Jesu Christi D.N. Novum Testamentum, sive novum foedus

Bèze, Théodore de

[Genève], 1582

Persistent Link: https://doi.org/10.3931/e-rara-6463

IST.
M.S.
BONI

Æ

HONI SOIT QUI MAL Y PENSE
CAVENDO TUTUS
William. VII Duke of Devonshire K.G.

E Lib: H. J. Todd.

This book was purchased by me out of Mess.rs Flackton & Co.'s Catalogue at Canterbury in 1792, being No. 1253 in the said Catalogue. Mr Flackton, then a very old man, told me he remembered it being a part of the stock more than threescore years past. I think it probable that it formed part of Meric Casaubon's (son of Isaac) collection, who lived much at Canterbury & in the neighbourhood. I have met with several theological books at Canterbury, once belonging to Meric. — Certain it is, that these Notes are Isaac's. The reader may compare the Critici Sacri in Nov. Test. & he will in this volume see the rudiments of many of Isaac Casaubon's illustrations.

I Casaubon's Diary, written with his own hand, is in the Church Library at Canterbury: A folio volume, numbered among the MSS D.1. The writing of that Diary will convince any person that the writing of these Notes is by one & the same hand.

The covers of this Book were so much torn, when I purchased it, that I had them repaired; without destroying or injuring, however, any part of this literary curiosity.

H. J. T.

Partes noctis sic apud [illegible] elegater exprimuntur [illegible] [illegible] [illegible] τετρ. 192

[illegible] ὃ ἐὰν [illegible] quicquid. Sic Paulus Ephes. 6.8. addidit τι ὃ ἐάν τι [illegible]
ὅ τι ἐὰν [illegible] 3.23.

[illegible] Dio p. 390.

[illegible] [illegible] ἕως ἂν donec male vene. Marc. 10. 23. Vide et Marc. 14. 22.

Synopsis eorum, quæ in libro Actorum Apostolicorum continentur.

Capp.

1. Iesus Christus Dominus noster post resurrectionē in mōte Olivarū, sursū recipitur, apostolis suis Stū Spiritum pollicitus. Disciputi Ierusalem reversi Matthian sorte ~~eligeront~~ cooptant in locū Iudæ.

2. Die Pentecostes Spiritus Stus Apostolis transmittitur, specie ~~[illegible]~~ linguarū igneavum. Petrus concionatur et Ecclesiā quā vocat primitivam cū sociis instituit. In ea fuit bonorū communio.

3. Claudus à Petro sanatur. Petrus iterū concionatur, comitate Johāne.

4. Petrus et Johānes in carcerē conjiciuntur. Coeunt sacerdotes. Petrus apud eos magno animo causā dicit. Liberantur Petrus et Joh. ea lege ut taceant, ī posterum. Redeunt ad suos; ubi mira charitas vigebat: multi bona sua vēdebat, ī His Barnabas.

5. Ananias et Sapphira conjuges simul ambo morte moriuntur. Apostoli miracula edētes, in carcerem conjecti, ab ~~Apos~~ Angelo liberantur: apparētq ī templo docētes, magno sacerdotū dolore, qui coeuntes Apostolos interrogant. Dein Gamalielis Pharisæi monitis dimittuntur cæsi. Theudas. Iudas Galilæus.

6. Diaconorū prīa in Ecclesia institutio. Septem primum eliguntur, ob γογγυσμὸν quorūdam. Stephanus unus è diaconis in consiliū rapitur accusatus à Libertinis etc.

7. Stephanus magno ardore orat, et perorat: donec Iudæi Stum virum et πρωτομάρτυρα lapidibus obruunt.

8. Saul ὁ δ' ὁ σκι morte Stephani et Ecclesiā vexat. Philippus Samaritanis evangelizat. Simō magus. Petrus et Johānes ad Philippū accedunt. Philippus Gazā petens insidit in eunuchū reginæ Æthiopū Candaces. ei evāgelizat, et mox eū baptizat.

9. Sauli conversio cū maxima properat ut ecclesiā vexet. Idem fit Apostolus. Post Ierusalem, ad reliquos Apostolos venit: Inde Cæsareā venit. Petrus Lyddæ Tabitham è mortuis ἀνάγει.

10. Centurioni qui erat Cæsareæ Deus imperat ut Petrū arcessat. Petro apparet visio de Stoas ex omnibus gentibus mundi vocatione. Deinde ad Corneliū venit, cui mox Deus Sp. Sctū largitur et baptizatur, cū aliis.

11. Reliqui Apostoli factū Petri indignē ferūt, ut eqū visione ipsi oblata audiunt. Christus Antiochensibus annunciatur. Barnabas ad eos Jerosolymis missus, Saulum Tarso arcessit: qui duo annū ibi agūt. Christianorum nomen ibi primū usurpatū. Agabus famem prædicit.

12. Herodes Jacobū tollit. Petrū corripit: quem mire Angelus liberat claustris reviratis. Apostoli in ædibus Mariæ quæ erat Johānis mater coeūt. Herodes à vermibus voratur. Barnabas et Paulus redeunt Jerosolyma.

JD.

IESV CHRISTI D.N.

Nouum testamentum,

siue Nouum fœdus.

Cuius Græco contextui respondent interpretationes duæ: vna, vetus: altera, noua, Theodori Bezę, diligenter ab eo recognita.

EIVSDEM TH. BEZAE ANNOTATIONES, quas itidem hac tertia editione recognouit, & acceßione non parua locupletauit.

I. V. f. in Gal. c. II v. 5. p. 205 et ξ.

RESPONSIO eiusdem ad Seb. Castellionem, in qua multi Noui Testamenti & harum in ipsum annotationum loci accuratissimè excutiuntur, seorsum excusa prostat.

ANNO M. D. LXXXII.

These Notes I have diligently compared with Casaubon's hand-writing (in the Church Library at Canterbury) & have not the smallest doubt but they are written by that eminent Critic. See also the Critic. Sacr. Not. in Nov. Test. H.I.T.

CHRISTIANO LECTORI THEODORVS Beza Gratiam & pacem à Domino.

QVID ſit à nobis Chriſtiane lector, ope Dei Opt. Max. fretis, in hac tertia huius voluminis editione præſtitum, ſic paucis cognoſce. Hos Noui Fœderis libros non modò cum variis ſeptemdecim Græcorum codicum à Roberto Stephano, beatæ memoriæ viro, citatorũ lectionibus rurſum contulimus, ſed etiam cum Syra interpretatione, vt eſt à doctiſſimo Emanuele Tremellio edita: & ſeorſim quoque Actorum Apoſtolicorum hiſtoriam, & vtranque ad Corinthios epiſtolam cum Latina ex Arabico ſermone verſione fratris ac ſymmyſtæ nobis obſeruandi Franc. Iunij, ſedulò comparauimus. Multa quoque in priore quidem horum librorum parte, id eſt, in quatuor Euangeliſtis & Actis Apoſtolicis, ex manuſcripto Græcolatino, ex D. Irenæi cœnobio Lugdunenſi eruto, & maiuſculis vtrinque literis deſcripto, tantæq; vetuſtatis codice vt ipſius penè Irenæi temporibus extitiſſe videri poſſit, niſi ex Græcia fuiſſe ante aliquot ſecula importatum ex aliis indiciis conſtaret. In poſteriore verò, id eſt Pauli epiſtolis, ex alio paris vetuſtatis exemplari, in Claromontano apud Bellouacos cœnobio reperto, plurima non parui momenti obſeruauimus. Denique in Latina ipſius contextus interpretatione noſtra, paucula quædam facere meliora ſtuduimus: in annotationibus quædam, partim ab amicis admoniti, partim iudicio noſtro emendauimus: quædam ſuſtulimus, multa prius non animaduerſa ſuis locis adiecimus.

Tu verò Chriſtiane lector, feliciter his noſtris laboribus, vtinam tibi tam vtilibus quàm illos ſumus magnos ac diuturnos experti, feliciter fruere: & ſi quid ex ijs fructus collegeris, Deo mecum gratias age: ad ea verò dijudicanda in quibus cæcutiuiſſe me exiſtimaueris, eum, quæſo, candorem adfer qui Chriſtiano conueniat, & ſynceritati ac diligentiæ in his obſeruãdis meæ reſpondeat. Bene vale. Geneuæ, XX. Februarij, Anno vltimi temporis CIↃ IↃ LXXXII.

SERENISSIMAE REGINAE,

& suis virtutibus non minus quàm regiis decoribus splendidæ,

D. ELISABETAE,

Angliæ, Franciæ, Hiberniæ & circumiacentium insularum Reginæ, Fidei Christianæ defensatrici, Theodorus Beza, Geneuensis Ecclesiæ minister, Gratiam & Pacem à Domino.

PRECOR Serenissimam tuam Maiestatem, Regina, vt me de huius operis, nunc sub augusto tuo nomine apparentis, ratione nonnihil disserentem, benignè & patienter audias. Annus iam agitur octauus ex quo nostram hanc noui Fœderis versionem, additis annotationibus, aggressus, aliquod eius operis specimen edidi. Confidebam enim fore vt ii in quorum manus hæc nostra incidissent, si quidem amici nobis essent, monitorum officio fungerentur: sin verò vel inuidi vel maleuoli, seuerè in singula inquirendo, quædam vel inueniendi, vel diligentius considerandi, vel etiam corrigendi occasionem saltem aliquam nobis præberent. Hanc enim ego ex ipsis etiam aduersariorum calumniis vel maximam vtilitatem capiendam esse semper existimaui. Itaque quod olim perfectis operibus Apellem ferunt factitasse, id ego mihi in isto vixdum inchoato faciendum putaui: eóque consilio nec Regiæ tuæ Maiestati, quæ tum (vt omnes magno cum mœrore audiebamus) de capite ipso, Euangelicæ veritatis causa, periclitabatur, nec cuiquam etiam alii qualecũque illud meum scriptum dicaui, sed omnibus Christianæ religionis studiosis veluti spectandum proposui. Sed ecce, contra spem & expectationem nostram, ab amicis nihil præter immodicas laudes, quas minimè omnium optabam aut sperabam, retuli: altera verò ex parte duo tantùm apparuerũt, Sebastianus Castellio & Franciscus Balduinus: quorũ ille, vt nulla erat in his rebus doctrina nullóque iudicio præditus, multa quidem reprehendit, sed temerè planè & imperitè (sicut in mea responsione planum feci) adeò vt vix in vno & altero loco nos adiuuerit: alter verò, planè virulentus Apostata, contentus in genere culpare quod antea laudabat, nihil peculiare, quod quidem alicuius sit momenti, obseruauit. Et tamen eum nostra legisse, atque adeò in iis profecisse, sic constat vt ne ipse quidem id inficiari posit. Tum sic egomet mecum, Quod tot amici & tales laudant, maleuoli verò tanto tempore nondum carpere sine manifesta calumnia potuerunt, dignum est fortassis quod semel inchoatum, pro viribus absoluas.

Itaque ex Gallicis illis ciuilibus discordiis seruatus, hoc consilio ad opus iterum redii: in quo quid præstare studuerim, partim res ipsa ostendet, partim etiam optimè (opinor) aperuero, si eadem illa quæ initio superioris editionis fueram testatus, iterum repetiero, quibus videlicet de causis hoc quicquid est scripti (quod nõnulli fortassis si nõ inutile, at certè non ita necessarium arbitrari possent) tanta contentione sim aggressus.

QVAM necesse sit in Ecclesia Dei extare emendatam sacrarum nostrarum tabularum Latinam interpretationem, non est quòd pluribus conemur ostendere, quum de eo nemo possit dubitare quin sese pietati ac religioni Christianæ inimicum esse profiteatur. Dicendum est igitur mihi potius quæ me causa impulerit vt post aliorum, ac præsertim Erasmi, interpretationes, in hoc argumẽto versarer: deinde etiam paucis est explicanda ratio quam in hoc opere absoluendo sum sequutus. Vulgatæ illius editionis qua iampridem vtimur, quis auctor fuerit, video inter doctos homines non constare. Hoc quidem constat, præterquam quòd plurimis locis à librariis est deprauata, sæpe illam à Græcis discedere, sæpe obscurè multa interpretari, quædam prætermittere, quædã adiicere: vt eam minimè mirum sit eruditis hominibus nunquam satisfecisse, imperitis autem multis magnos errores obiecisse. Eruditos voco, non eos duntaxat qui præcipuè hoc nomine digni sunt, quales sanè perpauci semper extiterunt: sed eos etiam qui vel mediocrem vtriusque linguæ peritiam ad pietatis studium attulerunt. Cæteros autem, quod ad id attinet de quo agimus, nihil moror: quorum tamen duo genera esse video. Vnum, eorũ qui per imperitiam, quòd pleraque errata non modò non intelligant, sed ne suspicari quidem possint, idcirco in recepta illa interpretatione acquiescunt: qui tamẽ proculdubio meliora amplecterẽtur si quis illa commonstraret. Alterum, eorum qui peruerso quodam ingenio præditi, ita in crassis illis & obscuris tenebris versantur vt veritatis lucem sponte refugiant. Illi commiseratione sanè aliqua digni sunt: isti verò planè indigni quorum corruptis & deprauatis iudiciis quisquam commoueatur: quinimo aperti sunt veritatis hostes. mirus enim est inter mẽdacium & ignorantiam, qua isti tantopere delectantur, consensus. Adferunt tamen ipsi aliquid, ne nihil dicere videantur. Maiores nostri (inquiunt) illa interpretatione fuerunt contenti. Cedo verò quos maiores appellatis? Nam Augustinum, Ambrosium, Hilarium, vllum denique scriptorem eruditum esse nego qui non ab illa sæpenumero discesserit. Id si pernegatis, ipsorum libros vobis iudices fero. Ad Hieronymum autem quod attinet, si Vetus illa editio tam erat emendata quàm vos esse vultis, cur ipse Damasi Romani Episcopi hortatu, idem in illa tentauit quod olim Origenes in Veteris testamenti Græca interpretatione? Nam ista certè de qua agimus, si Hieronymo tribuatur, necesse est fateamur illum plurimis & iis quidem manifestissimis erratis teneri. Denique quum (vt olim idem conquerebatur) tot penè sint huius editionis exemplaria quot sunt codices, primùm omnium oportuit decidere quænam illa sit cæteris anteponenda. Veritas certè quanuis vetustior sit mendacio, tamen non perinde vt vinum probatur vetustate. Quum igitur in illa Vulgata editione (quam tamen ego quoad eius fieri potuit integram seruaui) permulta requirantur, laudandus est profectò eorum labor qui illam emendare studuerunt. Ex illis autem alii, vt omnem nouitatis suspicionem effugerent, ex collatione antiquissimorũ codi-

cum conati sunt quæ luxata videbantur restituere: alii Hieronymi exemplum & Pontificũ decreta, ipsámque adeò rationem sequuti, ad Græcorũ vsque fontes recurrerunt. nã de Nouo testamento hîc à nobis quæritur. In vtrisque nonnulla probo, quædam reprehendo. Illos in eo laudo quòd antiquitati tantum honorem habuerint: in eo vitupero quòd dum à Latinorum codicum vestigiis nunquam volũt discedere, sæpenumero errata erratis cumularunt. Istorũ verò consilium, eruditionem, diligentiam, sicut non possum non vehementer approbare, ita quædam (quod eorum pace dixerim) in ipsis desidero. Nam vt in genere de omnibus loquar, quũ in ipsis Græcis codicibus maxima sit interdum varietas, videntur omnes vel satis multis exẽplaribus nõ fuisse instructi, vel nõ satis de hac annotanda varietate soliciti. Video enim illos, cæteris neglectis, ea demum plerunque annotasse quæ ipsi probabant: quũ singula potius annotare oportuerit, vt suum cuique iudiciũ relinqueretur. Id ergo ab illis factum esse vehementer cuperẽ. In singulis autẽ quid requiram, ac præsertim in Erasmo, qui superiores omnes magno post se interuallo reliquit, malo ex nostrarũ annotationũ collatione intelligi quàm ipse sigillatim explicare: nequis quod veritatis studio dico, vel ab inuidia, vel ab obtrectandi studio profectum putet. Pauca tamen commemorabo quæ ad consilii nostri explicationẽ pertinent. Veterem interpretẽ Erasmus meritò in eo reprehendit quòd vnum idémque vocabulum sæpe diuersis modis explicet. Atqui in eo ipso quoties peccat? Leuiculũ hoc est, dices. Ego verò aliter censeo, nisi quum ita necesse est, in his quidem libris in quibus sæpe videas mirifica quædam arcana velut vnius vocabuli inuolucris tegi: vt quo propius abest à Græcis & Hebræis Latina interpretatio, eo mihi quidem magis probanda videatur: ita tamen vt simplicitate illa sermonis seruata, quæ in his Spiritus sancti oraculis planè diuina est & admirabilis, asperum illud & horridum scribendi genus vitetur. Deinde quàm immeritò multis Veterem interpretem reprehẽdit, tanquam à Græcis dissentientem? Dissentiebat, fateor, ab iis exemplaribus quæ ille nactus erat: sed nõ vno loco comperimus aliorum codicum, & quidem vetustissimorum, auctoritate eam interpretationem niti quam ille reprehendit. Quinetiam aliquot locis animaduertimus, Veteris interpretis lectionẽ, quanuis cum nostris Græcis exemplaribus interdum ei non cõueniat, tamẽ ipsis rebus multo melius quadrare: nẽpe quòd ille quisquis fuit, emendatius aliquod exẽplar nactus esset. Præterea quisquis ex veterum scriptis aut Græcis aut Latinis ista emendanda susceperit, nisi admodum attentè & cõsideratè id faciat, omnia certè corruperit potius quàm emendarit. Scriptores enim illos seu Græcos seu Latinos non est existimandũ, quoties locũ aliquem citarunt, toties vel libros inspexisse, vel singula verba numerasse. Fuisset enim hoc infiniti penè laboris, nec (vt ego quidẽ arbitror) ꝓrsus necessarii: quũ ne ipsi quidẽ Apostoli vel cũ Hebræa veritate, vel cũ Græca interpretatione totidem verbis semper cõsentiant, vt qui de sententia potius ipsa quàm de syllabis laborent. Itaque sicut Erasmi studium ac diligentiam in eo magnopere laudo quòd veterum scripta tam diligenter euoluerit: ita cogor, quod ad ipsam locorũ collationem attinet, nonnullam in eo maiorem attentionem desiderare. qua in re ab ipso non semel & in Græcis & in Latinis theologis citandis peccatum fuisse animaduerti. Sed & illud fateor videre me nõ posse, cur quod vno loco cõprobauit, alio reiiciat: quod alibi mutauit, alibi retineat. quod tamen poterat vel

memoriæ vel librariorū culpæ tribui,niſi id eſſet plurimis locis admiſſum. Nā quòd interdum in ipſa interpretatione occurrunt quæ in annotationibus non probantur, in eo culpa eſt manifeſta typographi, alioqui diligentiſſimi,qui interpretationē ipſam non ſatis diligenter cum annotationibus comparandam curauit. Denique vt ſunt varii hominum ſenſus,partim eorū rationibus adductus qui hoc noſtro felici & erudito ſeculo theologiam ſanctiſſimè & eruditiſſimè explicarunt, partim etiam meum iudicium ſequutus, nonnulla mihi animaduertiſſe videor ab eo præterita quæ mutanda exiſtimarem:nōnulla rurſus mutata quæ relinquenda potius fuiſſe viderentur.

Quid igitur? Nempe (vt de noſtro tandem inſtituto aliquid dicam) ſi is eſſet omnium, ac præſertim Regum & Principum,animus qui eſſe debuit, & quem tibi eſſe audio, Regina, nihil certè haberent antiquius quàm vt primo quoque tempore doctiſſimos & religioſiſſimos quoſque vndique cogerent, ex quorum iudicio & auctoritate, vtriuſque Teſtamenti interpretatio quæpiam ſemel ederetur,cuius, quoad eius fieri poſſet, ſacra & inuiolata eſſet auctoritas. Neque enim ab vno quopiam tantum opus ritè abſolui poſſe videtur. Sed plerique aliud habent ſcilicet quod agant: & ea quoque eſt in multis doctis alioquin hominibus ambitio, (quidni enim dicam quod res eſt?) ea φιλαυτία, is pruritus, vt vel aliud quiduis curare, vel in his etiam ſacris tractandis, ab optimis malint diſcedere, quàm videri nihil ipſi dixiſſe aut ſcripſiſſe. Ea quoque typographorum quorundam auaritia eſt & impietas, quibuſdam etiam in locis in quibus Euangelium docetur, vt dum lucrum captant, nihil tam ſit ineptum,tam ridiculum,tam impium,quod Eccleſiæ Dei nō obtrudant:homines planè digni qui communi omnium Principum auctoritate ſeuerè coerceantur. Quum igitur illud adhuc requiramus quod eſt in primis neceſſarium,nonnullam certè laudem merentur qui in iſta ſeneſcentis mūdi corruptione,ſua omnia ſtudia in rem iſtam omnium longè vtiliſſimam ac maximè neceſſariam conferunt. In iis autem etſi,Dei beneficio, poſſum nomen ipſe meum profiteri, nunquam tamen profectò eò progreſſus eſſem vt in hoc argumenti genere quicquam ſcriberem quod publicè appareret,niſi me optimorum ac doctiſſimorum hominum auctoritas in hanc velut arenam inuitum ac reluctantem pertraxiſſet. Satis enim, Dei gratia, intelligo quàm non ſatis ſim inſtructus omnium earum rerum cognitione quæ ad hoc perficiendum requiruntur:& aliorum exemplo didici quàm facilè in omnium reprehēſionem hoc ſcribendi genus incurrat:in quo videlicet, ſiquid noui adferas, cæteros reprehēdere:ſin verò ab aliis dicta commemores,actum agere videaris. Sed me quo primùm tempore iſta ſum aggreſſus, partim Roberto Stephano noſtro, homine iuuandæ Eccleſiæ Dei nato,incitante: partim verò aliis permultis non deſinentibus tum vt tardum & cunctantem accuſare,tum etiam reprehēdere quòd donum Dei in me(vt ipſi dicebāt) collatum, tam diu ſepultum iacère ſinerem: conſtitui tandem, illorum iudicia diutius à me contemni non poſſe quin pro modeſtiæ & conſtantiæ laude, in arrogantiæ & pertinaciæ crimen inciderem. Parui igitur illorum conſiliis, præſertim eximii illius ſerui Dei, ac optimi mei in Chriſto parentis Iohannis Caluini auctoritate victus:cuius & viui iudicium tanti feci, & nunc (quando ita Deo viſum eſt) nobis erepti memoriam ſic veneror,vt quod hortatore illo ſuſceptum,nunc expolire ſtudeo, omnino confi-

dam Ecclesiis inutile non fore.

Studui autem in primis vt non modò à Græcis, sed etiam à recepta iam olim editione quamminimùm deflecterem. Verborum proprietatem adeò studiosè sum sectatus, vt etiam à synonymis, quoad eius fieri potuit, libens abstinuerim. Singula Græca vocabula eodẽ vbique modo exprimere studui, nisi quũ diuersa fuit significatio, aut peculiaris aliqua ratio incidit: quã & ipsam breuiter plerunque annotaui. Hebraismos tum in singulis dictionibus, tum in sensibus integris plurimos obseruaui, partim doctissimorum hominum commentariis, partim quorundam amicorum & collegarum meorum, ac præsertim Antonii Ceuallerii (hominis non vulgari doctrina, & singulari quodam in Hebræis iudicio præditi) diligentia ac eruditione sic adiutus, vt quæ sunt huius generis, non mihi sed illi debeantur. In ipsis porro Hebraismis Latinè exprimendis aliquoties malui non summam habere Latinitatis rationem, quàm temere Castellionis exẽplo quicquã audere. Videtur enim Hebræus ille sermo, præsertim in iis quæ ad religionis mysteria pertinẽt, plurima nescio quomodo ἐμφατικώτατα ac diuinè prorsus exprimere, quæ nullo alio idiomate satis feliciter possis declarare. Quòd si Græcè loquẽs Spiritus sanctus, ab istiusmodi Hebraismis nõ abstinuit, & doctissimi quoque Græcorũ interpretes illos adeo non reiecerunt, vt iis etiam tanquam gemmis quibusdam scripta sua exornarint, non est (opinor) cur hoc meum studium quispiam reprehendat. Deinde quum in illis explicandis non semper consentiãt doctissimi etiam scriptores, satius esse existimaui, integra omnia interdum relinquere quàm cõmittere vt illata in ipsum contextum vna interpretatione, alias omnes viderer reiecisse. Neque tamen nobis religio fuit in annotationibus illustrare quæ obscurius dicta videbantur, & quid potissimùm sequeremur, paucis indicare. In ipsis autem annotationibus studui vt nihil prorsus appareret ad ostentationem compositum, quum alioquin multæ sese liberius exultandi occasiones offerrent. Itaque verborum & formularum interpretatione contentus, addidi exempla ex profanis auctoribus petita, non quoties licuit, sed quoties (meo iudicio) ita necesse fuit. Res autem ipsas tum attigi quum visa est sententiæ expositio cum ipsa vocabulorum interpretatione coniungenda: in cæteris memini quid in hoc opere mihi esset propositum. Ex veteribus Origenem acerbè reprehẽdi, quem tantum abest vt cum Erasmo veteribus omnibus anteponam, vt contrà liberè profitear, nullum mihi magis impurum scriptorem videri. Ex recentioribus verò Castellionem (de quo paulo antè dixi) aliquot locis pupugi, quòd intolerandam ipsius audaciam existimem. In his autem omnibus concinnandis, cum Vallæ, Stapulensis, Erasmi annotationibus, etiam veterum tum Græcorum tum Latinorũ, & recentiorum quoque doctissima scripta diligenter contuli: à quibus me plurimùm adiutum esse vltro profiteor: quanquam ne his quidem aut illis ita fui addictus vt meum iudicium liberè non sim sequutus. Adhæc omnia accessit exemplar ex Stephani nostri bibliotheca cum vigintiquinque plus minus manuscriptis codicibus, & omnibus penè impressis, ab Henrico Stephano eius filio, & paternæ sedulitatis hærede, quamdiligentissimè collatum: quæ res vna præ cæteris magnopere me in plerisque subleuauit, quum interdum viderem, quæ alioqui sola interpretum coniectura nitebantur, alicuius codicis auctoritate confirmata: interdum autem ex veteris lectionis vestigiis aditus ad co-

gnoſcendam veritatem nobis patefieret. in quo tamē hunc modum tenuimus, vt admonitione contenti, ex ingenio aut ſimplici coniectura ne apicem quidem mutaremus.

HAEC tum igitur, Regina, conſilia mea fuerunt: quæ ne nunc quidem mutaui, ſed quanta maxima fide ac diligentia potui, ſum perſequutus. Emēdaui plurima, expunxi quæ videbantur redundare, adiunxi difficiliorum quorundam locorum expoſitiones: denique operam dedi, quantum quidem in me ſitum fuit, vt & multæ loquendi formulæ pleriſque non ſatis adhuc (quod ſine inuidia dictum ſit) perſpectæ, & ipſa in primis Apoſtolicarum diſputationum methodus, omnibus paterent. qua in re quantum ſit à nobis ſudatum, ii demum intelligent qui hæc ſingula diligenter expenderint. Sed quorſum hæc apud te, Regina? quaſi ſcilicet Regiam tuā Maieſtatem huius vel illius homunculi ſermonibus interpellari deceat. Ego verò (vt paucis reſpondeam) de me quidem nihil habeo quod dicam, quem tamen confido tuæ Maieſtati nec ignotum, nec inuiſum, imò ne moleſtum quidem eſſe, ídque in Domini mei Ieſu Chriſti gratiam, cuius gloriæ ſic ſtudes vt omnes fidos eius ſeruos etiam amare conſueueris: ſed de excellentiſsimis tuis dotibus, & maximis in Eccleſiam Dei beneficiis, quæ me ad hoc ſuſcipiendum conſilium impulerunt, neceſſariò mihi agendum puto, tum ne ingratus videar, tum etiam multo magis vt hac tam commoda occaſione Reges ac Principes omnes, propoſito ſibi tuæ Maieſtatis exemplari, ad verè regias laudes quærendas accendantur. Minimè quidem, fateor, pendet Dei regnum à Regum potentia, quos etiam plerunque (quæ eſt mundi perfidia) infeſtiſsimos habuit: ſed tamen ſiquid eſt in terris in quo liceat diuinæ gloriæ imaginem velut in ſpeculo intueri, illud eſt profectò quòd in te hodie præ cæteris orbis terrarum Principibus conſpicitur: Regia videlicet Maieſtas, pura Dei notitia ac reuerentia exornata: quarum rerum illa Reges ſupra mortales plurimos attollit, iſta verò etiā Angelis penè exæquat. Verè autē hæc à me dici quum & pii omnes magno cum gaudio intelligant, & Antichriſtiani ipſi magno cum dolore intus agnoſcant, minimè vereor ne dum hæc de te prædico, in adulationis ſuſpicionem incidam. Quæ porro de tuis virtutibus, ſuperſtite adhuc altero illo noſtrorū temporum Ioſia, Eduardo Rege fratre tuo, fuerit expectatio, vel illud declarat quòd illo in cælum recepto, certum ſit neminem pium fuiſſe qui non tacito ſaltem cum gemitu (quoniam apertè non licebat) iniuriam non ſolùm tibi ſed etiam toti Angliæ regno factam deploraret, atque adeò qui non mala illa quæ poſtea euenerunt, à Deo Optimo Maximo deprecaretur. Aſperrimis autem illis tempeſtatibus quæ tot pias & ſanctas animas, quibus indignus erat mundus, in cælum vſque expulerūt, quis te tandē ab indigniſsima morte liberauit? Is vnus profectò qui te (ſicut omnes præſagiebant, & res ipſa declarat) pacādis tam multorum miſeriis deſtinarat. Quæ tunc in his quoque regionibus pro tua ſalute fuſæ ſint preces ac lacrymæ, tum à nobis exteris, tum à tuæ gentis exulibus, quibus tum hæc ciuitas perfugium erat: & quæ viciſsim fuerint omnium gratulationes quum de tua inauguratione nuntius eſſet allatus, & cælum & terra penè ipſa teſtari poſſunt. Iam tum enim præſagiebant omnes quæ poſtea ſunt conſequuta, fore videlicet vt te apparente, ſæuiſsimam illam tempeſtatem placidiſsima quædam tranquillitas exciperet. Quod tamen euenit, nempe vt ſine turbis & cæde, tum diuina tum humana pe-

nè omnia in Angliæ regno, vno veluti momento componerentur, hoc ne spe-
rare quidem homines audebant. Est igitur hæc adeò subita rerum instauratio
diuinitus quidem data, sed secundum Deum ab illa tua virtute profecta, qua
teipsam planè, vt multis aliis, reliquos orbis terrarum Principes superasti. Cle-
mentiā dico & illam naturæ lenitatem, qua sic ipsa tibi vel ferocissimos quos-
uis deuinxisti, vt quanto sanctæ pacis artes omnibus illis virtutibus bellicis
præstent, quæ cum humani generis pernicie efflorescunt, reipsa perspicuè de-
monstraris.

Anglia igitur tibi, Regina, secundum Deum Optimum Maximum, cuius no
bilissimum es instrumentum, istud pacis beneficium debet: quod etsi per se est
excellens, altero tamen illo inferius est, cuius gratia, pax ipsa hominibus est ex-
petenda: quod & ipsum tibi debet Anglia, nempe verum Dei cultum, nunc
tandem à sordidissimis illis Antichristianismi sordibus repurgatum. Hoc
illud est igitur quod te meritò supra omnes horum temporum Reges, ipsis e-
tiam è cælo consentientibus Angelis, attollit. Aliis enim quod placet, non li-
cet: qui quidem carnis prudentia potius quàm Dei sapientia in consilium adhi-
bita, pessimè tum sibiipsis, tum populis suis consulunt: alii qui plurimi & potē-
tissimi sunt, apertum cum pietate bellum gerunt: nonnulli qui pauci sunt, reli-
gionem quidem profitentur, sed quomodo tandem institutam, & quàm mul-
tis adhuc næuis deformatam, præsertim si disciplinam Ecclesiasticam spectes?
Idololatriam damnant aliqui, nec tamen idola profligant. Missam Papisticam
eiiciunt nonnulli, sed vt suam introducant. Transsubstantiatio ab omnibus
summo consensu repudiatur, sed ita vt non desint quidam qui nihilo ineptius
delirium tāquam Christianæ religionis arcem tueantur: adeò quidem vt (quod
non sine horrore dico) nōnullos iam non pudeat apertè Christū simul & quod
ad naturas attinet, cum Nestorio diuidere, & quod ad proprietates, cum Euty-
chete confundere. Quid multa? non desunt alii qui Macedonii & Triteitarum
horrendas blasphemias tum voce tum scriptis asserant: quibus nunc hæresibus
miseræ Polonicæ Ecclesiæ diuexantur. At tibi, Regina, tuísque populis quod
haud scio an cuiquam nostra tempestate regno, per te datum est, puræ videli-
cet ac sinceræ Euangelii doctrinæ integra professio, ad quam si (vt boni omnes
sperant, & fidelissimi quique tuarum regionum Episcopi iampridem desiderāt)
plenam quoque Ecclesiasticæ disciplinæ instaurationem adiunxeris, sanè non
video quid amplius vel Anglia ipsa possit à te flagitare, vel tua Maiestas in i-
psam conferre. Iam verò cuiusmodi est duplex illud tuum heroicum planè fa-
cinus? Nota sunt illa vetera Scotorū cum Anglis dissidia: at tu illa omnia me-
morabili planè officio aboleuisti, quum Scotiam in extremum periculum ad-
ductam, ab Antichristi fraudulenta tyrannide, opportunissimis auxiliis sum-
missis asseruisti. Bellorum inter Francos & Anglos gestorum celebres sunt hi-
storiæ: & tamen nuper quum & regni ipsius Gallici status & Ecclesiarum Galli-
carum pericula promptum auxilium flagitarent, (nihil enim amplius de fune-
stissimo illo bello dicendum arbitror, ne vulnerum cicatrices nondum persa-
natas refricare velle videar) quæ tua tunc fuit in iuuandis piis voluntas? adeò
quidem vt istam qualemcunque Gallicarum Ecclesiarum libertatem, assertore
& vindice (vnà cum inclyto D. Amiralio & magna Gallicæ nobilitatis parte)
illustrissimo principe Condensi, impetratam, Regiæ tuæ Maiestati, & illustris-

No.

ſimis Germaniæ principibus,exemplum tuum ſequutis, omnes magna ex parte deberi meritò fateantur. Quominus autem plenum hoc beneficium fuerit, rectè profectò iudicãt qui nulli æquè rei atque noſtris ipſorum peccatis imputandum eſſe arbitrantur. Id quod eo liberius teſtor quòd iſtis tum conſiliis tum etiam pleriſque rebus præſens(quandoquidem ita Deo viſum eſt)interfui. Itaque confecta pace,quum in hanc vrbem, alteram videlicet patriam meam , ex qua viginti antè menſibus fueram ad Poſſiacenum illum conuentum euocatus,rediiſſem,cum alia multa mihi occurrerunt de quibus ſæpe ac multum cogitarem, tum verò maximè tanti beneficii accepti memoria non aliter animo meo obuerſari cœpit quàm obæratis perpetuæ de exoluendo ære alieno curæ ac ſolicitudines: nec prius mihi quieſcendum putaui quàm vt, quãtumuis ceſſantibus aliis multo locupletioribus,non quidem illius beneficii(quod in æſtimationem non cadit) pretium perſoluerem, ſed grati ſaltem animi monimẽtum velut communi Galliæ patriæ meæ nomine, Regiæ tuæ Maieſtati cõſecrarem. Cui enim potius hæc conueniunt quàm tibi, quæ ſingulari Dei Optimi Maximi beneficio id etiam es conſequuta, vt nõ modò quid hîc dicatur, abſque interprete intelligere,ſed etiam tum de his linguis, tum de rebus ipſis vel optimè poſsis iudicare? En igitur tibi, Regina,qualecunque munus:quod ſi tibi gratum fuiſſe cognouero,non mediocrem laborum meorum fructũ me percepiſſe exiſtimabo,atque adeò Eccleſiis iſtud quicquid eſt,nõ inutile fore,multo(vt mihi quidem videor) certius præſagiam. Dominus Regiam tuam Maieſtatem, Regina, Spiritu illo ſuo, quem Dauid Rex & ipſe נדיבה tanquam principum proprium appellat,magis ac magis locupletet: zelo gloriæ ſuæ vnà cum tuis populis veſtiat: templo denique ſuo penitus repurgãdo, omnibúſque Excelſis ſemel abolendis,inuicta ſua fortitudine quampotentiſsimè fulciat ac confirmet.

Geneuæ, Anno à nato Ieſu Chriſto, M. D. LXIIII, Decembr. XIX, quo die ante biennium Gallica nobilitas, illuſtriſsimo principe Condenſi duce, Regiæ tuæ Maieſtatis & illuſtriſsimorum quorundam Germaniæ principum ſubſidiis freta, non procul Druidum vrbe , fortiſsimè præliata , prima reſtituendæ in Galliis Chriſtianæ religionis fundamenta ſanguine ſuo feliciter Deo conſecrauit.

HENR. STEPHANVS LECTORI S. D.

DVABVS *hisce paginis, alioqui vacaturis, ea quæ sequuntur carmina, ex amicorum consilio, mandaui, olim quidem à me penè adhuc puero scripta, & illi præclaræ Græci Noui testamenti editioni præfixa quæ anno* M. D. L. *ex officina patris mei Rob. Stephani prodijt: nunc autem ex tẽpore ac raptim duntaxat (vt illi ipsi amici norunt) recognita, & ex parte tamen incudi etiam reddita.*

EXHORTATIO AD LECTOREM LIBRORUM N. Testamenti: & Descriptio illius verè summi boni, quod Christus se nascentem, morientem, & resurgentem nobis attulisse, illis à se obsignatis Fœderis noui tabulis testatum reliquit.

ΤΗΝ περιπόθητον ὁρᾷς καὶ τὴν πολύευκτον ἐκείνην,
Κείνην τὴν γλυκερὴν καὶ τὴν πολυτερπέα δέλτον,
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν·
Ἣ μεγάλοιο Θεοῦ κραδίην οἰκτίρμονα φαίνει
Πᾶσιν ἀλιτροῖσιν, κοινῇ δέ τε πᾶσιν αἰώρθη
Ὅσσοις ἠελίοιο καταυγάζουσιν ὀπωπαί.
Ἣ μούνη στήθεσσι φερέσβιον ἦδος ὀπάζει,
Καὶ τὴν οὔλυμπόνδε καὶ εἰς ἀΐδαο φέρουσαν
Δείκνυσιν, ὄφρα Θεοῦ κατεναντίον ἄμμε καθίζῃ.
Νήπιος ὃς δέλτου ταύτης ἀπὸ θυμὸν ἐρύξας,
Μαστεύει θνητῆς σοφίης ἀλιτήμονα θεσμόν.
Νήπιος ὃς φέγγους στυγνὴν προβέβουλεν ὁμίχλην,
Ἢ φάος ἱμερόεν μέσσῃ ἐνὶ δίζεται ὄρφνῃ.
Εἰ γὰρ καὶ πάσης σοφίης ἐπὶ μέτρον ἵκοιτο,
Γράμμασι δ᾽ ὅσσα Θεὸς μυστήρια τοῖσδε διδάσκει,
Τῶνδ᾽ ἀμύητος ἔοι, σκοτίην περὶ δειλὸς ἀλᾶται,
Νηπιάας ὀχέων, κενεοῖς δὲ συνέστιν ὀνείροις.
Ὃς δὲ βίβλου λογίων ταύτης δεδαημένος ἐστὶν,
Εὗρε φάος γλυκερὸν, γλυκερῇ συνοπαδὸν ὁμαρτοῦν
Ἐλπίδι, εὐφροσύνην μόνη ἣ πραπίδεσσιν ἀέξει,
Εὐφροσύνην πάσης ἀμιγῆ μελεδῶνος ἀνιγρῆς·
Καὶ μένος ἀμφιχυθεῖσα τόσον στήθεσσιν ἐγείρει,
Ὥστε μιν οὐ Φάλαρις, καὶ οὐ Βούσιρις ὁμοκλῶν,
Οὐ βρόχοι, οὐ κλοιοὶ, οὔτε ξίφη, οὐ πυρὸς ὁρμὴ,
Οὐχ ἕτεραι κρυερῶν βασάνων ἐθρόησαν ἀνάγκαι.
Δὴ γὰρ ὀϊζυρὸν βίοτον βίου οἶδεν ἀμείβων
Ὀλβίου, ἀϊδίου, ἀγαθῶν πλέω αἰὲν ἐόντων·
Ὅντε μόρος Χριστοῦ, Χριστοῦ σωσίμβροτον αἷμα
Δωρεῖται, βροτέῃσι καθάρσιον ἀμπλακίῃσι.

Χριστοῦ, ὃς ἡμερίοις ὀλεσιμβρότου ἅμματα ῥήξων
Δαίμονος, ἦλθ' ἐπὶ γῆν, καὶ σκῆνος γῆς ἔπι εἷται,
Ἀμπλακίης ἔξω, τἄλλ' εἴκελον ἡμετέροισι,
Σὴν θρόνον ἐκπρολιπὼν ἕδος ᾧ πατρὶ ὑψιμέδοντι.
Λῃστῆρσι δ' ὁμοῦ σταυρῷ ποτὶ γῆα πέπαρται,
Ὡς καὶ ἀναίτιος ὤν, ἀλιτήματος ἀνδρομέοιο
(Πατρὸς ἑοῦ βουλῆσι) κακὴν ἀποτίνοι ἀμοιβήν.
Ἀλλὰ θανὼν ἀνόρουσεν ἀπ' ἐκ τύμβοιο τριταῖος·
Γῆν τε λιπὼν μετέπειτα, φέρων ἔτι σάρκινον ὄγκον,
Οὐρανὸν εἰσανέβη παλινόστιμος ἀστερόεντα.
Οὐρανὸν εἰσανέβη, ὀλοὸν δεσμοῖσι πεδήσας
Δαίμονα, τοῖς ἡμᾶς δολεροῖς μέλλεσκε πεδῆσαι·
Σὺν κείνῳ δ' ἀείληπτον ἄγων πολὺν ἄλλον ὅμιλον,
Τόν τ' Ἀΐδην, Θάνατόν τε, καὶ Ἀμπλακίην ἀλεγεινήν,
Τόν τε Νόμον τελεταῖσιν ἀγαλλόμενον πολυμόρφοις.
Κεῖθι δὲ δεξιτερῆφιν ἑῷ παρὰ πατρὶ κάθηται,
Πᾶσι δ' ἐπωνυμίην ἐπαληθεύουσιν ἀπ' αὐτοῦ,
Θυμὸν ἐπιπνείει κρατερόφρονα, καὶ μένος ἀδρόν,
Οὐρανόθεν πρὸς ἀγῶνας ἐφοπλίζων πολυμόχθους·
Ἔστε δικασπόμενος καταβῇ πάλιν, ὢν ἀδόκητος,
Τοῖς τ' ἤδη δόλιχον βιότου διὰ πάντα δραμοῦσι,
Τοῖς τ' οὔπω βιότου τελυπεύσασιν ἐν χθονὶ τέρμα·
Καὶ ἐσθλοῖς μὲν ἑῆς μεταδῷ βασιληΐου ἀρχῆς,
Ἄσπετον εἰς αἰῶνα τιθεὶς ναετῆρας ὀλύμπου,
Τοὺς δὲ κακῶν ῥεκτῆρας ἐλᾷ ἐς ταρτάρου ὄρφνην.
    Ταῦτα τὰ καλὰ πέλει παιδεύματα καὶ βιόδωρα,
Ὧν οὐδ' ἔστιν ὄναρ σοφίη γε διδάσκαλος ἡμῖν,
Ἀλλ' ἡ Χριστιανῶν δέλτος πολυήρατος ἥδε,
Σειρήνων πολλῷ λιγυρωτέρη οὔασι δέλτος,
Χρυσοτέρη χρυσοῖο περ ὄμμασι Χριστιανοῖσι,
Τιμῆς τιμήεσσα πολὺ πλέον οὖσα περὶ πάσης·
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν.

ΕΥ'ΑΓΓΈΛΙΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑ' ΜΑΤΘΑΙ'ΟΝ.

⁚EVANGELIVM ⁚SECVNDVM MATTHÆVM.

Κεφάλαιον Α.

1 ΒΙ'ΒΛΟΣ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

2 Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ.

3 Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Φαρὲς καὶ τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ. Φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ.

4 Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Σαλμών.

5 Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχάβ. Βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ ἐκ τῆς Ῥούθ. Ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί.

6 Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου.

NOVA INTERPRET.

CAPVT I.

1 ‖⁚ LIBER generationis Ieſu Chriſti, ⁚filij Dauid, filij Abraham.

2 ‖ Abraham genuit Iſaac. ‖ Iſaac autem genuit Iacob. ‖ Iacob autem genuit Iudã & fratres eius.

3 ‖ Iudas autem genuit Phares & Zaram è Thamar. ‖ Phares autẽ genuit Eſrom. Eſrom autem genuit Aram.

4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naaſſon. Naaſſon autem genuit Salmon.

5 Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Ieſſe.

6 ‖ Ieſſe autem genuit ⁚Dauid regem *illum*. ‖ Dauid autem *ille* rex genuit Solomonem ⁚ ex ea quæ *fuerat vxor* Vriæ.

VETVS.

CAPVT I.

1 *LIBER generationis Ieſu Chriſti, filij Dauid, filij Abraham.* — Luc.3.24

2 *Abraham genuit Iſaac. Iſaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.* — Gen.21.2. Ge.25.24. Ge.29.35.

3 *Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autem genuit Eſrom. Eſrom autem genuit Aram.* — Ge.38.27. 1. Par.2.5. ruth.4.18.

4 *Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naaſſon. Naaſſon autem genuit Salmon.*

5 *Salmõ autẽ genuit Booz de Rahab. Booz autẽ genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Ieſſe.*

6 *Ieſſe autẽ genuit Dauid regem. Dauid autem rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Vriæ.* — 1.Reg.16.1,& 17,12 2.Reg.12.24.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

EVANGELIVM, Εὐαγγέλιον. Id eſt, hiſtoria eorũ quæ docuit & fecit Ieſus Chriſtus, iucundiſſimum illud ſalutis nuntium afferens. Sic enim Lucas ipſe interpretatur, Act. 1.1. Nam quum euãgelium Græcis quemuis bonum & optatum nuntium declaret, propriè dici cœpit de vera illa ſalutis doctrina, quæ non eſt excogitata ab hominibus, ſed è cælo ad nos allata, ſicut prædictũ fuit Eſa.52.7. vt mutua ſit inter fidem & Verbum prædicatũ relatio, Rom.10.17. Sed & illud obſeruandum eſt, interdum Euangelij nomine neque hos quatuor libellos, neque ipſam propriè doctrinam, ſed eius potius doctrinæ annuntiationem ſignificari, vt Rom.1.1, & 1.Cor.4.15, & 2.Cor.8.18, & alibi ſæpe. Græcum autem hoc vocabulum, quaſi Eccleſiæ Chriſti peculium, vt alia eiuſmodi omnia, libenter retinuimus. *Secundum Matthæum*, τὸ κατὰ Ματθαῖον. id eſt, vt ſcriptũ & traditũ eſt à Matthæo. Caſtellio cõuertit, *Authore Matthæo*: quod mihi duriuſculũ videtur. Magis enim (vt opinor) propriè loquetur qui Deum huius Euãgelij authorẽ vocabit, ſcriptorem Matthæum. Fateor tamen, Euangelium Matthæi & aliorum, non minus quàm Pauli vel Petri Epiſtolas, atque etiam authorem pro ſcriptore dici ſolere: ſed non puto temere ſcriptum κατὰ Ματθαῖον potius quàm Ματθαίου, vel διὰ Ματθαίου, vel aliud eiuſmodi. quoniam videlicet Euangelij nomen hoc in loco non tam aliquod ſcripti genus declarat quàm ipſius ſcripti ſentẽtiam: cuius autor ſit Chriſtus, ſcriptor Matthæus. Idque etiã magis liquet ex inſcriptione quæ in Latinis codicibus reperitur, nẽpe, Sanctum Domini noſtri Ieſu Chriſti Euangelium, ſecundum Matthæũ. Tertullianus & Cyprianus ſæpe hos libros citantes Græcam præpoſitionem quanuis Latinè ſcribentes ita retinuerunt, vt ſæpe ſcribant, Κατὰ Matthæum, &c.

1 *Liber*, Βίβλος. id eſt recenſio, Hebræorũ idiotiſmo, vt Geneſ.5.1, ספר תולדות [*Sepher tholedoth.*] Subauditur autẽ, Hic eſt, vel aliquid eiuſmodi: vt ſit hic titulus non totius hiſtoriæ, ſed ſequentis genealogiæ. nam etiam hoc totum, 5 βίβλος γενέσεως, nihil aliud quàm generis ſeriem declarat. Cicero eodem modo libellum nominum dixit. *Generationis*, γενέσεως. id eſt, maiorum ex quibus ortus eſt Chriſtus. Vocabulum autem Generationis retinui, partim quòd Chriſtianorum aures illi ſint aſſuetæ, partim etiam quòd 10 optimè videatur Chriſti ἐνσάρκωσιν exprimere. quia æternus ille Dei Filius non poteſt dici ex Dauide & Abrahamo genitus, quin ſtatim veniat in mentem illud Iohannis, Et Sermo ille factus eſt Caro. *Filij Dauid*, υἱοῦ Δαβίδ. Fateor apud Hebræos filiorum appellatione, ſicut etiam apud La- 15 tinos poetas Nepotum vocabulo, poſteros omnes intelligi. quæ res fecit vt nonnulli tum hoc, tum aliis locis maluerint dicere, Dauide prognatum. Sed ego illud malui: quia (niſi fallor) ſiquis diligenter expendat promiſſionum formulam, ad quas reſpexit Matthæus, intelliget Dominum 20 diſertè polliceri Abrahamo & Dauidi, fore vt non tam ex ipſorum poſteritate quàm ex illis ipſis beatum illud ſemen exoriatur. Neque temere factum eſt vt Chriſtus peculiariter vocetur filius Abrahami & Dauidis: quaſi non tam ex iis qui interceſſerũt fuerit oriundus, quàm verus & pro- 25 ximus illorum duorum filius, promiſſionis & fidei virtute. *Filij Abraham*, υἱοῦ Ἀβραάμ. Quanuis hæc poſſint de Dauide exponi, qui fuerit ex Abrahami genere: malo tamen vtrunque ad Chriſtum referre, vt idem & filius Dauidis & filius Abrahami dicatur, propter peculiares ipſis factas pro- 30 miſſiones.

6 *Dauid regem* [*illum*,] τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Repe-

titus arti culus emphasi non caret: neque tamē probabilis est Erasmi coniectura, qui putat sic Dauidem illum regem ab alijs, quibus idem nomen fuerit, discerni. Malim igitur ita hunc designari, non modò tanquam primū illum regia dignitate auctum ex tribu Iuda, sed in primis vt illum cuius suprà, versu 1, facta fuit mentio: cui videlicet Messias, vt perpetuus rex futurus, nominatim fuerat promissus.

Ex ea quæ [*fuerat uxor*] *Vriæ*, ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου. Vulgata, *Ex ea quæ fuit Vriæ*: quod rectè emendauit Erasmus, vt eclipsi Græcis familiari non modò subaudiatur γυναικὸς, sed & participium aoristi secundi γενομένης addatur: ne videatur Solomon natus ex adulterio.

Ref.	Græce	v.	Beza	v.	Vulgata
3.Reg. 11. 43 1.par.3. 10.	Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ῥοβοάμ. Ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀσά.	7	‖Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa.	7	*Salomō aūt genuit Roboam. Robōa aūt genuit Abiā. Abia aūt genuit Asa.*
	Ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν.	8	Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam.	8	*Asa aūt genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Oziam.*
	Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ. Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἄχαζ. Ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐζεκίαν.	9	Hozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.	9	*Ozias autem genuit Ioatham. Ioathā autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.*
4.Reg 20. 21 & 21.18 1.Par. 3.13.	Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν Μανασσῆ. Μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμών. Ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσίαν.	10	‖ Ezecias autē genuit Manasse. Manasses autē genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.	10	*Ezecias autem genuit Manassē. Manasses autem genuit Amō. Amō autem genuit Iosiam.*
4. Reg.23. 34.& 24 1. 2.par.36.4	Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.	11	‖∵ Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius, in transportatione Babylonica.	11	*Iosias autē genuit Iechoniā & fratres eius, in transmigratione Babylonis.*
4.Reg.24. 6. 2. Par. 37. 9.1. par.3. 16.1. Esd. 3.2,& 5 2.	Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος, Ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ. Σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν Ζοροβάβελ.	12	Post transportationem *autem* Babylonicam, ‖ Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.	12	*Et post trāsmigrationem Babylonis, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.*
	Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιούδ. Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιακείμ. Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀζώρ.	13	Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autē genuit Azor.	13	*Zorobabel autē genuit Abiud. Abiud autē genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.*
	Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν Σαδώκ. Σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχείμ. Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιούδ.	14	Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.	14	*Azor autē genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.*
	Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλεάζαρ. Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν Ματθάν. Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ.	15	Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.	15	*Eliud autē genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthā autem genuit Iacob.*
	Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ἸΗΣΟΥ͂Σ, ὁ λεγόμενος Χριστός.	16	Iacob autem genuit Ioseph virū Mariæ, ∵ ex qua genitus est IESVS ille, qui dicitur Christus.	16	*Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, de qua natus est* IESVS, *qui vocatur Christus.*

11 *Genuit Iechoniam & fratres eius*, ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Quum Iechonias & secundam tessaradecadem finiat, & tertiam inchoet, ac proinde alteri illarum deesse vnus videatur, neque dicatur in historiis Iosias Iechoniæ pater, sed auus, iampridem hunc locum emendandum nonnulli, Epiphanio teste, censuerunt. Itaque Robertus Stephanus (de cuius & doctrina & fide ac etiam longè religiosissima in sacris præsertim excudendis diligentia neminem pium ambigere arbitror) ex vetustis codicibus (quorum etiam fidem faciunt Stapulensis & Martinus Bucerus) excudit, Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακείμ. Ἰακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν. &c. id est, *Iosias autem genuit Iakim. Iakim autem genuit Iechoniam*. quam etiam lectionem in prioribus editionibus sum amplexus. Sed duabus de causis sententiam muto, quoniam videlicet non modò vetustissimam esse receptam lectionem, & illa emendatione priorē, ex Epiphanio, Chrysostomo, Hieronymo, Augustino, & aliis probatissimis patribus liquet: sed etiam multo magis quòd Iechoniæ nullos fratres in sacris historiis legimus. Quod si esset ab emendatoribus illis animaduersum, nihil opinor, in vetusta lectione immutassent. Quid igitur? nempe vera est Epiphanij sententia, duos Iechonias, vnum videlicet, patrem, alterum, filium statuentis: quanuis in ipsa recensione patrum & filiorum, (nisi, quod arbitror, corruptus est codex) hallucinetur. Omnium autem appositissimè Hieronymus in hūc locum, *Sciamus* (inquit) *Iechoniam priorem, ipsum esse quem & Ioakim: secundum autem, filium, non patrem: quorū prior per K & M, sequens per CH & N scribitur. Quod scriptorum vitio & longitudine temporum apud Græcos Latinósque confusum est*. Hæc ille rectissimè. Quibus tamē illud adiecerim, hanc vel præcipuam fuisse corruptæ scripturæ causam, quòd nulla vox apud Græcos in literā M desinat: quo facilior fuit istorum nominum deprauatio.

In transportatione Babylonica, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, id est, quo tempore transportati sunt Babylonem. Vulg. *in transmigratione Babylonis*. impropriè, quoniam sponte sedem mutantibus id conuenit. Eras. *in exilio Babylonico*. quod etiam est ἄκυρον, quum neque sponte solum verterint Israelitæ, neque exulare populus quispiam dicatur. Itaque vertere malui, in transportatione. Ponitur enim μετοικεσία pro μετοικισμὸς, quum alioqui μετοικεῖν significet incolam esse: vnde metœci (de quibus agitur in l. Certa, Cod. de iure fisci) & μετοικία, ipse incolatus: quod huic loco nō quadrare versiculus sequens ostendit: in quo Iechonias dicitur genuisse Salathielem μετὰ τὴν μετοικεσίαν, quem tamē in ipso incolatu genuit. Μετοικίζειν autem dicitur qui aliquos (vt loquitur Herodotus in Terpsichore, ἐξ ἠθέων ἐξανίστησι, id est, suis sedibus abreptos, aliò transfert. Vndè μετοικισμὸς, ipsa videlicet captiuorum transportatio Hebræis גולה [*golah*.] Verùm superest alia difficultas. Quînam enim dici potest vllos tempore transportationis liberos genuisse, qui triennio ante prioris Iechoniæ captiuitatem (cuius fit mentio Dan. 1. 1.) ante captum verò posteriorem Iechoniam annis vndecim, denique ante Sedechiæ transportationem annis minimum viginti duobus, interiit? Itaque istud ἐπὶ τῆς μετοικεσίας non est ad verbū ἐγέννησε, sed ad ipsius Iosiæ liberos, quos genuit, referēdū: in quorū videlicet tēpora incidit illa tribus vicibus, & sub trib. regib. sub Iechonia videlicet patre (quē Iehoiakim dicūt Hebræi) cœpta: sub Iechonia filio (q. Iehoiachim dictus est) aucta: sub Zedechia deniq. cōsūmata trāsportatio, quā hîc velut vnicā cōmemorat Matth.

16 *Genitus est*, ἐγεννήθη. Vulgata, *Natus*: quod idem valet. Idem enim Lucas 2. 11, de Christo loquens, ἐτέχθη ὑμῖν σωτὴρ, inquit: quum cap. 1. ver. 57, de Elizabetha dixisset, ἐγέννησεν υἱόν. Sed & apud Latinos Genitus & Natus permutantur. Prætuli tamē hoc quidm loco Erasmi versionem,

ne vnum verbũ pluribus modis, nulla necessitate coactus, interpretarer: quod vitare constitui quoad eius fieri poterit. Capite quidem secundo, quo dilucidior sit sensus, vertemus Natum, quia expressa natalis loci illic fiet mentio: & forma loquendi fortassis fuisset durior si illic posuissem Genitus. *Qui dicitur*, ὁ λεγόμενος. Vulgata, *Qui vocatur*, id est ὁ καλούμενος. *Christus*, Χριστός. Hebraicè משיח [*meschiah*] id est vnctus verè rex, nimirũ vnicus ille Sacerdos, & Propheta, humano generi promissus. Latini Græcam vocem integram seruare maluerunt quàm vnctum vocare.

---

17 Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ, γενεαὶ δεκατέσσαρες.

18 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.

19 Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν.

17 ⁘Vniuersæ igitur progenies ab Abraham vsq. ad Dauid, progenies quatuordecim: & à Dauid vsque ad transportationem Babylonicam, progenies quatuordecim: & à transportatione Babylonica vsque ad Christum, progenies quatuordecim.

18 IESV verò Christi ⁘natiuitas ⁘ita fuit. ‖Enimuerò quum mater eius Maria desponsa esset Ioseph, ⁘priusquam ipsi conuenissent, inuenta est ⁘prægnans esse ⁘ex Spiritu sancto.

19 Porro Ioseph vir eius, ⁘quum esset iustus, & nollet eã ⁘‖ignominiæ exponere, voluit clàm eam dimittere.

17 *Omnes itaque generationes ab Abraham vsq. ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid vsque ad transmigrationem Babylonis, generationes quatuordecim: & à trãsmigratione Babylonis vsque ad Christum, generationes quatuordecim.*

18 *Christi autem generatio sic erat. Quum esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antequam cõuenirent, inuenta est in vtero habens de Spiritu sancto.* Luc.1.27.

19 *Ioseph autem vir eius, quum esset iustus, & nollet eam traducere, voluit occultè dimittere eam.* Deu.24.1.

---

17 *Vniuersæ igitur progenies*, πᾶσαι οὖν αἱ γενεαί. Id est, Omnes isti suis gradibus, prout alius alium genuit, in hac familiæ Dauidis descriptione enumerati. Itaque hoc demũ est quod Hebræi תולדות [*tholedoth*] vocant, passiuè quidẽ acceptum pro singulis qui gignuntur. Generationis autem nomen, quod Vetus interpres & Erasmus vsurparunt, Græco quidem respondet, sed mihi visum est obscurius. Castellio maluit Genera interpretari, vocabulo magis ambiguo: quanuis animaduerterim Herodotum in Clio πέμπτον γένος dixisse, quũ de abnepotis filio ageret. Vetus ipse interpres ita, vt ego, interpretatus est Luc.1.50. quum alioquin non ignorem progeniei vocabulo plerunque totam generis seriem significari.

18 *Natiuitas*, ἡ γέννησις. Vulgata, *Generatio*. quod huic quidem loco non videtur conuenire, quum Matthæus explicandam non susceperit ipsius ἐνσαρκώσεως historiam, sed exponendum vbi, & quomodo illum pepererit Maria, adiunctis quæ cum hac narratione proximè cohęrent. Latius ergo patet Gignere: sed quum verbali nomine careat, coacti sumus synonymũ quærere: quod & ipsum alibi quàm apud Vlpianum non memini legere. Natiuitatem tamen maluimus dicere quàm ortum, nequis cum Serueto illo impio existimet Filium Dei tum demũ exortum, & quod ad hypostasin attinet à Patre fuisse distinctum, quum ex Virgine natus esset. quanuis cõstet, hoc loco de Filio Dei, quatenus homo factus est, institutam esse narrationem. *Ita fuit*, οὕτως ἦν. Verbum ἦν positum est in aoristi secũdi significatione, sicut infrà 2.15, & 12.44, & Marci 11.32. Erasmus conuertit, *sic habet*, id est οὕτως ἔχει. Terent. Adelph. *Nam ita est homo. Quum mater eius Maria esset desponsa Ioseph*, μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ. id est, sponsione promissa. Neque enim adhuc in eandem domũ cõuenerant. Constat enim τὸ μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν apud Gręcos, sicut apud Hebręos ארש [*Arasch*] & illud quod ipsi per periphrasin dicunt לקח אשה [*Lakach ischah*] non minus inter se differre quàm apud Latinos sponsalia à nuptiis. & huc spectat ille Terentii versiculus, *Placuit, despondi, nuptiis hic dictus est dies.* Et hanc Iudæis consuetudinem fuisse vt inter sponsalia & nuptias tempus aliquod intercederet, constare potest ex Deuteronomii capite 21.12. Porro particula γὰρ hoc loco non est causalis, sed expletiua, sicut apud Latinos Enimuerò. *Priusquam ipsi conuenissent*, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς. id est, Priusquã illam duxisset domũ. Siue (vt mox ait ipse Angelus vers.20.) antequam eam accepisset vxorem. Erasmus, *Priusquam congressi fuissent*: eos nimirum sequutus qui hoc exponunt de mariti cum vxore congressu, quasi iam antea Maria fuerit Iosephi vxor, à qua tamen abstinuerit, nimirum ex virginitatis voto. Sed non dubito quin veteres hac in re sint planè hallucinati: quod videtur vnus penè Gerson inter illos recentiores animaduertisse, quem immeritò flagellat Erasmus hoc nomine, infrà, Luc.1.59. *Prægnans*, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. ἐλλειπτικῶς videlicet, ita vt subaudias Gręcã fœtus appellationẽ ἔμβρυον, aut aliam. Vulg. *In vtero habens*. Eras. *Grauida*, i. ἔγκυος. Ad verbum, In ventre habens. quod dicendi genus proprium est Græcis medicis, præsertim Hippocrati: cuius loco apposui quod Latinis est vsitatius. *E Spiritu sancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *De Spiritu sancto*. Quãuis autem De pro E interdum ponatur, tamen hoc loco minimè necesse fuit hanc enallagen accersere: quod annotauit Erasmus. Ista verò narrantur προληπτικῶς, id est per anticipationem, & narrationis exitus habita ratione, quanuis aliter censeat Theophylactus. Nam alioquin minimè oportuisset Iosephum in somnis admoneri eius rei quam satis antea intelligeret.

19 *Quum esset*, ὢν. Erasmus, *Quia erat*. Vulgatus interpres & Latinè loquutus est, & Græcorum participium elegãter expressit. *Ignominiæ exponere*, παραδειγματίσαι. Vel, In eam exemplũ statuere. Hæc enim est notatio Græci huius verbi, quod Augustinus ad verbũ Epist.59. vertit *Exemplare*, & Vetus interpres, *Traducere*, nimium ambigua, & arctiore interpretatione. quia nec omnis infamia fit traductione, nec omnis traductio infamia est: sed ea demum quæ fit ignominiæ causa, veluti mulieres ὀνοβάτιδες, apud Cretenses, & captiui Romæ in triumpho traducti. Ad quem morem quum respexerit Paulus manifestè Coloss.2.15, ἐδειγμάτισεν rectè ibi conuersum est verbo *Traducere*. In epistola verò ad Hebręos 6.6, παραδειγματίζοντες vulg. interpres vertit *Ostentui habentes*, quo sensu Sallustius vtitur Ostentus voce. Certè τὸ παραδειγματίζειν nihil aliud declarat quàm publicæ infamiæ exponere: sicut Gallicè dicimus, *Eschaffauder*: dicitúrque interdum etiam quum à iudice non infligitur pœna: vt apud Plutarchum Archilocus scribitur editis parum honestis versiculis sese παραδειγματίσαι (quod & mihi iuueni, necdum in ecclesiam Dei adscito, euenit: quam tamen maculam spero me tum dictis tum factis eluisse.) Et citantur ab aliis exempla tum ex Demosthene κατὰ Ἀνδροτίωνος, tum illud quod maximè appositum est, ex Polybii historiarum libro, vbi de Aristomacho tyranno quodam differens, dignum illum esse ait, περιαγόμενον εἰς Πελοπόννησον, καὶ μετὰ τιμωρίας παραδειγματιζόμενον, οὕτως ἐκλιπεῖν τὸ ζῆν. Sic etiam in hoc de quo agitur facto, proculdubio Mariæ infamiam nõ paruam inussisset Iosephus, si vel adscitis domesticis testibus eam repudiasset. Neque existimo hîc agi de Maria pœnæ lapidationis eximenda: quanuis Græci interpretes Numer.25.4, verbum יקע [*iakah*] quod suspendere significat, hoc verbo Græco expresserint. Etsi enim iusti & probi hominis est priuatas iniurias obliuisci, tamẽ adulterii crimen, longè grauissimum, nõ fuit facilè tegendum, Domino tam seuerè edicẽte vt hoc malum è medio tollatur. Potius igitur, quum fieri etiam posset vt Maria ab alio quopiam ante desponsionem esset grauidata, maluit eam existimare grauidam ἀπὸ πορνείας (vt etiam loquitur Iustinus in Dialogo πρὸς Τρύφωνα) potius quàm ἀπὸ μοιχείας: vt viri boni solent omnia (quoad eius fieri potest) in meliorem partem accipere. Id autem si contigisset (id est, si ante sponsalia rem habuisset cum alio) Mariam ducere vxorem eum oportebat (sicut cauit Moses, Deut.22.28) ex

parentum consensu, à quo vitium fuisset ipsi oblatum ante desponsionem. quod tamen sine aliquo Mariæ dedecore fieri non potuisset, si de illius fraude conquestus fuisset Ioseph: cui etiam fas fuisset eam ducere, &, non inuenta virgine, ad iudices lapidandam trahere, vt eodem loco cauetur. Itaque noluit (vt erat vir insigni probitate) vel vxorē alienam retinere, vel iniuriam suam summo iure persequi: sed clàm potius & causa nulla exposita (sicut Iudæi consueuerant) sponsione & fide data, illam absoluere ac liberare. Syrus interpres vtitur vocabulo quod propriè significat operire, & de pudendis etiā dicitur, contraria quoque significatione declarat id quod turpe est, palā facere. *Dimittere eam*, ἀπολῦσαι αὐτήν. Erasmus, *Ab ea diuertere*. Docet Modestinus iurisconsultus, Diuortium inter virum & vxorem fieri, Repudium verò sponsæ remitti. Erat autem 5 hoc tempore Maria despōsa tantùm, non nupta. proprium ergo fuit repudiandi vocabulum: sed malui vulgatam versionem retinere: quanuis potius respondeat τῷ ἀφεῖναι: quòd appareat Euangelistas, atque etiam Paulum, in re durissima quæsiuisse mollissimum aliquod vocabulum, ideóque 10 libentius dicere solitos ἀπολύειν, vel ἀφιέναι, quàm ἀποπέμπειν, vel ἐκβάλλειν: quæ propria quidem sunt, sed duriora.

	Græce		Beza		Vulgata
	Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδού, ἄγγελος Κυρίου κατ᾽ ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβίδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου.	20	Hæc autem ¨quum cogitasset, ¨ecce, angelus Domini ¨in somnio apparuit ei, dicens, Ioseph fili Dauid ¨ne metuito ¨accipere Mariam ¨vxorem tuam. Nam quod in ea ¨genitum est, ¨ex Spiritu sancto est.	20	*Hæc autem eo cogitante, ecce, angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens, Ioseph fili Dauid noli timere accipere Mariam vxorem tuam. quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.*
Luc. 1.38. Act. 4.11.	Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.	21	Pariet autem filium, ‖& vocabis nomen eius IESVM. Ipse enim ¨‖liberabit populum suum ex peccatis ¨ipsius.	21	*Pariet autem filium, & vocabis nomen eius IESVM. ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.*
	(Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,	22	(Totum hoc autem factum est vt ¨impleretur quod ait Dominus per Prophetam, dicentem,	22	*(Hoc autem totum factum est vt adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophetam, dicentem,*
Esa. 7.14.	Ἰδού, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, μεθ᾽ ἡμῶν ὁ Θεός.)	23	‖Ecce, ¨virgo illa prægnans erit, & pariet filium, ¨& vocabis nomen eius Emmanuel: ¨quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus.)	23	*Ecce, virgo in vtero habebit, & pariet filium, & vocabunt nomen eius Emmanuel: quod est interpretatum, Nobiscum Deus.)*

20 *Quum cogitasset*, αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος. id est, ἐννοήσαντος, quum apud se constituisset, seruata aoristi significatione. Vulg. & Erasmus, *Eo cogitante*. *Ecce*, ἰδού. Hebræis הנה, [*hinne.*] qua particula singulis penè versibus vtuntur. Interdum tamen hæc ipsius vis est vt lectorem præparet ad aliquid insigne & mirificum audiendum. *In somnio*, κατ᾽ ὄναρ. id est, Nocturna visione. Nam κατὰ sæpe idē valet quod In, vel Per. Vulgata & Erasmus, *In somnis* maluerunt interpretari, quasi scriptum sit ἐνύπνιον. Atqui ὕπνος & ὄνειρος siue ὄναρ inter se differunt, non minus quàm somnus à somnio. quod indicat hic Homeri versiculus Iliad. β, θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος. nec semper seruatur discrimen inter ὕπαρ & ὄναρ. Herodotus in Terpsich. ὄψιν vocat. *Ne metuito*, μὴ φοβηθῇς. Vulgata, *Noli timere*: quo modo vbique fere conuertere solet prohibendi particulam. Erasmus, *Ne metuas*. Hæc autem indicant, timore Dei adductum Iosephum cogitasse de sponsa repudianda, siue quòd (vt antè dixi) alii viro obnoxiam arbitraretur: siue quòd adulteram fouere nullo modo sibi fas aut honestum esse sciret. *Accipere*, παραλαβεῖν, traditam videlicet tibi à parentibus vel cognatis. Nam seruari hîc debet vis præpositionis παρὰ pro ἀπό, quā satis probat vniuersa Demosthenis oratio περὶ τοῦ ἁλοννήσου, in qua disputatur de his duobus vocabulis, λαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν. Erasmus, eorum sequutus opinionem qui virginitatis votum hîc somniant, conuertit *Adiungere*: perinde acsi scriptum esset προσλαβεῖν: atque interpretatur Adiungere in consuetudinem vitæ. iam enim (inquit) acceperat, sed diuortium meditabatur. Quā interpret. neque verā neque verisimilē esse opinor. *Vxorem tuam*, τὴν γυναῖκά σου. quæ tibi pacta est pro vxore. Falluntur qui hæc verba sic accipiunt quasi iam antè Maria esset quidem nupta, sed Iosephus ex voto ab ea abstineret. tantùm enim eam Iosephus desponderat, vt suprà diximus. Verùm quæ desponsa erat, iam pro vxore habebatur, nisi quid incidisset quod sponsalia dirimeret. quamobrem etiam pro adultero puniebatur non minus qui desponsam quàm qui nuptam corrupisset, Deut. 22.23, & Iacob Gen. 29.21, loquens de Rachele sibi tantùm desponsa, *trade*, inquit, *mihi vxorem meam*. Possumus & interpretari τὴν γυναῖκά σου, *Vt sit* vxor tua, vt Marci 12.23, vbi tamen non additur articulus, nec pronomen. Itaque nō erit hîc simplex appositio, sed supplendum erit εἰς τὸ εἶναι. cuiusmodi eclipsis apud Hebræos passim occurrit, qui tamen suum ל adiicere sæpe consueuerunt, vt Exod. 21.7, siquis vendiderit filiam לאמה [*leamah*] pro quo verterunt Græci οἰκέτιν, id est vt sit ancilla. sed prior certè interpretatio vera est propter adiunctum articulum τήν.

Genitum est, γεννηθέν. Hîc propriè accipitur τὸ γεννᾶσθαι, quum suprà positum sit αὐτὶ τοῦ τίκτειν, vt Lucæ 1.57. Sed sciendum est hoc verbū, sicut apud Hebræos ילד [*ialad*] & Gignere 15 apud Latinos, de iis etiam dici in quorum ortu nullus pater interuenit, sicut hoc loco non est existimandum Spiritum sanctum ex sese generasse Christi corpus, sed ex ipsius virginis substantia fecisse, siue condidisse. Vulg. *Natum*, τεχθέν. Erasm. *Conceptum*, συλληφθέν. *In ea*, ἐν αὐτῇ. Sic in ea, 20 vt etiam ex ea, Gal. 4.4. Nam alioqui non esset Filius ille ex Dauidis lumbis oriturus, nec verè frater noster. *Ex Spiritu sancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *De Spiritu sancto*. Erasmus, *A Spiritu sancto*. Et sanè constat, sępe has propositiones permutari: malui tamen ἐκ præpositionem reti- 25 nere. quanquam siquis veretur ne hæc interpretatio fanaticis illis fauere videatur qui corpus Christi spirituale faciunt, tanquam ἐκ materiam declaret, illis licebit vti præpositione á.

21 *Liberabit*, σώσει. Alibi vtor Seruandi verbo à quo ta- 30 men hîc abstinui, propter sequentem præpositionem ἀπό. Nam illud Virgilianum, *Seruatum ex vndis*, poeticum est. Vulgata & Erasmus, *Saluum faciet*, periphrasi (vt opinor) minimè necessaria. Apparet autem vel ex hoc loco, quem Ἰησοῦν Græci, Iesum Latini vocant, Hebraicè dici ישוע à 35 ישע, [*Iescuah* à *Iascah*] quod declarat τὸ σώζειν: vt planè inepta sint Osiandri & quorundam in hunc locum commenta. *Ipsius*, αὐτῶν. Ad verbum, *Eorum*. Numeri autem mutatio ex Hebræorum idiomate nata est, qui in nominibus collectiuis, eiusmodi dicendi genera frequenter vsur- 40 pant, vt & Græci & Latini interdum. Scitè autem annotat Cassianus lib. de Incarnatione 5. cap. 1, ista duo, Liberare à peccatis, & populum suum, non conuenire nisi ei qui natura sit Deus.

22 *Impleretur*, πληρωθῇ. Vulgata, *Adimpleretur*. Erasmus, 45 *Perficeretur*. id est τελειωθῇ. quia hoc dicendi genus (inquit) Latinis auribus est ignotū, nisi quum sentimus addi quod deerat rei consummandæ. Atqui Cicero multis locis vsurpat Implere pro Præstare. quo sensu videtur hîc vsurpatū. Neque verò hoc annotassem nisi voluissem semel esse di- 50 ctum quod sæpissimè fuisset nobis repetendum. *Per Prophetam*, διὰ τοῦ προφήτου. Nonnulla exemplaria nomen habēt Esaiæ expressum. Vide infrà 2.17.

23 *Virgo illa*, ἡ παρθένος. Articulus non temerè additus est in Græcis respondens ה [*he*] quintæ literæ expressæ in 55 Hebræo contextu: nimirum vt insignis quædam Virgo significetur, ab æterno videlicet selecta: & cuius semen erat contriturū serpētis caput. *Prægnans erit*, ἐν γαστρὶ ἕξει. Vulg.

ad verbum, *In vtero habebit.* Hieronymus ad Pāmachium legit ἔχει, id est *habet*: eodem sensu. Nam in Hebræo tam potuit subaudiri Est quàm Erit. Et Prophetæ sæpe tū præsenti tum etiam præterito tempore vtuntur, quamuis de re multis etiam pòst seculis futura loquantur: vt prophetiæ veritatem sanciant. *Et vocabis*, καὶ καλέσεις. Scio in plerisque exemplaribus legi καὶ καλέσουσι, id est & vocabunt. vel, & vocabitur. Quam etiam lectionem sequitur Iustinus Martyr in Dialogo πρὸς Τρύφωνα: vrget quoque Epiphanius in Anchorato. vt mirū sit Hieronymum ad Pammachium scribere, Hebræos codices habere ET VOCABIT, ipsa videlicet Virgo. Sed præstat receptam lectionem sequi, vt sit apostrophe Prophetæ Spiritu Dei correpti, & Virginem post tot secula nascituram, quasi præsentem alloquentis. quod magnam vim habet. *Quod est, si interpreteris*, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. Vulgata, *Quod est interpretatum.* Erasmus, *Quod si quis interpretetur*, sonat. Illud est ambiguum: hoc à Græcis recedit.

24 Διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

25 Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτήν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἸΗΣΟΥ͂Ν.

24 "Experrectus autem Ioseph ex somno, fecit vt ei "imperarat angelus Domini, & accepit vxorem suam.

25 Sed non cognouit eam, "quousque peperisset "filium illum suum primogenitum: "vocauitque nomen eius IESVM.

24 *Exurgens autem Ioseph à somno, fecit sicut præcepit ei angelus Domini, & accepit coniugem suam.*

25 *Et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum: & vocauit nomen eius* IESVM.

Κεφάλαιον β.

1 TΟΥ͂ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδού, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα,

CAP. II.

1 QVVM ergo "natus esset Iesus in *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce, "magi ab Oriente aduenerunt Hierosolyma,

CAP. II.

1 Q*VVM ergo natus esset Iesus in Bethleē Iudææ, in diebus Herodis regis, ecce, magi ab Oriente venerunt Ierosolymam,* Luc. 2. 6.

24 *Experrectus autem Ioseph*, διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσήφ. Erasmus, *Excitatus autem Ioseph.* sed hoc quidem loco plus est τὸ διεγείρεσθαι quàm excitari. Vulgata, *Exurgēns autem Ioseph.* id est, ἀναστάμενος δὲ Ἰωσήφ. *Imperarat*, προσέταξεν. Præterita perfecta & aoristi sæpe cum plusquamperfectis confunduntur à Græcis. Vulgata, *Præcepit.* quo vno vocabulo in hac re fere vti solet. Nos autem, quum diuersis vocabulis vtantur sacri scriptores, conabimur cuique Græco Latinum aliquod opponere. *Vxorem suam*, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. id est, Quam antea desponderat, vxorem duxit.

25 *Sed*, Καί. Vulg. & Erasm. *&*. Verùm nemo non videt aduersatiuam particulam melius conuenire. Certum est autem Iosephum religione tactum illam non attigisse, quū eam ex Spiritu sancto grauidam esse didicisset: atque adeo vel ex eodem illo Angelo vel ex ipsa Maria plenius cognouisse huius facti mysterium. Itaque conspuenda est fabula illa quam Proteuangelium vocant, & tota illa falsissima narratio quæ apud Sudam tam multis recitatur in voce Ἰησοῦς. *Quousque*, ἕως οὗ. Notandū est, aduersus Heluidianos, ἕως interdum ita referri ad tempus præcedens vt de sequenti non affirmetur contrarium. quod satis indicant vel postrema verba huius Euangelii, ἰδού, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. id est, *Ecce, vobiscum sum vsque ad consummationem seculi.* Ex quibus verbis colligere non possis Christum nō esse nobiscum futurum post consummationem seculi. Neque aliter interdum accipitur particula עד [*hedh*] apud Hebræos, vt 2. Sam. 6. 23: vbi dicitur Michol nullos liberos sustulisse, vsque ad diem obitus sui. Sed & interdum hæc particula tempus interiectum simpliciter declarat, vt possis etiam interpretari, interim dum erat paritura, *tandis qu'elle deuoit enfanter*, vt infrà 5. 25, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ, *tandis que tu es en chemin*, & Act. 27. 33. ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, *interim dū oriturus erat dies.* *Filium illum suum*, τὸν υἱὸν αὐτῆς. Vulgata & Erasmus, *Filium suum.* Nobis autem non videtur Græcus articulus otiosus: ita tamen vt vis eius sit ἀναφορική, non διακριτική. id est, vt de eo agi significetur cuius antè facta est ab angelo mentio: non autem vt filius hic ab aliis Mariæ filiis distinguatur, quos ego quidem nullos fuisse credo. Assentior enim iis qui de Maria virgine, vt selectissimo organo, sanctissimè sentiunt. *Vocauitque nomen eius Iesum*, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. id est (vt fere dicunt Græci) ἐκάλεσεν αὐτὸν Ἰησοῦν τοὔνομα, Latini, Vocauit eum Iesum nomine.

IN CAPVT II.

1 *Ergo*, δέ. Erasmus, *autem.* Sed (vt existimo) hæc particula hoc loco non est discretiua, (vt vocant) sed potius συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, id est copulatiua sentētiæ (vt Grāmaticorum more loquar) sicut sæpe apud Latinos Ergo & igitur. *Natus esset*, γεννηθέντος. Cur ita vertere hoc loco maluerim, vide superioris capitis vers. 16. *In* [*ea*] *Bethleem* [*quæ est*] Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Sic loquūtur Hebræi, vt Iudicum 19. 18, dicitur Bethleem Iuda: id est Bethleem quæ est in tribu Iuda. quod addi solet ad alterius differentiam, quæ est in tribu Zabulon, id est in Galilæa inferiore. Vulgata vertit, *In Bethleem Iudææ.* Erasmus, vt Hebraismum molliret, addidit *ciuitate* appellatiuum. Sed hoc quoque non satis exprimit differentiam illam: itaque aliquid amplius suppleui. Præpositionem autem hîc & aliis nonnullis locis seruare malui, quàm Latina terminatione vti. Iudæa verò hîc intelligitur regio: sic propriè dicta à tribu Iuda, sub qua etiam tribus Beniamin comprehenditur. Hieronymus ad Pammachium librariorū errore factum putat vt pro Iuda scriberetur Iudææ. *Quæ enim est* (inquit) *aliarum gentium Bethleem?* Est certè. alia enim erat regio Iudææ quàm Galilæa. *Magi*, μάγοι. Plato in Alcibiade priore magos dicit fuisse Persarum sapientissimos, & μαγείαν Zoroastris filii Horomazi vocat τὴν θεῶν θεραπείαν, id est, Deorum cultum, quem magi docuerint ipsos Persarum reges, vt etiam τὰ βασιλικά, id est regni iura. Apparet igitur magos fuisse tum diuini tum humani iuris interpretes. quod etiam testantur seu vero, seu falso potius, Zoroastris nomine editi versiculi Græci, quos λόγια vocarunt, Phocylidæ & Theognidis sententiis non absimiles. Sed iampridē magi ad nefarias artes conuersi (vt non tantùm ex prophanis sed multo etiam magis ex sacris literis liquet) suam hanc sapientiam infamarunt. quo admirabilior est hæc historia de Christo vixdum nato, tam procul (vt loquitur Theodoretus) diaboli vates ad sui adorationem præ cæteris euocante, & Gentium primitias ex ipsis inferorum penetralibus ciēte, idque per extraordinarium prorsus præconem, nouum videlicet sydus, vt (quod copiosè in hunc locum disserit Chrysostomus) per nouam stellam docerentur veritatem, qui veteribus illis stellis ad omnem impietatem erant abusi. Sydus enim extraordinarium prorsus fuisse tota narratio declarat. Sed muta certè stella docere illos tantum mysterium non potuit. itaque accessisse aliud oportuit, quo ad tantum suscipiendū iter, & rē tā inuidiosam tāto feruore persequendā impellerētur, prophetiā videlicet Bileami, vnius proculdubio ex vetustissimis illis impurissimis magis, cuius prophetiæ verba (sicuti scripta sunt Num. 24. 17.) vsqueadeo cum horum percontatione congruunt, vt omnino, siue id peculiari reuelationi (nam & Nebucadnezari Deus mysteria multa in somnis patefecit, & per Danielem explicanda curauit) siue quauis alia ratione cognouerint, eò prorsus respexisse videātur. Sed & Danielis olim apud magos & dignitate penè regia, & diuinis prophetiis proculdubio celebratissimi scripta, dubium non est quin fuerint apud Persas pretiosa, ac fortassis etiam accuratiùs quàm apud ipsos Iudæos obseruata. Denique insignis est hic locus Suetonii, apud Tacitum totidē penè verbis repetitus, quanuis ad Vespasiani tempora & rem ipsam non rectè accommodatus. *Percrebuerat*, inquit, *Oriente toto vetus & constans opinio, esse in fatis, vt eo tempore Iudæa profecti terris potirentur.*

Iſtos autem, reges fuiſſe, temere omnino & falſò diu creditũ fuit, errore ex falſa interpretatione Pſal.72.10,exorto, vbi dicũtur reges Scheba & Seba munus Chriſto oblaturi: quum ita ſignificetur Euãgelij ſiue regni Chriſti propagatio vndique ſequutura:neque ad iſtos,quamuis gentium vocationis primitias,iſtud reſtringi vllo modo poſſit aut debeat: minimè iſtorum regiam dignitatem diſſimulaturo Euangeliſta:nec ſanè iſtos, ſi reges fuiſſent,& ab Arſacidis tũc Perſidis regione potitis, miſſi, facilè admiſſuro Herode Parthorum hoſte iurato. Et tamen ſi Genebrardo, (homini omnium qui viuunt maledicentiſſimo) creditur, hæc eſt vetus Eccleſiæ traditio.Cedò quibus teſtibus? Tertulliano(inquit)Auguſtino,Hilario,Hieronymo,& recentibus aliis nonnullis ſcriptoribus. Atqui apud Chryſoſtomum,Theodoretum,Cyprianum,Nyſſenum,Cyrillum,etiam vbi hanc hiſtoriam pertractant, nulla ne tenuiſſima quidem regiæ iſtius maieſtatis mentio. Sed quid ait Tertullianus? locum illum Pſalmi huc applicans aduerſus Iudæos & Marcionem, *Nam & magos*, inquit,*reges ferè habuit Oriens,& Damaſcus Arabiæ retrò deputabatur.* Quis verò non videt, Tertullianũ in eo deceptum, quòd iſtos ex Arabia atque adeò Damaſco propinquiſſima regione educit, qui tamen ex Perſide,aut fortaſſis etiam Media vltima(in qua Magos populos Herodotus,Strabo,Plinius,collocãt) aduenerint? gẽtis nomine proculdubio,vt & Chaldæis accidit, ad eos homines tandem tranſlato, qui ſapientiæ illius ſpecie ſeſe venditabant. Et quod Orientem ait Tertullianus magos ferè reges habuiſſe, quibus teſtimoniis probari poteſt? Nam magos quidem maxima fuiſſe apud Perſarum reges auctoritate (quibus tunc Arſacidæ Parthi imperitabant quum Chriſtus natus eſt)tum ex ſacris tum ex prophanis hiſtoriis liquet. atque adeò ſub Cambyſe regnum ipſum Perſidis aliquandiu occupaſſe,& magię quoque ſtudioſos fuiſſe reges eorum,probabile eſt: magos tamen propterea dictos aut habitos fuiſſe reges, vix vnquam inuenias. Sed ita ſanè ſcripſerit obiter Tertullianus,locum illũ Pſal.detorquẽs, num propterea iſtud commentũ, fuerit Eccleſiæ traditio? Hilarius autem locum Eſa.45.14.cum altero illo Pſ.72.10,comparat quidem, ſed ita vt iſtos minimè dicat reges fuiſſe: in eo quidem certè hallucinatus, quòd laborem Ægypti partim allegoricè de magia interpretatur,partim de itinere à magis confecto in Bethlehem vſque intelligit: quum Ægyptus non fuerit ad orientem ſed ad meridiem Iudææ ſita. Hieronymus verò in illum ipſum Pſalmum ſcribens,nequaquam dicit iſtos fuiſſe reges,ſed regum typos, nempe illius prophetiæ primitias de regionibus ipſis ad Chriſti cognitionem acceſſuris. Sed in Auguſtino præſertim citando, quàm nullo prorſus iudicio ſit iſte conuiciator præditus, apparet. Sic enim apud illum legitur lib.3.de mirabilibus ſcripturæ, cap. 4. *Magi Hieroſolymam venerunt, inde,inuentis Iſraelitarum oraculis vatum de eodem nato vbi naſcendi locum acciperet, monente ſubdolo ſermone,reges alacres eunt.* Quis verò vel mediocris iudicii lector corruptam eſſe lectionem, & *monente ſubdolo ſermone regis*,(Herodis videlicet)*alacres eunt*,legendum eſſe non videt? Sed de iſtis nugis plus ſatis:de quibus certè tantopere non laboraremus(quum, etiamſi reges iſtos fuiſſe daremus, ſalua maneat hiſtoriæ veritas) niſi, præterquam quòd ferenda non eſt eorum audacia qui huiuſmodi commenta ſacris hiſtoriis aſſuunt,longius etiam proceſſiſſet iſtorum impudentia, vt qui non modò magorum numerum & nomina ſint commenti, ſed & eorum cadauera(ſi credere dignum eſt) Coloniam vſque ad Rhenum deuexerint,vbi etiamnum adorãda hodie miſeris populis proponũtur. Deniq.ne quid ad impiã prophanationẽ deeſſet, mos etiã iſte verè magicus,fauentibus imprimis bonis iſtis traditionũ Eccleſię defenſoribus,inoleuit, vt fictis illis Gaſparis,Melchioris,Balthaſaris nominibus,nõ ſine crucisſigno ter repetito, puræ chartę vel pergamenæ inſcriptis & collo appẽſis,quoſuis morbos,ſcilicet,depellãt. Num verò Genebrarde,hæc quoque vetus eſt Eccleſię traditio? & tamen tu & tui iſta ſcitis,videtis,& ſilentio ſaltem probatis.

Λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.	2	Dicentes, Vbi eſt ille rex Iudæorum qui natus eſt? vidimus enim eius ſtellam in Oriente,& venimus vt adoremus eum.	2	*Dicentes, Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum? vidimus enim ſtellam eius in Oriente, & venimus adorare eum.*
Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.	3	His autem auditis Herodes rex turbatus eſt, & tota Hieroſolyma cum eo.	3	*Audiens autem Herodes rex,turbatus eſt, & omnis Ieroſolyma cum illo.*
Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.	4	Et cõuocatis omnibus principibus Sacerdotum & Scribis populi,percontatus eſt ab eis vbi Chriſtus naſceretur.	4	*Et congregans omnes principes Sacerdotum & Scribas populi, ſciſcitabatur ab eis vbi Chriſtus naſceretur.*

2 *Dicentes*, λέγοντες. Solent ferè Hebræi hiſtorias quæ narrantur,inductis ipſis perſonis explicare: Latini contrà plerunque obliquis narrationibus quas vocant, vtuntur: quo modo etiam Caſtellio nuper totam hanc periodum conuertit. Me verò iſtius ſimplicitatis quam Spiritus ſanctus amplexus eſt,nunquam pudebit. Nam certè hęc narratio plus habet energiæ quàm ſi obliquè aliena dicta referrẽtur,eo quòd res non tam narrari quàm geri videatur. *Vbi eſt ille rex Iudæorum qui natus eſt?* ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Vulgata,*Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum?* Eraſmus, *Vbi eſt ille qui natus eſt rex Iudæorum?* Ego vocabulorũ collocationem mutaui, vt ſenſus eſſet dilucidior. Nam alioqui viderentur magi aliud quærere:nempe, vbi ſit ille qui minimè natus eſt priuatus,ſed rex Iudæorum ab ipſis incunabulis. qui ſenſus non conuenit. Eadem traiectione vſus eſt Lucas 19.38.

3 *Tota Hieroſolyma*, πᾶσα Ἱεροσόλυμα. Eraſmus, *Tota Hieroſolymorum vrbs*: offenſus mutatione declinationis, quia Hieroſolyma paulo antè plurali numero vſurpat Euangeliſta: ſed hoc ego nihil moror. Nam Cicero etiã ipſe pro Flacco,vtroque genere vſus eſt in hac vrbe appellãda. Quòd autẽ Egeſippus vocatã eſſe putat Hieroſolymã quaſi ἱερὸν σολύμων,& Euſeb.quaſi ἱερὸν Σολομῶντος,hoc certè arguit magnã Hebraicæ linguæ imperitiã: vnde etiã factum puto vt librarii huic nomini aſpirationem præpoſuerint.

4 *Principibus Sacerdotum*, ἀρχιερεῖς. Sic vocabãtur qui ex poſteris Aaronis (nam ij ſoli, ἱερεῖς,id eſt ſacerdotes, dicebantur) erant familiarum ſuarum capita, ſicuti poſt captiuitatem fuerat earũ diſtributio inſtaurata, vt refertur Nehem.11.& 12: ſi modò vices iſtæ omnes ad hæc vſque tempora perſtiterant. Quamobrem etiam vocantur principes ſanctuarii,2.Chron.24.5,& hoc ipſo nomine principes ſacerdotum.2.Chron. 36.14. Itaque fallitur Theophylactus: qui ſcribens in 14.Marci, putat ſic vocatos qui aliquando Pontifices maximi fuiſſent, non tunc perpetuo, ſed venali facto Pontificatu: ſicut apud Romanos Prætorii,Quæſtorii, Conſulares dicebantur, prætura, quæſtura,conſulatu functi. Eraſmus hoc loco *Pontifices* interpretatur: quod nomẽ malui vni Pontifici Maximo proprium ſeruare. Fuit autem hic cœtus ab Herode coactus, non illud συνέδριον ciuile, ſed Eccleſiaſticus ſenatus, ab illo ciuili diſtinctus.

Scribis populi, γραμματεῖς τοῦ λαοῦ. Scribarum tria genera in ſacris literis reperio. Vnum eorum qui regibus apparebant,(quodcunque tãdem eorum munus fuerit) vt 2.Sam. 9.3,& 20.25,item 2. Reg.12.10,& 22.3,& alibi ſæpe. Alterũ, eorum, qui priuatorum contractus & inſtrumenta videntur deſcripſiſſe:quos notarios vocamus: cui rei operam ſolitos fuiſſe nauare Kinæos, nullam alioqui hæreditatem cum tribubus ſortitos,liquere opinor ex 1.Chron.2.55. Cuiuſmodi etiam contractuum quis mos fuerit,colligi poteſt ex Ierem.32.11.quò videtur alluſiſſe Propheta pſ.45.2. Scribæ denique dicti ſunt iuris diuini periti inter cæteros:(quo nomine laudatur Ezras,Ezræ 7.& 11.) quorum munus fuit tum in ſynagogis tum in templo legem docere. qua de cauſa νομικοὶ appellati ſunt, vt conſtare poteſt ex Matth. 7.29,& 17.10,& 23.10. Marci 12.28, & Lucæ 7.30.& 11.46, & 1.Cor.1.20. Sed quoniam ij quorum hîc fit mentio,nõ ſimpliciter Scribæ,ſed Scribæ populi vocantur, apparet ſelectos fuiſſe ex illo ordine nonnullos, qui primariis ſacerdotibus adiuncti, Eccleſiaſticum cœtum explerent, ſicut etiã Senioribus populi,id eſt Senatoribus, quos Sanhedrin Hebræi demum vocarunt (ex quorum numero fuit Ioſe-

phus ille Arimathæensis, Marci 15.43.) id est, ciuili illi septuagintavirorum συνεδρίῳ adiuncti erant alij Scribæ, itidē Scribæ populi appellati, 1. Macab. 5.42: quos plerisque placet fuisse exequendis synedrij iudiciis præfectos. Scribas autem illos dictos fuisse ex eo quòd legi scribendæ & interpretandę vacarent, quasi sacrarum tabularum custodes, constare potest ex Ierem. 8.8. Vnde Thalmudistas hallucinatos esse apparet, qui Ezram volunt fuisse ordinis Scribarum auctorem, cuius potius fuit instaurator. Sed hoc quidem verum est, senatum Ecclesiasticū ante captiuitatem Babylonicam potius dici compositum ex Sacerdotibus & Prophetis, quàm ex Scribis: vt Ierem. 26.11, & 29.2. In quibus locis Prophetas istos oportet à Prophetis illis distinguere qui vno spiritus diuini extraordinario afflatu futura prædicebant: quum illi essent ordinarii, & humanitus in legis doctrina instituti. Quamobrem etiam Ionathas paraphrastes Scribas vtroque illo Ieremiæ loco interpretatur: & inde factum vt apud Paulum non semel prophetandi verbum de prophetiarum interpretatione, etiam absque futura prædicendi spiritu, vsurpetur. Nec etiam dubium est quin isti præcipuè fuerint Leuitæ. quamobrem etiam plerunque Senatus hic Ecclesiasticus ex Sacerdotibus & Leuitis compositus dicitur, veluti Ioh. 1.19. Quod autē Thalmudistæ fuisse plerosque ex Symeonis tribu dicunt, ea qua solent audacia comminiscuntur. Sed scitè admodum Genebrardus ille maledicus, de Scribis ex Rabinorū lacunis hausta nobis reponens, *Certè*, inquit, *vt Pharisæi theologis respōdebant, qui penitius mysteria scripturarum scrutantur: ita isti Canonistis, quia leges ciuiles & Mosaicas secundum legis corticem curabant.* Hæc ille: quæ quoniam barbarè & obscurè scripta sunt, egent fortassis interpretatione. Vult igitur bonus vir iste Pharisæos quidē id fuisse apud Iudæos, quod Theologi, præsertim Sorbonici (quorū & ipse vnus est) hodie sunt Ecclesiæ Christianæ. quod vltrò ipsis concedimus, quos nimirum Christus, vt & Scribas, verbi sui flagello ex Ecclesia nunc exturbet: Scribas verò id olim fuisse quod sint hodie Doctores quos Canonistas appellāt, leuiter admodum sacra explicantes. Quæ quidem Genebrardi sentētia haud scio quàm sit Gregorio XIII (canonistæ quondam Doctori, nūc verò P.M.) grata futura. Sed audiamus etiam aliquid elegantius dictū. *Erant autem & ipsi Scribæ*, inquit, *Catholici: vnde Matth. 23, vnà cum Pharisæis dicuntur sedisse supra cathedram Mosis, vt qui eam vacuam inuasissent dum sacerdotes diuitiis Ecclesiasticis abutentes suum officium desererēt.* Enimuero, Genebrarde, qui sedisse illos dixit super cathedram Mosis, annon etiam irrita eos fecisse Dei mandata, & ab eorum fermento esse cauendum, est vociferatus? Quòd si Pharisæum esse idem est atque Catholicū, (hoc est, orthodoxum Christianum esse,) quis tibi cēsetur Paulus, qui Pharisaismum eiuratum pro stercoribus duxit, vt Christianus esset? At idem (inquies) se Pharisæum esse clamat Act. 23.6. Nempe in capite siue articulo de resurrectione, sicut disertè explicat: tu verò in genere loqueris. Et sanè dicis quod res est. nec enim est ουῦ ουο similius quàm vos Theologi & Canonistæ veteribus illis Pharisæis, vt pari prorsus iure Catholici vocari possitis: siue dogma de operum iustitia, siue illam traditionū superstitiosissimarum atque adeo impiissimarum colluuiem spectemus.

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου,	5	At illi dixerūt ei, In *ea* Bethleē *quæ est* Iudææ. Sic enim scriptum est per Prophetam,	5 *At illi dixerunt ei, In Bethleem Iudæ. Sic enim scriptum est per Prophetam.*
Καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.	6	‖Et tu Bethleem "terra Iuda, "nequaquam minima es "inter duces Iuda. ex te enim exibit Dux qui "pascet " populū illum meum Israel.	6 *Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda. ex te enim exiet Dux qui reget populum meum Israel.*
Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.	7	Tum Herodes clàm "vocatis magis, "exquisiuit ab eis "quo tempore stella apparuisset.	7 *Tūc Herodes clā vocatis magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis.*
Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ, εἶπε, Πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.	8	"Et eis Bethleem dimissis, dixit, Profecti illuc, "penitus exquirite de puerulo: postquam autem inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.	8 *Et mittēs illos in Bethleē, dixit, Ite, & interrogate diligenter de puero, & quum inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniens adorem eum.*
Οἱ δέ, ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν. καὶ ἰδού, ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτούς, ἕως ἐλθὼν	9	Ipsi verò audito rege, profecti sunt. & ecce, stella quā viderāt in Oriente, "præibat eis, do-	9 *Qui quū audissent regē, abierūt. & ecce, stella quā viderant in Oriente, antecedebat eos, vsquedū*

Mich. 5.2. Ioh. 7.42.

6 *Terra Iuda*, γῆ Ἰούδα. id est, quæ in Iudæa sita es, quæ pars es tribus regionis Iuda. Nam mihi quidem durum videtur γῆν interpretari pro vrbe: quomodo tamen Euripides in Hecuba vsurpauit. Alia exemplaria habent τῆς Ἰουδαίας, Iudææ, quod planius est. In Michæa legitur *Bethleem Ephrata*. Est enim hoc alterum vrbis cognomentum, quo ab altera discernitur. *Nequaquam minima es*, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ. Hāc lectionem sequitur etiam Iustinus: quum tamē in Hebræo legatur צעיר, [*tsehir*] & in Græca editione ὀλιγοστὸς εἶ. vt quod Micheas 5.1. in Hebræo negat, videatur hîc affirmari. Alii igitur existimant in posteriore membro subaudiri apud Prophetam aduersatiuam particulam: quod videtur sensus ipse postulare, & alibi etiā reperitur, vt Psal. 119. vers. 141, & 157, & Ioh. 9.30: vt totus locus ita sit legendus, *Et tu Bethleem Ephrata, paruula es inter chiliadas Iuda: ex te [tamen] egredietur mihi qui sit dominator in Israele.* Ita igitur fiet vt eadem sit Michææ & Matthæi sententia. Sed alij simpliciter sentiunt, Matthæum respexisse ipsius prophetiæ exitum, ac proinde non minimam dixisse, quam Propheta, nondum videlicet nato Christo, minimā vocauit. In summa, apparet Prophetam significare voluisse, hoc oppidulum, quanuis exiguum, Messiæ tamen exortu nobilissimum ac celeberrimum fore: quod paulo apertius declarat Græca hæc interpretatio. *Inter duces*, ἐν τοῖς ἡγεμόσιν. Vulgata, *in principibus*. In Hebræo legitur באלפי [*bealphe*] hoc est in chiliadibus, seu potius inter chiliarchas. Distributus enim erat populus Israeliticus in chiliadas, sicut apparet ex capite Exod. 18.25. & Gedeonis oratione, Iudic. 6.15. *Dux*, ἡγούμενος. Participium est loco nominis, id est ἡγεμών. quod Hebręis est vsitatissimum. *Pascet*, ποιμανεῖ. Vulgata *reget*, quod respondet τῷ εὐθύνειν. Erasmus, *gubernaturus est*. id est κυβερνήσει. Ego elegantem sanè metaphoram seruaui. Sic solet Homerus reges ποιμένας λαῶν vocare. *Populum illum meum Israel*, τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Articulum expressi, cuius emphasis hoc loco non fuit negligenda, quum bis repetatur à Domino, vt suam in illum vnum populum beneuolentiam singularem declaret.

7 *Vocatis*, καλέσας. Erasmus, *Accersitis*, id est μεταπεμψάμενος. *Exquisiuit*, ἠκρίβωσε. Vulgata, *Diligenter didicit*. Erasmus, *Accuratè perquisiuit*. Vocabulum Græcum significat in genere, summa & exquisita diligentia aliquid facere. *Quo tempore stella apparuisset*, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. Vulgata, *Tempus stellæ quæ apparuit eis*. Ad verbum, *Tempus apparentis stellæ*. Erasmus (quem sequor) mihi videtur hunc hellenismum optimè expressisse, est enim positū φαινομένου pro φανέντος.

8 *Et eis Bethleem dimissis*, καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ. Erasmus expunxit pronomen, & vertit πέμψας, *iussis ire*, id est, κελεύσας ἰέναι. Ego verò existimo, regem illis à se dimissis, blandè & benignè iter cōmonstrasse. *Penitus exquirite*, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Vulgata, *Interrogate diligenter*, neutro duorum vocabulorum satis expresso. Erasmus, *Accuratè*, id est, ἐπιμελῶς.

9 *Præibat*, προῆγεν. Vulgata, *Antecedebat*. Erasmus, *Præcedebat*. quod & ipsum Latinis significat ita præcedere vt sis dux viæ. sed illud propius abest à Græco. Subauditur

autem reciprocum pronomen, ſicut accidit in coniugatione quã Hebræi Hithpahel vocant. Virg. lib. 8, *Haud ſecus Æneas ſe matutinus agebat.* quanuis ponatur etiam abſolutè interdum pro Præire, vt infrà 21.9, & Luc. 18.39. *Suprà* [*locum in*] *quo*, ἐπάνω οὗ. Vulgata, *ſuprà vbi*. Suppleuit Græcorum eclipſin Eraſmus, quem ſequuti ſumus. Eſt autem hęc integra loquutio, ἐπάνω τοῦ τόπου ἐφ' οὗ. atque inde factum eſt vt οὗ degenerarit in aduerbium loci. Annotat Epiphanius κατὰ τῶν ἀλόγων hîc nõ intelligi ſtabulum, ſed domum quampiam. hæc enim biennio poſt natum Chriſtum contigiſſe, Ioſepho & Maria Bethleemam migrantibus ex Nazareth: quò poſt purificationem conceſſerant, Lucæ 2.39. Sed præſtat (meo quidẽ iudicio) ſic iſtius narrationis ſeriem connectere, vt paulo poſt natum Chriſtum magi aduenerint: quibus digreſſis, Ioſephus, oblationis pro vxore faciendæ cauſa (ſicut narrat Lucas) in vrbẽ venerit.

ἔςη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

10 Ἰδόντες δὲ τὸν ἀςέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα·

11 Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.

12 Καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

13 Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσὴφ, λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοί. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό.

14 Ὁ δὲ, ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

15 Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. (Oſeę 11.1)

16 Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν· καὶ

nec venit ſtetítque ¨ſupra *locum in* quo erat puerulus.

10 Viſa autem ſtella, gauiſi ſunt gaudio magno valde:

11 Et ingreſſi domum, ¨inuenerunt puerulum cum Maria matre ipſius: & ¨procidentes adorauerũt eum: apertíſque theſauris ſuis, obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

12 Et diuinitus admoniti in ſomnio ¨ne reuerterẽtur ad Herodem, per aliam viam regreſſi ſunt in regionem ſuam.

13 Ipſis autem regreſſis, ecce, angelus Domini ¨ apparet in ſomnio Ioſeph, dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & fuge in AEgyptũ: & eſto illic vſquedum dixero tibi. Futurum eſt enim vt Herodes quærat puerulum ad eum perdendum.

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrẽ eius nocte, & ¨ſeceſſit in AEgyptum.

15 ¨ Et fuit illic vſque ad ¨obitũ Herodis: vt impleretur quod ait Dominus per Prophetam, dicentem, ‖ Ex AEgypto vocaui filium meum.

16 Tum Herodes, quum vidiſſet ¨*ſe* illuſũ eſſe à magis, ¨excãduit

veniens ſtaret ſuprà vbi erat puer.

10 *Videntes autem ſtellam, gauiſi ſunt gaudio magno valde:*

11 *Et intrantes domũ, inuenerunt puerũ cum Maria matre eius: & procidentes adorauerunt eum: & apertis theſauris ſuis, obtulerũt ei munera, aurum, thus, & myrrham.*

12 *Et reſponſo accepto in ſomnis ne redirent ad Herodem, per aliã viam reuerſi ſunt in regionem ſuam.*

13 *Qui quum receßiſſent, ecce, angelus Domini apparuit in ſomnis Ioſeph, dicens, Surge & accipe puerum & matrẽ eius, & fuge in AEgyptũ: & eſto ibi vſquedum dicam tibi. futurum eſt enim vt Herodes quærat puerum ad perdendum eum.*

14 *Qui conſurgens accepit puerum & matrem eius nocte, & ſeceßit in AEgyptum.*

15 *Et erat ibi vſque ad obitum Herodis: vt adimpleretur quod dictum eſt à Domino per Prophetam, dicentem, Ex AEgypto vocaui filium meum.*

16 *Tunc Herodes, videns quoniam illuſus eſſet à magis, iratus eſt valde*

11 *Inuenerunt*, εὗρον. In omnibus vetuſtis exemplaribus ſcriptum erat εἶδον, *viderunt*. *Procidentes*, πεσόντες. Eraſmus, *proſtrati*: ad verbum, *quum cecidiſſent*. Significatur autem adorantium geſtus. Sic Latinè Accidere alicui dicitur qui proſtratus alicui ſupplicat. τὸ κυνεῖν verò eſt oſculari, ſiue os, ſiue manum, ſiue genua: quæ demiſſiſſima fuit adoratio. Ideo participiũ πεσόντες adiunctũ fuit, quod tamẽ plerunq. reticetur quaſi in verbo προσκυνεῖν incluſum.

12 *Diuinitus admoniti*, χρηματισθέντες. Vulgata, *Reſponſo accepto*: non ſatis propriè, quia percontantibus demum reſponſum datur. Eraſmus, *Oraculo admoniti*. Ego verò etſi religionem nullam ſtatuo in vocabulis, tamen Oraculum libẽs refugio, veluti idolorum ſuperſtitione contaminatũ. χρηματίζεσθαι verò & origine, & ſignificatione prorſus diuerſis à verbo χρηματίζειν, (de quo dicemus Act. 11.26,) deducitur à verbo χρᾶν, quod de Deo dicitur reſponſum dante, vnde χρῆσθαι ſignificat os Dei interrogare, vt ſacri ſcriptores loquuntur: vnde etiam (ſicut meo iudicio rectè cenſet Euſtathius in Odyſſ. κ.) oritur & nomen χρησμὸς, & verbum χρηματίζεσθαι: quanuis χρῆμα pro χρησμὸς non dicatur. Significat autem (vt ex hoc loco apparet) diuinitus admoneri, etiamſi quis prior Deum nõ compellarit. Iuſtinus ad Tryphonem, rectè interpretatur, κατ' ἀποκάλυψιν κελευσθέντες, Arcana declaratione iuſſi. *Ne reuerterentur*, μὴ ἀνακάμψαι. Vulgata, *Ne redirent*. id eſt, μὴ ἐπανελθεῖν, quod tamen diſcrimen leue eſt, eadem etiam manente ſententia: verùm & hîc & aliis pleriſque locis (in quorum etiam nõnullis eundem ſenſum diuerſa alioqui verba habent) vt obiter aliquid iis etiam qui Græcę linguæ ſunt ſtudioſi, gratificarer, ex ſynonymis Latinis ea deligere conatus ſum quæ Græcis planè reſpõdent: præſertim verò vbi eadem vtrobique metaphoræ eſt ratio, aut ſaltem aliqua eſt metaphoræ affinitas. quod videre hîc eſt in verbo ἀνακάμπτειν. quanuis enim Latino verbo Reuerti Græcũ ἀναστρέφειν reſpondeat, tamen verbum etiam ἀνακάμπτειν quum propriè ſit Reflectere, ad verbum illud Reuerti proximè accedit: quum is qui ἀνακάμπτει curſum vertat. Siquidem ἀνακάμπτειν nauale eſſe videtur, & propriè ſignificat in contrariã partem flectere: ſicut ἀναστρέφειν de peditibus & equitibus dicitur. Diodorus libro ιδ, ὁ δὲ πεμφθεὶς ναύαρχος ἀνέκαμψεν εἰς Καρχηδόνα. id eſt, *præfectus autem claßi qui miſſus fuerat, verſus Carthaginem curſum reflexit.*

13 *Apparet*, φαίνεται. Vulgata, *Apparuit*. Conuenit tempus præſens narrationibus etiam rerum præteritarum. Sextum exemplar ſcriptum habebat ἀποκτεῖναι: quam lectionem ſi ſequaris, optimè vertes ex Cicerone pro Sextio, *Ad Necem*.

14 *Seceßit*, ἀνεχώρησεν. Præpoſitio ἀνὰ hîc idẽ valet quod χωρὶς: paulò antè verò in eodem verbo, idem quod πάλιν.

15 *Et fuit*, καὶ ἦν. Vulg. *Et erat*. Vide caput primũ, verſiculo 18. *Obitum*, τελευτῆς. Ita vocant Græci mortem metonymicè, quòd (vt inquit Demoſthenes) ſit πέρας τοῦ βίου ἑκάστου. alioqui τελευτὴ extremum ſignificat cuiuſcunque rei: adeò quidẽ vt τελευτὴ θανάτοιο, periphraſticè mortem ipſam apud Hom. declaret. Latini ratione parum diſſimili obitum vocant, ſumpta metaphora ab iis qui iter faciunt. τελευτὴν igitur vbique interpretabimur obitum, & θάνατον mortem.

16 *Se illuſum eſſe*, ὅτι ἐνεπαίχθη. Vulg. *Quoniam illuſus eſſet*. Sæpe enim vſurpat has particulas *Quoniam* & *Quia*, quæ in hoc dicendi genere ſunt barbaræ, atque etiam perobſcuræ multis. *Excanduit*, ἐθυμώθη. Vulgata, *iratus eſt*. id eſt ὠργίσθη. Eraſm. *indignatus eſt*. Cicero θυμὸν excandeſcentiam interpretatur, quem ſequuti ſumus.

Miſsis

Græce		Beza		Vetus interpres
ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεέμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.		valde:& missis *carnificibus* interemit omnes pueros qui erãt in Bethleem, & in omni confinio eius, à bimulis & inferioribus, secundum tempus quod exquisierat ex magis.		*& mittens occidit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimatu & infrà, secundum tempus quod exquisierat à magis.*
Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,	17	Tunc impletum fuit quod ait Dominus per Hieremiã Prophetam, dicentem,	17	*Tunc adimpletum est quod dictum est per Ieremiã Prophetam, dicentẽ,*
Φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς· καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.	18	‖Vox in Rhama audita est, lamentatio & fletus & eiulatus multus, Rachel plorans filios suos:& noluit cõsolationẽ admittere, *de eo* quòd nõ sint.	18	*Vox in Rhama audita est, ploratus & vlulatus multus, Rachel plorãs filios suos: & noluit consolari, quia non sunt.* Ier.31.15.
Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδού, ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,	19	Quum autem obiisset Herodes, ecce, angelus Domini in somnio apparet Ioseph in AEgypto,	19	*Defuncto autem Herode, ecce, angelus Domini apparuit in somnis Ioseph in AEgypto,*
Λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.	20	Dicens, Experrectus accipe puerulũ & matrẽ eius, & proficiscere in terram Israel. Mortui sunt enim qui petebãt animam pueruli.	20	*Dicens, Surge & accipe puerum & matrem eius, & vade in terram Israel. defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri.*
Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.	21	Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipsius, & venit in terram Israel.	21	*Qui consurgens accepit puerum & matrem eius, & venit in terram Israel.*
Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.	22	Quum autẽ audisset Archelaum regnare in Iudæa pro Herode patre ipsius, timuit illuc abire: verùm diuinitus admonitus in somnio, secessit in partes Galilææ.	22	*Audiens autem quòd Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre suo, timuit illò ire: & admonitus in somnis, secessit in partes Galilææ.*
Καὶ ἐλθὼν, κατῴκησεν εἰς πόλιν λε-	23	Et quum eò venisset, habi-	23	*Et veniens, habitauit*

Missis [carnificibus,] ἀποστείλας. Vulg.*mittens*. Verbum absolutum posuit Matthæus secundum phrasim Hebraicam Psal.57.4. ישלח [*iischlach*] *Mittet è cælo: & liberabit me*, vt & Ps.105.20. quomodo etiã apud Græcos vsurpatur verbũ πέμπειν, nullo addito casu. Herodot. in Clio, ἀπεῖπέ σφι πέμψας, ὅπλα ἀρήϊα μὴ ἐκτῆσθαι. Eras. ergo vt eclipsin suppleret, vertit, *missis satellitibus*. At ego, *missis carnificibus*: quod mihi melius visum est conuenire sceleris atrocitati. in quo Erasmum etiam ipsum sequor, qui ita loqui maluit infrà 14.10. Nuper Castellio hunc locum his verbis est interpretatus, *Misit interfectum*: quàm rectè, iudicent alii. Mihi quidem ἐμφατικώτερον esse videtur per alium interficere quàm mittere qui interficiat. *Interemit*, ἀνεῖλε. Vide infrà 10.28.

Et in omni confinio. Καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις. Vulg.& Eras. *in omnibus finibus*, ambiguè. Nam τὰ ὅρια vocat non territorij Bethleemitici extrema, sed quicquid fuit συνόρων. *Eius*, αὐτῆς: videlicet Bethleem. neque hîc vllam amphiboliam video, quæ nos cogat ad repetendum antecedens, sicut fecit Eras. *A bimulis & inferioribus*, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω. Vetus interpres, *à bimatu & infrà*. Nam etiam in quibusdam exemplaribus legitur κάτω, & eum legisse apparet, ἀπὸ διέτους, id est ἀπὸ διετίας. Sed potius legendum esse, ἀπὸ διετοῦς, præterquam quòd omnium exemplarium consensus probat, Hebræorum etiam idioma confirmat. qui opinor hoc loco dicerent מבן שנתים ולמטה [*miben schenathaiim vlematteh*] *à filio duorum annorum, & infrà*: seruata etiam anallage numeri singularis pro plurali. Erasmus, *Quotquot essent bimuli & minores*: quæ interpretatio longius recedit à Græcis. *Secundum tempus*, κατὰ τὸν χρόνον. Hoc non video cur minus sit Latinè dictum quàm Ciceronis illud, *Secundum naturam*. Erasmus autem non hoc tantùm loco, sed etiam aliis plurimis, mutauit *Secundum* in *Iuxta*: quod tamen posterius nusquam legi apud idoneos authores.

17 *Quod ait Dominus per Hieremiam Prophetam, dicentem*, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Κυρίου διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. In codicibus impressis legitur, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Sed probatur hæc lectio quam sequutus sum, manuscripti exemplaris authoritate: & ita solere loqui Matthæum, superiora ostendunt. Certè magna vis est horum verborum, ex quibus intelligimus, Nõ ipsos Prophetas, sed Dominum ore Prophetarum loqui.

18 *Lamentatio*, θρῆνος. Hoc vocabulũ prætermisit Vulgata, neque etiã legit Iustinus dialogo πρὸς Τρύφωνα. *Fletus*, κλαυθμός. Vulgata. *ploratus*. Mihi autem videtur Flere Latinorum à κλαίειν Græcorum deriuatum, quanuis Latinum illud diphthongo non scribatur. *Eiulatus*, ὀδυρμός. Vulgata, *vlulatus*. Eras. *ploratus*. Ego malui eiulatum conuertere quàm fletum vel vlulatum, quorum illud non satis magnã vim habet, hoc potius declarat τὸν ὀλολυγμόν. *Consolationem admittere*, παρακληθῆναι. Vulg. *consolari*, quod passiuè rarò dicitur à Latinis. Itaque rectè fecit Erasmus qui periphrasin quæsierit. Cæterùm παρακαλεῖν interdum etiam Precari, interdum Hortari declarat. quare variis etiã modis fuit alibi vertendum. [*De eo*] *quòd non sint*, ὅτι οὐκ εἰσί. id est, quòd sublati sint, & perempti: siue quòd desierint esse inter homines, more loquendi sacris etiam scriptoribus familiari, vt Psal.39.14. Addidi autem hæc verba [*de eo*] vt locum alioqui satis obscurum illustrarem. Nam quòd Vulg. interpretatur, *quia non sunt*, videtur obscurius dictum. Eras. *Propterea quòd non sint*: quod videtur sensum diuersum ostendere. Neque enim existimo Euangelistam exponere causam quamobrem non admiserit consolationem, sed narrare potius de qua re noluerit consolatione vlla permulceri.

19 *Quum autem obiisset*, τελευτήσαντος δέ. Subaudi, τὴν ζωήν, vitam. sic enim Herodotus lib. primo, τελευτᾶν τὸν αἰῶνα. Vulgata & Erasmus, *Defuncto autem*. vide suprà versu 15. Obire verò pro mori, absolutè & à Plauto & à Plinio vsurpatur.

20 *Proficiscere*, πορεύου. Vulg.& Eras. *Vade*. in est βάδιζε. *Mortui sunt*, τεθνήκασι. Vulg.& Erasm. *Defuncti sunt*, quo modo paulo antè verterant τὸ τελευτᾶν. *Animam*, τὴν ψυχήν. id est vitam, Hebræorũ idiotismo, à quo nec Græci (præsertim poetæ) abhorrent, nec Latini. Differentiam enim illam animi & animæ subtilioribus relinquimus. Est tamen hoc medium dicendi genus, quum de eo quoque dicatur qui de seruanda vita alterius sit sollicitus vt psal. 142.5.

22 *Patre eius*, πατρὸς αὐτοῦ. Fuit Archelaus Herodis magni filius, ex Marthaca Samaritana, regni successor relictus à patre: sed postea ab Augusto factus Iudææ Ethnarcha, quum aliquandiu regis nomine fuisset abusus, tandem in exilium pulsus est.

23 *Et quum [eò] venisset*, καὶ ἐλθών. Hæc genera dicen-

di sumpta sunt ab Hebręis, quibus sunt isti pleonasmi frequẽtes: veluti quũ dicũt, *Et surgens abiit*, *Et respondit, dicens:* & similia multa, quæ infinitis locis occurrunt, neque tamẽ putauimus immutanda. *Habitauit*, κατῴκησεν. id est, sibi domicilium delegit, in quo non commoraretur ad tempus, sed cum familia habitaret, patriæ valedicens. Nam apud Græcos differunt κατοικεῖν & παροικεῖν, sicut apud Latinos habitare & commorari. Sic enim Cicero, *Natura*, inquit, *domicilium nobis non habitandi, sed commorandi dedit*. Ideo etiam Petrus vitam nostram παροικίαν vocat eleganter, 1. Epist.1.17. Fateor tamen hanc differentiam non esse perpetuam. Illic autem domicilium fixisse Iosephum, vel ex eo liquet quòd propterea Christus vocatus est Nazarenus. *In vrbe*, εἰς πόλιν. Frequenter εἰς pro ἐν ponitur, vt Mar.2.1, ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, pro ἐν οἴκῳ, & alibi sæpe. itaque satis fuerit semel id annotasse. Sic apud Hebræos אל [el] pro ב deseruiente ponitur, vt Gen.49.29, אל־המערה [*el-hameharah.*] *Per prophetas*, διὰ τῶν προφητῶν. Sic habent omnes codices Græci: neque propterea necesse est ex pluribus Prophetis petitum esse hoc testimonium, quum ita citari quoque soleat singularis quispiam Propheta, quòd vno volumine scripta prophetica aut certè duobus comprehenderentur. Sed & liber Iudicum, vnde sumptus putatur hic locus, puta ex 13.5, à pluribus Prophetis necessariò fuit scriptus. Syrus tamen Paraphrastes legit, *Per Prophetam*, singulari numero: & Hieronymus vult citari Esaiam cap.11.1, vbi perperam legit Nezir pro Netzer, quæ vox *surculum* declarat. *Fore vt Nazarenus vocaretur*, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται. Vulgata, & Erasmus, *Nazaræus vocabitur*. Nam fieri etiam potest vt abundet ὅτι, sicut alibi frequentissimé. Existimo tamen eam particulam indicare, hæc esse Euangelistæ verba, referentis non tam ipsa Prophetarum verba quàm sententiam. Quod autem ad Nazareni nomen attinet, Syrus quidem Paraphrastes illud scribit per Tsadi quum ij qui voto obstringebantur Nazaræi per Zaiin dicantur, quos Gręci interpretes alicubi Hebręam vocem retinentes Ναζιραίους, alibi ἡγιασμένους, vt Amos 2.11, alibi ἁγνισθέντας & ἡγνευμένους interpretantur, 2 Numeror.6. quò respexit etiam locus Act.21.23.& 26. Sed certum est, apud Euangelistas Ναζωραῖον & Ναζαρηνὸν per ζ, esse gentile nomen à Nazareth ciuitate deductum: cuius vrbis quum nuspiam fiat in veteri testamento mentio, necesse est locum ex Prophetis citatum per allusionem intelligere, vt videlicet Iesus à Iudæis vocatus fuerit Nazaręus siue Nazarenus quasi Nazaretha ortus. Sed verè fuerit Nazaræus, cuius typus fuerit Simson, non ex voto sed perfectissima sanctitate. Huc pertinet insignis locus Tertulliani in lib. aduersus Marcionẽ quarto: *Nazaræus vocari habebat secundum Prophetiam Christus Creatoris. Vnde & ipso nomine nos Iudæi Nazarenos appellãt per eũ. Nã & sumus de quibus scriptũ est, Nazaræi exalbati sunt super niuem: qui scilicet retro luridati, delinquentiæ maculis, & nigrati ignorantiæ tenebris. Christo autem Nazaræi appellatio competitura erat ex infantiæ latebris ad quas apud Nazareth descendit vitando Archelaum filium Herodis.* Nam commentitiam illam epistolam Lentuli, nescio cuius imaginarii Proconsulis, in qua describitur Christi forma & habitus, qualis (inquit) erat Nazaræorum, nemo sani iudicii homo est (opinor) qui non perspiciat ab homine Romano neque scriptam neque conuersam fuisse, sed ab indocto quopiam confictam: sicut infinita alia eiusmodi, quæ nobis hodie lucri causa à typographis, partim interpolata, partim ita vt sunt ineptissima, veteris alicuius scriptoris nomine proponuntur. Nazaræum autem quàm Nazaręum dicere malui, vt homonymiam vitarem.

σεμϐύλω Ναζαρὲθ, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται.	tauit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictũ est per Prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.	*in ciuitate quæ vocatur Nazareth: vt adimpleretur quod dictũ est per Prophetas, Quoniam Nazaræus vocabitur.*
Κεφάλαιον γ.	CAP. III.	CAP. III.
Mar.1.4. Luc.3.3. — 1 ἘΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας,	1 TEmporibus autẽ illis adfuit Iohãnes Baptista, prædicans in deserto Iudææ,	1 *IN diebus autem illis venit Iohannes Baptista, prædicans in deserto Iudææ,*
2 Καὶ λέγων, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	2 Dicensque, Resipiscite. appropinquauit enim regnũ cælorum.	2 *Et dicens, Pœnitentiã agite. appropinquauit enim regnum cælorum.*

IN CAPVT III.

1 *Temporibus autem illis*, ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Dierum appellatione apud Hebræos tempus significatur, quod non pigebit nos aliquando imitari: hoc tamen loco putauimus mutandum, propterea quòd inter eas historias quæ præcesserunt ea de quibus hîc agitur, satis longum temporis interuallum intercesserit oportet, quum Christus nonnisi circiter annum trigesimum fuerit baptizatus, nec multo antè tempore videatur Iohannes suum ministerium inchoasse. Tẽpus igitur illud significatur quo Christus Nazarethæ vt priuatus apud parentes latitabat. Et hîc mihi videtur incredibile penè Iudæorum veternum, quos neque Prophetarum voces quas in synagogis legebãt, neque pastorum renunciatio, neque magorum aduentus infanticidio quoq. celebris, neque cygneus ille Simeonis cãtus, neque Annæ celebratissimæ viduæ in medio templo audita prædictio, excitare, & ad Christum perquirendum, & vbicunque latitaret, inueniendum, commouere potuerunt. Verè igitur ille venit ad sua, & ipsum sui non admiserunt. *Adfuit*, παραγίνεται. Vulgata, *Venit*, id est ἦλθεν. Erasmus, *Accedit*, id est προσέρχεται. Γίνεσθαι verò pro εἶναι accipi, notius est quàm vt sit probandum. Deinde præsens tempus, quãuis narrationibus accommodatum, mutaui in præteritum, quod videtur melius cum sequentibus & præcedentibus (hoc quidem loco) cohærere, quum hoc facilè patiatur Hebraicæ linguæ ratio. Contrà verò paulo pòst præteritum interpretabimur per præsens. *Prædicans*, κηρύσσων: id est, Conciones habens, vel Proclamans: nisi malimus subaudire βάπτισμα μετανοίας, id est Baptismum resipiscentiæ, quod addidit Marcus: quanuis concio quæ sequitur, ad hoc etiam participium referri possit. Sed apud Theologos hoc vocabulum absolutè ponitur ex consuetudine, à qua discedere noluimus. Quòd autem dicitur Iohannes concionatus in solitudine, non est ita accipiendum quasi fugerit hominum conspectum, vt ij postea fecerunt qui propterea dicti sunt Eremitæ: sed Desertum ex vulgi consuetudine, hîc vocatur regio saltuosa, in qua habitabat Zacharias, vt scribitur Luc.1.40. Ibi quoque fuisse domum Ioab legimus, 2.Sam.2.34: & huius deserti sex oppida numerantur, Ios.15.51.

2 *Resipiscite*, μετανοεῖτε. Vulgata, *Pœnitentiam agite*. Erasmus quoque eodem modo, sed addidit, *Vitæ prioris*. quã interpretationem multas ob causas repudio: sed ob eam potissimùm, quòd multi imperiti occasionem ex hoc dicendi genere arripuerint falsarum opinionum de satisfactione, quibus hodie agitatur Ecclesia. Cæterùm μετανοεῖν, quum est verbum absolutum, propriè significat Post factũ sapere, & de errore admisso ita dolere vt corrigas: quod Latinis propriè significat Resipiscere. Itaque propriè nunquam ponitur nisi in bono: vt (meo quidem iudicio) Ausonius in illo suo epigrammate omnibus noto μεταμέλειαν potius quàm μετάνοιαν dicturus fuerit, si versus pentametri ratio permisisset. Semper enim cum μετανοίᾳ cohæret ὁ σωφρονισμός: sicut hæc duo rectè coniunguntur à Plutarcho in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα. At verò μεταμέλεσθαι declarat post rem aliquam factam solicitum esse & anxium: pro quo Latini dicunt Pœnitere: atque id etiam vsurpari potest in vitio. Neque enim propriè complectitur vitæ & consilii mutationem in melius (vt quidam tradunt,) sed simpliciter solicitudinem quandam καὶ δυσαρέστησιν (id est displicentiam) exprimit, quæ facit vt rem factam, seu bona seu mala sit, infectam esse velimus, etiam quum non est nouo consilio locus relictus. Plutarchus de discer. adul. (vbi etiam abutitur nomine μετανοίας pro μεταμελείας) δηγμὸν, id est morsum, vocat. Græci theologi κατάνυξιν, quòd animum sauciet. Latini recentiores Contritionem vocant, quæ si fuerit λύπη κατὰ θεὸν, tum gignit μετάνοιαν: (vt declarat Apost.2.Cor.7.10.) sin minus, iter est ad maximum quodque scelus, & tandem ad desperationem. Itaque Matthæus de Iuda proditore loquens, μεταμεληθεὶς, inquit, ἀπέστρεψε, nõ μετανοηθείς: tristitiam significãs à qua est absorptus. Sic etiã apud Paulũ, 2.Cor.7.8, μεταμέλεσθαι declarat Dolorẽ capere ex eo

ex eo quod factum erat: & Rom.11.29 dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα. id eſt, eiuſmodi vt non poſſint ipſi diſplicere, quum ſemel placuerunt: quod Hebræis declarat vocabulum נחם [nacham,] quum μετανοεῖν potius ſignificetur verbo שוב [ſchub] vnde תשובה, [theſchubah] id eſt Conuerſio. Itaque Petrus Act.3.19, quum μετανοήσατε dixiſſet, ſtatim ſubiunxit, καὶ ἐπιστρέψατε, vt illud explicaret. Idem facit Paulus Act.26.20. Ergo μετανοεῖν & μετάνοιαν vbique interpretabimur Reſipiſcere & Reſipiſcentiam: (ita enim, quanuis auctore Auſonio nomen Latinum non habeat, loqui nobis liceat auctore Lactátio lib.6.cap.24, vbi rectè & eleganter rem totam exponit.) μεταμέλεσθαι verò, Pœnitere. *Appropinquauit*, ἤγγικε. Vide infrà 4.17. *Regnum cælorum*, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. id eſt, regnum cæleſte. Reſpicit autem hoc dicendi genus prædictiones de Meſſia, & ipſius regno, quod ab ipſo etiam vulgo cæleſte vocabatur, quia Meſſiam à Deo expectabat, quãuis quale hoc regnum futurum eſſet, pauci intelligerent.

Græce		Beza		Vulgata	
Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.	3	Nam hic eſt ille de quo dictum eſt per Eſaiam prophetam, dicentem, ‖Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini, ⁚cõplanate ſemitas eius.	3	*Hic eſt enim de quo dictum eſt per Eſaiã prophetã, dicentem, Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini, rectas facite ſemitas eius.*	Eſa. 40.3. mar.1.3. luc.3.4. iohan.1.23.
Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον.	4	‖Ipſe verò Iohannes habebat veſtimentum ſuum ⁚è pilis camelorum, & zonam coriaceam circum lumbos ſuos. alimentum autem eius erat ⁚ locuſtæ, & mel agreſte.	4	*Ipſe autem Iohannes habebat veſtimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos ſuos. eſca autem eius erat locuſtæ & mel ſylueſtre.*	Mar.1.6.
Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου·	5	‖Tunc ⁚exiuit ad eum Hieroſolyma, & tota Iudæa, ⁚totáque regio circumiacens Iordani:	5	*Tunc exibat ad eum Hieroſolyma & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanem:*	Mar.1.5. luc.3.7.
Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	6	Et baptizabantur ab eo in Iordane, ⁚confitentes peccata ſua.	6	*Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata ſua.*	
Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;	7	Quum vidiſſet autem ⁚multos ex Phariſæis & Sadducæis venientes ad Baptiſmum ſuũ, dixit eis, ⁚Progenies viperarũ, quis vobis ⁚præmõſtrauit vt fugeretis à ⁚futura ira?	7	*Videns autem multos Phariſæorum & Sadducæorum venientes ad Baptiſmum ſuum, dixit eis, Progenies viperarũ, quis demonſtrauit vobis fugere à ventura ira?*	

3 *Vox clamantis*, φωνὴ βοῶντος id eſt, Βοῶσα, clamans, vt ſit ſenſus, Adeſt proclamator, dicens. *Complanate*, εὐθείας ποιεῖτε. id eſt, planas & æquabiles facite. quod vulgò dicimus, *Applanir, dreſſer, & vnir*: ſicut fieri ſolet principibus ſolenni comitatu in vrbem ingreſſuris. εὐθὺ enim planum & æquabile ſeparatim non ſignificat, ſed vtrunque ſimul, ideóque à Cicerone ferè ſemper coniunguntur. Vulgata, & Eraſmus, *Rectas facite*, ſatis ſignificanter.

4 *E pilis cameli*, ἀπὸ τριχῶν καμήλου. villoſum videlicet: cuiuſmodi fuit prophetarũ amictus, vt 2.Regũ,1.8, & Zach. 13.4. Auctor epiſtolæ ad Hebr. vocat μηλωτὰς & αἴγεια δέρματα, ex villis videlicet & caprinis pellibus villoſis cõfectam. Hebr.11.37. *Locuſtæ*, ἀκρίδες. Laborant plurimi in huius nominis explicatione. Nonnulli enim exiſtimarunt ita vocari ſummas olerum partes. Alij cancros interpretãtur, quos ad Iordanis ripam, tãquam in Lege prohibitos, abiecerint piſcatores. Sed hæc explicatio prorſus abſurda eſt. Neque enim vllos cãcros Græci vocant ἀκρίδας, ſed ſquillas καρίδας dicũt. Vnde verò ſquillæ in Iordane, quum præſertim in mare non influat, ſed arenis abſorbeatur? Deinde non dubium eſt quin Iohannes cibis in Lege prohibitis veſci nec debuerit nec voluerit. Denique ſunt qui ex ἀκρίδας fecerint ἀχράδας, quo nomine Græci pyra ſylueſtria vocant: ſed repugnat omnium codicum conſenſus. Nos Veterem interpretem ſequi non dubitauimus. nam ſolitos fuiſſe in Oriente nonnullos locuſtis veſci, ex Plinio & aliis liquet: & à Moſe numerantur locuſtæ, vbi ciborum diſcrimen explicat, vt quidem omnes Hebræum vocabulum ארבה [arbeh] interpretantur. Vox autem Syriaca קמצא [Kametza] qua vtitur Syrus interpres, à verbo Hebræo deducitur quod colligere ſignificat, ſicut ארבה [arbeh] à multitudine, & quòd agminatim volitent, dicuntur eiuſmodi beſtiolæ, & reperitur ea ſignificatione vocabulum illud Syriacum Eſa.40.22. & Nahum.3.15. & 17, Sed & in Græcia ἀκρίδας (quæcunque ſit tandem huius nominis ſignificatio) fuiſſe inter viliores cibos numeratas, conſtat ex Ariſtophane in Archanenſ. Et apud Plut. in Sympoſio Thales ita loquitur, γεωργοῦ γὰρ ἀκρίδας καὶ ὄρνιθας ἀντὶ πυρῶν καὶ κριθῶν συγκομίζειν ἐθέλοντος οὐδὲν διαφέρει τύραννος, ἀνδραπόδων μᾶλλον ἄρχειν ἢ ἀνδρῶν βουλόμενος. Certum eſt autem ſignificari hoc nomine tenuiſſimum victum & maximè parabilem. Annotat etiam Epiphanius κατὰ Ἐβιωναίων, nonnullos Iudæos deprauatè pro ἀκρίδες legiſſe ἐγκρίδες, quod nomen declarat bellaria ex melle.

5 *Exiuit*, ἐξεπορεύετο. Eraſm. *Egreſſa eſt*. id eſt ἐξῆλθε. nam πορεύεσθαι, ἰέναι, ἔρχεσθαι, βαίνειν, ſæpe confunduntur. *Totáque regio circumiacens Iordani*, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata, *Et tota regio circum Iordanem*. Eraſmus, *Totáque regio vndique finitima Iordani*. Nonnulla exemplaria addunt ποταμῷ, fluuio. Subauditur autem in Græco γῆ, terra, & vſurpatur continens pro contento. περίχωρος enim idem valet quod περικειμένη, id eſt circumiacens. quo vocabulo vtitur T. Liuius.

6 *Confitentes peccata ſua*, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Confiteri peccata ſua ab Hebręis dicuntur qui ſe modis omnibus peccatores eſſe profitentur, & veniam à Dei miſericordia petunt, vt Dan.9.3, & deinceps. Hinc igitur apparet Iohannem non alios admiſiſſe ad ſuum Baptiſmum quàm qui doctrinam gratuitæ remiſſionis peccatorum ſeriò ſe amplecti teſtarentur, cuiuſmodi etiam ἐξομολόγησις in vetere Eccleſia à Catechumenis requirebatur. Differunt autem peccatorum ἐξομολόγησις & ἐξαγόρευσις, quæ (auctore Plutarcho) in Cereris myſteriis ſuperſtitione vaniſſima vſurpabatur: quam haud ſcio an inde mutuati ſint pontificii, ſicut Iudaicas ſatisfactiones deprauarũt, adiecto etiam peculiari abſolutionis ritu. Quod ſi nolunt iſti diſcrimen iſtud admittere, dicãt ipſi quomodo potuerit ſummus põtifex totius Iſraelis peccata confiteri, ſicut iubet Dominus Leuit.16.21.

7 *Multos ex Phariſæis*, πολλοὺς τῶν Φαρισαίων. Vulg. *Multos Phariſæorum*. Græca eſt constructio, vt etiam notat Eraſmus: quam ſequutus Plinius alicubi dixit, *Degeneres canum, & nigras lanarum*. De Phariſæis autem vnde ſic vocati ſint, ſic ſcribit vir ſingularis & doctrinæ & iudicij Ioh. Mercerus piæ memoriæ, in animaduerſionibus ad Sanctis lexicõ. Rabini Peruſim dixerũt forma Paul Kal Phariſæos, quòd ab aliis affectata vitæ ſanctimonia & munditie ſeiuncti eſſent, nõ, vt alii volunt, quòd legẽ populo interpretarentur: tum.n. ſcribẽdũ fuiſſet in Benoni Phorſim. *Progenies*, γεννήματα. Illud eſt quod vernaculo ſermone inuidioſo vocabulo dicimus *Engeance*. *Præmonſtrauit*, ὑπέδειξεν. Dicuntur iſta Phariſæis & Sadducæis, præſertim qui antea concionibus ipſius non interfuerant: ſed rei nouitate commoti potius quàm diſcendi ſtudio ad eum ſpectandum, ac fortaſſis etiam æmulatione adducti aduenerãt, minimè certè ad reſipiſcẽtiam comparati, ac proinde tam acerba reprehenſione, vt qui ſuæ iuſtitiæ ac generis falſò fiducia inflati turgerent, ad baptiſmum præparandi, quorum magna

pars nihilo melior euasit, infra 21.25. Vulgata, *Demonstrauit*: vt videatur legisse ἀπέδειξεν. Erasmus, *Submonstrauit*: nouo vocabulo, id est (vt ipse exponit) clanculum indicauit: quod mihi quidem videtur penitus alienum ab hoc loco. Nam potius ὑπὸ idē hîc valere puto quod πρὸ, sicut in ὑφηγεῖσθαι, ὑποφθάνειν, ὑποφαίνειν, ὑποφήτης. sic etiam videtur vsurpari Act. 9.16. vbi Erasmus cum Vetere interprete ὑποδείξω vertit *Ostendam*: sicut ὑπόδειγμα accipitur pro παράδειγμα Hebr. 4.11. *Futura*, τῆς μελλούσης. Ita etiam in antiquissimo codice Latino scriptum se reperisse testatur 5 Erasmus: qui tamen dicere maluit *ventura*, quasi scriptum sit, μελλούσης ἐλθεῖν.

	Græce		Beza		Vulgata
	Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας.	8	Ferte igitur fructus ¨cōuenientes resipiscentiæ.	8	*Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.*
Iohā. 8. 39. act. 13. 26.	Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς καὶ ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.	9	¨Et ne putate *vobis* dicēdum ¨apud vosipsos, ‖ Patrem habemus Abraham. dico enim vobis, Deum posse ¨etiam ex lapidibus istis ¨excitare liberos Abrahamo.	9	*Et ne velitis dicere intra vos, Patrem habemus Abrahā. dico enim vobis quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.*
Infrà 7. 19.	Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.	10	‖¨Iam verò etiam securis ad radicem arborū posita est. Omnis igitur arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.	10	*Iam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*
Marc. 1.8. luc. 3. 16. ioh. 1. 26. act. 1.5. & 11.16. & 19 4.	Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν. ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.	11	‖¨Ego quidē baptizo vos ¨aqua ¨ad resipiscentiam: is verò ¨qui ponè me venit, ¨validior me est, cuius non sum ¨dignus qui ¨soleas portem: ipse vos baptizabit ¨Spiritu sancto ¨& igni.	11	*Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: qui autem post me venturus est, fortior me est, cuius non sum dignus calceamenta portare: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.*

8 *Conuenientes resipiscentiæ*, ἀξίους τῆς μετανοίας. Vel (vt Erasmus vertit) *Qui deceant resipiscentiam*, πρέποντας τῇ μετανοίᾳ. Nam τὸ ἄξιον παρὰ τὸ ἄγειν, propriè de eo dicitur quod æqualis est ponderis ac momenti, translatione à ponderandi ratione sumpta, in qua lanx lancem adducit in ponderis æqualis rebus: quamobrem etiam Syrus interpres rectè cōuertit voce à verb. hebr. שוה [*schaua*] deducta, quod significat æquale esse, & sic quoque Latinis dignus accipitur. Sed certè fructus digni pœnitentia (vt vetus interpres conuertit) vix aliter posset intelligi quàm contrario penitus sensu, digni videlicet quorum aliquem pœniteat.

9 *Et ne putate* [*vobis*] *dicendum*, καὶ μὴ δόξητε λέγειν. Id est, Ne putate causam esse cur de Abrahamo superbiatis. Vulgata, *Et ne velitis dicere*. Eras. *Ne hac mente sitis vt dicatis*. Cæterùm τὸ δοκεῖν, neque hic simpliciter significat Videri, quod vulgò dicimus *sembler*, neque Putare aut Existimare, sicut Luc. 12.40.51, item 13.2: sed aliquid sibi per arrogantiam & animi elationem persuadere, vel Sibi de aliquo placere: sicut etiam accipitur Philip. 3.4, & Marci 10.42. Itaque addidi pronomen *vobis*, & λέγειν conuerti *dicendum*, paulo liberius quàm soleam, vt aliquo modo hoc dicendi genus saltem adumbrarem: quod quidem vernaculo sermone satis commodè exprimimus, quum dicimus, *Ne pensez pas, ou ne cuidez pas dire*. *Apud vosipsos*, ἐν ἑαυτοῖς. id est ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, vt interpretatur Marcus cap. 2.8. ἑαυτοῖς enim hoc loco est secundæ personæ: & ἐν præpositionem in hoc genere dicēdi Latini interpretantur Apud. Possemus tamen conuertere *Inter vos*, id est ἐν ὑμῖν, vt loquitur infrà cap. 20.26, & alibi sæpe: quia præpositio ἐν idē quoque valet apud Græcos quod Inter apud Latinos: vt infrà cap. 11.11, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, id est *inter genitos ex mulieribus*. Sed prior illa expositio mihi magis arridet. Vulgata, & Erasmus sæpe conuertunt, *Intra vos*: quod nō modò non est Latinum (vt opinor,) sed etiam obscurum. *Etiam ex lapidibus*, καὶ ἐκ τῶν λίθων. Coniunctionem καὶ magnam hoc loco vim habere, & non incommodè à nobis expressam esse, nemo (vt opinor) dubitabit. Eam autem addidimus, vetusti exemplaris fidem sequuti & Theophylacti Romæ excusi. *Excitare liberos*, ἐγεῖραι τέκνα. Vulg. *Suscitare filios*. Erasmus, *Facere vt surgant filij*. Ego causam non video cur vtar periphrasi, quum ἐγείρειν propriè sit transitiuum. Deinde τέκνων, id est prolis nomen, seu liberorum, latius quàm filiorum patet. quod semel annotatū volui, quum idem infinitis penè locis occurrat.

10 *Iam verò etiam*, &c. ἤδη δὲ καὶ. Apparet Veterem interpretem & Erasmum in annotationibus legisse γὰρ: quod etsi malè non conuenit, tamen nullius exemplaris vetusti authoritate legimus confirmatum. *Abiicitur*, βάλλεται. Obseruanda est emphasis temporis præsentis, vt iudicium Dei non tanquam futurum procul demonstret, sed veluti iam præsens oculis subiiciat. Itaque non probo Castellionis interpretationem, qui conuertit, *Excindenda est*, *& in ignem iniicienda*. Erasmus & Vulgata, *Mittitur*: quæ significatio etiam huic verbo conuenit, sed tum præcipuè 10 quum de telis agitur, quæ ob eam etiam causam missilia dicuntur. Itaque verbum delegi quod maiorem rei inutilis cōtemptum declarat: composito tamen vsus pro simplici, sicut in Hebræorum scriptis facere sæpe necesse est. Infrà Erasmus, cap. 5. ver. 13. conuertit ἐκβληθῆναι, *vt proiiciatur*.

15 13 *Ego quidem baptizo*, ἐγὼ μὲν βαπτίζω. Vel (si vetustum quoddam exemplar sequaris, in quo scriptum est, μὲν οὖν) *Ego igitur baptizo*. Significat autem τὸ βαπτίζειν Tingere, quum παρὰ τὸ βάπτειν dicatur, & quum tingenda mergantur, Madefacere & mergere. & à verbo δῦναι differt quod 20 profundum petere & submergere declarat, vt ex illo veteris oraculi versiculo constat, Ἀσκὸς βαπτίζῃ, δῦναι δέ τοι οὐ θέμις ἐστὶ, in quo hæc duo opponuntur. ex quo efficitur esse ἀπροσδιόνυσον quod nonnulli de integro corpore in baptismi cerimonia immergendo iampridem disputarunt. Nec 25 alia est significatio verbi עמד [*hamad*] quo vtuntur Syri pro baptizare. Iulianus, aduersus quem eruditissimos libros scripsit Augustinus perfundere interpretatus est: quam nouitatem Augustinus, reprehendens, *Baptizandi verbum*, inquit, *ex Græco Latina lingua sic habet, vt non soleat nisi in sacra-* 30 *mento regenerationis intelligi*. Quanuis autem hoc meo quātulocunque labore sic omnes iuuare cupiam vt à me nullus offendatur, & ab inani λογομαχίᾳ tam certè abhorream quàm qui maximè: tamen hoc loco non possum dissimulare quorundam audaciam, quæ vtinam intra verba con- 35 sisteret. Isti igitur (quorum princeps est Sebastianus Castellio) Baptizandi verbum, (quod quidem, si vocabulum ipsum spectes, respondet Hebræo טבל [*tabhal*,] potius quàm רחץ [*rachatz*]) olim in nouo mysterio vsurpatum à sacris scriptoribus, tótque seculis postea omnium Eccle- 40 siarum tacito consensu, huic vni sacramento cōsecratum, adeo vt in vulgaria etiam idiomata omnium penè gētium transierit, audent tamen temere immutare, vt Lauandi & Abluendi & Lotionis vocabulo, vsitata voce Baptizandi & Baptismi quasi eliminata & profligata, vtantur. Delicati 45 certè homines, qui neque perpetua tot seculorum authoritate commouentur, neque quotidiana vulgi consuetudine in loquendo adduci possunt vt theologis licere putent quod cæteris artium magistris & professoribus omnes cōcedunt: hoc est, vt quæ lōgo vsu & optima fide possederint, 50 tanquam sua retineant. Neque est cur aliquot veterum scriptorum authoritatem prætexant, veluti quòd Cyprianus Tingentes dixit pro Baptizantes, & Tertullianus quodam loco Christum Sequestrem pro Mediatore vocat. Nā quod illis veteribus quasi nouum erat, nobis vetus est: & 55 iam tum ea ipsa vocabula quæ nunc vsurpamus, fuisse Ecclesiæ magis familiaria, & proinde illis ipsis magis placuisse, id conuincit, quòd admodum raro deprehenduntur aliter lo-

liter loquuti. Verùm quid agas cum istis malis geniis, qui pro Angelis nobis fabricant Genios, & quibus religio est Christum Mediatorem appellare? Nam de Trinitatis verbo minimè (vt opinor) dubitant quin sit expungendum, qui sese in Deum credere erubescunt profiteri. Sed age, cõfidentibus istis hominibus suam confidentiã relinquamus.

Aqua, ἐν ὕδατι. Vulg. *In aqua*. Præpositio addita est (vt annotat Erasmus) ex Hebræorum idiotismo, apud quos scilicet ב [*beth*,] præpositio, causarũ omne genus declarat. Itaq. Lucas, qui minus interdũ videtur hebraizare quàm reliqui tres Euangelistæ, præpositionẽ omisit cap. 3.16. Hoc autẽ annotaui nequis in hac particula vim aliquã subesse putaret: quod ij videntur sibi persuasisse qui pueros nõ putant ritè baptizatos nisi prorsus immergantur.

Ad resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν. id est, *vt resipiscatis*. Externum enim Baptismi signum eos admonebat de corrigenda vita: & ita quidem admonebat vt insitionem in Christi venturi corpus, quo vetus homo moritur, & nouus nascitur, verè & efficaciter in iis obsignaret qui Iohanni crederent. Vulgata, *In pœnitentiam*. Eras. maluit conuertere *Ad pœnitentiam*. Illud constat, εἰς & πρὸς, id est, In & Ad, in hoc dicendi genere, eodem sensu vsurpari. Aristot. Eth. 2, οὐ γὰρ μικρὸν εἰς τὰς πράξεις εὖ ἢ κακῶς χαίρειν. Item lib. 10, δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ. Ex quibus exemplis apparet, rem eandem vtraque præpositione explicatam. Sic etiam Latini sæpissimè vtuntur præpositione Ad: vt quum dicunt aliquid conferre ad vitam beatè transigendam, & multa similia. Terentius verò dixit, Pisciculos emere in cœnã: & Quint. Vti re aliqua in argumẽtum. Sed videtur interdum præpositione Ad vel instrumentum vel causa efficiens potius quàm finis significari. Itaque pro ratione eorũ de quibus agitur, considerandum est vtra interpretatio magis conueniat: sicut infrà cap. 12.41, εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, nolim conuertere *In prædicationem*, sed *Ad prædicationem*. Neque verò hæc annotassem nisi frequentissimè occurreret hæc loquendi formula.

Qui venit, ὁ ἐρχόμενος. Vulg. & Eras. *Qui venturus est*. Sed (ni fallor) Iohannes de re præsenti loquitur: neque venturum notat, sed eum qui iam sit in via, atq. adeo proximus, digito commonstrauit. quamobrem etiam dixit ὀπίσω μου, id est ponè me, potius quàm μετ' ἐμὲ, post me: vt significet Christum iam à tergo imminere.

Validior, ἰσχυρότερος. id est, δυνατώτερος. Vulg. & Eras. *Fortior*. rectè quidem: sed tamẽ quia pro ἰσχύειν ferè dicere soleo Valere, idcirco etiã ἰσχυρὸν Validum potius quàm Fortem sum interpretatus.

Dignus, ἱκανός. Erasmus, *Idoneus*. Atqui (ni fallor) non hîc agitur quàm sit aptus aut accommodatus ad hoc officium præstandum, sed quàm dignus sit qui cum Christo comparetur. Alioquin ἱκανὸς alicui rei præstãdę parem significat: quo modo etiam Gallis dicuntur sufficientes quorum nõ modò vires corporis aut virtutes animi sufficiant rei alicui præstãdæ, sed etiam qui digni sint quibus aliquid committatur. Hebræi ad eundem modum vtuntur voce ראויים [*rauÿm*]. Latinis tamen haud satis scio an Sufficiens hac significatione vsurpetur: itaque conuerti tanquam ἄξιος scriptum esset, Veterem interpretem sequutus tum hoc loco, tum etiam infrà 8.8, & 1. Cor. 15.9, quomodo etiam hæc duo inter se permutantur, Luc. 7.4. & 6, & ita etiam Syrus interpres pro ἱκανὸς vertit שוא [*Schaue*]. Alibi verò (vt Coloss. 1.12. & 2, Cor. 3.5) idoneum dicere malui. Sic etiã Herodianus, ἱκανώτατος ἦν πάντων ἀνθρώπων προσποιήσασθαι τὴν εὔνοιαν, *Omnium hominum erat aptissimus ad simulandam beneuolentiam.*

Soleas, τὰ ὑποδήματα. Sic Græci vocãt quę Latini soleas, quibus plantæ pedis duntaxat obteguntur, nisi malimus sic in genere calceos interpretari; quod infrà, ad pedes videlicet, alligentur: (vnde illud Maronis, *Tyrrhena pedum vincula*) vt διαδήματα & ἀναδήματα dicebantur capiti alligata. Est autem prouerbiale hoc dicendi genus vsurpatum etiam à Dauide Psal. 60.10, quo vilissimũ ministerium significatur, ortum (vt opinor) à consuetudine Iudæorum, qui aduenientium hospitum pedes lauare consueuerant, regione nimirum calidiore (quod ex variis locis intelligimus,) atque etiam sanctiorem aliquem locum ingressuri, calceos ponere. Itaque Mosen & alios aliquot iubet Dominus, cum illis colloquuturus, calceos exuere: accommodans sese (vt opinor) ad eius gentis ritum & consuetudinem. Hodie quoque Turcis hunc morem esse ferunt, vt domos ingressuri, calceos exuant: sicut olim facere consueuerant qui erant accubituri.

Portare, βαστάσαι. Hoc loco βαστάζειν simpliciter idem valet quod φέρειν, quum propriè de magnis oneribus dicatur, sicut Latinis Baiulare. Lucas habet λῦσαι τὸν ἱμάντα, soluere lorum solearum ipsius. cuiusmodi est Ouidianum illud, *Vincla duæ demunt pedibus*, vt βαστάσαι possit fortasse conuerti Sustinere, sicut sustinet pedem & calceum aliquis eius cui calceos exuit.

Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Rursus nobis abundat præpositio, quæ ex Hebræorum idiomate addita est. Adiungũt enim isti præpositionem casui instrumenti, item propriis nominibus locorum, alia ratione quàm vel Græci vel Latini. Per Spiritum autem sanctum intelligit vim & efficaciam Christi nos viuificantis & sanctificantis, quæ per Spiritum sanctum credentibus insinuatur, sicut exterior baptismus testatur. Ignis autem nomen videtur aquæ opponi, vt sciant vim quandam igneam & spiritualem nobis illustrandis & purgandis per baptismi aquam (elementum videlicet sordibus eluẽdis aptissimum) efficacissimè repræsentari.

Et igne, καὶ πυρί. Hoc deest in nonnullis vetustis codicibus, vt etiam obseruauit Erasmus: sed exprimitur apud Lucam, summo codicũ omnium consensu, & ita citatur hic locus ab omnibus veteribus tum Græcis tum Latinis. Malè autem Æthiopes (quos hodie Abyssinos vocant) ignis vocem, quæ hîc translatitiè accipitur, propriè intelligentes, igne baptizatos inurunt: vt superstitiosè pontificij cereos accensos baptismi ritui adiecerunt. Melius Græci, qui φωτισμὸν baptismum ab effectu appellarunt. Videtur verò hic ignis, purgans & illustrans hominũ mẽtes, illi pœnarum igni sempiterno opponi, cuius superiore versiculo mentionem fecerat. Et est hic locus malè ad linguas igneas, quæ in die Pentecostes Apostolis insederunt, accommodatus: quum hîc agatur de interiore baptismo omnibus electis communi, nõ de gratia peculiari cum apostolico munere coniuncta.

Græce		Beza		Vulgata	
Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.	12	‖ Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: & coget triticum suum in horreum, paleam autem exuret igni inextinguibili.	12	*Cuius ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam: & cõgregabit triticum in horreum suum, paleas autem cõburet igni inextinguibili.*	Luc. 3.17.
Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ.	13	‖ Tunc aduenit Iesus à Galilæa in Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.	13	*Tunc venit Iesus à Galilæa in Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.*	Mar. 1.9. Luc. 3.21.
Ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτόν, λέγων, Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;	14	At Iohannes obnixè prohibebat eum, dicens, Ego necesse habeo à te baptizari, & tu venis ad me?	14	*Iohannes autẽ prohibebat eum, dicens, Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?*	

12 *Cuius ventilabrum in manu ipsius*, οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. id est, Qui manu gestat ventilabrum. Additum enim relatiuum sequente antecedente satis indicat Hebræam esse phrasin. quod magis etiam apparet ex hac lectione quam sequitur Iustinus Martyr πρὸς Τρύφωνα, οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Id est, ad verbum, *Cuius ventilabrũ suum in manu eius*. est autem ventilabrum non vãnus (vt nonnulli putarunt) quem Græci λίκνον appellant, sed pala, quam etiam Gallico nomine vocamus, *vne pale*, quomodo etiam hunc locum conuerterunt Tertull. de fuga. Cypr. epist. 51. & August. in Psalm. 92. Qui verò ventilatorem pala vtentem ipsis penè oculis depictum potius quàm descriptum volet intueri, legat Homeri versus hac de re ἰλιάδ. ι.

Perpurgabit, διακαθαριεῖ. Id est, Omnino purgabit. nam hæc est vis præpositionis διά. Eras. *Repurgabit*.

Exuret, κατακαύσει. Vulgata, *Vret*. Erasmus rectè addit præpositionem, quę declarat totam fore exurẽdam.

Inextincto, ἀσβέστῳ. id est, qui extingui nunquam potest, sicut inaccessus locus, quò accedi non potest.

14 *Obnixè prohibebat*, διεκώλυεν. verbis videlicet vrgẽdo ne id

faceret. Vulg. & Eras. *Prohibebat*. Addidi aduerbium, ad vim præpositionis διὰ exprimendã: quæ certè non debuit prætermitti. *Necesse habeo*, χρείαν ἔχω. Vulgata, *Debeo*, id est ὀφείλω. Erasmus, *Mihi opus est*: qua interpretatione minus quidpiam quàm illa significari, declarat illud Ciceronis ad Lentulum, Legem Curiatam Consuli ferre opus esse, non necesse esse. *Et tu venis ad me?* καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; Vide Mar.4.13.

15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἄφες ἄρτι. οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν.

16 Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. καὶ ἰδού, ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν.

17 Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Κεφάλαιον δ.

1.Pet.1.17 coloss.1.13

1 ΤΟτε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.

2 Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκον-

15 Respondens autem Iesus dixit ad eum, ¨ Omitte *me* ¨ nunc. ita enim decet nos ¨implere¨ omnem iustitiam. Tunc omittit eum.

16 Et baptizatus Iesus ascendit statim ex aqua. Et ecce, aperti sunt ¨ei cæli, & vidit Spiritum Dei ascendentem tanquã colũbam, & venientẽ super ipsum.

17 Et ecce vox adfuit è cælis, dicens, ‖Hic est ¨Filius ille meus ¨dilectus, ¨in quo acquiesco.

CAP. IIII.

1 TVnc Iesus ¨ subductus fuit in desertũ ¨à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.

2 Et quũ ieiunasset ¨dies qua-

15 *Respondens autem Iesus dixit ei, Sine modò. sic enim decet nos implere omnem iustitiam. Tunc dimisit eum.*

16 *Baptizatus autem Iesus, confestim ascendit de aqua, & ecce, aperti sunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super ipsum.*

17 *Et ecce vox de cælis, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.*

CAP. IIII.

1 *TVnc Iesus ductus est in desertũ à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.*

2 *Et quum ieiunasset quadraginta diebus & qua-*

15 *Respondens*, ἀποκριθείς. Ex hoc verbo & oratione Christi perspicuum est Iohannem & oratione & manu conatum fuisse Christi propositum impedire, singulari tamẽ vtrinque modestiæ exemplo. *Omitte [me]* ἄφες. Vulgata, *Sine*. Et paulo pòst, ἀφίησιν, *dimisit*. Ego Erasmi versionem prætuli, quia melius respondet Græco verbo: quod tamen etiam interdum coactus sum interpretari Permittere, Remittere, & Relinquere: vt sunt interdum variæ vnius & eiusdem vocabuli significationes. *Nunc*, ἄρτι. Vulg. *Modò*. Idem hìc valet ἄρτι quod εἰς τὸ παρόν. id est *in præsens*: alioqui significat πρὸ ὀλίγου, & tempus præteritum notat. Vide infrà, 26.29. *Implere*, πληρῶσαι. Erasmus, *Vt compleamus*: quasi subaudiatur ὥστε. Ego verò puto cum illo πρέπον ἐστὶν esse iungendum. *Omnem iustitiam*, πᾶσαν δικαιοσύνην. id est, quicquid ad perfectam iustitiam postulat. Itaque vt legi Mosis satisfaceret oportuit eum circumcidi. At nondum posita erat lex Baptismi, dixerit quispiam. Respondet iam positam fuisse ex Dei decreto & ab ipso Iohãne promulgatam. Sed adiiciendum est nõ sui sed nostri causa fuisse tum circumcisum tum baptizatũ. Omnis enim vis & circumcisionis patrum à Christo circuncidendo pependit, & nostri baptismi eodẽ baptizato nititur.

16 *Ei*, αὐτῷ. Iohanni scilicet. nouam enim periodum incipio ab his verbis, καὶ ἰδού. quanuis etiam ad Christum hoc pronomen referri possit, si ἐπ' αὐτόν accipias pro ἐφ' ἑαυτόν id est, *super se*, vt habent aliquot veteres codices Latini, & citat Augustinus. Sed in Græco sermone inusitata est hæc enallage. Certè non modò vtrique visum est hoc signum, sed ipsi quoque circunstanti turbæ. quod sequens Patris cælestis oratio satis declarat, & Lucas etiam cap.3.21.22, disertè narrat. Vtitur autem Matthæus singulari verbo εἶδε *vidit*, propter Iohannẽ cui peculiariter fuerat ista visio promissa, Iohan.1.33. ex quo etiam colligitur Christum antea non fuisse Iohanni multum de facie cognitum, prouidente videlicet Deo nequid ex pacto geri inter Christum & Iohannem quasi coniuratos videretur. Fuit igitur Iohanni tunc diuinitus patefactum Christum esse qui ad ipsum accederet, quamobrem etiam recusat ipsum baptizare: & additum posteà signum, quo magis confirmaretur Iohannes Iesum ipsum Christum esse.

17 *Filius ille meus dilectus*, ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός. Vide infrà, 17.5. *Dilectus*, ὁ ἀγαπητός. id est, *mihi charus*. est enim ἀγαπητὸς nomen vt etiam κλητὸς, quæ pari ratione explicari Latinè non possunt. *In quo acquiesco*, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Vulg. *In quo mihi complacui*. Eras. *In quo mihi bene complacitum est*. In hoc verbo explicando quàm variè multi se torserint, tũ ex doctissimis Budæi cõmentariis, tũ ex Eras. annotationib. intelligi potest. Ego paucis dicam qđ sentio. Δοκεῖν idẽ valet quod sentire & existimare: à quo deductum est εὐδοκεῖν, quod interdũ casum habet adiunctũ, atq. idẽ valet quod approbare. Iam verò quia quæ approbamus, illis quoque fauemus, inde factum vt etiã significet Bene erga aliquẽ esse affectũ. Rursus quia propensio ista animi ex eo nascitur ꝙ res aliqua planè nobis satisfacit, (necesse enim est vt iudiciũ præeat animi assensioni) idcirco idẽ quoque valet qđ cõquiescere siue acquiescere in re quapiã. i. εὐαρεστεῖσθαι καὶ ἀρέσκεσθαι: sicut hoc loco accipitur. Significat enim Pater, Christum eũ vnũ esse quẽ quũ intuetur, omnẽ in nos indignationẽ cõceptã deponat. Itaq. vnus est μεσίτης & pacificator Christus. qđ optimè intelligi potest si locus iste cõparetur cum Exod.28.36. vbi summus sacerdos iubetur apparere in cõspectu Domini, laminã præferẽs in vertice, in qua sculptũ esset, SANCTVS DOMINI, *vt* (inquit) *Dominus placetur ipsis*. Nã fuisse summũ illũ pontificẽ, Christi æterni nostri põtificis typũ, in Epist. ad Hebr. copiosè declaratur. Syrus autẽ interpres voce vtitur ab Hebr. verbo צבר [*tsauad*] deducta, quod Chaldæis etiã declarat Placere & iucundũ esse. Oritur autẽ à verbo εὐδοκῶ verbale εὐδοκία, frequẽter in nouo Testamẽto repetitum: cuius significationes ad thema sunt exigendæ, atq. ad id de quo agitur accõmodãdæ. Quòd autẽ præteritum conuerterimus per præsens, nemo (vt opinor) mirabitur, qui vel Psalmorũ lectioni assueuerit. Sed & hoc modo Græcos interdũ loqui, vel illud Demost. περὶ στεφάνου ostendit, Οἰκοδομῆσαι τοὺς προγόνους ταῦτα τὰ δικαστήρια ὑπείληφα. i. *Maiores nostros existimo istas curias ædificasse*. Quãquã hìc etiã potest retineri significatio præteriti perfecti, vt declaret Pater se iã esse in Filio hominibus reconciliatum. Alludit autem manifestè ad locum Es.42.1.

IN CAPVT IIII.

1 *Subductus fuit*, ἀνήχθη. Præpositio ἀνὰ idẽ hìc valet qđ ἄνω, i. sursum, sicut Budæus existimat. quod si verũ est, habita fuit ratio situs deserti, vt sunt ferè mõtes deserti & inculti. quo modo etiã accipitur idẽ verbũ Luc.4.5. Nihil tamen impedit quominus ἀνὰ pro χωρὶς vel ἀπὸ accipiatur, vt vertas, *Abductus fuit*. i. ἀπήχθη vel *seductus*, i. *seorsum ductus*: sicut vsurpauit Cic. Epist. ad Att. lib.5. *Quũ hæc disseruissẽ*, inquit, *seducit me Scaptius*. & sic explicare malo ꝙ pro simplici ἤχθη *Ductus est*, cũ vetere interprete. Videtur enim quasi repẽtè post hãc visionẽ abreptus fuisse in desertũ inaccessũ: turba quæ hæc è cælis audiuerat alioquin, vt probabile est, eum intẽpestiuè sequutura: qua etiã occasione rumor de hoc facto repẽtè refrixit, Christo tanto tẽpore nusquã apparente. *A Spiritu*, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Si libeat ἀναφορὰν articuli seruare, vertere licebit, *Ab eo Spiritu*: vt de eodẽ illo Spiritu hìc agi cõstet cuius paulo antè mẽtio facta fuerat. i. de Spiritu sancto: ꝙ etiã animaduertit Eras. in annotationibus, quãuis nõ mutarit versionem, quod neque ego sum ausus. *A Diabolo*, ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Sic dicitur impurus ille Spiritus qui Deũ apud Adamũ impudẽtissimè calũniatus quasi homini inuidentẽ, nos in mortẽ præcipites dedit: quũ enim τὸ διαβάλλειν propriè declaret traiicere, ad criminationes præsertim iniustas hæc vox est trãslata, quib. veluti venenatissimis telis boni transfiguntur. quam metaphoram sæpe explicat Dauid in Psalmis. Syriaca verò interpretatio אכל קרצא [*Acal Karetza*]. i. promulgatorem obtrectationis, idem prorsus nempe falsum criminatorẽ publicum declarat, vt differat ab eis qui ψιθυρισταὶ id est, susurrones dicuntur.

2 *Dies*, ἡμέρας. Vulg. *Diebus*. Annotant grammatici tempus continuum fere quarto casu poni: cuius etiam hoc loco aliquod est pondus.

τα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.

3 Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.

4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Γέγραπται, Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.

5 Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ·

6 Καὶ λέγει αὐτῷ, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

7 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

8 Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν.

draginta & noctes quadraginta, postea esuriit.

3 Et ⁘ quum venisset ad eum ⁘tẽtator, dixit, Si Filius es Dei, ⁘dic vt isti lapides panes fiant.

4 At ille respondẽs dixit, Scriptũ est, ‖ Non è solo pane ⁘viuet homo, sed ex omni verbo ⁘prodeunte ⁘ per os Dei.

5 Tunc ⁘ assumit eum diabolus in Sanctam vrbem, & statuit eum super ⁘ pinnas templi:

6 Dicitque ei, Si Filius es Dei, ⁘deiice teipsũ deorsum. nã scriptũ est, ‖ ⁘Quia angelis suis ⁘mãdabit de te, ⁘& *ipsi* ⁘tollent te in manus, ⁘nequando ⁘ offendas ad lapidem pedem tuum.

7 Dixit ei Iesus, ⁘Vicissim scriptũ est, ‖ Non ⁘tentabis Dominum Deum tuum.

8 Rursum assumit eum diabolus in montem sublimem valde, & ⁘ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.

draginta noctibus, postea esuriit.

3 *Et accedens tẽtator dixit ei, Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant.*

4 *Qui respondens dixit, Scriptum est, Non in solo pane viuet homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.* Deut. 8.3.

5 *Tunc assumpsit eum diabolus in Sanctam ciuitatem, & statuit eum super pinnaculum templi:*

6 *Et dicit ei, Si filius Dei es, mitte te deorsum. scriptum est enim, Quia angelis suis mandabit de te, & in manibus tollent te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum.* Psal. 90. 11

7 *Ait illi Iesus, Rursum scriptum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.* Deut. 6. 16

8 *Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valde, & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.*

---

3 *Quum venisset ad eum*, προσελθὼν αὐτῷ. Vulg. *Accedens:* qui etiam αὐτῷ, *ei*, coniunxit cum verbo εἶπε. Erasmus, *Quum accessisset.* Ego vti malui adeundi vocabulo, quoties licuit: vel (vt hoc loco, & aliis plurimis) dissoluere compositionem. *Tentator*, ὁ πειράζων. Tentare hoc loco ponitur in vitio, pro insidiosa exploratione, quod Satanæ & malorum proprium est. Generalius enim est δοκιμάζειν quàm πειράζειν, id est, explorare quàm tentare, quod posterius plerúque in vitio ponitur in sacris literis, etsi non perpetuò, vt 2. Cor. 3.5. Hæc est igitur altera nota impuri spiritus, quod sit πειραστὴς, i. insidiosus explorator. *Dic*, εἰπέ. Eras. *Iube*, id est κέλευε. Atqui quum Deus quippiam dicit, etiam imperat: quò etiam respexit Satan, minimè videlicet ignorans mundum ipsum totum solo Dei mandato extitisse. Itaque (ni fallor) emphasis huius vocabuli seruãda fuit. Hebræis quoque verbum אמר [*Amar*] quod respõdet τῷ εἰπεῖν, vtrunq. significat, nẽpe & dicere & iubere.

4 *Viuet*, ζήσεται. Eras. suo more prætulit periphrasim, *Victurus est.* Constat Hebræorum more positum esse hoc loco futurum pro præsenti, cuius enallages ea vis est vt significet aliquid amplius: quasi dicas, viuere solet. *Prodeunte*, ἐκπορευομένῳ. Vulgata, *Quod procedit.* Erasmus, *Quod egreditur.* Ego causam non video cur repudietur participium. *Per*, διά. Hebræa simpliciter habent על־כל־ומצא פי יהוה [*Al-Kol-Motza Pi Iehoua*] de omni exitu oris Dei. Id est, omni eo quod egressum fuerit ex ore Dei, siue, quod Deus constituerit & decreuerit. Itaque apparet Græcos sententiam non verba interpretatos. sensus autem est, homines non viuere ex solis causis physicis, quum Deus non sit illis adstrictus, quod Stoici somniabãt: vt potuit etiam ex Mosis & Heliæ exemplis patere, quod fortasse Christus innuit, Satanæ impudentiam acriter carpens, ipsius fame abutentem. Quod autem Rabbini ad legalium promissionum verbum istud referunt, ineptè dicitur, nisi ad ipsarum promissionũ expressionem referatur.

5 *Assumit*, παραλαμβάνει. Hoc loco παραλαμβάνειν declarat acceptum transferre, vt paulo pòst versu 8. Itaque Lucas cap. 4, eandem historiam narrans, maluit vti verbo ἀνάγειν. Est autem hic idiotismus Hebræorum, apud quos sæpe posito vno verbo intelligitur consequens, vt dicemus infrà, 13.43, & Mar. 8.11, Luc. 3.7. & 21.38. *Pinnas*, πτερύγιον. Vulgata, & Erasmus, *Pinnaculum*, barbarè. Sic autem vocat Matthæus ambitum quo planum templi tectum ambiebatur, nequis inde posset decidere, sicut cautum erat Deut. 22.8.

6 *Deiice teipsum*, βάλε σεαυτόν. Vulg. *Mitte te.* de qua interpretatione suprà diximus cap. 3.10. Eras. *Præcipita te:* audacius fortasse, quanuis sensum expresserit: nisi cum verbo coniungas particulã κάτω, deorsum. *Quia*, ὅτι. Prætermittere solet hanc particulam Erasmus multis locis, & meritò quidem. Sed videtur hîc citari ab Euangelista integer versiculus Hebraicus, qui incipit à particula כי [*Ki*] qua videlicet redditur ratio eorum quæ præcedunt. *Mandabit*, ἐντελεῖται. Ἐντέλλεσθαι mandare, & ἐντολὰς mandata vbique conuertemus, non autem præcipere & præcepta, vt nobis constemus, quum præsertim Græci iurisconsulti mandatum vocent ἐντολήν. *Et* [*ipsi*] καί. Euangelista non recenset singula Dauidis verba. prætermisit enim membrum vnum, & particulam καί addidit. Ideo inserui pronomen, vt magis perspicua fieret sententia. *Tollent te in manus*, ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε. id est, *te manibus gestabunt*, Nam ἐπὶ præpositio (id est על) [*Al*] quam Erasmus omisit minimè redundat: & τὸ αἴρειν hic non declarat iacentem subleuare, sed aliquid in manibus ferre & gestare: ducta significationis origine ab iis qui onus aliquod gestaturi, attollunt in humeros: quamobrem etiam *In manus* malui interpretari, quàm *In manibus.* *Nequando*, μήποτε. Vulgata, *Ne forté.* Atqui nullus hic fortunæ locus, & hanc interpretationem plurimis locis rectè emendauit Erasmus. *Offendas*, προσκόψῃς. Sic Vulg. interpretatio, quam miror hoc quidem in loco ab Erasmo repudiatam, quam in Luca cap. 4, retinuerit. Nam præterquam quòd exprimit omnes particulas, est etiam Latina oratio: quum Quintilianus dixerit ex Cicerone, *Offendere ad fornicem:* & Columella, *Cornu ad stipitem offendere.* Erasm. *Impingas.* Græci προσκρούειν ferè dicunt, vt in illo senario, Δὶς πρὸς τὸν αὐτὸν αἰσχρὸν προσκρούειν λίθον. & προσκρούματα, offensiones animi ex quibus tandem odia nascuntur, Demosthenes vocat oratione κατὰ Κόνωνος.

7 *Vicissim*, πάλιν: id est ἀνάπαλιν: nec enim ad verbum ἔφη referri potest hæc particula, vt putauit Erasmus, repugnante omnium codicum lectione aliter distincta. Christus autem non opponit hos duos scripturæ locos vt repugnantes, sed sic inter se confert, vt falsam illius interpretationem ex alterius collatione conuincat: ex quo docemur qua ratione sit falsis scripturæ explicationibus occurrendum, Satana per os hæreticorum loquente. *Tentabis*, ἐκπειράσεις. Cõpositum pro simplici accipiendum. τὸ πειράζειν autem paulo antè diximus de insidiosa exploratione dici, qua vtuntur etiam aduersus Deum qui vel diffidentia promissionũ ipsius volunt experiri an possit quæ promisit, præstare, vel minas ipsius aspernati, callidè explorant an seriò loquatur. Futurum autem Indicatiui pro Imperatiuo positum est, Hebræorum more: quasi dictum esset, *Ne tentato.* Prohibitiones enim Hebræi per futurum concipiunt.

8 *Ostẽdit*, δείκνυσιν. Videtur Latinũ Indicare à Gr. ἐνδεικνύειν sumptum: itaque mihi magis placet quàm monstrare, vel Commonstrare: sed spectandum quid cui loco conueniat.

9 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.

10 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε σατανᾶ. γέγραπται γὰρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

Deut. 6. 13. & 10. 20.

11 Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος· καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.

Mar. 1. 14. luc. 4. 14. ioh. 4. 43.

12 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

13 Καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ.

14 Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος,

Esa. 9. 2.

15 Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν·

16 Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.

Marc. 1. 15.

17 Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν,

9 Dicítque ei, Hæc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.

10 Tunc dicit ei Iesus, ⁖ Abi Satana. scriptū est enim, ‖ Dominum Deum tuum adorabis, & ei soli ⁖ seruies.

11 Tunc omittit eum diabolus: & ecce, angeli accedebāt, & ministrabant ei.

12 ‖ Quum audisset autem Iesus Iohannē ⁖ traditum esse *in custodiam*, ⁖ rediit in Galilæam.

13 Et relicta Nazareth, venit & habitauit in Capernaum ⁖ *vrbe* maritima, in finibus Zabulon & Nephthalim.

14 Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem,

15 ‖ Terra Zabulon & terra Nephthalim ⁖ *ad* viam maris secūdum Iordanem, Galilæa ⁖ Gentium:

16 Populus ⁖ positus in tenebris, vidit lucem magnam: & ⁖ positis in regione & ⁖ vmbra mortis, lux exorta est.

17 ⁖ ‖ Ex eo tēpore cœpit Iesus

9 *Et dicit ei, Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me.*

10 *Tunc dicit ei Iesus, Vade Satana. scriptum est enim, Dominū Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.*

11 *Tunc reliquit eū diabolus: & ecce, angeli accesserunt, & ministrabant ei.*

12 *Quum autem audisset Iesus quòd Iohannes traditus esset, secessit in Galilæam.*

13 *Et relicta Nazareth, venit & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephthali.*

14 *Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam prophetam,*

15 *Terra Zabulon & terra Nephthali via maris trans Iordanem, Galilæa Gentium:*

16 *Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: & sedentibus in regione & vmbra mortis, lux orta est eis.*

17 *Exinde cœpit Iesus*

---

10 *Abi*, ὕπαγε. Octo vetusti codices additum habent ὀπίσω μου, ponè me. quod videtur ex aliis locis additum. Vide Mar. 8. 33. Idem autem hîc valet ὕπαγε, atque ἄπαγε, quo verbo vtuntur etiam Latini, & sic etiam loquitur Aristophanes. *Seruies*, λατρεύσεις. Eras. *Coles*. λατρεὺς dicitur qui & δοῦλος, vt testatur Eustathius ex Aristophane grammatico in Iliad. φ, & Odyss. ξ. Itaque Paulus quum dixisset Rom. 1. 9, λατρεύω, eadē epistola 16, 18, vsurpauit τὸ δουλεύειν, vt distinctio illa duleiæ, latreiæ, & hyperduleiæ, non modò inepta sit, sed etiam falsa. Potius enim cōstituenda fuit duplex adoratio: vna religiosa, quæ soli Deo debetur: altera ciuilis, quæ ad huius vitæ εὐταξίαν spectat.

12 *Traditum esse*, παρεδόθη. id est, in carcerem coniectum esse. Subaudiendum enim est εἰς φυλακήν. quod nos expressimus, vt planior esset oratio. Sic Cicero ad Quintum fratrem, *Hominem comprehendit, & in custodiam Ephesi tradit*. *Rediit*, ἀνεχώρησεν. id est ἐπανῆλθεν. vel (vt Lucæ 2. 39) ὑπέστρεψεν. Suprà etiam, cap. 2. 12. dicuntur magi ἀναχωρῆσαι, id est ἐπαναστρέψαι. vt ἀνὰ idem hîc valeat quod πάλιν. Alii conuertunt, *Secessit*: quod occasionem præbuit hoc loco differendi de persequutionis fuga. Sed si secedere volebat Christus vt Herodis tyrannidem vitaret, cur iret in Galilæam, quæ erat in ditione Herodis Antipæ, ac non potius maneret in Iudæa, quæ iam erat redacta in prouinciam? Christus ergo persequutionis metu non secessit in Galilæā, vnde profectus erat vt baptizaretur à Iohanne: sed potius ad Galilæos statim accurrit, nihil veritus Herodis accensam rabiem. Ideo Marcus simpliciter dixit capite 1. 14, ἦλθεν, & Ioannes ἀπῆλθεν, cap. 4. 43. Neque tamen nego Christum suo tempore persequutionem vitasse, vt scribit Matth. cap. 12. 15, hoc eodem verbo vtens.

13 [*Vrbe*] *maritima*, τὴν παραθαλασσίαν. Hic sciendum est articulum non esse additū vt distinguatur hæc vrbs ab alia eiusdē nominis, sed dūtaxat ad ipsius vrbis sitū exprimēdū: vt sciamus Iesum patria expulsū nō fugisse lucē, quū vrbs ista ad lacū sita multo celebrior esset quàm Nazareth.

15 [*Ad*] *viam maris*, ὁδὸν θαλάσσης. Vulgata, *Via maris*, sexto casu, vt opinor. Erasmus. *Iuxta viam maris*. id est, vergens ad mare, Galilææ videlicet, id est, lacum Tiberiadis & Genesareth. Subauditur autem κατὰ vel πρὸς, vt annotat Theophylactus. quæ eclipsis sanè dura est, Hebræis tamen satis familiaris. Sed apparet locum Esaiæ non esse integrum citatum ab Euangelista. Significatur ergo his verbis, ἡ παραλία, id est ea portio Galilææ quæ est ad lacum Tiberiadis, in qua sitæ sunt Capernaum, Bethsaida & Chorazin, vrbes prædicatione Christi celeberrimæ. *Secundum Iordanem*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Erasmus, *Trans Iordanem*, quæ etiam propria est Græcæ vocis πέραν declaratio. Sed constat, habita Iudææ ratione, Galilæam vtranque esse cis Iordanem. Quare locus iste est perobscurus, quem tamen his verbis puto illustrari posse. Vocabulum Hebræum עבר [*heber*] latus significat, adeo vt aduerbialiter sumptum, non minus declaret citerius littus quàm vlterius: sicut in Deuteronomio frequenter dicitur de Mose, qui Iordanem nunquam traiecit. Quare videri potest hoc loco non tam designari Peræa, id est trans Iordanem sita regio, quam ora & littus quod Iordanis alluit. Quòd siquis vrgere velit proprietatem Græci vocabuli πέραν, id est trans, dicam, quod etiam planius erit, vicinas & continuas quatuor regiones hîc designari, nempe tribum Zabulon, tribum Nephthalim, oram lacus vlteriorem: (id est, Peræam regionem, in qua sunt Chorazin & Genezareth, quas regiones frequenter Christus inuisit) denique etiam Galilæam Gentium, superiorem vocatam: quæ etsi aliqua ex parte comprehendat tribum Nephthalim, tamen ad tribum Aser potissimum pertinet, quæ maritima erat, & Tyri finibus vicina: quò etiam peruenit Christus, vt narratur infrà, cap. 15. 21. Atque hoc modo ter repetendum erit vocabulum γῆ, terra: & copulatiuæ, per asyndeton omissæ, supplendæ fuerint: perinde acsi ita integrè scriptū esset, γῆ Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλείμ, καὶ ἡ παρ' ὁδὸν τῆς θαλάσσης πέραν Ἰορδάνου, καὶ Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. *Gentium*, ἐθνῶν. Hoc nomen retinuimus vt familiare sacris scriptoribus, quo vocabant Iudæi cæteros populos in Dei fœdere non comprehensos. Sic autem dicta est Galilæa superior, non solùm quòd Tyriis & Sidoniis esset finitima: sed etiam propter viginti illas vrbes à Solomone datas Tyriorum regi, sicut refertur 1. Reg. 9. 11. Intellige igitur Galilæam & partes vicinas. Nonnulli tamen apud Esaiam גליל [*ghelil*] pro appellatiuo nomine Galilææ accipiunt.

16 *Positus*, ὁ καθήμενος. id est qui versabatur. Vulgata, *qui ambulabat*. ita enim habent Hebræa. Sed in quibusdam codicibus Latinis legimus *sedebat*. *Positis*, καθημένοις. Vulg. *Sedentibus*. Erasmus, *Qui sedebant*. Nam hoc quoque significat Græcum vocabulum. Sed Sedere ex Hebræorum idiomate hîc ponitur pro Habitare & incolere. qua significatione non memini legere hoc verbum apud idoneos auctores, quanuis Latini sedē domiciliu m vocent. *Vmbra mortis*, σκιᾷ θανάτου. Hebraismus, id est vmbrosa siue tenebricosa morte. Quanquam hîc צלמות [*tzalmaueth*] vnicū vocabulū est ex duobus conflatum, vt rectè annotat Eras.

17 *Ex eo tēpore*, ἀπὸ τότε. Vulg. *Exinde*. Ad verbū, *Ex tunc*. i. (vt loquuntur Hebræi) מעת [*meheth*.] *Appropinquauit*, ἤγγικε.

καὶ λέγειν, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Περιπατῶν δὲ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς.

Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικοὺς· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

prædicare, & dicere, Resipiscite. "appropinquauit enim regnum cælorum.

18 Ambulans autem Iesus "ad "mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, "qui dicitur Petrus, & Andream fratrem eius "iacientes rete in mare: (erant enim piscatores)

19 Et dicit eis, "Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum.

20 "Illi verò statim omissis retibus sequuti sunt eum.

21 Tunc progressus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohannē fratrem eius, in nauigio cum Zebedæo patre suo, "sarcientes retia sua: & vocauit eos.

22 Illi autem statim "omisso nauigio & patre suo, sequuti sunt eum.

23 Et "circumiit totam Galilæam Iesus, docens "in synagogis "ipsorum, & prædicans Euangelium "regni, & "sanans quemuis morbum, & "quemuis "languorem in populo.

24 Tunc "exiit "fama eius in totam Syriam: & "obtulerunt ei omnes malè "affectos, variis morbis & "cruciatibus "detentos, & "dæmoniacos, & lunaticos, & paralyticos: sanauitque eos.

prædicare, & dicere, Pænitentiam agite. appropinquauit enim regnum cælorum.

18 *Ambulans autem Iesus iuxta mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, & Andreā fratrē eius, mittentes rete in mare: (erant enim piscatores)*

19 *Et ait illis, Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum.*

20 *At illi continuò relictis retibus sequuti sunt eum.*

21 *Et procedens inde, vidit alios duos fratres, Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia sua: & vocauit eos.*

22 *Illi autem statim relictis retibus & patre, sequuti sunt eum.*

23 *Et circumibat Iesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans omnem languorem & omnem infirmitatem in populo.*

24 *Et abiit opinio eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes male habentes, variis languoribus & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, & paralyticos: & curauit eos.*

ἤγγικε. Erasmus, *Instat*, id est ἐνέστηκε. quod non probo. Neque enim dicere voluit Christus, regnum cælorum nō procul abesse, sed iam ad eos peruenisse. quamobrē etiam maluimus interpretari *Appropinquauit*, quàm *Appropinquat*. Alludit autem manifestè ad Es.56,1.

18 *Ad mare*, παρὰ τὴν θάλασσαν. Hebraismus, pro lacu. *Qui dicitur*, τὸν λεγόμενον. Vulgata, *Qui vocatur*. id est, τὸν καλούμενον. Eras. *Qui vocabatur*. *Iacientes*, βάλλοντας. Vulg. *Mittentes*. Illud autem (vt magis proprium) sum amplexus: siquidem iactus retis Latinè quoque dicitur, sicut Græcè ὁ βόλος. *Rete*, ἀμφίβληστρον. Sic dictum ab ἀμφὶ & βάλλειν, quòd, quum iacitur, in orbem complectatur ingens aquæ spatium. Est autem (opinor) retis species quæ Gallis dicitur *Vn espreuier*. ἀπὸ γὰρ στενοῦ (inquit Ruffus lib.2. De appellationibus partiū corporis humani) εἰς τὸ πλάτος ἀνευρύνεται, καὶ κοιλαίνεται. id est, *ex angusto in latum expanditur & incuruatur*. Nec illud est (meo iudicio) quod Latini *Verriculum* appellant. Itaque Vallæ interpretationem non recipio. Quæ fuerit autem huius retis forma, ex ea oculi parte rectissimè cognosci potest, quæ ab ea denominata est ἀμφιβληστροειδής. Sed huius vocis propriam appellationem apud Latinos non reperio, quare generis nomen retinui.

19 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. Vulgata & Erasmus, *Venite post me*. pro quo dicere malim, *pone me*. Est autem δεῦτε propriè aduerbium hortantis, sicut Hebraicum לכו [*leku*] vt etiam non ineptè verti possit, Agite, ponè me, id est, adeste, sequimini me.

20 *Statim*, εὐθέως. Vulgata, *Continuò*, συνεχῶς. Erasmus, *Illico*. id est παραυτίκα.

21 *Sarcientes*, καταρτίζοντας. Vulgata, *Reficientes*: ad verbum, *redintegrantes*. nam ἄρτιον dicitur, quod integrum est. Sed de hoc verbo plura Mar.1.19, & Rom.9.22.

23 *Circumiit*, περιῆγεν. Ad verbum, *Circumegit*. sed ἄγειν pro ire accipitur, vt alibi annotatum est. Circumagere verò à Latinis pro circunducere accipitur. *Synagogis*, συναγωγαῖς. id est, cœtibus & conuentibus sacris. Collegiorum autem nomen, quod Castellioni placuit, angustioris est significationis, vt ipsa verbi notatio declarat: neque Græco nomini respondet, quum hîc dicatur Synagoga vel locus ipse in quem conueniebant Iudæi ad audiendum Dei verbum. Sed illum fefellit nimirū quòd sicut συναγωγὴ παρὰ τὸ συνάγειν, sic collegium à colligendo dici, falsò 5 existimauit: Quū aūt hoc nomē Iudæorū Ecclesiis factū sit peculiare, putaui omnino esse retinendū. *Ipsorum*, αὐτῶν. Galilæorū videlicet, quod tamen non præcessit. *Regni*, τῆς βασιλείας. id est, annuntians felicē illū nuntiū regni Messiæ tandiu expectati. Quòd ergo Euangeliū regium conuertit 10 Castellio, obscurū est, atq. etiā (vt dicā quod sentio) parū appositum. *Sanans*, θεραπεύων. Admonet Eras. eruditè, τὸ θεραπεύειν impropriè hîc vsurpari, quū apud medicos significet propriè pharmacis, manu, aut victus ratione sanare, quod mederi dicūt. *Quemuis*, πᾶσαν. Sic etiā interpretatur infrà 15 Eras.10.1. Est enim hæc particula hoc loco nō vniuersalis simpliciter, sed indefinita, vt idē rectè notat: quod si nonnulli animaduertissent, non adeo imperitè interpretarētur illud, Deus vult omnes homines saluos fieri, & similes locos, quibus abutuntur ad euertēdam Prædestinationis do- 20 ctrinā. *Languorem*, μαλακίαν. Propriè apud medicos ignauiam stomachi significat μαλακία, quā aliter vocant κίσσαν: sed pro iis morbis hîc accipitur quibus correpti, etsi nō decumbunt, tamen languent & contabescunt.

24 *Exiit*, ἀπῆλθεν. Vulg. ad verbū, *Abiit*. i. יצא, [*iatza*] 25 vt Ps.19.5. Eras. *Dimanauit*. quod respōdet potius τῷ διελθεῖν, quo vtitur Plato in Epist. in ea significatione. Cic. pro Amerino, *Ego etiāsi omnia quæ dicenda sunt, liberè dixero, nequaquā tamē similiter oratio mea exire & in vulgus emanare poterit*. *Fama*, ἀκοή. Vulg. *Opinio*. i. δόξα. Ad verbū, *Auditio*: quod vo- 30 cabulū Cæsar & Cicero vsurpāt pro fama & rumore, sicut Hebr. suū שמע [*schemah*] Nos tamē illud, vt magis familiare, prætulimus. *Obtulerūt*, προσήνεγκαν. Eras. *Adduxerunt*. i. προσῆγον. *Affectos*, ἔχοντας. Vulg. ad verbū, *Habentes*: quod rectè mutauit Eras. nam malè habere simpliciter positum 35 pro Ægrotum esse, Latinū esse negat. Galli, seruato hellenismo dicunt *Auoir mal*. *Cruciatibus*, βασάνοις. Vulgata, *Tormentis*. id est στρέβλαις, vt Attici vocant. Eras. *Torminibus cōuertit*, vt vitaret amphiboliam. quæ tamen etiā in Græco

locum habet : sed facilè vocabulo præcedente tollitur. Deinde Torminum appellatione certus tantùm morbus continetur, quum βασάνους vocet Euangelista sæuos omnes morbos qui ægrotum acerrimis doloribus excruciant, quasi tormentis & equuleo impositos. *Detentos*, συνεχομένους. Vulgata, *Comprehensos*, id est συνειλημμένους. Erasmus, *Constrictos*. id est συνεσφιγγμένους, vel συνδεδεμένους. Certè τὸ ἔχεσθαι hic idem valet quod captum teneri, & veluti haberi à morbo. *Dæmoniacos*, δαιμονιζομένους. Quidam nuper vertit furiosos, vocabulo certè nimium generali, & periculosa etiam versione. Nec enim desunt quibus dæmonium siue diabolus nihil aliud est quàm μανία, morbus videlicet naturalis, & qui pharmacis sanari possit, qui tamen tum sacris tum prophanis historiis, & frequente experientia refelluntur. Veteres vocarunt ἐνεργουμένους, qui tamen Christo nomen dederant, & inter Catechumenos cēsebantur: quibus in integrum restituendis adhibebantur quos exorcistas vocabant, certis adiurationibus adhibitis, quæ iam olim, magno errore, sicut & alia non pauca solis adultis conuenientia, in formulam baptismi puerorum irrepserūt.

	Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.	25	Et sequuta est eū turba multa à Galilæa ac Decapoli & Hierosolymis & Iudæa, & *regionibus* trans Iordanem *sitis*.	25	*Et sequutæ sunt eum turbæ multæ de Galilæa & Decapoli & de Hierosolymis & de Iudæa, & de trans Iordanem.*
	Κεφάλαιον ε.		CAP. V.		CAP. V.
	ἸΔὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.	1	QVum vidisset autem turbam, ascendit in mōtem: & quum consedisset, adierunt eum discipuli eius.	1	*VIdens autem Iesus turbas, ascendit in montem : & quum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius.*
	Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτούς, λέγων,	2	Tunc aperto ore suo docebat eos, dicens,	2	*Et aperiens os suum, docebat eos, dicens,*
Luc.6.20.	Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	3	Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cælorum.	3	*Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cælorum.*
Luc.6.21. esa. 61.23.	Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.	4	Beati qui lugent: quoniam ipsi consolationem accipient.	4	*Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur.*
Psal.37.11	Μακάριοι οἱ πραεῖς· ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.	5	Beati mites : quoniam ipsi terram obtinebunt.	5	*Beati mites : quoniam ipsi possidebunt terram.*
Esa. 65. 13.	Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην· ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.	6	Beati qui esuriunt & sitiūt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.	6	*Beati qui esuriunt & sitiūt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.*
	Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.	7	Beati misericordes : quoniam ipsis misericordia tribuetur.	7	*Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur.*
Psal.14.4	Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.	8	Beati mundo corde: quoniā ipsi Deum videbunt.	8	*Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt.*
	Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.	9	Beati pacifici : quoniam filij Dei vocabuntur.	9	*Beati pacifici: quoniam ipsi filij Dei vocabuntur.*
	Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	10	Beati qui persequutione inuaduntur iustitiæ causa: quoniam ipsorum est regnum cælorum.	10	*Beati qui persequutionem patiuntur propter iustitiam : quoniam ipsorum est regnum cælorum.*
1.Pet.4.14	Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑ-	11	Beati eritis quū conuitia-	11	*Beati estis quum ma-*

25 *Et Iudæa*, καὶ Ἰουδαίας. Vide Mar.3.7. Et [*regionibus*] *trans Iordanem* [*sitis*,] καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata ad verbum, *Et de trans Iordanem*, quæ loquutio est præcisa. Itaque rectè fecit Erasmus qui suppleuerit aliquot vocabula, ne videretur καὶ accipi pro etiam, quasi dicantur ex his regionibus sequuti Iesum, etiam trans Iordanem.

IN CAPVT V.

1 *Turbam*, ὄχλους. Turbas in plurali non memini legere alia significatione quàm pro tumultu. Itaque vbique vtemur numero singulari.

2 *Aperto*, ἀνοίξας. Hebraicum dicendi genus, cuius tamen hanc emphasin nonnulli esse volunt, vt iis demum tribuatur qui serium & eximium aliquid dicturi sunt. Sed hoc perpetuum non est.

3 *Pauperes spiritu*, πτωχοὶ τῷ πνεύματι. πτωχοὺς vocant propriè mendicos, id est ad extremam inopiam redactos, quo modo etiam placuit Tertulliano lib. aduersus Marcionem 4. hunc locum conuertere. Sed additum Spiritus nomen ostendit sic vocari hoc loco, qui siue paupertate aliisue calamitatibus domiti, siue vltrò sensu peccatorum suorum tacti, & ab omni superbia remoti sese Deo subiiciunt. Ii Prou. 16.19, &. Es.57.15. (qui loci sunt istorum Christi verborū interpretes) vocantur שְׁפַלִים רוּחַ [*schephalim ruah*] & עֲנָוִים [*ahanym*] & לִבּ נִדְכָּאִים [*leb nidkaim*,] oppositos ferocibus & superbis. Syrus Paraphrastes conuenientissimè πτωχοὺς πνεύματι, seruata metaphorica translatione מַסְכִּינָא בְּרוּחַ [*Makine beruah*] interpretatur.

4 *Qui lugent*, οἱ πενθοῦντες. opponuntur lugentes iis qui voluptatibus vacant: & alludit Christus ad Esaiæ verba, 57. 18.

5 *Mites*, οἱ πραεῖς, oppositi feris & agrestibus hominibus. *Terram obtinebunt*, κληρονομήσουσι τὴν γῆν. Id est pacificè hac vita & bonis suis fruentur, eáque ad posteros suos transferent. plus enim est κληρονομεῖν quàm τὸ κτᾶσθαι. Est autem petita hæc sententia ex Psal.37.11, quā in hominibus etiam alioqui veræ religionis ignaris ipsa cōmunis experientia confirmat. sicut contra, teste etiam Platone, αὐθαδείας ξύνοικος est ἐρημία, id est morositatis consors solitudo. Quanto igitur magis id eueniet iis quos ipsa pietas amabiles reddiderit, quantumuis sint impiis exosi? Itaque Christiani ouibus comparantur. Hæc autem benedictio sic terrena est vt piis sit etiam melioris vitæ & multo certioris pignus: sicut contrà &c.

9 *Vocabuntur*, κληθήσονται. id est erunt. Significat enim Hebræis verbum vocandi קָרָא [*Kara*] sic acceptū, aliquid eiusmodi esse vt hoc nomine ab omnibus celebretur.

11 *Conuitiati fuerint vobis*, ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς. Vulg. *Maledixerint vobis homines*, id est, καταλογήσωσιν ὑμᾶς. Cæterū addidit Vetus interpres rectum, qui deesse videbatur, ad explēdam constructionem : sed is in plerisque linguis suppleri solet. Sic enim Cicero 1. Off. *Deserendi* (inquit) *officii plures solent esse causæ. nam aut inimicitias suscipere nolunt: aut suis studiis sic impediuntur, vt quos tutari debeant, desertos esse patiantur.*

tur. Erasmus vertit, *Probra iecerint in vos.* Quòd si periphrasis mihi placuisset, dicere maluissem, *Probris asseerint vos*, nulla addita præpositione. *Persequuti fuerint*, διώξωσι. Διώκειν (id est persequi) forense verbum est, quo eas potissimum iniurias hîc puto significari quibus viri innocentes afficiuntur, quum ex tyrannorum edictis ad iudicum tribunalia pertrahuntur, id est, ad publicam iniuriam, quæ authoritate magistratus armatur. sicut primum illud ὀνειδίσωσι, ad conuicia priuatorum hominum refero: postremum autem εἴπωσι, ad testium & iudicum iniquitatem. Quarum omnium iniuriarum manifestissima exempla nobis hodie suppeditant ij qui veritatem Dei in nobis persequuntur. quanquam hæc omnia generaliter accipere commodè possumus. *Quiduis mali*, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα. Vulgata, *Omne malum.* neque enim legit ῥῆμα, quod etiam non reperitur apud Chrysostomum lib.3. περὶ ἱερωσύνης. Erasmus, *Omne malum verbum.* Nos verò suprà ostendimus, πᾶν indefinitè accipi, 4.23. ῥῆμα verò respondet דבר [dauar] Hebræorũ. quod & ipsum pro indefinita particula vsurpatur: vt à nobis sine vlla sensus iniuria potuerit prætermitti. Nam etiam in meo vetustissimo exemplari deerat, quod tamen verbis ὀνειδίζειν & εἰπεῖν optimè conuenit, vt possimus etiam de omnibus quantumuis atrocibus maledictis hoc intelligere. *Propter me*, ἕνεκεν ἐμοῦ. Secundum exemplar scriptum habebat, ἕνεκεν δικαιοσύνης, iustitiæ causa. Alibi ἕνεκα soleo causa interpretari: sed vitanda fuit absurditas.

μᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ.

12 Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν.

13 Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

14 Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη.

15 Οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

16 Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

17 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.

18 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλ-

---

ti fuerint vobis, & persequuti fuerint, & mentientes dixerint quiduis mali aduersus vos, propter me.

12 Gaudete & exultate, quoniã merces vestra multa est in cælis. ita enim persequuti fuerunt Prophetas qui *fuerunt* ante vos.

13 Vos estis sal terræ. quòd si sal infatuatus fuerit, quo salietur? ad nihil valet amplius nisi vt abiiciatur foras, & conculcetur à quibusuis.

14 Vos estis lux mũdi. Non potest vrbs occultari supra montem posita.

15 Neque accendunt lucernã, & ponunt eam subter modium, sed in candelabrũ, & splendet omnibus qui sunt in domo.

16 Ita splendeat lux vestra coram hominibus, vt videant vestra bona opera, glorificéntque Patrem vestrũ qui est in cælis.

17 Ne existimate me venisse vt dissoluam Legem, aut Prophetas: non veni vt dissoluam, sed vt impleam.

18 Amen quippe dico vobis,

---

ledixerint vobis homines, & persequuti vos fuerint & dixerint omne malum aduersum vos, mentientes, propter me.

12 *Gaudete & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis. Sic enim persequuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos.*

13 *Vos estis sal terræ. quòd si sal euanuerit, in quo salietur? ad nihilum valet vltrà, nisi vt mittatur foras & conculcetur ab hominibus.*

14 *Vos estis lux mundi. nõ potest ciuitas abscondi supra montem posita.*

15 *Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus qui in domo sunt.*

16 *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent Patrem vestrum qui in cælis est.*

17 *Nolite putare quoniam veni soluere Legem, aut Prophetas: non veni soluere, sed adimplere.*

18 *Amen quippe dico vo-*

1 Pet. 4. 14. — Mar. 9.50. Luc. 14.34. — Mar. 4.21. Luc. 8. 16. & 11.33. — 1. Pet. 2. 12. — Luc. 16.17

---

13 *Infatuatus fuerit*, μωρανθῇ. Id est omni acrimonia deperdita, qua res cęteras solet aduersus putredinem condire, (quæ vis est Spiritus sancti ministerio verbi ad coercendam in nobis omnem corruptionem vtentis) insipidus euaserit, sicut bætæ fatuæ, id est saporis expertes dicuntur. Vulg. *euanuerit*, sicut in Gallico nostro dicimus *estre euenté*. *Quo*, ἐν τίνι. id est, *per quod.* Vulgata ad verbum, *In quo.* *In* pro *Per*, Hebræorum idiotismo, de quo alibi dixi. *Salietur*, ἁλισθήσεται. id est, Quid tandem supererit quo vti possis ad saliendum? Vel, Sal ipse infatuatus, quo tandem salietur? vt est apud Marcum 9.50. *Amplius*, ἔτι. Vulg. & Erasmus, *Vltrà.* id est προσέτι. *Nisi vt*, εἰ μὴ ἵνα. Genus dicendi petitum è medio. Nec enim vlla ex sale euanido vtilitas ne ad fimum quidẽ inde conficiendũ colligi potest. Huc autem pertinet illud Os. 4.6, quod tandem in Ecclesia Romana impletum cernimus: *Quia scientiam spreuisti, spernam quoque te ne officio fungaris mihi.*

A quibusuis, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ab hominibus.* sicut vernaculo sermone dicimus, *Des gens, ou D'vn chascun.*

14 *Vrbs*, πόλις. Eras. *Oppidum.* Ego vbique vrbem conuerti, sicut Vallæ placet: quòd ciuitatis nomẽ latius pateat.

15 *Accendunt*, καίουσι. Impersonaliter, vt admonuimus suprà, ver. 11. Caterùm Græcis hoc verbum non tam accendere, quàm vrere significat, vt in illo Virgilij, *Vrit odoratam nocturna in lumina Cedrum.* Sed apparet hic habere significationem Hebraicæ coniugationis, quam vocant Hiphil מדליקים [medolekim]. Nam qui accendit, facit vt aliquid vratur: sicut apud eosdem Græcos καθίζειν interdum neutrum est, interdum verò μεταβατικόν, vt infrà 21.7. Apertius Lucas, qui pro καίουσιν scripsit ἅψας. Sic Aristophanes in Nebulis, ἅπτε τὸν λύχνον. *Lucernam*, λύχνον. Ita vocatur vel instrumentum ipsum, puta lampas, cui oleum aut aliud quippiam imponitur quod accendatur: vel id ipsum quod ardet, puta fax, aut cãdela. *In candelabrum*, ἐπὶ λυχνίαν. vel, *Supra candelabrum*, instrumentum videlicet eminenti loco positum, cui imponebatur aut infigebatur lucerna. Homerus Odyss. σ, λαμπτῆρας vocat.

16 *Glorificéntque*, καὶ δοξάσωσι. id est, Gloriam Dei prædicent: pro quo Basilius dicit δοξολογεῖν. Glorificandi autem vocabulum vsitatum & familiare sacris scriptoribus, interdum significat gloriosè Dei maiestatem & laudes prædicare: interdum verò, gloriam & splendorem alicui afferre. quæ posterior significatio non videtur propriè conuenire hominibus, quibus satis est Dei gloriam profiteri, quam reipsa amplificare non possunt.

17 *Vt dissoluam*, καταλῦσαι. id est destruam, eleganti trãslatione: quoniam videlicet homines legibus quasi vinculis adstringuntur.

Legem aut Prophetas, τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας. Legem tum Moralem intelligit à cuius maledictione nos liberauit, eã pro nobis impleta, simúlque creans in nobis velle & facere: tum Ceremonialem, cuius corpus est ipse Christus. per Prophetas verò intelligit propheticas prædictiones, quas omnes Christus impleuit.

18 *Amen*, ἀμὴν. id est, verè & certò. Hebræorum autem vocabulum ab אמונה [emuna] deriuatum, quod veritatem significat, quum non modò Græci omnes noui Testamenti scriptores retinuerint, sed vulgata quoque linguarum idiomata, ne hîc quidem volui expungere: quanuis id licuerit, quoniã in hoc dicendi genere vulgata idiomata non solẽt id vsurpare. Quintũ exẽplar habebat bis scriptũ ἀμὴν.

Vſquedum præterierit, ἕως ἂν παρέλθῃ. Verbum Hebræum יחליף,[*iachaliph*] cui Græcum παρέλθῃ ex aduerſo reſpondet, ſignificat ſic aliquid præterire vt etiam mutetur: quo modo vſurpatur Pſalmo 102.27. *Nequaquam*, οὐ μή. Duplex eſt negatio in Græco: ſed quæ magis neget quàm ſimplex, 5 contrà quàm apud Latinos. Nos verò ita vertimus vt à ſimplici negatione diſtingueremus: quod idem fecimus in οὐδαμῶς. *Ex*, ἀπό. Vulgata, *à*. Præpoſitiones ἐκ & ἀπό ſæpe apud Græcos permutantur, veluti quum dicimus, εἰκὼν ἀπὸ ξύλου: id eſt *imago è ligno*, vt ſuprà 3.4.

θῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.

Luc. 2. 10. 19 Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων, τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Luc. 11. 39. 20 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Exod. 20. 13. deut. 5. 17. 21 Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

22 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ

vſquedum præterierit cælum & terra, iωta vnũ aut vnus apex nequaquã præterierit ex Lege, vſquedum omnia facta fuerint.

19 Quiſquis igitur ſoluerit vnum ex mandatis hiſce minimis, & ita docuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum: quiſquis autem fecerit & docuerit, iſte magnus vocabitur in regno cælorum.

20 Dico enim vobis, niſi abundauerit veſtra iuſtitia plus quã *iuſtitia* Scribarum & Phariſæorum, vos nequaquam ingreſſuros in regnum cælorum.

21 Audiſtis dictum fuiſſe à veteribus, Non occides: quiſquis autem occiderit, tenebitur iudicio.

22 Ego verò dico vobis, quicunque iraſcitur fratri ſuo temere, tenebitur iudicio: quicunque verò dixerit fratri ſuo,

bis donec tranſeat cælum & terra, iωta vnum aut vnus apex non præteribit à Lege, donec omnia fiant.

19 *Qui ergo ſoluerit vnum de mandatis iſtis minimis, & docuerit ſic homines, minimus vocabitur in regno cælorum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum.*

20 *Dico enim vobis, quia niſi abundauerit iuſtitia veſtra pluſquam Scribarum & Phariſæorum, nõ intrabitis in regnum cælorum.*

21 *Audiſtis quia dictum eſt antiquis, Non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio.*

22 *Ego autem dico vobis, quia omnis qui iraſcitur fratri ſuo, reus erit iudicio: qui autem dixerit fra-*

---

19 *Soluerit*, λύσῃ. Id eſt ſua interpretatione quaſi eneruarit. quod feciſſe Phariſæos & Scribas, aduerſus quos hæc concio habita eſt à Chriſto, ſuos Apoſtolos longè alios futuros doctores inſtruente, conſtat ex falſis præceptorum explicationibus, quas mox refellit. *Vnum*, μίαν. Id eſt 10 vel vnicum, κἂν μίαν, vt Mar. 6. verſu 56. *Hiſce minimis*, τούτων τῶν ἐλαχίστων. id eſt quę iſti præſtari doctores pro minimis habent: vtqui quæ potiſſima erant legis, negligerent, vt externis ceremoniis & ſuis traditionibus præcipuè inhærentes, ſicut illis paſſim Prophetæ etiam ipſi exprobrarant. Nec tamen negandum eſt, non omnia paris eſſe momenti præcepta, quamuis nullum non ſit grauiſſimum. 15
Et ita docuerit, καὶ οὕτω διδάξῃ. Id eſt, falſas iſtas legis interpretationes in Eccleſia docuerit, vel ſuo malo exemplo auditores, id eſt plebem, ad ipſum imitandum induxerit. Sed illud malo, quoniam de ſolis doctoribus Eccleſiæ diſſerit, 20 quorum alii tum vita tum doctrina auditores in vera pietate inſtruant, alii verò (aduerſus quos hæc dicit Chriſtus) & falſis interpretationibus veritatem peruerterent, & hos errores ſpargerent, vt tum faciebant ſectarii, Phariſæi, Sadducæi, Eſſeni, Herodiani, & alii in ſynagogis tamẽ 25 regnantes. Quidam conuertit, *Licet ita docuerit homines*. id eſt, qui quod ad vitam attinet, præcepta quidem violant, docent autem quod lex præcipit, de quibus ait Dominus infrà 23.2. & 3. ita vt οὕτω referatur non ad verbum λύσῃ, ſed ad ipſam legem. Et certè ſic melius ſibi conſtabit oppoſi- 30 tio inter eos qui dicunt, & non faciunt, & eos qui dicunt & faciunt. Nam qui neque faciũt neque dicunt quod rectum eſt, imò etiam falſam doctrinam ſpargunt, non modò minimi habendi ſunt in Eccleſia, ſed ſunt etiam fugiendi, atque adeò abigendi, vtqui non ſint paſtores, ſed lupi, de 35 quibus dixit Dominus, Cauete à pſeudoprophetis. Neque ignoro ἐλαχίστους propterea pleroſque exponere, non qui infimo, ſed qui nullo prorſus ſint loco. Verùm hæc interpretatio coacta eſt. Itaque hanc poſteriorem explicationem amplector. *Vocabitur*, κληθήσεται. Id eſt, erit & 40 cenſebitur, de quo Hebraiſmo diximus ſuprà verſ. 9. *In regno cælorum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Id eſt, in Eccleſia, ſiue verè piorum cœtu rectè inſtituto. Conſiderat enim Chriſtus inſtaurationem mox ſequuturam, ruituro Phariſaiſmo, cæteriſque veræ doctrinæ corruptelis per Apoſto- 45 los detegendis ac corrigendis.

20 *Veſtra iuſtitia*, ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν. Iuſtitiæ nomine intellige ſinceram tum doctrinam tum vitam, cum verbo Dei videlicet, quod eſt iuſtitiæ vera norma, congruentem. Eſt autem repetendum Iuſtitiæ vocabulum acſi ſcriptum 50 eſſet, τῇ τῶν Φαρισαίων. Vide infrà 16.11. *Ingreſſuros in regnum cælorum*, ὅτι οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Id eſt, indignos fore qui in Eccleſia doceatis. Nec enim de quorumuis piorum officio, ſed de ſolis doctoribus agit, & nomine regni cælorum, vt alibi ſæpe, non triumphantem, vt vulgò loquuntur, ſed adhuc militantem, & miniſterio paſtorum egentem Eccleſiam intelligit.

21 *Audiſtis*, ἠκούσατε. His verbis ſignificat falſas legis interpretationes iampridem in Iudęorum ſynagogis receptas. Pręſtat enim τοῖς ἀρχαίοις explicare, quaſi ſcriptum ſit ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, quàm ad diſcipulos referre. Et diligẽter obſeruãdũ eſt ita prę cipuè notari adiectas à Scribis appendices, qualis eſt iſta, *Quiſquis occiderit, tenebitur iudicio*. Cæterùm prorſus ineptiunt, neque quod ſit Euangelii & Legis diſcrimen intelligunt, qui ex hac Chriſti diſputatione conſtituũt Chriſtum idcirco etiam veniſſe, vt nos arctioribus quàm veterem populum vinculis conſtringeret, quum è cõtrario idcirco fuerit miſſus vt nos à maledictione legis abſolueret. Semper igitur lex ita fuit intelligenda vt nunc à Chriſto explicatur, ſpiritualis nimirum, vt loquitur Apoſtolus Rom. 7.14. id eſt non tantùm ipſas exteriores actiones, ſed imprimis intimas etiam cogitationes arguens: ſed quum aliter à Scribis explicaretur, & recta legis explicatio ad intelligendum & expetendum Euangelii beneficium prorſus requiratur, atque præire remiſſioni peccatorũ reſipiſcentiam oporteat, nec ad reſipiſcentiam adduci poſſit, niſi qui ſe coram Deo reum eſſe cognouerit: idcirco fuerunt etiam falſę iſtę opiniones, præſertim longo iam vſu inueteratæ, detegendæ ac refellendę, vt cognito morbo ad vnicum hunc medicum homines accurrerent: quod omnibus quoque fidis Euangelii doctoribus eſt ſedulò faciendum.
Temere, εἰκῇ. Nõ eſt igitur omnis ira damnãda, vtpote quę zeli nomine commendetur, & quam etiam non immeritò Peripatetici fortitudinis cotem vocant: ſed ea demum vituperanda eſt quæ vel iniuſta eſt vel immoderata, Epheſ. 4. 26. *Tenebitur*, ἔνοχος ἔσται. Vulgata, *Reus erit*. Eraſmus, *Obnoxius erit*. Neuter, meo iudicio, ſatis expreſſè. nam reus etiam eſſe poteſt qui ſit innocens, & obnoxius. interdum de inſontibus quoque dicitur, vt quum bonos dicimus eſſe multis periculis & iniuriis obnoxios. Hîc verò ἐνέχεσθαι ſiue ἔνοχον εἶναι ſignificat αἱρεῖσθαι καὶ ἁλίσκεσθαι, & ei conuenit qui apud iudicem non vt audiendus, ſed vt damnandus, ſiſtitur.
22 *Iudicio*, κρίσει. id eſt, pœnis quę à iudicibus infliguntur. Chriſtum autem certum eſt non de ciuilibus iudiciis & pœnis à magiſtratu infligendis, ſed de ipſius Dei tribunali agere, apud quẽ pœna homicidii ob violatum hoc prę-

ceptum teneantur non modò qui vitam alteri eripuerint, ſed etiam qui proximo nocendi affectum habuerint, aut conuiciis ſiue leuibus ſiue grauioribus eũ affecerint, quanuis neque paria hæc ſint peccata, neque paribus pœnis vindicanda. Etſi enim quoduis peccatum ſuapte natura mortẽ æternam mereatur, ne ipſo quidẽ merè originali excepto, (Rom.5.14,& 6.23,) tamen æternarum etiam pœnarum aliquam futuram imparitatem, liquet ex ipſius Chriſti verbis, infrà 10.15. & iſta quoque imparitas proculdubio in pœnis quoque ſeruatur quas Deus peccantibus in hac vita infligit. Sed Chriſtus totam hanc orationem ad ciuilium iudiciorum formam Iudæis vſitatam accommodauit, apud quos (vt ex Thalmud multi annotarunt) triumviri de pecuniariis & minimis cauſis cognoſcebant, ac proinde leuibus mulctis conuictos reos caſtigabant: συνέδριον autem eorum quos etiam Sanhedrin, & in quo XXIII iudices conſidebant, de grauioribus cauſis decernebat, ac proinde grauiores pœnas infligebat. Summum autem conſilium iudicum LXXI, de grauiſſimis rebus, veluti de certa aliqua tribu, de ſummo ſacerdote, de pſeudopropheta, de pace vel bello ſtatuebat, ad quem morem Chriſtus reſpexit.

αὐτοῦ, ῥακὰ, ἔνοχος ἔσαι τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ, μωρὲ, ἔνοχος ἔσαι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

23 Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,

24 Ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε· πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.

25 Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ· μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.

raca, tenebitur confeſſu: quiſquis autẽ dixerit, fatue, tenebitur gehenna ignis.

23 Igitur ſi munus tuum attuleris ad altare, & illic memineris fratrem tuũ habere aliquid contra te,

24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abi: primùm reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.

25 ‖ Eſto amicus aduerſario tuo citò, dum es in via cum eo: nequando te tradat aduerſarius iudici, & iudex te tradat miniſtro, & in cuſtodiã conjiciaris.

tri ſuo, racha, reus erit concilio: qui autem dixerit, fatue, reus erit gehennæ ignis.

23 *Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduerſum te,*

24 *Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade: prius reconciliare fratri tuo, & tunc veniens, offeres munus tuum.*

25 *Eſto cõſentiẽs aduerſario tuo citò, dum es in via cum eo: ne fortè tradat te aduerſarius iudici, & iudex tradat te miniſtro, & in carcerem mittaris.* Luc.12.58

Raca, ῥακά. Vulgatæ Latinæ editionis codices legunt ῥαχά, ſed perperam, vt apparet ex Syro interprete, qui רקא [reka] ſcribit per Coph, & ex Thalmudicis libris, vbi doctiſſimus Emmanuel Tremellius noſter teſtatur ſæpe ſic legi, qua voce ſignificetur homo imprudens, & quaſi cerebro vacuus, à nomine Hebæo רק [rik,] quod vacuum & inanem declarat. Nos Gallico idiomate Follem eadem ratione vocamus, Latini Fatuum, fortaſſis à voce Hebræa פתי [pethi.] Sed haud ſcio an ſit leuius conuitium, ac non potius hoc ipſum quod voce μωρὸς ſignificatur, pro qua Syrus interpres habet ללא [lele] à vocabulo Hebræo אליל [elil] quod rem nihili declarat, neque Græcę voci reſpondet. Græci profectò non temere hanc vocem retinuerunt, de qua ſic Baſilius, aut quiſquis eſt author τῶν ἀσκητικῶν κατ' ἐπιτομὴν, ὅρῳ ναʹ. Ῥακά ἐστιν ἐπιχώριον ῥῆμα, ἠπιωτέρας ὕβρεως, πρὸς τοὺς οἰκειοτέρους λαμβανόμενον. id eſt, Raca eſt dictio illis locis vſitata, mitioris probri, qua aduerſum domeſticos & familiares vſurpant. Chryſoſtomus in hunc locum addit Syros hoc nomine vti pro τυ, ſicut famulos & inferiores alloqui ſolent Domini illis aliquid imperantes, quod Gallis eſt *Tutoyer*: quæ ſanè prima eſt irę in ſermone demonſtratio, quum inferiores aut pares amicos ſiue ignotos iſto pronomine *Toy* non ſine contemptu compellamus. Itaque aſſentior iis qui Raca volunt incõditam eſſe voculam hominis indignantis: ita vt tres gradus hic conſtituantur eorũ qui cõtra hominũ opinionem, pro homicidis apud Deum cenſentur. Vnus, eorum qui intus duntaxat aduerſus proximum commouentur. quam ſcitè admodum Tertull. de patientia, Iram reſtricti animi vocat: alter, eorũ qui eouſque efferueſcunt vt iracundum aliquid euomant: tertius denique, eorum qui in apertum aliquod conuitium erumpunt. Caſtellio *Balatronem* eſt interpretatus: quàm rectè ipſe viderit. *Confeſſu*, συνεδρίῳ. Vulgata & Eraſ. Concilio. Et certè fateor Concilij vocabulum id valere, ſed illud propius abeſt à Græco. *Gehennæ*, εἰς τὴν γέενναν. Vocabulum hoc Hebręum eſt ex duobus cõpoſitum, & vallem Hinnon declarat, quæ etiam תופת [Tophet] dicitur, in qua olim Iſraelitæ ſuperſtitionibus vicinarum gentium addicti, filios ſuos diis adolebant, inaudita quadam immanitate. Inde factum vt acciperetur pro loco cruciandis in æternum reprobis deſtinato, atque adeo pro ipſo ſupplicio & cruciatu, quo afficiuntur cum Satana & angelis ipſius: ſicut Eraſm. & alii multi annotarunt. Vide Ier.7.31. *Ignis*, πυρός, i. ardentẽ: ex Hebræorũ idiotiſmo, qui ſimili ratione Carnẽ peccati, ꝑ carne peccatrice dicunt: & Hominem auaritiæ, pro homine auaro. Si tamen gehennam pro ipſo cruciatu accipias, nulla erit enallage. Sed hoc quoque accommodarit Chriſtus ad ius ciuile Iſraelitarum, apud quos (ſicut ex libro Sanhedrim Babylonico conſtat) ſummum concilium quadruplici ſuppliciorum genere vtebatur, antequam Herodes & poſt Herodem Romani totum hunc ordinem perturbaſſent: nempe ſtrangulatione, gladio, lapidatione, & combuſtione: inter quas non dubium eſt quin hæc grauiſſima fuerit. Inde factum vt æternas illas pœnas, cum ignis ſupplicio paſſim ſacri ſcriptores comparent.

23 *Attuleris*, προσφέρῃς. Opponit charitatem Chriſtianam quæ illatas etiã iniurias obliuiſcitur, iracũdię & malis inde naſcentibus: ſimúlque innuit plerunque accidere vt difficiliores ſeſe ad reconciliationem præbeant, quos potius petere veniam oportuit. Sed hęc eſt grauiſſima ſententia, non recipi à Deo qui à proximis diſſideant: & litigioſos ac iuris ſui nimium tenaces peſſimè ſibi conſulere, quod ſępe etiam in forenſibus controuerſiis experiuntur: vnde lepidus ille ſcriptoris alioqui deteſtandi verſiculus, *Viginti litigat annis Quiſquam, qui vinci, Gargiliane, poteſt.* Sed metuendum imprimis Dei tribunal, apud quod implacabiles homines iudiciũ abſque miſericordia ſenſuri ſunt. Vulgata, *Offers*. Eraſmus, *Obtuleris*. Et fateor προσφέρειν hoc etiam ſignificare: ſed hic videtur minus quiddam valere. vult enim Chriſtus vt priuſquam offeratur allatum munus, reconciliatio fiat. Niſi fortè quis malit hoc accipere acſi dictum eſſet, In ipſo etiam oblationis actu (vt loquuntur) prius eſſe cogitãdum de reconciliatione quàm de offerendo reipſa munere. Eſt autem obſeruandum, Chriſtum accommodare totum hũc ſermonem ad temporum ſuorum rationem. Itaque inepti ſunt qui ex hoc loco habẽda nunc eſſe altaria & vſurpandas eiuſmodi oblationes colligunt: ſed ii longè ſunt ineptiſſimi qui quod dictum eſt de mutua reconciliatione ad Purgatorium ſuum transferunt.

24 *Primùm*, πρῶτον. Hanc particulam alii coniungunt cum ὕπαγε, alii cum διαλλάγηθι. quod poſterius videtur melius conuenire.

25 *Eſto amicus*, ἴσθι εὐνοῶν. Eraſmus, *Habeto beneuolentiam*. Ad verbum, Eſto beneuolus. Id eſt, Redi in gratiam, & fac vt ſis amicus. Nec enim monet tantùm vt animo bene velimus aduerſario, ſed vt cum eo tranſigamus: quod fiet ſi cum ipſo colloquuti reconciliemur. Vulgata vertit, *Eſto conſentiens*. Et indicat Auguſtinus (ſicut annotat Eraſmus) nonnullos vertiſſe, *Eſto concors*. Ex quibus coniicio veterem interpretem legiſſe συννοῶν: facilis enim fuit lapſus ε in συ: atque adeo hęc lectio fortaſſis eſt verior, quũ Veteris interpretis auctoritate nitatur, & ſenſum habeat (ni fallor) pleniorem. Vnum tantùm obſtat quòd συννοεῖν apud idoneos auctores (vt ſemel atque iterum initio Alcibiadis poſterioris apud Platonem) reperiatur pro Secum cogitare aliquid, id eſt ἐννοεῖν, potius quàm pro ὁμονοεῖν, id eſt conſentire, quanuis hanc quoque ſignificationem fa-

cilè

cilè admittere videatur particula σὺν, ex qua componitur. *Aduersario*, τῷ ἀντιδίκῳ. Ad verbũ, Contralitigatori. Neque enim ἀντίδικος tam latè patet Græcis quàm Latinis Aduersarius, nisi quum est verbum forense: quia tunc idem valet atq. pars aduersa, vt vulgus loquitur. *Dum*, ἕως ὅτου. Alibi verti *Quousque*, quod huic loco non conuenit. Hic enim idem valet quod Interim dum, vt infrà 14.22. in quo genere dicendi etiam vsurpatur ἕως simplex, sine vlla adiectione, vt Marci 6.45. *Nequando*, μήποτε, Vulg. *Ne forté*. quod rectè mutatum est ab Erasmo plurimis locis, vt annotauimus suprà, 4.6. *Tradat*, παραδῷ. id est, causam apud iudicem obtineat, qui te in carcerem adducendum apparitori tradat. *Ministro*, ὑπηρέτῃ. id est lictori, vel apparitori. ὑπηρέται tamen in genere dicuntur qui subseruiunt: qui etiam διάκονοι vocantur, vt infrà 20.26. Itaque vtrũque Græcum vno Latino exprimere solemus, nisi quum de Diaconis Ecclesiasticis fit mentio. hos enim maluimus ex consuetudine Diaconos Græco nomine vocare. *Custodiam*, φυλακήν. Græci honesto vocabulo sic carcerem vocant: quem etiam ob eam causam οἴκημα dicebant Athenienses (id est domicilium) auctore Plutarcho in Solone. Sed & Latinis custodia vocatur carcer. Cic. ad Quintum fratrem libro 1, Hominem comprehendere, & in custodiam tradere. *Coniiciaris*, βληθήσῃ. Ad verbũ, *Iaciaris*. Vulg. *Mittaris*: quod paulo lenius videtur. In secundo manuscripto exemplari legitur βληθῇς, rectius.

Græcè		Erasmus		Vulgata
Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.	26	Amẽ dico tibi, nequaquam exibis illinc vsquedum ¨reddideris¨ vltimum ¨quadrantem.	26	*Amẽ dico tibi, nõ exies inde donec reddas nouißimum quadrantem.*
Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις. (Exo. 20.14)	27	Audistis dictum fuisse ¨à veteribus‖ ¨Non mœchaberis.	27	*Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis.*
Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.	28	Ego verò dico vobis, ¨Quicunque aspicit ¨mulierem vt eam concupiscat, iam ¨adulterauit eam in corde suo.	28	*Ego autem dico vobis quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eã in corde suo.*
Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν. (Infrà 11.8. mar. 9.47)	29	‖Quòd si oculus tuus dexter ¨facit vt tu offendas, ¨ erue eum, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuũ coniiciatur in gehennam.	29	*Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & proiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis.*
Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.	30	Et, si dextera tua manus facit vt tu offendas, excinde eam, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac nõ totum corpus tuum ¨coniiciatur in gehennam.	30	*Et, si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, & proiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quã totum corpus tuũ eat in gehennam.*
Ἐρρέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον. (Infrà 19.7 deut. 24.1 mar. 10.4. luc. 16.18. 1. cor. 7.10)	31	¨Dictum est autem, ‖ Quisquis dimiserit vxorem suam, det ei libellum ¨discessionis.	31	*Dictũ est autẽ, Quicũque dimiserit vxorẽ suã, det ei libellum repudij.*

26 *Reddideris*, ἀποδῷς. Erasmus, *Persolueris*. id est ἀποτίσῃς. Nam hoc declarat verbum ἀποδιδόναι hoc in loco, vt mox quoque versu 33. *Vltimum*, ἔσχατον. Vulgata, *Nouißimum*. id est νεώτατον. Erasmus, *Extremum*: quo propriè τὸ ἄκρον declaratur. Græci ἔσχατον dicunt à σχεῖν, id est à continendo & cohibendo, id videlicet in quo necesse est vt cõsistamus: sicut Latinè illud dicitur vltimum, vltra quod pergere nõ liceat. *Quadrantem*, κοδράντην. Latina vox Græcè declinata, vt multæ aliæ passim apud Euangelistas: cuiusmodi ista sunt à nobis semel collecta, ἀσσάριον, δηνάριον, ἴουστος, κεντυρίων, κῆνσος, κολωνία, κουστωδία, λεγεὼν, λέντιον, λιβερτῖνος, λίτρα, μίλιον, μάκελλον, μεμβράνα, μόδιος, ξέστης, πραιτώριον, ῥέδα, σιμικίνθιον, σικάριος, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, ταβέρνη, φόρον, τίτλος, φραγέλλιον, φραγελλόω. id est, Assarius, Denarius, Iustus, Centurio, Census, Colonia, Custodia, Legio, Linteum, Libertinus, Litra, Miliare, Macellum, Membrana, Modius, Sextarius, Prætorium, Rheda, Semicinctium, Sicarius, Sudarium, Speculator, Taberna, Forum, Titulus, Flagellum, Flagellare. Sed vt ad rem redeam, Ad vltimum quadrantem soluere, prouerbialiter dicitur is quicum summo iure agitur. Quòd autem Castellio annotauit, id esse quod Latini dicunt, Ad denarium soluere, citato loco ex oratione Ciceronis pro Quintio, falsum est. Illic enim ad denariũ soluere est denario soluere sicut vulgo dicimus *payer en escus ou en testons*. Sed alio loco nempe postrema ad Attic. lib. 5. ad numum soluere simili prorsus sensu scribitur quod vulgò dicimus *payer iusques au dernier denier*.

27 *A veteribus*, τοῖς ἀρχαίοις. Hæc neque apud Syrum interpretem, neque in meo venerandæ imprimis antiquitatis codice adiiciuntur hoc loco, in quo nimirum purum putum Dei præceptum recitatur. Apparet tamen ex iis quæ subiiciuntur, deprauatam huius quoque præcepti sententiam à Scribis fuisse propriæ significationi verbi μοιχεύειν inhærẽtes, vt hîc quoque verba illa retineri possint. *Non mœchaberis*. Vtitur Dominus apud Mosen verbo נאף, [*Naaph*] quod non nisi in nuptam competit. itaque sola adulteria & quidem reipsa patrata docebant Scribæ hoc præcepto inhiberi.

28 *Quisquis aspicit*, πᾶς ὁ βλέπων. Vulg. *Omnis qui videt*. Atqui plus est τὸ βλέπειν quàm ὁρᾶν. Notat enim intentionem animi oculos ad rem aliquam cernendam adiicientis. Totum autem istud Græci verbo dicunt ἐγκισσᾶν & ἐποφθαλμιᾶν de libidinoso eorum aspectu quorum oculi πόρναι sunt non κόραι. *Mulierem*, γυναῖκα. Sic rectius vetus interpres quàm Erasmus, qui vxorem interpretatur quum non sit adiectum τινὸς vel ἀδελφοῦ, neque duntaxat dictum velit Christus adulterium etiam oculis committi, sed aliquid amplius, nempe omnem libidinosum aspectum concupiscentis mulierem, siue nuptã alteri, siue innuptam, hoc præcepto prohiberi. *Adulterauit eam*, ἐμοίχευσεν αὐτήν. Sic vtuntur hoc Latino verbo idonei scriptores, vt periphrasi non sit opus. Et sic quoque transitiuè accipitur verbum Hebræũ *Naaph* aliquoties: quod quãuis differat à זנה [*Zanah*] quod Scortari significat (vt liquet ex Os. 4.14.) tamen hîc scortationem quoque comprehendit: acsi diceret Christus, legislatorem omnem impudicitiam verbo Mœchari (quo grauissimum scelus arguitur) notasse, aduersus eos qui scortationi flagitium eleuabant.

29 *Facit vt tu offendas*, σκανδαλίζει σε. Vulgata, *Scandalizat te*. Erasmus, *Tibi est obstaculo*, id est ἐμποδίζει. Idem paulo pòst, Obstiterit tibi. Cæterùm ea faciunt vt offendamus quæ impediunt quominus inoffenso cursu pergamus in Lege Domini. Peccata enim sunt veluti saxa ad quæ impingimus vel etiam corruimus. vnde illud, Qui stat videat ne cadat. 1. Cor. 10.12. *Erue eum*, ἔξελε αὐτόν. Allegoricè & hyperbolicè hæc dicuntur, aptissimè tamen ad significãdum quàm sollicitè, si effugere volumus æternum illud exitium, vitandæ sint etiam cum charissimarum rerum iactura omnes occasiones quibus ad obscœnas cogitationes impelli mentes nostras senserimus. quamobrem etiam oculi dextri & manus dextræ fit mẽtio, quòd dextræ partes sint chariores: quum istis alioqui partibus etiam sinistris non minus quàm dextris homines abutantur.

30 *Coniiciatur*, βληθῇ. Vulgata, *Eat*, ἀπέλθῃ. quod habet vetustissimum illud meum exemplar.

31 *Dictum est autem*, ἐρρέθη δὲ ὅτι. Redũdat particula ὅτι,

vt apparet ex verbo ἐῤῥέθη. Neque hîc additur illud *Veteribus*. Nam hîc non peccabant Scribæ aliqua adiectione ad legis verba: sed in eo quòd falsa interpretatione legem deprauabant: quasi videlicet tradito libello diuortij vel repudij putarent absolui conscientiam coram Dei tribunali, quod negat Christus. Aliud enim esse aliquid vt iustũ præcipere, quàm quod mutare non possis, mitigare quantum possis. Obligatio enim ista ad dandum diuortij libellum multos non penitus impudentes proculdubio retinebat quominus vxores amandarẽt, quòd eiusmodi libellis quibus cauebatur potius mulieri dimissæ quàm viro dimittenti, maritorum leuitas aut improbitas arguebatur: sicut declaratur infrà, 19.8. ex quo etiam loco apparet hac quidẽ falsa Scribarum explicatione pacatas fuisse aliquorum conscientias, & fuisse in Synagogis disputatum an libello diuortij ob quascunque causas dato, conscientiæ satis caueretur, de qua respõdet apertè Christus hoc loco, & Paulus 1.Cor.7.10.11. *Discessionis*, ἀποστασίου, quasi Abscessionale dicas. Nam ἀφιστάναι actiuum significat seorsum, & opponitur τῷ συνάπτειν. ἀφίστασθαι verò neutropassiuum significat abscedere. Non recedebat autem vxor à marito in hoc de quo hîc agitur facto, sed maritus ab vxoris consuetudine sese seiungebat, vt hîc libellus videri possit non vxoris dimissæ, sed mariti ab vxore secedentis respectu ἀποστάσιον vocari.

Graece		Beza		Vulgata	
Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται.	32	Ego verò dico vobis, eum qui dimiserit vxorem suam, extra rationem scortationis, facere vt ea mœchetur: & eum qui dimissã duxerit, mœchari.	32	*Ego autem dico vobis quia omnis qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari: & qui dimissã duxerit, adulterat.*	
Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου.	33	Rursum audistis dictũ fuisse veteribus, ‖ Non peierabis, sed reddes Domino quæ tu iuraueris.	33	*Iterũ audistis quia dictũ est antiquis, Nõ periurabis, reddes autem Domino iuramenta tua.*	Exo.20.7 leu.19.12. deut.5.11.
Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ·	34	Ego verò dico vobis, ne iuretis omnino: neque per cælũ, quia thronus Dei est:	34	*Ego autem dico vobis nõ iurare omnino: neque per cælum, quia thronus Dei est:*	
Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα· ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως·	35	Neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Hierosolyma, quia vrbs est magni regis:	35	*Neq. per terram, quia scabellum est pedũ eius, neque per Ierosolymam, quia ciuitas est magni regis:*	
Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι.	36	Neque per caput tuũ iures, quia non potes vnum capillũ album aut nigrum facere.	36	*Neque per caput tuũ iuraueris, quia non potes vnum capillum albũ facere aut nigrum.*	
Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὒ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.	37	‖ Esto autem sermo vester, etiam etiam, non non: quod autem supra hæc redundat, à malo est.	37	*Sit autem sermo vester, est est, non non: quod autem his abundantius est, à malo est.*	Iac.5.12.

32 *Extra rationem*, παρεκτὸς λόγου. Vulgata, *Excepta causa*. Erasmus, *Nisi causa*. id est, εἰμὴ ἕνεκα. *Extra* hîc est in exceptione positum, sicut apud Terentium in Phormione, *Neque cognatus, extra vnam aniculam, quisquam ei aderat*. Quo etiam modo Græci suum ἔξω interdum vsurpãt. Verti autem λόγου rationem non causam, id est αἰτίαν. ☞ *Scortationis*, πορνείας. Erasmus, *Stupri*. Vulgata, *fornicationis*. Hîc autem poni constat πορνείαν pro adulterio, sicut adulterii & stupri nominibus Latini quoque interdum promiscuè vtuntur. Sed & πορνεύεσθαι, id est scortari, dicitur de vxore quæ palam omnibus prostat, vno & altero adultero non contenta: quo modo vsurpauit Dion extremo libro quinquagesimo octauo, de Messalinæ & Silij nuptiis loquens. apparet autem ex hac adiecta exceptione, tunc temporis fuisse quoque negligenter apud Iudæos obseruatam legem de adulterorum lapidatione: quæ si fuisset ita vt decuit vsurpata, superuacanea hæc exceptio fuisset, quam quidem in altero membro huius versiculi repetendam esse res ipsa demonstrat.

33 *Rursum*, πάλιν. In vno exemplari vetusto scriptum offendimus πλὴν. id est præterea, vel cæterùm.

Peierabis, ἐπιορκήσεις. id est violabis iusiurandum. Significat enim ἐπιορκεῖν aliquid facere supra iusiurandum, & illud transgredi. Latinis quoque (vt inquit Cicero Offic. tertio) *Peierare, non est falsum iurare: sed, quod ex animi tui sententia iuraris, id non facere, periurium est*. Cuius rei lectorem admonere placuit, quia quæ sequuntur, alioqui non videntur cohærere. Hinc autem apparet Scribas dupliciter hoc præceptum falsasse. Primùm quidẽ quod Ex.20.7.& Deut. 5.11. acceperint לַשָּׁוְא [*Laschaue*] & Leuit.19. לַשָּׁקֶר [*Laschaker*] pro vno & eodem: quum illo vocabulo temerariũ iusiurandum, isto verò periurium prohibeatur. Deinde superstitiosa quadam vel potius cum Dei ludibrio coniuncta simulatione obliquas & indirectas formulas pro nihilo habebant. Ad hoc autem posterius respõdet priore loco Christus, ostendens Deum istiusmodi strophis decipi non posse, quibus homines non modò non excusentur, quum Dei nomen in totidem literis & syllabis non sit positum, sed etiam impietatis arguãtur, quum quoties iurandum est, per ipsius Dei nomen non per res creatas illas sit iurandum: vt qui sit vnicus καρδιογνώστης, & in iureiurando non simpliciter vt testis, sed etiam vt conscientię iudex nuncupetur.

Reddes, ἀποδώσεις. Erasmus, *Persolues*, id est ἀποτίσεις. vt suprà, versu 26. *Quæ tu iuraueris*, τοὺς ὅρκους σου. Cicero de Legibus, *Cautè vota reddunto. vt pote quæ interposito Dei nomine concipiantur*. quanquam latius patet τῶν ὅρκων nomen. Quod si præstandum est ipsius Dei respectu imprimis quicquid iuratũ est, quo pudore audent nonnulli sequentia Christi verba citare, quasi iurare nullo modo liceat?

34 *Ne iuretis*, μὴ ὀμόσαι. Vulgata, *Non iurare*. τὸ ὀμόσαι positum est pro ὀμόσητε, imperandi modo: nisi illud λέγω ὑμῖν interpreteris, iubeo vos: sicut etiam paulo pòst versu 39. Cæterùm etsi neque mei est propositi commentaria scribere, neque libens quenquam reprehendo, in hoc pręsertim scribendi genere, in quo non dubito quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamen monendum esse putaui lectorem vt quædam ab Erasmo scripta in hunc locum de iureiurando, & superiorem de litigando, cum summo iudicio legat. Nam etsi malo omnia in meliorem partem accipere, quoad eius fieri potest, & eius laboribus tam faueo quàm qui maximè, tamen dissimulare non possum pleraque sic ab eo explicari in his capitibus, vt videri possit vel ab opinione Anabaptistarum, vel à fanaticorum illorum distinctione, qui hæc omnia ad solos quosdam perfectos pertinere credunt, non prorsus dissentire. *Omnino*, πάντως. id est, per vllam rem creatam, vt apparet ex proximè sequentibus quas Christus damnat formulis: ex quibus liquet indirectas iurandi species non ipsum iusiurandum legitimè conceptum reprehendi: ac proinde vniuersalem particulam à nonnullis temerè hoc loco vrgeri. *Per cælum*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Ad verbum, *In cælo*: quæ phrasis sæpe repetitur infrà, cap.23.16. Est autem nata ex Hebræorum idiomate, apud quos בְּ [*Beth*] litera sæpe ponitur pro iurantis aduerbio, vt Gen.22.16.& Iosue 2.12. Cæterùm fuit hæc iurisiurandi formula etiam profanis gentibus familiaris, vt liquet ex illo Virgilii loco, Per sidera iuro. *Thronus*, θρόνος, siue solium, ac sedes regia.

35 *Scabellum*, ὑποπόδιον. Erasmus, *subsellium*: fortassis non satis rectè. ὑποπόδιον enim Græcis dicitur non illud quo sedemus, (siue sedes sit siue subsellium) sed quod sedentis pe-

dibus eſt ſubiectum: & à Latinis Scamnum à ſcandendo, itémque ſcabellum forma diminutionis dicitur, quo ſcilicet in ſedem altiorem aſcenditur. Ouidius, *Et caua ſub tenerum ſcamna dediſſe pedẽ.* Græci elegãtiores βάθρον appellãt.

36 *Per caput,* ἐν τῇ κεφαλῇ. Sic Iulus apud Virgil. *Per caput hoc iuro.* *Albũ aut nigrũ,* λευκὴν ἢ μέλαιναν. Octauum exemplar tollit particulam ἢ: vt ſit hic ſenſus, non poſſe homines capillum qui ſit albus, nigrum reddere: itaque non videri capitis ſui dominos.

37 *Eſto autẽ,* ἔστω δὲ. Vel, *Sit autem.* Eraſ. *Erit autẽ,* ἔσται δὲ. *Etiã etiã,* ναὶ, ναί. Vul. & Era. *Eſt eſt.* Idẽ tamẽ infrà 21.16, ναὶ interpretatur *quidni?* i. πῶς γὰρ οὔ; & vertit vt ego hîc feci, 2. Cor. 1. 17. Quòd aũt exiſtimat cõduplicationẽ hãc ad eundem non pertinere, ſed priorem particulam eſſe interrogantis, poſteriorem reſpondentis, nullius (quod ſciam) exemplaris authoritate confirmatur. Ita enim ſcribendum fuiſſet, ναί, ναί; οὔ; οὔ. quod nuſquam legi. Idem rurſus aliam affert interpretationem, quaſi nimirum iubeat Dominus vt ſi ſermo noſter affirmat, verè affirmet: ſi negat, verè neget. Sed ea quæ ſtatim ſubiiciuntur, indicant hîc agi de ipſa affirmandi & negandi formula, non autem de ipſius affirmationis & negationis veritate. Quomodo enim hæc cohæreant non video, *Verè affirmetis, quæ affirmatis: & verè negetis quæ negatis. quod autem ſupra hæc redundat, à malo proficiſcitur.* Non deſunt igitur qui putent geminatam vtranque particulam emphaſeως cauſa, quaſi Dominus, propterea quòd fere iuramus vt nobis credatur, iubeat vt gemina potius affirmatione & negatione vtamur, quàm Dei nomen temere vſurpemus. Hanc enim conſuetudinem in aſſeueratione fuiſſe apud Hebræos vſurpatam, apparet ex 2. Reg. 10.15, vbi legimus יש ויש [*Ieſch vaieſch*] pro eo quod hîc dicitur ναί. Sed tamen quia in omnibus codicibus interponitur diſtinctio, ſunt qui exiſtiment in his verbis, ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, *Eſto autem ſermo veſter,* prolepſin eſſe, qua diuiditur λόγος in duas ſpecies, affirmantem videlicet & negantem: id eſt, in ναὶ & οὔ. Sic enim vſurpari has particulas liquet ex 2. Cor. 1. 17. vbi ſermonem ſuum teſtatur Apoſtolus non fuiſſe ναὶ, & οὔ, id eſt varium & inconſtantem, vt rem eandem modò affirmaret, modò negaret. ſicut paraſitus ille apud Terentium loquitur, *Negat quis? nego: ait? aio.* Quare hæc Chriſti verba perinde poſſũt accipi acſi ita ſcriptum eſſet, ἔστω δὲ ὑμῶν ὁ λόγος, ὁ μὲν ναὶ, (id eſt καταφατικὸς) ναί· ὁ δὲ οὔ, (id eſt ἀποφατικὸς) οὔ. Hoc eſt, Veſter ſermo ſit affirmans quidem, etiam: negans verò, non. Nam ſimplici & nudæ affirmationi aut negationi quod ita adiicitur vt redundet, à malo proficiſcitur. Idque prorſus reſpondet totidem fere Iacobi verbis 5.12. vbi ſic ſcribit, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναί· καὶ τὸ οὔ, οὔ. quæ verba ſimili ratione interpretor de non iurando, non autem de affirmationis aut negationis veritate: quũ totũ illũ locũ Iacobus ex hoc Chriſti ſermone ſit mutuatus. Sed & Baſilius in Pſal. 14. ita vt nos, interpretatur hunc locum de nuda vel affirmatione vel negatione.

Quod autem ſupra hæc redundat, τὸ δὲ περισσὸν τούτων. Vulgata, *Quod autem his abundantius eſt.* Eraſmus, *Quod vltra hæc adiungitur.* Ego ſic coactus ſum interpretari, vt quæ ſit hoc loco vis τοῦ περισσοῦ exprimerem: quo nimirum vocabulo non hîc ſignificatur ſimplex adiectio iuriſiurandi ſed ſuperflua redundantia. Quod videntur illi non conſideraſſe qui ex his Chriſti verbis cenſent penitus interdictum eſſe iuſiurandum: quum tamen id vnum iuriſiurandi genus reprehendat Chriſtus: quod quum alioquin fiat per nomen Dei, tamen redundat: id eſt, quod ſimplici affirmationi vel negationi additur, quum minimè ſit neceſſarium. Nam & ipſe Dominus, & Prophetæ, & Apoſtoli, quoties neceſſe eſt iurant: atque adeò in Dei cultu numeratur quoque iuſiurandum. *A malo,* ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ pro ἀπό. id eſt à conſcientia mala, ſiue à diabolo. Significat enim πονηρὸς aliquid amplius quàm κακὸς, nempe eum qui ſit in omni ſcelere exercitatus: quanuis hæc differentia non ſemper obſeruetur.

	Græce		Beza		Vulgata
Exo.21.24 leu.24.20 deut.19.21	Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.	38	⁘Audiſtis dictũ fuiſſe, ‖⁘ Oculum pro oculo, & dẽtem pro dente.	38	*Audiſtis quia dictum eſt, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.*
Luc.6.29. rom.12.17 1.cor.6.7	Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ, ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.	39	Ego verò dico vobis, ‖ne reſiſtatis⁘ malo: ſed ⁘ quiſquis ⁘ te cædet in dexterã tuam maxillã ⁘ obuerte ei & ⁘ alteram:	39	*Ego autem dico vobis, non reſiſtere malo: ſed ſi quis te percuſſerit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram.*
	Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον·	40	Et⁘ ei qui velit tecum contendere, ac⁘ pallium tuum⁘ capere, ⁘dimitte ei etiam tunicã:	40	*Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium:*

38 *Audiſtis,* ἠκούσατε. Ne hîc quidem fit veterum mentio, quos tamen ex verbis Domini apparet legem talionis ad iudicia pertinentem perperam ad priuatam vindictam retuliſſe. *Oculum,* ὀφθαλμόν. ſub. *erue.* Hæc eſt lex talionis, de qua vide apud Ariſtotelem, & A. Gellium Phauorini diſputationem.

39 *Malo,* τῷ πονηρῷ. Hoc nonnulli exponunt tertio caſu, id eſt, Ne reſiſtite improbis & ſceleſtis hominibus. Alii (vt Chryſoſtomus) ſexto caſu. hoc eſt, Ne iniuriam penſate iniuria, ſed vincite improbos patientia: ſicut monet Petrus ne malum pro malo reddamus, 1. Epiſt. 3.9. Articulum autẽ certum eſt interdum etiam indefinitè poni, vt fruſtra de eo laborarit Eraſmus. *Quiſquis,* ὅστις. Vulgata, *Siquis,* id eſt εἴτις. quod quidem mollius etiam cohæret cum iis quæ ſubiiciũtur. *Te cædet,* σε ῥαπίσει. Vulg. *Te percuſſerit.* i. σε πατάξῃ. Eraſmus, *Impegerit alapam.* Videtur tamẽ Græcum vocabulum fidelius hoc quidem loco expreſſiſſe Vetus interpres. nam ῥαπίζειν is demum dicitur Græcis qui cõtumeliæ cauſa, virga aut fuſte aut etiam crepida aliũm cædit: (nam ῥαπὶς & virgam & crepidam ſignificat) ſicut Omphale ſandalio caput Herculis verberabat. Plut. in Themiſtocle, τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσι προεξανισταμένους ῥαπίζουσι. id eſt, *Eos qui in certaminibus intempeſtiuè ſurgunt, cædunt.* Et paulo pòſt, id explicans, ἐπαραμένου, inquit, τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος. hoc eſt, *Quum baculum extuliſſet veluti percuſſurus.* vide infrà 26. 67, & Marci 14.65. Quòd autem dextræ fit potius mentio quàm ſiniſtræ, quum in ſiniſtram potius feratur impetus ferientis, id quoque non puto eſſe negligendum. Duplex enim eſt iniuria, quum ad illam accedit contemptus. Quos autem contemnimus, eos fere ſolemus auerſo ictu cædere, nimirum in ſiniſtrum latus, iubentes à nobis faceſſere, quaſi etiam indignos quos verberemus. Sed hoc tamen fortaſſis nimium eſt argutum. *Obuerte,* στρέψον. Ad verbũ, *Verte.* Vulgata, *Præbe,* id eſt πάρεχε. In vno codice ſcriptum erat τρέψον, eodem ſenſu. *Alteram,* τὴν ἄλλην. Apud Græcos differentia illa inter ἄλλος & ἕτερος non obſeruatur tam diligenter quàm inter Alius & Alter apud Latinos: neque Hebræi hæc diſtinguunt, quum pro vtroque vnicam vocem אחר [*Ascher*] vſurpent.

40 *Ei qui velit tecum contendere,* τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι. Vulg. *Ei qui velit iudicio tecum contendere.* Eraſmus, *Ei qui te velit in ius trahere.* Atqui in hac ſignificatione vtendum eſſet verbo κρίνειν cum quarto caſu, τῷ θέλοντι σε κρίνειν. quoniam ſicut τὸ κρίνειν de eo qui in ius vocat, ita κρίνεσθαι dicitur de eo qui in ius vocatur, vertendus erat hic locus ita vt σοὶ acciperetur pro ὑπὸ σοῦ, ei qui velit à te in ius trahi, id eſt, qui occaſionem tibi præbet ipſum in ius vocandi erepto tibi pallio, &c. quæ interpretatio præterquam quòd violenta eſt, duabus certis (ni fallor) rationibus euertitur. Nam certè fuiſſet τὸ λαβεῖν præponẽdũ τῷ θέλοντι. Nec.n. eiuſmodi quiſpiã vellet in ius vocari vt eriperet palliũ, ſed palliũ potius eriperet vt occaſionem ſecum litigãdi præberet. Deinde agit Chriſtus de tolerandis iniuriis quæ vi contra omnẽ iuris ſpeciem inferuntur, & potius quàm iniuriã etiam grauiſſimam (qualis eſt prædonum, & eorum qui publica auctoritate abutuntur) priuata vindicta retaliemus, paratos eſſe nos oportere docet ad alteram quoque grauiorẽ perferendam. Nihil igitur iſta pertinent ad iudicia & magiſtratus coram quibus modo publicæ offẽſionis, & charitatis ſummã rationẽ habeamus, nihil prohibet quominus iuſtã cauſã tueamur. Itaque τὸ κριθῆναι omnino mihi perſuadeo reſpondere verbo Hebræo דין [*Dun*] quod etſi de forenſibus cõtrouerſiis propriè dicitur vt Græcis τὸ κρίνειν καὶ κρίνεσθαι, tamẽ etiam rixari & contendere declarat, quod Gallicò idiomate dicimus *quereller,* veluti Ier. 15. 10, & Prou. 21. 25, & 26. 21, & 27. 15. Idem erit igitur τὸ σοὶ κριθῆναι, atque μάχεσθαι καὶ ἐρίζεσθαι σοί. quæ vſitatiſſima eſt horum verborum cõſtructio apud Græcos, vt dixit poeta, *Cui nec certauerit vlla.* i. Quîcũ.

Pallium tuum, χιτῶνά σου. Quum intima veſtis & ἐφεστρὶς & extima ſint laxiores, ideo vtrique conuenit χιτῶνος appellatio παρὰ τὸ χέειν. quod qui non animaduerterunt, obſcurarunt hũc locum, pallio cum tunica commutato.

tato,quum res ipsa postulet vt potius quispiam exteriore quàm interiore vestimento spolietur. Pallium auté quàm togam dicere malui quòd propiores essent Iudæi Grçcis quàm Romanis, quáuis Iudæi longioribus extimis vestibus (vt & hodie Orientales) vterentur, quàm palliati Græci. Nos Gallicè *χιτῶνα* vertimus *la robbe*, *ἱμάτιον*, *le saye*.

Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ᾽ αὐτοῦ δύο.	41	Et quisquis te ⁚ angariabit ⁚ *ad* miliare vnũ, abi cũ eo duo.	41	*Et quicũque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo.*	
Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς.	42	‖Petenti abs te dato: & volẽtẽ mutuari abs te, ne auersere.	42	*Qui autem petit à te, da ei: & volenti mutuare à te, ne auertaris.*	Deut.15.8
Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου.	43	Audistis dictum fuisse, ‖⁚Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.	43	*Audistis quia dictũ est, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.*	Leu.19.18
Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς· καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς·	44	Ego verò dico vobis, ‖diligite inimicos vestros, ⁚benedicite ⁚iis qui deuouent vos, benefacite ⁚iis qui oderunt vos, ‖& ⁚precamini pro iis ⁚ qui vos infestant, & persequuntur vos:	44	*Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt vos, & orate pro persequentibus & calumniantibus vos:*	Luc.6.27 Luc.23.24 act.7.9.60
Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς· καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.	45	‖Vt ⁚ sitis filii Patris vestri qui est in cælis. ⁚ facit enim vt sol suus exoriatur super malos ac bonos: ⁚& pluit super iustos & iniustos.	45	*Vt sitis filÿ Patris vestri qui in cælis est: qui solem suum oriri facit super bonos & malos: & pluit super iustos & iniustos.*	1.cor.4.13 Luc.6.31
Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;	46	Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, quam mercedem ⁚habebitis? nónne & ⁚publicani idem faciunt?	46	*Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habetis? nónne & publicani hoc faciunt?*	
Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν;	47	Et si ⁚cõplexi fueritis ⁚fratres vestros solùm, quid ⁚ amplius facitis? nónne ⁚ & publicani ita faciunt?	47	*Et si salutaueritis fratres vestros tantùm, quid amplius facitis? nónne & ethnici hoc faciunt?*	

41 *Angariabit*, ἀγγαρεύσει. Erasmus, *Adegerit te*. Duabus de causis hoc verbum retinui: primùm quia Latinũ nullum habeo quod satis vim illius exprimat: deinde quia Vlpianus etiam iurisconsultus illud non repudiauit libro x l. Pandectarum De priuilegiis Veteranorum. Angari autem (vt notant Erasmus & Budæus) Persis dicebantur quos hodie *Postas* vocamus. Sed hoc interest, quòd hodie certis spatiis collocati sunt qui principum stipendiis aluntur, vt equos habeant ad cursum paratos: Persarum verò cursoribus (sicut etiam hodie Turcarum) fas erat cuiusuis equos, vel naues, aut ipsos etiam homines rapere ad cursum. Vnde factum vt Angariare accipiatur pro cogere ad currendum, vel ad ferendum aliquid: sicut infrà cap.27.32. refertur de Cyrenæo illo, quem adegerunt Iudçi ad baiulandum crucem. Proponitur ergo à Christo seruitutis genus penè intolerabile, quod peculiari etiá vocabulo declarandũ fuit. [*Ad*] *miliare vnũ*, μίλιον ἕν. Addidi præpositionem, vt constructionem lenirem alioquin asperiorem. μίλιον auté Latinum est vocabulum corruptum, quum Græci potius stadiis soleant metiri locorum interualla, vt Persç parasangis, Ægypti schœnis. *Duo*, δύο. Vulg. (vt est in quibusdam exemplaribus) *Et alia duo*. id est, ἔτι ἄλλα δύο, scilicet μίλια. Puto autem Veterem interpretem, propterea quòd conuerterat μίλιον Mille passus, addidisse alia de suo ne ambigua esset oratio. Ita cõficientur miliaria tria, quũ hîc fiat duorũ duntaxat mẽtio. Sed si sententiá ipsam spectemus, hæc discrepantia nullius est momenti.

42 *Volentem*, θέλοντα. Vel (vt Eras.) *Cupientem*. Ná velle respondet τῷ βούλεσθαι: sed τὸ θέλειν aliquãdo expressius aliquid declarat. Videntur auté hæc duo mẽbra distinguenda, sic vt prius ad mendicos & prorsus inopes pertineat, quibus donandũ sit nõ mutuandũ: posterius autem de mutuatione generaliter accipiatur, quũ Iudæis fœnerari per legem non licuerit.

43 *Diliges*, ἀγαπήσεις. Futurũ pro imperatiuo: sicut paulo pòst μισήσεις, *oderis*. Nõnulli conuerterũt, *Amato*: quoniam amare amplius quiddá significat quàm diligere, ex Ciceronis quodam loco.

44 *Benedicite*, εὐλογεῖτε. Hebraica phrasis, pro Bene precemini, vel Beneficio afficite. Alioquin εὐλογεῖν idem valet quod ἐπαινεῖν, laudare: quæ significatio huic loco minimè cõuenit: neque enim mẽdacii prçceptor est Spiritus sãctus. Totũ auté hoc membrũ, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, non est in vulgata editione: & fortassis ex Luca irrepsit. est tamẽ in Syriaca interpretatione. Vide infrà c.25.34, & 26.26. *Iis qui deuouẽt*, τοὺς καταρωμένους. Vel, *Iis qui imprecãtur*. hoc enim propriè declarat τὸ καταρᾶσθαι. ex quo Chryses ab Homero dicitur ἀρητήρ, id est precator, seu sacerdos. *Iis qui oderũt*, τοὺς μισοῦντας, vel, τοῖς μισοῦσιν, vt in vetustis omnibus exemplaribus scriptũ reperimus. *Precamini*, προσεύχεσθε. Videtur Græca præpositio significationẽ augere. nã εὔχεσθαι, optare vel vouere significat: & προσεύχεσθαι, aliquid optare ab aliquo. quod videtur etiá Augustinus cõfirmare Epist.59 ad Paulinũ. *Qui vos infestãt*, τῶν ἐπηρεαζόντων. Vulg. *Calũniantibus*: permutato vocabulorũ ordine, quasi prius facta sit mẽtio τῶν διωκόντων quàm τῶν ἐπηρεαζόντων. Eras. *Qui lædũt*. id est βλαπτόντων. Nos conati sumus vim huius vocabuli exprimere. Nam ἐπηρεάζειν (vt volunt Grãmatici) de ĩpetu & insultu hostis dicitur, ab ἐπὶ & ἄρης ductum: vnde ἐπήρεια, quasi ἐπάρεια: cui significationi bene cõuenit τὸ διώκειν, quod sequitur. Significat enim, Euangelii hostes cũ impetu irruere in gregem Domini: & eo non cõtentos quòd placidæ oues non resistãt, fugiẽtes etiá persequi. Pronomẽ auté ὑμᾶς, sicút bis ponitur ab Euágelista, ita etiá bis sumus interpretati: quia in eius repetitione videtur esse magna emphasis, quam Vetus interpres & Erasmus neglexerunt.

45 *Sitis*, γένησθε. Γίγνεσθαι interdum idem valere quod εἶναι vel illud Homericum epitheton ostendit, quo vocat θεοὺς αἰειγενέτας, id est (vt alibi dicit) αἰὲν ἐόντας, id est, semper existentes. *Facit enim*, ὅτι ἀνατέλλει. Vulgata vertit, *Qui*. videtur enim legisse, ὅστις: & fortassis rectius quàm ὅτι. melius enim videtur cohærere. Est autem in verbo ἀνατέλλει forma coniugationis Hebræorum quam vocant Hiphil: quam nõ satis videtur exprimere Erasm. quum interpretatur *Exoriri sinit*. Plus est enim facere quippiá quàm sinere fieri. *Et pluit*, καὶ βρέχει. Ad verbũ, *Et rigat*, videlicet pluuia. Eras. *Pluuiam mittit*: eadem nimirum forma qua modò diximus accipi τὸ ἀνατέλλειν.

46 *Habebitis*, ἔχετε. Videtur.n. ἔχετε pro ἕξετε hîc vsurpari, & alibi quoque, vt infrà 6.1, & in meo vetustiss. exemplari legitur ἕξετε. quod si legimus ἔχετε cum vetere interprete, sensus erit, Quam mercedem habetis? i. quam mercedem meremini? vel, quid vobis debetur? *Publicani*, οἱ τελῶναι. Sic dicuntur qui vectigalia redimũt. Erãt autem isti reliquis Iudæis exosi, tum quòd profanis hominibus (.i. equitibus Romanis) operam suam quasi ad opprimendam populi Dei libertatem locassent, tum etiam quòd hoc hominum genus auaritiæ nomine pessimè semper audierit. Postremò quòd Iudæi iniquissimè ferrẽt Romanorum iugum, vide infrà 9.10. Neque illud omittendum est Iudæos quibus olim publicani tantopere fuerunt exosi, hodie esse Turcarum publicanos admirabili quodam Dei iudicio.

47 *Complexi fueritis*, ἀσπάσησθε. Vulgata, *Salutaueritis*. ἀ-

ἀσπάζεσθαι salutare quidem significat, sed osculo & cõplexu: qui mos istarum gentium erat. Hic autem hoc vno officio cætera etiã cõprehẽdit: alioqui contenti fuissemus vulgata versione, quam frequenter in Epistolis Pauli sequuti sumus. *Fratres*, τοὺς ἀδελφούς. In omnibus vetustis codicibus legimus τοὺς φίλους, amicos. *Amplius*, περισσόν. Idem hic valet περισσὸν quod πλέον: & subauditur, *Quàm alij*. Sic etiam infrà 27.23. *Et publicani ita faciunt?* καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; Vulg. *Ethnici*, sicut etiã in duobus codicibus & in vetustissimo meo scriptũ offendi, καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; Et ethnici (id est exteræ & profanæ gentes) idem faciunt? 5

---

48 Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.

48 "Estote igitur vos perfecti, vt Pater vester qui est in cælis, perfectus est.

48 *Estote ergo vos perfecti, sicut & Pater vester qui in cælis est, perfectus est.*

Κεφάλαιον ς.

1 ΠΡοσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

2 Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

Rom. 12.8

Cap. VI.

1 A"Ttẽdite ne"iustitiam vestrã exerceatis coram hominibus, "vt spectemini ab eis: alioqui "mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui *est* in cælis.

2 ‖Itaque"quum dabis eleemosynam, "ne curato buccina cani coram te, sicut " hypocritæ faciũt in"synagogis & in "plateis, "vt gloriam consequãtur ab hominibus. amen dico vobis *eos* "perceptam habere mercedem suam.

Cap. VI.

1 *ATtendite ne iustitiã vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in cælis est.*

2 *Quum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in vicis, vt honorificentur ab hominibus. amen dico vobis, receperunt mercedem suam.*

---

48 *Estote*, ἔσεσθε. Erasmus ad verbum, *Eritis*: qui videlicet existimauit hanc Christi concionem ad solos quosdã perfectos pertinere, quæ opinio falsissima est. Nemo autẽ ignorat apud Hebræos sępissime futurum indicatiui accipi pro imperandi modo, vt infrà, 6.6. & perfecti estote idem hîc declarat atque planum facite, patrem illum cælestem imitando, vos esse germanam eius spiritualem videlicet sobolem, & quum in eo perfecta sint omnia, ne hãc virtutem patiamini in vobis requiri. Τέλειοι itaque vocantur verè Christiani, tum quòd ad perfectionem illam contendant, Ephes. 4,13, & Philipp. 13,15. tum quòd omnium verarum virtutum semina sint ipsis à spiritu Dei insita, quamuis nondum adoleuerint.

IN CAPVT VI.

1 *Attendite*, προσέχετε, vel cauete, vt vertit Augustinus lib. de sermone Domini in monte, secundo cap. vt & accipitur Luc. 12,1, & infrà 7. Possemus etiam vertere, *Adhibete animum*. Nam προσέχειν adhibere significat: & subaudiri videtur τὸν νοῦν, quod etiam sæpe exprimitur: iungitúrque tertio casui apud Græcos: vt ante particulã μὴ, quæ sequitur, videatur subaudiendus articulus τῷ. *Ne iustitiã vestram exerceatis*, τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν. Quamuis plerique Græci codices pro δικαιοσύνην, scriptũ etiam hic habeant, vt paulo post, ἐλεημοσύνην, eleëmosynam, de qua voce mox dicemus: tamen & duorum manuscriptorum codicũ vetustissimorum, & veteris interpretis, & antiquissimorum aliquot patrum auctoritatẽ, rationẽ ipsam denique (ni fallor) sequutus Iustitiæ nomẽ prætuli. Quod enim de eleemosyna, de precibus quoque & ieiunio postea Christus pręcipit, quibus tum charitatis in proximum, tum pietatis in Deum, argumẽtis testari suam probitatem homines consueuerunt. Est autem Hebræis Iustitiam facere idem atque iustè & rectè viuere, quod generaliter initio dictum, postea speciatim illis tribus applicatur, vt meo quidem iudicio, rectè locus iste ab Augustino explicatur libro de Sermone in monte, 2. cap. quamuis non ignorem Hebræos, quos etiam sequutus est hoc loco Syrus interpres, Iustitiæ nomine interdum speciatim eleemosynam intelligere, vt verterunt etiam Græci Deut. 24.13, & Dan. 4.25. *Vt spectemini*, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulgata, *Vt videamini*: quæ loquutio est ambigua, vt ex Augustino annotat Erasmus. Deinde θεᾶσθαι plus est quàm ὁρᾶσθαι, sicut apud Latinos plus est Spectari quàm Videri. *Mercedem*, μισθόν. Mercedis nomẽ passim in sacris Scripturis accipitur pro constituto quidem præmio, sed eo tamen gratuito: vt frustra scholastici mutuam meriti & mercedis relationem somnient.

2 *Quũ das eleemosynã*, ὅταν ποιῇς ἐλεημοσύνην. Hac voce quã Latini theologi suam fecerunt, pro stipe quæ pauperibus erogatur, generaliter intelligitur alioquin genus omne beneficii quod in miseros confertur: sic etiam ea vtente Callimacho in Hymno in Delum. *Ne curato buccina cani*, μὴ σαλπίσῃς. Σαλπίζειν illud est omnino quod Latini buccinare dicunt. hîc autem accipitur tanquam in Hæbrea coniugatione Hiphil הריע [*Horiah.*] Vulgata, *Noli tuba canere*. Erasmus rectius, *Ne tubis canatur*: mutato actiuo in passiuum. 10 *Hypocritæ*, ὑποκριταί. id est simulatores: quod vocabulũ theologi retinuerunt. Dicitur autem propriè de Histrionibus personam aliquam sustinentibus in fabula: conuenítque (vt annotat Erasmus) cum eo quod dixerat paulo antè, *Vt spectemini*, tanquã in theatro videlicet: quod & ipsum tibicinibus perstrepebat, 15 vt tota hæc actio planè histrionica videri posset, in qua simulatè cuncta agerẽtur.

Synagogis, συναγωγαῖς. Vocabulũ Græcũ retinuimus, vt suprà 4.23. quũ videlicet agitur de conuentu, seu loco ipso in quẽ conuenire solebãt Iudæi ad Scripturam tractandã, quo 20 modo hîc quoque accipi videtur: sicut per plateas intelligitur forum quòd ciuilibus negotiis & commerciis est accõmodatum. Celebriores igitur omnes vrbiũ locos captabant ii de quibus hîc agitur: sicut histriones quærere solent πανηγύρεις, vel lucri vel ostentationis causa. *Plateis*, 25 ῥύμαις. Sic malui interpretari quàm *Vicis*: tũ ad vitãdã amphiboliã, tũ etiã quia nõ quoslibet vicos, sed plateas & fora verisimile est istos quæsiuisse quæ potissimũ significatio videtur conuenire Græco vocabulo ῥύμη, quũ deducatur à ῥύω, id est ὁρμῶ, vt eũ in vrbe locum significet in quẽ omnes 30 certatim confluunt. Idẽ enim est Polluci quod πλατεῖα. Stephanus autem στενωπὸν, id est angiportũ siue compitũ exponit, vbi videlicet plures vici terminãtur qui loci propterea sunt laxiores, & frequentiores, vt postea seq. versu. 5.

Vt gloriã consequantur, ὅπως δοξασθῶσιν. Vulgata, *Vt honori-* 35 *ficentur*. nam δοξάζεσθαι idem hîc valet quòd τιμᾶσθαι. Δόξα autem tũ opinionem significat & existimationem, tũ etiam gloriam. itaque Erasmus interpretatus est *Glorificentur*: quo modo etiam nos, quoties quidem agitur de Dei laude & gloria. *Perceptam habere*, ἀπέχουσιν. id est ἀπειλήφασιν. 40 nempe gloriosam illam prædicationem, quæ ab hominibus proficiscitur. Vulgata, *Receperunt*. Erasmus vertit, *Habẽt*. ἀπέχειν abesse significat. hîc autem idem valet quod ἀπολαμβάνειν, id est, ab aliquo perceptam ac persolutam habere: vnde ἀποχὴ dicitur scriptum quo creditor debitorem 45 absoluit. Plutarchus in Solone, de scortatoribus loquens, quorum filios Solon constituit ad alẽdum patrem non cogi, ὁ γὰρ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλὸν, οὐ τέκνων ἕνεκα δῆλός ἐστιν ἀλλ' ἡδονῆς ἀγόμενος γυναῖκα, τόν τε μισθὸν ἀπέχει, καὶ παῤῥησίαν αὐτῷ πρὸς τοὺς γενομένους οὐκ ἀπολέλοιπεν, οἷς αὐτὸ τὸ γενέσθαι πεποίηκεν ὄνειδος. 50 id est, Qui enim honestatem illam ac decus nuptiarum despexit, declarat sese non liberorum sed voluptatis gratia mulieris consuetudinem quæsiuisse: itaque mercedem suam refert, neque sibi ius vllũ reliquũ facit eos conueniendi qui ex eo concubitu nati sunt, vt qui effecerit vt ne nasci qui- 55 dem sine infamia & dedecore potuerint. Sic etiã apud Lucã τὸ ἀπελπίζειν significat ex mutuo lucrum spectare: & apud Aristotelẽ libro οἰκονομικῶν β, ἀποπορεύεσθαι, ab alio discedere

Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου·

Ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

Καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί. ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.

Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, ΠΑΤΕΡ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

3 ¨Quum verò tu das eleemosynam, ¨ne nouerit sinistra tua quid faciat dextera tua:

4 Vt sit tua eleemosyna ¨in occulto: Pater autem tuus ¨ qui *te* aspicit in occulto, ¨reddet tibi in propatulo.

5 Et ¨quũ precaberis, ¨ne estovt hypocritæ. ¨amãt enim ¨in conuentibus & in ¨angulis platearũ ¨stãtes precari, ¨vt appareãt hominibus. amen dico vobis, eos perceptam habere mercedẽ suã.

6 Tu verò quum precaris, introito in ¨conclaue tuũ, & clauso ostio tuo precare Patrem tuum ¨in occulto: & Pater tuus qui *te* aspicit in occulto, reddet tibi ¨in propatulo.

7 Precãtes autẽ ¨ne eadẽ blaterate ¨vt Ethnici. putãt.n. fore vt sua illa loquacitate exaudiãtur.

8 Ne igitur ipsis ¨assimilemini. nouit enim Pater vester quibus sit vobis opus, ¨ antequam vos petatis ab eo.

9 Vos igitur ita precamini, ‖PATER noster qui *es* in cælis, ¨ sanctificetur nomẽ tuum.

3 *Te autem faciẽte eleemosynã, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua:*

4 *Vt sit eleemosyna tua in abscondito: & Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.*

5 *Et quũ oratis, nõ eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis & in angulis platearum stantes orare, vt videãtur ab hominibus. amen dico vobis, receperunt mercedem suam.*

6 *Tu autẽ quũ oraueris, intra in cubiculũ tuum, & clauso ostio ora Patrem tuũ in abscondito: & Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.*

7 *Orãtes autẽ nolite multum loqui sicut Ethnici. putant enim quòd in multiloquio suo exaudiantur.*

8 *Nolite ergo assimilari eis. scit enim Pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum.*

9 *Sic ergo vos orabitis, PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.* Luc. 11.2.

---

3 *Quum verò tu das*, σοῦ δὲ ποιοῦντος. Vulgata ad verbum, *Te autem faciente*: quod paulo obscurius videbatur. Erasmus, *Cæterùm quum præstabis.* *Ne nouerit sinistra*, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά. Prouerbiale & hyperbolicũ dicẽdi genus, ne sese frustra Augustinus in hoc explicãdo loco fatigarit, libro paulo antè citato.

4 *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ, Hebr. pro occulta. *Qui [te] aspicit*, ὁ βλέπων. siue, *Qui [hoc] aspicit.* Ad verbum, *Qui videt.* quo modo Vulgata & Erasmus. Atqui βλέπειν dicitur quasi βάλλειν ὦπας, id est adiicere oculos. quod plus est quàm videre, vt diximus suprà 5.18. Abundat autem relatiuum αὐτὸς, Hebraico more: vel additum est (vt annotauit Erasmus) vt personam Patris distinguat ab eo in quem confertur beneficium. Deerat tamen in vetustis exemplaribus, 4.6.8. *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc desunt apud Veterem interpretem. Et testatur Augustin. lib. sæpius iam à me citato, nõ fuisse in Græcis exemplaribus. In meo quidem vetustissimo neque hoc loco, neque in cõsequente legitur. Syrus tamen interpres vtroque loco plenã hanc habet antithesin.

5 *Quũ precaberis*, ὅταν προσεύχῃ. Vulg. legit pl. num. ὅταν προσεύχησθε, οὐκ ἔσεσθε, Quũ precabimini, nõ eritis. *Nõ esto*, οὐκ ἔσῃ: Hebr. enallage futuri pro imperandi modo. Amant enim, ὅτι φιλοῦσι. Hoc loco videtur Eras. rectè nouã periodũ inchoasse, vt sensus esset aptior. Vulg. autẽ interpres habet Qui, vt legisse videatur οἳ pro ὅτι. At φιλοῦσι vertit Eras. *Solent*. id est εἰώθασιν. Ego verò etsi hũc sensum esse non nego, & φιλεῖν sæpe accipi pro solere, tamen vulgatam interpretationem probo, quia Græcis respõdet:: & hoc dicendi genus video & ab Horatio & à Plinio & à Cornelio Tacito vsurpatum. Sic etiam vulgò Galli, *Qui aiment à prier.* *In conuentibus*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Atqui synagogæ sacris lectionibus, ac proinde etiam precibus erant destinatæ. Itaque fortassis (vt accepit etiã Erasmus) συναγωγὰς appellat non sacros cõuentus neque loca iis sacrata, sed quosuis hominum in foro & celebrioribus locis cœtus siue circulos, vt & suprà accipi potest hoc vocabulum versu 2. sicut Græcis συμπόσια etiã συνάγμα dicuntur. nos vertere possumus Gallico idiomate *és compagnies, ou, assemblées.* *Angulis*, γωνίαις. i. vbi desinũt viæ in angulos. ibi.n. sũt biuia, aut triuia, in quibus ferè habẽtur hominũ conuẽtus. Catullus, *Nũc in quadriuiis & angiportis.* quod moneo nequis angulũ pro loco abdito interpretetur. *Stantes*, ἑστῶτες. Nam Iudęi interdũ etiã stantes expansis manibus precabantur. Possumus tamen stantes simpliciter accipere pro eo quod dicimus nostro idiomate, *estans.* *Vt conspicui sint*, ὅπως ἂν φανῶσι. Vulg. *Vt videantur*, nimium dilutè.

6 *Conclaue*, ταμιεῖον. Vulg. *Cubiculũ*. Latius patet Græcis ταμιεῖον. significat.n. generaliter locũ secretiorẽ in quo recondimus aliquid. Hîc autẽ cõuenire videtur Cõclauis vocabulum. Alioqui penarium vel cellã dixissẽ, si ageretur de rebus ad familiæ victum pertinentibus: sicut Luc. 12.24, & infrà 24.26 τὰ ταμιεῖα vertit Eras. cum vetere interprete penetralia. *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ. Sic legit vetus interpres, & rectè meo iudicio: vt etiã scriptũ legi in duobus manuscriptis codicibus, & in illo meo vetustissimo. Alii legũt τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, qui est in occulto. i. qui nõ est cõspicuus: vt opponatur Deus inconspicuus & tamen omnia etiam occultissima perspiciens, hominibus, quorum laudem isti simulata pietate captabãt. *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Iterũ hæc desunt in editione Vulg.

7 *Ne eadem blaterate*, Μὴ βαττολογήσητε. Notum est deductum esse hoc verbum à Batto quodã, & eo significari vitium eorum qui eadem identidem molestissimè inculcant, cuius exemplum nullum aptius proferri possit eo sermone quem ab Erasmo appositissimè citatum, ingeniosissimus ille poeta Ouidius ipsi Batto in libris Metamorphoseωn tribuit his verbis, *Montibus, inquit, erant, & erant in montibus illis*: cui par pari referens Mercurius, -- *& me mihi perfide prodis, Me mihi prodis? ait.* Neque tamen Christus hîc vnum hypocritarum ardorem in precando ita simulantiũ notatũ voluit, sed omnes istiusmodi non preces, sed ipsius numinis derisiones, expressa vna molestissima sanè ipsisque etiã hominibus, precũ specie, sic designauit. quarum nimiũ vera & vsitata exẽpla qui nosse volet, legat Romanẽsium breuiaria & horas quas vocãt, Canonicas, Rosaria, & infinita huiusmodi quorum vel Satanam ipsum pudeat. *Vt Ethnici*, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. Hoc etiã vocabulũ Latini Theologi suum fecerũt, quo nomine Iudæi cæteras gentes veri Dei & diuini cultus ignaras vocabant, sicut explicat Paulus Ephes. 2, 11.

8 *Assimilemini*, ὁμοιωθῆτε. id est, similes fiatis. Videtur enim mihi hoc verbum (quod etiam non reiecit Erasmus infrà cap. 7.21) optimè respondere verbo Græco. Cicero quoque Assimilandus dixit. *Antequam vos petatis ab eo*, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. In quodam exemplari manuscripto legimus, πρὸ τοῦ ὑμᾶς ἀνοῖξαι τὸ στόμα. id est, Antequam vos aperueritis os.

9 *Sanctificetur*, ἁγιασθήτω. id est Sanctum habeatur, & sanctè colatur. Est autem hoc vocabulũ Theologis peculiare, respondens Hebræo יתקדש [*Isthkadesch*] cuius variæ sunt significationes, quæ suis locis explicandę sunt.

10 Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

11 Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

12 Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

13 Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Infrà 13.19

14 Ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος·

Mar. 11.25
eccl. 28.2

15 Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

16 Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

10 Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, ⁘ita etiam in terra.

11 Panem nostrum ⁘ quotidianum da nobis hodie.

12 ⁘Et remitte nobis ⁘debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.

13 Et ne nos ⁘inducas in tentationem, sed libera nos ⁘à ‖ malo.

Quia tuum est regnũ, & potẽtia, & gloria in ⁘secula. Amen

14 ‖ Nam si remiseritis ⁘ hominibus ⁘offensas ipsorũ, remittet etiam vobis ⁘ Pater ille vester cælestis:

15 Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.

16 Quum autem ieiunatis, ne estote vt hypocritæ ⁘ tetrico vultu. ⁘obscurant. n. facies suas, vt ⁘appareant hominibus ieiunare. amen dico vobis, referunt mercedem suam.

10 *Adueniat regnum tuũ fiat voluntas tua, sicut in cælo, & in terra.*

11 *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.*

12 *Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.*

13 *Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo. Amen.*

14 *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis Pater vester cælestis delicta vestra:*

15 *Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra.*

16 *Quum autem ieiunatis nolite fieri sicut hypocritæ tristes: exterminant enim facies suas, vt pareant hominibus ieiunantes. amen dico vobis, quia receperunt mercedẽ suam.*

10 [*Ita*] etiã, καί. Apud Hebræos sæpissime deest particula similitudinis ἀποδοτική. Vide Mar. 3.26.

Quotidianum, τὸν ἐπιούσιον. Hoc vocabulum veteres interdũ παρὰ τὸ ἐπιέναι, vnde ἡ ἐπιοῦσα Græcis dies alterum proximè consequens dicitur, deductum interpretantur Crastinũ .i. qui in crastinum sufficiat: quod vt prorsus coactum repudio, quanuis ab Hieronymo confirmetur Euangelij cuiusdam (quod secundum Hebręos vocat) auctoritate, qui etiã in comment. ad Ezech. 18. superuenturum interpretatur, vt Augustinus aduenientem, sermone De verbis Domini 28. Iidem autem interdum ab ἐπὶ & οὐσία deriuantes hãc vocẽ, interpretantur supersubstantialem, quasi de Christo cælesti pane hîc agatur, quasi (inquit Erasmus) in precatione tam cælesti Christus de eo pane non loquatur quem à suis parentibus accipiunt etiam gentes. Sed hoc certè prorsus repudiandum est, quum Christum res ipsa ostendat hoc precationis compendio comprehendisse quicquid est nobis à Dei benignitate petendum: & quod addit Lucas, τὸ καθ' ἡμέραν manifestè declaret de cibo hoc agi quo in singulos dies nobis opus est, cuius quærendi non curam conuenientem, sed anxiam solicitudinem postea redarguens, nos docet in cælestem illum patrem dietim recumbere. Ego igitur ab ἐπὶ & οὐσία quoque deduco, sicut Græci interpretes περιούσιον, ὁμοιούσιον, συνούσιον, ὑπερούσιον noua quadam etymologiæ forma dixerunt, & cum Græcis scholiis explico, ἐπὶ τὴν ἡμῶν οὐσίαν ὑπαρκοῦντα, siue cum Basilio in asceticis definitione 242, πρὸς τὴν ἐφήμερον ζωὴν τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν χρησιμεύοντα, .i. frugalẽ, vt victũ & vestitũ habentes, iis contenti simus, quod vet. interpres satis cõmodè Quotidianũ vertit, quum sic vocare quod vulgatũ est & vsitatũ soleamus. Huic autẽ interpretationi fauet etiã Syra interpret. quæ panẽ sufficiẽtẽ siue necessariũ vocat. Deniq. doctiss. viro sanctæ memoriæ D. Mercero assentio, qui hũc esse panẽ tradit, quẽ Solomõ panẽ præscripti .i. cõuenientẽ, & naturæ nostrę tuendæ à Deo pręscriptũ appellat Prou. 30.8. Quia tamẽ quotidianũ sic quoque potest accipi quasi cibus in vnum tantùm diem petatur, huic autem interpretationi id obstat, quòd in hoc orationis compendio Lucas non contentus ἐπιούσιον dixisse, etiã addit τὸ καθ' ἡμέραν: idcirco fortassis præstiterit Panẽ cibariũ interpretari, vocabulo Latinis vsitato in hac quoq. significatione: vel per periphrasin, Panem sustẽtandis nobis idoneum. Verùm tãti apud me nõ fuit hæc amphibolia, vt quicquã hîc innouãdũ putarim quo quisquã offendi posset.

12 *Remitte*, ἄφες. Vulg. *Dimitte*. quomodo ipse quoq. Cic. 5. Verrina dixit, Dimittere de summa: sed illud prætuli, non modò quia Latinis magis vsitatũ, sed etiã quia Vetus ipse interpres aliis plerisq. locis ita est interpretatus. *Debita*, ὀφειλήματα. id est peccata, ex Syri sermonis idiotismo.

13 *Inducas*, εἰσενέγκῃς id est εἰσαγάγῃς. Nam φέρειν & ἄγειν sępe permutãtur. Inducit autem Dominus in tentationem eos quos vt iustus iudex, non vt peccatorũ auctor, Satanæ arbitrio permittit, vt cor eorũ impleat; sicut loquitur Pet. Act. 5.3. Est .n. vis præpositionis εἰς diligẽter cõsideranda. Cypr. lib. de oratione citato ab August. lib. de bono perseu. cap. 6. vertit, *Ne nos patiaris induci*, sententiam potius explicans quàm verba interpretans. Quæ sit autem ista permissio, pete ex eodem August. lib. aduersus Iulianum 5. cap. 2.

A malo, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ .i. à Satana, qui dictus est ὁ πειράζων, suprà 4.30. Nam πονηρὸς potius de persona quàm de re dicitur. Itaque Tertull. in lib. de fuga, Malignũ interpretatur. Vulg. addit particulã Amen, quæ tamẽ in Græcis quibusdã non legitur, nec etiam est apud August. lib. De sermone Domini in monte, 2. Notũ est autẽ Christianos sic preces sacras omnes claudere consueuisse: ex qua etiam consuetudine non desunt qui existiment totam istam coronidem, *Quia tuum est regnum*, &c. in contextum irrepsisse, magnificam quidem illam & longè sanctissimam, sed quæ tamen in vetustissimis aliquibus cod. Græcis desit, & à Cypr. August. & Chrysostomo non explicetur, etiam vbi ex professo totam hanc precationem interpretantur. Extat tamẽ apud Syrum interpr. & in plerisque Græcis aliis legitur.

In secula, εἰς αἰῶνας .i. in perpetuũ. Sic. n. dicere solent Hebræi לעולם [*Leholam:*] apud quos tamen interdum hoc dicẽdi genus nõ perpetuũ, sed lõgum tẽporis spatiũ declarat. Sed quid cui loco conueniat, diligenter est cõsiderandum.

14 *Hominibus*, ἀνθρώποις. id est æqualibus vestris. Iubet enim vt homines esse meminerimus, & planè nostri similes, eos à quibus offendimur: quibuscum deinde Pater ille cęlestis confertur. Itaque si simpliciter conuertamus Aliis, erit quidem sermo ornatior, sed perierit hæc emphasis. *Offensas*, τὰ παραπτώματα. Sic conuerti potius quàm errata (id est ἁμαρτήματα) vt vim Græci vocabuli exprimerẽ. Significat. n. παραπίπτειν aliquid amplius quàm πταίειν, vt declarat Apostolus Rõ. 11.11. id est, ita impingere & offendere ad aliquid vt cõcidas: quod (nisi fallor) Latini offensã appellant: apud quos etiã trãslatitiè accipitur pro eo quo animũ alicuius offẽdimus. Vulgatus interpres, quũ hic vertat priore loco Peccata, paulò pòst vertit Delicta, id est πλημμελήματα. Eras. Errata, & cap. 18.35, delicta. *Pater vester ille cælestis*, πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Post οὐράνιος (id est cælestis) Vetus interpres addit, *Delicta vestra*: & eadẽ verba omittit sequẽti versiculo: vt facilè appareat ex sequẽte versu in hũc esse trãslata. Est autẽ geminati articuli magna vis, pręsertim si Patris appellatio diligenter consideretur. grauius. n. peccatur in Patrẽ quàm in aliũ quenuis. Deinde quis hîc Pater est? is nimirũ qui nos creauit, quiq. in cęlis dominatur. & ab hoc petemus veniã quã fratri nostro negabimus?

16 *Tetrico vultu*, σκυθρωποί. Vulgata, *Tristes*. non satis expressẽ. ὦπα vocant Gręci aspectum & ipsius vultus compositionem: σκυθρὸν autem quod opponitur τῷ φαιδρῷ καὶ ἱλαρῷ, fronti videlicet ad hilaritatem moderatã compositæ. Videtur autem hoc cohærere cum γίνεσθε: vt sit hæc sententia, Ne estote tetrici, vt hypocritę solent. *Deformant*, ἀφανίζουσι. Τὸ ἀφανίζειν idem valet quod delere quid-

piam, & tollere è medio, ita vt nuſquam appareat: quamobrem etiam Vulgata vertit Exterminant, id eſt ἐξορίζουσι, ſed parum appoſité. Ideo magis placuit Hieronymo Demoliendi verbum, quo mox vtitur vetus interpres verſ. 20. non minus tamen improbo. Deformandi autem verbum optimè huic loco videtur conuenire, quum de ipſa vultus externa ſpecie, cui (ſicut ſolent hiſtriones ad eam quam in theatris ſuſtinent perſonam, aſſumptis etiam, ſi ſit opus, laruis, aut alia ratione vultum cõponere) iſti quoque hypocritæ comptum & munditiem omnem ſubtrahebant, illuuie & ſqualore fœdi prodeuntes, quaſi natiuum vultum è medio tollerent, qualem ſuum illum Piſonem perſonatũ Stoicum Cicero deſcribit: & quales Ieſuitas præſertim hodie, & Capucinos obſtipo vultu & ſulphuris vapore infecto obambulantes, ne nunc quidem viduæ, imò & ipſi principes, quorũ domos deuorãt, animaduertunt. *Appareant ieiunare*, φανῶσι νηστεύοντες. Vulgata ad verbum, *Appareant ieiunantes*. id eſt, vt omnes intelligãt ipſos ieiunare. nam certè ieiunabant. Quod autem attinet ad verbum Appareant, ſic animaduertimus vſurpari à Cicerone 2. de Finibus, *Membra nobis ita data ſunt* (inquit) *vt ad quandam rationem viuendi data eſſe appareant*.

Σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλήν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι·	17	Tu verò, quum ieiunas, ¨vnge caput tuum, & faciem tuam laua:	17	*Tu autem quum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua:*	
Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.	18	Vt ne appareas hominibus ieiunare, ſed Patri tuo qui *eſt* in occulto: & Pater tuus qui aſpicit in occulto, reddet tibi ¨in propatulo.	18	*Ne videaris hominibus ieiunans, ſed Patri tuo qui eſt in abſconſo: & Pater tuus qui videt in abſconſo, reddet tibi.*	
Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι.	19	Ne theſauros cõgerite ¨in terra, vbi tinea & eroſio corrumpit, & vbi fures perfodiunt ac furantur.	19	*Nolite theſaurizare vobis theſauros in terra, vbi ærugo & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt & furantur.*	Luc. 12. 33 1. tim. 6. 19
Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν οὐδὲ κλέπτουσιν.	20	‖Sed congerite vobis theſauros in cælo, ¨vbi neque tinea neque eroſio corrumpit, & vbi fures non ¨perfodiunt neque furantur.	20	*Theſaurizate autem vobis theſauros in cælo: vbi neque ærugo neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt nec furantur.*	
Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.	21	Nã ¨vbi eſt theſaurus veſter, illic erit etiam cor veſtrum.	21	*Vbi enim eſt theſaurus tuus, ibi eſt & cor tuum.*	
Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται·	22	‖Lucerna corporis eſt ocul[9]: itaque ſi oculus tuus ¨ſimplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit:	22	*Lucerna corporis eſt oculus: ſi igitur oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit:*	Luc. 11. 34
Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον;	23	Quòd ſi oculus tuus ¨malus fuerit, totum corpus tuum tenebroſum erit. Ergo ſi lumen quod eſt in te, tenebræ ſunt, ipſæ tenebræ quantæ?	23	*Si autẽ oculus tuus fuerit nequã, totum corpus tuũ tenebroſum erit. Si ergo lumen quod in te eſt, tenebræ ſunt, ipſæ tenebræ quantæ erunt?*	
Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.	24	‖Nemo poteſt ¨duobus dominis ſeruire. aut enim ¨vnum habebit odio, & alterum diliget: ¨aut vni adhærebit, & alterum contemnet. Non poteſtis Deo ſeruire & mammonæ.	24	*Nemo poteſt duobus dominis ſeruire. aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget: aut vnum ſuſtinebit, & alterum contemnet. Non poteſtis Deo ſeruire & mammonæ.*	Luc. 16. 1

17 *Vnge*, ἄλειψαι. Vetuſtiſſimũ fuiſſe vnguẽtorũ vſum ex ipſius Moſis libris apparet. Nõ tamẽ cõmendat luxũ Chriſtus, ac ne ipſũ quidẽ ſimpliciter vnguen torum vſum, quo nũc vix quiſquã ſine luxus ſuſpicione iuſta vtatur. Habẽda igitur in iſtis cõponendis ratio temporum quibus eſt Chriſtus loquutus, & ſpectãdus eſt loquẽtis ſcopus: nec propterea ad allegorias aut metaphoricas interpr. cõuertendum.

18 *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deerant hoc loco in omnibus vetuſtis codicibus, neque leguntur in Vulgata.

19 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Idem valere ἐπὶ τῆς γῆς quod ἐν τῇ γῇ (id eſt in terra) oſtẽdit antitheſis ἐν τῷ οὐρανῷ. i. in cælo. Eorũ igitur auaritiam notat qui pecuniam ſolent non modò recondere, ſed etiam defodere. *Vbi tinea & eroſio corrumpit*, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Vulg. *Vbi ærugo & tinea demolitur*. Eraſmus, *Vbi ærugo & tinea corrumpit*. Primùm demiror cur hæc duo vocabula σὴς καὶ βρῶσις fuerint permutata. neque enim dubium eſt quin σὴς tineam declaret, etymologia (ni fallor) Hebræa, à סס [*Sas*] quæ vox tineam declarat, vt Eſaiæ 51. 8. vnde veſtimẽta Iacobo σητόβρωτα. Ærugo igitur reſpondet τῇ βρώσει, quæ tamen poſteriore loco hîc ponitur. Deinde pro ærugine vbique lego ἰὸν (vt Iacobi 5. 3) βρῶσιν nuſquam. Quare exiſtimo hoc vocabulum latius patere, quo videlicet intelligantur metonymicè omnia quæ ſolẽt depaſci res in terra defoſſas, propterea quòd facta eſt theſaurorum mentio qui ferè in pecunia ſiti ſunt qui ærugine corrumpuntur: idcirco vetus interpres Æruginis vocem vſurpaſſe. Itaque generaliter eroſionem vertimus, quum βρῶσις etiam pro cibo accipiatur quaſi deuorationem dicas. Cyprianus (vt Eraſmus notat) vertit alicubi Comeſtura: quod verbũ apud Catonẽ quoque reperitur. Cæterùm ἀφανίζει hoc loco ſum interpretatus corrumpit, ex Luca, qui in hac eadem re vtitur verbo διαφθείρειν; quũ paulo antè ſim interpretatus ἀφανίζουσιν obſcurãt, etymologiã verbi ſequutus. *Perfodiunt*, διορύσσουσι. Vulg. *Effodiunt*, id eſt ἐξορύττουσιν, quod emendauit Eraſm.

21 *Vbi eſt*, ὅπου ἐστὶν. Eraſmus, *Fuerit*. id eſt ὅπου ἂν ᾖ. neque tamen locũ cum loco, ſed res terrenas potius cum cæleſtibus intelligendum eſt hîc conferri.

22 *Simplex*, ἁπλοῦς. Quoniã oculi ſunt præcipui mẽtis indices, ideo pro toto hominis ingenio apud Hebræos oculus ponitur itaq. mẽtis ipſius indiciũ hîc ſignificatur: cui cõparãdo potius q̃ accumulãdis opibus incũbere nos oportuit: vt ſicut oculis corpus, ita etiã recta ratione (.i. Spiritu Dei) illuſtrata tota vita noſtra regeretur. Simplicẽ ergo intelligit nimirũ purum & integrum: cui opponitur malus, id eſt aliquo vitio inquinatus: quem etiã in vernaculo ſermone vocamus *vn mauuais œil*. Lucidũ autem corpus vocat quod luce oculorum id eſt recto cernentis iudicio illuſtratur: cui opponitur tenebroſum, id eſt quod in tenebris poſitum eſt, vitioſis videlicet affectibus luminibus mentis officiẽtibus.

24 *Duobus*, δυσί. Id eſt inter ſe repugnantibus. Nam alioqui plures inter ſe prorſus conſentientes, pro vno ducuntur. *Vnum*, τὸν ἕνα. Eraſmus, *Hunc*. id eſt, τὸν ὧδε quia (inquit) alioquin bis videbitur res eadem inculcari. Atqui non eſt nouum bis idem dicere, in communi ſermone, præſertim apud Hebræos: ſed tamẽ propter coniunctionẽ diſiunctiuã, videri poſſit inepta repetitio: ſicut idem Eraſ. in Cõuiuio religioſo obſeruauit. Perinde enim eſt acſi quis

diceret, Aut Petrus me vincet,& ego cedã:aut ego cedam, & Petrus me vincet:quod omnino esset absurdum. Itaque præstat vtramque partem ad vtrumlibet referri, vt vtrumcunque delegeris, ei opponatur, quod significatur per alterum. veluti si dicas, aut A excludes & admittes B,aut A 5 admittes & excludes B. Quod etiam de B potes dicere hoc pacto, Aut B excludes & admittes A,aut B admittes,& excludes A, ita videlicet vt manente eadẽ persona res transferatur. Nam ineptum esset dicere, Aut A excludes & B admittes, aut B admittes,& A excludes. Quod si prius illud, 10 *Aut vnum diliget & alterum odio habebit*, ad ipsum mentis affectũ: istud verò ad actiones qui affectus illos consequuntur, referamus: tum nobis ista subtiliore interpretatione nõ erit opus. *Aut vni adhærebit*, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται. Vetus interpres, *Aut vnum sustinebit*: vt videatur legisse, ἢ ἕνα ἀνέξεται. quanuis apud Demosthenem Olynth. prima, & apud Xenophontem ἑλληνικῶν δ, ἀντέχειν pro sustinere accipiatur. *Mammonæ*, μαμμωνᾶ. id est deliciis & auaritię. Vox est Syra significans id quod Græcis πλοῦτος.

Luc. 12. 22 phil 4. 6 1. tim. 6. 8 1. tim. 5. 7 psal. 54. 23

25 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε, καὶ τί πίητε· μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;

26 Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;

27 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

28 Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει.

29 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

30 Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

25 ‖Propterea dico vobis, ne estote soliciti ¨ de anima vestra, quid esuri sitis, ¨ aut quid bibituri: neque de corpore vestro, qua re sitis induẽdi. nónne anima ¨ plus est ¨ quàm alimentum, & corpus quàm vestitus?

26 ¨ Intuemini ¨ in volucres ¨ cæli: non serunt enim, neque metunt, neque ¨ cogunt in horrea, & Pater vester cælestis alit eas. nónne vos ¨ multo præstatis eis?

27 Quis autem ex vobis ¨ solicitè cogitando potest ¨ apponere ad ¨ staturam suam cubitum vnum?

28 Ac de vestitu quid soliciti estis? ¨ discite quomodo lilia ¨ agrorum augescant: ¨ nõ fatigantur, neque nent.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem ¨ cum vniuersa gloria sua, sic ¨ amictum fuisse vt vnum ex istis.

30 Quòd si ¨ herbam agri, ¨ quæ hodie extat, & cras in clibanũ mittitur, Deus ita circũuestit: ¨ nónne vos multo magis, ¨ ô exigua fide præditi?

25 *Ideo dico vobis, ne soliciti sitis animæ vestræ, quid manducetis: neque corpori vestro, quid induamini. Nónne anima plus est quàm esca & corpus plus quàm vestimentum.*

26 *Respicite volatilia cæli, quæ non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea, & Pater vester cælestis pascit illa. nónne vos magis pluris estis illis?*

27 *Quis autem vestrûm cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum?*

28 *Et de vestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neque nent.*

29 *Dico autem vobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis.*

30 *Si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quanto magis vos, modicæ fidei?*

25 *De anima vestra*, τῇ ψυχῇ ὑμῶν. id est, de vita vestra sustentanda, id est quid edatis aut bibatis, quo vita videlicet fouetur, quum vestitus peculiari ratione quadam ad corpus ipsum referatur. *Aut quid bibituri*, καὶ τί πίητε. Hanc particulam non habet vetus interpres, quam tamen reperi in omnibus exemplaribus Græcis, quæ quidem mihi videre contigit: 15 quanuis superuacuam esse censeat Erasmus, quòd nomine cibi etiam potus intelligatur. *Quàm alimentum*, τῆς τροφῆς. Vulgata, *Esca*, id est βρώματος. quo verbo non videtur potus comprehendi, nisi συνεκδοχικῶς. Erasmus, 20 *Quàm cibus*, id est σίτου: rectè quidem, sed συνωνύμως.

26 *Intuemini*, ἐμβλέψατε. Vulgata, *Respicite*, id est, ἀναβλέψατε. *In volucres*, εἰς τὰ πετεινά. Vulgata & Eras. *Volatilia*, quod nusquam legi non addito appellatiuo. Volantes simili prorsus genere dicendi Maro vocauit his versibus, 25 *Quam super haud vllæ poterant impune volantes Tendere iter pennis.* *Cæli*, οὐρανοῦ. id est aereas, siue in aere versantes. Nam cælum pro aere vsurpare, omnibus penè linguis vsitatum est. Appellatiuorum autem genitiuis vtuntur Hebræi adiectiuorum loco, vt omnes norunt. 30 *Cogunt*, συνάγουσιν. Vulgata, *Congregant*, id est συναθροίζουσι. Erasmus *Conuehunt*, id est συγκομίζουσι. Cicero in hac significatione sæpe etiam vtitur verbo Conducendi, quod respondet τῷ συνάγειν. *Multo præstatis eis?* μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Vulg. *Magis pluris estis illis?* Erasmus, *Longè præcellitis illa?* 35 Verbum διαφέρειν comparationem declarat. significat enim præstare & excellere. Illud autem μᾶλλον Græci coniungunt etiam comparatiuis, maioris emphasis causa, cuius constructionis exempla passim occurrunt: sicut apud Plautum aliquoties particula Magis redundat. 40 Nos igitur, vt aliquo modo exprimeremus hunc pleonasmũ, perinde vertimus acsi scriptum esset πολὺ διαφέρετε.

27 *Solicitè cogitando*, μεριμνῶν. Vulgata, *Cogitans.* At plus est μεριμνᾶν (id est solicitum esse) quàm cogitare, vt annotat Erasmus. 45 cuius opinionem confirmat Ciceronis illud Tusc. 4. *Solicitudo est ægritudo cum cogitatione.* Itaque μεριμνᾶν deriuant Grammatici παρὰ τὸ μερίζειν τὸν νοῦν, quòd solicitudo animum (vt inquit Virgilius) rapiat in partes varias. Neque verò hæc addidissem, nisi ex própria huius verbi vi & significatione penderet tota explicatio huius doctrinæ, qua nonnulli otiosi ventres ad mendicitatem suam 15 propugnandam abutuntur: quum Christus non vetet, imò verò iubeat, nos labore victum quærere, & curare rem domesticam: sed solicitudinem prohibeat, & anxietatem animi, cui semper cõiuncta est diffidentia. *Apponere*, προσθεῖναι, id est addere, vt vertit Erasmus: vel adiicere, vt in- 20 terpretatur Vulgata. Horatius, *Et illi, quos tibi dempserit, apponet annos.* *Staturam*, ἡλικίαν. vel (si mauis) quantitatem, id est ποσότητα. Nam ἡλικίας nomine, hoc quidem loco, vt Lucæ 12. 25. & 19. 3. non significatur ætas, sed ipsa corporis (vt ita dicam) quantitas ac magnitudo: for- 25 mato nomine ab ἧλιξ, id est quantus. Sic etiam accipitur apud Plutarchum libro περὶ παίδων ἀγωγῆς, vbi τοὺς παῖδας ait ἡλικίαν λαβεῖν, id est αὐξάνεσθαι. & apud Lucianum libro verarũ narrationũ primo: vbi mẽtiens, viros memorat τὰς ἡλικίας ἡμισταδιαίους. & in dialogo de Syria dea agẽs de tem- 30 pli porticibus, ἡλικίην, inquit, καὶ εἴδε τριηκοσίων ὀργυιέων.

28 *Discite*, καταμάθετε. Erasmus *Congnoscite*. id est γινώσκετε. Vulgata *Considerate*, θεωρήσατε, vel καθανοήσατε, siue σκέπτεσθε. *Agrorum*, ἀγροῦ. Hebraismus, pro agrestia, siue, quæ passim in agris occurrunt. 35 *Non fatigantur*, οὐ κοπιᾷ. Vulgata & Erasmus, *Non laborant*. id est οὐ πονεῖ, vel ἐργάζεται. Hebraicũ quoque verbũ עמל [*Ahmal*] hæc omnia declarat.

29 *Cum*, ἐν. Ad verbum, In gloria, sicut loquuntur Hebræi, & interdum Græci. Vide infrà cap. 11. 21. Gloriam, 40 autem vocat maiestatem & splendorem illum qui reges illustriores reddit, vnde ab Hebræis הוד [*Hod*] vocatur. *Amictum fuisse*, περιεβάλετο. Vulgata, *Coopertus*, συνεκαλύφθη, nimium generaliter: quanuis id sequatur paulo pòst Erasmus. Sed illud Latinum Græco prorsus re- 45 spondet Homerus Ιλιαδ. β, περὶ δ' αὖ μέγα βάλλετο φᾶρος.

30 *Herbam*, χόρτον. Vulgata, *Fœnum*. Erasmus, *Gramen*. Ego verò herbam potius conuerti, quæ de segetibus etiam

dicitur: fœnum verò & gramen (ni fallor) non item. de segetibus autem hîc agitur, iísque omnibus quorum grana pinsi consueuerunt, quum clibani fiat mentio. *Quæ hodie exstat*, σήμερον ὄντα. Eras. *Quod hodie quum sit*. Sic Demosth. περὶ στεφάνου, ζώντων Ἀθηναίων καὶ ὄντων. id est: viuis & superstitibus Atheniensibus. i. quod vulgò dicimus, Esse in natura. *Nónne vos multo magis?* οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς; Vulgata, *Quanto magis vos?* id est? πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς; Eras. longius à Græco recedens, *Annon multo magis vobis id faciet?* *[O] exigua fide præditi?* ὀλιγόπιστοι; Vulg. *Modicæ fidei*: non satis exprimens τὸ ὀλίγον. Eras. Parum fidentes, & alibi, Exigua fiducia præditos interpretatur. Ego verò fidem à fiducia, vt causam ab effectu distinguo. Hoc autem obseruandum est, in sacris literis πίστιν dici fidem: à qua denominantur πιστοὶ, non tam qui fidem datam seruent quàm qui credant Dei promissis: de quo copiosius alibi dicemus.

Græce		Beza		Vulgata
Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες, Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;	31	Ne igitur estote soliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quo amiciemur?	31	*Nolite ergo soliciti esse dicentes, Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?*
(Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.) οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.	32	(Nam omnia ista gētes "requirunt.) nouit enim Pater vester cælestis vos indigere his omnibus.	32	*(Hæc enim omnia gētes inquirunt.) Scit enim Pater vester quia his omnibus indigetis.*
Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.	33	Sed quærite primò regnum Dei, & iustitiam eius, & ista omnia "adiicientur vobis.	33	*Quærite ergo primùm regnum Dei, & iustitiam eius: & hæc omnia adÿcientur vobis.*
Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.	34	Ne igitur estote soliciti "de crastino: nam crastinus *dies* "solicitus erit de *rebus* suis. sufficit diei "sua vexatio.	34	*Nolite ergo soliciti esse in crastinum: crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi. sufficit diei malitia sua.*
Κεφάλαιον ζ.		CAP. VII.		CAP. VII.
ΜΗ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε.	1	NE iudicate, "vt ne iudicemini.	1	*NOlite iudicare, & non iudicabimini: nolite condemnare, & nō condemnabimini.* Luc. 6.37. rom. 2.1. 1. cor. 4.3.
Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.	2	"Quo enim iudicio iudicatis, "iudicabimini: & ‖qua mēsura metimini, "contrà metientur vobis.	2	*In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Marc. 4.25. luc. 6.38.
Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς;	3	Quid autem "spectas festucā quæ est in oculo fratris tui, trabem verò quæ est in oculo tuo non animaduertis?	3	*Quid autem vides festucā in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non vides?* Luc. 6.41
Ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σοῦ;	4	‖"Aut "quomodo dices fratri tuo, Sine " eiiciam festucam ex oculo tuo: & ecce "trabes in oculo tuo?	4	*Aut quomodo dicis fratri tuo, Frater, sine eÿciam festucam de oculo tuo: & ecce, trabs est in oculo tuo?*

32 *Requirunt*, ἐπιζητεῖ. Erasmus, *Exquirunt*. id est ἐξετάζει. Vide infra 12.39.

33 *Adiicientur*, προστεθήσεται. Paulò antè vsi sumus Apponendi verbo, quod Græco respondet, sed hîc fuisset obscurius. Adiici enim hoc loco significat pro auctario & cumulo tribui. Vera enim & præcipua nostra felicitas est in cęlis, cuius quędā sunt velut appēdices huius vitę cōmoda.

34 *De Crastino*, εἰς τὴν αὔριον. id est, περὶ τῆς αὔριον, vt etiam legit Clemens in Pædagogo. Vulgata & Eras. ad verbum, *In crastinum*. Sed hoc dicendi genere significatur vel differri aliquid in diem sequentem, vt Act. 4.3: vel rei continuatio ad certum vsque tempus. Homerus Odyss. ξ. -- μεῖνα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν. Neutrum autem hîc significari puto, ac potius Hebræorum phrasin esse, apud quos reperio ב [*beth*] interdum significare propter. Cuius exemplum habes huic nostro prorsus simile, Prouer. 27.1. *Solicitus erit de [rebus] suis*, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Vulg. *Solicitus erit sibiipsi*. id est μεριμνήσει ἑαυτῇ. sicut in Victoriano codice scriptum reperimus. Erasmus, *Curā habebit sui ipsius*. id est φροντίσει ἑαυτῆς. *Suum malum*, κακία αὐτῆς. i. ærūna sua, siue afflictatio. Acsi diceret Dominus, nihil aliud homines ista solicitudine perpetua quàm suam miseriam augere, cui alioqui feret illos obnoxios peccatum, iubente Domino hominem sudoribus ac laboribus victum sibi parare. Hieronymus κάκωσιν interpretatur, sicut Virgilius laborem improbū vocauit. Vulgata *malitia sua*, quod absurdum est: quum alioqui κακία, interprete Cicerone, vitiositatem declaret. Tertull. lib. 2. in Marcionem, Malitiæ, inquit, apud Græcos interdum pro vexationibus & læsuris, nō pro malignitatibus ponuntur. Ponitur autem κακία pro κάκωσις.

IN CAPVT VII.

1 *Ne iudicate*, μὴ κρίνετε. Vulg. *Nolite iudicare*: quo modo fere solet explicare particulā μὴ sequente imperandi modo, quem etiam mutat in infinitum: ídque dicendi genus imposuit Augustino, qui ex hac voce Nolite (quæ tamen in Græco non est) arripit ansam philosophandi de libero arbitrio, libro de Gratia & Libero arbitrio, cap. 2. quod vidit & annotauit superiore cap. Eras. *Vt ne iudicemini*, ἵνα μὴ κριθῆτε. Vulg. *Et non iudicabimini*, καὶ οὐ μὴ κριθήσεσθε. Erasm. omisit particulā *Vt*. Additur in Vulgata, *Nolite condemnare, & non cōdemnabimini* (quod etiā arbitratur Eras. ex margine in contextū irrepsisse) & in vno exēplari manuscripto Græcè legimus, μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε. Cęterum neque de publicis siue ciuilibus siue ecclesiasticis neque de priuatis legitimè pro cuiusque vocatione factis iudiciis hîc agi, extra cōtrouersiam est apud omnes non peruicacis ingenii homines.

2 *Quo enim*, ἐν ᾧ γάρ. Vulg. *In quo enim*. Eras. rectè expunxit particulam ἐν, quam Latini in hoc quidem dicendi genere non exprimunt. *Iudicabimini*, κριθήσεσθε. Eras. *Iudicabitur de vobis*. Illud enim reiicit, quia Latinè existimat iudicatum non dici eum de quo iudicatum est: atqui Liuius participio sic vtitur, quū inquit, Eximendo de medio ciues vestros, prohibendo iudicatos addictósque duci. *Contra metientur vobis*, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Vulg. ad verbū, *Remetietur vobis*, impersonaliter. Erasmus, *Ea metientur vobis alÿ*. Mihi verò videtur Remetiri plerunque idē valere quod iterū metiri. hîc autē addita particula ἀντὶ aliquid amplius declarat, fore videlicet vt mēsura mēsuræ respondeat ex aduerso, vt in lege talionis. Idque etiam optimè respondet Hebræorum prouerbio, quod apud illos circunfertur, מדה כנגד מדה, [*Midda Keneged Midda*] id est mensura pro mensura: pro quo Latini dicunt par pari referre.

3 *Aspicis*, βλέπεις. Vulgata & Erasmus, *Vides*. Sed præterquam quòd βλέπειν plus est (vt antè dixi) quàm ὁρᾶν sensus etiam videtur etiam postulare vt illo verbo vtamur. Nec enim damnatur qui vel fratris vel suos errores videt & intelligit, sed qui in alienos intuetur studio reprehendendi, suos autem dissimulat: quod studium verbo Spectandi potius quàm Videndi declaratur: vt in illo Terentii, me specta.

4 *Quomodo*, πῶς. id est qua fronte: sicut vulgò etiam

dicimus, *Comment.* Est enim admirantis potius quàm simpliciter interrogãtis. *Sine,* ἄφες. Ad verbum, *Dimitte,* vel, *Omitte.* Interdum autem necesse est vt idiotismo linguarum aliquid demus. Abundat vocabulum *Frater* in Vulgata, vt annotauit Erasmus. Certè in nullis exemplaribus reperimus ἀδελφὲ, videtur tamen optimè blanditias illas hypocritarum declarare. *Eiiciam,* ἐκβάλω. Eras. *Eximam.* quod melius respondet τῷ ἐξαιρεῖν. Idem sequenti versiculo eiicere interpretatur. *Trabs,* vel *trabes,* ἡ δοκός. Vulgata, *Trabs est.* Sed regi puto hanc particulam ab aduerbio ἰδού, *ecce.* Itaque abundat verbum substantiuum apud Veterem interpretem, quod tamen vult suppleri Erasmus, ex Gaza. Poscit autem ratio antitheseως vt κάρφος hîc significet festucam potius quàm paleam.

---

5 Ὑποκριτὰ, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

6 Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.

Infrà 21.21 mar.11.24 luc.11.9 ioh.14.13. & 16.14 iac.1.6

7 Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

8 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

9 Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;

10 Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

11 Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

Luc.6.31. tob.4.16

12 Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.

lc.13.24

13 Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι᾽ αὐτῆς.

5 Hypocrita, eiice primùm ¨trabem illam ex oculo tuo, & tum ¨dispicies vt eiicias festucã ex oculo fratris tui.

6 Ne date ¨*quod* sanctum *est* canibus, nec proiicite margaritas vestras coram porcis: nequando conculcent eas ¨pedibus suis, & ¨conuersi ¨lacerent vos.

7 ‖Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

8 ¨Quisquis enim petit, accipit, & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

9 ¨Nam quis est ¨ ex vobis homo, ¨qui si filius eius petierit ab eo panem, ¨det ei lapidem?

10 Et, si piscẽ petierit, num serpentem dabit ei?

11 Si vos igitur, qui mali estis, nostis ¨dona bona dare liberis vestris, quanto magis Pater vester qui est in cælis, dabit bona petentibus ab ipso?

12 ‖ Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita & vos facite eis. ista enim est Lex & Prophetæ.

13 ‖Introite per angustam portam: quoniam lata est porta & spatiosa via quæ abducit in exitium, multique sunt ¨qui introeunt per eam.

5 *Hypocrita, eiice primũ trabem de oculo tuo, & tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui.*

6 *Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas vestras ante porcos: ne forte conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpant vos.*

7 *Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.*

8 *Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.*

9 *Aut quis est ex vobis homo, quem si petierit filius suus panem, nũquid lapidem porriget ei?*

10 *Aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei?*

11 *Si ergo vos, quũ sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester qui in cælis est, dabit bona petentibus se?*

12 *Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis. hæc est enim Lex & Prophetæ.*

13 *Intrate per angustam portam: quia lata porta & spatiosa, via est quæ ducit ad perditionem, & multi sint qui intrant per eam.*

---

5 *Dispicies vt eiicias,* διαβλέψεις ἐκβαλεῖν. Vulgata, *Videbis eiicere.* Ad verbum, *Dispicies eiicere.* Versionem quam sum sequutus, probauit etiam Eras. in annotationibus: quanuis in eius versione legatur Perspicies, quod respõdet quoque eidem verbo διαβλέπειν, sed nonnihil diuerso sensu.

6 [*Quod*] sanctum [*est,*] τὸ ἅγιον. Sic rectè Eras. vertit, vt ostenderet Sanctũ esse neutrius generis, quod apud Græcos ex articulo cognoscitur. Vulgata, *Sanctum.* In duobus vetustis exemplaribus legimus τὰ ἅγια, sancta. *Pedibus suis,* ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν. Ad verbum, In pedibus suis. id est inter pedes suos. nisi ἐν accipias pro Per, Hebræorum more: quod vtrunque notat Erasmus. *Conuersi,* στραφέντες. Id quia quibusdam videtur ad canes pertinere, ideo addunt pronomen *illi.* Potest tamen vtrunque ad canes simul & porcos referri. *Lacerent,* ῥήξωσι. Vulgata, *Dirumpant,* impropriè: quanuis τὸ ῥηγνύειν etiam rumpere declaret. Hic autem agitur de laceratione quæ fit bestiarum morsibus, & canum ac porcorum. alludens ad legalẽ immunditiem, homines desperatæ impuritatis intelligit.

8 *Quisquis,* πᾶς. Atqui infra scribitur, Non quisquis mihi dixerit, Domine, Domine &c. Intelligitur ergo dictum istud de iis qui petunt quam & à quo, & quomodo petitionem fieri Deus iubet.

9 *Nam quis,* ἢ τίς. vel, *nunquis.* Erasm. *An quisquam.* ἢ particula vel interrogandi vim vel ratiocinandi hoc quidem loco commodè habere potest. Quòd autem Vulgata conuertit *Aut quis,* certè non conuenit, quum hîc non sit locus disiunctiuæ. Idem etiam factum infrà, cap.12.29. *Ex vobis homo,* ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος. Erasmus, *Vestrûm homo,* eodem sensu. Quod autem additur appellatiuum Homo, id non modò (vt opinor) factum est ex Hebræorum idiotismo, (sicut alibi frequenter, vt infrà 12.11.) sed fortassis etiam aliquam vim habet, vt apparet ex conclusione: argumentatur enim à comparatis. *Qui si filius eius petierit ab eo panem,* ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον. Vulgata ad verbũ, *Quem si filius suus petierit panem,* Græca constructione seruata: quam imitatus Virgilius dixit, *Pacem te poscimus omnes,* pro à te. Erasmus, *Qui si filius eius petierit panem:* testatus se à Græcis paulum deflexisse. *Det ei lapidem?* μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Vulgata, *Nunquid lapidem porriget ei?* id est, μήτι λίθον παρέξει αὐτῷ; Erasmus, *Lapidem daturus sit illi?* Repetitio particulæ interrogantis, & eclipsis nominatiui ante verbum ἐπιδώσει, constructionem faciunt paulo duriorem: quod dicendi genus iterum occurrit infrà, 12. 11, & 2. Cor. 12.17. Itaque Erasmus, quem sum sequutus, vertit relatiuum nominandi casu, & μὴ interrogationis aduerbium sustulit. Verbum autem ἐπιδιδόναι hoc quidem loco idem valet quod simplex διδόναι, vt rectè interpretatus est Erasmus: qui tamen sequenti versiculo vti maluit verbo porrigendi post Veterem interpretem.

11 *Bona dona,* δόματα ἀγαθά. Vulg. *Bona data,* quam posteriorem vocem nonnulli expungunt, satis in verbo διδόναι expressam. Sed non donatur quicquid datur, & apud Syrum interpretem vtrunque ponitur.

13 *Qui introeunt,* οἱ εἰσερχόμενοι. Vetusta exemplaria tria habent οἱ ἐρχόμενοι, qui incedunt, vel gradiuntur.

14 Ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.

15 Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.

16 Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὴν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;

17 Οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ· τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.

18 Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.

19 Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

20 Ἄραγε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

21 Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ᾽ ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

22 Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε Κύριε οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

14 ⁚Quia angusta est porta, & ⁚stricta via quæ ducit ad vitam : & pauci sunt qui inueniant eam.

15 ⁚Cauete verò vobis à pseudoprophetis, qui veniunt ad vos cum vestimentis ⁚ouium, sed ⁚intrinsecus sunt lupi rapaces.

16 A fructibus eorum agnoscetis eos. ‖Num colligunt ex spinis vuam, aut ex tribulis ficus?

17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos: ⁚mala autem arbor fert fructus malos.

18 Non potest arbor bona fructus malos ferre, ⁚neque arbor mala fructus bonos ferre.

19 ‖ ⁚Quæcunque arbor nõ fert fructum bonum, exciditur, & in ignem conijcitur.

20 ⁚Nempe igitur ex fructibus ipsorum agnoscetis eos.

21 ‖Non quisquis dicit mihi Domine Domine, introibit in regnum cælorum, sed ⁚qui facit ⁚quod vult Pater meus qui in cælis est.

22 Multi dicent mihi in illo die, Domine Domine ⁚nónne ⁚*per* nomen tuum prophetauimus, & *per* nomen tuum dæmonia eiecimus, & *per* nomen tuum multas ⁚virtutes ⁚edidimus.

14 *Quàm angusta porta, & arcta via est quæ ducit ad vitã, & pauci sunt qui inueniunt eam!*

15 *Attẽdite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.*

16 *A fructibus eorum cognoscetis eos: nunquid colligunt de spicis vuas, aut de tribulis ficus?* Luc.6.43. 44.

17 *Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.*

18 *Non potest autem arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere.*

19 *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum exciditur, & in ignem mittitur.* Suprà 3.10

20 *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.*

21 *Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse intrabit in regnum cælorum.* Rom. 2.13 iac.1. 22

22 *Multi dicent mihi in illa die, Domine Domine nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?*

---

14 *Quia angusta est*, ὅτι στενή: subauditur ἐστὶ, est. Vetus interpres, *Quàm angusta*. Itaque existimat Erasmus eum legisse ὡς στενή. in quo non dubium est quin fallatur. Siquidem in vetustis codicibus legimus τί στενή. idque Theophylactus Romanus interpretatur quasi particula τί sit admirantis, & ita scriptum esset, βαβαὶ, πόσον ἐστὶ στενή. id est, Papæ, quàm est angusta: & Syrus interpres habet מא [*ma.*] Non desunt etiã codices Latini, qui pro Quàm habeant Quoniam. *Stricta*, τεθλιμμένη. Ad verbum pressa. Res enim cõpressione fiunt arctiores, nequis fortè τετριμμένην, id est tritam dici putet. Sed quid si τεθλιμμένην viam dixit in qua gradiẽtes nõ quidem multitudine sed multis ærumnis premãtur? Sic enim à Græcis hunc locum explicari obseruauit eruditissimus, & beatæ memoriæ Camerarius. Sed hæc mihi quidem arguta potius quàm solida expositio videtur. Apparet igitur Veterem quoque interpretem hanc lectionem & interpretationem sequutum esse. Ego tamen, quia in codicibus impressis legimus ὅτι, nihil mutandum putaui.

15 *Cauete*, προσέχετε. Vulg. *Attendite*. quo modo nos etiam aliquoties. sed hoc loco Cauere significat, sicut rectè vertit Erasmus, vt etiam Luc.12.11. *Ouium*, προβάτων. Translatitiè vocat oues, mansuetos & fraudis nescios homines, quales isti se esse toto habitu simulãt. & fortassis allusit Christus ad vestes ex quibus olim dignoscebantur Prophetæ durioribus præsertim tẽporibus, quos isti simioli (vt hodie Monachi & Eremitæ) videri volebant moribus imitari. Vide Hebr.11.37. *Intrinsecus*, ἔσωθεν pro ἔνδοθεν, sicut vulgo dicimus *par dedans*.

17 *Mala*, σαπρόν. Possis etiam Cariosam vel marcidam interpretari, vt non agat Christus de apertis flagitiosis hominibus, sed qui arbores referant foris quidem speciosas, intus verò carie vitiatas, quod ex fructibus demum putridis apparet. Sed antithesis τοῦ ἀγαθοῦ ostendit τὸ σαπρὸν hîc pro Malo poni, sicut Tharghum (vt obseruat doctissimus Mercerus in Lexicon Sanctis in radice באש [*baasch*]) pro רע [*raa*] sæpe vsurpat באש [*beesch*,] vt Syrus interpres pro σαπρὸν habet בישא [*bischa*] & ita etiam hæc vox accipitur infrà 13.48.

18 *Neque arbor*, οὐδὲ δένδρον. In quodã vetere exemplari legitur, οὐδὲ πάλιν δένδρον. id est neque rursus, vel, neque contrà arbor.

19 *Quæcunque arbor*, πᾶν δένδρον. Vnum vetus exemplar interpositam habebat particulam οὖν, ergo.

20 *Nempe igitur*, ἄραγε. Vulgata & Erasmus, *Igitur*. Mihi verò videtur hæc particula idem valere quod ἄρα οὖν: & præter illationem etiam habere vim confirmandi.

21 *Qui facit*, ὁ ποιῶν. Sic rectè Vulg. Erasmus, *Qui fecerit*, id est ὁ ποιήσας. *Quod vult*, τὸ θέλημα. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Voluntatem*, quod est ambiguum. Vetus interpres post *Qui in cælis est*, addit, *ipse intrabit in regnum cælorum*: quod per se satis intelligitur, neque in Græcis codicibus, neque in Syra paraphrasi legitur.

22 *Nónne*, οὐ. Particula οὐ, quum propriè sit negans indefinita, interdum tamen interrogantis vice fungitur: quod ex sola pronuntiatione intelligitur, ídque quum affirmare volumus id de quo quæritur, vt hoc loco. Apud Hebræos autem huiusmodi interrogationes affirmationem augent. [*Per*] *nomen tuum*, τῷ σῷ ὀνόματι. Plerunque additur ἐν Hebraico more in hoc dicendi genere: quod idcirco Vulgata expressit, quanuis in Græco sit prætermissum. Rectè autem Erasmus addidit præpositionem Per, quæ signum est causæ. nam si vertas ad verbum, nomine tuo, intelliges ὑπὲρ σοῦ, id est vice tua. Significat autem nomen hoc loco celebrem illam Dei virtutem, quam testatur quisquis Deum appellat. *Virtutes*, δυνάμεις. Ad verbum, potestates. Hoc autem nomine, ex Hebræorum idiotismo (qui גבורות [*Gueuuroth*] dicunt) à consequenti intelliguntur quæcunque præter naturæ ordinem facta illam Dei infinitam potentiam testantur, Ἐνεργήματα δυνάμεων vocat Paulus 1.Cor.12.10. Accipiuntur igitur δυνάμεις pro cælestis δυνάμεως (id est virtutis & potentiæ) effectis extraordinariis, sicut etiam loquitur Iustinus Apologetico posteriore, vbi agit de Simone mago, sed addit μαγικάς. *Edidimus?* ἐποιήσαμεν; Vulgata, *Fecimus?* Erasmus, *Præstitimus?* Atqui præstare virtutes non magis Latinè dicitur quàm facere: & ipse interpretatur infrà cap.13.58, ἐποίησεν, edidit.

Luc.13.25.27. Psal.6.9.

Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

23 Tunc autem ∵profitebor eis, ‖∵Certè nũquam noui vos.‖ discedite à me ∵qui operam datis iniquitati.

23 *Et tunc confitebor illis, Quia nunquam noui vos discedite à me omnes qui operamini iniquitatem.*

Luc.6.47

Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν·

24 ‖Quisquis igitur audit ex me sermones istos, & eos præstat, ∵assimilabo eum viro ∵prudenti, qui ædificauit domum suam super petram:

24 *Omnis ergo qui audit verba mea hæc, & facit ea, aßimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram:*

Καὶ κατέβη ἡ βροχή, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοί, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ οὐκ ἔπεσε. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

25 Decidit autem ∵nimbus, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & ∵inciderũt domui illi: sed non ∵cecidit. fundata enim fuerat super petram.

25 *Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam: & non cecidit. fundata enim erat super petram.*

Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον·

26 Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos non præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domum suam super arenam:

26 *Et omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domũ suã super arenam:*

Καὶ κατέβη ἡ βροχή, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοί, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.

27 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & ∵impegerunt in domũ illam: & cecidit, & fuit ∵casus eius magnus.

27 *Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam: & cecidit, & fuit ruina illius magna.*

Mar.1.22 Luc.4.32

Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

28 ‖∵Et factum est, quum ∵finisset Iesus sermones istos, ∵percellebatur turba super doctrina ipsius.

28 *Et factum est quum consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius.*

Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

29 ∵Docebat enim eos vt habens ∵auctoritatem, & non vt Scribæ.

29 *Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.*

Κεφάλαιον η.

Καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί.

Cap. VIII.

1 Q∵Vum autem descẽdisset è mõte, sequuta est eum turba multa.

Cap. VIII.

1 *QVum autem descendisset de monte, sequutæ sunt eum turbæ multæ.*

---

23 *Profitebor*, ὁμολογήσω. id est palàm dicam. Vulgata, & Erasmus, *Confitebor*. Et certè ὁμολογεῖν propriè significat confiteri: sed hoc loco amplius aliquid declarat, quum alioquin Confitendi vocabulum vt Ecclesiis vsitatissimũ retinere soleam. Vide infrà cap.10.32. *Certè nunquã noui vos*, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. Etsi particula ὅτι potest videri in hoc dicendi genere redundare, tamen etiam confirmandi vim quandã videtur hic habere, quod exprimendum putaui, vt sit quædam ἀποσιώπησις, ac si diceret Christus, Scitote iam ac discite quòd vos ego nunquam nouerim. Sed obseruandum est hæc esse verba non ignorantis: (quid enim ignoret Deus?) sed istos acerbissimè repellẽtis, Christo proculdubio alludente ad Ps.1.9. *Qui operam datis iniquitati*, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. id est, omnibus sceleribus & flagitiis addicti homines, Hebraico idiotismo, פועל און [*Pohale ahuen*] & qui velut artem peccãdi exercent, sicut Latini Medicinam, Argentariam facere dicunt. Hi sunt qui in sacris libris passim ἁμαρτωλοὶ, id est Peccatores dicuntur, quibus 1.Ioh.3.8, opponuntur nati ex Deo, non peccantes: quum alioquin eodem teste 1.8, nemo sit in hac vita qui peccatum non habeat. Sunt autem hæc Christi verba petita ex Psal.6.9. Particulam autem vniuersalem πάντες Omnes, à vetere interprete expressam, in duobus tantùm vetustis codicibus inuenimus.

24 *Aßimilabo*, ὁμοιώσω. id est comparabo. Vulg. *Aßimilabitur*. id est ὁμοιωθήσεται: sicut etiam scriptum legimus in vno vetere exemplari. *Prudenti*, φρονίμῳ. Vulgata, *Sapienti*, σοφῷ. Interdum tamen φρονεῖν vertemus Sapere, interdum Cogitare.

25 *Nimbus*, ἡ βροχή. τὸ βρέχειν, quod Rigare significat manifestè, ponitur pro ὕειν suprà 5.45, & Luc.17.29, vnde βροχὴ pro ὑετὸς vt verterunt Græci Psal.68.10, & 105.32: quam Hebræi generali nomine מטר [*Matar*] vocant, quod sequutus est etiam Syrus interpres. Sed mihi quidem videtur hoc loco significari non quæuis pluuia, sed vehemens, & procella, quam terrarum eluuiones sequũtur, & Hebræi peculiariter גשם [*Geschem*] Latini nimbum vocant, Homerus ἄσπετον ὄμβρον appellat. *Inciderunt domui*, προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, *Irruerunt in domum* id est ἐφώρμησαν εἰς τὴν οἰκίαν. Liuius, Fuga trepidum, ac pauore incidentem portis. *Cecidit*, ἔπεσε. Erasmus *Est prostrata*. Et paulo pòst, *Deiecta est*. id est κατεβλήθη.

27 *Impegerunt in domũ illã*, προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, *Irruerunt*, vt suprà: quum hìc diuerso verbo vtatur Euangelista, quanuis eadem manente sententia. *Casus*, πτῶσις. Horatius, -*celsæ grauiore casu*
Decidunt turres.

28 *Et factum est*, καὶ ἐγένετο. Hebraicum dicendi genus, ויהי [*Vajehi.*] ideo addere solet Erasmus particulam Vt: ego malui retinere Hebraismum, alioqui nimiũ sæpe fuisset mutandum. *Finiuisset*, συνετέλεσεν. Vulgata, *Cõsummasset*: quo etiam alicubi vti cogimur, vt Iohannis cap. 19.30. Idem autem hìc valet συντελεῖν quod simplex τελεῖν, cuius alioqui multiplex est significatio. *Percellebatur*, ἐξεπλήσσοντο, vel obstupescebat. Vulg. *Admirabantur*: id est ἐθαύμαζον. quod quidem minus aliquid significat quàm ἐκπλήττεσθαι. Ad verbum, Excutiebantur. nam qui obstupescunt, illis veluti valido aliquo ictu mens excutitur.

29 *Docebat*, ἦν διδάσκων. Vulgata ad verbum, *Erat docẽs.* Periphrasis Hebræa, Græcis etiam familiaris: cuius tamen interdũ ea vis est vt moram significet & perseuerentiam in aliqua re facienda: quamobrem etiam alicubi retinuimus. *Auctoritatem*, ἐξουσίαν, siue potestatem, vt conuertit Vetus interpres, id est δύναμιν. nam hæc inter se parum differunt. Interdum autem ἐξουσία declarat ἀξίωσιν, id est dignitatem, vt Ioh.1.12. Sed licentiæ nomen, quanuis Græco vocabulo ἐξουσία opponatur, tamen vbique repudiaui, quia plerunque in vitio ponitur. Talem autem hìc sese præstitit Christus in doctrina cælesti promulganda, vt se planè Deum esse ostendens, à quo Lex ipsa esset perlata, quique pro suo iure de vita & morte dissereret. Itaque pro eo quod Prophetæ interpretes alienæ volũtatis, dicunt, Hoc dicit Dominus: Ipse dicere solet, Amen amen dico vobis, vt ipsius legis auctor.

IN CAPVT VIII.

1 *Quum autem descendisset*, καταβάντι δὲ αὐτῷ. Id est καταβάντος δὲ αὐτοῦ, nisi malimus αὐτῷ, quod mox consequitur, redundare ex Hebræorum idiotismo.

2 Καὶ ἰδοὺ, λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

‖ Et ecce, ⁚ leprosus veniens adorauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

Et ecce, leprosus veniens adorabat eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare. Mar.1.40 luc.5.12.

3 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.

Extensáque manu tetigit eum Iesus, dicens, Volo, ⁚ purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.

Et extendẽs Iesus manum, tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim mundata est lepra eius.

4 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅρα μηδενὶ εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

Tunc dicit ei Iesus, Vide ⁚ *vt* nulli dicas: sed abi, ostende te sacerdoti, & offer ⁚ donum illud quod ‖ imperauit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.

Et ait illi Iesus, Vide nemini dixeris: sed vade, ostende te sacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moyses, in testimonium illis. Leuit.14.4.

5 Εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος παρακαλῶν αὐτὸν,

‖ ⁚ Ingressum autem Iesum in Capernaum adiit Centurio, ⁚ precans eum,

Quum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum Centurio, rogans eum, Luc.7.1

6 Καὶ λέγων, Κύριε, ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς, δεινῶς βασανιζόμενος.

Et dicens, Domine, ⁚ puer meus ⁚ proiectus est domi paralyticus, & vehementer torquetur.

Et dicens, Domine, puer meus iacet in domo paralyticus, & malè torquetur.

7 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.

Tunc dicit ei Iesus, Ego, quũ venero, ⁚ sanabo eum.

Et ait illi Iesus, Ego veniam, & curabo eum.

8 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη, Κύριε οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

Et respondens Centurio dixit, Domine non sum ⁚ dignus vt sub tectum meum ingrediaris: sed solùm ⁚ loquere, & sanabitur puer meus.

Et respondens Centurio ait, Domine non sum dignus vt intres sub tectum meum: sed tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus.

9 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας· καὶ λέγω τούτῳ, πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

⁚ Etenim ego sum homo ⁚ sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites: & dico huic, proficiscere, & proficiscitur: & alteri, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.

Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, vade, & vadit: & alij, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.

Leprosus, λεπρὸς. Lepra non declarat morbum quem Græci elephantiasin, nos *ladrerie* vocamus, sed pertinacissimæ scabiei genus. qua de re multa apud Græcos medicos traduntur. Herodotus in Clio λέπρας per λεύκην exponit. Sed videri potest Dominus hoc morbo populum suum peculiariter castigasse: vnde etiam orta fabula de Iudæis Ægypto propter tabem pulsis quæ corpora fœdaret. quam vt veram Tacitus commemorat lib. histor. 5.

3 *Purgator*, καθαρίσθητι. Vulgata rectè ad verbum, *Mundare*, vel *Munderis*. sed vitanda fuit amphibolia, quæ quidem in Græco nulla est. Erasmus, *Mundus esto*: quod potius exprimit neutrum absolutum, quum καθαρίζεσθαι sit passiuum.

4 [*Vt*] *ne cui dicas*, ἵνα μηδενὶ εἴπῃς. Ergo vel non præsente seu conscia turba illum tangendo sanauit, quæ fortassis illum propterea tanquam immundum refugisset: vel prohibet illum hoc longius spargere. Varias autem huius interdicti causas refert Basilius in longa ad Cæsarienses epistola. Ego verissimam & appositissimam esse credo quæ à doctissimo interprete affertur, ne turba in solis miraculis obstupescens non satis ipsi spacij, ad præcipuum illud sibi à patre impositum munus obeundum, ad docendum videlicet, relinqueret. *Donum illud*, τὸ δῶρον. De certa oblatione loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum expressimus. Vulgata, legit τὸ δῶρόν σου, id est oblationem tuam, siue, tibi leproso præscriptam, & Syrus interpres quoque addit pronomen. Quàm autem ineptè nonnulli ex his verbis conentur auricularem illam confessionem elicere, in qua constituunt absolutionem à peccatis, vel ex eo constat, quòd ad sacerdotẽ non mundãdi, sed iam mundati ablegantur.

5 *Ingressum autem Iesum*, εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ. Vide supra 1. *Precans*, παρακαλῶν. Vulgata, *Rogans*. id est δεόμενος. Erasmus, *Obsecrans*, id est ποτνιώμενος. Alij, *Supplicans*, id est ἱκετεύων. Studuimus enim quoad eius fieri potuit suam cuique Græcæ Latinam vocem apponere.

6 *Puer*, ὁ παῖς. Vel filius, vel seruus. Nam pueri etiam à Latinis serui dicuntur, sicut apud Hebræos נער, [*Naar*] & puerum & ministrum declarat. *Proiectus est*, βέβληται, in lecto videlicet prostratus, quasi cadauer, sicuti sunt paralytici. Sic Virgilius, *Sternitur & toto proiectus corpore terræ*. Vulgata, *Iacet*, id est κεῖται. Erasmus, *Decumbit*. id est κατάκειται.

7 *Sanabo*, θεραπεύσω. Vulgata, *Curabo*. Erasmus, *Medebor*: qui tamen hanc versionem meritò reiecit suprà cap. 4.23. Certè hic ponitur pro ἰᾶσθαι: quo vocabulo postea vtitur.

8 *Dignus*, ἱκανός. Erasmus, *Idoneus*. Vide suprà cap. 3. 11. *Loquere*, εἰπὲ λόγον. Erasmus ad verbum, *Dic verbum*. sicut vulgò dicimus, *Dites vn mot*: sed pro loqui videtur simpliciter etiam accipi infrà 12.32. Vulgata, *Dic verbo*. nam in quibusdam codicibus scriptum inuenimus εἰπὲ λόγῳ, sed eodem sensu. Nam εἰπὲ (id est dic) accipitur Hebraico more, pro iube. λόγῳ verò significat loquutione & verbis: perinde acsi diceret, Tantùm loquere: nam tantùm opus est vt verbo iubeas. Alioquin λόγος non verbum sed sermonem & orationem declarat. vide infrà versu decimosexto.

9 *Etenim ego*, Καὶ γὰρ ἐγώ. Vulgata, *Nam & ego*, quæ interpretatio sententiam deprauat. Nec enim à pari Centurio iste fidei plenus argumentatur, neque dixit Euangelista κἀγὼ γὰρ, sed à minore ad maius sic colligit. Si ego sic aliis imperans vt tamen aliis subsim, tamen quod iubeo per subditos meos efficio, quid tu non effeceris vel solo verbo, qui videlicet suprà omnia emineas? *Sub potestate* [*constitutus*,] ὑπὸ ἐξουσίαν, id est ὑπεξούσιος. Erasmus, *Alterius potestati subditus*. Ego Vulgatam interpretationem prætuli, non modò quia propius accedit ad Græca, sed etiam quia participium τεταγμένος (id est constitutus) suppleuit ex Luca.

10 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασε· καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

10 *Hæc* autem quum audiisset Iesus, miratus est: & ait sequentibus, Amen dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

10 *Audiens autem hæc Iesus miratus est: & sequentibus se dixit, Amen dico vobis, non inueni tantam fidem in Israel.*

11 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν·

11 Dico autem vobis multos ab Oriente & Occidente venturos, & ¨accubituros cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum:

11 *Dico autem vobis quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & recũbent cum Abraham Isaac & Iacob in regno cælorum:*

Infrà 22.13

12 Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

12 ‖ ¨Filios verò regni eiectum iri in tenebras ¨illas exteras. illic erit fletus & stridor dentium.

12 *Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores. ibi erit fletus & stridor dentium.*

13 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῳ, Ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. Καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

13 Et dixit Iesus Centurioni, Abi, & vt credidisti fiat tibi. Sanatúsque est puer eius ¨eo ipso momento.

13 *Et dixit Iesus Centurioni, Vade, & sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora.*

Mar. 1.29. luc. 4.38

14 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου, εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.

14 ‖ Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam, & febricitantem.

14 *Et quum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum eius iacentem & fabricitantem.*

15 Καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός· καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

15 Tetigítque manum eius, & dimisit eam febris: & surrexit, ac ministrauit eis.

15 *Et tetigit manum eius, & dimisit eam febris: & surrexit, & ministrabat eis.*

Mar. 1.31 luc. 4.40.

16 Ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.

16 ‖ ¨Quum autem serum *diei* esset, ¨obtulerũt ei dæmoniacos multos, & eiecit spiritus ¨verbo, omnésque malè affectos sanauit.

16 *Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eijciebat spiritus verbo: & omnes male habentes curauit.*

Esa. 53.4. 1. pet. 2.24

17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.

17 ‖ Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, Ipse ¨inualetudines nostras accepit, & morbos portauit.

17 *Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiã prophetam, dicentem, Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes nostras portauit.*

---

11 *Accubituros*, ὅτι ἀνακλιθήσονται. Translatio est sumpta à conuiuiis, quibus sæpe solet comparari vitæ æternæ felicitas. Itaque Accumbere idem hîc declarat atque promissionis Abrahamo factæ, id est æternæ felicitatis, cum eo fore participes: quod etiam declaratur appellatione collocationis in sinu Abrahami, sicut charissimi patrisfamiliâs: proximi quasi in sinũ illius recumbebant. quod de Iohanne in extrema illa Cœna commemoratur. Nam ἀνακλίνεσθαι pro κατακλίνεσθαι hîc ponitur. Latini recumbendi quidem verbo vtuntur (quod Vetus interpres vsurpauit, simili etiam significatione) sed raró.

12 *Filios regni*, οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας. id est indigenas, quos vocant vulgò naturales subiectos. Intelligit autem Dei regnum, ad quod pertinebant in genere quicunque erant ex Abrahæ genere, quum longè alia sit ratio coram Deo censendi filios Abrahæ, nimirum ex fide. Castellio regios interpretatur, duplici errore. Primùm enim, quanuis soleant Hebræi filios generaliter vocare qui sunt alicui rei peculiariter destinati, (vt infrà, 9.15, filij thalami dicuntur qui cum sponso versantur, & Iohan. 16.12, filius perditionis, id est exitio deuotus) tamen peculiaris est hoc loco emphasis huius nominis, adeo vt nullo modo expungendum fuerit, quoniam nullus in hoc regno censetur nisi idem sit Abrahami filius, quia Deus cum solo Abrahamo & eius sobole regnum æternum pactus est. Deinde non temerè scriptum est FILII REGNI potius quàm FILII REGIS, quoniam multi sunt in regno quos tamen rex tandem vt infidos reiicit: omnes autem regis filij, sunt vnici illius naturalis filij cohæredes. *Illas exteras*, τὸ ἐξώτερον. id est quæ extra sunt, vt intelligas extra hoc regnum nullam esse lucem, sed tenebras, id est pœnas illas æternæ felicitati oppositas, quibus nihil horribilius. Ideo articuli repetiti vim expressi.

13 *Eo ipso momento*, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, *Ex illa hora*. Erasmus, *In illa hora*. Vide infrà, cap. 9.22. Post hæc testatur Erasmus (cui adstipulantur nonnulli veteres codices) se additum reperisse, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα. id est, *Et reuersus Centurio domum suam eo ipso momento, inuenit puerum suum sanum.*

16 *Quum autem serum* [*diei*] *esset*, ὀψίας δὲ γενομένης, sub. ἡμέρας. ὥρα, verò non simpliciter hîc significat duodecimam partem diei, sicut apud Iudæos dies diuidebatur, sed illud ipsum tempus quo Christus isto sermone fuit vsus, vt ab ipso non aliunde profectum hoc beneficium constaret: quamobrem momentum quàm Horam vel tempus malim interpretari. Vulgata, *Vespere autem facto*, id est ἑσπέρας δὲ γενομένης. Erasmus, *Quum autem appetisset vespera*. Liuius, *Castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere.* *Obtulerunt*, προσήνεγκαν. Erasmus, *Adduxerunt*, id est προσήγαγον: quamuis quod ad sententiam attinet, nihil intersit vtro verbo exponas. *Dæmoniacos*, δαιμονιζομένους. id est à dæmonibus obsessos, non simpliciter furiosos, quos vetus Ecclesia ἐνεργουμένους vocabat, eos etiam, meo iudicio, intelligens qui interiore & à medicis sanabili furore corripiebantur, dilucida habentes interualla. Nam & Cræci medici quoddam istiusmodi furoris naturalibus remediis sanabilis genus δαιμόνιον vocant, in eo tamen reprehendendi quòd superstitiosa & magica quædam interdum admiscent, vt apud Nicolaum Damascenum videre est. Morbos autem istos etiam à corporis intemperie orientes à dæmonibus etiam interdum immitti & ex historia Iobi liquet, & ex iis qui σεληνιαζόμενοι in his historiis dicuntur, & ex incurua illa muliere cuius fit mentio Luc. 13. 12. Sed & Euripides in Phœnissis δαιμονῶντας vocat eos qui dæmonum agitatione insaniunt. *Verbo*, λόγῳ. id est, loquendo duntaxat & iubendo, vt ij solent quorum est summa potestas, Cic. 2. in Catil. *Ego vehemens ille Consul, qui verbo ciues in exilium eiicio.* Et paulo pòst, *Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos eijcerem qui hæc loquuntur.* Vide suprà, vers. 8.

17 *Inualetudines*, ἀσθενείας. id est ἀῤῥωστίας. Hebr. חלים [*cholim*] quanuis certum sit Esaiam generaliter agere de iis omnibus quæ Christus propter nostra peccata pertulit, &

spiritualia

spiritualia ipsius in nos beneficia propriè respicere, quorũ tamen specimen in sanandis ægrotis edidit. Vulgata & Erasmus solent Infirmitates interpretari, sed impropriè. Tertullianus lib. in Marcionem 4, valetudines conuertit, & βαστάζειν legit αἴρειν, quod verbum significat etiam Tollere.

---

18 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτὸν, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

19 Καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.

20 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

21 Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.

22 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

23 Καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

24 Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.

25 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.

26 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγό-

18 ‖Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, ¨iussit vt abiretur¨ in vlteriorem *ripam*.

19 Et quum accessisset ¨quidam Scriba, dixit ei, ¨Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes habent ¨lustra, & volucres cæli, ¨nidos: ¨filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

21 Alius autem ¨ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi ¨primùm abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Sequere me, & sine vt mortui sepeliant mortuos ¨suos.

23 ‖Et ¨quum ipse esset ingressus nauigium, sequuti sunt eũ discipuli eius.

24 Et ecce ¨concussio magna facta est in mari, adeo vt nauis operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli ¨excitauerunt eum dicentes, Domine serua nos, perimus.

26 Et dicit eis, Quid timidi estis, ô exigua fide præditi?

18 *Videns autem Iesus turbas multas circum se, iußit discipulos ire trans fretum.* Luc. 9.57

19 *Et accedens vnus Scriba ait illi, Magister, sequar te quocunque ieris.*

20 *Et dicit ei Iesus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput suum reclinet.*

21 *Alius autem de discipulis eius ait illi, Domine, permitte me primùm ire, & sepelire patrem meum.*

22 *Iesus autem ait illi, Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.*

23 *Et ascendente eo in nauiculam, sequuti sunt eũ discipuli eius.* Mar 4.31. luc. 8.22.

24 *Et ecce, motus magnus factus est in mari, ita vt nauicula operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.*

25 *Et accesserunt ad eum discipuli eius, & suscitauerunt eum, dicẽtes, Domine salua nos, perimus.*

26 *Et dicit eis Iesus, Quid timidi estis modicæ fidei?*

Iußit vt abiretur, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. i. Indixit profectionem, pro quo Gallicè dixeris, *Il commanda qu'on allast.* Nec enim ita est hoc accipiẽdum quasi discipulos trans lacum ablegarit, vt qui vnà cum ipsis traiecisse postea dicatur: sed significauit illis se traiicere lacum constituisse, nempe vt nauigium & cætera necessaria compararẽtur. Itaque Vulgatam interpretationem, *Iußit discipulos ire trans fretum*, (præterquam quòd addit de suo vocem *Discipulos*, neque τὸ πέραν fretum significat) vt ambiguam meritò mutaui. *In vlteriorem* [*ripam*,] εἰς τὸ πέραν. Vulg. *Trans fretum.* id est πέραν τῆς θαλάσσης, vel τοῦ πορθμοῦ. Erat enim sita Capernaum cis lacum Tiberiadis.

19 *Quidam Scriba*, εἷς γραμματεύς. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Vnus Scriba*. quo genere dicendi vtimur etiã in vernaculo nostro sermone. *Magister*, διδάσκαλε. Vide inf. 19.16. Magistri nomẽ alioqui latius patet: & ἐπιστάτῃ potius quàm διδασκάλῳ respõdet. Sic tamẽ Hebræis Rabbi dicitur de doctoribus, interprete Iohanne 20, 16. Sed & Latini interdum Magistri nomen peculiariter præceptoribus, quos vocamus, tribuunt, vt ille apud Ciceronem de amicitia, Scæuolam magistrum suum appellat.

20 *Lustra*, φωλεούς. Vulgata & Erasmus, *Foueas*. id est ὀρύγματα, vel διορυχάς. Egõ lustra interpretor, seruata eiusdem etymologiæ ratione, si Grammaticis credimus. *Nidos*, κατασκηνώσεις: id est hoc loco, καλιάς: nisi ad arborũ ramos referre malimus, quò sese aues quotidie recipiunt. Significantur autem propriè hoc vocabulo Vmbracula. nam σκηνὴ à σκιὰ deriuatur, declarátque propriè tabernaculum ex ramis & frondibus contextum. Virgil. 1. Æneidos, *tum syluis scena coruscis Desuper*, &c. quo modo etiam nidi ab auibus construuntur. *Filius autem hominis*, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Quòd nonnulli putant sic vocatum Christum quòd filius esset vnius tantùm hominis, (id est Mariæ) cæteri verò, filii potius hominum, eo refellitur quòd sic Ezechielem sæpe vocat Spiritus Dei: vt alios taceam. Rursus quòd nonnulli volunt humanam naturam Christi sic indicari, etsi verum est, tamen mihi quoque videtur plerisque locis non vsqueadeo magnum pondus habere. Assentior igitur illis qui Hebraicam phrasin esse volunt, pro homine, sicut Homerus sæpe υἷας Ἀχαιῶν (filios Achiuorum) vocat Achiuos. Sic enim omnino accipitur capite 49 Ieremiæ, & aliis locis plurimis: quanuis Vetus interpres ferè vertat plurali numero, Filii hominum. Sed hoc addo, propterea quòd familiare est Hebræis vt de se loquantur in tertia persona, ideo accipi loco pronominis primæ personæ, in Euangelica historia: in qua non memini quenquam, præter vnum Christum, filium hominis vocatum, idque tum demum quum ipse de se loquitur.

21 *Ex discipulis*, τῶν μαθητῶν. At non certè ex illis duodecim, assiduis eius comitibus: ex quo intelligitur Christum palàm indicasse suam traiectionem, ac proinde non paucos sese ad illum sequẽdum comparasse, vt etiam versum superiorem 18, Chrysost. & August. accipiunt. *Primùm abire*, πρῶτον ἀπελθεῖν. Vetustum quoddam exemplar hoc vocabulum πρῶτον non habet, & videtur expungi posse:

22 *Suos*, τοὺς ἑαυτῶν. Leuiculum est quod admonet Erasmus, vertendum fuisse, *Suos ipsorum*, quia ἑαυτῶν additur: Constat enim loco simplicium pronominum reciproca à Græcis vsurpari in huiusmodi locis: vt paulo antè ὑπ' ἐμαυτὸν, pro ὑπ' ἐμέ. Sed hoc potius obseruãdum erat, mortuos priore loco dici homines ψυχικούς, neque de Euãgelii doctrina sollicitos, quod tamen studium oportuit, sine exceptione cæteris rebus omnibus anteponi.

23 *Quum ipse esset ingressus*, ἐμβάντι αὐτῷ εἰς πλοῖον. Vulgata, *Ascendente eo in nauiculam*. id est τὸ πλοιάριον. Erasm. *Quum esset ingressus nauim.* id est τὴν ναῦν. Est autem πλοῖον quodcunque nauis genus, παρὰ τὸ πλεῖν, quod nauigare significat in genere. πλοιάριον verò Lentulus dicit Nauigiolum, lib. 12 Epistol. Gallis, *vne flette.*

24 *Concußio*, σεισμός. vel, Succussio. id est vehementissima tempestas. plus enim est σεισμὸς quàm κίνησις: quanuis Terræ motum dicant Latini quem γῆς σεισμὸν vocant Græci.

25 *Excitauerunt*, ἤγειραν. Hoc verbum quum est transitiuum conuerto Suscitare, vt suprà cap. 3.9. quum de ortu rei alicuius agitur, Deo videlicet sursum ciente quæ prius non existebant: Excitare, quum de somno disseritur, vt hoc loco: quoties denique absolutè vel passiuè accipitur, interpretari soleo Surgere, vel Expergefieri, vel Excitari: vt suprà, cap. 1.24, & 2.13.

πισοι; Τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Mar. 5.2. Luc. 8.26.

Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.

Καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν, λέγοντες, Τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;

Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη.

Οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑπάγετε. Οἱ δὲ, ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Καὶ ἰδοὺ, ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν.

Οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον, καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.

Tunc ¨ experrectus ¨ obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, ¨ Qualis est iste, ¨ vt venti quoque & mare ¨ auscultent ei?

28 ‖Et quum ipse venisset ad vlteriorem ripam, in regionem ¨ Gergesenorum, occurrerūt ei duo dæmoniaci, è monumentis prodeūtes, ¨ sæui valde: adeo vt non valeret quisquam præterire per viam illam.

29 Et ecce ¨ clamarunt, dicentes, ¨ Quid nobis tecum, Iesu fili Dei? venisti huc vexatū nos ¨ ante constitutum tempus?

30 Erat autē ¨ longè ab eis grex porcorum multorum pascens.

31 Dæmones verò precabantur eum, dicētes, Si ¨ eiicis nos, ¨ permitte nobis abire in gregem ¨ porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò egressi abierunt in illum gregē porcorum: & ecce, ¨ ruit totus ille grex porcorum ¨ è præcipitio in mare, & ¨ mortui sunt in aquis.

33 ¨ Pastores autem fugerunt: & ¨ quum abiissent in vrbem, renuntiarunt ¨ omnia, & ¨ quæ dæmoniacis facta fuerant.

Tunc surgens, imperauit ventis & mari: & facta est tranquillitas magna.

27 *Porro homines mirati sunt, dicentes, Qualis est hic, quia venti & mare obediunt ei?*

28 *Et quum venisset Iesus trans fretum, in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sæui nimis, ita vt nemo posset trāsire per viam illam.*

29 *Et ecce clamauerunt, dicentes, Quid nobis & tibi Iesu fili Dei? venisti huc ante tempus torquere nos?*

30 *Erat autem non longè ab illis grex multorū porcorum pascens.*

31 *Dæmones autem rogabant eum, dicentes, Si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.*

32 *Et ait illis, Ite. At illi exeūtes abierūt in porcos: & ecce, magno impetu abijt totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis.*

33 *Pastores autem fugerunt: & venientes in ciuitatem, nuntiauerūt hæc omnia, & de ijs qui dæmonia habuerant.*

---

26 *Experrectus*, ἐγερθείς. vel, quum surrexisset, vt infrà 9.6. *Obiurgauit*, ἐπετίμησε. Vulgata, *Imperauit*. id est ἐνετείλατο. Eras. *Increpauit*: quod potius respondet τῷ ἐπιπλήττειν. Interdum autem accipitur pro Additis minis præcipere, vt infrà, cap. 12.16. sicut apud Latinos accipitur Interminari. Est autem hæc phrasis Hebraica, vt apparet ex Psal. 106.9, & Naum 1.4. Et videtur vti hoc verbo Spiritus sanctus vbi de inhibenda maris tempestate agitur, quòd vis vi obiici & opponi videatur. qua etiam ratione de Satana dicitur, Increpet te Dominus, Zach. 3.2.

27 *Qualis*, ποταπός. Annotat Erasmus hanc particulam ita interrogare vt habeat admirationis emphasin: quod non est perpetuum. distingui tamen debet à ποδαπός, Cuias. *Vt ei*, ὅτι αὐτῷ. Vulg. & Eras. ad verbum, *Quia ei*. quod dicendi genus Latinis est ignotum. Galli verò sic loquuntur, quum dicunt, *Quel homme est ceci, que les vens & la mer luy obeissent?* Sed particulam *Quia* nusquam memini legere hoc modo vsurpatam. *Auscultant*, ὑπακούουσιν. Erasmus & Vulgata, *Obediunt*. id est πείθονται. Certè illa translatio in Latino sermone non est durior quàm in Græco.

28 *Gergesenorum*, Γεργεσηνῶν. Ab vrbe Gergessa quæ & Gerasa, Plinio Genesara, vt & ipse lacus Genesareth dicitur, nomine (vt opinor) composito ex Genesar & Kinereth, vrbe Amorrhæorum, cuius meminit Targhum Hierosolymitanū. Epiphanius aduersus Manichæos legit hoc loco Γαδαρηνῶν, Gadarenorum, vt & Syrus interpres, ab altera vrbe Gadara, hoc etiā tractu regionis cognominato. *Sæui*, χαλεποί. id est ὠμοί. Nam (vt rectè annotat Eras.) hoc vocabulum multa declarat, de quo Plato in Protagora.

29 *Clamarūt*, ἔκραξαν. Eras. *Vociferabātur*. id est ἀνεβόων. *Quid nobis tecum?* τί ἡμῖν καὶ σοί; Erasm. *Quid rei nobis tecū?* & rectè quidem. nam subauditur πρᾶγμα: quum sic loquatur Demosthenes περὶ στεφάνου, Διομνύμενος μηδὲν εἶναί σοὶ καὶ Φιλίππῳ πρᾶγμα. Et Herodot. in Terpsich. σοὶ δὲ καὶ τούτοισι πρᾶγμα τί ἐστι; Sed præcisè etiam interdum sic loquuntur Latini. vt Cicero, *Quid huic cum Fabio?* Idem, *Cum Vatinij legionibus quid erat Antonio?* Vul. ad verbū, *Quid nobis & tibi?* obscurè & barbaré. *Ante constitutū tēpus*, πρὸ καιροῦ. Diem illum videlicet vltimum, quem qui irrident, hinc dici possunt ipsis dæmonibus deteriores. Vsus sum igitur periphrasi vt propriam huius Græcæ vocis significationē
5 exprimerem.

30 *Longè*, μακράν. Vulg. *Non longè*: repugnante quidem fide omnium Græcorum exemplarium, quæ nobis videre contigit: sed tamen rectius (ni fallor) quàm absque negāte particula: quum testentur alij Euangelistæ gregem por-
10 corum ibi in montibus fuisse, non procul (vt existimo) dissitis. Porcos autem ibi fuisse mirum non est, quum testetur Iosephus lib. 17. cap. 13. Gadara vrbem fuisse Græcanici instituti, ac proinde Syriæ attributam. Et hinc fortassis etiam illa monimenta quorum hîc fit mentio, ex pro-
15 phanarum gentium more.

31 *Eijcis*, ἐκβάλλεις. Vulg. addit *Hinc*. id est ἐντεῦθεν. *Permitte nobis abire*, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν. Vulgata, *Mitte nos*. id est πέμψον ἡμᾶς. Vt etiam apud Marcum scribitur. Ridiculi sunt igitur qui permissionem voluntati opponūt,
20 neque iniustus Deus quum rebus quas condidit, ad suam ipsius gloriam, etiam cum ipsarum exitio coniunctam, vtitur. *Porcorum illorum*, τῶν χοίρων. Puto articulum hîc poni δεικτικῶς, & gregem illum quasi in conspectu fuisse: quod exprimendum putaui.

25 32 *Ruit*, ὥρμησε. Vulg. *Impetu abiit*: non necessaria periphrasi. Erasm. *Ferebatur*. id est ἐφέρετο. *E præcipitio*, κατὰ τοῦ κρημνοῦ. Vulg. & Eras. *Per præceps*: nec id quidem Latinè, (vt opinor) nec satis apposité. Ponitur enim κατὰ pro ἀπὸ, vt in illo Homeri Odyss. ξ, κατὰ πέτρης βαλέειν, de saxo
30 deiicere. *Mortui sunt*, ἀπέθανον. Erasmus, *Perierunt*. id est ἀπώλοντο.

33 *Pastores*, οἱ βόσκοντες. Erasm. *Qui pascebant*. Vide infrà, cap. 19.4. *Quum abiissent*, ἀπελθόντες. Vulg. *Venientes*. id est ἐρχόμενοι. Erasmus, *Digressi*. id est μετα-
35 βάντες. *Omnia*, πάντα. Vulgata, *Omnia hæc*. id est πάντα ταῦτα. quod etiam videtur cum iis quæ sequuntur melius conuenire. *Quæ dæmoniacis facta fuerant*, τὰ τῶν δαιμονιζομένων. vel (vt Erasmus) quæ dæmoniacis accidissent. Sic enim rectè Hellenismus (alioquin obscurus) illu-

πολαποί. ποδαποί.

Gadara.

ſtratur. Vulg. *De ijs qui dæmonia habuerāt.* id eſt περὶ τῶν δαιμονιζομένων. Simili dicendi genere etiam vtitur infrà, cap. 21. 21.

34 Καὶ ἰδοὺ, πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑῚ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

2 Καὶ ἰδοὺ, προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον· καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπε τῷ παραλυτικῷ, Θάρσει τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

3 Καὶ ἰδοὺ, τινὲς τῶν Γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτος βλασφημεῖ.

4 Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν, Ἱνατί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

5 Τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι καὶ περιπάτει;

6 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ,) Ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

7 Καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

8 Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐθαύμασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις.

9 Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματ-

34 Et ecce, tota vrbs exiuit in occurſum Ieſu: & quum vidiſſent eum, rogarunt vt ⁘digrederetur à finibus ipſorum.

CAP. IX.

1 I⁘Ngreſſus igitur nauigium, traiecit, & venit ⁘in ſuam vrbem.

2 ‖Et ecce, ⁘obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: ⁘quúmque vidiſſet Ieſus fidem eorum, dixit paralytico, ⁘Confide fili, ⁘remiſſa ſunt tibi peccata tua.

3 Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud ſe, Iſte ⁘blaſphemat.

4 Et ⁘quum vidiſſet Ieſus cogitationes eorum, dixit, ⁘Quid cogitatis mala in cordibus veſtris?

5 ⁘Vtrum enim eſt facilius, dicere, remiſſa ſunt tibi peccata: an dicere, ſurge & ambula?

6 Vt autem ſciatis poteſtatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata, (tunc dicit paralytico,) Surge, tolle tuum lectum, & abi domum tuam.

7 ⁘Tunc *ille* ſurrexit, abiítque domum ſuam.

8 Turba verò quum *hoc* vidiſſet, ⁘mirata eſt, & glorificauit Deum, qui dediſſet talem poteſtatem hominibus.

9 ‖Et ⁘quū digrederetur Ieſus illinc, vidit quendā ⁘ſedentem ⁘ad telonium qui Matthæus

34 *Et ecce, tota ciuitas exijt obuiam Ieſu: & viſo eo, rogabat eum vt tranſiret à finibus eorum.*

CAP. IX.

1 *ET aſcendens Ieſus in nauiculam, transfretauit, & venit in ciuitatem ſuam.*

2 *Et ecce, offerebant ei paralyticum iacentem in lecto: & videns Ieſus fidem illorum, dixit paralytico, Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.*

Mar. 2. 3. luc. 5. 18.

3 *Et ecce, quidam de Scribis dixerunt intra ſe, Hic blaſphemat.*

4 *Et quum vidiſſet Ieſus cogitationes eorum, dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus veſtris?*

5 *Quid eſt facilius, dicere, dimittuntur tibi peccata tua: an dicere, ſurge & ambula?*

6 *Vt autem ſciatis quia Filius hominis habet poteſtatem in terra dimittendi peccata, (tunc ait paralytico,) Surge, tolle tuum lectum, & vade in domum tuam.*

7 *Et ſurrexit, & abijt in domum ſuam.*

8 *Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt Deum, qui dedit poteſtatem talem hominibus.*

9 *Et quū tranſiret inde Ieſus, vidit hominem ſedentem in telonio, Mat-*

Mar. 2. 14. luc. 5. 27.

34 *Digrederetur*, μεταβῇ. Vulgata, *Tranſiret*. id eſt διαβῇ. Eraſm. *Decederet*. id eſt ἀποχωρήσῃ. & infrà, cap. 12. 9, Progreſſus, id eſt προβάς. Sic quotidie viliſſima etiam quæque mundus ſalutis ſuæ iactura redimit.

IN CAP. IX.

1 *Ingreſſus*, ἐμβάς. Vulgata, *Aſcendens*. id eſt ἐπιβάς: & addit, *Ieſus* Ἰησοῦς. *Vrbem ſuam*, εἰς ἰδίαν πόλιν. in qua videlicet veluti domicilium habebat, totam alioqui regionem obiens, nempe Capernaum, Mar. 2, 1.

2 *Obtulerunt*, προσέφερον. Eraſm. *Adduxerunt*. quæ interpretatio neque Græco vocabulo propriè reſpondet, neque huic loco conuenit. Neque enim ducebatur ſed ferebatur paralyticus, & quidem in lecto decumbens, vt narratur Mar. 2. 1. *Quúmque vidiſſet*, καὶ ἰδών. id eſt, quū ex manifeſto ſigno cognouiſſet. Sic in hoc eodē cap. verſu 4, ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις: & Exodi 20. 18, *Omnis populus videbat voces*. *Confide*, θάρσει. Eraſm. *Bono animo eſto*. Cic. in hac ſignificatione dicere ſolet Cōfidere animo. θαῤῥεῖν autem idem etiam valere quod apud Latinos Confidere, vel illud Herodiani confirmat lib. 4, ἐθάῤῥει δὲ αὐτῷ θεραπεύοντι αὐτὸν αἰῶθεν. id eſt Confidebat autem ei, vtpote iam pridem ſui ſtudioſo. *Remiſſa ſunt*, ἀφέωνται. Vulg. & Eraſm. *Remittuntur*, ἀφίενται. Sed eſt in tempore perfecto emphaſis minimè negligenda. Vide Mar. 2, 5.

3 *Blaſphemat*, βλασφημεῖ. id eſt impiè loquitur. Nā hac ſignificatione peculiari vſurpatur à ſacris ſcriptoribus noſtris, quo modo etiam apud Platonem bis in Alcibiade poſteriore, & in extremo de Rep. ſecundo libro ponitur. quū alioqui communi vſu apud Græcos diſertiores idem valeat quod βλάπτειν τὴν φήμην καὶ συκοφαντεῖν. id eſt calumniari, vel maledicere, ſiue alterius famam maledictis lædere.

4 *Quum vidiſſet*, ἰδών. Chryſoſtomus legit, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, Quū ſciret Ieſus. *Quid*, ἱνατί. Hebr. לָמָּה [*lammah*] pro Quamobrem, vel Quorſum.

5 *Vtrum enim eſt*, τί γάρ ἐστιν, pro πότερον γάρ ἐστι. Vulgata ad verbum, *Quid eſt?* quod in Latino præſertim ſermone nouum eſt. deinde etiam omiſit coniunctionem.

7 *Tunc [ille] ſurrexit*, καὶ ἐγερθείς. Pro καὶ vertimus Tunc, quia (vt ſæpe nobis dicendum erit) Vau Hebræorum ita etiam accipitur: & viſa eſt mihi hæc ſignificatio huic loco melius conuenire. Eraſm. autem, quem ſum ſequutus, rectè fecit quod relatiuum addiderit, vt tolleretur amphibolia.

8 *Mirata eſt*, ἐθαύμασαν. Vulg. *Timuerunt*. id eſt ἐθαμβήθησαν, vt exiſtimat Eraſmus. Sed etiamſi ita ſcriptū eſſet Græcè, potius dicendum fuerat, *Expauerunt*. Exemplar quoddā habet ἐφοβήθησαν: quod potius legit Vetus interpr.

9 *Quū digrederetur*, παράγων. Hic ἄγειν ponitur pro βαδίζειν: vt in illo Terentii, *Quò te agis?* Eraſ. *Præteriens*, παριών. Ponitur ergo hîc τὸ παράγειν, multiplicis alioqui ſignificationis, pro Digredi, ſicut paulò pôſt verſu 27, id quod oſtendit particula ἐκεῖθεν, domo videlicet egreſſus. ita tamen vt in ipſo itinere id eſſe factum intelligamus. Alioquin idem valet quod παροδεύειν & παριέναι, vt infrà cap. 20. 30. *Sedentem*, καθήμενον. Sic Vetus interpres. Eraſ. autem maluit vertere Deſidētem, id eſt otioſum ſedentem, quod non probo. Nam & iudices καθημένους eadē ratione dicas Deſidere, nō Sedere. Deinde vix vnquam

est otiosum hoc hominum genus. *Ad telonium,* ἐπὶ τὸ τελώνιον. id est Ad publicanorum mensam, quò videlicet tributa referebantur. Memini porro me apud Chrysostomum legere τελώνιον pro scrinio.

θαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

10 Καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδού, πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

11 Καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν;

12 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

13 Πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

Osee 6.6 infrà 12.7. 1. Tim. 1.15.

14 Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου, λέγοντες, Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλά, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι;

Mar. 2.18 Luc. 5.33.

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν.

16 Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

dicebatur, & dixit ei, Sequere me. Atque *is* surgens sequutus est eum.

10 Et factum est quum Iesus accumberet ⁘ domi *illius*, ⁘ ecce, multi publicani ⁘ & peccatores qui venerãt, simul accubuerũt cum Iesu & discipulis eius.

11 Quúmque *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus ⁘ edit doctor vester?

12 Iesus autem quum *hoc* audisset, dixit eis, Iis qui valent, non est opus medico, sed malè habentibus.

13 ⁘Ite verò & discite quid sit, ⁘‖Miserationem volo, & non ⁘sacrificium. non enim veni vocatum ⁘ iustos, ‖sed peccatores ⁘ad resipiscentiam.

14 Tunc adeunt eum discipuli Iohannis, dicentes, ‖Quare nos & Pharisæi multũ ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunãt?

15 Et dixit eis Iesus, Num possunt ⁘filij thalami lugere quãdiu cum eis est sponsus? Aderunt autem dies quum ⁘tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.

16 Nullus autem ⁘indit ⁘panniculũ impexũ ⁘in vestimẽtũ vetus: ⁘illud enim ipsi supplemẽtum tollit *aliquid* ex illo vestimento, & fit peior ⁘fissura.

thæum nomine, & ait illi, Sequere me. Et surgens sequutus est eum.

10 *Et factum est, discumbente eo in domo, ecce, multi publicani & peccatores venientes discumbebant cum Iesu & discipulis eius.*

11 *Et videntes Pharisæi dicebant discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat magister vester?*

12 *At Iesus audiens ait, Non est opus valentibus medicus, sed malè habentibus.*

13 *Euntes autem discite quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium. non enim veni vocare iustos, sed peccatores.*

14 *Tunc accesserunt ad eũ discipuli Iohannis, dicentes, Quare nos & Pharisæi ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant?*

15 *Et ait illis Iesus, Nũquid possunt filij sponsi lugere quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.*

16 *Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius à vestimento, & peior scissura fit.*

10 *Domi,* ἐν τῇ οἰκίᾳ. Matthæi videlicet, sicut liquet ex Luca. Quamobrem etiam Erasmus rectè addidit relatiuũ Illius. *Ecce,* καὶ ἰδού. Particula καὶ omnino abundat hoc loco, vt à Vulgato interprete meritò sit prætermissa. Sic etiam infrà, cap. 28.9: apud Lucam autem sæpissimè. cuius pleonasmi simile prorsus exemplum habemus Gen. 22.1.

Et peccatores, καὶ ἁμαρτωλοί. Publicani, siue potius publicanorum socii, qui ferè prouinciales erant, propterea quòd Iudæa in prouinciam redacta, operam suam ad exactionem tributorum Romanis locabant, (quibuscum etiam plerunque versabantur) à cæteris Iudæis inter profanos censebantur, ideóque חטאים [*chataim*] (id est peccatores & scelerati) vocabantur. neque in synedria recipiebãtur, religionis quidem obtentu: quòd cum incircũcisis cõmunem vitæ consuetudinem haberent, sed reuera Romanorũ iugũ exosi, quibus isti operã locabant. Qua verò rapacitate publicani prouinciales exugerẽt, ex historiis intelligitur. Sed nunc miro quodã Dei iudicio factum est vt publicanis illis in regnum Dei ingressis, ipsi Iudæi inter Turcas sint facti publicani. Τέλη propriè dicũtur Portoria, quæ significatio conuenit huic loco. Gesta enim hæc sunt in Capernaum, frequentissimo lacus illius portu.

11 *Edit,* ἐσθίει. id est (vt vertit Eras.) *Sumit cibum.* Vetustũ quoddam exemplar additum habet, καὶ πίνει, *& bibit.*

13 *Ite verò,* πορευθέντες δέ. Erasmus, *Quin potius ite.* μᾶλλον δὲ πορευθέντες, sicut scribit Euangelista noster infrà, cap. 10.6. Sic autem Latini quoque Eundi verbo vtuntur, rei alicuius aggressionem significantes. *Miserationem,* ἔλεον. Hoc ipsum est quod ἐλεημοσύνην suprà vocauit, cap. 6.1. vbi diximus hac voce contineri omnia charitatis officia, quæ inani externo cultui hoc in loco opponuntur. *Sacrificium,* θυσίαν. Causa (vt opinor) non fuit cur hac interpretatione offenderetur Valla. Nam etsi Thus Latinum vocabulum à θύω deriuatur, minimè tamẽ inde efficitur θύειν & θυσίαν de suffitibus tantùm dici, quũ τὸ θύειν mactare & occidere significet. vnde vocabulum Gallicum *Tuer.* Deinde nihil prohibet quominus θυσία interdum ipsum sacrificium, interdum verò victimam declaret. *Iustos,* δικαίους. Id est, eos qui sibi iusti videntur, siue qui se iustos esse somniant, quod fuit Pharisæorum dogma: quibus opponuntur peccatores, id est, qui suorum peccatorum sensu vulnerati ad vnam Dei misericordiam confugiunt. Vtrorúmque exemplum proponitur Luc. 18,10. *Ad resipiscentiam,* εἰς μετάνοιαν. Vetus interpres hæc non interpretatur, quæ etiam desunt in vetustis duobus exemplaribus.

15 *Filij thalami,* οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος. Vulgata, *Filij sponsi.* Erasmus filios thalami interpretatur, vt ego in Marco & Luca. Nam (vt ipse rectè notat) νυμφῶνος appellatione nõ significatur sponsus, sed thalamus. Vocantur autem filii thalami quos sponsus in suum vsque thalamum admittit, vt sodales & maximè familiares: sicut dicunt Hebræi filios plagarum, filios mortis, & alia id genus quæ passim occurrunt, sicut annotauimus suprà, cap. 8.12. Horum autem sponsi sodalium exemplum extat Iud. 14,12. Græci παρανυμφίους appellant, qui apud prophanas gentes epithalamium carmen canebant. *Tolletur,* ἀπαρθῇ. Legitur in vetere codice ἀρθῇ, eodem sensu. Vulgata, *Auferetur,* id est ἀφαιρεθῇ.

16 *Indit,* ἐπιβάλλει. Ad verbum, *immittit,* vt Vulgata & Erasmus. Budæus tamẽ maluit interpretari Assuit, vel Addit, cui non possum assentiri. Neque enim ἐπὶ hoc loco nota est adiectionis ad iustam mensuram, sed supplementum potius declarat eius cui deerat aliquid. Denique τὸ ἐπιβάλλειν hoc loco idem valet quod ἐμβάλλειν. quamobrem malui apud Marcum interpretari ἐπιρράπτει, Insuit, quàm Assuit. *Panniculum,* ἐπίβλημα ῥάκους. Vulgata, *Commissuram panni.* Erasmus, *Assumentum panni.* Budæus, *Additamentum panniculi.* Existimat enim significari προσθήκην, id est additamentum & auctarium. quod mihi quidem non placet, nisi auctarium voces quod hianti vestis parti sarciendæ adhibetur. Sic enim Euangelista ipse

postea exposuit quum πλήρωμα vocauit: neque Assumentum melius conuenit, quod etiam Latinum vocabulum esse non arbitror. Commissura autem non ineptè videretur dictionem Græcam exprimere, nisi potius commissionem ipsam & futuram declararet, quàm illud quod insuitur, & hoc loco dicitur ἐπίβλημα. Nos Galli (vt notat etiam Erasmus) vulgo peciam vocamus, *vne piece*. Tertull. lib. 3. aduersus Marcionem, nouam plagulam eleganter vocat. Sed duo vocabula Græca vno Latino studui exprimere. Ῥάκος enim, quum vestem detritam & laceram propriè declaret, hîc tamen est potius materiæ vocabulum, & pannum significat: vt idem omnino valeat ἐπίβλημα ῥάκους, atque ῥάκος ἐπιβαλλόμενον. id est pannus qui parti laceræ inditur. nos vulgò diceremus *vne piece de drap*. Quum autem panniculus Latinis idipsum quod insuitur & eius præterea materiam declaret, vtrunque illud Græcum putaui hoc vno Latino non ineptè exprimi posse. *Nouum*, ἀγνάφου, vel (vt Vulgata & Erasmus) *Rudem*. Budæus Impolitum interpretatur, eodem sensu. Ad verbum, cui fullo manum adhuc nō adhibuit, ac proinde nouum, à cōsequenti. *In vestimentū*, ἐπὶ ἱματίῳ. Suprà cap. 5. 40 ἱμάτιον sumus interpretati pallium: hîc autem & aliis plurimis locis pro omni vestimenti genere accipi videtur.

Illud enim ipsius supplementum tollit, αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου. Vulgata, *Tollit enim plenitudinem eius à vestimento*. Erasm. *Aufert enim supplementum illius à vestimento*. Budæus, *Aufert enim illud supplementum eius à veste*. Hi omnes videntur existimasse τὸ πλήρωμα positum quarto casu, & coniungi cū verbo αἴρει. Certè ita sensisse Veterē interpretē apparet ex eo quod vertit plenitudinē: & Erasmū quoque, ex ipsius annotationibus. Offensus enim (inquit) dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & deformior fit ruptura. Atqui τὸ πλήρωμα (quo vocabulo idem illud significatur quod paulo antè vocauit ἐπίβλημα, illud videlicet quod ad implendam & farciendam rupturam inditur) ponitur potius recto casu, dicitúrque detrahere aliquid de veste detrita, quum ipsum sit nouum. quo modo postea Vinum nouum dicitur *veteres* vtres frangere. Supplemētum autem eius vocat à quo videlicet inditum est. Hoc enim melius videtur conuenire quàm si ad pallium referas, quum statim repetatur nomen ἱματίου. Præterea articulum expressi, & addidi casum verbo, vt ambiguitatem illam constructionis vitarem, à qua illos dixi fuisse deceptos. *Fissura*, σχίσμα. Erasmus, *Ruptura*. id est ῥῆγμα. Vulgata, *Scissura*. id est τμῆσις, eadem tamen manente scriptura.

---

17 Οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοί, καὶ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινούς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

18 Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδού, ἄρχων ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτήν, καὶ ζήσεται.

19 Καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

20 (Καὶ ἰδού, γυνὴ αἱμοῤῥοοῦσα δώδεκα ἔτη προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

21 Ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, Ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι.

22 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτήν, εἶπε, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης)

17 Neque immittunt vinū nouū in vtres veteres: alioqui rūpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed immittunt vinū nouū in vtres ¨recentes, & vtraque conseruantur.

18 ‖Hæc eo loquēte ipsis, ecce, ¨quidam præfectus *synagogæ* venit, & adorauit eum, dicens, Filia ¨mea modò defuncta est: sed veni & impone manum tuam super eam, ac viuet.

19 Tunc surgens Iesus sequutus est eum, & discipuli eius.

20 (Et ecce, mulier ¨ sanguinis profluuio laborans ¨ à duodecim annis, accedens à tergo, tetigit ¨fimbriā vestimenti illius.

21 ¨Dicebat enim apud se, Si solùm tetigero vestimentum eius, liberabor.

22 Iesus verò conuersus & intuitus eam, dixit, Cōfide filia: fides tua te seruauit. Et liberata fuit mulier, ab eo ¨ momento)

17 *Neque mittunt vinum nouum in vtres veteres: alioquin rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed vinum nouum in vtres nouos mittunt, & ambo conseruantur.*

18 *Hæc illo loquente ad eos, ecce, princeps vnus accessit, & adorabat eum, dicens, Domine, filia mea modò defuncta est: sed veni, impone manum tuam super eam, & viuet.*

Mar. 5. 22. luc. 8. 41.

19 *Et surgēs Iesus sequebatur eum, & discipuli eius.*

20 *(Et ecce, mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti eius.*

21 *Dicebat enim intra se, Si tetigero tantùm vestimentum eius, salua ero.*

22 *At Iesus cōuersus & videns, dixit, Confide filia, fides tua te saluam fecit. Et salua facta est mulier ex illa hora)*

---

17 *Recentes*, καινούς. Vulgata & Erasmus, *Nouos*. Ego diuersum vocabulum quæsiui, propterea quòd (vt annotauit Erasmus) Euangelista vtitur duplici vocabulo, νέος & καινός: quorum illud, eorum est qui ætatem sentiunt, hoc opponitur vetustati: vt νέος potius iuuenem significet quàm nouum, quod tamen discrimen non semper obseruatur. Ista verò vtraque similitudine significat Christus haberi humanæ infirmitatis rationem à Deo, qui non sinat nos supra vires tētari, ideóque paulatim militiæ laboribus suos assuefaciat, quod in ipsis etiam Apostolis præstitit, sic moderatus hostium sæuitiem, vt primùm quidem minis agerent, vnde aliquanto pòst ad verbera, ac tādem ad cædes peruentum est, quò etiam respicit quod scribitur Ioh. 17. 11 & 12, & 1. Cor. 10. 13.

18 *Quidam præfectus [synagogæ,]* ἄρχων. Sic vulgò legunt, vt subaudiatur particula τις. quam tamen reperimus expressam in tribus vetustis exemplaribus. Vulgata, *Princeps vnus*: vt legisse videatur εἷς. quod etiam scribitur in quatuor exemplaribus: de quo dicendi genere diximus suprà, 8. 19, ne quis putet vnum à pluribus distingui. Addidi autem *synagogæ* nomen ex Marco 5. 22. *Modò*, ἄρτι. Quidam non rectè *Nuper*. Nam illud maiorem emphasim habet. Cicero VI in Verr. *Quid dico nuper? imò verò modò ac planè paulo antè vidimus.*

20 *Sanguinis profluuio laborans*, αἱμοῤῥοοῦσα. Quod vno verbo Græci dicunt pluribus necessariò explicuimus. Sic autem propriè significatur sanguinis fluxus muliebri sexui peculiaris, & in iis quæ sanæ sunt, menstruus, in hac verò perpetuus: quāuis venas ani hæmorrhoidas appellēt. Vulgata, *Quæ sanguinis fluxum patiebatur*. id est αἱμοῤῥαγίαν πάσχουσα. Erasmus maluit interpretari, *Quæ sanguinis profluuio laborauerat*: impropriè, ni fallor. Nondum enim laborare desierat. *A duodecim annis*, δώδεκα ἔτη. Sicut Luc, 8, 43, ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα. Ad verbum, *Duodecim annos*. Sed poscit Latinæ linguæ ratio præpositionem, si cum αἱμοῤῥοοῦσα iungas, sequutus receptam lectionem. Nam secundus codex distinctionem habebat post αἱμοῤῥοοῦσα: & deinde additum habebat, δώδεκα ἔτη ἔχουσα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ. id est ad verbum, Duodecim annos habens in ea infirmitate. sicut dixit Virgilius, *-vna cum gente tot annos Bella gero.* *Fimbriam*, τοῦ κρασπέδου. vel oram, seu limbum. Institam enim additam fuisse nescio an sit probabile, quum ipsius χιτὼν, id est, (vt arbitror) extrema vestis, fuerit ἄῤῥαφος, vt dicitur Ioh. 1. 13.

21 *Dicebat*, ἔλεγε. Id est cogitabat. Est enim (vt scitè ait Plato in Sophista) ἡ διάνοια, διάλογος ψυχῆς ἄνευ λόγου.

22 *Momento*, ὥρας. Vetus interpres ad verbum, Hora. Erasmus, *Tempore*. id est χρόνου. Mihi verò videtur momentum melius huic loco conuenire, quum hîc significetur ille temporis articulus quo hæc dicta sunt. quanuis ῥοπὴ magis propriè Momētum declaret. Respondet autem Chaldaico vocabulo שעתא [*schahatha*] quod vsurpatur apud Daniel. 4. 30. & significat ipsum temporis momentum quō aliquid extat, à verbo שעה [*schahat*], id est Respexit.

Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον,

Λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε· οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.

Ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον.

Καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.

Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ, κράζοντες, καὶ λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς υἱὲ Δαβίδ.

Ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

Τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων, Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν.

Καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω.

Οἱ δὲ, ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.

Luc. 11. 14 Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν, δαιμονιζόμενον.

Καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός. καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ.

Infrà, 12. 24. mar. 3. 22. luc. 11. 15. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον, Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

23 Et quum venisset Iesus domum præfecti *synagogæ*, vidissetque ⁚tibicines & turbam ⁚tumultuantem,

24 Dicit eis, Recedite: nõ enim mortua est ⁚puella, sed ⁚dormit. Et deridebant eum.

25 Quum autem fuisset eiecta turba, ingressus ⁚prehendit manum eius: & surrexit adolescẽtula.

26 Et exiit ⁚hæc fama in totam illam regionem.

27 Quúmque ⁚digrederetur illinc Iesus, sequuti sunt eũ duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.

28 Quum autem venisset domum, adierunt eum ⁚cæci illi, & dicit eis Iesus, Creditis me hoc posse facere? Dicunt ei, Etiam Domine.

29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, ⁚Secundum fidem vestram fiat vobis.

30 Et ⁚aperti sunt oculi eorũ: & grauiter interminatus est eis Iesus, dicens, Videte nemo sciat.

31 At illi ⁚egresi ⁚sparserunt eius famam in tota illa regione.

32 ‖Ipsis autẽ egredientibus, ecce obtulerũt ei hominem mutum, dæmoniacum.

33 Et eiecto dæmonio loquutus est mutus: & mirata est turba, dicens, Nunquam apparuit ⁚tale quidpiam in Israel.

34 ‖Pharisæi verò dicebant, Per ⁚principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

23 *Et quum venisset Iesus in domum principis, & vidisset tibicines & turbam tumultuantem,*

24 *Dicebat, Recedite: non est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebãt eum.*

25 *Et quum eiecta esset turba, intrauit, & tenuit manum eius, & dixit, Puella, surge. Et surrexit puella.*

26 *Et exiit fama hæc in vniuersam terram.*

27 *Et transeunte inde Iesu sequuti sunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.*

28 *Quum autem venisset domum, accesserunt ad eum cæci, & dicit eis Iesus, Creditis quia hoc possum facere vobis? Dicunt ei, Vtique Domine.*

29 *Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem vestram fiat vobis.*

30 *Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Iesus, dicens, Videte nequis sciat.*

31 *Illi autem exeũtes diffamauerunt eum in tota terra illa.*

Egreßis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem.

32 *Et eiecto dæmonio, loquutus est mutus: & miratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel.*

33 *Pharisæi autem dicebant, In principe dæmoniorum eijcit dæmones.*

23 *Tibicines*, τοὺς αὐλητάς. θρηνῳδοὺς videlicet & μοναύλους, quos vocat Homerus in descriptione funeris Hectoris θρήνων ἐξάρχους, Latini peculiariter Siticines vocant, quem morem proculdubio Iudæi à prophanis gentibus hauserant, vt & reliquas funerum pompas, licet inhibuisset Dominus in Lege. Huc spectat quod refertur infrà 11. *Tumultuantem*, θορυβούμενον. Id est strepentẽ, & ad funeris pompam concurrentem.

24 *Puella*, κοράσιον. Augustinus lib. de Consensu Euãg. 2, cap. 28, monet in quibusdã codicibus legi Mulier, quod tamen Hebraico more de virginibus etiam dicitur. *Dormit*, καθεύδει, quia nimirum à mortuis mox excitanda. vnde Christianorum κοιμητήρια. Sed hæc tamen etiam per Ironiam videtur Christus loqui, occurrens etiam hoc miraculum calumniatoribus, quasi non mortuam, sed sopitã excitasset.

25 *Prehendit*, ἐκράτησε. Vulgata & Erasmus, *Tenuit*. id est ἔχειν. Infrà tamen cap. 12, 11, Erasmus vertit, *Apprehendit*. Rursus cap. 13, 3, κρατήσας interpretatur Ceperat. Vocabulum autem ipsum propriè significat vi adhibita aliquid retinere: veluti quum trahimus reluctantem iniecta manu: sicut etiam Erasmus interpretatus est infrà, cap. 18, 28. Hîc autem & aliis locis multis idem valet quod ἅπτεσθαι, id est prehendere, vel tangere. Marci autem 7, 3. & 4, pro retinere, & studiosè quidpiam obseruare accipitur. Post hæc verba *Prehendit manum eius* Vulgata addit, *Et dixit, Puella surge*. καὶ εἶπε, κοράσιον ἐγείρου. quæ tamen in nullis codicibus Græcis legimus, Sunt autem petita ex Lucæ 8.54.

26 *Hæc*, αὕτη. id est, huius rei fama, vt Act. 2.6. In secundo exemplari scriptum erat αὐτοῦ, eius. id est de eo. Vide suprà cap. 4.24. *Regionem*, γῆν. id est χώραν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Terram*: quod poeticum est.

27 *Quúmque digrederetur illinc Iesus*, καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, *Et transeunte inde Iesu*. id est διερχομένῳ. Erasmus, *Et quum discederet illinc Iesus*. id est ἀπερχομένῳ. Vide suprà, cap. 9.9.

28 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. Dicitur Iesus domum venisse, eam nimirum in qua consueuerat habitare, quum in ea vrbe sibi domicilium delegisset. Nam quum ita loquitur, ea demum significatur domus quam is incolit qui venisse dicitur: nisi quidpiam addideris ex quo alia domus intelligatur: quod ex ipsa narratione satis liquet, vt & suprà 9, 10. *Cæci illi*, οἱ τυφλοί. Illi videlicet qui paulo antè ipsi occurrerant. itaque articulus non fuit omittendus.

29 *Secundum*, κατά. Erasmus, *Iuxta*. quod magis etiam est insolens apud Latinos quàm illud.

30 *Aperti sunt*, ἀνεῴχθησαν. Quartum exemplar addit παραχρῆμα, id est illico. Hebræis autem dicũtur oculi clausi, qui nihil vident, quibus opponuntur aperti. *Et grauiter interminatus est*, καὶ ἐνεβριμήσατο. Addidi aduerbium Grauiter, ad vim vocabuli exprimendam. Nam ἐμβριμᾶσθαι significat, addita increpatione & cum fremitu aliquid edicere: vt plusculum aliquid declaret quàm ἐπιτιμᾶν, quo vtitur infrà, cap. 12.16.

31 *Egreßi*, ἐξελθόντες, videlicet domo ipsius Christi. Eras. *Quum abiissent*. id est ἀπελθόντες. *Sparserunt eius famam*, διεφήμισαν αὐτόν. Ad verbum, *Defamarunt eum*, sicut etiam vertit Vetus interpres. Sed præterquam quod hoc verbum raro à Latinis vsurpatur, etiam in vitio ponitur pro διαβάλλειν & ἀτιμάζειν.

33 *Tale quidpiam*, οὕτως. Vulgata & Erasmus ad verbũ, *Sic*. Ponitur autem οὕτως pro τοιοῦτο, sicut etiam Mar. 2.12. & omnino hoc est quod Hebræi dicunt כזאת [kezoth.]

34 *Principem dæmoniorum*, τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. Appa-

ret igitur impuros ſpiritus cuidam etiam capiti ſubiici, ſicut è contrario caput electorum eſt Chriſtus. Quamobrem etiam diabolus ab angelis ſuis diſtinguitur infrà 25. 41.& nomẽ principatuum & poteſtatuum tribuitur etiam regno tenebrarum, Coloſſ.2.15. Hic eſt igitur qui & Satan, & Diabolus, & Tentator, & Princeps mundi & Beelzebub vocatur. Sed in meo vetuſtiſſimo codice manuſcripto totus hic verſiculus non legitur.

---

35 Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

36 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.

37 Τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.

38 Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ι.

1 ΚΑΙ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτὰ καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

2 Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος, Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ·

3 Φίλιππος, καὶ Βαρθολομαῖος· Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης· Ἰάκωβος ὁ τοῦ

---

35 ‖Et obibat Ieſus vrbes omnes ac vicos, docens in ſynagogis eorum, & prædicãs Euangelium regni, & ſanans quemuis morbum & quemuis languorem ¨in populo.

36 ‖Quum vidiſſet autem turbam, commiſeratione intima commotus eſt ¨ ſuper eis, quòd eſſent ¨ diſſipati ¨ & diſiecti quaſi oues non habentes paſtorem.

37 Tunc dicit diſcipulis ſuis, ‖Ipſa quidem meſſis multa, operarij autem pauci.

38 Rogate igitur Dominũ meſſis ¨ vt emittat operarios in meſſem ſuam.

CAP. X.

1 TVnc aduocatis duodecim diſcipulis ſuis, dedit eis poteſtatem ¨ aduerſus ſpiritus impuros, vt eiicerent eos, & ſanarent omnem morbum & omnem languorem.

2 Porro duodecim ¨ Apoſtolorum nomina ſunt hæc. Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Iohannes frater eius:

3 Philippus, & Bartholomæus: Thomas, & Matthæus ¨ ille publicanus: Iacobus *filius* Al-

---

35 *Et circuibat Ieſus omnes ciuitates & caſtella, docens in ſynagogis eorum, & prædicans Euãgelium regni, & curans omnem languorem & omnem infirmitatem.* — Mar. 6.6. luc. 13. 22

36 *Videns autem turbas, miſertus eſt eis: & quia erant vexati, & iacentes ſicut oues non habentes paſtorem.* — Mar. 6.34

37 *Tunc dicit diſcipulis ſuis, Meſſis quidem multa, operarij autem pauci.* — Luc. 10.2 ioh. 4.36.

Rogate ergo dominum meſſis vt mittat operarios in meſſem ſuam.

CAP. X.

1 *ET conuocatis duodecim diſcipulis ſuis, dedit illis poteſtatem ſpirituum immundorum, vt eijcerent eos, & curarent omnem languorem & omnem infirmitatem.* — Mar. 3.15. luc. 9.1.

2 *Duodecim autem diſcipulorum nomina ſunt hæc. Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Philippus & Bartholomæus:*

3 *Iacobus Zebedæi, & Iohannes frater eius: Thomas & Matthæus publicanus: & Iacobus Al-*

---

35 *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. Hæc non legit Vetus interpres, & in quibuſdam Græcis exemplaribus non inuenimus. Sed in quodam additum erat, καὶ πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ. Et multi ſequuti ſunt eum.

36 *Commiſeratione intima commotus eſt*, ἐσπλαγχνίσθη. Vulgata, *Miſertus eſt*. Eraſmus, *Affectu miſericordiæ tactus eſt*, Indicat hoc verbum (quo Græci interpretes expreſſerunt Hebræum רחם [*racham*]) ſummam & vehementẽ cõmiſerationem ex intimis viſceribus profectam: qualis eſt illius qui apud Virgilium lib. 10, *Ingemuit miſerans grauiter, dextrámque tetendit*. quod vt exprimerem, circumloqutionem adhibui ex Cicer. Tuſc. 4, *Nemo* (inquit) *parricidæ ſupplicio miſericordia commouetur*. *Super eis*, περὶ αὐτῶν. id eſt eorum cauſa. ſicuti Mar. 14. 23, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id eſt ὑπὲρ πολλῶν. Similem conſtructionem habemus Pſal. 103.17. Vulgata, *Eis*. Eraſmus, *Erga illos*. *Diſſipati*, ἐκλελυμένοι. Ad verbum, *Exoluti*. quia quæ ſoluta ſunt & deiuncta, eadem quoque ſunt diſſipata. Alioquin hoc vocabulum idem valet quod verbum ſimplex Soluere: veluti quũ vires exolutas dicimus, & æs alienũ exoluere. Vulgata vertit *Vexati*. id eſt ἐσκυλμένοι: quod etiã ſcriptum erat in ſex vetuſtis codicibus: item apud Chryſoſtomum, Hieronymum, Hilarium, Theophylactum, ſicut Eraſmus obſeruauit. Sed hoc notandum videtur, σκύλλεσθαι propriè non de quauis moleſtia dici, ſed de fatigatione & laſſitudine ex via: quod facilè (vt ſpero) mihi concedent quicunque vſum huius verbi obſeruarunt. Itaque commiſeratur hic turbam Ieſus, quòd de via plerique eſſent defeſſi: deinde, quod nemo ex illis quos oportebat huic vni rei intẽtos eſſe, curã ſalutis eorum gereret, adeo vt huc & illuc errarent, tanquam oues paſtore deſtitutæ. *Et diſiecti*, καὶ ἐρριμμένοι. i. palantes: quod dixit Plutarchus in libello De virtutibus mulierũ, σποράδην κεῖσθαι. Sic autẽ acciderat huic populo quod deprecat⁹ eſt Moſes Num. 27, 17.

38 *Emittat*, ἐκβάλῃ. vt infrà, cap. 12. 35. Vulgata, *Mittat*. Eraſm. *Extrudat*. Ad verbum, *Eijciat*. Intelligimus igitur vel celeriter mittendos in opus Dei, vel etiam inuitos & 5 cunctantes extrudendos. Sumus enim omnes in iſtis præſertim rebus tardiſſimi.

IN CAP. X.

1 *Tunc aduocatis*, καὶ προσκαλεσάμενος. Vulg. *Conuocatis*. id eſt συγκαλέσας. Eraſ. *Accerſitis*. id eſt μεταπεμψάμενος. 10 *Aduerſus ſpiritus*. vel, *In ſpiritus*, κατὰ πνευμάτων. vt in duobus exempl. ſcriptum inuenimus: ſic etiam Theophylacti codex Romæ impreſſus. vt omnino idem ſit κατὰ πνευμάτων, atque id quod dicit Lucas ἐπὶ δαιμόνια. & apud Syrum interpretem additur על [*aal*]. Alij tamen codices non ha- 15 bent κατά: ſed omnino videtur vel addẽdũ, vel ſupplẽdum. Similis autem eclipſeωs exemplum habes infrà, cap. 12. 31.

2 *Apoſtolorum*, ἀποστόλων. Vulgata (vt quædam exemplaria habent) Diſcipulorum, id eſt μαθητῶν. Nos Græcum vocabulũ (vt alia multa Eccleſiæ Chriſti familiaria) 20 putamus retinendum. Latinè poſſis legatos vocare. Ἀπόστολος autẽ ſimili etymologia Hebræis שליח [*ſcheliah*] vocatur, Abdiæ 1. & hac Græca voce pro legato vtũtur etiã Herodotus & Demoſthenes. *Primus*, πρῶτος. Quid ſi 25 hoc vocabulum ab aliquo additum eſt qui Petri primatũ vellet ſtabilire? nihil enim ſequitur quod cohæreat. Sed tamen hoc idem obſeruauimus alibi vſurpatum ſimili ratione, vt dicemus Mar. 3.16. Sed & reperimus ita ſcriptum in omnibus exemplaribus, & Theophylacto Romano, qui 30 diſertè admonet, primos idcirco recenſeri Petrum & Andream quòd eſſent πρωτόκλητοι. In hoc autem ordine nihil myſterii latere, vel illud declarat, quod Marci 3, & Luc. 6, idem prorſus ordo non obſeruatur: & hoc etiam loco in Vetere tranſlatione Philippus & Bartholomæus Iacobo 30 & Iohanni præponuntur. Sed & apud Paulũ ipſum Galat. 2.9, Iacobus Petro præponitur: vt planè ſint ridiculi qui volunt hoc argumento tyrannidẽ Antichriſti confirmare: etiam ſi primatum inter Apoſtolos libenter concedimus Petro, ſed ordinis inter pares, non gradus ſuprà inferiores. 35 3 *Publicanus*, ὁ τελώνης. ſiue vt Eraſmus, *Qui fuerat publicanus*. Non putaui tamen ſupplendum ὁ γενόμενος, cum Eraſmo: quum ſatis intelligatur publicanum eſſe deſiiſſe, ex

Petrus primus inter Apostolos ordinis ca[usa], non gradus.

ex quo factus est Christi Apostolus. *Cognominatus*, ὁ ἐπικληθείς. Vulgata non legit totum illud, Λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς, quod tamen in omnibus Græcis nostris codicibus inueni. Lebbæum verò possimus Latinè Corculum interpretari, quod fuit apud Romanos Scipionis illius Nasicæ cognomentum.

	Græce		Latine		Vulgata
	Ἀλφαίου, καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος·		phæi, & Lebbæus ¨ cognominatus Thaddæus:		*phæi, & Thaddæus.*
	Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώτης, ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.	4	Simon ¨ Cananites, & Iudas ¨ Iscariotes, qui etiam ¨ prodidit eum.	4	*Simon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui & tradidit eum.*
	Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε·	5	Hos duodecim misit Iesus, & ¨ addidit eis mandata, dicẽs, ¨ In viam Gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritanorũ ne ingrediamini:	5	*Hos duodecim misit Iesus, præcipiens eis, dicẽs, In viam Gentiũ ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis:*
Act.13.46	Πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.	6	Sed proficiscimini potius ‖ad oues perditas domus Israel.	6	*Sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Israel.*
Luc. 10.9	Πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	7	Profecti verò proclamate, ‖dicentes, Appropinquauit regnum cælorum.	7	*Euntes autẽ prædicate, dicentes, Quia appropinquauit regnum cælorum.*
	Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε.	8	Aegrotos sanate, leprosos purgate, mortuos excitate, dæmonia eiicite: dono accepistis, dono date.	8	*Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eiicite: gratis accepistis, gratis date.*
Mar. 6.8. Luc.9.3. & 22.35.	Μὴ κτήσησθε χρυσόν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν·	9	‖Ne comparate aurum, neque argẽtum, neque ¨ æs in zonis vestris:	9	*Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in Zonis vestris:*

4 *Cananites*, Κανανίτης. Vulgata & Erasmus, Cananęus, id est Καναναῖος, vt etiam scriptum inueni in duobus vetustis codicibus. Existimant nonnulli potius legendum Καννίτης, Cannites, vel Καννᾶος, Cannæus: & rectè eos sentire, vel illud declarat quòd Lucas 6.15, & Act. 1,13, ζηλωτὴν vocat. zelus enim Hebræis & Syris est קנא [*kana*]. Itaque (vt rectè obseruat Caninius) nomen Cananæorum, quod crebrò occurrit in sacris libris, hoc loco vel librariis parum doctis, vel expositoribus Hebraicæ linguæ imperitis imposuit. Meritò tamẽ quæsierit aliquis cur appellatiuum nomẽ Hebræũ Euangelista inflexerit Græca terminatione, & quidem eiusmodi vt gentile siue patrium nomẽ meritò videri possit à Cana Galilææ oppido deductum, & huic Simoni additum vt à Simone Petro distingueretur. Sed hîc rursus duplex occurrerit difficultas. Vna, cur dicatur Cannites seu Cannæus, quum Cana simplici litera N scribatur. Altera, cur gentile nomen Lucas appellatiuo Græco ζηλωτὴς explicarit. *Iscariotes*, Ισκαριώτης. Recepta est hæc lectio, neque dubito quin verum sit quod Caninius felicissimè coniecit, hoc nimirum esse quod Hebræis איש-קריות [*isch keryot*] Vir Kerioth, id est Kereothites, ab vrbe sic vocata in tribu Iuda, cuius fit mentio Ios. 15,25, sicut Gallico idiomate dicimus, *enfant de Paris*, de eo qui fit Parisiensis. Meus ille vetustissimus codex planè admirabilis, in hoc nostro Euangelista, itémque Marco & Luca scriptum habet σκαριώθης absque I, corrupta facilè voce Hebræa à Græcis illius ignaris, quod accidisse videmus in aliis vocabulis, vt in Boanerges, Golgotha, Belzebul. Hinc factum vt Syrus etiam interpres Græcam corruptam vocem vertens scripserit סכריוטא [*sekariuta*] per Samech, Caph, & Theth pro Sin, Coph, & Taf, affinibus literis. Sed veram lectionem, & Caninij sententiam idem meus codex apertissimè confirmat, vbique apud Ioannem (quinque nimirum locis) scriptum habens ἀπὸ Καριώτου in Græcis, & Latinè à Carioto, id est Cariotensis. Alterum autem etymon à שכר & נשה [*nata scheker*] vt is significetur qui accepta mercede esset defecturus, ne refutatione quidem videtur indigere: nec eorum quoque sentẽtia qui à tribu Isachar deducũt. Chrysostomus certè Homilia in Matth. 33, sic à patria denominatum scribit. *Prodidit*, παραδούς. Vulgata, Tradidit: quæ propria etiam est huius vocabuli significatio, sed hoc loco & alibi sæpe accipitur ἀντὶ τοῦ προδοῦναι.

5 *Addidit eis mandata, dicens*, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων. id est, additis mandatis, in hæc verba. Vulgata, *Præcipiens eis*. Erasmus, *Quibus præceperat*. Nos ferè παραγγέλλειν interpretabimur denuntiare: sed hîc studuimus perspicuitati. In meo illo vetustissimo codice legitur καὶ λέγων, Additítque eis mandata, & dixit. *In viam Gentium*, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν. id est, iter ad exteras & profanas Gẽtes, Ierem. 2.18. Nam alioquin vias Gentium vocãt Prophetæ profanos & impios illarum mores: vt Ierem. 10.3. *Vrbem*, πόλιν. Vulgata, *Ciuitates*, nulla sensus iniuria. Ponitur enim πόλιν indefinitè, neque de metropoli videtur posse intelligi, quum articulus non addatur.

8 *Dono*, δωρεάν. Terent. Eunucho, *Hanc tibi dono do.* Vulgata, *Gratis*. Erasmus, *Gratuitò*.

9 *Ne comparate*, μὴ κτήσησθε. Vulgata, *Nolite possidere*, quæ interpretatio mala est, vsque adeo vt totam huius loci rectam sententiam peruertat. Neque enim hîc interdicitur harum rerum possessio, vt nõnulli Apostolorum peruersi imitatores fingunt: sed de hac vna profectione agitur, ad quam vult Dominus Apostolos accingi absque vllis sarcinis, atque adeo absque viatico: nõ modò vt nullis impedimentis retardentur, sed etiam vt hac prouidentię diuinæ quasi degustatione ad futuram illam functionem Apostolicam præparentur. Ideo quęrit ex illis domum reuersis Dominus ecquid illis in via defuerit, Luc. 22.35. Κτᾶσθαι verò magis propriè & frequentiore vsu idem valere atque quidpiam comparare siue acquirere quod postea possideas, extra controuersiam est: vnde κτητικὴ apud Aristotelem ars omnis qua sibi vnusquisque victum parat: & illud Demosthenis Olynth. 2, Natura sic comparatum esse vt quę habeas facilius sit φυλάττειν, quàm κτᾶσθαι quę non habeas. Pendet autem à propria huius verbi significatione conciliatio huius loci, itidémque Luc. 9,3, & 22,35, cum iis quę scribuntur Mar. 6.8, & 9. Nã & apud Matthęum & apud Lucam interdicuntur discipulis baculi & soleæ: apud Marcum autem iubentur baculum duntaxat gestare, & sandaliis subligatis itineri sese dare, quos locos Augustinus & alii vt conciliarent, ad allegorias confugerunt. Atqui non vetat illos Dominus in hac quidẽ profectione baculis vti ex cõmuni more Iudęorũ iter pedibus facientiũ, sicut ex sacrificii paschę ritibus & aliis infinitis sacrarum historiarum locis liquet: neque ipsos simpliciter iubet absque soleis (pedibus videlicet prorsus nudis) istam legationẽ obire, vt ex Marci verbis constat: sed quum profectionem aliquam instituẽtes soleant ea sibi studiosè comparare quæ ad iter quàm commodissimè conficiendum requiruntur, contrà iubet Dominus discipulos nulla interposita mora, abiectáque prorsus rerum istarum omnium cura, ita vt erant, baculis videlicet quos manu, & soleis quas pedibus eo ipso tempore gestabant contentos, sese è vestigio in viam dare. Quamobrẽ etiam disertè dicitur apud Marcum illos non simpliciter misisse, sed binos, vt eo ipso momento iter ingressos fuisse intelligamus, quod ipsum de aliis quoq; septuaginta duobus cum eodem mandato emissis scribitur Luc. 10,1. vbi etiam ob eam causam additur πρὸ προσώπου αὐτοῦ, Ante faciem suam. Κτᾶσθαι igitur hoc loco significauerit, quod Gallico idiomate dicimus, *faire prouision*, & αἴρειν εἰς τὴν ὁδὸν, Itineris faciendi causa, extra ordinem videlicet, aliquid sumere: & Luc. 10.3 obseruãda est propria significatio verbi βαστάζειν, perinde acsi diceret Dominus, Ne vos crumena, neque pera, &c. id est vllis sarcinis onerate. *Æs*, χαλκόν. Ænei enim erãt asses & quadrãtes,

10 Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν.

10 Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neque soleas, neque ¨baculum. ‖nam dignus est operarius ¨alimento suo.

10 *Non perã in via, neq; duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam. dignus enim est operarius cibo suo.* 1. Tim. 5. 18. luc. 10. 7.

11 Εἰς ἣν δ᾽ ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι· κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε.

11 ‖In quamcũque verò vrbem aut vicum introieritis, exquirite quis in ea sit ¨ dignus: ¨ & illic manete vsquedũ exeatis.

11 *In quamcunque autem ciuitatem aut castellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit: & ibi manete donec exeatis.* Luc. 10. 8.

12 Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν.

12 Introeuntes autem domum, ¨salutate ¨eam.

12 *Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes, Pax huic domui.*

13 Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ᾽ αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω.

13 Et si quidem fuerit domus digna, ¨venito pax vestra super eam: sin autem non fuerit digna, pax vestra ad vos reuertitor.

13 *Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos.*

14 Καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν.

14 ‖¨Et quicũque non exceperit vos, neque audierit sermones vestros, exeũtes ¨domo aut vrbe illa, ‖excutite puluerẽ pedum ¨vestrorum.

14 *Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo vel ciuitate illa, excutite puluerem de pedibus vestris.* Mar. 6. 11. luc. 9. 5. Act 13 51, & 16. 8

15 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

15 ¨Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicii, quàm vrbis illius.

15 *Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm illi ciuitati.*

16 Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

16 ‖Ecce, ego mitto vos vt oues ¨in mediũ luporũ: estote igitur prudentes vt serpentes, & ¨simplices vt columbæ.

16 *Ecce, ego mitto vos sicut oues in medio luporum: estote ergo prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.* Luc. 10. 3.

17 Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.

17 ¨Cauete autem ¨ab hominibus. tradent enim vos in consessus, & ¨ in conuentibus suis flagellabunt vos.

17 *Cauete autem ab hominibus: tradent enim vos in conciliis, & in synagogis suis flagellabunt vos.*

---

10 *Baculum*, ῥάβδον. Hebr. מקל [*makel*] vt Gen. 32. 10, Exod. 12, 11. & 1. Sam. 17, 40: vnde vox etiã illa Latina videtur deducta. Vulg. & Erasm. *virgam*, qua voce quum Latini tenuius quiddam significent quàm vt viatoribus magno vsui esse possit, baculum malui interpretari, id est βακτηρίαν, παρὰ τὸ βαίνειν, sicut etiam nonnulli ῥάβδον dictam volunt παρὰ τὸ ῥᾷον ποιεῖν βαδίζειν. *Alimento*, τῆς τροφῆς. Vulgata & Erasmus, *Cibo*. id est σίτου. Quoddam exẽplar scriptum habebat τοῦ μισθοῦ, (id est mercede) quod etiam legitur Lucæ 10. 7, & 1. Timoth. 5. 18. Cæterùm mirifica hæc est demonstratio (quam vtinam plerique satis intelligerẽt) Dignus est operarius mercede sua. Ergo nobis merces non deerit. Nititur enim hoc promissum iustitia Dei, quæ fallere non potest: tanti est vocatione sua defungi. Sed meminerimus hãc mercedẽ (quod ad Deũ attinet) esse gratuitã, & ab æternæ etiam vitæ dono distinguendam, & nõn aliis quàm fidis operariis soluendã.

11 *Dignus*, ἄξιος. Erasmus in Annotationibus putat ἄξιον idoneum & commodum hospitem significare. Ego verò existimo propriè accipi, & ad ministerii Ecclesiastici dignitatem hæc pertinere: quæ paucis quidem verbis, sed egregiè, describitur Heb. 11. 38. Sed dignus hic demum habetur qui se indignũ esse confitetur, sicut paulo antè Cẽturio, cap. 8. 8. *Et illic manete*, κἀκεῖ μείνατε. Vetat hospitem talem mutare: vt facere solent qui diutius aliquo loco mansuri, quàm commodissima hospitia captãt.

12 *Salutate*, ἀσπάσασθε. Suprà, 5. 47, vertimus Complecti, quod hîc fuisset durius: quanquam hoc etiam vtrunque ferat sententia huius loci. Domum enim vocat eos qui in eâdem domo versantur. *Eam*, αὐτήν. Quinque vetusti codices hæc addunt, λέγοντες, Εἰρήνη ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ, id est, *Dicentes, Pax sit in hac domo.* quod etiam legit Vetus interpres. addit enim, *Dicentes, Pax huic domui.* Item sic habet Theophylacti codex Romanus, quem Erasmus non vidit. Cæterùm hæc salutationis formula ad Hebræorum morem pertinet, qui Pacis nomine fausta & prospera omnia intelligunt.

13 *Venito*, ἐλθέτω. Aut (vt in vno exemplari scriptum erat) εἰσελθέτω, introito: id est, ei bene precamini, quod etiam ratum erit. sin minus, illis frustra bene precati fueritis. Itaque noster Vetus interpres, vt & Syrus, legit futuro tempore, Veniet, & Reuertetur. vt scribit etiam Luc. 10, 6.

14 *Et quicunque non*, καὶ ὃς ἐὰν μή. Quoddam exemplar habuit scriptum in plurali, καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν, Et quicunque non receperint vos, neque audierint: eodem manente sensu. *Domo*, τῆς οἰκίας. Vulgata addit *Foras*, id est ἔξω, quod etiam in vno vetere exẽplari legimus. *Vestrorum*, ὑμῶν. Quoddam exemplar addit ἐπ᾽ αὐτῇ, id est κατ᾽ αὐτοῦ. vt apud Homer. Iliad. β, Τόσσοι δ᾽ ἐπὶ Τρώεσσι καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ Ἐν πεδίῳ ἵσταντο.

15 *Amen*, ἀμήν. Duo codices addunt γὰρ, *enim*.

16 *In medium luporum*, εἰς μέσον λύκων. Sic Herodotus οἰόλυκον vocat eum qui solus sit inter lupos relictus, quod tamen veris Christianis nunquam contigit. vt qui à Deo nũquam minus deserantur, ac perinde nunquam minus soli sint, quàm quum omni humano præsidio sunt destituti. Magni enim momenti est pronomen Ego in hac sententia. Huc pertinet locus 2. Reg. 6. 16, & 34. 8. Ioh. 8. 16, & 16, 32. & 2. Cor. 8. *Simplices*, ἀκέραιοι. vel *synceri*: & versutiæ atque calliditatis prorsus expertes, quæ solẽt specie prudentiæ nobis imponere. Virtus autem ista passim in his libris dicitur ἁπλότης, & illa prediti ἁπλοῖ Simplices vocãtur, etymo quoque Græcæ vocis id declarante, ab α priuante, & verbo κεράω deductæ, vt significetur id cui nihil alienum sit admixtum, quo adulteretur. Alij deducunt ab α & κέρας, vt hominem significet nulli noxium, translatione ab animalibus sumpta quæ natura nullis ad vim vi repellẽdã aut ad nocẽdũ cornibus armauit: quæ interpretatio eodẽ penè recidit. Nã & colũbæ peculiari epitheto imbelles dicũtur, & ouibus cõparãtur verè Christiani, lupis ferisq; cæteris animãtibus oppositi. Requirit Christus in summa χρηστότητα συνέσει κεκερασμένην, vt loquitur Nãzian. in senariis, ad hũc locũ alludẽs: nec alienũ est prorsus ab hoc loco illud Platonis, interprete Cicerone lib. Off. primo, *Scientia quæ est remota à Iustitia, calliditas potius quàm Sapientia appellanda est.* Syrus interpres priorem interpretationem probat, vt qui pro ἀκέραιοι verterit תמימא [*thamime*]. Denique in illo meo vetustatis admirandæ codice pro ἀκέραιοι scriptũ est ἀπλούστατοι, quod fortasse legit Vetus interpres noster.

17 *Ab hominibus*, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Eras. addidit pronomẽ Illis, vt exprimeret articuli vim: quã ego quidẽ hîc nõ agnosco. Videtur ergo potius additus articulus vt discipuli intelligerẽt quàm periculosam viã ingrederẽtur, in qua potius ab ipsis hominibus quàm à feris timendũ esset. Nã præcipuè in religionis causa verissimum est illud prouerbium, Homo homini lupus. *In conuentibus suis*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν. id est, in istis suis consessibus, siue suorũ Sanhedrin cœtu, sicut postea loquuti sunt Thalmudistæ, quos

βουλευτὰς vocat Lucas 23,50, cuius prædictionis euentũ legimus Act.4,& 5.Nec enim hic agi de sacris & verè Ecclesiasticis cœtibus,quibus significãdis Græcã Synagogarum vocẽ vt Iudęis peculiarem & Christianorum Ecclesiis oppositã retinere meritò consueuimus,liquet ex eo quòd hic fit Ciuilis pœnæ,id est flagellationis mentio, de qua certè non in illo sacro cõuentu in quem ad audiendã legem & Prophetas singulis sabbatis cõueniebatur, Act. 15, 21. sed coram Ciuilibus magistratibus statuebatur ex lege scripta Deut.25.3. Quod si nomine τῶν συναγωγῶν aliqua tribunalia à Synedriis diuersa significare Christus voluisset, dixisset potius παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ μαστιγώσουσιν ὑμᾶς, Tradẽt vos in consessus & synagogas,& flagellabunt vos.Sed & sola synedria,tum minora videlicet XXIII Iudicum,quæ in vrbium frequẽtiorũ portis ius dicebãt,tum summum illud,quod Hierosolymis sedebat, de grauioribus causis ac proinde de criminibus iudicasse ex Thalmude liquet,vt suprà annotauimus Matt. 5,22. Eras.verti mauult Cõciliabulis vel Cõcionibus,quod probare nequeo,quasi συνέδρια sint aliarũ gentiũ, συναγωγαὶ verò Iudæorũ:quũ hoc vtrunq; nomẽ Iudæis sit in his libris peculiare,&,vt modò diximus, vnũ & idẽ vtraque hac voce hoc loco Christus significet. Etsi enim quæ hic prædicit Apostolis,ad posteriorem dũtaxat illã in vniuersum orbẽ terrarũ missionẽ pertineãt:res ipsa tamen ostẽdit Christũ hoc versiculo (priore nimirũ loco) Apostolis apud suos populares euentura prædicere, ac deinceps demum,facta præsidũ prouinciarum & regum mentione,de iis agere quæ apud exteras gentes erant experturi.

Flagellabunt, μαστιγώσουσιν. Erant enim sic αὐτόνομοι Iudæi,vt capitalia iudicia penes Romanos essent:vt non ex iure sed seditiosè lapidatus fuerit Stephanus.

Græce		Beza		Vulgata
Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.	18	Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *vt hoc sit* eis & Gentibus testimonium.	18	*Et ad præsides & ad reges ducemini propter me, in testimonium illis & Gentibus.*
(Mar.13.11 Luc.12.11.) Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε.	19	‖ Sed quum tradent vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.	19	*Quum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.*
Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.	20	Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri *is est* qui loquitur in vobis.	20	*Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.*
Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.	21	Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filiũ: & insurgent liberi in parentes, & morte multandos eos curabunt.	21	*Tradet autẽ frater fratrẽ in mortẽ, & pater filium: & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient.*
(Mar.13.13 luc.21.19.) Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.	22	Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: ‖ verùm qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.	22	*Et eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum. qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*
Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.	23	Quum autem persequentur vos in ea vrbe, fugite in aliã. Amẽ enim dico vobis, nequaquam obieritis vrbes Israëlis quin venerit Filius hominis.	23	*Quum autem persequẽtur vos in ciuitate ista, fugite in aliã. Amẽ dico vobis, non consummabitis ciuitates Israel donec veniat Filius hominis.*
(Luc. 6.48 ioh.13.16, & 15.20) Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.	24	‖ Non est discipulus supra doctorem, neque seruus supra dominum suum.	24	*Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum.*
Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς	25	Sufficiat discipulo vt sit sicut	25	*Sufficit discipulo vt sit*

18 *Sed & ad Præsides*, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δέ. Vulgata, *& ad Præsides*: non expressa particula δέ. Erasmus, *Quin & ad Principes*. ἡγεμόνας autem hic vocat Præsides prouinciarum, sicut accipitur infrà cap.27, & in Actis Apostolorũ: quum alioquin hoc vocabulo in genere duces significẽtur. *Eis & Gentibus*, αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. id est aduersus eos & aduersus Gentes, vt liquet ex Luc.9.15.

20 *In vobis*, ἐν ὑμῖν. id est per vos, vel intra vos.

21 *Morte multandos curabunt*, θανατώσουσιν. Vulgata & Erasmus, *Morte afficient*. Est hoc vocabulum plerunque forense: hic autem accipitur veluti in coniugatione Hiphil: quod declarat præcedens illud, εἰς θάνατον: tamen illo etiam modo accipi posse non nego. Nam iure dici potest interficere qui interficiendum curat.

22 *Ad finem vsque*, εἰς τέλος. Vide infrà, 24.13. Sic autem declarat neque momentaneã neque perpetuam hanc conditionem fore.

23 *In ea vrbe*, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. In ea videlicet quam ingressi fueritis. Vulgata & Erasmus, *In ciuitate hac, vel ista*. Exemplar vnum habebat, διώκωσιν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. id est, Vos abegerint ex ea vrbe. *Fugite*, φεύγετε. Id est, Properate in aliam, nedum vt munus quod vobis impono perterrefacti deseratis. Potius enim hic de perseuerantia quàm de vitanda persequutione disserit, sicut φεύγειν Græcis, & Fugere Latinis interdũ de sola cursus celeritate dicitur. Rectè igitur Tertull. hunc locum citans, quanuis alioquin in hoc argumento immodicus, Non erat, inquit, tacitè in ciuitatem aliam transfugiendum, sed quasi vbique annuntiaturis, donec vbique repleret doctrinã suam. *In aliam*, εἰς τὴν ἄλλην. Exemplar quoddam additum habebat, κἂν ἐκ ταύτης ἐκδιώξωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. id est, Quòd si ex ea quoque vrbe vos exegerint, fugite in aliam. Alterũ verò, & meũ vetustissimũ, ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην, Si verò in alia vos persequuti fuerint, fugite in aliam. Verbum autem διώκειν modò conuertimus Persequi, modò Abigere & Exigere, propter additam variam constructionem. *Obieritis*, τελέσητε. Vulgata, *Consummabitis*. Erasmus, *Perambulaueritis*. Ad verbum, *Finieritis*. Exemplar quoddam, πληρώσητε, *Impleueritis*. quo modo etiam loquitur Paulus Rom.15.19. Sed verbum Latinum quo vsus sum, videtur satis commodè Græcum explicare: quia vtraque significatione accipitur, nempe pro Peragere & pro Circuire. *Quin*, ἕως ἄν. Videntur hæc accipi pro πρὶν ἤ: alioqui significant vsquedum: quo modo conuertere solemus. Itaque malè Vulg. vertit, *Donec veniat*. *Venerit filius hominis*, ἔλθῃ υἱὸς ἀνθρώπου. Id est, Quin ego venero. Atqui, dicet aliquis, iam venerat, vtqui in terris iamdiu esset versatus, & ista ipsis loqueretur. Hęc igitur vel nõ ad ipsum Christi in terras aduentum, sed ad ipsius aduentus patefactionem & perceptionem referũtur, nec ipsius Christi sed hominum respectu dicuntur: vel his verbis Christus simpliciter significauerit se rursus illis affuturum priusquam totam regionem peragrassent: ne videlicet sese à Magistro ablegari existimantes animum desponderent. Nam hæc ad ingressum illum Christi vltimum & celeberrimum in Hierusalem referre, mihi quidem argutum videtur. Posterior mea illa interpretatio est Theophylacti, & simplicissima videtur.

25 *Sufficiat*, ἀρκετόν. id est, sufficere debet. Hanc verò

de seruo sententiam fuisse prouerbialiter apud Iudæos vsurpatam docet Tremellius noster ex Thalmude, in tractatu de Benedictionibus, cap. 9. Hoc autem loco improbè abusum fuisse Cherinthum, ad retinendum legalium ceremoniarum vsum, docet Epiphanius.

ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;

Μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς· οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

Ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων.

Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν;

Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί.

Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.

Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμ-

doctor suus, ¨ & *vt* seruus *sit* sicut dominus suus. ‖ Si ipsum patremfamiliâs ¨Beelzebul¨ vocarũt, quanto magis domesticos eius?

26 Itaque ne eos timete: ‖nihil enim est opertum quod nõ futurũ sit vt retegatur, & nihil occultum ¨ quod non futurum sit vt cognoscatur.

27 Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, proclamate ¨ supra domos.

28 Et ne timete *vobis* ab iis ¨ qui trucidant corpus, animam autem non possunt trucidare: sed timete ¨ potius eum qui potest & animam & corpus ¨ perdere in gehenna.

29 Nónne duo ¨ passerculi ¨ assario væneunt, & vnus ex eis non cadet ¨ in terrã sine Patre ¨ vestro?

30 Vestri verò etiã ‖ capilli capitis omnes numerati sunt.

31 Ne igitur timete: ¨ vos multis passerculis præstatis.

32 ‖Quisquis igitur ¨ agnoscet

sicut magister eius, & seruo sicut dominus eius. Si patremfamiliâs Beelzebub vocauerunt, quanto magis domesticos eius?

26 *Ne ergo timueritis eos. nihil enim est opertum quod non reueletur, & occultum, quod non sciatur.*

27 *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta.*

28 *Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum qui potest & animam & corpus perdere in gehennam.*

29 *Nónne duo passeres asse væneunt, & vnus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro?*

30 *Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt.*

31 *Nolite ergo timere: multis passeribus meliores estis vos.*

32 *Omnis ergo qui confite*

Inf. 12. 24.
Mar. 4. 20. luc. 8. 17. & 12. 2.
2. Reg. 14. 12. act. 27. 34.
Marc. 8. 38. luc. 9. 26. & 12. 8. 2. tim. 2. 12.

Et [vt] seruus [sit,] καὶ ὁ δοῦλος. Dicendum potius fuerat, καὶ τῷ δούλῳ, Et seruo: vt ista cum superioribus cohærerent. & ita legit Vetus interpres. *Beelzebul*, Βεελζεβούλ. Vulgata, *Beelzebub*. Nam etiam quoddam exemplar legit Βεελζεβούβ: & scribendum esse β, non λ, apparet ex 2. Reg. 1. 2. Fuit autem Acaronitarum idolum, quod commodè possis dominum muscarũ appellare. Cuiusmodi fuit Græcorũ Μύαγρος, ab Acaronitis profectus, vt testatur Plinius lib. 10. cap. 28. vbi tamen pro Acaron perperã legitur Achorẽ, & apud eundem lib. 29. cap. 6, Myioden pro Μυιώδη. *Vocarunt*, ἐκάλεσαν. Quidam vetus codex scriptum habebat καλοῦσι, vocant.

26 *Quod non futurum sit vt cognoscatur*, ὃ οὐ γνωσθήσεται. Vulg. *Quod non sciatur*, non expressa futuri significatione, in quo tamẽ posita est vis huius sẽtẽtiæ. Erigit enim suos discipulos, admonens fore vt tandem vincat Veritas, & tũ ipsorũ innocentia, tum aduersariorũ improbitas appareat.

27 *Supra domos*, ἐπὶ τῶν δωμάτων. id est, in ipsis ædium tectis, populo circunstanti aut prætereunti. Erant enim olim (quemadmodum etiam hodie in illis regionibus) ita fabricata ædiũ summa, vt in illis ambulare & versari possent: sicut liquet ex Deuteronomii 22. 8, & 2. Sam. 11. 2, & Act. 10. 9. Vulgata, *Super tecta*. Erasmus, *In tectis*. Neuter (vt opinor) satis commodé. Nam, quantum possum intelligere, δῶμα idem omnino valet quod οἶκος, aut ea certè pars domus intra quam habitatur. Sed ἐπὶ particula indicat de qua parte ædium agatur. Erasmus autem ex Hieronymo arbitratus est ἐπὶ significare In, & δῶμα supremam partẽ ædiũ, quam Græci vocant πύργος, vel ὑπερῷον: quod quidẽ debuit idonei alicuius scriptoris auctoritate confirmare.

28 *Qui trucidant*, τῶν ἀποκτεινόντων. Vertimus ἀποκτείνειν trucidare, quòd melius vocabulũ nõ haberemus: est enim trucidare maius quidpiam quàm occidere. Virgil. Æn. 2, *Fit via vi, rumpunt aditus, primósque trucidant*. φονεύειν verò occidere, & φόνον cædẽ, διαχειρίζεσθαι Interficere, ἀναιρεῖν Interimere: vt cuique Græco suum Latinum opponamus. Videtur autem Christus vsurpasse vocabulum quo declaretur cædes cum sæuitia & crudelitate coniuncta, vt doceat nullos quantumuis immanes tyrannos esse nobis metuẽdos. *Potius*, μᾶλλον. Erasmus, *Magis*: & fateor hanc esse propriam huius vocabuli declarationem: (sicut etiam suprà conuertimus, 6. 30, & 7. 11) sed hoc quidem loco nõ est dubium quin aliud declaret. Neque enim monet Christus vt hunc magis quàm illos timeamus, sed vt hunc vnum potius timeamus quàm illos. *Per-*
5 *dere*, ἀπολέσαι. æternis videlicet suppliciis, ac proinde neutrius substantia peritura, vt docet solidissimè Tertull. lib. De resurrectione carnis.

29 *Passerculi*, στρουθία. Vulgata, *Passeres*: nõ rectè, quum magna hîc sit emphasis diminutiui. *Assario*, ἀσσα-
10 ρίου. Hoc vocabulum Romanum est, cuius mentionem facit Varro libro de Analogia primo. Fuit autem assarius (vt doctissimus Georgius Agricola primus, vt opinor, obseruauit) dimidia pars assis, nõ libralis illius veteris, sed semuncialis: quem testatur percussum lege Papy-
15 ria Plinius libro 33. cap. 3. adeo vt assarius tantùm fuerit quarta vnciæ pars. Quamobrem etiam vncia dicitur à Cleopatra in Cosmeticis τετράσσαρον Italicum. Vulg. *Asse*. Erasmus vertit, *Minuto asse*: referens ad pretii vilitatem, vt vim exprimeret diminutiui. Syrus interpres Latinã vocẽ
20 אסר [*asar*] retinuit. Vide Mar. 12. 42. *In terrã*, ἐπὶ τὴν γῆν id est χάμαζε. Vulg. *Super terram*. Chrysostomus (vt annotat Erasmus) videtur legisse εἰς παγίδα, in laqueũ. Cadere autẽ humi, Hebræorum more dicitur quod perit & aboletur,
25 vt 2. Reg. 10. 10. *Sine*, ἄνευ. id est, non interueniente decreto & voluntate. Alioqui videretur significari Patrẽ cælestẽ simul cũ passerculis cadere, vt quidẽ solet hæc particula plerunque vsurpari: quo modo sumitur apud Dem. περὶ στεφάνου, Καὶ ταῦτα συνετάχθη τῷ ναυάρχῳ ἄνευ τοῦ δήμου
30 Ἀθηναίων, Et hæc quidẽ à classis præfecto cõparata sunt sine populo Atheniensi. id est, non adhibita auctoritate & cõsensu populi Atheniensis. *Vestro*, ὑμῶν. Addit quoddam exemplar, τοῦ ἐν οὐρανοῖς. id est, qui est in cælis.

31 *Multis passerculis præstatis vos*, πολλῶν στρουθίων διαφέρε-
30 τε ὑμεῖς. Vulgata, *Multis passeribus meliores estis vos*. Erasmus, *Vos pluris estis quàm multi passerculi*. Idem tamen suprà, cap. 6. 26, vti maluit verbo Præcellendi, quum illic Vetus interpres vertisset διαφέρετε, Pluris estis. Castellio, *Vos passeribus multò estis præstantiores*. quod non probo. Est enim in
35 Christi verbis ἐλάττωσις. quæ species etiam est amplificationis: acsi diceret Christus, Videtis tam viles esse passerculos vt duo non amplius quàm assario væneant, qui tamen absque Patris vestri decreto non intereunt. Quid ergo metuitis? nam certè hac ratione oportuerit multos
40 passerculos coniungi vt vos pretio superent. Tertullianus lib. de fuga vertit, Antistatis.

32 *Agnoscet*, ὁμολογήσει. Verbum Confitendi, quod alioqui vt Theologis familiare non repudio, vix inuenias

cum casu personæ coniunctum. Verbum autem Agnoscendi hac omnino significatione à Latinis, præsertim iurisconsultis vsurpatur. Est autem ὁμολογεῖν amplius quidpiam quàm Agnoscere, vt apparet ex isto Ciceronis loco pro Rabirio, *Crimen susciperem, agnoscerem, confiterer.* Sed illud quod subiicitur, *Corã hominibus*, satis id videtur explicare: alioquin vertissem Palàm agnoscet. Hoc est nimirum quod vernacula lingua dicimus *Aduouer publiquement, & recognoistre.* Vnde factum vt confessiones vocet Ecclesia quas edunt Christiani suæ religionis professiones: sicut etiã sacrificia εὐχαριστικὰ in Lege תודות [*thodoth*] dicebãtur. Coniunctæ sunt enim istæ publicæ professiones cum eius laude quem nos agnoscere profitemur. *Me*, ἐν ἐμοί. Et paulo post ἐν αὐτῷ, in eo, pro Eum, constructione Hebraica cuius exemplum habemus Nehem. 9, 2. Hîc enim ἐν respondet præpositioni על [*hal.*]

ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

33 Ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Luc. 12. 51 — 34 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.

Mich. 7. 6 — 35 Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.

36 Καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.

Luc. 14. 26 — 37 Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

Infrà 16. 24. marc. 8. 34 luc. 9. 23 & 14. 27 — 38 Καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

Infrà 16. 25. marc. 8. 35 luc. 9. 24 & 17. 33 ioh. 12. 20. — 39 Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

Lu. 10. 16 ioh. 13. 20 — 40 Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.

41 Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται.

Mar. 9. 41 — 42 Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

---

me coram hominibus, agnoscam & ego eum coram Patre meo qui est in cælis:

33 Quisquis autẽ abnegauerit me coram hominibus, abnegabo eum & ego corã Patre meo qui est in cælis.

34 ‖Ne existimate me venisse missurum pacem in terram: non veni missurus pacem, sed gladium.

35 ‖Nam veni facturus vt dissideat filius à patre suo, & filia à matre sua, & nurus à socru sua.

36 Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici ipsius.

37 ‖Qui amat patrem aut matrem supra me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiã supra me, non est me dign*.

38 ‖Et qui non accipit crucem suam, ac ponè sequitur me, nõ est me dignus.

39 ‖Qui inuenerit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

40 ‖Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.

41 Qui recipit Prophetam nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustũ nomine iusti, mercedem iusti accipiet.

42 ‖Et quicunque potum dederit vni ex his paruis poculum frigidæ solũ, nomine discipuli, amen dico vobis, non perdiderit mercedem suam.

---

bitur me corã hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui in cælis est:

33 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum corã Patre meo qui in cælis est.*

34 *Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium.*

35 *Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suã, & nurũ aduersus socrum suam.*

36 *Et inimici hominis, domestici eius.*

37 *Qui amat patrem aut matrem plus quàm me, non est me dignus: & qui amat filiũ aut filiam super me, non est me dignus.*

38 *Et qui non accipit crucem suã, & sequitur me, non est me dignus.*

39 *Qui inuenit animam suam, perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.*

40 *Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui me misit.*

41 *Qui recipit Prophetã in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedẽ iusti accipiet.*

42 *Et quicunque potũ dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantùm in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.*

---

34 *Missurus*, βαλεῖν. Hebraism. להביא [*lehabia*]: vt si dicas, *Pour faire venir*, aut *Pour faire arriuer*. Sed tamen obseruandum est, quanuis ante hæc infinita, βαλεῖν & διχάσαι, subaudiatur coniunctio ὥστε, qua propriè designatur causa finalis quàm vocãt, id est quis sit scopus agenti propositus: tamen Christum hic significare non quò tendat ipsius aduentus, siue proprium Euangelij finem, sed duntaxat quæ ipsius aduentum, quanuis non absque iusto ipsius decreto, κατὰ συμβεβηκὸς erant sequutura, & quæ nos etiamnum quotidie Euãgelio nostra memoria veluti renato experimur. *Gladium*, μάχαιραν. Heb. חרב [*chereb*] cum sex punctis, pro belli calamitate.

35 *Filius*, ἄνθρωπον. Hebr. איש [*isch*] pro בן [*ben*] vt Deut. 22. 30. quo modo etiam accipitur אדם [*adam*] Prouerb. 15. 20. Vulgata & Erasmus, *Hominem*. *Nurus*, νύμφην. Erasmus, *Sponsam*. Sed hic opponitur socrui.

37 *Qui amat*, ὁ φιλῶν. Erasmus, *Qui amauerit*, ὁ φιλήσας. *Supra me*, ὑπὲρ ἐμέ. vel *præ me*. Vulgata, *Plus quàm me*. id est πλέον ἐμοῦ, eodem sensu. Horatius 3. Car. *-tres* [*cyathos*] *prohibet supra Rixarum metuens tangere Gratia.* *Non est me dignus*, οὐκ ἔστι μου ἄξιος. id est, mihi non est idoneus seu conueniens, vt alibi de voce ἄξιος diximus. Nam alioqui nemo sanè, ne angelis quidem exceptis, dignus est quẽ Christus pro discipulo adsciscat, vel etiam adscitum agnoscat.

38 *Accipit*, λαμβάνει. Id est à me impositam admittit seu recipit. Nam τὸ λαμβάνειν ἀντὶ τοῦ δέχεσθαι, id est Accipere pro Recipere sæpe accipitur: sed τὸ δέχεσθαι nunquam nisi de receptis aliunde oblatis memini legere vsurpatum.

10 *Pone sequitur me*, ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου. Ad verbum, *Retro me.* Vel post me, vt suprà cap. 3. 11. Quod certè notandum est, vt qui Deum colunt cultu à se excogitato, intelligant sese non sequi Christum, sed illi præire velle. Itaque ὀπίσω μου sum interpretatus Pone me: quia quum non Euangelista 15 præter verbum ἀκολουθεῖν addendum aliquid præterea iudicarit, hoc quoque putauimus necessariò exprimendum, quod à Vetere interprete & ab Erasmo fuit neglectum. Multi enim se Christum sequi dicunt, quum illi soli sequantur qui ponè sequũtur: id est, qui illum verbo suo præ- 20 euntem possunt ostendere.

39 *Qui inuenerit*, ὁ εὑρών. Vulgata, *Qui inuenit*. Animam inuenire (id est, vitam suam seruare) dicitur qui præsenti vitæ consulit. Videtur enim periisse qui in certo vitæ discrimine versatur, & è contrario veluti seipsum recuperare 25 q ex eo saluus euadit. Dicũtur tamẽ hæc ex vulgari opinione hominũ, qui, quoniã de futura vita nõ cogitant, periisse putãt eos qui moriũtur, & euasisse qui ex morte elabũtur.

41 *Nomine*, εἰς ὄνομα. i. ad verbũ, *In nomen*. εἰς pro ἐν posito. i. vt Prophetã, & eò q̄ est Propheta, sicut explicatur 30 Mar. 9. 41. Debemus. n. Christũ colere in ipsius seruis: alioqui nihil præstamus quod profanæ quoque gentes cumulatè non præstent.

42 *Paruis*, μικρῶν Vulg. *Minimis*, (sicut etiam legit Hilarius, vt annotauit Erasmus) id est ἐλαχίστων, quod etiam

scriptum

ſcriptum inuenimus in vno exemplari. Paruos autem vocat per conceſſionem ſuos diſcipulos, homines nimirum coram mundo viles & abiectos, quos Hebræi צעירים [*tſehirim*] vocant. *Solum*, μόνον. Vulgata & Eraſmus, *Tantùm*. Ego verò malui vt nomen interpretari. Deeſt in vno exemplari. *Nomine diſcipuli*, εἰς ὄνομα μαθητοῦ. Vide Mar.9.41.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

2 Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

3 Εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε·

5 Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

6 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

7 Τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

8 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον;

CAP. XI.

1 ET factum eſt "quum finem feciſſet Ieſus " præcipiendi duodecim diſcipulis ſuis, di" greſſus eſt illinc vt doceret, & prædicaret in vrbibus "eorum.

2 ‖Iohannes autem quum audiſſet "in vinculis " opera Chriſti, miſſis duobus ex diſcipulis ſuis,

3 "Dixit ei, Túne is es qui "venturus eras, an alium " expectabimus?

4 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Ite & renuntiate Iohanni quæ auditis & "videtis:

5 Cæci "viſum recipiunt, & claudi ambulant, leproſi mundantur, & ſurdi audiunt, mortui excitantur, & pauperibus "euangelizatur.

6 Et beatus eſt "qui non fuerit offenſus in me.

7 "Illis autem abeuntibus, cœpit Ieſus dicere turbæ de Iohāne, Quid exiiſtis in deſertum ſpectatum? arundinem "quæ agitetur à vento?

8 "Sed q̃d exiiſtis viſuri? hominē mollib. "veſtib. amictum? ecce,

CAP. XI.

1 *ET factum eſt quum conſummaſſet Ieſus præcipiens duodecim diſcipulis ſuis, tranſiit inde vt doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum.*

2 *Iohannes autem quum audiſſet in vinculis opera Chriſti, mittens duos de diſcipulis,* Luc.7.18.

3 *Ait illi, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*

4 *Et reſpondens Ieſus ait illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audiſtis & vidiſtis:*

5 *Cæci vidēt, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiunt, mortui reſurgunt, pauperes euangelizantur.*

6 *Et beatus eſt qui non fuerit ſcandalizatus in me.*

7 *Iis autem abeuntibus, cœpit Ieſus dicere ad turbas de Iohanne, Quid exiiſtis in deſertum videre? arundinem vento agitatam?*

8 *Sed quid exiiſtis videre? hominem mollibus veſtitum? ecce, qui*

IN CAPVT XI.

1 *Quum finem feciſſet*, ὅτε ἐτέλεσεν. Vulgata, *Quum conſummaſſet*: quod reſpondet τῷ συντελεῖν, & tranſitiuum eſt. *Præcipiendi*, διατάσσων. Vulgata ad verbum, *Præcipiens*. Eraſmus, *Mandandi*, ἐντελλόμενος. Porrò διατάσσειν edicere declarat, vnde διατάξεις & διατάγματα dicuntur principum edicta, vt Hebr.11.23. Sed hoc loco nihil aliud declarat quàm præceptis aliquem formare & inſtituere. Nam tota illa concione Chriſtus quales illos eſſe oporteret oſtendit. *Eorum*, αὐτῶν. Nempe diſcipulorum. id eſt in Galilæa, vnde plerique erant oriundi, vt apparet ex Act.2.7.

2 *In vinculis*, ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Eraſmus, *In carcere*. Vocabulum Græcum (vt etiam notat Eraſmus) à vinculis dictum eſt. Quum igitur Latinis vinculorum appellatione tam compedes quàm carcer ipſe ſignificetur, à Vetere interprete nolui diſcedere. *Opera*, τὰ ἔργα. Eraſmus, *Facta*. id eſt, τὰ πεπραγμένα. qui etiam hoc nomine Veterem interpretem reprehendit. Atqui ſi potius putauit Facta dicendum, cur toties in Epiſtolis Pauli operum nomen retinuit, & de Operibus hodie potius quàm de Factis diſputatur? Et fateor quidem opera magis propriè eſſe officinarum, vt πράξεις potius q̃ ἔργα, id eſt geſta vel actiones potius quàm opera Chriſti dici oportuerit. Sed ſubtilitatem iſtam nihil moramur.

3 *Dixit ei*, εἶπεν αὐτῷ. Id eſt, ipſi per eos dici curauit. *Is qui venturus eras*, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, *Qui venturus es*: neglecto articulo. Eraſmus per præſens, *Ille qui venturus eſt*: Græcum participium eſt anceps ad vtrunque tempus: ſicut apud Latinos Venturus poteſt cum omnibus temporibus verbi ſubſtantiui coniungi. Viſum eſt autem mihi imperfectum optimè omnium conuenire. *Expectabimus*, προσδοκῶμεν. Ad verbum, *Expectamus*: quo modo Vulgata & Eraſmus. Mihi videtur præſens pro futuro poſitum, ſicut ἔχετε pro ἕξετε ſuprà cap.5.46.

4 *Videtis*, βλέπετε. id eſt ὁρᾶτε. Vulgata, *Quæ audiſtis & vidiſtis*. Sed de re præſenti loqui videtur, & in eo conueniunt omnia exemplaria.

5 *Viſum recipiunt*, ἀναβλέπουσι. Vulgata, *Vident*, non expreſſa præpoſitione ἀνά. *Euangelizatur*, εὐαγγελίζονται. id eſt, pauperibus annuntiatur Euangelium. Cæterùm Euangelium, Euãgelizare, & Euangelizari, vocabula Græca, tanquam in Latina Eccleſia iampridem vſurpata, libenter retinuimus. Hæc autem pertinent ad illum Eſaiæ locum 61.1, Ad euangelizandum pauperibus miſit me: cuius fit mentio Luc.4.18. vbi tamē legimus ענוים [*haniuim*] i. manſuetis, & iis qui hominib. ſuperbis & elatis opponũtur, non עניים [*hanÿm*,] quos ſolẽt Græci interpretes πένητας & πτωχοὺς interpretari. Sed tenue eſt hoc diſcrimen, ſi rē ipſam ſpectemus. Vulg. & Eraſ. *Pauperes euangelizantur*, eodē ſenſu manente: ſed conſtructione paulo duriore.

6 *Qui non fuerit offenſus in me*, ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. id eſt, qui ex me non ceperit offendiculi ac proinde mei non audiendi occaſionem. Vulgata, *Qui non fuerit ſcandalizatus in me*. Eraſmus, *Qui non fuerit offenſus per me*: quod ſic accipi poſſet, quaſi dicat Chriſtus eos fore beatos quos ipſe non læſerit: qui ſenſus non conuenit. Sic autem vt verti, loquitur etiam Cicero ſæpe, vt libro 2. de Inuentione, *Si quo in vitio eius offenderemur*. Infrà, cap.13.57, Eraſmus vertit, *Offendebantur ſuper eo*, ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Et cap. 26.31, *Offendiculum patiemini mea cauſa*, σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί. qui tamen variam iſtam & multiplicem interpretandi rationem ſæpe, idque meritò, reprehendit.

7 *Illis autem abeuntibus*, τούτων δὲ πορευομένων. Eraſmus, *Euntibus autem illis*. at ego cum Vetere interprete πορευομένων exiſtimo hîc poni pro ἀπερχομένων. *Quæ agitetur*, σαλευόμενον. Significat vocabulum Græcum vndarum more huc & illuc impelli: quod poeta dicit vndantem & fluctuantem, vim Græci vocabuli exprimens: Galli verò, *qui flotte*. Heliodorus Æth.hiſt.lib.3, τῆ ψυχῆς ἀμφοτέροις ἐφ' ὑγροῦ τοῦ πάθους σαλευούσης. id eſt, Animo vtriuſque ex humido affectu fluctuãte. Latini quoque dicunt ſegetes fluctuare, quũ vento agitantur. Vulg. *Agitatam*. Hoc autē dicendi genere prouerbiali, declarat rem ludicram & vilem, cuius ſpectandæ cauſa nullus meritò pedem moueat, potius quàm inconſtantis ac leuis ingenii hominem: id quod declarat antitheſis hominis opulenti & cuius luxum ac magnificentiam ſpectare omnes geſtiant.

8 *Sed*, ἀλλά. Sic vernaculo ſermõne dicimus, *Mais qu'eſtes vous allez voir?* Interrogat enim ἀλλὰ hoc loco. Eraſ. *Age*: & paulò poſt, *At*. *Veſtibus*, ἱματίοις. Accipitur ἱμά-

E. j.

ἰδοὺ, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν.

Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

Mal.3.1 Οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν.

Luc.16.16 Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.

Πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.

Mal.4.5. Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.

qui gerunt molles vestes, in domibus regum sunt.

9 Sed quid exiistis visuri? Prophetam? certè dico vobis etiam amplius quàm Prophetam.

10 Iste enim est de quo scriptũ est, ‖Ecce, ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam corã te.

11 Amen dico vobis, nõ est suscitatus inter eos qui gignũtur è mulieribus, quisquam maior Iohanne Baptista: sed qui est minimus in regno cælorũ, maior eo est.

12 ‖Porrò à diebus Iohannis Baptistæ vsque nunc regno cælorum vis affertur, & violenti rapiunt illud.

13 Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsque ad Iohannem prophetarunt.

14 Et, si vultis recipere, ‖ipse est Elias ille qui venturus erat.

mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.

9 *Sed quid exiistis videre? Prophetam? etiam dico vobis, & plus quàm Prophetam.*

10 *Hic est enim de quo scriptũ est, Ecce, ego mitto angelum meũ ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

11 *Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Iohãne Baptista: qui autẽ minor est in regno cælorum, maior est illo.*

12 *A diebus autem Iohãnis Baptistæ vsque nunc regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

13 *Omnes enim Prophetæ & Lex vsque ad Iohannem prophetauerunt.*

14 *Et, si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est.*

τον generali significatione hoc loco, vt suprà cap.9.16. Vulgata prætermisit. *Qui gerunt*, οἱ φοροῦντες. Vulg. *Qui mollibus vestiuntur*, οἱ μαλακοῖς ἠμφιεσμένοι.

9 *Amplius*, περισσότερον. Erasmus, *Excellentiorem*. Ego malui sic conuertere, siue vt nomen siue vt aduerbium accipias. Ad verbum τὸ περισσὸν dicitur quod superat & abundat, interdum in laude, vt hîc: interdum in vitio, vt suprà, cap.5.37.

10 *Nuntium meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum meum*: quod rectè mutauit Erasmus, quum de homine hic agatur. *Præparabit*, κατασκευάσει. Hęc nimirum petita sunt à regum & principum consuetudine, quorum aduentus multo antè tempore solet nuntiari, vt ipsis maiore cum pompa occurratur.

11 *Est suscitatus*, ἐγήγερται. id est (vt Erasmus rectè exponit) exortus est. Sed malui seruato genere passiuo, interpretari, Suscitatus est, vt significetur hæc Dei organa peculiari quadam numinis voluntate in hunc mundum prodire, vel iam natos ex reliquorum numero seligi: quamobrem etiam nolui cum vetere interprete vertere Surrexit.

Inter eos qui gignuntur è mulieribus, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Vulgata ad verbum, *Inter natos mulierum*. Erasmus, *Inter eos qui nascuntur è mulieribus*. Ego verò puto hîc poni τοὺς γεννητοὺς in propria significatione, nempe vt hoc ad virum referatur qui prolem gignit ex vxore: quo modo non potest dici Christus γεννητὸς γυναικὸς, quum conceptus sit ex Spiritu sancto. Hebræis tamen verbum ילד [*ialad*] tam de patre quàm de matre dicitur: quamobrem Iob.cap.15.14, & 25.4, natus vel generatus ex muliere, hominem declarat. infrà quoque Lucæ 1.13. de Elisabetha dicit Angelus Zacharię, γεννήσει υἱόν σοι. Ex quo liquet τὸ γεννᾶν etiam de matre dici. Sed quomodocunq. accipias, constat intelligi hæc Christi verba de iis qui consueto naturæ ordine gignũtur, ex semine viri videlicet: quod in Christum non cadit, quanuis natum ex muliere. Quod autem Erasmus annotat sibi videri γεννητοῖς neutrũ esse, mihi ne probabile quidẽ videtur. nam quid tandem secundum naturam parere potest mulier præter hominem? *Sed*, δέ. Vulgata, *Autem*, non satis commodè expressa particula δέ. Erasmus *Attamen*. id est ὅμως. *Minimus*, μικρότερος. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Minor*. Sed interdum solent Græci συγκριτικὰ vsurpare ἀντὶ τῶν ὑπερθετικῶν, & cõtrà quoque hęc pro illis vsurpare: quam enallagen etiam in nostro sermone vernaculo vsurpamus. Sic enim hoc exprimas, *Le plus petit*, aut *le moindre*. : quod dicendi genus frequenter etiam deinceps occurret. Quod autem subiicitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, apud Theophylactum coniungitur cum μείζων ἐστίν, quasi hæc de seipso Christus dicat: qui quum reipsa sit maximus, atque adeo Rex in regno Dei, tamen opinione hominum sit minimus, quem sensum etiam sequutus videtur Epiphanius aduersus Gnosticos. Sed in aliis omnibus codicibus adscripta erat distinctio post οὐρανῶν, vt plenissima illa lux quæ à Christi prædicatione mũdo affulsit, cum ea veluti scintilla conferatur quæ ad Iohannem vsque emicuerat. Idque videntur ea quæ consequũtur, optimè declarare. Neque enim hîc comparantur inter se personæ sed impar doctrinæ cælestis dispensatio, præconium videlicet Iohannis cum Lege & Prophetarum concionibus, & cum illo rursus clarissima illa Euangelii prædicatio. Et regnum cælorum declarat Ecclesiæ statum sub exhibito Messia, in quo vera Dei gloria elucet.

12 *A diebus*, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν. Hebraismus. id est, à tempore quo Iohannes Baptista prædicare cœpit. *Vsque nunc*, ἕως ἄρτι. id est, Ad hunc vsque diem. quo modo vertit Erasmus. At ego non video cur minus liceat dicere Vsque nunc, quàm Vsque sub, Vsque adhuc, Vsque antè: quorum exempla frequenter occurrunt. Sic ἄρτι suprà, caput 3.15, pro νῦν positum esse diximus, vt idem valeat ἕως ἄρτι atque ἕως νῦν. id est (vt loquuntur Hebræi) עד עתה [*had hattha.*]

Vis affertur, βιάζεται. id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur. Est enim veluti omnibus expositus, auidè quibusuis arripiendus, hic Patris cælestis thesaurus, quem videri poterat antea occultasse, sicut explicatur Rom. 16.26. Ideóque Luc.16.16, pro βιάζεται scribitur εὐαγγελίζεται, ex quibus locis inter se comparatis intelligimus & quomodo nobis offeratur receptio in regnum cæleste, nempe Euangelii prædicatione: & quomodo nobis oblatum recipiatur, vi nimirum nobis ipsis ad credendum facta, & zeli ardore perseuerante. Nec enim dubium quin βιάζεται hîc passiuè accipiatur. Vulgata & Erasmus Vim patitur: quod mihi visum est obscurius. *Rapiunt*, ἁρπάζουσιν. id est arripiunt, vel deripiunt, vt citatur ab Hilario & vt testatur Erasmus se legisse in aureo codice. metaphora sumpta à castris, aut ab arce quapiam quæ irrumpentibus hostibus diripitur. Sic autem feruens illa vis Spiritus significatur, qua correpti fideles, summo studio ad vitam æternam feruntur.

13 *Prophetarunt*, προεφήτευσαν. Futura tantùm vaticinati sunt, quæ nunc præsentia clarè & perspicuè cernuntur. Cæterùm hoc quoque vocabulum, tanquam Christianorum auribus familiarissimum, non inuiti vsurpauimus.

14 *Elias*, Ἠλίας. Spiritu videlicet ac virtute, Lucæ 1, 17. non autem persona, Ioh. 1.21. *Qui venturus erat*, ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. id est (vt supra dixerat vno verbo) ὁ ἐρχόμενος. Hæc autem participia (vt rectè obseruat Erasmus) ad imperfectum etiam pertinent. Itaque non rectè vertit Vulgata, *Qui venturus est*.

Græce		Beza		Vulgata	
Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.	15	⁚Qui habet aures ad audiendum, audiat.	15	*Qui habet aures audiendi, audiat.*	
Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,	16	‖Sed cui assimilabo ⁚generationem hanc? Similis est puerulis qui sedent in foris, & acclamant ⁚sodalibus suis,	16	*Cui autem similem æstimabo generatione͂ istā? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes coæqualibus,*	Luc. 7.31
Καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.	17	Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & non saltastis: ⁚lamentati sumus vobis, & non planxistis.	17	*Dicunt, Cecinimus vobis, & non saltastis, lamentauimus, & non planxistis.*	
Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει.	18	Venit enim ⁚Iohannes ⁚nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium habet.	18	*Venit enim Iohannes neque manducans neque bibens: & aiunt, Dæmonium habet.*	
Ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς.	19	Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicunt, Ecce homo ⁚edax & vini potor, publicanorum amicus & ⁚peccatorũ. Sed ⁚iustificata est Sapientia à filiis ⁚suis.	19	*Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicunt, Ecce homo vorax & potator vini, publicanorum & peccatorũ amicus. Et iustificata est Sapientia à filiis suis.*	
Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν,	20	‖Tunc ⁚cœpit *ita* ⁚exprobrare vrbibus in quibus editæ fuerant plurimæ virtutes ipsius, quòd non resipuissent,	20	*Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ sunt plurimæ virtutes eius, quia non egissent pænitentiam,*	Luc. 10.13
Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδάν· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν.	21	Væ tibi ⁚Chorazin, væ tibi ⁚Bethsaidā: nā si in Tyro & Sidone editæ fuissēt virtutes quæ editæ sunt apud vos, olī ⁚cū sacco & cinere *sedētes* resipuissent:	21	*Væ tibi Chorazain, væ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pænitentiam egissent.*	

15 *Qui habet aures*, ὁ ἔχων ὦτα. Prouerbiale dicendi genus quo in reb. seriis sũma postulabatur attẽtio: specialiter autẽ à Christo sæpe vsurpata, vt significaret, cuius potissimũ audiẽdę rei causa Deus hominib. aures ad audiẽdũ tribuerit.

16 *Gentem hanc*, τὴν γενεὰν ταύτην. id est, hoc hominũ genus, tam præfractum & contumax. Nationis nomen plerunque latius patet: quamuis quum familiarem huic genti peruicaciam exprobret, nationem hoc quoque loco non ineptè possis interpretari. Sed vocabulum Hebræum דור [*dor*] quod (vt ego quidem existimo) huic opponitur, ætatem propriè declarat: & deducitur non à generãdo, sed potius ab incolendo & habitando. Itaque significat hominum vniuersitatem, quę eodem tempore in orbe terrarum degit. Quamobrem etiam Ætatem conuertimus infrà, cap. 24.34. *Similis est*, ὁμοία ἐστί. Genus hoc dicendi petitum est è medio, ac proinde spectanda est dicti sententia, non autem dictum ipsum. Neque enim Iudæi comparantur puerulis, sed iis quos cõpellant pueruli, in hac similitudine: & arguũtur vt qui neq. Iohãnis austeritate sese & in ratione ipsa docendi & tũ in victu tum in vestitu ostendente, neque Christi sese ad communem captum accommodantis lenitate, qua singulos ad meliorem frugem tam blandè alliciebat, non modo non commouerentur sed etiam ad vtrunque falsissimè & impudentissimè calumniandum abuterentur. Solitos autem fuisse in plateis puerulos istiusmodi cantiunculis se oblectare probabile est, & Christum de industria sic voluisse Scribarum & Pharisæorum fastum deiicere. *Sodalibus*, τοῖς ἑταίροις. Vulgata, *Coæqualibus*, id est ὁμήλιξι. Quod autem legit, *Sedẽtibus in foro, qui clamantes coæqualibus, dicunt*, respondet his Græcis quæ in vetustissimo nostro codice leguntur, καθημένοις ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἃ προσφωνοῦντα τοῖς ἑταίροις, λέγουσιν.

17 *Lamentati sumus*, ἐθρηνήσαμεν, id est, *Lugubres cantiones cecinimus*. Vulgata, *Lamentauimus*. Erasmus, *Lugubria cecinimus*: quod Græcis significat θρηνωδεῖν. Cuius verbi vis optimè exprimitur Historiæ Æthiopicæ Heliodori lib. 5. his verbis, ᾔσθετο γυναικὸς λαθραῖόν τι καὶ γοερὸν, οἷον ἐαρινῆς ἀηδόνος ᾠδὴν, ἐν νυκτὶ μυρομένης.

18 *Iohannes*, Ἰωάννης. Quoddã exemplar addit πρὸς ὑμᾶς, *Ad vos*. *Nec edens*, μήτε ἐσθίων. cõmuni videlicet cæterorũ hominũ more. Est enim figurata oratio καθ' ὑπερβολήν.

19 *Edax*, φάγος. seu comessator: Vulgata, *Vorax*, id est βορός. Erasmus, Comedonem. Sed hoc Comedonis vocabulum præterquam quòd est obsoletum, etiam plusculum aliquid declarat, eum videlicet qui bona & facultates suas abliguriat. Itaque Erasmus ipse infrà, Lucæ 7.34, Edacem interpretatur, non Comedonem. *Peccatorum*, ἁμαρτωλῶν. Vide suprà, 9.10. *Iustificata est*, ἐδικαιώθη. Hoc vocabulum Theologis admodum familiare, quamuis non eadem semper significatione accipiatur, tamen libens amplector. Cæterùm quod paulo ante hęc eadem verba reperimus scriptum Lucæ cap. 7.29, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεὸν, id est, Et omnis populus qui audierat, & publicani iustificauerunt Deum: id (ni fallor) optimè hunc locum explicat. Ait enim Lucas publicanos & turbam iustificasse Deum, id est, agnouisse Dei sapientiam & bonitatem in Christo & Iohanne elucentem: vt meritò postea Christus Pharisæis exprobrans peruicaciam, dixerit iustificatam esse Sapientiam à filiis suis. i. eos demũ qui verè filij sapientiæ essent, i. sapiẽtes (ex Hebræo idiotismo de quo sæpe iã diximus) Dei sapiẽtiã agnoscere in eo quẽ Pharisæi cõtẽnerẽt. Iustificatur igitur Sapiẽtia à filiis suis, quũ Euangeliũ Christi recipitur. eáq. interpretatio optimè cohæret cũ præcedentib. præsertim si Lucas cũ Matthæo cõiungatur. Quod etiam planius fiet si καὶ verteris Sed, vt nos fecimus. Nam illud ו [*vau*] Hebræorum (cui respondet καὶ Græcorum) hanc etiam significationem admittit, vt manifestè apparet Act. 10.28, & infrà, 12.39. Castellio conuertit, Estque suis aliena sapientia: cui non assentior. Nam vt δικαιοῦσθαι fatear à Paulo etiam accipi pro ἐλευθεροῦσθαι, id est liberari, Rom. 6.7: tamen nemo non videt aliud esse liberari quàm alienum fieri, & hunc sensum parum conuenire. Neque verò (vt ipse putat) cogimur in hanc sententiam descendere, quia scriptum est ἀπὸ non ὑπό. solent enim hæ particulæ permutari, vt apparet infrà, cap. 16.21. Item Marci 8.31, Lucæ 9.22, & 17.25. Sed & in veteribus synodis Græcè scriptis passim reperitur hæc formula, ἀπὸ πάσης συνόδου ἐλέγχθη. *Suis*, αὐτῆς. nempe τῆς σοφίας. Valla, *Eius*. refert enim ad γενεάν: sed perperam.

20 *Cœpit*, ἤρξατο. Quoddã exẽplar addit ὁ Ἰησοῦς, Iesus. *Exprobrare*, ὀνειδίζειν. Alibi idẽ verbum interpretati sumus Conuitiari: quæ interpretatio huic loco nõ conuenit.

21 *Chorazin*, Χοραζίν. In vno exemplari legimus Χοραζαίν, sicut Vetus interpres conuertit. *Bethsaidan*, Βηθσαϊδάν. In tribus exẽplaribus scriptum erat Βηθσαϊδά. quod Vetus interpres sequutus est. *Cum sacco & cinere [sedentes,]* ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ. Particulã ἐν exprimo per σὺν, id est Cum: & suppleo ex Lucæ 10.13, participium καθήμεναι, sedentes: quod etiam hoc loco adscriptum erat in vno exemplari. Illa autem enallage In pro Cum, etsi nata videtur ex Hebræorum idiotismo, cuius exemplum habes prorsus simile Nehem. 10 1: tamen (vt alibi ostendimus) occurrit etiam interdũ apud Græcos disertiores. Cæterùm fuisse veterum quoq. hãc cõsuetudinẽ, inter profanas gẽtes, vt in graui luctu sese iacẽtes puluere & cinere aspergerẽt, vel ex Homeri versiculis liquet Iliad. σ, quibus Achillẽ lugentẽ non tam

describit quàm depingit eruditissimus poeta? Itémque ex istis Plutarchi περὶ δεισιδαιμονίας verbis, quibus superstitiosum quendam ita describit, ἔξω κάθηται, φησί, σακκίον ἔχων, ἢ περιεζωσμένος ῥάκεσι ῥυπαροῖς, πολλάκις δὲ γυμνὸς ἐν πηλῷ κυλινδούμενος. quæ consuetudo postea fuit ad pœnitentes, quos vocarunt, (vtinam maiore cum iudicio & feliciore exitu) traducta.

---

22 Πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν.

23 Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον.

24 Πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.

25 Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. (Luc.10.21)

26 Ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

27 Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ (Ioh.3.35. & 6.46.)

22 ¨Quinetiam dico vobis, Tyro & Sidoni ¨tolerabilior erit cõditio in die iudicij q̃ vestra.

23 Et tu ¨Capernaum, ¨quæ es vsque ad cælũ sublata, vsque ad inferos ¨depriměris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud te, ¨mansissent vsque ad ¨hodiernũ diem.

24 Quinetiam dico vobis, terræ Sodomorũ tolerabilior erit cõditio in die iudicij quã ¨tua.

25 ‖In illo tẽpore ¨respõdẽs Iesus dixit, Gloriã tibi tribuo Pater Domine cæli & terræ, ꝙ abscõderis hæc à sapiẽtib. & ¨intelligẽtib. & ea detexeris ¨infantib.

26 ¨Etiam ¨Pater, ¨quia ita placuit tibi.

27 ‖¨Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo ¨nouit

22 *Veruntamen dico vobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicij quàm vobis.*

23 *Et tu Capharnaũ, nunquid vsque in cælũ exaltaberis? vsque in infernũ descendes: quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in te, fortè mansissent vsque in hanc diem.*

24 *Veruntamen dico vobis quia terræ Sodomorum remissius erit in die iudicij quàm tibi.*

25 *In illo tẽpore respõdens Iesus dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quia abscõdisti hæc à sapientib. & prudẽtib. & reuelasti ea paruulis.*

26 *Ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te.*

27 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: &*

---

22 *Quinetiam*, πλὴν. Hebraicè אך [*ach*] Vulgata, *Veruntamen*. Erasmus, *Attamen*. Fateor enim hanc particulam absolutè positam plerunque idem valere quod ὅμως: (sicut accipitur Lucæ 10.11.20, & 22.22, & alibi aliquoties) sed interdum quoque poni videtur pro Sed (id est אבל [*aual*]) vt Lucæ 6.24, & 12.31, & 23.28. Hîc autem vsurpatur in ea specie correctionis qua vtimur quum superiora quidem minimè reprehẽdimus vt falsa, sed tamen amplificamus. Sic etiã omnino accipitur אך [*ach*] Ps.13,6, pro ἀλλὰ καὶ, & hîc quoque paulò pòst, versu 24, & infrà, 26.64. Nonnullis tamen placet illatiuam esse, pro eo quod Galli dicunt *Mais pourtãt*: Itali autem *pero*. quo modo commodissimè exponi posse videtur Lucæ 6.35. *Tolerabilior erit conditio*, ἔσται ἀνεκτότερον. τὸ ἀνέχεσθαι inter cætera tolerare significat, idque (ni fallor) propria significatione. Vulgata, *Remissius*. Erasmus, *Tolerabilius*. Ego perspicuitatis causa malui tolerabiliorem conditionem interpretari.

23 *Capernaum*, Καπερναούμ. In vno exemplari scriptum erat Καφαρναοὺμ, vt infrà quoque cap.17.24. *Quæ es vsque*, ἡ ἕως. In quodam exemplari legimus, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ᾅδου καταβήσῃ. id est, Num vsque in cælum extollêris? vsque in infernum descendes. sicut legit & interpretatus est Vetus interpres. *Deprimêris*, καταβιβασθήσῃ. Vulg. *Descendes*. legit enim καταβήσῃ. Porro verbũ καταβιβάζω, est Ex alto deiicio: vt ἀναβιβάζω (quod ei opponitur) significat In altũ attollo: propriè, Descendere facio, & Ascẽdere facio. Itaq. malui vertere Deprimêris qđ & fecit Eras. infrà, Lucæ 10.15. quo tamen loco Vetus interpres legisse videtur καταβυθισθήσῃ. vt qui interpretetur, Demergeris. Videtur autem esse allusio ad verba Esaiæ, 14.14, & 15. vt appareat prouerbialia fuisse hæc dicendi genera.

Mansissent, ἔμειναν ἄν. Vulgata, *Fortè mansissent*. Sed ἂν particula non semper est δυνητικὴ, vt rectè annotat Valla, ex aliorum locorum collatione.

24 *Tua*, σοί. In vno exemplari legimus ὑμῖν. id est vobis.

25 *Respondens*, ἀποκριθείς. Atqui nemo eum interrogarat. Sciendum est igitur verbum ענה [*hana*] dici de omni continuatione orationis, etiamsi vnus & idem sit perpetuò loquutus. Sed tamen cognoscenda videtur historia ex Lucæ 10.17. Contigerunt enim hæc post septuaginta discipulos reuersos, quos verisimile est cum Iesu varios sermones habuisse. Inter loquendum igitur, quum Iesus ex discipulorum sermone intellexisset plebem auidè excepisse verbum Dei quod à principibus & Pharisæis partim contemnebatur, partim etiam oppugnabatur, tandem in hæc verba erupit. *Gloriam tibi tribuo*, ἐξομολογοῦμαί σοι. id est, Agnosco coram te. Vel *Gratias ago*, vt rectè explicat Erasmus. Nam apud Hebræos sic etiam accipitur verbum ידה [*iadah*] in coniugatione Hiphil. Est autem apostrophe ad Patrem, quum antea Christus septuaginta illos discipulos alloqueretur. Itaque non tacet Lucas hæc dixisse Christum spiritu exultantem, & animi impetu correptum, quòd gloriam Patris videret mundo patefieri.

Intelligentibus, συνετῶν. à συνιέναι, vt rectè obseruauit Valla. Vulgata, *Prudentibus*. id est, φρονίμοις. Dicuntur autem ista per concessionem. Tales enim oportuerat esse Scribas & Pharisæos, qui tamen erant omnium maximè rudes.

Infantibus, νηπίοις. id est rudibus alioqui & indoctis, cuiusmodi est plebecula. νήπιος Græcis dicitur à νὴ & εἰπεῖν, sicut Latinis Infans ab in, & fari, quod ad animum transfertur. Vulgata & Erasmus, *Paruulis*. Videtur autem Christus translatitiè alludere ad illud Dauidis, Psal. 8.3, Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem tuam.

26 *Etiam*, Ναί. Particula est qua testatur Christus se in Patris consilio prorsus acquiescere. *Pater*, ὁ πατήρ. Pater vocandi casu, vt ὁ Θεός μου, Marci 15.34. quo modo etiam à Paulo vsurpatur ad Rom.8.15, & Gal.4.6. sic infrà, 27, 29, & 40. Fortassis autem hîc est Hebræorum idiotismus, qui suo illo ה [*he*] vtuntur partim pro nominatiuo articulo, partim pro vocandi aduerbio. Sed & Atticos ita loqui obseruauimus. sic enim Aristoph. in Ranis, ὁ παῖς ἀκολούθει δεῦρο. *Quia ita placuit tibi*, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Particulam ὅτι, quam expũxit Erasmus non puto abundare. Addit enim Christus causam cur Patris factum probet, eam videlicet quæ apud Christianos omnes plurimum valere debet: id est Patris cælestis voluntatem. Cæterùm εὐδοκία id declarat quod Gallicè vocamus *bon plaisir*: & ἐγένετο εὐδοκία, vel periphrasis est verbi εὐδόκησε, de quo diximus suprà, 3.17: vel declarat id factum esse quod Deo visum fuit, cuius cõsilij diuini scopus & finis itémque causa, προηγουμένη explicatur 1.Cor.1,21, & 27. Deinde alius est Hebraismus in ἔμπροσθέν σου, coram te. pro quo etiam dicunt In oculis tuis, pro apud te, vel simplicis pronominis loco, sicut sumus interpretati.

27 *Omnia*, πάντα. Est quidem hoc vniuersaliter verum, omnem administrationem rerum esse commissam Christo, excepto eo qui subiecit ei omnia: sed restringendum est hoc loco ad id de quo agitur, nempe ad salutem electis conciliandam, perinde ac si diceret Christus, Vtcunque isti qui sibi sapere videntur, me & meos aspernentur, & sola me plebecula audiat: attamen is vnus sum ego in quo sita sunt omnia quæ ad felicitatem illam veram spectant, vt qui vnus verum illum Deum Patrem meum patefaciam. Itaque vos qui sub peccatorum vestrorum onere fatiscitis, adeste. *Nouit*, ἐπιγινώσκει. Alibi vsi sumus agnoscẽdi vocabulo pro ἐπιγινώσκειν: sed hîc videtur poni compositum pro simplici.

27 μὴ ὁ πατήρ. οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

Filium nisi Pater, neque Patrem quisquam nouit nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

nemo nouit Filium nisi Pater: neque Patrem quis nouit nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.

28 Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.

Venite ad me omnes ¨qui fatigati estis & onerati, & ego faciam vt requiescatis.

Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.

29 Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

Tollite iugum meum super vos, & discite à me quòd mitis sim & ¨humilis corde: ‖ & inuenietis requiem animabus vestris.

Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiem animabus vestris. Ierem.6.16.

30 Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

‖Iugum enim meum ¨facile est, & onus meum leue est.

Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. 1. Ioh.5.3.

Κεφάλαιον ιβ.

CAP. XII.

1 ἘΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας, καὶ ἐσθίειν.

Illo tempore ¨ibat Iesus ¨sabbatho per ¨sata: discipuli verò ipsius esuriebant, cœperúntque vellere spicas, & edere.

IN illo tempore abijt Iesus per sata sabbatho: discipuli autem eius esurientes cœperunt vellere spicas, & manducare. Mar.2.13. luc.6.1.

2 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐτῷ, Ἰδοὺ, οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.

Pharisæi verò, ¨quum *hoc* vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt ‖quod nõ licet facere ¨sabbatho.

Pharisæi autem videntes dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet eis facere sabbathis. Deut.23.25.

3 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

Ipse autem dixit eis, Non legistis quid fecerit ‖Dauid, quum esuriret ipse, & qui erant cũ eo?

At ille dixit eis, Non legistis quid fecerit Dauid quando esuriit, & qui cum eo erant? 1. Reg.21.6.

4 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;

Quomodo introierit domũ Dei, & panes ¨propositios ederit, quibus vesci nõ erat ipsi licitum, neque iis qui cum eo erant, ¨sed ‖Sacerdotibus solis?

Quomodo intrauit in domũ Dei, & panes propositionis comedit: quos non licebat ei edere, neque ijs qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus?

5 Ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;

Aut nõ legistis ‖in Lege, sabbathis Sacerdotes in templo sabbathum ¨profanare, & ¨inculpabiles esse?

Aut non legistis in Lege, quia sabbathis Sacerdotes in templo sabbathũ violant, & sine crimine sunt? Exo.29.33. Leuit.8.32. & 24.9. num.28.9.

---

28 *Qui fatigati estis*, οἱ κοπιῶντες. Vulgata & Erasmus, *Qui laboratis.* Vide suprà, cap.6.28. Certè plus est κοπιᾶν quàm πονεῖν, si propriam vtriusque significationem spectemus: sicut etiam apud Latinos plusculum declarat fatigatum esse quàm laborare: quanuis interdum ista permutentur. Itaque animo delassati dicuntur, qui sub peccatorum graui sensu animo fatiscunt.

29 *Humilis corde*, ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. id est, ταπεινόφρων, vt interdum Græci vno vocabulo declarant. cui opponitur ὑπερήφανος, homo videlicet superbus & ferox. Huius autem ταπεινοφροσύνης Christi explicationem, cui opponitur Pharisaica superbia, pete ex Philip.2.5, & deinceps.

30 *Facile*, χρηστὸς. siue commodum, id est quod facilè ferri & quo facilè vti possimus. παρὰ τὸ χρῆσθαι. Illud autem de quo tam multis differit Erasmus in hunc locum, nimirum qua ratione dicatur iugum Christi leue, planè explicatur 1. Ioh.5.2, & 3. Mandata eius (inquit) grauia non sunt: quia omne quod genitum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra. Quisquis verò existimat ideo leue esse Christi iugum quòd Dei duntaxat amorem & proximi requirat, ille profectò seipsum ignorat, neque etiam nouit quod sit Legis & Euangelii discrimen.

IN CAPVT XII.

1 *Illo tempore*, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. siue Per id tempus. Hæc autem verba significant hanc historiam non narrari ex temporis serie, sicut etiam constat ex Luca & Marco.

Ibat, ἐπορεύθη. id est ἐβάδιζεν. Sic enim hoc loco accipitur hoc verbum, & aoristus pro imperfecto positus videtur. Vulgata, *Abiit*, ἀπῆλθεν. Nonnulli vertunt per plusquamperfectum, Iuerat: sed non satis commodé.

Sabbatho, τοῖς σάββασι. Erasmus interpretatur Sabbathis & Veterem etiam interpretem reprehendit. Atqui plurale pro singulari positum esse, satis indicant sequẽtia, vt etiam Mar.1.21. Neque est quod de hebdomade intelligas. Nam de septimo demum die hîc agi, & eo quidem solenni, Lucas ostendit. neque hoc murmur Iudæorum alio die exoriri potuisset: siquidem non violassent Legem discipuli. Nam quòd Erasmus ait singulos dies hebdomadis fuisse sabbatha appellatos (quod etiam asserit Theophylactus infrà, cap.28.) etiamsi verum esset, præsenti loco quadrare non posset. *Sata*, σπορίμων. Erasmus, *Segetes.* Illud longius abest à Græco.

2 *Quũ [hoc] vidissent*, ἰδόντες. Duo exẽplaria addũt αὐτούς. id est eos. *Licet*, ἔξεστι. Vetus interpres addit αὐτοῖς eis: quod tamen videtur expungendum. Est enim generale sabbathi mandatum. *In sabbatho*, ἐν σαββάτῳ. In quodam exemplari legitur ἐν σάββασι, eodem tamen sensu: quod tamen satis indicat superiore loco esse numeri enallagen. quanuis hoc posteriore loco liceat interpretari sabbathis, plurali numero. Loquuntur enim Pharisęi in genere de quouis sabbatho.

4 *Propositios*, προθέσεως. Hebræi panes facierum vocant, quòd coram Domino appositi, tota hebdomade manerẽt in aurea mensa huic cultui consecrata: sicut edixit Dominus Leuit.24.6. Græci interpretes interdum etiam ἐνωπίους, interdum προκειμένους sunt interpretati. Quidã Latinè appositios non ineptè vocauit: maluimus tamẽ appellationem vulgò vsurpatam retinere. *Sed*, εἰ μή. Hebr. אם-לא [*Im-lo*] pro Sed, vt Gen.24.38. Vide Gal.2.16. Vulg. & Eras. *Nisi*, sententia & hoc loco & alibi sæpe deprauata.

5 *Sabbathis*, σάββασι. Nulla hîc est numeri enallage, quia de singulis sabbathis hoc intelligitur. *Profanare*, βεβηλοῦσι. Prophanari verò hic dicitur Sabbathũ à Sacerdotibus, non ipsorũ sed legis sabbathi respectu, si absq. exceptione accipiatur, vt isti velle videbãtur qui neque Christi opera à quotidianis quorumuis, neq. Christũ à cõmuni hominũ sorte discernebant. *Inculpabiles esse*, ἀναίτιοί εἰσι. vt qui videlicet in Legem non peccent. Est autem eiusmodi argumentum, Sacerdotes quũ Dei opus faciunt sabbatho, tamẽ Legem non violant. Itaque sabbathi Lege omnia opera non prohibentur sine exceptione. Quòd si Sacerdotes quominus sabbatho quiescerent excusabat templi cultus, multo magis ipse templi & sabbathi Dominus, Dei opus faciens, sabbathi Lege non tenebatur. Apparet ergo Christũ propositã hypothesin ad thesin reuocare: & meritò quidem. Nam superstitiosè reprehensi fuerant discipuli à Pharisæis, ac proinde nulla excusatione egebant.

Greek		Latin		Vulgate
Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μείζων ἐστὶν ὧδε.	6	Dico autem vobis, *quendam* templo ⁚maiorem hîc esse.	6	*Dico autem vobis quia templo maior est hic.*
(Osee 6.7.) Εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους.	7	Quòd si nossetis quid sit, ‖Misericordiam volo, & non sacrificium, ⁚non condemnassetis insontes.	7	*Si autem sciretis quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes.*
Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.	8	Nam Dominus est ⁚ etiam sabbathi Filius hominis.	8	*Dominus enim est Filius hominis etiam sabbathi.*
(Mar. 3.1. Luc. 6.6.) Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.	9	‖ Et digressus illinc venit in synagogam eorum.	9	*Et quum inde transisset, venit in synagogam eorum.*
Καὶ ἰδού, ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγοντες, Εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.	10	Et ecce, quidam *illic* ⁚erat manum habens aridam: & interrogarunt eum, dicẽtes, ⁚Licétne sabbathis *quempiam* ⁚sanare? vt accusarent eum.	10	*Et ecce, homo manum habens aridam: & interrogabant eum, dicentes, Si licet sabbathis curare? vt accusarent eum.*
Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ;	11	Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnã, &, si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?	11	*Ipse autem dixit illis, Quis erit ex vobis homo qui habeat ouem vnam, &, si ceciderit hæc sabbathis in foueã, nónne tenebit & leuabit eam?*
Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν.	12	⁚ Quantum autem homo præstat oui? Itaque licet sabbathis ⁚benefacere.	12	*Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbathis benefacere.*
Τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.	13	Tunc dicit ⁚homini illi, Extende manum tuam. Et *is* extendit: estque restituta sana vt altera.	13	*Tunc ait homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est sanitati sicut altera.*
Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ᾽ αὐτοῦ ἐξελθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.	14	Pharisæi verò egressi ⁚ceperunt consilium aduersus eum, ⁚vt eum perderent.	14	*Exeuntes autem Pharisæi consilium faciebant aduersus eum, quomodo perderent eum.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας.	15	Iesus autem quum *hoc* nosset, secessit illinc, sequutáque est eum turba multa, sanauítque eos omnes.	15	*Iesus autem sciens recessit inde, & sequuti sunt eum multi, & curauit eos omnes.*
Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν·	16	Et ⁚interminatus est eis ne ipsum palàm facerent.	16	*Et præcepit eis ne manifestum eum facerent.*
Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος.	17	Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam Prophetam, dicentem,	17	*Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem,*
(Isaiæ 42.1) Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου·	18	‖Ecce ⁚seruus meus, quem elegi: dilectus meus, in quo ac-	18	*Ecce puer meus quem elegi: dilectus meus in quo*

6 *Maiorem*, μείζων. Pleraque vetera exẽplaria & Theophylactus quoque legunt μεῖζον. id est maius quidpiam: subauditur enim τι.

7 *Non*, οὐκ ἄν. Vulgata, *Nunquam*. id est οὐδέποτε. Erasmus, *Nequaquam*. Particula ἄν facit vt finitus modus pro optatiuo accipiatur: neque quicquam addit significationi vel negantis particulæ, vel sequentis verbi.

8 *Etiam sabbathi*, καὶ τοῦ σαββάτου. Deerat καὶ particula in veteribus exemplaribus: neque exprimitur à veteri interprete. Videtur tamen emphasin habere minimè negligendam. Vide Mar. 2.28.

10 *Erat*, ἦν. Quatuor codices additum habebant ἐκεῖ, illic. Vetus interpres videtur neutrum legisse. *Licétne*, εἰ ἔξεστι. Vulgata ad verbum, *Si licet*. Sed εἰ apud Græcos sæpe pro μῶν ponitur: quod imitantur etiam aliquando Latini, sed in subiectione tantúm. Terentius, *Visam si domi est*.

12 *Quantum autem*, πόσῳ οὖν. Particulam οὖν non memini alibi legere in assumptione argumenti positam pro ἀλλά, vel δέ. Apparet tamen omnino ita esse accipiendam hoc loco, quum statim subiiciatur argumenti conclusio. *Benefacere*, καλῶς ποιεῖν. id est hoc loco, εὐεργετεῖν, vt rectè vertit Erasmus: nisi malimus in genere significari legem de feria Sabbathi nullum rectum opus, prioris videlicet vel posterioris tabulæ, impedire.

13 *Homini illi*, τῷ ἀνθρώπῳ. Additum habebant duo exemplaria ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, arefactã manum habenti. quod tamen satis intelligitur præposito articulo quem expressimus. Hieronymus annotat in hunc locum quædam hic inseri ex Hebræo Euangelio Nazaræorum, quod nonnulli dictitabant esse Matthæi αὐθεντικόν. Sed hoc nullius est momenti.

14 *Ceperunt*, ἔλαβον. Vulgata, *Fecerunt*. Legimus etiam in vno exemplari ἐποίησαν. id est, consilium indixerunt: sicut dicunt Græci ἐκκλησίαν ποιεῖν. Sic etiam Marci 3.16, συμβούλιον ἐποίουν. *Vt*, ὅπως. Vel quomodo id est πῶς, indefinitè acceptum. Sic Demosthenes, σκοπεῖτε ὅπως τοὺς λόγους ἐροῦσι.

16 *Interminatus est*, ἐπετίμησεν. id est, additis minis vetuit, Vulgata, *Præcepit*. ad verbum, *Increpauit*. Vide suprà 8.26. Terentius, *Interminatus sum ne faceres*..

18 *Seruus meus*, ὁ παῖς μου. Nonnulli filium conuertunt: alij puerum, ambigua voce, nam apud Græcos ὁ παῖς vocabulum est ambiguum. Alij & puerum & filium interpretantur. Sic enim citat Cyprianus libello aduersus Iudæos, vt Erasmus obseruauit. Sed Cyprianum constat hunc locum ita citasse vt de verbis ipsis Prophetæ non fuerit solicitus: quod etiam Euangelistæ plerunque faciunt, sicut vel ex hoc loco apparet. Certè apud Hebræos עבד [*Ebued*] semper pro seruo, nunquam (quod sciam) pro filio ponitur, quanuis aliud sentiat Erasmus, qui etiam existimat filij vocabulum melius Christo cõuenire. Nam, inquit, non defuerunt apud Græcos qui serui vocabulum vererentur tribuere filio Dei, quorum est Chrysostomus. Atqui ita loquitur ipse Paulus Philip. 2.7, quum dicit Filium Dei se exinaniuisse, forma serui accepta. Neque verò à serui nomine abhorruit Latinus Interpres, quoties in aliis eiusdem Prophetæ locis Christus παῖς vocatur. Et hoc quoque videtur ad immensam ipsius bonitatem magnopere pertinere. Denique non patitur Hebrææ linguæ ratio, vt filium vertamus.

Iudicium Gentibus annuntiabit, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.

Iudicii appellatione compoſitum ſtatum intelligit: quia videlicet à Chriſto vera religio erat inter Gentes promulganda, eiectis ſuperſtitionibus. quod vbicunque fit, ibi regnare dicitur Dominus & iudicare, id eſt rebus præeſſe & moderari.

	Græce		Latine		Vulgata	
	θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.		quieſcit anima mea: ponam Spiritum meum ſuper eum, & "iudicium Gentibus annuntiabit.		*bene complacuit animæ meæ: ponam Spiritum meũ ſuper eũ, & iudiciũ Gentibus nuntiabit.*	
19	Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τὶς ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.	19	Nõ litigabit, neque clamitabit, neque audiet quiſquam in plateis vocem eius.	19	*Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocẽ eius.*	
20	Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν·	20	Arundinem "quaſſatam non confringet, & "linum fumigans non extinguet: vſquedum proferat ad victoriam iudicium:	20	*Arundinem quaſſatã non confringet, & linum fumigans non extinguet: donec eijciat ad victoriã iudicium.*	
21	Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.	21	"Et in eius nomine Gentes ſperabunt.	21	*Et in nomine eius Gentes ſperabunt.*	
22	Τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος, τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὸν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.	22	‖Tunc "oblatus eſt ei dæmoniacus cæcus & mutus: & ſanauit eum, adeo vt "qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.	22	*Tunc oblatus eſt ei dæmonium habens, cæcus & mutus: & curauit eum, ita vt loqueretur & videret.*	Sup. 9. 32. luc. 11. 14.
23	Καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον, Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;	23	Et "obſtupuit tota turba, dicebátque, "Nónne iſte eſt "filius ille Dauid?	23	*Etſtupebant omnes turbæ, & dicebant, Nunquid hic eſt filius Dauid?*	
24	Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον, Οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.	24	Phariſæi verò, quum *hæc* audiſſent, dicebant, ‖Iſte nõ eiicit dæmonia niſi per "Beelzebul principem dæmoniorum.	24	*Phariſæi autem audientes dixerunt, Hic non eijcit dæmones niſi in Beelzebub principe dæmoniorum.*	Sup. 9. 34. mar. 3. 22. luc. 11. 17.
25	Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.	25	Ieſus autem, "quũ ſciret cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum "diſſidens aduerſus ſeſe "vaſtatur: & omnis vrbs aut domus diſſidens aduerſus ſeipſam, non ſtabit.	25	*Ieſus autem, ſciens cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum diuiſum contra ſe, deſolabitur: & omnis ciuitas vel domus diuiſa contra ſe, non ſtabit.*	
26	Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;	26	"Sed ſi Satanas Satanam eiicit, aduerſus ſeipſum diſſidet: quomodo ergo ſtabit "regnum eius?	26	*Et ſi Satanas Satanã eijcit, aduerſus ſe diuiſus eſt: quomodo ergo ſtabit regnum eius?*	

20 *Quaſſatam*, συντετριμμένον. Virgil. primo Æneidos, *Quaſſatam ventis liceat ſubducere claſſem.* Quaſſatum autem Latinis eſt quod vernaculo ſermone dicimus *froiſſé*. Tertull. lib. aduerſus Marc. 3. contuſam vertit, & quaſſam Iudæorum fidem ita ſignificari. Eraſmus, *Comminutam*: id eſt contritam. quæ propria eſt verbi συντετριμμένον ſignificatio. Sed hîc accipi pro quaſſatam indicat verbum ſequens. nam quî fieri poteſt vt quod iam comminutum eſt & contritum, cõfringas? Itaque Grammatici Hebræi ex hoc Prophetæ loco differentiã eſſe oſtẽdunt inter רצץ & שבר [*Retzah* & *Scibbar*] quòd illud nõ declaret penitus cõterere & comminuere. *Linum*, λίνον. i. ellychniũ, materiæ nomine poſito pro eo quod ex ea materia confectum eſt, vt alibi λίνα dicuntur retia ex lineis ſeu tenuibus linis contexta. *Proferat*, ἐκβάλῃ (vt infrà verſiculo 35, pro ἐκπέμπῃ καὶ προφέρῃ) id eſt, pronuntiet & ferat, ſed cum vi quadam, (fruſtra videlicet obſiſtente Satana & mundo) iudicium ac ſententiam, qua ſe verè & reipſa victorẽ declaret omnium inimicorum ſuorum. Tunc enim rebellium colla confringet, nõ iam clemens & humilis, ſed ſeuerus iudex, & maieſtate plenus. Vulgata & Eraſmus ad verbũ, Eiiciat. In Hebræo pro εἰς νῖκος legitur לאמת *Leémeth* id eſt εἰς ἀλήθειαν. Sed (vt antè dixi) Euangeliſta ſententiam ſpectat, ſingula verba non numerat. Iuſtinus quoque in dialogo πρὸς Τρύφωνα, duas affert huius loci Græcas interpretationes, quarũ neutra cum hac conſentit in verbis.

21 *Et in eius nomine*, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Omiſſa eſt hoc loco pars altera huius verſiculi, ita vt legitur in Hebræis: ſiue quòd Euangeliſtæ non ſoleant ſingulis verbis inſiſtere, ſiue (vt ſcribit Hieronymus ad Algaſiã, quæſt. 2.) librarii culpa, qui, propterea quòd nomen κρίσιν & ſuperiorem verſiculum & iſtius priorem partem terminat, idcirco facilè potuit inter ſcribẽdum integram lineam prętermittere. quod quàm ſæpe librariis vſuuenerit, norunt optimè qui veteres codices manuſcriptos cum excuſis comparant. Deinde pro, Et in eius nomine Gentes ſperabunt, legitur in Hebræo, Et legem eius inſulæ expectabunt: ſed eâdem manente ſententia.

22 *Oblatus eſt*, προσηνέχθη. Eraſmus, *Adductus eſt*. id eſt προσήχθη. Vide Mar. 7. 32. *Qui cæcus ac mutus [fuerat,]* τὸν τυφλὸν καὶ κωφόν. Vetus interpres hæc non legit.

23 *Obſtupuit*, ἐξίσταντο. id eſt ἐξεπλήσσοντο. Latinum vocabulum nullum habeo quo vno poſſit Græcum illud ἐξίστασθαι ſatis exprimi. Significat autem præ admiratione apud ſe non eſſe, & de ſtatu mentis deiici. Vide Marci 2. 12. *Nónne*, μήτι. Vulg. *Nunquid*. Eraſmus, *Num*: quæ particulæ ita quærunt vt ſubintelligatur negatio. Itaque nõ videntur huic loco ſatis conuenire. *Filius ille*, ὁ υἱός. In Cõplutenſi editione legitur ὁ Χριστὸς ὁ υἱός. id eſt, Chriſtus ille filius.

24 *Per Beelzebul*, ἐν τῷ Βεελζεβούλ. Vulgata ad verbum, *In Beelzebub*. Eraſmus, *Præſidio Beelzebub*. Vide ſuprà, 9. 34.

25 *Quum ſciret*, εἰδώς. In vno exemplari legimus ἰδών, quum vidiſſet. *Diſſidens*, μερισθεῖσα. Vulgata & Eraſmus, Diuiſum. id eſt διαιρεθεῖσα. quod non ſatis conuenit, ſi Latinæ linguæ vſum ſpectes. Nam τὸ μερίζεσθαι (vt ſupra 10, 35, τὸ διχάσαι). i. diuiſum eſſe aut partitũ, idem hîc valet ac diſſidere, ſiue in varias factiones ſciſſum eſſe, vt ait Maro, *Scinditur incertum ſtudia in contraria vulgus.* ſicut è contrario dicuntur vnum eſſe quibus optimè inter ſe conuenit. Itaque τὸ μερίζειν hac ſignificatione reſpõdet Hebræo verbo פרד [*Parad.*] *Vaſtatur*, ἐρημοῦται. Eraſmus, *Deſolatur*. quod eſt tranſlatitium, & μονοῦσθαι ſignificat: vnde μεμονωμένη dicitur vidua, quæ ſola relicta eſt, 1. Tim. 5. 5.

26 *Sed ſi*, καὶ εἰ. Vulg. & Eraſ. ad verbũ, *Et ſi*. Ego verò omnino puto καὶ pro ἀλλὰ poſitum, cuius particulæ vſus eſt in aſſumptione argumentorum. Vt autem valeat huius argumenti concluſio, oportet coniungere cũ eiectione dæmoniorum doctrinã cuius ſigillũ erant miracula, & qua præcipuè deſtruebatur Satanæ regnũ, id eſt tyrannis quam in homines exercet. Nam alioqui non ex quauis eiectio-

ne dæmoniorum ex hominum corporibus poteſt adſtrui quod hîc colligit Chriſtus, quum ex pacto facilè poſſit pati Satan ſe ex corporibus eiici, vt in animis eo facilius regnet, falſa ſic ſtabilita religione ex efficacia erroris iuſto Dei iudicio, vt de pſeudoprophetis admonetur populus Deuteron.13.1, & infrà 29,24. Itaque συνέχον huius argumenti eſt in his verbis, Aut facite arborem bonam, &c. infrà 33.

Græce		Beza		Vulgata
Καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.	27	Et, ſi ego per Beelzebul eiicio dæmonia, ⁘ filii veſtri per quem ⁘ eiiciunt? propterea ⁘ ipſi erunt veſtri iudices.	27	*Et, ſi ego in Beelzebub eÿcio dæmones, filÿ veſtri in quo eÿciunt? ideo ipſi iudices veſtri erunt.*
Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.	28	⁘ Sin autem per ſpiritum Dei ego eiicio dæmonia, ⁘ nempe peruenit ad vos regnum Dei.	28	*Si autem ego in Spiritu Dei eÿcio dæmones, igitur peruenit in vos regnum Dei.*
Ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει;	29	⁘ Nam quomodo poteſt aliquis ingredi domum ⁘ validi *alicuius*, & ⁘ vaſa eius diripere, niſi primò vinxerit potentem illũ, & tũc domũ illius diripiet?	29	*Aut quomodo poteſt quiſquam intrare in domum fortis, & vaſa eius diripere, niſi prius alligauerit fortem, & tunc domum illius diripiet?*
Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.	30	Qui non eſt ⁘ mecum, aduerſum me eſt: & qui non cogit mecum, ſpargit.	30	*Qui non eſt mecum, contra me eſt: & qui non congregat mecũ, ſpargit.*
Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, Πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις.	31	‖Propterea dico vobis, quoduis peccatũ & ⁘ blaſphemia remittetur hominibus: blaſphemia verò ⁘ in Spiritum non remittetur hominibus.	31	*Ideo dico vobis, Omne peccatum & blaſphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blaſphemiæ non remittetur.*
Καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.	32	Et quiſquis ⁘ loquutus fuerit aduerſus Filium hominis, remittetur ei: quiſquis autem fuerit loquutus aduerſus Spiritũ ſanctum, non remittetur ei neque ⁘ in hoc ſeculo, ⁘ neque in futuro.	32	*Et quicunque dixerit verbum contra Filiũ hominis, remittetur ei: qui autẽ dixerit contra Spiritum ſanctum, non remittetur ei neque in hoc ſeculo, neque in futuro.*

Marc.3.28 Luc.12.10 1.ioh.5.13

27 *Filÿ veſtri*, οἱ υἱοὶ ὑμῶν. Heb. id eſt veſtri, ſiue veſtrates. De diſcipulis autem ſuis Chriſtus hoc intelligit, quos reuerſos & edita à ſe miracula narrantes turba audierat, potius quàm de exorciſtis Iudæis, quorum fit mentio Act. 19,13. vt ſit firmum argumentum. Nã potius cum iſtis colluſit Satã quàm ſeriò ab ipſis eiiceretur, & quod illo Actorum loco refertur, verſutè fecit Satan, ſicut etiam quoties Chriſto gloriam tribuit: & idcirco ab eo tacere iuſſus.

Eiiciunt? ἐκβάλλουσι; In duobus exẽplaribus ſcriptũ erat ἐκβαλοῦσι, eiicient? *Ipſi erunt veſtri iudices*, αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί. Eraſmus, *Ipſi iudicabunt de vobis*. id eſt, αὐτοὶ κρινοῦσιν ὑμᾶς. Familiaris autem eſt hæc loquẽdi formula ſacris ſcriptoribus, qua dicitur aliquis eum iudicare cuius vitia ſuæ virtutis exẽplo etiam tacens coarguit: quo modo accipiendum eſt quod paulo pòſt de Nineuitis & regina Auſtri commemoratur.

28 *Sin autem*, εἰ δέ. Ita loquuntur Latini quũ alterum si præceſſit. & hoc dicendi genus melius reſpondet Græcis quàm illud Quòd ſi, quo vtitur Eraſmus. *Nempe* ἄρα. Vulgata, *Igitur*. Eraſ. *Ergo*. id eſt οὖν.

29 *Nam*, ἤ. Vulgata, *Aut*: quod non conuenit huic loco. Eraſmus, *Alioqui*. Particulam autem ἤ interdum poni ἀπολογητικῶς Budæus prolatis exẽplis oſtẽdit. *Potentis [alicuius,]* τοῦ ἰσχυροῦ. id eſt δυνατοῦ. Videtur enim hoc ad copias & facultates potius quàm ad vnicum corporis robur referri. Vulgata, *Fortis*: de quo diximus ſuprà, 3.11. Cæterùm articulus ſignificationem habet quã Grammatici vocant ἀόριστον, id eſt indefinitã. Itaque adieci particulam *alicuius*. *Vaſa*, σκεύη. id eſt res & ſupellectilem omnem, ſiue inſtrumentum: quo modo vaſorum vocabulum à Latinis accipi conſtat. Τεύχεα etiã dixit Euripides in Andromacha, & Vaſa Latini, vt Hebræis כלי [*Keli*.]

30 *Mecum*, μετ' ἐμοῦ. i. à meis partibus, ſed ita vt ex meo præſcripto agat quod agit. nã ſeſe huius partis ducẽ conſtituit. ſignificat autẽ nullũ inter ſe & Satanã, ſiue inter veram & falſam religionem, dari poſſe mediũ, qua de re populũ etiam admonuit Elias Reg.18,21. Quid fiet igitur iis qui religionis cõtrouerſias, ſcilicet cõpoſituri, viam inuenire ſe poſſe ſperant qua concilietur carnis prudentia cum Spiritus ſapientia?

31 *Blaſphemia*, βλασφημία. Eraſmus, *Conuitium*. Quidam *Maledictum*. Vocabulum Græcum quid valeat, & cur ſeruare illud maluerimus, antè diximus 9.3. *In Spiritũ*, τοῦ Πνεύματος. Spiritus nimium obſcuré. Malui igitur ſubaudire præpoſitionem κατά, vt ſuprà, 10.1. Quod ſit autem peccatum in Spiritum ſanctum, expoſui 1.Ioh.5.16.

32 *Loquutus fuerit*, εἴπῃ λόγον. Vide ſuprà, 8.8. *In hoc*, ἐν τούτῳ. In decem vetuſtis exemplaribus legitur ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, id eſt in præſenti ſeculo. *Neque in futuro*, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. id eſt, neque in vita, neque poſt mortem. Notum enim eſt cuiuis Chriſtiano, duplicis ſeculi mentionem fieri in ſacris literis: quorum vnum ab eo die incipit quo naſcimur, & huius vitæ ſpatio terminatur: alterum verò propriè ab eo die quo morimur initium capit, ẽſtque infinitũ. Cæterùm quia peccatorũ remiſſio, quã quiſpiã in ipſo mortis articulo conſequitur, propriè reſpicit futurum ſeculum, ideo (opinor) dicit Chriſtus fore vt blaſphemia in Spiritum ſanctum neque in hac vita conſtitutis, neque etiam morientibus (id eſt nunquam) remittatur: quum alioquin multa peccata in hac vita remittantur, (vt 2.Samuelis 12.13) & rurſus multorum abſolutio in extremum vitæ momentum differatur. Præterea quanuis nulla peccata poſt mortem propriè remittantur, ſed vel in vita, vel in ipſa morte: tamẽ quia huius remiſſionis plenum fructũ non percipient fideles niſi ab extremo illo die iudicii futuri, videtur quodammodo ipſa peccatorum remiſſio in illum diem differri, ac viciſſim declaratio eorum quæ non fuerint remiſſa. Neque nouum eſt hoc loquendi genus, quum fere ſemper ſoleat Spiritus ſanctus, quoties agitur vel de ſalute noſtra, vel de exitio diaboli & reproborum, nos in extremum illum diem perinde reiicere acſi interim neque Dei gloria fruerentur electorum animæ, neque cruciatum vllum ſentirent reprobi. Hoc tamen vtrunque quum falſum ſit, apparet & remiſſionem & condemnationem in futurum ſeculum non ſimpliciter reiici, ſed κατά τι, quatenus videlicet Dominus eo demum die penitus ſua iudicia reuelabit & exequetur. Sic ergo loquitur Paulus Rom.2.5, & 1.Cor.1.8, & 5.5, & 2.Cor.5.10, & 2. Tim.4.8, & alibi. Sic etiam Petrus 1.Epiſt.1.5. Itaque futurum ſeculum, ſiue à die mortis ſingulorũ, ſiue à die iudicii ſupremi, ſiue ab vtroque, diuerſa tamẽ ratione inchoatur. Sed & aliter & quidem ſimplicius hũc nodum expedire facilè eſt. Notũ enim eſt ex Hebræis vſitatiſsima μειώσει huiuſmodi negationes in contraria maximè affirmare. Itaque *Non*

remittetur, idem fuerit atque Certò & absque vlla venia punietur, tum in præsenti vita, tum in futura: quod in his ipsis impletũ est quos hic alloquitur Christus. Itaq. modis omnibus ineptissimi sunt qui ex hoc loco suum illũ Purgatorium ignem, & preces pro defunctis extruere sunt conati.

Ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται.

Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.

Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.

Τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

33 Aut ¨facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructũ eius putrem. nam è fructu arbor cognoscitur.

34 Progenies viperarum, quomodo ¨possitis bona loqui, quũ sitis mali? ‖nam ¨ex redundantia cordis os loquitur.

35 Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.

36 Sed dico vobis, quodcunque verbum ¨otiosum loquuti fuerint homines, ¨de eo reddituros rationem in die iudicii.

37 Ex sermonibus enim tuis ¨iustificaberis, ¨& ex sermonibus tuis condemnaberis.

38 Tunc ¨respõderũt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Præceptor, ‖¨ velimus ex te signum videre.

49 Ipse verò respondẽs dixit eis, ¨Gens mala & adulterina signũ ¨requirit, sed ¨signũ nõ dabitur ei nisi signũ illud Ionæ Prophetæ.

33 *Aut facite arborem bonã, & fructum eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum. siquidem ex fructu arbor agnoscitur.*

34 *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.*

35 *Bonus homo de bono thesauro cordis profert bona: & malus homo de malo thesauro profert mala.*

36 *Dico autem vobis quoniam omne verbum otiosum quod loquuti fuerint homines, reddẽt rationem de eo in die iudicij.*

37 *Ex verbis enim tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis.*

38 *Tunc responderunt ei quidã de Scribis & Pharisæis, dicentes, Magister, volumus à te signum videre.*

39 *Qui respondens ait illis, Generatio mala & adultera signum quærit, & signum nõ dabitur ei, nisi signũ Ionæ Prophetæ.*

Luc. 6. 45.

Infrà 16. 2
luc. 11. 29
1. cor. 1. 22

33 *Facite*, ποιήσατε. id est, ponite vel statuite, in vestris videlicet de me sermonibus. Argumentatur enim Iesus (vt 5 mihi quidem videtur) ab effectu ad causam. Calumniabãtur ipsius miracula Pharisæi: respondet Iesus fuisse in primis de homine (id est de se) iudicandũ, vt sicut ex arbore fructum, sic ex homine ipso facta æstimarent. At illi contrà, quum nihil haberẽt quod in Christi siue doctrina, siue 10 moribus possent arguere, (elucebat enim in vtroque ipsius diuinitas) tamẽ mirifica illa ipsius facta carpebãt tãquam diabolica. Simul autem Christus eorum hypocrisin coarguit.

34 *Possitis*, δύνασθε. Vulgata & Erasmus ad verbũ, *Potestis*. Sed res ipsa apertè ostendit indicatiuum pro optati- 15 uo positum esse. Sic Aristoteles, οὐδὲν πώποτε ζῶον ἐγένετο, ὃ τὸ μὲν εἶδος εἶχεν ἑτέρου ζώου, τὴν δὲ διάνοιαν ἄλλου. pro, ὃ εἴη ἂν ἔχον. Gregorius de Baptismate, οὐδὲν τοῦ Θεοῦ μέγα ὃ μὴ καὶ πένης δίδωσι. pro δοίη ἄν. quæ exẽpla obseruauit Budæus ille Græcæ 20 linguæ doctissimus. *Ex redundantia*, Ἐκ περισσεύματος. Vulg. & Eras. ex *abundantia*, nõ satis expressè. est enim hoc non generaliter accipiendum, quum neque semper intus sit multum eius rei de qua sermonem aliquis habeat, neque semper animus & os consentiant: sed est peculiariter 25 à Christo in suorum obloquutorum desperatam improbitatem dictũ, perinde acsi scriptũ esset, Ex eo quod in corde vestro redundat, os vestrũ istam blasphemiã euomit. Huc etiam spectat Thesauri nomen in proximè sequente versiculo, vbi generaliter dicitur, homines id quod maxi- 30 mè ipsis intus allubescit, libenter velut ex cordis penu reconditum depromere.

36 *Otiosum*, ἀργόν. In quodam exemplari pro ἀργὸν scriptum erat πονηρὸν, id est malum. Rursus in alio neutrũ scri- 35 ptum erat. sed receptam lectionem maximè probo. Argumentatur enim Christus à comparatis, comparãs peccatorum maxima cum minimis: quæ tamen tam parua esse non possint quin reddenda sit eorum ratio, nisi Christi satisfactionem amplectamur. Otiosos autem sermo- 40 nes Tertullianus de patientia rectè vocat vana & superuacua dicta huiusmodi: est etiam ἀπρεπία quam damnat Apostolus Eph. 5, 4.

37 *Iustificaberis*, δικαιωθήσῃ. id est absoluêris. Opponitur enim τῷ καταδικάζεσθαι. Itaque inepti sunt qui ex hoc lo- 45 co & similibus conantur operum iustitiam (id est qualitatẽ, qua in nobis corã Deo iusti simus) stabilire: quum iustificari hoc loco non significet iustũ fieri, sed iustũ declarari. Diuersum autẽ est illud ex quo iusti simus, ab ipsius 5 iustitiæ testimonio: & Paulus præsertim ex tota Scriptura testatur nos, quum in nobis iusti non simus, in Christo tamen (qui est iustitia nostra) per fidem apprehenso, iustificari, id est pro iustis censeri, ac proinde absolui. Sed hæc fides ex ipsius fructibus (id est ex operibus) censetur, nem- 10 pe vt vera distinguatur à falsa & adulterina, vt docet Iacobus. Christus autem sermonis facit mentionem, non vt cætera hominis opera excludat, sed ad id de quo agebatur orationem dirigens. Et certè loquutio quum sit cogitationum index & character, vna est ex præcipuis homi- 15 nis actionibus, & quidem maximi inter cæteras momenti, vt docetur copiosè Iac. 3. *Et ex*, Καὶ ἐκ. In vno exemplari scriptum erat ἢ ἐκ, *vel ex*: fortassis rectius. Quanquam in hoc dicendi genere καὶ pro ἢ interdum accipitur. Aristoteles, ἡ ἀρετὴ μετὰ λύπης καὶ ἡδονῆς. Et contrà ἢ pro καὶ, vt 20 Rom. 4. 13.

38 *Responderunt*, ἀπεκρίθησαν. Erasm. *Interrogarunt*. id est ἐπηρώτησαν. *Velimus*, θέλομεν. Vulg. & Erasm. *Volumus*. quod nimium imperiosè dictum videtur.

39 *Gens*, γενεά. Vulgata & Erasmus, *Generatio*. Ego il- 25 lud malui vsurpare quod planum est, & vocabulum Græcum optimè exprimit, hoc quidem loco. nam γενεὰ etiam alia interdum declarat, vt alibi obseruauimus. Erasmus nationẽ interpretatus est infrà, Lucæ 11. 29. *Mala*, πονηρά. Erasmus, *Praua*. Ego verò malui semper inter- 30 pretari eodem modo: quãuis fortassis rectius verterimus sceleratam.

Adulterina, μοιχαλίς. vel, *adultera*. Alludit ad locum Esaiæ 57. 3. Vsitatum enim est Scripturæ, adulteros vocare 35 omnes eos qui à vero Dei cultu deficiunt, inter quos præcipuè numerandi sunt hypocritæ. Mihi videntur tamen hîc potius Iudæi vocari spurii & degeneres, quos Hebræi vocant בני נכר [*bene nakar*] & Græci generali nomine ἀλλοτρίους. Sed adulterii nomẽ optimè conuenit, quoniam 40 ratio habenda est promissionis Abrahamo factæ, & eius soboli, videlicet legitimę nõ adulterinę. *Requirit*, ἐπιζητεῖ. Vulgata & Erasmus, *Quærit*. Sed aliqua est emphasis præpositionis ἐπὶ, adeo vt etiam pro desiderare, & summo studio aliquid efflagitare ἐπιζητεῖν à Græcis, & requirere 45 à Latinis vsurpetur. *Sed signum*, καὶ σημεῖον. Iterum καὶ pro ἀλλά. vt suprà, 11. 19, & Act. 10. 28.

Ionæ 2.1.

40 Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.

41 Ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν. ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε. (Ionæ 3.5)

42 Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτήν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε. (3.Re.10.1 2.par.9.1.)

43 Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει.

44 Τότε λέγει, Ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον.

45 Τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πο-

40 ‖Sicut enim fuit Ionas in vẽtre ceti ⁚tres dies & tres noctes, ita erit Filius hominis ⁚in corde terræ tres dies & tres noctes.

41 ⁚Nineuitæ ⁚resurgẽt in iudicio cum gente ista, ⁚ & cõdemnabũt eam:‖ quòd ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas *est* in hoc loco.

42 ‖Regina ⁚Austri surget in iudicio cum gente ista, & condemnabit eam: quòd venerit à ⁚terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *est* in hoc loco.

43 ⁚Ceterùm quum impurus spiritus exierit ab homine, ambulat ⁚per arida loca, quærens requiem, & non inuenit.

44 Tũc dicit, Reuertar domum meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacãtem, ⁚ versam & ornatam.

45 Tunc abit & accipit secum septem alios spiritus ⁚pe-

40 *Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*

41 *Viri Niniuitæ surgẽt in iudicio cum generatione ista, & cõdemnabunt eam: quia pœnitentiam egerũt in prædicatione Ionæ: & ecce plus quàm Ionas hic.*

42 *Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hic.*

43 *Quum autem immũdus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem, & non inuenit.*

44 *Tunc dicit, Reuertar in domum meam vnde exiui. Et veniens, inuenit eam vacantem, scopis mundatã & ornatam.*

45 *Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus*

40 *Tres dies*, τρεῖς ἡμέρας. Vulg. & Eras. *Tribus diebus*. Sed miror cur constructionem mutarint, quum præsertim Grammatici omnes testẽtur tempus cõtinuum (cuius hìc est magna emphasis) quarto casu declarari. *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraicè בלב [*beleb*] id est Intra. Nam apud Hebræos cor pro medio accipitur, & ad res etiam inanimas transfertur, vt Exodi 15.8. quod in vernaculo sermone imitamur, vt quum dicimus, *Le cœur du bois, Le cœur de la pomme*. Sed & medium pro intimo vsurpatur omnibus linguis. Cor autem terræ vocat sepulchrũ, quoniam qui sepulti sunt, velut in terræ visceribus sunt absorpti. Docet itaque Christus resurrectionem suam fore istis perfidis & impiis omnium signorũ vice, ídque in eorũ perniciem. Quod autem ad trinoctii supputationem attinet, coniungenda est nox cum die, cuius est appendix, sicut ostendemus infrà 26,17.

41 *Nineuitæ*, ἄνδρες Νινευῖται. illud ἄνδρες addere ferè solent Græci, Latini prætermittunt. Hebræi quoque addunt, sed primitiuis, non deriuatiuis. dicunt enim Viri Nineuæ, sicut Viri Ierusalem. Hoc autem annotaui, quia nonnullos video parum appositè, arrepta occasione ex hac particula, quibusdam locis de humanæ vitæ cõditione disserere. *Resurgent*, ἀναστήσονται. Vel Surgent, vt pro simplici accipiatur, atque referatur ad iudiciorum consuetudinem: solent enim assurgere qui in publicis cœtibus aliquid sunt dicturi: quò respexit Christus. Malo tamen ad ipsam resurrectionem hoc referre, perinde ac si scriptum esset, resurgentes cum hac natione. nam certum est hìc agi de extremo iudicio, neque vtitur Christus præpositione κατὰ, sed μετὰ, pro qua Syrus interpres habet עם [*him.*] *Et condemnabunt*, καὶ κατακρινοῦσι, suo videlicet exemplo, vt suprà 27. Vide Rom. 2.27.

42 *Austri*, νότου. id est meridiei. Ea verò 1. Reg. 10, Regina Sabæ vocatur, quam nonnulli volunt fuisse Meroes insulæ metropolin, ex Iosephi authoritate, qui hanc reginam ipsi quoque Ægypto præfuisse tradit. At ego Iosepho nõ possum in eo assentiri, quum nihil impediat quominus hæc potius accipiamus de Sabæorum regione, apud omnes authores celebri: cuius etiam situm (si diligenter metiamur) comperiemus esse aut eiusdẽ, aut certè non multum diuersæ à Iudæa longitudinis: hoc est, sub eodem ferè meridiano ac Iudæam: (æquales enim locorum longitudines definiunt Geographi, quum loca ipsa sub vno & eodem meridiano sita sunt) adeo vt Sabæorum regionis situs, habita ratione Iudææ, sit prorsus meridionalis. *Terminis*, περάτων. id est extremis. Cicero, *Quũ nullum tot calamitatibus & ærumnis terminum inueniremus*. Vulg. & Eras. *Finibus*, id est ὅρων. Indicant autem etiam ista hanc reginam è Sabæa potius quàm Meroe aduenisse. Sita enim est Sabæa & Saba eius metropolis in extremo Arabiæ felicis littore, non procul ab ipsis sinus Arabici faucibus.

43 *Ceterùm quum impurus*, ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον. Docet Christus eorum quos alloquebatur exemplo, homines qui Euangelii lucẽ ipsis illucescẽtem destinata præsertim malignitate suffocarint, deteriores eousque euadere, vt (sicut alibi dicitur) multo præstiterit ipsos nunquam quidquam de salutis doctrina degustasse. Hoc autem significat Christus sumpto ab iis exemplo quos à Dæmoniis reipsa corpore obsessos liberabat, vt postulabat sermo ab iis cœptus in quos horrendam hanc sententiam stringit, qui quum à Satana captiui non corpore sed animo tenerentur, (de quibus Paulus 2. Tim. 2,26.) cognoscere, vel inuiti, coacti fuerant oblatam sibi per Christum libertatem, & quamuis non affectu, intelligentia tamen & agnitione Christi fuerant illustrati, de quibus Christus Ioh. 7,28. Itaque hoc Christi dictum nihil ad eos pertinet qui vera πληροφορίᾳ sunt donati, vtpote quæ sit ἀμεταμέλητον donum, quum solis electis, nunquam certè perituris, donetur. Et tamen necessaria est hæc doctrina imprimis tũ aduersus offendicula, quũ ex nobis exeunt qui ex nobis esse quidẽ videbãtur, sed non erant, tum vt sicut firma est electio, cuius inuictum testimonium est vera fides, sic ea media summo studio retineamus quibus fides retinetur. *Per arida loca*, δι' ἀνύδρων τόπων. Neque allegoriis neque curiosis speculationibus indulgendum, & Spiritus impuros res ipsa ostendit nusquã efficacius quàm frequentissimis locis Dæmones regnare. Sed & istud mirandum non est increpatos à Domino & extra hominum cœtum quoties ei libuit ablegatos, in solitudine nouas redeundi occasiones quærere irrequietos. Quinetiam incultis & squalidis locis mirum est, & tamen experientia ipsa cõfirmatum, sagas & veneficas plerunque inueniri. Denique quantum illic valeant Satanicæ præstigiæ docent mala per Eremitas & Monachos iampridem in Ecclesiam inuecta.

44 *Versam*, σεσαρωμένον. à Verrendo, non à Vertendo: quo participio idonei authores vtuntur. Vulgata, *Scopis mundatam*. Erasmus, *Scopis purgatam*. His autem verbis, quæ quum ad homines ipsos referantur, necesse est allegoricè exponere, securitatem & otium videtur designare: quorum illa Satanæ aditum patefacit, istud autem eum etiam ad se vltrò allicit.

45 *Peiores*, πονηρότερα. Ita vertimus, ne à nobis dissidere videamur. Alioqui enim suprà admonuimus, πονηρὸν amplius aliquid significare quàm κακόν: vt mihi minimè displiceat Erasmi versio, qui interpretatur Sceleratiores. Vulgata, *Nequiores*: quod propriè libidinosiores declarat.

Ingreßi, εἰσελθόντα. Erasmus, *Ingressus*, εἰσελθὸν: quod testatur se legisse in quodam exemplari. *Vltima conditio*, τὰ ἔσχατα. Vulgata, *Nouißima hominis illius*. Erasmus *Postrema illius hominis*. Mihi verò visum est hoc dicendi genus perobscurum.

νηρότερα ἑαυτοῦ· καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.

46 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ, ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι.

47 Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.

48 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;

49 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

50 Ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφὸς, καὶ ἀδελφὴ, καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον ιγ.

1 ΕΝ δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν.

2 Καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοὶ ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει.

3 Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέγων, Ἰδοὺ, ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν·

4 Καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ, καὶ κατέφαγεν αὐτά.

5 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

7 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας,

---

iores quàm ipse *sit:* & ingressi habitant illic, ‖ fitque vltima conditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit genti isti malæ.

46 ‖Quum autem adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius adstiterunt foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris adstant, quærentes ⁚tuum colloquium.

48 Ipse verò respondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ est mater mea, ⁚& qui sunt fratres mei.

49 Et protensa manu sua in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei,

50 Quisquis enim fecerit quod vult Pater meus qui est in cælis is est ⁚ meus frater, & soror & mater.

CAP. XIII.

1 ILlo verò die egressus Iesus domo, sedit apud mare.

2 Et coacta est ad eum turba multa adeo vt nauigium ingressus sederet. tota autem turba ⁚supra littus stabat.

3 Et loquutus est eis multa ⁚per parabolas, dicens, Ecce, ⁚*quidam* sator exiit seminatum:

4 Et ⁚ in seminando alia quidem ceciderunt secundũ viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderunt ⁚in petrosa, vbi non habebãt terram multam: & statim exorta sunt, propterea quòd non habebant profundam terram:

6 Sole autẽ exorto ⁚ardore tacta sunt, & propterea quòd nõ habebant radicem, exaruerunt.

7 ⁚Alia verò ceciderunt in spi-

---

secum nequiores se: & intrantes habitant ibi: & fiunt nouißima hominis illius peiora prioribus. sic erit & generationi huic peßimæ.

Heb. 6.4. & 10.26. 2 pet. 2.20

46 *Adhuc eo loquente ad turbas, ecce, mater eius & fratres stabant foris, quærentes loqui ei.*

Mar. 3. 31. luc. 8.20.

47 *Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stãt, quærentes te alloqui.*

48 *At ipse respondẽs dicenti sibi, ait, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?*

49 *Et extendens manum in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.*

50 *Quicunque enim fecerit voluntatem patris mei qui in cælis est, ipse meus frater & soror & mater est.*

CAP. XIII.

1 *IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare.*

2 *Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita vt in nauiculam ascendens sederet. & omnis turba stabat in littore.*

3 *Et loquutus est eis multa in parabolis, dicẽs, Ecce, exiit qui seminat seminare:*

4 *Et dum seminat, quædã ceciderunt secus viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt ea.*

5 *Alia autem ceciderũt in petrosa, vbi non habebant terram multam, & continuò exorta sunt, quia nõ habebant altitudinem terræ:*

6 *Sole autem orto æstuauerunt, & quia non habebant radicem, aruerũt.*

7 *Alia autem ceciderunt*

---

47 *Tuum colloquium*, σοὶ λαλῆσαι. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Tibi loqui*. In vno exemplari legimus σὲ ἰδεῖν, videre te. Fratres autem appellantur eius cognati, de quibus infrà 13,55.

48 *Et qui*, καὶ τίνες. Erasmus, *Aut qui*. id est ἢ τίνες.

50 *Meus frater*, ἀδελφός μου. id est mihi cõmune genus.

IN CAPVT XIII.

2 *Supra littus*, ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. loco videlicet superiore.

3 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. id est per comparationes & ‖similitudines. Vocabulum autem Græcum seruaui, ipsi etiam vulgo satis iam familiare. [*Quidam*] *Sator*, ὁ σπείρων. Vulgata, *Qui seminat*. Ad verbũ, Seminans. Sciendum est autem articulum hoc loco, (cui respondet apud Hebræos litera ה [*he*] præfixa verbis & participiis) esse ἀόριστον, id est indefinitũ: quasi dixisset σπείρων τις. id est, quidam qui sementem faciebat.

4 *In seminando*, ἐν τῷ σπείρειν. Terentius, *In agendo partem ostendent*. Vulgata, *Dum seminat*. Erasmus, *Quum seminaret*.

5 5 *In petrosa*, ἐπὶ τὰ πετρώδη. Erasmus, *In loca saxosa*. Illud propius abest à Græco, & frequenter etiam apud Plinium occurrit.

6 *Ardore tacta sunt*, ἐκαυματίσθη. Erasmus, *Exusta sunt*, Vulg. æstuarũt: quod de stirpibus & huiusmodi rebus non 10 memini legere vsurpatum. Adde quòd τὸ καῦμα ardorem declarat, à quo deducitur καυματίζεσθαι, id est ardore exhauriri, & torreri. Vertimus autẽ Ardore tacta sunt, potius quàm Æstuarunt: quòd Aestus propriè de alio caloris genere, humente videlicet eóque suffocante aut præfocante 15 dicatur, hoc est, de eo qui vdo cælo sudorem nimium exprimendo, nostra corpora penitus resoluit. Vernacula lingua dicimus, *Vne chaleur soubs nue & estouffee*. *Et propterea quòd non*, καὶ διὰ τὸ μή. Sic etiã Eras. superiore vers.

7 *Alia verò*, ἄλλα δέ. Erasmus, *Alia rursus*. id est ἄλλα 20 πάλιν. *Assurrexerunt*, ἀνέβησαν. id est excreuerunt. Plinius (quem sequor) hac significatione vti solet Assurgendi vocabulo.

8 *Centena*, ἑκατόν. sub. grana. Vulgata, *Centesimum*. id est, ἑκατοστόν. Erasmus, *Centuplum*. id est ἑκατονταχοῦν, vt loquitur Theophrastus. Ad verbum, Centum, vt post ἄλλα subaudiatur σπέρματα, & post ὃ μὲν subintelligatur κόκκος, propter mutatum genus in Græcis.

καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά·

8 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλήν, καὶ ἐδίδου καρπόν, ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

9 Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

10 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον αὐτῷ, Διατί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;

11 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.

Inf. 25. 29 — 12 (Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.)

13 Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσι.

Esa. 6. 9. mar. 4. 12 luc. 8. 10. ioh. 12. 40 act. 28. 26 rom. 11. 8 — 14 Καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου ἡ λέγουσα, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

15 Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ

nas: & ⁘ ascenderunt spinæ, & suffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderũt in terrã bonã: & ediderũt fructum, aliud quidem ⁘ centena, aliud verò sexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Tunc accedentes discipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 Ipse verò respondens dixit eis, ⁘ Quia vobis datum est nosse ⁘ mysteria regni cælorum, ⁘ illis autem non est datum.

12 (‖ ⁘ Quisquis enim habet, dabitur ei, & ⁘ amplius habebit: quisquis autem nõ habet, etiã quod habet tolletur ab eo)

13 Propterea per parabolas loquor eis, ⁘ quia *videlicet* videntes non vidẽt, & audientes non audiunt, nec intelligunt.

14 ‖ Itaque completur in ipsis prophetia Esaiæ, quæ dicit, ⁘ Auditu ⁘ audietis, & non intelligetis: & vidẽtes videbitis, & ⁘ non cernetis.

15 ⁘ Crassum factum est enim

in spinas, & creuerunt spinæ, & suffocauerunt ea.

8 *Alia autem ceciderũt in terram bonam, & dabant fructum, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud tricesimum.*

9 *Qui habet aures audiendi, audiat.*

10 *Et accedentes discipuli dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris eis?*

11 *Qui respondens ait illis, Quia vobis datum est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum.*

12 *(Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.)*

13 *Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelligunt.*

14 *Et adimpletur in eis prophetia Esaiæ, dicens, Auditu audietis, & non intelligetis: & vidẽtes videbitis, & non videbitis.*

15 *Incrassatum est enim*

11 *Quia*, ὅτι. Erasmus omisit hanc particulã tanquam redundantem, vt sæpe alias πλεονάζει. Mihi autem videtur causæ vim habere hoc loco, & vel cum superiore interrogatione cohærere, ac si quæsiuissent discipuli cur turbã obscurius quàm ipsos Christus doceret: vel potius respõdere initio vers. 13, ita vt ver. 3. 12. parẽthesi includatur, & sic cohæreat sentẽtia, Quia vobis datum est nosse, illis autẽ non est datum, (idque meritò, quoniã ob suam contumaciam dignissimi sunt quibus quicquid etiam datum erat eripiatur) idcirco per ęnigmata & similitudines eos alloquor.
Mysteria, μυστήρια. Hîc quoque vocabulum Gręcum seruaui, quo frequẽter Cicero etiã ipse vtitur, quo videlicet arcana, non quæuis, sed sacra, & prophanis hominibus minimè cõmittẽda significãtur: quãobrem etiã Græcis ita sunt vocati sacri symbolici, & figurati Christianorum ritus, quos Latini sacramenta à solenni, vt arbitror, iureiurando vocarunt. *Illis autem non est datum*, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἐκείνοις δὲ ἐν παραβολαῖς, Illis verò per parabolas, quod est in Luca.

Sacramenta.

12 *Quisquis enim habet*, ὅστις γὰρ ἔχει. Id est qui non contempsit Dei gratiam, sed iam aliquantulum saltem in ea profecit. Huic opponitur qui non habet, nisi in speciem videlicet: cuiusmodi erant Iudæi plerique, quanuis sibi solis res diuinas esse patefactas gloriarentur: idcirco digni quibus etiam illa lux qualiscunque eriperetur, qua in genere cæteris gentibus præstabant. *Exuberabit*, περισσευθήσεται. Erasmus, *Reddetur abundantior*, vt ostẽderet non significari abundantiam, sed incrementum. Sed qui non abundauit quomodo dicetur abundantior factus?
Quod habet, ὃ ἔχει. i. quod se putat habere, Luc. 8. vers. 18. Euanida sunt enim Dei dona in reprobis, de quibus nihilominus superbiunt. Vide infrà 25, 29.

13 *Quia*, ὅτι. In sexto exemplari scriptum erat, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μηδὲ συνιῶσι. Καὶ τότε πληρωθήσεται αὐτοῖς. Id est, Vt videntes (nam hîc accipitur βλέπειν pro ὁρᾶν) non videant, & audientes non audiant, neque intelligant. Tunc igitur implebitur eis. Ego receptam lectionẽ sequor, & addidi particulam *Videlicet*, propter epanalepsin particulæ ὅτι.

14 *Auditu*, ἀκοῇ. Sic rectius conuertit Vetus interpres quàm Erasmus, qui auribus interpretatur, quasi scriptum sit ἀκοαῖς: & apud Esaiam non אוזנים [*ozenim*], sed שמוע [*schemoah*.] Est autem hæc Hebraica phrasis, audiendo audire, & videndo videre, omnibus (vt existimo) satis nota.
Audietis, ἀκούσετε. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἀκούσητε καὶ βλέψητε. id est, audiatis & videatis: quod melius quadrat cum Hebræis. Quanquam hæc etiam futura indicatiui possumus per imperandi modum vertere hoc modo, Auditu audite, & ne intelligite: & videntes videte, & ne cernite. Est enim familiarissima Hebræis hæc enallage. Quod autem attinet ad οὐ μὴ, quamuis plerunque sint hæ particulæ negantes (sicut annotat Erasmus, & Budęus quoque in Commentariis linguæ Græcę) tamen interdum etiam ἀπαγορευτικῶς ponuntur. Euripides, οὐ μὴ ἐρεῖς, Nequaquam dixeris. Aristoph. νεφέλαις, Οὐ μὴ σκώψῃς, μηδὲ ποιήσῃς ἅπερ οἱ τρυγοδαίμονες οὗτοι. id est, Nequaquam irriseris, neque feceris quæ fæculenti isti dii solent. Sic etiam commodius accipi posse videtur Gal. 5. 16. *Non cernetis*, οὐ μὴ ἴδητε. vel, Non perspicietis. Vulgata, Non videbitis. Erasmus rectè mihi videtur distinxisse τὸ ἰδεῖν à βλέπειν. Nam hoc quidem loco τὸ βλέπειν videtur simpliciter accipi pro eo quod Latini dicunt Videre, quod longè minus est quàm ἰδεῖν, id est perspicere & cernere. Hoc enim est potius animi quàm oculorum: sicut plus est Intelligere quàm Audire. Sed tam commodo & apto vocabulo non potest notari hęc differentia in aurium sensu. Nã συνιέναι, semper est mentis, quum vtrunque illud de oculis propriè dicatur. Fateor tamen hanc differentiam perpetuam non esse. Siquidem etiam duobus versiculis sequẽtibus ἀκούειν dici videtur non de simplici auditione, sed de eo quod quum audieris, intelligas: contrà τὸ βλέπειν, versiculo 16, pro Cernere: versiculo autem 17, ἰδεῖν & βλέπειν de externa visione dicuntur, sine vllo discrimine. Hæc autem annotaui, partim nequis temere putet quicquam mutatum: partim quòd ista verborũ notatione videtur hîc locus nõnihil illustrari.

15 *Crassum factum est*, ἐπαχύνθη. Vulg. & Eras. *Incrassatum est*: quod non memini legere apud idoneos authores. Testantur autem physiognomi cor magnum & obesum declarare ingenium hebes & stolidum. *Grauiter audierunt*, βαρέως ἤκουσαν. Hos vocãt Græci βαρυηκόους, Latini surdastros appellant. Loquitur autẽ hîc de animi surditate affectata, de quibus Galli prouerbialiter dicunt, Nullos peius audire quàm qui audire nolũt. Sic dicuntur cõniuere

non

non natura cæci, ſed qui ſe videre diſſimulant, quod vel inuiti vident. *Oculis ſuis conniuerunt*, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν. Occludendi vocabulum (quo vtuntur Vetus interpres & Eraſmus) nimiũ latè patet: quum καμμύειν pro καταμύειν Græcis propriè de oculis dicatur, ſicut apud Latinos Conniuere. *Conuertantur*, ἐπιστρέψωσι. Iam antè admonuimus שוב [*ſchub*] (id eſt conuerti) idem valere quod μετανοεῖν. i. reſipiſcere.

τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

cor populi huius, & auribus ⁚grauiter audierunt, & ⁚oculis ſuis conniuerunt: nequãdo cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligãt, & ⁚conuertantur, & ſanem eos.

cor populi huius, & auribus grauiter audierunt: & oculos ſuos clauſerunt nequando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & ſanem eos.

16 Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.

16 Veſtri verò beati ſunt oculi, quòd videant: & aures veſtræ, quòd audiant.

16 *Veſtri autem beati oculi, quia vident. & aures veſtræ, quia audiunt.*

17 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

17 ‖ Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iuſti deſiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

17 *Amen quippe dico vobis quia multi Prophetæ & iuſti cupierunt videre quæ videtis, & nõ viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.*

Lu. 10.24

18 Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος.

18 Vos igitur audite parabolam eius qui ſeminat.

18 *Vos ergo audite parabolam ſeminantis.*

19 Παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρὸς, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.

19 ‖ ⁚Quoties quiſpiam audit ⁚ſermonem de regno illo, & ⁚intelligentiam non intẽdit, venit ⁚ille Malus, & ⁚rapit quod ſatũ eſt in corde ipſius: is eſt qui ſecundum viam ⁚ſemen excepit.

19 *Omnis qui audit verbum regni & non intelligit, venit Malus, & rapit quod ſeminatũ eſt in corde eius. hic eſt qui ſecus viam ſeminatus eſt.*

Mar. 4. 15 luc. 8. 11.

20 Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν·

20 Qui verò in petroſa ſemen excepit, is eſt qui ſermonẽ audit, & eum ſtatim cum gaudio ⁚excipit:

20 *Qui autem ſuper petroſa ſeminatus eſt, hic eſt qui verbum audit, & continuò cum gaudio accipit illud:*

21 Οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.

21 Non habet autem radicem in ſeſe, ſed ⁚temporarius eſt: ortáque ⁚oppreſſione ⁚vel perſequutione propter ſermonem, ſtatim offenditur.

21 *Non habet autem in ſe radicem, ſed eſt temporalis: facta autem tribulatione & perſequutione propter verbum, continuò ſcandalizatur.*

22 Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρεὶς, οὗ-

22 Qui verò in ſpinas ſemen

22 *Qui autem ſeminatus*

---

19 *Quoties quiſpiam audit*, παντὸς ἀκούοντος. Vulgata, *Omnis qui audit*. id eſt, πᾶς ὁ ἀκούων. Eraſmus, *Quum quiuis audit*. Ad verbum, *Omni audiente*. Sed conſtat huiuſmodi caſus abſolutos in particulam Quum reſolui ſolere. Hoc autem loco particula vniuerſalis addita participio, exprimenda fuit. Itaque pro Quum dixi Quoties: & verbo præpoſui particularem Quiſpiã: quoniam τὸ καθόλου exiſtimo referri ad tempus, orationem autem ipſam, quod ad ſubiectum attinet, potius indefinitam eſſe quàm vniuerſalem. Neque enim παντὸς ἀκούοντος declarat Omnibus audientibus, ſed Quoties aliquis audit. *Sermonem de regno illo*, τὸν λόγον τῆς βασιλείας. Vulgata, *Verba regni*. Eraſmus ad verbum, *Sermonem regni*: quod mihi viſum eſt obſcurum. Dicimus enim Latinè Sermonem de re aliqua fieri, non alicuius rei: & rurſus, Sermo eius dicitur à quo, non de quo habetur. Itaque haud ſatis ſcio quò reſpexerit ille qui nuper Sermonem regium conuertit. Nam etſi hæc eſt conſuetudo Hebræi ſermonis vt genitiuos appellatiuorum pro adiectiuis vſurpent, hoc tamen perpetuum non eſt, quũ ſæpe appellatiua vim ſuam conſeruent. Deinde prætermittendus non fuit articulus, quo oſtenditur de certo regno hîc agi, nempe cæleſti & æterno: quam tamen emphaſin non putauimus vbique obſeruandam.

Intelligentiam non intendit, μὴ συνιέντος. Id eſt animo non recondit, neque apud ſe auditum conſiderat. Pro quo Syrus interpres habet, לא מסתכל [*la meſtacal*] à שכל [*ſchacal*] Hebrǽo quod declarat non tãtum animo percipere ſiue intelligere, ſed etiam animum in aliquam rem circunſpectè conſiderandam intendere, vt Pſalmo 41, verſu 2. Itaque verbum intelligendi, etſi reſpondet verbo Grǽco συνιέναι in ſignificatione vſitata, tamen huic loco non conuenit. Nec enim hic agit Chriſtus de hominibus prorſus rudibus & qui nihil eorum quǽ audiant intelligant, ſed de iis qui audita nihil curent: quibus opponuntur quos mox dicit audita amplecti cum gaudio. Inter hos autẽ hoc eſt diſcrimẽ, quòd audita illorũ aures ſtatim prǽteruolent, Satana prohibente ne animo infigantur: iſtis autem paulo pòſt effluant quæ animo quidem, ſed non ſatis altè recondiderant: idque ita eſſe, nec Chriſtum agere de iis qui vel audire penitus recuſent, vel audita non percipiant, apparet ex eo quòd iſtis eripi dicit à Satana quod in ipſis ſatum fuerat, ſed in via ipſa, vbi quum ſolum non ſit ſubactum, à terra quidem excipitur, ſed terrǽ ſinu recipi non poteſt. *Ille Malus*, ὁ πονηρός. Eraſmus rectè articulum expreſſit: & haud ſcio an in Dominica oratione addendus fuerit. Nos tamen illic noluimus quicquam mutare, nequis nouitate non neceſſaria offenderetur. *Rapit*, ἁρπάζει. In quodam exemplari legitur αἴρει, tollit. *Semen excepit*, σπαρείς. Ad verbum Satus. Nam homo ſatus hîc dicitur eadem ratione qua ſatum agrum vocamus qui ſemen excepit, vt rectè obſeruat Eraſ. *Qui excipit*, ὁ λαμβάνων. i. δεχόμενος, vt loquitur Marcus 4.20. At τὸ δέχεσθαι pro λαμβάνειν vix vſquam inuenias.

21 *Temporarius*, πρόσκαιρος. Vulg. *Tẽporalis*: quod etiã vocabulũ pro eo quod nonniſi ad tẽpus perſeuerat, à Quintiliano vſurpatur lib. 6. cap. 20. Illud autem apud vtrunque Plinium frequenter occurrit. Deinde quum vulgò in ſcholis opponantur temporalia ſpiritualibus, ſtudui amphiboliam vitare. *Oppreſſione*, θλίψεως. Vulg. *Tribulatione*, id eſt τρίψεως, potius quàm θλίψεως. Eraſ. *Afflictione*. Sed Affligere ſignificat proſternere, & ad terram dare ita vt elidas: quod Græci dicunt προσουδίζειν καὶ προσρηγνύειν. At θλίβειν ſignificat πιέζειν, & tam arctè aliquid ſtringere vt opprimas: vnde Thlibiǽ Eunuchi. quanuis interdũ vehementiorem duntaxat preſſuram declaret: vnde apud Paulum Rom. 8.35, & 2. Cor. 4.8, & 6.4. θλίψις leuius quiddam quàm στενοχωρία. Itaque Afflictionis nomen exprimit quidem rem ipſam, ſed non ita videtur Græco vocabulo reſpondere. *Vel*, ἤ. In quinto exemplari ſcriptum erat καὶ, &c.

τός ἐστὶ ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

23 Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιὼν, ὃς δὴ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατὸν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα.

24 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.

25 Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου· καὶ ἀπῆλθεν.

26 Ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.

27 Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;

28 Ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. Οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;

29 Ὁ δὲ ἔφη, Οὔ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.

30 Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας, πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

Mat.4.30. luc.13.18.

31 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ·

32 Ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον

excepit, is est qui sermonem audit: ¨sed solicitudo seculi huius, & ¨ fallacia diuitiarum suffocat ¨ sermonem, qui fit ¨ fructus expers.

23 Qui verò in terram bonam excepit semen, is est qui sermonem audit & intelligētiam intēdit, ¨qui videlicet ¨fructum fert: editque alius quidem centena, alius sexagena, alius verò ¨tricena.

24 Aliam parabolam proposuit eis, dicens, ¨ Simile est regnum cælorum homini ¨ seminanti bonū semen in agro suo.

25 Quum autem dormirent homines venit eius inimicus, & seminauit zizania ¨ inter triticum: & abiit.

26 Quum verò germinasset herba, & fructum edidisset, tunc apparuerunt etiam zizania.

27 Accedentes autem serui patrisfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nonne bonum semen ¨seminasti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quispiam hoc fecit. Serui autem dixerunt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

29 At ille dixit, Non: ne colligendo zizania, eradicetis simul cum eis triticum.

30 Sinite vtraque simul crescere vsque ad messem: & tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in fasciculos, ¨ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

31 ‖ Aliam parabolā proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod acceptum quispiam seminauit in agro suo:

32 Quod minimum quidem est omnium seminum: quum autem excreuerit, maximum est

est in spinis, hic est qui verbum Dei audit: & solicitudo seculi istius, & fallacia diuitiarum suffocat verbum, & sine fructu efficitur.

23 Qui verò in terrā bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert: & facit aliud quidem cētesimum, aliud autem sexagesimum, aliud verò tricesimum.

24 Aliam parabolā proposuit illis, dicens, Simile factum est regnum cælorum homini qui seminauit bonum semen in agro suo.

25 Quum autem dormirent homines, venit inimicus eius, & superseminauit zizania in medio tritici: & abiit.

26 Quum autem creuisset herba & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania.

27 Accedētes autem serui patrisfamiliâs, dixerūt ei, Domine nonne bonum semen seminasti in agro tuo? vnde ergo habet zizania?

28 Et ait illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei. Vis igitur imus, & colligimus ea?

29 Et ait, Non: ne fortè colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum.

30 Sinite vtraque crescere vsque ad messem: & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendū: triticum autem congregate in horreum meum.

31 Aliam parabolā proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo:

32 Quod minimum quidē est omnibus seminibus: quum autem creuerit,

---

22 *Sed*, καί. Vulgata & Erasmus, *Et*. Respondet autem particula καί Hebręorum literę ו [*vau*] quę interdum etiam ponitur pro אבל [*abal*,] id est Sed: vt Genes.42.10. Et vsus etiam erat Euangelista in superiore membro particula δέ: & ita Vetus ipse interpres conuertit 1.Iohan. cap.2.vers.20. Sed de hac enallage sæpe iam dictum est à nobis.

Fallacia, ἀπάτη. Ἀπατᾶν significat Extra viam ducere, & facere vt aliquis à via aberret, vt doctè annotauit Erasmus: sed Latinum verbum non addidit: id autem est Seducere, eadem prorsus translationis ratione. Sed seductionem pro fallacia vix Latinè dicas. *Sermonem*, τὸν λόγον. Quoddam exemplar addit τοῦτον, hunc. *Fructus expers*, ἄκαρπος. Virg. *steriles dominantur auenæ*.

23 *Qui videlicet*, ὃς δή. Miror placuisse Erasmo vt relatiuum referretur ad λόγον, quum appareat Christum non de vno aliquo homine, sed de vno hominum genere loqui, cuius postea varias species enumerat. Nam (vt ait Paulus 1.Corinth.12.4) varia sunt dona. *Fructum fert*, καρποφορεῖ. Hoc exprimunt Græci vno verbo, pro quo barbari dicunt, Fructificare. *Tricena*, τριάκοντα. In duobus exemplaribus repetitur, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω: id est, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

24 *Simile est*, ὡμοιώθη ἡ βασιλεία. Id est simile quiddam accidit Regno Cælorum, Ecclesiæ videlicet siue quum prædicatur Euangelium, atque quum quispiam agrū, &c.

Seminanti, σπείροντι. Vulgata, *Qui seminauit*, id est σπείραντι. quod etiam scriptum inuenimus in duobus exemplaribus, & videtur melius cohærere cum iis quæ proximè consequuntur.

25 *Inter*, ἀνὰ μέσον. Vulgata, *In medio*. Ad verbum, Per mediū. Sic Gallicè dicimus *parmi*. Hebræi בתוך [*bethoc*]

27 *Seminasti*, ἔσπειρας. Eras. *Seminaueras*. id est ἐσπάρκεις. Sed frequentissimè aoristi pro plusquamperfectis accipiuntur, vt infrà 6.5.

30 *Ad exurendum*, πρὸς τὸ κατακαῦσαι. Vulgata & Erasmus, *Ad comburendum*. Vide suprà 3.12. Apud Epiphanium aduersus Manichæos citatur hîc locus multis vocabulis immutatis, vt satis appareat illum habuisse non verborum sed sententiæ rationem.

τῶν λαχάνων ἐστί· καὶ γίνεται δένδρον· ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

olerum: & arboreſcit: adeo vt veniãt volucres cæli & nidulentur in ramis ipſius.

maius eſt omnibus oleribus: & fit arbor: ita vt volucres cæli veniant & habitent in ramis eius.

33 Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

‖ Aliam parabolam loquutus eſt eis, *dicens*, Simile eſt regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier condidit in farinæ ſatis tribus, vſquequo fermentaretur tota.

Aliam parabolam loquutus eſt eis, Simile eſt regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abſcondit in farinæ ſatis tribus, donec fermentatum eſt totum.

Luc. 13. 20

34 Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις· καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.

Hæc omnia loquutus eſt Ieſus per parabolas ad turbam: ‖ & abſque parabola nihil loquutus eſt eis.

Hæc omnia loquutus eſt Ieſus in parabolis ad turbas: & ſine parabolis non loquebatur eis.

Mar. 4. 34

35 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicentem, ‖ Aperiam per parabolas os meum: eructabo occultata à iactis fundamentis mundi.

Vt impleretur quod dictum erat per Prophetam, dicentem, Aperiam in parabolis os meum: eructabo abſcondita à conſtitutione mundi.

Pſal. 73. 8

36 Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.

Tunc dimiſſa turba venit domum Ieſus, & adierunt eum diſcipuli eius, dicentes, Ediſſere nobis parabolam zizaniorum agri illius.

Tunc dimiſſis turbis venit in domum, & acceſſerunt ad eum diſcipuli eius, dicentes, Ediſſere nobis parabolam zizaniorum agri.

37 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου·

Ipſe verò reſpondens dixit eis, Qui ſeminat bonum ſemen eſt Filius hominis:

Qui reſpondens ait illis, Qui ſeminat bonum ſemen, eſt Filius hominis:

38 Ὁ δὲ ἀγρός, ἐστὶν ὁ κόσμος· τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνιά, εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.

Ager autem, eſt mundus: bonum verò ſemen, ſunt filii regni: zizania verò, ſunt filii illius Mali.

Ager autem, eſt mũdus: bonum verò ſemen, hi ſunt filij regni: zizania autem filii ſunt nequam.

39 Ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτά, ἐστὶν ὁ διάβολος· ὁ δὲ θερισμός, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν· οἱ δὲ θερισταί, ἄγγελοί εἰσιν.

Inimicus autem qui ſeminauit ea, eſt diabolus: ‖ meſſis verò, conſummatio ſeculi eſt: meſſores autem, Angeli ſunt.

Inimicus autem qui ſeminauit ea, eſt diabolus: meſſis verò, conſummatio ſeculi eſt: meſſores autem Angeli ſunt.

Ap. 14. 15. ioel 3. 13

---

32 *Olerum*, τῶν λαχάνων. Eraſmus, *Inter olera*. In tribus vetuſtis exẽplaribus additur πάντων Omnium, ſicut etiam legit Vetus interpres. *Veniant*, ἐλθεῖν. In Complutenſi editione legitur κατελθεῖν. i. deſcendant. *Cæli*, τοῦ οὐρανοῦ. id eſt aereæ, epitheton auium Hebræis familiare, Sic tradit Herodotus in agro Babylonico milium & ſeſamum arboreſcere: & de Sinapi Iudæa mirabiliter excreſcẽte penè incredibilia narrari teſtatur noſter Tremellius in Syra interpretatione, ex Thalmudis tractatu De angulo agri, cap. 2. *Et nidulentur*, καὶ κατασκηνοῦν. Sic Eraſmus rectè conuertit. Nidos enim ſuprà vocauit κατασκηνώσεις, 8. 20. quaſi tabernacula vel vmbracula dicas: qua etiam ratione à Græcis diſertioribus καλιαὶ dicuntur, quòd ſint ex bacillis & feſtucis compacti. Vulg. *Et habitent*.

33 *Loquutus eſt eis*, ἐλάλησεν αὐτοῖς. Quoddam exemplar addit λέγων, Dicens: cuius authoritatem ſumus ſequuti. *Condidit*, ἐνέκρυψεν. Vetuſta omnia exemplaria ſcriptum habebant ἔκρυψεν, eodem ſenſu. Vulg. *Abſcondit*. Eraſmus, *Abſcondidit*. Ego verò quũ τὸ κρύπτειν interpretari ſoleam Occultare, hîc malui Indendi vocabulo vti. Id enim occultare vel abſcondere dicimur quod eo conſilio ſeponimus vt vbi ſit, ab aliis ignoretur, quod huic loco non quadrat: ſed quod inditur, aufertur ſpectãtium oculis. *Satis tribus*, σάτα τρία. id eſt, epha vnum, ſiue modios quatuor & ſemis. Nam סאה [*ſeah*] apud Iudęos menſura fuit rerum aridarum, ſeſquimodium capiens, quam ter continebat epha. Sed exiſtimo nonnullos intempeſtiuè in hac menſura philoſophari. *Tota*, ὅλον. Vulgata & Eraſmus, *Totum*. At ego repetendum puto ἄλευρον.

35 *Aperiam per parabolas*, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. Hebręum dicendi genus, pro Loquar parabolas. *A iactis fundamentis*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata & Eraſmus, *A conſtitutione*. καταβάλλειν ſignificat in inferiorem locum iacere: ſicut fieri ſolet in ædificiorum fundamentis. Vnde καταβολή, Fundamentum. Verùm quia hoc loco non res ipſa, ſed tempus rei geſtę ſignificatur, malui vti verborum ambitu: quem etiam probat Eraſmus in annotationibus.

36 *Ediſſere*, φράσον. Id eſt, declara & explica: quo poſteriore vocabulo vtitur hîc Eraſmus, quum infrà 15. 15, cum Vetere interprete maluerit ſimplex Diſſerendi verbum vſurpare. Eſt igitur φράζειν hoc loco diuerſum à λέγειν, vel λαλεῖν: vnde φράσις Græcis dicitur qui Latinis ſtylus. Permutantur hæc tamen interdum, vt φράζειν & λαλεῖν idem valeant. Itaque Cicero Theophraſti nomen in Oratore interpretans, eum dicit à diuinitate loquendi nomen inueniſſe. *Agri illius*, τοῦ ἀγροῦ. id eſt, quæ in illo agro ſata fuiſſe dixiſti. Eſt enim articuli vis hoc loco ἀναφορική. ſuprà verò 6. 28, & 30, aliter accipitur ἀγροῦ, non addito articulo, nempe adiectiui loco.

38 *Eſt*, ἐστιν. id eſt Significat mundum, in hac videlicet parabola. Sic etiam quum ſymbola tum Baptiſmi tum Cœnæ Domini, ſigna ſint earum rerum quibus ſignificandis adhibentur, ſimili metonymia dicuntur id eſſe quod ſignificant: quod qui negant, meram peruicaciam oſtendunt. Sed hoc in ſacramentali metonymia nõ eſt omittendum, non eſſe nudam ſacramentalem ſignificationem, ſicut in iſtis & ſimilibus parabolis: ſed quod verbo promittitur, & ſymbolis ſignificatur, verè quoque à Deo præberi fide ſumendum. *Regni*, τῆς βασιλείας. Vide ſuprà 8. 12. Filios autem regni non vocat vt ſuprà 8. 12, omnes in genere regni Dei incolas, ſed eos demum qui ſic ſunt in Eccleſia vt ſint etiam ex Eccleſia. *Illius Mali*, τοῦ πονηροῦ. Vulgata, *Nequam*. Eraſmus rectè expreſſit articulum, non modò quia de diabolo agitur, (qui κατ' ἐξοχὴν dicitur ὁ πονηρός) ſed etiam vt diſtinguatur caſus. Dicitur autem Diabolus iſtos gignere, non ſubſtantiæ, vt qui dixerunt duos eſſe Deos, vnum bonum, alterum malũ, neque ita vt noſtra memoria ſomniauit homo ille damnatæ memoriæ Flaccius Illyricus: ſed partim qualitatis corruptæ reſpectu, partim quòd Satanæ aſtu talia hominum monſtra in Eccleſiam irrepant, quorum videlicet vitia & crimina ſequuntur ipſorum in Eccleſiam ingreſſum, vt ſcribit Apoſtolus, 1. Tim. 5, 24. Filij verò illius mali ſunt non tantùm qui ſunt hęretici, ſed quicunque ſic vitam inſtituunt vt, quantum in ipſis eſt, & ſeſe & alios perdant: vt mox explicatur verſ. 41.

39 *Angeli*, ἄγγελοι. Malè igitur hæc parabola

Sinapi arbor.

Diodor. 304. et Polyb. 250.

à nonnullis ad hæreticos applicatur quasi illos agnitos & αὐτοκατακρίτους euellere magistratus prohibeatur, vt ipsis impunè grassari in oues liceat: quum hîc non de humanis in hunc vel illum legitimis siue ciuilibus siue Ecclesiasticis iudiciis agatur, sed de integra Ecclesiæ repurgatione in vltimum illum diem differenda.

Græce		Beza		Vulgata
Ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατακαίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.	40	Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in consummatione seculi huius.	40	*Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: sic erit in consummatione seculi.*
Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν·	41	Mittet filius hominis Angelos suos, qui colligent ex ipsius regno omnia offendicula, & eos ⁘qui dant operam iniquitati:	41	*Mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem:*
Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.	42	Proiiciéntque eos⁘ in fornacem ignis: illic erit fletus, stridórque dentium.	42	*Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.*
Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.	43	‖ Tunc iusti fulgebũt vt sol, in regno ⁘Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.	43	*Tunc iusti fulgebunt sicut sol, in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.*
Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ· ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.	44	Rursus simile est regnum cælorum thesauro occultato in agro: quem inuentum homo ⁘occuluit, & ⁘ præ ⁘ gaudio quod accipit ex eo, ⁘ subducit *sese*, & omnia quæ habet vendit, emítque agrum illum.	44	*Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro. quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit & vendit vniuersa quæ habet, & emit agrum illum.*
Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας·	45	Rursus simile est regnum cælorum cuipiam negotiatori, quærenti pulchras margaritas:	45	*Iterũ simile est regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas:*
Ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.	46	Qui inuenta quapiam ⁘ magni pretii margarita, abiens venundedit omnia quæ ⁘habebat, & emit eam.	46	*Inuenta autem vna pretiosa margarita, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam.*
Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ·	47	Rursum simile est regnum cælorum ⁘sagenæ iactæ in mare, ⁘ & quæ ex quouis *piscium* genere coegit:	47	*Iterum simile est regnum cælorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti:*

Sapiẽ. 3.7 dan. 12.3

41 *Qui operam dant iniquitati*, τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. De hoc dicendi genere vide suprà 7.23. Sic autem, per epexagesin explicat quid Scandalorũ nomine intelligat, eosdem postea vocans πονηρούς.

42 *In fornacem ignis*, εἰς κάμινον πυρός. i. in fornacem ardentem, ex Hebræorum idiomate, vt Psal. 21.10.

43 *Patris sui*, τοῦ πατρὸς αὐτῶν. In quodam exemplari, pro τοῦ πατρὸς αὐτῶν, scriptum erat, τῶν οὐρανῶν, cælorum, id est cælestis.

44 *Occuluit*, ἔκρυψε, id est inuentum ac proinde ipsi detectum, rursus ingesta terra obtexit, ne quis videlicet ipsum re patefacta anteuerteret. Itaque hoc verbo minimè significatur veritatem aut alia Dei dona esse aliis cælanda, vt iis soli in sinu fruamur, & pericula subterfugiamus, quod damnatur in talẽtorum parabola, & tum Zelo gloriæ Dei, tum charitati in cæteros, perpetuis veræ fidei comitibus, ex diametro repugnat: sed declarat hoc vnum Christus, inuento Euangelicæ gratiæ thesauro, summo studio dandam operam, postpositis cæteris sine exceptione rebus, & vitatis omnibus quæ nos obturbare vel tanto bono priuare possunt, impedimentis, vt eo potiamur. Neque longius trahenda est hæc similitudo, quasi vel obtingat nobis fortuitò Dei agnitio, vel emi possint dona Dei, ac præsertim veritatis cognitio. *Præ*, ἀπό. In hoc dicendi genere libentius Græci vtuntur præpositione ὑπό: quanquam ita etiam interdum loquitur Thucydides ille ἀττικώτατος. *Gaudio quod accipit ex eo*, τῆς χαρᾶς αὐτοῦ. id est, de eo thesauro reperto: nisi malimus ad ipsum inuentorem referre, & vti reciproco. Vulgata ad verbum, *Gaudio illius*. quod quia perobscurum est, circuitione vsi sumus. Erasmus, *Quod habet super eo*. *Subducit* [*sese*,] ὑπάγει. id est, clàm discedit. Nam ὑπάγειν id videtur declarare hoc loco, & amplius aliquid significare quàm ἀπέρχεσθαι, id est Abire: quo modo sumus alioqui plerunque interpretati.

46 *Qui inuenta*, ὃς εὑρών. Vulg. *Inuenta autem*, id est, εὑρὼν δέ. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. *Magni pretii*, πολύτιμον. Hoc Greci vno verbo exprimunt. Vulg. & Eras. *Pretiosa*. id est τίμιον. Ouidius, *Exerces pretiosa odia & constantia magno*.

47 *Sagenæ*, σαγήνῃ. Hoc vocabulo vtitur Manilius lib. 5. Est autem sagena, retis genus, à quo vernaculum vocabulum *seinne* deductum videri possit. Erasmus *Verriculo*: quo nomine Valla (neque id rectè admodum, meo iudicio) interpretatur ἀμφίβληστρον. vt suprà 4.19 monuimus, ex Ruffi medici descriptione lib. 2. quo loco de partibus oculorum agit. Nam tunica oculi quæ Græcis medicis ἀμφιβληστροειδής, à figura τοῦ ἀμφιβλήστρου appellatur, omnino refert illud retis genus quod nostri dicunt *vn esprenier*, Latini verò (ni fallor) Fundam. Virg. lib. 1. Georg. *Atque alius funda latum iam verberat amnem, Alta petens, pelagóque alius trahit humida lina.* Quo loco Seruius Fundam interpretatur βόλον: Romani quoque iaculum. Atque adeo nostri piscatores, quod superius diximus appellari *l'esprenier*, (id est ἀμφίβληστρον) vocitant *vn iet*, vtraque lingua vim & etymon Græci vocabuli retinente. Fundam verò dictam volunt eo loco Grammatici quòd desuper in amnem fundatur, & mox cum præda in sublime referatur: quo modo etiam Gallico sermone dicimus, *l'esprenier fond d'enhaut*: nimirum de aue loquentes, quum toto impetu è sublimi deorsum fertur, & in prædam irruit: vnde appellationem quoque lingua nostra vernacula habuit genus illud retis quod ἀμφίβληστρον Græci dicunt. Cæterùm in superioribus Virgilii versiculis, Humida lina, omnes interpretantur Verriculum, id est (vt nonnulli volunt) σαγήνην. Quæ quidem etsi παρέργως, tamen libenter hoc loco annotauimus, quòd plerosque, huiusmodi vocabulorum proprietates magnopere obseruandas, parum intellexisse videam. *Et quæ ex quouis* [*piscium*] *genere coegit*, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ. Rur-

ſum igitur particula vniuerſalis indefinitè tantùm ponitur, vt annotauimus ſuprà 4. verſ. 23. Sequutus ſum autem veterem interpretem adiecto *Piſcium* vocabulo ad illuſtrandam ſententiam : quamuis fortaſſe non fuerit ineptum de cæteris rebus inutilibus accipere, quæ vnà cũ piſcibus ex aquarum fundo euerriculo attrahuntur.

48 Ἣν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον.

49 Οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων·

50 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς, καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

51 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Συνήκατε ταῦτα πάντα; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

52 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τοῦτο πᾶς Γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.

53 Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.

54 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν· ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη, καὶ αἱ δυνάμεις;

55 Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας;

56 Καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα;

48 Quam impletam *piſcatores* ſubduxerunt in littus: & ſedentes collegerunt bona in vaſa, mala verò extra abiecerunt.

49 Ita erit in conſummatione ſeculi: prodibunt Angeli, & ſeparabunt malos è medio iuſtorum:

50 Proiicientque eos in caminum ignis: illic erit fletus & ſtridor dentium.

51 Dicit eis Ieſus, Intellexiſtis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

52 Ipſe verò dixit eis, Propterea omnis Scriba edoctus in regno cælorum, ſimilis eſt cuipiã patrifamiliâs, qui profert è theſauro ſuo noua & vetera.

53 Et factum eſt quum finiſſet Ieſus parabolas iſtas, tranſtulit *ſe* illinc.

54 ‖Et quũ veniſſet in patriam ſuam, docuit eos in ſynagoga eorum: *adeo* vt percellerentur, ac dicerent, Vnde huic ſapientia iſta & virtutes?

55 Nõne iſte eſt ille fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, ‖ & fratres eius Iacobus & Ioſes & Simon & Iudas?

56 Et ſorores eius nónne omnes apud nos ſunt? vnde igitur iſti hæc omnia?

48 *Quam, quum impleta eſſet, educentes, & ſecus littus ſedentes, elegerunt bonos in vaſa, malos autem foras miſerunt.*

49 *Sic erit in conſummatione ſeculi: exibunt Angeli, & ſeparabunt malos de medio iuſtorum:*

50 *Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & ſtridor dentium.*

51 *Intellexiſtis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.*

52 *Ait illis, Ideo omnis Scriba doctus in regno cælorum, ſimilis eſt homini patrifamiliâs, qui profert de theſauro ſuo noua & vetera.*

53 *Et factum eſt quũ conſummaſſet Ieſus parabolas iſtas, tranſiit inde.*

54 *Et veniens in patriam ſuam, docebat eos in ſynagogis eorum : ita vt mirarentur, & dicerent, Vnde huic ſapientia hæc, & virtutes?*

Mar.6 1 luc.4. 16

55 *Nónne hic eſt fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus & Ioſeph & Simon & Iudas?*

Ioh.6. 42

56 *Et ſorores eius nónne omnes apud nos ſunt? vnde ergo huic omnia iſta?*

---

48 *In littus,* ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. Vulg. legit καὶ ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν καθίσαντες, *Et in littore ſedentes,* eadem manente ſententia. *Bona,* τὰ καλὰ, bonos videlicet & eſui aptos piſces, vt ſubaudiatur ἰχθύδια, vel illud ſit quod noſtro idiomate dicimus ſingulari numero *le bon.*

48 *Mala verò,* τὰ δὲ σαπρά. Vide ſuprà 7.17.

49 *Prodibunt,* ἐξελεύσονται, videlicet miſſi à Domino. Eraſmus, *venient,* id eſt ἐλεύσονται, neque id malé. Nam Hebræorum more ſæpe intelligitur conſequens ex antecedente, vt ſuprà 4.5. Et ita accipitur πορευθεὶς pro ἐλθών, Luc.14.10, & 1.Pet.3.19, & infrà 18.15. *Separabunt,* ἀφοριοῦσι. Eraſ. *Segregabunt.* quo verbo etiam Vetus interpres vtitur. Ego verò illud potius ſum amplexus, quia Græcum vocabulum eam demum ſegregationem declarat quæ certo ſcopo deſtinata eſt : vt hoc loco dicantur impii ἀφορίζεσθαι, morti videlicet ſecundę. Hoc autem videtur Latino vocabulo Separari vtcunque exprimi : cuius ea vis eſſe videtur vt ſignificet ſepoſitum aliquid ad certum finem comparare. *E medio,* ἐκ μέσου. Sic Latini dicunt tollere è medio, ſed ſine adiectione. Hoc autem eſt quod in cõmuni ſermone dicimus *d'entre,* id eſt de intra.

51 *Dicit eis Ieſus,* λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Vulgata hæc non legit, neque ſunt neceſſaria, & in meo vetuſtiſſimo exemplari non adduntur. *Hæc omnia,* ταῦτα πάντα. Id eſt has omnes parabolas, quanuis duas poſteriores ipſis non explicaſſet.

52 *Propterea,* διὰ τοῦτο. Id eſt, quandoquidem eò vſque video vos profeciſſe, vt per vos poſſitis quę dico percipere, iam vos admoneo, vt reipſa verorum doctorum munere defungamini, quandoquidem vobis Dominus ſuam familiam paſcendam committet. id eſt, vt ſedulos patresfamiliâs imitemini, qui quæcunque habent ſeu prius ſeu recens congeſta, in vſum familiæ alacriter depromunt. *Edoctus,* μαθητευθείς. Participium, non nomen, à verbo μαθητεύειν, id eſt διδάσκειν: quo vtitur infrà 28.19: quod tamen etiam neutra ſignificatione accipitur pro diſcipulum eſſe, vt infrà 27.57. Quid ſit autem Scriba diximus ſuprà 2.4. Sed videtur hîc in genere pro doctore accipi. *In regno,* εἰς βασιλείαν. Eraſ. *Ad regnum.* Ego malo εἰς pro ἐν poſitum eſſe, quæ permutatio etiam apud idoneos authores locum habet. Sic enim Sophocles in Aiace, ἐμοὶ κἀμὲ αἰκιῦ τοῦτον εἰς δόμους κρύειν, pro ἐν δόμοις. & vetuſtiſſimum meum exemplar habet ἐν τῇ βασιλείᾳ. Regnum autem cælorum vocat, vel Eccleſiam in qua regnat Deus, vel doctrinam ipſam quæ in Eccleſia regnat, per metonymiam. *Profert,* ἐκβάλλει. Vel extrudit, vt ſignificetur copioſa & ſumma cum alacritate exhibita communicatio. Theſaurum autem penum appellat, ſiue cellam, neque id tamen abſque emphaſi, vt ſignificet nihil eſſe tã pretioſum quod vltrò non effundatur ad fratrum ædificationem.

53 *Parabolas,* παραβολάς. Eraſmus, *Sermones,* id eſt, λόγους.

54 *In patriam ſuam,* εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Nazareth videlicet: vt apparet ex eo quod ſcribitur illic non multa ſigna edidiſſe. Nam quũ duas etiam alias patrias habuerit, (vt loquitur Cicero) vnã videlicet ortus, nempe Bethleem: alteram educationis, nempe Capernaum, vbi habitans plurima ſigna edidit vt ei exprobrat Luc.10,15: nec vnquã legatur in Bethleem veniſſe, ſequitur hæc de Nazareth accipienda. Sed hęc profectio ab ea diſtinguenda eſt quæ refertur Luc.4. quamuis eadem de vtráque referantur. Nazarethanis priore reprehenſione nihilo factis melioribus. [*Adeo*] *vt percellerentur,* ὥστε ἐκπλήττεσθαι. Vide ſuprà 7.82. *Sapientia,* ἡ σοφία. Quoddam exemplar legit πᾶσα ἡ σοφία, Omnis ſapientia.

55 *Fratres,* οἱ ἀδελφοί. Id eſt cognati vt mox etiam ſororum appellatione, cognatę intelligantur, ex communi Hebræorum idiotiſmo.

Mar.6.4 luc.4.24 ioh.4.44

57 Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

58 Καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιδ.

Mar.6.14 luc.9.7

1 ΕΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ.

2 Καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.

Mar.6.17 luc.3.19

3 Ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην, ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ διὰ Ἡρῳδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

4 Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, Οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν.

Inf.21.26

5 Καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

6 Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου, ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρῳδιάδος ἐν τῷ μέσῳ, καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρώδῃ.

7 Ὅθεν μεθ' ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.

8 Ἡ δὲ προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς, Δός μοι, φησὶν, ὧδε ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

Herodes ... fratris sui ἔχει

57 Et offendebantur in eo. Iesus autem dixit eis, ‖ Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua & domo sua.

58 Neque edidit illic virtutes mu as, propter incredulitatem eorum.

CAP. XIIII.

1 ILlo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam *de* Iesu.

2 Et dixit pueris suis, Iste est Iohannes ille Baptista: ipse surrexit à mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.

3 ‖ Nam Herodes prehensum Iohannem vinxerat, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et quum cuperet eum occidere, timuerat turbã,‖ quòd eũ haberent vt Prophetam.

6 Quum autem agerẽtur natalitia Herodis, saltauerat filia Herodiadis in medio: & placuerat Herodi.

7 Vnde cum iureiurando spoponderat *se* daturũ ei quicquid petiisset.

8 Illa verò producta à matre sua, Da mihi (inquit) hîc in patina caput Iohannis Baptistæ.

57 *Et scandalizabantur in eo. Iesus autem dixit eis, Non est Propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua.*

58 *Et non fecit ibi virtutes multas, propter incredulitatem eorum.*

CAP. XIIII.

1 *IN illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu:*

2 *Et ait pueris suis, Hic est Iohannes Baptista: ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.*

3 *Herodes enim tenuit Iohannem, & alligauit eũ, & posuit in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.*

4 *Dicebat enim illi Iohannes, Non licet tibi habere eam.*

5 *Et volens illum occidere, timuit populũ: quia sicut Prophetam eum habebant.*

6 *Die autẽ natalis Herodis saltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.*

7 *Vnde cum iuramento pollicitus est ei dare quodcunque postulasset ab eo.*

8 *At illa præmonita à matre sua, Da mihi, inquit, hic in disco caput Iohannis Baptistæ.*

---

57 *In eo*, ἐν αὐτῷ. Vide suprà 11.6. *Inhonoratus*, ἄτιμος. Nonnulli, *Inglorius*, id est ἄδοξος. Vulgata, *Sine honore*. Erasmus, *Expers honoris*. In legibus autem sanciendis infamem notat, illa formula, ἄτιμος ἔστω.

58 *Incredulitatem*, ἀπιστίαν. Quidam interpretari malunt Diffidentiam: quod non probo. Fiducia enim à fide & diffidentia ab incredulitate sic differũt, vt effecta distinguuntur à causis.

IN CAPVT XIIII.

2 *Pueris*, παισίν. id est seruis, vel *famulis*, vt Eras. conuertit, iis denique quorum opera vtebatur. Nam de huius Herodis Antipæ filiis nihil traditur. *Iste*, οὗτος. In secundo codice scriptum erat, μήτι οὗτος. id est, Num iste? *Baptista*, ὁ Βαπτιστής. Veteres duo codices additum habent, ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, id est, quem ego decollaui. *Agunt*, ἐνεργοῦσιν. Vide Marci 6.14.

3 *Vinxerat*, ἔδησεν. Vulg. *Alligauit*. Erasmus rectè mutauit tempus. Hæc enim antea contigerant, & per occasionem ab Euangelista hoc loco referuntur: quæ mutatio temporis perfecti in plusquamperfectum seruari in tota narratione debuit. *Philippi*, Φιλίππου. Deest hoc nomẽ in plurimis vet. cod. vt & Luc.3.19. sed scribitur sũmo omniũ exemplariũ cõsensu Marci 6.17. & est apud Syrum interpretem. Iosephus verò non Philippi vxorẽ fuisse tradit, sed Herodis secũdi, qui frater fuit ὁμοπάτριος huius Herodis cognomento Antipæ. Sed absit vt Euangelistarum potius quàm Iosephi fidem in dubium vocemus. Tres autem Herodes ab Euangelistis commemorantur. Vnus cognomento Magnus, sub quo natus est Christus: alter Tetrarcha, dictus Antipas: tertius Herodes Agrippa, Magni nepos ex Aristobulo filio, cuius Agrippæ fit mentio Act.12. Nam alteri Agrippę filio istius nõ additur auitum Herodis prænomen, Act.25.13.

5 *Quum cuperet*, θέλων. Plus enim est hoc loco τὸ θέλειν (pro quo Syrus habet צבא [tsaba]) quàm simpliciter quidpiam velle. Quod autem scribit Marcus de Herode quasi religiosè Iohannẽ metuẽte, cũ hoc Matthæi dicto nõ pugnat. Nec.n. Herodes vero pietatis sensu, sed à cõscientia ipsa cõuictus Iohannem reformidabat potius quàm amabat: & quũ illam incestuosam perditè deperiret, à Iohanne reprehensus, proculdubio id fecit quod & ira suadebat, & quod eiusmodi fœmina ipsi dictabat, amplius aliquid iam tum ausurus, nisi populum magis quàm Deum metuisset, qua ratione sæpe Dominus cohibuit tyrannicã sæuitiem. Neque his obstat quod postea dicitur vers.9. Nam & hac eadem causa ne cõmoueretur populus, & ipsius rei indignitate, præsertim quum nulla præiuisset causæ cognitio, siue iudicii forma, perturbatus videtur aliquãdiu substitisse. *Timuerat*, ἐφοβήθη. *Turbam*, ὄχλον. Eam turbã intelligit quæ Iohannem affectabatur. Erasmus, *Multitudinem*. id est, τὸ πλῆθος. Vulgata, *Populum*. i. τὸν δῆμον vel τὸν λαόν.

6 *Quum autem agerentur natalitia*, γενεσίων δὲ ἀγομένων. Sic Valla rectè conuertit. Vulg. *Die autem natalis*, Eras. *Quum autem celebraretur natalis*. *In medio*, ἐν τῷ μέσῳ. id est, palàm & spectantibus omnibus: sicut etiam Latini Ponere in medio & Proferre in medium dicunt.

7 *Spoponderat*, ὡμολόγησε. Propriè vsurpatur in mutua stipulatione hoc verbũ, significátque factam stipulationem responso suo ratam habere: vt quum vnus quærit, Spódes? alter respondet, Spondeo, posterior iste dicitur ὁμολογεῖν, id est assentiri, & confessione sua sese ad id præstandum obligare. Inde factum vt pro ὑπισχνεῖσθαι generaliter accipiatur, sicut etiam apud Latinos Spondere vsurpari cœpit. Sed quorsum hoc? nempe vt intelligatur qua ratione ὁμολογεῖν toties verterimus confiteri, hic verò spondere. *Petiisset*, αἰτήσηται. Vulg. addit, *ab eo*.

8 *Producta*, προβιβασθεῖσα. id est inducta prius & persuasa. Plinius lib. nono cap. quinto, *Nulla sponsione ad hoc productus*. Id autem verbum omnino Grǽco respondet: neque me deterret ipsius homonymia, quum Græci vocabuli προβιβάζειν non minus sit varia significatio. Vulgata, *Præmonita*. Erasmus, *Prius instructa*.

prius ...

9 Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς· διὰ δὲ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους ἐκέλευσε δοθῆναι.

9 Et ¨contristatus fuerat rex: ¨sed propter iusiurãdum, & eos qui simul accumbebant, iusse rat dari.

9 *Et contristatus est rex: propter iuramentum autem, & eos qui pariter recumbebant, iussit dari.*

10 Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

10 ¨Et misso *carnifice* decollauerat Iohannem in carcere.

10 *Misitque & decollauit Iohannem in carcere.*

11 Καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ. καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς.

11 Et allatum fuerat caput eius in patina, datúmque puellæ: & *ipsa* obtulerat matri suæ.

11 *Et allatum est caput eius in disco, & datum est puellæ: & illa attulit matri suæ.*

12 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦραν τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτό· καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.

12 Et accesserant discipuli eius, & sustulerant ¨corpus, ídque sepelierant: & venientes renuntiauerant Iesu.

12 *Et accedentes discipuli eius, tulerunt corpus, & sepelierunt illud: & venientes nuntiauerunt Iesu.*

13 Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν. καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.

13 ‖ Quum autẽ *hoc* audisset Iesus, secessit illinc in nauigio in desertũ locũ ¨priuatim: & quũ *hoc* audisset turba, ¨pedibus sequuta est eum ab vrbibus.

13 *Quod quum audisset Iesus, secessit inde in nauicula in locum desertum seorsum: & quum audissent turbæ, sequutæ sunt eum pedestres de ciuitatibus.*

Mar. 6.32. luc. 9.10.

14 Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶδε πολὺν ὄχλον· καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν.

14 Tũc egressus Iesus vidit multam turbam: & misericordia commotus est erga eos, sanauítque ¨eorum ægrotos.

14 *Et exiens vidit turbam multam: & misertus est eis, & curauit languidos eorum.*

15 Ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.

15 ‖Quum autem serum diei esset, adierunt eum discipuli eius, dicẽtes, Desertus est locus, & tẽpus iam præteriit: dimitte turbam vt abeat in vicos, & emant sibi escas.

15 *Vespere autem facto accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & hora iam præteriit: dimitte turbas, vt euntes in castella emant sibi escas.*

Mar. 6.35. luc. 9.12 iohan. 6.5

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν.

16 Iesus autem dixit eis, ¨Non habent necesse abire: date eis vos quo vescantur.

16 *Iesus autem dixit eis, Non habent necesse ire: date illis vos manducare.*

17 Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.

17 ¨Ipsi verò dicunt ei; Non habemus hîc nisi quinque panes & duos pisces.

17 *Responderunt ei, Non habemus hîc nisi quinque panes & duos pisces.*

18 Ὁ δὲ εἶπε, Φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.

18 Ipse autem dixit, Adferte mihi eos huc.

18 *Qui ait eis, Adferte mihi illos huc.*

19 Καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις.

19 Et iussa turba per ¨herbas discumbere, ¨acceptis quinque illis panibus ac duobus piscibus, ¨suspiciẽs in cælum ¨benedixit: & quum fregisset, dedit discipulis panes, discipuli verò turbæ.

19 *Et quum iussisset turbam discumbere super fænum, acceptis quinque panibus & duobus piscibus, aspiciens in cælum, benedixit: & fregit, & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis.*

20 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν. καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλήρεις.

20 Et comederunt omnes, & saturati sunt. sustulerúntq. ¨quod superfuerat ¨fragmentorũ, duodecim ¨cophinos plenos.

20 *Et manducauerunt omnes & saturati sunt. Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmentorum plenos.*

---

9 *Contristatus fuerat*, ἐλυπήθη. Eras. *Indoluit*. Sed Constristandi verbum, quo vsus sum cum Vetete interprete, licet asperum sit, apud idoneos tamen authores inuenitur.

Sed, δὲ. Vulgata, *Autem*. Sed particula δὲ est hoc loco discretiua. Erasmus, *Attamen*. id est ὅμως.

10 *Et misso [carnifice,]* καὶ πέμψας. Vide suprà 2.16. Addidit Marcus accusatiuum quem suppleuimus. Erasmus, *Missis carnificibus*.

12 *Corpus*, σῶμα. Quoddam exemplar legit πτῶμα, id est cadauer, sicut etiam loquitur Marcus 6.29. Præterea in quibusdam codicibus additur relatiuum αὐτοῦ.

13 *Priuatim*, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, *Seorsum*. id est χωρίς. & sanè nihil hîc aliud significatur q̃ Iesum aliquẽ remotum à communi frequentia locum, reuersis duodecim discipulis, captasse, vt illis consuleret, sicut ex Marco & Luca constare potest. *Pedibus*, πεζῇ. Vulg. legit πεζοὶ pedestres eodem sensu. Alibi nempe Act. 20.13. τὸ πεζεύειν vertit per terram iter facere, vt etiam Syrus interpres accipit. Et constat τοὺς πεζοὺς interdum opponi equitibus, interdum nauigantibus. Sed prior interpretatio & huic & alteri loco accommodatior est.

14 *Eorum ægrotos*, τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν. Vulg. *Languidos eorũ*. id est παρέτους. Eras. *Ex illis qui malè valebant*.

16 *Non habent necesse*, οὐ χρείαν ἔχουσιν. Alibi conuertimus χρείαν ἔχειν, Opus esse, & Indigere. Sed necesse fuit interdũ variæ constructionis habere rationem.

17 *Ipsi verò dicunt ei*, οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ. Vulgata, *Responderunt ei*, ἀπεκρίναντο αὐτῷ.

19 *Herbas*, χόρτους. vel gramina. Vulgata, *Fænum*, quod (vt ego quidem existimo) nonnisi de herbis resectis dicitur. In qua etiam significatione accipi videtur 1. Cor. 3.12.

Et acceptis, καὶ λαβών. Particula καὶ non erat in vetustis codicibus, neque reperitur in Vulgata versione. *Suspiciens*, ἀναβλέψας. Aoristus pro præsenti ἀναβλέπων. Significatur enim precantis gestus. Cæterùm τὸ ἀναβλέπειν alibi interpretati sumus visum recipere. Sed hoc loco ἀνὰ idem valet quod ἄνω sursum. Vulgata, *Aspiciens*, id est βλέπων. Eras. *Sublatis oculis*. id est, ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς, vt infrà loquitur Matthæus 17.8. *Benedixit*, εὐλόγησεν. id est, εὐχαρίστησε, bene precatus est, & gratias egit Deo Patri. sicut etiam loquitur noster Euangelista infrà 15.36. quod annotaui, nequis rudior benedictionis appellatione intelligat crucis signum in aerem sparsum, aut consecrationem magicam.

20 *Quod superfuerat*, τὸ περισσεῦον. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus *le pardessus*. Vulg. *Reliquias*. id est λείψανα. *Fragmentorum*, τῶν κλασμάτων. Vetus interpres post περισσεῦον distinguit, & hæc connectit cum πλήρεις, molliore certè iunctura. Vertit enim, *Duo-*

decim cophinos fragmentorum plenos. Eraſmus poſt τῶν κλασμάτων diſtinguit, ſicut & pleriq. codices, & interpretatur De fragmentis, id eſt, ἀπὸ κλασμάτων: quum nuſquam legatur addita præpoſitio. Quinetiam ſequẽti cap. 15.37, quod hoc loco vſurpauit, ipſe repudiat. *Cophinos*, κοφίνους. In hac hiſtoria etiam apud cæteros Euangeliſtas fit mentio κοφίνων, quod non obſeruauit Eraſmus, qui tradit Lucam non cophinos, ſed σπυρίδας (id eſt ſportulas) vocare: quum σπυρίδων mentio fiat à Matthæo & Marco duntaxat, idque in altero miraculo quod proximo capite commemora- 10 tur, & Marci 8.19. Eſt autem cophinus, menſuræ genus vtraſque res metiens, nimirum & aridas & liquidas, Iulio Polluce teſte. Et quod ad liquidas attinet, idem tradit, tres choas, id eſt (vt Latini loquuntur) congios tres cepiſſe. 5 Rerum autem aridarum quàm capax fuerit, non memini legere. Neque hoc curioſè ſcrutãdum quaſi de exactæ certæque menſuræ vaſis hìc agatur: quanuis hoc verum videatur, minores fuiſſe cophinos ſportis, quum infra 16.10, κόφινοι & σπυρίδες diſtinguantur.

---

21 Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

22 Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους.

23 Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ᾽ ἰδίαν, προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.

Mar.6.46
Iohã.6.16.

24 Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.

25 Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

26 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέγοντες, Ὅτι φάντασμά ἐστι· καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν.

27 Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

28 Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα.

29 Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐλθέ. Καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

30 Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφοβήθη· καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι, ἔκραξε, λέγων, Κύριε σῶσόν με.

31 Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;

21 Qui autem ederant, fuere viri ⁘quaſi quinquies mille, abſque mulieribus ⁘ac puerulis.

22 Et ſtatim ⁘adegit Ieſus diſcipulos ſuos inſcendere in nauigium, & ⁘præire ſibi in ripam vlteriorem, ⁘dum dimitteret turbam.

23 Dimiſſa igitur turba aſcendit in montem priuatim, ad orandum. ‖Quum autem ſerum diei eſſet, ſolus erat illic.

24 Nauigium verò iam in medio maris erat, vexatum à fluctibus. Nam ventus erat contrarius.

25 Quarta autem noctis ⁘vigilia abiit ad eos Ieſus, ambulans ſuper mare.

26 Et eo viſo ſuper mare ambulante, diſcipuli turbati ſunt, dicentes, ⁘Spectrũ eſt: & præ metu clamarunt.

27 Sed ſtatim loquutus eſt eis Ieſus, dicens, Confidite: ego ſum, ne timete.

28 Reſpondens autem ei Petrus dixit, Domine, ſi tu es, iube me ad te venire ſuper aquas.

29 Ipſe verò dixit, Veni. Et quũ deſcendiſſet è nauigio Petrus, ambulauit ſuper aquas vt veniret ad Ieſum.

30 ⁘Videns autem ventum validum, timuit: & quum cœpiſſet demergi, clamauit, dicens, Domine ſerua me.

31 Statim verò Ieſus, extẽta manu, apprehendit eum, dicítque ei, O exigua fide prædite, ⁘quid ⁘dubitaſti?

21 *Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum, exceptis mulieribus ac paruulis.*

22 *Et ſtatim compulit Ieſus diſcipulos aſcendere in nauiculam, & præcedere eum trãs fretum, donec dimitteret turbas.*

23 *Et dimiſſa turba aſcẽdit in montem ſolus, orare. Veſpere autem facto ſolus erat ibi.*

24 *Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus.*

25 *Quarta autem vigilia noctis venit ad eos, ambulans ſuper mare.*

26 *Et videntes eum ſuper mare ambulantem, turbati ſunt, dicentes, Quia phantaſma eſt: & præ timore clamauerunt.*

27 *Statímque Ieſus loquutus eſt eis, dicens, Habete fiduciam: ego ſum, nolite timere.*

28 *Reſpondens autem Petrus dixit, Domine, ſi tu es, Iube me ad te venire ſuper aquam.*

29 *At ipſe ait, Veni. Et deſcendens Petrus de nauicula ambulabat ſuper aquam vt veniret ad Ieſum.*

30 *Videns verò ventum validum, timuit: & quũ cœpiſſet mergi, clamauit dicens, Domine, ſaluum me fac.*

31 *Et cõtinuò Ieſus extẽdens manum, apprehendit eum, & ait illi, Modicæ fidei, quare dubitaſti?*

---

21 *Quaſi*, ὡσεί. id eſt feré. Sic enim vſurpatur etiã à Cicerone & Terentio. Vetus interpres non legit, neque Syrus interpres. Eraſmus, *Fermé*. id eſt σχεδόν. Vide Mar.5.13.

Ac puerulis, καὶ παιδίων. Eraſmus in annotationibus legit παίδων, & Pueros interpretatur.

22 *Adegit*, ἠνάγκασε. Vulg. & Eraſ. *Compulit*. Nam probabile eſt Euangeliſtam hoc vocabulum vſurpaſſe vt oſtenderet diſcipulos inuitos à Domini latere diſceſſiſſe.

Præire ſibi, προάγειν αὐτόν. Vulg. & Eraſ. præcedendi verbo vtuntur. Vide ſuprà 2.9. In quibuſdam codicibus deeſt αὐτόν. Rurſus in aliis legitur προστάγειν, ſed mendoſé.

Dum, ἕως οὗ. Vulg. & Eraſ. *Donec*: non minus impropriè quàm ſi ego (ita vt ſoleo) hìc quoque conuertiſſem Vſque quo. Neque enim hìc declaratur finis tempòris alicuius, ſed medium potius interuallum, quemadmodum apud Hebræos עד pro עוד vſurpatur. Sicut ſuprà 5.25 poſitum eſt ἕως ὅτου, & ab vtroque interprete rectè conuerſum. Item Ioh.12.35, vbi iterum perperam verterunt Donec.

25 *Vigilia*, φυλακῇ. Propriè cuſtodia. Nemo autem (opinor) ignorat veteres in quatuor vigilias diuiſiſſe noctes, quibus videlicet excubiæ agebantur, quas eadem ratione Græci φυλακὰς vocant.

26 *Spectrum*, φάντασμα. Vulg. Græcã vocem retinuit, qua etiam vſus eſt Plinius iunior epiſtola ad Suram elegantiſſima. Significat autem hęc vox hoc loco, nõ imaginem aliquam animo duntaxat conceptam, aut cuiuſmodi nobis videmur ſeu vigilantes ſeu dormientes videre, ſed quippiã præter naturæ ordinem, forma viſibili ſeſe conſpiciendum prębens: quo modo non tantùm angeli ſæpe apparuerunt, ſed etiam Dæmones, mortuorũ præſertim hominũ formã repræſentantes, ſiue eliciti, vt ab illa venefica cuius fit mentio 1.Sam.28, ſiue vltrò ſic hominibus illudentes, quomodo proculdubio Chriſtum ipſum eſt in deſerto aggreſſus. Ideo in re ſimili Lucas 23.37, vtitur nomine πνεύματος, vt & nos in vulgato idiomate Gallico. Euripides autẽ Hecubæ initio idolũ Polydori inducẽs pro quo Latini Manes & Vmbram dixerunt, ſimili ſignificatione vtitur φαντάσματος voce.

30 *Videns*, βλέπων. id eſt, Animaduertens, tranſlatione à corpore ad animum.

31 *Quid*, εἰς τί. vel, Quorſum. Ad verbum, *Ad quid*: quod vernaculo ſermone dicimus *A quoy faire?* Vulgata, *Quare*, id eſt διὰ τί. Eraſmus, *Cur*. Cic. Attico, *Ad quid laboramus*

res Romanas? Quem tamen locum ſuſpicor corruptum.

Dubitaſti? ἐδίστασας; Sicut Latinè dubius dicitur qui ex duabus viis nõ ſatis nouit vtram ſequatur, ſic à Græcis dicuntur διστάζειν quorum animus nunc huc, nunc illuc rapitur. Itaque mihi non diſplicuit hoc loco Vetus interpres: quum alioqui Dubitandi vocabulum etiam reſpondeat τῷ ἀμφισβητεῖν.

---

32 Καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος.

33 Οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ.

34 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν Γεννησαρέτ.

35 Καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας.

36 Καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. καὶ ὅσοι ἥψαντο, διεσώθησαν.

Κεφάλαιον ιε.

1 Τότε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, λέγοντες,

2 Διατί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν.

3 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Διατί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν;

4 Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. καί, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

---

32 Et quum eſſent ingreſſi nauigium, ¨pacatus fuit ventus.

33 Qui autem erant in nauigio, venientes adorauerunt eum, dicentes, Verè Dei filius es.

34 ‖Et quũ traiecissent, venerũt in terram ¨Genneſaret.

35 Et quum agnouiſſent eum viri loci illius, ¨miſerunt in totam circumiacentẽ illam regionem: & obtulerunt ei omnes malè affectos.

36 Et precabantur eum ¨vt ſolùm tangerent fimbriam ¨pallii ipſius. & quotquot tetigerũt, ¨liberati ſunt.

CAP. XV.

1 TVnc accedunt ad Ieſum ¨Hieroſolymitani quidam Scribæ & Phariſæi, dicentes,

2 Quare diſcipuli tui tranſgrediuntur traditionẽ ¨Seniorum? non enim lauant manus ſuas, quum ¨edunt panem.

3 At ille reſpondens dixit eis, Quare & vos tranſgredimini mandatum Dei ¨per traditionem veſtram?

4 Nam Deus mandauit, dicens, ‖¨Honora patrem tuum & matrẽ. &, ‖Qui maledixerit patri aut matri, ¨morte moriatur.

---

32 *Et quũ aſcendiſſent in nauiculam, ceſſauit ventus.*

33 *Qui autem in nauicula erant, venerunt, & adorauerunt eum, dicentes, Verè filius Dei es.*

34 *Et quum transfretaſſent, venerunt in terram Geneſar.* (Mar.6.54)

35 *Et quum cognouiſſent eum viri loci illius, miſerunt in vniuerſam regionem illam, & obtulerunt ei omnes malè habentes.*

36 *Et rogabant eum vt vel fimbriam veſtimenti eius tangerent. & quicũque tetigerunt ſalui facti ſunt.*

CAP. XV.

(Mar.7.1)

1 *TVnc acceſſerunt ad eum ab Ieroſolymis Scribæ & Phariſæi, dicentes,*

2 *Quare diſcipuli tui tranſgrediuntur traditionem Seniorum? non enim lauant manus ſuas quum panem manducant.*

3 *Ipſe autem reſpondens ait illis, Quare & vos tranſgredimini mandatum Dei, propter traditionem veſtram?*

4 *Nam Deus dixit, Honora patrem & matrem. &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.*

(Exo.20.12 & 21.17. deut.5.16 ephes.6.2 Exo.21.17 leui.20.9 prouer.20.20.)

---

32 *Pacatus fuit*, ἐκόπασεν. quaſi videlicet flando delaſſatus. Quum enim κόπος grauem laborem declaret, videtur τὸ κοπάζειν propriè de ea demũ quiete dici quæ vehementiſſimam aliquam motionẽ conſequatur: & hoc verbo ſimiliter vti Herodotum in Polymnia obſeruauit doctiſſimus Camerarius, itidem agentem de tempeſtate à Magis (vt quidem tradit) ſedata. Vulg. *Ceſſauit*. Eraſmus, *Conquieuit*. Syrus autem interpres magis propriè שליית [*ſcheleiat.*]

34 *Genneſaret*, Γεννησαρέτ. In duobus exemplaribus legimus Γεννησαρὰ, Genneſara. In alio quodam, Γεννησαρέθ, *Geneſareth*. Vulgata legit Γεννησὰρ, *Geneſar*: & Ioſue 11.2. pro eo quod Hebræi habent כנרות [*Kinnerot*] Chaldæus paraphraſtes habet גנושר [*genuſchar*] qua de re etiam antea diximus.

35 *Miſerunt*, ἀπέστειλαν. Eraſmus, *Miſerant nuntios*, vt plena eſſet conſtructio. Sed illam ellipſin idonei authores imitantur: vt Terent. Eunucho, *Miſit porro orare vt ad ſe veniam*. Et Cicero ad Atticum, *Itaque obuiam illi miſimus Athenas.*

36 *Vt ſolùm*, ἵνα μόνον. Vulgata, *Vt vel*, ἵνα κἄν. quod non legitur hoc loco, ſed Mar.6.56. *Pallij*, ἱματίου. id eſt ſummæ veſtis: id quod ad emphaſin facit, vt rectè notat Eraſmus. Vulg. *Veſtimenti*. *Liberati ſunt*. Vulg. & Eraſ. *Salui facti ſunt*, id eſt à morbo liberati.

IN CAPVT XV.

1 *Hieroſolymitani quidam Scribæ*, οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Γραμματεῖς. Eraſ. *Qui ab Hieroſolymis venerant Scribæ*. Sed articulus οἱ (vt ego quidem exiſtimo) potius pertinet ad Γραμματεῖς quàm ad participium aliquod ſubauditum: eũ autẽ expreſſi per ſyncategorema particulare, perinde acſi ſcriptum ſit τινὲς, ſicut legitur apud Marcum cap.7.1. Nam (vt ait Magentinus in Ariſtotelẽ De interpretatione) articulus ſingularis idem pollet quod vniuerſalis determinatio, quam vocant: pluralis non item.

2 *Seniorum?* πρεσβυτέρων; id eſt maiorum, vt Eraſmus rectè interpretatus eſt Mar.7.3. Nitebãtur enim illorum (vt hodie noſtrorum) temporum Phariſæi, non vnico verbo Dei ſcripto, (à quo tamẽ neque ad dextram neque ad ſiniſtrã deflectendum fuiſſe Dominus diſertis verbis edixerat) ſed traditionibus ἀγράφοις quas adiiciebant, varia prætexẽtes iſti audaciæ & quidem in primis longæ conſuetudinis & Patrum auctoritatem, ipſo etiam impudentiſſimè annumerato Moſe, quaſi ſuæ Cabalæ nugaſſimæ doctore & & δευτερώσεων auctore præcipuo: quas tamen Ioſephus lib. antiq.13, vt à Phariſæis ortas, negat probatas fuiſſe Sadducæis. Itaque Seniores hîc non vocantur Sanhedrin vt quidã exiſtimarũt, quorũ decretis vniuerſus populus tenebatur, ſed veteres doctores, quos etiã ἀρχαίους ſuprà cap.5. vocauit, ita ſignificantur. *Edunt panem*, ἄρτον ἐσθίωσι, i. cibũ capiunt, ex Hebræorum idiotiſmo qui paſſim occurrit.

3 *Per traditionem*, διὰ τὴν παράδοσιν. id eſt Traditione. Eraſ. *Propter*. Et certè hac ſignificatione plerunque hæc præpoſitio ſecundo caſui iungitur: hîc tamen potius ſignificari videtur cauſa per quam aliquid fit. Traditionis autem vocabulum doctrinam declarat quæ Iudæis Cabala dicitur, ore videlicet traditam, & tandem ab inſanis hominibus in blaſphemos Talmudis libros relatam. Inſtitutũ Latinè dicas, aut conſtitutionẽ, vt cenſet Eraſ. qui etiã ita interpretatur Marci 7.4. Eiuſdem autem capitis verſiculo quinto, ritum traditum exponit: nono verò & decimo, cõſtitutionem. Ego verò retinui vocabulum quod Gręco reſpõdet, & à Gellio etiam vſurpatur lib.3.cap.21. In his autẽ libris hoc nomine non aliqua doctrinæ Chriſtianæ myſteria extra Apoſtolorum ſcripta ſignificantur, vt falſò docẽt Antichriſtiani, ſed ipſa doctrina ſcriptis Apoſtolicis perfectiſſimè comprehenſa: quanuis poſtea traditiones Apoſtolicæ (& quidem falſò plerũque) vocatæ ſint, conſtitutiones antiquæ ad certos aliquos ritus, pro circunſtantiarum ratione mutabiles, non ad ipſa dogmata ſpectantes.

4 *Honora*, τίμα. Honoris appellatione intelligitur omne

genus officii aut potius pietatis filiorum erga parentes, ſicut rectè & piè annotauit Eraſmus. *Morte moriatur*, θανάτῳ τελευτάτω. Vide Mar. cap. 7.10.

	Græcè		Beza		Vulgata
	Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς· καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ.	5	Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri aut matri, ¨Donum *eſt* quocunque à me iuuari poſſes, ¨*inſons erit*:¨ & nequaquam honorauerit patrem ſuum aut matrem ſuam.	5	*Vos autẽ dicitis, Quicunque dixerit patri vel matri, Munus quodcunque eſt ex me, tibi proderit: & non honorificabit patrem ſuum aut matrem ſuam.*
	Καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.	6	Et ¨irritum feciſtis mandatum Dei per traditionem veſtram.	6	*Et irritum feciſtis mãdatum Dei propter traditionem veſtram.*
	Ὑποκριταὶ, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν Ἡσαΐας, λέγων,	7	Hypocritæ, ¨bene de vobis ¨prophetauit Eſaias, dicens,	7	*Hypocritæ bene prophetauit de vobis Eſaias, dicens,*
Eſa. 29.13	Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.	8	‖¨Appropinquat mihi populus hic ore ſuo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul abeſt à me.	8	*Populus hic labiis me honorat: cor autem eorum longè eſt à me.*
	Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.	9	Sed ¨fruſtra me colunt, docentes doctrinas ¨*quæ ſunt* mandata hominum.	9	*Sine cauſa autem colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum.*
Mar. 7.17	Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς, Ἀκούετε καὶ συνίετε.	10	‖Et aduocata turba dixit eis, Audite & intelligite.	10	*Et conuocatis ad ſe turbis, dixit eis, Audite & intelligite.*
	Οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.	11	Non quod ingreditur in os, ¨polluit hominem, ſed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.	11	*Non quod intrat in os, coinquinat hominem, ſed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.*
	Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ, Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;	12	Tunc accedentes diſcipuli eius dixerunt ei, Noſti Phariſæos audito iſto ſermone offenſos fuiſſe?	12	*Tunc accedentes diſcipuli eius dixerunt ei, Scis quia Phariſei, audito verbo hoc, ſcandalizati ſunt?*

5 *Donum* [*eſt*,] *quocunque à me iuuari poſſes*, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς. *Donum* [*eſt*] id eſt, Deo cui perſoluenda ſunt omnino vota, & cuius priores ſunt partes (nec enim dubium eſt quin eiuſmodi religionis ſpeciem iſti obtenderent) iam antea conſecraui id omne quo alioqui poſſes à me ex meis bonis in hac egeſtate ſubleuari. Hæc enim interpretatio nullam verbis vim affert, ſuppleto verbo ſubſtantiuo, ellipſi Hebræis præſertim vſitatiſſima: & iis quæ ſequuntur eſt accommodatiſſima. Illud autem ὃ ἐὰν ſatis notum eſt ſæpiſſimè vniuerſalem enuntiationem declarare vt *Quodcunque* potius quàm ſimplex relatiuum *Quod* ſignificet: & ὠφελεῖσθαι τι ἔκ τινος, id eſt A quopiã aliqua re iuuari, ſiue emolumentum aliquod conſequi, Græcè elegantius quàm tertio caſu dicitur. Denique ἐξ ἐμοῦ non ſimpliciter pro ὑπ' ἐμοῦ, ſed pro eo quod Gallicè dicimus *de ma part*. Eraſmus, *Quicquid doni à me* [*profecturũ erat*,] *id in tuum vertitur commodum*. Idem autem apud Marcum, *Donum, quodcunque ex me, in tuum cedet commodum*. Vulgata, *Munus quodcunque ex me, tibi proderit*, mutata paſſiua conſtructione in actiuam, quaſi δῶρον quarto caſu ponatur, cõſtructione Atticis familiari, pro δώρῳ. Eraſmi verò interpretationem non ſequor, multas ob cauſas. Primùm enim nimium procul recedit à Græcis: deinde nouum verbum adſciſcit, idque per præteritum imperfectum explicat, nulla neceſſitate. Quinetiam coniunctiuum interpretatur per præſens indicatiui, quum potius per futurum vertendum ſit: niſi propriam ſignificationem ſeruare malis. Poſtremò videtur illud δῶρον poſt articulum collocare: perinde acſi ſcriptum eſſet, ὃ ἐὰν δῶρον ᾖ ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς αὐτῷ. Quod autem in annotationibus dicit ſibi videri potius legendum eſſe ὠφεληθῇ, vt ſit Iuuaris, (ſunt enim hæc ipſius verba) planè non intelligo. *Inſons erit*, ἀναίτιος ἔσται. Supplendum aliquid eſſe ad explendam ſententiam ipſa Grammatica conſtructio manifeſtè conuincit: & quanuis hæc ellipſis dura videri poſſit, tamen nec ratione caret nec exemplo. Chriſtus enim proculdubio ipſa traditionis verba recitauit, in huiuſmodi autem citandis teſtimoniis ſolent prætermitti quæ ſunt omnibus nota, vt contenti ſunt Iuriſconſulti prima ipſa legum, quas vocant, verba proferre, aut earum particulam, auditore vel lectore ad totas illas inſpiciendas ablegato. Suppleuimus autem id quod exprimitur ſuprà 12.5, & reſpondet Hebræorum formulæ ינקה [*innake*] Gen. 24.8. & Exod. 22.19, cui opponitur ὀφείλει & ἔνοχός ἐστι. *Et nequaquam honorauerit*, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ. id eſt, & ita fiet vt, contrà Dei mandatum, neque patri neque matri officium filius præſtiterit. Honoris enim appellatione ſignificatur quicquid liberi parẽtibus debẽt. Sunt autem hæc non ipſius traditionis verba (vt aliquando exiſtimauimus) ſed Chriſti, ex Phariſaica traditione ſic violari diuinum mãdatum colligentis, vt apparet ex Mar. 7.12.

6 *Irritum feciſtis*, ἠκυρώσατε. Deriuatur hoc verbum à κῦρος, quo plena auctoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυροῦν propriè ſignificat omni imperio & auctoritate ſpoliare. Apparet igitur eos qui Dei verbo quicquam detrahunt aut adiungunt, quocunque obtentu id faciant, tamen non minus eſſe nocentes quàm ſi Deum ipſum conarentur è ſuo ſolio detrahere: quod vt melius intelligeretur, placuit indicare huius verbi etymon. Eſt autem hoc referendum ad hominum conatus. Nam, quod ad rem ipſam attinet, inuito Satana & ipſius organis fruſtra laborantibus, ſtant Dei præcepta in Eccleſia ipſius.

7 *Bene*, καλῶς. Eraſmus, *Rectè*. id eſt ὀρθῶς. *Prophetauit*, προεφήτευσεν. Eraſ. *Prædixit*. Alij, *Vaticinatus eſt*. ſicut etiam Eraſ. vertit Mar. 7.6. Ego neque volui, neque (vt opinor) debui vocabulum tam familiare Chriſtianorũ auribus, immutare. Quòd ſi mihi nouitas placeret (vt quibuſdam, qui vtinam verbis tenus Scripturam profanarent) mallẽ vti prædicendi verbo, quod Græco vocabulo prorſus reſpondet. Nam Vaticinari opponitur potius τῷ μαντεύεσθαι.

8 *Appropinquat*, ἐγγίζει. Apparet Veterem interpretem legiſſe, ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, Populus iſte labiis me honorat. Eraſmus autẽ exiſtimat ſtudioſum aliquem ſuppleuiſſe cætera ex editione Græcorum.

9 *Fruſtra*, μάτην. Vulg. malè, *Sine cauſa*. [*Quæ ſunt*] *mãdata*, ἐντάλματα. Hæc dicuntur per appoſitionem, vt rectè obſeruat Eraſ. Simile exemplum habes Rom. 8.23: quia tamen id obſcurius erat, addidi [*quæ ſunt*,] ad locum illuſtrandum.

11 *Polluit*, κοινοῖ. Κοινὸν ex Hebræorum idiotiſmo dicitur quod Latini vocant profanum, quaſi commune dicas, id eſt, cuius eſt vſus vulgaris & omnium communis: vel quod promiſcuo omnium vſu veluti inquinatum eſt ac cõtaminatum, ſicut exponitur Act. 10.14. Inde deriuatur verbum κοινοῦν, pro quo nonnulli Communicandi verbo vtuntur, vt Vetus interpres Mar. 7.15, & Tertull. de patientia: ſed quos nolim imitari. Vulgata vertit Coinquinare: niſi potius aliquis ſic ſcribendum putauit pro Communicare. Eraſmus in annotationibus, Impurum reddere. Itaque quod

n ipſius verſione legitur Impurat, typographorum incuriam arguit. Idem apud Marcum vertit Inquinare.

Græce		Beza		Vulgata	
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος ἐκριζωθήσεται.	13	Ipſe verò reſpondens dixit, ‖Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cæleſtis, eradicabitur.	13	At ille reſpondens, ait, Omnis plantatio quam nō plantauit Pater meus cæleſtis, eradicabitur.	Ioh.15.8.
Ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.	14	Sinite eos:‖duces ſunt cæci cæcorū. quod ſi cæcus ⁖cæco præierit, ambo in ⁖foueam cadent.	14	Sinite illos: cæci ſunt duces cæcorū. cæcus autem ſi cæco ducatum præſtet, ambo in foueam cadunt.	Luc.6.39. Mar.7.17
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην.	15	‖Reſpondens autem Petrus dixit ei, Ediſſere nobis ⁖parabolam iſtam.	15	Reſpondens autem Petrus dixit ei, Ediſſere nobis parabolam iſtam.	
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;	16	Ieſus autem dixit, Adhuc & vos ⁖intelligentia caretis?	16	At ille dixit, Adhuc & vos ſine intellectu eſtis?	
Οὔπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;	17	Nondum ⁖intelligitis, quicquid ingreditur in os, in ventrem ⁖cedere, & in ⁖latrinam eiici?	17	Non intelligitis quia omne quod in os intrat, in ventrem vadit, & in ſeceſſum emittitur?	
Τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.	18	Quæ autem proficiſcuntur ex ore, ex ipſo corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.	18	Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem.	
Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.	19	‖Nam ex corde egrediuntur ⁖cogitationes malæ, ⁖cædes, adulteria, ⁖ſcortationes, furta, falſa teſtimonia, obtrectationes.	19	De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falſa teſtimonia, blaſphemiæ.	Gen. 6.5. 8.21.
Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.	20	Hæc ſunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus veſci, non polluit hominem.	20	Hæc ſunt quæ coinquinant hominem: non lotis autē manibus manducare, nō coinquinat hominem.	
Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος.	21	‖Et egreſſus illinc Ieſus ſeceſſit in ⁖partes Tyri & Sidonis.	21	Et egreſſus inde Ieſus ſeceſſit in partes Tyri & Sidonis.	Mar.7.24
Καὶ ἰδού, γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα, Ἐλέησόν με Κύριε, υἱὲ Δαβίδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.	22	Et ecce, mulier ⁖Chananæa à finibus illis egreſſa, clamitauit, dicens ei, Miſerere mei Domine, fili Dauid, filia mea ⁖malè ⁖à dæmonio vexatur.	22	Et ecce, mulier Chananæa à finibus illis egreſſa, clamauit, dicens, Miſerere mei Domine, fili Dauid, filia mea malè à dæmonio vexatur.	
Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ	23	Ille verò non reſpondit ei ⁖quicquam. Tunc accedētes di-	23	Qui non reſpondit ei verbum. Et accedētes di-	

14 *Cæco præierit*, τυφλὸν ὁδηγῇ. Significat ὁδηγεῖν ducem eſſe itineris. Itaque præeundi vocabulo ſum vſus vt proximè accederem ad vocabulum Græcum. quo modo etiam antè expreſſi τὸ προάγειν ſynonymum. Vulgata, *Ducatum præſtet*. Eraſmus, *Dux fuerit*. *Foueam*, βόθυνον. In vno exemplari legimus βόθρον eodem ſenſu. Notandum eſt autem vtrunque addici exitio, tum eum qui præit, tum eum qui ſequitur: ſicut etiam dicit Dominus Ezech. 14. 10.

15 *Parabolam iſtam*, τὴν παραβολὴν ταύτην. id eſt Iſtud figuratè dictum, de eo nimirum quærēs de quo Chriſtus reſpondet, quod licet ſimpliciter dictum & accipiēdum, Petrus tamen idcirco figuratè dictū ſuſpicabatur, quòd eo alioqui tolli ciborum diſcrimen in lege poſitum putabat: qua de re multo poſt expreſſa etiam viſione ipſum doceri oportuit, quum tamē nondum ea de re ageret Chriſtus, ſed de Phariſaicis duntaxat traditionibus.

16 *Intelligentia caretis?* ἀσύνετοί ἐστε; Vulgata, *Sine intellectu eſtis?* Et apud Marcum, *Imprudentes eſtis?*

17 *Intelligitis*, νοεῖτε. Idem eſt hoc loco τὸ νοεῖν quod συνιέναι. Alioquin Cogitare ſignificat & Animo verſare.

Cedere, χωρεῖ. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Eraſ. *Abit*, ἄπεισι.

Latrinam, ἀφεδρῶνα: à ſeorſum ſedendo, ſicut Latinis vocatur *Latrina* à lauando, ſeu latendo. Vulg. & Eraſ. *Seceſſū*: quod non memini legere hac ſignificatione apud idoneos auctores. Græci tamen ἄφοδον, quaſi diuerticulū, fere vocāt.

19 *Cogitationes*, διαλογισμοί. Hoc modo etiam interpretamur τὰς ἐνθυμήσεις, quòd melius vocabulum nō habeamus. Poteſt tamen διαλογισμὸς quibuſdam locis conuerti Ratiocinatio, item Diſceptatio: quod tamen poſtremum reſpōdet τῇ διασκέψει. *Cædes*, φόνοι. Vulgata, *Homicidia*: id eſt ἀνδροφονίαι. Indicat Eraſmus ſcriptum eſſe in nonnullis codicibus φθόνοι, inuidiæ. *Scortationes*, πορνεῖαι. Vulgata, ſuo more, *Fornicationes*. Eraſ. *Stupra*: quo vocabulo magis videtur ſignificari vis mulieri illata. *Obtrectationes*, βλασφημίαι: id eſt, ſermones quibus aliena fama læditur. Nam hæc vocabuli Græci vis eſt, παρὰ τὸ τὴν φήμην βλάπτειν. id eſt, à lædenda fama & exiſtimatione. Itaq. Demoſthenes & alii paſſim vſurpant pro Calumnia, vt ſuprà annotauimus, cap. 9. 3. Nos in rebus ſacris & ad Deū pertinētibus vocabulum Græcum retinuimus. Hîc autē Chriſtus videtur ea duntaxat recenſere quæ ad mutua hominū inter ſe diſſidia ſpectant. itaque Obtrectationes ſumus interpretati. Vulgata, *Blaſphemiæ*. Eraſ. *Conuicia*: id eſt λοιδορίαι, vel ὀνείδη. Nos vernacula lingua vocamus *blaſmes*, Græco vocabulo per ſyncopen contracto. Sed ſanè execranda eſt Caſtellionis audacia qui propterea quòd obtrectationem alicubi Cicero zelotypiam interpretatur, Dominum auſus eſt obtrectatorem vocare: quum obtrectator nunquam niſi in vitio, & eo quidem maximo, ponatur.

21 *Partes*, τὰ μέρη. id eſt, regiones vicinas Tyro & Sidoni. Partes autem pro regione ipſe etiam Cic. vſurpauit ad Atticum lib. 3, Sine te (inquit) non eſſe nobis illas partes tenendas, propter Antonium.

22 *Mulier*, γυνή. In Cōplutēſi editione additur τις, quædā. *Chananæa*, Χαναναία. Legitur Hebraicè כנעני, [chenahanith] nō autē קנית, [kadith] à Cana maiore, oppido tribus Aſer: quod tamē in hoc tractu ſitū eſt, vt apparet ex Ioſue 19. 28. Vt autē ita ſentiam vel hæc ratio me impellit, quòd Χαναναίους vbique per χ ſcribi inuenio: quæ ſcribēdi ratio non videtur locū habere poſſe in altero vocabulo quo incipit à ק.

Clamauit, dicens ei, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα. Eraſ. *Clamauit ad eum, dicens*. Ego verò puto à Vetere interprete pronomen αὐτῷ rectè cōiunctū cū participio λέγουσα. In quodā exēplari ſcriptum erat, ἔκραζεν ὀπίσω αὐτοῦ. i. Clamauit à tergo ipſius. quod indicat Ieſum ſe ab illa auertiſſe, aut ipſam præ pudore nō auſam in ipſius conſpectū venire. *Malè*, κακῶς. Eraſ. *Miſerè*. i. ἀθλίως. *A dæmonio vexatur*, δαιμονίζεται. Hoc dicunt Græci vno verbo. Eraſm. *A dæmonio agitatur*. Caſtellio, *Eſt furiata*: quā verſionē nō probo, nequis morbū naturalem faciat ex malo quod præter naturam eſt. Itaque malui craſſius & apertius loqui, ſicut diximus ſuprà 4. 24.

23 *Quicquam*, λόγον. Ad verbum, *Sermonem*. Sed videtur

hic ex Hebræorum idiotiſmo (de quo alibi diximus ſæpe) λόγος poni pro indefinita particula, vt infrà 22.46. *Rogarunt*, ἠρώτων. id eſt, ἐδέοντο. Nam ſicut apud Latinos Rogandi verbum ambiguum eſt, ita etiã τὸ ἐρωτᾷν apud Græcos: vt Luc. 7.3, & 2. Theſſ. 2.1, & infrà 16.1, τὸ ἐπερωτᾷν ea- dem ſignificatione accipitur. *Dimitte*, ἀπόλυσον. De hoc aliquoties diximus. Eraſmus, *Amitte*: quod Latinum quidem eſt, ſed ambiguum. Quamobrem etiam idem paulo pòſt, verſu ſcilicet 32, vertit ἀπολῦσαι, Dimittere. 5

ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Ἀπόλυσον αὐτήν· ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.

24 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ. (Suprà 10. 6.)

25 Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα, Κύριε βοήθει μοι.

26 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

27 Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν.

28 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

29 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ. (Mar. 7. 31)

30 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, καὶ ἑτέρους πολλούς· καὶ ἔρριψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. (Eſa. 35. 5)

31 Ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι, βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, καὶ τυφλοὺς βλέποντας· καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν Ἰσραήλ.

ſcipuli eius ¨rogarunt eum, dicentes, ¨Dimitte eam: nam clamat poſt nos.

24 Ipſe verò reſpondens dixit, ‖¨Non ſum miſſus niſi ¨ad oues perditas¨ domus Iſrael.

25 Illa autem venit & adorauit eum, dicens, Domine ¨ſuccurre mihi.

26 Ipſe verò reſpondens dixit, Non eſt ¨ bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

27 Ipſa autem dixit, Etiam Domine: ¨etenim catelli veſcuntur micis quæ cadunt è menſa dominorum ſuorum.

28 Tunc reſpondens Ieſus dixit ei, O mulier, magna *eſt* fides tua: fiat tibi vt vis. Et ſanata fuit filia eius ab eo momento.

29 ‖Et digreſſus illinc Ieſus venit iuxta mare Galilææ: & quũ aſcendiſſet in montem, ſedit illic.

30 ‖ Tunc adiit eum turba multa, ¨habens ſecum claudos, cæcos, mutos, ¨ mancos, & alios, multos: & abiecerunt eos ad pedes Ieſu: & ſanauit eos:

31 *Adeo* ¨vt turba mirata ſit, quũ videret mutos loquentes, mancos ſanos, claudos ambulantes, cæcos videntes: & ¨glorificarunt Deum Iſrael.

ſcipuli eius rogabãt eum, dicentes, Dimitte eam: quia clamat poſt nos.

24 *Ipſe autem reſpondens ait, Non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael.*

25 *At illa venit & adorauit eum, dicens, Domine, adiuua me.*

26 *Qui reſpondens ait, Non eſt bonum ſumere panem filiorum, & mittere canibus.*

27 *At illa dixit, Etiam Domine: nam & catelli edunt de micis quæ cadunt de menſa dominorum ſuorum.*

28 *Tunc reſpondens Ieſus ait illi, O mulier, magna eſt fides tua: fiat tibi ſicut vis. Et ſanata eſt filia eius ex illa hora.*

29 *Et quum tranſiſſet inde Ieſus, venit ſecus mare Galilææ & aſcendens in montem ſedebat ibi.*

30 *Et acceſſerunt ad eum turbæ multæ, habentes ſecum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos: & proiecerunt eos ad pedes eius: & curauit eos:*

31 *Ita vt turbæ mirarentur, videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cæcos videntes: & magnificabant Deum Iſrael.*

24 *Non ſum miſſus*, οὐκ ἀπεστάλην. Hinc factum vt Chriſto etiam ipſi tribuatur Apoſtoli appellatio Heb. 3.1, vt qui & ipſe ſit ἀμέσως miſſus à patre: eorũ alioqui proprio quibus illud ſpecialiter conuenit, Sicut miſit me pater, ita & ego mitto vos. *Ad*, εἰς. εἰς ἀντὶ τῆς πρὸς, quum illud inanimatis, iſtud animatis vſitatius tribuatur, vt annotat Gaza lib. Grammatices 4. *Domus Iſrael*, οἴκου Ἰσραήλ. i. gentis Iſraeliticæ. Habebant enim omnes tribus communem patrem Iſraelem. quod non puto de vlla alia gente dici poſſe. Nam impropriè Virg. 1. Æneid. Romanos Aſſaraci domũ vocauit, ſi Seruij interpretationem ſequamur, in hoc verſu, *Quum domus Aſſaraci Phthiam claráſque Mycenas Seruitio premet.*

25 *Succurre*, βοήθει. Græcum verbum (vt obſeruat Eraſ.) ſignificat ad vocem alicuius accurrere auxilij ferendi cauſa. Itaque Latino illo vocabulo propriè exprimitur. Vulg. *Adiuua*, id eſt, ὑπηκούρησον.

26 *Bonum*, καλόν. Eraſ. *Honeſtum*: quod plerunque pertinet ad decorum, quod Græci τὸ πρέπον vocant. Nam honeſtum pro virtute apud Græcos dicitur τὸ καλὸν, adiuncto articulo: fateor tamen honeſtos etiam dici qui boni ſunt & virtute præditi. Sed quum hîc agatur de eo quod iuſtum & fas eſt, & opponatur potius τῷ ἀδίκῳ, quàm τῷ ἀπρεπεῖ, malui Veterem interpretem ſequi. In quodam exẽplari ſcriptum erat, οὐκ ἔξεστι, non licet.

27 *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*. i. (vt in quodam exẽplari ſcriptum erat) καὶ γὰρ καί. Vide Mar. 7.28.

30 *Habens*, ἔχοντες. Eraſ. *Ducentes*. Nam id etiam (inquit) ſignificat ἔχω. Atqui nuſquam reperi ab alio annotatã hãc ſignificationem. Obſeruant quidem Grammatici vſurpari ἀντὶ τοῦ φέρω, vt in illo Hom. Iliad. α, στέμματ' ἔχων ἐν χερσί. Itẽ pro ἐλαύνω. i. ago. Sed hæ omnes ſignificationes ad verbum HABEO referri commodè poſſunt, atque etiam debent. Alioqui licebit hoc modo infinitas verborum ſignificationes fingere: quod video libẽter facere eos omnes qui Græca lexica ſcripſerunt, non ſine temporis iactura, & maximo ſtudioſorum incommodo: quum hoc modo Græca lingua non doceatur, ſed fœdiſſimè corrumpatur. *Mancos*, 10 κυλλούς. Vul. *Debiles*, ἀσθενεῖς. Eraſ. *Mutilos*. At ego exiſtimo mancos hîc vocari non quibus manus eſſet truncata (ſicut propriè dicuntur infrà 18.8) ſed quorum membra debilitata eſſent, vt paralyſi, & aliis id genus morbis: aut etiam naturæ vitio. Id autem partim coniicio ex eo quòd poſtea 15 illis opponit τοὺς ὑγιεῖς. id eſt ſanos: partim quòd nuſquam legitur Chriſtus aut pedes, aut manus, aut alia membra cuiquam largitus: quanuis id illi difficile non fuit. Etſi autẽ mancus propriè is dicitur qui manu caret, tamen ad cætera etiam membra id interdum transfertur, vt πηρὸν ſignifi- 20 cet. Præterea pro eo quoque vſurpatur qui membra habet debilitata: perinde enim eſt ac ſi illis careret. Sic Cic. pro Rabirio perduell. reo, *Mancus*, inquit, *& membris omnibus captus & debilis*. qua ſignificatione accipitur hoc loco. Illud autem obiter etiam obſeruare liceat, apud Plautum in 25 Mercatore, eadem iſta & quidem pari ordine poſita in hoc verſiculo inueniri, Ad mandata claudus, cæcus, mutus, membris omnibus captus ac debilis.

31 *Vt turba*, ὥστε τοὺς ὄχλους. In quodam exemplari additur πάντας. id eſt, tota. *Mancos ſanos*, κυλλοὺς ὑγιεῖς. 30 Hieronymus hæc verba non legit, nec etiam Auguſt. lib. de conſenſu Euangeliſtarum 2. cap. 50. & Eraſ. ſuppoſitia eſſe arbitratur: reperimus tamen in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, & extant in Syra interpretatione. Sed in vno vetere codice pro κωφοὺς λαλοῦντας, legimus κωφοὺς ἀκούον- 35 τας, ἀλάλους λαλοῦντας. id eſt, ſurdos audientes, mutos loquentes: lectione fortaſſis ab aliquo deprauata qui κωφὸν ignorauit pro muto quoque accipi, quoniam iidem ſunt natura muti qui ſurdi, vnde apud Comœdos κωφὸν πρόσωπον perſona inducta quidem in proſcenium, ſed cuius nullæ eſſent

essent in loquendo partes. *Glorificarunt*, ἐδόξασαν. i. magnificè extulerunt & collaudarũt. Vulgata, *Magnificarunt*, id est ἐμεγάλυναν. cuius significatio aut eadem est, aut non multum diuersa.

---

32 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπε, Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι· καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ.

33 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον;

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτὰ, καὶ ὀλίγα ἰχθύδια.

35 Καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν.

36 Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ.

37 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις.

38 Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

39 Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά.

Κεφάλαιον ις.

1 ΚΑΙ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς.

32 Iesus autem aduocatis discipulis suis dixit, Commoueor misericordia erga turbam: quia iam triduum permanent apud me, & non habent quo vescantur: & dimittere eos ieiunos nolo, ne viribus deficiant in via.

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, Vnde nobis in deserto tot panes vt saturemus turbam tantam?

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerũt, Septem, & paucos pisciculos.

35 Tunc iussit turbam discumbere humi.

36 Et acceptis septem illis panibus ac piscibus, quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò turbæ.

37 Comederúntq. omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod superfuerat fragmentorum, septem sportas plenas.

38 Erant autem qui comederãt, quater mille viri, absque mulieribus & puerulis.

39 Tunc dimissa turba inscendit in nauigium: venítque in fines Magdala.

CAP. XVI.

1 ET quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, tentantes rogarunt eum vt signum è cælo ipsis ostenderet.

Mar. 8. 1

32 *Iesus autẽ conuocatis discipulis suis dixit, Misereor turbæ: quia triduo iã perseuerant mecũ, & non habent quod manducent: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.*

33 *Et dicunt ei discipuli, Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, vt saturemus turbam tantam?*

34 *Et ait illis Iesus, Quot habetis panes? At illi dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.*

35 *Et præcepit turbæ vt discumberent super terram.*

36 *Et accipiens septem panes & pisces, gratias agens fregit, & dedit discipulis suis: & discipuli dederunt populo.*

37 *Et comederunt omnes, & saturati sunt: & quod superfuit de fragmentis tulerunt, septem sportas plenas.*

38 *Erant autẽ qui manducauerant, quatuor millia hominum, extra paruulos & mulieres.*

39 *Et dimissa turba, ascendit in nauiculam: & venit in fines Magedan.*

CAP. XVI.

1 *ET accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi, tentantes: & rogauerunt eum vt signum de cælo ostenderet eis.*

Mar. 8. 11 Luc. 12. 54 Suprà 12. 39

---

32 *Permanent apud me*, προσμένουσί μοι. id est, à meo latere non discedunt. quod alio vocabulo dicunt Græci παραμένειν, vnde Parmenones dicti serui qui dominos assectabantur. Nam hæc etiam vis est præpositionis πρός. Vulgata & Erasmus. *Perseuerant*, id est διατελοῦσι, vel διακαρτεροῦσι. Apud Marcum autem 8. 2, Vetus interpres vertit, *Sustinent*, id est ὑπομένουσιν. Erasmus, *Manent*. *Ieiunos*, νήστεις. Id est impastos vt loquitur Virgilius. Nam alioqui nihil illos cibi tot diebus sumpsisse ne verisimile quidem est. Vsus est autem Christus hac etiam circunstantia vt miraculi magnitudo tanto magis appareret, & vt famelicos cibum cælestem esurientes, nunquam ab ipso deseri intelligamus. *Ne*, μήποτε. Aliâs vertimus Nequando, sed particula ποτε hoc loco παρέλκει. *Viribus deficiant*, ἐκλυθῶσιν. id est, λειποψυχῶσι, vel ἐκκάμνωσι: ad verbum, *Exoluantur*. Vide Marc. 8. 3.

33 *Vnde nobis*, πόθεν ἡμῖν. Vulgata, *Vnde ergo nobis*. id est πόθεν οὖν ἡμῖν, sicut scriptum legimus in vno exemplari. *Tot*, τοσοῦτοι. Hoc vocabulo propriè significatur discreta quantitas. Vulgata, *Tantos*, id est τηλικοῦτοι, quod declarat quantitatem continuam. Interdum tamen Tantus etiam de discreta dicitur pro Tam multus. Itaque eodem versiculo turbam tantam interpretati sumus. *Saturemus*, χορτάσαι. Hoc propriè dicitur de armentis. Nã χόρτον Græci vocant gramen aut pabulum: sic Gallico idiotismo *repaistre & repas* honestè tribuitur etiam hominibus.

35 *Discumbere*, ἀναπεσεῖν. Græcis (inquit Erasmus) ἀναπεσεῖν, significat humi considere, non in lectis: sed hoc quidem fateor me nusquam legisse. Docet Athenæus lib. 1. ἀναπίπτειν, quum de animo dicitur, idem valere quod ἀθυμεῖν, id est animo concidere, vt Budæus ex Cicerone interpretatur: quum verò de corporis habitu, dici de remigibus, qui quum impellunt remos, dicuntur à Græcis προνεύειν, quod corpore propendeant in caput: quum remos adducunt, ἀναπίπτειν, quòd corpus resupinent. Inde suspicor factum vt accipiatur pro ἀνακλίνεσθαι, & ἀνακεῖσθαι, id est, accumbere vel recumbere, vel in lectis vel humi, ad cibum capiendum. quod satis declaratur eò quòd Lucas de vltimo illo Paschæ conuiuio loquens, ἀνέπεσε inquit: Matthæus autem, ἀνέκειτο, eadem prorsus significatione.

36 *Ac piscibus*, καὶ τοὺς ἰχθύας. Hoc deest in vno codice, fortasse quòd Frangendi verbum non conueniat pisciculis. Sed ne de panibus quidem verbum illud est præcisè accipiendum quasi in totidem aut minutissima frustra fregerit, sed vt patresfamiliâs panes illos non ita solidos vt nunc solemus, sed liborum instar suis domesticis distribuendos tradentes, primi decerpere solebant, ita Christus hîc fecerit, relicta discipulis frangendi frustulatim ac distribuendi cura, crescente proculdubio inter illorum vel accipientium manus, panum copia, adeo vt longè etiam plura superfuerint quàm ipsi fregissent. *Turbæ*, τῷ ὄχλῳ. Vulgata, *Dederunt populo*. id est ἔδωκαν τῷ λαῷ.

37 *Quod superfuerat fragmentorum*, τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων. Vide suprà cap. 14. 20.

38 *Absque*, χωρίς. Vulg. *Extra*, ἔξω.

39 *Fines*, ὅρια. Eras. alicubi dicit se scriptum reperisse ὄρη. id est montes. *Magdala*, Μαγδαλά. Vulgata, *Magedan*. Aliud autem exemplar Μαγαδάν, Magadan. Inde suspicor hunc tractum esse qui Maceda sæpe in libro Iosue vocatur. Nescio an ab hoc loco Maria illa sumpserit Magdalenæ cognomentum. Marcus habet Dalmanutha, quod fuisse videtur generalius illius tractus nomen. Syrus interpres legit Maggeda.

IN CAPVT XVI.

1 *Et quum accessissent*, καὶ προσελθόντες. Erasmus, *Et aggressi*. Vetus autem interpres legit, καὶ προσῆλθον αὐτῷ: & participium πειράζοντες cum his coniungit, addita καὶ coniunctione. Sic enim vertit, *Et accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi tentantes: & rogauerunt*, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι πειράζοντες· καὶ ἐπηρώτησαν.

quo modo etiam videtur mollior verborum constructio. *Tentantes*, πειράζοντες. id est, vt experirentur ecquid hoc posset præstare quod petebant, sed captiosè & malo animo ad id petendum ipsos instigante, nempe quòd sperarent se reperturos aliquid in eo vnde iustæ reprehensionis occasionem arriperent: vel impellente ipsos diffidentia, aut curiositate importuna: quibus omnibus modis dicitur Deus tentari, id est ad iracundiam prouocari, quasi cum eo velint homines certare. Alioquin dicitur etiã Dominus suos tentare, i. explorare: & Diabolus tẽtare, i. ad malum solicitare. *Rogarunt*, ἐπηρώτησαν. vel petierũt ab eo: qđ alioqui significat Interrogare, vt fortassis isti suos maiores imitati qui dicebãt in deserto, Nõ poterit mẽsã nobis parare in deserto, huiusmodi apud Christũ oratione potius quàm blandis precibus vsi fuisse significentur. *E cælo*, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. quale videlicet signũ edidit Iosue Solem sistẽs: Samuel, tonitrua eliciẽs: Iesaias, vmbrã regredi iubens in solario: vel potius Moses quũ Mãnam Deus cælitus deplueret, quod esse verisimilius videtur ex verbis Christi Ioh. 6, colligi posset. *Ostenderet*, ἐπιδεῖξαι, quasi nimirum tot miracula vt terris edita satis illustria non essent. Videtur enim quædam hic vis esse verbi ἐπιδεικνύειν, vnde genus ἐπιδεικτικὸν apud Rhetores, quod Latini Demonstratiuum vocant.

	Græce		Beza		Vulgata
	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὀψίας γενομένης λέγετε, Εὐδία· πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανός.	2	Ipse verò respondens dixit eis, Quando serum est diei, dicitis, Serenitas *erit*: rubet enim cælum.	2	*At ille respondens ait illis, Facto vespere dicitis, Serenum erit: rubicundum est enim cælum.*
	Καὶ πρωΐ, Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταί, τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν· τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε;	3	Et manè, Hodie *erit* tempestas: rubet enim cælum triste. Hypocritæ, faciem quidem cæli nostis discernere: signa verò temporum illorum non potestis?	3	*Et manè, Hodie tempestas: rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli diiudicare nostis: signa autem temporum non potestis?*
Suprà 12. 34 Ionæ 2.1	Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε.	4	‖ Gens mala & adulterina signum requirit: sed signum non dabitur ei nisi signum illud ‖ Ionæ Prophetæ. Et relictis ipsis abiit.	4	*Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei nisi signum Ione Prophetæ. Et relictis illis abiit.*
Mar.8.14 Luc.12.1	Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.	5	‖ Et quum venissent discipuli eius in vlteriorem ripam, obliti fuerant sumere panes.	5	*Et quum venissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere.*
	Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.	6	Iesus autem dixit eis, Videte & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.	6	*Qui dixit illis, Intuemini & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.*
	Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν.	7	Ipsi verò disceptabant inter se, dicentes, Panes non sumpsimus.	7	*At illi cogitabant inter se, dicentes, Quia panes non accepimus.*
	Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε;	8	*Id* autem quum nosset Iesus dixit eis, Quid disceptatis inter vos, exigua fide præditi, quòd panes non sumpsistis?	8	*Sciens autem Iesus dixit, Quid cogitatis inter vos, modicæ fidei, quia panes non habetis?*
Suprà 14. 17 Ioh.6.9	Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε;	9	‖ Nondum animum aduertitis, neque meministis quinque illos panes *hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?	9	*Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos sumpsistis?*

2 *Serenitas* [*erit*,] εὐδία. Hæc eadem prognostica licet apud Aratum legere, communi etiam vsu obseruata, vnde illud Gallis vsitatum,

Rouge soir & blanc matin,
C'est le plaisir du pelerin.

3 *Faciem quidem*, τὸ μὲν πρόσωπον. Hebraicè פנים [*panim*] Quòd si verterimus Vultũ, nõ erit fortasse dictum illepidius quàm illud Maronis 5. Æneid. *Mẽ ne salis placidi vultũ fluctúsq. quietos Ignorare iubes?* Nam ratio carminis ferre potest Faciẽ, quũ tamen poeta disertissimus maluerit Vultum dicere: quem etiam transferre ad bruta animantia idem non dubitat, *Induerat Circe in Vultus ac terga ferarum.* Adeo quidem vt vanissimum esse somniũ appareat quòd nuper quidam voluerit Vultum de faciei tantùm parte dici quæ oculos, frontem, & supercilia complectitur, neque de cæteris quoque rebus dici posse. Vulg. *Faciem ergo*, τὸ μὲν οὖν πρόσωπον. Eras. prætermisit μὲν. Cæterùm Facies (Hebræorum more) dicitur externa species, & quasi vultus rerum omniũ quo modo etiam Latinè loqui licere Gellius ostendit lib. 13. cap. 28. Sed tamen (ni fallor) τὸ πρόσωπον nonnisi de homine dictum inuenias apud Græcos disertiores: quo modo etiam Plinius faciem, tantum hominis esse dicit, pro vultu: cætera enim os aut rostrum habere dicuntur. Aristoteles autem Rhetoric. 3. Lycophronem in eo reprehendit quòd cælum vocari πολυπρόσωπον, argutius fortasse quàm solidius, quum soleant poetæ rebus quibusuis personas induere, & prophani homines pro numinibus terram ipsam & cælum colere solerent. *Discernere*, διακρίνειν. vel (vt alii vertunt) diiudicare: sed illud videtur Græco vocabulo prorsus respondere. *Temporum illorum*, τῶν καιρῶν. Illorum videlicet temporum de quibus tot extant prophetarum prædictiones, & quæ vestrũ fuit potissimum nosse & cæteris indicare. Itaque articulum exprimẽdum putaui, & propria τοῦ καιροῦ notatio hîc obseruanda est, vt etiam Tempus apud Latinos vsurpatur, nẽpe pro certo & opportuno tẽporis pũcto. *Non potestis?* οὐ δύνασθε; In vno exemplari scribitur οὐ δοκιμάζετε, *Non probatis?* In quatuor aliis, οὐ συνίετε; *Nõ intelligitis?*

4 *Requirit*, ἐπιζητεῖ. vel insuper quærit, tot aliis signis nõ contenta, vt præpositio ἐπὶ declaret adiectionem. *Signum illud*, τὸ σημεῖον. De certo illo & celebri facto loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum expressi. *Abijt*, ἀπῆλθε. Traiecisse lacum cum discipulis declarat apertè Marcus cap. 8. 13. quod notandum fuit, vt intelligatur quomodo sequens versiculus cum isto cohæreat.

5 *Obliti fuerant*, ἐπελάθοντο. Est etiam hoc dicendi genus petitum è medio, pro, Tunc demum animaduerterant se oblitos esse panes sumere: quod illos sic exercuit quasi penè ipsis esset fame pereundum.

7 *Disceptabant inter se*, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς. Ἐν pro inter, nõ pro intra, seu apud. Nam verisimile est de ea re inter se esse colloquutos.

8 [*Id*] *autẽ quũ nosset*, γνοὺς δὲ. Indicat fortassis hoc verbũ Iesum hãc illorum disceptationẽ nõ cognouisse ex aliis: sed (quæ vis diuinitatis ipsius erat) per se cognouisse qua de re illi inter se contenderent. Non dubium est enim quin alii in alios culpam reiicerent. *Sumpsistis*, ἐλάβετε. In vno exemplari scribitur ἔχετε. id est habetis: sicut etiam vertit Vetus interpres.

9 *Meministis*, μνημονεύετε. Vulg. *Recordamini*. id est ἀναμι-

μνήσκεσθε. Erasmus, *Memoria tenetis*. id est διὰ μνήμης ἔχετε. [*Hominum*] *quinquies mille*, πεντακισχιλίων. id est, quib. paui quinque hominum millia. quod genus dicendi à vulgi cõsuetudine petitum est, sicut pleraque alia. Vulgata, quia id obscurius videbatur, vertit, *In quinque millia hominum*. Eras. lõgiore circuitu, *Quum homines essent quinquies mille*: quasi τῶν πεντακισχιλίων ponatur absolutè.

	Græce		Latine		Vulgata	
10	Οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;	10	‖Neque septẽ illos panes quater mille *hominum*, & quot sportas acceperitis?	10	*Neque septẽ panum, & quatuor millium hominum, & quot sportas sumpsistis?*	Suprà 15.] 34
11	Πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων;	11	"Quomodo non animaduertitis me nõ "dixisse vobis "de pane, "vt caueretis à fermẽto Pharisæorum & Sadducæorum?	11	*Quare non intelligitis quia non de pane dixi vobis, cauete à fermẽto Pharisæorũ & Sadducæorum?*	
12	Τότε συνῆκαν ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.	12	Tunc intellexerunt eum non "dixisse vt cauerent "à fermento panis, sed "à fermento doctrinæ Pharisæorum & Sadducæorum.	12	*Tũc intellexerunt quia non dixerit cauendum à fermento panũ, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.*	
13	Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;	13	‖Quũ venisset autem Iesus in partes "Cæsareæ *quæ dicitur* Philippi, interrogauit discipulos suos, dicens, Quẽ "me dicũt homines esse, Filium hominis?	13	*Venit autem Iesus in partes Cæsareæ Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens, Quem me dicunt homines esse, Filium hominis?*	Mar. 8. 27 luc. 9. 18.
14	Οἱ δὲ εἶπον, Οἱ μὲν Ἰωάννην τὸν βαπτιστήν, ἄλλοι δὲ, Ἠλίαν, ἕτεροι δὲ Ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.	14	Illi verò dixerunt, Alij quidẽ Iohannem Baptistam, alij verò Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.	14	*At illi dixerunt, Alij Iohannem Baptistam, alij autem Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.*	
15	Λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;	15	Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?	15	*Dicit illis Iesus, vos autem quem me esse dicitis?*	
16	Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.	16	‖Respondẽs verò Simon Petrus dixit, Tu es Christus ille Filius Dei viuentis.	16	*Respondens Simon Petrus dixit, Tu es Christus filius Dei viui.*	Iohan. 6. 69
17	Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος εἶ Σίμων βαρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	17	Tũc respondẽs Iesus dixit ei, Beatus es Simõ "bar-Iona: quia "caro & sãguis *hæc* nõ retexit tibi, sed Pater meus qui est ĩ cælis.	17	*Respondens autem Iesus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed Pater meus qui in cælis est.*	

11 *Quomodo nõ animaduertitis*, πῶς οὐ νοεῖτε. πῶς hoc loco nõ declarat simplicẽ interrogationẽ, sed cum admiratione coniunctam. Vulg. *Quare non intelligitis?* id est διὰ τί; Erasmus, elegantius, *Qui fit vt non intelligatis?* Ego crassius malui, quum præsertim particula Quomodo, apud ipsum etiam Ciceronem, admirationẽ declaret. Sic enim scribit lib. de Amicitia, *Quomodo (vt alia omittam) mortẽ filij tulit?* *Dixisse vobis*, εἶπον ὑμῖν. Eras. addidit pronomen illud, vt melius cohærerent sequentia. Sic enim interpretatur, Me non de pane dixisse vobis illud? quod satis per se intelligi puto. Est autẽ Hebræorũ more permutata negãs particula in Græcis. *De pane*, περὶ ἄρτου. In duobus vetustis codicibus, 4 & 8 videlicet, legimus περὶ ἄρτων, de panibus. *Vt caueretis à fermento Pha.* προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης. Duo ex vetustis codicibus scriptum habent, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν· προσέχετε δέ. id est, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis: cauete verò. vel, sed cauete. ita vt repetas εἶπον, & sit hic sensus, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis, sed potius dixi vobis cauete à fermẽto.

12 *Dixisse vt cauerent*, εἶπε προσέχειν. Vulg. *Dixerit cauẽdum.* id est, προσεκτέον, vel potius φυλακτέον. Erasmus, *Iußisset cauere*, id est, ἐκέλευσε προσέχειν. Nam alibi admonuimus, Dicere pro Iubere sæpe vsurpari in Hebræo sermone. *A [fermento] doctrinæ.* Sic conuerto, vt videatur postulare sententia vt τῆς ζύμης repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, cuiusmodi ellipsin annotauimus suprà 5. 20, & 1. Pet. 1. 7.

13 *Cæsareæ [quæ dicitur] Philippi*, Καισαρείας τῆς Φιλίππου. Supplendum fuit aliquid ad articulum illum exprimendum, quo videlicet distinguitur hæc Cæsarea ad radicem Libani ædificata à tetrarcha Philippo, vt Tiberio gratificaretur, de qua Iosephus lib. 18, ab ea quam Herodes Magnus ondidit Octauij Augusti memoriæ, ad mare mediterraneum. cuius idem Iosephus meminit lib. 15. *Me*, με. In plerisque exemplaribus Veteris versionis, & vno ex nostris Græcis, non reperimus hoc pronomen: & certè si sustuleris, mollius cum istis connectentur verba illa, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, Filium hominis. Et Hieronymum constat ex ipsius commentariis in hunc locum hoc pronomen non legisse: adeo vt vel με pronomen, vel hoc totum τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, videri possit redundare, quum Christus de se loquatur vt de tertio quopiam, sicut solet, quoties Filium hominis se vocat: adeo quidem vt excepto hoc vno loco nusquam (ni fallor) reperias additum pronomen. Sed contrà testatur Erasm. se in nonnullis Græcis codicibus duntaxat reperisse scriptum, *Quem me dicunt esse?* Itaque meritò suspicari possit quispiam hoc pronomen ab aliquo annotatum in albo libri, ne illa verba τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου perinde acciperẽtur acsi Christus non de se, sed de tertio quopiam discipulos interrogaret: postea ab aliquibus fuisse contextui insertum: ab aliis verò perinde acceptum acsi aliqua esset diuersa lectio annotata: qui propterea τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου expunxerint. Neque verò id fuit factu difficile, quum hæc formula loquendi de seipso quasi de tertio aliquo, sit à consuetudine Latini & Græci sermonis aliena: plerique autem ex veteribus etiam eruditissimis sacrarum literarũ interpretibus, Hebræorum idioma non modò non tenuerint, sed etiam contempserint: quæ res fecit vt plerisque in locis miserabiliter sanè cæcutierint. Quia tamen apud Epiphanium in Anchorato & in veteribus manuscriptis & impressis legimus, τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; absit vt quicquam detrahamus. Imò verò per appositionem hoc erit explicandum, acsi diceret Dominus, Videtis me nunc vt vnum quempiam ex hominum numero in mundo versari: quid igitur de me sentiunt homines? Sed & omnia cohærebunt si post εἶναι non simplicem distinctionem scribas, sed accentum interrogantem: & sic interpreteris, Quem me dicunt homines esse? *An* Filium illum hominis? id est, promissum illum Messiam? Erit enim subaudienda particula AN. quam ellipsin inuenio infrà, 18. 21, in duplici etiam interrogatione, sicut hoc loco: & τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου seruata vi articuli, pro Messia positum reperio Luc. 17. 16. Sed tamen absit vt apicem ex nuda coniectura immutem, & secundam interpretationem vt germanã complector, Syri præsertim interpretis auctoritate confirmatam.

17 *Bar-Iona*, βαρ Ἰωνᾶ. Quum Græcè scribens Euangelista, vocabula peregrina vsurparit, nos quoque retinuimus. Annotat Hieronymus corruptum locum videri, & legẽdum βαρ Ἰωαννᾶ: sicut etiam legitur apud Veterem interpretem in quibusdam codicibus, & vetustis aliquibus exemplaribus Græcis, Iohan. 1. 42, & 21. 17. Syrus tamen interpres Ionam scriptum habet. *Caro & sanguis*, σὰρξ καὶ αἷμα. Carnis appellatione Hebræis sæpe homines dicuntur, vt humana imbecillitas significetur, sicut Psal. 78. 39.

quod & ipsum de equis dicitur Esa.31.3. Sed in Nouo Testamento aliquoties caro & sanguis totam humanam naturã συνεκδοχικῶς significant, eámque interdũ ita vt est corrupta & infirma sicut hoc loco & 1.Corinth.15.50: vel simpliciter qualis est in sese, vt à spirituali videlicet & excellentiore natura distinguatur, vt Gal.1.16, & Ephes.6.12, & Hebr.2.14. & alibi sæpe, quum de altera Christi natura differitur.

	Græce		Latine		Vulgata
Ioh.1.42	Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.	18	‖ ⁛Sed & ego tibi dico, ⁛Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo meam ⁛ Ecclesiam: & ⁛portæ inferorum non ⁛superabunt eam.	18	*Et ego dico tibi quia tu es Petrus, & super hãc petram ædificabo Ecclesiam meam: & portæ inferi non præualebunt aduersus eam.*
Ioh. 20.21	Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	19	‖Et tibi dabo ⁛ claues regni cælorum: & quicquid ligaueris in terra, erit ligatum in cælis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cælis.	19	*Et tibi dabo claues regni cælorum: & quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum in cælis: & quodcunque solueris super terram, erit solutum in cælis.*
	Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.	20	Tunc interdixit discipulis suis ⁛vt nemini dicerent, ipsum esse ⁛Iesum illum Christum.	20	*Tunc præcepit discipulis suis vt nemini dicerẽt quia ipse esset Iesus Christus.*
	Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.	21	Ex eo tẽpore cœpit Iesus indicare discipulis suis oportere se abire Hierosolymam, & multa pati ⁛ à ⁛ Senioribus & primariis Sacerdotibus, & Scribis, & occidi, & tertio die ⁛suscitari.	21	*Exin de cœpit Iesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum ire Hierosolymam, & multa pati à Seniorib. & Scribis, & principibus Sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere.*
	Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ, λέγων, Ἵλεώς σοι Κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο.	22	Et ⁛ prehensum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, ⁛Propitius tibi esto Domine: nequaquam erit tibi hoc.	22	*Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illũ, dicens, Absit à te Domine: non erit tibi hoc.*

18 *Sed & ego*, κἀγὼ δέ. Vulgata, *Et ego*, omissa particula δέ, quæ etiam in vno vetere codice deest. Erasmus, *At ego vicissim*, id est κἀγὼ ἐν μέρει. vt sit sensus, Sicut tu me professus es id esse quod ego sum: ita vicissim tibi dico &c. vel vt ad proximè præcedẽtia istud referatur, perinde acsi diceret Christus, Sed & istud præterea tibi dico. vel, sicut hoc tibi patefecit pater: ita etiam ego tibi dico &c. *Tu es Petrus, & super hanc petram*, σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ. Dominus Syriacè loquens, nulla vsus est agnominatione, sed vtrobique dixit Cepha: quemadmodum & vernaculũ nomẽ *Pierre* tam de proprio quàm de appellatiuo dicitur. In Græco quoque sermone πέτρος & πέτρα non re, sed terminatione tantùm differunt. Sed videtur Matthæus (aut si quis fuit eius interpres) hoc terminationis discrimine voluisse Petrum (qui pars est ædificij) ab ipsa petra, cui innititur ædificiũ (id est à Christo ipso) distinguere, ipsúmque adeo Petrum à fidei professione, quæ toti Ecclesiæ est communis. quod veteres etiam apertè testantur: vt planè sit ridiculus Antichristus, quum ex hoc loco tyrannidem suam conatur stabilire. *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Vocabulo ἐκκλησίας significari ciuium conuentum, nemo est qui ignoret: quo modo etiam accipitur Act.19.32, & 39. Hebræi עדה, & קהל [*hedah kahal*] vocant. Sed postea communis loquendi consuetudo fecit vt pro eorum cœtu accipiatur qui Christũ profitentur: sicut synagoga de Iudæis propriè & peculiariter dici cœpit. Interdum verò pro Senatu ecclesiastico vsurpatur, vt infrà, 18.18, quia nimirum cogitur nomine totius Ecclesię cui pręest. Alibi vocatur à Paulo πρεσβυτέριον, 1.Tim.4.14. Nos igitur receptum vocabulum mutare noluimus, quanuis nostra ætate nonnulli sint qui ciuitatis & reipublicæ nominibus vti malint: sed quos absit vt vel in eo imitari velim. *Portæ inferorum*, πύλαι ᾅδου. De aduersariis Dei & Ecclesiæ perinde loquitur Dominus ac de regno munito: quod interdum σκότος, interdum ᾅδην pari ratione vocat: cuius regni princeps est Diabolus. Itaque portarum appellatione vrbes & consilio & propugnaculis munitas intelligimus. id est, quicquid vel consilio vel viribus potest Satan, tenebrarum princeps. id denique quod Hebræi vocãt מצודה [*metsudah*,] & Paulus ὀχυρώματα, 2.Cor.10.4 *Superabunt eam*, κατισχύσουσιν αὐτῆς. Vulgata, *Præualebunt aduersus eam.* Erasmus, *Valebunt aduersus illam.* id est ἰσχύσουσι κατ' αὐτῆς. Atqui certum est valere aliquid Satanam aduersus Ecclesiam, à quo sæpe grauissimè premitur, sed hactenus tamen vt nunquam opprimatur. Quare quum neque (vt existimo) Vulgata versio satis sit Latina, neque Erasmica satis expressa, quærendum fuit aliud vocabulum. Iam verò quum nullum in promptu haberem quod Græco & Hebræo יוכלו [*iuchelu*] posset opponi, vsus sum synonymo, quo res eadem significatur.

19 *Claues*, τὰς κλεῖς. Hac metaphorica loquutione significatur œconomi potestas (sicut apparet Esaiæ 22.22) qua funguntur omnes ministri in Ecclesia Dei, vt apparet infrà, 18.18. Ministerium enim Euangelicum rectè dici potest clauis regni cælorum, quum Euangelium sit virtus Dei ad salutẽ cuiuis credenti: & vicissim odor mortis in mortem cuiuis non credenti. Ostendat igitur Antichristus hãc clauẽ, & nos illi credemus. Cæterùm quum posceret metaphoræ analogia vt Matthæus vteretur aperiendi & claudendi vocabulis, (sicut fecit Esaias, & post Esaiam Iohannes Apoc.3.7) maluit Spiritus sanctus ligandi & soluendi verba vsurpare: nempe vt intelligamus quàm misera sit conditio eorum quibus cælum clauditur. id est, quorum retinentur peccata: (sicut Iohannes interpretatur infrà, 20.21) qui videlicet quum nolint oblatum Christum fide amplecti, manent obstricti peccatorum vinculis: contrà verò, quàm beati sint illi quibus apertum est cælum, vt qui à filio Dei liberati, sint ipsius cohæredes, quia Euangelio crediderunt. Quorsum autem hæc ad indulgentiarum fumos, & totam illam Antichristi tyrannidem?

20 *Vt nemini*, ἵνα μηδενί. Erasm. *Ne cui*, id est μή τινι. *Iesum illum Christũ*, Ἰησοῦς ὁ Χριστός. In tribus exempl. nõ legebatur Ἰησοῦς: & sanè videtur abũdare, vt annotat Eras.

21 *A*, Ἀπό. ἀπὸ pro ὑπὸ iterum hîc positum est. de qua enallage suprà diximus, 11.19. *Senioribus*, πρεσβυτέρων. Hebraicè זקנים [*zekenim*,] vt Deut.21.2. Est autem nomen non tam ætatis quàm dignitatis: & eos designat qui adiecto epitheto alibi dicuntur Seniores populi, penes quos, nimirum Sacerdotibus & Scribis selectis adiunctos, erant iudicia, quæ Hebræi Græco vocabulo vocant Sanhedrin, id est συνέδρια. vt ij planè sint πρεσβύτεροι quos Latini eadem ratione Senatores vocant. Sic apud Homerum aliquoties dicuntur γέροντες iidem qui ἀριστῆες, vt Iliad.β. *Suscitari*, ἐγερθῆναι. Vulg. *Resurgere*, ἀναστῆναι. Vulg. *Resuscitari*. id est iterum suscitari.

22 *Prehensum*, προσλαβόμενος. i. manu prehensum seduxisset, vt solent familiarius aliquid dicturi. Erasmus, *Abduxisset*, id est, ἀπαγαγών. qui tamen in annotationibus in Mar.8.33, adfert eam interpretationem quam sum sequutus. Vulgata, *Assumens*, id est, προσλαμβάνων. *Propitius tibi sis*, ἵλεώς σοι. Sic rectè Erasmus. Latinè dicas, *Respice te.* Vulgata, *Absit*, id est, μὴ γένοιτο. Græci in hac significatione dicunt optandi modo, ἱλήκοις. & hoc ipsum significauit his verbis Maro, *Et vos mihi Manes, Este boni.*

23 Ὁ δὲ στραφεὶς εἶπε τῷ Πέτρῳ, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

23 At ille conuersus dixit Petro, "Abscede à me "satana, "offendiculo es mihi : nam non sapis quæ *sunt* Dei, sed quæ *sunt* hominum.

23 *Qui conuersus dixit Petro, Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.*

24 Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

24 ‖Tunc Iesus dixit discipulis suis, Si quis vult "ponè me venire "abdicet semetipsum, & "tollat crucem suam, ac sequatur me.

24 *Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suã, & sequatur me.*

Suprà 10. 38 mar. 8.34 luc. 9.23, & 14.27

25 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

25 ‖Quisquis enim voluerit "animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam mea causa, "inueniet eam.

25 *Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.*

Suprà 10. 39 mar. 8. 35 luc. 9.24, & 17. 33. iohã. 12. 25

26 Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

26 Quid enim prodest cuipiam si totum mũdum lucratus fuerit, "anima verò sua mulctetur? aut quam dabit quispiam "compensationem animæ suæ?

26 *Quid enim prodest homini si mundum vniuersum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo cõmutationem pro anima sua?*

mar. 8.36 luc. 9.25.

27 Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ

27 Futurum est enim vt Filius hominis veniat "cũ gloria Patris

27 *Filius enim hominis venturus est in gloria Patris*

---

23 *Abscede à me,* ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade post me.* Erasmus, *Abi post me.* Vide Mar. 8.33. *Satana,* σατανᾶ. Per antonomasiam propriè vocatur Satan (id est aduersarius) ab Hebræis, à verbo שטן [*satã*,] qui à Græcis dicitur διάβολος, id est calumniator : & ὁ πειράζων, id est tentator, Apoc. 12.9, & 10. Sed hoc nomen iis etiam accommodatur qui Dei voluntati aduersantur, vel obstinata malitia, (vt Iudas Iohan. 9.70) vel incogitantia quadam aut etiam arrogãtia, vt hoc loco Petrus: cui in hoc quidem cognomine successisse Antichristum libens concessero, vtcunque clamitet se errare non posse, & à nemine iudicandum. *Offendiculo es mihi,* σκάνδαλόν μου εἶ. In meo vetustissimo exẽplari scribitur ἐμοὶ εἶ, vt etiã vertit Vulg. & quidem rectè. Sensus est autem, non stare per Petrum quominus Christus crucis cogitatione perterrefactus, iter suæ vocationis abrumpat: sicut iis accidit quibus aliquò proficiscẽtibus impedimentũ obiicitur quod ipsos pergere prohibeat, aut etiã ad quod impingẽtes retrocedant. *Sapis,* φρονεῖς. Hoc verbo significatur Petrũ arrogãtia & falsa quadã de se persuasione peccasse, quã σοφίαν Pindarus ἐχθρὰν vocat. Et hinc licet animaduertere multiplices etiam esse cognitionis ipsius Christi gradus, quũ eum agnoscens Petrus esse Dei viui filiũ (vt vocari solebat Messias ex Ps. 2.) nihilominus non illud cæleste sed terrenum Messiæ regnum, cõmuni & adhuc apud Iudæos perdurante errore, somniaret.

24 *Ponè me venire,* ὀπίσω μου ἐλθεῖν. id est discipulus meus esse. Nec enim præire solent verè discipuli magistro, vt cœperat Petrus, quasi quid Christum deceret melius prospiceret quàm ipse Christus. *Abdicet semetipsum,* ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν. id est, nullam sui rationem habeat, quæ ipsum vel tantillum ab iis quæ Deo debet, abducat. Vulg. & Eras. *abneget semetipsum,* admodum obscurè, & nimiùm ambiguè, quum Negare seipsum, dicatur de eo qui quod ipse dixerit aut fecerit inficietur, vt 2. Tim. 2.13. Itaque quãuis ἀρνεῖσθαι idem propriè valeat quod Negare, cui etiam verbo videtur vim adiicere addita præpositio: tamen à cõsequenti idem declarat, aliquid perinde habere atque si nihil ad se attinere quispiam testetur, quod fieri inficiatione consueuit: cuius exemplum habemus in Leui, Deut. 33. 10. quod Latini videntur verbo Abdicandi optimè significare. Talis fuit illa vsitata in adultorum baptismo formula, Abrenuntias? abrenuntio, imprudenter postea ad infantium baptismum accommodatã, pro quo tamen Græci verbo ἀποτάττεσθαι non ἀπαρνεῖσθαι vsi sunt, & adhuc vtuntur. Nostræ interpretationi fauet etiam Syrus interpres.

Tollat crucem suam, ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. id est, onere quantũuis duro & graui in humeros alacriter sublato, alacriter pergat aut currat potius ad metam, me præeuntem sequutus, Heb. 12.2. Crucis enim nomine in his libris notum est afflictionum pro Christi nomine genus omne significari, nempe, vt arbitror, non tam quòd crux in genere Latinis etiam dicatur quicquid animum excruciat, quàm vt Christianorum cum Christo in eiusmodi ærumnis consociatio quædam significetur.

25 *Animam suam seruare,* τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι. id est vitam: nisi malimus animæ appellatione totum hominem comprehendi, synecdoche Hebræis familiari. Et certè hæc est (ni fallor) huius loci germana interpretatio quam etiã videtur apertè Lucas confirmare cap. 9.25, quũ hæc Matthæi & Marci verba, τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ, i. sua ipsius anima mulctetur, interpretatur ἑαυτὸν ζημιωθείς. id est si seipso mulctetur. Bellissimè ergo cohærebunt omnia hoc modo, Siquis seipsum voluerit seruare (loquitur enim Euangelista ex communi hominum opinione, quibus nihil hac vita est charius) is seipsum perdet. hæc enim præpostera cupiditas in æternum exitium ipsum præcipitabit. Contrà verò, qui Christi & Euangelij causa seipsum perdiderit, (ita enim rursus loquitur Euangelista ex eorũ sensu qui omnium hominum stultissimos & miserrimos eos esse opinantur qui vitam malint profundere quàm Christum abnegare) is quum videatur periisse, seipsum tandem aliquando recuperabit: quippe qui hoc modo seipsum seruauerit, alioquin periturum. *Inueniet eam,* εὑρήσει αὐτήν. id est recipiet eam, aut potius seipsum lucrifecerit: vt qui sibi alioquin morituro, æternam vitam parauerit: sicut Lucas ipse exponit cap. 17.33. Nam εὑρίσκειν apud Græcos etiam declarat labore suo aliquid cõsequi, vt exponit Vlpianus in orationem Demosthenis κατὰ Τιμοκράτους: & Inuenire à Latinis vsurpatur pro Parare sibi & acquirere, teste Donato in Terentii Eunuchum. Erit igitur vehementior antithesis, si dixerimus illos, qui vt sibi consulant, Christum abnegant, nõ modò lucrũ non facere quod captant, sed etiam eius rei quam seruatam esse volunt (id est suiipsius) iacturam facere, quod damnum est omnium maximum: istos verò contrà, qui pro Christo mori non dubitant, non modò nullum detrimentum pati, sed seipsos potius lucrifacere, alioqui perditos: quo lucro nullum maius possit homini contingere.

26 *Anima verò sua mulctetur?* τὴν δὲ ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ; id est seipsum perdat, vt Lucas interpretatur. Vulgata ζημιοῦσθαι vertit Detrimentum pati, Eras. Iacturam facere. Ego verò non video cur periphrasis quærenda fuerit, quum de iudicio Dei hîc agatur: quemadmodum proximus versiculus declarat: & ζημιοῦν apud Græcos sit vocabulum forense, sicut mulctare apud Latinos *Compensationem animæ suæ,* ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, quo seipsum redimat: quod vernaculo sermone dicas, *Qu'est-ce que l'homme baillera en eschange de sa personne?* Vulgata ad verbum, *Commutationem pro anima sua?* quæ interpretatio mihi visa est obscurior. Erasmus, *Cuius permutatione redimat animam suam?* perspicua periphrasi, sed non prorsus necessaria. Itaque in annotationibus in Marcum interpretationem Veterem amplectitur.

27 *Cũ gloria,* ἐν δόξῃ. ἐν pro σὺν, vt alibi sæpe. Vide supr. 6.29,

Psal.61.12 rom.2.6 μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

Mar.9.1. luc.9.17. 28 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ιζ.

Mar.9.2. luc.9.17. 1 ΚΑῚ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

2 Καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

3 Καὶ ἰδού, ὤφθησαν αὐτοῖς Μωσῆς καὶ Ἠλίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

4 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε τῷ Ἰησοῦ, Κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ.

5 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς. καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε. Suprà 3.17 2.pet.1.17

6 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

7 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν, Ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

sui cum ⁘Angelis suis: ‖& tunc reddet vnicuique ⁘ secundum facta eius.

28 ‖⁘Amē dico vobis, sunt quidam ⁘ex his qui hîc adstant, qui nequaquam ⁘gustabunt mortē, vsquedum viderint Filium hominis venientē ⁘in regnum suū.

CAP. XVII.

1 SExto verò pòst die assumit Iesus Petrum ac Iacobū & Iohannem fratrē eius, & ⁘subducit eos priuatim in montem sublimem.

2 Transformatúsque est coram eis, & splenduit facies eius vt sol: vestimēta autem eius facta sunt ⁘alba vt ⁘lux.

3 Et ecce, ⁘conspecti sunt eis Moses & Elias, cum eo ⁘colloquentes.

4 ⁘Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hîc esse: si vis, faciamus hîc tria tabernacúla, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes ⁘lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicens, ‖Hic est ⁘ Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco: ipsum audite.

6 Et quum *hæc* audissent discipuli, ⁘ ceciderunt in faciem suam, & ⁘timuerūt vehementer.

7 Tunc accedens Iesus tetigit eos, dixítque, Surgite, & ne timete.

sui cum Angelis suis: & tunc reddet vnicuique secundum opera eius.

28 *Amen dico vobis, sunt quidam de hîc stantibus, qui non gustabunt mortem donec videant Filium hominis, venientem in regno suo.*

CAP. XVII.

1 *ET post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem fratrem eius, & subducit illos in montem excelsum seorsum.*

2 *Et transfiguratus est ante eos: & resplenduit facies eius sicut sol: vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix.*

3 *Et ecce, apparuerunt illis Moyses & Elias, cū eo loquentes.*

4 *Respondēs autem Petrus dixit ad Iesum, Domine, bonum est nos hîc esse: si vis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.*

5 *Adhuc eo loquēte, ecce nubes lucida obumbrauit eos: & ecce vox de nube, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite.*

6 *Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suā, & timuerunt valde.*

7 *Et accessit Iesus, & tetigit eos, dixítque eis Surgite, & nolite timer e.*

Angelis, ἀγγέλων. In secundo exemplari additur ἁγίων. id est Sanctis. *Secundum facta*, κατὰ τὴν πρᾶξιν, Erasmus, *Iuxta facta*. Vulgata, *Secundum opera*. id est κατὰ τὰ ἔργα, sicut etiam legimus in vno exemplari.

28 *Amen*, ἀμήν. In quodam codice additum erat γάρ, enim. *Ex his qui hic adstant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Vulg. *De hic stantibus*. Erasmus, *Hic stantes*. id est ὧδε ἑστῶτες. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus.

Gustabunt mortem, γεύσωνται θανάτου. id est morientur. sicut Heb.2.9. *In regnum suum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. ἐν existimo pro εἰς positum esse. Cæteri ad verbum interpretantur, In regno suo. In vno veteri codice legitur, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. id est In gloriam suam. quibus verbis ista optimè explicátur de Christi ascēsione, & iis quæ postea consequuta sunt: de quibus magnificè scribit Paulus Ephes.4.10, & 1. Cor.15.23. & Dominus ipse meminit infrà, 28 18.

IN CAPVT XVII.

1 *Sexto pòst die*, μεθ' ἡμέρας ἕξ. Vulgata & Erasmus, *Post sex dies*. Vide Mar.9.2. *Subducit*, ἀναφέρει. id est ἀνάγει: quod etiam legimus in quodam exemplari. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur: vt infrà hoc eodem capite, versu 17, & suprà, 4.1.

2 *Alba*, λευκά. Candidum, quod vsurpat Erasmus, potius significat splendidum & fulgens, id est τὸ λαμπρόν: (quod quidem propriè de igne dici solet, vt auctor est Aristoteles sectione octaua Problematum) quanuis id postea de albo colore dici quoque cœpit, omniū videlicet splendidissimo. *Lux*, τὸ φῶς. In quodam exemplari legitur ὁ χιών, Nix: quod sequutus est Vetus interpres. Aristoteles porro libro primo De coloribus, φῶς colorem ignis esse scribit his verbis, τὸ δὲ φῶς ὅτι πυρός ἐστι χρῶμα, δῆλον ἐκ τοῦ μηδεμίαν ἄλλην ἢ ταύτην ἔχον εὑρίσκεσθαι χρόαν, &c. id est, Quòd autem lumen, aut lux, sit color ignis, perspicuum ex eo est, quoniam nullum alium præter hunc, habere colorem reperitur, &c. φῶς autē Lucē vertimus, quanquā nō dubitē apud philosophos differentiā lucis & luminis obseruari, quę tamen apud reliquos scriptores fere negligi solet.

3 *Conspecti sunt*, ὤφθησαν. Vulg. *Apparuerunt*. id est ἐφάνησαν. *Colloquentes*, συλλαλοῦντες. Erasmus admonet in annotationibus potius verti debuisse *Confabulantes*: à quo tamen verbo quidam meritò refugiunt, quum neque respondeat Gręco verbo συλλαλεῖν, neque Scripturę maiestati conueniat, neque etiam tritum sit apud Latinos scriptores: quanuis fabulari à fando deriuetur. Addit autem Lucas de propinquis Christi perpessionibus fuisse cum eo colloquutos. Neque hic curiosè quærendum, an verè in suis corporibus Moses & Elias apparuerint: quod si dicamus, consequetur Mosen iam tum resurrexisse, & videri poterit Elias nunquam fuisse mortuus: nisi malimus ecstaticā fuisse visionem. Sed hoc quidem certum est vel ex sermonibus ipsis, quorum etiam sententiam Lucas exponit, vel aliunde extra ordinē, Mosen & Eliam fuisse ab Apostolis spectatoribus agnitos. Tertullianus lib. de resur. Carnis, vult Mosen quidem in imagine nondum receptæ carnis, Eliam verò in veritate nondum defunctæ apparuisse.

4 *Respondens*, ἀποκριθείς. Hebraismus, de quo alibi diximus. nā propriè respōdent qui sunt rogati. 5 *Lucida*, φωτεινή. In quarto codice scriptū erat φωτός, lucis, Hebraico idiotismo. *Filius ille meus*, ὁ υἱός μου. Articulum expressi, cuius videtur hîc esse emphasis maxima, non tam vt distinguatur à filiis aliis (quum sit vnigenitus) quàm ad dignitatis commendationem. Nos enim non natura, sed adoptione sumus filii: qua ratione etiam Christus ipse dicitur primogenitus inter multos fratres, quia licet vnicus sit proprio iure, princeps tamen est inter multos, quatenus adoptionis fons est ac caput.

Ceciderunt in faciem suam, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. Phrasis Hebræa. נפלו אל־פניהם [*naphelu hal penehē*]. i. proni adorarunt. nisi malimus præ metu cecidisse quasi semianimes, quamobrem etiam Dominus eos erexisse dicitur.

Timuerunt, ἐφοβήθησαν. Erasmus suo more, *Territi sunt*, per passiuum: quum tamen actiuæ sit significationis τὸ φοβεῖσθαι.

8 Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον.

9 Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγων, Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

10 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Τί οὖν οἱ Γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

11 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα·

12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν· οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν.

13 Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

14 Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

15 Καὶ λέγων, Κύριε ἐλέησόν μου τὸν υἱὸν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει· πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

16 Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως

8 ⁘Sublatis autem oculis suis neminem viderunt, nisi Iesum solum.

9 Et quum descenderent de monte, mandauit eis Iesus dicens, ⁘ Nemini dixeritis ⁘quod vidistis, vsquequo Filius hominis à mortuis resurgat.

10 Tunc interrogauerunt eum discipuli sui, dicentes, Quid ⁘igitur Scribæ dicunt, ‖oportere vt Elias primùm veniat?

11 Iesus autem respondens dixit eis, ⁘ Elias quidē veniet primùm, & restituet omnia:

12 Sed dico vobis, Eliam iam venisse, ⁘ quem non agnouerunt, sed fecerunt ⁘ ei quæcunque voluerunt: ita futurum est vt & Filius hominis patiatur ab eis.

13 Tunc intellexerunt discipuli *eum* de Iohanne Baptista *hæc* ipsis dixisse.

14 Et quum venissent ad turbam, adiit eum ⁘quidam, ⁘ procidens ei ad genua,

15 Et dicens, Domine miserere filii mei, quoniam ⁘ lunaticus est, & ⁘male afficitur: nam sæpe cadit in ignem, & sæpe in aquam.

16 ‖Et ⁘ obtuli eum discipulis tuis, nec potuerunt eum sanare.

17 Respondens autem Iesus dixit, O gēs incredula & ⁘peruersa,

8 *Leuantes autem oculos suos neminem viderunt, nisi solum Iesum.*

9 *Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Iesus, dicens, Nemini dixeritis visionem, donec Filius hominis à mortuis resurgat.*

10 *Et interrogauerunt eum discipuli, dicentes, Quid ergo Scribæ dicunt quòd Eliam oporteat primùm venire?*

Mal.4.5 sup.11.14 mar.9.11

11 *At ille respondens ait eis, Elias quidem venturus est primùm, & restituet omnia:*

12 *Dico autem vobis quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum: sed fecerunt in eo quæcunque voluerunt. sic & Filius hominis passurus est ab eis.*

13 *Tunc intellexerunt discipuli quia de Iohanne Baptista dixisset eis.*

14 *Et quum venisset ad turbam, accessit ad eum homo genibus prouolutus ante eum,*

15 *Dicens, Domine miserere filio meo, quia lunaticus est, & malè patitur: nam sæpe cadit in ignem, & crebrò in aquam.*

16 *Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum.*

Mat.9.14 luc.9.37

17 *Respondens autem Iesus ait, O generatio incredula & peruersa,*

---

8 *Sublatis autem*, ἐπάραντες δὲ. Vulgata, *Leuantes*, Erasmus per periphrasin minimè necessariam, *Vbi verò sustulissent*. Hoc interdum vnico verbo ἀναβλέπειν declaratur: vt suprà, 14.19.

9 *Nemini*, μηδενί. Eras. *Necui*, μή τινι, vt suprà, 16.20. *Quod vidistis*, τὸ ὅραμα. i. ἃ εἶδον, vt scribit Marcus 9,9. Vulg. & Eras. ad verbum, *Visionem*. ambiguè, articulo etiam prætermisso. Alioqui ὅραμα de visis nocturnis propriè dicitur, & Hazon vox Hebræa propheticis patefactionibus extraordinariis attribuitur, à quibus hoc quod hîc narratur non procul abfuit, vt Visionis etiam nomen retinere liceat.

10 *Igitur*, οὖν. Audita mētione resurrectionis à mortuis (quod adduci non poterāt vt præceptori tribuerent, vsque adeo vt quid hoc sibi vellet inter se disceptarēt sicut scribit Marcus) venit illis in mentē quod in Synagogis docebatur de Eliæ aduentu Messiam præcessuri, quem quum modò colloquentem cum præceptore vidissent, quærunt quînam ista quæ viderant, & quæ ex præceptore audiebāt, cum Scribarum doctrina congruant.

11 *Elias quidem veniet*, Ἠλίας μὲν ἔρχεται. ἔρχεται pro ἐλεύσεται, & ὁ ἐρχόμενος pro ὁ ἐλευσόμενος passim in his libris inueniūtur. Hæc autē intelligenda sunt forma dicendi è medio petita, perinde ac si diceret Christus, Verum quidem est quod Scribæ dicunt, Eliam videlicet antegressurum fuisse Messiam, & sequuturæ instaurationi viā aperiturū, sed &c.

12 *Quem non agnouerunt*, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν. In nono exemplari scribitur, καὶ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, Et non crediderunt ei. *Ei*, ἐν αὐτῷ. ad verbum, *In eo*. In vetustis duobus codicibus deest præpositio ἐν.

14 *Quidam*, ἄνθρωπος. In duobus exemplaribus additur τις. id est homo quidam: quod expressit Erasmus. *Accidens ei ad genua*, γονυπετῶν αὐτῷ. Vulg. *Prouolutus ante eum*. id est κυλινδούμενος ἐναντίον αὐτοῦ. Erasmus, *Flectens genua illi*. Atqui γονυπετεῖν (vt ipse Erasmus obseruauit in annotationibus) amplius aliquid significat, eum nimirum supplicantium gestum quem depingit elegantissimè Homerus Iliad. α, in extremo, vbi Thetidem describit Ioui supplicantem.

15 *Lunaticus est*, σεληνιάζεται. Lunatici vocantur qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, lycanthropia, cynanthropia, & qui ea melancholia morbo laborant quę Græcis medicis θηριώδης (id est fera & immanis) dicitur, aut alio furoris genere agitantur: de quibus poeta in hunc modum, *Quàm multos etiam furiis hinc sæpe videmus Vexari, sortémque animo indignamur acerbam*. Quorum etiam meminit Iurisconsultus Paulus l. Bouem. Tit. de Ædilitio edicto. Cæterùm hoc ita accipiendum est, hoc quidem loco, vt ad morbum, cuius causa naturalis fuerit, sciamus diabolicum quoque furorem accessisse, sicut indicant ea quæ paulò pòst commemorantur. Nec enim dubium esse potest quin Diabolus humores naturales perturbare & morbos quosuis inexpertos quidem hominibus alios, alios verò compertos ciere facilè possit, Deo potestatem illi faciente: sicut ex vlcere quoque illo Iobi apparet. Minimè est ergo nobis admittenda Photii opinio, existimātis hunc dici lunaticū ex vulgi opinione, non quòd talis esset aut quòd lunæ mutatio quicquam in dæmoniaco efficeret. Sunt autem hæc distinguenda, ne in eorum errorem incidamus qui profanè ridere solent quæcunque de dæmoniacis sacræ literæ testantur, quasi hæc omnia videlicet ad merè naturales morbos pertineant: quum suprà, 4.24, apertè lunatici à dæmoniacis distinguantur: & profana illa opinio infinitis Scripturę locis possit conuinci. *Malè afficitur*, κακῶς πάσχει. In vno codice legimus, κακῶς ἔχει. Vulg. ad verbum, *Malè patitur*. Eras. *Malè affligitur*, ἀθλίως θλίβεται.

16 *Obtuli*, προσήνεγκα. In duobus veteribus codicibus legitur προσήνεγκαν, id est obtulerunt, pro oblatus est. de quo dicendi genere alibi diximus.

17 *Peruersa*, διεστραμμένη. Sic Cicero, Roscii oculos peruersissimos fuisse dicit, id est διεστραμμένην ὄψιν. Era. *Distorta*.

πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.		¨quousque tandem ero vobiscum? quousque tandem¨ tolerabo vos? adducite mihi eum huc.		*quousque ero vobiscum? vsquequo patiar vos? afferte huc illum ad me.*
Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον· καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.	18	Et ¨ increpauit dæmonium Iesus, exiitque illud ab eo: & sanatus est puer ab illo momento.	18	*Et increpauit illum Iesus, & exiit ab eo dæmonium: & curatus est puer ex illa hora.*
Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον, Διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;	19	Tunc adeuntes discipuli Iesum priuatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud eiicere?	19	*Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secretò, & dixerunt, Quare nos non potuimus eiicere illum?*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν (Luc. 17. 6) ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ· καὶ μεταβήσεται· καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν.	20	Iesus autem dixit eis, Propter incredulitatem vestram. ‖amē quippe dico vobis, si habeatis fidem ¨ quantulū *est* granum sinapis, dicetis huic monti, ¨Transgreditor hinc illuc: & demigrabit:& nihil impossibile vobis erit.	20	*Dixit illis Iesus, Propter incredulitatē vestrā. amen quippe dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic. Transi hinc illuc: & transibit: & nihil impossibile erit vobis.*
Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.	21	Hoc verò genus *dæmoniorum* non ¨ egreditur nisi per precationem & ieiunium.	21	*Hoc autem genus non eiicitur nisi per orationem & ieiunium.*
(Inf. 20. 17 mar. 9. 31. luc. 9. 44) Ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.	22	‖ ¨ Versantibus autem ipsis in Galilæa, dixit eis Iesus, Futurum est vt Filius hominis tradatur in manus ¨ hominum.	22	*Conuersantibus autem illis in Galilæa, dixit illis Iesus, Filius hominis tradēdus est in manus hominum.*
Καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. Καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.	23	Et trucidabunt eum, sed tertio die suscitabitur. Et ¨contristati sunt vehementer.	23	*Et occident eum, & tertia die resurget. Et contristati sunt vehementer.*
Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες, τῷ Πέτρῳ καὶ εἶπον, Ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;	24	Quum autem venissent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt: dixeruntque, Præceptor vester ¨nō ¨soluit ¨didrachma?	24	*Et quum venissent Capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant, ad Petrum: & dixerunt ei, Magister vester nō soluit didrachma?*
Λέγει, Ναί. Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι δοκεῖ, Σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον;	25	Dicit, ¨ Etiam. Et quum ingressus fuisset domū, præuenit eū Iesus, dicens, Quid tibi videtur Simō? Reges terræ à quibus accipiūt tributa siue censū?	25	*Ait, Etiam. Et quum intrasset in domum, præuenit eum Iesus, dicens Quid tibi videtur Simō? Reges terræ à quibus accipiūt tributū vel cēsum?*

Quousque tandem, ἕως πότε. Sic rectè Erasmus, quū Vetus interpres neglexerit particulam πότε, quæ interdum quidem abundat, sed hîc habet suam emphasin. Quum autem bis repetatur, Erasmum miror posteriore loco prætermisisse, quum præsertim ista repetitio pondus addat sententiæ. *Tolerabo*, ἀνέξομαι: vel ad verbum, *Sustinebo*. Vulgata & Erasmus, *Patiar*. Sed aliquid amplius videtur significare ἀνέχεσθαι quàm πάσχειν. Multi enim etiam inuiti & repugnantes multa patiuntur. ἀνέχεσθαι autem dicuntur translatitiè qui volentes onus subeunt, & sub eo perdurant.

18 *Increpauit dæmonium*, ἐπετίμησεν αὐτῷ. Hoc exprimit disertè Lucas infrà 6.42. vt neque ambigere debuerit Hieronymus, neque rectè Theophylactus ad puerum retulerit. Est autem ex Hebræorum idiotismo relatiuum præpositum antecedenti, vt infrà 26.23.

20 *Quantulum*[*est*] *granum sinapis*, ὡς κόκκον σινάπεως. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sicut granum sinapis*: quod quum mihi videretur obscurum & ambiguum in Latino sermone, coacti sumus à verbis Græcis aliquantulū deflectere, vt planius loqueremur. *Transgreditor*, μετάβηθι, vel, *Abi*. nam Digrediendi vocabulū, quo solemus vti in transferendo hoc verbo, nullum hîc locum habet.

21 *Egreditur*, ἐκπορεύεται. Vulgata, *Eiicitur*. id est ἐκβάλλεται.

22 *Versantibus*, ἀναστρεφομένων, vel fortassis *Reuertentibus*: quæ significatio huius vocabuli etiam vsitata est, & non malè conuenit huic loco. Nam inde digressus rediit Capernaum per Galilæam, vt constat ex Marci 9.30. Hanc autem posteriorem interpretationem si sequaris, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ pro εἰς τὴν Γαλιλαίαν positum erit: & ita scriptum inuenimus in vno vetere codice. *Hominum*, ἀνθρώπων. In vno exemplari additur ἁμαρτωλῶν, id est peccatorum: quo vocabulo Gentes intelliguntur à fœdere Dei alienæ. Auget enim hæc quoque circunstantia sceleris atrocitatem.

23 *Contristati sunt*, ἐλυπήθησαν. Erasmus, *Mœrore affecti sunt*: qui tamen verterat ἐλυπήθη, indoluit, suprà 14.9.

24 *Non*, οὐ. Hæc particula nihil hîc negat, sed interrogat, vt alibi sæpe. Erasmus, *Num*. quo tamen aduerbio vtimur quum negatum esse volumus id de quo quærimus. *Soluit*, τελεῖ. id est soluere solet. *Didrachma?* τὰ δίδραχμα; Hoc est sicli Sanctuarii dimidium, quod Israelitæ pendebant olim ex Lege scripta, Exodi 30.13. Romani verò postea exegerunt, Iudæa subacta: qua de re sic scribit Iosephus, de Vespasiano loquens, Stipendium vbicunque degerent, Iudæis indixit, quos binas drachmas singulis annis inferre in Capitolium iussit, ita vt antea Hierosolymorum templo solebant. Annuum tamen hoc tributum fuisse quod templo persoluebatur, ex Mose probari non potest, nec etiam ex hoc Iosephi loco. Itaque mihi quidem videtur hoc potius de tributo accipiendum, quod Iudæa in prouinciam redacta, Romanis persoluebat: & quoniam census à Quirino tum peractus fuerat quum Iudææ hoc onus imponi cœperat, Census nomine dici cœpisse, vt infrà 22.17: quum tamen in singula familiarum capita, non ex censu esset impositum, vt ex certa summa didrachmæ, videlicet hîc expressa, apparet. Huius verò numi, id est dimidii stateris argentei, qui quatuor drachmarum erat, quales ipsi Iudæi olim signarant, veram imaginem hîc exprimendam curaui, expressam ex vero & puri puti argenti numo mihi à fido illo Christi seruo & beatæ memoriæ viro, Domino Ambrosio Blaurero, donato. Habet autem hic numus Samaritanis literis in-

signis, vna ex parte vrnam illam sacram, in qua recondita fuit Manna, superposita litera Aleph, qua declaratur simplex hic fuisse siclus, duarum videlicet drachmarum, quum duplus esset drachmarum quatuor, cum inscriptione שקל ישראל [SCHEKEL IISRAEL,] id est siclus Israel: ex altera verò, virgã illam Aaronis florentẽ, cum inscriptione ירושלם קדשה [IERVSCHALAIM KODSCHAH,] id est Ierusalem Sancta.

ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;

26 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄρα γε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί.

27 Ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτοὺς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον· καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα· ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

Κεφάλαιον ιη.

1 ΕΝ ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;

2 Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν,

3 Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

4 Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

¨à filiis suis, an ab alienis?

26 Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Iesus, ¨Nempe igitur liberi sunt filii.

27 Sed ne ¨offendiculũ eis præbeamus, profectus ad mare, mitte hamum: & eum piscem qui ¨ascenderit primus, tolle: & aperto ore eius, inuenies ¨statêrem: acceptum illũ da eis ¨pro me & pro te.

CAP. XVIII.

1 EO ipso tempore adierunt Iesum discipuli, dicentes, ¨Quisnam ¨maximus est in regno cælorum?

2 Et quum aduocasset ¨pueru lum Iesus, statuit eum in medio eorum,

3 ¶Et dixit, Amen dico vobis, nisi ¨conuersi fueritis, & fiatis vt pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cælorum.

4 Quisquis igitur ¨demiserit seipsum ¨sicut *est* puerulus iste, is est maximus ille in regno cælorum.

à filiis suis, an ab alienis?

26 *Et ille dixit, Ab alienis. Dixit illi Iesus, Ergo liberi sunt filii.*

27 *Vt autem non scandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum: & eum piscem qui primus ascenderit tolle: & aperto ore eius, inuenies statêrem: illum sumens, da eis pro me & te.*

CAP. XVIII.

1 *IN illa hora accesserũt discipuli ad Iesum, dicentes, Quis putas maior est in regno cælorum?* Mar.9.33. Luc.9.46.

2 *Et aduocãs Iesus paruulum, statuit eum in medio eorum,*

3 *Et dixit, Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in in regnum cælorum.* Inf.19.13. 1.cor.14.20.

4 *Quicunque ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cælorum.*

25 *A filiis suis*, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν. id est *à familia sua*. Hîc enim dubium non est quin filiorum nomen propriè accipiatur. Nam si Hebræorum more filios intelligi dicas pro veris & naturalibus, quos vocant, subiectis, quibus opponantur populi vi armorum subacti, falsa fuerit Petri responsio, quum & ipsi Romani ciues tributa soluerent: vt docet Dionysius libro Antiquitatum quarto, vsque ad L. Pauli Macedonici triumphum. Sed hic quæritur primùm quo sensu sit accipiendum quod dicit Christus, se Regiæ esse familię, ac proinde huius tributi lege nõ teneri. Deinde cur pro Petro etiã persolui didrachmã, ac non etiã pro reliquis vndecim discipulis, qui & ipsi erant eius domestici, iusserit. De priore respondeo, si de tributo templi ista narratio accipiatur, Christo vt ipsius Dei filio & vero templi Domino, debitum potius fuisse tributum, quàm ipse illud deberet. Sin verò de tributo intelligatur quod Romani, vt Iudæorum domini, exigebant, ad Christum, vt regia Dauidis familia ortum potius quàm ad Romanos vsurpatores, regiũ ius pertinuisse. De posteriore verò dico, Petrũ vt apparet ex iis quæ narrauit Mat. suprà 7,5 & 14, habuisse in illa vrbe domicilium & familiam, quod de reliquis Apostolis non dicitur. Exacta autem fuisse tributa dubium non est vbi familiæ sedem habebant.

26 *Nẽpe igitur*, ἄραγε. Vulg. & Eras. *Ergo*. Vide suprà 7.20.

27 *Offendiculum eis præbeamus*, σκανδαλίσωμεν αὐτούς. quasi videlicet subiectos doceamus Magistratibus esse rebelles: aut ne alii hoc exemplo abutantur. Vnde ergò Antichristiani pontificis potestas ciuilis supra Magistratus? *Ascenderit*, ἀναβάντα, ad hamum videlicet. Eras. *Prodierit*. quod respondet τῷ προϊέναι, vel ἐξιέναι. *Statêrem*, στατῆρα. Is igitur numus erat tetradrachmus: sicut etiam veteres testantur: ita tamen vt à statêre aureo distinguatur, quorum alii vnciales, id est octo drachmarum, alii didrachmi fuerunt. *Pro*, ἀντὶ, id est, ὑπέρ. Nam propriè ἀντί τινος significat Loco aut vice alicuius. Vide Marc. 10.45. Fortassis autem ab re non fuerit hîc annotare piscem qui à Plinio Faber, & Zeus à Narbonensibus Gallis, à Normanis autem & Picardis, *Doree* dicitur, Romæ ab hac historia piscem S. Petri vocari, nempe vt nihil sit in Euangelio quod Romæ non sit ludibrio expositum. qua de re vide, si libet, Rondeletũ de piscibus lib.10.cap.9.

IN CAPVT XVIII.

1 *Quisnam*, τίς ἄρα. Vulg. *Quis putas*. Eras. *Quis?* omissa particula expletiua, quam tamen Latini videntur exprimere, ipso etiam approbante infrà, 24.45. *Maximus* μείζων. Id est præstantiore ac ementiore gradu dignus, ac proinde cæteris præponendus. Somniabant enim Messiæ regnum quoddam terrenis imperiis simile, sicut tandem etiam est in imaginem bestiæ, id est imperii Romani, ab Antichristo trãsformata Ecclesia. Cõtra verò Christus ad virtutẽ ambitioni contrariam suos discipulos reuocat, non quòd ciuiliũ Magistratuũ gradus, aut Ecclesiasticarũ functionũ sanctã distinctionẽ, i. ad diuini verbi amussim exactã dãnaret, sed vt diuersã esse prorsus doceret administrãdi regni sui rationẽ, & eiusmodi disceptationũ causã tolleret.

2 *Puerulum*, παιδίον. Vulg. *Paruulum*: quod non tam est ætatis quàm staturæ. itaque meritò reprehenditur. Erasm. *Puellum*. Nonnulli parum probabiliter scribunt, hunc fuisse Ignatium illũ insignẽ sub Traiano Christi martyrem.

3 *Conuersi fueritis*, στραφῆτε. Phrasi Hebræa dictum est pro resipueritis, vt alibi docuimus.

4 *Demiserit*, ταπεινώσῃ. Vulg. ad verbũ, *Humiliauerit*. Nã ταπεινὸν grãmatici dictũ volunt quasi ἐδάφειον: sicut humilis Latinis ab humo dicitur. Sed humiliandi verbũ apud idoneos authores non legi, vnico Cic. loco excepto lib.2. de Nat. deorũ, vbi Humiliata animantia quædam appellat. Demissum autem eundem esse cum humili, vel illud Cic. indicat ex 5. Tusc. *Non est ausus*, inquit, *elatè & amplè loqui, quum humiliter demissèque sentiret*. Quid sit autem puerulo similem fieri, docet propheta suo exemplo Ps.131. *Sicut est puerulus iste*, ὡς τὸ παιδίον τοῦτο. Id est eo vsque vt puerulum, qualis hic est, moribus ambitionis & fastus nesciis referat. Ideo addidi verbum EST: ne quis videlicet putet hunc puerum specialiter commendari, quum potius in

istius exemplo proponatur puerilis ętas, istiusmodi rerum adhuc ignara, vt & aliorum multorum affectuum, quorum semina adhuc in puer[illegible]se non produnt.

Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτο ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.

Ὃς δ᾽ ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

Mar.9.42 luc.17.1.

Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται.

Εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλὸν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

Sup.5.30 mar.9.43

Καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Psal.34.8

5 Et quisquis exceperit aliquē ¨puerulum talē nomine meo, me excipit.

6 ‖Quisquis autem offendiculo fuerit alicui ex ¨paruis istis qui in me credunt, ¨præstiterit ei vt suspendatur mola ¨asinaria ¨in collo eius, ac demergatur in ¨profundo maris.

7 Væ mundo ab offendiculis. ¨necesse est enim vt eueniāt offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

8 ‖Si verò manus tua vel pes tuus ¨facit vt tu offendas, excinde ¨ea, & abiice abs te. bonū est tibi ad vitam ingredi claudum aut mancum ¨*potius* quàm duas manus vel duos pedes habentem cōiici ¨in ignem æternum.

9 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abiice abs te: bonum est tibi ¨luscum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem coniici in gehennam ignis.

10 Videte ne contemnatis aliquem ex paruis istis: ‖dico enim vobis, ¨angelos eorum in cælis ¨per omne *tempus* intueri faciem Patris mei qui in cælis est.

5 Et qui susceperit vnum paruulum talem in nomine meo, me suscipit.

6 Qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis qui in me credunt, expedit ei vt suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.

7 Væ mundo à scandalis. necesse est enim vt veniant scandala: veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit.

8 Si autem manus tua, vel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & proiice abs te. bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel claudum, quàm duas manus, vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum.

9 Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, & proiice abs te: bonum tibi est vnum oculum habentem in vitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.

10 Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis: dico enim vobis quia angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei qui in cælis est.

" Notat Hieronymus [illegible] ad [illegible] grauioris criminis reor. vt et apud Græcos fuit [illegible]. Vide Diodo. pag. 529. et Polyb. 58. et de [illegible] et modo vide [illegible] pag. 307.

Angeli puerorum.

5 *Puerulum talem*, παιδίον τοιοῦτο. Id est quempiam, vt dixi, ita sese demittentem vt puerum referat. Nec enim propriè de pueris agit: sed hoc adiecit aduersus eos qui de modestia retinenda admoniti, & vt de iure suo potius vltro cædant quàm altiora cogitent, obiicere vulgatum illud prouerbium consueuerunt, eum qui sese ouem faciat luporum lanienę sese exponere. Istos igitur contrà maximè sibi curæ esse, Dominus testatur: nec impunè laturos quicunque in simplicitate incedentes interturbarint, præbita ipsis impingendi occasione: tantum abest vt eos vi & iniuriis opprimi patiatur.

6 *Paruis*, τῶν μικρῶν. Vulg. & Eras. *Pusillis*. Rursum autem paruos fideles non ætatis, sed ταπεινοφροσύνης ratione à Christo designari arbitror. Quod si quis tamen contendat de ætate puerili hîc agi, quam etiam nō nego peculiari quadā Dei prouidentia regi, non rectè tamē concluserit infantes esse fide præditos quæ non sit ex auditu, quoniam adiicitur istos paruos in Deū credere, quum de iis demum fatendum sit Christum disserere, qui malis dictis aut factis possent à fide & recto cursu auerti, quod in infantes non cadit, nulla dū intelligētia præditos. *Præstiterit ei*, συμφέρει αὐτῷ. Ad verbum, *Confert ei*. Sed hoc videtur comparatè accipiendum, sicut fecimus, mutato etiam tempore. Sic etiam paulo pòst videtur καλὸν vsurpari pro ἄμεινον. Vulg. & Eras. *Expedit*. *Asinaria*, ὀνικὸς. id est grandis: vt opponatur trusatili, sicut annotat Hilarius. Nonnulli de mola inferiore intelligunt, quæ ὄνος vocatur, & crassior esse solet, quum superiori substernatur. In vno manuscripto exemplari scriptum inuenimus λίθος μυλικὸς, lapis molaris. *In*, ἐπὶ. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant εἰς: in vno tamen legimus περὶ, circa. Latini in hoc dicendi genere fere vtuntur præpositione de, vel Ex. *Profundo*, πελάγει. id est τῷ βάθει. Dicitur enim πέλαγος quod Latini Altum vocant. postea verò pelagus pro ipso mari cœptum est vsurpari: & ita interpretatus essem nisi adderetur τῆς θαλάσσης.

7 *Necesse est*, ἀνάγκη ἐστίν. Et tamen nemo inuitus est alteri offendiculo, sed vel per incogitantiam, vel ἐκ προαιρέσεως. Discrimen est igitur inter Necessitatem & Coactionem. Item non est hæc necessitas à Deo, sed ab homine, corruptione voluntaria. Ergo necessitas non inuoluit Deum peccato. Item quanuis offendicula necessaria eueniant: væ tamen est mundo propter offendicula. Non est igitur vera consequutio, Iniustè puniri peccatores, si necessariò peccant.

8 *Facit vt tu offendas*, σκανδαλίζει σε. Vide suprà, 5.29, & 30. *Ea*, αὐτά. Vulgata, *Eum*. id est αὐτόν. [*Potius*] *quàm*, ἤ. Aut καλὸν positum est pro ἄμεινον, aut subauditur μᾶλλον, sicut apud Homerum in illo versiculo, βούλομ᾽ ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι, lib. Iliad. α. Et in illo impio senario, θέλω τύχης σταλαγμὸν ἢ φρενῶν πίθον. Sic quoque apud Hebræos fere subauditur particula יותר [*iother*] ante מן [*min*] vt Psal. 118.8, & 9. item Prouerb. 3.13. *In*, εἰς. Vulgata & Erasmus, *Ad*. id est πρός. Nam etiam permutantur sæpe istę prępositiones, sicut aqud Hebræos ב pro אל.

9 *Luscum*, μονόφθαλμον. Vulgata, *Vnum oculum habentem*. Plautus Vnioculum dixit. Ego autem cum Erasmo Luscum interpretari malui. Nam luscus Latinis dicitur qui altero captus est oculo, non is quem Galli vulgò vocant *vn lousche*, Latini strabonem, Gręco etiam vocabulo.

Luscus.

10 *Angelos eorum*, ἀγγέλους αὐτῶν. Id est Angelos ipsis peculiariter adhibitos custodes aduersus Satanam, & impuros spiritus, vt ex plurimis veteris præsertim testamenti testimoniis liquet. Nec enim de puerili duntaxat ętate, quam tamen Deus peculiari cura dignatur, sed de verè piis omnibus agit, quos cur paruulos vocet, prępositio puerili exemplo, antea diximus. *Per omne* [*tempus*,] διὰ παντός. Subauditur χρόνου, quod ego expressi. Neque video cur minus Latinè dicatur Per omne tempus, quàm Ad omne tempus. Vulgata tamen & Erasmus interpretari solent, *Sēper*. id est ἀεί. *Intueri faciē patris mei*, ὅτι βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου. Id est apparent coram patre meo vt ministri ab eo seruandis piis omnibus quantùlibet vilibus in hominū cōspectu, destinati & ipsius iussa singulis momentis expectantes.

11 Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

12 Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;

13 Καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτὸ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.

14 Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.

15 Ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε, καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου· ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου·

16 Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο· ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.

17 Ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ Ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.

11 ‖ ⁚ Venit enim Filius hominis vt seruet quod perierat.

12 ‖Quid vobis videtur? si fuerint alicui ⁚ homini centum oues, & errauerit vna ex iis, nonne relictis ipsis nonagintanouē, ⁚ profectus in montes, quærit eam quæ aberrauerat?

13 Quod si acciderit vt inueniat eam, amē dico vobis, gaudet super ea magis quàm super illis nonagintanouem quæ nō aberrarant.

14 Ita ⁚ nō vult Pater vester qui in cælis est, vt pereat ⁚ vllus ex paruis istis.

15 ‖ ⁚ Si verò peccauerit ⁚ in te frater tuus, ito, & argue eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus es fratrem tuū:

16 Sin verò te non audierit, assume tecum adhuc vnum aut duos: ‖vt ⁚ ex ore duorum aut trium testium ⁚ confirmetur ⁚ res tota.

17 Quòd si ⁚ neglexerit eos audire, dic ⁚ Ecclesiæ: quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi velut quispiam Ethnicus & quispiam publicanus.

11 *Venit enim Filius hominis saluare quod perierat.* — Luc. 19.10

12 *Quid vobis videtur? si fuerint alicui centum oues, & errauerit vna ex eis, nónne relinquit nonagintanouem in montibus & vadit quærere eam quæ errauit?* — Luc. 15.4

13 *Et si contigerit vt inueniat eam, amen dico vobis quia gaudet super eam magis quàm super nonagintanouem quæ non errauerunt.*

14 *Sic non est voluntas ante Patrem vestrum qui in cælis est, vt pereat vnus de pusillis istis.*

15 *Si autem peccauerit in te frater tuus, vade, & corripe eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus eris fratrem tuum:* — Leu. 19.17, eccles. 19.13, luc. 17.3, iac. 5.18.

16 *Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos: vt in ore duorum vel trium testium stet omne verbum.* — Deut. 19.5, ioh. 18.17, 2. cor. 13.1, heb. 10.28

17 *Quòd si non audierit eos, dic Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & publicanus.* — 1. cor. 5.9, 2. thess. 3.14.

---

11 *Venit enim*, ἦλθε γάρ. Tota hæc periodus in nonnullis Græcis codicibus non reperitur.

12 *Homini*, ἀνθρώπῳ. Vetus interpres vel hoc non legit, vel prętermisit, sed nulla sensus iniuria: quanuis, nisi exprimas, subaudiri necesse sit, vt vis comparationis intelligatur. *Profectus in montes*, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθείς. Erasmus Veterem interpretem sequutus vertit, *In montibus, & vadit.* Coniungit enim ἐπὶ τὰ ὄρη cum pręcedentibus: quo modo etiam legit Theophylactus, per Montes Cælum intelligens. Sed hoc dicendi genus non ita est vsitatum, & in plerisque antiquis exemplaribus hæc ita distincta sunt vt ἐπὶ τὰ ὄρη coniungatur cum participio πορευθεὶς, quod melius conuenit, vt tanto maius quærendę per solitudines medias aberrātis ouis studium demonstretur. Syrus tamen interpres vult oues 99 in mōtibus relinqui à pastore, aberrantem ouem alibi quęsituro.

14 *Non vult Pater vester*, οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, *non est voluntas coram Patre vestro.* qui Hebraismus mihi visus est obscurior.
Vllus, εἷς. Ita scriptum reperimus in veteribus codicibus. Erasmus autem mauult legere ἕν, vt subaudiatur παιδίον. Idem autem valet εἷς atque vel Vnus, id est Vllus, vt sensus ipse ostendit.

15 *Si verò*, ἐὰν δέ. Optimè ista cohærent. Vbi enim de iis disseruit qui sunt aliis offendiculo, nunc quid sit iis agendum declarat quibus obiectum est offendiculum: quos ita vult esse comparatos vt saluti fratrum consulant, & sit eorum Zelus fraterna charitate sic temperatus, vt ad extrema remedia non nisi tentatis mitioribus omnibus remediis deueniant. *In te*, εἰς σέ. id est, te tantùm conscio. Falluntur enim qui de priuatis iniuriis hoc accipiunt, quum Christus nihil aliud voluerit his verbis quàm occulta peccata à manifestis distinguere. Itaque peccare in aliquem dicitur non modò qui priuatim eum lædit, sed etiam qui eo tantùm conscio vel in Deum vel in alium quemuis peccat.

16 *Ex ore*, ἐπὶ στόματος. Hebraicè עַל־פִּי [hal-pi] id est sermone ac testimonio. Sic enim accipitur interdum Oris vocabulum pro sermone & loquutione: vt Num. 3.16. atque adeo pro tacito etiam testimonio, id est quum res ipsa per se loquitur, vt infrà, 21.16. *Confirmetur*, σταθῇ. id est, ratum firmúmque habeatur, vt ad Ecclesiā vocatus reus pertinax inficiari factum & pertinaciam non possit. quod Hebræis explicatur verbo יקום [iakum.]
Res tota, πᾶν ῥῆμα. Hebraicè דבר [dabar] id est negotium de quo agitur.

17 *Neglexerit audire*, παρακούσῃ. id est, non sit audire dignatus, aut se audire dissimularit. Nam hoc significat παρακούειν: sicut παρορᾶν dicuntur qui non dignantur aspicere, vel fingunt se non videre. Vulgata & Erasmus, *Non audierit.* id est μὴ ἀκούσῃ. *Ecclesiæ*, ἐκκλησίᾳ. Quidam nuper conuertit Reipublicę, huc fortasse respiciens quòd in Iudicum consortium etiam Leuitæ & Sacerdotes olim in repub. Israelitica legebantur, aut quia existimauit de negotiis forensibus hîc agi: quod etiamsi ill concederem, minimè tamen ipsius interpretationē approbarem, quum Reipub. vocabulum pro ipso Senatus aut populi cōuentu vsurpari non soleat: vt quid illud sit, dicere Reipub. vix à quoquam intelligi posse videatur. Sed de animi offensionibus hîc agi & Senatu ecclesiastico, (cuius iurisdictio à Politici magistratus functione, in Ecclesia præsertim Christiana, apertissimè distinguitur) vel ex eo constat quod de ligando & soluendo postea commemoratur. Neque enim Christus politicas leges præscribit. Hæc autem potestas ac iurisdictio penes eos erat qui ἀρχισυνάγωγοι propterea vocantur Mar. 5.22. & huius consuetudinis exemplum extat apud Iohan. 9.22, item 12.42, item 16.2. vt apud Iudęos idem fuisse videatur pœnę genus, ἀποσυνάγωγον γίγνεσθαι, atque apud Christianos Excommunicari. Porro de ecclesię vocabulo diximus suprà 16.18. Sed notandum est turpiter errare qui ex hoc loco confici volunt, de singulis rebus referendum esse ad totius multitudinis cœtum. Aiunt enim Ecclesię nomen nusquam aliter accipi: quod vel ex hoc ipso loco falsum esse conuincitur. Nam certè tanquam de Iudęis hęc dici apparet saltem ex eo quod addit, Sit tibi sicut Ethnicus & publicanus. Sed iudicia de his rebus penes Seniores fuisse apud Iudęos, nec semper cogi consueuisse totū populi cœtū, omnes illarum rerum scriptores testantur. & certè nisi Christus ad suorum temporum consuetudinem totum hunc sermonem accommodasset, quis eum loquentem intellexisset? Quòd si quis excipiat, tyrannicam fuisse illam consuetudinem, ne id quidem verè dixerit, quum Christus sic loqui nō potuerit quin eum morem vt legitimum approbaret. Neque verò quum hęc dico, Oligarchiā velim in Ecclesiam Dei inuehi, quæ illam tantopere deformauit, atque adeò penitus transformauit: sed doceo Aristocratiam Christianam non esse nouum aliquod institutum, Dei verbo & Democratię Ecclesiasticę repugnans: sicut nonnulli ex vnica vocula temere arrepta sunt arbitrati. Postremò obseruádum

etiam est Ecclesiæ nomen hoc vno loco totius noui Testamenti de Iudæis dici: quorum alioqui generales cœtus solent Synagogæ peculiari nomine vocari. quanuis Græ-interpretes in vetere Testamento aliquoties Hebræam vocem קהל [*cahal*] verterint ἐκκλησίαν, & quidem de 5 hoc ipso cœtu agentes vt 1. Paralip.13,2 & 9. Itaque Euangelista pro Seniorum collegio ἐκκλησίαν dixit. Lucas autem πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, 22.66. Vide infrà, Marci 5.22.

Quispiam Ethnicus, ὁ ἐθνικός. id est profanus & alienus à religione. Nam solent sacri scriptores ἔθνη & ἐθνικοὺς Græcè vocare eos qui Hebraicè גוים [*goÿm*] dicuntur. id est, qui erant alieni à Repub. Israelis, & fœdere promissionis non comprehendebantur: vt ait Paulus Ephes. 2, 12. Latini theologi postea (quorum auctoritatem libens sequor) Ethnicos Græco nomine appellarunt. Articulum autem conati etiam sumus exprimere, qui hoc quidem loco est δόριστος. itaque interpretati sumus particula indefinita Quispiam.

Ioh.20.23 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.

Πάλιν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ Luc.17.4 ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις;

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ᾽ ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.

Luc.17.4 Διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ.

Ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων.

Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι.

Πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ᾽ ἐμοί, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω.

18 Amen dico vobis, ‖ quæcunque ligaueritis in terra, erunt ligata ∵in cælo: & quæcũque solueritis in terra, erunt soluta in cælo.

19 ∵Rursum dico vobis, si duo ex vobis ∵ consenserint in terra, ∵ quodcunque petierint, fiet eis à Patre meo qui in cælis est.

20 Vbi enim sunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic sum in medio eorum.

21 Tunc adiens eum Petrus dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? *an* ‖ vsque septies?

22 Dicit ei Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque ∵ septuagies septies.

23 ‖Propterea simile est regnum cælorum regi, qui voluit conferre rationem cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei quidam debitor decies mille talentorum.

25 Quum autem is ∵ non posset *hæc* reddere, iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & liberos, & omnia quæ habebat, & ∵reddi *debitum*.

26 Procidens ∵ ergo ∵ seruus ille ∵adorabat eum, dicens, Domine, ∵ differ iram in me, & omnia tibi reddam.

18 *Amen dico vobis, quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo: & quæcunque solueritis super terram erunt soluta & in cælo.*

19 *Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quæcunque petierint, fiet illis à Patre meo qui in cælis est.*

20 *Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.*

21 *Tunc accedens Petrus ad eum dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? vsque septies?*

22 *Dixit illi Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.*

23 *Ideo assimilatum est regnum cælorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum seruis suis.*

24 *Et quum cœpisset rationem ponere, oblatus est ei vnus qui debebat ei decem millia talenta.*

25 *Quum autem non haberet vnde redderet, iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & filios, & omnia quæ habebat, & reddi.*

26 *Procidens autem seruus ille orabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.*

Plus p[ro]pe B. versio. Nam hac voce vt observat Mercerus exprimitur Hebraicum illud. ארך אפים tardus ira.

---

18 *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Quę hoc loco philosophatur Origenes in hoc genere dicendi, quum paulo antè Christus Petrum alloquens, 16.19, dixerit plurali numero, ἐν τοῖς οὐρανοῖς, (si quidem hęc sunt Origenis) non modò inepta sunt, sed etiam Hebræorum linguę summam arguunt imperitiam. Appellant enim Hebræi cęlos plurali numero שמים [*schamaim*] & in vno vetere exemplari disertè scriptum inuenimus ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Res ipsa denique ostendit istas speculationes prorsus vanas esse & inanes.

19 *Rursum*, πάλιν. In antiquis omnibus codicibus additur ἀμὴν, amen. *Consenserint*, συμφωνήσωσι. Translatio est à corpore ad animum. nam de voce & cantu propriè id dicitur. *Quodcunque*, περὶ παντός. Vulg. ad verbum, *de omni re*, quod etiam videtur coniungi posse cum verbo συμφωνήσωσιν, conuenerint.

22 *Septuagies septies*, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ad verbum, *Septuagies septem*, videlicet peccata. Sed tamen potius videtur ἑπτὰ pro ἑπτάκις positum ex Hebręorum more, apud quos שבע [*schebah*] vtrunque declarat.

25 *Non posset reddere*, μὴ ἔχοντος ἀποδοῦναι. ἔχειν pro δύνασθαι (id est habere pro posse) frequenter ponitur. Itaque hæc interpretatio simplicissima est. Vulg. *Non haberet vnde redderet*. Erasmus etiam longius à Græcis recedens, *Non esset soluendo*. quod Grȩcis significat οὐχ οἷόν τε εἶναι ἀποδοῦναι. *Reddi [debitum,]* ἀποδοθῆναι. Subaud; τὸ ὀφειλόμενον, vt loquitur infrà 30. Erasmus, *Fieri solutionem*, sensu rectè expresso.

26 *Ergo*, οὖν. Vulgata & Erasmus, *Autem*, id est δὲ. *Seruus ille*, ὁ δοῦλος. In tribus vetustis codicibus, additur ἐκεῖνος, ille. quo modo etiam legit Vetus interpres: quanuis appositus articulus satis declaret διαφοράν. *Adorabat*, προσεκύνει. Admonet Erasmus se in nonnullis exemplaribus legisse παρεκάλει, id est precabatur. pro quo Vetus interpres, *Orabat*: nisi corrupta sint exemplaria. Sed suspicor corruptum fuisse locum à quopiam, qui ciuilem adorationem in Oriente passim vsurpatam, non potuit à Dei cultu distinguere. *Differ iram in me*, μακροθύμησον ἐπ᾽ ἐμοί. Hoc loco θυμὸς iram significat, & quidem pręcipitem, quam Galenus propriè ὀξυθυμίαν appellat: irȩ acerbitatem & pręcipitationem dicere possumus: quod Cicero excandescentiam commodissimè interpretari videtur: animum autem Horatius in illo versiculo, *Ira furor breuis est, animum rege*. Vnde & animosi Grȩcis dicuntur θυμώδεις, vel θυμοειδεῖς, atque adeò θυμικοί. Est autem Galeno non parua differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμώδεις: quo modo etiam apud Latinos non tantùm inter irȩ prȩcipitis, sed etiam inter acerbȩ vehementisque iracundiæ homines, & animosos differentia ma-

xima

xima est. Irám igitur qui cohibere & veluti procul abiicere possunt, dicũtur μακρόθυμοι: quos nonnulli longanimes vocant, vocabulo parum Latino: & μακροθυμία idem penè est quod πρᾳότης, lenitas & clementia: quæ tamẽ & à lentitudine. i. ἀοργησίᾳ, & animi desponsione & demissione (quam Græci quoque μικροθυμίαν & ἀθυμίαν vocant) distinguitur. Vulgata, *Patientiam habe*. Erasm. *Esto patiens*, quæ eodem recidunt. Sed Tertullianus & Cyprianus eum sequutus, nõ rectè vertunt Magnanimitatem, quæ μεγαλοψυχία dicitur.

---

27 Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτόν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ.

28 Ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια· καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων, Ἀπόδος μοι ὅ,τι ὀφείλεις.

29 Πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτόν, λέγων, Μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι.

30 Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν· ἀλλ' ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακήν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

31 Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα, καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

32 Τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ, Δοῦλε πονηρέ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με·

33 Οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα;

34 Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ.

35 Οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιθ.

1 ΚΑΙ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

27 Commotus autem intima misericordia dominus serui illius, ⁚dimisit eum, & ⁚mutuum remisit ei.

28 Egressus verò seruus ille inuenit vnum ex conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & prehensum eũ ⁚suffocabat, dicẽs, Redde ⁚quod debes.

29 Procidens ergo conseruus eius ⁚ad eius pedes, precabatur eum, dicẽs, Cohibe iram erga me, & ⁚omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: sed ⁚abiens cõiecit eum in carcerem, quousque redderet debitum.

31 Quũ autẽ vidissent cõserui eius ⁚quæ facta fuerant, doluerunt vehementer: & quum venissent, ⁚declararunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipsius dixit ei, Serue male, totũ debitum illud remisi tibi, quia precatus es me:

33 ⁚Nónne oportuit & te misereri conserui tui, vt & ego tui misertus sum?

34 Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, vsq; quo redderet id omne quod sibi debebatur.

35 Ita & Pater meus cælestis faciet vobis, nisi remiseritis suo quisque fratri ex cordibus vestris, ⁚offensas eorum.

CAP. XIX.

1 ET factum est, quum ⁚finiisset Iesus sermones istos, ⁚soluit à Galilæa, & venit in fines Iudææ, ⁚traiecto Iordane.

27 *Misertus autem dominus serui illius dimisit eum, & debitum dimisit ei.*

28 *Egressus autem seruus ille inuenit vnum de conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens, Redde quod debes.*

29 *Et procidens conseruus eius rogabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.*

30 *Ille autem noluit: sed abijt, & misit eum in carcerem, donec redderet debitum.*

31 *Videntes autem conserui eius quæ fiebant, cõtristati sunt valde: & venerunt, & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant.*

32 *Tunc vocauit illum dominus suus, & ait illi, Serue nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniã rogasti me:*

33 *Nónne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?*

34 *Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet vniuersum debitum.*

35 *Sic & Pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.*

CAP. XIX.

1 *ET factum est, quum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudææ trans Iordanem.* Mar.19.1.

---

27 *Dimisit*, ἀπέλυσεν. Nempe quoniam vinciri & venire ipsum iusserat. Eras. *Absoluit*. Atqui (ni fallor) absoluere dicitur debitor qui soluit quod debet: non creditor, qui debitum condonat. *Debitum*, δάνειον. Vel, vt Erasm. *Æs alienum*. quum alioqui significet propriè quod mutuo sumptum est. Hîc autem accipitur pro eo quod ex bonis heri seruus interuerterat, ac proinde cui restituendo tenebatur, id est vt mox scribitur τὸ ὀφειλόμενον.

28 *Suffocabat*, ἔπνιγε. Eras. longo vsus circuitu, *Obtorto collo trahebat*: sensu tamen fideliter expresso. *Quod*, ὅ,τι. In omnibus vetustis legitur εἴ τι, siquid: sed perperam.

29 *Ad pedes eius*, εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ. Hæc omissa sunt à Vetere interprete & ab Eras. quæ tamen in omnibus nostris vetustis codicibus Græcis reperi. *Omnia*, πάντα. Hoc deest in sex veteribus codicibus, nec tamen videtur redundare.

30 *Abiens*, ἀπελθών. Vel abundat hoc participium ex vulgata loquendi cõsuetudine, sicut pleraque alia: vel simplicem motum declarat. Neque enim existimãdus est creditor ab illius latere discedere, sed potius illum per vim rapere in carcerem. Itaq; rectius fortassis verterimus Pergens quàm Abiens, nisi malimus intelligere, abiisse cum eo, videlicet quem ipsemet in carcerem rapiebat.

31 *Quæ facta fuerant*, τὰ γενόμενα. In quibusdam codicibus legitur γινόμενα, Quæ fiebant: quo modo vertit Erasm. & Vetus interpres. *Declararunt*, διεσάφησαν. Vulg. *Narrarunt*: id est, διηγήσαντο.

33 *Nónne oportuit*, οὐκ ἔδει. In quodam exemplari additur οὖν, *ergo*. 35 *Offensas eorũ*, τὰ παραπτώματα αὐτῶν. Hæc non legit Vetus interpres, neque Hieronymus: sed, nisi addas, absolutè ponetur verbum ἀφιέναι: quod vix alibi reperias. Præterea in omnibus Græcis codicibus hæc scripta inueni.

IN CAP. XIX.

1 *Finiisset*, ἐτέλεσεν. Vulgata & Erasmus, *Consummasset*: quod melius respondet composito συντελεῖν. Interdum tamen etiam consummandi vocabulo vtimur, præsertim in passiuo, vt amphiboliam vitemus. *Soluit*, μετῆρεν. Vulgata, *Migrauit*. Erasmus, *Demigrauit*, idest μετῴκησεν: vterque impropriè, quum hîc agatur de nauigatione, & proprio vocabulo sit vsus Euangelista. *Traiecto Iordane*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Trans Iordanem*. Sed illo modo malui conuertere, ne existimaret lector Iordanem medium fuisse inter Iudæam & Galilæam. Describitur enim hoc loco non situs Iudææ, sed

iter quo Dominus contendit in Iudæam, nimirum per eã regionem quæ Peræa dicitur, vt apertius explicat Marcus, qui addit, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, quum poſſet Chriſtus per Samariam non traiecto lacu, in Iudæam peruenire.

2 Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ.

3 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς; (Gen.1.14.)

5 Καὶ εἶπεν, Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν; (Gen. 2.24. 1. cor. 6. 16. ephes. 5. 31.)

6 Ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

7 Λέγουσιν αὐτῷ, Τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι, βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν; (Deut. 24. 1.)

8 Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.

2 Et ſequuta eſt eum turba multa, ⁘ſanauítque eos illic.

3 Tunc adierunt eum Phariſæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini ⁘dimittere vxorem ſuam ⁘ quauis ex cauſa?

4 Ille verò reſpondens dixit eis, ⁘Non legiſtis ‖ ⁘opificem ab initio ⁘ feciſſe maſculum & fœminam?

5 Et dixiſſe, ‖Propterea ⁘dereliquet homo patrem & matrem, & ⁘agglutinabitur vxori ſuæ: & ⁘ qui duo *fuerant*, erunt vna caro?

6 Itaque non amplius ſunt duo, ſed vna caro. quod ergo ⁘Deus ⁘coniunxit, homo ne ⁘ſeiungat.

7 Dicunt ei, Cur ergo ‖Moſes mandauit dare libellum diſceſſionis, & eam dimittere?

8 Dicit eis, Moſes ⁘ pro duritia cordis veſtri ⁘ pmiſit vobis dimittere vxores veſtras: cæterùm à principio nõ fuit ita.

2 Et ſequutæ ſunt eum turbæ multæ: & curauit eos ibi.

3 Et acceſſerunt ad eum Phariſæi tentantes eum, & dicentes, Si licet homini dimittere vxorẽ ſuam quacunque ex cauſa?

4 Qui reſpondens ait eis, Non legiſtis quia qui fecit ab initio, maſculum & fœminam fecit eos?

5 Et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna?

6 Itaque iam non ſunt duo, ſed vna caro. quod ergo Deus coniunxit, homo non ſeparet.

7 Dicunt illi, Quid ergo Moyſes mandauit dare libellum repudij, & dimittere?

8 Ait illis, Quoniã Moyſes ad duritiam cordis veſtri permiſit vobis dimittere vxores veſtras: ab initio autem non fuit ſic.

---

2 *Sanauit*, ἐθεράπευσεν. Id eſt ὑγίασεν, vt loquitur Ariſtoteles: quum alioqui non quiſquis θεραπεύει, etiam ſanet.

3 *Dimittere*, ἀπολῦσαι. De hoc verbo diximus ſuprà 1.19. Eraſmus, *Diuortium facere*: periphraſi minimè neceſſaria. *Quauis ex cauſa?* κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; Nam αἰτία quidem & cauſam & crimen declarat: & in vno exemplari legimus ἁμαρτίαν, peccato. Sed cauſæ nomen potius conuenit, quum etiam ob deformitatem Iudæi dimittere ſæpe ſolerent vxores. vt Deut. 24. 1.

4 *Non*, οὐκ. Id eſt, Annon? de quo diximus ſuprà, capite 16, verſu 13. *Opificem*, ὁ ποιήσας. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Qui fecit*: quod perobſcurum eſt, niſi addideris ἄνθρωπον: id eſt hominem. Placuit igitur potius ex Hebræo idiotiſmo accipere pro participio abſoluto, id eſt הבורא [*habore*] vel העשה [*haboſeh*,] vt loquuntur Hebræi. Græci diſertiores dicerent ὁ δημιουργός. Latinè autem verbali nomine hoc explicandum eſt. Sic etiam ſuprà 8.33, appellatione τῶν βοσκόντων intelliguntur paſtores. *Feciſſe*, ὅτι ἐποίησεν. Suſtulimus pronomen αὐτοὺς, Eos: quia ſic redundat ex Hebr. idiotiſmo, vt ſenſum huius loci poſſit etiam perturbare in Latino ſermone.

5 *Derelinquet*, καταλείψει. Vulgata, *Dimittet*: quod reſpondet τῷ ἀφιέναι. Eraſmus, *Deſeret*. quod durius eſt, & melius videtur reſpondere τῷ ἐγκαταλείπειν. Hoc autem loco nihil aliud ſignificatur quàm liberos ducta vxore nouam familiam inſtituere, relicto videlicet paterno & materno conuictu, vt rectè verbum Hebræum quo vſus eſt Moſes Gen. 2. 24. expoſuerit Chaldaicus Paraphraſtes, cubile patris & matris, id eſt (vt ego interpretor) habitationẽ domeſticam deſerere. *Agglutinabitur*, προσκολληθήσεται. Vulgata, *Adhærebit*, αἰθέξεται. Eraſmus, quem hîc ſequor, optimè expreſſit Græcum vocabulum, quo ſignificatur arctiſſima coniunctio viri & vxoris, quaſi glutine coniunctorum. *Qui duo [fuerant,] erunt vna caro*, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Vulg. & Eraſm. ad verbum, *Erunt duo in carne vna*, vel, *in carnem vnam*. Syrus interpres τοὺς δύο accipit pro ἀμφὼ, *Ambo*. Ego putaui primùm explicandam eſſe vim articuli οἱ, quo ſignificatur conditio coniugum ante matrimonium: quod commodiſſimè exprimeremus totidem verbis vernacula noſtra lingua, *Les deux ſeront vne perſonne*. Latinè verò non item. Deinde illuſtrandus eſt omnino hic Hebraiſmus, quo vix quicquam dici poteſt obſcurius in Latino ſermone. Itaque ſciendum eſt verbum ἔσονται, erunt, accipi pro γενήσονται, id eſt fient: vt in illis dicendi formulis, Eſto mihi in protectorem, Eris nobis in 5 caput. Præterea præpoſitio à Latinis exprimi non ſolet in hoc dicendi genere, niſi quum dicimus, Eſſe pro amico, id eſt amici loco: quod Hebræi dicerent Eſſe in amicum. qui ſenſus huic loco non conuenit. Denique vna caro nihil aliud declarat quàm vnum corpus: vt explicatur 1. Cor. 10 7. 16. quem Hebraiſmum retinuimus, quia non eſt tam obſcurus quin facilè intelligi poſſit: quum frequentiſſimè ſoleat in Sacris ſcriptoribus occurrere. Hic ergo ſenſus eſt, Qui ante duo erant homines, incipiunt quaſi vnus homo eſſe, quod ipſe poſtea explicat. Moſes autem duorum non 15 meminit, nec propterea (vt volunt qui polygamiam audẽt adſtruere) additum eſt quicquã verbis Moſis, quũ de duobus ibi agi, non de pluribus conſtet.

6 *Deus*, ὁ Θεός. Hinc fit vt quum cæteri contractus humanæ ſocietatis, ſicut conſenſu mutuo contrahuntur, ſic 20 etiã diſſoluantur: coniugii tamen vinculũ ipſi coniuges ſoluere nequeãt, ſed ſolus Deus qui cõiuges cõciliauit: ac proinde leges de cõiugiorum diremptione ne Impp. quidem ponere præter Dei verbum licuerit. *Coniunxit*, συνέζευξεν. Inde coniuges dicti, & cõiugium: quod vocabulum 25 Græco penitus reſpondet, ſeruata etiam tranſlatione à iugo. Eraſmus, *Copulauit*. *Seiungat*, χωριζέτω. Vulgata & Eraſmus, *Separet*. quod vocabulum melius exprimit τὸ ἀφορίζειν, vt alibi diximus. Neque tamen ignoro, ſeiungere opponi τῷ ἀποζευγνύειν, quo verbo vtitur Euripides de hac 30 eadem re (id eſt de matrimonii diſſolutione) loquens. Sed quum neceſſariò quærendum eſſet ſynonymum, illud præ cæteris delegi quod cum ſuperiore συζευγνύειν pugnat ex diametro. Sic autem antiquari legem illam Moſis cõſtat, largiore videlicet Spiritu Dei nobis per Euangelium con35 ceſſo, vt planè repudianda ſit eorum ſententia, qui nunc quoque illam valere poſſe in Eccleſia Chriſtiana cenſent: etiam ſi nonnulli inter eos qui Chriſtiani ſunt nomine, reperiantur non minus duri & iniqui quàm olim Iudæi fuerint.

40 8 *Pro duritia cordis veſtri*, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν. Hoc loco πρὸς accipitur vel pro κατὰ, vt apud Plutarchum, πρὸς ἀρετὴν, id eſt habita virtutis ratione, & pro meritis: vel pro διὰ, vt apud Ariſtophanem πρὸς ταῦτα, pro διὰ ταῦτα, id eſt idcirco: quæ vtraque ſignificatio 45 conuenit Latinæ præpoſitioni Pro. Dicunt enim Latini, Pro amore mutuo, id eſt, Amoris mutui cauſa: &, Pro loco & tempore, id eſt, quod ineptè dicitur, pro lo-

ci & temporis qualitate. vulgata & Erasmus ad verbum, *Ad duritiam cordis vestri.* *Permisit*, ἐπέτρεψεν. Lex moralis, quam vocant, simpliciter præcipit bona, & prohibet mala, quoniam conscientiam spectat: leges autem ciuiles, si bene sunt constitutæ, nihil quidem præcipiunt quod Deus prohibuerit, & nihil prohibet quod Deus præceperit, sed improbitate hominum coguntur multa duntaxat moderari, quæ penitus tollere non possunt: & hæc sunt quę permitti legibus dicuntur. Exẽpli causa, Fœnerari prohibet Christiana charitas: fœnus tamẽ, propter hominum commercia multi magistratus vident se simpliciter prohibere non posse. Itaque (quod vnum reliquum est) fœnoris modum certum constituunt. An verò propterea fœnerari bona conscientia licet? Minimè profectò. Neque enim à ciuilibus legibus sed ex Dei verbo petenda est conscientiæ regula. Imò ne ciuiles quidem leges probant, sed damnant potius, quod duntaxat tolerant, cogente hominum improbitate. Sic etiam Dominus per Mosen ciuiles leges condens, non præcepit diuortia: (ita enim fuisset sibi contrarius) sed iis à quibus impetrari non poterat vt vxores retinerent, præcepit vt vxoribus darent diuortii libellum, nempe vt iis aduersus maritorum sæuitiam consuleretur. Nec tamen propterea desinebant adulteri esse coram Deo, qui vxores repudiabant.

---

9 Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

10 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικὸς, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.

11 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ᾽ οἷς δέδοται.

12 Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵ τινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵ τινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.

13 Τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προ-

9 Dico autem vobis, ‖ quicũque dimiserit vxorem suam, nisi ⁘ ob scortationem, & aliam duxerit, eum mœchari: & qui ⁘ dimissam duxerit, mœchari.

10 Dicunt ei discipuli eius, Si ⁘ tale est negotium hominis cũ vxore, non expedit ⁘ vxorem ducere.

11 Ipse verò dixit eis, Non omnes ⁘ sunt capaces huius sermonis, sed ⁘ ij quibus datum est.

12 Sunt enim ⁘ eunuchi qui ex matris ⁘ vtero nati sunt ita: & sunt eunuchi qui ⁘ castrati sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui ⁘ seipsos castrarunt propter regnum cælorum. Qui potest capax esse, capiat.

13 ‖ Tunc oblati sunt ei pueruli vt man⁹ eis imponeret, & pre-

9 *Dico autem vobis, quia quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissam duxerit, mœchatur.* — Suprà, 5. 32. mar.10.11 luc.16.18. 1.cor.7.11

10 *Dicunt ei discipuli eius, Si ita est causa hominis cum vxore, non expedit nubere.*

11 *Qui dixit illis, Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.*

12 *Sunt enim eunuchi qui de matris vtero sic nati sunt: & sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat.*

13 *Tunc oblati sunt ei paruuli, vt manus eis imponeret, & ora-* — Suprà.18. 3. mar.10.13 luc.18,15.

---

9 *Ob scortationem*, ἐπὶ πορνείᾳ. Vulgata, *Fornicationem*, à fornicibus in quibus Romæ solebant meretrices prostare, solet interpretari. Est autem πορνείας nomen hoc loco generale, ita vt μοιχείαν comprehendat: non excepta tamen scortatione, quũ occideretur etiam ea quæ quum pro virgine ducta fuerat, stuprata fuisse cõperiebatur, & sine distinctione ante vel post sponsalia esset vitiata, id est vel si scortata esset, vel si adulterium commisisset. Sed hoc fortassis non addidisset Christus, nisi vel erepta Iudæis, vel neglecta tunc fuissent capitalia in adulteros iudicia, ex Mosis præscripto. Neque enim repudio locus erat vbi capitali supplicio dirimebatur matrimonium. Vide 1. Corinth. 7.15. Sed tamen quum etiamsi viguissent leges in adulteros positæ, posset fuga aut latitando effugere iudicii cognitionem adultera, & apud gentes inter quas dispersi erant Iudæi, plerique magistratus adulteria capite non punirent, horum etiam conscientiis, vt & hodie consulendum fuit. *Dimissam*, ἀπολελυμένην. Extra causam adulterii videlicet, & ita vt passim fieri à Iudæis consueuerat.

10 *Tale est*, οὕτως ἐστίν. Vulgata ad verbum, *Ita est*. Terentius Phormione, *Ita ingenium eius fuit.* Erasmus, *Ad istum modum habet.* Αἰτίαν verò non conuerti Causam, sed Negotium, vt perspicuitati studerem. *Vxorem ducere*, γαμῆσαι. Græcis γαμεῖν propriè de marito dicitur, sicut γαμεῖσθαι de vxore: quo modo etiam Latinis vir vxorem ducere dicitur, mulier verò nubere. Vide infrà, cap.22.30.

11 *Sunt capaces*, χωροῦσι. Id est, Non ita sunt comparati, vt hoc præstare id est vxore carere possint: sicut angustum locum dicimus non posse res multas capere. vnde χωρίον locus dicitur. Alioqui quum neutrum est τὸ χωρεῖν, aliud declarat, vt suprà 15. 17. Vulg. *capiunt*, rectè quidem, sed ambiguè. *Huius sermonis*, τὸν λόγον τοῦτον. Id est istius quod dicitis, nempe (propter varia videlicet impedimenta, non quòd regnum Dei alioqui positum sit per se in cœlibatu vel coniugio) expedire vxorem non ducere, quod copiosè exponit Paulus 1. Corinth. 7.

[*Ii*] *quibus datũ est*, οἷς δέδοται. Diuinitus videlicet, ex mera gratia, eáque in plurimis ad tempus: non quòd in nobis id sit positum, vel quòd in fide peti possit: nisi quis fortasse peculiarem habuerit promissionem. Itaque perpetuæ cõtinentiæ votum præterquam quòd meræ est temeritatis, peccatum etiam est, quũ ex fide esse non possit, sicut etiam omni præcepto & puræ Ecclesiæ exemplo caret, vt ipsa tot iam seculis experientia comprobauit: quum è cõtrario coniugium omnibus qui vruntur, nempe vt ad coniugium à Deo vocatis, præcipiatur.

12 *Eunuchi*, εὐνοῦχοι. Eunuchi nomen est propriè actionis & muneris, eorum videlicet qui in gynecæo adhibebantur, quasi fœminarum cubilis custodes: qui quum plerunque deligerentur castrati, hinc factum vt de castratis quibusuis diceretur. Hunc autem morem sunt qui volunt à Persis cœpisse, nominante etiam Stephano pagum quẽdam Persidis Spadam, in quo cœperit istiusmodi castrationis consuetudo. *Ex vtero*, ἐκ κοιλίας. Propriè & ad verbum, *E ventre.* Certè nemini dubium esse potest quin de vtero loquatur, vt catachresis ista in omnibus linguis locum habet: sed quia paulo durior erat Latinis, vt fere sit poetica, sequutus sum Veterem interpretem & Erasmum. κοιλία porro & γαστὴρ non modò apud medicos, verumetiam apud reliquos omnes ferè scriptores, nunc pro ventriculo, nunc pro ventre propriè dicto, nunc pro vtero accipiuntur. *Castrati sunt*, εὐνουχίσθησαν. Vulgata & Erasmus, *Eunuchi facti sunt*: vt citat etiam Cypr. tractatu de habitu virginum, vbi mendosè legitur Coacti pro Sic facti sunt, in nonnullis codicibus. iidẽ tamen paulo pòst interpretantur εὐνουχίζειν Castrare. εὐνοῦχος autem Græcis medicis (quod etiam institutiones Græcæ libro primo de Adoptionibus testantur) generis nomen est, quod in spadones, thlibias, & castratos diuiditur. *Seipsos castrarunt*, εὐνούχισαν ἑαυτούς. Id est, à coniugio abstinent, & continentiam seruant, ex Dei dono videlicet, vt Deo seruiant liberius, ac si partibus illis carerent quibus viri sunt: qualis est etiam amputatio manus, aut pedis, & exoculatio, quarum suprà meminit.

Græce		Beza		Vulgata
σεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.		caretur: diſcipuli autem obiurgarunt eos.		ret: diſcipuli autem increpabant eos.
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	14	Ieſus autem ait, Sinite puerulos, & ne prohibete eos ad me venire. ⁖ talium eſt enim regnum cælorum.	14	*Ieſus verò ait eis, Sinite paruulos, & nolite eos prohibere ad me venire. talium eſt enim regnum cælorum.*
Καὶ ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.	15	Et quum impoſuiſſet eis manus, profectus eſt illinc.	15	*Et quum impoſuiſſet eis manus, abijt inde.*
Mar. 10. 17. Luc. 18. 18. Καὶ ἰδοὺ, εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;	16	‖Et ecce, quidam accedens dixit ei, ⁖ Doctor bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?	16	*Et ecce vnus accedens ait illi, Magiſter bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?*
Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν, τήρησον τὰς ἐντολάς.	17	Ipſe verò dixit ei, Cur me ⁖ dicis bonum? nullus eſt bonus, niſi vnus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitam ingredi, ſerua mandata.	17	*Qui dixit ei, Quid me interrogas de bono? vnus eſt bonus, Deus. Si autem vis ad vitam ingredi, ſerua mandata.*
Exod. 20. 13. Λέγει αὐτῷ, Ποίας; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, τὸ, Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις.	18	Dicit ei, ⁖ Quæ? Ieſus autem dixit, ‖ ⁖ Non occides, ⁖ Non mœchaberis, Non furaberis Non dices falſum teſtimonium.	18	*Dicit illi, Quæ? Ieſus autem dixit, Non homicidium facies. Non adulterabis, Non facies furtum, Non falſum teſtimonium dices.*
Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· καὶ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.	19	Honora patrē & ⁖ matrem. ⁖ Et, Diliges proximum tuum vt teipſum.	19	*Honora patrem tuum & matrem tuam. Diliges proximum tuum ſicut teipſum.*
Λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ;	20	Dicit ei adoleſcens, Omnia hæc ⁖ obſeruaui à iuuentute mea: ⁖ quo adhuc deficior?	20	*Dicit illi adoleſcens, Omnia hæc cuſtodiui à iuuentute mea: quid adhuc mihi deeſt?*

14 *Talium*, τοιούτων. Id eſt & horum & ſimilium, vt ſuprà 18.

16 *Doctor*, διδάσκαλε. Siue *Præceptor*. Nam Præcipere potius eſt Docere quàm mandare. vt apud Flaccum, *Quicquid præcipies, eſto breuis.* Vulg. & Eraſmus, *Magiſter*: quod generalius eſt, & præfecturam etiam quandam declarat: quanuis illud non vbique repudiarim.

17 *Dicis*, λέγεις. In duobus vetuſtis exemplaribus & meo vetuſtiſſimo legitur, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. εἰ δὲ θέλεις. id eſt, *Quid me interrogas de bono? vnus eſt bonus. Si vis autem*, &c. quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres, interpoſito tantùm Dei nomine. ſic enim vertit, *Vnus eſt bonus Deus.* Pro quo mallem dicere, *Vnus Deus bonus eſt*: vel addere particulam *Nempe*, ſicut fecit Eraſmus, ad illuſtrandam ſententiam. Appoſitiſſimus autem eſt hic locus iis qui ſuis meritis vllo modo gloriantur, ad perfectionem doctrinæ legalis ex legiſlatoris maieſtate non ex iis quæ ſe præſtitiſſe ſomniant, æſtimandā, reuocandis, nedum vt ſuas ἐθελοθρησκείας in hunc album referant.

18 *Quæ?* ποίας, id eſt τίνας; Nam τὸ ποῖον propriè de qualitate quærit. Sic in vernaculo ſermone vtimur interrogantibus particulis, *quels* & *deſquels*, etiam quum de ſubſtantia quærimus. *Non occides*, τὸ, Οὐ φονεύσεις: id eſt, Ne occidito. quæ ratio in cæteris præceptis locum habet. Vetus interpres & Eraſmus verterunt per periphraſin, *Non facies homicidium.* Quod autem attinet ad voculam τὸ, ſolet à Græcis præponi iis quæ τεχνικῶς accipiuntur. *Non mœchaberis*, Οὐ μοιχεύσεις. Nomine τῆς μοιχείας quamuis ſcortationem intelligit.

19 *Matrem*, μητέρα. In quodam vetere exemplari erat additum pronomen σου, id eſt *tuam*. *Et*, καί. Vetus interpres hanc particulam non legit. Origenes autem totum hoc ſuppoſititium eſſe arbitratur, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν: primùm, quòd apud Marcum & Lucam nihil addatur eiuſmodi: deinde, quòd res eadem iteretur. Poſtremò, quia quum (vt teſtatur Apoſtolus Rom. 13. 9) his verbis tota Lex contineatur, non conuenit vt dicatur adhuc aliquid ei deeſſe qui hæc omnia præſtiterit. Reſpondeo, Si hoc præſcriptum ſequamur, vt quæ in eadem hiſtoria explicanda apud omnes Euangeliſtas non reperiuntur, ea vt adulterina re-
pudiemus, fore vt bonam Euangeliorum partem deleamus. Deinde hæc iterationis ſpecies facilè excuſari poteſt, non modò ſi καὶ dixerimus poni in epexegeſi, (vt in illo Virgilii, *Iudicium Paridis, ſpretæque iniuria formæ*) ſed etiam ſi rem ipſam ſpectemus. Loquitur enim ἐμφατικώτερον qui diligere iubet quàm qui vetat damno afficere. Præterea quanuis in loquendo & ſcribendo frequentius ſoleat præponi totum quidpiam, quod deinde in ſuas partes ſecetur: interdum tamen contrarius ordo inſtituitur, quum nulla ratio prohibeat quominus id rectè fiat, vt 1. Corinth. 10. 32. Quod autem ad poſtremam rationem attinet, ea ſatis indicat Origenem non vidiſſe quid hîc ageretur. Neque enim iuuenis iſte verè reſpondit ſeſe præcepta illa omnia impleuiſſe: neque ſua reſponſione hoc illi concedit Dominus: ſed quum longiſſimè abeſſet ab eo quod ſeſe exiſtimabat cōſequutum, hunc morbum in ipſius animo latentem detexit Dominus, propoſito illi peculiari charitatis mandato ad perſonam Chriſti, & hoc tempus accommodato, ex quo is demum intelligeret quàm temerè reſpondiſſet. Sed hîc quoque hallucinatum eſſe Origenem nemo mirabitur, qui ipſius in Epiſtolam ad Romanos commenta legerit, quibus præcipuum religionis noſtræ caput vir ille fœdiſſimè profanauit. Nec minus hallucinantur qui hanc Legis interpretationem accipiunt pro conſilio Euangelico, vt vocant, quod certos quoſdam perfectos obliget. Quaſi verò Chriſtus venerit vt Legem aliquam nouam conderet, ac non potius, vt à Legis maledictione nos liberaret. Sed & illud notandum eſt, Chriſtum hîc arguere Phariſaicam ſuperbiam ex poſteriore duntaxat tabula. Quid ſi igitur priorem iuſſiſſet & huc ſanè poſtea illum reuocat, veram charitatem in proximum docens eius eſſe qui Deum ſupra omnia diligat, quod ex obedientia appareat, quacunque illum via Deus incedere iubeat.

20 *Obſeruaui*, ἐφυλαξάμην. Vulgata *Cuſtodiui*, ſicut & nos ſolemus τὸ φυλάττειν interpretari, ſed diuerſa ſignificatione. Nam cuſtos legum dicitur qui impedit quominus ab aliis violentur. *Quo adhuc deficior?* τί ἔτι ὑστερῶ; Ὑστερεῖν ſignificat à tergo remanere, & tardius venire. Inde factum vt etiam pro defici accipiatur, neutri abſoluti ſignificatione. Vulgata & Eraſmus, *Quid adhuc mihi deeſt?*

21 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι.

21 Ait ei Iesus, Si vis ⁚perfectus esse, abi, vẽde ⁚quæ habes, & da ⁚pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & ⁚adesdum, sequere me.

21 *Ait illi Iesus, Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.*

22 Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

22 Quum audisset autem adolescens eum sermonem, abiit contristatus. ⁚habebat enim bona multa.

22 *Quum audisset autem adolescens verbum, abijt tristis: erat enim habens multas possessiones.*

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

23 Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, diues difficulter introibit in regnum cælorum.

23 *Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis quia diues difficile intrabit in regnum cælorum.*

24 Πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

24 Rursum verò dico vobis, ⁚Facilius est ⁚camelum per foramen acus transire quàm diuitem in regnum Dei ⁚introire.

24 *Et iterum dico vobis, Facilius est camelum per foramen acus transire quàm diuitem intrare in regnum cælorum.*

25 Ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, Τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;

25 *His* autem auditis discipuli eius ⁚perculsi sunt valde, dicentes, Quis ⁚ergo potest seruari?

25 *Auditis autem his discipuli mirabantur valde, dicentes, Quis ergo poterit saluus esse?*

26 Ἐμβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι· παρὰ δὲ τῷ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.

26 Intuitus autem *eos* Iesus dixit eis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autẽ ⁚omnia possibilia sunt.

26 *Aspiciens autem Iesus dixit illis, Apud homines hoc impoßibile est: apud Deum autem omnia poßibilia sunt.*

27 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;

27 ‖Tunc respondens Petrus dixit ei, ⁚Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te: quid ergo erit nobis?

27 *Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te: quid ergo erit nobis?*

Mar.10.21. luc.18.28.

28 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνοις, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

28 Iesus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui sequuti estis me, ⁚in regeneratione quũ sederit Filius hominis in ⁚throno ⁚gloriæ suæ, sedebitis etiam vos *inquam* super thronos duodecim, ‖iudicantes duodecim tribus Israel.

28 *Iesus autem dixit illis, Amen dico vobis, quòd vos qui sequuti estis me, in regeneratione quum sederit Filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel.*

Luc.22.30

---

21 *Perfectus*, τέλειος. id est si talem vis re ipsa te demonstrare qualem esse te iactas. Hæc enim Christi verba non in quo posita sit per se vita æterna declarant, quum hæc vocatio non sit vniuersalis: sed huc spectant vt istum falsa suæ iustitiæ spe deceptum redarguat. *Quæ habes*, σοῦ τὰ ὑπάρχοντα. id est, bona tua & facultates. *Pauperibus*, πτωχοῖς. Πτωχοὶ propriè dicuntur mendici: πένητες autem, pauperes, id est, qui honestam inopiam tolerant. Itaque nonnulli suprà 5.3, & Lucæ 4.8, & 6. 20, πτωχοὺς malunt conuertere mendicos quàm pauperes. Sed hæc differentia non est perpetua. Videtur autem pauperes hîc vocare qui à Solomone dicuntur דלים [*dallim*] Prouerb.22.9. id est, quos inopia totos exedit, qui alia ratione אביונים [*ebionim*] dicuntur, nisi malimus egenos generaliter intelligi. *Adesdum*, δεῦρο. Ad verbum, & huc, scilicet ades. ἐλλειπτικῶς.

22 *Habebat enim*, ἦν γὰρ ἔχων. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Erat enim habens*: quem Hebraismum minimè necesse fuit hoc loco retinere. *Bona*, κτήματα. Vulgata & Erasm. ad verbum, *Possessiones*: sed (ni fallor) apud Latinos non tam latè patet hoc vocabulum quàm quæ Græci κτήματα vocant. Illis enim possessio tantùm fundos & loca non mouentia declarat, quum κτημάτων appellatione intelligatur quicquid ab aliquo possidetur.

24 *Facilius*, εὐκοπώτερον, id est ῥᾶον. Nam Græcorum copiam assequi non possumus. Itaque sæpius quàm velimus vti cogimur synonymis. Ad verbum, *Leuioris est laboris.* *Camelum*, κάμηλον. Prouerbialis loquutio, quam apud Thalmudistas obseruauit Caninius. Aristophanis scholiastes ait κάμιλον per ι, significare rudentem siue funẽ nauticum, quod non reperio vlla scriptoris idonei auctoritate confirmatum. Sed & Syrus interpres de Camelo animali interpretatur: & ita magis etiam est hyperbolica comparatio. *Introire*, εἰσελθεῖν. Erasmus, *Ingredi*, quo modo etiam nos plerunque. Sed hîc studuimus seruare paronomasiam τοῦ διελθεῖν & εἰσελθεῖν. Vtroque tamen loco legimus εἰσελθεῖν, in quinque vetustis codicibus.

25 *Perculsi sunt*, ἐξεπλήσσοντο. Virgilius 9, Æneidos, *Obstupuit magno laudum perculsus amore Euryalus.* Vulgata, *Mirabantur*, id est ἐθαύμαζον. Erasmus, *Expauerunt*, id est ἐθάμβησαν. Vide suprà, 7.28. *Ergo*, ἄρα. Hoc loco ἄρα nõ tantùm est particula interrogans, sed etiam illatiua, vt grammatici loquuntur. itaque rectè conuersa est quasi scriptum esset οὖν: quanuis Erasmus in annotationibus malit interpretari τίς ἄρα, *Quisnam.* 26 *Omnia*, πάντα. Apparet ex proposita hypothesi Diuites hîc excludi à Dei regno, non omnes, sed eos qui à diuitiis pendent, quod omnes faciunt, nisi quorum mentes Deus immutauit. Sicut ergo talis quispiam diues, quandiu talis est, ingredi nequit in regnum cælorum, ita neque camelus qualis est natura, ingredi possit per foramen acus: ille quidem quoniam per peccatum, iste verò quoniam natura talis est. At Deus vtrumque immutatum, & illum quidem docens ab ipso vno totum pendere, istum verò tam gracilem efficiens quàm fieri necesse est, in vtroque infinitam suam virtutem re ipsa demonstrauerit. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco colligunt Deum efficere posse vt Christi corpus, manens verum corpus, eodem tempore sit totum siue multis siue omnibus locis essentialiter: neque tamen quum hoc negamus, Deum naturæ legibus alligamus, sed in suo proposito semper eundem esse asserimus.

Dei omnipotentia aduersus Vbiquitarios.

27 *Ecce*, ἰδού. In quodam exemplari legimus, ἰδοὺ, κύριε, id est, *Ecce, Domine.*

28 *In regeneratione*, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ. Hæc ita distincta sunt in quinque veteribus codicibus vt ad sententiam sequentem pertineant, quo modo etiam fere legi solent, id quod magis amplector: in aliis autem sic vt cum præcedentibus cohæreant. Si prior illa lectio magis arridet,

παλιγγενεσία pro eo die ſumitur quo incipient electi re ipſa toti nouam illam vitam viuere, quum videlicet corpore & animo fruentur hæreditate illa cæleſti, in ſeculo venturo, vt explicat Marc. Sed ſi cum præcedentibus, id eſt cũ participio ἀκολουθήσαντες coniungamus, regenerationis nomine intelligemus Euangelii prædicationem, quod ipſe Chriſtus in terras attulit, quia tum veluti de integro conditus eſt mundus: nec aliter ſolẽt Prophetæ de Meſſiæ aduentu loqui. *Throno*, θρόνου. Vulgata & Eraſmus, *Sede*, id eſt καθέδρας. Thronus autem auguſtius aliquid ſignificare videtur. *Gloriæ*, δόξης. Hebraiſmus, id eſt glorioſo & maieſtatis pleno.

---

29 Καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει.

Mar.10.31 Luc.13.30.

30 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι.

Κεφάλαιον κ.

1 Ὁμοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

2 Συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

3 Καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν, εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς·

4 Κἀκείνοις εἶπεν, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, δώσω ὑμῖν.

5 Οἱ δὲ ἀπῆλθον. Πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

6 Περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;

7 Λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. Λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε.

8 Ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, Κάλεσον τοὺς ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων.

29 Et quiſquis reliquerit domos, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, cauſa nominis mei, cẽtuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis iure poſſidebit.

30 ‖ Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

CAP. XX.

1 Simile enim eſt regnũ cælorũ patrifamiliâs, qui exiit cum prima luce ad conducendos operarios *quos mitteret* in vineam ſuam.

2 Pactus autem cum operariis denario in diem, miſit eos in vineam ſuam.

3 Et egreſſus circa horam tertiam, vidit alios ſtantes in foro otioſos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcunque iuſtum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierũt. Rurſum egreſſus circa ſextam & nonã horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem vndecimam egreſſus, inuenit alios ſtantes otioſos, ac dicit eis, Cur hîc ſtatis totum diem otioſi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos cõduxit. Dicit eis, Abite & vos in vineam: & quicquid fuerit iuſtum accipietis.

8 Quum autem ſerum diei eſſet, dicit dominus vineæ procuratori ſuo, Voca operarios, & redde eis mercedẽ, incipiẽs ab vltimis vſque ad primos.

29 Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam poßidebit.

30 Multi autem erunt primi, nouißimi: & nouißimi, primi.

CAP. XX.

1 Simile eſt regnum cælorum homini patrifamiliâs, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam ſuam.

2 Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, miſit eos in vineam ſuam.

3 Et egreſſus circa horam tertiam, vidit alios ſtantes in foro otioſos:

4 Et dixit illis, Ite & vos in vineam, & quod iuſtum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierũt. Iterũ autem exijt circa ſextam & nonam horam: & fecit ſimiliter.

6 Circa vndecimam verò exijt, & inuenit alios ſtantes, & dicit illis, Quid hîc ſtatis tota die otioſi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & vos in vineã.

8 Quum ſerò autem factum eſſet, dicit dominus vineæ procuratori ſuo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à nouißimis vſque ad primos.

---

29 *Domos*, οἰκίας. In duobus codicibus legimus οἰκίαν, id eſt domum. *Centuplicia*, ἑκατονταπλασίονα. Vulgata & Eraſmus, *Centuplum*. Vide Marci 10.30. *Hæreditatis iure poßidebit*, κληρονομήσει. Vide ſuprà. 5.5.

IN CAP. XX.

1 *Simile enim*, ὁμοία γάρ. Vulg. malè omittit particulam cauſalem. Omnino enim adhibetur hæc ſimilitudo confirmandæ proximè præcedenti ſententiæ, vt etiam liquet ex eius concluſione verſu 16. *Patrifamiliâs*, ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ. Abundat ἀνθρώπῳ, vel pro τινὶ ponitur ex Hebræi ſermonis conſuetudine. Sic etiam Herodotus in Thalia dixit ἀνὴρ ἁλιεύς, Homerus βουληφόρον ἄνδρα. Et Salluſtius, Mulier ancilla, pro Ancilla quædam. *Cum prima luce*, ἅμα πρωΐ. Sic loqui ſolet Cicero. Nam hoc eſt quod ait Demoſthenes ἅμα τῇ ἡμέρᾳ. Ad verbum, Cum mane. Vulgata, *Primo mane*. Eraſmus, *Diluculo*. id eſt ὄρθρῳ. [*Quos mitteret*] *in vineam ſuam*, εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. Illud ſuppleuimus, quoniam deeſt ex Hebræorũ idiotiſmo, cuius manifeſtum exemplum inuenio Gen. 45.4.

2 *Pactus*, συμφωνήσας. Vulgata & Eraſmus, *Conuentione facta*. συμφωνεῖν (vt diximus 18.19) vocabulum eſt muſicorũ proprium, quum ex diuerſis vocibus vnum efficiunt concentum. Inde factum vt pro conſentire accipiatur, & in contractibus faciẽdis communi conſenſu aliquid paciſci: quo modo etiam Eraſmus infrà interpretatur, verſu 13.

Denario, ἐκ δηναρίου. Vulgata ad verbum, *Ex denario*. Sed (vt annotat Eraſmus) Latini non exprimunt præpoſitionem. *In diem*, τὴν ἡμέραν. Subauditur κατὰ diſtributiua particula: ſed cuius non videtur propria ſignificatio hîc vſurpari, quum de vno tantùm die agatur, cui tota vita hominis confertur. Sic Ouidius, *Inque diem alipedum ius & moderamen equorum*. Itaque non malè conuertit Vetus interpres *Diurno*, ſi ſenſum ſpectes. Eraſmus autem nõ item, qui interpretatur, *In ſingulos dies*.

3 *Egreſſus*, ἐξελθών. Quum ter repetatur hoc verbum in hac ſimilitudine, eodem ſemper modo cõuertere malui, quàm modò per participium Egreſſus, modò per verbum Exiit: ſicut video feciſſe Veterem interpretem, quem ſequitur Eraſmus.

7 *Vineam*, ἀμπελῶνα. In duobus exemplaribus additum erat μου. id eſt, meam. Quæ autem ſequuntur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, λήψεσθε. id eſt, *Et quicquid fuerit iuſtum, accipietis*: ne-

que apud Veterem interpretem reperitur, neque legitur apud Hieronymum, vt obseruat Erasmus. Legitur tamen apud Syrum interpretem, & in omnibus nostris vetustis codicibus, excepto vetustissimo, cuius sæpe memini.

Καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον.

Ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλείονα λήψονται· καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον.

Λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου,

Λέγοντες, ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν, Ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι;

Ἆρον τὸ σὸν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί.

Ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;

Οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· καὶ οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς,

Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ·

Καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι, καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

9 Et quum venissent qui circa vndecimam ¨horam *coducti fuerant*, ¨acceperunt singuli denarium.

10 Venientes autem & primi, existimarunt se plus esse accepturos: sed acceperūt ipsi quoque singuli denarium.

11 Et quum accepissent, murmurabāt aduersus patrēfamiliâs,

12 Dicentes, Isti vltimi vnam horam ¨ *opus* fecerunt, & eos æquales nobis fecisti, qui portauimus pōdus diei, & ¨æstum.

13 Ipse verò respondens dixit vni eorum, ¨ Amice, non facio tibi iniuriā: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum est, & abi. volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 ‖Annon licet mihi quod volo facere ¨ in meis? an oculus tuus ¨malus est quia ego bonus sum?

16 Sic vltimi, erunt primi: & primi, vltimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

17 Et ascendēs Iesus Hierosolyma, assumpsit duodecim discipulos suos ¨ priuatim ¨in via, & dixit eis,

18 ‖Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur primariis Sacerdotibus ac Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 ‖Tradéntque eum Gētibus, vt illudant, & flagellent, & crucifigant: ¨ sed tertia die resurget.

9 Quum venissent ergo qui circa vndecimā horam venerant, acceperunt singulos denarios.

10 Venientes autē & primi, arbitrati sunt quòd plus essent accepturi: acceperunt autem & ipsi singulos denarios.

11 Et accipientes murmurabant aduersus patrem familiâs,

12 Dicētes, Hi nouissimi vnam horam fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei, & æstus.

13 At ille respondēs vni eorum dixit, Amice, non facio tibi iniuriam: nonne ex denario conuenisti mecum?

14 Tolle quod tuum est, & vade. volo autem & huic nouissimo dare sicut & tibi.

15 Aut non licet mihi quod volo facere? an oculus tuus nequam est quia ego bonus sum?

16 Sic erunt nouissimi, primi: & primi, nouissimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

17 Et ascendens Iesus Ierosolymam, assumpsit duodecim discipulos secretò & ait illis,

18 Ecce, ascendimus Ierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum, & Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 Et tradēt eum Gentibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum: & tertia die resurget.

Sup. 19.13 mar. 10.31 luc. 13.40 infrà 22.14.

Mar. 10.31 luc. 18.31 Ioan. 18.32

---

9 *Horam*, ὥραν. Subauditur ἦλθον, Venerant in vineam: vel ἐμισθώθησαν, id est, conducti fuerant: quod etiam malo, ne videantur fuisse in mora. *Acceperunt singuli denarium*, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. Hoc loco ἀνὰ significat æqualem distributionem, quomodo etiam vsurpatur à medicis in medicamentorum compositionibus. Vulgata, *Singulos denarios.*

12 [*Opus*] *fecerunt*, ἐποίησαν. Hebraicè עבדו [*habedu*]. subauditur autem ἔργον, vt sit periphrasis, pro εἰργάσαντο. Sic vulgò dicimus, *Qui ont faict vne heure.* Vulgata ad verbum, *Fecerunt.* Erasmus, *Fuerunt in opere.* Est autem illa ellipsis ab Hebræis orta, qui in verbo includunt verbale nomen: vt Psal. 13.4, Ne dormiam mortis, videlicet dormitionem. Alibi tamen de temporis spatio peracto simpliciter dicitur vt Act. 15.33, & 18.23, & 20.3. Tale est & illud Basilii, Τρεῖς ἡμέρας ποιήσας ἐπὶ τῆς πόλεως: vt etiam interpretari possimus, Vnam horam peregerunt. *Æstum*, καύσωνα. In duobus exemplaribus scriptum est hoc vocabulum cum nota interrogationis aut indignationis potius, καύσωνα; æstum? Solet autem particula καὶ vel εἶτα in eiusmodi dicendi genere, peculiari quadam significatione vsurpari. Sic Virgilius - *& quisquam numen Iunonis adoret Præterea?*

13 *Amice*, ἑταῖρε. Propriè hoc vocabulo sodalis intelligitur. Neque verò quisquis sodalis est, amicus est: nos tamen alios sequuti, amicum interpretati sumus: quòd hoc fere vocabulo soleamus ignotos etiam compellare. Sic in vernaculo sermone quempiam ignotum compellantes, vocamus interdum *compagnon*, Græcam phrasin imitati. Sed & Christus ipsum Iudam vt suum domesticum & familiarem sic compellat infrà 26.50. *Pactus es mecum?* συνεφώνησάς μοι; In vno codice legimus, συνεφώνησά σοι; pactus sum tecum?

15 *In meis?* ἐν τοῖς ἐμοῖς; Si vitare velis amphiboliam, adde appellatiuum cum Erasmo, *In* [*rebus*] *meis.* id est, de meo: sicut Augustinus interpretatur Sermone 59 de Verbis Domini, vt obseruat Erasmus. Vetus autem interpres hoc non legit. *Malus*, πονηρός. Id est, An inuides istis benignitatē meā. Nā Hebræis עין רעה [*hen raha*] id est, oculus malus inuidentiam declarat, quoniam videlicet elucent huiusmodi affectus potissimùm in oculis. Sed suprà 6.25 oculus malus pro vitioso in genere accipi videtur, cui opponitur simplex, id est purus & sincerus: quāobrem etiam discessi à Vetere interprete, qui oculum nequam conuertit.

17 *Priuatim in via*, κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν. In vno exemplari legimus κατ' ἰδίαν καὶ ἐν τῇ ὁδῷ εἶπεν: id est, priuatim, & in via (id est inter eundum) dixit eis. quam lectionem maximè probo. Vetus autem interpres illud ἐν ὁδῷ non legit. Sed & ἐν ὁδῷ malim accipere pro εἰς τὴν ὁδὸν, vt sit sensus, Christū hos duodecim seorsim selectos voluisse huius itineris comites habere.

19 *Sed tertia die*, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Vide suprà 13.22.

Mar.10.35

20 Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν ὑῶν Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν ὑῶν αὐτοῦ, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ.

21 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Τί θέλεις; Λέγει αὐτῷ, Εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο ὑοί μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

22 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Λέγουσιν αὐτῷ, Δυνάμεθα.

23 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

Marc. 10. 41. luc.12.25.

24 Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

25 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν, Οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

26 Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος·

27 Καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος.

20 ‖ Tunc venit ad eum mater filiorum Zebedæi cũ filiis suis, adorans & petẽs aliquid ab eo.

21 Ipse verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic vt sedeãt isti duo filii mei, vnus ad dextram tuam, & alter ad sinistram, in regno tuo.

22 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum ⁘quod ego bibiturus sum, & baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dextram meam & sinistram meã, ⁘non est meum dare, ⁘sed ⁘*dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

24 ‖Et quũ *hæc* audissent ⁘*alij* decem, indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem quum eos aduocasset, ait, Scitis principes Gentiũ ⁘in eas dominari, & magnates potestatem exercere in eas.

26 Verùm nõ ita erit inter vos: sed ⁘ quicunque voluerit inter vos magnus fieri, ⁘ esto vester minister:

27 Et quicunque voluerit inter vos primus esse, sit vester seruus.

20 Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi, cum filijs suis adorans, & petens aliquid ab eo.

21 Qui dixit ei, Quid vis? Ait illi, Dic vt sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad sinistram, in regno tuo.

22 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Dicunt ei, Possumus.

23 Ait illis, Calicem quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam, & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo.

24 Et audientes decem indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem vocauit eos ad se: & ait, Scitis quia principes Gentium dominantur eorum: & qui maiores sunt, potestatem exercent in eis.

26 Non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister:

27 Et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus.

---

22 *Quod ego bibiturus sum*, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν· καὶ τὸ βάπτισμα, &c. In tribus exemplaribus legimus, ὃ ἐγὼ πίνω· ἢ τὸ βάπτισμα, &c. quod ego bibo: aut baptismate. in aliis autem duobus, hæc omnia, καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; & baptismate quo ego baptizor, baptizari? neque in hoc versiculo, neque in proximo habentur: & suspicantur nonnulli addita ex Marco, quum apud veterem interpretem non legantur. Sunt autem quasi prouerbialia hæc dicendi genera, quibus fidelium conditio explicatur. Nam primùm omnium metonymicè poculum pro eo accipitur quod poculo continetur. Deinde poculi appellatione intelligitur apud Hebræos modus vel pœnæ quæ peccatis nostris infligitur, (vt Psal. 11.6, & infrà cap.26.39. vbi Dominus personam nostram sustinet) vel afflictionis, quæ ad nos probandos & confirmandos immittitur à Deo, vt hoc loco: vel lætitiæ, qua cumulantur fideles, vt Psal.23.5. Significat denique cuiusque sortem & conditionem, vt Psal.16.5. Porrò Erasmus Veterem interpretem meritò in eo reprehendit quod ποτήριον vertat calicem, id est κύλικα. quod tamen ipse non emendauit infrà, 26.39. Baptismi autem nomen refero ad metaphoram Scripturis familiarem, ac præsertim Dauidi, qua comparantur afflictiones, gurgitibus aquarum, quibus veluti submergantur qui miseriis & calamitatibus vexantur. In summa verò declarat Christus, regnum suum non esse mundanum imperium vt isti cum Iudæis somniabant: & qua via Rex ipse in huius regni possessionem mittitur, eadem oportere incedere, qui gloriæ ipsius participes fieri volunt, quod per sessionem ad dextram intelligitur.

23 *Non est meum*, οὐκ ἔστιν ἐμόν. Loquitur Christus ex eorum sententia à quibus compellabatur: & qui nihil in eo supra humanam quam videbant naturam, animaduertebant. Vult igitur illos & ad cæleste regnum subuehere, & ad patrem, vt mediator, attollere. *Dare*, δοῦναι. In tribus codicibus legitur, τοῦτο δοῦναι, id est hoc dare. Hebraica repetitione relatiui. Vetus interpres addit pronomen ὑμῖν, Vobis: quam lectionem si sequamur, nihil supplendum erit in proximo mẽbro. [*Dabitur*] *quibus*, οἷς. Erasmus, *Iis continget quibus*: quod vocabulum quoad licet libens refugio. Verbum autem δοθήσεται, quod in Græco suppletur, Latinè expressi.

24 [*Alij*] *decem*, οἱ δέκα. Addidi particulam *Alij*, vt vim articuli Græci exprimerem, & amphiboliam Latini sermonis vitarem.

25 *In eas dominari*, κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Cicero de Senectute, *Ita enim senectus honesta est, si ad extremum spiritum dominatur in suos.* Ita igitur volui exprimere vim præpositionis κατὰ, tum in hoc verbo, tum in eo quod sequitur proximè, resoluta compositione, quod etiam placet Erasmo in annotationibus. Vulgata, *Dominantur eorum*: duplici errore, quum repetendus sit genitiuus Gentium: & hoc verbum apud Latinos tertio casui iungatur. Sed quod idẽ Erasmus censet acerbiorem aliquam dominationem hîc significari, non probo. vtitur enim Lucas verbis simplicibus non compositis, & hos dicit vocari Euergetas, quod Tyrãnis non conuenit. Christus igitur à ciuili iurisdictione ministerium Euangelicum prorsus sic distinguit vt etiam separet, nedũ vt Ecclesiasticis (quos vocant) vtrumque, vt loquuntur, gladium tribuerit, aut tribui voluerit: neque hoc loco de ciuilis aut Ecclesiasticæ recto vel immoderato vsu, sed de ipsis potestatibus differit. Quid igitur, inquies, nullámne habent potestatem diuini verbi ministri? nullã certè ipsi ne in conscientias quidẽ, quibus tamen sunt destinati: sed Christi duntaxat sunt legati, vt eius nomine dicant & agant sacra, non ciuilia, penes quẽ vnum est, omne ius imperandi, illos quidem audiri, sed vt legatos non vt dominos iubens.

26 *Quicunque voluerit*, ὃς ἐὰν θέλῃ. Nequaquam docet Christus quibus artibus, simulatæ videlicet modestiæ, ambitiosi soleant summum gradum aliquem (qua ambitione tum laborabant ipsi Zebedæi filij) adipisci, sed contrà docet in Ecclesia eminere in terris, idem esse atque publicum in omnium salute procuranda seruum esse. Itaque hallucinantur in hoc explicando loco qui moneri putant

paſtores vt modeſtiæ exemplum cæteris præbeant,(quod & ipſum tamen vt neceſſarium paſſim præcipitur) quum hîc de ipſius miniſterij natura & ratione qua à Ciuilis politiæ forma diſtinguitur, Chriſtus occaſionem nactus diſſerat.

Græce		Beza		Vulgata
Ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.	28	Sicut Filius hominis nõ venit vt ſibi miniſtretur, ſed vt miniſtret, ‖ detq; animã ſuã *in* ⁚redẽptionis pretiũ⁚ pro multis.	28	*Sicut Filius hominis nõ venit miniſtrari, ſed miniſtrare, & dare animam ſuam redemptionẽ pro multis.* Phil.2. 7.
Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχὼ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.	29	‖⁚Egrediẽtibus autẽ ipſis ex Iericho, ſequuta eſt eum turba multa.	29	*Et egrediẽtibus illis ab Iericho, ſequuta eſt eum turba multa.* Mar.10. 46 luc.18. 35.
Καὶ ἰδοὺ, δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.	30	Et ecce, duo cæci ſedẽtes apud viam, quũ audiſſent Ieſum ⁚præterire, clamarũt, dicentes, Miſerere noſtri Domine, Fili Dauid.	30	*Et ecce, duo cæci ſedentes ſecus viam, audierunt quia Ieſus tranſiret: & clamauerunt, dicentes, Domine miſerere noſtri, Fili Dauid.*
Ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν· οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε υἱὸς Δαβίδ.	31	Turba autẽ obiurgabat eos vt ſilerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miſerere noſtri Domine, Fili Dauid.	31	*Turba autem increpabat eos vt tacerent: at illi magis clamabant, dicentes, Domine miſerere noſtri, Fili Dauid.*
Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς ἐφώνησεν αὐτοὺς, καὶ εἶπε, Τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;	32	Et ⁚quũ ſubſtitiſſet Ieſus,⁚ vocauit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?	32	*Et ſtetit Ieſus, & vocauit eos, & ait, Quid vultis vt faciam vobis?*
Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί.	33	Dicũt ei, Domine, vt aperiãtur oculi noſtri.	33	*Dicũt illi, Domine, vt aperiantur oculi noſtri.*
Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.	34	Commiſeratione autem intima commotus Ieſus tetigit oculos eorũ: & ſtatim viſum receperunt ⁚oculi eorum, & [*ipſi*] ſequuti ſunt eum.	34	*Miſertus autem eorum Ieſus, tetigit oculos eorũ: & confeſtim viderunt, & ſequuti ſunt eum.*
Κεφάλαιον κα.		CAP. XXI.		CAP. XXI.
ΚΑΙ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγῆ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς,	1	ET quum appropinquaſſent Hieroſolymis, & veniſſent ad ⁚Beth-phage ad mõtem ⁚Olearum, tunc Ieſus miſit duos diſcipulos,	1	*ET quum appropinquaſſent Ieroſolymis, & veniſſent Beth-phage ad montem Oliueti, tunc Ieſus miſit duos diſcipulos,* Mar. 11.1. luc.19.29.
Λέγων αὐτοῖς, Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν. καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ᾽ αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι.	2	Dicens eis, Ite in vicum qui vobis eſt ⁚ex aduerſo, & ſtatim inuenietis aſinam ligatam, & pullum cum ea: ſoluite, & adducite mihi.	2	*Dicens eis, Ite in caſtellum quod contra vos eſt, & ſtatim inuenietis aſinam alligatam, & pullũ cum ea: ſoluite & adducite mihi.*
Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.	3	Et ſiquis vobis ⁚aliquid dixerit, dicite, quod Domino his ſit opus: ⁚ſtatim enim mittet eos.	3	*Et ſiquis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus his opus habet: & confeſtim dimittet eos.*
Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,	4	Hoc autem totum factũ eſt vt impleretur quod dictum eſt per Prophetam, dicentem,	4	*Hoc autem factum eſt vt adimpleretur quod dictum eſt per Prophetam, dicentem,*

28 [*In*] *redemptionis pretium*, λύτρον. Vulg. *Redemptionem.* Verùm (vt obſeruat Eraſmus) τὸ λύτρον ipſam redemptionem non declarat, ſed eius pretium: id eſt, quicquid datur ad eos redimendos qui captiui tenentur. Homerus ἄποινα vocat. *Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν. vide Marci 10.45. Hîc in illo meo admirandæ vetuſtatis codice iſta inſerũtur, non iiſdem verbis prorſus, quanuis eadem prorſus ſententia ſcripta Luc. 14.8, ὑμεῖς δὲ ζητεῖτε ἐκ μικροῦ αὐξῆσαι, καὶ ἐκ μείζονος ἔλαττον εἶναι. εἰσερχόμενοι δὲ καὶ παρακληθέντες δειπνῆσαι, μὴ ἀνακλίνεσθε εἰς τοὺς ἐξέχοντας τόπους, μήποτε ἐνδοξότερός σου ἐπέλθῃ, καὶ προσελθὼν ὁ δειπνοκλήτωρ εἴπῃ σοι, ἔτι κάτω χώρει· καὶ καταισχυνθήσῃ. ἐὰν δὲ ἀναπέσῃς εἰς τὸν ἥττονα τόπον, καὶ ἐπέλθῃ σου ἥττων, ἐρεῖ σοι ὁ δειπνοκλήτωρ, σύναγε ἔτι ἄνω· καὶ ἔσται σοι τοῦτο χρήσιμον. id eſt, Vos verò quęritis ex paruo augeri, & ex eo quod maius eſt, minui. Ingreſſi verò & aduocati ad prandium, ne accumbite eminentioribus locis, ne quiſpiam te honoratior ſuperueniat, & inuitator accedẽs tibi dicat, recipe te quoque inferius: & pudefias. Quod ſi inferiore loco accubueris, & quiſpiam te inferior ſuperuenerit, dicet tibi inuitator, collige te quoque ſuperius: eritque tibi vtile.

29 *Egredientibus*, ἐκπορευομένων. In vno exemplari legitur in numero ſingulari, ἐκπορευομένου αὐτοῦ: id eſt, Egrediente eo.

30 *Præterire*, παράγει. Vel Prætergredi, vt ſuprà 9.9. Sic autem verto vt melius exprimatur præpoſitio παρά. Vulgata & Eraſmus, *Tranſiret*: id eſt, διέρχεται.

32 *Quum reſtitiſſet*, στάς. Ad verbum, *Quum ſtetiſſet*: quũ tamen στάς hoc loco non opponatur ſedenti aut iacenti, ſed ambulanti. *Vocauit*, ἐφώνησε. Voce videlicet, non per alium. Hoc enim potius ſignificat τὸ καλεῖν, quũ de quopiam præſente: & τὸ μεταπέμπεσθαι, quum de abſente agitur.

34 *Oculi eorum*, αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. Hæc deſunt in duobus vetuſtis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem. Vulgata, *Viderunt*: id eſt ἔβλεψαν. Solent autem Hebræi oculos clauſos vocare qui videndi vſu carent, ac proinde dicuntur iis aperiri quibus videndi vſus reſtituitur.

IN CAPVT XXI.

1 *Ad Beth-phage*, Βηθφαγῆ. Id eſt, non procul Beth-phage. Antiqua omnia legũt Βηθσφαγῆ, id eſt Bethſphage. Hebræa enim hæc omnia variè ſunt à Gręcis corrupta. Syrus interpres ſcribit בית-פגא [*Beth-phage*,] & domum fontis interpretatur noſter Tremellius, vt phage ſit quod Græcis πηγὴ, cuiuſmodi Græcas multas voces vulgus iam tum vſurpabat. *Olearum*, ἐλαιῶν. Vulgata, *Oliueti*. id eſt ἐλαιῶνος, ſicut etiam vocatur Act.1.12.

2 *Ex aduerſo*, ἀπέναντι: id eſt, e regione, διαντικρύς. Sicut apud Virgilium 1. Æn. Carthago dicitur ſita Italiam contra. Sic ab Hebæis quoque vſurpatur נגד [*neghed*.]

3 *Aliquid dixerit*, εἴπῃ τι. In quodã exẽplari ſcribitur

εἴπῃ, Τί ποιεῖτε, *dixerit, Quid facitis?* *Statim enim mittet*, εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ. Vulgata & Erasmus coniunctionem δὲ interpretantur *Et*, non ineptè, modò copulam accipias loco particulæ causalis, quod alibi frequenter occurrit, vt infrà cap.23.12. Sed ego perspicuitati studui, nequem ambiguitas falleret. Veteres multi codices & Theophylactus scriptum habent ἀποστέλλει, id est, mittit vt significetur Christum statim discipulos cum his mandatis iussisse viam ingredi. Ego receptam lectionem sequi malo, Syri etiam interpretis auctoritate fretus, qui addit particulam לבא [*leba*] Huc, vt sint nõ Euangelistæ, sed 5 ipsius Christi verba, affirmantis fore vt Dominus asinæ & pulli, statim eis faceret illos abducendi potestatem.

Zach.2.9
esa.62.11.
iohã.12.15

Græce		Latine		Vulgata
Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιών, Ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πραῢς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.	5	‖Dicite ¨filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi mitis, & ¨insidens asinæ, ac pullo ¨ fœtui iumenti *asinæ*.	5	*Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi mansuetus, & sedens super asinam, & pullum, filium subiugalis.*
Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,	6	Profecti sunt autem discipuli, fecerúntque sicut imperarat eis Iesus.	6	*Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit illis Iesus.*
Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν.	7	Et adduxerunt asinã & pullum, & eis imposuerunt ¨ pallia sua, & ¨collocarunt *ipsum* ¨super ea.	7	*Et adduxerunt asinã & pullum, & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eum desuper sedere fecerunt.*
Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.	8	Plurima autem turba strauerunt pallia sua in via: alij verò cædebant ramos ex arboribus, & sternebant in via.	8	*Plurima autem turba strauerunt vestimẽta sua in via: alii autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in via.*
Οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.	9	Porro turba ¨ quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat, dicẽs, ¨Hosanna Filio Dauid: ¨benedictus ¨ qui venit in nomine Domini: hosanna ¨ô *qui es in cælis* altissimis.	9	*Turbæ autem quæ præcedebant & quæ sequebantur, clamabant, dicentes, Hosanna filio Dauid: benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna in altissimis.*
Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, Τίς ἐστιν οὗτος;	10	Et quũ introisset Hierosolyma, cõmota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?	10	*Et quum intrasset Ierosolymam, commota est vniuersa ciuitas, dicens, Quis est hic?*
Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας.	11	Turba autem dicebat, Hic est Iesus ille Propheta ex Nazareth *vrbe* Galilææ.	11	*Populi autem dicebãt Hic est Iesus Propheta à Nazareth Galilææ.*

Filiæ Sion, τῇ θυγατρὶ Σιών. Id est, Ciuitati Sion. Nam familiare est Hebræis filiarum nomen vrbibus ipsis accommodare: cuius phrasis exempla plurima vel vnus Threnorum liber suppeditabit, & aliquoties ita loquitur Pindarus. *Insidens asinæ*, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον. Nonnulli, propterea quòd hoc loco non additur fœmininus articulus, vt paulo pòst, non de asina, sed de asino hoc dictum intelligunt, vt illud καὶ πῶλον, *& pullum*, per epexegesin dicatur, quia Christus disertè ab aliis Euangelistis memoratur super pullum sedisse. Et fateor nomen חמור [*chamor*] quo vtitur Zacharias 9.9, quanuis toti speciei tribuatur, tamen magis propriè de mare intelligi: quum alterum habeant vocabulum Hebræi quo asina significatur, & quo etiam vtitur Propheta in posteriore membro. Sed non temerè est quòd Matthæus tum asinæ tum pulli disertè facit mentionem. Iam verò quum in tota hac historia distinguantur ὄνος & πῶλος, necesse non fuit fœmininum articulum semper exprimere. Quod igitur dicere videtur Propheta Christum super asinam & pullum sedisse, nemo non videt quomodo sit intelligendum. Nam quia pullo, quem conscendit Dominus, adiuncta erat asina, pulli videlicet comes, ideo dicitur & matre & pullo vectus fuisse, communi loquẽdi consuetudine. sicut etiam vernacula nostra lingua dicitur aliquis ire tribus aut quatuor equis, si totidem habeat comites. *Fœtui iumẽti [asinæ,]* υἱὸν ὑποζυγίου. Hoc est quod Latinis est Iumẽtum. Nam subiugalis nomen quo vtitur Vulgata, barbarum est. Subiuges autem equas memorat Plinius, sed adiectiué. Filij verò vocabulum etiam vsurpat Columella, de onagris loquens, libri 6.c.37, vt etiam Maro caprum vocat virum gregis. Sed malui quod est vsitatius retinere.

7 *Pallia*, τὰ ἱμάτια. Id est, vestem exteriorem. Vulgata, *Vestimenta*: quod latius patet, vt alibi diximus. Hîc autem videtur de palliis tantùm agi. num enim nudi vel indecẽte prorsus habitu Christum sequuti sunt? *Collocarunt*, ἐπεκάθισαν. Quædam exemplaria legunt, ἐπεκάθισεν, *insedit*. Et alia rursus ἐκάθισεν, *sedit*. *Super ea*, ἐπάνω αὐτῶν. Frobẽnius excudit ἐπάνω αὐτῆς, super eam. asinam scilicet. Sed ex aliis Euangelistis liquet Dominum vectum fuisse non asina, sed pullo. Lego igitùr αὐτῶν plurali numero, & ad vestimenta refero, quibus stratis insedit: vel ad asinam & pullum, vt consentiat Matthæus cum Zacharia. Quomo- 10 do autem intelligendum sit Dominum vtroque vectum fuisse, quum reliqui Euangelistæ pulli tantùm meminerint, paulo antè diximus. Vetus interpres vertit, *Desuper*. Itaque videtur tantùm legisse ἐπάνω, nullo expresso relatiuo. Sed planissimum est quod in meo vetustissimo codice 15 legitur, nempe, ἐπέθηκαν ἐπ' αὐτὸν τὰ ἱμάτια, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτοῦ. i. Et imposuerũt ei (pullo videlicet) pallia, & collocarunt super eum: sicut etiam legit Syrus interpres.

9 *Quæ præibat*, προάγοντες. In quodam codice additur αὐτὸν: id est, *ei*. *Hosanna*, Ὡσαννά. Vel Ὡσανά, *Hosa-* 20 *na*. Ita enim in quibusdam exemplaribus legimus. Nam Hebraicè scriberetur הושענא [*hoschahna*] vocabulo ex duobus corruptis, & per syncopen contractis composito: quum potius dicendum fuerit הושיעה־נא [*hoschiha-na*] id est, Serua, vel opitulare quæso. Fuit autem hæc solennis 25 formula acclamationis, ideóque Hebraicè expressa ab Euangelistis: qua vtebantur Iudæi in festo Tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Domini mandato, Leuitic.23.40. Hac de re multa nugatur Plutarchus συμποσιακῶν 4.5. qui rursus in Thesei vita simile quiddam refert de Athe- 30 niensiũ festo, quod ὀσχοφόρια, à gestandis ramis, vocabãt: si modò sacra cũ profanis licet cõparare. In illo igitur festo quum hanc vocem identidem multi ingeminarent, tandem eò ventum est vt ipsos etiam salicum & cæterarum deinceps arborum ramos Hosanna vocitarent: sicut 35 Caninius, vir eruditus & diligens, obseruauit ex Rabbinorum libris. Itaque existimat hac significatione hoc esse accipiendũ perinde acsi gestiens turba declararet sese hos ramos Filio Dauidis ferre, eúmque Deum ac Messiam agnoscere. Nã alioquin (inquit) si Hosanna significat Salua 40 quæso, quid erit Salua quæso, Filio Dauid? Videtur enim potius dicendum fuisse υἱὲ Δαβίδ, Fili Dauid, vel υἱὸν Δαβίδ, Filiũ Dauid. At ego malo, propriam verborũ declarationem sequutus interpretari Opitulare quæso. Nec enim Christũ pro Deo habebãt, cui festum hoc celebraretur, vt- 45 pote quẽ postea prophetam vocent. Deinde quę proximè sequuntur, satis ostendunt hæc omnia ex Psalmo 118 esse petita, & huiusmodi acclamationibus plebem prospe-

rum ſucceſſum ſuo Meſſiæ à Domino petiiſſe. Neque eſt cur iſta conſtructio nos moretur, quum ſæpe etiam reperiatur verbum הושיע [*hoſchiah*] abſolutè poſitum pro Opitulari & Salutẽ adferre: ſicut liquet ex multis locis, ipſóque adeo verſiculo Pſalmi 118, ex quo hæc eſſe petita diximus. Quinetiam prorſus ſimilis conſtructionis exemplum habemus Pſalmo 86.16. *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraiſmus, id eſt, Laudandus & extollendus. ſiue, Bene ſit ei qui venit in nomine Domini: quem videlicet Dominus Regem nobis dedit. *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. Vel, Is qui venturus erat. Nam (vt alibi annotauimus) hoc verbum etiã tẽpore præſ. paſſim de futuro dicitur, quaſi de eo qui iam ſit in via. Dicitur autẽ in nomine Domini venire, Hebraico idiotiſmo, qui peculiaris eſt Dei veluti legatus. *O [qui es] in [cælis] altiſſimis*, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Hebraiſmus. Quia verò obſcurum erat alioquin hoc dicendi genus, ideo putaui aliquid ſupplendum quo illuſtraretur. Suppleui autem quod maximè viſum eſt accommodatum quum præſertim ſimilis ellipſis exemplũ reperiſſem Pſalmo 148.1, & 7. Quòd ſi magis placebit altera ſententia de ſalicũ ramis, quos teſtarentur ſe in Dei honorẽ geſtare, cõuertes, *Hoſanna [ei qui eſt] in [cælis] altiſſimis*. id eſt Deo.

---

12 Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς.

13 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

14 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

15 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, ἠγανάκτησαν.

16 Καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε, Ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

17 Καὶ καταλιπὼν αὐτούς, ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς Βηθανίαν, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ.

18 Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, ἐπείνασε.

19 Καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἦλθεν ἐπ' αὐτήν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον· καὶ λέγει αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.

20 Καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν, λέγοντες, Πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;

21 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γενήσεται·

22 Καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύοντες, λήψεσθε.

---

12 ‖Et introiuit Ieſus in templũ Dei, & eiecit omnes ‖vendentes & ementes in tẽplo: menſáſque numulariorum, & cathedras vẽdentium colũbas ∵ſubuertit.

13 Et dixit eis, ‖ Scriptum eſt, Domus mea, domus precum ∵vocabitur: ‖ at vos feciſtis eam ſpeluncam ∵latronum.

14 ‖Tũc venerũt ad eum cæci & claudi in templo: & ſanauit eos.

15 Quum vidiſſent autẽ primarij Sacerdotes & Scribæ mirãda illa quæ fecerat, & pueros clamãtes in tẽplo, & dicẽtes, Hoſãna Filio Dauid, indignati ſũt.

16 Et dixerunt ei, Audis quid iſti dicant? Ieſus autem dixit eis, ∵Etiam. nunquam legiſtis, ‖ Ex ore infantium & lactentium ∵perfeciſti laudem?

17 Et eis relictis, abiit Bethaniã ∵extra vrbẽ, & diuerſat⁹ eſt illic.

18 Manè autem rediens in vrbem, eſuriit.

19 Et quũ vidiſſet ∵ficum quandam apud viã, venit ad eã, & nihil inuenit in ea niſi folia ſolùm: tunc dicit ei, ‖Ne amplius ex te fructus naſcatur in æternum. Et exaruit illico ficus.

20 Quum igitur hoc vidiſſent diſcipuli, mirati ſunt, dicentes, Quomodo illico exaruit ficus?

21 Reſpondens autem Ieſus ait eis, Amen dico vobis, ſi habueritis fidem, neque ∵hæſitaueritis non ſolùm ∵ hoc *quod factum eſt* ficui, facietis, verumetiam ſi monti iſti dixeritis, Tollitor, & ∵proiicitor in mare, fiet:

22 ‖Et quæcunq; ∵precãdo petieritis, ∵ſi credideritis, accipietis.

---

12 *Et intrauit Ieſus in templum Dei, & eiiciebat omnes vendentes & ementes in templo: & mẽſas numulariorum, & cathedras vendentium columbas euertit.*

13 *Et dicit eis, Scriptum eſt, Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum.*

14 *Et acceſſerunt ad eum cæci & claudi in templo: & ſanauit eos.*

15 *Videntes autem principes Sacerdotum & Scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in tẽplo, & dicẽtes, Hoſanna filio Dauid, indignati ſũt.*

16 *Et dixerũt ei, Audis quid iſti dicũt? Ieſus autem dixit eis, Vtique. nunquam legiſtis, Quia ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem?*

17 *Et relictis illis, abiit foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibíque manſit.*

18 *Manè autem reuertens in ciuitatem, eſuriit.*

19 *Et videns fici arborem vnam ſecus viam, venit ad eam, & nihil inuenit in ea niſi folia tantùm: & ait illi, Nunquam ex te fructus naſcatur in ſempiternum. Et arefacta eſt continuò ficulnea.*

20 *Et videntes diſcipuli mirati ſunt, dicentes, Quomodo cõtinuò aruit?*

21 *Reſpondens autẽ Ieſus ait eis, Amẽ dico vobis ſi habueritis fidẽ, & nõ hæſitaueritis, nõ ſolùm de ficulnea facietis, ſed & ſi mõti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet:*

22 *Et omnia quæcunque petieritis in oratione, credentes, accipietis.*

Mar. 11. 15. luc. 19. 45. iohan. 2. 13. Deut. 4. 25. Eſa. 56. 7. Ierem. 7. 11. Mar. 11. 17. luc. 19. 46. Pſal. 8. 3. Mar. 11. 13. Mar. 11. 27. luc. 10. 1.

---

12 *Subuertit*, κατέστρεψε. Idem hîc valet κατὰ quod κάτω. Vulgata & Eraſ. *Euertit*.

13 *Vocabitur*, κληθήσεται. Id eſt, erit: de quo Hebraiſmo ſæpe diximus. *Latronũ*, λῃστῶν. Pietate videlicet populi ad quæſtum abutentium: cuiuſmodi ſunt quos Nanzianzenus χριστεμπόρους & χριστοκαπήλους vocat.

16 *Etiam*, ναί. Vulg. *Vtique*. Eraſ. *Quidni?* .i. πῶς γὰρ οὔ. *Perfeciſti*, κατηρτίσω. i. ἐτέλεσας. Nã τὸ ἄρτιον idẽ hîc valet quod τέλειον. i. quod omnibus ſuis partibus cõſtat, ita vt nihil neq; deſit neq; ſuperſit: ſumpta nimirum metaphora à numero quẽ τέλειον appellãt Geometræ, qui τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ἴσος ἐστίν. Nã ἄρτιος ἀριθμὸς numerus par dicitur, is nẽpe qui in duas tãtùm æquales partes diuidi poteſt: ἄρτιος autẽ ἄνθρωπος pro τέλειος vſurpatur 2. Tim. 3. 17. Vnde καταρτίζειν, ἀπαρτίζειν, ἐξαρτίζειν, quæ frequẽter occurrũt, interdũ pro τελειοῦν. i. perfectũ & integrũ reddere: interdũ pro ἁρμόζειν & ἑτοιμάζειν. i. aptare & præparare, vt Rom. 9. 22, 2. Tim. 3. 16, & alibi. Ceterùm quod in Hebræo legitur יסדת [*yſſadta*,] ab hac interpretatione non diſſentit. Nam quæ ſunt perfecta etiam ſunt firmiſſima. Sed & Oris vocabulum pro voce & teſtimonio accipitur. Vide ſuprà 18. 16.

19 *Ficũ*, συκῆν: arborẽ videlicet. Itaq. Vulg. & Eraſ. per periphraſin interpretantur *Arborẽ fici*: à qua tamen periphraſi hoc eodẽ verſiculo diſceſſerunt. neque certè neceſſaria erat, quum amphibolia omnis poſtea tollatur.

21 *Hæſitaueritis*, διακριθῆτε. Qui hæſitat, altercantibus ſententiis ſecum ipſe quaſi litigat & diſceptat, vt annotat doctiſſimus Budæus in Commentariis: quamobrẽ etiam alicubi vſi ſumus diſceptandi verbo. Sic etiam accipitur Rom. 4. 20. & Act. 10. 20. Denique διακρίνεσθαι eſt quod vernaculo ſermone dicimus *faire difficulté*. *Hoc [quod factum eſt] ficui*, τὸ τῆς συκῆς. Vulgata, *De ficulnea*. Ad verbum, *Illud ficus*. Vide ſuprà 8. 33. Eraſmus, *Quod accidit ficui*. *Proiicitor*, βλήθητι. Sic Eraſmus in annotationibus. Vulg. *Iacta te*: paſſiuo per actiuum expreſſo, ſicut etiam antea ἄρθητι vertit *Tolle*, pro *Tollitor*

22 *Precando*, ἐν τῇ προσευχῇ. Id eſt, inter precandum. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *In oratione*, nimium obſcurè. *Si credideritis*, πιστεύοντες. Ad verbũ, *credentes*: ſed participium hoc loco conditionem in ſe includit.

23 Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν, προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, λέγοντες, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

24 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα· ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ·

25 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Οἱ δὲ διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ ἡμῖν, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

26 Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· φοβούμεθα τὸν ὄχλον. πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην.

Suprà 14. 5.

27 Καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον, Οὐκ οἴδαμεν. Ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτὸς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

28 Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ, εἶπε, Τέκνον ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου.

29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε.

30 Καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ, εἶπεν ὡσαύτως. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγὼ κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε.

31 Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

32 Ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ·

23 Quum autem venisset in tēplum, primarij Sacerdotes & seniores populi ¨ eum docētem adierunt, dicētes, ¨ Qua auctoritate facis ista? & quis tibi dedit istam auctoritatem?

24 Respondens verò Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego ¨rem quandam: quam si dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua auctoritate ista faciam:

25 ¨Baptisma Iohānis vnde erat? ¨è cælo, an ex hominibus? At illi ¨ratiocinabantur ¨apud se, dicentes, Si dixerimus, ¨E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis ei?

26 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbā. ‖omnes enim habent Iohannem vt Prophetam.

27 Et respōdentes Iesu dixerūt, Nescimus. Ait eis & ipse, Nec ego vobis dicam qua auctoritate ista faciam.

28 Quid autem vobis videtur? Quidam habebat duos filios: & accedens ad priorem, dixit, Fili abi, hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò respondens ait, Nolo: sed postea ¨ quum resipuisset abiit.

30 Et accedens ille ad secundū, dixit itidem. Is verò respondēs ait, ¨Ego *abeo* domine. Sed non abiit.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicunt ei, Prior. Dicit eis Iesus, Amen dico vobis, publicani & meretrices ¨præeunt vobis in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Iohannes ¨via iustitiæ, & nō credidistis ei:

23 Et quum venisset in tēplum, accesserunt ad eum docentem principes Sacerdotum & seniores populi, dicentes, In qua potestate hæc facis? & quis tibi dedit hanc potestatem?

24 Respondens Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego vnum sermonem: quem si dixeritis mihi, & ego vobis dicam in qua potestate hæc facio:

25 Baptismus Iohannis vnde erat? è cælo, an ex hominibus? At illi cogitabant inter se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis illi?

26 Si autē dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam. omnes enim habent Iohannē sicut Prophetam.

27 Et respondentes Iesu, dixerunt, Nescimus. Ait illis & ipse, Nec ego dico vobis in qua potestate hæc facio.

28 Quid autem vobis videtur? Homo quidam habebat duos filios: & accedens ad primum, dixit, Fili vade, hodie operare in vinea mea.

29 Ille autem respondens ait, Nolo: postea autē pœnitentia motus abiit.

30 Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens ait, Ego domine: & non iuit.

31 Quis ex duobus fecit voluntatem patris? Dicūt ei, Primus. Dicit illis Iesus, Amē dico vobis quia publicani & meretrices præcedunt vos in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Iohannes in via iustitiæ, & non credidistis ei:

---

23 *Eum adierunt*, προσῆλθον αὐτῷ. Hoc ordine hæc verba colloco, Principes Sacerdotum & Scribæ eum docentem adierunt: idque propter amphiboliam quæ in Græco sermone est. nam alioqui videri posset Principes quarto casu dici. *Qua auctoritate*, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ: siue *Qua potestate*. nam inter ista parum interest. Quæsiuimus autem quod minimè ambiguum videri possit. ποίᾳ verò pro τίνι annotauimus suprà, 19.18.

24 *Rem quandam*, λόγον ἕνα. Ad verbum, *Sermonem vnū*. Sed Hebræis (vt iam antè monuimus) דבר [*dabar*] rem omnem in genere significat, atque adeo pro particula indefinita vsurpatur: pro quo Græci theologi interdum λόγον, interdum ῥῆμα vsurpant. Poni autem ἕνα (id est vnum) pro τινὰ, sæpe iam est à nobis annotatum. Hoc igitur omnino illud est quod vernaculo sermone dicimus, *Ie vous demanderay vn mot.*

25 *Baptisma*, τὸ βάπτισμα. Sic vocabatur συνεκδοχικῶς Iohannis prædicatio, totúmque adeo eius ministerium. Prædicabat enim Baptismum resipiscentiæ ad remissionē peccatorum, Mar. 1.4. Vide Act. 19.3. Nec temerè vel quasi tergiuersans Christus de baptismate Iohannis istos vicissim interrogans. Sic enim eos ad Iohannis testimonium reuocat, ex quo discere ipsos oportuerat quis esset Christus, & quo iure hæc ageret. *E cælo*, ἐξ οὐρανοῦ: id est à Deo. Ita enim melius apparet antithesis: & cælum pro Deo Syriacè vsurpari, quidā Syriacę linguæ peritus obseruat: quod tamen est ad imperium referendum, vt sursum homines mentem attollant quum de Deo agitur.

Ratiocinabantur, διελογίζοντο. Id est, Rationes conferebāt in vtranque partem, vt constat ex sequente dilemmate. Itaque sic conuertere malui quàm *Cogitabant* cum Vetere interprete, quem sequitur Erasmus. Suprà tamen idem verbum διαλογίζεσθαι conuerti Disceptare, id est διασκέπτεσθαι, vbi de mutua colloquutione agitur, quam Latini Dialogum vocant Vide Mar. 2,6. *Apud se*, παρ' ἑαυτοῖς: Vulgata, *Inter se*: id est ἐν ἑαυτοῖς.

29 *Quum resipuisset*, μεταμεληθείς. Vulgata & Erasmus, per periphrasin, *Pœnitentia motus*. Hîc autem & paulo pòst μεταμέλεσθαι pro μετανοεῖν ponitur: de quo suprà diximus 3.2. Hoc est quod dicimus vernaculo sermone, *se rauiser*.

30 *Ego [abeo,]* ἐγώ. Subauditur πορεύομαι, quod expressi. Origenes legit, ναὶ κύριε, Etiam domine: & meū vetustissimum exemplar, ἐγὼ κύριε ὑπάγω. *Ego, Domine, abeo*.

31 *Præeunt vobis*, προάγουσιν ὑμᾶς. i. cessantibus & recusantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit saltem eorum exemplum imitari. Itaque præire impropriè hîc dicuntur quos nemo sequatur.

32 *Via iustitiæ*, ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. Eras. eodem sensu, *Per viam iustitiæ*. i. vita & moribus integer, in quo nihil reprehendi posset. nam דרך [*derech*] pro vita & moribus accipitur. Sed & ἐν ὁδῷ possumus accipere pro εἰς ὁδὸν, vt sit hæc sententia, Iohannem venisse qui eos in viam iustitiæ induceret. Prior tamen sensus magis est genuinus.

οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ· ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.

33 Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε, Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον· καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.

34 Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς, λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.

35 Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδηραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν.

36 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων· καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως.

37 Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

38 Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ.

39 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.

40 Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;

41 Λέγουσιν αὐτῷ, Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτοὺς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

42 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

---

publicani verò & meretrices crediderunt ei. vos autē qui *hoc* vidiſtis, non reſipuiſtis poſtea, ⁚vt ei crederetis.

33 ‖Aliam parabolā audite, Fuit quidam paterfamiliâs qui plantauit vineam, & ſepem circumpoſuit ei, foditque in ea torcular, & ædificauit turrim, & ⁚elocauit eam agricolis: ac peregrè profectus eſt.

34 Quū autē tēpus fructuū appropinquaſſet, miſit ſeruos ſuos ad agricolas, vt eius fructus perciperent.

35 Agricolæ verò, captis eius ſeruis, alium quidem ⁚cæciderūt, alium verò trucidarunt, alium autem lapidarunt.

36 Rurſum miſit alios ſeruos plures prioribus, & fecerunt eis itidem.

37 Poſtremò autem miſit ad eos filium ſuum, dicēs, ⁚Reuerebuntur filium meum.

38 Agricolæ verò viſo Filio dixerunt ⁚inter ſe, ‖Iſte eſt hæres, venite, trucidemus eum, & ⁚obtineamus hæreditatem eius.

39 Et captum eum eiecerūt extra vineam, & trucidarunt.

40 Quū igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

41 Dicunt ei, ⁚Malos ipſos malè perdet: & vineam ſuam elocabit aliis agricolis, qui reddēt ei fructum temporibus ſuis.

42 Dicit eis Ieſus, Nunquam legiſtis in Scripturis, ‖⁚Quem lapidem reprobarunt ⁚ ædificantes, ⁚is factus eſt caput anguli: A Domino ⁚factum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris?

---

publicani autem & meretrices crediderunt ei. vos autem videntes, nec pœnitentiam habuiſtis poſtea, vt crederetis ei.

33 *Aliam parabolam audite:, Homo erat paterfamiliâs qui plantauit vineam, & ſepem circundedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregrè profectus eſt.*

Eſa. 5.1.5 iere. 2.21 mar. 12.1 luc. 20.9

34 *Quum autem tempus fructuum appropinquaſſet miſit ſeruos ſuos ad agricolas vt acciperent fructus eius.*

35 *Et agricolæ, apprehenſis ſeruis eius, alium ceciderunt, alium occiderunt, alium verò lapidauerunt.*

36 *Iterum miſit alios ſeruos plures prioribus: & fecerunt illis ſimiliter.*

37 *Nouiſſimè autem miſit ad eos filium ſuum dicens, Verebuntur filium meum.*

38 *Agricolæ autem, vidētes Filium, dixerunt intra ſe, Hic eſt hæres, venite, occidamus eum, & habebimus hæreditatem eius.*

Infrà 26.3 & 27.1 ioh. 11.53

39 *Et apprehenſum eum eiecerunt extra vineam, & occiderunt.*

40 *Quum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?*

41 *Aiunt illi, Malos malè perdet: & vineam ſuam locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus ſuis.*

42 *Dicit illis Ieſus, Nunquam legiſtis in Scripturis, Lapidē quē reprobauerunt ædificātes, hic factus eſt in caput anguli: A Domino factum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris?*

Pſ. 118.22 act. 4.11 rom 9.33 2.petr. 2.7

Vt crederetis ei, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. Iter igitur ad fidē eſt μεταμέλεια, quoniā cogit morbus vel inuitos ad medicū cōfugere.

33 *Elocauit*, ἐξέδοτο. Cic. 5. in Verrem, *Xenon ad ſe pertinere negabat, elocatum eſſe fundum dicebat.* Vulg. & Eraſ. *Locauit*: nulla quidē ſenſus iniuria: ſed oſtendere volui nullam eſſe cauſam cur ſimplex pro cōpoſito vſurpemus.

35 *Cæciderunt*, ἔδηραν. Sic lego ex fide vetuſti codicis, non ἔδειραν à δέρω quod ſignificat pellem detrahere. Sed & Syrus interpres & Vulgata noſtra ſic legerunt.

37 *Reuerebuntur*, ἐντραπήσονται. i. αἰδέσονται. Orta ſignificatione ex eo quod ii quos pudet, ſoleāt faciē ab iis auertere quorum aſpectū non ſuſtinēt. Nonnulli addunt particulā Fortaſſe, vel (vt ipſi loquūtur) Fortè, quia apud Lucā etiā diſertè additur ἴσως. Alioqui.n. (inquiūt) videtur Deus ignorare quid ſit futurū, quū Iudæi Filiū ipſius nō ſint reueriti. Vnde poſtea curioſæ quæſtiones ortæ ſunt de prouidentia, de quibus multa Eraſ. hoc loco. Ego in nullis Græcis cod. reperi particulam ἴσως vel τάχα additā hoc loco: & quod ad quæſtiones illas attinet, puto inanes eſſe argutias. Loquitur enim hic Deus in perſona patrisfamiliâs, hominum more affirmans quod eſt veriſimile futurū: ſicut pœnitere quoque Deū dicimus, quū tamen cōſiliū nō mutet.

38 *Inter ſe*, ἐν ἑαυτοῖς. Vulg. *Intra ſe*, id eſt Apud ſe. Noſtram interpretationem Eraſ. in annotationibus affert, & ſequentia etiam confirmant. Nam alioqui ἐν ἑαυτοῖς vtroque modo verti poteſt, vt diximus ſuprà 3.9. *Obtineamus*, κατάσχωμεν. Idem hîc valet ἔχειν quod κρατεῖν. i. vi occupatum aliquid retinere, quod etiam κατέχειν dicitur. *Malos malè perdet*, κακοὺς κακῶς ἀπολέσει. Trāſiit apud Græcos hoc dictū in prouerbium, ex ipſius naturæ cōmuni ſenſu: vt apud Ariſtoph. in Pluto, ἀπὸ σ᾽ ὀλῶ κακὸν κακῶς, vt & alibi paſſim ex hac præclara ſententia, ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

42 *Quem lapidem*, λίθον ὅν. Mutaui collocationem verborum, quia Latini ab hoc dicendi genere abhorrent. Nā illud Virgilii, Vrbē quam ſtatuo, veſtra eſt, planè eſt poeticum. *Ædificantes*, οἱ οἰκοδομοῦντες. i. architecti, ſicut ſuprà 19.4. ponitur ὁ ποιήσας pro ὁ ποιητὴς, vel ὁ δημιουργὸς, ex Hebræorum conſuetudine. Familiaris eſt autem iſta tranſlatio ſacris ſcriptoribus, ac præſertim Paulo, quoties agitur de Eccleſia. i. de cæleſti Ieruſalem. *Is factus eſt caput anguli*, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Vulg. & Eraſm. ad verbū, *Hic factus eſt in caput anguli*: quod dicendi genus Hebraicum eſt, pro Cœpit eſſe caput anguli. Nam ita hic accipitur verbū γίγνεσθαι, vt & ſuprà cap. 19.5. Caput autē anguli dicitur lapis in angulo præcipuus, qui totius ædificii iuncturā ſuſtinet, ac proinde alibi dicitur ἀκρογωνιαῖος. qua de re vide Epheſ. 3.20. *Factum eſt iſtud*, ἐγένετο αὕτη. Tres ſunt omnino huius relatiui interpretationes, quantum intelligere poſſum. Nam alii cenſent enallagen eſſe Hebræam fœminini relatiui pro neutro, quo Hebræi carent, & perinde interpretantur acſi τοῦτο ſcriptum eſſet, quod referatur ad complexum orationis: vt ſit hic ſenſus, Lapis reiectus ab architectis cœpit eſſe caput anguli: quæ res facta eſt à Domino, & cum ſumma admiratione à nobis ſpectatur. Hæc eſt, inquam, quorūdam interpretatio, quæ mihi ſimpliciſſima videtur. Plerique tamen ex Græcis & Latinis interpretibus (inter quos pauci omnino

fuerunt Hebrææ linguæ periti) vel ad caput, vel ad angulum referunt. Nam vtrunque, & κεφαλὴ, id est Caput, & γωνία, id est Angulus, Græcis fœmininum est, cum relatiuo conueniens. Hanc postremam sententiam si sequamur, vertendum erit, A Domino factus est iste, videlicet Angulus: quo modo explicat Theophylactus, & postea θαυμαστὴ, Mirabilis. Si autem referas ad κεφαλὴν, id est Caput, vertes quidē neutro genere, sicut fecimus, sed diuerso sensu. Neque enim relatiuū pertinebit ad totū orationis complexum: sed ad Caput duntaxat. Sed (quod veterum pace dixerim) vtraque hæc interpretatio mihi videtur incommoda, neque aliunde profecta quàm ex Hebraicæ linguæ ignoratione. Augustinus quodam loco habet, *Factum est ei* (αὐτῇ,) *& est admirabilis.* quod non probo.

---

43 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀρθήσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

44 Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται· ἐφ᾽ ὃν δ᾽ ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν. (Esa. 8.14)

45 Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει.

46 Καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

Κεφάλαιον κβ.

1 ΚΑΙ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων,

2 Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ· (Luc. 14.16, apoc. 19.9)

3 Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους. καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.

4 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων, Εἴπατε τοῖς κεκλημένοις, Ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.

5 Οἱ δὲ ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ.

6 Οἱ δὲ λοιποὶ, κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν.

7 Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη· καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε.

---

43 Propterea dico vobis, fore vt tollatur à vobis regnum Dei, & detur genti ¨quæ ferat eius fructus.

44 ¶Porro qui ceciderit super lapidem istum, ¨confringetur: super quem verò ceciderit, ¨dissipabit eum.

45 Et quum audissent primarii sacerdotes ¨ac Pharisæi parabolas eius, cognouerunt *hæc* de se dici.

46 Et quū studerent eū prehendere, timuerunt turbā quoniam vt prophetam eum habebat.

CAP. XXII.

1 TVnc ¨respōdens Iesus, rursum ¨loquutus est eis per parabolas, dicens,

2 Simile est regnum cælorum cuidā regi qui fecit nuptias filio suo:

3 Et misit seruos suos qui vocarent ¨vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire.

4 Rursus misit alios seruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prandium meum paraui, tauri mei & ¨altilia ¨mactata sunt, & omnia parata: adeste ad nuptias.

5 Illi autem quum *hoc* neglexissent, abierunt, alius quidem ¨in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam.

6 Reliqui verò prehensos seruos eius contumeliis affecerunt, & trucidarunt.

7 ¨Rex autem quum *hoc* audisset, irat*us* est: & missis ¨copiis suis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

---

43 Ideo dico vobis quia auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.

44 Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: si per quem verò ceciderit, conteret eum.

45 Et cū audissent principes Sacerdotum & Pharisæi parabolas eius, cognouerunt quod de ipsis diceret.

46 Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas: quoniam sicut prophetam eum habebant.

CAP. XXII.

1 ET respondens Iesus, dixit iterum in parabolis eis, dicens,

2 Simile factum est regnum cælorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo:

3 Et misit seruos suos vocare inuitatos ad nuptias: & nolebant venire.

4 Iterum misit alios seruos, dicens, Dicite inuitatis, Ecce, prandium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata: venite ad nuptias.

5 Illi autem neglexerunt: & abierunt, alius in villam suam, alius verò ad negotiationem suam.

6 Reliqui verò tenuerunt seruos eius, & contumeliis affectos occiderunt.

7 Rex autem quum audisset, iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos & ciuitatem illorum succendit.

---

43 *Quæ ferat fructus eius*, ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Vulg. & Eras. ad verbū, *Facienti fructus eius.* Nos verò, quia de re iā præsenti non loquitur, in participio conuertendo vsi sumus periphrasi, & nostro more, ferre fructum maluimus dicere quàm fructum facere. Cæterùm fructus regni Dei ferre dicuntur qui tota sua vita se regni cælestis ciues esse cōprobant, & fructus illos edunt non carnis, sed Spiritus, de quibus agit Apostolus Gal. 5.22.

44 *Confringetur*, συνθλασθήσεται. Vetus interpres & Erasmus converterunt *Conquassabitur* apud Lucam, cap. 20. 18. sed hîc rectius verterunt, *Confringetur*. Nam θλαστὰ sunt Aristoteli quæ in frusta dissiliunt, vt glacies, vitrum, testa: quassari verò possunt quę tamen non confringuntur. *Dissipabit*, λικμήσει. Vulg. & Eras. *Conteret*. Ad verbū, Ventilabit: id est, ita cōminuet vt minutę partes in auras dispergantur. Intelligitur enim ex consequenti antecedens. Cic. in Pisonem, Statuam deturbare, affligere, comminuere, dissipare. vt sit hoc verbum etiam vehementius quàm ἐπιτρίβειν.

45 *Ac Pharisæi*, καὶ οἱ Φαρισαῖοι. In quodam exemplari scribitur καὶ οἱ Γραμματεῖς, *& Scribæ*.

IN CAPVT XXII.

1 *Respondens*, ἀποκριθεὶς. Aut impropriè accipitur hoc verbum sicut apud Hebræos sępe ענה [*hanah*] aut (quod verisimilius est) varii hinc & inde agitati sunt sermones quum ita cœpit loqui Dominus. *Loquutus est*, εἶπεν, i. ἐλάλησεν. Hoc enim commodius est propter sequens participium λέγων.

3 *Vocatos*, κεκλημένους. Vulg. & Eras. *inuitatos*. Atqui in Gręco idem est verbum ingeminatum: & vocandi quoque verbum in hoc argumēto Theologis est peculiare, ad res videlicet spirituales translatum. Sed & apud Hebręos קרואים [*keruim*] pro inuitatis cōuiuis accipitur, vt 1. Sā. 9.13.

4 *Altilia*, τὰ σιτιστά. à σιτίζειν, quod declarat cibare & alere, sicut annotat Eras. vnde etiam apud Irenęum legitur Saginata, cuiusmodi sunt Athenęo lib. 9. χῆνες καὶ μόσχοι σιτευτοί. *Mactata*, τεθυμένα. Hoc verbum θύειν quū de sacrificiis propriè dicatur, postea ad alias etiā epulas tractū est. Sed hoc quoque certum est, profanos etiā ipsos principes olim solennia conuiuia fuisse à sacrificiis auspicatos.

5 *In agrum suum*, εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν. Vel, *rus suum*. Vulg. *Villam*, quod Erasmus improbat in annotationibus.

7 *Rex*, ὁ βασιλεύς. In codicibus vetustis additur ἐκεῖνος, *ille*. *Copiis suis*, τὰ στρατεύματα αὐτοῦ. Notandus locus, vt sciamus Deum quidem nō esse vllius sceleris auctorem, sed tamen sceleratorū etiā operā exequendis iustis suis iudiciis adhibere, si quidē copias hîc suas appellat Romanos Latrones, qui licet inscii diuinorum decretorum, Ierosolyma deuastarunt. Copias autem quàm Exercitus dicere malui ex Latinæ linguæ vsu.

Greek	v.	Latin	v.	Vetus interpres	
Τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, Ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι.	8	Tũc dicit ſeruis ſuis, Nuptiæ quidem paratæ ſunt: ſed qui vocati fuerant, non erant digni.	8	*Tunc ait ſeruis ſuis, Nuptiæ quidem paratæ ſunt, ſed qui inuitati erant non fuerunt digni.*	
Πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.	9	Ite ergo ad ¨compita viarum, & quotcũque inueneritis, vocate ad nuptias.	9	*Ite ergo ad exitus viarum, & quoſcunque inueneritis, vocate ad nuptias.*	
Καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς· καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.	10	Et egreſſi ſerui ¨ illi in vias, congregarunt omnes quos inuenerunt, malos pariter ac bonos: & impletæ ſunt ¨ nuptiæ ¨conuiuis.	10	*Et egreſſi ſerui eius in vias, congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos: & impletæ ſunt nuptiæ diſcumbentium.*	
Εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου·	11	Ingreſſus autem rex vt ſpectaret cõuiuas, vidit illic hominem non indutũ veſte nuptiali:	11	*Intrauit autem rex vt videret diſcumbentes: & vidit ibi hominem non veſtitum veſte nuptiali:*	
Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; Ὁ δὲ ἐφιμώθη.	12	Tunc dicit ei, Amice, quomodo huc introiſti non habens veſtem nuptialem? ¨ At illi os occluſum eſt.	12	*Et ait illi, Amice, quomodo huc intraſti non habens veſtem nuptialem? At ille obmutuit.*	
Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις, Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.	13	Tunc dicit rex ¨miniſtris, Ligatis pedibus & manibus eius, ¨tollite eum, & coniicite in tenebras exteriores: ‖ illic erit fletus & ſtridor dentium.	13	*Tunc dixit rex miniſtris, Ligatis manibus & pedibus eius, mittite eum in tenebras exteriores. ibi erit fletus, & ſtridor dentium.*	Sup. 8. 12; & 13.42 inf. 25.30
Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.	14	‖Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.	14	*Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.*	Suprà 20.
Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.	15	‖Tunc profecti Phariſæi conſilium ceperunt ¨ vt ¨ illaquearent eum in ſermone.	15	*Tunc abeuntes Phariſæi conſilium inierunt vt caperent eum in ſermone.*	Mar. 12. 13 luc. 20. 26
Καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων·	16	Itaque mittunt ad eum diſcipulos ſuos cum ¨Herodianis, dicentes, Præceptor, ſcimus te veracem eſſe, & ¨ viam Dei ¨ in veritate docere, nec quenquam curare: nõ enim reſpicis ad perſonam hominum:	16	*Et mittunt ei diſcipulos ſuos cum Herodianis, dicentes, Magiſter, ſcimus quia verax es, & viam Dei in veritate doces, & non eſt tibi cura de aliquo: non enim reſpicis perſonam hominum:*	

9 *Compita*, διεξόδους. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Exitus:* quod mihi viſum eſt obſcurius. Cõpita autem Latini vocãt laxiora in vrbibus ſpatia, in quę vici plures exeũt. i. deſinũt. Alii interpretãtur vicos vrbis frequẽtes, quos vernaculo ſermone vocamus *les rues paſſantes*. i. quibus plerique 5 prætereũt. Sic autẽ allegoricè intelligit Chriſtus gẽtes, per orbẽ terrarũ diſperſas, prædicatione Euãgelii aggregatas.

10 *Illi*, ἐκεῖνοι. Vulg. *Eius*, id eſt αὐτοῦ, quod etiam reprehendit Eraſ. in annotat. *Nuptiæ*, γάμος, id eſt nuptiale cõuiuiũ. In vno exẽplari legitur νυμφὼν, i. thalamus, quod melius cõuenit. *Conuiuis*, ἀνακειμένων. Vulg. & Eraſm. ad verbũ, *Accũbentibus*. Sed ſępe iam diximus iſta participia apud Hebræos, loco verbaliũ nominũ vſurpari. 15

12 *At illi os occluſum eſt*, ὁ δὲ ἐφιμώθη. Ad verbum, Capiſtratus eſt. id eſt, prorſus obmutuit, quaſi capiſtro aut freno iniecto. Vulg. & Eraſ. *Obmutuit*. Sed hoc eodem cap. v. 34, Vet. interpres cõuertit ἐφίμωσε, ſilentiũ impoſuit. Eraſ. *os obturauit*. Certè interdũ pro σιωπᾶν accipitur tranſlatitiè, etiam mari accommodatum, vt infrà Marci 4.39. 20

13 *Miniſtris*, διακόνοις, id eſt, iis qui conuiuis miniſtrabant. Alioqui potius dixiſſet τοῖς ὑπηρέταις, vt ſuprà 5.25. *Tollite eum*, ἄρατε αὐτόν. Hæc non legit Vetus interpres: reperimus tamen in omnibus vet. codic. atque etiam apud Theophylactũ Romanum.

15 *Vt*, ὅπως. Vel, *Quomodo*. Poteſt enim vel cõiunctio eſſe τελικὴ, vel pro infinito ſubiũcto accipi, vt Linacer loquitur. *Illaquearent*, παγιδεύσωσιν. Vulg. *caperẽt*, i. ἐπιλάβωσιν, vt loquitur Lucas 20.20.

16 *Herodianis*, Ἡρῳδιανῶν. Quinam Herodiani vocentur à Matthæo & Marco, non ſatis conſtat. Quidam, au- 30 ctore Epiphanio, ita vocatos eſſe arbitrantur quoſdam ex Iudæis qui velut ex Iacobi prophetia Gen. 49, 10, Herodem haberent pro Meſſia, quòd alienigenarum primus apud Iudęos regnarit. Id verò quũ de Herode magno An- 35 tipatri filio ſit intelligendum, qui iampridem obierat, quum hæc agerentur, & ipſi etiam Iudæorum genti maximè fuerat inuiſus, non video qua ratione hæc opinio probabilis videri poſſit. Alii igitur exiſtimant Herodianos appellari qui cenſerent tributa Cæſari ſoluenda, quibus videlicet colligendis rex Herodes Antipatri filius ab Auguſto eſſet conſtitutus. At ego fateor me nuſquam hoc legiſſe: quanuis non negem Herodem veluti precariò re- 5 gnum poſſediſſe: idque ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt ait Appianus Ἐμφυλίων lib. 5. Sed vt hoc concedam, quorſum tamen iſta nunc factio commemoraretur, mortuo iampridem He- 10 rode, & Iudæa in prouinciam redacta? Fortaſſis igitur, Herodiani ab Herode illo magno cognominati ſunt, qui, vt erat ille homo profanus, nouã quandã religionem ex Paganiſmo & Iudaiſmo conflabant. Nec dubium eſt quin Herodes Antipas & reliqui illius liberi paterna veſtigia 15 ſequerentur. Sed & illud facilè coniici poteſt ſiquis conferat Matth. 16.6, cum Mar. 8. 6, Sadducæorum opinionibus fauiſſe Herodem cum ſuis. Denique probabile eſt eos qui tributum Cæſari dandum non eſſe defendebant (quorum ſectę principes fuerunt Iudas Gaulonites, & Sadducus quidam Phariſęus, vt ſcribit Ioſeph. li. Antiq. 18, 2.) ab Hero- 20 de & aulicis aſſentatoribus ſub publicę libertatis ſpecie fuiſſe defenſos, quatenus quidem id tutò facere poterant, quum videlicet paterno regno ſe fuiſſe magna ex parte à Romanis ſpoliatos ægerrimè paterentur magni illius Herodis liberi. Hinc illud fermentum Herodis, Mar. 8.15, & 25 fortaſſis illæ ſimultates quarum fit mentio Luc. 23, 12. quæ huc tandem deuenerunt vt Herodes Antipas proditionis accuſatus Lugdunum deportaretur. Sed expenſis omnibus placet mihi Syrus interpres, qui Herodianos interpretatur דבית הרודס [debeth Hiraudis] id eſt Herodis do- 30 meſticos, ſiue aulicos, à Phariſæis nimirum idcirco adſcitos vt in quãcunque partem reſpondiſſet Chriſtus, irretitus teneretur. Futurum enim vt ſi cenſum Romanis ſoluendum eſſe negaret, pro ſeditioſo ab ipſo Herode in Ga- 35 lilæa captus pœnas daret: ſin verò ſoluendũ diceret, in Herodis maleuolentiam incurreret, qui & ipſe libenter illorum iugum excuſſiſſet. *Viam Dei*, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Heb. id eſt, quid fas ſit aut minus, ex Dei voluntate: ſiue, qua via ſit hominibus incedendum ita vt Deum non offendãt.

in veritate, ἐν ἀληθείᾳ, id est verè & sincerè: quod apud Demosthenem declarat ἐπ' ἀληθείας, apud Hebræos באמת [beemeth.] *Ad personam*, εἰς πρόσωπον. Id est ad externam hominum speciem, sitne videlicet quispiam diues an pauper, vt ad eius voluntatem sermonem inflectas.

17 Εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;

18 Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε, Τί με πειράζετε ὑποκριταί;

19 Ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. Οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.

20 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή;

21 Λέγουσιν αὐτῷ, Καίσαρος. Τότε λέγει αὐτοῖς, Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. (Rom.13.7)

22 Καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν· καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

23 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, (Mar.12.19, luc.24.27, Act.23.6)

24 Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς εἶπεν, Ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. (Deut.25.5)

25 Ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί· καὶ ὁ πρῶτος, γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

26 Ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως τῶν ἑπτά.

27 Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

28 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν.

29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

17 Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet¨ censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus malitia eorum, ait, Quid me tentatis hypocritæ?

19 Ostēdite mihi numisma census. Ipsi verò obtulerunt ei¨ denarium.

20 Tūc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio?

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tunc dicit eis, ‖Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sūt Dei, Deo.

22 Quum igitur *hoc* audissent, mirati sunt: & omisso eo abierunt.

23 ‖In illo die adierunt eum Sadducæi, ‖qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum,

24 Dicentes, præceptor, ‖Moses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens¨ filios, eius¨ frater¨ ducet affinitatis iure vxorem eius, & suscitabit ¨ sobolem fratri suo.

25 Fuerunt autem apud nos septem fratres: & primus vxore ducta obiit: & quum non haberet semen, reliquit vxorem suam fratri suo.

26 Similiter etiam secundus & tertius, vsque ad illos septem.

27 Post omnes autem mortua est & mulier.

28 In resurrectione ergo cuius è septem erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

29 Respondens autem Iesus dixit eis, Erratis, nescientes Scripturas, neque potentiam Dei.

17 Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus nequitia eorum ait, Quid me tentatis hypocritæ?

19 Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium.

20 Et ait illis Iesus, Cuius est imago hæc & superscriptio?

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tūc ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.

22 Et audientes mirati sunt: & relicto eo abierunt.

23 In illo die accesserunt ad eum Sadducæi (qui dicunt non esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,

24 Dicentes, Magister, Moyses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filium, vt ducat frater eius vxorem illius, & suscitet semen fratri suo.

25 Erant autem apud nos septem fratres: & primus vxore ducta defunctus est: & non habens semen, reliquit vxorem suam fratri suo.

26 Similiter secundus & tertius, vsque ad septimū.

27 Nouissimè autē omniū & mulier defuncta est.

28 In resurrectione ergo, cuius erit de septem vxor? omnes enim habuerunt eā.

29 Respondens autem Iesus ait illis, Erratis, nescientes Scripturas neque virtutem Dei.

17 *Censum*, κῆνσον. Vocabulū est Latinū, quo propriè significatur facultatum æstimatio, pro cujus ratione prout tempora tulerunt, Ro. ciues tributum pependerunt. Quid autem istud rei fuerit vide suprà 17.25, & Mar.12.14.

19 *Denarium*, δηνάριον. Numus hic Romanus est, cuius loco in Oriēte drachmis ferè vtebātur, perexiguo in istis pōderis discrimine. Iudęi verò siclis vtebātur, vt numo ἐπιχωρίῳ, cuius quarta pars itidē fuit drachma Vide sup.17,24.

21 *Reddite*, ἀπόδοτε. i. Persoluite, vt suprà 5.26. Admonet Erasmus hoc conuerti etiam posse præsenti tempore, Redditis: vt intelligamus Christum arrepta occasione notasse illorum vitam: quasi diceret, Redditis Cæsari quod illius habet imaginem, & illud reddite Deo quod Dei habet inscriptionem atque imaginem, nempe animam. Sed fateor me non videre quomodo hæc interpretatio cum regulis Grammaticæ cohæreat. Omnino enim scribendum fuisset, ἀποδίδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, ἀπόδοτε οὖν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. nec enim hæc responsio cum interrogatione cohæreret. Est autem hoc à Christo additum ad pungendam eorum conscientiam, allusione simul facta ad ea quæ templo Dei ex legis præscripto persoluebantur: innuens etiam ipsorum peccatis hanc seruitutem acceptam ferendam, cuius tamen onus patienter ipsis esset ferendum, nisi Deo vellent obsistere.

24 *Filios*, τέκνα. Ad verbum, liberos. τέκνων autem appellatione constat etiam filias intelligi. Sed hîc agi de mascula tantum prole, colligi videtur ex ratione cōdendæ Legis. Nam si quis filias duntaxat reliquerit, perinde est, quod ad familiæ quidem nomen attinet, ac si orbus decessisset: quum nomen ad posteros per filias transire non possit. Præterea Deut.25.7, non fit mentio seminis. i. posteritatis in genere (quod Erasmus tamen arbitratus est) sed filii & nominis. Cæterùm quum Vetus interpres conuerterit filium, & Erasmus quoque, vt quidem extat impressa eius versio, ego plurali numero verti filios, Gręca sequutus: quod tamen ita intelligendum est vt sciamus hîc agi de specie, non de numero, quum satis esset vel filium reliquisse, vt idem Eras. rectè obseruauit. *Frater*, ὁ ἀδελφός. vel, illo recusante, proximus agnatus, vt ex Ruthę historia liquet. Hoc autē intelligitur de eo qui maritus nō esset, vt apparet ex his legis verbis, Si quum habitarint fratres pariter. Nam coniugati seiunctam familiam habebant. *Ducet affinitatis iure*, ἐπιγαμβρεύσει. Vulg. & Erasm. *Vt ducat.* Hoc vocabulum respondet Hebręo יבם [*iabam*,] quod non dicitur de quauis vxore, sed de ea demum quę ex hac lege ducitur, quia videlicet cognata est, id est affinitate coniuncta: vt magis speciale quiddam videatur hoc quidem loco significare τὸ ἐπιγαμβρεύειν, quàm τὸ κηδεύειν. quo posteriore verbo vtitur Eurip. in Hecuba pro eo quod Latini dicunt Affinitatē cum aliquo cōtrahere, & Sibi affinē asciscere, Hebręi verò חתן [*chathan*.] Itaque adhibenda fuit periphrasis, vt vis huius verbi explicaretur. Nam etiam γαμβρὸς Gręcis non modò generum, sed affinem etiam in genere significat, atque adeò vxoris interdum fratrem, vt apud Sophoclem in Tyranno.

Sobolem, σπέρμα. Hebraicè זרע [*zerah*] quo nomine fi-

gnificatur in genere posteritas. Sed quum in Hebręo fiat mentio non seminis, sed nominis, σπέρμα de mascula tantùm prole hoc loco accipiendum.

30 Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

31 Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος,

32 Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς, Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.

33 Καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

34 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό.

35 Καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικὸς, πειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων,

36 Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;

37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.

38 Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή.

39 Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

30 Nam in resurrectione neque⁚ vxores ducunt, neque⁚ nuptum dantur: sed sunt vt Angeli Dei in cælo.

31 De resurrectione verò mortuorum non legistis quod⁚ vobis dictum est à Deo, dicente,

32 ⁚‖Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob? Deus non est Deus mortuorum, sed viuentium.

33 Et quum *hoc* audisset turba, perculsa est ob doctrinam eius.

34 ‖Pharisæi verò, quum audissent *eum*⁚ occlusisse os Sadducæis, coacti sunt⁚ in vnum:

35 Tunc interrogauit *eum* quidam ex *ipsis*⁚ Legis interpres, tentans eum, & dicens,

36 Præceptor, quod est mãdatum⁚ magnum in Lege?

37 Iesus autem dixit ei, ‖Diliges Dominũ Deũ tuũ ex toto corde tuo, &⁚ ex tota anima tua, & ⁚ex tota cogitatione tua.

38 Istud est primũ & magnum mandatum.

39 Secundũ autẽ⁚ simile est huic, ‖Diliges⁚ ꝓximũ tuũ vt teipsũ.

30 *In resurrectione enim neque nubent, neque nubetur: sed sunt sicut Angeli Dei in cælo.*

31 *De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à Deo, dicente vobis,*

32 *Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob? Nõ est Deus mortuorum, sed viuentium.* Exodi.3.6

33 *Et audientes turbæ mirabantur in doctrina eius.*

34 *Pharisæi autem, audiẽtes quod silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in vnum.* Mar.12.28

35 *Et interrogauit eum vnus ex eis Legis doctor, tentans eum.*

36 *Magister, quod est mandatum magnum in Lege?*

37 *Ait illi Iesus, Diliges Dominũ Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mẽte tua.* Deut.6.5 luc.10.27

38 *Hoc est maximum & primum mandatum.*

39 *Secundum autem simile est huic, Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Leu.19.18 mar.12.31

30 *Vxores ducunt*, γαμοῦσιν. Erasm. *Matrimonium contrahunt*: quod tam mulieri quàm viro conuenit. Vulgata, *Nubent*: quod est mulieris tantum. Atqui γαμεῖν de viris dicitur, sicut γαμεῖσθαι de mulieribus, vt superius monuimus. itaque neutram interpretationem sum sequutus. Differentia tamẽ illa inter γαμεῖν & γαμεῖσθαι perpetua non est: (quũ velit Paulus mulieres viduas γαμεῖν, i. nubere, 1. Tim. 5.14: & 1. Cor. 7.34, mulier dicatur γαμήσασα pro γαμηθεῖσα) sed hoc tamen loco & plerisque aliis videtur obseruanda. *Nuptum dantur*, ἐκγαμίζονται. Dicuntur ἐκγαμίζεσθαι quas parentes ἐκγαμίζουσιν, id est nuptum tradunt, in aliorum potestatem, 1. Cor. 7.38. vt vel ex hoc verbo colligendum sit in filiabus præsertim collocandis requiri eorum consensum in quorum sunt potestate, & eas dici γαμεῖσθαι passiua significatione, eorum respectu à quibus nuptum dantur. Vulgata, *Nubentur*: quod barbarum est. Erasmus, *Elocantur*, id est ἐκδίδονται. *Potentiam Dei*, τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, à qua nimirum pẽdet corporum resurrectio & futura illa vita omnem humanum captum superans, Philip. 3,21. *Angeli*, ἄγγελοι. nempe quod ad nuptias & reliquas huic vitæ proprias conditiones attinet, non quòd sint corporei futuri: qua de re copiosè Paulus 1. Cor. 15.

31 *Vobis*, ὑμῖν. Vulg. hanc particulam ponit post λέγοντος, Dicente vobis.

32 *Ego sum*, Ἐγώ εἰμι. in Hebręo non additur verbum: quod quum suppleri etiam possit præterito tẽpore, videntur regerere potuisse Sadducæi Deum his verbis testatum esse nõ quòd esset, sed quòd fuisset illorũ Deus, quãdiu videlicet superstites in vita extitissent. Tota vis igitur argumenti pendet à recta explicatione horum verborum Deũ esse Deum alicuius, quibus nimirum significatur vbique in sacris literis non temporarium quoddã, sed perpetuũ beneuolentiæ fœdus, quòd Ecclesiam, id est electorum cœtum, à reliquo mundo seiungit Deus. Quod si quis excipiat ne sic quidẽ stabiliri corporum resurrectionem, sed significari duntaxat piarum animarum immortalem beatitatem, imò sic euerti corporum resurrectionem, quũ illos corpore mortuos esse constaret, dicat autẽ Christus Deum non esse Deum mortuorum: respondendum est primùm, Sadducęos id non potuisse excipere, vt qui negarent etiam aliquem esse Spiritum à morte superstitem, vt testatur Lucas Act. 23,8. Deinde, aliud esse Abrahamum quàm Abrahami animam, illo enim personam, isto alteram tantum eius partem significari: ac proinde sic futurum vt Deus altera tantùm ex parte dici possit Abrahami Deus, quod absurdissimum est, præsertim si spectetur quo tempore & quibus consolandis hoc dixerit Deus apud Mosen, tum videlicet quum de viuis Israelitis ex Ægypto liberandis ageretur, quod dictum minimè conueniret si Deus esset duntaxat animarum seruator. Superest alia obiectio ex Rom. 14,9, vbi dicitur, Deus etiam Dominus esse mortuorum. Sed ne ista quidem repugnant, imò sic confirmatur corporum resurrectio. Quinam enim Christus imperium obtinere in mortuorum corpora dici posset, si mors illis perpetuò dominaretur? Non est igitur mortuorum Deus ex Sadducæorum hypothesi, qui corpora nunquam resurrectura sentiebant: Deus autem dici non possit eorum respectu qui neque existant, neque sint vnquam extituri. Sed est Deus etiam mortuorum, ex Pauli hypothesi, quæ ipsiusmet Christi resurrectione nititur, quoniam videlicet corpora ne mortua quidem, sunt in nihilum redacta, qui tandem suo tempore animis rursum adiuncta in æternum viuificabit, vt sit verax in fœdere cum patribus illis sancito. Quomodo enim felices (inquit Tertul. de resurrectione carnis) si ex parte perituri?

34 *Occlusisse os*, ἐφίμωσε. Vide suprà 12. *In vnum* ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: id est, simul & eodẽ loco.

35 *Legis interpres*, νομικός. id est Γραμματεύς, Scriba: vt disertè dicit Marcus 12. 28. Hebræi מורה [*moreh*] vocant. Vnde & תורה [*torah*] sicut Græcis νομικὸς & νόμος sunt παρώνυμα.

36 *Magnum*, μεγάλη. i. omnium maximum. Nam alioqui nihil paruum est quod Deus mandat. Hinc autem apparet cuiusmodi fuerint isti legis interpretes, præcipuũ videlicet ipsius finem ignorantes, vt & nostri huius seculi Pharisæi.

37 *Ex*, ἐν. Ad verbum *In*: quod miror in hoc primo membro fuisse mutatum, in duobus sequentibus seruatum à vetere interprete & Erasmo. *Et ex tota cogitatione tua*, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. In Hebræo legimus, Et totis viribus tuis. Apud Marcum autem & Lucam fit mentio ἰσχύος & διανοίας. Quatuor enim partium meminerũt, nempe καρδίας, ψυχῆς, διανοίας, καὶ ἰσχύος, quum in Hebræo Deut. 6.5, tres tantùm commemorentur, nempe לבב נפש מאוד [*lebab nephesch meod*] id est, καρδία, ψυχὴ, καὶ ἰσχὺς, siue δύναμις. ἰσχὺς hîc prætermittitur, & διάνοιαν addunt Marcus & Lucas, nempe vocabula non numerantes, sed sententiam ipsam explicantes, quum διάνοια sit ipsius & mentis & voluntatis virtus.

39 *Simile*, ὁμοία. Id est similiter vniuersale. *Proximum*, τὸν πλησίον. Vide Luc. 10,29.

40 Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται. (Mar.12.35)
41 Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, (Luc.20.41)
42 Λέγων, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαβίδ.
43 Λέγει αὐτοῖς, Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ; λέγων,
44 Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. (Psal.109.1)
45 Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;
46 Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι λόγον· οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.

Κεφάλαιον κγ.

1 Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,
2 Λέγων, Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι. (2.Es.8.4)
3 Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι.
4 Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων· τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά. (Luc.11.46, act.15.10)
5 Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν. (num 15.38, deut.6.8, & 22.21)

40 ⁚ Ab istis duobus mandatis tota Lex & Prophetæ pendent.
41 ‖Coactis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,
42 Dicens, Quid vobis videtur de Christo? ⁚cuius filius est? Dicunt ei, Dauidis.
43 Dicit eis, Quomodo ergo Dauid ⁚ per Spiritũ vocat eum Dominum? dicens,
44 ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam, vsquedum ⁚ ponam inimicos tuos ⁚scabellum pedũ tuorum?
45 Si ergo Dauid ⁚vocat eũ Dominum, quomodo filius ei⁹ est?
46 Et nemo poterat ei respondere ⁚ quicquam: neque ausus fuit quisquam ab illo die amplius eum interrogare.

CAP. XXIII.

1 TVnc Iesus loquutus est turbæ & discipulis suis,
2 ‖ Dicens, In cathedra Mosis ⁚sedent Scribæ & Pharisæi:
3 Omnia ergo quæ dixerint vobis ⁚vt seruetis, seruate & facite: sed secundum opera eorũ ne facite. dicunt enim, & non faciũt.
4 ‖⁚ Ligant enim onera grauia difficiliaque portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autẽ suo nolunt ea mouere.
5 Omnia verò opera sua faciũt ⁚vt spectẽtur⁚ab hominibus. ⁚dilatãt enim ⁚‖phylacteria sua, ⁚ & producunt fimbrias palliorum suorum.

40 In his duobus mandatis vniuersa Lex pendet & Prophetæ,
41 Congregatis autẽ Pharisæis, interrogauit eos Iesus,
42 Dicens, Quid vobis videtur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei, Dauid.
43 Ait illis, Quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum? dicens,
44 Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.
45 Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?
46 Et nemo poterat ei respondere verbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare.

CAP. XXIII.

1 TVnc Iesus loquutus est ad turbas & ad discipulos suos,
2 Dicens, Super cathedrã Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi:
3 Omnia ergo quæcunque dixerint vobis, seruate & facite: secundum opera verò eorum nolite facere. dicunt enim, & non faciunt.
4 Alligant enim onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea mouere.
5 Omnia verò opera sua faciunt vt videantur ab hominibus. dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias.

40 *Ab istis pendent,* ἐν ταύταις κρέμανται. Vetus & Eras. ad verbũ, *In his.* sic.n.apud Hebræos construitur verbum תלה [*talah,*] vt 2.Sam.18.10. תלוי באלה [*talui baelah*] sed in hac præsertim significatione Latini ita nõ loquuntur. Fortassis autẽ hæc respiciũt ad טוטפות [*totaphoth,*] quæ appẽdi iusserat Dominus vt legis μνημόσυνα. de quibus dicemus infrà.

42 *Cuius filius est?* τίνος υἱός ἐστι; id est, Ex cuius gente & familia illum oriri oportet? Ex Hebrę orum idiomate, qui posteros omnes vocant filios.

43 *Per spiritum,* ἐν πνεύματι. Vide Mar. 12.36.

44 *Ponam,* θῶ: id est, Faciam vt sint. Hebraicum dicẽdi genus, de quo alibi diximus. Sic quoque Eurip. in Hecuba, ἐγώ σε θύσω τῶ δ' ἐλεύθερον φόβου. *Scabellum,* ὑποπόδιον. In duobus exemplaribus scribitur ὑποκάτω, id est *sub.* Vide suprà 5.35.

45 *Vocat,* καλεῖ. In quatuor vetustis codicibus repetitur ἐν πνεύματι: id est, Spiritus prophetici impulsu.

46 *Quicquam,* λόγον. Vide suprà 15.23. Neque verò duntaxat apud Hebræos דבר [*dabar*] pro qualibet re ponitur, sed etiam λόγος ἀντὶ τοῦ πράγματος apud ipsos disertiores Græcos. Sopho. in Trachiniis, τὸν λόγον δ' οὐ χρὴ φθόνον γνῶναι προστεῖναι, Ζεὺς ὅτου πράκτωρ φανῇ.

IN CAPVT XXIII.

2 *Sedent,* ἐκάθισαν. Vulgata ad verbum, *Sederunt.* Sed vsurpatur aoristus pro præsenti, vt suprà 3.17, & alibi sæpe. Significat autem Dominus hunc ordinem interpretandæ Legis (cuius fit mentio Numer.11.16) diuinitus esse constitutum, ac proinde audiendam esse veritatem, etiam ex ore mercenariorũ & hypocritarũ doctorũ: sicut etiam nostra memoria in Papatu Deus conseruauit Verbũ suum & Baptismum. Sed quid si etiam isti Verbũ deprauabant? an eis erat credendum? Minimè. Hæc enim non est Mosis sed Satanæ cathedra. Vult ergo credi Dei doctrinę, etiãsi vitiosissimi sint doctores: sed ita vt à fermento caueatur, sicut dixit suprà 16.6. Ex quo loco restringẽda est particula vniuersalis quæ hìc vsurpatur. Quòd siquis roget an propterea tolerandi sint mercenarii: certa est responsio, tolerandos quidem esse priuatis, quibus illos coercere non licet, addita tamen distinctione vt siqui sunt sinceri doctores, & si quæ puræ Ecclesiæ in terris, cum iis nos aggregemus. Itaque nõ rectè faciũt hodie qui à Papistis petũt vel doctrinã Verbi vel Baptismũ, quũ alibi, Dei gratia, purè administrentur. Sed interea fidelis magistratus officium est non modò hæreticos, sed etiam vitiosos doctores seuerè coercere, & purum Dei cultũ inter suos subditos stabilire.

3 *Vt seruetis,* τηρεῖν. Vetus interpres hoc non legit: deerat quoque in vno vetere exẽplari.

4 *Ligant enim,* δεσμεύουσι γάρ. In eodem exemplari scriptũ reperimus, δεσμεύουσι δέ: id est, ligant verò. Cæterùm non est hoc accipiendum de Verbi diuini corruptelis, quas omnino vitare oportuit: sed de externa illa Legis exactione, in qua plerunque sunt immodici qui sibi maximè indulgent.

5 *Vt spectentur,* πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulg. *Vt videantur:* id est ὥστε ὀφθῆναι. *Ab hominibus,* τοῖς ἀνθρώποις. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *des gens,* id est palàm & ab omnibus. *Dilatant enim,* πλατύνουσι δέ: id est faciũt quàm amplissima: quòd nimirum in his rebus quasi summam pietatis collocarent: in quo errore etiam nostro hoc tempore Iudæi versantur. Cęterùm particulam δὲ tanquam causalem sum interpretatus. nam commodius sic accipi, res ipsa ostendit: & γὰρ in vno exemplari legimus. *Phylacteria,* φυλακτήρια. Ita significauit quę Moses Exodi 13.16, & Deut.6.8, טוטפות [*totaphoth*] Rabbini Chaldaicè vocant תפילין [*tephilin*] His igitur vocabulis existimauit Epiphanius significari limbos siue fascias quibus prætexerentur vestes. Ego verò censeo fuisse potius laminas, aut membranulas quasdam, quas hodie etiamnum Iudæi corio inclusas partim fronti alligant, partim brachio, inscriptis quatuor quas vocant

פרשות [*parafchoth*] id eft lectionibus facris. Eas autem Græci (nouo nomine nouæ rei quæfito) vocarunt φυλακτήρια, à conferuando: quod nos quidem immutare noluimus. Erat enim hic ritus (quem poftea Iudæi fuis fuperftitionibus contaminarunt) à Domino conftitutus, vt effet veluti μνημόσυνον Legis & beneficiorum quæ Dominus in ipfos contulerat: nifi malimus fic dicta, quafi cautiones quafdã, quòd iis fe tutos crederent fuperftitiofi. Vult enim Sofipater Grammaticus hæc effe quæ Amolita ipfe, alii verò Amuleta, ab Amoliendo fiue Auertendo Latinè vocant. quod & ipfum refpondet verbo φυλάττεσθαι. Sed hoc mihi fubtilius videtur. De his qui volet plura cognofcere, & quæ fit in his rebus Iudæorum cæcitas, legat Pauli Fagii, hominis diligentiffimi, annotationes in cap. Exodi 13. Huiufmodi funt quæ fuperftitiofi quidam etiamnum hodie pro Amuletis ex collo fufpendunt, infcripto præfertim initio Euangelii fecundum Iohannem: quam magicam fuperftitionem iam olim damnauit Antiochena Synodus, expreffo etiam nomine φυλακτηρίων. *Et producunt fimbrias*, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα. id eft, Faciunt quàm longiffimas, vel (vt alii interpretari malunt) Magnificè iactant & efferunt, quafi certum pietatis argumentum. Sic enim etiam accipitur verbum μεγαλύνεσθαι apud Euripidẽ in Bacchis: & Magnificare apud Varronem & Plinium. Illam tamen interpretationem magis probo, quòd cum fuperiore verbo πλατύνειν melius confentiat. Cæterùm κρασπέδων appellatione intelliguntur contorti quafi cincinni filorum quæ ab extrema veftium ora pendebant: & ציצת [*tfitfith*] vocantur, Num. 15.38. cap. verò Deut. 22. 12. גדלים [*gedilim*,] quanuis non defint qui inter ifta difcrimen aliquod conftituant. Erat autem hæc veftium forma à Deo conftituta Ifraelitis: quæ tamen profanis etiam gentibus non fuit ignota. fiquidem non diffimilem veftem tribuit Neftori Homerus Iliad. κ. Galli vocant *franges*.

Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς·	6	‖Amántque primos accubitus in cœnis: & ⁚primos confeffus in ⁚conuentibus:	6	*Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in fynagogis:*	Marc.12. 38. luc 11. 43, & 20. 46
Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββὶ, ῥαββί.	7	Et in foris falutationes, & vocari ab hominibus ⁚ Rabbi, Rabbi.	7	*Et falutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi.*	
Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός· πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε.	8	Vos autem ⁚ne vocemini Rabbi. vnus eft enim ⁚doctor vefter, ⁚*nempe* Chriftus: ⁚omnes autem vos, fratres eftis.	8	*Vos autem nolite vocari Rabbi. vnus eft enim magifter vefter: omnes autem vos, fratres eftis.*	
Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	9	‖Et patrem ⁚ veftrum neminẽ vocetis in terra: vnus eft enĩ Pater vefter ⁚qui in cælis eft.	9	*Et patrem nolite vocare vobis fuper terram: vnus eft enim Pater vefter qui in cælis eft.*	Malac.1.6
Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός.	10	Nec vocemini ⁚ doctores: vnus enim vefter eft doctor, *nempe* Chriftus.	10	*Nec vocemini magiftri: quia magifter vefter vnus eft, Chriftus.*	
Ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος.	11	⁚Sed qui maximus eft veftrûm, ⁚fit minifter vefter.	11	*Qui maior eft veftrũ, erit minifter vefter.*	
Ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.	12	‖Porro qui fefe ⁚extollet ⁚deprimetur: & qui fefe demiferit, extolletur.	12	*Qui autem fe exaltauerit, humiliabitur: & qui fe humiliauerit, exaltabitur.*	Luc.14.11 & 18.14

6 *Primos confeffus*, πρωτοκαθεδρίας. quafi præfidentias dicas, vt rectè explicat Erafmus: qui tamen maluit interpretari per modum infinitum, Primo federe loco. Vulgata, *Primas cathedras*. *Conuentibus*, συναγωγαῖς. id eft, quando coguntur conuentus & concilia. Neque enim hîc defignari puto locum ipfum: alioqui retinuiffem vocabulum Synagogæ. Vide fuprà 6.2.

7 *Rabbi, Rabbi*, ῥαββὶ, ῥαββί. רב [*rab*] eminentem declarat, & eum qui multorũ fit inftar. Erat ergo valde faftuofus hic titulus. Quod etiam intelligitur ex repetitione, quanuis vulgata eam negligat: ficuti hodie qui Pharifæis & Scribis fuccefferunt, nulla re magis afficiũtur quàm quũ falutantur Domini magiftri noftri. Obferuarunt præterea nonnulli titulum רב [*rab*] iis fuiffe attributum qui in Babylonicis Academiis magifterium confequebantur: רבי [*rabbi*] autem iis qui in regione Ifrael per impofitionem manuum fapiẽtes effent declarati: titulum denique רבנין [*rabbenin*] peculiarem fuiffe fapientibus domus Dauid.

8 *Ne vocemini*, μὴ κληθῆτε. id eft, Ne ambiatis hunc honorem. Neque enim vetat Chriftus ne fuum honorem exhibeamus magiftratui, vel doctoribus: fed ambitionem damnat, vt declarat Auguftinus Sermone de Verbis Domini, ex Matth. 11. quod rectè annotauit Eraf. *Doctor*, καθηγητής. In duobus codicibus legimus διδάσκαλος, eodem fenfu: & fortaffe rectius, ne poftea videatur eadẽ inculcare: quanuis aut nullum, aut certè exiguum fit in re ipfa difcrimen. Videtur autem Dominus refpicere quod fcriptum eft Efaiæ 54.13, & Ierem. 31.34. [*Nempe*] *Chriftus*, ὁ Χριστός. Hoc neglexit Vetus interpres: quod tamen fcriptũ inueni in omnib. noftris vetuftis codicibus, fi duos tantùm excipias. Erafmus autem rectè addidit particulam *Nempe*, ad illuftrandam fententiam, ficut etiam fuprà 19. 17. *Omnes autem vos, fratres eftis*, πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε. Totum hoc deeft in vno exemplari, in hoc quidem verficulo: fed additur fequenti, cui etiam videtur melius conuenire.

9 *Veftrum neminem vocetis*, μὴ καλέσητε ὑμῶν. Vulgata & Erafmus, *Nolite vocare vobis*. legerunt enim ὑμῖν. Sed in omnibus manufcriptis codicibus, & Complutenfi editione, atque adeo Theophylacto Romano, legimus ὑμῶν: excepto vno vetufto exemplari, in quo neutrũ legebatur. Hæc autem refpiciunt Iudæorum confuetudinem: apud quos non modò אבות [*eboth*,] id eft patres, fed etiam אביתינו [*ebotine*,] id eft patres noftri, falutabantur Rabbini qui prouectioris erant ætatis. Itaque quanuis inter πατέρα ὑμῶν fit aliquid interiectum, tamen non puto ὑμῶν pro ὑμῖν pofitum, fed pro ὑμέτερον, per traiectionem. cuius aliud exemplum habes fuprà 8.8. neque referendum ad καλέσητε, fed ad πατέρα. Particulam autem μὴ cõuerti quafi fcriptum fit μηδένα, vt perfpicuitati ftuderem. *Qui in cælis eft*, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. In quodam exemplari hæc verba, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε, id eft, *Vos autem omnes, fratres eftis*, ex fuperiore verficulo in hunc erant tranflata: & fanè videntur ifti melius conuenire quàm fuperiori.

10 *Doctores*, καθηγηταί. Hebraicè מורים [*morim*] vel מלמדים [*melãmedim*:] de quibus agitur 2. Paral. 17.9. Græci à præeundo καθηγητὰς vocant, qui & διδάσκαλοι dicuntur, à docendo. Apparet autem huiufmodi titulos perlibenter fuiffe à Scribis vfurpatos. Neque enim temere eft quod Paulus inter cætera hoc quoque illis obiicit, quòd fe confiderent ὁδηγοὺς εἶναι τυφλῶν, id eft, cæcorum duces, Rom. 2. 19: quò etiam videtur Dominus refpexiffe fuprà 15.14. & hoc eodem capite, verficulo 16.

11 *Sed qui maximus eft*, ὁ δὲ μείζων. Particulam δὲ prætermittunt Vetus interpres & Erafmus, quæ tamen eft neceffaria, & additur in omnibus exemplaribus. Eam autem conuertimus tanquam ἀλλὰ, vt melius intelligatur quæ fit vis ipfius hoc loco. De enallage comparatiui pro fuperlatiuo alibi diximus. *Sit*, ἔσται. Vulgata & Erafmus ad verbum, *Erit*. Conftat autem futura pro imperatiuis fæpiffime ab Hebræis vfurpari: quam enallagem nifi ferues, certè obfcurior erit hic locus. Adde quòd etiam in manufcripto vno exemplari fcriptum erat, ἔστω, vt fuprà quoque 20.26. & 27.

12 *Extollet*, ὑψώσει. vel (vt vertit Vulgata & Erafmus) *Exaltabit*. Ad verbum, Sublimabit: quo vocabulo vtitur Plinius. Videtur autem Chriftus alludere ad ipfum Rabbinorum nomen, qui fic dicuntur à verbo רבב [*rabab*,] quafi Magnum dicas. *Deprimetur*, ταπεινωθήσεται. Vulgata & Erafmus, ad verbum, *Humiliabitur*. Vide fuprà, 18.14, vbi Demittere fumus interpretati, actiuo verbo nimirum, ficut hîc quoque in proximo membro.

Luc.11.52 Mar.12.40 luc.20.47

Οὐαὶ δὲ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

Οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.

Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς γὰρ μείζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;

Καὶ, Ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει.

13 Sed væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam ¨præcluditis regnum ¨cælorum ∴ hominibus: ‖ vos enim non introitis, nec ¨introeuntes sinitis introire.

14 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam ¨exeditis domos viduarum, ∴ idque in speciem vtentes lõgis precibus: propterea ∴ auferetis grauiorem condemnationem.

15 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam circumitis mare & ¨aridam, vt faciatis vnũ ∴¨proselytũ: & quũ fuerit factus, facitis eũ ¨ filium gehennæ ∴ duplo magis quàm vos *sitis*.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quisquis iurauerit ¨per templum, nihil est: quicunque autẽ iurauerit ꝑ aurũ tẽpli, ¨reus est.

17 Sulti & cæci, vtrũ enim maius est, aurum, an templũ ¨quod sanctificat aurum?

18 Et, Quisquis iurauerit per altare, nihil est: quicunque autem iurauerit per donum quod est super ipsum, reus est.

13 *Væ autem vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnum cælorũ ante homines: vos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare.*

14 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarũ, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium?*

15 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia circumitis mare & aridã, vt faciatis vnũ proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quàm vos.*

16 *Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quicunque iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit in auro templi, debet.*

17 *Stulti & cæci, quid .n. maius est, aurũ, an tẽplũ quod sanctificat aurum?*

18 *Et, Quicũque iurauerit in altari, nihil est: quicunque autẽ iurauerit in dono quod est super illud, debet.*

---

13 *Præcluditis*, κλείετε. Videtur mihi Christus alludere ad illud traditionum genus quod Thalmudistæ vocant סיג לתורה [*sig letorah*] id est sepimentum Legis, quibus arceri dicunt homines à transgressione Legis. Contrà verò Christus dicit à vitæ æternæ ingressu sic prohiberi homines, quia nimirum in illis externis subsistant. *Cælorum*, τῶν οὐρανῶν. In vno codice scribitur τοῦ Θεοῦ, Dei. *Hominibus*, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Vulg. & Erasm. ad verbum *Coram hominibus*. Ego vt particulam ἔμπροσθεν exprimerem Præcludendi verbo vti malui. Est autem varia eius significatio, vt etiam ostendit in Elenchis Aristoteles. Itaque nonnulli pro temporis aduerbio accipiunt: vt significetur, istos qui videri volebant cæteris aditum in cælum patefacere, non modò id non facere, sed etiam multo antè præcludere cælorum fores. Ego verò malo opponere τῷ ὄπισθεν, vt fores coram hominibus claudere dicantur qui alioquin ingressuris coràm & in os ianuam occludunt: quod vernaculo sermone dicimus *fermer l'huis au visage*.

Introeuntes, εἰσερχομένους: id est, iam habentes pedem in limine. Erasmus, vt planius loqueretur, vertit, *Aduenientes*. id est προσερχομένους.

14 *Exeditis*, κατεσθίετε. Quæ vis sit præpositionis κατὰ in his verbis, suprà exposuimus. Vulgata & Erasmus, *Comeditis*. *Idque in speciem vtentes*, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Ad verbum, *Et prætextu longum precantes*. Vetus interpres, *Orationes longas orantes*: vt planè videatur, expuncta καὶ particula, legisse μακρᾷ tertio casu, & πρόφασιν interpretari προσευχὴν, id est orationem: quum id potius declaret quod illi obtendebant auaritiæ suæ. Opponitur enim τῇ ἀληθείᾳ, etiam apud Paulum Philip. 1. 18. Et negligẽda non fuit coniunctio καὶ, quam Erasmus rectè interpretatur Idque, acsi duplex notetur istorum improbitas: vna, quòd facultates viduarum vorarent: altera, quòd tãtum scelus pietatis studio tegerent. In aliquibus Veteris editionis exemplaribus non hoc tantùm loco, sed etiam versiculo superiore & aliquot sequentibus, nempe 23. 25. 27. 29. legitur Qui, nõ quia. id est, οἱ, non ὅτι, quæ fortassis est vera lectio. Sic enim paulo pòst, versu scilicet 16, dicitur, οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες. *Auferetis grauius iud.* λήψεσθε περισσότερον κρίμα. id est (vt vertit Erasmus) Grauius puniemini. Vulgata ad verbum, *Accipietis amplius iudicium.* Sed accipere iudicium apud Latinos aliud significat. Κρίμα verò manifestè hoc loco pro κατακρίσει accipitur, vt alibi sæpe. & περισσότερον quod interpretamur βαρύτερον, id est grauius, sic dicitur hoc loco, vt Cicero luculentiorem plagam dixit.

Sed obseruandum est totum hunc versiculum 14, nec Origenẽ, nec Eusebium, vt ex eius canonibus apparet, legisse, quem etiam non habet meus ille vetustissimus codex, vt videri possit ex Marco & Luca huc translatus, quum in nonnullis etiam veteribus Latinis codicibus desit, nisi repugnaret diuersa constructio. Syrus autem interpres hunc quidem habet sed proximè præcedenti præpositum, quo etiam ordine legitur & interpretatur Chrysostomus.

15 *Aridam*, τὴν ξηράν. Ita dicitur Hebræis ea terræ portio ex qua Deus nostri causa aquas repulit: cuius beneficii recordatio fecit vt hoc nomen non inuitus retinerem. Sed & Phanias in Epigrammate εἰς ἰχθύας, τμήματι α Epigrãmatũ Græcorum, ξηρὸν aut ξερὸν ita vsurpat in hoc versiculo, Ἀκτῖτα καλαμευτὰ ποτὶ ξερὸν ἦλθ' ἀπὸ πέτρας: dixit autem ξερὸν pro ξηρὸν poeticè: quod etiam Latinè verti potest Siccum. Virg. *Postquam exhausta palus, terræque ardore dehiscunt, Exilit in siccum.* Et alio in loco, *Donec rostra tenent siccum, & sedêre Carinæ Omnes innocuæ.* *Proselytum*, προσήλυτον. Ita à Græcis vocabantur qui patria relicta superstitione Iudaismum erant amplexi, quasi Aduentitios dicas: quod vocabulũ, Theologis etiam Latinis satis familiare, retinendum putauimus. Hebræi quoque suum illud גר [*gher*] quo omnis aduena significatur, ad istos peculiariter transferunt. *Filium gehennæ*, υἱὸν γεέννης. id est exitio & interitu dignum. Vide suprà 5. 22, & 8. 12.

Duplo magis, διπλότερον. Ad verbum, duplicius. Colum. libro primo, capite octauo, sic vtitur absoluto. *Duplicia, inquit, ferramenta, quàm seruorum numerus exigit.* id duplo plura.

16 *Per*, ἐν. Ad verbum *In*: qui Hebraismus est à nobis annotatus suprà 5. 34. *Reus est*, ὀφείλει. Vulgata ad Verbum *Debet*: sicut à Græcis ii quibus imposita est multa, dicuntur οἱ ὄφλοντες, vel ὠφληκότες, absoluté. Sed hæc præstat ad Syriacam dialecton referre, qua vsus est Dominus. Syriacè autem, qui peccat dicitur חיב, [*chaiab*,] id est debitor: & peccatum חובא, [*choba*] id est debitum, vt apparet ex Chaldaica periphrasi Gen. 50. 17, & Psalm. 1. 1. Vnde ortum illud dicendi genus, *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.*

17 *Quod sanctificat*, ὁ ἁγιάζων. id est, facit vt aurum pro re Sancta habeatur, diuinis nimirum vsibus consecratum. Hæc autem vna est ex significationibus verbi Hebr. קדש, [*chadasch*] quod Græci vertunt ἁγιάζειν, & Latini quoque Theologi Sanctificare.

19 Μωροὶ καὶ τυφλοί, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον;

19 ⁖Fatui ac cæci, vtrũ enim maius eſt, munus an altare quod ſanctificat munus?

19 *Cæci, quid enim maius eſt? donũ, an altare quod ſanctificat donum?*

20 Ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ.

20 Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipſum & per omnia quæ ſuper illud ſunt.

20 *Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ ſuper illud ſunt.*

21 Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν.

21 ‖⁖Et qui iurauerit per templũ, iurat per ipſum & per eum qui habitat in eo.

21 *Et quicunque iurauerit in templo, iurat in illo & in eo qui habitat in ipſo.* — 3.Reg.8.13 2.par.6.2

22 Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.

22 Et qui iurauerit per cælum, iurat per thronum Dei & per eum qui ſedet ſuper ipſum.

22 *Et qui iurat in cælo, iurat in throno Dei & in eo qui ſedet ſuper eum.*

23 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

23 ‖Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam ⁖decimatis mentham & anethum & cuminum, & ⁖omittitis quæ grauiora ſunt Legis, ⁖iudicium & ⁖miſericordiam ac ⁖fidẽ: hæc oportuit facere, & illa non omittere.

23 *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum & cyminum, & reliquiſtis quæ grauiora ſunt Legis, iudicium & miſericordiam & fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.* — Luc.11.42

24 Ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ διϋλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.

24 Duces cæci, qui percolatis culicem: camelum autem deglutitis.

24 *Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.*

25 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.

25 ‖Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi ⁖patinæque partem, intus autem *illa* ⁖plena ſunt ⁖rapina & ⁖intemperantia.

25 *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia mundatis quod deforis eſt calicis & paropſidis, intus autem plena ſunt rapina & immunditia.* — Luc.11.39

26 Φαρισαῖε τυφλέ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν.

26 Phariſæe cæce, purga primũ quod eſt intra poculum & patinam, vt id quoque quod extra eſt, purum fiat.

26 *Phariſæe cæce, munda prius quod intus eſt calicis & paropſidis, vt fiat & id quod deforis eſt, mundum.*

27 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.

27 Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam ⁖aſſimiles eſtis ſepulchris ⁖dealbatis, quæ extrà quidẽ apparent ſpecioſa, intus verò plena ſunt oſſib. mortuorum, omníque ⁖immunditia.

27 *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia ſimiles eſtis ſepulchris dealbatis, quæ à foris parent hominibus ſpecioſa, intus verò plena ſunt oſſibus mortuorum, & omni ſpurcitia.*

28 Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.

28 Ita & vos extrà quidem apparetis hominibus iuſti, intus autem pleni eſtis ⁖hypocriſi & iniquitate.

28 *Sic & vos à foris quidem paretis hominibus iuſti, intus autem pleni eſtis hypocriſi & iniquitate.*

29 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων.

29 Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam ⁖ædificatis ſepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iuſtorum.

29 *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia ædificatis ſepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iuſtorum.*

---

19 *Fatui ac*, μωροὶ καί. Hæc non legi in tribus exemplaribus, neque etiam extant apud Veterem interpretem. Eſt autem ellipſis è medio petita, ac ſi dicas, O fatuos & cæcos, vt apparet ex ſubiecta ſententia.

23 *Decimatis*, ἀποδεκατοῦτε. Id eſt decimam ſoluitis, etiam ex minimis quæ decimari alioqui non conſueuerant, nihil interim de iis in quibus propriè poſita eſt pietas, ſolliciti. Decimas autem etiam iſtos ſoluiſſe mirum non eſt. Nec enim erant neceſſariò ex Sacerdotũ ordine: & Leuitæ etiam ipſi decimas decimarum ſoluebant ſacerdotibus, Num.18.28. Decimandi autem verbum ſimiliter accipitur Luc.18.12, non pro decimas exigere, vt Heb.7.5, ſed pro decimas accipere, ſicut vtrunque apud Hebræos eodẽ verbo עשר [*haſar*] ſignificatur. *Omittitis*, ἀφήκατε. Vel (vt Vulg. & Eraſ.) *Reliquiſtis*. Apparet tamẽ ex præcedente verbo ἀποδεκατοῦτε, præteritum loco præſentis poſitũ eſſe. *Iudicium*, τὴν κρίσιν. Id eſt quod iuſtum & æquum eſt, in communi vitæ vſu. *Miſericordiam*, τὸν ἔλεον. Id eſt humanitatis officia. *Fidem*, τὴν πίστιν. id eſt, dictorum & conuentorum conſtantiam ac veritatem, vt rectè definit Cicero: quod explicandum putaui, ad vitandam homonymiam. Nam ſolet alioquin accipi pro fiducia quæ in Chriſtum recumbit. hîc autem Chriſtus agit dũtaxat de mutuis hominũ inter ſe officiis.

25 *Patinæ*, παροψίδος. Vulg. *Paropſidis*: quo vocabulo vtuntur etiam Latini poetæ. Sed paropſis videtur hîc generalius accipi: & in duobus vetuſtis exemplaribus legitur τοῦ πίνακος. Quare de paropſidis vſu & forma nullus eſt hîc (vt opinor) diſſerendi locus. Vide (ſi libet) Athenæum initio libri noni, & Eraſmum in hunc locum. *Plena ſunt*, γέμουσιν. Plena ſunt, videlicet pocula & patinæ. Nam alioqui dicendum fuerat præpoſito articulo, τὰ δὲ ἔσωθεν, interiora verò, ſicut loquitur Lucas 11.39. aut certè pro γέμουσιν ſcribendum erat γέμετε. Ideo ſuppleui relatiuum. *Rapina*, ἐξ ἁρπαγῆς. In quatuor antiquis exemplaribus legimus ἐξαρπαγῆς coniunctè, & (ni fallor) rectius. Reſpondet autem hoc vocabulum Hebræo חמס [*chames*,] quo omne ſceleris genus ſignificatur ad interuertendas res alienas comparatum. Itaque latius patet quàm Græcum aut Latinum nomen. *Intemperantia*, ἀκρασίας. In ſeptem vetuſtis codicibus ſcribitur ἀδικίας, iniuſtitia. Vulg. legit hîc quoque ἀκαθαρσίας. i. immunditia, vt infrà 17. Cæterùm rapinæ & intemperantiæ nomine dapes intelligit ex alienis interuerſis facultatibus ad luxum comparatas.

27 *Aſſimiles eſtis*, παρομοιάζετε. Addit aliquid ſignificationi præpoſitio παρὰ, quam non putaui negligendã. Vulg. & Eraſ. *Similes eſtis*. Id Græci vno verbo exprimunt: Latini aſſimilare quidem dicunt, ſed actiué. *Dealbatis*, κεκονιαμένοις. i. opere tectorio inductis: à κονία, quod calcem & tectoriũ opus declarat, vt exponit doctiſſimus Budæus. *Immunditia*, ἀκαθαρσίας. Vulg. & Eraſ. *ſpurcitia*: quod potius reſpondet τῇ ῥυπαρίᾳ.

28 *Hypocriſi*, ὑποκρίσεως. i. ſimulatione: ſed Græcum vocabulum vſitatum retinere malui.

29 *Aedificatis*, οἰκοδομεῖτε. Id eſt Extruitis. Nam certè ſepulchra non ſunt ædes. Sic dicunt Græci οἰνοχοεῖν ὕδωρ.

30 Καὶ λέγετε, Εἰ ἦμεν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἦμεν κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.

31 Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.

32 Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

33 Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;

34 Διὰ τοῦτο ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφούς, καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε· καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν.

35 Ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου. (2.Par. 24. 22)

36 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.

37 Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε; (Luc.13 34) (4.Eſdr.1.3)

38 Ἰδού, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.

39 Λέγω γὰρ ὑμῖν, Οὐ μή με ἴδητε ἀπ' ἄρτι ἕως ἂν εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Κεφάλαιον κδ.

1 ΚΑῚ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ. (Mar.13.1 Luc.21.5. & 19.44)

---

30 Et dicitis, Si fuiſſemus temporibus patrum noſtrorum, nõ fuiſſemus eorum ſocij ¨ in cæde Prophetarum.

31 Itaque teſtamini aduerſus voſmetipſos, vos eſſe filios eorum qui Prophetas occiderunt.

32 ¨Vos quoque complete menſuram patrum veſtrorum.

33 Serpentes, progenies viperarum, ¨quomodo effugere poſſitis condemnationem gehennæ?

34 Propterea ecce, ego mitto ad vos ¨Prophetas, & Sapientes, & Scribas, & ¨ex ipſis *nonnullos* trucidabitis & crucifigetis: & ex ipſis nonnullos flagellabitis in ſynagogis veſtris, & perſequemini ¨oppidatim.

35 ¨Vt veniat ſuper vos omnis ¨ſanguis iuſtus, effuſus ſuper terram à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ filij Barachiæ, ‖quem ¨occidiſtis inter templum & altare.

36 Amen dico vobis, veniẽt hæc omnia ¨ſuper ætatem iſtam.

37 ‖Ieruſalem, Ieruſalem, ¨trucidatrix Prophetarum, & lapidatrix eorũ qui ¨ad te miſſi ſunt, quoties ¨volui congregare liberos tuos ‖quemadmodum ¨gallina congregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſtis?

38 Ecce, relinquitur vobis domus veſtra deſerta.

39 Dico enim vobis, nequaquã me videbitis ¨ab hoc tẽpore vſquedum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XXIIII.

1 ET ‖egreſſus Ieſus ¨è templo, abibat: & acceſſerunt diſcipuli eius, vt oſtentarent ei ædificia templi.

---

30 Et dicitis, ſi fuiſſemus in diebus patrum noſtrorum, non eſſemus ſocij eorum in ſanguine Prophetarum.

31 Itaque teſtimonio eſtis vobiſmetipſis quia filij eſtis eorum qui Prophetas occiderunt.

32 Et vos implete menſurã patrum veſtrorum.

33 Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?

34 Ideo ecce, ego mitto ad vos Prophetas & Sapientes & Scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis: & ex eis flagellabitis in ſynagogis veſtris, & perſequemini ex ciuitate in ciuitatem.

35 Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, effuſus ſuper terram à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ filij Barachiæ], quem occidiſtis inter templum & altare.

36 Amen dico vobis, venient hæc omnia ſuper nationem iſtam.

37 Ieruſalem, Ieruſalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te miſſi ſunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſti?

38 Ecce, relinquetur vobis domus veſtra deſerta.

39 Dico enim vobis, Non me videbitis amodo, donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XXIIII.

1 ET egreſſus Ieſus de templo, ibat: & acceſſerunt diſcipuli eius vt oſtenderent ei ædificationes templi.

---

30 *In cæde*, ἐν τῷ αἵματι. Ad verbũ In ſanguine: quod fuiſſet, hoc quidem loco, obſcurum.

32 *Vos quoque complete*, καὶ ὑμεῖς πληρώσατε. Ironicè dictũ. Eſt autẽ Hebræis familiare iſtud dicendi genus. Pergite vos quoq. imitari maiores veſtros, vt tandem veſtra improbitas ad ſummum gradũ perueniat. Meus codex vetuſtiſſimus habet ἐπληρώσατε, impleuiſtis. (i. quó.

33 *Quomodo?* πῶς. In vno vetere codice ſcriptũ erat πού,

34 *Prophetas*, προφήτας. Vtitur nominibus Iudæorũ genti vſitatis, eos deſignans qui ſunt aliis poſtea nominibus appellati, ſi prophetarum appellationem excipias. Lucas autẽ ſicut pro ἐγὼ obſcurius in tertia perſona dicit ἡ τοῦ θεοῦ σοφία, Dei ſapientia, ita apertius Apoſtolos pro Sapientibus & Scribis dixit: & ita fit vt viciſſim vnus ex altero explicetur.

Oppidatim, ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Vulg. obſcurius ad verbũ, *Ex ciuitate in ciuitatem*, ſicut vulgò dicimus *de ville en ville*.

Ex ipſis nonnullos, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινάς: id eſt, Nonnullos: quod expreſſimus etiam in hoc membro. Vide infrà cap. 27. 9.

35 *Vt veniat*, ὅπως ἔλθῃ. Hebræum dicendi genus, quod imitãtur quodãmodo Latini iuriſconſulti, quũ dicũt noxã caput ſequi. Eſt autẽ hæc huius loci ſentẽtia, Vt rei & obnoxii ſitis: vel, vt in veſtrũ caput redũdet ſanguis iuſtus.

Sanguis iuſtus, αἷμα δίκαιον: id eſt, iuſtorũ & innocentũ cædes.

Occidiſtis, ἐφονεύσατε. In quodã exẽplari legimus ἐφόνευσαν, Occiderunt. Aſſentior autem iis qui hæc referũt ad ea quæ ſcripta ſunt Paral. 24. 30. & Ioiadam binomiũ fuiſſe exiſtimãt. Quod enim de Zacharia Iohannis Baptiſtæ patre à nonnullis licet veteribus interpretibus dicitur, ne probabile quidem videtur, & idoneo teſtimonio caret.

36 *Super ætatem iſtam*, ἐπὶ γενεὰν ταύτην. Soleo γενεὰν interpretari gentem in hoc dicendi genere: ſed hîc puto aliquid amplius notari, fore nimirum vt eius ipſius ſeculi plerique hoc horrendum iudicium Dei experirentur. Incidit enim ipſius vrbis excidium poſt alias plurimas huius gentis calamitates, in annum à Chriſti morte triceſimum octauum. Eſt igitur γενεὰ hoc loco quod דור [*dor*] Hebræis. Vide ſupra 11. 16, &.

37 *Trucidatrix*, ἡ ἀποκτείνουσα. id eſt quæ trucidare conſueuiſti, quod vt exprimerem, ſic conuerti hoc participiũ vt & alterum ſequens, ac ſi verbalia eſſent nomina, quæ Enallage eſt Hebræis familiaris. *Ad te*, πρὸς αὐτήν. In vno codice ſcriptũ erat πρός σε, eodẽ ſenſu. *Volui*, ἠθέλησα. De externo miniſterio loquitur, & quatenus ipſe in genere fuerat huic genti ſeruãdæ promiſſus, de qua etiã fuit peculiariter, iam inde à promiſſione Abrahamo facta, ſolicitus. *Gallina*, ὄρνις. Hoc enim vocabulum generaliter auem declarãs, gallinæ per antonomaſiam tribuitur, quæ alioqui propriè dicitur ἀλεκτορίς.

39 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι. Hebraiſmus מעתה [*mehatta*] Ex nunc. Vulg. ad verbum, *Amodo*. Vide infrà 26. 29.

IN CAPVT XXIIII.

1 *E templo, abibat*, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Quoddam exemplar legit, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο: quæ lectio melius conuenit.

2 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

2 "Iesus autem dixit eis, "Nónne videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hîc lapis super lapidem, qui nō "dissoluatur.

2 *Ipse autem respondens dixit illis, Videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem, qui non destruatur.*

3 Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;

3 Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum discipuli "priuatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt? & quod *erit*, signum "aduentus tui, & cōsummationis seculi?

3 *Sedente autem eo super montē Oliueti, accesserunt ad eum discipuli secretò dicentes, Dic nobis quando hæc erunt? & quod signum aduentus tui, & consummationis seculi?*

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

4 Et respondens Iesus dixit eis, ‖Videte ne quis vos "seducat.

4 *Et respondens Iesus dixit eis, Videte ne quis vos seducat.*

Ephes. 5. 6
colos. 2. 28

5 Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός· καὶ πολλοὺς πλανήσουσι.

5 Multi enim venient "sub nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: multósque seducent.

5 *Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: & multos seducent.*

6 Μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους, καὶ ἀκοὰς πολέμων. ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι· ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.

6 Futurum est autem vt audiatis bella, & "rumores bellorum: videte ne turbemini. oportet enim "omnia *hæc* fieri, sed nondum "erit finis.

6 *Audituri enim estis prælia & opiniones præliorum videte ne turbemini: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis.*

7 Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοὶ, καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους.

7 Insurget enim gens in gentē, & regnum in regnum: & erunt pestilētiæ, & fames, & terræmotus "singulis locis.

7 *Consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca.*

8 Πάντα δὲ ταῦτα, ἀρχὴ ὠδίνων.

8 Hæc autem omnia principiū *erunt* "dolorum *partus*.

8 *Hæc autem omnia, initia sunt dolorum.*

9 Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.

9 ‖Tunc tradent vos oppressioni, & trucidabunt vos: & eritis exosi omnibus "gentibus propter nomen meum.

9 *Tunc tradent vos in tribulationem, & occidēt vos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.*

Suprà 10. 17
luc 21. 12
iohā. 15. 20
& 16. 2

10 Καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί· καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.

10 Et tunc offendentur multi: & alius alium "prodet, & "odio habebit "alius alium.

10 *Et tunc scandalizabuntur multi: & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem.*

11 Καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλανήσουσι πολλούς.

11 Et multi pseudoprophetæ excitabuntur, ac seducent multos.

11 *Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos.*

12 Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

12 Et quoniam "multiplicata erit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

12 *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.*

13 Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

13 Sed "qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

13 *Qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*

---

2 *Iesus autem dixit eis*, ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. In duobus vetustis codicibus scribitur, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς. id est, ipse verò respondens dixit eis. Eam lectionem sequitur Vetus interpres: quem hoc loco immeritò flagellat Erasmus: quum idem ipse suprà annotarit verbum Respondendi ab Hebræis sæpe impropriè accipi, & habitum inter eos sermonem constet antequam hæc diceret Iesus. *Nónne*, οὐ. Hanc particulam non legit Vetus interpres, & deesse comperimus in quinque vetustis codicibus. *Dissoluatur*, καταλυθήσεται. In ædificio coniuncti lapides & coagmentati, dicuntur dissolui quum diruuntur. Sic loquitur Cic. de Senect. *Opus ipsa suum eadem quæ coagmētauit natura dissoluit.* Vulg. & Eras. interpretantur, *Destruatur*.

3 *Priuatim*, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, *Secretò*: id est ἀποῤῥήτως. *Aduentus*, παρουσίας. à παρεῖναι, id est Adesse, pro Aduenire, sicut etiam infrà accipitur vers. 27. Nā propriè non aduentum, sed præsentiam declarat. Apparet autē ex hoc loco doctrinā de mundi excidio, & sequuturo altero Messiæ aduentu, perpetuò in Ecclesia sonuisse.

4 *Seducat*, πλανήσῃ. Hîc πλανᾶν accipitur forma coniugationis Hebrææ Hiphil: nam propriè neutrum est, ideo verti oportuit perinde acsi scriptum esset ἀπατήσῃ. Homer. Iliad. β, οἴμοι μέγα πλάζουσι. id est, ἀπατῶσι. vnde apud Latinos Planus pro impostore.

5 *Sub nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι. Vulg. *in nomine meo*, ambiguè. Sic enim fere in his libris significātur, qui se à Christo mandatum habere seu verè seu falsò dicunt. Hîc autem venturos istos dicit Christus, sub ipsius nomine, id est ipsiusmet Messiæ siue Christi nomen vsurpantes, vt Dositheus ille, cuius meminit Theophylactus, item Simō, Theudas Ægyptius ille, quorum fit mentio in actis Apostolicis: & post hos etiam Manes, delectis etiam sibi duodecim quos Apostolos vocabat. Sic & nostra memoria Monasterienses Anabaptistæ idem ausi sunt comminisci: & post illos Dauid Georgius, Libertinorum princeps.

6 *Rumores*, ἀκοάς. Vulg. *Opiniones*: id est δόξας. Nos suprà 4. 24. ἀκοὴν, Famam conuertimus. Sed quia plurali numero vtendum erat, synonymum quæsiuimus. *Omnia*, πάντα. In quodam exemplari additur ταῦτα, *Hæc*: quod expressimus. *Est*, ἐστί. Annotat Eras. sese alicubi legisse ἔσται, *Erit*: quam lectionem maximè probo. Est autem hæc sententia, ne illis quidem peractis finem fore malorum.

7 *Singulis locis*, κατὰ τόπους. id est passim. Nam κατὰ hoc loco distributiuum est. Vulg. *Per loca*, præpositione non satis expressa. Erasmus, *Variis locis*.

8 *Dolorū [partus,]* ὠδίνων. Mundo videlicet sese ad istos eiiciendos comparante, quos tamdiu velut in vtero gestauerit, vt loquitur Paulus Ro. 8. 22. nisi per partū intelligamus significari iudicium illud horrendum subsequuturum quū hæc antecedēt, sicut partus dolores ipsum enixum: siue hæc Christi verba ad vltimum illum diē, siue ad Ierosolymorum excidium referas.

9 *Gentibus*, ἐθνῶν. In vno codice non additur hoc vocabulū, quo etiā sublato videtur plenior esse sententia.

10 *Prodet*, παραδώσουσι. Vul. & Eras. ad verbū, *Tradent*. Sed τὸ παραδιδόναι existimo positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι, sicut etiam infrà ca. 26. 16. Sic etiā Hebræis נתן [*nathan*] non modò tradere, sed etiā prodere significat, vt Ier. 38. 18 *Odio habebunt*, μισήσουσιν. Hoc quoque cōmodius Græci vno vocabulo exprimūt quàm Latini. *Alius alium*, ἀλλήλους. Hoc Græci vno vocabulo exprimūt. Eras. addit, *Inuicem*: quod abūdat & magis respondet τῷ ἐναλλάξ.

12 *Multiplicata erit*, πληθυνθῆναι. Vulg. & Eras. *Abūdabit*, περισσεύσει.

13 *Qui sustinuerit*, ὁ ὑπομείνας. Vulgata & Erasmus, *Qui perseuerauerit*: id est ὁ διακαρτερήσας.

14 Καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.

Mar.13.14 Luc.21.20 Dā 9.27.

15 Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ· (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

16 Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη·

17 Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

18 Καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ.

19 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

20 Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ. (Act.1.12)

21 Ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται.

22 Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.

Mar.13.21 Luc.17.23.

23 Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδού, ὧδε ὁ Χριστός, ἢ ὧδε· μὴ πιστεύσητε.

24 Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα· ὥστε πλανῆσαι, (εἰ δυνατὸν) καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

25 Ἰδού, προείρηκα ὑμῖν.

26 Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδού, ἐν τῇ ἐρή-

14 Et prædicabitur istud Euangelium regni "in vniuersa terra vt sit testimonio omnibus gentibus:& tunc veniet "finis.

15 ‖Quum ergo videritis "abominationem illam vastatricem quæ dicta est ‖ à Daniele Propheta, positam in loco sancto: (qui legit, "animaduertat)

16 Tunc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in montes:

17 Qui "suprà domum, non descendat "vt sumat quicquam è domo sua.

18 Et qui in agro, nō reuertatur" "retrò vt sumat" vestimenta sua.

19 Væ autem prægnantibus & lactantibus per illos dies.

20 Orate verò ne fiat fuga vestra "hyeme, ‖neque "sabbatho.

21 Erit enim tūc oppressio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vsque tempus, "neque erit.

22 Et nisi decurtati fuissēt dies illi, periret "omnis caro:sed ꝓpter electos decertabuntur dies illi.

23 Tunc siquis vobis dixerit, ‖Ecce, hîc Christus, "aut hîc: ne credite.

24 "Excitabuntur enim pseudochristi & pseudoprophetæ, "& edent signa magna & miracula: ita vt "seducant (si fieri possit) etiam electos.

25 Ecce, prædixi vobis.

26 Itaque si dixerint vobis, Ec-

14 *Et prædicabitur hoc Euãgelium regni in vniuerso orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc veniet consummatio.*

15 *Quum ergo videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stantem in loco sancto: (qui legit, intelligat)*

16 *Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes:*

17 *Et qui in tecto, nō descendat tollere aliquid de domo sua.*

18 *Et qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam.*

19 *Væ autem prægnantibus & nutrientib. in illis diebus.*

20 *Orate autem vt non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbatho.*

21 *Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modo, neque fiet.*

22 *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret, salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi.*

23 *Tunc siquis vobis dixerit, Ecce, hic est Christus, aut illic: nolite credere.*

24 *Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia: ita vt in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi.*

25 *Ecce, prædixi vobis.*

26 *Si ergo dixerint vobis,*

---

14 *In vniuersa terra*, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. Ad verbum, *In vniuersa habitabili*. Vulgata, *In vniuerso orbe*: id est, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς γῆς. Vocat autem Euangelium regni, felicem de regno cælorum nuntiationem. *Finis*, τὸ τέλος. Vulgata & Erasmus, *Consummatio*: id est συντέλεια.

15 *Abominationem illam vastatricem*, βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Vel, *Abominandam vastationem*. ad verbum *Abominatione desolationis*: qui Hebraismus est obscurior. Sic etiã infrà Apocalypseωs cap.17.1, legimus, κρίμα τῆς πόρνης. i. damnationem meretricis illius, pro Damnandam illam meretricem. Est autem locus hic petitus ex Dan.12.11, vbi Hebraicè legimus שִׁקֻּץ שׁוֹמֵם [*schikkuts schomem*] quod etiam interpretari possumus, Abominationem stupendam. Sic autem designat Propheta profanationem templi, collocata ibi aquila, & multis patratis quæ per Legem non licebant: vnde etiam mox sequutum est & templi & vrbis & gentis excidium, vt ex historiis apparet. *Animaduertat*, νοείτω: vel, *secum consideret*. Vulgata & Erasmus, *Intelligat*: quæ interpretatio non satis videtur conuenire huic loco, quanuis interdum pro συνιέναι vsurpetur, vt suprà ca. 15.17, & 16.11. In Marco autem 8.17, alterum ab altero apertè videtur distingui.

17 *Supra domum*, ἐπὶ τοῦ δώματος: id est, In superiore ædiũ parte. Vulgata & Erasmus, *In tecto*. Vide suprà 10. 27. *Vt sumat quicquam è domo sua*, ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. In vetustis exẽplaribus legitur, ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας, (quo modo etiam legit Theophylactus & Valla) id est, ad tollenda ea quæ sunt è domo sua: nẽpe res suas quas domi habet.

18 *Retrò*, ὀπίσω. Vel, *rursus*: sicut dixit Virgilius, *Rursus & incipiant in corpora velle reuerti*. *Vestimenta*, τὰ ἱμάτια. Vestimentum hoc loco generaliter accipitur, cuius latè patet significatio, vt testantur iurisconsulti. Cæterùm in quatuor vetustis exemplaribus legitur in singulari τὸ ἱμάτιον, id est pallium, nimirum quod fugienti in primis necessarium est aduersus aeris iniuriam. Idem ergo de cæteris eiusmodi rebus statuẽdum: & significatur summa trepidatio & necessitas fugæ.

20 *Hyeme*, χειμῶνος. nempe propter tempestates alieno à fuga tempore. *Sabbatho*, ἐν σαββάτῳ. In quatuor codicib. legimus σαββάτου secundo casu, sicut paulo antè, χειμῶνος. Fuit autẽ sabbatho indicta quies minimè ad res suas colligendas & fugam idonea. Hoc ipsum autem Iudæis contigit, Azymorum festo obsessis.

21 *Neque erit*, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. Triplex negatio est adhibita (vt annotat Erasmus) emphaseωs causa, quum Latinis contrà vel duplex negatio affirmet. Censet autem idem in annotationibus, verti posse, *Neque fiat*: vt sit abominantis. Atqui si hoc recipiamus, potius scribendum fuerit, οὐ μὴ γένοιτο. Ex infinitis verò exemplis apparet Coniunctiui præsens in hac cõstructione pro futuro Indicatiui vsurpari ab hoc Euangelista. Id autẽ verè prædixisse Christũ, exitus ostendit, quũ in ea obsidione testetur Iosephus præter captiuorum 97 millia, periisse hominum vndecies centum millia, cui similis clades nulla in vllis historiis cõmemoratur.

22 *Omnis caro periret*, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. i. tota gẽs funditus interiret. Duplex Hebraismus, Non seruaretur, pro, periret: (nam in his loquutionib. negans particula nõ cohæret cũ signo vniuersali OMNIS, sed cũ verbo, vt liquet ex Eph.4.29) & Caro pro homine: ex quib. illum mutauimus, vt obscuriorem: hunc vt satis vsitatum retinuimus.

23 *Aut hic*, ἢ ὧδε. In quodam codice legitur ἢ ἐκεῖ, aut illic: idque melius.

24 *Excitabuntur*, ἐγερθήσονται: i. exorientur, vt suprà 11.11, *Et edent signa*, καὶ δώσουσι σημεῖα. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et dabunt signa*. Idẽ autẽ valet διδόναι quod ἀποδεικνύειν: i. palam aliquid designare insigne, quod omnibus spectandum proponatur. Sic enim vsurpant Hebrei verbũ נתן [*nathan*] interdũ, vt Nehem.9.10. *Seducãt*, πλανῆσαι. In quodã exemplari scribitur πλανηθῆναι: i. vt seducantur, vel, (vt conuertit Vetus interpres) In errorem inducantur.

μῳ ἐστὶ, μὴ ἐξέλθητε· ἰδοὺ, ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης· καὶ ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν.

Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλὸς, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκεται ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος·

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦτα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

ce, in deserto est: ne egredimini. Ecce, in conclauib. ne credite.

27 ⁚Sicut enim fulgur exit ab Oriẽte, & apparet vsque in Occidentem: ita etiam erit aduentus Filij hominis.

28 ‖Vbicũque enim fuerit ⁚cadauer, illuc cõgregabũtur ⁚aquilæ.

29 ‖⁚Statim autem post oppressionem dierum illorum sol obscurabitur, nec dabit luna splẽdorem suum, & stellæ cadent è cælo, & ⁚potestates cælorum ⁚concutientur.

30 Tunc apparebit ⁚signum Filij hominis ⁚in cælo: & tũc ⁚omnes tribus terræ ⁚plangent, ‖& videbunt Filiũ hominis venientem ⁚in nubibus cæli cum potentia & gloria multa.

31 ‖*Is* verò mittet Angelos suos cum tubæ ⁚voce magna, & cogent electos eius à quatuor ventis, ⁚à cælorum extremo ad eorum extremum.

32 A ⁚ficu autem discite ⁚parabolam: quum iam ramus eius tener fit, & folia ⁚germinat, nostis propè esse æstatem:

33 Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote illum propè esse & ad fores.

Ecce in deserto est, nolite exire. Ecce, in penetralibus: nolite credere.

27 *Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & paret vsque in Occidentem: ita erit & aduentus Filij hominis.*

28 *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Luc. 17.37

29 *Statim autem post tribulationem dierũ illorũ, sol obscurabitur, & luna no dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum commouebuntur.* Mar. 13.24 luc. 21.25 esa. 13.10 ezech. 32.7 ioel. 2.31, & 3.15.

30 *Et tunc parebit signum Filij hominis in cælo: & tunc plangent omnes tribus terræ, & videbũt Filiũ hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa & maiestate.* Apoc. 1.7 dan. 7.13 zach. 12.12

31 *Et mittet Angelos suos cum tuba & voce magna, & congregabunt electos eius à quatuor ventis, à summis cælorum vsque ad terminos eorum.* 1. Cor. 15.52. 1 thes. 4.16

32 *Ab arbore autem fici discite parabolam: quum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis quia propè est æstas:*

33 *Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote quia propè est in ianuis.*

27 *Sicut enim*, ὥσπερ γάρ. De fulgore Euangelii est hoc accipiendum non de prædicationis celeritate: & seruanda vis particulæ causalis. Opponitur enim istud deserto ac cõclauibus, ac si diceret Christus, fore vt perspicuè lucem suam vbique patefaceret post vrbis præsertim excidium, 5 ac proinde cauendos, qui, Christi nomen mentiti, seorsim discipulos cogerent. Rectè agitur Paulus, 2. Cor. 4.3, Si opertum est Euangeliũ nostrum, iis qui pereũt, opertum est.

28 *Cadauer*, τὸ πτῶμα. Vulgata, *Corpus*: id est τὸ σῶμα. qua occasione arrepta nonnulli Ecclesiam quam falsò vocant, 10 pro Christo ipso substituũt: quod quidem facilè refelli potest etiãsi legamus τὸ σῶμα. Sed certè omnes codices quos mihi videre contigit, scriptum habebant τὸ πτῶμα. Ita etiam habet Theophylactus Romanus, & Theodoritus περὶ προνοίας λόγῳ ι, & ita vertit Syrus interpres tum hoc lo- 15 co tum Lucæ 17,37. Sed γὰρ non legit, nec Vetus etiam interpres. Ego verò retinendum censeo, & causale esse, ita tamen vt non proximo versiculo attexatur, sed & iste versiculus & proximè præcedens, ad admonitionem vers. 16. comprehensam referantur, & ita cohæreat sententia, Si- 20 qui insusurrarint hic aut illic quasi latitantem Christum quærendũ, ne credite. Palam enim sese conspiciendũ præbebit Christus vt fulgur ab Oriẽte ad Occidẽtẽ emicãs & terrarũ vniuersũ orbẽ irradians: & sicut aquilę ad cadauer statim aduolãt mira sagacitate, ita piis omnib. æquè demũ 25 erit concurrendum vbi viuificum mortis Christi nidorem percipient. Est autem prouerbialis quidem hæc loquendi forma quam etiam illustrat locus Iobi 39.33, sed mirè cõueniens Christo crucifixo, veræ & vnicæ notæ ex qua licet verã Ecclesiã, cui nos oportet adiũgere, à falsa internosce- 30 re, quam vitare nos oportet. *Aquilæ*, οἱ ἀετοί. Vulgata, *Et aquilæ*: redundante copulatiua.

29 *Statim*, εὐθέως. Hoc est quod dicitur 2. pet. 3.9, nõ tardare Dominum. Nec enim hæc referũtur ad id tẽpus quo discipulos alloquebatur Christus neque ad tempora mox 35 sequutura Ierosolymorum excidium, quem sermonem finiit vers. 22, inchoatum vers. 15. sed persequutiones illas respicit quibus exerceri Ecclesiam oportet ad illum vsque diem de quo nunc incipit disserere Christus, ita vt non sint ista signa metaphoricè sed propriè accipiẽda. *Potesta-* 40 *tes cælorũ*, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. Aut (vt alij vertũt) Virtutes, modò intelligas nõ ἀρετὰς, sed δυνάμεις scriptũ esse. Cæterùm existimo ex Hebræorũ idiotismo Potestates cælorũ, pro ipsis cælis potẽtib. dici. Nolui tamẽ temere quicquã immutare. Sed potẽtes cælos dici existimo tũ ob illorũ corporũ inenarrabilẽ firmitatẽ, tũ etiã ob illorũ minimè vanam in moderãda inferiorũ corporũ tẽperie facultatẽ. *Concutiẽtur*, σαλευθήσονται: vel vacillabũt, instar fluctuãtis nauis 5 in mari. Vulg. & Eras. *Cõmouebũtur*: quod nõ tantã habet emphasin: respondet enim τῷ συγκινεῖσθαι. 30 *Signum*, τὸ σημεῖον. Qui hoc referũt ad crucis figurã, mihi quidẽ vidẽtur sine ratione loqui. Describitur enim mox quod sit futurũ hoc signũ, summa gloria videlicet, & maiestas, quæ testabitur 10 Christũ illũ dominũ cæli & terræ (qui, quo tẽpore hæc dicebat, inter vulgares homines censebatur, ac nũc quoq. in suis mẽbris contẽnitur) aduẽtare, vt orbẽ terrarũ iudicet. *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. In vno codice legimus, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, Qui est in cælis. *Omnes tribus*, πᾶσαι αἱ φυλαὶ, i. omnes 15 gentes, seu populi. Alludit enim vel ad dispersionẽ quæ refertur Gen. 10. & 11, vel ad Israeliticæ gentis distributionẽ. *Plangent*, κόψονται. Ouidius, *Plangere nuda meis conabar pectora palmis.* Inde factũ vt pro lugere accipiatur absoluta significatione. *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν: vel, supra nu- 20 bes, i. nubibus insidentẽ: quo modo etiã sublatus est in cælũ, & diuinissimè describitur Psal. 50, & 104. Est autẽ totus hic locus translatus ex Danielis 7, & Zachariæ 12.

31 *Voce*, φωνῆς. In quatuor codicib. vetustis scribitur μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς πολλῆς, Cum tuba & voce magna: quo 25 modo cõuertit Vetus interpres. *A cælorum extremo ad eorum extremũ*, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν. i. ab vno extremo ad alterũ. siue, à toto terrarum orbe qui cælo tegitur. Vulg. & Eras. obscurè, *A summis cælorum vsque ad terminos eorum.* quã interpretationẽ meritò Valla reprehẽ- 30 dit. Hoc dicendi genus etiam reperies Deut. 4.32. & 28.64.

32 *Ficu*, συκῆς. Vulg. *Arbore fici*: quo modo etiã suprà 21.19. quia ficus Latinis est anceps. Sed hanc ambiguitatẽ tollunt ea quæ sequuntur. *Parabolam*, παραβολήν. Eras. *Similitudinem*: nequis (ait) somniet ficũ parabolas dice- 35 re. Sed hæc certè amphibolia nimiũ est absurda. *Tener*, ἁπαλός: vel potius læuis. Hoc enim refero ad corticẽ & librũ, cuius læuor indicat succũ illum vitalem è radice ad librũ euasisse: quod vernaculo sermone dicimus, *quand la seue est montee.* Eras. ad gẽmam refert eodẽ manente sensu. Ter- 40 tul. eleganter libro de resurrect. vertit. *Tenerescit.* *Germinat*, ἐκφύῃ: vel Edit. Accipitur autem illud etiam transitiuè: quum apud Plinium lib. 7. cap. 6, dicatur fœtus capillum germinare: metaphora ab arborib. sumpta. Vulg. *Nata.* Erasmus, *Enata.* i. ἐκφύηται. Ego verò malo actiuè accipere.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.

Mar. 13.32 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.

Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Luc. 17.28 gen. 7.5 1. pet. 3.20 Ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν·

Καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς Luc. 17.35 1. thes. 4.17 παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.

Δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι· μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.

Mar. 13.35 Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.

Luc. 12.19 2. thes. 5.2 apoc. 16.18 Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἂν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Luc. 12.42 Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος, καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;

Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν·

Καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πίνειν μετὰ τῶν μεθυόντων·

34 "Amen dico vobis, nequaquam præterierit " ætas hæc vſquedum omnia iſta facta ſint.

35 ‖Cælum & terra præteribũt: ſermones autem mei nequaquã præteribunt.

36 De die autem illo " & hora nemo ſcit, ne Angeli quidem cælorũ, "ſed pater meus ſolus.

37 Sicut autẽ *erant* dies Noe, ita erit & aduentus Filii hominis.

38 ‖Sicut enim diebus *qui præceſſerunt* diluuium " edebant & bibebant, vxores ducebant & nuptũ dabant, ad eum vſq. diem quo ingreſſus eſt Noe in arcã:

39 Nec "agnouerunt diluuium vſque dum veniſſet, & ſuſtuliſſet omnes: ita erit & aduentus Filii hominis.

40 ‖Tũc duo erũt in agro: vnus "accipietur, & alter relĩquetur.

41 Duæ molẽtes in "piſtrino: vna accipietur, & altera "relĩquetur.

42 ‖Vigilate ergo. neſcitis n. qua hora Dominus veſter ventur9 ſit.

43 ‖Illud autem ſcitote, ſi ſciret paterfamiliâs " qua vigilia fur venturus ſit, vigilaret, nec ſineret perfodi domum ſuam.

44 Propterea & vos eſtote parati: quia qua hora "non putatis, Filius hominis venturus eſt.

45 ‖"Quis igitur eſt fidelis ſeruus & prudens, quem conſtituit dominus ſuper famulitium ſuum, vt det illis alimentũ in tẽpore?

46 Beatus ſeruus ille, quem, quũ venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis ſuis præficiet eum.

48 Quòd ſi dixerit ſeruus ille malus in corde ſuo, "Tardat dominus meus aduentum:

49 Cœperítque verberare "conſeruos, "quinetiam edere & bibere cum ebriis:

34 *Amen dico vobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia hæc fiãt.*

35 *Cœlum & terra trãſibunt: verba autem mea non præteribunt.*

36 *De die autẽ illa & hora nemo ſcit, neque Angeli cælorum, niſi ſolus pater.*

37 *Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus Filij hominis.*

38 *Sicut enim erãt in diebus ante diluuiũ comedẽtes & bibẽtes, nubentes & nuptui tradẽtes, vſque ad eum diem quo intrauit Noe in arcã:*

39 *Et non cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus Filij hominis.*

40 *Tunc duo erũt in agro: vnus aſſumetur, & vnus relinquetur.*

41 *Duæ molentes in mola: vna aſſumetur, & vna relinquetur.*

42 *Vigilate ergo, quia neſcitis qua hora dominus veſter venturus ſit.*

43 *Illud autẽ ſcitote, quoniam ſi ſciret paterfamiliâs qua hora fur venturus eſſet, vigilaret vtique, & non ſineret perfodi domum ſuam.*

44 *Ideo & vos eſtote parati: quia qua neſcitis hora, Filius hominis venturus eſt.*

45 *Quis putas eſt fidelis ſeruus & prudens, quem conſtituit dominus ſuus ſuper familiam ſuam, vt det illis cibum in tẽpore?*

46 *Beatus ille ſeruus, quem, quum venerit dominus eius, inuenerit ſic facientem.*

47 *Amẽ dico vobis quoniam ſuper omnia bona ſua conſtituet eum.*

48 *Si autem dixerit malus ſeruus ille in corde ſuo, Moram facit dominus meus venire:*

49 *Et cœperit percutere cõſeruos ſuos, manducet autem & bibat cũ ebrioſis:*

---

34 *Amen*, ἀμὴν. In quibuſdam exemplaribus additur δὲ, *autẽ*. *Ætas*, γενεά. Vulgata ad verbum *Generatio*. Sed γενεὰ (vt obſeruat Eraſ.) pro eo hîc vſurpatur quod Latini ætatẽ vel ſeculum vocant: velut quũ dicitur Neſtor τρεῖς γενεὰς, tres ætates vixiſſe. Vide ſuprà 11.16. & 23.36. *Omnia hæc*, πάντα ταῦτα, quæ videlicet de gẽtis & vrbis excidio prędixerat: ſiquidẽ exciſa eſt vrbs anno à morte Chriſti 38.

36 *Et hora*, καὶ τῆς ὥρας. In vno codice ſcribitur, ἢ τῆς ὥρας, vel hora. *Sed*, εἰ μή. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Niſi*. Vide ſuprà 12.4.

38 *Edebant*, τρώγοντες: id eſt ἐσθίοντες, quum illud propriè de brutis dici velint Grãmatici: vt etiam videatur magna eſſe huius verbi emphaſis, quo ſignificatur homines brutorum inſtar fore ventri deditos. Nam alioqui edere & bibere, per ſe non eſt vitium.

39 *Agnouerunt*, ἔγνωσαν. Vulg. *Cognouerunt*. Atqui Noë quem Petrus (2. Petr. 2.5) præconem iuſtitiæ vocat, hoc illos minimè cælarat, arcam etiam ſuam illam extruens. Cognouerunt igitur iſti diluuium ſequuturum dici à Noe, ſed alii irriſerunt non credentes, alii ſuis voluptatib. intenti nõ animaduerterunt: nulli deniq. illorum quod vel inuiti norant, agnouerunt.

40 *Accipietur*, παραλαμβάνεται. Præſentia pro futuris, vt apparet ex Luca, 17.34.

41 *Piſtrino*, μύλωνι. In tribus codicibus legitur μύλῳ, eodem ſenſu. Vulg. & Eraſ. *Mola*. i. μύλῃ. Cõſueuiſſe verò mulieres tum apud Græcos, tũ apud barbaros, molere & coquere, apertè conſtat ex Plutarcho, qui in libro problematum Romanorum quærit cur id apud Romanos fieri non ſoleret. *Relinquetur*, ἀφίεται. i. ἀφεθήσεται. Quidã codex addit δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, Duo *erunt* in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur. Relinqui verò ſignificat, deſeri periturum.

43 *Qua vigilia*, ποίᾳ φυλακῇ. Ad verbum, *Qua cuſtodia*. Vide ſuprà 14.25. Vulg. & Eraſ. *Qua hora*, ποίᾳ ὥρᾳ.

44 *Non putatis*, οὐ δοκεῖτε. Vulgata, *Neſcitis*, οὐκ οἴδατε. Vide ſuprà 3.9.

45 *Quis igitur*, τίς ἄρα. Vulgata, *Quis putas*. Eraſ. *Quiſnam*, Ego verò exiſtimo particulam ἄρα ita adhiberi in huiuſmodi interrogatione vt ſuperioris ſermonis naſcentẽ concluſionẽ declaret, vt infrà 19.1. alioquin nõ video quomodo hæc cohæreant. *Famulitium*, θεραπείας. In quodam codice legitur οἰκετίας, eodem ſenſu. Vulgata, *Familiã*: nimium generali nomine. Nomine verò τῆς τροφῆς demẽſum ſignificatur. 48 *Tardat aduentum*, χρονίζει ἐλθεῖν. Vulgata, *Moram facit venire*. Eraſmus, *Cunctatur venire*.

49 *Conſeruos*, συνδούλους. Quatuor codices addunt αὐτοῦ Suos, vt vertit Vetus interpres. *Quinetiam edere*, ἐσθίειν δέ. Sic puto vertendam hanc particulam hoc loco: ponitur enim pro ἔτι. in quo dicendi genere diſertiores

Græci dixiſſent, καὶ ἐσθίειν δέ. Eraſmus in annotationibus legit, ἐσθίειν τε. In quatuor autem exemplaribus & Theophylacto ſcribitur ἐσθίῃ δὲ καὶ πίνῃ, Edat autem & bibat: quod legit Vetus interpres.

50 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει.

51 Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Κεφάλαιον κε.

1 ΤΟτε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

2 Πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ αἱ πέντε, μωραί.

3 Αἵτινες μωραὶ, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον·

4 Αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.

5 Χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι, καὶ ἐκάθευδον.

6 Μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, Ἰδοὺ, ὁ νυμφίος ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.

7 Τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.

8 Αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον, Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν· ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.

9 Ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι, Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν·

---

50 Veniet dominus ſerui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit.

51 Et ¨ſeparabit eum, ¨ac partem ei aſſignabit cum hypocritis: ‖illic erit fletus & ſtridor dentium.

CAP. XXV.

1 TVnc erit ſimile regnũ cælorum decem virginibus, quæ ſumptis ¨lampadibus ſuis exierunt in occurſum ¨ſponſi.

2 Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque, fatuæ.

3 Quæ erant fatuæ, acceptis lampadibus ſuis, non ceperant oleum ſecum:

4 Prudentes verò ceperant oleum in vaſis ſuis vnà cum ſuis lampadibus.

5 Tardante verò ſponſo, ¨nictarunt ¨omnes, ac dormierunt.

6 Media autem ¨nocte clamor ortus eſt *dicentium*, Ecce, ſponſus venit, exite in occurſum eius.

7 Tunc ſurrexerunt omnes illæ virgines, & ¨adornarunt lampades ſuas.

8 Fatuæ verò prudentibus dixerũt, ¨Date nobis ex oleo veſtro: quia lampades noſtræ extinguuntur.

9 Reſponderunt autem prudẽtes illæ, dicentes, ¨*Ne quaquam*, ne non ſufficiat nobis & vobis:

---

50 Veniet dominus ſerui illius in die qua non ſperat, & hora qua ignorat.

51 Et diuidet eum, partémque eius ponet cum hypocritis: illic erit fletus & ſtridor dentium.

Suprà 13. 42 infrà 25. 30

CAP. XXV.

1 TVnc ſimile erit regnum cælorum decem virginibus, quæ accipientes lampades ſuas exierunt obuiam ſponſo & ſponſæ.

2 Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque prudentes.

3 Sed quinque fatuæ acceptis lampadibus, non ſumpſerunt oleum ſecum.

4 Prudentes verò acceperũt oleum in vaſis ſuis cum lampadibus.

5 Moram autem faciente ſponſo, dormitauerunt omnes, & dormierunt.

6 Media autem nocte clamor factus eſt, Ecce, ſponſus venit, exite obuiam ei.

7 Tunc ſurrexerunt omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades ſuas.

8 Fatuæ autem ſapientibus dixerunt, Date nobis de oleo veſtro: quia lampades noſtræ extinguuntur.

9 Reſponderunt prudentes, dicentes, Ne fortè non ſufficiat nobis & vobis:

---

51 *Separabit eum*, διχοτομήσει αὐτόν. Vulg. *Diuidet*. Eraſ. *Diſſecabit*. Et certè hæc eſt propria huius vocabuli ſignificatio: vnde luna, διχότομος dicitur, quum dimidiata lucet. Sed quod proximè ſequitur, omninò declarat διχοτομεῖν hoc loco vſurpari pro ἀφορίζειν. Significatur enim fore vt Dominus eum ſeruum nõ habeat in reliquorum numero, ſed ſeparatum ita tractet vt dignus eſt. Hom. Iliad. α, τὼ ὡς βουλεύσαντε διέτμαγον: id eſt, διεχωρίσθησαν: quũ propriè διατμήγειν declaret τὸ διχοτομεῖν. i. διακόπτειν καὶ διαιρεῖν. Alij putant grauiſſimum ſupplicium hoc vocabulo declarari: cuius exemplum habemus 1. Sam. 15. 33, & Dan. 3. 29.

Ac partẽ ei aſſignabit cũ hypocritis, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. Hebraiſmus, pro, Ita tractabit vt ſolẽt ſerui qui boni videri malunt quàm eſſe. Videtur autem ſumptum hoc dicendi genus à dominorum conſuetudine in demenſo ſeruis & ancillis aſſignando, prout ſe fidos præſtabant. Vulg. & Eraſ. *Ponet partem eius cum hypocritis*.

IN CAPVT XXV.

1 *Lampadibus*, τὰς λαμπάδας. ſiue *lucernis*. Nec enim faces ſiue funalia intelligit, quæ tamen etiam lampadum nomine apud Græcos intelliguntur, ſed eas lucernas quæ vaſculis impoſito ellichnio, oleo fouentur. Scopus autem huius parabolæ atque item ſequentis eſt, oſtendere quid ſit piis agendum, tantiſper dum aduẽtantem Dominũ expectãt. Primùm quidem vt vnuſquiſque ſit ſuæ fouendæ fidei intentus. Deinde vt donis pro vocationis ratione à Deo nobis conceſſis ſedulò ad ipſius gloriam lucrifaciendo proximos exercendis vacemus. *Sponſi*, τοῦ νυμφίου. Vulgata addit, *Et ſponſæ*, καὶ τῆς νύμφης. Solebat autem nuptiarum pompa noctu fere celebrari, idque à puellis. Per Sponſum verò Chriſtũ ipſum intellige vt vocatur paſſim à Paulo, ac præſertim Ro. 7. 4, & Eph. 5, vt & apud Prophetas. Spõſæ verò nomen ſi addamus, beatos illos iam cum eo verſantes ſpiritus, cum eo venturos vt corpora cum viuis reſumant, & quibus aggregari nos oportet, Heb. 12. 23, interpretabimur. Virginum denique appellatione ſignificãtur, qui viui deprehendentur: omnes hîc dicti virgines quòd idololatriæ & huius ſeculi pollutionibus ſe renũtiaſſe profiteantur 2. Cor. 11, in quorum numero qui temporariam duntaxat fidem habuerint, & præ negligentia fidem meditatione verbi Dei & precibus fouere, & (vt loquitur Paulus 2. Tim. 1, 6) ἀναζωπυρεῖν deſtiterint in medio itinere, fidei ellichnio extincto deficient, cæteris Chriſto occurſuris, & cum eo in æternum regnaturis, 1. Theſ. 4. 17. Itaque pari ratione, lampadum quidem nomine verbũ Dei fide in cordibus noſtris veluti accenſum, & greſſus noſtros dirigens, per oleum verò Spiritus ſancti gratiam aſſiduis precibus in nobis perſeuerãtem, qua fides hæc fouetur, intelligimus.

5 *Nictarunt*, ἐνύσταξαν: vel *dormitarunt*, vt Vulgata & Eraſmus, ſenſu rectè expreſſo. Vt in illo Flacci, *quandoque bonus dormitat Homerus*, & Plutarchus in vita Ciceronis, νυστάζειν, inquit, quandoque videtur Demoſthenes Ciceroni. Nos vulgo dicimus, *ſommeiller*. Nam τὸ νυστάζειν, eſt propriè oculis ſomno grauatis conniuere: tamen quũ ſequatur ἐκάθευδον, proprium verbum Latinum vſurpare malui. *Omnes*, πᾶσαι. Quis enim vigilat vt oportuit? Sed excitati tamen electi, animum recipiunt, vt qui hodie voce veluti renati Euãgelii ſeriò expergeſiũt. 6 *Nocte*, νυκτός. qualem nimirum & quantam partim Mahometes, partim Antichriſtus Romanus in orbẽ terrarũ inuexerũt.

7 *Adornarũt*, ἐκόσμησαν. i. κατεσκεύασαν. Inde κοσμήτορες λαῶν apud Homerũ dicũtur Duces, ab inſtruendis ac diſponẽdis copiis. *Date*, Δότε. Sic fruſtra doceri petent qui prædicationis tempus neglexerint.

9 [*Nequaquam*,] *ne non ſufficiat*, μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ: vel (vt

legimus in quatuor codicibus) μήποτε μὴ οὐκ ἀρκέσῃ. Est autē μήποτε particula non tam percontantis quàm addubitantis, vt obseruat doctissimus ille Budæus, prolatis exemplis. Ego verò præterea puto ellipticum esse dicendi genus, & supplendum aliquid pro ratione eius de quo agitur: sicut fecit Erasmus hoc loco. Vulgata, *Ne forte non sufficiat*. Cæterùm in vno codice pro πορεύεσθε δὲ μᾶλλον, scribitur, πορεύεσθε μᾶλλον: quam lectionē si sequamur, nulla erit ellipsis. Ita enim licebit omnia connectere, *Ne non sufficiat nobis & vobis, ite potius*, &c. Sic autem significatur tempus illud præteriisse mutuæ fidei communicationis. Iam enim aduenire illum apud quem vnusquisque sit sua fide victurus.

πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς.

Ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος· καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους· καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.

Ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι, Κύριε κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.

Suprà 24. 43 mar. 13. 33

Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Luc. 19. 12

Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

Καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ, δύο, ᾧ δὲ, ἕν· ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.

Πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα.

Ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο.

Ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

Μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον.

Καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα

¨ite verò potius ad eos qui vendunt, & ipsæ vobis emite.

10 Quum autem irent emptum, venit sponsus: & quæ paratæ erant, introierunt cum eo ¨ad nuptias: clausáque est ianua.

11 Postea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.

12 Ipse verò respondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.

13 ‖Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam ¨qua Filius hominis veniet.

14 ‖¨*Ita* enim *est* vt *quum* quispiā ¨peregre proficiscens vocauit seruos suos, & ¨tradidit eis bona sua.

15 Et huic quidem dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum: vnicuique secundum ¨ipsius facultatem: & peregre profectus est statim.

16 Profectus autem qui quinque talenta acceperat, ¨negotiatus est ¨ex iis: & ¨fecit altera quinque talenta.

17 Itidem & qui duo acceperat, lucratus est & ipse altera duo.

18 Qui autem vnum acceperat, ¨abiens defodit *illud* in terram, & abscondit pecuniam domini sui.

19 Post multum verò tēpus venit dominus seruorum illorum, & confert rationem cum eis.

20 Tunc accedens is qui quinque talēta acceperat, attulit al-

ite potius ad vendentes & emite vobis.

10 *Dū autē irent emere: venit sponsus: & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias: & clausa est ianua.*

11 *Nouissimè veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.*

12 *At ille respondens ait, Amen dico vobis, nescio vos.*

13 *Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.*

14 *Sicut enim homo peregre proficiscens vocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua.*

15 *Et vni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij vero vnum: vnicuique secundum propriam virtutem: & profectus est statim.*

16 *Abijt autē qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque.*

17 *Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo.*

18 *Qui autem vnum acceperat, abiēs fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.*

19 *Post multū verò tēporis venit dominus seruorum illorū, & posuit rationem cum eis.*

20 *Et accedens qui quinq. talenta acceperat, obtulit*

Ite potius, πορεύεσθε δὲ μᾶλλον. Salsa est derisio nō cohortatio. Nec enim pecunia emitur hoc oleū, sed gratuito datur in tempore beneplaciti, Es. 55.1, & 61.2. vt si hodie Christo adueniente (cuius etiam dies non procul videtur abesse) pii rogitantibus hypocritis Christianis Euangelii gratiam, à se tam pertinaciter neglecti, sibi communicari, respōdeatur, Nobis nunc non de vobis sed de nobisipsis cogitandum est. Ite potius ad vestros illos Sacrificos & Pontifices: & venias ac merita sanctorum ab ipsis emite.

10 *Ad nuptias*, εἰς τοὺς γάμους. præpositio εἰς declarat nomine τῶν γάμων hìc significari (vt etiam vertit Syrus interpres) locum ipsum celebrandis istis nuptiis, i. beatæ vitæ in sempiternū fruendæ destinatū. qui nobis nunc est (durantibus adhuc nimirū sponsalibus) oculis fidei cōsiderandus.

13 *Qua Filius hominis veniet*, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. Hęc non legit Vetus interpres, neque reperimus in tribus vetustis codicibus.

14 [*Ita*] *enim* [*est*] *vt*, &c. ὥσπερ γὰρ &c. Res ipsa ostendit hoc dicendi genus petitum esse è medio, ac proinde supplendum esse aliquid vt iusta sit loquutio. Vulg. & Eras. *Sicut enim homo*: admodū obscuré. Vide Mar. 13.34. *Peregre proficiscens*, ἀποδημῶν. In cælum videlicet ascendens ad patrem, ac proinde à nobis corpore absens, qua ratione dicimur vicissim ab illo abesse 2. Cor. 5.6: fide tamen cum illo per spiritus arrabonē coniunctissimi. *Tradidit eis*, παρέδωκεν αὐτοῖς. Ascendens enim in cęlū dona dat hominib. 1. Cor. 12.7, & Eph. 4.8, quorū rationē exiget vltimo illo die.

15 *Ipsius facultatem*, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Vulg. *Virtutē*: quod non conuenit huic loco. Facultatē enim hìc appellat prudentiam & peritiam in negotiando: humano more loquēs quum alioqui vt gratuitum est donū, ita non nisi per alteram gratiam eo bene vtamur. ἰδίαν autem, quod alij interpretantur propriam, malui pro relatiuo αὐτοῦ accipere, vitato etiam reciproco propter amphiboliam. Hoc est autē quod Gallico idiotismo, *selon sa portee*.

16 *Negotiatus est*, εἰργάσατο. Propriè ἐργάζεσθαι, in hoc genere dicitur nō qui quis negotiatur, sed is demū qui lucrū facit. i. de ipsius laboris fructu, sicut etiā accipitur infrà Luc. 19.16. & Herodot. in Clio, μεγάλα χρήματα ἐργασάμενος. Hìc autē generaliter accipitur pro πραγματεύεσθαι. Plinius medicos dicit animas negotiari, eadē significatione. Arist. οἰκονομικῶν β, τὸ δέκατον μέρος παρ' ἑκάστου ἔλαβε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐκέλευσεν ἐργάζεσθαι. & Demosth. κατὰ Διονυσιόδ. δὶς καὶ τρὶς ἐργάσασθαι τῷ αὐτῷ ἀργυρίῳ. vnde ἐνεργὰ χρήματα, quibus opponitur apud Iurisc. otiosa pecunia. Neque tamen fœnerationes iniquas magis approbat Christus, aut Euangelij cauponatores, quàm furtum laudat quum dicit se venturum vt furem. Vulgata ad verbum, *Operatus est*: quod verbum Latini hac significatione (quod sciam) nunquam vsurpant. Galli dicunt, *trafiquer ou practiquer*. *Ex ijs*, ἐν αὐτοῖς. Vulg. ad verbum, *In eis*. Erasm. *Per ea*. *Fecit*, ἐποίησεν. Cic. 4. in Verrem, *Quibusnam*, inquit, *rebus in ea prouincia maximam vno anno pecuniā facere posset*. Eras. *Confecit*. In duobus autē exēplarib. scribitur ἐκέρδησεν, lucratus est: sicut cōuertit Vet. interpr.

18 *Abiens*, ἀπελθών. Redundat ex heb. idiotismo, & deest in duobus codicibus.

πέντε τάλαντα, λέγων, Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς.

21 Ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

22 Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν εἶπε, Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς.

23 Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

24 Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφὼς εἶπε, Κύριε, ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας·

25 Καὶ φοβηθεὶς, ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ· ἴδε, ἔχεις τὸ σόν.

26 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρέ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα·

27 Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν, σὺν τόκῳ.

28 Ἄρατε οὖν ἀπ᾽ αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.

29 (Τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.)

---

tera quinque talenta, dicens, Domine quinque talẽta tradidiſti mihi, ecce, altera quinque talenta lucratus ſum ¨ex eis.

21 Dixit autem ei dominus eius, ¨Bene *habet*, ſerue bone & fidelis: in exiguo fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: ¨ ingredere in gaudiũ domini tui.

22 Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talẽta tradidiſti mihi, ecce, alia duo lucratus ſum ſupra ea.

23 Ait ei dominus eius, Bene *habet*, ſerue bone & fidelis, in exiguo fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: ingredere in gaudium domini tui.

24 Accedẽs autẽ & qui vnum talentũ acceperat, ait, Domine, noueram te hominẽ durum eſſe, qui metas vbi non ſeuiſti ¨& inde cogas vbi non ſparſiſti:

25 Itaque timẽs abii & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum eſt.

26 Reſpondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & ¨cunctator, ſciebas me metere vbi non ſeui, & inde cogere vbi nõ ſparſi:

27 Oportuit ergo te ¨ committere ¨ pecuniam meam menſariis: veniens autem ego recepiſſem meum, cum fœnore.

28 Tollite ergo ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.

29 (‖ ¨Omni enim habenti dabitur, & exuberabit: qui verò non habet, etiam ¨quod habet, tolletur ¨ab eo.)

---

alia quinque talenta, dicens, Domine, quinque talenta tradidiſti mihi, ecce, alia quinque ſuperlucratus ſum.

21 *Ait illi dominus eius, Euge ſerue bone & fidelis, quia ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: intra in gaudium domini tui.*

22 *Acceſſit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidiſti mihi: ecce, alia duo lucratus ſum.*

23 *Ait illi dominus eius, Euge ſerue bone & fidelis, quia ſi per pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: intra in gaudium domini tui.*

24 *Accedens autem & qui vnum talẽtum acceperat, ait, Domine, ſciò quia homo durus es, metis vbi non ſeminaſti, & congregas vbi nõ ſparſiſti:*

25 *Et timens abij, & abſcondi talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum eſt.*

26 *Reſpondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & piger, ſciebas quia meto vbi non ſemino, & congrego vbi non ſparſi:*

27 *Oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis, & veniens ego recepiſſem vtique quod meum eſt, cum vſura.*

28 *Tollite itaque ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.*

29 *(Omni enim habenti dabitur, & abũdabit: ei autem qui non habet, & quod videtur habere, auferetur ab eo.)*

Suprà. 13. 12
mar. 4.25
luc. 8.18. & 19.26

---

20 *Ex eis*, ἐπ᾽ αὐτοῖς: vel *per ea*, vt rectè vertit Eraſmus. Nam in quibuſdam etiam codicibus ſcribitur, ἐν αὐτοῖς. Itaque nolui ἐπὶ interpretari pro παρὰ, i. præter. Vetus autẽ interpres hæc non legit: quia videlicet non ἐκέρδησα ſed ἐπεκέρδησα ſcriptum habuit, id eſt Superlucratus ſum, vt ipſe conuertit.

21 *Bene* [*habet,*] εὖ. id eſt, καλῶς ἔχει. Nam ſubauditur verbum, quod expreſſimus declarationis cauſa. Vulgata, *Euge*: id eſt, εὖγε: quod nuſquam reperi ſcriptum in Græcis codicibus. *Ingredere in gaudium*, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν. Hebræum dicendi genus, quaſi diceret, Adeſdum vt fructũ percipias benignitatis meæ, & re ipſa ſentias quàm gratum ſit mihi officium tuum. Simile dicendi genus habes Pſal. 69.28.

24 *Et inde cogas*, καὶ συνάγων ὅθεν. Bis idem exprimit, diuerſis modis, Hebræorum more: nec dubito quin hæc fuerint vulgò prouerbialiter vſurpata. Semen enim diſpergendo ſeritur, & metendo cum fructu rurſum colligitur. Sumptum eſt autem hoc prouerbium ab auarorum morib. qui duri ſemper ſunt in operis vrgẽdis. Et ita ſignificatur Deum ſeueriſſimè acturum eſſe cum iis, qui donorum ad ipſius largitoris veluti propagandas in proximis lucrifaciendis opes acceptorum, ſanctam quãdam negociationẽ neglexerint. Neque hinc cõcludi poteſt operum dignitas, ſed domini benignitas, in eos qui pro virili & ex gratia fuerint officio functi.

26 *Cunctator*, ὀκνηρέ. Vulg. & Eraſ. *Piger*, id eſt ῥᾴθυμε.

27 *Committere*, βαλεῖν, vel ponere: ſicut Alphius ille fœnerator apud Flaccum in Epodo, *Quærit Calendis ponere.*

Pecuniam, ἀργύριον: id eſt χρήματα. Nam latiore ſignificatione hîc accipitur: ſicut vulgò dicimus *de l'argent*, pro omni pecunia: quo modo etiam Hebræi כסף [*cheſaph*] dicũt.

29 *Omni habenti*, τῷ γὰρ ἔχοντι παντί. In meo vetuſtiſſimo exemplari deeſt παντὶ, quod etiam non legit Syrus interpres. Cæterùm eadem quidem ſententia vſus eſt ſuprà Dominus 13.12, ſed fine diuerſo. Nam ibi agitur de iis qui ſibi per ſuperbiam arrogant quod non habent, qua ſuperbia offenſus omniũ donorum auctor, paucula etiam quæ ipſis largitus erat, eis eripit, ſicut Phariſæis & Scribis accidit: contrà verò iis qui in timore Domini ambulant cũ omni modeſtia, & in eo toti vt Dei gloriæ pro ſuo modulo ſeruiant, magis ac magis beneficum ſe præbet. Hîc verò differit de pigris & deſidioſis, apud quos dona Dei inutilia iacent. Itaque hîc dicitur habere is qui iam diues eſt, quoniam donis à Deo ſibi cõceſſis bene vſos idẽ magis ac magis locupletat. Contrà verò dicitur non habere qui eo qđ habebat nõ minus caruerit quàm ſi nõ habuiſſet: qua negligẽtia Deus offenſus, illi verè eripit quo ſic eſt abuſus.

Quod habet, ὃ ἔχει. Nam & iſti habent quod à Deo acceperunt, ſed quum id defodiant dicuntur poſtea id non habere, ſicut auaris dicitur tam deeſſe quod habent quàm quod non habent. In nonnullis Græcis codicibus pro ὃ ἔχει ſcribitur ὃ δοκεῖ ἔχειν, quod videtur habere: & ita legit etiam Vetus interpres, proculdubio ex Luc. 8.18. ſed perperam. Neque enim iſtud huius parabolæ ſcopo conuenit, nec legitur etiam apud Syrum interpretem.

30 Καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Suprà. 8. 12 & 22.13

Et inutilem seruum eiicite ‖in tenebras extimas: illic erit fletus & stridor dentium.

Et inutilẽ seruum eiicite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium.

31 Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ.

Quum autem venerit Filius hominis ⁚cum gloria sua, & omnes S. Angeli cũ eo, tunc sedebit super thronum gloriæ suæ.

Quum autem venerit Filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ.

32 Καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων.

Et cogẽtur coram eo omnes gentes, & separabit eos, alteros ab alteris, vt pastor separat oues ab hœdis.

Et congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis.

33 Καὶ στήσει, τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων.

Et statuet, oues quidem ad dextram suam, hœdos autem ad sinistram.

Et statuet oues quidem à dextris suis, hædos autem à sinistris.

34 Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

Tũc dicet Rex ijs qui ad dextrã ipsius *erũt*, Venite ⁚benedicti Patris mei, possidete regnũ paratũ vobis ⁚à iactis fundamentis mundi.

Tunc dicet rex his qui à dextris eius erunt, Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.

35 Ἐπείνασα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με·

Esa. 58.7. ezech.18. 7.

‖Esuriui enim, & dedistis mihi *quo* vescerer: sitiui, & dedistis mihi potum: hospes eram, & collegistis me:

Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me:

36 Γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με.

Eccl. 7.59

Nudus, & amiciuistis me: ‖⁚ægrotaui, & inuisistis me: in carcere erã, & venistis ad me.

Nudus, & operuistis me: infirmus, & visitastis me: in carcere eram, & venistis ad me.

37 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν;

Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & ⁚aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?

Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientẽ, & pauimus? sitientẽ, & dedimus tibi potũ?

38 Πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνὸν, καὶ περιεβάλομεν;

Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te: aut nudum & amiciuimus?

Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te?

39 Πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε;

Aut quando te vidimus ægrotum aut in carcere, & venimus ad te?

Aut quando te vidimus infirmum aut in carcere, & venimus ad te?

40 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

Et respondens Rex dicet eis, Amen dico vobis, quatenus id fecistis vni ex istis fratrib. meis minimis, mihi fecistis.

Et respondens rex dicet illis, Amen dico vobis, quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis mihi fecistis.

41 Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων, Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

Psal. 6.9. supra 7.23 luc. 13.17.

Tunc dicet etiam iis qui ad sinistrã *erunt*, ‖Execrabiles, abite à me in ignẽ æternũ, ⁚qui paratus est ⁚diabolo & Angelis eius.

Tunc dicet & iis qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignẽ æternũ, qui paratus est diabolo & Angelis eius.

42 Ἐπείνασα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με·

Esuriui enim, & non dedistis mihi *quo* vescerer: sitiui, & non dedistis mihi potum:

Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare: sitiui & non dedistis mihi potum:

43 Ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνὸς, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενὴς, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με.

Hospes eram, & non collegistis me: nudus & nõ amiciuistis me: ægrotus, & in carcere *eram*, & nõ inuisistis me:

Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non operuistis me: infirmus, & in carcere, & non visitastis me.

---

31 *Cũ gloria*, ἐν τῇ δόξῃ. i. μετὰ δόξης, sicut loquitur noster Euãgelista suprà 16.27, & 24.30. Respõdet igitur particula ἐν illi ב Hebræorũ, cuius multiplex est significatio: quũ etiã idem valeat quod CVM: vt Exod. 15.19, dicitur Pharao ingressus in curru suo & equitibus suis. Vide infrà, Act. 1.10.

34 *Benedicti*, εὐλογημένοι. i. beati & felices, quos Pater meus suis beneficiis cumulauit. Vide sup. 5.44. Dicuntur. n. homines Deo benedicere quũ eius laudes prædicãt: cõtrà verò Deus benedicere hominibus, quũ illos beat. *A iactis fundamẽtis*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata, *A constitutione*. i. ἀπὸ καταστάσεως. Erasmus, *Ab exordio*: id est, ἀπ' ἀρχῆς. Vide suprà 13.35.

36 *Ægrotaui*, ἠσθένησα. id est, ἠῤῥώστησα. Sic Plin. lib. 8. cap. 51, suem ægrotantẽ vocat inualidam. Vulgata & Eras. *Infirmus*: quod nusquam legi pro ægroto positum.

37 *Aluimus?* ἐθρέψαμεν. Vel, *Nutriuimus?* Vulgata & Erasmus, *Pauimus?* id est, ἐβοσκήσαμεν.

40 *Quatenus* ἐφ' ὅσον. Vulg. *Quandiu*: perperam, quasi subaudiatur χρόνον.

41 *Qui paratus est*, τὸ ἡτοιμασμένον. In vno exẽplari scribitur, ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου, quem parauit pater meus. *Diabolo*, τῷ διαβόλῳ. Nunquã hoc vocabulum numero multitudinis dicitur, & quũ hic ei adiungantur ipsius Angeli, liquet quempiam esse istorum principem & caput, omniũ videlicet impurorum spirituum, qui dæmonia passim dicuntur: is nimirum qui Satan passim dicitur & Beelzebub suprà 12.24, nisi hunc non summũ illum principem, sed ex inferioribus præcipuis dæmoniis vnum malimus existimare. Nam & istorum aliquos esse subordinatos gradus liquet ex Eph. 6.12. Sed in his rebus cauendum ne verbi diuini limites transgrediamur, de bonis siue malis spiritibus philosophantes. Diabolum autem inde vocatum arbitror, quòd is primus sit Deum apud Euam calumniatus, qui & Satan id est hostis Dei & hominũ capitalis dicitur, Luciferi verò nomẽ quum ex falsissima & ineptissima Esaiæ loci, ex cap. 14.12, interpretatione sit ortum, mirari satis non possum à nonnullis illud crassum delirium intelligentibus retineri.

44 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ, λέγοντες, Κύριε πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνὸν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

45 Τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

46 Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Κεφάλαιον κϛ.

1 ΚΑὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

2 Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

3 Τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα.

4 Καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.

5 Ἔλεγον δὲ, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.

6 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,

7 Προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου.

Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγα-

---

44 Tunc ipsi quoque respondebunt ei, dicẽtes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?

45 Tunc respondebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus *id* non fecistis vni ex istis minimis nec mihi fecistis.

46 ‖ Et abibunt isti ad suppliciũ æternum: iusti verò ad vitam æternam.

CAP. XXVI.

1 ET factum est quum finisset Iesus omnes istos sermones, dixit discipulis suis,

2 "Scitis " intra duos dies Pascha " fore, & Filium hominis tradendum vt crucifigatur.

3 ‖ Tunc coacti sunt primarii Sacerdotes " & Scribæ & seniores populi " in aulam Pontificis maximi qui dicebatur Caiapha.

4 Et "simul consultarunt vt Iesum dolo prehenderent, & trucidarent.

5 Dicebant autem, " Non diebus illis festis, ne tumultus fiat in populo.

6 ‖ Quum autem Iesus esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi,

7 "Venerat ad eum mulier, habens" alabastrum vnguenti "grauis pretii, & effuderat super caput ipsius accumbentis.

Vidẽtes autẽ discipuli eius in-

---

44 *Tunc respondebunt ei & ipsi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?*

45 *Tunc respondebit illis, dicens, Amen dico vobis, quandiu non fecistis vni de minoribus his, nec mihi fecistis.*

46 *Et ibunt hi in supplicium æternum: iusti autem in vitam æternam.* Dan.12.2 ioan.5.29

CAP. XXVI. Mar.14.1 luc.22.1

1 *ET factum est quum consummasset Iesus sermones hos omnes dixit discipulis suis,*

2 *Scitis quia post biduum Pascha fiet, & Filius hominis tradetur vt crucifigatur.*

3 *Tunc congregati sunt principes Sacerdotum & seniores populi in atrium principis Sacerdotum qui dicebatur Caiphas.* Ioã.11.47

4 *Et consilium fecerunt vt Iesum dolo tenerent, & occiderent.*

5 *Dicebant autem, Non in die, ne fortè tumultus fieret in populo.*

6 *Quum autem Iesus esset in Bethania, in domo Simonis leprosi,* Mar.14.3 ioan.11.2

7 *Accessit ad eum mulier habens alabastrum vnguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis.*

Vidẽtes autẽ discipuli

IN CAPVT XXVI.

2 *Scitis*, οἴδατε. Hanc sententiam aut interrogatione conceptam arbitror, aut οἴδατε conuertendum quasi imperandi modo, *Scitote.* *Intra duos dies*, μετὰ δύο ἡμέρας. Vulg. & Erasm. *Post biduum.* Vide Mar.8.31. *Fore*, γίνεται. Vulgata, in futuro, *Fiet*: id est γενήσεται. Et paulo pòst *Tradetur*, pro traditur: vt obseruat Eras. Apparet tamen enallagen esse temporis, ex Vulgata loquendi consuetudine petitam, qua dicitur id iam fieri quod mox omnino futurum est.

3 *Et Scribæ*, καὶ οἱ Γραμματεῖς. Hoc deest in plerisque vetustis codicibus, nec etiam extat apud Veterem interpretem. *In aulam*, εἰς τὴν αὐλήν. Vulgata & Erasmus, *In atrium.* Vide Luc.11.21.

4 *Simul consultarunt*, συνεβουλεύσαντο. Vulg. *Consilium fecerũt*: id est, συμβούλιον ἐποίησαν. Erasmus quoque per periphasin, Consilium inierunt.

5 *Non diebus illis festis*, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ. Nec enim nomine τῆς ἑορτῆς vnus dies aliquis certus, sed totum Azymorum spatium hic intelligitur, quorum primus & octauus dies ita erant sacri vt esset ab omni opere abstinendum. Ideo nolui diem festum dicere cum Vetere interprete. Cæterùm non temere ab istis iniicitur dierum festorum mentio. Nam quia scriptum est Deut.17.12, & 13, ita puniendos esse qui Pontificis aut iudicum maiestatem læserint, vt totus populus eorum pœnis erudiatur, idcirco hic mos obtinuerat apud Iudæos (sicut obseruat Fagius ex Maymoni, in tract. de rebellibus) vt in huiusmodi reos sub tribus illis solennibus festis animaduerteretur. Deliberant ergo Sanhedrin cum primariis sacerdotibus, an sint hunc morem sequuturi: quod quanuis iis non placuit, tamẽ Dei prouidentia ac voluntate ita accidit, vt Christus æterni sui sacrificii testem totum Israelem haberet, & figuræ veritas per omnia responderet.

7 *Venerat ad eum*, προσῆλθεν αὐτῷ. Apparet ex Iohanne 12.2, hęc gesta esse antequam Christus ingrederetur Ierosolyma. Nam certè circunstantiarum varietas tanta non est vt diuersam hanc historiam ab illa possimus constituere, cum Osiandro. Sed quum Euangelista accederet ad narrationem proditionis, distulit in hunc locum historiam eius facti, vnde Iudas occasionem arripuit prodendi Dominum. Ideo conuertimus προσῆλθεν & κατέχεεν per plusquamperfectum: cuius enallages multa passim exempla occurrunt, vt Gene.12.1, & suprà 25.4. & hoc eodem capite versu 48. *Alabastrum vnguenti*, ἀλάβαστρον μύρου. Alabastra dicta sunt vascula vnguentaria, quòd alabastritem lapidem veteres plerunque excauarent ad eos vsus, quoniam optimè seruare vnguenta incorrupta traditur, vt refert Plinius libro 13. cap. 2, & rursus libro 35. cap. 8. quanuis etiam si ex alia materia fierent, alabastra ex communi vsu dicerentur, quum apud Theocritũ etiam ἀργυρέοις ἀλαβάστροις legamus. Aliam etymologiam planè (vt existimo) ridiculam adfert Erasmus, quanuis ex Suida repetitam. Sed hæc ad nostrũm scopum non pertinent. Herodotus quoque in Thalia, inter munera quæ Cambyses per legatos ad regem Æthiopum misit, recenset μύρου ἀλάβαστρον. *Grauis pretii*, βαρυτίμου. Sic loquitur Sallustius, *Cœpit* (inquit) *graue pretium per omnem prouinciam fructibus esse.* Nam olim (vt rectè hoc loco annotat Erasmus) æs appendebatur, non numerabatur: ex qua consuetudine orta sunt multa dicendi genera. Idem tamen maluit cum Vetere interprete pretiosum interpretari. id est, τίμιον. In tribus vetustis codicibus scribitur πολυτίμου, magni pretii, vt suprà 13,46.

νάκτησαν, λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;

9 Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.

10 Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

11 Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε. (Deu. 15.11)

12 Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν.

13 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

14 Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς· (Mar. 14. 12, luc. 22. 7)

15 Εἶπε, Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.

16 Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.

17 Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα; (Mar. 14. 12, luc. 22. 7)

---

dignati sunt, dicẽtes, Quorsum ⁚perditio hæc?

9 Potuit enim istud vnguentum venundari magno, & dari pauperibus.

10 Quum autem *hoc* cognouisset Iesus, ait eis, Quid ⁚molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

11 ‖⁚Semper enim pauperes ⁚habebitis vobiscum: me verò non semper habebitis.

12 ⁚Quòd enim hæc vnguentũ hoc iniecit corpori meo, ad sepeliendum me fecit.

13 Amen dico vobis Vbicunque prædicatum fuerit ⁚hoc Euangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, ⁚dicetur ad ⁚memoriam ipsius.

14 ‖Tũc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad primarios Sacerdotes:

15 Ait eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipsi verò ⁚appẽderunt ei triginta ⁚argenteos *numos*.

16 Et ex eo tempore quærebat opportunitatem vt eum ⁚proderet.

17 ‖⁚Primo autem *die* Azymorum venerunt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad edendum Pascha?

---

indignati sunt, dicentes, Vt quid perditio hæc?

9 *Potuit enim istud venundari multo, & dari pauperibus.*

10 *Sciens autem Iesus ait illis, Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.*

11 *Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.*

12 *Mittens enim hæc vnguentũ hoc in corpus meũ, ad sepeliendum me fecit.*

13 *Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.*

14 *Tunc abiit vnus de duodecim qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotum:*

15 *Et ait illis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos.*

16 *Et exinde quærebat opportunitatem vt eum traderet.*

17 *Prima autem Azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes, Vbi vis paremus tibi comedere Pascha?*

---

8 *Perditio*, ἀπώλεια, id est inutilis profusio.

10 *Molestiam exhibetis*, κόπους παρέχετε: vel, estis labori: id est, molesti estis, vt verterunt Vulgata & Erasmus, sensu expresso. Ad verbum, Laborem præbetis, siue (vt loquitur Liuius) curam. Laborem enim appellat animi molestiam.

11 *Semper*, πάντοτε. Hæc particula & de loco & de tempore dicitur: quæ postrema significatio conuenit, commodè autem altero Latino aduerbio (quod sciam) exprimi non potest. Itaque soleo vertere perinde acsi scriptum esset ἀεί. *Habebitis*, ἔχετε. Vulgata & Erasmus ad verbum *Habetis*: sed præsens pro futuro manifestè ponitur, sicut etiam suprà 5.46, & 6.1.

12 *Quòd enim hæc iniecit*, βαλοῦσα γὰρ αὕτη. Vulg. *Mittens enim hæc*: quæ interpretatio obscura est, neque Græcis respondet. Itaque Erasmi versionem sum sequutus. Ponitur enim βάλλειν pro ἐκχέειν, quòd Iniiciendi vocabulo videtur melius exprimi.

13 *Hoc Euangelium*, τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο. Syrus interpres addit pronomen Meum. Itaque Euangelium suum vocarit Dominus totius suæ prædicationis historiam, non hanc dũtaxat particulam. *Dicetur*, λαληθήσεται: id est λεχθήσεται. Erasmus, *Narrabitur*. *Memoriam*, μνημόσυνον: id est μνήμην, vt etiam annotauit Erasmus. In quodam exemplari scribitur μαρτύριον, id est testimonium.

15 *Appenderunt*, ἔστησαν. Vulgata & Erasmus, *Constituerunt*, id est, pacti sunt, non expressa vi Græci vocabuli. Nam τὸ ἱστάναι hoc loco respõdet Hebræo verbo שקל [*schacal.*]

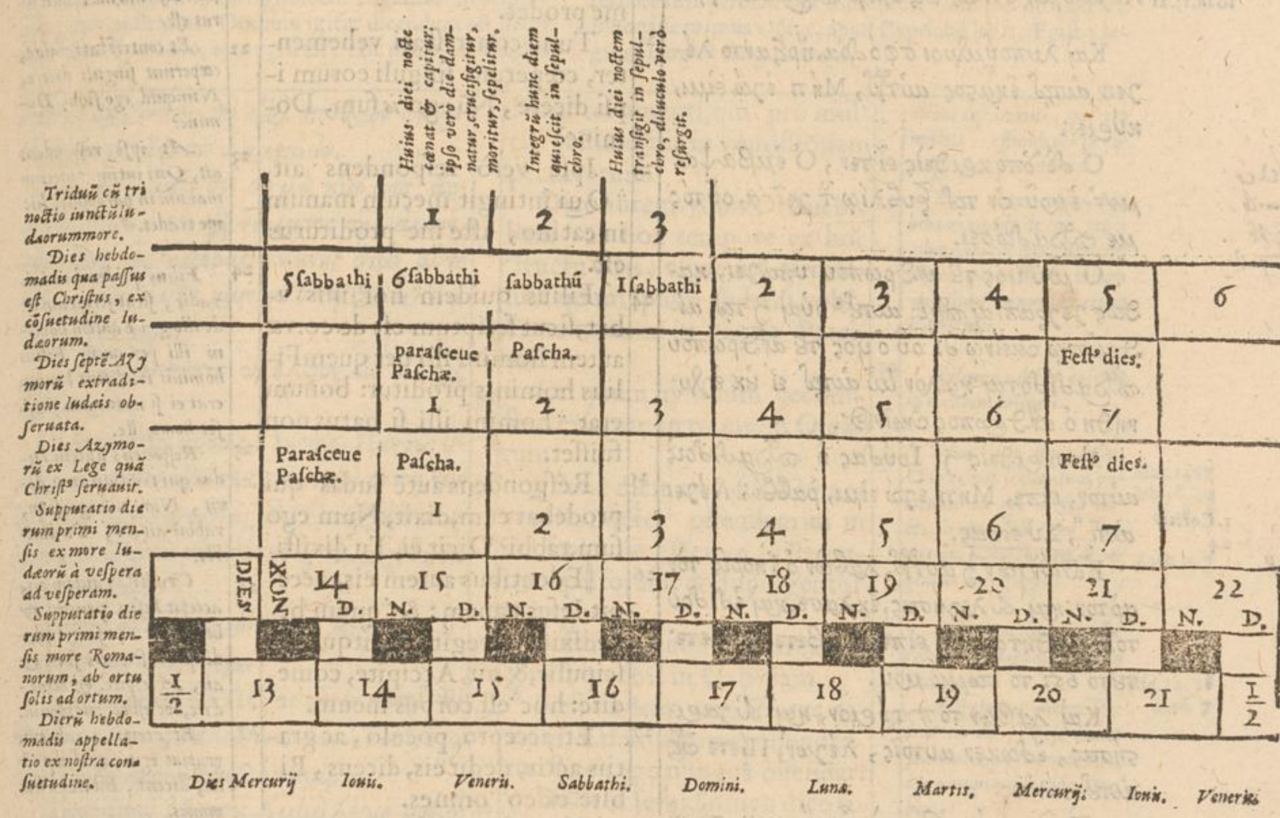
Argẽteos [numos,] ἀργύρια. Ita legitur in omnib. Græcis codicibus: nec dubium est quin ἀργύρια vocet quæ Hebræi כספים [*chesaphim*] siue denarios Romanos intelligas, siue siclos Hebræos, siue Stateras tetradrachmos, vt hũc locum citat Eusebius lib. 10, ἀποδείξεως. Iosephus autem libro Antiquitatum secundo ἀργυρῶν meminit, non ἀργυρίων: idque rectius fortassis, vt aliquid subaudias. Sed & Symmachus & Aquila apud Zachariam ἀργυροῦς scribunt, non ἀργύρια. Solet certè Iosephus ἀργυρῶν appellatione siclos intelligere, (vt liquet ex libro 9. cap. 2. si conferantur quæ illic commemorat de fame quæ in Samaria erat, cum capite 6. secundi Reg.) eósq. τετραδράχμους, vt ipse disertè dicit libro Antiq. 3. c. 9. quam rationẽ si sequamur, æstimabimus triginta istos argenteos numos tetradrachmos francicis libris plus minus XXI. Ioachimus autem Camerarius beatæ memoriæ vir, & quem sæpe honoris caussa appello, quum iam olim in libello de Græcorũ ac Latinorũ numis scripsisset se ex Græcorum commentariis didicisse ἀργύρια idem valuisse atque minam Atticam centenariam videlicet, id est centũ Drachmarum Atticarum, siue Romanorum denariorum, quòd nimirum parum admodũ inter illas & hos interesset, ac proinde hoc calculo, (qui est Budæi decem coronatis francicis minam æstimantis) Christum proditum fuisse coronatis Francicis trecentis, hoc nomine ab illo execrandæ memoriæ Illyrico, Ecclesiæ Christianæ seculo nostro renouatæ peste, in illo partim ex plagiis, partim ex putidissimis commentis consuto volumine, cui titulum fecit, Sacræ scripturæ clauem, exagitatus, postea suis in nouum testamentum notis anno 1572 Lipsiæ editis, inseruit scholiõ ex vetustissimo codice Græco Buda allato, & anonymo, in quo scribitur fuisse quosdã argenteos numos librales, imaginibus regum insculptis insignes, centum videlicet denariis æstimatos, qui solerent denariis & assariis (assaria verò septena denariũm valuisse) à collybistis permutari. Rem autem quum in medio relinquat, & mendosum etiam sit istud scholion, quid attinebat vel Camerarium vel me quasi absurdæ rei auctores ab isto reprehendi?

16 *Proderet*, παραδῷ. Vulgata & Erasmus, *Traderet*. Mihi in tota hac historia videtur τὸ παραδιδόναι positũ ἀντὶ τοῦ προδιδόναι. In vno exemplari additur αὐτοῖς, eis.

17 *Primo autem [die,]* τῇ δὲ πρώτῃ. Subauditur ἡμέρᾳ: nondum tamen aduenerat decimusquintus dies, qui primus est Azymorum: sed quoniam à vespera eius diei quo hæc gesta sunt (nimirum decimiquarti) initium capiebat Azymorum festum: Romanorum autem more vespera, præcedenti diei coniungitur, non sequenti: ideo decimusquartus dies vocatur primus Azymorum. Constat autem hoc loco Christum obseruasse Legem, quam plerique transgressi sunt traditionis causa, sicut alibi dicemus: quod

Αργύρια.

Græci interpretes multi nonviderunt, & quidem inter cæteros Nicephorus ille, cuius liber ingens nuper editus est: etsi alicubi vtilis propter quasdam Ecclesię recentioris post Synodum Nicænam historias, tamen plurimis locis ineptiarum atque adeo impietatis plenus. Vt autem tota hæc historia melius intelligatur, & quid, quo die sit gestũ, placuit hoc diagramma subnectere, quo res omnis perspicuè repræsentatur.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ, Ὁ διδάσκαλος λέγει, Ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρὸς σὲ ποιῶ τὸ Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.	18 Ipse verò dixit, Abite in vrbē ad quendam, & dicite ei, Præceptor dicit, Tempus meum prope est, apud te faciam, Pascha cum discipulis meis.	18 *At Iesus dixit, Ite in ciuitatem ad quēdam & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.*
Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ Πάσχα.	19 Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Iesus: & parauerunt Pascha.	19 *Et fecerunt discipuli sicut cōstituit illis Iesus, & parauerunt Pascha.*
Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.	20 Quum autem serum diei esset discubuit cum duodecim.	20 *Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.*

18 *Ad quendam*, πρὸς τὸν δεῖνα. Rectè sic conuertitur ὁ δεῖνα. Designat enim Christus rectum quempiam sibi bene notum, cuius tamen, vt ex Marco & Luca cōstat, neque nomen neque domum discipulis expressit, sed ex iis quæ ipsis in vrbem introeuntibus occursura diuinitus prædicit, ab ipsis cognosci voluit: nempe vt magis ac magis intelligerēt discipuli nihil temere in vrbe magistro euenturum, sed quæ ad minutissimas vsque circunstantias penitus perspecta haberet: vt ita aduersus tā propinquum illud grauissimum crucis offendiculum, hoc etiam diuinę prouidentiæ exemplo confirmarentur. Quod autē ex rancida nescio qua traditione repetit Nicephorus, has nimirum ædes fuisse Iohānis Euangelistæ, quas paulo ante permutatis amplis bonis quæ in Galilęa possidebat, ex Caiapha pōtifice emisset (somnium proculdubio inde ortum quòd in passionis historia fiat mentio discipuli qui pontifici notus fuerit, cuius tamen nomen reticetur) ne verisimile quidem videtur, quum ipse quoque Iohannes cum aliis rediisse post Christi mortem ad suam piscationem dicatur. Quod si quis hic est coniecturę locus, fuerunt hæ potius ędes Mariæ matris Iohannis, cognomento Marci, in quibus dicitur cœtus Ecclesię, sæuissimę illius persequutionis tempore congregatus, Act.12.12, vt insignem fuisse illius familię pietatem oporteat. Sed quid attinet sese in istis nullius momenti quęstionibus fatigare?

Faciam, ποιῶ. alii, Facio. Ego malo positum esse pro futuro, sicut paulo antè dixi versiculo 11.

19 *Præceperat*, συνέταξεν. Positus est aoristus pro plusquamperfecto.

20 *Discubuit*, ἀνέκειτο. Videri possit Christus contra legem fecisse, quum Exod.12, iubeantur Israelitæ stantes, & calceati, & baculos manibus gestantes, vt viam ingressuri consueuerant, agnum Paschę cum festinatione comedere. Quamobrem etiam interpretes plerique existimant triplicem fuisse huius Cœnæ Domini actum: quasi videlicet agnum in primis de more comederint, quod vt satis notũ prętererint Euangelistæ: deinde verò mensę accubuerit de more cænaturus: ac demum tandem quum ablutis Apostolorum pedibus rursus accubuisset, sacra Cœna totum illud conuiuium finiuisse. Sed præterquàm quòd illa Cœnę repetitio post agni anniculi esum vix videtur probabilis, nec verisimile est Euangelistas nihil prorsus de Paschę esu fuisse dicturos, si ab altera cęnatione distinguēdus esset, Tremellius noster in Syriacam paraphrasin scribens, annotat tum ex Thalmude tum ex Iudęorũ omnium Doctorum veterum ac recentiorũ summo consensu, mandatum de postibus sanguine illinendis, de statione, de accingēdis lumbis, calceis ad iter sumendis, baculis gestandis, & accelerando esu, illam demum noctem respexisse, qua sic facto fuerit opus, festinatione summa ex Ægypto egressuris. Itaque non duplex nec legi repugnans, sed simplex & legi consentanea fuit hęc cęnatio, qua finita Dominus suam illam sacram Cœnam, Paschę videlicet ἀντίτυπον instituit.

Cum duodecim, μετὰ τῶν δώδεκα. In quodam codice additur μαθητῶν, Discipulis. Vetus interpres etiam addit pronomen Suis: neque hîc fit vlla patrisfamiliâs, in cuius ædibus Cœna hæc peracta est, aut ipsius domesticorum men-

tio. Imò apparet cænaculum seorsim fuisse Christo & duodecim illis suis domesticis discipulis assignatum.

Mar. 14.18
Luc. 22.14
Ioan. 13.21

21 Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

22 Καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, Μήτι ἐγώ εἰμι, κύριε;

23 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει.

24 Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

25 Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπε, Μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; Λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας.

1. Cor. 11. 24

26 Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

27 Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.

28 Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς

21 ‖Et edentibus ipsis, dixit, Amen dico vobis, vnus vestrûm me prodet.

22 Tunc contristati vehementer, cœperunt singuli eorum ipsi dicere, Nū ego *is* sum, Domine?

23 Ipse verò respondens ait, ·· Qui intingit mecum manum in catino, iste me proditurus est.

24 Filius quidem hominis abit, sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat ·· homini illi si natus non fuisset.

25 Respondens autē Iudas ·· qui prodebat eum, dixit, Num ego sum, rabbi? Dicit ei, Tu dixisti.

26 ‖Edentibus autem eis, accepit Iesus panem: & ·· quum benedixisset, fregit, dedítque discipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc ·· est corpus meum.

27 Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis, dicens, Bibite ·· ex eo ·· omnes.

28 ·· Hoc est enim sanguis meus,

21 Et edentibus illis, dixit, amen dico vobis quia vnus vestrûm me traditurus est.

22 Et contristati valde, cœperunt singuli dicere, Nunquid ego sum, Domine?

23 At ipse respondens ait, Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.

24 Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonum erat ei si natus non fuisset homo ille.

25 Respondens autem Iudas qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego sum, rabbi? ait illi, Tu dixisti.

26 Cœnantibus autem eis, accepit Iesus panem: & benedixit, ac fregit, dedítque discipulis suis, & ait, Accipite, & comedite, hoc est corpus meum.

27 Et accipiens calicem, gratias egit, & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.

28 Hic est enim sanguis

23 *Qui intingit,* ὁ ἐμβάψας. Erasmus ad verbum, *Qui intinxit.* Ego tamen malo conuertere per præsens, vt sit Qui intingit, idem atque Qui intingere consueuit. Sic enim vulgò loqui solent: & attingere videtur quod ait Dauid Psal. 41.10, Qui comedebat panem mecum: id est ὁ ἐσθίων μετ᾽ ἐμοῦ, vt loquitur Marcus: is videlicet quem eadem mensa dignabar. Sed & in quodam exemplari scribitur ὁ ἐμβαπτόμενος: sicut etiam legitur Marci 14.20: quod tamen non est ita accipiendum quasi eo ipso tempore quo hæc à Domino dicebantur, Iudas manum haberet in patina, (fuisset enim hoc manifestum & indubitatum signum, vt rectè obseruat Erasmus) sed ad mutuum conuictum referendum est, sicut paulo antè dixi.

24 *Homini illi,* αὐτῷ. Præponitur relatiuum antecedenti, Hebræorum more: vt suprà 17.18.

25 *Qui prodebat,* ὁ παραδιδούς: id est, qui in eo iam totus erat vt proderet: ἐδίδου tamen paulo pòst vsurpatur significatione aoristi secundi.

26 *Quum benedixisset,* εὐλογήσας. In septem codicibus vetustis legitur εὐχαριστήσας, gratiis actis, eodem sensu: & Mar. 8.6, & 7, hæc duo εὐχαριστεῖν καὶ εὐλογεῖν pro eodem vsurpantur, sicut hoc loco accipere necesse est: nisi velimus non poculum sed panem duntaxat fuisse consecratum. Sed hoc quidem verum est, nos Consecrationis voce totam actionem intelligere, qua res alioquin communes in sacramenta mutamus, agentes quę præcepit Dominus: cuius sacræ actionis pars est duntaxat istud quod hic benedictionis & gratiarum actionis, id est solennium precum nomine intelligitur. Itaque non est cur Consecrationis (quam vocant) vocabulo magicam aliquam verborum sacramētalium murmurationem intelligamus. Hoc tamen certum est, ratam esse in cælo ceremoniam quæ ex Dei pręcepto in sacramentorum vsu peragitur: ac proinde panem & vinum in sacra illa actione, qualitate mutari, quum fiant corporis & sanguinis Domini symbola: quod neque ex sui natura, neque ex virtute certarum vocum pronuntiatarum habent, sed ex Filii Dei institutione, quæ recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur tum in verbo, tum in elementis. *Est,* ἐστὶ. metonimicé: ita tamen, vt sciamus præter signum à credentibus verè percipi per fidem spirituali modo id quod externo symbolo repræsentatur, totum videlicet Christum cum suis donis, neque tamen vel transsubstantiatio, vel realis (quam vocant) coniunctio, vel transfusio, aut commistio cogitāda, sed signi & rei coniunctio symbolica & sacramentalis. Nam illa neque consistere possunt cum veritate humanitatis Christi, neque ad salutem sunt necessaria. Neque enim vt Christi participes fiamus, eius corpus oportet realiter in terris adesse, sed nos potius Spiritus sancti virtute & fide in cælum ascendere, & illic eum amplecti, vt cum eo consideamus in cælestibus. In summa, verè nos coniungi & vnum fieri cum toto Christo Deo & homine necesse est, vt salui simus: quod non alio quàm spirituali modo fit per fidem. Hæc autem fides in nobis creatur & confirmatur per Spiritum sanctum: ídque prædicatione verbi Dei, & adiunctis prædicationi symbolis, quibus omnes nostri sensus excitantur & percelluntur, vt verè mittamur in Christi ipsius possessionem.

27 *Ex eo,* ἐξ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Ex hoc:* id est ἐκ τούτου. *Omnes,* πάντες. Num igitur habendi sunt pro Ecclesiæ pastoribus qui sacramentum dimidium sustulerunt illis quos laicos vocant? scilicet quoniam Apostolis hoc præbetur non laicis: quæ responsio si quid valet, toti certè huic actioni conueniet. Quo igitur iure Cœna Domini facta est toti Ecclesię communis?

28 *Hoc,* τοῦτο. Vulgata & Erasmus, *Hic:* referentes scilicet ad αἷμα, id est sanguinem. Atqui si ita interpretemur, nullum erit huius propositionis subiectum, præter ipsum sanguinem qui Christi esse dicatur. Panem autem & vinum esse subiecta de quibus prædicentur Corpus & Panis, apertè liquet ex Luc. 22.20, qui addit nomen ποτήριον: ita tamen vt continens pro contento accipiatur, vulgata & trita omnibus linguis consuetudine loquendi. Clamitabunt autem (sat scio) nonnulli, sacrilegam esse meam audaciam: sed ego contrà non dico sed vociferor, fraude Satanę & incogitantia pastorum factum vt hoc erratum in Ecclesiam inueheretur, ea occasione arrepta quòd quum in Græcis subiectum τοῦτο in vtriusque symboli enuntiatione sit generis neutrius, sicut vtrunque attributū (nempe τὸ σῶμα & τὸ αἷμα, quod in Latina quoque enuntiatione priore vsuuenit in Corporis vocabulo) interpretes eandē rationem sequuti, in posteriore enuntiatione eandem interpretationem sequuti sunt, quū tamen nomen attributi, nēpe Sāguinis, genere variet in Latino sermone à subiecto.

inde factum vt hæ enuntiationes perinde ſint acceptæ ac ſi eſſent identicæ, id eſt corpus tantùm & ſanguis, præterita ſubiectorum, id eſt panis & vini, mentione, à Chriſto demonſtrarentur. ita certè loquitur Lucas vt ambigi non poſſit quin Chriſtus poculum indicarit quum hæc diceret, vt, velint nolint, tropum agnoſcere cogantur in pronomine demonſtratiuo. Omnino igitur dicendum eſt, ſicuti de altero Symbolo, HOC, id eſt, Hic panis, eſt corpus meum: ita in hoc dicto, HOC, id eſt, poculum ſeu vinum hoc quod manibus teneo, & vobis præbeo, EST SANGVIS MEVS: ſacramentaliter nimirū, id eſt ea ſignificationis ſpecie qua res ſignificatæ nō minus verè præbentur fide ſpiritualiter ſumendæ, quàm Symbola ipſa corporeis organis percipienda traduntur. Denique ne quid hîc innouaſſe primus videar, apud Cyprianū lib. 2, Epiſt. 3. legitur, Hoc eſt ſanguis meus.

καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

29 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου.

30 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

31 Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. γέγραπται γὰρ, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.

32 Μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

33 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

34 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

35 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.

36 Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς, Καθίσατε αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ.

37 Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

Noui ¨teſtamenti, qui ¨ pro multis ¨ effunditur in remiſſionem peccatorum.

29 Dico autem vobis, Non bibam ∴ ab hoc tempore ex hoc ¨fructu vitis, vſque ad diem illum quum ipſum ¨bibam vobiſcum nouum in regno Patris mei.

30 Et ¨ quum hymnum cecinſſent, exierunt in montem Olearum.

31 ‖Tunc dicit eis Ieſus, Omnes vos iſta nocte ∴ offendemini in me. ſcriptum eſt enim, ‖ Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues gregis.

32 Poſtquam autem reſurrexero, ‖præibo vobis in Galilæam.

33 Reſpondens verò Petrus dixit ei, Etiamſi omnes offendantur in te, ego nunquā offendar.

34 Dixit ei Ieſus, ‖Amen dico tibi, iſta nocte antequam gallus vocē mittat, ter me abnegabis.

35 Dicit ei Petrus, Etiamſi oportuerit me mori tecum, non te ¨abnegabo. Similiter & omnes diſcipuli dixerunt.

36 ‖Tunc venit Ieſus cum eis in ∴ locū qui dicitur Geth-ſemane: & dicit diſcipulis, Sedete hîc, vſquequo abiens precatus fuero illic.

37 Et aſſūpto Petro & duob' filiis Zebedæi, cœpit contriſtari, & ¨grauiſſimè angi.

Noui teſtamenti, qui pro multis effunditur in remiſſionem peccatorum.

29 *Dico autem vobis, Nō bibam amodo de hoc genimine vitis vſque in diem illum quum illud bibam vobiſcum nouum in regno Patris mei.*

30 *Et hymno dicto exierūt in montem Oliueti.*

31 *Tunc dicit illis Ieſus, Omnes vos ſcandalum patiemini in me in iſta nocte. ſcriptum eſt enim, Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues gregis.* (Mar. 14. 27; ioh. 16. 32 & 18. 8; Zach. 13. 7)

32 *Poſtquam autem reſurrexero, præcedam vos in Galilæam.* (Ma. 14. 28 & 16. 7)

33 *Reſpondens autem Petrus ait illi, Etſi omnes ſcandalizati fuerint in te, ego nunquam ſcandalizabor.*

34 *Ait illi Ieſus, Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.* (Iohan. 13, 38.)

35 *Ait illi Petrus, Etiāſi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes diſcipuli dixerunt.*

36 *Tunc venit Ieſus cum illis in villam quæ dicitur Gethſemani: & dixit diſcipulis ſuis, Sedete hic donec vadam illuc, & orem.* (Mar. 14. 32; luc 22. 39)

37 *Et aſſumpto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit contriſtari & mæſtus eſſe.*

Teſtamenti, διαθήκης: vel fœderis. id eſt, quo nouum fœdus vobiſcum ſancitur. Prior interpretatio morituro conuenit, & Epiſtolæ ad Hebræos auctoritate confirmatur. Rurſus in fœderibus ſanciendis adhiberi ſolitas fuiſſe & vini libationes & ſanguinis fuſionem, non modò ſacrę, ſed etiam profanę hiſtorię teſtantur, Satana nimirum ſacros ritus imitāte. *Pro*, περὶ: i. ὑπὲρ. Vide ſuprà 9.36. *Effunditur*, ἐκχυνόμενον. id eſt effundetur. Loquitur enim de re mox futura, tanquam iam pręſenti. vt Ioh. 10, 17, Pono animam meam: quæ enallage in linguis omnibus locum habet.

29 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι: id eſt ἀπὸ τοῦ νῦν. Nam ἄρτι idem etiā valet quod νῦν, vt ſuprà diximus cap. 3. 15. Vulg. barbarè, *Amodo*. *Fructu*, γεννήματος. A γεννᾶσθαι, id eſt Gignendo, dicitur γέννημα, quod etiam ſtirpibus conuenit. Latini (quod ſciam) aliud commune vocabulum non habent quàm fructum: id eſt καρπόν. Nam genimen, quo vtitur Vetus interpres, barbarum eſt. Columella Progeniem vitis dixit, ſed alio ſenſu. *Bibam*, πίνω. Iterum præſens pro futuro. Hîc autē Chriſti ſermo vel metaphoricè accipiendus eſt in poſteriore membro de conuictu, ac ſi diceret Dominus, Adhuc vobiſcū vixi vt homines cum hominibus conſueuerūt: ab hoc tempore verò deſinet iſtius vitę conſuetudo, ſiquidem vobiſcum non ero niſi in regno illo ęterno, vbi aliam vitam viuemus: vel, hoc referendum ad id quod ſcribit Lucas Actorum initio, Chriſtum videlicet ad faciendam reſurrectionis ſuæ fidem, quadraginta diebus cum ſuis diſcipulis cibum etiam ſumpſiſſe, nō neceſſitate, neq. quotidianę tamē vitæ vſu, vt qui infirmitatem omnem corporis iam exuiſſet: quòd hoc ſignificatum fuerit regni patris nomine.

30 *Quum hymnum cecinſſent*, ὑμνήσαντες. Vulgata, *Hymno dicto*: quod rectè mutauit Eraſmus, vt intelligatur Apoſtolos ipſos vnà cum Chriſto hymnum cecinſſe. *Offendemini*, σκανδαλισθήσεσθε. Vide ſuprà 11, 6.

35 *Abnegabo*, ἀπαρνήσομαι. In quatuor vetuſtis codicibus ſcribitur in ſubiunctiuo ἀπαρνήσωμαι, abnegauero. Vulgata & Eraſmus, *Negabo*, ἀρνήσομαι.

36 *Locum*, χωρίον. Sic Valla, & quidem rectè, vt opinor. Vulgata & Eraſmus, *Villam*. *Geth-ſemane*, γεθσημανῆ. Variis modis hęc vox, vt & alia Hebræa nomina, in codicibus Gręcis ſcribitur. Hebraicè verò vallis iſta Hieroſolymis proxima ſcribitur גיא־שמנים [*ghe ſchemanim*] quaſi vallis pinguium ab vbertate ſoli dicta. Syrus autem ſcribit גד־סמן [*ghed-ſiman*] vt pro θ ſcribere oportuerit δ.

37 *Grauiſſimè angi*, ἀδημονεῖν Vulg. *Mæſtus eſſe*. Eraſmus, *Affici mæſtitudine*. Prudenter verò hæc ſunt intelligenda.

Nam τὸ ἀδημονεῖν significat Præ mœrore cõcidere animo & Inopem consilii esse: quæ omnia sic in Christo fuerunt vt tamen ab omni peccato fuerit immunis: has autẽ horribiles pœnas sustinuerit quòd lueret iram Dei in nos accensam, quorum peccata in ipso vlciscebatur Pater. Vnde etiam profecta est vox illa, Deus meus, Deus meus, cur dereliquisti me? Alioqui, nisi hoc diligenter obserues videbuntur multi martyres ipso Christo constantiores quod absit vt cogitemus. Exhorruit ergo Christus non mortem per se, sed iram Dei in peccatum, cuius pondus illi erat nostra causa sustinendum. Quid verò miseris illis fiet quos Christus non subleuabit? Iam igitur Christus inferorum atrium ingreditur, vt suos inde liberet.

Τότε λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ.	38	Tũc dicit eis Iesus, ∴Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.	38 *Tunc ait illis, Tristis est anima mea vsque ad mortem: sustinete hic, & vigilate mecum.*
Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, προσευχόμενος καὶ λέγων, Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.	39	Et progressus paululum, procidit in faciem suam, precans & dicens, Pater mi, si possibile est, ∴abeat à me ∴poculum istud: ∴veruntamen non vt ego volo, sed vt tu.	39 *Et progressus pusillum, procidit in faciem suam orans & dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu.*
Καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;	40	Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, ∴Itáne non potuistis ∴vnam horam vigilare mecum?	49 *Et venit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes: & dicit Petro, Sic non potuistis vna hora vigilare mecum?*
Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.	41	Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus, sed caro infirma est.	41 *Vigilate & orate, vt non intretis in tentationem. spiritus quidẽ promptus est, caro autem infirma.*
Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο, λέγων, Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.	42	∴Rursum secũdò abiit, & precatus est, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me ∴quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.	42 *Iterum secundò abiit, & orauit, dicens, Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.*
Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας· ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι.	43	Et quum venisset ∴reperit eos rursum dormientes: erant enim oculi eorum grauati.	43 *Et venit iterum, & inuenit eos dormientes: erant enim oculi eorũ grauati.*
Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.	44	Et relictis eis, rursum abiit: & precatus est tertiò, eundem sermonem dicens.	44 *Et relictis illis, iterum abiit: & orauit tertiò eundem sermonem dicens.*

38 *Vndiquaque tristis*, περίλυπος. Præpositio περὶ auget significationem. Declarat enim animum vndique mœrore obsessum & circumuallatum. Vulg. *Tristis*. Eras. *Mæsta*.

39 *Abeat*, παρελθέτω: id est, Prætereat me, & intactum relinquat. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Transeat*. quod fortassis tolerari posset, nisi adderetur præpositio. Nam eodem dicendi genere apud Senecam lib. de Benef. 2. cap. 28, dicitur grando pessimi cuiusque agros transire: id est intactos relinquere. Hoc idem exprimunt Hebræi verbo עבר [habar,] duplici tamen, eáque contraria, significatione. Nam aliquandò idem valet quod accedere & capiti incumbere, vt Thren. cap. 4. 21, Etiam (inquit Propheta) super te transibit calix. Id est, etiam ad te perueniet ira & furor Domini. Aliquando verò contrà idem valet quod Prætermittere & Intactum relinquere, vt hoc loco: & Insalutatum præterire, vt Gen. 18. 3, Ne transeas (inquit Abraham) à seruo tuo. Id est, ne me insalutatum prætereas. Sic apud Græcos accipitur τὸ παρελθεῖν, vt in istis Anacreontis versiculis sanè perlepidis, Ὁ πλοῦτος εἰ γε χρυσοῦ Τὸ ζῆν παρεῖχε θνητοῖς, Ἐκαρτέρουν φυλάττων, Ἵν' ἂν θανεῖν ἐπέλθῃ, Λάβῃ τι, καὶ παρέλθῃ.

Poculum, ποτήριον. Vulg. & Eras. *Calix*. Quum autem paulo antè Erasmus Veterem interpretem flagellarit quòd vocabulum Græcum ποτήριον alio Greco vocabulo conuerterit, & suprà etiam 20. 22, disertè hanc versionem emendarit, miror eum hoc loco idem non fecisse. Quòd si profanis pictoribus hîc quoque credendum est, hæc omnia scilicet ad execrãdum illud non Christi, sed Antichristi sacrificium pertinent. Nam quia calicis hîc fit mentio, inepti pictores totam hanc actionem ita pingunt vt Christus procidens Missam illam execrandam obire videatur: nec istos pudet imperitorum vulgus tam impiis & tam crassis erroribus in superstitionis tenebris retinere. Poculi autem appellatione ex Hebrǫorum idiotismo significatur ira Dei, & supplicium pro peccatis nostris. Vide suprà 20. 22. *Veruntamen*, πλήν. Obseruandum est hac particula non corrigi superiorem petitionem, (ita enim fuisset in Christo vitium) sed explicari qua conditione id peteret. Quod autem additur, non significat repugnantiam voluntatum quę peccato non caruisset, sed diuersitatem quæ per se vitiosa non est, ne in hominibus quidem, si modò hominis voluntas cognitæ Dei voluntati libens acquiescat. At hanc, inquies, optimè norat Christus, quam toties etiam pręedixerat discipulis. Concedo: sed iræ paternæ in nostra peccata, & magnitudinis pœnæ apprehensio, qua nulla terribilior esse potest, humanam mentem ad tempus hactenus ita totam retinuit vt in eam vnam esset defixa, donec sese erigeret: quæ lucta vt in nobis vix ac ne vix quidem vitio careat, tamen in Christo, vero quidem homine, sed omnis peccati experte, pura fuit ab omni peccati labe.

40 *Itáne*, οὕτως. Vulgata, *Sic*. Erasmus, *Adeó*. Quinque Veteres codices sic distingunt οὕτως; οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ; id est, Itáne? non potuistis vnam horã vigilare mecũ? Quę repetitio interrogationis, aut expostulationis potius, magnam videtur emphasin habere.

Vnam horam, μίαν ὥραν. Vulgata & Erasmus, *Vna hora*. Ego malui vertere quarto casu, quo videlicet tempus continuum declaratur.

42 *Rursum secundò*, πάλιν ἐκ δευτέρου. Erasmus, *Rursus altera vice*. Ego existimo πάλιν hîc significare conuersionem in contrariam partem, non iterationem: quo modo πάλιν & ἀνάπαλιν ἀναλογία sumitur apud geometras. Propriè autem Rursum idem valere quod Retro, & Prorsum etiam idem quod Ante, Latini grammatici notant. Quòd si vtrunque iterationem significare malumus, sic etiam Latinè Plautus dixit, Rursum denuó. *Quin*, ἐὰν μή. Vulgata & Erasmus, *Nisi*. Vide Marcum cap. 10. 30.

43 *Reperit eos rursum*, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν. In duobus codicibus legimus, καὶ ἐλθὼν πάλιν, εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας: id est, Et quum rursum venisset, inuenit eos dormientes: sicut conuertit Vetus interpres.

45 Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε· ἰδοὺ, ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

45 Tunc venit ad discipulos suos,&dicit eis,Dormite ⁚quod superest,& requiescite: ecce,appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

45 *Tunc venit ad discipulos suos, & dicit illis, Dormite iam, & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis tradetur in manus peccatorum.*

46 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

46 Surgite,eamus: ecce, appropinquauit qui me prodit.

46 *Surgite,eamus:ecce,appropinquauit qui me tradit.*

47 Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος,ἰδοὺ, Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα, ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ.

47 ‖ Et adhuc eo loquente,ecce, Iudas, vnus ex duodecim, venit,& cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, ⁚ à primariis Sacerdotibus & Senioribus populi.

47 *Adhuc eo loquẽte, ecce, Iudas, vnus de duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis, & fustibus, missi à principibus Sacerdotum & senioribus populi.*

Mar. 14. 43. luc. 22. 47. ioh. 18. 3.

48 Ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν.

48 Is verò qui prodebat eum, dederat eis signũ,dicens, Quẽcunque osculatus fuero, is est: ⁚prehendite eum.

48 *Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eum.*

49 Καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπε, Χαῖρε ῥαββί. καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

49 Itaque statim quum venisset ad Iesum, dixit, ⁚Aue rabbi. Et deosculatus est eum.

49 *Et confestim accedens ad Iesum,dixit, Aue rabbi. Et osculatus est eum.*

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἑταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; Τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

50 At Iesus dixit ei, Amice, ⁚quorsum ades? Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum,& prehenderunt eum.

50 *Dixítque illi Iesus, Amice,ad quid venisti? Tũc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt eum.*

51 Καὶ ἰδοὺ, εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ· καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

51 Et ecce,vnus ex iis qui *erant* cum Iesu,extẽsa manu ⁚exeruit gladium suum: & percusso seruo Pontificis maximi, ⁚abstulit auriculam eius.

51 *Et ecce vnus ex iis qui erant cum Iesu, extendens manum, exemit gladium suum: & percutiens seruum principis Sacerdotum, amputauit auriculam eius.*

52 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

52 Tunc ait ei Iesus, Conuerte gladium tuum in locum suum. ‖quicũq; enim ⁚acceperint gladium,gladio ⁚peribunt.

52 *Tunc ait illi Iesus, Cõuerte gladium tuum in locum suum. omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.*

Gen. 9. 6. apoc. 13. 10.

53 Ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου· καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;

53 An putas me non posse nũc precari Patrem meum, ⁚ qui huc sistat mihi plures quàm duodecim ⁚ legiones Angelorum?

53 *An putas quia non possum modo rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plus quàm duodecim legiones Angelorum?*

54 Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ, ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;

54 ⁚Quomodo ergo ⁚implerentur ‖ Scripturæ, *quæ dicunt* ⁚sic oportere fieri?

54 *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?*

Esa. 53. 10.

---

45 *Quod superest*, τὸ λοιπόν. Vel, De cætero. Vulgata & Erasm. *Iam*, ἤδη. Est autem σαρκασμὸς, quo egebat discipulorum torpor.

47 *A*, ἀπό. Vulgata & Erasmus addunt participium Missi, ἀποσταλέντες: quod facilè subauditur.

48 *Prehendite*, κρατήσατε, vel retinete, ita vt elabi, ne si velit quidem, possit. Nam vocabulo Græco significatur aliqua vis afferri.

49 *Aue*, χαῖρε. Ad verbum, Gaude. Latini Salue aut Aue dicunt. Fuit autem hic ritus osculo salutandi, orientalibus familiaris, cuius sæpe fit mentio apud Paulum in extremis epistolis.

50 *Quorsum*, ἐφ' ᾧ: id est εἰς τί, vt suprà dixit vers. 8. Nõnulla exemplaria obseruat Erasmus scriptum habuisse ἐφ' ὃ, & nouè vsurpatum esse articulum postpositiuum, pro τίνι, vel τί. quum tamen sic etiam apud Thucydidem vsurpetur, & apud Herodotum legerim ἐπ' οἷσι pro quamobrem. Fateor tamen ἐφ' ᾧ plerunque indefinitè poni pro ὥστε, vel idem valere quod In quo, vel quoad: id est ἐφ' ὅσον. Syrus autem interpres postremo loco ponit ἑταῖρε, & ad verbum habet, Ob istúdne venisti, mi socie? vt sit sensus, hoccine illud est cuius causa venis? id est, an venisti me salutandi aut alterius rei causa? siue méne oscularis de mea salute an de re alia cogitans?

51 *Exeruit*, ἀπέσπασε. Ad verbum, Euulsit. Vulgata & Eras. *Exemit*. *Abstulit*, ἀφεῖλεν. Cic. ad Quintum fratrem, libro 3, *Auriculam fortasse mordicus abstulisset*. Vulgata & Eras. *Amputauit*. id est ἀπέκοψεν.

52 *Qui acceperint*, οἱ λαβόντες: id est, qui vsurparint. Ita enim accipitur interdum apud Hebræos נשא: quod respondet τῷ λαμβάνειν, vt Exodi 20. vers. 7, & Psalmi 50. 16. Sic etiam in vernaculo nostro sermone, *mettre la main à l'espee*, id est, manum ensi apponere, significat gladium exerere feriendi causa. Dicuntur autem ipsi accipere gladium, quibus à Domino non traditur. id est, qui præter vocationem gladio vtuntur. *Peribunt*, ἀπολοῦνται. In quinque vetustis codicibus ἀποθανοῦνται, morientur.

53 *Qui huc sistat mihi*, καὶ παραστήσει μοι. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Et exhibebit mihi*: quanuis Exhibere potius respondeat τῷ παρέχειν. Cæterùm animaduerti Hebræos in huiusmodi transitionibus personarum sæpe vsurpare copulatiuam coniunctionem, contra Græcorum & Latinorum consuetudinem, qui simplici pronomine potius vtuntur, vt ex hoc loco apparet. Sic etiam infrà 27. v. 53, & alibi sæpe. *Legiones*, λεγεῶνας. Vocabulum Latinum corruptum, de quo alibi diximus.

54 *Quomodo ergo*, πῶς οὖν. Præcisa est loquutio: neque enim cum superiore versu videntur ista posse connecti. Respondet igitur tacitæ obiectioni, cur subsidium à Patre non petat in extremo periculo: & ita quidem respondet vt interrogare videatur. quod schema Rhetores vocant ἐπερώτησιν. *Implerentur*, πληρωθῶσιν. In vno exemplari legitur πληρωθήσονται, Implebuntur. *Sic*, ὅτι οὕτω: Subaudiendum videtur participium λέγουσαι: quod expressimus, vt particula ὅτι accipiatur εἰδικῶς, sicut annotat Erasmus.

55 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με.

Illa hora dixit Iesus turbæ, Vt ¨aduersus latronem exiuistis cum gladiis & fustibus, ¨vt comprehẽderetis me. quotidie apud vos sedebam docens in templo, nec prehendistis me.

In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & fustibus comprehendere me. quotidie apud vos sedebam docens in templo, & non me tenuistis.

56 [Suprà 31.] Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.

Hoc autem totum factum est vt ‖ ¨ implerentur scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

Hoc autem totum factum est vt adimplerentur scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.

57 [Mar.14.53. luc.22.54 ioh.18.14.] Οἱ δὲ, κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, ὅπου οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

‖ Illi verò prehensum Iesum abduxerunt ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

At illi tenentes Iesum, duxerunt ad Caipham principem Sacerdotum, vbi Scribæ & seniores conuenerant.

58 Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος.

Petrus autem sequebatur eum ¨ longo interuallo ¨ vsque in aulam Pontificis maximi, & ingressus intrò, sedebat cum ministris, vt videret finem.

Petrus autem sequebatur eum à longe, vsque in atrium principis Sacerdotum: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, vt videret finem.

59 [Mar.14.55] Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέδριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι·

‖ Primarij autem Sacerdotes & Seniores & ¨ totus consessus quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum ¨ morte multarent:

Principes autem Sacerdotum & omne concilium quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum morti traderent:

60 Καὶ οὐχ εὗρον· καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον. ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,

Et non inuenerunt: ¨ etiam quum multi falsi testes accessissent, nõ inuenerunt. ¨ Postremò verò aduenientes duo falsi testes,

Et non inuenerunt, quum multi falsi testes accessissent. Nouissimè autem venerunt duo falsi testes,

61 [Ioh. 2.19.] Εἶπον, Οὗτος ἔφη, Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.

Dixerunt, Iste dixit, ‖ Possum ¨ destruere templum Dei, & ¨ triduo ipsum ¨ ædificare.

Et dixerunt, Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & post triduũ reædificare illud.

62 Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

Et exsurgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respondes? ¨ quid *illud est quod* isti ¨ aduersum te testificantur?

Et surgens princeps Sacerdotum ait illi, Nihil respõdes ad ea quæ isti aduersum te testificantur?

---

55 *Aduersus*, ἐπί. Vulgata & Erasmus, *Ad*, id est πρός. *Vt comprehenderetis me*, συλλαβεῖν με. In vetustis omnibus exemplaribus adscripta erat nota interrogationis, vel potius expostulationis.

56 *Implerentur*, πληρωθῶσιν. vel, impleantur: si malimus esse ipsius Christi quàm Euangelistæ verba.

58 *Longo interuallo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vulg. ad verbũ, *A lõgè*, barbaré. Abundat ἀπό, quod etiam non erat in tribus vetustis codicibus. Sic tamen reperias apud Homerum ἀπ' οὐρανόθεν. *Procul* autem est ambigua vox. Itaque periphrasin quæsiui. Sic Virgilius Æneid. 5, *longo sed proximus interuallo*. Plinius lib. 7, *è longinquo* dixit. *Vsque in aulam*, ἕως τῆς αὐλῆς. Vulgata, *in atrium*. Et certè fuerunt priuatis ædibus atria, quod aulæ magnatibus, areæ videlicet sub dio inter vestibulum, & interiorem domum. Nos Gallicè vocamus Curiam. Gallica enim vox licet è Græco & Latino sermone petita, *vne sale*, non est locus ὑπαίθριος, sed tectus, quem Græca voce *basilicam* Latini vocarunt.

59 *Totus consessus*, τὸ συνέδριον ὅλον. Scribæ videlicet siue legisperiti, plerunque ex Leuitis selecti. Fuit enim hoc concilium magnum illud quod ex septuaginta & vno iudicibus constabat, & in quo de causis grauissimis cognoscebatur, veluti de blasphemia, cuius Christus insimulabatur, vt suprà diximus cap. 5. In meo exemplari non legitur καὶ οἱ πρεσβύτεροι, & Seniores, nulla sensus iniuria, quum postea totius concilii fiat mentio. Seniores autem populi intellige, id est qui ex tribubus, quum id licuit, allegebantur primariis Sacerdotibus & Scribis. *Morte multarent*, θανατώσωσι. Vulg. & Eras. *morti traderent*. Vide suprà 10.21. In quodam codice scribitur ἀπολέσωσι, perderent.

60 *Etiam quum multi*, καὶ πολλῶν. In vetere quodam exẽplari non repetitur οὐχ εὗρον in hoc membro, neque ante πολλῶν adscribitur καί: quam lectionem sequutus est Vetus interpres Latinus, & Syrus quoque. Mihi tamen non videtur ociosa repetitio. Vetustissimus autem ille meus codex hîc habet nouum & admirabile quidpiam, nempe, καὶ οὐχ εὕροντο ἐξῆς. καὶ πολλοὶ προσῆλθον ψευδομάρτυρες, καὶ οὐχ εὕροντο ἐξῆς. Latina verò interpretatio κατὰ πόδας, habet repetitum, *& non inuenerunt sequentia*: ex quo liquet prorsus pro εὕροντο ἐξῆς, scribendum fuisse εὗρον τὰ ἐξῆς, & ita hæc esse conuertenda, Et non inuenerunt quæ congruerent. id est, falsa quidem testimonia facilè reperta, sed non inuenta eiusmodi vt inter se cohærerent, quum videlicet vel idem prorsus dicunt testes, vel saltem quum quod vnus dicit, alterius testimonio sequitur, quod ad probationem requiritur. Marcus ἴσας μαρτυρίας eleganter vocat. Causam tamen non video cur à recepta lectione Græca siue Latina Vulgata discedatur. Sed hîc potius obseruandum est quod ad rem maximè pertinet, voluisse nimirum Deum vt omnibus modis liqueret nobis de Christi innocentia testatissima, prius quàm de damnatione: vt sciamus illum non propter sua, quæ nulla fuerunt, sed propter nostra peccata fuisse damnatum. *Postremò verò*, ὕστερον δέ: id est, ὕστατα δέ. Assentior enim Erasmo, qui compatiuum pro superlatiuo positum putat.

61 *Destruere*, καταλῦσαι: Ad verbũ, *dissoluere*. vide suprà 24.2. *Triduo*, διὰ τριῶν ἡμερῶν. Sic vulgò Galli *en trois iours*: vt sit διά positũ pro ἐν. Plin. lib. 9, cap. 51, *Cæteræ fœminæ in triduo excludunt*. Vetus interpres *Post triduum*: id est μετὰ τρεῖς ἡμέρας. quomodo etiam accipitur Marci 2.1, & Galat. 2.1. Idem infrà Marci 14.58, interpretatur, Per tres dies: & Erasmus, *Tribus diebus*. *Ædificare*, οἰκοδομῆσαι. Vulgata, *Reædificare*: id est ἀνοικοδομῆσαι, quia mentio facta est destructionis.

62 *Quid [illud est quod]* τί. Vulgata, *Ad ea quæ*: id est, πρὸς ἅ, nulla adscripta distinctione post ἀποκρίνῃ: quum ta-

men in omnibus codicibus quos mihi videre licuit, ista dirimantur duplici interrogatione hoc loco. Erasmus ad verbum, *Quid*? Nos verò aliquid addendum putauimus vt magis perspicua esset sententia. *Aduersum te testificantur?* σοῦ καταμαρτυροῦσιν; Eras. *Testimonium dicūt aduersum te?* Videtur enim particulam τί accepisse pro aduerbio: vt sit hic sensus, Qui fit vt isti aduersum te testimonium dicant?

---

63 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

63 Iesus autem silebat. Et respondens Pontifex maximus dixit ei, ∴ Adiuro te per Deum viuentem vt dicas nobis an tu sis Christus ille Filius ∴ Dei.

63 *Iesus autem tacebat. Et princeps Sacerdotum ait illi, Adiuro te per Deum viuum vt dicas nobis si tu es Christus Filius Dei.*

64 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Σὺ εἶπας· πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

64 Dicit ei Iesus, ∴ Tu dixisti: ∴ quinetiā dico vobis, ∴ Ab hoc tempore videbitis ‖ Filium hominis sedentem ∴ ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem ∴ in nubibus cæli.

64 *Dicit illi Iesus, Tu dixisti: veruntamen dico vobis, Amodo videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cæli.*

Suprà 16. 27. rom. 14. 10. 1. thess. 4. 14.

65 Τότε ὁ Ἀρχιερεὺς διέῤῥηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, Ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε, νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.

65 Tunc Pontifex maximus ∴ dirupit vestimenta sua, dicēns, Blasphemauit: quid amplius egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

65 *Tunc Princeps Sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid adhuc egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam.*

66 Τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἔνοχος θανάτου ἐστί.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerūt, ∴ Tenetur mortis pœna.

66 *Quid vobis videtur? At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.*

67 Τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐῤῥάπισαν,

67 ‖ Tunc inspuerunt in faciem eius, & colaphos ei inflixerunt, alij verò ∴ bacillis eum ceciderunt,

67 *Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: alij autem palmas in faciem eius dederunt,*

Esa. 50. 6.

68 Λέγοντες, Προφήτευσον ἡμῖν Χριστὲ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

68 Dicentes, ∴ Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

68 *Dicentes, Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percusßit.*

69 Ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ· καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα, Καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.

69 ‖ Petrus autem sedebat ∴ extrà in aula: & accessit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.

69 *Petrus verò sedebat foris in atrio: & accesßit ad eum vna ancilla, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.*

Mar. 14. 66. luc. 22. 55 ioh. 18. 25.

70 Ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων λέγων, Οὐκ οἶδα τί λέγεις.

70 Ipse verò negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicas.

70 *At ille negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicis.*

---

63 *Adiuro*, ἐξορκίζω: id est, Interposito iureiurando & Dei auctoritate præcipio, vt intelligas te coram Deo cōsistere, & velut à Deo ipso rogari. Græcis tamen scriptoribus hoc verbum significat Iureiurando aliquem adstringere, quod non videtur Caiaphas à Christo postulasse, aut si postulauit, Christus recepisse. Sic etiam à Theologis accipi consueuit pro eo quod Coniurare dicunt, id est, per Dei nomen adhibitum præcipere. Vnde in illis primis Ecclesiæ incunabulis Exorcistæ dicti qui miraculorum dono pollentes, inuocato Christi nomine, diabolos eiiciebant. *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Quoddam exemplar addit τοῦ ζῶντος, viuentis, formula loquendi admodum vsitata.

64 *Tu dixisti*, σὺ εἶπας. Vox est assentientis atque vel modestè respondentis, vt quum ex aliquo quidpiam quæritur quod agnoscere non potest quin sibi aliquid tribuere magnum videatur: vel cum cui respondetur ex ipsiusmet sermone conuincentis. Itaque Marcus pro *Tu dixisti*, habet disertis verbis, *Ego is sum*. Fuisse verò hanc assentiendi formulā apud Græcos etiam vsurpatam docet D. Camerarius prolatis ex Euripide & Xenophonte exemplis. *Quinetiam*, πλὴν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen*. Vide supra 11. c. 22. *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι, deinceps, siue posthac. Idem enim hoc valet quod μετέπειτα: distinguitque hæc particula priorem Christi aduentum à posteriore quem expectamus. Vulgata & Erasmus, *Amodo*. *Ad dextram potentiæ [Dei,]* ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως. Nomen Dei suppleuimus ex Luca. Idem autem valet Ad dextram potestatis Dei, atque, Ad dextram potentis Dei: & Deus hîc nobis instar principis alicuius proponitur. Nam qui assident ad dextram principis, ii sunt principi longè charissimi, atque adeo veluti principis collegæ, vt qui honoratiore loco sedeant. Vulgata & Erasmus, *A dextris virtutis*. *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν. Vide suprà 24. c. 30.

65 *Dirupit*, διέῤῥηξε. Hanc consuetudinem omnibus ferè priscis gentibus in luctu solennem fuisse, ex multis Homeri locis constat: maximè verò ex illo Iliad. χ, in quo Priamus Hectorem deflet: quod etiam Virgilius imitatus est 5. Æneid. his versiculis, *Tum pater Æneas humeris abscindere vestem, Auxilióque vocare deos*, &c. Atque adeo illud idem Persis commune fuisse ostendit Herodotus in Thália, Cambysæ mortem describens. Sed & Iudæi id facere tenebantur si ab Israelita quopiam audissent blasphemiam in Deum: ídque ex traditione quæ scripta extat in Talmud. volumine De magistratibus, Tit. De quadruplici morte.

66 *Tenetur mortis pœna*, ἔνοχος θανάτου ἐστί. Cic. ad Q. fratrem libro 2, *Vt qui non discesßissent, ea pœna quæ est de vi, tenerentur*. Id est obnoxii essent pœnæ. Vulgata & Erasmus, *Reus est mortis*. Vide suprà 5. 21.

67 *Bacillis ceciderunt*, ἐῤῥάπισαν. Vulg. *Palmas in faciem eius dederunt*. Atqui hoc ipsum est τὸ κολαφίζειν, à quo manifestè hoc ipso loco distinguitur τὸ ῥαπίζειν. Vide suprà 5. 29, & Mar. 14. 69. Quidam tamen κόλαφον idem esse volunt quod κόνδυλον, ictum videlicet pugno in genam inflictū, ῥάπισμα verò impingi explicata manus palma, quod vulgò vocamus *vn soufflet*. Syrus autem interpres pro ῥαπίζειν vtitur verbo מחא [*mecha*] quod significat in genere τὸ πατάσσειν.

68 *Vaticinare*, προφήτευσον. Vide Mar. 14. 65.

69 *Extra*, ἔξω. Extra porticum videlicet in qua consederat Pontifex, non autem extra domum, siue foris, vt Vulgata & Erasmus interpretantur. Erat enim in cortem ingressus, vt dictum est suprà versu 58: & paulo pòst ex co te dicitur sese in vestibulum recepisse.

71 Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη· καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, Καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.

71 ⁚ Eum autem egredientem in vestibulum vidit alia *ancilla*: & dixit iis qui *erant* illic, Et iste erat cum Iesu Nazareno.

71 *Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia: & ait iis qui erant ibi, Et hic erat cum Iesu Nazareno.*

72 Καὶ πάλιν ἠρνήσατο μεθ᾽ ὅρκου, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.

72 Tunc rursus negauit cum iureiurando, *dicens*, ⁚ Non noui hominem.

72 *Et iterum negauit cum iuramento, Quia non noui hominem.*

73 Μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ.

73 ⁚ Paulo pòst autem accesserunt ⁚ qui astabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipsis es: nã & loquutio tua te manifestum facit.

73 *Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit.*

74 Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν, καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

74 Tunc cœpit ⁚ seipsum deuouere, & iurare, *dicẽs*, ⁚ Non noui hominem. Et statim gallus misit vocem.

74 *Tunc cœpit detestari, & iurare quia non nouisset hominem. Et continuò gallus cantauit.*

75 Καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.

75 Et recordatus est Petrus verborũ Iesu, qui dixerat ei, Priusquàm gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egressus extra, fleuit amarè.

75 *Et recordatus est Petrus verbi Iesu quod dixerat, Priusquam gallus cantet, ter me negabis. Et egressus foras, fleuit amarè.*

Κεφάλαιον κζ.

Cap. XXVII.

Cap. XXVII.

Mar.15.1. luc.22.66 ioh.18.28

1 Πρωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.

1 Mane autem quum esset, consiliũ ceperunt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morte multarent.

1 *Mane autẽ facto, consilium inierunt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morti traderent.*

2 Καὶ δήσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.

2 Et vinctũ eum abduxerunt, ac tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

2 *Et vinctum abduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præsidi.*

3 Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς Ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,

3 Tunc Iudas qui eum ⁚ prodiderat, videns eum damnatum esse, ⁚ pœnitens, ⁚ retulit triginta argenteos *numos* ad primarios Sacerdotes, & seniores,

3 *Tunc vidẽs Iudas qui eum tradidit, quòd damnatus esset, pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus Sacerdotum, & senioribus,*

4 Λέγων, Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.

4 Dicẽs, Peccaui prodito sanguine ⁚ innoxio. At illi dixerũt, Quid ad nos? tu videris.

4 *Dicens, Peccaui tradens sanguinem iustum. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.*

5 Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.

5 Ipse verò proiectis *illis numis* argenteis in templũ, ⁚ secessit: & abiens ‖ ⁚ strangulauit *sese*.

5 *Et proiectis argenteis in templo, recessit: & abiens laqueo se suspendit.*

Act.1.18.

6 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύ-

6 Primarii autem Sacerdotes

6 *Principes autem Sa-*

---

71 *Eum autem egredientem*, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν. Deest pronomen αὐτὸν in vno codice: & certè quum postea addatur, abundabit secundo loco, nisi vertas tanquam absolutè positum, sicut Vetus interpres: quem in eo quoque sequutus sum, quòd ἐξελθόντα sum interpretatus præsenti tempore. Existimo enim hæc contigisse non iam egresso Petro, sed in ipso egressu. *Iis qui[erant] illic*, τοῖς ἐκεῖ. Tria exemplaria legunt, λέγει αὐτοῖς, Ἐκεῖ καὶ οὗτος, *dicit eis Illic & iste*.

72 *Non noui*, ὅτι οὐκ οἶδα. In vno exemplari scribitur, idque (ni fallor) rectius, λέγων, Οὐκ οἶδα, *dicens, Non noui*. quæ tamen ἔλλειψις est Hebræis familiarissima.

73 *Paulo pòst*, μετὰ μικρόν: id est μετ᾽ ὀλίγον. Vulgata & Erasmus, *Post pusillum*. *Qui astabant*, οἱ ἑστῶτες: id est οἱ παρεστῶτες, vt loquitur Marcus. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Qui stabant*.

74 *Seipsum deuouere*, καταναθεματίζειν. Ita exprimo vim præpositionis κατὰ, quasi scriptum sit καθ᾽ ἑαυτοῦ. ἀνάθεμα Græci Theologi vocant quod Hebræi חרם [*cherem*.] Vnde ἀναθεματίζειν: id est, extremis diris & execrationibus deuouere. Vulgata, *Detestari*. Erasmus, *Execrari*. Vide Rom.9.3. *Non noui*, ὅτι οὐκ οἶδα. Vulgata, *Quia non nouisset*. Erasm. *Quòd non nosset*: quasi scriptum sit, ὅτι οὐκ οἶδε. Ego verò potius existimo particulam ὅτι abundare, & subaudiendum participium Dicens, ex Hebræorum idiotismo: de quo dicemus Mar.10.c.33.

IN CAP. XXVII.

1 *Mane autem quum esset*, πρωΐας δὲ γενομένης. Ad verbum, Matutino autem facto tempore. Nam subauditur ὥρας. Latini plerunque simpliciter dicunt *Mane*. Vulgata & Erasmus, *Mane autem facto*.

2 *Præsidi*, ἡγεμόνι. Sic vocant Latini eum qui prouinciæ præest: Græci autem plerique scriptores ἐπιστάτην & ὕπαρχον. nam ἡγεμὼν propriè ducem significat.

3 *Prodiderat*, παραδιδούς: significatione præteriti plusquamperfecti. In vno codice legitur παραδοὺς, & quidem rectius. Vulgata, *Tradidit*. *Pœnitens*, μεταμεληθείς. nõ μετανοηθείς. Nec enim resipiscit quẽcunque pœnitet, sed sæpe in deterius ruit. Vide suprà 3.2. *Retulit*, ἀπέστρεψε: ab Hebræo השיב [*heschib*,] id est Restituit. Sic in quibusdam Galliæ partibus vulgò dicunt *retourner l'argent*, pro eo quod rectius dicitur, *rendre l'argent*.

4 *Innoxio*, ἀθῷον. Vulgata, *Iustum*: id est δίκαιον, sicut in quodam codice legimus, eodem sensu. Est autem Hebraismus, quo significat Iudas nihil commeritum hominem à se proditum ad cædem. Nam θωὴν vocant Græci pœnam atque multam quæ persolui debeat.

5 *Secessit*, ἀνεχώρησε: id est abiit ex hominum conspectu. Nam secretum aliquem locum quæsiuisse nõ dubium est, torquente ipsum conscientia, & adigente ad suspendium. Vulgata & Erasmus, *Recessit*. *Strangulauit [sese,]* ἀπήγξατο. Vide Act.1.c.18.

ρια εἶπον, Οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν· ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι.

acceptis *numis* illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in ⁚corbanan, quoniam pretium ⁚sanguinis est.

cerdotum acceptis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanan: quia pretium sanguinis est.

7 Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.

7 Consilio autem capto, emerunt ex eis ⁚ agrum illum figuli, ad sepulturam ⁚hospitum.

7 *Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum.*

8 Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.

8 Quapropter vocatus est ager ille, ‖ ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.

8 *Propter hoc vocatus est ager ille, Hacel-dama, hoc est ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.* Act. 1. 19.

9 (Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.

9 (Tunc impletum est quod dictum est per ⁚Ieremiam Prophetam, dicentem, ‖ ⁚Et acceperunt triginta *numos* argenteos, pretium æstimati, qui æstimatus fuit à filiis Israel.

9 *(Tunc impletũ est quod dictum est per Ieremiam prophetam, dicentem, Et acceperunt triginta argẽteos, pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Israel.* Zach. 11. 13.

---

6 *Corbanan*, κορβανᾶν: id est templi ærarium. Vocabulum est Syriacum: quod quum Euangelistæ Græcè scribentes noluerint mutare, ego quoque retinui. *Sanguinis*, αἵματος: id est vitę, aut cædis. Tanti enim æstimant vitam Filij Dei, religiosi isti homines, nostris Pharisæis planè similes, quibus religio est iudiciis capitalibus interesse, quũ interim pios omnibus modis persequantur ad necẽ, & aliis tradãt iugulandos quos suis præiudiciis damnarũt. Non prorsus dissimile factum de Chiis refert Herodotus, qui quum Pactyam quendam ipsorum opem implorãtẽ Harpago præfecto dedidissent, & proditionis mercedem accepissent agrum Atarnensem, nihil penitus ex eo agro diis ritè offerri posse statuerunt.

7 *Agrum illum figuli*, τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Quum articulus & quidem duplex à Græcis addatur, putaui hoc non temerè esse factum, sed Euangelistam de hoc agro loqui vt celebri & omnibus noto, vt apparet ex verbis Petri, Act. 1. 19. quem etiam designarat Propheta Zacharias 11. c. 23. cuius oraculum postea recitat. Itaque articuli vim expressi. *Hospitum*, τοῖς ξένοις. Ad verbum, hospitibus: id est peregrinis & exteris: veluti Romanis & aliis, quibus, etiam mortuis coniungi, religio erat Iudæis.

9 *Ieremiam*, Ἱερεμίου. Sic habent constanter omnes codices: & hic nodus vetustissimos quosque interpretes torsit: quia videlicet testimonium ex Zacharia sumptum est, non ex Ieremia, vt planè videatur esse ἁμάρτημα μνημονικὸν: sicut censet Augustinus libro De consensu Euangelistarum tertio, cap. 7: itémque Eusebius ἀποδείξεως libro 10. Quòd si quis hunc errorem malit vel librariis tribuere, vel (quod potius arbitror) alicuius imperitiæ, qui Ieremiæ nomen adscripserit, quum Euangelista, vt alibi sæpe, ita etiam hoc loco tantùm scripsisset διὰ τοῦ προφήτου: necesse tamen est vt fateamur iam olim hunc errorem in sacros codices irrepsisse, quod expressè dicit Hieronymus, De Opt. genere interpretandi, Ad Pammachium. Alias multas rationes adfert Erasmus ex veteribus scriptoribus collectas. Sed in ista postrema coniectura illud quoque me cõfirmat, quòd in Syriaca paraphrasi, (quam sanè constat non posse non esse vetustissimam) non adscribitur vllius Prophetæ nomen. Deinde in literarum compendiis facilè potuit ιου in ζου mutari. *Et acceperunt*, καὶ ἔλαβον. Quia hoc oraculum, vt Græcè scribitur, parum videtur respondere Hebraicæ veritati, in primis tenendum est, ita plerunque citari solere Vetus testamentum à sacris Noui testamenti scriptoribus, vt sensum respexerint, & Prophetiæ potius impletionem quàm oraculi ipsius verba recensuerint. Id autem nemini mirum aut temerarium videbitur, qui sibi persuaserit quod res ipsa conuincit, eundem Spiritum ore Euangelistarum loquutum esse, qui aperuerit os Prophetarum. Deinde Prophetarum munus fuisse quid futurum esset prædicere: Euangelistarum verò, quid sit factum narrare. Itaque quum Spiritus Dei illorum oracula in nouo Testamento non exscribat, sed interpretetur, minimè certè debuit itidem enumerandis vocabulis astringi. Deinde & hoc notandum est, versionem illam Græcam Prophetarum quæ extat sub nomine Septuaginta interpretum, vel supposititiam esse, (quod partim ex Iosepho, partim ex infinitis, & iis quidem crassissimis erroribus licet intelligere) vel certè aliam & plerunque diuersam ab ea qua vtuntur noui Testamenti scriptores: quod vel ex hoc loco licet intelligere: quem tamen constat variis modis fuisse conuersum. Nam vt cætera omittam de quibus copiosè agit Eusebius libro ἀποδείξεως ι, Septuaginta interpretes, & Symmachus, pro eo quod Euangelista mentionem facit κεραμέως, verterunt χωνευτήριον, id est Fornacem: in qua videlicet aurum & argentum exploratur. Aquila verò re consentiens cum nostro Euangelista, πλάστην interpretatur. Sed nunc age, ad rem accedamus. Zacharias sic habet ad verbum, Et appenderunt mercedem meam triginta argẽteos. Et dixit Dominus ad me, Proiice illud ad figulum, honestum pretium quo æstimatus sum ab eis. Accepi igitur triginta argenteos, & proieci eos in domo Domini ad figulum. Nunc cum illis conferamus Euangelistæ verba, quæ sic habent, Et acceperunt triginta argenteos, pretium illius æstimati, quem filii Israel æstimarunt, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus. Hæc autem siquis conferat, intelliget Euangelistam non tam vaticinium ipsum Prophetæ repetere quàm eius impletionem narrare: quanuis videatur in ipsius Prophetæ persona loqui. Itaque Zacharias de seipso loquens, vtitur prima persona, Accepi & Proieci. Euangelista verò contrà, narrans quod ab aliis est factum, tertiis personis vtitur ἔλαβον & ἔδωκαν. Deinde narrat Zacharias quid ipse fecerit Domini iussu. Euangelista verò neque de Zacharia Propheta, neque de Iuda loquitur, sed narrat quid fecerint Iudæi: eos nimirum accepisse triginta illos argenteos à Iuda proiectos in domum Domini: & ex iis agrũ emisse à figulo quodam. Explicat igitur quomodo impletum fuerit illud quod à Propheta dictum est, Proieci eos ad figulum. Id est, quos futurum erat vt darent figulo. Ex quo etiam apparet יוצר [*iotser*] accipi à Propheta propria significatione: & eos falli qui Kimhi auctoritatem sequuti, putant in eo vocabulo mutatum esse א in י, vt significet eum qui præerat templi ærario: id est Seniores & Sacerdotes quibus restituti fuerũt triginta argentei. Neque enim melior interpres quærendus, quàm Euangelista, qui disertè facit figuli mentionem: ita vt hæc verba Prophetæ, Ad figulum, Gallicè verti debeãt, *pour vn potier*, potius quàm *au potier*. Cæterùm hæc verba Prophetæ, Honestum pretium quo æstimatus sum ab eis, Euangelista his verbis exposuit, Pretium illius æstimati, quem filii Israel æstimarunt: mutata prima persona in tertiam, quia inducit Propheta Deum ipsum loquentem: Euangelista verò ipse in persona sua loquitur. Deinde passiuum dicendi genus in actiuum transfert. Postremò explicat emphasin relatiui Eis, quo vtitur Propheta ad rei indignitatem amplificandam. Significatur enim Dominus triginta tantùm argenteis æstimatus: ídque ab iis ipsis quos Dominus pro populo peculiari complexus erat. Et hæc quidem hactenus de huius loci explicatione. Cæterùm quod ad verborum interpretationem attinet, hæc verba, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, interpretatur Erasmus, *Quem æstimatum emerunt* (Pharisæi videlicet) *à filiis Israel*: id est à Iuda Israelita. Vulgata, *Quem appretiauerũt à filiis Israel*. At ego puto commodius sic verti posse, *Quem æstimarunt qui sunt ex filiis Israel*: id est, qui æstimatus fuit à filiis Israel. perinde acsi dixisset, τινὲς, vel οἱ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. Nam ita conueniunt Græca cum Hebræis. Deinde τιμᾶσθαι, pro Emere rem æstimatam, nusquã legi. Præterea præpositio Latinorum A in illo dicendi genere quod vsurpat Erasmus, ferè respondet τῷ παρά. Vix enim dicere licet ἀγοράζεσθαι ἀπό τινος, sed potius παρά τινος.

Itaque mihi videtur subaudiendus articulus οἱ, vel τινὲς, ante ἀπὸ, vt hæc verba, ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, ordine constructionis præponãtur verbo ἐτιμήσαντο, non subsequantur: ἀπὸ autem idem valeat quod ἐξ, vt infrà 21. In quo dicẽdi genere etiam hæc ellipsis est bis vsurpata suprà 23.24, καὶ ἐξ αὐτῶν 5 ἀποκτενεῖτε, καὶ ἐξ αὐτῶν σαυρώσετε, pro τινὰς ἐξ αὐτῶν: id est Occidetis ex ipsis, & crucifigetis ex ipsis, pro Nonnullos ex ipsis. Sed & multo apertius in recto casu eadem omnino ellipsis apparet, Actorum 21.16, & Ioh. 16.17.

Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος.)

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

Mar. 15.3. luc. 23.3. ioh. 18.33.

Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.

Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;

Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα· ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.

Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.

Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον, λεγόμενον Βαραββᾶν.

Συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;

Ἤδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν.

Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα, Μηδέν σοι καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ᾽ ὄναρ δι᾽ αὐτόν.

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν.

Mar. 15.11 luc. 23.18. ioh. 18.40 act. 3.14.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Λέγουσιν αὐτῷ πάντες, Σταυρωθήτω.

Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, Σταυρωθήτω.

10 Et dederunt eos ¨ad *emendũ* illum agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.)

11 ‖Iesus autem stetit corã præside, & interrogauit eum præses, dicens, ¨Tu*ne* es rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Iesus, Tu dicis.

12 Et quum ipse accusaretur à primariis Sacerdotibus & senioribus, nihil respondit.

13 Tunc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te testificentur?

14 Et non respondit ei ad vllũ verbum: ita vt miraretur præses valde.

15 Præses autem in die festo consueuerat turbæ dimittere vnum vinctũ, quem voluissent.

16 ¨Habebant verò tunc vinctum insignem, qui dicebatur ¨Barabban.

17 Ipsis igitur congregatis, dixit eis Pilatus, Vtrum vultis dimittam vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?

18 Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.

19 Sedente autem eo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, ¨Nihil tibi *rei sit* cum iusto illo: multa enim passa sum hodie ¨in somnio propter eum.

20 ‖Primarii verò Sacerdotes & seniores persuaserunt turbæ vt peteret Barabban, Iesum verò perderet.

21 Respondẽs autem præses dixit eis ¨Vtrum ¨è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.

22 Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciam ¨Iesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.

23 Præses autem ait, Enimuero quid mali fecit? At illi ¨amplius clamabant, dicẽtes, Crucifigatur.

10 *Et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.)*

11 *Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicens, Tu es rex Iudæorum? Dixit illi Iesus, Tu dicis.*

12 *Et quum accusaretur à principibus Sacerdotum & senioribus, nihil respondit.*

13 *Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quãta aduersum te dicunt testimonia?*

14 *Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur præses vehementer.*

15 *Per diem autem solennem consueuerat præses populo dimittere vnũ vinctum, quem voluissent.*

16 *Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.*

17 *Congregatis ergo illis, dixit Pilatus, Quem vultis dimittam vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?*

18 *Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eũ.*

19 *Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sum hodie per visum propter eum.*

20 *Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserunt populis vt peterent Barabban, Iesum verò perderent.*

21 *Respondens autem præses ait illis, Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt, Barabban.*

22 *Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus? Dicunt omnes, Crucifigatur.*

23 *Ait illis præses, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes, Crucifigatur.*

---

10 *Ad* [*emendum*] *agrum illum figuli*, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Vetus Latina interpretatio testante Hieronymo ad Pammachium interpretata est Ad conflatorium: ipse autem Hieronymus, Ad statuarium.

11 *Tu*[*ne*] *es rex ille?* σὺ εἶ ὁ βασιλεύς. Ad verbum, Tu es 10 ille rex. Sed adiuuanda est interrogatio pronuntiatione: ideo addidi particulam NE, vt hic locus corrumpi facilè non possit. Vim quoque articuli seruaui, sicut Erasmo placuit in annotationibus.

16 *Habebant*, εἶχον. Vulgata & Erasmus *Habebat*, εἶχεν. 15 *Barabban*, Βαραββᾶν. Terminatione Chaldæa, sicut Syriacum est בר-אבא [*bar-abba.*] Latina verò terminatio Barrabas per inscitiam irrepsit.

19 *Nihil tibi*[*rei sit,*] μηδέν σοι. Vide suprà 8.29. *In somnio*, κατ᾽ ὄναρ. Id est nocturno viso. Vide suprà, 1.20.

21 *Vtrum*, τίνα. Id est πότερον, vt propriè loquuntur Græci. *E duobus illis*, ἀπὸ τῶν δύο. Particula ἀπὸ manifestè hîc ponitur pro ἐκ, sicut suprà hoc eodem capite, versu nono. Sic etiam Appianus, Ἐμφυλίων α, Μέτελλόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι ὄντες ἀπὸ τῆς βουλῆς τῷ Σύλλᾳ συνῆσαν, ἐψηφίζετο εἶναι πολεμίους. Id est, Metellum & alios è Senatu quotquot cum Sylla erant, hostes iudicauit.

22 *Iesu*, Ἰησοῦν. Ad verbum Iesum, quarto casũ. Est autem Hellenismus. Vulgata, *De Iesu*.

23 *Amplius*, περισσῶς. Vulgata, *Magis*: id est μᾶλλον. Vide suprà, 5.47.

24 Ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.

Videns autem Pilatus ∴se nihil proficere, ∴sed maiorem tumultũ fieri, accepta aqua ∴ abluit manus ∴coram turba, dicẽs, Innoxius ego sum ∴ à sanguine huius iusti: vos videritis.

Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua lauit manus coram populo dicens, Innocens ego sum à sanguine iusti huius: vos videritis.

25 Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπε, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.

Et respondens vniuersus populus dixit, ∴Sanguis eius super nos & super filios nostros.

Et respondens vniuersus populus dixit, Sanguis eius super nos, & super filios nostros.

26 Τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.

Tunc dimisit eis Barabban: Iesum autem ∴ flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

Tunc dimisit illis Barabbã: Iesum autem flagellatum tradidit eis vt crucifigeretur.

27 Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.

‖Tunc milites præsidis, ∴quũ abduxissent Iesum in prætoriũ, coegerunt ad eum vniuersam ∴cohortem.

Tunc milites præsidis suscipiẽtes Iesum in prætorium, congregauerunt ad eum vniuersam cohortem.

Mar.15.16 ioh.19.1

28 Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην·

Et quum exuissent eum, ∴circumposuerunt ei chlamydem ∴coccinam:

Et exuentes eũ, chlamydem coccineam circundederunt ei:

29 Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ, λέγοντες, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

Et coronam è spinis ∴contextam imposuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: & genu ∴ante eum summisso, illudebant ei, dicentes, Aue ∴rex Iudæorum.

Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius, & arundinem in dextra eius: & genu flexo ante eũ, illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.

30 Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

Et quum inspuissent in eum, ceperunt arũdinem illã, & ∴verberabant ∴caput eius.

Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput eius.

31 Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.

Et postquã illusissent ei, exuerũt eum chlamyde, induerũtque vestimentis suis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

Et postquam illuserũt ei, exuerunt eum chlamydem, & induerunt eum vestimentis eius: & duxerunt eum vt crucifigerent.

32 Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον, ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

‖Exeuntes autem inuenerũt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hunc ∴angariauerunt vt portaret crucem eius.

Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariauerunt vt tolleret crucem eius.

Mar.15.22 luc.23.26.

33 Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος,

‖Et quum venissent in locũ qui dicitur ∴Golgotha, ∴ quod est Caluariæ locus,

Et venerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus,

Mar.15.22 luc.23.32 ioh.19.16

---

24 *Se nihil proficere*, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ. Vel, hoc nihil eum iuuare, vt non subaudiatur αὐτὸς, sed τοῦτο. *Sed maiorem tumultum fieri*, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται. vel, Sed potius tumultum oriri. Vulgata & Erasmus, *Sed quòd magis tumultus fieret.* *Abluit manus*, ἀπενίψατο τὰς χεῖρας. Similis quædam cæremonia instituitur Deut. 21,6. ad quam tamẽ non fit mihi verisimile Pilatum respexisse. Triclinius verò Sophoclis interpres, versiculum illum ex Aiace explicans, ἀλλ' εἶμι πρός τε λουτρὰ, &c. ita scribit, ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅτε ἢ φόνον ἀνθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας, εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος. Id est, Veteribus mos erat, in hominũ cęde aliisve mactationib᷒, aqua abluere manus, expiationis causa. Vnde illud Virgilii 2. Æn. *Me bello è tanto digressum & cæde recenti Attrectare nefas, donec me flumine viuo Abluero.* *Coram turba*, ἀπέναντι τοῦ ὄχλου. ἀπέναντι hoc loco accipio pro ἔμπροσθεν. Vulgata & Erasmus, *Coram populo.* *A sanguine*, ἀπὸ τοῦ αἵματος. id est cæde, ex Hebræorum consuetudine: quod tamen dicendi genus etiam apud Euripidem in Hecuba reperitur.

25 *Sanguis eius*, τὸ αἷμα αὐτοῦ. Hebraismus non ita facilis ad explicandum, nisi longo circuitu. Est enim hic sensus, Siquid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.

26 *Flagellatum*, φραγελλώσας. Quod scribit in hunc locũ Erasmus, Christum à Pilato virgis cæsum, quòd damnatos, ante vltimum supplicium, virgis cædere ex more esset Romano, huic loco non cõuenit, quum neque damnatus adhuc esset à Pilato Christus, neque etiam alia ratione fuerit ab eo flagellatus quàm vt rationem inueniret eius liberandi, si Iudæorum crudelitati aliqua ex parte satisfecisset, sicut ex Iohanne constat.

27 *Quum abduxissent*, παραλαβόντες. Vulgata & Erasm. ad verbum, *Suscipientes.* Ego verò arbitror ex antecedente intelligi consequens, sicut diximus suprà 4.5. *Cohortem*, σπεῖραν. Spira contortum funem declarat ex multiplicibus funiculis ita circumuolutis vt in se non recurrãt. Inde factum vt pro militum caterua accipiatur hoc loco, & apud Ennium, vt Festus testatur. Sed & apud Appianum, ἐμφυλίων α. Sic etiã Hebræis idẽ vocabulũ חבל [*chebel*] funem propriè declarat, translatitiè verò pro caterua & cœtu accipitur: vt primo Samuelis cap. 10.5.

28 *Circumposuerunt*, περιέθηκαν. Ita loquitur quia superinilicitur chlamys & circumuoluitur, carens nimirum manicis. Vulgata & Erasmus, *Circumdederunt.* *Coccinam* κοκκίνην. Marcus & Iohannes ἱμάτιον πορφυροῦν commemorant. Paruum fuit enim discrimen inter coccinum & purpureum colorem, quanuis preciosior esset & suauius luberet purpura. Hinc Horatius lib. Ser. 2, Satyra 6, *Rubro vbi cocco Tincta super lectos cãderet vestis eburnos.* Et mox, *Ergo vbi purpurea porrectum in veste locauit Agrestem.*

29 *Contextam*, πλέξαντες. id est Implexis spinis concinnatam. Apparet igitur milites per lasciuiam & ludibrium regiam quandam speciem Christo affinxisse. *Ante*, ἔμπροσθεν. Vertere solemus ἔμπροσθεν Coram, sed hîc aliquid amplius videtur significari. *Rex*, ὁ βασιλεύς. pro, ὦ βασιλεῦ. Vide suprà 11.26.

30 *Verberabant*, ἔτυπτον. Vulgata & Erasmus, *Percutiebant*, ἐπάτασσον. *Caput*, εἰς τὴν κεφαλήν. Ad verbum In caput: quo modo etiam Gallicè loquentes dicimus, *en la teste.* Latini omittunt præpositionem.

32 *Angariauerunt*, ἠγγάρευσαν. Vide suprà 5.41.

33 *Golgotha*, γολγοθᾶ. Ita reperimus scriptũ in omnibus codicibus, perperam tamen, pro γολγολθᾶ, posteriore λ

detracto, sicut Syrus interpres sustulit prius, scribẽs Gugultha. *Quod est*, ὅς ἐστι λεγόμενος. Ad verbum, Qui est dictus. In quodã codice legitur, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. id est, Quod est, si interpreteris: sicut suprà 1.23.

---

34 Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

34 Dederunt ei ¨acetum bibendum cum felle mistum: & quũ gustasset, noluit bibere.

34 *Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum: & quum gustasset, noluit bibere.*

Mar.15.24.

35 Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.

Psal.22.19.

35 ‖Postquam autem crucifixerunt eum, partiti sunt eius vestimenta, sortem iaciẽtes: ¨vt impleretur quod dictũ est à Propheta, ‖Partiti sunt sibi vestimẽta mea, & super vestem meam iecerunt sortem.

35 *Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius, sortem mittentes: vt impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem, Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.*

36 Καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.

36 Et sedentes seruabãt eum illic.

36 *Et sedentes seruabant eum.*

37 Καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, ΟΥ῟ΤΟΣ ἘΣΤΙ`Ν Ἰ'ΗΣΟΥ῀Σ Ὁ ΒΑΣΙΛΕΥ`Σ ΤΩ῀Ν Ἰ'ΟΥΔΑΙ´ΩΝ.

37 Et imposuerunt super caput eius ¨ crimen ipsius scriptum, HIC EST IESVS REX ILLE IVDAEORVM.

37 *Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam,* HIC EST IESVS REX IVDAEORVM.

38 Τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃσταὶ, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.

38 Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: vnus ad dextram, & alter ad sinistram.

38 *Tũc crucifixi sunt cũ eo duo latrones: vnus à dextris, & vnus à sinistris.*

39 Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν,

39 Qui verò præteribant conuiciabantur ei, mouentes capita sua,

39 *Prætereuntes autem blasphemabant eum, mouentes capita sua.*

Ioh.2.19.

40 Καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν· εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

40 Et dicentes, ‖Tu ¨qui dissoluis ¨templum, & triduo ædificas, serua temetipsum: si Filius Dei es, descendito è cruce.

40 *Et dicentes, Vah qui destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas, salua temetipsum: si Filius Dei es, descende de cruce.*

41 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν Γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ἔλεγον,

41 Similiter autem etiam primarij Sacerdotes illudentes cum Scribis ¨& senioribus, dicebant,

41 *Similiter & principes Sacerdotum illudentes cũ Scribis & senioribus, dicebant,*

42 Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς Ἰσραήλ ἐστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ.

42 Alios seruauit, seipsum non potest ¨ seruare .si rex Israel est, descendat nunc è cruce, & credemus ¨ei.

42 *Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere. si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei.*

Psal.22.9. sap.1.28.

43 Πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτόν. εἶπε γὰρ, Ὅτι Θεοῦ εἰμι υἱός.

43 ‖Confidit in Deo, liberet eũ nunc, ¨si vult eum. dixit enim, Filius Dei sum.

43 *Confidit in Deo, liberet nunc eum si vult. dixit n. Quia Filius Dei sum.*

44 Τὸ δ' αὐτὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδιζον αὐτῷ.

44 ¨Id ipsum autem etiam latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.

44 *Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei.*

45 Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης.

45 A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super ¨vniuersam regionem, vsque ad horam nonã.

45 *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super vniuersam terram, vsque ad horam nonam.*

---

34 *Acetum*, ὄξος. In quodam exemplari & illo meo vetustissimo legitur οἶνον, id est Vinum: sicut etiam conuertit Vetus interpres: & hanc lectionem, quanuis dissentiente Syro interprete, verissimam arbitror, auctore ipso Spiritu sancto, Mar.15.23. Itaque etiam si ὄξος scripsisse Euangelistã Græcè, aut Syriacè חלא [*chala*,] aut Hebraicè חומץ [*chomets*] dicamus, non significauerit tamen acetum quod vocamus, sed vinum conditum: neque χολῆς voce Fel intellexerit, sed amarorem, cuiusmodi est myrrhę genuinæ, leniter, inquit Plinius, amaræ. Vide Mar.15.23.

35 *Vt impleretur*, ἵνα πληρωθῇ. Totum hoc membrum cum Prophetæ testimonio in nullis vetustis codicibus reperimus, neque legitur in Syra interpretatione, adiectum proculdubio ex Ioh.19.24.

37 *Crimen*, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, *Causam*: quod etiam declarat Græcis αἰτία, sed illa tamen significatio videtur huic loco melius conuenire, & ita significatur inscriptio quam vocat Iohannes Titulum, continẽtem, Idcirco damnatum & crucifixum quòd regnum Iudææ affectasset. Augustinus ep.8, legit, Causam mortis eius, αἰτίαν τοῦ θανάτου αὐτοῦ. & vetustam hanc esse lectionem, liquet ex Syro interprete.

40 *Qui dissoluis*, ὁ καταλύων. In quodam codice additur οὐὰ, quod rectè Vulgata vertit *Vah*. Est enim χλευαστικόν. Ponitur autem ὁ καταλύων quasi in vocandi casu, vt paulo antè annotauimus, 23.14.

41 *Et senioribus*, καὶ πρεσβυτέρων. In vetustis omnibus vt & apud Syrum interpretẽ, additur, καὶ Φαρισαίων, & Pharisæis.

42 *Seruare*, σῶσαι. Additur nota interrogationis, aut ridiculæ potius percontationis, in sex vetustis codicibus. *Ei*, αὐτῷ. Vetusta exemplaria pleraque scriptũ habent ἐπ' αὐτῷ: quoddam etiam, ἐπ' αὐτὸν, vt non videantur vsque adeo inter se differre, Credere Deo, & Credere in Deum: quod posterius etiam dicendi genus videtur respondere literæ ל Hebræorum, quę tertio casui adiungi solet, & ab illo priore nihil differre. Hoc enim discrimen potius statuerẽ inter Credere Deo, & Credere Deũ.

43 *Si vult eum*, εἰ θέλει αὐτόν. Id est, Si est ei gratus. Nam θέλειν sic interdum accipitur, ex Hebræorum more, qui sæpissime ex antecedente intelligunt consequens, & ex consequente antecedens, in vocabulorum significatione. Sic dicitur Deus nolle iniquitatem, id est non approbare, vtpote quam puniat.

44 *Id ipsum autem*, τὸ δ' αὐτό. Integrum hunc versiculum non reperi in quodã vetere codice, sed sublatum puto à quopiam qui hæc pugnare censuerit cum iis quæ tradit Lucas de altero latronum. Nam extat etiam apud Syrum interpretem.

45 *Vniuersam regionem*, πᾶσαν τὴν γῆν. i. χώραν. Vulgata & Erasmus, *Vniuersam terram*, quasi omnes mundi plagæ fuerint obscuratæ. Vide Mar.15.33.

Περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ηλὶ, Ηλὶ, λαμὰ σαβαχθανί; τοῦτ᾽ ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;

Τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.

Καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτόν.

Οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, Ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.

Καὶ ἰδοὺ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν.

Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν· καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη.

Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γινόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ.

46 Circiter verò horam nonam ¨exclamauit Iesus voce magna, dicēs, ‖Eli, Eli, ¨lama sabachthani? Hoc est, Deus mi, Deus mi, cur¨ deseruisti me?

47 Quidam autem ex iis qui illic stabant, quum *hoc* audissent, dicebant, ¨Eliam vocat iste.

48 Et statim currens quidam ex eis, ‖quum acceptam spongiam impleuisset aceto, & ¨circūposuisset calamo, dedit ei vt biberet.

49 Reliqui verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias ¨ seruaturus eum.

50 Iesus autē quū rursum clamasset voce magna, emisit spiritū.

51 ‖Et ecce, ¨aulæum templi ¨fissum est ¨in duas partes à summo vsque ad imū: & terra mota est, & petræ fissæ sunt.

52 Et monumenta ¨aperta sunt: & multa corpora sanctorū qui dormierant, surrexerunt.

53 ¨Qui egressi è monumentis post resurrectionem eius, ¨introierunt in sanctam vrbē, & ¨apparuerunt multis.

54 Cēturio verò & qui cum eo erant ¨seruantes Iesum, viso terræmotu & iis quæ facta fuerant, timuerunt vehementer, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.

55 Erant autem illic ¨ mulieres multæ procul spectātes, quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

46 *Et circa horam nonam clamauit Iesus voce magna, dicens, Eli, Eli, lama sabachthani? Hoc est, Deus meus, Deus meus, vtquid dereliquisti me?* Psal. 22. 2.

47 *Quidam autem illic stantes & audientes dicebant, Eliam vocat iste.*

48 *Et continuò currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.* Psal. 69. 22.

49 *Cæteri verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias liberans eum.*

50 *Iesus, autem iterum clamans voce magna, emisit spiritum.*

51 *Et ecce, velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum: & terra mota est, & petræ scissæ sunt:* 2. Par. 3. 14.

52 *Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierāt surrexerunt.*

53 *Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius, venerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis.*

54 *Centurio autem, & qui cum eo erant custodientes Iesum, viso terræ motu & iis quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.*

55 *Erāt autem ibi mulieres multæ alongè, quæ sequutæ erant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.*

---

46 *Exclamauit*, ἀνεβόησεν. Nam ἀνὰ vim addit verbo, quæ non fuit negligenda. Vulgata & Erasm. *Clamauit.*

Lama, λαμά. In tribus exemplaribus legimus λεμμά. in septem λιμά. in vno λεμά. quæ variatio nata est partim ex ignoratione linguæ Hebraicæ, partim ex diuersa apud ipsos Hebræos vocalium pronuntiatione. *Deseruisti*, ἐγκατέλιπες. In hac tanta calamitate videlicet. Nam plus est (vt notat Erasmus) ἐγκατέλιπες, quàm κατέλιπες: sicut deserere plus videtur esse quàm derelinquere: quo posteriore vsus est Vetus interpres. Quomodo verò mihi videatur hic locus explicandus, reperiet lector Hebr. 5. 7.

47 *Eliam*, Ἠλίαν. Alludunt isti (vt solent irrisores) ad nomen Eli, quod significat Deus mi, non imperitia linguæ, vt nonnulli stultè opinati sunt, sed quòd profanus & crudelis animus huc eos impelleret. Non posset autem amarissima ista paronomasia intelligi nisi Euāgelista Hebræa illa verba recitasset.

48 *Et circumposuisset*, καὶ περιθείς. i. ἐπιθεὶς, imposuisset, extremo nimirum calamo circumuolutam. Calamum autem potius quàm arundinem interpretor hoc loco, non modò quia vsitatum est Latinis vocabulum: sed etiam quia fortassis hyssopi culmum declarat, sicut videtur apparere ex Iohannis 19. 28. vt illic quasi arborescere hyssopum oporteat, sicut & sinapi, suprà 13. 32: quemadmodum etiam sesamam & milium Herodotus seriò testatur, vt oculatus testis, in Babylonia in proceram arborem assurgere. Hoc tamen affirmare non ausim, quū 1. Sam. 4. v. 33. videatur, tanquam inter herbas humillima, cedris arborum procerissimis opponi.

49 *Seruaturus*, σώσων. Vulgata, *Liberans*: id est σώζων, aut potius ἐλευθερῶν. Erasmus, *Liberaturus*: id est ἐλευθερώσων, vel ῥυσόμενος. Cæterùm in duobus vetustis codicibus, post σώσων αὐτὸν, additum erat, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην, ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα. id est, Alius autem accepta lancea confodit ipsius latus, & exiit aqua & sanguis. Quæ opinor ex Iohanne annotata, postea librariorum culpa in contextum irrepsisse, idque alieno loco, quum hæc sint Christi mortem consequuta, vt ex Iohanne apparet.

51 *Aulæum*, τὸ καταπέτασμα. Aulæum illud intelligit quo suspenso dirimebantur Sancta sanctorum à Sancto.
5 *Fissum est*, ἐσχίσθη. Vulgata, & Erasmus, *Scissum est*, id est ἐτμήθη. *In duas partes*, εἰς δύο. s. μέρη, quod tamen in meo vetustissimo codice expressum reperi.

52 *Aperta sunt*, ἀνεῴχθησαν. Contextus narrationis huc nos deducit vt fissis petris, intelligamus aperta fuisse sepul-
10 chra, quæ videlicet testarentur Christi morte deuictam fuisse mortem. Quæ verò postea referuntur de sanctorum quorundam resurrectione & apparitione, etsi continenter ab Euangelista narrantur, ne vnius & eiusdem facti historiam veluti discerperet, tamē Christi resurrectionē esse cō-
15 sequuta, ex proximè sequenti versiculo apparet.

53 *Qui egressi*, καὶ ἐξελθόντες. Erasmus ad verbum, *Et egressi*. Vide suprà. 26. 53. *Introierunt*, εἰσῆλθον. Vulgata & Erasmus, *Venerunt*, ἦλθον. *Apparuerunt*, ἐνεφανίσθησαν. In quodam codice legimus ἐνεφάνησαν, eodem sensu.
20 Declarat autem hæc apparitio istos non resurrexisse vt iterum inter homines versarentur, rursus morituri, sicut Lazarus, & alii; sed potius vt in vitam æternā Christum, cuius virtute resurrexerant, comitarentur: idque vt viuificæ
25 Christi virtutis certa testimonia extarent. Quòd siquis roget quibus apparuerint, quos sermones habuerint, an & quando in cælum ascenderint, dicam me hæc omnia quæ Deus nos celauit, libenter ignorare. Sed fabulam de animæ Christi descensu ad inferos hinc quoque ortam puto:
30 fabulam, inquam, vt quidem hic articulus Symboli explicari consueuit, quem alioqui, licet in Symbolis quibusque vetustissimis non adscriptum, tamen rectè expositum, absit vt expūgendum censeam.

54 *Seruantes*, τηροῦντες. Vulgata & Erasmus, *Custodien-*
35 *tes*, φυλάττοντες.

55 *Mulieres*, γυναῖκες. In duobus vetustis codicibus scribitur, καὶ γυναῖκες, Etiam mulieres.

Animæ Christi descensu ad inferos

56 Ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ μήτηρ τῶν υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου.

Mar.15.42 Luc.23.50. Ioh.19.38

57 Ὀψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσὴφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ·

58 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

59 Καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσὴφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ·

60 Καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν.

61 Ἦν δὲ ἐκεῖ ἡ Μαρία Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου.

62 Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευὴν, συνήχθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον,

63 Λέγοντες, Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι.

64 Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας· μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτὸν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

65 Ἔφη δὲ αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Ἔχετε κουστωδίαν· ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε.

66 Οἱ δὲ πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κουστωδίας.

Κεφάλαιον κη.

1 Ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον·

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria mater Iacobi & Iose, & mater filiorũ Zebedæi.

57 ‖Quum autem ſerum diei eſſet, venit homo diues ab *vrbe* Arimathæa, nomine Ioſeph, qui & ipſe ⁚⁚ diſcipulus fuerat Ieſu:

58 Is adiit Pilatũ, & petiit corpus Ieſu. Tunc Pilatus iuſſit reddi corpus.

59 Et Ioſeph quum accepiſſet corpus, inuoluit illud ſindone pura:

60 Poſuítque in monumẽto ſuo nouo quod exciderat in petra: & aduoluto ſaxo magno ad oſtium monumenti, abiit.

61 Erat autem illic Maria Magdalene & altera Maria, ſedẽtes ⁚⁚ contra ſepulchrum.

62 Poſtero autẽ die ⁚⁚ quæ eſt poſt Paraſceuẽ, coacti ſũt primarij Sacerdotes & Phariſæi ad Pilatũ,

63 Dicentes, Domine meminimus ⁚⁚ planũ illũ dixiſſe quũ adhuc viueret, Tertio poſt die ⁚⁚ ſuſcitabor.

64 Iube ergo muniri ſepulchrũ vſque in diem tertium: nequando veniant diſcipuli eius ⁚⁚ nocte, & furentur eum, dicántque populo, Suſcitatus eſt è mortuis: & erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, ⁚⁚ Habetis ⁚⁚ cuſtodiã: abite, munite ſicut ſcitis.

66 Ipſi autem profecti munierunt ſepulchrum, obſignato lapide, cum cuſtodia.

CAP. XXVIII.

1 E‖⁚⁚Xtremo autem Sabbatho, quum luceſceret in primũ *diem* hebdomadis, venit Maria Magdalene & altera Maria, vt ſpectarent ſepulchrum:

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Ioſeph mater, & mater filiorũ Zebedæi.

57 Quum autem ſerò factum eſſet, venit quidam homo diues ab Arimathæa, nomine Ioſeph, qui & ipſe diſcipulus erat Ieſu:

58 Hic acceſſit ad Pilatũ & petiit corpus Ieſu. Tunc Pilatus iuſſit reddi corpus.

59 Et accepto corpore, Ioſeph inuoluit illud in ſindone munda:

60 Et poſuit illud in monumento ſuo nouo quod exciderat in petra: & aduoluit ſaxũ magnum ad oſtiũ monumenti, & abiit.

61 Erant autem ibi Maria Magdalene & altera Maria, ſedentes contra ſepulchrum.

62 Altera autem die quæ eſt poſt Paraſceuẽ, conuenerunt principes Sacerdotũ & Phariſæi ad Pilatum,

63 Dicentes, Domine, recordati ſumus quia ſeductor ille dixit adhuc viuens, Poſt tres dies reſurgam.

64 Iube ergo cuſtodiri ſepulchrum vſque in diẽ tertium: ne fortè veniant diſcipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouiſſimus error peior priore.

65 Ait illis Pilatus, Habetis cuſtodiam: ite, cuſtodite ſicut ſcitis.

66 Illi autẽ abeũtes munierunt ſepulchrum, ſignantes lapidem, cum cuſtodibus.

CAP. XXVIII.

1 VEſpere autem Sabbathi quæ luceſcit in prima Sabbathi, venit Maria Magdalene & altera Maria videre ſepulchrum:

---

57 *Diſcipulus fuerat*, ἐμαθήτευσε. Vulgata & Eraſmus, *Diſcipulus erat*: id eſt ἐμαθήτευεν. Eſt autem hoc verbum interdũ etiam tranſitiuũ pro docere, vt infrà 28.19. à quo paſſiuum deducitur μαθητευθεὶς, quod vſurpatur ſuprà 13.52.

61 *Contra*, ἀπέναντι. id eſt E regione. vt in illo Virgilii loco, *Vrbs antiqua fuit, (Tyrij tenuere coloni) Carthago, Italiã contra, Tyberináque longè Oſtia*, &c.

62 *Quæ eſt poſt Paraſceuen*, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν. Ac proinde quæ Iudæorum more incipiebat ab eius diei veſpera quo crucifixus ac ſepultus fuerat: ſecundũ autẽ Romanorum morem à media nocte illũ diẽ conſequente.

63 *Planum*, πλάνος. id eſt Præſtigiator, quem γόητα Græci vocant: qualem fuiſſe Chriſtum Iudæi etiam hodie dicere non verentur. Vocabulum hoc Græcum vſurpat Cicero pro Cluentio, & Horatius libro 1. Epiſt. Vulg. *Seductor*, non malè, παρὰ τὸ πλανᾶν. *Suſcitabor*, ἐγείρομαι. Id eſt, *Reſurgam*, ἀναστήσομαι: præſens pro futuro. Interpretor autem μετὰ τρεῖς ἡμέρας, tertio pòſt die, vel intra tres dies, vt annotauimus Mar. 8. 31.

64 *Nocte*, νυκτός. Hoc deeſt in Vulgata, neque ſcriptum erat in duobus vetuſtis codicibus.

65 *Habetis*, ἔχετε. Poteſt etiam imperandi modo verti, Habete, vt notat Eraſmus: ſed malo per indicatiuum interpretari. *Cuſtodiam*, κουστωδίαν. id eſt, Præſidiarios milites, templi nimirum cuſtodiæ deſignatos. Virg. *noctem cuſtodia ducit Inſomnem ludo.* Itaque ſæpe commemoratur in Actis Apoſtolorum ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, & Phariſæis ac Pontificibus adiungitur. Mirum eſt autem iſtos ſuperſtitioſiſſimos homines nulla magni illius Sabbathi religione inductos fuiſſe vt à muniendo & obſignãdo ſepulchro abſtinerent, quod per Legem vix eis licuiſſet. Hæc enim geſta fuiſſe ineunte iam Sabbatho, apparet ex verſu 61.

IN CAP. XXVIII.

1 *Extremo autem Sabbatho*, ὀψὲ δὲ σαββάτων. i. Exeunte iã Sabbatho, quod excipitur à primo die ſequentis hebdomadis. Nam ὀψὲ abſolutè poſitum idem valet quod ſerò, aut veſpere. i. ἑσπέρας: & ita ſumus ſemper interpretati. quum autem habet caſum adiunctum, idem valet quod ἐν ὑστέρῳ. i. In extremo. Itaque hoc loco extremam partem Sabbathi ſignificat, Romanorũ more, q à media nocte, nõ autem Hebræorũ, qui à veſpera diem inchoant. Iam enim corrupta erat maxima ex parte veterum conſuetudo: quã etiam ob cauſam ſuprà diximus decimumquartum diem vocatum eſſe primum diẽ Azymorum. Hoc quum non obſeruaret Oſiander, exiſtimauit veſperam hîc Hebræorũ more vocari extremã diei feſti partem id eſt initiũ noctis quę inter Sabbathum & primum à Sabbatho diem (quẽ Dominicum vocamus) intercedit: ideóque in iis quæ ſequuntur, non ſubaudit ἡμέρᾳ, vt ſit plena hæc loquutio, τῇ ἡμέρᾳ ἐπιφωσκούσῃ: ſed contrà ſubintelligit νυκτὶ, docétque ex Thalmudis quodam loco, lucis appellatione interdum noctis initium. i. primam facem, intelligi. Ego verò malo ad diluculum hæc referre, aut certè tempus diluculo proximum, quòd mihi videatur hæc interpretatio ſimpliciſ-

ſima, & cum aliorum Euangeliſtarum narratione conſentiens. Eraſ. *Veſpera autem Sabbathorum* : quam interpretationem repudiaui: primùm quia Euangeliſta (vt antè dixi) non primam noctis partem, quæ veſpera dicitur, ſed vltimam deſignat, quam diluculum vocat, aut eam certè quæ proxima eſt diluculo. Deinde quòd τὰ σάββατα conuertere potius oportuit ſingulari numero, quum hîc ſit enallage numeri, de qua diximus ſuprà 12. 1. aut certè Sabbathũ pro die ſolenni, feſto Paſchæ accipiatur. *Quum luceſceret in primum [diem] hebdomadis*, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων. Id eſt, Quum iam primus à ſabbatho dies immineret, ſiue Primi à ſabbatho diei luceſcente diluculo. Cæterùm ſciendum eſt (quanuis diuerſum exiſtimet Oſiander) ſubintelligi ἡμέρᾳ ante illud τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Nam alioquin iſta cohærere cum ſuperioribus non poſſunt: ſicut tamen videtur velle Vetus interpres, & eum ſequutus Eraſ. qui interpretantur, *Quæ luceſcit*: quaſi ſcripſerit Matth. ἑσπέρᾳ τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Sic autem plenè loquitur Herodot. in Thalia, ἅμ' ἡμέρῃ δὲ διαφωσκούσῃ οἱ ἕξ, καθὰ συνεθήκαντο παρῆσαν. i. Quum primùm autem diluxiſſet dies, ſex illi, ſicut conſtituerant, affuerunt. Nam & hoc ſciendum, ἡμέραν hic vſurpari pro luce: ſicut dies interdum apud Latinos quoque accipitur. Itaque potuiſſem interpretari, Die luceſcente: vel, Quum dies luceſceret: ſed malui præciſè dicere, Quũ luceſceret, quo modo etiam Terentius loquitur. Poſtremò ſciendum μίαν σαββάτων dici diem à Sabbatho proximum, quem Dominicum vocamus. i. hebdomadis ſequẽtis primũ. μία enim pro πρώτη accipitur Hebræorum more. i. Vna pro Prima: (quam enallagen etiam apud Homerum Iliados π, annotat Euſtathius) idque ita eſſe liquet ex Mar. 16. v. 9. Denique σαββάτων vocabulo non iam ſeptimus dies, (vt paulo antè) nec ſinguli dies hebdomadis, (quos communi nomine vocare cœperunt Ferias) ſed ipſa potius ſeptimana intelligitur: vocabulo etiam deducto ab Hebræis, apud quos plurali numero שבתות [*ſchabbathoth*] vocatur ſeptimana, vt Leuit. 23. 15, & 25. 8.

2 Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ.

3 Ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών.

4 Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί.

5 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξὶ, Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε.

6 Οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ, καθὼς εἶπε. δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.

7 Καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν. καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε. ἰδοὺ, εἶπον ὑμῖν.

8 Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

9 Ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων, Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

10 Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κἀκεῖ με ὄψονται.

2 Et ecce, terræmotus factꝰ eſt magnus. Angelus enim Domini quum deſcendiſſet è cælo, & acceſſiſſet, deuoluit lapidem ab oſtio, ſedebátque ſuper eum.

3 Erat autẽ ⁚ viſus eius, vt fulgur, & veſtimentũ eiꝰ albũ ſicut nix.

4 ⁚ Cuſtodes autem perculſi ſunt præ ipſius timore, & facti ſunt ⁚ ſicut mortui.

5 ⁚ Reſpõdens autem Angelus dixit mulieribus, ⁚ Vos *verò* ne timete: ſcio enim vos Ieſum crucifixum quærere.

6 Non eſt hîc: reſurrexit enim ⁚ prout dixit. Venite, videte locum vbi ⁚ iacebat Dominus.

7 Et citò profectæ dicite diſcipulis eius eũ ſurrexiſſe à mortuis. Et ecce præit vobis in Galilæam: illic eum videbitis. ecce dixi vobis.

8 Tunc egreſſæ citò à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renuntiarent diſcipulis eius.

9 ⁚ Quũ autem proficiſcerẽtur vt renũtiarẽt diſcipulis eius, ⁚ ecce, Ieſus occurrit eis, dicẽs. Auete. Illæ autẽ acceſſerunt, & prehenderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc ait eis Ieſus, Ne timete: abite, annunciate ⁚ fratribus meis vt abeant in Galilæam, ⁚ illic me videbunt.

2 Et ecce, terræmotus factus eſt magnus. Angelus enim Domini deſcendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & ſedebat ſuper eum.

3 Erat autem aſpectus eius ſicut fulgur, & veſtimentum eius ſicut nix.

4 Præ timore autem eius exterriti ſunt cuſtodes, & facti ſunt velut mortui.

5 Reſpondens autem Angelus. dixit mulieribus, Nolite timere vos: ſcio enim quòd Ieſum qui crucifixus eſt quæritis.

6 Non eſt hîc: ſurrexit enim, ſicut dixit. Venite, videte locum vbi poſitus erat Dominus.

7 Et citò euntes dicite diſcipulis eius quia ſurrexit. Et ecce præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis. ecce prædixi vobis.

8 Et exierunt citò de monumento cum timore & gaudio magno, currentes nunciare diſcipulis eius.

9 Et ecce, Ieſus occurrit illis, dicẽs, Auete. Illæ autem acceſſerunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc ait illis Ieſus, Nolite timere: ite, nunciate fratribus meis vt eant in Galilæam, ibi me videbũt.

3 *Viſus*, ἰδέα. Eraſm. in annotationibus ſpeciem ſiue formam interpretatur: quæ videtur mihi latius patere, quum hîc de facie tantùm agatur: imò verò ne de facie quidem tota, ſed de oculorum radiis. Vulg. *Aſpectus*: idque non malè, niſi vſurparetur potius pro actione ipſa videndi, quàm pro ſpecie & acie oculorum. Poſſumus tamẽ per ſynedochen interpretari Vultum, qui hac ratione ὄψις quoque dicitur à Græcis.

4 *Cuſtodes*, οἱ τηροῦντες. i. φύλακες. Ad verbum, Ii qui ſeruabant, ſubauditur τὸν τάφον, ſepulchrum. *Præ timore*, ἀπὸ τοῦ φόβου. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt ſuprà diximus 13. 44.

5 *Reſpondens*, ἀποκριθείς. Sæpe iam annotaui huiuſmodi participia apud Hebræos redundare, ac præterea verbum ענה [*ana*,] quod Græci vertunt ἀποκρίνεσθαι, etiam dici de eo qui ſermonem inchoet. *Vos [verò] ne timete*, μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς. Videtur magna eſſe emphaſis pronominis ὑμεῖς, quam conatus ſum exprimere. Apparet enim Angelum voluiſſe pertertitis cuſtodibus mulieres confirmare: acſi diceret, Iſtis quidẽ terrorem, vobis autem conſolationem affero.

6 *Prout dixit*, καθὼς εἶπε. In quodam exemplari additur ὑμῖν, vobis. *Iacebat*, ἔκειτο. Vulg. & Eraſ. *Poſitus erat*: quo modo etiam vertimus ſuprà 3. 10, & 5. 14. Sed quũ hoc loco propria ſignificatione accipiatur, minimè neceſſe fuit ſynonymon quærere.

9 *Quum autem proficiſcerentur vt ren. diſ. eius*, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Illud ὡς melius exprimimus Gallicè hoc modo, *comme elles alloyent*. Sic Plautus in Menæchmis, *Nam vt ut ibat*. quod ferè Græci dicunt ἐν τῷ πορεύεσθαι. Ita etiam Lucas Act, 1. 10. Deeſt autem totum hoc membrum apud Veterẽ interpretẽ, & in meo vetuſtiſſimo exemplari. ac certè etiãſi ſuſtuleris, integra manet ſententia: & alioqui copula καὶ mox ſequens, redundabit. *Ecce*, καὶ ἰδού. Hebraicè והנה [*vehinne*.] Vulg. & Eraſ. ad verbũ, *Et ecce*: & rectè quidem Vetus interpres, qui præcedens membrũ non legit. Eraſ. autem qui legit & interpretatus eſt, debuit omittere copulatiuam hoc loco redundantẽ, ſicut ſuprà 9. 10, & infinitis locis apud Lucã, qui hoc pleonaſmi Hebraici genere mirum in modũ delectatur.

10 *Fratribus meis*, τοῖς ἀδελφοῖς μου. In quodam exẽplari

ſcribitur τοῖς μαθηταῖς μου, *Diſcipulis meis.* Eraſmus ad verbum, *Et illic*: ſed videtur iterum abundare

Illic, κἀκεῖ. καὶ: ideo Veterem interpretem ſum ſequutus.

Græce				
Πορευομένων δὲ αὐτῶν, ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα.	11	Proficiſcētibus autem ipſis, ecce, quidam ex cuſtodia venerunt in vrbem, & nunciauerũt primarijs Sacerdotibus omnia ¨quæ facta fuerant.	11	*Quæ quum abiiſſent, ecce, quidã de cuſtodibus venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus Sacerdotum omnia quæ facta fuerant.*
Καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις,	12	Tũc coacti cum Senioribus, conſilio capto, ¨numos multos dederunt militibus,	12	*Et congregati cũ ſenioribus, conſilio accepto pecũniam copioſam dederunt militibus,*
Λέγοντες, Εἴπατε, Ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, νυκτὸς ἐλθόντες, ἔκλεψαν αὐτὸν, ἡμῶν κοιμωμένων.	13	Dicētes, Dicite, Diſcipuli eius nocte venerunt & eum furati ſunt, ¨nobis dormientibus.	13	*Dicentes, Dicite, Quia diſcipuli eius nocte venerunt, & furati ſunt eum, nobis dormientibus.*
Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν.	14	Quòd ſi hoc auditum fuerit ¨apud præſidem, nos perſuadebimus ei, & ſecuros vos præſtabimus.	14	*Et ſi hoc auditum fuerit à præſide, nos ſuadebimus ei, & ſecuros vos faciemus.*
Οἱ δὲ λαβόντες τὰ ἀγύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν· καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον.	15	Ipſi verò accepta pecunia fecerunt ſicut erant edocti: & diuulgatus eſt iſte ſermo apud Iudæos vſq; ad hodiernum diem.	15	*At illi accepta pecunia fecerunt ſicut erant edocti: & diuulgatum eſt verbum iſtud apud Iudæos vſque in hodiernum diem.*
Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς.	16	Vndecim autem diſcipuli profecti ſunt in Galilæam, in montem vbi conſtituerat eis Ieſus.	16	*Vndecim autem diſcipuli abierunt in Galilæã, in montem vbi conſtituerat illis Ieſus.*
Καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ· οἱ δὲ ἐδίστασαν.	17	Et quum vidiſſent eum, adorauerunt eum: ¨quidam autem dubitauerunt.	17	*Et videntes eum, adorauerunt: quidam autem dubitauerunt.*
Ioh. 17. 2. Heb. 1. 6. 2 — Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς·	18	Et accedēs Ieſus loquutus eſt eis dicēs, ‖Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & ¨in terra:	18	*Et accedens Ieſus loquutus eſt eis, dicens, Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra:*
Mar. 16. 15 — Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος·	19	‖Profecti ¨ergo docete omnes gētes, baptizātes eos ¨in nomine Patris & Filii & Spiritus ſancti.	19	*Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus ſancti.*
Διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν.	20	Docentes eos ſeruare omnia quæ mandaui vobis: & ecce, ego vobiſcũ ſum ¨omnibus diebus vſque ad conſummationē ſeculi. Amen.	20	*Docentes eos ſeruare omnia quæcunque mandaui vobis: & ecce, ego vobiſcũ ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſeculi.*

11 *Quæ facta fuerant*, τὰ γενόμενα. Eraſm. *Quæ acciderant.* id eſt τὰ συμβεβηκότα.

12 *Numos multos*, ἀργύρια ἱκανά. In meo vetuſtiſſimo codice legi ἀργύριον ἱκανόν. Sed ἀργύρια vidimus iam ſuprà poſitum pro ipſis argēteis numis. ἱκανὸς autem quum propriè declaret ſufficientem, accipitur hoc loco & alibi ſæpe pro πολύς. quod hoc quidem loco Gallicè ita exprimeremus, *donner de l'argent à l'aduenant.*

13 *Nobis dormientibus*, ἡμῶν κοιμωμένων. Hanc lectionem cum Veteribus codicibus conſentientem ſequuti, non expreſſimus particulam ὅτι præcedentem. Ea verò non redundabit ſi legeris ὑμῶν κοιμωμένων, Vobis dormientibus, vt excudit Colinæus Pariſienſis.

14 *Apud præſidem*, ἐπὶ ἡγεμόνος. id eſt à Præſide, ſiue Coram præſide: vt dixit Lucianus ἐπὶ Ῥαδαμάνθυος, Coram Rhadamantho. Vide 1. Timoth. 6. c. 13, & Apoc. 10. v. 11. Nam periculum erat ne hoc nomine milites apud Pilatũ deferrentur. Vulgata & Eraſ. ad verbum, *Sub præſide.* Nec enim præfectum cuſtodiæ templi, ſed Pilatum ipſum deſignant, vt in tota ſuperiore hiſtoria.

17 *Quidam*, οἱ δέ. Id eſt τινὲς δέ, vt Græci loqui conſueuerunt, quum οἱ μὲν non præcedat.

18 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Apud Syrum interpretem hoc loco repetuntur iſta ex Iohan. 20. 21, Sicut miſit me pater meus, ego mitto vos.

19 *Ergo*, οὖν, Deeſt in noſtris vetuſtis codicibus et in meo vetuſtiſſ. pro οὖν legitur νῦν *Nunc.* *Docete*, μαθητεύσατε. Quidam ſubtilius interpretantur τὸ μαθητεύειν, Diſcipulos facite, quaſi in coniugatione Hiphil dicas, Diſcipulate. nec etiã alio quã diſcipulorũ nomine initio fuerũt vocati, ac meritò quidem quum Chriſtianum eſſe nihil ſit aliud quàm verbo nobis de Chriſto per Prophetas & Apoſtolos prædicato credere. Supereſt autem illud obſeruatu non indignum, apud Syrum interpretem inſcribi & finiri hoc Matthæi ſcriptum, his verbis, *Euangeliũ ſanctum prædicatione Matthæi Apoſtoli, quod prædicauit Hebraicè in regione Palæſtina*: de quo viderint qui longè aliò ipſum tã citò ablegant. *In nomine*, εἰς τὸ ὄνομα. Id eſt, Inuocato Patre, Filio, & Spiritu ſancto. Vel In nomen. Nam baptiſmo conſecramur Deo, quoniam ibi noſtra adoptio in Chriſto per Spiritum ſanctum ſancitur.

20 *Omnibus diebus*, πάσας τὰς ἡμέρας. Id eſt, In omne tempus. Alloquitur enim Eccleſiam. Quum autem idem ipſe Dominus paulo antè dixerit, *Me verò non ſemper habebitis*, & mox in cælum aſcenderit, apparet diſtinguendum eſſe præſentiæ & abſentiæ modum, vt qui corpore eſt abſens, virtute tamen ſit totus præſentiſſimus, qua & ſeipſum & ſua omnia nobis verè per fidē ſpiritualiter communicat.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ.

EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

Κεφάλαιον Α.

1 ἈΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ·

2 Ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

3 Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

4 Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PRINCIPIVM Euangelij Iesu Christi Filij Dei:

2 Vt scriptum est ¨in Prophetis, ‖Ecce, ego ¨ mitto ¨nuncium meum ¨ ante faciem tuam, qui parabit ¨viam tuam coram te.

3 ‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

4 ‖¨Baptizabat Iohãnes in deserto, & prædicabat baptismum resipiscentiæ ¨ ad remissionem peccatorum.

VETVS.

CAPVT I.

1 *Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei:*

2 *Sicut scriptum est in Esaia Propheta, Ecce, ego mitto Angelum meũ ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.* Mal. 3. 1

3 *Vox clamantis in deserto. Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.* Esaiæ. 40. 3 ioh. 1. 15 luc. 3. 4

4 *Fuit Iohannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remißionem peccatorum.* Matt. 3. 4

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Secundum Marcum, κατὰ Μάρκον. Syrus interpres habet Euangelium sanctum annuntiationis Marci Euangelistæ. id est sicut prædicatum est, videlicet à Marco, non Apostolo, sed Euangelista. Sed & istud nolui prætermittere, in illo meo vetustissimo exẽplari, Mattheo Iohannẽ, Iohanni Lucam, Lucæ denique Marcum subiici: Euangelistas nimirum duos, Apostolis duobus, seruata quoque, vt verisimile est, temporum ratione, quòd videlicet Euangelium Matthæus ante Iohannem scripserit, & post Lucam Marcus.

IN CAPVT I.

2 *In Prophetis*, ἐν προφήταις. Ita scriptum reperimus in omnibus nostris codicibus vetustis, exceptis duobus, & illo meo vetustissimo, in quibus legimus ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ: id est, In Esaia propheta: quo modo interpretatus est hunc locum Vetus interpres, & citat quoque Hieronymus ad Pammachium De optimo genere interpretandi, & hanc fuisse receptam lectionem à Porphyrio exagitatam, constat ex Chrysostomi in hũc locum homilia, si modo (quod non arbitror) est illarum auctor quæ in Marcum sub eius nomine sunt editę. Mihi verò si quis hîc est coniecturę locus, fit verisimile veterem lectionem in Esaia propheta germanam esse, & quum ex albo irrepsisset in contextum locus Malachiæ, hîc repositã ex Matth. 11. 10, vnde factum fuisse vt hîc scriberetur ἐν προφήταις: in qua sententia illud quoque me confirmat quòd vnius Esaiæ testimonium & Matt. 3, 3, & Luc. 3, 4, & Ioh. 1, 15, citatur, vbi de Iohanne ministerium suum ineunte disserunt. Hinc nata illa quæstio, cur geminum vaticinium adducens Euangelista, vnum videlicet ex Malachia, alterum ex Esaia: hunc tamen vnum nominet. Illud quidem constat appellatione Prophetarum intelligi ipsorum libros: quod tamen dicendi genus præcipuè vsurpatur quum ex minoribus Prophetis aliquod testimonium petitur, etiamsi vnus tantum ex illis citetur, vt Act. 7. 42. nempe quod hi duodecim essent in vnum volumẽ compositi, vt docent Hebræi interpretes. *Mitto*, ἀποστέλλω. Loquitur Malachias tanquam de re iam præsenti, vt solent etiam alii Prophetæ: nimirum de re futura tam certi quàm si eam oculis cernerent. In Græca tamen editione legitur ἐξαποστελῶ, *Mittam*. *Nuncium meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum*: sed hoc quidem loco de homine agitur, vt rectè annotat Erasmus: qui tamẽ certum aliquem nuncium designari putat articulo, quum omnes alioqui Prophetæ venturum Christum nunciarint. Sed responderi potest, hanc potius emphasin esse in his verbis πρὸ προσώπου σου, id est Ante faciem tuã: quibus indicatur hîc agi de eo demum nuncio qui Messiam non procul positum, (vt alii) sed pręsentem commõstraret. *Ante faciem tuam*, πρὸ προσώπου σου. In Hebręis & Gręca editione legitur Meam, & hoc loco non ponitur, sed post verba sequẽtia, vbi legimus ἔμπροσθέν σου, Ante te: quod in Syriaca interpretatione non legitur. His autem Hebraismus ille explicatur. Sumpta enim est metaphora à regum consuetudine, qui solent habere suos anteambulones. Hæc autẽ varietas inde orta videtur, quòd apud Prophetam inducitur Deus ipse populum compellans: Euangelista verò patrem inducit, vt qui filium alloquatur: idque prorsus nulla sensus iniuria. *Viã tuam*, τὴν ὁδόν σου. In Hebræo non additur pronomen, & pro κατασκευάσει in Gręca editione legitur ἐπισκέψεται. i. Inspiciet: non satis rectè, quũ in Hebręo non legatur ופנה [*uphanah*] in Cal, sed ופנה [*uphinnah*] in Pihel, quod idẽ verbum in Esaia verterunt ἑτοιμάζειν. Itaque cùm ex hoc loco tum ex aliis multis liquet Euangelistas non vsos fuisse Græca illa veteris testamenti interpretatione quæ nunc circunfertur.

4 *Baptizabat*, ἐγένετο βαπτίζων. Verbũ ἐγένετο nõnulli ad ἀρχὴ referũt, vt testimonia Prophetarũ parẽthesi includantur: sed primũ versiculũ ego malo seorsum legere: quod & Erasmo placet. Sic enim vetustissimi quique scriptores Hebręi, & ex Gręcis quoque Herodotus, Thucydides & Ephorus libros historiarum inchoãt. Cęterùm existimat Valla verbũ ἐγένετο à sequentibus esse separandũ, vt sit hęc sentẽtia, quendã Iohannẽ extitisse qui in deserto baptizaret. Nã (inquit) incipiendũ fuit à nuncupatione viri potius quàm ab eius actione, tanquam de eius nomine fuisset iam facta mẽtio: vt apud Iohannẽ, Fuit homo missus à Deo cui nomen, erat Iohannes. Nec dicitur, Fuit homo missus, sed Fuit homo: deinde, missus à Deo. i. qui missus fuit à Deo. At ego existimo, si hoc verum esset, addendum fuisse post ἐγένετο, vel τὶς, vel ἄνθρωπος. Quod autem Marcus à Iohannis prędicatione perinde exorditur acsi mentionem eius

aliquam antea fecisset, id cōmune habet cum Matthęo. Erat enim Iohānis nomen celebrius quàm vt esset exordium altius petendum. Sed hanc tamen partem egregiè persequutus est Lucas. Erasmus igitur rectè coniunxit verbum ἐγένετο cum participio βαπτίζων, periphrasi Græcis etiam familiari pro ἐβάπτιζεν.i. Erat baptizans, pro Baptizabat: sicut dixit Plautus in Curcul. Sunt bibentes, pro Bibunt. Vetus interpres maluit cum ἐν ἐρήμῳ connectere. vt sit hæc sententia, Fuisse (id est versatum esse) Iohannem in deserto, vbi baptizaret & prædicaret. Sed repugnat verborum serieş vt hic locus legitur. Dicendum enim fuisset, ἐγένετο Ἰωάννης ἐν ἐρήμῳ βαπτίζων, vt paulo pòst, nempe versiculo 13. Sicut etiam legitur in vetustissimo meo exemplari, & apud Syrum interpretem. *Ad remissionem*, εἰς ἄφεσιν. vel, In remissionem. Sed IN præpositio præparationem significat, non effectum, inquit Erasmus. At ego (quod veterum pace dixerim) non puto resipiscentiam posse à remissione peccatorum separari, nec quod ad finem & efficaciam attinet alium fuisse Baptismum à Iohanne administratum arbitror, quàm eum qui est à Christo Ecclesiæ demandatus. Quòd autem Erasmus subiungit, Iohannem prius baptizasse, deinde prædicasse Baptismum, eiusmodi est vt ne refutatione quidem videatur indigere. Quid enim? quum diceret Iohannes, Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cælorum: non docebat quos erat baptizaturus? Imò verò nisi prius docuisset in quem finem baptizaret, quis tandem ad eius baptismum accessisset? Certè quum sacramenta sint σφραγῖδες necesse est vt præat doctrina quàm obsignent. Neque est cur Catabaptistæ hęc arripiant aduersus pędobaptismū, quum hîc negotium Iohāni fuerit cum adultis: ac ne tum quidem quum infantes baptizantur, verbum à signo separetur in Ecclesia Dei. Iohannem verò etiam post baptismi administrationem consueuisse de vero illius vsu differere, ex versu 8 apparet.

Mat.3.5

5 Καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται· καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

5 ‖Et exibat ad eū tota Iudææ regio ac Ierosolymitæ: & baptizabantur ⁘ omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata sua.

5 *Et egrediebatur ad eum omnis Iudææ regio, & Ierosolymitæ vniuersi: & baptizabantur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua.*

Leu.11.22

6 Ἦν δὲ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.

6 Induebatur autem Iohannes pilis camelorum, & zona coriacea circa lumbos suos:‖ & edebat locustas & mel syuestre.

6 *Et erat Iohannes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius: & locustas & mel syluestre edebat.*

Mat.3.12 luc.3.16 ioh.1.27

7 Καὶ ἐκήρυσσε, λέγων, Ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.

7 ‖Et prædicabat, dicens, ⁘ Venit ponè me ⁘ qui validior me est, cuius non sum ⁘ dignus qui ⁘ incuruatus soluam corrigiam solearum.

7 *Et prædicabat, dicens, Veniet fortior me post me, cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam calceamentorum eius.*

Act.1.5.& 2.4, & 11.10.& 19.4

8 Ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

8 ‖Ego ⁘ quidem ⁘ baptizaui vos ⁘ aqua: ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.

8 *Ego baptizaui vos aqua, ille verò baptizabit vos Spiritu sancto.*

Mat.3.14 luc.3.22 ioh.1.33

9 Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰορδάνην.

9 ‖Et factum est diebus illis, venit Iesus à Nazareth ⁘ *vrbe* Galilææ, & baptizatus est ⁘ in Iordane à Iohanne.

9 *Et factum est in diebus illis, venit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Iohanne in Iordane.*

10 Καὶ εὐθέως ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καταβαῖνον ἐπ' αὐτόν.

10 ⁘ Et statim ascendēs ex aqua vidit ⁘ findi cælos, & Spiritum tanquam columbam descendere ⁘ super eum.

10 *Et statim ascendens de aqua, vidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam, descendentem & manentem in ipso.*

5 *Omnes*, πάντες. In quodam codice non scribitur πάντες, hoc loco, sed post Ἱεροσολυμῖται, in membro præcedente, & fortasse rectius, sicut etiam legit Vetus interpres, & in illo meo vetustissimo codice legitur, vt & apud Syrum interpretem.

7 *Venit*, ἔρχεται. Hoc tā in præsenti quàm in futuro accipi potest, vt alibi diximus: sed præsentis significatio magis conuenit: vt Christum intelligas iam fuisse in via: & Venisse pro Adesse positum. *Qui valid. me est*, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expressit Erasmus, à Vetere interprete pretermissum. *Dignus*, ἱκανὸς, Vide Mat. 3.11. Eras. *Idoneus*, id est ἐπιτήδειος. *Incuruatus*, κύψας. Vulg. & Eras. *Procumbens*: id est προσπεσών. Voluit enim Euangelista infimi serui conditionem significare. Deesse tamen comperimus hoc participium in vno manuscr. & in vetustiss. nostro codice.

8 *Quidem*, μὲν. Hanc particulam à Vetere interprete intempestiuè pretermissam in antithesi, rectè Erasmus restituit: quanquam animaduertimus illam in vno vetere exemplari non adscribi. *Baptizaui*, ἐβάπτισα. In vno codice, sicut apud Matthęum & Lucā, legitur βαπτίζω: quod indicat in media actione hęc esse dicta à Iohanne, vt totam Baptismi vim doceret à Christo manare, qui interius baptizat. i. vt rem ipsam à signo distingueret. Syrus tamen interpres legit in pręterito, ita vt significetur Iohannes huiusmodi conciones post administratum Baptismum habere consueuisse, ne quis in externo baptismi ritu, siue, vt loquuti sunt postea Scholastici, in opere operato subsisteret. *Aqua*, ἐν ὕδατι. De pleonasmo præpositionis ἐν, alibi diximus: qui quidem notandus est hoc loco, ne quis prorsus imperitus, In aqua pro Intra aquam accipiat: cuiusmodi ineptiis pleni sunt Sophistarum libri.

9 [*Vrbe*] *Galilææ*, Γαλιλαίας. Suppleui quod deerat constructioni. Est autem hoc additum non discriminis alicuius causa, (sicut in vrbe Cana factum est Ioh.2.1) sed ad situm vrbis exprimendum. Hoc verò pertinet non modò ad fidem faciendam historiæ, sed etiam ad intelligendum cur Iesus diceretur Nazarenus & Galilæus per contumeliam, vt eum vocabat Iulianus ille apostata, Iudæos sequutus, quorum fit mentio Ioh.7.52. *In Iordane*, εἰς τὸν Ἰορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν sępe iam diximus. Demosth. περὶ στεφ. Τοσούτῳ ἀμείνων πολίτης γέγονα εἰς αὐτὰ ταῦτα ἃ λέγω, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις, id est, tanto in his rebus quas dico pręstantior ciuis fui.

10 *Et statim ascendens*, καὶ εὐθέως ἀναβαίνων. Videlicet Iohannes. Descenderat enim cum Iesu in aquam, vt Philippus cum Eunucho, Act.8.v.38. Erasmus, *Et statim quū ascenderet*. Existimauit enim ἀναβαίνων pro ἀναβαίνοντος positum, ad Iesum posse referri: verbum autem εἶδε, ad Iohannē: quum ipsa ratio constructionis declaret participium esse cum verbo coniungendum, vt vtrunque ad eandem personam pertineat. Etsi ergo videtur mollior verborum syntaxis si de Iesu hæc omnia accipias: (quum pręsertim vox illa cælestis ad eum dirigatur, vt quidem hîc refertur à Marco) tamen quum ipsius potissimùm Iohannis causa sit editum hoc signum, vt apparet

Ioh.1.33,& 34, (quam etiam ob causam Matthæum opinor hæc ita describere, vt Pater è cælo Iohannem & circunstantes potius quàm Filium ipsum videatur compellare) non dubito quin relatiuum quod subauditur, ad Iohannem pertineat, qui hæc dicatur vidisse. Ac, ne longius abeamus, similem in relatiuo amphiboliam reperies infrà 2.14, vbi αὐτὸς, quod ante verbum ἐξῆλθε subauditur, non refertur ad paralyticum, cuius mentio proximè facta illic erat, sed ad Iesum, ab octauo vsque versiculo repetitum. Simile exemplum extat infrà 11.6 & 7, vbi quum tria hæc verba εἶπον, ἀφῆκαν, ἤγαγον, ita connectantur vt ad eandem personam omnino videantur pertinere: apparet tamen εἶπον & ἤγαγον, de discipulis dici, ἀφῆκαν verò de iis qui discipulos interpellarēt. Postremò (vt ad rem redeam) aduerbium εὐθέως ex Matthæo didici non esse cum verbo εἶδε, sed cum participio ἀναβαίνων coniungendum, vt etiam conuerti potuerit, εὐθέως ἀναβαίνων, pro εὐθέως ἀνέβη, simulac ascendisset: id est ἅμα τῷ ἀναβῆναι. *Findi*, σχιζομένους. Participium positum est loco verbi, Atticorum more. In quodam exemplari scriptum erat ἀνεῳγμένους, i. Apertos, sicut conuertit Vetus interpres, & in vetustissimo nostro codice legitur. *Super eum*, ἐπ' αὐτόν. In quodā codice scriptum reperimus ἐπ' αὐτῷ, constructione magis vsitata: nisi fortassis quartum casum ideo vsurpauit quòd significetur motus ad locum. Cæterùm quod apud Veterem interpretem additur Et manentem, καὶ μένον additum videtur ex Iohanne, 1.33.

Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.	11	Et vox extitit è cælis, Tu es Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco.	11	*Et vox facta est de cælis, Tu es Filius meus dilectus, in te complacui.*	
Καὶ εὐθὺς τὸ Πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον.	12	Satímque Spiritus eū expellit in desertum.	12	*Et statim Spiritus expulit eum in desertum.*	Mat.4.1 luc.4.1
Καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων· καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ.	13	Et fuit illic in deserto dies quadraginta, tentante eum Satana: erátque cum feris: & Angeli ministrabant ei.	13	*Et erat in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tentabatur à Satana: erátque cum bestiis: & Angeli ministrabant illi.*	
Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ·	14	Postquam autem traditus fuit Iohannes in custodiam, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:	14	*Postquam autem traditus est Iohannes, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:*	Mat.4.12 luc.4.14 ioh.4.43
Καὶ λέγων, Ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.	15	Et dicēs, Impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei: resipiscite, & credite Euangelio.	15	*Et dicens, Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnū Dei: & pœnitemini, & credite Euangelio.*	
Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ, (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)	16	Ambulans autem apud mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores)	16	*Et præteriens secus mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, mittētes retia in mare, (erant enim piscatores)*	Mat.4.18 luc.5.2
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε	17	Et dixit eis Iesus, Sequimini	17	*Et dixit eis Iesus, Venite*	

11 *In quo*, ἐν ᾧ. Vulg. *In te*, ἐν σοὶ, quæ lectio videtur melius conuenire, vt vitetur mutatio personæ, quantumuis apud Hebræos frequens. Certè ita quoque scriptum reperi in tribus vetustis exemplaribus, & in illo meo vetustissimo, vt etiam vertit Syrus interpres. Cur autem εὐδόκησα verterimus *Acquiesco*, diximus Matth.3.17.

12 *Spiritus*, τὸ Πνεῦμα. In quodam exemplari manuscr. & meo vetustissimo additur ἅγιον, sanctus, quod vocabulū magnam lucem affert huic loco. Nam ne illud quidem quod additur apud Matthæum, subductum fuisse à Spiritu vt tentaretur à diabolo, satis videtur omnem amphiboliam tollere, quum apud Hebręos sæpe antecedens relatiui loco repetatur, vt Psal.48.1. nec regula illa Didymi sit perpetua quæ tradit πνεύματος appellatione Spiritum sanctum intelligi, quoties illi præponitur articulus, vt liquet ex Ioh.3.8, & aliis locis. *Expellit*, ἐκβάλλει. Vallæ visa est hæc expositio paulo durior. Et certè constat τὸ ἐκβάλλειν interdum idem valere atque τὸ ἐξάγειν καὶ ἐκπέμπειν, vt Mat. 12.35, Ioh. 10.4. Quod etiam declarat verbum אפק [appik] quo hîc vtitur Syrus interpres: vt & Matthæus in hac historia, verbo ἀνάγεσθαι & Lucas ἄγεσθαι. Itaque sunt qui Emittendi verbo vtātur, & hoc putent repręsentari veritatem cuius typus fuit caper ille emissarius, cuius fit mentio Num.16. quod mihi quidem argutum potius quàm solidum videtur. Sed hoc verbo potius videtur notari repentina quędam mutatio, qua Christus, qui adhuc inter homines tanquam plebeius & priuatus vixerat, quasi noua quadam persona induitur, & cęlesti planè ratione non modò proximę luctæ, sed etiam toti suo muneri pręparatur. Non est igitur hoc verbum accipiendum quasi fuerit inuitus, & reluctans extrusus, sed vt diuinę potius virtutis in ipso corporaliter habitantis motu & impulsu ad tempus ex hominum conspectu abreptus: ídque nostra causa: vt nobis sanctificatus, Diabolum superaret.

13 *Fuit*, ἦν. Vulgata & Erasmus, *Erat*. Mihi verò videtur huic loco melius conuenire significatio aoristi posterioris. *In deserto*, ἐν τῇ ἐρήμῳ. Hęc addere non fuit necesse, quum præcedat relatiuum ἐκεῖ. Itaque comperimus vetustos codices hîc variare, quum in vno hæc desint, quemadmodum etiam in editione Vulgata: in altero verò ἐκεῖ non esset adscriptum. *Dies quadrag.* τεσσαράκοντα ἡμέρας. Addit Vulgata, *Et quadraginta noctibus*, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας: quod in vno etiam vetere exemplari scriptum legimus. *Tentante*, πειραζόμενος. Hoc participium ita conuertendum fuit, tum quòd à Latinis rarò vsurpetur præsentis temporis passiuum participium: tum verò quia verbum ἦν non sic cohæret cum πειραζόμενος, vt pro præterito imperfecto ἐπειράζετο ponatur, vt suprà versu 6. imò verò significatur, in eo deserto tentatum fuisse Christum in quo quadraginta dies & quadraginta noctes sit versatus. *Feris*, θηρίων. Θηρίον apud Gręcos non minus latè patet quàm bestia apud Latinos: sed pro feris bestiis hîc accipitur, quæ in desertis illis versantur. Itaque Erasmi versionem sum sequutus.

14 *Postquam traditus esset*, μετὰ τὸ παραδοθῆναι, in custodiam videlicet: vt diximus suprà Mat.4.12. Vsurpari autem hoc vocabulum sæpe cum ellipsi, quæ pro ratione eius de quo agitur supplenda sit, vel illud exemplum docet Demosthenis κατὰ Νεαίρας, Προὐκαλεσάμην παραδοῦναι τὰς θεραπαίνας: id est, Postulaui vt ancillas traderet, nimirum ad quęstionem habendam.

15 *Euangelio*, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Prępositio ἐν hoc loco abundat, nisi malimus existimare ἐν pro εἰς positum esse: sicut Credere Deo, & Credere in Deum dicunt Theologi.

16 *Ambulans*, περιπατῶν. In duobus exemplaribus, & meo vetustissimo legitur παράγων, id est, pręteriens: quod sequitur etiam Vetus interpres. *Rete*, ἀμφίβληστρον. Vulgata, *retia*, τὰ δίκτυα, vt legitur in meo vetustissimo exemplari. Sed inter ista nihil interest. Vide Marci 4.vers.18.

17 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. i. ἀκολουθεῖτέ μοι, vt rectè

conuertit Erasmus. *Vt sitis*, γενέσθαι. Γίγνεσθαι accipio pro εἶναι: id est esse, potius quàm pro fieri, vel effici. Sic Homerus Deos vocat αἰειγενέτας: id est qui sint semper. Ita verò construitur verbum ποιεῖν apud Græcos: quum Latini per subiunctiuum hoc efferant cum VT particulâ. Dicunt enim Faciam vt sitis. Galli phrasin Græcam sequuntur, *ie vous feray estre*. Sic Demosthenes περὶ στεφ. Τοῦτο τὸ ψήφισμα τὸν τότε τῇ πόλει περιστάντα κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν.

ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

18 Καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

19 Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα·

20 Καὶ εὐθέως ἐκάλεσεν αὐτούς· καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα αὐτῶν Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ.

Mat.4.23 luc.4.31

21 Καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναούμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς συναγωγήν, ἐδίδασκε.

Mat.7.28 luc.4.32

22 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

Luc.4.32

23 Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε,

24 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

Tragica plane vox. Ea exclamatio illis [illegible]

25 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ.

26 Καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.

---

me, & faciam ¨ vt sitis piscatores hominum.

18 Et *ipsi* statim omissis retibus suis, sequuti sunt eum.

19 Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio ¨ sarciebant retia:

20 Statimque vocauit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenariis, ¨ sequuti sunt eum.

21 ‖ Et ingrediūtur Capernaū: statímque ¨ sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

22 ‖ Et percellebantur super doctrina eius. docebat enim eos vt auctoritatem habens, & non vt Scribæ.

23 ‖ Erat autē in synagoga eorum quidam ¨ in quo erat spiritus impurus: qui exclamauit,

24 Dicens, ¨ Ah, quid nobis tecum Iesu ¨ Nazarene? venisti vt perderes nos? ¨ noui te quis sis, ¨ *nimirum* Sanctus ille Dei.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo.

26 Tunc, ¨ quum discerpsisset eū spiritus impurus, & clamasset voce magna, exiit ex eo.

---

post me, & faciam vos fieri piscatores hominum.

18 *Et protinus relictis retibus, sequuti sunt eum.*

19 *Et progressus inde pusillum, vidit Iacobum Zebedæi & Iohannem fratrem eius, & ipsos componentes retia in naui:*

20 *Et statim vocauit illos: & relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenariis, sequuti sunt eum.*

21 *Et ingrediuntur Capharnaum: & statim sabbathis ingressus in synagogam, docebat eos.*

22 *Et stupebant super doctrina eius. erat enim docens eos quasi potestatem habens, & non sicut Scribæ.*

23 *Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo, & exclamauit,*

24 *Dicens, Quid nobis & tibi, Iesu Nazarene? venisti perdere nos? Scio quis sis, Sanctus Dei.*

25 *Et cōminatus est ei Iesus, dicens, Obmutesce, & exi de homine.*

26 *Et discerpens eum spiritus immundus, & exclamans voce magna, exiit ab eo.*

---

19 *Sarciebant*, καταρτίζοντας. Ad verbum, *Redintegrantes*. nam ἄρτιον dicitur quod perfectum est & integrum, quum alioquin ex multis partibus constet. Vnde etiam factum vt pro coagmentare & componere accipiatur Rom.9.22. & pro complere, & omnibus suis numeris absolutum reddere, vt nihil desit aut redundet: vt 2.Tim.3.17. Vulgata, *Componentes*. Erasmus, *Reconcinnabant*.

20 *Sequuti sunt eum*, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. Id est ἠκολούθησαν αὐτῷ: quod etiam scriptum inueni in meo vetustiss. & alio præterea manuscr. exemplari.

21 *Et ingrediuntur*, καὶ εἰσπορεύονται. In quodam exemplari legi καὶ εἰσπορεύεται, *tunc ingreditur*. In meo autem vetustiss. καὶ εἰσεπορεύοντο, & ingressi sunt Capernaum. quæ lectio maximè congruit. Et paulo pòst pro εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν, legi in vno exēplari ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, docebat in synagoga, εἰς pro ἐν posita, absque participio εἰσελθὼν, vt etiā legit Syrus interpres. Item in proximo versiculo post ἐξεπλήσσοντο, additum erat πάντες, omnes. *Sabbatho*, τοῖς σάββασιν. Vulgata & Erasmus, *Sabbathis*. Sed satis apparet pluralem numerum positum pro singulari, vt diximus Matth.12.1, & Act.16.13. quæ permutatio videtur in Latino sermone obscurior.

23 *In quo erat spiritus impurus*, ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ. sic infrà 5. versus 2. id est, vt loquitur Lucas 4,35, habens Spiritum impurum: quo genere dicendi vtentes Græci dicunt ἐν ἐγκλήμασιν εἶναι: & Latini, in culpa esse. Sed tamen nimis obscura fuerit interpretatio si vertas ad verbum, *In spiritu immundo*, cum Vetere interprete: sicut vulgò dicimus, *estre en fiebure*, pro eo quod Latini dicunt, *Febre teneri*. Ideo Erasmus maluit interpretari, obnoxius spiritui: sensu ita expresso vt discedat à Græcis, à quibus studuimus propius abesse. Cęterùm quòd initio huius versiculi καὶ interpretati sumus *Autem*, nemo (opinor) reprehendet qui varium huius particulæ vsum in sacris scriptoribus obseruarit. Itaque in hoc eodem versiculo eiusdem particulæ loco substituimus prouocabulum, vt melius cohæreret oratio.

24 *Ah*, ἔα. vel *Hem*. quæ particulę conueniunt exclamationi, partim à dolore, partim à rei nouitate proficiscenti. Ad verbum, Sine, παρὰ τὸ ἐᾶν: sed multa verba in aduerbia degenerant, vt ἄγε, ἄπαγε, & pleraque eiusmodi. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque Syrus interpres. Valla legit, εἶα. *Nazarene*, Ναζαρηνέ. Alibi Ναζωραῖος dicitur Iesus nomine gentili, à Nazareth Galilææ ciuitate & patria Mariæ, in quam se receperat Ioseph: vnde factum vt (sicut prædictum erat) Nazarenus sit Christus vocatus, Matth.2.13. Cōsideranda est igitur fraus Satanæ, qui quum illum sciret esse natum in Bethleem, vt Prophetę prędixerant de Messia, & Sanctum illum Domini esse fateretur, populi tamen errorem fouebat, ne Christum, quem sciebant omnes in Bethleem nasciturum ex familia Dauid, (Matth.2.5.) pro Messia haberent. Neque Satanam fefellit hæc expectatio, vt apparet Iohan. 7.42. *Noui te quis sis*, οἶδά σε τίς εἶ. Hellenismus, pro, Noui quis tu sis. Sic Terentius in And. *Obserua filium quid agat*. In quodam codice legitur οἴδαμεν, scimus. [*Nimirum*] *Sanctus ille Dei*, ὁ ἅγιος. Particula NIMIRVM rectè addita est ab Erasmo ad leniendam transitionem. Simile dicendi genus extat Matthæi 19.17. Alludit autem Satan ad nomen illud quod Pontificis maximi tiarę inscriptum erat, vt scriptum est Exod.28.36.

26 *Quum discerpsisset*, σπαράξαν. Vide infrà capite 9.20. Sic autem hoc fieri voluit Dominus, vt verè non ipsum hominem, sed dæmonem per hominem verè dęmoniacum esse loquutum: ac proinde de hoc miraculo cunctis constaret.

27 Καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς, λέγοντας, Τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ᾽ ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

28 Ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.

29 Καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου, μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

30 Ἡ δὲ πενθερὰ Σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα· καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς.

31 Καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτήν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

32 Ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους.

33 Καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν.

34 Καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις· καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν.

35 Καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο.

36 Καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ Σίμων

27 Et expauerunt omnes, ¨ ita vt mutuò quærerent inter se, dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc, quòd ¨ per potestatem imperat etiam spiritibus impuris, & ¨ auscultant ei?

28 Peruenit autē fama eius statim in totam regionem ¨ circumiacentem Galilææ.

29 ‖Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manu eius: & dimisit eam febris statim, & ministrauit eis.

32 Quum autem serum *diei* esset, ¨ occidente sole, adducebāt ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et vrbs ¨ tota coacta erat ad ostium.

34 Et sanauit multos malè affectos variis morbis: & dæmonia multa ¨ eiecit, & non ¨ sinebat loqui dæmonia ¨ quòd ipsum nossent.

35 Et ¨ mane, valde multa nocte quum surrexisset exiit, & abiit in desertum locum, & illic precabatur.

36 Et ¨ prosequuti sūt eū Simon

27 *Et mirati sunt omnes: ita vt conquirerent inter se, dicentes, Quidnam est hoc? quænam doctrina hæc noua, quia in potestate & spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?*

28 *Et processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ.*

29 *Et protinus egredientes de synagoga, venerunt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.*

Matt. 8.14 luc. 4.38.

30 *Decumbebat autem socrus Simonis febricitans: & statim dicunt ei de illa.*

31 *Et accedens eleuauit eam, apprehensa manu eius: & continuò dimisit eam febris, & ministrabat eis.*

32 *Vespere autem facto, quum occidisset sol, afferebant ad eum omnes malè habentes, & dæmonia habentes.*

33 *Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuam.*

34 *Et curauit multos qui vexabantur variis languoribus: & dæmonia multa eiiciebat, & non sinebat ea loqui quoniam sciebant eum.*

35 *Et diluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum: ibique orabat.*

36 *Et prosequut⁹ est eū Simō*

---

27 *Ita vt mutuò quærerent inter se,* ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς. Conquirendi verbum (quo vsus est post Veterem interpretem Erasmus) Latinis significat diligenter aliquid inuestigare. συζητεῖν autem hoc loco est hominum attonitorum, qui mutuò sese rogitant & interpellant. Sed in συζητήσει vtraque pars interdum idem quærit, interdum quod alius oppugnat, alter tuetur: vnde factum vt συζητεῖν interdum vertamus altercari. *Quòd,* ὅτι. Sic etiam hæc particula accipitur infrà cap. 4.41, & 6.2. Vulgata & Erasmus, *Quia,* barbarè. *Per potestatem,* κατ᾽ ἐξουσίαν. Cicero 6. in Verr. *Non per præstigias, sed palàm per potestatem vno imperio ostiatim totum oppidum compilarit.* Id est pro suo iure & auctoritate, seu pro imperio, vt loquitur Terentius. Alioquin ἐξουσίαν fere solemus interpretari auctoritatem, & δύναμιν potestatem. Vetus interpres vertit, In potestate: id est (vt sæpe alibi scriptum reperitur) ἐν ἐξουσίᾳ. Nam κατὰ hoc loco est nota causalis: velut etiam quum dicunt Græci κατὰ τύχην, id est (vt vernaculo sermone loquuntur) *par fortune.* Erasmus, *Cum auctoritate:* id est μετ᾽ ἐξουσίας, vt Act. 26.12. *Auscultant,* ὑπακούουσιν. Vulgata & Erasmus, *Obediunt:* id est πείθονται.

28 *Circumiacentem Galilææ,* περίχωρον τῆς Γαλιλαίας. Vulgata, *Regionem Galilææ:* id est, χώραν τῆς Γαλιλαίας: quum tamen subaudiatur γῆν ante περίχωρον: & ita dicatur fama Iesu non modò per totam Galilæam, sed etiam per vicinas regiones sparsa.

32 *Occidente sole,* ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Ad verbum, *Quum occideret sol.* Sed noluimus repetere particulam *Quum.* Dicuntur autem δύεσθαι & καταδύεσθαι quæ aquam subeunt: vt appareat hoc dicendi genus profectum ex vulgi opinione, qui solem mergi putabat Oceano: sicut ex alio non minus inepto errore, in vernaculo nostro sermone dicimus, solem, quum occidit, ire cubitum, & occidentem solem appellamus cubantem. Vulgata & Erasmus, *Quum occidisset,* significatione aoristi posterioris: quum optimus Marci interpres Lucas 4.40, vtatur participio præsenti, δύνοντος. quanquam quod ad rem ipsam attinet, aut nullum, aut paruum est discrimen. Significatur enim in genere, extremum diem, adducendis ægrotis datum fuisse, quoniam videlicet tunc desinebat Sabbatum, quo durante plerique nefas esse putabant ægrotis sanandis operam dare.

33 *Tota,* ὅλη. Vulgata, *Omnis:* id est πᾶσα. quod rectè mutauit Erasmus, ne omnes ciuitates concurrisse intelligas. Interdum tamen τὸ πᾶν etiam in quantitate discreta vsurpari constat, vt infrà cap. 2.13.

34 *Eiecit,* ἐξέβαλε. Vulgata & Erasmus, *Eiiciebat:* id est ἐξέβαλλε. Sed illud melius conuenit, quia mollius cum superiore verbo cohæret. *Sinebat,* ἤφιε. Ità habent omnia exemplaria, quum potius dici soleat ἀφίει. Puto igitur aoristum secundum esse ab ἵω τὸ πέμπω. Sic infrà capite 11.16. *Quòd ipsum nossent,* ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν. Possent hęc ita explicari, vt nō sit passus eos dicere, sibi cognitum esse Iesum: vel, (vt etiam vertit Syrus interpres) non passum omnino loqui, ídque propterea quòd ipsum sciebant esse Messiam. Nam quatuor codices addunt Χριστὸν εἶναι, sicut scribit Lucas, 4.41. Causa autē huius interdicti est (si credimus Erasmo) ne id ante tempus effutirent. Ego verò aliam potius rationem esse puto, quòd videlicet diaboli munus non sit prædicare Euangelium. Quamobrem etiam Paulus ægrè fert Pythonis testimonium, Actorum 16. versu 18.

35 *Manè, valde multa nocte,* πρωῒ ἔννυχον λίαν. Vulgata, *Diluculo valde:* prętermisso aduerbio ἔννυχον, vel ἔννυχα, vt legimus in tribus vetustis codicibus, quo significatur tempus adhuc veluti intra noctem latēs. Nos verò quum hoc exprimere altero vocabulo Latino non possemus, necessariò recessimus à Græcis. Erasmus pro λίαν vertit adhuc, id est ἔτι.

36 *Et prosequuti sunt,* καὶ κατεδίωξαν: videlicet velut fugientem, vt sæpe solebat ad precandum solitudinem captare. Vulgata & Erasmus legerunt κατεδίωξεν, singulari numero, sicut in duobus vetustis codicibus scriptum legimus.

καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.

37 Καὶ εὑρόντες αὐτὸν, λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι πάντες ζητοῦσί σε.

38 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα κἀκεῖ κηρύξω. εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα.

39 Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων.

40 Matt.8. luc.5.12 Καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτὸν, καὶ λέγων αὐτῷ, Ὅτι ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

41 Ὁ δὲ Ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Θέλω· καθαρίσθητι.

42 Καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη.

43 Καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν·

44 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ Leu.14.4 σου ἃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

45 Luc.5.18 Ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πόλιν εἰσελθεῖν· ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ δι' ἡμερῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι.

& qui cum ipso erant.

37 Et quum inueniſſent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.

38 Tunc dicit eis, ⁘ Eamus in ⁘ contigua ⁘ oppidula, vt & illic prædicem. ⁘ ad hoc enim ⁘ ſum egreſſus.

39 Et prædicabat in ſynagogis eorum in tota Galilæa: & dæmonia eiiciebat.

40 ‖ Venítque ad eum leproſus precās eum, eíque ad genua accidens, ac dicēs ei, ⁘ Si velis, potes me purgare.

41 Ieſus autem commiſeratione intima commotus, extenſa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo: purgator.

42 Et ⁘ quum *hæc* dixiſſet, ſtatim abiit ab eo lepra, & purgatus fuit.

43 Et grauiter interminatus ei *Ieſus*, ſtatim ⁘ ablegauit eum:

44 Dixítque ei, Vide ⁘ *vt* nemini quicquam dicas: ſed abi, oſtende te ipſum ⁘ ſacerdoti, & offer ⁘ pro purgatione tui quæ ‖ imperauit Moſes, vt hoc ſit eis teſtimonio.

45 ‖ Ille verò egreſſus cœpit prædicare multa, & ⁘ rem ⁘ diuulgare, ita vt iam ⁘ non poſſet Ieſus manifeſtè introire in ciuitatē: ſed foris in deſertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.

CAP. II.

1 ET rurſus intrauit Capernaū ⁘ interiectis *aliquot* diebus, & auditum eſt eum ⁘ domi eſſe.

& qui cum illo erant.

37 *Et quum inueniſſent eum dixerunt ei, Quia omnes quærunt te.*

38 *Et ait illis, Eamus in proximos vicos & ciuitates, vt & ibi prædicem. ad hoc enim veni.*

39 *Et erat prædicās in ſynagogis eorum, & in omni Galilæa: & dæmonia eiiciens.*

40 *Et venit ad eum leproſus deprecans eum, & genuflexo dicit ei, Si vis, potes me mundare.*

41 *Ieſus autem miſertus eius extēdit manum ſuam, & tangens eum, ait illi, Volo: mundare.*

42 *Et quum dixiſſet, ſtatim diſceſſit ab eo lepra, & mundatus eſt.*

43 *Et comminatus eſt ei, ſtatímque eiecit illum:*

44 *Et dicit ei, Vide nemini dixeris: ſed vade, oſtende te principi Sacerdotum, & offer pro emundatione tua quæ præcepit Moyſes, in teſtimonium illis.*

45 *At ille egreſſus cœpit prædicare & diffamare ſermonem: ita vt iam non poſſet manifeſtè introire in ciuitatem, ſed foris in deſertis locis eſſet: & conueniebāt ad eum vndique.*

CAP. II.

1 *ET iterum intrauit Capharnaum poſt dies, & auditum eſt quòd in domo eſſet.*

---

38 *Eamus*, ἄγωμεν. Syrus interpres legit ἄγετε, *Ite*, ſed perperam omnino. *Contigua*, τὰς ἐχομένας: id eſt (vt vertit Vulgata & Eraſmus) proxima: παρὰ τὸ ἔχεσθαι, quod hærere & quaſi affixum eſſe ſignificat. Legimus autem in vno codice, ἄγωμεν ἀλλαχοῦ εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, Eamus aliò in contigua oppidula. *Oppidula*, κωμοπόλεις. Ita vocat compoſito nomine quæ neque merentur duntaxat vici nomen, neque etiam dici poſſunt vrbes, quòd non ſint mœnibus cinctæ: ideóque vſi ſumus diminutiuo quo vtcunque id explicaretur. Nā pagi nomen latius patere exiſtimo. Hebræi פרזים [*perazim*,] Galli *bourgades* appellant. Scribitur autem in ſecundo exemplari εἰς τὰς ἐγγὺς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις: id eſt, in propinquos vicos & ciuitates: quam lectionem ſequutus eſt Vetus noſter, itémque Syrus interpres. *Ad hoc*, εἰς τοῦτο. Poſita eſt εἰς ἀντὶ τῆς πρός: id eſt IN pro AD. Sic Columel.lib.7. cap.8, Sub vmbra, inquit, cratibus in hoc factis: id eſt, ad eum vſum. *Egreſſus ſum*, ἐξελήλυθα. In manuſcr. codice, legi ἐλήλυθα, id eſt Veni: & ita Vetus interpres, & Syrus quoque conuerterunt. Lucas autem habet cap.4.43, ἀπέσταλμαι, Miſſus ſum: ne quis iſtam egreſſionem de eo accipiat quòd egreſſus ex vrbe in deſertum ſeceſſerat.

40 *Si velis*, ὅτι ἐὰν θέλῃς. Ad verbū, *Quòd ſi velis*. Particula ὅτι (vt alibi infinitis locis) abundat. Sed eius loco ſcriptum erat in quodam exemplari, Κύριε, Domine.

42 *Quū* [*hæc*] *dixiſſet*, εἰπόντος αὐτοῦ. Hæc deſunt in vetuſtis duobus exempl. & in Syra interpretatione non extant.

43 *Ablegauit*, ἐξέβαλεν. Eiiciendi verbum, quo vſus eſt Vetus interpres, non quadrat: & tamen videtur aliquid amplius ſignificare Euangeliſta quàm declaret verbum Emittere: quod vſurpat Eraſmus, quia additur interminatio.

44 [*Vt*] *nemini*, μηδενὶ Subauditur particula ἵνα, quam expreſſi. Quòd autem negationes duas adſcriptas habemus, Atticorum moris eſt, apud quos duę negationes fortius negant. *Sacerdoti*, τῷ ἱερεῖ. Vulgata, *Principi Sacerdotum*: id eſt Ἀρχιερεῖ. Nec video cur ita conuerterit Vetus interpres, niſi fortaſſis quòd addatur articulus. Sed liquet ex Leuit.13.2. non modò penes ipſum ſummum Pontificem, ſed etiam penes omnes ex Aaronis poſteritate Sacerdotes fuiſſe iudicium de lepra. Itaque articulus hoc loco non ponitur διακριτικῶς, ſed potius (vt ex Magentino Budæus obſeruauit) ἰσοδυναμεῖ τῷ προσδιορισμῷ τῷ καθόλου: veluti ſi de tota hominis ſpecie loquens dicas ὁ ἄνθρωπος. Syrus interpres optimè legit numero plurali לכהנא [*lecahane*] Sacerdotibus. *Pro*, περὶ: id eſt ὑπὲρ, vt annotauimus Matt.9.36, & 26.28.

45 *Rem*, τὸν λόγον. Ad verbum, ſermonem. Sed Hebraiſmus eſt, de quo iam ſæpe diximus. *Diuulgare*, διαφημίζειν. Vulgata, *Diffamare*. Sed hoc verbum à Latinis ſemper in vitio ponitur. *Non poſſet*, μὴ δύνασθαι. Intellige tantam turbam fuiſſe vt periculum ſæpe incurrerit ne elideretur: & paratam idcirco nauiculam habere ipſum oportuerit, vt explicatur infrà cap.3.9. *Ieſus*, αὐτόν. Ad verbum, *Ipſe*. Sed quum hoc ita Grecè ſcriptum ſit vt dubitare poſſis an ad purgatum leproſum, an verò ad Ieſum pertineat, rectè Eraſmus (quem ſequuti ſumus) pro relatiuo ipſum antecedens poſuit.

IN CAPVT II.

1 *Interiectis* [*aliquot*] *diebus*, δι' ἡμερῶν. Sic Lucas Act. 24.17, δι' ἐτῶν πλειόνων, pluribus autem annis interiectis.

Vulg. *Post dies.* Eras. *Post aliquot dies.* id est μεθ' ἡμέρας, quo modo etiam loquitur Marcus noster infrà cap. 9.2, & 14.58, sed addito dierum numero. Paulus quoque hoc dicẽdi genus (id est præpositionem διὰ pro μετὰ) vsurpat Galat. 2.1. & Matthæus 26.61, sed expresso certo dierũ numero: quũ tamen absolutè dicant διὰ πολλοῦ. id est, multo interiecto tempore. Sed & in veteribus Latinis codicibus testatur Erasmus se legisse scriptum *Post dies octo*, quãuis eam lectionem ipse non probet. Ego verò hoc dicendi genus puto ex Hebræorum idiomate profectum, qui ita solent dicere indefinitè מקץ ימים [*mikkets iamim*] vt Gẽ. 4.3. Ita enim exponi à Græcis מקץ [*mikkets*] ostendemus infrà cap. 8.31. Sed & Danielis 8, ver. vltimo, sic ponitur ימים [*iamim*] absolutè, pro Aliquot diebus. Addidimus autem particulam indefinitam ex Erasmo, & præpositionem διὰ vertimus per participium *Interiectis*: quòd eius significatio ita videatur hoc loco melius expressa quàm si vertas *Post*, id est μετά. vt vertit Syrus interpres: quanuis quod ad sensum attinet, etiamsi ita interpreteris, in sententia nihil immutetur. *Domi*, εἰς οἶκον. Ad verbum, in domo, id est ἐν οἴκῳ, vt etiam legimus in vno exemplari. Intelligit autem domum eam in qua cõmorari solebat. nam eam vrbem sibi delegerat, relicta Nazareth, vt scribitur Matth. 4.13.

---

2 Καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοὶ, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν· καὶ ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον.

3 Καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν, παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.

4 Καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν· καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον, ἐφ' ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο.

5 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ, Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

6 Ἦσαν δέ τινες τῶν Γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν,

7 Τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός;

8 Καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς, Τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

9 Τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν τῷ πα-

---

2 Statimque coacti sunt multi, *adeo* vt iam non caperent *eos* ne ea quidem *loca* quæ *erant* ad ostium: & loquebatur eis sermonem *Euangelij*.

3 Tunc venerunt ad eum ferẽtes paralyticum, qui à quatuor portabatur.

4 Et quum non possent ei appropinquare propter turbam, detexerũt tectũ *ædium* in quibus erat, eóque perfosso, *funibus* demiserunt grabatum in quo paralyticus iacebat.

5 Quum autẽ vidisset Iesus fidem eorũ, dixit paralytico, Fili, remissa sunt tibi peccata tua.

6 Erant autem illic quidã ex Scribis sedentes, & ratiocinantes in cordibus suis,

7 Quid iste ita loquitur blasphemias? quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

8 Et quum statim cognouisset Iesus spiritu suo, eos ita ratiocinari apud se, dixit eis, Quid ista ratiocinamini in cordibus vestris?

9 Vtrum est facilius, dicere pa-

---

2 *Et conuenerunt multi, ita vt non caperet neque ad ianuam: & loquebatur eis verbum.*

3 *Et venerũt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.*

4 *Et quum non possent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum vbi erat, & patefacientes submiserunt grabatum in quo paralyticus iacebat.*

5 *Quum autem vidisset Iesus fidem illorum, ait paralytico, Fili, dimittuntur tibi peccata tua.*

6 *Erant autem illic quidam de Scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis.*

7 *Quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus?*

Esa. 43.15. Ioh. 14.4.

8 *Quo statim cognito Iesus spiritu suo quia sic cogitarent intra se, dicit illis, Quid ista cogitatis in cordibus vestris?*

9 *Quid est facilius, di-*

---

2 *Ne ea quidem*, μηδὲ τά. Vulgata, *Neque.* Erasmus, *Nec illa.* Sed particula μηδὲ in hoc dicendi genere id declarat quod Latinè, Ne quidem. [*Loca*] *quæ* [*erant*] *ad ostium*, τὰ πρὸς τὴν θύραν. Vulgata, *Ad ianuam*: omisso articulo τά. Sensus planus est, nempe nec domum ipsam, nec vestibulũ & loca vestibulo vicina capere potuisse multitudinem quę ad eum audiẽdum conuenerat. Itaque quod in vetere Latina interpretatione legitur Caperet, si de vestibulo intelligatur, eundem sensum habet. *Sermonem*, τὸν λόγον. Euangelii sermonem intelligit, quod expressi: nam ideo additur articulus. Nec enim mihi pleonasmus esse videtur.

3 *Venerunt*, ἔρχονται. Sic rectè vetus interpres, vt ex verbo sequente ἀπεστέγασαν apparet, quum alioqui in narrationibus sæpe præsens tempus non sine emphasi vsurpetur: vt etiam mox scribitur χαλῶσι pro ἐχάλασαν.

4 *Appropinquare*, προσεγγίσαι. In quodam codice scribitur, προσενέγκαι: id est Offerre, in ipsius videlicet cõspectum, vt explicat Lucas 5.19. Ita etiam conuertit Vetus interpres. *Propter turbam*, διὰ τὸν ὄχλον. Vulgata & Erasmus, *Præ turba*: id est, ἀπὸ vel ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Sic enim vsurpata est particula ἀπὸ Matth. 28.4, & Lucæ 22.45. *Detexerunt tectum*, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην. Ita expressit Erasmus in annotationibus paronomasiam, quæ non apparet, si cum Vetere interprete conuertas, *Nudauerunt tectum*: id est, ἐγύμνωσαν τὴν στέγην. [*Ædium*] *in quibus*, ὅπου. Vulg. ad verbũ, *Vbi erat*, nimium obscurè, quum Christus non esset in ipso tecto, sed in loco inferiore. Ita enim erant ædes constructæ (sicut alibi docuimus) vt superior pars esset plana. Ea igitur perfossa, demiserunt paralyticum in inferiorem locum in quo Iesus concionabatur: quòd perrumpere alioqui in ipsius conspectum non posset. *Eóque perfosso*, καὶ ἐξορύξαντες. Vulgata, *Et patefacientes*: id est, καὶ ἀνοίξαντες. Eras. *Perfossóque tecto.* [*Funibus*] *demiserunt*, χαλῶσι. Vulg. *Submiserunt.* Erasmus, quem sequor, vsus est periphrasi, vt vim Græci vocabuli exprimeret. Est autem præsens pro præterito, quæ enallage narrationibus conuenit, & Marco est familiaris. *Grabatum*, τὸν κράββατον. Ita vocant Latini propriè lectos viliores, in quibus meridiari solebant veteres, non autem vel accumbere ad mensam, vel nocte quiescere. Latini à Græcis hoc vocabulum mutuati sunt, sed correpta antepenultima, & penultima producta: vt in illo Martialis, Sed si nec focus est, nudi nec sponda grabati. Nam etiam in quibusdam Græcis exemplaribus scribitur κράβατον, in aliis rursum, κράββατον.

5 *Remissa sunt*, ἀφέωνται: id est ἀφεῖνται, vt post Herodianum interpretatur Budæus in Commentariis. Sed & accipi potest pro Remissa sunto, vel Remittuntur: tertia videlicet persona plurali coniũnctiui pro ἀφῶνται: quem modum Diomedes Mandatiuum vocat. vt ἀφέῃ pro ἀφῇ dicitur πλεονασμῷ τοῦ ε, Iliad. π, sicut disertè in eum locum scribit Eustathius: & ἀφέω pro ἀφῶ, vt idem scribit Odyss. τ. Itaque nulla causa erat cur Erasmus ab eo se deceptum quereretur, qui quærenti responderat conuerti posse Remittuntur. Vulgata, *Remittuntur*, id est, ἀφίονται, sicut in Aldino exemplari Herodoti in Euterpe legimus αἰτέονται, non αἰτέωνται.

6 *Ex Scribis*, γραμματέων. Syrus interpres addit καὶ Φαρισαίων, & *Pharisæis.* *Ratiocinantes*, διαλογιζόμενοι. Vulgata & Erasmus, *Cogitantes*, id est διανοούμενοι. Neque ignoro διαλογίζεσθαι sæpe pro διανοεῖσθαι poni, vt alibi diximus: sed tamen quum proprium verbum haberem, nolui synonymum quærere. Est autẽ διαλογίζεσθαι idem omnino quod Ratiocinari: id est, rationes secum vel cum aliquo subducere: vnde factũ vt pro Cogitare & Animo versare accipiatur. Nam qui secum aliquid in vtranque partem versat, duplicem quodammodo personam sustinet. Vide Matth. 21.25.

παραλυτικῷ, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι, καὶ ἆρόν σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει;

10 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας, (λέγει τῷ παραλυτικῷ)

11 Σοὶ λέγω, Ἔγειραι, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

12 Καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλθεν ἐναντίον πάντων· ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν Θεὸν, λέγοντας, Ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν.

Matth. 9. 9 / luc. 5. 27

13 Καὶ ἐξῆλθε πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς.

14 Καὶ παράγων εἶδε Λευῒν τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον· καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

15 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ἦσαν γὰρ πολλοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

16 Καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Τί ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει;

17 Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

1.Tim.1.13

18 Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύοντες· καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι;

ralytico, Remiſſa ſunt tibi peccata: an dicere, Surge, & tolle grabatum tuum, & ambula?

10 Vt autem ſciatis Filium hominis præditum eſſe poteſtate remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

11 Tibi "dico, ſurge, ac tolle grabatum tuum, & abi domum tuam.

12 Tunc *ille* "ſtatim ſurrexit: ſublatóque grabato, egreſſus eſt coram omnibus: adeo vt "obſtupeſcerent omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam "tale quicquam vidimus.

13 ‖Et egreſſus eſt rurſus ad mare: totáque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.

14 Et quum prætergrederetur, vidit "Leuin Alphæi *filium* ſedẽtem ad telonium: dixítque ei, Sequere me. Et *is* ſurgẽs ſequutus eſt eum.

15 Et factum eſt "quum Ieſus accũberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores ſimul diſcumbebant cũ Ieſu & diſcipulis eius: erãt enim multi, & "ſequuti fuerant eum.

16 Quúmque Scribæ ac Phariſæi vidiſſent eum edẽtem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt diſcipulis eius, "Quid *eſt* quòd cum publicanis & peccatoribus "edit ac bibit?

17 Et quum *hoc* audiſſet Ieſus, dicit eis, "Iis qui valent non opus eſt medico, ſed iis qui malè affecti ſunt. ‖non veni vt vocarem iuſtos, ſed peccatores "ad reſipiſcentiam.

18 Diſcipuli autem Iohannis "ac Phariſæorum ieiunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare diſcipuli Iohannis & Phariſæorum ieiunant, tui autem diſcipuli non ieiunant?

cere paralytico, Dimittũtur tibi peccata: an dicere Surge, tolle grabatũ tuũ, & ambula?

10 Vt autem ſciatis quòd Filius hominis habet poteſtatẽ in terra remittẽdi peccata, (ait paralytico)

11 Tibi dico, Surge, tolle grabatum tuum, & abi in domum tuam.

12 Et ſtatim ſurrexit ille, & ſublato grabato abijt coram omnibus: ita vt mirarentur omnes & honorificarent Deum, dicentes, Quia nunquam ſic vidimus.

13 Et egreſſus eſt rurſus ad mare: omniſque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.

14 Et quum præteriret, vidit Leuin Alphæi ſedentem ad telonium: & ait illi, ſequere me. Et ſurgens ſequutus eſt eum.

15 Et factum eſt, quum accũberet in domo illius, multi publicani, & peccatores ſimul diſcũbebant cum Ieſu & diſcipulis eius: erant enim multi, qui & ſequebantur eum.

16 Et Scribæ & Phariſæi videntes quia mãducaret cum publicanis & peccatoribus, dicebant diſcipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat & bibit magiſter veſter?

17 Hoc audito Ieſus ait illis, Non neceſſe habent ſani medico, ſed qui malè habent. non enim veni vocare iuſtos, ſed peccatores.

18 Et erãt diſcipuli Iohãnis & Phariſæi ieiunantes: & veniunt & dicunt illi, Quare diſcipuli Iohannis & Phariſæorum ieiunant: tui autem diſcipuli non ieiunant?

---

11 *Dico*, λέγω. Syrus interpres exprimit pronomen אנא [*ana*] ἐγὼ, quod loco præſertim poſtremo poſitũ magnã habet emphaſin, ac ſi diceret Chriſtus, Agnoſcite igitur me verum quoque Deum eſſe. Nã ego ipſe, vt auctoritate præditus, tibi paralytico dico, &c.

12 *Statim*, εὐθέως. Hæc particula neq. apud Syrũ interpretem neque in meo vetuſtiſſimo codice legitur: quæ tamen minimè videtur expungenda. *Obſtupeſcerent*, ἐξίστασθαι. Vel, Percellerentur. Vulg. *Mirarentur*, θαυμάζειν. Nã ἐξιστάναι Græcis ſignificat mentẽ alicuius veluti loco emouere: quod etiã ſignificatur verbo Græco ἐκπλήττειν, & Latino Percellere: vt in illo Ciceronis pro Milone, *Martẽ cõmunem adde, qui ſæpe ſpoliantẽ iam & exultantẽ euertit & perculit.* Idẽ Pro domo ſua, *Deſinãt homines iiſdẽ machinis ſperare me reſtitutum poſſe labefactari quib. ſtantẽ perculerunt.* *Tale quicquam*, οὕτως. Vide Matth. 9.33.

14 *Leuin*, Λευῒν. Hoc fuiſſe alterũ ipſius nomẽ ex eo cõſtat quòd ipſe ſeſe Matthæũ vocet Matth. 9.9. Itaq. Caninius nõ rectè videtur exiſtimaſſe Matthæũ fuiſſe Leuitã. Baſilienſis editio habet Λευεὶ, ſed Λευῒν ſcriptum reperimus in omnibus vetuſtis codicibus, excepto meo vetuſtiſ. qui pro Leui legit Ἰάκωβον Iacobũ, perperã tamẽ, (opinor) & orto inde errore quòd Iacobus quoq. vnus ex illis duodecim, & ab altero Zebedæi filio diuerſus, dicatur etiã Alphæi, quãuis, vt arbitror, nõ eiuſdẽ, filius. Additum autem Matthæo epitheton publicani, Matth. 9.9, & 10.3. hunc errorem arguit.

15 *Quũ ipſe accum.* ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτόν. Ad verbũ, *In diſcũbere ipſum.* vbi IN pro INTER ponitur. Latini autem in hoc dicẽdi genere nomẽ aut pronomẽ ab anteriore parte nõ vſurpãt. Dicunt enim Inter diſcumbendũ, Inter prandẽdũ, abſolutè: à poſteriore verò interdũ vt Liuius, Inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus. Itaque neceſſariò mutanda fuit phraſis Græca. *Sequuti fuerant*, ἠκολούθησαν. Vulg. *Sequebantur*: id eſt ἠκολούθουν. quod etiam ſcriptum inuenimus in quodam exemplari.

16 *Quid [eſt] quòd*, τί ὅτι. Vulg. *Quare?* i. διατί? ſicut etiam legimus in quodã codice. *Edit ac bibit*, ἐσθίει καὶ πίνει. In quodam exemplari, vt & apud Syrũ interpretẽ, additur, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν, *Doctor veſter.* qđ etiã conuertit Vetus interpres, & diſertè legit Auguſt. de cõſenſu Euãg. lib. 2. c. 27.

17 *Iis qui valent*, οἱ ἰσχύοντες. i. Qui ſunt integris viribus. Vulg. *Sani*, i. ὑγιαίνοντες. Eraſ. *Qui bene valent.* *Ad reſipiſcentiam*, εἰς μετάνοιαν. Eraſmus, *Ad pœnitentiam*: de quo alibi diximus. Hęc autem non legit Vetus interpres, neque etiam duo ex vetuſtis exemplaribus.

18 *Ac Phariſæorum*, καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων: videlicet diſcipuli.

In quibuſdam codicibus legitur, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, & Phariſæi, vt habet etiam Vetus interpres eodem ſenſu. Nam Phariſæorum diſcipuli, & ipſi Phariſæi erant. Quod autem putat Eraſmus hæc etiam conuerti ſic poſſe, *Et qui ſunt ex Phariſæis*, id eſt ex factione Phariſaica: ſenſum quidem eundem habet, ſed non ſatis conuenit. Dixiſſet enim Euangeliſta οἱ ἐκ τῶν Φαρισαίων, ſicuti ſæpe in Actis loquitur Lucas: & apud Paulum reperias τοὺς ἐκ περιτομῆς. Sed hoc quidem obſeruatione dignum videtur, nuſquam niſi hoc loco nominari Phariſæorum diſcipulos, & Luc. 5. 24, in huius hiſtoriæ narratione.

19 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ᾽ αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ᾽ ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν.

20 Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ᾽ αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

21 Καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιρράπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

22 Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον.

23 Καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας.

24 Καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε, τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστι;

25 Καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβίδ, ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ;

26 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι;

27 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.

19 ‖Tunc ait eis Ieſus, Num poſſunt filij thalami ⁖ quo *tempore* cum ipſis eſt ſponſus, ieiunare? quandiu habent ſecum ſponſum, non poſſunt ieiunare.

20 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt illis diebus.

21 ⁖Sed nemo panniculum impexum ⁖inſuit veſtimento veteri: alioquin, illud ipſius ſupplementũ nouum tollit ⁖*aliquid* ex vetere *veſtimento*, & fit peior ſciſſura.

22 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinũ nouum diſrumpit vtres, & vinũ effunditur, & vtres pereũt: ſed ⁖vinum nouum in vtres recentes iniiciendum eſt.

23 ‖Factum eſt autem ⁖ vt ipſe præteriret Sabbatho per ſata, & cœperunt diſcipuli eius ⁖iter faciendo vellere ſpicas.

24 Tunc Phariſæi dixerunt ei, Ecce, cur ⁖faciũt Sabbatho quod non licet?

25 Et ipſe dixit eis, Nunquam legiſtis ‖quid fecerit Dauid ⁖quũ egeret, & eſuriret ipſe & qui cũ eo *erant*?

26 Quomodo ingreſſus ſit domũ Dei ⁖ſub Abiathar Pontifice maximo, & panes propoſitionis ederit, quos non licet edere ‖niſi Sacerdotibus, & dederit etiam iis qui ſecum erant?

27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum eſt, nõ homo propter Sabbathum.

19 *Et ait illis Ieſus, Nũquid poſſunt filij nuptiarum, quandiu ſponſus cum illis eſt, ieiunare? Quanto tempore habent ſecum ſponſum, non poſſunt ieiunare.*

20 *Venient autem dies quũ auferetur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt in illis diebus.*

21 *Nemo aſſumentum panni rudis aſſuit veſtimento veteri: alioquin aufert ſupplementum nouum à veteri, & maior ſciſſura fit.*

22 *Et nemo mittit vinũ nouum in vtres veteres: alioquin diſrũpet vinum vtres, & vinum effundetur, & vtres peribunt: ſed vinum nouum in vtres nouos mitti debet.*

23 *Et factum eſt iterum quum Sabbathis ambularet per ſata, & diſcipuli eius cœperunt progredi & vellere ſpicas.*

24 *Phariſæi autem dicebant ei, Ecce, quid faciũt Sabbathis quod non licet?*

25 *Et ait illis, Nunquam legiſtis quid fecerit Dauid quando neceſſitatem habuit, & eſurijt ipſe & qui cum eo erant?*

26 *Quomodo introiuit in domum Dei ſub Abiathar principe Sacerdotũ, & panes propoſitionis mãducauit, quos non licebat manducare niſi Sacerdotibus, & dedit eis qui cũ eo erant?*

27 *Et dicebat eis, Sabbathũ propter hominem factum eſt, & nõ homo propter Sabbathum.*

Matth. 9. 14
Luc. 5. 33
Matth. 12. 1
Luc. 6. 1
1. Reg. 21. 6
Exod. 29. 33
Leuit. 8. 31 & 24. 9.

19 *Quo* [*tempore*] ἐν ᾧ. Subaudi χρόνῳ: quæ ellipſis eſt Græcis in hoc dicendi genere familiaris. Eraſmus, *In quo*: vt repetatur νυμφῶνι: id eſt thalamo. Sed illa interpretatio videtur melius conuenire cum iis quæ proximè conſequũtur. Subiicitur enim ὅσον χρόνον: id eſt quanto tempore, ſiue quandiu. Itaque idem Eraſmus Luc. 5. 32, ἐν ᾧ interpretatur Dum, pro Interim dum.

21 *Sed nemo*, καὶ οὐδείς. καὶ deeſt in quinque exemplaribus.

Inſuit, ἐπιρράπτει. Vulg. & Eraſmus, *Aſſuit*. quod neque memini legere apud idoneos auctores, neque ſenſum huius loci declarat: vt copioſius oſtendimus Matth. 9. 16. vnde petenda ſunt quæ ad hunc verſiculum pertinent.

Ipſius, αὐτοῦ. Id eſt ab iſto inſutum, quod tamen pronomen neq. vetus verſio legit, nec habet meus vetuſtiſſimus codex.

[*Aliquid*] *ex vetere*, ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ. Particulam ἀπὸ vt neceſſariã in Græco contextu reſtitui, auctoritate Syri interpretis, vetuſtiſſ. mei codicis, Latinæ denique receptæ verſionis fretus.

22 *Vinum iniiciendum eſt*, τὸν οἶνον βλητέον. Græcis τὸν οἶνον, id eſt vinum, ponitur quarto caſu. Dicũt enim, γραπτέον μοι ἐπιστολήν, id eſt, ſcribendum eſt mihi epiſtolam: quod dicẽdi genus imitatus Virgilius dixit, *-pacem Troiano à rege petendum.* Et Cicero, *Iterandum eadem iſta mihi.* Sed hæc ſunt Latinis admodum rara.

23 *Vt ipſe præteriret*, παραπορεύεσθαι αὐτόν. In quodam exẽplari legitur (quo modo etiam vertit Vulg.) πάλιν αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διαπορεύεσθαι. i. vt rurſus ipſe Sabbatho iret, vel iter faceret. Nam πορεύεσθαι pro ἰέναι hic accipitur, ſicut & Matth. 12. 1. Alii legũt ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτόν. i. quum ipſe præteriret. *Iter faciendo*, ὁδὸν ποιεῖν. Vel ὁδοποιεῖν vnico verbo, vt legit Theophylactus. Videtur autem permutata verborum collocatio. nam planior erit oratio ſi dicas, Iter faciendo vellere ſpicas, quàm ſi ad verbum interpreteris, Iter facere vellendo ſpicas. Itaq. illo modo malui conuertere. Vulgata, *Progredi*. i. προβαίνειν. Eraſ. *Inter viam*: id eſt ἐν τῇ ὁδῷ, vel παρὰ τὴν ὁδόν.

25 *Quum egeret*, ὅτε χρείαν ἔσχε. Cibo videlicet. Vulg. *neceſſitatem haberet*. Eraſ. *opus haberet*. quod rariſſimè dicũt Latini.

26 *Sub Abiathar Pontifice max.* ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως. Ita ſcriptum inuenimus in omnibus codicibus, quum 1. Sam. 21. 1. Pontifex ipſe vocetur Achimelech, pater ipſius Abiathar. Sed præterquam quòd apparet ex 1. Paralip. 24. 2. & 3, duos fuiſſe Pontifices qui viciſſim fungerentur ſacerdotio, (quanuis vnus præcipuus eſſet, alter verò ab eo ſecundus, vt liquet ex 2. Reg. 24. 18) ſiquis hunc locum Paralipomenωn, & præterea 2. Sam. 8. 17. contulerit cum 2. Sam. 15. 29. 35, & 1. Reg. 2. 26. 27, & 2. Reg. 25. 18: comperiet & patrem & filium binomios fuiſſe, quum vterque modò Achimelech, modò Abiathar dicatur. Sed mirum eſt, totam hanc particulam in illo meo vetuſtiſſimo codice non legi, vt ex albo vbi malè fuerit hoc annotatũ, videri poſſit in cõtextum irrepſiſſe, & quidem iam olim, quum multos ex veteribus hic locus torſerit, & Syrus etiam interpres hæc legat.

28 Ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

Κεφάλαιον γ.

Matth.12.9 Luc.6.6

1 ΚΑΙ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγήν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα·

2 Καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτόν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

3 Καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι εἰς τὸ μέσον.

4 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Οἱ δὲ ἐσιώπων.

5 Καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ᾽ ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

6 Καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, εὐθέως μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ᾽ αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.

7 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν· καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας,

8 Καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν.

28 Itaque Filius hominis est etiam ⁘Sabbathi dominus.

CAP. III.

1 ET introiuit rursus in synagogam: erátque illic quidã arefactam manum habens:

2 Et obseruabant an Sabbathis sanaturus esset eum: vt ipsum accusarent.

3 Tunc ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium.

4 Eis autem dixit, Licet Sabbathis ⁘benefacere, an malefacere *cuipiam*? ⁘hominẽ seruare, an trucidare? Ipsi verò silebant.

5 Et quũ circũspexisset eos cũ ira, ⁘simul dolens ⁘quòd occalluisset cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et *is* extendit: restitutáque est manus eius ⁘sana vt altera.

6 Tunc egressi Pharisæi, statim ⁘cum Herodianis consilium inierunt aduersus eum, vt eum perderent.

7 Sed Iesus cum discipulis suis secessit ad mare: & magna multitudo sequuta est eum à Galilæa, ⁘& à Iudæa,

8 Et ab Hierosolymis, & ab Idumæa, ⁘& *regione quæ est* trans Iordanem: ⁘& qui circa Tyrum ac Sidonem *habitabant*, ⁘magna multitudine, quum audissent ⁘quanta faceret, venerunt ad eum.

28 Itaque dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.

CAP. III.

1 ET introiuit iterum in synagogam: & erat ibi homo habens manum aridam:

2 Et obseruabant eum si Sabbathis curaret, vt accusarent illum.

3 Et ait homini habenti manum aridã, Surge in medium.

4 Et dicit eis, Licet Sabbathis benefacere, an male? animam saluam facere, an perdere? At illi tacebant.

5 Et circumspiciens eos cum ira contristatus super cæcitate cordis eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus illi.

6 Exeuntes autem Pharisæi, statim cum Herodianis consilium faciebãt aduersus eum, quomodo eum perderent.

7 Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: & multa turba à Galilæa & Iudæa sequuta est eum,

8 Et ab Ierosolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem: & qui circa Tyrum & Sidonem, multitudo magna, audientes quæ faciebat, venerunt ad eum.

---

28 *Sabbathi dominus*, κύριος σαββάτου. Id est, Sabbathũ habet in sua potestate, vt possit pro suo imperio illi moderari. Videtur autem mihi propter particulam ὥστε, sumptum esse argumẽtum à comparatis. Nam si Sabbathum propter hominem constitutum est, ac proinde maior est habenda vitæ hominis ratio quàm Sabbathi, multo magis Sabbathum debet Christo subiici.

IN CAPVT III.

4 *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι: id est beneficio afficere: qua significatione raro vsurpatur verbum illud apud Latinos: tametsi ab eo dicuntur benefici homines, & benefacta & beneficia. Ideò addidi pronomen CVIPIAM ne posset locus deprauari. Paulus 1. Tim. 6. 18, eadem significatione vtitur verbo ἀγαθοεργεῖν. In quodam codice legitur τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν; id est, quid Sabbathis licet? vt triplex sit interrogatio in hoc versiculo. *Hominem seruare, an trucidare?* ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Vetus interpres suo more vertit σῶσαι saluam facere, & ἀποκτεῖναι perdere: id est ἀπολέσαι, vt etiam scriptum inuenimus in duobus exemplaribus. Cæterùm Animæ vocabulũ vel pro vita accipi potest, vel potius Hebraica synecdoche, pro homine. Illo modo si accipias, durior erit loquutio, Trucidare vitam. Itaq. Animæ vocabulum non repetes ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sed τὸ ἀποκτεῖναι oppones his duobus coniunctis, ψυχὴν σῶσαι. Sin autem pro homine accipias, (vt ego interpretor) plana erit sentẽtia, & hoc est quòd Gallicè dixeris *vne personne*.

5 *Simul dolens*, συλλυπούμενος. Est (ni fallor) peculiaris quædam vis hoc loco præpositionis σύν: neque idem valet συλλυπούμενος vel quod simplex participium λυπούμενος, vel pro συμπάσχειν accipi potest sicut apud Latinos Condolere & Condolescere dicuntur, qui aliorum dolore ad commiserationem commouentur. Nec enim isti obdurati suam vicem dolebant, sed aduersus Christum frendebant. Hoc igitur verbo significatur, Christum fuisse quidem grauiter illorum desperata improbitate offensum, sed ita vt eorum etiam misereretur: minimè videlicet iratum hominũ more, in quibus ira nihil aliud est quàm vindicandæ iniuriæ summa appetitio: ideo cum maleuolentia semper coniuncta est, & cum dolore quidem, sed quem ex iniuria nobis 5 facta concipimus, non autem ex eius vel improbitate vel imprudentia à quo lædimur. At contrà Dominus ita iratus erat istis vt nihil prætermitteret quo illos reuocaret ad officiũ: tantũ aberat vt vlciscendi rabie ferretur. *Quòd occalluisset cor eorum*, ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν. Vulg. & 10 Eras. *Super cæcitate cordis eorũ*. Atqui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν, constat vel ex capite Iohãnis 12. 40. Declarat enim πῶρος callum & duritiem in articulis, vnde oritur πωροῦσθαι, id est Callum obducere, & πώρωσις: quod postremum quum alterò vocabulo Latino non possem interpretari, vsus sum 15 periphrasis subsidio. Videtur autem Vetus interpres non πωρώσει, sed πηρώσει legisse, aut hæc duo confudisse, cùm hoc in loco, tum aliis plurimis. Quidam nuper vertit torporẽ, quasi tarditas & sopor hìc accusetur in Iudæis, sicut alibi sæpe in Apostolis, ac non potius summa cõtumacia & ob20 duratus animus. *Sana vt altera*, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Hoc non legit Vetus interpres, neq. meus vetustissimus codex, & forsan irrepsit ex Matth. 12. 10.

6 *Cum Herodianis*, μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν. Vide Matth. 22. 16.

7 *Et à Iudæa*, καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας. Hierosolyma, cuius statim 25 fit mentio, in ea regione sita est quæ Iudææ nomine peculiariter intelligitur: sed digna erat cuius speciatim fieret mentio. Sic infrà 16. 7, Dicite, inquit Angelus, discipulis & Petro.

8 *Et [regione quæ est] trãs Iordanẽ*, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vul. 30 & Eras. *Et trans Iordanẽ*: quod dicendi genus certè obscurũ est, quũ repetẽda sit præpositio ἀπὸ, vt (si vitare volueris amphiboliam) dicendum fuerit, Et à trans Iordanem. Ideo perinde verti ac si scriptũ esset, καὶ ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligit autem regionem quæ à Iosepho Peræa dicitur.

35 *Et qui circa Tyrum*, καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα. Hæc ita distinguẽda sunt vt pertineant ad verbum ἦλθον, quod sequitur, sicut superiora cohærent cum verbo ἠκολούθησαν, quod

in plerisque codicibus impressis non est obseruatum, neque etiam ab Erasmo: idcirco coactus est repetere paulo pòst prouocabulum Qui. Vertit enim ἀκούσαντες, Qui quũ audissent: perinde acsi scriptum esset, οἱ ἀκούσαντες. *Magna multitudine*, πολὺ πλῆθος. Vulgata & Erasmus, *Multitudo magna*, per appositionem. Ego per sextum casum malui, vt subaudiatur præpositio κατά. *Quanta*, ὅσα. i. quàm immensa & quàm mirifica. Nam ὅσον & ἡλίκον sæpe permutantur: & verior est sensus si ad qualitatem potius quàm ad multitudinem referas. Vulgata & Erasmus, *Quæ*, id est ἅ. Nam sæpe accipitur ὅσον loco prouocabuli, præsertim apud Atticos: sed ita vt plerunq. præcedat τὸ πᾶν, vel aliqd eiusmodi. Mallẽ igitur interpretari vel Quãta, (sicut fecimus) vel Quæcunq. Sic etiã accipitur infrà cap. 5. 18.

Καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, διὰ τὸν ὄχλον ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν.	9	Ipse autem dixit discipulis suis vt nauigiolum sibi ¨semper adesset propter turbã, ne ipsum ¨opprimerent.	9	*Et dixit discipulis suis vt nauicula sibi deseruiret propter turbam, ne cõprimerent eum.*	
Πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ ἵνα αὐτοῦ ἅψωνται ὅσοι εἶχον μάστιγας.	10	Multos enim sanauerat, adeo vt ¨inciderent in eum, vt ipsum tangerent quotquot ¨tenebantur flagellis.	10	*Multos enim sanabat, ita vt irruerent in eum vt illum tangerent quotquot habebant plagas.*	
Καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα ὅταν αὐτὸν ἐθεώρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε, λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.	11	Et ¨Spiritus impuri quum eũ conspexerant, ¨accidebant ei *ad pedes*, & clamabãt, dicentes, Tu es Filius ille Dei.	11	*Et spiritus immundi quum illum videbant, procidebant ei, & clamabant, dicentes, Tu es Filius Dei.*	
Καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι.	12	Ipse verò ¨multum obiurgabat eos, ne ipsum palàm facerent.	12	*Et vehementer comminabatur eis ne manifestarent illum.*	
Καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός· καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν.	13	‖ ¨Tunc ascendit in montem, & aduocauit ad se quos ipse voluit: & ¨venerunt ad eum.	13	*Et ascendens in montẽ, vocauit ad se quos voluit ipse: & venerunt ad eum.*	Infrà 6. 7 matt. 10. 1 luc. 9. 1
Καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν·	14	¨Et constituit duodecim vt secum essent, & vt mitteret eos ad prædicandum *Euangelium:*	14	*Et fecit vt essent duodecim cum illo, & vt mitteret eos prædicare:*	
Καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.	15	Et vt ¨haberent potestatem sanandi morbos, & eiiciendi dæmonia.	15	*Et dedit illis potestatẽ curandi infirmitates, & eiiciendi dæmonia.*	
Καὶ ἐπέθηκε τῷ Σίμωνι ὄνομα Πέτρον·	16	¨Primum Simonem: (cui imposuit nomen Petrum)	16	*Et imposuit Simoni nomen Petrus:*	

9 *Vt semper adesset*, ἵνα προσκαρτερῇ. Vulg. & Erasmus, *Deseruiret*: quod non respondet Græco vocabulo. Significat enim προσκαρτερεῖν, In re aliqua aut apud aliquem perseuerare, ita vt semper præstò sis: ideóque de pedisequis dicitur: neque tamen hinc consequitur idem valere quod deseruire. Budęus Græcę linguę doctissimus vertit, *Vt assidua comes esset*. Alibi verò etiã pro perdurare accipitur, vt Act. 1. 14. *Opprimerent*, θλίβωσιν. Vulgata, *Comprimerent*. Erasmus, *Premerent*: quod (inquit) Latinius est & accommodatius ad Græcum sermonem. Atqui neque θλίβειν simpliciter significat Premere, sed vehementius premere, vt diximus Matth. 13. 21. neque recusabat premi Christus. Nam quod infrà cap. 5. 24. & 31, & aliis aliquot locis, συνθλίβεσθαι dicitur Christus & ἀποθλίβεσθαι, quum tamen elisus non fuerit, apparet per hyperbolen dictum esse, propterea quod tam grauiter premebatur vt penè opprimeretur.

10 *Inciderent*, ἐπιπίπτειν. Sic loquitur Cicero pro Plancio, *Non illum accuso* (inquit) *qui est in summa sacra via quum ad Fabium fornicem impellor, sed eum qui in meipsum incurrit & incidit*. Vulgata & Erasmus, *irruerent*, id est ἐφορμᾶν. *Tenebantur flagellis*, εἶχον μάστιγας: id est, morbis tanquam flagellis à Deo corripiebantur. Sic etiam infrà 5. 29. Vulg. *Habebant plagas*. Eras. *Affligebantur*. Ego malui retinere flagelli vocabulum. Nam in hoc loquendi genere magna quædam emphasis esse videtur: ex quo intelligimus quæ vera sit morborum origo, & quo consilio à Deo immittantur: qua de re agit Apostolus 1. Cor. 11. 30, & Hebr. 12. 6: eodem etiam vocabulo vsurpato. Itaque nouum hoc dicendi genus malui retinere quàm Latinorum consuetudini seruiendo, non tam piè loqui. Syrus interpres hæc coniunxit cum sequentis versiculi initio, ac si scriptum esset, καὶ ὅσοι εἶχον μάστιγας πνευμάτων ἀκαθάρτων, id est, & qui habebãt flagella spiritum impurorum. Sed nusquam hoc reperi in Græcis.

11 *Spiritus*, πνεύματα. In iis videlicet quos inuaserant. *Accidebant ei [ad pedes,]* προσέπιπτεν αὐτῷ. Addidi πρὸς τοὺς πόδας, Ad pedes, vt planior & magis Latina esset oratio: quum sic etiam scribatur infrà cap. 7. 25. Vulg. & Eras. *Procidebant ei*.

12 *Multum*, πολλά. Vulgata & Eras. *Vehementer*. i. σφόδρα.

13 *Tunc ascendit*, καὶ ἀναβαίνει. Ita placuit conuertere coniunctionem καὶ, vt melius cohæreret oratio. Nam penè infinitum esse huius particulæ vsum, quæ respõdet literæ Hebræorum ו vocabulis præpositæ, iam sæpe diximus. *Venerunt*, ἀπῆλθον. Compositum pro simplici positum, vt Luc. 23. 33.

14 *Et constituit duodecim*, καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Eras. Veterem interpretem sequutus, quũ putaret esse traiectionem particulæ ἵνα, interpretatur, *Fecítque vt duodecim secum essent*. & legitur in meo vetustissimo codice, absque traiectione, ἐποίησεν ἵνα ὦσιν δώδεκα μεθ' αὐτοῦ. Retineo tamen receptam lectionem, & existimo ex vulgi consuetudine petitũ esse hoc genus loquendi, Fecit duodecim: id est elegit ac designauit duodecim qui secum familiariter versarentur. quod satis indicat particulę ἵνα repetitio: & quidem copulatiua interiecta, quæ indicat verbum ἐποίησε repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sensus autem nullus erit si in hoc quoque membro, vt in superiore, particulam ἵνα per traiectionem explices. Accipitur ergo τὸ ποιεῖν pro καθιστάναι, vt Iohan. 6. 15. quod vt melius intelligeretur, maluimus interpretari Cõstituit, quàm Fecit: quum alioquin, quoad eius fieri potest, non soleamus à Græcis discedere. Testatur autem Erasmus post δώδεκα se legisse in nonnullis exemplaribus οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, Quos etiam Apostolos vocauit: quæ verba si adiicias, nostram interpretationem valde confirmabunt: quãuis videri possint adiecta ex Lucæ 6. 13. *Ad prædicandũ [Euangeliũ,]* κηρύσσειν. Nouè ponitur τὸ κηρύσσειν absolutè. Ideo addidi nomen Euangelii, plerũque expressum, quod etiam in meo vetustissimo codice adiicitur.

15 *Haberéntque*, καὶ ἔχειν. Transitio erit durior propter mutatum modum, si subaudias ὥστε: quod fecit Erasm. qui interpretatur, *Vtque haberent*, quum antè verterit κηρύσσειν ad prædicandum: vt hîc quoque debuerit potius interpretari Et ad habendum. Nam quod existimat cum superioribus posse cohærere, quasi scriptum sit ἔχειν pro ἵνα ἔχωσι, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigere videatur. Necesse est ergo repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἀποστέλλῃ, & ita potius conuertere, Eósque mitteret vt prædicarent & potestatem haberent. Vulg. *Et dedit*, legit enim καὶ ἔδωκεν, assentiente vetustissimo exemplari meo, & molliore sanè constructione.

16 *Primum Simonem*, πρῶτον Σίμωνα. Hæc verba testatur Eras. in nonnullis Græcis codicibus non extare, & ex Matthæo desumpta arbitratur. Ego verò non dubito quin hæc sit germana lectio. nam præterquam quòd ita loquitur Matthæus & Lucas, nisi ita legas versiculus proximus incipiens à particula καὶ, cum duobus sequentibus, nullũ pror-

ſus verbum habebit cum quo connecti poſſit. Neque eſt quòd quiſquam miretur poſt πρῶτον non ſequi δεύτερον, τρίτον,& ſimiles particulas, quum ſæpe occurrat eiuſmodi dicendi genus, vt Matth.10.2. Act. 26. 20. Rom. 1.8,& 3. 2. Deinde quòd pro ἐπέθηκεν αὐτῷ, ſcriptum eſt ἐπέθηκε Σίμωνι, natum eſt ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ſæpe ponitur poſteriore loco antecedens, præterito relatiuo, vt Pſal.48.1. quamobrem etiam iſta ſum interpretatus vt ſi ſcriptum eſſet ᾧ ἐπέθηκε.

	Greek		Latin		Vulgate
	Καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰακώβου· (καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανεργὲς, ὅ ἐστιν υἱοὶ βροντῆς)	17	∵Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, (& impoſuit eis nomina ∵Boanerges, quod eſt filij tonitrui)	17	*Et Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi: (& impoſuit eis nomina Boanerges, quod eſt filij tonitrui)*
	Καὶ Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Θαδδαῖον, καὶ Σίμωνα τὸν Κανανίτην.	18	Et Andream, & Philippum, & Bartholomæũ, & Matthæũ, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & ∵Thaddæum, & Simonem Cananiten.	18	*Et Andream, & Philippum, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobum Alphæi, & Thaddæum, & Simonem Cananæum.*
	Καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον.	19	Et Iudam Iſcarioten, qui & prodidit eum. ∵ venerúntque domum.	19	*Et Iudam Iſcarioten, qui & tradidit illum. & veniunt ad domum.*
	Καὶ συνέρχεται πάλιν ὄχλος, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν.	20	Conuenit autem rurſum turba, ∵adeo vt ne capere quidẽ cibum poſſent.	20	*Et conuenit iterũ turba, ita vt non poſſent neque panem manducare.*
	Καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γὰρ, ὅτι ἐξέστη.	21	Et quum *hæc* audiſſent ∵ipſius propinqui, venerunt vt prehenderent eum: dicebant enim ∵eũ apud ſe non eſſe.	21	*Et quũ audiſſent ſui, exierunt tenere eum: dicebant enim, Quoniam in furorem verſus eſt.*
Matth. 9. 34, & 12. 24 Luc. 11.14	Καὶ οἱ γραμματεῖς οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβάντες ἔλεγον, ὅτι Βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.	22	Scribæ verò qui Hieroſolymis deſcenderant, dicebant eum habere Beelzebul, & ‖per principem dæmoniorum eiicere dæmonia.	22	*Et Scribæ qui ab Ieroſolymis deſcenderant, dicebant, Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe dæmoniorum eiicit dæmonia.*
	Καὶ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, ἐν παραβολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς δύναται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν;	23	Quum autem eos aduocaſſet, dixit eis per parabolas, Quomodo poteſt Satanas Satanam eiicere?	23	*Et cõuocatis eis, in parabolis dicebat illis, Quomodo poteſt Satanas Satanam eiicere?*

17 *Et Iacobum*, καὶ Ἰάκωβον. Syrus interpres legit καὶ Ἰακώβῳ &c. ἐπέθηκεν ὀνόματα, omiſſa coniunctione καὶ, & abſque pronomine αὐτοῖς, ita vt nihil hiet, & huius verſiculi conſtructio ſic cohæreat cum ſuperiore, Et impoſuit Simoni nomen Petrum: & Iacobo &c. impoſuit nomina &c. quos proinde ſatis declarat Marcus fuiſſe ab ipſo electos. Sed receptam lectionem amplector.
Boanerges, Βοανεργές. Ita ſcribitur hoc nomẽ in omnibus codicibus, pro בני רגש [*bene regheſchs*,] vt facilè appareat expungendum eſſe o. Sed vix vllum peregrinum vocabulum inuenias Græcis literis incorruptè ſcriptum. Hieronymus in capite Danielis 1, vult legi Bene reem.

18 *Thaddæum*, Θαδδαῖον. In quodam codice legitur Λεββαῖον Lebbæum, cui videlicet cognomen fuit Thaddæo: qui idem & Iudas (vt ex Luca apparet) dictus eſt: adeo vt trinomius fuerit. Itaque Iudas proditor, vt ab eo diſtinguatur, vbique dicitur Ἰσκαριώτης. *Cananiten*, Κανανίτην. Vide Matth. 10.4.

19 *Venerúntque domum*, καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. Quum hæc ſoleant cum ſequente verſiculo connecti, nos contrà ſuperioribus adiunximus. Omnino enim videtur hæc eſſe ſententia, duodecim illos, quum eſſent à Domino ſelecti ex reliqua diſcipulorum turba, vt poſthac cum eo verſarentur, domum cum eo reuertiſſe: quod antè facere non ſolebant, quum ipſos Dominus in ſuum contubernium nondũ adſciuiſſet. Copulandum eſt igitur verbum ἔρχονται cum ἐποίησε, quod poſitum eſt verſiculo 14. Nam illa, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, & quæ conſequuntur vſque ad πρῶτον, conſtruenda ſunt διαβατικῶς, vt loquuntur Grammatici. Neque nos offendere debet temporis mutatio, Hebræis, ac Marco præſertim, familiaris: quamobrem etiam prius ἔρχονται ſum interpretatus Venerunt, nequem offenderet hæc enallage Latinis non ita frequens.

20 *Adeo vt ne*, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Frequens Hebraiſ. Edere panem, pro Cibum capere.

21 *Ipſius propinqui*, οἱ παρ' αὐτοῦ. Ad verbum, Qui ab eo erant: quo modo vernaculo ſermone dicimus, *Ceux qui luy eſtoyent quelque choſe*: id eſt, ipſius gentiles & agnati: qui quàm parum æqui fuerint Chriſto, liquet ex Iohanne 7.3, 4.5. In hoc tamen dicendi genere Græci fere vtuntur præpoſitione πρὸς, & cognatos τοὺς πρός τινος, vel τοὺς πρὸς αἵματος appellãt. Nonnulli de iis hoc accipiunt qui quũ domi apud ipſum eſſent, exierunt vt furentem turbam compeſcerent. Nam relatiuum αὐτὸν & ὅτι ἐξέστη, ad turbam referunt, non ad Ieſum. Sed vt taceam quæ de cognatorum Chriſti incredulitate ac maleuolentia narrat Iohannes, certè ea quæ in hoc extremo capite narrantur de iiſdem Chriſtum accerſentibus, quos ipſe contempſit, videntur indicare de ipſius cognatis hæc quoque eſſe accipienda: quos tamen facilè concedo non omnes in hoc ſcelus conſpiraſſe, quum paulo pòſt inter eos etiam Maria ipſius mater recenſeatur: de qua abſit vt tale quicquam cogitem. Deinde etiam verbum κρατῆσαι, quo vis quædam ſignificatur, impedit quominus illi ſententiæ aſſentiar. Quis enim ſtudeat furentem multitudinem vi coercere? Quod etiam ſi concederem, tamen non erat eo tempore tantus diſcipulorum zelus, vt hoc ipſis vel in mentem veniret. Et quòd mox dicitur de Scribis, eum vt dæmonio correptum accuſantibus, prorſus cum illo cognatorum dicto conſentit. Sed & Cypr. lib. 1, epiſt. 3. Videmus, inquit, ipſum Dominum à fratribus eſſe detentum, & ab eo quem inter Apoſtolos delegerat, proditum. Vulgata, οἱ παρ' αὐτοῦ interpretatur *Sui*: quod vocabulum nimium latè patet. Eraſmus, *Qui ad eum* [*attinebant*,] quum potius dicendum fuiſſe videatur, Qui eum ſanguine attingebant. Conuenit igitur hæc Iudæorum conſuetudo cum lege XII. Tab. qua cauetur vt qui furioſi ſunt & mente capti, ad agnatos & gentiles deducantur. Quod autem attinet ad verbum ἐξελθεῖν, vel pro ſimplici accipiendum eſt, (quo modo etiam ſumus interpretati tũ hoc loco, tum etiã infrà cap. 8.11, & 11.11) vel certè ad Nazareth referendum eſt, totámque eam regionem, (quæcũque tandem ea fuerit) ex qua iſti eo conſilio ſunt profecti vt Ieſum quaſi inſanum abducerent, cogeréntque domi ſe continere: veriti fortaſſis Herodem & Phariſæos, ipſóſque adeo Romanos, ſiquis hac occaſione tumultus oriretur. Nam etiam non deerant qui Chriſtum vellent regẽ creare, vt docetur Iohan. 6.18. *Eum apud ſe non eſſe*, ὅτι ἐξέστη. Vel, ex poteſtate exiſſe. Sic enim Cicero 3. Tuſcul. vt Budæus obſeruauit, Exiſſe, inquit, *ex poteſtate qui dicuntur, idcirco dicuntur, quia non ſunt in poteſtate mentis, cui regimen totius animi à natura tributum eſt*. Conatus ſum tamen hunc eundem ſenſum ita explicare vt à Græco vocabulo propius abeſſem, quum ἐξίστασθαι ad verbum declaret Extra ſe eſſe, Suprà 2.12. Alibi ſæpe idem hoc verbum cõuertimus Obſtupeſcere, quando idem valet quod ἐκπλήττεσθαι. Vulgata, & Eraſmus, *In furorem verſus eſt*: id eſt ἐμάνη: vel potius, εἰς μανίαν

μανίαν ἐτράπη. Cæterũ in meo vetustissimo codice sic scriptum hũc locum inueni, καὶ ὅτε ἤκουσαν περὶ αὐτοῦ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ λοιποὶ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γὰρ ὅτι ἐξίσταται αὐτούς. Id est, Et quum de eo audiuissent Scribæ & reliqui, venerunt vt prehenderent eum: dicebant enim quòd ipsos dementaret.

---

24 Καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη·

25 Καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη·

26 Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.

27 Οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν ἰσχυρὸν δήσῃ· καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει.

28 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν·

29 Ὃς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρίσεως.

30 Ὅτι ἔλεγον, Πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.

31 Ἔρχονται οὖν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ· καὶ ἔξω ἑστῶτες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτόν, φωνοῦντες αὐτόν.

32 Καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν· εἶπον δὲ αὐτῷ, Ἰδού, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ζητοῦσί σε.

33 Καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, ἢ οἱ ἀδελφοί μου;

34 Καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, λέγει, Ἴδε ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

---

24 ⁘Neque si regnũ aduersus sese dissideat, potest stare regnum illud:

25 Neque si domus contra semetipsam dissideat, potest stare domus illa:

26 ⁘*Sic* quoq. si Satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finẽ habet.

27 Non potest quisquam ⁘validi *alicuius* vasa, ingressus domum eius, diripere, nisi primò validũ illum vinxerit: & tunc domum eius ⁘diripiet.

28 ‖Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur ⁘filiis hominum, & blasphemiæ quibuscunque blasphemarint:

29 Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur æterno ⁘iudicio.

30 ⁘Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

31 ‖⁘Veniunt igitur ⁘fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eũ, ⁘& eum vocarunt.

32 Sedebat autem circa eum turba: ⁘*illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua ⁘& fratres tui foris quærunt te.

33 Tũc respõdit eis, dicẽs, Quæ est mater mea, ⁘aut fratres mei?

34 ⁘Et quum circunspexisset in circuitu circum se discipulos sedẽtes, ait, Ecce mater mea, & fratres mei.

---

24 *Et si regnum in se diuidatur, non potest regnum illud stare:*

25 *Et si domus super semetipsam dispertiatur, nõ potest domus illa stare:*

26 *Et si Satanas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, & non poterit stare, sed finem habet.*

27 *Nemo potest vasa fortis, ingressus in domum eius, diripere, nisi prius fortem alliget: & tunc domum eius diripiet.*

28 *Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominũ peccata, & blasphemiæ quibus blasphemauerunt:*

29 *Qui autem blasphemauerit in Spiritũ sanctum, non habet remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti.*

30 *Quoniam dicebant, Spiritum immundum habet.*

31 *Et veniunt mater eius & fratres: & foris stantes, miserunt ad eum, vocantes eum.*

32 *Et sedebat circa eum turba: & dicunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.*

33 *Et respondens eis ait, Quæ est mater mea & fratres mei?*

34 *Et circunspiciens eos qui in circuitu eius sedebant, ait, Ecce mater mea & fratres mei.*

Mat.12.38 luc.12.10 1.Iohan.5 16

Mat.12.46 luc.8.19

---

24 *Neque si regnum*, καὶ ἐὰν βασιλεία. Vulgata & Erasmus, *Et si regnum*. Ego verò quum viderem particulam καὶ neque 5 in hoc versiculo, neque in proximo satis cohærere posse, & duas istas similitudines probandæ superiori negationi adhibitas, putaui καὶ cum οὐ, quod proximè consequitur, prorsus coniungendum: vt sit καὶ οὐ pro οὐδὲ positum.

26 [*Sic*] *quoque si Satanas*, καὶ εἰ ὁ Σατανᾶς. Vulgata & Eras- 10 mus ad verbum, *Et si Satanas*: sed nemo non videt, ne hoc quidem loco satis commodè posse copulatiuam vsurpari, quum declaret similitudinis accommodationem. Sciendũ est igitur Hebraicam esse enallagen ו pro כן [*chen*,] quæ sæpissimè in Prouerbiorum libro vsurpatur, vt 25. 25, & 26. 15 9, & 27.15. nisi malimus subaudire οὕτως, vt Matthæi capite sexto, versu decimo.

27 *Validi*, τοῦ ἰσχυροῦ. Id est potentis, siue corporis siue animi viribus, siue aliis copiis. Hebræi גביר [*ghibbor*] vocant. *Diripiet*, διαρπάσει. In quinque codicibus 20 scribitur διαρπάσῃ, quod sanè melius cohæret cum præcedentibus. Nam alioquin præcisum erit dicendi genus, Et tunc diripiet, pro Quod si fecerit, tum demum diripiet.

28 *Filiis hominum*, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebraismus: id est hominibus: vt Homerus υἷας Ἀχαιῶν, Achiuos vocat.

29 *Iudicio*, κρίσεως: id est κατακρίσεως, Condemnatione: vt sæpe alibi κρίνειν pro κατακρίνειν. In quodam manuscr. codice & illo meo vetustissimo legitur ἁμαρτίας, id est Peccato: quam lectionem sequutus Vetus interpres, interpretatur *reus erit æterni delicti*. vt citãs etiam hunc locum Cyprianus in epistolis: legit, Æterni peccati, id est nunquam delendi.

30 *Dicebant enim*, ἔλεγον γάρ. Verba sunt Euangelistæ causam afferentis cur Iesus mentionem fecisset peccati in Spiritum Sanctum. Itaque præcisum est hoc dicendi genus: quo etiam vtitur Marcus noster infrà cap. 5. 8.

31 *Veniunt igitur*, ἔρχονται οὖν. Vulgata & Erasmus legerunt, καὶ ἔρχονται, *Et veniunt*. Est autem hoc loco particula οὖν epanalepseωs nota. Redit enim Marcus ad historiam quam narrare cœperat versu 21, de ipsius propinquis. *Fratres & mater eius*, οἱ ἀδελφοὶ, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Mater eius & fratres*: quem etiam ordinem 10 seruat editio Græca Basiliensis. Nos tamen in veteribus omnibus, atque adeo in Complutensi editione, item apud Theophylactum, fratres inuenimus priores appellatos hoc quidem loco, sicut paulo pòst contrà, priore loco mater nominatur. Neque verò huius rei mentionem 15 fecissem, nisi suspicarer veterem lectionem superstitione quorundam inuersam: qui magnam putant iniuriam matri Domini fieri, nisi nomen ipsius cæteris præponatur. Illud autem omnibus notum esse credo, fratrum & sororum appellatione apud Hebræos passim 20 intelligi omnes qui eiusdem sint cognationis. *Et vocarunt*, φωνοῦντες: id est Accersentes. Erasmus, *Qui euocarent*, id est φωνήσοντας.

32 [*Illi*] *verò dixerunt ei*, εἶπον δὲ αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *Et dicunt*, καὶ λέγουσι. quod in vno tantùm co- 25 dice scriptum inuenimus. itaque alterum sumus amplexi. Neque enim hæc dicta sunt à circunstante turba, sed ab iis quos miserant propinqui vt eum accerserent. *Et fratres tui*, καὶ οἱ ἀδελφοί σου. In quinque vetustis exemplaribus & in meo vetustissimo additur καὶ αἱ 30 ἀδελφαί σου, Et sorores tuæ: & postea Christus facit sororis, vt & fratris, & matris mentionem.

33 *Aut fratres mei?* ἢ οἱ ἀδελφοί μου; Vulg. & Erasm. legunt, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; & fratres mei?

34 *Et quum circunspexisset in circuitu*, &c. καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους. Vulgata legit τοὺς κύ- 35 κλῳ αὐτοῦ καθημένους, i. Eos qui in circuitu ipsius sedebãt. Eras.

autem, τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους. id eſt, in circuitu circum ſe diſcipulos ſedentes. Sed quancunque harum lectionum ſequaris, eadem manebit ſententia.

35 Ὃς γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἀδελφός μου καὶ ἀδελφή μου καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον δ.

Mat.13.1 Luc.8.4

1 ΚΑΙ πάλιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολὺς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἦν.

2 Καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλά, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ·

3 Ἀκούετε, ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι·

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό.

5 Ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

7 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας· καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτό, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε.

8 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλήν· καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα· καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

9 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

10 Ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, τὴν παραβολήν.

11 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω, ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται·

[Handwritten marginal note:] Cum omnes libri habeant ἐν hoc id retineo. Nā loq. genus elegāt. sic Cic. in Verre. Ager efficit cū octavo, bene vt agatur, verum vt omnes dii adjuvent cū decimo. Plinius. Cum centesimo fundit Leontini cāpi.

35 Quicũque enim fecerit quod Deus vult, is eſt frater meus, & ſoror mea, & mater.

CAP. IIII.

1 ET rurſus cœpit docere apud mare: & coacta eſt ad eum turba multa, adeo vt ipſe nauigium ingreſſus ſederet in mari. tota autem turba apud mare in terra erat.

2 Et docebat eos per parabolas multa, dicebátque eis in "doctrina ſua:

3 Audite, Ecce, *quidam* ſator exiit ſeminatum:

4 Et factum eſt in ſeminando, aliud quidem cecidit ſecundum viam: venerúntque volucres cæli, & deuorauerunt illud.

5 Aliud verò cecidit in "petroſa, vbi non habebat terrã multam: & ſtatim exortum eſt, propterea quòd non habebat profundam terram:

6 Sole autem exorto, ardore tactũ eſt, & propterea quòd non habebat radicem, exaruit.

7 Et aliud cecidit in ſpinas: & aſcenderunt ſpinæ, ac ſuffocarunt illud, & fructũ non edidit.

8 Et aliud cecidit in terrã bonam, edidítque fructum aſſurgẽtem ac creſcẽtem: & tulit "aliud tricena, & aliud ſexagena, & aliud centena.

9 Tũc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Quum autem eſſet "ſolus, interrogarunt eum "qui circũ eum erant cum duodecim, de parabola.

11 Et dixit eis, Vobis datum eſt noſſe myſterium regni Dei: "iis autẽ qui foris ſunt, per parabolas "omnia *iſta* fiunt:

35 Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic, frater meus & ſoror mea & mater eſt.

CAP. IIII.

1 ET iterum cœpit docere ad mare: & congregata eſt ad eum turba multa, ita vt nauim aſcẽdens ſederet in mari. & omnis turba circa mare ſuper terram erat.

2 Et docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina ſua:

3 Audite, Ecce, exijt ſeminans ad ſeminandum:

4 Et dum ſeminat, aliud cecidit circa viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt illud.

5 Aliud verò cecidit ſuper petroſa, vbi non habuit terram multam: & ſtatim exortum eſt, quoniam non habebat altitudinem terræ:

6 Et quando exortus eſt ſol, exæſtuauit, & eo quòd non habebat radicẽ, exaruit.

7 Et aliud cecidit in ſpinas: & aſcenderunt ſpinæ, & ſuffocauerũt illud, & fructum non dedit.

8 Et aliud cecidit in terram bonã & dabat fructum aſcendẽtem & creſcentem: & afferebat vnum triginta, & vnum ſexaginta, & vnũ centũ.

9 Et dicebat, Qui habet aures audiendi, audiat.

10 Et quum eſſet ſingularis, interrogauerunt eum ij qui cum eo erant duodecim parabolam.

11 Et dicebat eis, Vobis datum eſt noſſe myſterium regni Dei: illis autem qui foris ſunt, in parabolis omnia fiunt:

IN CAPVT IIII.

2 *In doctrina ſua,* ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Accipio διδαχὴν pro actione verbi διδάσκειν, vt perinde ſit acſi dixiſſet Marcus, ἐν τῷ διδάσκειν, inter docendum.

5 *Petroſa,* τὸ πετρῶδες. i. τὰ πετρώδη, vt infrà verſu 16.

8 *Aliud tricena,* ἓν τριάκοντα. Omnes noſtri vetuſti codices ſcriptum habebant ἐν τριάκοντα, id eſt cum triceſimo, ἐν ἑξήκοντα, cum ſexageſimo, ἐν ἑκατὸν, cum centeſimo, vt loqui ſolent rei ruſticæ ſcriptores. ſed malui quidem ego ἓν legere, ita vt diſtributiuè accipiatur, & ſubaudiatur σπέρμα.

10 *Solus,* κατὰ μόνας. Ad verbum Solitariè. Eſt enim aduerbium, ſed commodius vertitur per nomen. Vulgata, *Singularis.* *Qui circum illum erant,* οἱ περὶ αὐτόν. Vel (vt Vulgata) Qui cum eo erant. Codex Eraſmi ſcriptum habuit, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, eodem (ni fallor) ſenſu. Nam eleganter etiam Græci τοὺς περί τινα appellant eos qui ſunt cuipiam dediti & addicti, ita vt eum ſectentur, ſintque ipſius velut factionis. Æſch. κατὰ Κτησ. Φέροντας μὲν τῷ δήμῳ ἐλπίδας κενάς, Δημοσθένει δὲ ἀργύριον καὶ τοῖς περὶ αὐτόν. id eſt, Populo quidem vanam ſpem afferentes, Demoſtheni autem & eius ſectatoribus, pecuniam. Sic etiam (vt citat Budæus) Plutarch. in Demetrio, τοὺς περὶ Φαληρέα vocat eos qui Phalerei partes ſequebantur. Igitur hoc loco minimè ſignificantur externi aliqui homines qui Chriſto adeſſent, (turbam enim amandarat) ſed ii demum qui ſolebant eum aſſectari, & diſcipuli ipſius erant: quales habuit quidem, præter ſelectos illos duodecim, etiam alios multos. Iſti igitur eum vel domum, vel in deſertũ ſequuti quæſierunt de parabola. Vulg. legit οἱ περὶ αὐτὸν δώδεκα, Ii duodecim qui cum ipſo erant: & in vetuſtiſſimo meo exẽplari legitur, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Diſcipuli eius, quod vtrúuis probo: quoniã domi & inter ſolos domeſticos hæc dicta fuiſſe vidétur oſtẽdere quæ ſequũtur.

11 *Iis qui foris ſunt,* τοῖς ἔξω, id eſt, exteris. Sicut autem Eccleſia ſiue domus Dei interdum omnes comprehendit qui veram religionem profitentur, etiamſi hypocritæ ſint plerique: interdũ verò electos duntaxat & verè credentes: ita etiam exterorum appellatione intelliguntur modò quicunque non accenſentur cœtui fidelium, (vt 1. Corinth. 5. 12.) modo verò ii qui vt in Eccleſia ſint, tamen ex vera Eccleſia non ſunt, de quibus agitur hoc loco & Rom. 9. 9.

Omnia [*iſta,*] τὰ πάντα. Vis articuli proculdubio eſt ἀναφορική: ideóque quum particulam vniuerſalem reſtringat ad præcedentia nempe ad doctrinam de regno cæleſti, fuit exprimenda. In meo tamen vetuſtiſſimo codice, totum iſtud membrum non legitur.

12 Ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι· καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι· μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα.

‖Vt videntes videant, & non ⁚cernant: & audiẽtes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & remittantur eis peccata.

Vt videntes videant, & non videant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata. Eſa. 6. 9 mat. 13. 14 luc 8. 10 ioh. 12. 40 act. 28. 26 rom. 11. 8.

13 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε;

⁚Præterea dixit eis, Neſcitis parabolam iſtam? ⁚& quomodo omnes parabolas cognoſcetis?

Et ait illis, Neſcitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoſcetis?

14 Ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει.

Seminator ille, ſermonem ſeminat.

Qui ſeminat, verbum ſeminat.

15 Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδόν, ὅπου σπείρεται ὁ λόγος· καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.

Iſti autem ſunt qui iuxta viã *ſemen excipiunt*, ⁚in quibus *videlicet* ſeminatur ſermo: ſed poſtquam audierũt, ſtatim venit Satanas, & tollit ſermonẽ qui ſeminatus fuerat in cordib. eorũ.

Hi autem ſunt qui circa viam, vbi ſeminatur verbum, & quũ audierint, confeſtim venit Satanas, & aufert verbum quod ſeminatum eſt in cordibus eorum.

16 Καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἳ ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν·

Et iſti ſunt ſimiliter qui in petroſa ſemen excipiunt: qui *videlicet* quũ audierint ſermonem, ſtatim cũ gaudio ⁚excipiunt eũ:

Et hi ſunt ſimiliter qui ſuper petroſa ſeminãtur, qui quum audierint verbum, ſtatim cum gaudio accipiunt illud:

17 Καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται.

Et non habent radicem in ſe, ſed tẽporarii ſunt: deinde orta oppreſſione aut perſequutione propter ſermonem, ſtatim offenduntur.

Et non habent radicem in ſe, ſed temporales ſunt: deinde orta tribulatione & perſecutione propter verbum, confeſtim ſcandalizantur.

18 Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι, οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες·

⁚Hi ſunt autẽ qui in ſpinas ſemen excipiunt, hi ſunt *inquam* qui ſermonem audiunt:

Et alij ſunt qui in ſpinis ſeminantur, hi ſunt qui verbum audiunt:

19 Καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

Sed ſolicitudines ‖⁚ſeculi huius, & fallacia diuitiarũ, & cupiditates quæ in cæteris reb. *verſantur*, introeũtes ſuffocãt ſermonẽ, iſq. redditur ⁚fructus expers.

Et ærumnæ ſeculi, & deceptio diuitiarum, & circa reliqua cõcupiſcentiæ introeuntes ſuffocant verbum, & ſine fructu efficitur. 1 Tim 6. 17

20 Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον, καὶ παραδέχονται καὶ καρποφοροῦσιν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

Hi ſunt verò qui in terrã bonam ſemen exceperunt, qui *videlicet* audiũt ſermonem, & excipiunt: & fructum ferũt, ⁚aliud tricena, aliud ſexagena, aliud cẽtena *grana*.

Et hi ſunt qui ſuper terram bonam ſeminati ſunt, qui audiunt verbum & ſuſcipiunt: & fructificãt, vnum triginta, & vnum ſexaginta, & vnum centum.

21 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ;

Dixit etiam eis ‖Num lucerna ⁚venit vt ſubter modium ponatur, aut ſubter lectum? nónne vt candelabro imponatur?

Et dicebat illis, Nunquid venit lucerna vt ſub modio ponatur, aut ſub lecto? nónne vt ſuper candelabrum ponatur? Mat. 5. 15 luc. 8. 16, & 11. 33

22 Οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ· οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ᾽ ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

‖Non eſt enim quicquam occultum quod ⁚non manifeſtandũ ſit: ⁚neq. *quod* abſcõdatur, ſed *oportet* vt palàm proferatur.

Non eſt enim aliquid abſconditum quod non manifeſtetur: nec factum eſt occultum, ſed vt in palam veniat. Mat. 10. 26 luc. 8. 17, & 12. 2.

---

12 *Cernant*, ἴδωσιν. Vulg. & Eraſm. *Videant*, quum tamen hoc quidem loco τὸ ὁρᾶν aliquid amplius declaret quàm τὸ βλέπειν, ita videlicet vt ſignificet actionẽ animi id quod videt diiudicãtis: ſicut plus eſt τὸ συνιέναι quàm τὸ ἀκούειν, vt diximus Matth. 13. 14.

13 *Præterea dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. Vide infrà, ver. 24. *Et quomodo*, καὶ πῶς. Id eſt, Quomodo igitur? Eſt autem petitum à vulgo hoc dicendi genus, vt ſupra diximus, Mat. 3. 14. Sic Homerus Iliad. α, Καὶ νῦν ἐν Δαναοῖσι θεοπροπέων ἀγορεύεις. Virg. *Et quiſquam numen Iunonis adoret Præterea*?

15 *In quibus*, ὅπου. Vulg. & Eraſ. *Vbi*, quæ interpretatio obſcura eſt. Neque enim hoc aduerbium refertur ad ὁδὸν, ſed ad eos qui viæ comparantur. Itaque perſpicuitati ſtudere malui, quum præſertim in vno codice legerim οἷς, Quibus.

16 *Excipiunt*, λαμβάνουσιν. Id eſt παραδέχονται, vt mox ſcribitur verſ. 20. Vide Matth. 13. 20.

18 *Hi ſunt autem*, καὶ οὗτοί εἰσιν. Vulgata & Eraſmus, *Et alij ſunt*, καὶ ἄλλοι εἰσίν. ſicut etiam ſcriptum legimus in quodam exemplari. Cæterùm quòd bis repetitur οὗτοί εἰσιν, excuſandum eſt per epanalepſin, vel potius alterum redundat: nam ſi tollas, planior erit ſententia, & poſteriore loco deeſt in quatuor manuſcriptis codicibus.

19 *Seculi huius*, τοῦ αἰῶνος τούτου. Id eſt, Ad huius vitæ negotia pertinentes. *Fructus expers*, ἄκαρπος. Vulg. *Sine fructu*, ambiguè, quum non ſit infructuoſum quicquid eſt ſine fructu. Eraſmus, *Infructifer*, nouo vocabulo.

20 *Aliud tricena*, ἓν τριάκοντα. Subauditur participium τὸ σπειρόμενον. Alioqui dicendum fuerat potius εἷς, in accõmodatione parabolæ.

21 *Venit*, ἔρχεται. Id eſt affertur. In quodam codice ſcriptum eſt ἅπτεται, i. Accenditur, vt vertit Eraſ. quum tamen in Baſilienſi editione legatur καίεται, id eſt Ardet.

22 *Non manifeſtandum ſit*, ἐὰν μὴ φανερωθῇ. Vel, Non manifeſtetur: modò intelligas eſſe modum potentialem: ponitur enim ἐὰν pro ἄν. Quod autem Eraſmus in annotationibus legit εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, neque in vetuſtis codicibus reperimus, neque videtur conuenire. *Neque [quod] abſcondatur, ſed [oportet] vt in apertum veniat*; οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ᾽ ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Quanuis plana ſit huius loci ſententia, (præſertim ſi conferatur cum capite Lucæ 8. 17.) tamen quomodo cohæreat verborum conſtructio non facilè iudicari poteſt. Eſt enim ellipſis in hac oratione, quam nonnulli vel neglexerunt, vel non animaduerterunt, nonnulli parum commodè videntur expleuiſſe. Vulg. igitur ita vertit, *Nec factũ eſt*

occultum, ſed vt in palam veniat. Eraſmus hoc modo, *Neque fuit ſecretum, ſed vt in propatulum veniat.* Sic autem ſupplet in annotationibus, *Neque factum eſt ocultum* [*vt maneat occultum*] *ſed vt in apertum veniat.* Atqui nemo eſt qui non videat aliquid præterea deeſſe quod à parte anteriore coniungatur cum illo Factum eſt. Deinde ſi ita libeat pro arbitrio ſupplere integras ſententias, non video quid non tandem nobis corrumpere liceat. Caſtellio nimis audacter (vt pleraque alia) ſic interpretatus eſt, *Neque quicquam tam arcanè ſit quòd non palam futurum ſit:* id eſt, οὐδέ τι γίνεται οὕτως ἀπόκρυφον ὥστε μὴ αὐτὸ εἰς φανερὸν ἐλθεῖν. Ego verò hanc licētiā nolui imitari. Itaq. relatiuū ὃ repetii ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Eſt enim (vt opinor) hæc ellipſis minimè coacta, nec à Vulgata loquendi conſuetudine remota: & mutationem temporis facilè excuſat Hebraiſmus. Illud autem, ἐγένετο ἀπόκρυφον, quum potuiſſemus ad verbum interpretari, Factum vel redditum ſit abſconditum: malui vertere per verbum cuius eſt periphraſis, perinde ac ſi ſcriptū eſſet ἀποκρυφθήσεται. Bis enim idē dicit Euangeliſta noſter, quum μὴ φανερωθῶσι, id eſt Non manifeſtari, idem valeat atque ἀποκρύπτεσθαι, id eſt Abſcondi. Poſtremò ſupplendum fuit aliquid neceſſariò, cui ſubiungatur ἵνα. Id igitur ſuppleuimus quod maximè viſum eſt eſſe accommodatum, nempe δεῖ oportet: cuius ellipſis exemplum habes infrà cap. 9.12, & 14. 49. item 1. Iohannis 2.19, & quidem eodem prorſus dicendi genere.

Palam proferatur, εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Vulg. *In palam veniat.* Eraſ. *In propatulum veniat.*

	Greek		Beza		Vulgate
	Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.	23	Siquis habet aures ad audiendum, audiat.	23	*Siquis habet aures audiendi, audiat.*
Mat. 7.2. Luc. 6.38	Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Βλέπετε τί ἀκούετε. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν.	24	⁘Præterea dixit eis, ⁘Videte quid audiatis: ‖qua mēſura metimini, alii vobis metiētur, & adiicietur vobis qui auditis.	24	*Et dicebat illis, Videte quid audiatis. in qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis.*
Mat. 13.12 & 15.29 Luc. 8.18. & 19.26.	Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.	25	‖Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiā quod habet, tolletur ab eo.	25	*Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.*
	Καὶ ἔλεγεν, Οὕτως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς,	26	Item dicebat, ⁘Ita eſt regnum Dei vt ſi quiſpiam iaciat ſemen in terram,	26	*Et dicebat, Sic eſt regnum Dei quemadmodū ſi homo iaciat ſementem in terram,*
	Καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν· καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.	27	⁘Et dormiat, & exurgat nocte ac die: & ſemen germinet, & ⁘aſſurgat ⁘quomodo ipſe neſcit.	27	*Et dormiat, & exurgat nocte & die: & ſemē germinet, & increſcat dum neſcit ille.*
	Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ, πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ.	28	⁘Sponte enim terra fructum fert, primùm herbam, deinde ſpicam, deinde plenum frumētum in ſpica:	28	*Vltro enim terra fructificat, primùm herbam, deinde ſpicam, deinde plenum frumentum in ſpica:*
	Ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπὸς, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός.	29	Quum autem ⁘prodiderit *ſeſe* fructus, ſtatim ⁘mittit meſſores: quoniam adeſt meſſis.	29	*Et quum produxerit fructus, ſtatim mittit falcem, quoniam adeſt meſſis.*

24 *Præterea dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. Familiaris eſt Marco iſta tranſitio, qua vel diuerſos ſermones, vel diuerſas eiuſdem ſermonis partes connectit, ſicut infinitis locis in Deuteronomio legimus, ET DIXIT MOSES. Solemus autem in hoc præſertim ſcriptore particulam καὶ non tantum per copulam ET interpretari, ſed etiam per Tum, autem, præterea, etiam, igitur, verò, prout requirit ſententia. *Videte quid audiatis*, βλέπετε τί ἀκούετε. id eſt Attendite diligenter iſtis quæ vobis dicuntur. Pars iſta huius verſiculi cum ſequente toto, non vno modo legitur in exemplaribus Græcis. Sic enim in nonnullis ſcriptum eſt, βλέπετε τί ἀκούετε· καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γὰρ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσι, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν. id eſt, Videte quid audiatis: etiam adiicietur vobis qui auditis. Nam qui habet, ei dabitur: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo. qua menſura metimini, alij metientur vobis qui auditis, & adiicietur vobis. Theophylactus Romanus, & vetuſta noſtra exēplaria conſentiunt in lectione quam ſequuti ſumus: vt mirer Eraſmum in Theophylacto diuerſam lectionem annotaſſe. In duobus tamen manuſcriptis codicibus pro μετρηθήσεται legitur ἀντιμετρηθήσεται, ſicut apud Matthæum, id eſt, Viciſſim alii metientur: & in meo vetuſtiſſimo exemplari deeſt καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. quæ etiam Vetus interpres non legit: ſed Syrus etiam interpres habet.

26 *Ita vt*, οὕτως ὡς. Sic Plautus, *Vt voles eſſe me, ita ero.* Vulgata & Eraſmus, *Sic quemadmodum.*

27 *Et dormiat, & exurgat nocte & die*, καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. Id eſt, Semente facta, tranſigat ſecurus noctes & dies, minimè videlicet dubitans quin ſemen germinet. Eſt autem prouerbiale illud dicendi genus Hebræis, cuius exemplum habemus Pſalmo 3. verſ. 6. Nam quod Eraſ. exiſtimat referri illud καὶ ἐγείρηται, ad ſemē, non poteſt conuenire propter copulam interiectam. dicēdum enim fuerat, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπόρος, &c. Deinde illud ἐγείρεσθαι certum eſt opponi τῷ καθεύδειν. vt ſit ſimile quiddam ei quod dicunt Hebræi Exire & Introire, pro Verſari in loco aliquo, & officium ſuum facere: de quo dicemus, Act. 1. 21. *Aſſurgat*, μηκύνηται. id eſt, Creſcat & adoleſcat. Ad verbum, Prolongetur. Vulgata, *Increſcat*, ἐπαύξηται. Eraſmus, *Surgat in altum.* rectè quidem, quum ſic loquatur Columella: ſed vno verbo ſatis id potuit declarari. *Quomodo ipſe neſcit*, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ex his verbis intelligimus, miniſtrorum officium eſſe agrum ſtudioſè excolere, cætera Domino commendare, qui pro bona ſua voluntate dabit ſucceſſum. Debent igitur agricolæ tantùm operam præſtare: atque vt fructus non reſpondeat animi voto, non eſt quod vana ægritudine ſeipſos macerent, ſiquidē officio ſuo ſint defuncti. Vis enim illa qua ſemen in iis qui filij Dei ſunt, adoleſcit, ſicut ab vno ſancto Spiritu promanat, ita etiam eſt hominibus tam occulta vt nonniſi ex fructu poſſit apparere. Itaque accipitur ὡς indefinitè pro ὅπως. Vulgata & Eraſmus, *Dum neſcit ille.* Nam hac quoque ſignificatione accipitur ὡς, vt Matt. 26.36. nempe pro Interim dum. Sed alia interpretatio certior eſt, & magis congruit cum proximo verſiculo. Annotat Eraſmus αὐτὸς etiam ad σπόρον, id eſt ſemen, referri poſſe, quòd exurgat vi naturæ, quum ipſum hoc neſciat: ſed quorſum hoc cuiquam in mentem veniat?

28 *Sponte*, αὐτομάτη. Nomen pro aduerbio αὐτομάτως, quo ſignificatur aliquid fieri vi quadam ſeipſam mouēte. Vulgata & Eraſmus, *Vltrò:* id eſt ἑκουσίως: quòd de ſolo dici vix poteſt, quum prius coli & ſeri oporteat.

29 *Prodiderit* [*ſeſe,*] παραδῷ. Forma huius verbi, vt μεταβάλλειν, διαστρέφειν, ἀσκεῖν, & aliorum aliquot reſpondet coniugationi Hebræorum Hithpael: quod vt melius intelligeretur, malui exprimere reciprocum quàm per paſſiuum interpretari. Vulgata, *Produxerit:* id eſt προάγῃ, vel προφέρῃ, & quidem abſolutè: quod nuſquam memini légere, niſi pro ὁ καρπὸς legas τοὺς καρποὺς. Eraſm. *Productus fuerit.* *Mittit meſſores*, ἀποστέλλει τὸ δρέπανον. Vulg. & Eraſmus, *Mittit falcem*, quod Latinè ſignificat ipſam meſſoris actionem. Atqui, (etſi quod ad ſententiam ipſam attinet, parum intereſt, τὸ ἀποστέλλειν) quod de perſonis non de ipſis falcibus dici poteſt, oſtendit τὸ δρέπανον hoc loco, metonymia quadā populari, ipſos meſſores cū falcib. ſignificare, quod vt exprimerem, δρέπανον Meſſores conuerti.

Καὶ ἔλεγε, Τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ἢ ἐν ποίᾳ παραβολῇ παραβάλωμεν αὐτήν;

Ὡς κόκκῳ σινάπεως· ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·

Καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται πάντων τῶν λαχάνων μείζων· καὶ ποιεῖ κλάδους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.

Καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν.

Χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· κατ᾽ ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα.

Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὀψίας γενομένης, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.

Καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ· καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.

Καὶ γίνεται λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη· τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι.

Καὶ ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον καθεύδων· καὶ διεγείρουσιν αὐτὸν, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα;

Καὶ διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε τῇ θαλάσσῃ, Σιώπα, πεφίμωσο. Καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;

Καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Κεφάλαιον ε.

ΚΑΙ ἦλθον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν.

30 ‖Dicebat etiã, ⁚Cui *rei* aſſimilauerimus regnũ Dei? aut qua collatione ⁚contulerimus illud?

31 ⁚Velut grano ſinapis: quod quum ſeminatur in terra, minimum eſt omniũ ſeminum quæ in terra ſunt:

32 Sed quum ſeminatum fuerit, aſſurgit,& fit maximum omniũ olerũ: edítque ramos magnos, ita vt poſſint ſub eius vmbra volucres cæli nidulari.

33 ‖Et talibus multis parabolis loquebatur eis ſermonẽ: ⁚prout poterant audire.

34 Abſque parabola verò non loquebatur eis:priuatim autẽ diſcipulis ſuis ⁚explicabat omnia.

35 ‖Dixit autẽ eis die illo, quum ſerum *diei* eſſet, Tranſeamus ⁚in vlteriorem *ripam*.

36 Dimiſſa igitur turba ⁚acceperunt eum vt erat in nauigio: ſed & alia nauigiola erant cum eo.

37 Tunc oritur ⁚turbo venti magnus, fluctúſq. iniiciebat in nauigium,ita vt iam ⁚impleretur.

38 Erat autem ipſe in puppi, ceruicali indormiens: tunc expergefaciunt eum, dicúntque ei, Magiſter, nõ eſt tibi curæ quòd perimus?

39 Experrectus igitur obiurgauit ventum,dixítque mari, Sile, obmuteſce. Tum quieuit ventus, factáque eſt tranquillitas magna.

40 Dixit autem eis, ⁚Quid ita timidi eſtis? quomodo fidẽ non habetis?

41 Et timuerũt timore magno, dicebántque ⁚alius ad aliũ,Quiſnam iſte eſt, ⁚quòd etiam vetus & mare auſcultent ei?

CAP. V.

1 ET ‖⁚venerunt in vlteriorem *ripam* maris, in regionem ⁚Gadarenorum.

30 *Et dicebat, Cui aßimilabimus regnum Dei? aut cui parabolæ comparabimus illud?* Matth. 13. 31. luc. 13. 19

31 *Sicut granum ſinapis: quod quum ſeminatum fuerit in terra, minus eſt omnibus ſeminibus quæ ſunt in terra:*

32 *Et quum ſeminatum fuerit, aſcendit,& fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita vt poßint ſub vmbra eius aues cæli habitare.*

33 *Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbum, prout poterant audire.* Matth. 13. 34

34 *Sine parabola autem non loquebatur eis: ſeorſum autem diſcipulis ſuis edißerebat omnia.*

35 *Et ait illis in illa die, quum ſero eſſet factum, Tranſeamus contrá.* Math 8.23 luc.8.22

36 *Et dimittentes turbã, aſſumunt eum ita vt erat in naui: & aliæ naues erant cum illo.*

37 *Et facta eſt procella magna venti, & fluctus mittebat in nauim, ita vt impleretur nauis.*

38 *Et erat ipſe in puppi ſuper ceruical dormiens: & excitant eum, & dicunt illi, Magiſter, non ad te pertinet quia perimus?*

39 *Et exurgens comminatus eſt vento, & dixit mari, Tace, obmuteſce. Et ceſſauit ventus, & facta eſt tranquillitas magna.*

40 *Et ait illis, Quid timidi eſtis? necdum habetis fidem?*

41 *Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum, Quis, putas, eſt iſte, quia ventus & mare obediunt ei?*

CAP. V.

1 *ET venerunt trãs fretum maris in regionẽ Geraſenorum.* Matth. 8. 28 luc. 8. 26

30 *Cui* [*rei*,] τίνι. In duobus codicibus ſcribitur πῶς, quomodo. Vulgata & Eraſmus, *Cui*. Nos vertimus, *Cui* [*rei*,] vt neutrum eſſe intelligatur. *Contulerimus*, παραβάλωμεν. In quibuſdam codicibus notat Eraſ. legi θῶμεν. id eſt Componemus, eodẽ ſenſu. Sed pro ὁμοιώσωμεν & παραβάλωμεν, rectius ſcriptum legimus in nonnullis exemplaribus, ὁμοιώσομεν, & παραβαλοῦμεν.

31 *Velut grano*, ὡς κόκκῳ. Vulg. & Eraſmus, *Sicut granum*, id eſt ὡς κόκκος. In ſex codicibus ſcribitur, ὡς κόκκον, quarto caſu. Sed neutra lectio cum ſuperioribus ſatis cohæret, niſi multa ſubaudias.

33 *Prout*, καθὼς. Hoc eſt quod barbarè dicũt, Secundum quod. Latini dicere ſolent Prout, vel Vt. Cicero, *Pro ſe quiſque, vt in quo erat auctoritatis plurimum, ad populum loquebatur*. Vide Act. 2. 4.

34 *Explicabat*, ἐπέλυε: nempe tanquam ænigmatum nodos. Vulgata, *Ediſſerebat*. i. ἔφραζεν: vt Mat. 13. 36. Eraſmus, *Exponebat*.

35 *In vlteriorem* [*ripam*,] εἰς τὸ πέραν. Vulgata, *Contrá*. id eſt, εἰς τοὐναντίον, vel εἰς τὸ κατέναντι.

36 *Acceperunt*, παραλαμβάνουσιν. id eſt In altum prouehere incipiunt. Superiorẽ enim ſermonẽ habuerat ex naui.

37 *Turbo*, λαῖλαψ. Vulg. & Eraſ *Procella*, i. θύελλα. *Impleretur*, γεμίζεσθαι. i. πληροῦσθαι. In vno codice ſcribitur βυθίζεσθαι. i. In profundum iret, ſiue mergeretur.

40 *Quid ita timidi eſtis? quomodo fidem non habetis?* τί δειλοί ἐστε οὕτως; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; Hæc ego quidem ita lego vt increpãtis ſint potius quàm interrogantis: ſed ita vt admirationem habeant connexam. Sed in duobus manuſcriptis codicib. ſic legitur, τί δειλοί ἐστε; οὔπω ἔχετε πίστιν; i. *Quid timidi eſtis? nondum habetis fidem?* quo modo etiam conuertit Vulgata. Valla diſtinctè legit hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὕτως; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; i. *Quid timidi eſtis? itáne? quomodo non habetis fidem?*

41 *Alius ad alium*, πρὸς ἀλλήλους. Vulgata, *Ad alterutrũ*: ídque barbarè, vt Valla obſeruauit. Eraſmus, *Inter ſeſe*. i. πρὸς ἑαυτούς. *Vt*, ὅτι. Vulgata, *Quia*. Eraſmus, *Quoniam*, Vide ſuprà 1. 27.

IN CAPVT V.

1 *Venerunt*, ἦλθον. In duobus codicibus legimus, ἦλθεν, *Venit*. *Gadarenorum*, Γαδαρηνῶν. In duobus exemplaribus legitur Γεργεσηνῶν, Gergeſenorũ: in alio verò Γερασηνῶν, Geraſenorum: ſicut etiam vertit Vetus interpres. Quibus nominibus vna regio ſignificatur in tribu Manaſſe ſita trans Iordanem, vt liquet ex Luca 6. 26. Eam vocat Strabo Gadarida lib. 16.

2 Καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ·

3 Ὃς τὴν κατοίκησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι·

4 Διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διεσπάσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας συντετρίφθαι· καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυε δαμάσαι.

5 Καὶ διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις.

6 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ·

7 Καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν μή με βασανίσῃς.

8 (Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, Ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου)

9 Καὶ ἐπηρώτα αὐτόν, Τί σοι ὄνομα; Καὶ ἀπεκρίθη λέγων, Λεγεὼν ὄνομά μοι· ὅτι πολλοί ἐσμεν.

10 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας.

11 Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη.

12 Καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες, Πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.

13 Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ Ἰησοῦς· Καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, (ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι) καὶ ἐπνί-

2 Egresso autē ipsi è nauigio, statim occurrit è monumentis homo in quo erat spiritus impurus:

3 Qui domicilium habebat in monumētis, & ne catenis quidem quisquā poterat eūvincire:

4 Propterea quòd sæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, sed discerptæ fuerant ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: neque quisquā potuerat eum domare.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumentis erat clamans, & concidens seipsum lapidibus.

6 Quum vidisset autem Iesum procul, cucurrit & adorauit eū:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei summi? adiuro te *per* Deū ne me torqueas.

8 (Dicebat enim ei, Exi spiritus impure ex isto homine)

9 Tunc interrogauit eū, Quod tibi nomen *est*? Et respondit dicens, Legio mihi nomen *est*: quia multi sumus.

10 Et multum precabatur eum ne mitteretur extra illam regionem.

11 Erat autem illic apud mōtes grex porcorum magnus pascens.

12 Et precati sunt eum omnes *illi* dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.

13 Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in mare, (erant autem quasi bis mille) &

2 Et exeunti ei de naui, statim occurrit de monumentis homo in spiritu immundo:

3 Qui domicilium habebat in monumētis, & neque catenis iam quisquam poterat eum ligare:

4 Quoniam sæpe compedibus & catenis vinctus, dirupisset catenas, & compedes comminuisset: & nemo poterat eum domare.

5 Et semper die ac nocte in monumentis & in mōtibus erat clamās, & concidens se lapidibus.

6 Videns autem Iesum à longè, cucurrit & adorauit eum:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi Iesu Fili Dei summi? adiuro te per Deum ne me torqueas.

8 (Dicebat enim illi, Exi spiritus immunde ab homine)

9 Et interrogabat eum, Quod tibi nomen est? Et dicit ei, Legio mihi nomē est: quia multi sumus.

10 Et deprecabatur eum multum ne se expelleret extra regionem.

11 Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus pascens.

12 Et deprecabantur eum spiritus, dicentes, Mitte, nos in porcos, vt in eos introeamus.

13 Et concessit eis statim Iesus. Et exeūtes spiritus immundi introierunt in porcos: & magno impetu grex præcipitatus est in mare, ad duo millia: & suffo

---

2 *Egresso autem ipsi*, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ. Duo vetusti codices scriptum habent, καὶ ἐξελθόντος αὐτοῦ, Et egresso eo: alius verò καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν, Et egressis ipsis. Vtrūuis autem sequaris, non abundabit αὐτῷ, quod sequitur. *In quo erat spiritus*, ἐν πνεύματι. Vide suprà 1.23. vbi diximus ideo dici quempiam in spiritu, quòd eum spiritus quasi inclusum teneat ac deuinctum.

3 *Et ne catenis quidem*, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν. Vulg. & Erasmus, *Et neque catenis*: quum in hoc dicendi genere οὐδὲ non significet Neque, sed Ne quidem. In vno codice additur οὐκέτι, *Amplius*. Alioqui δῆσαι nō significabit simpliciter Vincire, sed Vinctum continere.

4 *Discerptæ fuerant*, διεσπάσθαι. Vel Distractæ. Sic enim Cicero, *Conueniunt*, inquit, *bonorum emptores ad reliquias vitæ lacerandas ac distrahendas*. Vulg. *Dirupisset*: quod respondet τῷ διαῤῥηγνύειν. *Ab eo*, ὑπ' αὐτοῦ. In quodā manuscripto exemplari scribitur ἀπ' αὐτοῦ: quod confirmat has duas particulas interdum permutari, sicut annotauimus suprà, Matth. 11.19.

5 *Erat*, ἦν. Id est versabatur. Neque enim ponitur ἦν κράζων, pro ἔκραζεν: id est erat clamās, pro clamabat. Nam etiam in vetustis codicibus post ἦν additur distinctio.

7 *Adiuro te [per] Deum*, ὁρκίζω σε τὸν Θεόν. id est Confirma mihi, interposito per Dei nomen iureiurando, fore vt non me vexes. Nam ὁρκίζειν significat iusiurandum ab aliquo exigere, vt tibi caueas. Inde factum vt etiam acciperetur pro Imperare aliquid, diuini numinis auctoritate interposita, vt accipitur Act. 19.13, & 1. Thess. 5.27. Exemplum autem hoc est horrendum impudentiæ sceleratorum spirituum, ab ipso Filio Dei iusiurādum postulantium, in quo tamen nō fuerunt exauditi, sicut etiam Caiaphæ Christus, quanuis iusiurandum exigenti, simpliciter tamē respondit.

10 *Precabatur*, παρεκάλει. Is videlicet dæmon eum precabatur, qui legatione fungebatur etiam pro cæteris: quod notandum est propter relatiuum αὐτοὺς, quod proximè sequitur. *Mitteretur*, ἀποστείλῃ. Vulgata, *Expelleret*: id est ἐκβάλλῃ. Mutaui actiuam loquutionem in passiuam, vt reciproci pronominis amphiboliam effugerem in Latino sermone.

11 *Apud montes*, πρὸς τὰ ὄρη. In manuscriptis codicibus legitur, πρὸς τῷ ὄρει, i. Apud montē. Est autē tota hæc regio maxima ex parte aspera, intercursantib. montibus Galaad. *Pascens*, βοσκομένη. In vno codice scribitur βοσκομένων, pascentium.

12 *Omnes*, πάντες. Deest hæc particula in trib. manuscript. codicib. & apud Vet. interpretē. & fortassis aliquos offendit qui non considerarūt vim articuli sequentis δαιμονιζόμενοι: quamobrem etiam expressi nomen I L I.

13 *In mare*, εἰς τὴν θάλασσαν. Existimat Zieglerus in descriptione Palæstinæ (quod mihi verisimile videtur) hîc nō intelligi lacum Genesareth, siue Tiberiadis, quem Iordanis influit, sed eius regionis stagnum quoddam infame, de quo sic Strabo lib. 16, Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῇ Γαδαρίδι ὕδωρ μοχθηρὸν λιμναῖον, οὗ τὰ γευσάμενα κτήνη τρίχας, καὶ ὁπλὰς, καὶ κέρατα ἀποβάλλει: id est, *Est etiam in Gadaride [regione] stagnum aquæ pessimæ, qua degustata, pecora pilos, vngulas & cornua amittunt.* *Quasi bis mille*, ὡς δισχίλιοι. Vel, vt Vulg. vertit, *Ad duo millia*: quanuis in hoc dicendi genere haud satis scio an sup-

Alger. 169.

Strabo Gadaride collocat in ora maritima, prope Gazā, ut valde erret Zieglerus.

plenda ſit potius particula Vſque, & certus numerus ſignificetur. Ponitur autem ὡς pro περίπου, vel σχεδὸν, quæ enallage in noſtro vulgato ſermone locum habet. diceremus enim, *Il y en auoit cõme deux mille, C'eſt à dire, enuiron deux mille.* Sic eadem particula vſurpatur Luc.8.42, & Act.1.15. Vide infrà 6.44.

γοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ.

14 Οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός.

15 Καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα· καὶ ἐφοβήθησαν.

16 Καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων.

17 Καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

18 Καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ.

19 Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτὸν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σοὺς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς ὅσα σοι ὁ Κύριος ἐποίησε, καὶ ὅτι ἠλέησέ σε.

20 Καὶ ἀπῆλθε, καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ Δεκαπόλει ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· καὶ πάντες ἐθαύμαζον.

21 Καὶ διαπεράσαντος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν· καὶ ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν.

22 Καὶ ἰδοὺ, ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι Ἰάειρος· καὶ ἰδὼν αὐτὸν πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

23 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ, λέγων, Ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει· ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς

ſuffocati ſunt in mari.

14 Qui verò paſcebant porcos, fugerunt, & renuntiarunt in vrbem & in agros. Et *illi* egreſſi ſunt vt viderent quid illud eſſet quod factum fuerat.

15 Veniunt igitur ad Ieſum, & conſpiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, ſedentẽ ac veſtitum, & ⁘ſanæ mentis, ⁘ eũ *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

16 ⁘Et qui *id* viderant, narrauerunt eis ⁘ quomodo actum eſſet cum dæmoniaco, & de porcis.

17 Tunc *illi* cœperunt eum rogare vt abiret ex finibus ipſorum.

18 Ipſo verò ingreſſo in nauigiũ, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus vt eſſet cum ipſo.

19 Ieſus autem non permiſit ei, ſed ei dixit, Abi domum tuam ad tuos, & eis renuntia ⁘ quanta tibi Dominus præſtiterit, & *quòd* miſertus ſit tui.

20 Abiit igitur *ille*, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ipſi feciſſet Ieſus: & omnes mirabantur.

21 Et quum Ieſus rurſum traieciſſet nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta eſt turba multa ad eum: erátque ⁘apud mare.

22 ‖Et ecce, venit ⁘vnus ex præfectis ſynagogæ, nomine Iairus: & quum vidiſſet eum, accidit ad pedes eius.

23 Et multum precabatur eum, dicẽs, Filiola mea ⁘in extremũ adducta eſt: ⁘ *rogo* vt venias, & im-

---

cati ſunt in mari.

14 *Qui autem paſcebant eos, fugerunt, & nuntiauerunt in ciuitatem & in agros. Et egreßi ſunt videre quid eſſet facti.*

15 *Et veniunt ad Ieſum, & vident illum qui à dæmonio vexabatur, ſedentem, veſtitum, & ſanæ mẽtis: & timuerunt.*

16 *Et narrauerunt illis, qui viderant, qualiter factum eſſet ei qui dæmonium habuerat, & de porcis.*

17 *Et rogare cœperunt eum vt diſcederet de finibus eorum.*

18 *Quúmque aſcenderet nauim, cœpit illum deprecari qui à dæmonio vexatus fuerat vt eſſet cum illo.*

19 *Et non admiſit eum, ſed ait illi, Vade in domũ tuam ad tuos, & annuntia illis quanta tibi Dominus fecerit, & miſertus ſit tui.*

20 *Et abiit, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ſibi feciſſet Ieſus, & omnes mirabantur.*

21 *Et quum tranſcendiſſet Ieſus in naui rurſum trans fretum, conuenit turba multa ad eum: & erat circa mare.*

22 *Et venit quidam de archiſynagogis, nomine Iairus: & videns eum procidit ad pedes eius.*

23 *Et deprecabatur eũ multũ dicens, Quoniam filia mea in extremis eſt, Veni, im-*

Matt.9.18 luc.8.41

---

15 *Sanæ mentis*, σωφρονοῦντα. Participium Græcum hac periphraſi optimè exprimitur. Nam σωφρονεῖν dicitur παρὰ τὸ σῶα καὶ ὑγιῆ φρονεῖν. Quamobrem etiam Paulus Act.26.25, opponit σωφροσύνην τῇ μανίᾳ. & Plato initio poſterioris Alcibiadis, opponit τὸ σωφρονεῖν τῷ μαίνεσθαι. *Eũ [inquã] qui habuerat legionem*, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα. Hæc non reperi in meo vetuſto codice, neque etiam expreſſa ſunt à Vetere interprete, quum tamen non ſint fruſtra appoſita. Conferunt enim multum ad emphaſin miraculi, vt prudenter notat Eraſmus. Nam iſta (opinor) coniungenda ſunt cum καὶ σωφρονοῦντα. id eſt & ſanæ mentis. ſicut in ſuperiore membro, is qui dæmoniacus fuerat, (id eſt miſerrimè vexatus) adeo vt immaniſſimæ belluæ ſimilior eſſet quàm hominis, opponitur homini quieto & compoſito. Neque tamen duo homines inter ſe comparantur, ſed eiuſdem hominis diſpares atque adeo prorſus contrarii habitus. Quanquam fortaſſis hæc poſſunt non ineptè accipi per epexegeſin, vel epanalepſin. Nam ſimiles loquendi formulæ ſæpe apud hunc noſtrum occurrunt, vt infrà capite 12.44.

16 *Et qui [id] viderant, narrauerunt eis*, καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες. Vulgata & Eraſmus, *Et narrauerunt illis, qui viderant*: qui ordo in Græcis etiam ſeruatur, ſed abſque amphibolia, quam vt in Latino ſermone vitaremus, collocationem verborum neceſſariò mutauimus. In quibuſdam exemplaribus ſcribitur, διηγήσαντο δὲ, &c. id eſt, Qui autẽ viderant, narrarunt eis. *Quomodo actũ eſſet*, &c. πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ. Vulgata, *Qualiter factum eſſet.* Eraſmus, *Qualiter accidiſſet ei qui dæmonium habuerat.*

19 *Quanta*, ὅσα. Vide ſuprà 3.8. *Et quòd*, καὶ ἠλέησέ σε. Vulg. ad verbum, *Et miſertus ſit tui:* quod certè parum videtur cohærere cum præcedentibus, vt etiam annotat Eraſmus. Sed in meo vetuſtiſſimo codice, legitur καὶ ὅτι ἠλέησέ σε, quam lectionem vt germanam reſtitui etiam in Græcis, adſtipulante quoque Syro interprete.

21 *Apud mare* παρὰ τὴν θάλασσαν. Eraſ. & Vulgata, *Circa mare*: id eſt περί.

22 *Vnus ex præfectis ſynagogæ*, εἷς ἀρχισυναγώγων. ſiue τὶς Quidam, vt habent nonnulli codices. Hinc autem apparet non temere conueniſſe cœtus ſingulis Sabbathis, ſed certos homines ſolitos fuiſſe multitudini moderari in ſingulis ſynagogis, vbi Moſes explicabatur (Act.14.21) à doctoribus, qui Phariſæi & Scribæ dicuntur Matth.23.2. Hi ſunt igitur qui archiſynagogi dicuntur, qui particularium etiam Eccleſiarum negotia adminiſtrabant, & propterea cenſentur Eccleſię nomine, Matth.18.17. Malui verò pręfectum quàm principem vocare, vt Eccleſiaſticum munus hoc etiã modo à merè ciuili diſcernerem, quanuis iſta non eſſent, eo præſertim tempore, inter Iudęos diſtincta. Syrus etiam רבא [*rabba*] vocat.

23 *In extremum adducta eſt*, ἐσχάτως ἔχει. Ad verbum, Extremè habet. Sic enim loquuntur Gręci. Vulgata, & Eraſmus, *In extremis eſt*: obſcurè. *[Rogo] vt venias*, ἵνα ἐλθών. In meo vetuſtiſſimo exemplari, vt & apud Sy-

rum interpretem, legitur ἐλθὲ, ἵνα ἐλθὼν, Veni, vt quum veneris, imponas ei manus. quam lectionem si cum Vetere interpretete sequamur, nulla ellipsi opus erit, quę alioqui est prorsus necessaria, sed tamen non ita frequens: vt planè mirer ab Erasmo non fuisse annotatam. 5

Viuet, ζήσεται. Vulg. *Viuat*. i. ζήσῃ quod etiam legitur in meo vetustissimo codice: sed malo legere ζήσεται, ne sit ταυτολογία, Marci breuitati parum conueniens. Denique ex Mat. 9.18, apparet hanc esse germanam lectionem.

χεῖρας, ὅπως σωθῇ· καὶ ζήσεται.		ponas ei manus, vt seruetur: & ¨viuet.		pone manus super eam, vt salua sit, & viuat.
Καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ· καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολὺς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν.	24	Abiit igitur *Iesus* cum eo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.	24	*Et abiit cum illo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.*
(Καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη δώδεκα·	25	(Tunc mulier quædam¨ quæ erat ¨ in fluxione sanguinis ¨*ab* annis duodecim:	25	*(Et mulier quæ erat in profluuio sanguinis annis duodecim:*
Καὶ πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα·	26	Fuerátque multa perpessa à multis medicis, & impenderat omnia sua, & nihil adiuta fuerat, sed potius in deterius venerat:	26	*Et fuerat multa perpessa à compluribus medicis, & erogauerat omnia sua, nec quicquã profecerat, sed magis deterius habebat:*
Ἀκούσασα περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.	27	Quum audisset de Iesu, venit in turba à tergo, & tetigit vestimentum eius.	27	*Quum audisset de Iesu, venit in turba retro, & tetigit vestimentum eius.*
Ἔλεγε γὰρ, Ὅτι κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι.	28	Dicebat enim, Si vel vestimẽta eius tetigero, seruabor.	28	*Dicebat enim, Quia si vel vestimentum eius tetigero, salua ero.*
Καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος.	29	Et statim exaruit fons sanguinis eius: & ¨sẽsit corpore se sanatam esse ¨ex eo flagello.	29	*Et confestim siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore quia sanata esset à plaga.*
Καὶ εὐθέως ὁ Ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε, Τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων;	30	Statim autẽ Iesus quũ ¨ apud se cognouisset vim ¨quæ ex ipso exierat, cõuersus in turba, dixit, Quis tetigit vestimenta mea?	30	*Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem quæ exierat de illo, conuersus ad turbam, aiebat, Quis tetigit vestimenta mea?*
Καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, Τίς μου ἥψατο;	31	Et dixerũt ei discipuli ipsius, Vides turbam te ¨cõprimẽtem, & dicis, Quis me tetigit?	31	*Et dicebant ei discipuli sui, Vides turbam comprimentem te, & dicis, Quis me tetigit?*
Καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν.	32	*Ipse* verò circunspiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.	32	*Et circunspiciebat videre eam quæ hoc fecerat.*
Ἡ δὲ γυνὴ, φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ, ἦλθε καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.	33	Mulier autem timens & tremens, quum sciret quod in se factum fuerat, venit, & ¨accidit ei *ad pedes*, dixítque ei ¨omnem veritatem.	33	*Mulier verò timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem veritatem.*
Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου)	34	Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te seruauit: abi ¨ in pace, & esto sana ex flagello tuo)	34	*Ille autẽ dixit ei, Filia, fides tua te saluam fecit: vade in pace, & esto sana à plaga tua)*
Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, Ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε, τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;	35	Adhuc eo loquente veniunt *quidam* ¨ à præfecto synagogæ, dicentes, Filia tua mortua est: quid amplius vexas magistrum?	35	*Adhuc eo loquente veniunt ab archisynagogo, dicentes, Quia filia tua mortua est, quid vltrà vexas magistrum?*

25 *Quæ erat*, οὖσα. Erasmus, *Quæ fuerat*. Ego Veterem interpretationem restitui, quia de eo tempore hæc narrantur quo nondum eo morbo laborare desierat.
In fluxione, ἐν ῥύσει. Sic Cic. 3 & 4. Tusc. sanos opponit iis qui sunt in morbo: id est, qui morbo aliquo tenentur. ῥύσιν 10 autem verti Fluxionem, Plinium sequutus lib. 20. cap. 14. Erasmus, *Obnoxia profluuio sanguinis*: quæ interpretatio præterquam quòd à Græcis discedit, etiam videtur non satis indicare perpetuum fuisse morbum, & significationi verborum multum detrahit. [*Ab*] *annis duodecim*, 15 ἔτη δώδεκα. Vide Matth. 9.20.

29 *Sensit*, ἔγνω. Ad verbum, Cognouit: sed illud magis proprium est hoc loco. Verbum autem γινώσκω non minus latè patet quàm αἰσθάνομαι. *Ex eo flagello*, ἀπὸ τῆς μάστιγος. Sic rectè conuertit Erasmus expresso articulo. 20 Quid autem flagelli appellatione intelligatur, suprà diximus, cap. 3.10. Vulgata, *A plaga*. id est ἀπὸ τῆς πληγῆς. Complutensis editio addit αὐτῆς, suæ.

30 *Apud se*, ἐν ἑαυτῷ. Erasmus, *In semetipso*: quod ob- 25 scurum est, & (ni fallor) parum Latinum. *Quæ ex ipso exierat*, τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν. Erasmus, *Ex sese prodiisse*: non expresso articulo, vt planè mirer ab eo reprehensum esse hoc loco Veterem interpretem.

31 *Comprimentem*, συνθλίβοντα. Vide suprà cap. 3.9.

33 *Accidit ei ad pedes*, προσέπεσεν αὐτῷ. Vulg. *Procidit ante* 10 *eum*, ἔπεσεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Erasmus, *Accidit ei*. Vide suprà 3.11. *Omnem veritatem*, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν: id est, rem totam ita vt gesta erat: quo modo etiam vulgò dicimus *Toute la verité*. Erasmus testatur se alicubi legisse, πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, totam causam suam: & in nonnullis etiam 15 exemplaribus additum fuisse ἔμπροσθεν πάντων, Coram omnibus.

34 *In pace*, εἰς εἰρήνην pro ἐν εἰρήνῃ: quo modo etiã scriptum legi in manuscr. exemplari, id est σὺν εἰρήνῃ, cum pace. Sicut Hebræi dicũt לכי לשלום [*lechi leschalom*] 1. Sa- 20 muelis 1.17. pro eo quod Latini dicunt, Feliciter.

35 *A Præfecto synagogæ*, ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου: id est, ab ædibus principis synagogæ. nam Iairus ipse cum Iesu erat. Quod dicendi genus non satis intellectum, obiecit 25 nonnullis errorem qui pro Ab archisynagogo, legunt Ad archisynagogum, vt eruditè admonet Erasmus: cui tamen in eo non assentior quòd præcisum hunc sermonem esse

putat, veluti quum Græci dicunt ἐν ᾅδου, quum ad verbum sic loquatur Terentius in Hecyra, *Sed quid Bacchidem à nostro affine exeuntem video?* id est, ab affinis domo. Idem Phorm. *Quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo?* id est, à domo fratris, vt Donatus explicat.

36 Ὁ δὲ Ἰησοῦς, εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ, Μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε.

37 Καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου.

38 Καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον, κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά.

39 Καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς, Τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

40 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ἐκβαλὼν ἅπαντας παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον.

41 Καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ, Ταλιθὰ κοῦμι· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Τὸ κοράσιον (σοὶ λέγω) ἔγειραι.

42 Καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον, καὶ περιεπάτει· ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα. καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.

43 Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο· καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν.

Κεφάλαιον ς.

1 ΚΑΙ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

2 Καὶ γενομένου σαββάτου ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν· καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται.

36 Iesus autem, ⁚statim vt audiit hunc sermonem qui dicebatur, dicit præfecto synagogæ, Ne metue, solummodo crede.

37 Neque permisit vt quisquam ipsum vnà sequeretur nisi Petrus & Iacobus & Iohannes frater Iacobi.

38 Venit igitur domum præfecti synagogæ, & tumultum cōspicit, flentes & ⁚eiulantes multum.

39 Et ingressus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella non est mortua, sed dormit.

40 Et deridebant eum. Ipse verò, eiectis omnibus, accipit patrem & matrem puellæ, & ⁚eos qui secum erant, & ingreditur ⁚*eò* vbi puella ⁚erat iacens.

41 Prehensáque manu puellæ, dicit ⁚ei, Talitha cumi: quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.

43 *Ipse* verò ⁚multum imperauit eis nequis id resciret: dixítque vt daretur puellæ quo vesceretur.

CAP. VI.

1 ET egressus est illinc, venítque in patriam suam: & sequuti sunt eum discipuli eius.

2 ⁚Quúmque aduenisset Sabbathum, cœpit in synagoga docere: multíque audientes ⁚percellebantur, dicētes, Vnde huic ⁚ista? & quæ est ⁚hæc sapiētia quę data est ei, ⁚quòd etiam virtutes tales per manus eius edantur?

36 Iesus autē, audito verbo quod dicebatur, ait archisynagogo, Noli timere, tantummodo crede.

37 Et non admisit quenquam se sequi, nisi Petrum & Iacobum & Iohannem fratrem Iacobi.

38 Et veniunt in domum archisynagogi, & vidit tumultum, & flentes, & eiulantes multum.

39 Et ingressus ait illis, Quid turbamini & ploratis? puella non est mortua, sed dormit.

40 Et irridebant eum. Ipse verò, eiectis omnibus, assumit patrem & matrem puellæ, & qui secum erāt, & ingrediuntur vbi puella erant iacens.

41 Et tenens manum puellæ, ait illi, Talitha cumi quod est interpretatum, Puella (tibi dico) surge.

42 Et confestim surrexit puella, & ambulabat: erat autem annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.

43 Et præcepit illis vehementer vt nemo id sciret: & dixit dari illi manducare.

CAPVT VI. Mat. 13.54 luc. 4.16

1 ET egressus inde, abiit in patriam suam, & sequebantur eum discipuli sui.

2 Et facto Sabbatho cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes, Vnde huic hæc omnia? & quæ est sapientia quæ data est illi, & virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?

36 *Statim*, εὐθέως. Hoc non legit neque Syrus interpres, neque meus vetustissimus codex.

38 *Eiulantes*, ἀλαλάζοντας. Rectius fortassis ὀλολύζοντας. Sic enim ista differunt, vt illud exultationi, istud tristitiæ tribuatur, sicut apud Hebræos הלל & ילל [*ialal hillel*] differunt, vnde & Gallica vox *Helas* in lamentatione, vt *la la* in lætitia.

40 *Eos qui secum erant*, τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Qui erant cum illo*, videlicet patre. Ego verò hoc dictum accipio de tribus discipulis, quos certè minimè introduxerat vt postea eiiceret. positum est igitur αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ. [*Eò*] *vbi*, ὅπου. Vulgata ad verbum, *Vbi*: quod Latinis durius est, nisi exprimas antecedens ἐκεῖ, *eò*. Itaque Erasmum sum in eo sequutus. *Erat iacens*, ἦν ἀνακείμενον: id est iacebat, compositum pro simplici. Nam alioqui τὸ ἀνακεῖσθαι significat Recūbere & Discumbere, vt alibi diximus: & κείμενον scribitur in vetustis exemplaribus duobus.

41 *Ei*, αὐτῇ. In vetusto quodam codice legimus αὐτῷ, idque (ni fallor) rectius: certè magis accommodatè ad regulas Grammatices, quum præcesserit παιδίον: quod nomen diminutionis forma deducitur à παῖς, & tam de puero quàm de puella dicitur. Sic etiam interdum loqui solent Attici, vt Thucydides, Ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν πρότερον πολλαχόσε ἐγκατασκῆψαι. quasi in priore membro pro νόσος præcedat νόσημα.

Thalitha, ταλιθά. Sic omnino scribendum est, non *Tabitha*, vt habent multi Latini, & Gręci etiam aliqui codices, Hebrææ linguæ inscitia, & deprauationis occasione arrepta ex Act. 9,40.

43 *Multum*, πολλά. Vulgata & Erasmus, *Vehementer*: id est δεινῶς, vel σφόδρα.

IN CAPVT VI.

2 *Quúmque aduenisset*, καὶ γενομένου. Vulgata ad verbum, *Et facto Sabbatho*. Sed γίνεσθαι accipitur hoc loco pro Aduenire, vt in illa dicendi formula quæ sæpe occurrit, ὀψίας γενομένης. quanuis etiam accipi commode possit γενομένης pro οὔσης, & γενομένου pro ὄντος, vel παρόντος: id est quum adesset, vt interpretatur Erasmus. Mihi tamen videtur altera significatio, hoc quidem loco, magis propria, quum ita accipiatur τὸ γίνεσθαι, Iohan. 6.20.21. Sic etiam Herodotus in Clio, (exemplo tamen non prorsus simili)

ἐπείτε δὲ ὁ Κῦρος πορευόμενος ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα, ἐγένετο ἐπὶ Γυνδῃ ποταμῷ: id eſt, quum Cyrus Babylonem contendens, ad Gyndem fluuium perueniſſet. Sic etiam legimus Exodi 10. v.13, הבוק היה [habboker haiah], id eſt mane fuit.
Percellebantur, ἐξεπλήσσοντο: id eſt obſtupefiebant. In meo vetuſtiſſimo codice & apud Veterem interpretem additur ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id eſt *ſuper doctrina eius*. *Iſta?* ταῦτα; Vulgata addit *Omnia?* πάντα; *Hæc ſapientia*, ἡ σοφία. Vulgata & Eraſmus prætermittunt articulum, qui tamen mihi videtur omnino fuiſſe exprimendus, quum ponatur ἐξοχῆς ἕνεκα. *Quod etiam virtutes tales per manus eius edantur?* ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; Vulgata vertit, *Et virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?* vt ſubaudiatur τίνες εἰσί: perinde acſi tertia hæc ſit interrogatio, atque ita ſcriptum, καὶ δυνάμεις τοιαῦται αἱ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γινόμεναι, quod etiam ſcribitur in vno vetere exemplari: quãquam melius fortaſſe conueniet hęc lectio, ſi pro τοιαῦται legas ταῦται, id eſt iſtæ. Eraſmus autem ita legit vt nos, ſublata tantùm particula ὅτι; quæ tamen omnino videtur neceſſaria. Complectitur enim hoc membrum rationem ſuperioris admirationis: neque poſt αὐτῷ proximè præcedens, ſcribenda eſt interrogationis nota, ſed ſimplex diſtinctio: ſicut etiam ſcriptum habent omnia tum vetera manuſcripta, tum impreſſa exemplaria quæ vidimus: alioqui non video quo modo cum præcedentibus iſta cohęrere poſſint. Ergo vt redeam ad noſtram interpretationem ὅτι particula hoc loco accipitur ſicut etiam ſuprà capite primo 27, & 4.41. δυνάμεις autem vocantur mirifica illa Chriſti facta, quæ diuinam ipſius virtutem ac poteſtatem declarabant: ſicut admonuimus Matthæi capite 27.22. Supereſt vt admoneam, in duobus vetuſtis exemplaribus legi ἵνα καὶ, id eſt vt etiam, & γίνωνται, id eſt fiant: quæ propius accedunt ad Latinã loquẽdi rationẽ. Poſita enim erit coniunctio ἵνα pro ὥστε. Deniq. per manus eius, Hebræorũ more, ſignificat eius opera & virtute.

Græce		Beza		Vulgata
Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ.	3	Nonne iſte eſt faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Ioſe & Iudæ & Simonis? nonne & ſorores eius hîc ſunt apud nos? Et offendebantur in ipſo.	3	*Nonne hic eſt faber, filius Mariæ, frater Iacobi & Ioſeph & Iudæ & Simonis? nonne & ſorores eius hic nobiſcum ſunt? Et ſcandalizabantur in illo.*
(Mar. 4. 44) Ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.	4	Dicebat autem eis Ieſus, ‖Nõ eſt Propheta inhonoratus niſi in patria ſua, & inter cognatos, & domi ſuæ.	4	*Et dicebat illis Ieſus, Quia non eſt Propheta ſine honore niſi in patria ſua & in domo ſua, & in cognatione ſua.*
Καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀῤῥώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε.	5	Neque potuit illic virtutem vllam edere, ſed quum paucis ægrotis impoſuiſſet manus, ſanauit *eos*.	5	*Et non poterat ibi virtutem vllam facere: niſi paucos infirmos impoſitis manibus curauit.*
(Matt. 9. 33; Luc. 13. 22) Καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν· καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ, διδάσκων.	6	‖Mirabatúrque propter incredulitatem eorum, & circuibat vicos in orbem, docens.	6	*Et mirabatur propter incredulitatem eorum: & circuibat caſtella in circuitu, docens.*
(Math. 10. 1; ſuprà 3. 14; Luc 9. 1) Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο· καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων.	7	‖Tunc aduocauit duodecim illos, cœpítque eos mittere binos: dedítque eis poteſtatem *aduerſus* ſpiritus impuros.	7	*Et vocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos: & dabat illis poteſtatem ſpirituum immundorum.*
Καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν.	8	Et præcepit eis vt nihil ſumerent ad iter, niſi virgam tantùm, non peram, nõ panem, non æs in Zona:	8	*Et præcepit eis nequid tollerent in via niſi virgam tantùm, non peram, non panem, neque in zona æs:*

Cōparatio cũ loco Ariſtotelis Matthæi hũc applicat.

3 *Faber ille, filius*, ὁ τέκτων, ὁ υἱός. Eraſmus legit in nonnullis codicicus, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ Μαρίας, filius ille fabri illius & Mariæ. Sed omnia noſtra vetuſta exemplaria in priore lectione conſentiebant: quam fortaſſe mutauit aliquis, exiſtimans hãc artem Chriſti maieſtati parum conuenire. Sed vt prætercam vetuſtorum codicum conſenſum, Iuſtinus antiquiſſimus ſcriptor, diſertè teſtatur Chriſtum antequàm munus illud ſuum exerceret, fabrum fuiſſe lignarium, & aratra ac iuga cæteráque eiuſmodi fabricaſſe. *Ioſe*, Ἰωσῆ. Vulgata, *Ioſeph*. Nonnulla Græca exemplaria Ἰωσῆτος, Ioſetis. *Sorores eius*, αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. In quodam exemplari additur πᾶσαι, *omnes*. More autem Iudæorum, agnati & cognati, fratres & ſorores dicebantur. *Apud nos*, πρὸς ἡμᾶς: id eſt παρ' ἡμῖν, ſicut Iohan. 1. 1, πρὸς τὸν Θεὸν, apud Deum, & 1. Corinth. 16. 6. Vulgata & Eraſmus, *Nobiſcum*. id eſt μεθ' ἡμῶν.
4 *Inhonoratus*, ἄτιμος. Vel expers honoris, ſicut ἄλογος expers rationis. videtur tamen hoc loco eum ſignificare cui tantum abeſt vt iuſtus honos tribuatur, vt etiam afficiatur contumelia. Vulgata vertit, *Sine honore*: & Eraſmus, *Contemptus*: id eſt καταφρονητός. quò etiam reſpexit Syrus interpres. *Inter cognatos*, ἐν τοῖς συγγενέσι. Vetus interpres, *In cognatione ſua*: id eſt ἐν τῇ συγγενείᾳ αὐτοῦ, permutato etiam ordine, qui reſtituendus videtur, quum ita vt nos vertimus habeant omnia tum manuſcripta, tum impreſſa exemplaria: & in hac enumeratione videatur Euangeliſta retrogradiendo ſequi ordinem conſtitutionis humani generis à natura inſtitutum, quem pulchrè deſcribit Ariſtoteles initio primi libri De republica. Itaque οἰκίαν non conuerti familiam, ſed domum, ne bis idem inculcare videatur. Puto enim domum hoc loco minus latè patere quàm συγγένειαν, id eſt gentem ac familiam totã: quum alioqui ſępe his omnibus vocabulis idem declaretur.
5 *Neque potuit*, καὶ οὐκ ἠδύνατο. Sic Corinthus περὶ διαλέκτων, Ἀττικὸν καὶ τὸ θέλει ἀντὶ τοῦ δύναται· ὡς ὁ Πλάτων, Τὰ χωρία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν. Itaq. Hieronym. dialogo aduerſus Pelagianos 2, hunc locum manifeſtè torquet, quum ex eo colligit à comparatis, humanæ naturæ imbecillitatem in regeneratis, quanuis rectè in eo ſentiat. Sed tamen notandum eſt hoc dicendi genus, quo ſignificatur homines incredulos & ingratos quaſi Deo manus vincire, ne ipſis opem ferat, quò ſpectãt illa Dei verba ad Moſen Exod. 32. 10, *Nunc igitur ſine me*. *Sed*, εἰ μή. Vulg. *Niſi*. Eraſ. *Niſi quód*. Vide Gal. 1. 7 *Sanauit* [*eos*], ἐθεράπευσε. Relatiuum ſuppleui: quam ellipſin vt vitaret Vetus interpres, conuertit, *Paucos infirmos impoſitis manibus curauit*: perinde acſi ſcriptũ ſit, ὀλίγους ἀῤῥώστους, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε: quomodo etiã legi poteſt eadem manente ſentẽtia.
6 *In orbem*, κύκλῳ. Vel, vt Vulgata, *In circuitu*. Eraſm. *Vndique circumiacentes*: id eſt τὰς ἐν κύκλῳ πάντοθεν κειμένας. Ego verò malui ἐν κύκλῳ referre ad verbum περιῆγεν, (quum articulum non habeat adiunctum) quàm ad κώμας.
7 *Duodecim illos*, τοὺς δώδεκα. In vno codice additum erat μαθητὰς αὐτοῦ, Diſcipulos ſuos. Expreſſimus autem articulum vt planior eſſet ſentẽtia. *Binos*, δύο δύο. Ad verbũ, *Duos duos*. Nam Hebræi diſtributiuis carent. Vide infrà v. 39. [*Aduerſus*] *ſpiritus*, τῶν πνευμάτων. Vulg. ad verbũ, *Spirituum*. Sed omnino ſubaudienda eſt præpoſ. κατά, vt diximus Matth. 10. 1, & 12. 31. quam etiam Syrus interpres expreſſit.
8 *Vt nihil*, ἵνα μηδέν: vt Vulg. & Eraſmus, *Nequid*. id eſt

μή π. Vide Matthæi 10.vers.10. *Ad iter*, εἰς ὁδόν. Vulgata, *In via*, ἐν ὁδῷ. *Virgam*, ῥάβδον. Vide Matth.10.10. *Aes*, χαλκόν. Vide infrà 12.41.

Græce		Beza		Vulgata	
Ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια· καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας.	9	Sed *vt* ¨calcearentur ‖ ¨sandaliis:¨ & ne induerentur binis tunicis.	9	*Sed calceatos sandaliis, & ne induerentur duabus tunicis.*	Act.12.8.
Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅπου ἐὰν εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐκεῖθεν.	10	Et dicebat eis, ¨Vbicunque introieritis domum, illic manete vsquedum exeatis ¨illinc.	10	*Et dicebat eis, Quocunque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.*	
Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ Γομόρροις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.	11	‖ ¨Et quicunque non exceperint vos, neque audierint vos, egressi illinc, ‖excutite puluerem qui suberit pedibus vestris, *vt hoc sit* testimonium aduersus eos. ¨Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* siue Gomorrhorum in die iudicii, quàm vrbis illius.	11	*Et quicunque non receperint vos, exeuntes inde, excutite puluerem de pedibus vestris, in testimonium illis.*	Mat.10.14 luc.9.5 Act.13.51. & 18.6
Καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον ἵνα μετανοήσωσι.	12	¨Egressi igitur *illi* proclamabant vt resipiscerent *homines*.	12	*Et exeuntes prædicabant vt pœnitentiam agerent.*	
Καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον· καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀρρώστους, καὶ ἐθεράπευον.	13	Et dæmonia multa eiiciebãt, ‖ ¨vngebántque oleo multos malè valentes: & sanabant *eos*.	13	*Et dæmonia multa eiiciebant, & vngebant oleo multos ægros, & sanabant.*	Iac.5.14
Καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης, (φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ) καὶ ἔλεγεν, Ὅτι Ἰωάννης ὁ βαπτίζων ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ.	14	‖Audiuit autem *hæc* rex ¨Herodes, (¨clarum enim ¨factum erat nomen eius) dixítque, Iohannes ¨ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea ¨virtutes agunt in eo.	14	*Et audiuit rex Herodes, (manifestum enim factum est nomen eius) & dicebat, Quia Iohannes Baptista resurrexit à mortuis, & propterea virtutes operantur in illo.*	Mat.14.1 luc.9.7

9 *Calcearentur*, ὑποδεδεμένους. Ad verbum, *Calceatos esse*. Nam subauditur εἶναι, vt sit periphrasis pro ὑποδεδέσθαι vnde dicta sunt ὑποδήματα, quasi subligacula dicas, quòd solerent loris & vinculis accommodari: de quibus Virg. lib.8, *Et Tyrrhena pedum circundat vincula plantis*. Quod autem videtur Marcus à Matthæo dissentire, facilè explicari potest. Neque enim simpliciter prohibet Dominus Apostolis apud Matthæum ne sint calceati, nõ magis quàm vt sint vestiti, sed non vult vllis rebus studiosè comparatis onerari: inter quas numerat peram, vestes, calceos, virgas, & cætera eiusmodi, vt in Matthæo diximus.
Sandaliis, σανδάλια. Vocabulum Græcum, quod Terentius ipse vsurpauit, nos quoque post alios interpretes non inuiti retinuimus. Testantur autem Græci auctores ita vocari muliebre calceamentum. Sed tum ex hoc loco, tum etiam ex Act.12.8. apparet Euãgelistas inter ὑποδήματα & σανδάλια nullum posuisse discrimen, vt rectè obseruauit Erasmus. *Et ne induerentur*, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι. In duobus codicibus legimus eodem sensu ἐνδεδύσθαι, id est indutos esse. Nõnulli verò legũt, καὶ μὴ ἐνδύσησθε, Et ne induamini: quod durius videtur. Quãquam apud Hebræos frequentes sunt eiusmodi personarum mutationes. Cæterùm indui simul binis tunicis, haud scio an quisquam cõsueuisset, nisi tunicam in genere pro vestitu exteriore & interiore accipias. Est igitur spectanda sententia potius quàm dictum ipsum, sicut in plerisque idiotismis facere necesse est: vt binis tunicis indui dicantur qui vna non contenti, alteram etiam habent, vt modò hac, modò illa vtantur. Fuisse verò eiusmodi aliquod vestium genus quas propterea Hebræi חליפות [*chaliphoth*,] id est mutatorias vocant, ex plurimis Scripturę locis apparet. Cæterùm considerandus est Christi scopus, vt videlicet nullo prorsus impedimento retardentur Apostoli, quos vult omnino ad hanc obeundam peregrinationem velut ad cursum paratos & expeditos esse.

10 *Vbicunque*, ὅπου: id est, quocunque loco constiteritis. Ponitur enim τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν pro καταλύειν, id est Diuertere, & hospitium sibi deligere: quum alioquin εἰς οἰκίαν videatur redundare. Simile dicendi genus occurrit infrà cap.7.24. *Illinc*, ἐκεῖθεν: id est ex eo loco. Vetat enim hospitium mutare in ista veluti peruolitatione. Nonnulli referunt non ad ὅπου sed ad οἰκίαν, sensu prorsus inepto.

11 *Et quicunque*, καὶ ὅσοι. Anantapodoton ex vulgi sermone petitum. nam si ita loquaris, Quicunque non crediderit, condemnabitur: tum demum plena & iusta est oratio. Sic Virgilius, *Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est*. *Amen*, ἀμήν. Hæc periodus in omnibus nostris exemplaribus Græcis legitur, exceptis tantùm duobus & meo vetustissimo. in Vulgata tamen versione prætermittitur, & fortassis ex Matthęo adscripta fuit: quãuis apud Syrum etiam interpretem legatur.

12 *Egressi igitur [illi,]* καὶ ἐξελθόντες. Vulgata ad verbum, *Et exeuntes*. Erasmus, *Et egressi*. Ego verò existimo καὶ hoc loco & aliis multis pro οὖν vsurpari: quam enallagen sæpe iam diximus inde ortam esse quòd ו Hebręorum varias habeat significationes.

13 *Vngebántque*, καὶ ἤλειφον. Fuit igitur oleum symbolum mirificæ istius virtutis, non autem medicamentum quo morbos curarent. Iam verò quum temporaria hæc dona iampridem cessarint, quorsum hęc cęremonia retineatur?

14 *Herodes*, Ἡρώδης. Quoddam exẽplar habebat, τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ: id est auditionem, siue rumorem, qui de Iesu ferebatur: quod nisi addas, non modò manca fuerit constructio, sed etiam hæc pertinere videbuntur ad prodigia illa per Apostolos edita, quorum proximè meminit: quum potius ad Christum ipsum pertineãt, vt declarant sequentia. Quòd autem Herodes ab Euangelista ornatur regis nomine, quum duntaxat esset Tetrarcha, ad vulgi ac præsertim aulicorum morem referendum est.
Clarum, φανερόν. Erasmus, *Innotuerat*: id est ἐγνωρίσθη. Vulgata, *Manifestum*. quo modo etiam solemus alibi interpretari. *Factum erat*, ἐγένετο. Vel, erat: quum γίγνεσθαι & εἶναι sæpe permutentur. *Ille qui baptizabat*, ὁ βαπτίζων, In vno codice legimus eodem sensu, ὁ Βαπτιστής, Baptista: id est baptizator. Solent enim (vt sæpe diximus) Hebręi participia vsurpare loco nominum quę verbalia vocamus: & Vetus interpres ita legit. *Virtutes agunt in eo*, ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Sic Eras. vertit: in eo tantùm dissentiens à Vetere interprete quòd maluit agendi verbo vti quàm operandi. Vocat autem Marcus δυνάμεις hoc loco, non (vt paulo antè) facta illa Christi mirifica & vim omnem humanam superantia, sed ipsam potius vim & facultatem illa efficiendi. Quòd si pro factis ipsis accipere libeat, videtur etiam hic locus commodè sic posse passiuo verbo explicari, Efficiuntur istæ virtutes ab eo. Nam verbum ἐνεργοῦσι pro ἐνεργοῦνται, accipi passiua significatione potest, vt ἀσκεῖν pro ἀσκεῖσθαι, apud Xenophontem: & τόπους ἀποκεχωρηκότας pro ἀποκεχωρισμένους, apud Herodotum. ἐν αὐτῷ verò, pro ὑπ' αὐτοῦ vel δι' αὐτοῦ intelligi etiam potest, quum apud Hebræos ב (cui respõdet præpositio Gręca ἐν) omne causarũ genus declaret. Et ita vertit Syrus interpres.

15 Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίας ἐστίν. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Ὅτι προφήτης ἐστίν, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν.

Luc.3.19

16 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἡρώδης εἶπεν, Ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν· αὐτὸς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν.

17 Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης, ἀποστείλας ἐκράτησε τὸν Ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν.

18 Ἔλεγε γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρώδῃ, Ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.

Leu.18.16

19 Ἡ δὲ Ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐτῷ, καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι· καὶ οὐκ ἠδύνατο.

20 Ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν· καὶ ἀκούσας αὐτοῦ, πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤκουε.

Mat.22.26

21 Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε Ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας·

22 Καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς

15 Alii dicebant, Elias est. Alii verò dicebant, Propheta est, ⁘vel vnus ex Prophetis illis.

16 ‖Quum igitur *hæc* audisset Herodes, ait, ⁘Iste est Iohannes quē ego decollaui: ipse surrexit à mortuis.

17 ⁘Ipse enim Herodes missis *satellitibus* prehenderat Iohānem, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam vxorem.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, ‖Non licet tibi habere vxorem fratris tui.

19 Herodias autem ⁘imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat.

20 Herodes enim metuebat Iohannem: sciens eum *esse* ‖virum iustum ac sanctum, & obseruabat eum, ⁘auditóque eo ⁘multa faciebat, & ⁘libenter eum audiebat.

21 Quum igitur dies opportunus adesset, quo tempore Herodes in natalitiis suis cœnam faciebat ⁘proceribus suis ac chiliarchis & ⁘primariis Galilææ:

22 Et introisset ⁘filia ipsius

15 *Alii autem diceban Quia Helias est. Alij verò dicebant, Quia Propheta est, quasi vnus ex Prophetis.*

16 *Quo audito Herodes ait, Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit.*

17 *Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Iohannem, & vinxit eum in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam.*

18 *Dicebat enim Iohannes Herodi, Non licet tibi habere vxorem fratris tui.*

19 *Herodias autem insidiabatur illi, & volebat occidere eum: nec poterat.*

20 *Herodes enim metuebat Iohannem sciens eum virum iustum & sanctum, & custodiebat eum: & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.*

21 *Et quum dies opportunus accidisset, Herodes in natali suo, cœnam fecit principibus & tribunis & primis Galilææ:*

22 *Quúmque introisset filia*

---

15 *Vel vnus ex Prophetis illis*, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν. Hic locus varias recipit interpretationes. Sic enim Vulgata, *Quasi vnus ex Prophetis*, omissa particula ἢ, quam etiam in sex vetustis exemplaribus non legimus, neque vertit Syrus interpres: vt sit hic sensus, Quosdā habuisse Iesum pro Propheta, eóque minimè vulgari, sed qui cum excellentissimo quouis veterum illorum conferri iure potuerit. Erasmus autem conuertit, *Vel tanquam vnus ex Prophetis*. vt sit hæc sententia, Alios dixisse Eliam esse, alios Prophetam in genere: alios neque pro Iohanne, neque pro Elia habuisse, sed admiratos ipsius facta, cunctabundos pronuntiasse, ipsum videri posse aliquem ex veteribus illis Prophetis qui resurrexisset. Vt autem dicam quod sentio, ego malo ὡς pro ὅτι positum esse, & ita quidem vt sit παρέλκον, sicut τὸ ὅτι in superioribus tribus membris: disiunctiuam autem existimo esse necessariam, vt quadruplex fuerit opinio: vna Herodis, qui existimabat Iohannem esse: altera, eorum qui pro Elia habebant: tertia, eorum qui Prophetam esse arbitrabantur: quarta demum eorum qui sentiebant vnum esse ex veteribus illis Prophetis, quicunque tandem is esset.

16 *Iste est Iohannes quem ego decollaui*, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν. Ad verbum, Quem ego decollaui Iohannem, iste est: Græca constructione, sicut dixit Quintilianus, *Ne, quos porrexerim cibos, venena fiant*. Vetus interpres, *Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit.* Nam non legit οὗτός ἐστιν, & pro αὐτὸς ἠγέρθη, legit οὗτος ἠγέρθη, sicut etiam in vno vetusto exemplari scriptum legimus. Erasmus, *Cui ego præcidi caput, Iohannes iste est*: id est ᾧ ἐγὼ ἀπέτεμον τὴν κεφαλὴν, οὗτός ἐστι. Cæterùm illud ἀκούσας δὲ interpretatus sum, *Quum igitur audisset*, potius quàm, *Quum audisset autem*, cum Erasmo: vel, *Quo audito*, cum Vetere interprete: quia existimo hæc esse dicta per epanalepsin. Apparet enim Euangelistam, ex his Herodis verbis, describendæ mortis Iohannis occasionem quæsiuisse.

17 *Ipse enim Herodes* αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης. In quodam exemplari scribitur, ὁ γὰρ Ἡρώδης, Herodes enim: idque fortassis rectius.

19 *Imminebat ei*, ἐνεῖχεν αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *Insidiabatur*: id est ἐπεβούλευεν αὐτῷ. Ego verò nusquam memini legere ἐνέχειν pro Insidiari. Interpretatur Hesychius ὀργίζεται: sed aliquid etiam amplius videtur significare, nempe summam offensionem, quæ facit vt omnes captemus occasiones quibus cuipiam noceamus: quod Latini translatitiè declarant verbo Imminere. Itaque melius (opinor) explicat Eustathius Odyss. τ, κατά τινος ἔχειν, vt hic noster loquitur infrà 11.25, & Iohannes Apoc.2.4.14.20. sed addito casu. Galli (vt opinor) hoc exprimunt, quum dicunt, *en auoir à quelcum.*

20 *Auditóque eo*, καὶ ἀκούσας αὐτοῦ. In quodā codice legimus καὶ ἀκούων αὐτοῦ, Et eum audiens. *Multa faciebat*, πολλὰ ἐποίει. In quodam codice legitur, πολλὰ ἠπόρει: id est, multum hæsitabat: vt qui animo esset ancipiti & dubio, vt planè nesciret quò se verteret. Hęc enim est vis verbi Dei, vt conscientias excitet, neque sinat reprobos torpere, quin saltem exagitent eos anxię cogitationes, donec in barathrum desperationis præcipitentur. prior tamen lectio magis est recepta. *Libenter*, ἡδέως, id est ἀσμένως. Mirum est tyrannum libenter audiisse sententiam Domini in se latam. Sed ea est vis veritatis vt etiam qui illam pessimè oderunt, tamen reuereantur: nec dubium est quin aliquos bonos motus habuerit Herodes: sed cadebat semen in saxosa loca: itaque radices non egit.

21 *Proceribus*, τοῖς μεγιστᾶσιν. Vulg. *Principibus*. Erasmus *Primatibus*: quod non memini apud idoneos auctores legere. Nonnulli, magnates vocant, vocabulo (vt ego equidem existimo) parum Latino. Apparet autem in Oriente Megistanas appellatos qui à Latinis Proceres vocantur, quasi maximates dicas. Itaque non modò Suetonius, de Persarum rege loquens, Græcum vocabulum retinuit (vt obseruauit Erasmus) sed etiam Cornelius Tacitus de Armeniis agens. *Primariis*, τοῖς πρώτοις. Vulg. *Primis*. Erasmus, *Primoribus*: quum illud vocabulum hac significatione magis Latinum sit, & Græco optimè respondeat.

22 *Filia ipsius Herodiadis*, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος. In quodam exemplari scribitur αὐτοῦ: quam lectionem si sequaris, conuertes hoc modo, Filia eius *scilicet Herodis*, Herodias. Sed apparet ex Matthæo, Herodiadem esse matris ipsius nomen: quam etiam testantur omnes veteres, non ex Herode Antipa, sed ex marito Philippo, hanc filiam sustulisse. Eius autem filię nomen Euangelistæ quidē non exprimūt, sed Iosephus Salomen vocat: in eo diss.

eo dissentiens à nostris: id est à veritate, quòd Herodiadē dicit non Philippo, sed Herodi secundo nuptam fuisse, quum eam Herodes iste, cognominatus Antipas, abduceret à marito.

τῆς Ἡρωδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἡρώδῃ καὶ συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ, Αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοι.

23 Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ, Ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοι, ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου.

24 Ἡ δὲ ἐξελθοῦσα εἶπε τῇ μητρὶ αὐτῆς, Τί αἰτήσομαι; Ἡ δὲ εἶπε, Τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

25 Καὶ ἐξελθοῦσα εὐθέως μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο, λέγουσα, Θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξ αὐτῆς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

26 Καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.

27 Καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα, ἐπέταξεν ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

28 Ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ· καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ, καὶ τὸ κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς.

29 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦλθον, καὶ ἦραν τὸ πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ.

30 Καὶ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν.

31 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀναπαύεσθε ὀλίγον. Ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπάγοντες πολλοί· καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν.

Herodiadis, ac saltasset, placuissétque Herodi, & simul accūbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcunque volueris, & dabo tibi.

23 Iurauítque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vsque ad dimidium regni mei.

24 At illa ¨egressa dixit matri suæ, Quid petam? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptistæ.

25 *Puella* igitur ¨cupidè statim ad regem ingressa, *id* petiit, dicens, ¨Velim vt ¨iam nunc des mihi in patina caput Iohannis Baptistæ.

26 Rex autem ¨valde tristis factus, ¨noluit *tamen*, ¨propter iusiurandum & eos qui simul accumbebant, eam ¨reiicere.

27 ¨Et statim rex misso ¨spiculatore, imperauit ¨vt afferretur caput eius.

28 Ille verò abiit, ac decollauit eum in carcere: attulítque caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri suæ.

29 Quúmque *hoc* audissent discipuli eius, venerunt, & sustulerunt ¨cadauer eius, & posuerunt in monumento.

30 ‖ Coacti sunt autem Apostoli ad Iesum, & annuntiauerunt ei omnia, & quæ egerant, & quæ docuerant.

31 Et dixit eis, ¨Venite vos priuatim in desertum locum, & requiescite paululum. Erant enim multi venientes & abeuntes: ¨& ne cibum quidem capere ipsis vacabat.

ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simúlque recumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quod vis, & dabo tibi.

23 *Et iurauit illi, Quia quicquid petieris, dabo tibi, licet dimidium regni mei.*

24 *Quæ quum exiisset dixit matri suæ, Quid petā? At illa dixit, Caput Iohannis Baptistæ.*

25 *Quúmque introisset statim cum festinatione ad regem, petiuit, dicens, Volo vt protinus des mihi in disco caput Iohannis Baptistæ.*

26 *Et contristatus est Rex: propter iusiurandum & propter simul discumbentes, noluit eam contristare.*

27 *Sed misso spiculatore præcepit afferri caput eius in disco.*

28 *Et decollauit eum in carcere: & attulit caput eius in disco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ.*

29 *Quo audito discipuli eius venerunt, & tulerunt corpus eius, & posuerunt illud in monumento.*

30 *Et conuenientes Apostoli ad Iesum, renuntiauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant.* Luc.9.10.

31 *Et ait illis, Venite seorsum in desertum locum, & requiescite pusillum. Erant enim qui veniebāt & redibant multi: & nec spatium manducandi habebant.*

24 *Egressa*, ἐξελθοῦσα: rectè. Necenim solebant mulieres cum viris accumbere, vt etiā liquet ex Balsasaris conuiuio, quod apud Danielem describitur.

25 *Cupidè*, μετὰ σπουδῆς. Ad verbum, Cum studio. σπουδὴ enim Græcis dicitur studium, id est (vt Cicero interpretatur) assidua & vehemens ad aliquam rem magna cum voluntate applicatio. Vulgata & Erasmus, *Cum festinatione.* *Velim*, θέλω. Vulgata & Erasmus, *Volo*: quod Latinis videtur imperiosum. Vide infrà 10. 35. *Iam nunc*, ἐξ αὐτῆς. Ad verbum, ex hac, videlicet hora. subauditur ὥρας: quod aliquando exprimitur, vt Matth. 15. v. 28. Vulgata & Erasmus, *Protinus*: quod aduerbium est variæ significationis, ideóque à nobis repudiatum. Deerant autem hæ duæ voces in duobus vetustis exēplaribus, & sanè rarò occurrūt. Vsurpantur tamē etiā à Paulo Philip. 2. c. 23.

26 *Valde tristis factus*, περίλυπος γενόμενος. Vulgata, *Contristatus est*: id est ἐλυπήθη. Erasmus, *Dolore affectus*. Neuter satis expressit vim præpositionis περί. de qua diximus suprà Matth. 26. 38. quam etiam non omisit Syrus interpres.

Noluit [*tamen*,] οὐκ ἠθέλησεν. Particula quam addidimus videtur sententiam illustrare: & sæpe apud Hebræos desideratur, vt diximus Matth. 2. v. 6. *Propter*, διά. Hoc refertur ad sequens verbum ἠθέλησεν, non autem ad præcedentia: & post ὁ βασιλεὺς, in quodam exemplari additum erat ὡς ἤκουσεν, Vt audiuit. Hîc autem habemus exēplum hominis religione abutentis, vt tamen religiosus habeatur. *Reiicere*, ἀθετῆσαι. Vulgata, *Contristare*: id est λυπεῖν. Hoc vocabulum propriè rei inanimatæ tribuitur: & opponitur τῷ τιθέναι. i. ponere & statuere. Nā ἀθετεῖν νόμον, declarat Legem irritam facere, & quasi deponere. Inde factum vt acciperetur pro Reiicere & contemnere.

27 *Et statim*, καὶ εὐθέως. In vno codice legimus ἀλλ' εὐθέως, Sed statim. Vetus quoque interpres legit ἀλλά: sed prætermisit ὁ βασιλεὺς, tanquam minimè necessarium. *Spiculatore*, σπεκουλάτωρα. Vox Latina corrupta, ι in ε mutato, sicut pleraque alia passim reperiuntur, de quibus diximus Matth. 5. 29. vt λεγεὼν, in quo vocabulo eadem fit vocalium permutatio. Erant autem spiculatores, principum satellites, sic dicti à gerendis spiculis: quorum mentionem facit Cornelius Tacitus. Vnde Spiculatoria caliga apud Suetonium in Caligula, sicut Bayfius rectè emendauit.

Vt afferretur, ἐνεχθῆναι. Erasmus, *Inferri*. quòd accumberet videlicet: quasi iusserit Herodes caput mensæ vt ferculum aliquod inferri. Vetus autem interpres post ἐνεχθῆναι legit ἐν δίσκῳ vel πίνακι, in disco: quum id hoc loco non reperiatur in Græcis codicibus.

29 *Cadauer*, πτῶμα. Vulgata, *Corpus*: id est σῶμα, sicut apud Matthæum scribitur 14. 12. nullo quidem discrimine, si Grammaticis credimus, qui σῶμα propriè dici volunt τὸ ἄψυχον. Sed nimirum hoc ferre non possunt aures quorundam, ne cadauera videantur adorare.

31 *Venite vos priuatim*, δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν. In meo vetustissimo codice legitur, δεῦτε ὑπάγωμεν, Venite, eamus. Vulgata non legit ὑμεῖς αὐτοὶ, nec Syrus etiam interpres. Erasmus interpretatur, *Vos soli*: hoc est, dimissis cæteris. Positum enim est (inquit) αὐτοὶ pro Soli, quemadmodum καθ' ἑαυτὸν esse dicitur qui solus est absq; arbitris. quam expositionem iudico planè esse violentam. Itaque putarim potius alterum redūdare, vel etiam ὑμεῖς ex albo irrepsisse in contextū. *Et ne cibum quidem capere ipsis va-*

cabat, καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν. Vulgata, *Et nec spatium manducandi habebant* : quum in hoc genere dicendi μηδὲ idem valeat quod Nequidem: & εὐκαιρεῖν aliquid amplius significet quàm spatium habere. In quodam codice legimus, οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρως εἶχον, eodem sensu.

Matt. 14. 13. Luc. 9. 19.

32 Καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ' ἰδίαν.

33 Καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι· καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί· καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτούς, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν.

Matt. 9. 36 & 14. 14. Luc. 9. 11.

34 Καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ Ἰησοῦς πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα· καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς πολλά.

Matth. 14. 15.

35 Καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγουσιν, Ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή·

36 Ἀπόλυσον αὐτούς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν.

37 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν διακοσίων δηναρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν;

Matth. 14. 17. Luc. 9. 13. Ioh. 6. 9.

38 Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε. Καὶ γνόντες, λέγουσι, Πέντε, καὶ δύο ἰχθύας.

39 Καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι

32 ‖ ⁚Abierunt igitur in desertũ locum nauigio seorsim.

33 Vidit autem eos abeuntes ⁚turba, & ⁚agnouerunt eũ multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerũt illuc, præuenerúntque eos, ⁚& conuenerunt ad eum.

34 ‖ Tunc egressus vidit turbam multã Iesus, & cõmiseratione intima commotus est super eis, quoniã erant vt oues nõ habẽtes pastorem: cœpítque eos docere multa.

35 ‖ ⁚Quum autem iam multus dies esset, adierunt eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & ⁚ iam multus dies est:

36 Dimitte eos, vt profecti in ⁚circumiacẽtes agros ac vicos, ⁚emant sibi panes: nam quo vescantur non habent.

37 At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quo vescantur. Tunc dicunt ei, ⁚ *Num* profecti emerimus ducentis denariis panes, & dederimus eis quo vescantur?

38 Ipse verò dixit eis, Quot panes habetis? abite & videte. ‖ Et *illi* ⁚re cognita, dixerunt, Quinque, & duos pisces.

39 Tunc iussit eos ⁚facere vt ac-

32 *Et ascendentes in nauim, abierunt in desertum locum seorsum.*

33 *Et viderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi: & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos.*

34 *Et exiens vidit turbã multam Iesus, & misertus est super eos, quia erant sicut oues non habentes pastorem: & cœpit illos docere multa.*

35 *Et quum iam hora multa fieret, accesserunt discipuli eius, dicentes, Desertus est locus hic, & iam hora præteriit:*

36 *Dimitte illos, vt euntes in proximas villas & vicos, emant sibi cibos quos manducent.*

37 *Et respondens ait illis, Date illis vos manducare. Et dixerunt ei, Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare?*

38 *Et dicit eis, Quot panes habetis? ite & videte. Et quum cognouissent dicunt, Quinque, & duos pisces.*

39 *Et præcepit illis vt ac-*

---

32 *Abierunt igitur*, καὶ ἀπῆλθον. Erasm. legit ἀπῆλθεν, *abiit*, singulari numero. Aliter hoc legit Vetus interpres.

33 *Turba*, οἱ ὄχλοι. Hoc non legit Syrus interpres, neque noster Vetus, nec etiam in veteribus codicibus reperimus. *Agnouerunt eum*, ἐπέγνωσαν αὐτόν. In quatuor exemplaribus scribitur αὐτούς, eos: quod videtur legisse Vetus interpres, quia noluit repetere tanquam superuacuum. *Pedibus*, πεζῇ. Vulgata, *Pedestres* : id est πεζοί, sicut etiam legimus in vetustis duobus exemplaribus. Erasmus, Pedestri itinere, vt subaudias ὁδῷ. *Et conuenerunt ad eum*, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. In vno codice, pro πρὸς αὐτόν, scribitur αὐτῷ, id est eó. Syrus & Vetus noster interpres totum hoc membrum non legerunt. Complutenses verò pro συνῆλθον Conuenerunt, impresserunt ἦλθον, Venerunt.

35 *Quum autem iam multus dies esset*, καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης. Vulgata ad verbum, *Et quum iam hora multa fieret*: quæ versio est obscura & parum Latina. Dicunt enim Latini multum diem, non multam horam. Cicero Attico, *Multus sermo ad multum diem*. Item Cæsar, *Multo die cognouit à suis montem teneri*. Itaque miror Erasmum sic maluisse interpretari, Et *quum iam multum diei præterisset*: id est, καὶ ἤδη πολλῆς ὥρας, vel ἡμέρας, διελθούσης. *Iam multus dies est*, ἤδη ὥρα πολλή. Vulgata, *Hora præteriit*: id est ὥρα παρῆλθεν. vt loquitur Matth. 14. 15. Erasmus, *Multum temporis effluxit*: quæ Græcis non respondent. Quoddam exemplar pro ἤδη, scriptum habet articulum fœmininum ἡ.

36 *Circumiacentes agros*, τοὺς κύκλῳ ἀγρούς. Hic videtur κύκλῳ quodammodo degenerare in aduerbium: paulo aliter tamen quàm suprà hoc eodem capite versu 6, vbi vertimus, In orbem, quoniam articulum non habebat adiunctum. hîc autem videtur elliptica esse oratio, quam sic explere possis, τοὺς ἐν κύκλῳ κειμένους : id est περιχώρους. Vulgata vertit, *Proximas* : id est τοὺς ἔγγιστα, quod etiam scribitur in quodam exemplari. ἀγροὺς verò conuerti agros potius quàm villas: id est ἀγροικίας: qua de re diximus aliquid Matth. 22. 5. *Emant sibi panes : nã quo vescantur non* 5 *habent*, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσι. Positum videtur τί pro ὅ, τι. Vetus interpres, *Emant sibi cibos quos manducent*. Nam etiam in quodam codice scribitur, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς τί φάγωσιν.

37 [*Num*] *profecti emerimus*, ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν. Quã- 10 uis in nonnullis codicibus hæc periodus legatur absque nota interrogante, tamẽ quũ hæc à discipulis dicantur nõ inter sese deliberantibus, sed alloquentibus Dominũ, existimo cũ interrogationis aut admirationis potius nota legi oportere. Est enim interrogatio sed cũ admiratione, 15 atque adeo cum ironia quadam coniuncta: quo dicendi genere vtimur etiam quum indignantes aliquid negamus nos facturos: vt supplere necesse sit quippiam, sicut hoc loco fecimus. Quòd si ἀγοράσομεν legas, & paulo pòst δώσομεν, sicut etiã in duobus manuscriptis codicibus scribitur, sub- 20 audienda tantùm erit particula interrogans, quę sæpe prętermittitur, adiuuante pronuntiationem accentu : & ita cõuertemus, *Nũ abeuntes ememus panes ducentis denariis, & dabimus eis ad vescendum*. Quod autẽ ad ducentorum denariorum summam attinet, si ex Budæi calculo singulos dena- 25 rios tribus assibus regiis & semisse æstimemus, fient vnciæ (quas turonos vocamus) 8400, vt satis appareat sufficere nullo modo potuisse quinque virorum millibus, præter mulieres & pueros. Sed ex coniectura loquuti sunt discipuli, quum turbam non recensuissent. quod 30 postea facile fuit facere illis, per cẽtenos & quinquagenos distributis.

38 *Re cognita*, γνόντες, sub. τοῦτο: nempe quot panes haberent. Vulgata & Erasmus, *Et quum cognouissent*: nimium obscurè.

39 *Facere vt accumberent*, ἀνακλῖναι. Hoc verbum quum 35 propriè neutrum sit, hîc degenerat in formam coniugationis Hiphil. In editione verò Basiliensi legitur ἀνακλιθῆναι passiua significatione, quasi dicas, Reclinari. Vulgata & Erasmus *Vt facerent accumbere*. Vide infrà 7. versu 37.

πάντας συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ.

40 Καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαί, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.

41 Καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους· καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς· καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι.

42 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν.

43 Καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων.

44 Καὶ ἦσαν οἱ φαγόντες τοὺς ἄρτους, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες.

45 Καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς Βηθσαϊδὰν, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.

46 Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

47 Καὶ ὀψίας γενομένης ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς.

48 Καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν (ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς) καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς.

cumberent omnes ⁚per conuiuia ⁚super viridi gramine.

40 Accubuerũt igitur sigillatim ⁚per areolas, ⁚*partim* centeni ⁚& *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus, ac duobus illis piscibus, suspiciens in cælum, ⁚benedixit, ac fregit panes: dedítque discipulis suis vt illis apponerent: & duos pisces ⁚partitus est omnibus.

42 Comederúntque omnes, & saturati sunt.

43 Et sustulerunt fragmentorũ duodecim cophinos plenos, & ex piscibus.

44 Erant autem ⁚qui comederãt, ⁚quasi quinquies mille viri.

45 Et statim coegit discipulos suos inscendere nauigium, & præire Bethsaidam in vlteriorem *ripam*, dum ipse dimitteret turbam.

46 ⁚Et quum amandasset ⁚eos, abiit in montem ad precandũ.

47 ‖Quum autem serum *diei* adesset, erat nauigium in medio mari, & ipse solus in terra.

48 Vidítq; eos vexatos ⁚in *nauigio* prouehendo: (erat enim ventus eis contrarius) ⁚& circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare: volebátque eos præterire.

cumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum.

40 *Et discubuerunt in partes per centenos & quinquagenos.*

41 *Et acceptis quinque panibus & duobus piscibus, intuens in cælum, benedixit, & fregit panes: & dedit discipulis suis vt ponerent ante eos: & duos pisces diuisit omnibus.*

42 *Et manducauerunt omnes, & saturati sunt.*

43 *Et sustulerunt reliquias fragmentorum, duodecim cophinos plenos, & de piscibus.*

44 *Erant autem qui manducauerunt, quinque millia virorum.*

45 *Et statim coegit discipulos suos ascendere nauim, vt præcederent eum trans fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum.*

46 *E quum dimisisset eos, abiit in montem orare.*

47 *Et quum serò esset, erat nauis in medio mari, & ipse solus in terra.*

Matt. 14. 23. ioh. 6.16.

48 *Et videns eos laborantes in remigando: (erat enim ventus contrarius eis) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans supra mare: & volebat præterire eos.*

Per conuiuia, συμπόσια συμπόσια. Vulgata, *Secundum contubernia.* Erasmus, *Distributis conuiuiis.* Neuter satis commodè, ni fallor. Hebræi, pro distributiuis, quibus carent, vti solent vocabulis geminatis: veluti si binos intelligant, dicunt δύο δύο, vt suprà 6. 7. id est, vt vernaculo sermone dicimus, *deux à deux.* Græci verò adhibent in eum vsum præpositionem κατά. Itaque cõuerti perinde acsi scriptum esset κατὰ συμπόσια, & paulo pòst πρασιαὶ πρασιαί, id est κατὰ πρασιάς. συμπόσια autem (id est conuiuia) vocat quæ vulgò vocamus *tablees*: id est, numerum hominum quantum potest vna mensa capere. Necesse enim fuit tantam multitudinem in varias tanquam turmas conuiuarum distribui. Hoc vidit Erasmus, sed obscurè admodum explicauit.

Super, ἐπί. Erasmus, *In.* Sed illa certè interpretatio melius conuenit, & propria est huic præpositioni, quoties tertio casui iungitur. Itaque Vulgatam versionem retinui.

40 *Per areolas*, πρασιαὶ πρασιαί. Vel, vno vocabulo, Areolatim. Dicuntur enim πρασιαί, hortorum areolæ. Distributis igitur turmis conuiuarum super viridi gramine, videri poterant prata in totidem veluti areolas distincta. Vulgata, *Per partes*: id est κατὰ μέρη. Erasmus, *Diuisi in viridaria*: id est κατὰ κήπους. [*Partim*] *centeni, &* [*partim*] *quinquageni*, ἀνὰ ἑκατὸν, καὶ ἀνὰ πεντήκοντα. De ἀνὰ præpositione diximus Matth. 20. 9. cuius loco in vetustissimo meo codice legitur κατά. Vulgata, *Per centenos & quinquagenos.* Erasmus, *Centeni & quinquageni*: quæ vtraque versio sic posset intelligi quasi singulæ conuiuarum cateruæ centum quinquaginta conuiuas fuerint complexæ. Itaque vt eam amphiboliam vitarem, quæ non est in Græco sermone, addidi particulam Partim. Quanuis autem in ea re parum esse momenti quibusdam videri possit, nemini tamen hæc diligentia displicere debet.

41 *Benedixit*, εὐλόγησεν: id est, gratias egit Deo patri, & nomen eius inuocauit: etiamsi ex Luca τοὺς ἄρτους commodè repeti potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt dicemus Luc. 9.16. Hoc autem placuit admonere, quia multi verbum Benedicendi, quoties occurrit, nimis cupidè sine iudicio arripiunt, vt transferant in alienum sensum: præsertim superstitiosi, qui pro suo more imaginantur signum crucis in aerem sparsum. quod quidem non minus hîc est absurdum quàm siquis eum dicat istis panibus egisse gratias. Nam εὐλογεῖν hoc loco idem valere quod εὐχαριστεῖν, nemo dubitabit qui hunc versiculum compararit cum cap. 8. v. 6.

Partitus est, ἐμέρισεν. Syrus interpres legit ἐμέρισαν, Partiti sunt, videlicet discipuli: & fortassis rectius. quanuis id possit dici fecisse Christus, quod eius mandato fecerunt discipuli, vt quum dicitur panes fregisse, quum non sit verisimile, panes totos fuisse ab ipso frustulatim confractos.

44 *Qui comederant*, οἱ φαγόντες. Complutensis addit τοὺς ἄρτους, panes illos. *Quasi*, ὡσεί. id est ferè. Terentius, *Quasi ad talenta decem coegi.* Vetus interpres hanc particulam non legit, neque etiam vetusti nostri codices addunt: neque Syrus interpres.

46 *Et quum amandasset eos*, καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς: vel, Et quum valedixisset eis. Nam hoc idem verbum etiam significat Valedicere: sed de iis propriè dicitur quibuscum nihil amplius cõmercii simus habituri: sicut etiam vernaculo sermone dicimus, *dire à dieu*, vt Luc. 9.61. quod tamen non esse perpetuum apparet, tum ex hoc loco, tum etiam ex Luc. 9.61, Act. 18.21, & 2. Corinth. 2. 13. Vulgata & Erasmus, *Quum dimisisset*, id est ἀπολύσας, vel potius ἀποπεμψάμενος. *Eos*, αὐτοῖς. Discipulos videlicet. Nam quanuis ad turbam etiam referri posse videatur, tamen verisimile est de discipulis intelligẽdum, quos iusserat traiicere: quum subducere se potius à turba soleat, quàm palàm illi valedicere.

48 *In prouehendo*, ἐν τῷ ἐλαύνειν, subaudi τὸ πλοῖον, nauigio. Est enim τὸ ἐλαύνειν nautarum, qui remis prouehunt nauem: & metaphoricè ad equites & aurigas transfertur. Verbo autem Prouehendi vtitur etiam absolutè Plinius lib. 21. cap. 12, *In Hispania* (inquit) *mulis prouehunt*, loquens de nauibus, quibus imposita aluearia prouehuntur. Vulgata & Erasmus, *In remigando.* id est ἐν τῷ ἐρέσσειν, vel κωπηλατεῖν. *Et circa quartam vigiliam*, καὶ περὶ τετάρτην φυλακήν. Erasmus pro καὶ vertit *At*, quod non videtur huic loco satis conuenire. Certè in vetusto quodam exemplari, initio huius versiculi, pro καὶ εἶδεν scribitur καὶ ἰδών, neq; hoc loco repetita erat copula: quæ lectio non est repudianda.

49 Οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα εἶναι· καὶ ἀνέκραξαν·

50 (Πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον καὶ ἐταράχθησαν) καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ᾽ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

51 Καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον· καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον.

52 Οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις· ἦν γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη.

53 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν Γεννησαρέτ· καὶ προσωρμίσθησαν.

54 Καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες αὐτὸν,

55 Περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραββάτοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι.

56 Καὶ ὅπου ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγροὺς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἅψωνται· καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ ἐσώζοντο.

Κεφάλαιον ζ.

Matt. 15.2 1 ΚΑΙ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι, καί τινες τῶν Γραμματέων, ἐλθόντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

49 Illi verò viso eo ambulante super mare, putarunt spectrum esse: & exclamauerunt:

50 (Omnes enim videbãt eum, & turbati sunt) sed statim loquutus est cum eis, & eis dixit Confidite, ego sum, ne timete.

51 Tunc ascendit ad eos in nauigium, quieuitque ventus: ¨& *ipsi* multo magis apud sese obstupescebant, ¨& mirabantur.

52 ¨Non enim intellexerãt *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorũ stupidum erat.

53 Et quum traiecissent venerunt in terram Genezaret: & ¨appulerunt.

54 Tũc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo,

55 ¨Quum percurrissent totã illam circumiacentem regionẽ, cœperunt in grabatis malè affectos circũferre¨ vbi audiebãt eum esse.

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes, aut agros, ¨ in foris ponebant ægrotos: & precabantur eum vt vel fimbriam pallii ipsius tangerent: & quotquot ¨ tangebant eum, seruabantur.

CAP. VII.

1 TVnc coguntur ad eum Pharisæi, & quidã ex Scribis, qui venerãt Hierosolymis.

49 *At illi vt viderunt eũ ambulantem supra mare, putauerunt phantasma esse: & exclamauerunt:*

50 *(Omnes enim viderunt eum, & conturbati sunt) & statim loquutus est cũ eis, & dicit eis, Confidite, ego sum, nolite timere.*

51 *Et ascendit ad illos in nauim: & cessauit ventus, & plus magis intra se stupebant.*

52 *Non enim intellexerunt de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum.*

53 *Et quum trãsfretassent venerunt in terram Genezareth: & applicuerunt.*

54 *Quúmque egressi essent de naui, continuò cognouerunt eum,*

55 *Et percurrentes vniuersam regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui se malè habebant circumferre, vbi audiebant eum esse.*

56 *Et quocunque introibat in vicos, vel in villas aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eũ vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent: & quotquot tangebant eum, salui fiebant.*

CAP. VII.

1 *ET conueniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis venientes ab Ierosolymis.*

---

51 *Et multo magis*, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ. i. καὶ πολλῷ μᾶλλον. Vulgata, *Et plus magis.* quod est barbarè & obscurè dictum. Erasmus, *Et vehementer supra modum*: id est, καὶ σφόδρα ὑπερμέτρως. Cæterùm λίαν idem valet quod πάνυ: ἐκ περισσοῦ verò, est Ex abundanti, pro quo etiam vulgò dicimus *d'abondant*. quasi dicat Euangelista, tantum abfuisse vt quum cognouissent spectrum non esse, desierint obstupescere, vt etiam multo magis quàm antea sint perculsi, quum viderent ventos ac mare ipsius imperio acquieuisse. *Et mirabantur*, καὶ ἐθαύμαζον. Hæc desunt in vetusto vno codice: & sanè videri possunt adiectitia: quod etiam suspicatus est Erasmus. nisi dicamus idem valere atque, Præ admiratione. Nam ἐξίστασθαι longè plus est quàm θαυμάζειν.

52 *Non enim intellexerant* [*quod factum fuerat*] *illis panibus*, οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. id est, Miraculum illud quinque panum vel non perceperant, vel non satis considerauerant: adeo vt ista Christi virtus illis non minus esset noua quàm si miraculo illi recèns facto non interfuissent. Vulgata & Erasmus, *Non enim intellexerant de panibus*: id est, περὶ τῶν ἄρτων. Ego malui aliquid supplere. Nam alioqui noua est ista constructio verbi συνιέναι. Itaque sic videntur etiam Græca explenda, οὐ γὰρ συνῆκαν τὸ πραχθὲν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. Quòd si non placet hæc ellipsis, accipies τὸ συνιέναι ἀντὶ τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν, & ita conuertes, Non enim animum aduerterant ad panes illos. id est, ad miraculum illud quinque panum. *Stupidum erat*, ἦν πεπωρωμένη. Vulgata & Erasmus, *Erat obcæcatum*: id est ἦν γὰρ πεπηρωμένη. Suprà autẽ cap. 3. 5, docui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν, adeo quidem vt aliquid etiam amplius quàm σκληροκαρδίαν declaret: quanuis hoc in loco stupiditatem & vecordiam duntaxat significet. Cæterùm in tribus vetustis codicibus pro ἦν γὰρ, scribitur, ἀλλ᾽ ἦν πεπωρωμένη, id est Sed occalluerat.

53 *Appulerunt*, προσωρμίσθησαν. Vulgata, *Applicuerunt*: quod verbum latius patet quàm προσορμίζεσθαι: id est ἐλλιμενίζειν. Quamobrem etiam Erasmus vertit, *Applicuerunt in portum.* Ego verò malui verbo Appellendi vti, quod & ipsum propriè dicitur, quum ex pelago aut freto aliquis πρὸς ὅρμον (id est ad littus) accesserit: vt ait idoneus auctor Donatus.

5 55 *Quum percurrissent*, περιδραμόντες. In quodam codice additũ erat, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est eius loci homines. quod apud Matthæũ etiã habetur: & sanè, si addatur, mollior erit iunctura duorũ participiorũ, ἐπιγνόντες & περιδραμόντες: alioqui cogemur supplere coniunctionem, quam expressit e-10 tiam Erasmus. Nisi potius περιέδραμον legas, id est Percurrerunt: sicut in vno vetusto codice scribitur, & paulo pòst καὶ ἤρξαντο, addita videlicet copula. *Vbi audiebant eum esse*, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι. Erasmus, *Quum audissent eum illic esse.* Putauit enim ὅπου esse aduerbium temporis, sicut apud 15 Latinos interdum Vbi pro Postquam accipitur: quasi hoc sit ad eos referendum qui quum Iesum agnouissent, statim cæteris nuntiarint illum adesse: illi verò quum hæc audissent, ægrotos ad eum adduxerint. Sed τὸ περιφέρειν, ostendit istos huc & illuc discursasse, eò nimirum vbi Iesum esse 20 intelligebant, qui regionẽ illam peragrabat. Deinde quod paucis dixerat Marcus, sequente versiculo pluribus explicatur: vt minimè dubium sit quin Vetus interpretatio retinenda sit. Nam aduerbium ἐκεῖ ex idiotismo Hebræorum redundat, & in vno etiam vetusto exemplari nõ legimus.

25 56 *In foris*, ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Vulg. *In plateis*, id est ἐν πλατείαις, sicut in quodam exemplari legimus. Quanquam (vt annotat Erasmus) paruum in eo sit discrimen, quum platea pro foro esse possit. *Tangebant eum*, ἥπτοντο αὐτοῦ, vel tangebant eam, videlicet fimbriam. Potest enim vel ad 30 κράσπεδον referri, vel ad ipsum Christum. Nam de ea quæ vestimentum illius tetigerat, dicit Dominus, Quis me tetigit?

IN CAPVT VII.

35 1 *Tunc coguntur*, καὶ συνάγονται. Vulg. & Erasm. *Et conueniunt*, id est καὶ συνέρχονται: quum plerunque τὸ συνάγεσθαι

vertant Congregari. Particulam autem καὶ expressi (vt alibi sæpe) per aduerbium temporis. Nam præterquam quòd ea significatio melius videtur conuenire, Matthæus quoque cap. 15. 1, scriptum habet, τότε προσέρχονται.

Καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κοιναῖς χερσί (τοῦτ' ἔστιν ἀνίπτοις) ἐσθίοντας ἄρτους, ἐμέμψαντο.	2	Et quum vidissent quosdam ex discipulis eius ¨pollutis manibus (id est illotis) ¨edere panem, ¨conquesti sunt.	2	*Et quũ vidissent quosdam ex discipulis eius cõmunibus manibus (id est non lotis) manducare panes, vituperauerunt.*
Οἱ γὰρ Φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων.	3	Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi ¨pugno lauerint manus, non edunt, ¨tenentes traditionem seniorum.	3	*Pharisæi enim & omnes Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non manducant, tenentes traditionem seniorum.*
Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. Καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων καὶ κλινῶν.	4	Et ¨à foro *veniẽtes*, ¨nisi ¨loti fuerint, ¨nõ edunt. Et alia multa sunt quæ ¨acceperunt tenenda, nempe lotiones poculorũ, ¨& sextariorum, & æramentorum & lectorum.	4	*Et à foro, nisi baptizentur, non comedunt. Et alia multa sunt quæ tradita sunt illis seruare, baptismata calicum & vrceorum & æramẽtorum & lectorum.*
Ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, Διατί οἱ μαθη-	5	Deinde interrogarunt eum Pharisæi & Scribæ, Quare di-	5	*Et interrogabant eum Pharisæi & Scribæ, Quare discipuli tui non*

2 *Pollutis*, κοιναῖς. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Communibus*, id est (vt ipse explicat) illotis. Neque tamen nostra interpretatio falsa est. Nam idcirco Pharisæi illotis manibus cibum capi nolebant, quòd illas communi rerum attrectatione pollui existimarent. Vide Matth. 15. 11. *Edere panem*, ἐσθίοντας ἄρτους. Apud Græcos sæpe participia pro infinitis verborum modis ponuntur. Edere autem panem, Hebræorum idiotismo, idem valet quod Cibum capere, vt alibi diximus. *Conquesti sunt*, ἐμέμψαντο. Vulgata, *Vituperauerunt*. Erasmus, *Incusabant*, siue *accusarunt*. quas omnes significationes admittit verbum Græcum μέμφεσθαι: quia nimirum eos de quibus conquerimur, vituperare & accusare solemus. Ego eam significationem sum amplexus quæ huius verbi propria est, ni fallor: præsertim quoties absolutè ponitur: quam etiam Erasmus annotauit.

3 *Pugno*, πυγμῇ. Vulgata & Erasmus verterunt, *Crebrò*: vt meritò suspicetur Erasmus Veterem interpretem legisse non πυγμῇ, sed πυκνῇ. Et certè in meo vetustissimo codice legitur πυχμῇ fortasse pro πυκνῇ: nisi in interpretatione Latina non minus vetusta, & quæ Græcis è regione est opposita, legeretur non Crebrò, sed Primò, fortasse pro Pugno. Verùm præterquam quòd hæc lectio nullius alterius veteris codicis, quem mihi inspicere licuerit, auctoritate fulcitur, & hoc aduerbium non minus est insitatum quàm πυγμῇ, (potius enim dicimus πυκνά, vel πυκνῶς) vereor vt ipsa etiam sententia aliam interpretationem postulet. Theophyl. interpretatur, ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος, id est Ad cubitum vsque: quasi cubitaliter dicas. Sed πυγμὴ neque πῆχυν declarat, id est cubitum, (nisi pro cubiti mensura, eáque decurtata, accipias: quanuis aliter scribat Erasmus) neque ἀγκῶνα, id est, ipsam lacerti iuncturam; vbi os exterius eminet, quod nonnulli volunt ab Hippocrate κύβιτον vocari. Deinde huius ritus ac consetudinis nulla (quod sciam) apud alios scriptores fit mentio, vt hæc Theophylacti interpretatione verisimilis quidem mihi videatur. Ego igitur simplicem Græci vocabuli significationem sequutus sum, ex quo intelligamus summo studio affectatas fuisse istas ablutiones à Iudæis, vt facere solent qui manum manui affricant, & pugnum inserunt alterius palmæ: assentiente mihi quoq; Syra interpretatione quæ pro πυγμῇ habet רבטילאית [*dabbetilaith*] id est sedulò & accuratè, vt qui Luc. 1. 39, μετὰ σπουδῆς verterit בטילאיא [*betilai.*] Id verò quàm bene conueniat cõstabit ex iis quę Munsterus de his rebus annotauit in Deuteron. 8, ex Centum benedictionum libro. Tradunt, inquit, manus primùm abluendas & tergendas: alioqui panis qui comeditur, immundus iudicatur. Et mox, Fundenda est aqua tribus vicibus super manus: in prima fusione sunt digiti sursum leuandi, in posterioribus demittendi. Sunt manus simul lauandæ, non vna post alteram. Denique opus est vt in ablutione manuum, sinistra tanquam famula, subseruiat dextræ. *Tenentes*, κρατοῦντες. id est, studiosè ac pro viribus obseruantes. quod etiam obtinẽdi verbo significatur, vt in illo Terentii, *Antiquum obtines*. Est autem quædam emphasis τοῦ κρατεῖν, hoc loco: quam optimè videtur Cicero his verbis explicare pro Flacco, *O morem*, inquit, *præclarum, disciplinámque quam à maioribus accepimus, si quidem teneremus: sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur*. Declaratur enim hoc verbo vis quædam quæ à Græcis κράτος vocatur. Ideo interdum significat Vi capere, quod vno verbo dicimus Prehendere: interdum verò Coercere: interdũ etiam, Totis viribus retinere, vt hoc loco. Quod autem attinet ad Traditiones & Seniorum nomen, vide Matth. 15. v. 2.

4 *A foro* [*venientes*,] ἀπὸ ἀγορᾶς. In meo vetustissimo exemplari additur, ὅταν ἔλθωσι, quod etiam in quibusdam veteris editionis exemplaribus est expressum. *Loti fuerint*, βαπτίσωνται. Vulg. *Baptizentur*. quod meritò mutauit Eras. quum de solenni illa ablutione non agatur, cui (vt antè dixi) longa iam consuetudine Ecclesiarum omnium dicata & consecrata est Baptismi appellatio. Plus autẽ est βαπτίζεσθαι hoc in loco, quàm χερνίπτειν, quod illud videatur de corpore vniuerso, istud de manibus duntaxat intelligẽdum. Neque verò τὸ βαπτίζειν significat Lauare, nisi à consequenti. Nam propriè declarat Tingendi causa immergere. Plut. περὶ δεισιδαιμονίας, Βάπτισον σεαυτὸν εἰς θάλασσαν. Nazian. oratione εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, Μὴ γινώμεθα χειροκάπηλοι καὶ χειρέμποροι, μηδὲ φορτιζώμεθα πλέον ἢ δυνάμεθα φέρειν, ἵνα μὴ αὐτάνδρῳ τῇ νηὶ βαπτισθῶμεν, καὶ τὸ χάρισμα ναυαγήσωμεν. Ideo etiã translatitiè accipitur pro μεθύσκεσθαι apud Plat. in Symp. Sicut Latinis qui ebrius est, madidus interdũ vocatur: cui opponitur siccus, id est sobrius. Vide Matth. 3. 11. *Non edunt*, οὐκ ἐσθίουσι. Vulg. superiore versiculo vertit, *Nõ manducant*: hoc autẽ loco, *Nõ comedunt*. Erasm. qui hanc Veteris inconstantiam reprehendit, priore loco interpretatur, *Capiunt cibũ*: posteriore, *Non comedunt*. Ego verò iam antè admonui, pro φαγεῖν, nos Vesci dicere, pro ἐσθίειν, Edere: nisi quũ Latinæ linguæ ratio nos cogit ista permutare. *Acceperunt tenenda*, παρέλαβον κρατεῖν. Quid propriè declaret τὸ παραλαμβάνειν, admonet hoc loco Erasmus, & nos exposuimus Matth. 1. 20. Vulg. *Quæ tradita sunt illis seruare*. Erasm. *Quæ susceperunt seruanda*. ex cuius annotationibus apparet nonullos codices nõ κρατεῖν, sed τηρεῖν scriptum habere, eodem tamen sensu seruato. Ab hac autem consuetudine de qua hîc agitur, Pharisæi peculiari epitheto vocãtur βαπτισταὶ à Iustino, in dialogo πρὸς Τρύφωνα. *Et sextariorum*, καὶ ξεστῶν. Vulg. & Eras. *Vrceorum*. Ξέστην Romanã esse vocẽ corruptã, vel ex Galeno cõstare potest, qui lib. 1. De cõpositione medicamentorũ secundũ genera, sic ait, de Andromacho iuniore loquens, καίτοι θαυμάσειεν ἄν τις ὅπως ἐν Ῥώμῃ διατρίβων, ἀντὶ λιτρῶν ὠνόμαζε κοτύλας. ἐπιχώρια γὰρ ταῦτα ὀνόματα. τό, τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ Ξέστου, καὶ τὸ τῆς ἐγγίας. Idem, παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν, οὔτε τοὔνομα τοῦτο· νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἐστὶν τῇ Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ Ῥωμαϊκῷ. Ξέστης igitur (qui Latinis sextarius) partim mensurã declarat duarũ heminarũ apud Romanos capacẽ, vt docet harum rerũ peritissimus Georgius Agricola: partim etiã vas eius mensuræ capax, cuius appellatione hoc loco cætera tum maiora, tũ minora quotidianis vsibus destinata cõprehẽdũtur, ex quibus videlicet vinũ aut aqua fundebatur: sicut ποτηρίων nomine existimo cõprehendi vasa ex quibus potatur. Itaq; mirari subit, Erasmũ maluisse ξεστῶν deriuare à neutro ξεστά, & lignea vasa intelligere, sic appellata, inquit, quòd torno poliãtur, aut quòd sculpturis ornata sint: quæ ipsius interpretatio lõgiore refutatione nõ indiget. Nã si à verbo ξέειν deriuare placet, (vnde λιθόξοοι lapidicidæ vocãtur) mallem de hydriis intelligere, quæ ex more Iudæorũ lapideæ erant, de quibus agit Iohannes cap. 2. 6.

ταί σου οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον;

scipuli tui ¨ non ambulant secundum ¨ traditionem Seniorum, sed ¨ illotis manibus edunt panem?

ambulant iuxta traditionem seniorum, sed communibus manibus manducant panem?

6 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι καλῶς προεφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν· ὡς γέγραπται, Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

Esa. 29.13

Ille verò respondens dixit eis, Bene certè prophetauit Esaias de vobis hypocritis: vt scriptum est, ‖Populus iste labiis me honorat, cor autem eorum procul ¨ abest à me.

At ille respondens dixit eis, Bene prophetauit Esaias de vobis hypocritis: sicut scriptum est, Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè abest à me.

7 Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

Frustra verò me colunt, docentes doctrinas, *quæ sunt* mandata hominum.

In vanum autem me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum.

8 Ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων· καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Nam omisso mandato Dei, tenetis traditionẽ hominum, lotiones sextariorum & poculorum: aliáque ¨ similia huiusmodi multa facitis.

Relinquentes enim mãdatum Dei, tenetis traditiones hominũ, baptismata vrceorum & calicum: & alia similia his facitis multa.

9 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Καλῶς ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε.

Præterea dixit eis, ¨ *Sanè* bene ¨ abrogatis mandatum Dei, vt traditionem vestram seruetis.

Et dicebat illis, Bene irritum facitis præceptum Dei, vt traditionem vestram seruetis.

10 Μωσῆς γὰρ εἶπε, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου· καί, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

Exod. 20. 12. deut. 5. 16 ephes. 6. 2 Exod. 21. 17. leuit. 29. 9. prou. 20. 20.

Moses enim dixit, ‖Honora patrem tuum & matrem tuam: &, ‖Qui maledixerit patri vel matri, ¨ morte moriatur.

Moyses enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam: &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.

11 Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, κορβᾶν (ὅ ἐστι, δῶρον) ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς.

Vos autem dicitis, Si dixerit quispiam patri vel matri ¨ Corban (id est donum) *est* quocunque à me iuuari posses: *insons erit.*

Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban (quod est donũ) quodcũque ex me, tibi profuerit.

12 Καὶ οὐκέτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ·

Nec permittitis amplius eũ quicquam præstare patri suo aut matri suæ:

Et vltrà nõ dimittitis eum quicquam facere patri suo aut matri:

13 Ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε· καὶ παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Abrogantes sermonem Dei ¨ traditione vestra quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.

Rescindentes verbum Dei per traditionem vestram quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.

14 Καὶ προσκαλεσάμενος πάντα τὸν ὄχλον, ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀκούετέ μου πάντες, καὶ συνίετε.

Matth. 15. 10.

‖Aduocata etiam ¨ tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & intelligite.

Et aduocans iterũ turbam, dicebat illis, Audite me omnes, & intelligite.

15 Οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτόν, ὃ δύναται αὐτὸν

Nihil est extra hominẽ quod ingrediens in eum, possit eum

Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinqui-

---

5 *Non ambulant*, οὐ περιπατοῦσι. i. est non instituunt vitam, ex Hebræorum idiotismo, apud quos ambulare idem valet quod viuere: & via dicitur vitæ genus quod aliquis tanquam viam sequatur: quò pertinet ille Posidippi, siue (vt alii volunt) Cratetis versiculus, ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον; *Traditionem*, παράδοσιν. Erasm. *Ritum traditum*: qui paulo antè verterat Instituta, & hoc eodem capite versibus 9 & 10, Constitutionem. Vide Matth. 15. 3. *Illotis*, ἀνίπτοις. Vulg. *Communibus*, κοιναῖς, quod in meo quoque vetustissimo exemplari scribitur.

6 *Abest*, ἀπέχει. vel, distat: id est, ἄπεστι, sicut scriptum legimus in quodam vetere codice.

8 *Similia huiusmodi*, παρόμοια τοιαῦτα. Vulg. & Erasm. *Similia his*: id est παρόμοια. vel, vt quidam excuderunt, προσόμοια τούτοις: quod postremum in nullis codicibus reperimus. Quanquam si τοιαῦτα legas, videtur alterum abundare. Sed tamen ita legunt omnes, & interpretantur paulo pòst, versiculo 13. Ego ex Syro interprete puto germanam esse lectionem, καὶ πολλὰ παρόμοια τούτοις, Et multa istis similia: & verbum ποιεῖτε ex versu 13, in hunc irrepsisse.

9 [*Sanè*] *bene*, καλῶς. Vulgata & Erasmus, *Bene*. Nos autem particulam SANE addidimus, vt ironia melius intelligeretur. Sic enim loquitur Terentius in Adel. vt annotat Donatus. Et Aristophanes quoque ironicè dicere solet, πάνυ καλῶς: & in vno codice manuscripto, vt paulo antè versu 6, ita hîc quoque legimus ὅτι καλῶς. quæ particula videtur non abundare, sed respondere causali coiunctioni Hebræorum כי [*chi*,] quæ sæpe ponitur confirmationis causa, præposita huic particulæ litera ה, vt 2. Sam. 23. c. 19. Sic etiam interdum Græci ita vsurpant: vt in illo Platonis in Apologia, ὧν εὖ οἶδ' ὅτι κακῶν ὄντων, eorum quæ certò scio esse mala. vt commodè etiam conuertere licuerit 5 *Enimuero bene*. Cæterùm nonnulli post καλῶς subiiciunt distinctionem, vt subaudiendũ sit aliquid: quasi dicat Dominus, Rectè sanè facitis. Sed hoc non satis probo. Neque enim satis cohæreret sequens verbum, nisi præterea subaudias particulam aliquam. Itaque coniungo cum ἀ- 10 θετεῖτε, sicut legitur in veteribus omnibus codicibus. Rursus nonnulli hæc interpretantur ex idiomate Gallico, à quo Latini prorsus abhorrent. Sic enim Galli, *vous reiectez bien*: id est, vos bene reiicitis: pro, At vos, vel, vos verò reiicitis. *Abrogatis*, ἀθετεῖτε. Erasmus, *Reiicitis*, astipu- 15 lante Cypriano. Ego verò existimo τὸ ἀθετεῖν idem hîc significare quod τὸ ἀκυροῦν infrà, versu 3, & Matth. 15. 6. & respondere verbo Hebræo חמס [*chamas*,] vt accipitur Soph. 3. 4. Vide suprà cap. 6. 26.

10 *Morte moriatur*, θανάτῳ τελευτάτω: id est Absque vlla 20 spe veniæ impetrandæ morte mulctetur. Est enim hæc emphasis Hebraica, quam tamen melius exprimas ad verbum, si dicas, θανάτῳ θνησκέτω: id est, מות יומת [*moth iumath*] seruata paronomasia.

25 11 *Corban*, κορβᾶν. Vide Matth. 15. 5.

13 *Traditione vestra*, τῇ παραδόσει ὑμῶν. In meo vetustissimo codice additur, τῇ μωρᾷ, stulta.

14 *Tota*, πάντα. Vulgata, *Iterum*, id est πάλιν: quod in duobus vetustis codicibus legimus.

κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.

16 Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

17 Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς.

18 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι;

19 Ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν κοιλίαν· καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα;

20 Ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

21 Ἔσωθεν γὰρ, ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι,

22 Κλοπαὶ, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρὸς, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη.

23 Πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται, καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

24 Καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος· καὶ εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι· καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν.

25 Ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ·

---

polluere: sed ¨ quæ egrediuntur ex eo, illa sunt quæ polluũt hominem.

16 Siquis habet aures ad audiẽdum, audiat.

17 Et quum introisset domum *digressus* ¨ à turba, interrogarunt eum discipuli eius de parabola.

18 Tunc dicit eis, ¨ Itáne & vos desipitis? non intelligitis quicquid extrinsecus ingreditur in hominem, non posse eum polluere?

19 Non enim ingreditur in cor eius, sed in ventrem: & in latrinã ¨ abit, ¨ purgans omnes escas.

20 ¨ Dicebat autẽ, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.

21 ‖ ¨ Intus enim, ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, scortationes, cædes,

22 Furta, ¨ augendæ rei artes, ¨ scelera, dolus, ¨ proteruia, ¨ oculus malus, ¨ obtrectatio, superbia, ¨ amentia.

23 Omnia hæc scelera intus exeunt, & polluunt hominem.

24 ‖ Et illinc ¨ surgens abiit in confinia Tyri ¨ ac Sidonis: & ¨ ingressus domum, neminem volebat *hoc* scire: ¨ sed non potuit latere.

25 ¨ Quum enim de eo audisset mulier, cuius filiola habebat spiritum impurum, venit, & accidit ad pedes eius:

---

nare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ communicant hominem.

16 *Siquis habet aures audiendi, audiat.*

17 *Et quum introisset in domum à turba, interrogabant eum discipuli eius parabolam.*

18 *Et ait illis, Sic & vos imprudentes estis? Non intelligitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum cõmunicare?*

19 *Quia non intrat in cor eius, sed in ventrem vadit: & in secessum exit, purgans omnes escas.*

20 *Dicebat autem, quoniam quæ de homine exeunt, illa communicant hominem.*

21 *Abintus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia,*

22 *Furta, auaritiæ, nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia.*

23 *Omnia hæc mala abintus procedunt, & communicant hominem.*

24 *Et inde surgens abiit in fines Tyri & Sidonis: & ingressus domum, neminem voluit scire: & nou potuit latere.*

25 *Mulier enim statim vt audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, intrauit, & procidit ad pedes eius:*

Gen. 6.5. & 8.21.

Matth.15. 21.

---

15 *Polluere*, κοινῶσαι. Vide Matth.15.11. *Quæ egrediuntur ex eo*, τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ. Vulgata & Erasm. *Quæ de homine procedunt*, id est τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα: quod in vno manuscripto codice legimus.

17 *A turba*, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Erasmus, *Semotus à turba*. Significat enim ἀπὸ, vel (vt alii scribunt) ἄπο, absentiam & separationem, vt in illo Homerico, αἱ γὰρ ἀπ' οὔατος εἴη ἐμοῦ ἔπος.

18 *Itáne & vos intelligentia caretis*, οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Erasmus, *Adeo & vos*: qui tamen in annotationibus eam versionem præfert, quam nos sequuti sumus. *Non*, οὐ. Erasmus, *Nondum*: legit enim οὔπω.

19 *Abit*, ἐκπορεύεται. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Erasmus, *Exit*. Intelligitur autem ex antecedente consequens, sicut εἰσέρχεσθαι ponitur pro regredi Luc.17.7. *Purgans*, καθαρίζον. Erasmus legit, *Expurgans*, ἐκκαθαρίζον, eodem sensu. Dicitur enim id quod in latrinam eiicitur, expurgare omnes cibos, quoniam est cibi fæx & purgamentum: vt videri etiam possit actiuum pro passiuo vsurpatum. Nam certè purgamentum potius dici videtur quod expurgetur quàm quod expurget.

20 *Dicebat autem*, ἔλεγε δέ. Mihi magis placuerit quod legit Syrus interpres, expungens totum illud ἔλεγε δὲ ὅτι, & cũ ista superiore versiculo connectens, acsi scriptũ sit, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου &c. Quod autem ex homine egreditur, &c.

21 *Intus*, ἔσωθεν: id est ex corde: vt mox explicatur. Sic autem hæc particula sæpe vsurpatur à Plauto vt motum ex loco declaret: veluti in Cistellaria, *Dic me orare vt aliquis intus prodeat.*

22 *Augendæ rei artes*, πλεονεξίαι. Ita significantur infinita versutiarum genera, quibus alii ex aliorum incommodis sua captant commoda, dum nemo sua sorte contentus manet. Notandum enim est non tam affectum illum prauum significari, quam Auaritiam vocamus, quàm eius effecta, siue actiones, inde promanantes, quæ sunt infinitæ: quã ob causam vsus est Euãgelista multitudinis numero: quanuis Syrus interpres singulari numero ista cõuerterit. *Scelera*, πονηρίαι. Πονηρὸν propriè vocant Græci vt (alibi diximus) hominem ad malè agendum exercitatum. Itaque πονηρία (cuius effecta hic notãtur) inueteratã malitiã declarat, omnium scelerum matrem. Vulgata, *Nequitiæ*: quo vocabulo libidinosæ illecebræ & illiciæ significantur. Eras. *Fraudes*. *Proteruia*, ἀσέλγεια, vel Nequitia. Quòd si plurali numero legas ἀσέλγειαι (sicut scriptũ legi in tribus veteribus codicibus) malim cõuertere Flagitia, quàm Impudicitiæ, cum Vetere interprete, i. ἀκολασίαι, vel ἀσεβεῖαι. Syrus interpres pro οἰνοφλυγία videtur accepisse. *Oculus malus*, ὀφθαλμὸς πονηρός. Hebraismus, pro inuidia. Mat.20.15. *Obtrectatio*, βλασφημία. Vide Matth.15.19. *Amentia*, ἀφροσύνη. Vulg. & Eras. *Stultitia*, id est μωρία.

24 *Surgens* ἀναστάς. i. Profectus, πορευθεὶς, ex Hebræorum idiotismo. *In confinia*, εἰς μεθόρια. Vulg. *In fines*. i. εἰς τὰ ὅρια: quod legimus in vno codice. Nam sic etiã paulo pòst loquitur versu 31: & pro μεθόρια Mattheus dicit μέρη. Intelligit igitur extremos Palæstinæ fines quibus à Tyro & Sidone, id est, à Phœnicia, dirimitur: quod quidem annotare placuit, nequis existimet Dominũ in eam regionem venisse quæ inter Tyrum & Sidonem intercedit: quod opinatur Eras. Neque enim superioris Galilææ fines vnquam est egressus, vt ad profanas gentes proficisceretur. *Ac Sidonis*, καὶ Σιδῶνος. Hoc deest in vno vetere exemplari: sed ab aliquo deletum esse opinor, qui nõ intellexerit quid μεθορίων appellatione hoc loco intelligatur. *Ingressus domũ quandã*, εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν. i. quum in hospitium aliquod diuertisset: quicunque tandẽ eius hospes fuit. Neque enim hîc habitabat, sed in Capernaũ potius. Itaque quum quidã excuderint εἰς τὴν οἰκίαν, expũgendũ putauimus articulũ, nequis τὸ ἔρχεσθαι εἰς οἰκίαν, opponat τῷ ἀποδημεῖν. sicut accipitur Matt.9.28. quũ hîc potius declaret τὸ καταλύειν, vt etiã annotauimus sup.6.10. *Sed* καί. Vulg. & Eras. *Nec*: id est οὐδέ. Vide Matth.13.22.

25 *Quum enim audisset*, ἀκούσασα γάρ. Vulgata & Eras.

Mulier enim statim vt audiuit: id est, εὐθὺς γὰρ ἀκούσασα γυνή: vt scriptum inueni in quodam codice, nisi quòd pro γὰρ legebatur ἀλλά, Verùm.

---

26 (Ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνίς, Συροφοίνισσα τῷ γένει) καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

27 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα· οὐ γάρ καλόν ἐστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

28 Ἡ δὲ ἀπεκρίθη, καὶ λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.

29 Καὶ εἶπεν αὐτῇ, Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε· ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου.

30 Καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθός, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης.

31 Καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως.

32 Καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον· καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα.

26 (Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa gente) & rogauit eum vt dæmonium eiiceret ex filia sua.

27 Iesus autẽ dixit ei, Sine prius saturari liberos: non est enim bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

28 Ipsa verò respondit, & dixit ei, Etiam Domine: etenim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

29 Tuncdixit ei, Propter istum sermonem abi, exiit dæmoniũ ex filia tua.

30 Quum autem *illa* abiisset domum suam, inuenit dæmoniũ exisse, & filiã proiectam super lectum.

31 Tunc regressus è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines Decapolis.

32 Et offerunt ei surdum difficulter loquentem: & precantur eum vt imponat ei manum.

26 *(Erat enim mulier Gentilis, Syrophœnissa genere) & rogabat eum vt dæmonium eiiceret de filia eius.*

27 *Qui dixit illi, Sine prius saturari filios: non est enim bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.*

28 *At illa respondit, & dixit illi, Vtique Domine: nam & catelli comedunt sub mensa de micis puerorum.*

29 *Et ait illi, Propter hũc sermonem vade: exiit dæmonium à filia tua.*

30 *Et quum abiisset domum suam, inuenit puellam iacentem supra lectũ & dæmonium exisse.*

31 *Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ, inter medios fines Decapoleos.*

32 *Et adducunt ei surdũ & mutum: & deprecabãtur eum vt imponat illi manum.*

---

26 *Erat autem*, ἦν δέ. Vulgata & Erasmus, *Erat enim*, id est ἦν γάρ: quod non conuenit. Erasmus quoque in annotationibus legit, ἦν δέ. *Græca*, Ἑλληνίς. Vulgata, *Gentilis*: id est religione profana, ἐθνική. Nã qua ratione posset Græca dici quæ ex Syrophœnice erat? Notum autem est ex Paulo, omnes Gentes profanas & diuersæ à Mosaica religionis, eo tempore à Iudæis generali Græcorum nomine fuisse comprehensas. *Syrophœnissa*, συροφοίνισσα. Syrophœnice regiuncula fuit, cui testatur non modò Tertullianus lib. in Marcionem 3, (vt Erasmus annotat) sed etiam Iustinus dialogo cum Tryphone habito, attributam fuisse Damascum. Matthæus hanc eandem ex vetusto totius illius tractus nomine, vel, ex Iudæorum more, Chananæam vocat. Cæterùm in veteribus codicibus duobus scribitur συροφοινίκισσα, eodem sensu. Rursus in septem aliis exemplaribus & Complutensi editione legitur σύρα φοίνισσα, duobus distinctis vocabulis, quorum altero videtur totum quiddam significari, altero verò pars illius. Latè enim patet Syriæ nomen, adeo vt ipsam etiam Babyloniam & Mesopotamiam complectatur, vt scribit Plinius libri quinti capite duodecimo. Itaque miror cur hanc lectionem mendosam esse scripserit in hunc locum Erasmus. Nam quòd regionem Phœnicem arbitratur fuisse Iudæorum, id oportuerat idonei alicuius scriptoris auctoritate confirmari. Theophylactus autem legit duntaxat, Ἑλληνὶς τῷ γένει.

27 *Obiicere*, βαλεῖν. Vulgata, *Mittere*: quam interpretationem nemo non videt parum conuenire. Erasmus, *Proiicere*: quod & ipsum, quanuis sit tolerabilius, tamen non satis quadrat. Itaque rectius videtur idem conuertisse Obiicere, Matth.15. cap.26. *Catellis*, κυναρίοις. Vulg. *Canibus*. Erasmus autem rectè expressit diminutiuum, quo vsus videtur Dominus vt maiore cum contemptu loqui videretur.

28 *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*. Erasmus, *Nam quoque*. Vtraque interpretatio (ni fallor) parum est commoda. Confirmat enim his verbis mulier quod Christus dixerat, quasi id non impediat quominus illi concedatur quod petit. Ita se res habet, inquit illa, vt tu dicis: nam satis esse debet catellis si vel micas excipiant: micas igitur peto, non filiorum panẽ.

29 *Propter istum sermonẽ*, διὰ τοῦτον τὸν λόγον. Syrus interpres præponit verbum ὕπαγε, abi, & hoc cõnectit cum sequente membro, idque rectè. Nec enim propter hunc sermonem iubetur discedere, sed illi dicitur sanatam filiam.

31 *Regressus*, πάλιν ἐξελθών. Vetus interpres, *Iterum exiẽs*. Eras. *Rursum egressus*. Neuter (vt opinor) sensum expressit. Eum enim semel egressum esse oportet qui rursum egreditur. Sciendum est igitur, πάλιν hoc loco non significare iterationem, sed idem valere quod εἰς τοὐπίσω: vt πάλιν ἐξελθεῖν declaret ex illis finibus egressum, vt eò reuerteretur vnde initio digressus erat. Quũ enim ad extremos Israelitarum fines peruenisset, progredi amplius non poterat, nisi vellet externis etiã Gentibus annũtiare Euangelium. Itaque significatur eũ protinus ad oues perditas Israelis rediisse. Erat enim (vt ait Paulus) Circuncisionis minister. *E finibus Tyri ac Sidonis*, venit ad mare, ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν. Vulg. *E finib. Tyri venit per Sidonem ad mare*. i. ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου ἦλθε διὰ Σιδῶνος: quod legi in duobus codicibus. Sed deprauatam esse hanc lectionem, ex eo primùm constat quòd Christum nusquã legimus Israelitarum fines egressum. Nam quorsum id faceret? Tyrũ enim & Sidonem profanę Gentes incolebant. Deinde quũ Sidon à Galilæa sit remotior quàm Tyrus, Septẽtrionem versus, qui dici potest per Sidonem in Galilæam reuertisse? *Decapolis*, Δεκαπόλεως. Regiuncula est à numero decẽ vrbium sic vocata, quas (inquit Plinius lib. 3. capite 18) intercursant & cingunt tetrarchiæ: vt per medios eius regionis fines Christum reuertisse, minimè sit mirandum. Syrus interpres vertit In confinium, siue fines.

32 *Offerũt*, φέρουσι. Vulg. & Eras. *Adducũt*. Et certè cõstat φέρειν & ἄγειν sæpe permutari vt inf. 9.17. sed seruãda est propria verborũ significatio quoad eius fieri potest. Malo igitur simplex φέρειν pro cõposito προσφέρειν positum esse, quo plerunq. vti solet Matth. 8.16. itẽ 9.2, itẽ 12.22. *Difficulter loquentem*, μογιλάλον. Vulg. *Et mutum*, καὶ ἄλαλον: & videtur pro hac interpretatione facere quod dicit turba vltimo huius capitis versu. Sed videndum est num de balbo potius q̃ de muto loquatur. Primùm, quia hæc est propria huius vocabuli significatio: deĩde, quia si de muto hîc ageretur, hoc addi nihil erat necesse, quum qui natura surdus est, idem etiam mutus esse intelligatur, ac proinde κωφὸς hoc loco surdastrum potius quàm surdum significet, ex communi loquendi vsu hyperbolico: quanquã ad hoc respõderi potest, istũ nõ natura sed casu aliquo, auriũ quidẽ penitus, linguę verò aliquatenus vsum amisisse. Sed quum paulo pòst non dicat simpliciter Euangelista eum loqui cœpisse, sed rectè loqui, ex eo probabilis saltem coniectura elicitur, eum etiam potuisse loqui, sed admodum impeditè. Quòd autem turba mẽtionem facit τῶν ἀλάλων,

idcirco fit quia communi loquendi vsu, qui difficulter loquitur, absolutè dicitur loqui non posse: vel quòd præter hunc balbum alios prorsus mutos sanasset Dominus, sicut Matthæus indicat cap. 15. 30. Nam alioquin de vno loquẽtes, singularem numerum vsurpassent.

Καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ' ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ· καὶ πτύσας ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ.	33	Ipse verò ¨ quum abduxisset eum è turba priuatim, misit digitos suos in auriculas eius: & ¨ quum spuisset, tetigit linguam eius.	33	*Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius: & expuens tetigit linguam eius.*
Καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἐφφαθὰ, ὅ ἐστι διανοίχθητι.	34	Ac suspiciens in cælum, ingemuit, dixitque ei, Ephphatha, quod est, ¨ Adaperitor.	34	*Et suspiciens in cælum ingemuit, & ait illi, Ephphetha, quod est, adaperire.*
Καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαί· καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς.	35	Et statim adapertæ sunt eius aures: & solutum est vinculum linguæ ipsius, & loquebatur rectè.	35	*Et statim apertæ sunt aures eius: & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.*
Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον.	36	Et interdixit eis necui dicerent. ¨ sed quantumcunque ipse eis interdixisset, ¨ multo magis *hoc* prædicabant.	36	*Et præcepit illis necui dicerent. quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.*
Καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.	37	Et ¨ supramodum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit: facit vt & surdi audiant, & muti loquantur.	37	*Et eo amplius admirabantur, dicentes, Bene omnia fecit: & surdos fecit audire, & mutos loqui.*
Κεφάλαιον η.		**CAP. VIII.**		**CAP. VIII.**
ΕΝ ἐκείναις ταῖς ἡμέραις παμπόλλου ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς,	1	DIebus illis, quum ¨ multa omnino turba esset, nec haberent quo vescerentur, aduocauit Iesus discipulos suos, dixitque eis,	1	*IN diebus illis iterum quum turba multa esset, nec haberent quod manducarent: conuocatis discipulis, ait illis,* (Matth. 15. 32)
Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι.	2	Intima misericordia commoueor erga turbam: quia iam triduum manent apud me, nec habent quo vescantur.	2	*Misereor super turbã: quia ecce, iam triduò sustinent me, nec habẽt quod manducent.*
Καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν, ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρόθεν ἥκουσι.	3	Quòd si dimisero eos ieiunos domum suam, ¨ deficiẽt in via. quidam enim ex eis procul venerunt.	3	*Et si dimisero eos ieiunos in domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis de longè venerunt.*
Καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ' ἐρημίας;	4	Responderunt autem ei discipuli eius, ¨ Vnde istos quispiam possit hîc satiare ¨ panibus in deserto?	4	*Et responderunt ei discipuli sui, Vnde illos quis poterit hic saturare panibus in solitudine?*

33 *Quum abduxisset*, ἀπολαβόμενος: id est, ab illorum manibus acceptum abduxisset. Nam ex antecedente intelligitur consequens, Hebræorum more. Vulg. *Apprehendens.* Erasmus, *Quum apprehendisset*: id est ἐπιλαβόμενος, vt legitur in Cõplutensi editione. *Quum spuisset*, πτύσας. Vulgata, *Expuens*, id est ἀποπτύων: quod est auersantis & & abominantis. Erasmus per periphrasin, *Sputo emisso.*

34 *Adaperitor*, διανοίχθητι. Quidam in hunc locum annotauit ex Syriaci sermonis idiomate, ἀνοιχθῶσι idem valere quod Græcum vocabulum ἀναβλέπειν, id est Visum recipere: & eum à Syris vocari apertum quem Græci βλέποντα dicunt: id est qui visum habet oculorum. Id ego quidem illi cõcedo: sed quorsum hoc, quum de surdo ac non de cæco hîc agatur?

36 *Sed quantumcunque ipse eis imperasset*, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο. Vulgata, *Quanto autem eis præcipiebat.* Erasmus, *Sed quo magis ipse eis præceperat.* Existimarunt igitur ὅσον hîc poni comparatiuè: quod non possum probare. Omnino enim dicendum fuisset ὅσῳ, & comparatiuum aliquod adiungendum. Deinde etiam subiungendum fuisset τοσούτῳ, vt appareret esse ἀπόδοσιν: cuius exempla profert Hermogenes De inuentione, tomo 4. cap. περὶ μεθόδου. Superest ergo vt aduerbium esse dicamus indefinitè positum, vel certè nomen, vt ita conuertas, Sed quicquid ipse eis inhibuisset, multo amplius prædicabant. sicut in illo Horatij, *Quicquid delirant reges, plectuntur Achiui.* Sic etiam vernaculo nostro sermone, *Mais quoy qu'il leur eust defendu, ils le publioyent tant plus.* *Multo magis*, μᾶλλον περισσότερον: subaudi, quàm si ille non prohibuisset: quæ ellipsis in huiusmodi generibus dicendi, est omnibus linguis vsitata. Cæterùm abundat quidem particula μᾶλλον: (sicut in illo Euripidis versiculo ἐν Ἑκάβῃ, Θανὼν δ' ἂν εἴη μᾶλλον ἀτυχέστερος. de quo pleonasmo diximus Matth. 6. 26.) sed tamen quoniam hoc dicendi genus videtur aliqua emphasi non carere, nos perinde sumus interpretati acsi scriptum esset, πολλῷ περισσότερον. Vulgata, *Tanto magis plus.* Eras. *Hoc potius amplius.* Existimauit enim supplẽdum τοσούτῳ, & μᾶλλον hîc poni in correctione. Atqui non præcessit ὅσῳ: & quoties legitur μᾶλλον pro Imò vel potius, fere adiungitur aliqua particula, vt μᾶλλον δὲ, vel μᾶλλον γάρ. Denique hanc interpretationem quiuis (opinor) intelligere potest Græcis, quod ad ipsas attinet, non respondere, quum alioqui sententiam non immutet.

37 *Supramodum*, ὑπερπερισσῶς, id est ὑπερμέτρως. Ad verbum, *Superabundanter.* Vulgata, *Eo amplius.* id est τοσούτῳ μᾶλλον. *Facit vt & surdi audiãt*, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν. Vulgata, *Et surdos fecit audire*: quam interpretationẽ meritò reprehendit in annotationibus Erasmus. Latinis enim Facio, cum infinito modo, id significat quod Fingo vel pono, id est ὑποτίθημι.

IN CAPVT VIII.

1 *Multa omnino*, παμπόλλου. Sic Cicero hanc particulam cum superlatiuo coniungit interdum, vt 1. Offic. *Miserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio.* id est, πανάθλιος δὲ ἡ σπουδαρχία καὶ φιλοτιμία. Vulgata, *Iterum multa*: id est πάλιν πολλοῦ, sicut scriptum legi in exemplaribus duobus. Erasmus, *Admodum multa*: id est πάνυ πολλοῦ.

3 *Deficient*, ἐκλυθήσονται. Ad verbum, Exoluentur: quòd in deliquio animi, nerui resoluantur: alioquin ἐκλύεσθαι etiam Dissipari declarat, vt Matth. 9. 36.

4 *Vnde*, πόθεν. Id est, quo ex loco: quum videlicet in

ſolitudine verſemur. Cæterùm in vno codice additum erat ὅτι, cuius aliqua vis eſt in interrogatione: vt ita conuerti poſſit, Nam vnde poſſit quiſpiam iſtos ſatiare panibus in deſerto? vt in illo Virgilii, *Nam quis te, iuuenum confidentiſſime, noſtras Iuſſit adire domos?* *Panibus*, ἄρτων. Panis appellatione apud Hebræos ſæpe iam admonuimus omnem cibum ſignificari: hîc tamen id ipſum intelligitur quod panem vocamus: vt ſit argumentum à comparatis ſumptum, quaſi dicerent diſcipuli, ne panes quidem poſſe eo loco ſatis multos inueniri, nedum aliquid opſonii tantæ alendæ multitudini.

---

5 Καὶ ἐπηρώτα αὐτοὺς, Πόσους ἔχετε ἄρτους; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

5 Interrogauit autẽ eos, Quot panes habetis? Ipſi verò dixerũt, Septem.

5 *Et interrogauit eos, Quot panes habetis? Qui dixerunt, Septem.*

6 Καὶ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσι· καὶ παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ.

6 Tunc denũtiauit turbæ vt diſcumberet humi: & acceptis ſeptem illis panibus, quũ gratias egiſſet, fregit, deditque diſcipulis ſuis vt apponerent: & appoſuerunt turbæ.

6 *Et præcepit turbæ diſcumbere ſuper terram: & accipiens ſeptem panes, gratias agens fregit, & dabat diſcipulis ſuis vt apponerent: & appoſuerunt turbæ.*

7 Καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα· καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά.

7 Habebant autem piſciculos paucos: & ∴ quum benedixiſſet, dixit ∴ vt hos etiam apponerent.

7 *Et habebant piſciculos paucos: & ipſos benedixit, & iuſſit apponi.*

8 Ἔφαγον δὲ, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν περισσεύματα κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας.

8 Comederunt autem, & ſaturati ſunt: & ſuſtulerunt fragmentornm quæ ſuperfuerant, ſeptem ſportas.

8 *Et manducauerunt, & ſaturati ſunt: & ſuſtulerunt quod ſuperauerat de fragmentis, ſeptem ſportas.*

9 Ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες ὡς τετρακισχίλιοι· καὶ ἀπέλυσεν αὐτούς.

9 Erãt autem qui comederãt, ∴ quaſi quater mille: dimiſitque eos.

9 *Erant autem qui manducauerant, quaſi quatuor millia: & dimiſit eos.*

Matth. 15.39.

10 Καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά.

10 ‖Et ſtatim ingreſſus in nauigium cum diſcipulis ſuis, venit in partes ∴ Dalmanutha.

10 *Et ſtatim aſcendens nauim cum diſcipulis ſuis, venit in partes Dalmanutha.*

Matth. 16.1

11 Καὶ ἐξῆλθον οἱ Φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν.

11 ‖ ∴ Et venerunt Phariſæi, cœperúntque ∴ altercari cum eo, quærẽtes ab eo ſignum è cælo, tentantes eum.

11 *Et exierũt Phariſæi: & cœperunt conquirere cum eo, quærentes ab illo ſignum de cælo, tentantes eum.*

12 Καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει, Τί ἡ γενεὰ αὕτη σημεῖον ἐπιζητεῖ; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον.

12 Ipſe verò ∴ quum altè ingemuiſſet ſpiritu ſuo, dixit, ∴ Cur gens iſta ſignum requirit? amẽ dico vobis, ∴ ſi dabitur iſti genti ſignum.

12 *Et ingemiſcens ſpiritu, ait, Quid generatio iſta ſignum quærit? amen dico vobis, ſi dabitur generationi iſti ſignum.*

Mat. 16.4

13 Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἐμβὰς πάλιν εἰς τὸ πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.

13 ‖Et eis relictis, ingreſſus rurſus nauigiũ, abiit in vlteriorẽ *ripã*.

13 *Et dimittens eos, aſcẽdit iterum nauim, & abiit trans fretum.*

Mat. 16.5

14 Καὶ ἐπελάθοντο οἱ μαθηταὶ λαβεῖν ἄρτους· καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.

14 ‖Fuerant autem obliti diſcipuli ſumere panes, ∴ & panem non niſi vnum habebant ſecũ in nauigio.

14 *Et obliti ſunt panes ſumere: & niſi vnum panem non habebant ſecum in naui.*

Mat. 16.6

15 Καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς, λέγων, Ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, καὶ τῆς ζύμης Ἡρώδου.

15 Tunc interdixit eis, dicens, ‖V idete, ∴ cauete à fermẽto Phariſæorum, & fermẽto Herodis.

15 *Et præcipiebat eis, dicens, Videte, & cauete à fermento Phariſæorum, & fermento Herodis.*

---

7 *Quum benedixiſſet*, εὐλογήσας. Vide Matth. 14.19, 26. 26. *Vt apponerent*, παραθεῖναι. Vulg. & Eraſ. *Apponi*: id eſt παρατεθῆναι. Nam mendoſe legitur in annotationibus. Eraſ. παραθεῖναι.

9 *Quaſi*, ὡς. Vide ſuprà 5. 13.

10 *Dalmanutha*, Δαλμανουθά. Annotat Eraſmus quendam Græcum codicem habuiſſe Μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, ſiue (vt quidam legunt) Magedam. Auguſtinus autem ſcribit pleroſque codices habuiſſe Mageda. Sed & in noſtro vetuſtiſſimo & alio præterea codice pro εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά, ſcribitur, εἰς τὰ ὅρια Μαδεγαδά, in fines Madegada.

11 *Et venerunt*, καὶ ἐξῆλθον. Vulgata, *Et exierunt*, Eraſmus, *Et egreſſi ſunt*: vterque ad verbum. Eſt autem hoc dicendi genus Hebræis familiare, quo ſignificatur Phariſæos eo conſilio profectos domo vt eum aggrederentur: vel ex antecedente intelligitur conſequens. Priuſquam enim ad Ieſum venirent, neceſſe fuit eos domo egredi. Inde factum vt πορεύεσθαι, ἀπέρχεσθαι & ἐξέρχεσθαι ſæpe ponantur pro ſimplici ἔρχεσθαι. Vide ſuprà 3.21, & infrà 11. 11. *Altercari cum eo*, συζητεῖν αὐτῷ. Vulgata, *Conquirere*. Eraſ. *Diſputare*. Vide ſup. 1.27.

12 *Quum altè ingemuiſſet ſpiritu ſuo*, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ. Vulgata, *Ingemiſcens ſpiritu*. Nam etiam in vno Græco exemplari deerat αὐτοῦ. Eraſmus, *Quum ingemuiſſet ſpiritu ſuo*: rectè obſeruata temporis aoriſti ratione. Ceterùm στενάζειν (teſte Aphrodiſæo) à cordis anguſtia dicitur, éſtque στενάζειν καὶ στεναχίζειν quod Latini dicunt Gemere & ſuſpirare. Addidi aduerbium altè, quia præpoſitio ἀνὰ non videtur otioſa, vt intelligamus Dominum tanta iſtorum infidelitate vehementer offenſum, intus æſtuaſſe. Quamobrem etiam Euangeliſta addidit τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ſpiritu ſuo: vt ſciamus ex intimo corde & ipſis animi penetralibus profecta hæc ſuſpiria. *Cur*, τί. Tota huius orationis indoles intelligitur ex pronuntiatione. Neque enim hoc loco ſimpliciter interrogat Dominus, ſed potius expoſtulat de tanta peruicacia, & quidem ſummo cum dolore, quòd illos videret ſibiipſis perniciem accerſere. *Si*, εἰ. Hæc ſunt per apoſiopeſin dicta: quę figura conuenit grauiter commotis, ſicut Pſal. 95.11. Solet autem particula אם [*im*] ab Hebræis adhiberi in iureiurando, imprecationis loco: quia qui iurat, Deum ſimul aduocat vltorẽ. Deus quum per ſeipſum iurat, de fide & gloria ſua permittit iudicium fieri ex verbis quæ affirmat. Chriſtus autem ſuã denũtiationem hoc loco ita confirmat, acſi diceret, Patiar haberi mendax ac impoſtor, vel aliquid ſimile. Quum plenam ſententiam concipiunt Hebræi, imprecatio ipſa disertè ponitur, Hæc faciat mihi Dominus, pro quo dicunt profani homines, Emoriar, vel Diſpereã: quod fidelibus, nedũ Chriſto ipſi, parũ conuenit. Sed tamẽ in vno codice ſcribitur οὐ δοθήσεται, non dabitur.

14 *Et panem non niſi vnum habebant*, καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον

οὐκ εἶχον. Sic Vetus interpres, quem nos ſequuti ſumus, mutata tantùm verborũ collocatione. Eraſmus, *Nec præter vnum panem habebant.* Sic autem loquitur vt nos fecimus. Cicero De amicitia, *Sed hoc primùm* (inquit) *ſentio, nonniſi in bonis amicitiam eſſe poſſe.*

15 *Cauete*, βλέπετε: id eſt (vt ait Matth.16.6) προσέχετε.

Nam βλέπειν quum de oculis propriè dicatur, hoc loco ad animum transfertur. *Herodis*, Ἡρώδου. Annotat Eraſmus quoſdã codices pro Ἡρώδου habere Ἡρωδιανῶν, Herodianorum, cuius factionis fit mentio ſuprà 3.6. Nos de iis diximus Matth.22.16.

16 Καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.

17 Καὶ γνοὺς ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχετε; οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;

18 Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε; καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε; καὶ οὐ μνημονεύετε;

19 Ὅτε τοὺς πέντε ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; Λέγουσιν αὐτῷ, Δώδεκα.

20 Ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τετρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων ἤρατε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

21 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς οὐ συνίετε;

22 Καὶ ἔρχεται εἰς Βηθσαϊδάν· καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλὸν, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται.

23 Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης· καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν εἴ τι βλέπει.

24 Καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε, Βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας.

16 Diſceptabant igitur ⁖alii aduerſus alios, dicentes, Panes nõ habemus.

17 ⁖*Id* autem quũ noſſet Ieſus, dixit eis, Quid diſceptatis ꝙ panes non habetis? nondum ⁖animũ aduertitis, nec intelligẽtia præditi eſtis? adhuc ⁖ſtupidum habetis cor veſtrum?

18 Quum oculos habeatis non cernitis? & quũ aures habeatis, non auditis? ⁖neque memores eſtis?

19 ‖Quum ⁖quinque illos panes fregi in *homines* quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos ſuſtuliſtis? Dicunt ei, Duodecim.

20 Quum autem ſeptẽ illos *hominibus* quater mille, ⁖quot ſportas fragmẽtis plenas ſuſtuliſtis? Illi verò dixerunt, Septem.

21 Tunc dixit eis, ⁖Quomodo *hæc* non intelligitis?

22 Venit autem Bethſaidan: & ⁖obtulerunt ei cæcum, & precati ſunt eum vt ipſum tangeret.

23 Tunc prehenſa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & quũ inſpuiſſet in oculos eius, impoſui. étque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.

24 ⁖Qui quũ oculos ſuſtuliſſet, dixit, Video homines ⁖inſtar arborum ambulantes.

16 *Et cogitabãt ad alterutrum, dicentes, Quia panes non habemus.*

17 *Quo cognito ait illis Ieſus, Quid cogitatis quia panes non habetis? nondum cognoſcitis, nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor veſtrum?*

18 *Oculos habentes non videtis? & aures habentes non auditis? nec recordamini?*

19 *Quando quinque panes fregi in quinque millia, & quot cophinos fragmentorum plenos ſuſtuliſtis? Dicunt ei, Duodecim.*

Iohan. 6. 11.

20 *Quando & ſeptem panes in quatuor millia, quot ſportas fragmentorum tuliſtis? Et dicunt ei, Septem.*

21 *Et dicebat eis, Quomodo nondum intelligitis?*

22 *Et veniunt Bethſaidã: & adducunt ei cæcum, & rogabant eum vt illum tangeret.*

23 *Et apprehenſa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & expuens in oculos eius, impoſitis manibus ſuis, interrogauit eum ſiquid videret.*

24 *Et aſpiciens ait, Video homines velut arbores ambulantes.*

16 *Alii aduerſus alios*, πρὸς ἀλλήλους. Vulg. barbarè, *Ad alterutrũ.* Eraſmus, *Inter ſe ſe.* Ego verò ſtudui Græci pronominis tanquam veſtigia ſectari.

17 [*Id*] *autem quum noſſet*, καὶ γνούς. Vide Matth.16.8. *Animũ aduertitis*, νοεῖτε. Vulg. *Cogitatis.* Eraſ. vno verbo, *Animaduertitis.* Sed hoc vtrunque ponitur rarò abſolutè. Cæterùm τὸ νοεῖν interdũ pro συνιέναι accipitur, vt ſuprà cap.7.18. Hîc autem, quum vtrunque addatur, videtur minus quidpiam ſignificare. Neque enim quicquid conſideramus, ſtatim intelligimus. Reprehendit verò Dominus diſcipulorum incogitantiam, qui non ſatis attentum animum haberent ad ea conſideranda quæ ab ipſo fiebant: ex quo conſequebatur vt ea non intelligerent. *Stupidum*, πεπωρωμένην. Vide ſuprà 6.v.52.

18 *Neque memores eſtis?* οὐ μνημονεύετε; In nõnullis codicibus, & Romano Theophylacto non adſcribitur nota interrogationis, ſed coniungitur hoc verbum cum proximo verſiculo, ſicut etiam apud Matth.cap.16.9. Sed Apoſtolorum reſpõſio, & repetita ſimilis interrogatio ver. 20. ſatis oſtendit ita diſtinguendum eſſe hunc locum vt nos fecimus, Frobenianam editionem ſequuti.

19 *Quinque illos panes*, τοὺς πέντε ἄρτους. Vulgata & Eraſmus hoc quoque loco prætermittunt articulum, quem nos in tota illa hiſtoria putamus habere vim ἀναφορᾶς, vel (vt loquuntur Grammatici) δευτέρας γνώσεως. Itaque putauimus exprimendum.

20 *Quot ſportas fragmentorum plenas*, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων. Ad verbum, Quot ſportarum complementa fragmentorum: quod nemo intelligeret. Itaque Vulg. interpretatur, *Quot ſportas fragmentorum*: id eſt, πόσας σπυρίδας κλασμάτων, vel πόσων σπυρίδων κλάσματα. Eraſmus autem conuertit, *Quot ſportas ex reliquiis fragmentorum.* Putat enim πληρώματα idem valere quod περισσεύματα: quod ego quidem non auſim affirmare.

21 *Quomodo* [*hæc*] *non intelligitis?* πῶς οὐ συνίετε; Id eſt, 10 Quî fieri poteſt vt tam aperta tamque manifeſta non intelligatis? Vide Matth.16.11. Frobeniana editio habet, πῶς οὐ νοεῖτε; Quomodo non aduertitis animum? Sed & in tribus vetuſtis codicibus ſcriptum legi, οὔπω συνίετε; nondum intelligitis? Rurſus in alio quodam, πῶς οὔπω συνίετε, 15 quomodo nondum intelligitis? vt vertit Vetus interpres. Sunt autem iſta non interrogãtis, ſed admirantis ſimul & expoſtulantis.

22 *Obtulerunt*, φέρουσι: vel (vt Vulg. & Eraſ.) *Adducunt.* Cæcum enim adduci oportuit.

20 24 *Qui quum oculos ſuſtuliſſet*, καὶ ἀναβλέψας, vel Quum reſpexiſſet. Eraſmus, *Et recepto viſu.* Ego verò exiſtimo particulam καὶ vim habere relatiui pronominis, vel potius relatiuum αὐτὸς ſubaudiendum, vt ita conuertas, Et quum is aſpexiſſet. vel, Quum autem is aſpexiſſet. de quo dicen- 25 di genere alibi diximus. Ἀναβλέπειν verò hîc non declarat videndi facultatẽ amiſſam recuperare, vt alibi ſæpe: (neq; enim adhuc viſum receperat niſi tenuiter admodũ, ſicut ex ipſius reſpõſo apparet) ſed exprimit ipſum cæci geſtũ & habitũ, oculos attollẽtis, & explorãtis ecquid oculorũ aciem 30 recepiſſet. Aut idẽ valet quod ſimplex βλέπειν, declarans ipſam videndi actionem. Itaque exprimi etiam poterat verbo Aſpicere abſolutè poſito. Sic Plinius, *Cancri*, inquit, *in obliquum aſpiciunt.* & ita etiam accipitur ἀναβλέπειν infrà 16.4. *Inſtar arborum ambulantes*, ὡς δένδρα περιπατοῦντας. Hæc eſt germana lectio, quam ſequutus eſt Vetus inter- 35 pres, aſſentiente Complutenſi editione & vetuſtiſſimo meo codice. Eraſmus, *Quoniam velut arbores cerno ambulantes*, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας: quod etiam ſic aoci-

pi poſſet quaſi participium Ambulantes, ad arbores pertineat. Hæc autem oſtendunt cæcum iſtum potuiſſe motum hominum percipere, non autem formam ipſam diſtinguere: quaſi diceret, Video corpora rectæ ſtaturæ, ſed quæ mouentur, quum arbores ſint immobiles. Ego igitur, vt amphiboliam vitarem, (quæ nulla eſt in Græco ſermone) ὡς δένδρα conuerti Inſtar arborum.

---

25 Εἶτα πάλιν ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι· καὶ ἀποκατεστάθη, καὶ ἐνέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας.

26 Καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων, Μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.

Matth. 16. 13. Luc. 9. 19

27 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;

28 Οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· καὶ ἄλλοι Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν.

29 Καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστός.

30 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ.

25 Deinde rurſum impoſuit manus oculis eius, ⁚ fecítque vt *denuò* oculos attolleret: & reſtitutus eſt, ⁚ vidítque ⁚ procul & dilucidè ⁚ omnes.

26 Tunc *Ieſus* miſit eum domũ ſuam, dicens, ⁚ Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.

27 ‖ ⁚ Egreſſus eſt autẽ Ieſus ac diſcipuli eius in vicos Cæſareæ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit diſcipulos ſuos, dicens eis, Quem me dicunt homines eſſe?

28 Illi verò reſponderunt, Iohannem Baptiſtam: & alii Eliam: alii verò ⁚ vnum ex Prophetis.

29 Tunc ipſe dixit eis, Vos autem quem me dicitis eſſe? Reſpondens verò Petrus dicit ei, Tu es ⁚ ille Chriſtus.

30 Tunc ⁚ interminatus eſt vt nulli ⁚ *id* dicerent de ſe.

25 *Deinde iterum impoſuit manus ſuper oculos eius, & cœpit videre: & reſtitutus eſt, ita vt clarè videret omnia.*

26 *Et miſit illum in domum ſuam, dicens, Vade in domum tuam, & ſi in vicum introieris, nemini dixeris.*

27 *Et egreſſus eſt Ieſus & diſcipuli eius in caſtella Cæſareæ Philippi: & in via interrogabat diſcipulos ſuos dicens eis, Quem me dicunt eſſe homines?*

28 *Qui reſponderunt illi, dicentes, Iohannem Baptiſtam: alij Eliam: alij verò quaſi vnum de Prophetis.*

29 *Tunc dicit illis, Vos verò quem me eſſe dicitis? Reſpondens Petrus ait ei, Tu es Chriſtus.*

30 *Et cõminatus eſt eis ne cui dicerent de illo.*

---

25 *Fecitque vt* [*denuò*] *oculos attolleret*, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι: id eſt, Iterum iuſſit vt reipſa exploraret an perſpicuè iam cerneret. Itaque particulam πάλιν repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ἀναβλέψαι accipio ſicut in verſiculo ſuperiore. nam etiam in vno vetuſto codice ſcribitur βλέψαι, non ἀναβλέψαι. Eraſmus, *Et fecit vt viſum reciperet*: quam interpretationem non probo. nam proximè ſequitur καὶ ἀποκατεστάθη. Itaque inanis hic eſſet battologia, Marci breuitati minimè conueniens. Vetus interpres, *Et cœpit videre.* Legit enim καὶ ἤρξατο ἀναβλέψαι: (ſicut etiam in noſtro vetuſtiſſimo codice legitur) quod mallem interpretari, Et cœpit aſpicere: repetita (vt ante dixi) particula πάλιν, & verbo ἀναβλέψαι ſimiliter expoſito, ſicut & paulo pòſt accipitur. Ceterùm τὸ ποιεῖν ponitur hoc loco pro Auctorẽ eſſe cuipiam alicuius rei faciendæ, vt etiam accipitur Act. 3. 12. Sic vernaculo ſermone dicimus, *Il le feit regarder*: quæ eſt circumloquutio coniugationis Hiphil. *Viditque*, καὶ ἐνέβλεψε. In quinque vetuſtis exemplaribus & editione Complutenſi ſcribitur ἀνέβλεψε: quod Eraſmus interpretatur, *Ac denuò videbat*: idque (ni fallor) non ſatis commodè. Omnino enim hîc ponitur compoſitum pro ſimplici ἔβλεψε, vt liquet ex particula ἅπαντας adiuncta. Vulgata, *Ita vt videret*, ὥστε ἀναβλέψαι, ſicut ſcribitur in meo vetuſtiſſimo & alio quodam exemplari. Sed mihi placet in primis Frobeniana editio, quæ habet διέβλεψε, id eſt Peruidit. Initio enim nonniſi ex parte aliqua viſum receperat.

Procul & dilucidè, τηλαυγῶς. Vulgata, *Clarè.* Eraſmus, *Dilucidè.* Nos verò ſtuduimus Græci aduerbii ſignificationem paulo clarius explicare. Componitur enim ex τῆλε, id eſt Eminus, & αὐγή, quod lucem & ſplendorem declarat. In vno vetere exemplari ſcribitur διαυγῶς, id eſt perſpicuè, ſiue pellucidè. *Omnes*, ἅπαντας. Vulgata, *Omnia*, id eſt πάντα, cõſentiente vno manuſcr. & meo quoque vetuſtiſſimo codice.

26 *Neque in vicum illum*, μήτε εἰς τὴν κώμην. Omnino fuit exprimendus articulus, ne videatur generale Chriſti interdictum. Sed ſi hanc lectionem ſequamur, illud ἐν τῇ κώμῃ In vico, redundabit, niſi (quod durum eſt) accipias pro ἐκ τῆς κώμης, ex vico. Quînã enim potuit loqui in vico, in vicum niſi eſſet regreſſus? Et tamen ſic legit etiã Syrus interpres. Totus autem hic locus ad finem vſque verſiculi variè legitur in Græcis exemplaribus. Nam teſtatur Eraſmus ſe codicem habuiſſe in quo poſt λέγων ſcriptum eſſet ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ. id eſt, *Si in vicum introieris, nemini dixeris, ne in vico quidem.* Veterem autem interpretem legiſſe apparet, λέγων, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς. Sic enim conuertit, *Dicens, Vade domũ tuam: &, ſi in vicum introieris, nemini dixeris:* quod bene quadrat. Denique in vno vetuſto codice deeſt totum illud, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ: quẽ ſi ſequamur, vertendũ erit, *Ne ingreditor quidẽ in vicũ illũ.* Certè videtur poſterius hoc mẽbrum abũdare, niſi pro ἐν τῇ κώμῃ legas ἐκ τῆς κώμης: quod tamen nuſquam reperi. In meo denique vetuſtiſſimo ſic legitur, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ μηδενὶ εἴπῃς εἰς τὴν κώμην. Id eſt, *Vade domum tuã, & nemini dixeris in vico*: quaſi videlicet iſte fuerit Bethſaidenſis: quod ſi verum eſt, quomodo igitur illum domũ ſuam remiſerit, ſi prohibuit ne in ipſum vicum regrederetur? Origenes denique, ſiue alius quiſpiam eiuſdem ingenii ſcriptor, Homilia in Marcum nona, legit, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ εἰς τὴν κώμην μὴ εἰσέλθῃς, καὶ μηδενὶ εἴπῃς, Id eſt, *Vade domum tuam, & ne in vicum ingrediaris, & nemini dixeris*: & quoniam, ſi cæcus iſte Bethſaidenſis fuiſſe ſtatuatur, videt iſta ſibi repugnare, ad allegorias refugit. Ego verò Veteris interpretis, vel hanc lectionem germanam eſſe arbitror: ſed ita vt iſte quanuis à Bethſaidenſibus Chriſto ſit oblatus & cõmendatus, tamen Bethſaidæ non habitarit: quamobrem etiam extra vicum abductus eſt, & ſanatus à Chriſto, vt inde non regreſſus in vicum, rectà domum ſiue ad ſuos ablegaretur.

27 *Egreſſus eſt*, ἐξῆλθεν. Id eſt, profectus eſt, iturus in vicos Cæſareæ, de quo dicẽdi genere vide ſuprà v. 11. In meo vetuſtiſſ. codice legitur εἰς Καισάρειαν, id eſt *Cæſareã verſus.*

28 *Vnum*, ἕνα. Vulgata, *Quaſi vnum*: id eſt ὡσεὶ ἕνα, vt & legitur in meo vetuſtiſſimo codice.

29 *Ille Chriſtus*, ὁ Χριστός. Rectè hîc Eraſmus articulum expreſſit, à Vetere interprete prætermiſſum. Additum autem hîc quoque, vt apud Matthæum, reperi in vno vetuſto exẽplari ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, *Filius Dei*: & Syrus interpres addit ζῶντος, Viuentis. Quum verò Petrum Marco Euangelicam hanc hiſtoriam dictaſſe veteres magno conſenſu tradant, quis crediderit vel ipſum Petrum, vel Marcũ prętériturũ fuiſſe illud, Tu es Petrus, ſi Eccleſię Chriſtianæ fundamentum eſſe exiſtimaſſent?

30 *Interminatus eſt*, ἐπετίμησε. Vide Matth. 8. 26, & 12. 16. Id eſt, adhibitis minis prohibuit. Terẽt. in And. *Interminatus ſum ne id faceres.* Paulo pòſt accipitur pro Obiurgare, vt alibi ſæpe. [*Id*] *dicerent*, λέγωσι. Addidi relatiuum pronomen, quod ſæpe alibi prætermittitur: hîc autẽ omnino ſupplendũ putaui, non modò quia dicere de ſe, pro loqui de ſe, videtur obſcurius dictum: ſed etiã quia ex Matthęo apparet cap. 16. 20, & ex Luca 9. 21, hoc Chriſti interdictum non eſſe generale, ſed ad ea referendum quæ proximè præceſſerunt.

31 Ἀπ,

31 Καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι· καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι.

32 Καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ.

33 Ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

31 Et cœpit eos docere quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari ⁘ à senioribus, principibúsque Sacerdotum, ac Scribis, & trucidari: & ⁘ tribus pòst diebus resurgere.

32 ⁘ Et apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpítque obiurgare.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, ⁘ Abscede à me Satana: nam non ⁘ sapis quæ Dei *sunt*, sed quæ *sunt* hominum.

31 *Et cœpit docere eos quoniam oportet Filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus & à summis Sacerdotibus & Scribis, & occidi: & post tres dies resurgere.*

32 *Et palàm verbum loquebatur. Et apprehendens eum Petrus, cœpit increpare eum.*

33 *Qui conuersus & videns discipulos suos, comminatus est Petro, dicens, Vade retro me Satana: quoniam non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.*

---

31 *Ἀπὸ*, id est ὑπό. Vide Matt. 11. 19. In meo tamen & alio manuscr. scribitur ὑπό. *Tribus pòst diebus*, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Post tres dies*: quæ interpretatio non modò est obscura hoc quidem loco, sed etiam (vt existimo) falsa. Itaque magnas peperit 5 controuersias inter doctissimos viros, qui hunc locum cum aliis multis conciliare student: in quibus disertè dicitur Christus non post tres dies, sed ipso die tertio resurrecturus. Dicam igitur & ego quod sentio, vt eruditiores iudicent. Qui ad synecdochen confugiunt, non penitus 10 expediunt nodum: quia nemo Latinè dicet post tres dies fieri quod fit intra illud tempus. Quid ergo? Certè genus dicendi quo vsus est Dominus in suo sermone, minimè ambiguum fuisse, declarat Pharisæorum oratio, Matt. 27. 64, petentium à Pilato vt iubeat muniri sepulchrum in 15 tertium vsque diem: quia (inquiunt) meminimus impostorem illum dixisse, quum adhuc viueret, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Hoc igitur dicendi genus si ambiguum fuisset, trium dierum mentionem non fecissent Pharisæi, quibus elapsis se nihil metuere testãtur, quum in id duntaxat spa- 20 tium à Pilato præsidium petunt. Hoc igitur quum videret Stapulensis, homo tam pius quàm eruditus, alia via aggressus est hunc nodum explicare. Ostendit enim ex Apollonio grammatico præpositionem μετὰ interdum poni pro ἐν apud Græcos, veluti quum dicunt μετὰ χεῖρας ἔχειν, pro 25 ἐν χερσί: id est in manibus habere. Sed hoc fateor non satis conuenire, quum in eiusmodi exemplis (qualia permulta reperiuntur) nullum temporis interuallum significetur. Erasmus igitur aliam excogitat rationem, nempe vt triduum supputetur à captiuitate Christi, non ab occisione: 30 sed hãc interpretationem satis refutat illud quod ex Pharisæorum oratione collegimus. Deinde quum resurrectio morti opponatur, constat tempus futuræ resurrectioni constitutum, potius ab ipsa morte quàm à captiuitate initium ducere. Quid igitur? Nempe hoc affirmare non du- 35 bito, fieri non posse vt in hoc dicendi genere & similibus μετὰ respondeat Latinæ præpositioni Post cum quarto casu. Nam primùm omnium (vt in proposito nobis exemplo maneamus) qui post tres dies futurum aliquid pronuntiat, nullum certum diem constituit, non quartum, non quin- 40 tum, non sextum, non septimum, non denique vllum alium. sed potius suspensos animos relinquit, nihil tamen ante diem tertium exactum expectantes. Deinde id ipsum liquet ex illa Pharisæorum petitione. Nam si μετὰ τρεῖς ἡμέρας declarat *Post tres dies*, quid tan- 45 dem ineptius fingi potest hac oratione, Iube muniri sepulchrum in tertium vsque diem, quia iste post tres dies sese dixit resurrecturum? Nam potius ante tertium diem exactum nihil illis metuendum fuisse, aut certè post tertium diem maximè fuisse custodiendum sepulchrum, ea 50 loquutio declarat. Ex quo efficitur, interpretationem illam stare non posse. Tandem igitur, vt ad nostram accedamus, dico ב præpositum vocabulis apud Hebræos, quum propriè respondeat Græcæ præpositioni ἐν, & Latinæ In, tamen interdum idem valere quod μετὰ, id est Post: 55 idque interdum, ita vt res non post tempus exactum, sed intra ipsum geri dicatur: sicuti accipitur Leuit. 12. 6. Quinetiam interdum pro μετὰ accipitur, ita vt tempus præteritum excludatur, vt Deut. 4. 46, & eiusdem libri 9. 4, & Esa. 20. 1. Itaque quum in hoc dicendi genere, ἐν τρισὶν ἡμέραις sit lo- 60 cus ב Hebræorum, nihil mirum est Euangelistas, ita Græcè scribentes vt plerúque hebraissent, illud ב modò per ἐν, modò per μετὰ expressisse: eodem tamẽ sensu. Denique hoc etiam dico, apud ipsos disertiores Græcos præpositionem μετὰ sæpe pro ἐν & εἰς vsurpari, idque etiam quum certum aliquod tempus nondum præteritum declaratur: vt in illo versiculo Homeri, Odyss. χ, μνηστῆρσιν ἀριστεύμενος μετὰ δαῖτα, id est ἐν δαιτί, seu potius μεταξὺ δαιτὸς aut παρὰ δαῖτα: pro quo Latini dicerent, Inter prandendum, aut in prandio: non autem, Post prandium. Sic Euripides Βάκχαις, τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς: id est interdiu: quod & apud Aristophanem & apud Plutarchum reperias in dialogo, πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, vbi de ranis loquitur. Apparet igitur μετὰ non semper declarare consequens tempus, sed etiam interiectum, & adhuc vigens. Quamobrem Deut. 31. 10, pro eo quod in Hebræo legitur, A fine septem annorum, Græcus interpres vertit, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, quum tamen de anno remissionis (id est de ipso anno septimo) agatur, sicut declarant ea quæ proximè consequuntur: quanuis nonnulli Hebræorum interpretes aliter sentiant. Videtur enim etiam illud מקץ [*mikkets*] respondere præpositioni μετὰ, pro ἐν vsurpatæ, in hoc quidem dicendi genere, quod Galli sic ad verbum exprimerent, *Au bout de sept ans*, septimum ipsum annum intelligentes, eúmque vel inchoatum, sicut accipitur manifestè Deut. 15. 1: vel penè peractũ, vt eo loco quem paulo antè citaui. Græci verò hoc exprimunt nonnunquã per μετὰ, vt modò ostendimus: interdũ per ἐν vt infrà 15. 29, ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel per διὰ, vt Deut. 15. 1, & infrà 14. 58, & Matth. 26. 61, διὰ τριῶν ἡμερῶν: vel per εἰς, præsertim quum de futuro agitur, vt Æschines, εἰς ἐκείνην ἡμέραν προαχθήσεται. Itaque (vt ad rem redeam) μετὰ τρεῖς ἡμέρας idem omnino declarat atque ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel διὰ τριῶν ἡμερῶν, vel εἰς τρίτην ἡμέραν: id est (vt ipse Matthæus explicat, 16. 21) τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ: & (vt loquuntur Latini) tertio pòst die, vel tribus pòst diebus. quam interpretationem germanam esse vel illud declarat: quòd si eam sequaris, optimè cohærebit illa Pharisæorum petitio, nempe vt ad diem vsque tertium muniatur sepulchrum, eo quòd dixisset ille sese tribus pòst diebus resurrecturum. His enim loquendi formulis tertium ipsum diem à Latinis intelligi satis constat ex oppositis dicendi generibus, in quibus nimirum vsurpatur præpositio Ante. Veluti quum dicimus præcisè III, IIII, vel V. Nonas, Idus, Calendas, & sic deinceps, quum sit plena loquutio III, vel IIII, vel V. die ante Nonas, Idus, Calendas: sicut loquitur Cornelius Tacitus lib. 12: quum, inquam, id dicimus, præpositio Antè, non excludit diem ipsum Nonarum, Iduum, Calendarum, sed significatur dies II, vel III, vel IIII ante Nonas, Idus, Calendas. Sic etiam Priscianus, quum ita loquimur, Annos X natus, existimat subaudiri præpositionem Ante: quum tamen id de eo dicatur qui decimum ipsum annum agit. Vtramuis igitur harum interpretationum sequaris, nempe Intra tres dies, vel Tribus pòst diebus, siue Tertio pòst die, rectè (ni fallor) expresseris illud μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Quamobrem aliis aliquot locis eandem loquutionem similiter conuerti.

32 *Et apertè eum sermonem loquebatur*, καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Vulg. *Et palàm verbum loquebatur*. Atqui soli discipuli aderant quum hæc diceret. Rectius igitur Erasmus παῤῥησίᾳ vertit *Aperte*, id est σαφῶς: sermone minimè obscuro vel ambiguo. Cæterùm quod Vetus interpres vertit Verbum, & Erasmus Sermonem, planè obscurum erat, ex Hebræorum videlicet idiomate. Itaque expressimus articulum, quo generalis illa SERMONIS significatio ad id restringitur de quo disserebat Dominus.

33 *Abscede à me*, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade retro me.*

Videtur enim hæc Christi verba ita accepisse quasi Petrus non pręire, sed sequi iubeatur, sicut discipulum decet. Præire autem velle videbatur qui præceptorem reprehendere auderet. Ita etiam ex suo illo Origene exposuit hunc locum Erasmus in annotationibus in 4. Matthæi caput. Atqui ὕπαγε (vt ipse quoque rectè annotauit) non significat Vade, (id est βάδιζε, vel ἴθι) sed ἄπιθι, id est abi, siue discede. Is autem qui nos sequitur à tergo, certè non discedit à nobis: & Christus tanta Petri temeritate meritò commotus, non modò iubet Petrum locum mutare, sed à se facessere, tanquam à Dei regno alienum: minimè id quidem vt hac acerbissima obiurgatione discipulum abigeret, sed vt ille deinceps sese disceret modulo suo metiri. Itaque illud ὀπίσω μου Vetus interpres non rectè conuertit Retro me: quod dicendi genus ne Latinum quidem est. Nec totum dicit Erasmus, quum interpretatur Post me. neque enim ὀπίσω idem hîc valet quod ponè & à tergo, (sicut Matth. 4.19, δεῦτε ὀπίσω μου, Venite pone me. & 1. Tim. 5.15, ὀπίσω Σατανᾶ, sequutæ Satanã. & 2. Pet. 2.10, τοὺς ὀπίσω σαρκὸς qui carnis vestigia sequũtur: sicut denique vsurpatur versu proximo) sed abscessionem & discessionem declarat propter verbum ὑπάγειν adiunctum. Nam qui prorsus discedit à nobis, auersis in contrariam partem vestigiis abit: sicut in vernaculo nostro sermone, *Aller derriere quelqu'vn*, aliud declarat quàm *Aller arriere de quelqu'vn*: quod vtrunque tamen à Gręcis vna particula ὀπίσω exprimi potest pro ἔμπαλιν posita: & quidem adiecto casu, sicut dixit Herodianus, ἔμπαλιν ἑαυτῷ τρέχειν, retrorsum currere. quod vernacula lingua diceremus, *courir en arriere.* vnde boues ὀπισθονόμοι quos Plinius Retro pascentes vocat. Vsus sum igitur abscedendi verbo, quod mihi videtur illud ὑπάγειν ὀπίσω optimè exprimere, translatitia significatione: sicut hic accipitur, nimirum pro abire ex alicuius conspectu. *Sapis*, φρονεῖς. Vide Mat. 26.23.

---

34 Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

Matt. 10. 38, & 16. 24 luc. 9. 2, & 27. 34

35 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν.

Matt. 10. 39 & 16. 25 luc. 9. 24 & 17. 33 ioh. 12. 25

36 Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;

37 Ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

38 Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

Mat. 10 33 luc. 10. 26 & 22. 8.

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑΙ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει.

Mat. 16. 28 luc. 9. 27

2 Καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους· καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν.

Mat. 17. 1 luc. 9. 28

34 Et quum aduocasset turbam cum discipulis suis, dixit eis, ‖Quicũque vult poneme venire, abdicet semetipsum, & tollat crucem suam, ac sequatur me.

35 ‖Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam causa mea & Euangelii, ⁚is seruabit eam.

36 Quid enim ⁚ profuerit cuipiã si lucratus fuerit mundũ totum, & anima sua mulctetur?

37 ⁚ Aut quam dabit quispiam compensationem animæ suæ?

38 ‖Nam quencunque ⁚puduerit mei ac meorum sermonũ in gente ista adulterina & peccatrice, Filium etiam hominis pudebit eius, quando venerit cum gloria Patris sui cum ⁚Angelis illis sanctis.

CAP. IX.

1 P‖Ræterea dixit eis, Amẽ dico vobis, sunt quidam ex iis ⁚qui hîc adstãt, qui nequaquam gustabunt mortem, vsquedum viderint regnũ Dei venisse ⁚cum potentia.

2 ‖⁚Sexto verò pòst die accepit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem, & subduxit eos solos in montem sublimem priuatim & transformatus fuit coram eis.

34 Et conuocata turba cum discipulis suis, dixit eis, Si quis vult me sequi, deneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.

35 Qui enim voluerit animam suam saluam facere perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me & Euangelium, saluam faciet eam.

36 Quid enim proderit homini si lucretur mundum totum, & detrimentum animæ suæ faciat?

37 Aut quid dabit homo commutationis pro anima sua?

38 Qui enim me confusus fuerit & verba mea in generatione ista adultera & peccatrice, & Filius hominis confundetur eum quum venerit in gloria Patris sui cum Angelis sanctis.

CAP. IX.

1 ET dicebat illis, Amẽ dico vobis, quia sunt quidam de hic stãtibus qui non gustabunt mortem donec videant regnum Dei veniẽs in virtute.

2 Et post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem, & ducit illos in montem excelsum, seorsum solos: & transfiguratus est coram ipsis.

---

35 *Is*, οὗτος. Deest hoc loco pronomen in vno vetusto codice, & à Vetere interprete non exponitur. Mihi tamen videtur magna esse emphasis huius repetitionis, quam Grammatici epanalepsin vocant.

36 *Profuerit cuipiam.* Vsurpat Euangelista ἄνθρωπον indefinitè pro τινά, sicut alibi sæpe obseruauimus. Pro ἄνθρωπον Frobenius excudit ἄνθρωπος. sed nusquam legi ὠφελεῖν neutropassiui forma vsurpatum. Vetus quidam codex legit ὠφελεῖ, Iuuat.

37 *Aut quam dabit*, ἢ τί δώσει. In quodam vetere exemplari scribitur, τί γὰρ δῷ, Quam enim dederit: & fortassis rectius.

38 *Puduerit*, ἐπαισχυνθῇ. Vulg. *Confusus fuerit*: barbarè omnino. Infrà autem Luc. 9.26, vsus est Erubescendi verbo. *Angelis illis sanctis*, τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Repititio articuli à nobis expressa est, qua vtitur (ni fallor) Euangelista, vt maiestatis illius amplitudinem oculis nostris subiiciat, alludens fortassis ad celebrẽ illã Esaiæ visionem.

IN CAPVT IX.

1 *Qui hîc adstant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων: id est τῶν ὧδε παρόντων, Qui hîc adsunt. Ponitur enim ἑστηκέναι pro εἶναι, vt apud Latinos adstare dicitur quispiam, etiamsi sedeat. Sic accipitur Act. 7.55, & paulo pòst, infrà 11.5, & 29. *Cum potentia*, ἐν δυνάμει. Vulgata & Erasmus δύναμιν vertunt Virtutem, de quo alibi dicemus. Regnum autem Dei vocat tempus illud quo Deus in Ecclesia sua patefacto Euãgelio, regnum suum veluti inchoaturus erat: quod statim à resurrectione fieri cœpit, frustra ringente & fremente mundo. Antea verò, quum Christus adhuc infimus hominum esset, paucis quibusdam discipulis, iisque infirmissimis eum affectantibus, quodammodo sepulta erat immensa Regis nostri potestas.

2 *Sexto pòst die*, μεθ' ἡμέρας ἕξ, vel Sex pòst diebus. Vulgata & Erasmus, *Post dies sex*: quo dicendi genere nullum certum tempus significari ostendimus superiore cap. vers. 31. Hæc igitur gesta sunt sexto die ab eo quo Dominus sermonem pręcedentem habuerat: gesta, inquam, sunt sexto ipso die, & quidem sub vesperam. Hoc enim est quod ait Lucas, nõ octauo, sed fere octauo pòst die ista euenisse: quia videlicet inclinante iam die septimo gesta sunt. Numerat

enim Lucas eum etiam diem quo superiorem sermonem Christus habuerat, & præterea tempus obseruat quo in montem ascenderunt: imminente nimirum nocte, quæ octauum diem auspicabatur, quo tempore Dominus de more in montem conscendit vt oraret, non tamen solus, vt ferè solebat, sed tribus assumptis discipulis. Id autē vel ex eo liquet, quòd idem Lucas narrat discipulorum oculos somno fuisse grauatos, & postero demum die, octauo videlicet, è monte descendisse, in quo nimirum pernoctarant. Scio tamen Chrysostomum alia ratione Lucam cum Matthæo & Marco conciliare: quasi toti sex isti dies inter sermonem habitum & trāsformationem Domini intercesserint, quia particulam ὡσεὶ non ad initium octaui diei, vt ego, sed ad finem refert.

Καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιών, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι.	3	Et vestimenta eius facta sunt ∵ coruscantia, candida valde vt nix, ∵ qualia non potest fullo ∵ in terra ∵ dealbare.	3	*Et vestimenta eius facta sunt splendentia, & candida nimis velut nix: qualia fullo non potest super terram candida facere.*
Καὶ ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσεῖ, καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ.	4	Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebantur cum Iesu.	4	*Et apparuit illis Elias cum Moyse, & erāt loquentes cum Iesu.*
Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββί, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ Ἠλίᾳ μίαν.	5	Tunc respondens Petrus dicit Iesu, Rabbi, bonum est nos hîc esse: ∵ faciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & ∵ Mosi vnum, & Eliæ vnum.	5	*Et respondens Petrus ait Iesu, Rabbi, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, tibi vnum, & Moysi vnū, & Eliæ vnum.*
Οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσῃ· ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι.	6	Nec enim sciebat quid ∵ loqueretur: erant enim ∵ exterriti.	6	*Non enim sciebat quid diceret: erant enim timore exterriti.*
Καὶ ἐγένετο νεφέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς· καὶ ἦλθε φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε.	7	Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venítque vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus dilectus, ipsum audite.	7	*Et facta est nubes obumbrans eos: & venit vox de nube, dicens, Hic est Filius meus charissimus, audite illum.*
Καὶ ἐξάπινα περιβλεψάμενοι, οὐκέτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον μεθ' ἑαυτῶν.	8	Et repentè quum circunspexissent, non amplius viderunt quenquam, sed solum Iesum secum.	8	*Et statim circunspicientes, neminem amplius viderunt, nisi Iesum tantùm secum.*
Καταβαινόντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.	9	‖ Quum verò descenderent è monte, interdixit eis necui narrarent quæ viderant, nisi quum Filius hominis à mortuis resurrexisset.	9	Mat.17.9 *Et descendentibus illis de monte, præcepit illis ne cuiquam quæ vidissent narrarent, nisi quum Filius hominis à mortuis resurrexerit.*
Καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτούς, συζητοῦντες τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.	10	∵ *Ipsi* igitur id continuerunt apud se ∵ mutuò quærentes, ∵ quid illud esset, A mortuis resurgere.	10	*Et verbum continuerunt apud se, cōquirentes quid esset, Quum à mortuis resurrexerit.*

3 *Coruscantia*, στίλβοντα. Vulgata & Erasmus, *Splendentia*, vel splendida: id est λαμπρά. Mihi verò videtur verbum στίλβειν aliquid amplius significare quàm λάμπειν.

Qualia, οἷα. Vulg. *qualia*. Eras. *Quàm*, nomine in aduerbiū mutato, vt (inquit) vitetur sermonis absurditas: quam ego quidem non video. *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. vel (vt Vulgata & Erasmus) super terram: id est, nullus prorsus fullo. Hoc enim additum est ex vulgo vsurpata loquendi consuetudine, vt omnes semel fullones excipiantur. Sic nos quoque vernaculo nostro sermone diceremus, *Il n'y a foulon au monde.* Vel, *Il n'y a foulon sur la terre.* *Dealbare*, λευκᾶναι. Vulgata & Erasmus, *Candida facere*: periphrasi (vt ego quidem existimo) minimè necessaria.

5 *Faciamus igitur*, καὶ ποιήσωμεν. Vel, Faciemus igitur, id est, καὶ ποιήσομεν, vt in vno vetere codice legimus. Ponitur autem καὶ pro οὖν, vt alibi sæpe. Erasmus etiam alicubi legit, θέλεις ποιήσωμεν: id est, Vis faciamus: quod optimè quadrat: sed addēda erit interrogationis nota. *Mosi*, Μωσεῖ. In hoc nomine scribendo, sicut in plerisque Hebraicis & Syriacis, mirum in modum variare comperimus vetera exemplaria. Quædā enim μωσῇ, quædam μωϋσῇ, alia μωσεῖ, alia μωϋσεῖ scriptum habebant.

6 *Loqueretur*, λαλήσῃ. Vel potius (vt in quatuor exemplaribus legimus) λαλῆσαι. Hoc (inquit Euangelista) dixit Petrus, quòd nesciret quid sibi dicendum esset: quod vernaculo sermone diceremus, *Il ne sçauoit qu'il deuoit dire.* *Exterriti*, ἔκφοβοι: id est, præ metu apud se non erant, ὑπὸ φόβου ἐξίσταντο. Id enim valet præpositio ἐκ. In Complutensi editione legitur ἔμφοβοι: id est metu occupati. Erasmus, *Expauefacti*: id est ἔκθαμβοι.

10 [*Ipsi*] *igitur id continuerunt*, καὶ ἐκράτησαν τὸν λόγον. Erasmus ad verbum, *Hoc tenuerunt*. Tenere enim risum & linguam dicimus, pro continere & coercere. Indicat autem τὸ κρατεῖν (si Græci vocabuli etymologiam spectemus) discipulos non sine vi quadam & labore hoc arcanum tandiu reticuisse. Nā cæteros probabile est ex iis quæsiuisse ecquid in monte gestum esset, & quos sermones habuisset. Cæterùm τὸν λόγον conuertimus per pronomen ID, nequis hæc referret ad illud duntaxat quod dixerat Dominus, quum de tota historia transformationis potius sit intelligendum. Expressimus etiam relatiuum ad emolliendum transitionem. *Mutuò quærentes*, συζητοῦντες. Vulg. *Conquirentes*. Erasmus, *Disputantes*. Nos pro συζητεῖν dicere solemus Altercari, quando personę casus illi adiungitur: vt συζητεῖν τινι, vel πρός τινα, sicut suprà annotauimus 1.27. Hic autem maluimus per periphrasin interpretari.

Quid illud esset, A mortuis resurgere, τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. Vulg. *Quid esset, Quum à mortuis resurrexerit*, id est, τί ἐστιν ὅταν ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. Erasmus, *Quid esset hoc quod dixerat, A mortuis resurgere*, longiore vsus circuitu, vt articulum explicaret, à Vetere interprete omissum: & ita scribitur in meo vetustissimo codice, sicut etiam legit Syrus interpres. Hæc autē quęstio de qua hîc disceptatur inter tres illos Christi primarios discipulos, non est simpliciter accipienda, quasi de futura resurrectione dubitarent: (nam etsi erant admodum rudes, tamen non ita erant, opinor, imperiti, vt hominis felicitatem huius vitæ spatio terminari putarent) sed quum nullam corporum resurrectionem præter illam vniuersalem intelligerent, & Pharisaicis opinionibus essent imbuti de terrestri Messiæ regno & Eliæ aduentu, non poterant capere quod Christus dixerat de singulari illa & peculiari sua resurrectione tertio die futura.

Quamobrem etiam quum Dominus iam esset in cælum conscensurus, non verentur ex eo quærere an esset eo tempore regnum Israelis restituturus, Act.1.6. vt intelligamus quàm necesse sit Christum corpore à nobis abesse, vt eum non in terra, sed in cælo quærere discamus.

Greek		Latin (Beza)		Vulgate
Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες, Ὅτι λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον. (Malac.4.5)	11	Et interrogarunt eum dicentes, ¨Cur Scribæ dicunt oportere vt ‖Elias priùs veniat?	11	*Et interrogabant eum dicentes, Quid ergo dicunt Pharisæi & Scribæ quia Eliam oportet venire primùm?*
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον, ἀποκαθιστᾷ πάντα· καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ, καὶ ἐξουδενωθῇ. (Esa.53.4)	12	Ipse verò respondens dixit eis, Elias quidem priùs veniens ¨ restituet omnia: ¨ &‖ vt scriptum est ¨ de Filio hominis, *oportet* vt multa patiatur, & pro nihilo habeatur.	12	*Qui respondens ait illis, Elias quum venerit primò, restituet omnia: & quomodo scriptum est in Filium hominis, vt multa patiatur & contemnatur.*
Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν ὅτι καὶ Ἠλίας ἐλήλυθε, καὶ ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, καθὼς γέγραπται ἐπ᾽ αὐτόν.	13	Sed dico vobis, & Eliam venisse, & *istos* ei fecisse quæcunque voluerunt, sicut scriptum est de eo.	13	*Sed dico vobis quia & Elias venit, & fecerunt illi quæcunque voluerunt, sicut scriptum est de eo.*
Καὶ ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτοὺς, καὶ Γραμματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς. (Mat.17.14, Luc.9.38)	14	‖Et quum venisset ¨ad discipulos *suos*, vidit turbã multam circa eos, & Scribas cum eis altercantes.	14	*Et veniens ad discipulos suos, vidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirentes cum illis.*
Καὶ εὐθέως πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέχοντες ἠσπάζοντο αὐτόν.	15	Et statim tota turba viso eo expauit: & accurrentes salutauerunt eum.	15	*Et confestim omnis populus videns Iesum, stupefactus est, & expauerunt: & accurrentes salutabãt eum.*
Καὶ ἐπηρώτησε τοὺς Γραμματεῖς, Τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς;	16	Tunc interrogaui ¨Scribas, Quid altercamini ¨inter vos?	16	*Et interrogauit eos, Quid inter vos conquiritis?*
Καὶ ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου εἶπε, Διδάσκαλε, ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον.	17	Et respondens quidam è turba dixit, Magister, adduxi filium meum ad te, habentem spiritum ¨mutum.	17	*Et respondens vnus de turba, dixit, Magister, attuli filium meum ad te, habentem spiritum mutum.*
Καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει αὐτόν· καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς σου ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν.	18	Qui ¨vbicunque eum corripuerit, ¨lacerat eum: *ipse* verò spumat, & stridet dentibus suis, & exarescit. Et dixi discipulis tuis, vt eum eiicerent, sed non potuerunt.	18	*Qui vbicunque eum apprehenderit, allidit illum: & spumat, & stridet dentibus, & arescit. Et dixi discipulis tuis vt eiicerent illum, & non potuerunt.*
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγει, Ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με.	19	Ipse verò respondens ei dixit, O natio incredula, ¨ quousque tandẽ apud vos ero? quousque tandem tolerabo vos? adducite eum ad me.	19	*Qui respondens eis dixit, O generatio incredula, quãdiu apud vos ero? quandiu vos patiar? Afferte illum ad me.*
Καὶ ἤνεγκαν αὐτὸν πρὸς αὐτόν.	20	Illũ igitur adduxerunt ad eũ.	20	*Et attulerunt eum.*

11 *Cur*, ὅτι. Vulg. *Quid ergo*, τί οὖν. Erasmus, *Quid est quòd*, τί ἐστιν ὅ,τι. Atqui ὅτι particula interdum pro διατί accipitur, etiam indefinité: sicut paulo pòst versiculo 28, iidem interpretes rectè exposuerunt. Sic etiam apud Homerum Odyss. γ. καὶ ἐξερέεινον ἕκαστα Οὔλυμπόνδ᾽ ὅτι πάθοι.

12 *Restituet*, ἀποκαθιστᾷ. Notandum hoc dicendi genus, forma quadam concessionis dictum: quasi diceret Dominus, Verum quidem est quod illi dicunt, Eliam videlicet (vt prædixit Malachias) primùm venturum, qui instauret omnia: sed vobis dico ista iam esse completa. *Et vt*, καὶ πῶς. Hæc phrasis est obscura. Nusquam enim alibi legi πῶς pro ὡς vel ὅπως positum, & tamen necesse est (ni fallor) vt ita potius vertatur, quàm *Quomodo scriptum esset*, quasi transitio sit à directa oratione ad obliquam, & hoc referatur ad εἶπεν αὐτοῖς, *dixit eis*: quod durum mihi videtur & insolens. Deinde deest verbum cui subiiciatur particula ἵνα: quod quidem nos ex superioris capitis vers. 31, & Luc.9.22, supplendum putauimus. Sed in quodam vetusto codice scriptum erat non καὶ πῶς, sed καθὼς: quòd maximè probarem nisi viderem copulatiuam coniunctionem necessariò hic requiri quam addit quoque Syrus interpres, vt mihi quidẽ germana lectio videatur καὶ καθὼς, & sicut. Hóc denique obseruandum est ἵνα hoc loco non esse τελικὸν, sed εἰδικὸν potius. periphrasis enim est infiniti, sicut in illo Homeri Iliad. α, ἦ ἐθέλεις ὄφρ᾽ αὐτὸς ἔχῃς γέρας. pro ἦ ἐθέλεις αὐτὸς ἔχειν γέρας. Sequitur enim, αὐτὰρ ἐμ᾽ αὔτως ἧσθαι δευόμενον. *De filio hominis*, ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου: vel, super Filio hominis. Sic vsurpauit hanc particulam Herodotus initio Thaliæ, Κῦρον γὰρ ἦν τὸν πέμψαντα πρὸς Ἄμασιν ἐπὶ τὴν θυγατέρα, *Cyrum enim eum esse qui ad Amasin super filia legatos miserit.* *Pro nihilo habeatur*, ἐξουδενωθῇ. Vulgata & Erasmus, *Contemnatur*, id est καταφρονηθῇ: quod verbum est nimis dilutum. Alludit tamen (opinor) ad illum Psalmi 22, versiculum, *Vermis sum, & non homo.*

14 *Ad discipulos*, πρὸς τοὺς μαθητάς. Reliquos discipulos intelligit quos pridie eius diei reliquerat, quum in montem ascenderet cum Petro Iohanne & Iacobo.

16 *Scribas*, τοὺς γραμματεῖς. Vetus interpres legit αὐτοὺς eos, discipulos videlicet vel salutatores, adstipulante vetustissimo meo exemplari. *Inter vos?* πρὸς αὐτούς; Frobeniana editio habet πρὸς αὐτούς, aduersus eos, nimirum aduersus discipulos meos. Vulg. vertit, *inter vos*, ἐν ὑμῖν, vt habet etiam vetustissimus meus codex.

17 *Mutum* ἄλαλον, id est, à quo puer mutus reddebatur.

18 *Vbicunque*, ὅπου ἄν. Erasmus, *Quandocunque*. Sed hoc quidem loco rectè mihi videtur Vetus interpres propriam huius aduerbii significationem amplexus. Melius enim ex circunstantia loci, quàm temporis, declaratur huius periculi magnitudo. *Lacerat*, ῥήσσει. Vulgata, *Allidit*: id est ἀράσσει, siue προσαράσσει, quod etiam optimè conuenit. Est autem hæc laceratio ad internum dolorem viscerum referenda, quòd spiritu illum inuadẽte (sicut in colico dolore accidit) non aliter afficeretur quàm si reuera sentiret viscera discerpi. Cicero verò ad Atticum scribens, etiam ad animi dolorem transtulit, quum se se diceret mœrore suo lacerari.

19 *Quousque tandem*, ἕως πότε. Vulgata, *Quandiu*. Erasmus, *Quousque*. Vide Matth.17.17.

	καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν· καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκυλίετο ἀφρίζων.	∵ Et eo conspecto, statim spiritus ∵ discerpsit eum: & *ille* quum cecidisset in terram, voluebatur spumans.	*Et quum vidisset eum, statim spiritus conturbauit illum: & elisus in terram volutabatur spumans.*
21	Καὶ ἐπηρώτησε τὸν πατέρα αὐτοῦ, Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; ὁ δὲ εἶπε, Παιδιόθεν.	Tunc interrogauit *Iesus* patrem eius, Quantum temporis est ∵ quòd hoc accidit ei? Ipse verò ait, ∵ Ab infante.	*Et interrogauit patrem eius, Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait, Ab infantia.*
22	Καὶ πολλάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε καὶ εἰς ὕδατα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς.	Et sæpe eum tum in ignem abiecit tum in aquas, vt perderet eum. Sed siquid potes, ∵ succurre nobis, intima misericordia commotus erga nos.	*Et frequenter eum in ignem & in aquas misit, vt eum perderet. Sed si quid potes, adiuua nos, misertus nostri.*
23	Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι.	Iesus autem dixit ei, ∵ Si potes hoc credere, omnia ∵ fieri possunt credenti.	*Iesus autem ait illi, Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.*
24	Καὶ εὐθέως κράξας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε, Πιστεύω Κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.	Pater verò ∵ pueri statim clamans cum lacrymis dixit, Credo, Domine: succurre incredulitati meæ.	*Et continuò exclamans pater pueri cum lacrymis aiebat, Credo Domine: adiuua incredulitatē meā.*
25	Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, Τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, Ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.	Quum vidisset autem Iesus turbam ∵ simul accurrere, obiurgauit spiritum illum impurum, dicens ei, ∵ *Tu* spiritus mute & surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne amplius ingreditor in eum.	*Et quum vidisset Iesus concurrentem turbam, comminatus est spiritui immundo, dicens illi, Surde & mute spiritus, ego præcipio tibi, Exi ab eo, & amplius ne introeas in eum.*
26	Καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν, ἐξῆλθε· καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρὸς, ὥστε πολλοὺς λέγειν, Ὅτι ἀπέθανεν.	Et quum clamasset *spiritus*, multúmque discerpsisset eum, exiuit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeo vt multi dicerēt mortuum esse.	*Et exclamans, & multum discerpens eum, exiit ab eo: & factus est sicut mortuus, ita vt multi dicerent, Quia mortuus est.*
27	Ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρὸς, ἤγειρεν αὐτόν· καὶ ἀνέστη.	Iesus verò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.	*Iesus autem tenens manum eius, eleuauit eum: & surrexit.*
28	Καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, Ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;	Quum autem esset ingressus domum, discipuli eius interrogarūt eum priuatim, Cur nos non potuimus *spiritum* illum eiicere?	*Et quum introisset in domum, discipuli eius secretò interrogabant eum, Quare nos non potuimus eiicere eum?*
29	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.	*Ipse* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* ∵ nulla re potest exire nisi precatione & ieiunio.	*Et dixit illis, Hoc genus in nullo potest exire nisi in oratione & ieiunio.*

20 *Et eo conspecto*, καὶ ἰδὼν αὐτόν. Erasmus, *Et viso illo*. Significatur, simulatque Iesus puerum in conspectum suum adductum aspexisset, spiritum cœpisse pro suo more sæuire, sicut Græca manifestè ostendunt: quia ἰδὼν est masculinum, πνεῦμα neutrum. *Discerpsit*, ἐσπάραξεν, seu vellicauit, sed cum sensu grauissimo. Idem enim hoc loco valet σπαράττειν quod ῥήσσειν, de quo diximus paulo antè. nisi de totius corporis conuulsione intelligere malis, quam Greci σπάραγμα vocant. Vulg. *conturbauit*: id est ἐτάραξεν. Nam hæc quoque significatio τῷ σπαράττεσθαι tribuitur ab Hesychio: & in duobus vetustis codicibus scriptum legimus ἐτάραξεν.

21 *Quòd*, ὡς. Plinius, *Tertius hic dies est quòd audiui*. Vulgata, *ex quo*, ἐξ οὗ, sicut etiam in quodam exemplari scriptum inuenimus. *Ab infante*, παιδιόθεν. Vulgata, *Ab infantia*, seruato quidem sensu, sed non sine mutatione, quæ minimè fuit necessaria. Sic enim loquitur Columella libro primo capite octauo: *Eligendus (inquit) rusticis operibus ab infante duratus*. Erasmus, *à puero*: id est παιδόθεν.

22 *Succurre*, βοήθησον. Vulgata, *Adiuua*. Erasmus *Subueni*. Vide Matth. cap. 15. 25.

23 *Si potes hoc credere*, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Vulgata prætermisit articulum, & meus quoque vetustiss. codex scriptū habet, εἰ δύνῃ πιστεῦσαι, vt legit etiam Syrus interpres. Articulum tamē maximo consensu in reliquis exemplaribus reperi, & quidem cum verbo πιστεῦσαι coniunctum: vt eorum sententiam probare non possim qui cum superiore verbo εἶπεν connectunt. Positum est igitur τὸ pro τοῦτο, quòd durum est soluta oratione: & hæc Christi verba cum illius petitione optimè cohærent. Quum enim dixisset ille, Si potes, succurre nobis: respondet vicissim Dominus, Si tu hoc potes credere, me nimirum tibi posse succurrere, nihil est quod à me non impetres. *Fieri possunt*, δυνατά. Vulgata & Erasmus, *Possibilia*. Ego verò studui amphiboliam vitare. Neque enim Christus (vt opinor) significat, eum qui fide sit præditus, omnia posse, quod tamen rectè intellectum, verum est: sed potius, nihil esse quod ipse non possit ac velit eius causa, qui ipsius verbis fidem habuerit.

24 *Pueri*, παιδίου: id est παιδός. Nam παιδίον (teste Hippocrate) de primo vitæ septennio dicitur, παῖς autem de secundo. Hunc verò iam puerum extitisse declarat patris responsio, vers. 19. & disertè etiam παῖς vocatur, nō παιδίον, apud Matthæum & Lucam.

25 *Simul accurrere*, ὅτι ἐπισυντρέχει. ad ipsum videlicet Iesum, quid futurum esset expectantem, vt plenius exposuit Syrus interpres. Vulg. concurrendi vocabulo vtitur, quod respondet τῷ συντρέχειν. Rectè autem Erasmus vt emphasin præpositionis, ἐπὶ exprimeret, compositionem resoluit. *[Tu] spiritus*, τὸ πνεῦμα. In Græco non est pronomen, sed id addidi vt vim articuli minimè otiosi exprimerem. Spiritum autem mutum & surdum ab effectu vocat.

29 *Nulla re*, ἐν οὐδενί: id est, nulla alia ratione. Abundat enim ἐν addita casui instrumenti, ex Hebræorum idiotismo. Vulgata, *In nullo*: quæ interpretatio est valde obscura.

Mat.17.22 / luc.9.22

30 Καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντες παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας· καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τὶς γνῷ.

31 Ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

32 Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

Matt.18.1 / luc.9.45

33 Καὶ ἦλθεν εἰς Καπερναούμ. καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτοὺς, Τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;

34 Οἱ δὲ ἐσιώπων· πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων.

35 Καὶ καθίσας ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἴτις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος.

36 Καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν· καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ, εἶπεν αὐτοῖς,

37 Ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.

Luc.9.49

38 Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης,

30 ‖Et illinc egressi, ⁘vnà iter faciebant per Galilæam: nec volebat vt quisquam *id* sciret.

31 Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis, Filius hominis ⁘tradetur in manus ⁘ hominum, qui trucidabunt eum: sed trucidatus, tertio die resurget.

32 Ipsi verò ignorabant ⁘hoc dictum, & timebant eum interrogare.

33 ‖ Venit igitur Capernaum. ⁘ & quum venisset domum, interrogauit eos, Quid in via ⁘inter vos disceptabatis?

34 Ipsi verò siluerunt: nam alii aduersus alios disseruerant in via, ⁘ quis *esset futurus cæteris* maior.

35 Et quum consedisset, vocauit duodecim illos, & dixit eis, Siquis vult primus esse, ⁘ erit omniũ vltimus, & omnium minister.

36 Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: ⁘eóque in vlnas recepto, dixit eis,

37 Quisquis vnum ex talibus puerulis exceperit ⁘ meo nomine, me excipit: & quicunque me exceperit, ⁘non me excipit, sed eum qui misit me.

38 ‖Respondit autẽ ei Iohannes,

30 *Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam: nec volebat quenquam scire.*

31 *Docebat autem discipulos suos, & dicebat illis, Quoniam Filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum: & occisus, tertia die resurget.*

32 *At illi ignorabant verbum, & timebant interrogare eum.*

33 *Et venerunt Capharnaum. qui quum domi esset interrogabat eos, Quid in via tractabatis?*

34 *At illi tacebant: siquidem in via inter se disputauerant quis eorum maior esset.*

35 *Et residẽs vocauit duodecim, & ait illis, Siquis vult primus esse, erit omnium nouissimus & omnium minister.*

36 *Et accipiens puerum, statuit eum in medio eorũ: quem quum complexus esset, ait illis,*

37 *Quisquis vnũ ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicunque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.*

38 *Respondit illi Iohãnes,*

---

30 *Vnà iter faciebant*, παρεπορεύοντο: id est, Adiunctis sibi discipulis suis, iter fecit per Galilæam. Vulg. *Prætergrediebantur*. Erasmus, *Iter fecerunt*. Idem autem existimat ex præpositione παρὰ intelligendum illos clàm, aut celeriter, & velut obiter fecisse iter per Galilæam, ita vt nec aperirent se vsquam, nec commorarentur: & videri poterant (inquit ille) declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διά. At ego quanuis confitear παρὰ præpositionem in quibusdam verbis hanc vim habere, tamen nusquam legi παραπορεύεσθαι in ea significatione positum, sed pro συμπορεύεσθαι, id est, vnà & quasi ad latus incedere: vel pro adambulare, siue ambulando proximè iter facere: sicut accipitur infrà 11.20. Quum autem Cæsarea Philippi venirent Capernaum, omnino fuit ipsis obeunda Galilæa, nisi Iordane traiecto maluissent regionem admodum incultam peragrare. Celerem verò & veluti clandestinam fuisse hanc profectionem, ex iis quæ sequuntur satis intelligi potest: sed ita vt aliquandiu tamen illic sint versati, quum Matthæus cap.17. versu 22, vtatur verbo ἀναστρέφεσθαι.

31 *Tradetur*, παραδίδοται. Iterum de re mox futura loquens, præsenti vtitur pro futuro, vt sæpe alibi. *Hominum*, ἀνθρώπων. In quodam exemplari additur ἁμαρτωλῶν, Peccatorum.

32 *Hoc dictum*, τὸ ῥῆμα. Vulg. *Verbum*: quæ interpretatio est perobscura. Eras. *Quod dixerat*, ὃ εἶπεν.

33 *Et quum venisset domum*, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος. Erasmus, *Et quum venisset domum*, siue in ædes, inquit, non vtique suas. Atqui cuiuscunque essent ædes istę, eas sibi pro domicilio delegerat Dominus, sicut intelligimus ex Mathęo 4.13. Itaque nunc dicitur ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id est, ad verbum, Factus domi: Capernaum scilicet reuersus, in qua vrbe domicilii sui sedem posuerat, vt quum ea abesset, domo abesse videretur. De verbo γίγνεσθαι vide suprà 6. vers. 2.

Inter vos, πρὸς ἑαυτούς. Vulg. hoc non legit, neque in meo vetustissimo codice inueni.

34 *Quis [esset futurus cæteris] maior*, τίς μείζων. Vulgata, *Quis eorum maior esset*: id est, τίς μείζων γένηται αὐτῶν, sicut in quodam exemplari erat annotatum. Ponitur autem μείζων maior, pro μέγιστος, maximus: & eos de terreno regno cogitantes ostendit res ipsa non de statu præsenti pauperrimo in quo tum versabantur, sed de regno illo terreno, quod sequuturum somniabant ista intelligere: quę res etiam faciebat vt quod de morte sua & resurrectione prædixerat Christus, præoccupatis illa cogitatione animis non intelligerent. Ideo nõ suppleui ἦν Esset, sed ἔσηται vel γένηται, Futurus esset. Quod si in functione Apostolica futurus erat aliquis primatus, cur (obsecro) Christus id hoc loco reticuisset: aut si iam illum Petro cæteris audientibus, detulerat, quæ fuit istius inter Apostolos disceptationis occasio?

35 *Erit*, ἔσται. In quodam exemplari scriptum erat ἔστω, esto: & mihi quidem videtur vberior sensus si hãc lectionem sequamur: nisi malimus futurum indicatiui pro imperandi modo positum esse, ex Hebræorum idiomate. noluì tamen temere quicquam mutare. Idem obseruandum est infrà 10.43.

36 *Eo in vlnas recepto*, ἐναγκαλισάμενος. Erasmus rectè pluribus verbis Græci vocabuli vim expressit. Sic enim etiam Lucas explicat capite 2.18. Vulgata, *Amplexus*. Nos quidem in hoc scribendo vocabulo comperimus Gręca exemplaria tum hoc loco, tum etiam proximo capite, non consentire: sed hanc esse germanam lectionem non dubium est.

37 *Nomine meo*, ἐπὶ ὀνόματί μου: id est mea causa, quòd mihi hunc honorem habeat. Paulo pòst autem aliter accipitur. *Non me excipit, sed eum qui misit me*, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. Erasmus testatur nonnullos Gręcos codices scriptum habuisse, οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με: id est, non me solum recipit, sed etiam eum qui me misit. In quo dicendi genere particula μόνον interdum subauditur, vt Romanorum 4.9. Sed recepta lectio mihi magis probatur. nec enim hîc negatio (vt ab illo eruditè obseruatum est) illud remouet, sed corrigit potius: quasi dicat, Non tam me recipit, quàm eum qui misit me. Sic etiam accipitur Iohan. 5.30, & 6.37.

λέγων, Διδάσκαλε, εἴδομεν τινα τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν· καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν.

39 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Μὴ κωλύετε αὐτόν. οὐδεὶς γάρ ἐστιν ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με.

40 Ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

41 Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδατος ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριστοῦ ἐστὲ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

42 Καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν.

43 Καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν· καλόν σοι ἐστὶ κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

44 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

45 Καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν· καλόν ἐστί σοι εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

46 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

47 Καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐτόν· καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός·

48 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

dicēs, Præceptor, ¨vidimus quēdam ¨per nomen tuum eiicientem dæmonia, qui non ſequitur nos: & prohibuimus eum, ¨quia non ſequitur nos.

39 Ieſus autē ait, Ne illū prohibete. ‖nullus enim eſt qui edat virtutem per nomen meum, & poſſit citò ¨malè loqui de me.

40 Nam qui non eſt ¨contra nos, pro nobis eſt.

41 ‖Quiſquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id eſt* ¨ quòd ſitis Chriſti, amē dico vobis, nequaquam perdiderit mercedem ſuam.

42 ‖Et quiſquis offendiculo fuerit vni ex paruis iſtis qui credūt in me, ¨bonum eſſet ei potius ſi circumponeretur ¨ſaxum molare circa collum eius, & proiiceretur in mare.

43 ‖¨Quòd ſi manus tua facit vt tu offendas, abſcinde eam: bonū eſt tibi ad vitam ingredi mancū *potius* quàm duas manus habētē abire in gehennā, id eſt ¨in ignē illum inextinguibilem:

44 ‖Vbi vermis ¨eorum non interit, & ignis non extinguitur.

45 Et ſi pes tuus facit vt tu offendas, abſcinde eum: bonum eſt tibi ingredi in vitam claudum, *potius* quàm duos pedes habētem proiici in gehennam, (id eſt) in ignem inextinguibilē.

46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

47 Et ſi oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonum eſt tibi introire in regnum Dei luſcum, *potius* quàm duos oculos habentem proiici in gehennam ignis:

48 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

dicens, Magiſter, vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, qui non ſequitur nos: & prohibuimus eum.

39 *Ieſus autem ait, Nolite prohibere eum. nemo eſt enim qui faciat virtutem in nomine meo, & poſſit citò malè loqui de me.* 1. Co..12.3

40 *Qui enim nō eſt aduerſum vos, pro vobis eſt.*

41 *Quiſquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Chriſti eſtis, amen dico vobis, non perdet mercedem ſuam.* Mat.10.42

42 *Et quiſquis ſcandalizauerit vnum ex his puſillis credentibus in me, bonum eſt ei magis ſi circundaretur mola aſinaria collo eius, & in mare mitteretur.* Mat.18.[illegible] luc.17.1

43 *Et ſi ſcandalizauerit te manus tua, abſcinde illam: bonum eſt tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habētem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem:* Mat.5.29, & 18.8

44 *Vbi vermis eorum nō moritur, & ignis non extinguitur:*

45 *Et, ſi pes tuus te ſcandalizat, amputa illum: bonum eſt tibi claudum introire in vitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis:* Eſa.66.24

46 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

47 *Quòd ſi oculus tuus ſcandalizat te, eiice eum: bonum eſt tibi luſcum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habentem, mitti in gehennam ignis:*

48 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

38 *Vidimus*, εἴδομεν. In quodam vetere exemplari ſcribitur οἴδαμεν, nouimus. *Per nomen tuum*, τῷ ὀνόματί σου. Eraſmus ad verbum, *Nomine tuo*: quæ interpretatio viſa eſt mihi obſcurior hoc loco. Neque enim hoc dicendi genere idem hîc ſignificatur quod paulo anté. itaque aliter ſumus interpretati, quum præſertim in noſtro vetuſtiſſimo, & aliis duobus vetuſtis codicib. addatur præpoſitio ἐν, & litera ב apud Syrū interpretem, quam certum eſt ex Hebræorum idiomate idem valere quod διὰ, vel cum accuſatiuo, (quum videlicet ſignificatur cauſa propter quā fit aliquid, vt in verſiculo ſuperiore) vel cum genitiuo, ſicut hoc loco, & quoties agitur de cauſa per quā fit quidpiam: vt illic quidem ἐν τῷ ὀνόματι, ponatur pro διὰ τὸ ὄνομα, hîc verò pro διὰ τοῦ ὀνόματος. quod diſcrimen Eraſm. paulo pòſt animaduertit. *Quia non ſequitur nos*, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. Hæc non legit Vetus interpres, & in noſtro vetuſtiſſimo & alio quodam codice non legimus. Cōtrà verò Syrus interpres hoc quidem legit, ſed in priore membro non habet ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, Qui non ſequitur: & ego hanc lectionem maximè probarim.

39 *Malè loqui de me*, κακολογῆσαί με. Sic rectè hoc loco Vetus interpres, pro eo quod βλασφημεῖν etiam dicūt Græci, id eſt alterius famam lædere, ſiue cuipiam obloqui. Suprà verò 7.10, accipitur pro imprecatione.

40 *Contra nos, pro nobis*, καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν. Vulgata, *Contra vos, pro vobis*, καθ' ὑμῶν ὑπὲρ ὑμῶν, ſicut legitur in plurimis tum manuſcriptis, tum etiam excuſis exemplaribus. Sed altera illa lectio mihi quidem magis probatur.

41 *Quòd ſitis Chriſti*, ὅτι Χριστοῦ ἐστε. Hæc verba explicant quid apud Matthæum ſignificet, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, 10.42.

42 *Bonum eſſet ei potius*, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Eraſmus, *Melius foret ei*: id eſt, ἄμεινον ἂν εἴη αὐτῷ. Coniunxit enim particulam μᾶλλον cum abſoluto καλὸν, vt ſit periphraſis τοῦ ἄμεινον. Sed hæc traiectio ſanè dura eſt, nec (vt ego quidem arbitror) neceſſaria. *Saxum molare*, λίθος μυλικός. Vulg. & Syrus interpres hîc quoque, vt apud Matthæum, legerunt μύλος ὀνικός, mola aſinaria, cui videlicet agitandæ aſini adhibebantur.

43 *Quòd ſi*, καὶ ἐάν. Vulg. & Eraſ. ad verbū, *Et, ſi*. Sed nemo non videt idē valere καὶ ἐὰν & εἰ δὲ, quo vtitur Matthæus. Hæc cauſa cur καὶ ſæpe etiā interpretati ſimus *Autē* & *Verò*, quando ſententias potius quàm verba connectit. *In ignem illum inextinguibilem*, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. Vulg. legit πυρὸς ἀσβέστου, *ignis inextinguibilis*, proximo verſiculo. Syrus autem interpres nihil addit poſt Gehennæ vocem: & certè videtur iſtud eſſe illius explicatio, quæ fortaſſis ex albo libri in ipſum contextum irrepſit.

44 *Eorum*, αὐτῶν. Eorum videlicet qui in illam flammā fuerint proiecti. Relatiuum ergo ponitur abſque antecedente expreſſo, ex Hebræorum more, vt Pſal.87.1.

[49] Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται· καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. (Leuit.2.13)

[50] Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις. (Matt. 5.13, luc.14.34)

Κεφάλαιον ι.

[1] Κἀκεῖθεν ἀναστὰς ἔρχεται εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτόν· καὶ, ὡς εἰώθει, πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς. (Matt.19.1)

[2] Καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτὸν, εἰ ἔξεστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι, πειράζοντες αὐτόν.

[3] Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Τί ὑμῖν ἐνετείλατο Μωσῆς;

[4] Οἱ δὲ εἶπον, Μωσῆς ἐπέτρεψε βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι. (Deu.24.2)

[5] Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην.

[6] Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ Θεός. (Genes.1.27, matt.19.4)

[7] Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· (Genes.2.24, 2.cor.6.16, ephes.5.31)

[8] Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ. (1.Cor.7.10)

[9] Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

[10] Καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν.

[11] Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ᾽ αὐτήν. (Mat.5.32 & 19.9, mar.10.11, luc.16.18, 1.cor.7.10)

[12] Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται.

---

[49] ¨Nam omnis *homo* igne salietur: ‖& omnis ¨oblatio ¨sale salietur.

[50] ‖¨Bonus est sal: si verò sal insulsus fuerit, quónam ipsum condietis? habete in vobisipsis salem,& pacem habete alij cum aliis.

CAP. X.

[1] ET ‖¨quum illinc surrexisset, venit in fines Iudææ ¨per *regionem quæ est* trans Iordanem: & conuenit rursum turba ad eum: &,vt consueuerat, rursum docebat eos.

[2] Tunc, accedentes Pharisæi interrogarunt eum an liceret viro vxorem dimittere: tentantes eum.

[3] Ipse verò respondens dixit, Quid vobis mandauit Moses?

[4] Ipsi autem dixerunt, ‖Moses permisit libellum abscessionis scribere,& dimittere *vxorem*.

[5] Tunc respondens Iesus dixit eis, Pro duritia cordis vestri scripsit vobis ¨mandatum istud.

[6] A principio verò ¨creationis, ‖masculum & fœminam fecit Deus.

[7] ‖Propterea relinquet homo patrem suum & matrem, & agglutinabitur vxori suæ:

[8] Et qui duo *fuerant*, erunt caro vna. Itaque non sunt amplius duo,sed vna caro.

[9] ‖Quod ergo Deus coniunxit, homo ne seiungat.

[10] Et domi rursum discipuli eius eadem de re interrogarunt eum.

[11] *Ipse* verò dixit eis, ‖Quicunque dimiserit vxorem suam, & duxerit aliam, mœchatur ¨aduersus eam.

[12] Et,si mulier dimiserit virũ suũ, & nupserit alteri,mœchatur.

---

[49] *Omnis enim igne salietur: & omnis victima sale salietur.*

[50] *Bonum est sal: quòd si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos.*

CAP. X.

[1] *ET inde exurgens venit in fines Iudææ vltra Iordanem: & conueniunt iterum turbæ ad eum: & sicut consueuerat, iterum docebat illos.*

[2] *Et accedentes Pharisæi interrogabant eum, Si licet viro vxorem dimittere? tentantes eum.*

[3] *At ille respondens dixit eis, Quid vobis præcepit Moyses?*

[4] *Qui dixerunt, Moyses permisit libellum repudij scribere, & dimittere.*

[5] *Quibus respondens Iesus ait, Ad duritiam cordis vestri scripsit vobis præceptum istud.*

[6] *Ab initio autem creaturæ, masculum & fœminam fecit eos Deus.*

[7] *Propter hoc relinquet homo patrẽ suum & matrem, & adhærebit ad vxorem suam:*

[8] *Et erunt duo in carne vna. Itaque iam nõ sunt duo,sed vna caro.*

[9] *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.*

[10] *Et in domo iterum discipuli eius de eodem interrogauerunt eum.*

[11] *Et ait illis, Quicũque dimiserit vxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam.*

[12] *Et si vxor dimiserit virum suum, & alij nupserit, mœchatur.*

---

49 *Nam omnis [homo,]* πᾶς γάρ. Sic legitur hæc particula masculino genere in omnibus quæ vidi exemplaribus: & videtur omnino ad homines traduci anagogicè quod de saliendis victimis in lege cautum erat, quum ea quorum antea monuerat præstari non possint quin carnem mordeant: sed sic ait Dominus illam macerari,& hominem à putredine sic prohiberi, vt Deo sese totum consecret. Syrus tamen interpres videtur particulam כל [*cul*] accepisse pro re omni, quasi Græcè πᾶν neutro genere sit scribendum, & sint hæc ipsius Legis Mosaicæ verba. *Oblatio*, θυσία. Heb. מנחה [*minchah*] Vulg. & Eras. *Victima*. *Sale salietur*, ἁλισθήσεται. Id est necessariò salienda est,vt placeat sacrificium. Sic quoque quũ dicit omnes esse sale saliendos, non prædicit aliquid futurum, sed ostendit quid ab omnibus requiratur, nempe vt verbo incorrupto conditi sese Deo consecrent.

50 *Bonus est sal*, καλὸν τὸ ἅλας. Erasmus, *Bona res est sal*: eodem manente sensu. Idem tamen ita vertit vt nos fecimus, Lucæ 14.34.

IN CAPVT X.

1 *Quum surrexisset*, ἀναστάς. i. profectus, seu digressus: ex Hebræorum dialecto, apud quos Sedere idem valet quod Habitare & manere aliquo in loco: & Surgere, idem quod Abire,siue proficisci. *Per [regionem quæ est] trans Iordanem*, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. i. ad verbum, Per trans Iordanem. Vulgata, *Trans Iordanem*, sensu non expresso. Non enim hic describitur situs Iudææ, sed iter quo Dominus in Iudæam venit: traiecto videlicet Iordane per regionem quæ Peræa dicitur, quum per Samariam posset rectà ex Galilæa illuc contendere. In meo vetustissimo codice Græco, & apud Syrũ etiam interpretẽ, hîc quoque vt apud Matthæũ, nõ legitur διὰ, *Per*: ita vt significetur non in Iudæam sed in Peræam Iudææ confinem Christus ex Galilæa traiecisse,& ista ibi non in Iudæa ipsa docuisse. Vide Matth. 19.1.

5 *Mandatum*, τὴν ἐντολήν. Mandatum videlicet de scribendo diuortii libello, siquis pro sua duritia nõ posset vxorem ferre. Neque enim Moses præceptum dedit de repudiandis vxoribus, sed vxoribus potius contra inflexibilem maritorum duritiem prospexit. Vide Matth.19.8.

6 *Creationis*, τῆς κτίσεως. Vulg. *Creaturæ*, perperam omnino. Syrus autem & meus vetustissimus codex istud non non legunt, quod etiam per se satis intelligitur.

11 *Aduersus eam*, ἐπ᾽ αὐτήν. Ne hoc quidem legit Syrus interpres, vt in sequente versu non additur ἐπ᾽ αὐτόν, vbi tamen magis videbatur requiri, quum vxorem dimittens maritus ei videatur quærendæ nouæ conditionis occasionem præbere.

Graece		Erasmi versio		Vulgata	
Καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν.	13	‖Tunc obtulerunt ei puerulos vt tangeret eos: discipuli verò obiurgabant eos qui offerebant.	13	*Et offerebant illi paruulos, vt tangeret illos: discipuli autem comminabantur offerentibus.*	Mat.19.13 luc.18.15
Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.	14	Quod quum vidisset Iesus, indignatus est, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. talium enim est regnum Dei.	14	*Quos quum videret Iesus, indignè tulit, & ait illis, Sinite paruulos venire ad me, & ne prohibueritis eos. talium enim est regnum Dei.*	
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.	15	Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei vt puerulus, nequaquam in id ingredietur.	15	*Amen dico vobis, quisquis non receperit regnum Dei velut paruulus, non intrabit in illud.*	
Καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὰ, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτὰ ηὐλόγει αὐτά.	16	Et quum accepisset eos in vlnas, impositis in eos manibus, benedixit eis.	16	*Et complexans eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos.*	
Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν, προσδραμὼν εἷς καὶ γονυπετήσας αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτὸν, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;	17	⁚Egrediente autem ipso *vt se daret* in viam, ‖ ⁚quidam, quũ accurrisset, ⁚ & accidisset ei ad genua, interrogauit eum, Præceptor bone, quid faciam vt vitam æternam ⁚obtineam?	17	*Et quum egressus esset in viam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum, Magister bone, quid faciam vt vitam æternam percipiã?*	Mat.19.16 luc.18.18
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.	18	Iesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus.	18	*Iesus autem dixit ei, Quid me dicis bonum? nemo bonus, nisi vnus, Deus*	
Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, Μὴ ἀποστερήσῃς, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.	19	Mandata nosti, ‖Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimonium dicito, ⁚Ne damno afficito *quenquam*, Honora patrem tuum & matrem.	19	*Præcepta nosti, Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falsum testimonium dixeris, Ne fraudem feceris, Honora patrem tuum & matrem.*	Exod. 20. 13
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.	20	Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia obseruaui à ⁚iuuentute mea.	20	*At ille respondens ait illi, Magister hæc omnia obseruaui à iuuẽtute mea.*	
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἕν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι, ἄρας τὸν σταυρόν.	21	Iesus autem eum intuitus, dilexit eum, & dixit ei, Vnum te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me, ⁚sublata *in humeros* cruce.	21	*Iesus autem intuitus eum, dilexit eum: & dixit ei, Vnũ tibi deest: vade, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.*	
Ὁ δὲ, στυγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.	22	Ille verò ⁚mœstus factus⁚ propter hunc sermonem, abiit contristatus: habebat enim bona multa.	22	*Qui contristatus in verbo, abijt mœrens: erat enim habens multas possessiones.*	
Καὶ περιβλεψάμενος ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Πῶς δυσκόλως	23	Et quũ circũspexisset Iesus dicit discipulis suis, Quàm diffi-	23	*Et circũspiciẽs Iesus ait discipulis suis, Quàm dif-*	

17 *Egrediente autẽ eo* [*vt se daret*] *in viam*, καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν. Vulgata, *Et quum egressus esset in viam.* Videtur enim viam accepisse pro vico, vt Egredi in viam, idem valeat atque Foras exire, & Domo progredi in publicum. At ego significari puto hæc esse gesta quum domo egressus, ad iter se compararet, atque adeo iter ipsum iniret. Scribit enim Matthæus, postquam pueris bene precatus esset, eum illinc esse profectum cap.19.15. *Quidam quum accurrisset*, προσδραμὼν εἷς. In quodam exemplari scriptum erat ἰδού τις πλούσιος προσδραμὼν, ecce quidam diues quum accurrisset. In Complutensi verò editione pro εἷς scriptum erat τις, de quo diximus Matth.8.19. *Et accidisset ei ad genua*, καὶ γονυπετήσας αὐτόν. In quodam exemplari scriptũ reperimus αὐτῷ, & fortasse rectius. Vide Matthæum 17.14. Alius codex pro αὐτὸν habet ἔμπροσθεν αὐτοῦ, coram eo, vt legit Vetus interpres. *Obtineam*, κληρονομήσω; Vulgata, *Percipiam?* Id est ἔχω vt loquitur Matth.19.16. De huius verbi propria significatione diximus Matthæi 5.5. Hîc autem translatitiè accipitur ἀντὶ τοῦ κτᾶσθαι, sicut in vernaculo nostro sermone omne genus prædiorum & possessionum solemus hæreditates vocare.

19 *Ne damno afficito* [*quenquam*,] μὴ ἀποστερήσῃς. Vulgata, *Ne fraudem feceris:* & alibi sæpe, ἀποστερεῖν, fraudare. Atqui fraudare propriè is dicitur qui per fraudem interuertit aliena. Verbum autem ἀποστερεῖν latius patet apud Græcos. Significat enim quempiam re sua priuare, siue eam retineas, siue fraude aut vi eripias. Itaque generali vocabulo conuertimus, Damno afficere, Erasmi interpretationem sequuti, 1. Cor.6.8. sed addito quarto casu. Cæterùm videtur hoc mandatum compendio quodam superiora omnia complecti. Deest tamen in vno manuscripto codice, & fortassis redundat.

20 *Iuuentute mea*, νεότητός μου. In quodam codice additur, τί ἔτι ὑστερῶ? quo adhuc deficior?

21 *Sublata* [*in humeros*] *cruce*, ἄρας τὸν σταυρόν. Hæc non legit Vetus interpres: quæ tamen legit Syrus. Addidit autem Eras. *In humeros*, vt amphiboliam vitaret. Vnus codex post σταυρὸν addit σου, tua: & in hoc versiculo post ὑστερεῖ, additum reperio in duobus codicibus, εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, si vis esse perfectus: quod tamen ex Matthæo videtur additum.

22 *Mœstus factus*, στυγνάσας. Erasmus, *Molestia affectus*: id est χαλεπαινόμενος. Atqui molestiam à tristitia differre puto, sicut causa ab effectu diuersa est. *Propter hunc sermonem*, ἐπὶ τῷ λόγῳ. Vulgata, *In verbo*: quæ interpretatio & barbara est & obscura, vt taceam Verbum potius declarare τὸ ῥῆμα quàm τὸν λόγον. Erasmus, *Propter sermonem*: rectè quidem expressa præpositione, (ponitur enim ἐπὶ pro διά, sicut iterum versu 24) sed omisso articulo.

οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελεύσονται.

24 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

26 Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτοὺς, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

27 Ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγει, Παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ᾽ οὐ παρὰ τῷ Θεῷ, πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

Mat.19.27 Luc. 18.28

28 Καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν ἢ ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφὰς, ἢ πατέρα ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου,

30 Ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελ-

culter qui ⁘opes habent, in regnum Dei introibunt.

24 Discipuli verò expauerunt ad hos sermones ipsius. Iesus autem rursum respondens dixit eis, Filii, quàm difficile est ⁘vt qui confidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur.

25 Facilius est camelum per foramen acus ⁘transire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

26 Illi verò amplius percellebantur, dicẽtes inter se, ⁘Et quis potest seruari?

27 Intuitus autem eos Iesus dicit, Apud homines ⁘hoc fieri non potest, sed non apud Deum: nã omnia possibilia sũt apud Deũ.

28 ‖Tunc Petrus cœpit ei dicere, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

29 Respondens autem Iesus ait, Amẽ dico vobis, nullus est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, ⁘aut vxorem, aut liberos, aut agros, mea causa & Euangelij,

30 ⁘Quin accipiat ⁘ centuplicia ⁘nũc isto tẽpore, domos, & fra-

ficile qui pecunias habent, in regnũ Dei introibunt.

24 *Discipuli autem obstupescebant in verbis eius. At Iesus rursus respondẽs ait illis, Filioli, quàm difficile est confidentes in pecuniis, in regnum Dei introire.*

25 *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

26 *Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos, Et quis potest saluus fieri?*

27 *Et intuens illos Iesus ait, Apud homines impossibile est, sed non apud Deum: omnia enim possibilia sunt apud Deum.*

28 *Et cœpit ei Petrus dicere, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*

29 *Respondens Iesus ait, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me & propter Euangelium,*

30 *Qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fra-*

---

23 *Opes*, χρήματα. Vulgata & Erasmus, *Pecunias*. Sed pecuniæ appellatione, etiam quum latissimè patet, bona nõnisi mouentia appellantur: vt propriè id declaret quod vernaculo sermone dicimus *cheuance*. Græcum autem vocabulum (vt ait Aristoteles Ethicorum 4) ea omnia complectitur ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται, id est, quorum pretium numis æstimatur. Sic enim appellantur παρὰ τὸ χρήσιμα εἶ), vt docet Budæus ex Xenophontis OEconomico.

24 *Vt qui confidunt*, τοὺς πεποιθότας. Vulgata, *Confidentes*. Sed rectè monet Erasmus ex Cicerone, confidentem apud Latinos participium non esse, sed nomen, & aliud declarare. Itaque quærenda fuit periphrasis. Hic autem quiddam ex illo meo vetustissimo codice obseruatum minimè velim præterire, in quo subsequens versiculus decimus quintus attexitur decimo tertio, & isti præponitur: idque (vt opinor) optima ratione, quanuis in recepta lectione nihil immutarim. Nam alioqui non video quid in habito à Christo sermone tantopere discipulos perterrefacere debuerit. Attonitos autem illos Christus postea erigit, docens eos demum diuites illa sententia comprehendi qui à diuitiis potius possideantur, quàm eas ipsi possideant: quæ tamen respõsio illis ideo non satisfecit, quòd vix alios esse vllos diuites satis nossent.

25 *Transire*, διελθεῖν. Erasmus, *Ingredi*, εἰσελθεῖν, sicut in plerisque codicibus legitur. Sed & Complutensis editio post εὐκοπώτερον addit γὰρ, enim: & ista quæ sequuntur ad finem vsque versiculi, nempe, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν, animaduertimus in duobus vetustis codicibus deesse, quæ etiam vt non addas, ex præcedenti versiculo per se intelliguntur.

26 Et *quis potest*, καὶ τίς δύναται; Cõiunctio ET hoc loco & aliis simil. nõ est copulatiua, sed illatiua potius: sed cũ interrogatione semper, vt Mat.3.14. Sic Virgil. Æneid.1, *Et quisquam numen Iunonis adoret Præterea?* In quo tamen genere dicendi Græci ferè vsurpant particulam εἶτα, vt Aristophanes in Pluto, ὦ μιαρώτατε ἀνδρῶν ἁπάντων, εἶτ᾽ ἐσίγας, Πλοῦτος ὤν, Scelestissime virorum omnium, & tu silebas, Plutus quum sis? *Hoc fieri non potest*, ἀδύνατον. Apud Syrum interpretem & in meo vetustissimo codice exprimitur pronomen τοῦτο, quod etsi non adiiciatur, necessariò tamen subauditur. Sed quò istud pertineat quæritur. Nam alij ad diuitum in regnum Dei ingressum referunt, alii ad cameli per foramen acus penetrationem, vt postquàm inde collegerint Deũ non adstringi naturæ legibus, transubstantiationem, salua nihilominus manente naturalis corporis Christi veritate, stabiliant. Atqui extra controuersiam est, Deum posse suo, sine vlla exceptione, arbitrio non modò naturæ leges refigere, sed etiam funditus omnia in nihilum abolere: neque de hoc disceptatur, sed num saluam simul rerum naturam præstare & eam abolere possit. Hoc autem ideo illum posse negamus, non quòd sit omnipotens, sed quòd mentiri ac proinde contradictoria simul velle nequeat: posse verò mentiri non sit potẽtiæ alicuius, sed infirmitatis ac vitii longè maximi, quod in Deum non cadit. Huc autem ipsa nos comparatio ista deducit, siue ad camelum, siue ad diuites confidentes, siue (quod omnino faciendũ est) ad hoc vtrunque istam apud Deum possibilitatem referas. Num igitur, quæso, Deus efficere possit vt quispiam diues simul & confidat suis diuitiis, & in regno cælorum censeatur? Nequaquam certè, quoniam solos credentes & in ipsum respicientes admittit Dominus, pronuntians neminem posse Deo & Mammonę seruire. Quid igitur ipse vnus potest efficere? nimirum vt qui diuitiis confidebat, illis repente renuntians, euadat cælestis regni ciuis. Sic num potest facere Deus vt camelus talis permanẽs qualis est natura, per acus foramẽ transeat, id est simul maior sit & minor? nequaquã. Sed ex maiore minorem efficere solus extra ordinẽ potest, vt tumore deposito per acus foramen facillimè pertranseat.

29 *Aut vxorem*, ἢ γυναῖκα. Hæc suspicatur Erasmus ex Matthæo & Luca perperam à quopiam addita, propterea quòd mox quum repetuntur res relictæ, nulla fit vxorum mentio. reperimus tamen in omnibus exemplaribus.

30 *Quin*, ἐὰν μή. Vulgata, *Qui non*: id est, ὃς οὐ μὴ, sicut scribitur Luc.18.30. Omnia tamẽ nostra exemplaria constanter ἐὰν μὴ scriptum habent hoc loco. Et simile exemplum occurrit Matth. 26.42. & apud Homerum Iliad. β, in his versiculis, Οὐ γὰρ παυσωλή γε μετέσσεται οὐδ᾽ ἠβαιὸν, Εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν. Videtur autem id esse quod Hebræi dicunt ולא [*velo*,] vt Amos 3.5. *Centuplicia*, ἑκατονταπλασίονα: id est, quæ centies tanti sint, nẽpe quod ad verum vsum & commoda huius etiam vitæ attinet, si modò illa non ex copiis & cupiditate nostra, sed ex Dei nostri voluntate (quæ vna est certissima bonorum regula) metiamur: adeò vt fideles in media etiam egestate huius promissionis euentum sentiant. Itaque perridiculus erat Iulianus ille Apostata, quum hunc locum exagitans, quæreret num centum etiam vxores habituri

essent Christiani. *Nunc isto tempore*, νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. Hæc verba in Theophylacti Romani codice sequentibus annectuntur, adscripta distinctione post ἑκατονταπλασίονα: vt primùm sit in genere proposita promissio centuplicis compensationis, quæ deinde duas diuersorum bonorum species complectatur, nimirum præsentis huius vitæ commoda, & perpetuam æternæ vitæ hæreditatem. Itaque hanc distinctionem probo. *Et matres*, καὶ μητέρας. In tribus vetustis scriptum legimus, καὶ πατέρα καὶ μητέρα, & patrem & matrem. Neque certè verisimile 10 est Christum in hac promissione id quod vel præcipuum erat prætermisisse. Ego verò legendum puto καὶ πατέρας καὶ μητέρας plurali numero, vt omnia centuplicia promittantur: & Theophylactum ita legisse apparet ex i- 5 psius interpretatione. *Cum persequutionibus*, μετὰ διωγμῶν. Non promittit persequutiones Dominus, (quod absurdum esset) sed fore dicit vt in mediis etiam persequutionibus centuplo sint feliciores quàm vnquam antea, qui Christum omnibus huius vitæ commodis antepo suerint.

φούς, καὶ ἀδελφὰς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγρούς, μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

31 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι.

32 Ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. Καὶ παραλαβὼν πάλιν τοὺς δώδεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν.

33 Ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι·

34 Καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

35 Καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν ποιήσῃς ἡμῖν.

36 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν;

37 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δὸς ἡμῖν ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου.

38 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι;

39 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δυνάμεθα. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, πίεσθε. καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε·

40 Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.

41 Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

---

tres, & sorores, ∵ & matres, & liberos, & agros, ∵ cum persequutionibus, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ‖Multi autem primi, erũt vltimi: & vltimi, primi.

32 ∵ Erant autem in via ascendẽtes Hierosolyma: & præibat eis Iesus, & expauescebant, & sequẽdo timebant. Ipse verò assumptis rursũ duodecim, cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura.

33 ∵ *Dicens*, Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condemnabunt eũ morte, tradẽtque eũ Gentibus:

34 Et *ipsæ* illudent ei, & flagellabunt eum, & inspuent in eum, & trucidabunt eum: sed tertia die resurget.

35 ‖Tunc accedunt ad eum Iacobus & Iohãnes filii Zebedæi, dicentes, Magister, ∵ velimus vt quicquid petierimus, præstes nobis.

36 Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare?

37 Illi autem dixerunt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua.

38 Iesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibo, ∵ & baptismo quo ego baptizor, baptizari?

39 Ipsi verò dixerunt ei, Possumus. Iesus autẽ dixit eis, Poculum quidem quod ego bibo, bibetis: & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini:

40 Sed sedere ad dextram meam ∵ & ad sinistram meam, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est.

41 Et quum *hæc* audissent *alij* decem, cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

---

tres, & sorores, & matres, & filios, & agros, cum persequutionibus, & in seculo futuro vitam æternam.

31 *Multi autẽ erunt primi, nouissimi: & nouissimi, primi.* Mat. 19. 30 luc. 13. 30

32 *Erant autẽ in via ascendentes Ierosolymam: & præcedebat illos Iesus, & stupebãt, sequentes & timebant. Et assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei euentura.* Matth. 20, 17 Luc. 18. 31

33 *Quia ecce ascendimus Ierosolymã, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis & senioribus: & dãnabunt eum morte, & tradent eum Gentibus:*

34 *Et illudent ei, & conspuent eum, & flagellabunt eum & interficient eũ: & tertia die resurget.*

35 *Et accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filÿ Zebedæi, dicentes, Magister, volumus vt quodcũque petierimus, facias nobis.* Matth. 20. 20

36 *At ille dixit eis, Quid vultis vt faciam vobis?*

37 *Et dixerunt, Da nobis vt vnus ad dextram tuã & alius ad sinistrã tuam sedeamus in gloria tua.*

38 *Iesus autẽ ait eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibo, aut baptismo quo ego baptizor, baptizari?*

39 *At illi dixerunt ei, Possumus. Iesus autẽ ait eis, Calicem quidem quẽ ego bibo, bibetis, & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini:*

40 *Sedere autẽ ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare, sed quibus paratum est.*

41 *Et audientes decem cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.*

---

33 [*Dicens*,] Ecce, ὅτι ἰδού. id est כי הנה [*chi hinneh*,] vt loquuntur interdum Hebræi, etiam in initiis: vt Amos 4.3. vbi videtur eadem vsurpari transitio ab oratione recta ad obliquam, subaudito לאמור [*lemor*,] quod hîc expressimus. Vide infrà 11.31, & 14.70.

35 *Velimus*, θέλομεν. Ad verbum, Volumus, id est optamus. Est enim rogandi, non imperandi significatione positum. Cicero, Eum honorem deos tibi fortunare volo. Sic autem solent Græci conuertere verbum Hebræum חפץ [*chaphets*] per θέλειν vel ζητεῖν, vt Malach. 3.1.

38 *Et baptismo*, καὶ τὸ βάπτισμα. Vulgata, *Aut baptismo*, ἢ τὸ βάπτισμα, vt legitur in meo vetustissimo & alio prꝑterea manuscr. exemplari. Quid autem significetur hoc dicendi genere 15 diximus Matth. 20.26.

40 *Et ad sinistram*, καὶ ἐξ εὐωνύμων. Hîc iterum Vulgata pro καὶ legit ἢ, & ita etiam scribitur in meo vetustissimo & alio manuscr. codice.

Luc.22.25

42 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς, Οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

42 Iesus autem quum eos aduocasset, dixit eis, ‖Scitis eos ¨quibus placet imperare Gentibus, dominari in eas: & earum magnates, potestatẽ habere in eas.

42 *Iesus autem vocãs eos, ait illis, Scitis quia ij qui videntur principari gentibus, dominantur eis: & principes eorum potestatem habent ipsorum.*

43 Οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ᾽ ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται διάκονος ὑμῶν·

43 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunque ¨voluerit fieri magnus inter vos, ¨erit minister vester:

43 *Non ita eſt autem in vobis: sed quicunque voluerit fieri maior, erit vester minister:*

44 Καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.

44 Et quicunque voluerit ex vobis fieri primus, sit omniũ seruus.

44 *Et quicunque voluerit in vobis primus esse, erit omnium seruus.*

45 Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

45 Nam & Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, & daret animam suam redemptionis pretium ¨pro multis.

45 *Nam & Filius hominis nõ venit vt ministraretur ei, sed vt ministraret, & daret animam suam redemptionem pro multis.*

Mat.29.29 luc.18.35

46 Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεριχώ· καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ Ἱεριχὼ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς Τιμαίου Βαρτίμαιος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.

46 Tunc veniunt Hiericho: ‖eóque egrediente ab Hiericho, ac discipulis eius, & turba multa, ¨filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat apud viam mendicans.

46 *Et veniunt Iericho: & proficiſcẽnte eo de Iericho, & discipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta viam mendicans.*

47 Καὶ ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖός ἐστιν, ἤρξατο κράζειν, καὶ λέγειν, Ὁ υἱὸς Δαβὶδ Ἰησοῦ, ἐλέησόν με.

47 Et quum audisset ipsum esse Iesum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, ¨Fili Dauid Iesu, miserere mei.

47 *Qui quum audisset quia Iesus Nazarenus est, cœpit clamare, & dicere, Iesu fili Dauid, miserere mei.*

48 Καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ ἵνα σιωπήσῃ· ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με.

48 Obiurgabant autem eũ multi vt sileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.

48 *Et comminabantur ei multi vt taceret: at ille multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.*

49 Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλὸν, λέγοντες αὐτῷ, Θάρσει, ἔγειραι· φωνεῖ σε.

49 Tunc Iesus ¨quum substitisset, ¨iussit eum vocari. vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, surge: vocat te.

49 *Et stans Iesus præcepit illum vocari & vocãt cæcum, dicentes ei, Animæquior esto, surge: vocat te.*

50 Ὁ δὲ, ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

50 Ipse verò abiecto pallio suo ¨quum surrexisset, venit ad Iesum.

50 *Qui proiecto vestimento suo, exiliens, venit ad eum.*

51 Καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί θέλεις ποιήσω σοί; Ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββονὶ, ἵνα ἀναβλέψω.

51 Et respondens dixit eis Iesus, Quid vis tibi præstem? Cæcus autem ait ei, ¨Rabboni, vt visum recipiam.

51 *Et respondens Iesus dixit illi, Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, vt videam.*

---

42 *Quibus placet*, οἱ δοκοῦντες: vel, Quibus constitutum est ac decretum. Illud enim (vt opinor) significat τὸ δοκεῖν hoc loco, sicut dixi Matth.3.9, & Philip.3.4. nisi posteriorem interpretationem sequi malimus. Sic enim Xenophõ lib. ἑλληνικῶν secundo, οἷς δὲ ταῦτα ἀρέσκοι, κάλαμον φέρειν ἐδόκει: id est, quibus hæc placeret, iis constitutum est vt arundinem gestarent. Omnino enim hîc notatur ambitio eorum qui imperio delectantur, vel quibus semel decretũ est imperium non amittere. Vulg. & Erasmus, *Qui videntur*: quam interpretationem non possum probare. Neque enim hîc agitur de iis qui videntur sibi reges aut imperatores, quum tales reipsa non sint, sed de iis qui verè dominantur aliis, & quorum potestas non est imaginaria.

43 *Voluerit*, ἂν θέλῃ. Hoc verbo respondet in præcedente versiculo participium δοκοῦντες. Sed illic quidem ambitio damnatur, hîc verò rectum studium excellendi inter pastores ostenditur: quo fit videlicet vt non supra alios efferri, sed in gloriæ Dei recto zelo & Ecclesia solicitè nostro ministerio ædificanda alij alios superare, sancta quadã contentione studeant. *Erit*, ἔσται. vel (vt in multis codicibus legitur) ἔστω, esto.

45 *Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν: id est, multorum vice. Subiit enim vicem nostram, & peccata nostra portauit. Vel pro multis, id est multorum causa, vt ἀντὶ pro ὑπὲρ vel ἕνεκα ponatur: veluti quum dicimus ἀνθ᾽ ὧν, id est ὧν ἕνεκεν, quo modo etiam accipitur Matth.17.27.

46 *Filius Timæi*, υἱὸς Τιμαίου. Si vera est hæc lectio, dubiũ non est quin hæc explicatio nominis Syri Bartimæi, ex albo libri in cõtextum irrepserit. Sed mihi omnino rectum videtur quod habet Syrus interpres, nempe Timæus, filius Timæi. Non est autem temere nomen cæci istius expressum, quum dicatur postea Iesum sequutus, vt probabile sit celebrem fuisse postea inter discipulos.

47 *Fili*, ὁ υἱός. Rectus pro vocandi casu, sicut alibi annotauimus. Scribitur tamen hoc etiam loco in duobus vetustis codicibus υἱὲ, & nomen Ἰησοῦ in vno deest. Sed & in alio quodam hæc quæ sequenti versu legimus, non habentur, ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με, *Ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.*

49 *Quum substitisset*, στάς. Vulgata & Erasmus Stãdi vocabulo vtuntur. Ego vti illo malui, vt melius intelligatur opponi τῷ προάγειν. *Iussit*, εἶπε. Ad verbum, Dixit: ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Mat.4.3. In duobus autem codicibus scriptum legimus, εἶπεν, Φωνήσατε αὐτόν, *dixit, Vocate eum.*

50 *Quum surrexisset*, ἀναστάς. In meo vetustissimo & alio codice scribitur ἀναπηδήσας, exiliens, vt Vetus interpres conuertit.

51 *Rabboni*, ῥαββονί. Legitur alicubi ῥαββουνί, perperã: quãuis hoc discrimen nõ sit positũ in re ipsa, sed in pronũtiatione, quã ego video inter Iudæos esse multiplicẽ. Annotat autẽ Caninius Ribbõ Syriacè dici nõ quẽuis dominũ, sed αὐτοκράτορα, & soli Deo propriè tribui: quod si verũ est, certè hic cæcus multo apertius Christi diuinitatem asseruit q̃ quisquam alius ante ipsius resurrectionẽ. Nã quod idẽ Caninius tradit, Christũ ante mortẽ à nemine fuisse vocatum Rabboni, ex hoc loco refelli potest. Itaque mihi sit verisimile, differentiã illã inter Rabbi & Rabboni inanẽ esse. Neque enim Deus simpliciter vocatur Ribbon, sed cũ adiectione של-עולם [*schel-holam.*] Et Iohannes Rabboni nõ aliter quàm διδάσκαλον interpretatur 20.16. Syrus autem interpres & meus vetustiss. codex habẽt Ραββὶ, Rabbi.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ ὁδῷ.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

2 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

3 Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει· καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε.

4 Ἀπῆλθον δὲ καὶ εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου· καὶ λύουσιν αὐτόν.

5 Καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων ἔλεγον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον;

6 Οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἀφῆκαν αὐτούς.

7 Καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐκάθισεν ἐπ᾽ αὐτῷ.

8 Πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν· ἄλλοι δὲ στοιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον εἰς τὴν ὁδόν.

9 Καὶ οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

10 Εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

---

25 Iesus autem dixit ei, Abi, fides tua te seruauit. Statim igitur recepit visum, & sequebatur Iesum in illo itinere.

CAP. XI.

1 QVum autẽ appropinquarẽt Hierosolymis ad Bethphage & Bethaniæ ad montem Olearum, misit duós è discipulis suis,

2 Et dicit eis, Abite in vicum qui vobis est ex aduerso: & statim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, supra quem nullus hominum sedit: solutum eum adducite.

3 Quòd siquis vobis dixerit, Cur hoc facitis? dicite Dominum eo opus habere: & eum statim hunc mittet.

4 Abierunt igitur & inuenerunt pullum ligatum apud ostium foris in biuio: & soluerunt eum.

5 Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerũt eis, Quid facitis qui soluitis pullum?

6 Ipsi verò dixerũt eis prout mãdarat Iesus: & *illi* dimiserũt eos.

7 Adduxerunt igitur pullum ad Iesum, & iniecerunt ei pallia sua, seditque super eum.

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alii autem frondes cædebant ex arboribus, & sternebant in viam.

9 Et qui præibãt, quíque sequebãtur, clamabãt dicentes, Hosanna, benedictus qui venit in nomine Domini.

10 Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod venit in nomine Domini: hosanna ô *qui es* in *cælis* altissimis.

---

52 *Iesus autẽ ait illi, Vade, fides tua te saluum fecit. Et confestim vidit, & sequebatur eum in via.*

CAP. XI.

1 *ET quum appropinquarent Ierosolymæ & Bethaniæ ad montem Oliuarum, mittit duos ex discipulis suis,* Matt. 21. 1 Luc. 19. 29

2 *Et ait illis, Ite in castellum quod contra vos est: & statim introeuntes illuc, inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominũ sedit: soluite illum & adducite.*

3 *Et si quis vobis dixerit, Quid facitis? dicite, Quia Domino necessarius est: & continuò illũ dimittet huc.*

4 *Et abeuntes inuenerunt pullũ ligatum ante ianuam foris in biuio: & soluunt eum.*

5 *Et quidam de illic stãtibus dicebant illis, Quid facitis soluentes pullũ?*

6 *Qui dixerunt eis sicut præceperat illis Iesus: & dimiserunt eos.*

7 *Et duxerunt pullum ad Iesum, & imponunt illi vestimenta sua: & sedit super eum.* Ioh. 12. 14.

8 *Multi autem vestimenta sua strauerunt in via: alii autem frondes cædebant de arboribus, & sternebant in via.*

9 *Et qui præibant, & qui sequebantur clamabant, dicentes, Hosanna, benedictus qui venit in nomine Domini.*

10 *Benedictum quod venit regnum patris nostri Dauid: hosanna in excelsis.*

IN CAPVT XI.

1 *Ad Bethphage*, εἰς Βηθφαγή. Id est, circiter Bethphage siue non procul Beth-phage. Munsterus scribit בית פאגי [*beth-page*] & tradit magistros etiam Hebræorum hunc locum commemorare. Vtcunque sit, hîc quoque produnt Græci librarii Hebraicæ linguæ imperitiam. nam in omnibus vetustis codicibus, atque adeo apud Theophylactum, perperam scriptum reperimus Βηθσφαγῆ. Vetus autẽ interpres, vt & Syrus, solã Bethaniã cõmemorat, meo quoque vetustissimo codice adstipulante, vt hic ipse sit vicus in quẽ discipulos mittit. Apud Lucam tamẽ duo hæc loca vt prorsus inter se proxima commemorantur.

2 *Vicum*, κώμην. In quodam exemplari legimus πόλιν, vrbem: & video nonnullis placuisse hæc intelligere de ipsa Hierusalem. sed perperam. Multi quoque imperiti homines multa hîc garriunt de eo quod addidit Dominus, κατέναντι ὑμῶν, Qui contra vos est: quum κατέναντι idem valeat quod Eregione & ex aduerso. *Statim vt ingrediemini*, εὐθέως εἰσπορευόμενοι. Ita sum interpretatus, vt ostenderem particulam εὐθέως coniungẽdam cum participio εἰσπορευόμενοι: quod alioquin videbitur redũdare: qui pleonasmus est Hebræis familiaris, sed tamen (vt arbitror) nõ necessarius hoc loco. Vulg. & Eras. *Statim ingredientes*: sensu aliquãtulum diuerso, aut loquutione (ni fallor) parum Latina. *Nullus hominum*, οὐδεὶς ἀνθρώπων: id est nullus prorsus. Abundat enim alioquin genitiuus ἀνθρώπων. veluti quũ Latini Nemo homo dicunt, & Nusquam gentium. Vetus interpres, *Nemo adhuc hominum*. Legit enim οὔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων, sicut in duobus exemplaribus scriptum inuenimus: mallem tamen conuertere, Nondum quisquam hominũ. vel, Nondum vllus homo.

3 *Hoc* τοῦτο; Vulgata, *Quid facitis?* τί ποιεῖτε; expuncta hac particula.

5 *Qui soluitis*, λύοντες. Sic loquuntur Latini per periphrasin participii. Vulgata & Erasmus, *Soluentes*.

7 *Super eum*, ἐπ᾽ αὐτῷ, id est super pullum. Frobenius excudit ἐπ᾽ αὐτὸν, eodem manente sensu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ᾽ αὐτῶν, super ea, videlicet vestimenta, sicut in Matthæo diximus. Annotat præterea Erasmus quosdam codices habere ἐπ᾽ αὐτὴν vt ad asinam referatur, quod (inquit) cum Matth. consentit. Sed nos illic eã lectionem deprauatã esse ostendimus, quũ Lucas & Iohannes solius pulli mentionem faciant, quo vectus fuerit Dominus.

8 *Ex arboribus*, ἐκ τῶν δένδρων. In vno exemplari scribitur ἐκ τῶν ἀγρῶν, ex agris. Nam etiã nonnullis placet στοιβὴν herbæ seu fruticis genus esse quo solebant tori infarciri: quos idcirco στοιβάδας, vel στιβάδας, vocabant. Malo tamen veterem lectionem sequi, vt Marcus cum Matthæo prorsus consentiat.

9 *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraismus, id est Bene sit ei qui ad nos venit. *In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου. i. diuinitus, & à Deo missus. Omnia autem hæc respiciunt promissiones de venturo Messia, quanuis quod ipsius regnum esset non intelligerent.

10 *Benedictum*, εὐλογημένη. Id est felix ac prosperum

ſit. *In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου. Hæc verba in hoc quidem verſiculo deſunt in meo vetuſtiſſimo & alio præterea codice, & apud Syrũ quoque interpretem, nec ſanè ſunt neceſſaria: quæ tamen ſi retineantur, obſeruandum eſt ad participium ἐρχομένη pertinere iſta ἐν ὀνόματι Κυρίου, illa verò τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ, ad βασιλεία referri, ſicut oſtendit diſtinctio in codicibus emendatis adſcripta poſt Κυρίου. Niſi exiſtimare malimus genitiuum πατρὸς regi à Κυρίου, vt ſit hic ſenſus, Benedictum regnum quod venit in nomine eius qui dominus eſt patris noſtri Dauid. Solet enim ſępe Dauid in Pſal. Meſſiã vocare Dominũ, vt Chriſtus ipſe paulo pòſt explicat cap. 12. 36. Sed illa ſentẽtia lõgè eſt planior. Itaq; vt omnẽ ambiguitatẽ vitarẽ auſus ſum verborum Græcorũ collocationẽ mutare. Nã in Græcis nulla eſt eiuſmodi amphibolia, quoniam ſcriptum non eſt τοῦ Κυρίου καὶ πατρὸς, vel τοῦ Κυρίου πατρὸς, ſed Κυρίου, τοῦ πατρός. [*O qui es*] *in* [*cælis*] *altiſsimis*, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Syrus interpres hoc non addit. Vide Matth. 21, 9.

Matt. 12. 20 / Luc. 19. 45

11 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα.

11 ‖Et ingreſſus eſt Hieroſolymam Dominus, & in tẽplum: quúmq; circũſpexiſſet omnia, ∵& veſpera iam hora eſſet, ∵ venit Bethaniã cum duodecim.

11 *Et introiuit Ieroſolymam in templum: & circunſpectis omnibus, quum iam veſpera eſſet hora, exiit in Bethaniam cum duodecim.*

Matt. 21. 19

12 Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπείνασε.

12 ‖ ∵Et poſtero die quum exiſſent Bethania, eſuriit.

12 *Et alia die quũ exirẽt à Bethania, eſuriuit.*

13 Καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα, ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ· καὶ ἐλθὼν ἐπ' αὐτὴν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων.

13 Quúmque procul vidiſſet ficum habẽtem folia, venit ∵*viſurus* videlicet num inueniret aliquid in ea: & quum veniſſet ad eam, nihil inuenit niſi folia. non enim erat tempus ficuum.

13 *Quúmque vidiſſet à longè ficum habentem folia, venit, ſiquid fortè inueniret in ea: & quum veniſſet ad eam, nihil inuenit præter folia: non enim erat tempus ficorum.*

14 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ Μηκέτι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι. Καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

14 Tunc ∵reſpondens Ieſus dixit ficui, Ne amplius ex te in ſeculum quiſquam fructũ comedat. Et *hoc* audierunt diſcipuli eius.

14 *Et reſpondens dixit ei, Iam non amplius in æternum ex te fructum quiſquam manducet. Et audiebant diſcipuli eius.*

15 Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα. Καὶ εἰσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς κατέστρεψε.

15 ∴ Veniunt igitur Hieroſolymam. Et ingreſſus Ieſus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant & emebant in templo, & menſas numulariorum, & cathedras vendentium columbas ſubuertit.

15 *Et veniũt Ieroſolymã. Et quum introiſſet in tẽplum, cœpit eiicere vendentes & ementes in templo, & menſas numulariorum, & cathedras vendentium columbas euertit.*

16 Καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.

[Ἐγὼ? Id hodie in templis nostris fit quotidie, nescio quam recte. Turca possit nostri officii nos admonere.]

16 ∵Nec ſinebat vt quiſquam deportaret ∵ vas per templum.

16 *Et nõ ſinebat vt quiſquam transferret vas per templum.*

Eſa. 56. 7 / Ier. 7. 11

17 Καὶ ἐδίδασκε λέγων αὐτοῖς, Οὐ γέγραπται, Ὅτι ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.

17 Et docebat dicens eis, Nonne ſcriptum eſt ‖ domum meã, domum precationis ∵ vocatum iri ab omnibus Gentibus? ‖vos autem eam feciſtis ſpeluncam latronum.

17 *Et docebat dicens eis, Nónne ſcriptum eſt, Quia domus mea, domus orationis vocabitur omnibus Gẽtibus? vos autem feciſtis eam ſpeluncam latronum.*

18 Καὶ ἤκουσαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσι. ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

18 Et *hoc* audierunt Scribæ & primarii Sacerdotes, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur ſuper doctrina ipſius.

18 *Quo audito, principes Sacerdotum & Scribæ quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quoniam vniuerſa turba admirabatur ſuper doctrina eius.*

19 Καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως.

19 Quũ verò veſpera adueniſſet, egreſſus eſt Ieſus extra vrbem.

19 *Et quũ veſpera facta eſſet, egrediebatur de ciuitate.*

---

11 *Et veſpera*, &c. ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας. Eraſmus ὥραν rectè annotat pro tempore vſurpari, & tempus veſpertinum interpretatur. Ego verò cum Vetere interprete Græcam loquutionem integram ſeruaui, quòd Latinos etiam videam ab iſta enallage non abhorrere. Plinius libro 19, *His horæ rigandi, matutina & veſpera.* ὀψίας verò conuerti perinde acſi ſcriptum eſſet ἑσπέρας: quia ſerotinum apud Latinos non veſpertinum, ſed tardum declarat. *Venit*, ἐξῆλθεν. Vulgata, *Exiit.* Eraſmus, *Egreſſus eſt.* Vide ſuprà 3. 21, & 8. 11.

12 *Et poſtero die*, καὶ τῇ ἐπαύριον: id eſt (vt loquuntur Hebræi) In craſtino. Nam diſertiores Græci dicunt τῇ ὑστεραίᾳ, vel τῇ ἑπιούσῃ. Vulgata, *Alia die*: quod dicendi genus idem interpres exponit modò Altera die, vt Matt. 27. 62, id eſt Secunda, vt etiam loquitur Liuius: modò In craſtinum, vt Iohan. 1. 43: modò Sequenti die, vt Act. 10. 13: modo Poſtero die, vt nos hîc fecimus. Ita enim loquuntur Latini.

13 [*Viſurus*] *videlicet num inueniret*, εἰ ἄρα εὑρήσει. De εἰ quum in ſubiectione ponitur, alibi diximus. Subauditur autem participium Viſurus: vt in illo Virgilii, *--equidem per littora certos Dimittam, & Lybiæ luſtrare extrema iubebo, Siquibus eiectus ſyluis aut montibus errat.* Sic etiam Homerus Iliad. α, Εἶμ' αὐτὴ πρὸς Ὄλυμπον ἀγάννιφον, αἴκε πίθηται. Expreſſimus igitur quod ſubaudiebatur, & ſimile eſt exemplum Act. 27. 12.

14 *Reſpondens*, ἀποκριθείς. Hîc manifeſtè apparet Hebraiſmus, de quo aliquoties diximus. Quis enim dicatur ficui reſpondere? Abundat igitur hoc participium, & de eo quoque dicitur qui loqui incipit: imò etiam Syrus interpres legit duntaxat, καὶ εἶπεν αὐτῇ, *& dixit ei.*

15 *Veniunt*, ἔρχονται. Quoddam exemplar habebat additum πάλιν, *rurſum.*

16 *Nec ſinebat*, καὶ οὐκ ἤφιεν. Ita reperi ſcriptũ in omnibus codicibus. Neceſſe eſt autẽ vt ab aoriſto poſteriore verbi ἀφίημι deducatur, addito præpoſitionis augmento, ſicut in ἠπειγμαι ab ἐπείγω, ἠπεχθανόμην ab ἀπεχθάνομαι, & quibuſdã aliis verbis, quæ tamen pauca ſunt. Sic etiam ſuprà 1. 34.

Vas, σκεῦος. Id eſt inſtrumentum vllum, profanũ videlicet, cuiuſmodi plurima habebant iſti quibus atriũ templi eſſe cœperat pro foro. Extat etiam de hoc abuſu Canon 87 Synodi Conſtantinopolitanæ ſub Iuſtiniano coactæ.

17 *Vocatum iri*, κληθήσεται: id eſt, palàm erit & habebitur: de quo Hebraiſmo alibi diximus.

20 Καὶ πρωῒ παραπορευόμενοι εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν.

21 Καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Ῥαββὶ, ἴδε, ἡ συκῆ ἣν κατηράσω, ἐξήρανται.

22 Καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ἔχετε πίστιν Θεοῦ.

23 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

24 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε· καὶ ἔσται ὑμῖν.

25 Καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος· ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφῇ ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

26 Εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

27 Καὶ ἔρχονται πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι·

28 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν ἵνα ταῦτα ποιῇς;

29 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ ἀποκρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

30 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι.

31 Καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

---

20 ‖Et manè ¨adambulantes ficui, viderunt eam exaruisse radicitus.

21 ¨Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui ¨imprecatus es, exaruit.

22 Et respondēs Iesus dixit eis, ¨Habete fidem Dei.

23 ¨Amen enim dico vobis, quicunque dixerit mōti huic, Tollitor & proiicitor in mare: nec hæsitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit, erit ei quicquid dixerit.

24 ‖Propterea dico vobis, quæcunq; precātes petitis, credite vos ¨accepturos: & erūt vobis.

25 ‖¨Et quum adstiteritis precantes, remittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater ille vester qui in cælis *est*, remittat vobis offensas vestras.

26 ¨Nā si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cælis *est*, remittet offensas vestras.

27 ‖Tunc veniunt rursus Hierosolyma: & quum ipse ambularet in templo, veniunt ad eum primarij Sacerdotes, & Scribæ & ¨Seniores:

28 Et dicūt ei, Qua auctoritate ista facis? ¨& quis tibi dedit auctoritatē istam, vt hæc facias?

29 Iesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. Respondete igitur mihi, & dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

30 Baptisma Iohannis è cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.

31 Ratiocinabantur autem apud se, dicētes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo nō credidistis ei?

---

20 *Et quum manè transirent, viderunt ficum aridam factam à radicibus.* — Matt. 21. 19.

21 *Et recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce ficus cui maledixisti, aruit.*

22 *Et respondens Iesus ait illis, Habete fidem Dei.*

23 *Amē dico vobis, quia quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare: & non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit quia quodcunque dixerit, fiat: fiet ei.*

24 *Propterea dico vobis, Omnia quæcunque orantes petitis, credite quià accipietis: & euenient vobis.* — Mat. 7. 7. luc. 11. 9

25 *Et quum stabitis ad orandum, dimittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater vester qui in cælis est, dimittat vobis peccata vestra.* — Mat. 6. 14

26 *Quòd si vos non dimiseritis, nec Pater vester qui in cælis est, dimittet vobis peccata vestra.*

27 *Et veniunt rursus Ierosolymam. Et quum ambularet in templo, accedunt ad eum summi Sacerdotes & Scribæ & seniores:* — Mat. 21. 14 luc. 20. 1

28 *Et dicunt ei, In qua potestate hæc facis? & quis dedit tibi hanc potestatem vt istas facias?*

29 *Iesus autem respondens ait illis, Interrogabo vos & ego vnum verbū: & respondete mihi, & dicam vobis in qua potestate hæc faciam.*

30 *Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.*

31 *At illi cogitabant secū dicentes, Si dixerimus, De cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?*

---

20 *Adambulantes*, παραπορευόμενοι: id est, iuxta ipsam ficum iter facientes. Erat enim apud viam, vt dicit Matthæus. Itaque παρὰ idem valet quod apud Latinos præpositio AD, id est iuxta, in compositione. Vulg. *Quum transirent*: id est διερχόμενοι. Eras. *Prætereuntes.* Vide suprà 9.30.

21 *Imprecatus es*, κατηράσω. Vulgata, *Maledixisti*, quod respondet τῷ κακολογεῖν. Erasmus, *Execratus es.* Nos (vt opinor) magis propriè vertimus Imprecari. Nam ἀρᾶσθαι idem valet quod εὔχεσθαι, Precari: & tam in vitio quàm in laude vsurpatur. Itaque apud Homerum Iliad. α, Chryses promiscuè dicitur ἀρητὴρ, & ἱερεύς.

22 *Habete fidem Dei*, ἔχετε πίστιν Θεοῦ. In quodam exemplari scripta erat interrogatio post Θεοῦ. Sed præstat indefinitè legere: quod liquet ex versiculo 23, in quo explicatur hęc sentētia: ex quo etiā apparet, fidē Dei passiuè dici, quæ Deo habetur. Eras. *Cōfidite Deo*. i. θαῤῥεῖτε τῷ Θεῷ, sensu tamen rectè expresso. Nā fidē Dei habere, nihil aliud declarat quàm certum esse, Deū præstiturum quod promisit.

23 *Amē enim dico vobis*, ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. Vulg. & Eras. non legerunt particulam γὰρ, aut putarunt redundare.

24 *Accepturos*, λαμβάνετε. Ab verbum, Accipitis. Sed de hac temporum enallage sæpe iam diximus, cuius tamē aliqua videtur esse emphasis. Loquitur enim de re certò futura, tanquam iam esset præsens. Sed & in vno vetusto codice scriptum erat Prophetarum more, ἐλάβετε, quod etiam est ἐμφατικώτερον. In alio tamen exemplari legimus λήψεσθε, quemadmodum scribitur Matth. 21. 22.

25 *Et quum adstiteritis orantes*, καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι: id est, quum apparueritis coram altari Domini preces vestras fundentes. Vulg. & Eras. στήκητε interpretantur *stabitis*. & ex hoc etiam loco colligit Eras. Israelitas stantes precari solitos: quum potius verisimile sit, si non semper, 5 at certè plerunque solenni ritu, flexis genibus orasse, vt apparet ex Dan. 6. 10. adeo quidem vt Flectere genua pro toto Dei cultu interdū accipiatur, vt 1. Reg. 19. 18. Mich. 6. 6, & alibi sæpe. Itaq. τὸ στήκειν declarat τὸ παρίστασθαι καὶ παρεῖναι: id est, sistere se in conspectū & adesse, siue stes, siue sedeas: 10 cuius significationis exempla passim occurrunt, vt Exodi 33. 10. & 2. Paral. 31. 31. Esa. 3. 12, & alibi. Vide suprà 8. 1.

26 *Nam si*, εἰ δὲ. Vulg. & Eras. *Quòd si*. Sed præstat δὲ pro γὰρ accipere, vt in illo Homeri Iliad. π, (apud quem etiā frequens est ista enallage,) Μὴ σύ γ᾽ ἄνευθεν ἐμεῖο λιλαίεσθαι 15 πολεμίζειν Τρωσὶ φιλοπτολέμοισιν· ἀτιμότερον δέ με θήσεις. Annotat autem Erasmus in plerisque Græcis codicibus totum hunc versiculum non addi, & à Theoph. etiā non legi. Nos tamen in plerisque vetustis exemplaribus reperimus, atque adeo in Theophylacto Romano.

20 27 *Seniores*, οἱ πρεσβύτεροι. In meo vetustissimo libro additur τοῦ λαοῦ, *populi*: qui quum à primariis sacerdotibus, itémque à Scribis distinguantur, apparet ipsius magni Synedrij nomine, quod ex illis tribus ordinibus constabat, sacerdotibus nimirum, legisperitis, & iis qui ex populo le- 25 gebantur, Christum fuisse ex composito interpellatum.

28 *Et quis tibi*, καὶ τίς σοι. In vno codice scriptum erat, ἢ τίς σοι, aut quis tibi. In aliis autem duobus totum hoc membrum non additur, nec in meo vetustissimo libro.

32 Ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν.

33 Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, Οὐκ οἴδαμεν. Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Κεφάλαιον ιβ.

Mat. 21. 33 luc. 20. 9 esa. 5. 1 ierem. 2. 21.

1 ΚΑΙ ἤρξατο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς λέγειν, Ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμόν, καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς· καὶ ἀπεδήμησε.

2 Καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος.

3 Οἱ δὲ, λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέστειλαν κενόν.

4 Καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλλον δοῦλον· κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον.

5 Καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε· κἀκεῖνον ἀπέκτειναν· καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες.

32 ⁚Sed si dicamus, Ex hominibus: timemus populum. omnes enim ⁚sentiebant de Iohāne, eũ verè Prophetam ⁚fuisse.

33 Tunc respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus respõdens dicit eis, Nec ego dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

C A P. X I I.

1 ET cœpit eis ⁚per parabolas ⁚dicere, Vineam plantauit quidam, & circumposuit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregre profectus est.

2 Misitque seruum ad agricolas ⁚*suo* tempore, vt ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

3 Illi verò captum eum ⁚ceciderunt, ac remiserunt ⁚inanem.

4 Et rursum misit ad eos aliũ seruum, *& illi* huic quoque ⁚lapidato ⁚caput cõminuerũt, & remiserunt ⁚dedecoratum.

5 Et rursum alium misit: & illum trucidarunt: multósque alios, hos quidem cædentes, illos verò trucidantes.

32 Si dixerimus, Ex hominibus: timebant populum. omnes enim habebant Iohannem, quia vere Propheta esset.

33 Et respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et respondens Iesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc faciam.

C A P. X I I.

1 ET cœpit illis in parabolis loqui, Vineam pastinauit homo, & circundedit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregre profectus est.

2 Et misit ad agricolas in tempore seruum, vt ab agricolis acciperet de fructu vineæ.

3 Qui apprehensum eum ceciderunt, & dimiserunt vacuum.

4 Et iterum misit ad illos alium seruum: & illum in capite vulnerauerunt, & contumeliis affecerunt.

5 Et rursum aliũ misit: & illum occiderunt: & plures alios, quosdam cædentes, alios verò occidentes.

32 *Sed si dicamus*, ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν. Veteres codices & Complutensis editio non habent ἐάν: & post ἀνθρώπων adscribunt interrogationem, vt sit deliberantium & adhuc incertorum hominum oratio. Sed mihi magis arridet recepta lectio, quam etiam sequitur Theophylactus. Apparet autem ab iis corruptam fuisse qui offensi sunt subita ista transitione orationis rectæ ad obliquam. Potius enim dicendum videbatur (vt etiam conuertimus) φοβούμεθα, vt scribitur apud Matthæum 21. 26, quàm ἐφοβοῦντο: vt etiam hîc habent veteres Latini non pauci libri. Sed huiusmodi transitiones Hebræis sunt familiares, quarum alia exempla habemus Luc. 5. 14, & 7. 4, & 5. item Act. 15. 5. quanuis Lucas multo minus hebraisset quàm Marcus. Vide suprà 10. 33. *Sentiebant de Iohanne*, εἶχον τὸν Ἰωάννην: id est εἶχον περὶ τοῦ Ἰωάννου. sic enim potius loquuntur Græci. Vulg. & Erasmus, *Habebant Iohannem*: quæ interpretatio non satis videtur conuenire cum iis quæ sequuntur. *Fuisse*, ἦν. Vulgata, *Esset*: quod rectè emendauit Erasmus, quũ hæc sint gesta post Iohannis mortem.

IN CAPVT XII.

1 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. Parabola dicitur passim in Euangelio non tam comparatio, aut collatio, quales adhiberi à plerisque scriptoribus solent ad ea illustanda quæ alioquin videri possent obscurius dicta, quàm allegorica oratio quæ non facilè ab omnibus intelligatur. Hebræi משל & חידה [*chidah maschal*] vocant. Siquis autẽ roget cur ἐν παραβολαῖς dixerit Marcus potius quàm ἐν παραβολῇ, quum vnam tantùm parabolam hîc recenseat: respondeo, quanuis vnam duntaxat commemoret, multas tamen fuisse à Domino propositas, quæ copiosè à Matthæo referuntur. Deinde etiam existimo, his verbis non tam multitudinem parabolarũ significari, quàm genus ipsum orationis quo Christus vsus est, ob eã causam quã ipse explicat Matth. 13. 35. vt ἐν παραβολαῖς, idem valeat quod παραβλήδην, vt loquitur Nonnus, id est δι' αἰνιγμάτων. *Dicere*, λέγειν. Quædam exemplaria habent λαλεῖν, *loqui*, vt conuerterunt Vulgata & Erasmus: quam lectionem si sequaris addendum erit participium, λέγων, *dicens*, ellipsi Hebræis familiari, de qua diximus aliquid suprà 10. 33.

2 [*Suo*] *tempore*, τῷ καιρῷ. Erasmus, *Quum opportunũ esset*: id est ὅτε ἦν εὔκαιρον. Vulg. *In tempore*, sensu nonnihil diuerso. Nam *in tempore* significat *bien à poinct*: *suo tempore* verò, *en sa saison*, id est, tempore quo colligi fructus solent.

3 *Ceciderunt*, ἔδειραν. Sic & hoc loco & paulo pòst, & Matth. 21, 35, & mox ver. 5. & Luc. 20. 10. & 11. & Act. 5. 40, scribitur δέρω pro δαίρω in omnibus quę vidimus exemplaribus, quo verbo intelligo virgis inflictas plagas, quod peculiari etiam infamia nam caret. *Inanem*, κενόν: vel, vacuum, vt conuertit Erasmus. Sed quia cæteris fere locis inanem interpretatur, vt etiam apud Lucam Vetus interpres conuertit, eandem vbique rationem seruare malui.

4 *Lapidato*, λιθοβολήσαντες. Hanc esse significationem propriã verbi Lapidare, Quintilianus innuit lib. 8. cap. 2, nempe pro Lapides in aliquem coniicere. Sed sciendum est, βάλλειν de eo dici propriè apud Græcos qui non modò ictu petit, sed etiam ferit quod petiit. Vetus interpres hoc non legit, & animaduertimus etiam in duobus vetustis codicibus deesse. *Caput comminuerunt*, ἐκεφαλαίωσαν. Sic rectè Eras. sicut vernaculo sermone dicimus *Rompre la teste*. Vulg. eodẽ sensu, sed dilutius, *In capite vulnerauerunt*. Syrus autẽ interpres vtitur verbo צלף [*tsalaph:*] quod generaliter significat Ictibus inflictis contundere, vt in lapidatione aut aliqua pulsatione seu verberatione accidit, cuiusmodi vulnus propriè πληγὴ à Græcis dicitur, sicut τραύματα, propriè vocant quæ aliter incisa vel pertusa cute infliguntur. Mentionem autem facit Marcus vulnerum capitis, quasi grauissimorum. Sed noua est hæc significatio verbi κεφαλαιοῦν, vt hoc planè sit quod Græci dicunt ἅπαξ λεγόμενον. Itaque Theophylactus vsitatam significationem retinens, ἐκεφαλαίωσαν interpretatur συνετέλεσαν καὶ ἐκορύφωσαν τὴν ὕβριν: id est, omni contumeliæ genere quasi in summam quandam redacto, affecerunt, omnémque iniuriam in eo veluti consumpserunt. *Dedecoratum*, ἠτιμωμένον. Verbum ἀτιμάζειν, cui ἰσοδυναμεῖ τὸ ἀτιμοῦν, video tot modis partim à Vetere interprete, partim ab Erasmo cõuerti, Contumelia afficere, id est ὑβρίζειν: Ignominia afficere, quod mihi non displicet: Contemptui habere, id est καταφρονεῖν: Inhonorare, Dehonestare, Exhonorare: quæ non memini legere apud idoneos auctores quanuis inhonoratum Latinè dicamus eum cui honos non est habitus. Theophylacti codex scriptum habet ἠτιμωμένον: quod verbum, si Eustathio credimus, Homericum est. Vetus autem interpres pro καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, legit καὶ ἠτίμωσαν, & ignominia affecerunt: sicut in duobus codicibus scriptum reperimus.

6 Ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, Ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

Quum ergo vnum adhuc haberet filium ſuum dilectum, miſit etiam illum vltimum ad eos, dicens, ⁖ Reuerebuntur filium meum.

Adhuc ergo vnum habens filium chariſsimum, & illum miſit ad eos nouiſsimum, dicens, Quia reuerebũtur filium meum.

7 Ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτοὺς, Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία.

Illi verò ⁖ agricolæ dixerunt inter ſe, Iſte eſt hæres : venite, trucidemus eum, & noſtra erit hæreditas.

Coloni autem dixerunt adinuicem, Hic eſt hæres : venite, occidamus eum, & noſtra erit hæreditas.

8 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.

⁖ Et captum eum trucidarunt, & eiecerunt extra vineam.

Et apprehendẽtes eum acciderunt, & eiecerunt extra vineam.

9 Τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; Ἐλεύσεται, καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις.

Quid ergo faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet ⁖ agricolas, & dabit vineam aliis.

Quid ergo faciet dominus vineæ? Veniet & perdet colonos, & dabit vineam aliis.

10 Οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας·

Ne hanc quidem Scripturam legiſtis, ‖ Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus eſt caput anguli:

Nec Scripturam hanc legiſtis, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli:

[Pſal. 118. 22. eſa. 28.18 matth. 21. 42. act. 4.11 rom. 9.33. 1.pet.2.8.]

11 Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

A Domino factum eſt ⁖ iſtud & eſt mirabile in oculis noſtris?

A Domino factum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris?

12 Καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

⁖ Studebant igitur eum prehendere, ſed timuerunt turbam: norant ⁖ enim eum ⁖ aduerſus ipſos illam parabolam dixiſſe. itaque omiſſo eo abierunt.

Et quærebant eum tenere, & timuerunt turbam : cognouerunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto eo abierunt.

13 Καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἡρωδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ.

‖ Et miſerunt ad eum quoſdam è ⁖ Phariſæis & Herodianis vt eum ⁖ irretirent captum ⁖ ſermone.

Et mittunt ad eum quoſdam ex Phariſæis & Herodianis, vt eum caperent in verbo.

[Matth. 22 15 luc. 20.20]

14 Οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις· Ἔξεστι κῆνσον Καίσαρι δοῦναι, ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν;

Illi verò quum veniſſent, dicunt ei, præceptor, ſcimus te veracem eſſe, neque curare quenquam : non enim reſpicis ⁖ ad perſonam hominũ, ſed in veritate ⁖ viam Dei doces : Licet ⁖ cenſum Cæſari dare, ⁖ an non? demus, an non demus?

Qui venientes dicunt ei, Magiſter, ſcimus quia verax es, & non curas quenquam: nec enim vides in faciem hominum, ſed in veritate viam Dei doces : Licet dare tributũ Cæſari, an non dabimus?

---

6 *Reuerebuntur*, ἐντραπήσονται. Id eſt pudore moti, ab eo deflectent : nec eius vultum aſpicere ſuſtinebunt, vt eũ offendant. Hæc enim propria eſt huius verbi notatio.

7 *Agricolæ*, οἱ γεωργοί. Quoddam exemplar hæc addit, θεασάμενοι αὐτὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτούς. id eſt, quum vidiſſent eum venientem ad ſe.

8 *Et captum eum*, καὶ λαβόντες αὐτόν. Vulgata, *Et apprehendentes eum*, καὶ κρατοῦντες αὐτόν. Eraſmus, *Et arreptum eum*, καὶ ἁρπάσαντες αὐτόν.

9 *Agricolas*, τοὺς γεωργούς. In quodam codice additur τούτους, iſtos.

11 *Iſtud*, αὕτη. id eſt res iſta. Eſt enim Hebraiſmus manifeſtus, de quo diximus Matth. 21. 42. Errant igitur qui vel ad κεφαλὴν, vel ad γωνίαν referunt : ac multo etiam magis qui legit, Factus eſt iſte: vt ad lapidem & Chriſtum referatur.

12 *Studebant*, ἐζήτουν : id eſt affectabant, & mirificè cupiebant. Id enim declarat apud Latinos verbũ Studere cum quarto caſu coniunctum; cuius vice hîc ponitur infinitus modus. Reſpondet ergo τὸ ζητεῖν hac ſignificatione verbo בקש [*bikkeſch.*] Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Quærebant*. *Enim*, γάρ. Non pertinet hæc ratio ad proximum verbum ἐφοβήθησαν, ſed ad ἐζήτουν: & rurſus, καὶ ἀφέντες pertinet ad ἐφοβήθησαν, quod eſt remotius. Quæ ſynchyſis vt melius intelligatur, & quamobrem καὶ primo & tertio loco conuerterimus vt συλλογιστικὸν, ſecundo verò vt διακριτικόν : ita diſponendum puto hunc verſiculum, docendi gratia, alioquin nonnihil obſcurum, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον. καὶ ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον: id eſt, Studebant igitur eum prehendere : norant enim quòd aduerſus ipſos parabolam illam dixiſſet : ſed timuerunt turbam. itaque omiſſo eo abierunt. *Aduerſus ipſos*, πρὸς αὐτούς. Sic rectius conuertit Eraſmus quàm Vetus interpres *Ad eos*. Declarat enim πρὸς hoc loco ἐναντίωσιν, vt in illo Chryſoſtomi περὶ προσευχῆς, Ἀναλυσάμενοι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἁμαρτίας.

13 *Phariſæis*, τῶν φαρισαίων. Hi ſunt quos vocauit γραμματεῖς, vt qui peritiſſimi legis haberi vellẽt. De Herodianis autem diximus Matth. 22. 16. *Irretirent captum*, ἀγρεύσωσι. Nam ἀγρεύειν, quod propriè declarat Venari, etiam de eo dicitur qui prædam cepit quam venabatur. Sic Iſiodorus in Epigrammatibus, ἀγρευθεὶς δ' ἤγρευσεν: id eſt εἷλε δ' ἁλοὺς, vt ab aliis eſt annotatum. In vno exemplari legimus, παγιδεύσωσι, illaquearent, vt apud Matth. *Sermone*, λόγῳ. Vulgata, *Verbo*: id eſt ῥήματι, vt alibi dictum eſt. Poteſt autem hoc vel ad eorum orationem qui Chriſto inſidiabantur, vel ad Chriſti reſponſionẽ, qua illi ſperabãt fore vt ſeſe in laqueos indueret, vel ad vtroſq. referri.

14 *Ad perſonam*, εἰς πρόσωπον. Vulgata, *In faciem*. Nam hoc propriè declarat πρόσωπον, ſeu vera ſit, ſeu fictitia : niſi mauis os aut vultum interpretari. Sed & hoc nomine ſignificantur qualitates tum animi, tum corporis, tum etiã rerum externarum, quæ à rhetoribus vocantur perſonæ attributa: ſeu vera ſint illa, ſeu ficta, & ad tempus quęſita vt in theatris fieri ſolet. Errant igitur, & quidem periculoſo errore, qui vbi mentio fit προσωποληψίας, agi putant de ipſis (vt vulgò loquimur) perſonis, id eſt, ipſis hominibus: & hoc teſtimonio eludunt quæcunque de æterna prædeſtinatione nõ minus ſanctè quàm verè tradũtur. Errant & illi qui quum alioquin Perſonæ appellatione rectè intelligãt ſignificari qualitates illas de quibus diximus. tamẽ nõ animaduertũt non damnari perſonarũ omniũ diſcrimina: (quod fieri non poteſt quin ſumma rerum omniũ ἀταξία inuehatur) ſed eam demũ προσωποληψίαν dici & reprehẽdi quę tenebras offundit veritati. Sed hæc fortaſſe παρέργως,

quæ tamen placuit ſemel annotare, vt quævis ſit horum vocabulorum intelligatur. *Viam Dei*, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Hebraicè דרך יהוה [*derech iehouah*:] quo dicẽdi genere interdum ſignificatur via qua ad Deũ peruenitur, id eſt, ſancti mores, & cum Lege Dei conſentientes, vt hoc loco & alibi ſæpe: interdum verò ipſa Dei facta & geſta, vt Pſalmo 18.31. plurali præſertim numero. *Licet*, ἔξεστι. In duobus codicibus ante ἔξεστι legimus εἰπὲ οὖν ἡμῖν, *dic ergo nobis*: quod fortaſſis irrepſit ex Matth. *Cenſum*, κῆνσον. Sic vocat didrachma quod Iudæi viritim perſoluebant Romanis. Itaque in meo vetuſtiſſimo codice pro κῆνσον legi ἐπικεφάλαιον. Latini Capitationem vocant. Et ita videtur omnino legiſſe Syrus interpres, vt qui conuertat כסף רישא [*cheſeph riſchah*] id eſt pecuniã capitis. *An non?* ἢ οὔ; Totum hoc, ἢ οὔ; δῶμεν, deeſt apud Veterem 5 interpretem. Simpliciter enim conuertit, Licet dare tributum Cæſari, an non dabimus? Sed iteratam interrogationem in omnibus codicibus & apud Theophylactum quoque inuenimus. Ponitur autem δῶμεν potentiali modo: quaſi dicas, Debemus dare, an non debemus dare? quod 10 rectè Eraſmus obſeruauit.

15 Ὁ δὲ, εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς, Τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω.

16 Οἱ δὲ ἤνεγκαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Καίσαρος.

17 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. Καὶ ἐθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ. (Rom. 13.7)

18 Καὶ ἔρχονται Σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτὸν, οἵτινες λέγουσιν ἀνάστασιν μὴ εἶναι· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, (Matth. 22.25. Luc. 22.27)

19 Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλίπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. (Deut. 25.5.)

20 Ἑπτὰ ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα.

21 Καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτὴν, καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα· καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως.

22 Καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτὰ, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα· ἐσχάτη πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

23 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

24 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ;

25 Ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται· ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

15 Ipſe verò, quum ſciret eorũ hypocriſin, dixit eis, Quid me tẽtatis? proferte mihi denarium, vt videam.

16 Illi verò protulerũt. Tunc dicit eis, Cuius eſt imago iſta & inſcriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæſaris.

17 Et reſpõdens Ieſus dixit eis, ‖Reddite quæ *ſunt* Cæſaris, Cæſari: & quæ Dei *ſunt*, Deo. Et admirati ſunt ſuper eo.

18 ‖Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non eſſe reſurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes,

19 Præceptor, ‖Moſes ſcripſit nobis, vt ſi cuius frater mortuus ſit, ac reliquerit vxorẽ, & filios non reliquerit, accipiat ipſius frater vxorem eius, & excitet ſemen fratri ſuo.

20 Septem ergo fratres fuerũt: ac primus accepit vxorem, & moriens non reliquit ſemen.

21 Et ſecundus accepit eam, & mortuus eſt, & ne ipſe quidem reliquit ſemen: & tertius itidem.

22 Et acceperunt eam ſeptem illi, neque reliquerunt ſemen: vltima omnium mortua eſt & mulier.

23 In reſurrectione ergo, poſtquã reſurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam ſeptem habuerunt eam vxorem.

24 Tunc reſpondens Ieſus dixit eis, Nónne propterea erratis quòd neſciatis Scripturas, neque potentiam Dei?

25 Poſtquã enim à mortuis reſurrexerint, neque vxores ducũt, neq; nuptũ dãtur: ſed ſunt vt Angeli qui in cælis *ſunt*.

15 Qui ſciens verſutiam illorum, ait illis, Quid me tentatis? afferte mihi denarium, vt videam.

16 At illi attulerunt ei. Et ait illis, Cuius eſt imago hæc & inſcriptio? Dicunt ei, Cæſaris.

17 Reſpondens autem Ieſus dixit illis, Reddite igitur quæ ſunt Cæſaris, Cæſari: & quæ ſunt Dei, Deo. Et mirabantur ſuper eo.

18 Et venerunt ad eum Sadducæi, qui dicunt reſurrectionem non eſſe: & interrogabant eum, dicentes,

19 Magiſter, Moyſes nobis ſcripſit, vt ſi cuius frater mortuus fuerit, & dimiſerit vxorem, & filios non reliquerit, accipiat frater eius vxorem ipſius, & reſuſcitet ſemen fratri ſuo.

20 Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus eſt, non relicto ſemine.

21 Et ſecundus accepit eam, & mortuus eſt, & nec iſte reliquit ſemen: & tertius ſimiliter.

22 Et acceperunt eam ſimiliter ſeptem, & non reliquerunt ſemen: nouiſſima omnium defuncta eſt & mulier.

23 In reſurrectione ergo, quum reſurrexerint, cuius de iis erit vxor? ſeptem enim habuerũt eam vxorem.

24 Et reſpõdens Ieſus ait illis, Nonne ideo erratis non ſcientes Scripturas, neque virtutem Dei?

25 Quum enim à mortuis reſurrexerint, neque nubent, neque nubentur: ſed ſunt ſicut Angeli in cælis.

15 *Hypocriſin*, ὑπόκρισιν. Vulgata, *Verſutiam*: *id eſt* πανουργίαν, vt eſt apud Lucam.

19 *Reliquerit*, καταλίπῃ. Vulgata, *Dimiſerit*: quæ interpretatio melius conuenit Diuortio. Ita enim conuertere ſolet τὸ ἀπολύειν. Sed vſus eſt Vetus interpres Dimittendi verbo propter ſequens verbum ἀφῇ, quod ipſum exponere cogimur Reliquerit. neque enim poſſumus Græcorum copiam aſſequi. *Filios*, τέκνα. Eraſmus, *Liberos*: quam interpretationem cur non probem, dixi Matth. 22. 24. Sed in vno vetere exemplari ſcriptum inueni τέκνον, & apud Matthæum quoque conſtanter legitur in Vulgata editione Filium, ſingulari numero: quam lectionem maximè probo. Satis enim erat vel vnum filium reliquiſſe, vt abſolueretur frater à ſuſcitandi fraterni ſeminis lege.

20 *Septem ergo*, ἑπτὰ οὖν. Eraſmus non legit particulã οὖν, quæ tamẽ videtur requiri, vt narrationis exordium declaret. Addidi Ergo, partim ex Veteris interpretis auctoritate, partim quia in vno vetuſto codice ſcriptã inueni.

21 *Et ne ipſe*, &c. καὶ οὐδὲ αὐτὸς, &c. In vno exemplari ad- 15 ditur, μὴ καταλιπὼν σπέρμα, non relicto ſemine.

22 *Mulier*, γυνή. Eraſmus, *Vxor*. Eſt enim ambiguum nomen γυναικός. Sed illam interpretationem melius conuenire liquet ex concluſione quæſtionis.

23 *Poſtquam reſurrexerint*, ὅταν ἀναστῶσι. Hoc deeſt in 20 duobus codicibus, & poteſt expungi, nulla ſenſus iniuria.

24 *Nónne propterea*, οὐ διὰ τοῦτο. Sic ſolent Hebræi per interrogationem enuntiare quod maximè volunt haberi pro vero. Deeſt tamen in Theophylacto particula οὐ, & interrogationis nota. *Quòd neſciatis*, μὴ εἰδότες. Vul- 25 gata, ad verbum, *Non ſcientes*. Sed quia præceſſit διὰ τοῦτο, neceſſe fuit aliquantulum à verbis deflectere: quum ne ſic quidem Græci loqui ſoleant.

26 Περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως, ἐπὶ τῆς βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, λέγων, Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ;

27 Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ Θεὸς ζώντων· ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε.

28 Καὶ προσελθὼν εἷς τῶν Γραμματέων, ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, Ποία ἐστὶ πρώτη πασῶν ἐντολή;

29 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, Ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν, Ἄκουε Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, Κύριος εἷς ἐστι·

30 Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή.

31 Καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.

32 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Γραμματεὺς, Καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ' ἀληθείας εἶπας· ὅτι εἷς ἐστι Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ·

33 Καὶ τὸ ἀγαπᾷν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος· καὶ τὸ ἀγαπᾷν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν.

34 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ, Οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδεὶς οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

35 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, Πῶς λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι Δαβίδ;

36 Αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῷ Πνεύ-

---

26 De mortuis verò, quòd suscitandi sint, non legistis in libro Mosis, ¨quomodo in rubo loquutus sit ei Deus, dicens, ‖Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?

27 Non est Deus mortuorum, sed Deus viuentium: vos ergo multum erratis.

28 ‖Et quum accessisset quidam è Scribis qui audierat eos disceptãtes, & sciebat eum bene illis respondisse, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

29 Iesus autem respõdit ei, ¨Primum omnium mandatorum *est*, ‖Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est:

30 ¨Diliges igitur Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota ¨cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc est primum mãdatum.

31 Et secũdum *illi* simile, ¨hoc *est*, ‖ Diliges proximum tuum vt teipsum. maius istis aliud mandatum non est.

32 Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, præceptor, in veritate dixisti. nam vnus est Deus, nec alius est præter eum:

33 Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus: ac diligere proximum vt seipsum, ¨plus est quàm omnia ¨holocautomata & sacrificia.

34 Tum Iesus quum vidisset eũ cordatè respõdisse, dixit ei, Nõ longè es à regno Dei. Et nemo ¨amplius audebat eum interrogare.

35 ‖Et¨ respõdẽs Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christũ esse filium Dauid?

36 Nam ipse Dauid dixit ¨ per

---

26 *De mortuis autẽ quòd resurgant, non legistis in libro Moysi, super rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens, Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?* (Exodi.3.6 matth.22.32.)

27 *Non est Deus mortuorum, sed viuorum: vos ergo multum erratis.*

28 *Et accessit vnus de Scribis qui audierat illos conquirentes: & vidẽs quoniam bene illis responderat, interrogauit eũ quod esset primum omniũ mandatum.* (Matth.22.35.)

29 *Iesus autẽ respondit ei, Quia primum omnium mãdatũ est, Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est:* (Deut.6.4.)

30 *Et diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua, & ex tota virtute tua. Hoc est primũ mãdatum.*

31 *Secundum autem simile est illi, Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Maius horum aliud mandatum non est.* (Leuit.19.18 matth.22.39. rom.13.9 gal.5.14. iacob.2.8.)

32 *Et ait illi Scriba, Bene, magister, in veritate dixisti, quia vnus est Deus, & non est alius præter eum:*

33 *Et vt diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine: & diligere proximum tanquam seipsum, maius est omnibus holocautomatibus & sacrificiis.*

34 *Iesus autem videns quòd sapienter respondisset, dixit illi, Non es lõge à regno Dei. Et nemo iam audebat eum interrogare.*

35 *Et respondens Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid?* (Matth.22.42 luc.20.41.)

36 *Ipse enim Dauid dicit*

"mali prudẽter, vel sapiẽter.

---

26 *Quomodo*, ὡς, vel πῶς, vt in vno codice legimus. Est autem per traiectionem construendum hoc membrum, vt post αὐτῷ subiiciatur ἐπὶ τῆς βάτου. Similis traiectionis exemplum occurrit Rom.13.3.

29 *Primũ*, πρῶτον. i. primariũ ac præcipuũ. Rectius autẽ istũ sensisse q̃ Pharisæi cõsueuissent, ex ipsi⁹ respõso liquet.

30 *Diliges igitur*, καὶ ἀγαπήσεις. Vulg. & Erasm. *Et diliges*. Sed apparet καὶ positam esse pro οὖν: quæ enallage etiã apud Græcos disertiores reperitur. Demosthenes περὶ στεφ. Ὁ δὲ γεγραμμένος Διώνδας τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων οὐκ ἔλαβε. καί μοι λέγε ταῦτα τὰ ψηφίσματα. Sic quoque paulo pòst accipitur, versu 37. *Cogitatione*, τῆς διανοίας: id est συνέσεως, vt Scriba responso suo explicat. Deest tamen hæc particula in meo vetustissimo codice. Vide Matth.22.37.

31 *Hoc[est,]* αὕτη. Subaudi ἐστίν. Vulgata, *Illi*: id est αὐτῇ, quo modo scriptum legi in duobus codicibus vetustis.

33 *Plus est*, πλεῖόν ἐστι. Vulg. *Maius est*, μεῖζόν ἐστι. In quodã codice legitur περισσότερον, *amplius*. *Holocautomata & sacrificia*, τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. Holocautomata vel holocausta interpretantur Græci id sacrificiorum genus in quo tota victima Deo adolebatur, vt ipsa verbi notatio declarat. Hebræi עולות [*holoth*] vocant. θυσίας autem appellant ea sacrificia quæ ab Hebræis dicuntur זבחים [*Zebachim*]: in quibus pars aliqua Sacerdotibus & cõuiuio decidebatur, vt rectè notat Hieronymus in caput Esaię 56. Comprehenditur verò his duobus sacrificiorum 5 generibus vniuersus ille cæremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant.

34 *Amplius*, οὐκέτι. Abundat negatio, vt alibi dixi. Vulgata, *Iam*, ἤδη. Erasmus, *Post illa*, μετὰ ταῦτα.

35 *Respondens*, ἀποκριθείς: id est verba faciens, vt alibi 10 docuimus. Seruari tamen potest propria huius verbi significatio. Nam scribit Matthæus fuisse in templo coactos Pharisæos, quum hæc diceret Christus. Est autem verisimile, multum vtrinque habitum sermonem, cuius cõclusionem duntaxat scripserint Euangelistæ.

15 36 *Per Spiritum sanctum*, ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Vel, In Spiritu sancto. Est enim quædam in hoc dicendi genere energia, quo significatur non tam Dauidem loquutum fuisse, quàm Spiritum Dei, qui quodammodo Dauidem ipsum possederit. Dicitur, inquam, nescio quomodo ἐμφα- 20 τικώτερον Dauid in Spiritu loquutus, quàm Spiritus in Dauide. Nequis tamen hoc arbitretur subtilius consideratum, solemus interpretari Per Spiritum.

Pſ.109.1. ματι τῷ ἁγίῳ, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

37 Αὐτὸς οὖν Δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον· καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; Καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως.

38 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, Βλέπετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, (Matt.23.6. Luc. 11.43 & 20.45.)

39 Καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

40 Οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα. (Matt. 23. 14. Luc. 20. 47.)

41 Καὶ καθίσας ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου, ἐθεώρει πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά. (Luc. 21.1.)

42 Καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης.

Spiritum ſanctum, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam, vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

37 Ipſe ergo Dauid dicit eum Dominum: vnde igitur filius eius eſt? Et multa turba audiebat eum libenter.

38 ‖*Ipſe* autē dicebat eis ¨in doctrina ſua, ¨Cauete à Scribis, ¨qui volunt ¨ſtolati ambulare, ¨& *amant* ſalutationes in foris,

39 ¨Primóſque conſeſſus in cōuentibus,& ¨primos accubitus in cœnis.

40 ‖ ¨Qui deuorant domos viduarum, & ¨ in ſpeciem vtuntur longis precibus: iſti auferent grauius iudicium.

41 ‖Et quum ſediſſet Ieſus ¨ex aduerſo gazophylacij, ſpectabat quomodo turba mitteret ¨æs in gazophylacium. multi igitur diuites mittebāt multa.

42 Et quum veniſſet quædam vidua pauper, miſit ¨minuta *æreola* duo, ¨quod eſt quadrans.

---

in Spiritu ſancto, Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

37 *Ipſe ergo Dauid dicit eum Dominum: & vnde eſt filius eius?* Et *multa turba eum libenter audiuit.*

38 Et *dicebat eis in doctrina ſua, Cauete à Scribis, qui volunt in ſtolis ambulare, & ſalutari in foro,*

39 Et *in primis cathedris ſedere in ſynagogis, & primos diſcubitus in cœnis.*

40 *Qui deuorant domos viduarum ſub obtētu prolixæ orationis: hi accipient prolixius iudicium.*

41 Et *ſedens Ieſus contra gazophylacium aſpiciebat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium. & multi diuites iactabāt multa.*

42 *Quum veniſſet autem vidua vna pauper, miſit duo minuta, quod eſt quadrans.*

---

38 *In doctrina ſua*, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. id eſt, inter docēdū, ἐν τῷ διδάσκειν. Vide ſuprà capite 4.2. *Cauete*, βλέπετε: id eſt φυλάττεσθε: vt infrà cap.13.9. Sic apud Latinos quoque Videre pro Cauere accipitur, ſed diuerſa conſtructione ab ea quæ hîc vſurpatur. Cicero 4. Academic. *Sapientis hanc cenſet Arceſilas vim eſſe maximam, cauere ne capiatur, ne fallatur videre.* *Qui volunt*, τῶν θελόντων: id eſt τῶν φιλούντων, (vt loquitur Matthæus 23.4.) qui amant, ideóque ſummo ſtudio expetunt & ambiunt. Reſpondet enim τὸ θέλειν verbo חפץ [*chaphets*,] vt diximus ſuprà 10.35, quo ſignificatur voluntas cum ſumma cupiditate coniuncta, vt Gen.34.19. Cęterùm hoc quoque notandum eſt, articulum hîc poni αἰτιολογικῶς, ſicut Rom. 1.18. perinde enim eſt acſi dixiſſet Marcus, θέλουσι γὰρ, Volunt enim. *Stolati*, ἐν στολαῖς: id eſt ἐσταλμένοι. Idem autem valet ſtola quod veſtis in genere: quanuis poſtea de muliebri veſte ad talos vſque demiſſa, dici cœpit, vt rectè obſeruat Bayfius. Hîc tamen videtur exterior illa veſtis fimbriata ſignificari, cuius fit mentio Deut.22.12. Vulgata ad verbum, *In ſtolis*: ſicut alibi annotauimus Suetonium ſcripſiſſe, Caligulam modò in crepidis vel cothurnis, modò in ſpiculatoria caliga proceſſiſſe in publicum. id eſt crepidatum, vel caligatum.

Et [amant] ſalutationes, καὶ ἀσπασμούς. Quia dura erat trāſitio à verbo ad nomen, Eraſmus rectè addidit verbum ex Luca petitum.

39 *Primóſque conſeſſus*, καὶ πρωτοκαθεδρίας. Vulgata, *Et in primis cathedris ſedere*: nomine in verbum conuerſo. Eraſm. *Primáſque ſellas*: quum tamen accipiendum ſit Græcū vocabulum non de ſellis ipſis, ſed de ſeſſione. *Primos accubitus*, πρωτοκλισίας. Hîc rectè reprehendit Eraſmus Veterem interpretem quòd, vt ſibi conſtaret, non potius verterit, Primi accumbere, nomine per verbum expreſſo. Sed quod hîc reprehendit, ipſe ſuprà admiſit, Matth. 23. 6, & quidem mutata vetere editione.

40 *Qui deuorant*, οἱ κατεσθίοντες. Bellè quidem conueniunt Latina, quia verſu 30, conuertimus τῶν θελόντων, qui volunt: in Græcis verò manifeſtum eſt ſolœcum, quum potius dicendum fuerit τῶν κατεσθιόντων καὶ προσευχομένων, vel οἱ κατεσθίουσι καὶ προσεύχονται, vt loquitur Lucas 20. 47. Nam οὗτοι quod ſequitur, non minus pertinere exiſtimo ad verſiculum 38 & 39, quàm ad hunc 40. Similia verò dicendi genera etiam apud diſertiores ſcriptores reperiuntur, vt Homerus Iliad. α, quum exorſus eſſet hanc comparationē à recto caſu, Τρῶες δ᾽ ὥστ᾽ ὄϊες πολυπάμμονος ἀνδρὸς ἐν αὐλῇ, ſubiicit hanc ἀπόδοσιν, diuerſo caſu, Ὡς Τρώων ἀλαλητὸς ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ὀρώρει. Idē Iliad. β, Φημὶ γὰρ οὖν κατανεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα Ἀστράπτων ἐπιδέξι᾽, ἐναίσιμα σήματα φαίνων, pro ἀστράπτοντα & φαίνοντα: vbi Euſtathius ſimilia nōnulla in Euripide & Sophocle obſeruat. Sed & Paulus 1.Tim.4.2, & 3. videtur pro rectis genitiuos ter vſurpare. *Et in ſpeciem*, καὶ προφάσει. Vide Matth.23.14.

41 *Ex aduerſo*, κατέναντι: ſiue Contrà, vt vertit Vulgata. Accipitur autem interdum pro ἔμπροσθεν: id eſt coram & in oculis: vt ferè loquuntur Hebræi, vt Rom.4.c.17. *Æs*, χαλκόν. Id eſt χαλκοῦς, æreos videlicet numulos, quales quadraginta octo, vt mox oſtendam, denarium Romanū conſtituebant. Vſus eſt autem hac voce Euangeliſta potius quàm δηναρίων, vel ἀργυρίων, de voluntariis oblationibus diſſerens, quæ maxima ex parte, tenuiores eſſe conſueuerant, pleriſque (vt in rebus ſacris fieri ſolet) munuſculum parcè afferentibus, vt legi ſatisfeciſſe viderentur quæ prohibebat quēquā ad ſolēnes illos dies feſtos in æde Domini vacuū apparere. Syrus interpres vertit עורפנא [*hurphana*] ſic nimirum omne minutorum numorum genus ſignificans, quo nimirum denarii numíque alij grauiores à Collybiſtis in ipſo templo permutari cōſueuerāt, de quibus agitur Ioh.2.15. Sic etiam æris nomen pro pecunia in genere cœpit vſurpari, vnde etiam ærarium apud Romanos appellatum.

42 *Minuta [æreola] duo*, λεπτὰ δύο. Expreſſi χαλκῶν, id eſt æreolorum, nomen, quòd neceſſariò locus iſte ſit ita intelligendus, quoniam bina quadrantem dicuntur efficere: alioqui non conueniente calculo, ſi de iis λεπτοῖς hoc accipiatur, quæ ſeptena ſingulis chalcis attribuebantur. Syrus interpres Latina Minutorum voce Syriacè inflexa, מנין [*menin*] vocat. *Quod eſt quadrans*, ὅ ἐστι κοδράντης. Quadrans videlicet oboli Italici, quod vt intelligatur (quum præſertim locus iſte me diu torſerit) ſic de hac re numaria ſtatuendum opinor. Iudæi ex captiuitate Babylonica reduces, ſub Perſarum Græcis Aſiaticis imperātium imperio, drachmis vti plurimùm cœperunt, nomine etiam ipſo Hebræa terminatione inflexo, & ad aureos etiam numos accommodato, vt apparet ex Nehem.7. Grę cis autem ipſis Orienti dominantibus vſque adeo vſi ſunt drachmis vt ſiclorum penè nomen euanuiſſe videretur, quorū alios ſimplices δίδραχμα, alios à ſanctuario nuncupatos, tetradrachma vocarunt. Romanis verò poſtea rerū potitis, & publicanis per prouincias regnantibus, denariis cæteríſque Romanis numis cœptum eſt agi, vt ex his quoque libris colligi manifeſtè poteſt: ſic tamen vt drachmæ vocabulum & eius minutiorum diſtributio, ipſi denario Romano accommodaretur, impari tamen ſupputatione, quum denarius Romanus ſit ſeptima parte drachma Attica, paſſim vſitata, grauior, vt doctiſſimus Georgius Agricola certis teſtimoniis demonſtrauit. Hinc illa duplex apud Cleopatram drachma, Italica videlicet & Attica,

" Vide ad Kol. 3. 16.

quarum vtraque ſex obolis, ſed aliis rurſum Italicis, aliis Atticis æſtimatur: & oboli quidem Italici, chalchis octo: Attici verò ſeptẽ chalchis, permutarẽtur. Huius quidẽ ſupputationis qua denario ſiue drachmæ Italicæ non ſex, ſed octo chalci attribuũtur, ita vt duo chalci, quorũ hîc fit mẽtio, fuerint eius quadrans, teſtis eſt Cleopatra in Coſmeticis, his verbis ab Agricola citatis, τὸ Ἰταλικὸν δηνάριον ἔχει δραχμὴν α. ἡ δραχμὴ ὀβολοὺς ϛ, χαλκοῦς μη. Id eſt, Italicus denarius, habet drachmam vnam, drachma verò obolos ſex, chalcos quadraginta octo. Et Poll. lib. 10, ὁ μέντοι ὀβολὸς ὀκτὼ χαλκοῦς εἶχε, Obol⁹ verò octo habuit chalcos. Et mox, οἱ δύο χαλκοὶ τεταρτημόριον ἐκαλεῖτο, ὅτι ἦν τοῦ ὀβολοῦ τέταρτον. Duo chalci (qui & Dichalcũ vocãtur) vocabãtur Quadrãs, quòd eſſent quarta oboli pars: quod poſtea Diphili Comici Syracuſii auctoritate confirmatur. Sed & huic ſententię fauet Syrus interpres, hoc loco & Luc. 12, 59, & 21. 2, τὸ λεπτὸν שמונא [*ſchamuna*] id eſt octauam partem, interpretãs. Itaque Chryſoſtomus locum iſtum Lucæ 21. 2, interpretans, δύο λεπτὰ nõ rectè interpretatur δύο ὀβολοὺς, quibus nulla ratione conuenire poſſit quadrantis appellatio. Sed etiamſi nũmariæ huius ſupputationis ratio non habeatur, quid ſignificatũ voluerit Chriſtus optimè intelligi poteſt.

Greek		Beza		Vulgata
Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάντων βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον.	43	Tunc *ille*, quum aduocaſſet diſcipulos ſuos, dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper plus miſit quàm omnes *alij* qui miſerunt *pecuniam* in gazophylacium.	43	*Et conuocans diſcipulos ſuos ait illis, Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus miſit qui miſerunt in gazophylacium.*
Πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς.	44	Nam omnes ¨ex eo quod ipſis redundat, miſerunt: hæc verò è penuria ſua miſit omnia quæ habebat, totum *inquam* victum ſuum.	44	*Omnes enim ex eo quod abũdabat illis, miſerunt, hæc verò de penuria ſua omnia quæ habuit miſit, totum victum ſuum.*
Κεφάλαιον ιγ.		CAP. XIII.		CAP. XIII.
ΚΑῚ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ λίθοι καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.	1	QVVM autem egrederetur è templo, dixit ei quidã è diſcipulis eius, Præceptor, vide quales lapides, & qualia *iſta ſint* ædificia.	1	*ET quum egrederetur de tẽplo, ait illi vnus ex diſcipulis ſuis, Magiſter, aſpice quales lapides, & quales ſtructuræ.* Matt. 24. 1. luc. 21. 5
Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ.	2	Tunc Ieſus reſpondens dixit ei, ‖ ¨Vides iſta magna ædificia? ¨non relinquetur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur.	2	*Et reſpondens Ieſus ait illi, Vides has omnes magnas ædificationes? non relinquetur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur.* Luc 19. 43
Καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας,	3	Et quũ ſederet in mõte Olearũ ex aduerſo templi, interrogarũt eũ priuatim Petrus & Iacobus & Iohãnes & Andreas,	3	*Et quum ſederet in mõte Oliuarum contra templum, interrogabant eum ſeparatim Petrus & Iacobus & Iohãnes & Andreas,*
Εἰπὲ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι.	4	Dic nobis quando hæc erũt, & quod ſignum *erit* quãdo futurum eſt vt omnia hæc ¨finem accipiant.	4	*Dic nobis quando iſta fient, & quod ſignum erit quando hæc omnia incipient conſummari.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς, ἤρξατο λέγειν, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.	5	Ieſus autem eis reſpondens cœpit dicere, ‖ Videte nequis vos ſeducat.	5	*Et reſpondens Ieſus cœpit dicere illis, Videte nequis vos ſeducat.* Ephes. 5. 6 2. theſſ. 2. 3.
Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.	6	Multi enim venient ¨ſub nomine meo, dicentes, ¨Ego ſum *Chriſtus*: multóſque ſeducent.	6	*Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Quia ego ſum: & multos ſeducent.*
Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ γενέσθαι. ἀλλ' οὔπω τὸ τέλος.	7	Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim ¨*iſta* fieri. at ¨nondum *erit* finis.	7	*Quum audieritis autẽ bella & opiniones bellorũ, ne timueritis: oportet enim fieri. ſed nondum finis.*
Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους, καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί.	8	Surget enim gens in gẽtem, & regnum in regnum: erúntque terræmotus ſingulis locis, & erunt fames ac turbæ.	8	*Exurget enim gẽs cõtra gentem, & regnum ſuper regnum: & erunt terræmotus per loca, & fames.*

44 *Ex eo quod ipſis redundat*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. Vulgata, *Ex eo quod abundabat illis*. Eraſmus rectius, *Ex eo quod ſupererat ipſis*. Hæc enim vis eſt τοῦ περιττοῦ. vt diximus Matth. 5. 37. Legimus in vno manuſcr. exemplari ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν: eodem ſenſu, & fortaſſe rectius. Sequitur enim poſtea, ἐκ τῆς ὑστερήσεως, non ἐκ τοῦ ὑστερήματος.

IN CAP. XIII.

2 *Vides*, βλέπεις. Nonnulli (vt teſtatur Eraſmus) legũt βλέπετε. Sic enim reſpondet Dominus quaſi ab vno prouocatus communi cæterorum nomine. *Non relinquetur*, οὐ μὴ ἀφεθῇ. In duobus codicibus vetuſtis additur ὧδε, Hîc. quod & apud Matthæum legitur.

4 *Finem accipiant*, συντελεῖσθαι. Id eſt deſtruantur, vt dixerat Chriſtus verſu 2. Nam ταῦτα pronomen huc refertur, diſcipulis proculdubio templi molem è regione ſitã indicantibus. Vulg. igitur admodum impropriè vertit μέλλει συντελεῖσθαι, *incipient conſummari*: neque rectè ſatis Eraſ. *Conſummabuntur*. quãuis diſcipuli, vt ex Matthæo apparet, iſtam templi deſtructionem cum vltimo illo vniuerſalis iudicii die quaſi res eodem temporis ſpatio euenturas cõiunxiſſent, nondũ videlicet iſtorum arcanorum cognitione pleniſſimè inſtructi: quod etiam occaſionem præbuit Chriſto, de vtroque coniunctim diſſerendi.

6 *Sub nomine meo*, ἐν τῷ ὀνόματί μου. Id eſt, qui nomen meũ mutuabuntur. Vide Matth. 24. 5. *Ego ſum* [*Chriſtus*,] ὅτι ἐγώ εἰμι. Præciſa eſt oratio, quam rectè ex Matthæo videtur expleuiſſe Eraſmus. Nam quod idem obſeruat hæc ita poſſe accipi quaſi dicat, Multi venturi ſunt, dicentes ſe eum eſſe qui ego ſum, eodem prorſus ſenſu dicitur: ſed mihi non placet, propter longiorem circuitum, & duriorem ellipſin.

7 [*Iſta*] *fieri*, γενέσθαι. In quodã codice additur ταῦτα: quod exprimendum putauimus. *Nondum*, οὔπω: id eſt οὐκ εὐθέως, non ſtatim, vt explicat Lucas 21. 9.

9 Ἀρχαὶ ὠδίνων ταῦτα. βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτοὺς· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγωγάς· δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

Principia *erunt* doloru͂ *partus* ista. sed ⁚ cauete vos vobisipsis: tradent enim vos in consessus ⁚ & synagogas: cædemini, ⁚ & coram præsidibus ac regibus ⁚ sistemini mea causa, ⁚ *vt hoc sit* testimonio aduersus eos.

Initium dolorum hæc. videte autem vosmetipsos: tradet enim vos in concilijs & in synagogis: vapulabitis, & ante præsides & reges stabitis propter me, in testimonium illis.

10 Καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον.

Et ⁚ apud omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.

Et in omnes gentes primum oportet prædicari Euangelium.

11 Matt. 10. 19. Luc. 12. 11. & 21. 14.

Ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

‖Quum autem vos traditos duxerint, ⁚ ne antè soliciti estote quid dicturi sitis, ⁚ neque meditamini: sed quicquid datum fuerit vobis illo momento, id loquimini. non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.

Et quum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini: sed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini: non enim vos estis loquentes, sed Spiritus sanctus.

12 Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater ⁚ filium: & insurgent liberi aduersus parentes, & eos curabunt morte mulctandos.

Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filij in parentes, & morte afficient eos.

13 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Et eritis exosi omnibus ⁚ propter nomẽ meum: sed qui perseuerauerit ad finem vsque, is seruabitur.

Et eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem sustinuerit in finẽ, hic saluus erit.

14 Matt. 24. 15. Dan. 9. 25.

Ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω) τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη·

‖Quum autem videritis abominationem illam vastatricẽ, ⁚ quæ dicta est à ‖Daniele Propheta, ⁚ positam ⁚ vbi non oportet, (qui legit animaduertat) ‖tu͂c qui *fuerint* in Iudæa, fugiãt in montes:

Quum autem videritis abominationem desolationis stantem vbi non debet, (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes.

15 Luc. 21. 20

Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

Qui verò *fuerit* supra domu͂, ne descẽdat domum, nec ingrediatur vt quicquam sumat è domo sua.

Et qui super tectum, no͂ descendat in domum, nec introeat vt tollat quid de domo sua.

16 Καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὤν, μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ.

Et qui fuerit in agro, ne reuertatur ⁚ retro vt sumat pallium suum.

Et qui in agro erit, non reuertatur retro tollere vestimentum suum.

---

9 *Cauete vobis*, βλέπετε ἑαυτούς: id est φυλάττεσθε ἑαυτούς, vt diximus suprà 12.38. Vulgata, *Videte vosmetipsos*: & barbarè & obscurè. Sed hoc notandum est, quum φυλάττεσθαί τινα Græcis ferè declaret, Cauere ab aliquo, hîc contrà accipi βλέπειν: id est φυλάττεσθαι ἑαυτούς, pro Cauere sibiipsis. Apud Lucam ὁρᾶν & φυλάττεσθαι vnà coniunguntur, cap. 12. 15. *Et synagogas*, καὶ εἰς συναγωγάς. Pleraque exemplaria post συναγωγὰς distinctionem adscribunt: quæ sequuti sumus. Nonnulli tamẽ vt & Syrus interpres, cum verbo δαρήσεσθε hæc coniungunt, ita vt εἰς pro ἐν accipiatur. Sed & in quodam codice scriptum inuenimus, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν δαρήσεσθε, Et in synagogis ipsorum cædemini: quæ lectio prorsus consentit cum Matthæo 10.c.17. *Et coram præsidibus*, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων. In duobus codicibus legitur, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων δέ, Sed & coram pręsidibus. Ponitur autem ἐπὶ pro Coram vel Ante, vt etiam accipitur 1. Tim. 6. cap. 13. *Sistemini*, σταθήσεσθε. Vulgata, *Stabitis*. Erasmus, *Ducemini*, ἀχθήσεσθε, vt legitur in Theophylacti commentariis. Sed hanc lectionem si sequamur, positum videbitur ἐπὶ ἡγεμόνων pro ἐπὶ ἡγεμόνας: id est ad reges, vt loquitur Matthæus.

[*Vt hoc sit*] *testimonio aduersus eos*, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Id est, Vt vobis auditis, tanto magis conuincãtur, nec possint ignorantiam prætexere. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *In testimonium ipsis*: nimium obscurè.

10 *Apud omnes gentes*, εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Sic Demosthenes περὶ στεφ. Καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, Et progressus dixi apud vos. Vulgata, *In omnes gentes*: quam interpretationem si sequamur, vertemus κηρυχθῆναι, promulgari.

11 *Ne antè soliciti estote*, μὴ προμεριμνᾶτε. Ita rectè explicat Erasmus in annotationibus. Nam Præcogitandi vocabulum, quod Vetus interprȩs vsurpat, neque Erasmus repudiat, non memini apud idoneos auctores legere. Deinde non prohibetur cogitatio, sed solicitudo illa & anxietas quæ à diffidentia proficiscitur, vt diximus Matth. 6.27. *Neque meditamini*, μηδὲ μελετᾶτε. Hoc ego refero ad artificiosam illam dicendi rationem, cuiusmodi multa oratores tradunt exercendis suis discipulis in declamationibus fictitiis, quas μελέτας vocant. Vult ergo Christus suos quantumuis indoctos & rudes, in cælum respicere, vt Dei fide & causæ bonitate freti, aliunde quàm ab humana eloquentia præsidium expectent. In quodam codice scribitur προμελετᾶτε, Prȩmeditamini: quod melius videtur conuenire, quum præcesserit προμεριμνᾶτε.

13 *Propter nomen meum*, διὰ τὸ ὄνομά μου: id est, propter me, cuius doctrinam annuntiabitis.

14 *Quæ dicta est*, &c. τὸ ῥηθέν, &c. Hoc membrum non legit Vetus interpres, neque Augustinus lib. de Cons. Euang. 2. cap. 77. neque etiam inuenimus in duobus codicibus: quod tamen vertit Syrus interpres. *Positam*, ἑστώς. Vel, stantem. Videtur tamen illa interpretatio commodior. Est autem huius loci hæc sententia, fore vt profanæ gentes ciuitatem Dei ipsúmque templum non modò contaminent ac polluant suo ingressu, sed etiam funditus euertãt. Cæterùm in vetustis nostris exemplaribus omnibus legitur ἑστώς, vno tãtùm excepto, & editione Complutensi, quam sequi maluimus, & quodam alio præterea, in quo scriptum legimus ἑστηκός. *Vbi non oportet*, ὅπου οὐ δεῖ. In vno exemplari legitur, ἐν τόπῳ ἁγίῳ, in loco sancto.

16 *Retro*, εἰς τὰ ὀπίσω. Erasmus, *Ad ea quæ reliquit à tergo*: id est εἰς τὰ ὄπισθεν καταλειφθέντα. Atqui sæpe apud Græcos aduerbia pluraliter efferuntur: & εἰς τοὐπίσω idem declarat quod ὀπίσω simplex.

Greek	v.	Latin (Erasmus)	v.	Vulgate	Margin
Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.	17	Væ autem prægnantibus & lactantibus per illos dies.	17	*Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.*	
Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος.	18	Orate verò ⁚ne fiat fuga vestra hyeme.	18	*Orate verò vt hyeme non fiant.*	
Ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλῖψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως ἧς ἔκτισεν ὁ Θεὸς, ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται.	19	⁚Erunt enim dies illi *talis* oppressio, qualis non fuit à principio ⁚ rerum conditarum quas condidit Deus, vsque ad hoc tẽpus, nec erit.	19	*Erunt enim dies illi tribulationes tales, quales non fuerunt ab initio creaturæ quam condidit Deus, vsque nunc, neque fient.*	
Καὶ εἰ μὴ Κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς οὓς ἐξελέξατο, ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας.	20	Et nisi Dominus contraxisset dies illos, omnis caro perierat: sed propter electos quos elegit, contraxit dies illos.	20	*Et nisi breuiasset Dominus dies, non fuisset salua omnis caro: sed propter electos quos elegit, breuiauit dies.*	
Καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ πιστεύσητε.	21	‖Tunc autem siquis dixerit, Ecce hîc Christus, vel, eccè illic, ne credite.	21	*Et tunc siquis vobis dixerit, Ecce, hic est Christus, ecce illic: ne credideritis.*	Mat.24.23. luc.21.8.
Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται· καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.	22	Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & edẽt signa ac miracula ad seducendũ, si fieri possit, etiam electos.	22	*Exurgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & dabunt signa & portenta ad seducendos, si fieri potest, etiam electos.*	
Ὑμεῖς δὲ βλέπετε. Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν πάντα.	23	Vos autem cauete. Ecce, prædixi vobis omnia.	23	*Vos ergo videte. Ecce prædixi vobis omnia.*	
Ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, μετὰ τὴν θλῖψιν ἐκείνην, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς.	24	‖Cæterùm per illos dies, post oppressionem illam, sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum.	24	*Sed in illis diebus post tribulationem illam sol contenebrabitur, & luna nõ dabit splendorem suũ.*	Ezech.32.7 esa.13.10. ioel.2.10. 31.&3.15
Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς σαλευθήσονται.	25	Et stellæ cæli excident, & potestates quæ in cælis *sunt* concutientur.	25	*Et stellæ cæli erunt decidentes, & virtutes quæ in cælis sunt mouebuntur.*	
Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης.	26	Et tunc videbũt Filium hominis venientem in nubibus cum potentia multa & gloria.	26	*Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum virtute multa & gloria.*	
Καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ.	27	*Ipse* verò tunc mittet Angelos suos, & suos electos ⁚cogetà quatuor ventis, ab extremo terræ vsque ad extremum cæli.	27	*Et tunc mittet Angelos suos, & congregabit electos suos à quatuor ventis, à summo terræ vsque ad summum cæli.*	
Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν. ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπαλὸς γένηται, καὶ ἐκφύῃ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν·	28	A ficu verò discite parabolã, Quum ramus eius iam tener fit, & ⁚germinat folia, nostis propè esse æstatem:	28	*A ficu autem discite parabolã. Quũ iã ramus eius tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoscitis quia in proximo sit æstas.*	
Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.	29	Ita & vos, quum hæc videritis fieri, agnoscite propè esse & ad fores *regnum* Dei.	29	*Sic & vos, quũ videritis hæc fieri, scitote quòd in proximo sit in ostiis.*	
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται.	30	Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas vsquedum ⁚facta sint hæc omnia.	30	*Amen dico vobis quoniam non transibit generatio hæc donec omnia ista fiant.*	
Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.	31	Cælum & terra præteribũt, sermones autem mei nequaquam præteribunt.	31	*Cælum & terra trãsibunt, verba autem mea non transibunt.*	
Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ	32	Sed de die illo ⁚ ac hora nemo scit, ne Angeli quidem qui	32	*De die autem illo vel hora nemo scit, neq. An-*	

18 *Ne fiat fuga vestra hyeme,* μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. In quodam codice scribitur, μὴ χειμῶνος ταῦτα γένηται, ἢ σαββάτου, *ne hyeme fiant ista, vel sabbatho.* Vet. expungit ταῦτα, & ἢ σαββάτου, vt qui legerit ἵνα χειμῶνος μὴ γένηται, Vt hyeme non fiant: sicut etiam scribitur in meo vetustissimo libro. Accidisse verò ipso Paschæ festo vrbis obsidionem narrat Iosephus.

19 *Erunt enim,* ἔσονται γάρ. Hebræum dicendi genus, cuius magna est emphasis. ita enim significatur fore vt toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat: perinde ac si tempus ipsum nihil aliud esset quàm ipsissima (vt ita dicam) miseria. Sic Amos 5.20, dicit diem Domini fore tenebras, non lucem. Sic à Latinis interdum sceleratissimus aliquis homo dicitur scelus. Legit autem Vetus interpres θλίψεις τοιαῦται, & quæ consequuntur, plurali numero: sicut etiam hæc scripta inueni in quodam exemplari. *Rerum conditarum,* κτίσεως. Vulgata ad verbum, *Creaturæ,* quod vocabulum nullo modo quadrat. Significat autem κτίσις interdum conditionem ac creationem mundi, vt suprà 10.6. interdum res creatas, vt hoc loco, & Rom. 8.21. interdum omnes conditos homines, vt infrà cap. 16.15.

27 *Et coget,* καὶ ἐπισυνάξει. In quodã codice scribitur καὶ ἐπισυνάξουσι. i. qui cogãt: de qua formula loquẽdi dixim' alibi.

28 *Germinat,* ἐκφύῃ. Vulg. *Nata fuerint,* ἐκφυῇ: quod rarò dicitur.

30 *Facta sint,* γένηται. Intellige partim completa: (nam intra annum à Christi morte 38, excidium gentis Iudaicæ contigit) partim cœpta aduersus Ecclesiam, & cum vltima mundi ætate, quæ à Christi aduẽtu incipit, terminãda.

32 *Ac hora,* καὶ τῆς ὥρας. Nos etiam alibi sæpe Momentum vertimus, eodem sensu. Rectè quoque Erasmus interpretatur, *Ac tempore:* id est καὶ τοῦ καιροῦ. quo vocabulo vtitur Euangelista paulo pòst. Sed in sex vetustis codicibus scribitur ἢ ὥρας, vel hora, vt Vetus etiam interpres conuertit: vt facilè appareat nõ esse cur subtiliter hîc inter diẽ & horam distinguamus, quum vtroque hoc vocabulo

intelligatur in genere punctum illud temporis à Deo constitutum secundo Christi aduetui. Hoc autem placuit annotare propter eos qui iam inde à multis seculis se torserunt, vt futuri iudicii tempus ex Scripturis elicerent: quibus si obiicias hæc Christi verba, respondere solent, incertum quidem esse diem & horam, tempus autem & annum minimé. Quasi verò ratio illa, propter quam noluit Deus vt hoc tempus cuiquam esset cognitum, (nempe vt de re ipsa certi cuius euentum ignoramus, perpetuò in excubiis ageremus) minus valeat in tempore & anno, quàm in die & hora. Sed istos partim præterita secula conuincunt, partim etiam futura redarguent. Piis autem omnibus hæc Christi doctrina sufficiet, vt eius aduentum religiosè expectent, in Dei verò arcana curiosè non inquirãt. Neque verò possum dissimulare mihi non probari eorum sententiam qui dictum illud tanquam diuinum oraculum inculcare solent, Duo annorum millia ante Legem, duo millia sub Lege, duo millia post Legem. Nam vt de præteritorum annorum calculo nihil dicam, quî potest dictum illud cum his Christi verbis, sine manifesto cauillo, consentire? Eliæ verò prophetiam hanc esse si negaro, vt ego sanè pernego, vnde tandem probabitur? Nempe ex antiqua traditione. Quasi verò non satis sint notæ Iudæorum nugæ, aut quasi nunc primùm cœperint homines audacter mentiri, & licentiosè quiduis audere. *Sed*, εἰ μή. Vulg. & Erasm. *Nisi*. Vide Matth. 12. v. 4, & Gal. 2. v. 16.

ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ.

Matt. 24. 13. Βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε· οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν.

Ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ.

Γρηγορεῖτε οὖν· (οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ, ἢ μεσονυκτίου, ἢ ἀλεκτοροφωνίας, ἢ πρωΐ)

Μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας.

Ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, Γρηγορεῖτε.

Κεφάλαιον ιδ.

Matt. 26. 1. Luc. 22. 1. ΗΝ δὲ τὸ Πάσχα καὶ τὰ Ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας· καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν.

Ἔλεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μήποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.

Καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐτοῦ, ἦλθε γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου, νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς· καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς.

---

in cælo sunt, nec ipse Filius, ⁖sed solus Pater.

33 ‖ Cauete, vigilate & orate: nescitis enim quando tempus illud sit futurum.

34 *Nam Filius hominis ita est* ⁖vt quispiã qui ⁖peregre abiẽs relicta domo sua, datáq; seruis suis ⁖potestate, ac suo cuiq; opere, ⁖ianitori mãdauit vt vigilaret.

35 Vigilate igitur: (nescitis enim quando dominus domus veniet, vespere, an media nocte, an in gallicinio, an manè)

36 Ne quum repentè venerit, inueniat vos dormientes.

37 Quæ autem dico vobis, omnibus dico, Vigilate.

CAP. XIIII.

1 ‖ERat autem Pascha, & Azyma duobus pòst diebus, & quærebant primarij Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo prehensum trucidarent.

2 Dicebant autem, Nõ ⁖diebus illis festis, ne tumultus sit populi.

3 Quum autem *Iesus* esset Bethaniæ in domo Simonis Leprosi, accumbente eo venerat mulier habens alabastrum vnguenti nardi ⁖ liquidæ multi pretii: & confracto alabastro, effuderat ei in caput.

---

geli in cælo, neque Filius, nisi Pater.

33 *Videte, vigilate, & orate: nescitis enim quando tempus sit.*

34 *Sicut homo qui peregre profectus reliquit domum suam, & dedit seruis suis potestatem cuiusque operis, & ianitori præcepit vt vigilet.*

35 *Vigilate ergo: (nescitis enim quando dominus domus veniat: serò, an media nocte, an galli cantu, an manè)*

36 *Ne quum venerit repentè, inueniat vos dormientes.*

37 *Quod autem vobis dico, omnibus dico, Vigilate.*

CAP. XIIII.

1 *ERat autẽ Pascha & Azyma post biduũ: & quærebant summi Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo tenerent.*

2 *Dicebant enim, Non in die festo, ne fortè tumultus fieret populi.*

3 *Et quum esset Bethaniæ in domo Simonis Leprosi, & recumberet, venit mulier habens alabastrum vnguẽti nardi spicati pretiosi: & fracto alabastro, effudit super caput eius.*

---

34 *Vt quispiam*, ὡς ἄνθρωπος. Nemo est qui non videat multa explendæ non modò sententiæ, sed etiam constructioni deesse, quæ ab aliis interpretibus omissa suppleuimus. Quia igitur paulo antè facta erat mentio Filii hominis veniẽtis in nubibus, (quem etiam paulo pòst vocat τὸν κύριον τῆς οἰκίας) ideo in supplenda ἀποδόσει, Filium hominis exprimendum putauimus. Ellipsin verò non dissimilẽ annotauimus Matth. 25. 14. *Peregre abiens*, ἀπόδημος, vel potius ἀποδημῶν, vt legitur in meo vetustissimo exẽplari. Nec enim de eo loquitur qui domo absens sed qui profectionem parans ista seruis mandaret. *Potestate*, τὴν ἐξουσίαν. Annotat Erasmus se alicubi legisse τὴν οὐσίαν, id est, bonis & facultatibus suis. quod fortassis melius conuenit. *Ianitori*, καὶ τῷ θυρωρῷ. Particulam καὶ abundare ostendit ratio Græcæ constructionis. Itaque expungendam putauimus. Vide Matth. 28. 9. Est autem hoc dicendi genus petitum ex veterum consuetudine, qui atrienses seruos & ianitorem in primis habere consueuerant, abundante seruorum multitudine.

IN CAP. XIIII.

2 *Diebus illis festis*, ἐν τῇ ἑορτῇ. Vide Matth. 26. v. 5.

3 *Liquidæ*, πιστικῆς. Id est, πιστῆς, παρὰ τὸ πιεῖν, quasi potabilem dicas. Nardum enim pro ipso nardino vnguento vsurpat etiam Athenæus. & conuiuiis liquida vnguenta cõueniunt quibus perfundãtur conuiuæ, nõ autem spissa, quibus liniantur. quod tamen inuexit tandem luxuria: vt apparet ex his Plinii verbis, lib. 13. cap. 3, *Quosdam*, inquit, *crassitudo maximè delectat, liníque iam, non solùm perfundi, vnguentis gaudẽt*. Æschylus autem ἐν Δεσμώτῃ, vocat φάρμακα πιστὰ, liquida & quæ potanda præbentur, vt dicuntur βρώσιμα, quæ vorantur: & χριστὰ, quibus inungimur. Theophylactus πιστικὴν interpretatur ἄδολον, id est germanam & minimè adulteratã: quam neutro genere Tibullus in hoc versiculo puram vocat, *Illius puro distillent tempora nardo*. Nardinum enim multipliciter fuisse corruptum idem Plinius obseruat. Vulg. vt habẽt multi vetusti codices πιστικῆς hoc loco vertit *Spicati*, quasi corrupta Latina vox pro σπικάτης scripta sit, siue communi vulgi errore apud peregrinas gentes, siue scioli alicuius correctoris audacia, qui Latinam vocem sic Græca terminatione deprauatam non intelligeret: sicut φαινόλη & φελόνη pro penula scribitur 2. Timoth. 4. 13. Laudatur enim maximè in vnguentis (inquit Plinius) ea nardi species quæ in aristás assurgit: quam Galenus ναρδόσταχυν, Plinius Nardispicam, officinæ Spicá nardi, & Spicam etiam absolutè vocant. Et ne cui nouum illud videatur, Galenus De medic. κατὰ τόπους, lib. 8. cap. 1, & Ægineta lib. 3. cap. 23, Latinas voces φολιατὸν & σπικατὸν vsurpant, etiam non expresso Nardi vel Nardini vnguenti nomine, quasi satis id per se intelligatur: & in meo vetustissimo

tustissimo codice Ioh. 12.3, legitur πιστικῆς μύρου. i. vnguenti ex Spicata, sub. Nardo. Itaque hanc quoque interpretationem non possim improbare: cui etiam videri possit fauere Syrus interpres. Vertit enim πιστικὴν דרישיא [dischaia,] quod commodè capitatam dixeris, sicut capitatos porros vocamus. Nardum enim veram describens Plinius, *Eius*, inquit, *Cacumina in aristas se spargunt.* Quod autem Augustinus in illum Iohannis locum, sic putat à quopiam loco pisticum nardinum vocari, haud scio an refutatione indigeat, quanuis Nonnus apud Ioh. penultimam in πιστικῆς producat, & addat epitheton φατιζομένης, id est celebratæ.

	Græce		Beza		Vulgata	
4	Ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν;	4	Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebant, Quorsum profusio ista vnguenti facta est?	4	*Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos, & dicentes, Vt quid perditio ista vnguenti facta est?*	
5	Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. Καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.	5	Nam poterat hoc vendi amplius quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.	5	*Poterat enim vnguentũ istud vænundari plus quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.*	
6	Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε αὐτήν· τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ.	6	Iesus autẽ ait, Omittite eam: quid ei molestiam exhibetis? bonum opus operata est erga me.	6	*Iesus autem dixit, Sinite eam: quid illi molesti estis? bonum opus operata est in me.*	
7	Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε, δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.	7	Semper enim pauperes habetis vobiscum, & quandocunque volueritis, potestis eis benefacere: me verò non semper habebitis.	7	*Semper enim pauperes habetis vobiscum, & quum volueritis, potestis illis benefacere: me autem non semper habetis.*	
8	Ὃ εἶχεν αὕτη, ἐποίησε· προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν.	8	Hæc quod potuit fecit: occupauit enim vngere meum corpus ad sepulturam.	8	*Quod habuit hæc, fecit: præuenit vngere corpus meum in sepulturam.*	
9	Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.	9	Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod ista fecit, dicetur in memoriam ipsius.	9	*Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium istud in vniuerso mundo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriam eius.*	
10	Καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς.	10	‖Tunc Iudas Iscariotes, vnus ex illis duodecim, venit ad primarios Sacerdotes, vt eum ipsis proderet.	10	*Et Iudas Iscariotes, vnus de duodecim, abijt ad summos Sacerdotes, vt proderet eum illis.*	Mat. 26. 14 luc. 22. 4
11	Οἱ δὲ, ἀκούσαντες, ἐχάρησαν· καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐζήτει πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ.	11	Illi verò *eo* audito gauisi sunt: & polliciti sunt se pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eũ proderet.	11	*Qui audientes gauisi sunt: & promiserunt ei pecuniam se daturos. Et quærebat quomodo illum opportunè traderet.*	
12	Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;	12	‖Primo autem die Azymorum, quando pascha mactabatur, dicunt ei discipuli ipsius, Vbi vis vt profecti paremus vt edas pascha?	12	*Et primo die Azymorum quando pascha immolabant, dicunt ei discipuli, Quò vis eamus, & paremus tibi vt manduces pascha?*	Mat. 26. 17 luc. 22. 7
13	Καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν· καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ·	13	Tunc mittit duos è discipulis suis, & dicit eis, Abite in vrbem: & occurret vobis quidam portans amphoram aquæ: sequimini eum:	13	*Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis, Ite in ciuitatem: & occurret vobis homo lagenam aquæ baiulans: sequimini eum:*	

5 *Amplius*, ἐπάνω. Ad verbum, Suprá. Sic Horatius, *Paulatim mercaris agrum fortasse trecentis, Aut etiam supra nummorum millibus emptum.* *Trecentis denariis*, τριακοσίων δηναρίων. Id est libris Francicis quinquaginta duabus cũ dimidia, si Budæi calculum sequamur. *Fremebant in eam*, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. Sic rectè Vetus interpres, diuisa verbi compositione. Apparet enim Latinum verbum Fremere à Græco βρέμειν seu βριμᾶν aut βριμεῖν deduci. Alibi frequenter ἐμβριμεῖσθαι vertimus Interminari, quoties videlicet pro ἐπιτιμᾶν vel ἀπειλεῖν accipitur. Hîc autem murmur & fremitus indignantium significatur, potius quàm interminatio.

8 *Occupauit*, προέλαβε: id est προέφθασε. Vulg. & Eras. *Præuenit*. Liuius, *Occupat Tullius in agrum Sabinum transire.* Quod dicẽdi genus mihi visum est proximè ad hoc Græcum accedere.

12 *Quando*, ὅτε: id est quo die, nimirum ad vesperã, quæ initium erat diei decimiquinti, sicut pluribus ostendimus Matth. 26.17. Erasmus, *Quum pascha immolarent*: quam interpretationem vt ambiguam reieci. Ita enim videretur significari, hæc gesta esse inter conuiuium ipsum Paschæ. *Pascha*, τὸ πάσχα. id est, agnum illum cuius mactatio in festo Paschæ certis ritibus fiebat. Neque enim hîc accipitur pro ipso die festo Paschæ: sed manifesta est metonymia, sacramentis peculiaris, qua rei ipsius nomen signo tribuitur. Simili ratione Christus etiam ipse à Paulo Pascha nostrũ vocatur, 1. Corinth. 5.7. *Mactabatur*, ἔθυον: id est mactare solebant, vt infrà cap. 15.6, Dimittebat, pro dimittere solebat. Marcus enim nullam habet rationem Iudaicæ traditionis, cuius meminimus Matth. 26.17. sed respicit partim Dei constitutionem, partim quod frequentius fieri à Iudæis etiam ipsis solebat. Neque enim erat illi traditioni locus nisi quum primus Azymorum dies, id est decimusquintus primi mẽsis, incidebat in προσάββατον, sicut hoc ipso anno contigisse liquet ex passionis historia. Vsus sum autem mactandi potius quàm sacrificandi verbo, vt conuiuia Paschæ domestica à sacrificiis illis discernam, quæ in templo peragebantur à sacerdotibus.

13 *Amphorã*, κεράμιον. Ita Græci vocant amphoras, quòd fere fictiles essent, vt apparet ex hoc Horatii versiculo, --*amphora cœpit Institui currente rota, cur vrceus exit?* Vetus interpres Lagenã: qui tamen Lucæ 22.10, amphoram rectè conuertit. Eras. *Hydriam*. Idẽ apud Lucam Vas testaceum, περιφραστικῶς interpretatur. Videtur enim in genere pro fictili vase vsurpari, sed grandiore, vt ostendit verbum βαστάζειν, quod propriè de grauibus oneribus dici opinor.

14 Καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

Et quocunque introierit, dicite patrifamiliâs, Præceptor dicit, Vbi est ¨diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?

Et quocunque introierit, dicite domino domus, Quia Magister dicit, Vbi est refectio mea vbi pascha cum discipulis meis manducem?

15 Καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡμῖν.

Tūc ipse vobis indicabit ¨cænaculū magnū stratū, ¨paratum: illic parate nobis *pascha*.

Et ipse vobis demonstrabit cænaculum grande stratum: & illic parate nobis.

16 Καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

¨Abierunt igitur discipuli eius, venerūntque in ciuitatem, & ¨inuenerunt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

Et abierunt discipuli eius, & venerunt in ciuitatem, & inuenerunt sicut dixerat illis: & parauerunt pascha.

17 Καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα.

Et quum serum *diei* esset, venit cum duodecim.

Vespere autem facto, venit cum duodecim.

18 Καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ.

Matt. 26. 20 / luc. 22. 14 / ioh. 13. 21

‖Quúmque discubuissent, & ederent, ait Iesus, Amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me, qui edit mecum.

Et discumbentibus eis & mādūcantibus, ait Iesus, Amen dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me, qui manducat mecum.

19 Οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι καὶ λέγειν αὐτῷ εἷς καθ' εἷς, Μήτι ἐγώ; Καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ;

Ipsi verò cœperūt contristari & ei dicere ¨sigillatim, Num ego? ¨Et alius, Num ego?

At illi cœperunt contristari, & dicere ei singulatim, Nunquid ego?

20 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρύβλιον.

Ipse autem respondens dixit eis, Vnus ex duodecim ¨qui *manum* intingit mecum in catinū, *me prodet*.

Qui ait illis, Vnus ex duodecim qui intingit mecum in catino.

21 Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

Filius quidem hominis abit, prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat ¨homini illi si natus non fuisset.

Et Filius quidem hominis vadit, sicut scriptū est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonum erat ei si non esset natus homo ille.

22 Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

Matt. 26. 26 / 1. cor. 11. 24

‖Et edentibus ipsis, quū accepisset Iesus panē, & benedixisset, fregit, deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.

Et manducantibus illis, accepit Iesus panē, & benedicens fregit: & dedit eis, & ait, Sumite: hoc est corpus meum.

23 Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς· καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες.

Et accepto poculo, quū gratias egisset, dedit eis: & biberūt ex eo omnes.

Et accepto calice, gratias agens dedit eis: & biberunt ex illo omnes.

24 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον.

Et dixit eis, Hoc est sanguis meus Noui illius testamenti, qui pro multis effunditur.

Et ait illis, Hic est sanguis meus Noui testamenti, qui pro multis effundetur.

25 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Amen dico vobis, non bibam amplius ex fructu vitis vsque ad diem illum quum ipsum bibam nouum in regno Dei.

Amē dico vobis, quia iam non bibam de genimine vitis vsque in diem illum quum illud bibam nouum in regno Dei.

26 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem olearum.

Et hymno dicto exierunt in montem oliuarum.

27 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· ὅτι γέγραπται, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα.

Ioh. 16. 32 / Zach. 13. 7

‖Tunc dicit eis Iesus, Omnes offendemini in me nocte ista. Nam scriptum est, ‖ Percutiam pastorem, & dispergentur oues.

Et ait Iesus, Omne scandalizabimini in me in nocte ista, quia scriptum est, Percutiam pastorem, & dispergentur oues.

---

14 *Diuersorium*, κατάλυμα. Id est locus in quem diuertā, tota vrbe tunc proculdubio turbæ ad festum aduentanti hospitia sedulò præparante. Vulg. *Refectio mea*, barbarè & ineptè. Additur tamē pronomē μου in meo vetustis. codice.

15 *Cænaculum*, ἀνώγεον. Græca vox declarat contignationem ædium superiorem, cuicūque tandē vsui sit destinata, vt ex Varrone & Vitruuio liquet. Quia verò moris erat in ea domus parte cœnare, ideo cœnaculū dici cœpit. quod quum obseruarit Erasm. miror eum maluisse triclinium, id est Græcum vocabulum altero Græco interpretari.
Paratum, ἕτοιμον. Hoc deest in quodam exemplari, & sanè videtur initio fuisse scriptum in albo, vt explicaretur illud ἐστρωμένον quod præcessit.

16 *Abierunt*, ἐξῆλθον. Erasmus ad verbum, *Exierunt*. Sed apparet positum esse ἐξῆλθον pro ἀπῆλθον, quo vtitur Lucas.
Inuenerunt [*omnia*,] εὗρον. Addidimus quod explendæ constructioni deesse videbatur. In vno codice scriptum legitur ἐποίησαν, *fecerunt*, fortassis ex Matthæo.

19 *Sigillatim*, εἷς καθ' εἷς. Ita scriptum vbique legimus, vno exēplari excepto, in quo scribitur καθεὶς. Ego verò existimo scribendū esse καθεῖς, sicut legitur Ioh. 8. 6. vel, si distinguere licet vocabula καθ' εἷς. Est enim κᾆτα ex καὶ εἶτα contractum, vt εἷς καθ' εἷς ad verbum declaret vnum & deinde vnū: quod vernaculo sermone dicimus *Vn a vn*, vel *L'vn apres l'autre*. Vetus interpres in Iohanne conuertit, *Vnum post vnum*. *Et alius, Num ego?* καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ. Hæc desunt in duobus cod. & sanè videntur redundare.

20 *Qui* [*manum*] *intingit*, ὁ ἐμβαπτόμενος: id est, qui mecum vesci cōsueuit, vt exposuimus Matthæi 26. 23. Suppleuimus autem ex Matthæo quæ omnino requiruntur vt plena sit sententia.

21 *Homini illi*, αὐτῷ. Vide Matth. 26. 24.

27 *Oues*, τὰ πρόβατα. In quodā codice additur τῆς ποίμνης. Gregis. fortassis ex Matt. Certè nō additur apud Zachariā,

28 Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

‖Sed postquã surrexero, præibo vobis in Galilæam.

Sed postquam resurrexero, præcedam vos in Galilæam. Infrà 16.7

29 Ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ, Καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ.

Petrus autem dixit ei, Etiamsi omnes ¨ offendantur, at non ego.

Petrus autem ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint, sed non ego.

30 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

Tunc dicit ei Iesus, Amen dico tibi, ¨hodie nocte ista, priusquàm bis gallus vocem miserit, ter abnegabis me.

Et ait illi Iesus, Amē dico tibi, quia tu hodie in nocte hac priusquam gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus.

31 Ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, Ἐάν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον.

At ille ¨multo magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te ¨abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

At ille amplius loquebatur, Etsi oportuerit me simul commori tibi, non te negabo. Similiter autē & omnes dicebant.

32 Καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Καθίσατε ὧδε ἕως προσεύξωμαι.

‖ Veniunt igitur in locum cuius nomen *est* Gethsemane. Tunc dicit discipulis suis, Sedete hîc vsquedum precatus fuero.

Et veniunt in prædiū cui nomen Gethsemani: & ait discipulis suis, Sedete hic donec orem. Mat.26.30 Luc.22.39

33 Καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ· καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: cœpitque expauescere & grauissimè angi.

Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: & cœpit pauere & tædere.

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε.

¨Et dixit eis, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortē: manete hîc, & ¨vigilate.

Et ait illis, Tristis est anima mea vsque ad mortem: sustinete hic, & vigilate.

35 Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ προσηύχετο ἵνα, εἰ δυνατόν ἐστι, παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα.

Progressusque paululū, procidit in terram: & orauit vt, si possibile esset, abiret ab ipso hora illa.

Et quum processisset paululum, procidit super terram: & orabat vt, si fieri posset, transiret ab eo hora.

36 Καὶ ἔλεγεν, Ἀββᾶ ὁ πατήρ, πάντα δυνατά σοι· παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο. ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.

Dixitque, ¨Abba, Pater, omnia possibilia sunt tibi: transfer à me istud poculum. verùm ¨nō quid ego velim, sed quid tu.

Et dixit, Abba, pater, omnia tibi possibilia sunt: transfer calicem hunc à me. sed non quod ego volo, sed quod tu.

37 Καὶ ἔρχεται, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;

Tūc venit & inuenit eos dormiētes: dicitque Petro, Simon dormis? non potuisti vnam horam vigilare?

Et venit & inuenit eos dormientes: & ait Petro, Simon, dormis? non potuisti vna hora vigilare?

38 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus *est*, sed caro infirma.

Vigilate & orate vt non intretis in tentationem. spiritus quidē promptus est, caro vero infirma.

39 Καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

¨Et quum rursum abiisset, precatus est, & eundem sermonem dixit.

Et iterum abiens orauit, eundem sermonem dicens.

40 Καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, (ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι) καὶ οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι.

¨Et reuersus inuenit eos rursum dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) neque sciebant quid ei responderent.

Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) & ignorabant quid responderent ei.

---

29 *Offendantur*, σκανδαλισθήσονται. Complutensis editio addit ἐν σοί, in te.

30 *Hodie*, σήμερον. In duobus exemplaribus legimus σὺ σήμερον, tu hodie: cuius pronominis videtur non contemnenda emphasis. Nam ideo etiam non contentus dixisse σήμερον, addit τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

31 *Multo magis*, ἐκ περισσοῦ μᾶλλον. Ad verbum, Magis ex abundanti. Vulgata non legit μᾶλλον, neque meus vetustissimus codex. Nam certè redundat: sed ita tamen vt ista conduplicatio magis exprimat vehementem Petri asseuerationem: sicut Erasmus rectè obseruat. Nos igitur vt hanc emphasin ostenderemus, conuertimus *Multo magis*, acsi scriptum esset πολλῷ μᾶλλον, vel πολλῷ περισσοτέρως. Erasmus autem distinguit post ἔλεγε, & μᾶλλον annectit iis quæ consequuntur: ideóque interpretatur, *Imò si me oportuerit*, &c. Sed præterquam quòd hæc aliter distincta in omnibus codicibus reperiuntur, vix etiam (opinor) reperias μᾶλλον pro Imò vel Potius positum alicuius membri initio, nisi addatur particula δέ: sicut in Matthæo annotauimus.

Abnegabo, ἀπαρνήσομαι, Syrus interpres addit מרי [*mari*,] Domine mi.

34 *Et dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. In quatuor exemplaribus hæc coniunguntur cum præcedentibus: & pro λέγει scribitur λέγειν, Dicere. *Vigilate*, γρηγορεῖτε. Complutensis liber addit μετ' ἐμοῦ, mecum.

36 *Abba, pater*, ἀββᾶ ὁ πατήρ. Vnum istorum est Syriacum, alterum Græcum, vt videri possit posterius additum esse vt prius illud peregrinum declararet. Malo tamē otiosam non esse hanc iterationem, quum Syrus ipse interpres verterit אבא אבי [*abba abi*,] id est Abba, pater mi.

Non quid ego, &c. οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. Hic locus variis modis scribitur in vetustis codicib. Certè planior erit sententia si pro τί, scribatur ὅ *quod*, vt legit Vetus interpres: vel ὡς, *sicut*: quod vtrunque in meo vetustissimo exemplari legitur: vt subaudiatur γενηθήτω, quod à Matthæo & Luca exprimitur. Sententiam verò, quanuis imperfectam, idcirco non expleuimus quòd hæc aposiopesis nō videatur sua emphasi carere in oratione tam ardenti.

40 *Et reuersus*, καὶ ὑποστρέψας. In quodam codice scribitur καὶ πάλιν ἐλθών, Et quum denuò venisset, expuncto πάλιν quod ante καθεύδοντας hîc positum est. Vulgata, *Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes*, καὶ ὑποστρέψας, πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας.

41 Καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε· ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα· ἰδού, παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν.

41 Et venit tertiò, dicítque eis, Dormite quod superest, & requiescite: ⁘sufficit, venit hora: ecce, ⁘traditur Filius hominis in manus peccatorum.

41 *Et venit tertiò, & ait illis, Dormite iam, & requiescite: sufficit, venit hora: ecce, Filius hominis tradetur in manus peccatorum.*

42 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδού, ὁ παραδιδούς με ἤγγικε.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

42 *Surgite, eamus: ecce, qui me tradet, propè est.*

Mat. 26. 47 luc. 22. 47 ioh. 18. 3

43 Καὶ εὐθέως, ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται Ἰούδας, εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, παρὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν Γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

43 ‖Et statim, adhuc eo loquente, ⁘adest Iudas qui erat vnus è duodecim, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, à primariis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.

43 *Et adhuc eo loquente venit Iudas Iscariotes vnus de duodecim, & cum eo turba multa cum gladiis & lignis, à summis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.*

44 Δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν, καὶ ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς.

44 Dederat autem eis iste qui eum prodebat, ⁘commune inter ipsos signũ, dicens, Quemcũque osculatus fuero, is est: prehẽdite eum, & abducite ⁘tutó.

44 *Dederat autem traditor eius signum eis, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eũ, & ducite cauté.*

45 Καὶ ἐλθών, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει, Ῥαββί, ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

45 Quum igitur venisset, statim accedens ad eum, dicit ei, ⁘Rabbi, rabbi: ac deosculatus est eum.

45 *Et quum venisset, statim accedens ad eum, ait, Rabbi: & osculatus est eum.*

46 Οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

46 Illi verò iniectis in eum manibus prehenderunt eum.

46 *At illi manus iniecerunt in eum: & tenuerunt eum.*

47 Εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

47 ⁘Quidam autem adstantium exerto gladio percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit eius auriculam.

47 *Vnus autem quidam de circunstantibus educẽs gladium: percussit seruum summi Sacerdotis, & amputauit illi auriculã.*

48 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με;

48 Respondens autem Iesus dixit eis, Vt aduersus latronem existis cum gladiis & fustibus ad comprehendendum me?

48 *Et respondens Iesus ait illis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & lignis comprehendere me?*

49 Καθ᾽ ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. ἀλλ᾽ ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.

49 Quotidie eram apud vos in templo docens, nec prehendistis me. ⁘Sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.

49 *Quotidie eram apud vos in templo docens, & non me tenuistis. Sed vt impleantur Scripturæ.*

50 Καὶ ἀφέντες αὐτόν, πάντες ἔφυγον.

50 Tunc relicto eo, ⁘omnes fugerunt.

50 *Tunc discipuli eius relinquentes eum omnes fugerunt.*

51 Καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ, περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ. καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι.

51 Quidam autem iuuenis sequebatur eum, amictus ⁘ sindone ⁘ super nudum *corpus:* & prehenderunt eum ⁘iuuenes.

51 *Adolescens autẽ quidam sequebatur eũ, amictus sindone super nudo: & tenuerunt eum.*

---

41 *Sufficit*, ἀπέχει. Dubitanti mihi de hac interpretatione, tandem occurrit locus Anacreontis in Odario, Ἄγε ζωγράφων ἄριστε, vbi postquam multa pictori præcepit, tandem veluti perfecta imagine, subiicit, Ἀπέχει· βλέπω γὰρ αὐτήν. Id est, Sufficit: iam enim ipsam intueor. Erasmus annotat se in quibusdam codicibus legisse ἀπέχει τὸ τέλος, quod interpretarer, *Abest finis*: id est, solus iam finis superest. vel, Habent finem, ista videlicet quæ de me prædicta sunt, vt Luc. 22. 37. quod scriptum etiã inueni in illo meo vetustissimo exemplari. Sed & Syrus interpres habet מטת ה חא [*metath chartha*,] id est Inclinans finis, sicut inclinata dies ad finem vergens dicitur, vt fortasse pro ἀπέχει legerit ἐνέχει, *Vrget*, vel προσέχει, *instat*, videatur legisse. * *Traditur*, παραδίδοται. Vulgata, *Tradetur*: quam interpretationem non probo. Est enim omnino seruanda præsentis temporis significatio hoc loco. Sic in proximo versiculo, ὁ παραδιδούς, non rectè interpretatus est, *Qui tradet*.

43 *Adest*, παραγίνεται: id est πάρεστι. Videtur enim, si ita accipias τὸ παραγίνεσθαι, vberior esse sensus. *Iudas*, Ἰούδας. In quodam codice & Vulgata editione additur Ἰσκαριώτης, Iscariotes.

44 *Commune inter ipsos signum*, σύσσημον. Id est de quo vnà conuenerant: vt rectè explicat Erasmus. *Tutò*, ἀσφαλῶς: id est, ita diligenter & tanto cum præsidio vt elabi non possit. adeo sibi metuit mala conscientia, quam illis postea Christus exprobrat versu 48. Vulgata, *Cautè*: id est πεφυλαγμένως, vel εὐλαβῶς. Syrus interpres hoc coniungit cum præcedente verbo κρατήσατε, prehendite.

45 *Rabbi*, Ῥαββί. In duobus exemplaribus semel tantùm hoc scriptũ inueni, in cæteris repetitum, vt & apud Syrum interpretem.

47 *Quidam autem*, εἷς δέ τις. In hoc genere dicendi vel τις redundat, vel (quum addatur secundus casus) traiectioni locus est: acsi scriptum esset, τὶς δὲ εἷς τῶν παρεστηκότων: id est quidam verò qui vnus erat ex circunstantibus. Sed postponitur τὶς, quia est encliticum. Vulgata, *Vnus autem quidam*. Erasmus, *Vnus autem quispiam*. Cicero dicere solet Vnus aliquis, sed tum demum quum incerta est persona. Hîc autẽ certus & notus homo designatur. Neque enim quis hic esset ignorabat Marcus, præsertim si verum est quod magno consensu tradunt veteres, eum videlicet ex ipso Petro hoc Euangelium excepisse. quod tamen hic locus videtur refellere, ipso Petro minimè istud non magis quàm abnegationem illam triplicem dissimulaturo.

49 *Sed* [*oportet*] *vt*, ἀλλ᾽ ἵνα. Vide suprà 4. 22. Syrus interpres supplet, Factum est istud.

50 *Omnes*, πάντες. omnes videlicet discipuli, vt exprimit Matthæus, & Vetus etiam interpres: ne de illis agere Marcus videatur quos Iesus superiore oratione compellarat.

51 *Sindone*, σινδόνα. Sic vocatur tenuissima linea vestis, quam, si fuerit intima, vocamus *vne chemise*, à Sidone ciuitate vt volunt Grammatici, sic appellata, vbi texi tenuissima illa consueuerant. *Super nudum* [*corpus*,] ἐπὶ γυμνοῦ. Sic vernaculo sermone dicimus, *Sur le nud*. Latinos verò non existimo ita loqui. Addidimus ergo aliquid, quanuis non summa hîc à nobis habeatur Latinitatis ratio. Ad sindonem autem quod attinet, sic puto vocari linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repentè accurrerat. Nec enim ista

alio conſilio narrantur ab Euangeliſta quàm vt intelligatur qua licentia iſti latrones fuerint in quoſuis, prætextu auctoritatis Magiſtratus, graſſati: vt nunc quoque in eadem cauſa & aduerſus eundem Chriſtum in ſeruorum ipſius perſona fieri ſolet. *Iuuenes*, οἱ νεανίσκοι. Inſolentes videlicet inter cæteros, vt illa fert ætas. Vulg. tamen nec Syrus interpres, hoc legunt.

Græce		Latine		Vulgata	
Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ᾽ αὐτῶν.	52	Ipſe verò derelicta ſindone, nudus effugit ab illis.	52	*At ille reiecta ſindone nudus profugit ab eis.*	
Καὶ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν Ἀρχιερέα· καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ Γραμματεῖς.	53	‖ Tunc abduxerunt Ieſum ad Pontificem maximum: ⁚cum quo ſimul venerunt ⁖ omnes primarij Sacerdores, & Seniores, & Scribæ.	53	*Et adduxerunt Ieſum ad ſummum Sacerdotem: & conuenerunt omnes Sacerdotes, & Scribæ, & Seniores.*	Mat. 26. 57 luc. 22 54 ioh. 18. 24
Καὶ ὁ Πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως. καὶ ἦν συγκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς.	54	Petrus autem procul ſequutus eſt eum introvſque in aulam Pontificis maximi: & erat conſidens cum miniſtris, & calefaciens *ſeſe* ⁚ad ignem.	54	*Petrus autem à longè ſequutus eſt eũ vſque intro in atrium ſummi Sacerdotis: & ſedebat cum miniſtris ad ignem, & calefaciebat ſe.*	
Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν· καὶ οὐχ εὕρισκον.	55	‖ Primarij verò Sacerdotes & totus conſeſſus quærebant teſtimonium aduerſus Ieſum, vt eum morte mulctarent: nec inueniebant.	55	*Summi verò Sacerdotes & omne concilium quærebant aduerſus Ieſum teſtimonium, vt eum morti traderent: nec inueniebant.*	Mat. 26. 59
Πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ᾽ αὐτοῦ· καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.	56	Nam multi falſum teſtimonium dicebant aduerſus eum: ⁖ſed non erant ⁚paria ipſorum teſtimonia.	56	*Multi enim teſtimoniũ falſum dicebãt aduerſus eum: & conuenientia teſtimonia non erant.*	
Καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ᾽ αὐτοῦ, λέγοντες,	57	Tunc quidam ſurrexerunt, & falſa teſtati ſunt aduerſus eum, dicentes,	57	*Et quidam ſurgentes, falſum teſtimonium ferebant aduerſus eum, dicentes,*	
Ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω.	58	Nos audiuimus eum dicentem, ⁚Ego deſtruam templum hoc quod eſt manibus factum, & triduò aliud abſque manibus factum ædificabo.	58	*Quoniam nos audiuimus eum dicentem, Ego diſſoluam templum hoc manufactum, & per triduum aliud non manufactum ædificabo.*	Ioh. 2. 19
Καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν.	59	Sed ne ſic quidem ⁚par erat teſtimonium eorum.	59	*Et non erat conueniens teſtimonium illorum.*	
Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;	60	Tum Pontifex maximus quũ aſſurrexiſſet in medium, interrogauit Ieſum, dicens, Non reſpondes quicquam? quid *illud eſt quod* iſti aduerſum te teſtificantur?	60	*Et exurgens ſummus Sacerdos in medium, interrogauit Ieſum, dicens, Non reſpondes quicquam ad ea quæ tibi obijciuntur ab his?*	
Ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πάλιν ὁ Ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτόν, καὶ λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ;	61	Ipſe verò ſilebat, & nihil reſpondit. Rurſum Pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Tú*ne* es ille Chriſtus Filius *Dei* ⁚Benedicti?	61	*Ille autem tacebat, & nihil reſpondit. Rurſum ſummus Sacerdos interrogabat eum, & dixit ei, Tu es Chriſtus Filius Benedicti?*	

53 *Cum quo ſimul venerunt*, καὶ συνέρχονται αὐτῷ, nempe τῷ ἀρχιερεῖ. Ideo perſpicuitati ſtudens perinde conuerti acſi ſcriptum eſſet μεθ᾽ οὗ συνέρχονται. *Omnes*, πάντες. Rectè. cogi enim oportebat ſummum concilium, quum accuſaretur Chriſtus vt blaſphemus & pſeudopropheta. Nam tertium crimen, læſæ Cæſareæ maieſtatis, tandem fraude ſacerdotum comparatum eſt in illum, vt Pilatum ad eum damnandum adigerent.

54 *Ad ignem*, πρὸς τὸ φῶς: id eſt πρὸς τὸ πῦρ. Nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi teſtatur Heſychius, à conſequenti videlicet, ſicut etiam Syrus interpres vtitur hoc loco vocabulo נורא [*nura:*] quod propriè ſignificat Lucernam, vt poſſimus etiam commodè Focum interpretari. Vulgata hoc prætermiſit. Eraſmus interpretatur, *Ad lumen*, refértque ad participium συγκαθήμενος. Siquidem, inquit, lumen illum prodidit. Sed nimium eſt inſolens hæc traiectio.

56 *Sed non erant*, καὶ οὐκ ἦσαν. Vulgata, *Et non erãt*. Eraſmus, *Nec erant*. Sed ſi καὶ pro ἀλλὰ accipias, vt alibi ſæpe, planior erit ſententia. *Paria*, ἴσαι: id eſt, congruentia, ſiue (vt non malè ſenſum expreſſit Vetus interpres) *Conuenientia*: quod rectè explicat Eraſmus in annotationibus. Idem tamen conuertit, *Satis idonea*: id eſt ἱκανά, nempe propter verſiculum 59. Sed τὸ ἴσον nuſquam legi hac ſignificatione vſurpatum.

59 *Par*, ἴση. Videntur tamen hæc ita fuiſſe paulo antè commemorata quaſi prorſus cõueniret inter teſtes. Itaque Eraſmus iterum ἴσαι conuertit, *Satis idonea*. Legit enim iſta plurali numero, contra vetuſtorum codicum fidem. Sed ſi Euangeliſtas inter ſe comparemus, apparebit cur iſtorum teſtimonium Marcus impar fuiſſe ſcribat. Nam ſcribit Matthæus iſtos eſſe teſtatos ſe ex Chriſto audiuiſſe quòd poſſet templum deſtruere, & aliud ædificare: Marcus verò, quòd deſtructurus eſſet templum, & intra triduum inſtauraturus: quæ plurimum inter ſe differunt. Poterat enim illud pro inani duntaxat iactantia accipi. Iam verò quum duos teſtes fuiſſe disertè dicat Matthæus, neceſſe eſt fateamur ſic imparia fuiſſe ipſorum teſtimonia.

61 *Benedicti*, τοῦ εὐλογητοῦ. id eſt Dei, qui omni laude dignus eſt. Hoc autem eſt, quod ſæpe in Hebræorum commentariis reperias ברוך הוא [*baruch hu*,] quòd ipſum Dei nomen exprimere vereantur. Eſtque εὐλογητὸς nomen à participio εὐλογημένος diſtinguendum. quod diſcrimen non video qui ſatis commodè poſſimus Latinè exprimere, niſi ſynonyma vel periphraſin quæras. Sed maluimus tritum apud Theologos vocabulum vſurpare. In quodam codice pro εὐλογητοῦ, ſcribitur τοῦ Θεοῦ ζῶντος, id eſt, *Dei viuentis*.

Mat. 24. 30

62 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐγώ εἰμι. καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

62 Iesus autem dixit, Ego sum. ‖& videbitis Filiũ hominis sedentem ad dextram ⁘ potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cæli.

62 *Iesus autem dixit illi, Ego sum: & videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtutis, & venientem cum nubibus cæli.*

63 Ὁ δὲ Ἀρχιερεὺς διαρρήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;

63 Pontifex maximus verò diruptis vestibus suis dixit, quid adhuc nobis opus est testibus?

63 *Summus autem Sacerdos scindens vestimenta sua ait, Quid adhuc desideramus testes?*

64 Ἠκούσατε τῆς βλασφημίας· τί ὑμῖν φαίνεται; Οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου.

64 ⁘Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes ⁘contra eum iudicarunt, ipsum teneri mortis pœna.

64 *Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Qui omnes condemnauerunt eum esse reum mortis.*

65 Καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύπτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτόν· καὶ λέγειν αὐτῷ, Προφήτευσον· καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον.

65 Et cœperunt quidam conspuere in eum, & obtegere faciem eius, & colaphos ei infligere: & dicere ei, ⁘Vaticinare: ministri verò ⁘ bacillorum ictibus eum cædebant.

65 *Et cœperunt quidam conspuere eum, & velare faciem eius, & colaphis eum cædere: & dicere ei, Prophetiza: & ministri alapis eum cædebant.*

Mat. 26. 69 Luc. 22. 55 Iohan. 18. 25

66 Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ Ἀρχιερέως·

66 ‖Quum verò Petrus esset in aula ⁘inferiùs, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

66 *Et quum esset Petrus in atrio deorsum, venit vna ex ancillis summi Sacerdotis:*

67 Καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ, λέγει, Καὶ σὺ μετὰ τοῦ Ναζαρηνοῦ Ἰησοῦ ἦσθα.

67 Et viso Petro qui *se* calefaciebat, intuita in eũ, dixit, Et tu cũ Nazareno Iesu eras.

67 *Et quum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait, Et tu cum Iesu Nazareno eras.*

68 Ὁ δὲ ἠρνήσατο, λέγων, Οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις. Καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον· καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

68 Ipse verò negauit, dicens, Nõ noui, neque scio quid tu dicas. Et exiuit extrà ⁘in vestibulum: & gallus vocem emisit.

68 *At ille negauit, dicens, Neque scio, neque noui quid dicas. Et exijt foras ante atrium: & gallus cantauit.*

Mat. 27. 71 Luc. 22. 56 Iohan. 18. 25

69 Καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν, ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν, Ὅτι οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν.

69 ‖Tunc ancilla quum ⁘rursus vidisset eum, cœpit dicere adstantibus, Hic est *vnus* ⁘ex ipsis.

69 *Rursus autem quum vidisset illum ancilla, cœpit dicere circunstantibus, Quia hic ex illis est.*

70 Ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ

70 Ipse verò rursũ negauit. Et rursus paulo pòst qui adstabãt dixerũt Petro, Verè ex ipsis es: etenĩ

70 *At ille iterum negauit. Et post pusillum rursus qui astabant dicebant Petro, Verè ex illis es: nã*

---

62 *Potentiæ [Dei,]* τῆς δυνάμεως. Per antonomasiam intelligitur potentia Dei: id est, potens ille Deus. Itaque articulus τῆς ponitur ἀντονομαστικῶς: quem quum exprimere non possemus, suppleuimus Dei nomen ex Lucæ 22.69. Videtur autem Marcus ab Hebræorum consuetudine mutuatus hanc Dei appellationem. Sic enim eorum magistri Deum interdum vocant הגב רה [*hagheburah.*]

64 *Audistis*, ἠκούσατε. In quodam codice additur πάντως, omnino. Rursus in quodam alio post βλασφημίας adscripta est nota interrogationis. *Contra eum iudicarunt*, κατέκριναν αὐτόν. Vulgata & Erasmus, *Condemnarunt*: quod nõ satis cohæret cum iis quæ consequuntur. ideo dissoluimus compositionem.

65 *Vaticinare*, προφήτευσον. Vulgata, *Prophetiza*: cuius vocabuli formam repudio. Itaque προφητεύειν vertere soleo Prophetare, quod & ipsum fateor Latinum non esse. Sed profanos vates placuit à sacris ita distinguere, vt alibi dixi. Hic tamen, vt amphiboliam verbi & nominis vitarem, malui interpretari *Vaticinare* quàm *Prophetare*, quanuis Vaticinandi verbum potius respõdeat τῷ μαντεύεσθαι. Erasmus, *Diuina*: quæ etiam interpretatio est ambigua. Cæterùm in vno codice additur, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε, Quis sit qui te percussit, ex Matthæo fortassis. *Bacillorum ictibus eum cædebant*, ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. Ostendimus ex Plutarcho, Matth. 5.39, eos dici ῥαπίζειν qui fuste aut virga quempiam feriunt: vt illis non possim assentiri qui de iis hoc dici putant qui alapam (vt loquuntur) infligunt: nisi fortassis alicubi καταχρηστικῶς ita vsurpetur. Videtur autem hic locus nostram interpretationem optimè confirmare. Nam ὑπηρέτας vocat præsidis apparitores, qui in prouinciis ῥαπίδας siue ῥάβδους, id est (vt idem Plutarchus in Romulo disertè explicat) bacillos gestabant: vnde etiam ῥαβδοῦχοι vocantur, Act. 16.35. Meritò igitur de istis loquens Marcus, hoc verbo vtitur, quod nos quoque ob eam causam vertimus per periphrasin, Bacillorum ictibus cædere. Nam τὸ βάλλειν pro παίειν accipitur tum etiam quando cominus infligitur vulnus, vt ex his Homeri versiculis apparet Iliad. ε, Τὸν μὲν Φυλείδης δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν βεβλήκει κεφαλῆς κατὰ ἰνίον ὀξεῖ δουρί. Vide Matth. 26.67.

66 *Inferiùs*, κάτω. Vulgata, *Deorsum*, prorsus inepté. Notandum tamen est, hîc non agi de contignatione inferiore, quasi Christus in superiore causam dixerit. Nam si id ita esset, non satis esset (opinor) probabile quod narrat Lucas 22.61, Christum post tertiam abnegationem respexisse Petrum: nisi Petrum dicamus post secundam abnegationem, quæ in ipso vestibulo contigit, sese in eum ipsum locum recepisse vbi Christi causa agebatur. quod mihi idcirco non videtur verisimile, quòd simulatque se deprehensum agnouit, se recepit in vestibulum, cogitans nimirum de fuga si amplius vrgeretur. Aulam igitur sciendum apud veteres non fuisse basilicam, quam ex Latina voce mutuati vulgo dicimus, *vne sale*, sed locum sub Dio, in magnatum præsertim ædib. amplioribus, quam *vne court*, id est Cortem, vocamus: cui proculdubio porticus gradibus aliquot altior supereminebat, vbi considebat Pontifex cum suis, in Christum inquirens, ita vt prospectus ex porticu in cortẽ, & ex corte vicissim in porticum pateret: quãobrem etiam infrà 15.16, Aula Pilati dicitur fuisse prętoriũ.

68 *In vestibulum*, εἰς τὸ προαύλιον. Vestibulũ vocat locum portæ proximum, & ipsi aulæ oppositum, qui tamen intra ædes ipsas esset. Ideo enim hoc addidit Marcus vt explicaret aduerbium ἔξω, nequis Petrum existimaret domo exiisse: quod demum fecit post tertiam abnegationem.

69 *Rursus*, πάλιν. Hæc particula coniungitur ab Erasmo cum verbo ἤρξατο, contra omnium codicum fidem. Videtur autem, vt hæc ita distingueret, eo adductus quòd disertè testetur Matthæus 26.71, alteram hanc ancillam fuisse. Sed si quis Euangelistas inter se conferat, reperiet Petrum fuisse simul à pluribus agnitum, suggerentibus ancillis. quamobrem etiam apud Lucam vbi agitur de secũda abnegatione, fit mentio serui, non ancillæ. *Ex ipsis*, ἐξ αὐτῶν. Sic solent interdum Hebræi subiicere relatiua earum rerum quarum nulla antè facta est mẽtio. Sed tamen opinor hæc indicare aliquem habitum esse de Christo & ipsius discipulis sermonem inter seruos & ancillas, priusquam deprehenderetur Petrus.

Γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

71 Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε.

72 Καὶ ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἀνεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δίς, ἀπαρνήσῃ με τρίς. Καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΚΑΙ εὐθέως ἐπὶ τὸ πρωῒ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ Ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, δήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν, καὶ παρέδωκαν τῷ Πιλάτῳ.

2 Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

3 Καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ Ἀρχιερεῖς πολλά.

4 Ὁ δὲ Πιλάτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτόν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν.

5 Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν Πιλάτον.

6 Κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσμιον ὅνπερ ἠτοῦντο.

7 Ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν.

8 Καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.

9 Ὁ δὲ Πιλάτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς λέγων, Θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

Galilæus es, ¨& loquutio tua similis est.

71 Ipse autem cœpit execrari & iurare, ¨*dicens*, Non noui hominem istum quem dicitis.

72 ¨‖Tunc secūdò gallus vocem emisit. & recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Iesus, Priusquam gallus vocem bis miserit, ter me abnegabis. Et ¨quum *se* proripuisset, fleuit.

CAP. XV.

1 S‖Tatim autem diluculo, consilio inito, summi sacerdotes cum senioribus & Scribis ac toto consessu, vinctum Iesum abduxerunt, ¨tradiderúntque Pilato.

2 Tunc interrogauit eum Pilatus, Tu*ne* es ille rex Iudæorum? Ipse verò respondens dixit ei, Tu dicis.

3 Et ¨multum accusabant eum primarii Sacerdotes.

4 ‖Pilatus autem rursus interrogauit eum, dicēs, Non respondes quicquam? ecce, quàm multa aduersus te testificantur.

5 Iesus autem nihil amplius respondit, adeo vt miraretur Pilatus.

6 Cæterùm ¨diebus festis ¨ dimittebat eis vnum ex vinctis, quemcunque postulassent.

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barabbas, vinctus cum ¨seditionis sociis, qui ¨cædem per seditionem fecerant.

8 Et ¨vociferans turba cœpit petere ¨*vt faceret* prout semper ipsis fecerat.

9 Pilatus autem respondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis regem illum Iudæorum?

& Galilæus es.

71 *Ille autem cœpit anathematizare & iurare, Quia nescio hominem istum quem dicitis.*

72 *Et statim gallus iterum cantauit, & recordatus est Petrus verbi quod dixerat ei Iesus, Priusquàm gallus cantet bis, ter me negabis. Et cœpit flere.*

Matt. 27. 57
ioh. 13. 38

CAP. XV.

1 *ET cōfestim manè consilium facientes summi Sacerdotes cum senioribus & Scribis, & vniuerso concilio, vincientes Iesum duxerunt, & tradiderunt Pilato.*

Matt. 27. 1
luc. 22. 66

2 *Et interrogauit eum Pilatus, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens ait illi, Tu dicis.*

3 *Et accusabant eū summi Sacerdotes in multis.*

4 *Pilatus autem rursum interrogauit eum, dicens, Non respondes quicquam? vide in quātis te accusant.*

Matt. 27. 12
luc. 23. 3
ioh. 18. 33.

5 *Iesus autem amplius nihil respondit, ita vt miraretur Pilatus.*

6 *Per diem autem festum solebat dimittere illis vnum ex vinctis quemcunque petissent.*

7 *Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium.*

8 *Et quum ascendisset turba, cœpit rogare sicut semper faciebat illis.*

9 *Pilatus autem respondit eis, & dixit, Vultis dimittam vobis regem Iudæorum?*

---

70 *Et loquutio tua similis est*, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Hoc nō legit Vetus interpres, neq. meus vetustiss. codex. Non esse tamen addititium videtur, quū id habeat Syrus interpres.

71 [*Dicens*], *Non noui*, ὅτι οὐκ οἶδα. Vel est mutatio personæ Hebræis familiaris: vel subaudiendum est participium, quod expressi. Vide suprà capite 10. 33.

72 *Tunc secundò*, καὶ ἐκ δευτέρου. Vulgata, *Et statim*, καὶ εὐθύς: quod legitur in quodam codice. Erasmus, *Et iterum*, καὶ πάλιν. *Qum* [*se*] *proripuisset*, ἐπιβαλών. Id est quum foras prorupisset, vt ex Matthæo apparet. Nam præpositio ἐπὶ refertur ad locum ædibus Pontificis proximū, in quem se proiecit Petrus quum sese ancillæ excusasset: & ἐπιβαλὼν omnino idem est atque נִידְחַף [*nidchaph*,] Ester 6,12. Vulgata, *Cœpit flere*, ἤρξατο κλαίειν, vt legitur in meo vetustiss. codice, & vertit Syrus interpres. Erasm. *Prorupit in fletum*, id est ἐπέβαλε τῷ κλαίειν. Possit etiam aliquis interpretari ἐπιβαλών, Quum animaduertisset, id est re animaduersa. Fuerat enim Petrus intuitu Christi & galli clamore velut ex profundissimo somno expergefactus.

IN CAPVT XV.

1 *Tradiderunt*, παρέδωκαν. Tradunt Christum Iudæi Pilato præsidi prouinciæ, quoniam illum omnino constituerant capitali supplicio afficere: quod ipsis non licebat, quoniam capitalium criminum cognitio fuerat eis erepta, primùm ab Herode Magno, deinde à Romanis, anno (vt ipsi Iudæi tradunt) 40 ante templi euersionem, id est biennio antequam Christus crucifigeretur. Siquidem Dominus annum agens 34, fuit crucifixus, & euersum est templum anno ab ipsius ortu 71.

3 *Multum*, πολλά: vel, vt Vulgata & Erasmus, *De multis*: id est περὶ πολλῶν. Addit Complutensis editio, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, Ipse verò nihil respondit. ídque videtur optimè conuenire cum iis quæ subiiciuntur.

6 *Diebus festis*, καθ' ἑορτήν. Syrus interpres addit particulam vniuersalem בכל [*becul*,] *omni die festo*, nec additur articulus in Græco contextu: ideo plurali numero sum vsus. *Dimittebat*, ἀπέλυεν. Vel, Absoluebat: id est absoluere & liberare solebat, vt planius explicat Matthęus. Simile dicendi genus annotauimus suprà capite 14.12.

7 *Seditionis sociis*, συστασιαστῶν. Ad verbum, Conseditiosis. Vulg. *seditiosis*, στασιαστῶν, vt legitur in meo vetustissimo codice. Erasmus, *Seditionis auctoribus*: quod tamen Græco vocabulo non significatur. *Cædem fecerant*, φόνον πεποιήκεισαν. Vulgata, *Fecerat homicidium*. Erasmus, *Cædem patrauerat*. Videtur enim vterque legisse ὅστις ἐπεποιήκει: quanuis repugnet Frobenii editio. Cæterùm in vetustis codicibus scriptum constanter reperimus πεποιήκεισαν pro ἐπεποιήκεισαν, vno excepto in quo legebatur πεποιήκασι.

8 *Vociferans*, ἀναβοήσας. Vulgata, *Quum ascendisset*: id est ἀναβάς, in pretorium videlicet, vt legitur etiam in meo vetustiss. exemplari: quod tamen non facilè probarim, quum disertè dicantur Ioh. 18.18, noluisse ingredi in pretorium Iudęos. ἀναβόησας verò quod annotat Erasmus, nusquam memini legere. [*Vt faceret*] *prout*, καθώς. Ellipsin ex vulgi sermone petitam rectè Erasmus suppleuit, quam Vetus interpres neglexit.

Græce		Latine (Beza)		Vulgata
(Ἐγίνωσκε γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς)	10	(Nouerat enim eum per inuidiam traditum fuiſſe à Primariis ſacerdotibus)	10	*(Sciebat enim quòd per inuidiam tradidiſſent eum ſummi Sacerdotes)*
Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον ἵνα μᾶλλον τὸν Βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.	11	Primarii verò ſacerdotes ⁘con citarunt turbam vt potius Barabbam ipſis dimitteret.	11	*Pontifices autem concitauerunt turbam vt magis Barabbam dimitteret eis.*
Ὁ δὲ Πιλάτος ἀποκριθεὶς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς, Τί οὖν θέλετε ποιήσω ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;	12	Tum Pilatus reſpondens, rurſum dixit eis, Quid ergo vultis faciam iſto quem dicitis regem Iudæorum?	12	*Pilatus autem iterum reſpondens ait illis, Quid ergo vultis faciam regi Iudæorum?*
Οἱ δὲ πάλιν ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.	13	Ipſi verò rurſum clamauerunt, Crucifige eum.	13	*At illi iterum clamauerunt, Crucifige eum.*
Ὁ δὲ Πιλάτος ἔλεγεν αὐτοῖς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσοτέρως ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.	14	Pilatus autem dicebat eis, Nã quid mali fecit? Illi autem amplius clamauerunt, Crucifige eum.	14	*Pilatus verò dicebat illis, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, Crucifige eum.*
Ὁ δὲ Πιλάτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ.	15	Pilatus igitur volens turbæ ſatiſfacere, dimiſit eis Barabbam, & Ieſum flagellatum tradidit vt crucifigeretur.	15	*Pilatus autẽ volens populo ſatiſfacere, dimiſit illis Barabbam: & tradidit Ieſum flagellis cæſum vt crucifigeretur.*
Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν·	16	Milites verò abduxerunt eum ⁘intra aulam, id eſt prætorium, & conuocarũt totam cohortem:	16	*Milites autem duxerũt eum in atrium prætorii, & conuocant totam cohortem:*
Καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον·	17	Et induerunt eum purpura, & circumpoſuerunt ei contextã coronam ſpineam:	17	*Et induunt eum purpura, & imponunt ei plectentes ſpineam coronam:*
Καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτὸν, Χαῖρε βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων.	18	Et cœperunt ⁘eum ſalutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.	18	*Et cœperunt ſalutare eum, Aue rex Iudæorum.*
Καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ, καὶ ἐνέπτυον αὐτῷ, καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐτῷ.	19	⁘ Et verberabant eius caput calamo, & inſpuebant in eum, ac ſummiſſis genibus adorabant eum.	19	*Et percutiebant caput eius arundine, & conſpuebant eum, & ponentes genua, adorabant eum.*
Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια τὰ ἴδια· καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν.	20	Quum autem illuſiſſent ei, exuerunt eum purpura, & induerunt eum veſtimentis propriis *ipſius*: eduxerúntque vt cru cifigerent eum.	20	*Et poſtquam illuſerunt ei, exuerunt illum purpura, & induerunt eum veſtimentis ſuis: & educunt illum vt crucifigerent eum.*
Ma.27.32 luc.23.26 Καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινα Σίμωνα Κυρηναῖον (ἐρχόμενον ἀπ᾽ ἀγροῦ, τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου) ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.	21	‖ Præterea angariarunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenæum (venientem rure, patrem Alexandri ⁘& Rufi) vt portaret crucem eius.	21	*Et angariauerunt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum (venientem de villa, patrem Alexandri & Rufi) vt tolleret crucem eius.*
Mat.27.3 luc.23.33 ioh.19.23 Καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ Γολγοθᾶ τόπον, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου Τόπος.	22	‖ Duxerúntque eum in locum ⁘Golgotha: quod eſt, ſi interpreteris, Caluariæ locus.	22	*Et perducunt illum in Golgotha locum: quod eſt interpretatum, Caluariæ locus.*
Καὶ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον· ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε.	23	Et dederunt ei bibendũ ⁘myrrhatum vinum: ipſe verò non ſumpſit.	23	*Et dabant ei bibere myrrhatum vinum: & non accepit.*

11 *Concitarunt turbam*, ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον. Meus vetuſtiſs. codex habet ἔπεισαν τῷ ὄχλῳ, *perſuaſerunt turbæ*. quod videtur ſequutus Syrus interpres.

16 *Intra aulam*, ἔσω τῆς αὐλῆς. Id eſt in intimam partem aulæ, quę prætorium à pręcipua ipſius parte vocabatur. Egiſſe enim Pilatum cum Chriſto intra ipſum pretorium liquet ex Ioh.18.28, & 29.

18 *Eum ſalutare, [dicentes,]* ἀσπάζεσθαι αὐτόν. Ellipſin huius participii ſuprà annotauimus cap.10.33, & 14.71. Complutenſis autem editio addit καὶ λέγειν, *& dicere*.

21 *Et Rufi*, καὶ Ῥούφου. In quibuſdam codicibus legit Eraſmus τοῦ Ῥούφου: id eſt, qui filius erat Rufi: vt Rufus iſte videlicet auus fuerit Alexãdri, pater autem Simonis. Nam hoc ita ille explicat: quod non video quî poſſit conuenire, niſi perperam illic impreſſum eſt τοῦ Ῥούφου pro τὸν Ῥούφου. Cæterùm notos & celebres in Eccleſia Dei iſtos fuiſſe oportet, quorum nuda nomina Marcus expoſuerit. Mentio quidem fit Alexandri Act.19.33, & Rufi, Rom.16.13: ſed incertum eſt an hi ſint quorum hîc fit mentio: neque de eo magnopere ſolicitos eſſe nos oportet.

22 *Golgotha*, Γολγοθᾶ. Nonnulla exemplaria ſcriptum habent Γολγοθάν: Græca videlicet inflexione, apud quos hęc nomina mirum in modum ſunt corrupta, propter Hebręę & Syriacę linguę imperitiam. Nam propriè ſcribendum fuit Golgoltha.

23 *Myrrhatum*, ἐσμυρνισμένον. id eſt Myrrha condîtum. Diſtinguendum eſt autem hoc Vinum ab aceto quod eſt poſtea ipſi iam crucifixo & ſitienti propinatum. Agitur itaque hoc loco de Vino condîto, quod Latini Murinam vocant de quo ſic Plinius lib.14, cap.13, *Laudatiſſima apud priſcos vina erant myrrhæ odore condîta, vt apparet ex Plauti fabula, quæ Perſa inſcribitur.* Et mox, *Ex quibus*, inquit, *apparet non inter vina modo murinam, ſed inter dulcia numeratam.* Verã enim myrrham idem auctor teſtatur leniter amaram eſſe, quam etiam probabile eſt aliis aromatibus adiunctis fuiſſe in hoc condiendo vino temperatam. Neque hic eſt omittendum quod obſeruauit Galatinus ex libro Sanhedrin, Cap. Niginar Haddin: *Edita*, inquit, *criminis confeſſione, potatur reus vino thure condito, vt inde mens eius turbetur, & vehementius inebrietur, iuxta illud quòd dicitur, Date Siceram perituro, & vinum iis qui amaro ſunt animo.* Addunt nonnulli fuiſſe honeſtas matronas Hieroſolymis, quæ hoc vinum iis qui ad ſupplicium ducebantur ſuppeditare conſueuiſſent. Hæc ille ex Rabbinorum lacunis: quibus facilè aſſentior in eo quod ex hac etiã lõgè certiſſima hiſtoria liquet, non defuiſſe nimirum mulieres pręſertim

quæ commiſeratione motæ, ſolerent nocentes damnatos hoc officii genere ſolari. Sed tam inſaniuiſſe iam tum Iudęos, vt quod de conſolatione miſeris afferenda metaphoricè dixit Solomon, vſque adeò ineptè ac etiam impiè interpretarentur, id verò mihi Rabbini non magis quàm ſuas innumerabiles & ineptias & blaſphemias perſuaſerint, quibus refellendis potius quàm recudẽdis vtinam operam impenderent nonnulli, qui hac certè in re Iudæorum potius numos captaſſe quàm ſalutem quæſiuiſſe meritò videri poſſunt. Vtcũque verò ſeſe res habeat, ex iſto quorundam in Chriſtum officio qualicunque magis eluxit cæterorum crudelitas. Chriſtus autem amariſſimum potius illud iræ paternæ poculum pro nobis ebibiturus, tum quoque hoc ſolatium recuſauit, ſui tam immemor quàm paterni mandati memor, & de ſceleribus noſtris ſemel expiandis ad extremum vſque halitum ſollicitus.

Καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, διεμέριζον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτὰ, τίς τί ἄρῃ.	24	‖Quúmque crucifixiſſẽt eum, partiti ſunt veſtimenta eius, iacta ſorte ſuper ea, quis quid tolleret.	24	*Et crucifigentes eum, diuiſerunt veſtimenta eius, mittentes ſortem ſuper eis, quis quid tolleret.*	Mat.27.35 luc.23.33 ioh.19.23
Ἦν δὲ ὥρα τρίτη, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.	25	Erat autem ⁚hora tertia ⁚quando crucifixerunt eum.	25	*Erat autem hora tertia & crucifixerunt eum.*	
Καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ, ἐπιγεγραμμένη, Ὁ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.	26	Erátque inſcriptio criminis ipſius inſcripta *his verbis*, REX ILLE IVDAEORVM	26	*Et erat titulus cauſæ eius inſcriptus,* REX IVDAEORVM.	
Καὶ σὺν αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστάς· ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ.	27	Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dextram, & alterum ad eius ſiniſtram.	27	*Et cum eo crucifigunt duos latrones: vnum à dextris, & alium à ſiniſtris eius.*	
Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.	28	Et impleta eſt ſcriptura quæ dicit, ‖ Et ⁚cum ſceleratis numeratus eſt.	28	*Et impleta eſt ſcriptura quæ dicit, Et cum iniquis reputatus eſt.*	Eſa.53.12
Καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες, Οὐὰ, ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν·	29	Qui verò præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita ſua, & dicẽtes, ⁚Vah, ‖ ⁚*Tu* qui deſtruis templum, & triduò ædificas:	29	*Et prætereũtes blaſphemabant eum, mouentes capita ſua, & dicentes, Vah, qui deſtruis Templum, & in tribus diebus reædificas:*	Ioh 2.19

25 *Hora tertia*, ὥρα τρίτη. Ita ſcriptum inuenimus ſummo conſenſu in omnibus noſtris codicibus tum manuſcriptis, tum impreſſis: & ex veteribus (vt Auguſtino & Hieronymo) apparet iampridem eam lectionem fuiſſe receptam: quanuis in ſpeciem non videatur conſentire cum eo quod ſcribitur Iohan.19.14, circiter horam ſextam fuiſſe condemnatum à Pilato Chiſtum. Laborat igitur Auguſtinus libri de conſenſu Euangeliſtarum tertii cap.13, in eo explicando nodo: ſed (quod tanti viri pace dictum eſſe velim) ſatis infeliciter, vt eius opinionem minimè neceſſe ſit commemorare. Duplici autem ratione ſoluitur. Primùm enim ex conſueto loquendi modo hora tertia eſſe dicitur quum tertium ſignum datum eſt: & tertiam horam vocamus illud potius ſpatium quod inter tertiam & quartam intercedit, quàm quod inter ſecũdam & tertiam: quũ tamen hæc verè pro hora tertia ſit habenda. Deinde & hoc notandum eſt, veteres, quanuis in duodecim vncias ſingulos dies diuiderent, id eſt totum illud ſpatium quod inter ortum ſolis & occaſum intercipitur: tamen interdum hac vncias in quatuor quadrãtes ſolitos diuidere, ſicut & noctem pariter ſecabant. Sed noctis quadrantes vocabant φυλακάς, id eſt cuſtodias: quod nulla probatione indiget: diei verò quadrantes ſumebant eius horæ nomen à qua exordiebantur. Hac ergo ratione primus quadrans primæ horæ nomine interdum intelligebatur, ſecundus tertiæ, tertius ſextæ, quartus nonæ: vt minimè pugnet quod dicit Marcus, horam fuiſſe tertiam quum crucifigeretur Chriſtus, cum eo quod ſcribit Iohannes, damnatum fuiſſe circiter horam ſextam. Imò verò ita explicat Iohannes quod obſcurius dixerat Marcus, quum hora tertia complectatur horas, quartam, quintam, ſextam, vel potius, (vt vulgum loqui diximus) tertiam, quartam, quintam, quam conſequitur ſexta, quæ propriè ſeptima eſt. Ita verò ſolitos fuiſſe veteres diem diſtinguere apparet ex parabola quæ ſcribitur Mat.20.1: vbi dies in iſtos quadrantes ſecatur, ex recepta nimirum conſuetudine. Altera ſolutio violẽtior eſt, nempe ſi à librariis corruptus locus dicatur. Nam quum à Græcis deſignentur numeri per notas, & hac nota γ pingatur hora tertia, hoc autem ſigno ς hora ſexta, lubricus fuit vtrinque lapſus. Hæc opinio eſt Hieronymi Pſalmo 77, ſicut etiam Eraſmus obſeruauit. Sed ſi libet exiſtimare deprauatam eſſe numeri notam, quod ad me quidem attinet, malim exiſtimare apud Iohannem potius reponendum eſſe ὡσεὶ τρίτης, quàm apud Marcum ὡσεὶ ἕκτης. Præterquam enim quòd Nonnus, Euangelii Iohannis interpres non recens, ſic legit, & vetus D. Camerarii codex, & meum vetuſtiſſimum exemplar hoc confirmant, ipſa hiſtoriæ ſeries hoc poſtulat. Nam ſi hora erat penè ſexta quum damnatus eſt Chriſtus, quî potuit tam breui ſpatio abduci, crucifigi cum latronibus, ita otioſè derideri à prætereuntibus? Neceſſe fuerit enim vt his omnibus vix dimidium horæ tribuatur, quum à ſexta ad nonam tenebrę terram inuoluerint. Oportet ergo, quum primo diluculo ad Pilatum ductus fuerit Chriſtus, tres penè horas fuiſſe in ipſius cauſæ cognitione conſumptas, vt qui hora penè tertia damnatus fuerit: deinde hora tertia crucifixum, ad horam vſque ſextam fuiſſe omnium ludibriis expoſitum, ſicut copioſè explicant Euangeliſtæ: & hora demum nona poſt trium horarum tenebras, mortuum: quod autem diei ſuperfuit, fuiſſe ſepulturæ datum. Sed liberum hîc cuiuis iudicium eſto. *Quando crucifixerunt*, καὶ ἐσταύρωσαν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et crucifixerunt*: ſed καὶ pro ὅτε poſitum eſſe, apparet ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ו interdum ponitur pro כאשר [*caaſcher*,] vt docent Grammatici.

28 *Cum ſceleratis numeratus eſt*, μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Ἀνόμους vocat τοὺς παρανόμους: id eſt legis præuaricatores, quaſi exleges, aut extra legis orbitã ambulantes, quos Hebræi dicunt פושעים [*poſchehim*.] Cęterùm verbum λογίζεσθαι, quod Vetus interpres vertit *Reputare*, Eraſmus, *Deputare*, vocabulum ipſum τῆς λογιστικῆς, quæ ſpecies eſt Arithmetices, indicat interdum pro ἀριθμεῖσθαι vſurpari: quam ſignificationem hîc ſeruandam fuiſſe inde apparet quòd reſpondet verbo מנה [*manah*] quo vtitur Eſaias capite 53.12, ex quo petitum eſt hoc teſtimonium: & hiſtoria etiam ipſa (ni fallor) oſtendit. Dicitur enim Chriſtus non modò habitus fuiſſe pro impio & peccatore, (qualis etiamnum habetur hodie à Iudęis) ſed vnà cum latronibus numeratus: quia nimirum quum publicè inter duos latrones pẽderet, pro tertio latrone propter pœnę ſimilitudinem numerabatur. Denique plus eſt inter ipſos latrones coram conſpici & numerari, quàm haberi pro latrone. Supereſt vt ex Vigilii antiqui & eruditi ſcriptoris libris aduerſus Eutychen, annotemus, hunc locum ab Eutychianis fuiſſe impudentiſſimè deprauatum, quum ad ſtabiliendum ſuum errorem de vnica Chriſti natura, pro μετὰ ἀνόμων legerent μετὰ νεκρῶν, cum mortuis: vt inde colligerent, non fuiſſe verè mortuum, ſed pro mortuo habitum.

29 *Vah*, οὐά. Eraſmus, *Væ*, id eſt οὐαί: cuius particulæ vſus eſt potius in maledicendo quàm irridendo.
[*Tu*] *qui deſtruis*, ὁ καταλύων. Hieronymus, *Qui deſtruit*, vt Eraſmus obſeruat. Sed ſequens verbum σῶσον ſatis indicat accipienda hæc eſſe vocãdi caſu: quod vt melius intelligeretur, pronomen Tu expreſſimus. Similem loquendi formam annotauimus Matt.23.14.

30 Σῶσον σεαυτὸν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

Serua teipsum, ·· & descende è cruce.

Saluum fac temetipsum descendens de cruce.

31 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες, πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν Γραμματέων ἔλεγον, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι.

Similiter autem & primarii Sacerdotes ·· illudentes, dicebant alii ad alios cum Scribis, Alios seruauit, seipsum ·· seruare non potest.

Similiter & summi Sacerdotes illudẽtes, ad alterutrum cum Scribis dicebant, Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere.

32 Ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. Καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.

Christus ille rex Israel descendat nunc è cruce, vt videamus & ·· credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, probris afficiebant eum.

Christus rex Israel descẽdat nunc de cruce, vt videamus & credamus. Et qui cum eo crucifixi erant, conuitiabantur ei.

33 Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.

Quum verò aduenisset hora sexta, tenebræ factæ sunt super ·· totam regionem vsque ad horam nonam.

Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram vsque in horam nonam.

Psal. 21. 2. matt. 27. 46.

34 Καὶ τῇ ὥρᾳ τῇ ἐνάτῃ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἐλωῒ Ἐλωῒ, λαμμᾶ σαβαχθανί; ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες;

Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicens, ‖ Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est, si quis interpretetur, Deus mi, Deus mi, cur me deseruisti?

Et hora nona exclamauit Iesus voce magna, dicens, Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est interpretatum, Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me?

35 Καί τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλεγον, Ἰδοὺ, Ἠλίαν φωνεῖ.

Et quidam ·· adstantium quum audissent, dicebant, Ecce, Eliam vocat.

Et quidam de circumstantibus audientes, dicebant, Ecce, Eliam vocat.

Ps. 69. 22

36 Δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γεμίσας σπόγγον ὄξους, περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτὸν λέγων, Ἄφετε ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας καθελεῖν αὐτόν.

Cucurrit autem quidam, ‖ & impleta spongia aceto, & circumposita calamo, dedit ei potum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad eum detrahendum.

Currens autem vnus, & implens spongiam aceto, circumponensque calamo, potum dabat ei, dicens, Sinite: videamus si veniat Elias ad deponendum eum.

37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, ἐξέπνευσε.

Iesus verò emissa voce magna, expirauit.

Iesus autem emissa voce magna, expirauit.

38 Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.

Et aulæum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum.

Et velum templi scissum est in duo, à summo vsque deorsum.

39 Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕτως κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν, Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος υἱὸς ἦν Θεοῦ.

Quum vidisset autem Centurio qui adstabat ipsi ex aduerso, eum ita emisso clamore expirasse, dixit, Verè homo iste Filius erat Dei.

Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset, ait, Verè hic homo Filius Dei erat.

40 Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι· ἐν αἷς ἦν καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ Σαλώμη·

Erant autem etiam & mulieres procul spectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi parui & Iose mater, & Salome:

Erant autem & mulieres de longè aspicientes: inter quas erat Maria Magdalene, & maria Iacobi minoris & Ioseph mater, & Salome:

Luc. 8. 2.

41 Αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, ἠκολούθουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ ἄλλαι πολλαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς Ἱεροσόλυμα.

Quæ, etiam quum esset in Galilæa, ‖ sequutæ fuerant eum, & ministrauerant ei: aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.

Et quum esset in Galilæa, sequebantur eum & ministrabant ei: & aliæ multæ quæ simul cum eo ascenderant Ierosolymam.

---

30 *Et descende*, καὶ κατάβα. Atticus imperatiuus pro κατάβηθι, vt ἀνάστα pro ἀνάστηθι. Vulgata, *Descendens*: id est καταβάς: sicut etiam legimus in vno codice.

31 *Illudentes*, ἐμπαίζοντες. Illudentes videlicet Christo. Est enim post hoc participium adscribenda distinctio, vt πρὸς ἀλλήλους connectatur cum ἔλεγον, sicut rectè legitur in Græco Theophylacto: alioquin pro ἐμπαίζοντες potius dicendum erat συμπαίζοντες, vt significetur ipsos vnà inter se lusisse. Itaque ne posthac posset hic locus corrumpi, vitauimus verborum traiectionem. *Seruare*, σῶσαι. In vetustis codicibus & Græco Theophylacto adscripta est interrogationis nota, quæ quidem magnum addit pondus ironiæ, vel sarcasmo potius.

32 *Credamus*, πιστεύσωμεν. In quodam codice additur αὐτῷ, ei.

33 *Totam*, ὅλην. Apud Matthæum legitur πᾶσαν. Quæritur autem à multis an de Iudæa duntaxat, an verò potius de vniuerso orbe terrarum hæc sint accipienda: quod posterius amplectitur Tertullianus Apolog. cap. 21, hoc Solis deliquium vocans mundi casum, quem Romani in suis archiuis habeant. Sed ego iis potius assentior qui de Ierusalem & tota vicina regione hoc dictum accipiunt. Nam familiare est sacris scriptoribus, terræ appellatione, etiamsi nihil adiiciatur, intelligere terram Chanaam, & γῆν pro χώραν, id est terram pro regione reperimus alibi: vt Matth. 9. 16, & Luc. 4. 25. Confert autem hoc ad prodigii nouitatem, si intellexerimus non modò die Paschæ, id est in plenilunio, accidisse hanc Solis eclipsin, sed etiam reliquum orbem illustrante Sole, atque adeo in ipso meridie, hunc vnum orbis terrarum angulum in quo tantum facinus patrabatur, in densissimis tenebris delituisse. Nam quod de Dionysio illo refertur, quem Areopagitam vocant, apud me non minus fide caret quàm multæ aliæ fabulæ quæ eiusdem auctoris nomen præferunt: & si vniuersale fuisset hoc prodigium, esset proculdubio omniũ astrologorum monumentis celebratum. Videtur autem hoc opponi miraculo prorsus contrario, quum tenebris Ægyptios obtegentibus, Israelitis solis in terra Gosen Sol luceret: tum videlicet Ægyptiis quidem imminẽs exitium, suis verò partam libertatem, Deo significante: nunc verò cõtrà, Iudæis quidem miserrimam illam cæcitatem, qua nunc quoque puniuntur: cæteris verò populis mox exorituram Euangelii lucem, cœlitus denuntiante.

35 *Adstantium*, τῶν παρεστηκότων. i. τῶν παρόντων, præsentiũ,

de quo alibi diximus. Aderat autem Centurio cum suis, donec vitam finirent capitali supplicio addicti, vt intelligere licet ex Matt.27.36,& 54.

Καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, (ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον)

43 Ἦλθεν Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, εὐσχήμων βουλευτὴς, ὃς καὶ αὐτὸς προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλάτον, καὶ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

44 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε· καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε.

45 Καὶ γνοὺς ἀπὸ κεντυρίωνος, ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ.

46 Καὶ ἀγοράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν, ἐνείλησε τῇ σινδόνι· καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ ὃ ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας· καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν θύραν τοῦ μνημείου.

47 Ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ Ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.

Κεφάλαιον ιϛ.

1 ΚΑΙ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν.

2 Καὶ λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου.

42 ‖ Quum autem serum *diei* iam esset, (quoniam erat parasceue, hoc est, ⁖antesabbathum)

43 ⁖Veniens Ioseph *ortus* ex Arimathæa, ⁖ honestus Senator, qui & ipse expectabat regnum Dei, ⁖ fidenti animo introiit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.

44 Pilatus autem miratus est ⁖si iam mortuus esset: & aduocato Centurione, interrogauit eum: an ⁖ iamdudum mortuus fuisset.

45 Et *re* cognita ex Centurione, donauit corpus ipsi Ioseph.

46 Is autem emit sindonem, & detractum eum inuoluit sindone: deposuitque in monumento quod erat excisum è petra & aduoluit saxum ad ostium monumenti.

47 Maria Magdalene verò & Maria ⁖ Iose *mater* spectabāt vbi poneretur.

CAP. XVI.

1 ET ‖ ⁖ exacto intercedente Sabbatho, Maria Magdalene, & Maria Iacobi *mater* ⁖ & Salome emerant aromata, vt venientes vngerent eum.

2 Et ⁖valde mane, primo die hebdomadis, veniunt ad monumentum, ⁖exorto sole.

42 *Et quum iam serò esset factum, (quia erat parasceue quod est Ante sabbathum)* — Matt. 27. 57, Luc. 23. 50, ioh. 19. 38

43 *Venit Ioseph ab Arimathæa, nobilis decurio, qui & ipse erat expectans regnum Dei, & audacter introiuit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.*

44 *Pilatus autē mirabatur si iā obiisset, & accersito Cēturione interrogauit eum si iam mortuus esset.*

45 *Et quum cognouisset à Centurione, donauit corpus Ioseph.*

46 *Ioseph autem mercatus sindonem, & deponens eum, inuoluit sindone: & posuit eum in monumento, quod erat excisum de petra: & aduoluit lapidem ad ostium monumenti.*

47 *Maria autē Magdalene & Maria Ioseph aspiciebant vbi poneretur.*

CAP. XVI.

1 *ET quum transisset Sabbathum, Maria Magdalene & Maria Iacobi & Salome emerunt aromata, vt veniētes vngerent Iesum.* — Luc. 24. a. ioh. 20. 1

2 *Et valde mane vna Sabbathorum veniūt ad monumentum, orto iam sole.*

42 *Antesabbathum*, προσάββατον: id est dies quæ sabbathum antegreditur. Vetus Ecclesia Vigiliam olim vocabat. Est autem nouum hoc vocabulum in re noua, sed nō infeliciter (vt opinor) à Vetere interprete cōfictum. Erasmus, *Quæ præcedit Sabbathum*: quæ interpretatio non satis videtur explicare quid sit παρασκευή.

43 *Veniens*, ἐλθών. Ita legimus ex quodam codice. Nā si legas ἦλθεν, (vt in omnibus aliis exemplaribus legitur) omnino addenda erit particula καὶ ante τολμήσας. *Honestus*, εὐσχήμων: id est plenus grauitatis & auctoritatis. Vulgata, *Nobilis*: id est εὐγενής. Senatorem autem intelligo vnum ex eorum numero quos Sanhedrin vocant Hebræi: nisi malimus fuisse etiam in concilium adscitum à Pilato, sicut mos erat præsidibus prouinciarum, ex ipsis prouincialibus aliquos interdum in consilium adsciscere, ad explicādas priuatorum cōtrouersias. *Fidenti animo*, τολμήσας. Ad verbum, Audēs. Vulgata, *Audacter*. Erasmus, *Sumpta audacia*. Ego audaciæ nomen repudiaui quoniam in vitio plerunque ponitur. Idem autem valet hoc loco τολμήσας, quod θαῤῥῶν, vel πεποιθώς. Et certè mira fuit istius hominis fiducia. Nam corpus Iesu postulare non poterat quin sese non modò Iudæis omnibus, sed ipsi etiam Pilato palàm opponeret: & tamen eo tempore videbatur actum esse de Christo. Itaque miror nostro seculo aliquos inueniri posse tam impudentes vt ausint huius Iosephi & Nicodemi exempla suæ diffidentiæ prætexere. Hunc enim illi in sepultura Iesu comitem adiungit Iohannes.

44 *Si*, εἰ. Sic Terentius, *Mirabar, hoc si sic abiret*. Adhuc enim dubitabat Pilatus. Itaque non ponitur εἰ pro ὅτι, vt rectè obseruauit Erasmus. *Iamdudum*, πάλαι. Vulgata, *Iam*, id est ἤδη: quod etiam testatur Erasmus scriptum esse in nonnullis exemplaribus.

47 *Iose*, ἡ Ἰωσῆ. Vulg. *Ioseph*. quod nusquam inuenio.

1 *Exacto intercedente sabbatho*, διαγενομένου τοῦ σαββάτου. Mira est Græcorum vetustorum codicum varietas in hoc capite, quod Hieronymus testatur ad Hedibiā, in plerisque huius Euangelii exemplaribus non extare, quòd in eo non pauca inueniātur ab aliorum Euangelistarum narratione dissidentia. Ego verò id omnino temerè expunctum fuisse arbitror, & sic facilè restitui ac explicari posse arbitror, vt omnia pulchrè inter se consentiant. Primus igitur occurrit hic versiculus, quem arbitror finire superius caput oportuisse, vt prorsus respondeat Luc. 23, 56, & superiorem narrationem finiat. Et hic magnopere nos adiuuat vetustissimus meus codex, qui hunc versiculum sic legit, καὶ πορευθεῖσαι ἠγόρασαν &c. *Et profectæ emerunt aromata*: neque repetit vllius mulieris nomen, quod & ipsum prodest ad huius loci conciliationem. Omnino verò postea sequens resurrectionis historia ab his verbis commodè incipiet, Καὶ διαγενομένου σαββάτου, Μαρία &c. λίαν πρωῒ &c. id est *Exacto verò intercedente sabbatho Maria Magdalena* &c. *valde mane* &c. Cæterùm τὸ διαγίνεσθαι nō simpliciter significat transire, vt vertit Vetus interpres, sed ita significare voluit Euangelista solum illum diem festum inter sepulturam & ista quæ postea narraturus est, intercessisse, vt intra triduū resurrexisse Christum liqueat, sicut prædixerat. Et ego quidem ita restituendum hunc locum censuerim, quem tamen vt integrum, sicut extat etiam apud Syrum interpretem, seruarem, ἠγόρασαν cum Tremellio nostro verti per preteritum plusquamperfectum, ne quis exacto demū sabbatho empta fuisse hæc aromata existimet, Luca repugnāte, neque id ferente temporis circunstantia, nisi ipsa nocte quæ primum diem hebdomadis inchoabat, empta fuisse hæc aromata dicamus, quum primo diluculo mulieres sint vrbe egressæ.

2 *Valde*, λίαν. Hæc particula non extat in meo vetustissimo codice, & certè repugnat ei quod mox subiicitur de solis ortu: & fortassis adiecta est ab iis qui putarunt Marcum hanc historiam vt alios Euangelistas contexuisse. Ego tamen in recepta lectione nihil immutare sū ausus. *Exorto Sole*, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου. Sic etiam legit Syrus interpres preterito דנח [*denach*] vtens, non participio. Sed in Grecis codicibus variè hoc legitur. Vetus enim interpres videtur omnino legisse ἀνατείλαντος ἤδη ἡλίου, *orto iā sole*, vel certè ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, vt in vno manuscripto legimus, & apud Euseb. libro ἀποδείξεως 10, capite 8.

ita vt ἔτι accipiatur pro ἤδη, ſicut accipiunt hanc particulam nonnulli Luc.1.15. Meus autem vetuſtiſſimus codex legit ἀνατείλοντος τοῦ ἡλίου, Oriente ſole. Hæc autem diuerſum temporis ſpatium notant, & vix conciliari videntur poſſe cum eo in quo reliqui tres Euangeliſtæ prorſus conſentiũt. Scribit enim Matthęus τῇ ἐπιφωσκούσῃ, *quum luceſceret*: Lucas, ὄρθρου βαθέος, *profundo diluculo*: & Iohannes multo etiã apertius, σκοτίας ἔτι οὔσης, *quum adhuc eſſent tenebræ*. Itaque aliquando exiſtimaui videri poſſe Marcum ſcripſiſſe, οὐκέτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *nondum orto ſole*. quæ coniectura, ſi periculoſa videatur, age legamus ἀνατείλοντος, *oriente*, ſequuti vetuſtiſſimi codicis mei auctoritaté: vt ſub ipſum ortum Solis eò dicantur mulieres iſtæ adueniſſe. Vtcunque ſit autem, etiam ſi receptam lectionem ſequamur, iſta inter ſe non diſſidebunt, ſi quis propius rem totam expendat. Apparet enim ex Euangeliſtarum coniunctione, neque ſolas iſtas tres mulieres (quanuis aliarum duces fuiſſe videantur) ad ſepulchrum veniſſe, ac neque ſimul veniſſe, neque etiam pariter inde reuertiſſe: quam tamen narrationem Marcus, vt & alias aliquot, ſicuti mox dicemus, ſimul ita contexuit, quaſi eodem momento iſta contigiſſent. Deinde alios Euangeliſtas dico profectionis, Marcum verò aduentus ad ipſum ſepulchrum tempus notare. Profectas igitur domo fuiſſe apparet vix apparente diluculo, nempe vt ipſarum ex vrbe egreſſio facilè obſeruari non poſſet: & (vt in tanto periculo fieri ſolet) ſubſtitiſſe dum alię alias expectant. & de lapide pręſertim deuoluendo cõſilium capiũt, vt ſub ortum ſolis demum propius acceſſerint, nihil, vt apparet, de cuſtodibus ſepulchri ſollicitæ: quod totum ipſas ignoraſſe vel illud oſtendit, quòd nõ de hoc impedimento longè maximo, ſed de lapide duntaxat alicuius opera tollendo dicuntur inter ſe deliberaſſe. Sic igitur Dei Opt. Max. prouidentia totam hanc profectionem diſpoſuit, vt tam manè domo profectæ, tamen non prius ad ſepulchrũ peruenirent quàm ipſe Chriſtus reſurrexiſſet, in ipſa videlicet aurora: & cuſtodibus in vrbem regreſſis, nihil offenderent iſtæ mulieres quod ipſas abſterreret.

---

3 Καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς, Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου;

4 Καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.

Mat.28.1 Ioh.20.12

5 Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκήν· καὶ ἐξεθαμβήθησαν.

6 Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς, Μὴ ἐκθαμβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν.

7 Ἀλλ' ὑπάγετε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν.

Mat.26.32 ſup.14.28

8 Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου· εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις. καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ.

9 Ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββάτου, ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.

Ioh.20.26 Luc.8.2

3 Dicebántque inter ſeſe, Quis deuoluet nobis lapidem ab oſtio monumenti?

4 ∴ Intuitæ verò conſpiciunt lapidem eſſe deuolutum: ¨nam erat magnus valde.

5 ‖Ingreſſæ autem ¨in monumentum, viderunt iuuenem ſedentem ad dextram, amictum ſtola candida: & expauerunt.

6 Ipſe verò dixit eis, Ne expaueſcite: Ieſum illum quæritis Nazarenum, ∴ qui fuit crucifixus: reſurrexit, non eſt hîc: ecce locus vbi poſuerant eum.

7 Sed abite, dicite diſcipulis eius & Petro, *ipſum* præire vobis in Galilæam: illic eum videbitis, ‖prout dixit vobis.

8 Tunc abeuntes ∴ citò, fugerunt à monumento: tenebat ¨enim eas tremor & ſtupor. ∴ neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.

9 ∴ Quum autem reſurrexiſſet Ieſus, manè, primo die hebdomadis, ‖ apparuit primùm Mariæ Magdalenæ, ‖ ex qua eiecerat ſeptem dæmonia.

3 *Et dicebant ad inuicem, Quis reuoluet nobis lapidem ab oſtio monumenti?*

4 *Et reſpiciẽtes viderunt reuolutum lapidem: erat quippe magnus valde.*

5 *Et introeuntes in monumentum, viderunt iuuenem ſedentem in dextris, coopertũ ſtola candida: & obſtupuerunt.*

6 *Qui dicit illis, Nolite expaueſcere: Ieſum quæritis Nazarenũ crucifixum: ſurrexit, non eſt hîc: ecce locus vbi poſuerunt eum.*

7 *Sed ite, dicite diſcipulis eius & Petro, quia præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis ſicut dixit vobis.*

8 *At illæ exeuntes, fugerunt de monumento: inuaſerat enim eas tremor & pauor. & nemini quicquam dixerunt: timebant enim.*

9 *Surgens autem manè prima ſabbathi, apparuit primò Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat ſeptem dæmonia.*

---

4 *Intuitæ*, ἀναβλέψασαι, id eſt ἐπιβλέψασαι: quum ſepulchrum verſus conuertiſſent oculos. Vide ſuprà 8.24. *Nam erat*, ἦν γὰρ. In meo vetuſtiſſimo codice iſta huius verſiculi particula ſuperiori annectitur: idque ſanè rectius. Nec enim viderunt deuolutũ lapidem, quòd ingens eſſet, ſed ideo de illo amouendo laborarunt.

5 *In monumentum*, εἰς τὸ μνημεῖον. Id eſt, in ſpeluncam, in qua exciſum erat ſepulchrum.

6 *Qui fuit crucifixus*, τὸν ἐσταυρωμένον. Vulgata, *Crucifixum*. Eraſ. autem rectè vſus eſt periphraſi: vt ſignificetur agi de re præterita. Adſcribitur autem interrogationis nota in duobus codicibus. Sed pręſtat indefinitè legere, vt melius appareat Angelum declarare quod illę in animo habebant. Vnus tamen Deus eſt καρδιογνώστης. Sed hoc Angeli ex manifeſtis etiam ſignis collegerunt: & legationis ſuæ rationem proculdubio ex eo intellexerant à quo fuerãt huic obeundo muneri deſtinati.

8 *Citò*, ταχὺ. Hoc deeſt in vetuſtis codicibus. *Enim*, δὲ pro γὰρ, quam enallagen ſæpe annotauimus. *Neque cuiquam quicquam dixerunt*, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον. Ne hoc quidem aliorum Euangeliſtarum narrationi repugnat, ſi (quod partium huius hiſtorię collatio demonſtrat) dixerimus mulieres iſtas neque ſimul ad ſepulchrum acceſſiſſe, neque à ſepulchro diſceſſiſſe.

9 *Quum autem reſurrexiſſet*, ἀναστὰς δὲ. In Complutenſi editione additur ὁ Ἰησοῦς, Ieſus. Admonet autem Theophylactus adſcribendam eſſe diſtinctionem, qua ſignificetur πρωῒ ad ſequentia pertinere: quod ante eum obſeruarat Hieronymus in Epiſtola ad Hedibiam, quæſtione tertia, vt Eraſmus in annotationibus docet. Cauſam verò huic diſtinctioni quærendæ præbuit quòd alioquin videatur Marcus contraria cæteris Euangeliſtis narrare. Nam Matthæus (inquit Hieronymus) ſcribit, veſpere ſabbathi illuceſcente in vnam ſabbathi, Dominum ſurrexiſſe. Marcus autem, manè reſurrectionem eius factam eſſe commemorat. Hunc igitur nodum vt ſoluat, recurrit ad illam diſtinctionem de qua antè dixi: aut (inquit) Marci teſtimonium non recipimus quod in raris fertur Euangeliis, omnibus penè Græciæ libris hoc capitulũ in fine non habẽtibus. Hæc Hieronym. Ego verò in hoc capite nihil animaduerto quod cum cęterorũ Euangeliſtarum narratione pugnet, vel diuerſi auctoris ſtylũ arguat: & teſtor in omnibus vetuſtis codicib. quæ nobis videre cõtigit, hoc caput inueniri. Reperimus tamen in vno codice quędam interiecta. Nam poſt ἐφοβοῦντο γὰρ, hæc addita erant eadem manu in ipſo contextu, πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου

ἀφθάρτου σωτηρίας. id eſt, *Omnia autem quæ ipſis fuerant imperata, celeriter Petro & ipſius comitibus renuntiarunt. Poſtea verò etiam Ieſus ipſe ab Oriente ad Occidentem per eos ſacrum illum & incorruptum æternæ ſalutis nuntium promulgauit.* Sed quis hæc non animaduertat à diuerſo prorſus auctore profecta? Quod autem ad illam quæſtionem attinet, non eſt quòd in ea ſoluenda multum laboramus. Nata enim eſt ex falſa verborum Matthæi interpretatione, de qua ſuò loco diximus. Dominum verò ex iis quæ narrâtur Matth. 28. 2. 3. 4. ſatis liquet primo tertii diei diluculo reſurrexiſſe, atq; adeo circa auroram, vt diſertè ſcribit Euſebius eo loco quem paulo antè citaui, receptam nimirum à Græcis opinionem commemorans.

10 Ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι.	10 Illa profecta annuntiauit ¨iis qui cum ipſo fuerant, lugentibus ac flentibus.	10 *Illa vadens nuntiauit iis qui cum eo fuerant, lugentibus & flentibus.*	
11 Κἀκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, καὶ ἐθεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν.	11 Illi verò ¨quum audiſſent eũ viuere, & conſpectum fuiſſe ab ea, non crediderunt.	11 *Et illi audientes quia viueret, & viſus eſſet ab ea, non crediderunt.*	
12 Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν.	12 Poſtea autem ‖ duobus ex ipſis ambulãtibus apparuit ¨alia forma, quũ rus proficiſcerẽtur.	12 *Poſthæc autem duobus ex his ambulantibus oſtẽſus eſt in alia effigie, euntibus in villam.*	Luc. 14. 13
13 Κἀκεῖνοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.	13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidem crediderunt.	13 *Et illi euntes nuntiauerunt cæteris: nec illis crediderunt.*	
14 Ὕστερον δὲ, ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν· ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν.	14 ‖ ¨Poſtremò verò ¨ vnà ſedẽtibus ipſis vndecim exhibuit ſeſe, & exprobrauit incredulitatem eorum, & cordis duritiem: quòd iis qui ipſum conſpexerant excitatum ¨non credidiſſent.	14 *Nouiſſimè recumbentibus illis vndecim apparuit, & exprobrauit incredulitatem eorum, & duritiam cordis: quia iis qui viderant eum reſurrexiſſe non crediderunt.*	Luc. 24. 36. Ioh. 20. 19
15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.	15 Et dixit eis, ‖ Profecti in mũdum vniuerſum, prædicate Euangelium ¨ omni creaturæ.	15 *Et dixit eis, Euntes in mundum vniuerſum, prædicate Euangelium omni creaturæ.*	Matth. 28. 19.

10 *Iis qui cum ipſo fuerant,* τοῖς μετ' αὐτοῦ. Ita ſignificantur non ſoli vndecim illi ſelecti diſcipuli, ſed alii quoque ipſum aſſectati, vt ex 12 verſiculo apparet.

11 *Quum audiſſent,* ἀκούσαντες. Syrus interpres addit, λέγουσαι, *Dicentes*: & mox, pro ὑπ' αὐτῆς *Ab ea*, ὑπ' αὐτῶν, *Ab eis*, vt in vno etiam Græco exemplari legimus. vt videlicet Mariam Magdalenam intelligamus alias ſibi comites adiunctas habuiſſe, quod aliorum Euangeliſtarum narrationi melius conuenit.

12 *Alia forma,* ἑτέρᾳ μορφῇ. Vide Luc. 24. v. 16.

14 *Poſtremò,* ὕστερον. Vulgata, *Nouiſſimè.* Eraſm. *Poſtea,* μετέπειτα. Ita enim alium nodum ſoluit, quem nectit Auguſtinus libri de conſenſu Euangeliſtarum 3. cap. 25. Nam exiſtimat hæc eueniſſe antequàm appareret Chriſtus ad mare Tiberiadis, ſicut refert Iohannes: ideóque quærit qua ratione hæc apparitio dici poſſit poſtrema. Reſpondeo, Marcum ſummo iudicio, vt breuitati ſtuderet, declarationem reſurrectionis Domini in tres veluti partes diſtribuiſſe. Primùm enim narrat quomodo mulieribus apparuerit: quod quidem non ſemel factum fuiſſe, ex aliis Euangeliſtis intelligitur. Marcus verò hæc omnia in vnum velut corpus coniungit. Deinde exponit quomodo eodem die fuerit duobus illis conſpectus qui rus ibant. In poſtrema demum parte commemorat quomodo diſcipulis apparuerit, incipiens à prima illa apparitione quæ facta eſt in eo ipſo die quo reſurrexit, quam aliæ poſtea multæ conſequutæ ſunt. Sed eas omnes rurſus in vnam velut hiſtoriam contrahit: ideóque poſtremam hanc apparitionem vocat, quæ ab ipſo die reſurrectionis ad aſcenſionem vſque porrigitur, vt liquet ex verſiculo 19. Eandem prorſus rationem ſequitur Lucas poſtremo capite, in quo ita connectit primam illam apparitionẽ cum poſtrema, vt niſi quis hoc quod dixi conſideret, ſit exiſtimaturus Dominum eo ipſo die quo primùm apparuit diſcipulis, (id eſt quo reſurrexerat) in cælum aſcendiſſe, quum dies XL intercedant, vt ipſemet refert Act. 1. 3. *Vnà ſedentibus,* ἀνακειμένοις: id eſt, quum vnà domi eſſent. Vulg. & Eraſ. de accubitu interpretantur, & ita adhuc conuertimus τὸ ἀνακεῖσθαι. Hîc autem non agi de accubitu, quaſi ipſis cœnantibus interuenerit Dominus, probabilius eſt ex tẽporis circunſtãtia quam explicat Lucas. Nam duo illi quibus in via apparuit Dominus, quum iam appeteret veſpera, domum ingreſſi ſunt, vbi tempus aliquod incipiendæ cœnæ datum eſt. Inde agnito Domino, ſtatim reuerſi ſunt Hieroſolymam, vt iſta diſcipulis nuntiarent. Iam verò quum Emmaus, vnde regreſſi ſunt, ſexaginta ſtadiis ab vrbe diſtaret, vt diſertè dicit Lucas, certè vt maximè etiam properarint, nonniſi valde profunda iam nocte potuerunt ad diſcipulos peruenire: in quod tempus haud ſatis ſcio an diſcipuli cœnam reiecerint. vt maximè ſit probabile Chriſtum ipſis lugentibus & precantibus potius quàm cœnantibus interueniſſe. Itaque exiſtimo ἀνακειμένοις optimè hoc loco explicari poſſe συνηθροισμένοις, vel συνηγμένοις: quibus verbis vtuntur Lucas & Iohannes eandem hiſtoriam narrantes. Ponitur enim ἀνὰ pro σὺν interdum, ſicut in iſto Homeri verſiculo, Iliad. α, χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ: vt τὸ ἀνακεῖσθαι idẽ valeat quòd συγκεῖσθαι, quod etiam declarat ſimul & vnà eſſe, vt in illo Sophoclis, βαλεῖτε χ' ἡμᾶς τρεῖς ὁμοῦ συγκειμένους.
Non credidiſſent, οὐκ ἐπίστευσαν. Hîc obſeruat Eraſm. ex Hieronymi dialogo ſecundo aduerſus Pelagianos, in quibuſdam Marci exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus hæc ſcripta fuiſſe, *Et illi ſatisfaciebant, dicentes, Seculum iſtud iniquitatis & incredulitatis ſubſtantia eſt, quæ non ſinit per immundos ſpiritus veram Dei apprehendi virtutem: idcirco iam nunc reuela iuſtitiam tuam.* Sed quàm parum hæc verba cõueniant Apoſtolorum perſonæ, & quàm impudenter Marco tribuantur, non eſt (opinor) cur pluribus oſtendere conemur.

15 *Omni creaturæ,* πάσῃ τῇ κτίσει. Suprà 13. c. 19, annotauimus varium vſum huius vocabuli in his libris. Hîc verò pro humano omni genere accipitur, ſiue pro omnibus gẽtibus, vt loquuntur Matthæus & Lucas: idque nõ ſine magna emphaſi, quam vt indicarẽ malui Omnem creaturã, quàm Totum mundum, vel Omnes homines interpretari. Perinde enim eſt acſi diceret Dominus, ſibi iam decretum eſſe, ſicut omnium hominum conditor eſt, ita etiam per vniuerſum orbem terrarum promulgare gratuitæ remiſſionis nuntium: quum antea vnam duntaxat gentem Iudæorum hoc beneficio eſſet dignatus, quaſi non etiam reliquas gentes condidiſſet. Et ſignificatur hoc dicendi genere (quod explicat Petrus Act. 10. 34, & 35, & quod Galat. 3. 28. dicit Paulus) in Euangelio non eſſe Iudæum neque Græcum, non ſeruum neque liberum, non maſculum aut fœminam. Denique declaratur his verbis, Apoſtolicã functionem, quæ tunc demum eſt duodecim diſcipulis mandata, non vnius aut alterius Eccleſiæ anguſtiis terminari, ſed totius orbis terrarum finibus comprehendi: neque tamen hoc munus fuit aut vni Petro demandatũ, aut in Eccleſia Dei perpetuum. Subtilis autem illa & ſanè vana ratio cur omnis creaturæ nomine Homines ſignificentur, quòd nimirum nullum ſit creaturæ genus quod in Homine non poſſit agnoſci, prorſus eſt repudianda, vt horum ſcriptorum ſimplicitati minimè conueniens, quanuis ab Auguſtino, non vno loco proferatur.

16 Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται.

Iohan. 12. 48.

17 Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι, ταῦτα παρακολουθήσει, Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι· γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς·

Act.16.18. Act.2.4.& 10.46

18 Ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψει· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν.

Act. 28.5. Act.28.8

19 Ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

Luc.24.51

20 Ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, καὶ τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων.

Heb.2.4.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, seruabitur: ‖ qui verò nō crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc consequentur, ‖Per nomen meum dæmonia eiicient: ‖linguis loquētur ¨nouis:

18 ‖Serpentes ¨tollent: & siquid lethale biberint, nequaquam nocebit eis: ‖ægrotis manus imponent, & bene habebunt.

19 ‖Dominus igitur postquam loquutus fuisset eis, sursum receptus est in cælum, & sedit ad dextram Dei.

20 Illi verò egressi prædicarunt vbiq;, ‖Domino vnà operante, & sermonem confirmante per signa ¨subsequentia.

16 *Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui verò non crediderit condemnabitur.*

17 *Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur, In nomine meo dæmonia eiicient: linguis loquentur nouis:*

18 *Serpentes tollent: & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super ægros manus imponēt, & bene habebunt.*

19 *Et Dominus quidē Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cælum, & sedit à dextris Dei.*

20 *Illi autem profecti prædicauerunt vbique, Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis.*

---

17 *Nouis*, καιναῖς. Nouas linguas appellat, non recenter fabricatas, sed peregrinas, & quas nunquam antea nossent, qui singulari Spiritus munere repentè euadebant earum periti. Planius ergo loquitur Lucas Act.2.4, quum ἑτέρας, id est alias & diuersas, vocat.

18 *Tollent*, ἀροῦσι. In quodam codice manuscr. legitur ἐν ταῖς χερσὶν ὄφεις ἀροῦσι, manibus tollent, id est prehendēt serpentes: quod est apertius.

20 *Subsequentia*, ἐπακολουθούντων. Subsequentia videlicet eorum doctrinam, quæ istis tanquam sigillis obsignabatur. Neque enim hæc ad subsequētem aliquem librum referri possunt. Ex significatione verò huius vocabuli obseruandum est, oportere cum signis semper coniungere doctrinam: & ita quidem vt illi priores partes semper tribuamus, cui nimirum confirmandæ ista adhibeantur: vt si falsa est doctrina, idem quoque de signis & prodigiis ipsis 5 statuamus, quemadmodum docet Dominus Deut, 13.1. Syrus interpres pro *Subsequentia*, vertit, *Quæ faciebant*, eadem manente sententia. Deinde hæc addit, *Finit Euangelium sanctum prædicationis Marci, qui prædicauit & loquutus est Latinè Romæ.* quæ subscriptio confirmat eorum opinionem qui 10 Marcum volūt Petri fuisse Romæ comitem, minimè profectò mutum, ibíque ex ore Petri hoc scriptum excepisse, quod etiam nonnulli, sed (vt arbitror) falsò, ex Latino sermone in Græcum fuisse translatum censent.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ.

EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

Κεφάλαιον Α.

NOVA INTERPR. CAPVT I.

VETVS. CAP. I.

1 Ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,

1 Qvoniam multi ¨ aggressi sunt ¨componere ¨narrationem earum rerum, quarū plena fides nobis facta est,

1 *Qvoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt, rerum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Secundum Lucam, κατὰ Λουκᾶν. Syrus interpres hanc inscriptionem habet, *Euangelium sanctum prædicationis Lucæ Euangelistæ, qui loquutus est & prædicauit Græcè in Alexandria magna.* quod eos velim expēdere qui Marco potius has partes tribuunt. quanquam hac de re non est nobis magnopere laborandū: sed de hoc potius vt sacrosancta hæc scripta mentibus nostris insculpantur.

1 *Aggressi sunt*, ἐπεχείρησαν. Vulg. *Conati sunt.* Significat autē τὸ ἐπιχειρεῖν (vt rectè obseruat Eras.) aliquid in manus sumere: quod Latini, ratione non prorsus dissimili, Aggrediendi vocabulo declarant, translatione non à manibus, sed à pedibus sumpta: quæ significatio diligenter est annotanda, nempe vt istos qui scribendi occasionē nostro Euāgelistæ præbuerāt, sciamus minimè id præstitisse quod erāt aggressi. Nā aloquin quid aliud Lucas testaretur quàm se 15 velle actum (quod aiunt) agere? Ergo nec Matthæus, nec Marcus ante Lucam scripserunt: de quibus proculdubio magis honorificè esset loquutus. Et qui putidas quasdam nugas sub Nicodemi, Nazaræorum, Thomæ, Ægyptiorū, Proteuangelii titulis, iam pridem ex Ecclesia Dei excussas, rursum obtrudunt, viderint quàm bene de Ecclesia Dei 20 mereantur. *Cōponere*, ἀνατάξασθαι. Vulgata, *Ordinare.* Erasmus, *Contexere*, & *digerere*: quæ vt translatitia repudiaui. Budæus, *Adstruere*: quod nusquā memini legere ea significatione vsurpatum quæ possit huic loco accommodari. 25 Ego verò existimo ἀνὰ pro σὺν poni, vt diximus Marci 16 14, & ἀνατάξασθαι idem declarare atque τὸ συντάξασθαι, id est Componere, siue conscribere & conficere. *Narrationem*, διήγησιν. Distinguere oportet, auctore Aphthonio, διήγησιν & διήγημα, vt totum & partem. Itaque διηγήσεως ap-

pellatione Lucas intelligit libros ipſos de Chriſti dictis ac factis conſcriptos, quemadmodum ipſe explicat Act. 1. 1. καὶ ἀνατάξασθαι διήγησιν, nihil aliud declaret quàm hiſtoriam conſcribere. *Earum rerum quarum plena fides nobis facta eſt*, περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Ad verbũ, De rebus quæ inter nos fuerunt prorſus certificatæ, vel certioratæ. neque enim poſſum Græcum vocabulum πληροφορεῖσθαι, altero Latino explicare. Vulgata, *Quæ in nobis completæ ſunt rerum*. quæ interpretatio Græcis non reſpondet. Neque enim τὸ πληροφορεῖν declarat τὸ πληροῦν, id eſt implere, ſed plenè certiorare, vt ſæpe loquitur Vlpianus Iuriſconſultus: vnde πληροφορεῖσθαι, quum ad perſonam refertur, ſignificat certiorem ab aliquo fieri, ita vt de re quapiam nulla ſit amplius dubitatio. ſin autem ad res ipſas accommodetur, πεπληροφορημένα πράγματα dicantur quæ certis teſtimoniis ita ſunt comprobata vt de iis ambigi non poſſit, niſi quis velit apertam veritatem inficiari. Inde factum vt Paulus πληροφορίαν vocet partim quidem teſtimoniũ illud Spiritus ſancti, per quẽ in corda electorũ effunditur dilectio qua nos Deus dilexit, quum peccatores eſſemus: partim verò illius teſtimonii efficaciam in nobis, cuius vi certò ſcimus fore vt nihil nos poſſit ſeparare à dilectione illa qua nos Deus in Chriſto dilexit ab æterno. Huic autem πληροφορία coniuncta eſt πεποίθησις illa quæ facit vt in mediis afflictionibus gloriantes, cum fiducia clamemus, Abba, Pater: ſuntque hi proprii & peculiares in electis effectus fidei, à qua fideles appellamur. Itaque qui hanc doctrinam oppugnant, ſciant ſeſe ipſi Chriſto & toti Chriſtianæ religioni bellum indixiſſe. Vetus autem interpres, quãuis alioqui videatur ſumma religione ſacros libros interpretatus, tamen quæ ſignificatio ſit horum vocabulorum non videtur cognouiſſe, nedum vt vim illorũ intellexerit. Eraſ. *Earum quæ inter nos certiſſimæ fidei ſunt rerum*. i. (vt ipſe in annotationibus explicat) Quæ ſunt indubitatis argumentis perſuaſæ. Budæus autem interpretatur, *De rebus inter nos exploratis*. Atqui (ni fallor) Lucas huc non reſpexit, neque dicere voluit fidem adhibitam eſſe Apoſtolorum teſtimonio, ſed de iis rebus ſe ſcripturum eſſe quarum plena fides antè ſit facta, & quidem ab oculatis teſtibus. Neque enim hîc quæritur ſitne creditum Apoſtolorum teſtimonio, annon: ſed quàm certo teſtimonio poſſint ea confirmari de quibus ipſe dicturus eſt, quum ſint alioquin incredibilia.

Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ᾽ ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·	2	⁖Prout tradiderũt nobis qui à principio ⁖ſpectatores ipſi & ⁖miniſtri fuerunt ⁖ſermonis:	2	*Sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipſi viderunt, & miniſtri fuerunt ſermonis:*
Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε·	3	Viſum eſt etiã mihi, ⁖omnia ⁖altè *repetita* ⁖penitus ⁖conſequuto, ⁖ordine de *iis* ad te ſcribere, ⁖præſtantiſſime Theophile:	3	*Viſum eſt & mihi, aſſecuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi ſcribere, optime Theophile:*

2 *Prout tradiderunt*, καθὼς παρέδοσαν. Ex hoc loco apparet, Lucam ea ſcripſiſſe quæ auditione acceperat, non tam à Paulo (vt tamen veterum nonnulli tradunt) quàm ab Apoſtolis qui cum Chriſto iam inde ab initio erant verſati. Deinde hoc quoque videtur eorum ineptias refellere qui Lucam ſcribunt vnum fuiſſe ex ſeptuagintaduobus diſcipulis, cui cum Cleopa apparuerit Dominus. Hæc autem ſomnia nobis peperit quorũdam περιεργία, qua iampridem vſus eſt Satanas, vt (ſi fieri poſſet) ſacris ſcriptoribus omnem fidem adimeret. Et fuit hoc fortaſſis, patrum memoria, commiſeratione potius quàm inſectatione dignum, quum denſiſſimæ tenebræ omnem lucis conſpectum hominibus eripuiſſent: nunc verò in tam manifeſta luce veritatis, quid non illi merẽtur quos non pudet Eccleſiæ Dei iſta ſomnia obtrudere, quibus ipſa Euangelii veritas in dubium reuocatur? *Spectatores ipſi*, αὐτόπται: id eſt θεαταί. Sic enim ſatis commodè mihi videtur conuerti poſſe Græcum illud vocabulum, quo ſignificatur qui ſuis oculis aliquid vidit: quem Plautus oculatum teſtem feſtiuè vocat, & teſti aurito opponit. Neque enim quiſquam alienis oculis propriè dicitur quidpiam cõtemplari. Vulgata, *Qui ipſi viderunt*. Eraſmus, *Qui oculis ſuis viderant*. Huc autem pertinet quod ſcribitur 1. Iohan. 1. 1, & 3. *Miniſtri*, ὑπηρέται. Ita vocat Apoſtolos honeſto vocabulo, qui nimirum Chriſto adfuerunt, publica Euangelii prædicatione occupato: ita tamen vt ipſe potius illis miniſtrarit, quanuis illorum magiſter eſſet ac Dominus, vt teſtatur infrà, 22. c. 27. *Sermonis*, τοῦ λόγου. Si cui placet de Filio Dei intelligere, qui ὁ λόγος etiam à Luca vocetur, non reclamo: quoniam alioqui Lucas non meminerit eius de quo ſcribere conſtituit, ſed in genere dixerit ſe ſcripturum eſſe de rebus quibuſdam quas ab idoneis teſtibus acceperit. quod exordium obſcurum ac fortaſſe vitioſum videri poſſet. Et Epiphanius aduerſus Marcellianos, ſic diſertè exponit. Eraſmus interpretatur, *Eorum quæ narrabant*: vt ſignificet ſe hæc didiciſſe ex iis qui rebus ipſis non modò interfuerint, ſed etiam pars eorum magna fuerint, vt loquitur Æneas ille Virgilianus: quoniam apud Hebræos דבר [*dabar*] interdum id declarat, vt mox verſu quarto, ſed plurali numero.

3 *Omnia*, πᾶσιν. Hoc nonnulli ad Apoſtolos referunt, quos aſſectatus fuerit Lucas, vt rem totam ex ipſis cognoſceret. Sed præſtat ad ea referre de quibus ſe ſcripturũ profitetur. *Altè [repetita,]* ἄνωθεν. Sic à Latinis dicuntur procœmia altè repetita quæ à primis initiis & ipſa vſque origine ducuntur. quam particulam Syrus quidem interpres non legit, ego verò retinendam cenſeo. Vulgata & Eraſmus, *Ab initio*: id eſt ἀπ᾽ ἀρχῆς. Alii, *Demũ*: quæ interpretatio non conuenit cum participio παρηκολουθηκότι. Budæus interpretatur *Pridem*: id eſt πάλαι. Sed res ipſa oſtendit quomodo ſit hoc aduerbium accipiendum hoc loco, quũ Lucas multo altius quàm cæteri Euangeliſtę hanc hiſtoriam ſit exorſus. Addidi autem participium Repetita, partim vt planior eſſet ſententia, partim vt mollius cohærerent duo aduerbia ἄνωθεν & ἀκριβῶς. *Penitus*, ἀκριβῶς. Græcum hoc vocabulum (vt etymologia oſtendit) illi Latino prorſus reſpondet. *Penitus* enim Latinis idem declarat atque Intrinſecus, & ad intima vſque, vt apud Virgilium Æneid. 3, --*& penitus cauſas tentare latentes*. ἀκριβῶς autem à Græcis dicitur παρὰ τὸ εἰς ἄκρον βαίνειν, id eſt quòd ab imo ad ſupremum aſcendatur: quod eſt exquiſitæ & perfectæ diligentiæ. Vulgata, *Exactè*, quod Latinum puto non eſſe. Eraſmus, *Exacta diligentia*: quæſita periphraſi propter aduerbiũ ἄνωθεν proximè prçcedens. Quidam, *Accuratè*: id eſt ἐπιμελῶς. Alii, *Diligenter*. *Conſequuto*, παρηκολουθηκότι, id eſt καταμαθόντι καὶ πεπυσμένῳ, Quũ perdidicerim & intellexerim: vt rectè (mea quidem ſententia) explicat Budæus in Commentariis. Nam verum quidem eſt quod Eraſmus tradit, τὸ παρακολουθεῖν propriè ſignificare aliquem aſſectari, vt Græci loquuntur, τὸ παρὰ πόδας ἀκολουθεῖν καὶ συμπαρομαρτεῖν: & de rebus etiam ipſis dici, quas qui ita conſectetur vt nihil prætermittat, dicatur παρακολουθῆσαι. Sed Lucam opinor aliquid amplius ſignificare, ſe nimirum ita hæc eſſe conſectatum vt etiam perdidicerit. Nam alioquin non omnia conſequimur quæ conſectamur aut perueſtigamus: vt accipiendum eſt illud Ciceronis 2. in Verr. *Habeo autem certam viam atque rationem qua omnes illorum conatus inueſtigare & conſequi poſſim*. Itaque non puto ſatis exprimi Lucæ ſententiam ab iis qui vel Cõſectandi vel perueſtigandi vocabulo vti maluerunt: quum alioquin τὸ παρακολουθεῖν multis locis optimè poſſimus eo etiã modo interpretari: & Perueſtigare potius reſpondeat τὸ διιχνεύειν, quo vtitur Lycophron initio Alexãdræ. Vide 2. Timoth. 3. 10. *Ordine*, καθεξῆς, id eſt, diſtinctè & diſtributè, vt ii ſolent qui ad ſcribẽdam hiſtoriam aliquod iudicium adferunt: quam laudem Ambroſius meritò tribuit Lucæ. Vulgata, *Ex ordine*. Eraſmus, *Deinceps*. Græcum autem aduerbium propriè declarat Cohærenter, παρὰ τὸ ἑξῆς. Facit verò hic locus, vt in harmonia Euangeliſtarum ſcribenda, rectiorem ordinem ſeruari putem, ſi in iis quæ habent communia, reliqui ad Lucam potius accommodentur, quàm Lucas ad cæteros. *Præſtantiſſime*, κράτιστε. Vulgata & Eraſmus, *Optime*: id eſt ἄριστε. Annotat tamen Eraſmus diuerſas interpretationes. Poteſt enim κράτιστος deduci vel à κράτος, quod robur & imperium declarat: vel à κρατεῖν, id eſt vincere, ſiue compotem eſſe, quaſi plurimum pollentem aut potentiſſimum dicas: vel à κρείττων, quod etiam potentiorem & potiorem ſignificat: quam poſtremam expoſitionem vt ſimpliciſſimam ſelegi. Conuenit autem hoc epitheton

viris principibus, & qui magna ſunt auctoritate.Itaq; tribuitur Felici Act.23.26,& Feſto, Act.26.25, vtrique Iudææ præſidi. Fuiſſe igitur hic Theophilus videtur, cui Lucas vtrunque ſuum librum inſcribit, vir quiſpiam ampliſſimæ dignitatis, quales paucos ſemper habuit Eccleſia Dei. Adiunctum enim epithetum omnino videtur oſtendere proprium alicuius nomen eſſe: neque inde efficitur, vni duntaxat homini Lucam, aut potius Spiritum ſanctum, iſta ſcripſiſſe.

4 Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.

5 Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρών, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.

1.Paral. 24.1.

6 Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.

4 Vt agnoſcas earũ rerũ veritatẽ quas auditione accepiſti.

5 FVit diebus Herodis illius regis Iudææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, ex vice Abia: vxor verò ipſius *erat* ex filiabus Aaron, & nomen eius Eliſabet.

6 Erant autem iuſti ambo in conſpectu Dei, incedentes in omnibus mandatis & conſtitutionibus Domini inculpatè.

4 *Vt cognoſcas eorũ verborum de quibus eruditus es, veritatem.*

5 *FVit in diebus Herodis regis Iudææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia: & vxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Eliſabeth.*

6 *Erant autem iuſti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iuſtificationibus Domini ſine querela.*

4 *Agnoſcas*, ἐπιγνῷς. Vulgata, *Cognoſcas*, id eſt γνῷς. quod rectè emendauit Eraſmus, Theophylacti auctoritatem ſequutus, qui hoc verbum ita expoſuit, vt ſignificet Eius rei quam vtcunque ſemel cognoueris, maiorem de integro cognitionem nanciſci. *Earum rerum veritatem quas auditione accepiſti*, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. Λόγους vocat (Hebræorum more) idipſum de quo dicturus eſt. Κατηχεῖν autem declarat Voce aliquid ſignificare, & κατηχεῖσθαι dicuntur qui ex aliorũ relatu quippiam acceperunt, vt Act. 21. verſ. 21, & 24. Vnde factum vt in genere pro ἀπὸ στόματος διδάσκειν accipiatur, vt 1. Corinth. 14.v.19. Act.18.v.25. Rom.2.v.18. Gal.6.v.6. Sed poſtea vt apud Hebræos חנך [*chanach*] in Pihel: ita apud Græcos in Eccleſia τὸ κατηχίζειν de iis demũ dici cœpit qui prima religionis rudimenta in Eccleſia viua voce docebant, quorum diſcipuli propterea κατηχούμενοι vocabantur. Meminit etiam Porphyrius initio ὁμηρικῶν ζητημάτων, παιδικῆς κατηχήσεως: quod annotare placuit propter eos qui apud profanos ſcriptores hoc vocabulum negant inueniri. Cæterùm ἀσφάλειαν non conuerti *Certitudinem*, cum Eraſmo, (nam hoc vocabulum apud idoneos auctores non legi) ſed *veritatem*, id eſt ἀλήθειαν, cum Vetere interprete, quanuis firmitatem propriè declaret. Neque enim hîc quæritur (opinor) quàm firma, ſed quàm vera ſit Euangelii doctrina: quæ duo vt ſeparari vix poſſint, diſtingui tamen debent.

5 *Diebus*, ἐν ταῖς ἡμέραις. Id eſt temporibus: pro quo diſertiores Græci dicerent ἐπὶ Ἡρώδου. Illum autem Hebraiſmum libens retineo: quo nimirum optimè exprimitur quàm breuis & caduca ſit bonorum etiam regum poteſtas, nedum vt ſit perpetua quorundam tyrannis.
Illius regis, τοῦ βασιλέως. Articulum expreſſi, cuius vis eſt hoc loco διακριτική. Voluit enim (ni fallor) Lucas Herodem illum magnum Iudææ regem ab Herode Galilææ Tetrarcha diſtinguere. *Ex vice*, ἐξ ἐφημερίας. Quod Hebræi vocãt מחלקת [*mehalukat*] & פקודה [*pekudah*] & משמרת [*meſchimrat*,] id Græci interpretes non modò διαίρεσιν, ἐπίσκεψιν & κλῆρον, id diſtributionem ſiue claſſem, munus & ſortem conuertunt, ſed etiam ἐφημερίαν: idcirco nimirum quòd ſorte diſtributis ſacerdotibus ex poſteritate Aaron, (vt ſcribitur 1.Paral. 24. 1) ſingulæ familiæ certis dierum vicibus ſacerdotii munus obibant. *Abia*, Ἀβιά. Hæ vices non ſemel variarunt, prout tulerunt tempora. Claſſis enim Abiia, quum vices iſtæ primùm inſtituerentur, fuit octaua, 1. Paralip.24.10. Poſt reditum autem ex Babylone ſub Ieſchuha, duodecima, Neh.12.1. ſub Ioiakimo, vndecima, Nehem.12.17. *Ex filiabus*, ἐκ θυγατέρων: id eſt ex poſteritate, quod Hebræorũ idioma alibi expoſuimus. Minimè autem mirandum eſt Eliſabet cognatam fuiſſe Mariæ, quæ ex tribu Dauidis erat. Lex enim illa qua cauetur vt filiæ nubant viris ex ſua tribu, (ſicut ſcriptum eſt Num.36.8) quum huc ſpectaret ne tribuum diſtributiones confunderentur, non impediebat quominus cæteræ tribus cum Leuitica affinitatem inirent, quia Leuitis nulla propriè aſſignata fuerat portio.

6 *In conſpectu*, ἐνώπιον. Hebraicè בעני יהוה [*behene Iehouah*,] id eſt, in oculis Domini. Vulgata, *Ante*: id eſt ἐναντίον. Eſt autem hic Hebraiſmus diligenter obſeruandus, & planè dignus qui omnibus linguis vſurpetur. Ita enim optimè diſtinguitur vera illa & germana pietas à falſa & adulterina: vt eos demum ſciamus bonos viros eſſe qui non ex opinione aut longa conſuetudine, ſed ex verbo Dei vitam inſtituunt: deinde qui quales videri volunt, tales ſunt reipſa in intimo animi receſſu, quouſque penetrare vni Deo licet. Hæc, inquã, eſt huius Hebraiſmi emphaſis. Qui verò ex hoc loco & ſimilibus conãtur iuſtitiam operũ ſtabilire, quorũ meritis ſalus noſtra vel in ſolidũ vel ex aliqua parte nitatur, illi ſe & indoctos & blaſphemos eſſe ſciant, quum tota Scriptura ipſis repugnet. *Incedentes*, πορευόμενοι, id eſt Viuentes. Sic enim accipitur hoc loco πορεύεσθαι, & in epiſtolis Petri & Iudæ ſæpe: quum reliqui potius vtantur verbo περιπατεῖν, pro quo dicunt Hebræi הלך [*halach.*] Eraſmus, *Verſantes*: id eſt ἀναστρεφόμενοι. Nos hunc quoque Hebraiſmum ſeruauimus: ex quo perſpicuè intelligitur, mãdata Dei quaſi inſtar viæ eſſe probis & integris hominibus, intra quorum fines ſeſe contineãt: vt neque ad dextram, neque ad ſiniſtram deflectant, donec perueniant ad metam. *In omnibus mandatis & conſtitutionibus*, ἐν πάσαις ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι. Sæpe in ſacris literis vbi agitur de Lege Dei, tria hæc vocabula coniunguntur מצות חקים משפחים [*mitsuoth chukkim miſchpatim*:] quæ Græci interpretes cõuertunt ἐντολάς, δικαιώματα, κρίματα. Videtur autẽ mihi eorum opinio probabilis, qui quoties iſta coniunguntur, τὰς ἐντολὰς exponunt eam Legis partem quam Moralem vocant, in qua præcipitur quid Deo, quid proximo debeamus: δικαιώματα verò ſacros ritus totamque adeo cęremonialem Legem: κρίματα denique eam partem quæ ad ciuilem politiam & forenſes cõtrouerſias pertinet, quam Iudicialem appellant. Cauſa autem manifeſta eſt cur Lucas non ſolùm mentionem fecerit τῶν ἐντολῶν, ſed etiam τῶν δικαιωμάτων: quia nimirum Zacharias vnus erat ex Sacerdotum principibus. item cur tertiã ſpeciem Legis prætererit: quia videlicet iudicia, maxima ex parte, penes Romanos erant. Cæterùm τὰ δικαιώματα propriè apud Græcos declarant quęcunque profert aliquis vt ius ſuum tueatur: vt apud Thucydidem libro primo, Δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων νόμους. Demoſthenes περὶ στεφ. vocat τὰ δίκαια, & Terentius in Phormione *Iuſta* interpretatur. Sed Græci Bibliorũ interpretes hoc vocabulum poſtea ad totam Legem Dei ac præſertim ad ſacros ritus tranſtulerunt, ita nimirum maximè commendata Lege quòd certa ſit omnis iuſtitiæ regula. Itaq. vulgò ſolent ad verbũ cõuertere Iuſtificationes: quã interpretationem idcirco tantùm reieci vt hanc quoque occaſionem calumniandæ iuſtificationis ex fide præciderem: quum alioquin τὸ δικαιοῦν Iuſtificare, & τὴν δικαίωσιν Iuſtificationem interpretari malim, quàm noua vocabula quærere cum infirmorum offenſione. Quidam conuertit *Inſtituta*: ſed hoc vocabulo videtur ſignificari conſuetudo nõ perſcripta, quæ vſu potius quàm legiſlatoris auctoritate inualuit: vt apparet ex illo Ciceronis loco in Piſonẽ, *Qui eius ciuitatis, in qua in principũ numero vultis eſſe, nõ leges, non inſtituta, nõ mores, nõ iura noritis.* Hîc verò agitur de ritibus ſacrorum à Deo acceptis, & à Moſe promulgatis ac perſcriptis, vt ipſa Hebraici vocabuli notatio declarat.
Inculpatè, ἄμεμπτοι, id eſt ἀμύμονες, vt loquitur Homerus. eiuſmodi quos nemo iure poſſet culpare, *quum eſſent* (vt Eraſmus conuertit) *irreprehenſibiles*. i. ἀνεπίληπτοι, vt loquitur Paulus 1. Timoth.3.2. Nomen autẽ cõuerti per aduerbiũ vt amphiboliã vitarem. Vulg. *Sine querela*, id eſt de quibus nemo vnquã queſtus fuerat: quã laudẽ Eraſmus maiorem

esse putat quàm siquis innoxius dicatur, id est ἀθῷος. At ego contrà, quum non sit æstimanda probitas ex vulgi iudicio, qui ferè optimos quosque persequitur, magis laudabilem eius vitam esse puto qui nihil admiserit iusta reprehensione dignum, & millies tamen sit accusatus, quàm qui flagitiosè vixerit, & nullum inuenerit reprehensorem. Itaque ἄμεμπτον dici puto non qui improbis etiam ipsis satisfecerit, sed qui verè fuerit (vt inquit ille) Integer vitæ, scelerísque purus: qualis verè fuit Christus Dominus noster, toties ab improbis vexatus. Sed hîc obseruandum est quod Paulus scribit Rom. 4.2, *Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet quod glorietur, sed non apud Deum.* Item 1. Corinth. 4.4, *Nullius mihi sum conscius, sed non in hoc iustificatus sum.* Quum enim quæritur de ea iustitia quæ nos facit Christi cohæredes, tota eius laus Christo in solidum tribuenda est: quæ quidem nobis per fidem gratuitò imputatur, vt stet illud Dauidis firmum, *Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens:* & illud Pauli Galat. 2. 21, *Si ex Lege est iustitia, frustra nimirum Christus mortuus est.* Denique hoc loco & similibus aliis sciamus, iustitiæ ipsius in nobis ex gratia creatæ, fructus duntaxat & testimonia, non autem efficientem causam, ac multo minus illam gratis imputatam nobis Christi iustitiã, cuius vnius merito coronamur, describi.

Greek		Latin		Vulgata
Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι ἡ Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.	7	Nec erat ipsis proles, eo quòd esset Elisabet sterilis, & ambo prouecti iam essent ætate.	7	*Et non erat illis filius, eo quòd esset Elisabeth sterilis: & ambo processissent in diebus suis.*
Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ,	8	Factum est autem quum is sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,	8	*Factum est autem quũ sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,*
Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.	9	Secundum ritum functionis sacerdotalis, ¨sortitus est ¨*munus* suffitus faciendi, postquam ingressus esset ¨ in templum Domini.	9	*Secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit vt incensum poneret, ingressus in templum Domini.*
Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.	10	‖Et tota multitudo populi foris precabatur tempore suffitus.	10	*Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi.*
Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.	11	Visus autem est ei Angelus Domini, stans ad dextram altaris suffitus.	11	*Apparuit autem illi Angelus Domini stans à dexteris altaris incensi:*
Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδών, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν.	12	Et Zacharias *eo* viso turbatus est, & timor incidit in eũ.	12	*Et Zacharias turbatus est, videns, & timor irruit super eum.*
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβοῦ Ζαχαρία. διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.	13	Dixit autem ei Angelus, Ne time Zacharia. Nam exaudita est deprecatio tua: vxórque tua Elisabet gignet tibi filiũ, & vocabis nomen eius Iohannem.	13	*Ait autem ad illum Angelus, Ne timeas Zacharia. quoniam exaudita est deprecatio tua: & vxor tua Elisabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.*
Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.	14	Et erit tibi ¨gaudio & exultationi, multíque super eius natiuitate gaudebunt.	14	*Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebunt.*
Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ· καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ·	15	Erit enim magnus ¨in conspectu Domini, & vinum sicerámque non bibet: & Spiritu sancto implebitur ¨etiam à vẽtre matris suæ:	15	*Erit enim magnus coram Domino, & vinum & siceram non bibet: & Spiritu sancto replebitur adhuc ex vtero matris suæ:*

9 *Sortitus est*, ἔλαχε. Vulgata, *Sorte exiit*. Erasmus, *Sorte illi obuenit*. Ego non video cur quærenda fuerit periphrasis quum apud Latinos Sortiri, quemadmodum apud Græcos λαγχάνειν, non modò significet sortem proiicere, sed etiam sortitione aliquid consequi. Liuius libro quarto belli Maced. *Illa tacita suberat cura ne nouus* COS. *Græciam prouinciam sortiretur.* [*Munus*] *suffitus faciendi*, τοῦ θυμιᾶσαι. Vulgata, *Vt incensum poneret*. Solet enim pro suffimento Incensum dicere. Erasmus, *Vt odores incenderet*. Ego eam interpretationem sum sequutus quæ propius abest à Græcis. Docent enim grammatici, quando τὸ λαγχάνειν coniungitur secundo casui, subaudiendum esse μέρος vel ἔργον, quod nos expressimus: ideóque in sequente participio conuertendo vsi sumus periphrasi. *In templum*, εἰς τὸν ναόν. Hîc manifestè distinguit atrium à Templo, quod in Sanctum & Sanctum sanctorum diuidebatur. Dicitur enim populus foris fuisse, extra Sanctum videlicet, in quo erat ara suffitus collocata, quum populo non liceret Atrii fines egredi. Atrium ipsum vocatur ἱερὸν Matth. 21.12, & in Actis Apostolorum sæpe.

14 *Gaudio*, χαρά. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Gaudium*. Sed puto nomen Iohannis repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt locus sit appositioni & Hebræis & Græcis familiari, quam Latini exprimunt tertio casu.

15 *In conspectu Domini*, ἐνώπιον τοῦ Κυρίου. Hebraismus, quo significatur singularis quædam præstantia: vt Genes. 10.9, dicitur Nimbrod, quanuis in re dissimili, robustissimus venator coram Domino. *Siceram*, σίκερα. Vocabulum Hebræum retinuimus quo significatur, vt inquit Basilius κατὰ μεθυόντων, πᾶν τὸ δυνάμενον μέθην ἐμποιῆσαι, à שכר [*shechar*,] quod declarat Inebriare, vt rectè obseruat Erasmus. Inde fortassis Galli potionem illam, quam conficiunt ex pomis, vocant *Sidre*. Sed quòd quidam (vt etymologiam Hebræam adumbraret) temetum conuertit, mihi non placet. Sicera enim manifestè hoc loco distinguitur à vino, vt Leuit. 10. 9. Temetum autem antiquum fuisse nomen quo significabatur vinum, declarat Plin. 14. cap. 13. *Etiam*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc*. quæ interpretatio non conuenit, nisi pro ἐκ κοιλίας Ab vtero, legas ἐν κοιλίᾳ, In vtero. vt etiam legit aut intellexit Syrus interpres. Omnino enim videtur respicere ad id quod hoc eodem capite scribitur vers. 41. quo loco certè abutuntur qui contendunt fide præditos esse infantes. Istud ergo Ab vtero (κοιλίαν enim vulgi more pro vtero vsurpauit Euangelista, vt diximus Matth. 19.12) non ad partum sed ad cõceptum referre fuerit necesse, id est, pro Ex eo tempore quo fuerit in vtero. Erasm. *Iam inde ab vtero*, vt videatur ἔτι accepisse pro ἤδη: quam enallagen admitterem si idonei auctoris testimonio esset confirmata. Mihi autem videtur ἔτι hoc loco esse particula αὐξητικὸς, quæ respondet Hebræo aduerbio גם [*gam*], sicut vsurpatur Psal. 14. vers. 3: aut certè accipi pro Præterea, ita vt cohæreat cum verbo πλησθήσεται, quasi scriptum sit, καὶ ἔτι πλησθήσεται Πνεύματος ἁγίου ἐκ κοιλίας, *& præterea implebitur Spiritu sancto ab vtero.*

Leuit. 16. 17. exodi 30. 7.

Sicera. temetu.

κοιλία pro utero.

Malach. 4. 5. matth. 11. 14.

Καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.

Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων· ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.

Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ, Ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρός σε, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.

Καὶ ἰδού, ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνά-

16 ‖Multóſque filiorum Iſrael ¨conuertet ad Dominum Deũ ipſorum.

17 Nam ipſe præcedet¨ in conſpectu eius, ¨cum ſpiritu & virtute Eliæ, ¨ vt conuertat corda patrum in filios, & ¨ rebelles ¨ ad prudentiam iuſtorum: vt paret Domino ¨ populum inſtructum.

18 Tunc dixit Zacharias Angelo, ¨Quo *argumento* iſtud noſcam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea ¨prouecta eſt ætate.

19 Et reſpondens Angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel¨ qui adſto in cõſpectu Dei: miſſúſque ſum vt te alloquar, & hæc tibi læta nuntiem.

20 Et ecce, ſilebis, nec loqui pote

16 *Et multos filiorum Iſrael conuertet ad Dominum Deum ipſorum.*

17 *Et ipſe præcedet ante illum in ſpiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iuſtorum: parare Domino plebem perfectam.*

18 *Et dixit Zacharias ad Angelũ, Vnde hoc ſciã? ego enim ſum ſenex, & vxor mea proceßit in diebus ſuis.*

19 *Et reſpõdẽs Angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel qui adſto ante Deum, & miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare.*

20 *Et ecce eris tacens, &*

---

16 *Conuertet*, ἐπιστρέψει. Id eſt, Faciet vt multi reſipiſcentes ſe conuertant ad Deum à quo deſciuerant. Nam (vt alibi oſtendimus) reſipiſcentia vocatur ab Hebræis Conuerſio: quod in vernaculo noſtro ſermone retinuimus. Caſtellio vertit, *Reconciliabit*: qui quamobrem à Græcis diſceſſerit, neſcio. Nam ſi proprium vocabulum quærebat, non video quem potuerit meliorem Latinitatis auctorem ſequi Cicerone, qui ſic loquitur lib. de Natura deorum primo, *Quò facilius* (inquit) *animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate converterent*. Deinde impropriè loqui exiſtimo qui Iohannem dicat Iſraelitas Deo reconciliaſſe. Hoc enim vnius Chriſti eſt, quanuis Deus in ore miniſtrorum Euangelii poſuerit reconciliationis ſermonẽ: neq; vſquã (vt opinor) ita loquitur Spiritus ſanctus.

17 *In conſpectu eius*, ἐνώπιον αὐτοῦ: ita nimirum vt ſolent qui reges & principes antegrediuntur. Solent enim habere qui antecedant: quos vbi conſpexeris, ſtatim intelligas regem non procul abeſſe. Loquitur ergo ἐμφατικώτερον quàm ſi dixiſſet, *Antecedet eum*, vt nuper Caſtellio interpretatus eſt, ne hebraiſſare videretur. Nam omnes Prophetæ anteceſſerunt Chriſtum: ſed vnus Iohannes quaſi apparitoris vice fuit, vt annotauimus Mar. 1. 2. *Cum ſpiritu & virtute Eliæ*, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου. De enallage præpoſitionis ἐν pro σὺν alibi diximus. Spiritum autem per metonymiam vſitatum eſt ſacris ſcriptoribus vſurpare pro gratuitis donis quæ in nobis efficit Spiritus ſanctus. Additur δύναμις ad ſignificãdã illorum donorum præſtantiam quæ in Elia fuerũt, quem vnum cum Iohanne confert Angelus, non modò habita perſonarum ratione, ſed etiam eorum temporum in quæ vterque incidit, & eius rationis vitæ quam vterque fuit ſequutus. Mira enim eſt inter tempora Elię & Iohannis, inter Achabum & Herodem, inter Iezabelem & Herodiadem ſimilitudo. *Vt conuertat*, ἐπιστρέψαι. In editione Græca veteris Teſtamenti legimus ἀποκαταστήσει, id eſt in priſtinum ſtatum reſtituet, eodem ſenſu. Placuit tamen hoc annotare, vt ſciamus illam editionem qua nunc vtimur, diuerſam eſſe ab ea qua vſi ſunt Apoſtoli: vt facilè intelliget qui vtramque compararit. Cæterùm quia quod hîc dicitur de Iohannis munere, cum eo videtur prorſus pugnare quod Chriſtus de ſe dicit infrà 12. 51, & 53, ſciendum eſt hîc agi de vero & proprio Euangelii fine: illic autem Chriſtum diſſerere de prædicationis Euangelicæ euentu, quæ longè maximam mundi partem offendit. Sed hoc tribui Euangelio non poteſt niſi κατὰ συμβεβηκὸς, quum ſit doctrina veræ concordiæ ac pacis, ſicut Angeli è cælo teſtati ſunt. Significat igitur Propheta, fore vt Iohannes ille Chriſti apparitor vehementiſſima ſua oratione homines compellat ad reſipiſcentiam, vt concordibus animis Euangelii nuntium accipiant: quum àntea nec patribus cum filiis, nec filiis cum patribus conueniret: eſſéntque & illi paternæ charitatis, & iſti ſuæ in parentes pietatis immemores. Commemorauit enim Propheta eas inimicitias ex quibus maximam in humana ſocietate perturbationem oriri neceſſe eſt, vt cæteræ quoque συνεκδοχικῶς intelligantur. *Rebelles*, ἀπειθεῖς. Vulgata, *Incredulos*, id eſt ἀπίστους, quemadmodum ἀπιστεῖν & ἀπειθεῖν ſæpe confundit. Sunt autem (fateor) hæc vitia coniuncta, ſed tamen diſtinguenda, hoc præſertim loco vbi agitur de filiorum erga patres officio: vt nemo non videat de filiorum contumacia potius quàm de diffidentia loqui Prophetam. Eraſmus *Inobedientes* conuertit: quod vocabulum nõ legi apud idoneos auctores. Ad verbum *Imparentes*, quod reperias apud Feſtum. Sed malui ſynonymon quàm obſoletam vocem vſurpare. Nam Inobſequentes apud vnum Senecam reperio, Immorigeros nuſquam. *Ad prudentiam iuſtorum*, ἐν φρονήσει δικαίων. Nonnulli interpretantur, *Prudentia iuſtorum*: id eſt, non vi, vt homines inconſiderati faciunt: ſed prudenti & ſobria oratione, vt boni viri ſolent. Sed hanc interpretationem non admitto: primùm quia nihil tale legitur in Malachia, vnde petitus eſt hic locus: deinde quia hoc membrum ita videtur explicandum vt ſuperiori reſpondeat. Malo igitur ἐν pro εἰς poſitum eſſe, vt infrà 23. 42: ſicut in hunc locũ obſeruat Eraſmus, & nos ſæpe iam annotauimus. Idem autẽ valet εἰς quod ἐπὶ in ſuperiore membro, id eſt πρὸς, ſicut Latinè In, pro Erga vel Aduerſus, poni ſolet. Pulchrè igitur Angelus ita citat vaticinium Prophetæ, vt ſimul explicet. Nam pro eo quod ſcripſit Malachias, Erga patres, dixit Angelus, Ad prudentiam iuſtorum: attingens nimirum duas illas res quibus adduci poſſunt filii ad reuerendos patres: nempe ſi & prudentes & bonos viros eſſe cognouerint, quales nimirum illos effectura erat Iohannis prędicatio, vt viciſſim his artibus ſibi filios adiungerent: nempe vt Dominus paulo pòſt ſuccedens, paratos haberet auditorum animos. Neque enim locus eſſe poteſt Euangelio vbi nec patres nec filii officium faciunt: id eſt, vbi pacis ac concordiæ ſpiritus non regnat. Ideo etiam Angelus hanc appendicem adiunxit, quæ apud Prophetam non extat, vt huius coniunctionis ſcopus ac finis intelligeretur. Caſtellio ἐν φρονήσει interpretatur *Ad frugalitatem*, id eſt εἰς σωφροσύνην: quam rectè, ipſe viderit. Ad me quidẽ quod attinet, φρόνησιν ἀντὶ τῆς σωφροσύνης nuſquã legi: neq. de frugalitate hîc agi puto. *Populum inſtructũ*, λαὸν κατεσκευασμένον. Vulg. *Plebem perfectam*, id eſt δῆμον κατηρτισμένον: quod neque vſquã legimus, neque putamus conuenire. Quanuis enim Baptiſmus Iohannis non fuerit nudum reſipiſcentię ſymbolum ſed annexam habuerit peccatorum remiſſionem in ſanguine Chriſti ſtatim morituri: tamen conſtat ipſius miniſterium, ſi cum Chriſti prædicatione conferatur, quaſi rudem fuiſſe doctrinæ Euangelicæ informationem, vt populum perfeciſſe dici non poſſit, ſed vias tantùm Domino venienti præparaſſe.

18 *Quo* [*argumento*,] κατὰ τί: id eſt, τίνι, vel ἐκ τίνος. Vulgata, *Vnde*, id eſt πόθεν, ſenſu rectè expreſſo. *Prouecta eſt ætate*, προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς. Vulgata ad verbum, *Proceßit in diebus ſuis*, vt ſuprà quoque verſu 7: quẽ Hebraiſmum non putaui neceſſariò retinendum.

19 *Qui adſto*, ὁ παρεστηκώς: id eſt, Qui appareo Domino, vt Latini loquuntur. Eraſmus, *Qui adſtiti*. Sed non video cur mutanda fuerit Vetus interpretatio. Vtitur enim pręterito perfecto, quaſi dicat Adſtare conſueui: quia vbicunque ſunt Angeli, ſunt in Dei conſpectu, parati videlicet ad capeſſenda eius imperia. Sic enim Hebræi de regum & principum miniſtris loqui ſolent, quemadmodum à Latinis vocantur apparitores qui in magiſtratus conſpectu ſolent apparere.

μένος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα· ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.

21 Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ.

22 Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς· καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς· καὶ διέμενε κωφός.

23 Καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

24 Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα,

25 Ὅτι οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.

26 Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ᾗ ὄνομα Ναζαρὲτ,

27 Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου Δαβίδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαριάμ.

28 Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπε, Χαῖρε κεχαριτωμένη· ὁ Κύριος μετά σου· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν.

29 Ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη ἐπὶ τῷ λό-

ris *ad eum* vſque diem quo hæc fiãt:eo quòd non credidiſti ſermonibus meis, qui implebuntur tempore ſuo.

21 ∴ Erat autẽ populus expectãs Zachariam: & mirabãtur quòd is tardaret in templo.

22 *Ille* verò egreſſus nõ poterat eis loqui: & cognouerũt eũ viſionem vidiſſe in templo. Nam ipſe innuebat eis: permãſitque mutus.

23 Et factum eſt, vt impleti ſunt dies ∴ miniſterii ipſius, abiit domum ſuam.

24 Poſt illos autẽ dies cõcepit Eliſabet vxor eius: & occultauit ſe menſibus quinque, dicẽs,

25 Nempe ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus eſt, *vt* auferret probrum illud meum inter homines.

26 Menſe autem ſexto miſſus eſt Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ cui nomen Nazaret,

27 Ad virginem ∴ deſponſam viro cui nomen erat Ioſeph, ∴ ex domo Dauid: nomen autem virginis *erat* Maria.

28 Ingreſſus igitur Angelus ad eam, dixit, ∴ Aue ∴ gratis dilecta: Dominus ∴ tecũ *eſt:* ∴ benedicta tu inter mulieres.

29 Illa verò ∴ quum *eum* vidiſſet,

non poteris loqui vſque in diem quo hæc fiant: pro eo quod non credidiſti verbis meis, quæ implebuntur in tempore ſuo.

21 *Et erat plebs expectãs Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipſe in templo.*

22 *Egreſſus autem non poterat loqui ad illos: & cognouerunt quòd viſionem vidiſſet in templo. Et ipſe erat innuens illis: & permanſit mutus.*

23 *Et factum eſt vt impleti ſunt dies officij eius, abiit in domum ſuam.*

24 *Poſt hos autẽ dies concepit Eliſabeth vxor eius, & occultabat ſe menſibus quinque, dicens,*

25 *Quia ſic fecit mihi Dominus in diebus quibus reſpexit auferre opprobrium meum inter homines.*

26 *In menſe autem ſexto miſſus eſt Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilææ cui nomen Nazareth,*

27 *Ad virginem deſponſatam viro, cui nomen erat Ioſeph, de domo Dauid: & nomen virginis, Maria.*

Mat. 1. 18

28 *Et ingreſſus Angelus ad eam, dixit, Aue gratia plena: Dominus tecũ: benedicta tu in mulieribus.*

29 *Quæ quum vidiſſet,*

21 *Erat autem*, καὶ ἦν. De vario vſu literæ ו apud Hebræos, non attinet repetere quæ toties iam diximus. Verbum autem ἦν, quanuis videatur περιφραστικῶς poſitum, vt ſit ἦν προσδοκῶν, pro προσεδόκα, tamen ſeruaui, quòd videatur longiorem quandam moram ſignificare: quaſi dicas, Manebat vel perſeuerabat expectans. *Miniſterij*, τῆς λειτουργίας. Heb. כהנה [*chehunna.*] Vide Act. 13, 2. Vulg. *officij.* mallem Muneris dixiſſet.

27 *Deſponſam*, μεμνηστευμένην, id eſt ſponſione promiſſam. neque enim adhuc Ioſephus eam duxerat domum. Ideóque quum cogitaret de ipſa repudianda, iuſſus eſt ab Angelo eam accipere, id eſt ducere vxorẽ, vt in Matthæo expoſuimus. Itaque quod Eraſmus hîc tradit, μνηστεύεσθαι Græcis propriè declarare Sponſam proco tradere, ſic accipiendum eſt, vt non reipſa tamen ſed ſponſione tantùm tradita intelligatur. Sed prorſus hallucinãtur qui Ioſephũ volunt illam duntaxat ambiuiſſe. Quorſum enim de illa clàm dimittenda Ioſephus cogitaſſet, quæ ipſi nullo modo eſſet obligata? *Ex domo*, ἐξ οἴκου. Eraſ. annotat, Chryſoſtomum homilia in Matthæum ſecunda addere, καὶ πατριᾶς, id eſt & familia: ſicut etiam additur infrà, 2. 5. Eadem addita nos quoque reperimus in vno vetere codice: & certè quum Chriſtus diſertè dicatur filius Dauid, addendum fuiſſe videtur nomen τῆς πατριᾶς, vt intelligeretur ex ipſis Dauidis poſteris natus. Nam domus appellatio etiam eos comprehendit qui vel cognatione attingebant familiam Dauidis, vel ex ipſius fratribus erant oriundi. Quod autẽ de Ioſepho dicitur, de Maria quoque neceſſario intelligendum eſt: alioquin Chriſtus non poſſet dici ex lumbis Dauidis prodijſſe. Imò etiam iſtud Ex domo Dauid, tam poteſt ad ipſam Mariam quàm ad Ioſephum, grãmatica cõſtructione referri.

28 *Aue*, χαῖρε: id eſt Gaude. Nam Auere (vt ait Feſtus) etiam ſignificat gaudere. Eſt autem hoc omnibus gentibus familiare vt in primo congreſſu ſoleant occurrentibus bene precari. *Gratis dilecta*, κεχαριτωμένη. Hebraicè נרצה: [*nirtſah.*] quod participiũ Lucas nouo Græco vocabulo expreſſit. id eſt, quam Deus pro ſua gratuita bonitate, gratam & acceptam habuit. Ad verbum, Gratificata: participio paſſiuo deducto à verbo χαριτῶ, quo vtitur Paulus Epheſ. 1. 6. ſicut infrà 2, 14, eodem prorſus ſenſu, dicuntur ἄνθρωποι εὐδοκίας, id eſt εὐδοκημένοι. Et hoc quidem quum animaduerterit Eraſmus, miror cur Gratioſam ſit interpretatus, id eſt κεχαριτωμένην. Etſi enim hoc epitheto exprimitur propenſus Dei fauor, tamẽ negligitur quod præcipuum erat, ex quo videlicet intelligi poſſit huius fauoris cauſam in ſola Dei gratuita beneuolẽtia, atque adeo in eo ipſo Chriſto reſidere, cuius mater erat futura. Vulgata conuertit, *Gratia plena*, vt & Syrus interpres: quæ tamen interpretatio non reſpondet Græcis, & multis occaſionẽ præbuit multa parum appoſitè in hunc locum ſcribendi. Caſtellio interpretatus eſt Acceptam: ſed ne hoc quidem ſatis oſtendit quæ ſit huius gratiæ origo. Mallem igitur conuertere, Gratiam conſequutam. quum præſertim Angelus paulo pòſt velut hoc participium explicans, ipſam dicat χάριν εὑρηκέναι. Sed participium paſſiuum altero paſſiuo malui interpretari: & quia noſtris propriè laboribus aut certè conatibus dicimur aliquid cõſequi, ideo quæſiui vocabula quibus omnem falſæ interpretationis anſam præciderem. *Tecum [eſt,]* μετά σου. Expreſſi verbum ἐστί, quod deerat, nequis ſuppleat ἔστω, id eſt ſit. Videtur enim Angelus narrare potius & gratulari beneficium præſens, quàm futurum precari. Nihil tamen prohibet quominus hoc etiam modo interpretemur. Scriptum eſt enim, *Qui iuſtificatus eſt, iuſtificetur adhuc*: & ipſis ſanctis Paulus gratiam ac pacem vbique ſolet optare. *Benedicta*, εὐλογημένη. Benedicta videlicet à Deo: id eſt, felix & beata effecta præ cæteris mulieribus. Itaque non videtur ſatis conuenire Eraſmi opinio, qui Laudatam interpretatur, & de qua omnes bene loquantur: quod & ipſum verum eſſe, non inficior. Quis enim vltro non fateatur Mariam infinitis partibus omnium mulierum præſtantiam ſuperare? Sed mihi videtur Angelus potius explicare quid ſit illud κεχαριτωμένη: ſicut conſueuerunt Hebræi bis idem inculcare, partim emphaſeως, partim perſpicuitatis cauſa.

29 *Quum [eum] vidiſſet*, ἰδοῦσα. Deerat hoc participium in quodam codice. In quibuſdam autem veteris editionis exemplaribus legitur, Quum audiſſet, ἀκούσασα. ſublata nimirum meliore interpretatione à quopiam qui ita

legendum putarit, vt ista quæ sequuntur melius cohærerent. Sed facilè intelligi potest Mariam, conspecto Angelo, (in quo procul dubio maiestas aliqua cælestis apparebat) deinde etiam audita mirifica ista salutatione, vtraque re tam insolenti fuisse non mediocriter commotam. Nam quòd nonnulli existimant vel assuetam fuisse virginem his visionibus, vel tam blandam salutationem suspectam habuisse, mihi non probatur.

γῳ αὐτοῦ· καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος.

30 Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ, Μὴ φοβοῦ Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.

31 Καὶ ἰδού, συλλήψῃ ἐν γαστρί, καὶ τέξῃ υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. (Esa. 7.14. Infrà 2.21 matt.1.21)

32 Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

33 Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. (Dan. 7.14 27. mich. 4.7.)

34 Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον, Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;

35 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ

perturbata est super eius sermone: & cogitabat ⁘ qualis esset salutatio ista.

30 Tūc dixit ei Angel⁹, Ne time Maria: ⁘es.n.in gratia apud Deū

31 ‖Et ecce, concipies ⁘ in vtero, & paries filium:‖& vocabis nomen eius Iesum.

32 Hic erit magn⁹, & Fili⁹ ⁘ Altissimi ⁘ vocabitur, dabítq; ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius.

33 ‖Regnabítque super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.

34 Dixit autem Maria ad Angelum, ⁘Quomodo ⁘ erit istud, quādoquidem ⁘ virum ⁘ non noui?

35 Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus ⁘ superueniet

turbata est in sermone eius: & cogitabat qualis esset ista salutatio.

30 Et ait Angelus ei, Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deum.

31 Ecce, concipies in vtero, & paries filium: & vocabis nomē eius Iesum.

32 Hic erit magnus, & Filius Altißimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius.

33 Et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.

34 Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?

35 Et respōdens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus

Qualis, ποταπὸς: id est, quò tandem spectaret, & quæ esset huius salutationis sentētia. vel Cuias, id est vnde profecta. Voluit enim probare spiritum.

30 *Es enim in gratia*, εὗρες γὰρ χάριν. Vel, (vt Vulgata & Erasmus, ad verbum) Inuenisti, siue, Nacta es enim gratiam. Hebraicè autem מצא חן [*matso chen*] id est inuenisse gratiā dicitur qui est in gratia cū aliquo. neq; hîc quicquā valet quod de meritis quidā nugantur. Nā ne Græcis quidem, τὸ εὑρέσθαι, semper dicitur de eo quod labore tuo vel collatis beneficiis fueris adeptus, (quemadmodum explicatur ab Vlpiano grammatico, & vsurpatur Rom. 4.1.) sed interdum etiam de eo quod tibi nihil tale quærenti vel speranti obtigerit, nedum vt studueris promereri. Sic Gregorius de Saule loquens, Israelis rege designato præter omnem spem & expectationem, ὃς (φησὶ) τὰς ὄνους τοῦ πατρὸς ἐπιζητῶν, βασιλείαν εὕρετο. Neque tamen casum aut fortunam vllam hîc agnosco, sed hoc potius constituo quod ait Paulus, nos esse dilectos à Domino, quum peccatores essemus, vt quisquis gloriatur, in Domino glorietur.

31 *In vtero*, ἐν γαστρί. Hebræus pleonasmus.

32 *Altißimi*, τοῦ ὑψίστου. Hebraismus. nam inter cætera nomina quæ Deo tribuuntur, apud Hebræos etiam dicitur עליון [*helion*,] id est summus vel supremus. Vnde Græci solem (cuius impia veneratio longè antiquissima est) ἥλιον vocarunt, quem Hebræi idololatræ, (quoniam fœminina voce Solem appellant) Reginam cæli passim apud Prophetas nuncupant: hoc nomine postea non minore cum blasphemia, ad Mariam virginem ab iis accommodato, qui tamen soli Christiani dici & haberi volunt. *Vocabitur*, κληθήσεται. Filius Dei vocabitur, quia re vera Filius Dei est ab æterno vnigenitus, suo tamen tempore manifestatus in carne. Non est ergo quod יקרא [*iikkare*] simpliciter ita accipiamus pro יהיה [*iiieh*] cum impio illo Serueto, qui Samosateni errorem renouauit: sed potius manifestationē æterni Filii Dei sciamus hoc vocabulo declarari.

34 *Quomodo*, πῶς. Quidam admirationem Mariæ obstupefactæ rei nouitate, nec prorsus assentientis Angelo: quidam verò simplicem quæstionem esse volunt, cupientis amplius erudiri. Ego vtranque opinionem coniungo: ita tamen vt hanc admirationem non à diffidentia profectam, sed ex eo potius ortam esse credam quòd quum verbis Angeli credidisset, ipsa rei tum nouitas (virgo enim adhuc erat quanuis despōsa) tum etiam magnitudo cogeret sciscitari quo tandem modo id implendum esset: num videlicet nubendo, an verò potius extraordinario & incomperto aliquo modo, quum diuina & cælestis prorsus, vtpote interitus omnis expers, proles illi promitteretur. *Erit*, ἔσται. Vulgata, *Fiet*, γενήσεται, eodem sensu. In tribus autem codicibus additum erat pronomen μοι, mihi: quod nisi exprimatur, necessariò fuerit subaudiendum. *Virum*, ἄνδρα. Viri nomen hoc loco sexum declarat, neque maritū Iosephū significat. Dixisset enim τὸν ἄνδρα, aut τὸν ἄνδρα μου, addito etiā pronomine. *Non noui?* οὐ γινώσκω; id est, Sum enim virgo, & intacta. Hebræis enim cognoscendi verbo significatur honestè viri & mulieris congressus: vt intempestiuum sit omnino quod Epiphanius in hunc locum aduersus Antidicomarianitas obseruauit, quo alioqui ἐν ἀγκυρωτῷ rectè interpretatur. Etsi verò paulo pòst Maria nupturam se probabiliter sperabat, vtpote quæ iam esset desponsa: tamen valde nouum fuit virgini conceptum & partum, nulla matrimonij consummandi, vel Iosephi sponsi mentione facta, perinde vt iam nuptæ prænūtiari. Potest autem verbum γινώσκω, vel præsenti tempore verti cum vetere interprete: acsi dicat, Quandoquidē cum viro mihi negotium non est, & marito careo: vel præterito tempore, vt vertit Syrus interpres, & quidem passiuo verbo vtens, Quandoquidem vir non fuit cognitus mihi, id est, quandoquidē nunquam adhuc cum viro consueui: quam interpretationem sum vt simplicissimam amplexus. Sed & futuro tempore vertere possimus, *Non sum cognitura*, sicut hoc ipsum verbum γινώσκειν vsurpatur Ioh. 7.27: modo quidem istud non ad votum vllum, sed ad rei ab Angelo nuntiatæ qualitatem referatur, vnde Maria in scriptis propheticis diligentissimè versata, & Spiritu quoque prophetico, (vt ex diuinissimo ipsius cantico liquet) abundè prædita, collegerit non nisi extraordinario & inaudito quodam modo hunc æternum regem cōcipi, & nasci posse. vt sit hæc sententia, Quandoquidem in eo quod mihi nuntias, perficiendo nullus erit vulgari & consuetæ matrimonij coniunctioni locus, age, significa igitur mihi quanam id ratione sit in me implendum. Et hanc quidem interpretationem in prioribus editionibus sequutus, ne nunc quidem prorsus repudio, quanuis alteram in contextu nunc reposuerim, quòd illam eruditis quibusdam viris argutam potiùs quàm solidam videri intellexerim. Quod autem de virginitatis voto nonnulli etiam ex veteribus, Mariæ affingunt, neque exemplo vllo, nec vlla certè ratione nititur. Cur enim si ante sponsalia virginitatem vouisset, Iosepho postea se nupturam spopondisset? Nec enim quò tēderet coniugium ignorabat: & quum liberius ac tutius seruare virginitatem aliter posset, cur & qua cōscientia nomine coniugij ad Iosephum fallendum abusa fuisset? Post contracta verò sponsalia, si quid tale ipsi in mētem venisset, sponsi tamen consensu non adhibito, inane futurum fuisse votum æquitas ipsa testatur, & etiam liquet ex Numer. 30, 13. quū sponsa pro vxore, quod ad vinculi obligationem, censeatur. Quæ verò de Maria Iosephi fidei à sacerdotibus commissa, in illo ridiculo ac etiā impioq; scripto, quod Proteuangelium vocant, & quod à Suida repetitur, & similes aniles nugæ, ne refutatione quidem egent.

35 *Superueniet*, ἐπελεύσεται. Hoc vocabulo aptissimè significatur fore vt Spiritus sancti virtus, i. vis, & efficacia,

(ſic enim δύναμις hoc loco accipitur) quaſi patris generantis vices ſuppleat. Sed in eo ſummum eſt diſcrimen, quòd homines corrupti, ex ſua ſubſtantia filios gignunt in corruptis mulieribus: in hoc autem myſterio quod humana ratione comprehendi non poteſt, Spiritus ſanctus à Patre & Filio vnigenito procedens, carnem Chriſti non gignit ex ſeſe, ſed creat ex ſelectæ virginis ſubſtantia, cui deinde animam indit, vtranque ipſe ſua vi ſanctificans: cui deinde (eodem tamen momento) æternus ille Dei Patris Filius Deus in vnam eandémque perſonam coniungitur: ita vt nec Deus in hominẽ, nec homo in Deũ mutetur: nec rurſus duo Chriſti cõſtituantur, quorũ vnus ſit Dei, alter verò Mariæ filius: ſed vnus ſit Filius Dei in carne manifeſtatus, & vnus inter Deũ & homines mediator. Caſtellio ἐπελεύσεται vertit *Inuadet*: quod verbũ mihi non probatur hoc loco. Solet enim plerunque in vitio vſurpari, neque ſatis videtur exprimere diſcrimen illud inter ἐπέρχεσθαι & εἰσέρχεσθαι, quod rectè obſeruat his verbis Epiphanius aduerſus Theodotianos, Εἰ Γαβριὴλ εἶπε, Πνεῦμα ἅγιον εἰσελεύσεται εἰς σε, οὐκέτι υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἦν ἡγεῖσθαι ἐν σαρκὶ παραγεγονότα, ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον ἐν σαρκὶ παραγεγονέναι: id eſt, *Si Gabriel dixiſſet, Spiritus ſanctus veniet in te, non iam liceret exiſtimare Filium in carne veniſſe, ſed Spiritum ſanctum.* Hæc Epiphanius. Ex quo apparet quanta fuerit impuri illius Serueti audacia, qui libro de Trinitate primo, quum hunc locum citaret, pro Spiritu ſancto ſubſtituit τὸν λόγον: quaſi λόγος hoc loco dicatur ἅγιον Πνεῦμα, ac non potius vtriuſque hypoſtaſes ſint diſtinctæ. In quo etiam errore fuit ille cuius extant commentarii in Matthæum, in quinquagintaquatuor Homilias diſtributi, & falſò inſcripti Chryſoſtomo, vt Eraſmus ſua in eum librum præfatione rectè obſeruauit.

δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ.		in te, & virtus Altiſſimi inumbrabit te: ¨ propterea *id* etiam quod naſcetur ¨ ex te ¨ ſanctum, ¨ vocabitur Filius Dei.	*ſuperueniet in te, & virtus Altiſſimi obũbrabit tibi. Ideóque & quod naſcetur ſanctum, vocabitur Filius Dei.*
Καὶ ἰδού, Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου, καὶ αὐτὴ συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρᾳ αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ.	36	Et ecce, Eliſabet cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua: ¨ & hic menſis eſt ſextus ipſi quæ vocabatur ſterilis.	36 *Et ecce Elizabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua: & hic menſis ſextus eſt illi quæ vocatur ſterilis.*
Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα.	37	Quia apud Deum non erit impoſſibile ¨ vllum ¨ verbum.	37 *Quia non erit impoſſibile apud Deum omne verbum.*
Εἶπε δὲ Μαριάμ, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος.	38	Dixit autem Maria, ¨ Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum. Et abiit ab ea Angelus.	38 *Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum. Et diſceſſit ab illa Angelus.*
Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα.	39	Cõſurgẽs verò Maria per eos dies, profecta eſt ¨ in montanã *regionem* cum feſtinatione ¨ in vrbem Iuda.	39 *Exurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum feſtinatione in ciuitatem Iuda.*
Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ.	40	Et ingreſſa eſt domum Zachariæ, & ſalutauit Eliſabet.	40 *Et intrauit in domum Zachariæ, & ſalutauit Eliſabeth.*

Propterea [id] etiam quod naſcetur, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον: vel quod gignetur. Poteſt enim τὸ γεννᾶσθαι, vel ad conceptũ, vel ad partum accommodari. Particulã autem καὶ quáuis nõ legerit Syrus interpres, annotant tamẽ veteres minimè otioſam eſſe, & non ad verbum κληθήσεται, ſed ad τὸ γεννώμενον, pertinere: qua de re libet eiuſdem Epiphanii verba ſubiicere cum iis cohærẽtia quæ modò citauimus: Γαβριὴλ (inquit) οὐκ εἶπε μόνον, Διὸ τὸ γεννώμενον, ἀλλὰ Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον, ἵνα δείξῃ ἄνωθεν Θεὸν λόγον καὶ ἐν μήτρᾳ γεννώμενον κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐνανθρώπησιν. id eſt, *Non dixit ſolùm, Propterea quòd gignetur, ſed Propterea etiã quod gignetur, vt oſtẽderet Deũ Verbũ qui eſt ex alto, etiã in vtero genitũ quũ homo fieret.* Hæc Epiphani⁹, oſtẽdẽs hac particula deſignari vtriuſq. naturæ in vna Filii Dei perſona cõiunctionẽ. quæ emphaſis vt melius intelligeretur, volui exprimere antecedens: quũ præſertim iſtud totidem pænè verbis inculcet Tertullianus in libello de Trinitate. *Ex te*, ἐκ σοῦ. Sic etiam legit Syrus interpres, & ita ſcriptum inuenimus in nonnullis veteris editionis codicibus, & editione Complutenſi, atque adeò pluribus locis apud Epiphanium. Athanaſius denique in epiſtola quadam ad Epictetum Corinthiorũ epiſcopum, ita legendum eſſe, his verbis oſtendit, ὁ Γαβριὴλ ἀσφαλῶς εὐηγγελίζετο τῇ Μαρίᾳ, λέγων οὐχ ἁπλῶς, Τὸ γεννώμενον ἐν σοί, ἵνα μὴ ἔξωθεν ἐπεισαγόμενον αὐτῇ σῶμα νομισθείη· ἀλλ' Ἐκ σοῦ, ἵνα φύσει τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι πιστευθείη: id eſt *Gabriel planè ac certò nuntium expoſuit Mariæ, quũ non ſimpliciter diceret, Quod gignetur in te, nequis exiſtimaret corpus in ipſam extrinſecus introductum: ſed, Ex te, nempe vt natura fore ex ipſa crederemus quod gigneretur.* Hæc Athanaſius aduerſus Dimœritas, qui corpus Chriſti cenſebant eſſe ipſius diuinitati coeſſentiale: quorum errorem poſtea ſequuti ſunt Eutychiani & Monothelitæ. Minimè igitur dubitaui hæc verba reſtituere, ex Græcis & Latinis pleriſque codicibus aut temere aut malitioſè expuncta, nec dubito quin idem facturus fuerit Eraſmus ſi Athanaſii locum illum obſeruaſſet. *Sanctum*, ἅγιον: id eſt, quũ purum ſit, & ab omni peccato prorſus immune, templum denique Dei in ipſo corporaliter habitantis. Nam (vt rectè dicit Auguſtinus) eum oportuit ſine peccato concipi & naſci, qui venit vt mundi tolleret peccatum. *Vocabitur*, κληθήσεται. Hic quoque (quemadmodum ſuprà verſu 32) Vocandi verbo manifeſtatio intelligi debet potius quàm eſſentiæ principium, vt rectè in Seruetum doctiſſimus Caluinus obſeruauit. Neque enim qui ex Maria natus eſt, duntaxat homo eſt, ſed Deus in carne manifeſtatus. Quamobrem rectè conſtituit Eccleſia aduerſus Neſtorium, vt Maria Θεοτόκος diceretur: & Cyrillus hoc verbum Vocabitur, ſic explicat lib. in Iohan. 2. cap. 3. Vide 1. Ioh. 3. 1.

36 *Et hic menſis*, καὶ οὗτος μήν. Hebraiſmus : id eſt, ſextũ iam menſem agit à conceptu. Dicit autem vocatam fuiſſe ſterilem, quòd nimirum ſterilem adhuc fuiſſe inter omnes conſtaret, & ætate iam eſſet prouectiore.

37 *Vllum*, πᾶν. Vulgata & Eraſmus, *Omne*. Solent enim Hebræi, quoties enuntiatio generaliter negat, pro nullo dicere לא-כל [*lochol*,] collocata tamẽ ante verbũ negante particula. Sed apud Grӕcos & Latinos, *Non omne* declarat orationem ſpecialem & indefinitam potius quàm generalem negationem. *Verbum*, ῥῆμα: id eſt, quicquid Deus ſemel futurum dixerit. Vel, res vlla, vt quidam ſunt non malè interpretati. Sed illam tamen interpretationem prætuli, quòd melius videatur cõuenire Gabrielis nuntio, & Mariæ ipſius reſponſioni.

38 *Ecce ancilla Domini*, ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου. Petitum eſt hoc dicendi genus ex conſuetudine Hebræorum, qui de ſe perinde ac tertio quopiam loquentes, dicere ſolent, Ecce ſeruus Domini mei. Sed parũ firmũ illud eſt quod Auguſt. epiſt. 78, huc applicat verba illa Prophetæ, pſ. 116. 16, Ego filius ancillӕ tuæ, id eſt Mariæ.

39 *In montanã [regionem,]* εἰς τὴν ὀρεινήν. Vulg. & Eraſ. *In montana.* Intelligit autem montes Iuda expoſitos ad Meridiem Hieroſolymorũ, vt paulo pòſt declarabimus.

In vrbem Iuda, εἰς πόλιν Ἰούδα. In nullis codicibus inuenimus adſcriptum ciuitatis nomen. In vno tamen exemplari ſcribitur, εἰς πόλιν Δαβίδ, quaſi appellatione ciuitatis Iuda ſignificetur vel Bethlehem, vel ipſa Hieruſalẽ Iudææ metropolis: quæ & ciuitas Dauid dicitur propter arcam bello in ea conditam, vt ſcribitur 2. Sam. 5. 9. Sed hoc planè repudio. Cogitanti verò mihi cur Euangeliſta non adſcripſerit ciuitatis nomen, venit fortaſſis in mentẽ id quod res eſt. Scribitur Ioſue cap. 21. 9, in ſorte Leuitarum, filiis

Aaronis data fuisse nouē oppida de tribu Iuda & Simeon, inter quæ primo loco nominatur Ciriath-arba, quæ & Hebron dicitur, & disertè etiam adiicitur sitam fuisse in monte Iuda, quemadmodum copiosius refertur eiusdem libri cap. 14. Quum igitur Zacharias ex familia Aaronis esset, & vna hæc vrbs sacerdotum commemoretur in montibus Iuda, non fuit necesse vt Euangelista de Zachariæ domicilio loquens, eius vrbis nomen disertè exprimeret, quum nemo esset qui vbi mentio fieret sacerdotum & ciuitatis Iuda, non satis intelligeret Hebronem intelligi.

	Græce		Beza		Vulgata
41	Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ.	41	Et factum est, vt audiuit Elisabet salutationem Mariæ, subsiliit ¨fœtus in vtero eius, & repleta est Spiritu sancto Elisabet.	41	*Et factum est vt audiuit salutationem Mariæ Elisabeth, exultauit infans in vtero eius: & repleta est Spiritu sancto Elisabeth.*
42	Καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν, Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.	42	Exclamauítque voce magna & dixit, Benedicta tu inter mulieres, ¨quia benedictus fructus ¨vteri tui.	42	*Et exclamauit voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.*
43	Καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρός με;	43	Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?	43	*Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?*
44	Ἰδοὺ γὰρ, ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.	44	Ecce enim, vt ¨extitit vox salutationis tuæ in auribus meis subsiliit fœtus exultās in vtero meo.	44	*Ecce enim, vt facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo.*
45	Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα· ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.	45	Et beata [*est*] ¨quæ credidit: ¨nam perficientur ea quæ dicta sunt ei ¨à Domino.	45	*Et beata quæ credidit: quoniam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.*
46	Καὶ εἶπε Μαριάμ, Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον,	46	Tunc ait Maria, ¨Magnificat anima mea Dominum,	46	*Et ait Maria, Magnificat anima mea Dominum,*
47	Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου.	47	Et ¨exultat spiritus meus ¨super Deo ¨seruatore meo.	47	*Et exultauit spiritus meus in Deo salutari meo.*
48	Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί·	48	¨Quia respexit ¨humilē ancillam suam. ecce enim ex hoc *tempore* beatam me prædicabūt omnes ¨ætates:	48	*Quia respexit humilitatem ancillæ suæ. ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes:*

---

41 *Fœtus*, βρέφος: id est ἔμβρυον. Nam propriè dicitur βρέφος de partu recens edito. Hæc interdum apud alios etiam auctores permutantur. Aphrodisæus, ἐν μήτρᾳ δεκαμηνιαῖον βρέφος παραμένει. Dioscorides, τοῦτο καὶ τὰ βρέφη ἐκτιτρώσκει. Phocylides autem vtrunque coniunxit in hoc versiculo, Μηδὲ γυνὴ φθείρῃ βρέφος ἔμβρυον ἔνδοθι γαστρὸς, vt est ab aliis annotatum. Sed fortassis vsus est Lucas nomine βρέφους, potius quàm ἐμβρύου, vt hunc motum inusitatum fuisse ostenderet, & puero iam nato magis conuenientem quàm adhuc intra vterum delitescenti. Nam alioquin minimè nouum est fœtus in vtero subsilire. Sed tamen hunc motum à Spiritu sancto profectum esse, satis etiam per se testatur Elizabetæ oratio de Christi conceptu vaticinantis, cui non interfuerat, & quem aliunde cognoscere non potuerat.

42 *Quia benedictus*, καὶ εὐλογημένος. Benedictus dicitur Christus humanæ naturæ ratione: id est quatenus vnctus est, accepto Spiritu supra omnem mensuram, vt primogenitus sit inter multos fratres. Particulam autem καὶ tanquam causalem conuerti, Theophylactum sequutus, qui ita interpretatur, & prolatis exemplis hanc enallagen confirmat, de qua alibi diximus. Videtur autem vberior sensus si ita accipiamus, vt intelligatur benedictionem Mariæ ab eo ipso manare quē in vtero gestabat. *Vteri tui*, τῆς κοιλίας σου. parum certè illud firmum est quod Irenæus hāc formulam vrget, quasi sic significetur, Christum, quatenus homo est, esse ἀπάτορα. Nam verissimum hoc quidem est, sed de aliis etiam dicitur communi hominibus lege prognatis, vt Psal. 127. 3.

44 *Extitit*, ἐγένετο. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Facta est*. Vide Mar. 9. 33, & Iohan. 6. 19, & 21.

45 *Quæ credidit*, ἡ πιστεύσασα. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus legitur, *Quæ credidisti*: & paulo pòst, *Fient tibi*: quasi scriptum sit σοὶ pro αὐτῇ. Sunt autem frequentes apud Hebræos istæ personarū mutationes. *Nā*, ὅτι. Vel, perfectū iri, vt post πιστεύσασα nō adscribatur distinctio, & ὅτι non αἰτιολογικῶς sed εἰδικῶς accipiatur, sicut explicat Theophylactus. *A Domino*, παρὰ Κυρίου: id est quod barbarè vulgò dicunt, ex parte Dei. Distingui enim debet παρὰ ab ὑπό. quanquam quod ad rem ipsam attinet, nullum est discrimen. Dicitur enim Deus ipse facere quod eius ministri faciunt ipsius mandato.

46 *Magnificat*, μεγαλύνει: id est altè & magnificè prædicat, quod Hebræi declarant verbo גדל ל [*ghiddal.*] Vide Matth. 23. 5.

47 *Exultat*, ἠγαλλίασε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Exultauit*. Sed manifesta est temporis enallage, nisi καὶ iterum malis pro γὰρ, id est, *Et* pro *Enim* accipere. Nam oportuit præire intelligentiā Spiritus de tanto beneficio exultantis, vnde postea natum gaudium, quo totus est animus ita perfusus vt lingua in apertas Dei laudes erumperet. *Super Deo*, ἐπὶ τῷ Θεῷ. Vulgata & Erasmus, *In Deo*, quasi ἐπὶ pro ἐν ponatur. Ego malo ἐπὶ declarare causam, ipsamque adeo gaudii materiam. *Seruatore*, σωτῆρι. Vulgata, *Salutari*: id est σωτηρίῳ, vt scriptum legimus in quodam codice, eodem sensu.

48 *Quia respexit*, ὅτι ἐπέβλεψεν. Respicere pro diligere & gratuito fauore complecti, etiam à Latinis vsurpatur. Solent enim homines, sicuius ipsos capit commiseratio, in eum intueri: siquem autem aspernantur, ab eo auertere oculos. Itaque eosdem etiam habitus Deo tribuūt, eo tropo qui dicitur ἀνθρωποπάθεια. *Humilem ancillam suā*, ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, *Ad humilitatē ancillæ suæ*. Sed humilitas ancillę pro humili ancilla ponitur ex Hebræorum idiotismo: de quo diximus Mat. 24. 15. Significat autē ταπείνωσις humilitatem. i. vilem & abiectam conditionem, qualis est nimirum vilium seruulorum. Itaque inepti sunt qui modestiam cæterásque Mariæ virtutes hoc loco prædicant: quasi ταπείνωσις illud sit quod Græci ταπεινοφροσύνην vocant, Galli verò vernaculo sermone *humilité*: quasi denique Maria vlla sua merita, ac non potius infinitam Dei misericordiam collaudet, vt rectè obseruat Erasmus in hunc locum. Profert autem Theophylacti verba: quę iterū libuit exscribere, vt prępost eri isti Mariæ cultores intelligāt, siquid illis mētis ac cordis superest, sanis hominibus nunquā placuisse ista quæ ipsi tam pertinaciter tuētur. Sic igitur ille, Ἡ παρθένος τελειότερον πληροφορηθεῖσα, δοξολογεῖ τὸν Θεὸν, ἐκείνῳ ἐπιγράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. ἐκεῖνος γὰρ, φησὶν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινὴν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα. ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί· οὐ μόνη Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν πιστευσάντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσιν; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί· ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ Θεός: id est, *Virgo plenius edocta glorificat Deum, illi miraculum adscribens, non sibi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi: ille mei misertus est, non ego illum quæsiui: & ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes: non sola verò Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob cam-*

sam beatam me dicent? num propter meam virtutem? Non: sed quia mihi magnifica fecit Deus. Hactenus Theophylactus, & quidem Romę excusus annis abhinc tredecim. *AEtates*, γενεαί. Hebraicè דורות [*doroth*,] vt diximus Matth. 11. 16. Quidam *Nationes* interpretantur: quasi dicat Maria, fore vt vniuersus orbis terrarum hoc Dei beneficium celebret. Sed illud malo.

Ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατὸς, καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ·	49	⁚Quia magnificè mecum egit ⁚ potens ille, ⁚cuius sanctum *est* nomen:	49	*Quia fecit mihi magna qui potens est: & sanctum nomen eius:*	
Καὶ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.	50	Et cuius misericordia ⁚ in omnes ætates *parata est* ⁚ timētibus ipsum.	50	*Et misericordia eius à progenie in progenies, timentibus eum.*	
Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ. διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν.	51	‖⁚Forte facinus fecit brachio suo: ‖⁚dissipauit superbos ⁚cogitatione cordis ipsorum.	51	*Fecit potētiam in brachio suo: dispersit superbos mente cordis sui.*	Esa. 51. 9. Ps. 33. 10. esa. 29. 15
Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.	52	Detraxit ⁚potētes ⁚è thronis, & extulit ⁚ humiles.	52	*Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*	
Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.	53	‖⁚Famelicos impleuit bonis, & diuites ⁚ablegauit inanes.	53	*Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes.*	1 Reg. 2. 6. ps. 34. 11
Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους	54	‖⁚ Suscepit Israel ⁚ puerum suum, vt memor esset misericordiæ	54	*Suscepit Israel puerum suum, memorari misericordiæ suæ*	Esa. 30. 18. & 41. 8, & 54. 5

49 *Quia magnificè mecum egit*, ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Hebraicè עשה נפלאות [*hoseh niphlaoth*,] vt Psal. 98. ver. 1, ad quem locum videtur Maria respexisse. Deflexi autem aliquantulum à verbis ipsis, tum in hoc Mariæ cantico, tum etiam in altero Zachariæ, vt obscuriores Hebraismos illustrarem. *Potens ille*, ὁ δυνατός. Articulus hoc loco præstantiam declarat, & ὁ δυνατὸς Deum Græcis significat, sicut האל [*hael*] Hebræis: pro quo tamen Græci interpretes τὸν ἰσχυρὸν plerunque dicunt. Annotandus præterea Hebraismus, quo repetitur antecedens loco relatiui. Videbatur enim potius dicendum αὐτὸς, vel ἐκεῖνος: id est Ipse vel Ille. *Cuius nomen*, καὶ ὄνομα αὐτοῦ. Hebraicè ושמו [*vschemo*.] Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et nomen eius*. Apparet autem Hebraismum esse à Græcorum & Latinorum idiomate alienum, nempe quòd soleant Hebræi sua quæ vocant affixa nominibus subiicere.

50 *In omnes ætates*, εἰς γενεὰς γενεῶν. Vel, in omnē posteritatem. In quibusdam codicibus legitur eodem sensu, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. Significatur autem γενεᾶς appellatione id quod Heb. דור, vel עד, vel עולם [*dor had holam*] vocant, Græci etiam αἰῶνα, Latini æuum, vel seculum, vel ætatem: vt intelligamus promissiones Dei complecti perennia ac perpetua bona: denique nunquam excidere verbum Dei, quemadmodum loquitur Paulus: vt illud sit quod Hebręi dicunt לדור דורים, aut לעולם עולמים [*ledor dorim leholam holamim*.] Vel hoc vocabulo declarantur nepotes, cæteríque deinceps posteri: vt sit hæc sententia, tantam esse Dei misericordiā vt non solos ipsos credentes, sed etiā eorum posteros faciat bonorum suorū participes in mille vsque progenies, quemadmodum ipse testatur Exodi 20. 6. Quòd si hanc interpretationem sequamur cum Vetere interprete, qui vertit, A progenie in progenies, id est ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, & cum Erasmo, qui ad verbum interpretatus est, In progeniem & progeniem: tum demum εἰς γενεὰς γενεῶν idem declarabit atque לבני בנים [*libne banim*,] id est in filios filiorum. Respicit autem Maria, atque adeo totidem verbis repetit quod scriptum est Psal. 103. 17. vbi vtriusque interpretationis exemplum extat. *Timentibus*, φοβουμένοις: id est religiosè ac reuerenter ipsum colētibus. Nam apud Hebræos יראה [*iireah*] totum Dei cultum declarat. Verbū autē suppleui quod explendæ constructioni deerat.

51 *Forte facinus fecit*, ἐποίησε κράτος. Sic apud Hebræos עשה חיל [*hoseh chaiil*,] vt Psal. 118. 16. & Num. 24, 18. Vulgata, *Fecit potentiam*. Erasmus, *Præstitit robur*: vterque nimium obscurè, quū eiusmodi enallage vix habeat locū in Latino sermone. Syrus interpres vertit, perinde ac si scriptū esset, ἐνεκράτησεν pro ἐνίκησεν, *obtinuit victoriā*. *Brachio suo*, ἐν βραχίονι αὐτοῦ. Pleonasmus hic est maximæ energiæ, & Hebræis familiaris, apud quos etiam זרוע [*Zeroah*] accipitur pro robore. *Dissipauit*, διεσκόρπισεν: id est פזר [*pizzar*,] translatione sumpta à turbine, qui paleas abreptas huc & illuc spargit: quæ similitudo frequenter occurrit in Prophetis, & optimè declarat fore vt superborum consilia à ventis (quod aiunt) auferantur: id est tanquam res inanissimæ pereant, vt scribitur Esaiæ capite vicesimonono: quod quidem caput videtur Maria hoc suo cantico quasi commentariis quibusdam illustrare. Vel הפיץ [*hephits*,] id est, ita comminuit vt frustra hinc & inde dissilierint: quæ interpretatio videtur respondere illi quod paulo antè dixerat ἐποίησε κράτος. Id autem Latini etiam Dispergendi verbo declarant, vt apud Terentium, *An tibi mauis cerebrum dispergi?* Itaque non reprehendo Veterem interpretem quod ad sentētiam attinet: sed tamen hoc vocabulum repudiaui vt ambiguum. Quid si verò διεσκόρπισεν idem valeat atque apud Hebræos הפר [*hephir*?] Video enim in sententia prorsus simili hoc vocabulū frequenter vsurpari, vt Psal. 33. 10, & 2. Sam. 15. 34, & Iob 5. 12. Quocunque autem modo accipias, videtur Dissipandi vocabulum optimè conuenire. *Cogitatione*, διανοίᾳ. Accōmodari hoc potest diuerso sensu ad verbum διεσκόρπισεν, vt significetur à Domino dissipari superbos, idque iis ipsis consiliis & artibus quibus conantur alios euertere: (comprehendit enim eos Dominus in astutia sua: & malum consilium, vt aiunt, ipsi consultori pessimum esse solet) aut dissipari superbos cum suis consiliis, aut denique propter praua eorum consilia. Vel cōiungi potest cum nomine ὑπερηφάνους: vt sit hæc sententia, eos à Domino dissipari qui sibi in consiliis suis placent. Mihi verò satis fuit Græca simpliciter conuertisse, vt nulli expositioni præiudicium adferrem.

52 *Potentes*, δυνάστας. Græco vocabulo vtitur ipse Cicero Philippica vndecima, & Seneca in Thyeste, *Anxius sceptrum tenet, & mouentes Cuncta dynastas*, &c. adeo vt appareat in Oriēte ita vocatos qui principes quidem essent, sed regibus & tetrarchis inferiores: iidē fortasse atque illi quos Persæ satrapas vocabant. Nos tamen hîc noluimus nimiū esse curiosi, quum satis constet ex antithesi, quosuis hîc significari qui opibus aut genere sint insignes: id est εὐγενεῖς potius quàm ἔξοχοι. *E thronis*, ἀπὸ θρόνων: vel è soliis. Videtur enim his nominibus augustius aliquid significari quàm sedis appellatione declaretur: quo tamen vocabulo Vetus interpres & Erasmus vti maluerunt. *Humiles*, ταπεινούς: id est vilis & abiectæ cōditionis homines. quod placuit rursus obseruare, nequis inter ταπεινοὺς & ταπεινόφρονας nullum discrimen constituat: quanuis hoc quidem loco ταπεινοὶ dicantur qui non modò inter homines sunt infimi, sed etiā coram Deo nihil prorsus sibi tribuūt, & verè pauperes sunt spiritu, quales sunt plærique veri Ecclesiæ ciues.

53 *Famelicos*, πεινῶντας. Vulgata & Erasmus ad verbū, *Esurientes*: quibus opponūtur πλουτοῦντες. Sed apparet participia loco nominum, quæ verbalia vocant, esse posita, Hebræorum more. Deinde verò ostendit antithesis non vocari famelicos, id est רעבים [*rehebim*] eos qui simpliciter esuriant, (possunt enim esurire etiam qui ditissimi sunt) sed eos qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebræi אביונים [*ebionim*] vocant ab אבה [*abah*] quod Concupiscere & desiderare declarat. Est igitur vehementior antithesis quàm si πένητας opposuisset πλουσίοις. Conueniunt autem hæc Mariæ verba cum iis quæ ab Hanna referuntur 1. Sam. 2. 6. *Ablegauit*, ἐξαπέστειλε. Vulg. & Eras. *Dimisit*: id est ἀφῆκεν, vel ἀπέλυσεν. Sed vtendum certè hic est vocabulo duriore, quale est Ablegare à se, & amandare.

54 *Suscepit*, ἀντελάβετο: id est prostratum, porrecta manu

subleuauit. Est enim (vt inquit Galenus) τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι manus proprium, & ex antecedente intelligitur consequens. quod Hebræi declarant verbo תמך [tamach,] vtitúrque eo Esaias 41.10. quem etiam locum videtur Maria cantico suo accõmodare. Cicero sic solet hæc duo SVSCIPERE & TVERI, coniungere. *Puerum* *suum*, παιδὸς αὐτοῦ: id est seruum suum: quanquam etiam vocatur filius, & quidem primogenitus. Exodi 4.22. Sed videtur Maria (vt modò dixi) ista repetere ex Esa.41.8, & 9. vbi disertè dicitur Israel à Domino עבדי [habdi,] id 5 est seruus meus. Simpliciter tamen Græca conuerti, vt suũ cuique iudicium integrum maneat.

	Græce		Beza		Vulgata
Genes. 17. 19 & 22.15 psal.132.11	(Καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.	55	‖(Prout ¨ loquutus est patribus nostris, ¨ *nimirum* Abrahamo, ¨ & semini eius) ¨ in æternum.	55	(*Sicut loquutus est ad patres nostros, Abraham. & semini eius*) *in secula.*
	Ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς· καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.	56	Mansit autem Maria cum illa quasi menses tres: & *postea* reuertit domum suam.	56	*Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus: & reuersa est in domum suam.*
	Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν· καὶ ἐγέννησεν υἱόν.	57	Elisabetæ verò impletum est tempus pariendi: & peperit filium.	57	∴ *Elisabeth autem impletum est tempus pariendi: & peperit filium.*
Supra.14.	Καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς· καὶ συνέχαιρον αὐτῇ.	58	Et audierunt accolæ & cognati eius, Dominum ¨ magnifica misericordia sua vsum esse erga eam: ‖& ei gratulabantur.	58	*Et audierunt vicini & cognati eius quia magnificauit Dominus misericordiam suam cum illa: & congratulabantur ei.*
	Καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Ζαχαρίαν.	59	Et factum est, die octauo venerunt vt circunciderent puerulum, & vocabant eum ex nomine patris ipsius, Zachariam.	59	*Et factum est, in die octauo venerunt circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris sui Zachariam.*
	Καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐχί· ἀλλὰ κληθήσεται Ἰωάννης.	60	Sed respondens mater eius ait, Nequaquam: sed vocabitur Iohannes.	60	*Et respondens mater eius, dixit, Nequaquam sed vocabitur Iohannes.*
	Καὶ εἶπον πρὸς αὐτήν, Ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ.	61	Et dixerunt ad eam, Nemo est in cognatione tua qui vocetur isto nomine.	61	*Et dixerunt ad illam, Quia nemo est in cognatione tua qui vocetur hoc nomine.*
	Ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν.	62	¨Innuebant autem patri eius ¨quid vellet eum vocari.	62	*Innuebant autem patri eius quem vellet vocari eum.*
Supra, 13	Καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, Ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες.	63	Isque postulata tabella scripsit, ¨ dicens, ‖Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt omnes.	63	*Et postulans pugillarem scripsit, dicens, Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt vniuersi.*
	Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ· καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν.	64	∴Apertum est autem os eius illico, & ¨lingua eius: & loquebatur benedicens Deo.	64	*Apertum est autem illico os eius, & lingua eius, & loquebatur benedicens Deum.*
	Καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα.	65	⁖Ortus est igitur timor omnibus ¨ accolis eorum: & in tota montana regione Iudææ ¨ diuulgata sunt ¨omnia verba ista.	65	*Et factus est timor super omnes vicinos eorum: & super omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia verba hæc.*

" Sic gr. Gen. 2.

No.

55 *Loquutus est*, ἐλάλησε: id est pollicitus est. Sic enim etiam accipitur apud Hebræos אמר [amar.] [*Nimirum*] *Abrahamo*, τῷ Ἀβραάμ. Rectè annotat Erasmus Lucam variasse constructionem verbi ἐλάλησε: quod vt pla- 10 nius esset, adiecit particulam *nimirum*, & *Abrahamo* Latina terminatione conuertit. *Et semini eius*, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Hebr. זרעו [zarho:] id est posteritati eius, vt alibi diximus. Intelligit autem Isaacum, Iacobum, Dauidem, quibus nominatim Dominus renouauit pro- 15 missionem factam Abrahamo, nisi aliter placeat explicare, vt statim dicam. *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. In quibusdam codicibus legitur ἕως αἰῶνος, in æternum vsque. Cæterùm in vetustis exemplaribus, atque adeo in 20 Theophylacto Romano, ista sic distinguũtur vt hæc omnia καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, includantur parenthesi, & εἰς τὸν αἰῶνα connectatur cum superiore versiculo. Ego verò quamuis nihil immutarim contra tot exemplarium consensum, 25 tamen puto hæc posse etiam legi sine parenthesi. Neque enim video cur non potius Lucas hæc annexuisset ipsi versiculo superiori. Fortassis igitur hæc est sententia, Dominum misertum esse Israelis extremo hoc tempore, vt ostenderet se memorem esse misericordiæ, quemad- 30 modum pollicitus est maioribus, sese videlicet misericordia vsurum tum erga Abrahamum, tum erga ipsius posteros: idque non ad certum vsque gradum posteritatis, sed in infinitum vsque.

58 *Magnifica misericordia sua vsum esse*, ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Vulg. *Magnificauit misericordiam suam*,: id est, (vt loquũtur Hebræi) ויגדל חסדו [vaiagdel chasdo:] sicut scri- 10 ptum est Genes.19.19.

62 *Innuebant*, ἐνένευον: id est, signis & nutibus petebant, quod loquẽdi genus ortũ est ex vulgi consuetudine, vt alia multa, veluti quod paulo antè vsurpauit, quum diceret, venisse vt cicunciderent puerum, pro, venisse vt circuncisio- 15 ni pueri interessent. *Quid*, τὸ τί: id est quo nomine. Abundat autem articulus, pleonasmo Atticis familiari, vt in illo Aristoph. exemplo quod citat Budæus, εἰπὲ δή νυν ἐμοί. Σωκρατ. τὸ τί;

63 *Dicens*, λέγων: id est In hæc verba: vel est pleonasmus 20 quem alibi diximus Hebræis esse familiarem, apud quos infinitis locis abundat לאמר [lemor:] vt apud Herodotum, ἔφη λέξας.

64 *Apertum est*, ἀνεῴχθη: id est, restitutus est illi vsus 25 vocis quem amiserat. Videtur enim quodammodo illius os occlusum qui loqui nõ possit: qua ratione dicuntur etiã cæcorũ oculi, & surdorum aures aperiri, vt scribitur Esa. 35. versu 5. *Lingua eius*, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ. In editione Complutensi additur διηρθρώθη: quo verbo significa- 30 tur soluta fuisse linguæ vincula, vt iam posset articulatè & distinctè loqui. Sed videtur repeti posse verbum ἀνεῴχθη, id est נפתח [niphtah,] quo apud Hebræos etiam significatur solui ac liberari è vinculis, vt Iob 12.14.

65 *Ortus est*, ἐγένετο. Vulgata, *Factus est*. Erasmus, *Persuasit*

Persuasit, id est διῆλθεν. Infrà verò Act. 5.5, ita vertit vt nos hoc loco. *Accolis*, τοὺς περιοικοῦντας. Sic Cicero Ennēses, Siciliæ populū vocat Cereris accolas, q apud eos Ceres diceretur habitasse. Vulg. & Eras. *Vicinos* interpretātur. i. γείτονας. cuius vocabuli visa est nimis angusta significatio. Dicuntur enim hoc loco Periœci, id est accolæ, omnes illi qui totum illum regionis tractum incolebant, vt declarat sequens mēbrum. Alioquin apud geographos multo latius patet periœcorum appellatio, qua intelliguntur omnes ii qui sub eodē parallelo habitant. *Diuulgata sunt*, διελαλεῖτο: id est ad verbum, sermonibus omnium celebrata sunt. pro quo dixit Matth. 28.15, διεφημίσθησαν. Positus enim hîc est παρατατικὸς ἀντὶ ἀορίστου. *Omnia verba ista*, πάντα ῥήματα ταῦτα: id est, quicquid ibi dictum aut factum fuerat.

	Græce		Beza		Vulgata	
66	Καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες, Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ.	66	Et omnes qui audierunt, reposuerūt *ea* in corde suo, dicentes, Quisnā puerulus hic erit? Manus autē Domini erat cum eo.	66	*Et posuerunt omnes qui audierant, in corde suo, dicentes, Quis, putas, puer iste erit? Etenim manus Domini erat cum illo.*	
67	Καὶ Ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου· καὶ προεφήτευσε λέγων,	67	Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: prophetauítque, dicens,	67	*Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: & prophetauit, dicens,*	
68	Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ.	68	Benedictus Dominus Deus Israel, quòd inuiserit & redemerit populum suum.	68	*Benedictus Dominus Deus Israel: quia visitauit & fecit redemptionem plebi suæ.*	Inf. 2.38 mat.1.22.
69	Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ·	69	Et erexerit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui:	69	*Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui:*	Psal. 132. 17
70	Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ,	70	Prout loquutus est per os sanctorum, qui à seculo fuerūt, Prophetarum suorum,	70	*Sicut loquutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt, Prophetarum eius,*	Psal. 132. 18 ierem.23. 6, & 30 10
71	Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς.	71	*Fore vt nos* seruaret ex inimicis nostris, & è manu omnium qui oderunt nos.	71	*Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos.*	
72	Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ·	72	Vt vteretur misericordia erga patres nostros, ac memor esset fœderis sui sancti:	72	*Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari Testamenti sui sancti:*	Ge.22.16 ierē. 31.33 heb.6.13. 17
73	Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,	73	Et iurisiurādi quod iurauit Abrahamo patri nostro, *nimirum se* daturum nobis,	73	*Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrē nostrum, daturum se nobis,*	

66 *Reposuerunt*, ἔθεντο. Hebraicè שמו [*schamu*:] id est diligenter & attentè cōsiderarūt, & velut infixerūt animo. Sic apud Homerū sæpe, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. pro quo Virgilius, *Sensibus hæc imis (res est non parua) reponas*. Et alibi, --*memori quæ condita mente teneto*. *Manus autē Domini, &c.* καὶ χεὶρ Κυρίου, &c. Hebraicè יד יהוה היה עליו [*iad Iehouah haiah ħalau*,] præsens Dei fauor & singularis quædam virtus in eo apparebat, sicut Ezechielis 1.3, appellatione Manus Dei intelligitur Spiritus prophetiæ. Non dissimili ratione Pindarus Olymp. 10, dixit, Θεοῦ σὺν παλάμᾳ: id est τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ βοηθείᾳ. Cæterùm Vulg. conuertit *Etenim manus*, καὶ γὰρ χείρ: quod etiā scriptum legimus in quodam codice, & videtur non malè conuenire.

68 *Benedictus*, εὐλογητός. Subauditur ἔστω. Perinde enim est acsi dixisset, ἐπαινείσθω, vel δοξαζέσθω: id est, laudetur ac prædicetur. Vel εὐλογητὸς declarat omni gloria & laude dignū, vt incipiat Zacharias ab epiphonemate. Nos autem libenter retinuimus hoc etiam loco Benedicendi vocabulum, tanquam theologis familiare, cuius significationem alibi exposuimus. *Quòd inuiserit*, ὅτι ἐπεσκέψατο. Hebraicè פקד [*pakad*:] id est quòd se memorem esse declarauerit populi sui: adeo quidem vt ipse è cælo descenderit vt præsens eos inuiseret, & infinito pretio redimeret. Ita enim loquitur Dominus Exodi 3. 8. quem locum videtur respexisse Zacharias: simul tamen designans Deum re ipsa iam præstitisse quod olim adumbrarat: id est è cælis verè descendisse, vt verum Israelem à captiuitate diaboli, peccati & mortis, sanguine suo redemptum sibi acquireret. Itaque propriam significationem verbi פקד [*pakad*] retinendam putaui, quo ipsa Filii Dei in carne manifestatio & præsentia disertè exprimuntur. Castellio nuper, admodum frigidè & ambiguè totum hunc locum est interpretatus, quū diceret Deum procurasse populi sui liberationē. Nam (vt emphasin verbi ἐπισκέπτεσθαι prætercam, de qua modò dixi) vel Christi beneficium quantum in nos extet, nō satis intelligit, vel nimium parcè illud prædicat, qui ex Iesu, id est vno & solo nostræ salutis auctore, facit salutis nostræ procuratorem. Denique nimium ieiunè Deum laudat qui ab eo dicit id esse procuratum aut etiam administratum, quod ipse solus vltro & inchoauit & perfecit.

Redemerit, ἐποίησε λύτρωσιν. Hebraicè עשה גאלה [*ħasah gheullah*.] Est autem periphrasis quam vno verbo maluimus explicare, vt cōstructio quæ Hebræa potius est quàm Græca vel Latina, melius cohæreret. Nam solere interdū diuersas cōstructiones sic coniungi ab Hebręis, vel illud Iere.3.16, satis ostendit ולא יזכרו בו ולא פקודו [*velo yzcheru bo velo yphkedu*] id est, nec recordabūtur eius, nec visent eam videlicet. Sed hoc obseruandum est, quum multæ sint liberationis species, eam demum significari λυτρώσεως nomine, quæ nec vi, (vt olim contigit, quum Dominus populum eriperet Pharaoni) nec cum bona hostium gratia (vt quum populus Babylone reuerteretur) sed iusto persoluto pretio impetratur. Ideo toties repetit Apostolus nos sanguine Christi redēptos, ingenti videlicet illo pretio quod olim adumbrabatur victimarum cruore, vt de salute nostra dubitare sit nefas. Hoc itaque videtur idem Castellio nuper non satis considerasse, quum λύτρωσιν interpretaretur liberationem.

69 *Erexerit cornu salutis*, ἤγειρε κέρας σωτηρίας. Hebr. הרים קרן הישועה [*herim keren haieschuħah*.] Est autem totū hoc dicendi genus traslatitium, quo significatur, quum planè collapsæ viderentur vires Israelis, ac in primis actum esse videretur de magnificis illis promissis Dauidi factis, Dominum excitasse Christum illum suum, sicut scriptum est Amos 9, qui inuicto suo robore, tanquam cornu quodam, prostratis aduersariis Israelis, ęternum illud regnum assereret. Est enim Hebræis familiare קרן [*keren*,] id est cornu, pro vi & robore vsurpare, translatione sumpta ab animalibus cornupetis, vt 2.Sam.22.3, & quidem adiecto verbo הרים [*herim*,] quod respondet τῷ ἐγείρειν, quū agitur de amissę potestatis aut viriū instauratione, vt 1.Samuelis.2. 10, & nominatim etiam vbi agitur de Messia, vt Psal.132.17.

70 *Loquutus est*, ἐλάλησε. Heb. אמר [*amar*:] id est disertè promisit, vt supdiximus v.55. *A seculo*, ἀπ' αἰῶνος. Hebr. מעולם [*meholam*]. i. à condito mundo, vt Psal.119.52, & Act.3.21. Interdum verò idem declarat ἀπ' αἰῶνος quod ab æterno, vt Psalm.92,2, & alibi sępe.

71 [*Fore vt nos*] *seruaret ex inimicis*, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν. Vulg. ad verbū, *Salutē ex inimicis*. Refertur autē σωτηρίαν ad verbū ἐλάλησε, quēadmodū & sequētes versiculi duo. Sed quia durior videri posset ista traiectio, rectè fecit Eras. qui quęsita periphrasi studuerit illā emollire. Sed in ipsa periphrasi ab eo dissentio. Interpretatur. n. *Fore vt seruaremur ab inimicis*: cuius interpretationis amphiboliam nemo nō videt. Malui igitur vti verbo ἐνεργητικῷ, & seruare prępositionē ἐξ.

72 *Vt vteretur misericordia*, ποιῆσαι ἔλεος. Vulg. ad verbum, *Ad faciendam misericordiam*. Sic Hebr. לעשות חסד [*laħasoth chesed*,] quod esset in Latino sermone obscurius. *Memor esset*, μνησθῆναι: id est, re ipsa declararet se memorē esse: quomodo etiam accipitur hoc verbum suprà versu 54. *Fœderis*, διαθήκης, vel testamenti. Sed illud malo quum hîc agatur de Patre cum hominibus reconciliationem paciscente: Testamenti autem vox ad Filij personam, hoc fœdus veluti testamentum sua morte sancientem.

73 *Et iurisiurandi quod iurauit*, ὅρκον ὃν, &c. Apud Theophylactum legitur ὅρκου οὗ, & rectius, (opinor) vitata videlicet mutatione constructionis. Nam etiamsi legas quarto casu ὅρκον, non videtur tamen subaudienda præpositio κατὰ

(quæ ellipſis in hoc dicendi genere eſt prorſus inuſitata) ſed erit potius mutatio conſtructionis Hebraica. Hebræis enim verbũ זכר [zachar,] iungitur & genitiuo caſui, abſq. articulo videlicet,& accuſatiuo, vt Græcis μέμνημαι, & Latinis Memini: apud quos tamen vix reperias diuerſas eiuſdem verbi in eadem periodo conſtructiones, niſi varietur etiam ſignificatio. Ponitur ergo ὅρκον vel ὅρκου in appoſitione, ſicut loquuntur Grammatici, vt explicetur vocabulum διαθήκης præcedens. Ideo addidimus coniunctionem *Et* vt intelligatur epexegeſis. [*Se*]*daturũ nobis*, τοῦ δοῦναι ἡμῖν. Hebraicè לתת לנו [*latheth lanu.*] Deut. 26.3. Eraſ. *Vt daret nobis:* vt videatur etiam τοῦ ποιῆσαι retuliſſe ad verbum ἐλάλησε, quod non poſſum probare. Apparet enim potius explicari his verbis iuſiurandum ipſum, id eſt quid illud ſit quod Deus iureiurãdo promiſerat Patribus. Ideo hæc accipio εἰδικῶς potius quàm τελικῶς. Nam etſi videtur articulus τοῦ indicare ſubintelligẽdum eſſe ἕνεκα, (quæ particula finem declarat) tamen hoc ego nihil moror. Puto enim Hebraiſmum eſſe, & articulum τοῦ reſpondere ſeruili literæ ל, quæ nõ minus accipitur εἰδικῶς quàm τελικῶς. Itaque Deut. 4.21, ꝙ Heb. legimus לבלתי עברי [*lebilti bobri*] & ולבלת בוא [*vlebilti bo,*] Græci verterũt ἵνα μὴ διαβῶ, & ἵνα μὴ εἰσέλθω, pro ὅτι μὴ διαβήσομαι & ὅτι μὴ εἰσελεύσομαι. Præterea τοῦ δοῦναι perinde conuerti acſi ſcriptum eſſet δώσειν, vel ὅτι ἔμελλε δοῦναι. Veterem interpretem ſequutus: à quo tamen in ea re diſſentio quòd hæc videatur præcedentibus coniunxiſſe, vt nunc quidem iſta imperitè in templis cantantur, quum potius pertineant ad ſequentia.

---

74 Ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ

75 Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν. (1 Pet 1.15)

76 Καὶ σὺ παιδίον, προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ·

77 Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

78 Διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους· (Malach. 4.2, Zach. 3.9 & 4.12 ſuprà 17.)

74 Vt ⁚ſine metu, è manu inimicorum noſtrorum liberati, ſeruiamus ipſi

75 ‖ Cum ſanctitate & iuſtitia ⁚in ipſius cõſpectu, cunctis ⁚vitæ noſtræ diebus.

76 ⁚Tu verò ⁚puerule, Propheta ⁚Altiſſimi ⁚ vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius:

77 ⁚Et des cognitionem ſalutis populo eius, ⁚ per remiſſionem peccatorum ipſorum.

78 ⁚Propter intimã miſericordiam Dei noſtri, ⁚qua inuiſit nos ‖ ⁚ is qui prodit ex alto:

74 *Vt ſine timore, de manu inimicorum noſtrorum liberati, ſeruiamus illi*

75. *In ſanctitate & iuſtitia coram ipſo, omnibus diebus noſtris.*

76 *Et tu puer, Propheta Altiſſimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias eius:*

77 *Ad dandam ſcientiã ſalutis plebi eius, in remiſſionem peccatorum eorum.*

78 *Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri, in quibus viſitauit nos, oriens ex alto:*

---

74 *Sine metu*, ἀφόβως. Heb. לבטח [*labetach:*] id eſt (vt loquitur Paulus Epheſ. 4.12) ἐν πεποιθήσει. Neq. enim φόβον hic vocat religioſum illũ timorẽ qui alio vocabulo dicitur εὐλάβεια, & præcipua pars eſt pietatis: ſed futuri mali ægritudinem, quam Latini metum vocant. Ea verò pugnat ex diametro cum fiducia illa filiorum Dei, qui fide iuſtificati pacẽ habẽt, vt loquitur Paulus Rom. 5.1. Hæc igitur vt diſtinguerem, ἀφόβως potius conuerti *Abſque metu*, quàm *Sine timore*, cum Vetere interprete & Eraſmo. Cæterùm Theophylactus hoc aduerbiũ coniungit cũ participio ῥυσθέντας, & interpretatur ἀκινδύνως, id eſt ſine vllo noſtro periculo. Chriſtus enim, inquit, quieſcentibus nobis crucifixus eſt. Sed vberior erit ſenſus & minus coacta interpretatio ſi ad λατρεύειν potius retulerimus.

75 *In ipſius conſpectu*, ἐνώπιον αὐτοῦ. Hebr. לעיניו [*lebenau,*] .i. quã ipſe Deus animorum ſcrutator approbet vt minimè ſimulatam, vt diximus ſuprà 6. *Vitæ noſtræ*, τῆς ζωῆς ἡμῶν. In duobus codicibus nõ legitur τῆς ζωῆς: neque etiam Vetus interpres legit.

76 *Tu verò*, καὶ σύ. Videtur καὶ omnino accipi pro δὲ hoc loco, vt alibi ſæpe. Ita enim melius notatur apoſtrophe. In quodam codice ſcriptum legimus, καὶ σὺ δὲ, Sed & tu.

Puerule, παιδίον. Vulgata & Eraſmus, *Puer*. Videtur autem aliqua eſſe emphaſis diminutiui, hoc ſaltem loco minimè negligenda, perinde acſi diceret Zacharias, Tu verò puerule qui nunc tantillus es, tamen in hoc Chriſti regno veluti primas tenebis. Eris enim Altiſſimi præco, & viam ad ſalutem cæteris præmunies. *Altiſſimi*, ὑψίστου. Hebraicè העליון [*hahelion,*] id eſt Dei, vt diximus ſuprà verſu 35. *Vocaberis*, κληθήσῃ: id eſt eris, & quidem publico teſtimonio. Vide Matth. 5.9, & 1. Iohan. 3. v. 1.

77 [*Et*] *des*, τοῦ δοῦναι. *Iterum* putaui particulam *Et* adiiciendam, vt intelligatur epexegeſis. Explicat enim quomodo Iohannes præparaturus ſit viam Domino, nimirum quòd annũtiaturus eſſe ſalutẽ in ſanguine agni illius quem etiam erat commõſtraturus digito. Dare autẽ cognitionem, ex Hebræorũ idiomate, id eſt לתת מדע [*latheth maddah,*] hoc loco dicitur qui aliis aditum patefacit ad rem quampiam cognoſcendam. Nam quum idem dicitur de Deo, longè maiorẽ habet emphaſin, vt Dan. 1.17. *Per remiſſionem*, ἐν ἀφέσει. Hebraicè בסליחת עונות [*baſelichath hauonoth.*] Nam alioquin admodum raro additur præpoſitio huic caſui, quum cauſam declarat inſtrumentalem aut quaſi inſtrumentalẽ. Eſt autẽ remiſſio peccatorum, modus ipſe per quẽ Deus Pater nos in Filio ſeruat, vt docet Paulus Rom. 4.7, ex illo Dauidis verſu, *Beati quorũ remiſſæ ſunt iniquitates*. Vulg. *In remiſſionem*. i. εἰς ἄφεσιν. Nam ſæpe permutantur ἐν & εἰς. ſed præſtat accipere ἐν ἀφέσει pro δι' ἀφέσεως.

78 *Propter intimam miſericordiam*, διὰ σπλάγχνα ἐλέους. Hebraicè ברחמים חסדו [*berachamim chesdo:*] id eſt inde ex ipſis viſceribus ſeſe exerentem miſericordiam. Alii putant hoc dicendi genere declarari eum amorem quo ſolent matres complecti ſua viſcera, id eſt ſuos natos. quæ interpretatio ſenſum eundem gignit atque ſuperior. Sed videtur hic adumbrare Zacharias Chriſti ἐνσάρκωσιν, qui ex ipſo Patris ſinu ad nos miſſus eſt. Eſt igitur magna vis huius Hebraiſmi: de quo etiam antea diximus, quum explicaremus verbum σπλαγχνίζεσθαι, quod reſpondet Hebræorum verbo רחם [*racham.*] Vulgata & Eraſmus cõuerterunt *Per viſcera:* id eſt διὰ σπλάγχνων: quanquam, quod ad ſententiam attinet, exiguum eſt in iſtis diſcrimen, niſi quum ſubtilius diſtinguendæ ſunt cauſæ ſalutis noſtræ. *Quibus*, ἐν οἷς: id eſt per quæ viſcera, & qua miſericordia impellente. Vulgata ad verbum, *In quibus*, nimium obſcurè. Abundat autem iterum præpoſitio ἐν ex Hebræorum idiomate, quod paulo ante expoſuimus. *Is qui prodit*, ἀνατολή. Heb. צמח [*tſemach.*] vocatur enim hoc nomine Meſſias ipſo etiã teſte Chaldæo paraphraſte, Ierem. 23.5. Zach. 3.8, & 6.12. quibus locis Græci interpretes conuerterunt ἀνατολὴν, noua id quidem ſignificatione. Nam ἀνατολὴ quum de Sole dicitur, vel ipſum Solis exortũ vel eam cæli partẽ declarat vnde Sol exoritur: quum autem rerum aliarum aut etiam ipſorum hominum ortui tranſlatitiè tribuitur (vt Hebr. 7.14, dicitur Dominus ἀνατεταλκέναι ἐξ Ἰούδα) nihil aliud declarat quam earum rerum exortum. In illis verò locis Ieremiæ & Zachariæ, & hic quoque, idipſum quod exoritur, vocatur צמח [*tſemach,*] & Græci diſertiores (quod ſciam) ἀνατολὴν nuſquam, ſed βλαστὸν vel βλάστημα vocant. Homerus autem ὄζον ſæpe appellat, vt Latini Stirpẽ. Neque verò dubito quin eò reſpiciens alter hic Zacharias in hoc ſuo cantico, Filii Dei manifeſtationem in carne, & diuinum ipſius conceptus & ortus arcanũ his verbis indicarit. Addit enim ἐξ ὕψους: id eſt ex alto. pro quo Hebræi dicunt ממרום [*mimmarom*] è cælo videlicet, vt ſit antitheſis cæterarũ velut plantarum, quę omnes è terra germinãt: hæc autẽ è cælo, vnde panis ille viuus in partes inferiores terræ deſcendit. Vulg. & Eraſmus, *orientem* interpretantur. Nam & propria hæc ſignificatio eſt ἀνατολῆς, & mox ſit tenebrarum & lucis mentio. Neque verò hanc interpretationem prorſus repudio, quũ Meſſias paſſim Lux & Sol dicatur. Sed quũ in illis Ier. & Zachar. citatis locis græci interpretes vſi ſint ea quam dixi, ſignificatione, nomine ἀνατολῆς, & durum ſit ἀνατολὴν pro Sole ipſo accipere, atque adeo quum nihil obſtet quominus Zachariam dicamus ad diuerſas prophetias reſpicientem, diuerſas etiam metaphoras in vno vocabulo cõ-

iunxiſſe, ſicut in re prorſus ſimili pſal. 97, 11, dicitur Lux ſata eſſe iuſto : puto ſanè Germen potius quàm Solem hoc loco intelligi, quomodo etiam in prioribus editionibus hanc vocem ſum interpretatus. Nunc verò quum nonnullos audirem hac nouitate offenſos, conuerti perinde acſi ſcriptum ſit ὁ ἀνατέλλων, partim ne quis per Orientem, intelligat illam cæli plagam : partim etiam quòd hæc interpretatio vtrâque illam explicationem nullo cum præiudicio admittat. Cæterùm in quodam codice Argentoratenſis editionis ſcriptum legi ἀνατολῇ tertio caſu, vt ſit hæc ſententia, Dominum nos reſpexiſſe ſuo exortu ex alto : qui ſenſus bene quidẽ conuenit, ſed ei repugnat ſummus reliquorum exemplarium etiam manuſcriptorum cõſenſus : & manifeſta eſt alluſio huius loci ad vaticinia illa Ieremiæ & Zachariæ quæ paulo antè citaui, in quibus Meſſias dicitur ἀνατολὴ recto caſu, & quaſi proprio nomine.

---

79 Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.

80 Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ.

Κεφάλαιον β.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.

2 (Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ, πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου)

79 "Vt appareat iis qui in tenebris & " vmbra mortis poſiti ſunt, ad dirigendos pedes noſtros "in viam pacis.

80 Ipſe autem puerulus 'creſcebat & corroborabatur Spiritu: fuítque in deſertis "ad eum vſque diẽ quo ſe oſtenderet apud Iſraelem.

CAP. II.

1 FActum eſt autem, diebus illis "venit edictum à Cæſare Auguſto, "vt deſcriberetur "totus orbis.

2 (Hæc deſcriptio "prima facta eſt præſide Syriæ " Cyrenio)

79 *Illuminare iis qui in tenebris & in vmbra mortis ſedent, ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis.*

80 *Puer autem creſcebat & confortabatur Spiritu: & erat in deſertis vſque in diem oſtenſionis ſuæ ad Iſrael.*

CAP. II.

1 *FActum eſt autem in diebus illis, exiit edictum à Cæſare Auguſto, vt deſcriberetur vniuerſus orbis.*

2 *(Hæc deſcriptio prima facta eſt à præſide Syriæ Cyrino)*

---

79 *Vt appareat*, ἐπιφᾶναι. Hic germen illud è cælo exoriens confertur cum ſole, quemadmodum Meſſias ſæpe Sol iuſtitiæ & Lux ipſa in vtroque Teſtamento dicitur: præterquam quòd in genere apud Hebræos Tenebrarum appellatione calamitas intelligitur, ac viciſſim Lucis nomine liberatio, & quæ illam conſequitur felicitas.

Vmbra mortis, σκιᾷ θανάτου : id eſt vmbroſa & tenebricoſa morte. Vide Matth. 4. 16. *In viam pacis*, εἰς ὁδὸν εἰρήνης : id eſt, in eam viam quæ ad veram felicitatem ducit. Nam Hebræi Pacis nomine eum ſtatum intelligunt in quo aliquis meritò acquieſcat. Etſi autem multi multos ſibi & diuerſos fines proponunt, tamen res ipſa oſtendit, eos demum rectam viam ingredi qui Chriſtum vnicum ducem ſequuti, ad alteram illam vitam contendunt.

80 *Ad eum vſque diem quo ſe oſtenderet*, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ. Vulgata ad verbum, *Vſque ad diem oſtenſionis ſuæ*. Ego vt perſpicuitati ſtuderem, à Græcis aliquantulum deflexi, nulla ſenſus iniuria.

IN CAPVT II.

1 *Venit*, ἐξῆλθε. Vel, vt Vulg. & Eraſ. *Exijt*, id eſt in publicum emanauit. Vide Mar. 8. 11. *Vt deſcriberetur*, ἀπογράφεσθαι, id eſt vt deſcriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur quæ cuiuſque regionis, vrbis, familiæ, domus facultates eſſent. Ideóque vertit Eraſmus, *Vt cenſeretur* : rectè quidem : ſed tamen hoc potius reſpondet τῷ τιμᾶσθαι : & Latini etiam Deſcribendi vocabulo vtuntur eadem ſignificatione qua Græci τῷ ἀπογράφεσθαι. *Totus orbis*, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ad verbum, Tota habitabilis, ita vt ſubaudias γῆν Terra. Sed hoc dictũ eſt ὑπερβολικῶς, quũ ſignificetur ea duntaxat terræ portio quæ Romanis parebat. quod explicans Syrus interpres vertit παραφραστικῶς כלה עמא דאוחדנה [chulleh hamma deuchdeneh] .i. omnis populꝰ ditionis ipſiꝰ. Arrogãter. n. Romani ſeſe vniuerſi orbis terrarũ dominos vocarũt vt hodie illius beſtiæ imago ſeſe œconomicũ patriarchã appellat. Regnabat autẽ in Iudæa Herod. ſed precariò, & ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt teſtatur App.

2 *Prima*, πρώτη. Hoc vocabulum alii coniungunt cum ἀπογραφή, vt intelligamus primam hanc fuiſſe deſcriptionem Iudææ: alii cum ἐγένετο, vt ſignificetur duas fuiſſe factas à Cyrenio deſcriptiones, quarum prior hîc commemoretur, ea videlicet cuius nulla ſit mentio à Ioſepho, qui poſteriorem duntaxat commemorarit ab eodem Cyrenio factam, quum pulſo Archelao, Iudæa in prouinciam redigeretur. Notandum tamen eſt, Lucam non ſcripſiſſe ὑπὸ Κυρηνίου, quanuis Vetus interpres conuerterit A Cyrino : ſed ſimpliciter Κυρηνίου ἡγεμονεύοντος, id eſt quum præſidem Syriæ ageret Cyrenius : vt videri poſſit explicare potius quando ſit facta hæc deſcriptio quàm à quo ſit facta. *Cyrenio*, Κυρηνίου. Ita ſcribitur hoc nomen in omnibus exemplaribus Græcis quæ vidi, atque adeo in Iuſtino & Ioſepho Græco. Sed Dionis libro 54, legimus Κυρίνιον, & in Latino Coſſ. catalogo, P. Sulpitium Quirinum : vt mihi quidem emendatiſſimè videatur ſcriptum eſſe Κυρείνου in Romano Theophylacto, fauente quoque Syro interprete. Is autem eſt Quirinus de quo multa Corn. Tacitus libro tertio. Sed aliunde maior oboritur difficultas. Apparet enim ex Ioſepho non Cyrenium, ſed Quintilium Varum, qui poſtea cæſus eſt ab Arminio in Germania, vltimis Herodis annis fuiſſe Syriæ præſidem, & quidem Saturnino ſucceſſorem datũ : nequis exiſtimet inter Saturninum & Varum poſſe locũ aliquem Cyrenio concedi. Deinde idem Ioſephus meminit quidẽ deſcriptionis factæ à Cyrenio, ſed quæ prorſus ſit diuerſa. nam hæc noſtra deſcriptio vniuerſalis eſt, illa verò Cyrenii ad Iudæam duntaxat pertinet: hæc viuente Herode, illa minimùm nouem annis interiectis, pulſo in exilium Archelao, fuit inſtituta: vt planè cùm in pleriſque aliis, tum verò in hoc quoque infantiam ſuam prodiderit Nicephorus ille, cuius magnum volumen, quanuis alicubi vtile, tamen nugarum & mendaciorum plenum nuper quidam edidit. Quid igitur? Nempe quod ad poſteriorem nodum attinet, facilè ſolui poteſt, ſi dicamus duas deſcriptiones fuiſſe à Cyrenio factas. Sed hîc nos inuoluet prior ille nodus, quum tempore naſcẽtis Chriſti, (ſi Ioſephum ſequamur) non Cyrenius, ſed Varus, vel certè Saturninus Syriæ præfuerit. Ioſephum autem in re tam celebri & ex publicis actis cognita, mirum eſt potuiſſe tam turpiter hallucinari. Præterea vix (opinor) hoc ferre poteſt imperii Romani conſuetudo vt vnus idem pacatæ prouinciæ duobus temporibus diuerſis præfuerit. Neceſſe eſt tamen vt Euangeliſtæ ſua cõſtet auctoritas. Itaq. ſupereſt vt vel in Syriæ præſidibus enumerandis errauerit Ioſephus, vel potius vt quemadmodum ipſe libro Antiquitatum 16, Volumnium adiungit Saturnino quaſi collegam in Syriæ adminiſtratione, (nempe, vt idem ait libro primo de bello Iudaico procuratorem Cæſaris) ſic etiam exiſtimemus, huius deſcriptionis tempore Varum quidem fuiſſe Syriæ præſidem, ſed ei adiunctum fuiſſe Cyrenium: qui quum in Herodis regno non poſſet dici Iudææ præſes, neque tamẽ ſimplici procuratoris Cæſaris titulo videretur ſatis honeſtari, Syriæ etiam præſes diceretur. Quid ſi verò potius totum hoc αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου, quum ab aliquo eſſet in albo libri annotatum qui Cyrenii deſcriptionem cum iſta confuderit, poſtea in cõtextum irrepſit? Sed hoc quidem eſt nodum ſecare potius quàm ſoluere. Abſit autem vt vel apicem vnum in his ſacris libris immutem, nedum quicquam illis detraham. Quod autem ad hanc orbis deſcriptionem attinet, libuit etiam quædam παρέργως ſubiicere, à nemine (quod ſciam) animaduerſa. Scribit Dion lib. 56, quum Auguſtus alendis exercitibus, quibus imperium Romanum continebatur, viceſimã inſtituiſſet, & id tributũ omnes ægerrimè ferrẽt, adeo vt quiduis potius paſſuri viderentur, cõſtituiſſe tributũ ex agris & ædibus colligere. Statim igitur, inquit, μηδὲν εἰπών, μήθ' ὅσον μήθ' ὅπως αὐτὸ δώσουσιν, ἔπεμψεν ἄλλους ἄλλῃ πάντα τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων κτήματα ἀπογραψομένους. i. *Quũ nõ dixiſſet vel quantũ, vel quẽadmodũ illud daretur, alios aliò miſit qui priuatorum hominũ ipſarúmq. ciuitatũ bona deſcriberent.* Poſſent igitur hæc Dionis verba videri ad hãc orbis deſcriptionẽ pertinere, cuius hîc fit mẽtio, niſi repugnaret tẽporis ſeries.

Id enim ipſe refert in annum imperii Auguſti penultimum, quum Chriſtus annum iam ageret decimumquartum. Itaque ſiquis hîc eſt coniecturæ locus, exiſtimarim Auguſtum pro ſuo iure, quum Romani imperii breuiariũ conficeret, huiuſmodi deſcriptionem inſtituiſſe: nõ vt noua tributa exigeret, ſed vt totius imperii facultates, copias, vires, ac prouentus quotidianos intelligeret. quamobrem etiam nullus eſt eo tempore in Iudæa excitatus tumultus, ſicut poſtea factum eſt, quum Archelao pulſo, & Iudæa à Cyrenio in prouinciam redacta, tributa à Romanis exigerentur. Neque enim alia ratione confici potuit hoc breuiariũ, de quo poſt Suetoniũ ſic ſcribit Dion eodẽ libro, Ab Auguſti morte, inquit, prolata ſunt quatuor ipſius volumina, quorum tertium, τά τε τῶν στρατιωτῶν καὶ τὰ τῶν προσόδων, τῶν τε ἀναλωμάτων τῶν δημοσίων, τό τε πλῆθος τῶν ἐν τοῖς θησαυροῖς χρημάτων, καὶ ὅσα ἄλλα τοιουτότροπα εἰς τὴν ἡγεμονίαν φέροντα ἦν εἶχε: id eſt, *Complectebatur quæ ad milites, quæque ad reditus ſumptúſque publicos pertinebant, item quãta pecuniæ ſumma in fiſcis eſſet, & quæcunque eiuſmodi ad imperium ſpectabant.* Sed de his hactenus.

3	Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.	Ibant igitur omnes vt deſcriberẽtur, in ſuam quiſque vrbẽ.	*Et ibãt omnes vt profiterentur, ſinguli in ſuam ciuitatem.*
4	Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρὲτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ ἥτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ· (Ioh. 7.41)	⁚Aſcendit autẽ etiã⁚ Ioſeph à Galilæa, ex vrbe Nazaret, in Iudæam, ‖in vrbem Dauid quæ vocatur Bethlehem, propterea quòd eſſet ex domo & familia Dauid:	*Aſcẽdit autem & Ioſeph à Galilæa, de ciuitate Nazareth, in Iudæã, in ciuitatem Dauid quæ vocatur Bethlehẽ, eo quòd eſſet de domo & familia Dauid:*
5	Ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ.	Vt deſcriberetur cum Maria ⁚deſponſa ſibi vxore, quæ erat prægnans.	*Vt profiteretur cũ Maria deſponſata ſibi vxore, prægnante.*
6	Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.	Factum eſt autem quum eſſent illic, cõpleti ſunt dies quibus ipſa pareret.	*Factum eſt autem quũ eſſent ibi, impleti ſunt dies vt pareret.*
7	Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ· διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.	Peperit igitur filium ſuum primogenitum, & faſciis eum inuoluit, reclinauítque eum in præſepi: eo quòd non erat eis locus in diuerſorio.	*Et peperit filium ſuum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eum in præſepio: quia non erat eis locus in diuerſorio.*
8	Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν.	Erant autem paſtores in eadem regione ⁚ excubantes, & ⁚agentes vigilias⁚ noctis ſuper gregem ſuum.	*Et paſtores erant in regione eadem vigilantes, & cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregem ſuum.*
9	Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς· καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.	Et ecce, Angelus Domini ⁚ſuperuenit ipſis, & ⁚gloria Domini circunfulſit eos: & timuerunt timore magno.	*Ecce, Angelus Domini ſtetit iuxta illos, & claritas Dei circunfulſit illos: & timuerunt timore magno.*
10	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ·	Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit toto populo:	*Et dixit illis Angelus, Nolite timere: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo:*
11	Ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ, (ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος) ἐν πόλει Δαβίδ.	⁚*Nempe* natum eſſe vobis hodie Seruatorẽ, qui eſt Chriſtus Dominus, in vrbe Dauid.	*Quia natus eſt vobis hodie Saluator qui eſt Chriſtus Dominus, in ciuitate Dauid,*
12	Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	Hoc autem vobis ſignum *erit*, Inuenietis infantem faſciis inuolutum, iacentem in præſepi.	*Et hoc vobis ſignũ, Inuenietis infantem pannis inuolutum, & poſitũ in præſepio.*

4 *Aſcendit*, ἀνέβη. Hebraicè עלה [*halah*] id eſt profectus eſt. Sunt tamen qui putent haberi rationem ſitus Hieroſolymorum, vel templi potius.

5 *Deſponſa*, μεμνηστευμένῃ. Differre μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν non minus quàm Sponſalia à nuptiis, alibi diximus. Cur igitur, dices, μεμνηστευμένη vocatur Maria quum iam nupſiſſet? nam probabile eſt ante profectionem apparuiſſe Ioſepho Angelum à quo iuſſus eſt eam ducere. Reſpõdeo, fieri poſſe vt in ipſa profectione Ioſephus eam deprehenderit eſſe grauidam, & admonitus ſit ab Angelo: vel, etiamſi nupſiſſet, tamen Lucam maluiſſe deſponſam vocare quàm nuptam, propterea quòd Ioſeph ab Angelo præmonitus, non ſecus abſtineret ab ea quàm ſi nondum eam duxiſſet. Poſſunt autem hæc coniungi vel cum ἀπογράψασθαι, vel cum ἀνέβη.

8 *Excubantes*, ἀγραυλοῦντες. Sic apud Heſiodum in Theogonia, ποιμένες ἄγραυλοι cognominantur ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, vt hîc explicat Theophylactus. quod Latini ſimili ratione declarant Excubandi verbo, quaſi extrà cubare dicas, id eſt foris atque adeo ſub dio pernoctare. Idem etiam aliter interpretatur ἀγραυλοῦντας, τοὺς ἀγροτικὸν αὐλοῦντας, quaſi ruſticis cantibus noctem tranſegerint paſtores: quam interpretationem planè repudio. Vulgata & Eraſmus, *Vigilantes*, id eſt γρηγοροῦντες. *Agentes vigilias*, φυλάσσοντες φυλακάς. Ad verbum, Cuſtodientes cuſtodias. quam paronomaſiam vt explicaret Eraſmus conuertit, *Excubantes excubias*. *Noctis*, τῆς νυκτός. Hebræus eſt pleonaſmus: neque enim vllæ ſunt diei vigiliæ. Eraſmus, *nocte*, id eſt νυκτός: non addito articulo.

9 *Superuenit*, ἐπέστη. id eſt repentè venit, quum nihil minus expectarent. Nam inter omnes verbi ἐφιστάναι ſignificationes hæc mihi viſa eſt huic loco maximè accommodata. Sic autem Latini Superueniendi verbo vtuntur: vt Horatius, *Grata ſuperueniet quæ non ſperabitur hora*. Vulgata, *Stetit iuxta illos*: & Eraſmus, *Adſtitit*: id eſt παρέστη. Idem tamen in annotationibus explicat, *Imminuit exalto*: quia nimirum cælitus apparuit Angelus, & ἐπὶ etiam declarat Super vel Supra. *Gloria*, δόξα. Vulgata, *Claritas*, nempe vt amphibolia vitaretur, quia interdum apud Hebræos כבוד יהוה [*chebod Iehouah*] pro ipſo glorioſo Deo accipitur. vt Exodi 16.10, & alibi ſæpe.

11 [*Nempe*] *natum eſſe*, ὅτι ἐτέχθη. Vulg. & Eraſmus, *Quia natus eſt*, quaſi ὅτι accipiatur αἰτιολογικῶς. At ego malo εἰδικῶς interpretari.

	Græcè		Interpretatio		Vulgata
13	Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν Θεὸν, καὶ λεγόντων,	13	Et repentè ⁚ adfuit cum Angelo multitudo exercituũ cælestium, laudantium Deum, & dicentium,	13	*Et subitò facta est cum Angelo multitudo militiæ cælestis, laudantium Deum, & dicentium,*
14	Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.	14	⁚ Gloria ⁚ in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, ⁚ in homines ⁚ beneuolentia.	14	*Gloria in altißimis Deo & in terra pax, in hominibus bonæ voluntatis.*
15	Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεέμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.	15	Et factum est, vt discesserũt ab eis Angeli in cælum, ⁚ tunc pastores illi dixerunt alii ad alios, ⁚ Eamus ⁚ sanè Bethlehem vsque, & videamus ⁚ factum istud quod Dominus ⁚ notum fecit nobis.	15	*Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, pastores loquebantur ad inuicem, Transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum quod factum est, quod fecit Dominus & ostendit nobis.*

13 *Adfuit*, ἐγένετο: id est παρεγένετο. Vulgata & Erasmus, *Facta est*: quæ interpretatio non conuenit huic loco.

Exercituum cælestium, στρατιᾶς οὐρανίου. Ita vocantur ab Hebræis copiæ Angelorum, quibus circunsepta est Dei, tanquam potentissimi cuiusdam monarchæ, maiestas. Vulgata & Erasmus, *Militiæ cælestis*. Ego verò militiam pro exercitu nusquam legi. Deinde, vt melius conuenirent sequentia, singularem numerum per plurarem conuerti.

14 *Gloria*, δόξα. Subauditur ἔστω vel ἐστὶ, id est *esto*, vel *est*, sensu aliquantulum diuerso propter sequens membrum. Nam si Esto subaudias, aut videbuntur Angeli non tam annuntiare factam pacem quàm futurã precari: aut καὶ pro γὰρ accipias necesse est: quo modo etiam Theophylactus explicat. vt sit hæc sententia, Gloria sit Deo, quòd pax in terris sit hominibus concessa. Quòd si vtrobique subaudiamus ἐστὶ, Angeli videbuntur & Deo ipsi magnam ipsius gloriæ amplificationem, & hominibus singulare Dei beneficium gratulari. *In [cælis] altißimis*, ἐν ὑψίστοις. Hebraicè במרומים [*bemaromim*,] de quo aliquid diximus Matth. 21. 9. Non desunt etiam qui conuertant, *Gloria Deo qui est in cælis*, quasi scriptum sit τῷ ἐν ὑψίστοις. Sed interpretatio quam sequuti sumus, videtur melius conuenire sequenti antithesi. Nam alioquin simili ratione dicendum esset, *Pax hominibus qui sunt in terra*. *In homines*, ἐν ἀνθρώποις. vel inter homines. Sed malim ἐν pro εἰς accipere: quam enallagen sæpe iam annotauimus. Alioquin si ἐν ἀνθρώποις conuertamus, In hominibus, aut coniungenda hæc erunt membro superiori, vt εὐδοκία seorsim legatur: aut certè abundabit præpositio ἐν, vt alibi sæpe: nisi pro εὐδοκία legamus εὐδοκίας, eo sensu quem paulo pòst explicabimus. Vulg. *hominibus*, absque præpositione, quam etiam annotat Eras. in nonnullis Græcis codicibus nõ inueniri. Syrus autem interpres εἰς accepit pro ל, quæ tertium casum notat: vt qui conuerterit לבני נשא [*labennai nascha*] id est *filiis hominum*, quod mihi rectissimum videtur: annotat etiã Erasmus hanc præpositionẽ in nõnullis Græcis codic. hoc loco nõ addi, & in plerisq; veteris editionis codicibus deesse cõstat. *Beneuolentia*, εὐδοκία. Hanc particulam omnia Græca exemplaria quæ vidimus, atque adeo Theophylactus & Eusebius libro ἀποδείξεως δ, & Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων, & Chrysostomus tomo quinto, homil. 56, quæ est De monachorum vita, & in Epistolam ad Coloss. connectunt cum ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ita vt tria sint huius gratulationis membra. Syrus denique interpres vsque adeò hæc distinguit, vt etiam addat copulam, & εὐδοκία præponat ἀνθρώποις. Vertit enim וסברא טבא לבני נשא [*vesabra taba labennai nascha*:] id est *& bonum nuntium filiis hominum*. εὐδοκίας enim voce Euangelium ipsum intelligit, in quo illa Dei in homines propensa voluntas patefactã est: nisi malimus *Sabra*, Existimationem vertere, ab eadem radice quæ (vt apparet Matth. 24, 44) respondet etiam verbo Græco δοκεῖν, vt εὐδοκία nostro idiomate interpretemur, *bon aduis*, quòd in Christo demum vel Deus rectè in homines sit affectus, vel ipsi homines rectè de Deo sapere condiscant. Alii seorsim hæc legunt ita vt post ἐν τοῖς ἀνθρώποις adscripta distinctione, εὐδοκία seorsim veluti pacis illius fons & origo prædicetur. Significat autẽ passim in his libris εὐδοκία idipsum quod Heb. רצון [*ratson*,] Latini beneuolentiã (id est propensam animi volũtatem) vocant, dicitúrque tum de gratuito & infinito illo Dei amore in electos, quos ipse prior ante tẽpora æterna in Filio dilexit, vt Ephes. 1. 5, & 9, pro quo Vetus interpres solet Beneplacitum dicere: tũ verò de mutua hominum inter se amicitia, qua fit vt alii aliorum commodis studeant, vt Rom. 10. 1: atque adeo de ea charitate qua homines ipsum Deum diligunt, vt Philip. 1. 15. quam postremam notionem Erasmus videtur non animaduertisse. Sed idem rectè eos reprehendit qui putarunt hîc agi de hominum in Deum εὐδοκία, quum potius gratulentur Angeli hominibus gratuitam Dei cum ipsis reconciliationem. Rectè igitur Chrysostomus ad Coloss. εὐδοκίαν interpretatur καταλλαγήν: quanuis hæc ab illa differat, vt consequẽs à causa. Non malè etiã Theophylactus ἐπανάπαυσιν, modò intelligamus Deũ nõ in ipsis hominibus, sed in vno Filio acquiescere, in quo vno dilectos suos ἐχαρίτωσεν. Ceterùm vetustissimus meus codex, itémque Origenes homilia in Lucam 13, & Chrysostomus plurimis locis, vt Homilia in Mat. 36, in Sermone De ascẽsione Domini, & Homilia De natiuitate Domini: vetus deniq. interpres, pro εὐδοκία legerunt εὐδοκίας. Hebræos autem nemo est qui nesciat solere adiectiuorum loco vti genitiuis appellatiuorum. Sic filii promissionis & electionis, vasa iræ, vasa misericordiæ, vasa electionis, Hebraicè dicuntur ii quibus Deus destinauit promissiones, quos elegit, in quos iram vel misericordiam decreuit exercere, quorũ opera in rebus magnis vti cõstituit. Ita igitur hoc loco (sicut rectè Erasmus annotauit) vocati fuerunt ἄνθρωποι εὐδοκίας, *Homines beneplaciti*, vel (vt Vetus interpres conuertit) *homines bonæ voluntatis*, perinde acsi εὐδοκημένους scripsisset Euangelista, sicut dicitur Maria κεχαριτωμένη: quos Gallicè dixeris, *bien voulus*. Hebraicè verò אנשי רצון [*anschे ratson*] id est, quos Deus ex gratuito suo proposito diligit & complectitur in Filio. sicut Daniel dicitur איש חמודות [*isch chamudoth*,] id est vir desideriorum, pro viro multis modis desiderato. Sed hunc Hebraismum veteres (quod cum eorum pace ac venia dictum esse velim) quum non considerarent, variè corruperunt. Nam alii, vt Origenes (de quo quid sentirem, in præfatione dixi) εὐδοκίας coniungunt cum εἰρήνη, traiectione prorsus violenta: Chrysostomus in sermone De natiuitate Domini, manifestè ad bonã hominũ voluntatẽ retulit. Veteres Latini ita etiã sunt interpretati, & eum errorem recentiores Sophistæ auxerunt. Ad me verò quod attinet, quanuis (vt antè dixi) in omnibus exemplaribus legerim εὐδοκία, & ita sim in contextu interpretatus: tamen Origenis, Chrysostomi, Veteris interpretis auctoritatem, ipsam denique rationem sequutus, nõ recusem legere εὐδοκίας, & totam hanc orationem in duo tantùm membra partiri, hoc modo, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας: id est, *Gloria in [cælis] altißimis Deo, & in terra pax in hominibus dilectis*, vel *complacitis*. Neque enim hæc pax ad omnes pertinet, sed ad eos demum quos Deus gratia sua dignatur. Certè hoc modo plana erit omnium membrorum antithesis, & nihil prorsus hiulcum aut detortum apparebit.

15 *Tunc pastores illi*, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες. Duplex hic est hebraismus. Primùm enim ponitur καὶ pro τότε, in subiectione, vt apud Hebræos אז [*az*.] nisi malimus καὶ abundare: de quo pleonasmo diximus Mat. 28. 9. Neque Vetus certè Latinus interpres neque Syrus hanc particulam legerunt, vt expũgi posse videatur. Deinde appositio est speciei ad genus, pro quo dicunt Hebræi אנשים הרועים [*anaschim harohim*.] quod dicendi genus imitantur quidẽ interdũ Græci & Latini, vt alibi obseruauimus, sed raró. Itaq. Veterẽ interpretẽ sequutus, prætermisi οἱ ἄνθρωποι tãquã redundans. Eras. autẽ adverbũ conuertit *Et homines pastores*, neglecto articulo, quẽ putaui potius exprimẽdũ. *Eamus*, διέλθωμεν. Hebr. נעבור [*nahabor*.] Vulg. & Eras. ad verbũ *Transeamus*. Sed apparet compositum pro simplici acci-

piendum esse vt Act. 11.v.22, sicut aliquoties apud Terentium verbum Trāseo simili significatione vsurpatur. Nūquam tamen apud Græcos disertiores διέρχεσθαι legi pro ἰέναι καὶ πορεύεσθαι. *Sane*, δή. Vulgata hanc particulam vt abundantem prætermisit. Erasmus conuertit, Iam: id est ἤδη vel νῦν. Sed Latinos constat similiter vsurpare aduerbium Sanè, præsertim in concessione. *Factum illud*, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός. הדבר הזה אשר היה [*haddabar hazze ascher haiah.*] Vulgata, *Hoc verbum quod factum est*. Erasmus, *Hoc quod audiuimus accidisse*. Putauit enim ῥῆμα, id est (vt Hebræi loquuntur) דבר [*dabar,*] dici rem nouam quæ rumore diuulgetur: quod vt interdum verum sit, (sicut apud Latinos nonnunquā rumor pro eo dicitur quod ipso rumore spargitur) tamē nō est perpetuū. Imò verò hoc vocabulum non minus latè patet apud Hebræos quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos: & ita hoc loco vsurpari credo, quum presertim addatur participium γεγονός. Possumus tamen pro ipso Angelorum nuntio accipere, & interpretari, Istud de quo *nobis* facta sunt verba: vt sequentia per epexegesin explicetur. Ideo etiam in vno codice expunctum reperimus participium γεγονός, quasi redundans. *Notum fecit*, ἐγνώρισεν. Hebraicè הודיע [*hodiah.*] Nam propriè apud Græcos γνωρίζειν significat τὸ γινώσκειν vel ἐπιγινώσκειν. Interdum tamen accipitur, vt hoc loco, pro eo quod Ouidius vno verbo dixit Notificare: vt apud Athenæum dicitur rex Persarū premia proposuisse τοῖς τὰς ἡδονὰς αὐτῷ γνωρίζουσι. Vulgata, *Ostendit*: id est ἔδειξεν. Erasmus, *Aperuit*: id est ἤνοιξεν.

	Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	16	Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem iacentem in præsepi.	16 *Et venerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem positum in præsepio.*
	Ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου.	17	∴ *Eo* autem viso, ∸ diuulgauerunt *id*∵ quod dictum fuerat ipsis de puerulo illo.	17 *Videtes autem cognouerunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc.*
	Καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.	18	Et omnes qui audierūt, mirati sunt ea quæ ipsis dicta fuerunt à pastoribus.	18 *Et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos.*
	Ἡ δὲ Μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.	19	Maria verò ista omnia conseruabat, ∴ conferens *ea* in corde suo.	19 *Maria autem conseruabat omnia verba hæc, conferens in corde suo.*
	Καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.	20	Reuersi sunt autem pastores, glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ audierant & viderant, prout ipsis dictum fuerat.	20 *Et reuersi sunt pastores, glorificantes & laudantes Deum in omnibus quæ audierant & viderant, sicut dictum est ad illos.*
Gen. 17. 18 leuit. 12.3 Suprà, 1. 31 mat. 1. 21 ioh. 7. 22	Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ.	21	‖ ∴ Et quum aduenisset dies octauus vt circunciderent puerulum, ‖ ∵ vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum fuerat ab Angelo priusquam ipse in vtero conciperetur.	21 *Et postquam consummati sunt dies octo vt circunderetur puer, vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum est ab Angelo priusquam in vtero conciperetur.*
Leuit. 12. 6.	Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ,	22	Et quum impleti fuissent dies purgationis ∵ Mariæ ‖ secundum legem Mosis, adduxerunt eum Hierosolymam, ∵ vt sisterent eum Domino,	22 *Et postquam impleti sunt dies purgationis eius secundum legem Moysi, tulerunt illum in Ierusalem, vt sisterent eū Domino,*
Exod. 13.2 numer. 8. 6	(Καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται)	23	(Prout scriptum est in lege Domini, ‖ Omnis masculus ∵ primogenitus, sanctus Domino ∵ erit)	23 *(Sicut scriptum est in lege Domini, Quia omne masculinum adaperiens vuluam, sanctum Domino vocabitur)*

17 [*Eo*] *autem viso*, ἰδόντες δέ. nēpe τὸ παιδίον, quod demū postea subiicitur, Hebræo idiotismo. *Diuulgauerunt*, διεγνώρισαν: id est διεφήμισαν, vt Marci 1. 45. Vulgata, *Cognouerunt*. pro quo Erasmus in annotationibus substituit *Pernouerunt*: vt significetur, pastores tum demum pernosse quod antè audierant ex Angelis. Sed prior expositio mihi videtur multo simplicior. *Id*, περὶ τοῦ ῥήματος. Hebraicè על הדבר [*ħal haddabar*] pro את-הדבר [*eth-haddabar,*] vt Thren. 2. 14. Vulgata & Erasmus, *De verbo*. Sic in proximo versiculo ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων, pro ἐθαύμασαν τὰ λαληθέντα: in quo dicendi genere alii Euangelistæ fere vsurpant præpositionem ἐπί.

19 *Conferens* [*ea,*] συμβάλλουσα. Vel redundat hoc participium, vel supplendum est relatiuum quod expressimus: vt in illo Virgilii, -*clypeóque sinistram Insertabam aptans*. συμβάλλειν autem dicitur Maria, vel quòd simul ea omnia in animo veluti reponeret, vel quòd singula diligenter secum expenderet.

21 *Et quum aduenisset dies octauus*, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. Vulgata & Erasmus, *Et postquam consummati sunt dies octo*. Vide Act. 2. 1. *Vocatum est*, καὶ ἐκλήθη. Iterum καὶ particula videtur expungenda, quanuis in omnibus codicibus Græcis (meo illo vetustissimo excepto) illā inuenerimus, quam tamen nec vetus Latinus nec Syrus interpres legūt. Vetus autem ille meus codex, absque coniunctione scriptum habet ὠνομάσθη, Nominatum est. Vide suprà, 15. Sed cur, inquies, circuncisus est qui venerat circuncisionem aboliturus, & ipsemet aliorum corda circuncidit? nempe tum vt totam legem pro hominibus impleret, Gal. 4, 4. & vt antecedentem patrum circuncisionem in sua ipsius sanctificaret: sicut baptismus noster ab ipsius baptismo vires accipit.

22 *Mariæ*, αὐτῆς. Vulgata, *Eius*. Mariæ videlicet. Oportuit enim impleri Legem, quanuis Maria Christi partu potius esset sanctificata. Expressimus autem ipsum antecedens, vt vitaremus ambiguitatem. In plerisque codicibus legitur αὐτῶν, & ita etiam legit Origenes, quem sequitur Erasmus. Sed non video quî hoc conueniat, quum lex purificationis ad solam matrem pertineat. Itaque veterem editionem sequi malui, cui Complutensis editio adstipulatur. Verisimile est autem ab iis deprauatam fuisse veram scripturam, qui sic aliquid detractum Mariæ sanctitati somniarunt. *Vt sisterent*, παραστῆσαι. vel *Vt commēdarent*, inquit Erasmus. Ego verò nusquam legi hoc verbum in ea significatione. Et tamen si hoc cōcederem, apparet τὸ παραστῆσαι respondere verbo העביר [*heħebir,*] quo vtitur Moses Exodi 13. 11: quod ad verbum declarat Transire facere: id est, sistere in conspectum.

23 *Primogenitus*, διανοῖγον μήτραν. Ad verbum, Adaperiens matricem, Hebraicè פטר רחם [*peter rechem:*] id est πρωτότοκον. Neque enim simpliciter declarat eum qui nascitur, (vt putauit Erasmus) sed eum demum qui primus nascitur. Itaque hunc Hebraismum vt obscuriorem non retinui. *Erit*, κληθήσεται. Vel ad verbū, *Vocabitur*. Ponitur autem futurum indicatiui pro imperatiuo, Esto. Sed vtrunque hunc Hebraismum sæpe iam exposuimus.

Græce		Beza		Vulgata	
Καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν.	24	Et vt darent ·· oblationem, ‖secundum *id* ·· quod dictum est in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.	24	*Et vt darent hostiam secundum quod dictum est in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.*	Leuit. 12. 16.
Καὶ ἰδοὺ, ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Σιμεών· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβὴς, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ· καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν.	25	Et ecce, quidā erat in Hierusalem cui nomē Simeon: *erátque* homo iste iustus ac ·· religiosus, expectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat ·· super eum.	25	*Et ecce, homo erat in Ierusalem cui nomen Simeon: & homo iste, iustus & timoratus, expectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat in eo.*	
Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου.	26	Fuerátque ipsi ·· diuinitus nūtiatum à Spiritu sancto, *ipsum* ·· non visurum mortem, priusquam vidisset ·· Christum illum Domini.	26	*Et responsum acceperat à Spiritu sancto, non visurum se mortem nisi prius videret Christum Domini.*	
Καὶ ἦλθεν ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ·	27	Is igitur venit ·· impulsore Spiritu in tēplum. Et quum introducerent puerulum Iesum ·· parentes, vt eius causa faceret ·· quod ex Lege consueuerant:	27	*Et venit in Spiritu in templum. Et quum inducerent puerum Iesum parentes eius, vt facerent secundum consuetudinem Legis pro eo:*	
Καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν Θεὸν, καὶ εἶπε,	28	·· Tunc ipse accepit eū in vlnas suas, & benedixit Deo, ac dixit,	28	*Et ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deum, & dixit,*	
Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ·	29	Nunc ·· dimittis ·· seruum tuū Domine, ·· secundum verbum tuum, ·· in pace:	29	*Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace:*	
Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου,	30	Quia ·· viderunt oculi mei ·· salutem tuam,	30	*Quia viderunt oculi mei salutare tuum,*	

24 *Oblationem*, θυσίαν. Hebraicè מִנְחָה [*minchah*,] id est προσφοράν: nisi sacrificium malimus vocare. Nam alioquin plurali numero dicendum erat Hostias. *Quod dictum est*, τὸ εἰρημένον: id est, quod est mandatum. Ponitur enim אמר [*amar*] pro צוה [*tsiuah*] vt alibi annotauimus. 5 In quodam exemplari legimus τὸ γεγραμμένον, Quod scriptum est.

25 *Religiosus*, εὐλαβής. Vulgata barbarè, *Timoratus*: qua de re copiosius dicemus Hebr. 5. 7. Erasmus cōuertit *Pius*, id est εὐσεβής: quod scriptum inuenimus in duobus co- 10 dicibus vetustis. *Super eum*, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו [*halau*:] quo genere dicendi declaratur, vim illam Spiritus sancti cælitus illabi. Appellatione autem Spiritus familiare est sacris scriptoribus per metonymiam ipsa Spiritus sancti dona significare. Itaque noluimus à verbis 15 vsitatis discedere.

26 *Diuinitus nuntiatum*, κεχρηματισμένον. Vide Matth. 2. 12. Accidit autem proculdubio Simeoni, plenitudinem temporum religiosè scrutanti, illud ipsum quod Danieli Dan. cap. 9. v. 2. *Non visurum mortem*, μὴ ἰδεῖν θάνα- 20 τον, id est mortem non sensurum. Hebræa periphrasis, לבלתי ראות המות [*lechilti reoth hāmaueth*,] pro כי לא ימות [*chi lo iamuth*,] vt Psal. 89. 49. Latini non dissimili forma loquendi, Somnum non vidisse dicunt pro Non dormiuisse. 25

Christum illum Domini, τὸν Χριστὸν Κυρίου. Hebraicè יהוה המשיח [*hammeschiach Iehouah*.] Est autem hæc appellatio omnibus regibus communis apud Hebræos, qua nimirū significatur quod ait Solomon Prouerb. 8. 15. reges à Domino accipere imperium, vt ipsi quoque prophani scri- 30 ptores agnouerunt. Sed Messiæ (id est Christi & regis) nomen peculiari prorsus ratione conuenit Iesu Seruatori. Ideo expressimus articulum.

27 *Impulsore Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. Erasmus, *Per Spiritum*. Vulgata ad verbum, *In Spiritu*, id est ברוח [*beruach*:] 35 quē Hebraismum retinuimus Matth. 22. 43: hîc verò propter amphiboliam explicuimus, ne quis arbitretur ista non re vera, sed per spiritualem aliquam visionem euenisse. *Parentes*, οἱ γονεῖς. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus hoc loco, & paulo pòst, versu 41: sed 40 non dubium est quin Euangelista spectet vulgi opinionem potius quàm quod res erat. Nam (vt postea commemorat) habebatur Iosephus pro Christi patre. Et paulo pòst, versu 33 & 48, ita appellatur: quum tamen (vt pulchrè dicit Nazianzenus) Christus, quatenus Deus est, ἀμήτωρ sit, qua- 45 tenus homo, ἀπάτωρ: & rursus, Quia vnus est, vnum tantùm patrem & vnam matrem habeat: sed illum quidem, Deum: hanc autem, hominem, quia in ipso diuersæ distinctæque naturæ in vnam personam coaluerunt. Itaque non 5 est cur Hebionitę aut alii hæretici ex hoc loco & aliis similibus concludant Iesum fuisse Iosephi filium. In Vulgata editione additur relatiuum Eius, αὐτοῦ. *Quod ex Lege consueuerant*, κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου. Vulgata, & Erasmus ad verbum, *Secundum consuetudinem Legis*, obscurè. 10

28 *Tunc ipse*, καὶ αὐτός. Vulgata, *Et ipse*. Erasmus, *Ipse quoque*: quasi videlicet alii quoque sint Christum amplexi: quod non puto. Vide suprà, versu 15.

29 *Dimittis*, ἀπολύεις: id est, discedendi potestatē facis ex hac vita, vt patribus meis adiungar, siue, vt ad te re- 15 deam. Nam Dominus eum ad æternam pacem properantem velut è medio cursu reuocarat. Sanctos autem morientes Deus à se non ablegat, sed ad se potius reuocat: sicut princeps quispiam qui legatis facit copiam ex prouincia reuertendi. Vel τὸ ἀπολύειν respondet verbo הניח [*hin-* 20 *niach*,] quod etiam significat statuere & collocare. vt sit hæc sententia, Nunc demum Domine seruum tuum in vera pace ac trāquillitate cōstituis, vt qui præsens oculis suis conspexerit tuum Messiam: id est, illum ipsum à quo vno felicitas omnis est expectanda. Syrus interpres legit ἀ- 25 πόλυε, vt qui verterit שרי [*scheri*] Dimitte. nisi (quod in illo idiomate interdum accidit) imperatiuum pro indicatiuo præteriti vsurpatum dicamus. *Seruum tuum*, τὸν δοῦλόν σου. Hebraicè עבדך [*habdecha*]. i. me qui sum seruus tuus. *Secundum verbum tuum*, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Hebrai- 30 cè, כאמרתך [*cheimrathecha*] id est, Quemadmodum mihi pollicitus es. Respicit enim illud quod diuinitus intellexerat, vt paulo antè narrauit Lucas. *In pace*, ἐν εἰρήνῃ. Hebr. בשלום [*beschalom*:] id est feliciter & beatè, vt alibi exposuimus.

30 *Viderunt oculi mei*, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Heb. ראו עיני 35 [*rau henai*.] Est autem huius pleonasmi magna emphasis, vt quum Latinè dicimus, His ego oculis vidi, vt videri possit pleonasmus non esse. Nā animo quoque & opinione dicimur aliquid videre. Hîc autem de corporeo Christi conspectu sibi gratulatur Simeon: quem tamen antea fide 40 iam erat verè complexus, vt Abrahamus dicitur diem Domini vidisse, Ioh. 8. versu 56. Apud Homerum Vlysses Circen alloquens, vt verum conspectum à falso & imaginario distingueret, Λῦσον, inquit, ἵν' ὀφθαλμοῖσιν ἴδω ἐρίηρας ἑταί- ρους. *Salutem tuam*, σωτήριόν σου. Hebraicè ישועתך 45

Hæc recta et vera interpretatio.

[*ieschuhathecha*] vt Psal. 50.23, id est Eum quẽ seruandis electis tuis destinasti: vnde etiam factũ vt vocetur Iesus. quod nomen Simeon adumbrat. Vulgata & Erasmus, *Salutare tuum*. Sed iidem rectius Ephes. 6.c.17. Salutem interpretantur. Siquis obiiciat *Salutem tuam* posse etiam passiuè accipi, respondeo absurdiorem esse hanc amphiboliam quàm vt vitanda fuerit.

31 Ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν·

32 Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.

33 Καὶ ἦν Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ.

34 Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Σιμεών, καὶ εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ, Ἰδού, οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον·

Esa. 8.14. rom. 9.32 1.pet. 2.8.

35 (Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.

36 Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουὴλ ἐκ φυλῆς Ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς.

37 Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν.

31 Quam parasti ¨ in oculis omnium populorum:

32 Lumẽ ¨ patefaciendum Gentibus, & gloriam populi tui Israel.

33 ¨ Ioseph autem & mater eius mirabantur super iis quæ dicebantur de eo.

34 Et benedixit eis Simeon, dixítque Mariæ matri eius, ‖ Ecce ¨ positus est iste ¨ in casum & resurrectionem multorum in Israel, & ¨ in signum cui contradicatur:

35 (Quin & tuam ipsius animam ¨ traiiciet gladius) vt detegantur ex multis cordibus cogitationes.

36 Erat etiã *quædam* Anna prophetissa, filia Phanuel, ex tribu Aser: hæc processerat in multam ætatem, postquam vixisset cum viro annis septem à virginitate sua.

37 ¨ Et *quũ esset* vidua quasi annorum octogintaquatuor, non abscedebat à templo, ieiuniis ac ¨ deprecationibus ¨ seruiens *Deo* noctem ac diem.

31 *Quod parasti ante faciem omnium populorum:*

32 *Lumen ad reuelationem Gentium, & gloriam plebis tuæ Israel.*

33 *Et erat pater eius & mater eius mirantes super iis quæ dicebantur de illo.*

34 *Et benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem eius, Ecce, positus est hic in ruinam & in resurrectionẽ multorum in Israel, & in signum cui contradicetur:*

35 *(Et tuam ipsius animam pertrãsibit gladius) vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes.*

36 *Et erat Anna prophetissa filia Phanuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, & vixerat cum viro suo annis septem à virginitate sua.*

37 *Et hæc vidua vsque ad annos octogintaquatuor, quæ non discedebat de templo, ieiuniis & obsecrationibus seruiens nocte ac die.*

31 *In oculis*, κατὰ πρόσωπον. Hebr. לפני [*liphne*:] id est (vt alicubi dixit Virgilius) Ante ora. Sic Homer. Odyss. κ, Πρὶν λύσασθ' ἑτάρους, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι. Vulgata ad verbum, *Ante faciem*: id est tanquam signum aliquod edito loco positum, quò conuertantur omnium oculi. Alioquin κατὰ πρόσωπον accipitur pro eo quod barbari dicunt Secundum apparentiam, vt 2. Cor. 10.1.

32 *Patefaciẽdum Gentibus*, εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, Chald. לאתגלאה לעממין [*leithghelaah le^amemin*]. i. lucem quæ Gentibus manifestetur & illucescat. Alludit enim ad Psal. 98.2, & Esa. 9.2, & 42.6, & 49.6. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ad reuelationem Gentium*. quæ interpretatio nimium est obscura.

33 *Ioseph autem*, Καὶ ἦν Ἰωσήφ. Sic legitur in vetustis codicibus omnibus & in Syra interpretatione. Vulgata verò pro Ioseph legit ὁ πατήρ, pater, quæ fortassis vera est lectio, quum suprà vers. 27. γονεῖς, id est *parentes*, nominarit plurali numero, & mox patris nomen eidem ab ipsa Maria tribuatur. nempe ex communi hominum opinione.

34 *Positus est*, κεῖται. Hebraicè נצב [*nitsab*:] id est, pro scopo est constitutus & destinatus à Deo, cui sic placet gloriæ suæ consulere. Siquidem particula εἰς non tantùm euentum rerum, sed etiam in primis consilium & decretum Dei designat: sed quum ad huius consilii executionem deuenitur, tunc vt inter seruandi decretum & salutem electorum gratuita vocatio, & per eam fides interuenit: sic inter reproborum casum & Dei consilium interuenit ipsorum corruptio & spontanea infidelitas: quæ res facit vt totam exitii sui culpam meritò sustineant, quum Deus non aliter exequatur suum consilium quàm ipsorum scelera iustè vindicando. *In casum & resurrectionem*, εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν. In casum videlicet reproborum sua ipsorum culpa pereuntium, & in resurrectionem electorũ, quibus datur vt credant. quod multo antè prædixit Esaias 8.c.14 & 15. Nam vocabulum πολλῶν sigillatim est applicãdum, non coniunctim: adeo quidem vt in meo vetustissimo codice legatur, repetita præpositione εἰς, εἰς πτῶσιν καὶ εἰς ἀνάστασιν, *In casum & in resurrectionem*. Sed operæpretium est hoc loco considerare sacrilegam Castellionis audaciam, qui vtrunque Testamentum nuper ita conuertit vt suo arbitrio quiduis non modò detraxerit aut addiderit, sed etiam mutarit. Is igitur quia inter cæteros errores hunc etiam tuetur, qui homini liberum naturale arbitrium cum Pelagio concedit, à cuius voluntate pendeat diuini consilii constantia, id est qui causarum ordinem prorsus inuertit: videbat autem verbum κεῖσθαι non posse sine violenta interpretatione ad solum euentum referri, sed potius æternã Dei destinationem declarare, idcirco in locum vnius copulatiuæ coniunctionis, duas disiunctiuas substituit, & totum hunc locum ita interpretatur, Scito hunc multorum vel casui, vel resurrectioni in Israelitis destinatum esse. Hoc est, scilicet, diuinæ prouidentiæ religiosè patrocinari.

In signum, εἰς σημεῖον. Hebraicè, למטרא [*lemattara*,] vt Thren. 3.12. Significat igitur Christum veluti scopum fore, quem omnes certatim figere contendant. Sed paulo pòst discedit à translatione. Origenes autem suo more planè ridiculus est, sic explicans hunc locum, Rom. 4, Contradicebatur, inquit, signo in quo Christus venerat, quia aliud in eo videbatur, aliud intelligebatur: caro videbatur, & aliud credebatur.

35 *Traiiciet*, διελεύσεται. Vulgata, *Pertransibit*: quam interpretationem non reiicerem, nisi (vt rectè obseruat Erasm.) inde arripuisset occasionem Augustinus parum aptæ expositionis, quasi significare voluerit Simeon fore vt hic dolor non insideret animo Mariæ, sed pertransiret dũtaxat. Atqui Græcè non scriptum est παρελεύσεται, sed διελεύσεται. Itaque Erasmus, vt hoc incommodum vitaret, maluit Penetrandi vocabulum vsurpare. Sed ne hæc quidem interpretatio Græco verbo respondet. Nam ferrum quidem quod traiicit, idem etiam penetrat: sed non contrà, quodcũque penetrat, illud etiam dici potest traiicere: quo verbo significauit Simeon penitus vulnerãdum esse ipsius animum acerbissimis doloribus. Videtur autem alludere ad locum Ps. 105.18.

37 Et [*quum esset*] *vidua*, καὶ αὕτη χήρα. Vulg. & Erasm. *Et hæc vidua*. Apparet Hebraicam esse repetitionem in αὕτη & ἥ, quam noluimus imitari, ne non satis cohæreret oratio: sed duplicis relatiui loco expressimus participium οὖσα, quod in Græco sermone subauditur. Eiusmodi verò honestæ viduę, quarum fieri videtur mentio 1. Sam. 2. v. 22, quotidianis templi & pauperum ministeriis multis occupabantur: quem morem aliquatenus postea retinuerunt

Apoſtoli. *Quaſi*, ὡς. Vulgata, *Vſque ad:* id eſt ἕως, quod ſcriptum legimus in duobus codicibus. *Deprecationibus*, δεήσεσι. Sic rectè Eraſmus, vt annotabimus Act.1.c.14. Vulgata, *Obſecrationibus*: quum Græcis Obſecrare ſignificet τὸ πετνιᾷν, vt idem Eraſmus in hunc locum annotauit. *Seruiens* [*Deo*,] λατρεύουσα. Quid ſit λατρεύειν, diximus Matth.4.10. Addidimus autem tertium caſum, vt amphiboliam vitaremus.

Καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ.	38 Hæc igitur ¨eo ipſo momento quum ſuperueniſſet, ¨ viciſſim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui expectabãt redemptionem ¨ in Hieruſalem.	38 *Et hæc ipſa hora ſuperueniens, confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem in Ieruſalem.*	
Καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ.	39 At *illi* vt perfecerunt omnia ſecundum Legem Domini, reuerſi ſunt in Galilæam, in vrbẽ ſuam Nazaret.	39 *Et vt perfecerunt omnia ſecundũ Legẽ Domini reuerſi ſunt in Galilæam, in ciuitatem ſuam Nazareth.*	
Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμενον σοφίας· καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό.	40 Puerulus autem creſcebat, & corroborabatur Spiritu¨ implebatúrque ſapiẽtia: & Dei gratia ipſi inerat.	40 *Puer autem creſcebat, & confortabatur Spiritu, plenus ſapientia: & gratia Dei erat in illo,*	
Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα.	41 Ibant verò parẽtes eius quotannis Hieroſolymam ‖ in die feſto Paſchæ.	41 *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ieruſalem, in die ſolenni Paſchæ.*	Deut.26.1
Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς,	42 Quũ igitur factus eſſet annorum duodecim, aſcenderunt ipſi Hieroſolymam ſecundum ritum diei illius feſti:	42 *Et quum factus eſſet annorum duodecim, aſcendentibus illis in Ieroſolymam ſecundum conſuetudinem diei feſti:*	
Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς, ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.	43 Peractiſque *eius* diebus, quũ reuerterẽtur illi, remanſit puer Ieſus in Hieruſalem: quod neſciuit Ioſeph nec mater eius.	43 *Conſummatiſque diebus, quum redirent, remanſit puer Ieſus in Ieruſalem: & non cognouerunt parentes eius.*	
Νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδὸν καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς.	44 Exiſtimantes autem eum eſſe in comitatu, ¨ierunt viam *vnius* diei: & requirebãt eum inter cognatos & inter notos.	44 *Exiſtimantes autem illum eſſe in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos.*	
Καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, ζητοῦντες αὐτόν.	45 Et quum eum non inueniſſent, reuerſi ſunt in Hieruſalẽ quærentes eum.	45 *Et non inuenientes regreßi ſunt in Ieruſalem, requirentes eum.*	
Καὶ ἐγένετο, μεθ' ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.	46 Et factũ eſt, triduo pòſt inuenerunt eum in templo, ſedentem in medio Doctorum, & audientem eos & eos interrogantem.	46 *Et factum eſt, poſt triduum inuenerunt illum in templo, ſedentem in medio doctorum, audientem illos & interrogantem eos.*	
Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.	47 Percellebantur autẽ omnes qui eum audiebant, ſuper intelligentia & reſponſis eius.	47 *Stupebant autẽ omnes qui eum audiebant, ſuper prudentia & reſponſis eius.*	
Καὶ ἰδόντες αὐτόν, ἐξεπλάγησαν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε, Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδού, ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε.	48 Et viſo eo fuerunt *parentes eius* attoniti: & dixit ad eum mater ipſius, Fili, cur ita feciſti nobis? ecce, pater tuus & ego ¨anxii quærebamus te.	48 *Et videntes admirati ſunt, & dixit mater eius ad illum, Fili, quid feciſti nobis ſic? ecce, pater tuus & ego dolentes quærebamus te.*	
Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;	49 Tunc dixit ad eos, Quid eſt quòd quærebatis me? *an* neſciebatis oportere me in iis eſſe quæ Patris mei ſunt?	49 *Et ait ad illos, Quid eſt quòd me quærebatis? neſciebatis quia in iis quæ Patris mei ſunt oportet me eſſe?*	
Καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.	50 Sed ipſi non intellexerunt verba quæ ipſis fuerat loquutus.	50 *Et ipſi non intellexerunt verbum quod loquutus eſt ad eos.*	
Καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ· καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς.	51 Deſcendit autem cum eis, venítq; Nazaret: & erat eis ſub-	51 *Et deſcendit cum eis, & venit Nazareth: & erat*	

38 *Eo ipſo momento*, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Vide Matth.9.capite 22. *Viciſsim confitebatur*: id eſt ἀνθωμολογεῖτο. Vulg. *Confitebatur*, id eſt ὡμολογεῖτο. Sed (vt rectè obſeruat Eraſmus) non erat negligenda particula ἀντὶ, qua ſignificatur Annam quaſi ſuccinuiſſe Simeoni in prædicando Meſſiæ aduentu, vel palàm & in omnium conſpectu præſentiam Chriſti annuntiaſſe. *In Hieruſalem*, ἐν Ἱερουσαλήμ. In vno codice ſcriptum legimus ἐν τῷ Ἰσραήλ, in Iſrael. Sed & in nonnullis exemplaribus Latinis ſimpliciter legitur, *Redemptionem Iſrael.*

40 *Implebatúrque*, πληρούμενον. Vulgata, *Plenus*, πλήρης. Eraſmus autem rectè expreſſit vim participii, quo ſignificatur, Deitatis effecta pro ætatis progreſſu in aſſumpta vera humanitate ſeſe exeruiſſe.

44 *Ierunt* ἦλθον. Vulgata & Eraſmus, *Venerunt*. Apparet autem ἔρχεσθαι poſitum eſſe pro ἰέναι: id eſt iter facere.

48 *Anxij*, ὀδυνώμενοι. Vulgata & Eraſmus, *Dolentes*, λυπούμενοι. Sed τὸ ὀδυνᾶσθαι videtur ἐμφατικώτερον.

Καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

52 Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

Κεφάλαιον γ.

1 ΕΝ ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος,

Act. 4. 6. 2 Ἐπ' Ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Matth. 3. 2. mar. 1. 4. 3 Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·

Esa. 40. 3. ioh. 1. 23. 4 Ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

5 Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας.

6 Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

Matt. 3. 7. 7 Ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

---

iectus. Et mater eius conseruabat verba hæc omnia in corde suo.

52 Iesus verò proficiebat sapientia, ⁚& statura, ac gratia apud Deum & homines.

Cap. III.

1 ANno autē ⁚ decimoquinto ⁚imperij Tiberii Cæsaris, Pontio Pilato præside Iudææ, tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem ipsius fratre tetrarcha Iturææ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenes tetrarcha,

2 ‖⁚Sub Pontificibus maximis Anna & Caiapha, factum est verbum Domini ⁚ ad Iohannem Zachariæ filium, in deserto.

3 ‖Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicās Baptismum resipiscentiæ ad remissionē peccatorum:

4 Vt scriptū est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ, dicētis, ‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua sunt, fient *via* recta, & asperæ viæ ⁚*fient* planæ.

6 Videbítque omnis caro ⁚salutem Dei.

7 Dicebat igitur turbæ ⁚ venienti vt baptizaretur ab ipso, ‖Progenies viperarū, quis præmonstrauit vobis vt fugeretis à futura ira?

---

subditus illis. Et mater eius conseruabat omnia verba hæc in corde suo.

52 *Et Iesus proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines.*

Cap. III.

1 *ANno autem quintodecimo imperij Tiberij Cæsaris, procurante Pontio Pilato Iudæam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituræe & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilinæ tetrarcha,*

2 *Sub principibus Sacerdotum Anna & Caipha, factum est verbum Domini super Iohannem Zachariæ filium, in deserto.*

3 *Et venit in omnem regionem Iordanis, prædicans Baptismum pœnitētiæ in remißionem peccatorum:*

4 *Sicut scriptum est in libro sermonū Esaiæ Prophetæ, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.*

5 *Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt praua, in directa & aspera, in vias planas:*

6 *Et videbit omnis caro salutare Dei.*

7 *Dicebat ergo ad turbas quæ exibant vt baptizarentur ab ipso, Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere à ventura ira?*

---

52 *Et statura*, καὶ ἡλικίᾳ. Hæc desunt in vno vetere exemplari. Puto autem ab aliquo fuisse expuncta qui ἡλικίαν pro ætate accepit. Satis enim intelligitur ætas illius augeri qui pergit viuere. Malè igitur Vetus interpres & Eras. ἡλικίαν hoc loco *ætatē* interpretantur, quum accipiatur pro ipsa corporis statura, vt diximus Matth. 6. 27. Idē error admissus est infrà Ephes. 4. cap. 13. In alio quodam exemplari primo loco scribitur ἐν τῇ ἡλικίᾳ, deinde σοφίᾳ & χάριτι, qui ordo melius videtur conuenire.

IN CAP. III.

1 *Decimoquinto*, πεντεκαιδεκάτῳ. Ità reperitur scriptum summo consensu in omnibus exemplaribus: quod placuit annotare, vt intelligamus non conuenire Epiphanii supputationem, qui quatuor Herodis magni postremos annos Christi vitæ tribuit. Nam si verum est Archelaum Herodis successorem nouem annis partim regem, partim tetrarcham Iudææ fuisse, cui deinde tres præsides per sex annos vsque ad annum Tiberii primùm successerint, vt intelligimus ex Iosepho: necesse est dicamus, cui annus tricesimus in annum decimumquintum Tiberii incidit, vltimo anno Herodis & natum esse, & in Ægyptum deportatum, vnde redierit quum iam Archelaus in patris regnum successisset. *Imperij*, ἡγεμονίας. Apparet Lucam minimè fuisse solicitum de Tiberii imperio à Pilati præfectura distinguendo. Itaque nemo mirari debet quòd contra meum morem idem vocabulum in eodem versiculo diuersis modis sim interpretatus. Sed & Græcos reliquos auctores, qui Cæsarum vitas scripserunt, video sibi non constare. Nam pro imperio interdum ἡγεμονίαν, interdum ἀρχὴν modò αὐτοκράτορα ἀρχὴν, modò αὐταρχίαν dicūt. Præsides autem prouinciarum fere vocant ἐπάρχους vel ἐπιστάτας, nonnunquam etiam ἡγεμόνας.

2 *Sub Pontificibus maximis*, ἐπὶ ἀρχιερέων. Vide Mar. 2. 26. Præterquam autem quòd duo ex vetere instituto inter Sacerdotes eminebant, corruptissimo illo seculo quo venalis etiam erat pontificatus, colligi potest ex eo quod dicitur Ioh. 11. 51. istos per vices eo munere fuisse defunctos.

Ad Iohannem, ἐπὶ Ἰωάννην: id est πρὸς Ἰωάννην, vt Hebræi vsurpant על pro אל.

5 *Fient*, ἔσται. Hebr. יהיו: id est γενήσεται, fient, vt diximus Matth. 19. versu 5. vbi tres Hebraismos exposuimus qui hoc quoque loco vsurpantur. Ponitur enim Esse pro Fieri, & additur præpositio contra Græcæ & Latinæ linguæ consuetudinem: caro denique pro homine accipitur.

6 *Salutem Dei*, σωτήριον Θεοῦ: id est Messiam, salutis vnicum organum, à Deo non vni duntaxat genti Iudæorum, sed toti mundo exhibitum. Vulgata & Erasmus, *Salutare Dei*: de quo diximus suprà, 2, 30.

7 *Venienti*, ἐκπορευομένοις: id est, quæ domo profecta, ad eum venerat: vt diximus Marci 8. 11. Nam familiare est Hebræis, posito vno verbo alterum consequens intelligere, quū Græci & Latini potius soleant ex consequenti sumere antecedens, vt Prou. 25. c. 22. גחלים אתה חותה על ראשו: id est, Carbones tu accipies super caput eius: id est Accipies & pones.

8 Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

9 Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

10 Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Τί οὖν ποιήσομεν;

11 Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς, Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι· καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.

12 Ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι· καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;

13 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.

14 Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες, Καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε· καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.

15 Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός,

16 Ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης ἅπασι λέγων, Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ

8 Ferte igitur fructus conueniẽtes resipiscentiæ, & ¨ne cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis, posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

9 Iam verò etiã securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.

10 Et interrogauit eum turba, dicens, ¨ Quid igitur faciemus?

11 Respondens autem dixit eis, ‖Qui habet duas tunicas, ¨ impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei, Magister quid faciemus?

13 Ipse verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis, ¨exigite.

14 Interrogarunt autem eum etiam ¨milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et ait eis, Neminem concutite, neque calumniemini: & contenti estote ¨stipendiis vestris.

15 ¨Expectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohãne, númnam ipse esse Christus ille,

16 Respondit Iohannes, dicens omnibus, ‖ Ego quidẽ baptizo vos aqua: sed venit qui vali-

8 *Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: & ne cœperitis dicere, Patrem habemus Abrahamũ. dico enim vobis quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.*

9 *Iam enim securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor non faciens fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*

10 *Et interrogabant eum turbæ, dicentes, Quid ergo faciemus?*

11 *Respondens autem dicebat illis, Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.* Iacob, 2.15 1. ioha n.3 17

12 *Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ad illum, Magister quid faciemus?*

13 *At ille dixit ad eos, Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis, faciatis.*

14 *Interrogabant autem eum & milites, dicentes, Quid faciemus & nos? Et ait illis, Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis: & contenti estote stipendiis vestris.*

15 *Existimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohanne, ne fortè ipse esset Christus,*

16 *Respondit Iohannes dicens omnibus, Ego quidem aqua baptizo vos: veniet* Matt. 3.11. mar. 1.8. ioh. 1.26 act. 1.5. & 8.4. & 11.16 & 19.4

---

8 *Ne cœperitis dicere*, μὴ ἄρξησθε λέγειν. In quodam codice scribitur, μὴ δόξητε λέγειν, sicut apud Matthæum legimus: id est, ne putetis *vobis* dicendum.

10 *Quid igitur faciemus?* τί οὖν ποιήσομεν; In eodẽ exemplari & meo vetustissimo additur ἵνα σωθῶμεν; vt seruemur?

11 *Impertiat*, μεταδότω. Vulg. *Det*, id est δότω, sensu aliquantulum diuerso.

13 *Exigite*, πράσσετε. Vulg. *Faciatis*: quæ est altera verbi πράττειν significatio. Sed illam melius conuenire, vel illud ostendit quòd paulo pòst cap. 13.58, πράκτορες vocantur qui multas exigunt: vt obseruat Erasmus, & probat Budæus in Commentariis.

14 *Milites*, στρατευόμενοι: id est στρατιῶται. Nam alibi admonuimus Hebræos vti participiis loco nominum quæ verbalia Grammatici vocant. *Stipendiis vestris*, ὀψωνίοις ὑμῶν. Quid opsonii appellatione intelligatur omnes norunt. Hîc autem pro stipendio militari accipitur, quia non modò pecunia, sed etiam cibaria militibus dabantur. Polyb. lib. 6, Ὀψώνιον δ' οἱ μὲν πεζοὶ λαμβάνουσι τῆς ἡμέρας δύο ὀβολοὺς, οἱ δὲ ταξίαρχοι διπλοῦν, οἱ δ' ἱππεῖς δραχμήν. σιτομετροῦνται δ' οἱ μὲν πεζοὶ πυρῶν ἀττικοῦ μεδίμνου δύο μέρη μάλιστά πως· οἱ δ' ἱππεῖς κριθῶν μὲν ἑπτὰ μεδίμνους εἰς τὸν μῆνα, πυρῶν δὲ δύο. τῶν δὲ συμμάχων οἱ μὲν πεζοὶ τὸ ἴσον, οἱ δ' ἱππεῖς, πυρῶν μὲν μέδιμνον ἕνα καὶ τρίτον μέρος, κριθῶν δὲ πέντε. δίδοται δὲ τοῖς μὲν συμμάχοις τοῦτ' ἐν δωρεᾷ· τοῖς δὲ Ῥωμαίοις τοῦ τε σίτου καὶ τῆς ἐσθῆτος, κἄν τινος ὅπλου προσδεηθῶσιν, πάντων τούτων ὁ ταμίας τεταγμένην τιμὴν ἐκ τῶν ὀψωνίων ὑπολογίζεται. Id est, Stipendium accipiũt pedites, obolos duos singulis diebus: ductores ordinum, duplum: equites drachmam. Triticum autem datur peditibus, Attici medimni ex tribus duæ circiter partes: equitibus ordei septem medimni, singulis mensibus, tritici, duo. Sociis, pediti æqua portio, equiti, tritici medimnus & tertia pars: ordei quinque medimni: datúrque id sociis muneri: sed Romanis, si frumento, veste aut armis aliquibus eguerint, quæstor cõstitutum earum omnium rerum pretium ex eorum stipendiis subducit. Hæc ille, ex quibus intelligi potest quæ fuerit olim ipsorum quoque militum Romanorum frugalitas. Nam drachma circiter tribus assibus regiis & semisse, obolus septem denariolis, medimnus sex modiis Romanis Budæi calculo æstimatur. Hoc autem vt melius etiam intelligatur cuiusmodi fuerit sub prophanis quoque sed alioqui moderatis hac in re principibus, magno cum eorum dedecore qui nunc maximè Christiani videri volunt, adscribere placuit ex Vopisco quod olim Aurelianus, tribuno vicario suo totidem verbis rescripsit: *Si vis tribunus esse, imò si uis viuere, manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat: ouem nemo contingat: vuam nullus auferat: segetem nemo deterat: oleum, sal, lignum nemo exigat: annona sua quisque contentus sit: de præda hostis non de lachrymis prouincialium habeat: arma tersa sint, ferramenta Samiata, calceamẽta fortia, vestis noua vestem veterem excludat: stipendium in balteo, non in popina habeat: torquem brachialem & annulum apponat: equum saginarium suum defricet: mulum centuriatum comiter curet: alter alteri quasi seruus obsequatur: à medicis gratis curentur: aruspicibus nihil dent: in hospitiis castè se agant: qui litem fecerit, vapulet.* Hæc ille, licet Christianorum hostis, ex quibus etiam constare potest quid sit τὸ διασείειν, & contrà suis stipendiis esse contentum.

15 *Expectante*, προσδοκῶντος. Id est, quum populus in expectatione esset, animis videlicet magnæ spei plenis in Iohãnem respiciens. Sic enim poscit sententia vt hanc vocem explicemus, quum presens Iohannes adesset: ac si nostro idiomate dicas *Il s'attendoit à Iehan*, vt optimè verterit Syrus interpres per verbum סבר [*sebar*] quod significat etiam *Sperare*, ídque expresso Iohannis ipsius nomine. Vulgata, *Existimante*, quæ significatio etsi verbo etiam illi Syriaco, vt diximus supra 2, 14.5, etiam atque Greco προσδοκᾶν interdum conuenit, tamen hocloco prorsus est absurda: etiam si Existimare pro Apud se aliquid perpendere accipias.

ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

17 Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

18 Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.

19 Ὁ δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ Ἡρωδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης, (Matt. 14. 3. mar. 6.17)

20 Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

21 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαόν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανόν· (Matth. 3. 23. mar. 1 9. ioh. 1.33.)

22 Καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει, ὡσεὶ περιστερὰν, ἐπ' αὐτόν· καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα.

23 Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν (ὡς ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἠλὶ,

24 Τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἰαννὰ, τοῦ Ἰωσὴφ,

25 Τοῦ Ματταθίου, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Ναοὺμ, τοῦ Ἐσλὶ, τοῦ Ναγγαὶ,

26 Τοῦ Μαὰθ, τοῦ Ματταθίου, τοῦ Σεμεῒ, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰούδα,

27 Τοῦ Ἰωαννᾶ, τοῦ Ῥησὰ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρὶ,

dior me eſt, cuius non ſum dignus qui ſoluam corrigiam ſolearum: ipſe vos baptizabit Spiritu ∵ſancto & igni.

17 Cuius ventilabrum in manu ipſius, & qui perpurgabit aream ſuam: & coget triticum in horreum ſuum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

18 Multa igitur etiam alia ∵exhortans euangelizabat populo.

19 ‖Herodes autem tetrarcha quum argueretur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, déque omnibus ſceleribus quæ ∵ipſe fecerat,

20 Adiecit & hoc ſupra omnia ∵quòd incluſit Iohannem in carcere.

21 ‖Factum eſt autem quum baptizaretur omnis populus, & Ieſus baptizatus eſſet & precaretur, vt apertum ſit cælum:

22 Ac deſcenderet Spiritus ſanctus corporea ſpecie, tanquam columba, ſupra eum: & vox de cælo exiſteret, dicens, Tu es filius ille meus dilectus, in te acquieſco.

23 ∵Ipſe autem Ieſus incipiebat eſſe quaſi annorum triginta, filius (vt exiſtimabatur) Ioſeph, ∵*filij* Heli,

24 *Filij* Matthat, *filij* Leui, *filij* Melchi, ∵*filij* Ianna, *filii* Ioſeph,

25 ∵*Filij* Mattathiæ, *filii* Amos, *filii* Naum, *filii* Eſli, *filii* Naggæ,

26 *Filii* Maath, *filii* Mattathiæ, *filii* Semei, *filii* Ioſeph, *filii* Iuda,

27 *Filij* Ioanna, *filij* Rheſa, *filij* Zorobabel, *filii* Salathiel, *filii* Neri,

autem fortior me, cuius non dignus ſoluere corrigiam calceamentorum eius: ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto & igni.

17 *Cuius ventilabrum in manu eius, & purgabit aream ſuam: & congregabit triticum in horreum ſuum, paleas autem comburet igni inextinguibili.*

18 *Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.*

19 *Herodes autem tetrarcha quum corriperetur ab illo de Herodiade vxore fratris ſui Philippi, & de omnibus malis quæ fecit Herodes,*

20 *Adiecit & hoc ſuper omnia, & incluſit Iohannem in carcerem.*

21 *Factum eſt autem quũ baptizaretur omnis populus, & Ieſu baptizato & orante, apertum eſt cælum:*

22 *Et deſcendit Spiritus ſanctus corporali ſpecie ſicut columba in ipſum: & vox de cælo facta eſt, Tu es filius meus dilectus: in te complacuit mihi.*

23 *Et ipſe Ieſus erat incipiens quaſi annorum triginta, vt putabatur, filius Ioſeph, qui fuit Heli.*

24 *Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianna, qui fuit Ioſeph,*

25 *Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Heſli, qui fuit Nagge,*

26 *Qui fuit Mahath, qui fuit Mattathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iuda,*

27 *Qui fuit Iohanna, qui fuit Reſa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,*

---

16 *Sancto*, ἁγίῳ. Sic legit Syrus etiam interpres, quãuis per ſe ſatis hoc intelligatur, & non legerit Auguſtinus de conſenſ. Euangeliſtarum lib.2, cap.12.

18 *Exhortans*, παρακαλῶν. Παρακαλεῖν interdum etiam Precari, interdum Cõſolari declarat. Hoc autẽ loco idem valet atque τὸ παραινεῖν.

19 *Ipſe*, ὁ Ἡρώδης. Hebræa repetitio antecedẽtis loco relatiui, de qua alibi dictum eſt à nobis.

20 *Quòd incluſit*, καὶ κατέκλεισε. Vulgata & Eraſmus, *Et incluſit*: ita vt videantur iſta non ſatis cohærere. Puto igitur καὶ pro ὅτι vſurpari hoc loco, vt interdum apud Hebræos ויו [*uau*] pro ש [*ſche*,] vel אשר [*aſcher*].

23 *Ipſe autem Ieſus*, &c. καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς. Hic locus paulo aliter citatur ab Epiphanio κατ' Ἐβιωναίων, & bis κατὰ τῶν ἀλόγων. Legit enim, ἦν δὲ Ἰησοῦς ἀρχόμενος εἶναι ὡς ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ. id eſt, Ieſus autem incipiebat eſſe quaſi triginta annorũ, filius (vt exiſtimabatur) Ioſephi. Hanc autem lectionem maximè probo, quia ſi ὢν coniungas cum ἀρχόμενος, vt ſcriptum ſit ἦν ἀρχόμενος ὢν, durior erit hæc loquendi formula, pro ἤρχετο ὢν, vel εἶναι. Eadem tamen eſt ſententia, vtramuis lectionem ſequamur.

[*Filij*] *Heli*, τοῦ Ἠλί. De hac ellipſi alibi diximus. Nos autem eam ſuppleuimus, Syrum interpretem ſequuti, qui vbique nomen בר [*bar*] expreſſit. Non deſunt qui γαμβροῦ malint ſubaudire, quod mihi nõ placet. Videtur enim eadem potius ratione ellipſis ſupplenda in hoc membro, atque in aliis qui ſequuntur: neque nouum aut à ratione alienum eſt vt generi vocentur ſocerorum filii, quum nurus ſuas Noemi filias vocet, Ruth.1.10. Deinde ſunt aliæ etiam rationes quibus Matthæus & Lucas in hac genealogia concilientur, quæ ex aliis peti poſſunt. Nunc verò ſatisfeciſſe videbor officio meo ſi diuerſas duntaxat lectiones annotaro, quæ quidem alicuius ſunt momenti. Nam comperio in his ſcribendis nominibus infinitam eſſe codicum varietatem, partim propter ſummã Hebrææ linguæ imperitiam in pleriſque nõ modò librariis, ſed etiam interpretibus alioquin piis & eruditis: partim etiam quia puncta vocalia non omnes Hebræi eodem modo pronuntiant. Sed hîc prætermiſſum nolim inexſpectatum quiddam, nempe in illo meo venerandæ ſanè vetuſtatis codice (cuius antea ſæpe memini) hanc genealogiam ſicut apud Matthæum deſcendendo, ſic hoc loco aſcendendo, iis tantùm adiectis quos Matthæus in teſſaradecadibus conſtituendis propterierat, ad Solomonẽ, non ad Nathanem, cæteris ſurſum ad Adamum vſque inuariatis, deduci. Quinam autem id ſit factum neſcio, quum recepta lectio tum Syri ipſius interpretis auctoritate, tum ſcriptorum omnium ſacrorum, propterea de Matthæo cum Luca conciliando laborantium, conſenſu planè confirmetur: cui ſanè præiudicium vllum afferre nec velim, nec auſim. Tantùm dico fieri potuiſſe vt ipſis Euangeliſtarum temporibus Iudæi genealogiam iſtam, quãtum in ipſis fuit, deprauarint, quaſi fidem cæteris de Chriſto narrationibus abrogaturi: quę fraus à pleriſque non animaduerſa, facilè obtinuerit. Sed vtcunque ſit, age recepta lectio ſalua & intacta permaneto. Lectorem tamen hoc cælatum nolui.

36 *Filij*

Greek		Beza		Vulgate
Τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἀδδὶ, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ Ἐλμωδὰμ, τοῦ Ἤρ,	28	*Filij* Melchi, *filij* Addi, *filij* Cosam, *filij* Elmodam, *filij* Er,	28	*Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmadam, qui fuit Her,*
Τοῦ Ἰωσὴ, τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευΐ,	29	*Filij* Iose, *filij* Eliezer, *filij* Iorim, *filij* Matthat, *filij* Leui,	29	*Qui fuit Iesu, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,*
Τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰωνὰν, τοῦ Ἐλιακεὶμ,	30	*Filij* Simeon, *filij* Iuda, *filij* Ioseph, *filij* Ionam, *filij* Eliacim,	30	*Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph qui fuit Iona, qui fuit Eliacim,*
Τοῦ Μελεᾶ, τοῦ Μαϊνὰν, τοῦ Ματταθὰ, τοῦ Ναθὰν, τοῦ Δαβὶδ,	31	*Filij* Melea, *filij* Mainan, *filij* Mattatha, *filij* Nathan, *filij* Dauid,	31	*Qui fuit Melcha, qui fuit Menna, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid.*
Τοῦ Ἰεσσαὶ, τοῦ Ὠβὴδ, τοῦ Βοὸζ, τοῦ Σαλμὼν, τοῦ Ναασσὼν,	32	*Filij* Iessæ, *filij* Obed, *filij* Boos, *filij* Salmon, *filij* Naasson,	32	*Qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmō, qui fuit Naasson,*
Τοῦ Ἀμιναδὰβ, τοῦ Ἀρὰμ, τοῦ Ἐσρὼμ, τοῦ Φαρὲς, τοῦ Ἰούδα,	33	*Filij* Aminadab, *filij* Aram, *filij* Esrom, *filij* Phares, *filij* Iudæ,	33	*Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esrom, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,*
Τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ἰσαὰκ, τοῦ Ἀβραὰμ, τοῦ Θάρα, τοῦ Ναχὼρ,	34	*Filij* Iacob, *filij* Isaac, *filij* Abraham, *filij* Thara, *filij* Nachor,	34	*Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit Nachor,*
Τοῦ Σαροὺχ, τοῦ Ῥαγαῦ, τοῦ Φαλὲκ, τοῦ Ἐβὲρ, τοῦ Σαλὰ,	35	*Filij* Saruch, *filij* Ragau, *filij* Phalec, *filij* Heber, *filij* Sale,	35	*Qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sale,*
Τοῦ Καϊνὰν, τοῦ Ἀρφαξὰδ, τοῦ Σὴμ, τοῦ Νῶε, τοῦ Λάμεχ,	36	⁚*Filij* Arphaxad, *filij* Sem, *filij* Noe, *filij* Lamech,	36	*Qui fuit Cainam, qui fuit Arphaxad, qui fuit Sē, qui fuit Noe, qui fuit Lamech,*
Τοῦ Μαθουσάλα, τοῦ Ἐνὼχ, τοῦ Ἰαρὲδ, τοῦ Μαλελεὴλ, τοῦ Καϊνὰν,	37	*Filij* Mathusala, *filij* Henoch, *filij* Iared, *filij* Mahalaleel, *filij* Cainan,	37	*Qui fuit Mathusale, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainan,*
Τοῦ Ἐνὼς, τοῦ Σὴθ, τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ Θεοῦ.	38	*Filij* Henos, *filij* Seth, *filij* Adam⁚qui fuit Dei.	38	*Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adā, qui fuit Dei.*
Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.
Ἰησοῦς δὲ πνεύματος ἁγίου πλήρης, ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον·	1	Iesus autem plenus Spiritu sancto reuertit à Iordane, & actus est⁚ab eodem Spiritu in desertum,	1	*Iesus autem plenus Spiritu sancto regressus est à Iordane: & agebatur in Spiritu in deserto,*
Ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις· καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε.	2	⁚Dies quadraginta⁚tentante *eum* diabolo. Neque comedit quicquam per illos dies, sed iis exactis postea esuriit.	2	*Diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo. Et nihil manducauit in diebus illis: & consummatis illis, postea esuriit.*
Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτος.	3	Tunc dixit ei diabolus. Si Filius es Dei, dic isti lapidi vt fiat panis.	3	*Dixit autem illi diabolus, Si Filius Dei es, dic lapidi huic vt panis fiat.*
Καὶ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν λέγων, Γέγραπται ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι Θεοῦ.	4	⁚Et respondit ei Iesus dicens, Scriptum est,‖non⁚pane solo victurū hominem, sed omni verbo Dei.	4	*Et respondit ad illum Iesus, Scriptum est, Quia non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo Dei.*

Mat. 4.1 marci 1.12

Deut. 8.3 matt. 4. 4

36 *Filij Arphaxad*, τοῦ Ἀρφαξάδ. Ante hoc nomen legitur τοῦ Καϊνὰν, quod non dubitaui expungere, sequutus auctoritatem Mosis Gen. 11.12. & mei vetustissimi codicis.

38 *Qui fuit Dei*, τοῦ Θεοῦ. Id est דמן אלהא [*demen Elaha*] à Deo, videlicet conditore, quum in aliis vbique בר [*bar*] id est Filii nomen rectè expresserit.

IN CAPVT IIII.

1 *Ab [eodem] Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. A Spiritu Sancto videlicet, cuius mentio facta est in superiore membro. Nam articulus vim habet ἀναφορᾶς. aut etiam repetitur antecedens pro relatiuo, Hebræorum more, vt suprà 3.19 Vulgata, *In spiritu*, id est ברוח [*beruach.*] Solent enim Hebræi (vt sæpe iam diximus) causarum omne genus interdum exprimere præfixa litera ב, quæ pro varia causæ ratione explicanda est. Hîc autem nemo nō videt ἐν τῷ Πνεύματι idem declarare atque ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Erasmus, *Per spiritum*: id est διὰ τοῦ Πνεύματος. quæ expositio non satis conuenit, & videtur etiam ambigua. Posset enim ita accipi quasi non re vera, sed κατ' ὀπτασίαν, id est imaginariè, fuerit actus in desertum, vt etiam annotauimus suprà cap. 2.26.

2 *Dies quadraginta*, τεσσαράκοντα ἡμέρας. Vetus interpres hæc cōiungit cum verbo ἤγετο, contra fidem omniū exemplarium quæ vidimus. Ita tamen distinguit Eusebius ἀποδείξ. γ. κεφ. ϛ. & mihi quoque non displicet hæc distinctio, si modò ex Marco suppleas quod hîc deesse videtur perficiendæ sententiæ: acsi scriptum sit, Et actus est ab eodem Spiritu in desertum, *fuitque illic* dies quadraginta, tentante *eum* diabolo. *Tentante [eum] diabolo*, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Vulgata & Erasmus, *Et tentabatur à diabolo*. Annotauimus Marci 1.13, rarò à Latinis vsurpari passiuum participium præsentis tēporis, qua de re adhuc inter Grammaticos certatur. Itaque multo commodius exprimitur passiuo in actiuum mutato, vt hîc fecimus, & paulo pòst versu 15.

4 *Et respondit ei*, καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτόν. Hebraicè, ויאמר אליו [*vaiomer elau*] pro יען לו [*vaiaʿan lo*] quā cōstructionem Latini & Græci quoque respuunt nisi quum

de re agitur. Dicimur enim reſpondere ad aliquid, non ad aliquem. Nam illud Plinii, *Quũ ad eos reſpondiſſem*, fortaſſis eſt ἅπαξ λεγόμενον: ſed & apud vnũ Lucã reperias hãc cõſtructionem verbi ἀποκρίνεσθαι, eámque non ita frequenter, nimirum infrà cap. 6.3, & 14.5, & Act. 25.16. *Pane*, ἐπ᾽ ἄρτῳ. Heb. על־הלחם [*hal halechem*,] pro quo Vetus interpres ad verbum, *In pane*. Sed Latinos conſtat in hoc dicendi genere omittere præpoſitionem.

Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.	5	Tunc quum ſubduxiſſet eum diabolus in mõtem ſublimem, oſtendit ei omnia regna terræ ∴puncto temporis.	5	*Et duxit illum diabolus in montem excelſum, & oſtendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis.*
Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν· ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν.	6	Et ait ei diabolus, Tibi dabo ∴poteſtatem hanc vniuerſam, & gloriam illorum *regnorum*: nam mihi ∴tradita eſt, & cuicunque voluero, do eam.	6	*Et ait illi, Tibi dabo poteſtatem hanc vniuerſam, & gloriam illorum: quia mihi tradita ſunt, & cui volo, do illa.*
Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σου πάντα.	7	Itaque ∴ſi tu adoraueris me, erunt tua ∴omnia.	7	*Tu ergo ſi adoraueris coram me, erunt tua omnia.*
Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ. γέγραπται γὰρ, Προσκυνήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. (Deu. 6.16 & 10.20)	8	Reſpondens autem Ieſus dixit ei, ∴Abſcede à me Satana ſcriptum eſt ∴enim, ‖Adorabis Dominum Deum tuum, & ei ſoli ∴ſeruies.	8	*Et reſpondens Ieſus dixit illi, Scriptum eſt, Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies.*
Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ· καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω.	9	Tum duxit eum in Hieruſalem, & eum ſtatuit ſupra pinnas templi: & dixit ei, Si filius Dei es, iace teipſum hinc deorſum.	9	*Et duxit illum in Ieruſalem, & ſtatuit eum ſuper pinnam templi: & dixit illi, Si Filius Dei es, mitte te hinc deorſum.*
Γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε· (Pſ. 91.12)	10	Scriptum eſt enim, ‖Angelis ſuis mandabit de te, vt cuſtodiant te:	10	*Scriptũ eſt enim, quod Angelis ſuis mandauit de te, vt conſeruent te:*
Καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.	11	Et in manus tollent te, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.	11	*Et quia in manibus tollẽt te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum.*
Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι εἴρηται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου. (Deu. 6.16)	12	Reſpondens autem Ieſus dixit ei, Dictum eſt, ‖Non tentabis Dominum Deum tuum.	12	*Et reſpondens Ieſus ait illi, Dictum eſt, Non tentabis Dominũ Deum tuum.*
Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ᾽ αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.	13	Et finita omni tentatione, diabolus abſceſſit ab eo ad tempus.	13	*Et conſũmata omni tẽtatione, diabolus receſſit ab illo vſque ad tempus.*
Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ᾽ ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ.	14	Reuerſus eſt autem Ieſus ∴cũ virtute Spiritus in Galilæam: & fama de eo exiit in totam circumiacentem regionem.	14	*Et regreſſus eſt Ieſus in virtute Spiritus in Galilæam: & fama exiit per vniuerſam regionem de illo.*
Καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.	15	∴Et ipſe docebat in ſynagogis eorum, omnibus ipſum glorificantibus.	15	*Et ipſe docebat in ſynagogis eorum: & magnificabatur ab omnibus.*

5 *Puncto temporis*, ἐν στιγμῇ χρόνου. Hebræi רגע [*regah*:] id eſt *momento temporis*, vt vertit Vetus interpres, diuerſa tamen tranſlatione, nimirum à ponderibus ſumpta. Momentum enim puto id eſſe quod Græci ῥοπὴν vocant. Sed vereor vt in hoc dicendi genere explicando non rectè ſentiat Eraſmus, ſumptam eſſe metaphoram à puncto Mathematico. Neque enim vulgò Geometræ ſuum punctũ vocant στιγμὴν, ſed σημεῖον. vt videatur potius orta tranſlatio à ſcribis & librariis, apud quos στιγμὴ in pingendis literarum notis videtur eſſe id cuius apud Geometras σημεῖον in lineis animo concipiendis idea quædam eſt.

6 *Poteſtatem*, ἐξουσίαν. Poteſtatem vocat Satanas metonymicè, (vt opinor) non tam ius ipſum monarchiæ quàm ipſas regiones orbis terrarum: quo modo Romanum imperium dicitur tota ditio Romano imperatori ſubiecta. Nam alioquin dicendum erat, Dabo tibi poteſtatem in hęc omnia. *Tradita eſt*, παραδέδοται. Tradita eſt, videlicet hæc poteſtas & gloria. Et hoc quidem verè aliquatenus Satan, coactus tamen profiteri hanc poteſtatem ſe aliunde habere. Sed id reticet ſuo more, quod dictum in primis oportuit: nẽpe, etſi non niſi ſic decernẽte Deo, vnico rerum à ſe creatarum propriè Domino, fraude tamen & vi non iure vllo hominibus dominari: & ſic quidem dominari vt (quod poſtea coactus agnoſcere) ne in porcos quidem introire niſi copia ſibi ab eo ipſo quem hic tẽtat, conceſſa, nõ potuerit: nedum vt pro arbitrio regna in hũc vel illum transferre poſſit. Vulgata & Eraſmus, *Tradita ſunt*: quæ interpretatio non reſpondet Græcis, niſi pro αὐτὴν ſcribas αὐτὰ, vt etiam legit Vetus interpres.

7 *Si tu adoraueris me*, ἐὰν σὺ προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου. Vulgata ad verbum, *Si adoraueris coram me*. Eraſmus, *Si adoraueris* [*prouolutus*] *coram me*. Ego malui ἐνώπιόν μου accipere pro ſimplici pronomine, vt ſæpe apud Hebr. לפני [*liphne*] ponitur ſimplicis affixi loco. Sed notãda eſt traiectio pronominis σὺ, quam miror ſeruatam fuiſſe ab interpretibus quum in Latino ſermone diuerſam requirat conſtructionem. Referretur enim ad verbum poſterius, vt omnino dicendum fuerit, Tu igitur ſi adoraueris me, omnia poſſidebis. In vno codice additum erat πεσὼν, Procidens. *Omnia*, πάντα. Ita loquitur Satan, quia totius mundi regna illi oſtentabat ex montis vertice: quod tamen non ita accipio quaſi vel ſit vllus mons tam ſublimis vt ex eo deſpici poſſit vniuerſus mundus, vel imaginariè hæc facta ſint, vt putat Theophylactus: ſed quòd ex editiſſimo monte Satan ſubiecta regione ampliſſima, ſitum regionum per ſingulas mundi partes Chriſto commonſtraret. Sed pro πάντα in omnibus vetuſtis codicibus legimus πᾶσα: quod videtur melius cohærere cũ ſuperiore verſiculo, vt conuertas ἔσται σοῦ πᾶσα, tota tua erit, ſcilicet gloria illa, τῆς οἰκουμένης, vel ipſa οἰκουμένη.

8 *Abſcede à me Satana*, ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ. Vide Marci 8.33. In vulgata editione & in tribus vetuſtis codicibus, & illo meo vetuſtiſſimo hæc non legimus. In reliquis tamen exemplaribus & apud Theophylactum repeririuntur. *Enim*, γάρ. Hæc particula deeſt in iiſdem illis cod. *Seruies*, λατρεύσεις. Eraſ. *Coles*. Vide Mat. 4.10.

14 *Cum virtute Spiritus*, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος. Id eſt cęleſti diuináq. planè virtute ſeſe, quę antea veluti delituerat, in ipſo exerẽte, quum ſuperato in ſeſe Satana inciperet eiuſdem opera deſtruere.

15 *Et ipſe*, καὶ αὐτός. Fortaſſis καὶ ponitur Hebræorum more pro Quia.

16 Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρέτ, οὗ ἦν τεθραμμένος· καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, εἰς τὴν συναγωγήν· καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

17 Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἡσαΐου τοῦ προφήτου· καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον,

18 Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει·

19 Κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

20 Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.

21 Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.

22 Καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ,

16 ‖Venit igitur Nazaret, vbi fuerat nutritus:& intrauit vt cõ ſueuerat, die "Sabbathi,in ſynagogam:& ſurrexit "vt legeret.

17 Tunc datus eſt ei liber Eſaiæ prophetæ: "quúmque explicuiſſet librum, inuenit locum *in* quo ſcriptum erat,

18 ‖Spiritus Domini ſuper me, propterea quòd vnxit me : vt euangelizem "pauperibus miſit me, "vt medear contritis corde, vt prædicem captiuis "dimiſſionem,&cæcis "viſus recuperationem, "vt confractos emittam in libertatem:

19 Vt prædicem annum Domini "acceptum.

20 Et complicatum librũ quum reddidiſſet miniſtro, ſedit,& omnium in ſynagoga oculi erant "intenti in eum.

21 Cœpit autem eis dicere, Hodie impleta eſt hæc Scriptura "audientibus vobis.

22 Et omnes "teſtimoniũ ei da-

16 *Et venit Nazareth, vbi erat nutritus: & intrauit ſecundum conſuetudinem ſuam die Sabbathi in ſynagogam: & ſurrexit legere.*

17 *Et traditus eſt illi liber Eſaiæ prophetæ. Et vt reuoluit librum, inuenit locum vbi ſcriptũ erat,*

18 *Spiritus Domini ſuper me, propter quòd vnxit me: euangelizare pauperibus miſit me, ſanare contritos corde, prædicare captiuis remiſſionem, & cæcis viſum: dimittere cõfractos in remiſſionem:*

19 *Prædicare annum acceptum, & diem retributionis.*

20 *Et quum plicuiſſet librum, reddidit miniſtro, & ſedit : & omnium in ſynagoga oculi erant intendentes in eum.*

21 *Cœpit autem dicere ad illos, Quia hodie impleta eſt hæc Scriptura in auribus veſtris.*

22 *Et omnes teſtimoniũ illi da*

Mat.13.54 marci.6.1 ioh.4.43

Eſa.61.1

16 *Sabbathi,* τῶν σαββάτων. Eraſmus, *Sabbathorum.* Sed rectius conuertit Vetus interpres. Eſt enim enallage de qua diximus Matth.12.1:niſi poſt τῶν σαββάτων, adſcribatur diſtinctio,vt hæc cohæreant cum participio εἰωθὸς, quemadmodum in Theophylacto Romano hæc diſtinguuntur. *Vt legeret,* ἀναγνῶναι. Intellige non ſimplicem lectionem ſed cum interpretatione coniunctam, vt ex conſequentibus apparet. Nec mihi tamen fit veriſimile quoſuis temere fuiſſe ad publicè loquendum in ſynagogis admiſſos, ſed eorum hoc fuiſſe ordinarium munus qui γραμματεῖς & νομικοὶ dicebantur, Leuitis,hanc quoque ob cauſam per loca multa diſtributis, vnde ſuper Cathedram Moſis dicuntur ſediſſe. Sed propterea inuitatos etiam interdum fuiſſe extra ordinem nonnullos ab Archiſynagogis apparet ex Act.13.15. Chriſto autem ipſi maieſtas & miracula audientiam vbique faciebant.

17 *Quúmque explicuiſſet,* καὶ ἀναπτύξας. In vno codice legimus καὶ ἀνοίξας,& cum aperuiſſet. Eſt autem vtrunque hoc participium referendum ad eius temporis morem, quo libri non ita erant diſtinctis foliis compacti vt nunc ſunt, ſed terete baculo circunuoluti : cuius extrema vocabant vmbilicos,ſeu quòd vmbilici formam præferrẽt,ſeu quòd circumuoluto libro inſtar cuiuſdam vmbilici in medio ſita apparerent.

18 *Pauperibus,* πτωχοῖς. Sic verterũt Græci,quũ in Hebr. non legatur עניים [*hanijm,*] ſed ענוים [*hanauim.*] Verùm quod ad ſenſum attinet,nihil intereſt. *Vt medear contritis corde,* ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Extant hæc quidem apud Eſaiam,& hoc etiam loco tum apud Syrum tum apud veterem Latinum interpretem: quæ tamen non leguntur in meo vetuſtiſſimo codice, & aliis pleriſque manuſcriptis. *Dimiſſionem,* ἄφεσιν. Vulgata & Eraſmus, *Remiſſionem*, quod non videtur conuenire. Nam remittuntur debita, dimittuntur captiui. *Viſus recuperationem,* ἀνάβλεψιν. Vulgata, *Viſum*:quum ἀνάβλεψις potius declaret redditum viſum,quaſi reuidentiam dicas,vt Eraſmus obſeruat in annotationibus. De hoc autem membro quid mihi videatur, ſtatim dicam. *Vt confractos emittam in libertatem,* ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Putauit Eraſmus hoc membrum abundare: & certè neceſſe eſt vt vel redundet,vel quod proximè in Hebræis præceſſit:id eſt καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. quod facilè intelliget quiſquis Hebræa cum Græcis contulerit. Certè Ambroſius hoc poſterius non legit, quantum ex eius interpretatione colligi poteſt. Euſebius quoque quum in libris ἀποδείξεως hoc teſtimoniũ citet quinquies aut ſexies,nuſquam tamen hæc addidit,niſi vno tantùm loco.Ego verò non dubito quin hîc factum ſit quod alibi ſæpe, vt quum ad marginem editionis Septuaginta(quam vocant) vel annotata eſſet diuerſa aliqua eiuſdem loci interpretatio, Aquilæ puta, aut Symmachi, aut Theodotionis, vel non diſſimilis ſententiæ teſtimonium adſcriptum,librarii deinde hęc omnia promiſcuè in ipſo contextu deſcripſerint. Sic igitur habent Hebræa, ולאסורים פקח-קוח [*velaaſurim pekach-koach,*] pro quibus Septuaginta interpretes verterunt, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Acceperunt enim פקח-קוח [*pekach-koach*] pro vno vocabulo,ſicut etiam interpretatur Kimhi: & quia de oculorum apertione propriè dicitur,idcirco אסורים [*aſurim*] putarũt tranſlatitiè ſignificare עורים [*hiuerim,*]id eſt cæcos, vt conſtaret antitheſis: quia nimirum qui vincti tenentur in carceris tenebris, non multo maiorem habent vſum lucis quàm qui oculis ſunt orbati,vt declaratur Eſaię 42.7.Hanc igitur interpretationẽ quũ quiſpiã vel non intelligeret,vel putaret Hebræis non reſpondere,annotauit alium locum, quo putauit iſtum poſſe illuſtrari, petitum ex eiuſdẽ Prophetæ capite 58.6, vbi in Hebręo legitur ושלח רצוצים חפשים [*veſchallach retſutſim chophſchim:*] in Græcis autem ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει: quæ deinde in contextum irrepſerunt,mutato tãtùm verbo ἀπόστελλε in ἀποστεῖλαι, quòd alioquin non cohæreret conſtructio. Sed quiſquis hunc locum primus annotauit ad marginem,res ſanè diſſimillimas inter ſe comparauit : vt nulla poſſit ſubeſſe ſuſpicio, duo eiuſdem Prophetę teſtimonia coniungi. Poterat autem quiſquis ille fuit, alium locum prorſus ſimilem cõferre ex capite 42.7, vbi pro eo quod in Hebræis legitur לפקוח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר [*liphkoach henaijm hiuroth lehotſi mimaſgher aſſir,*] Græci habent ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους: id eſt, Vt aperias oculos cæcorum, & educas ex vinculis vinctos. qui locus hunc optimè explicat, quum in vtroque agatur de Chriſti officio. Hæc igitur mea ſententia eſt. Sed mihi tamen religio fuit vel minimum apicem detrahere.

19 *Acceptum,* δεκτόν. In Hebræo legitur רצון [*ratſon,*] id eſt εὐδοκίας, vt ſuprà 2.14. Addit autem Vulgata editio, *Et diem retributionis:* id eſt καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως : quę verba in Hebræis quidẽ habentur, ſed in nullis Gręcis cod. à me reperta ſunt hoc in loco,neque addũtur à Syro interprete.

20 *Intenti,* ἀτενίζοντες. Vulgata, *Intendentes.* Eraſmus, *Defixi.* Vide Act.1.10.

21 *Audientibus vobis*, ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. Hebr. באזניכם [*beoznechem:*] id eſt, (vt Vetus interpres & Eraſmus ad verbum interpretantur) *In auribus veſtris.* Sic interdum reperias בעיניכם [*behenechem:*]id eſt in oculis veſtris,pro Videntibus vobis. Sed hoc dicendi genus Latini quoque vſurpant,illud repudiant.

22 *Teſtimonium ei dabant,* ἐμαρτύρουν αὐτῷ.id eſt,approbabant communi conſenſu ac voce de quibus ipſe diſſerebat.Nam τὸ μαρτυρεῖν hoc loco & aliis multis non declarat ſimpliciter teſtari de aliquo,vt ſolent teſtes à iudice rogati: ſed publica profeſſione quidpiam ita teſtari vt non modò

assentiaris, sed etiam laudes ac comprobes. Itaque mihi quidem videtur respondere verbo Hebræo ידה [*iadah,*] pro quo sæpe sacri scriptores vsurpant verbum ὁμολογεῖν, vnde תודה [*todah*], id est μαρτυρία καὶ ὁμολογία, vt 1. Tim. 6.12 & 13. Sic apud Xenophontem lib. ἀπομνημ. α, Κἀγὼ μαρτυρῶ τούτοις: id est, Ego quoque testimonio meo hæc approbo.

καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;

23 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἰατρέ, θεράπευσον σεαυτόν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναοὺμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.

24 Εἶπε δέ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ·

25 Ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραήλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν·

26 Καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.

Ioh. 4. 44

27 Καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη, εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος.

1. Reg. 17. 9
Iac. 5. 27

28 Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.

29 Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

2. Reg. 5. 4

30 Αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο.

---

bant, ∴ ac mirabantur ∴ super sermonibus *plenis* gratia, qui procedebant ex ore ipsius, dicebántque, Nonne iste est filius Ioseph?

23 Et dixit ad eos, Omnino dicetis mihi ∴ hoc prouerbium, Medice, cura teipsum: quæcunque audiuimus facta fuisse in Capernaum, fac etiam hîc in patria tua.

24 Dixit autem, Amen dico vobis, ‖nemo Propheta acceptus est in patria sua.

25 Sed ∴ in veritate dico vobis, ‖multæ viduæ erant diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cælum ad tres annos & sex menses, ∴ *adeo* vt fuerit fames magna per ∴ totam regionem:

26 Et ad nullam illarum missus est Elias, ∴ sed ∴ Sareptam *vrbem* ∴ Sidoniæ, ad ∴ mulierē viduam.

27 ‖Et multi leprosi erant in Israel ∴ sub Elisæo propheta: & nullus eorum purgatus est, sed Naaman Syrus.

28 Tū repleti sunt omnes ∴ excandescentia in synagoga, hæc audientes.

29 Et ∴ quum surrexissent, eiecerūt eum extra vrbem: & duxerunt eum vsque ad ∴ supercilium montis super quem vrbs ipsorum erat ædificata, vt præcipitarent eum.

30 Ipse verò quum transisset per medios ipsos, profectus est.

---

bant, & mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius, & dicebant, Nónne hic est filius Ioseph?

23 *Et ait illis, Vtique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice, cura teipsum: quanta audiuimus facta in Capharnaū, fac & hîc in patria tua.*

24 *Ait autē, Amen dico vobis quia nemo Propheta acceptus est in patria sua.*

25 *In veritate dico vobis multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cælum annis tribus & mēsibus sex, quum facta esset fames magna in omni terra:*

26 *Et ad nullam illarum missus est Elias, nisi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem viduam.*

27 *Et multi leprosi erant in Israel sub Eliseo propheta: & nemo eorum mundatus est, nisi Naaman Syrus.*

28 *Et repleti sunt omnes in synagoga ira, hæc audientes.*

29 *Et surrexerunt, & eiecerunt illum extra ciuitatem, & deduxerunt illum vsque ad supercilium montis super quem ciuitas illorum erat ædificata, vt præcipitarent eum.*

30 *Ipse autem transiens per medium illorū, ibat.*

Ac mirabantur, καὶ ἐθαύμαζον. In quodā codice additur οἱ ὄχλοι, turba. Hinc autem licet duo colligere, quæ si fuissent conseruata, non tam facilè quibusdam licuisset tyrannidem suam constituere, nempe isti collationi Scripturarum non solos doctores, sed ipsam quoque plebem interfuisse, & vernaculum sermonem in hac actione fuisse vsurpatum, vt quiuis omnia intelligere, quiuis etiam rogare ac respondere posset: ritè tamen & certo ordine constituto, vt liquet ex Act. 13. 15. quem optimum Ecclesiæ morem quum Satan iam cœpisset Pauli ætate deprauare, restituit pro viribus fidelis Apostolus, 1. Co. 14. 16, & deinceps.

Super sermonibus plenis gratiæ, ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος. Vulgata perobscurè, *In verbis gratiæ*. Neque enim gratia hoc loco (id est, vt Hebræi loquuntur חן [*chen*]) declarat gratuitam reconciliationem, sed vim illam planè diuinam quæ in Christi verbis totóque habitu inerat, vt qui illum audiebant, nisi qui planè erant αἰσθητοι, non possent non illum amare, suspicere, complecti: quod etiam apparuit in illis quorum fit mentio Iohan. 7. 46, vt prædictum erat Psal. 45. 3. Erasmus, *Super gratia sermonum*, ita vt sit hypallage, integro tamen sensu.

23 *Hoc prouerbium*, τὴν παραβολὴν ταύτην. Heb. זה המשל [*zeh hammaschal.*] Vulg. *Hanc similitudinem*. Nos verò alibi Græcum vocabulum seruauimus, quum videlicet allegorica quædam narratio instituitur: hîc autem nemo non videt παραβολὴν dici quod Latini Prouerbium vocant, quia nimirum in plerisque prouerbiis, cuiusmodi hoc est, locus est similitudni & allegoriæ: quam rationem sequuti sunt Donatus ac Diomedes in Parœmia definienda.

25 *In veritate*, ἐπ' ἀληθείας. Sic loquitur etiam Quintilianus: de qua re diximus Mat. 22. 16. [*Adeo*] *fuerit*, ὡς ἐγένετο. Vulg. & Eras. *Quum facta esset*, vt ὡς pro ὅτι vel ἐπεὶ accipiatur. Sed præstat (opinor) accipere pro ὥστε, quod 5 à Græcis ἀποστατικὸν vocatur, & interdum etiam cum indicatiuo iungitur: quanuis frequentius construatur cum infinitiuo. *Totam regionem*, πᾶσαν τὴν γῆν. Vulg. & Eras. *Omnem terram* interpretantur. Ego verò non dubito quin ad vnicam Israeliticam regionē hoc factū pertinuerit, vt γῆ pro χώρα ponatur, sicut etiā accipitur Matt. 27. 45.

10 26 *Sed*, εἰ μή. Vulg. & Eras. *nisi*. idque perperam, quum hanc viduam non fuisse Israelitidem oporteat, vt valeat Christi argumentū. De his autem particulis, vide Gal. 2. 16. *Sareptam*, Σάρεπτα. Heb. צרפת [*Tsorphath,*] pro quo legi-15 mus in quibusdā codicibus Σάρεφθα, & in aliis Σάρεπτα, sicut etiam apud Stephanum. *Sidoniæ*, τῆς Σιδῶνος: vel *Sidoniorum*. Est. n. metonymia, vel subauditur χώρας, vel πόλεως, quo nomine apud Græcos non vrbs modò significatur: sed hominum cœtus quorum vnum est corpus, etiam 20 si per varios pagos habitent. Erasmus, *Sidonis*: id est ad Sidona spectantem, siue quæ erat in Sidoniorum agro & ditione: eodem quidem sensu, sed dicendi genere parum vsitato. *Mulierem viduam*, γυναῖκα χήραν. Hebraicè, אשה אלמנה [*ischah almanah,*] de quo pleonasmo sup. 2. 15.

25 27 *Sub Elisæo*, ἐπὶ Ἐλισσαίου. Id est, quo tempore Eliseus functus est munere Prophetæ.

28 *Excandescentia*, θυμοῦ. Vulg. & Eras. Ira. id est ὀργῆς.

29 *Quum surrexissent*, ἀναστάντες: id est, dimisso conuentu egressi ex Synagoga. Erasmus, *Insurrexerunt*, id est ἐπαναστάν-30 τες. *Supercilium*, τῆς ὀφρύος. Sic metaphoricè vocat montis partem cacumini proximam, ex qua nimirum in planiciem despiciebatur: qua translatio nis specie eminentem mōtis cuiusdā partē vocauit μαστὸν, quasi protuberantē māmam, Xenophon lib. 4, ἀναβάσεως. vt doctissimus Camerarius in hunc locum obseruauit.

31 Καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.

32 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.

33 Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ,

34 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καί σοι Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ· ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

35 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.

36 Καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας· καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;

37 Καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

38 Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος· ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ· καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

39 Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ· καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

40 Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

41 Ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν ὅτι ᾔδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

42 Γενομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπο-

31 Et descendit in Capernaum vrbem Galilææ, ‖ibíque docebat eos Sabbathis.

32 ‖Et percellebantur super doctrina eius. Erat enim sermo ipsius ⁖cum auctoritate.

33 ‖Erat autē in synagoga quidam habens ⁖ spiritum dæmoniacum impurum, ⁖qui exclamauit voce magna,

34 Dicens, Ah, quid nobis tecū Iesu Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

35 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo. Tunc dæmonium, abiecto illo in medium, exiit ex eo, nihílque ei nocuit.

36 Et obortus est pauor in omnibus: & colloquebantur alii cum aliis, dicentes, ⁖ Quid hoc rei est, quòd cum auctoritate ac potestate imperat impuris spiritibus, & exeunt?

37 Et dimanauit ⁖ rumor de eo in omnem locum circumiacentis regionis.

38 ‖Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domū Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.

39 Tunc *ipse* ⁖adstans supra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eam dimisit. *illa* vero quum illico surrexisset, ministrauit eis.

40 Occidente autem sole, omnes qui habebant ægrotantes morbis variis, ducebant ipsos ad eum: ille verò vnicuique ipsorum impositis manibus, sanauit eos.

41 ‖Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac dicentia, Tu es Christus ille Filius Dei. Sed *ipse* obiurgans non sinebat ea loqui, ⁖quòd scirent ipsum esse Christum.

42 ⁖Orto autē die egressus pro-

31 *Et descendit in Capharnaum ciuitatem Galilææ, ibique docebat illos Sabbathis.* Mat.4.13 mar.1.21

32 *Et stupebant in doctrina eius: quia in potestate erat sermo ipsius.* Mat.7.29 mar 1.22.

33 *Et in synagoga erat homo habēs dæmoniū immundum: & exclamauit voce magna,* Mar.1.23

34 *Dicens, Sine, quid nobis & tibi Iesu Nazarene? venisti perdere nos? scio te qui sis, Sanctus Dei.*

35 *Et increpauit illum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo. Et quum proiecisset illum dæmonium in mediū, exiit ab illo, nihilque illum nocuit.*

36 *Et factus est pauor in omnibus: & colloquebantur adinuicem, dicentes, Quid est hoc verbum quia in potestate & virtute imperat immundis spiritibus, & exeunt?*

37 *Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.*

38 *Surgens autem Iesus de synagoga, introiuit in domum Simonis: socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus: & rogauerunt illum pro ea.* Mat. 8.14 mar.1.30

39 *Et stans super illam imperauit febri: & dimisit illam. Et continuo surgens ministrabat illis.*

40 *Quum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum: at ille singulis manus imponens, curabat eos.*

41 *Exibant autem dæmonia à multis, clamantia & dicentia, Quia tu es Filius Dei. Et increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.* Mar.1.35

42 *Facta autē die, egressus i-*

---

32 *Cum auctoritate*, ἐν ἐξουσίᾳ. Vulgata ad verbum, *In potestate.* Sæpe autem annotauimus ἐν pro σὺν poni; & nomen ἐξουσίας exposuimus Mat.7.29, & Marci 1.27. Hoc autem refero ad miracula quæ imperando edebat, potius quàm ad doctrinam. Erāt enim homines plerunque miraculis potius q̄ doctrinę intēti, quū nihil simile à Scribis & Pharisæis fieret: quamobrē etiam addit Matthæus, Et non sicuti Scribæ, Matth.7,29.

33 *Spiritum dæmoniacū impurum*, πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου. Vulgata, *Dæmonium immundum.* sensu rectè expresso. Eras. ad verbum, *Habens spiritum dæmonij impuri.* quę interpretatio tolerabilis est si πνεῦμα pro impulsu & afflatu accipias, quo modo sæpe accipi constat in vtroque Testamento: vt quum dicitur Daniel habuisse Spiritum deorum sanctorum, Dan.4.5.6, & 5.11.14. Sed malo Hebręam esse geminationem: vt si spiritum diabolicum pro diabolo ipso dicas. Sic enim reperias טיט יון [*tit iauen*] lutum cœni, pro luto cœnoso: id est, cœno profūdissimo, Psal.40.3. & אדמת עפר [*admath haphar*] terra pulueris, pro puluere terrestri, id est humo, Dan. 12.2. Idem dicendi genus reperio. Apoc. 16.14. alibi verò nusquam in nouo testamento.

Qui exclamauit, καὶ ἀνέκραξε. De hoc dicendi genere diximus Mar.1.10. Potest autem relatiuum referri vel ad spiritum ipsum, vel ad hominem qui erat dæmonii organum.

36 *Quid hoc rei est?* τίς ὁ λόγος οὗτος? Vulgata, *Quod est hoc verbum?* Erasmus, *Quis sermo hic est?* Neuter malè, si placeat ista multitudinis verba non tam ad ipsa effecta, quàm ad rationem hæc efficiendi, ad Christi sermonem videlicet referre.

37 *Rumor*, ἦχος: id est φήμη. Sic idem scriptor vsurpauit τὴν φωνήν, Act.2.6.

39 *Adstans supra eam*, ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς. Sic describitur gestus Christi sese ad lecti fulcrum inclinantis, vt febricitātem alleuaret. Dicunt enim alii Euangelistæ Christum prehendisse ipsius manum.

41 *Quòd scirent*, ὅτι ᾔδεισαν. Vel, se scire. Vide Marci 1. versu 34.

42 *Orto autem die*, γενομένης δὲ ἡμέρας. Id est cum prima luce, eáque adhuc aduentante, vt liquet ex Mar.1.35.

ρούθη εἰς ἔρημον τόπον, καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτόν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ· καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

43 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι.

44 Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλαίας.

Κεφάλαιον ε.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ.

2 Καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

3 Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον· καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

4 Ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα, Ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιστάτα, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

6 Καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ· διερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

7 Καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥστε παρά τι βυθίζεσθαι αὐτά.

8 Ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ, λέγων, Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε.

9 Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ᾗ συνέλαβον·

---

fectus est in desertum locum, & turba quærebat eum, veneruntque vsque ad ipsum: & retinebant eum ne ab ipsis discederet.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiam aliis vrbibus oportet me euangelizare regnum Dei: nam ad hoc missus sum.

44 Et prædicabat in synagogis Galilææ.

CAP. V.

1 FActum est autem, ⁚ quum turba immineret ei, audiendi verbi Dei causa, ipse stabat apud stagnum Genezaret.

2 Vidítque duo nauigia quæ ad stagnum erant: piscatores verò quum ex iis descendissent, abluebant retia.

3 Ingressus autem in vnum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra ⁚ proueheret paululum: quúmque consedisset, docebat turbam ex nauigio.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & ⁚ demittite retia vestra ad capturam.

5 Tum respondens Simon ait ei, ⁚ Magister, ⁚ quum per totam noctem nos fatigauerimus, nihil cepimus, tamen ⁚ ex tuo iussu demittam rete.

6 Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem magnam: dirumpebatur autem rete eorum.

7 Et innuerunt sociis qui *erant* in altero nauigio vt venirent, & ipsis ⁚ opitularentur. Venerunt igitur, & impleuerunt ambas naues, ita vt ⁚ penè mergerentur.

8 Quum autem *hæc* vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicẽs, Discede à me. Nam homo peccator sum, Domine.

9 Pauor enim ⁚ occuparat eum & omnes qui cum eo *erãt*, ⁚ super captura piscium quam cõprehenderant:

---

bat in desertum locum: & turbæ requirebant eum, & venerunt vsque ad ipsum: & detinebant illum ne discederet ab eis.

43 *Quibus ille ait, Quia & aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei: quia ideo missus sum.*

44 *Et erat prædicans in synagogis Galilææ.*

CAP. V.

1 *FActum est autẽ quũ turbæ irruerent in eũ vt audirent verbum Dei, & ipse stabat secus stagnum Genezareth.*

2 *Et vidit duas naues stantes secus stagnum: piscatores autem descenderant, & lauabant retia.*

3 *Ascendens autem in vnam nauim quæ erat Simonis, rogauit eum à terra reducere pusillum: & sedens docebat de nauicula turbas.*

4 *Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Duc in altum, & laxate retia vestra in capturam.*

5 *Et respondens Simon dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus: in verbo autem tuo laxabo rete.*

6 *Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem copiosam: rumpebatur autem rete eorum.*

7 *Et annuerunt sociis qui erant in alia naui vt venirent & adiuuarent eos. Et venerunt & impleuerunt ambas nauiculas, ita vt mergerentur.*

8 *Quod quum videret Simon Petrus, procidit ad genua Iesu, dicens, Exi à me, quia homo peccator sum, Domine.*

9 *Stupor enim circumdederat eum & omnes qui cum illo erant, in captura piscium quam ceperant:*

IN CAPVT V.

1 *Quum immineret,* ἐν τῷ ἐπικεῖσθαι: id est, quum quasi in illum incumberet præ visendi & audiendi studio: quę res fecit vt cogeretur è naui docere. Hoc enim declarat τὸ ἐπικεῖσθαι hoc loco: quum alioquin etiam accipiatur pro instare, vt infrà cap. 23. 23. Vulg. *Quum irruerent.* i. ἐν τῷ ἐφορμᾶν.

3 *Proueheret,* ἐπαναγαγεῖν: id est ἀναπλεῖν, cui opponitur τὸ κατάγειν, quo vtitur paulo pòst, id est τὸ καταπλεῖν. Neq. enim ἀνὰ iterationem declarat in hoc verbo, vt putauit Vetus interpres, qui vertit Reducere: sed idem valet atque ἄνω. Eras. *Abduceret,* ἀπάγειν.

4 *Demittite,* χαλάσατε. Vulg. & Eras. *Laxate:* quod nullo modo respõdet Gręco vocabulo, de quo diximus Mar. 1. 4.

5 *Magister,* ἐπιστάτα. Ἐπιστάτης propriè declarat eum qui rei cuipiã sit præfectus, quẽ vocant Hebræi נציב [netsib] vel נשיא [nasi.] Sed & in eadem significatione interdum ponitur רב [rab,] sicut Dan. 2. 48, vt minimè dubitem ἐπιστάτην à Luca dici quẽ cęteri Euãgelistæ Hebraico nomine seruato רבי [rabbi] appellãt. *Quũ nos fatigauerimus,* κοπιάσαντες. Vulg. & Eras. *Laborantes.* Vide Mat. 6. 82. *Ex tuo iussu,* ἐπὶ τῷ ῥήματί σου. Heb. כדברך [chidbarecha], iuxta verbum tuũ, pro quo Vulgata ad verbum, *In verbo tuo*, id est, (vt vernaculo sermone exprimimus) *A vostre parole.* Ponitur autem ἐπὶ pro κατὰ, vt apud Platonem in Epist. legimus ἐπὶ νῷ pro κατὰ νοῦν. i. ex animi sententia: & ῥῆμα pro mãdato ponitur, sicut Dicere pro Iubere, vt alibi annotauimus.

7 *Vt opitularentur,* τοῦ συλλαβέσθαι: id est, vt vnà secũ manus admouerẽt reti, quod simili translatione dicũt Græci συνάρασθαι. Vulg. & Eras. Adiuuandi vocabulo vtuntur, quod respondet τῷ ἐπικουρεῖν. *Penè,* παρά τι. Hoc adiecimus Græco contextui, quod & Syrus interpres habet, & in vetustissimo codice meo & alio præterea manuscr. inueni. Sed & istud in nõnullis Latinis vet. editionis libris legitur.

9 *Occuparat,* περιέσχεν. Hebr. סבב [sabab], vel אפף [aphaph], i. vndique conclusum tenebat, sicut Tacitus dixit Induere pauores. *Super captura,* ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ. Capturam hoc loco vocat ipsos pisces captos, vt ostendit relatiuum

proximum. Nam alioqui dicendum εἷς non ἧ. Sic Latini iactum retis interdũ appellãt quicquid pisciũ vno retis iactu capitur, & ipsum capturæ nomen sic vsurpatur pro re capta, apud Plinium lib.10, c.40, vt annotarunt Grammatici.

10 Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, υἱοὺς Ζεβεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ Σίμωνι. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν.

11 Καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

12 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας· καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

13 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπὼν, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ᾽ αὐτοῦ.

14 Καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

15 Διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ· καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

16 Αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

17 Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων· καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς.

18 Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος· καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.

19 Καὶ μὴ εὑρόντες διὰ ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον, ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.

20 Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socij Simoni. Tunc ait ad Simonem Iesus, Ne metue: ab hoc *tempore* homines viuos capies.

11 *Illi* autem quum subduxissẽt in terrã nauigia, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

12 ‖Et factum est, quum esset in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viso Iesu procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

13 *Iesus* autem extensa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgator. Et statim lepra abiit ab eo.

14 Ipse verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: sed vade, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui, ‖prout præcepit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.

15 Dimanabant autem eo magis sermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent, & per eũ sanarẽtur à morbis suis.

16 Ipse autem secedens, erat in desertis, & precabatur.

17 Et factum est ⁖quodam die, ⁖quũ ipse doceret, essẽntq. Pharisæi sedentes ac Legis doctores: qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & *ex* Hierusalem: & potentia Domini adesset *ei* ⁖ad sanandum illos:

18 ‖ ⁖Tunc ecce *adfuerunt* quidã ferentes in lecto hominem qui erat paralyticus: & studebant eũ inferre, & ponere in ipsius conspectu.

19 Et quum nõ inuenissent qua parte eum inferrẽt, propter turbam, ascenderunt ⁖supra domũ, & ⁖persosso testaceo pauimẽto, demiserunt eum cum lectulo in medium, ante Iesum.

20 Qui fide eorum ⁖visa, dixit, ⁖Heus tu, remissa sunt tibi peccata tua.

10 *Similiter autem Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socij Simonis. Et ait ad Simonem Iesus, Noli timere: ex hoc iam homines eris capiens.*

11 *Et subductis ad terrã nauibus, relictis omnibus, sequuti sunt eum.*

12 *Et factum est, quum esset in vna ciuitatum, & ecce vir plenus lepra: & videns Iesum, procidens in faciem, rogauit eũ, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.* (Mat.8.2. mar.1.40)

13 *Et extendens manum tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et cõfestim lepra discessit ab illo.*

14 *Et ipse præcepit illi vt nemini diceret: sed vade, ostende te Sacerdoti, & offer pro emundatione tua, sicut præcepit Moyses, in testimonium illis.* (Leuit.14.4)

15 *Perambulabat autem magis sermo de illo, & conueniebant turbæ multæ, vt audirent & curarentur ab infirmitatibus suis.*

16 *Ipse autem secedebat in desertum, & orabat.*

17 *Et factum est in vna dierum, & ipse sedebat docens: & erant Pharisæi sedentes & Legis doctores, qui venerant ex omni castello Galilææ & Iudææ & Ierusalem: & virtus Domini erat ad sanandum eos:* (Mat.9.2 mar.2.3)

18 *Et ecce viri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus: & quærebant eum inferre, & ponere ante eum.*

19 *Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba, ascenderunt supra tectum: & per tegulas summiserunt eum cum lecto in medium ante Iesum.*

20 *Quorum fidem vt vidit, dixit, Homo remittuntur tibi peccata tua.*

17 *Quodam die*, ἐν μιᾷ ἡμερῶν. Hebraicè באחד הימים [*beechad haiamim*,] pro quo Vetus interpres ad verbũ, *In vna dierum*: id est, vt vulgò loquimur, *Vn iour*. Ponitur autẽ εἷς pro τὶς, vt etiam ἀνὴρ & ἄνθρωπος, sicut sæpe annotauimus. Sic paulo antè, vers.12, ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, in quadam ciuitate. *Quum ipse*, καὶ αὐτός. Καὶ pro τότε ex Hebræorũ idiotismo interdum vsurpari, sæpe iam diximus: hîc autem vel redundat, vel poni videtur ויו [*vau*] pro כאשר [*caascher*,] id est pro ὅτε, vt respondeat initio versiculi sequentis, sicut Exodi 2.21, & alibi sæpe. *Ad sanandum illos*, εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. In vno codice pro αὐτούς legimus αὐτόν: quam lectionem si sequamur, αὐτὸν referet Iesum, & à parte anteriore construetur, vt sit hic sensus, Virtutem Domini ad sanandum (id est χάρισμα ἰαμάτων, vt loquitur Apostolus 1. Corinth.12.9) sese eo tempore exeruisse in Christo: alioquin pronomen αὐτοὺς referendum est ad eos quorum facta est mentio extremo vers.15.

18 *Tunc ecce [adfuerunt,]* καὶ ἰδού. Suppleuimus constructionem hoc loco, vt paulo antè.

19 *Supra domum*, ἐπὶ τὸ δῶμα. Id est in supremam domus partem, de qua vide Matth.10.27. *Persosso testaceo pauimento*, διὰ τῶν κεράμων. Vulg. & Erasm. *Per tegulas*. Ego, nequis tegularum nomine intelligat imbrices quibus acuminata domorum fastigia tegere consueuimus, pauimentum testaceum ex Plinij lib.36.cap.25. malui interpretari. Præpositio verò διὰ perfossionem pauimenti indicat, quam exprimit Marcus, 2.4. quod etiam magnitudinem fidei istorum amplius declarat, quàm si simpliciter ex tegulis, id est fastigio domus demissus paralyticus diceretur. Christum enim intra ædes ipsas non sub dio tunc docuisse liquet ex eodem Mar.2.2, turba alioqui facilè baiulis paralytici cessura.

20 *Visa*, ἰδών. Videre pro cognoscere, translatione Hebræis familiari. *Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulg. & Eras. ad

verbum, *Homo*, pro quo sæpe apud Ezechielem occurrit *Fily hominis.*

21 Καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες, Τίς ἐστιν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;

22 Ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

23 Τί ἐστιν εὐκοπώτερον; εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;

24 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.

25 Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ' ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν Θεόν.

26 Καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν· καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, Ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.

Matt. 9. 9 marc. 2. 14

27 Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευΐν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

28 Καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

29 Καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευΐς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολύς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ' αὐτῶν κατακείμενοι.

30 Καὶ ἐγόγγυζον οἱ Γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγοντες, Διατί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

31 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτούς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

1. Tim. 1. 35

32 Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

Mat. 9. 14 mar. 2. 18

33 Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνά, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων· οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν;

34 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

35 Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀ-

---

21 Tunc cœperunt ratiocinari Scribæ & Pharisæi dicentes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

22 Iesus autem quum nosset eorum ratiocinationes, respondēs dixit eis, Quid ratiocinamini ⁘in cordibus vestris?

23 Vtrū est facilius? dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?

24 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse auctoritate in terra remittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, & sublato lectulo tuo, proficiscere domum tuam.

25 *Is* autē illico quum surrexisset in eorum conspectu, sublato eo in quo iacuerat, abiit domū suam, glorificans Deum.

26 Et stupor cepit omnes, & glorificabant Deum: & repleti sunt timore, dicētes, Certè vidimus ⁘inopinata hodie.

27 ‖Posthæc verò exiit, & conspexit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

28 Et *ille* relictis omnibus surrexit, & sequutus est eum.

29 Et fecit ei Leui ⁘epulum magnum domi suæ: erátque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

30 ⁘Qui autem ex eis erāt Scribæ ac Pharisæi, murmurabant aduersus discipulos eius, dicentes, Quare cū publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

31 Et respondens Iesus dixit eis, Non opus est iis qui sani sunt, medico, sed iis qui malè affecti sunt.

32 ‖Nō veni vocatum iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

33 ‖Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iohannis ieiunant crebrò, & ⁘deprecationes faciunt, similiter & discipuli Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?

34 Ipse autem dixit eis, Num potestis facere vt filij thalami, quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunent?

35 Aderunt autem dies ⁘ quum

---

21 *Et cœperunt cogitare Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?*

22 *Vt cognouit autem Iesus cogitationes eorū, respondens dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus vestris?*

23 *Quid est facilius? dicere, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?*

24 *Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.*

25 *Et confestim consurgēs corā illis, tulit in quo iacebat: & abijt in domum suam magnificans Deū.*

26 *Et stupor apprehendit omnes, & magnificabant Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Quia vidimus mirabilia hodie.*

27 *Et post hæc exijt, & vidit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me.*

28 *Et relictis omnibus, surgens sequutus est eum.*

29 *Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo sua: & erat turba multa publicanorum & aliorū qui cum illis erāt discumbentes.*

30 *Et murmurabāt Pharisæi & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis?*

31 *Et respōdens Iesus dixit ad illos, Nō egent qui sani sunt, medico, sed qui malè habent.*

32 *Non veni vocare iustos, sed peccatores ad pænitentiam.*

33 *At illi dixerunt ad eū, Quare discipuli Iohannis ieiunant frequenter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorū: tui autē edunt & bibunt?*

34 *Quibus ipse ait, Nunquid potestis filios sponsi, dum cum illis est sponsus, facere ieiunare?*

35 *Veniēt autem dies &*

---

22 *In cordibus vestris*, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν? In quibusdam Veteris editionis codicibus additur Mala, & in quodam Græco exemplari πονηρά.

26 *Inopinata*, παράδοξα. Sic Quintilianus τὸ παράδοξον interpretatur lib. 9. Vulgata, *Mirabilia*, θαυμαστά. Erasmus, *Incredibilia*, ἄπιστα.

29 *Epulum*, δοχήν. i. ad verbum acceptionē, quòd passim in eo omnes accipiantur. Annotat autem Eras. ex libro Athenæi διπνοσοφ. ε, splendidum epulum δοχὴν appellari.

30 *Qui autem ex eis erant Scribæ*, οἱ δὲ Γραμματεῖς αὐτῶν. Eras. nō legit αὐτῶν, sed reperitur apud Veterem interpretem, & in vetustis codicibus. Est autem hoc pronomen connectendum cum οἱ, non autem cum Γραμματεῖς.

33 *Deprecationes*, δεήσεις. Vide Act. 1. 14.

35 *Quum tolletur*, καὶ ὅταν ἀπαρθῇ. In secundo codice deest καί: & sanè vel redundat vel est transposita hæc

particula, quum potius debeat construi cum τότε, sicut apud alios Euangelistas.

παρθῇ ἀπ᾽ αὐτῶν ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

36 Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτούς, Ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

37 Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκούς, καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

38 Ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον· καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται.

39 Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιόν, εὐθέως θέλει νέον. λέγει γάρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν.

Κεφάλαιον ς.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί.

2 Τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

3 Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαβίδ, ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ ὄντες;

4 Ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ· οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς;

5 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

6 Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγήν, καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.

7 Παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει· ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.

---

tolletur ab eis sponsus, tunc ieiunabunt illis diebus.

36 Dicebat autem eis etiam per parabolam, Nemo panniculum noui vestimenti indit in vestimentum vetus: alioqui & illud nouum findit *vetus*, & veteri non conuenit panniculus *sumptus* ex nouo.

37 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres: alioqui disrumpet vinum nouum vtres, & ipsum effundetur, & vtres peribunt.

38 Sed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum est: & vtraque conseruantur.

39 Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouum. dicit enim, Vetus ¨vtilius est.

CAP. VI.

1 Factum est verò vt sabbatho ¨altero primo pertransiret per sata. Vellebant autem discipuli spicas, edebántque, confricantes manibus.

2 Quidam autem Pharisæorum dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere Sabbathis?

3 Tunc respondens Iesus dixit eis, ‖Ne hoc quidem legistis quod fecit Dauid quum esuriret ipse & qui cum eo erant?

4 Quomodo introierit domũ Dei, & panes proposititios sumpserit, ederítque, ac dederit etiã iis qui secum *erant*:‖quibus *panibus* non licet vesci ¨nisi solis sacerdotibus?

5 Et dicebat eis, Filius hominis dominus est ¨ etiam sabbathi.

6 ‖Factum est verò etiam alio sabbatho vt ipse ingrederetur in synagogam, ac doceret. Erat autem ibi quidam ¨ cuius manus dextera erat arida.

7 Obseruabant autem eũ Scribæ ac Pharisæi an Sabbatho sanaturus esset *illum*, vt inuenirẽt ¨accusationem *aduersus* eum.

---

quum ablatus fuerit ab illis sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus.

36 *Dicebat autem & similitudinẽ ad illos, Quia nemo commissuram à nouo vestimẽto immittit in vestimentum vetus: alioquin & nouum rumpit, & veteri non conuenit commissura à nouo.*

37 *Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres alioquin rumpet vinum nouum vtres, & ipsum vinum effundetur, & vtres peribunt.*

38 *Sed vinum nouum in vtres nouos mittendũ est: & vtraque conseruãtur.*

39 *Et nemo bibens vetus, statim vult nouum. dicit enim, Vetus melius est.*

CAP. VI.

1 *Factum est autem in sabbatho secũdoprimo, quum transiret per sata, vellebant discipuli eius spicas, & manducabant confricantes manibus.* Mat.12.5 mar.3.1.

2 *Quidam autem Pharisæorum dicebant illis, Quid facitis quod non licet in Sabbathis?*

3 *Et respondens Iesus ad eos dixit, Nec hoc legistis quod fecit Dauid, quum esurisset ipse & qui cum illo erant?* 1.Reg.21 6

4 *Quomodo intrauit in domũ Dei, & panes propositionis sumpsit, & mãducauit, & dedit iis qui cũ ipso erant: quos non licet manducare nisi tantùm Sacerdotibus?* Exo.19.33 leuit.8.32. & 24.9.

5 *Et dicebat illis, Quia dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.* Mat. 12. 9 mar.3 1

6 *Factũ est autẽ & in alio sabbatho vt intraret in synagogam, & doceret. Et erat ibi homo, & manus eius dextra erat arida.*

7 *Obseruabant autem Scribæ & Pharisæi si in Sabbatho curaret: vt inuenirent vnde accusarent eum.*

---

39 *Vtilius est*, χρηστότερος. Id est salubrius. Vulgata & Eras. *Melius*, id est ἀμείνων. Vide infrà, 6.35.

IN CAPVT VI.

1 *Altero primo*, δευτεροπρώτῳ. Duæ erant Sabbathorum species: vna eorum quæ septimo quoque die recurrebant, altera eorum quibus ex peculiari Dei mandato feriandum erat, solennibus videlicet festis. Iam verò in festo plurium dierum (vt Paschæ & Tabernaculorum) duo erant Sabbatha, primus nimirum eius festi dies, & vltimus, eâdem paríque prorsus cęremonia, vt disertè cauet Dominus Leuit. 23. Commodè igitur Lucas posterius illud Sabbathum, id est vltimum diem Azymorum (id enim intelligitur ex eo quòd fit mentio spicarum, vt rectè notat Epiph. κατὰ τῶν αἱρετῶν) vocat sabbathum secundoprimum, quem alterum primum Latinè voces licebit. Sed hæc aliáque multa licebit ex variis commentariis petere: volui tamen paucis indicare quam sententiam maximè probarem.

5 *Etiam Sabbathi*, καὶ τοῦ σαββάτου. In quodam exemplari & meo vetustissimo addita hæc reperimus, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ θεασάμενός τινα ἐργαζόμενον τῷ σαββάτῳ, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, εἰ μὲν οἶδας τί ποιεῖς, μακάριος εἶ· εἰ δὲ μὴ οἶδας, ἐπικατάρατος καὶ παραβάτης εἶ τοῦ νόμου: id est, Eodem die quum quendam conspexisset operãtem Sabbatho, dixit ei, Heus tu, si quidem ipse nosti quid agas, beatus es: sin autem non nosti execrabilis es & Legis transgressor. Sed hæc in Ecclesia nõ leguntur, neque mihi quidem videntur sapere maiestatem aut etiam veritatem Euangelicam. Vide Mar.2.28.

6 *Cuius manus*, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Hebraismus de quo diximus suprà, capite 1.49.

7 *Accusationem [aduersus] eum*, κατηγορίαν αὐτοῦ. Vulg. & Eras. *Vnde accusarent eum*, ὅθεν κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, sensu tamen rectè expresso. Addidimus autem præpositionem Aduersus, id est κατά, quæ hic necessariò subauditur, vt suprà Mat.10.1. quinetiam exprimitur apud Theophylactum item in editione Frobeniana, & tribus vetustis codicibus

8 Αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν· καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. Ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.

9 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτούς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς, Τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;

10 Καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτούς, εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

11 Αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας· καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

12 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

Infrà.9.1 matt 10.1 mar. 3.13, & 6.7

13 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ᾽ αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε·

Apostoli XII.

14 (Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

15 Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτήν,

16 Ἰούδαν Ἰακώβου καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης)

17 Καὶ καταβὰς μετ᾽ αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ· καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν·

18 Καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων

8 At ipſe norat cogitationes eorum: & dixit homini qui habebat manum aridam, Surge,& adſta in medio. Ille verò ſurgẽs adſtitit.

9 Dixit igitur eis Ieſus, ¨interrogabo vos quiddã, Licet Sabbathis benefacere, an malefacere *cuipiam*? hominem ſeruare, an ¨perdere?

10 Et quum eos omnes circunſpexiſſet, ait homini, Extende manum tuam. ¨Ille autẽ ita fecit: & reſtituta eſt manus eius ¨ſana ſicut altera.

11 Ipſi autem repleti ſunt amentia: & colloquebantur alij cum aliis,quidnam facerent Ieſu.

12 Factũ eſt autem illis diebus, abiit in montem ad precãdũ ¨& pernoctauit *illic* precãs Deum.

13 ‖Et quum dies ortus eſſet,aduocauit diſcipulos ſuos, ¨& quũ ex ipſis elegiſſet duodecim, quos & Apoſtolos nominauit:

14 (*Nempe* Simonem, quem etiam nominarat Petrum,& Andream fratrem eius,Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

15 Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi *filium* & Simonem qui vocatur Zelotes,

16 Iudam Iacobi *fratrem* & Iudam Iſcarioten, qui etiam fuit proditor)

17 Deſcendit cum eis, ſubſtitítque in loco campeſtri:turbáque diſcipulorum eius,& multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hieruſalem, & à ¨maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & ſanarentur à morbis ſuis:

18 Et ¨qui torquebantur à ſpiri-

8 *Ipſe verò ſciebat cogitationes eorum: & ait homini qui habebat manum aridam, Surge, & ſta in medium. Et ſurgẽs ſtetit.*

9 *Ait autem ad illos Ieſus, interrogo vos ſi licet Sabbathis benefacere, an malè: animam ſaluam facere,an perdere.*

10 *Et circunſpectis omnibus, dixit homini, Extende manum tuam, Et extendit: & reſtituta eſt manus eius.*

11 *Ipſi autem repleti ſunt inſipientia: & colloquebantur adinuicem, quidnam facerent Ieſu.*

12 *Factum eſt autem in illis diebus, exijt in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.*

13 *Et quum dies factus eſſet, vocauit diſcipulos ſuos: & elegit duodecim ex ipſis,quos & Apoſtolos nominauit:*

14 *(Simonem,quem cognominauit Petrũ, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem,Philippum & Bartholomæum,*

15 *Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi & Simonem qui vocatur Zelotes,*

16 *Et Iudam Iacobi & Iudam Iſcariotẽ,qui fuit proditor)*

17 *Et deſcendens cum illis, ſtetit in loco cãpeſtri: & turba diſcipulorum eius, & multitudo copioſa plebis ab omni Iudæa & Ieruſalem,& maritima Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eũ, & ſanarentur à languoribus ſuis:*

18 *Et qui vexabãtur à ſpiri*

9 *Interrogabo vos quiddam*, ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι. Triplex eſſe poteſt huius loci diſtinctio. Nam aut coniungitur τὶ cum ἐπερωτήσω: quam lectionem, vt ſimpliciſſimam, ſequuti ſumus: aut ſequentibus adiungitur, idque duplici ratione. Nã Theophylactus poſt τὶ adſcribit diſtinctionem, vt ita conuertas, Interrogabo vos: quid? licet ſabbathis benefacere, an malefacere? In plerisque verò codicibus τὶ connectitur cum ſequentibus ſine diſtinctione, & pro πότερον accipitur, hoc modo, Interrogabo vos ecquid licet, &c. Eſt autem illud ἐπερωτήσω ὑμᾶς, dicendi genus, à quo nos quoque in vernaculo ſermone noſtro ſępe auſpicamur interrogantem orationem. Sic enim totum hunc locũ explicaremus, *Ie vous demande, Eſt-il loiſible*, &c. Vetus interpres pro ἐπερωτήσω legit ἐπερωτῶ, interrogo: & pro τὶ videtur ſcriptum habuiſſe εἰ, id eſt *Si*, pro *An*: quam lectionem in vno demum exemplari reperi. *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι. Benefacere legendum eſt coniunctim, vno vocabulo, ſicut etiam malefacere, quod reſpõdet τῷ κακοποιῆσαι. quod notandum eſt, nequis putet Chriſtum ſimpliciter quærere num quid boni facere liceat Sabbatho. Id enim erat extra controuerſiam: & qui precationi aut concioni aut lectioni vacat, dicitur in genere rem bonam facere. Sed percontatur Chriſtus ecquid liceat Sabbatho charitatis officia proximo præſtare. Vide Mar.3.4. *Perdere*, ἀπολέσαι. Ergo qui nõ iuuat proximum, quũ iuuare poſſit, interficit.

10 *Ille autem ita fecit*, ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. Vulg. *Et extendit*, καὶ ἐξέτεινε, vt legitur apud Matthæum & Marcũ, & hîc quoque in quodam codice. Eraſ. *Ille autem fecit*, prætermiſſa particula οὕτω, quam adiecit Stephanus noſter ex editione Complutẽſi, cũ qua cõſentire cõperimus quinq. alios cod. vetuſtos. *Sana ſicut altera*, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Totum hoc deeſt in quodam codice, neque reperitur in Vulg. editione.

12 *Et pernoctauit illic precans Deum*, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Et erat pernoctãs in oratione* (vel *deprecatione*) *Dei*. Ego verò malui aliquantulum à Græcis deflectere, vt planius loquerer.

13 *Et quum elegiſſet*, καὶ ἐκλεξάμενος. Vulg. & Eraſ. *Et elegit*. At ego exiſtimo hunc verſiculum decimumtertium cum decimoſeptimo coniungendum eſſe, ita vt tres interiecti includantur parentheſi. Simile hyperbatõ eſt Marci 3.19.

17 *Maritima* [*regione*] *Tyri*, τῆς παραλίου Τύρου. Vetus interpres, *Et maritima Tyri*, quum explere debuerit conſtructionem. Sed Eraſmi explicationẽ nõ probo, qui exiſtimat hãc eſſe ſententiã, veniſſe nõnullos à maritima parte Tyri & Sidonis. i. ab extrema parte quæ ſpectat ad mare: aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone. Ego verò puto Tyrũ & Sidonẽ vocari non ipſas vrbes, ſed ipſis vicinam regionem, & totum illum maris tractum qui Syrophœnicia dicitur. Itaque genitiuos ſeruaui Tyri & Sidonis, quum ipſe conuerterit, Maritima Tyro & Sidone. Neque enim video cur addendum fuerit τῆς παραλίου, niſi per appoſitionem id explices, ſicut ipſe fecit. Verùm hæc appoſitio non ſatis videtur cohærere.

18 *Qui torquebantur*, οἱ ὀχλούμενοι. Ad verbũ, *moleſtabãtur*.

quo verbo vtitur Modeſtinus Iuriſconſul. ſi modò is Latinè ſcripſit. Vulgata & Eraſmus, *Qui vexabantur:* id eſt οἱ βασανιζόμενοι, eodem tamen ſenſu. Videtur enim hîc eſſe μείωσις in verbo ὀχλεῖσθαι, quo vnus Lucas vtitur, & quidem duobus tantùm locis, hîc nimirum, & Act. 5. 16.

Græce		Beza		Vulgata	
ἀκαθάρτων· καὶ ἐθεραπεύοντο.		tibus impuris: & ſanabantur.		*tibus immundis, curabantur.*	
Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ' αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας.	19	Et tota turba ſtudebat eum tangere: quia virtus ab eo prodibat, & ſanabat omnes.	19	*Et omnis turba quærebat eum tangere: quia virtus de illo exibat, & ſanabat omnes.*	
Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε, Μακάριοι οἱ πτωχοί· ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.	20	‖Ipſe verò ſublatis oculis ſuis in diſcipulos, dicebat, Beati *eſtis* pauperes: quia veſtrum eſt regnum Dei.	20	*Et ipſe eleuatis oculis in diſcipulos ſuos, dicebat, Beati pauperes: quia veſtrum eſt regnum Dei.*	Matt. 5. 2
Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν· ὅτι χορτασθήσεσθε. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν· ὅτι γελάσετε.	21	‖Beati qui nunc eſuritis: quia ſaturabimini. ‖Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.	21	*Beati qui nunc eſuritis: quia ſaturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.*	Eſa. 65. 13 Eſa. 61. 3. & 7
Μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.	22	‖Beati eritis quum vos oderint homines, & ⁚ſeparauerint vos, & conuiciati fuerint *vobis*, & nomen veſtrum vt malum eiecerint, propter filium hominis.	22	*Beati eritis quum vos oderint homines, & quum ſeparauerint vos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen veſtrum tanquam malũ, propter Filium hominis.*	Matth. 5. 3
Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε. ἰδοὺ γὰρ, ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.	23	Gaudete illo die, & ⁚ſalite. Ecce enim, merces veſtra multa *eſt* in cælis: nam ⁚itidem faciebant Prophetis patres eorum.	23	*Gaudete in illa die & exultate. ecce enim merces veſtra multa eſt in cælo: ſecundum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.*	
Πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις· ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.	24	‖⁚Sed væ vobis diuitibus: nam ⁚reportatis conſolationem veſtram.	24	*Veruntamen væ vobis diuitibus: quia habetis conſolationem veſtram.*	Amos 6. 1 eccleſ. 31. 8
Οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι· ὅτι πεινάσετε. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν· ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.	25	‖Væ vobis ⁚qui impleti eſtis: nam eſurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.	25	*Væ vobis qui ſaturati eſtis: quia eſurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.*	Eſa. 65. 13
Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.	26	Væ vobis quum bene vobis dixerint ⁚omnes homines: nam itidem faciebant pſeudoprophetis patres eorum.	26	*Væ quum benedixerint vobis omnes homines: ſecundum hæc enim faciebant pſeudoprophetis patres eorum.*	
Ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς.	27	‖Sed vobis dico qui auditis: Diligite inimicos veſtros: benefacite iis qui vos oderunt.	27	*Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos veſtros: benefacite iis qui oderunt vos.*	Mat. 5. 44
Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.	28	Benedicite iis qui deuouent vos, & precamini pro iis qui infeſtant vos.	28	*Benedicite maledicentibus vobis: & orate pro calumniantibus vos.*	
Τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.	29	‖Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: ‖& ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.	29	*Et qui te percutit in maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui aufert tibi veſtimentum, etiam tunicam noli prohibere.*	Mar. 5. 39 1. Cor. 6. 7
Παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει.	30	Cuiuis autem petenti abs te da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.	30	*Omni autem petenti te, tribue, & qui aufert quæ tua ſunt, ne repetas.*	

22 *Separauerint*, ἀφορίσωσιν: id eſt ἀποσυναγώγους ποιήσωσιν, Ex ſynagoga eiecerint, vt explicatur Iohan. 16. 2. Sed & paulo pòſt Lucas ipſe exponit quæ ſit iſta ſeparatio, quum videlicet nomen alicuius expungitur è populo Dei: ſicut apud Latinos dicebantur capitis diminutionem pati qui ex albo à cenſoribus expungebantur. Eſt autem hæc pœna omnium maximè formidabilis in Eccleſia Dei: ſed ita demum ſi cenſores fuerint Dei inſtrumenta, id eſt, ſi ex verbo Dei quiſpiam legitimo veræ Eccleſiæ iudicio damnetur: alioquin multo præſtat ex impiorum conſortio eiici quàm inter eos numerari, vt etiam explicat Dauid Pſal. 1. 1. & 2. Hinc illud ἀφορίζεσθαι toties in veteribus canonibus repetitum. quod poſtea Abſtentos, & tandem Excommunicationem minorem vocarunt.

23 *Salite*, σκιρτήσατε. Dicuntur laſciuientes pecudes σκιρτᾶν. quod Hebræis ſignificat רקד [*rakad*,] vt Pſal. 114. 4. Latinis verò geſtire, tranſlatitiè de iis dicitur qui præ nimia lætitia non poſſunt ſe continere quin varios geſtus edant, hinc & inde ſubſilientes. Vulgata & Eraſmus, *Exultate*: eodem quidem ſenſu, ſed tamen verbo ſynonymo, quod potius reſpondet τῷ ἀγαλλιᾶσθαι. *Itidem*, κατὰ ταῦτα: id eſt ὡσαύτως. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Secundum hoc*. Exiſtimo autem ταῦτα pro τὰ αὐτὰ poſitum, ſicut in vno codice ſcriptum legimus infrà verſu 26.

24 *Sed*, πλήν. Vulg. & Eraſmus, *Veruntamen*. Vide Matt. 11. 22. *Reportatis*, ἀπέχετε: id eſt quicquid boni vnquam vobis poteſt accidere, hoc totum iam ex veſtris opibus conſequimini. itaque nõ eſt quòd aliam felicitatem ſperetis. Vide Matth. 6. 2, vbi huius vocabuli vim declarauimus. Vulgata & Eraſmus, *Habetis*: id eſt ἔχετε.

25 *Qui impleti eſtis*, οἱ ἐμπεπλησμένοι. Virg. *Implentur veteris Bacchi, pinguiſque ferinæ.* Vulgata & Eraſmus, *Qui ſaturati eſtis*, οἱ κεχορτασμένοι, eodem tamen ſenſu. Sed in Theophylacti codice Romano additur νῦν, *nunc*, ſicut in ſuperioribus verſiculis.

26 *Omnes*, πάντες. Hæc particula deeſt in vetuſtis codicibus omnibus.

Matt.7.12 tob.4.16

Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.

31 ‖ Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

31 *Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis similiter.*

Mat.5. 46

Καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι.

32 ‖ ⁚Nam si diligitis eos qui vos diligunt, ⁚quæ vobis erit gratia? nam & peccatores diligunt eos à quibus diliguntur.

32 *Et si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis est gratia? nam & peccatores diligentes se diligunt.*

Καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.

33 Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores idem faciunt.

33 *Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt.*

Mat.5. 42 deut.15.8

Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.

34 ‖ Et si mutuum dederitis *iis* à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.

34 *Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis recipere, quæ gratia est vobis? nam & peccatores peccatoribus fænerantur, vt recipiāt æqualia.*

Mat.5. 45

Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς.

35 Itaque diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, nihil ⁚inde sperantes: & erit merces vestra multa, ‖ ac filij eritis illius Altissimi: nam ipse ⁚benignus est erga ingratos & malos.

35 *Veruntamen diligite inimicos vestros, benefacite & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, & eritis filij Altißimi: quia ipse benignus est super ingratos & malos.*

Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.

36 Estote ergo misericordes, prout & Pater vester misericors est.

36 *Estote ergo misericordes, sicut & Pater vester misericors est.*

Mat.7.1

Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε·

37 ‖ Ne iudicate, & non iudicabimini: ne condemnate, & non condemnabini: ⁚absoluite, & absoluemini:

37 *Nolite iudicare, & nō iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini: dimittite, & dimittemini:*

---

32 *Nam si*, καὶ εἰ. Omnino poscit sententia vt καὶ pro כי [*chi*] accipiatur. Vulgata & Erasmus, *Et si.* *Quæ vobis erit gratia?* ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; id est, quid est in hoc vestro opere quod Deo gratum esse possit? vel, quid gratiæ possitis à Deo consequi hoc vestro facto? Videtur enim hæc ita explicare Matthæus, quum inquit, τίνα μισθὸν ἔχετε; quam mercedem referetis? Ex quibus etiam verbis apparet nonnullos frustra somniare mutuam inter meritum & mercedem relationem, quum idipsum à Luca χάρις dicatur quod μισθὸς à Matthæo. Possumus tamen hoc aliter etiam explicare, nempe si χάριν ad homines ipsos retulerimus, vt sit hæc sententia, Quæ vobis est gratia? id est, quæ est vestra in ea re liberalitas ac beneficentia? Nam qui eum diligit à quo vicissim diligitur, non potest dici quippiam largiri, sed reddere potius quod debet: adeo vt nisi id faciat, non possit vir bonus videri. Postremò qui eum demum diligit à quo se deligi putat, is profectò videtur non tam amicum quàm seipsum diligere, ideóque nō aliis, sed sibiipsi gratificatur. Sed videtur mihi prima interpretatio maximè conuenire: quamobrem etiam ἐστὶ verti per futurum, sicut apud Matthæum ἔχετε interpretatus sum Habebitis, id est ἕξετε: quia de beneficiorum mercede differit Christus ex hypothesi: quasi diceret, Si in amando spectatis vestra commoda, quærite ea commoda quæ verè commoda sunt. diligite igitur inimicos vestros, Nam ita ostendetis vos ea commoda expectare quæ non ab hominibus, sed à Deo proficiscuntur, quū homines propter Deum diligatis. alioquin si amicos duntaxat diligatis, non à Deo, sed ab ipsis amicis paria expectate, vt profani homines solent. Est autem insignis hic locus, in quo apertè ostenditur discrimen præceptorū Euangelii ac philosophiæ, quum alioquin etiam Socrates apud Platonē de diligendis quoq. inimicis doceat.

35 *Inde sperantes*, ἀπελπίζοντες. Fateor me nusquam alibi legisse ἀπελπίζειν in hac significatione, quū propriè declaret τὸ ἀπογινώσκειν, i. desperare. Et certè videri possit Dominus hoc loco considerare quid plerunque soleat homines deterrere ne fratri inopi pecuniam credāt, (quia nimirum metuunt ne pereat quod inopi creditur) ideóque nobis istum metum velle extorquere, & nos huc adducere, vt quoties proximum in nomine Dei iuuerimus, nunquam illa cogitatio nostros amicos subeat, nostro damno id esse à nobis factum: quum Deus ipse quasi vadē & sponsorem se interponat, fore vt multo etiam cum fœnore, quicquid crediderimus, recipiamus. Hanc autem interpretationem si sequamur, pro *Inde sperantes*, dicendum erit, *Desperantes*. & ita hunc locum intellexit Syrus interpres. Sed tamen nolui ex recepta interpretatione quicquam mutare, quum & ipsa commodum sensum habeat, & in multis verbis similem vim esse appareat præpositionis ἀπὸ, vt in ἀπέχειν, & ἀπολαμβάνειν, id est ab alio accipere, & ἀπογράφειν, ab alio describere: & aliis plurimis. Itaque iubemur mutuū dare non quia nos postea mutuum recepturos sciamus, sed solo iuuandi proximi affectu impulsi. Falluntur enim qui hunc locum ad fœnoris prohibitionem detorquent, quasi prohibeat Christus quicquam supra sortem pacisci vel exigere. Illud tamen certum est, si iuuandus est proximus, etiā nulla recipiendæ sortis habita ratione, multo magis prohiberi fœneratorias pactiones. *Benignus*, χρηστός. Hoc vocabulum tribus omnino modis interpretamur. Nam quum de re dicitur, aliquando id declarat quo facilè quis vti possit, vt Matth.11.30, Christus testatur iugum suum esse χρηστὸν, id est facile: quo videlicet facilè & minima aut nulla potius cum molestia vtamur. Interdum verò declarat τὸ χρήσιμον, id est vtile & vsui nostro maximè accommodatum: quæ significatio vt non multum sit à superiore diuersa, tamen diuerso vocabulo exprimitur à Latinis, vt suprà, 5.39, οἶνος παλαιὸς, id est vinum vetus dicitur χρηστότερος, vtilius & magis salubre. Postremò quum personis accommodatur χρηστὸς, eum declarat qui facilem sui vsum aliis præbet, quem Latini benignum ac beneficum appellant, vt hoc loco, & Rom.2.4, & Ephes.4.32. vnde χρηστότης toties ab Apostolo laudata, quam nos benignitatem ac facilitatem interpretamur.

37 *Absoluite*, ἀπολύετε. Vel, Remittite, & remittetur vobis. Sed absoluendi verbum mihi magis placuit propter antithesin. Quum autem hîc non agatur de politicis iudiciis, constat absoluendi verbo significari bonitatem & æquitatem illam qua vtuntur Christiana charitate præditi in ferendis atque adeo condonandis iniuriis. cuius exemplum insigne cernimus in Iosepho, quum fratres à quibus tantam iniuriam acceperat, de vita sua penè desperantes alloquens, Vos (inquit, & quidem cum lacrymis) non misistis me huc, sed Deus.

Δίδοτε

38 Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. μέτρον καλὸν πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

38 Date, & dabitur vobis.‖mensuram *inquam* bonam, ⁘pressam, agitatam, & superfluentem dabunt ⁘in sinum vestrum. Eadem enim mensura qua metimini, vicissim metientur vobis *alij*.

38 *Date, & dabitur vobis. mensuram bonam & confertam & coagitatam & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem quippe mensura qua mẽsi fueritis, remetietur vobis.* — Mat 7.1, mar. 4.24

39 Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;

39 Dicebat autem eis ⁘parabolam, ‖Num potest cæcus cæco præire? nonne ambo in foueam cadent?

39 *Dicebat autem illis & similitudinem, Nunquid potest cæcus cæcum ducere? nonne ambo in foueam cadunt?* — Mat. 15.14

40 Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ· κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.

40 ‖Non est discipulus supra magistrum suum: ⁘sed quisquis *erit* perfectus *discipulus*, erit vt magister.

40 *Non est discipulus super magistrum: perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius.* — Mat. 10. 24, ioh. 13.16, & 15.10

41 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;

41 ‖Quid autem aspicis festucã quæ *est* in oculo fratris tui, trabem autẽ quæ est in oculo proprio, non animaduertis?

41 *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras?* — Mat. 7.1

‖ stipulã Tertul. 2. 691.

42 Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; Ὑποκριτὰ, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam quæ in oculo tuo est: quum ipse trabem quæ est in oculo tuo non respicias? Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo: & tum dispicies vt eiicias festucam quæ est in oculo fratris tui.

42 *Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam de oculo tuo: ipse in oculo tuo trabem non videns? Hypocrita, eiice primùm trabem de oculo tuo, & tunc perspicies vt educas festucam de oculo fratris tui.*

43 Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν.

43 ‖⁘Non est arbor bona quæ ferat fructum malum, neque arbor mala quæ ferat fructum bonum.

43 *Non est enim arbor bona quæ facit fructus malos: neque arbor mala faciens fructum bonum.* — Mat. 7.17

44 Ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

44 ‖Vnaquæque enim arbor ex fructu proprio cognoscitur. Neque enim è spinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuam.

44 *Vnaquæque enim arbor de fructu suo cognoscitur. Neque enim de spinis colligunt ficus: neque de rubo vindemiant vuam.* — Mat. 7. 16, mar. 12.33

45 Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.

45 Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonũ: & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malum. ex abundantia enim cordis loquitur os eius.

45 *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur.*

46 Τί δέ με καλεῖτε Κύριε, Κύριε·

46 ‖ Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non

46 *Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non* — Mat. 7. 12, rom. 2.13, iac. 1.21

---

38 *Pressam*, πεπιεσμένον. Vulgata & Erasmus, *Confertam*: à consequenti videlicet. Nam epitheta hæc omnia petita sunt ab eorum consuetudine qui res aridas, vt frumentum, vel legumina, vel aliquid eiusmodi, liberaliter metiuntur. Solent enim idipsum quod admetiuntur, comprimere, deinde modiũ succutere, postremò etiam cumulare, adeo vt supra iustã mensurã aliquid redundet. *In sinum vestrum*, εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. Hebraicè, אל חיקם [*el chekam*] quæ loquutio Hebræis est familiaris, vt Psal. 79.12.

39 *Parabolam*, παραβολήν. Apud Theophylactũ reperio καὶ παραβολήν, Etiã parabolã, quemadmodũ legit Vet. interpr.

40 *Sed quisquis [erit] perfectus [discipulus,] erit vt magister*, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ: id est, Tum demum discipulus est perfectus quum præceptori suo par euasit. Itaque Vetus interpres sententiam rectè expressit, quum hunc locum ita interpretaretur, *Perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius*: & Syrus interpres, *Et quisquis est perfectus, erit sicut præceptor eius*. vt videatur omnino legẽdum ὢν ὡς, vel hoc participium subaudiendum. Erasmus autem ἔσται videtur accipere pro ἔστω, id est sit, Theophylactum sequutus. Putat enim his Domini verbis prohiberi discipulo ne vsurpet sibi quæ præceptor non vsurpauerit: nam ita perfectum fore si per omnia suum præceptorem imitetur. Rursus non incommodè possis ἔσται cum κατηρτισμένος connectere, & conformem, id est σύμμορφον, nempe ad eãdem veluti formam ac speciem compositum, interpretari: vt conueniat hæc sententia cum eo quod scribitur Rom. 8.29, vt similitudo non autem perfectio significetur. Epiphanius κατὰ Ἐβιωναίων, ita etiam legit & explicat hunc locum, οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. οὕτω δὲ κατηρτισμένος κατὰ πάντα ὁ μαθητὴς ὡς ὁ διδάσκαλος. τοῦτ' ἔστιν ἕτοιμος εἰς διωγμὸν καὶ κακολογίαν, καὶ πᾶν ὁποιοῦν ἐπιφερόμενον. Sed omnino mihi videtur non conuenire hæc explicatio huic loco, quũ de persequutionibus hîc non agatur, sed de iis reprehensoribus qui non modò nihil prosunt, verumetiam nocent: perinde videlicet acsi quis cæcus velit cæco præire, aut si quis indoctus velit alios erudire. Quid enim aliud inde cõsequi possit quàm vt vterque cæcus in præcipitium ruat, & discipulus sub tali præceptore indoctior euadat? Siquidem discipuli sunt infra magistros, & summa laus est discipulorum tales esse quales sunt ipsorum magistri. Hanc autem esse germanam huius loci explicationem, & de priuatis ac fraternis admonitionibus hîc agi, tum antecedentia tum consequentia declararit.

43 *Non est*, οὐκ ἔστι. Vulg. & Eras. *Non est enim*, οὐ γάρ ἐστι. Et fateor hanc esse receptam lectionem. Ego tamen, Syri interpretis, & vetustissimi codicis mei auctoritate, ratione ipsa deniq. fretus, particulã γὰρ expunxi: ne quis de huius loci cõnexione frustra laboret. Nec enim certè additur superiorũ dictorũ ratio: sed arrepta occasione ex eo quòd mentio facta fuerat hypocritarũ, qui laudẽ ex aliorũ reprehẽsionib. captant, quũ tota vita ipsos redarguat, nouãinstituit aduersus eos disputationẽ, ostendẽs ex ipsis moribus veram sanctimoniã æstimari: quam doctrinam applicat ad Scribarum & Pharisæorũ fastum cohibendum, ipsis etiã attributa per concessionem, veritatis cognitione.

καὶ ȣ̓ ποιεῖτε ἃ λέγω;

47 Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτοὺς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.

48 Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι αὐτήν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

49 Ὁ δὲ ἀκούσας, καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου ἧ προσέρρηξεν ὁ ποταμός· καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

Κεφάλαιον ζ.

Mat. 8.5

1 Ἐπεὶ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτȣ̃ εἰς τὰς ἀκοὰς τȣ̃ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

2 Ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾷν· ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

3 Ἀκούσας δὲ περὶ τȣ̃ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτȣ̃.

4 Οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τȣ̃το.

5 Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

6 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτȣ̃ ȣ̓ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ, Κύριε, μὴ σκύλλου· ȣ̓ γάρ εἰμι ἱκανὸς ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς·

7 Διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλθεῖν· ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

facitis quæ dico?

47 Quisquis venit ad me, & audit sermones meos, & eos præstat, indicabo vobis cui similis sit.

48 Similis est cuipiam ædificanti domum, qui ⁞fodit & excauauit, posuitque fundamentum super petram. Vbi autem venit inundatio, illisum est flumen domui illi, sed non potuit eam ⁞quatere: fundata enim erat super petram.

49 Qui autem *eos sermones* audiuit, nec præstitit, similis est cuipiam qui ædificauit domum suã super solum absque fundamento: cui illisum est flumen: itaque statim cecidit, fuitque ruina domus illius magna.

CAP. VII.

1 QVm autẽ ⁞finiuisset omnia verba sua, ⁞audiente populo, ingressus est Capernaum.

2 Centurionis verò cuiusdam ⁞seruus malè affectus ⁞moribundus erat qui erat ipsi ⁞pretiosus.

3 *Is* verò quum audisset de Iesu, misit ad eum Seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & seruaret seruum suum.

4 Isti autem quum venissent ad Iesum, precati sunt eum studiosè, dicentes, certè dignus est cui hoc ⁞præbeas.

5 Diligit enim gentẽ nostrã, & synagogam ædificauit nobis.

6 ⁞Iesus ergo proficiscebatur cũ eis. Et quũ iam non longè abesset domo, misit ad eũ Centurio ille amicos, ⁞dicens ei, Domine, ne vexator: neque enim sum ⁞dignus vt tectum meum subeas:

7 Ideo ne meipsum quidẽ sum dignum arbitratus qui venirem ad te: sed ⁞dic verbo, & sanabitur puer meus.

facitis quæ dico?

47 *Omnis qui venit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam vobis cui similis sit.*

48 *Similis est homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & posuit fundamentum supra petram. Inundatione autem facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat supra petram.*

49 *Qui autem audit & non facit, similis est homini ædificanti domum suã supra terram sine fundamento: in quam illisus est fluuius: & continuò cecidit, & facta est ruina domus illius magna.*

CAP. VII.

1 *QVum autem impleßit omnia verba sua in aures plebis, intrauit Capharnaũ.*

2 *Centurionis autem cuiusdam seruus malè habens, erat moriturus: qui illi erat pretiosus.*

3 *Et quum audisset de Iesu, misit ad eum Seniores Iudæorum, rogans eũ vt veniret & saluaret seruum eius.*

4 *At illi quum venissent ad Iesum, rogabant eum solicitè, dicentes ei, Quia dignus est vt hoc illi præstes.*

5 *Diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis.*

6 *Iesus autem ibat cum illis. Et quum iam non lõgè esset à domo, misit ad eum Centurio amicos, dicens, Domine, noli vexari: non enim sum dignus vt sub tectum meũ intres:*

7 *Propter quod & meipsum nõ sum dignum arbitratus vt venirem ad te: sed dic verbo, & sanabitur puer meus.*

48 *Fodit & excauauit*, ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε. Crescit oratio. plus enim est excauare quàm fodere. Vulgata & Erasmus, *Fodit in altum*: id est ἔσκαψεν εἰς βάθος, sensu tamen rectè expresso. *Quatere*, σαλεῦσαι. Paulo antè & alibi etiam aliquoties idem verbum conuertimus Agitare: hîc autem quia amplius quiddam significat, nimirum agitando subuertere, aliud vocabulum quæsiuimus. Vulg. & Erasmus, *Mouere*, id est κινεῖν.

IN CAPVT VII.

1 *Finiuisset*, ἐπλήρωσε. id est ἐτέλεσε. Vulgata ad verbum *Impleuisset*: quam interpretationem, vt ambiguam, reieci. *Audiente populo*, εἰς τὰς ἀκοὰς τȣ̃ λαοῦ. Vide suprà, 4.21.

2 *Seruus*, δοῦλος. Hinc colligit Eras. apud Matthæum ca. 5, παιδὸς appellatione non filium, sed seruum necessariò intelligi: sed non desunt qui negent quod assumit Erasmus, eandem videlicet historiam à Matthæo & Luca commemorari: quibus tamen non assentior. *Moribundus erat*, ἤμελλε τελευτᾷν. Vulgata ad verbum, *Erat moriturus*. Ego verò malui moribundum dicere. Eras. *Agebat animam*. sensu quidem eleganter expresso, sed ita vt recedat à verbis Lucæ. *Pretiosus*, ἔντιμος: id est, quem plurimi faciebat. Ponitur enim ἔντιμος pro τίμιος, quod etiã in meo vetustis. codice legitur. cui opponitur εὐωνος: id est vilis, & parui pretii. Eras. Charũ mauult interpretari: quia, inquit, pretiosus de re dicitur, de homine non item, nisi translatitiè. Atqui constat mancipia in bonis numerari.

4 *Præbeas*, παρέξει. vel præstes. Rectam esse hanc orationem, non obliquam, ex subsequente vers. liquet, adstipulante quoque Syro interprete, & meo vetustis. codice, in quo scribitur παρέξῃ, secũda nimirum persona futuri medii à παρέχομαι: quam personam dicuntur Attici scribere per diphthongum ει.

6 *Iesus ergo*, Ἰησοῦς δέ. Hoc loco δὲ pro οὖν accipi commodè (ni fallor) potest, sicut rursus in sequẽti mẽbro videtur pro ἀλλὰ vsurpari. Ita enim melius cohæret tota oratio. *Dicens ei*, λέγων αὐτῷ: id est, qui ei suo nomine hęc diceret. Solent enim Hebræi (vt alibi etiã annotauimus) dialogis potius quàm obliquis sermonibus res gestas explicare. Est autem hæc cõsuetudo notanda hoc loco, vt Matthæus cum Luca concilietur in huius historiæ narratione. *Dignus*, ἱκανὸς. Id est ἄξιος vt suprà 4. Vide Matth. 3.11.

7 *Dic verbo*, εἰπὲ λόγῳ. id est, solo duntaxat verbo iube vt ita fiat. Nam dicere pro iubere accipi, sæpe iam annotauimus. Vide Matth. 8.8.

8 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

9 Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτὸν καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε, Λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

10 Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες, εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα.

11 Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν καλουμένην Ναΐν· καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς.

12 Ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὴ χήρα. καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ.

13 Καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ Κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Μὴ κλαῖε.

14 Καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ (οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν) καὶ εἶπε, Νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι.

15 Καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν· καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.

16 Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

17 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.

18 Καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης,

19 Ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

8 Etenim ego homo sum ⁚sub potestate constitutus, habens sub me milites, & dico huic, Proficiscere, & proficiscitur: & alteri, Veni, ac venit: & seruo meo, Fac hoc, ac facit.

9 Auditis autem his, Iesus admiratus est eum: & conuersus dixit turbæ quæ ipsum sequebatur, Dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

10 Et domum reuersi qui missi fuerant, sanum inuenerunt seruum qui ægrotus fuerat.

11 Et factũ est ⁚*die* sequenti proficiscebatur in ciuitatem quæ vocatur Nain: & proficiscebantur cum eo discipuli eius ⁚multi, turbáque multa.

12 Vt autem appropinquauit portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, ⁚*qui* vnigenitus *erat* matri suæ, ⁚& ipsi *quidem* viduæ: turbáque ciuitatis multa erat cum ea.

13 Dominus verò ipsam intuitus, intima misericordia commotus est super ea, & dixit, Ne fleto.

14 Quúmque accessisset, tetigit loculum: (ij verò qui portabãt, substiterunt) & dixit, Adolescẽs, tibi dico, surge.

15 Tunc resedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri suæ.

16 Cepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus ⁚surrexit inter nos, &, ⁚Certè Deus respexit populum suum.

17 Peruenítque iste de eo sermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

18 ‖Et annuntiarunt Iohanni discipuli ipsius de his omnibus. ⁚qui conuocatos duos quosdam è discipulis suis,

19 Misit ad Iesum, dicens, Tú*ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

8 Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Vade, & vadit: & alij, veni, & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.

9 Quo audito Iesus miratus est: & conuersus, sequentibus se turbis dixit, Amen dico vobis, nec in Israel tantam fidem inueni.

10 Et reuersi qui missi fuerant, domum, inuenerunt seruum qui languerat, sanum.

11 Et factum est deinceps, ibat Iesus in ciuitatem quæ vocatur Nain: & ibant cum eo discipuli eius, & turba copiosa.

12 Quum autem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, filius vnicus matris suæ: & hæc, vidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa.

13 Quam quum vidisset Dominus, misericordia motus super eam, dixit illi, Noli flere.

14 Et accessit, & tetigit loculum: (ij autem qui portabant steterunt) & ait, Adolescens, tibi dico, surge.

15 Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illum matri suæ.

16 Accepit autem omnes timor: & magnificabant Deũ, dicẽtes, Quia Propheta magnus surrexit in nobis: & quia Deus visitauit plebem suam.

17 Et exijt hic sermo in vniuersam Iudæam de eo, & in omnem circà regionem.

18 Et nuntiauerunt Iohanni discipuli eius de omnibus his. Et conuocauit duos de discipulis suis Iohannes,

Mat. 11. 2

19 Et misit ad Iesum, dicens, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?

8 *Sub potestate*, ὑπ' ἐξουσίαν. Vide Matth. 8. 9.

11 [*Die*] *sequenti*, ἐν τῇ ἑξῆς. subauditur ἡμέρᾳ: vt quum dicimus τῇ ὑστεραίᾳ. In quibusdam codicibus atque adeo apud Theophylactum, legitur, ἐν τῷ ἑξῆς, subaudi καιρῷ, (vt initio sequentis capitis) id est *postea*, vel *deinceps*: vt exposuit Eras. cum Vetere interprete. *Multi*, ἱκανοί. Deest in vno exemplari, neque extat in editione Vulgata.

12 [*Qui*] *vnigenitus* [*erat*,] μονογενής. Vulg. & Eras. *Vnicus*: id est μόνος. Exposui autem participium ὤν, quod in Græco sermone commodè subauditur, vt melius cohæreant sequentia. *Et ipsi* [*quidem*] *viduæ*, καὶ αὐτῇ χήρᾳ. Huius loci triplicem lectionem inuenio in manuscriptis codicibus. Quidam enim habent, καὶ αὕτη ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, id est (vt conuerterunt Vetus interpres & Eras.) *Et hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum ea*. Sed hanc lectionem si sequamur, nemo non videt duram esse repetitionẽ verbi ἦν in vltimo membro, quum illud καὶ ὄχλος non sit coniungendum cum καὶ αὕτη, sed cum καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο. Itaque nonnulli codices habent ἦν posteriore loco, non autem priore: id est post ἱκανὸς, non autem post αὕτη: & pro καὶ αὕτη χήρα, legunt αὐτῇ χήρᾳ. quam lectionem multo tolerabiliorem puto. Sed vtrique antepono eam quam sum sequutus, in nonnullis exemplaribus repertam, hanc videlicet, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ αὐτῇ χήρᾳ, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.

16 *Surrexit*, ἐγήγερται. Id est, exortus est, vt diximus Matthæi 11. 11. *Certè*, ὅτι. Sæpe quidem redundat hæc particula, sed interdum tamen sua vi non caret: vt supra, 4. & hoc loco nõ videtur otiosa, quum præsertim bis repetatur.

18 *Qui*, καὶ ὁ Ἰωάννης. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et Iohãnes*. Est autem Hebræa repetitio antecedẽtis pro relatiuo, quæ repetitio vt vitari posset, inuenta esse pronomina testatur Apollonius. Mittũtur autem à Iohanne ad Christum hi discipuli non quòd de Christo quicquã ambigeret, sed vt ipsum Christũ cernentes & audientes, ab eo erudirentur, quem alioqui præpostera quadam æmulatione refugiebãt. Quid sit autẽ de Christi tũ persona tũ officio sentiẽdũ, certo compendio discere in hac legatione potuerũt: esse nimirum verũ Deũ, quod edita ab ipso miracula testabantur, itémque verum hominem quod oculi renuntiabant, seruandis hominibus promissum per Prophetas, & nunc exhibitum.

20 Παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες, εἶπον, Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός σε, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

21 Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευμάτων πονηρῶν· καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.

22 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

23 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

24 Ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

25 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.

26 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

27 Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου. (Malac. 3.1)

28 Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.

29 Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεὸν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

20 Quum igitur veniſſent ad eũ "viri illi, dixerunt, Iohannes Baptiſta miſit nos ad te, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

21 "Eadē autē hora multos ſanauit à morbis & flagellis & ſpiritibus malis: & cæcis multis viſum "gratificatus eſt. (" Sic apud Marcũ.)

22 Et "reſpondens Ieſus dixit eis, Profecti annuntiate Iohanni quæ vidiſtis & audiſtis: cæcos viſum recipere, claudos ambulare, leproſos purgari, ſurdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.

23 "Beatus eſt autem quicunque non fuerit offenſus in me.

24 Et quum abiiſſent nuntii Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbam, Quid exiiſtis "in deſertum ſpectaturi? arũdinem quæ à vento agitetur?

25 Sed quid exiiſtis viſuri? hominem mollibus veſtibus amictum? ecce, qui veſtitu "honorifico & luxu vtuntur, ſunt in palatiis regum.

26 Sed quid exiiſtis viſuri? Prophetam? certè dico vobis, etiam "amplius quàm prophetam.

27 Hic eſt de quo ſcriptum eſt, ‖Ecce, mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

28 Nam dico vobis, inter eos genitos ex mulieribus, nemo eſt maior Propheta Iohãne Baptiſta: ſed qui minimus eſt in regno Dei, maior eſt eo.

29 Et *his* auditis, totus populus & publicani "iuſtificarunt Deũ, qui baptizati fuerant baptiſmo Iohannis.

20 *Quum autem veniſſent ad eum viri, dixerunt, Iohannes Baptiſta miſit nos ad te, dicēs, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*

21 *In ipſa autem hora multos curauit à languoribus & plagis & ſpiritibus malis: & cæcis multis donauit viſum.*

22 *Et reſpondens dixit illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audiſtis & vidiſtis: quia cæci vident, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiũt, mortui reſurgunt, pauperes euangelizantur.*

23 *Et beatus eſt quicunque non fuerit ſcandalizatus in me.*

24 *Et quum diſceſſiſſent nuntij Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbas, Quid exiſtis in deſertum videre? arundinem vento moueri?*

25 *Sed quid exiſtis videre? hominem mollibus veſtimentis indutum? ecce, qui in veſte pretioſa ſunt & deliciis, in domibus regum ſunt.*

26 *Sed quid exiſtis videre? Prophetam? Vtique dico vobis, & pluſquam Prophetam.*

27 *Hic eſt de quo ſcriptũ eſt, Ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuã ante te.*

28 *Dico enim vobis, maior inter natos mulierum Propheta Iohanne Baptiſta nemo eſt: qui autem minor eſt in regno Dei, maior eſt illo.*

29 *Et omnis populus audiens & publicani iuſtificauerunt Deum, baptizati baptiſmo Iohannis.*

---

20 *Viri illi*, οἱ ἄνδρες. Vulg. & Eraſ. prætermittunt articulum, cuius vis eſt διαφορικὴ hoc loco. Sed tamen hæc deeſſe comperimus in vno vetuſto codice, nulla ſenſus iniuria.

21 *Eadem autem hora*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ: id eſt, eo ipſo tempore quo ad Ieſum venerunt. Neque enim ὥρα hîc accipitur pro duodecima diei parte, quam etiam ob cauſam alibi conuertimus Momentum. Sed & in vno exemplari ſcribitur ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, *illo die.*

Gratificatus eſt, ἐχαρίσατο. Vulg. & Eraſm. *Donauit*, ἐδωρήσατο: eodem quidem ſenſu: ſed quum Gratificandi verbum ita vſurpetur frequenter ab ipſo Cicerone, vt prorſus reſpondeat verbo χαρίζεσθαι tum ſignificatione, tum etiã conſtructione, nulla eſt ratio cur ſynonymum quæramus. Itaque deinceps interpretabimur hoc modo, præſertim in Pauli epiſtolis.

22 *Reſpondens Ieſus*, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Vulg. & Theophylactus hoc loco non habent ὁ Ἰησοῦς, & certè videtur potius ſuperiori verſiculo conuenire. Alludit autem proculdubio ad locum Eſ. 35. 5. & 61. 1.

23 *Beatus*, μακάριος. Hoc addit corrigens præpoſteram diſcipulorum Iohannis æmulationem. quod rurſus ne quis quaſi in ipſum Iohannem dictum torqueret, ſubiicit quæ ad Iohãnis muneris commendationem faciunt: quem inter prophetas & ſuum aduentum conſtituit medium. Nec enim hîc perſonæ comparantur, vt quidam etiam ex veteribus exiſtimarunt: ſed prophetarum prædictiones cum Iohãnis indicatione conferuntur: & hæc rurſum cum ipſius Euangelii exhibitione, ſimúlque quanto & primam ſecunda, & vtramque tertia patefactio antecellat, oſtenditur.

24 *In deſertum*, εἰς τὴν ἔρημον. Annotat Eraſmus, in nonnullis Latinis exemplaribus poſt hæc verba ſubiici notam interrogationis, vt θεάσασθαι coniungatur ſequentibus: quæ diſtinctio mihi non diſplicet.

25 *Honorifico*, ἐνδόξῳ: id eſt, quo vtuntur viri nobiles, & ſuis opibus illuſtres. Eraſ. *Splendido*, λαμπρῷ. Vulg. *Pretioſo*, id eſt τιμίῳ.

26 *Amplius quàm prophetam*, περισσότερον προφήτου. In tribus vetuſtis exemplaribus, & apud Theophylactum non additur προφήτου, neque etiam apud Matthæum.

29 *Iuſtificarunt*, ἐδικαίωσαν: id eſt, Deum vt iuſtum, bonum ac fidelem, & miſericordem prædicarunt. Nam apud Hebræos ſæpe צדקה [*tſedakah*] fidem, benignitatem, ac miſericordiam declarat: adeo vt Septuaginta illi, quos vulgò vocant, interpretes, interdum ἐλεημοσύνην interpretentur. Itaque τὸ δικαιοῦν hoc loco penè idem declarat atque ὁμολογεῖν, δοξολογεῖν, δόξαν δοῦναι. quæ verba alibi frequenter occurrunt. Niſi fortaſſis malimus dici Deũ ab iis iuſtificari (id eſt iuſtum declarari) qui fide amplexi ipſius promiſſiones, cæteris hominibus præbent luculentum iuſtitiæ ac bonitatis diuinæ in ipſos collatæ ſpecimen.

Eos enim gratis iustificat Pater in Christi sanguine, vt iustitiam suam declaret, Rom.3.25. Vide Matth.11.19. Sed illa prior explicatio, simplicior & rectior est. Syrus autem interpres istos duos versiculos perinde cõuertit acsi essent ipsius Christi verba, vt qui ver.31, non habeat εἶπε δὲ ὁ κύριος, *Dixit autem Dominus.* Sed præstat receptam lectionem amplecti.

	Greek		Latin		Vulgate
30	Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.	30	Pharisæi verò & Legis interpretes consilium Dei ¨reiecerunt ¨aduersus semetipsos, nõ baptizati ab eo.	30	*Pharisæi autẽ & Legis periti consilium Dei spreuerunt in semetipsos, non baptizati ab eo.*
31	Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης; καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;	31	‖¨Dixit autem Dominus, Cui ergo assimilabo homines nationis istius? & cui *rei* similes sunt?	31	*Ait autem Dominus, Cui ergo similes dicam homines generationis huius? & cui similes sunt?* (Mat.11.16)
32	Ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.	32	Similes sunt puerulis qui sedent in foro, & qui acclamant alij aliis, & dicunt, Cecinimus vobis tibiis, & nõn saltastis: lamentati sumus vobis, & non fleuistis.	32	*Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquentibus ad inuicem, & dicentibus, Cantauimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentauimus, & non plorastis.*
33	Ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· καὶ λέγετε, Δαιμόνιον ἔχει.	33	Venit enim Iohannes Baptista, neque edens panem, neque bibens vinũ: & dicitis, Dæmonium habet.	33	*Venit autem Iohannes Baptista, neque manducans panem, neque bibens vinum: & dicitis, Dæmonium habet.*
34	Ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγετε, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.	34	Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.	34	*Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicitis, Ecce homo deuorator & bibens vinum, amicus publicanorum & peccatorum.*
35	Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων.	35	Sed iustificata est sapientia à filiis suis ¨omnibus.	35	*Et iustificata est sapiẽtia ab omnibus filiis suis.*
36	Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη.	36	Rogauit autem eũ quidã ex Pharisæis vt cum ipso vesceretur: itaque ingressus domũ Pharisæi, discubuit.	36	*Rogabat autem illum quidam de Pharisæis vt manducaret cum illo: & ingressus domum Pharisæi, discubuit.*
37	Καὶ ἰδού, γυνὴ ἐν τῇ πόλει ἥτις ἦν ἁμαρτωλός, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου·	37	Et ecce, mulier, quæ fuerat in vrbe peccatrix, ¨quum cognouisset eum discubuisse in domo Pharisæi, allato alabastro vnguenti:	37	*Et ecce, mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quòd accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum vnguenti:*
38	Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.	38	‖¨Et stans apud pedes eius retro, flens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.	38	*Et stans retro secus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & vnguẽto vngebat.* (Mar.15.40; Ioh.20.11)
39	Ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτόν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ· ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.	39	Quum autem *id* vidisset Pharisæus qui vocauerat eum, ¨dixit apud se, Hic si esset Propheta, nosset quæ & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: nam est peccatrix.	39	*Videns autem Pharisæus qui vocauerat eum, ait intra se, dicens, Hic si esset Propheta, sciret vtique quæ & qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est.*

|| ἦν ἁμαρτ. h.e. publica. — quod sit moecha.

30 *Reiecerunt*, ἠθέτησαν. Sic accipitur verbum ἀθετεῖν Gal. 2.21. Castellio cõuertit *Resciderunt.* Sed alibi testatur Paulus verbum Domini non posse excidere: & absit vt de Deo minus diuinè sentiamus quàm de suo Ioue Homerus, quũ sic eum loquentem inducit, — οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλόν, Οὐδ' ἀτελεύτητον γ', ὅτι κεν κεφαλῇ κατανεύσω. Itaque quanuis soli homines in culpa sint quoties nullum beneficentiæ Dei locum relinquunt, tamen cõsilium Dei rescindi posse nego. *Aduersus semetipsos*, εἰς ἑαυτούς: id est suo maximo damno. Neque enim Deum, sed seipsos lædũt qui Dei gratiam aspernantur. Potest tamen etiam accipi εἰς pro ἐν, vt εἰς ἑαυτούς significet, *Apud se*: quia videlicet isti non audebant palàm Iohannis doctrinam aspernari, quòd populum metuerent, vt traditur Matth.21.26. Castellio conuertit εἰς ἑαυτούς, *Quantum in se fuit*: quod genus dicendi nusquam memini legere, nec puto reperiri nisi præposito articulo, vt τὸ εἰς ἐμέ, vel τὸ κατ' ἐμέ. Poterat tamen videri hoc modo ista conuertisse vt leniret præcedentem interpretationem verbi ἠθέτησαν, nisi omnes nossent ita eũ sentire de quibusdam Dei consiliis vt eorum firmitatem velit in hominis esse arbitrio ac potestate. Actũ enim erat scilicet de Dei iustitia nisi eius patrocinium bonus iste vir suscepisset.

31 *Dixit autem Dominus*, εἶπε δὲ ὁ Κύριος. Hæc verba desunt apud Syrum interpretem & in plerisque vetustis codicibus, quæ tamen prorsus videntur requiri, nisi duos versiculos proximè præcedentes includamus parenthesi, aut suo more Lucas ab oratione obliqua transeat ad rectam

35 *Omnibus*, πάντων. Hoc non legimus in quodam codice, & in Vulgata quadam editione. Vide Mat.11.19.

37 *Quum cognouisset*, ἐπιγνοῦσα, id est γνοῦσα. Nam alioquin τὸ ἐπιγνῶναι interpretamur Agnoscere.

38 *Et stans*, καὶ στᾶσα, id est adstans ac manens ad pedes. Nam τὸ στῆναι non opponitur τῷ καθῆσθαι hoc loco, sed nihil aliud declarat quàm παρεῖναι: sicut etiam accipitur Act.7.56, & alibi sæpe. Itaque non assentior Erasmo, qui ex hoc loco colligit, thorum tam altè fuisse extructum vt stans attigerit accumbentis pedes.

39 *Dixit*, εἶπε. In participio λέγων, quod statim subiicit, est Hebræus pleonasmus verbi לאמר [*lemor.*] Sic infrà, 20.2. *Qualis*, ποταπή. Id est ποία: nisi malis significari nõ fuisse Israelitidẽ, (quod pbabile nõ est) vel p Israelitide nõ habitã, q prostibulũ esset: qđ expressè phibetur lege diuina,

Deut.23.18. Syrus interpres, pro *Qualis*, vertit παρκφερσινῶς, *Et quæ fama eius*, vt significet mulierem hanc notæ impudicitiæ fuisse. *Est peccatrix*, ἁμαρτωλός ἐστι. Respicit Pharisæus legem de eorum pollutione qui alios pollutos contigissent.

---

40 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σίμων, ἔχω σοι τι εἰπεῖν. Ὁ δέ φησι. Διδάσκαλε, εἰπέ.

Tunc ⁘ respondens Iesus dixit eis, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.

Et respondens Iesus dixit ad illum, Simon habeo tibi aliquid dicere. At ille ait, Magister dic.

41 Δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· ὁ εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος πεντήκοντα·

Duo debitores, ⁘ *inquit Iesus*, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta:

Duo debitores erant cuidam fœneratori: vnus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta:

42 Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Τίς οὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;

Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrisque. Horum igitur dic vter eum plus diliget?

Non habentibus illis vnde redderent, donauit vtrisque. Quis ergo eum plus diligit?

43 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπεν, Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὀρθῶς ἔκρινας.

Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

Respondens Simon dixit, Æstimo quia is cui plus donauit. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

44 Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη, Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε.

Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.

Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? intraui in domum tuã, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis suis tersit.

45 Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθον, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.

Osculum mihi non dedisti: hæc autem, ex quo intraui, non intermisit deosculari pedes meos.

Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intraui, non cessauit osculari pedes meos.

46 Ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.

Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

47 Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.

Cuius rei gratia, ⁘ dico tibi remissa esse peccata eius multa. ⁘ Nam dilexit multum: cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

Propter quod dico tibi, remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum: cui autem minus dimittitur, minus diligit.

48 Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.

Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

Dixit autem ad illam, Remittũtur tibi peccata.

49 Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;

Et cœperunt qui simul accumbebãt, dicere inter se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se, Quis est hic, qui etiam peccata dimittit?

50 Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

Dixit autem ad mulierem, Fides tua te seruauit: vade in pace.

Dixit autem ad mulierem, Fides tua te saluam fecit: vade in pace.

Κεφάλαιον η.

Cap. VIII.

1 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ·

Et factum est deinceps, ipse iter faciebat per singulas vrbes & vicos, prædicans & euangelizans regnum Dei. & duodecim illi *erant* cum eo:

Et factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates & castella, prædicans & euangelizans regnũ Dei. & duodecim cum illo:

2 Καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη

Et quædam mulieres ⁘ quas sanauerat à spiritibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur

Et mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatib. Maria quæ voca

---

40 *Respondens*, ἀποκριθείς. Respondere dicitur apud Hebræos etiam qui sermonem inchoat, vt sæpe iam obseruauimus: sed hoc loco res ipsa ostendit Christum, vt verum Deum & καρδιογνώστην, Pharisæum istum sic compellasse vt interea ipsius cogitationibus responderit.

41 [*Inquit Iesus.*] Hoc suppleuimus perspicuitatis causa.

47 *Dico tibi remissa*, &c. Λέγω σοι, ἀφέωνται. Particulam ὅτι expressi, quæ deesse videbatur hoc loco, & adscripta etiam erat in vno vetusto codice. Sic etiam paulo antè versu 9, & Mar. 6.5. *Nam dilexit*, ὅτι ἠγάπησε. Vulgata & Erasmus, *Quoniam dilexit*. Ego verò malui illo modo interpretari, vt facilius intelligatur, in his verbis non ostendi causam remissionis peccatorum, sed potius ex consequente colligi antecedens. Deus enim prior nos dilexit, quum adhuc peccatores essemus. Itaque qui hoc loco abutuntur ad euertendam gratuitam ex sola fide iustificationem, nõ modò summam impudentiam, sed etiam infantiam suam patefaciunt. Negat enim Christus hanc esse peccatricem, sicut iste Pharisæus temere iudicarat. Testatur enim remissa ipsi fuisse vitæ prioris peccata: ídque probat ex eo quod peccatorũ remissionem consequitur, nempe ex charitate quam publicè erat testata. Charitas igitur non est iustificationis causa efficiens, sed effectum.

IN CAPVT VIII.

2 *Quas sanauerat*, αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι. Passiuum expressimus per actiuum, vt amphiboliam vitaremus.

Μαγδαληνὴ, ἀφ᾽ ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει,

Magdalene, ‖ ex qua septem dæmonia exierant,

tur Magdalene, de qua septem dæmonia exierant, (Mar.16.9.)

3 Καὶ Ἰωάννα, γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου· καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαὶ, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.

Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabant ˙˙ei ex facultatibus suis.

Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ administrabant ei de facultatibus suis.

4 Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν, εἶπε διὰ παραβολῆς,

‖Quum autem multa turba conueniret, & qui in singulis vrbibus erant, ˙˙proficiscerētur ad eum, dixit per parabolam,

Quum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarēt ad eū, dixit per similitudinem, (Mat.13.3 mar.4.2)

5 Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό.

Quidam sator, exiit seminatum semen suum: & in seminando aliud cecidit secūdum viam, & conculcatum est, & volucres cæli deuorarunt illud:

Exiit qui seminat, seminare semen suum: & dum seminat, aliud cecidit secus viam, & conculcatum est, & volucres cæli comederunt illud:

6 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα·

Et aliud cecidit super petras, & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

Et aliud cecidit supra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem:

7 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό·

Et aliud cecidit inter spinas: & simul enatæ spinæ suffocarunt illud:

Et aliud cecidit inter spinas: & simul exortæ spinæ suffocauerunt illud:

8 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Et aliud cecidit in terrā bonam: & quum enatum esset, edidit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

Et aliud cecidit in terram bonam, & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures audiendi audiat.

9 Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη.

Interrogabant autem eum discipuli eius ˙˙dicentes quæ esset ista parabola.

Interrogabant autem eum discipuli eius quæ esset hæc parabola.

10 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν.

Ipse verò dixit *eis*, Vobis datum est nosse mysteria regni Dei: reliquis autem ˙˙per parabolas *loquor*, vt‖videntes non videant, & audientes non intelligant.

Quibus ipse dixit, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: cæteris autem in parabolis, vt videntes non videant, & audientes non intelligant. (Esa.6.9 mat.13.14 mar.4.12 ioh.12.40 act.18.26 rom.11.8)

11 Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή· Ὁ σπόρος, ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

‖Est autem hæc parabola: Semen, est sermo Dei:

Est autem hæc parabola: Semen, est verbum Dei. (Mat.13.18 mar.4.15)

12 Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

Qui autem secundum viam, ii sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem è corde eorum, ne, quum crediderint, seruentur.

Qui autē secus viam, hi sunt qui audiunt: deinde venit Diabolus, & tollit verbum de corde eorum, ne credentes salui fiant.

13 Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

Qui verò super petram, *ii sunt* qui quum audierint, cum gaudio excipiunt sermonem: sed isti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tētationis abscedunt.

Nā qui supra petram, qui quum audierint, cum gaudio suspiciunt verbum: & hi radices non habent, qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.

14 Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες· καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.

Quod autem in spinas cecidit, ii sunt qui audierunt: sed ˙˙profecti, à solicitudinibus & diuitiis ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec ˙˙fructum perferūt.

Quod autem in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus & diuitiis & voluptatibus vitæ euntes suffocantur, & non referunt fructum.

15 Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν

Quod autē in bonam terram

Quod autē in bonā ter

---

3 *Ei*, αὐτῷ. In quatuor vetustis codicibus legimus αὐτοῖς, eis: id est Christo & eius discipulis.

4 *Proficiscerentur*, ἐπιπορευομένων. Vulgata & Erasmus, *Properarent*, σπευδόντων.

9 *Dicentes*, λέγοντες. Hoc participium neque in veteribus codicibus duobus, neque apud Syrum interpretem, neque in Vulg. editione reperitur: nec potest conuenire, nisi pro εἴη legas ἐστὶ, vt sit recta oratio.

10 *Per parabolas* [*loquor*,] ἐν παραβολαῖς. Suppleui verbum ex Matth.13.13.

14 *Profecti*, πορευόμενοι. Id est, simulatque audito verbo redierunt ad cura[n]da sua negotia, vel simpliciter expone, Pergentes, in [ip]s[o] videlicet vitæ curriculo. Est enim per traiectionem e[xp]licandum hoc participium, quæ figura apud Lucam singulis penè versiculis occurrit. Itaque (quod tanti viri pace dixerim) non erat, opinor, cur Erasmus in hoc explicando nimium se torqueret, quasi sit passiuum participium à verbo πορεύω: quod, inquit, haud scio an significet Copiam adfero, vt significetur Copia diuitiarum obrui. Atqui non modò τὸ πορεύειν ita nunquam, quod sciam, accipitur, sed ne πορεῖν quidem aut πορίζειν vsquam memini legere pro Abundare, vel Copiam adferre: sed εὐπορεῖν potius aut εὐπορεῖσθαι: quod miror ipsi non venisse in mentem. Sed & altera expositio nihilo est magis accommodata, quasi πορευόμενοι dictum sit pro ἐμπορευόμενοι, vt ad negotiatores pertineat. Castellio conuertit, *Eò veniunt*, quasi πορευόμενοι ad progressum temporis referatur: quam etiam expositionem adfert Erasmus, sed ego absurdissimam esse existimo. *Fructum perferunt*, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib.3.cap.10, videtur Græcum hoc vocabulum eleganti periphrasi explicare. Puto autem deriuari non à τέλος, vt existimat Eras. sed à τέλεος & φέρω, vt declaret fructum perfectum & absolutum ferre: id est vsque eò vt maturescat.

οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

cecidit, ii sunt qui in corde ¨ honesto ac bono auditum sermonem ¨retinent, & fructum adferunt per patientiam.

ram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum adferunt in patientia.

16 (Infr. 12. 33, mat. 5. 15, mar. 4. 22) Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

‖Nemo porrò lucernam accensam operit vase, aut subter lectum ponit: sed candelabro imponit, vt qui ingrediuntur videant lumen.

Nemo autem lucernã accendens, operit eã vase, aut subtus lectum ponit: sed supra candelabrũ ponit, vt intrantes videãt lumen.

17 (Infrà 12. 2, mat. 10. 26, mar. 4. 22) Οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

‖Non est enim *quicquam* occultum quod non sit futurum manifestum: nec absconditum, quod non sit cognoscendum, & venturum in apertum.

Non est enim occultum quod non manifestetur: nec absconditum quod nõ cognoscatur, & in palam veniat.

18 (Mat. 13. 12 & 23. 29, mar. 4. 25, inf. 19. 26) Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Videte ergo ¨ quomodo audiatis: ‖ quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam quod ¨videtur habere, tolletur ab eo.

Videte ergo quomodo audiatis: qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab illo.

19 (Mat. 12. 46, mar. 3. 32) Παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.

‖Venerunt autem ad eum mater & fratres eius, & non poterant eum ¨conuenire propter turbam.

Venerunt autem ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba.

20 (Mat. 12., mar. 4. 16) Καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων, Ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες.

Et annũtiatum est ei, ¨ dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui adstant foris, cupientes te videre.

Et nuntiatum est illi, Mater tua & fratres tui stant foris, volentes te videre.

21 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν.

Ipse verò respondens dixit eis, Mater mea, & fratres mei, ii sunt qui sermonem Dei audiunt, & eum præstant.

Qui respondens dixit ad eos, Mater mea & fratres mei hi sunt qui verbum Dei audiunt & faciunt.

22 (Mat. 8. 23, mar. 4. 16) Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης. Καὶ ἀνήχθησαν.

‖Factum est autem quodam die, ipse ingressus est in nauigiũ, ac discipuli eius: & dixit eis, Transeamus in vlteriorem ripam stagni. Et ¨prouecti sunt.

Factum est autem in vna dierum, & ipse ascẽdit in nauiculam, & discipuli eius: & ait ad illos, Transfretemus transstagnum. Et ascenderunt.

23 Πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε· καὶ κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην· καὶ συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον.

Nauigantibus autem eis ¨sopitus est: & descendit turbo venti in stagnum: & ¨complebantur ac periclitabantur.

Et nauigantibus illis obdormiuit: & descendit procella venti in stagnum: & complebantur, & periclitabantur.

---

15 *Honesto ac bono*, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulgata, *bono & optimo.* quam interpretationem rectè quidem emendauit Erasm. sed fortassis non satis feliciter exposuit. Putat enim Hebraicam esse conduplicationem pro egregiè bono, nempe sicut Ier. 24. 3, התאנים הטוב ת טובות [*batteenim hattoboth toboth*,] ficus bonas bonas vocat Propheta, ficus valde bonas. At ego puto merè Græcũ esse hoc dicẽdi genus, & quidem ex ipsis philosophiæ adytis petitum: quanuis id etiã vulgus in ore haberet. Quia enim alia sunt externa, fortunæ videlicet (vt vocant) & corporis, alia verò animi bona, hominem his omnibus ornatum Græci καλὸν κἀγαθὸν vocant, quanuis τὸ καλὸν interdum latius pateat. Huic autem loco ita est accommodandum hoc dicendi genus vt intelligamus postremum hoc hominum genus comparari primùm cum iis, qui quum externam quandam speciem fructus præ se ferant initio, tamen ad bonam frugem non perueniunt, (de quibus etiam vernaculum extat prouerbium, Inutilem esse pulchritudinem absque bonitate) deinde cum iis qui nullum prorsus fructum ferunt. Isti igitur è contrario dicuntur καλοὶ κἀγαθοὶ, id est, qui nõ modò videri, sed etiam reipsa boni esse studeant: vt καλοὶ ad externam vitam, ἀγαθοὶ ad veras animi virtutes referatur.

Retinent, κατέχουσιν. Notanda vis est huius vocabuli, quo significatur, non sine magno certamine posse istud bonum semen asseruari, luctante carne ac diabolo aduersus Spiritum Dei, nouum hospitem & capitalem ipsorum inimicum. Ideo etiam addit ἐν ὑπομονῇ, quia nimirum sancti patiendo vincunt. Sed & in vno vetusto codice adscribitur πολλῇ, *multa.*

18 *Quomodo audiatis*, πῶς ἀκούετε. Id est, quomodo affecti ad audiendum Dei verbum accedatis, &, eo audito, quo modo vos geratis. *Videtur*, δοκεῖ: videtur, nimirum aut sibi aut aliis, vt rectè notat Erasmus: vel potius & sibi & aliis. Nam hoc hominum genere nihil est superbius, siquis videat quod intus celant, aut magis comparatum ad fallendos homines. Vulg. *Putat se habere*: quæ interpretatio alterum tantùm sensum admittit.

19 *Conuenire*, συντυχεῖν: id est συνέρχεσθαι, quo modo etiam accipitur interdũ τὸ συνεῖναι. Vulgata, *Adire*, προσιέναι.

10 *Dicentibus* [*nonnullis*,] λεγόντων. Heb. לאמור [*lemor.*] Non legimus hoc participiũ in nostro vetustiss. nec apud Syrum interpretem, neque in Vulgata editione. In duobus autem exemplaribus additur αὐτῶν, quod relatiuum ad turbas refertur. Rarò certè reperias hoc dicendi genus, cuius tamen apud Plutarchum in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, penè simile exemplum reperio, vbi miram cuiusdam canis historiam commemorat, Παρὼν γὰρ ὁ κύων μίμῳ πλοκὴν ἔχοντι δραματικὴν καὶ πολυπρόσωπον, ἄλλας τε μιμήσεις ἀπεδίδου τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασι καὶ πάθεσι προσφόρους, καὶ φαρμάκου ποιουμένων ἐν αὐτῷ πεῖραν, τὸν ἄρτον ἐδέξατο. & paulo pòst, ἔπειτα θαυμασάντων, ἐξαναστὰς ἐβάδιζε πρὸς ὃν ἔδει.

22 *Prouecti sunt*, ἀνήχθησαν. Vide suprà 5. 3. Vulgata, *Ascenderunt*, ἀνέβησαν. Erasmus, *Soluerunt*: id est ἀπῆραν.

23 *Sopitus est*, ἀφύπνωσε. Vulgata & Erasmus, *Obdormiuit*, ἐκάθευδε, eodem sensu: quanquam fortassis Lucas magis propriè loquutus est quàm Matthæus & Marcus. Testãtur enim Grammatici τὸ ὑπνοῦν amplius quiddam significare quàm τὸ καθεύδειν: & profundissimum fuisse hunc soporem, declarat geminata illa inclamatio discipulorum in ipso excitando. *Complebantur*, συνεπληροῦντο. Hoc dicendi genus, vt alia multa, petitum est è medio. Neque enim (si rem propius spectes) ipsi complebantur, sed nauis potius quæ illos vehebat. Syrus interpres aliud quiddã legit, sed eodem manente sensu.

24 Προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος· καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο γαλήνη.

25 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; Φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

26 Καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας.

27 Ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν.

28 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας, προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοι Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς.

29 Παρήγγελλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν· καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος· καὶ διαῤῥήσσων τὰ δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους.

30 Ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι ἐστὶν ὄνομα; Ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών. ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν.

31 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

32 Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

33 Ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην· καὶ ἀπεπνίγη.

34 Ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

35 Ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός· καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον

24 Accedentes autem expergefecerunt eum, dicentes, Magister, magister, perimus. Ipse verò experrectus obiurgauit ventum ac fluctuationem aquæ: & cessauerunt, factáque est tranquillitas.

25 Dixit autem eis, Vbi est fides vestra? Timentes autem mirati sunt, dicentes alii ad alios, Quisnam iste est, vt ventis quoque & aquæ imperet, & auscultent ei?

26 ‖ Et nauigarunt in regionem Gadarenorum, quæ est in opposita ripa Galilææ.

27 Ipsi autem egresso in terram, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat ¨ dæmonia à temporibus multis & vestimento non induebatur, neque in *vlla* domo manebat, sed in monumentis.

28 *Is* ergo quum vidisset Iesum, & exclamasset, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? rogo te ne me torqueas.

29 Præcipiebat enim spiritui impuro vt exiret ab eo homine. ¨ nam à multo tempore corripuerat eum: ¨ itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, custodiebatur: sed diruptis vinculis ¨ agitabatur à dæmone in deserta.

30 Interrogauit autem eum Iesus, dicens, Quod tibi nomen est? Ipse verò dixit, Legio. Nam dæmonia multa ingressa erant in eum.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipsis vt abirent ¨ in abyssum.

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipsis in illos ingredi. Et permisit eis.

33 Egressa autem dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos: & grex ruit è præcipitio in stagnum: & suffocatus est.

34 Quum autem pastores vidissent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti annuntiarunt in vrbem & in agros.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factum erat: venerúntque ad Iesum, & inuenerunt ho-

24 *Accedentes autē suscitauerunt eum, dicentes, Præceptor, perimus. At ille surgēs increpauit ventum & tempestatem aquæ: & cessauit, & facta est tranquillitas.*

25 *Dixit autem illis, Vbi est fides vestra? Qui timentes mirati sunt, ad inuicem dicentes, Quis, putas, hic est, quia & vētis & mari imperat, & obediunt ei?*

26 *Et nauigauerunt ad regionem Gerasenorum, quæ est contra Galilæam.*

Mat. 8. 8 mar. 5. 4

27 *Et quum egressus esset ad terram, occurrit illi vir quidam qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & vestimento non induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis.*

28 *Is vt vidit Iesum, procidit ante illum, & exclamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi est Iesu Fili Dei altissimi? obsecro ne me torqueas.*

29 *Præcipiebat enim spiritui immundo vt exiret ab homine. multis enim temporibus arripiebat illum: & vinciebatur catenis & compedibus custoditus: & ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deserta.*

30 *Interrogauit autē illū Iesus, dicens, Quod tibi nomen est? At ille dixit, Legio. quia intrauerant dæmonia multa in eum.*

31 *Et rogauerunt illum ne imperaret illis vt in abyssum irent.*

32 *Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum vt permitteret eis in illos ingredi. Et permisit illis.*

33 *Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerunt in porcos: & impetu abiit grex per præceps in stagnum, & suffocatus est.*

34 *Quod vt viderunt factum qui pascebant, fugerunt: & nūtiauerunt in ciuitatem & in villas.*

35 *Exierunt autem videre quod factū est: & venerūt ad Iesū, & inuenerūt*

---

27 *Dæmonia*, δαιμόνια. Ita legi in omnibus nostris cod. & hoc conuenit cum legionis nomine. Syrus tamen interpres & Vulg. in singulari numero hāc vocem legerunt.

29 *Nam à multo tempore*, πολλοῖς γὰρ χρόνοις: id est iampridem. Videtur autem hæc interpretatio melius conuenire cum eo quod paulo antè dixerat, ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Erasmus, *Frequenter*, id est πολλάκις: quam tamen interpretationem non improbo. *Itaque vinctus [ille,]* καὶ ἐδεσμεῖτο. Vulg. *Et vinciebatur*. Ego verò studui vitare amphiboliam quæ ex Hebręo idiomate nascitur. *Agitabatur*, ἠλαύνετο: id est cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equum agitat. Sic enim loquitur Plautus in Asin. Vulg. & Eras. *Agebatur*, ἤγετο. quod verbum nimis est dilutum in hoc loco.

31 *In abyssum*, εἰς τὴν ἄβυσσον. Græcum vocabulum retinuimus, quod in nostrum etiam (id est Gallicum) idio-5 ma transiit. Significat autem immensę profunditatis voraginem, id est eum ipsum locum quem idem Lucas infrà 6.23, ᾅδην vocat, in quo nimirum dęmones constricti tenentur caliginis tenebris, 2. Pet. 2. 4. quod ne profani quidem scriptores ignorarunt. Sed videndum est vt in istis 10 sobriè sapiamus ex Dei verbo, ne pro veritate aniles fabulas substituamus, quales multas Gregorius illè in suis Dialogis commemorat.

τὸν ἄνθρωπον ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐφοβήθησαν.

minem illũ à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanæ mentis, ¨sedentem ad pedes Iesu: & timuerunt.

hominem sedentem, à quo dæmonia exierant, vestitum ac sana mente, ad pedes eius, & timuerunt.

36 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

36 Annuntiauerunt autem ipsis etiam ii qui viderant, quomodo liberatus fuisset qui fuerat dæmoniacus.

36 *Nuntiauerunt autem illis & qui viderant, quomodo sanus factus esset à legione.*

37 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο· αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

37 Et rogauit eum tota multitudo circumiacentis regionis Gadarenorum vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse autem ingressus nauigium reuersus est.

37 *Et rogauerunt illum omnis multitudo regionis Gerasenorum vt discederet ab ipsis: quia magno timore tenebantur. Ipse autem ascendens nauim, reuersus est.*

38 Ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ· ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

38 ¨Rogauit autem eum vir ille à quo dæmonia exierant, vt esset cum eo: sed dimisit eum Iesus, dicens,

38 *Et rogabat illum vir à quo dæmonia exierant, vt cum eo esset: dimisit autem eum Iesus, dicens,*

39 Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

39 Reuertere domum tuam, & narra ¨quanta tibi præstiterit Deus. Abiit igitur prædicãs ¨per totam vrbem quanta ipsi præstitisset Iesus.

39 *Redi in domum tuam, & narra quanta tibi fecit Deus. Et abiit, per vniuersam ciuitatem prædicans quanta illi fecisset Iesus.*

40 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος· ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

40 Factum est autem ¨quum reuertisset Iesus, excepit eum turba: nã omnes expectabant eum.

40 *Factum est autem quũ rediisset Iesus, excepit illum turba: erant autem omnes expectantes eum.*

Mat.9.20
mar.5.22

41 Καὶ ἰδού, ἦλθεν ἀνὴρ ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε· καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ·

41 ‖Et ecce, venit quidã cui nomen Iairus, qui erat præfectus synagogæ: quumque accidisset ad pedes Iesu, rogabat eum vt ingrederetur domum ipsius:

41 *Et ecce, venit vir cui nomen Iairus, & ipse princeps synagogæ erat: & cecidit ad pedes Iesu rogans eum vt intraret in domum eius:*

42 Ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. (Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτόν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quasi annorum duodecim, eáque moriebatur. (Inter eundũ verò turba coarctabat eum.

42 *Quia vnica filia erat ei ferè annorum duodecim, & hæc moriebatur. (Et contigit dum iret, à turbis comprimebatur.*

43 Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι·

43 Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat ¨totum victum, nec ab vllo potuerat ¨curari:

43 *Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos erogauerat omnem substantiam suam, nec ab vllo potuit curari:*

44 Προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.

44 Quũ accessisset à tergo, tetigit fimbriã pallii ipsius: & illico substitit fluxio sanguinis eius.

44 *Accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti eius: & cõfestim stetit fluxus sanguinis eius.*

45 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Τίς ὁ ἁψάμενός μου; Ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέτρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, Ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, Τίς ὁ ἁψάμενός μου;

45 Tunc ait Iesus, Quis *est* qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cũ eo erant, Magister, turba te constringit & opprimit, & dicis, Quis *est* qui me tetigit?

45 *Et ait Iesus, Quis est qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant, Præceptor, turbæ te comprimunt & affligunt & dicis, Quis me tetigit?*

46 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἥψατό μού τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ.

46 Iesus autem ait, Tetigit me aliquis. nam ego ¨cognoui virtutem à me prodiisse.

46 *Et dixit Iesus, Tetigit me aliquis: nam ego noui virtutem de me exiisse.*

47 Ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ δι' ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.

47 Quum autem mulier illa vidisset se non latuisse, tremens venit, & accidens ei *ad pedes*, declarauit ei in conspectu totius populi quam ob causam tetigisset eum, & quomodo sanata fuerat illico.

47 *Videns autem mulier quia non latuit, tremens venit, & procidit ante pedes eius, & ob quam causam tetigerit eum, indicauit coram omni populo, & quemadmodũ confestim sanata sit.*

38 *Rogauit autem*, ἐδέετο δέ. Eras. *Rogauerat enim*: id est ἐδέετο γάρ. Nam etiam ita impressit Frobenius.

39 *Quanta*, ὅσα, vel quæcunque. Possumus enim vel ad multitudinem, vel ad qualitatem referre. Erasmus illud maluit, ego posterius delegi. *Per totam vrbem*, καθ' ὅλην τὴν πόλιν. Vrbem Gadarenorum proculdubio intelligit, cuius incolã hunc fuisse dixit suprà, v.27. Quod autem narrat Marcus istum in Decapoli prædicasse, non pugnat cum eo quod Lucas hoc loco commemorat, quum Plin. lib.5.cap.18, inter Decapolitanæ regionis oppida numeret etiam Gadara. fuit igitur Decapolis partim cis Iordanem, partim trans Iordanem sita. 40 *Quum reuertisset*, ἐν τῷ ὑποστρέψαι: id est μετὰ τὸ ὑποστρέψαι. Vide Act.2.1.

43 *Totum victum*, ὅλον τὸν βίον: id est, id omne ex quo antè victitabat. Nam apud idoneos etiã auctores βίος pro οὐσία ponitur. Sed si Eusebio credimus, non fuit ista tam inops 5 quin superfuerit vnde statuam æneã sibi & Christo poneret Cæsareæ Philippi: vnde nonnulli nõ minus futile quàm ineptum argumentum colligunt constituendæ suæ idolomaniæ. *Curari*, θεραπευθῆναι. Alibi τὸ θεραπεύειν ver- 10 tere solemus Sanare: sed hoc loco propriè accipitur, quum agatur de remediis quibus ad curandos morbos vtuntur medici. Vide Mat.4.23. 46 *Cognoui*, ἔγνων: id est sensi, & percepi. Vulg. & Eras. *Noui*: id est οἶδα.

48 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θάρσει θύγατερ· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.)

49 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, Ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου· μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον.

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται.

51 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν μητέρα.

52 Ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπε, Μὴ κλαίετε. οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

53 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν.

54 Αὐτὸς δὲ, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέγων, Ἡ παῖς, ἐγείρου.

55 Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ ἀνέστη παραχρῆμα· καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν.

56 Καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς· ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

Κεφάλαιον θ.

1 Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν.

2 Καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας.

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδὸν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον· μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

4 Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.

48 Ipſe verò dixit ei, Confide filia, fides tua te ſeruauit: vade cum pace.)

49 Adhuc eo loquente, venit quidam à præfecto ſynagogæ, dicens ei, Mortua eſt filia tua: ne vexa magiſtrum.

50 Ieſus autem *hoc* audito, ⁘ reſpondit ei, Ne metue: crede ſolummodo, & ſeruabitur.

51 Ingreſſus verò domum, non permiſit ingredi quenquam, niſi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem ac matrē puellæ.

52 Flebāt autem omnes, & plāgebant eam: ipſe verò dixit, Ne flete: non eſt mortua, ſed dormit.

53 Et deridebant eum, quòd ſcirent eſſe mortuam.

54 Ipſe verò ⁘ eiectis foras omnibus, & prehenſa manu eius, clamauit dicens, Puella ſurge.

55 Et reuerſus eſt ſpiritus eius, ac ⁘ ſurrexit illico: & *ipſe* præcepit vt ei daretur cibus.

56 Et obſtupuerunt parentes eius: ipſe verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

CAP. IX.

1 ‖Conuocatis autē *Ieſus* ⁘ duodecim diſcipulis ſuis, dedit eis vim & poteſtatem in omnia dæmonia, & morbos ſanandi.

2 ‖Miſitque eos vt prædicarēt regnum Dei, & ⁘ ſanarent ægrotos.

3 ‖Et dixit eis, Nihil ſumite ad iter neq; ⁘ virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

4 Et in quamcunque domum intraueritis, illic manete, ⁘ & illinc exite.

48 *At ipſe dixit ei, Filia, fides tua ſaluam te fecit: vade in pace.)*

49 *Adhuc illo loquente venit quidam ad principem ſynagogæ, dicens ei, Quia mortua eſt filia tua, noli vexare illum.*

50 *Ieſus autem audito hoc verbo, reſpondit patri puellæ, Noli timere: crede tantùm, & ſalua erit.*

51 *Et cùm veniſſet domum non permiſit intrare ſecum quenquam niſi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem & matrem puellæ.*

52 *Flebant autem omnes & plangebant illam. At ille dixit, Nolite flere: nō eſt mortua puella, ſed dormit.*

53 *Et deridebant eum, ſcientes quòd mortua eſſet.*

54 *Ipſe autem tenens manum eius, clamauit dicēs, Puella, ſurge.*

55 *Et reuerſus eſt ſpiritus eius: & ſurrexit cōtinuò. Et iuſsit illi dare manducare.*

56 *Et ſtupuerunt parentes eius: quibus præcepit ne alicui dicerent quod factum erat.*

CAP. IX.

1 *Conuocatis autē duodecim Apoſtolis, dedit illis virtutem & poteſtatem ſuper omnia dæmonia, & vt languores curarent.* (Mat. 10. 1, marci 3. 13 & 6. 7)

2 *Et miſit illos prædicare regnum Dei, & ſanare infirmos.* (Mat. 10. 7)

3 *Et ait ad illos, Nihil tuleritis in viā, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis.* (Mat. 10. 9, marci. 6. 8)

4 *Et in quācunque domum intraueritis, ibi manete, & inde exeatis.*

50 *Reſpondit ei*, ἀπεκρίθη αὐτῷ: id eſt, præfecto ſynagogæ, non autem ipſius ſeruo: quod quia ambiguum eſt, Vulgata & Eraſmus maluerunt exprimere antecedens.

54 *Eiectis foras omnibus*, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας. Vetus interpres hæc non legit: reperimus tamen (vt extant etiam apud Syrum interpretem) in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, ſi duos excipias, quorum mirificus eſt cum Vulg. editione conſenſus. Eraſmus ex Marco addita ſuſpicatur. Nam, inquit, iam antè teſtatus eſt Lucas Ieſum non paſſum eſſe quenquā eò ingredi vbi funus erat puellæ, præter patrē & matrē & tres diſcipulos. Verùm (quod Eraſmi pace dixerim) vt hoc concedam, non tamen conſequi videtur hæc addi non debuiſſe. Refertur enim illud ad eam turbam quæ cum Ieſu aduenerat. Quid igitur illis fiet quos plurimos domi reperit flentes ac eiulantes, vt diſertè ſcribit Marcus? Hi ſunt igitur à quibus deridebatur, & quos idcirco domo eiecit. Hoc quum non conſideraret Eraſmus, hîc nodum nectit, quomodo poſſit turba dici eiecta quam non paſſus ſit ingredi. Sed, inquit, fieri potuit vt in veſtibulo conſtiterit turba, & funus in interioribus ædibus poſitū fuerit. At ego exiſtimo alios non eſſe paſſum ingredi, alios verò intus repertos, domo eieciſſe.

55 *Surrexit*, ἀνέστη. Iacent cadauera: puella verò, recepta vita, vt verè illam nō modò reuixiſſe, ſed etiam ab omni morbo liberatam eſſe conſtaret, ſurrexit è lecto.

IN CAPVT IX.

1 *Duodecim diſcipulis ſuis*, τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ. In octauo codice legimus τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, id eſt duodecim Apoſtolis, ſenſu nihil variato. Placuit tamen hoc annotare, ne quis temere Veterē interpretem reprehendat. Theophylactus autē ſimpliciter legit τοὺς δώδεκα; vt & Syrus interpr. quod vertas licebit, *illis duodecim*. Addit tamē *ſuis*. i. αὐτοῦ.

2 *Et ſanarent*, καὶ ἰᾶσθαι. Hîc libuit quaſi παρέργως ſubiicere quæ Theophylactus in hūc locum annotauit, his verbis, Δεῖ τὸν τὴν διδασκαλίαν ἐγκεχειρισμένον, καὶ κηρύσσειν καὶ θαυματουργεῖν· τὸ γὰρ κήρυγμα διὰ θαυμάτων βεβαιοῦται, τὰ δὲ θαύματα διὰ τοῦ κηρύγματος. πολλοὶ γὰρ πολλάκις θαύματα ἐποίησαν ἀπὸ δαιμόνων, ἀλλ᾽ οὐκ ἦν αὐτῶν τὸ κήρυγμα ὑγιές. διὸ οὐδὲ τὰ θαύματα αὐτῶν ἀπὸ Θεοῦ. Hæc cōſiderēt qui miracula ſeparāt à verbo.

3 *Virgas* ῥάβδους. Sic ſcriptum inuenimus in omnibus vetuſtis exemplaribus, præter vnum, quod cum Vetere editione legit ῥάβδον, id eſt *virgam*: quod etiam eſt in Syra interpretatione. Vide Matth. 10. 10. *Binas tunicas*, ἀνὰ δύο χιτῶνας. Particula ἀνὰ diſtributionem declarat hoc loco: deeſt tamen in vno codice. *Habete*, ἔχειν: id eſt ἔχετε, enallage Græcis familiari: quanuis ſanè dura ſit, quum præcedat αἴρετε, & μένετε ſubſequatur. Itaque in vno codice ſcriptū legimus ἔχετε, in alio verò ſimpliciter ſcriptum eſt μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, ita videlicet vt αἴρετε repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 *Et illinc exite*, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. In quodam codice ſcribitur, καὶ ἐκεῖθεν μὴ ἐξέρχεσθε, Et ne illinc exeatis. quod in

nonnullis etiam veteris editionis exemplaribus legitur,& à Valla & Erasmo reprehenditur. Mihi verò etiãsi negationem addideris, videtur eadem manere sententia. Nam in summa prohibet Dominus ne hospitium mutent. Iubet igitur vt ex ciuitate aliqua discessuri, illinc exeant quò primùm diuerterint: aut vetat ne quum aliquò semel ingressi fuerint, inde exeant ad alium quęrendum hospitem: quoniam videlicet ista promulgatio Euangelii per Apostolos, erat duntaxat veluti discursio quædam, nequis in Iudæa posset ignorantiam aduentus Christi prætexere.

Ref.	Greek	v.	Latin	v.	Vulgate
Infr.10.11 mat.10.14 mar. 6.11 act.13.51	Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς.	5	‖ Et quicunque non receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus vestris excutite, *vt sit* testimonio aduersus eos.	5	*Et quicunque non receperint vos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum vestrorum excutite in testimonium supra illos.*
	Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.	6	Exeuntes igitur ⁘obibant⁘ singulos vicos, euangelizantes & sanantes vbique.	6	*Egreßi autem circumibant per castella, euangelizantes & curantes vbique.*
Matt.14.1 mar. 6.14	Ἤκουσε δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα· καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν·	7	‖Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & ⁘ hæsitabat, propterea quòd dicebatur à quibusdã Iohannẽ excitatũ esse à mortuis:	7	*Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæsitabat, eo quòd diceretur à quibusdam, Quia Iohannes surrexit à mortuis:*
	Ὑπό τινων δὲ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη· ἄλλων δὲ, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.	8	A quibusdam verò, Eliam apparuisse: ab aliis autem, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.	8	*A quibusdam verò, Quia Elias apparuit: ab aliis autem, Quia Propheta vnus de antiquis surrexit.*
	Καὶ εἶπεν ὁ Ἡρώδης, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα· τίς δέ ἐστιν οὗτος περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα; Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν.	9	Tunc ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et studebat eum videre.	9	*Et ait Herodes, Iohãnem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum.*
	Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν. καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς, ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά.	10	Reuersi autem Apostoli narrauerunt ei quæcunque fecerãt. ‖ Et *ipse* assumptis illis, secessit priuatim in locum desertum ⁘ vrbis quæ vocatur Bethsaida.	10	*Et reuersi apostoli narrauerunt illi quæcunque fecerunt. Et assumptis illis secessit seorsum in locum desertũ qui est Bethsaidæ.*
Mat.14.13 marc.6.35	Οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ· καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο.	11	Quod quum cognouisset turba, sequuta est eum: *ipse* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus sanatione opus erat, sanabat.	11	*Quod cum cognouissent turbæ, sequutæ sunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui cura indigebant sanabat.*
Mat.14.16 marc.6.35 iohan.6.5	Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν· προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα εἶπον αὐτῷ, Ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς, καταλύσωσι, καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν· ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.	12	‖ Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, ⁘ *illuc* diuertant, & inueniant ⁘ cibaria: nam hîc in loco deserto sumus.	12	*Dies autem cœperat declinare: & accedentes duodecim dixerunt illi, Dimitte turbas, vt euntes in castella villásque quæ circa sunt, diuertant, & inueniant escas: quia hîc in loco deserto sumus.*
	Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Οἱ δὲ εἶπον, Οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα.	13	*Ipse* verò dixit eis, Date ipsis vos quo vescantur. Ipsi verò dixerunt, Non sunt nobis ⁘ plus quàm quinque panes & duo pisces, ⁘nisi nos profecti emamus ⁘toti huic populo escas.	13	*Ait autem ad illos, Vos date illis manducare. At illi dixerũt, Non sũt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi fortè nos eamus & emamus in omnem hanc turbam escas.*

6 *Obibant*, διήρχοντο, Vulg.& Erasmus, *Circumibant*, id est περιῆγον. Cæterùm τὸ διέρχεσθαι alibi vertimus Transire: hîc interpretari maluimus obire, quòd paulò melius videatur huic loco conuenire hæc significatio. *Singulos vicos*, κατὰ κώμας. Vulgata & Erasmus, *Per castella*. Ego exprimendam putaui particulam distributiuam.

7 *Hæsitabat*, διηπόρει. Hæsitandi verbum videtur potius respondere τῷ ἐνίσχεσθαι: sed tamen satis commodè exprimit τὸ διαπορεῖν, quum de iis dicatur qui ita perplexi & impediti quasi in luto tenentur, vt exitum non inueniant, quod Gręcis declarat πόρον μὴ εὑρίσκειν. Huius rei verũ exẽplum qui requirit, cõsideret quid moliti sint aduersarii veritatis nostra memoria, & q̃ varia subinde cõsilia frustra captẽt.

10 *Vrbis quæ vocatur Bethsaida*, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά. Vulgata, *Qui est Bethsaidæ*, τὸν Βηθσαϊδά. In nonnullis codicibus legimus Βηθσαϊδάν. Cęterùm dicitur desertum esse eius ciuitatis à qua cognominabatur, quòd vel in eius agro censeretur, vel occurreret iis qui Tiberiade proficiscebantur in eam vrbem. Quomodo autem accipienda sit dictio πέραν apud alios Euangelistas in huius historię narratione, & qua ratione Matthæus & Marcus cum Iohanne concilientur, dicemus Iohan.6.

12 [*Illuc*] *diuertant*, καταλύσωσιν. Alibi τὸ καταλύειν cõuertimus Dissoluere: quę est propria huius verbi declaratio. Translatitiè autem accipitur pro recipere se in diuersoriũ: sed de iis tamen propriè dicitur qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos soluunt quum ad diuersorium ventum est: qua significatione videtur Martialis vti Interiungendi vocabulo. Apud Latinos autem, qui in hospitium aut potius tabernam concedunt, dicuntur diuertere quòd de via deflectant: & hospitia ipsa, diuersoria vocantur simili ratione. *Cibaria*, ἐπισιτισμόν. Vulg.& Er. *Escas*, βρώματα. Est aũt ἐπισιτισμὸς propriè (vt existimo) militare vocabulũ, & id declarat quod Latini Frumentationẽ dicunt.

13 *Plus*, πλεῖον. Erasmus, *Plures*, id est πλείους: quum in Frobenii editione legatur πλείω. Cic. *Opiniones quũ tam variæ sint, alterum fieri potest, vt earum nulla: alterum certè non potest, vt plus vna vera sit.* Terentius, *Ancillas secum adduxit plus decem.* *Nisi*, εἰ μή τι. Sic sæpe in ellipsi adhibentur eiusmodi particulę ex cõmuni vsu loquẽdi. Potest autem hoc modo expleri sentẽtia. Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces. Itaq. nõ possumus eis dare quo vescãtur, nisi fortè profecti, &c. Sed hoc pręterea notandũest, hãc formulã loquẽdi ferè vsurpari quoties absurdũ quippiã aut ἀδύνατον sequi significatur: ideo subiicitur, ἦσαν γὰρ, *aderãt enim*, quibus verbis Lucas causã adfert cur hoc discipuli tã absurdũ iudicarint. *Toti huic populo*, εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον. Heb. לכל העם הזה [*lechol haham hazzeh*,] id est, *qui toti*

qui toti huic populo sufficiat. Vulg.& Erasm. ad verbum, *In omnem hunc populum*, qua significatione interdum etiam vsurpatur præpositio In apud Latinos: sed ita fere vt rei potius quàm personæ declarandæ adhibeatur: vt apud Terent. reperias, *Emptos pisciculos in cœnam seni.*

---

14 Ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.

14 ⁘Aderant enim quasi viri quinquies mille. Ait autem discipulis suis, Facite vt discumbãt ⁘ per singulos quosque discubitus quinquageni.

14 *Erant autem fere viri quinque millia. Ait autẽ ad discipulos suos, Facite illos discumbere per conuiuia quinquagenos.*

15 Καὶ ἐποίησαν οὕτω· καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας.

15 *Ipsi* igitur ita fecerunt, &⁘ dis cubuerunt *illi* omnes.

15 *Et ita fecerũt, & fecerunt discumbere omnes.*

16 Λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησεν αὐτοὺς· καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ.

16 *Ipse* verò acceptis quinque illis panib⁹ & duobus piscibus, suspiciens in cælum, ⁘benedixit eis: & fregit, ⁘deditque discipulis vt apponerent turbæ.

16 *Acceptis autẽ quinque panibus & duobus piscibus, respexit in cælũ, & benedixit illis: & fregit, & distribuit discipulis suis vt ponerent ante turbas.*

17 Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες· καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων, κόφινοι δώδεκα.

17 Comederunt igitur omnes illi, & saturati sunt: & sublatũ est quod superfuit ipsis fragmẽtorum, cophini duodecim.

17 *Et manducauerunt omnes, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit illis, fragmẽtorum cophini duodecim.*

18 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταί· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;

18 ‖Et factum est, quũ ipse ⁘solus precaretur, erant cum eo discipuli: interrogauítque eos, dicẽs, Quẽ me dicit esse turba?

18 *Et factum est quum solus esset orans, erant cum illo & discipuli: & interrogauit illos, dicens, Quẽ me dicunt esse turbæ?*

Mat.16.13. mar.8.27.

19 Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ, ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

19 Ipsi autem respondentes dixerunt, Iohannem Baptistam: alii autẽ Eliam: alii verò, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

19 *At illi responderunt, & dixerunt, Iohannem Baptistam: alij autem Eliam: alij verò, quia vnus Propheta de prioribus surrexit.*

20 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε, Τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

20 Dixit autem eis, Vos verò quem me esse dicitis? Respondens autem Petrus dixit, Christum illum Dei.

20 *Dixit autem illis, Vos autem quem me esse dicitis? Respondens Simon Petrus dixit, Christum Dei.*

21 Ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο·

21 Ipse verò interminatus eis, præcepit vt nulli hoc dicerent:

21 *At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent hoc:*

22 Εἰπὼν, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων, καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

22 Dicens, ‖Oportet Filiũ hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.

22 *Dicens, Quia oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi: & tertia die resurgere.*

Matt.17.22. mar.8.31.

23 Ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

23 ‖Dicebat autẽ omnibus, Siquis vult me sequi, abdicet semetipsum, & tollat crucẽ suam ⁘quotidie, & sequatur me.

23 *Dicebat autem ad omnes, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam quotidie, & sequatur me.*

Infrà, 14.27. mat.10.38 & 16.24. mar.8.35

---

14 *Aderant enim*, ἦσαν γάρ. Vulg.& Eras. *Erant autem*, ἦσαν δὲ, contra omnium codicũ & Syri interpretis fidem. *Per singulos quosque discubitus quinquageni*, κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. Κλισίας vocat Lucas quæ συμπόσια vocantur Marci 6.39. vbi exposuimus hanc loquendi formulam.

15 *Discubuerunt [illi] omnes*, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες. Sic scriptum inuenio in Veteris editionis plerisque exemplaribus: quam lectionem magis probo quàm si ἅπαντας legas & interpreteris, *Fecerunt omnes discumbere*: quanuis eiusmodi repetitiones sint Hebræis familiares.

16 *Benedixit eis*, εὐλόγησεν αὐτούς. In quodam codice legimus, προσηύξατο καὶ κατέκλασε, precatus est & fregit. Apud Iohannem verò in huius historiæ narratione 6.11, scriptum est, καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκε, Et gratiis actis, dedit. Itaque nõ dubiũ est quin εὐλογεῖν (quod apud Græcos etiã disertiores significat ἐπαινεῖν laudare, quoniam laudatio cum beneficentiæ agnitione coniuncta est) hoc loco significet τὸ εὐχαριστεῖν, id est gratias agere, neque Syrus interpres addit pronomen relatiuum. Quia tamen plerunque additur relatiuum αὐτοὺς, & nimis absurdum fuerit cogitare Christum egisse panibus gratias, aut precatum esse panes ac pisces, emollienda est hæc interpretatio. Dicitur ergo panibus benedixisse, id est de his panibus ac piscibus gratias egisse Deo Patri, (quamobrem etiam in meo vetustissimo codice rectè legitur ἐπ' αὐτοὺς, super ipsis) & simul eũ precatus vt tantilla panum ac piscium copia tantam multitudinem pasceret: denique vt totum hoc conuiuium ad Dei gloriã referretur. Sic de Samuele dicitur 1.Sam.9.13. יברך הזבח [iebarech hazzebach:] id est benedicere solet sacrificio: & à Paulo 1.Tim.4.5, cibus dicitur sanctificari verbo & oratione, siue gratiarũ actione. Vtrũque enim ibi cõiungit Apostolus, vt hîc quoq; cõiungendũ est. Nã partim pro cibo præstito agũtur Deo gratiæ: partim autẽ petitur vt purè & sobriè eo vti liceat, vt reliquam vitam in Dei cultu cõsumamus. Inde factũ vt Christiani dicãtur benedicere mẽsæ, & cõsecrare mẽsam, quũ tamen hæc benedictio nõ ad ipsos cibos, sed ad Deũ potius & cõuiuas pertineat. In poculo verò benedictionis, cui benedicimus, (vt scribitur 1.Cor.10.16) vt ipsum benedicẽdi verbum possit eodẽ modo explicari, tamẽ prorsus diuersus est benedictionis finis, vt suo loco explicabimus. *Deditque*, καὶ ἐδίδου. Vulg.& Erasm. *Et distribuit*, καὶ μετεδίδου.

18 *Solus*, καταμόνας, id est separatus à turba: nisi malimus exponere ἐν τῷ εἶναι, quum fuisset, vt suprà 8.40. ἐν τῷ ὑποστρέψαι, quum reuertisset. aut fortassis quum solus oraret, interuenerunt discipuli. *Discipuli*, οἱ μαθηταί. Vulg.& Eras. Et *discipuli*, καὶ οἱ μαθηταὶ, quum ne in Frobeniana quidẽ editione addatur καὶ, cui certè nullus hîc locus est. Nam ita significaretur alios præterea adfuisse: quod si verum est, quî dici possit Christus fuisse καταμόνας?

23 *Quotidie*, καθ' ἡμέραν. Hoc neque apud alios Euangelistas additur, neque legitur in Complutensi editione & quinque vetustis codicibus, neque explicatur à Theophylacto. Extat tamen apud Syrum interpretem, & magna est eius emphasis, qua videlicet significatur fore vt sicut dies diem consequitur, ita crux crucem excipiat.

Infrà, 17. 33 · mat.10.39 · 16. 25. · mar.8 35 · iohan.12 25

24 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν.

24 ‖Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis verò perdiderit animam suam mea causa, is seruabit eam.

24 *Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet illam. nam qui perdiderit animam suam propter me, saluam faciet illam.*

Matth.16. 26 · mar.9.36

25 Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς;

25 ‖Quid enim prodest cuipiam ''si lucretur vniuersum mundũ, se ipsum autem perdat, siue *seipso* multetur?

25 *Quid enim proficit homo si lucretur vniuersum mundũ, se autẽ ipsum perdat, & detrimentum sui faciat?*

Infrà, 12.9 · mat. 10.33 · mar.8.38 · 2.tim.2.12

26 Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.

26 ‖Quem enim '' puduerit mei ac meorum sermonum, eius pudebit Filium hominis, quando venerit cũ gloria sua & Patris, sanctorúmque Angelorum.

26 *Nã qui me erubuerit & meos sermones, hunc Filius hominis erubescet quũ venerit in maiestate sua & Patris, & sanctorum Angelorum.*

Matt. 26. · marci 9.1

27 Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

27 ‖Dico autem vobis verè, sunt quidã ex iis qui hîc adstant qui nequaquam gustabũt mortem vsquedum viderint regnum Dei.

27 *Dico autem vobis verè, sunt aliqui hîc stantès qui non gustabunt mortem donec videant regnum Dei.*

Mat27.21 · mar. 19.

28 Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

28 ‖Factum est autem, post hæc verba quasi ''dies octo *intercesserant*, quum assumptis Petro & Iohanne & Iacobo, ascendit in montem vt precaretur.

28 *Factum est autem post hæc verba fere dies octo & assumpsit Petrũ & Iacobum & Iohannem, & ascendit in montem vt oraret.*

29 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.

29 Et facta est inter precandum species vultus eius alia, & vestitus eius albus ac refulgens.

29 *Et facta est, dum oraret species vultus eius altera, & vestitus eius albus & refulgens.*

30 Καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας·

30 Et ecce, duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moses & Elias:

30 *Et ecce, duo viri loquebantur cum illo: erant autem Moyses & Elias:*

31 Οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.

31 Qui visi cum gloria, dicebant ipsius ''exitum, ''quo futurum erat vt defungeretur in Hierusalem.

31 *Visi in maiestate: & dicebant excessum eius quem completurus erat in Ierusalem.*

32 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ· διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.

32 Petrus verò & qui cum ipso erant, grauati erãt somno: ''quũ autem euigilassent, viderũt gloriã eius, & duos illos viros qui stabant cum eo.

32 *Petrus verò & qui cũ illo erant, grauati erant somno: & euigilantes, viderunt maiestatem eius. & duos viros qui stabant cum illo.*

33 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ᾽ αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοὶ, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ· μὴ εἰδὼς ὃ λέγει.

33 Et factum est quum illi discederent ab eo, dixit Petrus ad Iesum, Magister, bonum est nos hîc esse: atq; *adeo* faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnũ Mosi, & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.

33 *Et factum est quum discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum, Præceptor, bonum est nos hîc esse: & faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Moysi, & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.*

34 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς· ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην.

34 Hæc autem ipso dicente, extitit nubes quæ inũbrauit ''eos: timuerunt autem dum illi ingrederentur in nubem.

34 *Hæc autem illo loquente, facta est nubes, & obumbrauit eos: & timuerunt intrantibus illis in nubem.*

35 Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.

35 Et vox extitit è nube, dicens Hic est filius ille meus dilectus: ipsum audite.

35 *Et vox facta est de nube, dicens, Hic est filius meus dilectus: ipsum audite.*

---

25 *Si lucretur*, κερδήσας: id est ἐὰν κερδήσῃ, vt Matthæus & Marcus loquuntur. Sic enim resoluendum est interdum participium apud Græcos, vt in illo Homeri versiculo, Iliad. ι, ἴση μοῖρα μένοντι, id est ἐάν τις μένῃ. Subiicitur enim καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι.

26 *Puduerit*, ἐπαισχυνθῇ. Vulgata, *Erubuerit*. Optarim (inquit in hunc locum Erasmus) Latinum esse quod posuit Vetus interpres. Atqui sic loquitur Virgilius Æneid. 2, --*sed iura fidémque Supplicis erubuit*. Sed hoc tamen est ποιητικώτερον.

28 *Dies octo* [*intercesserant*,] ἡμέραι ὀκτώ. Erasmus, *Diebus octo*, ἡμέραις ὀκτώ. Ego malui constructionem explere. Quomodo verò cum Matthæo & Marco conciliandus sit Lucas, diximus Marci 9.2.

31 *Exitum*, τὴν ἔξοδον. Vulgata & Erasmus, *Excessum*, rectè quidem & eleganter, sed ambiguè. Itaque nonnulli hac ambiguitate decepti, quòd Græca ignorarent, perinde sunt interpretati acsi ἔκστασιν declararet: nonnulli rursus, tanquam excellentiam ac præstantiam, id est ἐξοχὴν aut ὑπεροχὴν, significet. Accipitur autem Exitus pro morte apud idoneos etiam auctores, vt annotat Valla. *Quo futurum erat vt defungeretur*, ἣν ἔμελλε πληροῦν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Quem completurus erat*. Ego malui synonymum quærere, quo tamen optimè declaratur verbi Græci emphasis. Fuit enim mors illa omnium acerbissima, instar muneris imposita Christo, quo ipse non minus promptè quàm fideliter est defunctus, ita vt omnes Mediatoris partes impleuerit.

32 *Quum autem euigilassent*, διαγρηγορήσαντες δέ. Vulgata & Erasmus, *Experrecti*, διεγερθέντες.

34 *Eos*, αὐτούς. Mosen videlicet & Eliam, è conspectu abreptos, ad quos etiam referendum est verbum εἰσελθεῖν, vt rectè explicat Syrus interpres.

36 Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος· καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.

36 Et ¨poſtquam vox illa extitiſſet,inuentus eſt Ieſus ſolus:ipſi autē ſiluerunt,& nulli declararunt ¨per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

36 *Et dum fieret vox, inuentus eſt Ieſus ſolus: & ipſi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex ijs quæ viderant.*

37 Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

37 ‖Factum eſt autem ſequenti die, quum ipſi deſcendiſſent è mōte, occurrit ei turba multa.

37 *Factum eſt autem in ſequenti die, deſcendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa.* Matt. 17. 14. mar. 9.14

38 Καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε λέγων, Διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.

38 Et ecce quidam è turba exclamauit, dicēs, Præceptor rogo te, reſpice ¨ad filium meum: nam vnigenitus eſt mihi.

38 *Et ecce vir de turba exclamauit, dicens, Magiſter, obſecro te, reſpice in filium meum, quia vnicus eſt mihi.*

39 Καὶ ἰδού, πνεῦμα λαμβάνει αὐτόν, καὶ ἐξαίφνης κράζει καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ, συντρῖβον αὐτόν.

39 Et ecce, ſpiritus arripit eum, ¨& *ipſe* repente clamat, & *ſpiritus* diſcerpit eum ſpumantem, & vix diſcedit ab eo, ¨conterēs eum.

39 *Et ecce, ſpiritus apprehendit eum, & ſubito clamat, & elidit, & diſſipat eum cum ſpuma, & vix diſcedit, dilanians eum.*

40 Καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτό, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.

40 Et rogaui diſcipulos tuos vt ipſum eiicerent: ſed non potuerunt.

40 *Et rogaui diſcipulos tuos vt eijcerent illum: & non potuerunt.*

41 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; Προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου.

41 Reſpondens autē Ieſus ait, O natio incredula & peruerſa, quouſque tandē ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

41 *Reſpondens autem Ieſus dixit, O generatio infidelis & peruerſa, vſquequo ero apud vos & patiar vos? Adduc huc filium tuum.*

42 Ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν· ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα· καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

42 Quum autem adhuc accederet, alliſit eum dæmonium, & diſcerpſit: obiurgauit autem Ieſus ſpiritum impurum, & ſanauit puerum: & reddidit eum patri ſuo.

42 *Et quum accederet, eliſit illum dæmonium, & diſſipauit. Et increpauit Ieſus ſpiritum immūdum, & ſanauit puerum: & reddidit illum patri eius.*

43 Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ. Πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,

43 Percellebātur igitur omnes ſuper ¨magnifica Dei virtute. omnibus verò mirantibus ſuper omnibus quæ faciebat, dixit diſcipulis ſuis,

43 *Stupebant autem omnes in magnitudine Dei. Omnibúſque mirantibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad diſcipulos ſuos,*

44 Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

44 ‖Reponite vos ¨in aures veſtras ſermones iſtos: futurū eſt enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

44 *Ponite vos in cordibus veſtris ſermones iſtos. Filius enim hominis futurum eſt vt tradatur in manus hominum.* Matt. 17. 22. mar. 9.35.

45 Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου.

45 Ipſi vero ignorabant dictum iſtud, erátque ipſis ¨occultum, adeo vt illud non ſentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

45 *At illi ignorabāt verbum iſtud, & erat velatum ante eos, vt non ſentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc verbo.*

46 Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν.

46 ‖ ¨Incidit autem diſceptatio inter eos, quis eſſet eorum maximus.

46 *Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior eſſet.* Matt. 18. 1. mar. 9.33.

---

36 *Poſtquam vox illa extitiſſet*, ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν: id eſt μετὰ τὸ γενέσθαι, cuius enallages exemplum aliud occurrit infrà, 11. v. 37. Itaque non videtur Vetus interpres rectè cōuertiſſe, *Dum fieret vox.* *Per id tempus*, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In diebus illis.* Hūc autē Hebraiſmū quum alibi ſæpe retinuerimus, hîc mutauimus, quòd diſertè dicat Marcus diſcipulos nō aliquot diebus dūtaxat tacuiſſe, ſed vſquequo Chriſtus reſurrexiſſet.

38 *Ad filium meum*, ἐπὶ τὸν υἱόν μου. Syrus interpres legit, εἰς ἐμὲ καὶ τὸν υἱόν μου: id eſt, in me & filium meum.

39 *Et [ipſe] repentè*, καὶ ἐξαίφνης. Quoniā multa hîc verba copulantur. quorum alia ad ipſum Dæmonium, alia ad puerum dæmoniacū referuntur, expreſſi quæ ambiguitatē tollunt. *Clamat*, κράζει. Vulg. addit, *& elidit*. i. ῥήσσει. vt ſcribitur etiā in meo vet. cod. pro quo tamē rectius ſcriberetur ἀράσσει. *Et [ſpiritus] diſcerpit eum ſpumantem*, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ. Vulg. *diſſipat eum cum ſpuma*, admodum impropriè. Nec enim illo verbo ſignificatur hoc in loco diſcerptio aliqua re vera, ſed iactatio illa membrorū cum interioribus grauiſſimis cruciatibus, ac ſi viſcera ipſa laniarentur, ſicut ſecare dicitur podagra. Syrus interpres vertit ומחרך שנוהי [*vamecharek ſchenauehi*,] *& ſtridet dentibus ſuis*, τρίζει ὀδόντας αὐτοῦ, vt Mar. 9. 18. *Conterens*, συντρῖβον. Vulgata & Eraſmus, *Dilanians*, διασπαράττον. In nonnullis codicibus legit Eraſmus συντρίβοντος, id eſt atterente ſeu conterente. Nam vt in morbo etiam comitiali accidit, ſolent iſti in membrorum conuulſione caput cæteráque membra terræ illidere, ita vt ſeſe totos atterāt.

5

43 *Magnifica virtute*, μεγαλειότητι. Vulgata, *Magnitudine*, μεγέθει. Eraſmus, *Magnificentia*, μεγαλοπρεπείᾳ. Ego periphraſin vſurpaui neceſſarió. Nam vt ſolent mirifica illa Chriſti facta vocari μεγαλεῖα, ita virtus illa cæleſtis iſtorū operum effectrix, μεγαλειότης dicitur.

10

44 *In aures veſtras*, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν: id eſt, attendite diligenter, & ſemel audita conſeruate. Vulg. *In cordibus veſtris*, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. pro quo dicere ſolet Homerus, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν. & Virgilius, *-memori quæ cōdita mēte teneto.*

45 *Occultum ipſis*, παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν. Sic vſur-

15

patur apud Hebræos נכחד [*nichchad*] vt Pſal. 69. 6. quum Latini potius tertio caſu vtantur. Vulgata, *Et erat velatum ante eos*, vt legiſſe videatur ἔμπροσθεν αὐτῶν. Eraſmus, *Abſconditum ab illis*: quæ interpretatio etiam ambigua eſt.

46 *Incidit autem diſceptatio*, εἰσῆλθε δὲ διαλογισμός. Vulg. & Eraſmus, *Intrauit autem cogitatio.* Atqui apparet ex Mat.

20

9. v. 34. habitam fuiſſe in via diſputationem de ea re inter diſcipulos, vbi vtitur Euangeliſta verbo διαλογίζεσθαι. Itaque εἰς αὐτούς non rectè conuertit Vetus interpres In eos, quū apud Marcum ſcriptum ſit πρὸς ἀλλήλους.

47 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ·

48 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.

Mar.9. 38

49 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν, Ἐπιστάτα, εἴδομεν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν.

50 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Μὴ κωλύετε· ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

51 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ.

52 Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ.

4. Reg.8. 10.&12

53 Καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.

54 Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἶπον, Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτοὺς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε;

47 Iesus verò ⁚visa⁚ cogitatione cordis ipsorum, acceptum puerulum statuit apud se:

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulum hunc nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos omnes, is ⁚ erit magnus.

49 ‖Respondens autem Iohannes ait, Magister, vidimus quendam sub nomine tuo eiicientē dæmonia, & prohibuimus eum quia *te* non sequitur nobiscum.

50 Et dixit ei Iesus, ⁚Ne prohibete *illum*: qui enim non est aduersum nos, pro nobis est.

51 Factum est autem, quum impleretur ⁚ tempus quo sursum reciperetur, tum ipse ⁚sese obfirmauit vt proficisceretur in Hierusalem.

52 Misitque nuntios ante faciē suam: qui profecti ingressi sunt ⁚in vicum Samaritanorum, ⁚vt pararent ei *hospitium*.

53 ‖Sed *illi* non receperunt eum, ⁚quòd habitum præferret proficiscentis in Hierusalem.

54 Quum autem hoc vidissent discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis ⁚dicamus vt ignis descendat è cælo, & consumat eos, ⁚ vt etiam Elias fecit?

47 *At Iesus videns cogitationes cordis illorum, apprehendit puerum, & statuit illum secus se:*

48 *Et ait illis, Quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit: & quicunque me receperit, recipit eum qui me misit. nam qui minor est inter vos omnes, hic maior est.*

49 *Respondens autem Iohannes dixit, Præceptor, vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum.*

50 *Et ait ad illum Iesus, Nolite prohibere: qui enim non est aduersus nos, pro nobis est.*

51 *Factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit vt iret in Ierusalem.*

52 *Et misit nuntios ante conspectum suum, & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, vt pararent illi.*

53 *Et non receperunt eū, quia facies eius erat euntis in Ierusalem.*

54 *Quum vidissent autē discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis dicimus vt ignis descendat de cælo, & consumat illos?*

---

47 *Visa*, ἰδών. Quod oculorum est, ad animum transfertur: quemadmodum etiam paulo antè positum est αἰσθάνεσθαι pro συνιέναι, id est sentire pro intelligere. In nōnullis autem codicibus legitur εἰδώς, Quum sciret. *Cogitatione*, τὸν διαλογισμόν. Superiore versiculo Disceptationē sum interpretatus: sed pro Cogitatione hîc accipi, satis indicat cordis nomen. Nam ita in via de hac re disceptarant discipuli vt Christum id celatum vellent. Christus autem ambitionem, vnde omnis ista disceptatio orta fuerat, meritò studuit in primis præcidere.

48 *Erit*, ἔσται. Vulgata legit ἐστὶν, est, in præsenti: quam lectionem magis sinceram esse puto. Sed & pro τοῦτο τὸ παιδίον, hunc puerulum, fortassis legendum est τοιοῦτο παιδίον, huiusmodi puerulum.

50 *Ne prohibete [illum,]* μὴ κωλύετε. In duobus exemplaribus statim subiicitur, οὐ γάρ ἐστι καθ' ὑμῶν, Non est enim cōtra vos. deinde subiicitur, ὃς γὰρ οὐκ ἔστι, &c. Syrus autē interpres vtrobiq; legit ὑμῶν, nēpe *Aduersum vos*, & *Pro vobis*.

51 *Tempus quo sursum reciperetur*, τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Dies assumptionis eius*. Sed (vt rectè obseruauit idem Erasmus Act.1.2) Assumi potius respondet τῷ παραλαμβάνεσθαι. cui tamen in eo non assentior quòd in ἀνάληψις putet præpositionem ἀνὰ declarare τὸ πάλιν, id est rursum: quum potius ascensum in superiorem locum significet. quod vt exprimerem coactus sum periphrasin quærere, & à Græcis aliquātulū deflectere. Cæterùm quoniā apud Græcos ἀναλαμβάνειν τὸν παῖδα, opponitur τῷ ἀποκηρύττειν, sicut apud Latinos Agnitio liberorum cōtraria est Abdicationi: existimat doctissimus Budæus ἀνάληψιν hoc loco significare id tempus quo Christus antea velut à Patre abdicatus, ab eodem est agnitus, & in paternam domum receptus. Sed hæc argutia mihi non placet. *Sese obfirmauit*, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε. Hebraicè, הכין פניו [*hechin panau*,] vt Ezech. 4.3. & Ierem. 42.15. שום תשים [*sum tasim*.] Nam העז פניו [*hehez panau*] non lego nisi in vitio positum, vt Prouerb. 21.29. Significatur autem hoc genere dicēdi, Christū certo iam proposito moriendi, sese dedisse in viā, & deposito omni mortis terrore iter ingressum. Nam qui aliquò proficiscitur, eò conuertat vultum necesse est: sed verbo הכין [*hechin*] aliquid etiam amplius significatur quàm vt simpliciter dicatur vultum suum direxisse Hierusalem versus. Quia verò obscurior visa est interpretatio si dicamus ad verbum, *Obfirmauit faciem suam*, perinde conuerti acsi scriptum esset, ἐστήριξεν ἑαυτὸν, quum alioquin apud Hebræos sæpe hæc periphrasis vsurpetur simplicis affixi loco, vt versiculo sequēti, *Ante faciem suā*, nihil aliud declarat quàm *Ante se*. In summa, hæc est sententia, Christum, quum ipsius hora venisset, obfirmato animo iter ingressum esse.

52 *In vicum*, εἰς κώμην. Sic habet etiam Syrus interpres. In quibusdam tamen codicibus legitur εἰς πόλιν, in vrbē: quod sequutus est Vetus interpres. Sed illud præfero: quia postea sequitur εἰς ἑτέραν κώμην, in alium vicum. Non fit igitur hoc loco mentio ipsius Samariæ metropolis, quam Euangelista non vocasset κώμην, quum iam esset magnificè constructa ab Herode Antipatri filio, qui Sebasten illā ab Augusto cognominauit: sed potius vicus aliquis obscurus eius regionis significatur. *Vt pararēt ei [hospitium,]* ἑτοιμάσαι αὐτῷ. Sic apud Hebræos vsurpari solent verba ἐλλειπτικῶς: & ita ponitur τὸ παρασκευάζειν Act.10.10.

53 *Quòd habitum præferret proficiscentis*, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον. Ad verbum, Quia facies eius erat vadens. Sed, (inquit Erasmus) sicut oculi dicuntur qui innuūt quod dictum velis, ita facies ire dicitur quæ prę se ferat iter aliquò destinatum esse. Ego verò πρόσωπον intelligo totum habitum, ex quo facilè perspicere potuerunt Samaritani, Christum cum suis Iudæum esse, & Hierosolymam ad diē festum Paschæ proficisci. Norunt autem omnes quæ fuerit Samaritanorū hæresis de tēplo Hierosolymitano, quæ paucis explicatur Iohan.4.20.

54 *Dicamus*, εἴπωμεν. i. iubeamus: quē Hebraismū sæpe iā exposuimus, *Vt etiā Elias fecit?* ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησεν; Hęc nō legim' in quodā cod. & in Vulg. editione: extant tamē apud Syrū interpretē, & minimè vidētur expungēda, quū insignē doctrinā cōtineant peruersæ quorundā κακοζηλίας. Reperiuntur etiam & explicantur apud Theophylactum.

Graece		Latine		Vetus	
Στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.	55	Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens, Nescitis ¨ cuius spiritus vos sitis.	55	*Et conuersus increpauit illos, dicens, Nescitis cuius spiritus estis.*	
Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. Καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην.	56	‖Filius enim hominis non venit vt perderet ¨ animas hominum, sed vt seruaret. Abierunt igitur in alium vicum.	56	*Filius hominis non venit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellum.*	Matt. 8.19
Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν, ἐν τῇ ὁδῷ εἶπέ τις πρὸς αὐτόν, Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ, Κύριε.	57	Factum est autē proficiscentibus ipsis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.	57	*Factum est autem ambulantibus illis in via dixit quidam ad illum, Sequar te quocunque ieris, Domine.*	
Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.	58	Dixit autem ei Iesus, Vulpes habent lustra, & volucres cæli, nidos: Filius autē hominis non habet vbi caput reclinet.	58	*Et dixit illi Iesus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.*	
Εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, Ἀκολούθει μοι. Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.	59	‖Dixit verò ad aliū *quēdam*, Sequere me, Ille autē dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeā, ac sepeliā patrem meum.	59	*Ait autem ad alterū, Sequere me. Ille autem dixit, Domine, permitte mihi primùm ire, & sepelire patrem meum.*	Matth. 8. 22.
Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	60	Dixit autem ei Iesus, Sine vt ¨ mortui sepeliant mortuos suos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.	60	*Dixitque ei Iesus, Sine vt mortui sepeliant mortuos suos: tu autem vade, annuntia regnum Dei.*	
Εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, Ἀκολουθήσω σοι Κύριε, πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.	61	Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: sed permitte mihi prius ¨ vt valedicā iis qui sunt ¨ domi meæ.	61	*Et ait alter, Sequar te Domine: sed permitte mihi primùm renuntiare ijs qui domi sunt.*	
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ᾽ ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	62	Ait autē ei Iesus, Nemo qui manu sua ¨ admota aratro, respexerit ad ea quæ retro *sunt*, appositus est ad regnum Dei.	62	*Ait ad illū Iesus, Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro, aptus est regno Dei.*	
Κεφάλαιον ι.		CAP. X.		CAP. X.	
ΜΕτὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.	1	POst hæc autem designauit Dominus etiam alios ¨ septuaginta, misitque eos binos ante faciem suam in omnem vrbem & locum quò futurum erat vt ipse veniret.	1	*POst hæc autem designauit Dominus & alios septuagintaduos, & misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse venturus.*	
Ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτούς, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.	2	Dicebat igitur eis, ‖Messis quidē multa, sed operarij pauci: rogate ergo dominum messis vt emittat operarios in messem suam.	2	*Et dicebat illis, Messis quidem multa, operarij autem pauci: rogate ergo Dominum messis vt mittat operarios in messem.*	Mat. 9.37
Ὑπάγετε, ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.	3	‖Abite, ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.	3	*Ite, ecce, ego mitto vos sicut agnos inter lupos.*	Matt. 10. 16
Μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.	4	Ne portate crumenā, neque peram, neque calceamenta: ‖& ¨ neminem in via salutaueritis.	4	*Nolite portare sacculū, neque peram, neque calceamenta: & neminē per viam salutaueritis.*	2. Reg. 19

55 *Cuius spiritus sitis*, οἵου πνεύματός ἐστε. Spiritū hîc vocat, Hebræorum more, animi motū, qui partim ab interiore, partim ab externo aliquo afflatu proficiscitur, puta vel à Spiritu sancto, vel à spiritu malo. Inde factum vt dona Dei vocentur Spiritus: & econtrario quoque vitia hoc etiam nomine appellentur, vt spiritus auaritiæ, superbiæ, furoris, & eiusmodi multa quæ passim occurrunt.

56 *Animas hominū*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Heb. נפשות האדם [*nephaschoth haadam:*] id est, homines ipsos, aut hominum vitam. Comperimus autem hæc omnia, καὶ εἶπεν, οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι, deesse in quinque vetustis codicibus. Rursum in quibusdam annotat Erasmus non addi ἀνθρώπων, quod etiam omittitur in Vetere editione, nec legitur apud Syrum interpretem.

60 *Mortui*, οἱ νεκροί. Veræ videlicet vitæ expertes, & doctrinæ de vita æterna contumaciter reluctantes.

61 *Vt valedicam*, ἀποτάξασθαι. Vulgata, *Renuntiare*. Vide Mar. 6.46. *Domi meæ*, εἰς τὸν οἶκόν μου. Syrus interpres addit ואתא [*vithe*,] Et veniam.

62 *Admota aratro*, ἐπιβαλὼν ἐπ᾽ ἄροτρον. Fortassis alludit ad Elisæi factum, sicuti refertur, Reg. 19.19.

IN CAP. X.

1 *Septuaginta*, ἑβδομήκοντα. In vetere editione legimus Septuagintaduos, casúne an errore, nescio, quum vetustissimi quique interpretes, 70 tantùm recenseant, vt copiosius ostendit Erasmus in hunc locum. Sed in vno codice additum reperimus μαθητάς, Discipulos: quo fit vt suspicer, in Vetere editione quum scriptum esset dlos, (vt sæpe librarii indocti ista compendia quæsiuerunt) postea nonnullos ex dlos, duos fecisse: qui deinde versiculum 17 corruperunt, quum ex huius capitis initio vellent eum emēdare. Verùm in eodem illo codice scribitur ἑβδομήκοντα δύο, vt planè nihil certi habeam quod constituam, nisi quòd præstat (opinor) *septuaginta* legere, quum cætera exemplaria in ea lectione consentiant. Nam quod veteres huc adferunt de duodecim fontibus & 70 palmis, nihil habet solidi: neque verò res ista tanti est momenti vt de ea contendere oporteat.

4 *Neminem in via salutaueritis*, μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. Hyberbolica loquutio qua vtuntur Hebræi quum alicui præcipitur vt celeriter & nulla prorsus interiecta mora aliquid obeat, 2. Reg. 4. v. 29. Alioqui comes & humanæ salutationes inter Christiana quoque officia nume-

rantur. Hæc omnia igitur ſunt κατὰ τι, & habita temporis ratione explicanda. vt planè ridiculi ſint Monachi, quum votum illud fictitiæ paupertatis quam vocant, & Anabaptiſtæ quoque quum ſuam illam κοινωνίαν conantur hoc teſtimonio confirmare.

Ref.	Græce		Beza		Vulgata
Matt. 10. 12. marci. 6. 10	Εἰς ἣν δ' ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.	5	‖ In quamcunque domum ingrediemini, primùm dicite, Pax huic domui.	5	*In quamcunque domum intraueritis, primùm dicite, Pax huic domui.*
	Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει.	6	Quòd ſi fuerit illic ⁚ quiſpiã filius pacis, requieſcet ſuper eũ pax veſtra: ſin minus, ad vos reuertetur.	6	*Et ſi ibi fuerit filius pacis, requieſcet ſuper illum pax veſtra: ſin autem, ad vos reuertetur.*
Deut. 24. 14 matt. 10. 10 1.tim.5.18	Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. Μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.	7	⁚Manete autem ⁚ in ea ipſa domo, edentes & bibentes ⁚ quæ ab ipſis *appoſita fuerint*: ‖ dignus enim eſt operarius mercede ſua. Ne tranſite ⁚ è domo in domũ.	7	*In eadem autem domo manete edentes & bibentes quæ apud illos ſunt: dignus eſt enim operarius mercede ſua. Nolite trãſire de domo in domum.*
Matt. 10. 11	Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν·	8	‖ ⁚Sed & in quamcunque vrbem ingreſſi fueritis, & exceperint vos, edite quæ apponuntur vobis:	8	*Et in quãcunque ciuitatẽ intraueritis, & ſuſceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis:*
	Καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε αὐτοῖς, Ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.	9	Et ſanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit ⁚ ad vos regnum Dei.	9	*Et curate infirmos qui in illa ſunt: & dicite illis, Appropinquauit in vos regnum Dei.*
	Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε,	10	In quamcunque autem vrbẽ ingreſſi fueritis, & non exceperint vos, egreſſi in plateas eius, dicite,	10	*In quãcunque autẽ ciuitatem intraueritis, & non ſuſceperint vos, exeuntes in plateas eius, dicite,*
Suprà, 9.5 act. 13. 51 & 18.6	Καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμεθα ὑμῖν· πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.	11	‖ Etiam puluerem qui adhæſit ⁚ nobis ex vrbe veſtra, ⁚ vobis abſtergimus: tamen hoc ſcitote, appropinquaſſe ad vos regnum Dei.	11	*Etiam puluerem qui adhæſit nobis de ciuitate veſtra, extergimus in vos: tamẽ hoc ſcitote quia appropinquauit regnum Dei.*
	Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.	12	Dico autem vobis, Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorẽ fore quàm vrbis illius.	12	*Dico vobis quia Sodomis in die illa remiſſius erit quàm illi ciuitati.*
Matth. 11. 21	Οὐαί σοι Χωραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδά. ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυ-	13	‖ Væ tibi Chorazin, væ tibi Beth-ſaida. nam ſi in Tyro & Sidone editæ fuiſſent virtutes	13	*Væ tibi Chorozaim, væ tibi Beth-ſaida: quia ſi in Tyro & Sidone factæ fuiſſent virtutes*

6 *Quiſpiam filius pacis*, ὁ υἱὸς εἰρήνης. Videtur non fuiſſe hoc loco prætermittendus articulus, cuius quidem vis eſt ἀόριστος, quũ fere ſoleat vel διαφορικῶς, vel κατ' ἐξοχὴν poni. Filius autem pacis Hebraico more vocatur qui faueat doctrinæ pacis ſiue Euangelii.

7 *Manete*, μένετε: id eſt, hoſpitium vobis diligite. quod Græci dicunt καταλύειν. Neque enim τὸ μένειν hic propriè accipitur pro ישב [*iaſchab*] id eſt habitare, & ſedes ponere, aut diutius hęrere: ſed pro הלין [*helin*,] id eſt diuertere & in hoſpitio tantiſper morari dum quieueris, vt cœptum iter perſequaris. Vnde manſionis vocabulum pro hoſpitio & diuerſorio vſurpatum à Suetonio & Plinio, pro quo Hebræi dicunt מלון [*malon*.] *In ea autem ipſa domo*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Ęraſmus, *In eadem autem domo*, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ οἰκίᾳ. quæ interpretatio etiam ambigua eſt. Poſſunt enim hæc ita accipi quaſi omnes iubeantur eundem habere hoſpitem, vel quaſi prohibeantur hoſpitium mutare: quod paulo pòſt ſubiicitur: adeo vt ſi ita interpreteris, vix poſſit hæc battologia excuſari. Erit autem plana ſententia ſi à Græcis non diſceſſeris. Nemo enim erit qui non intelligat pręcipi diſcipulis ne de quærendo commodo hoſpite laborent, vti faciunt videlicet qui vel in aliquo loco conſtituerunt diutius commorari, vel delicias ac voluptates, commoda denique ſua captant. Iubet igitur econtrario Chriſtus vt diſcipuli in quamcunque domum fuerint ingreſſi, id eſt quæcunque domus illis venientibus patuerit, eam ipſam pro hoſpitio deligant. Neque enim hic inſtituitur ſolennis quædam prædicatio Euangelii, qualis fuit à diſcipulis vſurpata quum iam Eccleſias conſtituerent: ſed mittuntur iſti tanquam Chriſti apparitores, qui eum ſignificarent aduentare Hieroſolymam, & verum ac vltimum Iubileum promulgarent, nempe vt Chriſtus ſupremarum ſuarum concionum, & paſſionis item ac reſurrectionis plurimos teſtes haberet. Nam quod ad me attinet, ego hæc exiſtimo geſta eſſe in vltima Chriſti profectione, quia ſuperiore cap. verſu 51, addidit Lucas, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ: id eſt, quum impleretur tempus quo futurum erat vt ſurſum reciperetur. *Quæ ab ipſis* [*appoſita fuerint*,] τὰ παρ' αὐτῶν: ſubaudi παρατιθέμενα, quod participium exprimitur ſequẽte verſiculo. Vulgata, *Quæ apud illos ſunt*: id eſt τὰ παρ' αὐτοῖς, vt Eraſmus rectè annotauit: quanuis quod ad ſententiam attinet, minimũ interſit. *E domo in domum*, ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Hic demum vetantur hoſpitiũ mutare, ob eam cauſam quam paulo antè dixi, & bellè quidẽ ſcilicet hoc quadrat Mendicantium, quos vocant, fratrum, aut ventrum potius, inſtituto, quos tamen non pudet profiteri ſe Apoſtolicam vitam agere, quòd hoſtiatim victum mendicare ſoleant.

8 *Sed & in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν δ' ἂν· Vulgata & Eraſm. *Et in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν ἂν, quum in emendatioribus exemplaribus addatur particula δὲ, & ita fere loqui ſoleant diſertiores Græci. Nequis verò exiſtimet hoc verſiculo repeti quod ſuperiore dictum fuerat, ac proinde inanem eſſe battologiam, conſideranda eſt ratio ſuperiori verſiculo adiuncta. Quum enim dixiſſet Dominus, *Edite & bibite quæ ab hoſpitibus appoſita fuerint*, addit rationem, *Quia*, inquit, *dignus eſt operarius mercede ſua*. Perinde eſt igitur acſi dixiſſet, poſſe ipſos bona conſcientia veſci hoſpitis bonis, etiamſi non haberent vnde ſoluerent, (mittebat enim eos ab omnibus rebus imparatos) quum ali etiã mercenarii ſoleãt. Hic autẽ alius eſt finis ipſi propoſitus. Vult enim vt contenti ſint non modò quouis hoſpitio quod ipſis patuerit, ſed etiam quouis appoſito cibo, nempe ne ſeipſos quærant, eorum exemplo quorum Deus venter eſt.

9 *Ad vos*, ἐφ' ὑμᾶς. Vulgata & Eraſmus, *In vos*. Sed conſtat ἐπὶ vſurpari ἀντὶ τῆς πρὸς, vt ſuprà etiam annotauimus 3.2. Vtuntur autem hac enallage non modò Hebræi, ſed etiam diſertiores Græci. Sic enim Hom. Iliad. κ, ἔγω δ' ἐπὶ Νέστορα δῖον εἶμι.

11 *Nobis*, ἡμῖν. Meus vetuſtiſſimus codex addit εἰς τοὺς πόδας ἡμῶν, id eſt *pedibus noſtris*, quod etiam vertit Syrus interpres. *Vobis*, ὑμῖν. Id eſt aduerſum vos, vt explicatur ſuprà, 9.5. Vulgata & Eraſmus, *In vos*.

νάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν.

Πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν.

Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.

Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.

Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέγοντες, Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐθεώρουν τὸν σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα.

Ἰδοὺ, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει.

Πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ πατὴρ, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, κατ᾽ ἰδίαν εἶπε, Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε.

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

Καὶ ἰδοὺ, νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων, Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

quæ editæ sunt apud vos, olim cum sacco & cinere sedētes resipuissent.

14 "Ideo Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm vestra.

15 Et tu Capernaū quæ vsque ad cælum sublata es, vsque ad inferos deprimeris.

16 ‖Qui vos audit, me audit: & qui vos reiicit, me "reiicit: qui verò me reiicit, reiicit eum qui misit me.

17 Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicētes, Domine, etiam dæmonia subiiciuntur nobis " per nomen tuū.

18 *Ipse* autem dixit eis, "Spectabam Satanam, vt fulgur, è cælo "cadentem,

19 Ecce, do vobis potestatem calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim inimici: & "nihil vos lædet.

20 Sed de eo ne gaudete quòd spiritus vobis subiiciantur: gaudete verò potius quòd nomina vestra scripta sint in cælis.

21 Eo ipso momento exultauit Iesus "spiritu, & dixit, Gloriam tibi tribuo Pater, Domine cæli & terræ, quòd hæc absconderis à sapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia "ita placuit tibi.

22 Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

23 Et conuersus ad discipulos, "priuatim dixit *eis*, ‖Beati oculi qui vidēt quæ vos videtis.

24 Dico enim vobis, multos Prophetas & reges cupiuisse videre quæ vos videtis, nec vidisse: & audire quæ auditis, nec audiuisse.

25 ‖Tum ecce, quidam Legis interpres surrexit, tentans eum, & dicēs, præceptor, quid faciēdo, vitam æternam possidebo?

quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent.

14 *Veruntamen Tyro & Sidoni remißius erit in iudicio quàm vobis.*

15 *Et tu Capharnaum vsque ad cælum exaltata, vsque ad infernum demergeris.*

16 *Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eum qui misit me.* (Matt. 10. 40; Iohan. 13. 20)

17 *Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine etiam dæmonia subiiciuntur nobis in nomine tuo.*

18 *Et ait illis, Videbam Satanam, sicut fulgur, de cælo cadentem.*

19 *Ecce, dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici: & nihil vobis nocebit.*

20 *Veruntamen in hoc nolite gaudere quia spiritus vobis subiiciuntur: gaudete autem quod nomina vestra scripta sunt in cælis.*

21 *In ipsa hora exultauit spiritu & dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quod abscondidisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis: etiam Pater, quoniam sic placuit ante te.*

22 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo. Et nemo scit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.*

23 *Et conuersus ad discipulos suos, dixit, Beati oculi qui vident quæ vos videtis.* (Matth. 13. 16.)

24 *Dico enim vobis quòd multi Prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.*

25 *Et ecce, quidam Legis peritus surrexit, tentans illum, & dicens, Magister, quid faciendo, vitam æternam poßidebo?* (Matt. 22. 35; mar. 12. 28)

14 *Ideo*, πλὴν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen*. Vide Matth. 11. 22.

16 *Reiicit*, ἀθετεῖ. Vide Marci 6. 26.

17 *Per nomen tuum*, ἐν ὀνόματί σου. Rectè. Nec enim discipuli in edendis miraculis plena illa potestate & summo imperio vtebātur, sicut ex Act. Apost. liquet, sed Christi nomē inuocabāt, cuius se duntaxat ministros esse fatebātur.

18 *Spectabam*, ἐθεώρουν. Annotat Erasmus se in quibusdam codicibus legisse, *Videbant*: quam interpretationem planè repudio. *Cadentem*, πεσόντα. Collocatur Satan in aere cum suis Angelis, Ephes. 6. 12. Inde verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Euangelii potestas ipsius aboletur.

19 *Nihil vos lædet*, οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει: vel (vt Vulgata & Erasmus) *Nihil vobis nocebit*. ponitur enim τὸ ἀδικεῖν ἀντὶ τοῦ βλάπτειν, quū alioquin dicatur ἀδικεῖν quisquis etiam aliqud præter iustum & æquū facere conatur: & omnium iniuriis nullis sint æquè expositi atque ii quibus hoc vnum est curæ, vt Deum religiosè colant.

21 *Spiritu*, τῷ πνεύματι, id est animo. Quanuis enim in tribus vetustis codicibus addatur τῷ ἁγίῳ, id est sancto, vt in nonnullis etiā vetustis codicibus Latinis, & apud Syrum interpretem quoque legitur: tamen hanc esse germanam lectionem puto, nec magis cōmodè hæc posse exponi de Spiritu sancto quàm quòd dicitur Ioh. 13. 21. turbatus fuisse spiritu: qui locus optimè explicatur Matt. 26. 38. Quod autem existimat Erasmus, de Spiritu sancto hæc intelligi, quia adiunctus est articulus, non satis firma ratione nititur, vt alibi ostendimus. *Ita placuit tibi*, οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Vide Matth. 11. 26. Cæterùm in vetustis codicibus additur, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶπε, *& conuersus ad discipulos, dixit*: quæ verba non legit Vetus interpres, & sanè puto hîc redundare, quanuis aliter sentiat Valla.

23 *Priuatim*, κατ᾽ ἰδίαν. Hoc deest in Vulgata editione.

Videtur autem additum quia peculiariter pertinet ad discipulos quod dicturus est.

26 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

Deut. 6.5

27 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

Leuit. 19. 18

28 Εἶπε δὲ αὐτῷ, Ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

29 Ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

30 Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

31 Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ· καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν.

32 Ὁμοίως δὲ καὶ Λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδὼν, ἀντιπαρῆλθεν.

33 Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ' αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη.

34 Καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.

35 Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ· καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώσω σοι.

36 Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

37 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

---

26 At ille dixit ei, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?

27 Ille verò respondens, dixit, ‖Diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua: ‖ & proximum tuum vt teipsum.

28 Tum *ipse* dixit ei, Rectè respondisti: hoc fac, & viues.

29 Ille autem volens ⁺iustificare seipsum, dixit Iesu, Et quis est meus proximus?

30 ⁺Excipiens autem Iesus dixit, Quidã descendebat ab Hierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & ⁺plagis impositis abierunt, *eo* seminece relicto.

31 ⁺Fortè autem Sacerdos quidam descendit per eandem viã: qui viso eo, ⁺ ex aduerso præteriit.

32 Similiter & Leuita, ⁺ quum venisset ad eum locum, & illũ vidisset, præteriit ex aduerso.

33 Samaritanus autem quidam iter faciens, venit ⁺ad eum, & eo viso, misericordia intima commotus est.

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundens oleum ac vinum: & ipsum impositũ suo iumento, duxit in diuersorium, & eius curam egit.

35 Postero autẽ die abiens, prolatos duos denarios dedit hospiti, & dixit ei, Curam ipsius age: & quodcunque præterea insumpseris, ego quum rediero, reddam tibi.

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

37 Ille autem dixit, Is qui vsus est misericordia erga eum. Ait igitur ei Iesus, Abi, & tu fac similiter.

---

26 *At ille dixit ad eum, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?*

27 *Ille respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum sicut teipsum.*

28 *Dixitque illi, Rectè respondisti: hoc fac, & viues.*

29 *Ille autem volens iustificare seipsum, dixit ad Iesum, Et quis est meus proximus?*

30 *Suscipiens autem Iesus dixit, Homo quidam descendebat ab Ierusalem in Iericho, & incidit in latrones qui etiam despoliauerunt eum, & plagis impositis abierunt, semiuiuo relicto.*

31 *Accidit autem vt Sacerdos quidam descenderet eadem via: & viso illo præteriuit.*

32 *Similiter & Leuita, quum esset secus locum, & videret eum, pertransiit.*

33 *Samaritanus autem quidam iter faciens, venit secus eum: & videns eũ, misericordia motus est.*

34 *Et appropinquãs alligauit vulnera eius, infundẽs oleum & vinum: & imponens illum in iumentũ, suum, duxit in stabulum & curam eius egit.*

35 *Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabulario, & ait, Curam illius habe: & quodcunque supererogaueris, ego quum rediero, reddam tibi.*

36 *Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones?*

37 *At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Iesus, Vade, & tu fac similiter.*

---

29 *Iustificare seipsum*, δικαιοῦν ἑαυτόν: id est, seipsum à iustitia commendare, siue sese vt iustum approbare. Sic dicitur Iacobo Abraham non modò ex fide, sed etiam ex operibus iustificatus: quã homonymiã qui nõ animaduerterunt, conati sunt Paulũ cum Iacobo cõmittere, & gratuitã ex fide iustificationem eiusmodi testimoniis euertere.

30 *Excipiens*, ὑπολαβών: id est (vt loquitur Plato in Euthydemo) ἐκδεξάμενος. pro quo in vernaculo nostro sermone diceremus, *prenant la parolle*. Sic Virgilius lib. AEneid. 9, vtitur Excipiendi verbo, absolutè posito, vt annotauit Valla, prolato etiã Xenophontis exẽplo. Idẽ igitur declarat τὸ ὑπολαμβάνειν hoc loco atque τὸ ἀπαμείβεσθαι apud Homerum. quamobrem Erasmus conuertit, *Respondens*, id est ἀποκριθείς: quum alioquin etiam significet Existimare, vt sæpe sumus interpretati, & Sursum rapi, vt Act. 1. 9. siue Suscipere: quam postremam notionem sequutus hoc loco Vetus interpres, quum cõuertisset ὑπολαβών suscipiens, sciolus quispiam mutauit in Suspiciens, quasi hæc Christus dixerit sublatis in cælum oculis.

Plagis impositis, πληγὰς ἐπιθέντες. Sic Latinè conuertit Vetus interpres, quum hoc dicẽdi genere vtatur Cic. pro Sestio, & alibi sæpe, vt minimè necesse fuerit à Græcis deflectere.

31 *Fortè*, κατὰ συγκυρίαν: id est κατὰ συμβεβηκός, pro quo vulgò dicimus ad verbum *par rencontre*. quod tamen ita est accipiendum vt sciamus hominum quidem consilium ac deliberationẽ, non autẽ prouidentiã Dei excludi, quæ ita moderatur rebus omnibus vt quod ad ipsam attinet, casui ac fortunæ nullus prorsus locus relinquatur. *Ex aduerso præteriit*, ἀντιπαρῆλθεν. Vulg. & Eras. *Præteriit*. i. παρῆλθεν. Sed nõ erat (opinor) negligẽda particula ἀντὶ, qua significatur, istũ nõ modò non accessisse, sed etiã deflexisse devia, nẽpe quòd ei esset religio vel illum contingere, ne cadaueris contactu pollueretur.

32 *Quum venisset ad eum locum*, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον. Vulgata, *Quum esset secus locum*. Erasmus, *Quum iret iuxta locum*. Vide Marci 6.2, & Iohan, 6.20. vbi τὸ γενέσθαι ponitur pro παραγίγνεσθαι. Itaque videtur participium ἐλθών, quod in plerisque codicibus additur, redundare, neque etiam conuersum est à Vulgato interprete.

33 *Ad eum*, κατ' αὐτόν: id est eò loci vbi ille iacebat. aliud enim est κατ' αὐτὸν quàm πρὸς αὐτόν: ideo Vetus interpres conuertit *Secus eum*.

38 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά· γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

39 Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.

40 Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν· ἐπιστᾶσα δὲ εἶπε, Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ ἵνα μοι συναντιλάβηται.

41 Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μάρθα Μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά·

42 Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ᾽ αὐτῆς.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν, Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

2 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, ΠΆΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

3 Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ᾽ ἡμέραν.

4 Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

5 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ εἴπῃ αὐτῷ, Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους·

---

38 Factum est verò inter eundũ, ipse ingressus est in quendam vicum: mulier autem quædam Martha nomine excepit eum domum suam.

39 Et huic erat soror quæ vocabatur Maria, quæ etiam assidens ad pedes Iesu, audiebat ipsius sermonem.

40 Martha verò distrahebatur circa frequens ministerium: ⁘superueniens igitur ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me vt sola ministrem? dic ergo ei ⁘ vt mihi vicissim opituletur.

41 Respondens autem dixit ei Iesus Martha, Martha, solicita es, & satagis de multis:

42 Atqui vna re opus est. Maria verò bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

CAP. XI.

1 ET factũ est quum ipse precaretur quodam in loco, vt cessauit, dixit ei quidam ex eius discipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit discipulos suos.

2 ‖Dixit autem eis, Quũ precamini, dicite, PATER ⁘noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum: veniat regnum tuũ: fiat voluntas tua, sicut in cælo, etiam in terra.

3 Panem nostrum quotidianũ da nobis ⁘in diem.

4 Et remitte nobis ⁘peccata nostra: etenim ipsi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tẽtationem, sed libera nos à malo.

5 Dixit etiam eis, Quis vestrûm habebit amicum, & proficiscetur ad eum media nocte, & dicat ei, Amice, ⁘da mihi mutuò tres panes:

---

38 *Factum est autem dũ irent, & ipse intrauit in quoddam castellum: & mulier quædam Martha nomine excepit illum in domum suam.*

39 *Et huic erat soror nomine Maria, quæ etiam sedens secus pedes Domini, audiebat verbum illius.*

40 *Martha autem satagebat circa frequens ministerium: quæ stetit, & ait, Domine non est tibi curæ, quòd soror mea reliquit me solam ministrare? dic ergo illi vt me adiuuet.*

41 *Et respondens dixit illi Dominus, Martha, Martha, solicita es, & turbaris erga plurima:*

42 *Porrò vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.*

CAP. XI.

1 *ET factum est quum esset in quodam loco orans, vt cessauit, dixit vnus ex discipulis eius ad eum, Domine, doce nos orare, sicut docuit & Iohannes discipulos suos.*

2 *Et ait illis, Quũ oratis dicite, PATER, sanctificetur nomen tuum: adueniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, sic in terra.* Mat 6. a

3 *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*

4 *Et dimitte nobis peccata nostra, si quidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem.*

5 *Et ait ad illos, Quis vestrûm habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi, Amice, commoda mihi tres panes:*

---

40 *Superueniens*, ἐπιστᾶσα. Vide suprà, 2.9. *Vt vicissim mihi opituletur*, ἵνα μοι συναντιλάβηται: vel, vt vnà mecum manus admoueat *operi*. Est enim metaphora ab oneribus sumpta quæ vtrinque admotis manibus subleuantur. Vulgata & Erasmus, *Vt me adiuuet*, id est ἵνα μοι ἐπικουρήσῃ. 5

IN CAPVT XI.

2 *Noster qui es in cælis*, ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Hæc non legit Vetus interpres, & apparet ex Augustino Enchirid. ad Laurẽt. cap. 116, Latina exemplaria Lucæ tunc habuisse 10 in hac precatione quinque tantum petitiones, omissa videlicet tertia, & septima, quæ postea fuerunt ex Matthæo supplete: quod tamen iam olim factum fuisse, nõ tantum ex Græcis codicibus, sed etiam ex Syra interpretatione constat.

3 *In diem*, τὸ καθ᾽ ἡμέραν: id est quanto in hunc diem 15 opus est: nempe vt apud Quintilianum, declamatione 13, feræ ac volucres dicuntur præsentis modò cibi memores, in diem viuere: ad quorum exemplum nos reuocat Christus, non vt honestam curam tuendæ huius vitæ nobis exi- 20 mat, sed potius solicitudinem illam & ægritudinem animi cum diffidentia coniunctam, qua se plerique conficiunt. Hanc igitur interpretationem si sequamur, idem declarabit τὸ καθ᾽ ἡμέραν, atque apud Matthæũ σήμερον. sicut etiam scribitur in meo vetustissimo codice. sed illud tamẽ multo est expressius: quamobrem nolui cum Vetere interprete conuertere, *Hodie*. Possumus tamen τὸ καθ᾽ ἡμέραν etiam exponere In singulos dies, id est quotidie, vt legi- 5 tur in Veteris editionis quibusdam codicibus, & in Erasmi versione: vt illud sit quod vulgò dicimus, *iour à iour*. Sic Euripides ἱκέτισιν. Καὶ μὴν ἔμοιγε ζῶντι μὲν καθ᾽ ἡμέραν, Κ᾽ εἰ σμίκρ᾽ ἔχοιμι, πάντ᾽ ἂν ἀρκούντως ἔχοι. Sed minimè probo quod idem Erasmus adfert in annotationibus, nimirum hîc peti 10 crastinum panem. Nam, inquit, qui vesperi orat pro victu postridiano, quid aliud petit quàm victũ quotidianũ? Rectè sanè, quasi vespere dũtaxat sit huic precationi loc⁹.

Peccata, ἁμαρτίας. Vetustiss. meus codex habet ὀφειλήματα *debita*, quod melius respondet participio ὀφείλοντι.

15 4 *Etenim ipsi*, καὶ γὰρ αὐτοὶ, vel, καὶ γὰρ καὶ αὐτοί. id est etenim & ipsi, vt in vno vetusto codice scriptum legimus. Vulg. & Eras. *Siquidem & ipsi*, vt sit εἰ καὶ αὐτοί. Vetustiss. autem meus codex habet ὡς καὶ ἡμεῖς, Vt & nos.

5 *Da mihi mutuò*, χρῆσόν μοι. Vulgata, *Commoda mihi*, im- 20 propriè, quia hîc adfertur exemplum earum rerum quæ vsu consumuntur, quanuis Plautus semel atque iterum ita loquutus reperiatur: & χρῆσαι Græcis tam de commodato quàm de mutuo dicatur. Meritò igitur eam interpretationem reprehendit Valla, cuius vestigia sequutus est Erasm.

Castellio vertit, *Mutua* : quod verbum non memini legere in ea significatione apud idoneos auctores.

6 Ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ;

7 Κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, Μή μοι κόπους πάρεχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν· οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι.

8 Λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστάς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον· διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅσων χρήζει.

Mat.7.7, & 21.22 mar.11.24 ioh.14.13, & 16 22 iacob.1.10

9 Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

Mat.7.7

10 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

Mat.9.32, & 12.22 mar.3.20

11 Τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ ἰχθὺν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

12 Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠὸν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον;

13 Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

Mat. 9.33, & 12.22 mar.3. 10

14 Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν· ἐγένετο δὲ τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι.

Mat.9.24

15 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν, εἶπον, Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

16 Ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.

Mat.12.25 mar.3.24

17 Αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται· καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει.

---

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei?

7 Et ille intus respõdens dicat, Ne mihi molestiam exhibe : iã ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possum surgere &˙˙dare tibi.

8 Dico vobis, etiamsi non dederit ei surgẽs, eo quòd amicus eius sit:˙˙at certè propter importunitatem eius surget, ac dabit ei quotquot sunt ei opus.

9 ‖Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis:quærite, & inuenietis : pulsate, & aperietur vobis.

10 ‖Quisquis enim petit, accipit:& qui quærit,inuenit:&pulsanti aperietur.

11 ‖˙˙Ecquis autem ex vobis pater, *si* filius *ab eo* petierit panẽ, lapidem ei dabit? aut si piscem, num pro pisce dabit ei serpẽtẽ?

12 Aut si petierit ouum, num dabit ei scorpium?

13 Si vos igitur qui mali estis, nostis bona dona dare liberis vestris,quanto magis Pater vester˙˙cælestis dabit Spiritũ ˙˙sanctum petentibus ab ipso.

14 ‖Eiecit etiam dæmonium quod erat mutum : factum est autem,egresso dæmonio,loquutus est mutus , & mirata est turba.

15 Quidam verò ex eis dixerunt, ‖ Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

16 Et alii *eum* tentantes, signum è cælo petebant ab eo.

17 Ipse verò quum nosset cogitationes eorum, dixit eis, ‖ Omne regnum dissidens aduersus sese, vastatur :˙˙& domus aduersus sese dissidens, cadit.

---

6 *Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponam ante illum?*

7 *Et ille deintus respondens dicat, Noli mihi molestus esse : iam ostium clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili: non non possum surgere, & dare tibi.*

8 *Dico vobis,etsi non dabit illi surgens, eo quòd amicus eius sit , propter improbitatem tamen eius surget , & dabit illi quotquot habet necessarios.*

9 *Et ego dico vobis,Petite & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.*

10 *Omnis enim qui petit, accipit : & qui quærit, inuenit : & pulsanti aperietur.*

11 *Quis autem ex vobis patrem petit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piscem, nunquid pro pisce serpentem dabit illi?*

12 *Aut si petierit ouum, nunquid porriget illi scorpionem?*

13 *Si ergo vos quum sitis mali,nostis bona data dare filiis vestris,quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum bonum petentibus se?*

14 *Et erat eiiciens dæmonium, & illud erat mutum:& quum eiecisset dæmonium,loquutus est mutus , & admiratæ sunt turbæ.*

15 *Quidam autem ex eis dixerunt , In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia.*

16 *Et alii tẽtantes,signum de cælo quærebant ab eo.*

17 *Ipse autẽ vt vidit cogitationes eorũ,dixit eis,Omne regnũ in seipsum diuisum, desolatur : & domus supra domum cadit.*

---

7 *Dare tibi*, δοῦναί σοι. In vetustis Latinis nonnullis codicibus subiicitur, Et ille perseuerauerit pulsans. quod maximè videtur appositum:& citatur etiã ab Augustino, De verbis Domini, sermone 29.

8 *At certè propter importunitatẽ*, διά γε τὴν ἀναίδειαν. Particulam γε conuerterunt Vetus interpres & Eras. *Tamen*, id est ὄντως: quum potius significet *Quidem certè*, vel *At certè.* Rursus quòd ἀναίδειαν exponunt *Improbitatem*,mihi non probatur. Improbitas enim declarat potius πονηρίαν vel κακίαν. neque puto ad rem pertinere quòd Virgilius laborem improbum vocauit. Significat autem in genere ἀναίδεια impudentiam : sed quia de certa specie impudentiæ hîc agitur,eorum videlicet qui nullo responso possunt abigi quominus molestè vrgeant, ideo importunitatem vertimus : quanquam, si spectemus quod hac similitudine Christus adumbrauit, hæc importunitas & quasi impudentia in Deo assiduè & singulis momẽtis die ac nocte rogando,vitiũ non est:imò verò in piis hominibus maximè commendatur.

11 *Ecquis autem*, &c. τίνα δέ. In quibusdam codicibus legitur, τίς δὲ ὑμῶν. Sed quomodocunque legas, non vitaris ἀνακόλουθον, cuius simile exemplum habemus Exodi 32. 1. Itaque vt planior esse oratio, non vertimus κατὰ πόδας, sed paulum deflexímus: sic tamen (ni fallor) vt minus procul discesserimus quàm alii interpretes quos nobis videre contigit. Videtur autem hoc fuisse vulgatum prouerbiũ,cui respõdet Platinũ illud quod Erasmus obseruat. *Altera manu fert lapidem, panem ostẽtat altera.* Illi verò quod proximè sequitur, respondet Græcorum illud, ἀντὶ πέρκης σκορπίον: id est pro perca scorpium : quod idem Erasmus in Chiliadibus commemorat.

13 *Cælestis*, ὁ ἐξ οὐρανοῦ. Malui receptæ interpretationi assentiri quàm quicquam mutare : sed mihi tamen non prorsus propriè videtur Deus Pater dici ὁ ἐξ οὐρανοῦ, quum potius dicatur ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ. Puto igitur expuncto articulo,ita potius legendum, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν (additum enim hoc pronomen inueni in vno codice & in Vulgata editione) ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; id est, quanto magis Pater ille vester dabit è cælo Spiritum sanctum iis qui ab eo petierint? Nihil tamen sum ausus mutare ex coniectura. *Sanctum*, ἅγιον. In Vulgata editione legitur Bonum, id est ἀγαθόν. contrà verò in omnibus Græcis codicibus legimus ἅγιον, exceptis duobus, qui cum Vulgata editione consentiunt.

17 *Et domus aduersus sese dissidens, cadit*, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. Vulgata & Erasmus, *Et domus super domum cadit.* At

ego puto post ἐπὶ οἶκον repetendum esse per syllepsin participium μερισθεὶς, quod & sententia ipsa ostendit, & ex Matthæi ac Marci collatione liquet. Nam Matthæus quũ de regno diuiso mentionem fecisset, subiicit, καὶ πᾶσα οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, Marcus autem, καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ. Sed & Theoph. hunc locum explicans, repetit participium, Siue, inquit, de familia, siue de ipsius ædificii structura hoc accipias. Dixit autem Lucas ἐπὶ οἶκον pro ἐφ' ἑαυτόν, Hebraica repetitione accedentis pro relatiuo.

Aduersus sese, ἐφ' ἑαυτόν. Valla potius conuertendum putat in seipso, vel supra seipsum: sed meritò reprehenditur ab Erasmo. Ponitur enim ἐπὶ pro κατὰ, vt in ἐπάρατος, pro κατάρατος, & ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, quæ est AEschyli Tragœdia, pro ἑπτὰ κατὰ Θηβῶν, vt rectè emendat Eustathius, quũ vulgò legant ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις.

---

18 Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

18 Quòd si etiã Satanas aduersus seipsum dissidet, quomodo stabit regnum eius? Nam dicitis, per Beelzebul eiicere me dæmonia.

18 *Si autẽ & Satanas in seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius? quia dicitis, in Beelzebub me eiicere dæmonia.*

19 Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται.

19 Quòd si ego per Beelzebul eiicio dæmonia: filii vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.

19 *Si autem ego in Beelzebub eiicio dæmonia, filij vestri in quo eiiciunt? ideo ipsi, iudices vestri erunt.*

20 Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

20 Sin autem ¨digito Dei eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

20 *Porro si in digito Dei eiicio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei.*

21 Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλὴν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ·

21 Quum validus quispiam armatus custodit ¨aulam suam, ¨in pace sunt ea quæ habet:

21 *Quum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet:*

22 Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτὸν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.

22 Postquam verò quispiam eo validior ¨inuadens vicerit eum, totam armaturam eius aufert qua confidebat, & spolia eius distribuit,

22 *Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius aufert in quibus confidebat, & spolia eius distribuit.*

23 Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

23 Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.

23 *Qui non est mecum, contrà me est: & qui non colligit mecum, dispergit.*

24 Ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει, Ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.

24 ‖Quũ impurus spiritus exierit à quopiam, transit per arida loca, quærens ¨requiem: & non inueniens, dicit, reuertar domum meam vnde exiui.

24 *Quum immundus spiritus exierit de homine, perambulat per loca inaquosa, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar in domum meam vnde exiui.*

Matt. 12. 43.

25 Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον.

25 Veniens igitur inuenit eam versam ¨& ornatam.

25 *Et quum venerit, inuenit scopis mundatam & ornatam.*

26 Τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

26 Tunc proficiscitur & accipit septem alios spiritus peiores quàm sit ipse, & ingressi habitant illic: ‖fitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

26 *Tunc vadit & assumit septem alios spiritus nequiores se, & ingressi habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus.*

Heb. 6. 4. 1 pet. 2. 20

27 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ, Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας.

27 Factum est autem quum hæc diceret, attollens vocem quædam mulier è turba, dixit ei, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti.

27 *Factum est autẽ quum hæc diceret, extollens vocem quædam mulier de turba, dixit illi, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti.*

28 Αὐτὸς δὲ εἶπε, Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν.

28 Ipse autem dixit, Imò verò beati qui audiunt sermonem Dei, & eum obseruant.

28 *At illi dixit, Quinimo beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.*

29 Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων ἤρξατο λέγειν, Ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

29 ‖Quum autem turba congregaretur apud eum, cœpit dicere, Gens ista ¨mala est: signum requirit: sed signum non dabitur ei: nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

29 *Turbis autem concurrentibus cœpit dicere, Generatio hæc, generatio nequam est: signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ.*

Mat. 12. 38

Ionæ 2. 1

---

20 *Digito Dei*, ἐν δακτύλῳ Θεοῦ. Hebraicè באצבע אלהים [*beetsbah elohim*,] vt Exod. 8.17. id est virtute ac potestate diuina. Est autem Patris ac Filii virtus, Spiritus sanctus. Ideo apud Matthæũ legimus pro digito Dei, Spiritũ Dei.

21 *Aulam*, τὴν αὐλήν: id est regiam suam. Vulgata & Erasmus, *Atrium*, Id enim propriè declarat αὐλή, locum videlicet apertum & vacuum ante ipsas ædes expositum, quem Galli vulgò Cortem vocant. Inde factum vt pro regum ac principum palatiis acciperetur, sicut notat Athenæus: quæ significatio optimè conuenit huic loco.

In pace, ἐν εἰρήνῃ. Heb. בשלום [*beschalom*:] id est, tranquillè ac beatè suis bonis perfruitur.

22 *Inuadens*, ἐπελθών: vel (vt Vetus interpres conuertit) *Superueniens*, id est ex inopinato veniens, vt apud Hom. Odyss. ο, τῷ νῦν ἂρ υἱὸς ἐπῆλθε. Sed illud est ἐμφατικώτερον.

24 *Requiem*, ἀνάπαυσιν. Id est vbi sedem ponat. Vnica enim est Satanæ quies, homines lædere.

25 *Et ornatam*, καὶ κεκοσμημένον. Imò fœdis sordibus deturpatam. Sed hæc est nimirum animi ornatus quem requirit Satan. In nonnullis editionis Latinæ codicibus istud deest: quod etiam non desunt qui ex Mattheo putent irrepsisse.

29 *Mala est*, πονηρά ἐστι. Apud Veterẽ interpretẽ & in duobus codicibus Græcis repetitur γενεά, Gẽs ista est mala gẽs.

30 Καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευΐταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.

3.Reg.10. 1 / 2.paral. 9 1

31 Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

Ionæ 3.5

32 Ἄνδρες Νινευῒ ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

Sup.8. 16 / mat.5. 15. / mar. 4. 21

33 Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλὰ ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν.

Mat.6. 22

34 Ὁ λύχνος τοῦ σώματος, ἐστὶν ὁ ὀφθαλμός· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν· ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.

35 Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστίν.

36 Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε.

37 Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ, εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν.

38 Ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

Mat.23.25

39 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε· τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

40 Ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

---

30 Nam prout fuit Ionas signũ Niniuitis, ita etiã erit Filius hominis isti genti.

31 ‖Regina Austri surget in iudicio cum viris gentis huius, & condemnabit eos: quòd venerit à terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomõ *est* hoc in loco.

32 Viri Niniuitæ resurgẽt in iudicio cum gente ista & condemnabunt eam:‖ quòd ad præconium Ionæ resipuerint:& ecce plus quàm Ionas *est* hoc in loco.

33 ‖Nullus verò lucernam accẽsam ¨in occulto ponit, neque subter modium:sed in candelabrum, vt qui ingrediuntur, ¨splendorem videant.

34 ‖Lucerna corporis est oculus: quum igitur oculus tuus fuerit simplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit:quũ verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.

35 Considera ergo ¨num lumen quod in te est, tenebræ sint.

36 Itaque si corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebrosam: erit lucidum totum, vt quum lucerna fulgore te illustrat.

37 Quum autem *hæc* loquutus esset, rogauit eum quidã Pharisæus vt pranderet apud se. Ingressus igitur discubuit.

38 Pharisæus verò quum *hoc* vidisset, admiratus est ¨ eum non prius ablutũ fuisse ante prãdiũ.

39 Dixit autem ei Dominus, ‖¨Vos quidem Pharisæi exteriorem poculi patinæque partem purgatis:sed quod intra vos est, plenum est rapina & scelere.

40 Amentes, nónne qui fecit quod foris est, etiã id quod intus est fecit?

---

30 *Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit & Filius hominis generationi isti:*

31 *Regina Austri surget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hîc.*

32 *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hîc.*

33 *Nemo lucernam accendit, & in abscondito ponit, neque sub modio: sed supra candelabrum, vt qui ingrediuntur, lumen videant.*

34 *Lucerna corporis tui, est oculus tuus: si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequã fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.*

35 *Vide ergo ne lumẽ quod in te est, tenebræ sint.*

36 *Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totũ, & sicut lucerna fulgoris illuminabit te.*

37 ¨*Et quum loqueretur, rogauit illum quidã Pharisæus vt pranderet apud se. Iesus autem ingressus recubuit.*

38 *Pharisæus autem cœpit intra se reputans dicere quare non baptizatus esset ante prandium.*

39 *Et ait Dominus ad illum, Nunc vos Pharisæi quod deforis est calicis & catini mundatis: quod autem intus est vestrum, plenum est rapina & iniquitate.*

40 *Stulti, nónne qui fecit quod déforis est, etiam id quod deintus est fecit?*

---

33 *In occulto*, εἰς κρυπτόν. Sic loquitur Cæsar. Vulgata & Erasmus, *In abscondito*, quod nusquam legi. In omnibus autem codicibus vetustis legimus εἰς κρυπτὴν, & fortasse magis accommodaté. Cryptas enim & cryptoporticus vocabãt olim abditos & cõcameratos locos, quos vulgò dicimus Caueas. *Splendorem*, τὸ φέγγος: vel τὸ φῶς, *lumen*, vt legerunt & interpretati sunt alii, eodem sensu.

35 *Num sint*, μὴ ἐστι. Vulg. *Ne sint*, μὴ ᾖ. Et ita legit Syrus interpres & in meo vetustissimo codice neque hic versiculus nec proximè consequens legitur.

38 *Quum* [*hoc*] *vidisset, admiratus est*, ἰδὼν ἐθαύμασεν. In meo vetustissimo & alio præterea exẽplari legi ἤρξατο διακρινόμενος ἐν ἑαυτῷ λέγειν, quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, *Cœpit intra se reputans dicere*: quũ τὸ διακρίνεσθαι alibi interpretetur hæsitare, vt Mar.11.23. *Eũ non prius*, &c. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη. Vulg. *Quòd non baptizatus esset*, prætermissa particula πρῶτον, quæ videri etiam potest redundare. Sed τὸ βαπτίζεσθαι idem hic declarat atque τὸ λούεσθαι καὶ χερνίπτειν, vt diximus Mar.7.4.

39 *Vos quidem*, νῦν ὑμεῖς. Vulg. & Eras. *Nunc vos*. Sed particula νῦν hoc loco non est temporis aduerbium, sed potius coniunctio expletiua: nisi malimus interpretari, *At vos*, vel, *Vos veró*. Sic enim sæpe solet à Demosthene quoque vsurpari in assumptionibus argumentorũ. *Quod intra vos est*, τὸ ἔσωθεν: id est animus vester. Vulg. *Quod intus est vestrũ*. Erasmus Vallam sequutus, *Quod intus est vestri*. 5 Cæterùm si conferamus cum hoc loco ea quæ scribuntur Matth.23.26, videri possit particula ὑμῶν potius pertinere ad ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, per traiectionem, quæ huic nostro Euãgelistæ est familiarissima. vt sic interpretari possimus, Sed quod intus est, (nempe intra patinam) plenum est ve- 10 stra rapina. Matthæus enim apertè dicit patinas & pocula referta esse ipsorum rapinis. Agitur autem de puro ciborum vsu, contra Pharisæorum sententiam, qui putabant mundatis patinis omnia esse munda. Quasi verò (inquit Dominus) non sit potius habenda ratio eius quod intra 15 patinam est quàm ipsius patinæ. Atqui dapes istæ quas apponitis, quanuis vobis mundę videantur, quoniam patinas mundastis, & sunt ex earum genere quarum vsus in Lege conceditur: tamen alia ratione sunt immundæ, nimirum per rapinam & scelus à vobis comparatæ. *Scelere*, 20 πονηρίας. Vulgata, *Iniquitate*: id est ἀδικίας. Theophy. *inuidia* interpretatur. Est enim hoc vitium semper cum mala mente & malo animo coniunctum.

Imò

	Graece		Beza		Vulgata	
	Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδοὺ, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν.	41	⁘Immo, ⁘ ea quæ adſunt date ⁘*in* eleemoſynam:& ecce, omnia erunt vobis pura.	41	*Verùmtamen quod ſupereſt, date eleemoſynam: & ecce, omnia munda ſunt vobis.*	
	Ἀλλ᾽ οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.	42	⁘Sed væ vobis Phariſæis, ⁘quoniam ⁘ decimatis mentham & rutam, ⁘& quoduis olus, ſed præteritis ⁘iudicium & charitatem Dei. ⁘Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.	42	*Sed væ vobis Phariſæis quia decimatis mentham & rutam & omne olus, & præteritis iudicium & charitatem Dei. hæc autem oportuit facere, & illa non omittere*	
	Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς.	43	‖Væ vobis Phariſæis, quoniã diligitis primum conſeſſum in conuentibus, & ſalutationes in foris.	43	*Væ vobis Phariſæi, quia diligitis primas cathedras in ſynagogis, & ſalutationes in foro.*	Inf.20 46 mat.23. 6 mar.12.38
	Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν.	44	Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ : quoniam eſtis vt monumenta quæ non apparẽt, & *quæ* neſciunt ii qui ſuper *ea* ambulant.	44	*Væ vobis, quia eſtis vt monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes ſuprà, neſciunt.*	Mat.23. 27

ε

41 *Immò date*, πλὴν δότε : vel, *Quin potius*: ſicut infrà 12, 31. Itaque Chriſtus rapinæ & ſceleri, quæ impediebant quo minus purè veſci poſſent, opponit Charitatẽ, qua futurum ſit vt ſanctificetur quod intra patinam eſt, etiamſi ablutæ non fuerint patinæ, ſicut admonet Daniel Nebucadnezarem vt peccata redimat eleemoſynis, id eſt pro eo quòd tot regiones erat iniquiſſimè populatus, rapinas iſtas beneficentia penſaret. Eſt enim varius ac multiplex vſus iſtius particulæ, vt diximus Mat. 11. 22. Vulg. & Eraſ. *Verùmtamen date*: vt ſit hæc ſententia, Impurè quidem veſcimini, vt nũc facitis, & hallucinamini magnopere: ſed tamen remedium huic malo adferri poteſt: putà ſi ex veſtris iſtis facultatibus per fraudem partis, dederitis eleemoſynam. quomodo videlicet furtorum partem ſibi vendicabant olim Ægyptii ſacerdotes, quibus poſtea Romani ſacrifici ſucceſſerunt qui ſuis ſacrilegiis non contenti, ſeſe pauperum loco ſubſtituere cõſueuerũt, vt accepta prędę parte prædaores ſcilicet apud Deum abſoluant. Itaque hanc expoſitionẽ planè repudio. Quod autem attinet ad verbum δότε, adfert alteram etiam interprètationẽ Eraſ. putà ſi ſignificet *Datis*, indicandi modo: vt ſit hic ſenſus, Quod quum ita ſit. i. quum intus abundetis rapina & ſcelere, Dominus autem animi potius quàm patinarum purificationem requirat, tamen ita eſtis ſtulti, vt vos exiſtimetis liberari ab omni rapina, ſi paululum ex ea contuleritis in pauperes. Sed væ vobis, &c. Nam alioquin (inquit idem Eraſ.) duriuſculè cohæret hæc adhortatio cum iis quę pręcedunt ac ſequuntur. Quî enim conuenit vt quos modò fecerit ita ſceleroſos, ſubitò, data eleemoſyna, velit vndiquaque mundos videri? Hęc ille. Atqui non videntur hæc pati poſſe grammaticorum regulę, vt δότε pro δίδοτε accipiatur, neque mihi facilè perſuaſerim vſquã extare ſimilis enallages exemplum. Deinde hęc verba, Et ecce omnia munda ſunt vobis, ironicè eſſent explicanda : quod fieri vix poteſt quin coacta ſit interpretatio. Neque verò duriuſculè cohęret hæc adhortatio, quum nihil magis ſit conſentaneum quàm explicato morbo adhibęre remedium: quod quidẽ quale ſit, non videtur Eraſ. (quod cum bona ipſius venia dictum eſſe velim) ſatis attentè conſideraſſe. *Ea quæ adſunt*, τὰ ἐνόντα. vel, Pro facultatibus, ita vt κατὰ ſubaudiatur, & τὰ ἐνόντα vocet τὰ παρόντα, vt intellexit Syrus interpr. ſiue τὰ ὑπάρχοντα, vt infrà 12. 33. Imò etiam fortaſſis τὰ ἐνόντα vocat τὰ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ πίνακος, id eſt quibus pocula & patinas replebant: acſi diceret Chriſtus, Pro eo quod rapina & malis artibus quæritis vnde viuatis, eſtote potius liberales in egenos, ex iis quæ vobis ad victum ſuppetunt. Vetus interpres conuertit, *Quod ſupereſt*, id eſt τὸ λοιπὸν, ſeu potius τὸ περισσεῦον, quod non probo. Tertull. rectius, lib. 4. aduerſus Marcionem, *Date quæ habetis Eleemoſynam*. Theophyl. rectè quidem τὰ ἐνόντα interpretatur, τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν, id eſt *quæ vobis adſunt*, ſiue *facultates veſtras*, ſed quòd exiſtimat Chriſtum maluiſſe dicere τὰ ἐνόντα quàm τὰ ὄντα, vt Phariſæorum auaritiam notaret, quia nimirum diuitiæ inſunt atque adeo inſident auari hominis animo, id mihi quidem ſubtilius videtur quàm vt admitti poſſit. Adfert Eraſmus aliam interpretationem, vt τὰ ἐνόντα poſitum ſit abſolutè pro τὸ ἐνὸν, vt intelligas, quæ facta ſunt, fieri infecta non poſſe: illud autem reſtare, quod ſit in eorum poteſtate, vt rapinas penſent eleemoſynis. Sed hoc non eſt concedendum, niſi commoda interpretatione explicetur, ita videlicet vt reſtituto, quoad eius fieri poteſt, quod malis artibus quæſiuimus, de noſtro ſimus liberales. Neque enim exiſtimandum eſt eum facere quod Deo gratum eſſe poſſit, qui ex malè quæſitis partem ſibi ſeruet, partem pauperibus aut Deo etiam ipſi decidat, nedum vt hac ratione pro peccatis ſatiſfaciat. Hinc illæ querelę toties apud Prophetas repetitæ aduerſus eos qui externo cultu putabant ſe Dei fauorem mereri, quęcunque animum ad hæc ſacra attuliſſent, quum (vt rectè ſcribitur Eccleſiaſtici 34. 24) qui è bonis pauperũ ſacrificat, ſimilis ſit ei qui mactat filium coram patre. [*In*] *eleemoſynam*, ἐλεημοσύνην. Cohæret ἐλεημοσύνην cum τὰ ἐνόντα, per appoſitionem non modò Hebræis, ſed etiam Gręcis familiarem, quamobrem etiam Syrus interpres, præpoſita litera ב, vertit בזדקתא [*bezedketha*.] Sic Iſocrat. ad Demonicum : ἀπέσταλκά σοι τόνδε τὸν λόγον δῶρον, τεκμήριον μὲν τῆς πρὸς ὑμᾶς φιλίας, σημεῖον δὲ τῆς πρὸς Ἱππόνικον συνηθείας. Sic etiam Plautus in Trinummo, *Eſt ager* (inquit) *ſub vrbe nobis, eum dabo dotem ſorori*. In qua conſtructione interdum etiam additur præpoſitio, ſicut nos hîc expreſſimus. Sin verò τὰ ἐνόντα interpretemur pro facultatibus, δότε ἐλεημοσύνην cõuertemus ad verbum, *Date eleemoſynam*. De quo vocabulo diximus Matthæi 6. verſu 1.

Erunt, ἐστὶν: id eſt ἔσται, vt etiam ſcriptum legimus in quodam exemplari, quanuis retineri etiam poſſit præſentis temporis ſignificatio.

42 *Sed væ vobis*, ἀλλ᾽ οὐαὶ ὑμῖν. Optimè hęc cohęrent cum ſuperioribus, vt minimè dubium ſit quin ἀλλὰ ſic conuerti oporteat. Quum enim mentionem feciſſet beneficentiæ, futurum erat vt hîc Phariſęi ſuas decimas obiicerent. Oſtendit igitur Dominus quantum abſint à vera liberalitate, quantumuis externam illius ſpeciem præ ſe ferant. Huc pertinet quod ait Paulus 1. Cor. 1. 3. *Quoniam*, ὅτι. In pleriſque Vulgatę editionis codicibus non legitur *Quia*, ſed *Qui*, tum hoc verſiculo, tum etiam aliis ſequentibus: quam lectionem germanam eſſe puto, & ab iis deprauatam qui, quum ſcriptum eſſet vt vides in iſto margine, & hoc literarum compendium ignorarent, pro οἱ legerunt ὅτι. Neque verò mirum hoc cuiquam videbitur qui manuſcripta exemplaria cum impreſſis contulerit, in quibus permulta ſimilia errata tam ſępe occurrunt, vt nemini dubium eſſe poſſit ex vno loco infinitos alios poſtea fuiſſe depauatos, & ex vno aliquo exemplari errorem in alia plurima emanaſſe. Nihil tamen volui mutare contra vetuſtorum codicum fidem, quum præſertim legat & interpretetur ὅτι Syrus interpres apud Matthęum.

Decimatis, ἀποδεκατοῦτε, id eſt, decimam partem deciditis, nimirum ex Dei Lege perſoluendam : quemadmodum Latinis dicebatur legio decimari, quum decimus quiſque ad ſupplicium legebatur ex militari diſciplina, vt infrà 18. verſu 12. Alij contrà ad auaritiam Phariſęorum hoc referunt, qui ex quibuſuis colligerent decimas. Et certè hoc etiam ſenſu accipitur verbum ἀποδεκατοῦν Heb. 7. 5.

Z. j.

Sed priorem interpretationem potius recipio. Mentionem autem fieri inter olera, menthæ & rutæ, quarum hodie rarus est in cibis vsus, nemo mirabitur qui Plinium, ipsúmque adeo Apitium legerit. *Et quoduis olus*, καὶ πᾶν λάχανον: vel, quoduis olus: id est omne genus olerum, vt rectè explicat Augustinus in Enchiridio ad Laurentium, cap.99. simili ratione docens exponi oportere quod ait Apostolus 1. Timot.2.4, Deum velle omnes homines saluos fieri. *Iudicium*, τὴν κρίσιν. Hebraicè משפט [*mischpat*,] id est quod iustum & æquum est. Complectitur enim hoc vocabulum alteram illam partem iuris gentium, QVOD TIBI FIERI NOLIS, ALTERI NE FACIAS. Charitas autem Dei ad primam tabulam spectat, quæ quidem præcipua est, adeo vt illa ab hac diuelli nullo modo possit. Erasmus autem iudicium facit duplex: vnum hominum, quando ex cultu externo metimur pietatem: alterum Dei, quum ex animi affectu pietas æstimatur. Duplicem item charitatem: vnam hominum, quum leuiculo beneficio afficitur proximus: alteram Dei, quum in iis succurritur homini quæ ad æternam illius salutem pertinent. Sed hæc (vt opinor) ad hunc locum non spectant. Nam neque iudicium hîc accipitur pro animi opinione, aut sententia: neque vocabulum Θεοῦ est repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: neque charitas Dei aliud hîc declarat quàm eum amorem quem Deo debemus. *Hæc autem oportuit*, ταῦτα δὲ ἔδει. Ita interpretatur Vulg. editio, & particulam δὲ additam reperimus in duobus codicibus vetustis. Erasmus, *Imò oportuit*, μᾶλλον δὲ ἔδει. Dicit autem Christus oportuisse illa fieri, quoniam ex Lege debebantur decimæ Leuitis.

	Græce		Beza		Vulgata
	Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις.	45	Respondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Præceptor, quum hæc dicis, etiam nos afficis iniuria.	45	*Respondens autem quidam ex Legisperitis ait, illi, Magister, hæc dicens, etiam contumeliam nobis facis.*
Mat.23.4 act.15.10	Ὁ δὲ εἶπε, Καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαὶ, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις.	46	Ipse autem ait, ‖ Væ vobis quoque Legis interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, sed ipsi vno ex digitis vestris non attingitis onera.	46	*At ille ait, Et vobis Legisperitis væ, quia oneratis homines oneribus quæ portare non possunt, & ipsi vno digito vestro non tangitis sarcinas.*
	Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς.	47	Væ vobis: quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri trucidarunt eos.	20	*Væ vobis, quia ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri occiderunt illos.*
	Ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν· ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτοὺς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα.	48	Nempe ⁖ testimonio vestro comprobatis facta patrum vestrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.	48	*Profectò testificamini quòd consentitis operibus patrum vestrorum: quoniam ipsi quidem eos occiderunt, vos autem ædificatis eorum sepulchra.*
	Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ ἐκδιώξουσιν.	49	Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apostolos, & ⁖ ex ipsis *quosdam* trucidabũt, & *quosdam* ⁖ expellent.	49	*Propterea & Sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur.*
	Ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,	50	Vt à gente ista ⁖ requiratur sanguis omnium Prophetarum effusus à iactis fundamentis mundi,	50	*Vt inquiratur sanguis omnium Prophetarum qui effusus est à constitutione mundi, à generatione ista,*
Gen.4.8 1.Paral. 24.21	Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου, τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου. ναὶ λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.	51	‖ A sanguine Abel vsque ad sanguinem ‖ Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: etiam dico vobis, requiretur ab hac gente.	51	*A sanguine Abel, vsque ad sanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: ita dico vobis, requiretur ab hac generatione.*
	Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.	52	Væ vobis Legis interpretibus, quoniam ⁖ sustulistis clauem cognitionis: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.	52	*Væ vobis Legisperitis, quia tulistis clauẽ scientiæ: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.*

48 *Testimonio vestro comp.* μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε. Vulgata, *Testificamini quòd cõsentitis*. i. μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. vide suprà 4.22. Testimonium autem hoc non sumit Christus à præpostera illa cura exornandi martyrum sepulchra, sed ab ipsorum Pharisæorum moribus, vt qui patrum exemplo contra veros Dei seruos furerent, ac proinde, quanuis pietatis studium prætexerent, reuera tamen Prophetarum monumenta exornando, tanquam trophæa quædam auitæ crudelitatis erigerent.

49 *Ex ipsis* [*quosdam*,] ἐξ αὐτῶν τινὰς in Græco, quod Latinè expressimus, vt Matthæi 23.24, & 27.9, & Actorum 21. versu 16.

Expellent, ἐκδιώξουσιν: id est, ita insectabuntur vt tandem expellant. Vulgata & Erasmus, *Persequentur*, id est διώξουσιν. Ita enim etiam excudit Frobenius. sed vetusti codices legunt ἐκδιώξουσιν: quod quidem est multo ἐμφατικώτερον.

50 *Vt requiratur sanguis*, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα. Hebaicè דם כל־הנביאים ידרש [*dam chol hănebiim ydaresch*:] id est, vt ratio à vobis reposcatur, atque adeo pœnæ exigantur fusi sanguinis Prophetarum. Cęterùm illud ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, id est, à gente ista, quum in Græcis ponatur in extremo versiculo, collocaui potius in principio, vt studerem perspicuitati, nequis videlicet connectat cum participio, ἐκχυνόμενον. Nam potius cohærere cum ἐκζητηθῇ, apparet ex fine proximi versiculi. *Effusus*, τὸ ἐκχυνόμενον. Eras. *Qui effunditur*. Atqui rectius (ni fallor) vetus interpres animaduertit præsens pro præterito, aut potius pro futuro exacto vsurpatum.

52 *Sustulistis*, ἤρατε: id est ἀπεκρύψατε καὶ ἠφανίσατε, abscondistis & sustulistis è medio, vt nusquam compareant. Sic enim rectè (meo quidem iudicio) interpretatur Theophylactus. Nam quòd Erasmus existimat potius significari Scribas tulisse, id est in se recepisse & gestandas suscepisse claues cognitionis, quia nimirum sibi solis cognitionem Legis & docendi munus arrogabant: quanuis verè dicatur, tamen non possum probare. Neque enim verbum αἴρειν, sed αἴρεσθαι potius hac significatione solet à Græcis vsurpari.

53 Λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς, ἤρξαντο οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων·

54 Ἐνεδρεύοντες αὐτόν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΕΝ οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.

2 Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

3 Ἀνθ᾽ ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων.

53 ⁘Quũ autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Pharisæi vehementer *ipsi* ⁘ imminere,⁘& eum allicere ad loquendum de multis:

54 ⁘Insidiantes ei,& ⁘cupidè venantes aliquid ex ipsius ore, vt eum accusarent.

CAP. XII.

1 INterea ⁘ quum coacta esset ⁘permulta turba, adeo vt alii alios conculcarent, cœpit dicere discipulis suis, In primis cauete vobis à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.

2 ‖Nihil enim opertum est, quod non sit retegendum: neque occultum, quod non sit futurum vt cognoscatur.

3 ⁘Propterea quæ in tenebris dixistis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti estis in conclauibus proclamabitur supra domos.

53 *Quũ autem hæc ad illos diceret, cœperũt Pharisæi & Legis periti grauiter insistere, & os eius opprimere de multis:*

54 *Insidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accusarent eum.*

CAP. XII.

Matt.16.6 mar.8. 14

1 *MVltis autẽ turbis circunstantibus, ita vt se inuicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos, Attendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.*

Mat.10.26 mar.4. 22 sup.8.17

2 *Nihil autem opertum est, quod non reueletur: neque absconditum, quod non sciatur.*

3 *Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine dicentur: & quod in aurem loquuti estis in cubiculis, prædicabitur in tectis.*

---

53 *Quum autem hæc eis diceret*, λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντος αὐτοῦ, & eo illinc egresso.

Imminere, ἐνέχειν. Vulgata & Erasmus, *Insistere*. vide Mar. 6,19. In Complutẽsi editione & quodam alio codice legimus συνέχειν, id est vrgere & quasi comprimere. Meus autem vetustissimus codex, habet δεινῶς ἔχειν, id est [*istud*] *grauiter ferre*.

Et eum allicere ad loquendum, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτόν. Sic autem legimus in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tantùm excipias in quibus scriptum erat ἀποστομίζειν, eadem manente sententia. Sed vtrouis modo legas, rectè (vt arbitror) Erasmus in eo reprehendit Veterem interpretem quòd ἀποστοματίζειν verterit Os opprimere, quum id potius declaret τὸ ἐπιστομίζειν, quo vtitur Apostolus Tit. 1.11. neque vlla ratione videatur hæc expositio posse conuenire. Nam qui ex cuiuspiam ore aliquid aucupatur vnde creet illi periculum, potius eum conatur ad loquendum prouocare quàm os ipsi occludere. Theophylactus aliam præterea interpretationem adfert, quasi ἀποστοματίζειν declaret ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν: id est, vt vernaculo nostro sermone optimè explicamus, *prendre par le bec*. Sed neque hoc verbum vsquam reperio vsurpatum ea significatione, neque hęc expositio admitti potest quin fateamur Lucã valde impropriè loquutum, vt qui dicat Scribas cœpisse ipsum ἀποστοματίζειν, id est (si hanc interpretationem recipiamus) in sermone illaqueare: quum potius dicendum fuerit ipsos id esse conatos quod tamen nunquam vel minima ex parte obtinuerunt. Quid igitur? Erasmus in hunc locum multa annotat eruditè: sed quid potissimùm sequatur non ostendit. Ego verò ingenuè dicam quod sentio. Ἀποστοματίζειν reperio apud Athenæum pro memoriter aliquid referre, cuius exemplum profert Erasmus: apud Platonem autem in Euthydemo, accipitur ἀμεταβάτως, diciturque de Grammaticis qui pueris ore suo verba præfantur, vt subsequantur illi, aut dictata excipiant: vnde Horatius, *Occidit miseros crambe repetita magistros*, loquens nimirum περὶ τῶν ἀποστοματιζομένων, id est de iis quæ præceptor viua voce solet discentibus inculcare: quo verbo vtitur etiam in ea significatione Aristoteles Elenchorum capite tertio. Postremò apud Plutarchum in Theseo vsurpatum reperio μεταβατικῶς pro eo quod Latini dicunt Recitare & ore suo pronuntiare, sed cum quadam energia: vt furentes vates finguntur suos versus cum impetu repentè profundere. Loquitur enim de quadam Sibyllæ prædictione. Hæc autem omnia quum inter se comparo, venio in eam opinionem vt hoc loco putem ἀποστοματίζειν accipi forma Hebrææ coniugationis Hiphil, sicut passim alia multa obseruauimus: & eo significari quod sequenti versiculo declaratur, nempe conatos fuisse Pharisæos, multis ac variis propositis quæstionibus, varia ab ipsius ore responsa elicere: quòd fore sperarent vt aliquid aut nimium liberè, aut ambiguè, aut denique non satis consideratè effutiret, vnde arriperent calumniandi occasionem. Itaque conuerti ἀποστοματίζειν αὐτόν, eum allicere ad dicendum, vel loquendum, vt Græci vocabuli vim aliquatenus saltem adumbrarem. Erasmus interpretatur, *Captiose eum interrogare*: quæ interpretatio fere eandem habet sententiam, sed à Græci verbi genuina explicatione paulo longius discedit, vt sequens versiculus ostendit. Nam (vt paucis dicam) ἀποστοματίζειν αὐτόν, nihil aliud declarat quàm θηρεύειν τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ: id est, Venari quippiam ab ipsius ore. quod statim subiicitur. Syrus autem interpres videtur tale quidpiam Græcè legisse, ἀγανακτεῖν· καὶ ὠργίζοντο καὶ ἴζευον τοὺς λόγους αὐτοῦ, id est indignari: & irascebãtur, & aucupabantur ipsius sermones. Meus verò vetustissimus codex pro ἀποστοματίζειν αὐτόν habet συμβάλλειν αὐτῷ, Cum ipso certare. Sed hæc omnis varietas verborum est non rerum: inde, opinor, orta quòd illa non admodum vsitata ἐνέχειν & ἀποστοματίζειν, quum nonnulli aliis magis familiaribus formulis loquendi vel in albo librorum vel inter lineas annotassent, librarii quidem primi omnia in contextum reposuerunt, his autẽ successerunt qui vnis dispunctis, alia receperunt. Itaque receptam lectionem Græcam omnino retinendam censeo.

54 *Insidiantes ei*, ἐνεδρεύοντες αὐτῷ. Hîc demùm habet Syrus interpres περὶ πολλῶν, *in multis*. quæ superiorem versiculum finiunt. *Cupidè venantes*, ζητοῦντες θηρεῦσαι. Vulg. *Quærentes capere*. Eras. *Quærentes venari*: vterque nimium obscuré.

IN CAPVT XII.

1 *Interea*, ἐν οἷς Ad verbum, inter quæ, id est, quæ dum gererentur. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus, *en ces entrefaictes*. Vulgata & Erasmus, *Autem*, id est δέ. *Quum coacta esset*, ἐπισυναχθεισῶν. Vulgata, *Circunstantibus*, περιεστώσων. vel, vt meus vetustissimus codex habet, περιεχόντων κύκλῳ. Erasmus, *Quum conuenisset*, συνελθουσῶν. *Permulta multitudo*, μυριάδων. Sic rectè Valla. positus est enim definitus numerus pro infinito. Vulgata, *Multis*, quod est nimis dilutum. Erasmus. *Innumera turbæ multitudo*.

3 *Propterea*, ἀνθ᾽ ὧν. Vulgata & Erasmus, *Quoniam*: quasi sit ratio superioris dicti, quum potius sit cõsequutio quæ inde colligitur.

Matt.10.28

4 Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι.

4 ‖Dico autē vobis amicis meis, Ne ¨timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, & poſtea non habent quod amplius faciant.

4 *Dico autē vobis amicis meis, Ne terreamini ab iis qui occidunt corpus, & poſt hæc non habent amplius quid faciant.*

5 Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν· ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.

5 ¨Præmonſtrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui poſtquam trucidarit, præditus eſt auctoritate iniiciendi in gehennam: etiam dico vobis hunc timete.

5 *Oſtendam autem vobis quem timeatis: timete eum qui poſtquam occiderit, habet poteſtatem mittere in gehennam: ita dico vobis, hunc timete.*

Matt.10.29

6 Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;

6 ‖Nonne quinque paſſerculi væneunt ¨aſſariis duobus, & vnus ex iis non eſt in obliuione apud Deum?

6 *Nónne quinque paſſeres væneunt dipondio, & vnus ex illis non eſt in obliuione coram Deo?*

7 Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

7 Quinetiā capilli capitis veſtri omnes numerati ſunt. ne igitur timete: multis paſſerculis præſtatis.

7 *Sed & capilli capitis veſtri omnes numerati ſunt. Nolite ergo timere: multis paſſeribus pluris eſtis.*

Sup.9.26 mar.10.32 2.ti.2.12

8 Λέγω δὲ ὑμῖν, Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

8 ‖Dico autem vobis, Quiſquis ¨me agnouerit coram hominibus, Filius quoque hominis agnoſcet eum coram Angelis Dei.

8 *Dico autem vobis, Omnis quicunque confeſſus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis cōfitebitur illum coram Angelis Dei.*

9 Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

9 Qui verò me abnegauerit in conſpectu hominum, abnegabitur in conſpectu Angelorum Dei.

9 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei.*

Mat.12.31 mar.3.18 1.ioh.5.18

10 Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται.

10 ‖Et quiſquis loquutus fuerit aduerſus Filium hominis, ei remittetur: ei verò qui aduerſus Spiritum ſanctum blaſphemauerit, non remittetur.

10 *Et omnis qui dicit verbum in Filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum ſanctum blaſphemauerit, non remittetur.*

Mat.10.19 mar.13.12

11 Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε·

11 ‖Quum autem adduxerint vos ad ſynagogas & ad magiſtratus ac poteſtates, ne ſoliciti ¨eſtote quomodo aut quid pro defenſione allaturi aut quid dicturi ſitis:

11 *Quum autem inducent vos in ſynagogas & ad magiſtratus & poteſtates, nolite ſoliciti eſſe qualiter aut quid reſpondeatis, aut quid dicatis:*

12 Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν.

12 Spiritus enim Sanctus docebit vos eo ipſo momento, quæ oporteat dicere.

12 *Spiritus enim ſanctus docebit vos in ipſa hora quid oporteat vos dicere.*

13 Εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ᾽ ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

13 Dixit autem ei quidam è turba, Præceptor, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

13 *Ait autem ei quidam de turba, Magiſter dic fratri meo vt diuidat mecum hæreditatem.*

14 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ᾽ ὑμᾶς;

14 Ipſe verò dixit ei, ¨Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

14 *At ille dixit ei, Homo, quis me conſtituit iudicem aut diuiſorem ſuper vos?*

15 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab ¨auaritia. nec enim cuiuſquam vita ex iis quæ ipſi ſuppetunt, in eo ſita eſt vt redundet.

15 *Dixítque ad illos, Videte & cauete ab omni auaritia: quia non in abundantia cuiuſquam vita eius eſt ex iis quæ poſſidet.*

---

4 *Timete*, φοβηθῆτε. Vulgata & Eraſmus, *Terreamini*: ſenſu non multum diuerſo, ſed tamen non ſatis rectè, quum τὸ φοβεῖσθαι nunquam (quod ſciam) paſſiuè accipiatur.

5 *Præmonſtrabo*, ὑποδείξω. De impendentibus periculis monet, quoniam improuiſa vehementius feriunt. Itaque 5 non eſt otioſa præpoſitio, quam tamen neglexerunt Vetus interpres & Eraſmus. Vide Matt.3.7.

6 *Aſſariis*, ἀσσαρίων. Vulgata, *Dipondio*, id eſt aſſibus duobus. Eraſmus, *Minutis aßibus*. Vide Matth.10.29. Iudicent tamen rei nūmariæ peritiores, nū vilior aliquis numu 10 lus ſignificetur, cuiuſmodi volūt quidam fuiſſe quos Aſſarim vocarunt Latina corrupta voce, non tamen eiuſdem pretii atq. Aſſes, ſed qui quaterni obolū id eſt ſextā drachmæ partem efficerent. Sed iſta certè perobſcura ſunt adhuc, nec etiam ad iſtorum Chriſti dictorū intelligendam 15 ſententiam prorſus neceſſaria.

8 *Me*, ἐν ἐμοί: vt paulo pòſt ἐν αὐτῷ declarat αὐτὸν, *eum*, vt ex Matthæo liquet. Itaque quæ in hūc locum commentatur Theophylactus, certè ad rem non pertinent.

14 *Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Homo*. Vide ſuprà 5.20.

15 *Auaritia*, τῆς πλεονεξίας. Vulgata, *Omni auaritia*, id eſt πάσης πλεονεξίας, vt in quodam codice ſcriptum inuenimus. Significat autem πλεονεξία immodicam acquirendi cupiditatē, etiā cum aliorum detrimento. Itaque latius patet quàm φιλαργυρία. *Nec enim*, &c. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Quidam codices ἐστιν proximè coniungunt cum negante particula: & rectius, vt opinor. Præterea quædam exemplaria legunt ἡ ζωὴ αὐτῷ, pro ἡ ζωὴ αὐτοῦ: quædā etiā ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, eadē tamē manēte ſententia. Syrus interpr. ſimpliciter habet, Nec enim in redundantia facultatū eſt in vita. vt planè videatur le-

gisse, οὐ γὰρ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ ἡ ζωή ἐστι, quod planissimum est. Eadem tamen manet etiam sententia si receptam lectioné sequamur, quę vt magis esset perspicua, coactus sum constructionem verborum nonnihil immutare. Quia verò ita collocata sunt vocabula in hoc membro vt nonnulla sit huius loci obscuritas, aliorum sententias paucis explicabimus, & nostram quoque confirmabimus, nequis nouitate offendatur. Quidam igitur τινὶ construunt cum ἐστί. quorum sententiam si sequamur, necesse est (opinor) dicamus relatiuum αὐτοῦ, quod sequitur post ζωὴ, abũdare ex Hebræorum idiotismo. Quidam coniungunt cum περισσεύειν, sed ita vt sit neutrius generis, neque de persona, sed de re dicatur, vt περισσεύειν τινὶ, significet re quapiam abundare: quorum sententiam multis de causis repudio. Coniungo tamen τινὶ cum περισσεύειν, ita vt pronomen αὐτοῦ non redundet, & ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ, idem declaret atque ἐν τῷ περισσεύειν τινά: id est, quum quispiam abundat. Puto enim περισσεύειν vel impersonaliter poni, vt in illo Philostrati in Heroicis περίεστι σοφίας αὐτῷ: id est, abundat sapientia: vel, si hoc cuipiam videtur durius, subaudiendum relatiuum αὐτὰ videlicet ὑπάρχοντα. Non desunt etiam qui putent hîc damnari auarorum ingenium, plerunque inter medias opes esurientium, quo nomine iubeat Christus vt auaritiam detestemur. Sed præterquam quòd ne hoc quidem cohæret cum sequente similitudine, videtur etiam detorta expositio si hæc verba, *Non est ipsi vita ex facultatibus suis*, interpreteris, *Non fruitur bonis suis*. Theophylactus autem totum hoc, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, in commentario non attingit: & illud ζωή ἐστιν, exponit de vitæ prorogatione: quia (inquit) οὐ συνεκτείνεται τὸ τῆς ζωῆς μέτρον τῇ περιουσίᾳ: id est, vitæ modus non producitur vnà cum facultatum incremento. quæ interpretatio congruit quidem exemplo quod mox subiicitur. sed mihi non satisfacit. Est igitur (vt arbitror) germana hæc sententia. Christus, vt suos ab ista immodica opum cupiditate deterreat, euertit illud ipsum quo nituntur eiusmodi hominum cõsilia. Iam verò nemo est (opinor) tam amens vt vitam diuturniorem ab ipsis opibus expectet. Sed tamen solent homines vitæ suæ præsidia in opibus collocare, adeo vt quo quisque ditior est, eo minus omnia pericula atque adeo ipsam mortem reformidet. Hinc illa diuitum arrogantia & supinitas, quasi Deum ipsum in cistis & horreis inclusum habeant in potestate. Contrà verò ostendit Dominus, vt quispiam sit locupletissimus, adeo vt omni opum genere redundet, tamen quòd viuit, hoc minimè debere acceptum ferre opibus suis, quum ipsius vitam ne temporis quidẽ momento possint vllæ bonorũ copiæ conseruare. Vnus enim Deus qui vitam dedit, eam quoque quandiu libuit, & fouere & extinguere pro suo iure potest. Quorsum igitur quisquam à diuitiis pendeat, vt ii solent qui de iis accumulandis tantopere sunt soliciti? Est autem in primis seruanda propria notatio τοῦ περιττοῦ, de qua diximus Mat. 5,37, & Mar. 12,44. vt auarorum cupiditas infinita significetur.

Graece		Versio		Vulgata	
Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς λέγων, Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα·	16	Dixit autem eis parabolam ¨in hæc verba, ‖Hominis cuiusdam diuitis ¨exuberarat ¨regio:	16	*Dixit autem similitudinẽ ad illos, dicens, Hominis cuiusdam diuitis vberes fructus ager attulit:*	Ecc. 11.19
Καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου;	17	Itaque ¨ratiocinabatur apud se, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.	17	*Et cogitabat intra se dicens, Quid faciam, quia non habeo quò congregem fructus meos?*	
Καὶ εἶπε, Τοῦτο ποιήσω· καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου·	18	Et dixit, Hoc faciã: destruam horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes prouentus meos, & bona mea:	18	*Et dixit, Hoc faciam: destruam horrea mea, & maiora faciam: & illuc cõgregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea:*	
Καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, Ψυχή, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά· ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.	19	Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, ¨oblectare.	19	*Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.*	
Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεός, Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;	20	Dixit autem ei Deus, Amens, hac nocte anima tua repetitur abs te: quæ verò parasti, cuius erunt?	20	*Dixit autem illi Deus Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cuius erunt?*	
Οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν.	21	Ita *est* qui thesaurum congerit ¨sibi, nec est ¨in Deo diues.	21	*Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum diues.*	
Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.	22	Dixit autem discipulis suis, ‖Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis: neque de corpore, qua re sitis induendi.	22	*Dixitque ad discipulos suos, Ideo dico vobis, nolite soliciti esse animæ vestræ quid manducetis: neque corpori, quid induamini.*	Mat. 6. 25 1. pet. 5. 7 Ps. 54. 26
Ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.	23	Anima plus est quàm alimẽtum, & corpus quàm vestitus.	23	*Anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum.*	

16 *In hæc verba*, λέγων. Hebraicus pleonasmus, vt infrà 14.3, & sic etiam Herodotus in Euterpe, ἔφη λέγων.
Exuberarat, εὐφόρησεν. Vulg. & Eras. per periphrasin, *Vberes fructus attulit*. *Regio*, ἡ χώρα. Vulg. & Eras. *Ager*, id est χωρίον. Videtur autem emphasis esse in hoc verbo, quam etiam annotat Theophylactus, quasi iste non fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possederit, vt ii solent qui domum domo, agrum agro coniungunt, de quibus Esaias 5.8.

17 *Ratiocinabatur*, διελογίζετο. Mirè conuenit verbum λογίζεσθαι, quoniam istiusmodi homines totam vitam in subducendis rationibus consumunt.

19 *Oblectare*, εὐφραίνου. Sardanapali vox, ab Epicuro repetita, & ab ipsius haræ porcis, hoc præsertim tempore nimiùm multis, studiosè obseruata. Vulg. *Epulare*, quod non satis latè patet. Erasmus, *Gaude*, χαῖρε. Est autem hæc sui ipsius compellatio Hebræis familiaris. Sic etiam apud Homerum Vlysses seipsum adhortatur his verbis, τέτλαθι δὴ κραδίη.

21 *Sibi*, ἑαυτῷ: id est, sese respiciens, aut seipso fretus. In vno codice legimus ἐν ἑαυτῷ, ex quo intelligitur quomodo dicatur aliquis πλούσιος εἰς Θεόν, quando videlicet omnia præsidia in vno Deo collocat, vt εἰς Θεὸν idem declaret atque ἐν Θεῷ, cui opponitur ἐν ἑαυτῷ. *In Deo*, εἰς Θεόν. vel apud Deum, id est Dei respectu. Iubet enim nos Deus thesaurizare in cælis, ac proinde ab vnica eius prouidentia pendere: qua de re Apostolus 1. Timot. 6.17 18.19. Vulgata, *In Deum*. Erasmus, *Erga Deum*. Vtranque interpretationem repudio, nequis ex ea occasionem arripiat statuendi operum merita, quanuis bonis operibus gratuitam mercedem constitutam esse non negem. Cæterùm in quinque vetustis codicibus post πλουτῶν, id est *Diues est*, subiicitur, ταῦτα λέγων, ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, *Hæc dicens: clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat*.

24 Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;

25 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

26 Εἰ οὖν οὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε;

27 Κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

28 Εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

29 Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε· καὶ μὴ μετεωρίζεσθε.

30 Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ· ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων.

31 Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

32 Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.

Mat. 6 20

33 Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει.

24 Considerate coruos ∵ neque serere, neque metere: quibus nō est ∵ cella neque horreum, ∵ & *tamen* Deus alit eos: quanto vos præstatis volucribus?

25 Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam ∵ cubitum vnum?

26 Itaque si ne id quidem quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?

27 Considerate lilia, quomodo crescant: non fatigantur, neque nent. dico autem vobis, ne Solomonem quidē cum omni gloria sua amictum fuisse vt vnum illorum.

28 Quòd si herbam quæ hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit, quanto magis vos, ô exigua fide præditi?

29 Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri: & ∵ ne suspenso animo estote.

30 Hæc enim omnia gētes mūdi requirūt: Pater autem vester nouit vos istis ∵ indigere.

31 ∵ Quin potius quærite regnū Dei, & hæc ∵ omnia adiicientur vobis.

32 Ne time, ô parue grex: nam visum est Patri vestro dare vobis regnum.

33 ‖Vendite bona vestra, & date eleemosynā. Parate vobis crumenas quæ non veterascunt, thesaurum in cælis qui nunquā deficiat, quò fur non appropinquat, *& vbi* tinea non corrūpit.

24 *Cōsiderate coruos, quia non seminant, neque metunt: quibus non est cellarium neque horreum, & Deus pascit illos: quanto magis vos pluris estis illis?*

25 *Quis autem vestrûm cogitando potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum?*

26 *Si ergo neque quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?*

27 *Considerate lilia quomodo crescunt: non laborant, neque nent. dico autem vobis, nec Salomon in omni gloria sua vestiebatur sicut vnum ex istis.*

28 *Si autem fœnū quod hodie est in agro, & cras in clibanū mittitur Deus sic vestit, quanto magis vos, pusillæ fidei?*

29 *Et vos nolite quærere quid mādu cetis, aut quid bibatis: & nolite in sublime tolli.*

30 *Hæc autē omnia gentes mundi quærunt: Pater autem vester scit quoniam his indigetis.*

31 *Verumtamen quærite regnū Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.*

32 *Nolite timere, pusillus grex: quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum.*

33 *Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam. Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cælis, quò fur non appropiat, neque tinea corrumpit.*

---

24 *Neque serere,* ὅτι οὐ σπείρουσι. Sic Terentius vt alibi annotauimus aliquoties, *Obserua filium quid agat,* pro, *Obserua quid filius agat.* Syrus vt suprà 11.41, videtur pro ὅτι legisse οἳ, idque (opinor) rectius. *Cella,* ταμεῖον: vel *Cellarium,* vt vertit Vetus interpres. sed illud est magis vsitatum. Erasmus, *Penuarium,* quod vocabulum non memini legere. Alibi ταμεῖον vertimus *Conclaue*, in re non prorsus simili. *Et [tamen] Deus,* καὶ ὁ Θεός. Ellipsin particulæ aduersatiuæ non dissimilē obseruauimus Mat. 2.6.

25 *Cubitum vnum,* πῆχυν ἕνα. Atqui cubiti mensura non est illa minima cuius postea fit mentio, quod etiam videtur ipsa sententia postulare. Non est igitur istud ad cubiti mensuram in sese siue relatè ad corporis totius staturam consideratā, sed ad istiusmodi hominum cupiditatem referendum, quibus vno cubito crescere minimum fuerit, vtqui vel ipsos mōtes cupiāt sublimitate sua superare. Nam & hoc obseruandum est, Christum sic nomine ἡλικίας & πήχεως vsurpare, quoniam de corporis alimento & vestitu sermo erat institutus, vt tamen multo longius feratur ipsius oratio, nempe ad redarguendos in genere tum quicunque sua sorte non contenti, altissima quæque captant, & vt eò perueniant perpetua sese sollicitudine incerti excarnificant.

29 *Ne suspenso animo estote,* μὴ μετεωρίζεσθε. Quidam τὸ μετεωρίζεσθαι interpretantur in sublime tolli, nempe vt ex astrorum cursu in futurum sibi consulant homines: quam interpretationem miror potuisse ab Erasmo approbari. Quidam de diuitum arrogantia explicant, vt idem declaret atque altum sapere. Quidam ad instabilem illam hominum cupiditatem referunt qui semper inhiant altioribus. Suum cuique liberum iudicium esto. Ad me verò quod attinet, quia μετέωρος Græcis non eum modò declarat qui positus est in sublimi (vt Socrates ille apud Aristophanem ἀεροβατῶν καὶ τὸν ἥλιον περιφρονῶν) sed etiam à consequenti significat τὸν παλαιτευόμενον καὶ ἀβεβαίως ἔχοντα, id est eum cuius animus velut in aere suspensus, modò huc, modò illuc inclinat: ideo existimo τὸ μετεωρίζεσθαι accipi pro eo quod Latini dicunt Animi pendere, & dubio ac suspenso animo esse: quod iis eueniat necesse est qui de præsente vita solliciti, in humana dūtaxat præsidia respiciunt.

30 *Indigere,* χρῄζετε. Clemens Alexandrinus in Pædagogo hæc omnia explicat περὶ τῆς τῶν περιττῶν ἐπιθυμίας, id est de cupiditate qua appetimus quæ minimè sunt necessaria: & in eam sententiam superiore versiculo Christum dixisse putat, μὴ μετεωρίζεσθε. Nam (inquit) μετεώρους ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀλαζονεία καὶ τρυφὴ ποιεῖ. Sed hoc vocabulum χρῄζειν & ταῦτα πάντα, quod sequitur in proximo versiculo, indicant hanc Christi doctrinam longius porrigi. Reprehendit enim Dominus eos omnes qui præsenti vitę ita sunt addicti vt beatam illam ac sempiternam vitam vel prorsus obliuiscantur, vel illi certè postponant. Item qui huius vitæ necessaria presidia vel in aliis hominibus, vel in sua diligentia ac industria collocant. ex quo fit vt plerique anxii & irrequieti ne huius quidem vitę commodis fruantur: quorum omnium vitiorum radix est diffidentia. Eam igitur his verbis Christus conatur suis eximere, nō vt officio suo desint, sed vt in primis quærant quod pręcipuum esse debet, & ita laborent vt impiam illam animi ęgritudinem vitent, omnes denique cogitationes in Patrem cælestem reiiciant, vt monetur 1. Pet. 5.7.

31 *Quin potius,* πλὴν. Vulg. *Verumtamen.* Vide suprà cap. 11.41, & Mat. 11.22. *Omnia,* πάντα. Deest hæc particula in tribus vetustis codicibus: sed mihi tamen videtur minimè otiosa.

34 Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.

35 Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι·

36 Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων· ἵνα ἐλθόντος, καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.

37 Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτούς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.

38 Καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι.

39 Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.

40 Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

41 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;

42 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;

43 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

44 Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

45 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρχεσθαι· καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι·

46 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει· καὶ διχοτομήσει αὐτόν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.

47 Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς·

48 Ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας·

34 Vbi enim thesaurus vester est, illic & cor vestrum erit.

35 ‖Sint lumbi vestri præcincti, & *vestræ* lucernæ accensæ:

36 Et similes *estote* vos iis qui expectãt quando dominus suus ¨reuersurus sit à nuptiis, vt quũ venerit, ac pulsauerit, statim aperiant ei.

37 Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilãtes. amẽ dico vobis, præcinctus faciet vt discumbant, & ¨prodiens ministrabit eis.

38 Et si venerit secunda vigilia, & si tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati sũt serui illi.

39 ‖Hoc autem scitote, ¨si sciret paterfamiliâs qua hora fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

40 Et vos igitur estote parati. quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.

41 Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis istam parabolã, an etiam omnibus?

42 Dixit autẽ Dominus, Quisnam ¨ est fidus ¨dispensator ac prudens, quem dominus præficiet famulitio suo, vt in tempore det demensum?

43 Beatus seruus ille quem, quũ venerit dominus, inuenerit ita facientem.

44 Verè dico vobis, omnibus suis bonis præficiet eum.

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Tardat dominus meus aduentum : cœperítque verberare seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

46 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit: & ¨separabit eum, partémque cum infidis ei assignabit.

47 Ille autem seruus qui nouit voluntatem domini sui, nec *se* comparauit, ¨nec fecit ex voluntate eius, cædetur multis *plagis*:

48 Qui verò non nouit & fecit digna plagis, cædetur *plagis*

34 Vbi enim thesaurus vester est, ibi & cor vestrum erit.

35 Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes: — 1. Pet.1.13

36 Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando reuertatur à nuptiis: vt quum venerit, & pulsauerit, confestim aperiant ei.

37 Beati serui illi: quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes. amen dico vobis quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis.

38 Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi. — Mat.24.43 apoc.16.15

39 Hoc autẽ scitote quoniam si sciret paterfamiliâs qua hora fur veniret, vigilaret vtique, & non sineret perfodi domũ suam.

40 Et vos estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis venit.

41 Ait autẽ ei Petrus, Domine, ad nos dicis hãc parabolã, an & ad omnes?

42 Dixit autẽ Dominus, Quis, putas, est fidelis dispensator & prudens, quẽ constituet dominus supra familiam suam, vt det illis in tempore tritici mensuram?

43 Beatus ille seruus quẽ quum venerit dominus, inuenerit ita facientem.

44 Verè dico vobis quoniã supra omnia quæ possidet, constituet illum.

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Morã facit dominus meus venire: & cœperit percutere seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

46 Veniet dominus serui illius in die qua non sperat, & hora qua nescit: & diuidet eũ, partémque eius cum infidelibus ponet.

47 Ille autẽ seruus qui cognouit voluntatem domini sui, & non præparauit, & non fecit secũdum voluntatem eius, vapulabit multis:

48 Qui autem non cognouit, & fecit digna plagis,

36 *Reuersurus sit*, ἀναλύσει: i. ἀναστρέψει, translatione à nautis sũpta: qua ratione q. discedit, dicitur soluere. Vide Philip. 1.23. Solebãt autẽ nuptiæ nocte celebrari, vt alibi diximus.

37 *Prodiens*, παρελθών. Vulg. & Eras. *Transiens*, quæ significatio nõ videtur cõuenire huic loco, nisi eò referas, quòd qui ministrant cõuiuis, eos subinde oporteat locũ mutare. Sed præstat (ni fallor) illo modo interpretari, vt idẽ declaret atque παρών, vt etiã accipitur infrà cap.17.7, vbi tamen agitur nõ de ministro, sed de eo qui ad mẽsam accũbit. Abundãt autẽ huiusmodi participia ex Hebræorum idiotismo, vt in illis dicẽdi formulis, Respõdens dixit, Surgens abiit, Profectus venit, & similibus. Sic tamẽ loquuntur etiã disertiores Græci, quũ significare volunt repentè & præter expectationẽ aliquẽ prodiisse in publicum. Æschines, ὁ δὲ Σιμυκᾶς πάνυ παρελθὼν, τὸν Καλλίαν ὑπερεπήνει. Demosth. ἐφαίνω τοίνυν οὗτος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐγὼ καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, &c. quæ emphasis fortasse non est hoc loco negligenda.

39 *Si sciret*, εἰ ᾔδει. Vel sciuisset. & mox, vigilasset, nec siuisset, vt agatur de eo cuius domus iam sit perfossa.

42 *Est*, ἐστίν. In vno exẽplari scribitur, ἔσται erit. *Dispensator*, οἰκονόμος. i. alẽdo famulitio destinatus, qualis fuit Eliezer in domo Abrahæ. Gen.15.2, vbi dicitur בן־משק [*ben meschek*] vt plerique exponunt. *Demensum?* σιτομέτριον; Serui (inquit Donatus in Phormionẽ) quaternos modios frumẽti accipiebãt in mensem, & id demensum dicebatur. Vul. *Mensurã frumẽti*. Eras. *Demensum cibum*, vt loquitur Plaut. in Sticho.

46 *Separabit*, διχοτομήσει. Vel segregabit, vt vertit Tertul. lib. in Marcionem.

47 *Nec fecit*, μηδὲ ποιήσας. Hoc non legit Syrus interpres, ídque nulla sensus iniuria.

παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη;

Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ;

Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχὶ, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν.

Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσὶ, καὶ δύο ἐπὶ τρισί.

Διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρὶ, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί· πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν αὐτῆς.

Mat.16.2 Ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται· καὶ γίνεται οὕτω.

Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔσται· καὶ γίνεται.

Ὑποκριταὶ, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν· τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε;

Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;

Mat.5.25 Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλῃ εἰς φυλακήν.

paucis. Porro cuicunque multum datum est, multum repetetur ab eo, & apud quem deposuerunt multa, ¨amplius reposcetur ab eo.

49 Ignem veni missurus in terram, & quid volo ¨si iam accensus est?

50 Sed baptismo ¨oportet me baptizari, & ¨quomodo constringor vsquequo *hoc* perficiatur?

51 Putatis me aduenisse pacem daturum in terra? non, dico vobis, imò ¨dissidium.

52 Erunt enim ex hoc *tempore* quinque in vna domo dissidentes, tres ¨aduersus duos, & duo aduersus tres.

53 Dissidebit pater aduersus filium, & filius aduersus patrem: mater aduersus filiam, & filia aduersus matrem: socrus aduersus nurum suam, & nurus aduersus socrum suam.

54 ‖Dicebat autē etiam turbæ, Quum videritis nubem exorientem ab Occasu, statim dicitis, Imber venit: & ita fit.

55 Et quum Austrum flantem, dicitis, Aestus erit: & fit *æstus.*

56 Hypocritæ, faciē cæli & terræ nostis probare: hoc autem tēpus quî fit vt non probetis?

57 Cur autem & per vos ipsos non ¨diiudicatis quod iustū est?

58 ‖ ¨Enimuerò dum abis cum aduersario tuo ad magistratum, ¨da operam in via vt libereris ab eo: ne ¨pertrahat te ad iudicem, & iudex tradat te ¨exactori, & exactor coniiciat te in carcerem.

vapulabit paucis. Omni autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo.

49 Ignem veni mittere in terram, & quid volo nisi vt accendatur?

50 Baptisma autem habeo baptizari, & quomodo coarctor, vsque dum perficiatur?

51 Putatis quia pacem veni dare in terram? Nō, dico vobis, sed separationem.

52 Erunt enim ex hoc, quinque in domo vna diuisi, tres in duos, & duo in tres.

53 Diuidetur pater in filium, & filius in patrem suum: mater in filiā, & filia in matrem: socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam.

54 Dicebat autem & ad turbas, Quum videritis nubem orientem ab Occasu, statim dicitis, Nimbus venit: & ita fit.

55 Et quum Austrū flātem, dicitis, Quia æstus erit: & fit.

56 Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare hoc autem tempus quomodo non probatis?

57 Quid autem & à vobisipsis nō iudicatis quod iustum est?

58 Quum autem vadis cum aduersario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo: ne fortè trahat te ad iudicē, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem.

Illud καὶ πῶς sic accipio ut apud Aelianum var. [handwritten marginal note]

Latinissimus purus putus, græcis inauditus. [handwritten marginal note]

48 *Amplius,* περισσότερον. Amplius videlicet quàm ab eo cui non tam multa commissa sunt: non autem amplius quàm sit ipsi commissum. Theophylactus autem hoc discrimen constituit in verbis διδόναι & παρατιθέναι. Illud enim accipit de miraculorum donis, hoc verò de Verbi ministerio. Legit autem καὶ ᾧ παρεκατέθεντο, idque (vt opinor) rectius. Nam præterquam quòd pro Commendare alicui & fidei cōmittere, potius dicunt Græci παρακαταθέναι, Paulus etiam donum Spiritus sancti παρακαταθήκην eleganter vocat 1.Tim.6.20, & 2.Tim.1.14. Sic tamen vsurpauit verbum παρατιθέναι noster Lucas infrà, 23.46, & in Actis Apostolorum aliquoties.

49 *Si iam accensus est?* εἰ ἤδη ἀνήφθη; Ita legitur in omnibus vetustis codicibus quos vidimus, & apud Theophylactum, quem tamen miror, τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, interpretari, πόσον θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη. Neque enim video quomodo hæc cohæreant, nisi potius legas ἀναφθῇ, vt εἰ pro ὅπως accipiatur, quemadmodum apud Homerum sæpe: & interpreteris, *Quantopere velim vt iam accendatur?* Sed ne hoc quidem mihi satis placet. Vulgata, *Nisi vt accendatur.* Videtur enim legisse, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀναφθῆναι; vel potius, καὶ τί θέλω ἢ ἤδη ἀνῆφθαι; id est, & quid *aliud* velim quàm iam esse accensum? vt rectè coniicit Erasmus. & ita accepit Syrus interpres.

50 *Oportet me baptizari,* ἔχω βαπτισθῆναι. Vulg. & Erasm. *Habeo baptizari:* quo dicendi genere vtitur Suetonius: itaque non repudio, sed malui planius loqui. Cæterùm in hoc versiculo comperi Epiphanium plurimùm variare ab omnibus codicibus quos mihi contigit inspicere. Sic enim ille κατὰ Ἀρειομανιτῶν hunc locum citat, ποτήριον ἔχω πιεῖν, καὶ τί σπεύδω ἕως οὗ πίω αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἐβαπτίσθην; id est, Poculum habeo bibendum, & quid festino donec ipsum bibero? & baptismô oportet me baptizari, & quid volo si iam sum baptizatus? Sed causam nonvideo cur hanc lectionem magis amplectatur, quàm quòd idem auctor refert de hoc loco à Marcionitis deprauato. Trita est autem in sacris literis metaphora ab immersione in aquā, & à potione, ad significādas grauissimas quasuis ærumnas sumpta, vt suprà 10,38.

51 *Dissidium,* διαμερισμόν. Vulgata & Erasmus, *Separationem:* rectè quidem, nisi mauis Disparationem dicere: nam Dispertitionem non dicimus. Sed Separare oppono τῷ ἀφορίζειν, ob eam causam quam alibi exposuimus: alioquin Dissidere respondet τῷ διΐστασθαι.

52 *Aduersus duos,* ἐπὶ δυσί. Vulgata, *In duos:* quæ interpretatio est obscura propter præcedens participium διαμεμερισμένοι, quod vertit Diuisi. Ponitur autem tertius casus pro quarto, vt in illo Homeri versiculo Iliados γ, Οἳ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι φέρον πολύδακρυν ἄρηα: pro ἐπ' ἀλλήλους, id est, κατ' ἀλλήλων. Sic Lucas paulo pòst ἐπὶ τὴν νύμφην & ἐπὶ τὴν πενθεράν. Sunt autem hæc repetita ex Micheæ 7.6.

57 *Diiudicatis,* κρίνετε. In quodam codice legitur διακρίνετε, discernitis.

58 *Enimuerò,* γάρ. Hanc particulā constat hoc loco causalem non esse, vt quæ non soleat iungi cum imperandi modo. Itaque vel est expletiua, vel ponitur pro οὖν, *Igitur.* Vulg. legit δέ, *autem,* quod rectius videtur. *Da operam,* δὸς ἐργασίαν. Notandum hoc dicendi genus, quod non memini alibi legere. neque Syrus interpres videtur intellexisse: nec ipse quoque Theophylactus. Vide suprà, cap. 3.13. *Pertrahat,* κατασύρῃ. Ambrosius legit, *Condemnet:* id est reum peragat: vt planè videatur pro κατασύρῃ, legisse κατακρίνῃ, sicut Erasmus rectè coniicit. *Exactori,*

περίκτορι: id eſt, ei qui damnatos cogit iudicum ſententiæ parêre.

59 Λέγω σοι οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.

Κεφάλαιον ιγ.

1 ΠΑρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

2 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;

3 Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.

4 Ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωὰμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς, δοκεῖτε ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ;

5 Οὐχὶ λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε.

6 Ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν, Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην· καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν.

7 Εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν, Ἰδού, τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον αὐτήν· ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;

8 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ, Κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτήν, καὶ βάλω κοπρίαν·

9 Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.

10 Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

59 Dico tibi, non exibis illinc vſquequò vltimum etiam ⁚minutum reddideris.

CAP. XIII.

1 ADfuerunt autē eo ipſo tēpore quidam annuntiātes ei ⁚de Galilæis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuerat cum ipſorum ſacrificiis.

2 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Putatis hos Galilæos ⁚ præ omnibus Galilæis peccatores fuiſſe, quòd talia paſsi ſint?

3 Nequaquam, dico vobis: imò niſi reſipiſcatis, omnes itidem peribitis.

4 Aut illi decem & octo, ſupra quos cecidit turris ⁚in Siloam, & quos trucidauit, putatis ⁚debitores fuiſſe præ omnibus hominibus qui habitāt in Hieruſalē?

5 Nequaquam, dico vobis: imò niſi reſipiſcatis, omnes ſimiliter peribitis.

6 Dixit autem hanc parabolā, Ficum habebat quidam plantatā in vinea ſua: & venit quærens fructū in ea, neque inuenit.

7 Dixit autem vinitori, Ecce, anni tres ſunt ⁚ ex quo ⁚ venio quærens fructum in ficu iſta, & non inuenio: excinde eam: ⁚quorſum etiam terram inutilem reddit?

8 Ille verò reſpondens dixit ei? Domine, dimitte eam etiam hoc anno, vſquequo ⁚fodero circum eam, & miſero ſtercus:

9 ⁚Et ſi quidem tulerit fructū, *dimittes*: ſin minus, ⁚poſtea excindes eam.

10 Docebat autem in quadam ſynagoga Sabbatho.

50 Dico tibi, non exies inde donec etiam nouiſsimū minutum reddas.

CAP. XIII.

1 ADerant autem quidam ipſo in tempore, nuntiantes illi de Galilæis, quorum ſanguinē Pilatus miſcuit cum ſacrificiis eorum.

2 Et reſpondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia paſsi ſunt?

3 Non, dico vobis: ſed niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis.

4 Sicut illi decem & octo ſupra quos cecidit turris in Siloe, & occidit eos: putatis quia & ipſi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ieruſalem?

5 Non, dico vobis: ſed ſi pœnitentiam non egeritis, omnes ſimiliter peribitis.

6 Dicebat autem hanc ſimilitudinem, Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea ſua: & venit quærens fructum in illa, & non inuenit.

7 Dixit autē ad cultorē vineæ, Ecce, anni tres ſunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: ſuccide ergo illam: vt quid etiam terram occupat?

8 At ille reſpondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno, vſque dum fodiam circa illam, & mittam ſtercora:

9 Et ſi quidem fecerit fructum: ſin autem, in futurum ſuccides eam.

10 Erat autem docens in ſynagoga eorū Sabbathis.

---

59 *Minutum*, λεπτόν. Mide Mar.12.42. Qui autem ex hoc loco ſtatuunt purgatorium, ſaltem legant Theophylacti commentaria, Romæ ipſius Pontificis auſpiciis excuſa.

IN CAPVT XIII.

1 *De Galilæis*, περὶ τῶν Γαλιλαίων. Oportet igitur Samaritanos quoque fuiſſe Galilæorum nomine comprehenſos, ſi hæc eſt hiſtoria quam deſcribit Ioſephus lib. Antiquit. 18, cap.5.

2 *Præ omnibus Galilæis*, παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους. In hoc dicendi genere, quod etiam paulo pòſt repetitur, neceſſariò ſubauditur ἄλλους, vel λοιπούς, vt ſit plena loquutio, Præ reliquis, vel, aliis omnibus Galilæis. Sic Plinius de obeliſcis loquens, *Omnibus* (inquit) *quæ in mari viſa ſunt, mirabiliorem.* Pro, *omnibus aliis.*

4 *In Siloam*, ἐν τῷ Σιλωάμ. Subauditur τόπῳ vel ποταμῷ, propter adiunctum articulum. Fuit enim Siloam riuulus vnde aquæductus in vrbem ferebatur, cuius meminit Iohannes 9.7, & Eſaias 8.6, vbi Hebraicè vocatur שלוח [*ſchiloach.*] Itaque hoc nomen nihil pertinet ad vrbem שלה [*ſchiloh*] quam Græci vocant Σιλώμ, iam olim vaſtatam, vt liquet ex Ieremiæ 7.cap. Exiſtimandum eſt potius ad ipſam piſcinam fuiſſe extructam turrim quampiā, aut ipſius aquæductus caſtellum, quod repentè proſtratum aliquot homines occiderit, ſub hoc tempus quo Chriſtus hunc habuit ſermonem. *Debitores*, ὀφειλέται. i. ἁμαρτωλοί, *peccatores*. Vide Matth.23.16.

7 *Ex quo*, ἀφ' οὗ. Hoc quoque legimus expreſſum in quodam codice: quod alioquin ſubaudiendum eſt, niſi malimus ſic loquutum Lucam vt ſcripſit Virgil. lib. Æneid.1,

-vna cum gente tot annos Bella gero.

Venio, ἔρχομαι. i. veni, vel venire ſoleo. Similem loquendi formulam obſeruauimus Matth.26.23. *Quorſum etiam terram, &c.* ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; Vulgata, *Vt quid etiam terram occupat?* Eraſmus, *Ad quid vel terram occupat?* id eſt onerat, ſed inutili onere. hoc eſt enim (inquit) propriè καταργεῖν. At ego fateor me nuſquam legiſſe καταργεῖν pro inutiliter onerare vel occupare. Hoc quidem conſtat, τὸ ἀργὸν ſignificare quod eſt ignauum & iners, ac nullis prorſus viribus: vnde τὸ καταργεῖν ſæpe apud Paulum occurrit pro eneruare & caſſum ac irritum reddere: deinde etiam metaphoricè τὸ καταργεῖσθαι pro liberari. Exiſtimo igitur hîc dici ficum τὴν γῆν καταργεῖν, quæ præterquam quòd erat infructuoſa, eam etiam terræ partem quam occupabat, ſterilem reddebat: quæ alioquin vitibus conſita, non fuiſſet inutilis. Cæterùm in quodam exemplari ſcriptum legimus ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῇ: id eſt, vt ne terram etiam inertem reddat.

8 *Fodero circum eam*, σκάψω περὶ αὐτήν. Hoc eſt quod Latini vno verbo dicunt Ablaqueare.

9 *Et ſi quidem tulerit fructum* [*dimittes,*] κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν. *Hoc* (inquit doctiſſimus Budæus) *mutilatum videtur iis qui Græcè neſciunt. Eſt enim ſchema Græcum quod anantapodoton dicitur, Atticæ linguæ proprium, oratio videlicet vno membro defecta.* Hæc Budæus, quæ prolatis etiam ex Ariſtophane & Cicerone exemplis confirmat, annotationibus prioribus in Pandectas. Me verò non piguit explere quod deeſt, vt perſpicuitati ſtuderem. *Poſtea*, εἰς τὸ μέλλον. id eſt

μετέπειτα. Vulg. *In futurum*, Eras. *in posterum*. Syrus interpres aliud prorsus legit, licet eadem manente sententia: vtqui verterit לְמָא חַי [*lema chai*] id est, cur viueret, ficus videlicet, dilata longius excisione?

Καὶ ἰδού, γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ· καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.

Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς, προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.

Καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ, Ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.

Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος, καὶ εἶπεν, Ὑποκριτά, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;

Ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.

Mat. 13. 31 mar. 4. 31 — Ἔλεγε δέ, Τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν;

Ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃ λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ, καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

Matt. 13. 33 — Καὶ πάλιν εἶπε, Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

Matt. 9. 35 marc. 6. 6 — Καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ.

Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς,

11 Et ecce, mulier ¨adfuit, ¨habens spiritum inualetudinis *ab* annis decē & octo: erátque ¨incurua, nec prorsus *sese* poterat recuruare.

12 Ipsam autem Iesus visam aduocauit, & dixit ei mulier, ¨absoluta es ab inualetudine tua.

13 Et imposuit ei manus: & illico ¨surrecta est, & glorificabat Deum.

14 Respondēs autem ¨præfectus synagogæ, indignans quòd Sabbatho sanasset Iesus, dixit turbæ, Sex dies sūt quibus oportet operari: his ergo *diebus* venite & sanamini, & non die Sabbathi.

15 Respondit ergo ei Dominus, & dixit, ¨Hypocrita, vnusquisque vestrûm Sabbatho nónne soluit bouem suum aut asinā à præsepi, & ducit aquatum?

16 Hanc autem filiam Abrahæ, quā vinxerat Satanas ecce decē & octo annos, nō oportuit à vinculo isto solui die Sabbathi?

17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebantur omnes qui se opponebāt ei: sed tota turba gaudebat super omnibus gloriosis rebus quæ fiebant ab eo.

18 ‖Dixit autem *Iesus*, Cui rei simile est regnum Dei, & cui illud assimilabo?

19 Simile est grano sinapis, quod acceptū quispiā misit in hortū suum: & creuit, ¨& euasit in arborem magnā, & volucres cæli nidulatæ sunt in eius ramis.

20 ‖Et rursum dixit, Cui *rei* assimilabo regnum Dei?

21 Simile est fermēto quod acceptū mulier indidit in farinæ sata tria, vsquequo fermentaretur tota.

22 ‖Transibat igitur singulas vrbes & vicos, docens, & iter faciens Hierosolymam.

23 Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci sunt qui seruentur? Ipse verò dixit eis,

11 Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo: & erat inclinata, nec omnino poterat sursum respicere.

12 Quam quum videret Iesus, vocauit eam ad se: & ait illi, Mulier, dimissa es ab infirmitate tua.

13 Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum.

14 Respondens autem archisynagogus, indignans quia Sabbatho curasset Iesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari: in his ergo venite, & curamini: & non in die Sabbathi.

15 Respondens autem ad illū Dominus, dixit, Hypocritæ, vnusquisque vestrûm Sabbatho non soluit bouem suum aut asinum à præsepio, & ducit adaquare?

16 Hāc autē filiā Abrahæ, quam alligauit Satanas ecce decē & octo annis, non oportuit solui à vinculo isto, die Sabbathi?

17 Et quum hæc diceret, erubescebant omnes aduersarij eius: & omnis populus gaudebat in vniuersis quæ gloriosè fiebant ab eo.

18 Dicebat ergo, Cui simile est regnū Dei, & cui simile æstimabo illud?

19 Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum: & creuit, & factum est in arborem magnam, & volucres cæli requieuerūt in ramis eius.

20 Et iterum dixit, Cui simile æstimabo regnum Dei?

21 Simile est fermento quod acceptū mulier abscōdit in farinæ sata tria, donec fermentaretur totum.

22 Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens in Ierusalem.

23 Ait autem illi quidā, Domine, Si pauci sunt qui saluantur? Ipse autē dixit ad illos,

11 *Adfuit*, ἦν, id est παρῆν. Sic enim malo accipere, quàm coniungere cum participio ἔχουσα. *Habens spiritum inualetudinis*, πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας, Vulg. *infirmitatis*, id est, morbo à Satana inflicto laborans, vt explicatur postea versu 16. Sic spiritus auaritiæ, dicitur spiritus ad auaritiam impellens, & similia multa passim occurrunt.

Incurua, συγκύπτουσα, i. κατακύπτουσα, & ὀπισθότονος. Vulgata, *Inclinata*: huius vocabuli vi non satis expressa. Erasmus, *Contracta*: quod rectè quidem explicat in Annotationibus, sed tamen non satis conuenit. Contractus enim esse potest qui minimè sit nec incuruus, nec resupinatus. Huic opponitur τὸ ἀνακύψαι, id est *recuruare*. Nam recuruus aduersatur incuruo, sicut apud Græcos ὁ ἀνακεκυφὼς τῷ συγκεκυφότι, item ἐμπροσθοτονικὸς τῷ ὀπισθοτονικῷ.

12 *Absoluta es*, ἀπολέλυσαι. Vulgata, *Dimissa es*. Erasmus, *Liberata es*. Vterque Græci vocabuli propriam significationē neglexit, quā tamen seruare oportuerat. Tenebatur enim Satanę quasi vinculis constricta, vt ne attollere quidē caput totis 18 annis potuerit, sicut Dominus ipse postea loquitur. Vtitur ergo verbo ἀπολύειν cōposito pro simplici sicut à Latinis etiā interdū Absoluere pro Soluere vsurpatur.

13 *Surrecta est*, ἀνωρθώθη, vel subrecta. Nā vtroque hoc participio vtuntur idonei auctores. Vulg. & Eras. *Erecta est*. Erigimus autem iacentia, surrigimus quæ deorsum pendent.

14 *Præfectus synagogæ*, ἀρχισυνάγωγος. Vnus videlicet eorū qui synagogæ illi præerant. Plures enim Archisynagogos fuisse apparet ex Marci cap. 5. versu 22, & Act. 13. 15.

15 *Hypocrita*, ὑποκριτά. Cōplutensis editio cum quatuor vetustis codicibus legunt ὑποκριταί, hypocritæ. ita vt omnes istos doctores Christus appellet, quum sequatur ἕκαστος ὑμῶν, vnusquisque vestrûm.

19 *Et euasit*, καὶ ἐγένετο. Vulg. & Eras. ad verbū, *Et factū est*.

24 Ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοὶ, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν·

25 Ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ.

26 Τότε ἄρξεσθε λέγειν, Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.

27 Καὶ ἐρεῖ, Λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας.

28 Ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω.

29 Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βοῤῥᾶ καὶ νότου· καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

30 Καὶ ἰδοὺ, εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.

31 Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, Ἔξελθε, καὶ πορεύου ἐντεῦθεν· ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι.

32 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἰδοὺ, ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι.

33 Πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον

24 ‖Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, studebunt intrare, & non poterunt:

25 ∴Ex quo *videlicet* surrexerit paterfamiliâs, & occluserit ostiū, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicētes, Domine, Domine, aperi nobis: qui respondens dicet vobis, Nescio vnde vos sitis.

26 Tunc incipietis dicere, Edimus in tui cōspectu & bibimus & in plateis nostris docuisti.

27 ‖Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: ‖ abscedite à me omnes qui facitis quod iniustum est.

28 Illic erit fletus & stridor dētium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autē expelli foras.

29 Tunc venient *multi* ab Oriēte, & Occidēte, & Borea, & Austro: & discumbent in regno Dei.

30 ‖Et ecce, sunt vltimi qui erūt primi, & sunt primi qui erunt vltimi.

31 Eo ipso die accesserūt quidā Pharisæorum, dicentes ei, Exi & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.

32 Tunc ait eis, Profecti dicite vulpi illi, Ecce, ∴eiiciam dæmonia, ∴ & sanationes peragam ∴hodie & cras, & tertia die∴ consummabor.

33 ∴ Veruntamen oportet me

24 *Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt:* Mat. 7. 13

25 *Quum autem intrauerit paterfamiliâs, & clauserit ostium, & incipietis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, aperi nobis: & respondens dicet vobis, Nescio vos vnde sitis:*

26 *Tunc incipietis dicere, Manducauimus coram te & bibimus, & in plateis nostris docuisti.*

27 *Et dicet vobis, Nescio vos vnde sitis: discedite à me omnes operarij iniquitatis.* Mat. 7. 13 & 25.41 Psal. 6. 13

28 *Ibi erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.*

29 *Et venient ab Oriente & Occidente & Aquilone & Austro, & accumbent in regno Dei.*

30 *Et ecce, sunt nouißimi qui erunt primi, & sunt primi qui erunt nouißimi.* Mat. 19. 30 & 20.16 marc. 10. 31

31 *In ipsa die accesserunt quidam Pharisæorum dicentes illi, Exi, & vade hinc: quia Herodes vult te occidere.*

32 *Et ait illis, Ite & dicite vulpi illi, Ecce, eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor.*

33 *Verūtamen oportet me*

25 *Ex quo*, ἀφ' οὗ. Cohærent ista cum præcedente verbo, & causa adfertur cur volentibus ingredi non patebit aditus, quia nimirum serò venient, occlusis iam foribus. Vulgata & Erasmus, *Postquam autem*: quasi noua inchoetur periodus.

32 *Eijciam*, ἐκβάλλω. Vulg. & Eras. ad verbum, *Eijcio*. Mihi verò videtur esse enallage præsentis pro futuro, quæ tamen sua emphasi non caret. Ita enim declarat se iam esse in ipso opere, neque vel Pharisæorum inuidia, qui obiecto Herodis metu volebant eum abigere, nec Herodis conatibus & vllis cōsiliis posse impediri quominus quod semel est exorsus, ad finem perducat. Itaque Veterem etiam interpretationem non planè repudio. *Sanationes peragam*, ἰάσεις ἐπιτελῶ. Vulg. & Eras. *Sanitates perficio*: quasi ἴασις & ὑγεία idem declarent. *Hodie & cras*, σήμερον καὶ αὔριον. Prouerbialiter dici hoc videtur pro Exiguo tēporis spatio, vt interpretatur Theophylactus. Contigerūt enim hæc omnia in vltima Christi profectione, vt ego quidem arbitror. Nam quod ad historiæ seriem attinet, Lucā censeo quasi pro regula nobis esse proponendum, ad quam deinde Matthæi & Marci scripta accommodentur: quum ipse disertè testetur in proemio, se in historia ordine digerenda plurimum operæ posuisse. Sed hæc παρέργως. Potest tamen hoc dicendi genus etiam accipi sensu prorsus diuerso: quasi dicat sese, quicquid aduersarii moliantur, nihilominus tamen & hodie & cras, id est & in præsenti & in posterum, quādiu nimirum libuerit, suo munere functurum. Postremò notandum, hoc ita dici quasi nuntii in ipsius Christi persona loquantur, qui mos est Hebręis familiaris. Sed ferè proponi solet aliquid ex quo id possit intelligi, vt apud Prophetas כה אמר יהוה [*choh amar Iehouah*] i. Hæc dicit Dominus: & in Iohannis Apocalypsi, τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος, Hæc dicit primus & nouissimus: deinde inducitur Deus ipse loquens. Itaque tale quidpiam hoc loco supplendum videtur. *Consummabor*, τελειοῦμαι. Iterum præsens pro futuro ponitur, vt etiam annotat Erasmus: cui tamen in eo non assentior, quòd τελειοῦμαι putat actiuè posse accipi pro τελειῶ: id est finiam [siue, absoluam] opus meum. Nam etsi hæc sententia bene conuenit, tamen τελειοῦμαι non memini legere actiuè positum: & vt ita vsurpari posse concedam, absolutè tamen poni nō potuit. Hoc quidem certum est, Christi mortem intra triduum futurā, (id est iam proximam & instantem) hîc designari, quæ vltima fuit peregrinationis Christi clausula, quum à resurrectione induerit immortalitatem. Sed malui Consummandi quàm Finiendi vocabulo vti: quia Finiri propriè dicuntur ea quæ imposito fine amplius non extant: (vt Finiri vita, dolor, morbus dicitur) mors autē Christi neque Christo ipsi, neque ipsius officio finem propriè imposuit, sed Christum potius consummauit: adeo quidem vt eadē hac oblatione suos dicatur consummasse, idque in perpetuum, quū sit etiā æternus sacerdos. Quinetiā fortassis vsus est Dominus verbo כלה [*chalah*] quod sacrificiis quoque conuenit: & Græcis Theologis dicuntur τελειοῦσθαι qui in mortem Christi baptizātur, & peculiariter τελειωθέντες absolutè vocantur qui pro Christo sanguinem fuderunt: quæ significatio an huc pertineat, & an hac ratione fideles dicantur in Christo τετελειωμένοι, iudicium penes lectorē esto.

33 *Veruntamen*, πλὴν. Hæc nonnulli cum superioribus cōiungūt, quasi iubeat Christus hæc quoque Herodi nūtiari. Sed malo distinguere, vt sit hic sensus, Quanuis quod mihi dicitis Herodē minari, non possit me impedire quominus fortiter pergā in eo quod cœpi, tamē nō est quod metuatis ne hîc maneā: discedā tamen, & quum aliquandiu oberraro, ipsam Hierosolymā breui perueniā: vbi resipsa declarabit, quo studio me admoneatis vt mihi ab Herode caueam.

καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι· ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλήμ.

Mat.23.37

34 Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

35 Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· ἀμὴν δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Κεφάλαιον ιδ.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

2 Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

3 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους, λέγων, Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

4 Οἱ δὲ ἡσύχασαν· Καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ ἀπέλυσε.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς, εἶπε, Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

6 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

7 Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτούς,

8 Ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς πρωτοκλισίαν, μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ᾽ αὐτοῦ·

9 Καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, Δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ᾽ αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

Prou.25.7

10 Ἀλλ᾽ ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον· ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι, Φίλε, προσανά-

---

hodie & cras & perendie iter facere: quia ¨fieri nō poteſt vt Propheta pereat extra Hieruſalem.

34 ‖Hieruſalem, Hieruſalem, trucidatrix Prophetarum, & lapidatrix eorum qui ad te miſſi ſunt, quoties volui cogere liberos tuos, quemadmodum ¨gallina ¨pulliciem ſuam ſub alas, & noluiſtis?

35 Ecce, relinquitur vobis domus veſtra deſerta. Amen autē dico vobis, non videbitis me, vſquedum venerit *tempus* quum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XIIII.

1 ET factum eſt, quū veniſſet domū cuiuſdā ¨ex primoribus Phariſæis Sabbatho ad capiendum cibum, ipſi obſeruabant eum.

2 Et ecce, quidam hydropicus aderat coram eo.

3 Tum reſpondens Ieſus dixit Legis interpretibus & Phariſæis, ¨in hæc verba, Licétne ſanare Sabbatho?

4 Ipſi verò tacuerunt. Tū ipſe prehēſum eū ſanauit, & dimiſit.

5 Et reſpōdens eis, dixit, ¨Quis veſtrûm *ſi ipſius* aſinus aut bos in puteum incidat, non ſtatim extrahet eum die Sabbathi?

6 Et non poterant ei ex aduerſo ad iſta reſpondere.

7 Dixit autem parabolam iis qui vocati fuerant, ¨attendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens eis,

8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco: ne fortè honoratior te ſit vocatus ab eo:

9 Et is qui te & illum vocauit veniēs, dicat tibi, Da huic locū: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.

10 ‖Sed quum vocatus fueris, vade diſcubitum in vltimū locum, vt quū venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, aſcende

---

hodie & cras & ſequenti ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Ieruſalem.

34 *Ieruſalem, Ieruſalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te: quoties volui congregare filios tuos quemadmodum auis nidum ſuum ſub pennis, & noluiſti?*

35 *Ecce, relinquetur vobis domus veſtra deſerta. Dico autem vobis quia non videbitis me donec veniat quum dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

CAP. XIIII.

1 *ET factum eſt quum intraret Ieſus in domum cuiuſdam principis Phariſæorum Sabbatho manducare panem, & ipſi obſeruabant eum.*

2 *Et ecce, homo quidā hydropicus erat ante illum.*

3 *Et reſpondens Ieſus dixit ad Legiſperitos & Phariſæos, dicens, Silicet Sabbatho curare?*

4 *At illi tacuerunt. Ipſe verò apprehenſum ſanauit eum, ac dimiſit.*

5 *Et reſpondens ad illos, dixit, Cuius veſtrûm aſinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illum die Sabbathi.*

6 *Et non poterant ad hæc reſpondere illi.*

7 *Dicebat autem & ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos,*

8 *Quum inuitatus fueris ad nuptias, non diſcumbas in primo loco: ne fortè honoratior te ſit inuitatus ab illo:*

9 *Et veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum rubore nouiſſimum locum tenere.*

10 *Sed quum vocatus fueris, vade, recumbe in nouiſſimo loco: vt quum venerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice, aſcende*

Fieri non poteſt, οὐκ ἐνδέχεται. Vulgata, *Non capit*, vt loqui ſolet Tertullianus: ſicut apud Græcos ἐγχωρεῖ accipitur pro ἔξεστι, licet. Docent autem ſubtilius Dialectici & Phyſici quomodo inter ſe differant τὸ μὴ ἐνδεχόμενον καὶ τὸ ἀδύνατον.

34 *Gallina*, ὄρνις. Vulg. *auis*, quaſi ignorarit hac voce peculiariter quoque gallinam ſignificari, quum tamē Gallinam verterit Matth. 23.38. *Pulliciem*, τὴν νοσσιάν. Sic loquitur Columella plurimis locis, proprij in his rebus ſermonis obſeruantiſſimus. Vulg. & Eraſm. *Nidum*: id eſt καλιάν. Sic tamen Virgilius lib. 4, *-ipſáſque volantes Ore ferunt, dulcem nidis immitibus eſcam*. In duobus autem codicibus legimus τὰ ἑαυτῆς νοσσία, pullos ſuos.

Pullicies.

IN CAPVT XIIII.

1 *Ex primorib. Phar.* τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρ. Vel eos quos Sānhedrin vocabāt, vel principes Synagogæ intelligo: quoniā inuenio apud Matthæum 9. verſu 18, ἄρχοντα ſimpliciter vocari qui ἀρχισυνάγωγος dicitur Mar. 5.22. & hi rurſus diſtinguuntur à Senioribus & Scribis, & à Principibus ſacerdotum infrà, 24.20, & Act. 4.5. Sed & illud probabile eſt, diſtincta fuiſſe politicorum magiſtratuum & Archiſynagogorum munera, ſicut Deut. 29.15, diſtinguit Moſes. Non erant enim omnes Archiſynagogi Phariſæi, ſicut apparet ex Iohanne 7.48, quum Phariſæus ſit ſectæ nomen: ſed tamen Phariſæos tum fuiſſe in magna exiſtimatione liquet ex tota Euangelica hiſtoria.

3 *In hæc verba*, λέγων. Pleonaſmus eſt huius participii, de quo diximus ſuprà, 12.16.

5 *Quis veſtrûm*, τίνος ὑμῶν. Permutata eſt conſtructio verborum in hac periodo, ex Hebræorum idiotiſmo, quem expoſuimus ſuprà, 11.11. Ideo maluimus à Græcis aliquantulum deflectere quàm verbum reddere pro verbo.

7 *Attendens*, ἐπέχων: id eſt προσέχων, animum videlicet: quomodo etiam accipi τὸ ἐπέχειν obſeruat Euſtathius in Homerum Odyſſ. τ.

βλέπει αἰσπερ·

βαθι ἀνώτερον. τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοί.

11 Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

12 Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους, μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.

13 Ἀλλ᾽ ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς·

14 Καὶ μακάριος ἔσῃ· ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι. ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

15 Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

16 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς·

17 Καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις, Ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

18 Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ, Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

19 Καὶ ἕτερος εἶπε, Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

20 Καὶ ἕτερος εἶπε, Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

21 Καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. Τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, Ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.

22 Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.

23 Καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον, Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.

24 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.

25 Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί. καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς,

26 Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα,

---

superius. tunc erit tibi gloria in cõspectu eorum qui tecũ discumbunt.

11 ‖Nam quisquis se extollit, deprimetur:& qui se demiserit extolletur.

12 Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, ‖Quũ feceris prandium aut cœnã, ne vocato amicos tuos, neq; fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequãdo & ipsi te vicissim vocent, ac retribuatur tibi gratia.

13 Sed quũ facis epulũ, voca pauperes, mancos, claudos, cæcos:

14 Et beatus eris, quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.

15 Hæc autem quum audisset quidam ex iis qui simul discumbebant, dixit ei, Beatus qui comedit panem in regno Dei.

16 Ipse autẽ dixit ei, ‖Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

17 Misitque seruum suum hora cœnæ, vt diceret vocatis, Venite, quia iam parata sunt omnia.

18 Et omnes cœperunt vno *ore* se excusare. Primus dixit ei, Agrũ emi, & necesse habeo exire, & eum inspicere: rogo te, habe me excusatum.

19 Et alter dixit, Iuga boũ emi quinque, & proficiscor ad probandũ ea: rogo te, habe me excusatum.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea nõ possum venire.

21 Quum igitur seruus aduenisset, annũtiauit ista domino suo Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Abi citò in plateas & vicos vrbis, & pauperes ac mãcos, claudósque & cæcos huc introducito.

22 Et ait seru⁹, Domine, factũ est vt imperasti, & adhuc locus est

23 Tunc ait dominus seruo, Abi ad vias & sepes, & coge ingredi, vt impleatur domus mea.

24 Dico enim vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant, gustaturum cœnam meam.

25 Ibat autem turba multa cũ eo: & conuersus dixit eis,

26 ‖Siquis venit ad me, & nõ odit patrem suum & matrem,

---

superius. tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus.

11 *Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.*

12 *Dicebat autẽ & ei qui se inuitauerat, Quum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos neque vicinos diuites: ne forte te & ipsi reinuitent, & fiat tibi retributio.*

13 *Sed quum facis conuiuium, voca pauperes, debiles, claudos, & cæcos:*

14 *Et beatus eris, quia non habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.*

15 *Hæc quũ audisset quidam de simul discumbentibus, dixit illi, Beatus qui manducat panem in regno Dei.*

16 *At ipse dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:*

17 *Et misit seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis vt venirent, quia iam parata sunt omnia.*

18 *Et cœperũt simul omnes excusare. Primus dixit ei, Villam emi, & necesse habeo exire, & videre illam: rogo te, habe me excusatũ.*

19 *Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & eo probare illa: rogo te, habe me excusatum.*

20 *Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideo non possum venire.*

21 *Et reuersus seruus nũtiauit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Exi citò in plateas & vicos ciuitatis, & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc.*

22 *Et ait seruus, Domine factum est vt imperasti, & adhuc locus est.*

23 *Et ait dominus seruo, Exi in vias & sepes, & cõpelle intrare, vt impleatur domus mea.*

24 *Dico autem vobis quòd nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.*

25 *Ibant autẽ turbæ multæ cum eo: & conuersus dixit ad illos,*

26 *Siquis venit ad me: & nõ odit patrẽ suũ & matrem,*

Infra, 18. 14. mat. 23. 12

Tob. 4. 7 prouerb. 3. 9

Mat. 22. apoc. 19. 9

Suprà 9. 23 mat. 10. 37 & 16. 24.

---

18 *Vno [ore,]* ἀπὸ μιᾶς: id est ἐξ ἑνὸς συνθήματος, inquit Theophylactus, quasi ex compacto & constituto, pro quo dicimus vernaculo nostro sermone, *d'vn accord*, expressa etiam præpositione ἀπό. Quanuis enim isti aliquantulum diuersas causas adferant, tamen in eo conueniunt omnes quòd sua negotia prætexunt ne ad cœnam adsint. Potest autem commodissimè suppleri γνώμης, aut βουλῆς: id est sententia vel consilio, sicut in illo Homeri versiculo Iliad. β, εἰ δέ ποτ᾽ ἔς γε μίαν βουλεύσομεν, pro quo Latini dicunt, *vno ore*. Itaque Castellio qui nuper ἀπὸ μιᾶς conuertit *Ad vnum*, non videtur sensum assequutus, neque 5 Vetus interpres qui *simul* interpretatur, id est ἅμα.

26 *Non odit*, οὐ μισεῖ. Id est amat supra me. Matth. 10. 37.

καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.

Matt. 10. 38 & 16 24 mar. 8.24

27 Καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

28 Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν;

29 Ἵνα μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,

30 Λέγοντες, Ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.

31 Ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ᾽ αὐτόν;

32 Εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόρρω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.

33 Οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

5.1350 mar. 9.

34 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;

35 Οὔτε εἰς γῆν οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

& vxorem & liberos, & fratres & sorores, atque adeo etiã ∴animam suam, non potest meus esse discipulus.

27 ‖Et quisquis nõ portat crucẽ suam, & sequitur me, non potest meus esse discipulus.

28 Quis enim ex vobis, si velit turrim ædificare, non prius ∴sedens computat sumptus, an habeat quæ ad *eius* perfectionem *requiruntur?*

29 Ne, postquã posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui spectarint, incipiant ei illudere,

30 Dicentes, Homo iste cœpit ædificare, & non potuit *ædificiũ* perficere.

31 Aut quis rex proficiscens vt committat prælium aduersus alterum regem, non prius non ∴cõsultat sedens, an possit cũ decem millibus occurrere illi qui cum viginti millibus venit aduersus ipsum?

32 Alioquin, quum adhuc ille procul est, legatione missa, rogat ea quæ ad pacem spectant.

33 Sic ergo quisquis vestrũ non valedicit omnibus bonis suis, nõ potest meus esse discipulus.

34 ‖Bonus est sal: si verò sal infatuatus fuerit, quo condietur?

35 Neque ad terrã neque ad sterquiliniũ ∴appositus est: foras eũ abiiciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

& vxorem & filios, & fratres & sorores, adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus.

27 *Et qui nõ baiulat crucem suam, & venit post me, non potest meus esse discipulus.*

28 *Quis enim ex vobis, volens turrim ædificare, non prius sedens cõputat sumptus qui necessarij sunt, si habeat ad perficiendum?*

29 *Ne posteaquam posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui vident incipiant illudere ei,*

30 *Dicentes, Quia hic homo cœpit ædificare, & non potuit consummare.*

31 *Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, non sedens prius cogitat si possit cum decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit ad se?*

32 *Alioquin adhuc illo longè agente, legationem mittens, rogat ea quæ pacis sunt.*

33 *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus.*

34 *Bonum est sal: si autem sal euanuerit, in quo condietur?*

35 *Neque in terram neque in sterquilinium vtile est: sed foras mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.*

Κεφάλαιον ιε.

1 Ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοί, ἀκούειν αὐτοῦ·

2 Καὶ διεγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, λέγοντες, Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.

3 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων,

Matth. 18 12

4 Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλός, ἕως εὕρῃ αὐτό;

5 Καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων;

6 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας; λέγων αὐτοῖς,

CAP. XV.

1 Accedebãt autem ad eum omnes publicani & peccatores, vt eum audirent:

2 Et murmurabãt Pharisæi & Scribæ, dicẽtes, Iste peccatores recipit, & vescitur cum eis.

3 Ipse verò loquutus est ad eos hanc parabolam, dicens,

4 ‖Quis ex vobis, si habeat cẽtũ oues, & perdiderit vnã ex illis, nõ relinquit illas nonagintanouẽ in deserto, & pergit ad eam quæ periit, vsque dum eam inueniat?

5 Et inuentam imponit in humeros suos gaudens?

6 Veniénsq; domum, cõuocat amicos & vicinos? dicens eis,

CAP. XV.

1 *Erant autem appropinquantes ei publicani & peccatores vt audirent illum:*

2 *Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Quia hic peccatores recipit, & mãducat cum illis.*

3 *Et ait ad illos parabolam istam, dicens,*

4 *Quis ex vobis homo qui habet centum oues, & si perdiderit vnã ex illis, nónne dimittit nonagintanouem in deserto, & vadit ad illam quæ perierat donec inueniat eam?*

5 *Et quum inuenerit eã, imponit in humeros suos gaudens?*

6 *Et veniens domum, conuocat amicos & vicinos? dicens illis,*

Animam suam, τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. Id est seipsum, siue suam ipsius vitam, vt loquitur Matth. 16, 21.

28 *Sedens*, καθίσας. Domi videlicet consilium capiens & omnia supputans, antequam opus aggrediatur, sicut dicit Varro, *Romani sedendo vincunt.*

31 *Consultat*, βουλεύεται: consultat, adhibitis nimirum etiam aliis in consilium, quum de rege hîc agatur ac suscipienda expeditione. Vulg. & Eras. *Cogitat*, id est λογίζεται vel ἐνθυμεῖται.

35 *Appositus*, εὔθετον, id est aptus & accõmodatus: vt Varro agrum dixit appositum ad vitem: & Cicero dies ad agendum appositos. Vulg. & Eras. *Vtilis*, id est χρήσιμον.

Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός.

Gratulamini mihi: nam inueni ouem meam quæ perierat.

Congratulamini mihi, quia inueni ouem meam quæ perierat.

7 Λέγω ὑμῖν ὅτι οὕτως χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

7 Dico vobis ita fore gaudiũ in cælo super vno peccatore resipiscente, ˙˙ maius quàm super nonagintanouem iustis, ˙˙ quibus non opus est resipiscentia.

7 *Dico vobis quòd ita gaudium erit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente quàm super nonagintanouem iustis qui non indigent pœnitentia.*

8 Ἢ τίς γυνὴ, δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕρῃ·

8 Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & ˙˙ verrit domũ, quærítque accuratè, vsquequo *eam* inueniat:

8 *Aut quæ mulier habẽs drachmas decem, si perdiderit drachmam vnam, nónne accendit lucernam, & euerrit domum, & quærit diligenter donec inueniat:*

9 Καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας; λέγουσα, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα.

9 Et quum inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicens, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quàm perdideram.

9 *Et quum inuenerit, cõuocat amicas & vicinas? dicens, Congratulamini mihi, quia inueni drachmam quam perdideram.*

10 Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.

10 Ita dico vobis, gaudium est ˙˙ apud Angelos Dei super vno peccatore resipiscente.

10 *Ita, dico vobis, gaudiũ erit coram Angelis Dei super vno peccatore pœnitentiam agente.*

11 Εἶπε δὲ, Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς·

11 Ait autem, Quidam habebat duos filios:

11 *Ait autẽ, Homo quidam habuit duos filios:*

12 Καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρὶ, Πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. Καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον.

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi ˙˙ partem substãtiæ *ad me* attinentem. *Ille* igitur diuisit eis ˙˙ facultates.

12 *Et dixit adolescentior ex illis patri, Pater da mihi portionem substantiæ quæ me contingit. Et diuisit illis substantiam.*

13 Καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακράν· καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως·

13 Post dies autem nõ multos, quum omnia coegisset iunior ille filius, peregrè profectus est in regionem longinquam: & illic dissipauit substantiam suã, ˙˙ profusè viuendo.

13 *Et non post multos dies congregatis omnibus adolescentior filius peregrè profectus est in regionem longinquam: & ibi dissipauit substantiam suam viuendo luxuriosé.*

14 Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην· καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι.

14 Quum autem omnia ipse consumpsisset, orta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit *victu* defici.

14 *Et postquam omnia dissipasset, facta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit egere.*

15 Καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης· καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους.

15 Abiit igitur & adhæsit vni ex ciuibus regionis illius: qui misit eum in agros suos vt pasceret porcos.

15 *Et abiit & adhæsit vni ciuium regionis illis, & misit illum in villam suam vt pasceret porcos.*

16 Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ.

16 Et desiderabat implere ventrem suũ siliquis quas edebant porci: & nemo ei dabat.

16 *Et cupiebat implere ventrem suum de siliquis quas porci manducabant: & nemo illi dabat.*

17 Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε, Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι.

17 Quum autem ad se rediisset, dixit, Quot mercenarii patris mei abundant panibus, ego verò fame pereo!

17 *In se autem reuersus dixit, Quanti mercenarii patris mei abundant panibus, ego autem hîc fame pereo?*

18 Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου· καὶ ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου·

18 Surgens proficiscar ad patrem meum, & dicam ei, Pater ˙˙ peccaui in cælum & coram te:

18 *Surgam & ibo ad patrẽ meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & coram te:*

IN CAPVT XV.

7 *Maius quàm*, ἤ. Sic apud Hebræos interdum omittitur particula יותר [*iother*,] sicut apud Græcos μᾶλλον, de quo alibi diximus. *Quibus non opus est*, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι. Quod simpliciter dicitur, intelligendum est κατὰ χρίσιν, eorum videlicet respectu qui penitus sunt à Deo auersi.

8 *Verrit*, σαροῖ. In vetustissimis codicibus Vulgatæ editionis (vt post Vallam Erasmus annotauit) perperam scriptum est *Euertit* pro *Euerrit*: qui error Gregorio pontifici Romano & aliis Græcæ linguæ imperitis occasionem præbuit multa in hunc locum parum appositè comminiscendi.

10 *Apud Angelos*, ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων. Vulg. & Eras. seruato obscuro Hebraismo, *Coram Angelis*. Leuiculum autem est quòd pro γίνεται, Est, interpretantur *Erit*, γενήσεται. quæ enallage etiam occurrit infra, 20.33.

12 *Partem* [*ad me*] *attinentem*, τὸ ἐπιβάλλον μέρος. Syrus interpres nõ ineleganter, partem ad me redeuntem, id est τὸ καθῆκον μέρος, vt vulgo dicimus *la part du bien qui me reuient*. Caius Iurisc. Partem alicui contingentem vocat: & ita loquuntur disertiores Græci interdum, etiam nomine μέρος non expresso. *Facultates*, τὸν βίον. Βίος (vt alibi diximus) tum vitam, tum illud ipsum declarat quo vitam tuemur. Ideo conuertimus interdum Vitam, interdum Victum, nonnunquam Substantiam, post Quintilianum, vt facturi eramus hoc loco, nisi in eodem hoc versiculo occurreret οὐσία.

13 *Profusè*, ἀσώτως. Deriuant Grammatici ἄσωτον ab α & σώζειν, vt eum declaret qui nihil sibi seruat: quẽ Latini Effusum & Profusum simili ratione vocant. Vulg. & Eras. *Luxuriosè*, id est ἀσελγῶς.

18 *Peccaui in cælum*, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανόν: id est, peccaui in Deum & in te: siue reus sum non te solo, sed ipso etiam cælo, quacunque patet, teste.

19 Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου.

19 Neque amplius sum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenariis tuis.

19 *Iam non sum dignus vocari filius tuus: fac me sicut vnum de mercenariis tuis.*

20 Καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. Ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

20 Surgens igitur venit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius, & intima misericordia motus est: & accurrẽs incidit in collum eius,& deosculatus est eum.

20 *Et surgens venit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè esset, vidit illum pater ipsius, & misericordia motus est: & accurrens cecidit super collum eius, & osculatus est eum.*

21 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱός, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.

21 Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cælum & coram te, neque amplius sum dignus vocari filius tuus.

21 *Dixítque ei filius, Pater peccaui in cælum & coram te, iam non sum dignus vocari filius tuus.*

22 Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας·

22 Dixit verò pater ad seruos suos, Afferte stolam illam præcipuam,& induite eum, & indite annulũ in manum eius, & soleas in pedes:

22 *Dixit autem pater ad seruos suos, Cito proferte stolam primam, & induite illum, & date annulum in manum eius, & calceamenta in pedes eius:*

23 Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε· καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν·

// μ· σιτ· inter cibos πολυτελεστάτα recenset Athen. lib. IX.

23 Et adductum vitulum illum saginatum mactate: & vescentes oblectemur.

23 *Et adducite vitulũ saginatum, & occidite: & manducemus & epulemur.*

24 Ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. Καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι.

24 Quia filius iste meus mortuus erat,& reuixit: perierat,& inuentus est. Cœperunt igitur oblectari.

24 *Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Et cœperunt epulari.*

25 Ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

25 Erat autem filius ille ipsius senior ruri: qui vt veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros.

25 *Erat autem Filius eius senior in agro: & quũ veniret & appropinquaret domui, audiuit symphoniam & chorum.*

26 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα.

26 Et vocatum "vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

26 *Et vocauit vnum de seruis, & interrogauit quid hæc essent.*

27 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει· καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν· ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum saginatum:quòd valentem illum receperit.

27 *Isque dixit illi, Frater tuus venit: & occidit pater tuus vitulum saginatum: quia saluum illum recepit.*

28 Ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν, παρεκάλει αὐτόν.

28 Indignatus est autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipsius egressus, hortatus est eũ.

28 *Indignatus est autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egressus, cœpit rogare illum.*

29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρὶ, Ἰδοὺ, τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ.

29 Ipse verò respondens dixit patri, Ecce, tot annos seruio tibi, nec vnquam mandatum tuum "sum trãsgressus, nec vnquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer:

29 *At ille respondens dixit patri suo, Ecce, tot annis seruio tibi, & nunquam mandatum tuum præterijui, & nunquam dedisti mihi hædum, vt cũ amicis meis epularer:*

30 Ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.

30 Sed quum filius iste tuus qui deuorauit facultates tuas cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

30 *Sed postquam filius tuus hic, qui deuorauit substantiam suam cum meretricibus, venit, occidisti illi vitulum saginatum.*

31 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ᾽ ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν.

31 Ipse verò dixit ei, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.

31 *At ipse dixit illi, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.*

32 Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

32 Oblectari autem & gaudere *te* oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat,& reuixit: perierátque, & inuentus est.

32 *Epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est.*

---

26 *Vnum ex pueris*, ἕνα τῶν παίδων. Frobenii codex addit αὐτοῦ, id est *suis*, quod videtur expungendum. Apud Theophylactum autem legitur, ἕνα ἐκ τῶν παίδων δούλων: ac mihi quidem dubium non est quin δούλων culpa librarii ex albo libri in contextum irrepserit.

29 *Sum transgressus*, παρῆλθον: id est ὑπερεῖδον, vel *præterij*, id est *contempsi*: quia quæ aspernamur, ne aspicere quidem sustinemus. Theophylactus legit παρεῖδον, Despexi.

30 *Facultates tuas*, σοῦ τὸν βίον. Vulgata, *Substantiã suam*, id est τὸν αὐτοῦ βίον. Sed illud est ἐμφατικώτερον, & Græci omnes codices in eo consentiunt.

Κεφάλαιον ιϛ.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον· καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

2 Καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου. οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

3 Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, Τί ποιήσω, ὅτι ὁ Κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

4 Ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

5 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ, Πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

6 Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

7 Ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε, Σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν κόρους σίτου. Καὶ λέγει αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

8 Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν εἰσι.

CAP. XVI.

1 Dixit autem etiã discipulis suis, Fuit homo quidam diues, qui habebat dispensatorem:& is delatus est apud eum, vt qui dissiparet ipsius bona.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quid hoc audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. ∴nõ enim poteris amplius ∴esse dispensator.

3 Dixit autem apud se dispẽsator, Quid faciam, quum dominus meus auferat à me dispensationem? fodere non possum, mendicare pudet.

4 Noui quid sim facturus, vt quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me *aliqui* domi suæ.

5 Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

6 Is autem ait, Centum ∴batos olei. Tum ille dixit ei Accipe ∴tabulas tuas, & sede citò, & scribe quinquaginta.

7 Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum ∴coros tritici. Tum ipse dixit ei, Accipe tabulas tuas & scribe octoginta.

8 Et laudauit dominus dispẽsatorem ∴iniustum, quòd prudenter fecisset. ∴ quamobrem ∴filiis huius seculi prudentiores sunt filiis lucis ∴ in suo genere.

CAP. XVI.

1 *Dicebat autem & ad discipulos suos, Homo quidam erat diues qui habebat villicum: & hic diffamatus est apud illum, quasi dissipasset bona ipsius.*

2 *Et vocauit illũ, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem villicationis tuæ. iam enim non poteris villicare.*

3 *Ait autem villicus intra se, Quid faciam, quia dominus meus aufert à me villicationem? Fodere non valeo, mendicare erubescò.*

4 *Scio quid faciam, vt quum amotus fuero à villicatione, recipiam me in domos suas.*

5 *Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dicebat primo, Quantum debes domino meo?*

6 *At ille dixit, Centum cados olei. Dixitque illi, Accipe cautionem tuã, & sede, citò scribe quinquaginta.*

7 *Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait illi, Accipe literas tuas, & scribe octoginta.*

8 *Et laudauit dominus villicum iniquitatis, quia prudenter fecisset: quia filii huius seculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt.*

IN CAPVT XVI.

2 *Non enim poteris*, οὐ γὰρ δυνήσῃ: id est, tibi non fiet à me potestas. Nam alioquin dispensator esse poterat si hoc dominus ipsi concessisset. *Esse dispensator*, οἰκονομεῖν. Vulgata, *Villicare*. quod haud satis scio an aliud declaret quàm rusticari: certè non tã latè patet quàm τὸ οἰκονομεῖν, quod significat res domesticas administrare. Erasmus, *Dispensare*, quod verbum non legi absolutè positum.

6 *Batos*, Βάτους. Syrus interpres מתרין [*mathren*] id est μετρητὰς vertit: item vetustissimus codex meus & alia duo manusc. exemplaria, Latina denique recepta versio legunt κάδους, nomine tãtum variato, non mensura: Nam, vt apertè probat doctissimus Georgius Agricola, apud Hebræos בת [*bath*] mensura fuit rerum liquidarum, prorsus respondens Atticæ amphoræ, quæ Græcè non modò μετρητὴς, sed etiam κάδος & κεράμιον dicitur. Immeritò igitur Erasmus hoc quidem loco Veterem interpretem reprehendit. *Tabulas*, γράμμα. Sic vocant Latini obligationis instrumentum, vt vel ex eo liquet quòd ipsi tabulas nouas appellant. Vulgata, *Cautionem*, quo vocabulo sic vtitur etiam Seneca. Hebræi generali voce ספר [*sepher*] vocant, vt Ier. 32. 11.

Coros, κόρους. Apud Hebræos (vt hoc quoque παρέργως dicamus) כור [*chor*] (pro quo Græci interpretes & ipse quoq. Iosephus κόρον dicunt) mensura fuit rerum aridarum, quæ decem Atticos medimnos capiebat, vt testatur idem Iosephus libri Antiquitatum 15. cap. 12. Locus igitur quem ex eodem citat Erasmus ex libri tertii vltimo capite, in quo videtur Corus æstimari medimnis Atticis quadraginta vno, omnino deprauatus est vel in numeri nota, vel in eo quod pro ἀττικοὶ, scribendum est ἰταλικοὶ, vt rectè obseruat Georgius Agricola, homo (meo quidem iudicio) omnium qui de his rebus ad hunc diem scripserũt, diligentissimus.

8 *Iniustum*, τῆς ἀδικίας. Heb. רעה [*rahah*] id est *iniquitatis*, vt vertit Vulgata. Sed fortassis hic dispensator sic vocatur, non ex eo quòd hac ratione ex domini incommodis sua quæreret commoda, sed quòd malus antea fuisset dispensator, vt qui bona patrisfamiliâs dilapidasset. Est enim hæc interpretatio eò referenda vt non videatur paterfamiliâs dispensatoris iniquum istud factum laudare, sed duntaxat prudentiam eius approbare, qui sibi voluerit in futurum prospicere. Oporteret autem profectò inter homines valde humanum ac liberalem esse patremfamiliâs qui eiusmodi œconomum laudaret. Spectandum est igitur illud quod hac similitudine adumbratur, ne putemus eum probari qui sit ex alieno liberalis: (esset enim hic potius habendus pro fure) sed Deum repræsentari per patremfamiliâs, qui prodigos penè bonorum suorum dispensatores laudet potius quàm parcos & auaros. Prodigos autẽ appello non qui temere sua profundunt, sed qui bona quorũ œconomi sunt à Deo cõstituti, cũ pauperibus perlibenter ac benignè cõmunicant. Hanc igitur interpretationem si amplectamur, præstiterit τῆς ἀδικίας interpretari malum quàm iniquum, vt malus œconomus is sit omnino quem vulgò vocamus *vn mauuais mesnager*. Certè si scopum huius parabolæ spectemus, plana erunt omnia, quocunque modo accipiatur. Ineptum enim est insistere in singulis eius partibus, quum hoc vnum significet Christus hac parabola docere, cautiores esse profanos homines in curandis huius vitæ negotiis, quàm sint etiam eorum plerique, qui sancti videri volunt; de iis quæ à Deo in huius vitæ vsum accepimus sic administrandis, vt prolatis acceptorum, & in proximorum

vſum expenſorum tabulis, coram ipſius tribunali (ex hac vita excedentes, qui eſt noſtræ œconomiæ finis) efficere poſſint ne malè expenſa in rationes inferantur.

Quamobrem, ὅτι. Vulgata & Eraſmus, *Quia*. Mihi autem videtur in iis quæ ſequuntur, collatio eſſe ſimilitudinis, ita vt à comparatis argumentetur. *Filij huius ſeculi*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Sic apud Rabinos בני העולם הזה [*bene hañolā hazzeh*] .i. homines præſenti vitæ addicti, quos vocat Apoſtolus σαρκικοὺς, & opponit πνευματικοῖς, qui hoc loco dicũtur filii lucis, id eſt בני אורה [*bene arab*,] quos Dominus 10 ſui ſpiritus luce illuſtrauit. *In ſuo genere*, εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν. Alicubi γενεὰν gentem, generationem, progeniem, ætatem denique expoſui. eſt enim multiplex huius vocabuli declaratio. Sed mihi quidem videtur hîc accipi 5 pro certo genere ac ſpecie hominum, & εἰς pro ἐν vſurpari. Virgilius, *Parce pio generi*. Idem, *Quod genus hoc hominum?* Vulgata, *In generatione ſua*. Eraſmus, *In natione ſua*. Nam Cicero quoque in hac ſignificatione nationem candidatorum & nationem optimatium dicit. Sed illud 10 planius eſt & magis tritum.

---

9 Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας· ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.

10 Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.

11 Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;

12 Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;

Mat. 6. 24

13 Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.

14 Ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρισαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες· καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν.

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν.

Mat. 11. 12

16 Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.

9 Et ego vobis dico, Facite vobis ⁚amicos ex mamona⁚ fallaci: vt quum ⁚ defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.

10 Qui fidelis eſt ⁚ in eo quod minimum eſt, etiã in eo quod multum eſt, fidelis eſt: & qui in eo quod minimum eſt iniuſtus eſt, etiam in eo quod multum eſt iniuſtus eſt.

11 Itaque ſi in fallaci mamona fideles non fuiſtis, ⁚veram *mamonam* quis credet vobis?

12 Et ſi alieno fideles non fuiſtis, quod veſtrum eſt quis dabit vobis?

13 ‖ ⁚Nullus ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire: aut enim vnũ odio habebit, & alterũ diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. non poteſtis Deo ſeruire & mamonæ.

14 Audiebant autem hæc omnia etiam Phariſæi, qui erant auari: & ⁚ſannis eũ excipiebant.

15 Tunc dixit eis, Vos ii eſtis qui iuſtificatis voſipſos in hominũ cõſpectu: Deus autẽ nouit corda veſtra: quia ꝙ apud homines ſublime eſt, abominationi eſt in conſpectu Dei.

16 ‖Lex & Prophetæ vſque ad Iohannem: ab eo tempore regnum Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi perrumpit.

9 *Et ego vobis dico, Facite vobis amicos de mammona iniquitatis: vt quũ defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.*

10 *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt: & qui in modico iniquus eſt, & in maiori iniquus eſt.*

11 *Si ergo in iniquo mammona fideles non fuiſtis, quod verum eſt quis credet vobis?*

12 *Et ſi in alieno fideles non fuiſtis, quod veſtrum eſt quis dabit vobis?*

13 *Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire: aut enim vnum odiet, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. nõn poteſtis Deo ſeruire & mammonæ.*

14 *Audiebant autem omnia hæc Phariſæi, qui erant auari: & deridebant illum.*

15 *Et ait illis, Vos eſtis qui iuſtificatis vos coram hominibus: Deus autem nouit corda veſtra. quia quod hominibus altum eſt, abominatio eſt ante Deum.*

16 *Lex & Prophetæ vſque ad Iohannem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud vim facit.*

---

9 *Amicos*, φίλους. non ſanè qui vel mortui pro viuo intercedant, vel ſuperſtites mortuo veniam impetrent, ſed quibus officia præſtita fidem defuncti apud Deum teſtificẽtur, illa perinde ac in ſeipſum collata comprobantem, & gratis coronantem, vt loquitur ipſe Dominus 15 Deuter. 24, 13. & Matth. 25, verſu 40. *Fallaci*, τῆς ἀδικίας. id eſt דעולא [*De*ᵗ*auela*,] vt habet Syrus interpres, ab altera ſignificatione verbi עול [*ñaual*,] quod, etſi ad omne iniuſte factum interdum accommodatur, vt 20 & verbum ἀδικεῖν, nihilominus tamẽ propriè de fraude & interuerſione precii dicitur, vt Eſ. 3. 12. Opes igitur hic vocantur fraudulẽtæ ſiue fraudatrices, quòd nihil ſit illis incertius & fallacius, vt quotidie experiuntur qui ſpem in eis ſuam collocant. Vulg. & Eraſ. *iniuſto*, non modo ambigua, ſed etiam nullo modo, vt mihi quidem videtur, ad huius 25 loci ſententiam appoſita interpretatione, vt ex ſequentibus apparet, vbi opes vocantur ἐλάχιστον, oppoſitum τῷ πολλῷ: quod minimi eſt momenti oppoſitum æternæ vitæ theſauro: & ἄδικον, contrariũ τῷ ἀληθινῷ: id eſt fallax verò ac ſyncero. *Defeceritis*, ἐκλίπητε. Quum enim 30 ex hac vita excedimus veluti ſerui ab hero euocamur ad reddendas accepti & expenſi rationes. Syrus interpres legit ἐκλίπῃ, *defecerit*, mammona nimirum, ſed perperã, vel potius deprauatus eſt Syriacus contextus, exſcriptoris culpa.

10 *In eo quod minimũ eſt*, ἐν ἐλαχίστῳ, &c. Id eſt, qui ſibi à Deo cõmiſſas ad vſũ huius vitæ pertinentes facultates, quę 15 minimi ſunt momẽti, ea qua opus eſt ratione adminiſtrat, is quoque exiſtimandus eſt ea ſicuti par eſt curare quæ lõgè maxima ſunt, cæleſtia nimirũ & æterna: ſicut viciſſim qui aliter ſe gerunt in hac vita quàm oporteat, alteram 20 quoque aſpernari ſe teſtantur.

11 *Veram* [*mamonã*,] τὸ ἀληθινόν. Μαμωνᾶ repetii ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Omnino enim id poſtulare videtur antitheſis vt veræ opes, cæleſtes videlicet ac diuinæ, fluxis ac caducis opponantur. In proximo verſiculo ſimilis eſt antitheſis. Nam quæ prophani homines bona fortunæ & externa vocant, 25 Chriſtus appellat aliena, depoſita nimirum noſtræ fidei cõmiſſa: eáque opponit τοῖς ὑμετέροις, non quaſi poſſint iis obtingere qui aliena malè adminiſtrarint, ſed quoniam qui ſunt ea conſequuti, verè poſſint illa vocare ſua, nunquam videlicet ipſis auferenda.

13 *Nullus ſeruus*, οὐδεὶς οἰκέτης. Vide Matth. 6. 24.

30 14 *Sannis excipiebant*, ἐξεμυκτήριζον. Vulgata, *Deridebãt*, κατεγέλων. Eraſmus in annotationibus, *Subſannabant*. quod non memini legere apud idoneos auctores.

17 Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.

17 ‖Facilius est autem cælum & terram præterire quàm Legis vnum apicem excidere.

17 *Facilius est autem cælum & terram præterire quàm de Lege vnum apicem cadere.* Matt.5.18

18 Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει· καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχεύει.

18 ‖Quisquis dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui à viro" dimissam ducit, mœchatur.

18 *Omnis qui dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui dimissam à viro ducit, mœchatur.* Mat.5.32, & 19.9 1.cor.7.11

19 Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς.

19 "Cæterùm quidã erat diues, qui induebatur purpura & bysso, & se oblectabat quotidie splendidè.

19 *Homo quidam erat diues, & induebatur purpura & bysso, & epulabatur quotidie splendidè.*

20 Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος·

20 Erat verò quidam mendicus nomine"Lazarus, qui proiectus erat ad vestibulum eius, vlcerosus:

20 *Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus:*

21 Καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.

21 Et desiderans saturari micis quæ cadebant è mensa diuitis: sed & canes veniebant ac lingebant eius vlcera.

21 *Cupiens saturari de micis quæ cadebant de mensa diuitis: sed & canes veniebant & lingebant vlcera eius.*

22 Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.

22 Factum est autem vt moreretur mendicus, & asportaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est verò etiam diues ille, ac sepultus est.

22 *Factum est autem vt moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est autem & diues, & sepultus est.*

23 Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ.

23 "Et apud inferos sublatis oculis suis, quũ esset in tormentis, vidit Abraham procul, & Lazarum in sinu eius.

23 *In inferno. Eleuans autem oculos suos, quum esset in tormentis, vidit Abraham à longè, & Lazarum in sinu eius.*

24 Καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε, Πάτερ Ἀβραὰμ ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.

24 Tum ipse clamans dixit, Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digitum suum in aquam, & refrigeret linguam meam: quoniam grauissimè crucior in ista flamma.

24 *Et ipse clamans dixit, Pater Abrahã, miserere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digiti sui in aquam, vt refrigeret linguam meam: quia crucior in hac flamma.*

25 Εἶπε δὲ Ἀβραάμ, Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι.

25 Dixit autem Abraham, Fili, memento te bona tua recepisse in vita tua, & Lazarũ similiter mala: nunc autem hic solatio fruitur, tu verò cruciaris.

25 *Et dixit illi Abrahã, Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua & Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris.*

26 Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.

26 Et "ad hæc omnia, inter nos & vos "hiatus ingens" constitutus est, vt ii qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque istinc huc transire.

26 *Et in his omnibus, inter nos & vos chaos magnum firmatum est: vt ij qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque inde huc transmeare.*

27 Εἶπε δέ, Ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου.

27 Dixit autem *ille*, Rogo te igitur pater, vt eum mittas domum patris mei.

27 *Et ait, Rogo ergo te pater vt mittas eum in domum patris mei.*

---

18 *Dimissam*, ἀπολελυμένην. Qui hinc colligunt, post repudium nullum esse secundo matrimonio locũ, altera parte superstite, ineptè colligunt. Loquitur enim Dominus de repudiis apud Iudæos vsitatis, inter quæ numerari non potest repudium ob adulterium, quum adulteros ex Lege oporteret capitali pœna plecti. Et certè si valerent Leges, huic quæstioni nullus esset inter Christianos locus.

19 *Cæterùm quidam*, ἄνθρωπος δέ τις. In meo vetustissimo codice & alio manuscr. exemplari legitur, εἶπε δὲ καὶ ἑτέραν παραβολὴν, Ἄνθρωπός τις ἦν, *Dixit autẽ aliam etiam parabolã, Quidam erat*, &c. quæ præfatio videtur penè necessaria fuisse, vt isti sermones inter se cohærerent.

20 *Lazarus*, Λάζαρος. Hebraicè *Eleazar*, vt legit etiam Tertullianus, libro de Idololatria.

23 *Et apud inferos*, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ. Vulgata omisit præpositionem καί: qui error in causa fuit cur ex veteribus nonnulli parum appositè disputarint de sepultura diuitis in inferno. Sed hoc quidem verum est, in ista narratione proponi nobis res spirituales sub figuris sensui nostro accommodatis, ac proinde velut in mediis illis flãmis collocari diuitis illius sepulchrum: quò etiam spectat quod hîc dicitur de sinu Abrahæ, de colloquio cum Abrahamo, de mittẽdo in aquã digito, de refrigerãda lingua, denique de epulonis solicitudine pro cognatis suis hîc cõmemoratur, quorũ nihil neque corporibus in sepulchro iacentibus, neque vel damnatorum vel beatorum animabus conuenit.

26 *Ad hæc omnia*, ἐπὶ πᾶσι τούτοις: id est πρὸς τούτοις, præter hæc. Vulgata, *In iis omnibus*: quod Erasmus iure correxit. *Hiatus*, χάσμα: id est Vasta vorago, παρὰ τὸ χαίνειν. Sic Virgilius, --*quæ nunc satis ima dehiscat Terra mihi*. Vulg. *Chaos*, librariorum errore, vt Budæus existimat.

Constitutus est, ἐστήρικται. Vulgata & Erasmus, *Firmatus est*: quod non satis conuenit huic loco, quum agatur de re minimè firma ac solida, sed vacua potius ac inani: quę tamen dicitur ἐστηρίχθαι, id est firmo & immutabili Dei robore constituta, vt diffluere non possit. Fortassis vsus est Dominus verbo רקע [*rakah*,] quod quum propriè significet expandere, Græci interpretes vertere solent στερεοῦν, quod parum differt à στηρίζειν. vnde רקיע [*rakiah*] ipsi στερέωμα, id est firmamentum, appellant. nisi malimus στηρίζειν conferre cum Hebræorum verbo כון [*chun*,] quod & ipsum commodè interpretari possumus, constituere & collocare. vnde מכון [*machon*] id est sedes firma ac stabilis.

Ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.

Λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ, Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.

Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχί, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτούς, μετανοήσουσιν.

Εἶπε δὲ αὐτῷ, Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ πεισθήσονται.

28 Habeo enim quinque fratres, vt hæc testificetur eis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormēti.

29 Dicit ei Abraham, Habent Mosen & Prophetas: audiant eos.

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: sed si quis ex mortuis abierit ad eos, resipiscent.

31 Abraham autem dixit ei, Si Mosen & Prophetas non audiunt, ne si quidem quispiam ex mortuis excitetur, ¨ assentientur.

28 *Habeo enim quinque fratres, vt testetur illis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormentorum.*

29 *Et ait illi Abraham, Habent Moysen & Prophetas: audiant illos.*

30 *At ille dixit, Non, pater Abraham: sed si quis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.*

31 *Ait autē illi, Si Moysen & Prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent.*

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

Mat. 18.7 mat. 9.42

1 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται.

2 Λυσιτελεῖ αὐτῷ εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

3 Προσέχετε ἑαυτοῖς. Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ. (Mat. 18.21)

4 Καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σέ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπί σε, λέγων, Μετανοῶ· ἀφήσεις αὐτῷ. (Mat. 18.21)

5 Καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

6 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, Ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν. (Matt. 16. 20)

7 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;

8 Ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει

1 Ait autem discipulis, ¨Fieri non potest quin eueniant scandala: sed væ illi per quem eueniunt.

2 Expedit ei si mola asinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offendat vnū ex pusillis istis.

3 Cauete vobis.‖Si peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei.

4 ‖Et, si septies in die peccauerit in te, & septies *vno* die reuertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

5 Tunc dixerūt Apostoli Domino, ¨Adde nobis fidem.

6 Dixit autem Dominus, ‖Si haberetis fidem ¨ quātulum *est* granum sinapis, diceretis huic ¨sycamino, Eradicator, & plātator in mari: & obediret vobis.

7 Quis autem vestrûm habet seruum arantem, aut pascētem, qui regresso ab agro, dicat statim, Prodi, & discumbe?

8 Imò nónne dicet ei, Para quod cœnē, & præcinctus mi-

1 *Et ait ad discipulos suos, Impossibile est vt non veniant scandala: væ autem illi per quem veniunt.*

2 *Vtilius est illi si lapis molaris imponatur circa collum eius, & proiiciatur in mare, quàm vt scandalizet vnum de pusillis istis.*

3 *Attēdite vobis. Si peccauerit frater tuus, increpa illum: &, si pœnitentiā egerit, dimitte illi.*

4 *Et, si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: dimitte illi.*

5 *Et dixerunt Apostoli Domino, Adauge nobis fidem.*

6 *Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem sicut granum sinapis, diceretis huic arbori moro, Eradicare, & transplantare in mare: & obediret vobis.*

7 *Quis autem vestrûm habens seruum arantem aut pascentem, qui regresso de agro dicat illi, Statim transi, recumbe?*

8 *Et non dicit ei, Para quod cœnem, & præcinge te, & ministra mihi*

---

31 *Assentientur*, πεισθήσονται. Ad verbum, *Persuadebuntur*. Vulg. & Eras. *Credent*.

IN CAP. XVII.

1 *Fieri non potest*, ἀνένδεκτόν ἐστι: id est, aliter non potest contingere. siue, necesse est, vt loquitur Matth. 17.8. In tribus exemplaribus post μαθητὰς, id est discipulos, additur αὐτοῦ, id est suos. Item deest articulus τοῦ in vno exemplari.

5 *Adde*, πρόσθες. Vulgata & Erasmus, *Adauge*, id est προσαύξησον.

6 *Quantulum* [*est*] *granum sinapis*, ὡς κόκκον σινάπεως. Cur à Græcis aliquantulum deflexerimus, diximus Matth. 17. c. 20. Miror autem potuisse cuipiam in mentem venire quod in hunc locum Erasmus scripsit, Nescio, inquit, an Interpres vsurparit κόκκον neutro genere. Nec enim esset sensus (mea sententia) absurdus, coccum velut habere fidem, quòd in speciem humile & abiectum, non ante prodit vigorem suum quàm attritu prouocatum. Sic alibi vocat nos ad exemplum passerculorum ac liliorum. Hæc ille. Atqui κόκκον nusquam memini legere neutro genere. Deinde quis non videt granum sinapis pro re minima, prouerbiali figura, vsurpari? Perinde enim est acsi diceret Dominus, Si vel tantillum fidei vobis inesset quantulum est granum sinapis. Ergo quod de sinapis natura hîc traditur, planè est ἀπροσδιόνυσον. *Sycamino*, τῇ συκαμίνῳ: vel (vt alij volunt) sycomoro. Dioscorides enim cap. 144. lib. 1, sycomorum nonnullis eandem esse scribit quæ & sycaminus dicitur: nihilominus tamen sycaminum morum interpretatur: quæ etiam Athenæi lib. secundo, & Galeni sententia est libro secundo De alimentis, capite de Sycaminis. Atque adeo paulo pòst singulari capite de sycomoris disputat, quas inter ficum arborem & morum medias collocat: indéque nomen ipsis arbitratur esse positum, non autem (vt Dioscorides scribit) διὰ τὸ ἄτονον τῆς γεύσεως, id est propter inefficacem gustum: quasi fatuam ficum dixeris. Eandem ipsam arborem (quam etiam veluti non admodum frequentem, Galenus in Alexandria se vidisse scribit) dictionibus inuersis Celsus Morosycon appellat. Quare quum certò apud Galenum scriptorem tum doctissimum tum diligentissimum constet sycaminū diuersam esse à sycomoro, Erasmi sententiam non recipio: vt qui perperam sycaminum obseruasse videatur eādem esse quam συκομωραίαν infrà 19.4, appellat Lucas. Propius enim vero est, quum diuersis nominibus vtatur Euāgelista, diuersas quoque arbores notari: & sycaminum quidē morū significare, (quam etiam opinionē sequutus est Vetus interpres) sycomorum verò vel συκομωραίαν, eam quæ inter ficum & morum media est, quocunque tandem à Latinis nomine appelletur: quanquam Plinio ficus Ægyptia sit. Sed hæc tamen fateor non esse huius loci.

μοι, ἕως φάγω καὶ πίω· καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;

9 Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.

10 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, Ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.

11 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.

12 Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόῤῥωθεν·

13 Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνὴν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα ἐλέησον ἡμᾶς.

14 Καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς, ἐκαθαρίσθησαν.

15 Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε, μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν Θεόν.

16 Καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ;

18 Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.

19 Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀναστὰς πορεύου. ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

20 Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως·

21 Οὐδὲ ἐροῦσιν, Ἰδοὺ ὧδε, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ. ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.

nistra mihi vsquedum edero ac bibero: & post ea "edito tu & bibito?

9 Num gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ipsi præcepta fuerant? non puto.

10 Ita & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: nam quod debuimus facere, fecimus.

11 Et factum est, inter eundum Hierosolymam, vt ipse trãsiret per mediam Samariam & Galilæam.

12 Quũ autem ingrederetur in quendam vicum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt procul:

13 Et extulerunt vocem, dicentes, Iesu magister miserere nostri.

14 Qui quum *eos* vidisset dixit eis, Profecti ‖ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est vt inter eundum purgati sint.

15 Vnus autem ex ipsis vt vidit se sanatum esse, reuertit, glorificans Deum voce magna.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agẽs: erátque iste Samaritanus.

17 Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem illi purgati sunt? nouem autem illi vbi *sunt*?

18 Non sunt reperti qui redierint vt tribuerent gloriam Deo nisi alienigena iste.

19 Et dixit ei, Surge & abi: fides tua te seruauit.

20 Interrogatus autem à Pharisæis quando venturum esset regnum Dei: respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei "ita vt obseruari possit:

21 Neque dicent, Ecce hîc, aut ecce illic. ecce enim, regnũ Dei "intus habetis.

donec manducem & bibam: & post hæc tu manducabis & bibes?

9 *Nunquid gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ei imperauerat? non puto.*

10 *Sic & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.*

11 *Et factum est dum iret in Ierusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam.*

12 *Et quum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt à longe:*

23 *Et leuauerunt vocem, dicentes, Iesu præceptor miserere nostri.*

14 *Quos vt vidit, dixit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Et factum est dum irent, mundati sunt.* Leu.14.a.

15 *Vnus autem ex illis vt vidit quia mundatus est, regressus est, cum magna voce magnificans Deum.*

16 *Et cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens: & hic erat Samaritanus.*

17 *Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem mundati sunt? & nouem vbi sunt?*

18 *Non est inuentus qui rediret & daret gloriam Deo, nisi hic alienigena.*

19 *Et ait illi, Surge, vade: quia fides tua te saluum fecit.*

20 *Interrogatus autem à Pharisæis quando venit regnum Dei, respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei, cum obseruatione:*

21 *Neque dicent, Ecce hîc, aut, ecce illic. ecce enim regnum Dei intra vos est.*

---

8 *Edito*, φάγεσαι. Futurum enorme vt & πίεσαι, pro φαγῇ & πῇ secunda singulari persona futuri, à φάγομαι & πίομαι pro φαγοῦμαι & ποῦμαι.

20 *Ita vt obseruari poßit*, μετὰ παρατηρήσεως: id est, cum externo quopiam maiestatis splendore, ex quo possit agnosci. Alioquin ex manifestis etiam multis signis potuit intelligi, Christum esse Messiam illum cuius regnum tandiu fuerat expetitum. Sed de his signis & notis hoc accipiendum est quæ Pharisæi animo conceperant, qui terrenum quoddam regnum Messiæ expectabant: in quo errore Iudæi etiamnũ hodie versantur. Theophylactus mauult ad tempus referre quod obseruari non possit: quia, inquit, regno Dei non est aliquod tempus constitutum, sed semper est præsens ei qui velit credere, & viuere vt fidelem decet. Nonnulli demum παρατήρησιν putant vocari παραδόσεις: id est traditiones, in quibus illi summam pietatem ponebant: quasi Christus neget regnum Dei in istis externis rebus positum esse, sed potius in animo per fidem purgato. Ex his autẽ interpretationibus primam maximè probo quòd simplicissima videatur, & quæstioni propositæ in primis accommodata. Itaque non placuit ad verbum interpretari μετὰ παρατηρήσεως, cum obseruatione, ne nimis obscurè loquerer.

21 *Intus habetis*, ἐντὸς ὑμῶν ἐστι. Hebraicè בקרבכם [*bekirbechem*] id est ad verbum, ἐν μέσῳ ὑμῶν, in medio vestri. quod nihil aliud declarat quàm ἐν ὑμῖν, vt fere semper converterunt Græci in Vetere testamento, pro παρ' ὑμῖν, id est apud vos, vt loquuntur Latini: nisi quòd particulæ ἐντὸς hæc videtur esse emphasis, vt significetur, Messiam ita apud eos esse vt minimè lateat, sed in medio versetur, omnium conspectui expositus, vt loquitur Iohannes 1.27. Vel fortassis ita declaratur, eos nón modò propinquum, sed intus etiam, id est domi suæ, Messiam habere: vt nisi peruersa illa opinio de terreno illius regno ipsis offunderet tenebras, non potuerint ipsum non agnoscere. Denique testatur eos vt absentem quærere quem domi præsentem reiicerent: & fontem eius erroris aperit, sicut etiam testatur Iohannes 1.11, Christum venisse in sua, & à suis non agnitum. Ideo malui ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν interpretari, *Intus habetis*, quàm *Apud vos*, aut *In vobis*, aut *Inter vos est*. Sunt qui malint ad verbum exponere, *Intra vos est*, quasi significetur regnum Christi spirituale esse, non autem

terrenum, vt Pharisæi imaginabantur. quæ sententia vt vera sit, fortassis tamen non est huic loco satis accommodata, tribus de causis. Primùm enim videtur mihi violenta hæc expositio, Regnum Dei intra vos est: id est, positum est in iis quæ ad animum pertinent, non autem in externo illo splendore. Cuperem igitur aliquod exemplum proferri, non quo sententia hæc confirmaretur, (de cuius veritate non dubito) sed ex quo intelligeretur, hoc dicendi genus ita esse explicandum. Deinde non dicit simpliciter ἐντός ἐστιν, intus est, vel ἐν τοῖς ἐντός ἐστιν, est in iis quæ intus sunt, vel ἐντὸς ἀνθρώπου ἐστὶν, intra hominem est, sed ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν, intra vos est. Omnino autem habenda est ratio eorum quos alloquitur, nimirum Pharisæorum, à quibus certè non est verisimile Christum sumere voluisse hypothesin ad regni sui naturam explicandam. Postremò non hîc agitur (opinor) de regno Christi in Ecclesia, sed de ipsius aduentu in mundum. Itaque Christi responsum huc quoque accommodandum est: ex quo tamẽ postea rectè colligi potest generalis doctrina, quum eadem sit conditio membrorum & capitis.

Marg.	Græce		Beza		Vulgata
	Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς, Ἐλεύσονται ἡμέραι ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν· καὶ οὐκ ὄψεσθε.	22	Dixit autem discipulis, Veniet tempus quum desiderabitis videre ⁚ vnum ex diebus Filij hominis: nec videbitis.	22	*Et ait ad discipulos suos, Venient dies quando desideretis videre vnum diem Filij hominis: & non videbitis.*
Matt. 24. 23. mar. 13.21	Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε.	23	‖Et dicent vobis, Ecce hîc, ⁚aut, ecce illic: *sed* ne abite, neque prosequimini.	23	*Et dicent vobis, ecce hîc, & ecce illic. Nolite ire, neque sectemini.*
	Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ᾽ οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ᾽ οὐρανὸν λάμπει· οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.	24	Nam sicut fulgur coruscans ex *vna* regione quæ sub cælo est, in *alteram* quæ sub cælo est splendet: ita erit & Filius hominis die suo.	24	*Nam sicut fulgur coruscans de sub cælo, in ea quæ sub cælo sunt fulget: ita erit Filius hominis in die sua.*
	Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.	25	Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à gente ista.	25	*Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac.*
Gen. 7. 5. mar. 24. 38. 1. pet. 3. 20.	Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.	26	‖Et prout factum est in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filij hominis.	26	*Et sicut factum est in diebus Noe, ita erit & in diebus Filij hominis.*
	Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν· καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.	27	Edebant, bibebãt, vxores ducebant, & dabãtur nuptum, ad eum vsque diem quo introit Noe in arcam: venítque diluuium, & perdidit omnes.	27	*Edebant, & bibebant, vxores ducebant, & dabantur ad nuptias, vsque in diem qua intrauit Noe in arcam: & venit diluuium, & perdidit omnes.*
	Ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ· ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν·	28	Similiter etiam vt accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabant, ædificabant:	28	*Similiter sicut factum est in diebus Lot: edebant & bibebant, emebant & vendebant, plantabant & ædificabant:*
Gen. 19. 24.	Ἧ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀφ᾽ οὐρανοῦ καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας·	29	‖Quo autem die Lot exiit Sodomis, ⁚pluit igni & sulphure è cælo, & omnes perdidit:	29	*Qua die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignẽ & sulphur de cælo, & omnes perdidit:*
	Κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται.	30	Secundum hæc erit dies quo Filius hominis detegetur.	30	*Secundum hæc erit qua die Filius hominis reuelabitur.*
	Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.	31	In illo die qui fuerit supra domũ, & vasa eius in ipsa domo, ne descendat ad ea sumenda: & qui in agro, similiter non reuertatur retro.	31	*In illa hora, qui fuerit in tecto, & vasa eius in domo, ne descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retro.*
Gen. 19. 26.	Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.	32	‖Memineritis vxoris Lot.	32	*Memores estote vxoris Lot.*
Suprà, 9. 24. mat. 10. 39. mar. 8. 3. ioh. 12. 25.	Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν, ζωογονήσει αὐτήν.	33	‖Quicunque studuerit animam suam seruare, perdet eã: & quicunque eam perdiderit, ⁚viuificabit eam.	33	*Quicunque quæsierit animam suam saluam facere, perdet illam: & quicunque perdiderit illam, viuificabit eam.*
Matt. 24. 41.	Λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθή-	34	‖Dico vobis, illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus ac-	34	*Dico vobis, in illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus assumetur*

22 *Vnum ex diebus Filij hominis*, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Cur vnum ex diebus malim interpretari quàm vnum dierum, alibi exposuimus. Loquitur autem de priore Christi aduentu in mundum, & tempus fore dicit quo discipuli ipsum absentem magna cum animi tristitia frustra requirant. Nam quid non perpessos fuisse probabile est ab ea nocte qua captus fuit, ad eum vsque diem quo sese rediuiuum ipsis exhibuit, imò verò vsquedum à Spiritu sancto confirmarentur? Sed paulo pòst, diem Filii hominis appellat diem posterioris aduentus Domini, quem ait fulguris instar tum repentinum, tum etiam clarissimum fore: ita vt nullus sit angulus terræ tam remotus quò non is fulgor perueniat. Itaque non esse audiendos eos qui vel hîc vel illic Christum dixerint latitare: sicut hodie loquuntur qui Christum è cælo eliciunt. Sed tamen hunc posteriorem aduentum possumus à promulgato inter Gentes Euangelio auspicari. Tum enim cogi cœpit Ecclesia in vniuerso terrarum orbe, quam idcirco catholicam vocamus. Ex eo, inquam, cœpit Christus inter suos regnare: nec prius pugnare aduersus hostes desinet quàm subactis tandem damnatísque omnibus impiis, Deus sit omnia in omnibus.

23 *Aut ecce, illic*, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ. Vetus interpres legit καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ, *& ecce illic*: eadem quidem manente sententia: sed tamen placuit hoc annotare quòd alibi videantur interdum permutatæ hæ particulæ obscuritatem nonnullam adferre, vt Rom. 4. c. 13. sicut etiam annotauimus Matth. 12. cap. 37. Cæterùm in duobus exemplaribus post ἐκεῖ additum reperimus ὁ Χριστὸς, *Christus*.

29 *Pluit*, ἔβρεξεν. Sub. *Deus*, quod expressit Syrus interpres, vsus etiam coniugatione Hiphil.

33 *Viuificabit*, ζωογονήσει, id est ζωοποιήσει, pro quo dicit Matthæus σώσει, seruabit. Nam hæc vita est salus æterna. Erasmus, *Vitam illi parabit*.

σεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

Δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό. μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

Δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, Ποῦ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Κεφάλαιον ιη.

Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν,

Λέγων, Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος·

Χήρα δὲ ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.

Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον· μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι·

Διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτήν· ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει·

Ὁ δὲ Θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;

---

cipietur, & alter relinquetur.

35 Duæ erunt molentes ſimul: vna accipietur, & altera relinquetur.

36 ⁚Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

37 Tũc reſpõdentes dicũt ei, Vbi Domine? Ipſe verò dixit eis, ‖Vbi ⁚corpus, illuc cogentur & aquilæ.

CAP. XVIII.

1 Dixit autem eis etiam parabolã ⁚*huc ſpectantem*, ‖quòd oporteret ipſos ſemper precari, nec ⁚ſegneſcere,

2 Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe qui Deum nõ timebat, nec ⁚quenquam reuerebatur:

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduerſario meo.

4 Ille autem noluit ⁚per *multum* tempus: poſtea verò dixit apud ſe, Etſi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Tamen quia moleſtiam mihi exhibet vidua iſta, vindicabo eam, ne ad extremum veniens, ⁚obtundat me.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniuſtus dicat:

7 Deus autem non vindicabit electos ſuos, clamantes ad ipſum die ac nocte, ⁚etiamſi irã differat ſuper ipſis?

& alter relinquetur.

35 *Duæ erunt molentes in vnum: vna aſſumetur, & altera relinquetur.*

36 *Duo in agro: vnus aſſumetur, & alter relinquetur.*

37 *Reſpondentes dicunt illi, Vbi Domine? Qui dixit illis,*

Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. Matt. 24. 28

CAP. XVIII.

1 *Dicebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet ſemper orare, & non deficere,* Eccl. 18.22 rom 12.12 1.theſſ. 5 17

2 *Dicens, Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur:*

3 *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & veniebat ad eum, dicens, Vindica me de aduerſario meo.*

4 *Et nolebat per multum tempus: poſt hæc autem dixit intra ſe, Etſi Deum non timeo, nec hominem reuereor:*

5 *Tamen quia moleſta eſt mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne in nouiſſimo veniens ſugillet me.*

6 *Ait autem Dominus, Audite quid iudex iniquitatis dicit:*

7 *Deus autem non faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad ſe die ac nocte, & patientiam habebit in illis?*

---

36 *Duo erunt in agro*, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ. Hunc verſiculum omiſit Eraſmus tanquam ex Matthæo adiectum: extat tamen apud Syrum interpretem, & in editione Cõplutenſi & aliquot vetuſtis codicibus.

37 *Corpus*, σῶμα. In vno exemplari & apud Theophylactum ſcriptum eſt πτῶμα, id eſt cadauer: ſicut etiam in nonnullis codicibus teſtatur ſe legiſſe Eraſ. videtúrque hæc lectio magis accommodata ſimilitudini à carniuoris auibus ſumptæ. Vide Matthæum 24.c.28.

IN CAP. XVIII.

1 [*Huc ſpectantem,*] *quòd oporteret*, πρὸς τὸ δεῖν. Sic rectè Eraſmus, vt Helleniſmum explicaret. Vulgata, *Quoniam oporteret*, ὅτι ἔδει. *Segneſcere*, ἐκκακεῖν: vel, afflictionibus & malis cedere. vt Gal. 6.9. Nam κακὸς propriè dicitur de ſegni & meticuloſo, qui pedem referat in certamine, παρὰ τὸ χάζειν, vt annotat Euſtathius. Vulg. *Deficere*, id eſt ἐκλείπειν. Eraſm. *Defatigari*, id eſt ἐκκάμνειν.

2 *Quenquam*, ἄνθρωπον. Vel, homines. vt ſit enallage numeri. Sed ἄνθρωπον ſæpe pro particula τινὰ poſitum, iam antea obſeruauimus. Puto igitur id eſſe quod vernaculo noſtro ſermone dicimus, *Il ne craignoit homme*. vel, *Il ne craignoit perſonne*. Sed & hoc placet παρέργως annotare (nequis miretur, impium & iniquiſſimũ iudicem cum Deo cõparari) hoc loco paria inter ſe nõ cõferri, ſed minus cum maiore: quaſi dicat Dominus, Si etiam ab iniquiſſimis iudicibus per importunitatẽ ius obtinetur, quanto magis piorum aſſiduæ preces apud Deum valebunt?

4 *Per* [*multum*] *tempus*, ἐπὶ χρόνον. Eraſm. *Aliquandiu*. quam interpretationem non prorſus repudio: ſed tamen quia χρόνος interdum de longo temporis ſpatio dicitur, & ea ſignificatio melius repræſentat eam μακροθυμίαν cuius poſtea fit mentio, Veterem interpretem ſum ſequutus. Nam etiam apud Homerum Odyſſ. ξ, reperio ἐπὶ χρόνον ita vſurpatum vt non paruum temporis ſpatium declaret. Et hanc ſententiam ſequutus eſt Syrus interpres.

5 *Obtundat me*, ὑπωπιάζῃ με. Sic omnino oportuit hunc locum interpretari, potius quàm vt Vetus interpres aut Eraſ. qui verterunt, *Sugillet*, id eſt vituperet ac deroget, vt 5 Eraſ. explicat. Quorſum enim hoc adferat qui nec Deum timet, nec homines reueretur? Imò verò ὑπωπιάζειν propriè dicuntur pugiles quũ pugnis aut cæſtibus antagoniſtã obtundunt. vnde ὑπώπια dicuntur vulnera ex contuſione accepta, præſertim in facie, (vt Grammatici tradunt) liui-10 da nimirum ex collecto ad cutim ſanguine. Inde factum vt accipiatur pro domare & quaſi validis ictibus ſubiicere reluctantem, vt accipitur 1. Cor. 9.27. vbi Paulus comparationem à pugilibus ſumptam proſequitur. Hic verò de ea moleſtia dicitur quam ſuſtinet quiſpiam, cuius aures ab 15 importuno aliquo flagitatore quaſi verberantur: ſicut apud Latinos ſimili prorſus tranſlatione vſurpatur verbum Obtundere. quod & ipſum propriè de pugilibus dici oſtendit illud Plauti in Amphitryone, *Fateor, nam ſum obtuſus pugnis peſſimè*. In quibuſdam igitur exemplaribus non videtur 20 rectè legi ὑποπιάζῃ, ſiue, vt ſcriptum eſt in Romano Theophylacto, ὑποπιέζῃ: id eſt opprimat aut affligat.

7 *Etiamſi iram differat ſuper ipſis?* καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς; id eſt quantumuis tardus videatur in vlciſcendis ipſorum iniuriis. Omnino enim accipitur καὶ pro κἂν ſiue καίτοι, vt 25 rectè explicat Theophylactus: quam etiam enallagen annotauimus, Matth. 15.6. Chryſoſtomus tamen in oratione poſteriore περὶ προσευχῆς legit, καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; i. & iram differet ſuper ipſis? quam lectionem ſequutus Vetus interpres conuertit, *Et patientiã habebit ſuper illis?* καὶ 30 μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; pro μακροθυμήσει, vt etiã legitur in meo vetuſtiſſimo cod. quaſi neget Dominus ſe iram dilaturũ vt ſuos vlciſcatur, quia nimirũ ſequitur, eũ vindicaturũ ſuos ἐν τάχει: quod alioquin pugnare videtur cum illa μακροθυμίᾳ. At ego non poſſum hanc ſententiam amplecti, quum & 35 vniuerſa Scriptura & ſanctorum innumerabiles hiſtoriæ

σκωπιάζειν. Docte sane Beza. Nã ὑπωπ. hic est quod σκύλλειν alibi dr.

καὶ pro κἂν.

testentur, à Domino interdũ diu differri suppliciũ in impios & Ecclesiæ aduersarios constitutum : vnde illæ Dauidis & Prophetarum querelæ, & vox illa martyrum quæ cõmemoratur Apoc. 6. c. 10. Sic enim placet Domino suos exercere, & patientiam etiam erga vasa ad interitum cõpacta commendare: vt loquitur Apostolus Rom. 9.22. Alioquin quorsum iuberet Dominus vt in precando simus velut importuni, si statim ad vindicandos suos prorueret? Quomodo autem intelligendum sit illud ἐν τάχει, tum in proximo versiculo, tum verò aliis multis Scripturæ locis, indicatur 1. Pet. 3.8.& 9. Nisi malimus interpretari repẽtè aut subitò: vel ad iræ Dei acerbitatẽ istud referre, quæ quidem tanta futura est vt simulatque momentum illud aduenerit perdendis impiis constitutum, statim eos penitus absumat: vt canit Dauid Psal. 37.10, & 73.c.19, & 20. Castellio verò pro sua intolerabili audacia, manifestè hunc etiam locum corrupit, quum sic interpretaretur, *Et tam erit in eos difficilis?*

Λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;	8	⁚Dico vobis, vindicabit eos citò. Veruntamen Filius hominis quum ˈvenerit, num reperturus est fidem in terra?	8	*Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum. Veruntamen Filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?*
Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην·	9	Dixit autem etiam quibusdam qui sibi persuaserant se iustos esse, & pro nihilo habebãt reliquos, parabolam istam:	9	*Dixit autẽ & ad quosdam qui in se confidebant tanquam iusti, & aspernabantur cæteros, parabolam istam:*
Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι· ὁ εἷς Φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος, τελώνης·	10	Homines duo ascenderant in templum vt precarentur: vnus Pharisæus, & alter publicanus:	10	*Duo homines ascendebant in templum vt orarent: vnus Pharisæus, & alter publicanus:*
Ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν, ταῦτα προσηύχετο, Ὁ Θεὸς εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοί· ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.	11	Pharisæus ⁚ consistens seorsim hæc precatus est, Deus, gratias ago tibi quòd non sim vt reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: vel etiã vt iste publicanus.	11	*Pharisæus stans hæc apud se orabat, Deus gratias ago tibi quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri: vel vt etiam publicanus.*
Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.	12	Ieiuno bis ⁚hebdomade, decimo quæcunque possideo.	12	*Ieiuno bis in Sabbatho, decimas do omnium quæ possideo.*
Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι· ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων, Ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.	13	Publicanus autem ⁚ procul stans, nolebat vel oculos in cælum attollere : sed percutiebat pectus suum, dicẽs, Deus, propitius esto mihi peccatori.	13	*Et publicanus à longè stans nolebat nec oculos ad cælum leuare: sed percutiebat pectus suum, dicens, Deus propitius esto mihi peccatori.*
Λέγω ὑμῖν κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.	14	Dico vobis, descendit iste iustificatus domum suam ⁚ *potius* quàm ille: ‖ quia quicũque se extollit, deprimetur: & qui se deprimit, extolletur.	14	*Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam ab illo: quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.*
Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται· ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς.	15	‖ Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tãgeret: quum autem hoc vidissent discipuli, ⁚obiurgarunt eos.	15	*Adferebant autem ad illum & infantes, vt eos tangeret: quod quum viderent discipuli, increpabant illos.*

Suprà 14. 11. mat.23.12.

Mat.19.13 mar.10.13

8 *Dico vobis, vindicabit eos*, λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. In Complutensi codice & manuscripto alio exẽplari legitur καὶ λέγω, *Etiam dico.* Rursus annotat Erasmus, in quodam codice extremam partem superioris versiculi cum isto connecti, hoc modo, καὶ λέγω, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν: id est, Erasmo interprete, *Etiam dico, longanimis super illis faciet vindictam.* Sed receptã lectionem amplecti malo.

11 *Consistens seorsim*, σταθεὶς πρὸς ἑαυτόν. Id est, vt Gallicè commodè dixeris, *se tenant à part soy*, publicanum videlicet procul à tergo vt impurum auersatus, qui scopus est istius similitudinis superiore versiculo explicatus. Itaque quod habet Vulg. *hæc apud se orabat*, nullo modo quadrat. Quorsum enim vel clara voce, vel tacitus apud se dicatur Pharisæus precatus? Syrus interpres (manifestè ostendẽs, sic interpungendum esse hunc locum, vt post πρὸς ἑαυτὸν adscribatur distinctio, vt etiam testatur doctissimus Camerarius sic distinctum hunc locum in suo vetere codice legisse) habet ad verbum, *Stans fuit inter se & animã suam, & ista precatus est*, qui idiotismus videtur non aliter explicari posse, quàm si nõ Solus simpliciter (vt cõuertit Tremellius noster, quid enim hoc ad rem?) sed seorsim &, publicano velut impuro procul in extima porticu relicto, progressus coram Deo adstitisse, & sese obfirmasse Pharisæus dicatur. Vetustissimus autem meus codex etiã Græcè scriptum habet καθ' ἑαυτὸν, & Latinè *Seorsim*, quod maximè probo, etiamsi in Græco contextu receptã lectionẽ sum sequutus.

12 *Hebdomade*, τοῦ σαββάτου. Vulg. & Erasm. *Sabbatho.* Vide Matth. 28.1.

13 *Procul*, μακρόθεν. In extima videlicet porticu, quam ingredi fas fuit etiam alienigenis, vt testatur Iosephus cõtra Appionem, lib. 2, quod etiam non præteriit Solomon, 1. Reg. 8.41.

14 [*Potius*] *quàm ille*, ἢ ἐκεῖνος. De ellipsi particulæ μᾶλλον alibi diximus. Sed quod Hieronymus aduersus Pelagianos vertit, *Plus quàm ille*, & Augustinus epistola octogesimasexta, *Magis quàm ille*, mihi quidem non placet. Stat enim illud Dauidis, *Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens.* Item illud, *Cor contritum Deus non abycies*: ex quibus efficitur non fuisse ambobus istis communem iustitiã. Cæterùm in duobus codicibus manuscriptis legitur παρ' ἐκεῖνον, & in meo vetustissimo μᾶλλον παρ' ἐκεῖνον Φαρισαῖον, quod sequutus est Syrus interpres, eadem manente sentẽtia. Sic enim Heb. 9. 23, ponitur παρὰ ταύτας pro ἢ ταύτας. Itaque non assentior Erasmo qui παρ' ἐκεῖνον conuertit *Præ illo.* Vetus autem interpres videtur potius legisse παρ' ἐκείνου, vt qui interpretatus sit, *Ab illo*, sententia prorsus inepta, quanuis eum conetur Eras. excusare, prolato Gellii exemplo. Sed quod plerique Græci codices scriptum habent ἢ γὰρ ἐκεῖνος, sanè non intelligo, nisi dicamus γὰρ redundare: & hunc locum suspicor variè fuisse deprauàtum, quòd insignem doctrinam contineat aduersus operum fiduciam. Nam hoc illud est quod facit vt mundus Euangelio tam pertinaciter resistat, quia nimirum arguitur de peccato.

15 *Obiurgarunt illos*, ἐπετίμησαν αὐτοῖς: id est eos à quibus adferebantur τὰ βρέφη, vt explicatur Marci 10.15, teneri nimirum & adhuc ab vberibus pendentes pueruli. Est enim aduersus hostes pędobaptismi seruãda propria significatio

verbi

verbi προσφέρειν & nominis βρέφος, vt liquet ex eo quòd Dominus dicitur eos ἐναγκαλίσασθαι.i.in vlnas seu gremium recepisse, Marci 10.16: deinde ex iis quæ scribuntur infrà versu 17, & explicantur 1.Pet. 2.2. quanuis alioqui παιδίον nomen sit generalius.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

16 Iesus verò ⁚quum puerulos aduocasset, dixit, Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete: talium est enim regnum Dei.

16 *Iesus autem conuocans illos, dixit, Sinite pueros venire ad me, & nolite vetare eos: talium est enim regnum Dei.*

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

17 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

17 *Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit in illud.*

Καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

18 ‖Tunc interrogauit eum quidam ⁚ex primoribus, dicens, Magister bone, quid faciendo, vitã æternam possidebo?

18 *Et interrogauit eum quidam princeps, dicens, Magister bone, quid faciens vitam æternam possidebo?*

Mat.19.16 mar.10.17

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

19 Dixit autem ei Iesus, ⁚Cur me dicis bonum? nemo bonus nisi vnus, *nempe* Deus.

19 *Dixit autem ei Iesus, Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi solus Deus.*

Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.

20 Mandata nosti, ‖Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimonium dicito. Honora patrẽ tuũ & matrem tuam.

20 *Mandata nosti, Non occides, Non mœchaberis, Non furtum facies, Non falsum testimonium dices. Honora patrẽ tuum & matrem.*

Exo.20.13

Ὁ δὲ εἶπε, Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

21 Ille autem dixit, Hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

21 *Qui ait, Hæc omnia custodiui à iuuẽtute mea.*

Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

22 Iesus verò his auditis dixit ei, Adhuc vnum tibi deest: omnia quæ habes, vende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cælo: & adesdum sequere me.

22 *Quo audito Iesus ait ei, Adhuc vnũ tibi deest: omnia quæcunque habes, vende, & da pauperibus, & habebis thesaurũ in cælo: & veni, sequere me.*

Ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.

23 At ille his auditis, valde tristis factus est: nam diues erat valde.

23 *His ille auditis contristatus est: quia diues erat valde.*

Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ!

24 Quum autem vidisset Iesus eum valde tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, introibunt in regnum Dei!

24 *Videns autem Iesus illum tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnũ Dei intrabunt!*

Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Facilius est enim camelum per foramẽ acus introire quàm diuitem in regnũ Dei introire.

25 *Facilius est enim camelum per foramen acus trãsire quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

Εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

26 Qui verò *istud* audierant, dixerunt, Et quis potest saluus fieri?

26 *Et dixerunt qui audiebant, Et quis potest saluus fieri?*

Ὁ δὲ εἶπε, Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

27 Ipse autem dixit, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

27 *Ait illis, Quæ impossibilia sũt apud homines, possibilia sunt apud Deũ.*

Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

28 ‖Dixit autẽ Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

28 *Ait autẽ Petrus, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*

Mat.19.27 mar.10.28

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ,

29 Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parẽtes aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei causa,

29 *Qui dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei,*

Ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

30 Qui non recepturus sit ⁚multiplicia hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

30 *Et non recipiat multo plura in hoc tẽpore, & in seculo venturo vitam æternam.*

---

16 *Quum puerulos aduocasset,* προσκαλεσάμενος αὐτά. Fateor relatiuum αὐτὰ ad puerulos referri: (quod vt melius intelligeretur, expressi ipsum antecedens) sed ex eo non conficitur, Dominum compellasse ipsos puerulos, ac proinde eos iam fuisse natu grandiores. Imò ex vulgata loquendi consuetudine dicitur puerulum ad se vocare qui nutricem accersit quæ infantem ipsum adferat. Itaque sic est hoc accipiendum vt sciamus eos à quibus adferebantur pueruli, quos discipuli abigebant, iussos fuisse à Domino propius accedere, vnà cum infantibus quos gestabant.

18 *Ex primoribus,* ἄρχων. Vide suprà, 14.1.

19 *Cur me dicis bonum?* &c. τί με λέγεις ἀγαθόν; &c. Marcionem, qui vnius Lucę Euãgelium admittebat, sed plurimis locis diminutum & corruptum, testatur Epiphanius hunc 5 locum sic deprauasse, μή με λέγε ἀγαθόν· οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ πατήρ. i. *Ne me dicas bonum: vnus bonus est, [nempe] Deus Pater.* Deinde in proximo versiculo pro οἶδας *nosti,* substituerat οἶδα, *noui.* 30 *Multiplicia,* πολλαπλασίονα. i. multo plura, & æstimatione potiora. Cypr. de lapsis loquẽs 10 alicubi legit ἑπταπλασίονα, septupla, eodem sensu.

Mat.20.17 mar.10.32

31 Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἰδού, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

32 Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται.

33 Καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

34 Καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν· καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα.

Mat.20.29 mar.10.46

35 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχώ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδόν, προσαιτῶν.

36 Ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο.

37 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται.

38 Καὶ ἐβόησε, λέγων, Ἰησοῦ υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με.

39 Καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ· αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με.

40 Σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν· ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτόν,

41 Λέγων, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.

42 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

43 Καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν Θεόν· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδών, ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ.

Κεφάλαιον ιθ'.

1 ΚΑΙ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχώ·

2 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος· καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος·

3 Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι· καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν·

[ἀπὸ pro ὑπό.]

4 Καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη

31 ‖Iesus autem assumptis illis duodecim, dixit eis, Ecce, ascẽdimus Hierosolymam, & perficientur omnia quæ scripta sunt per Prophetas, ⁚de Filio hominis.

32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & ⁚cõtumeliis afficietur, & conspuetur.

33 Et postquam eum flagellauerint, trucidabũt: sed die tertia resurget.

34 Ipsi verò nihil horum intellexerunt: erántque ista verba ⁚ipsis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur.

35 ‖Factum est autem dum ipse appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat apud viam, mendicans.

36 Quum igitur *is* audisset ⁚turbam prætereuntem, percontabatur quid hoc esset.

37 Nuntiauerunt autem ei Iesum Nazarenum transire.

38 Tunc clamauit dicens, Iesu Fili Dauid miserere mei.

39 Et qui præibant, obiurgabãt eum vt sileret: ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

40 Iesus autem quum substitisset, iussit eũ adduci ad se: & quũ is appropinquasset, interrogauit eum,

41 Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt visũ recipiam.

42 Et Iesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te seruauit.

43 Illico igitur visum recepit, ac sequebatur eum, glorificans Deum: & totus populus quum *hoc* vidisset, tribuit ⁚laudẽ Deo.

CAP. XIX.

1 ⁚IEsus autẽ ingressus Iericho, transibat:

2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, qui ⁚magister erat publicanorum, & diues:

3 Studebátque videre quis esset Iesus: nec poterat præ turba, quòd statura paruus esset:

4 ⁚Præcurrens ascendit in

31 *Assumpsit autem Iesus duodecim, & ait illis, Ecce ascendimus Ierosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per Prophetas, de Filio hominis.*

32 *Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur.*

33 *Et postquã flagellauerint occident eum: & tertia die resurget.*

34 *Et ipsi nihil horum intellexerunt: & erat verbum istud absconditũ ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur.*

35 *Factũ est autem quum appropinquaret Iericho, cæcus quidã sedebat secus viam, mendicans.*

36 *Et quum audiret turbam prætereuntem, interrogabat quid hoc esset.*

37 *Dixerunt autem ei quòd Iesus Nazarenus transiret.*

38 *Et clamauit dicẽs, Iesu fili Dauid miserere mei.*

39 *Et qui præibant, increpabant eum vt taceret: ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.*

40 *Stans autem Iesus iussit illum adduci ad se. Et quum appropinquasset, interrogauit illum,*

41 *Dicens, Quid tibi vis faciã? At ille dixit, Domine, vt videam.*

42 *Et Iesus dixit illi, Respice: fides tua te saluum fecit.*

43 *Et confestim vidit, & sequebatur illum magnificans Deum: & omnis plebs vt vidit, dedit laudem Deo.*

CAP. XIX.

1 *ET ingressus perambulabat Iericho:*

2 *Et ecce vir nomine Zachæus, & hic princeps erat Publicanorum, & ipse diues:*

3 *Et quærebat videre Iesum quis esset: & non poterat præ turba, quia statura pusillus erat:*

4 *Et præcurrẽs ascẽdit in*

31 *De filio hominis*, περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Sic restitui ex fide vetustissimi mei codicis, & tum Syri, tum Latini veteris interpretis: quum in Græcis aliis legatur τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, *Filio hominis*, quod per traiectionem construendum fuerit cum verbo τελεσθήσεται.

32 *Contumeliis afficietur*, ὑβρισθήσεται. Vulg. *Flagellabitur*, id est μαστιγώσεται. Dicitur autem ὕβρις omnis maior improbitas ac flagitium per impotentiam perpetratum. Itaque non tantùm ad id pertinet quòd flagellatus est Dominus, sed etiam quòd colaphis & bacillis cæsus est: imò verò seorsum fit mentio flagellationis in proximo versiculo.

34 *Ipsis*, ἀπ' αὐτῶν. Heb. [mehem] ab ipsis: id est, ita vt quasi ab ipsorum conspectu essent remota: quod postea ad animum transfertur. Expunximus autem præpositionem, vt vitaremus amphiboliam.

36 *Turbam*, τὸν ὄχλον. Id est strepitũ turbę prętereuntis, vt rectè explicat Syr. interp.

43 *Laudem*, αἶνον. Vocabulũ in oratione soluta inusitatũ, pro ἔπαινον. Itaque vetustis. cod. meus habet δόξαν, *gloriam.*

IN CAPVT XIX.

1 [*Iesus*] *autem ingressus*, καὶ εἰσελθών. Suppleuimus Iesu nomen, vt magis perspicua esset oratio.

2 *Magister publicanorum*, ἀρχιτελώνης. Intellige magistrum fuisse eius societatis quæ ibi coierat. Erant enim publicani necessariò in societates distributi, quæ suos habebãt magistros, vt ex infinitis penè locis orationũ Cic. apparet. Vulg. & Eras. *Principem publicanorum*, impropriè interpretantur.

4 *Præcurrens*, προδραμὼν ἔμπροσθεν. In Cõplutensi editione & manuscripto quodam codice legimus, προσδραμὼν ἔμπροσθεν, & quũ antè accurrisset: quam lectionem magis amplector. nam alioquin abundabit aduerbium ἔμπροσθεν.

ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν. ὅτι δι' ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι.

5 Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτόν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι.

6 Καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων.

7 Καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, Ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.

8 Σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον, Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν.

9 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.

10 Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

11 Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσθεὶς εἶπε παραβολήν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἱερουσαλήμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.

12 Εἶπεν οὖν, Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν, ἑαυτῷ

"ſycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt "illac tranſiret.

5 Vt autem venit ad eum locũ, ſuſpiciens Ieſus vidit eum, & dixit ei, Zacchæ, feſtinans deſcẽde. hodie enim domi tuæ oportet me manere.

6 Tum is feſtinans deſcendit, & excepit eum gaudens.

7 Et omnes quũ hoc vidiſſent murmurabant, dicentes eũ ingreſſum eſſe ad hominem peccatorem vt *ibi* diuerſaretur.

8 Adſtans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce, dimidiũ bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & "ſi quid cuipiã per calũniã eripui, reddo quadruplũ

9 Dixit autẽ ei Ieſus, Hodie ſalus domui huic contigit, "eo ꝙ "ipſe quoque es filius Abrahã.

10 ‖Venit enim Filius hominis vt quærat & ſeruet quod perierat.

11 Hæc autem ipſis audiẽtibus, "pergens, dixit parabolam, eo quòd eſſet prope Hieruſalem, & quòd putarent fore vt illico regnum Dei appareret.

12 Dixit ergo, ‖Homo quidam nobilis profectus eſt in regionẽ lõginquam, vt acciperet ſibi re-

arborem ſycomorum, vt videret eum: quia inde erat tranſiturus.

5 *Et quũ veniſſet ad locum, ſuſpiciens Ieſus vidit illũ, & dixit ad eum, Zacchæ, feſtinans deſcẽde: quia hodie in domo tua oportet me manere.*

6 *Et feſtinans deſcendit, & excepit illum gaudens.*

7 *Et quũ viderẽt omnes murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorem diuertiſſet.*

8 *Stans autem Zacchæus dixit ad Dominũ, Ecce, dimidium meorum bonorum do pauperibus: & ſi quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.*

9 *Ait Ieſus ad eum, Quia hodie ſalus domui huic facta eſt: eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ.*

10 *Venit enim Filius hominis quærere & ſaluum facere quod perierat.* Mat. 18.11

11 *Hæc illis audientibus, adijciens dixit parabolã, eo quòd eſſet prope Ieruſalem, & quia exiſtimarent quod confeſtim regnũ Dei manifeſtaretur.*

12 *Dixit ergo, Homo quidã nobilis abijt in regionẽ longinquam accipere ſibi* Mat. 25.14

Sycomorum, συκομωραίαν. De hoc arboris genere diximus nonnulla capite 17, & multa commemorat in hunc locum Eraſmus, quæ ex eo petere licebit. Sed hoc placuit annotare, in hoc nomine ſcribendo miram eſſe vetuſtorum codicum varietatem. Nam præter συκομωραίαν, legimus etiam συκομορέαν, & συκομωρέαν & συκομοραίαν. *Illac*, δι' ἐκείνης. Sic rectè Eraſmus, nam ſubauditur ὁδοῦ: quæ ellipſis in Græcis ſcriptoribus frequenter occurrit. Niſi malis repetere συκομωραίας. Vulgata, *Inde*, id eſt ἐκεῖθεν, quod non videtur poſſe conuenire.

8 *Si quid cuipiam per calumniam eripui*, εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα. Sic placuit explicare Græcum vocabulum συκοφαντεῖν: cuius propria ſignificatio videtur optimè conuenire perſonæ magiſtri publicanorum. Iſtis enim fere mos eſt, ſuis latrociniis prætexere reipublicæ cõmoda, & hoc obtentu ita impudẽter prædari, vt ſiquis ſeſe illorũ rapacitati opponat, iniuriam ſibi ac reipublicæ fieri clamitent. Vulg. & Eraſ. *Siquid aliquem defraudaui*: quæ interpretatio mihi videtur nimiũ eſſe generalis, neque ſatis expreſsè declarare iſtorum hominum ſummam in latrocinando impudentiã.

9 *Eo quòd*, καθότι. Vel Quatenus pro Quandoquidem, vt apud Quintilianum lib. 4, *Sed quatenus*, inquit, *forte quadam peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de iis loquamur*. Itaque τὸ καθότι hoc loco cauſalis eſt particula ponitúrque pro διότι, teſte etiam Syro interprete qui vertit מטול [*metul.*] *Ipſe quoque es filius Abraham*, καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. Filium eſſe Abrahæ, nihil aliud declarat quàm gratis electum eſſe, Rom. 9. 8. & veſtigiis fidei Abrahæ inſiſtere, Rom. 4. 12. & opera Abrahæ facere, Ioh. 8. 39. ex quibus demum rectè colligitur certa futuræ ſalutis expectatio, Rom. 8. 29. Quòd autem ex antecedente particulari Dominus nectit vniuerſalem concluſionem, id eſt, quòd ex Zacchæi fide colligit totius familiæ ſalutem, æſtimandum eſt ex ratione fœderis quod cum ipſo Abrahamo ita ſancitum eſt vt eius etiam familiam comprehenderet. id enim ex fœderis teſſera liquet, quæ cum tota Abrahami familia fuit communicata: ita tamen vt Domino interim maneat libera eligendi vel reprobandi facultas. Itaque frigida eſt ratio quam Eraſmus adfert, domum vocari filiam Abrahæ, quòd talis eſſe ſolet familia qualis eſt paterfamiliâs. Idem verò hunc locum ſic interpretatur, Eo quòd & ipſa filia ſit Abrahæ, quoniam nimirum credidit pronomen αὐτὸς, referri ad οἶκον, quod vocabulum apud Græcos maſculinum eſt, quum Latinis domus fœmineo genere dicatur, ideóq; pro υἱὸς, id eſt filius, conuertit filia, id eſt θυγάτηρ. Eadem quoque ratio perſuaſit Theophylacto & aliis nonnullis vt per domũ intelligerent Zacchæũ ipſum, quia durè de familia dicatur, ipſam eſſe filium Abrahæ, quod omnino eſt abſurdum. Verùm quod ad Eraſmum attinet, licet confitear hoc loco domum accipi pro familia, eius tamen interpretationem non recipio. Licet enim filiorum appellatione obſeruent Iuriſcon. etiam filias comprehendi: tamen υἱὸν nullo modo poſſis Filiam interpretari. neque (vt arbitror) vſquam hoc dicendi genus vſurpatur. Deinde cur non potius Lucas vteretur vocabulo οἰκίας & θυγατρός; Puto igitur αὐτὸς non referri ad οἶκον, ſed pro σὺ poſitum eſſe, ſicut etiam conuertimus, perinde nimirum acſi ſcriptum eſſet καθότι καὶ σὺ υἱὸς Ἀβραάμ εἶ. Excuſatur autem hæc enallage duplici ratione. Sic enim alloquitur Dominus Zacchæum vt rationem habeat circunſtantium. Itaque quum initio Zacchæum ipſum alloqueretur, poſtea ad illos ſe conuertit: quam perſonæ mutationem conati ſumus emollire, quòd non ita frequenter ſoleat à Græcis aut Latinis vſurpari, niſi quum à recta oratione ad obliquam tranſitur, aut contrà. Sic tamen videtur Iſocrates in Nicoclis perſona loquutus, his verbis, ἵν' ἐπίστησθε ὅτι τοιοῦτός ἐστιν ὑμῶν ὁ βασιλεὺς, ὃς οὐ μόνον διὰ τοὺς προγόνους, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμαυτὸν, δικαίως ἂν καὶ μείζονος τιμῆς ἢ τηλικαύτης ἀξιωθείην: vbi fit tranſitus in eadem orationis ſpecie à tertia perſona ad primam, cõtrà quàm hoc loco à prima ad tertiam. Deinde nequis de hac enallage amplius dubitet, ſimile prorſus exemplum reperitur Pſal. 22. 26, vbi ponitur יראיו [*iereau*] pro יראיך [*iereecha.*] Et Eſaiæ 6. 10, vſurpatur ורפא לו [*verapha lo*] pro ורפאתי לו [*veraphati lo,*] & 48. 14, & Abd. 7. Syrus interpres pro αὐτὸς Ipſe, legit οὗτος Iſte. Vertit enim הנא [*hana,*] quo modo etiam citatur hic locus à Cypriano lib. 2. epiſt. 3. quam lectionem ſi ſequamur, plana erunt omnia, eo excepto ꝙ tota oratio non ad Zacchæum ſed ad circũſtantes dirigetur, quum tamen Ieſus dicatur πρὸς αὐτὸν loquutus. Sed quoquo modo accipias, plana eſt huius dicti ſententia.

11 *Pergens*, προσθείς. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Adijciens*. Sed apparet hoc dicendi genus eſſe ab Hebræis petitum, qui ſic vſurpare ſolent verbum יסף [*iaſaph*] quod reſpondet τῷ προστιθέναι. Sed apud vnum Lucam reperio hunc Hebraiſmum, & quidem tribus præterea locis vſurpatum, nempe infrà, 20. 11. & 12, & Act. 12. 3. alibi, in Nouo quidem teſtamento, nuſquam.

βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι.

Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτόν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες, Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον· ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο.

Παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο δέκα μνᾶς.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εὖ ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

Καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς.

Εἶπε δὲ καὶ τούτῳ, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.

Καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων, Κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ·

Ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.

Λέγει δὲ αὐτῷ, Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε· ᾔδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα·

Καὶ διατί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;

Καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν, Ἄρατε ἀπ' αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.

Καὶ εἶπον αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς.

Supra, 8. 18; mat. 13. 12 & 25. 39; mar. 4. 25

Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε· καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου·

Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα.

gnum, ac reuerteretur.

13 Vocatis autẽ decẽ seruis suis, dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniã.

14 Ciues autem eius oderant eũ, miserúntque legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

15 Et factum est quũ redisset, accepto regno, tum iussit vocari seruos illos ad se, quibus dederat pecuniam: vt cognosceret quis quid negotiatus esset.

16 Adfuit autem primus, dicens Domine, mina tua decem minas ¨lucrifecit.

17 *Ille* autem ait ei, Bene habet serue bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatem su per decem vrbes.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.

19 *Ille* verò & isti dixit, Tu quoque præsto quinque vrbibus.

20 Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui sepositam in sudario.

21 Timui enim te, quòd homo sis austerus: aufers quod nõ deposuisti, & metis quod non seminasti.

22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas me hominem austerum esse, qui auferam quod non deposui, & metam quod non seminaui:

23 Quare igitur non dedisti pecuniam meam ¨apud mensam, & ego veniens, cum vsuris eam exegissem?

24 Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.

25 *Illi* verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.

26 ¨*At ille*, Nam, *inquit*, dico vobis, Omni habenti dabitur: ei verò qui non habet, etiam quod habet adimetur.

27 ¨Quinetiam meos illos inimicos qui noluerunt me regnare supra se, adducite huc, & iugulate coram me.

28 Et his dictis, ¨antegrediebatur ascendens Hierosolymam.

regnum, & reuerti.

13 *Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decem mnas, & ait ad illos, Negotiamini dum venio.*

14 *Ciues autem eius oderant eum, & miserunt legationem post illum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos.*

15 *Et factum est vt rediret accepto regno, & iussit vocari seruos quibus dedit pecuniam: vt sciret quãtum quisque negotiatus esset.*

16 *Venit autem primus, dicens, Domine, mna tua decem mnas acquisiuit.*

17 *Et ait illi, Euge bone serue: quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem ciuitates.*

18 *Et alter venit, dicens, Domine, mna tua fecit quinque mnas.*

19 *Et huic ait, Et tu esto super quinque ciuitates.*

20 *Et alter venit, dicens, Domine, ecce mna tua quam habui repositam in sudario:*

21 *Timui enim te, quia homo austerus es: tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti.*

22 *Dicit ei, De ore tuo te iudico serue nequam: sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod non posui, & metens quod non seminaui:*

23 *Et quare non dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego veniens, cum vsuris vtique exegissem illam?*

24 *Et astantib. dixit, Auferte ab illo mnã, & date illi qui decẽ mnas habet.*

25 *Et dixerunt ei, Domine, habet decem mnas.*

26 *Dico autem vobis, quia omni habenti dabitur: ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo.*

27 *Veruntamen inimicos meos illos qui noluerunt me regnare super se, adducite huc: & interficite ante me.*

28 *Et his dictis, præcedebat ascendens Ierosolymam.*

---

16 *Lucrifecit*, προσειργάσατο. Ad verbũ, *Adoperata est*. Nos vocabulum quæsiuimus illi Græco proximum. Nam Græcis eleganter dicitur pecunia ἐργαζομένη vel ἐνεργὸς, quæ fœnori data est: & contra ἀργὸς, id est otiosa, quæ domi asseruatur. Sic etiam genere dicendi non multum dissimili dicuntur ἐργάζεσθαι τὴν θάλασσαν apud Plutarchũ, qui ex mari quæstum faciunt. Vulg. & Eras. *Acquisiuit*, προσεκτήσατο.

23 *Apud mensam*, ἐπὶ τὴν τράπεζαν: id est τοῖς τραπεζίταις, apud mensarios, vt legitur in Complutensi editione.

26 [*At ille*] *Nam*, [*inquit*,] *dico vobis*, λέγω γὰρ ὑμῖν. Necessariò fuit adiiciendum aliquid vt cohæreret hic versiculus cum superiore. Nõ dissimilis ellipsis exemplum inuenies 2. Reg. 10. 15, & Ioh. 1. 21.

27 *Quinetiam*, πλὴν. Vide Matth. 11. 22.

28 *Antegrediebatur*, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν. Sic quoque Vetus interpres hoc accipit vt sit periphrasis verbi προηγεῖσθαι. 5 quam expositionem maximè amplector. Nam hoc arguit singularem animi magnitudinem in Christo, tã alacriter ad mortem pergente, (quanuis iam cum terrore mortis & iudicio Dei luctaretur) vt etiam timentibus discipulis præiret, sicut disertè refertur Marci 4. 32. Erasmus, *Ibat pergẽs*. 10 Nam Græcis interdum εἰς τοὔμπροσθεν προϊέναι accipitur ἀντὶ τοῦ προκόπτειν: id est promouere & pergere. Sed illa interpretatio mihi quidem planior & vberior videtur.

Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

Εἰπὼν, Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην· ἐν ᾗ εἰσπορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, Διατί λύετε; Οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.

Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς, Τί λύετε τὸν πῶλον;

Οἱ δὲ εἶπον, Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Καὶ ἐπιρρίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.

Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.

Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων,

Λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.

Καί τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου.

Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται.

Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ᾽ αὐτῇ,

Λέγων, Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σὺ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου. νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.

29 ‖Et factum est quum appropinquasset Bethphage & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis,

30 Dicens, Abite in vicum qui est ex aduerso: in quem introeuntes, inuenietis pullum alligatum, cui nemo vnquam hominum insedit: solutum eum adducite.

31 Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quoniã eo opus est Domino.

32 Profecti autem qui missi erãt, inuenerunt prout eis dixerat.

33 Soluentibus autem ipsis pullum, dixerunt eis domini eius, Quare soluitis pullum?

34 Ipsi verò dixerunt, Quoniam eo opus est Domino.

35 ‖Duxerunt igitur eum ad Iesum. Et palliis suis pullo iniectis, imposuerunt Iesum.

36 Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via.

37 Et quum iã appropinquaret ad descensum montis Olearũ, cœpit omnis multitudo ⁚discipulorum gaudentium laudare Deum voce magna de omnibus quas viderant virtutibus,

38 Dicentes, Benedictus Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in *locis* altissimis.

39 Et aliqui Pharisæorum è turba dixerũt ei, Præceptor, obiurga discipulos tuos.

40 Ipse verò respõdens dixit eis, Dico vobis, si siluerint isti, ⁚mox lapides clamaturos.

41 Et vt appropinquauit, visa vrbe, fleuit super ea,

42 Dicens, ⁚Si ⁚vel tu nosses, ⁚vel ⁚hoc saltem tuo die, ‖⁚quæ ad pacem tuam *pertinent*. Sed *ea* nunc occulta sunt oculis tuis.

29 *Et factum est quũ appropinquasset ad Bethphage & Bethaniam, ad montem qui vocatur Oliueti, misit duos discipulos suos,* — Matt. 21.1 mar. 11.1

30 *Dicens, Ite in castellum quod contrà est: in quod introeuntes, inuenietis pullum asinæ alligatum, cui nemo vnquam hominum sedit: soluite illum & adducite.*

31 *Et si quis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quia Dominus operã eius desiderat.*

32 *Abierunt autem qui missi erant: & inuenerunt sicut dixit illis, stantem pullum.*

33 *Soluentibus autem illis pullum, dixerunt domini eius ad illos, Quid soluitis pullum?*

34 *At illi dixerũt, Quia Dominus eum necessariũ habet.* — Mat. 21.7 ioh. 12.14

35 *Et duxerunt illum ad Iesum. Et iactãtes vestimenta sua supra pullum, imposuerunt Iesum.*

36 *Eunte autem illo, substernebant vestimẽta sua in via.*

37 *Et quum appropinquaret iam ad descensum montis Oliueti, cœperunt omnes turbæ discentium gaudẽtes laudare Deum voce magna, super omnib. quas viderant virtutib.*

38 *Dicentes, Benedictus qui venit Rex in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in excelsis.*

39 *Et quidam Pharisæorum de turbis dixerunt ad illum, Magister increpa discipulos tuos.*

40 *Quibus ipse ait, Dico vobis quia si hi tacuerint, lapides clamabunt.*

41 *Et vt appropinquauit, videns ciuitatem, fleuit super illam,*

42 *Dicẽs, Quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacẽ tibi, nunc autẽ abscondita sunt ab oculis tuis.* — Infra, 21.6 mat. 24.1 marci 13.1

---

37 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulgata, *Discentium*. qua voce vtitur sæpe Tertullianus, vbique ἐκκλησιάζων. Sed quum hic interpres nusquam hoc vocabulum vsurpet, suspicarer barbaro aliquo scribendi compendio ortum hunc errorem, putà fortassis, *dscũm*, pro quo quum nonnulli scripsissent *Descendentium*, quoniam hîc fit mentio descensus, emendator aliquis scripsit *Discentium*. Meus certè vetustissimus codex integrè scriptum habet *Discipulorũ*.

40 *Mox clamaturos*, κεκράξονται. Sic Erasmus, vt emphasin exprimat temporis paulo pòst futuri. Legimus tamen in quodam codice κράξουσιν, id est clamabunt.

42 *Si vel tu nosses*, ὅτι εἰ ἔγνως. Doctissimus Budæus prioribus in Pandectas annotationibus, rectè obseruat orationem esse defectiuam, hominis partim commiserantis instantem vrbis cladem, partim inauditam perfidiam ac cõtumaciam ipsi exprobrantis. Hanc igitur germanam esse huius loci sententiam non dubito, ita vt redundet particula ὅτι, vsitatissimo præsertim Lucæ pleonasmo, nisi malimus vertere *Quod si*. Apud Syrũ certè interpretẽ particula כי [*chai*] non est causalis, sed exclamationem declarat, & אלו [*illu*] optantis est, quomodo etiam particula εἰ nonnunquam accipitur. Quidam tamen interpretantur, Vtinam nosses: & fateor nõnunquam coniunctionem εἰ sic explicari, sed ita vt vel optandi modo vel subiunctiuo coniungatur, aut certè sequatur ἄν particula δυνητική.

Vel tu, καὶ σύ. Vulgata & Erasmus, *Et tu*. Ego verò non video quinam hîc possit esse locus copulatiuæ coniunctioni. Neque enim (opinor) deplorat Dominus quòd Hierusalem quoque non accepisset Euangelium, quod aliæ vrbes accepissent: sed hoc potius deflet, quòd ne ipsa quidem liberatorẽ agnosceret, sibi quasi propriè præ cæteris vrbibus ac peculiariter destinatũ: vnde futurum denuntiat vt multo acerbiores det pœnas contempti Messiæ, quàm vrbes reliquæ: nisi quòd videtur non dissimilia interminatus Chorazin & Bethsaidæ, & Capernaũ, in quibus oppidis plerũque fuerat minimo cũ fructu versatus. Ponitur ergo particula καὶ sicut apud Latinos *Vel* pro *Saltẽ*, quã tamen nõ habet Syrus interpres. *Vel saltem*, καί γε. i. Si post tot Prophetas interfectos, & me quoq. Prophetarũ dominũ toties repulsũ, nũc saltẽ hac extrema profectione, aliquã tui ipsius rationẽ haberes. Ergo hîc quoque particula καὶ accipiẽda est vt paulo antè: quod etiã liquet ex particula γε adiuncta. Vulg. *Et tu*. Eras. quoque similiter interpretatur, sed in annotationib. vehementer fallitur, nisi ego potius fallor. Putauit enim

verbum ἔγνως absolutè poni, & in posteriore membro supplendum verbum, cui subiiciantur à tergo τὰ πρὸς εἰρήνην σου: vt sit hæc sententia, Si qua intelligentia tu quoque prædita esses, saltem hoc tuo die curares quæ ad pacem tuam pertinent. Alij verò nonnulli, sed recentiores, post ἔγνως subaudiunt aliquid, nempe imminentia tibi mala: & in posteriore membro itidem aliud verbum subaudiunt. Sed hæc nullius (quod sciam) interpretis idonei auctoritate nituntur, & totam huius orationis emphasin eneruant. Deinde si ita libeat verba foris accersere, quem locum non liceat hęreticis deprauare? Origenem autem annotat Erasmus non legere κἄν γε, quarum tamen particularum maximum esse pondus rectè obseruat. *Hoc tuo die*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ. Dies huius vrbis dicitur (Hebræorum more) tempus illud quo Dominus singulari beneficio eam dignatus erat, nisi ipsum non eminus vocantem, sed iam præsentem contempsisset. *Quæ ad pacem tuam pertinent*, τὰ πρὸς τὴν εἰρήνην σου. id est, ea in quibus posita est tota tua felicitas. Nam extra Christum non est salus: ex quo efficitur, nullos sibi peius cõsulere quàm qui oblatum Christum nolunt in se regnare. Quod igitur Gregorius Pacis nomine intelligit huius mundi delicias, & alij quoque aliter interpretantur, ne refutatione quidem indiget. Sunt autem hæc (vt modò dixi) cum verbo ἔγνως, quod in hac oratione vnicum est, coniungenda, vt non ineptè possis totam hanc orationem sic explere, Si vel tu hoc saltem tuo die eum agnosceres à quo vno tota pax & salus tua dependet, quàm felix esses ac beata. Sed longè vehementiorem orationem efficit posterioris membri aposiopesis.

43 Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σε, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν·

44 Καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί· καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ· ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου.

Mat.21.12 marc.11.11

45 Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας·

Esa.56.7 Iere. 7. 11

46 Λέγων αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς ἐστιν· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

Mat.21.13 marc.11.17

47 Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ· οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ·

48 Καὶ οὐχ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων.

Κεφάλαιον κ.

Mat.21.23 mar.11.27

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

2 Καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

3 Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ εἴπατέ μοι,

4 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

5 Οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες, Ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

43 "Nam veniet tempus aduersum te, quo circuniiciẽt tibi inimici tui vallũ, & circuncingent te, & constringent vndique:

44 Téque solo æquabunt, & filios tuos intus, neque relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non noueris "tempus illud visitationis tuæ.

45 ‖Et ingressus in templũ, cœpit eiicere eos qui vendebant in eo & emebant:

46 Dicẽs eis, Scriptum est, ‖Domus mea, domus precationis est:‖vos autem fecistis eam, speluncam latronum.

47 Et docebat "quotidie in tẽplo.‖Primarij verò sacerdotes & Scribæ, & "primores plebis studebant eum perdere:

48 Nec inueniebãt quid facerẽt: totus enim populus pendebat ab ipso, quum eum audiebat.

CAP. XX.

1 ET‖ factum est quodam dierum illorum vt quum ipse doceret populum in templo, & euangelizaret, "superuenerint primarij Sacerdotes & Scribæ cum Senioribus,

2 Et "dixerunt ei, Dic nobis qua auctoritate ista facias, aut quis ille sit qui dedit tibi istam auctoritatem.

3 Respondens autem Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandã. Dicite igitur mihi,

4 Baptismus Iohannis è cælo erat, an ex hominibus?

5 At illi ratiocinati sunt apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

43 *Quia venient dies in te: & circundabũt te inimici tui vallo, & circundabunt te, & coangustabunt te vndique:*

44 *Et ad terram prosternent te, & filios tuos qui in te sunt: & non relinquent in te lapidem super lapidem: eo quod non cognoueris tempus visitationis tuæ.*

45 *Et ingressus in templũ cœpit eiicere vendentes in illo, & ementes:*

46 *Dicens illis, Scriptum est, Quia domus mea, domus orationis est: vos autem fecistis illam speluncam latronum.*

47 *Et erat docẽs quotidie in tẽplo. Principes autem Sacerdotum & Scribæ & principes plebis quærebãt illum perdere:*

48 *Et non inueniebant quid facerent illi: omnis enim populus suspensus erat audiens illum.*

CAP. XX.

1 *ET factum est in vna dierum, docente illo populum in templo, & euangelizante, conuenerunt principes Sacerdotum & Scribæ cum Senioribus,*

2 *Et aiunt, dicentes ad illum, Dic nobis in qua potestate hæc facis, aut quis est qui dedit tibi hãc potestatem.*

3 *Respondens autem Iesus dixit ad illos, Interrogabo vos & ego vnũ verbum: respondete mihi,*

4 *Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus?*

5 *At illi cogitabant intra se, dicentes, Quia si dixerimus De cælo: dicet, Quare ergo non credidistis illi?*

43 *Nam veniet tempus*, ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι. Theophylactus hæc ita connectit cum superioris versiculi fine, vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, in explanatione videlicet, hoc modo, Sed ea nunc sunt oculis tuis tecta, quoniam tempus imminet quo tui hostes, &c. Possemus etiam (ni fallor) ὅτι accipere pro διότι, ita vt sit conclusio ex superioribus nascens, & sic conuertas, *Sed ea nunc tecta sunt oculis tuis. Quamobrẽ veniet tẽpus quo*, &c. Sed omnino præstat pro causali coniunctione accipere, vt sit altera aposiopesis in fine versiculi superioris, cuius maximam esse energiam diximus. Sic igitur possit expleri sententia, Sed hæc tibi iam sunt ignota. Itaque peribis. Nam veniet tempus, &c.

44 *Tempus illud visitationis tuæ*, τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου. i. hoc tẽporis punctũ quo Deus ipse te inuisit. Puto enim habendã esse rationẽ propriæ significationis τῆς ἐπισκοπῆς, vt annotauimus suprà 1.68. Nam alioqui Hebræis פקודה [*pekuddah*] pro quo Græci reddunt ἐπισκοπὴν, multo latius patet.

47 *Quotidie*, τὸ καθ' ἡμέραν: vel Interdiu. Nam vespere solebat se extra vrbẽ recipere, vt apparet ex Matth. & Marc. *Primores populi*, οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ. Hi sunt qui paulo pòst vocantur Seniores, & Seniores populi, Mat. 21.23, & ἄρχοντες alibi, vt diximus suprà, 14.1.

IN CAPVT XX.

1 *Superuenerint*, ἐπέστησαν. Vulg. *Conuenerunt*, συνήχθησαν. Eras. in annotationib. *Adorti sunt*, i. ἐπῆλθον. Vide suprà, 2.9.

2 *Dixerunt*, εἶπον. Participiũ λέγοντες quod subiicitur, redundat ex Hebræorum idiotismo, vt diximus suprà, 7.39.

6 Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς. πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

7 Καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν.

8 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

9 Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

10 Καὶ ἐν καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. Οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν ἐξαπέστειλαν κενόν.

11 Καὶ ‖προσέθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον· οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐξαπέστειλαν κενόν.

12 Καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον· οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

13 Εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, Τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν. ἴσως τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται.

14 Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία.

15 Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν, Τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος.

16 Ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον, Μὴ γένοιτο.

17 Ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε, Τί οὖν ἐστι τὸ γεγραμμένον τοῦτο, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;

18 Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ᾽ ἐκεῖνον τὸν λίθον συνθλασθήσεται· ἐφ᾽ ὃν δ᾽ ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

19 Καὶ ἐζήτησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.

20 Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι· ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.

---

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota plebs lapidabit nos. persuasum enim est ei, Iohannem Prophetam esse.

7 Respõderunt igitur se nescire vnde *esset*.

8 Tum Iesus dixit eis, Neque ego dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

9 Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, ‖Quidam plantauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregre abfuit multum tempus.

10 Et in tempore misit seruum ad illos agricolas, vt darent ex fructu vineæ: qui cæsum illum ablegarunt inanem.

11 *Ille* verò perrexit alterum seruum mittere: at ipsi hunc quoque cæsum & contumelia affectum ablegarunt inanem.

12 Et perrexit mittere tertium at illi & istum vulneratum eiecerunt.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium illum meum dilectum: forsitan quum hũc viderint, reuerebuntur.

14 Viso autem eo agricolæ colloquuti sunt inter se, dicẽtes, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, vt nostra fiat hæreditas.

15 Et eiectũ eum extra vineam, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?

16 Veniet & perdet agricolas istos, & dabit vineam aliis. *Hoc* autem quum audissent, dixerũt, Absit.

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud est ergo quod scriptum est, ‖Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli?

18 Quisquis ceciderit super illũ lapidem, confriabitur: super quem autem ceciderit, dissipabit eum.

19 Tum studuerunt primarii Sacerdotes & Scribæ iniicere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduersus ipsos dixisse similitudinem istam.

20 ¨ Itaque obseruantes *eum*, miserunt insidiatores, qui se ¨iustos esse simularent: ¨vt carperent eius sermonem, tradituri eum ¨imperio & potestati Præsidis.

---

6 *Si autem dixerimus, Ex hominibus: plebs vniuersa lapidabit nos. certi sunt enim Iohannem Prophetam esse.*

7 *Et responderunt se nescire vnde esset.*

8 *Et Iesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc facio.*

9 *Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, Homo quidam plantauit vineam, & locauit eam colonis: & ipse peregre fuit multis temporibus.*

Esa.5.1 iere.2.21 mat.21.33 marc.12.1

10 *Et in tempore misit ad cultores seruum, vt de fructu vineæ darent illi: qui cæsum dimiserunt eum inanem.*

11 *Et addidit alterũ seruum mittere. Illi autem hunc quoque cædentes, & afficientes contumelia dimiserunt inanem.*

12 *Et addidit tertium mittere: qui & illũ vulnerantes eiecerunt.*

13 *Dixit autem Dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forsitan quũ hunc viderint, verebuntur.*

14 *Quem quum vidissent coloni, cogitauerunt intra se, dicentes, Hic est hæres: occidamus illum, vt nostra fiat hæreditas.*

15 *Et eiectum illum extra vineam occiderunt. Quid ergo faciet illis dominus vineæ?*

16 *Veniet & perdet colonos istos, & dabit vineam aliis. Quo audito dixerunt illi, Absit.*

17 *Ille autẽ aspiciens eos, ait, Quid est ergo hoc quod scriptum est, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli?*

Ps.117.22 esa.28.16 act.4.11 rom.9.13 1.pet.2.8

18 *Omnis qui ceciderit super illum lapidem, conquassabitur, super quem autem ceciderit, comminuet illum.*

19 *Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ mittere in illum manus illa hora: & timuerunt populum: cognouerunt enim quòd ad ipsos dixerit similitudinẽ hanc.*

20 *Et obseruantes, miserunt insidiatores qui se iustos simularent: vt caperent eũ in sermone, vt traderent illum principatui & potestati Præsidis.*

[" pro fuisse. γεγονέναι]

‖ Non animaduertisse videntur interpretes elegantem hoc loco hebraismum. Nam προσέθ. hic ponit vt illi plene יסף quo LXX vertunt προσέθ. vt Gen. 4.2. Marcus pro hoc habet καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε. 12.5. Sic a. Gen. 8.10. Et adiecit mittere. An vero pergere hic locum possit habere Zur. Simile est in Actis. 12.3.

---

20 *Itaque obseruantes* [*eum*,] καὶ παρατηρήσαντες, id est captantes. Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio: nisi libeat subaudire τὸν καιρὸν, & seruata aoristi significatione, interpretari, Et obseruato tempore opportuno.

Iustos, δικαίους. Id est rigidos iuris diuini exactores, & qui conniuere ad nihil possent quod iniquè fieret. *Vt carperent eius sermonem*, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου: id est, vt aliquid ex ipsius sermone arriperent, & hac occasione ca-

lumniam ei struerent. Sic enim hoc loco explicandum est τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι. Vulgata & Erasmus, *Vt caperent eum in sermone*: pro quo dicere maluissem, *Vt interciperent eum*. Legerunt autem λόγῳ, & nos in quibusdam codicibus legimus λόγον & λόγους. Sed magis est vsitata constructio quam sumus sequuti, & confirmatur etiam simili exemplo paulo pòst, versu 26. *Imperio & potestati Præsidis*, τῇ ἀρχῇ καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος: id est, Præsidi, penes quem erat imperium ac potestas. Sic περιφραστικῶς Cæsaream maiestatem pro ipso Cæsare dicimus. Vulgata & Erasmus, *Principatui*. Syrus vertit לדינא [*ledaiana*] id est Iudicio, siue iudicibus, vt ἀρχῇ possis etiam vertere Magistratui.

Ma.22.16 mar.12.13	Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις·	21	‖ Qui interrogauerunt eum, dicentes, Præceptor, scimus te rectè dicere & docere, nec ¨ accipere personam, sed viam Dei in veritate docere:	21	*Et interrogauerunt eum, dicentes, Magister, scimus quia rectè dicis & doces, & non accipis personam, sed viam Dei in veritate doces:*
	Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;	22	Licet nobis censum dare Cæsari, an non?	22	*Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?*
	Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί με πειράζετε;	23	¨ Animaduersa autem eorum ¨ calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?	23	*Considerans autem dolum illorum, dixit ad eos, Quid me tentatis?*
	Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον· τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, Καίσαρος.	24	Ostendite mihi denarium: cuius habet imaginē & inscriptionem? Respondentes autem dixerunt, Cæsaris.	24	*Ostendite mihi denariū: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respōdentes dixerunt, Cæsaris.*
Rom.13.7	Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τοίνυν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.	25	Tunc dixit eis, ‖ Reddite igitur quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ *sunt* Dei, Deo.	25	*Et ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.*
	Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ· καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.	26	Itaque non potuerunt verba eius ¨ carpere coram populo: & mirati super eius responso, siluerunt.	26	*Et non potuerunt verbum eius reprehendere coram plebe: & mirati in responso eius, tacuerunt.*
Mat.22.23 mar.12.18	Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων (οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι) ἐπηρώτησαν αὐτόν,	27	‖ Accedentes autem quidam Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) interrogarunt eum,	27	*Accesserunt autē quidam Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,*
Deu.25.5	Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, Ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.	28	Dicentes, Præceptor, ‖ Moses scripsit nobis, Sicuius frater mortuus fuerit habens vxorem, & ¨ sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semen fratri suo.	28	*Dicentes, Magister, Moyses scripsit nobis, Si frater alicuius mortuus fuerit habens vxorem, & hic sine liberis fuerit, vt accipiat eam frater eius vxorem, & suscitet semen fratri suo.*
	Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος, λαβὼν γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος.	29	Septem ergo fratres fuerunt, quorum primus accepta vxore mortuus est sine liberis.	29	*Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus est sine filiis.*
	Καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.	30	Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.	30	*Et sequens accepit illam, & ipse mortuus est sine filio.*
	Καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτὰ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.	31	Deinde tertius accepit eam: itidem autem & illi septem: nec reliquerunt liberos, & mortui sunt.	31	*Et tertius accepit illam: similiter & omnes septem: & non reliquerunt semen, & mortui sunt.*
	Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.	32	Post omnes autem mortua est & mulier.	32	*Nouissimè omniū mortua est & mulier.*
	Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.	33	In resurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? nā illi septem habuerunt eam vxorem.	33	*In resurrectione ergo cuius eorum erit vxor? si quidem septem habuerunt eam vxorem.*
	Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται·	34	Tum respondens dixit eis Iesus, ¨ Filii huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:	34	*Et ait illi Iesus, filij huius seculi nubunt, & traduntur ad nuptias:*

21 *Accipere*, λαμβάνεις, id est rationem habere. Personam autem appellat externas, quas vocant, circunstantias, quas siquis respiciat, paria de paribus non constituat, vt alibi diximus.

23 *Animaduersa*, κατανοήσας. Vulg. *Considerans*, id est ἐννοῶν, vel σκεπτόμενος. Eras. *Intellecta*, id est συνείς. *Calliditate*, πανουργίαν. Vulg. *Dolo*, non satis expressé. Significat enim πανουργία quandam ad malè agendum solertiam, longo vsu & tractandis rebus omnibus quæsitam: sicut Latinis callidus dicitur à callendo, vel ab eo quòd vsu artis callum obduxerit. Eras. *Versutia*, id est πολυτροπία. Nam Cicero πολύτροπον versutum interpretatur.

26 *Carpere*, ἐπιλαβέσθαι, id est reprehendere, vt Vulgata & Erasmus interpretantur. Sic Plato in Gorgia, ἐμοῦ δὲ λέγοντος, τῶν λόγων ἐπιλαβοῦ.

28 *Sine liberis mortuus fuerit*, ἄτεκνος ἀποθάνῃ. Omnia quæ vidi exemplaria ita scriptum habent. Vetus tamen interpres habet, *Sine liberis fuerit*, ἄτεκνος ᾖ, & quidem rectius quum huius verbi repetitio prorsus redundet.

34 *Filii huius æui*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulg. & Erasm. *Filij huius seculi*. Hebraismus est quem suprà exposuimus, 16.8, qui tamen hoc loco paulo aliter accipitur. Nam illic vocantur Filij huius seculi qui præsenti vitæ sunt addicti, & filiis lucis opponuntur: hîc verò dicuntur hoc nomine quicunque in hoc mundo adhuc versantur. alioquin videretur matrimonium ad filios Dei nō pertinere, vt im-

pius ille Cyrici⁹ Papa docuit, cõtra tot manifeſta Scripturę teſtimonia, ac præſertim cõtra id quod ſcribitur Heb.13.4.

Græce		Erasmus		Vulgata	
Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν, καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται·	35	Qui verò digni habiti fuerint qui æuum illud conſequantur, & reſurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:	35	*Illi verò qui digni habebuntur ſeculo illo & reſurrectione ex mortuis, neque nubunt, neque ducunt vxores:*	
Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται. ἰσάγγελοι γάρ εἰσι· καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.	36	Nec enim mori poſſunt amplius. pares enim Angelis ſunt: & filii ſunt Dei, quum ſint ¨filii reſurrectionis.	36	*Neque vltrà mori poterunt. æquales enim Angelis ſunt: & filij ſunt Dei, quum ſint filij reſurrectionis.*	
Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροὶ, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαὰκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ.	37	Mortuos autem excitari, etiã ‖Moſes indicauit apud rubum, ¨quum dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Iſaac, & Deum Iacob.	37	*Quia verò reſurgant mortui, & Moyſes oſtendit ſecus rubum, ſicut dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Iſaac, & Deum Iacob.*	Exod.3. 6
Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.	38	¨Nam Deus non eſt mortuorum, ſed viuorum: omnes enim viuunt ¨ei.	38	*Deus autem non eſt mortuorum ſed viuorum: omnes enim viuunt ei.*	
Ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν Γραμματέων εἶπον, Διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.	39	Reſpondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Præceptor, bene dixiſti.	39	*Reſpondentes autem quidam Scribarum, dixerunt ei, Magiſter, bene dixiſti.*	
Οὐκ ἔτι δὲ ἐτόλμων ἐπερωτᾷν αὐτὸν οὐδέν.	40	Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.	40	*Et amplius non audebant eum quicquam interrogare.*	
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Πῶς λέγουσι τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι·	41	‖Dixit autem eis, Quomodo ¨dicunt Chriſtum filium eſſe Dauid:	41	*Dixit autem ad illos, Quomodo dicunt Chriſtum filium eſſe Dauid:*	Mat.22. 44 mar.12.35
Καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,	42	‖ Et ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,	42	*Et ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,*	Pſ.109.1.
Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;	43	Vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?	43	*Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?*	
Δαβὶδ οὖν Κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;	44	Dauid ergo Dominum eum vocat, & quomodo filius eius eſt?	44	*Dauid ergo Dominum illum vocat, & quomodo filius eius eſt?*	
Ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,	45	Audiente verò toto populo dixit diſcipulis ſuis,	45	*Audiente autem omni populo, dixit diſcipulis ſuis,*	
Προσέχετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.	46	‖Cauete à Scribis, qui volunt ambulare ſtolati, & amant ſalutationes in foris, ac primos cõſeſſus in conuentibus, & primos accubitus in cœnis.	46	*Attendite à Scribis, qui volunt ambulare in ſtolis, & amant ſalutationes in foro, & primas cathedras in ſynagogis, & primos diſcubitus in conuiuiis.*	Sup.43.11. mat. 23. 6 mar. 12.38
Οἳ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.	47	Qui deuorant domos viduarum, & ¨in ſpeciem precibus lõgis vtuntur: iſti auferent grauius iudicium.	47	*Qui deuorant domos viduarum, ſimulantes longam orationem: hi accipient damnationem maiorem.*	

36 *Filij reſurrectionis*, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως: id eſt reſurrectionis participes. Eſt enim Hebraiſmus, quem ſæpe iam expoſuimus. Sicut autem verè dicuntur victuri qui æterna illa felicitate perfruentur, ita verè cenſentur reſurgere qui in vitam æternam reſurgunt: quum alioquin ſi reſurrectionem in genere & per ſe conſideremus, ex plurimis aliis Scripturæ teſtimoniis conſtet etiam impios reſurrecturos vt æternum exitium ſubeant: quod quidem non vita, ſed mors dicitur: quia vita tam infelix, propriè dici vita non debet.

37 *Quum dicit*, ὡς λέγει, id eſt ὅτι λέγει ſiue λέγων.

38 *Nam Deus*, Θεὸς δέ. Δὲ pro γὰρ, vt alibi quoque obſeruauimus. *Ei*, αὐτῷ: id eſt, quod ad ipſum attinet cui omnia futura ſunt præſentia. Itaque niſi futurum eſſet vt Abraham, Iſaac, & Iacob reſurgerent, Deus non ſe vocaret eorum Deum. Quòd ſiquis obiiciat, Deum non dicere ſe illorum Deum fore, ſed eſſe: ex quo conſequeretur, aut iam illos reſurrexiſſe, aut hæc non pertinere ad corporum reſurrectionem, ſed ad animi vitam: ſic reſpondet huic obiectioni Chriſtus, vt dicat, Deo iam viuere qui ſuo tempore ſunt reſurrecturi, ideóque Deum de re certò futura non aliter quàm de re præſenti loqui. Quanuis enim animi immortalitas nec debeat nec poſſit à corporis reſurrectione in hoc argumento ſeparari, tamen iis aſſentior qui hæc dicta accipiũt de corporum reſurrectione potius quàm de animi immortalitate, de qua quæſitum non erat. Oſtendit autem particula γὰρ ita tractandum eſſe hoc membrum vt ſit ad tacitam obiectionem reſponſio. Nam alioquin potius dicendum fuerat πάντες οὖν, id eſt Omnes igitur, quàm πάντες γὰρ, omnes enim.

41 *Dicunt*, λέγουσι. In duobus codicibus additur τινὲς Quidam: & Syrus interpres addit γραμματεῖς ſiue νομικοί, id eſt legis interpretes. Sed fortaſſis tertia perſona poſita eſt ſecundæ loco, vt diximus ſuprà 19.9. niſi malimus hæc non tam ad Scribas quàm de Scribis dicta: ad quos tamen dicitur oratio dirigi, propterea quòd ipſi præſentes aderant quum Chriſtus hunc ſermonem haberet.

47 *In ſpeciem precibus longis vtuntur*, προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Vulgata, *Simulantes longam orationem*, ſenſu rectè expreſſo: neque enim legendum opinor μακρᾷ, ſed μακρὰ, ſicut ſcribitur in Matthæo & Marco, accedente etiam duorum codicum fide. Quanquam ſi μακρᾷ legas, facilè ſubaudietur, ex Hebræorum idiotiſmo, verbale nomen προσευχῇ.

Κεφάλαιον κα.

Mar.12.41 Ἀναβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους.

Εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά.

Καὶ εἶπεν, Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν.

Ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ· αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.

Sup.19.34 mat.24.1 mar.13.1 Καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται εἶπε,

Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ ὃς οὐ καταλυθήσεται.

Ἐπηρώτησαν δὲ αὐτὸν, λέγοντες, Διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι;

Eph.5.6 2thes.2.3 Ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε· μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.

Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.

Τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν·

Σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε καὶ

CAP. XXI.

1 ‖Intuitus autem vidit diuites mittentes dona sua in gazophylacium.

2 Vidit autem etiam quandam viduam pauperculam mittentem illuc minuta *æreola* duo.

3 Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper misit amplius quàm omnes.

4 Nam omnes hi ·· ex eo quod ipsis redundat, miserunt ·· quæ donarent Deo: hæc autem misit ex penuria sua totum victum quem habebat.

5 ‖Et quibusdam dicentibus de templo: quòd pulchris lapidibus ac ·· donariis ornatum esset, dixit,

6 ··Hæccine spectatis? venient dies quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.

7 Interrogauerunt autem eum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt? & quod *erit* signum quando futurum est vt ista fiant?

8 ‖Ipse verò dixit, Videte ne seducamini: multi enim venient ·· sub nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: & tempus illud appropinquat. Ne igitur sequimini eos.

9 Quum verò audieritis bella & seditiones, ne terremini: oportet enim ista primùm fieri, sed non statim *erit* finis.

10 ·· Tunc dixit eis, Insurget gẽs in gentem, & regnum in regnum:

11 Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, &

CAP. XXI.

1 *Respiciens autem vidit eos qui mittebãt munera sua in gazophylacium diuites.*

2 *Vidit autem & quandam viduam pauperculam mittentem æra minuta duo.*

3 *Et dixit, Verè dico vobis quia vidua hæc pauper, plus quàm omnes misit.*

4 *Nam omnes hi ex abundanti sibi miserunt in munera Dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnem victum suum quem habuit, misit.*

5 *Et quibusdam dicentibus de templo, quòd bonis lapidibus & donis ornatum esset, dixit,*

6 *Hæc quæ videtis, venient dies in quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.*

7 *Interrogauerunt autem illum, dicentes, Præceptor quando hæc erunt? & quod signum quum fieri incipient?*

8 *Qui dixit, Videte ne seducamini: multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego sum: & tempus appropinquauit: nolite ergo ire post eos.*

9 *Quum autem audieritis prælia & seditiones, nolite terreri: oportet primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.*

10 *Tunc dicebat illis, Surget gens contra gentem, & regnum aduersus regnum:*

11 *Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ & fames terroresque de cælo &*

IN CAPVT XXI.

1 *Intuitus autem*, ἀναβλέψας, id est βλέψας, vel ἐπιβλέψας, vt exposuimus Mar.8.24. Vulgata, *Respiciens*. quod quidem declarat flexis in tergum oculis aspicere. Erasmus, *Sublatis oculis*, quasi gazophylacium in edito loco esset, aut quòd antea suos intuitus, oculos sustulerit in eos qui longius aberant. *Minuta* [*æreola*] *duo*, δύο λεπτά. Id est (inquit Syrus interpres) duas octauas, oboli videlicet, vt diximus Mar.12,42.

4 *Ex eo quod ipsis superest*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. In quodam codice scriptum legimus ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed fortassis accommodatius, quia sequitur ἐκ τοῦ ὑστερήματος. *Quæ donarent Deo*, εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ. Hebraicè, לתת ליהוה [*latheth laihouah*,] ita vt ל causam finalem declaret. Et commodè etiam explicare possis, Ad dandum Deo, τοῦ διδόναι τῷ Θεῷ. Nam dona Dei Passiuè hîc dicuntur quæ Deo consecrantur, vt fides Dei quæ Deo habetur. Et apud Hebræos verbalia interdum pro infinitis verborum ponuntur, súntque per gerundi modũ explicanda, vt Esa.7.1, עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל ירושלם למלחמה עליה [*ħalah Retsin melech Aram vPhekach ben Remaljahu melech Jisrael Ierushalajim lamilchamah ħaleha*,] pro להלחם [*lehillachem*.] Sed & εἰς τὰ δῶρα positum est fortassis pro ἐν τοῖς δώροις, id est Inter dona. Aut Lucas τὰ δῶρα vocat ipsum templi ærarium seu gazophylacium, id est arculam ab Hebræis dictam ארון [*aron*,] cuius fit mẽtio 2.Reg.12.10: idque Chaldæorum idiomate, qui simili ratione hoc ærarium vocabant Corbanam, vt Matth.27.6, quum קרבן [*korban*] propriè declarèt τὸ δῶρον, id est donum. Vulg.& Eras. *In munera Dei*: quæ interpretatio nimium est obscura.

5 *Donariis*, ἀναθήμασι. Græci ἀναθήματα vocant donaria quæ templorum ærariis consecrantur, παρὰ τὸ ἀνατιθέναι id est (vt nonnulli explicant) quòd eiusmodi dona soleãt ex reliquis bonis excepta consecrari: vel (vt quosdã malle video) quòd soleant de parietibus aut columnis templi suspendi. Hebræi hæc eadem (opinor) תרומה [*terumah*] vocant à רום [*rum*,] quod & ipsum declarat Sursum attollere: ita vt solebat solenni ritu sacerdos oblationes quas manu gestabat, quasi coram Dei conspectu attollere. Sed ἀνάθεμα diuersæ significationis vocabulum, quanuis ab eodem verbo ἀνατιθέναι deriuetur, id declarat quod Hebræi חרם [*herim*] appellant, de quo dicemus Rom.9.3. quod discrimen rectè obseruauit Budæus, neglexit autem Erasmus, quum in hunc locum scriberet.

6 *Hæccine spectatis?* ταῦτα ἃ θεωρεῖτε. Vnus codex legit ταῦτα θεωρεῖτε. Ad verbum, *Hæccine* [*sunt*] *quæ spectatis?* Quanuis enim in Græcis codicibus non addatur interrogatio, (quæ etiam apud Hebræos sæpe omittitur) tamen non dubitaui eam apponere ex Matthæo & Marco. Erasmus, *Ex his quæ videtis*: quæ interpretatio non video quomodo cohæreat.

8 *Sub nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id est, nomen meũ vsurpantes, vt ipse paulo pòst explicat. Nam alioquin dicuntur in nomine Christi venire pseudoprophetæ, qui se fingunt à Christo missos.

10 *Tunc*, τότε. Hoc ego refero ad verbum ἐγερθήσεται, Insurget, ita vt ἔλεγεν αὐτοῖς, Dixit eis, vtrinque dispungatur.

σημεῖα ἀπ᾽ οὐρανοῦ μεγάλα ἔσαι.

12 Πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ᾽ ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακὰς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.

13 Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.

14 Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν μὴ προμελετᾷν ἀπολογηθῆναι.

15 Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν σόμα, καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντισῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν.

16 Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν·

17 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου·

18 Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.

19 Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

20 Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ σρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.

21 Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.

22 Ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα.

23 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γασρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. ἔσαι γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.

24 Καὶ πεσοῦνται σόματι μαχαίρας,

signa è cælo magna erunt.

12 ‖Sed ante hæc omnia iniiciēt vobis manus, & *vos* persequentur, tradentes ¨in conuentus & carceres, ¨ adductos ad reges ac præsides, nominis mei causa.

13 ¨*Hæc* autem cedent vobis testimonio.

14 ¨ ‖Habete igitur fixum in cordibus vestris, non præmeditari defensionem.

15 Ego enim dabo vobis os, & sapientiam cui non poterunt contradicere neque resistere omnes qui se vobis opponent.

16 Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctandos curabunt *quosdam* ex vobis:

17 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

18 ‖Sed pilus capitis vestri non peribit.

19 ‖ Per patientiam vestrā ¨possidete animas vestras.

20 ‖Quum autem videritis Ierusalem cingi ab exercitibus, tunc agnoscite appropinquare vastationem eius.

21 Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes: & qui intra eam, excedant: & qui ¨in agris, non ingrediantur in eam.

22 Nam hi sunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.

23 Væ autem prægnantibus & lactantibus in illis diebus. erit enim necessitas magna ¨ in hac regione, & ¨ira in populo isto.

24 Et cadent ¨ acie gladii,

signa magna erunt.

12 *Sed ante hæc omnia iniiciēt vobis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas & custodias, trahentes ad reges & præsides, propter nomen meum.*

13 *Continget autem vobis in testimonium.*

14 *Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis.*

15 *Ego enim dabo vobis os, & sapientiam cui non poterunt resistere & contradicere omnes aduersarij vestri.*

16 *Trademini autem à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficient ex vobis:*

17 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum,*

18 *Et capillus de capite vestro non peribit.*

19 *In patientia vestra possidebitis animas vestras.*

20 *Quum autem videritis circundari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote quia appropinquauit desolatio eius.*

21 *Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes: & qui in medio eius, discedant: & qui in regionibus, non intrent in eam.*

22 *Quia dies vltionis hi sunt, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.*

23 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic.*

24 *Et cadent in ore gladij,*

Mat.24. 8
mar.13. 9

Sup.12. 12
mat.10 19
mat.13. 11

Mat.10.32

Mat.10.12

Mat.24.15
mar.13.14
dan 9. 17

12 *In conuentus*, εἰς τὰς συναγωγάς. Vulg. & Eras. *in Synagogas*. Vide Mat.10,17. *Adductos*, ἀγομένους. Vulg. & Eras. *Trahentes*, quasi scriptum sit ἄγοντες: quam lectionem si sequaris, subaudienda erit copulatiua καὶ, qua connectantur duo hæc participia.

13 [*Hæc*] *autem cedent*, ἀποβήσεται δέ. Id est, Is autem erit istarum rerum exitus, vt coram Deo & hominibus testata sit vestrorum hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim constantia. Vulg. & Eras. *Continget autem*, id est συμβήσεται δέ.

14 ·*Habete igitur fixum*, θέσθε οὖν. Sic Erasmus rectè expressit hoc dicendi genus, ipsis etiam Græcis disertioribus familiare. hoc enim est quod sæpe apud Homerum occurrit, σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν, pro quo Virg. --*memori quæ condita mente teneto*. Vulgata, *Ponite*.

19 *Possidete animas vestras*, κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Id est Quantumuis multa vos vndique mala circunstent, fruimini nihilominus virtute vestra, hæc omnia fortiter sustinendo. Nam vt mundus & Satan aduersus Ecclesiam coniurarint, & extrema quæque experiantur, non potest tamen ipsius pacem ac tranquillitatem infringere, quum ex ipsis doloribus arripiat lætitiæ & exultationis argumentum, vt scribitur Rom.5.1.2,& 3. Hanc igitur expositionem si sequamur, Possidere animam nihil aliud declarabit quàm vita tranquilla ac beata perfrui, vt (sicut in causa longè impari dicit ille) impauidum feriant vel ipsius cæli ruinæ. Syrus interpres pro κτήσασθε, *possidete*, legit κτήσεσθε, *possidebitis*. Nonnulli verò perinde hoc explicant acsi significet In hac vita versari: sensu nō multum diuerso à superiore. Alij accipiunt pro Vitam suam & animum regere: quo modo iubet Paulus vt quisque vas suum possideat cum honore, 1.Thess.4.4. i. quisque corpus suum ab omni labe purum conseruet. Alij demum κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς putant idem declarare atque saluti suæ consulere: & (sicut hic noster Lucas alibi scribit) seipsum lucrifacere. nam (vt scribunt Matthæus & Marcus) qui perseuerauerit ad finem vsque, seruabitur. Quanuis autem istæ interpretationes parum varient, tamen quia nonnihil differunt, integrum Hebraismum seruare maluimus quàm cuiusquam opinioni præiudicium adferre.

21 *In agris*, ἐν ταῖς χώραις. Vulgata & Eras. *In regionibus*: quæ interpretatio nimium est obscura. Videtur enim Lucas hoc nomine intelligere, hoc quidem loco, villas, oppidula, prædia, ex quibus fere solent sese belli tempore in munitiorem locum recipere.

23 *In hac regione*, ἐπὶ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, *Super terram*, non satis dilucidè, hoc quidem loco. *Ira*, ὀργή. Iram vocat, Hebræorum more, eas calamitates quæ ab irato Deo immittuntur: alioquin ἐν τῷ λαῷ τούτῳ conuertissem, *In hunc populum*.

24 *Acie*, σόματι. Vulgata ad verbum, *Ore*. Nam Hebræi gladiorum aciem vocant פי החרב [*pi hachereb*,] & Græci quoque σόμα, quòd ea parte quasi mordeat, vel sanguinem hauriat: vnde etiam gladius anceps dicitur à Græcis δίσομος & ἀμφίσομος. *Gentium*, ἐθνῶν. In quodam exemplari deest hoc vocabulum.

καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

& captiui ducentur in omnes Gentes: & Hierusalem calcabitur à Gentibus, vsquequo impleantur tempora Gentium.

& captiui ducentur in omnes Gentes: & Ierusalem calcabitur à Gentibus donec impleantur tempora nationum.

25 Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου·

Esa.13. 10 ezec.32.7 mat.24. 29. Mar.13.24

25 ‖ Tunc erunt signa in sole & luna & sideribus: & in terra angustia Gentium in consilii inopia, resonante mari & salo:

25 *Et erunt signa in sole & luna & stellis: & in terris pressura Gentium, præ confusione sonitus maris & fluctuum:*

26 Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

26 Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* eorum quæ inuadent in orbem terrarum. nam potestates cælorum concutientur.

26 *Arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superuenient vniuerso orbi. nam virtutes cælorũ mouebuntur.*

27 Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.

27 *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna & maiestate.*

28 Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν.

Rom.8.25

28 Quum autem hæc fieri incipient, erigite & attollite capita vestra, ‖quoniam appropinquat redemptio vestra.

28 *His autem fieri incipientibus, respicite & leuate capita vestra, quoniã appropinquat redemptio vestra.*

29 Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, Ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα·

29 Dixit etiam eis *hanc* parabolam, Videte ficum & omnes arbores:

29 *Et dixit illis similitudinem, Videte ficulneam & omnes arbores:*

30 Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες, ἀφ᾽ ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν·

30 Quum iam emiserint *folia, vos eas* cernentes, per vos ipsos agnoscitis iam propè esse æstatem:

30 *Quum producunt iam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas:*

31 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

31 Ita & vos quum videritis hæc fieri, agnoscite propè esse regnũ Dei.

31 *Ita & vos quum videritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnum Dei.*

32 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα γένηται.

32 Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas quousque hæc omnia facta fuerint.

32 *Amen dico vobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia fiant.*

33 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

33 Cælum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

33 *Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.*

34 Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς· καὶ αἰφνίδιος ἐφ᾽ ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη.

Rom.13.13

34 ‖Cauete autẽ vobis, nequando grauentur corda vestra crapula & ebrietate, & curis huius vitæ: & repentè vobis superueniat dies ille.

34 *Attendite autem vobis ne fortè grauentur corda vestra in crapula & ebrietate & curis huius vitæ: & superueniat in vos repentina dies illa.*

35 Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

35 Nam vt laqueus, inuadet in omnes qui habitant in superficie totius terræ.

35 *Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ.*

---

25 *Tunc erunt*, καὶ ἔσται: id est postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti & Iudæorum vltioni constituta: qua de re copiose Paulus Rom.11.25. Est autem notanda hæc particula, vt intelligamus qua ratione Christus ab excidio Hierosolymitano transeat ad futuri illius vniuersalis 5 ac supremi iudicii narrationem. Ideo particulam καὶ oportuit hoc loco, si vsquam aliâs, per temporis aduerbium explicari. *Et sideribus*, καὶ ἄστροις. Vulgata & Erasmus, *Et stellis*. Atqui constat ἀστέρα & ἄστρον inter se differre, 10 vt partem & totum: quanuis quod ad sensum attinet huius loci, nullius sit momenti hoc discrimen. *In consilij inopia*, ἐν ἀπορίᾳ. Vulgata, *Præ confusione*. Erasmus, *Per desperationem*. neuter satis propriè: neque etiam video qua ratione Vetus interpres & Erasmus potuerint hæc 15 connectere cum participio ἠχούσης, quanuis Syrus sic ista construat, ita videlicet vt consternatio dicatur esse sonitus maris, quoniam homines hoc intuentes consternabuntur, quę interpretatio mihi videtur arguta potius quàm solida. Sed & interpres non legit καὶ σάλου, & facit mentionem 20 complosionis manuum, qui gestus est hominum in desperatione lamentantium. Sed hæc lectio nullius exemplaris Græci testimonio confirmatur.

26 *Examinatis*, ἀποψυχόντων. Id est λειποθυμούντων. Vulg. *arescentibus*, μαραινομένων siue ξηραινομένων, quæ etiam significatio sæpe tribuitur huic verbo, & huic etiam loco conuenire potest. Sed tamen illud malo, ita videlicet vt à ψύχειν ἀντὶ τοῦ πνεῖν deducatur, vnde ψυχή. plena autem loquutio est ἀποψύχειν τὸν βίον, Efflare vitam, quo modo loquitur Sophocles in Aiace.

30 *Emiserint* [*folia*,] προβάλωσι. Lucas τὸ προβάλλειν hoc loco absolutè pro ἐκφύειν seu βλαστεῖν vsurpat. Itaque Erasmus, vt constructionem expleret, suppleuit gemmas, quas 10 Græci ὀφθαλμοὺς vocant. Vetus interpres ad fructum retulit, & ἀφ᾽ ἑαυτῶν cõiunxit cum προβάλωσι, neque legit participium βλέποντες, contra omnium codicum fidem. Castellio conuertit, *Pullularint*, quod planè est ἄκυρον. Ego verò quod constructioni deerat suppleui ex Matthæo & 15 Marco.

32 [*Hæc*] *omnia*, πάντα. Addidimus ταῦτα ex Syro interprete & vetustissimo codice meo. Intelligenda est autẽ hoc versiculo particula vniuersalis de iis demum quæ de vrbis excidio prædixerat, ex Matthæo.

35 *Qui habitãt in superficie terræ*, τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσω- 20 πον τῆς γῆς: id est in omnes homines, vbicunque tandem fuerint. Ponitur enim verbum καθῆσθαι pro sedes ponere, sicut ab Hebræis vsurpatur ישב [*jaschab*,] vt diximus Matth.

Matth. 4.c.16. & πρόσωπον τῆς γῆς illud est quod Hebræi פני הארץ [*pene haarets*] Latini Superficiem terræ vocant.

36 Ἀγρυπνεῖτε οὖν, ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

37 Ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων· τὰς δὲ νύκτας ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν.

38 Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον κβ

1 Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα·

2 Καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὸ, πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.

3 Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.

4 Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ, πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς.

5 Καὶ ἐχάρησαν· καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι.

6 Καὶ ἐξωμολόγησε· καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.

7 Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.

8 Καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην εἰπὼν, Πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.

36 Excubate igitur, omni tempore rogantes ¨vt digni habeamini qui effugiatis ista omnia quæ futura sunt, & ¨consistatis coram Filio hominis.

37 Docebat autem interdiu in templo: noctu verò exiens, diuersabatur in monte qui vocatur Olearum.

38 Et totus populus ¨diluculo veniebat ad eum, vt eum audiret in templo.

CAP. XXII.

1 A‖Ppropinquabat autem dies festus azymorũ, qui dicitur pascha:

2 Et quærebant primarij Sacerdotes & Scribæ quomodo eum ¨tollerent *è medio*: timebant enim plebem.

3 ‖Introiit autem Satanas in Iudam cognominatum Iscariotem qui erat è numero *illorũ* duodecim.

4 Qui abiens colloquutus est cum primariis Sacerdotibus ¨ac præfectis *templo*, quomodo ipsis eum traderet.

5 Qui gauisi sunt: ac pacti sunt *se* daturos ei pecuniam.

6 Et *ipse* ¨spopondit: quærebátq; opportunitatem vt traderet eum ipsis ¨absque turba.

7 ‖Venit autem dies azymorum, quo ¨oportebat mactari ¨pascha.

8 Misit igitur Petrum & Iohannem, dicens, Profecti parate nobis pascha vt vescamur.

36 *Vigilate itaque, omni tempore orantes, vt digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante Filium hominis.*

37 *Erat autem diebus docens in templo: noctibus verò exiens, morabatur in monte qui vocatur Oliueti.*

38 *Et omnis populus manè ibat ad eum in templo, audire eum.*

CAP. XXII.

1 A*Ppropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur pascha:* — Mat. 26.1 mar. 14.1.

2 *Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum interficerent: timebant verò plebem.*

3 *Intrauit autem Satanas in Iudam qui cognominabatur Iscariotes, vnum de duodecim.* — Matt. 26.14. mar. 14.10

4 *Et abiit & loquutus est cum principibus Sacerdotum & magistratibus, quemadmodum illum traderet eis.*

5 *Et gauisi sunt: & pacti sunt pecuniam illi dare.*

6 *Et spopondit: & quærebat opportunitatem vt traderet illum sine turbis.*

7 *Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi pascha.* — Matt. 26. mar. 14.12

8 *Et misit Petrum & Iohannem, dicens, Euntes parate nobis pascha, vt manducemus.*

36 *Vt digni habeamini*, ἵνα καταξιωθῆτε. Magna est huius verbi emphasis, ex quo intelligimus omnia deberi gratuitæ Dei electioni, qui nos prior dilexit. Erasmus igitur non satis expressè vertit, *Vt liceat vobis*, ἵνα ἐξῇ ὑμῖν. In duobus tamen codicibus legimus ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν, Vt valeatis effugere, nimirum per gratiam Dei quæ vobis aderit. *Consistatis*, σταθῆναι: id est ita appareatis vt intrepidè possitis vultum & sententiam iudicis sustinere. Hæc enim est filiorum Dei παῤῥησία καὶ πεποίθησις, quam pulchrè describit Paulus Rom. 8.33, & 34. Consistere igitur & Cadere opponuntur, hoc loco: quemadmodum etiam Standi vocabulum à Terentio vsurpatur: quod tamen vt ambiguum repudiaui. Sic Psal. 1. 5, dicit Dauid, Impii in iudicio לא יקומו [*lo iakumu*,] id est non consistent: pro quo Græcus interpres perperam reddidit, οὐκ ἀναστήσονται. Vnde postea emanauit eorum error qui impios resurrecturos negarunt. tanti est momenti veram vocabulorum significationem tenere.

38 *Diluculo veniebat*, ὤρθριζε. Sic solent Septuaginta, quos vocant, interpretes, explicare verbum Hebræum חשכים [*haschchem*,] quasi dicas Diluculare: pro quo in Veteri editione aliquoties legitur barbarum vocabulum Manicare, quod ipsum etiam Augustinum offendit, vt Erasmus in hunc locum obseruauit. pro quo nonnulli scribendum putant Manitare pro Mane itare. Neque tamen ὀρθρίζειν declarat diluculo venire, sed diluculo surgere: qua etiam significatione reperio participium ὀρθρευόμενος apud Lucianum in Gallo. Sed (vt sæpe iam annotauimus, veluti Mar. 8.11., & suprà 3. 7.) Hebræis est familare, ex antecedente intelligere consequens, vt ὀρθρίζειν non tantùm declaret Mane surgere, sed etiam Mane aliquid curare.

IN CAP. XXII.

2 *Tollerent* [*è medio*,] ἀνέλωσιν. Addidi *E medio*, vt vitarem amphiboliam in Latino sermone. Alibi vsi sumus verbo Interimendi, quod non videtur conuenire vltimo supplicio, quod Magistratus sententia interueniente de aliquo sumitur. Quamobrem etiam Necandi verbum vsurpauimus infrà 23. v.32. & inuidiosè videtur positum τὸ ἀνελεῖν Act. 2.23, & 10.39. vt significetur Christus velut à latronibus potius quàm à iudicibus per summum scelus interfectus.

4 *Ac præfectis* [*templo*,] στρατηγοῖς. Vulgata & Erasmus, *Et Magistratibus*, quo nomine potius intellexerim τοὺς βουλευτὰς siue ἄρχοντας. Vocatos autẽ fuisse στρατηγοὺς eos ex Iudæis qui templi custodiæ præerãt, (quorũ fit mentio Matth. 27. 65) & distinctos fuisse à presbyteris & à primariis Sacerdotibus, liquet ex versu 52 huius capitis. Castellio *Antistites* conuertit: quàm rectè, ipse viderit.

6 *Spopondit*, ἐξωμολόγησε. Alibi τὸ ἐξομολογεῖσθαι declarat palàm profiteri: hîc autem ad mutuam stipulationem refertur, in qua vnus rogat, Spondes? alter respondet, Spõdeo. Nam ὁμολογεῖν ad verbum declarat, paribus verbis loqui, vt ii solent qui petentibus assentiuntur. *Absque turba*, ἄτερ ὄχλου, id est sine tumultu, vel clam turba quæ eum solebat assectari. quamobrem etiam id tempus obseruauit quo solum esse sciebat in horto.

7 *Oportebat*, ἔδει. Oportebat, nimirum ex Legis præscripto. Sed hoc quoque Dei mandatum Iudæi plerique traditionibus suis violabant, vt annotauimus Matth. 26. 17. Vulgata & Erasmus, *Necesse erat*, ἀνάγκη ἦν. *Pascha*, τὸ πάσχα: id est Agnum, qui figura erat ipsius Phase: quę metonymia alibi est à nobis annotata.

9 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;

10 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἰδοὺ εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν οὗ εἰσπορεύεται.

11 Καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας, Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

12 Κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.

13 Ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

Matt. 26. 20 mar. 14. 18

14 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.

15 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.

16 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

17 Καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε, Λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.

18 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ.

Matt. 26. 26 mar. 14. 22 1. cor. 11. 24

19 Καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

20 Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.

9 Ipsi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus *illud*?

10 At ille dixit eis, Ecce, postquã introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ amphoram baiulans: sequimini eum domum in quam ingredietur.

11 Et dicite patrifamiliâs ædiũ, Dicit tibi Præceptor, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?

12 Tunc ipse ostẽdet vobis cœnaculum magnum stratum: illic parate *pascha*.

13 Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

14 ‖Quũ igitur adesset ⁘*constitutum* illud tempus, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

15 Et dixit eis, ⁘Desiderio desideraui hoc pascha edere vobiscum, antequam ego ⁘patiar.

16 Dico enim vobis me non amplius comesturum ex eo, ⁘quin completum fuerit in regno Dei.

17 ⁘Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipsis.

18 Dico enim vobis me non bibiturum ex fructu vitis, vsquequo regnum Dei venerit.

19 ‖Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: & dedit eis dicens, Hoc est corpus meum quod pro vobis datur: hoc facite in mei recordationem.

20 Itidem etiam *dedit eis* poculum, ⁘postquã cœnasset, dicens, ⁘Hoc poculum *est* Nouum illud testamentum per sanguinẽ meum, ⁘ qui pro vobis effunditur.

9 *At illi dixerunt, Vbi vis paremus?*

10 *Et dixit ad eos, Ecce, introeuntibus vobis in ciuitatem, occurret vobis homo amphoram aquæ portans, sequimini eum in domum in quam intrat.*

11 *Et dicetis patrifamiliâs domus, Dicit tibi Magister, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis manducem?*

12 *Et ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum: & ibi parate.*

13 *Euntes autem inuenerunt sicut dixit illis: & parauerunt pascha.*

14 *Et quum facta esset hora, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.*

15 *Et ait illis, Desiderio desideraui hoc pascha mãducare vobiscum antequam patiar.*

16 *Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud donec impleatur in regno Dei.*

17 *Et accepto calice, gratias egit, & dixit, Accipite, & diuidite inter vos.*

18 *Dico enim vobis quòd non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat.*

19 *Et accepto pane gratias egit, & fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in meã commemorationem.*

20 *Similiter & calicem postquam cœnauit, dicens, Hic est calix Nouũ testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur.*

---

14 [*Constitutum*] *illud tempus*, ἡ ὥρα. Tot vocabulis libuit τὴν ὥραν interpretari, vt planius loquerer. Ita enim significatur vespertinum crepusculum, intra quod oportuit hanc cœnam peragi. Quod non satis videaris exprimere si cum Vetere interprete conuertas, *Quum facta esset hora*: vel cùm Erasmo, *Quum iam esset tempestiuum*.

15 *Desiderio desideraui*, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα. Hebr. התאויתי תאוה [*bithauithi taauah*,] pro Summopere desideraui. Hunc autem versiculum testatur Epiphanius sic fuisse ab Hebionæis deprauatum, μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα κρέας φαγεῖν μεθ' ὑμῶν; id est, Num desideraui desiderio pascha isto carne vesci vobiscum? *Patiar*, παθεῖν: id est supplicio mortis afficiar. Libenter autem retinuimus hoc vocabulum, Ecclesiæ Dei familiare, alioqui in hoc dicendi genere Græcis & Latinis inusitatum.

16 *Quin completum fuerit*, ἕως ὅτου πληρωθῇ. Vulgata, *Donec*. Quis sit autem huius loci sensus, optimè liquet ex his Pauli verbis 1. Corinth. 5.7, Pascha nostrum immolatus est Christus. Nam ab eo tempore, completo reipsa quod illa figura designabat, Christus nobiscum verè epulatur, & nos cum illo in regno Dei.

17 *Et accepto*, &c. καὶ δεξάμενος. Sequuti sumus, vt par erat, quod in Ecclesia iam olim receptum fuit, vt apparet ex Augustino de Cons. Euang. lib. 3, sic ista cum aliorum Euangelistarum duorum narratione conciliante, vt semel tantùm Christus hîc quoque dicatur poculum vnum & idem, nempe sacramentale, discipulis præbuisse, sed Lucas narrationem perpetuo tenore non contexuerit. Alii verò paschæ conuiuium volũt ista priore poculi propinatione, gratiis actis, de more terminatum fuisse, & postea demum mysticam Cœnam fuisse institutam: quod optimè quadrat iis quæ ab aliis Euangelistis narrantur, & ipse Lucas videtur manifestò indicare, addens vers. 20, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, *postquã cœnasset*, quasi hoc conuiuium à superiore distinguens. Sed his obstat quod Matt. 26, 29, hæc ipsa verba de fructu vitis, ad mystici poculi narrationem applicat. Quid amplius? Apud Syrum interpretẽ, maximæ meritò auctoritatis, non extant versiculi 17, & 18. Contrà verò in illo meo venerandæ sanè vetustatis cod. græcolatino, pars ver. 19 posterior ab his verbis, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, *Et quod pro vobis datur*, & totus vers. 20, non leguntur. Ego nihil mutãdũ cẽseo. Quod si quis hic esset coniecturę locus dicerẽ trãspositos fuisse versiculos, & 16. versiculo annectẽdos, qui nunc 19 & 20 habentur, quibus subiiciantur quos nunc 17, & 16, numeramus. Sic enim omnia prorsus inter se & cũ Matthæo & Marco pulchrè cõsenserint: & in Apocalypsi duas fortasse non ineptè similes transpositiones obseruabimus.

20 *Postquam cœnasset*, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Hic libuit subiicere ex rituũ Iudaicorum volumine quod ipsi כל־בו [*chol-bo*] vocant, ceremoniam panis & poculi quæ sumunt

Iudæi sub finem cœnæ agni paschalis. Ea igitur eiusmodi est, Emanuele Tremellio, homine doctissimo, interprete. Paterfamiliâs initio conuiuii sumit panem azymum integrum, quem in duas partes diuidit: quarum vni sic benedicit, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, qui educis panem è terra: (vel sic, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, in esu panis azymi) alteram autem partem recondit sub mappa, vt videntes pueruli rogent cur panem azymum abscondamus, & eum differamus comedere: deinde ne, si eum videant, comedant inter cœnandum imprudentes: postea peragit cœnam suam quisque lætus. qua peracta, resumit paterfamiliâs partem illam quam sub mappa absconderat, & ex ea recumbens comedit tantillum quanta est oliua, distribuitque singulis accumbentibus, in Paschæ memoriam: nec quicquam cibi deinceps ea nocte gustant, vt gustus panis azymi maneat in ore ipsorum. Deinde ad eundem modum discumbens bibit, & recitat gratiarum actiones, quibus sumpto cibo solent gratias agere Deo. Hæc est igitur illorum ceremonia, ad quam non desunt qui putent Christum respexisse quum sacrosanctam synaxin instituerer: quod si verum est (neque enim hoc facilè concesserim) longè tamen aliter iudicandum est de sancta & solenni institutione qua in ipsius Christi possessionem mittimur, quàm de externo illo ritu & traditione.

Hoc poculum [*est*,] τοῦτο τὸ ποτήριον. Verbum substantiuum quod hic deest, rectè suppletur ex 1. Corinth. 11. 25, sed à Vetere interprete non est positum suo loco. Vertit enim, *Hic est calix*, pro *Hic calix est*. Est autem hoc loco duplex metonymia, quam agnoscere coguntur etiam ii qui in hac formula non desinunt τὸ ῥητὸν vrgere, vt quod semel tuendum susceperunt, omnibus modis defendant. Primùm enim ponitur continens (vt grammatici loquuntur) pro contento, poculum videlicet pro vino quod ipso poculo continetur. Deinde vinum dicitur esse ipsum fœdus, quum sit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus sancitur, (nimirum sanguinis Domini) symbolum ac tessera: vera quidem illa & minimè inanis, sed tamen ab eo distinguenda quod ipsa repræsentat. Non est igitur quòd è cælo Christum eliciamus, vel Christi corpus immensum & inuisibile comminiscamur, vt propriam significationem verbi *Est* conseruemus. Est autem hæc metonymia non modò in Sacris literis frequens, vt est ab eruditissimis hominibus toties inculcatum, sed etiam ab Homero (communi videlicet loquendi consuetudine) vsurpata. Sic enim ille vbi mentionem fecit fœderis inter Græcos & Troianos multis ceremoniis sanciti, libro Iliad. γ, Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστὰ, Ἄρνε δύω, καὶ οἶνον ἐΰφρονα καρπὸν ἀρούρης Ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. In quibus versiculis nemo non videt (liceat enim nobis profana cum sacris hactenus comparare) agnis & vino, quæ duntaxat erant fœderis symbola, tribui ipsam fœderis appellationem, simili prorsus dicendi genere quo hic vsus Lucas poculum vocauit Nouum testamentum. Certum est enim, Christum vsum esse formulis dicendi, ipsi vulgò visitatis, in hac præsertim ceremonia quam volebat ab omnibus intelligi. *Nouum illud testamentũ*, ἡ καινὴ διαθήκη: vel potius fœdus. Nam mihi quidẽ videtur hæc interpretatio melius conuenire, vt plenior sit veteris fœderis & noui collatio: neque tamẽ ausus sum quicquã hic mutare. Sed putaui exprimendum articulum, qui additus videtur vt discipulis veniret in mentẽ quod pollicitus fuerat Dominus iam olim, Ierem. 31. 31. quam promissionẽ probabile est in populo Dei celebrem fuisse: quanuis à Scribis & Pharisæis non rectè explicaretur. *Qui pro vobis effunditur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Quum hæc verba, si constructionem spectemus, necessariò non ad sanguinem, sed ad poculum pertineant, neque tamen de vino (nedũ de poculo) intelligi possint, aut manifestum est solœcophanes quum dicendum fuerit τῷ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνομένῳ, vt legit Basilius in Ethicis, ὅρῳ κα: aut potius quum hæc essent ad marginem annotata ex Matthæo & Marco, postea in contextum irrepserunt: quod eo quidem facilius est admissum quòd, quum in superiore versiculo adscriptum esset τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, id est, Quod pro vobis datur, simile quippiam visum fuit adiiciendum vbi agitur de sanguine. Sed hoc non additur apud Paulum 1. Corinth. 11. 25, qui tamen videtur ex hoc loco descripsisse Cœnæ institutionem. Quia tamen hoc etiam legitur apud Syrum interpretẽ, & in omnibus quos inspeximus Græcis codicibus, minimè prætermisi: & potest excusari Solœcismus, si ex Hebræorum idiotismo τὸ ἐκχυνόμενον, exponatur ὅπερ ἐκχύνεται.

Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.	21	‖ Veruntamen ecce manus eius qui me prodit, mecum *est* in mensa.	21	*Veruntamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.*	Matt. 26. 21. mar. 14. 19. ioh. 13. 18.
Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.	22	Et filius quidem hominis ‖ prout ¨definitum est, abit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.	22	*Et quidem Filius hominis secundùm quod definitum est, vadit: veruntamen væ homini illi per quem traditur.*	Psal. 40. 11.
Καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ, τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.	23	Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.	23	*Et ipsi cœperunt quærere inter se quis esset ex eis qui hoc facturus esset.*	
Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.	24	Orta est autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior.	24	*Facta est autem & contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior.*	
Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται.	25	Ipse verò dixit eis, ‖ Reges gentium dominantur eis, & qui habent eas in potestate, ¨benefici vocantur.	25	*Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum: & qui potestatem habent super eos, benefici vocantur.*	Matt. 20. 25. mar. 10. 42.
Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ μείζων ἐν	26	Vos autem non ita *estote*: sed qui maximus est inter vos,	26	*Vos autem non sic: sed qui maior est in vo-*	

22 *Definitum est*, τὸ ὡρισμένον. Sic loquitur Spiritus sanctus Act. 4. 27, & quidem apertius aliquanto nominans manum ac consilium Dei. Viderint igitur præposteri quidam iustitiæ Dei vindices scilicet ac patroni, qua fronte, quum de peccatis hominum agitur, prouidentiam Dei ab eius consilio & decreto separent. Nempe, inquiunt, ne Deum faciamus mali auctorem. Quid verò? Christum prodere, deridere, crucifigere, scelus non fuit? & tamen dicit ipse Christus, dicunt Apostoli id esse à Deo definitum, id inquam Dei manu & consilio prius, id est ab æterno, fuisse constitutum. sic, inquam, loquitur Deus ipse, cuius auctoritatem qui sequitur, emendatè sanè loquitur. Ergo, inquies, Deus fuit huius sceleris auctor? Absit. Clemens enim & bonus est Deus noster, mundum in Christo reconcilians sibi: & iustus quoque peccatorum nostrorum vindex in eo qui factus est execratio pro nobis: sceleratus autem est Iudas, qui innocentissimum hominem prodit vt auaritiæ suæ seruiat: scelerati Iudæi, qui Seruatorem suum postulant ad necem: sceleratus Pilatus, qui repugnante conscientia insontem damnat. Distingue igitur Dei consilium ac decretum à causis mediis, id est ab istorum mala conscientia, & in vno eodémque facto, Dei iustitiam & bonitatem coles, diaboli & hominum iniquitatem & improbitatem detestaberis.

25 *Benefici vocantur*, εὐεργέται καλοῦνται: id est magnificis titulis ornantur. Sic enim mos semper fuit principes aliquibus cognomentis honestare, quæ postea transierunt etiam ad hæredes. Nominatim verò inter Ægypti reges numerantur duo Euergetæ. Sed & ab Hebræis principes generali nomine נדיבים [*nedibim*] (id est mu-

nifici & lib[illegible] dicuntur per antonomasiam. quò videtur Lucas respexisse.

ὑμῖν, γινέσθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακονῶν.

[27] Τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; Ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν.

[28] Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου.

[29] Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν,

[30] Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ. (Matt. 19. 28)

[31] Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Σίμων, Σίμων, ἰδοὺ, ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, ‖τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον· (2. Pet. 5. 8)

[32] Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

[33] Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.

[34] Ὁ δὲ εἶπε, Λέγω σοι Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσει σήμερον ἀλέκτωρ πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με. (Matt. 26. 34; mar. 14. 30; iohã. 13. 38)

[35] Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ (Matt. 10. 9)

|| σινίασμα Ide in Gloss. sordes frumenti

esto sicut ⁘ qui minimus est: & ⁘qui antecedit, sicut qui ministrat.

27 Nam vter maior est, qui discumbit, an qui ministrat? nónne qui discumbit? At ego sum ⁘inter vos vt qui ministrat.

28 Vos autem ii estis qui permãsistis mecum in tentationibus meis.

29 Ego verò ⁘ paciscor vobis, prout ⁘ pactus est mihi Pater meus, regnum,

30 ⁘Vt edatis & bibatis in mensa mea in regno meo, ‖& sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.

31 ‖Dixit etiã Dominus, ⁘Simõ Simon, ecce, Satanas appetiit vos ⁘ quos ventilaret sicut triticum:

32 Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquãdo conuersus, confirma fratres tuos.

33 Ipse verò dixit ei, Domine tecũ paratus sum & in carcerẽ & ad mortem proficisci.

34 ‖At ille dixit ei, Dico tibi Petre, non emittet vocem hodie gallus, priusquam ter neges me tibi notum esse.

35 Dixit etiam eis, Quãdo misi vos ‖absque crumena & pera

bis, fiat sicut iunior: & qui præcessor est, sicut ministrator.

27 *Nam quis maior est, qui recũbit, an qui ministrat? nónne qui recumbit? Ego autem in medio vestrûm sum sicut qui ministrat.*

28 *Vos autem estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.*

29 *Et ego dispono vobis sicut disposuit mihi pater meus, regnum,*

30 *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.*

31 *Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas expetiuit vos vt cribraret sicut triticum:*

32 *Ego autem rogaui pro te, vt non deficiat fides tua: & tu aliquando conuersus, confirma fratres tuos.*

33 *Qui dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerem & in mortem ire.*

34 *Et ille dixit, Dico tibi Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges nosse me.*

35 *Et dixit eis, Quando misi vos sine sacculo & pe-*

---

26 *Qui minimus est*, ὁ νεώτερος. Propriè hoc dicitur de ætate, cuius tamẽ discrimina Dominus nõ tollit, nisi hactenus vt stulta & vana ambitio vitetur. Malo tamen νεώτερον accipere in genere pro eo qui minimæ sit auctoritatis: sicut apud Hebræos interdum vsurpatur vocabulum צעיר [*tsahir*]. *Qui antecedit*, ὁ ἡγούμενος. Id est qui gregi præit vt pastor, siue qui inter ipsos collegas non gradu superior, (est enim inter pastores communis & par auctoritas) sed ordine primus est. Hoc enim ostendit sequens argumentum à maiore sumptũ ad minus: Siquidẽ Christus, siue personam, siue officium spectes etiam quatenus minister fuit Circuncisionis, omni eminẽtiæ gradu & ouibus & pastoribus ipsis superior est, qui tamen sese ad infima quæque demisit.

27 *Inter vos*, ἐν μέσῳ ὑμῶν. *Parmi vous*: pro quo dicunt Hebræi בקרב כם [*bekirbe chem*,] vt alibi etiam annotauimus.

29 *Paciscor*, διατίθεμαι. Vulg. *Dispono*. Alii etiam *Lego*, ex illa formula DO, LEGO in testamentis vsitata. Nomẽ enim διαθήκης peculiariter de testamẽto dicitur: & hæc Christi ad mortem properantis verba speciem habent testamentariæ cuiusdam dispositionis, quò allusit Apostolus Heb. 9. 17. & quum iure mortis Christi cesserit nobis cælestis hæreditas, meritò Noui testamenti nomine Euãgelicum fœdus appellatur. Sed vox Hebræa ברית [*berith*] longius, nimirum ad omnes conuentiones, porrigitur: & totius istius sermonis scopus, cœpti ex ea cõtrouersia quæ inter illos duodecim de primatu minimè profectò opportunè exorta fuerat, ostendit non de illo cælesti regno cuius participes erunt pro suo modulo credentes omnes, ac proinde non de illo fœdere siue testamento hîc agi, sed de Apostolica in huius regni administratione, id est, in promulgando Euangelio, & constituendis per orbem terrarũ Ecclesiis, auctoritate: quam ipse ad Patrem abiens, ipsis cõmittat, eadẽ qua illam à Patre acceperat conditione, nusquã ipse discedens à voluntate Patris, nec quicquam vt à seipso loquens, quoniam fuit Euangelii minister & μαθητής, vt toties apud Iohannem inculcat: imò licet Dominus, discipulis suis ministrans, quod etiam ablutione pedum in hac ipsa cæna sancitũ voluit. Quod si tale fuit Apostolicum regnum, imò Christi ipsius in Ecclesiastici ministerii functione, vnde ista Romanæ Antichristianæ totius hierarchiæ tyrannis, & vterque ille gladius? Syrus interpres pro διατίθεμαι vtitur verbo ידה [*iadah*,] quo etiam vsus est. Mar. 14. 11, pro ἐπηγγείλαντο, id est pacto & conuento spondere. *Pactus est*, διέθετο, videlicet hoc ipsum regnũ. i. regni cælorum promulgandi ministerium. Nec enim sequens versiculus ab hoc verbo, vt putauit Theophylactus, sed à tota huius vers. sententia dependet.

30 *Vt edatis*, ἵνα ἐσθίητε. Id est vt vos rite, exemplo meo, vestro munere defunctos, pro meis assessoribus illo supremo die agnoscam.

31 *Simon, Simon*, Σίμων, Σίμων. De Apostolici muneris & Ciuilis imperii discrimine loquutus Christus, occasione oblata ex ea contentione quæ inter illos duodecim tam importuno tempore exorta fuerat, non temere sermonem ad Petrum specialiter dirigit, hac admonitione duplici de causa præ cæteris egentem, grauius videlicet quàm cæteri collegæ peccaturum, & tamen cæteris aliquando, singulari constantiæ exemplo præiturum. Quorsum autem hoc ad Antichristianum primatum? *Quos ventilaret*, τοῦ σινιάσαι: id est agitaret & dispergeret, vel etiam excuteret. Vulgata & Erasmus, *Vt cribraret*. Ambrosius libro 1. De vocatione Gentium capit vlt. *Vt cerneret*. Sed hîc agitur de illo Satanæ studio quo totus ardet, Ecclesiæ cœtum modis omnibus agitatum ac vexatum dissipandi, fidem denique nobis excutiendi. Cribrandi autem & cernendi significatio tum demum conuenit vbi de Dei consiliis agitur in Ecclesia sua non perdenda, sed repurganda. Theophylactus interpretatur ταράξαι καὶ βλάψαι, id est turbare & lædere: quod potius respondet verbo σείσθαι.

ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; Οἱ δὲ εἶπον, Οὐδενός.

36 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς, Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

37 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τό, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

38 Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

39 Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

40 Γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς, Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

41 Καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο,

42 Λέγων, Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ! πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω.

43 Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

44 Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

¨& soleis, num quid defuit vobis? Ipsi verò dixerunt, Nihil.

36 Dixit ergo eis, At nunc, qui crumenam habet, ¨sumat *eam*, similiter & peram: & qui non habet, vendat pallium suum, & emat gladium.

37 Dico enim vobis, adhuc oportere in me perfici ‖ scriptum illud, Et cum sceleratis ¨numeratus est. Nā ea quæ *scripta sunt* de me, finem habent.

38 At illi dixerūt, Domine, ecce duo gladij hîc. Ipse verò dixit eis, Satis est.

39 ‖ Et egressus, profectus est ex more in montem Olearum: sequuti sunt autem eum etiam discipuli eius.

40 ¨Quum verò peruenisset ad eum locum, dixit eis, precamini ne intretis in tentationem.

41 Tum ipse auulsus est ab eis quasi ad iactum lapidis, positisque genibus precatus est,

42 Dicens, Pater, ¨si velles trāsferre poculum hoc à me! veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.

43 Visus est autem ei Angelus è cælo corroborans eum.

44 Et *ipse* ¨constitutus in angore, ¨intentius orabat. Erat autem sudor eius quasi ¨grumi sanguinis ¨descendentes in terram.

ra & calceamentis, numquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt, Nihil.

36 *Dixit ergo eis, Sed nūc, qui habet sacculum, tollat, similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium.*

37 *Dico enim vobis quoniam adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me, finem habent.* — Esa. 53.12

38 *At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hic. At ille dixit eis, Satis est.*

39 *Et egressus ibat secundum consuetudinem in montem Oliuarum: sequuti sunt autem illum & discipuli.* — Matt. 26. 36. mar. 14. 32. ioh. 18. 1.

40 *Et quum peruenisset ad locum, dixit illis, Orate ne intretis in tentationem.* — Matt. 26. 41. mar. 14. 38.

41 *Et ipse auulsus est ab eis quantum iactus est lapidis, & positis genibus orabat,*

42 *Dicens, Pater, si vis, transfer calicem istum à me! veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.*

43 *Apparuit autem illi Angelus de cælo confortans eum.*

44 *Et factus in agonia, prolixius orabat. Et factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.*

---

35 *Et soleis*, καὶ ὑποδημάτων. Vide Matth.10.9.

36 *Sumat*, ἀράτω, nimirum vt eius pretio gladium redimat, sicut omnino apparet ex iis quæ subiiciuntur de pallio. Nisi malimus post ὁ μὴ ἔχων subaudire μάχαιραν, quod ex Hebræorum consuetudine, priore loco omissum, exprimitur in posteriore, vice relatiui: vt sit hic sensus, Et qui non habet gladium, vendat pallium, & gladium emat. Hanc interpretationem sequutus est Theophylactus, qui ἀράτω interpretatur βασταζέτω, id est ferat, quasi suos moneat Dominus ea tempora instare quibus ipsi sibi debeant humanis etiam præsidiis prospicere, quum antea præsente Domino, sola ipsius prouidentia tuti essent ac securi. Ego verò neque hoc prorsus admitto, neque video quid torquere debuerit veteres in hoc loco explicando, quasi de gladii aut belli iure hîc agatur. Ostendunt omnes circunstantiæ Christum Apostolis suis denuntiare tempus illud instare quo non, vt antea, quietè secum essent versaturi, (minantibus potius quàm reipsa pugnantibus aduersariis) sed in extremum periculum venturi tum huius vitæ, tum etiam fidei amittendæ. Itaque totus hic sermo allegoricus est: quasi dicat, Vixistis adhuc in pace, commilitones, nunc verò bellum instat acerrimum, & cæteris rebus omissis, de vnis armis cogitandum. Quænam autem illa sint arma, ipse, quum in horto precaretur, & Petrum gladio ferientem reprehenderet, suo exemplo docere maluit quàm importunè hoc loco stupidis adhuc & ad res istas non satis attentis discipulis explicare. Cæterùm in septem codicibus vetustis pro ἀράτω, πωλησάτω, ἀγορασάτω legimus, ἀρεῖ, πωλήσει, ἀγοράσει, id est tollet, vendet, emet: quam lectionem annotat etiam Erasmus ex Basilio, ita vt sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non autem exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Ego verò priorem & magis receptam lectionem potius amplector, quam etiam suspicor deprauatam à quopiam, qui non aliter potuerit hunc nodum expedire: vt permulti hoc loco nodum in scyrpo quæsiuerunt.

37 *Numeratus est*, ἐλογίσθη. Vulgata & Erasmus, *Deputatus est*. Vide Mar.15.c.28.

40 *Quum peruenisset*, γενόμενος. Vide Mar.6.2, & suprà, 10.32.

42 *Si velles transferre*, εἰ βούλει παρενεγκεῖν. Sic legimus in omnibus codicibus: sic videtur vehementior oratio. Vulg. *transfer*, id est παρελθέτω, vt citat Epiphanius aduersus Arianos: vel παρένεγκαι, vt in suo vetusto codice testatur se legisse doctissimus Camerarius.

44 *Constitutus in angore*, γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Vulgata ad verbum, *Et factus in agonia*: quæ interpretatio nimium est obscura. Significat autem ἀγωνία summam Christi luctantis angustiam. Neque enim cum mortis duntaxat terroribus luctabatur Christus, vt cæteri homines solent, (alioquin videri possent multi martyres ipso Christo constantiores) sed cū terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirū peccatorum nostrorum onus in se receperat. Itaque in hac Christi deiectione consistit nostræ consolationis summa: tantum abest vt propterea quicquam de ipsius maiestate diminuatur. Nam, vt diuinè prorsus ait Nazianzenus, μὴ διὰ τοῦτο ἄτιμος, ὅτι διὰ σὲ ταπεινός; Id est, *Num propterea honore suo spoliandus est, quia propter te humilis factus?* *Intentius*, ἐκτενέστερον. Vulg. & Eras. *Prolixius*. Ego verò malo ad ipsam orationis qualitatem referre, tum hoc loco, tum & alibi.

Grumi, θρόμβοι. Vulg. & Erasm. *Guttæ*: quæ interpretatio non satis est expressa. alioqui nolim agyrtas illos imitari quos non pudet multa comminisci vt mulierculas nō tam ad resipiscentiam ac fidem excitēt, quàm ad mollē quandam & inanem commiserationem commoueant: id est, vt Iudæos ac Pilatum potius quàm sua peccata discant execrari. Sed vicissim digni sunt magna reprehensione qui, ne videantur Christo tribuere tam insignia humanæ infirmitatis argumenta, partim ista extenuant, in quibus tamen posita est nostræ pacis & cum Deo reconciliationis summa: partim etiam eò impudentiæ prouecti sunt vt nōnulla tanquam ab hæreticis infarta expunxerint. Siquidē (vt est ab Erasmo annotatum) Hieronymus lib. cōtra Pelagianos secundo, & Hilarius lib. de Trinitate decimo, indicant in plerisque Græcorum & Latinorum codicibus

non fieri mentionem neque de ſudore ſanguineo, neque de Angelo confortante. At ego ſacrilegam eorum audaciam execror qui hæc deleuerunt. *Deſcendentes,* καταβαίνοντες. Vel deſcendentis, id eſt καταβαίνοντος, vt in nonnullis codicibus legit Eraſmus.

Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

Matt.26. 47 mar.14. 43 iohā. 18.3

Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, προήρχετο αὐτῶν, καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

Ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ;

Καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐᾶτε ἕως τούτου. Καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ, ἰάσατο αὐτόν.

Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ᾽ αὐτὸν Ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ, καὶ πρεσβυτέρους, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;

Καθ᾽ ἡμέραν ὄντος μου μεθ᾽ ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ᾽ ἐμέ· ἀλλ᾽ αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

Mat.26. 57 mar.14.53 iohan.18 24

Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀρχιερέως. Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

Mat.26. 69 mar.14. 66 iohan.18. 26

Ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε, Καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων, Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

Καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν ἔφη, Καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπεν, Ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί.

Καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων, Ἐπ᾽ ἀληθείας καὶ οὗτος μετ᾽ αὐτοῦ ἦν· καὶ γὰρ Γαλιλαῖός ἐστιν.

Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Καὶ παραχρῆμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ὁ ἀλέκτωρ.

Καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ· καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου

---

45 Et quum ſurrexiſſet à precatione, veniſſetque ad diſcipulos ſuos, inuenit eos dormientes præ triſtitia.

46 Et dixit eis, Quid dormitis? ſurgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

47 ‖Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus ex illis duodecim, præibat eis, & appropinquauit Ieſu vt oſcularetur eum.

48 Ieſus autem dixit ei, Iuda, oſculo Filium hominis prodis?

49 Videntes autem ii qui circa ipſum *erant*, quod futurũ erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúſ*ne* gladio?

50 Et quidam ex ipſis percuſſit ſeruum Pontificis maximi, & abſtulit auriculam eius dextram.

51 Reſpondens autem Ieſus dixit, Sinite huc vſque. Et tacta illius auricula, ſanauit eum.

52 Dixit autem Ieſus iis qui ad ipſum venerant, *nẽpe* primariis Sacerdotibus, & præfectis tẽplo, & ſenioribus, Vt aduerſus latronem exiiſtis cum gladiis ac fuſtibus?

53 Quum quotidie vobiſcum fuerim in templo, nõ extendiſtis manus in me: ſed hæc eſt hora illa veſtra, & poteſtas tenebrarum.

54 ‖Comprehenſum autem eũ duxerunt, & introduxerunt do mũ Pontificis maximi, Petrus verò ſequebatur procul.

55 ‖Quumque accendiſſent ignẽ in medio aulæ, atque vnà conſediſſent, ſedit & Petrus inter eos.

56 Quum autem eũ vidiſſet ancilla quædam ſedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iſte cum eo erat.

57 Ipſe verò abnegauit eum, dicens, Mulier, non noui eum.

58 Et paulo pòſt alius videns eum, dixit, Et tu, ex ipſis es. Petrus verò ait, Heus tu, non ſum.

59 Et interpoſita quaſi hora vna, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & iſte cum illo erat: etenim Galilæus eſt.

60 Ait autem Petrus, Heus tu, neſcio quid dicas. Et illico, adhuc ipſo loquente, vocem emiſit gallus.

61 Tum conuerſus Dominus intuitus eſt Petrum: & recordatus eſt Petrus ſermonis Domi-

---

45 *Et quum ſurrexiſſet ab oratione, & veniſſet ad diſcipulos ſuos, inuenit eos dormientes præ triſtitia.*

46 *Et ait illis, Quid dormitis? ſurgite, orate ne intretis in tentationem.*

47 *Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui vocabatur Iudas, vnus de duodecim, antecedebat eos, & appropinquauit Ieſu vt oſcularetur eum.*

48 *Ieſus autem dixit illi, Iuda, oſculo Filium hominis tradis?*

49 *Videntes autem ij qui circa ipſum erant quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, ſi percutimus gladio?*

50 *Et percuſſit vnus ex illis ſeruum principis Sacerdotum: & amputauit auriculam eius dexteram.*

51 *Reſpondens autem Ieſus ait, Sinite vſque huc. Et quum tetigiſſet auriculam eius, ſanauit eum.*

52 *Dixit autem Ieſus ad eos qui venerant ad ſe, principes Sacerdotum & magiſtratus templi, & ſeniores, Quaſi ad latronem exiſtis cum gladiis & fuſtibus?*

53 *Quum quotidie vobiſcum fuerim in templo, non extendiſtis manus in me: ſed hæc eſt hora veſtra, & poteſtas tenebrarum.*

54 *Comprehendentes autem eum, duxerunt ad domum principis Sacerdotum. Petrus verò ſequebatur à longé.*

55 *Accenſo autem igne in medio atrii, & circumſedentibus illis, erat Petrus in medio eorum.*

56 *Quem quum vidiſſet ancilla quædam ſedentem ad lumen, & eum fuiſſet intuita, dixit, Et hic cum illo erat.*

57 *At ille negauit eum dicens, Mulier, non noui illum.*

58 *Et poſt puſillum alius videns eum dixit, Et tu de illis es. Petrus verò ait, O homo, non ſum.*

59 *Et interuallo facto quaſi horæ vnius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus eſt.*

60 *Et ait Petrus, Homo neſcio quid dicis. Et continuò adhuc illo loquente cantauit gallus.*

61 *Et conuerſus Dominus reſpexit Petrum: & recordatus eſt Petrus ver-*

τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς.

Καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς.

Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες·

Καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

Καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.

Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, Ἀρχιερεῖς τε καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν,

Λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε·

Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε.

Ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

Εἶπον δὲ πάντες, Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι.

Οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

Κεφάλαιον κγ.

ΚΑΙ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον.

Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες, Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους διδόναι, λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

Οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες, Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε.

---

ni, quomodo *nimirum* dixerat ipsi, ‖Priusquam gallus vocem emiserit, ter me abnegabis.

62 Et egressus foras Petrus fleuit amaré.

63 ‖At ii qui vnà tenebant Iesum, illudebant ei, cædentes *eum:*

64 Et quum eum obuoluissent, verberabant faciem eius, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis sit q. te percussit.

65 Et alia multa conuiciantes dicebant in eum.

66 ‖ Et vt ortus est dies, conuenit ¨ presbyterium populi, & primarij Sacerdotes & Scribæ, & adduxerũt eum in suũ consessum,

67 Dicentes, ¨ Num tu es ille Christus? dic nobis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis:

68 Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respondebitis mihi, neque absoluetis.

69 ¨ Ab hoc tempore erit Filius hominis sedens ad dextram potentiæ Dei.

70 Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis me esse.

71 At illi dixerunt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius.

CAP. XXIII.

1 TVm surgens vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

2 Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum peruertere ¨ gentem, ‖ & vetare tributa dare Cæsari, quòd dicat se ¨ Christum, *id est* regem esse.

3 ‖Pilatus autẽ interrogauit eũ, dicens, Tú *ne* es Rex Iudæorũ? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

4 Ait verò Pilat[9] ad primarios Sacerdotes & turbam, Nullam inuenio ¨ noxam in hoc homine.

5 At illi ¨ inualescebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa huc vsque.

---

bi Domini, sicut dixerat Quia prius quàm gallus cantet, ter me negabis.

Mat. 26. 34. ioh. 13.31

62 *Et egressus foras Petrus, fleuit amaré.*

63 *Et viri qui tenebant Iesum, illudebant ei, cædentes:*

Mat. 26. 67 mar, 14. 65

64 *Et velauerunt eum, & percutiebant faciem eius: & interrogabant eum, dicentes, Prophetiza, quis est qui te percussit.*

65 *Et alia multa blasphemantes dicebant in eum.*

66 *Et vt factus est dies, conuenerunt seniores plebis, & principes Sacerdotum & Scribæ, & duxerunt illum in concilium suum,*

Mar 27.1 mar 15.1 ioh. 18.28

67 *Dicentes, Si tu es Christus, dic nobis. Et ait illis, Si vobis dixero, non credetis mihi:*

68 *Si autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.*

69 *Ex hoc autem erit Filius hominis sedens à dextris virtutis Dei.*

70 *Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego sum.*

71 *At illi dixerũt, Quid adhuc desideramus testimonium? ipsi enim audiuimus de ore eius.*

CAP. XXIII.

1 *ET surgens omnis multitudo eorum duxerunt illum ad Pilatum.*

2 *Cœperunt autem illum accusare, dicentes, Hunc inuenimus subuertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse.*

Mat. 22. 12 mar. 12. 17

3 *Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens illi, ait, Tu dicis.*

Mat. 27. 11 mar. 15.2 ioh. 18.33

4 *Ait autẽ Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas, Nihil inuenio causæ in hoc homine.*

5 *At illi inualescebant, dicentes, Commouet populum, docens per vniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa vsque huc.*

---

66 *Presbyterium populi*, τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ. Id est cœtus τῶν βουλευτῶν, qui in prouinciis Latinè Decuriones dicebantur. Vide 1. Tim. 4, 14. vbi tamen de Christiano presbyterio non isto Iudaico differitur.

67 *Num tu es*, εἰ σὺ εἶ: vel, si tu es. Ita vt perpetua sit oratio.

69 *Ab hoc tempore*, ἀπὸ τοῦ νῦν: id est deinceps.

IN CAPVT XXIII.

2 *Gentem*, ἔθνος. In tribus codicibus manuscriptis additur ἡμῶν, nostram, & ita legit Syrus & Vetus Latinus interpres. *Christum*, [*id est*] *regem*, Χριστὸν βασιλέα. Vel, vnctum regem.

4 *Noxam*, αἴτιον. Vocabulum Causæ quo vtitur Vetus 5 interpres, nimium latè patet. Differentia autem illa inter noxã & noxiam, quæ hoc loco repetitur ab Erasmo, infinitis idoneorum scriptorum testimoniis refutatur.

5 *Inualescebant*, ἐπίσχυον. Vel, contrà nitebantur. nam 10 vtrunque potest hoc verbo intelligi,

Greek		Beza		Vulgate
Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησεν εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.	6	Pilatus verò, audita Galilæa, interrogauit nū Galilæus esset.	6	*Pilatus autem, audiens Galilæam, interrogauit si homo Galilæus esset.*
Καὶ ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.	7	Et quum cognouisset eum ad Herodis potestatem pertinere, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per eos dies.	7	*Et vt cognouit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Ierosolymis erat illis diebus.*
Ὁ δὲ Ἡρώδης ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν· ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον.	8	Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde: nam à multo *tēpore* cupiebat eum videre, eo quòd audiuisset multa de eo: & speraret se signum aliquod visurum ab eo fieri.	8	*Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde: erat enim cupiens ex multo tempore videre eum, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat signum aliquod videre ab eo fieri.*
Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς· αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.	9	Interrogauit autem eū multis sermonibus: sed ipse nihil ei respondit.	9	*Interrogabat autem eum multis sermonibus: at ipse nihil illi respondebat.*
Εἱστήκεισαν δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς, εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ.	10	Adstabant autē primarij Sacerdotes & Scribæ, magna cōtentione eum accusantes.	10	*Stabant autem principes Sacerdotum & Scribæ, constanter accusantes eum.*
Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ.	11	Herodes autem ⁘ cum militibus suis, quū eū pro nihilo habuisset, & illusisset *ei*, amictum veste splendida remisit ad Pilatum.	11	*Spreuit autem illum Herodes cum exercitu suo, & illusit indutum veste alba, & remisit ad Pilatum.*
Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ, τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.	12	Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes eo ipso die: nam antea inimici erant inter se.	12	*Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die: nam antea inimici erant adinuicem.*
Πιλάτος δὲ, συγκαλεσάμενος τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν,	13	Pilatus verò, cōuocatis primariis Sacerdotibus ⁘ & magistratibus ac populo,	13	*Pilatus autem, conuocatis principibus Sacerdotum & magistratibus & plebe,*
(Mat. 27. 23, mar. 15. 14, iohā. 18. 38 & 19. 4.) Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ.	14	‖Dixit eis, Obtulistis mihi hunc hominem, vt qui auertat populum: & ecce, ego in vestri conspectu quæstione habita, nullam noxam inueni in homine isto, ex iis de quibus accusatis eum:	14	*Dixit ad illos, Obtulistis mihi hunc hominem quasi auertentem populum: & ecce, ego coram vobis interrogans, nullam causam inueni in homine isto ex his in quibus eum accusatis:*
Ἀλλ' οὐδὲ Ἡρώδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ, οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.	15	Sed ne Herodes quidem: ⁘ nā remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte factum est ab eo.	15	*Sed neque Herodes: nam remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte actum est ei.*
Παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.	16	Castigatum ergo eum dimittam.	16	*Emendatum ergo illum dimittam.*
Ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα·	17	Necesse autem habebat dimittere eis in festo vnum *quēpiam*:	17	*Necesse autem habebat dimittere eis per diem festum, vnum:*
Ἀνέκραξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, Αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν·	18	Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicens, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barabbam:	18	*Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicens, Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam:*
Ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον, βεβλημένος εἰς φυλακήν.	19	Qui erat propter seditionem quandam & cædem factā in vrbe, coniectus in carcerem.	19	*Qui erat propter seditionem quandam factam in ciuitate & homicidium, missus in carcerem.*
Πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν.	20	Rursus ergo Pilatus alloquutus est *eos*, volens dimittere Iesum.	20	*Iterum autem Pilatus loquutus est ad eos, volens dimittere Iesum.*
Οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.	21	Ipsi verò reclamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eū.	21	*At illi succlamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.*

11 *Cum militibus suis*, σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Vel copiis. Nam exercituum nomen videtur nimium militare, στράτευμα verò trāslatitiè hîc accipitur pro multitudine satellitum & nobilium qui Herodem è Galilæa sequuti erant: sicut apud Latinos agmen, manus, acies, copiæ, simili translatione vsurpantur. Nam alioquin Pilatus non sustinuisset Herodem armatum cum suis in Iudæam ingredi.

13 *Et magistratibus*, καὶ τοὺς ἄρχοντας. Loquitur procul dubio de iis quos Iudæi Sanhedrin (id est Senatores) vocant. Ideo Magistratus rectè conuertit Vetus interpres. Alibi verò aliquoties (vt suprà 14.1, & 18.v.18) Primores dixi, quoniam incertum est Senatorésne an præfecti Synagogæ, eo nomine illic significentur.

15 *Nam remisi vos ad illum*, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν. In tribus codicibus scriptum legimus ἀνέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, Remisit enim eū ad nos: quæ lectio mihi videtur optimè conuenire. Illud.n. cōplectitur ex quo intelligi possit ne Herodē quidem vllū in eo crimen cōperisse. Nā, inquit, eum ad nos remisit: quod facturus alioquin non erat si dignum esse comperisset in quem animaduerteret.

22 Ὁ δὲ τρίτον εἶπεν πρὸς αὐτούς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

23 Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν Ἀρχιερέων.

24 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν.

25 Ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακήν, ὃν ᾐτοῦντο· τὸν δὲ Ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θελήματι αὐτῶν.

26 Καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτόν, ἐπιλαβόμενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρόν, φέρειν ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ.

27 Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ γυναικῶν· αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν.

28 Στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμέ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν·

29 Ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι, Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν.

30 Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, Καλύψατε ἡμᾶς.

31 Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;

32 Ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι σὺν αὐτῷ ἀναιρεθῆναι.

33 Καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτόν, καὶ τοὺς κακούργους· ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.

34 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε, Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον.

35 Καὶ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν. ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες, Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτόν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός.

36 Ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται, προσερχόμενοι, καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ·

37 Καὶ λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, σῶσον σεαυτόν.

22 Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iste mali fecit? nullā noxā capitalē inueni in eo: castigatum ergo eum dimittam.

23 At illi instabāt vocibus magnis, petētes vt crucifigeretur: & inualescebant voces eorum ac primariorum Sacerdotum.

24 Tum Pilatus iudicauit vt fieret quod ipsi petebant.

25 Dimisit autem eis illum qui propter seditionem & cædem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant: Iesum verò tradidit eorum cupiditati.

26 Quum igitur abducerent eū, prehēso Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, imposuerunt ei crucem ferēdam ponè Iesum.

27 Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.

28 Conuersus autem ad eas Iesus dixit, "Filiæ Hierusalem, ne flete super me, verùm super vobisipsis flete, & super liberis vestris:

29 Nam ecce venient dies quibus dicent, Beatæ steriles, & venteri qui non genuerūt, & vbera quæ non lactauerunt.

30 Tum incipient dicere mōtibus, ‖Cadite super nos: & collibus, Operite nos.

31 ‖Nam si in virēte ligno ista faciunt, in arido quid fiet?

32 ‖Ducebantur autē etiam alij duo malefici vt cum eo necarentur.

33 Quum igitur "venissent in locum qui vocatur Caluaria, illic crucifixerūt eum, & maleficos: vnum ad dextram, alterum ad sinistram.

34 Iesus autē dicebat, Pater, remitte eis: nesciūt enim quid faciant. Partientes verò vestimēta eius, iecerunt sortem.

35 Et stabat populus spectans. sannis autē excipiebāt eū etiam "primores" cum eis, dicentes, Alios seruauit, seruet seipsum, si hic est ille Christus "Dei electus.

36 Illudebant autem etiam ei milites, accedētes, & acetum ei offerentes:

37 Dicētésque, Si tu es Rex ille Iudæorum, serua temetipsum.

22 *Ille autem tertiò dixit ad illos, Quid enim mali fecit iste? nullam causam mortis inueni in eo: corripiam ergo illum, & dimittam.*

23 *At illi instabant, vocibus magnis postulantes vt crucifigeretur: & inualescebant voces eorum.*

24 *Et Pilatus adiudicauit fieri petitionē eorum.*

25 *Dimisit autem illis eū qui propter homicidium & seditionem missus fuerat in carcerem, quem petebant: Iesum verò tradidit voluntati eorum.*

26 *Et quum ducerēt eum, apprehenderunt Simonem quendā Cyrenensem venientem de villa: & imposuerunt illi crucem portare post Iesum.*

27 *Sequebatur autē illum multa turba populi & mulierum: quæ plangebant & lamentabantur eum.*

28 *Cōuersus autem ad illas Iesus dixit, Filiæ Ierusalem, nolite flere super me, sed super vosipsas flete, & super filios vestros:*

29 *Quoniam ecce venient dies in quibus dicent, Beatæ steriles, & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.*

30 *Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos.*

31 *Quia si in viridi ligno, hæc faciunt, in arido quid fiet?*

32 *Ducebantur autem & alij duo nequam cum eo, vt interficerentur.*

33 *Et postquam venerunt in locum qui vocatur Caluariæ, ibi crucifixerunt eum & latrones: vnum à dextris & alterum à sinistris.*

34 *Iesus autē dicebat, Pater, dimitte illis: non enim sciunt quid faciunt. Diuidentes verò vestimenta eius, miserunt sortes.*

35 *Et stabat populus spectans. Et deridebant eum principes cum eis, dicentes, Alios saluos fecit, se saluum faciat, si hic est Christus Dei electus.*

36 *Illudebant autem ei & milites, accedentes, & acetum offerentes ei:*

37 *Et dicētes, Si tu es rex Iudæorum, saluum te fac.*

Mat. 27. 32
mar. 15. 21

Esa. 2. 19
osee 10. 8.
apoc. 6. 16
2. Pet. 4. 17

Mat. 27. 38.
mar. 15. 27
ioh. 19. 18

---

28 *Filiæ Hierusalem*, Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ. Hebraicè, בנות ירושלם [*benoth Ieruschalaiim:*] id est, vos Hierosolymitanæ mulieres.

33 *Venissent*, ἀπῆλθον: id est ἦλθον, vt suprà, Marci versu 3. cap. 13.

35 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Generale est hoc nomen hoc in loco. Comprehendit enim ipsos etiam Sacerdotes primarios, & quicunque in populo aliqua erant dignitate. Vulg. & Eras. *Principes*, quod nomen videtur angustioris significationis. *Cum eis*, σὺν αὐτοῖς. Hoc deest in vno exemplari & apud Syrum interpretem, & per se satis intelligitur. *Dei electus*, ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός. Hebr. בחיר יהוה [*bechir iehouah*,] id est, quem Deus præteritis cæteris hominibus hoc fauore cōplexus est, vt ipsum designarit Messiam. Alioqui solent electi Dei vocari quos Dominus ad vitam æternam ab æterno selegit.

38 Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

39 Εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτὸν, λέγων, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.

40 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπετίμα αὐτῷ, λέγων, Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;

41 Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως· (ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν) οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

42 Καὶ ἔλεγε τῷ Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

43 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

44 Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

45 Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

46 Καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν. (Psal. 30. 6)

47 Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν Θεὸν, λέγων, Ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

48 Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη ὑπέστρεφον.

49 Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα.

50 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσὴφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος· (Matt. 27. 57, mar. 15. 43, ioh. 19. 38)

51 Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων· ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ·

38 Erat autem etiam inſcriptio ſcripta ſuper eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis, HIC EST REX ILLE IVDAEORVM.

39 ∴ Vnus autem ex maleficis qui erant ſuſpenſi, conuiciabatur ei, dicens, Si tu es Chriſtus ille, ſerua teipſum & nos.

40 Reſpondens autem alter obiurgauit eum, dicens, Ne Deum quidem times, quod in eadem ſis damnatione?

41 Et nos quidem iuſtè: (nam digna factis recipimus) iſte verò nihil ∴ inſolens fecit.

42 Dixítque Ieſu, Domine, memento mei quum veneris in regnum tuum.

43 Tum dixit ei Ieſus, Amen dico tibi, ∴ hodie mecum eris in paradiſo.

44 Erat autem quaſi hora ſexta, & tenebræ factæ ſunt ſuper totam regionem vſque ad horam nonam.

45 Et obſcuratus eſt ſol, & aulæum tẽpli fiſſum eſt medium.

46 Quúmque clamaſſet voce magna Ieſus, ait, ‖ Pater, in manus tuas ∴ depono ſpiritum meum. Et quum hæc dixiſſet expirauit.

47 Quum vidiſſet autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iuſtus erat.

48 Et omnis turba quæ ſimul ad hoc ſpectaculum acceſſerat, ſpectans quæ facta fuerant, verberans pectora ſua reuertebatur.

49 Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ eum conſequutæ à Galilæa, videntes iſta.

50 Tũ ecce vir nomine Ioſeph, decurio, vir bonus ac iuſtus:

51 Qui non ſuffragatus fuerat conſilio ac facto eorum, ex Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui & ipſe ∴ expectabat regnum Dei:

38 *Erat autem & ſuperſcriptio ſcripta ſuper eum literis Græcis & Latinis & Hebraicis,* HIC EST REX IVDAEORVM.

39 *Vnus autem de iis qui pendebant, latronibus, blaſphemabat eũ, dicens, Si tu es Chriſtus, ſaluum fac temetipſum & nos.*

40 *Reſpondens autem alter increpabat eum, dicens, Neque tu times Deũ quòd in eadem damnatione es?*

41 *Et nos quidem iuſtè: (nã digna factis recipimus) hic verò nihil mali geſſit.*

42 *Et dicebat ad Ieſum, Domine, memento mei quum veneris in regnum tuum.*

43 *Et dixit illi Ieſus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiſo.*

44 *Erat autem fere hora ſexta, & tenebræ factæ ſunt in vniuerſam terram vſque in horam nonam.*

45 *Et obſcuratus eſt ſol, & velum templi ſciſſum eſt medium.*

46 *Et clamãs voce magna Ieſus, ait, Pater, in manus tuas commendo ſpiritum meum. Et hæc dicens expirauit.*

47 *Videns autẽ Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicẽs, Verè hic homo iuſtus erat.*

48 *Et omnis turba eorum qui ſimul aderant ad ſpectaculum iſtud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora ſua reuertebantur.*

49 *Stabant autem omnes noti eius à longè: & mulieres quæ ſequutæ eum erant à Galilæa, hæc videntes.*

50 *Et ecce vir nòmine Ioſeph qui erat decurio, vir bonus & iuſtus:*

51 *Hic non conſenſerat conſilio & actibus eorum, ab Arimathæa ciuitate Iudææ, qui expectabat & ipſe regnum Dei:*

---

39 *Vnus autem*, εἷς δέ. Matthæus, alterius latronis prætérita hiſtoria, vtrunque pari ſcelere inuoluit: quod Auguſtinus per numeri heteroſin excuſat. Fuit enim in genere propoſitum Matthæo narrare, à Chriſto conuiciis lacerando nullum genus hominum abſtinuiſſe. Sed & veriſimile eſt alterum ex latronibus, ſaltem ſilentio ſuo aliquandiu viſum alteri conuiciatori conſentire, donec victus aduerſariorum Chriſti extrema improbitate, qui ſemimortuum, & non modò ad hæc omnia nihil reſponſantem, ſed etiam pro ipſis orantem, exagitare non deſinebant, in præclaram & ſempiterna memoria dignam confeſſionem erumperet.

41 *Inſolẽs*, ἄτοπον. Vulg. & Eraſ. *Malum*: ſicut etiam ἄτοποι & πονηροὶ videntur pro iiſdem aut certè non multum diſſimilibus accipi, 2. Theſ. 3. 2. Hîc porro videtur ἄτοπον dici quicquid fit præter officium, quod non malè videtur inſolentis nomine exprimi.

43 *Hodie*, σήμερον. Quærit Theophylactus quî hoc conueniat cum iis quæ dicuntur Heb. 11. 40, veteres illos ſanctos, quorum illic fit mentio, non accepiſſe promiſſionem: & ad hunc nodum explicandum multa ſanè abſurda cõmemorat, quæ nõ attingo, ne à ſcopo videar aberrare. Tantùm dico, nimium audaces fuiſſe qui particulam σήμερον, adiecta diſtinctione, coniunxerunt cum verbo λέγω, quũ in omnibus codicibus connectatur cum verbo ἔσῃ, & in quodam etiam exemplari legatur ὅτι σήμερον. Quomodo verò locus ille ſit explicandus, dicemus ſuo loco, & item alter ille Petri, cuius falſa interpretatio nobis genuit quẽ vocant Limbum. Vide de Paradiſo 2. Corinth. 12. 4.

46 *Depono*, παραθήσομαι. Vel *commendo*: id eſt συνίστημι. Sed illud magis eſt proprium, & huius loci ſententiæ accommodatius. Eraſmus, *Commendabo*. Nam etiam Pſal. 31. 6, vnde petita ſunt hæc Chriſti verba, legitur אפקיד [aphkid] futuro tempore. Sed præterquam quòd familiares ſunt Hebræis omnium temporum permutationes, res ipſa oſtendit ſignificationem præſentis melius conuenire. Deinde in vetuſtis codicibus duobus & Theophylacto Romano ſcribitur παρατίθημι, & in aliis tribus παρατίθεμαι.

51 *Expectabat*, προσεδέχετο. Vel exceperat, & amplexus fuerat: quæ eſt propria huius vocabuli ſignificatio.

Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος.

Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευή, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

Κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.

Ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν, κατὰ τὴν ἐντολήν.

Κεφάλαιον κδ.

ΤΗ͂ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα· καί τινες σὺν αὐταῖς.

Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου·

Καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδού, δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις·

Ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτάς, Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;

Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petiit corpus Iesu.

53 Et detractũ inuoluit sindone, posuitque illud in monumẽto quod erat ⁘ in saxo incisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

54 Porro dies erat ⁘ Parasceues, ⁘ & Sabbathi dies succedebat.

55 Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus eius.

56 Reuersæ verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

CAP. XXIIII.

1 P‖ ⁘ Rimo autem *die* hebdomadis, ⁘ profundo diluculo ⁘ iuerunt ad monumentum, ferentes quæ parauerant aromata: ⁘ & nonnullæ cum ipsis.

2 Inuenerunt autem lapidem deuolutum à monumento:

3 Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.

4 Et factum est ⁘ dum consternatæ in ea re hæsitarent, ecce, duo viri superuenerunt eis, induti ⁘ vestibus fulgurantibus:

5 Quum autem expauefactæ inclinarent faciem in terram, dixerunt eis, Quid ⁘ inter mortuos quæritis eum qui viuit?

6 Nõ est hîc, sed surrexit. ⁘ mementote vt ‖loquutus sit vobis quum adhuc in Galilæa esset,

52 *Hic accessit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.*

53 *Et depositum inuoluit sindone, & posuit illud in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

54 *Et dies erat Parasceues, & Sabbathum illucescebat.*

55 *Subsequutæ autem mulieres quæ cum eo venerant de Galilæa, viderunt monumẽtũ, & quẽadmodum positum erat corpus eius.*

56 *Et reuertentes parauerunt aromata & vnguenta: & Sabbatho quidem siluerunt, secundum mandatum.*

CAP. XXIIII.

1 *VNa autem Sabbathi valde diluculo venerunt ad monumentum, portantes quæ parauerant aromata.* Mar. 16. 1 ioh. 20. 1

2 *Et inuenerunt lapidem reuolutum à monumento:*

3 *Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.*

4 *Et factum est dum mente consternatæ essent de isto, ecce, duo viri steterũt secus illas in veste fulgẽti:*

5 *Quum timerẽt autem, & declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas, Quid quæritis viuentem cum mortuis?*

6 *Non est hîc, sed surrexit. recordamini qualiter loquutus est vobis quum adhuc in Galilæa esset,* Suprà, 9. 22 mat. 17. 23 mar. 9. 31

53 *In saxo incisum*, λαξευτῷ. Id est intra ipsam rupem excauatum. Vulg. *exciso*. Eras. *ex lapide excisum*. Neuter satis perspicué.

54 *Parasceues*, παρασκευή. Malo cum Vetere legere παρασκευῆς, quanuis illud excusari possit per appositionem, quam vocant. *Et Sabbathi dies succedebat*, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et Sabbathum illucescebat*: quæ interpretatio est perobscura, nisi siquis Osiandrum sequutus, vesperam proximam à qua inchoabant Sabbathum, putet appellatione φωτὸς intelligi. Ego verò existimo Lucam hæc addidisse vt explicaret nomẽ Parasceues, & ἐπὶ pro Post accipiẽdum: vsum denique hoc verbo, habita potius ratione sequuturi diei quam imminentis noctis, inter parasceuen & diem sabbathi intercedentis, quãuis sabbathi quies à nocte inciperet. Nã quòd nomen Lucis nonnulli ad Hesperum referunt, mihi argutum potius quàm solidum videtur. Sum autem istud ita interpretatus vt perspicuitati studuerim.

IN CAPVT XXIIII.

1 *Primo autem* [*die*] *hebdomadis*, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. *Vna autem Sabbathi*. Erasmus, *Vno autem Sabbathorum*. Nostram interpretationem hoc loco cõfirmat Theophylacti authoritas. Vide Matth. 28. 1. *Profundo diluculo*, ὄρθρου βαθέος. Id est (vt inquit Marcus) valde mane, siue, (vt ait Iohannes) quum adhuc tenebræ essent, id est, quum vixdum inciperet lucescere. Diuiditur enim crepusculum matutinum à Græcis in multas partes. Nam ὄρθρον propriè vocant primum diluculi punctum: vnde gallus dicitur ὀρθροβόας, quòd lucem prænuntiet primo statim diluculo. Huic succedit τὸ λυκαυγὲς, quũ dubia iam lux est, quam excipit aurora. Totum autem crepusculum matutinum vocant δείλην πρωΐαν, & interdum quoque ὄρθρον: quamobrem Lucas addidit βαθέος, vt primam diluculi partem apertius declararet. Sed & Marcus quum dixisset πρωΐ, (quo vocabulo declaratur non modò crepusculum totum matutinum, sed etiam prima diei pars) addidit λίαν, id est valde: sicut Hom. Iliad. σ, quum extremam 5 partẽ crepusculi describens vsus esset vocabulo πρωΐ, subiunxit ὑπ' ἠοῖ, vt planius loqueretur. Rectè ergo Iohannes dixit, σκοτίας ἔτι οὔσης, neque ab aliis Euangelistis dissentit. Loquitur enim non de noctis ipsius parte, sed vix adhuc lucescente die: & tempus hîc quoque notatur 10 non quo ad ipsum sepulchrum peruenerunt, sed quo ex vrbe profectæ sunt vt eò venirent. quamobrem etiam ἦλθον conuerti *Profectæ sunt*. Sic enim sæpe accipitur ἔρχεσθαι pro ἰέναι & πορεύεσθαι. Vide Mar. 16. 2. *Et nonnullæ cum ipsis*, καί τινες σὺν αὐταῖς. Hæc desunt in v- 15 no vetere exemplari, neque habentur in Vulg. editione.

4 *Dum consternatæ in ea re hæsitarent*, ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου. Vulg. & Eras. *Dum mente consternatæ essent de hoc*. De verbo διαπορεῖν diximus suprà, 9. 7: sed rectè an- 20 notat doctissimus Budæus διαπορεῖσθαι plus esse quàm διαπορεῖν, sicut rursus ἐξαπορεῖσθαι aliquid amplius declarare videtur quàm διαπορεῖσθαι, 2. Cor. 4. 8. Ideo addidimus participium *Consternatæ*. *Vestibus*, ἐσθήσεσιν. Sic habent omnes codices, quanuis annotent grammatici nomẽ 25 poeticum esse ἔσθησις pro ἐσθής.

5 *Inter mortuos*, μετὰ τῶν νεκρῶν. Vulg. & Eras. *Cum mortuis*. sed præstat pro μεταξὺ accipere: quanuis in hac significatione fere iungatur cum tertio casu. Deinde sciendum est hoc pertinere ad verbum ζητεῖτε. Abundat enim Lu- 30 cas verborum traiectionibus, quæ sæpenumero sententiam reddunt obscuriorem.

6 *Mementote*, μνήσθητε. Μνήσθητε, inquit Erasmus in hunc locum, anceps est Imperatiuine sit modi an Indicatiui. Id verò quid sit, & quomodo probabile sit, nõ video:

7 Λέγων, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆναι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.

7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominũ peccatorum, & crucifigi: & die tertio resurgere.

7 *Dicẽs, Quia oportet Filiũ hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi, & die tertia resurgere.*

8 Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.

8 Recordatæ sunt igitur verborum illius.

8 *Et recordatæ sunt verborum eius.*

9 Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.

9 Et reuersæ à monumẽto annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.

9 *Et regressæ à monumẽto nuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & cæteris omnibus.*

10 Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα.

10 Erant autẽ Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ ⁚ cum ipsis, quæ hæc dicebant Apostolis.

10 *Erat autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apostolos hæc.*

11 Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.

11 Sed visa sunt apud eos quasi deliramentum, verba ipsarum, neque crediderunt eis.

11 *Et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista, & non crediderunt illis.*

Iohã. 10. 6

12 Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον· καὶ παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.

12 ‖Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & ⁚ quum introspexisset, videt lintea sola *illic* iacẽtia: abiítque, apud semetipsum mirans hoc factum.

12 *Petrus autẽ surgens cucurrit ad monumentum: & procumbens vidit linteamina sola posita: & abijt, secum mirans quod factum fuerat.*

Mar. 16. 12

13 Καὶ ἰδού, δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς.

13 ‖Et ecce, duo ex iis ibant eo ipso die in vicum distantem stadiis ⁚ sexaginta ab Hierusalem, cui *vico* nomen *est* Emmaus:

13 *Et ecce, duo ex illis ibãt ipsa die in castellum quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Ierusalem, nomine Emmaus:*

// Sozome. p. 71.

14 Καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.

14 Et ⁚ colloquebãtur inter se de istis omnibus quæ euenerant.

14 *Et ipsi loquebantur adinuicem de iis omnibus quæ acciderant.*

15 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.

15 Et factum est dum colloquerentur, & *se* mutuò rogitarent, ipse Iesus accessit, & vnà iter faciẽbat cum ipsis.

15 *Et factum est dum fabularentur, & secum quærerent, & ipse Iesus appropinquans ibat cum illis.*

16 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.

16 Oculi autem eorum ⁚ tenebantur ne eum agnoscerent.

16 *Oculi autẽ illorum tenebantur ne eum agnoscerent.*

---

10 *Cũ ipsis*, σὺν αὐταῖς. Vulg. & Eras. *Quæ cũ eis erant*: id est αἱ σὺν αὐταῖς.

12 *Quum introspexisset*, παρακύψας. Vetus interpres, *Procumbens*, id est προσπεσών. Idem Iohan. 20.5, & c. 11, vertit, *Quum se inclinasset*, magis propriè, ni fallor. Alibi, id est Iac. 1.25, & 1. Pet. 1.12, vti maluit verbo Prospiciendi, quod hîc quoque substituit Erasmus: quum Prospicere aliud prorsus declaret, nimirum procul conspicere: quod quidem fit diuerso corporis gestu ab eo qui hoc verbo declaratur. Nam τὸ παρακύπτειν à consequenti significat, prono capite & propenso collo diligentius introspicere, nisi quum παρὰ designat præteritionem ac contemptum. Tunc enim declarat, obiter & quasi prætereundo limis oculis aspicere: vt si præteriens alicuius ædes, caput immittas, & eo vix conspecto, statim discedas: pro quo Latini dicunt, A limine salutare. Est igitur Procumbendi vocabulum nimis generale, Prospiciendi verò impropriũ. Neque verò hæc obseruatio inanis est. ita enim significatur, Petrum rem totam diligenter esse perscrutatum: quo minus est nobis dubitandum de huius historiæ fide.

13 *Sexaginta*, ἑξήκοντα. Sic apud Syrũ interpretẽ & in omnibus nostris codicibus legitur. Itaque aut hic peccatũ est in numero, aut apud Iosephum libri de bello Iudaico 7. cap. 27, non rectè scribuntur stadia triginta. //

In græco codice Josephi: [illegible] scribitur. Εμμαῦς scribitur apud Sozomenum lib. V.

14 *Colloquebantur*, ὡμίλουν. Erasmus, *Confabulabantur*: à quo verbo libens abstineo, ne fabulas narrasse isti videantur. Quanuis non ignorem Fabulari apud Plautum sæpe de omni sermone dici, vt pote quod à fando deducatur. Verbum autem ὁμιλεῖν propriè quidem & αὐτολεξεὶ significat Vnà versari, sed hîc accipitur pro συλλαλῆσαι, quo verbo vtitur Nazianzenus.

16 *Tenebantur*, ἐκρατοῦντο: id est retinebantur & impediebantur, ita nimirum statuente Domino. Syrus interpres *clausos* interpretatur, quod κατά τι intelligendum est. Ex hoc autem loco apparet quàm inconsideratè faciant qui corpori Domini glorificato ea tribuunt quæ vero corpori non possunt conuenire: veluti qui inuisibile, nulla quantitate, nullo loco circũscriptũ imaginantur. Nõ multo minus errant qui Christum existimant à resurrectione varios vultus induisse: quia, inquiunt, corpus erat spirituale. Quanto melius Augustinus ad Consentium, corpus animale definit, quod propter mortis dissolutionem & corruptionem cæteris animantibus simile est: spirituale verò, quod iam cum spiritu est immortale? Et paulo pòst, *Sicut*, inquit, *animale corpus non est anima, sed corpus: ita & spirituale corpus non spiritum debemus putare, sed corpus.* Quid quòd idem in epistola ad Dardanum, ne animæ quidem Christi tribuit, nedum corpori, vt duobus simul locis existere potuerit? Quod autem ad formæ & characteris mutationem attinet, si ita est vt vultum & staturam mutarit Dominus, quid necesse fuit istorum oculos teneri? Quod igitur Theophylactus citat ex Marci 16.12, Christum duobus istis apparuisse ἑτέρᾳ μορφῇ, ita explicandum est vt vel μορφὴ pro ipso habitu & vestitu corporis accipiatur, (apparuit enim illis tanquam & ipse ad iter accinctus: sicut Mariæ visus hortulani specie, non antè est ab ea agnitus quàm nominatim eam compellaret) vel referatur ad eam formam qua ipsis visus est, non qua ipse esset reuera. Hactenus enim tenebantur ipsorum oculi, non vt nullam in eo formam viderent, sed vt veram non perspicerent, vnde agnosci posset: ex quo efficitur, caligantibus eorum oculis diuersæ formæ imaginem fuisse obiectam, quum reuera, sicut idem erat corpus, eadem etiam esset eius forma.

Et

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καί ἐστε σκυθρωποί;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας εἶπε πρὸς αὐτόν, Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ποῖα; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ.

Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ, ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ᾽ οὗ ταῦτα ἐγένετο.

Ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·

Καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον, λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.

Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.

Καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν

17 Dixit autem eis, Qui ſunt hi ſermones quos confertis inter vos ambulãtes? ⁖& *quid* eſtis tetrico vultu?

18 Reſpondens autem alter, cui nomen ⁖Cleopas, dixit ei, Tu ſolus ⁖commoraris in *vrbe* Hieruſalem, & ignoras quæ in ea facta ſunt his diebus?

19 Ipſe verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ *facta ſunt* Ieſu Nazareno, qui fuit ⁖Propheta, potẽs reipſa, & verbis coram Deo & toto populo.

20 Quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & ⁖magiſtratus noſtri vt morte damnaretur, & crucifixerunt eum.

21 Nos autem ſperabamus illum eſſe qui redempturus eſſet Iſrael, ⁖atqui præter hæc omnia, tertium hunc diem agit hodie ex quo hæc facta ſunt.

22 Sed & mulieres quædam ⁖ex nobis obſtupefecerunt nos, quæ diluculo venerunt ad monumentum:

23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes ſe etiam viſionem Angelorum vidiſſe, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidam eorum qui erant nobiſcum, ad monumentum, & ita inuenerunt prout mulieres dixerant, ipſum verò non viderunt.

25 Tum ipſe dixit eis, O amentes & tardi corde ad credendum

17 *Et ait ad illos, Qui ſunt hi ſermones quos cõfertis adinuicem ambulantes, & eſtis triſtes?*

18 *Et reſpondens vnus cui nomen Cleopas, dixit ei, Tu ſolus peregrinus es in Ieruſalem, & non cognouiſti quæ facta ſunt in illa his diebus?*

19 *Quibus ille dixit, Quæ? Et dixerũt, De Ieſu Nazareno, qui fuit vir Propheta, potens in opere & ſermone coram Deo & omni populo.*

20 *Et quomodo eum tradiderunt ſummi ſacerdotes & principes noſtri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.*

21 *Nos autem ſperabamus quia ipſe eſſet redempturus Iſrael: & nunc ſuper hæc omnia, tertia dies eſt hodie quòd hæc facta ſunt.*

22 *Sed & mulieres quædam ex noſtris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum:*

23 *Et non inuento corpore eius, venerunt, dicentes ſe etiam viſionẽ Angelorum vidiſſe, qui dicunt eum viuere.*

24 *Et abierunt quidam ex noſtris ad monumentum: & ita inuenerunt ſicut mulieres dixerunt, ipſum verò non inuenerũt.*

25 *Et ipſe dixit ad eos, O ſtulti & tardi corde ad cre*

cõmutaris

---

17 *Et [quid] eſtis tetrico vultu,* καί ἐστε σκυθρωποί; Addidi particulam quæ omnino ad explendam ſententiam requiritur. In vno exemplari ſcribitur, καὶ ἔστησαν σκυθρωποί, quod ego interpretarer, *At [illi] conſtiterunt triſtes.* Nam neque addita erat interrogationis nota, neque hęc cum ſuperioribus erant coniuncta: quod mihi non diſplicet. Quod autem attinet ad σκυθρωποί, rectè quidem Vetus interpres hoc loco triſtes interpretatur: ſed cũ triſtitia propriè ſit animi, & de vultus habitu hìc agatur, ſtudui planius loqui, & vocabulum Græcum paulo expreſſius declarare.

18 *Cleopas,* Κλεόπας. Alterum fuiſſe hunc noſtrum Lucam, quidam ex veteribus arbitrantur, quorum opinio refellitur ex præfatione Actis Apoſtolorum præpoſita. Epiphanius autem aduerſus Saturnilianos Nathanaelem fuiſſe tradit. Ita neceſſe vt repugnantia ſcribant qui curioſas quæſtiones tractant ex coniecturis. *Commoraris,* παροικεῖς. Differre παροικεῖν à κατοικεῖν, ſicut apud Latinos Commorari & Habitare, obſeruauimus Matt.2.23. Sed hoc quidem loco nolim eam differentiam ſubtilius obſeruare. Si cui tamen hoc placuerit, ita licebit exponere cum Syro interprete, *Tu ſolus aduena* [*hoc* videlicet *die feſto,*] *in Hieruſalem veniſti, qui hæc non noueris?* Niſi fortè malimus παροικεῖν interpretari Accolere, ita vt exponantur, *Túne ſolus accolis Hieruſalem, & iſta non noſti?* Nam in vno codice legimus παροικεῖς Ἱερουσαλήμ, non addita propoſitione ἐν: & iſtos veriſimile eſt ſuſpicatos eſſe, eum quẽ non agnoſcebant, quique ſtatim à ſolenni die ex vrbe profectus eſſet ex vicino aliquo pago veniſſe ad quem ſeſe reciperet. Vulgata & Eraſmus, *Tu ſolus peregrinus es in Hieruſalem:* vt παροικεῖν idem declaret atque τὸ ἐπιδημεῖν, quo vtitur Lucas Act.2.10. Sed mihi non ſatis placet eorum expoſitio qui addunt particulam Adeo, vt ſit hæc ſententia, *Túne ſolus es adeo peregrinus & hoſpes in Hieruſalem vt iſta non cognoueris?* Nam tranſlatitiè dicitur hoſpes eſſe in aliqua ciuitate qui ignorat quod cæteri illic norint. Sic Cic. pro Milone *An verò Iudices, vos ſoli ignoratis, vos hoſpites in hac vrbe verſamini, veſtræ peregrinantur aures, neque in hoc peruagato ciuitatis ſermone verſantur?* Sed hoc dicendi genus neſcio quomodo videtur à communi loquendi vſu remotius quàm vt Lucas eò reſpexerit. Deinde iſta interpretandi libertas in his quidem libris mihi non placet, ne tum quidem quum de ſententia nihil detrahitur.

19 *Propheta,* ἀνὴρ προφήτης. Ad verbum, Homo propheta, de quo pleonaſmo ſæpe iam diximus. Cæterùm ſatis arguit Prophetæ nomen Cleopã vix tenuiſſe prima Chriſtianiſmi rudimenta: niſi Prophetæ nomen lata ſignificatione accipiamus, ſicut vſurpatur Act.7.22. Hunc autem dicit re ipſa & verbis, id eſt doctrina, totáque vita excelluiſſe, ídque teſte ipſo Deo & approbantibus hominibus.

20 *Magiſtratus,* οἱ ἄρχοντες. Vide ſuprà, 22.13 *Vt morte damnaretur,* εἰς κρίμα θανάτου: vel vt Vulg. & Eraſ. *In condẽnationẽ mortis.* Nã κρίμα pro κατάκριμα dici res ipſa oſtendit, quum ii qui tradiderunt eum Pilato, noluerint in eum inquiri, ſed vt conuictum damnari, & quidem capitali iudicio, præſide fruſtra repugnante.

21 *Atqui,* ἀλλά γε. Vulg. *Et nunc,* καὶ νῦν γε. *Tertiũ hunc diem agit,* τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. Agit, videlicet ille quem ſperabamus fore Iſraelis liberatorem. Quanuis enim duriuſculè hoc dicatur de eo quem ipſi adhuc mortuum eſſe putabant, tamen multo planior eſt hic ſenſus, & mollior ellipſis, quàm ſi cum nonnullis ſubaudias χρόνος, id eſt tempus: deinde hac etiam ratione poteſt hoc excuſari, quòd ab eo dicatur qui ambigat num reſurrexerit: & in eam quoque ſententiam videatur nonnihil propendere, vt ex ſequentibus apparet. Vulg. & Eraſ. *Tertius hic dies eſt.* Atqui hoc non eſt nodum expedire, ſed ſecare potius, quanuis ſic verterit Syrus interpres, vt qui fortè legerit τρίτη ἡμέρα ἐστι.

22 *Ex nobis,* ἐξ ἡμῶν: id eſt noſtri gregis. Itaque Vetus interpres, ſi ſenſum ſpectes, eleganter conuertit, *Ex noſtris,* tum hoc loco, tum etiam verſu 24.

ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται.

Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;

Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.

Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο· καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι.

Καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν, λέγοντες, Μεῖνον μεθ' ὑμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.

Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν.

Καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς;

Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς,

Λέγοντας, Ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη Σίμωνι.

Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ· καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

Marci 16. 14 Ioh. 20. 19 — Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

Πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί τεταραγμένοι ἐστὲ, καὶ διατί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου· ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.

omnibus quæ loquuti ſunt Prophetæ,

26 Nónne hæc oportuit pati Chriſtum, ¨ & introire in gloriã ſuam?

27 Et incipiens à Moſe & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ſe *ſcripta erant.*

28 Appropinquarunt igitur vlco in quem proficiſcebantur, & ipſe fingebat ſe longius ire.

29 Sed *ipſi* adegerunt eum dicentes, Mane nobiſcum: quoniam adueſperaſcit, & inclinauit dies. Ingreſſus eſt igitur vt maneret cum eis.

30 Et factũ eſt quum accubuiſſet cum eis, ſumpto pane benedixit, & fractum dedit eis,

31 Adaperti ſunt autẽ oculi eorum, & agnouerũt eum: ſed ipſe ¨ ablatus eſt ex eorum conſpectu.

32 Tum inter ſe dixerunt, Nónne cor noſtrum ¨ ardebat in nobis dũ loqueretur nobis in via, & quum adaperiret nobis Scripturas?

33 Et ſurgentes eo ipſo momento, reuerſi ſunt in Hieruſalem, & inuenerunt congregatos illos Vndecim, & eos qui cum ipſis erant,

34 Dicentes, Surrexit Dominus verè, & conſpectus eſt Simoni.

35 Tum ipſi expoſuerunt quæ *geſta erant* in via, & vt fuerat agnitus ab ipſis ¨ in fractione panis.

36 ‖ Hæc autem ipſis loquentibus, ſtetit ipſe Ieſus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis.

37 Territi verò illi & expauefacti putabant ſe ſpiritũ conſpicere.

38 Tum dixit eis, Quid turbati eſtis, & quare ¨ diſceptationes ſubeunt corda veſtra?

39 Videte manus meas & pedes meos: nam ego ipſe ſum: contrectate me, & videte: nam ſpiritus carnem & oſſa non habet, prout me conſpicitis habere.

40 Et quum hæc dixiſſet, oſtendit eis manus ac pedes.

dendum in omnibus quæ loquuti ſunt Prophetæ,

26 *Nónne hæc oportuit pati Chriſtum & ita intrare in gloriam ſuam?*

27 *Et incipiens à Moſe & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipſo erant.*

28 *Et appropinquauerunt caſtello quò ibant: & ipſe ſe finxit longius ire.*

29 *Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobiſcum: quoniam adueſperaſcit, & inclinata eſt iam dies. Et intrauit cum illis.*

30 *Et factum eſt dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis.*

31 *Et aperti ſunt oculi eorum, & cognouerunt eum: & ipſe euanuit ex oculis eorum.*

32 *Et dixerunt adinuicẽ, Nónne cor noſtrum ardens erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret vobis Scripturas?*

33 *Et ſurgentes eadẽ hora, regreſſi ſunt in Ieruſalem: & inuenerunt congregatos Vndecim, & eos qui cum illis erant,*

34 *Dicentes quòd ſurrexit Dominus verè, & apparuit Simoni.*

35 *Et ipſi narrabant quæ geſta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis.*

36 *Dum autem hæc loquũtur, ſtetit Ieſus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis: ego ſum, nolite timere.*

37 *Conturbati verò & cõterriti exiſtimabant ſe ſpiritum videre.*

38 *Et dicit eis, Quid turbati eſtis, & cogitationes aſcendunt in corda veſtra?*

39 *Videte manus meas & pedes: quia ego ipſe ſum: palpate & videte: quia ſpiritus carnem & oſſa nõ habet, ſicut me videtis habere.*

40 *Et quum hoc dixiſſet, oſtendit eis manus & pedes.*

26 *Et introire*, καὶ εἰσελθεῖν. Vulgata legit, καὶ οὕτω εἰσελθεῖν, *Et ita introire.*

31 *Ablatus eſt extra conſpectum ipſorum*, ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. Vulgata, *Euanuit ab oculis eorum.* Sed rectè admonet Eraſmus Euaneſcendi vocabulum non ſatis conuenire, 5 quum hîc non de ſpectro, ſed de vero corpore fiat mentio. Quòd autem idem interpretatur, *Subduxit ſeſe ab oculis eorum*, non ſatis videtur repentinam illam corporis ſubductionem declarare. Cæterùm ἐμφατικώτερον dixit Lucas ἀπ' αὐτῶν, quàm ſi dixiſſet αὐτοῖς, nempe nequis exiſtimet 10 præſentem quidem Chriſtum cum ipſis manſiſſe, ſed corpore quod cerni non poſſet. Itaque dicere malui, Extra ipſorum conſpectum, quàm ipſorum conſpectui aut oculis ablatum.

32 *Ardebat*, καιομένη ἦν. In vno exemplari ſcriptum legimus κεκαλυμμένη ἦν, *obtectum erat.*

35 *In fractione panis*, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου: id eſt, quum 5 panem frangeret: qui mos erat huius gentis, atque etiamnum hodie à Iudæis ſeruatur conuiuii initio, adhibita precatione. Eraſ. *Ex fractione panis*, quaſi ex hoc facto Chriſtus ab illis agnitus dicatur, quum tempus potius declaretur quo Chriſtum agnouerũt, ſicut etiam diſertè exprimit Sy- 10 rus interpres.

38 *Diſceptationes*, διαλογισμοί. Id eſt, variæ & perplexæ ambages, quales ſolent in mentem venire quum aliquid nouum & parum per ſe probabile occurrit.

Vers.	Græce	Latine	Vulgata
41	Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;	Adhuc autem ipsis non credentibus præ gaudio, & mirantibus, dixit eis, Habetis hîc esculentum aliquid?	Adhuc autem illis non credentibus & mirantibus præ gaudio, dixit, Habetis hîc aliquid quod manducetur?
42	Οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.	Tum ipsi dederunt ei partem piscis assi, & aliquid ex fauo apiario.	At illi obtulerunt ei partem piscis assi, & fauum mellis.
43	Καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν·	Quæ *ille* accepit, & in eorum conspectu comedit:	Et quum manducasset coram eis, sumẽs reliquias dedit eis:
44	Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ.	Dixítque eis, Hi sunt sermones quos loquutus sum vobis quum adhuc essem vobiscum, oportere impleri omnia quæ scripta sunt in lege Mosis, & Prophetis, & Psalmis de me.	Et dixit ad eos, Hæc sunt verba quæ loquutus sum ad vos quum adhuc essem vobiscum, quoniam necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me.
45	Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς,	Tunc aperuit eorum mentem, vt intelligerent Scripturas,	Tunc aperuit illis sensum, vt intelligerent Scripturas,
46	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·	Et dixit eis, Ita scriptum est, & ita oportuit Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die:	Et dixit eis, Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die:
47	Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.	Et prædicari in eius nomine resipiscentiam ac remissionem peccatorum apud omnes Gentes, ⁚incipiendo ab Hierusalem.	Et prædicari in nomine eius pœnitentiam, & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ierosolyma.
48	Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων.	Vos autem estis horum testes.	Vos autem testes estis horum.
49	Καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ᾽ ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.	‖Et ecce, ego immittam promissum Patris mei vobis: vos autem ⁚manete in vrbe Hierusalem vsquequo ⁚ induamini virtute ex alto.	Et ecce, ego mittã promissum Patris mei in vos: vos autem sedete in ciuitate quoadusque induamini virtute ex alto.
50	Ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς Βηθανίαν· καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς.	Eduxit autem eos foras Bethaniam vsque: & sublatis manibus suis, benedixit eis.	Eduxit autem eos foras in Bethaniam: & eleuatis manibus suis benedixit eis.
51	Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν.	‖Et factum est, dum ipse benediceret eis, ⁚disiunctus ab eis sursum ferebatur in cælum.	Et factum est dum benediceret illis, recessit ab eis, & ferebatur in cælũ.
52	Καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης.	Ipsi autem adorato eo reuersi sunt in Hierusalem cum gaudio magno.	Et ipsi adorantes regressi sunt in Ierusalem cum gaudio magno.
53	Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Ἀμήν.	Erántque semper in templo, laudantes & benedicentes Deũ. Amen.	Et erant semper in templo, laudantes & benedicẽtes Deum. Amen.

Ioh.15.26 act.1.4

Marc.10.19. act.1.9

47 *Incipiendo*, ἀρξάμενον. Vulg. *Incipientibus*: id est ἀρξαμένων, videlicet ὑμῶν, vobis. Sed apud Græcos interdũ quartus etiam casus absolutè ponitur: quod omnes norunt. Quòd autem Erasmus existimat ad Christum posse referri, non ob eam tantùm causam repudiandum est quam ipse commemorat, id est quia Christus non cœpit ab Hierusalem, sed Apostoli: verumetiam quia κηρυχθῆναι dixit, non κηρύσσειν: & res ipsa clamat Christum hîc agere de Apostolorum munere.

5

49 *Manete*, καθίσατε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sedete:* id est moramini, quieti expectate. Sic enim apud Hebræos accipitur verbũ ישב [*jaschab*,] quod huic Græco opponitur, vt alibi obseruauimus. *Induamini virtute ex alto*, ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους: id est, vsquequo Spiritus sanctus è cælo in vos illabatur. Sic enim loquuntur Hebræi, vt Iud.6.34. Nos autem hũc quoque Hebraismum, quia perelegans videtur, libenter retinuimus.

51 *Disiunctus*, διέστη. Vulgata & Eras. *Recessit*, ἀνεχώρησεν.

ΕΥ'ΑΓΓΕ'ΛΙΟΝ ΤΟ' ΚΑΤΑ' Ι'ΩΑ'ΝΝΗΝ.

EVANGELIVM SECVNDVM IOHANN.

Κεφάλαιον Α.

1 ΕΝ ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος.

NOVA INTERPR. CAP. I.

1 IN principio erat Sermo ille, & Sermo ille erat apud Deum, erátque ille Sermo Deus.

VETVS. CAP. I.

1 *IN principio erat Verbũ, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *In principio,* ἐν ἀρχῇ: id eſt ἀπ' ἀρχῆς, à principio, vt loquitur idem noſter Iohannes ſuæ epiſtolæ 1.2. quod putaui obſeruandum, vt appareat non ſatis appoſitam eſſe eorum interpretationem qui ſeruata propria ſignificatione præpoſitionis ἐν, principium interpretantur Patrem in quo erat Sermo. Eſt autem hæc ſententia, Sermonem non cœpiſſe exiſtere quum Deus initium faceret creandi quicquid conditum eſt. Nam, inquit Iohannes, iam tum exiſtebat Sermo ille quum res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante omnium rerum principium iam erat. Alioqui dicitur etiam diabolus homicida fuiſſe ab initio, infrà 8.44: id eſt, quũ primus homo eſſet conditus, ſiue à primo homine condito, antequam videlicet genus humanum propagaretur. Nam nondum exiſtente homine, quî potuit eſſe Homicida? Hic autem agitur de eo quod omnium rerum creatarum exordium præcedit, ſicut liquet ex iis quæ conſequuntur. Itaque locum illum de diabolo, & ſimiles alios fruſtrà citant hæretici, vt hæc Iohannis verba eludant, quibus æterna Filii hypoſtaſis manifeſtò confirmatur. *Erat,* ἦν: id eſt ὑφίςατο, *ſubſiſtebat*, vt rectè explicant Gręci. Eſt enim proprietas ipſius verbi εἶναι obſeruanda: quod quidem vni Deo propriè conuenit, qui idcirco ab Hebræis יהוה [*Iehouah,*] à Græcis ὁ ὢν dicitur: neque ideam quandam declarat, (vt Samoſatenus exiſtimabat, & qui eius errorem renouauit Seruetus) ſed quod reuera exiſtit. Et habenda etiam in primis ratio præteriti imperfecti, quo videlicet ſignificatur Sermonis hypoſtaſis, id eſt æterna Filii generatio, principio caruiſſe, vt qui iam exiſteret quum conderetur quicquid conditum eſt, vt ipſe de ſe teſtatur infrà 17.5. vnde ſcitè Auguſt. Epiſt. 66, *Non ſicut in principio Deus fecit cælum & terram, ita in principio fecit Verbum. Sed in principio erat Verbum.* *Sermo ille,* ὁ λόγος. Vulgata, *Verbum*: id eſt τὸ ῥῆμα, quod rectè mutauit Eraſmus, veterum etiam fretus auctoritate, putà Cypriani, Lactantii, Hilarii, Hieronymi, Ambroſii, Auguſtini. Sed apud Græcos latè patet λόγος. Nam & orationem, & rationem, & definitionẽ, & alia nõnulla declarat: vnde factũ vt Græci, præſertim theologi, quorũ veſtigia ſequuti ſunt Latini, variè hunc locum ſint interpretati, dum explicare volunt qua ratione Filius dicatur λόγος: quæ omnia videtur Nanzianzenus his paucis verbis diligenter & perſpicuè explanaſſe, Concione ſecunda περὶ υἱοῦ, Δοκεῖ δέ μοι λέγεσθαι λόγος ὅτι πρὸς τὸν πατέρα οὕτως ἔχει ὡς πρὸς νοῦν λόγος, οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν· τάχα δὲ ἂν εἴποι τις ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νενοηκώς, φησί, τὸν υἱὸν (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακώς) νενόηκε τὸν πατέρα, καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός. γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. i. *Sermo dicitur quòd eã rationẽ habeat cũ Patre quam ſermo cum mente, non ſolùm quia ſit à Patre citra omnem perpeſſionẽ genitus, ſed etiã quod Patri ſit coniunctus, eúmque exprimat. Sed & fortaſſis dicere poſſit aliquis eandem eſſe Filij cum Patre rationem quæ finitionis cum definito. nam* λόγος *etiam finitionem declarat. Etenim qui mente complexus eſt Filium, (id enim eſt pro quo dixit, Qui vidit) is & Patrem complexus eſt: vt iam Filius non ſit aliud quàm breuis ac facilis quædã demonſtratio naturæ Patris. Siquidem omnis fœtus eſt ceu tacita quædam expreſſio eius à quo productus eſt.* Hæc ille. Baſilius autem alias etiam rationes adfert Homilia in hunc locum ſcripta. Sed quãuis de rebus omnium abſtruſiſſimis loquatur Iohannes, & hæc teſtimonia de Filio Dei verè ac ſapienter dicta agnoſcam, mihi tamen non fit veriſimile tam ſubtiliter illum voluiſſe hoc loco diſſerere. Deinde habenda potius fuit (opinor) ratio idiomatis Hebræi quàm Græci. Quanuis enim Iohannes Græcè ſcripſerit, tamen in tradenda theologia, ac præſertim in iſtis declarandis arcanis, neque à verbis neque à loquutionibus receſſit, quæ in verbo Dei & in ſynagogis erant ita vſitatæ, vt ab ipſo etiam vulgo, ſi non res ipſa, at certè vocabula intelligerentur. Iam verò apud Syrum interpretem pro λόγος legitur מלתא [*Meltha,*] qua voce ſignificatur λόγος προφορικός, quã linguã multi exiſtimant ætate Chriſti fuiſſe in Iudæa popularem: & in editione Chaldaica innumeris penè locis pro eo quod in cõtextu ſcribitur יהוה [*Iehouah*] ſcriptum inuenimus מימר [*memar,*] vt mihi veriſimile videatur, Iohannem hoc nomen veluti è medio ſumpſiſſe, quo ſoliti fuerint veteres illi Meſſiam vocare: quaſi eum dicas de quo loquutus eſt, ſiue quem pollicitus eſt Dominus, ne quis fortaſſe me exiſtimet ſtatuere Chriſtũ in ſeſe nõ eſſe ἐνδιάθετον λόγον & Patri ὁμοούσιον. Itaque ὁ λόγος benedictum illud ſemen Deum & hominem declarat de quo Adæ, Abrahæ, Iſaaco, Iacobo, Dauidi & electis omnibus loquutus eſt Dominus, quaſi Sermonem ſeu promiſſum Dei voces. Niſi malis huc referre, quòd ſit vnicus Patris interpres: qua ratione etiam Angelus interdum appellatur, per quem videlicet Pater ipſe ſemper loquutus, tandem extremis temporibus ſeipſum mundo patefecit, vt infrà declaratur verſu 18. Sed tamen poſtrema hæc notatio videtur nõnihil impropria, quia λόγος nuſquam alibi (quod ſciam) accipitur pro interprete ſeu pro eo qui loquatur, ſed pro eo potius quod aliquis loquatur. Cæteræ verò ſignificationes huius vocabuli, quas Græci & Latini theologi tam cupidè arripiunt, neque Syræ voci Meltha, neque Chaldaico certè vocabulo מימר [*memar*] poſſunt ſatis probabili ratione conuenire. Sed tamen hæc omnia atque adeo meipſum libens Eccleſiæ ſubiicio. Propterea etiam quod annotant veteres Gręci, additum eſſe articulum vt hic Sermo ab aliis diſcernatur, (nam alioqui & Legem, & Prophetas, & omnia Dei mandata Sermonem Dei vocamus) quia videtur commodè & ſuo loco obſeruatum, nullo modo negligendum cenſuimus: quanuis frequens illa pronominis *Ille* repetitio nonnullis fortaſſe parum placebit. *Et ſermo ille erat apud Deum,* καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Repetitur antecedens loco relatiui, non modò ex idiomate Hebręorum, ſed

etiam vt magis perſpicua ſit oratio. Præpoſitio autem πρὸς, hypoſtaſin Filij ab hypoſtaſi Patris diſtinguit, aduerſus Sabellium, & eiuſdem Filij declarat τὸ συναΐδιον καὶ ἐνυπόστατον, vt appoſitiſſimè declarat Chryſoſtomus: ideóque non dixit ἐν τῷ Θεῷ, vt rectè obſeruat Baſilius Homilia εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, & κατὰ Σαβελλιανῶν: quanuis vt τὸ ὁμοούσιον indicet, alibi ſe in Patre eſſe dicat, infrà 10.38, quod tamen accipi poteſt de diuinæ in Chriſto potentię manifeſtatione. Non deſunt etiam qui præpoſitionem πρὸς exiſtimét ſignificare μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν, id eſt aſſimilationem quãdam, vt πρὸς τὸν Θεὸν idem declaret atque κατὰ Θεόν: veluti quum ſcribit Philo de Mundo, κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι τὸν ἄνθρωπον: id eſt, ad imaginem & exemplar Dei conditum eſſe hominem: in qua opinione is eſt qui libellum ſcripſit περὶ συντάξεως, præferentem Baſilij Magni nomen. Eſt enim Filius Patris character & imago prorſus ἀπαράλλακτος: quæ interpretatio hypoſtaſes diſtinguit, & eandem οὐσίαν confirmat, quum in Deo nihil non οὐσιῶδες conſideretur. Sed tamen hoc mihi ſubtilius videtur, quum in plurimis locis hæc præpoſitio ſimpliciter accipiatur pro *Apud*, vt Mar. 6.3, & 6.19. Rom. 15.30, 1. Cor. 16.6, pro quo dixit ipſe Chriſtus παρὰ σοί, de Patre loquens, infrà, 17.5. Dicitur autem fuiſſe apud patrem ὁ λόγος, id eſt quaſi ſurſum apud patrem reſediſſe, donec fieret Caro, ſicut eius incarnationis reſpectu dicitur deſcendiſſe, infrà 3,13, & exiuiſſe à patre, infrà 13.3, & 16,28. & 17.15, & huc ſpectat illud Solomonis Prouerb. 8.22, *poſſedit me Deus initio viæ ſuæ.*

Erátque ille ſermo Deus, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Sic declaratur τὸ ὁμοούσιον aduerſus Ari. Nã in Gręco ſermone additus articulus manifeſtè oſtendit τὸν λόγον habere ſubiecti rationem, Θεὸν verò attributi, vt etiam infrà, 4.24 & Heb. 11.10. quod omnino fuit annotandum, quoniam alioqui ſi inuerſa enuntiatione dicas καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, & Deus erat Sermo, perſonam Patris & Filij confuderis, cum Sabellio huius diſtinctionis auctore. Etſi enim de Deo indefinitè conſiderato ὁ λόγος, dici recto ſenſu poteſt, quum ſingulæ perſonæ ſint vnus & idẽ Deus: tamen periculoſa eſt hæc loquutio & inuſitata, in quibus vel Dei nomen eſſentialiter ſine determinatione alicuius ex perſonis poni conſueuit, vt quum dicimus Deum eſſe Spiritum æternũ, omnipotentẽ &c. vel perſonaliter quidẽ accipi, ſed ita vt Dei nomẽ attribuatur perſonæ, non autem perſona Deo, niſi quum tres nominantur, vt ſi dicas, Deus eſt pater, filius, & ſpiritus Sanctus. Etſi enim huiuſmodi prædicationes carent omni exemplo, quod à rebus creatis deſumi poſſit, (quoniam videlicet eſſentia diuina ſeſe non habet ad perſonas, neque vt genus ad ſpecies, neque vt ſpecies ad indiuidua, neque vt totum ad partes) tamen propter homonymiam vocis Dei, quæ modò eſſentialiter modò perſonaliter accipitur, ſicut vſitatè dixeris Homo eſt animal, Petrus eſt homo, inuſitatè verò animal eſt homo, homo eſt Petrus: ſic etiã, licet verè, tamen ambiguè & periculoſè dicetur, Deus eſt pater, Deus eſt ὁ λόγος, Deus eſt ſpiritus ſanctus, tutiſſimè verò Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus. Imò etiam periculoſa eſt propter Sabellianos & his oppoſitos Tritheitas, hæc enuntiatio, Deus eſt pater, Filius, & Spiritus ſanctus, ac proinde minus eſt calumniis hæreticorum obnoxium dicere Sanctam trinitatem eſſe vnum Deum, ſiue Trinitatis voce complexum, vt eſſentialiter vnum Deum, ſiue diſtinctè & ſigillatim tres perſonas conſideres: quàm, Vnũ & eundẽ Deum eſſe Trinitatẽ. Sed vt hoc omittamus, quum in ſuperioribus duabus enuntiationibus ὁ λόγος habeat rationem ſubiecti, nempe, Sermo ille erat in principio, quo dicto aſſeritur Filii eſſẽtia æterna, &, Sermo ille erat apud Deum, quo perſona Filij à perſona Patris abſque ſeparatione diſtinguitur, contentioſi hominis fuerit terminos in tertia enuntiatione permutare, qua ὁ λόγος itidẽ dicitur eſſe non ὁ Θεὸς: (ſic enim diceretur Filius eſſe pater quoniã in ſecunda enuntiatione ὁ Θεὸς de perſona patris intelligitur) ſed Θεὸς, id eſt verus eſſentialiter Deus patri ὁμοούσιος, eodem etiam ſenſu (ſed vſitatiore tamen & planiore enuntiationis formula) quàm ſi terminis, in tertia enuntiatione permutatis, ὁ λόγος non pro ſubiecto ſed pro attributo nulla neceſſitate ſtatuatur. Deinde impropriè dicas Deum eſſe ſermonem, quia ὁ Θεὸς in Scripturis vel ipſam οὐσίαν declarat, quæ tribus hypoſtaſibus vna & eadem eſt: vel certè diſtinctam Patris hypoſtaſin ſignificat, quoties inter ſe comparantur Patris & Filij hypoſtaſes, vt in ſuperiore membro. Itaque vt vitaremus periculoſam amphiboliam, quæ non eſt in Græco ſermone, naturalem ordinem conſtructionis ſequuti, priore loco ſubiectum, poſteriore attributum collocauimus.

Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.	2 ¨Hic *Sermo* erat in principio ¨apud Deum.	2 *Hoc erat in principio apud Deum.*
Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν ὃ γέγονεν.	3 ‖Omnia ¨per hunc *Sermonem* facta ſunt, & ¨abſque eo factum eſt ¨nihil quod factum ſit.	3 *Omnia per ipſum facta ſunt: & ſine ipſo factum eſt nihil quod factum eſt.* Coloſ. 1.3

2 *Hic* [*Sermo*] οὗτος. Expreſſi ipſum antecedens, nequis τὸν Θεὸν repetendum putet. Nam rectè quidem dicas Deum ex Deo genitum: Deum autem apud Deum, impropriè, quia πρὸς declarat hypoſtaſis diſtinctionem. Filius autem non diſtinguitur à Patre, quatenus Deus eſt, ſed quatenus Filius. Coniunctim tamen dicere licebit, Hic Sermo Deus, erat apud Deum, videlicet Patrem, vt is rectè notat cuius aliquot extant in noſtrum hunc Euangeliſtam Homiliæ ſub Origenis nomine. Etſi autem iis aſſentior qui in his verbis putant epilogum quendam eſſe ſuperiorum ἀξιωμάτων, tamen etiam exiſtimo neceſſe fuiſſe hæc addi vt intelligeremus illud ἐν ἀρχῇ repetendum eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ in duobus poſterioribus mẽbris, quaſi ſcriptum ſit ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ἐν ἀρχῇ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. quæ obſeruatio, & Sabellii, & Samoſateni, & Arrii & vetuſtiorũ, nẽpe Hebionis & Cerinthi, hæreſes manifeſtè cõuincit. Annotat Auguſtinus libri de doctrina Chriſtiana 3. capite 2, quoſdam poſt καὶ Θεὸς ἦν adſcripta diſtinctione, ὁ λόγος coniungere cum οὗτος, quaſi ita ſcripſerit Iohãnes, *In principio erat Sermo, & Sermo erat apud Deum, erátque Deus. Sermo iſte erat in principio apud Deum.* Quæ diſtinctio mihi nõ videtur peruertere ſententiam, ſi modò ante tertiũ *Erat*, repetas ὁ λόγος ita vt Deus à parte poſteriore conſtruatur, tanquam attributum. Nam alioqui de Sermonis diuinitate teſtimonium impiè corruperis. *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Quũ non cõtentus Iohãnes dixiſſet ἐν ἀρχῇ, hæc etiam addat, neque tamen veriſimile ſit eum voluiſſe ταυτολογεῖν, apparet non ſatis ſolidam eſſe Cyrilli ſententiam, qui In principio interpretatur In Patre, qui eſt principium. Nam quæ eſſet hęc ſententia, *Sermo erat in Patre apud Deum?*

3 *Per hunc* [*Sermonem*,] δι' αὐτοῦ. Iterum expreſſi antecedens, vt planior eſſet oratio. Quod autem Arriani ex hoc loco inæqualitatem Filii arguebant, quaſi διὰ non cauſam efficientem, ſed inſtrumentalem duntaxat declaret, eruditè & eleganter refutatur à Baſilio Magno, libri de Spiritu ſancto capite 50, ex Scripturę auctoritate, quę ἐξ οὗ & δι' οὗ tum Patri, tum Filio, tum etiam Spiritui ſancto tribuit, vt Rom. 11.36. Epheſ. 4.16. Coloſſ. 2.19. infrà, 2.6. Rom. 5.5, & alibi ſæpe. Quomodo autem explicandus ſit hic locus, nemo diuinius poſſit docere quàm Paulus Col. 1.15 & 16.

Abſque eo, χωρὶς αὐτοῦ. Is cuius extant Homiliæ ſub Origenis nomine, interpretatur *Extra eum*, (nam χωρὶς etiam declarat ſeorſum ac ſeparatim) & eius expoſitionis cauſam neſcio quam adfert. Quia, inquit, quum *Extra* audis, nihil omnino relinquis quod in ipſo & per ipſum factum non ſit. Hilarius quoque libro De Trinitate primo obſcuram quandam adfert huius loci interpretationem. Ego exiſtimo Iohannem, quum dixiſſet omnia per ipſum condita, (quibus verbis, τὸ ὁμοούσιον καὶ παντοδύναμον declarat) nunc iterum hypoſtaſin diſtinguere, quum Filium adiungit Patri συνεργὸν, vt ipſe de ſe teſtatur infrà 5. 17 & 19.

Nihil quod factum ſit, οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν: id eſt, ex iis quæ facta ſunt, nihil factum eſt abſque eo, ſiue (vt Epiphanii verbis vtar) πάντα τὰ γενόμενα, δι' αὐτοῦ ἐγένοντο. Itaque obſeruatio illa Vallæ diſtinguentis ἐγένετο & γέγονεν, nullius eſt momenti. Magis etiam ſunt importuni qui appellatione Nihili putant peccatum aut malitiam intelligi. Fuit autem hic locus varia diſtinctione corruptus, præſertim à Latinis. Coniungunt enim ὃ γέγονεν, *Quod factum eſt*, cum verſiculo ſequente: quem rurſus trifariam diſtinguunt. Alii enim legunt, *Quod factum eſt, in ipſo vita erat.* id eſt, quicquid factum eſt, ſubſiſtit etiam in eo, non in ſeſe. Quam diſtinctionem ſequitur ex Græcis Clemens in Pædagogo lib. 1. cap. 6, & Cyrillus, & Latini fere omnes. Vel, *Quicquid factum, iam erat vita in eo*, id eſt, iam in ipſo quodammodo viuebat, quod Auguſtino non diſplicet,

& Platonis ideas resipit. Alii legunt, *Quod factum est in ipso vita erat* : quam lectionem non rectè tribuit Augustino Erasmus in hunc locum scribens, quum disertè eam reprehendat lib.5 de Genesi ad literam, cap.13. Non, inquit, ita pronuntiare oportet, *Quod factum est in illo, vita est*: quid enim non in illo factum est? Theophylactus demum tertiam distinctionem adfert cuiusdam ex veteribus qui legerit, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ. id est, *& sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso*. Deinde adscripto puncto subnectit, *Vita erat, & vita erat lux hominum*. Chrysost. verò omnes has distinctiones reprehendit, aduersus eos disserens qui contendebant Spiritum sanctum, quem ipsi inter res creatas numerabant, intelligi in eo quod dicitur, *Quod factum est*, & ὃ γέγονεν ostendit ad οὐδὲ ἕν pertinere, ita vt ἐν αὐτῷ sit sequentis versiculi initium. Nanzianzenus quoque idē sentit in Oratione περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: vt planè mirer quid Erasmo in mentem venerit vt eum existimaret cum Cyrillo sentire. Hæc sunt autem ipsius verba, οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθήσομαι, τὸ πάντα διὰ τοῦ υἱοῦ γεγονέναι λέγεσθαι, ὡς ἑνὸς τῶν πάντων ὄντος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, εἴρηται, οὐχ ἁπλῶς ἅπαντα. οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ, οὐδ' ὅσα μὴ γέγονεν. Hæc ille, quæ manifestè ostendunt eum coniunxisse ὃ γέγονεν cū οὐδὲ ἕν, tanquam exceptionem, qua res creatæ à non creatis distinguantur. Epiphanius quoque contra Ariomanitas, & in Anchorato, duobus locis eos disertè reprehendit qui aliter distinguunt, vitiato tamen exemplari Græco, vt res ipsa ostendit. Idem κατ' ἀνομοίων apertè post ὃ γέγονεν distinguit. Præterea in omnibus manuscriptis codicibus, vno duntaxat excepto, hanc distinctionem inuenimus. Theophylactus quoque pro nobis facit. Itaque non dubitauimus hanc lectionem cæteris anteponere, quia planam habet sententiam, & doctissimorum interpretum Græcorum auctoritate nititur. Quod autem adfert Erasmus, sibi magis placere lectionem quam hodie vulgò sequitur Latinorum vsus, (quia apud hunc Euangelistam fere semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis, vt, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*. Et paulo pòst, *In ipso vita erat, & vita erat lux hominum: & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*: quasi idcirco etiam legendum sit, *Et sine eo factum est nihil: quod factum est, in ipso vita erat*,) id non est eiusmodi vt magnopere nos debeat mouere.

---

4 Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων·

5 Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.

6 Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης·

7 Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες

Matth.3.1 marci 1.1 luc.3.2

4 In ipso vita erat, & vita erat Lux illa hominum:

5 Et Lux ista in tenebris lucet sed tenebræ eam non comprehenderunt.

6 ‖ Fuit homo missus à Deo, cui nomen Iohannes:

7 Is venit ad *dandū* testimoniū, *id est* vt testaretur de luce, vt om

4 *In ipso vita erat: & vita erat Lux hominum:*

5 *Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*

6 *Fuit homo missus à Deo cui nomen erat Iohannes:*

7 *Hic venit in testimonium, vt testimoniū perhiberet de lumine, vt omnes*

---

4 *In ipso*, ἐν αὐτῷ: id est *Per ipsum*, ipsius videlicet vi & efficacia, ac proinde Filius est verè Iehoua. Idē enim vitam indidit qui fecit vt existerent. Loquitur enim de vita creata quam ipse Sermo creauit. Itaque præpositio ἐν idem declarat atque διὰ in superiore membro, & causam vitæ effectricem ac conseruatricem declarat, ex idiotismo Hebræorum, quem sæpe iam obseruauimus. Nam subtilius quàm par sit argutantur qui vitam explicant in Sermone fuisse antequam res conderentur, Platonicas ideas reuocando: quæ argutiæ mihi non placent. At illi impiè de Deo sentiunt qui vitam in eo esse existimant, quasi ipsius essentia rebus permisceatur: quam blasphemiam non puduit nostra memoria impurissimos illos Postellum & Seruetum affirmare: tanti est voculæ vnius obseruatio. Et tamen vel ipse quotidianus sermo potuerat illos erudire. Nam quum vitam ac salutem nostram in aliquo homine sitam esse dicimus, quis est cui in mentem veniat ista naturæ permistio? ac quis non potius de potestate, virtute, auctoritate alicuius hominis cogitet? Itaque Cyrillus quum hunc locum rectè explicaret, non simpliciter dixit ipsum cunctis cōmistum, vitam eorū fieri, sed QVASI commistum: quam particulam Erasmus, quum eius sententiam annotaret, certè non debuit prætermittere. Nec aliter, opinor, Virgilius quanuis sola naturali Dei notitia præditus, dixit mundi molem à Deo sine Spiritu agitari, quæ magno illi corpori sese misceat. Eadem ratio est explicandi illius quod ait Paulus Act.17.28, nos in Deo viuere, moueri, & esse. *Vita*, ἡ ζωή. Additus articulus distinguit id vitæ genus de quo dicturus est, nimirum vitam humanam, ab ea quam indefinitè ζωὴν vocarat, communem omnibus animantibus. Sed hæc distinctio non videtur satis propriè hoc loco exprimi in Latino sermone potuisse. Nam si dicas, *Vita illa*, quum vitæ nomen præcesserit, videbitur huius pronominis vis esse ἀναφορικὴ potius quàm διακριτική. Potest etiam Sermo dici ἡ ζωή, id est vita, ab effectu, quia videlicet is est qui viuificat. *Erat*, ἦν. Erat, videlicet iam tum quum per eum essent facta omnia: alioquin dixisset ἐστὶν, est. *Erat*, ἦν. Iterum habenda est ratio præteriti imperfecti, quod vsurpauit Euangelista potius quàm præsens aut præteritum, vt significaret lucem istam homini præluxisse ab ipso statim initio ipsius conditi.

Lux illa, τὸ φῶς. id est, vis illa rationis & intelligentiæ in hominum animis accensa ad ipsum tanti boni auctorem agnoscendum: nisi potius malimus Vitam illam, id est Sermonem viuificantem, ab effectu Lucem vocari, quòd hominem rationis luce donarit: quæ interpretatio nititur veterum auctoritate, & optimè cohæret cum iis quæ proximè subiiciuntur. Siue autem pro huius lucis auctore, siue pro ipso lucis munere accipias, adiunctus erit articulus declarandæ, vel creatoris auctoritati, vel muneris præstantiæ. Nam alioqui dicendum erat ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς ἀνθρώπων, sicut dixit, λόγος ἦν ὁ Θεός. Sed prorsus hallucinantur qui putant hîc non agi de naturali humanæ rationis luce, qualis ante lapsum fuit, quòd ipsa orationis series demonstret, Euangelistā sensim à creationis statu, ad tenebras, id est eius lucis amissionem, ac deinceps ad eius lucis instauratione̅ progredi.

5 *Et lux ista*, καὶ τὸ φῶς: id est, Quæ lux. Solent enim Hebræi loco relatiui sæpe copulatiuam coniunctionem vsurpare, adiecto aut suppleto antecedente, vt annotauimus Marci 1.10, & alibi sæpe. Quum autem lux ista nō tantùm opponatur tenebris, sed etiam dicatur non potuisse à tenebris comprehendi: omnino cogimur lucis nomine non ipsam humanam rationem & intelligentiam, sed τὸν λόγον, creatorem illius lucis, intelligere. Ex quo etiam apparet Tenebras hîc vocari hominis mentem qualis post lapsum euasit, & ita vno verbo significasse Euangelistam tū qualis fuerit initio homo quum Sermo creator illum hac luce donaret, qua seipsum homo sic priuauit vt nihil aliud sit quàm tenebræ extra peculiarem in eo illo Sermone incarnato gratiam, & in integrum restitutione̅ eorum, quibus postea dicet datum esse vt sint Dei filij. Denique tenebras vocat intelligentiā carnis siue ψυχικὴν, de qua loquitur Apostolus Rom.8.7. Quod autem Chrysostomus, & alij nonnulli ipsum sequuti, κατέλαβεν interpretantur, *Obruit*, siue *obscurauit*, quasi significetur nullis tenebris opprimi potuisse hanc lucem, mihi quidem absurdissimum videtur. *Lucet*, φαίνει. nempe in mundo, quatenus est sapientiæ Dei speculum limpidissimum, in quo tamen tenebræ planè nihil vident. Rom.1.20. 1. Cor.1.21.

Non comprehenderunt, οὐ κατέλαβον: id est percipere non potuerunt, vt ab ea illustrarentur, atque adeo non agnouerunt, vt ipse paulo pòst loquitur versu decimo, qua de re scribitur Act.14.17, & 17.25, & Rom.1.20, & alibi passim.

6 *Fuit*, ἐγένετο. Iam accedit Euangelista ad alteram ipsius lucis longè aliam patefactionem, quum videlicet ipsa Lux sese videndam in terris exhibuit, obiens etiam Euangelij ministerium. quamobrem etiam à Iohannis præconio incipit, non quòd tunc demum Sermo cœperit esse lux Ecclesiæ saluifica, sed quoniam tunc primùm ipse semetipsum, antea duntaxat promissum, reipsa exhibuit Iohanne ipsi præsenti præeunte. *Homo*, ἄνθρωπος. Etsi hæc vox sæpe ex idiotismo Hebræorum vsurpatur pro particula τίς Quidam: tamen assentior Chrysost. qui existimat Euangelistam ita voluisse eis occurrere, qui ex Iohanne Angelum fecerunt, Malachiæ nimirum testimonio abusi.

Graece		Beza		Vulgata
πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ.		nes ⁚per eum crederent.		crederent per illum.
Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.	8	Non erat ille ⁚Lux illa, sed *missus* ⁚ *fuit* vt testaretur de illa Luce.	8	*Non erat ille Lux, sed vt testimonium perhiberet de Lumine.*
Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.	9	*Hic* ⁚erat ⁚Lux illa vera quæ illuminat omnem hominem ⁚venientem in mundum.	9	*Erat Lux vera quæ illuminat omnem hominē venientem in mundum.*
Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.	10	In mundo erat, ⁚& mundus ⁚per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.	10	*In mundo erat, & mūdus per ipsum factus est: & mundus eum non cognouit.*
Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.	11	⁚Ad suos venit, & sui eum nō ⁚exceperunt.	11	*In propria venit, & sui eum non receperunt.*
Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ·	12	Quotquot autem eum exceperunt, dedit eis ⁚*hanc* dignitatē vt Filii Dei fierēt, *nempe* iis qui credunt ⁚in nomen eius:	12	*Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius:*

7 *Per eum*, δι' αὐτοῦ. Per ipsum videlicet Iohannem. Nam quum de Christo ipso agitur, vsurpari potius solet particula εἰς vel ἐπὶ vel ἐν pro εἰς, præcedente verbo πιστεύειν. vt infrà, 12.36. Act. 9.42. Rom. 9.33.

8 *Lux illa*, τὸ φῶς. Lux illa videlicet de qua diximus, id est sermo ille, qui vnus potest nostras tenebras illustrare, vt infrà, 8.12. Est ergo vis articuli διαφορική. Nam alioqui additur etiam articulus Mat. 5.14. vbi dicit Dominus Apostolis suis, Vos estis τὸ φῶς: id est lux mundi. Et, Luceat τὸ φῶς, id est lux vestra. Item infrà, 5.34. vbi de hoc ipso Iohanne loquēs Dominus, Ille, inquit, erat ὁ λύχνος ὁ καιόμενος: id est lucerna illa ardēs, additis articulis duobus: quod miror non fuisse à Cyrillo annotatum.

9 *Erat*, ἦν. Nempe etiam antequàm mitteretur Iohānes, aut ipsemet in mundum veniret, patefacturus sapientiam quam caro & sanguis (id est tenebræ) non capiunt. *Lux illa vera*, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν: id est, quæ propriè meretur Lucis nomē, id est (vt loquitur pro suo modulo Plato) αὐτοφῶς: quū natura luceat, non participatione, & cæteros illustret. Hæc vitæ & lucis nomina accipio ꝑ attributis. Itaq. ante verbū ἦν subaudio οὗτος, vt sit hęc integra propositio, Iste, de quo nimirū hîc agitur, & qui cū Iohāne cōparatur, est Lux illa vera. Vetus interpres ad verbū, *Erat Lux vera*, neglectis etiam articulis. Erasmus, *Erat Lux illa, lux vera*: quasi scriptum sit, τὸ φῶς ἦν τὸ ἀληθινὸν, scilicet φῶς: quæ verborum traiectio nimis est violenta: quanuis sententiam ipsam rectè alioqui expresserit, præsertim in Annotationibus. *Venientem in mundum*, ἐρχόμενον εἰς κόσμον, id est nascentem, vt explicat Christus ipse hoc dicendi genus infrà, 17.37. Quod autem nonnulli participium ἐρχόμενον putant posse ad τὸ φῶς referri, vt ita conuertas, Hæc est Lux illa vera quæ veniens in mundum illuminat omnem hominem: id, inquam, non videtur violentum, & tractationē huius argumenti, id est manifestationis Christi, confundere. Malo igitur significari, nullum hominem nasci huius Lucis expertem. Nam infantes etsi vsum rationis non habent, aut certè perexiguum, tamen animo ipso sunt prędití, qui suapte natura iam tum facultate aptus est ad intelligendum ac ratiocinandum, vt alicubi rectè docet Lactantius: quanuis quominus ἐνεργείᾳ id est actu, vt loquuntur, officium faciat, instrumentorum corporis infirmitas impediat. Apparet enim omnino ex iis quæ sequuntur & vi horum verborum propria, hoc esse accipiendum de beneficio Christi toti humanæ genti communi, ante lapsum, vt minimè necesse fuerit nodum hunc nectere, qua ratione dicatur omnem hominem illuminare Christus, quum tam multi in tenebris maneant: quasi de regenerationis gratia hic agatur, quæ filiis Dei peculiariter est destinata. Est enim hic versiculus cum proximè consequente ἐπεξεργασία vers. quarti & quinti.

10 *Et mundus per ipsum factus est*, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο: vel, nam mundus. Hoc enim additum est ad explicandum & confirmandum illud, In mundo erat: nam, inquit, mundus per ipsum factus est: itaque tota ipsius dispositio, imò verò singularum mundi partium consideratio, æternam opificis potentiam ac diuinitatem oculis hominum obiiciebat, vt scriptum est Psal. 19.1, & Rom. 1.19 & 20. Ideo rursus verbū ἦν explicandum est per præteritum imperfectum, quo significatur hîc agi de Filij manifestatione, quę cum ipso mundo cœpit, elucente ipsius gloria ac maiestate in rebus omnibus ab ipso conditis. Alteram verò, qua manifestatus est in carne, aggredietur proximo versiculo.

Per eum, δι' αὐτοῦ. Per eum qui est vera illa Lux. Neque enim subaudiēdum est φωτὸς, quia dura esset loquutio, mundum factum esse per Lucem. quamobrē etiam in hoc versiculo & duobus sequētibus nō vsurpauit pronomen αὐτὸ in neutro genere, sed αὐτόν. Itaque initio versiculi noni non suppleui τοῦτο sed οὗτος: neque conuerti, *Hæc erat Lux illa vera*, sed, *Hic erat Lux illa vera*. *Non agnouit*, οὐκ ἔγνω. Vulg. & Eras. *Non cognouit*. Ego malui vsurpare vocabulū Agnoscendi: quia quanuis homines in densis illis tenebris versantes, quas peccatum inuexit, Deum propriè non cognouerint, tamen hactenus cognouerunt vt suo ipsorum testimonio conuincantur, quòd eum quem cognouerant, ne pro suæ quidem cognitionis modo agnouerint, id est coluerint & gloria affecerint, vt declarat Apostolus Rom. 1.21, & Act. 14.16 & 17.

11 *Ad suos*, εἰς τὰ ἴδια. Siue, *Ad populum suum*, (fuit enim Israel populus Domino peculiaris) vel, *Ad terrā suam*: sicut Psalm. 84.1. Terra Israeli à Deo tradita, in qua vna verus Deus coleretur. Et quum esset tum verus Abrahami filius, terra Canaan fuit vera ipsius patria: tum ex Dauidis posteris, Hierusalem fuit veluti patria ipsius domus: aut certè Bethleem ciuitas Dauidis, in qua tamen nullū hospitium præter præsepe inuenit nasciturus. Terra Dei peculiari nomine dicitur, quū alioqui Domini sit terra vniuersa, & quicunque terrā incolūt. Vulg. *In propria*. Eras. *In sua*. nā τὰ ἴδια idē declarat atq; τὰ ἑαυτοῦ. Sed vtraq; hæc interpretatio in Latino sermone videtur perobscura, quum hoc dicendi genere nihil aliud declaretur q̄ quod expressimus, vt etiam accipitur infrà 17.32, & Act. 21.6, pro quo dicunt Hebræi לעמו [*lehamo*,] vel אל ארצו [*el artso*.] Infrà verò 19.27, significat אל ביתו [*el betho*:] i. domū suam, vel אליו [*elau*,] i. ad se, & 1. Thes. 4.11, πράσσειν τὰ ἴδια, declarat, sua negotia curare. Hinc autē incipit Euāgelista de altera illa Sermonis vitæ ac lucis peculiari & reali patefactione disserere, occurrens in primis illi obiectioni, qui factū sit igitur, vt Sermo à nullis sit minus agnitus, quàm domi suæ & à suis.

Exceperūt, παρέλαβον. De ꝓpria significatione verbi παραλαμβάνειν diximus Mat. 1.20, quā hîc puto obseruādam. Ita enim significatur qđ ipse Christus alibi explicat, se nimirū à Patre exiisse, à Patre missum, à Patre datū, vt qui credit nō pereat: ex quib. manifestò intelligitur, hinc incipere Euangelistā loqui de Christi in carne manifestatione. Neq; obstat quòd mox vtitur simplici verbo ἔλαβον. Est enim hoc ex Hebræorū idiomate explicandū, qui eiusmodi cōpositis verbis carent: quamobrē etiā paulo antè versu 10, positum est ἔγνω pro ἐπέγνω.

12 [*Hanc*] *dignitatē*, ἐξουσίαν. i. hoc iure & hac dignitate eos dignatus est, vt eos pro filiis adoptaret. sicut & Cyrillus explicat. Nā hoc totū nihil aliud declarat q̄ gratiā υἱοθεσίας, quā meritò vocat ἐξουσίαν, i. ἀξίωσιν, vt scribit Paulus 2. Thes. 1.5 & 11, quū hac ratione simus Dei hæredes, cohæredes autē Christi. Itaq; Castellio & alij eiusdē farinæ, qui ἐξουσίαν interpretantur quasi duntaxat significet eligendi potestatē, & hoc loco abutuntur vt liberū suū arbitriū stabiliant, (quod & ipsum dicunt à gratia non penitus præstari, sed præueniri duntaxat & adiuuari) ii nunquam intellexerūt quid beneficij per Christū fide consequamur: nēpe vt nō modò filii Dei esse possimus si velimus, sed velimus & simus. Vulg. *Potestatem filios Dei fieri*. Quidā etiā Auctoritatē conuertūt: quæ interpretationes possunt etiā rectè explicari. Sed tamen quū alibi sæpe ἐξουσίαν cōuerterimus Potestatē & Auctoritatē, vtrūq. hoc loco repudiauimus: quia nō agitur de potestate quā habemus in alios inferiores, sed de eo dignitatis gradu quē obtinemus apud eum qui est supra omnia. Eras. *Vt liceret filios*

Dei fieri, Sophistas fortaſſis ſequutus, & ſuum in primis Origenem, quorum opinionem antea reiecimus. Idem tamen in Paraphr. & piè & eleganter totum hunc locum exposuit. *In nomen eius*, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Poterat dicere εἰς αὐτὸν, in eum. Sed illud dicendi genus videtur tacitè includere Euangelii prædicationem, quæ ſit fidei obiectum.

Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ᾽ ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.	13 Qui non ⁘ex ſanguine, neque ⁘ex libidine carnis, neque ex ⁘libidine viri, ſed ex Deo geniti ſunt.	13 *Qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt.*
Mat.1.16 Luc.2.7 Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.	14 Et ſermo ille ⁘factus eſt ⁘Caro, & ⁘cõmoratus eſt ⁘inter nos, (& ſpectauimus ⁘gloriam eius, ⁘gloriam, *inquam*, ⁘vt vnigeniti ⁘*egreſſi*, à Patre) ⁘ plenus gratiæ ac veritatis.	14 *Et verbum caro factũ eſt, & habitauit in nobis, (& vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre) plenum gratiæ & veritatis.*
Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ	15 Iohannes ⁘teſtatus eſt de eo, &	15 *Iohannes teſtimonium perhibet de ipſo, &*

13 *Ex ſanguine*, ἐξ αἱμάτων. Heb. מדמים [*middamim*,] vt Ezech. 6. aliquoties. Malo enim hoc referre ad ſanguinem quo fœtus in vtero alitur ac confirmatur, & quo infectus naſcitur, quàm vel ad cognationem, vel ad ipſius viri ſemen. Neque verò hæc ſunt indigna quæ hoc loco ſaltem attingantur, quum ab iſtis non abhorreant ipſi etiam Prophetæ, vt oculis hominum ſubiiciãt miſeram & ſordidam ipſorum originem. Hîc autẽ nemo non videt ſpiritualem illam & ſanctam ex gratia in Chriſto ἀναγέννησιν cũ impuro illo & naturali hominis ortu conferri: de quo quum loqueretur Dauid, *Ecce*, inquit, *in iniquitate ſum formatus, & in peccatis concepit me mater mea*. Cæterùm quod Auguſtinus de ſeminis paterni ac materni commiſtione diſſerit, quaſi idcirco Euangeliſta ſit vſus multitudinis numero, medicis relinquo: certè non videtur hoc ſuo loco obſeruatũ, quũ ſit potius enallage numeri ex Hebraico idiotiſmo.

Ex libidine carnis, ἐκ θελήματος σαρκός. Annotauimus Mar. 10. 35, τὸ θέλειν accipi pro ἐπιθυμεῖν. Itaque quum de cupiditate omnium vehementiſſima hîc agatur, Voluntatis nomen quo vſi ſunt Vetus interpres & Eraſmus, non dubitaui expungere tanquam non ſatis expreſſum. Quod autẽ nõnulli Carnis appellatione fœminam intelligunt (nimirũ quia ſubiecit Iohannes οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς) non video cur approbem, quanuis nonnihil eiuſmodi adferat etiam Theophylactus. Imò verò carnis nomine intelligitur craſſa illa & impura hominis natura, quæ ſpiritui opponitur paſſim, ac præſertim infrà, 3. 6. Nã tota illa Chriſti cum Nicodemo diſputatio huc pertinet.

14 *Factus eſt*, ἐγένετο. Aſſumptione videlicet humanæ naturæ in perſonæ vnitatẽ, non mutatione vlla immutabilis naturæ. *Caro*, σάρξ. Heb. בשר [*baſar*,] i. Homo per ſynecdochẽ, vt Eſa. 40. 5, & Ioel. 2. 28. Itaq. nõ minus ineptus quàm impius erat Apollinaris quum ex hoc loco vrgeret animam hominis non fuiſſe à Chriſto aſſumptam: quod ſi verũ eſſet, adhuc hæreret animus noſter in ea maledictione cui eſt obnoxius. *Commoratus eſt*, ἐσκήνωσεν. id eſt παρῴκησεν, de quo diximus Matth. 2. verſu 23. Videtur autem alludere ad veteris tabernaculi figuram. Eſt enim hoc vocabulum à tabernaculis ſeu tentoriis deductũ: ex quo intelligitur, Chriſti morã apud nos temporariam fuiſſe. Nam quod nonnulli ex veteribus appellatione Tabernaculi, corpus intelligunt, (ſicut etiam accipitur 2. Pet. 1. 13 & 14) putántque ita diſtingui duas in vno Chriſto naturas, quum alius ſit qui habitat, alius in quo habitatur, mihi quidem non placet. Scimus enim Neſtorium hac arrepta occaſione, Chriſtum in duas perſonas diſcerpſiſſe: & violenta eſt hæc expoſitio. Primùm, quia σκηνοῦν & σκηνοποιεῖν, non minus differunt quàm In tabernaculo commorari, & Tabernaculum ipſum conſtruere: quod diſcrimen Eraſmus in ſuis Annotationibus confundit. Deinde hæc eadem expoſitio cogit nos interpretari, *In nobis*, i. in corpore huic noſtro ſimili: quam declarationẽ nemo non videt (opinor) eſſe detortam, quanuis quorundam veterum auctoritate nitatur. Certè quũ Paulus de diuinitate Chriſti loquitur Coloſſ. 2. 9, non dicit diuinitatẽ commoratam eſſe in ipſius corpore, ſed ipſam Deitatem corporaliter (id eſt οὐσιωδῶς) habitare in Chriſto. Chriſti autem nomen, totum Chriſtum declarat, qui his verbis ſignificatur verè & reipſa Deus eſſe, non participatione aut nuda ſanctificatione, quaſi diuinitas tanquam hoſpitio vſa ſit ipſius corpore. Deinde vtitur verbo κατοικεῖ, quo fixum & perenne domicilium declaratur: neque dicit κατῴκησεν, ſed κατοικεῖ, præſenti tempore vtens, quum Iohannes vtatur verbo σκηνοῦν quod (vt antè dixi) temporariam commorationem, non autem habitationem declarat: & quidem præterito tempore ἐσκήνωσεν, quia deſiit iſta commoratio Chriſti inter nos, quum iam in cæleſtibus ſedeat, vbi nobis quærendus eſt per fidem. Ergo Pauli locus ille non rectè poteſt cum iſto conferri. *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Vulg. *In nobis*. quam interpretationem proxima annotatione refutauimus: & hoc etiam quod ſubiicitur, Et ſpectauimus eius gloriam, ſatis refellit, nec diſſentit Syrus interpres. Hoc quum rectè annotaſſet Eraſm. poſtea à ſeipſo viſus eſt diſſentire, quum ſic interpretatur ἐσκήνωσεν, quaſi ſignificet, Habitaculum ſiue domicilium fecit in nobis, vt (inquit) intelligamus eum cœpiſſe habitare in nobis, nec tamẽ deſiiſſe. Hoc verò quid aliud eſt quàm Chriſti corpus adhuc in terris collocare? quod tamen Petrus teſtatur fore vt cæli capiant vſque ad tempora reſtitutionis omniũ? Neque verò Chriſti præſentiam tollimus ex Eccleſia, cum qua ſe perpetuò futurum dixit: ſed Spiritus ſancti virtute præſentiæ carnis modum definimus, ne imaginariam Chriſti in cęlum aſcenſionem conſtituamus. *Gloriam*, δόξαν. Sic vocat quicquid in Chriſto diuinam maieſtatem velut hominum oculis ſubiecit. Caſtellio *Splendorem* interpretatur, & ad Chriſti transfigurationem reſtringit. ſed ineptè, vt alia pleraque, ſicut liquet ex iis quæ ſcribuntur infrà, verſ. 49, & 2. 11, & aliis innumerabilibus locis. *Vt*, ὡς. Hoc eſt quod Heb. vocãt כף אמיתית [*chaph amittith*,] qua particula videlicet non ſimilitudo duntaxat, ſed ipſa rei veritas ſignificatur. vt etiam Chryſoſtomus rectè obſeruauit.

[*Egreſſi*] *à Patre*, παρὰ πατρός. Suppleui participiũ ἐξελθόντος, quo vtitur ipſe Chriſtus infrà, 16. 27. & 28. item 17. 8. Licuit etiam interpretari, Qui eſſet à Patre, ſubaudito participio ὄντος. ſic enim & ipſe loquitur infrà, 7. 29. Cyrillus tamen, & Valla & Eraſmus eum ſequuti, malunt παρὰ πατρὸς coniungere cum δόξαν, vt ita conuertas, Gloriam vt vnigeniti à Patre, videlicet profectam. Sed hæc traiectio mihi videtur parum neceſſaria. Deinde quod idem Eraſ. poſt Vallam μονογενῆ putat conuerti poſſe Vnicum, mihi quidẽ non placet. nam vnicus etiã dici poteſt qui ex multis fratribus ſolus patri ſupereſt: vnigenitus autem dicitur Chriſtus, diuinæ propriè naturæ reſpectu, non humanæ: niſi quatenus humana natura cum diuina vnita eſt, vt vnus tantùm ſit Dei Filius, Deus & homo. *Plenus*, πλήρης. Sic ſcriptum inueni in omnibus noſtris manuſcriptis exemplaribus, exceptis duobus, in quibus ſcribitur πλήρη: quæ lectio non video quomodo cohærere poſſit, niſi ad ἐθεασάμεθα referamus, ita vt maior fuerit habita ratio ſententiæ quàm verborum. Sed malo πλήρης legere, vt legit etiam Epiph. aduerſus Samoſatenianos, & connectere cum ὁ λόγος, ita vt illud καὶ ἐθεασάμεθα vſque ad πατρὸς includatur parentheſi. Vetus interpres conuertit, *Plenum*, ſed nominandi caſu, vt rectè obſeruauit Valla, quia τὸν λόγον interpretatur *Verbum*. Quod autem Eraſmus coniectat poſſe hæc connecti cum ſequente verſiculo, quaſi his titulis ornetur Iohannes, poſſet fortaſſis etiam confirmari etymologia ipſius nominis, quia יוחנן [*Iochannan*] declarat gratioſum. Sed iſtæ argutiæ fruſtra captantur: & præterquam quòd hæc diſtinctio nullius exemplaris auctoritate confirmatur, ea quæ ſequuntur ſatis indicant hæc de Chriſto dici, & ita accipienda, vt ipſa gratię & veritatis οὐσίᾳ vnctam fuiſſe Chriſti carnem intelligamus, ſicut omnia ipſius cum dicta tum facta demonſtrarunt.

15 *Teſtatus eſt*, μαρτυρεῖ. Vulgata & Eraſmus, *Teſtatur*. Sed exiſtimo temporis eſſe enallagen Hebræis familiarem, vt infrà, 4. 28. quanuis durior ſit hic tranſitus à pręſenti ad pręteritum. Ideo Cyrilli interpres vertit, Teſtatur & clamat. Chryſoſtomi verò interpres ſibi non conſtat. Syrus autem interpres, per pręteritum vertit. Mihi tamen non

displicet quod ab aliis annotatur, vsurpatum esse tempus præsens ab Euangelista, vt significetur perennis auctoritas huius testimonii: quasi etiamnum hodie hæc testaretur Iohannes. quam emphasin siquis seruatam voluerit, conuertat hoc modo, *Iohannes testatur de eo, & clamauit, dicens,* &c.

κέκραγε, λέγων, Οὗτος ἦν ὃν εἶπον, Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.

Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος·

⁖clamauit, dicens, ⁖Hic est ⁖de quo dicebam, ⁖*Is* qui post me venit, ⁖ante me fuit: ⁖quia prior me erat.

16 ‖ ⁖Et ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & ⁖gratiam pro gratia:

clamat, dicens, Hic erat quem dixi, Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior me erat.

16 *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia:*

Colo. 1. 19 & 2. 9

Clamauit, κέκραγε. Id est apertè & liberè declarauit, vt rectè obseruat Chrysost. *Hic est*, οὗτος ἦν. Vetus interpres & Erasmus, *Hic erat*. Ego verò non video quis locus sit præterito imperfecto in hoc sermone. Certè Cyrilli interpres vtitur præsenti in libro de Fide ad reginas, & hanc enallagen τοῦ ἦν pro ἐστὶ doctissimus Budæus annotauit, citans hæc verba Aphrodis. in primum Topicorum, vbi explicat Aristotelicum illud, τὸ τί ἦν εἶναι. Τὸ ἦν, inquit, οὐχ ὡς παρεληλυθότος χρόνου δηλωτικῷ κέχρηται νῦν ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐστί. συνήθης δὲ ἡ τοιαύτη ἐστὶ χρῆσις. ὁ γὰρ λέγων τοῦτο ἦν, ἴσον λέγει τῷ τοῦτό ἐστι· καὶ ὁ λέγων, τίς ὁ κόπτων ἦν τὴν θύραν, τίς ἐστιν ὁ κόπτων, λέγει. *De quo*, ὅν: i. περὶ οὗ, vt ipse explicat infrà, versu 31. Sic Aristophanes, λέγε εἴ σοι δοκεῖ Λακεδαίμονα, pro περὶ Λακεδαίμονος.

[Is] qui post me venit, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος: id est, is qui me sequitur, siue qui ad me etiã venit, quasi vnus ex baptizãdis auditorib. Quamobrem qui ad Christi ætatem hæc referũt, (in qua opinione video esse non tantùm Augustinum, sed etiam Epiphanium aduersus Ariomanitas, quoniam videlicet Iohannes sex mensibus maior natu fuit quàm Christus) ij etsi nihil falsum aut impium tradunt, tamen non satis aptè hunc locum explicant. Quorsum enim hoc ad amplificandam Iohannis auctoritatem, quòd aliquot mẽsibus maior natu esset quàm Christus? Rectius ergo Chrysostomus & Cyrillus ad prædicationis munus referunt. Videbat enim Iohannes quæ esset Iudæorum de se opinio, à qua quum ipsos vellet reuocare, Quid in me obstupescitis? inquit: imò verò scitote nunc ad me quasi discipulum venire, qui tamen reipsa est infinitis partibus prior. Illum igitur crescere oportet, me verò minui, vt ipse apertè dixit infrà, 3. 30. Cæterùm addidi particulam *Is*, vt perspicuitati studerem. Neque enim Erasmus rectè conuertit, *Qui quum me sequeretur*, quum hæc nõ cohæreant cum οὗτος, sed cum verbo εἶπον. Nam alioqui ὃς ἐρχόμενος dicendum fuerat potius quàm ὁ ἐρχόμενος. Deinde quod ad participiũ ἐρχόμενος attinet, potest quidem etiam cõuerti per futurum tempus, vt diximus Matth. 3. 11, & ita interpretantur Chrysostomus & Vetus interpres: (hæc enim quæ nunc præsente Christo recitat Iohannes, proculdubio dixerat antequã Christus ipse Iohanni conspiceretur) sed tamen illud malui explicare præsenti tempore, vt Iohannem sciamus de eo loqui cuius proximus sit aduentus, atque adeò qui iam sit in via. *Ante me fuit*, ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Hoc nonnulli referunt ad Christi deitatem, quæ æterna est, vt & illud quod sequitur, Prior me erat, nempe in principio. Et fateor τὸ ἔμπροσθεν etiam dici de tempore, sed nusquam in his libris positũ aliter quàm de situ loci inuenio: & propriè γίνεσθαι non significat τὸ εἶναι, sed fieri, siue existentiæ respectu, veluti quum dicitur ὁ λόγος, σὰρξ ἐγένετο, *Sermo factus est caro*: & Gal. 4. 4, dicitur filius γενόμενος ἐκ γυναικὸς, *factus ex muliere*: siue de accidentibus ipsi existentiæ, vt quũ dicitur eodem loco Christus γενόμενος κατάρα, quibus & aliis similibus locis nego τὸ γίνεσθαι rectè conuerti Esse siue Existere. Neque dixit Christus infrà, 8. 58, ἔμπροσθεν τοῦ Ἀβραὰμ, sed πρὶν τοῦ Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι, non ἐγὼ γέγονα. id est, prius quàm Abraham fieret, (sic enim vertendum est τὸ γίνεσθαι, non autem Esset, vt sit etiã antithesis inter εἶναι & γίνεσθαι) Ego sum. Itaque in prioribus editionibus verterã Prælatus est mihi, in qua sententia ego permaneo, quanuis maluerim nunc (ne quis infirmior offendatur) verbum è verbo interpretari, & pro γέγονεν Factus est, vertere Fuit, vt apud Syrum interpretem legitur. Habeo quidem certè meæ sententiæ auctores idoneos, Augustinum sic disertis verbis istud explicantem libro loquutionum septimo, Chrysosto. explicantem locum Apostoli Heb. 1. 4, & Cyrillum non aliter de hoc disserentem. Est autem ortum hoc dicendi genus ex eo quòd dominis prior locus tribui soleat, vt ὀπάονες, id est pedisequi, ponè sequãtur. Nã ἔμπροσθεν propriè ordinis est seu loci, non temporis: quo modo etiam hîc accipitur, oppositum τῷ ὀπίσω, quod est seruorũ & discipulorum. Itaque Epiphanius κατ' Ἀρειομανιτῶν, non satis aptè hæc explicat de eo præsentiæ modo quo æternus Sermo sese mundo conspiciendum præbuit, antequam homo fieret: qua de re dictum est suprà, versu 10. Ineptissimè autem ille Pseudorigenes hæc perinde accipit acsi Iohannes diceret Christum sibi obiectum ac cognitũ fuisse iampridem, nempe quũ Maria inuiseret Elisabetã: quæ historia refertur Luc. 1. 41. Sed non est negligendũ quod Chrysostomus obseruat, Iohannem, quanuis de re futura loquatur, (adhuc enim erat obscura Christi fama quum Iohannes hæc diceret) tamen præterito vti, ex Prophetarũ consuetudine, quam & ipsam alibi obseruauimus. Vulg. conuertit ad verbum, *Ante me factus est*, perobscurè profectò & impropriè. Neque enim vsquam dici solet Christus factus esse, quin aliquid adiiciatur ex quo possit intelligi quatenus ei conueniat verbum γίνεσθαι, vt Rom. 1. 2. Gal. 4. 3. & alibi. Deinde posset imperitus aut malitiosus aliquis vrgere participium *Factus est*, vt Arriani quondam Græcum verbum ἐγένετο: quasi hîc agatur de Christi ortu, aut quasi hæc perpetua vis sit verbi γίνεσθαι, vt naturæ alicuius cõditæ originem declaret. Sic enim isti interpretabantur, ἔμπροσθέν μου γέγονεν, siue ἐγένετο, vt nonnulli legunt. quasi significet πρὸ ἐμοῦ ἐκτίσθη, creatus est priusquam ego. At ego istos libenter rogem vt vel vnum ex noui Testamenti libris exemplum proferant in quo ἔμπροσθεν tempus declaret. Deinde si quoties verbum γίνεσθαι occurret, οὐσίας initium imaginemur, quot vnius hominis creationes imaginabimur? Sed hæc petere ex aliis licebit. *Quia prior me erat*, ὅτι πρῶτός μου ἦν. πρῶτος enim pro comparatiuo πρότερος positum esse, id ostendit quòd de duobus est sermo. Nam alioqui principem & primarium declarat, vt Luc. 19. 47, Act. 25. 2. & alibi sæpe. quamobrẽ etiam nonnulli πρῶτός μου interpretantur Princeps meus: quod mihi quidem durum & insolens videtur. Sed, vt paulo antè dixi, quanuis verbum è verbo sim interpretatus, tamen iis non assentior qui πρῶτον. i. πρότερον putant Christum vocari temporis ordine, quòd æternus sit Dei Filius: quo modo video veteres hunc locũ interpretari. Existimo enim potius causam adferri cur quum posterior venerit, sit priori prælatus. Quia, inquit Iohannes, agnosco hoc mereri ipsius præstantiam, vt mihi anteponatur. Iterũ ergo accipio ἦν pro ἐστὶ, vt oratio tota melius cohæreat: & πρῶτος non ad tempus, sed ad dignitatem ac præstantiam personæ refero. Quòd si libeat ἦν interpretari *Erat*, bene etiam quadrabit sententia. Excellentior enim erat Iohanne Christus, etiam antequam homines eum Iohanni præferrent. Nam eius præstantia ab hominum fama ac iudicio non pendebat.

16 *Et ex plenitudine ipsius*, καὶ ἐκ πληρώματος αὐτοῦ. In duobus codicibus pro καὶ scriptum legimus ὅτι, id est *nam*: quam lectionem sequitur etiam Nonnus. Videntur enim ista cum proximè præcedentibus ita posse cohærere, vt vel cõplectantur alteram rationem cur Christus fuerit Iohanni prælatus, vel declarent qua ratione Christus sit Iohanne præstantior: quod posterius probabilius est. Præstãtior me est Christus, inquit Iohãnes: nam & ego & omnes alii doctores, quicquid habuimus, ex hoc perenni fonte hausimus. Sic igitur explicat Theophylactus. Sed lectori expendendum relinquo annon sint potius ista Euangelistæ verba, perinde acsi in superiore versiculo vsus esset obliqua oratione in Baptistæ testimonio commemorando. Est enim familiare Hebræis rectam loquutionem pro obliqua vsurpare, & ab illa ad hanc transire, vt infrà versu 19 & 20, & alibi sæpe. Deinde, quod hîc subiicitur de Christi plenitudine, Ex qua omnes sumpsimus, videri potest multo probabilius & conuenientius connecti cum eo quod sine controuersia dixerat Euangelista, Et habitauit in nobis plenus gratia & veritate. Deinde quia de ea gratia loquens quæ in homines est effusa per Christi prædicationem, Nos omnes, inquit, de plenitudine eius accepimus, & gratiam pro gratia. Atqui ij quos alloquitur Baptista, Christum adhuc ignorabant: & vt Christi officium nonnulli didi-

ciſſent, tamen perobſcura erat hęc cognitio: vt cauſa non videatur fuiſſe ſatis idonea cur vteretur particula vniuerſali, & quidem præterito tempore potiusquàm præſenti aut futuro. Quòd ſi malimus ad eos Prophetas & ſanctos referre qui Baptiſtam præceſſerunt, quanuis vera erit ſententia (vidit enim Abraham diem Domini, & gauiſus eſt) tamen paulo longius petita videbitur, quia totus contextus oſtẽdit hîc agi de gratiæ copia, in fideles nõniſi poſt Chriſti aſcenſionem effuſæ: & manifeſtè Moſes ac cum Moſe omnes ſancti qui ſub Lege vixerũt, cõparantur cũ Chriſto, & iis qui in tẽporis plenitudinem inciderũt: vt ipſe quoque Chriſtus apertè docet Matth. 11. 11, & 12. quæ antitheſis perierit ſi hæc de Baptiſta & prioribus Prophetis accipias. Poſtremò, quum vtatur præteritis, ἐλάβομεν, ἐγένετο, ἐξηγήσατο, minus coactè iſta accipiuntur dicta ab Euangeliſta de ſe & iis omnibus qui, quum hæc ſcriberet, in Chriſtũ crediderant, & ampliſſimis donis Spiritus ſancti fuerant donati. Ex quibus certiſſimè apparet Chriſti hominis diuinitas, cuius teſtimonia hoc loco ab Euangeliſta colliguntur. Huc enim pertinet quod ſcriptum eſt Marci 16. 17, Lucæ 24. 49, infrà, 7. 39. Act. 1. 5, & 2. 33. Fateor tamen hæc poſſe excuſari ea ratione quam attulimus paulo antè, quum explicaremus illud ἔμπροσθέν μου ἐγένετο, quòd ſoleát Prophetæ de re futura loqui tanquam de re quæ iam acciderit. Sed nolim ad hanc ſolutionem confugere niſi coactus. Itaque (vt tandem abſoluam) ſi hæc accipiamus non pro Baptiſtæ, ſed pro Euangeliſtę verbis, totum hunc locum ſic interpretabimur, Et Sermo ille caro factus eſt, & habitauit inter nos, plenus gratia ac veritate, & ſpectauimus gloriam eius vt Vnigeniti egreſſi à patre. Iohannes de eo teſtatus eſt & clamauit, dicens eum eſſe de quo dixiſſet, illum qui poſt ſe veniret, ſibi eſſe prelatum, vt qui eſſet præſtantior: & de ipſius plenitudine nos omnes ſumpſimus. *Gratiam pro gratia*, χάριν ἀντὶ χάριτος: id eſt (vt quidam vir eruditus explicat) חן על חן [*chen hal chen*,] gratiã ſupra gratiam: pro quo eleganter dixeris, gratiam gratia cumulatam, vt ſignificentur Spiritus ſancti dona pleno cornu per Chriſtũ è cęlis in ſuos effuſa. Sed etiamſi concederem, apud Hebręos prępoſitionem על [*hal*] (quę propriè reſpondet prępoſitioni ἐπὶ, vt Eſa. 29. 1, & 30. 2) interdum poni pro תחת [*tachath*,] id eſt ἀντὶ, quod ipſum nuſquam inuenio: tamen non ſequitur ἀντὶ poſſe permutari cum ἐπὶ, niſi quis huius Hebraiſmi exemplum proferat. Ego verò apud idoneos Gręcę linguę ſcriptores duplicem tantùm reperio ſignificationem huius particulę: quarum vna eſt propria, quum accipitur pro vice ſeu loco, vt ἀντὶ βρέφους, *loco pueri*, ἀντὶ πολλῶν, *multorum loco*, ἀντὶ βρώσεως, Hebr. 12. 16. id eſt ad verbum, *pro edulio*: (agitur enim de permutatione) altera tranſlatitia, quum accipitur pro διὰ, id eſt *propter*: ita tamen vt cauſam non finalem, ſed quę velut origo eſt, declaret: veluti quum dicimus ἀνθ' ὅλου & ἀνθ' ὧν, vt Luc. 19. 44. Act. 12. 23. & ἀντὶ τούτου, vt Epheſ. 5. 31. Hic duas alias adiungo quas ſacris ſcriptoribus peculiares opinor: vnam, quum accipitur pro ὑπὲρ, & commodum ac vtilitatem declarat: qua ſignificatione reperio poſitum tribus locis, & quidem ſemper perſonę coniunctum, non rei: nempe Matth. 17. 27, & 20. 28. Item Mar. 10. 45: alteram, quum finem deſignat, quo modo reperio duobus duntaxat locis vſurpatam, nempe Corinth. 11. 15, & Heb. 12. 2. Ex his quatuor ſignificationibus (neque enim plures reperio) deligat prudens lector quam volet. Ad me quidem quod attinet, ego Chryſoſtomo, Cyrillo & Theophylacto aſſentior, qui primam ex his quatuor appoſitiſſimam putarunt. Nam præterquam quòd propria eſt & maximè vſitata, ſequens verſiculus, in quo vetus fœdus ac ſacerdotium cum nouo comparantur, ſicut Ierem. 31. 31. 32. 33. 34, & in tota ad Hebręos Epiſtola, additus omnino videtur ad horum verborum explicationem, vt liquet ex particula cauſali.

Græce		Beza		Vulgata
Ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.	17	Nam Lex per Moſen data eſt: gratia & veritas per Ieſum Chriſtum ⁚extitit.	17	*Quia Lex per Moyſen data eſt: gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.*
Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.	18	‖Deum nemo vidit vnquam: ⁚vnigenitus ille Filius qui eſt ⁚in ſinu Patris, ⁚ille *nobis* ⁚expoſuit.	18	*Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus Filius qui eſt in ſinu patris, ipſe enarrauit.*
Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ Λευΐτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ;	19	⁚Et hoc eſt teſtimonium Iohannis, quando miſerunt Iudæi ab Hieroſolymis Sacerdotes & Leuitas, vt interrogarent eum, Tu quis es?	19	*Et hoc eſt teſtimonium Iohannis, quando miſerunt Iudæi ab Ieroſolymis Sacerdotes & Leuitas ad eum, vt interrogarent eum, Tu quis es?*
Καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο· καὶ ὡμολόγησεν, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός.	20	Et ⁚confeſſus eſt, ⁚neque negauit: confeſſus eſt *inquam* ⁚ſe non eſſe Chriſtum illum.	20	*Et confeſſus eſt, & nõ negauit: & confeſſus eſt, Quia non ſum ego Chriſtus.*

1.Ioh.4.12 1 tim.16. 17

17 *Extitit*, ἐγένετο. Sic Vetus interpres. Eraſmus, *Exorta eſt*: quod non videtur ſatis expreſſum. Opponit autem Legi gratiam & veritatem, quoniam Lex moralis morbum indicabat, quem ſanat Chriſtus: & ceremonialis duntaxat adumbrabat quod Chriſtus reipſa præſtat. Itaque legi morali opponitur Gratia, Ceremoniali Veritas, id eſt ſigno res ipſa, ſiue vmbræ corpus.

18 *Vnigenitus*, ὁ μονογενής. Felix papa ep. 3. citãs hunc locum, videtur legiſſe εἰ μὴ ὁ μονογενής, Niſi vnigenitus ille. *In ſinu*, εἰς τὸν κόλπον: id eſt, qui Patri eſt intimus ac coniunctiſſimus, non modò amoris, ſed etiam naturę coniunctione atque adeo eſſentiæ vnitate. Alibi quæ chariſſima ſunt, vt liberi & vxores, dicuntur ab Hebræis eſſe בחיק [*bekech*] id eſt in ſinu, vt Num. 11. 12. Deut. 13. 7, & alibi ſæpe. Sed multo maiorem eſſe horum verborum emphaſin hoc loco, contextus ipſe declarat. Nam ſi nemo Deum vidit, ne Filius quidem vidit, niſi vnum cum Patre Deum eſſe concedas, qui vnus ſeipſum videt, ideóque vnus ſeipſum potuit patefacere. *Ille*, ἐκεῖνος. Nonnulli legunt ἐκεῖνον, *illum*. *Expoſuit*, ἐξηγήσατο. id eſt nos ad eius veram cognitionẽ docendo introduxit, quæ eſt huius verbi genuina declaratio. Qui enim Filium videt & audit, videt & audit patrem, à quo ſeparari non poteſt Spiritus ſanctus, cuius gratia & veritas in Chriſto ipſis etiam cæcis illuxit. Eſt igitur notanda emphaſis verbi ἐξηγεῖσθαι, quod de eo dicitur qui res alioqui latentes & obſcuras planè ac dilucidè declarat, vt rectè annotat Eraſmus: quanuis hîc perſonę tribuatur. Huc quoque pertinet quod Sophoclis Græcus interpres obſeruat, ἐξήγησιν propriè de rebus diuinis & excellentibus, ἑρμηνείαν de vulgaribus & paſſim obuiis dici. Et hoc fortaſſis eò ſpectat vt ſignificetur Filium propterea vocari Patris λόγον, interpretem videlicet ſiue enarratorem, vt annotauimus ſuprà verſu 1.

19 *Et hoc eſt*, καὶ αὕτη ἐστίν. Exiſtimo Euangeliſtam, poſtquã quædam de ſuo interpoſuit, quibus Chriſti hominis diuinitatem confirmat, reuerti ad pleniorem narrationem eius teſtimonij Iohannis Baptiſtæ, quam duntaxat attigerat ſuprà, verſu 15. Quòd ſiquis maluerit totum ſuperiorẽ ſermonem vni Baptiſtæ tribuere, vt hæc hiſtoria nouum teſtimonium aut potius idem repetitum complectatur, illi licebit interpretari, *Hoc etiam eſt teſtimonium*, &c.

20 *Confeſſus eſt*, ὡμολόγησε: id eſt palàm & apertè agnouit ac dixit. Vide Matth. 10. 32. *Neque negauit*, καὶ οὐκ ἠρνήσατο. Pleonaſmus Hebræus, cuius tamen magna eſt emphaſis, vt Pſal, 40. 10. 11. 12, & Eſa. 38. 1. Quinetiam ſtatim repetit καὶ ὡμολόγησε, vt eo apertius & Iohannis modeſtiam vt ſingularem, & ipſius ſimplicem ac planam reſponſionem, tum etiam Iudæorum improbitatem declaret.

Se non eſſe Chriſtum illum, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός. Vulgata, & Eraſmus, ad verbum, *Non ſum ego Chriſtus*. Ego verò etiam in hoc verſiculo, ſicut in ſuperiore, pro recta oratione ſubſtitui obliquam, vt perſpicuitati ſtuderem. Deinde articulum expreſſi, quo ſummum aliquid ſignificatur. Sic apud Virgilium, *Túne ille Aeneas?* & apud Hebræos quoque המשיח [*hammeſchiach*.]

Græce		Beza		Vulgata	
Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, Τί οὖν; Ἠλίας εἶ σύ; Καὶ λέγει, Οὐκ εἰμί. Ὁ προφήτης εἶ σύ; Καὶ ἀπεκρίθη, Οὔ.	21	Tunc interrogauerunt eum, Quid ergo *es*? Túne es Elias? *Ipſe verò* dixit, Non ſum. *Et illi,* Es tu ⁖Propheta ille? Qui reſpondit, Non.	21	*Et interrogauerunt eum, Quid ergo? Elias es tu? Et dixit, Non ſum. Propheta es tu? Et reſpondit, Non.*	
Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τίς εἶ; ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς· τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ;	22	Dixerunt ergo ei, Quis es? vt reſponſum demum iis qui miſerunt nos: quid dicis de teipſo?	22	*Dixerūt ergo ei, Quis es? vt reſponſum demus ijs qui miſerunt nos? quid dicis de teipſo?*	
Ἔφη, Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης.	23	Ait, Ego *ſum* vox clamantis in deſerto, ‖ ⁖Complanate viam Domini, prout dixit Eſaias Propheta.	23	*Ait, Ego vox clamātis in deſerto, Dirigite viam Domini: ſicut dixit Eſaias propheta.*	Eſa. 40.3 mat.3.3 luc.3.4
Καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων.	24	Qui verò miſſi fuerant, erant ex Phariſæis.	24	*Et qui miſſi fuerant, erant ex Phariſæis.*	
Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστός, οὔτε Ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;	25	Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei, ⁖ Cur ergo baptizas, ſi tu non es Chriſtus, neque Elias, neque Propheta?	25	*Et interrogauerunt eum, & dixerunt ei, Quid ergo baptizas, ſi tu non es Chriſtus, neque Elias, neque Propheta?*	
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης, λέγων, Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε·	26	Reſpondit ei Iohannes, dicens, Ego baptizo aqua: ſed ⁖in medio veſtrûm ⁖ ſtat quem vos neſcitis:	26	*Reſpondit eis Iohannes, dicens, Ego baptizo in aqua: medius autem veſtrûm ſtetit quem vos neſcitis:*	
Αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.	27	‖Hic ille eſt qui poſt me venit, qui ante me fuit: cuius ſolearum ego non ſum dignus vt ſoluam corrigiam.	27	*Ipſe eſt qui poſt me ventūrus eſt, qui ante me factus eſt: cuius ego non ſum dignus vt ſoluam eius corrigiā calceamenti.*	Mat.3.11 mar.1.7 luc 3.16 act.1.5, & 11.16. & 19.4
Ταῦτα ἐν Βηθαβαρᾷ ἐγένετο πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων.	28	Hæc ⁖in Bethabara facta ſunt trans Iordanem, vbi Iohannes baptizabat.	28	*Hæc in Bethania facta ſunt trans Iordanem, vbi erat Iohannes baptizans.*	
Τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.	29	Poſtero die ⁖videt Iohannes Ieſum venientem ad ſe, & ait, Ecce ⁖ Agnus ille Dei ⁖qui tollit ⁖peccatum mundi.	29	*Poſtera die videt Iohannes Ieſum venientem ad ſe, & ait, Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*	

21 *Propheta ille*, ὁ προφήτης. Syrus interpres articulum ὁ non legit qui tamen ſcribitur in omnibus Græcis quos conſului codicibus. Poſcit autem omnino linguæ Græcæ ratio vt de vno & certo quopiam propheta hæc accipiantur, qui eximatur ex cæterorum numero. De Chriſto tamen ipſo iſtud non quæri ex duabus cauſis apertè intelligitur. Iam enim ab initio palàm & ſine ambagibus dixerat Iohannes ſe Chriſtum non eſſe: cur igitur de eo iterum quærerent? Deinde quod infrà ſubiiciunt verſu 25, Si neque Chriſtus, neque Elias, neque es Propheta ille, &c. omnino oſtendit ipſos à Chriſto diſtinguere Prophetam illum de quo percontātur. Itaque mihi nō diſplicet Chryſoſtomi, Cyrilli & Theophylacti opinio, qui Iudæos tradunt in eo errore fuiſſe verſatos, (quod etiam videtur confirmari ex eo quod ſcriptum eſt infrà 7.40, & 41, & 6.14) vt non modò Eliæ illius Theſbitæ παλιγγενεσίαν expectarent, ex loco Malach.4.5, perperam expoſito: ſed etiam venturum quendam Prophetam ſperarent, Moſi ſimilem, huc detorquentes quod Moſes ſcripſit Deut. 18.15. quod tamen de omnibus Prophetis, & ipſo in primis Prophetarum capite, nimirum de Chriſto, eſt accipiēdum. Illud verò Malachiæ teſtimonium ad Iohannem quidem pertinebat, ſed alio ſenſu quàm ipſi in animo haberent: vt nihil mirum ſit Iohannem ipſum, quum ex eorum ſenſu loquatur quibuſcum erat ei negotium, negare ſe Eliam eſſe, quod tamen de eo Chriſtus affirmat. Matth.11.14.

23 *Complanate*, εὐθύνατε. Vulgata & Eraſmus, *Dirigite*, Diximus Matth.3.3, εὐθὺ declarare quod & planum eſt & æquabile. Itaque nō dubito quin εὐθύνειν τὴν ὁδὸν, id ſit hoc loco quod Latinè dicitur, Viam complanare ſeu purgare. Nam, inquit Vlpianus, purgare viam propriè dicitur ad libramentum proprium redigere, ſublato eo quod ſuper eſt.

25 *Cur ergo baptizas?* τί οὖν βαπτίζεις; Hinc apparet Iudæos non ignoraſſe mutationem aliquam fore in religionis ritibus ſub Meſſia, quod ex Ieremiæ cap.31, apertè diſcere potuerant.

26 *In medio veſtrûm*, μέσος ὑμῶν: id eſt palàm & inter vos, vt alibi expoſuimus. *Stat*, ἕστηκεν. Vulgata, *Stetit*. Itaque nōnulli hoc referunt ad hiſtoriam quæ refertur Lucæ 2.46. ſed parum accommodatè, ni fallor. Loquitur enim de re præſenti, & ἑστηκέναι ſignificationem præſentis habere, ex plurimis locis liquidò apparet, vt Luc.8.20. Act.1.11. Rom.5.2, & alibi ſæpe: & ſtare pro verſari commodè accipitur.

28 *In Bethabara*, ἐν Βηθαβαρᾷ. Syrus interpres legit ἐν Βηθανίᾳ, quod etiam ſcribitur in omnibus vetuſtis codicibus, & Vulgata editione Latina. Sic etiam legit Cyrillus, & eam lectionem annotat Epiphanius κατὰ τῶν αἱρετῶν. Sed tamen præſtat aſſentiri Chryſoſtomo, qui hanc lectionem emendat. Conſtat enim Bethaniam Iudææ reſpectu ſitam fuiſſe cis Iordanem ſtadiis ab Hieruſalem quindecim, vt ſcribitur infrà, 11. verſu 18. Fit quidem mentio loci ביתברה ad Iordanem, Iudicum 7. verſu 24. & à Ioſepho trans Iordanem ponitur regio Batanæa, quo duplici nomine eundem locum arbitror ſignificari, & affinitate nominis deceptos librarios, quòd Bethaniæ fiat in his libris mētio, pro Batanæa Bethaniam ſcripſiſſe.

29 *Videt*, βλέπει. Sic legunt emendatiores codices vetuſtæ editionis, quos neque Valla vidit, neque Eraſmus, & pro Altera die, Poſtera die. *Agnus ille*, ὁ ἀμνός. Articulus adiunctus (vt ex Chryſoſtomo & Theophylacto Eraſmus obſeruauit) emphaſin habet non modò dignitatis, vt à typico agno & cæteris legalibus victimis diſtinguatur, ſed etiam relationis. Reuocat enim in mentem prophetias Eſaiæ, & aliorum. *Qui tollit*, ὁ αἴρων. Vulg. repetit particulam ἰδοὺ, *ecce*. Vide verò ne pro tollit legas tollet. Nam ita ſignificatur hanc vim perpetuam ac natiuam Agno iſti ineſſe: vt ſi dicas elleborum purgare cerebrum, nullum tempus certum declaras, ſed vim potius elleboro inſitam. Hæc Eraſmus Chryſoſtomum ſequutus: rectè ſanè & appoſité. Cæterùm Tollendi vocabulum ad temporis circunſtantiam accommodo. Quia igitur externo baptiſmate, in quo occupatus erat Iohannes quum hæc diceret, abluuntur corporis ſordes, ſignificatur vocabulo Agni, ſacrificium, cuius ſanguine deleto chirographo, expiamur. Verbo autem Tollendi, naturalis illius labis ac maculæ ſublatio deſignatur, quum Chriſto per internū baptiſmū inſitis nobis, vetus homo moritur, & nouus induitur. Illud ergo ad Iuſtificationem, hoc autem ad Sanctificationem petinet, in quæ velut membra diſtribuere licet omne Chriſti in nos collatum beneficium. *Peccatum*, τὴν ἁμαρτίαν. Sic conſtanter ſcriptum habent omnes noſtri codices vetuſti, quibus aſſentitur Auguſtinus libri aduerſus

Fauſtum duodecimi cap.30, & Theophylactus quoque: Chryſoſtomus tamen videtur legiſſe ἁμαρτίας. i. peccata. Cyrilli autem interpres ſibi non conſtat. Ego verò nō dubito quin legendum ſit ſingulari numero τὴν ἁμαρτίαν: neque tamen arbitror articulum ſignificare προσδιωρισμένην τὴν καθόλου, id eſt rationem peccati formalem quam vocant: quaſi ſcriptum ſit πάσας ἁμαρτίας.i.omnia peccata,(vt explicat Theoph.)ſed arbitror potius illam peccatorum omnium radicem,originale videlicet peccatum quod vocant, ac proinde ex conſequenti fructus quoque huius ita declarari. quod quidem peccatum in iis mortificatur per Chriſti Spiritum, qui Chriſtum baptiſmo induerunt, vetere illo homine in ipſis crucifixo,mortuo,ac ſepulto.qua de re 5 copioſiſſimè diſſerit Apoſtolus toto capite 6 & 7 Epiſtolæ ad Romanos, vtique ſcribens τὴν ἁμαρτίαν numero ſingulari:quia ibi non agit de peccatorum remiſſione, quæ pars eſt altera iuſtificationis, ſed de inchoata in nobis ſanctificatione:quæ vt ſeparari nō poſſint,diſtingui tamen debēt.

Græce		Interpretatio		Vetus
Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον, Ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.	30	Hic eſt de quo dicebam, Ponè me venit vir qui fuit ante me, quoniam prior me erat.	30	*Hic eſt de quo dixi, Poſt me venit vir qui ante me factus eſt: quia prior me erat.*
Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων.	31	Et ego ¨ non noueram eum: ſed vt manifeſtus fiat Iſraeli, propterea veni ego baptizans aqua.	31	*Et ego neſciebam eum, ſed vt manifeſtetur Iſraeli, propterea veni ego in aqua baptizans.*
Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων, Ὅτι τεθέαμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν. (Mat. 3. 16, mar. 1. 10, luc. 3. 22)	32	¨Tum *inquam* teſtatus eſt Iohannes, dicens, ‖Conſpexi Spiritum deſcendentem quaſi columbam è cælo, *qui* etiā manſit ſuper eum.	32	*Et teſtimonium perhibuit Iohannes, dicens, Quia vidi Spiritum deſcendentem quaſi columbam de cælo, & manſit ſuper eum.*
Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	33	Et ego non noueram eum, ſed qui miſit me vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum deſcendentem, ac manentem ſuper eū, hic eſt qui baptizat Spiritu ſancto.	33	*Et ego neſciebam eum, ſed qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem videris Spiritum deſcendentem, & manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat in Spiritu ſancto.*
Κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.	34	Ego igitur vidi, ¨& teſtor hunc eſſe ¨Filium illum Dei.	34	*Et ego vidi, & teſtimonium perhibui quia hic eſt Filius Dei.*
Τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο·	35	Poſtero die iterum ſtabat Iohannes, & ex diſcipulis eius duo:	35	*Altera die iterum ſtabat Iohannes, & ex diſcipulis eius duo:*
Καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ.	36	Et intuitus Ieſum ambulantem, dixit, Ecce Agnus ille Dei.	36	*Et reſpiciens Ieſum ambulantem, dicit, Ecce Agnus Dei.*
Καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ.	37	Audierunt autem eum duo illi diſcipuli loquentem, & ſequuti ſunt Ieſum.	37	*Et audierūt eum duo diſcipuli loquentem, & ſequuti ſunt Ieſum.*
Στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς,	38	Conuerſus verò Ieſus,& conſpicatus eos ſequentes *ſe*, dicit eis,	38	*Conuerſus autem Ieſus, & videns eos ſequentes ſe, dicit eis,*
Τί ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ (ὃ λέγεται, ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε) ποῦ μένεις;	39	Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi(¨quod dicitur, ſi interpreteris, præceptor) ¨vbi moraris?	39	*Quid quæritis? Qui dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, interpretatum, Magiſter) vbi habitas?*

31 *Non noueram eum,* οὐκ ᾔδειν αὐτόν. non noueram, videlicet de facie. Nam alioquin non poterat ignorare Iohannes Meſſiam pro foribus eſſe quin vocationem ſuam ignoraret. Sed tamē ad eum diem non fuerat ipſi vlla cum Chriſto conſuetudo, vel vt ipſum poſſet ex vultu agnoſcere: veluti nec poſtea videntur vnà fuiſſe diutius: nempe ita conſtituente Dei prouidentia, ne res ex compoſito inter ipſos geri videretur. Ceterùm quod dicit Iohannes, Non noueram eum, ad id tempus referendū eſt quod præceſſit Chriſti aduentum ad Iohannem, vt ab ipſo baptizaretur: qua de re ſcripſerunt alii Euangeliſtæ. Antea igitur illum non norat, ſed quum ille ad baptiſmum accederet, monitus eſt à Deo Iohannes, eum qui accedebat, Chriſtum illum eſſe cui viam muniret, adiuncto etiam, de more, externo ſigno, quo hæc reuelatio poſtea confirmaretur. Iohannes igitur etiam ante ſignum præſtitum, ex ea videlicet reuelatione, Chriſtum aduentantem agnouit: ideóque illum ad baptiſmum venientem conſpicatus, Imò verò, inquit, ego ſum abs te baptizandus, & tu ad me venis? quæ verba ſanè cū iis non pugnant quæ Iohannes hoc loco commemorat.

32 *Tum* [*inquam*] *teſtatus eſt,* καὶ ἐμαρτύρησεν. Eandem hiſtoriam narrari puto. Neque obſtat huic expoſitioni quòd nouum ſermonem videatur inchoare. nam ſæpe apud E- 15 uangeliſtas in media oratione ſolent eiuſmodi verba interponi, vt Mar. 4. 9, & aliis plurimis locis. Siquis tamen hanc hiſtoriam malit à ſuperiore diſtinguere, is conuertat, Teſtatus eſt etiam Iohannes.

34 *Et teſtor,* καὶ μεμαρτύρηκα. Hîc rurſus, quia de 20 re præſenti loquitur Iohannes, præteritum per tempus præſens putaui exprimendum: quanquam hoc etiam poteſt ad tempus ipſum huius viſionis exprimendum referri. *Filium illum,* ὁ υἱός. Ne hîc quidem (vt rectè notat Chryſoſtom. Homilia decimaſeptima) omittendus 25 fuit articulus, cuius ea vis eſt tum vt ſummum aliquid declaret, tum vt iſtum ab iis diſtinguat qui paſſim à Moſe & Prophetis filii Dei & filii Excelſi dicuntur: quod & Cyrillus obſeruauit.

Quod dicitur, ὃ λέγεται. Verba ſunt Euangeliſtæ, vt & alia 30 eiuſmodi interpretamenta, idcirco à Syro interprete omiſſa. Rabbi verò cognomen Doctoribus diuini verbi ordinariis tum attribuebatur ſpecialiter, quum alioquin hominem ſignificet aliqua dignitate eminentem.

35 *Vbi moraris?* ποῦ μένεις; id eſt, vbi tuum eſt hoſpitium? ſeu, Quò te recipis? Nam in Nazareth habitabat: itaque eo in loco peregrinus erat. Niſi quis exiſtimet ad oppidum

pidum Nazareth hæc esse gesta: quod non arbitror, quum dicatur infrà versu 43, hinc reuertisse in Galilæam. Vulgata & Erasmus, *Vbi habitas?* ποῦ κατοικεῖς; Vide Luc.10.7.

40 Λέγει αὐτοῖς, Ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. Ἦλθον καὶ εἶδον ποῦ μένει· καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη.

40 Dicit eis, Venite & videte. Venerunt viderúntque vbi moraretur:& apud eum manserũt die illo. ⁚hora enim erat ⁚ quasi decima.

40 *Dicit eis, Venite, & videte. Venerunt & viderunt vbi maneret: & apud eum manserunt die illo.hora autem erat quasi decima.*

41 Ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ·

41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant *illa* ex Iohanne,& sequuti fuerant eum:

41 *Erat autem Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant à Iohanne,& sequuti fuerant eum:*

42 Εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, Καὶ λέγει αὐτῷ, Εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, ὁ Χριστός.

42 Inuenit hic ⁚ prior fratrem suum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Messiam, quod est, si interpreteris, ⁚ Christus.

42 *Inuenit hic primùm fratrem suum Simonem, & dicit ei, Inuenimus Meßiam, quod est interpretatum, Christus.*

43 Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωνᾶ· σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς, ὃ ἑρμηνεύεται Πέτρος.

43 Et adduxit eum ad Iesum. Intuitu s autẽ eum Iesus dixit, Tu es Simon filius ⁚ Iona: ‖ tu ⁚ vocaberis Cephas, quod declaratur ⁚ Petra.

43 *Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus.* Mat.16.18

44 Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ εὑρίσκει Φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

44 Postero die voluit Iesus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

44 *In crastinum voluit exire in Galilæam: & inuenit Philippum, & dicit ei Iesus, Sequere me.*

45 Ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαϊδά, ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου.

45 Erat verò Philippus ex Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.

45 *Erat autem Philippus à Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.*

46 Εὑρίσκει Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὃν ἔγραψε Μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται, εὑρήκαμεν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ.

46 Inuenit Philippus Nathanaelem, & dixit ei, Inuenimus ⁚ *illum* de quo scripsit ‖ Moses in Lege, & ‖ Prophetæ, *nempe* Iesũ filium Ioseph, illum Nazarenum.

46 *Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei, Quem scripsit Moyses in Lege, & Prophetæ, inuenimus Iesum filium Ioseph à Nazareth.* Gen49.10 deut.18.18 Esa.4.2. & 40.10 & 45.8 ierê 23.5, & 23.14 ezech.34 23, & 37.24 dan. 9.24

47 Καὶ εἶπεν αὐτῷ Ναθαναήλ, Ἐκ Ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Ἔρχου καὶ ἴδε.

47 Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

47 *Et dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.*

48 Εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ, Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι.

48 Vidit Iesus Nathanaelem venientem ad se,& dixit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.

48 *Vidit Iesus Nathanael venientem ad se, & & dicit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.*

49 Λέγει αὐτῷ Ναθαναήλ, Πόθεν με γινώσκεις; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶδόν σε.

49 Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus & dixit ei, Priusquàm te Philippus vocaret, quum esses subter ficum, videbam te.

49 *Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses sub ficu, vidi te.*

50 Ἀπεκρίθη Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

50 Respõdit Nathanael,& dixit ei, Rabbi, tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israel.

50 *Respondit ei Nathanael, & ait, Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex Israel.*

51 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.

51 Respondit Iesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu ⁚ credis? maiora istis videbis.

51 *Respondit Iesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis: maius his videbis.*

40 *Hora enim erat,* ὥρα δὲ ἦν. Vulgata & Erasmus, *Hora autem erat.* Ego verò arbitror causam adferri cur totum illum diem apud Iesum manserint: quia nimirum aduesperascebat, quum Christum conuenirent, à quo in hospitium deducti, non potuerunt eo ipso die ad Iohannem reuerti: qua occasione pro sua prouidentia vsus est Deus ad illos diutius retinendos cum Christo. *Quasi,* ὡς. Vide Mar.5.13.

42 *Prior,* πρῶτος. Vulg. *Primùm*, id est πρῶτον, vt scriptum erat in duobus vetustis codicibus & Theophylacto Romano. *Christus,* ὁ Χριστός. Erasmus, *Vnctus*, rectè quidem: sed nomen illud, quanuis Græcum, tamen magis in omnibus idiomatibus vsitatum, malui retinere.

43 *Iona,* Ἰωνᾶ. In vno codice scriptum legimus Ἰωάννου. Vide Matth.16.17. Δ *Vocaberis,* κληθήσῃ. Alibi sæpe κληθῆναι pro εἶναι, id est Vocari pro Esse accipitur. Sed hoc loco seruatur propria huius vocabuli notatio (re nimirum ipsa nomini responsura) & præterea futuri tẽporis significatio obseruanda. Nam hoc nomen non tam illi nunc imponit, quàm se impositurum pollicetur. *Petra,* πέτρος. Vulgata, *Petrus*: quæ interpretatio propterea non conuenit quia Petrus Latinis nomen est proprium duntaxat, Græcis verò πέτρος etiam appellatiuum est, vt diximus Matth.16.17.

Δ et ita Nonnus legit.

46 [*Illum*] *de quo scripsit,* ὃν ἔγραψε. Vulg. *Quẽ scripsit.* Vide suprà, v.15. Mutauimus autem verborũ collocationẽ, vt planior esset cõstructio. Notãda quoque est emphasis verbi εὑρήκαμεν, quod à Græcis de lucro etiã insperato & repentè oblato dicitur, quod ipsi idcirco εὕρημα vocãt: quæ significatio videtur hic obseruãda, quanuis Chrysostomus dicat εὑρίσκειν esse eius qui quærat, quod tamẽ non est perpetuũ.

51 *Credis?* πιστεύεις; Nonnulli codices indefinitè legũt, sed in plerisque inuenimus additam interrogationis notã, quam etiam approbat Chrysostomus.

	Greek		Latin (Beza)		Latin (Vulgata)
51	Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.	51	Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, ⁘Ab hoc tempore videbitis cælũ apertum, & Angelos Dei ⁘ascendentes ac descendentes super Filium hominis.	51	*Et dicit ei, Amẽ amẽ dico vobis, A modo videbitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendẽtes & descendentes supra Filium hominis.*
	Κεφάλαιον. β.		CAP II.		CAP II.
1	ΚΑΙ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ.	1	DIe autem tertio nuptiæ factæ sunt in Cana *oppido* Galilææ: erátque mater Iesu illic.	1	*ET die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ: & erat mater Iesu ibi.*
2	Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.	2	Vocatus est autem etiam Iesus ac discipuli eius ad nuptias.	2	*Vocatus est autem & Iesus & discipuli eius ad nuptias.*
3	Καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτὸν, Οἶνον οὐκ ἔχουσι.	3	Et quum defecisset vinum, mater Iesu dixit ei, Vinum non habent.	3	*Et deficiente vino dicit mater Iesu ad eum, Vinum non habent.*
4	Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι; οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου.	4	Dicit ei Iesus, ⁘Quid mihi tecum mulier? nondum venit hora mea.	4	*Et dicit ei Iesus, Quid mihi & tibi est mulier? nondum venit hora mea.*
5	Λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, Ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν ποιήσατε.	5	Dicit eius mater ministris, Quodcũq; dixerit vobis facite.	5	*Dicit mater eius ministris, Quodcunque dixerit vobis facite.*
6	Ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς.	6	Erant autem ibi lapideæ ⁘hydriæ sex positæ ⁘secundum purificationem Iudæorum, capiẽtes singulæ ⁘amphoras binas aut ternas.	6	*Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secũdum purificationem Iudæorum, capientes singulæ metretas binas vel ternas.*
7	Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.	7	Dicit eis Iesus, Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur vsque ad summum.	7	*Dicit eis Iesus, Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas vsque ad summum.*
8	Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρικλίνῳ. Καὶ ἤνεγκαν.	8	Tunc dicit eis, Haurite nũc, & offerte ⁘architriclino. Obtulerunt igitur.	8	*Et dicit eis Iesus, Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt.*

51 *Ab hoc tempore*, ἀπάρτι. Sic enim potius scribendum arbitror per ὑφὲν, quàm cum apostropho, quo aduerbio vti quoque Aristophanem rectè censet eruditissimus D. Camerarius. Vulg. barbarè, *à modo*. Eras. *posthac*, non satis expressé. *Ascendentes ac descendentes*, ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας. Ita significat diuinam virtutem quæ in toto ipsius ministerio erat conspicua futura, ministrantibus ei Angelis vt Ecclesiæ capiti: simúlque ad scalam illam Iacobi alludit, quæ visio describitur Gen. 28.12.

IN CAPVT II.

1 *Die tertio*, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Die nimirum tertio ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilęam peruenerat. aut tertio post hæc gesta die. Sed illud primum malo, quoniam superiore capite facta est duorum dierum mentio, vers. 35, & 44. Exactiorem autem horum dierum supputationem siquis requirat, consulat Epiphanium κατὰ τῶν ἀνοήτων.

4 *Quid mihi tecum*, τί ἐμοὶ καὶ σοί; id est, Quid mihi negotii tecum est? vt diximus Matth. 8.29. Est enim longè asperrima hæc obiurgatio, quasi non modo diuersa sed etiam prorsus repugnantia inter se committantur. veluti quum diceret Paulus, velut istiusmodi ellipsin supplens, τίς μετοχὴ, συμφώνησις, κοινωνία, μερίς, 2. Cor. 6.14 & 15. Aliter tamẽ aliquid loquutũ Christum aut asperius quàm & persona matris & res ipsa ferret, nemo sine impietate dixerit. Hinc igitur discendum est quàm graue sit peccatum, Deo præire siue præscribere aliquid velle, quod etiam ex Petri reprehensione asperrima liquet, Matth. 16.23. Deinde dubium non est quin sic Dominus occurrere voluerit sequuturis illis horrendis superstitionibus, quibus ex maternæ in filios auctoritatis iure arrepta occasione, tam fœdè contaminatum Dei cultum videmus, Maria eo vsque euecta vt etiam publicè illi accinatur, ROGA PATREM, IVBE NATVM, ET IVRE MATRIS IMPERA. Vulgata, *Quid mihi & tibi?* Quod nonnullos fefellit, ita lenientes huius responsi asperitatẽ, quasi diceret Dominus, Quid hoc ad nos pertinet quòd vinum non habeant? quum res ipsa clamet Christum longè aliò respexisse, nempe vt à carnali matris suæ respectu ad contemplandam in futuro miraculo Dei gloriam conuiuas reuocaret. Quamobrem etiam mulieri illi acclamanti, *Beata viscera quæ suxisti*, respondit, *Imò beati qui audiunt verbum Dei & custodiunt illud*. Quò etiam spectát quæ scribuntur Luc. 2. ver. 49, & Matth. 12. v. 48.

6 *Hydriæ*, ὑδρίαι: id est aquales, vt explicat Varro libro quarto de lingua Latina. Retinuimus tamen Græcum vocabulum, quòd Cicero ipse frequenter eo vtatur in orationibus in Verrem. Cęterum ostendit ipsa notatio nominis non vino, sed aquæ destinata fuisse hæc vasa, quod ad fidem historiæ faciendam pertinet, nequis aut fæces aut vini quippiam intus resedisse suspicetur, quod postea infusæ aquæ vini colorem ac saporem indiderit. Eiusmodi autem vasa in quibus sedentes lauabant, Latinis Solia dicebantur. *Secundum purificationem*, κατὰ τὸν καθαρισμόν: id est secundum ritum purificationis. Quòd si malimus conuertere *Ad purificationem Iudæorum*, id est Purificandis Iudæis, κατὰ posita fuerit pro εἰς, quæ enallage frequenter occurrit. De hac autem Iudæorum superstitione, quam postea in Ecclesiam Dei inuehere conatus est Hebion, atque adeo reipsa tandem in Christianorum templa intulit Satan, pluribus differitur Mat. 7.3.

Amphoras, μετρητάς: seu metretas, seu cados. Nam vtroque hoc vocabulo vtuntur Latini etiam scriptores. Illud tamen malui, vt Latinis magis vsitatum. Quod si amphoras Atticas accipiamus quæ Romanas, dimidio, id est vrna, superant, capiebant istæ singulæ hydriæ ducenas aut trecenas vini libras, pondo singulas vnciarum duodecim. Pondus enim metretæ vini, centum libris æstimat doctissimus ac diligentissimus harum rerum scrutator Georgius Agricola. Ex his igitur intelligimus, Christum suppeditasse magnam vini copiam, nimirum ad libras mille octingẽtas: quæ res pertinet ad miraculi dignitatem ac magnitudinem.

8 *Architriclino*, ἀρχιτρικλίνῳ. Ita vocat eum qui totum conuiuium curabat. Nõnulli cum eo confundunt qui Magister conuiuii dicebatur à Latinis, à Græcis, συμποσίαρχος, vt conuertit Gaza libro De senectute, vbi fit istorũ magi-

ſteriorũ mẽtio:quorũ munus quale fuerit, diſcere licet ex Plutarchi libro συμποσιακῶν α, κεφ. δ. Fuit hic potius quem Greci ἐλέατρον vocabãt, ἐπιςάτην τῆς ὅλης διακονίας, qui & προγεύςης erat, id eſt prægustator, & προθέντης: id eſt cuius officiũ erat dapes conuiuis apponere. quæ pulchrè explicãtur Athenæi libro quarto, in Græcis autem dictionariis prætermiſſa ſunt, quemadmodum & alia infinita. Is eſt denique qui Gen. 43.16, dicitur אשר על הבית [aſcher ħal habbeth] & à nobis ſimili prorſus ratione *maiſtre d'hoſtel*. Syrus interpres magiſtrum diſcubitus vocat.

	Graece		Latine		Vulgata
	Ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, (καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ) φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλινος,	9	Vt autem guſtauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinũ, (neſciebat autem vnde eſſet: ſed miniſtri ſciebãt qui hauſerant aquam) vocat ſponſum architriclinus,	9	*Vt autem guſtauit architriclinus aquam vinum factam, (& non ſciebat vnde eſſet: miniſtri autem ſciebant qui hauſerant aquam) vocat ſponſum architriclinus,*
	Καὶ λέγει αὐτῷ, Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι.	10	Et dicit ei, ⁚Omnes primo loco bonum vinum apponũt, & ⁚quum *conuiuæ* ſitim expleuerint, tũc id quod deterius eſt: tu ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc.	10	*Et dicit ei, Omnis homo primùm bonum vinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius eſt: tu autem ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc.*
	Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.	11	Hoc initium ſignorum fecit Ieſus ⁚in Cana *oppido* Galilææ, & manifeſtam fecit gloriam ſuam: & crediderunt in eum diſcipuli eius.	11	*Hoc fecit initium ſignorum Ieſus in Cana Galilææ, & manifeſtauit gloriam ſuam: & crediderũt in eum diſcipuli eius.*
	Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας·	12	Poſtea deſcendit Capernaum ipſe & mater, ⁚& fratres & diſcipuli eius: manſeruntque illic non multos dies:	12	*Poſt hoc deſcendit Capharnaum ipſe & mater eius & fratres eius & diſcipuli eius: & ibi manſerunt non multis diebus:*
	Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς.	13	⁚Nam propè erat Paſcha Iudæorum. Aſcendit igitur Ieſus Hieroſolymam.	13	*Et propè erat Paſcha Iudæorum, & aſcendit Ieſus Ieroſolymam.*
	Καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους.	14	Et inuenit in templo venditores boum & ouium & columbarum, & numularios ſedentes.	14	*Et inuenit in templo vendentes boues & oues & columbas, & numularios ſedentes.*
	Καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε·	15	Factóque flagello è funiculis, omnes eiecit è tẽplo, & oues & boues, & ⁚argentariorum numulos effudit, menſáſque ſubuertit:	15	*Et quum feciſſet quaſi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque & boues, & numulariorum effudit æs, & menſas ſubuertit:*
	Καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν, Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.	16	Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc iſta: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.	16	*Et iis qui columbas vẽdebant, dixit, Auferte iſta hinc: & nolite facere domum Patris mei, domũ negotiationis.*
	Ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστὶν, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με.	17	Recordati ſunt autem eius diſcipuli, ſcriptum eſſe, ‖⁚Zelus domus tuæ deuorauit me.	17	*Recordati ſunt verò diſcipuli eius quia ſcriptum eſt, Zelus domus tuæ comedit me.* Pſ.68.10

10 *Omnes*, πᾶς ἄνθρωπος. Vulgata & Eraſmus ad verbũ, *Omnis homo*. Sic paulo pòſt τίθησι, ponit: nos verò, *Apponunt*, vt minus inculta eſſet oratio. *Quum [conuiuæ] ſitim expleuerint*, ὅταν μεθυσθῶσι. Vulgata & Eraſmus, *Quum inebriati fuerint*. Ego verò ſuppleui quod deerat explendæ conſtructioni: deinde mollius verbum quæſiui. Neque enim apud Hebræos שכר [*ſchachar*,] quod reſpondet Græco verbo μεθύειν, ſemper in vitio ponitur, vt Geneſ. 9. 21, ſed interdum declarat liberalem vini vſum, qui tamen modum non excedat, vt Geneſ. 43.34.

11 *In Cana*, ἐν Κανᾷ. Cõiungenda hæc ſunt cũ verbo ἐποίησε, nõ autẽ cum ἀρχὴν τῶν σημείων, id eſt principiũ ſignorum, nequis cum nonnullis ineptis interpretibus exiſtimet hoc primum fuiſſe ſignum non omnium quæ edidit Ieſus, ſed eorũ duntaxat quæ edidit in Cana. quorſum enim hoc? Ergo vt amphiboliam vitarem, quæ quidem in Græco ſermone nulla eſt, verborum collocationem mutaui.

12 *Et fratres*, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Frequens illa repetitio relatiui Eius reſpondet Hebræorũ affixis, quæ vocãt: nos verò ſine vlla ſenſus iniuria interdũ illa expunximus. Fratres autem vocat cognatos, Hebræorum more.

13 *Nam propè erat*, καὶ ἐγγὺς ἦν. Vulgata, *Et propè erat*. Atqui vberior eſt ſententia ſi καὶ accipias pro γάρ: quam particulam toties iam obſeruauimus reſpondere Hebræorum ו, ideóque non modò copulatiuam eſſe, ſed interdum quoque cauſalem, & diſcretiuam, atque adeo illatiuam, vt in hoc eodem verſiculo.

15 *Argentariorũ numulos*, τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα. Collybiſtas vocat eos qui ex collybo, id eſt pecuniæ permutatione quæſtum faciebant, quos in Matthæo & Marco numularios ſumus interpretati: hic verò malui dicere argentarios, quia κερματιστὰς ſuperiore verſiculo cõuerti Numularios: nempe nequis idem vocabulum in Græco repeti putet, quanuis nihil interſit quod ad ſententiam attinet. Cæterùm τὸ κέρμα quod alii *æs* exponunt, ego *numulos* interpretari malui, quia à κείρειν deriuatur, quod declarat in minuta fruſta concidere.

17 *Zelus*, ὁ ζῆλος. Hoc vocabulũ & alia ab eo deriuata, vt ζηλῶ & ζηλωτὴς, obſeruaui variis ſignificationibus in nouo Teſtamento vſurpari, quas omnes placuit compendii cauſa ſemel annotare. Interdum igitur ζῆλος honeſtum illud ac laudabile ſtudium declarat quo accendimur ad alicuius virtutes imitandas aut etiam ſuperandas, ſine vllo tamen ipſius odio, vt 1. Corinth. 12.31. Itam 14. 1. 12. 39. 2. Corinth. 9.2. Galat. 4.18. Tit. 2.14. Interdũ verò Inuidiam ac liuorem, vt Act. 5.17, & 7.9, & 13.45, & 17.5, Rom. cap. 13. 13. 1. Corinth. 3.3, & 13.4, 2. Cor. 12. 20, Gal. 5.20, Iac. 3.14, & 4.12. Tertiò, accipitur pro ſancta quadam zelotypia, quæ non proficiſcitur à cuiuſquam odio, verùm ab eorum amore quos non noſtri, ſed ipſorum potius cauſa amamus, vt 2. Cor. 11.2. Quartò, pro ſui ipſius amore, cui ſancta illa zelotypia prætexitur, vt Gal. 4.17. Quintò, pro animi æſtu ex indignatione de iis concepta quæ indignè fiunt aduerſus eum quem amamus, putà vel aduer-

ſus homines nobis charos, vt 2. Corinth.7.7, Coloſſ.4.13, vel aduerſus Deum ipſum. Eſt autem hic zelus duplex: vnus nimirum, cum voluntatis Dei cognitione ac vera in eum fide coniũctus, qualis eſt Chriſti zelus de quo hic agitur: item qui commendatur 2. Corinth. 7. 11, & Apocalypſ. 3.19. alter verò qui non eſt ſecundum ſcientiã,& cæcus potius impetus ac furor dici debet, vt Rom. 10.2. Philipp.3.6. Act.21.20,& 22.3. Galat.1.14. Hinc demum ſexta ſignificatio orta eſt quum ζῆλος, ad ignis ardorem transfertur, vt Heb.10.27.

---

18 Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς;

19 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.

Mat. 26 61, & 27. 40 mar. 14. 58. & 15. 29.

20 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;

21 Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

22 Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς· καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.

23 Ὡς δὲ ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

24 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας·

25 Καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

Κεφάλαιον γ.

1 ΗΝ δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων·

2 Οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββὶ, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ.

---

18 Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Quod ⁘ſignum oſtendis nobis ⁘vt iſta facias?

19 Reſpondit Ieſus & dixit eis, Deſtruite templum hoc, & tribus diebus erigam illud.

20 Dixerunt ergo Iudæi, ⁘Quadraginta & ſex annis ædificatum eſt tẽplum iſtud,& tu tribus diebus illud eriges?

21 At ille loquebatur ⁘ de templo corporis ſui.

22 Quũ ergo ſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt eius diſcipuli quòd hoc dixiſſet eis:& crediderunt Scripturæ,& ſermoni quem Ieſus dixerat.

23 Quum autem eſſet Hieroſolymis in Paſcha die feſto, multi crediderunt ⁘ in nomen eius, cõſpicientes ſigna quæ edebat.

24 Ipſe autem Ieſus non credebat eis ſemetipſum, eo quòd noſſet ⁘omnes:

25 Nec opus eſſet vt quiſquam ei teſtaretur de homine: ipſe enim ſciebat quid eſſet in homine.

CAP. III.

1 ERat autem quidam ex Phariſæis, cui nomen *erat* Nicodemo, ⁘ex primoribus Iudæorum:

2 Hic venit ad Ieſum nocte,& dixit ei, Rabbi,ſcimus te à Deo veniſſe ⁘præceptorem: nemo enim poteſt hæc ſigna ⁘ edere quæ tu edis ⁘niſi Deus ſit cũ eo.

---

18 Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Quod ſignum oſtendis nobis quia hæc facis?

19 Reſpondit Ieſus & dixit eis, Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & ſex annis ædificatum eſt templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?

21 Ille autem dicebat de templo corporis ſui.

22 Quum ergo reſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt diſcipuli eius quia hoc dicebat: & crediderunt, Scripturæ, & ſermoni quem dixit Ieſus.

23 Quum autem eſſet Ieroſolymis in Paſcha en die feſto, multi crediderunt in nomine eius, vidẽtes ſigna quæ faciebat.

24 Ipſe autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis, eo quòd ipſe noſſet omnes:

25 Et quia opus ei non erat vt quis teſtimonium perhiberet de homine: ipſe enim ſciebat quid eſſet in homine.

CAP. III.

1 Rat autem homo ex Phariſæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum:

2 Hic venit ad Ieſum nocte, & dixit ei, Rabbi, ſcimus quia à Deo veniſti magiſter: nemo enim poteſt hæc ſigna facere quæ tu facis niſi fuerit Deus cum eo.

---

18 *Signum*, σημεῖον. Quia Chriſtus hoc facto non modò rem nouam facit,ſed etiam repurgationem templi ac cultus diuini reſtitutionẽ aggreditur, deinde etiam templum vocarat Patris ſui domum,iſti ſignum quærunt, id eſt miraculum aliquod ex quo poſſit intelligi virtus ipſius ac auctoritas cæleſtis, quæ ius illi tribueret tum ita loquendi, tum iſta etiam faciendi. Quidam σημεῖον interpretantur argumentũ,vt ſit hic ſenſus, Quodnam nobis argumẽtum adfers quo comprobes tibi iſta licere? Sed prior illa expoſitio eſt vberior,& melius quadrat Chriſti reſponſo. Cæterùm quòd Caſtellio interpretatus eſt, *Quod nobis exemplum præbes?* quaſi videlicet iſti querantur Chriſtum hoc ſuo facto homines ad quanuis licentiam concitare: non modò ineptiſſimnm eſt, ſed etiam Græcis vocabulis vim adfert.

Vt,&c. ὅτι,&c. Vel, *Cur iſta facias?* vt ὅτι pro διότι accipiatur. Vel, *Quandoquidem iſta facis?* Petitum eſt autem è medio hoc dicendi genus,vt alia multa.

20 *Quadraginta & ſex annis*, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν. Loquuntur de ſecundo tẽplo, quod magnificè quidem octo annorum ſpatio inſtaurarat Herodes Magnus,partim ambitione ductus,partim Iudæorum beneuolentiã captans: qui tamen ita fuit exoſus, vt omnis iſtius beneficii memoria fuerit obliterata. Videtur autẽ hic locus ita ſupputandus. Teſtatur Eſras cap.5.15, abſolutum fuiſſe templũ ſexto Darii anno: (nempe filii Hiſtaſpis) quod ſi annos 30 Cyro,conſentientibus pleriſque hiſtoricis,attribueris, Cãbyſæ verò octo, Magis duos, cõpletũ hunc numerũ inuenies. Sed quũ non deſint qui reditum Iſraelitarũ.i. 70 annum captiuitatis,ad 23 annum Cyri referunt,adhuc ἐπέχω: & quomodo ſubducturi ſint hunc quadraginta ſex annorum calculum,expecto.

21 *De tẽplo corporis ſui*, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.i.de corpore ſuo,quod tẽplũ vocarat,idq; iure, quum in eo(vt ait Apoſt. Col.2.9)omnis plenitudo Deitatis corporaliter inhabitet.

23 *In nomen eius*, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Heb. pro Ei,vel In eũ, vt quidã loqui malũt:qua de re ſic Nanzian.in ſermone de Spiritu ſancto, οὐ ταὐτόν ἐστι τὸ πιστεύειν εἴς τι, καὶ περί τινος πιστεύειν. τὸ μὲν γὰρ ἐστι θεότητος, τὸ δὲ παντὸς πράγματος, id eſt, Non idem eſt credere in aliquid, & credere aliquid. Nam illud Deitatis eſt, hoc verò cuiuſuis rei.

24 *Omnes*, πάντας. In vno codice ſcriptũ legimus πάντα,omnia.

IN CAPVT III.

1 *Erat*, ἦν. Syrus addit aduerbium loci, *ibi*. *Ex primoribus*, ἄρχων. Vide Luc.14.1.

2 *Præceptorem*, διδάσκαλος: id eſt, Scimus te miſſum diuinitus ad nos erudiendos. Vulgata, *Scimus quia à Deo veniſti magiſter*. Ego verò verti per infinitũ modũ vt amphiboliã vitarẽ, nequis nimirũ acciperet Magiſter vocandi caſu.

Edere, ποιεῖν. Sic etiam vertit ipſe Eraſ. ſuprà.2.23. quũ alioquin edere opponatur potius verbo ἀποδεικνύειν.

Niſi Deus ſit cum eo, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ. Ex Hebræorum idiotiſmo dicitur Deus eſſe cum illis in quibus diuina quædam præſtantia elucet: quos ſimili penè ratione Græci vocant θείους καὶ ἀντιθέους, id eſt diuinos, & quaſi alteros deos. Quòd ſi Nicodemus Chriſtum bene noſſet, non modò dixiſſet Deum cum ipſo eſſe, quaſi ipſius συνεργόν: ſed Deum eſſe in ipſo, vt loquitur Paulus 2. Cor. 5.19.

Graece		Versio		Vulgata
Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	3	Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis ⁖fuerit genitus⁖ denuò, non potest⁖ videre regnum Dei.	3	*Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit denuò, non potest videre regnum Dei.*
Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος, Πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι;	4	Dicit ei Nicodemus, Quomodo potest homo gigni ⁖ qui sit senex? num potest in vterum matris suæ secundò introire, ac gigni?	4	*Dicit ad eum Nicodemus, Quomodo potest homo nasci quum sit senex? nunquid potest in ventrem matris suæ iterum introire, & nasci?*
Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	5	Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus⁖ ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.	5	*Respondit Iesus, Amē amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.*
Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς, σάρξ ἐστι· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, πνεῦμά ἐστι.	6	Quod genitum est ex carne, ⁖caro est: & quod genitum est ex Spiritu, spiritus est.	6	*Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex Spiritu, spiritus est.*
Μὴ θαυμάσῃς ὅτι εἶπόν σοι, Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.	7	Ne mireris me dixisse tibi, Oportet⁖ vos gigni denuó.	7	*Non mireris quia dixi tibi, Oportet vos nasci denuó.*
Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.	8	⁖Ventus⁖ quò vuult spirat, & ⁖sonum eius audis, sed nescis vnde veniat & quò vadat: ita est quisquis genitus est è Spiritu.	8	*Spiritus vbi vult spirat, & vocem eius audis, sed nescis vnde veniat & quò vadat: sic est omnis qui natus est ex Spiritu.*

3 *Fuerit genitus*, γεννηθῇ. Vulgata & Erasmus, *Natus fuerit*. Ego verò in tota hac historia malui vti Gignēdi quàm Nascendi verbo, quia de noua quodammodo hominis creatione hîc agitur. *Denuò*, ἄνωθεν. Hebraicè שנית [*schenith*.] Sic enim Vetus interpres (meo iudicio) rectius intellexit quàm Erasmus, qui interpretatur E supernis, id est ממרומים [*mimmaromim*.] Nam etsi Græca vox ἄνωθεν vtroque modo accipi potest, quum cælitus renasci nos oporteat, & ita hoc aduerbium in his etiam scriptis sæpe vsurpetur, tamen considerandum fuit, hanc amphiboliam nō esse in eo sermone quo vsus est Dominus. Nam responsum Nicodemi arguit, Christum vsum esse vocabulo quo nihil aliud quàm iteratio significatur. Itaque Augustinus libri de Peccatorum remissione 2. cap. 27, ita hunc locum citat. Chrysostomus quoque quanuis vtranque interpretationem annotet, tamen non obscurè indicat se illam amplecti quam sequuti sumus: à qua miror cur defecerit Theophylactus, alioquin Chrysostomo prorsus addictus. Maluit Erasmus Cyrillum hoc loco & suum illum Origenem sequi. Syrus interpres habet מן דריש [*Mē derisch*,] inde fortassis (seruata etiam Capitis voce) Gallicum illud *derechef*, quasi recapitationē siue reinitiationem dicas, id est reditum ad suum caput & initium: quoniā videlicet in Christo instauratur homo ad amissā imaginē ad quam initio fuit conditus, quò etiam verbū ἀνακεφαλαιοῦσθαι fortassis spectat Eph. 1. 10. *Videre regnum Dei*, ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ: id est introire in regnum Dei, vt explicatur infrà, versu 5. Regnum autem Dei hoc loco vocatur non ipse Christus (quanuis ita explicarint nonnulli ex veteribus) aut ipsa etiam vita æterna ad quam contendimus, sed Ecclesia in qua Deus regnat. Differit enim Christus qua ratione ius ciuitatis Dei nanciscamur: Gratuita, inquit, adoptione per Spiritum sanctum, quo regeneramur in ipso Christo fide apprehenso.

Qui sit senex? γέρων ὤν; Vulgata & Erasmus *Quū sit senex?* quæ interpretatio planè est ἄκυρος hoc loco. Neque enim omnis homo senex est: quod tamen videtur affirmare qui sic loquitur. Siendum est autem Nicodemum sic respondere vt Christi verba sibi applicet: id est, quod in genere Christus dixerat, ad hypothesin reuocare. Itaque sic omnino vertendus est hic locus.

5 *Ex aqua & Spiritu*, ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. Si Aquæ nomine baptismus intelligatur, vt qui peculiare sit nostræ regenerationis sacramētū, sic accipiēda est hęc sētētia vt respexerit Christus cōmunē Ecclesiæ ordinē, neq. tamē simpliciter gratiā Dei adstrinxerit Baptismi sacramento, quasi sit absolutè & sine exceptione necessariū. Sin verò malimus Christum cum Pharisæo differentem Aquæ nomine externas ablutiones intellexisse, tunc sic erit explicādum hoc dictum, vt Christus veram mundationē requiri significaret quæ intus à spiritu sancto efficeretur, ita vt externa legalis per se considerata, nedum Pharisaica, res esset inutilis, & Spiritus nomen sit alterius nempe epexegesis nominis Aquæ: sicut alibi Spiritus & ignis in Baptismo coniunguntur. Vide infrà 4. 11.

6 *Caro est*, σάρξ ἐστι: id est carnalis, totus nimirum impurus & iræ Dei obnoxius. Neque enim carnis appellatione hoc posteriore loco significatur carnea illa corporis moles, sed tum animi tum corporis humani natura, peccato & morti addicta. idque ita esse vel ex eo liquet quòd Apostolus carni tribuit φρόνημα, Rom. 8. 7. & νοῦν, Coloss. 2. 18. Caro igitur pro carnali ponitur, vt apud Hebræos sæpe appellatiua pro adiectiuis vsurpantur, atque adeo apud Græcos & Latinos, vt quum quispiam dicitur κάθαρμα, id est scelus, pro scelerato: & miseram hominis totius conditionem designat, vt Psal. 56. 5, & 78. 39. Poscit autem ratio antitheseωs vt vicissim Spiritus nomine posteriore loco non intelligamus hominis animū, sed totū hominē spiritualem, id est Spiritus sancti gratia Christo insitum, ac proinde in eo renouatum, qui & ipse Spiritus dicitur, vt natura ipsius perennis pura ac immortalis significetur: quanuis adhuc supersit lucta carnis, adeo vt vnus & idē homo fidelis, quādiu hîc versatur, & Caro & Spiritus diuersis respectibus dici possit, vt suo exēplo elegantissimè describit Paulus Epist. ad Rom. cap. 7.

7 *Vos*, ὑμᾶς. In quatuor codicibus scriptum legimus ἡμᾶς, nos, ita videlicet vt sese Christus aggreget hominibus reliquis. Sed quum sciamus nunquam in eo fuisse peccatum, vt qui ex Spiritu sancto fuerit conceptus, mihi videtur omnino altera lectio retinenda.

8 *Ventus*, τὸ πνεῦμα. id est ἄνεμος. auctor libri de Mundo, ἄνεμος οὐδέν ἐστι πλὴν ἀὴρ πολὺς ῥέων καὶ ἀθρόος, ὅστις ἅμα καὶ πνεῦμα λέγεται. λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως πνεῦμα, ἥ τε ἐν φυτοῖς καὶ ζώοις καὶ διὰ πάντων διήκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία. Apud Hebræos verò רוח [*ruach*] magis etiam multiplicem habet significationem, apud quos etiā pro Spiritu illo Dei omnia viuificante accipitur, vt & apud Græcos ac Latinos theologos, qui ex Hebræorum fontibus hauserunt. Quum igitur Spiritus nomē sit πολύσημον, sed rarò à Latinis etiam pro vento accipiatur, ventum malui interpretari quàm Spiritum. Nam hac significatione πνεῦμα hoc loco explicandum esse, apertè tradunt veteres, vt Chrysostomus, Cyrillus, Theophylactus, Augustinus De quæstionibus Veteris & noui Testamenti, quæstione 59. quanuis alioqui in hunc locum scribens, aliam sententiam amplectatur. Sed nostram explicationē, id quoque manifestè probat quod de sonitu postea commemoratur. Regulam enim Didymi, tradētis τὸ πνεῦμα Spiritum sanctum declarare propter additum articulum, iam ante ostendimus non esse perpetuam, quum prætermittatur etiam articulus suprà, versu 5. vbi tamen constat agi de Spiritu sancto.

Quò vult, ὅπου θέλει: id est libero & vago impetu. Est enim translatio ab iis animantibus sumpta in quibus propriè dicitur esse volũtas. Simili figura vtitur Paulus Rom. 8.19.20.21.22. *Sonum*, φωνὴν: id est ἦχον, vt Matth. 24.31. item 1.Corinth.14.7,& 8. Sic etiam apud Hebræos 5 accipitur, קול [*kul*,] vt 2. Reg. 6.32. Ezech. 43.2. Quod si de Spiritu sancto hìc ageretur, certè (vt scitè scribit Chrysost.) non dixisset Christus homini infideliq; & Spiritus sancti energiam nescienti, Audis vocem eius.

	Græce		Latine		Vulgata
9	Ἀπεκρίθη Νικόδημος, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;	9	Respõdit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?	9	*Respondit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?*
10	Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;	10	Respondit Iesus & dixit ei, Tu es ¨præceptor ille Israelis, & hæc non nosti?	10	*Respondit Iesus & dixit ei, Tu es ¨magister in Israel, & hæc ignoras?*
11	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.	11	Amen amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: ¨sed testimoniũ nostrum ¨non recipitis.	11	*Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: & testimonium nostrum non accipitis.*
12	Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;	12	Si ¨terrena dixi vobis,&¨non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?	12	*Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?*
13	Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.	13	¨Nullus enim ¨ascẽdit in cælum, nisi qui descendit è cælo, ¨*nempe* Filius hominis ¨qui est in cælo.	13	*Et nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo.*
14	Infrà. 12. 32. num.21.9. Καὶ καθὼς Μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.	14	‖Prout autem Moses extulit serpentem in deserto, ita extolli oportet Filium hominis:	14	*Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:*
15	Ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.	15	Vt quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.	15	*Vt omnis qui credit in ipso, non pereat, sed habeat vitam æternam.*

10 *Præceptor ille*, ὁ διδάσκαλος. Hoc quoque loco videtur articulus suum pondus habere, quo significatur Nicodemum non modò pro doctore, sed etiam pro excellenti doctore habitum fuisse ab Israelitis.

11 *Sed testimonium*, καὶ μαρτυρίαν. Vulg. & Eras. *Et testimonium*. Sed hic quoque poni καὶ pro ἀλλὰ sensus ipse ostendit. Est autem tacita quædã antithesis in his verbis, diligenter (meo quidem iudicio) obseruanda. Vos, inquit, tractatis ac docetis quæ non intelligitis, & creditur vobis: at ego certa & cognita doceo, & tamen doctrinam meam non admittitis. Coniungit enim sese cum Prophetis, quorum scripta tam negligenter legerat Nicodemus.

Non recipitis, οὐ λαμβάνετε, id est non admittitis. Id enim est pro quo postea dicit, Nõ creditis. Nonnulli interpretantur, Non accipitis, vel non capitis, pro, Non estis idonei ad intelligendum. quam amphiboliam vt vitaremus, vertimus potius, Recipitis quàm Accipitis. Chrysostomus legit οὐδεὶς λαμβάνει, id est Nemo accipit.

12 *Terrena*, τὰ ἐπίγεια. Id est si crasso & plebeio stilo loquentem non intelligitis, & ideo loquentem repudiatis. Nec enim doctrinam suam terrenam vocat, sed eius elementa, & ipsius tradendæ modum, ruditati nostrę accommodatũ, & similitudinibus desumptis à rebus cõmunibus & sensui nostro obuiis illustratum. *Non creditis*, οὐ πιστεύετε. In vno exemplari scribitur οὐκ ἐπιστεύσατε, nõ credidistis: & paulo pòst pro πιστεύσετε. i. credetis, in alio quodam inuenimus πιστεύσητε, id est credituri sitis, eadem tamen manente sententia.

13 *Nullus enim*, καὶ οὐδείς. id est οὐδεὶς γὰρ, vt suprà, 2.13, & alibi sæpe. Reddit enim causam cur & ipse cælestia possit suo iure docere, & homines doctrinam cælestem non admittant: deinde hanc ipsam doctrinam explicat. Alioquin si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, *Et nemo*, non facilè possis æstimare quomodo tota hæc oratio cohæreat. *Ascendit in cælum*, ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανόν. id est spiritualis intelligẽtiæ luce præditus est, vel vnquam fuit: nisi Filius ille æterna patris sapientia, de qua suprà 1,9 & 18. & Matth.16,17. & Ioh.16,14 & 15. Hìc ille est igitur qui homo factus, ad nos vsq. se dimisit vt nos in cęlũ secũ attollat. *Nẽpe Filius hominis*, ὁ υἱὸς ἀνθρώπου. Abũdat Ioh. huiusmodi appositionibus in subiectione positis, vt suprà, 1.12, & 45. Quod autẽ Christus se è cælo descẽdisse dicit, primùm ad diuinæ naturæ incarnationem, deinde etiam ad ipsum conceptionis modum referendum est, non ad corporis materiam, vt Apollinaris & alii hæretici existimarunt, & qui errorem eorũ nostra memoria renouauit Schuenfeldius. Deinde quòd se Filium hominis (id est hominem) in cælo esse docet, apertè duas naturas distinguit, & vnam hypostasin confirmat. *Qui est in cælo*, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Vel qui erat in cælo, vt idem ipse Christus loquitur infrà, 6.62. Certum 10 est tamen, quum Christus, quatenus homo est, cœperit existere à conceptu, impropriam esse hanc loquutionem. Impropriam dico, siquis naturas sigillatim cõsideret. nam alioquin maximè propria est loquutio, vt summa illa duarum in vno Christo naturarũ coniunctio significetur. Christus enim adeo vnus est vt quod vnius naturæ est propriũ, 15 interdum toti Christo tribuatur, secundum personæ vnitatem, vt quum dicimus Christum crucifixum, passum, sepultum, &c. interdum verò quod vnius est, ad alteram trãsferatur, vt quũ dicitur Dominus gloriæ crucifixus, 1.Cor. 2.8. quam formulam omnes veteres theologi vocarunt 20 idiomatum (id est proprietatum) communicationem. cui propterea locus est in vocabulis abstractis, putà Dei vel Hominis, à quibus sæpe tota persona denominatur: at nunquã in abstractis vocibus Humanitatis & Deitatis, quibus sigillatim & per se naturæ significantur. Itaque quàm vera 25 est hæc enuntiatio de Christo, *Hic Deus est homo*, &, *Hic homo est Deus*, contrà Nestorium diuidentem personam: tam impium est dicere Humanitatem Christi esse Deitatem Filii, quàm Deitatem Filii esse Christi humanitatẽ, vt sentiebat Eutyches, naturas confundens. Quod autem de i- 30 psis naturis statuitur, de proprietatibus etiam earum essentialibus, censendum est. Itaque rursus tam est Nestorianum negare de Christo, hunc hominem esse æternum, increatum, omnipræsentem, &c. nempe nõ quatenus Ho- 35 mo, sed quatenus Deus est: quàm est Eutychianum & blasphemum dicere Christi Humanitatem esse æternam, increatam, omnipræsentem, quum Homo quidem sit Deus, at Humanitas non sit Deitas, ac proinde neque in Humanitatem proprietates Deitatis, neque in Deitatem proprietates Humanitatis cadant. Sed hoc quoque fortas- 40 sis nõ minus cõmodè per synecdochen explicaretur: quæ quidẽ modò simplex est, modò duplex. Simplex, quũ duntaxat subiecto toti tribuitur quod ad partẽ tantùm propriè spectat, vt si dicas Christum passum esse pro nobis: altera duplex, quum & in subiecto pars pro toto ponitur, & in at- 45 tributo tribuitur toti quod vnius & quidem alterius partis proprium est, vt quum dicitur Dominus gloriæ crucifixus, Deus acquisiuisse Ecclesiam sanguine suo, Filius hominis fuisse in cælo antequam descenderet. Nam in his 50 totus Christus est subiectum, quanuis vna duntaxat ipsius natura nominetur: & in attributo, toti Christo tribuitur quod vel hominis vel Dei proprium est: nempe vt Spiritus sanctus nos doceat Christi naturas ita distin-

guere vt tamen alteram ab altera non separemus. Nam nisi idem ille Christus qui passus est, Deus est æternus,& vicissim nisi idem Deus ille æternus passus est in carne sua,vbi fides nostra? Nam nec seruare potest, nisi Deus sit:nec redimere,nisi sit homo: & neutrum potest, nisi vnus & idem sit Deus & homo. Itaque (vt ad rem redeam) tam licet nobis conuertere ὁ ὢν, *Qui erat*, quàm *Qui est*. Libuit autem hæc paucis annotare aduersus eos homines quos non pudet nostro hoc seculo nefandos illos errores Nestorii & Eutychetis,iam olim totius Ecclesiæ tam aperto ac perpetuo consensu & tantis veterũ omnium Patrũ laboribus ac vigiliis damnatos, ab inferis reuocare.

---

16 Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

16 ‖"Ita enim Deus dilexit mundum vt Filium suum vnigenitũ dederit,vt quisquis credit in eũ non pereat,sed habeat vitam æternam.

16 *Sic enim Deus dilexit mundum vt Filium suum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* — 1.Ioh. 4.9

17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.

17 ‖Non enim misit Deus Filiũ suum in mundum"vt condemnet mundum, sed "vt seruetur mundus per eum.

17 *Non enim misit Deus Filium suum in mundum vt iudicet mũdum, sed vt saluetur mũdus per ipsum.* — Inf. 9.39, & 22.47

18 Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus est:quia non credidit in nomen vnigeniti Filii Dei.

18 *Qui credit in eum, non iudicatur: qui autẽ nõ credit, iam iudicatus est:quia non credidit in nomine vnigeniti Filij Dei.*

19 Αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.

19 Hæc est autem"cõdemnatio, ‖quòd Lux venit in mundum, sed dilexerunt homines"potius tenebras quàm Lucẽ: quia sunt eorum mala opera.

19 *Hoc est autem iudiciũ, quia Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm Lucem:erant enim eorum mala opera.* — Supra 1.4

20 Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

20 Quisquis enim peruersè agit, odit lucem,nec venit ad lucem, ne arguantur"opera ipsius:

20 *Omnis enim qui malè agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius:*

21 Ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς· ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα.

21 "Qui verò veritati dat operã, venit ad lucem: vt manifesta fiant facta ipsius,quòd"secundũ Deum facta sint.

21 *Qui autem facit veritatem, venit ad lucẽ,vt manifestentur opera eius,quia in Deo sunt facta.*

22 Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν· καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν.

22 Postea venit Iesus & discipuli eius "in Iudææ territorium: & illic degebat cum eis,&"‖baptizabat.

22 *Post hæc venit Iesus & discipuli eius in Iudæam terram: & illic demorabatur cum eis,& baptizabat.* — Infra. 4.1

23 Ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in AEnon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant illic,&veniebant ac baptizabantur.

23 *Erat autem & Iohannes baptizans in Ænon iuxta Salim: quia aquæ multæ erant illic, & veniebant & baptizabantur.*

---

16 *Ita enim*, οὕτω γάρ. Existimat Erasmus,ab hoc loco videri posse Euangelistæ verba, explanantis sermonem quem Christus cum Nicodemo habuerat: sed non video quamobrem hoc sit comminiscendum. Imò verò Christum oportuit hæc omnia subiicere,nisi vellet sermonem in medio veluti cursu abrumpere.

17 *Vt condemnet*, ἵνα κρίνῃ: id est ἵνα κατακρίνῃ, vt diximus alibi.Vulg. *Vt iudicet*: quæ interpretatio planè est repudianda propter amphiboliam.scimus enim Dominum iudicaturum viuos & mortuos. Hoc igitur Erasmus rectè emendauit.Sed præterea annotandum fuit, Condemnandi verbum non significare ipsam actionem, sed ipsius cõdemnationis causam:veluti si dicas maleficum quempiam à sua improbitate suísque sceleribus damnari, non autem à magistratu, qui ciues omnes bonos esse optaret. Sic igitur Christus non condemnat, id est condemnationis causa nõ est,(quî enim possit mors à vita proficisci?)sed Christi potius contemptus & peccata nostra nos condemnãt. Et tamẽ Christus iustus iudex in reprobos sententiã feret. Denique cõdemnare nihil aliud hoc loco declarat quàm perdere,vt liquet ex verbo Seruandi,quod ipsi opponitur.
Vt seruetur mundus, ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος: id est non vna Iudæorum gens, sed quicunque crediderit in eum, vt dixit superiore versiculo.Mundus ergo opponitur vni genti: & ineptè (nequid acerbius dicam) faciunt qui eiusmodi testimonia citant vt æternam Dei prædestinationem (quæ certè vniuersalis esse non potest)euertant.

19 *Condemnatio*, ἡ κρίσις, id est condemnationis causa, sicut suprà exposuimus ipsum verbum κρίνειν. Nam quod Oseas de Israelitis dixerat 13. 9, Perditio tua ex te est, hoc Christus in omnes incredulos pronuntiat. Sed qui propterea æternum Dei consilium tollit,perinde facit acsi negaret reprobos Dei voluntate nasci, quoniam ab hominibus gignuntur. *Potius*, μᾶλλον. Vulgata & Erasmus, *Magis*: quæ interpretatio sic posset accipi quasi & lucem & tenebras dilexerint homines, sed magis tamen tenebras quàm lucem,quum potius declaret Christus homines contempta luce tenebras esse amplexos. Non dissimilem errorem annotauimus Luc.18.14.

20 *Opera ipsius*, τὰ ἔργα αὐτοῦ. In vno codice additur ὅτι πονηρά ἐστιν, Quia mala sunt:quod membrum opponitur ei quod in proximo versiculo additur, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα id est,quòd secundum Deum facta sint.

21 *Qui verò veritati dat operã*, ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν.Heb. עושׂה אמת [*hoseh emeth*:] id est (vt ad verbum conuertit Vetus interpres & Erasmus) *Qui facit veritatem*. Veritatis autem nomen hoc loco declarat vitam verè bonam & omnis fraudis expertem : cui quum opponatur φαῦλον πράσσων,malui interpretari Peruersè quàm Malè agentem,vt melius appareat antithesis. Hîc enim notatur animus sibi malè conscius, nempe qui à recta via deflectit, & aliud simulat,aliud agit. Sic facere pacem dicitur Iacob.3.18,qui paci dat operam. *Secundum Deum*, ἐν Θεῷ.Heb. את אלהים [*eth elohim*,] id est cum Deo, vt Gen.6.9.Deo veluti duce,præeunte,id est σὺν Θεῷ, vel κατὰ Θεόν.ac proinde, rectè & ex mandati diuini præscripto. Alii interpretantur, *Per Deum*, quia Deus efficit in nobis velle & operari:sed illa expositio est simplicior & accommodatior.

22 *In Iudææ territorium*, εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. Vulg. *In Iudæam terram*. Erasmus, *In terram Iudæam*. Est enim mollior collocatio,si totum præcedat,pars sequatur. Sed Euangelistam opinor aliò respexisse.nam quum ex Iudææ metropoli exiret Iesus, non poterat simpliciter dici proficisci in

Iudæam: ideo additur γῆν, quo vocabulo territorium ipsius Hierusalem, adeóque ipsa regio Iudææ vrbi circuniecta declaratur. Maluimus ergo territorium conuertere quàm terram. Sicut autem hoc dicendi genus nouum est adeo vt putem esse ἅπαξ λεγόμενον, quod aiunt: ita vix (vt opinor) vsquam reperias qui annotarit quamobrem sit ab Euangelista vsurpatum. Quinetiam in quodam vetusto codice comperimus simpliciter scriptum esse εἰς τὴν Ἰουδαίαν: quã lectionem si sequaris, in aliam difficultatem incides multo maiorem, quomodo videlicet Christus ex Iudæa in Iudæam dicatur profectus. *Baptizabat*, ἐβάπτιζεν. Discipulorum videlicet ministerio, vt dicitur infrà 4.2. Fortassis vt eò apertius interior baptismus ab exteriore distingueretur.

Græce		Vetus interpres		Erasmus
Οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης.	24	Nondũ enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.	24	*Nondum enim missus fuerat Iohannes in carcerem.*
Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ Ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ.	25	Orta est igitur quæstio quibusdam ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purgatione.	25	*Facta est autẽ quæstio ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purificatione.*
Καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε, οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν. (Suprà 1. 17, & 34.)	26	Veneruntque ad Iohãnem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecum erat trans Iordanem, cui tu testimonium dedisti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.	26	*Et venerunt ad Iohãnem, & dixerunt ei, Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce, hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.*
Ἀπεκρίθη Ἰωάννης καὶ εἶπεν, Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδέν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.	27	Respondit Iohannes & dixit, Homo non potest recipere quicquam nisi fuerit ei datum è cælo.	27	*Respondit Iohãnes & dixit, Nõ potest homo accipere quicquam nisi fuerit ei datum de cælo.*
Αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε ὅτι εἶπον, Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ᾽ ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου. (Suprà 1. 20.)	28	Vos ipsi mihi testes estis me dixisse, Nõ sum ego Christus, sed missus sum qui apparerem coram eo.	28	*Ipsi vos mihi testimonium perhibetis quod dixerim, Non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum.*
Ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται.	29	Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. hoc ergo gaudium meum impletum est.	29	*Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est.*
Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.	30	Illum oportet crescere, me verò minui.	30	*Illum oportet crescere, me autem minui.*
Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν· ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν.	31	Qui supernè venit, supra omnes est: qui è terra est, terrenus est, & terrena loquitur: qui è cælo venit, supra omnes est.	31	*Qui de sursum venit, super omnes est: qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur: qui de cælo venit, super omnes est.*

25 *Igitur*, οὖν. Vulgata & Erasmus, *Autem*, rectè quidem, si sensum spectes: sed tamen interdum apud Latinos quoque istæ particulæ quanuis propriè accommodentur significandis conclusionibus, sermonis ingressum declarant, vt infrà 4. 9. Sic apud Virgilium Egloga 7, *Alternis igitur contendere versibus ambo Cœperunt.* *Cum Iudæis*, μετὰ τῶν Ἰουδαίων. In veteribus omnibus nostris codibus scribitur μετ᾽ Ἰουδαίου, id est cum Iudæo, videlicet quodam: & ita videtur legisse Chrysostomus.

26 *Testimonium dedisti*, μεμαρτύρηκας. Vide Luc. 4.22.

27 *Homo*, ἄνθρωπος. Quidam hoc videntur ad Christũ referre, vt pro relatiuo positum sit: quasi diceret Iohannes, Iste cui inuidetis, non excelleret tantis virtutibus nisi id esset cælitus consequutus: itaque Dei ipsius liberalitati inuidetis. Sed ad hanc exprimendam sententiam omnino dicendum fuerat ὁ ἄνθρωπος pro ἐκεῖνος, *ille*, vt Matth. 26 72, & 74. Est igitur generalis sententia, quam tamen Iohannes sibi applicat: vt sit hic sensus, Quid conamini meæ conditioni aliquid adiicere? hæc sors est omnium hominum vt ex se ne tantillum quidem possint consequi, sed quicquid eximium habent id eis ex Dei liberalitate tribui necesse sit. Quæ sit autem illius præstantia, ipsi fatemini vos ex me intellexisse, & item quæ sit muneris mei ratio: illum videlicet esse Christum illum cui sum missus apparitor. Quid ergo me vultis cum illo committere? imò æquum est vt illius præstantia paulatim emineat, ego verò paulatim deficiam. Mihi quidem nihil possit hac re iucundius accidere: & tantum abest vt vos deterream quo minus & ipsi ad eum transeatis, vt contrà moneam diligenter vt ab eo vno tãquam verè salutis auctore toti pendeatis. *Recipere quicquam*, λαμβάνειν οὐδέν. vel quicquam accipere. Sed illo verbo vti malui propterea quòd (vt modò dixi) non significat Iohannes quid velint aut quid conentur ambitiosi homines, sed ostendit illos istis conatibus nihil obtinere ac consequi posse, quoniam nulla ratione possunt vlla dona à Deo extorqueri, sed ab illius vnica benignitate, prout, & quibus ipsi placet, qua mensura vnumquenque contentum esse oporteat, & de eo laborare vt iis bene vtatur. Sic loquitur ipse Christus Matt. 20. 23. Sic etiã canitur Psal. 75, & Paulus scribit, 1. Cor. 12. 11. Syrus interpres addit מן צבות נפשה [*men tsebuth naphscheh*] ex voluntate animæ suæ, id est suo arbitratu & prout ipsi libet, sicut infrà 5.19, conuertit ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, à semetipso. quod planè appositè videtur Græco contextui adiici hoc loco posse. *Nisi*, εἰ μή. Hæ loquendi formulæ quibus plus significatur quàm verbis exprimatur, petitæ sunt è medio. Nam iusta loquutio fuerit, Sed oportet ei dari è cælo. Neque hoc spectat propriè ad ministerii vocationem, de qua dicitur Heb. 5. 5, quòd Christus summũ pontificatũ nõ arripuerit, sed à patre vocatus eũ in se receperit. Sed ad dona Spiritus sancti cuique vocationi necessaria refertur. Est tamen hæc quoque ambitio eorum qui aliquid videri volunt, in Ecclesiasticis prǽsertim functionibus reprehendenda, vtpote quæ teste Antichristiana hierarchia, quam vocant Ecclesiam eò vsque labefactarit, vt de ipsius instauratione pene desperandum videatur: quum hoc ipsum malum eorum quoque non paucos inuaserit, qui remedium pollicentur, & ex bonorum præcipuè accusationibus falsis quæstum faciunt, nedum vt in ordinem se redigi sustineant.

28 [*Qui apparerem*] *coram eo*, ἔμπροσθεν ἐκείνου. Vulgata & Erasm. *Ante illum*: quæ loquutio est ambigua. Iam autem admonui ἔμπροσθεν nunquam reperiri in nouo Testamento pro temporis aduerbio. Sed & si conuertas, Missus sum coram eo: diuersa erit sentẽtia. Itaque necessariò fuit supplendum, ex quo intelligatur Iohannẽ missum vt quasi apparitoris officio fungeretur.

29 *Gaudio gaudet*, χαρᾷ χαίρει. Heb. שמח שמחה [*sameach simchah*,] pro eo quod Latinè dicas, mirificã quãdam voluptatem capit ex ipsius sponsi sermone. Terent. *Nam hũc scio mea solidè gauisurum gaudia.* Plautus, *Bene ei qui hoc gaudio gaudet.* Ideo hanc paronomasiam libenter seruauimus.

31 *Supernè*, ἄνωθεν. Vulg. & Erasmus, *Ex supernis*: quod nusquam memini legere apud idoneos auctores.

Qui

è terra est, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς: id est, qui nihil aliud est quàm homo, terrenæ videlicet fæcis opificium. Itaque ὢν hoc loco originem declarat: sed paulo pòst, quum subiicitur ἐκ τῆς γῆς ἐστι, non significatur ipsa origo, sed quæ originem sequuntur incommoda, nempe corruptio, ignorantia, tarditas, carnis rebellio: & ea quidem eiusmodi vt verè sentiatur à solis regeneratis, qualis erat Iohannes. Itaque secundo loco ἐκ τῆς γῆς ἐστι, rectè conuertit Erasmus Terrenum esse, vt omnis obscuritas & ταυτολογία vitetur: quam etiam ob causam existimo Augustinum alicubi legere, Terra est. sicut suprà vers. 6. caro esse dicitur qui carnalis est. Postremò ἐκ τῆς γῆς λαλεῖν, fructum istorum incommodorũ declarat, nempe vt ab homine, qui propterea quòd è terra est, terrenus est, nihil nisi terrenum, id est abiectum, humile, & quod hominis infirmam ac imbecillam naturam coarguat, possit proficisci. Hæ sunt laudes quas sibi tribuit is quo nullus maior extitit inter eos qui è mulieribus gignuntur. Et tamen certum est, Deum inclusisse magnum thesaurum in vasis istis fictilibus: verùm quicquid hoc est, si cum illis Christi diuitiis conferatur (de quibus hîc agitur) perinde est ac siquis guttulam aquæ cum immenso mari comparet. *Nemo*, οὐδείς. Id est perpauci, vt qui pene nulli videri possunt, cũ cæteris collati. Nam hæc Ecclesiæ conditio semper fuit.

---

32 Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ· καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει.

33 Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθής ἐστιν.

34 Ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα.

35 Ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

36 Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωὴν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν.

Κεφάλαιον δ.

1 ΩΣ οὖν ἔγνω ὁ Κύριος ὅτι ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης·

2 (Καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)

3 Ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

4 Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.

5 Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην Σιχὰρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακὼβ Ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

6 Ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ. ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ· ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη.

---

32 Et ⁚ quod vidit & audiuit, hoc testatur: sed testimonium eius ⁚ nemo recipit.

33 Qui recipit eius testimoniũ, is obsignauit ‖ quòd Deus verax sit.

34 Nam is quem misit Deus, verba Dei loquitur. non enim *huic* ⁚ admetitur Deus spiritum.

35 Pater diligit Filiũ, ‖ & omnia ⁚ dedit ei in manum.

36 ‖ Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò ⁚ non obtemperat Filio, ⁚ nõ videbit vitam, sed ira Dei ⁚ manet super eum.

CAP. IIII.

1 VT ergo cognouit Dominus Pharisæos audisse ⁚ ipsum plures discipulos facere ‖ & baptizare quàm Iohannem:

2 (Quanquam Iesus ipse nõ baptizabat, sed discipuli eius)

3 Reliquit Iudæã, & abiit rursum in Galilæam.

4 Oportebat autẽ eum transire per Samariam.

5 Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædiũ quod dedit ‖ Iacob Iosepho filio suo.

6 Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, ⁚ ita sedit ad fontem: ⁚ hora *enim* erat quasi sexta.

---

32 *Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit.*

33 *Qui accipit eius testimonium, signauit quia Deus verax est.* Rom.3.4

34 *Quem enim misit Deus verba Dei loquitur, non enim ad mensuram dat Deus Spiritum.*

35 *Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu eius.* Mat.11.27

36 *Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui autem incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.* Habac. 2. 4 1.ioh. 5.10

CAP. IIII.

1 *VT ergo cognouit Iesus quia audierunt Pharisæi quòd Iesus plures discipulos facit & baptizat quàm Iohannes:*

2 *(Quanquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius)* Sup.3.22

3 *Reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam.*

4 *Oportebat autem eum transire per Samariam.*

5 *Venit ergo in ciuitatem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo.* Gen.33.19 & 48.22 iosue 24 32

6 *Erat autem ibi fons Iacob. Iesus fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem: hora erat quasi sexta.*

---

32 *Quod vidit & audiuit*, ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε. Id est, quod plenè & perfectè cognitum habet.

34 *Admetitur*, ἐκ μέτρου δίδωσι. Ad verbum, Dat ex mẽsura, quæ periphrasis illo vnico verbo clarius exprimitur. Vulgata & Erasmus, *Dat ad mensuram*: id est ἐν μέτρῳ, vel κατὰ μέτρον δίδωσι. Rectè autem, meo iudicio, Erasmus suppleuit pronomen αὐτῷ, *ei*, videlicet Filio quem misit: quanuis non desint qui hæc in genere explicẽt, quasi dicatur Deus non dare ex mensura, id est non depromere quasi ex vase sua dona, quum sit veluti fons inexhaustus. Sed hæc ad vnum Filium pertinere satis liquet ex versiculo proximo. Nostrorũ autẽ tẽporũ Eutychianos ex hoc loco colligentes omnium Deitatis proprietatũ in assumptã humanitatem realem effusionem, vt inde suam illam vbiquitariam carnem eliciãt, cogitare saltem oportuit, ei quod ad mensuram est datum, non opponi quod infinitũ est, sed id quod totum est & integrum, etiam si totum ipsum sit finitum: cuiusmodi sunt qualitates quæcũque à Deitate in res creatas conferuntur ex participatione, ne carne quidem Christi quantumuis glorificati excepta, quum sola Deitas sit infinita.

35 *Dedit ei in manum*, δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ: id est, arbitrio ac potestati eius permisit, vt ipse Christus explicat Matth.28.18. Altera autem interpretatio, *Dedit per manum eius*, quasi significetur omnia dare Pater per manum Filii, etsi verissima est, tamẽ non est accommodata, vel ob eam causam quòd potius dicẽdum fuisset δίδωσι quàm δέδωκεν.

36 *Non obtemperat*, ἀπειθῶν: siue, qui non est dicto Filii audiens, vt conuertit Cyprianus libro aduersus Iudæos 2. cap.26, sicut Erasmus obseruauit. Possumus etiam vertere, *Qui se persuaderi à filio non sinit*. Est enim duplex ἀπείθεια, vna posita in intellectu, quum videlicet quispiam doctrinæ veritatis non vult assentiri, quo sensu opponuntur τὸ πιστεύειν & τὸ ἀπειθεῖν vt hoc loco, & Act.14.2: altera posita in volũtate & moribus, quæ ἀπείθεια in multis quoque reperitur, qui tamẽ assentiũtur doctrinę: & hactenus dici possunt πιστεύειν vt Act.8,13. & alibi sæpe. Itaque malui generalem notationem huius verbi sequi quàm vertere, Incredulum esse. Syrus sensum optima fide expressit, quum ἀπειθῶν verteret, *Qui non acquiescit*. *Non videbit vitam*, οὐκ ὄψεται ζωήν. Hebraismus, pro, vita non fruetur, vt alibi exposuimus. *Manet*, μένει. Theophylactus legit μενεῖ, id est manebit: & ita citat Cyprianus eo loco quem modò citaui. Cyrillus quoque ita legit, & Syrus interpres, quod etiã est ἐμφατικώτερον.

IN CAPVT IIII.

1 *Ipsum*, ὅτι Ἰησοῦς. Vulgata & Erasmus, *Quòd Iesus*. Est autem antecedentis repetitio pro relatiuo, ex Hebræorum idiotismo, vt Psal. 48.1.

6 *Ita*, οὕτως: id est, ita vt lassus erat, vel idcirco quia lassus erat. Sic enim hæc particula reperitur vsurpata Act. 20.11, atque adeo apud Terentium & alios idoneos auctores, vt Erasmus obseruauit. neque video qua ratione possis δεικτικῶς aut μιμητικῶς accipere, quum hæc non dicantur forma dialogi. *Hora [enim] erat*, ὥρα ἦν. Apparet ex Cyrillo, Chrysostomo & Theophylacti commentario, scriptum fuisse in ipsorum codicibus ὥρα δὲ ἦν, vt suprà, 1. 39: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur. Ita enim explicatur ratio cur ad fontem sederit: Quia (inquit) lassus erat de via, & instabat meridies, maximus videlicet diei æstus. Non dubitaui igitur causalem particulam supplere, quum alioquin in narrationibus istæ particulæ non sine quadā etiam gratia omitti soleant, à nostro præsertim Euangelista, vt suprà, 1.27 & 30, & 39.40.41.42, & 45.47, & in omnibus penè narrationibus.

7	Ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ· λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Δός μοι πιεῖν.	Venit mulier Samaritana vt hauriret aquam: dicit ei Iesus, Da mihi potum.	*Venit mulier de Samaria haurire aquam: dicit ei Iesus, Da mihi bibere.*
8	Οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.	Nam discipuli eius abierant in vrbem vt cibos emerent.	*Discipuli enim eius abierant in ciuitatem vt cibos emerent.*
9	Λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρεῖτις, Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις.	Dicit ¨igitur ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, potum à me poscis quæ sum mulier Samaritana? non enim ¨vtuntur Iudæi Samaritanis.	*Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.*
10	Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πιεῖν· σὺ ἂν ᾔτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.	Respōdit Iesus & dixit ei, Si scires ¨donum illud Dei, & quis sit qui dicit tibi, Da mihi potum: tu petiisses ab eo, & dedisset tibi ¨aquam viuam.	*Respondit Iesus & dixit ei, Si scires donū Dei, & quis est qui dicit tibi, Da mihi bibere: forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.*
11	Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;	Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: vnde ergo habes aquam illam viuam.	*Dicit ei mulier, Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus est: vnde ergo habes aquam viuam?*
12	Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακὼβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;	Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis hūc puteum, ex quo ipse bibit, & filii eius, & eius pecora?	*Numquid tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit & filij eius, & pecora eius?*
13	Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν·	Respondit Iesus & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista, sitiet rursus:	*Respondit Iesus & dixit ei, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum:*
14	Ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.	Quisquis autem biberit ex aqua illa quam ego ei dabo, nō sitiet in æternum: sed aqua illa quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.	*Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, nō sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.*
15	Λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ, Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ· ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.	Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam, vt non sitiam, neq; veniam huc ad hauriendum.	*Dicit ad eum mulier Domine, da mihi hanc aquam, vt non sitiam, neque veniam huc haurire.*
16	Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.	Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.	*Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.*
17	Ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔχω ἄνδρα. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Καλῶς εἶπας, Ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω.	Respōdit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Non habeo virum.	*Respondit mulier & dixit, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Quia non habeo virū.*
18	Πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες· καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας.	Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, nō est tuus vir. hoc verè dixisti.	*Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc verè dixisti.*

9 *Igitur*, οὖν. Vide suprà, 3.c.25. Sic etiam accipitur infrà versu 28. *Vtuntur*, συγχρῶνται. Vulgata, *Coutuntur*, quod vocabulum planè est barbarum & obscurum. Erasmus, *Commercium habent*, recedens à Græcis, vbi minimè necesse est. Nam Vtendi verbum simili prorsus significatione vsurpant Latini, vt vel ex illo Ciceronis loco apparet, Sextum, inquit, Alphenum propinquum nostrum, quo iste vtebatur plurimúm. Cæterùm qui fuerint isti Samaritani, prius Chanæi dicti, qui tamen & ipsi à Iacobo per Iosephum mentiebantur se originem ducere, quæ itē fuerit illorum religio, qui cultus in monte Garisin ab eis institutus, quæ ipsorum aduersus Iudæos, & Iudæorum vicissim aduersus illos odia, adeo quidem vt à Synagoga magna Samaritani fuerint seuerissimo anathemate notati, partim ex sacris literis, partim ex Iosepho & recentioribus etiam scriptoribus intelligitur, vnde illud iactatum aduersus Christum conuitium, Samaritanus es, infrà 8.48.

10 *Donum illud*, τὴν δωρεάν. Non dicit indefinitè δωρεάν, donum, neque plurali numero τὰς δωρεάς, dona: itaque additus articulus ostendit Christum de eximio aliquo dono disserere, de seipso videlicet quem Pater huic mulierculæ offerebat: & illud καὶ τίς ἐστιν accipiendum est pro epexegesi. *Aquam viuam*, ὕδωρ ζῶν. Id est verè perennem & profluentem. Hîc quidem non dubium est quin allegoricè per aquam intelligatur immensa illa charitas Dei erga nos in Filio effusa in corda nostra per Spiritum sanctū in vitam æternam, cuius fit mentio Rom. 5.5. neque video cur aliter sit explicandum quod scriptum est suprà, 3. 5. Cæterùm aquam viuam appellat quæ perpetuò scaturiat, ita vt quisquis eam habet, perennem in se fontem habeat, neque aliam aquam sitiat: opponens eam aquæ ex puteo haustæ, quæ in perpetuum vsum non possit sufficere. Deinde ab effectu sic appellat, quòd illa vitam æternam adferat, hæc verò caducam hanc vitam, ad tempus refi-

ciat. Sunt autem hæ metaphoræ Hebræis familiares, vt Ierem.2.c.13, Ioel.3.18, Zach.13.1.

Græce		Beza		Vulgata	
Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.	19	Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam esse.	19	*Dicit ei mulier, Domine, video quia Propheta es tu.*	
Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.	20	Patres nostri ¨in hoc monte adorauerũt: & vos dicitis ‖Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.	20	*Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & vos dicitis quia Ierosolymis est locus vbi adorare oportet.*	Deut. 12. 6
Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, πίστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.	21	Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, venit hora quãdo neque in mõte hoc neque Hierosolymis adorabitis Patrem.	21	*Dicit ei Iesus, Mulier crede mihi, quia venit hora quando neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis Patrem.*	
Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν.	22	‖Vos adoratis ¨quod nescitis, ¨nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.	22	*Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.*	4.Reg.17. 29
Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν.	23	Sed venit hora, & nunc est, quum veri adoratores adorabunt Patrem ¨Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.	23	*Sed venit hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu & veritate: nam & Pater tales quærit qui adorent eum.*	
Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.	24	‖¨Deus est Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.	24	*Spiritus est Deus: & eos qui adorant eum, in Spiritu & veritate oportet adorare.*	Cor.2.3. 17
Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα.	25	Dicit ei mulier, Scio Messiã venturũ (¨qui dicitur Christus,) quum venerit ille, nobis annũtiabit omnia.	25	*Dicit ei mulier, Scio quia Messias venit, qui dicitur Christus: quum ergo venerit, ille nobis, annuntiabit omnia.*	
Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι.	26	Dicit ei Iesus, Ego *is* sum, qui loquor tibi.	26	*Dicit ei Iesus, Ego sum qui loquor tecum.*	
Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μέντοι εἶπε, Τί ζητεῖς; ἢ τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς;	27	¨Interea verò venerunt eius discipuli, & mirati sunt quòd ¨cũ muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?	27	*Et continuò venerũt discipuli eius: & mirabantur quia cum muliere loquebatur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?*	
Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνὴ καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις,	28	Reliquit ergo hydriam suã mulier, & abiit in vrbem, dixítque ¨eius loci hominibus,	28	*Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abiit in ciuitatem, & dicit illis hominibus,*	
Δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;	29	Venite, videte hominẽ qui dixit mihi quæcunque feci: nũ iste est Christus?	29	*Venite & videte hominem qui dixit mihi omnia quæcunque feci: nunquid ipse est Christus?*	
Ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν.	30	Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.	30	*Exierunt ego de ciuitate, & veniebant ad eum.*	
Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ, λέγοντες, Ῥαββὶ, φάγε.	31	Interim autẽ rogabãt eũ discipuli, dicentes, Rabbi, comede.	31	*Interea rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, manduca.*	

20 *In hoc monte*, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, nẽpe Garisin. qua de re vide Ioseph. antiq. lib.11. cap.8.

22 *Quod nescitis*, ὃ οὐκ οἴδατε. Ergo sine fide: ex quo cõsequitur omnes semel damnandas esse ἐθελοθρησκείας.

Nos adoramus, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν. Accenset sese homo hominibus, Iudæus Iudæis. Adorat igitur Christus vt homo seipso Deo minor, adoratur etiam ab Angelis vt Deus seipso maior.

23 *Spiritu ac veritate*, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Abũdat præpositio ἐν Hebræorum more, de quo diximus Matth. 3.c.11. Spiritum autem opponit mandato quod carnale dicitur Heb.7.c.16, in sese videlicet consideratum, & signo à re ipsa seiuncto: ac simili prorsus ratione veritati confert non mendacium, sed Legis ceremonias externas, quæ dũtaxat adumbrabant quod reipsa præstat Christus. Itaque quæ de vero & falso Dei cultu, item de vtraque vita hîc disserit Theophylactus, ad rem non pertinent.

24 *Deus est Spiritus*, Πνεῦμα ὁ Θεός. Iterum adiunctus articulus ostendit, Deum esse subiectum, Spiritum verò attributum, quemadmodum suprà, 1.1. quod vt facilius intelligeretur, sequuti sumus naturalem constructionis ordinem. Cæterùm Spiritus appellatio naturæ diuinæ in vniuersum tribuitur, nequis de tertia hypostasi propriè hîc agi putet.

25 *Qui dicitur Christus*, ὁ λεγόμενος χριστός. Hæc sunt verba Euangelistæ, nomen Messiæ Græcè explicantis, non ipsius mulieris Græcè nescientis, ideo à nobis parentheseos signo inclusa: sicut sunt etiã à Syro interprete omissa.

27 *Interea*, ἐπὶ τούτῳ: hoc est omnino quod ad verbum dicimus in vernaculo sermone, *sur cela*, vel, *sur ce propos*.

Cum muliere, μετὰ γυναικός: id est, inquit Erasmus, cum ea, quæ nimirum Samaritana esset: quo modo etiam video hunc locum à plerisque explicari. Sed (vt mihi quidem videtur) exprimendæ huic sententiæ dicendum erat cum articulo μετὰ τῆς γυναικὸς, vt infrà, versu 39 & 42, quod etiam annotauimus suprà, 3.27. Deinde cur tantopere offenderentur colloquio Christi cum Samaritana, qui ex ipsa vrbe venirent, vbi ex Samaritanis cibum emerant? Mirantur ergo potius, solum cum sola muliere extranea colloqui. Habenda enim est ratio temporis & loci: quum alioquin non repudiaret Christus etiam mulieres alloqui, vt potè quæ sunt illum Hierusalẽ vsque sequutæ, & ipsi ministrabant: sed tamen neque temere id fecit, neque frequenter, neque alloquutus est quasuis, neque vbiuis, sed ita vt omnis maledicendi occasio quantumuis suspiciosis hominibus eriperetur.

28 *Eius loci hominibus*, τοῖς ἀνθρώποις. Hîc demum valet quod in superiorem versiculum non ita appositè Erasmus

annotarat. Si tamen simplici relatiuo vsus esset Euangelista, obscurè esset loquutus. Conati autem sumus articuli ἐμφορᾶ paulo clarius exponere.

32 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

33 Ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους, Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;

34 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.

35 Οὐχ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἰδού, λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη.

Mat. 9.37
Luc. 10.2.

36 Καὶ ὁ θερίζων, μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων.

37 Ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων.

38 Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε.

39 Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν, διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης, Ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.

40 Ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ' αὐτοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας.

41 Καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ.

42 Τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, Ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστός.

43 Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

44 ‖Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει.

Mat. 13.58
mar. 6.4.
luc. 4.24.

32 Ille autē dixit eis, Ego cibū habeo quo vescar, quē vos nescitis.

33 Dicebant ergo discipuli alii ad alios, Num quis attulit ei quo vescatur?

34 Dicit eis Iesus, Esca mea est exequi voluntatē eius qui misit me, & perficere ipsius opus.

35 Nónne vos dicitis, ⁘Adhuc quadrimestre *spatium* superest, & messis aderit? ‖Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, & spectate regiones: nam albæ iam sunt ad messem.

36 Qui autem metit, mercedem accipit, & cogit fructum in vitam æternā: vt & qui seminat, ⁘simul gaudeat, & qui metit.

37 Nam in hoc⁘dictū illud⁘verum est, Alius est qui seminat, & alius qui metit.

38 Ego misi vos ad *id* metendū in quo vos non laborastis: alii laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.

39 Ex vrbe autē illa multi Samaritanorum crediderunt in eum propter sermonem mulieris, testātis eū ipsi dixisse quæcunque ipsa fecerat.

40 Quum ergo venissent ad eū Samaritani, rogarunt eum vt apud ipsos maneret: & mansit ibi duos dies.

41 Ac multo plures crediderūt propter sermonem ipsius.

42 Et mulieri dicebant, Non amplius⁘propter tuos sermones credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus hunc esse verè Seruatorem illum mundi, Christum.

43 Duobus autem pòst diebus exiit inde, & abiit in Galilæā.

44 Ipse enim Iesus ‖⁘testatus fuerat, Prophetā in sua patria honorem non habere.

32 *Ille autē dixit eis, Ego cibum habeo manducare quem vos nescitis.*

33 *Dicebant ergo discipuli adinuicem, Numquid aliquis attulit ei manducare?*

34 *Dicit eis Iesus, Meus cibus est vt faciam voluntatem eius qui misit me, vt perficiam opus eius.*

35 *Nónne vos dicitis quòd adhuc quatuor menses sunt, & messis venit? Ecce, dico vobis, leuate oculos vestros, & videte regiones, quia albæ sunt iam ad messem.*

36 *Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam: vt & qui seminat simul gaudeat, & qui metit.*

37 *In hoc enim est verbū verum, quia alius est qui seminat, & alius est qui metit.*

38 *Ego misi vos metere quod vos non laborastis: alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.*

39 *Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris testimonium perhibentis, Quia dixit mihi omnia quæcūque feci.*

40 *Quū venissent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum vt ibi maneret: & mansit ibi duos dies.*

41 *Et multo plures crediderunt propter sermonem eius.*

42 *Et mulieri dicebant, Quia iam nō propter tuā loquelam credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus quia hic est verè Saluator mundi.*

43 *Post duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæam.*

44 *Ipse enim Iesus testimonium perhibuit quia Propheta in sua patria honorem non habet.*

35 *Adhuc quadrimestre [spatium] superest*, ἔτι τετράμηνόν ἐστι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Adhuc quatuor menses sunt.* Sic autem loquuntur Hebræi, ex quorum idiotismo hoc petitum est, vt Genes. 40.12, & 18. Ionæ 3.4, & infrà, 7.33.

36 *Simul gaudeat*, ὁμοῦ χαίρῃ. Hoc est (opinor) quod scriptum est Heb. 11.40.

37 *Dictum illud*, ὁ λόγος: id est parœmia seu prouerbiū illud, vt ex Chrysostomo disertè explicat Theophylactus. Cicero de Oratore, *Bona dicta, quæ salsa sint: nā ea dicta appellantur proprio iam nomine.* Et huc spectat senarius ille à Camerario citatus, ἄλλοι μὲν σπείρουσ', ἄλλοι δ' αὖ ἀμήσονται.

Verum, ἀληθινός. Vulgò legitur ὁ ἀληθινός. Sed in Theophylacto Romano nullus est additus articulus, & quisquis Græcè vel mediocriter nouit, facilè iudicare potest nullū hîc esse locum articulo.

42 *Propter tuos sermones*, διὰ τὴν σὴν λαλιάν. Hoc loco λαλιὰ non declarat loquacitatem (quæ propria est huius vocabuli significatio) neque idioma linguæ, vt accipitur Matth. 26. 73, & Mar. 14. 70) sed idem prorsus quod λόγος, quo vsus est Euangelista suprà versu 39. Syro etiam interprete vtroque loco eandem vocem vsurpante. Vetustissimus noster codex eodem sensu pro λαλιὰν habet μαρτυρίαν, quæ fortasse fuit illius interpretatio, & ex albo in contextum irrepens, illius expungendi occasionem præbuit, integra tamen manente sententia. Vetus autem interpres barbarè loquelam interpretatus est. Erasmus, *Orationem*: quod vocabulum vt ambiguum hoc loco repudiaui.

44 *Testatus fuerat*, ἐμαρτύρησεν. Si ita conuertas, perspicuus erit locus, alioquin valde obscurus: quíque valde torsit plerosque interpretes. Erit enim hæc sententia, Profectus est in Galilæam Christus, nempe Canā, Galilææ oppidum, vt mox declaratur versu 46, non autem in Nazareth patriam suam. Inde enim fuerat eiectus, adeo vt testatus esset Christus ex vetere prouerbio, Prophetas à suis nō agnosci. Cæterùm nequis forsan moueatur quòd præterito perfecto tribuamus significationem plusquamperfecti, manifestum similis enallages exemplum suggeret proximus versiculus, in quo necesse est vt ἐποίησεν & ἦλθον interpreteris, *fecerat & venerant*: & rursus altero sequente versiculo, ἐποίησε, *fecerat*.

46 In

45 Ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑωρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν.

45 Quum ergo venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis die festo: nā & ipsi venerāt ad diem festum.

45 *Quum autem venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quū omnia vidissent quæ fecerat Ierosolymis in die festo: & ipsi enim venerant ad diē festum.*

46 Ἦλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. Καὶ ἦν τις βασιλικός, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καπερναούμ.

46 Venit igitur Iesus rursū ‖ Cana *oppidum* Galilææ, vbi fecerat ex aqua vinum. Erat autem ¨in Capernaum ¨regius quidā, cuius filius ægrotabat.

46 *Venit ergo iterum in Cana Galilææ, vbi fecit aquam vinum. Et erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.*

Suprà, 2.1 12

47 Οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτόν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα καταβῇ καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæam, abiit ad eum, & eum rogauit ¨vt descenderet ac sanarēt ipsius filiū: ¨erat enim moribundus.

47 *Hic quum audisset quia Iesus aduenirent à Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & rogabat eum vt descenderet, & sanaret filium eius: incipiebat enim mori.*

48 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτόν, Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.

48 Dixit ergo Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

48 *Dixit ergo Iesus ad eū, Nisi signa & prodigia videritis, non credetis.*

49 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικός, Κύριε κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.

49 Dicit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

49 *Dicit ad eum regulus, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.*

50 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. Καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν αὐτῷ Ἰησοῦς· καὶ ἐπορεύετο.

50 Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus ¨viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.

50 *Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Iesus: & ibat.*

51 Ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν, λέγοντες, Ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ.

51 Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & annuntiauerunt dicentes, Filius tuus viuit.

51 *Iam autē eo descendente, serui occurrerunt ei, & nuntiauerunt dicentes quia filius eius viueret.*

52 Ἐπύθετο οὖν παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ᾗ κομψότερον ἔσχε· καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.

52 Percontatus est ergo ab eis horam qua ¨melius habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horā septimā dimisit eum febris.

52 *Interrogabat ergo horam ab eis in qua melius habuerit. Et dixerunt ei, Quia heri hora septima reliquit eum febris.*

53 Ἔγνω οὖν ὁ πατὴρ ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.

53 Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit. & credidit ipse, ac domus eius tota.

53 *Cognouit ergo pater quia illa hora erat in qua dixit ei Iesus, Filius tuus viuit. & credidit ipse & domus eius tota.*

54 Τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Κεφάλαιον ε.

54 Hoc secundum signum rursus edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

54 *Hoc iterum secundum signum fecit Iesus, quum venisset à Iudæa in Galilæam.*

CAP. V.

1 Μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα.

1 Post hæc erat ¨dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.

1 *Post hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Ierosolymam.*

‖ No.

2 Ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ, κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδά, πέντε στοὰς ἔχουσα.

2 Est autem Hierosolymis ¨ad *portam* pecuariā, piscina quæ nominatur Hebraicè ¨Beth-esda, quinque porticus habens.

2 *Est autem Ierosolymis super Probatica, piscina quæ cognominatur Hebraicè Bethsaida quinque porticus habens.*

Leuit.24. 2 deut.16.1

46 *In Capernaum*, εἰς Καπερναούμ. Hoc ergo per traiectionem connecto cum verbo ἦν, quòd omnino id videatur postulare proximi versiculi sententia. Ideo vt traiectionem vitarem, mutaui verborum collocationem. *Regius quidam*, τὶς βασιλικός: id est ex Herodis aulicis, & eorum numero qui plurimum apud eum poterant. Quanuis enim Herodes non regis, sed tetrarchæ nomen haberet, tamen si nominis ambitionem excipias, rex erat, ac saltem à vulgo rex dicebatur, vt apparet Mar.6.14. Vulgata Regulum interpretatur, qui à Græcis non βασιλικὸς sed βασιλίσκος dicitur. Syrus interpres seruū regis interpretatur, pro quo Gallicè dixerimus *Officier du Roy*.

47 *Vt descenderet*, ἵνα καταβῇ: id est veniret. Sic enim vtuntur Hebręi verbis Ascendere ac Descendere, etiam non habita situs locorum ratione. Nam vrbs Capernaum erat in monte sita vt alibi dicitur. *Erat enim moribundus*, ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. Vide Luc.7.2. Vulg. *Incipiebat enim mori*. Eras. *Agebat enim animam*. Vterque admodum impropriè. Sed ex hoc loco apparet Aristotelem sapienter admodum inter τὸ μέλλον & τὸ ἐσόμενον distinguere.

50 *Viuit*, ζῇ: id est valet, ex Hebræorum idiotismo. Huc pertinet quod ait quidam, *Non est viuere, sed valere vita*.

52 *Melius habuisset*, κομψότερον εἶχεν, id est ἐπὶ τὸ βέλτιον. Erit ergo κομψῶς ἔχειν id omnino quod Latini dicunt bellè habere. Sed hoc tamen est ἅπαξ λεγόμενον.

IN CAPVT V.

1 *Dies festus*, ἑορτή. Pentecoste videlicet, quantum colligere licet ex cap.7.2. vt etiā conicit in hunc locū Cyrillus.

2 *Ad [portam] pecuariam*, ἐπὶ τῇ προβατικῇ. Subaudi πύλῃ. Heb. שער הצאן [*Schahar hatson*,] Neh.3.1, & 32. & 12.39, vt Græcus etiam interpres vertit. & hæc ipsa fortasse fuit piscina quam extruxisse dicitur Ezechias 2.Reg.18.17, & 20.20. Malè igitur legit Theophyl. à vetustiorib. aliis deceptus προβατικὴ κολυμβήθρα. Erat autē hæc porta tēplo propinqua, ideóq. ab Eliasib Pontif. Max. extructa & sanctificata, Neh. 3.1. ideo προβατικὴ cognominata, quòd ibi pecora vænirēt, vel eò saltē potissimū adducerētur sacrificāda, vbi peropportuna fuit piscina tū adaquandis, tū etiā abluēdis pecudibus antequam corā Domino sisterentur. Syrus autē interpres totum hoc ἐν τῇ προβατικῇ non legit. *Piscina*, κολυμβήθρα. Sic rectè Vetus interpres, non habita ratione Græci etymi quod aquarum collectionem designat ad natandi & vrinandi voluptatem comparatarum, cuiusmodi

Verto ... vel moreretur.

illa fuit in qua Herodes Magnus Aristobulum fraude submersit, vt narrat Iosephus lib.antiq.15,cap.3,vt etiã Latini piscinas initio viuaria siue ἰχθυοτροφεῖα vocarũt, lõgius postea trãslato nomine, vt apparet ex Columel. lib.1,cap.5.

Beth-esda, Βηθεσδά. In vulgata editione & apud Tertull.de baptismo, legitur *Bethsaida*, & Græcè in Theophylacto Romano, Βηθσαϊδά: scriptura proculdubio, propter horum nominum affinitatem, à librariis & aliis Hebrææ linguæ imperitis deprauata. Vetustissimus codex meus habet Βελζεθὰ, quod fortasse scriptũ est pro *Bezetha*, quæ vna fuit ex Hierosolymorum collibus, Ophlæ proxima, vt declarat Iosephus de bello Iudaico, lib.6,cap.6. Græci codices emendatiores, summo consensu legunt *Beth-esda*, id est domum effusionis ab אשד [*esched*,] quod cognomen non à fundendo victimarum sanguine ductum est, vt nonnulli perperam senserunt, (nec enim ibi sed apud altare mactabãtur hostiæ) sed proculdubio ab aquæductu, cuiius auctor fuisse dicitur Ezechias, 2.Reg.20,20. At Syrus interpres habet *Beth-chesda*, id est Domum beneficentiæ, quod maximè probo: ex eo nimirum extraordinario miraculo quod illic in valetudinarios edi solebat, hac piscina tandem cognominata.

	Græce		Latine		Vulgata
3	Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν.	3	In his iacebat multitudo magna ægrotorum, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantiũ aquæ motum.	3	*In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.*
4	Ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ· ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο ᾧ δήποτε κατείχετο νοσήματι.	4	⁛Angelus enim descendebat ⁛certo momento in piscinam, & turbabat aquam: itaque qui primus descendisset post aquæ turbationem, sanus fiebat à quocũque detineretur morbo.	4	*Angelus autẽ Domini descendebat secundum tempus in piscinam, & mouebatur aqua: & qui prior descendisset in piscinam post motionẽ aquæ, sanus fiebat à quacunque detinebatur infirmitate.*
5	Ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριακονταοκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.	5	Erat autem quidam illic tricesimum octauum annum ⁛agẽs in morbo.	5	*Erat autem quidam homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate sua.*
6	Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι;	6	Hunc quum vidisset Iesus iacentem, & cognouisset eum iam multum temporis egisse *in morbo*, dicit ei, Cupis sanus fieri?	6	*Hunc quum vidisset Iesus iacentem, & cognouisset quia iam multum tempus haberet, dicit ei, Vis sanus fieri?*
7	Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγώ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει.	7	Respondit ei ægrotus ille, Domine, nullum habeo ⁛qui, quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam: sed interim dum ego venio, alius ante me descendit.	7	*Respondit ei lãguidus, Domine, hominem non habeo vt quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam: dum venio enim ego, alius ante me descendit.*
8	Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἔγειραι, ἆρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει.	8	Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.	8	*Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.*
9	Καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἦρε τὸν κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.	9	Et statim sanus factus est homo ille & sustulit grabatũ suũ, & ambulabat. erat autem Sabbathum die illo.	9	*Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autẽ Sabbathum in die illo.*
10	Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ, Σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον.	10	Iudæi ergo dicebant ei qui sanatus fuerat, Sabbathum est, ‖non licet tibi tollere grabatũ.	10	*Dicebant ergo Iudæi illi qui sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatum tuũ.*
11	Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.	11	Respondit eis, Qui me sanum fecit, is mihi dixit, Tolle grabatum tuum, & ambula.	11	*Respondit eis, Qui me sanum fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatũ tuum, & ambula.*
12	Ἠρώτησαν οὖν αὐτόν, Τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει;	12	Interrogauerunt eum ergo, Quis ille est qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula?	12	*Interrogauerunt ergo eũ, Quis est ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula?*
13	Ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει τίς ἐστιν· ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ.	13	Is autem qui sanatus fuerat, nesciebat quis esset: Iesus enim ⁛euaserat ex ⁛turba quæ erat in illo loco.	13	*Is autẽ qui sanus fuerat factus, nesciebat quis esset: Iesus enim declinauit à turba constituta in loco.*

Iere. 7.2

4 *Angelus enim*, ἄγγελος γάρ. In duobus codicibus additur Κυρίου, *Domini*. Non est autem probabile Angelum cõsueuisse visibili specie descendere: sed ex aquæ repentina turbatione & consequente miraculo, cuius is demum erat particeps qui primus in piscinã descendebat, satis constitisse diuinitus id fieri, quod tamen nõ ambigo quin ad naturalem causam aliquam plerique traduxerint.

Certo tempore, κατὰ καιρόν. Sic Erasmus. nam καιρὸς propriè certum & constitutum temporis articulum declarat. Vulg. barbarè & ambiguè, *Secundum tempus*. Vide Act.1.7. Tertul. in libro de baptismo putat semel quotãnis id factũ.

5 *Agens in morbo*, ἔχων ἐν ἀσθενείᾳ. Vulg. ad verbum, *Habens in infirmitate*. Eras. *Morbo tenebatur*, paulo longius recedens à Græcis. Ego spectaui quid vsus Latinæ linguæ ferret tum hoc loco, tum etiam in proximo versiculo. ἀσθένειαν autem Euangelista vocauit morbum, ab effectu, quo nimirum ita erat iste debilitatus vt consistere non posset.

7 *Qui mittat*, ἵνα βάλλῃ. Hebr. לשלח [*lischlach*] pro quo dicunt fere Græci τοῦ ἐμβάλλειν.

13 *Euaserat*, ἐξένευσεν. Hoc vocabulum nusquam in nouo Testamento reperitur nisi hoc vno loco. Significat autem clàm euadere, & se quodammodo surripere è turba, quum propriè dicatur de iis qui ex vndis enatant: fortassis quòd qui clàm nititur ex turba elabi, corpus non aliter summittat quàm qui ex vndis emergat: vnde etiam εἰσδύειν dicitur ratione translationis non dissimili, qui in locum aliquem subit & irrepit: cui opponitur τὸ ἐκδύειν. Sed & vsitatũ est, confertam & in varias partes velut exundantẽ multitudinẽ cõmoto mari conferre, vnde qui se recipiat, meritò dicatur quasi enatare. Quod autẽ arbitratur Erasmus, potius deducendum esse ἐξένευσεν à verbo ξενεύω, quod declarat velut peregrinum & ignotum fieri, mihi quidem non potest probari. Vulgata, *Declinauit*. Nam ἐκνεύειν etiã hoc declarat: vnde viarum diuerticula dicũtur

ἐκνεύσεις. Sed vtendum erat pluſquamperfecto, & ſuperior ſignificatio videtur expreſſior. *E turba quæ erat in illo loco*, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Hæc (vt opinor) præſtat coniungere cum ἐξένευσεν quàm accipere vt abſolutè poſita. Nam quod exiſtimat Eraſmus fuiſſe potius dicendum ὄχλου τοῦ ὄντος, non puto magni eſſe momenti.

Μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἴδε, ὑγιὴς γέγονας· μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τι σοὶ γένηται.

Ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.

Καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.

Διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεὸν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ.

Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.

14 Poſtea inuenit eum Ieſus in templo: & dixit ei, Ecce, ſanus factus es: ne pecca amplius, vt nequid deterius tibi contingat.

15 Abiit ille, & nuntiauit Iudæis Ieſum eſſe qui ſanum eum fecerat.

16 Ac propterea perſequebãtur Iudæi Ieſum, & ſtudebant eum trucidare, quòd iſta feciſſet Sabbatho.

17 Ieſus autem reſpondit eis, Pater meus vſque adhuc operatur, & ego operor.

18 ‖Propterea ergo magis ſtudebant eum Iudæi trucidare, quia non ſolùm ſoluiſſet Sabbathũ, ſed & Patrem ¨ſuũ dixiſſet Deũ, parem ſe faciens Deo.

19 Reſpondit ergo Ieſus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, ¨non poteſt Filius ¨à ſemetipſo operari, ¨*id eſt* niſi ¨viderit Patrẽ operantem: quæcũque enim ille facit, hæc etiam Filius ¨pariter facit.

14 *Poſtea inuenit eũ Ieſus in templo, & dixit illi, Ecce, ſanus factus es: iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.*

15 *Abijt ille homo, & nũtiauit Iudæis quia Ieſus eſſet qui fecit eum ſanum.*

16 *Propterea perſequebãtur Iudæi Ieſum, quia hæc faciebat in Sabbatho.*

17 *Ieſus autem reſpondit, eis, Pater meus vſquemodò operatur, & ego operor.*

18 *Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere, quia non ſolùm ſoluebat Sabbathum, ſed & Patrem ſuum dicebat Deum, æqualem ſe faciens Deo.* Infrà, 7. 19

19 *Reſpõdit itaque Ieſus, & dixit eis, Amen amẽ dico vobis, non poteſt filius à ſe facere quicquam, niſi quod viderit Patrem facientẽ: quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius ſimiliter facit.*

---

18 *Suum*, ἴδιον: id eſt ſibi proprium ac peculiarem. Hoc autem illud eſt quo maximè offendebantur Iudæi, quum alioquin toti Iſraeli liceret Deum patris nomine compellare, vt Exo. 4. 22. Verùm quum Chriſtus communem faciat Patri & ſibi diuinam illam vim cuius manifeſtum ſpecimen in illa ſanatione ediderat, inde rectè colligens ſe non eſſe violatorem legis Sabbathi, qua humana tantum opera, non diuina, ne ea quidẽ quæ per homines exequẽda præceperat Deus, interdicebantur: iſti, neglecta reſponſionis iſtius vi, quia Chriſtum ex hominis duntaxat ſpecie metiuntur, & impedit ipſorum prauitas quominus Dei gloriam in tanto ipſius opere elucentem cernant: ideo quod verè dixit Chriſtus, blaſphemiam eſſe iudicant.

19 *Non poteſt*, οὐ δύναται. Annotauimus Mar. 6. 5, τὸ μὴ δύνασθαι interdum poni pro μὴ θέλειν, id eſt, Non poſſe, pro nolle. Nam inter ſpecies τοῦ ἀδυνάτου rectè numerat τὸ ἀβούλητον Nanzianzenus λογ. β, περὶ υἱοῦ. Sed hoc loco agitur de eo quod omnibus modis ac propriè eſt ἀδύνατον. Neque tamen hoc arguit vllam in Chriſto imbecillitatem, ſiue hæc diuinæ naturæ, ſiue humanæ, ſiue toti perſonæ tribuas: niſi quis hoc accipiat abſurdiſſimè pro imbecillitatis argumẽto, quòd quũ Pater & Filius ſint vnicus Deus, (perſonæ videlicet ſic numero duæ, vt ſint eſſentiæ reſpectu vnũ, ſuiſq. perſonalibus ꝓprietatib. non ſeparatæ ſed diſtinctæ) Filius nihil velit aut poſſit niſi quod Pater in ipſo, & ipſe in Patre velit & poſſit. Quòd ſi potius, (vt omnino faciendum arbitror) non ad Filii deitatem per ſe, ſed coniunctim cum aſſumpta humanitate conſideratam, iſtud referatur, verum id quoque comperietur, ſingulari cum ipſius humanitatis Chriſti dignitate non imbecillitate: τῷ λόγῳ nimirũ ſic dirigente ſibi perſonaliter vnitam humanitatem vltrò obſequentiſſimam, vt ſicut naturæ, ſic etiam voluntates & operationes ſint quidem duę numero diſtinctę, aduerſus Eutychianos, Monophyſitas & Monothelitas, at non ſeparatę, vt ſentiunt Neſtoriani, ſed prorſus & inter ſe & cum Patre conſentientes: adeo vt ſicut vna eſt Chriſti perſona, ita ſit etiã duarum voluntatũ & operationũ vnicum apoteleſma, ſiue ipſarum operantiũ naturarũ effectum. *A ſemetipſo* ἀφ᾽ ἑαυτοῦ. Id eſt ſuo vnius impulſu, ſiue cuius non ſit auctor Pater: & ita quidem vt non ſit Chriſtus illi ſeparatim συνεργὸς (ſicut reliqui homines qui ſpiritu ipſius agũtur) ſed vt vnum cum patre, quatenus Deus: vt patri ὁμοούσιος, quatenus Filius: vt vnicũ cũ Filio Dei ὑφιστάμενον, quatenus θεάνθρωπος, & vt pleniſſimè ab inhabitãte deitatis plenitudine in ſua carne ab ipſo cõceptionis momẽto ſãctificatus.

[*Id eſt*] *niſi viderit*, ἐὰν μή τι βλέπῃ. Vulgata, *Niſi quod viderit*, vt pro τι videatur legiſſe ὅ, τι. Admonet Eraſ. poſſe etiã expũgi particulã τι, quæ ſæpenumero apud Græcos redũdat. Sed τὸ ποιεῖν pro ἐργάζεσθαι, abſolutè poſitũ non temere reperias: quanquam id poteſt vtcunque excuſari idiotiſmo Hebręorum, de quo diximus Matth. 20. 12. Itaque ſupplẽdum eſſet ἐκεῖνο, id eſt *illud*, quod nimirum facit Filius. Sed maior hîc oritur ſcrupulus. Ea enim eſt natura particulę *Niſi*, vt ſi conditionẽ ponas quã tollit, ſimul totũ pręcedẽs membrũ vel ponatur, ſi neget: vel tollatur, ſi affirmet. Nã ſi dicas, Nemo venit ad me niſi Pater meus traxerit eũ, cõſequitur aliquos venire ſi Pater eos traxerit, imò verò omnes quos traxerit, vt explicat diſertè Chriſtus infrà, 6. 37. & 45. Itẽ, ſi dicas, Mors manet ſuper omnes, niſi Chriſto crediderint, efficitur, mortẽ non manere ſuper quenquam qui crediderit. Sic igitur hoc loco, ſi ita hęc conuertas, Filius non poteſt à ſeipſo quicquam facere niſi quid [vel niſi quod] viderit Patrem facientem: videbitur conſequi, Filium à ſeipſo facere quod vidit Patrẽ facientem. Sunt autem hęc inter ſe cõtraria ex diametro, vt ſimul cõſiſtere nõ poſſint. Quid ſi igitur dicamus particulam *Niſi* non conſtituere totum membrum pręcedens, ſed eius priorem partem duntaxat? vt ſi argumentationem ita nectas, Filius non poteſt à ſeipſo quicquam facere, niſi quid prius viderit Patrem facientem. Ergo filius facit id quod facientem Patrem viderit: nempe vt illud *A ſeipſo* non repetatur in concluſione contraria. Sed hoc planè durum eſt. Relinquitur ergo totum illud, Niſi quid viderit Patrem facientem, non eſſe partem propoſitionis alicuius hypotheticę, ſed potius epexegeſin & interpretationem eius quod dixerat ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, id eſt à ſeipſo. Itaque vt planior eſſet ſententia, alioquin difficilis & impedita, non dubitaui particulam exegeticam ſupplere, quum pręſertim viderem paſſim eiuſmodi ellipſes inueniri, vt infrà, verſu 30, & 6. 27 & 7. 4. Poſtremò verò putaui illud quoque annotandum, οὐδὲν ποιεῖν nihil aliud declarare quàm μὴ ἐργάζεσθαι. ex quo etiam apparet τὶ ποιεῖν, idem prorſus ſignificare quod ſimplex ἐργάζεσθαι. quod opponitur verbo שׁבת [*ſchabath*] id eſt feriari, vnde Sabbathum dictum eſt: de cuius quiete violata Chriſtus accuſatus ſeſe purgat. Ideo vt perſpicuitati ſtuderem, conuerti οὐδὲν ποιεῖν, *non operari*, & τὶ ποιοῦντα, *operantem*, ſicut in noſtro vulgato ſermone, *Ne faire riẽ, & ne beſongner point*, ſynonyma ſũt, itẽ *faire quelque choſe, & beſongner*. *Viderit Patrẽ operantem*, βλέπῃ τὸν πατέρα τὶ ποιοῦντα. In hoc ſermone duo verba vſurpantur quę ſe mutuò reſpiciũt, Demõſtrare

& Videre: illud Patri, hoc Filio tribuitur: & quidem (vt opinor) humanæ naturæ respectu, quatenus quidem cum diuina hypostaticè coaluit. Nam si simpliciter & per se ad diuinam naturam hæc referas, præterquam quòd subtilissimè hæc erunt explicanda, (vt facilè apparet ex iis quæ 5 veteres Græci, ac præsertim Nanzianzenus, in hunc locum aduersus Arrianos differunt) videbitur etiam Christus nō magnam habuisse rationem ruditatis eorum quos alloquitur. Præterea sicut veteres fatentur propriè, humanæ assumptæ naturæ respectu, Filium dici missum in carnē, & 10 Patrem illi iudicium dedisse, Filio datam esse cæli & terræ potestatem, & similia: sic etiam opinor propriè dici Pātrē Filio demonstrare opera sua, item Filium videre Patrem operantem, quatenus videlicet Filius homo factus Spiritum accepit sine mēsura, tum quatenus Christus est homo 15 Deus essentialiter in Filii persona, tū quatenus est primogenitus inter multos fratres: quam posteriorem gratiam Scholastici habitualem vocant, ab altera meritò distinctā quam appellant vnionis gratiam: distinctione tanto studiosius obseruanda, quanto maiores hodie turbas parit e- 20 ius ignoratio, siue dissimulatio. Nam Demonstrare idem declarat atque Docere: quo vocabulo vtitur infrà, 8.28, id est vim ac potestatem, suam denique deitatem Filio communicare: & Videre idem valet atque Intelligere ac discere: id est illam vim recipere: quod idem paulo pòst 25 significatur Audiendi verbo. Ergo (vt paucis omnia complectar) testatur Christus nihil prorsus à se fieri cuius auctorem non habeat Patrem, à quo impellatur ac regatur omnibus in rebus: & quanuis hæc ita dicat vt sese Iudæorum captui accommodans, omnia Patri in solidum tri- 5 buat, quemadmodum & aliis plurimis locis, séque veluti discipulum in artificiis officina eruditum proponat: tamen diuinam suam maiestatē fortiter asserit, quum Deum Patrem vocat, quum sese dicit pariter cum eo operari, quum se vitæ ac mortis æternæ potestatem habere, se mundi gu- 10 bernatorem constitutum, suam denique gloriam à Patris gloria separari non posse profitetur. *Pariter*, ὁμοίως: id est simili ratione, atque adeo vnà & coniunctim. Nam hoc, inquit Nanzianzenus, non est accipiendum κατὰ τὴν τῶν γινομένων ὁμοίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐξουσίας ὁμοτιμίαν: id est, 15 quasi res à Patre factas Filius, similes alias faciendo, exprimat: sed quòd in agendo par ac coniuncta sit Patris ac Filii virtus ac dignitas. Non comparari certè bona opera inter se, sed vnius eiusdémque ἀποτελέσματος siue effecti auctores dici Patrem & Filium, etiam incarnatum, & per 20 carnem quæ carnis sunt, efficientem, liquet etiam ex eo quòd non dixit Christus, τούτοις ὅμοια ποιεῖ, id est istis facit similia, sed ταῦτα ὁμοίως ποιεῖ id est ista pariter facit. Sic enim interpretari malui quàm *Similiter* vel *Itidem*, vt scopulum illum ad quem Samosateniani, & Arriani, & alii 25 tam multi naufragium fecerunt, euitarem.

Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.	20	Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & opera istis maiora demonstrabit ei, vt vos miremini.	20	*Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit, & maiora his demonstrabit ei opera, vt vos miremini.*
Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.	21	Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & filius quos vult viuificat.	21	*Sicut enim Pater suscitat mortuos & viuificat, sic & Filius quos vult viuificat.*
Οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ·	22	⁘Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:	22	*Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:*
Ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα· ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.	23	Vt omnes ⁘honorent Filium prout honorant Patrem: qui nō honorat Filium, non honorat Patrem qui misit eum.	23	*Vt omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filiū, non honorificat Patrem qui misit illū.*
Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν.	24	Amen amen dico vobis, qui ⁘sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in ⁘condemnationem non veniet: sed ⁘transiuit à morte in vitam.	24	*Amen amen dico vobis, quia qui verbum meū audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in iudiciū non venit: se trāsiit à morte in vitam.*

Neque enim Pater iudicat quenquam, οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα. Iudicandi verbum hoc loco, & paulo pòst versu 27 & 30, respondet verbo שפט [*schaphat*] quo videlicet significatur συνεκδοχικῶς plenum imperium ac summa mun- 30 di administrandi potestas: vt planè in duobus versiculis superioribus videatur sibi tribuere nomen illud Dei יהוה [*Iehouah*,] in hoc autem versiculo alludere ad nomen אלהים [*elohim.*] Annotat etiam Erasmus, Cyprianū duobus locis ita citare hunc locum vt eum appareat pro 35 οὐδένα legisse οὐδὲν, id est *nihil*: quæ lectio sanè aptior videtur quàm altera. Noluimus tamen quicquam contra omnium codicum fidem mutare. Denique, vt semel hæc dicēdi genera explicētur quæ in speciem videri possent absurda, & apud hunc Euangelistam plurimis locis inculcan- 40 tur: sciendum est, has negantes orationes non simpliciter aliquid negare, sed κατά τι, id est ex eorū hypothesi ad quos dirigitur oratio. Sic negat Christus à Patre administrari hunc mundum, ita videlicet vt Iudæi arbitrabantur, qui Patrem à filio separabant, quum Pater contrà nonnisi in 45 in persona Filii manifestati in carne, mundum regat. Ergo non simpliciter remouetur Pater à mundi imperio, sed corrigitur in ea re Iudæorum error. Sic dicit se non venisse vt faceret voluntatem suam, sed voluntatem Patris, infrà versu 30, & capite 6.38: sic dicit hanc doctrinam suam 50 non esse, sed eius à quo erat missus, infrà, 7.16: neutrum simpliciter, sed ex eorum sensu qui ipsum à Patre separabant, quum reuera vna sit Patris & ipsius potestas ac doctrina. Sic dicit cæcum illum aut parentes eius non peccasse, infrà, 9.3: hactenus videlicet vt ab iis peccatis orta 55 esset eius cæcitas, quum alioquin & ille & parentes eius peccatores essent, quia homines erant, vt explicatur Rom. 5. versu 12, & 1. Iohan. 1.8. Omnibus autem istis qui- 30 bus nihil diuinius dici potuit, occasionem præbuit, impia istorum calumnia, qui falso prætextu obseruandæ externæ quietis Sabbathi, Christum statuebant Deo aduersarium, id est Deum sibiipsi & patrem Filio repugnantem.

35 23 *Honorent*, τιμῶσι. Ostēdit verū vsum mandati Sabbathi, à quo illi potissimū aberrabāt, opere diuino manifestissimo & extraordinario, quo ad Dei gratiam agnoscendam inuitabantur, ad illius effectorem calumniandum abutentes, in quo tamen vno coli vult pater.

40 24 *Sermonem meum*, τὸν λόγον μου. Rursum attingit qua in re posita fuerit sanctificatio Sabbathi, & cuius causa iuberentur à suis operibus domesticis abstinere Israelitæ. *Condemnationem*, κρίσιν, id est κατάκρισιν, vt annotauimus etiam suprà, 3. 17. Id autem apparet ex antithesi. 45 Nam condemnari & habere vitam æternam, contraria sunt. Est autem hæc Hebræorum consuetudo, vt quum volunt quippiam certissimè affirmare, istas antitheses vsurpent, vt suprà, 1. 20, & 3. 15.16.17, & 36. *Transiuit*, μεταβέβηκεν. In quibusdam Veteris editionis codici- 50 bus perperam legitur Transibit. Vtitur enim præterito perfecto Christus, vt quod nondum nisi spe possidemus, tam certò sciamus futurum acsi iam nobis reipsa datum esset. Sic loquitur Paulus Ephesæorum 2.5 & 6, & alibi sæpe. Itaque non est quòd grammatici vllam hîc somnient 55 temporis enallagen.

Et hæc rurſus fuit veritas typicæ quietis, quã veritatẽ iſti, typicę retinẽdę prętextu, oppugnabãt: vt noſtri tẽporis Ma tęologi prę cæteris corporalẽ pręſentiam Chriſti in Cœna Domini falſò expoſitã, vrgent, qui communicationem corporis Chriſti veram, & membrorum Chriſti ſpiritualem vnionem maximè oppugnant.

	Græce		Beza		Vulgata
25	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.	25	Amen amen dico vobis, veniet tempus, & nunc eſt, quum mortui audient vocẽ Filij Dei: & qui audierint, viuent.	25	*Amẽ amen dico vobis quia venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem Filij Dei: & qui audierint, viuent.*
26	Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.	26	Sicut enim Pater habet vitã in ſeipſo, ſic dedit & Filio ⁚habere vitam in ſeipſo.	26	*Sicut enim Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitã in ſemetipſo.*
27	Καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί.	27	Et ⁚auctoritatem ei dedit etiam ⁚iudicium exercendi, ⁚quatenus Filius hominis eſt.	27	*Et poteſtatem dedit etiam iudicium facere, quia Filius hominis eſt.*
28	Μὴ θαυμάζετε τοῦτο· ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ·	28	Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis ſunt, audient vocem eius:	28	*Nolite mirari hoc: quia venit hora in qua omnes qui in monumentis ſunt, audient vocem eius:*
29	Καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.	29	‖ Et ⁚prodibunt, qui bona fecerint, ⁚in reſurrectionem vitæ: qui verò mala egerint, in reſurrectionem condemnationis.	29	*Et procedent qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in reſurrectionem iudicij.*

Mat.25.46

26 *Habere in ſeipſo*, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. id eſt, (inquit Auguſt. in Ioh. tractatu 99) Genuit filium, qui & ipſe vita eſt. Idem de Trinit. lib. 1. cap. 11, Secũdum formam Dei, ſicut habet pater vitam in ſemetipſo, ita dedit filio vitam habere in ſemetipſo. Et hæc quidẽ ille, cui prorſus aſſentior. Sed hoc tamen adiicio, hunc ſpiritum viuificum, interuentu carnis, per fidem à nobis participatæ, nobis communicari. ac proinde non de nuda Deitate Filii, ſed in carne manifeſtati hoc accipiendum, neque naturis, neque eſſentialibus earum proprietatibus ſeparatis, ſed diſtinctis.

27 *Auctoritatem*, ἐξουσίαν: id eſt ſummum ius. Vulgata & Eraſmus, *Poteſtatem*: rectè quidem, ſed ambiguè.
Iudicium exercendi, κρίσιν ποιεῖν: id eſt gubernandi & adminiſtrandi omnia, adeo vt vitæ ac necis poteſtatem habeat.
Quatenus Filius hominis eſt, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. Filium hominis nihil aliud quàm humanam naturam in genere declarare quam Filius aſſumpſit, ideóque non eſſe additum articulum, rectè obſeruat Eraſmus, conſentientibus veteribus, Chryſoſtomo, Cyrillo, Auguſtino, Theophylacto. Sed quod ad diſtinctionem attinet, non modo Syrus interpres hæc annectit proximè ſequenti verſiculo, ſed etiam Chryſoſtomus, & qui eius quaſi epitomen confecit Theophylactus, obſeruant hæc eſſe coniungenda cũ ſequentib. & poſt ποιεῖν plenum punctum eſſe adſcribendum: quanuis in Romano codice Theophylacti aliter ſit diſtinctus contextus: vt ſit hæc ſententia, Quia Filius hominis eſt, nolite hoc mirari. Id eſt, ne miremini tantam homini datam eſſe poteſtatem. Nam idem homo eſt etiam Filius Dei. Filiũ autem Dei eſſe, apparebit ex generali mortuorum reſurrectione. Hæc illi in ſumma, niſi quòd etiam addunt, impium illum Samoſatenum hæc coniunxiſſe cum præcedẽtibus, quæ ad ſequentia pertineant. At ego certè non video cur hæc non multo melius cum præcedentibus connectãtur: neque Samoſatenum puto huius diſtinctionis auctorem fuiſſe, quanuis falſa declaratione hunc locum corruperit. Certè coactam eſſe Chryſoſtomi expoſitionem, & verborum collocatio & ſermonis ipſa ſeries oſtendit: & Auguſtinus eam diſtinctionem ſequitur quam ille Samoſateno tribuit: vt planè appareat Latinam Eccleſiam ita ſemper legiſſe. Conſentiunt veteres omnes Græci codices quos vidimus. Cyrillus quoque non aliter diſtinguit: cuius verba Eraſmus in hunc locum vel non ſatis attentè legit, vel non bona fide deſcripſit. Sic enim ille ad verbum, *Nolite*, inquit, *mirari ſi quum me hominẽ videatis, ſuſcitaturum tamen mortuos me pollicear, & in iudicium deducturum miniter: dedit enim mihi viuificandi virtutem Pater, dedit iudicandi poteſtatem. Sed vt lubricam Iudæorum mentem his retinere ſtuduit, ſic aliorum quoque curam non paruam habuit. Quapropter cauſam quare hæc ſibi data à Patre dixerit, illico ſubiecit, di ens, Quia Filius hominis eſt. Vt intelligamus omnia ſibi data fuiſſe vt homini: qui quum creatura ſit, nihil habet à ſeipſo.* Hæc Cyrillus: ex quibus nemo non videt ipſum non modò iſta connectere cum præcedentibus, id eſt cum verbo ἔδωκεν: ſed etiã ita explicare illud μὴ θαυμάζετε τοῦτο, vt ad præcedẽtia referat. Aſſentior igitur Cyrillo, Auguſtino, & vetuſtis codicibus, atque adeo receptę lectioni: & à Chryſoſtomo diſſentio in huius loci diſtinctione. Sed in ipſa explicanda ſentẽtia ingenuè profiteor me non videre cur illorum opinionem ſequar. Referunt enim ὅτι ad verbũ ἔδωκεν, ita vt cauſa reddatur quamobrem dicatur Pater iudicandi poteſtatem dediſſe Filio, ſitque veluti reſponſio tacitæ obiectioni oppoſita, quia nimirum idem Filius Deus, etiam homo eſt, quia neceſſe ſit vt homo aliũde accipiat quod ex ſe nõ habet. At ego non dubito quin potius referendum ſit ad illud quod eſt propinquius: vt ſit hic ſenſus, Patrẽ dediſſe hoc ius Filio, vt etiã quâ homo eſt, iudicet mundũ: id eſt Filium, nõ modò quatenus Deus vnus eſt cum Patre, (quod myſteriũ ignorabãt Iudæi) eſſe mundi iudicem, ſed hanc poteſtatẽ à Patre accepiſſe, vt etiam iudicet mundum, quatenus eſt homo: vt qui, excepto eo qui ſubiecit ipſi omnia, cæteris reb. in cælo & in terra dominetur: ſicut rectè hũc locũ expoſuit doctiſs. interpres. Hanc autẽ explicationẽ confirmat particula καὶ addita, quæ alioqui prorſus redũdaret. Deinde (vt rectè notat Chryſoſt.) ſi ideo dicatur Filius iudicandi poteſtatem accepiſſe quia homo eſt, nihil prohiberet omnes homines iudices eſſe. Hoc enim abſurdum illam expoſitionem ſequi vidit ille, ideóque aliam diſtinctionem quæſiuit, de qua diximus: quia veram interpretationem nõ vidit. Poſtremò Chriſtus, quum hæc diceret, totus in eo erat vt ſe oſtenderet hominem quidem eſſe, ſed ita vt opus Filij eſſet opus Patris, penitus quicquid ageret Filius approbãtis, imò nihil niſi in Filio in carne manifeſtato agentis. Suam enim æternã hypoſtaſin Chriſtus in omnibus iſtis ſermonibus non per ſe, ſed vt carne indutam, conſiderat: ſic tamen vt paulatim Iudæos nihil aliud quàm hominẽ ipſum eſſe arbitrantes, ad intelligẽdum quod in ipſo erat inuiſibile, ex virtute planè diuina & αὐτοκρατορικῇ in ipſius dictis ac factis manifeſtè eluceſcente, alliciat, Iudæorum videlicet captui ſeſe accommodans. Ergo germana hæc eſt huius loci diſtinctio & interpretatio: quæ vt melius intelligeretur, ὅτι conuerti Quatenus, quaſi καθότι vel καθὼς ſcriptum ſit: à qua interpretatione neque Auguſtinus neque Cyrillus hactenus diſſentiunt, quum ille exponat καθὼς υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, *Velut homo eſt*: iſte verò, *Vt homo eſt & creatura.*

29 *Prodibunt*, ἐκπορεύσονται: vel, exibunt, è ſepulchris videlicet. Vulgata, *Procedent*. Rectè autẽ annotat Eraſmus, poſt ἐκπορεύσονται addendam eſſe hypodiaſtolen, vt intelligamus nõ ſolùm bonos prodituros, ſed omnes qui in monumẽtis fuerint: deinde ſubnectantur duæ partes, vna bonorum, altera malorum. *In reſurrectionem vitæ*, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς: id eſt, in eam reſurrectionem quam perennis vita conſequatur: quaſi vitalem dicas, ex Hebræorum idiotiſmo, qui adiectiuorum loco vtuntur genitiuis appellatiuorum, vt ſæpe iam diximus. Huic opponitur reſurrectio condemnationis, id eſt damnatoria. Et manifeſtè alludit Dominus ad Dan. 12. 2.

Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός.

30 ∴Non possum ego à meipso facere quicquam : ∴prout audio ∴iudico : & ∴ iudicium meum iustum est : quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me, ∴ *id est* Patris.

30 *Non possum ego à meipso facere quicquam: sicut audio, iudico: & iudicium meum iustum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.*

Infrà.8.14 — Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

31 ‖Si ego ∴testor de meipso, testimonium meum ∴non est idoneum.

31 *Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum.*

Mat.3.17 — Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

32 ‖Alius est qui testatur de me, & scio idoneum esse testimoniū quod testatur de me.

32 *Alius est qui testimonium perhibet de me, & scio quia verum est testimonium quod perhibet de me.*

Suprà,1.27 — Ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς Ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ.

33 ‖Vos misistis ad Iohannem, & *is* ∴ testimonium dedit veritati.

33 *Vos misistis ad Iohannem, & testimonium perhibuit veritati.*

Ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω· ἀλλὰ ταῦτα λέγω, ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε.

34 Ego autem ab homine testimonium non capto : sed hæc dico vt vos seruemini.

34 *Ego autem non ab homine testimonium accipio: sed hæc dico vt vos salui sitis.*

Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιαθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ.

35 Ille erat lucerna ardens & lucens : vos autem voluistis ad momentum exultare in eius luce.

35 *Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autē voluistis ad horam exultare in luce eius.*

Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ ἵνα τελειώσω αὐτά, αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε.

36 At ego testimonium habeo ∴maius *testimonio* Iohānis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, ∴ipsa *inquam* opera quæ ego facio, testantur de me quòd Pater miserit me.

36 *Ego autem habeo testimonium maius Iohanne: opera enim quæ dedit mihi Pater vt perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me quia Pater misit me.*

Mat.3.17, & 17.5 — Καὶ ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε.

Deut.4.12

37 ‖Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neque vocē eius vnquam audistis, ‖neque speciem eius vidistis.

37 *Et qui misit me Pater, ipse testimoniū perhibuit de me. Neque vocem eius vnquam audistis, neque speciem eius vidistis.*

Καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν· ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε.

38 Et sermonem eius non habetis in vobis manentem : quia quem misit ille, huic vos non creditis.

38 *Et verbum eius non habetis in vobis manens: quia quem misit ille, huic vos non creditis.*

Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς

39 ∴*Vos* scrutamini Scripturas,

39 *Scrutamini Scripturas,*

---

30 *Non possum ego à meipso facere*, οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Vide suprà versu 19. *Prout audio*, καθὼς ἀκούω : id est, vt Pater mihi suggerit. Vide suprà, versu 19, in hæc verba, *Viderit Patrem operantem.* *Iudico*, κρίνω. id est, potestatem hanc exerceo, qua de re vide Psal.98. *Iudicium meum*, ἡ κρίσις ἡ ἐμή. Id est (vt Gallicè loquimur) *mon gouuernement.* [*Id est*] *Patris*, πατρός. Deerat in duobus codicibus. Præstat autem (ni fallor) exegeticam particulam supplere quàm cōiungere cum τοῦ πέμψαντος. Similem epexegesin exposuimus suprà, versu 19, in hæc verba, *Nisi viderit.*

31 *Testor*, μαρτυρῶ. Eras. vertit, *Si testimonium perhiberem.* Et paulo pòst, οὐκ ἔστι, *non esset.* Atqui μιμητικῶς ista dicuntur à Christo, quasi sibiipsi hæc opponat in aduersariorum persona : neque immeritò, quum hæc eadem postea disertè fuerint ipsi ab illis obiecta, vt scribitur infrà, 8.13. Malui igitur præsens tempus seruare, vt ista μίμησις clarius appareat. *Non est idoneum*, οὐκ ἔστιν ἀληθής. Vulgata & Erasmus, ἀληθής interpretantur *Verum*, fortassis non satis appositè, quia hîc (vt opinor) verum non opponitur falso. Fieri enim potest vt quod aliquis de se testatur, verum sit, & rursus quod quispiam in aliquem testatur, sit falsum : & tamen illud non erit idoneum, hoc verò contrà ratum habebitur, nisi quis firmam exceptionem adferat. Verum igitur hoc loco dicitur quod Hebræi vocant נאמן [*Neeman*,] & Syrus interpres שרירא [*scharira*] id est fidele, dignum videlicet cui fides habeatur, & planè validum ac firmum: Latini idoneū vocant. Erat tamen (fateor) Christi testimonium idoneum, etiamsi solus ipse testis esset, sed habuit Christus eorum rationem quos alloquebatur, adeo vt hoc etiam ipsis largiatur, ne sibi credant, nisi alios idoneos auctores ac testes laudarit. Quomodo autem hoc consentiat cum eo quod scribitur infrà 8.14, suo loco dicemus.

33 *Testimonium dedit*, μεμαρτύρηκε. Diuersa constructio diuersam significationē arguit, de qua diximus Luc.4.22.

36 *Maius* [*testimonio*] *Iohannis*, μείζω τοῦ Ἰωάννου. Vulgata, *Maius Iohanne.* quod meritò emendauit Eras. neque enim testimonium Patris cum Iohanne ipso comparatur, sed testimoniū Patris cum testimonio Iohannis. Itaque deest articulus. plena enim loquutio erat μείζω τῆς τοῦ Ἰωάννου. quæ ellipsis non obseruata, multis locis plerosque interpretes fefellit, vt Rom.8.2, & Iac.2.25, & 1.Pet.1.7. *Ipsa,* [*inquam*] *opera*, αὐτὰ τὰ ἔργα. Gaudet Iohannes huiusmodi epanalepsi, cuius exemplum habes suprà, 1.20, & 28, & 45.

39 [*Vos*] *scrutamini*, ἐρευνᾶτε. Vel, *scrutamini*, ita vt sit imperandi modus. Sed mihi longè magis placet Erasmi Iohannis, hominis & pii & eruditi sententia, à quo sum admonitus ista potius Indicandi modo accipienda, Itaque adieci pronomen Vos, vt redarguat Christus præposterū istorum studium, qui scripturas quidem sedulò legerent, rectè existimantes salutis doctrinam inde petendam esse, & tamen ipsum de quo scripturæ loquebātur, vt in quo vno salus sit posita, tam pertinaciter repudiarent : qua in re hodie nō minus ab iis peccatur qui ad scripturarū lectionē non veritatis inde inquirendæ studiū, sed præiudicatas opiniones aut aliquid etiam deterius adferunt: ideóq. nec videndo vident, nec audiendo audiunt, nec legendo discunt.

δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ·

40 Καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με ἵνα ζωὴν ἔχητε.

41 Δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω·

42 Ἀλλ' ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς.

43 Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με. ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε.

44 Πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε;

45 Μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα· ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε.

46 Εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν.

47 Εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

Κεφάλαιον ς.

1 ΜΕτὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ Ἰησοῦς πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος.

2 Καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων.

3 Ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

4 Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ Πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων.

5 Ἐπάρας οὖν ὁ Ἰησοῦς τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτόν, λέγει πρὸς τὸν Φίλιππον, Πόθεν ἀγοράσομεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗτοι;

6 (Τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν· αὐτὸς γὰρ ᾔδει τί ἔμελλε ποιεῖν)

---

quia vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testantur de me:

40 Nec vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

41 Gloriam ab hominibus non capto.

42 Sed ⁚ noui vos charitatem Dei non habere in vobis.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: si venerit alius nomine suo, illum recipietis.

44 Quomodo vos potestis credere, quum gloriam alii ab aliis ⁚ captetis, & ‖ gloriam quæ à solo Deo proficiscitur, nō quæratis?

45 ⁖ Ne putate me accusaturum vos apud Patrem: est qui accuset vos, Moses, in quo vos speratis.

46 Si enim crederetis Mosi, crederetis mihi: ‖ nam ille de me scripsit.

47 Quod si scriptis illius non creditis, quomodo verbis meis credetis?

CAP. VI.

1 POst hæc abiit Iesus ⁖ trans mare ⁚ Galilææ, *quod est* Tiberiadis.

2 Et sequebatur eũ turba multa, quia videbant eius signa quæ edebat in ægrotis.

3 Subiit verò in montem Iesus, & ibi sedit cum discipulis suis.

4 Propè autem erat Pascha, ‖ festum Iudæorum,

5 ‖ Quum ergo sustulisset oculos Iesus, & conspexisset multam turbam ad se venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes vt isti vescantur?

6 (Hoc autẽ dicebat, tentãs eũ: ipse enim sciebat quid esset facturus.

---

quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me:

40 *Et non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.*

41 *Claritatem ab hominibus non accipio:*

42 *Sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis.*

43 *Ego veni in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.*

44 *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est, non quæritis?* Infr.12 4

45 *Nolite putare quia ego accusaturus sim vos apud Patrem: est qui accusat vos, Moyses, in quo vos speratis.*

46 *Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi: de me enim ille scripsit.* Gen.3. 15, & 22. 28, & 49.10 deut.18.15

47 *Si autem illius literis non creditis, quomodo verbis meis credetis?*

CAP. VI.

1 *POst hæc abiit Iesus trans mare Galilææ, quod est Tiberiadis.*

2 *Et sequebatur eum multitudo magna, quia videbant signa quæ faciebat super iis qui infirmabantur.*

3 *Subiit ergo in montem Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.*

4 *Erat autem proximum Pascha, dies festus Iudæorum.* Leu.23.1 deut.16.1

5 *Quum subleuasset ergo oculos Iesus, & vidisset quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum, Vnde ememus panes vt mãducẽt hi?* Matt.14. mar. 6.38 luc.9.13.

6 *(Hoc autẽ dicebat tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus)*

---

42 *Noui vos non habere*, ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔχετε. Hunc hellenismum alibi iam aliquoties obseruauimus. perinde est autem ac si diceret, Charitas Dei non est in vobis, siue, quòd aduersum me contenditis, quasi de asserenda Dei gloria solliciti, falsò à vobis prætexi, nec Dei amore vos ad hæc in me dicẽda impelli cõstat, vt qui opus istud tãquã impium condemnetis, quo tamen Dei gloria summè illustratur. Et quid nos aliud hodie potius nostrorum temporum Pharisæis respondeamus de gratuita iustificatione, mortuorum inuocatione, purgatorio, ἐθελοθρησκείαις, primatu Papæ, cæterisque huiusmodi rebus nobiscum, religionis prætextu, tam pertinaciter contendentibus?

44 *Captetis*, λαμβάνοντες. Vulg. & Eras. *Qui accipitis.* Ego Captandi vacabulo vti malo vbi de studio & conatu agitur. Itaque sic etiam sum interpretatus suprà, versu 34 & 41. Tale est argumentum Pauli Rom.3.27.

45 *Ne putate*, &c. μὴ δοκεῖτε. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & aliud quippiam declarat quàm verba ipsa præ se ferant. Neque enim negatio prorsus id remouet quod dicitur, sed corrigit: quasi diceret Christus ipsos nullum habituros acriorem accusatorem Mose, cuius patrocinio confidebant. quemadmodum si quis hodie obiiciat hostibus Euangelii id quod res est, nullos ipsis fore magis infestos in iudicio quàm Mariam virginem & totum fidelium cœtum, quibus tamen vnis confidunt: neque tamen hoc impedit quominus & Christus & conscientia reprobos omnes accusent. Simile dicendi genus extat Mar.9.37.

IN CAPVT VI.

1 *Trans mare*, πέραν τῆς θαλάσσης. Siquis diligenter reliquos Euangelistas cum hoc nostro comparet, nempe Matth.14.13, 22.34, Mar.6.32, & 23.45.53, Luc.9.10, comperiet in hac historia particulam πέραν, non declarare aduersum litus, quò perueniri non posset nisi traiecto lacu: sed has omnes regiones, nempe Tiberiadem, Desertum, Bethsaida, Capernaum, cis lacum sitas fuisse, Galilææ respectu. Vsus est tamen Euangelista aduerbio πέραν, & mentionem fecit traiectionis, quia propter amplos sinus nauigatio quasi compendium itineris erat: deinde quia ex vno sinus anfractu in alium traiectio fiebat, vt in hunc locum scripsit doctissimus interpres. *Galilææ quod [est] Tiberiadis*, τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος. In vno codice scriptum inuenimus duntaxat τῆς Τιβεριάδος, id est Tiberiadis, ita vt τῆς articulus non referat θάλασσαν.

7 Ἀπεκρίθη αὐτῷ Φίλιππος, Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ.

Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes nō suffecerint eis, vt singuli eorum paulum quiddam accipiant.

Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt vnusquisque modicum quid accipiat.

8 Λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου,

Dicit ei vnus ex discipulis eius, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,

Dicit ei vnus ex discipulis eius, Andreas frater Simonis Petri,

9 Ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια· ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς τοσούτους;

Est hic puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos & duos ¨pisciculos: sed hæc quid sunt inter tam multos?

Est puer vnus hic qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisces: sed hæc quid sunt inter tantos?

10 Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς, Ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς ἐν τῷ τόπῳ. Ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες, τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι.

Dixit autem Iesus, Facite vt isti discumbāt. Erat autem gramen multum in eo loco. Discubuerunt ergo viri, numero quasi quinquies mille.

Dicit ergo Iesus, Facite homines discumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Discubuerunt ergo viri, numero quasi quinque millia.

11 Ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε ταῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον.

Accepit autem panes illos Iesus, & actis gratiis ¨distribuit discipulis, discipuli verò discumbentibus: similiter etiam ex pisciculis illis ¨ quantum volebāt.

Accepit ergo Iesus panes, & quum gratias egisset, distribuit discumbentibus: similiter & ex piscibus quantum volebant.

12 Ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται.

Vt autē expleti sunt, dixit *Iesus* discipulis suis, Cogite quæ superfuerunt fragmenta, ¨ nequid pereat.

Vt autem impleti sūt, dixit discipulis suis, Colligite quæ superauerunt fragmenta, ne pereant.

13 Συνήγαγον οὖν, καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν.

Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmētis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ superfuerāt iis qui comederant.

Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus ordeaceis, qui superfuerant iis qui manducauerant.

14 Οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

Illi ergo quum vidissent signum quod Iesus ediderat, dicebant, Hic est verè Propheta ille ¨ qui venturus erat in mundum.

Illi ergo homines quum vidissent quod Iesus fecerat signum, dicebant, Quia hic est verè Propheta qui venturus est in mūdum.

15 Ἰησοῦς οὖν γνοὺς ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος.

Iesus ergo quum nosset futurum vt venirent, & ipsum correptum facerent regem, secessit rursus in montem solus.

Iesus ergo quum cognouisset quia venturi essent vt raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus.

Mat.14.25 mar.6.47

16 Ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν.

‖Vt autem serum *diei* factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.

Vt autem serò factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.

17 Καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς.

Et ingressi nauigium, ¨ ibant trans mare versus Capernaum. iam autem tenebræ erant, nec venerat ad eos Iesus.

Et quum ascendissent nauim, venerunt trans mare in Capharnaum. & tenebræ iam factæ erant, & non venerat ad eos Iesus.

---

9 *Pisciculos,* ὀψάρια. Sic pisces vocat παρὰ τὸ ὀπτᾷν, id est ab assando, quos nimirum moris erat assare, ac fortassis etiam assatos diuendere: quales sunt quos in Heluetia vocant *Albæch*: idque ita esse liquet ex iis quæ infrà capite 20 scribuntur. Errant igitur qui hoc nomen deriuant παρὰ τὸ ὀψὲ, hoc est serò, vel quòd vesperi tantùm iis vescerentur, vel quòd serò tandem voluptatis gratia in vsum venerint. Sic nimirum solent multi in confingendis etymologiis ludere: alioquin ὀψάριον pro condimento atque adeo pro opsonio ac omni cibo qui pani adiicitur, vsurpari solet, vt apud Athenæum lib. 8.

11 *Distribuit discipulis, discipuli verò discumb.* διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις. Vulg. *Distribuit discūbentibus*, id est διέδωκε τοῖς ἀνακειμένοις, sicut etiam vertit Syrus interpres, & vetustiss. meus codex, contra reliquorum nostrorum codicum Græcorum fidem: quibus etiam accedit Cyrilli ac Theophylacti auctoritas. Vtrouis autem modo legas, eodem sensu licebit istud interpretari: quum etiam dictus sit supra Christus baptizasse quum discipulorum ministerio vteretur, suprà 4.2. *Quantum volebant,* ὅσον ἤθελον. In quibusdam impressis exemplaribus legitur ὅσον ἤθελεν, *quantum volebat,* ipse videlicet Iesus. sed nō dubito quin illud sit retinendum.

12 *Nequid pereat,* ἵνα μή τι ἀπόληται Vulgata, *Ne pereant,* quasi videlicet particula τὶ redundet.

14 *Qui venturus erat,* ὁ ἐρχόμενος. Vulgata & Erasmus, *Qui venturus est.* Atqui, si iam venerat, impropriè dicitur esse venturus: neque negligi debuit articulus, de quo vide suprà 1.22.

17 *Ibant trans mare, versus Capernaum,* ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. Vulgata & Erasmus conuertunt ἤρχοντο, *venerunt.* Atqui nondum eò venerant, sed viam tantùm erant ingressi. itaque debuit seruari propria significatio præteriti imperfecti, vt vir sanctæ memoriæ M. Bucerus in hunc locum annotauit. Deinde πέραν τῆς θαλάσσης Erasmus nimium expressè conuertit *traiecto mari,* quum (vt antè docui) non traiecerint lacum, sed sinum duntaxat. Postremò εἰς Καπερναοὺμ declarat demum quò contenderet. Nam quod scribitur Mar.6.45, iussos fuisse præire Bethsaida, ideo dictum est quòd Bethsaida in via occurrebat proficiscentibus Capernaum: & fortassis Christus dixerat se illuc ad eos venturum. Ideo malui interpretari *Versus Capernaum* quàm *In Capernaum,* cum Vetere interprete & Erasmo.

Greek		Latin		Vulgata
Ἥ τε θάλασσα, ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγείρετο.	18	Et mare, vento magno flante, inſurgebat.	18	*Mare autẽ, vento magno flante, exurgebat.*
Ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον· καὶ ἐφοβήθησαν·	19	⁚Prouecti verò quaſi ſtadia vigintiquinque aut triginta, cõſpiciunt Ieſum ambulantem ſuper mare, & appropinquantem naui: & timuerunt.	19	*Quum remigaſſent ergo quaſi ſtadia vigintiquinque aut triginta, vident Ieſum ambulantem ſupra mare, & proximum naui fieri: & timuerunt.*
Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.	20	Ille verò dixit eis, Ego ſum, ne timete.	20	*Ille autem dicit eis, Ego ſum, nolite timere.*
Ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον· καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον.	21	⁚Cupidè ergo receperunt eũ in nauigiũ: & ſtatim nauigium ⁚peruenit ad regionem in quam ibant.	21	*Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & ſtatim nauis fuit ad terram quam ibant.*
Τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον, ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον·	22	Poſtero die turba quæ ſtabat trans mare, quum vidiſſet illic non eſſe aliud nauigiolum niſi vnum illud ⁚in quod ingreſſi fuerant diſcipuli eius, & Ieſum non introiſſe cum diſcipulis ſuis in nauigium, ſed ſolos eius diſcipulos, ⁚abiit.	22	*Altera die turba quæ ſtabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi niſi vna, & quia non introiſſet cum diſcipulis ſuis Ieſus in nauim, ſed ſoli diſcipuli eius abiiſſent:*
Ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια ἐκ Τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ Κυρίου·	23	Alia verò nauigiola Tiberiade venerunt ⁚prope locum vbi comederant panẽ, ⁚poſteaquam gratias egiſſet Dominus:	23	*Aliæ verò ſuperuenerunt naues à Tiberiade iuxta locum vbi manducauerant panem, gratias agente Domino:*
Ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦλθον εἰς Καπερναούμ, ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν.	24	Quum ergo vidiſſet turba Ieſum illic non eſſe, neque diſcipulos eius, ingreſſi ſunt & ipſi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Ieſum.	24	*Quum ergo vidiſſet turba quia Ieſus non eſſet ibi, neque diſcipuli eius, aſcenderunt in nauiculas, & venerunt Capharnaum, quærentes Ieſum.*
Καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, πότε ὧδε γέγονας;	25	Et eo inuento trans mare, dixerunt ei Rabbi, quando huc perueniſti?	25	*Et quum inueniſſent eum trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc veniſti?*
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ᾽ ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.	26	Reſpondit eis Ieſus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia comediſtis panes illos & ſaturati eſtis.	26	*Reſpondit eis Ieſus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.*
Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει· τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός.	27	⁚Operemini non cibo qui perit, ſed cibo illi qui permanet in vitam æternam, ⁚quem Filius hominis dabit vobis: ‖ hunc enim Pater ⁚obſignauit, ⁚ *id eſt* Deus.	27	*Operamini non cibum qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: hunc enim Pater ſignauit Deus.*

Suprà 1.32 mat 3.17, & 17.5

19 *Prouecti, verò*, ἐληλακότες οὖν. ſub. τὴν ναῦν, id eſt quum prouexiſſent nauem. Vulgata Remigandi verbo vti maluit quod reſpondet τῷ κωπηλατεῖν. particula autem οὖν ſępiſſimè apud hunc Euangeliſtam non eſt illatiua, ſed narrationis membra tantùm connectit.

21 *Cupidè ergo receperunt eum*, ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτόν. Vulg. & Eraſ. *Voluerunt ergo recipere eum.* Atqui ex Matt. 14.32, & 33, item Marci 6.51, omnino apparet eum eſſe ingreſſum nauim, & ſedata tempeſtate, ab iis adoratum qui vnà vehebantur. Ergo illa interpretatio non videtur conuenire, qua ſignificatur ipſos quidem paratos fuiſſe illum excipere, ſed nauim ſtatim appuliſſe: quod non reſpondet aliorum Euangeliſtarum narrationi. Puto igitur verbum ἤθελον opponi illi quod antè dixerat, eos fuiſſe perterritos: ex quo intelligitur ipſos initio fuiſſe eum auerſatos: nunc verò agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant, cupidè accepiſſe in nauim. Nam τὸ θέλειν alibi ſæpe obſeruauimus aliquid amplius ſignificare q̃ ſimplex Velle. Sic igitur hunc locũ in vernaculo noſtro ſermone interpretarer, *Ils furent contens de le receuoir dans le baſteau.*

Peruenit, ἐγένετο. Vulgata ad verbum, *Fuit*: ſicut in vernaculo ſermone dicimus, *Elle fut au lieu ou ils vouloyent aller*, pro, *elle arriua*. Eraſmus, *Appulerat.* putauit enim appuliſſe nauim eo ipſo momento quo Chriſtus parabat in eam conſcendere: quod falſum eſſe ex aliis Euangeliſtis apparet.

22 *Abiit*, ἀπῆλθον. In vicinia videlicet pernoctaturi, quum inclinãte iam die miraculum editum eſſet, & Ieſum ſubſtitiſſe arbitrarentur. Nam ἀπῆλθον, vſitato more loquendi, cum ὄχλος collectiuo nomine conſtruendum eſt non cum μαθηταί, diſtinctione poſt αὐτοῦ interpoſita: quod alii interpretes non animaduertentes, & narrationẽ ipſam 5 & conſtructionem ſermonis, nouo & minimè tolerabili ἀνανταποδότῳ peruertunt.

23 *Prope locum*, ἐγγὺς τοῦ τόπου. Series ipſa hiſtoriæ oſtendit, naues poſtridie, traiecto ſinu, Tiberiade veniſſe, propè deſertum Bethſaida, vbi editum fuerat illud ſignum.

10 *Poſteaquã gratias egiſſet*, εὐχαριστήσαντος. Vulg. *gratias agẽte*, pro quo perperam ſcribitur in nonnullis codic. *Gratias agentes.* Deeſt autem hæc particula in meo vetuſtiſſ. exemplari, & aliis nonnullis: quam tamen omnino retinendam arbitror. quoniam vis miraculi in eo ſita eſt non quòd 15 quinque hominum millia pauiſſet Chriſtus, ſed quòd ſola precatione tam paucis panibus multiplicatis eos pauiſſet.

27 *Operemini non cibo, &c.* ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν. Vulgata & Eraſmus, *Operemini non cibum, &c.* quod planè barbarum eſt. Reſpondet autem hoc loco τὸ ἐργάζεσθαι verbo 20 Hebræo עבר [*abad*] quod ſignificat operam ſuam alicui rei impendere. Reuocat igitur eos Chriſtus ad ſtudium rerum cæleſtium, ab iis abductos quę ad ventrem ſiue huius vitę alimoniam ſpectant: quæ admonitio quàm ſit neceſſaria, nunc, ſi vnquam aliâs, experimur, quum nul-25 los ferè habeamus Euangelio infenſos hoſtes, neque domi, neque foris, quàm quibus religionis obtentus eſt ventris pabulũ.

Quẽ, ἥν: vel quam, vt ad ζωὴν referatur.

Obsignauit, ἐσφράγισε: id est, quem indita virtute sua, quasi impresso sigillo, tum à cæteris hominibus distinxit, vt in eo tanquã visibili imagine Deus Pater appareat: tum etiã (quod Christo proprium est) huic rei præstãdæ destinauit, Deo videlicet homines reconciliandi in vitam æternam. Hanc expositionem video Cyrillo & aliis multis eruditis interpretibus probari: quam etiam confirmat similis huius verbi vsus, quod ad priorẽ quidem partẽ attinet, 2. Corinth. 1. 22, & Ephes. 1. c. 23. Nam hîc quoque Christus sese ad Iudæorum captum accommodans, omnia ad Patrem refert, nulla sui propriè facta mentione, quatenus Deus est: propriè inquam: nam ex consequenti diuinitatẽ quoque suam asserit, quæ à Patre separari non potest. Chrysostomus & Theophylactus hoc referre malunt ad testimonia quibus Pater tum Christum ipsum pro Filio se habere ostendit, tum etiam ipsius munus confirmauit. Opera enim Christi, in quibus diuina illa virtus clarè eminebat, aperta erant testimonia quibus, tanquam apposito sigillo, Pater Filium approbabat. Simili ratione vsurpatũ est verbum σφραγίζειν suprà, 3. 33. [*Id est*] *Deus*, ὁ Θεός. Vide suprà 5. 19, in hæc verba, *Nisi viderit*, & 30.

	Græce		Beza		Vulgata
	Εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν, Τί ποιῶμεν ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;	28	Dixerũt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur ∴ opera Dei?	28	*Dixerũt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur opera Dei?*
1. Ioh. 3. 23	Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.	29	Respondit Iesus & dixit eis, ‖ Hoc illud est ∴ opus Dei, vt credatis in *eum* quem misit ille.	29	*Respondit Iesus & dixit eis, Hoc est opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille.*
	Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ;	30	Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu signum edis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?	30	*Dixerũt ergo ei, Quod ergo tu facis signum, vt videamus & credamus tibi? Quid operaris?*
Exo. 16. 14 num. 11. 7. psal. 77. 24. sap. 16. 20	Οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθώς ἐστι γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν.	31	Patres nostri comederunt manna in deserto: sicut scriptũ est, ‖ Panem cælestem dedit eis vt vescerentur.	31	*Patres nostri manducauerunt manna in deserto: sicut scriptum est, Panem de cælo dedit eis manducare.*
	Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν.	32	Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, non dedit vobis Moses ∴ panem illum cælestem: sed Pater meus dat vobis panem illum verè cælestem.	32	*Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cælo: sed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.*
	Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ.	33	Panis enim ille Dei is est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.	33	*Panis enim Dei est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.*
	Εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν, Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.	34	Dixerunt ergo ei, Domine, da nobis semper panem istum.	34	*Dixerunt ergo ad eum, Domine semper da nobis panem hunc.*
	Εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· ὁ ἐρχόμενος πρός με,	35	Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis ille ∴ vitæ: qui venit	35	*Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis vitæ: qui*

28 *Opera Dei?* ἔργα τοῦ Θεοῦ; Heb. pro operibus diuinis: id est quæ Deo grata sint: quasi verò legem perscriptam non haberent. Sed sic Deo illudere consueuerunt homines, quum de pietatis officiis admonentur, prætexere nimirum ignorantiam & discendi studium præ se ferre: quasi satis sit ipsis Dei voluntatẽ intellexisse. Contrà verò Christus eos à lege, quæ illos etiam condemnat qui de Mose nihil cognouerunt, ad quærẽdam in Euangelio misericordiam reuocat.

29 *Opus Dei*, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Id est, Hoc demũ opus est quod à vobis Deus flagitat, vt mihi credatis. Fidem ergo impropriè vocat opus, vt legem fidei Paulus Rom. 3. v. 17. Et fortassis etiam hoc dicendi genus petitum est è medio, & per μίμησιν explicandum. veluti si quis ad medicum accedens, ab eo petat quanta accepta pecunia velit sibi remedium adferre, & medicus his verbis respõdeat, Omnis pecunia quam à te peto hæc est, vt mihi confidas, & tibi persuadeas me nihil aliud quàm salutem tuam quærere. Si medicus, inquam, ita respondeat, quis ex hoc responso eliciat, pecuniam esse istam confidentiam quam medicus ab ægroto flagitat, vt sanis consiliis obsequatur? Sunt igitur planè ridiculi (vt alios paralogismos omittam) qui ex hoc loco eliciunt fidẽ esse opus, & nos per opera iustificari.

31 *Panem cælestem*, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Erasmus, *E cælo*: quasi nimirum hoc pertineat ad verbum ἔδωκεν, vt sit hæc constructio, Panem ipsis dedit è cælo. Inde orta quæstio quomodo Christus neget in proximo versiculo panem à Mose datum è cælo. Atqui Psalmo 78. c. 24, vnde petitum est hoc testimonium, manna non dicitur datum è cælo, sed vocatur דגן שמים [*dagen schamaijm*] id est frumentum cælorum, seu cæleste. Ergo non agitur de loco vnde datum sit manna, (quod tamen è cælo & nubibus pluisse constat) sed quæritur an hic panis verè sit cælestis. Hoc negat Christus, & se vnum potius dicit verè cælestem panẽ esse, vt qui in cælestem (id est sempiternam ac verè beatã) vitam pascat. Mannam tamen fateor, quatenus Christum adumbrabat, rectè à Paulo spiritualem escam dici. Sed hîc rursus loquitur Christus ex eorum hypothesi quibuscum disserit: qua de re copiosè suprà diximus 5. 22. Est igitur (meo quidẽ iudicio) duplex in proximo versiculo instituta collatio: vna Mosis, qui suos Israelitas pauerit mãna, cum cælesti Patre, qui suis & ipse panem cælestem miserit: altera, ipsius mannæ cum Christo. Manna non propriè descendit è cælo, sed ex nubibus: Christus autem verè descendit è cælo, nempe è sinu Patris. Manna hanc duntaxat vitam sustinebat, eámque ad tempus: Christus suos in vitam æternam pascit.

32 *Panem illum cælestẽ*, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Rectè annotat Erasmus additum articulum quo hic panis, nempe Christus, à manna distinguitur. Sed fuit etiã hoc notandũ, ante ἐκ τοῦ οὐρανοῦ subaudiendum esse articulum, quasi scriptum sit τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, id est τὸν οὐράνιον: siue τὸν ὄντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, hoc est *cælestem*, siue *qui est è cælo*, ne quis putet coniungendum cum verbo δέδωκεν. Similis ellipsis exemplum habes suprà, 5. 36. Rom. 8. 2, & Iacob. 2. 26. Est autem trãsposita particula οὐ, vt etiam infrà, versu 38. alioquin deerit ἀπόδοσις: dicendum enim fuisset, Non Moses dedit vobis panem illum cælestem, id est manna, sed Pater meus, qui idẽ nunc vobis panem verè cælestem præbet. Christus autem non ita loquitur, neque hoc loco instituit eos reprehendere qui Mosi tribuerent quod ad vnum Deum pertinebat: sed ostendit potius verum illius signi vsum quod ipsi in medium protulerant. Manna enim symbolum erat Christi, vt docet Apostolus. Itaque Christus tanto erat excellentior quàm manna, quanto res ipsa signo præstat. At illi nihil aliud quàm ventrem spectabant.

35 *Vitæ*, τῆς ζωῆς: id est viuificum, seu vitalem, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis annotato.

οὐ μὴ πεινάσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.

36 Ἀλλ' εἶπον ὑμῖν ὅτι καὶ ἑωράκατέ με, καὶ οὐ πιστεύετε.

37 Πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει· καὶ τὸν ἐρχόμενον πρός με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω·

38 Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.

39 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

40 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

41 Ἐγόγγυζον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

ad me, nequaquam esuriet: ‖ & qui credit in me, non sitiet vnquam.

36 Sed dixi vobis, Etiam vidistis me, nec creditis.

37 Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, nequaquam eiecerim foras:

38 Quia ⁚descendi è cælo vt faciam ⁚non voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.

39 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, *id est* Patris, vt quicquid mihi dederit, nō perdam ex eo, sed suscitem illud in vltimo illo die.

40 Hæc est autem volūtas eius qui misit me, vt omnis ⁚qui videt Filiū, & credit in eum, habeat vitam æternam: ego verò ⁚suscitabo eum vltimo illo die.

41 Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat, Ego sum panis ille qui è cælo descendi.

venit ad me, non esuriet: & qui credit in me, non sitiet vnquam. — Eccl. 24. 19.

36 *Sed dixi vobis quia & vidistis me, & non creditis.*

37 *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non eijciam foras:*

38 *Quia descendi de cælo non vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.*

39 *Hæc est enim voluntas eius qui misit me Patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouißimo die.*

40 *Hæc est autem voluntas Patris mei qui misit me, vt omnis qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam: & ego resuscitabo eum in nouißimo die.*

41 *Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset, Ego sum Panis qui de cælo descendi.*

---

38 *Descendi è cælo*, καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Magna inter eos qui se Theologos profitentur de ista loquendi formula controuersia est. cuius etiam interpretatio falsa Ecclesiam iam olim penè pessumdedit, & per mille discrimina seruatā, rursum nostris temporibus in naufragii pericu- 5 lum pertrahit, quum tamen Ecclesiæ orthodoxæ & Christianarum synodorum perpetuo consensu satis supérque sit hæc omnis controuersia explicata. Sciendum est igitur, vt rem totam paucis complectar, neque humanitatis, neque Deitatis, seorsim & in sese consideratarum, sed Deita- 10 tis quatenus sese hypostaticè assumptæ humanitati vniuit, Christum dici è cælo descendisse. Nam quod ad humanitatem per se consideratam attinet, etsi quodammodo cælitus delapsa dici potest, non ipsius substantiæ sed conceptionis respectu, tamen Euangelistam liquet, eò non spe- 15 ctare, vel ex eo quòd viuifica virtus quam hîc sibi Christus asserit, ne carni quidem Christi quatenus caro est, siue in sese consideratæ, quantumuis inenarrabiliter excellentissimis donis supra res cæteras creatas sit exornata, sed vni Deitati propria est, licet nonnisi eius carnis interuentu 20 suos viuificanti: sicut licet anima corpori vnita nōnisi per cerebrum intelligit, tamen cerebrum ipsum intelligens dici non potest. Deitati verò in semetipsa consideratę nec ascensus vel descensus localis, nec (si libeat descendendi verbum translatitiè, vt nonnullis placet, intelligere) demi- 25 nutio vel auctio conuenit. Sed neque per ἀνθρωποπάθειαν, vt quum dicitur Deus irasci, loqui, pœnitere: neque visionis alicuius respectu, vt Gen. 19.21, & Exo. 3. 8, istud intelligi potest. Sed neque toti personæ ὅλως siue complexim cōsideratæ (vt quum Christus Mediator dicitur) iste descensus 30 è cælo tribui possit, quin Christi caro ex virginis substantia, ac proinde Messias verus esse denegetur. Superest ergo vt accipiatur de tota quidem Christi persona sed κατὰ μέρη, id est cum certo partiū respectu, nēpe vel humanitatis quatenus assumpta est à Deitate, vel Deitatis quatenus 35 est incarnata, intelligatur. At humanitas potius ascendisse quàm descendisse dicenda videretur. Superest igitur vt istud Deitati nō suipsius habita ratione, sed quatenus verbū caro factū est, tribuatur. At cur de cælo, inquies, descendisse dicitur, quum non esset neque sit Deitas magis in cælis 40 quàm alibi? nempe quoniam etsi Deitas vbique est tota, omnia continens nec vsquam comprehensa, vtpote quæ sit ipsamet infinitas: tamen vsitato scripturæ more sursum habere quodāmodo regiam suam dicitur, quòd in illa cęlesti machina extēt longè magnificentiora Maiestatis i- 45 psius vestigia. Inde igitur factum vt Verbum è cælis in terram descendisse, & à Patre in hunc mundum infimū missum dicatur, quoniā veræ carni in terris creatæ sese hypostaticè vnitum exhibuit, vnde rursus rediisse in cælum ad Patrem vt Deus dicitur, simili ratione: quatenus videlicet 50 carnem cælis intulit. Ascensus autem vox in symbolo non tribuitur Deitati neque in sese, neque humanitatis assumptæ respectu, sed humanitati per se consideratæ, & quidem propriè accepta pro corporali loci inferioris in superiorē 5 transitu. Quod igitur nonnulli Verbi descensum è cælo metaphoricè intelligunt non pro incarnatione ipsa in terris facta, sed pro ipsius incarnationis, vt ita loquar, qualitate, quam Apostolus exinanitionē vocat: quoniam videlicet Verbum accepta serui forma, & quidem morti cru- 10 cis obnoxia, ex illius infinitę Maiestatis fastigio (quod Cęli nomine translatitiè significari volunt) sese in abiectissimā conditionem demisit, falsò ab ipsis dicitur. Etsi enim verissima est hæc exinanitio, tamen nego Cælorum appellatione aliud vnquam in scripturis dici q̃ vel aërem, vel or- 15 bes illos cælestes, vel tertium illud cęlum ab Apostolo vocatū, quod & paradisus dicitur: locum videlicet supra omnes cælos, hodie nobis incomprehensibilem, vnde venturum Dominum expectamus, ibidem hæredes Dei & cohæredes ipsius futuri. *Non voluntatem meam*, οὐ τὸ 20 θέλημα τὸ ἐμόν. Quomodo hoc sit intelligendum, exposuimus suprà, 5. 22. Annotat etiam Nanzianzenus concione περὶ υἱοῦ secunda, in huiusmodi dicendi generibus sæpe nihil poni, sed negari duntaxat omnia: veluti si dicas Christum non esse traditum in mortem propter sua peccata, 25 sed propter nostra: non tamen ponis vllum in Christo fuisse peccatum. Item quum dicit Paulus Tit. 3.5, nos non esse seruatos ex operibus iustis quę nos fecerimus, sed ex Dei misericordia, non ponit vlla in nobis iusta opera, quibus nostra salus tanquam causa nitatur: quod exemplum 30 citat Nanzianzenus eo loco. Sic igitur negat Christus se venisse vt voluntatem suam faceret, id est propriam quādam voluntatem à Patris voluntate separatam: quam certè nullam habuit. Nam quæcunque in ipso fuit voluntas humana (nam de diuina nō loquor) distincta quidem fuit 35 in sese à Patris voluntate, at non separata: sicut Iudæi imaginabantur, vt qui Christum non intelligerent esse ex Spiritu sancto conceptum, ideóque ab omni peccati labe purum. Cæterùm in hoc versiculo transposita est negās particula, vt etiam suprà, versu 32. Erasmus quoque τὸ θέλημά 40 μου elegantius vertit, *Quod ego volo*. Idem tamen ab hac simplicitate loquendi non abhorruit Matth. 7.21, & 12.49.

40 *Qui videt*, ὁ θεωρῶν. Annotat Lactantius ex Trismegisto θεωρίαν propriè dici diuinarum rerum contemplationē: quæ significatio haud scio an hîc conueniat. Sed notā- 45 dum est ex hoc loco, duplicem esse cognitionem Christi, vnam vniuersalem, qua etiam præditi diaboli dicuntur credere, Iac. 2 19: alteram fidelium propriam, qua sibi applicant promissiones generales. Ideo quum dixisset Iohannes ὁ θεωρῶν, addit καὶ πιστεύων.

50 *Suscitabo*, ἀναστήσω. Hoc verbo scitè annotat erudi-

tiſſimus D. Camerarius, prophanos etiam ſcriptores vti eadem prorſus ſignificatione, prolato Ariſtotelis & Æſchyli teſtimonio.

Mat.13.55	Καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ἰωσὴφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; Πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα;	42	Et dicebant, ¨‖Nónne hic eſt Ieſus, filius ille Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrẽ? quomodo ergo dicit iſte, E cælo deſcendi?	42	*Et dicebant, Nónne hic eſt filius Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, Quia de cælo deſcendi?*
	Ἀπεκρίθη οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Μὴ γογγύζετε μετ᾽ ἀλλήλων.	43	Reſpondit ergo Ieſus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.	43	*Reſpondit ergo Ieſus & dixit eis, Nolite murmurare in inuicem.*
	Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με, ἑλκύσῃ αὐτόν, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.	44	Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater qui miſit me, ¨traxerit eum: ego verò ſuſcitabo eũ vltimo illo die.	44	*Nemo poteſt venire ad me niſi Pater qui miſit me, traxerit eum, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.*
Eſa.54.13 ierem.32.33.	Ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, Καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθών, ἔρχεται πρός με.	45	Eſt ſcriptum ¨ in Prophetis, ‖Et erunt ¨omnes ¨docti à Deo. Quiſquis ergo audiuit à Patre & ¨didicit, venit ad me.	45	*Eſt ſcriptũ in Prophetis, Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audiuit à Patre & didicit, venit ad me.*
Matth.11.27.	Οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα.	46	¨Non quòd Patrem viderit quiſquã, ‖niſi is ¨qui eſt à Deo: hic vidit Patrem.	46	*Non quia Patrem vidit quiſquam, niſi is qui eſt à Deo: hic vidit Patrem.*
	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.	47	Amẽ amẽ dico vobis, ¨qui credit in me, habet vitam æternã.	47	*Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.*
	Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς.	48	Ego ſum panis ille vitæ.	48	*Ego ſum panis vitæ.*
Exo.16.15	Οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον.	49	Patres veſtri comederunt ‖ manna in deſerto, & mortui ſunt.	49	*Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt:*
	Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ.	50	¨Hic eſt panis ille qui è cælo deſcendit, vt qui eo veſcitur, non moriatur.	50	*Hic eſt panis de cælo deſcendens, vt ſiquis ex ipſo manducauerit, non moriatur.*
	Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.	51	Ego ſum panis ¨viuificus qui è cælo deſcendi: ſiquis ederit ¨ex hoc pane, viuet in æternũ: & panis quem ego dabo, caro mea eſt, quam ego dabo pro mundi vita.	51	*Ego ſum panis viuus qui de cælo deſcendi: ſiquis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea eſt, pro mundi vita.*

42 *Nónne hic eſt Ieſus*, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ Ἰησοῦς. In vulg. editione omittitur nomen Ieſus, quod tamen non videtur ſua carere emphaſi. Ita enim indicant illi ſe eum optimè noſſe, atque adeo de ipſo nomine, vt falli non poſſint. Cyrillus quoque & Chryſoſtomus ita legunt, quanuis hanc rationem non adferant.

44 *Traxerit*, ἑλκύσῃ. Id eſt, vt rectè docet Auguſtinus, *ex nolentibus volentes fecerit*. Nam verum quidem eſt, neminem credere inuitum, quum Fides ſit aſſenſus. Sed volumus quia datum eſt nobis vt velimus. Non eſt enim volentis hominis ſed miſerentis Dei.

45 *In Prophetis*, ἐν προφήταις. Ita ſcriptum habent omnes noſtri codices, quanuis ex vno Eſaia ſit petitus hic locus. Sed facilis eſt hic nodus ad explicandum. Notum eſt enim Hebræos diuidere Vetus teſtamentum in tres ordines, videlicet in תורה [*thorah*] Legem, נביאים [*nebiim*] Prophetas, & כתובים [*chethubim*] ſcripta, ſiue hagiographa. Hîc igitur citatur ſecunda ſectio illa Veteris teſtamenti, cuius pars eſt Eſaias. *Omnes*, πάντες. Omnes videlicet filii Eccleſiæ, vt diſertè additur Eſa. 54.c.13, id eſt ordinati ad vitam, Act.13.48. Nam ne omnes quidẽ audiunt, ſi de ſingulis accipias, nedum vt omnes accipiant credendi (vt vulgò dicunt ſophiſtæ) poſſibilitatem. Qui ergo abutuntur hoc teſtimonio vt tollant diſcrimen inter vaſa honoris & vaſa contumeliæ deſtinata, aut nimium imprudẽter, aut admodũ impudenter faciunt. *Docti à Deo*, διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ, למודי יהוה [*limmude Iehouah*] id eſt, vt habet ad verbum Syrus interpres, *Docti Dei*. Plus enim eſt διδακτὸν eſſe quàm μαθητήν. Multi enim diſcipuli diſcedũt quia non didicerunt, vt infrà verſu 66. Is demum autem eſt vt loquitur Paulus 1. Theſſ. 4.9. θεοδίδακτος qui trahitur: cui datum eſt & audire & diſcere, id eſt per fidem venire ad Filium, à quo nunquam eiicitur foras. Vulgata, *Docibiles Dei*, barbarè & nimium obſcurè. *Et didicit*, καὶ μαθών. Syrus interpres addit, *Ab eo*.

46 *Non quòd*, οὐχ ὅτι. Hæc oratio planè videtur mutila, qualia multa in communi ac populari ſermone dicuntur. Eſt autem plena hæc ſententia, *Omnes qui audierunt à Patre, & didicerunt, veniunt ad me*: neque tamen exiſtimandum eſt quenquam Patrem vidiſſe, à quo audiat ac diſcat. Nam nemo vidit Patrem niſi vnus Filius: Pater autem nõ niſi per eum ipſum nos docet ad quem nos vocat. *Qui eſt à Deo*, ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Quum hîc agatur de cognitione Dei, quam ait propriam eſſe Filio, non dubiũ eſt quin ex communi hominum ſorte ſe eximat. Ideo ſcripſit noſter Euangeliſta ſuprà, 1. v. 18, Filium qui in ſinu Patris eſt, nobis enarrare Patrem. Itaque παρὰ τοῦ Θεοῦ aliquid amplius declarare puto quàm ſimplicem miſſionẽ à Deo, vt infrà 7.29. Nam παρὰ velut cognationem & cõiunctionem declarat, vt Mar.3.c.21. Quid enim patri coniunctius quàm filius? Senſim igitur Chriſtus iſtos reuocat à contemptibili hominis ſpecie ad contemplationem diuinæ naturæ cum homine coniunctæ: cuius tamen plenitudinẽ non in ſeipſo, ſed in Patre ipſis proponit, ad illorum captum ſuam orationem accommodans.

47 *Qui credit in me*, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ. Hîc neſcio quid venerit in mentem Eraſmo vt contra ſuum morem verteret, *Qui confidit mihi*. Certè confidentia ea eſt quam πεποίθησιν vocat Paulus, & à fide non minus diſtinguenda eſt quàm effecta diſtinguuntur ab efficientibus cauſis.

50 *Hic eſt*, οὗτός ἐστιν. Δεικτικῶς hæc ſunt accipiẽda. nam quum hoc dicit, ſeipſum commonſtrat, vt etiam infrà verſu 58.

51 *Viuificus*, ὁ ζῶν: id eſt qui vitam dat mundo, vt ſuprà expoſuit, verſu 34. Itaque malui Viuificum interpretari quàm viuum, aut viuentem: quia vt aliquis viuat, non tamen neceſſariò intelligitur hanc vitam aliis impertiri: qui verò viuificus eſt, idem etiam viuat neceſſe eſt. Nam plus eſt ζωοποιεῖν quàm τρέφειν. Suprà tamen 4.10, ὕδωρ ζῶν aquam viuam conuerti, vt ſeruaretur antitheſis aquæ ex puteo hauſtæ. *Ex hoc pane*, ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου. Hilariũ annotat Eraſmus libro de Trinitate 10, ita hũc locum

citare

citare vt legiſſe videatur ἐκ τοῦ ἄρτου μου, *ex pane meo*. Quod autem idem Eraſmus panis appellatione doctrinam intelligit, in eo non poſſum illi aſſentiri, quum Chriſtus ipſe apertiſſimè declaret ſeipſum potius eſſe illum panem de quo hîc agitur. imò verò ne fructus quidem ipſos, quos ex Chriſto percipimus, puto panem dici. Quanuis enim non alium Chriſtum agnoſcam quàm eum qui verbo Dei 5 docetur, neque aliunde petam ſapientiam, iuſtitiam, ſanctificationem, redemptionẽ, quàm à Chriſto: tamen Chriſtum ipſum & à doctrina & à ſymbolis, atque adeo à ſuis donis ac beneficiis diſtinguo. Agi autem hîc de ipſo Chriſto, cuius nos oporteat per fidem fieri participes, apertius eſſe puto quàm vt quiſquam inficietur qui hanc concionem attentè legerit.

Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν;	52	Pugnabant ergo Iudæi alij aduerſus alios, dicentes, Quomodo poteſt hic nobis carnem *ſuam* dare qua veſcamur?	52	*Litigabant ergo Iudæi adinuicem, dicẽtes, Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?*	
Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς.	53	Dixit ergo eis Ieſus, Amen amen dico vobis, niſi ederitis carnem Filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, ⁘non habetis vitam in vobis.	53	*Dixit ergo eis Ieſus, Amẽ amẽ dico vobis, niſi manducaueritis carnẽ Filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis.*	
Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.	54	‖Qui edit carnem meam, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam: ⁘& ego excitabo eum in vltimo illo die.	54	*Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternã, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.*	1. Cor.11. 27.
Ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις.	55	Caro enim mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus.	55	*Caro enim mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus.*	
Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.	56	Qui edit meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in eo.	56	*Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo.*	
Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατήρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα· καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ.	57	Sicut miſit me ⁘viuens ille Pater, ⁘& ego viuo ⁘per Patrem: ita etiam qui ederit me, viuet ipſe quoque ⁘per me.	57	*Sicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem: & qui manducat me, & ipſe viuet propter me.*	

53 *Non habetis*, οὐκ ἔχετε. Quidam conuertunt, *Habebitis*, vt Matth. 26. 11. Sed mihi quidem videtur maxima eſſe emphaſis temporis præſentis. Nam ſi futurum vſurpaſſet, videri poterat Chriſtus non dare vitam, ſed duntaxat conſeruare: quaſi dixiſſet, vitam deinceps non habituros. i. amiſſuros. At quum dicit eos vitam non habere in ſe, id eſt eos non viuere, qui Filium hominis non poſſideant, intelligimus Chriſtum eſſe vitæ auctorem: ſiquidẽ eius præſentiam vita comitatur, & vbi non eſt, ibi mors regnat. Non eſt ergo temporis catachreſis, vt Eraſmus exiſtimauit. Cæterùm in vno codice vetuſto mirum quiddam deprehendimus. nam poſt ἐν ἑαυτῷ, qui eſt finis verſiculi 56, adſcripta hæc erant, καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ. id eſt, *Sicut in me Pater* [*eſt,*] *ita & ego in Patre. Amen amen dico vobis, niſi acceperitis corpus Filij hominis vt panem vitæ, non habetis vitam in ipſo.* Hæc ego ſicut temerè non expunxerim, ac præſertim priorem partem, quæ totidem verbis alibi repetitur: ita non facilè admiſerim, quum in vno illo exemplari ſint à nobis reperta. Certè alteram partem ſuppoſitam eſſe ſuſpicor, quia ſimile nihil alibi inuenio. Neque enim vſquam fit mentio ſumendi corporis, præterito ſanguine: & exemplar illud vnde hęc deſumpſimus, fuerat in Italia collatum, vbi facile fuit aliquid ſubiicere in Boemorum (id eſt Euangelii) odium.

54 *Et ego*, καὶ ἐγώ: id eſt, quia ego. Nam καὶ hoc loco pro cauſali particula ponitur.

57 *Viuens ille Pater*, ὁ ζῶν πατήρ. Articulum neglexit Vetus interpres, & Eraſmus quoque, minimè tamen otioſum hoc loco. Quum enim oſtendere vellet Chriſtus vnde manaret vita illa perennis quam ſuis impertitur, auditores ſuo more relegat ad Patrem, à quo ſignificat ſe, quatenus videlicet manifeſtatus eſt in carne, vim iſtam viuificam accepiſſe. Ergo primo loco diſtinguendus fuit Pater à cæteris patribus: quod quidem factum eſt addito Viuentis epitheto, quod propriè vni Deo æterno & immutabili conuenit. Pendet autem hæc diſtinctio ab articulo.

Et ego viuo, κἀγὼ ζῶ. Particula כן [*chen,*] id eſt ita, in accommodatione comparationis ſæpe deeſt apud Hebręos, vt alibi annotauimus. Eam igitur nonnulli hoc loco ſupplentes, conuerterunt, Ita & ego viuo. Atqui ſi hæc eſſet altera pars collationis, dicendũ fuerat potius, Sicut viuit Pater qui me miſit, ita & ego viuo: quemadmodum etiam Caſtellio auſus eſt interpretari. Ego verò id facere non auſim. Sequor igitur Cyrillum, qui alteram partem collationis differt in proximum membrum, vt ſit hæc ſententia, Miramini quòd carni meę ac ſanguini (.i. mihi qui ho- 10 mo ſum) vim iſtã viuificãdi tribuã, adeo vt extra me vita nulla ſit: miſſus ſum à Patre, qui fons eſt vitæ, atq; adeo vita ipſa, neq; alia eſt vita mea q̃ Patris. quid mirũ eſt igitur ſi quemadmodũ Pater meus vita eſt, & me viuificat, ita & ego eadẽ vi polleo erga eos in quibus habito? Neq; enim 15 dũtaxat ſum profectus à Patre, ſed ab eo ſum miſſus. Cui tandẽ rei? Nempe viuificãdis aliis, ſicut ille me viuificauit.

Per Patrem, διὰ τὸν πατέρα. Vulgata & Eraſmus *Propter Patrem*. & mox δι' ἐμέ, propter me: quod etiam poſtulare fateor vſitatiorem huius præpoſitionis cum quarto caſu 20 conſtructionem. Sed quum PROPTER propriè impellentem potius quàm efficientem cauſam declaret, hîc autem omnino videatur κύριον αἴτιον æternæ viuificationis notari, cenſeo quartum caſum pro ſecundo poſitum, vt etiam Rom. 8. 11. qui locus iſtum prorſus illuſtrat. Eſt au- 25 tem hæc conſtructio Græcis, præſertim Atticis, vſitata. Sic enim Ariſtophanes in Pluto, κἂν μὴ ἀποφήνω μόνον ἀγαθὸν ἁπάντων οὖσαν αἰτίαν ἐμὲ ὑμῖν, δι' ἐμέ τε ζῶντας ὑμᾶς. Et Cicero quoque Milonem dicit propter ſeruos viuere, per ipſos videlicet defenſum. Sed duplex hîc oritur grauiſſima quæ- 30 ſtio. Vna, quo ſenſu dicatur Chriſtus per Patrem viuere: altera, quomodo & nos per Chriſtum viuamus. Ad priorem reſpondeo, Chriſtum Deitatis in ſeſe conſideratæ reſpectu, habere quidem hanc deitatem, id eſt ſuum eſſe, ac proinde vitam eſſentialem à Patre, ſed ita vt quum hanc 35 deitatem non deciſione, non germinatione, non defluxu, aut alia vlla creaturis accommodata ratione, ſed totius eiuſdem vnicæ deitatis eſſentialis ineffabili communicatione naſcendo acceperit, ſit per ſeipſum Deus & Vita, Patri ſecundum perſonam ὁμοούσιος, & prorſus æqualis ad- 40 uerſus Arium, ſecundum οὐσίαν verò ταυτοούσιος & vnus idémq; αὐτόθεος cõtra Tritheitas. Sed hoc addo, Chriſtum hîc de ſe vt mediatore diſſerere, ac proinde quum neutra ipſi natura per ſe ſit mediatrix, & ſeſe Chriſtus ad Iudæorum captum hîc etiam accommodans in humani- 45 tate Deitatem, (& quidem ad perſonam Patris relatam) potius quàm Deitatem in humanitate contemplandam proponat: veram quidem eſſe, ſed non prorſus huic loco appoſitam de Filii Deitate eſſentiali in ſeſe conſiderata, ſuſceptã aduerſus Arrianos diſputationẽ. In ſumma 50 igitur quũ viuere ſe ſe Chriſtus per Patrem dicit à quo ſit miſſus, hoc ſignificat, carnẽ ſuã eſſe viuificã, quoniã Spiritus Patris .i. αὐτοζωή, ſiue plenitudo Deitatis, in ſeſe homine inhabitet, & efficacitatẽ ipſius viuificã reſpicit, potius quàm

σωματικῶς (vt loquitur Paulus) ſiue eſſentialem vnitionē, τῇ σχετικῇ,&, vt loquũtur in ſcholis,habituali participationi opponere. Hinc autem explicanda quoque eſt altera quæſtio,qua ratione Chriſti caro(id eſt humanitas)ſit nobis viuifica: nempe non virtute σχετικῇ ipſi carni inſita,(vt vbiquitarii Eutychiani proprietatum eſſentialium confuſionem reuehentes, & pro gratia vnionis habitualem gratiam imperitè & impudenter ſubſtituentes ſomniant) ſed quia eſſentiali vitæ(quam Chriſtus licet & ipſe per ſeipſum habeat,non precariò, neque accidentaliter, totam tamen hoc loco ad Iudæorum captum ſeſe demittens,vt antè dixi, in Patre ſpectandam proponit) vnita eſt tam arctè vt vnicum ὑφιστάμενον hæ duæ naturæ conſtituant: vnde fit vt qui carni Chriſti adhærent, ab illa αὐτοζωῇ viuificentur,quæ ipſam in primis carnem ſuam viuificauit. Æterna igitur noſtra beatitas de qua hîc diſſeritur, non ab ipſa animæ vel corporis Chriſti eſſentia, nec ab aliqua illi vel iſti inſita qualitate vt à cauſa efficiente oritur: ſed ab ipſa Deitate, quæ animam quidem & corpus Chriſti hypoſtaticè vnita pleniſſimè, electos verò ipſi per fidem velut inſitos, & vt loquitur Paulus, concorpores factos, non quidem hypoſtatica vnitione quę Chriſti perſonæ propria eſt,ſed efficacitate inenarrabili, etſi non pariter, ſimiliter tamen viuificat, Chriſto capiti paulatim membra conformans. Eſt enim vnicæ Deitatis propria,& 5 habitualiter incommunicabilis αὐτοζωὴ, ac proinde vt Deus Vita ipſa eſt,ſic etiam Creatrix eſt vnica,& creatam vitam,qualem & quàm diuturnam eſſe vult, creatis rebus impertitur. Vt autem hæc viuificatio eſt merè ſpiritualis, ac cæleſtis:ſic etiam prorſus ſpiritualis eſt iſta Chriſti hu- 10 manitatis κοινωνία,ac ſpirituale qua percipitur inſtrumentũ .i.fides,animæ videlicet collatum diuinitus donum,quod Spiritus in nobis tũ auditione verbi, tum ſimplicis,tũ ſacramentalibus ritè præbitis & fide receptis ſignis veluti veſtiti, creat & fouet, donec à ſanctificatione inchoata ad 15 plenam glorificationem eadem gratia nos perducat.

Per me, δι' ἐμέ. Vulgata & Eraſmus, *Propter me.* qua de re paulo antè dixi.Syra interpretatio Viennenſis & à Tremellio edita habet לעלם [*leholam*]in æternũ,in quam vocem deſinit etiam ſequens verſiculus: quod fortaſſe præ- 20 buit erroris occaſionem deſcriptoribus.Poſcit enim ratio antitheſis vt legatur מטו לחי [*metha letti.*]

Greek		Latin		Vulgata
Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.	58	Hic eſt panis ille qui de cælo deſcendit: non prout comederunt Patres veſtri manna, & mortui ſunt. qui ederit hunc panem,viuet in æternum.	58	*Hic eſt panis qui de cælo deſcendit: non ſicut manducauerunt patres veſtri manna, & mortui ſunt. qui manducat huuc panem,viuet in æternum.*
Ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ, διδάσκων ἐν Καπερναούμ.	59	Hæc dixit in ſynagoga, quũ doceret in Capernaum.	59	*Hæc dixit in ſynagoga docens in Capharnaum.*
Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες, ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,εἶπον, Σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;	60	Multi ergo ex diſcipulis eius *his* auditis dixerunt, Durus eſt hic ſermo: quis poteſt eum audire?	60	*Multi ergo audientes ex diſcipulis eius, dixerũt, Durus eſt hic ſermo, & quis poteſt eum audire?*
Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ,εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;	61	Sciens autem Ieſus apud ſe diſcipulos ſuos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?	61	*Sciens autem Ieſus apud ſemetipſum quia murmurarent de hoc diſcipuli eius, dixit eis, Hoc vos ſcandalizat?*
Ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον;	62	*Quid* ſi igitur ſpectaueritis ∴Filium hominis aſcendentem eò‖vbi erat ∴prius?	62	*Si ergo videritis Filium hominis aſcendentem vbi erat prius?*
Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν,ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν,πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν.	63	∴Spiritus eſt qui viuificat,caro ∴non prodeſt quicquã: ∴verba quæ ego loquor vobis, ∴ſpiritus ſunt & vita ſunt.	63	*Spiritus eſt qui viuificat,caro non prodeſt quicquam: verba quæ ego loquutus ſum vobis,ſpiritus & vita ſunt.*

Suprà,3. 13.

62 *Filium hominis,* τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Id eſt me verum hominem, & vobis natura ſimilem, quod nunc vobis eſt obſtaculo quominus illud alterum in me conſideretis, à quo tamen propriè aduentus mei effectum dependet.

Vbi erat, ὅπου ἦν. nempe nõ quatenus homo,nec quatenus diuinus,ſed quatenus æternus eſt Deus. Nã in Chriſti perſona eſt quidem Aliud & Aliud,contra Eutychē: Alius autem & Alius nequaquam,vt ſomniauit Neſtorius.

Prius, τὸ πρότερον. ab æterno videlicet, vt ſuprà 1.1. & infrà 17.5,contra Samoſatenum & Sabellium.

63 *Spiritus,* τὸ Πνεῦμα. Spiritus appellatione nonnulli intelligunt animam in genere cuiuſuis hominis,cui opponatur Caro,id eſt Corpus, altera hominis pars: vnde argumentum ſumat Chriſtus ad refellendam Capernaiticam, id eſt,ſubſtantialis carnis Chriſti ore comedendæ, & ſanguinis itidem ore bibendi corporalem modum: perinde acſi dicat, Quorſum iſta carnalia veſtros animos ſubeũt? Videtis enim ipſi vitã nõ manare à corpore, vtpote quòd vitam ſibi non præſtet, ſed ab anima recipiat. Quî fit ergo vt me exiſtimetis de hac mea carnea ſubſtantia, ſicuti cibi ſolent, comedenda diſſerere, quum illius eſui vitam æternam acceptam fero? Et certè videntur tale quiddam innuere hæc Chriſti verba. Sed mihi tamen probabilior videtur eorum ſententia qui de ipſo Chriſti Spiritu & carne dictum iſtud accipiunt. Spiritus autem voce neceſſe eſt vel Deitatem ipſam eſſentialem Filii intelligi, vel animam, vel qualitatem ſpiritualem creatam & σχετικῶς animæ Chriſti vt ſubiecto inhærentem. Atqui de ipſa Chriſti anima iſtud accipere abſurdiſſimum eſt, quum res ipſa oſtendat carnis nomine quæ hîc à Spiritu diſcernitur, totam humanitatem ſignificari: & magis etiam fuerint offendendi Capernaitæ, ſi Chriſtum exiſtimaſſent ſolidam & viuam ſuam carnem ore deuorari velle. De qualitate verò quapiã viuifica, creata, & ipſi Chriſti humanitati in- 25 hærente ſiquis iſtud accipiendum contendat, non abſurdè modò ſenſerit, ſed apertæ quoque impietati aditum patefecerit. Qualitas enim illa viuifica quam nonnulli nunc ἐξουσίας, & Omnimaieſtatis, &, nequid ad hoc monſtrum deſit, Seſſionis ad dextram Patris, & quidē ad ipſum quo- 30 que incarnationis momentum relatæ, prodigioſè explicatis cognomentis exornant, neceſſariò vel animæ Chriſti inerit, vel corpori, vel vtrique ſimul: ſed animæ profectò potius quàm corpori: quum de facultate ſpiritualiſſima hîc agatur, vtpote quæ vitam æternam impertiat. Opor- 35 tuerit igitur, ſi iſtis creditur, vt ipſum corpus in noſtra corpora, ſic etiam eſſentialem ipſam animam in animas noſtras reipſa traduci: vel illam viuificam qualitatem à ſubiecto Chriſti in nos transferri: quod poſtremum ſi ſtatuatur, quorſum vrgetur, quæſo, realis & oralis illa ſiue 40 animæ ſiue corporis Chriſti mãducatio? Deinde ſi res ita ſe habet, cur Chriſtus carnis & ſanguinis, potius quàm animæ, & mortis potius quàm reſurrectionis ſuę mentionē fecerit? Et cur iſti non potius de animæ quàm de corporis Chriſti vbiquitate litem mouent? Poſtremò non abſurdũ 45 modo ſed etiam non minus prophanum & impium fuerit vlli creatæ naturæ, quantumuis ſublimiter euectæ (ne humanitate quidem Chriſti excepta) ſi in ſeſe conſideretur, vim huius caducæ, nedum illius æternæ vitæ creandæ & in rē vllã inſinuãdæ vim tribuere, quàm plures Deitatis 45 gradus ſiue ſpecies cum Ario & impiis illis idololatris cõſtituere. Reſtat ergo vt Spiritus quidē nomine illã ipſam Chriſti θεότητα, id eſt Deitatem ſecundum quam eſt Pa-

tri ὁμοούσιος, non illam κτιστὴν θειότητα, id est habitudine participatam gratiam: carnis autem voce Humanitatem totam illi Deitati hypostaticè vnitam intelligamus, in qua sola proinde, (non tamen vt causa συνεργουμένη, sed vt interueniente organo vnico ad id destinato) viuificam illam suam vim Deitas in iis demum exerat qui in eam carnem seu in verbo simplici, seu in verbo simul & sacramentis sibi oblatam, sese spiritualiter incorporarunt.

Nihil prodest, οὐδὲν ὠφελεῖ. Nempe quod ad ipsam viuificationis energiam attinet, quæ tota est vnicæ Deitatis: nō autem quòd sit inutilis: quod absit. Interuenit enim vt absolutè necessarium organum, & vt canalis vnicus, ex quo Deitas, quæ assumptam illam humanitatem hypostaticè vnitā plenissimè viuificauit, in nos quoque ipsi per fidem insitos, illam suam vitam deriuet: adeo vt extra illam carnem non sit salus, primùm quatenus pro nobis oblata, deinde quatenus comesa siue per fidem applicata. Et sic quidem respondet Dominus ad prius murmur versu 41.

Verba, τὰ ῥήματα. Nempe, doctrina quam ex me quotidie auditis: vel potius hæc quæ vobis & antea in hac concione de carnis meæ esu, & mei sanguinis potu dixi, & nunc inculco. *Spiritus & vita sunt*, Πνεῦμα καὶ ζωή ἐστι. Id est spiritualiter & de vita cælesti & æterna sunt accipienda, quæ vos ad terrenum & huic vitæ fouendæ vitæ caducæ destinatum manducationis modum stultè accommodatis, quum non dentibus sed fidelibus mentibus hic cibus, non ad hanc vitam fulciendam, sed ad æternam obtinendam, percipiatur.

Græce		Beza		Vulgata	
Ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινὲς οἳ οὐ πιστεύουσιν. Ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.	64	Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Iesus quinam essent ¨qui non credebant, & quis eum proditurus esset.	64	*Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Iesus qui non essent credentes, & quis traditurus esset eum.*	
Καὶ ἔλεγε, Διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου.	65	Et dicebat, Propterea dixi vobis neminē posse venire ad me nisi fuerit ei datum à Patre meo.	65	*Et dicebat, Propterea dixi vobis quia nemo potest venire ad me nisi fuerit ei datum à Patre meo.*	
Ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω· καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν.	66	Ex eo multi discipulorū eius ¨pedem retulerunt: nec amplius cum eo versabantur.	66	*Ex hoc multi discipulorum eius abierunt retrò: & iam non cum illo ambulabant.*	
Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;	67	Dixit ergo Iesus ¨duodecim illis, Num & vos vultis abire?	67	*Dixit ergo Iesus ad duodecim, Nunquid & vos vultis abire?*	
Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις·	68	Respondit ergo ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:	68	*Respondit ergo ei Simō Petrus, Domine, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes:*	
Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.	69	Et nos credimus, & nouimus te esse Christum illum Filium Dei viuentis.	69	*Et non credimus, & cognouimus quia tu es Christus Filius Dei.*	
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐχ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην, καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν;	70	Respondit eis Iesus, ¨‖Nónne ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis est diabolus?	70	*Respondit eis Iesus, Nónne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus est?*	Matt. 16. 16.
Ἔλεγε δὲ τὸν Ἰούδαν Σίμωνος Ἰσκαριώτην· οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα.	71	Loquebatur autem de Iuda Simonis *filio* Iscariota: futurum enim erat vt hic proderet eum, quum esset vnus ex illis duodecim.	71	*Dicebat autem Iudam Simonis Iscarioten: hic enim erat traditurus eum, quum esset vnus ex duodecim.*	
Κεφάλαιον ζ.		CAP. VII.		CAP. VII.	
ΚΑΙ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι.	1	VErsabatur autem Iesus post hæc in Galilæa: ¨non enim volebat in Iudæa versari, quia studebant eum Iudæi trucidare.	1	*POst hæc autem ambulabat Iesus in Galilæam: non enim volebat in Iudæā ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.*	
Ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία.	2	Propè autem erant dies festi Iudæorum ‖¨Scenopegia.	2	*Erat autem in proximo dies festus Iudæorum Scenopegia.*	Leuit. 23. 34.

64 *Qui non credebant*, οἱ μὴ πιστεύοντες. In vno codice scribitur οἱ πιστεύοντες, qui credebant, & ita legit Cyrillus, & Chrysostomus quoque.

66 *Pedem retulerunt* ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Vulgata ad verbum, *Abierunt retro*. Erasmus, *Desciuerunt, eo relicto*. Ego studui nō tam procul recedere à Græcis quin ipsam formulam translatitiè saltem exprimerem. Nam quod hîc philosophatur Chrysostomus, allegoricū est, nec satis (vt opinor) accommodatum.

67 *Duodecim illis*, τοῖς δώδεκα. Hîc omnino videtur fuisse exprimēdus articulus, quia istos duodecim opponit reliquis, tanquam selectos. Sic etiam infrà versu 71.

70 *Nónne ego*, οὐκ ἐγώ: id est, Ego certé. Solent enim Hebræi in huiusmodi affirmationibus adhibere interrogationem.

IN CAP. VII.

1 *Versabatur*, περιεπάτει, id est ἀνεστρέφετο. Sic etiam accipitur supra, 6. 66: & in hoc eodem versiculo. *Non enim volebat*, οὐ γὰρ ἤθελεν. Sic habent omnes nostri codices. Apparet tamen Chrysostomum legisse οὐκ ἠδύνατο, vel οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, id est non poterat, sicut rectè obseruauit Erasmus. sic quoque videtur legisse Augustinus. De Cyrillo nihil certi possum ex ipsius interpretatione colligere. Sed, vtcunque sit, eadem manet sententia. Nam idcirco non poterat quia nolebat: vt diximus Mar. 6. 5. quam speciem ἀδυνάτου Nanzianzenus ἀβούλητον appellat: & sic etiam Atticos vti consueuisse verbo βούλεσθαι pro δύνασθαι docent prolatis exemplis grammatici.

2 *Scenopegia*, σκηνοπηγία. Sic dicitur à Græcis hoc festum à figendis tabernaculis, ab Hebræis חג הסכות, quòd sub tabernaculis totos septem dies agerent, ex Domini mandato, Leuitici capite 23. quamobrem etiam numero plurali sum vsus. Itaque miserabilis est eorum inscitia qui Scenophagia legūt, & interpretantur. Cæterùm qui de hac re volet multas aduersus Iudæos quasi Bacchi cultores, excogitatas à prophanis hominibus, nugas audire, legat Plutarchum libri συμποσιακῶν κεφ. ε.

3 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ ποιεῖς.

4 Οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι· εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ.

5 Οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν.

6 Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν· ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος.

7 Οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς· ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν.

8 Ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην· ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται.

Infrà, 8. 20.

9 Ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ.

10 Ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτήν, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ.

11 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ ἔλεγον, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος;

12 Καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Οὔ· ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον.

13 Οὐδεὶς μέντοι παῤῥησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.

14 Ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐδίδασκε.

15 Καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς οὗτος γράμματα οἶδε, μὴ μεμαθηκώς;

---

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Iudæã, vt tui quoque discipuli spectent opera tua quæ facis.

4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse celebris esse: si hæc facis, patefacito teipsum mundo.

5 Nam ne fratres quidem eius credebant in eum.

6 Dicit ergo eis Iesus, Tempus meum nõdum adest: tempus autem vestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus vos odisse: me autem odit, quoniam ego testor de eo, opera eius mala esse.

8 Vos ascendite ad hos dies festos: ego nondum ascẽdo ad hos dies festos, quia tempus meum nondum impletum est.

9 Hæc autem quum eis dixisset, mansit in Galilæa.

10 Vt ascenderunt autem fratres eius, tunc & ipse ascendit ad dies illos festos, non manifestè, sed velut in occulto.

11 Iudæi ergo quærebant eum diebus illis festis, & dicebant, Vbi est ille?

12 Et murmur multum erat in in turba de eo. alii quidẽ dicebãt, Vir bonus est: alij verò dicebant, Non: sed turbã seducit.

13 Nullus tamen palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.

14 Festis autem illis iam mediis diebus, ascendit Iesus in templum, ac docebat.

15 Et mirabantur Iudæi, dicẽtes, Quomodo iste literas nouit, quum non didicerit?

---

3 Dixerunt autem ad eũ fratres eius, Transi hinc, & vade in Iudæam, vt & discipuli tui videant opera tua quæ facis.

4 Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipse in palàm esse: si hæc facis, manifesta teipsum mundo.

5 Neque enim fratres eius credebant in eum.

6 Dicit ergo eis Iesus, Tẽpus meum nondum aduenit: tempus autem vestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus odisse vos: me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo quòd opera eius mala sunt.

8 Vos ascendite ad diem festum hunc: ego nondum ascendo ad diem festum istum, quia meum tempus nondum impletum est.

9 Hæc quum dixisset ipse, mansit in Galilæa.

10 Vt autem ascenderũt fratres eius, tunc & ipse ascendit ad diem festum, non manifeste, sed quasi in occulto.

11 Iudæi ergò quærebant eum in die festo, & dicebant, Vbi est ille?

12 Et murmur multum erat in turba de eo. quidam enim dicebant, Quia bonus est: alij autem dicebant, Non: sed seducit turbas.

13 Nemo tamẽ palàm loquebatur de illo, propter metum Iudæorum.

14 Iam autẽ die festo mediante ascendit Iesus in templum, & docebat.

15 Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo hic literas scit, quum non didicerit?

---

3 *Fratres eius*, οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Epiphanius vult fratres ipsius fuisse ὁμοπατρίους: alii generaliter Cognatos ex Heb. idiotismo interpretantur. *Discipuli quoque tui*, καὶ οἱ μαθηταί σου. Hoc certè de domesticis illis duodecim discipulis, & aliis fortassis eum plerumque affectantibus intelligi non potest. Sed quum hæc domi doceret & faceret Iesus, vtqui in Capernaum sibi domicilium delegisset, ingrati isti cognato suo insultãtes, discipulorũ nomine alios intelligunt à quibus cupidè in Iudæa ac præsertim Hierosolymis fuerat auditus. Syrus interpres omittit particulam καὶ, quæ tamen minimè videtur expungenda.

4 *Celebris*, ἐν παῤῥησίᾳ. Ad verbum, *Cum celebritate*. Nam παῤῥησία quum propriè declaret publicam ac ingenuam loquendi libertatem, passiuè hìc videtur accipi, vt is dicatur esse ἐν παῤῥησίᾳ qui publicè omnium sermonibus celebratur. Sed & aliter licebit interpretari εἶναι ἐν παῤῥησίᾳ, haberi pro eo qui liberè & ingenuè dicat quod res est. quod de Christo profitentur ipsi eius aduersarii, Matth. 22. 16. Hìc autem videtur ab istis obiici Christo, quasi (quod nihil magis falsò dici potuit) ambitiosè nominis celebritatem captanti. Vulgata, *In palàm*, quia videlicet παῤῥησία interdum aduerbialiter accipitur pro φανερῶς, vt Mar. 8. 32, & infrà, versu 13.

8 *Ego nondum ascendo*, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω. In vno codice deest totum hoc membrum, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην: in quibusdam verò non legitur ταύτην. Ego hanc varietatem lectionum inde ortam suspicor quòd in nonnullis codicibus scribitur ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non ascendo. quam lectionem sequitur etiam Cyrillus. Theophylactus videtur nescio quid diuersum legisse. Nam in ipsius Romano exemplari vitiosè scriptum esse puto οὔπ. Quoniam igitur Christus paulo pòst ad hos dies festos profectus est, multi in hoc explicando nodo se torserunt. Cyrillus ita hæc conciliat, vt Iesum dicat non ascendisse vt diem festum ageret, sed vt Iudæos moneret. Alii expunxerunt ταύτην, quasi ita imposuerit cognatis, non designato die festo ad quem se non venturum diceret. Nonnulli etiam totum hoc membrum vt adulterinum reiecerunt. Sed plana est sententia si legas οὔπω, *nondum*, vt scribitur in vetustis nostris ferè omnibus, Chrysostomo quoque hanc lectionem approbante: vel vt Syrus interpres qui legit ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω νῦν, *ego nunc non ascendo*.

13 *Palàm*, παῤῥησίᾳ: vel, liberè: ex quo intelligimus Iudæorum principes nihil magis optasse quàm sepeliri eius famam. Hi sunt enim quos vocat Iudæos, opponens eos Galilæis, & rudi vulgo qui ad dies illos festos conuenerat.

14 *Festis diebus*, ἑορτῆς. id est, circiter quartum diem Scenopegiarum. Nam de primo illo solenni, cui non interfuit Iesus, istud intelligi non potest: vltimi verò postea fiet mentio.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ.

Ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ· ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτὸν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον; τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;

Ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος καὶ εἶπε, Δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε.

Διὰ τοῦτο Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομὴν, (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωσέως ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων) καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον.

Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ;

Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

16 Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina ¨non est mea, sed eius qui misit me.

17 Siquis voluerit eius volũtatem exequi, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.

18 Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit ipsum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.

19 ‖ Nónne Moses dedit vobis Legem, & *tamen* nemo ex vobis ¨ præstat Legem? ‖quid me studetis trucidare?

20 Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te studet trucidare?

21 Respondit Iesus & dixit eis, ¨Vnum opus edidi, & omnes miramini.

22 ¨Attamen ‖ Moses dedit vobis circuncisionem (non quòd ex Mose sit, ‖ sed *quia* ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.

23 Si circuncisionẽ accipit homo Sabbatho, vt non soluatur ¨Lex Mosis, mihi indignamini quòd totum hominem sanum fecerim Sabbatho?

24 ‖Ne iudicate ¨secundum speciẽ, sed iusto iudicio iudicate.

16 *Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.*

17 *Siquis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.*

18 *Qui à semetipso loquitur, gloriam propriã quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit eum, hic verax est, & iniustitia in illo non est.*

19 *Nónne Moyses dedit vobis Legẽ, & nemo ex vobis facit Legem? Quid me quæritis interficere?* Exo. 24. Sup. 5.

20 *Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te quærit interficere?*

21 *Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus feci, & omnes miramini.*

22 *Propterea Moyses dedit vobis circuncisionem, (non quia ex Moyse est, sed ex Patribus) & in Sabbatho circunciditis hominem.* Leuit.12.3. Gen. 17. 10.

23 *Si circuncisionem accipit homo in Sabbatho vt non soluatur Lex Moysi, mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in Sabbatho?*

24 *Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate.* Deut.1.18

16 *Non est mea*, οὐκ ἔστιν ἐμή. i. à me excogitata, vel mihi non est laboribus quæsita & ex doctorũ disciplina, sed data diuinitus à Patre: quã vulgò scientiam infusam vocant: quod Platoni præbuit occasionem comminiscendæ illius ἀναμνήσεως, tantopere à nonnullis Platonicis potius quàm Christianis celebratæ. Loquitur ergo Christus non simpliciter, sed ex Iudæorum hypothesi, vt diximus suprà 5.22. Vide Augustinum lib. de Trin. 1. cap. 12.

19 *Præstat*, ποιεῖ. Vulgata ad verbum, *Facit*. Sed Latinis facere dicitur legem qui legem imponit.

21 *Vnum opus*, ἓν ἔργον. Superiore videlicet die festo de quo egit suprà cap. 5, qui videtur omnino fuisse pentecostes, vt etiam existimat Cyrillus lib. in Ioh. 2. cap. 123. Etsi enim tempus aliquot mensium intercesserat, tamen hærebat in hostium animis illius facti memoria, in quo tam grauiter eos redarguerat Dominus in eo Legis capite de cuius exacta obseruatione præcipuè hypocritæ isti gloriabantur: nempe in Sabbathi mandato, vt hanc præsertim ob causam iam tum de ipso quoquo modo tollendo cogitarent. Christus autem omnia tempora diuinitus noscens, tantum ab eo abfuit vt eius facti memoriam aliqua specie cõniuentiæ obrueret, vt contrà vltrò captet ex hoc ipso hostium quidem redarguendorum, piorum autem magis ac magis confirmandorum occasionem.

22 *Attamen*, διὰ τοῦτο. Vel, *Atqui*. Vulgata & Erasm. *Propterea*: & Syrus interpres מטול חנא [*methul hana*.] Itaque hic locus multos exercuit, dum quærunt cuius rei adferatur ratio. Chrysostomus non attingit: alii quoque multi transiliunt. Cyrillus obscurè refert ad id quod sequitur, Circuncisionem non esse ex Mose, sed ex Patribus, quum hoc sit extra causæ statum, & dicti tantùm correctio: alii etiam aliud adferunt. Mihi verò in primis placet perturbatam esse distinctionem, & διὰ τοῦτο esse superiori versiculo adiungendum, vt legamus καὶ πάντες θαυμάζετε διὰ τοῦτο: id est *& omnes de eo* [vel *propterea*] *admiramini*: deinde sequatur Μωσῆς δέδωκεν, *Moses dedit*, &c. Hæc coniectura pridem mihi in mentem venerat, quum ecce in Theophylacto Romano disertè ita scriptum & distinctum hunc locum inuenio: quæ res in ea coniectura magnopere me cõfirmauit, quum præsertim similis constructio verbi θαυμάζειν occurrat Mar. 6. 6. Nihil tamen volui in recepta lectione mutare, quum alia ratione possit etiam perspicuus sensus elici, nempe si διὰ τοῦτο accipiamus non tanquam illatiuam particulam quam vocant, (id est quæ ex præcedẽtibus aliquid colligi ostendat) sed pro aduersatiua Atqui, Attamen, vel Sed tamen, sicut nos conuertimus. Nam cõstat inchoari nouum argumentum, quo aduersariorum opinio conuellatur. Est autem hæc significatio petenda ex Hebræorum idiotismo, apud quos לכן [*lechen*] quũ propriè significet διὰ τοῦτο, seu διὸ, vel διότι, id est Ideo vel Idcirco: interdum tamen accipitur pro Atqui & Attamen, vt Gen. 4. c. 15, & Oseæ 2. c. 14: vbi quum Dominus adulteræ vxoris scelera commemorasset, & multa esset illi comminatus, statim subiicit, Attamen ego blanditiis alliciam eam. qui locus videtur non satis fideliter adhuc fuisse expressus à Latinis interpretibus.

23 *Lex Mosis*, ὁ νόμος Μωσέως: id est, si Lex circuncisionis à Mose data tanti sit apud vos vt nõ dubitetis etiã Sabbatho circuncidere hominẽ, num meritò apud vos reprehẽdor quòd hominẽ totum sanarim Sabbatho? Vera igitur & germana est hæc distinctio, quã etiam sequutum esse Epiphaniũ apparet ex iis quæ scripsit κατὰ Ἐβιωναίων, non procul à fine. Cyrillus tamen existimat ista aliter collocanda, hoc modo videlicet, Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, mihi indignamini quod totũ hominem sanum fecerim Sabbatho, vt nõ soluatur Lex Mosis? Quæ distinctio postea coegit illum nescio quid comminisci de curatione vulneris circuncisionis, quæ opponatur hominis curationi. Sed quorsum hæc? Fefellit autem illum hoc vnũ quod putauit Legem Mosis vocari Legem Sabbathi, quum agatur de Lege circuncisionis, quæ quomodo & quatenus dicatur Lex Mosis, præcedens versiculus ostendit.

24 *Secundum speciem*, κατ' ὄψιν: id est, ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud esse quàm Galilæus, vilis & contempti fabri filius: sed spectate attentius rem ipsam, & ex fructibus arborem æstimate. ὄψιν igitur vocat idipsum quod sæpe πρόσωπον alibi dicitur: vnde προσωποληψία, quæ iusto iudicio opponitur, vt diximus Mar. 12. 14. Vulgata & Erasmus *Aspectum* interpretantur. Sed hoc est potius quod Latini simili prorsus ratione Speciem vocant.

25 Ἔλεγον οὖν τινὲς ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι;

26 Καὶ ἴδε, παῤῥησίᾳ λαλεῖ καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι· μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Χριστός;

27 Ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ Χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστίν.

28 Ἔκραξεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων, Κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί· καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

29 Ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν.

30 Ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι· καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

31 Πολλοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι ὁ Χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μήτι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν;

32 Ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.

33 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με.

Infrà, 13. 33.

34 Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

35 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτοὺς, Ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας;

36 Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος ὃν εἶπε, Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

Leuit. 23. 36.

37 Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς εἱστήκει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε, λέγων, Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω.

25 Dicebat ergo quidā ex Hierosolymitanis, Nónne hic est quem student trucidare?

26 At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: num verè cognouerunt "primores hunc verè esse Christum?

27 Sed nouimus vnde hic sit: quum autem venerit Christus, nemo "cogniturus est vnde sit.

28 Clamabat ergo Iesus in tēplo, docens ac dicēs, Et me nostis, & vnde sim nostis: & à meipso non veni, sed est verax qui misit me, quem vos non nostis.

29 "Ego verò noui eum, quia ab ipso sum, & ille me misit.

30 Studebant ergo eum "prehēdere: sed nemo iniecit in eum manum, quia nondum venerat hora eius.

31 Multi verò ex turba crediderunt in eū, & dicebant, Christus quum venerit, num signa plura edet iis quæ hic edidit?

32 Audierunt Pharisæi turbam ista murmurantem de eo, & miserunt Pharisæi ac primarij Sacerdotes ministros vt eū prehenderent.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc paulisper "ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.

34 ‖Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego ero, eò vos non poteritis venire.

35 Dixerunt ergo Iudæi inter sese, Quò futurum est vt iste proficiscatur, "vt nos non inueniamus eum? num "ad eos qui dispersi sunt inter Græcos iturus est, & Græcos docturus?

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego ero, vos non poteritis venire?

37 ‖Vltimo autē die illo "magno festi stetit Iesus, & clamauit, dicens, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.

25 *Dicebat ergo quidam ex Ierosolymis, Nónne hic est quem quærunt interficere?*

26 *Et ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: nunquid verè cognouerūt principes quia hic est Christus?*

27 *Sed hunc scimus vnde sit: Christus autem quum venerit, nemo scit vnde sit.*

28 *Clamabat ergo Iesus in templo, docens & dicens, Et me scitis, & vnde sim scitis, & à meipso non veni, sed est verus qui misit me, quem vos nescitis.*

29 *Ego scio eum, quia ab ipso sum, & ipse me misit.*

30 *Quærebant ergo eū apprehendere: & nemo misit in illum manus, quia nondum venerat hora eius.*

31 *De turba autem multi crediderunt in eū, & dicebant, Christus quum venerit, nunquid plura signa faciet quàm quæ hic facit?*

32 *Audierūt Pharisæi turbam murmurantē de illo hæc, & miserunt principes Sacerdotum & Pharisæi ministros, vt apprehēderent eum.*

33 *Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicū tēpus vobiscum sum, & vado ad eum qui me misit.*

34 *Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego sum, vos non potestis venire.*

35 *Dixerunt ergo Iudæi ad semetipsos, Quò hic iturus est, quia non inueniemus eum? nunquid in dispersionem Gentium iturus est, & docturus Gentes?*

36 *Quis est hic sermo quē dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi sum ego, vos non potestis venire?*

37 *In nouißimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat, dicens, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.*

---

26 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc 23. v. 25.

27 *Cogniturus est*, γινώσκει. Vulgata & Erasmus, *Scit*: quū manifesta sit temporis enallage, de qua diximus Luc. 1. 34. Hauserant autem hunc errorem Iudæi ex Prophetarum testimoniis perperam intellectis, vt ex eo quod scriptum est Matth. 5. versu 2, & Esa. 53. versu 8, & aliis locis.

29 *Ego verò noui eum*, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus excusis sic legitur hic versiculus, *Ego scio eum: & si dixero me eum nescire, ero similis vobis, mendax.* Id est, ἐγὼ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῖν, ψεύστης. Sed hæc omnia ex margine irrepserunt in contextū, nec in scriptis codicibus Latinis leguntur, súntq. petita ex cap. 8. 55, vt Eras. rectè annotauit.

30 *Prehendere*, πιάσαι. Hoc vocabulo vti solet Iohannes pro eo quod reliqui Euangelistæ vsurpant τὸ κρατεῖν. Dicitur autem propriè de iis quos fugientes arripimus, vt Prehendere apud Latinos, manu videlicet iniecta.

33 *Ero*, εἰμί. Sic ὑπάγω pro ὑπάξω, & iterum εἰμὶ pro ἔσομαι, & δύνασθε pro δυνήσεσθε.

35 *Vt*, ὅτι. Hebr. כִּי [*chi*] vt 2. Sam. 7. cap. 10, quæ formula petita est è medio. Vide Matth. 8. cap. 27, & suprà, 2. 18. *Ad eos qui sparsi sunt inter Græcos*, εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων. Vulgata & Erasmus, *In dispersionem Gentium*, seruato Hebraismo, qui frequentissimè occurrit apud Prophetas. Dispersionis autem nomine alii ipsas profanas Gentes hinc & inde sparsas volunt significari: alii Iudæos per orbem terrarum dispersos: quorum sententiam amplector. Vix enim conueniret ipsis indigenis populis nomen διασπορᾶς, vt eruditè obseruat doctissimus interpres: quod etiam confirmatur auctoritate Iac. 1. v. 1, & Pet. 1. v. 1. *Græcos*, τοὺς Ἕλληνας. Vel sic vocant Iudæos ipsos per prouincias dispersos, vel ex communi loquendi consuetudine sic appellant profanas ipsas gentes, vt aliquid amplius hoc membro significetur quàm superiore, nempe adeundarum exterarum synagogarum obtentu, fore vt ipsas profanas gentes doceret, quod pessimè Iudæos habebat mala zelotypia correptos.

37 *Magno*, μεγάλῃ: id est solenni. Primo enim & vltimo die paschæ solennes cœtus in tēplo habebantur, interiectis autem aliis non item.

	Graece		Latine		Vulgata	
38	Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.	38	‖Qui credit in me, ⁘sicut dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ ex ventre ipſius fluent.	38	Qui credit in me ſicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.	Eſaiæ 55.1
39	(Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη)	39	(Hoc autem dixit de ‖Spiritu quem accepturi erāt credentes in eum. ⁘Nondū enim erat Spiritus ſanctus, quia Ieſus nondū erat glorificatus)	39	(Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum. nō dum enim erat Spiritus ſanctus, quia Ieſus nondum fuerat glorificatus)	Ioel. 2. 28 act. 2, 17
40	Πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης.	40	Multi ergo è turba quum audiſſent hunc ſermonē, dicebāt, ‖Verè hic eſt ⁘Propheta ille.	40	Ex illa ergo turba quū audiſſent hos ſermones eius, dicebant, Hic eſt verè Propheta.	Deut. 18. 15
41	Ἄλλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστὸς ἔρχεται;	41	Alij dicebant, Hic eſt Chriſtus. Quidam autem dicebant, Num enim è Galilæa veniet Chriſtus?	41	Alij dicebant, Hic eſt Chriſtus. Quidam autem dicebant, Nunquid à Galilæa venit Chriſtus?	
42	Οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος Δαβὶδ καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν Δαβὶδ, ὁ Χριστὸς ἔρχεται;	42	Nónne Scriptura dicit, ex ſemine Dauid, & ex vico Bethlehem vbi erat Dauid, venturum Chriſtum?	42	Nónne Scriptura dicit quia ex ſemine Dauid & de Bethlehē caſtello vbi erat Dauid, venit Chriſtus?	Mich. 5.2 matt. 2. 5
43	Σχίσμα οὖν ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι᾽ αὐτόν.	43	Diſſidium ergo ortum eſt in turba propter eum.	43	Diſſenſio itaque facta eſt in turba propter eum.	
44	Τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν· ἀλλ᾽ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας.	44	Quidam autem ex ipſis volebant eum prehēdere, ſed nemo iniecit in eum manus.	44	Quidam autē ex ipſis volebant apprehendere eum: ſed nemo miſit ſuper eum manus.	
45	Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους· καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι, Διὰ τί οὐκ ἠγάγετε αὐτόν;	45	Venerunt ergo miniſtri ad primarios ſacerdotes & Phariſæos: qui dixerunt eis, Quare non adduxiſtis eum?	45	Venerunt ergo miniſtri ad Pontifices & Phariſæos, & dixerunt eis illi, Quare non adduxiſtis illum?	
46	Ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται, Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.	46	Reſponderunt miniſtri, Nunquam ita loquutus eſt homo vt homo iſte.	46	Reſponderunt miniſtri, Nunquā ſic loquutus eſt homo ſicut hic homo loquitur.	
47	Ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ Φαρισαῖοι, Μὴ καὶ ὑμεῖς πεπλάνησθε;	47	Reſponderunt ergo eis Phariſæi, Num & vos ſeducti eſtis?	47	Reſponderunt ergo eis Phariſæi, Nunquid & vos ſeducti eſtis?	
48	Μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν, ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων;	48	Nū quis ⁘ex primoribus credidit in eum, aut ex Phariſæis?	48	Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Phariſæis?	
49	Ἀλλ᾽ ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι.	49	Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis eſt.	49	Sed turba hæc quæ non nouit Legem, maledicti ſunt.	Supra, 3, 2
50	Λέγει Νικόδημος πρὸς αὐτοὺς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐτὸν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν,	50	Dicit eis Nicodemus, ‖is qui venerat ad eum nocte, & vnus erat ex illis,	50	Dixit Nicodemus ad eos, ille qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipſis,	
51	Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ᾽ αὐτοῦ πρότερον, καὶ γνῷ τί ποιεῖ;	51	Num Lex noſtra condemnat quempiam, niſi prius ex ipſo ⁘audierit, ‖& cognouerit ⁘quid faciat?	51	Nūquid Lex noſtra iudicat hominē, niſi prius audierit ab ipſo, & cognouerit quid faciat?	Deut. 17. 8, & 29. 15
52	Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον καὶ ἴδε ὅτι προφήτης ἐκ τῆς Γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται.	52	Reſponderunt & dixerunt ei, Num & tu Galilæus es? ſcrutare & vide ex Galilæa Prophetam non ſurrexiſſe.	52	Reſponderunt & dixerunt ei, Nunquid & tu Galilæus es? ſcrutare & vide quia à Galilæa Propheta non ſurrexit.	
53	Καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.	53	⁘Et profectus eſt vnuſquiſque domum ſuam.	53	Et reuerſi ſunt vnuſquiſque in domum ſuam.	

38 *Sicut dixit Scriptura*, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή. Hæc nonnulli Præcedentibus coniungunt, vt Chryſoſtomus & Theophylactus: alij ſequentibus, quos potius ſequor: puto tamē nullum locum proprium hîc citari, ſed quæcunque in Prophetis toties repetuntur de donis Spiritus ſancti inſtar aquæ effundendis, ac quidem in primis quod ſcribitur Eſa. 55.1, huc pertinere.

39 *Nondum erat Spiritus ſanctus*, οὔπω ἦν Πνεῦμα ἅγιον. Quid Spiritum ſanctum vocet, eodem verſiculo exponitur, nempe viſibilia illa dona quæ initio naſcētis Eccleſiæ excellēter viguerūt, vt prædictū erat Ioel. 2, & μετωνυμικῶς intelliguntur Spiritus ſancti appellatione, quòd ſint eius effecta in nobis, vt docet Apoſtolus 1. Cor. cap. 12, penè integro, & Act. 19. 2, & deinceps, & plurimis aliis locis. Quidam pro ἅγιον, id eſt ſanctus, ſubſtituerunt Datus, veriti nimirum ne hic locus pro iis faceret qui Spiritum ſanctum numerant inter res creatas, quum tamen de ipſa Spiritus eſſentia hîc non agatur.

40 *Propheta ille*, ὁ προφήτης. Ne hoc quidem loco poteſt otioſus eſſe articulus, & planè oſtendere videtur hic locus Iudæos inſignem aliquem Prophetam expectaſſe diuerſum à Meſſia: ſicut diximus ſuprà, 1. 21.

48 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc. 23. 35.

51 *Ex ipſo audierit*, ἀκούσῃ παρ᾽ αὐτοῦ. Hæc quoque formula loquēdi petita eſt è medio. Neque enim lex ipſa, ſed iudex cognoſcit. Ideo Nonnus ſuppleuit δικασπόλος. *Quid faciat?* τί ποιεῖ; ſiue, Quid patrauerit, is videlicet qui defertur.

53 *Et profectus eſt*, καὶ ἐπορεύθη. Verſiculus iſte, & quæ ab eo intercedunt vſque ad πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς, id eſt ad verſum ſequentis capitis duodecimum, neque apud Syrum interpretem, neque apud Chryſoſtomū, quanuis eius meminerit homil. in Iohannem 60, neque apud Theophylactum extant. Euſebius quoque in extremo libro tertio Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ apertè dicit à quodam Papia hanc hiſtoriam de muliere adultera ſcriptam fuiſſe, quæ habeatur in Euāgelio quod dicitur ſecundum Hebræos: ſed & apud Nonnum nulla eius mentio. Teſtatur denique Hieronymus

dialogo aduersus Pelagianos secūdo, in nōnullis codicib. non fuisse descriptā. Ex vetustis nostris codicibus septemdecim vnus duntaxat illam non habebat: in reliquis scripta quidem est, sed ita vt mira sit lectionis varietas, quam placuit bona fide suis locis annotare. Ad me quidem quod attinet, non dissimulo mihi meritò suspectum esse quod veteres illi tanto consensu vel reiecerunt, vel ignorarunt. Deinde quod narrat Iesum solum fuisse relictū cum muliere in templo, nescio quàm sit probabile: nec satis cohæret cum eo quod mox, id est vers. 12, dicitur eos rursum alloquutus: & quod scribit, Iesum digito scripsisse in terra, nouū mihi & insolens videtur, nec possum coniicere quomodo possit satis commodè explicari. Tanta denique lectionis varietas facit vt de totius istius narrationis fide dubitem.

Κεφάλαιον η.

1 Ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

2 Ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς.

3 ‖Ἄγουσι δὲ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην· καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ,

4 Λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατειλήφθη ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένη·

Leuit. 20. 10

5 Ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι· σὺ οὖν τί λέγεις;

6 Τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτὸν, ἵνα ἔχωσι κατηγορεῖν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

Deut. 17. 7

7 Ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτὸν, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν, πρῶτος τὸν λίθον ἐπ᾽ αὐτῇ βαλέτω.

8 Καὶ πάλιν κάτω κύψας, ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

9 Οἱ δὲ, ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθ᾽ εἷς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων· καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα.

10 Ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνὴ, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν;

Supra, 1. 5 infrà, 19 5

11 Ἡ δὲ εἶπεν, Οὐδεὶς, Κύριε. Εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω· πορεύου, καὶ μηκέτι ἁμάρτανε.

CAP. VIII.

1 Iesus autem profectus est in montem Olearum.

2 Et ⁚diluculo rursus adfuit in templo, & ⁚totus populus venit ⁚ad eum, & sedens docebat eos.

3 Adducunt autē ad eum Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam: & quum statuissent eam in medio,

4 ⁚Dicunt ei, Præceptor, ⁚hæc mulier deprehēsa est in ipso facto, quum mœcharetur:

5 ‖⁚In Lege autem Moses mandauit nobis vt tales ⁚lapidentur: tu ergo ⁚quid dicis?

6 Hoc autem dicebant tentantes eum, vt possent ⁚eum accusare. Iesus autem incuruatus deorsum, digito scribebat ⁚in terra.

7 Quum autem perseuerarent eum interrogare, ⁚erexit se, & dixit eis, ‖Qui vestrûm immunis est à peccato, ⁚primus in eam iaciat lapidem.

8 Et rursum incuruatus deorsum, scribebat in terra.

9 Auditis autem his, ⁚arguente ipsos conscientia, singulatim alius post alium exibant, initio facto à senioribus vsque ad vltimos: & relictus est solus Iesus, & mulier in medio stans.

10 Quum autem sese Iesus erexisset, ⁚& neminem conspiceret præter mulierem, dixit ei, Mulier, vbi sunt ⁚illi tui accusatores? nemo te condemnauit?

11 Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit autem ei Iesus, Nec ego te condemno: vade, & ⁚ne amplius pecca.

CAP. VIII.

1 *Iesus autem perrexit in montem Oliueti.*

2 *Et diluculo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad eum, & sedens docebat eos.*

3 *Adducunt autē Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio,*

4 *Et dixerunt ei, Magister hæc mulier modò deprehensa est in adulterio:*

5 *In Lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare: tu ergo quid dicis?*

6 *Hoc autem dicebant tētantes eū, vt possent accusare eū. Iesus autē inclinans se deorsum, digito scribebat in terra.*

7 *Quū ergo perseuerarent interrogantes eum, erexit se, & dixit eis, Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat.*

8 *Et iterum se inclinans scribebat in terra.*

9 *Audientes autem vnus post vnum exibant, incipientes à senioribus: & remansit solus Iesus & mulier in medio stans.*

10 *Erigens autem se Iesus dixit ei, Mulier, vbi sunt qui te accusabant? nemo te condemnauit?*

11 *Quæ dixit, Nemo, Domine. Dixit autem Iesus, Nec ego te condemnabo: vade, & iam amplius noli peccare.*

IN CAPVT VIII.

2 *Diluculo autem rursus adfuit*, ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο. In duobus codicibus additur βαθέος, *profundo*: & pro παρεγένετο legitur ἦλθεν, *venit*. *Totus populus*, πᾶς ὁ λαός. In vno codice scribitur πᾶς ὁ ὄχλος, *tota turba*. *Ad eum*, πρὸς αὐτόν. Hoc deest in duobus exemplaribus.

3 *Ad eum*, πρὸς αὐτόν. Et hoc deest in duobus codicibus.

4 *Dicunt ei*, λέγουσιν αὐτῷ. Vnus codex addit πειράζοντες, tentantes. *Hæc mulier*, αὕτη ἡ γυνή. Quinque exemplaria scriptum habent, ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην, Hanc deprehendimus adulteram in ipso facto. Et aliud quoddam non habet μοιχευομένην.

5 *In Lege autem Moses mandauit nobis*, ἐν δὲ τῷ νόμῳ ἡμῖν Μωσῆς ἐνετείλατο. Duo codices scriptum habent, καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν, & in Lege nostra. Rursus in quinque aliis deest ἡμῖν. *Lapidentur*, λιθοβολεῖσθαι. In quinque codicibus legimus λιθάζειν: in aliis quinque λιθάζεσθαι. *Quid dicis?* τί λέγεις; Tres codices addunt περὶ αὐτῆς; *de ea?*

6 *Accusare eum*, κατηγορεῖν αὐτοῦ. Quinque exemplaria habent κατηγορίαν κατ᾽ αὐτοῦ, accusationem aduersus eum. *In terra*, εἰς τὴν γῆν. In quinque codicibus additur μὴ προσποιούμενος, id est dissimulans.

7 *Erexit se, ac dixit eis*, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς. In vno codice legitur ἀναβλέψας εἶπεν αὐτοῖς, *suspiciens dixit eis*. *Primus*, πρῶτος. Duo codices habent πρῶτον, primùm.

9 *Arguente ipsos conscientia*, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι. Hoc deest in editione Basiliensi, cuius etiam alias varias lectiones neglexi, vt κατακύψας pro κάτω κύψας, & κατέγραφεν pro ἔγραφεν. Εἷς καθ᾽ εἷς, i. εἷς καὶ εἶτα εἷς, vnus & deinde vnus. Gallicè, *Vn à vn*. *Vsque ad vltimos*, ἕως τῶν ἐσχάτων. Deest hoc quoque in duobus codicib. & in editione Basiliensi.

10 *Et neminem videret præter mulierem, dixit ei, Mulier*, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνή. In duobus exemplaribus scribitur, εἶδεν αὐτὴν, καὶ εἶπε, Γύναι: id est, *vidit eā, & dixit, Mulier*. *Mulier*, ἡ γυνή. Deest in quatuor exemplarib. *Illi*, ἐκεῖνοι. Deest in 4 exemplarib.

11 *Ne amplius*, μηκέτι. Sex codices habent, ἀπὸ τοῦ νῦν

μοιχᾶ, ab hoc tẽpore ne amplius. Cæterùm qui ex his colligunt non esse punienda adulteria, non minus sunt inepti quàm si dicerent diuidendas nõ esse hæreditates, quoniam Christus noluit eos diuidere, Luc. 12.14.

	Græce	Latine	Vulgata	
12	Πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων, Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ, οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς.	Rursum ergo Iesus eis loquutus est, dicens, ‖Ego sum lux illa mundi: qui sequitur me, nõ ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.	*Iterum ergo loquutus est eis Iesus, dicens, Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumẽ vitæ.*	Suprà, 1.5 infrà, 9.5
13	Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι, Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής.	Pharisæi igitur dixerunt ei, Tu de teipso testaris, testimonium tuum non est ¨ idoneum.	*Dixerunt ergo ei Pharisæi, Tu de teipso testimonium perhibes, testimoniũ tuum non est verum.*	
14	Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω.	Respondit Iesus & dixit eis, ‖¨Etiamsi ego testor de meipso, idoneum est testimoniũ meum: quia scio vnde venerim, & quò vadam: vos autem nescitis vnde venerim, & quò vadam.	*Respondit Iesus & dixit eis, Etsi ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum: quia scio vnde veni, & quò vado: vos autem nescitis vnde venio, aut quò vado.*	Suprà, 5. 31
15	Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα.	Vos secundum carnem iudicatis, ¨ego non iudico quenquã.	*Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam.*	
16	Καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν· ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ.	Quòd si etiam iudicarẽ ego, iudicium meum idoneum est: quia solus nõ sum, sed ego & qui misit me Pater.	*Et si iudico ego, iudiciũ meum verum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.*	
17	Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.	¨Sed & in Lege vestra scriptũ est, ‖duorum hominum testimonium idoneum esse.	*Et in Lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est.*	Deut. 17. 6, & 19. 15 mat. 18.16 2. cor. 13.1 heb. 10.28
18	Ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.	¨Ego *is* sum qui testor de me ipso, & testatur de me qui misit me Pater.	*Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me qui misit me* Pater.	
19	Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ᾔδειτε ἄν.	Dicebãt ergo ei, Vbi est tuus ille Pater? Respondit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum: si me nossetis, Patrem quoque meum nossetis.	*Dicebant ergo ei, Vbi est Pater tuus? Respondit Iesus, Neq. me scitis, neque Patrem meum: si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis.*	
20	¨‖Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτὸν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.	Hæc verba loquutus est Iesus ¨in gazophylacio, docens in tẽplo: & nemo prehendit eum, quia nondũ venerat hora eius.	*Hæc verba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in tẽplo: & nemo apprehẽdit eum quia nõdum venerat hora eius.*	
21	Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,	Dixit ergo iterum eis Iesus,	*Dixit ergo iterũ eis Ie-*	

13 *Idoneum*, ἀληθής. Vulgata & Erasmus, *Verum*. Atqui hæc cõsequutio nimium esset inepta, Tu testaris de teipso: ergo falsum est quod testaris. Accipitur ergo ἀληθὴς pro eo quod Hebræi נאמן [*neeman*] vel נכון [*nakon*,] vt diximus suprà 5.31.

14 *Etiamsi*, κἂν. Ergo quod ante negarat, 5.31, accipiendum est per μίμησιν & concessionem. Causam verò quam addit cur suum testimonium sit idoneum, non puto eo tantùm niti quòd supra communem hominum sortem ipse emineret, etiã quatenus homo est: sed hìc puto Christũ altius conscẽdere quàm in superiore concione, quæ de eadem re habita fuit, cap. 5. Videtur enim hìc apertè diuinitatem suam asserere, humanitati coniunctam, quando ipse sese considerat duplici ac distincto respectu, nempe & vt testẽ, cui Patrem coniungit, vt iam duo sint testes: & vt eũ de quo dicatur testimonium, tum à seipso vt teste, tum etiã à Patre. Perinde est igitur ac si diceret, Solus hìc vobis videor, ideóq. testimoniũ meũ nõ admittitis, quũ præsertim videar de meipso testari. atqui tres sumus. Nã ego veluti duplex sum, Deus videlicet & homo, & tamẽ vnus. Itaq. mihi Deo licet de me homine testari. sic vnũ testẽ habetis. Accedit demum Patris testimoniũ. ergo duo adsunt de me idonei testes. Quòd si secundũ Legẽ tenemini duorum hominũ testimoniũ admittere, quanto magis Patris ac Filij, qui non sunt homines, sed vnus Deus? At enim, dices, vbi est illud testimonium? Nempe pro testimonio erat hoc ipsum opus quod reprehẽdebant Pharisæi, in quo & Patris & Filii diuina virtus palàm elucebat. Huic igitur probationi hoc fundamentum substernit, quòd à Patre venerit: id est, ꝙ ita sit homo vt sit etiam Deus: quod illi ignorabãt. Nam iudicabãt secundũ carnem: id est nihil amplius in eo agnoscebant quàm quod cernebant oculis, ideóque damnabant tanquam blasphemum & impium. Sic enim accipitur hoc loco verbum Iudicandi.

15 *Ego non iudico quenquam*, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. Is qui Cyrilli in Ioh. commentarium suppleuit, putat ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum κατὰ σάρκα, Secundum carnem. Plerique verò laborant in hoc explicando, quomodo Christus neminem iudicet. Atqui plana est doctissimi interpretis expositio. Perinde enim est acsi Christus diceret, Vos de me sententiam fertis, & quidem planè iniquam, quia ex specie externa iudicatis: atqui nunc ego vos simpliciter doceo, neminem vestrûm condemno: & tamen si id facere libeat, sanè pro meo iure faciam, & longè certiore iudicio. Hæc autem extra causæ statum dicuntur: sed ratio quæ subiicitur, tum ad causam ipsam testimonij, tum ad digressionem pertinet. Neque enim (inquit) solus sum quem cernitis, sed mecum est Pater ille meus qui verè iudex est mundi. Quum autem me dico, eum etiam comprehendo quem vos non cernitis, quia secundum carnem iudicatis.

17 *Sed &*, καὶ δὲ: id est ἀλλὰ καί. Vulg. prætermisit particulam δὲ, quæ tamen est necessaria. Ostendit enim applicandam esse rationem superiorem non modò præcedenti digressioni de iudicio quod ipse in eos non exerceret, sed etiam in primis ipsi causæ de qua agitur, id est confirmando suo testimonio quod illi oppugnabant.

18 *Ego* [*is*] *sum*, ἐγώ εἰμι. Hìc apertè distinguitur diuinitas ab humanitate. Nam alioqui duo testes non essent, quum reus inter testes non numeretur: & tamen, ne duo Filii constituantur, *Ego* (inquit) [*is*] *sum qui testor de meipso*. Id verò facit vt ipse de seipso possit meritò testari, quia nõ tantùm homo est, (vt aduersarij temere atque adeo impiè iudicabant) sed homo Deus, & Deus homo.

20 *In gazophylacio*, ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ. Ita vocat aliquam templi regionem conferendis oblationibus destinatam. Castellio Fiscum interpretatur. Ego siquid mutare velim, Ærarium malim vocare.

Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

22 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, ὅτι λέγει, Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

23 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστὲ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστὲ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

24 Εἶπον οὖν ὑμῖν ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

25 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Σὺ τίς εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.

Ego vado,& quæretis me, & ¨in hoc peccato vestro moriemini. quò ego vado, vos non potestis venire.

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit seipsum, qui dicat, Quo ego vado,vos non potestis venire?

23 Tunc dixit eis, Vos ¨ex inferis estis, ego sum ex superis: vos ex hoc mundo estis, ego non sum ex mundo.

24 Ideo vobis dixi vos morituros in peccatis vestris. Nam nisi credideritis me *eum* esse, moriemini in peccatis vestris.

25 Dixerunt ergo ei,Tu quis es? Tum dixit eis Iesus, ¨*Id* quod à principio dico vobis.

sus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. quò ego vado, vos non potestis venire.

22 *Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet semetipsũ, quia dicit, Quò ego vado, vos non potestis venire?*

23 *Et dicebat eis, Vos de deorsum estis, ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis, ego nõ sum de hoc mundo.*

24 *Dixi ergo vobis quia moriemini in peccatis vestris. si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro.*

25 *Dicebant ergo ei, Tu quis es? Dixit eis Iesus, Principium qui & loquor vobis.*

---

21 *In hoc peccato vestro,* ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν. Incredulitatis videlicet & obstinatæ contumaciæ ex qua postea scaturierunt infinita alia peccata. Puto enim articulum hîc poni δεικτικῶς. Mori autem in peccato dicuntur, quos vndique peccato constrictos mors absorbet.

23 *Ex inferis,* ἐκ τῶν κάτω. id est,vt mox explicatur,ex hoc mundo. Licuit etiam interpretari *Vos infernates estis, ego sum supernâs.* Sic enim his vocabulis elegãter vtitur Plinius. Sed ego inusitatas voces,tanquam scopulos,libens euito.

25 [*Id*] *quod à principio dico vobis,* τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λέγω ὑμῖν. Hanc expositionem etiam adfert Stapulensis: sed quia hic locus infinitis penè modis fuit expositus, & vera eius explicatio à significatione verborum pendet, primùm explicabo cum bona lectoris venia diuersas interpretationes: deinde paucis dicam quomodo putem esse intelligendum. Augustinus ergo (vt Eras. obseruauit) τὴν ἀρχὴν putat nomen esse: & quia videt parũ conuenire quartum casum interrogationis formulæ, sic conatur hoc excusare,vt dicat illud,*Tu quis es,* perinde valere ac si dixissent Iudæi,*Quem te esse dicis?* aut, *Quem te esse credemus?* Et quasi sic interrogassent, Christum respondisse quarto casu, *Principium.* Id est,*Quæritis quid debeatis credere? credite me esse principium.* Deinde particulam ὅτι pro causali interpretatur,hoc modo, *Quia & loquor vobis,* id est,*quia humilis propter vos factus,ad ista verba descendo. Nam si principium sicuti est,maneret apud Patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus,quomodo ei crederẽt, quum infirma corda intelligibile verbum sine voce sensibili audire non possint? Ergo credite,inquit,me esse principium: quod vt credatis,nõ solùm sum, sed & loquor vobis.* Hæc ille,quæ sanè sunt magis detorta quàm vt refutatione indigeant. Ambrosius (vt idem Eras. annotat) in eadem est sententia, nisi quòd pro *Quia* legit *Qui,* id est ὅς vel ὅστις, repugnãte omnium codicum fide. Is cuius Commentariorum in Iohannem libros quatuor Clicthoueus sub Cyrilli nomine edidit,eãdem prorsus interpretationem adfert atque Ambrosius. Reliqui omnes eruditi quos mihi contigit inspicere, τὴν ἀρχὴν accipiunt pro aduerbio, (vt omnino poscit linguæ Græcæ ratio) sed diuerso sensu. Alii enim explicant, *Principio,* id est primo loco, *id vobis* videlicet *respondeo, me eum esse qui vobiscum loquar.* Verùm hæc expositio & coacta est, & frigidam sententiam parit: denique etiam Græcis codicibus repugnat, in quibus legitur ὅτι non ὅς. Alii sic exponunt, *Principio id sum quod etiam dico vobis.* i.non statim vobis indignis explico quicquid sum,sed hoc primùm dico, dum aptiores eritis reliquis audiendis,me missum esse à Patre,& præconem vitæ. Sed hæc quoque expositio (nequid aliud dicam) longius est petita. Quid Chrysostomus & Theophylactus senserint, difficile est explicare, quia singulis verbis non insistunt,& obscurè sanè hæc connectunt: videntur autem in summa sic interpretari, *Quæritis quis sim? indigni estis quibus id dicam, sed digni quos grauiter arguam: ac quidem in primis quòd vobis sim loquutus, quo beneficio ostenditis vos esse indignos.* Atqui hæc etiam expositio non video quomodo cum verbis Euangelistæ consentiat. Erasmus præter omnes istas interpretationes, existimat posse etiam hæc connecti cum eo quod dixerat, *In peccatis vestris moriemini:* vt sit hic sensus, *In peccatis vestris moriemini: primùm ob id ipsum quòd hæc loquar vobis.* Deinde pro eo quòd subiici oportuit secundam & tertiam aliquam rationem, addit, *dicit Christus in genere, Multa habeo de vobis dicere.* Sed quorsum,ista interrogatione spreta, tam obscurè loquatur Dominus? Quidam denique ex recentioribus exponit, Prorsus id quod loquor vobiscum: id est, planè illud ipsum verbum sum quod loquor vobiscum. quia Christus est Verbum Patris, & quia se esse Verbũ testatur, vult in Verbo cognosci. Hæc verò interpretatio multo planior est quàm cæteræ omnes superiores,neque vllum verbum detorquet. Nam apud Græcos constat τὴν ἀρχὴν interdum declarare παντελῶς καὶ ὅλως. Sed mihi tamẽ videtur nimis arguta, si eos spectemus quos alloquebatur Dominus,quorum etiam ruditati omnib. modis sese accommodat. Deinde cur non potius dixisset ὃς καὶ λαλῶ,vel ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν,id est, qui loquor vobis? quũ præsertim ὁ λόγος apud Græcos masculino genere efferatur? Superest vna Nonni expositio, (neque enim omnes libuit commemorare) quam vltimo loco adscripsi quòd eam cæteris anteponam. Quæsierunt (inquit) Iudæi, Τίς σὺ πέλεις; ἢ Χριστὸς ἀνίαχεν, Ὅ,τι περ ὑμῖν Ἐξ ἀρχῆς ὀάριζον. ἔχων πέριθμα δικάζειν Καὶ λαλέειν· ἀλλ' οὗτος ἐτήτυμος ὅς με γενέθλῃ Ἀνδρομένῃ προέηκε. Hi sunt illius versiculi,quos eo libentius adscripsi ꝙ vulgò legantur corruptissimi, & videam à plerisque non fuisse commodè explicatos. Apparet autem ex illis τὴν ἀρχὴν nihil aliud declarare quàm ἐξ ἀρχῆς, idque per traiectionẽ construendum esse cũ verbo λαλῶ, deinde ὅ,τι scribendum esse,ita vt non sit coniunctio, sed prouocabulum. Postremò repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum εἰμὶ, vt in summa intelligamus, Christum,quærẽtibus Iudæis quis esset,respondere se id esse quod ab initio ipsis dixisset: id est quod iampridem toties & tot modis illis inculcarat. Quid enim aliud tot concionibus conatus est illis exponere quàm & quis esset, & vnde esset, & cur in hunc mundum venisset? Cur autem hanc expositionem præ cæteris amplecterer,plurimis rationibus sum adductus. Nam quod ad rem ipsam attinet,plana est sententia,neque subtilis,neque detorta,sed ad quæstionem maximè accommodata. Deinde verò in verborum explicatione seruatur genuina ac propria explicatio. Nam quod ad traiectionẽ attinet, infinita penè similia exempla occurrunt, quæ passim annotauimus,vt Rom. 12.3,& apud Lucam sæpe,& infrà versu 45. ὅ,τι verò non ὅτι scribendum esse docet maxima pars superiorum interpretationum, & ita etiam legitur in Theophylacto Romano. Postremò hæc est natura respõsionum vt in iis repetatur verbum positum in quæstione: vt hoc loco planè sit germana repetitio verbi substantiui quod fuerat in quæstione vsurpatum. Quod autẽ attinet ad particulam καὶ, quanuis ea possit non incommodè accipi pro Etiam: tamen malui tanquam redundantem præterire. Est enim hic pleonasmus in Græco sermone non modò vsitatus,sed etiam elegans, idque in eodem prorsus dicẽdi genere & eodẽ sequente verbo, vt apud Synesium, ἵν' εἰδῶμεν ὅ,τι καὶ λέγει, *vt sciamus quid ille dicat.* Sic apud Gregoriũ sæpe, τί χρὴ καὶ λέγειν? Deinde vtitur præsenti tẽpore λαλῶ Euãgelista, nõ sine emphasi: quasi diceret, Ego id sum quod ab initio dixi vobis,& nunc etiam dico, nimirum Lux, Vita, Veritas, &c. Syrus autem interpres, particulam καὶ noluit redundare, sed per traiectionem coniungendam cum τὴν ἀρχὴν, quasi scriptum sit ὅτι καὶ τὴν ἀρχὴν, id est [*Id*] *sum quod etiam sum exorsus loqui vobis,* id est, quod etiam ab initio

dixi Vobis:quod interpretationem meam confirmat.

Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν, ἀλλ' ὁ πέμψας με, ἀληθής ἐστι. κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον.

Οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ.

Καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατὴρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε.

Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

Ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ.

Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις, Ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.

Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

Ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε.

Οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε· ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.

Ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου,

26 Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: ⁖ſed qui me miſit, verax eſt: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.

27 Non cognouerunt ⁖eum de Patre ipſis loqui.

28 Dixit ergo eis Ieſus, Quum ⁖in altum extuleritis Filium hominis, tunc agnoſcetis me eum eſſe, & ex meipſo nihil facere, ſed prout docuit me Pater hæc loqui.

29 Nam qui me miſit, mecum eſt. non reliquit me ſolum Pater, quia ego quæ placita ſunt ei facio ſemper.

30 Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

31 Dicebat ergo Ieſus iis Iudæis qui crediderant ipſi, Si vos mãſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis.

32 Et cognoſcetis Veritatem, & Veritas vos ⁖in libertatem vindicabit.

33 Reſponderunt ei, ⁖Semen Abrahæ ſumus, neque cuiquam ⁖ſeruiuimus vnquam: quomodo tu dicis vos in libertatẽ vindicabimini?

34 Reſpondit eis Ieſus, Amen amẽ dico vobis, quiſquis cõmittit peccatũ, ‖ſeruus eſt peccati.

35 Seruus autem ⁖non manet in domo perpetuò: filius manet perpetuó.

36 Itaque ſi vos Filius in libertatẽ vindicarit, verè liberi eritis.

37 Scio vos ſemen Abrahæ eſſe, ſed ſtudetis me trucidare: quia ſermo meus non habet locum apud vos.

38 Ego loquor quod vidi apud Pa

26 Multa habeo de vobis loqui & iudicare: ſed qui me miſit, verax eſt, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.

27 Et non cognouerunt quia Patrem eis dicebat Deum.

28 Dixit ergo eis Ieſus, Quũ exaltaueritis Filiũ hominis, tunc cognoſcetis quia ego ſum, & à meipſo facio nihil, ſed ſicut docuit me Pater, hæc loquor.

29 Et qui me miſit, mecũ eſt: & non reliquit me ſolum, quia ego quæ placita ſunt ei, facio ſemper.

30 Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

31 Dicebat ergo Ieſus ad eos qui crediderunt ei Iudæos, Si vos manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis.

32 Et cognoſcetis Veritatem, & Veritas liberabit vos.

33 Reſponderunt ei, Semen Abrahæ ſumus, & nemini ſeruiuimus vnquã: quomodo tu dicis, Liberi eritis?

34 Reſpõdit eis Ieſus, Amẽ amen dico vobis quia omnis qui facit peccatũ, ſeruus eſt peccati.

Rom. 6. 20
2.pet.2.19

35 Seruus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum.

36 Si ergo vos Filius liberauerit, verè liberi eritis.

37 Scio quia filij Abrahæ eſtis: ſed quæritis me interficere, quia ſermo meus non capit in vobis.

38 Ego quod vidi apud Pa

26 *Sed*, ἀλλά. Elliptica eſt oratio, ex communi loquendi vſu. Supplendum igitur fuerit, Sed non credetis, Pater meus tamen verax eſt, &c.

27 *Eum de Patre ipſis loqui*, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. Syrus, Quòd de patre loqueretur eis. Vulgata, *Quia Patrẽ eis dicebat Deum*, id eſt, ὅτι πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν τὸν Θεὸν, quo modo ſcriptũ inuenimus in meo vetuſtiſſimo & alio præterea codice, ſi duo tantum vocabula excipias. nam pro αὐτοῖς ἔλεγεν ſcribitur αὐτῷ λέγει. Ego verò pro his interpretarer, *Quòd de Deo Patre ipſis loqueretur*, vel *Quòd Deum, Patrem ſuum diceret*. Non diſſimili ſignificatu vſurpatum eſt verbũ λέγειν ſupra, 6.71.

28 *In altum extuleritis*, ὑψώσητε. Sic mihi videtur Chriſtus duo ſignificare, nempe genus mortis quod erant in ipſum comparaturi: & contrarium conatibus ipſorum euentum. Sic enim euectus eſt ſupra cælos, & patefacta ipſius gloria, præcone etiam per imprudentiã Pilato, ídque tribus linguis: & centurione clamante, *Hic erat verè Filius Dei*.

32 *In libertatem vindicabit*, ἐλευθερώσει. Vulgata, *Liberabit*. Eraſmus, *Liberos faciet*: quæ nimium latè patent, neque proximæ obiectioni videntur locum relinquere. Manumittẽdi autem vocabulum non quadrat, quia dominus is eſt qui ſeruum manumittit. In hac autem ſpecie, peccatum, cuius ſerui eramus, non poteſt aptè dici nos manumittere, ſed Veritas, ab ipſius ſeruitute in libertatem nos vindicare.

33 *Semen*, σπέρμα. Id eſt Soboles. Retinuimus autem hoc loco & aliis multis hanc vocem, vt Eccleſiæ ciuitate donatam. *Seruiuimus*, δεδουλεύκαμεν. Atqui dixit Dominus ipſe ſeruituram progeniem Abrahami annis quadringentis: quod & factum eſt, Gen.15.13, & præfatio ipſa Decalogi ſatis eos conuincebat, vt tota Iudicum hiſtoria, & captiuitas Babylonica, imo eo ipſo tempore Iudæa fuerat in prouinciam redacta. Sed ita ſolet ſuperbia viliſſimos etiam quoſuis opinione neſcio cuius præſtantiæ faſcinare. Chriſtus autẽ omiſſa iſta de corporali ſeruitute cõtrouerſia, de ſpirituali tũ ſeruitute tum libertate (ea videlicet quæ conſcientiã, & vel vitã vel mortẽ ęternã reſpicit) ſecũ illis diſceptare, & progeniẽ Abrahami legitimã ac proinde fœderis cũ illo ſanciti participẽ futurã, ex fide & fidei fructib. nõ ex generis propagatione externa ęſtimãdã eſſe demõſtrat. 35 *Nõ manet*, οὐ μένει. Seruos malę frugis vel aliis vẽdere, vel in piſtrinum dedere, vel malè perdere domini cõſueuerãt: cõtrà verò frugi ſeruos libertate donare. Iſtos igitur, quatenus Abrahę ſoboles erant, veluti Dei vernas Chriſtus malis ſeruis cõparat, eiectionẽ & exitiũ ipſis prędicens: ſimúlq. pronuntiat ſeſe quẽ illi contemnerent, filiũ eſſe heri illius, cuius ſerui nequã eſſent: ac proinde, ſeu velint ipſi ſeu nolint, in ea ipſa domo vt filiũ permanſurũ, cui ſeruire ipſos, ſi veri ſerui eſſẽt, oporteret, & à quo vno verę in vitã ęternã manumiſſionis beneficiũ eſſet ipſis expectãdũ. *Perpetuò*, εἰς τὸν αἰῶνα. Sic apud Hebręos ſępe accipitur לעולם [*leholam*,] vt in ſententia prorſus ſimili Deut.15,17. pro totius vitę curſu.

λαλῶ, καὶ ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν ποιεῖτε.

[39] Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὁ πατὴρ ὑμῶν Ἀβραάμ ἐστι. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν.

[40] Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν.

[41] Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν.

[42] Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ. ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω· οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε.

[43] Διατί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε, ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν;

[44] Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν. ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

1.Ioh.3.8

trem meũ, & vos facitis ⁚quod vidiſtis apud Patrem veſtrum.

[39] Reſponderunt & dixerunt ei, Pater noſter Abraham eſt. Dicit eis Ieſus, Si filij Abrahæ ⁚eſſetis, opera Abrahæ faceretis.

[40] ⁚Nunc autem ſtudetis me interficere, hominem qui veritatẽ vobis loquutus ſum, quã audiui à Deo: hoc Abrahã nõ fecit.

[41] Vos facitis opera patris veſtri. Itaque dixerunt ei, Nos ⁚ex ſcortatione nõ ſumus geniti: vnũ patrẽ habemus ⁚*nempe* Deũ.

[42] Dixit ergo eis Ieſus, Si Deus pater veſter eſſet, diligeretis me: ego enim à Deo profectus ſum & veni: neque enim à meipſo veni, ſed ille me miſit.

[43] Quare ⁚loquutionem iſtam meam non agnoſcitis, ⁚quòd nõ poteſtis audire ſermonẽ meum?

[44] ‖Vos ex patre diabolo eſtis, & cupiditates patris veſtri vultis explere. Ille ⁚fuit homicida ⁚à prĩcipio, & ⁚in veritate ⁚nõ perſtitit: ⁚nõ eſt enim veritas in eo. Quotieſcunque loquitur mendaciũ de ſuo loquitur, quia mendax eſt, & pater ille mendacij.

trem, loquor, & vos quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis.

[39] Reſponderunt & dixerũt ei, Pater noſter Abraham eſt. Dicit eis Ieſus, Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.

[40] Nunc autẽ quæritis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus ſum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.

[41] Vos facitis opera patris veſtri. Dixerunt itaque ei, Nos ex fornicatione non ſumus nati: vnum patrem habemus Deum.

[42] Dixit ergo eis Ieſus, Si Deus pater veſter eſſet, diligeretis vtique me: ego enim ex Deo proceſſi & veni: neque enim à meipſo veni, ſed ille me miſit.

[43] Quare loquelam meã non cognoſcitis? quia non poteſtis audire ſermonem meum.

[44] Vos ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere. Ille homicida erat ab initio & in veritate non ſtetit: quia nõ eſt veritas in eo. Quũ loquitur mẽdaciũ, ex propriis loquitur, quia mendax, & pater eius.

---

38 *Quod vidiſtis apud Patrem veſtrum*, ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν. In tribus codicibus ſcribitur ἃ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, quæ audiuiſtis à Patre veſtro. Sic legit etiam Chryſoſtomus: eodem tamen ſenſu, quum & ipſe Chriſtus de ſe loquens, Audiendi vocabulum vſurparit ſuprà, 5.30, & infrà, verſu 4, ne quis Videre & Audire putet inter ſe opponi. Loquitur autem ἀνθρωποπαθῶς, quia nulla nulla apud nos exempla in vtranque partem plus valent quàm domeſtica.

39 *Eſſetis*, ἦτε. Vetus interpres, *Eſtis*, id eſt ἐστὲ, & paulo pòſt etiam pro ἐποιεῖτε ἄν, faceretis, legit ποιεῖτε, facite, contra fidem noſtrorum vetuſtorum codicum.

40 *Nunc autem*, νῦν δὲ. Particula *Nunc*, non eſt temporis aduerbium hoc loco, ſed coniunctio quæ aſſumptionibus ſolet adhiberi, non modò à Græcis, ſed etiam à Latinis, vt Valla obſeruauit libri Elegantiarum 2. capite 51.

41 *Ex ſcortatione*, ἐκ πορνείας. Vulg. *Ex fornicatione*. Eraſm. *E ſtupro*. Vide Mat. 15.19. [*Nempe*] *Deum*, τὸν Θεόν. Vide Matth. 19.17.

43 *Loquutionem*, τὴν λαλιάν: id eſt idioma, ſeu etiã linguã. Eſt enim hæc expoſitio magis expreſſa quàm ſi accipias ꝓ eo quod verbis ipſis ſignificatur, vt ſuprà, 4.42. Nam perinde eſt acſi diceret Dominus, Quî fit vt quod dico, nõ magis intelligatis quàm ſi ignota ac peregrina lingua vobiſcum loquerer? *Quòd non poteſtis*, ὅτι οὐ δύνασθε. Sic omnino legeudum hoc videtur, vt interrogatio reiiciatur in finẽ huius membri, quo modo accipi ὅτι particulam annotauimus ſuprà, 2.18. Eſt autẽ illud quoque obſeruãdũ, quanuis ſimus prorſus inepti ad Deũ audiendũ, niſi ipſe pro ſua bonitate nobis nouas aures tribuat, nóſque adeo totos quaſi deintegro fingat, tamen τὸ οὐ δύνασθαι hoc loco non propriè huc pertinere, ſed declarare potius ſummam Iudæorum peruicaciam, adeo vt ne aures quidem Chriſto audiendo vellent accommodare.

44 *Fuit*, ἦν. Vulgata & Eraſmus, *Erat*. impropriè. Neque enim ſemper fuit homicida, quum homo ſemper non fuerit, ſed ſtatim ab initio, cõditi videlicet mũdi, & creati hominis, vtpote quẽ mox ſuo mẽdacio præcipitauit in mortẽ. *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Quotieſcunque fit principii mentio, ſignificationẽ illius ad id de quo agitur, accommodare neceſſe eſt. Quum ergo hîc agatur de homicidio cuius arguitur reus Satã ab initio, certè neceſſe eſt vt (quod etiam facit Nõnus) ad ipſius mundi atq. adeo hominis initiũ referas, nõ autẽ ad Satanæ ipſius initiũ, niſi quatenus cœpit eſſe homicida: nedũ vt hinc conſtituas ab æterno diabolũ talẽ extitiſſe, aut illud teſtimoniũ de Filii Dei æternitate eludas, de quo dictũ eſt ſuprà, 1.1. Neque enim hîc ſimpliciter dicitur diabolus fuiſſe ab initio, vt quum dicitur Sermo ab initio fuiſſe (id eſt extitiſſe) & quidem per præteritum imperfectum, vt ſciamus eius hypoſtaſin antiquiorem 5 omniũ rerũ creatione (i. æternã) eſſe: nihil, inquam, eiuſmodi hîc dicitur de diabolo, ſed de qualitate ipſius agitur, quã dicitur iã inde ab intio creati mũdi induiſſe, quum factus eſt homicida. Auguſtin. quẽ etiã citat q Cyrillũ ſuppleuit, ad initiũ peccati refert: verè id quidẽ, ſi rẽ ipſam ſpectes 10 (ſiquidẽ quũ Satan per peccatũ hominẽ interemerit, hinc demũ cœpit eſſe homicida, quũ peccatum ingreſſum eſt in mundũ) ſed tamẽ ſubtilius. Malo igitur paulo craſſius hæc interpretari de ipſius humani generis exordiis: neque rurſus ſubtiliter hęc refero ad illud primũ momẽtũ quo crea- 15 tus eſt homo, ſed principiũ hoc etiã extẽdo ad tẽpus creationis mũdi ac ipſius hominis vicinũ, quo videlicet homo eſt à diabolo occiſus. *In veritate*, ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Heb. באמת [*beemeth*] quo vocabulo ſignificatur vel fidelitas quã nõ ſeruauit diabolus ſuo opifici: vel quod opponitur men- 20 dacio, ad quod videlicet defecit Satã, aut potius quod ipſe primus excogitauit. Sed & fortaſſis, In veritate illud eſt ꝓ quo ſcribitur Iob. 2.3, בתומתו [*bethummatho*:] vt Veritatis vocabulo ſignificetur integritas illa naturę in qua conditus Angelus ille cũ ſuis, poſtea nõ ſeruauit originẽ ſuã, vt 25 ſcribitur Iudę 6. *Non perſtitit*, οὐχ ἕστηκεν. i. non permãſit, nec conſtanter perſeuerauit, quod apud Hebręos ſignificatur etiã verbo עמד [*ħamad*,] vt Pſal. 19.10, qđ alioqui reſpõdet verbo ἱστάναι. cuius quum ſit multiplex ſignificatio, nõnulli hũc locũ peruertere conati ſunt varia inter- 30 pretatione: quãquã fortaſſis nõ minus rectè cõueniat huic loco verbũ אמן [*aman*,] vt Pſal. 78.37, ſi cõnecti poſſit cũ eo quod ſequitur. Sed germanã eſſe hãc expoſitionẽ liquet ex eo quod ſcribitur 2. Pet. 2.4, & Iudę 6. Vulg. & Eraſ. *Nõ ſtetit*: rectè quidẽ, quũ verbũ Standi ſic etiam apud Latinos 35 accipiatur, vt alibi diximus: ſed ſtuduimus omnẽ amphiboliã vitare. *Non eſt enim*, ὅτι οὐκ ἔστιν. Vulg. & Eraſ. *Quia*, Atqui hęc verba nõ oſtẽdũt cauſam cur diabolus in veritate nõ perſtiterit, ſed cõſequutionẽ, ex qua rectè collegit Dominus à conſequẽti, illũ à ſua origine defeciſſe. Si- 40 mile exemplũ occurrit Luc. 7. 47. *De ſuo*, ἐκ τῶν ἰδίων, i. ἀφ' ἑαυτοῦ, ex ſuo vnius inſtinctu, & ex ſuo ꝓpriè ingenio, vel qđ verè ſuũ ac ſibi propriũ eſt. *Et mendacij pater*, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. i. auctor, ex Hebręorũ idiotiſmo vt Gen. 14.20. & 21. & alibi ſępe: vt etiã dixit Plato in Phędro σὺ πατὴρ ὢν 45 γραμμάτων. quod eo libẽtius annotandũ putaui, ꝙ inſaniam

Manichęorum

Manichæorum de principio mali, & ipſa eſſentia animæ per Satanam corrupta, ab impuriſſimo Flacco, nõ ita pridem renouatam, nonnullos infelices amplecti videam, & iſta vocularũ aucupia captare. Nõ ſimpliciter autẽ dicitur πατὴρ, ſed addito articulo ὁ πατὴρ: *pater ille*. non vt ab aliis patribus diſtinguatur, (primus enim diabolus mendacium genuit) ſed vt ſiqua eſt in vitiis excellentia ac præſtantia, hæc omnis illi in ſolidum tribuatur. Sic Dido apud Virgil. *Túne ille Aeneas?* Sed & pro relatiuo αὐτοῦ ſubſtituimus antecedens, quod cauſa nulla erat cur Caſtellio in ſuis annotationibus ſubtili quadam ratione ſuppleret, quaſi in nomine ψεύστης ſit incluſum, quum in præcedente membro diſertè exprimatur. Suppleuimus igitur illud vt magis perſpicua eſſet oratio. Nam hoc quoque videtur Nõnum feſelliſſe, quum hæc ita interpretaretur, Ψεύστης αὐτός ἐστι, ψευδήμονος ἐκ γενετῆρος. Epiphanius κατὰ ἀρχοντικῶν & κατὰ Καϊανῶν aliter legit hunc locũ, hoc modo ſcilicet, ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, ὅτι ψεύστης ἐστίν. & paulo pòſt, ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψευδής ἐστι. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψευδής ἐστιν: id eſt, *Vos ex patre diabolo eſtis, quia mendax eſt. Quum loquitur mendacium, ex ſuo loquitur, quia pater eius eſt mendax. nam & pater ipſius mendax eſt.* Sed totus hic locus in Græco Epiphanij exemplari mendosè legitur: neque minus incommoda eſt interpretatio quam ipſe adfert in hũc locum, quaſi videlicet diabolus hoc loco ſit Iudas, cuius pater ſit Cain, & rurſus Caini pater ſit Satan, imitatione non propagatione, vt illi Caiani tradebant.

Græce		Vetus interpres / Beza		Vulgata
Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι.	45	Vos autem, quia ego veritatem dico, non creditis mihi.	45	*Ego autẽ quia veritatẽ dico, non creditis mihi.*
Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω, διὰ τί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι;	46	Quis ex vobis arguit me de peccato? ſi veritatem dico, quare vos non creditis mihi?	46	*Quis ex vobis arguit me de peccato? ſi veritatẽ dico, quare vos non creditis mihi?*
Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.	47	‖Qui ex Deo eſt, verba Dei audit: propterea vos non auditis quia ex Deo non eſtis.	47	*Qui ex Deo eſt, verba Dei audit: propterea vos nõ auditis, quia ex Deo non eſtis.* 1.Ioh.4.6
Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ, Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς ὅτι Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις;	48	Reſponderunt ergo Iudæi & dixerunt ei, Nónne bene dicimus te Samaritanum eſſe, & dæmonium habere?	48	*Reſponderunt ergo Iudæi & dixerũt ei, Nónne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?*
Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με.	49	Reſpondit Ieſus, Ego dæmonium non habeo, ſed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.	49	*Reſpõdit Ieſus, Ego dæmonium non habeo, ſed honorifico Patrem meum, & vos inhonoraſtis me.*
Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων.	50	Ego verò non quæro gloriã meã: eſt qui quærat & iudicet.	50	*Ego autem non quæro gloriam meã: eſt qui quærat & iudicet.*
Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.	51	Amẽ amen dico vobis: ſiquis ſermonem meũ ſeruauerit, mortem nõ conſpiciet in æternum.	51	*Amen amen dico vobis, ſiquis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.*
Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Νῦν ἐγνώκαμεν ὅτι δαιμόνιον ἔχεις. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται, καὶ σὺ λέγεις, Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα;	52	Dixerunt ergo ei Iudæi. Nũc cognouimus te dæmonium habere. Abraham mortuus eſt, & Prophetæ: & tu dicis, Siquis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum?	52	*Dixerunt ergo Iudæi, Nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus eſt & Prophetæ, & tu dicis, Siquis ſermonem meũ ſeruauerit, nõ guſtabit mortem in æternum.*
Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραὰμ, ὅστις ἀπέθανε; καὶ οἱ προφῆται ἀπέθανον· τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;	53	Num tu maior es patre illo noſtro Abraham, qui mortuus eſt? etiã Prophetæ mortui ſunt: quem tu teipſum facis?	53	*Nunquid tu maior es patre noſtro Abraham, qui mortuus eſt? & Prophetæ mortui ſunt: quem teipſum facis?*
Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου οὐδέν ἐστιν· ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι Θεὸς ὑμῶν ἐστι.	54	Reſpondit Ieſus, Si ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt: Pater ille meus, is eſt qui glorificat me, quem vos dicitis Deum veſtrum eſſe.	54	*Reſpondit Ieſus, Si ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt: eſt Pater meus qui glorificat me, quẽ vos dicitis quia Deus veſter eſt.*

45 [*Vos*] *autem, quia ego*, ἐγὼ δὲ ὅτι. Manifeſta hîc eſt traiectio, qualem ſuprà notauimus verſ.25. Suppleuimus autem pronomen *Vos*, vt melius appareat collatio iſta indolis patris & filiorum. Nonnus verò videtur ita hæc accepiſſe vt ὅτι ponatur αἰτιολογικῶς, vt ſit hæc ſententia, Vos autem non creditis mihi quòd vobis veritatem dicam. Sic enim interpretatur, Τὸ μὲν αὐτὸς ἔλεξα, καὶ οὐ πιστεύετε μύθῳ.

47 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Videtur permutatum argumentum, ſi verborum ſeriem ſpectes, & potius dici, *Propterea ex Deo non eſtis. Nam non auditis.*

48 *Benè*, καλῶς. Id eſt rectè ac meritò, ſicut Gallico idiomate dicimus, *Ne diſions nous pas bien*, diuerſa tamen nonnihil ſignificatione huius particulæ, ab ea quàm obſeruauimus Mar.7.9.

50 *Et iudicet*, καὶ κρίνων, id eſt, qui contemptum mei aut ſui potius vindicet. Caſtellio conuertit, *Et cum ratione*: qui quam rationem habuerit, non video.

51 *Mortem non conſpiciet*, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ. id eſt Non morietur, ſiue, Mortem non ſentiet, vt Pſalm. 89. 49, & Luc.2.26. Fideles enim in ipſa morte vident vitam. Nam huic oppoſita loquutio eſt, Vitam videre, quam expoſuimus ſuprà, 3.36. Sic in proximo verſiculo idem dicit, ſumpta tranſlatione à diuerſo ſenſu, nempe à guſtatu.

52 *In æternum*, εἰς αἰῶνα; Additur interrogationis nota in emendatis codicibus. Iſta tamen ita accipienda ſunt vt ſciamus potius indignantium eſſe quàm interrogantium.

54 *Meipſum*, ἐμαυτόν. Id eſt, quaſi mihi quicquã tanquã ex me ipſo arrogãs. Sed hoc intelligendũ ex eorũ quos alloquitur ſenſu, & ſicut ſuprà negauit ſe quicquã ex ſemetipſo habere, vel facere. Nã alioqui etſi Deus non eſt à ſe ſed αἴτιον habens patrem quatenus eſt Filius, ea tamen ipſa deitate Deus eſt, quæ eſt per ſe, quum vnica & ſingulariſſima ſit Deitas, in ſeſe conſiderata, non autem Deitas per generationis communicationẽ multiplicata. Itaque digni ſunt

qui à Christianis omnibus conspuantur illi maledici duo Sophistæ Sorbonici (quorum nominibus paginas istas nolui conspurcare) ausi fidelem illum in Dei domo seruum Ioh. Caluinum Sabellianismi accusare, & nouum Autotheanorum cognomētum comminisci, quasi personarum reales proprietates negent, qui citra vllam essentiæ discerptionem, vna & eadem Deitate, quanuis non vno ὑπάρξεως τρόπῳ tres personas vnū esse Deum, aduersus hos ipsos Sabellianos & renatos Arianos ac Tritheitas soli nostris tēporibus tutati sunt, bonis istis Magistris nostris, non quidē prorsus stertētibus, sed cōparādo sibi ex piorū insectatione Episcopatui, quanuis nō pari inter ipsos successu, inuigilātibus. *Pater*, ὁ πατήρ. Non fuit negligendus articulus, non modo vt patris sed etiam vt ipsius paternitatis discrimen obseruetur. Christo tamen vbique sese ad Iudæorum captum accommodante, ac propterea illos semper ad eum reuocante quem verè Deum esse vsqueadeò concedebant, vt ipsum Christum propterea blasphemiæ accusarent, quòd sese illius filium esse peculiari quadam & ipsis, sua ipsorum culpa, ignoto modo doceret.

Græce		Beza		Vulgata
Καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν· ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης. ἀλλ' οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.	55	Sed non nostis eum: ego verò ipsum noui: & si dixero me eum non nosse, ero similis vestri, *id est* mendax: sed eum noui, & sermonem eius seruo.	55	*Et non cognouistis eum: ego autem noui eum: & si dixero quia non scio eum, ero similis vobis, mendax: sed scio eum, & sermonem eius seruo.*
Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη.	56	Abraham pater vester ⁘gestiuit vt videret diem istum meū: & vidit, ac gauisus est,	56	*Abraham pater vester exultauit vt videret diem meum: & vidit, & gauisus est.*
Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτὸν, Πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;	57	Dixerunt igitur ei Iudæi, ⁘Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidisti?	57	*Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidisti?*
Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι.	58	Dixit eis Iesus, Amen amen dico vobis, ⁘priusquam Abraham fieret, ego sum.	58	*Dixit eis Iesus, Amē amē dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum.*
Ἦραν οὖν λίθους ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν· Ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν· καὶ παρῆγεν οὕτως.	59	Sustulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem occultauit se, & exiuit ⁘è tēplo, quum transiuisset per medios ipsos: & ita præteriit.	59	*Tulērunt ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem abscondit se, & exiuit de templo.*
Κεφάλαιον θ.		CAP. IX.		CAP. IX.
ΚΑΙ παράγων, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς.	1	PRæteriens autē vidit quendam cæcum à natiuitate:	1	*ET præteriens Iesus vidit hominem cæcū à natiuitate.*
Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ,		Et interrogauerunt eum di-		*Et interrogauerunt e-*

56 *Gestiuit*, ἠγαλλιάσατο. Vulgata & Erasmus, *Exultauit*. quomodo consueuimus interpretari: sed quia hîc significatur potius summum desiderium rei nōdum præsentis, sed tamen futuræ, idcirco illud verbum prætulimus.

Diem istum meum, τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. Placet hoc dicendi genus nostro penè vni Euangelistæ: quod sanè est elegans, & interdum videtur ἐμφατικώτερον quàm si simplex pronomen vsurpetur. Cæterùm ex Hebræorum idiotismo יום פלמ ני [*iom palmoni*] id est dies alicuius, nihil aliud declarat quàm spatium quo vixerit aliquis, aut insigne quidpiam ipsi vel facere vel ferre contigerit, quæ res notior est quàm vt testimonio egeat. Dies ergo Domini nihil aliud significat quàm ipsius aduentum in carnem. Vidit enim eum eminus Abraham, fidei nimirum oculis, vt declaratur Hebr. 11.13.

57 *Quinquaginta annos nondum habes*, πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις. Chrysostomus legit *Quadraginta*: ad quam ætatem (inquit) accedebat. Nam agebat annum circiter 34. Sed & Erasmus quominus eam lectionem amplectatur, eo vno deterretur quòd in omnibus exemplaribus, atque adeo apud Nonnum & Theophylactum, legitur πεντήκοντα. Certè quum Græci soleant numeros suarum literarum notis declarare, facilis fuit lapsus literæ μ in ν: qua ratione norunt omnes eruditi plurimos tum Græcos tum Latinos scriptores ita esse deprauatos vt vix aut ne vix quidem restitui posse videantur. Sed tamen quod ad hunc locum attinet, si Iudæi quinquaginta annorum mentionem fecerint, sic loquuti sunt vt facere solent qui aduersario gratificantur, vt plus etiam concedant quàm ausit flagitare: & ita legit etiam Syrus interpres. Irenæus quoque lib. 2. cap. 39, legit *Quinquaginta*, & ita quidem hanc lectionem tuetur, vt quàm periculosē traditiones veterū, etiam quas pro Apostolicis venditāt, pro irrefragabilibus habeātur, ipse vehementer in eo hallucinatus, demonstret.

58 *Priusquam Abraham fieret*, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι. Erasmus, *Antequam Abraham nasceretur*. Ego verò, quanuis non existimem Christum hîc simpliciter agere de se, quatenus Deus est, sed quatenus est visus ab Abrahamo, Dei videlicet & hominum mediator, siue Deus in carne manifestatus, (nam alioqui non videretur appositè disserere) tamen quia vt mediator considerari non potest nisi verè sit Emmanuel, & hac etiam ratione dicitur Agnus à constitutione mundi occisus, imò verò Christus fuisse heri & hodie: putaui seruandam esse antithesin. Itaque γενέσθαι malui conuertere Fieri quàm Nasci: vt opponatur τῷ [illegible], quod illi demum propriè tribuitur qui solus verè existit.

59 *E templo*, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Quæ post hæc verba subiiciuntur ad finem capitis legūtur apud Syrum interpretem & in vetustis nostris omnibus græcis codicibus, excepto vnico meo vetustissimo. Assentior Erasmo, qui priorem partem putat ex Luc. 4.30, irrepsisse in contextum, culpa librariorum, qui in margine descripta inuenerunt: deinde vt hæc cum proximo capite cohærerent, additum fuisse καὶ παρῆγεν οὕτως. Vt autem ita credam, adducor non modò ea ratione quam ille adfert, quia videlicet nec Chrysostomus nec Augustinus istius appendicis meminerunt, nec Latina vetus versio: sed etiam quòd videantur ista parum probabiliter cohærere. Nam si sese occultauit, quomodo per ipsos medios trāsiit? nisi fortè aut illos excæcauit ad tēpus, aut repētè diuina sua virtute disparuit, quod Theophylactus & Clictoneus Cyrillum supplens, commenti sunt, vt hunc nodum explicarent: quorum neutrum est probabile. Alibi quidem, fateor, dicitur per medios hostes elapsus, sed nulla ibi occultationis mentio: imò Dominus eo tempore neque oculos eorum excæcauit, neque euanuit ex hominum oculis, sed diuinam suam virtutem in eo ostendit quòd eorum manus ad homicidium paratas ita cōtinuit, vt palàm per mediam ipsorum turbam saluus euaderet.

λέγοντες, Ῥαββὶ, τίς ἥμαρτεν, οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ;

3 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

4 Ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι.

5 Ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου.

6 Ταῦτα εἰπὼν, ἔπτυσε χαμαὶ, καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ·

7 Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ. ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. Ἀπῆλθεν οὖν, καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων.

8 Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν;

9 Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν· ἄλλοι δὲ, Ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ἐκεῖνος ἔλεγεν, Ὅτι ἐγώ εἰμι.

10 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Πῶς ἀνεῴχθησάν σοι οἱ ὀφθαλμοί;

11 Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ εἶπέ μοι, Ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωὰμ, καὶ νίψαι. Ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα.

12 Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; Λέγει, Οὐκ οἶδα.

13 Ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς Φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν.

14 Ἦν δὲ σάββατον ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς.

scipuli eius, dicẽtes, Rabbi, quis peccauit, hic, an parentes eius, vt cæcus nasceretur?

3 Respondit Iesus, ¨neque iste peccauit, neque parentes eius, *vt cæcus nasceretur:* ¨sed *oportet* opera Dei manifesta fieri in eo.

4 Oportet me operari eius opera qui misit me, donec dies est: venit nox quum nemo potest operari.

5 Quandiu fuero in mundo, ‖Lux sum mundi.

6 Hoc quum dixisset, spuit humi, & fecit lutum ex sputo, & illeuit lutum oculis cæci:

7 Dixítque ei, Vade, laua in piscina Siloam. ¨quod est, si interpreteris, Missus. Abiit ergo, & lauit, rediítque videns.

8 Vicini ergo, & qui prius viderant eum ¨cæcum esse, dicebant, Nónne hic est qui sedebat & mendicabat?

9 Alii dicebant, Hic est: alij verò, ¨Similis est ei. ¨Ille *autem*, dicebat, Ego *is* sum.

10 Dixerunt ergo ei, Quomodo ¨aperti sunt tibi oculi?

11 Respondit ille, & dixit, Quidã qui dicitur Iesus, lutum fecit, & illeuit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad piscinam Siloam, & laua. Vt autem abii, & laui, ¨vidi.

12 Dixerũt ergo ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.

13 Adducunt eum ad Pharisæos, eum *inquam* qui olim cæcus fuerat.

14 Erat autem Sabbathum quũ lutum faceret Iesus, & aperiret oculos eius.

um discipuli eius, Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus nasceretur?

3 *Respondit Iesus, Neque hic peccauit, neque parentes eius, sed vt manifestentur opera Dei in illo.*

4 *Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est: venit nox quãdo nemo potest operari.*

5 *Quandiu sum in mundo, lux sum mundi.*

Suprà, 1.5, & 8.12 infrà, 12.35 & 46.

6 *Hæc quũ dixisset expuit in terrã, & fecit lutũ ex sputo & liniuit lutum super oculos eius:*

7 *Et dixit ei, Vade, laua in natatoria Siloe. quod interpretatur missus. Abijt ergo, & lauit: & venit videns.*

8 *Itaque vicini & qui viderant eum prius quia mendicus erat, dicebant, Nónne hic est qui sedebat, & mendicabat?*

9 *Alij dicebant, Quia hic est. alij autẽ, Nequaquã, sed similis est ei. Ille verò dicebat, Quia ego sum.*

10 *Dicebant ergo ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?*

11 *Respondit, ille homo qui dicitur Iesus, lutum fecit, & vnxit oculos meos & dixit mihi, Vade ad natatoriam Siloe, & laua. Et abij, & laui, & video.*

12 *Et dixerunt ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.*

13 *Adducũt eũ ad Pharisæos qui cæcus fuerat.*

14 *Erat autem Sabbathum quando lutum fecit Iesus, & aperuit oculos eius.*

IN CAPVT IX.

3 *Neque iste peccauit*, οὔτε οὗτος ἥμαρτεν. Disputat Christus non simpliciter de causa istius mali, sed ex discipulorum hypothesi, cuiusmodi quiddam annotauimus suprà, 5. 22. Non quærunt autem discipuli an peccarit iste, sed an peccarit vt cæcus nasceretur. Præsupponunt enim, morbos nõnisi propter peccata immitti: quæ hypothesis in isto cæco falsa erat, vt ex responso liquet, in quo propterea illam etiam particulam, Vt cæcus nasceretur, repetii. Talis etiam fuit amicorum Iobi disputatio, falsò nitens eodem fundamento: quòd nõ animaduertunt qui Græcos plerósque interpretes philosophicè potius (imò ne philosophicè quidem) quàm Christianè de prouidentia Dei disserentes, & Deum Stoicorum vitantes in Epicureorum delirium imprudentes delapsi, nolunt ista dici αἰτιολογικῶς, id est vt de causa, sed συμβατικῶς id est vt de euentu: quæ interpretatio, vt cæteras maximi momẽti rationes prætercam, vel ex eo refellitur manifestè, quod alioqui Christus Sophistarũ more, de vno rogatus, de altero respõdisset. *Sed [oportet]* ἀλλ' ἵνα. Aliquid sæpe ante has particulas subaudiẽdũ est, vt sẽsus expleatur, sicuti diximus Mar. 9. 12, & 14. 49. Nã qui tradũt ἵνα pro δεῖ positum esse, id est Vt pro Oportet, nodum potius secant quàm expediunt. *Quod est*, &c. ὅ ἐστι. &c. Tota hæc particula deest apud Syrum interpretem, & meritò quidem, quum Græcis non scripserit. Sed quid si ex alicuius scriptoris exemplari qui allegoriis delectaretur (quales iam olim nimium multi extiterunt) istud descriptum, ex albo libri in contextũ irrepsit? Nam certè interpretationes verborum Hebræorum non temerè apud Euangelistas exprimuntur, cuiusmodi vix quicquã hîc inuenias. Nolui tamen ex coniectura vel apicem in his libris immutare.

8 *Cæcum*, τυφλός. Vulgata, *Mendicus*, id est προσαίτης, quam lectionem in vno tantùm exemplari inuenimus. Ea verò sicui placuerit, ita conuertat vt ὅτι non sit εἰδικὸν, sed causale. Quòd si pro ὅτι legas ὅτε, id est quum, planior etiam erit sententia: sed ex coniectura nihil placet mutare.

9 *Similis est ei*, ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Vulg. Nequaquam, sed similis est ei: id est (vt in vno codice scribitur) οὐχὶ, ἀλλ' ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. [*Ille autem*,] ἐκεῖνος. In vno exemplari legimus ἐκεῖνος δὲ, quo modo sumus interpretati.

10 *Aperti sunt*, ἀνεῴχθησαν. Hebræorum more clausi dicuntur oculi cæcorum, quoniam luci non sunt peruii. Itaque iis dicuntur aperiri qui ex cæcis fiunt videntes.

11 *Vidi*, ἀνέβλεψα. Impropriè, pro ἔβλεψα, quũ propriè significet deperditũ videndi vsum rursus obtinere, quod cæco nato non conuenit. Sed aliter vix græcè potuit τὸ βλέπειν dici pro videndi facultatem accipere, pro quo scitè & eleganter Syrus interpres habet, ואתחזי לי [*vethchezi li*] factũ est mihi videre, tũ hoc loco tum vers. 15. Sed & vulg. vbique vtitur vnico vidẽdi verbo, vt vbiq; illũ appareat τὸ βλέπειν legisse.

15 Πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πῶς ἀνέβλεψεν. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Πηλὸν ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω.

15 Rursus ergo interrogarunt eum etiam Pharisæi quomodo videndi facultatē esset adeptus. Ille verò dixit eis, Lutum imposuit oculis meis, & laui, & video.

15 *Iterum ergo interrogabant eum Pharisæi quomodo vidisset. Ille autem dixit eis, Lutum mihi posuit super oculos, & laui, & video.*

16 Ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν Φαρισαίων τινές, Οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. Ἄλλοι ἔλεγον, Πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς.

16 Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Homo iste non est à Deo: nam Sabbathum non seruat. Alij dicebant, Quomodo potest quispiam ¨peccator¨ talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

16 *Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Non est hic homo à Deo, qui Sabbathum non custodit. Alij autem dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos.*

17 Λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν, Σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; Ὁ δὲ εἶπεν, Ὅτι προφήτης ἐστίν.

17 Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de illo, quòd aperuerit oculos tuos? Ille autem dixit, Propheta est.

17 *Dicunt ergo cæco iterum, Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Quia Propheta est.*

18 Οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ ὅτι τυφλὸς ἦν, καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, τοῦ ἀναβλέψαντος.

18 Non crediderunt ergo Iudæi de eo quòd cæcus fuisset, & videndi facultatem esset adeptus, vsquequo vocarunt eius parentes, eius *inquam* qui videndi facultatem fuerat adeptus.

18 *Non crediderunt ergo Iudæi de illo quia cæcus fuisset, & vidisset, donec vocauerunt parentes eius qui viderat.*

19 Καὶ ἠρώτησαν αὐτούς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει;

19 Et interrogauerunt eos, dicentes, Híccine est ¨ filius ille vester, quem vos dicitis cæcum natum esse? quomodo ergo nūc videt?

19 *Et interrogauerunt eos dicentes, Hic est filius vester, quem vos dicitis quia cæcus natus est? quomodo ergo nunc videt?*

20 Ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ, καὶ εἶπον, Οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη·

20 Responderunt eis parentes eius & dixerunt, Scimus hunc esse filium illum nostrum, & cæcum natum esse:

20 *Responderunt eis parentes eius, & dixerunt, Scimus quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est:*

21 Πῶς δὲ νῦν βλέπει οὐκ οἴδαμεν· ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν· αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λαλήσει.

21 Quomodo verò nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ætatē habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

21 *Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuit oculos nos nescimus: ipsum interrogate: ætatem habet, ipse de se loquatur.*

22 Ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους· ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστόν, ἀποσυνάγωγος γένηται.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos: iam enim ¨constituerant Iudæi vt siquis eum cōfiteretur esse Christum, ¨synagoga moueretur.

22 *Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos: iam enim conspirauerant Iudæi vt siquis eum cōfiteretur esse Christum, extra synagogam fieret.*

23 Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, Ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.

23 Propterea parentes eius dixerunt, Aetatem habet, ipsum interrogate.

23 *Propterea parentes eius dixerunt, Quia ætatem habet, ipsum interrogate.*

24 Ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον ὃς ἦν τυφλός, καὶ εἶπον αὐτῷ, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ· ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν.

24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus & dixerunt ei, ¨Tribue gloriā Deo: nos hunc hominem scimus peccatorem esse.

24 *Vocauerunt ergo rursum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos scimus quia hic homo peccator est.*

25 Ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα· ἓν

25 Respondit igitur ille & dixit, An peccator sit, nescio: vnum

25 *Dixit ergo eis ille, Si peccator est, nescio: vnum*

---

16 *Peccator*, ἁμαρτωλός. Hebr. חוטא [*chuta*] homo impius, & qui velut artem peccandi exerceat, quem etiam simili ratione Græci poetæ κακῶν ῥεκτῆρα vocant. *Talia*, τοιαῦτα. Vulg. & Erasmus, *Hæc*, id est ταῦτα.

19 *Filius ille vester*, ὁ υἱὸς ὑμῶν. Additur Græcè articulus, vt certum ac bene notum hominem designari sciant.

22 *Constituerant*, συνετέθειντο. Vulgata & Erasmus, *Conspirarant*. rectè quidem, sed tamen conspirare respondet alij verbo. *Synagoga moueretur*, ἀποσυνάγωγος γένηται. Vulgata, *Extra synagogam fieret*, nimium obscurè. Erasmus, *E synagoga eyceretur*, ambiguè. Potest enim eiici è cætu aut quopiam loco cui tamen ius redeundi non adimitur. Placuit igitur mihi illam Latinorum solennem ac magis perspicuam formulam potius imitari, apud quos dicebatur Senatu moueri cui dignitas Senatoria, Censoris auctoritate abrogabatur, quem Græci, diuersa ratione, ἀποδεδοκιμασμένον & ἀμνημόνευτον dicebant. Eiici verò è synagoga, idem fuit atque in populo Dei non censeri, & velut prophanum haberi, vt loquitur Dominus Matth. 18.17.

24 *Tribue gloriam Deo*, δὸς δόξαν τῷ Θεῷ. Apparet ex Ios. 7.19, & 1. Sam. 6.5, hanc fuisse solennem quandam formulam qua adigebatur aliquis ad culpam coram Deo agnoscendam. Perinde autem id erat acsi reo dictum esset, Cogita te coram Deo esse, qui rem totam nouit. Reuerere igitur ipsius maiestatem, & hunc illi honorem habe, vt palàm fateri rem totam malis quàm coram eo mentiri.

Graece		Beza		Vulgata
οἶδα, ὅτι τυφλὸς ὤν, ἄρτι βλέπω.		ſcio, me, quum cæcus fuerim, nunc videre.		ſcio, quia cæcus quum eſſem, modò video.
Εἶπον δὲ αὐτῷ πάλιν, Τί ἐποίησέ σοι; πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς;	26	Dixerunt autem ei rurſus, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?	26	Dixerunt ergo illi, Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos?
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε· τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;	27	Reſpondit eis, Iam vobis dixi, ⁚& non audiuiſtis: cur iterum vultis audire? num & vos fieri vultis ipſius diſcipuli?	27	Reſpondit eis, Dixi vobis iam, & audiſtis: quid iterū vultis audire? numquid & vos vultis diſcipuli eius fieri?
Ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτόν, καὶ εἶπον, Σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου· ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί.	28	Itaque ⁚conuitiati ſunt ei, & dixerunt, Tu diſcipulus illius eſto: nos autem Moſis diſcipuli ſumus.	28	Maledixerunt ergo ei, & dixerunt, Tu diſcipulus illius ſis: nos autem Moyſi diſcipuli ſumus.
Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι Μωσῇ λελάληκεν ὁ Θεός· τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν.	29	Nos ſcimus Deum eſſe loquutum Moſi: hic autem ⁚vnde ſit neſcimus.	29	Nos ſcimus quia Moyſi loquutus eſt Deus: hunc autem neſcimus vnde ſit.
Ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν, ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστί, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς.	30	Reſpōdit eis ille, & dixit eis, ⁚Enimuero in hoc mirū *quiddā* eſt, quòd vos neſciatis vnde ſit, ⁚& *tamen* aperuit meos oculos.	30	Reſpondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile eſt quia vos neſcitis vnde ſit, & aperuit meos oculos.
Οἴδαμεν δὲ ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει.	31	Scimus autē quòd Deus peccatores ⁚non audiat: ſed ſiquis Dei cultor eſt, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.	31	Scimus autē quia peccatores Deus non audit: ſed ſiquis Dei cultor eſt, & voluntatem eius facit, hunc exaudit.
Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου.	32	Ab *omni* æuo non eſt auditum aliquem aperuiſſe oculos eius qui cæcus natus fuerit.	32	A ſeculo non eſt auditum quia quis aperuit oculos cæci nati.
Εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.	33	Niſi eſſet hic à Deo, non poſſet quicquam facere.	33	Niſi eſſet hic à Deo, non poterat facere quicquam.
Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; Καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω.	34	Reſponderunt & dixerunt ei, Tu ⁚in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum ⁚foras.	34	Reſponderunt & dixerunt ei, In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.
Ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω· καὶ εὑρὼν αὐτόν, εἶπεν αὐτῷ, Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ;	35	Audiuit Ieſus eum eiectum foras: & quum inueniſſet eum, dixit ei, Tú*ne* credis in Filium Dei?	35	Audiuit Ieſus quia eiecerunt eum foras: & quum inueniſſet eum, dixit ei, Tu credis in Filium Dei?
Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, Τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν;	36	Reſpondit ille & dixit, Quis eſt, Domine, vt credam in eum?	36	Reſpondit ille & dixit, Quis eſt, Domine, vt credam in eum?
Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.	37	Dixit autem ei Ieſus, & vidiſti eum, & qui loquitur tecū, ille eſt.	37	Et dixit ei Ieſus, Et vidiſti eum, & qui loquitur tecum, ipſe eſt.
Ὁ δὲ ἔφη, Πιστεύω, Κύριε. καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.	38	At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.	38	At ille ait, Credo Domine. Et procidēs adorauit eum.
Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον· ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες, τυφλοὶ γένωνται.	39	Et dixit Ieſus, ‖ ⁚Ad iudiciū *exercendum* ego in hunc mundum veni: vt qui non vident, videant, & ⁚qui vident, cæci fiant.	39	Et dixit ei Ieſus, In iudiciū ego in hunc mundum venit: vt qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.

Suprà 3. 17 infrà, 12. 47

" No. nō habet.

[illegible]

27 *Et non audiuiſtis*, καὶ οὐκ ἠκούσατε. Vetus interpres legit καὶ ἠκούσατε, *& audiſtis*: & rectius fortaſſis, quoniam ſic melius cohærent ſequentia. 28 *Conuiciati ſunt*, ἐλοιδόρησαν. Vulg. *maledixerunt*, quod reſpondet τῷ καταρᾶσθαι, pro imprecatione videlicet. Nam pro κακολογεῖν rarò dicitur. Quid ſit autem τὸ λοιδορεῖν, ſic eleganter docet Baſil. in definition. breuioribus ὅρῳ κδ΄, πᾶν ῥῆμα ἐκ διαθέσεως τοῦ ἀτιμάσαι λεγόμενον, λοιδορία ἐστίν. κἂν αὐτὸ τὸ ῥῆμα μὴ δόξῃ εἶναι ὑβριστικόν.

29 *Vnde ſit*, πόθεν ἐστίν. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum eſt, & aliud declarat quàm verba ipſa ſonent. Nec enim de patriç, vel familiæ nomine ambigebāt, ſed de ipſius munere & auctoritate dicunt ſibi non conſtare: videri tamen à Deo non eſſe, quia Sabbathum violaret.

30 *Enimuero*, γάρ. id eſt *Certé*. *Et [tamen,]* καί. Similē ellipſin particulæ aduerſatiuę annotauimus Mat. 2. 6.

31 *Non audiat*, οὐκ ἀκούει. Hæc vna eſt ex communibus notitiis quas Satan & peccatum prorſus abolere in mentibus humanis non potuit, vnde rectè Achilles Homericus, Ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ. Peccatoris autem nomine non intelligitur quem rectè pœnitet anteactæ vitę, ſed is in quo regnat peccatum. Malè tamen hactenus hæc ſententia vniuerſaliter miraculis applicatur, quum miraculorùm donum pſeudoprophetis etiam interdum ſuę tribuatur, Deut. 13. 2. Matth. 7. 22. & 24. 14. Et tamen demōſtratiuè Chriſtus à ſuis miraculis, non tantùm doctrinę 5 ſuæ veritatem, ſed etiam Deitatem ſuam probat, quum ea quæ vnius Deitatis propria eſt poteſtate, nō autem mutuatitia virtute ederet miracula.

34 *In peccatis*, ἐν ἁμαρτίαις. id eſt peccatis coopertus & implicitus, quoniam videlicet cæcus natus erat.

10 *Foras*, ἔξω. nempe extra Synagogā, ſiue templum, vt fuerit non ſimplex duntaxat extruſio, ſed etiam cæremonialis, vt ἀποσυνάγωγος factus eſſe intelligeretur. Sic autem tyrannicè extrudi quàm non ſit damnoſum, imò coram Deo pretioſum, ex hoc exemplo liquet, & quotidie nunc 15 quoque pii multis locis experiuntur.

39 *Ad iudiciū [exercendū,]* εἰς κρίμα. Id eſt, Cum ſummo imperio & auctoritate, vt ſtatuā quod iuſtum & æquū eſt. Nam iudicium ſimpliciter hîc accipi pro condemnatione non poteſt, quum, vt obſeruat doctiſſimus interpres, ad 20 illuminationis gratiam extendatur, ſed pro eo iure potius quod princeps aliquis habet hoc vel illud cōſtituēdi: vt ipſe ſuprà

expoſuit 5.27 & 30. qua de re pulchra narrat Dauid Pſalm. 2.7,& Pſal.50.1. Sed mihi tamen videtur, hoc quidem loco, Iudicii vocabulum præterea etiam complecti iuſtum illius poteſtatis vſum. Exiſtimo enim Dominum, iniqua eorum ſententia offenſum qui hunc tanquam profanum ac blaſphemum, ex fidelium albo expunxerant, eum conſolari, & ſuam iuriſdictionem cum illorum tyrannide comparare. quaſi diceret, Iſti pro arbitrio ſuo ſibi arrogant populi Dei adminiſtrationem, quaſi ſoli omnia videant, & ſint lumen verſantium in tenebris, vt Rom. 2. 18. at ego veni vt iſtos reprimam: mea eſt iuriſdictio, quam ego longè alia ratione exercebo quàm iſti ſoleant. nam quos iſti pro cæcis habent, illos ego luce donabo: iſtos autem ſuperbos & arrogantes, qui ſe ſolos putant acutiſſimè cernere, illos, inquam, ego tractabo vt æquum eſt, quum illos in denſiſſimas ignorātiæ tenebras demergam, vt prædictum fuit ab Eſaia, toto capite 29. *Qui vident*, οἱ βλέποντες. In cæcorum ac videntium nominibus ironica eſt μίμησις. Loquitur enim ex Phariſæorum opinione, qui reliquos in tenebris verſari, ſe ſolos omnia videre, ſibi perſuaſerant: quos graphicè prorſus deſcribit Paulus Rom.2.17.18.19.20 & 21. Nec verò huius iuſti Dei iudicii exempla longius quàm ab hoc noſtro ſeculo petere neceſſe eſt. Prodeant omnes Phariſæorum noſtri temporis Academiæ: habet, Dei beneficio, Eccleſia illa cæca & hæretica (quam vocant) ſeptennes pueros qui teſte vniuerſo mundo, poſſint illos non ad pudorem quidē, (quem iampridem nullum habent) ſed ad inſaniam adigere.

---

40 Καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων ταῦτα οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν;

41 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε, Ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει.

Κεφάλαιον ι.

1 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃστής·

2 Ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων.

3 Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει· καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.

4 Καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται· καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

5 Ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ· ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν.

6 Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

7 Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

8 Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

---

40 Audierunt autem hæc quidam ex Phariſæis qui cum ipſo erant, & dixerūt ei, Num & nos cæci ſumus?

41 Dixit eis Ieſus, ⁘Si cæci eſſetis, non haberetis peccatū: nunc verò dicitis, Videmus: itaque peccatum veſtrum ⁘manet.

CAP. X.

1 Amen amen dico vobis, qui non ingreditur per oſtium in caulam ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro.

2 Qui verò ingreditur per oſtium, paſtor eſt ouium.

3 Huic ⁘aperit ianitor, & oues vocem eius audiunt: & ſuas oues vocat nominatim, & educit eas.

4 Quúmque ſuas oues emiſerit, antegreditur eas: & oues eū ſequuntur, quia norunt vocem eius.

5 Alienum autem nequaquam ſequentur: ſed fugient ab eo: quia non norunt vocem alienorum.

6 ⁘Hanc ſimilitudinē dixit eis Ieſus. Illi verò non cognouerunt quænam illa eſſent quæ loquebatur eis.

7 Ieſus ergo rurſum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego ſum oſtium illud ⁘ouium.

8 Quotquot ⁘ante me venerūt, fures ſunt & latrones: ſed non auſcultarunt eos oues.

---

40 *Et audierunt quidam ex Phariſæis qui cum ipſo erant, & dixerunt ei, Nunquid & nos cæci ſumus?*

41 *Dixit eis Ieſus, Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Quia videmus: peccatum veſtrum manet.*

CAP. X.

1 *Amen amen dico vobis, qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro:*

2 *Qui autem intrat per oſtium, paſtor eſt ouium.*

3 *Huic oſtiarius aperit, & oues vocem eius audiunt: & proprias oues vocat nominatim, & educit eas.*

4 *Et quum proprias oues emiſerit, ante eas vadit: & oues illum ſequuntur, quia ſciunt vocem eius.*

5 *Alienum autem non ſequuntur, ſed fugiunt ab eo: quia non nouerunt vocem alienorum.*

6 *Hoc prouerbiū dixit eis Ieſus: illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis.*

7 *Dixit ergo eis iterum Ieſus, Amen amen dico vobis, quia ego ſum oſtium ouium.*

8 *Omnes quotquot venerunt, fures ſunt & latrones: ſed non audierunt eos oues.*

---

41 *Si cæci eſſetis*, εἰ τυφλοὶ ἦτε. Id eſt, ſi vos cæcos eſſe noſſetis, lucis beneficium quæreretis, & ita luce recepta beati eſſetis. *Manet*, μένει. firmum videlicet & immotum vobis incumbens, vt rectè explicat Syrus interpres.

IN CAPVT X.

3 *Ianitor*, ὁ θυρωρός. Loquitur ex illorum temporum more quo ſolebant patresfamiliâs ſeruum aliquem habere perpetuò ad fores domus aſſidentem, interdum etiam catenis vinctum, vt ex illa Ouidii Elegia apparet, *Ianitor indigne dura religate catena*.

6 *Hanc ſimilitudinem*, ταύτην τὴν παροιμίαν. Quod à cæteris Euangeliſtis dicitur παραβολή, ab vno Iohanne vbique dicitur παροιμία, quum alioqui Parœmia diuerſum quiddā declaret, vt alibi diximus. Sic nimirum voluit Iohannes exprimere quod Hebræi משל [*maſchal*] vocant.

7 *Ouium*, τῶν προβάτων. id eſt quo ingreſſus in caulam patet ouibus.

8 *Ante me*, πρὸ ἐμοῦ. Hoc deeſt in ſeptem exemplaribus: & pro εἰσὶ, ſunt, in vno ſcribitur ἦσαν, erant. Quanuis autem vniuerſale ſit hoc pronuntiatum, eſt tamen accommodandum ad id de quo agitur. Chriſtus dicit ſe eſſe oſtium, quo dicto alios omnes excludit. Itaque fures ac latrones vocat eos omnes qui oſtii nomen ſibi vindicarunt. Atqui nullus vnquam ex ſanctis, nec Moſes, nec Prophetæ, ſe dixerunt eſſe oſtium, ſed Chriſtum potius pro oſtio indicarunt ouibus. Ergo ad eos non pertinet hoc Chriſti dictum. Auguſtinus quoque contrà legis aduerſarium lib. 2. cap.4. non legit πρὸ ἐμοῦ ab aduerſario citatum, & inquit veniſſe hoc loco omnes eos intelligi qui miſſi non fuiſſent. Idem tamen contra Fauſtum, lib.6.cap.16, iſtud admittit, & inquit Moſen & Prophetas non veniſſe ante Chriſtum, ſed cum Chriſto.

9 Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται· καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.

10 Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν.

11 Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων·

12 Ὁ μισθωτὸς δὲ, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα.

13 Ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.

14 Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα.

15 Καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.

16 Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι· καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.

17 Διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.

18 Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.

19 Σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους.

20 Ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, Δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται· τί αὐτοῦ ἀκούετε;

9 Ego sum illud ostium: per me siquis introierit, seruabitur: & ⁚ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

10 Fur non venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat *oues*: ego veni vt vitam habeant, ⁚& abundent.

11 ‖Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam suam deponit pro ouibus.

12 Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videns lupum venientem, relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit & dissipat oues.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & ⁚non est illi cura ouium.

14 Ego sum pastor ille bonus, & agnosco meas, & agnoscor à meis. prout ⁚ nouit me Pater, & ego noui Patrem.

15 Et animam meam depono pro ouibus.

16 Alias etiam oues habeo quæ non sunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere: nam vocem meam audient: ‖fietque vnum ouile, ⁚& vnus pastor.

17 ⁚Propterea Pater me diligit, quia ‖ego ⁚ depono animã meã vt eam rursus assumam.

18 Nemo tollit eam à me, sed ego depono eam per meipsum: potestatem habeo deponendi eam, & potestatem habeo rursus eam assumendi. ‖Hoc mandatum accepi à Patre meo.

19 Dissidium igitur rursum ortum est inter Iudæos propter istos sermones.

20 Dicebant autem multi eorum, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

9 *Ego sum ostium: per me siquis introierit, saluabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.*

10 *Fur non venit nisi vt furetur & mactet & perdat: ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant.*

11 *Ego sum pastor bonus: bonus pastor animam suã dat pro ouibus suis.*

Esa. 40.11. Ezech. 34.23.

12 *Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit: & lupus rapit, & dispergit oues.*

13 *Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus.*

14 *Ego sum pastor bonus, & cognosco meas, & cognoscunt me meæ. sicut nouit me Pater, & ego agnosco Patrem.*

15 *Et animam meam pono pro ouibus.*

16 *Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili: & illas oportet me adducere, & vocem meam audient: & fiet vnum ouile & vnus pastor.*

Ezech. 37.22.

17 *Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam vt iterum sumam eam.*

Esa. 53.7.

18 *Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eã. Hoc mandatum accepi à Patre meo.*

Act. 4.28.

19 *Dissensio iterum facta est inter Iudæos propter sermones hos.*

20 *Dicebant autem multi ex ipsis, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?*

---

9 *Ingredietur & egredietur*, εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται. Heb. יבוא ויצא [*iabo veietse*,] id est securus vitam aget. Ita enim hoc quasi prouerbium accipitur apud Hebræos, vt Deut. 28.6, Psal. 121.8. Sicut Gallicè dicimus, *Aller & venir*. Hîc tamen videtur peculiaris esse allusio ad pastorum officium, quoniam videlicet oues ad pascua educuntur quotidie, & inde rursus in caulas redeunt. Vide Act. 1.21.

10 *Et abundent*, καὶ περισσὸν ἔχωσιν. Vulgata & Erasmus, *Et abundantius habeant*: quasi videlicet aliquid antè habuerint quàm ad eas veniret pastor. In vetustissimo exemplari meo istud deest, quod tamen non est superuacaneum, siue hoc referas ad donorum seu cælestis seu huius vitæ incrementa, siue ad æternæ vitæ commendationem referamus, quam qui adeptus est, verè summa felicitate veluti redundet.

11 *Deponit*, τίθησιν. Vetustissimus codex meus habet δίδωσι, dat, vt vertit etiam Vulg.

13 *Non est illi cura*, οὐ μέλει αὐτῷ. Vulgata, *Non pertinet ad eum*: barbarè & ambigué.

15 *Nouit*, γινώσκει: id est diligit, approbat, sibi coniunctissimum habet. Sic apud Hebręos accipitur verbum ידע [*iadah*,] vt Psal. 1.6, & 37:18. Matth. 7.23. Itaque ad hunc locum non pertinet disputatio illa subtilis potius quàm solida, quomodo Pater æternam suam sapientiam noscat. Nec enim particula καθὼς paritatem, sed similitudinem duntaxat arctissimæ consensionis declarat: & perperam antea distinctus fuit hic versiculus.

16 [*Et*] *vnus pastor*, εἷς ποιμήν. Sic apud Hebræos sæpe etiam inter duo incisa deest copula: apud Græcos autem & Latinos admodum raró. Nam tria minimùm incisa plerunque requiruntur, vt locus sit asyndeto. Similem ellipsin annotauimus semel apud Lucam, & 1. Timoth. 4.3.

Asyndeton.

17 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Notandus est hic locus aduersus eos qui διὰ τοῦ Χριστοῦ & διὰ τὸν Χριστὸν subtili quadam ratione distinguũt, vt Christi meritum eneruent. Christus certè, quatenus homo est, sua obedientia ac perfecta iustitia promeritus est secundum Dei erga nos gratiam, vitam ac benedictionem quæ Legi est annexa, nobis omnibus qui hac iustitia per fidem nobis imputata iusti constituimur, vt vnà cum ipso regnemus: sicut explicat Paulus Rom. 5.19, & Philip. 2.7.8 & 9. *Depono*, τίθημι. Vel, *deponã*. Sed tamen præsens tẽpus seruare malui, quia Christus, ex quo natus est, quodammodo cœpit vitã suam pro nobis deponere, ita vt tota ipsius vita nihil aliud sit quàm iugis quædam mors quã pro peccatis nostris subiit. Itaque iam tum moriebatur quum hæc diceret, quanuis etiam propriè sacrificium crucis respiciat.

21 Ἄλλοι ἔλεγον, Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου· μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;

1. Mach. 4. 59.

22 Ἐγένετο δὲ τὰ Ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν.

23 Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος.

24 Ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ.

25 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε· τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

26 Ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν.

27 Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτὰ, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι·

28 Κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.

29 Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί· καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου.

30 Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν.

31 Ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν.

32 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με;

21 Alij dicebãt, Hæc verba non sunt dæmoniaci: ⁖num dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

22 ‖Facta sunt autem ⁖Encænia Hierosolymis, & hyems erat.

23 Et ambulabat Iesus in templo in porticu Solomonis.

24 Cinxerũt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei, Quousque animam nostram ⁖suspendis? si tu es Christus, dic nobis ⁖aperté.

25 Respondit eis Iesus, Dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.

26 Sed vos non creditis: ⁖non enim estis ex ouibus meis, ⁖sicut dixi vobis.

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:

28 Et ego vitam æternam do eis, nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quisquam è manu mea.

29 ⁖Pater meus qui *eas* dedit mihi, maior omnibus est: neq; quisquam potest eas rapere è manu Patris mei.

30 Ego & Pater ⁖vnum sumus.

31 Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi vt eum lapidarẽt.

32 Respondit eis Iesus, Multa bona opera demonstraui vobis ⁖ex Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?

21 *Alij dicebant, Hæc verba non sunt dæmoniũ habentis. numquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?*

22 *Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis, & hyems erat.*

23 *Et ambulabat Iesus in templo, in porticu Salomonis.*

24 *Circundederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei, Quousque animam nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palám.*

25 *Respõdit eis Iesus, Loquor vobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me.*

26 *Sed vos non creditis, quia non estis ex ouibus meis, sicut dixi vobis.*

27 *Oues meæ vocem meã audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me:*

28 *Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.*

29 *Pater meus qui dedit mihi, maior omnibus est: & nemo potest rapere de manu Patris mei.*

30 *Ego & Pater vnum sumus.*

31 *Sustulerũt ergo iterum lapides Iudæi vt lapidarent eum.*

32 *Respondit eis, Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo: propter quod eorum opus me lapidatis?*

21 *Num dæmonium*, μὴ δαιμόνιον. In vno codice legimus μὴ δαιμόνιον ἔχων, num qui dæmonium habet: quod maximè probo.

22 *Encænia*, τὰ ἐγκαίνια. Sacer (vt quidam scribit) apud Iudæos hic dies erat ob memoriam instaurati templi, post diutinam in Perside captiuitatem. Imò verò non vnius diei, sed octo dierum hoc sacrum erat, nec institutum in memoriã reditus ex Babylonia, (quæ & ipsa distincta est à Perside) sed à Iuda Machabæo, quũ pulso Antiochi pręsidio templum ac cultum Dei instaurasset. Sic enim de his scribitur 1. Mach. 4. 59, Καὶ ἔστησεν Ἰούδας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ πᾶσα ἐκκλησία Ἰσραὴλ, ἵνα ἄγωνται αἱ ἡμέραι ἐγκαινισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν, ἐνιαυτὸν κατ' ἐνιαυτὸν, ἡμέρας ὀκτὼ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ μηνὸς Χασλεῦ, μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. Id est, *Constituit Iudas & fratres eius, totáque Israelis cõcio, vt dies dedicationis altaris suis temporibus agitarentur singulis annis, videlicet octo dies, à X X V die mensis Chasleu, magno cum gaudio ac lætitia.* Hæc ille: quibus hoc etiam addo, ἐγκαίνια non rectè ficto nouo vocabulo Castellionem interpretari *Renoualia*, quum ἐγκαινίζεσθαι dicantur quæ sacro vsui veluti initiantur, vt Heb. 9. v. 18, & 10. v. 20. Liquet autẽ etiam ex illo quem citaui loco, cur addat Iohannes hyemem fuisse, quum mensis כסלו [*chisleu*] maxima ex parte Decembri nostro respondeat.

24 *Suspendis?* αἴρεις; id est anxiam ac suspensam tenes? Vulg. *Tollis?* Nec desunt qui αἴρειν accipiant pro tollere è medio ac perdere, veluti Latini dicunt, Quid me enecas? sed hæc interpretatio absurda est. *Apertè*, παῤῥησίᾳ. Vulg. *Palám.* Ego malo ad ipsum loquendi genus referre, vt etiam infrà accipitur, 11. 14. Neque enim poscunt vt publicè duntaxat respondeat, sed vt apertè & sermone minimè ambiguo dicat an sit promissus ille Messias. Idem annotauimus Mar. 8. 32.

26 *Non enim estis*, οὐ γάρ ἐστε. In quibusdam codicibus legitur, ὅτι οὐκ ἐστὲ, quia non estis. Sed vtcunque legas, sciẽdum est, causam altiorem adferri cur non credant, non autẽ cõsequutionẽ necti, vt suprà 8. 44, quũ colligitur, diabolũ nõ perstitisse in veritate, ex eo quòd veritas in eo nõ sit. Itẽ Lucæ 7. 47, vbi ex magna dilectione colligitur remissio multorũ peccatorũ, *Quia*, inquit, *cui pauciora peccata* 5 *remissa sunt, is minus diligit.* In illis igitur exemplis res ipsa ostẽdit ὅτι notare cõsequens, ex quo antecedens colligitur. Hîc verò ex cõtrario declarat antecedẽs, ex quo intelligitur cõsequens. Prius enim oues nos esse oportet (.i. ouili Dei destinatos) quàm Pastoris vocẽ audiamus: prius nos 10 diligi quàm diligamus: prius trahi, audire ac discere, quàm ad eum veniamus. Neq; tamen propterea vel incredulitatis auctor vel damnationis reproborũ causa censendus est Deus, quũ voluntaria sit eorũ cõtumacia, nec aliter quàm merentes damnentur. Isti igitur non audiũt, idcirco quia 15 nõ sunt ex ouibus: quanquã rectè etiã hoc ex illo colligas, quia ouẽ esse, & suo tempore audire, ita sunt inter se coniuncta vt distingui quidem possint, separari non possint.

Sicut dixi vobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν. Hæc à nonnullis connectuntur cum sequenti versiculo. Erasmus putat à quopiam 20 addita. Ego verò non puto redundare, quum præsertim in omnibus nostris codicibus summo consensu legantur.

29 *Pater meus*, ὁ πατήρ μου. Augustinus & qui Cyrillum supplere studuit, legit ὁ πατήρ μου ὃ δέδωκέ μοι, μεῖζον πάντων 25 ἐστί. i. Quod mihi dedit Pater meus, maius est omnibus: idque Augustinus quidem de Ecclesia interpretatur, quæ omnem vim aduersariorum superat: hîc verò de diuina Christi virtute, cui frustra se opponat Satan cum suis. Ego eam lectionem sum sequutus quam in omnibus exem- 30 plaribus reperi, & Nonnus etiam expressit.

30 *Vnum*, ἕν. Nempe & naturæ siue essentiæ ταυτότητι, & summo in volendo & agendo consensu; distinctis tamen personis, quamobrem etiam dicit plurali numero Sumus, vt rectè obseruant Patres.

35 32 *Ex Patre meo*, ἐκ τοῦ πατρός μου. Id est, Patris mei auctoritate fretus.

fallitur Sic No.

// No. nō habet.

//No. nō.

// Castellionem equidem [illegible]

33 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὤν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν.

34 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε;

35 Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή·

36 Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι;

37 Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι·

38 Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

39 Ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.

40 Καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.

41 Καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι Ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν.

42 Καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

Κεφάλαιον ια.

1 ΗΝ δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας, ἐκ τῆς κώμης Μαρίας καὶ Μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς.

2 Ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς· ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει)

3 Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι, Κύριε, ἴδε, ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.

33 Responderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam, ⁘ *id est*, quia tu, homo quum sis, facis teipsum Deum.

34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, ‖Ego dixi, Dij estis?

35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest ⁘ solui Scriptura:

36 ⁘ *Me*, quem Pater ⁘ sanctificauit & misit in mundum, vos dicitis me blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?

37 Si non facio ⁘ opera Patris mei, nolite credere mihi:

38 Sin verò facio, etiamsi mihi non credatis, operibus credite: vt cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me ⁘ in eo.

39 Rursus ergo studebant eum prehẽdere: sed exiuit ex eorum manu.

40 Abiitque rursus trans Iordanem, in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizans, mansitque illic.

41 Multi autem veniebant ad eum, & dicebant, Iohãnes quidem signum nullũ edidit: quæcunque autem de isto ⁘ dixit, vera erant.

42 Et multi illic crediderunt in eum

CAP. XI.

1 AEgrotabat autem quidã nomine Lazarus, à Bethania ⁘ vico Mariæ & Marthæ sororis ipsius.

2 (Maria autem ⁘ ea erat quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus ægrotabat.

3 Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine ecce, *is* quem amas, ægrotat.

33 *Responderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia, & quia tu homo quum sis, facis teipsum Deum.*

34 *Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, Quia ego dixi, Dij estis?* Psal. 81.6

35 *Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura:*

36 *Quẽ Pater sanctificauit & misit in mundum, vos dicitis, Quia blasphemas, quia dixi, Filius Dei sum?*

37 *Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:*

38 *Si autem facio, et si mihi non vultis credere, operibus credite: vt cognoscatis & credatis quia Pater in me est, & ego in Patre.*

39 *Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum.*

40 *Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum vbi erat Iohannes baptizans primùm: & mansit illic.*

41 *Et multi venerunt ad eum, & dicebant, Quia Iohannes quidem signum fecit nullum: omnia autẽ quæcunque dixit Iohannes de hoc, vera erant.*

42 *Et multi crediderunt in eum.*

CAP. XI.

1 *ERat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororis eius.*

2 *(Maria autẽ erat quæ vnxit Dominum vnguẽto, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur)* Mat.26.7 infrà,12.3

3 *Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, infirmatur.*

---

33 *Id est*, καί. Sic conuerti, vt ostenderem καὶ hoc loco non propriè copulam esse, sed potiùs per epexegesin explicandam: quanuis sic etiam loquuntur Latini, vt Virg. *Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ.* Theophylactus Romanus omittit &. Similes autem ellipses multas iam annotauimus suprà, 5.19.

35 *Solui*, λυθῆναι. Id est, violari, aut irrita fieri, vt Matt. 5.c.17 & 19. aut destrui, vt suprà, 7.23.

36 [*Me*] *quem Pater*, ὃν ὁ πατήρ. Supplendum fuisse pronomen primæ personæ, liquet ex eo quod dixit βλασφημεῖς potius quàm βλασφημεῖ. Sed & orationem rectam mutauimus in obliquam, vt personæ mutationem vitaremus. qua de re diximus suprà, 1. cap. 20. *Sanctificauit*, ἡγίασε. Id est peculiari propriáque ratione Filium Dei existentem, nempe & ipsi ὁμοούσιον quatenus Deus, & qui Spiritum non acceperim ad mensuram quatenus homo sum, vt suprà, 2.34, & Psal. 45.8.

37 *Opera Patris mei*, τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου. Id est, quæ nullus nisi solus Deus efficere potest, quem voco meum Patrem.

38 *In eo*, ἐν αὐτῷ. videlicet Patre. Nam sic etiam legit Vulgata, & in vno exemplari scribitur ἐν τῷ πατρὶ, vt citatur etiam hic locus ab Athanasio in tractatu, de incarnatione. Esse autem Filiũ in Patre, & Patrem in Filio τὸ ὁμοούσιον simul & ἰσοδύναμον declarat.

41 *Dixit*, εἶπεν Ἰωάννης. Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quã studuimus vitare propter amphiboliam. Nam in vno exemplari deesse animaduertimus: & relatiua interdum, vbi etiam necessaria videntur, solet Iohannes negligere, vt suprà, versu 29.

IN CAP. XI.

1 *Vico Mariæ*, τῆς κώμης Μαρίας. Sic legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspexi. Syrus tamẽ interpres legit, & quidem, meo iudicio, rectius, τῆς κώμης, ἀδελφὸς Μαρίας, *vico, frater Mariæ.* &c.

2 *Ea erat quæ vnxit*, ἦν ἡ ἀλείψασα. Notandum est, quæ de vnctione referuntur, dici κατὰ πρόληψιν. neque enim adhuc id factum erat. Ideo seruauimus propriam aoristi significationem, qui alioqui ferè poni solet pro præterito perfecto, quod omnino est diligenter obseruãdum, vt series historiæ intelligatur.

	Graece		Versio		Vulgata
4	Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς.	4	Ieſus autem hoc audito, dixit, Morbus iſte non eſt ¨mortifer, ſed *immiſſus* pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur ¨Filius Dei.	4	*Audiens autem Ieſus dixit eis, Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei: vt glorificetur Filius Dei per eam.*
5	Ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.	5	Diligebat autẽ Ieſus Marthã & ſororem eius, & Lazarum.	5	*Diligebat autem Ieſus Martham, & ſororem eius Mariam, & Lazarum.*
6	Ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας·	6	Vt ergo audiuit illum ægrotare, ¨tum quidem manſit duos dies in eo loco vbi erat:	6	*Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidẽ manſit in eodem loco duobus diebus:*
7	Ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.	7	Deinde poſtea dixit diſcipulis, Eamus in Iudæam rurſus.	7	*Deinde poſt hæc dicit diſcipulis ſuis, Eamus in Iudæam iterum.*
8	Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταί, Ῥαββί, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;	8	Dicunt ei diſcipuli, Rabbi, modò quærebant te Iudæi lapidare, & rurſum illuc abis?	8	*Dicũt ei diſcipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc?*
9	Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει·	9	Reſpõdit Ieſus, Nónne duodecim ſunt horæ diei? ſiquis ambulet interdiu, nõ impingit: quia lucem huius mũdi videt:	9	*Reſpondit Ieſus, Nónne duodecim ſunt horæ diei? ſiquis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem huius mundi videt:*
10	Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτί, προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.	10	Siquis autem ambulet nocte, impingit: quia lux ei non adeſt.	10	*Si autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non eſt in eo.*
11	Ταῦτα εἶπε· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν.	11	Hæc ait: & poſtea dixit eis, Lazar⁹ amicus noſter dormit: ſed proficiſcor vt à ſomno excitem eum.	11	*Hæc ait: & poſthac dicit eis, Lazarus amicus noſter dormit: ſed vado vt à ſomno exſuſcitem eũ.*
12	Εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται.	12	Dixerũt ergo diſcipuli eius, Domine, ſi dormit, ſeruabitur.	12	*Dixerunt ergo diſcipuli eius, Domine, ſi dormit, ſaluus erit.*
13	Εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.	13	Hoc autem dixerat Ieſus de ipſius morte: at illi putarũt eũ de dormitione ſomni dicere.	13	*Dixerat autem Ieſus de morte eius: illi autem putauerunt quia de dormitione ſomni diceret.*
14	Τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παρρησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανε·	14	Tunc ergo Ieſus dixit eis ¨apertè, Lazarus mortuus eſt:	14	*Tunc ergo Ieſus dixit eis manifeſtè, Lazarus mortuus eſt:*
15	Καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.	15	Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuiſſe. ſed eamus ad eum.	15	*Et gaudeo propter vos (vt credatis) quoniam nõ eram ibi. ſed eamus ad eum.*
16	Εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, τοῖς συμμαθηταῖς, Ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ.	16	Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, condiſcipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.	16	*Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, ad condiſcipulos, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.*
17	Ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.	17	Venit ergo Ieſus, & inuenit eum quartum iam diem in monumento ¨agere.	17	*Venit itaque Ieſus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumento habentem.*
18	Ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε·	18	Erat autem Bethania prope Hieroſolymã ferè ſtadiis quindecim:	18	*Erat autem Bethania iuxta Ieroſolymam quaſi ſtadiis quindecim:*
19	Καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.	19	Multíque ex Iudæis venerant ¨ad Martham & Mariam vt conſolarentur eas de fratre ſuo.	19	*Multi autem ex Iudæis venerant ad Martham & Mariã, vt cõſolarentur eas de fratre ſuo.*
20	Ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ· Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.	20	Martha ergo vt audiuit Ieſum ¨venire, occurrit ei: Maria verò domi ſedebat.	20	*Martha ergo vt audiuit quia Ieſus venit, occurrit illi: Maria autem domi ſedebat.*
21	Εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει·	21	Dixit ergo Martha Ieſu, Domine, ſi fuiſſes hîc, frater meus non fuiſſet mortuus:	21	*Dixit ergo Martha ad Ieſum, Domine, ſi fuiſſes hîc, frater meus non fuiſſet mortuus:*
22	Ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δώσει σοι ὁ Θεός.	22	Sed & nunc ſcio fore vt quæcunque petieris à Deo, det tibi.	22	*Sed & nunc ſcio quia quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus.*

4 *Mortifer*, πρὸς θάνατον. Hebr. למות [*lamuth*,] id eſt idcirco immiſſus vt Lazarum perimat: pro quo Vulgata & Eraſmus ad verbum verterunt, *Ad mortem.* Nam πρὸς finem declarat. alioqui dicendum fuerat ἕως, vel μέχρι θανάτου, id eſt עד־מות [*had moth*,] vt Eſa. 38. 1. *Filius Dei*, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. In nonnullis Latinis codicibus legitur, Filius hominis, id eſt υἱὸς ἀνθρώπου, & ita etiam Nonnus.

6 *Tum quidem*, τότε μὲν. Notandum eſt particulæ μὲν nõ ſubiici δὲ, contra communem loquendi vſum.

14 *Aperte*, παῤῥησίᾳ. Vide ſuprà, 10. 24.

17 *Agere*, ἔχοντα. Vulg. & Eraſ. *Habentẽ*: quo modo dixit Quintilianus lib. 6. c. 4, triginta annos habere, pro, triceſimum annum agere, vt ſuprà etiã conuertimus 8. 57.

19 *Ad Martham & Mariam*, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν. Ad verbum, *Ad eas quæ erant circa Martham & Mariã.* Sed Græca eſt periphraſis admodum elegans, quam rectè expreſſit Vetus interpres, immeritò à Valla reprehenſus. quanuis videatur legiſſe πρὸς Μάρθαν καὶ Μαρίαν, vt habet etiã vetuſtiſſimus meus codex. Interdum tamen hæc periphraſis ſimpliciter accipienda eſt, vt Act. 13. 13.

20 *Venire*, ἔρχεται. Eraſmus, *Veniſſet*, impropriè: nam adhuc erat in via.

	Greek		Latin		Vulgate
	Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.	23	Dicit ei Iesus, Resurget frater tuus.	23	*Dicit illi Iesus, Resurget frater tuus.*
	Λέγει αὐτῷ Μάρθα, Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.	24	Dicit ei Martha, Scio resurrecturum ‖ in resurrectione vltimo illo die.	24	*Dicit ei Martha, Scio quia resurget in resurrectione in nouissimo die.* Suprà, 5. 29. luc. 14.14
	Εἶπεν αὐτῇ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·	25	Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: ‖qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:	25	*Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:* Suprà, 6. 35.
	Καὶ πᾶς ὁ ζῶν, καὶ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Πιστεύεις τοῦτο;	26	Et quisquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?	26	*Et omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?*
	Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, ἐγὼ πεπίστευκα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.	27	Ait illi, Etiam Domine, ego credo te esse Christum Filium illum Dei, qui in mundũ venturus erat.	27	*Ait illi, Vtique Domine, ego credidi quia tu es Christus Filius Dei, qui in mundum venisti.*
	Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε, καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα, εἰποῦσα, Ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.	28	Et quum hæc dixisset, abiit, & clàm vocauit Mariã sororem suam, dicens, Præceptor adest, & te vocat.	28	*Et quum hæc dixisset, abijt, & vocauit Mariã sororem suam silentio, dicens, Magister adest, & vocat te.*
	Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχὺ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.	29	Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.	29	*Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.*
	(Οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην· ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα)	30	(Nondum autem venerat Iesus in vicum: sed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha)	30	*(Nondum enim venerat Iesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco vbi occurrerat ei Martha)*
	Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτὴν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν ὅτι ταχέως ἀνέστη, καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, Ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.	31	Iudæi ergo qui domi erant cum ea, & consolabantur eam, quum vidissent Mariam citò surrexisse, & exiisse, sequuti sunt eam, dicẽtes, Abit ad monumentum, vt illic fleat.	31	*Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, quum vidisset Mariã quia citò surrexit, & exiit, sequuti sunt eam, dicentes, Quia vadit ad monumentum vt ploret ibi.*
	Ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτὸν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.	32	Maria igitur quum venisset eò vbi erat Iesus, Viso eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.	32	*Maria ergo quum venisset vbi erat Iesus, videns eum, cecidit ad pedes eius, & dicit ei, Domine, si fuisses hic, non esset mortuus frater meus.*
	Ἰησοῦς οὖν, ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους, κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν.	33	Iesus ergo vt vidit eam flentem, & Iudæos qui vnà venerant cum ea, flentes, infremuit spiritu, & ‡turbauit seipsum.	33	*Iesus ergo vt vidit eam plorantem, & Iudæos qui venerant cum ea, plorantes, infremuit spiritu, & turbauit seipsum.*
	Καὶ εἶπε, Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.	34	Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicũt ei, Domine, veni & vide.	34	*Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.*
	Ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς.	35	Lacrymatus est Iesus.	35	*Et lacrymatus est Iesus.*
	Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.	36	Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.	36	*Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.* Suprà, 9. 6.
	Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ;	37	Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic ‖qui aperuit oculos cæci, facere vt & iste non moreretur?	37	*Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci, facere vt hic non moreretur?*
	Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. Ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ.	38	Iesus ergo rursum fremens apud semetipsum, venit ad monumẽtum. erat autem spelunca, & lapis erat ei impositus.	38	*Iesus ergo rursum fremens in semetipso, venit ad monumentũ. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.*
	Λέγει ὁ Ἰησοῦς, Ἄρατε τὸν λίθον. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα, Κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.	39	Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam olet: quatuor enim dierum est.	39	*Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam fœtet: quàtriduanus est enim.*
	Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶπόν σοι ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;	40	Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, fore, si credideris, vt videas gloriam Dei?	40	*Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, quoniã si credideris, videbis gloriam Dei?*
	Ἦραν οὖν τὸν λίθον οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου.	41	Sustulerunt ergo lapidem è *loco* vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autem attollẽs sursum oculos, dixit, Pater, gratias ago tibi quòd me audieris.	41	*Tulerũt ergo lapidẽ. Iesus autẽ eleuatis sursum oculis dixit, Pater, gratias ago tibi quoniã audisti me.*

35 *Turbauit*, ἐτάραξεν. Id est vehementer cómouit. Sed obseruãdũ est in maxima etiam Christi commotione nullam fuisse ἀταξίαν.

42 Ἐγὼ δὲ ᾔδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

43 Καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.

44 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν.

45 Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

46 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς.

47 Συνήγαγον οὖν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ.

48 Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον, καὶ τὸ ἔθνος.

49 Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν·

Infrà, 18. 14.

50 Οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.

51 Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους·

52 Καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν.

53 Ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.

54 Ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παρρησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν· κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

55 Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς

42 Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circunstantem *hoc* dixi, vt credant me à te missum esse.

43 Et quũ hæc dixisset, clamauit voce magna, Lazare, adesdum foras.

44 Tum qui fuerat mortuus, prodiit, manus & pedes vinctus fasciis, facies autem eius sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.

46 Quidam autem ex eis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Iesus.

47 Coegerunt ergo primarii Sacerdotes & Pharisæi cõcilium, & dicebant, Quid faciemus? nam hic homo multa signa edit.

48 Si sinamus eum ita, omnes ei credent: veniéntque Romani, & ¨delebunt tum locum nostrum, tum gentem.

49 Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus ¨anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

50 ‖Nec cogitatis conducere nobis vt vnus homo moriatur ¨pro populo, & tota gens non pereat.

51 Hoc autem ex semetipso nõ dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:

52 Nec tantùm ¨pro ea gente, sed vt etiam filios Dei dispersos cogeret in vnum.

53 Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.

54 Iesus ergo palàm amplius non versabatur inter Iudæos: sed abiit illinc in regionẽ ¨quæ est prope desertum, in vrbem quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.

55 Propè autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regio-

42 *Ego autem sciebã quia semper me audis: sed propter populum qui circumstat dixi, vt credant quia tu me misisti.*

43 *Hæc quum dixisset, voce magna clamauit, Lazare, veni foras.*

44 *Et statim prodijt qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus institis, & facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.*

45 *Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam & Martham, & viderant quæ fecit Iesus, crediderunt in eum.*

46 *Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecit Iesus.*

47 *Collegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit.*

48 *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum: & venient Romani, & tollent & nostrum locum & gentem.*

49 *Vnus autem ex ipsis Caiphas, quum esset Pontifex anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam:*

50 *Nec cogitatis quia expedit nobis vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.*

51 *Hoc autem à semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex anni illius, prophetauit quòd Iesus moriturus erat pro gente:*

52 *Et non tantùm pro gẽte, sed vt filios Dei qui erant dispersi, congregaret in vnum.*

53 *Ab illo ergo die cogitauerunt vt interficerent eum.*

54 *Iesus ergo iam non in palàm ambulabat apud Iudæos: sed abijt in regionem iuxta desertum, in ciuitatem quæ dicitur Ephrem: & ibi morabatur cum discipulis suis.*

55 *Proximum autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Ierosolymam de regione ante*

48 *Delebunt*, ἀροῦσι. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Tollent*: quasi pro auferre & occupare accipiatur.

49 *Anni illius*, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Vide Mar. 2. v. 26, & Luc. 3. v. 2.

50 *Pro populo*, ὑπὲρ τοῦ λαοῦ. Id est ἀντὶ τοῦ λαοῦ, *vice populi*, alioqui per Romanos destruendi, ex mente Caiaphæ, quò etiam spectat particula חלף [*chalaph*,] qua vtitur Syrus interpres: sed pro populo, id est populi expiandi & Deo reconciliandi causa, vt intellexit Spiritus sanctus per os Caiaphæ imprudentis loquens: quæ significatio propriè conuenit particulæ ὑπέρ. quanquam etiam dici potest Christus mortuus vice nostri, quatenus vicem nostram subiit, receptis in sese peccatorum nostrorum pœnis, sicuti fideiussor qui sese debitoris loco statuit.

52 *Pro ea gente*, ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Magna vis est Græci articuli, vt certam gentem cum reliquarum gentium hominibus cõferri intelligamus. Ideirco enim istos vocat dispersos, quòd non vt ipsi in vna regione habitarent, sed ab Oriente ad Occidẽtem hinc & inde essent colligendi.

54 *Quæ est prope desertum*, ἐγγὺς τῆς ἐρήμου. : id est τὴν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου. Deest enim articulus: de qua ellipsi diximus suprà, 5. 36. Cæterũm pro Ephraim in vno codice legitur Ephrem & apud Nonnum quoque, & in Vulgata editione.

55 Vt

χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.

56 Ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες, Τί δοκεῖ ὑμῖν; ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;

57 Δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολὴν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν.

Κεφάλαιον ιϐ.

1 Ὁ οὖν Ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκὼς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν:

2 Ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ Μάρθα διηκόνει· ὁ δὲ Λάζαρος εἷς ἦν τῶν συνανακειμένων αὐτῷ.

3 Ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

4 Λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι,

5 Διατί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;

6 Εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ' ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν.

7 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες αὐτὴν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.

8 Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

9 Ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐκεῖ ἐστι· καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

---

ne ante Pascha, ⁺vt purificarent se.

56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alij cum aliis in templo stantes, Quid videtur vobis? ⁺*an* non venturum esse ad diem festum?

57 Dederāt autem primarii Sacerdotes & Pharisæi mandatū, vt siquis nosset vbi esset, indicaret, vt prehenderent eum.

CAP. XII.

1 IEsus ergo ⁺sex ante Pascha diebus venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quē excitauerat à mortuis.

2 Fecerunt igitur ei cœnā illic, & Martha ministrabat: Lazarus verò vnus erat ex iis qui simul discumbebant cum eo.

3 Maria verò accepta libra vnguenti nardi ⁺liquidæ multi pretij, vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: domus autem impleta est odore vnguenti.

4 Dixit ergo quidam ex discipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius* ⁺Iscariotes, qui erat eum proditurus,

5 Quare hoc vnguentum non væniit trecentis denariis, & datum est pauperibus?

6 Dixit autem hoc, non quòd pauperum ipsi cura esset, sed quia fur erat, & marsupium habebat, & ea quæ *intro* mittebātur, portabat.

7 Dixit ergo Iesus, Sine eam, in diem sepulturæ meæ ⁺seruauit istud.

8 Pauperes enim semper habetis vobiscum, me verò non semper ⁺habebitis.

9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic esse: & venerunt non propter Iesum tantùm, sed etiam vt Lazarum viderēt, quem excitarat à mortuis.

Pascha, vt sanctificarent seipsos.

56 *Quærebāt ergo Iesum, & colloquebantur ad inuicem in templo stātes, Quid putatis quia non venit ad diem festum?*

57 *Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatum, vt siquis cognouerit vbi sit, indicet, vt apprehendant eum.*

CAP. XII.

1 *IEsus ergo ante sex dies Paschæ venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus: quem suscitauit Iesus.* (Mat. 26.6. mar. 14.3.)

2 *Fecerunt autem ei cœnam ibi, & Martha ministrabat: Lazarus verò vnus erat ex discumbentibus cum eo.*

3 *Maria ergo accepit libram vnguenti nardi pistici pretiosi, & vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: & domus impleta est ex odore vnguenti.*

4 *Dixit ergo vnus ex discipulis eius, Iudas Iscariotes, qui erat eum traditurus,*

5 *Quare hoc vnguentum non væniit trecentis denariis, & datum est egenis?*

6 *Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quæ mittebantur portabat.* (Infrà, 13. 29.)

7 *Dixit ergo Iesus, Sine illam vt in diem sepulturæ meæ seruet illud.*

8 *Pauperes enim semper habetis vobiscum, me autem non semper habetis.*

9 *Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic est: & venerunt non propter Iesum tantùm, sed vt Lazarum viderent, quem suscitauit à mortuis.*

---

55 *Vt purificarent sese*, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς. Vide 2 paralip. 29.

56 [*An*] *non venturum esse?* ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ; id est ὅτι οὐ μὴ ἐλεύσεται? Deliberant enim de re adhuc incerta, quum festus quidem dies instaret, sed nondum tamen aduenisset. Itaque vt planior esset sentētia, suppleui particulā interrogantem. Nam Erasm. mihi quidem non videtur sensum assequutus, quum interpretaretur, *Quòd non venerit.*

IN CAP. XII.

1 *Sex ante Pascha diebus*, πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Vulgata & Erasm. ad verbum, *Ante sex dies Paschæ.*

4 *Iscariotes*, Ἰσκαριώτης. Id est ἀπὸ τοῦ Καριώτου, *Cariothitæ*, vt habet vetustissimus meus codex, prout alibi etiam annotauimus.

5 *Liquidæ*, πιστικῆς. Vide Mar. 14. 3. Cæterùm pro eo quod λίτραν Iohannes scripsit, miror Nonnum τρία μέτρα interpretari: neque sanè vnquam potui istius interpretationis rationem inire. λίτραν verò vocabulum esse Latinum, apertè declarat Galenus libro primo De compositione medicamentorum secundum genera. Sunt, inquit, ἐπιχώρια ταῦτα ὀνόματα, τό, τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγκίας, de Romanis loquens. Neque obstat quod 5 ex Polluce citat Erasmus. Neque enim alios quàm Siculos poetas, aut qui Siculos imitati sunt, citat Pollux: quos vt alia multa, sic etiam hoc vocabulū à vicinis hausisse, vel hoc indicat quòd nulli alii Græci auctores id vsurparunt, Latini autem non aliter loqui soleant. Sed 10 hæc παρέργως.

7 *Seruauit*, τετήρηκεν. Vulg. *Vt seruet*, ἵνα τηρήσῃ, sicut in vno codice scriptum inuenimus. Ita etiam legit Nonnus Dicitur autem seruasse in diem sepulturæ Maria vnguentū quod tunc effuderat, quoniam paulo pòst moriturus & se-15 peliendus erat. quanquam illā credibile est de re illa tunc non cogitasse. Sed Dominus hoc temerè factum non esse dicit, & testatur Dei prouidētia ipsis proponi istud proximæ ipsius sepulturæ prænun tium spectaculum.

8 *Habebitis*, ἔχετε. Vide Matth. 26. v. 11, & infrà, 16. v. 10.

10 Ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν·

11 Ὅτι πολλοὶ δι' αὐτὸν ὑπῆγον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Ἰησοῦν.

12 Τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτὴν, ἀκούσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, (Mat.21.8. mar.11.7. luc.19.35.)

13 Ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον, Ὡσαννὰ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

14 Εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον, ἐκάθισεν ἐπ' αὐτὸ, καθὼς ἐστι γεγραμμένον,

15 Μὴ φοβοῦ θύγατερ Σιών· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται, καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου. (Zach. 9.9)

16 Ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον· ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη ὁ Ἰησοῦς, τότε ἐμνήσθησαν ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ.

17 Ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ' αὐτοῦ ὅτι τὸν Λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

18 Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον.

19 Οἱ οὖν Φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτοὺς, Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε, ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν.

20 Ἦσαν δέ τινες Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ·

21 Οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν.

22 Ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ· καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων, Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

24 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν, ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.

10 Consultarunt autem primarii Sacerdotes, vt Lazarum etiam trucidarent:

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebãt in Iesum.

12 ‖Postero die turba multa quæ venerat ad diem festum, quum audissent Iesum venire Hierosolymam,

13 Acceperunt ramos palmarum, & egressi sunt ei obuiam, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israelis.

14 Nactus autem Iesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est,

15 ‖Ne time filia Sion: ecce, Rex ille tuus venit, sedens super pullum asinæ.

16 Hæc autẽ non cognouerunt discipuli eius primò: sed quum glorificatus esset Iesus, tũc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese hæc illi "præstitisse.

17 Testabatur autẽ turba quæ erat cum eo, "quòd Lazarum vocasset è monumento, & excitasset eum à mortuis.

18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.

19 Pharisæi ergo dixerũt inter se, Videtis vos nihil proficere? ecce, "turba eum sequitur.

20 Erant autem quidam Græci ex iis "qui ascẽdere solebant vt adorarent die festo:

21 Isti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, "vellemus Iesum videre.

22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu.

23 Iesus autem respondit eis, dicens, Venit tempus quo glorificetur Filius hominis.

24 Amen amen dico vobis, nisi granum frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si verò mortuum fuerit, multum fructum adfert.

10 Cogitauerunt autẽ principes Sacerdotum vt & Lazarum interficerent:

11 Quòd multi propter illum abibant ex Iudæis, & credebant in Iesum.

12 In crastinum autẽ turba multa quæ venerat ad diem festum, quum audissent quia venit Iesus Ierosolymam.

13 Acceperunt ramos palmarum, & processerunt obuiam ei, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, rex Israel.

14 Et inuenit Iesus asellum, & sedit super eum, sicut scriptum est,

15 Noli timere filia Sion: ecce, rex tuus venit, sedẽs super pullum asinæ.

16 Hæc non cognouerunt discipuli eius primùm: sed quando glorificatus est Iesus, tũc recordati sunt quia hæc erant scripta de eo, & hæc fecerunt ei.

17 Testimonium ergo perhibebat turba quæ erat cũ eo quando Lazarum vocauit de monumento, & suscitauit eum à mortuis.

18 Propterea & obuiã venit ei turba, quia audierunt eum fecisse hoc signum.

19 Pharisæi ergo dixerũt ad semetipsos, Videtis quia nihil proficimus? ecce mũdus totus post eũ abiit.

20 Erant autem quidam Gẽtiles ex his qui ascenderant vt adorarẽt in die festo:

21 Hi ergo accesserunt ad Philippum qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicentes, Domine, volumus Iesum videre.

22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu.

23 Iesus autem respondit eis, dicens, Venit hora vt clarificetur Filius hominis.

24 Amen amẽ dico vobis, nisi granũ frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum adfert.

---

16 *Præstitisse*, ἐποίησαν: id est ἐτέλεσαν, vt vertit Nonnus. Potest autem hoc referri vel ad discipulos, qui quum hũc asinum adduxissent Domino, (vt alii Euangelistæ narrant) meritò postea cognouerunt se, quũ nihil tale cogitarent, Deo operam hanc præstitisse, vt vaticinium illud impleretur: vel ad turbam, quæ aduenientem Christum ita honorificè excepit vt Propheta prædixerat.

17 *Quòd Lazarum vocasset*, ὅτι Λάζαρον ἐφώνησεν. Scio in plerisque codicibus legi, ὅτε Λάζαρον ἐφώνησεν: id est, quando Lazarum vocarat: sed quia μαρτυρεῖν raro ita positum inuenio vt nihil prorsus habeat quod cohæreat, & planior est sententia si ὅτι legas: non dubitauimus ita scribere & interpretari, partim duorum vetustorum codicum, partim etiam Nonni auctoritate adducti.

19 *Turba*, ὁ κόσμος: id est ὁ ὄχλος, vt in vernaculo sermone dicimus, *Le monde va apres luy*. Est enim vocabulum Mundi πολύσημον. sed apud Latinos (quod sciam) nunquam hac significatione accipitur, nisi velimus ὑπερβολικῶς hæc dici. Nam Vulgata & Nonnus addunt ὅλος, id est totus.

20 *Qui ascendere solebant*, τῶν ἀναβαινόντων. Vulgata & Erasmus, *Qui ascenderant*, τῶν ἀναβάντων. At ego puto præsenti tempore solennem consuetudinem significari: qua de re diximus aliquid Matth.26.23. Consueuisse verò etiã ex populis exteris multos adorãdi, id est religionis causa, venire Ierosolymã, ex historiis quoq. prophanis apparet, quod etiam futurum prædixerat Solomon 1.Reg.8.41.

21 *Vellemus*, θέλομεν. Vide Mar.10.35.

Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

Ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται. καὶ ἐάν τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.

Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται· καὶ τί εἴπω; Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην.

Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω.

Ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέναι. Ἄλλοι ἔλεγον, Ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Οὐ δι᾽ ἐμὲ αὕτη ἡ φωνὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι᾽ ὑμᾶς.

Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.

Κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.

(Τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν)

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος, Ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ Χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ᾽ ὑμῶν ἐστι· περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ. καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει.

25 ‖Qui amat animã ſuam, perdet eam: & qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodiet eam.

26 Siquis mihi miniſtrat, me ſequatur: ⁘& vbi ego fuero, illic & miniſter meus erit. ⁘&ſiquis mihi miniſtrauerit, honorabit eum Pater.

27 Nunc anima mea ⁘turbata eſt: & quid dicam? Pater, libera me ab hac hora: ſed propterea veni in horam hanc.

28 Pater, glorifica nomẽ tuum. Venit ergo ⁘vox è cælo, *dicens*, Et glorificaui, & rurſus glorificabo.

29 Turba ergo quæ adſtabat & audierat, dicebat tonitru eſſe factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus eſt.

30 Reſpondit Ieſus & dixit, Nõ propter me hæc vox extitit, ſed propter vos.

31 Nunc damnatio adeſt mundi huius: nunc princeps mundi huius eiicietur foras.

32 Et ego ſi ⁘ſublatus fuero è terra, ⁘omnes traham ad meipſum.

33 (Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte futurum erat vt moreretur)

34 Reſpondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, ‖Chriſtum ⁘manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis eſt iſte Filius hominis?

35 Dixit igitur eis Ieſus, ⁘Adhuc paruo tempore‖lux vobiſcum eſt: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant. nam qui ambulat in tenebris, neſcit quò vadat.

25 *Qui amat animã ſuã, perdet eam: & qui odit animã ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodiet eam.*

26 *Siquis mihi miniſtrat, me ſequatur: & vbi ſum ego, illic & miniſter meus erit. Siquis mihi miniſtrauerit, honorificabit eũ Pater meus.*

27 *Nunc anima mea turbata eſt: & quid dicam? Pater, ſaluifica me ex hac hora: ſed propterea veni in horam hanc.*

28 *Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cælo, Et clarificaui, & iterum clarificabo.*

29 *Turba ergo quæ ſtabat & audierat, dicebat tonitruũ eſſe factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus eſt.*

30 *Reſpondit Ieſus & dixit, Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos.*

31 *Nunc iudicium eſt mũdi: nunc princeps huius mundi eijcietur foras.*

32 *Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.*

33 *(Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte eſſet moriturus)*

34 *Reſpõdit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, quia Chriſtus manet in æternum: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis? quis eſt iſte Filius hominis?*

35 *Dixit ergo eis Ieſus, Adhuc modicum, lumen in vobis eſt: ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. & qui ambulat in tenebris, neſcit quò vadat.*

Mar. 10. 39, & 16 25. mar. 8.35. luc. 9.24, & 17.33

Pſal. 88. 37, & 109. 4. & 116. 2. eſa. 40.8. ezech. 37 25.

Suprà, 1.9

26 *Et erit*, καὶ ἔσται. Alii conuertunt, *Et eſto*, vt futurum, Hebræorum more, poſitum ſit pro imperandi modo, & ita explicetur quid ſit, Dominum ſequi: nempe vbicũque fuerit, illic eum comitari. Etſi autem hæc ſententia vera eſt, & optimè conuenit, tamen quia paulo antè non ſcriptum eſt ἀκολουθήσει, ſed ἀκολουθείτω, videtur promiſſio præcepto adiuncta. *Et ſiquis*, καὶ ἐάν τις. Vulgata & Eraſmus, *Siquis*. Atqui in omnibus vetuſtis codicibus additur καὶ, & apparet hoc eſſe additum vt explicetur præcedens promiſſio.

27 *Turbata eſt*, τετάρακται. Vide ſuprà, 11. v. 33.

28 *Vox è cælo, [dicens,]* φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Sic apud Hebræos ſæpe ſubauditur לאמור [*lemor,*] vt annotauimus Mar. 10. 33. Sic autem loquitur Matth. 17. 5. Sed pro ὄνομά σου, nomen tuum, in vno codice ſcribitur ὄνομά μου, nomen meum.

32 *Sublatus fuero è terra*, ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς. Vulgata & Eraſmus, *Exaltatus fuero è terra*. Atqui quum ex hac oratione naſcatur ſequens Iudæorum obiectio, neceſſe eſt exiſtimemus Chriſtum in ſuo idiomate verbum ambiguæ ſignificationis vſurpaſſe, quo ſignificetur aliquid tum attolli, tum etiam è medio auferri. Nam alioquin neque Iudæis occaſio data eſſet iſta obiiciendi, neque etiam Chriſtus tam commodè videri poſſit mortem ſuam ſignificaſſe. Puto autem id omnino eſſe quod Latini dicũt Tollere: Græci autem magis propriè αἴρειν quàm ὑψοῦν: Hebræi vel רום [*rum:*] (quod etiam declarat Separare & eximere, vt Exod. 29. 27. vnde oblationem תרומה [*terumah,*] Chaldæus Paraphraſtes exponit אפרשות [*aphraſchuth,*] id eſt ſeparationem) vel potius עלה [*ħalah*], quod reſpondet quidem verbo ἀναβαίνειν, ſed in Niphal accipitur pro ἐπαίρεσθαι & ὑψοῦσθαι, vt Græca editio habet Pſal. 47. 10, & 97. 9. Sic factum eſt vt eleganti tranſlatione vſurpetur pro Tolli è medio, vt Iob. 5. 26. vbi etiam de morte agitur: & pro euaneſcere, fumi ac vaporis inſtar, qui Hebræis dicitur aſcendere è terra, vt Zach. 14. c. 13. quem locum Latini interpretes non rectè expreſſerunt: atque adeo pro Penitus deleri & excindi, vt Nahum 2. 7. pro eo quod in Hebræo legitur הועלתה [*hoħalatha*] doctiſſimus Hebræorum habet נכרתה [*nichretha,*] id eſt deletum & exciſum eſt. *Omnes*, πάντας: ſiue quoſuis, id eſt non ſolos Iudæos, vt rectè explicant Chryſoſtomus & Theophylactus. Vulgata, *Omnia*, id eſt πάντα, vt ſcribitur in vetuſtiſſimo meo codice, & legit quoque Auguſtinus. In Græcis verò reliquis noſtris exemplaribus ſcribitur πάντας.

34 *Manere in æternum*, μένει εἰς αἰῶνα: id eſt עמד [*ħamad,*] vel קום [*kum:*] quæ quum opponantur verbo ὑψωθῆναι, apparet, quod modò dixi, ὑψοῦσθαι hîc reſpondere verbo עלה [*ħalah,*] quod acceperint Iudæi tranſlatitia ſignificatione pro euaneſcere & tolli è medio.

35 *Adhuc paruo tempore*, ἔτι μικρὸν χρόνον. Vulgata, *Adhuc modicum*, ἔτι μικρὸν, ita vt non exprimatur χρόνον, ſed ſubaudiatur, aut potius μικρὸν degeneret in aduerbium, vt infrà, 13. 33. Quia verò idẽ interpres conuertit τὸ φῶς neutro

genere, quidam per imprudentiam hæc coniunxerunt, perinde acsi dicat Dominus, adhuc pusillum luminis in ipsis superesse: in quo errore versatur etiam Augustinus. Atqui (vt rectè Erasm. obseruat) hoc sensu dicendum fuerat nō μικρὸν τὸ φῶς, sed μικρὸν φῶς. Præbuit autem illud quo- 5 que errandi occasionem quòd μεθ' ὑμῶν, id est vobiscum, vertit, In vobis, pro Inter vos. Legit enim ἐν ὑμῖν, vt etiam scriptū inuenimus in tribus exemplaribus. Tanti est momenti, ad verum eruendum sensum, vel vnius particulæ obseruatio.

Ἕως τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt ⁘ filij lucis sitis. Hæc loquutus est Iesus: & quum abiisset, occultauit se ab eis.

36 *Dum lucē habetis, credite in lucem, vt filij lucis sitis. Hæc locutus est Iesus, & abijt, & abscondit se ab eis.*

Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν·

37 Quum autem tot signa coram eis edidisset, non credebāt in eum:

37 *Quum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum:*

Esa.53.1. rom. 10. 16.

Ἵνα ὁ λόγος Ἠσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;

38 Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, ‖Domine, quis credidit ⁘sermoni nostro, & ⁘brachium Domini cui retectum est?

38 *Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est?*

Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἠσαΐας,

39 Propterea ⁘nō poterant credere, quia iterū dixit Esaias,

39 *Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,*

Esa.6.9. mat.13.14 mar.4.12. luc.8.10. act.28.26. rom.11.8.

Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστραφῶσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

40 ‖Excæcauit oculos eorum, & ⁘obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.

40 *Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum: vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.*

Ταῦτα εἶπεν Ἠσαΐας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ.

41 Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

41 *Hæc dixit Esaias quādo vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.*

Ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· ἀλλὰ διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται.

42 Veruntamē etiā ⁘ex primoribus multi crediderunt in eū: sed propter Pharisæos *hoc* non profitebātur, ne synagoga mouerentur.

42 *Verūtamen & ex principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, vt è synagoga non eijcerentur.*

Suprà, 5. 44.

Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

43 ‖Dilexerunt enim gloriam hominum ⁘ potius quàm gloriam Dei.

43 *Dilexerunt enim gloriam hominū magis quàm gloriam Dei.*

Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε, καὶ εἶπεν, Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ, ἀλλ' εἰς τὸν πέμψαντά με.

44 Iesus autē clamauit, & dixit, Qui credit in me, ⁘nō credit in me, sed in eum qui misit me.

44 *Iesus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.*

Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμὲ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με.

45 Et qui conspicit me, conspicit eum qui misit me.

45 *Et qui videt me, videt eum qui misit me.*

Suprà 3. 19, & 9. 39.

Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνῃ.

46 ‖Ego lux in mundum veni, ⁘vt nullus qui credit in me, in tenebris maneat.

46 *Ego lux in mundum veni, vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat.*

Suprà, 3. 17.

Καὶ ἐάν τίς μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων, καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον.

47 ‖Et siquis audierit verba mea, & non crediderit, ego nō ⁘ condemno eum. Non enim veni vt condemnem mundum, sed vt seruem mundum.

47 *Et siquis audierit verba mea, & non custodierit, ego non iudico eum. Non enim veni vt iudicem mundum, sed vt saluificem mundum.*

---

36 *Filij lucis*, υἱοὶ φωτός: id est Lucis participes, ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Luc.16.8.

38 *Sermoni nostro*, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vide Rom. 10.16.
Brachiū Domini, ὁ βραχίων Κυρίου. Brachiū autē vocat Euangelium, quod est potentia Dei in salutem omni credenti, 5 vt definit Apost. Rom. 1.16. Hanc expositionem id confirmat quòd plerunque soleat pars posterior vnius versiculi apud Hebræos alteram explicare: facta autem fuerat mentio τῆς ἀκοῆς, id est Verbi annuntiati, quod illis est opertum qui pereunt, vt ait idem Paulus 2. Co- 10 rinth. 4.3. Deinde Brachii nomine apud Hebræos notum est vim ac robur declarari, sicut annotauimus Luc. 1.51. Non est igitur Brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non aperuit, vt credant annuntiato Euangelio, Act.16.14. 15

39 *Non poterant*, οὐκ ἠδύναντο: id est noluerunt, inquit Theophylactus, ex Chrysostomo: quem norunt omnes pii plus æquo suum illud αὐτεξούσιον extollere solere. Et tamen, si rem ipsam spectes, verum est reprobos idcirco non credere quia credere nolunt. Atque adeo hæc est 20 propinqua ac propria incredulitatis ipsorum causa: sed altius conscendit Euangelista, quum istos dicit credere non potuisse. Nam sicut credere nolunt reprobi, ita certum est non posse velle credere, quia tenebræ in quibus nati sunt, lucem comprehendere non possunt: *Deus au-* 5 *tem* (inquit Paulus) *quos vult miseratur, & quos vult indurat.* Mira autem est hominum arrogantia, qui rogant cur Deus aliquos induret, quum potius mirari debuerint, tantam ipsius esse bonitatem vt aliquos non induret.

40 *Obdurauit cor eorum*, πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. Vul- 10 gata aliis locis πώρωσιν & πήρωσιν solet confundere, vt diximus Mar.3.5.

42 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.35.

43 *Potius quàm*, μᾶλλον ἤπερ. Vulgata & Erasmus, *Magis quàm*. Vide Luc.18.c.14, & suprà, 3.c.19.

15 44 *Non credit in me*, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Particula negans hoc loco nihil remouet, sed corrigit potius, vt diximus Marci 9.57.

46 *Vt nullus maneat*, ἵνα πᾶς μὴ μείνῃ. Vide Luc 1.37.

20 47 *Condemno*, κρίνω. Vulgata & Erasmus, *Indico*. Vide suprà, 3.17.

48 Ὁ ἀθετῶν ἐμὲ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν· ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

49 Ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· ἀλλ' ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἴπω καὶ τί λαλήσω.

50 Καὶ οἶδα ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ζωὴ αἰώνιός ἐστι· ἃ οὖν λαλῶ ἐγὼ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατὴρ, οὕτω λαλῶ.

Κεφάλαιον ιγ.

1 ΠΡὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.

2 Καὶ δείπνου γενομένου, (τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος, Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ)

3 Εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει·

4 Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια· καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν.

5 Εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος.

6 Ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος, Κύριε σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;

7 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὃ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα.

8 Λέγει αὐτῷ Πέτρος, Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.

9 Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν.

10 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες.

48 Qui reiicit me', nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipsum: ‖ sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum vltimo illo die.

49 Quia ego ex meipso nō sum loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mādauit quid dicam & quid loquar.

50 Et scio mandatum eius, vitam æternam esse. quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ita loquor.

CAP. XIII.

1 ANte festum autē Paschæ, sciens Iesus venisse horā ipsius vt transiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos qui erant in mundo, vsq; ad finem dilexit eos.

2 Et "cœna facta, (quū diabolus iam immisisset in cor " Iudæ *filÿ* Simonis, Iscariotæ, vt proderet eum)

3 Sciens Iesus Patrem omnia dedisse sibi in manus, & se à Deo prodiisse, & ad Deū abire:

4 Surgit à cœna, & deponit "pallium: acceptóque linteo, præcinxit se.

5 Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

6 Venit ergo ad Simonem Petrum: qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis nūc, cognosces autem postea.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respōdit ei Iesus, Nisi lauero te, "nihil mecum habebis commune.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed & manus & caput.

10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non opus habet nisi vt pedes lauet, sed est purus "totus: ‖ "& vos puri estis, sed non omnes.

48 *Qui spernit me, & non accipit verba mea, habet qui iudicet eum: sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die.* Mar. 16. 26.

49 *Quia ego ex meipso nō sum loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit quid dicam, & quid loquar.*

50 *Et scio quia mandatū eius vita æterna est. quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor.*

CAP. XIII.

1 *ANte diem autem festum Paschæ, sciens Iesus quia venit hora eius vt transeat ex hoc mūdo ad Patrem, quum dilexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos.* Mat. 26. 2 mar. 14. 1. luc. 22. 1.

2 *Et cœna facta, (quum diabolus iam immisisset in cor vt traderet eum Iudas Simonis, Iscariotes)*

3 *Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exiuit & ad Deum vadit:*

4 *Surgit à cœna & ponit vestimenta sua, & quum accepisset linteum, præcinxit se.*

5 *Deinde mittit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.*

6 *Venit ergo ad Simonē Petrū: & dicit ei Petrus, Domine, tu mihi lauas pedes?*

7 *Respōdit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis modò, scies autē postea.*

8 *Dicit ei Petrus, Nō lauabis mihi pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Si non lauero te, non habes partem mecum.*

9 *Dicit ei Simon Petrus, Domine, non tantùm pedes meos, sed & manus & caput.*

10 *Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non indiget nisi vt pedes lauet, sed est mundus totus: & vos mundi estis, sed non omnes.* Infrà, 15. 3

IN CAPVT. XIII.

2 *Cœna facta*, δείπνου γενομένου. Erasm. *Quum cœna fieret*, δείπνου γινομένου. Sed in vetustis codicibus omnibus, vno duntaxat excepto, & in Theophylacto Romano, summo consensu legitur γενομένου. Et quum mox sequatur versu 4, Christū surrexisse è cœna, omnino præstat legere γενομένου, significatione aoristi secundi. Sic tamen vt mensa nōdum esset remota, quū postea dicatur Christ᷑ rursus discubuisse, & mētio quoq; fiat intinctę offulę, ita vt discessū demum Iudę subsequuta sit sacræ Christianę cœnæ institutione finitū vltimū istud Christi ante ipsius mortē côuiuiū: cuius institutionis præterita narratione Iohānes, ab aliis Euangelistis luculenter expositæ, sanctissimos illos sermones, & vtramque illam actionem copiosissimè exponit. Vide Matth. 26. 20. *Iudæ [filÿ] Simonis*, Ἰούδα Σίμωνος. Vulg. & Eras. *Iudæ Simonis*. Atqui perinde vertendum fuisse hūc locum acsi scriptum esset Ἰούδα τοῦ Σίμωνος, sub. υἱοῦ, quod à Syro interprete exprimitur, & non Iudā ipsum, sed ipsius patrem fuisse Simonem vocatum, apparet ex eodem hoc nostro Euangelista, suprà, 6. 71, & 12. 4, & infrà, versu 26.

4 *Pallium*, τὰ ἱμάτια. Summas vestes hoc nomine declarari, alibi ostendimus. Itaque vestimenti nomen nimiū latè patet, nequis somniet Dominum nudo corpore suis discipulis pedes abluisse.

8 *Nihil mecum habebis commune*, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Non habes partem mecum*, id est אין לך חלק בי [*en lach chelek bi.*] Sic enim loquuntur Hebræi, pro eo quod Latinè dicas, Nihil tibi posthac negotii mecum erit, renuntio tibi omnem amicitiam ac coniunctionem, vt 1. Reg. 12. 16, quo modo & nos in vernaculo nostro sermone dicimus, *Auoir à partir auec quelqu'vn.*

10 *Totus*, ὅλος. Exceptis videlicet pedibus, donec eos etiam lauerit: quæ sententia quū sit planissima, & nihil absurdi habeat neq; in re ipsa, neque in loquēdi formula, mirū est quendā hîc potuisse inuenire nodū in scirpo, & vt eū expediat, omnibus omniū interpretationibus, quasi in plena luce cæcutierint, repudiatis, cōminisci Christū hîc de se in tertia persona agere, qui quū sit mundus totus nullo

indigeat à quo abluatur, ſed aliorum pedes abluat, quod exemplum iubeat Chriſtianos omnes imitari, ac præſertim quo excellentioribus donis aliquis eſt præditus, eò magis de abluendis infirmorum fratrum ſordibus cogitare. Ego verò aſſentior quidem huic doctrinæ, explicationi verò nequaquam. Ipſa ſiquidem conſtructio declarat vnam eandémque perſonam dici lotam, quæ tamen neceſſe habeat pedes lauare, non alterius ſed ſuos, (vt rectè Syrus interpres reciprocũ expreſſit) totus alioquin mundus quia lotus: quod Chriſto certè nõ cõuenit, vt qui ſordidatus nunquam fuerit, ac proinde ablutus dici non poſſit. Eſt igitur hæc ſimilitudo petita ex balneorum more in quibus qui lauant, poſt frictiones & ſudoris ablutiones, cætero corpore mũdi, vltimos pedes in quos, nimirum, vt partes infimas, reliquæ ſordes defluxerunt, ſtudioſè tandem abluunt. Triplex eſt autem huius ſimilitudinis ſcopus Chriſto propoſitus, Vnus reſpiciẽs eam labem qua cœtus ille ſelectiſſimorũ diſcipulorũ à Iuda proditore aſpergebatur, quam abſterſurum ſeſe Chriſtus hoc ſymbolo teſtabatur: alter, vt quãtũ adhuc puritati ſuæ deeſſet, & à quo petendum eſſet augendæ puritatis beneficium cognoſcerent: tertius denique vt quorſum eſſent Apoſtoli deſignádi, aliorum videlicet purgandis ſordibus, ſuo tempore intelligerent: quò reſpiciens Paulus, dicit ſe factum eſſe omnibus omnia. *Et vos*, καὶ ὑμεῖς. Syrus interpres addit כלבון [*culcun*] *toti*, ſed repugnante omnium Græcorum codicum fide, niſi id intelligatur, addita rurſus abluẽdorũ pedum exceptione, vt in proximè antecedẽtibus.

	Græce		Beza		Vulgata
	Ἤδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν, Οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε.	11	Norat enim eum qui ipſum prodebat: propterea dixit, Non eſtis puri omnes.	11	*Sciebat enim quiſnam eſſet qui traderet eum: propterea dixit, Non eſtis mundi omnes.*
	Ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς, Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;	12	Poſtquã ergo lauiſſet pedes eorum, & palliũ ſuum recepiſſet, rurſum diſcumbens, dixit eis, Intelligitis quid fecerim vobis?	12	*Poſtquam ergo lauit pedes eorum, & accepit veſtimenta ſua, quum recubuiſſet iterum, dixit eis, Scitis quid fecerim vobis?*
	Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, Ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ.	13	Vos me vocatis, ⁚Præceptor ac domine: & rectè dicitis: ſum enim.	13	*Vos vocatis me, Magiſter & domine: & bene dicitis: ſum etenim.*
	Εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας.	14	Itaq; ſi ego laui pedes veſtros Dominus & præceptor, vos quoque debetis alii aliorũ pedes lauare.	14	*Si ergo ego laui pedes veſtros, dominus & magiſter, & vos debetis alter alterius lauare pedes.*
	Ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε.	15	Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.	15	*Exemplum enim dedi vobis, vt, quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.*
Infrà, 15. 20. matt. 10. 24. luc. 6.40.	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν.	16	‖Amen amen dico vobis, Seruus nõ eſt maior Domino ſuo, neque ⁚legatus maior eo qui ipſum miſit.	16	*Amen amen dico vobis, Non eſt ſeruus maior domino ſuo, neque apoſtolus maior eſt eo qui miſit illum.*
	Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.	17	Si hæc noueritis, beati eritis ſi ea feceritis.	17	*Si hæc ſcitis, beati eritis ſi feceritis ea.*
Pſal. 40. 10.	Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ᾽ ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὁ τρώγων μετ᾽ ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ᾽ ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ.	18	Non de omnibus vobis loquor: ego ſcio quos elegerim: ⁚ſed *oportet* vt impleatur Scriptura, ‖Qui edit mecum panẽ, ſuſtulit aduerſum me calcem ſuum.	18	*Non de omnibus vobis dico: ego ſcio quos elegerim: ſed vt adimpleatur Scriptura, Qui manducat mecum panẽ, leuauit contra me calcaneum ſuum.*
	Ἀπ᾽ ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι.	19	⁚Iam nunc dico vobis priuſquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis me eum eſſe.	19	*Amodo dico vobis priuſquam fiat, vt quum factũ fuerit, credatis quia ego ſum.*
Matt. 10. 40. luc. 10.16.	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμβάνει τὸν πέμψαντά με.	20	‖Amen amẽ dico vobis, ⁚quãdo aliquem miſi, quiſquis *eum* recipit, me recipit: qui verò me recipit, recipit eũ qui me miſit.	20	*Amẽ amen dico vobis, qui accipit ſiquem miſero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui me miſit.*
	Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.	21	Quũ hæc dixiſſet Ieſus, ⁚turbatus eſt ſpiritu, ⁚& teſtatus eſt, dixítque, Amen amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me.	21	*Quum autem dixiſſet Ieſus, turbatus eſt ſpiritu, & proteſtatus eſt, & dixit, Amen amen dico vobis quia vnus ex vobis tradet me.*

13 *Præceptor ac domine*, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος. Eraſm. *Magiſtrum ac dominum*. Nam illa non conueniunt, inquit, niſi præſenti: ſic autem Ieſum diſcipuli etiam abſentem appellabant, vt infrà 21. 7. Id ego verò fateor: ſed additum verbum φωνεῖν indicat hæc accipienda de communi ſermone, quo ſolebat præſens à diſcipulis compellari. Sunt autem illa poſita τεχνικῶς (vt loquuntur grammatici) & rectus pro vocandi caſu vſurpatus eſt: quam enallagen alibi expoſuimus. niſi cum Epiphanio legere malimus, ἐμὲ λέγετε κύριον καὶ διδάσκαλον. Sic enim ille hunc locum citat κατὰ τῶν Ἐβιωναίων.

16 *Legatus*, ἀπόστολος. Alibi ſeruauimus apoſtoli nomẽ: hic verò quum generalis ſit ſententia, Eraſmus meritò aliud vocabulum quæſiuit.

18 *Sed [oportet] vt impleatur*, ἀλλ᾽ ἵνα πληρωθῇ. De hac ellipſi diximus Mar. 4. c. 22, & 9. 12, & 14. 49, & ſuprà, 9. 3. Simile etiam occurrit exemplum 1. Iohan. 2. 19. Poteſt tamen, fateor, ἵνα conſtrui cum verbo ἐπῆρεν, quod ſequitur. Sed quum illius ellipſis tot occurrant exempla, malui ſine traiectione iſta interpretari.

19 *Iam nunc*, ἀπ᾽ ἄρτι. Hebr. מעתה [*me*attah*,] quod plerunque ſignificat Deinceps: hîc verò id declarat pro quo dicimus vernaculo ſermone *des maintenant*, vt infrà, 14. 2.

20 *Quando aliquem miſi, quiſquis [eum] recipit*, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω. Hîc occurrit manifeſtum traiectionis exemplum, vt rurſum paulo pòſt, verſu 29, & 15. 10. quo poteſt optimè confirmari interpretatio quam attulimus ſuprà, 8. 25. Eraſmus pro ἐάν τινα conuertit *quemcunque*, id eſt ὅντινα ἄν. Sed præſtat accipere ἐὰν pro ὅταν, vt infrà, 14. 3.

21 *Turbatus eſt*, ἐταράχθη. Vide ſuprà, 11. 33. *Et teſtatus eſt*, καὶ ἐμαρτύρησε, id eſt, palàm ac cum aſſeueratione

loquutus est. Idem enim hîc declarat μαρτυρεῖν atque διαῤῥήδην λέγειν. siue ὁμολογεῖν, quod etiã annotauimus Luc.4.22.

Ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταὶ, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει.

Ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς.

Νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει.

Ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ, Κύριε, τίς ἐστιν;

Ἀποκρίνεται ὁ Ἰησοῦς, Ἐκεῖνός ἐστιν ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. Καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον δίδωσιν Ἰούδᾳ Σίμωνος Ἰσκαριώτῃ.

Καὶ μετὰ τὸ ψωμίον, τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον.

Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ.

Τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν· ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.

Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐθέως ἐξῆλθεν. ἦν δὲ νύξ.

Ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς Νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.

Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν.

Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι· ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, Ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν· καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι.

Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε ποῦ ὑπάγεις; Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι, ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

22 ‖Discipuli ergo aspiciebant alij ad alios, dubitantes de quo diceret.

23 Erat autem quidam ex discipulis Iesu recumbens in sinu ipsius, *nimirum* is quem diligebat Iesus.

24 Innuit ergo huic Simon Petrus *vt* percontaretur quisnam esset de quo diceret.

25 Ille verò incumbens pectori Iesu, dicit ei, Domine, quis est?

26 Respondit Iesus, Ille est cui ego intinctam offulam dedero. Et quum intinxisset offulã, dedit Iudæ *filio* Simonis Iscariotæ.

27 Et post *sumptã* offulã ingressus est in eũ Satanas. Dicit igitur ei Iesus, Quod facis, fac ¨citó.

28 Hoc autẽ nemo accũbentium intelligebat quorsum ei dixisset.

29 Quidam enim putabãt, quia marsupium habebat Iudas, Iesum ei dixisse, Eme quibus opus est nobis ad diem festum: aut egenis ¨vt aliquid daret.

30 Ille igitur accepta offula, ¨statim exiuit. erat autem nox.

31 ¨Quum ergo exiuisset, dixit Iesus, Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est ¨in eo.

32 ¨*Quòd* si Deus glorificatus est ĩ eo, Deus quoque glorificabit eũ in sese, & statim glorificabit eũ.

33 Filioli, adhuc paulisper vobiscũ sum. quæretis me: sed ‖sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire: *ita* & vobis nunc dico.

34 ‖Mandatum ¨nouum do vobis, Vt alii alios diligatis: sicut *inquam* dilexi vos, vt etiam diligatis alij alios.

35 Ex hoc omnes cognoscẽt vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alij in alios.

36 Dicit ei Simõ Petrus, Domine, quò abis? Respõdit ei Iesus, ‖Quò ego abeo, non potes me nũc sequi: sequêris autẽ postea.

22 *Aspiciebant ergo adinuicem discipuli, hæsitantes de quo diceret.*

23 *Erat ergo recumbens vnus ex discipulis eius in sinu Iesu, quem diligebat Iesus*

24 *Innuit ergo huic Simõ Petrus, & dixit ei, Quis est de quo dicit?*

25 *Itaque cum recubuisset ille supra pectus Iesu, dicit ei, Domine, quis est?*

26 *Respondit Iesus, ille est cui ego intinctum panem porrexero. Et quum intinxisset panẽ, dedit Iudæ Simonis Iscariotæ.*

27 *Et post buccellam, tunc introiuit in eum Satanas. Et dicit ei Iesus, Quod facis, fac citius.*

28 *Hoc autem nemo sciuit discumbẽtium ad quid dixerit ei.*

29 *Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quod dixisset ei Iesus, Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum: aut egenis vt aliquid daret.*

30 *Quum ergo accepisset ille buccellam, exiuit continuò: erat autem nox.*

31 *Quum ergo exisset, dixit Iesus, Nunc clarificatus est Filius hominis, & Deus clarificatus est in eo.*

32 *Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & continuò clarificabit eum.*

33 *Filioli, adhuc modicũ vobiscum sum. quæretis me, & sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos nõ potestis venire: & vobis dico modó.*

34 *Mandatum nouum do vobis, Vt diligatis inuicem: sicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem.*

35 *In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionẽ habueritis adinuicem.*

36 *Dicit ei Simõ Petrus, Domine, quò vadis? Respõdit Iesus, Quò ego vado non potes me modò sequi, sequeris autẽ postea.*

Mat.26.21 mar.14.18 luc.22.21

Suprà, 7.34

Infrà, 15.18 leui. 19.18 mat. 22.39 iohã.4.21

Mat.26.24 mar.11.30 luc.22.34

27 *Cito*, τάχιον. Vulg. & Eras. ad verbum, *Citius*. At ego puto comparandi gradum pro absoluto vsurpatum, (vt etiam 2.Tim.1.18, βέλτιον pro εὖ positum videtur) aut potius pro superlatiuo τάχιστα, vt dicemus Act.25.10. Sunt autem hæc verba non ad istud scelus cohortantis, sed declarantis sibi notam ipsius Iudæ coniurationem, & tantam perfidiã ipsi exprobrantis.

29 *Vt*, ἵνα. Notanda est traiectio huius particulæ, de qua dicemus infrà, Rom.11.31.

30 *Statim exiuit*, εὐθέως ἐξῆλθεν. Quum igitur nõnisi cœna peracta Dominus sacrosancta sua mysteria instituerit, vt disertè ait Lucas 22.20, & Iohannes non contentus dixisse, Iudam accepta offula exiisse, disertè etiam addat aduerbium εὐθέως, probabilis esset eorum sententia qui existimant Iudam instituendæ sacræ Cœnæ non interfuisse, nisi Lucas disertè scriberet dominũ dixisse quũ Cœnam illã sacram instituisset & celebrasset, Ecce, manus eius qui me prodit, mecum est in mensa, Luc.22.21. Adfuit ergo Iudas conuiuio paschæ, & sacræ Eucharistiæ celebrationi, ac tandem inchoata ista Cœna discessit.

31 *Quum ergo exiuisset*, ὅτε οὖν ἐξῆλθε. In omnibus vetustis codicibus deest particula οὖν, & ista cum superioribus cõnectuntur, hoc modo, ἦν δὲ νὺξ ὅτε ἐξῆλθε, Erat autem nox quum exiret. Sic etiam legit Theophylactus Romanus. Chrysostomi interpres variat. Ego tamen malui receptam lectionem sequi, ad quam etiam accedit Nonni auctoritas. *In eo*, ἐν αὐτῷ. Erasmus, *Per eum*. Sic enim sæpe vsurpari Hebraicum ב, sæpe iam annotauimus, vt paulo pòst versu 35. Sed quum hîc agatur nonmodò de ipsis Christi factis, sed de Christo ipso, malui, In eo, quàm Per eum, interpretari.

32 [*Quòd*] *si*, εἰ. Puto deesse particulam δὴ, quam suppleui. Non est autem hæc coniunctio hoc loco sic accipienda quasi cõditionem notet, sed vt causalis potius, vt etiam suprà, 10.35.

34 *Nouum*, καινὴν. Vide 1.Ioh.2.7.

37 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε διατί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

38 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ μου θήσεις; Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσει ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te deponam.

38 Respondit ei Iesus, Animam tuã pro me "depones? amen amẽ dico tibi, non emittet vocem gallus vsquequo ter me abnegaueris.

37 *Dicit ei Petrus, Quare non possum te sequi modò? animam meam pro te ponam.*

38 *Respondit ei Iesus, Animam tuam pro me pones? Amen amen dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.*

Κεφάλαιον ιδ.

1 ΜΗ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.

2 Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν.

3 Πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν· καὶ ἐὰν πορευθῶ καὶ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν· ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, καὶ ὑμεῖς ἦτε.

Cap. XIIII.

1 NE turbetur cor vestrum: "creditis in Deum: etiam in me credite.

2 In domo Patris mei "habitationes multæ sunt: "alioqui dixissem vobis.

3 Proficiscor paraturus vobis locum: "& quum profectus fuero, "& parauero vobis locum, rursum veniam, & assumam vos ad meipsum: vt ibi sum ego, & vos sitis.

Cap. XIIII.

1 *NOn turbetur cor vestrum: creditis in Deum, & in me credite.*

2 *In domo Patris mei mansiones multæ sunt: si quominus, dixissem vobis.*

3 *Quia vado parare vobis locum: & si abiero, & præparauero vobis locum, iterũ venio, & accipiam vos ad meipsum: vt vbi sum ego, & vos sitis.*

---

38 *Depones?* θήσεις; De hoc interrogationis genere vide infrà 16.31.

IN CAPVT XIIII.

1 *Creditis in Deum?* πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; Propter amphiboliam verbi πιστεύετε, rectè annotat Erasmus quadrifariam posse hunc locum conuerti: nempe vel hoc modo, Creditis in Deum, & in me creditis: ergo ne turbemini. vos enim hæc fides inuictos præstabit. Vel, Credite in Deũ, & in me credite. quo modo interpretantur Nonnus & Theophyl. Hilarius quoque ita citat lib. de Trin. 9. vt sit hic sensus, Ne turbemini. at quînam fieri poterit, dicetis, vt non perturbemur? nempe si in Patrem meum & in me credideritis. Vel, Creditis in Deum, & in me credite: quam interpretationem vt magis receptam sumus amplexi, cuius hæc est sentẽtia, nẽpe, Nemo vestrûm est qui non dicat se in Deum credere: si ita est, credite etiam in me. Ita fiet vt verè demum in Deum credatis, neque vllis tempestatum procellis deiiciamini. Vel, Credite in Deum, & in me creditis. id est Credite in Deum: quod si facitis, eadem opera & in me creditis.

2 *Habitationes*, μοναί. siue domicilia. Hoc est quod dicit Paulus Ro. 8.17, sanctos esse Dei quidem hæredes, cohæredes autem Christi. Sic enim Iohannes μονὴν pro οἰκίαν dixit: vt Heb. בית [*beth*] pro משכן [*mischchan.*] Vulgata & Erasmus ad verbum, *Mansiones*: quo vocabulo vtitur Suetonius, sed pro diuersorio & hospitio, quod Hebræi vocant מלון [*malon.*] Plinius autem de locorum interuallis agens, mansionem id vocat quòd à Græcis σταθμὸς, ab Hebræis מסע [*massah*] dicitur. *Alioqui*, εἰ δὲ μή: id est nisi ita esset vt dico, nempe, nisi in domo Patris mei, non mihi vni, sed etiam vobis pateret locus, nollem vos hac vana spe deludere, sed ingenuè vobis id dixissem. Vulg. *Siquominus*. Sed totum hunc locum miserè corrupit non animaduersa vera distinctio: quam quum annotasset Valla, miror ab Erasmo reprehendi potuisse. Ea autem est eiusmodi, vt post ὑμῖν plenum punctum adscribatur: deinde alia sententia incipiat, *Vado ad parandum vobis locum*. Erasmus tamen aliter explicat. cuius verba placuit subiicere, vt liberum sit penes lectorem iudicium. *Omnino*, inquit, *cohærent hæc duo, quum hic sensus sit, In domo Patris mei iam paratæ sunt multæ mansiones, vt non mihi vni, sed omnibus item meis sit locus. quod si secus esset, dixissem me iã abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus est, quũ paratæ sint, & vos breui sequuturos expectent.* Hæc Eras. Atqui non dicit Dominus paratas esse illas mansiones, (quod Erasmus assumit) sed mansiones illic esse dicit. Deinde sequenti versiculo apertè testatur se abire ad parandum locum, & postea ad eos reuersurum. Itaque ne deinceps hæc interpunctio deprauari possit, tertium versiculum inchoaui ab his verbis πορεύομαι ἑτοιμάσαι &c. quib. etiam Syrus interpres præponit particulam causalem. Est autem tota hæc oratio allegorica, qua suos consolatur Dominus, significãs se abire in amplissimam cælestem regiam, non vt illic solus regnet, sed vt suis breui sequuturis præeat: vt quum illi venerint, omnia parata inueniant. Hoc est nimirum quod ait Paulus, Nos electos esse ante tempora æterna: sed addit, In Christo: quia non aliter possumus quàm per ipsum & in ipso ingredi in æternum illud domicilium, nobis ab æterno quidẽ destinatum, sed quod à Christo præparari oporteat: quia non possumus esse Dei hæredes nisi Christi cohæredes simus. Eius ergo discessum sic debemus accipere vt si quis accepto mandato nos in paternam domum deducendi, functus sua legatione, nobis iam viam ingressis præiret, aduentum nostrum significaturus, vt domi parata omnia inueniremus: deinde nobis aduentantibus iret obuiam, vt nos domum secum introduceret.

3 *Et quum profectus fuero*, καὶ ἐὰν πορευθῶ. Vulg. & Erasm. *Et si abiero*. At ego existimo ἐὰν pro ὅταν seu ἐπειδὰν positũ esse, vt suprà, 13.20, ex Hebræorum idiotismo, apud quos אם [*im*] pro כאשר [*chaascher*] vsurpari constat, vt Gen. 38.9. Exo. 20.25. Amos 7.2. Sed & in Latino sermone, *Si* pro *Quum* vel *Postquam* apud idoneos auctores poni obseruant grammatici, vt apud Virgilium libro Æneid. quinto, *Præterea si nona diem mortalibus almum Aurora extulerit*: id est, postquàm extulerit, interprete Donato. Hanc igitur enallagen si obseruauerimus, plana erit sententia. Quum enim Dominus dixisset se abire ad parandum locum, queri poterant discipuli se nihilominus ab eo deseri. Hîc ergo subiicit ille, se quidem abire ad præparandum ipsis locum, id est vt communem hæreditatem tum suo tum suorum etiã nomine cernat: sed tamen postea rediturum, vt secum eos abducat, eiusdem regni participes futuros: quę doctrina ad totam Ecclesiam pertinet. Ideo dicebant Angeli attonitis discipulis, Quid statis defixis in cælum oculis? Iesus iste ita veniet vt vidistis eum ascendere, Act. 1.11. & passim in Scripturis plena consolatio Ecclesiæ in eum diem reiicitur, quo Deus erit omnia in omnibus: qui idcirco dies redemptionis & restitutionis dicitur, electorũ respectu. Cæterùm operæpretium est intelligere quomodo Erasmus hũc versiculum cum superiore sua expositione connectat. quod ego subiiciam, nõ vt eum incessam, (cuius laboribus in hoc argumento susceptis quis nõ plurimùm tribuat?) sed vt liberum sit lectori omnia pensitare. *Quòd*, inquit, *abeo, ad breue tempus abfuturus, non ob id abeo vt parem mansiones, quæ iam paratæ sunt, sed vt viam in cælum mea morte vobis aperiam. nam antè inuium erat iter.* Hæc Erasmus. quæ certè non video qua non dico ratione, sed rationis specie possint ex Euangelistæ verbis elici. Theophylactus autem, καὶ ἐὰν pro κἂν, id est etiamsi, interpretatur: quasi diceret Dominus, Si non essent parata vobis domicilia, ego proficiscerer ad ea vobis paranda. Etiamsi autem eius rei causa proficiscerer, tamen non vos relinquerem, sed vos vnà assumerem vt mecum essetis. Hęc Theophylact. quæ ausim dicere non modò non esse apposita, sed prorsus etiam totam hanc cõsolationem nobis eripere. Ita enim efficietur, Christum neque profectum esse vt nobis locum appararet, neque nos secum as-

ſumpturum, quia non ſit neceſſe: ſed duntaxat, ſi fuiſſet neceſſe, id fuiſſe facturum. *Et parauero*, καὶ ἑτοιμάσω. In vno exemplari ſcribitur ἑτοιμάσαι, vt parem. Totum autem iſtud, Et quum profectus fuero, & parauero vobis locum, deeſt in Syra interpretatione: ſed deſcriptorū autē errore id accidiſſe, quoniam clauſula pręcedens in eandem vocem deſinebat, ex eo liquere poteſt quòd nulla particula adiicitur, quę ſequentia cum prioribus copulet.

Greek	v.	Latin	v.	Vulgate
Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε.	4	Et quò ego abeam ſcitis, & viam ſcitis.	4	*Et quò ego vado ſcitis, & viam ſcitis.*
Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς, Κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις· καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι;	5	Dicit ei Thomas, Domine, neſcimus quò abeas: quomodo igitur poſſumus viam ſcire?	5	*Dicit ei Thomas, Domine, neſcimus quò vadis: & quomodo poſſumus viam ſcire?*
Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ.	6	Dicit ei Ieſus, Ego ſum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem niſi per me.	6	*Dicit ei Ieſus, Ego ſum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem niſi per me.*
Εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν· καὶ ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν.	7	Si noſſetis me, Patrem etiam meum noſſetis: & iam nunc cognoſcitis eum, & vidiſtis eum.	7	*Si cognouiſſetis me, & Patrem meum vtique cognouiſſetis: & amodo cognoſcitis eum, & vidiſtis eum.*
Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.	8	Dicit ei Philippus, Domine, oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis.	8	*Dicit ei Philippus, Domine, oſtende nobis Patrē, & ſufficit nobis.*
Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα;	9	Dicit ei Ieſus, Tantum tempus vobiſcum ſum, & non cognouiſti me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Oſtende nobis Patrem?	9	*Dicit ei Ieſus, Tanto tempore vobiſcum ſum, & non cognouiſtis me? Philippe, qui videt me, videt & Patrem. Quomodo tu dicis, Oſtende nobis Patrem?*
Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα.	10	Non credis me in Patre & Patrem in me eſſe? Verba quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor: ſed Pater qui in me manet, ipſe facit opera.	10	*Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me eſt? Verba quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor: Pater autem in me manens, ipſe facit opera.*
Πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μὴ, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.	11	Credite mihi me in Patre, & Patrem in me *eſſe*: ſin minus, propter ipſa facta credite mihi.	11	*Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me eſt: alioquin propter opera ipſa, credite.*
Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει. ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι·	12	Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora iſtis faciet. Nam ego ad Patrem proficiſcor:	12	*Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora horum faciet. quia ego ad Patrē vado:*
Καὶ ὅ, τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω· ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.	13	Et quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.	13	*Et quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.*
Ἐάν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω.	14	Siquid petieritis in nomine meo, ego faciam.	14	*Siquid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.*
Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε.	15	Si diligitis me, mandata mea ſeruate.	15	*Si diligitis me, mandata mea ſeruate.*
Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα·	16	Ego autem rogabo Patrem, & alium conſolatorem dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum:	16	*Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum:*
Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται.	17	*Nempe* Spiritum illum veritatis quem mundus non poteſt recipere, quia nō videt eum, nec nouit eum: vos autem noſtis eū, quia apud vos manet, & in vobis erit.	17	*Spiritum veritatis quē mundus non poteſt accipere, quia non videt eum, nec ſcit eum: vos autem cognoſcetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit.*
Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς.	18	Non relinquam vos orbos: redibo ad vos.	18	*Non relinquam vos orphanos: veniam ad vos.*
Ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ· ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε.	19	Adhuc paululum, & mundus me non amplius conſpiciet, vos autem cōſpicietis me: quia ego viuo, & vos viuetis.	19	*Adhuc modicum, & mundus me tam non videt: vos autem videtis quia ego viuo, & vos viuetis.*

Infrà, 16. 23 – mat. 7.7 mar. 11.24

7 *Iam nunc*, ἀπ' ἄρτι. Vulg. *Amodo*. Eraſmus, *Nunc*. Vide ſuprà, 13.19.

9 *Tantum tempus vobiſcum ſum*, τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι. Sic Virg. --*vna cum gente tot annos Bella gero.*

11 *Credite*, πιστεύετε. Vulg. legit οὐ πιστεύετε, *Non creditis*, quod omnino ſcribi oportuit cum interrogationis accētu. Sed ne hoc quidē ſatis reſpōdet particulæ, εἰ δὲ μή, *ſin minus*.

13 *In nomine meo*, ἐν τῷ ὀνόματί μου. i. per me, ſiue, meo interuentu. 17 [*Nempe*] *Spiritum illum veritatis*, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. De particulæ huius exegeticæ ellipſi, quæ apud Euangeliſtā frequētiſſimè occurrit, alibi diximus. Sed illud quoq; notandū eſt, Spiritū ſanctum dici Spiritū veritatis, non tam quia in ſeſe verax eſt, vtpote Deus æternus, quàm ab effectu quòd veritatem inſpiret, vt infrà, 16.13.

20 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.

21 Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου, καὶ τηρῶν αὐτὰς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με· ὁ δὲ ἀγαπῶν με, ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.

22 Λέγει αὐτῷ Ἰούδας, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης, Κύριε, τί γέγονεν ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;

23 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.

24 Ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ. καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός.

25 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων.

Infrà, 15. 26

26 Ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

27 Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω.

28 Ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα· ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστι.

20 In illo die vos cognoscetis me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.

21 Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, is ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & ¨ conspicuum ei exhibebo meipsum.

22 Dicit ei Iudas, ¨non *ille* Iscariotes, Domine, ¨quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, & non mundo?

23 Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eũ veniemus, & apud eum manebimus.

24 Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermo quem auditis, non est meus, sed eius qui misit me Patris.

25 Hæc loquutus sum vobis, apud vos manens.

26 ‖Consolator autem ille, *id est* Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ¨in memoriã reuocabit vobis omnia quæ dixi vobis.

27 Pacem relinquo vobis, pacem illam meã do vobis: non prout mundus dat, ego do vobis. Ne turbetur cor vestrum, neque formidet.

28 Audiuistis me dixisse vobis, Abeo, & ¨redibo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, proficiscor ad Patrẽ. nam Pater ¨maior me est.

20 *In illo die vos cognoscetis quia ego sum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis.*

21 *Qui habet mandata mea, & seruat ea, ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum.*

22 *Dicit ei Iudas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est quia manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo?*

23 *Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.*

24 *Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermonem quem audistis non est meus, sed eius qui misit me Patris.*

25 *Hæc loquutus sum vobis apud vos manens.*

26 *Paracletus autem, Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæcunque dixero vobis.*

27 *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat, ego do vobis: non turbetur cor vestrum, neque formidet.*

28 *Audistis quia ego dixi vobis, Vado & venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quia vado ad Patrem: quia Pater maior me est.*

21 *Conspicuum exhibebo*, ἐμφανίσω. Vulg. *Manifestabo*, id est, φανερώσω. Erasmus, *Aperiam*, ἀνοίξω. Idem declarat ἐμφανίζειν significare Tacitè & clàm indicare. At ego contrà existimo, plenam ac quasi humanis oculis aspectabilem declarationem hoc verbo significari, vnde εἰς τοὐμφανὲς & ἐν τῷ ἐμφανεῖ, id est palàm & in media luce. Est autẽ istius exhibitionis modus non corporalis sed spiritualis, & omnium maximè perspicuus. Nec enim loquitur de quadraginta illis diebus mortem ipsius consequutis, quibus suæ resurrectionis fidem fecit solis aliquot fidelibus: sed de perpetua ipsius in Ecclesia præsentia ἐνεργητικῇ in credẽtium animis, cuius ratione promisit se præsentem Ecclesiæ fore ad consummationem vsque mundi.

22 *Non [ille] Iscariotes*, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης. Non ille Iscariotes, sed alter ille Iacobi frater. Est ergo in iis verbis ἀνακόλουθον, cuius aliud prorsus simile extat suprà, 6.46.
Quid est, τί γέγονεν: id est, quid causæ est. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Quid factum est*, nimium obscurè: quanuis Erasmus annotet sic loquutum esse impurum illum Martialẽ, cuius penè nomen hoc loco vsurpare mihi religio est.

26 *In memoriam reuocabit*, ἀναμνήσει. Vulg. & Eras. *suggeret*, non malè quidem, sed periculosa ambiguitate. Nam ea quoque dicuntur suggeri quæ nunquã antea audieris: hic verò de iam auditis intelligendis, & in memoriam reuocandis agitur, quorum exemplum habemus suprà 2.22, & 12.19. Imò quinam potuisset Euangelica historia scribi, nisi Spiritu sancto tot Christi dicta & facta, hominibus alioqui rudibus & illiteratis in memoriam reuocante, totidémque veluti verbis repetente? Ideo non dixit Christus, *quæ dicam*, sed *quæ dixi vobis*. Iam enim omne Patris de seruandis hominibus consilium eis Christus, quanuis nondum satis intelligentibus, aperuerat, vt ipse testatur infrà 15. 15, & eos in orbem terrarum mittens non iubet prædicare quę audituri essẽt, sed quæ iã audiuissent. Nullũ ergo Christianæ & saluificæ doctrinæ caput didicerunt aut docuerunt Apostoli post Domini mortem, vtqui perfectè à magistro suo adhuc viuente fuerant edocti: ac proinde non 5 nisi à spiritu mendacij profectum est quicquid ab iis qui sese successores Apostolorũ falsò vocant, ad doctrinam ab Apostolis tum voce tũ scriptis proditam, adiectum fuit, nedum vt pro Apostolico sit recipiendum quod verbo per Spiritum sanctum dictato repugnat vel ei detractum, vel in 10 ipso fuit immutatum: quæcunque tandẽ auctoritatis species huic sacrilegæ audaciæ prætexatur.

28 *Redibo*, ἔρχομαι: id est ἐπανελεύσομαι. Est enim simplex pro composito vsurpatum, ex Hebræorum more, vt suprà, versu 18. Sic paulo pòst versu 31, ἄγωμεν pro ὑπάγωμεν.
15 *Maior*, μείζων. Notum est quàm multipliciter sit hic locus ab Arianis tum ἑτερουσίοις, tum ὁμοιουσίοις exagitatus, quibus qui restiterunt, alii quidem istud Christi dictum ad Humanitatem retulerunt: alii ad Patris ἀξίωσιν, quoniam videlicet ordine & origine personali Pater præit Filio: quę v-20 traque doctrina verissima est, & Arianos, si sanabiles fuissent aut etiamnum essent, compescere debuit. Sed neutra, nisi valde fallor, satis apposita comperietur, nec etiam Arianorum obiectio, si dictum istud nõ per se, sed quatenus superioris dicti rationem continet, cõsideretur: quod om-25 nino faciẽdum hic & aliis multis locis fuit, vt vera locorũ sententia cognosceretur. Ponamus ergo sic argumẽtatum fuisse Christum ex sententia Arianorum, Pater est maior, id est excelletię gradu Deus, quàm ego. Est enim ἀγέννητος, ego verò sum factitius Deus. Ergo vobis gaudendum est 30 quòd ad illum discedam. Quęnam erit, obsecro, in hoc dicto consolatio? Num enim Patris potentiam vel pręsentia in terris impediebat, vel discessus augebat? Ponamus etiam sic colligere Christum, Pater ad quem discedo maior me

est secundum humanitatem, vel quia ego quatenus sum Deus, sum ab illo, non ille à me: quum tamen simus essentia vnus, &, personaliter cōsiderata potentia, ęquales. ergo vobis de meo discessu gaudēdum est. Ego quidē certè quę sit istius conclusionis vis, animaduertere nequeo. Itaque superest vt neque ad personarū ordinem, neque ad distinctionem vnius naturę ab altera dictum istud referatur, sed statum infirmitatis Christus cum glorificationis statu contulerit, cuius auctorem facit Patrem, suo more sese ad captum rudium adhuc discipulorum accommodans: non vt precariam deitatem sibi tributam dicat, qua nihil absurdius fingi potest, sed vt qua in rę sit nostra vnica spes ac expectatio reposita, nostris penè oculis subiiciat: ac si diceret, Vos adhuc ista mea conspicua pręsentia freti, omnia pericula mecum subiistis, qui me tamen non modo hominem vt cęteros sed etiam prę cęteris calamitosum esse animaduertistis semper, & multo magis quàm antea mox 5 cognoscetis. At enim si mea in hoc miserrimo statu praesentia vos sustinuit, nec obstitit haec vilissima conditio quominus amorem mei caeteris rebus anteponeretis, saltē mea causa non debetis meo à vobis discessu turbari, quum hac mea ad patrem illum meū profectione, cuius condi- 10 tio infinitè ab hac mea vilitate differt, ad ipsius gloriam transiens, nihil sim amissurus, sed in gloriam illam paternam euehendus, ac tanto etiam vobis conseruandis paratior futurus.

29 Καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε.

30 Οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν· ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν.

31 Ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσμος ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα. καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτω ποιῶ· ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΕΓώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι.

2 Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἴρει αὐτό· καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτὸ, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.

3 Ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελάληκα ὑμῖν.

4 Μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν· καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ· οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε.

5 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· ὁ μένων ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν· ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

6 Ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοὶ, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη· καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι, καὶ καίεται.

29 Et nunc dixi vobis priusquā fiat, vt quum factum fuerit, credatis.

30 Non loquar amplius multa vobiscum: venit enim princeps mundi ¨huius, sed in me ¨non habet quicquam.

31 ¨Sed *hæc fiunt* vt cognoscat mundus me diligere Patrem: prout autem mandauit mihi Pater, ita facio: surgite, abeamus hinc.

CAP. XV.

1 EGo sum vitis illa ¨vera, & Pater meus agricola est.

2 ‖ Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnem qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

3 ‖ Iam vos puri estis propter sermonem quem loquutus sum vobis.

4 Manete in me, & ego in vobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est* nisi manserit in vite: ita nec vos, nisi in me manseritis.

5 Ego sum vitis, vos palmites: is qui manet in me, ¨& in quo ego *maneo*, hic fert fructum multum. nam ¨seorsim à me nihil potestis facere.

6 ‖ Nisi quis in me manserit, ¨abiectus extra *vineam*, statim vt palmes arescet: ¨deinde coguntur isti *palmites*, & in ignem abiiciuntur, & ardent.

29 *Et nunc dixi vobis prius quàm fiat: vt quum factum fuerit, credatis.*

30 *Iam non multa loquar vobiscū: venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.*

31 *Sed vt cognoscat mundus quia diligo Patrem: & sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio: surgite, eamus hinc.*

CAP. XV.

1 *EGo sum vitis vera, & Pater meus agricola est.*

Mat. 15. 13

2 *Omnem palmitem in me non ferētem fructum, tollet eum: & omnem qui fert fructum, purgabit eum, vt fructum plus adferat.*

Suprà, 13. 11

3 *Iam vos mundi estis propter sermonem quem loquutus sum vobis.*

4 *Manete in me, & ego in vobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in vite: sic nec vos, nisi in me manseritis.*

5 *Ego sum vitis, vos palmites: qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum: quia sine me nihil potestis facere.*

Col. 1. 23

6 *Siquis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes, & arescet: & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.*

30 *Huius*, τούτου. Hoc deest in vetustis codicibus, & apud Theodoritum libro 10 περὶ προνοίας. *Non habet*, οὐκ ἔχει. In duobus exemplaribus scribitur οὐχ εὑρήσει, non inueniet: quod videtur melius opponi verbo ἔρχεται. Me, inquit, mox aggredietur Satan totis viribus, sed in me nihil habet iuris, nec in me quicquam comperiet quale se inuenturū putat.

IN CAPVT XV.

1 *Vera*, ἀληθινή. In duobus exemplaribus additur, ὑμεῖς τὰ κλήματα, id est vos *autem* palmites.

4 [*Id est*] *nisi manserit*, ἐὰν μὴ μείνῃ. Quia praecedenti membro additum est ἀφ' ἑαυτοῦ, à seipso, omnino cogimur supplere particulam exegeticam, ex qua intelligamus totum hoc poni pro illius declaratione. Nam alioquin consequeretur ex hac oratione, palmitem qui manserit in vite, ferre fructum à semetipso: quod cohaerere non potest. Idem enim declarat ἀφ' ἑαυτοῦ atque sua ac propria quadam vi, quam ab alio non mutuetur: quam si haberet palmes, fructum sanè ferret etiam quum resectus est à vite. Sed de hoc eodem dicendi genere copiosius diximus suprà, 5. 19.

5 *Et in quo ego* [*maneo*,] κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Vulg. & Eras. *Et ego in eo*, seruata permutatione constructionis, ex Hebraeorum 15 idiotismo, ואני בו [*vaani bo*] pro ואשר אני בו [*vaascher ani bo.*]

Seorsim à me, χωρὶς ἐμοῦ. Vulg. & Eras. *sine me*. ἄνευ ἐμοῦ, quod mihi dilutum videtur. quasi videlicet Christus sit dūtaxat συναίτιον. quum contrà sit vera causa efficiens, extra 20 quam non modo non satis firmas sed nullas prorsus ad bene sentiendum, volendum, aut faciendum vires habeamus, sicut palmites viti non adhaerentes eo vsque vt succum inde hauriant: non magis denique quàm cadauera vitae expertia vllo sensu vel motu sunt praedita, vt loquitur Pau- 25 lus Eph. 2. 1.

6 *Abiectus extra* [*vineam*,] *statim arescet*, ἐβλήθη ἔξω, καὶ ἐξηράνθη. Vulg. *Mittetur foras & arescet*, mutatis praeteritis in futura. Erasmus, *Eiectus est foras, & exaruit*, seruatis praeteritis. Cur autem ego aliter mallem interpretari, has causas 30 habui. Primùm omnium nemo est qui nesciat, ἐβλήθη καὶ ἐξηράνθη, idem prorsus declarare atque βληθεὶς ἐξηράνθη. itaque sic mihi licuit interpretari. Deinde pro Foras, conuertere malui, Extra vineam, quòd alioquin nimium dura videatur translatio. Postremò ἐξηράνθη, id est exaruit, verti 35 per periphrasin, Statim arescet: quia non satis commodè

videtur hic seruari posse præteriti perfecti significatio, cuius videlicet ea est emphasis, vt quod futurum est, declaret certò & mox futurum, adeo vt pro eo possit haberi quod iam sit factum: quod genus dicendi (vt multa alia) apparet petitum esse è medio. *Deinde coguntur isti* [*palmites*] καὶ συνάγουσιν αὐτά. Vulgata, *Et colligent eum*, vt in plerisque exemplaribus scribitur. Legit enim αὐτὸ, quia præcessit τὸ κλῆμα. Sed verbum συνάγειν non potest vni palmiti conuenire: quanuis ita scriptum inuenerimus in tribus codicibus, quorum auctoritate Vetus interpres facilè potest excusari. Erasmus, *Et colligent eos*, rectè quidem, sed tamen obscurè, quia eiusmodi mutatio numeri à Græcis & Latinis non solet vsurpari. Ideo expressi ipsum antecedens. Præterea συνάγουσιν per passiuum conuerti, quòd sic potius Latini loqui soleant: qua de re diximus aliquid Matth. 5. 11.

Marg.	Græce		Latine		Vulgata
Ioh. 3. 22.	Ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοὶ, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε, αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν.	7	Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quicquid volueritis, petite, & fiet vobis.	7	*Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quodcunque volueritis petetis, & fiet vobis.*
	Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε· καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί.	8	In hoc glorificatus est Pater meus, vt fructum multum adferatis: & eritis mei discipuli.	8	*In hoc clarificatus est Pater meus, vt fructum plurimum adferatis, & efficiamini mei discipuli.*
	Καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ.	9	Prout dilexit me Pater, & ego dilexi vos, manete in illa mea charitate.	9	*Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos: manete in dilectione mea.*
	Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου· καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ.	10	Si mandata mea seruaueritis, manebitis in charitate mea: sic ut & ego Patris mei mandata seruaui, & maneo in eius charitate.	10	*Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea: sicut & ego Patris mei præcepta seruaui, & maneo in eius dilectione.*
	Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.	11	Hæc loquutus sum vobis, vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum plenum fiat.	11	*Hæc loquutus sum vobis, vt gaudium meum in vobis sit, & gaudium vestrum impleatur.*
Suprà, 13. 34. 1. Thess. 4. 9	Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμὴ, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.	12	Hoc est præceptum meum, vt diligatis alij alios, prout dilexi vos.	12	*Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos.*
1. Ioh. 3. 11, & 4. 21	Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.	13	Maiorem hac charitatem nemo habet, quum quispiam animam suam deponit pro amicis suis.	13	*Maiorem hac dilectionem nemo habet, quàm vt animam suam ponat quis pro amicis suis.*
	Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστὲ ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν.	14	Vos amici mei eritis si feceritis quæcunque ego mando vobis.	14	*Vos amici mei estis si feceritis quæ ego præcipio vobis.*
	Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.	15	Non amplius dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus ipsius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis.	15	*Iam nō dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à Patre meo, nota feci vobis.*
Mat. 28. 19	Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ· ἵνα ὅ,τι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν.	16	Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & constitui vos vt abeuntes fructum adferatis, & fructus vester maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.	16	*Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & posui vos vt eatis & fructum adferatis, & fructus vester maneat: vt quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.*
	Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.	17	Hæc mando vobis, vt diligatis alij alios.	17	*Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem.*
	Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.	18	Si mundus vos odit, scitis me prius quàm vos, illis odio habitum.	18	*Si mundus vos odit, scitote quia me priorem vobis odio habuit.*

7 *Petite*, αἰτήσεσθε. Vulg. & Eras. *Petetis*. Ego verò existimo futurum indicatiui pro imperandi modo vsurpatum. Nam præterquam quòd sensus videtur ita postulare, in tribus etiam codicibus scriptum inuenimus αἰτήσασθε.

8 *Et eritis*, καὶ γενήσεσθε. Vulg. & Eras. *Et efficiamini*: quasi videlicet hæc quoque pars pertineat ad cōiunctionem ἵνα, quod sanè fieri non potest nisi legas γένησθε, sicut in tribus codicibus scribitur: & apparet ex commentariis id legisse Theophylactum, sed perperam, vt opinor. Puto enim potius repetendum esse ἐν τούτῳ. vt sit hæc sententia, Ita glorificabitur Pater meus: & ita demum eritis mei discipuli si multum fructum attuleritis. Nam ἵνα non ponitur τελικῶς hoc loco, sed εἰδικῶς potius, veluti si dicas, in eo positam esse hominum salutem vt Christum fide amplectantur. Nam in hac quoque loquutione ἵνα nō declarat finem, sed illud ipsum explanat in quo posita est salus. Sic etiam accipitur infrà, versu 12.

9 *In illa charitate mea*, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. i. in charitate qua ego vos prosequor. Sic enim versiculo 10, vocat charitatem Patris eam qua Pater Filium complectitur. Est autem verè pretiosum hoc dictum, quo veræ Christianę charitatis causæ omnes diuino planè compendio explicantur.

10 *In eius charitate*, αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. Notandum est rursus huius traiectionis exemplum, quo confirmatur interpretatio quam attulimus suprà, 8. 25.

13 *Vt quis ponat*, ἵνα τις θῇ. Vulg. *Quam vt quis ponat.* quod pulchrè quadrat, quod ad sententiam ipsam attinet, perinde ac si scriptū esset ἢ ἵνα. Sed quū hoc nullius prorsus codicis auctoritate confirmetur, & de ipsa sententia liqueat, malui ἵνα accipere pro ὅτι, sicut apud Hebræos interdum אשר [*ascher*] ponitur pro כאשר [*caascher.*] Similis est enallage infrà, 16. 2, & 32.

18 *Scitis*, γινώσκετε. vel scitote, vt Vetus interpres cōuertit. *Prius quàm vos*, πρῶτον ὑμῶν: vel, me qui primus sum vestrûm. sed meo quidem iudicio præstat accipere πρῶτον aduerbialiter. Vulgata, *priorem vobis.*

19 Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστὲ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

20 Μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.

21 Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με.

22 Εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν.

23 Ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ.

24 Εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι, καὶ μεμισήκασι καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου.

25 Ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, Ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν.

26 Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.

27 Καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστε.

Κεφάλαιον ις.

1 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.

2 Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ.

3 Καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.

4 Ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι

---

19 Si ex mundo essetis, mundus quod suum est amaret: quia verò ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

20 Mementote sermonis quem ego dixi vobis, ‖Non est seruus maior domino suo. ‖si me persequuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt.

21 ‖Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui misit me.

22 Si non venissem & loquutus essem eis, ¨peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato suo.

23 Qui me odit, *is* etiam Patrē meum odit.

24 Si opera non fecissem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

25 ¨Sed *oportet* vt impleatur sermo qui ¨in Lege ¨ipsorum scriptus est, ‖Oderunt me ¨immeritò.

26 Quum autem venerit consolator ille ‖quem ego mittā vobis à Patre, Spiritus, *inquam*, ille veritatis, qui à Patre ¨emanat, ille testabitur de me.

27 Sed & vos ¨testabimini, quoniam à principio mecum estis.

CAP. XVI.

1 HAEc loquutus sum vobis, vt ne offendamini.

2 Mouebunt vos synagogis: imò veniet tempus ¨quum quisquis trucidabit vos putabit *se* cultum præstare Deo.

3 Et hæc facient vobis, quia nō nouerunt Patrem neque me.

4 ‖Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, ¨quòd

---

19 *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia verò de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.*

20 *Mementote sermonis mei, quem ego dixi vobis, Non est seruus maior domino suo. Si me persequuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt.* (Suprà, 13.16. mat.10.24 Mat. 24.9)

21 *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meū, quia nesciunt eum qui misit me.* (Infrà, 16.4)

22 *Si non venissem & loquutus fuissem, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo.*

23 *Qui me odit, & Patrem meum odit.*

24 *Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.*

25 *Sed vt adimpleatur sermo qui in Lege eorum scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis.* (Psa.34. 19)

26 *Quum autem venerit Paracletus, quē ego mittam vobis à Patre, Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.* (Luc.24.49 suprà, 14.26)

27 *Et vos testimoniū perhibetis quia ab initio mecum estis.*

CAP. XVI.

1 *HÆc loquutus sum vobis, vt non scandalizemini.*

2 *Absque synagogis facient vos: sed venit hora vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo.*

3 *Et hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrē neque me.*

4 *Sed hæc loquutus sū vobis, vt quū venerit hora, eorū reminiscamini, quia* (Suprà, 25.21)

---

22 *Peccatum non haberent*, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. Fortassis non ineptè potest hoc quoque videri per concessionem, ac μιμητικῶς dictum, sicut suprà, 9.39, quum diceret se venisse vt qui vident cæci fiant: veluti si de fure deprehenso ac cōuicto dicas, Nisi iste conuictus teneretur, esset omnium innocentissimus, id est clamitaret se innocentissimum esse. Ita etiam hoc loco, Nisi venissem, inquit Dominus, isti coram Dei tribunali non desinerent dicere se fuisse religiosos, & planè alienos à peccato: denique essent viri omnium qui viuunt, sanctissimi: sed quum ad eos venerim, & me planè reiiciant, ereptum est illis quicquid suæ improbitati alioquin prætexuissent: quia nihil possunt adferre cur me debeant odisse. Idem etiam mox repetit, nempe versu 24.

25 *Sed [oportet] vt*, ἀλλ' ἵνα, Vide suprà, 14.31. *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. Id est תורה [*torah*.] Est enim generale vocabulum, quo tota doctrina sacra nonnunquam intelligitur, vt etiam suprà, 10.34, quum interdum Moses Prophetæ & Psalmi distinguantur, vt Luc. 24.44. *Ipsorum*, αὐτῶν. Hæc quoque particula obseruāda est, quoniam eos minimè omnium oportuit à Lege damnari quib. propriè scripta Lex est, & quibus illam maximè familiarem esse decebat. *Immeritò*, δωρεάν. Hebraicè, חנם [*chinnam*,] id est ἀναξίως. Vulg. & Eras. *Gratis*, impropriè. Gratis enim fieri dicitur quod pretio vel mercede non fit, vt quum dicitur Christus nos gratis redemisse. i. nullo à nobis dato pretio.

26 *Emanat*, ἐκπορεύεται. Vel *Egreditur*, seu *Exit*. Certum 5 est autem hîc non agi de ipsa Spiritus essentia, sed de ipsius virtute & efficacia in nobis: cuius virtutis auctorem facit Patrem, non vt sese vel ipsum Spiritum sanctum excludat, sed vt discipulorum oculos à carnis infirmitate auersos, ad Deitatis intuitum euehat, vt norint videlicet qua virtute 10 sint deinceps confirmandi. Itaque huiusmodi testimonia nec à Græcis, nec cōtra Græcos ad essentiam Spiritus sancti probandam satis appositè sunt citata.

27 *Testabimini*, μαρτυρεῖτε. Vel, *Testamini*, si libet præsentis significationem seruare. Nonnulli conuertunt *Te-* 15 *stemini*, modo videlicet imperandi. Addita verò ratio explicatur ab hoc ipso Euāgelista, 1. Ioh. 1. & à Petro Act. 1.21.

IN CAP. XVI.

2 *Quum*, ἵνα. Rursus ἵνα pro ὅτι positum est, de quo diximus suprà, 15.13, & infrà, versu 32.

20 4 *Quòd ego*, ὅτι ἐγώ. Expendenda est vis omnium istarū particularū, quas qui prætereūt, vt nescio cui latinitati seruiant, vim huius sententiæ infringunt.

ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ' ὑμῶν ἤμην.

Νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις;

Ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν.

Ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.

Καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως.

Περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ·

Περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα μου ὑπάγω, καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με·

Περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.

Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

ego *hæc* dixerim vobis. hæc autem vobis à principio non dixi, quia vobiſcum eram.

5 Nunc autem abeo ad eum qui miſit me, & nemo ex vobis interrogat me, *dicẽs*, Quò abis?

6 Sed quia hæc loquutus ſũ vobis, triſtitia impleuit cor veſtrũ.

7 Sed ego veritatem dico vobis, confert vobis vt ego abeam. Niſi enim abiero, Conſolator ille non veniet ad vos: ∴ſin autẽ profectus fuero, mittã eum ad vos.

8 Et quum venerit ille, ∴arguet mundum de peccato & de iuſtitia & de iudicio.

9 De peccato quidem, eo quòd ∴non credunt in me:

10 De iuſtitia verò, eo quòd ad Patrem abeam, & amplius non ∴conſpicietis me:

11 ∴De iudicio autem, eo quòd princeps huius mũdi condemnatus ſit.

12 Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, ſed nunc non poteſtis portare.

13 Quũ aũt venerit ille, *id eſt* Spiritus ille veritatis, ∴ introducet vos in omnẽ veritatẽ. non enim loquetur à ſemetipſo, ſed quæcũque audierit loquetur: & quæ ventura ſunt, renũtiabit vobis.

14 Ille me glorificabit, q̃a de meo accipiet quod renũtiabit vobis.

15 Omnia quæ habet Pater, mea ſunt: propterea dixi illũ de meo accepturũ qđ renũtiabit vobis.

ego dixi vobis. hæc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiſcum eram.

5 *Et nunc vado ad eum qui miſit me, & nemo ex vobis interrogat me, Quò vadis?*

6 *Sed quia hæc loquutus ſum vobis, triſtitia impleuit cor veſtrum.*

7 *Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego vadam. ſi enim ego nõ abiero, Paracletus nõ veniet ad vos: ſi autem abiero, mittam eum ad vos.*

8 *Et quum venerit ille, arguet mundũ de peccato & de iuſtitia & de iudicio.*

9 *De peccato quidẽ, quia non credunt in me:*

10 *De iuſtitia verò, quia ad Patrem vado, & iam non videtis me:*

11 *De iudicio autem, quia princeps huius mundi iam iudicatus eſt.*

12 *Adhuc multa habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modó.*

13 *Quũ autẽ venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. non enim loquetur, à ſemetipſo ſed quæcunque audiet loquetur, & quæ ventura ſunt, annuntiabit vobis.*

14 *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.*

15 *Omnia quæcunque habet Pater, mea ſunt: propterea dixi, quia de meo accipiet, & annũtiabit vobis.*

---

7 *Sin autem profectus fuero*, ἐὰν δὲ πορευθῶ. vel, *Quum autem abiero*, vt אם [*im*] pro כאשר [*caaſcher*] accipiatur: ſicut diximus ſuprà, 14.3.

8 *Arguet*, ἐλέγξει. Id eſt conuincet: ita vt nihil habeat quod prætexat, ſicut ſuprà dixit, 15.22 & 24. Quum autem variè ſit expoſitus hic locus, adferam & ego quod mihi dedit Dominus. Puto igitur Chriſtum de Spiritus ſancti in Eccleſia virtute ac efficacia agere aduerſus mundum, id eſt aduerſus eos qui Euangelio reſiſtunt: tum verò maximè illud tempus reſpicere quod ipſius in cælum aſcẽſionẽ conſequutum eſt, quum effuſo in Eccleſiam Spiritu, omnes cõtradicentes manifeſtò coarguit. Dicit ergo fore vt per vim illam diuinam, quam inſpiraturus eſt Apoſtolis, atque adeo tòti Eccleſiæ ſuæ, poſtquam in cælum aſcẽderit, conuincatur mũdus peccati, id eſt ipſi hoſtes à quibus reiectus, ſpretus, in crucẽ adactus fuit, cogantur conſcientiæ ſuæ teſtimonio profiteri ſe magnopere in eo erraſſe quòd non potius in illum crediderint. Ideo dicebant illi quos Petrus tãquam homicidas coarguerat, Act. 2.37, Quid faciemus, viri fratres? Quid enim? annon hoc eſt mundum adigere ad homicidii confeſſionem voluntariam? Deinde, inquit, arguet mundum de Iuſtitia: non ipſius mundi certè, qui ſe peccatorem, velit nolit, agnoſcet, ſed de ipſius Chriſti iuſtitia, Quia, inquit, ad Patrem vado, nec amplius videbitis me. Id eſt, quum mundus præſens in Eccleſia ſpectabit Spiritum per me in vos effuſum, fateri cogetur me verè iuſtũ fuiſſe, qui ex hoc mundo diſcedens, non fuerim damnatus à Deo pro blaſphemo & impio, ſed approbatus & receptus à Patre, cuius quum me Filium dicerem, illi idcirco me vt blaſphemum & impium damnarint. Hoc, inquam, fateri mundus cogetur, & cauſam meam Deo placere, quũ vos, qui doctrinam meam aſſeretis, tot virtutibus planè cæleſtibus ornatos cõſpicient: quod & ille Cẽturio ſtatim poſt Chriſti mortẽ agnouit, & qui reuertebãtur plãgentes, quũ paulo antè iuſſiſſent illum tolli ac crucifigi. Poſtremò arguetur mundus de iudicio. i. huc adigetur vt me, quẽ veluti fabri filium contempſerit, adeo vt etiam cum ludibrio petierit vt de cruce deſcenderẽ: me, inquã, verè Dei Filium agnoſcat, qui ſolutis mortis dolorib. tũc ero dextra Dei exaltatus. Quia, inquit, princeps huius mundi iudicatus eſt. i. quia reipſa intelligẽt & cognoſcent me diabolo ſuperato, imperium in mũdo exercere, quũ viderint omnes ſeſe fruſtra vobis opponere, quoniã vos armabo virtute illa cęleſti, qua deſtruatis omnem celſitudinẽ quæ extollitur aduerſus cognitionẽ Dei, & captiuam ducatis omnem cogitationẽ ad obediendũ mihi: qua de re multa Apoſtolus 2. Cor. 10. 12, & Eph. 1.19.20.21.22.23. Etſi autem hæ omnes Chriſti virtutes à condito mundo in ipſius ſanctis excelluerũt, vt ſcriptũ eſt toto cap. 11 Epiſtolæ ad Hebræos: tamen à miſſione illa Spiritus ſancti clariſſimè cœperunt eminere, ita vt omniũ oculos perſtringerẽt: ſicut prædixerat Ioel 1.28, & Dauid Pſal. 68.19, vt ex Actis Apoſtolorũ licet intelligere. Non deſunt tamen qui ſimplicius etiam exponãt, Dei Spiritu per ſeruos ſuos quotidie loquentis, coargui mundũ peccati, in quo videlicet ſit demerſus: coargui iuſtitię, q̃ verę iuſtitię ſit p̃rſus inſcius: coargui deniq. iudicij, q̃ eũ ignoret atq. etiã oppugnet cui tradita eſt omnis in cælo & terra poteſtas: quoniã videlicet eũ repudiat qui tollit peccatum, qui ſua virtute nũc regnãs nos iuſtificat, qui deniq. diabolũ vicit. 9 *Nõ credunt*, οὐ πιστεύουσι. In vno exẽplari ſcribitur, ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν, Quòd nõ crediderint: & fortaſſis rectius.

10 *Conſpicietis*, θεωρεῖτε. Similis enallages exemplũ vide ſuprà. 12. 8. Vulg. & Eraſ. *Videtis.*

11 *De iudicio*, περὶ κρίσεως. Id eſt, (vt ego quidẽ exiſtimo) de auctoritate illa ac poteſtate quam ego tum obtinebo in cælo & in terra: vt ipſe videtur explicare Mat. 28.18, ſupra omnes cælos videlicet ſublatus, Philip. 2. 9.

13 *Introducet*, ὁδηγήσει. Vulg. *docebit*, vt legiſſe videatur διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν &c. eodem manente ſenſu. & variè citatur in patrum ſcriptis hic locus.

Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.

16 "Paulisper, & nō conspicietis me: & rursum paulisper, & videbitis me, "quia ego vado ad Patrem.

16 *Modicum, & iam non videbitis me, & iterū modicum, & videbitis me, quia vado ad Patrem.*

Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους, Τί ἐστι τοῦτο ὃ λέγει ἡμῖν, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με· καὶ, Ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;

17 Dixerunt ergo "*quidam* ex discipulis eius alij ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me, & rursus, paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

17 *Dixerunt ergo ei discipuli eius ad inuicē, Quid est hoc quod dicit nobis, Modicum & non videbitis me, & iterum modicū, & videbitis me: &, Quia vado ad Patrem?*

// Ἔλεγον οὖν, Τοῦτο τί ἐστιν ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ.

18 Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit paulisper? nescimus quid loquatur.

18 *Dicebāt ergo, Quid est hoc quod dicit modicum? nescimus quid loquitur.*

Ἔγνω οὖν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾶν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων ὅτι εἶπον, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν, μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με;

19 Cognouit autem Iesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Paulisper, & non videbitis me: & iterum, paulisper, & videbitis me?

19 *Cognouit autem Iesus quia volebant eum interrogare: & dixit eis, De hoc quæritis inter vos quia dixi, Modicū, & non videbitis me, & iterū, modicum, & videbitis me.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται, ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.

20 Amē amen dico vobis, flebitis vos, & lamentabimini, mundus autem gaudebit: vos verò tristes eritis, sed tristitia vestra euadet in gaudium.

20 *Amē amen dico vobis quia plorabitis & flebitis vos, mundus autē gaudebit: vos autem contristabimini, sed tristitia vestra vertetur in gaudium.*

Ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκ ἔτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν, ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.

21 Mulier, quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quū autem pepererit puerulum, iam nō meminit oppressionis, quòd gaudeat hominem esse natum in mundo.

21 *Mulier quū parit, tristitiam habet, quia venit hora eius: quū autē peperit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudiū quia natus est homo in mūdum.*

Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν.

22 Et vos igitur nunc quidē tristitia tenemini: sed rursum videbo vos, & gaudebit cor vestrū, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

22 *Et vos igitur, nunc quidem tristitiam habetis: iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollit à vobis.*

Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

23 Et illo die me non interrogabitis quicquam. ‖Amen amen dico vobis, quæcunque petieritis à Patre meo in nomine meo, dabit vobis.

23 *Et in illo die me nō interrogabitis quicquā. Amen amen dico vobis, siquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.*

Suprà, 14. 13 mat. 7. 7, & 21. 22 mar. 11 24 luc. 11. 9 iac. 1. 5

Ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου· αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

24 "Vsque adhuc non petiistis quicquā in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudiū vestrum sit plenum.

24 *Vsque modò non petistis quicquam in nomine meo: petite & accipietis, vt gaudiū vestrū sit plenum.*

Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ὅτε οὐκ ἔτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παρρησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν.

25 Hæc loquutus sum vobis per similitudines: veniet tēpus quū iā non "per similitudines loquar vobis, sed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

25 *Hæc in prouerbiis loquutus sum vobis: venit hora quum iam nō in prouerbiis loquar vobis, sed palam de Patre annuntiabo vobis.*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε· καὶ οὐ λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν.

26 Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

26 *In illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis quia ego rogabo Patrem de vobis.*

Αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον.

27 Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, ‖& credidistis me à Deo exiuisse.

27 *Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis quia ego à Deo exiui.*

Infrà, 17. 8

Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα.

28 Prodii à Patre, & veni in mūdum: iterum relinquo mundū, & proficiscor ad Patrem.

28 *Exiui à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem.*

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ἴδε, νῦν παρρησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις.

29 Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec similitudinem vllam dicis.

29 *Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc palam loqueris, & prouerbium nullum dicis.*

---

16 *Paulisper*, μικρόν. Id est, Vbi paululum temporis præterierit. Est enim præcisum hoc dicendi genus è medio petitum, quod non potuissem nisi longa periphrasi explicare. Vulgata, *Modicum*. Erasmus, *Pusillum*. *Quia ego*, ὅτι ἐγώ. Id est, Quoniam transeo ad æternam gloriam, vnde futurum est vt vobis adsim multo etiā efficacius q̃ vnquā antea. Tunc enim verè quis & quantus sim experiemini.

17 [*Quidam*] *ex discipulis*, ἐκ τῶν μαθητῶν. Subauditur τινὲς, de qua ellipsi diximus Matth. 27. 9. eius autem alia etiam exempla extant Matth. 23. 34, & Act. 21. 16.

24 *Vsque adhuc*, ἕως ἄρτι. Vide Matt. 11. 12.

25 *Per similitudines*, ἐν παροιμίαις. Vide Ioh. 10. 6.

30 Νῦν οἴδαμεν ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ· ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθες.

31 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἄρτι πιστεύετε;

Mat.26.31 mar.14.27

32 Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ' ἐμοῦ ἐστι.

33 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἕξετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

Κεφάλαιον ιζ.

1 ΤΑῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε, Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱὸν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε·

Mat.28.18

2 Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον·

3 Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.

4 Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ ἔργον ἐτελείωσα ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω·

5 Καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, παρὰ σοί.

6 Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις οὓς δέδωκάς μοι ἐκ

30 Nunc scimus te scire omnia, nec opus est tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo prodiisse.

31 Respondit eis Iesus, "Nunc creditis?

32 ‖Ecce, veniet tempus, & iam venit, "quum dispergemini vnusquisque "ad suos, méque solum relinquetis: sed nō sum solus: nam "Pater mecum est.

33 Hæc loquutus sum vobis vt "in me pacem habeatis. in mundo oppressionem habebitis: sed confidite, ego vici mundum.

Cap. XVII.

1 HAEc loquutus est Iesus,& sustulit oculos in cælum dixitque, Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus glorificet te:

2 ‖Sicut dedisti ei "auctoritatē *in* omnē carnem, vt "quotquot dedisti ei, det eis vitā æternam.

3 Hæc est autem vita æterna, vt te cognoscant *esse* " illum solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.

4 Ego te glorificaui in terra: opus consummaui quod dedisti mihi vt facerem:

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater apud temetipsum ea gloria quam habui apud te prius quàm hic mundus existeret.

6 Patefeci nomen tuum hominibus quos dedisti mihi *selectos*

30 *Nunc scimus quia scis omnia, & non opus est tibi vt quis te interroget: in hoc credimus quia à Deo existi.*

31 *Respondit eis Iesus, Modò creditis?*

32 *Ecce, venit hora, & iam venit, vt dispergamini vnusquisque in propria, & me solum relinquatis: & non sum solus, quia Pater mecum est.*

33 *Hæc loquutus sum vobis vt in me pacem habeatis. in mundo pressuram habebitis: sed confidite, ego vici mundum.*

Cap. XVII.

1 *HÆc loquutus est Iesus, & subleuatis oculis in cælum, dixit, Pater, venit hora, clarifica Filium tuū, vt Filius tuus clarificet te:*

2 *Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, vt omne quod dedisti ei, det eis vitam æternam.*

3 *Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum Deum verum, & quē misisti Iesum Christum.*

4 *Ego te clarificaui super terram: opus consummaui quod dedisti mihi vt faciam:*

5 *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipsum claritate quam habui priusquam mundus esset, apud te.*

6 *Manifestaui nomē tuum hominib. quos dedisti mih;*

---

31 *Nunc creditis?* Ἄρτι πιστεύετε; Vel, *Iam creditis?* Id est, siccine vos iam fidem mihi habere iactatis! Nec enim hęc verba sunt propriè interrogantis, sed securitatem reprehendentis, & de mox sequutura diffidentia præmonentis, vt alloquutus fuit Christus Petrum suprà 13.38.

32 *Quum,* ἵνα. Vide suprà, 15.13, & suprà, 2. *Ad suos,* εἰς τὰ ἴδια, Vel, *in patriam,* Galilæam videlicet, quò sese illos recepisse, & ad piscaturam reuersos apparet ex huius Euangelii cap. vltimo, minimè id quidem quòd à præceptore desciuissent, quem etiam resurrexisse Hierosolymis cognouerant: sed tamen non sine magna perturbatione, cui vt Christus mederetur, iussit eos etiam illuc proficisci vbi sese ipsis patefaceret, mentibus videlicet pacatiorib. extra vrbem, velut extrà teli iactum futuris, quòd Galilæa non esset Pilato & Hierosolymitanis obnoxia, Matth. 28.10. Vide suprà, 1.11. Castellio, *Alius aliò.* Vulgata, *In propria.* Erasmus, *In sua.* *Pater,* ὁ πατήρ. Epiphanius contra Ariomanitas, addit ὁ γεννήσας με, qui genuit me.

33 *In me pacem habeatis,* ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. id est In me prorsus conquiescatis, ne vos vllæ tempestates auferant. Nam pacem habere hîc opponitur perturbationi ac tristitiæ. Dixi autem potius *In me*, quàm *Per me*, quòd nostram illam cum ipso Christo communicationem, qua in ipsum verè inserimur, putem hac præpositione significari.

IN CAP. XVII.

2 *Auctoritatem [in] omnem carnem,* ἐξουσίαν πάσης σαρκός. Vulgata & Erasmus, *Potestatem omnis carnis*, nimium obscurè. Subauditur enim κατὰ, vt suprà, Matth. 10.1, & 12.31. Carnem autem pro homine accipi ex Hebræorum consuetudine, sæpe iam annotauimus. *Quotquot,* πᾶν ὅ. Vulgata, *Omne quod.* Est autem in hac constructione manifestum ἀνακόλουθον, nisi pro πᾶν legas παντὶ, & pro *Omne*, scribendum sit, *Omni*. Sed plana est sententia, & Euangelistas apparet multa dicendi genera è medio petiisse vt rudi
5 vulgo sese accommodarent. Meus autem vetustiss. codex pro δώσῃ αὐτοῖς, habet ἔχῃ, *Habeat*, & ita tollitur istud Solicophanes.

3 *Illum solum verum Deum,* τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. Vulg. *Solum verum Deum.* quæ sententia sic peruerti potest ac si
10 solus pater diceretur esse verus Deus, ita videlicet vt particula μόνον construatur à parte anteriore cum verbo substantiuo necessariò subaudito, ideóque à me expresso: quū tamen articulus τὸν præpositus particulæ μόνον, ostendat hanc esse à parte posteriore cum illo verbo connectendā,
15 vt pater dicatur esse ille verus Deus qui solus est, vtpote qui sit vnicus & singularissimus, quo modo etiam construendus est idem articulus cum eadem particula, Rom. 16.27, & 1. Tim. 1.17. Itaque Arriani occasionem ne leuissimam quidem habuerunt impietatis suæ ex hoc Christi
20 dicto stabiliendæ. Nec enim valet hæc consecutio, Pater est ille solus verus Deus, ergo neque Filius, neque Spiritus sanctus sunt ille solus verus Deus. Nec enim pluralitate personarum discerpitur essentiæ vnitas. Sed tum demum dicere viderentur aliquid Arriani, si sic colligerent, So-
25 lus Pater dicitur esse verus ille Deus, Ergo nec Filius nec Spiritus sanctus, sunt verus ille Deus. Sed negatur illis antecedens, ex huius loci & aliorum recta in Gręco sermone constructione: ex qua manifestè liquet, illum solum verum Deum dici Patrem, non vt Filius vel Spiritus sanctus
30 excludatur, sed vt verus ille Deus qui solus & vnicus est, falsis diis opponatur.

τοῦ κόσμου· σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι.

7 Νῦν ἔγνωκαν ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι παρὰ σοῦ ἐστιν.

8 Ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

9 Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ· οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι.

10 Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα, σά ἐστι, καὶ τὰ σὰ, ἐμά· καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.

11 Καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσὶ, καὶ ἐγὼ πρός σε ἔρχομαι. Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς.

12 Ὅτε ἤμην μετ᾽ αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου· οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ.

13 Νῦν δὲ πρός σε ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.

14 Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτοὺς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου.

15 Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ᾽ ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ.

16 Ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσὶ, καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί.

17 Ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι.

18 Καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν

è mundo: ⁚tui erant, & mihi eos dedisti: & sermonem tuum seruarunt.

7 ‖Nunc nouerunt, omnia quæ dedisti mihi à te esse.

8 Quia verba quæ tradidisti mihi, tradidi eis: quæ ipsi receperunt: & verè norunt me à te prodiisse, & crediderunt me à te missum esse.

9 Ego pro eis rogo: non pro mũdo rogo, sed pro *iis* quos dedisti mihi, quia tui sunt.

10 Et mea omnia, tua sunt, & tua, mea sunt: & glorificatus sum in eis.

11 Et non sum amplius in mundo, sed isti sunt in mundo, & ego ad te venio. Pater sancte, serua eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, vt sint vnum prout & nos.

12 Quum essem cum eis in mundo, ego seruabam eos per nomen tuum: quos dedisti mihi, ego custodiui, & nemo ex eis periit, nisi ⁚filius ille perditionis: ‖vt Scriptura impleretur.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum plenum apud se.

14 Ego tradidi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt ex mundo, prout & ego non sum ex mundo.

15 Non rogo vt tollas eos è mũdo, sed vt serues eos ⁚à Malo illo.

16 Ex mundo non sunt, sicut & ego non sum ex mundo.

17 ⁚Sanctifica eos ⁚tua veritate: sermo tuus veritas est.

18 ⁚ Sicut me misisti in

de mundo: tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruauerunt.

7 *Nũc cognouerunt quia omnia quæ dedisti mihi, abs te sunt.* (Suprà, 26. 27)

8 *Quia verba quæ dedisti mihi, dedi eis: & ipsi acceperunt, & cognouerunt verè quia à te exiui, & crediderunt quia tu me misisti.*

9 *Ego pro eis rogo, nõ pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi, quia tui sunt.*

10 *Et mea omnia tua sũt, & tua mea sunt: & clarificatus sum in eis.*

11 *Et iam non sum in mũdo, & hi in mundo sunt, & ego ad te venio. Pater sancte, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut & nos.*

12 *Quum essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, custodiui, & nemo ex eis periit, nisi filius perditionis: vt Scriptura impleatur.* (Psa. 108. 8)

13 *Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in semetipsis.*

14 *Ego dedi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt de mundo, sicut & ego non sum de mundo.*

15 *Non rogo vt tollas eos de mundo, sed vt serues eos à Malo.*

16 *De mundo non sunt, sicut ego non sum de mundo.*

17 *Sanctifica eos in veritate. sermo tuus veritas est.*

18 *Sicut tu me misisti in*

---

6 *Tui erant, & mihi eos dedisti*, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας. Hæc nonnulli per parenthesin separant, ita vt quod sequitur, *Et tuum sermonem seruarunt*, cum eo cohæreat quod dixerat, *Quos dedisti mihi [selectos] ex hoc mundo*. At ego nullam hîc admitto parenthesin: imò verò in iis verbis totam salutis nostræ summam suis gradibus diuinissimè descriptam considero. Nam quum ait, *Tui erant*, æternam illam electionem declarat in ipso Dei beneplacito absconditam, quæ totius nostræ salutis est basis ac fundamentum. Deinde quum dicit, *Quos dedisti mihi, & quibus patefeci nomen tuum*, significat æterni illius & absconditi propositi declarationem in Christo factam, per quem demũ fide apprehensum iustificati sumus & sanctificati, vt electionis gloriã tandẽ consequamur: sicut paucis etiã hæc omnia complectitur Apostolus Ro. 8. 30, & Ephe. 1. 4 & 5.

12 *Filius ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Erasmus, *Filium perditum*. Nam, inquit, alioquin quid est filius perditionis, nisi quem genuit perditio? Atqui absurdior est hæc amphibolia quàm vt cuiquam in mentem veniat: quòd si placuisset ab Hebraismo deficere, maluissem hominem perditum interpretari. Sed Hebraismum vltro integrum seruaui: quia qui perditum hominem dicit, ipsum duntaxat euentum ac miseram conditionem declarat: at Iudas dicitur filius perditionis, non modò quia periit, sed etiam quia huic exitio erat destinatus ac deuotus, vt manifestè liquet ex iis quæ scripta sunt Act. 1. 16. & 4. 27 & 28. Neque tamen hæc faciũt vt vel Deus sit in culpa, vel Iudas culpæ eximatur, sicut copiosius alibi diximus: sed hoc dixit Christus ne videretur perdito Iuda, labefactata æterna Dei electio. Ideo dicit alibi, *Scio quos elegerim*, suprà, 13. 18.

15 *A Malo illo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Vide Matth. 5. 13.

17 *Sanctifica*, ἁγίασον. Id est sanctos efficito, magis ac magis videlicet. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter deuotum ac consecratum est: quamobrem etiam Spiritus Sanctus seu Sanctificationis vocatur qui in fideliũ cordibus efficit vt velint ac possint quæ Dei sunt. Est autẽ hoc vocabulũ (vt alia multa) profectũ ab Hebræis: quod quum Latini theologi retinuerint, nos quoq. libẽter seruauimus.

Tua, σοῦ. Hoc non reperio in meo vetustis. cod. neque legit vetus interpres. Veritatẽ autẽ hîc appellat, veram eorũ quæ de Deo & ipsius cultu hominib. ad salutẽ cognoscẽda sunt, perceptionem, sicuti fuerãt & à Prophetis antea, & ab ipso demum Christo exposita.

18 *Sicut*, καθώς. Eodem videlicet fine, nempe & vniuer-

ſam ſalutis doctrinā hominib. tradant: quod munus ſicuti abs te cōmiſſum fuit, & egomet adhuc mea voce obii: ita deinceps per ipſos, vtpote legatos meos, peragā. Eph. 4. 11. Itaque reſtringenda eſt hæc particula ad id de quo agitur. Nam alioqui penitus alia eſt Filij Dei quàm Apoſtolorum miſſio. Filius enim vnicus miſſus eſt ἐν σαρκώσει, & vt Dominus: neque duntaxat vt doceret, ſed vt in ſeſe homines Deo reconcilaret. Apoſtoli verò Chriſti quidem perſonam, docendo repræſentarunt, ſed vt ſerui plantantes & rigātes, operarum omni effectu à Chriſto in ſolidum dependente.

Greek		Latin (Beza)		Vulgate
κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον·		mundum, *ita* & ego ¨miſi eos in mundum.		mundum, & ego miſi eos in mundum.
Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτόν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ.	19	Et ¨eorum cauſa ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati ¨in veritate.	19	Et pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.
Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ·	20	Non tantum autem pro iſtis rogo, ſed & pro iis qui ¨per ſermonem eorum crediturí ſunt in me:	20	Non pro eis autem rogo tantùm, ſed & pro eis qui credituri ſunt per verbum eorum in me:
Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ πάτερ ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν· ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας.	21	Vt omnes ¨vnum ſint ſicut tu Pater in me, & ego in te: vt & ipſi in nobis vnum ſint: vt credat mundus me à te miſſum eſſe.	21	Vt omnes vnum ſint, ſicut tu Pater in me & ego in te, vt & ipſi in nobis vnum ſint: vt credat mundus quia tu me miſiſti.
Καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.	22	Et ego ¨gloriam quam dediſti mihi, dedi eis: vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.	22	Et ego claritatem quā dediſti mihi, dedi eis: vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.
Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἕν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτούς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας.	23	¨Ego in eis, & tu in me, vt ſint perfecti in vnum, & vt cognoſcat mundus me à te miſſum eſſe, teque eos diligere, ſicut me dilexiſti.	23	Ego in eis & tu in me, vt ſint conſummati in vnum, & cognoſcat mundus quia tu me miſiſti, & dilexiſti eos ſicut & me dilexiſti.
Πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ· ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου.	24	‖Pater, quos dediſti mihi, ¨velim vt vbi ſum ego, & illi ſint mecum: vt conſpiciant gloriam illam quam dediſti mihi: quia dilexiſti me ¨ante iacta mundi fundamenta.	24	Pater, quos dediſti mihi, volo vt vbi ſum ego, & illi ſint mecum, vt videant claritatem meam quam dediſti mihi, quia dilexiſti me ante conſtitutionem mundi.
Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔ-	25	Pater iuſte, mundus te non	25	Pater iuſte, mundus te

Suprà, 12. 26

Miſi, ἀπέστειλα. Id eſt mittendos deſignaui.

19 *Eorum cauſa*, ὑπὲρ αὐτῶν. Vulg. & Eraſ. *Pro eis*. Ego in re tanti momenti, ſtudui amphiboliam vitare. Sanctifico me ipſum, nempe & Sacerdos ſimul & victima. idque non pro ſe, in quo nullum fuit peccatum, quòd precibus vel expiatione egeret, ſed pro totius Eccleſiæ ſalute. Sic enim accipitur in hoc dicto ſanctificandi verbum, & hæ preces altera fuerunt ſacrificii Chriſti pars, quarum exauditarum virtute ſtat Eccleſia. *In veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. vel verè, vt externæ purificationes cum interiore reali in Chriſto per Spiritum ſanctū ſanctificatione cōparentur.

20 *Per ſermonem eorū*, διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν. Fides igitur vera & ſaluifica, eſt ex auditu doctrinæ Apoſtolicæ: & vera Apoſtolica doctrina eſt ea demum quæ nos ad vnicum Chriſtum deducit.

21 *Vnum*, ἕν. Ergo ſicut credentium inter ſe vnitio non in aliqua eſſentiarum ipſarum vel animi vel corporis ſingulorum, ſed in fidei & charitatis vero conſenſu ſpirituali ſita eſt: ita etiā iſtius vnitionis cauſa, id eſt credētium corporis in Chriſto capite vnio, minimè in eo conſiſtit vt ſuam in nos ſubſtantiam transfundat ſiue in Verbo, ſiue in ſacramentis, ſed in eo quòd totus per organum fidei & ſancti Spiritus virtute à nobis apprehenſus, ſiue ſpirituali modo ac vinculo noſter factus, ſiue illius viuificum ſuccum, vt viti inhærentes palmites, in nos effundat, bonáque ſua omnia, ne excepta quidem æterna gloria, communicet: ipſius videlicet ſpiritu tum in anima quadam totum Eccleſiæ myſticum corpus, noua cæleſti vita viuificante, quam Petrus Naturam diuinam appellat, 2. Pet. 1. 3. & 4. Ex hoc autem & illud efficitur, hîc non agi περὶ τοῦ ὁμοουσίου Patris & Filij, cuius reſpectu noſtra neque inter nos, neque cum Chriſto coniunctio eſt ἀνάλογος, ſed in eo quod cum iſto ὁμοουσίῳ penitus cohæret, nempe quòd Pater & Filius vt eſſentia, ita etiam potentia & voluntate (ſeruata perſonarum diſtinctione) vnum ſint: & Filius quatenus homo, voluntatem, alteram quidem quàm Pater, ſed paternæ, ſuæque diuinæ prorſus conſentientem habeat.

22 *Gloriam*, τὴν δόξαν. De illius κοινωνίας fructu, æterna videlicet beatitate nunc agit: & huc etiam referendum eſt non ad ſuperiorem κοινωνίαν, quod repetit de Patris & Filii, filii, inquam, in carne manifeſtati vnitate: cuius gloriæ ac felicitatis, quæ vnica eſt, participatione, ſecundum cuiuſque membri menſuram, ſinguli credentes dicuntur propterea hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti, Rom. 8. 17.

23 *Ego in eis*, &c. Iam vtramque κοινωνίαν connectit, quæ vt perfectiſſima ſit, tres habet gradus. Vnum, eúmque ſummum & reliquorum κύριον αἴτιον, Patris & Chriſti mediatoris vnionem: alterum, eúmque intermedium, à quo Chriſtus hoc dictum inchoat, ipſius capitis cum Eccleſia κοινωνίαν: tertium denique, noſtram inter nos ſub eodem capite coniunctionem.

24 *Velim*, θέλω. Vulg. & Eraſmus, *Volo*, id eſt opto, quo ſenſu Latini Iubendi quoque verbo vtuntur, vt quum dicunt, Saluere te iubeo. Sed mollior eſt in hac ſignificatione modus optandi, quàm Indicandi. Loquitur enim hoc loco Chriſtus ſuo more, vt mediator interceſſionis, cuncta, vt in aliis precibus, ad Patrem referens, vt Matth. 20. 23, & alibi ſæpe. Non eſt igitur ſatis firmum Auguſtini argumentum epiſt. 78. Patris & Filij æqualitatem ex hoc loco parum appoſitè probantis. Non enim, inquit, diceret Volo, ſed ſupplicans, Rogo. Nam & in hac ipſa precatione Chriſtus antea ſæpius vſus eſt verbo ἐρωτῶ, id eſt Rogo: & diſcipuli Chriſtum ipſum compellantes vſurpant verbum θέλομεν Mar. 10. 35, quem locum vide. *Ante iacta*, πρὸ καταβολῆς. Hanc particulam alii cum verbo ἠγάπησας, *Dilexiſti*, coniungunt: alii cum verbo ἔδωκας, *Dediſti*, id eſt dare decreuiſti.

γνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

26 Καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω· ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.

Κεφάλαιον ιη.

1 ΤΑῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

2 Ἤδει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον· ὅτι πολλάκις συνήχθη ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

3 Ὁ οὖν Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν, καὶ ἐκ τῶν Ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων.

4 Ἰησοῦς οὖν, εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξελθὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα ζητεῖτε;

5 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι. Εἱστήκει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.

6 Ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί.

7 Πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε, Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.

8 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι. εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν.

9 Ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, Ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.

10 Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαισε τὸν τοῦ Ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλχος.

11 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ, Βάλε τὴν μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην. τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ πατὴρ οὐ μὴ πίω αὐτό;

12 Ἡ οὖν σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτόν.

13 Καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς Ἄνναν πρῶτον· ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ Καϊάφα,

---

nouit: ego autem te noui, & hi nouerunt me à te missum esse.

26 Et notum ipsis feci nomen tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexisti me, sit in eis, & ego in eis.

CAP. XVIII.

1 H‖AEc quum dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans ⁚torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

2 Nouerat autem eum locum etiam Iudas qui prodebat eũ, quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.

3 ‖Iudas ergo quum accepisset ⁚cohortem, & à Pontificibus ac Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.

4 Iesus itaque sciẽs omnia quæ ventura erant in se, prodiens dixit eis, Quem quæritis?

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego *is* sum. Stabat autem cum eis etiam Iudas qui prodebat eũ.

6 Vt ergo dixit eis, Ego *is* sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

7 Iterum igitur rogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

8 Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse. ergo si me quæritis, sinite hos abire.

9 Vt impleretur sermo quem dixerat, ‖Ex iis quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.

10 Simon autẽ Petrus qui gladium habebat, eduxit eum, & percussit seruum Pontificis Maximi, & abscidit auriculam eius dextram. erat autem nomẽ seruo Malchus.

11 Dicit ergo Iesus Petro, Reconde gladium tuum in vaginam. annon bibam poculum quod dedit mihi Pater?

12 Cohors igitur & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & vinxerunt eum.

13 Et adduxerunt primùm ‖ad Annam: erat enim socer Caia-

---

non cognouit, ego autem te cognoui, & hi cognouerũt quia tu me misisti.

26 *Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: vt dilectio qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis.*

CAP. XVIII.

1 H*AEc quũ dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.* — Matt. 26. 36. mar. 14. 32 luc. 22. 39. 2. reg. 15. 23.

2 *Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum, locum: quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis.*

3 *Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Pontificibus & Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.* — Matt. 26. 47. mar. 14. 43 luc. 22. 47.

4 *Iesus itaque, sciens omnia quæ ventura erant super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?*

5 *Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego sum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum, cum ipsis.*

6 *Vt ergo dixit eis, Ego sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram.*

7 *Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.*

8 *Respondit Iesus, Dixi vobis quia ego sum. si ergo me quæritis, sinite eos abire.*

9 *Vt impleretur sermo quem dixit, Quia quos dedisti mihi non perdidi ex eis quenquam.* — Suprà, 17. 12.

10 *Simon ergo Petrus, habẽs gladium, eduxit eum, & percussit Pontificis seruum, & abscidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen seruo Malchus.*

11 *Dixit ergo Iesus Petro, Mitte gladium tuum in vaginam. calicem quem dedit mihi Pater non bibam illum?*

12 *Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum.*

13 *Et adduxerunt eum ad Annam primùm: erat enim socer Caiphæ,* — Luc. 3. 2.

IN CAPVT XVIII.

1 *Torrentem Cedron*, τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων. Sic quidem legimus in omnibus Græcis exemplaribus, sed manifesto errore, quum Hebræi קדרון [*kedron*] vocent, quasi tenebricosum dicas, sicut hodie Germani Hercyniam syluam *Schwartzuuald*: i. nigrum nemus, appellant. Hoc verò quũ quidam ignorarent, & putarent hîc agi de cedris arboribus, (quas tamen vt rectè doctissimus ille Capnio annotauit, Hebræi diuerso prorsus vocabulo ארזים [*arazim*] appellant) hunc locum corruperunt: non quidem addito articulo, sed mutato, vt rectè omnino coniicit Stapulensis. Neque enim dubito quin initio scriptum fuerit, τοῦ χειμάῤῥου τοῦ Κέδρων, sicut 1. Reg. 15. c. 13, scriptum est, ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τῷ Κέδρων, non autem τῶν Κέδρων, vt perperã legit Erasmus.

3 *Cohortem*, τὴν σπεῖραν. Additus articulus ostendit certam cohortem hîc significari, eam videlicet de qua loquitur Pilatus, Matth. 27. 65, cui præerat ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ.

ὃς ἦν Ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. | phæ, qui erat Pontifex Maximus ¨ anni illius: is verò misit eum vinctum ad Caiaphã Pontificem Maximum. | *qui erat Pontifex anni illius.*

Supra, 11. 50.

14 Ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

14 Erat autem Caiaphas is ‖qui consuluerat Iudæis expedire vt vnus homo moreretur pro populo.

14 *Erat autem Caiphas qui consilium dederat Iudæis quia expedit vnum hominem mori pro populo.*

Matt. 26. 58. mar. 14. 54. luc. 22. 54.

15 Ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ ὁ ἄλλος μαθητής. Ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως.

15 ‖Sequebatur autem Iesum Simon Petrus,& alius discipulus. Discipulus verò ille notus erat Pontifici Maximo, & simul introiit cum Iesu in aulam Pontificis Maximi.

15 *Sequebatur autẽ Iesum Simon Petrus & alius discipulus. Discipulus autem ille erat notus Pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium Pontificis.*

16 Ὁ δὲ Πέτρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος ὃς ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον.

16 Petrus autem stabat extrà ad ostium. Exiuit ergo discipulus ille alter qui erat notus Pontifici Maximo, & loquutus est ostiariæ,& introduxit Petrum.

16 *Petrus autem stabat ad ostium foris. Exiuit ergo discipulus ille alius qui erat notus Pontifici,& dixit ostiariæ, & introduxit Petrum.*

17 Λέγει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ Πέτρῳ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Λέγει ἐκεῖνος, Οὐκ εἰμί.

17 Dixit ergo Petro ancilla ostiaria,Num & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.

17 *Dicit ergo Petro ancilla ostiaria, Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.*

18 Εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. ἦν δὲ μετ' αὐτῶν ὁ Πέτρος ἑστώς, καὶ θερμαινόμενος.

18 Adstabãt autem serui & ministri qui prunas congesserãt, quia frigus erat, & sese calefaciebant. erat verò cum eis etiam Petrus stans, & sese calefaciens.

18 *Stabãt autem serui & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se. erat autem cum eis & Petrus stans, & calefaciens se.*

19 Ὁ οὖν Ἀρχιερεὺς ἠρώτησε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ.

19 Pontifex Maximus ergo interrogauit Iesum de discipulis & doctrina ipsius.

19 *Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis & de doctrina eius.*

20 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ παρρησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ· ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντοθεν οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν·

20 Respondit ei Iesus,Ego palàm loquutus sum ¨mundo: ego semper docui in synagoga & in templo,quò ¨vndique Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil:

20 *Respondit ei Iesus, Ego palam loquutus sum mundo: ego semper docui in synagoga, & in templo, quo omnes Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil:*

21 Τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας, τί ἐλάλησα αὐτοῖς· ἴδε, οὗτοι οἴδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid sim ipsis loquutus: ecce, hi sciunt quæ dixerim ego.

21 *Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus sim ipsis: ecce, hi sciunt quid dixerim ego.*

22 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ, εἰπών, Οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ Ἀρχιερεῖ;

22 Hæc autem quum ipse dixisset, vnus ex ministris qui adstabat, ¨ bacillo cecidit Iesum, dicens, Itáne respondes Pontifici Maximo?

22 *Hæc autem quum dixisset, vnus assistens ministrorum, dedit alapam Iesu, dicens, Sic respondes Pontifici?*

---

13 *Anni illius*, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Post hæc verba legit Cyrillus, καὶ ἀπέστειλαν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, quantum quidem coniicere licet ex Latina interpretatione: nam Græcum codicem mihi non cõtigit videre. Hanc igitur lectionem approbat Erasmus: cui sicut in eo assentior quòd hæc putet in contextũ reponenda,ita quiddam præterea requiro. Cur reponenda existimem, his caussis adducor: primùm quia Cyrillus,vetus ac nobilis interpres,& πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, ita legit & interpretatur: deinde quòd alioquin non cohærebit narratio. Nam statim subiicitur, Petrum in aulam Pontificis fuisse introductum, in qua etiam fuerit Christus à Pontifice interrogatus, & ab ipsius ministro cæsus, quòd videretur non satis magnã habere Pontificiæ dignitatis rationem: quæ omnia non possunt ad alium quàm ad ipsum Caiapham Pontificẽ referri. Præterea siquis cum istis conferat quæ ab aliis Euãgelistis narrãtur, fatebitur omnia hæc nõ in ipsius Annæ, sed Caiaphæ domo gesta. Nec aliter sanè cõmodè possis Iohannem cum cæteris Euangelistis conciliare: siquidem ii magno consensu (vt rectè omnino Erasmus obseruat) tres Petri negationes ita narrant vt in vnis Caiaphæ ædibus factas esse appareat. Deinde nisi ita hæc esse fateamur, prætererit Iohannes quicquid gestum est aduersus Christum ab ipso Caiapha, cui tamen vni ius fuit cõcilium cogendi & in Christũ inquirendi. Postremò epanalepsis illa quæ extat infrà versu 24, omnẽ mihi dubitationẽ exemit. nã sanè nimis durũ esset superiora omnia accipere veluti κατὰ πρόληψιν aut κατὰ σιώπησιν dicta. Itaq; suo loco hæc reposui. Sed vnũ dixi præterea hîc à me requiri. quũ enim apud Cyrilli interpretem legatur, *Miserúntque*. i. καὶ ἀπέστειλαν, ego contrà partim ex ipsius narrationis serie, partim etiam ex illa epanalepsi didici legendum esse καὶ ἀπέστειλεν, & misit, ipse videlicet Annas, Iesum vinctum ad Caiapham generum. Itaque in ipsius Annæ domo nihil gestum est quod commemorandum putarit Euangelista. quo enim iure cõcilium ille cogeret, & in Christum inquireret? sed quum ad eum, vt Pontificis socerum, Christus obiter esset deductus, statim eum curauit ad ædes generi rapiẽdum. Ex quo rursus intelligitur cur cæteri Euangelistæ, nulla Annæ mẽtione facta, perinde hæc narrent acsi Christus rectà ad Caiapham Pontificem pertractus esset.

20 *Mundo*, τῷ κόσμῳ. Id est quibusuis indefinité. sicut in gallico etiam idiomate vox ista vsurpari consueuit.

20 *Vndique*, πάντοθεν. Vulgata & Erasmus, *Omnes*. id est πάντες. In vetustis codicibus legimus πάντοτε. Ego verò existimo vel legendum πάντες, vel πάντοθεν, quod facilè potuit à librariis mutari in πάντοτε.

22 *Bacillo cecidit*, ἔδωκε ῥάπισμα. Id est ἐῤῥάπισεν. Vulg.&

Erasmus, *Dedit alapam.* Vide Mar.14.65. Manifestè certè distinguuntur τὸ κολαφίζειν & τὸ ῥαπίζειν, Matth.26.67. vbi Vulgata & Erasmus interpretantur ἐρράπισαν, *in faciem dederunt.*

Graece		Beza		Vulgata	
Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;	23	Respondit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testare de malo: sin bene, cur me cædis?	23	*Respondit ei Iesus, Si male loquutus sum, testimonium perhibe de malo: si autem bene, quid me cædis?*	
Ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα.	24	‖ ⁚ Miserat igitur eum Annas vinctum ad Caiapham Pontificem Maximum.	24	*Et misit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem.*	Matt. 26. 57. mar.14.59 luc. 22.54
Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος· εἶπον οὖν αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; Ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν, Οὐκ εἰμί.	25	‖ Stabat autē Simon Petrus, & *sese* calefaciebat: dixerunt igitur ei, Num & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.	25	*Erat autem Simon Petrus stans & calefaciēs se: dixerunt ergo ei, Nunquid & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.*	Matt. 26. 69. mar. 14. 59. luc.22.55.
Λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ Ἀρχιερέως, συγγενὴς ὢν οὗ ἀπέκοψε Πέτρος τὸ ὠτίον, Οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ᾽ αὐτοῦ;	26	Dicit ei quidam ex seruis Pontificis Maximi, cognatus eius cuius absciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?	26	*Dicit ei vnus ex seruis Pontificis, cognatus eius cuius abscidit Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum illo?*	
Πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ Πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησεν.	27	Rursus ergo negauit Petrus, & statim gallus vocem emisit.	27	*Iterum ergo negauit Petrus, & statim gallus cantauit.*	
Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ᾽ ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα.	28	‖ Ducūt ergo Iesum ⁚ à Caiapha in Prætorium. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium, ne polluerētur, sed vt ederent Pascha.	28	*Adducunt ergo Iesum à Caipha in Prætorium. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium, vt non contaminarentur, sed vt manducarent Pascha.*	Mat. 27.2 mar. 15. 1. luc. 23.1. act. 10.28, & 11. 3.
Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτούς, καὶ εἶπε, Τίνα κατηγορίαν φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;	29	Exiuit ergo Pilatus ad eos, & dixit, Quam accusationem adfertis aduersus hominem istum?	29	*Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quam accusationem adfertis aduersus hominem hunc?*	
Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν.	30	Responderunt & dixerunt ei, Nisi iste esset maleficus, non tradidissemus eum tibi.	30	*Responderunt & dixerunt ei, Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum.*	
Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνατε αὐτόν. Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα.	31	Dicit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & secundum legem vestram cōdemnate eum. Itaque Iudæi dixerunt ei, Nobis ⁚ non licet occidere quenquam.	31	*Dixit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & secundum Legē vestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi, Nobis non licet interficere quenquam.*	
Ἵνα ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ πληρωθῇ ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν.	32	‖ Vt sermo Iesu impleretur, quem dixerat, significans ⁚ qua morte futurum erat vt moreretur.	32	*Vt sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus.*	Matt. 20. 19.
Εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν ὁ Πιλάτος, καὶ ἐφώνησε τὸν Ἰησοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;	33	‖ Introiuit ergo rursus in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesum, dixítque ei, Tú*ne* es rex ille Iudæorum?	33	*Introiuit ergo iterum in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesum: & dixit ei, Tu es rex Iudæorum?*	Matt. 27. 11. mar.15.2. luc.23.3.
Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀφ᾽ ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέγεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ;	34	Respondit ei Iesus, A teipso tu hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?	34	*Respondit Iesus, A temetipso hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?*	
Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Μήτι ἐγὼ Ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ σὸν καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί. τί ἐποίησας;	35	Respondit Pilatus, Num ego Iudæus sum? gens tua & primarij Sacerdotes tradiderunt te mihi. quid fecisti?	35	*Respōdit Pilatus, Nūquid ego Iudæus sum? gēs tua & Pontifices tradiderūt te mihi. quid fecisti?*	

24 *Miserat igitur*, ἀπέστειλεν οὖν. Particulam οὖν restituimus ex fide duorum codicum. Est autem epanalepsis quæ vsurpatur ab Euangelista redeūte ad superiora. Nam quum exorsus esset narrare de Petro suprà versu 18, quædam interiecerat quæ narrationis cursum abruperant. Nunc ergo eò rediens, vtitur epanalepsi, ex qua affirmo illa fuisse reponēda quæ ex Cyrillo restituimus suprà versu 13, & Iohannem in referēda Petri historia prorsus cum aliis Euangelistis consentire.

28 *A Caiapha*, ἀπὸ τοῦ Καϊάφα. Id est, ab ædibus Caiaphæ: quod genus loquutionis exposuimus Marci capite 5, versu 35. Id verò quum nonnulli non intelligerent, pro *A Caiapha*, substituerunt *ad Caiapham*: sicut nimirum apud Marcum pro *Ab archisynagogo*, supposuerant *Ad archisynagogum*: quæ res magnum errorem obiecit Augustino, frustra hîc laboranti, vt expediat quî fieri possit vt in Prætorium sit ductus Iesus, qui legatur adductus ad Caiaphā: sicut etiam Erasmus in hunc locum annotauit.

31 *Non licet*, οὐκ ἔξεστιν. Hoc dicitur quoniam erepta illis fuerant capitalia iudicia, quadraginta annis ante templi destructionem, vt testātur Rabbini, id est circiter biēnium antequam ista fierent.

32 *Qua morte*, ποίῳ θανάτῳ. Dixerat Christus fore vt crucifigeretur, quod supplicij genus fuisse Iudæis ignotum testantur etiam ipsorum Rabbini, quanuis lapidatos ex stipite suspenderent. Non tam autem significare voluerat Christus pœnæ genus, quàm fore vt prophanis iudicibus traditus, ex illorum more damnaretur. Causa verò cur Iudæi expresse postularint vt Christus crucifigeretur, non hæc tantum fuisse videri potest, quòd hoc supplicij genus acerbissimum & ignominiosissimum esset, sed quòd hæc pœna esset in seditionis & concitati populi auctores, le-

gibus Romanis ſtatuta. Sic enim ſcribit Paulus Iuriſc.lib. ſent.5.Tit.22. *Auctores ſeditionis & tumultus concitato populo, aut in crucẽ tolluntur, aut beſtiis obijciuntur* (puta ſi humilioris ſint conditionis) *aut* (ſi honeſtiores) *in inſulã deportantur*.

	Vers.	Græce	Vers.	Beza	Vers.	Vulgata
		Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις· νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν.	36	Reſpondit Ieſus, Regnum meum non eſt ex hoc mũdo: ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei certarent ne traderer Iudæis: nunc autẽ regnum meum non eſt hinc.	36	*Reſpondit Ieſus, Regnum meum non eſt de hoc mundo: ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei vtique decertarent vt non traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non eſt hinc.*
		Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Σὺ λέγεις ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς.	37	Dixit ergo ei Pilatus, Ergo rex es tu? Reſpondit Ieſus, Tu dicis me regem eſſe. ego ad hoc natus ſum, & ad hoc veni in mundum vt dem teſtimonium veritati. Quiſquis eſt ex veritate, audit vocem meam.	37	*Dixit itaque ei Pilatus, Ergo rex es tu? Reſpõdit Ieſus, Tu dicis quia rex ſum ego. ego in hoc natus ſum, & ad hoc veni in mundum vt teſtimonium perhibeã veritati. Omnis qui eſt ex veritate, audit vocem meam.*
		Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Τί ἐστιν ἀλήθεια; Καὶ τοῦτο εἰπών, πάλιν ἐξῆλθε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ.	38	Dicit ei Pilatus, Quid eſt veritas? Et quum hoc dixiſſet, rurſum venit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio crimen in eo.	38	*Dicit ei Pilatus, Quid eſt veritas? Et quum hoc dixiſſet, iterum exiuit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullam inuenio in eo cauſam.*
Matt. 27. 11. mar. 15.6. luc 23.27.		Ἔστι δὲ συνήθεια ὑμῖν ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πάσχα· βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;	39	‖Eſt autem vobis conſuetudo vt vnum dimittam vobis in Paſcha: vultíſne ergo dimittam vobis regem illũ Iudæorum?	39	*Eſt autem conſuetudo vobis vt vnum dimittam vobis in Paſcha: vultis ergo dimittam vobis regem Iudæorum?*
Act. 3.14.		Ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάντες, λέγοντες, Μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν. ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς λῃστής.	40	‖Clamauerũt autem rurſum omnes dicentes, Non hunc, ſed Barabbam. Erat verò iſte Barabbas latro.	40	*Clamauerunt ergo rurſum omnes, dicentes, Non hunc, ſed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.*
		Κεφάλαιον ιθ.		**CAP. XIX.**		**CAP. XIX.**
Matt. 27. 26. mat. 15.18.		ΤΟτε οὖν ἔλαβεν ὁ Πιλάτος τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε.	1	T‖Vnc ergo acceptũ Ieſum Pilatus flagellauit.	1	*TVnc ergo apprehendit Pilatus Ieſum, & flagellauit.*
		Καὶ οἱ στρατιῶται πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν.	2	Et milites contextam coronam è ſpinis impoſuerunt ipſius capiti, & pallio purpureo induerunt eum.	2	*Et milites plectentes coronam de ſpinis, impoſuerunt capiti eius, & veſte purpurea circundederunt eum.*
		Καὶ ἔλεγον, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα.	3	Et dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebant.	3	*Et veniebant ad eum, & dicebant, Aue rex Iudæorũ. & dabãt ei alapas.*
		Ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ Πιλάτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε, ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.	4	Exiuit ergo rurſum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullũ in eo crimẽ inuenire.	4	*Exiuit ergo iterũ Pilatus foras, & dicit eis, Ecce, adduco vobis eũ foras, vt cognoſcatis quia nullã inuenio in eo cauſam.*

36 *Non eſt ex hoc mundo*, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Hoc dicit Chriſtus refellens læſæ Cæſaris Maieſtatis & affectati regni criminationem, Regem ſeſe profitẽs ſimul ac negans, vt qui Rex quidem eſſet, verùm gubernationis ratione quæ prorſus à Regũ huius mundi imperio differat: nempe quâ eſt Eccleſiæ ſuæ caput. Nam & quatenus Deus eſt, & quatenus etiam vt homo adeptus eſt poteſtatem omnem in cælo & in terra, eſt politiarum quoque omnium pleno iure Dominus, ſed de hac poteſtate nõ loquitur hoc loco. Iſta verò ab Antichriſto violata diſtinctio inter ciuilem Magiſtratuum poteſtatem & ſpiritualem in Eccleſia dominationem, quam vnicus Chriſtus à Patre acceptam per legitimè vocatos paſtores certis legibus à ſe poſitis adminiſtrat, minimè prohibet quominus pij legibus & auctoritate piorum Magiſtratuum freti, ſanæ religionis libertatem armis quoque tutari poſſint: non vt quenquam ad fidem adigant, aut hanc libertatem à prophano magiſtratu obtineãt vi, (hoc enim eſſet iſta confundere quæ Chriſtus hoc loco & alibi diſtinxit) ſed vt ſummam iniuriam per ea quæ Deus conſtituit, repellat. Nec enim Chriſtianorum patientia inhibet legitimare media: & Magiſtratum apud omnes, exceptis Anabaptiſtarum furoribus, conſtat, aduerſus Eccleſiæ tum domeſticos tum exteros hoſtes, vtriuſque, & quidem in primis prioris tabulæ diuinæ legis, cuſtodem eſſe diuinitus conſtitutum. *Certarent*, ἠγωνίζοντο. Cyprianus libro aduerſus Iudæos 2, capite 28, (vt obſeruauit Eraſmus, citans hunc locum) legit Turbarentur. Itaque ſuſpicor eum vel legiſſe ἠγωνιάζοντο, vel confudiſſe ἀγωνίζεσθαι cum ἀγωνιάζεσθαι, quum tamen potius Græcè dicatur ἀγωνιᾶν vel ἀγωνιάζειν. *Nunc autem*, νῦν δέ. Particula νῦν hoc quoque loco non eſt temporis aduerbium, ſed coniunctio συλλογιστική, vt etiam ſuprà, 8.40.

37 *Ergo*, οὐκοῦν. Sic legendum eſt hoc loco, nõ οὔκουν, id eſt *Non igitur*, vt habent quædam exemplaria. Eſt enim concluſio ſuperiorem Chriſti reſponſionem conſequens.

Ex veritate, ἐξ ἀληθείας: id eſt, Veritatem agnoſcens & ei fauens, quem Hebræi vocarunt Filium veritatis, vt Filii ſapientiæ dicuntur Luc.7.35.

38 *Quid eſt veritas?* τί ἐστιν ἀλήθεια; Faſtidientis atque adeo irridentis vox, non interrogantis. *Venit*, ἐξῆλθε. Vulgata, *Exiit*. Vide Marcum cap.18.11. *Crimen*, αἰτίαν. Vulg. & Eraſm. *Cauſam*. Vide Matth.19.1.

39 *Iudæorum*, τῶν Ἰουδαίων: id eſt veſtrum. Eſt enim Hebraica repetitio antecedentis, ſed non ſine ſarcaſmo: acſi diceret, Veſtrum illum à vobis tam diu expectatum Meſſiam. Eſt enim omnino vis articuli ſeruanda.

IN CAP. XIX.

1 *Flagellauit*, ἐμαστίγωσε. Vide Matth.27.c.26.

3 *Et dicebant*, καὶ ἔλεγον. Vetus interpres legit, *Et ve-*

niebant ad eũ, *& dicebant*, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον: quam lectionem reperimus in tribus exẽplaribus manuſcriptis.

Græce		Latine		Vulgata
Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος.	5	Exiuit ergo Ieſus foras, ferẽs ſpineam coronam, & purpureũ pallium. Et dixit eis *Pilatus*, Ecce homo.	5	*Exiuit ergo Ieſus foras, portans coronam ſpineam, & purpureum veſtimentum. Et dicit eis, Ecce homo.*
Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ ὑπηρέται, ἐκραύγασαν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ σταυρώσατε. ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν.	6	Quum ergo vidiſſent eum primarii Sacerdotes & *eorum* miniſtri, clamauerunt, dicẽtes, ⁚Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim nõ inuenio in eo crimen.	6	*Quum ergo vidiſſent eum Pontifices & miniſtri, clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo cauſam.*
Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐποίησεν.	7	Reſponderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & ſecundum legem noſtrã debet mori, quia Filium Dei ſe ⁚finxit.	7	*Reſponderunt ei Iudæi, Nos Legem habemus, & ſecundũ Legem debet mori, quia Filium Dei ſe fecit.*
Ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ Πιλάτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη.	8	Quum ergo audiuiſſet Pilatus hunc ſermonem, ⁚magis timuit.	8	*Quum ergo audiſſet Pilatus hunc ſermonem, magis timuit.*
Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, Πόθεν εἶ σύ; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ.	9	Et rurſus ingreſſus eſt Prætorium, & dixit Ieſu, Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum ei non dedit.	9	*Et ingreſſus eſt Prætorium iterum: & dicit ad Ieſum, Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum non dedit ei.*
Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας, ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπολῦσαί σε;	10	Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? neſcis me poteſtatem habere crucifigendi te, & poteſtatem habere te abſoluendi?	10	*Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? neſcis quia poteſtatem habeo crucifigere te, & poteſtatem habeo dimittere te?*
Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ᾽ ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν· διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει.	11	Reſpondit Ieſus, Non haberes poteſtatẽ aduerſum me vllam, niſi *hoc* tibi datum eſſet ſupernè: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatũ habet.	11	*Reſpondit Ieſus, Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam niſi tibi datum eſſet deſuper: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.*
Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλάτος ἀπολῦσαι αὐτόν· οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἔκραζον, λέγοντες, Ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὑτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι.	12	Ex eo *tempore* ſtudebat Pilatus eum abſoluere: Iudæi verò clamabant, dicẽtes, Si hunc abſolueris, nõ es amicus Cæſaris. quicunque ſe regem facit, contradicit Cæſari.	12	*Exinde quærebat Pilatus dimittere eum: Iudæi autem clamabant, dicentes, Si hunc dimittis, nõ es amicus Cæſaris. omnis qui ſe regem facit, contradicit Cæſari.*
Ὁ οὖν Πιλάτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ.	13	Pilatus ergo quum audiſſet hunc ſermonem, adduxit foras Ieſum, ſeditque pro tribunali, in loco qui dicitur ⁚Lithoſtrotos, Hebraicè autẽ Gabbatha.	13	*Pilatus autem quũ audiſſet hos ſermones, adduxit foras Ieſum, & ſedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithoſtrotos, Hebraicè autem Gabbatha.*
Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη· καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.	14	Erat autẽ paraſceue Paſchæ, hora verò quaſi ⁚ ſexta: tum dicit Iudæis, Ecce rex veſter.	14	*Erat autem paraſceue Paſchæ, hora quaſi ſexta: & dicit Iudæis, Ecce rex veſter.*
Οἱ δὲ ἐκραύγασαν, Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; Ἀπεκρίθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς, Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα.	15	Illi verò clamauerũt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem veſtrum crucifigam? Reſponderũt principes Sacerdotum, Nõ habemus regem niſi Cæſarem.	15	*Illi autem clamabant, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem veſtrum crucifigam? Reſponderunt Pontifices, Nõ habemus regem niſi Cæſarem.*

6 *Crucifige*, σταύρωσον. Crucifigi volunt quem ipſi alioqui ex recepta conſuetudine lapidatum ſuſpendiſſent, quaſi blaſphemiæ conuictum. ideo mox ſubiicitur, Secundum legem noſtram debet mori.

7 *Finxit*, ἐποίησεν. Vulgata & Eraſmus, *Fecit*, ambiguè. Τὸ ποιεῖν verò ſic etiam vſurpari docet ipſum poetarum nomen.

8 *Magis timuit*, μᾶλλον ἐφοβήθη. Ergo iam etiam antea perculſus erat, alternante nimirum conſcientia, & ex clamoribus Iudæorum, nunc etiam legem prætexentium, nõ temerè veritus ne tandem ſeditio aperta erumperet, niſi multitudinis voluntati obtemperaret. Itaque cauſa nulla eſt cur perturbatam narrationis ſeriem ab Euangeliſta fuiſſe, cum quodã in hunc locum ita ſcribẽte, arbitremur.

13 *Lithoſtrotos*, λιθόστρωτος. Sic vocatur nobile pauimentorum genus, incruſtatione exiguis lapillis facta: de quo ſic Plinius libro 36. capite 25, *Pauimenta originem apud Græcos habent, elaborata arte, picturæ ratione, donec lithoſtrota expulere eam.* Meminit eorum etiam Varro aliquoties in libris De re ruſtica, Græco nomine ſeruato. Itaque nolui imitari Caſtellionis audaciam, qui nouo vocabulo Lapidipauium eſt interpretatus. Huiuſmodi pauimentum eſſe ferunt ædis diui Marci apud Venetos. Hebræum autem vocabulum Gabbatha, excelſum locum declarat, vt ſunt iudicũ tribunalia, pro quo Syrus interpres habet Gaphphata, acſi Græcè dicas περίβολον, Latinè *Septum*, Gallicè, *le parquet*. Et hîc ille eſt locus fortaſſe cuius meminit Nehemias 3.7. vel 2.8. vbi poſtea extructa fuerat Antonia.

14 *Sexta*, ἕκτη. In vno codice ſcriptum inuenimus τρίτη, vt videri poſſit γ, quæ eſt ternarii numeri nota, mutata in ϛ: quanuis non deſint aliæ rationes quibus conciliari poſſit Iohannes cum Marco, vt diximus Marci 15.v.25.

16 Τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς ἵνα σταυρωθῇ. Παρέλαβον δὲ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀπήγαγον.

Mat. 27. 31, mar. 15. 25, luc. 23. 26

Tunc ergo tradidit eum ipsis vt crucifigeretur. ‖ Acceperunt autem Iesum, ⁛ & abduxerunt.

Tunc ergo tradidit eis illum vt crucifigeretur. Susceperũt autem Iesum, & eduxerunt eum.

17 Καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθᾶ.

Et *ipse* ⁛ baiulans crucem suã venit in eum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

Et baiulans sibi crucem exiuit in eum qui dicitur Caluariæ locum, Hebraicè Golgotha.

18 Ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ἄλλους δύο, ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν Ἰησοῦν.

Vbi crucifixerunt eum, & cũ eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Iesum.

Vbi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos hinc & hinc, medium autem Iesum.

19 Ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον, ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Scripsit autem etiam titulũ Pilatus, & imposuit cruci. Erat verò scriptum IESVS NASARENVS REX ILLE IVDAEORVM.

Scripsit autem & titulum Pilatus: & posuit super crucem. Erat autem scriptum, IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

20 Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων· ὅτι ἐγγὺς ἦν τῆς πόλεως ὁ τόπος ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστὶ, Ἑλληνιστὶ, Ῥωμαϊστί.

Hũc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Iesus: & ⁛ erat scriptũ Hebraicè, Græcè, & Latinè.

Hunc ergo titulũ multi Iudæorum legerũt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus est Iesus. Et erat, scriptum Hebraicè Græce, & Latinè.

21 Ἔλεγον οὖν τῷ Πιλάτῳ οἱ Ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, Μὴ γράφε, Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· ἀλλ᾽ ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, Βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων.

Dixerunt ergo Pilato primarij Sacerdotes Iudæorum, Ne scribito, Rex ille Iudæorũ: sed illum dixisse, Rex sum Iudæorum.

Dicebant ergo Pilato Pontifices Iudæorum, Noli scribere, Rex Iudæorũ: sed quia ipse dixit, Rex sum Iudæorum.

22 Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Ὃ γέγραφα, γέγραφα.

Respõdit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

23 Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ (καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος) καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄρραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι᾽ ὅλου.

Matt. 27. 35, mar. 15. 14, luc. 23. 33.

‖ Milites ergo quum crucifixissent Iesum, acceperunt eius vestimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. erat autem tunica insutilis, à summo contexta ⁛ tota.

Milites ergo quũ crucifixissent eum, acceperunt vestimẽta eius (& fecerũt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum.

24 Εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους, Μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέγουσα, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν.

Psal. 22. 29

Dixerũt ergo inter se, Ne findamus eã, sed sortiamur de illa cui9 futura sit: vt Scriptura impleretur, dicẽs, ‖ Partiti sunt vestimẽta mea sibi, & super vestẽ meam iecerunt sortem. Milites igitur hæc fecerunt.

Dixerunt ergo adinuicem, Nõ scindamus eam, sed sortiamur de illa cuius sit: vt Scriptura impleretur, dicens, Partiti sunt vestimenta mea sibi, & in vestem meã miserunt sortem. Et milites quidẽ hæc fecerunt.

25 Εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή.

Stabant autem iuxta crucem Iesu, mater eius & soror matris eius, ⁛ Maria Clopæ *vxor*, & Maria Magdalene.

Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius, Maria Cleopæ, & Maria Magdalene.

26 Ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα, καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ, Γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου.

Quũ vidisset ergo Iesus matrem ac discipulum adstantem quẽ diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

Quum vidisset ergo Iesus matrem & discipulũ adstantem quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. Καὶ ἀπ᾽ ἐκείνης τῆς ὥρας ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια.

Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eã discipulus ⁛ domũ suam.

Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.

---

16 *Et abduxerunt*, καὶ ἀπήγαγον. Hĩc variãt exemplaria. Nam apud Theophylactum legimus καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, *& duxerunt eum vt crucifigerent*: quæ lectio quod ad sententiam ipsam attinet, cum altera consentit. In vno autem codice scribitur ἤγαγον εἰς τὸ πραιτώριον, *duxerunt in Prætorium*. Suspicor verò nõnullos ita legere maluisse propter sequens verbum ἐξῆλθεν, *exijt*, quod non videtur posse conuenire, nisi iterum dicatur ingressus in Prætorium: siquidẽ extra Prætoriũ fuisse situm tribunal, apparet ex ver. 13. Sed facilis erat solutio. Nã Exire sæpe accipitur ex Hebræorũ idiotismo pro Ex aliquo loco proficisci, atq; adeo pro Venire: vt sæpe annotauimus, ac præsertim Mar. 8. 11. Deinde, si propriam significationem libuerit seruare, nõ minus cõmodè potest hoc referri ad locũ tribunalis quàm ad Prætorium.

17 *Baiulans*, βαστάζων. Plut. de sera numinis vindicta, τῷ σώματι τῶν κολαζομένων ἕκαστος ἐκφέρει τὸν ἑαυτοῦ σταυρόν. id est, *vnusquisque eorum de quibus supplicium sumitur, suo corpore crucem exportat.*

20 *Et erat scriptum*, καὶ ἦν γεγραμμένον. Scriptum erat videlicet in eo titulo. Nam alioqui dicendum erat καὶ ἦν γεγραμμένος.

23 *Tota*, δι᾽ ὅλου. Siue per totum, vt loquitur Plinius, id est omnino.

25 *Maria Clopæ*[*vxor*,] Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ. In Latinis codicibus legitur Maria Cleopę vel Cleophæ. Subaudiri autem potest vel vxor vel filia: sed magis est vsitatum vt mulieres ex maritis cognominentur.

27 *Domum suam*, εἰς τὰ ἴδια. Siue, *Ad se*. Vulg. & Eras. *In sua*. Nam quod in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur *In suam*, acceptum ferendum est eorum impudentię qui quicquid non intelligunt, putant mendo nõ carere. Vide suprà, 1. 11. Ambrosius interpretatur In sua, id est in suum ius: quæ expositio mihi nullo modo probatur.

28 [Re-

28 Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφὴ, λέγει, Διψῶ.

28 Poſtea, quum ſciret Ieſus *reliqua* omnia iam perfecta eſſe, ‖ vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

28 *Poſtea ſciens Ieſus quia iam omnia conſummata ſunt, vt conſummaretur Scriptura, dicit, Sitio.* Pſal. 68. 22 matt. 27. 22.

29 Σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν. οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους, καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.

29 Vas igitur *illic* erat poſitum aceto plenum. Illi verò impleuerũt ſpongiam aceto, & hyſſopo circumpoſitam admouerunt ori eius.

29 *Vas ergo erat poſitum aceto plenum. Illi autem ſpongiam plenã aceto, hyſſopo circumponentes, obtulerunt ori eius.*

30 Ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Τετέλεσται· καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν, παρέδωκε τὸ πνεῦμα.

30 Quum autem accepiſſet Ieſus acetum, dixit, Conſummatum eſt: & inclinato capite tradidit ſpiritum.

30 *Quum ergo accepiſſet Ieſus acetum, dixit, Conſummatum eſt: & inclinato capite tradidit ſpiritum.*

31 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν.

31 Iudæi ergo, vt non manerẽt in cruce corpora Sabbatho, quoniam erat Paraſceue, (erat enim magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatum vt cõfrangerentur eorum crura, ac tollerentur.

31 *Iudæi ergo, quoniam Paraſceue erat, vt nõ remanerẽt in cruce corpora Sabbatho, (erat enim magnus dies ille Sabbathi) rogauerunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur.*

32 Ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ·

32 Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerũt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo:

32 *Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerũt crura, & alterius qui crucifixus eſt cum eo:*

33 Ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη·

33 Ad Ieſum autem quum veniſſent, vt viderunt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:

33 *Ad Ieſum autem quũ veniſſent, vt viderũt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura:*

34 Ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.

34 Sed quidã ex militibus lancea latus eius fodit, & ſtatim exiuit ſanguis & aqua.

34 *Sed vnus militum lancea latus eius aperuit: & continuò exiuit ſanguis & aqua.*

35 Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία· κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα ὑμεῖς πιστεύσητε.

35 Et qui vidit, teſtatur, & verum eſt teſtimonium eius: ille *inquam* ſcit ſe vera dicere, vt & vos credatis.

35 *Et qui vidit, teſtimonium perhibuit, & verum eſt teſtimonium eius: & ille ſcit quia vera dicit, vt & vos credatis.*

---

28 [*Reliqua*] *omnia*, πάντα. Vulgata & Eraſmus, *Omnia*. Atqui nondum omnia erant completa, quum vel hoc ipſum adhuc requireretur quod erat facturus: mors ipſa denique, ſalutis noſtræ κεφάλαιον. Apparet igitur id eſſe referendum ad ea quæ præceſſerant, & ſubaudiri quod ſuppleuimus. Sic Plinius de quodam obeliſco loquens, *Omnibus*, inquit, *quæcunque in mari viſa ſunt, mirabiliorem*. id eſt *omnibus aliis*: vt alibi annotauimus. *Vt perficeretur*, ἵνα τελειωθῇ. Nempe proculdubio vehementiſſima quidem ſiti preſſus, ſed tamen de implẽdis ſingulis propheticis noſtráque ſalute potius quàm de vlla ſiti ſollicitus.

29 *Erat poſitum*, ἔκειτο. Apparet ex aliis Euangeliſtis, etiam antea, quum iam eſſet crucifigendus, fuiſſe illi præbitum acetum cum felle mixtum, ſiue myrrhatum vinum, vt loquitur Marcus 15. v. 23. quod eſt ab hoc aceto prorſus diſtinguendum, vt ibi diximus. *Hyſſopo*, ὑσσώπῳ. Vide Matth. 27. 48. Mihi verò non diſplicet doctiſſimi Camerarii coniectura, ſcriptum fortaſſis fuiſſe ὑσσῷ, quæ vox non admodum ſæpe occurrens, facilè ſuperinducta linea quaſi ὑσσῷ pro ὑσσώπῳ ſcriptum eſſet, potuit ab imperitis deprauari: ſignificat autem miſſile telum, Romanis militibus quaſi peculiare, quod pilum vocabant, cuius deſcriptionem vide apud Vegetium lib. 2. cap. 15. Matthæus igitur & Marcus eius teli lignũ vocãt κάλαμον, ſiue à materia ſiue à forma, cuius ferro ſpongiam vnus ex circunſtante Romanorum militum cohorte præfixam Chriſto crucifixo præbuerit, cõueniente quoque ligni lõgitudine, quã ait Vegetius fuiſſe quinque pedum & ſemis. Sed ex cõiectura nihil volui immutare: quum Syrus etiam interpres hyſſopũ legerit, nec ἐπιθέντες ſed περιθέντες ſcribatur, idq; ſic poſſit etiam commodè exponi, vt non ſpongiam hyſſopo, ſed hyſſopum ſpongiæ circumpoſitam intelligamus.

30 *Conſummatum eſt*, τετέλεσται. Sicut Latinè dicitur impersonaliter, *Actum eſt*. ſiue perſonaliter, *Acta, Tranſacta omnia*. Sed quum reſpiciat Chriſtus ad prophetiarum præſtationem, malui Conſummandi verbum retinere. *Tradidit ſpiritum*, παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Latinè, *reddidit animam*: vt Virgilius loquitur lib. Georg. 3. Sed tamen quia παρέδωκε ſcriptum èſt, non ἀπέδωκε, & videtur Euangeliſta alludere ad ea verba quæ moriens Dominus protulit, ex Pſal. 31. 6, quibus animam in Patris manus depoſuit: hanc formulam integram libẽns retinui. Cæterùm poſt hæc verba Cyrillus ſubiicit, *Et poſtquam expirauit, velum tẽpli ſciſſum eſt à ſummo vſq; deorſum*. id eſt, ἐπεὶ δὲ ἐξέπνευσε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. &, nequis hæc putet apud Cyrillum ſuppoſita, proprium etiam caput huic particulæ tribuit, vt annotauit Eraſmus, nempe triceſimumſeptimum libri vndecimi. Sed tamen ſuſpicor iſta ex aliis Euangeliſtis irrepſiſſe, quia Iohannes nihil iſtorum commemorat: facturus, vt opinor, etiam reliquorum mentionem ſi ſciſſi veli meminiſſet.

31 *Sabbatho*, ἐν τῷ σαββάτῳ. Nec enim poſtridie licuiſſet illud è cruce tollere, omni opere ſeruili interdicto. Incipiebat autem dies ſequens ab illa veſpera. *Magnus dies illius Sabbathi*, μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου. Vulgata & Eraſmus, *Magnus ille dies Sabbathi*, eodem ſenſu. Loquitur enim de die Paſchæ, qui eo anno in Sabbathum incidebat, ex traditione quam expoſuimus Matth. 26. 17. Ideo dicitur hoc Sabbathum magnum, id eſt valde ſolenne & celebre, concurrente videlicet duplici celebritate.

34 *Lancea*, λόγχῃ. Tertullianus de Corona militis, lonchum interpretatur, niſi corruptus eſt locus. Sed incredibilis eſt eorum inſcitia qui λόγχην in ipſum percuſſorem admirabili metamorphoſi tranſmutarunt, Longinum vocantes, quem etiam finxerunt Centurionem illum fuiſſe, cuius fit ab aliis Euãgeliſtis mentio: & qui quũ cæcus eſſet (egregius ſcilicet aliorum militum ductor) illitis quæ ex vulnere Chriſti defluxerant, reſtituto viſu, martyr etiam extiterit, cuius poſtea reliquiæ adorarentur. *Fodit*, ἔνυξε. Vel, *ſauciauit*. Vulgata, *Aperuit*, vt videri poſſit legiſſe ἤνοιξε. Quòd autem nonnulli hæc cõuertũt per pluſquamperfectum, quaſi Chriſto adhuc viuenti facta ſint, meritò reprehenduntur Clementina prima, vt Eraſmus quoque annotauit.

35 *Et qui vidit*, καὶ ὁ ἑωρακώς. Inter cauſas cur Iohannes tantopere hoc aſſeueret, hæc certè non eſt prætermittenda, quam Eraſmus etiam attingit, nimirum hoc vul-

nere plenam fieri mortis Chriſti fidem. Nam effuſa aqua ex illo lateris vulnere, indicauit ferrum vſque in περικάρδιον penetraſſe, illius videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato neceſſe eſt animal omne protinus mori. Alioquin calumniari poſſent veritatis hoſtes, Chriſtum ſemimortuũ è cruce detractum & tumulo illatum, vt reſurre-ctionis teſtimoniũ eleuaretur. Cæterùm id quoque obſeruandũ eſt, videri poſſe hoc etiam loco permutatã conſtructionẽ, ac potius fuiſſe dicendum, eum qui id teſtaretur, id vidiſſe, ac proinde idoneum eſſe ipſius teſtimonium. Non 5 diſſimilem hypallagen ſuprà annotauimus, 8.47.

---

36 Ἐγένετο γὰρ ταῦτα ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ.

Exo. 12. 46. num. 9.12.

37 Καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει, Ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν.

Zach. 12. 10. Matt. 27. 57. mar. 15.42 luc. 23.50.

38 Μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε τὸν Πιλάτον ὁ Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, (ὢν μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων) ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐπέτρεψεν ὁ Πιλάτος. ἦλθεν οὖν καὶ ἦρε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Suprà, 3.2.

39 Ἦλθε δὲ καὶ Νικόδημος (ὁ ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον) φέρων μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.

40 Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν.

41 Ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινόν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη.

42 Ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον κ.

Mar. 16. 1. luc. 24. 1.

1 Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρωῒ σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου.

2 Τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς· καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἦραν τὸν Κύριον ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

3 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος

---

36 Facta ſunt enim hæc vt Scriptura impleretur, ‖ ⁘Non confringetur *vllum* os ipſius.

37 Et rurſus alia Scriptura dicit, ‖ Videbũt quem ⁘transfixerunt.

38 ‖Poſt hæc autem rogauit Pilatum Ioſeph ⁘Arimathæenſis (qui erat diſcipulus Ieſu, ſed occultus propter metũ Iudæorũ) vt tolleret corpus Ieſu: quod permiſit Pilatus. Venit ergo, & abſtulit corpus Ieſu.

39 ‖Venit autẽ & Nicodemus, (is qui venerat ad Ieſum noctè primùm) ferens miſturæ myrrhæ & aloes libras quaſi centũ.

40 Acceperunt ergo corpus Ieſu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatibus, ſicut mos eſt Iudæis ſepelire.

41 In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum nouum, ⁘in quo nondum quiſquam poſitus fuerat.

42 Ibi ergo, propter Paraſceuẽ Iudæorum, quod monumentum illud propè eſſet, poſuerũt Ieſum.

Cap. XX.

1 P‖⁘Rimo verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè quum adhuc tenebræ eſſent, ad monumentũ: vidétq; lapidem ſublatũ à monumẽto.

2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum diſcipulũ quem amabat Ieſus, & dicit eis, Suſtulerunt Dominum è monumento, & neſcimus vbi poſuerint eum.

3 Exiuit ergo Petrus, & alter

---

36 *Facta ſunt enim hæc vt Scriptura impleretur, Os non comminuetis ex eo.*

37 *Et iterum alia Scriptura dicit, Videbunt in quem transfixerunt.*

38 *Poſt hæc autem rogauit Pilatum Ioſeph ab Arimathæa (eo quòd eſſet diſcipulus Ieſu: occultus autem propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Ieſu. & permiſit Pilatus. Venit ergo & tulit corpus Ieſu.*

39 *Venit autem & Nicodemus, (qui venerat ad Ieſum noctè primùm) ferens mixturam myrrhæ & aloes, quaſi libras centum.*

40 *Acceperũt ergo corpus Ieſu, & ligauerunt illud linteis cũ aromatibus, ſicut mos eſt Iudæis ſepelire.*

41 *Erat autem in loco vbi crucifixus eſt, hortus, & in horto monumẽtum nouum, in quo nondum quiſquam poſitus fuerat.*

42 *Ibi ergo propter Paraſceuẽ Iudæorum, quia iuxta erat monumẽtum, poſuerunt Ieſum*

Cap. XX.

1 *VNa autẽ Sabbathi, Maria Magdalene venit manè quum adhuc tenebræ eſſent, ad monumentum: & vidit lapidem ſublatum à monumento.*

2 *Cucurrit ergo, & venit ad Simonem Petrum, & ad alium diſcipulum quẽ amabat Ieſus: & dicit illis, Tulerunt Dominum de monumento: & neſcimus vbi poſuerunt eum.*

3 *Exiuit ergo Petrus, &*

---

36 *Non confringetur [vllum] os ipſius*, ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ. Vel, *non comminuentur oſſa ipſius*, vt ſit enallage numeri. Ita igitur ſcriptum inuenimus in vetuſtis codicibus, excepto vno, qui legit ἀπ' αὐτοῦ, cũ quo conſentit Theophylactus. Vulg. & Eraſmus, *Os non comminuetis ex eo:* quæ lectio Hebraicæ veritati reſpondet. Sed tamen quod ad ſenſum attinet, nullum eſt in iſtis diſcrimen.

37 *Transfixerunt*, ἐξεκέντησαν, id eſt דקרו [*dakeru:*] quum Græca editio habeat κατωρχήσαντο, *inſultarunt*, id eſt רקדו [*rakedu,*] vt annotauit Eraſmus ex Hieronymo. Ergo vel iſta non citauit Iohannes ex Græca tranſlatione, (quod tamen mihi non ſit veriſimile, vt qui Græcè ſcripſerit, & quidem Orientis Eccleſiis, quæ Græcè maxima ex parte loquebantur) vel potius, aliam Græcam editionem vſurpabant Eccleſiæ, quum iſta quæ nunc extat craſſiſſimis erroribus plurimis ſcateat, & plurimum variet à teſtimoniis quæ paſſim in Nouo teſtamento citantur.

38 *Arimathæenſis*, ἀπὸ Ἀριμαθαίας. Syriacè, Ramutha, quæ fuit Samuelis patria.

41 *In quo nondum quiſquam poſitus fuerat*, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. Ἵνα μὴ συκοφαντηθῇ ἡ ἀνάστασις, ὡς ἄλλου ἀναστάντος, inquit Theophylactus, id eſt ne quis ipſius reſurrectionem calumniaretur, quaſi alius quiſpiam ex eo ſepulchro ſurrexiſſet. Ideo non contentus Euangeliſta dixiſſe nouum 10 fuiſſe ſepulchrum, hæc etiam addidit, quæ temerè in vno codice deleta inueni.

IN CAPVT XX.

1 *Primo verò die hebdomadis*, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vul-15 gata, *Vna autem Sabbathi.* Eraſ. *Vno verò die Sabbathorum.* Vide Matth. 28.1. Quod autẽ exiſtimat quidã à quo edita fuit ſeorſim Syra huius Euãgelii interpretatio, vnà cũ adiectis annotationibus, hîc potius agi de primo die feſti Azymorum, ne refutatione quidem indiget. Sic enim Chri-20 ſtus toto biduo anteuertiſſet agni eſum: & dies iſtum antecedens vocatus fuit magnus & ſolennis dies, concurrente videlicet Sabbathi ordinarii quiete, cũ die feſto priore Azymorum, ex Iudæorum traditione. Denique quòd mulieres quæ hoc die accedunt vngẽdi corporis Chriſti cau-25 ſa, oſtendit eo licuiſſe ſeruile opus facere, ac proinde hunc non fuiſſe primum illum Azymorum diem, maximè ſolennem.

μαθητὴς, καὶ ἤρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον.

4 Ἐξέχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ· καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ Πέτρου, καὶ ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον.

5 Καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν.

6 Ἔρχεται οὖν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα·

7 Καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον.

8 Τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ εἶδε, καὶ ἐπίστευσεν.

9 Οὐδέπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

10 Ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.

11 Μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον.

12 Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσὶν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ·

13 Καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι, Γύναι, τί κλαίεις; Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι ἦραν τὸν κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

14 Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστι.

ille discipulus, & venerunt ad monumentum.

4 Currebant autem duo simul: sed alter ille discipulus præcucurrit citius Petro, venítq; prior ad monumentum.

5 Et incuruatus vidit posita lintea: non tamen introiuit.

6 Venit ergo Simon Petrus sequẽs eum, & introiuit in monumentum, & conspexit lintea *ibi* posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteis positum, sed seorsum inuolutum in vnum locum.

8 Tunc ergo introiuit etiam alter ille discipulus, qui venerat prior ad monumentum, vidítque, & credidit.

9 ∴ Nondũ enim nouerãt ∴ Scripturam, videlicet quòd oporteret eum à mortuis resurgere.

10 ∴ Redierunt ergo discipuli ∴ ad suos.

11 ‖ Maria autem flens stabat ad monumẽtum, ∴ foris. Dum ergo fleret, incuruauit se in monumentum.

12 Et conspexit duos Angelos ∴ albatos, sedentes, vnum ∴ ad caput, & alterum ad pedes, *illic* vbi iacuerat corpus Iesu:

13 *Qui* etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustulerunt ∴ dominum meum, nec scio vbi posuerint eum.

14 Et quum hæc dixisset, conuersa est retrorsum, conspexítque Iesum stantem, nec sciebat Iesum esse.

ille alius discipulus, & venerunt ad monumentum.

4 *Currebant autem duo simul: & ille alius discipulus præcucurrit citius Petro, & venit primus ad monumentum.*

5 *Et quum se inclinasset, vidit posita linteamina, non tamen introiuit.*

6 *Venit ergo Simon Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & vidit linteamina posita:*

7 *Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteaminibus positũ, sed separatim inuolutum in vnum locum.*

8 *Tunc ergo introiuit & ille discipulus qui venerat primus ad monumentum, & vidit, & credidit.*

9 *Nondum enim sciebant Scripturam, quia oporteret eum à mortuis resurgere.*

10 *Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.*

11 *Maria autem stabat ad monumentum foris, plorans. dum ergo fleret, inclinauit se, & prospexit in monumentum.*

Mat. 28. 1. mar. 16. 5.

12 *Et vidit duos Angelos in albis, sedẽtes, vnum ad caput, & vnum ad pedes, vbi positum fuerat corpus Iesu:*

13 *Dicunt ei illi, Mulier, quid ploras? Dicit eis, Quia tulerunt dominum meum, & nescio vbi posuerunt eum.*

14 *Hæc quum dixisset, cõuersa est retrorsum, & vidit Iesum stantem: & non sciebat quia Iesus est.*

---

9 *Nondum enim*, οὐδέπω γάρ. Ita scriptum inuenio in omnibus codicibus. Dupliciter autem explicari potest particula causalis. Potest enim verbũ ἐπίστευσεν ad id referri quod visuri venerãt Petrus & Iohãnes: atq; adeo quod ipsi viderãt, Christi corpus videlicet nõ amplius superesse in sepulchro. Nam Mariæ id referenti si credidissent, non properassent ad sepulchrum. Erit ergo hæc sententia, ipsos tandem oculis suis testibus credidisse, Domini corpus surreptum fuisse è sepulchro, quia non nouerant quæ de Christi resurrectione fuerant prædicta. Hæc expositio mihi quidem videtur omnium simplicissima. Neque enim inusitatum est vt Credendi verbum ad id referatur de quo agitur, vt Matth. 24. 23, Mar. 16. c. 11. Quòd si Credendi verbum libeat ad fidei initium referre, nõ erat subiicienda causalis coniunctio, sed locus erat potius particulæ *Tamen*, & ita scribendum, *Vidítque & credidit, non tamen nouerat Scripturam*, &c. id est, Credebat quidẽ, sed ita vt tenuia essent fidei principia, quũ verbo Dei non niteretur. Sed tamen alia expositio superest quæ tolerabilis videtur, etiamsi Credendi vocabulum ad resurrectionem referas, ita vt particula γὰρ causam declaret cur Iohannes non antè crediderit quàm viderit. quasi ita scriptum sit, *Tunc introiit etiam alter ille discipulus qui venerat prior ad monumentum, vidítque vacuum sepulchrum, & tum demum credidit. Nam non intellexerat ex Scripturis, oportuisse Christum resurgere.* *Scripturam*, τὴν γραφήν. Ita vsus obtinuit vt Sacra ista scripta, quibus tanquam tabulis perscripta est ac consignata Dei voluntas, hoc nomine per antonomasiam intelligantur. Castellio maluit *Literas* interpretari, nempe ne videretur literas nescire.

10 *Redierunt*, ἀπῆλθον πάλιν. Vulg. & Eras. *Abierũt rursus.* At ego existimo πάλιν hoc loco idẽ declarare atq; εἰς τοὐπίσω. i. *retro*, eò videlicet vnde venerant. Itaque ἀπέρχεσθαι πάλιν conuerti tanquã esset periphrasis verbi ἐπανέρχεσθαι. *Ad suos*, πρὸς ἑαυτούς. i. אל מקומם [*el mekomam.*] Vulg. & Eras. *Ad semetipsos*, nimiũ obscurè. Dixit autẽ Euangelista *Ad se*, pro Domum suã, vt in vernaculo sermone dicimus *chez soy*, id est eò vbi tunc temporis manebant, & vnde fuerant profecti: sicut paulo antè, Ad Caiapham, pro ad ædes Caiaphæ. Iam verò quia ex sequentibus historiis liquet vndecim discipulos vnà fuisse saltẽ in vrbe versatos, ideo conuertere malui Ad suos quàm Ad se.

11 *Foris*, ἔξω. Id est, extra ipsam speluncam in qua excisum erat sepulchrum.

12 *Albatos*, ἐν λευκοῖς. Vulg. ad verbum, *In albis.* quod vix quisquam intelligat. Erasm. *Albis amictos*, quum potius dicendum fuerit, *albo amictos*, vt dixit Virg. *maculis distinctus & albo.* Subauditur verò ἱματίοις, vt Apoc. 3. 4, & 5. & ἐν pro σὺν ponitur, sicut alibi exposuimus. Latini vno verbo id commodè explicant. Cic. *Quum epuli dominus Q. Arius albatus esset, tute in templum Castoris cum C. Figulo atrato cæterísque tuis furiis funestum intulisti.* *Ad caput*, πρὸς τῇ κεφαλῇ. Figuratè hæc accipiuntur pro ea parte in qua caput Christi fuerat. quod genus dicendi, vt & alia plurima, petitum est è medio. *Vbi iacuerat*, ὅπου ἔκειτο. Sic inueni scriptum in omnibus nostris codicibus. Vulg. & Erasm. *Vbi positum fuerat.* & Græci codices impressi plerique pro ἔκειτο habent ἐθήκαντο.

13 *Dominum meum*, τὸν κύριόν μου. Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur vt si non hominis pars, sed homo esset. Notandum est hoc genus dicendi, quod citat etiam Theodoritus in Polymorpho, ad confirmandam κοινωνίαν ἰδιωμάτων, seu synecdochen, de qua diximus suprà, 3. 13.

	Greek		Latin (Beza)		Vulgate
	Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; Ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ, Κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ.	15	Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles? quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine, si tu asportasti eum, dicito mihi vbi posueris eum, & ego eum tollam.	15	*Dicit ei Iesus, Mulier, quid ploras? quem quæris? Illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi vbi posuisti eum, & ego eum tollam.*
	Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μαρία. Στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ, Ῥαββουνὶ, ὃ λέγεται διδάσκαλε.	16	Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur ¨Præceptor.	16	*Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur magister.*
	Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μή μου ἅπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, Ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.	17	Dicit ei Iesus, Ne me tangito: ¨nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed proficiscere ad ¨fratres meos, & dic eis, ∴Ascendo ad Patrem meum, ∴& Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum.	17	*Dicit ei Iesus, Noli me tangere: nondum enim ascẽdi ad Patrem meum: vade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum.*
	Ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.	18	Venit Maria Magdalene annuntians discipulis ꝙ vidisset Dominum, qui ea sibi dixisset.	18	*Venit Maria Magdalene annuntians discipulis, Quia vidi Dominum, & hæc dixit mihi.*
Mar. 16. 14 luc. 24. 36 2. cor. 15. 5	Οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.	19	‖Quum ergo vespera esset, die illo primo hebdomadis, & fores essent clausæ *illic* vbi erant·discipuli coacti propter metum Iudæorum, venit Iesus: ¨stetítque in medio, & dixit eis, Pax vobis.	19	*Quum ergo serò esset die illo, vna Sabbathorũ, & fores essent clausæ vbi erant discipuli congregati propter metum Iudæorum, venit Iesus: & stetit in medio, & dicit eis, Pax vobis.*
	Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον.	20	Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suum. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.	20	*Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus & latus. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.*
Mat. 28. 18	Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πάλιν, Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς·	21	Dicit ergo eis iterum, Pax vobis: ‖sicut misit me Pater, ita & ego mitto vos.	21	*Dixit ergo eis Iesus iterum, Pax vobis: sicut misit me Pater, & ego mitto vos.*
	Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐτοῖς, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.	22	Et quum hæc dixisset, afflauit, & dixit eis, Accipite Spiritum sanctum.	22	*Et hoc quum dixisset, insufflauit, & dicit eis, Accipite Spiritum sanctum.*
	Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.	23	Siquorum remiseritis peccata, remittũtur eis: siquorum retinueritis, retenta sunt.	23	*Quorũ remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.*

16 *Præceptor*, διδάσκαλε. Ex hoc loco apparet, differentiam illãm inter Rabbi & Rabboni, quæ à nonnullis constituitur, non ita magnum habere pondus. qua de re diximus etiam nonnulla Mar. 10. 51.

17 *Nondum enim*, οὔπω γάρ. Quid igitur, an postquam ascendisset ad Patrem, licuit tangere? Ita certè, sed spiritualiter, & animis in cælum per fidem subuectis, quæ vera est saluificæ Christi carnis apprehensio, cui externa & carnalis illa presẽtia plurimũ officiebat. Poterãt igitur vel istis Christi verbis doceri homines, carnalẽ illũ Christi mãducãdi modũ, quẽ tanta peruicacia defendũt, nõ modò imaginariũ esse, sed etiã cum Dei verbo & institutione ex diametro pugnare. Nec tamen repudio D. Petri Martyris, viri beatæ memoriæ & planè præstantissimi nostris tẽporibus theologi, seu pietatem, seu eruditionem spectes, coniecturam, qui perinde Christi dictum istud intelligit, acsi Maria moneret ne in ipso amplectendo immoraretur, quum satis aliâs spacii esset habitura, ipso aliquandiu ante suum ascensum adhuc in terris versaturo. Volebat enim illam potius ad perturbatos discipulos accurrentem id quod viderat & audierat renuntiare. Sed quum Matth. 28. 9, dicantur mulieres quibus itidem in vrbem properantibus Christus occurrit, pedes eius cultum minimè repudiantis, prehendisse, apparet Christum minimè sic prohibuisse Mariam quominus ipsum contingeret, sed quum illa discipulis reuersis ibi subsistens, & eum præsentem nacta, videretur non aliter eius lateri hæsura quàm antea consueuerat, & humano affectu duntaxat duci, illam sic blandè commonefacere voluisse, vt huic affectui moderaretur, quòd resurrexisset, aliam vitam victurus, & aliter ab ipsis quàm manibus comprehendẽdus. *Fratres meos*, τοὺς ἀδελφούς μου: id est discipulos. Iam enim erat primogenitus ex mortuis inter multos fratres, Rom. 8. 19, & Coloss. 1. c. 18: & doctissimo interpreti assentior, qui putat Christum allusisse ad id quod scriptum est Psalmo 22. c. 23. Id verò non considerarunt qui fratres putant hîc duntaxat vocari Christi affines ac cognatos, quum in proximo versiculo disertè scribatur Maria id quod iussa erat, annuntiasse discipulis. *Ascendo*, ἀναβαίνω. De re paulo pòst futura loquens vtitur tempore præsenti. Sed & illud ex Hebræorum consuetudine facit, quòd obliquæ orationis loco rectam vsurpat, vt annotauimus Luc. 13. 32. Nam scribendum potius videbatur, Et dic eis me ascendere ad Patrem, &c. *Et Patrem vestrum*, καὶ πατέρα ὑμῶν. Eruditè Erasmus in hunc locum obseruat, priore tantùm loco dixisse τὸν πατέρα addito articulo, vt communis hic vnus Pater ac Deus esse intelligatur: communis, inquam, capiti ac membris. Hîc enim de se Christus vt mediatore loquitur, vt filii Dei fiant quicunque credunt in nomen eius. Nam si dixisset τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πατέρα ὑμῶν, duos patres facere videretur. Item si non contentus dixisse τὸν πατέρα μου, etiam dixisset καὶ τὸν Θεόν μου, visus fuisset alium dicere Patrem suum, alium Deum suum.

19 *Stetit*, ἔστη. Vel igitur sponte patuerunt Christo fores domus siue loci illius vbi congregati erant: vel ipsi etiam parietes ei fuerunt peruii, quum ista non fuerint ei difficiliora quàm super aquas ambulare. Qui verò hinc colligunt corpus Christi post resurrectionem fuisse ἀπερίγραπτον, & huc tandem delabuntur vt corpus Christi velint esse vbique, inuisibili modo, non video qua tãdem rationis specie sic didicerint argumentari. Nam contrà ex eo quòd dicitur esse ingressus, liquet eum antea ab eo loco in quem ingressus dicitur, abfuisse: & postquam ingressus esset, ab eo loco in quo antea erat, recessisse.

Martyris expositio meo quidem iudicio plane divina.

24 Θωμᾶς δὲ, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ᾽ αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς.

25 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ, Ἑωράκαμεν τὸν Κύριον. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω.

26 Καὶ μεθ᾽ ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ᾽ αὐτῶν· ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν.

27 Εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ, Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου· καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.

28 Καὶ ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου.

29 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.

30 Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

31 Ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες, ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

24 Thomas autẽ, vnus ex duodecim, qui dicitur ¨Didymus, non erat cum eis, quando venerat Iesus.

25 Dixerunt igitur ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Nisi videro ¨in manibus eius vestigium clauorum, & immisero digitũ meum ¨in vestigium clauorum, & immisero manum meam in latus eius, nequaquam credam.

26 Octo ergo post diebus rursus erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus foribus clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.

27 Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuã, & immitte in latus meum, & ne esto incredulus, sed credens.

28 Respondit autem Thomas, & dixit ei, Dominus meus & Deus meus es.

29 Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.

30 ‖ ¨Multa verò etiam alia signa edidit Iesus in discipulorũ suorum conspectu, quæ non sunt scripta in hoc libro.

31 Hæc autem scripta sunt vt credatis Iesum esse Christum Filium Dei, & vt credentes, vitã habeatis per nomen eius.

24 *Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Iesus.*

25 *Dixerunt ergo ei alij discipuli, Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis, Nisi videro in manibus eius figuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorũ, & mittam manum meam in latus eius, non credam.*

26 *Et post dies octo iterũ erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.*

27 *Deinde dixit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & adfer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli esse incredulus, sed fidelis.*

28 *Respondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.*

29 *Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.*

30 *Multa quidem & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc.* Infrà, 21. 25

31 *Hæc autẽ scripta sunt vt credatis quia Iesus est Christus Filius Dei, & vt credentes, vitam habeatis in nomine eius.*

Κεφάλαιον κα.

1 Μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως·

2 Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ, τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.

3 Λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος, Ὑπάγω ἁλιεύειν. Λέγουσιν αὐτῷ, Ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. Ἐξῆλθον, καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθύς· καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν.

CAP. XXI.

1 Postea patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. patefecit autem sic:

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat ex Cana Galilææ, & filij Zebedæi, aliique ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, ¨Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim: & illa nocte nihil ¨ceperunt.

CAP. XXI.

1 *Postea manifestauit se iterum Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. manifestauit autem sic:*

2 *Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, & alij ex discipulis eius duo.*

3 *Dicit eis Simon Petrus, Vado piscari. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Et exierunt, & ascenderunt in nauim: & illa nocte nihil prendiderunt.*

---

24 *Didymus*, Δίδυμος. Latinè Geminus.

25 *In manibus eius vestigium clauorum*, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων. Crebra illa repetitio articuli magnam habet emphasin, quæ Latino sermone explicari non potest. Vetus autem interpres τύπον vertit figuram, pro quo deinde sciolus quispiam substituit fixuram: quo modo etiam interpretatus est Trapezuntius in Cyrillo. *In vestigiũ clauorum*, εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων. Vulg. *In locum clauorum*. Nam pro τύπον legit τόπον: quam lectionem maximè probo, in hoc quidem posteriore loco. Apud Augustinum & alios nonnullos legitur *Fixuram*, sed proculdubio mendosè pro figurã, vt habet Irenæus, quæ interpretatio perobscura est.

30 *Multa verò*, πολλὰ μὲν οὖν. De harum particularum vsu Iohanni peculiari, quæ propriè conclusionibus adhibetur, alibi diximus. Est autem hîc versiculus partim conclusio superiorũ apparitionum, partim transitio ad ea quę subsequuntur: nec velim hos duos versiculos hinc diuellere, & extremo capiti sequenti adiungere, ex illius Hispani (cuius tamen nomini nunc parco) audacia, cui si credatur, nõ tantũ hoc loco sed etiam aliis non paucis permutanda fuerit narrationis Euangelistæ series, nulla sanè neque ratione, neque codicum aut interpretũ auctoritate.

IN CAP. XXI.

3 *Imus*, ἐρχόμεθα. Vel, *ibimus*. Ponitur enim ἔρχεσθαι pro ἰέναι. Sic Hom. Iliad. α, Ἔρχεσθον κλισίην Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος.

Ceperunt, ἐπίασαν. Vide suprà, 7.30.

4 Πρωΐας δὲ ἤδη γινομένης ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν· οὐ μέντοι ᾔδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστι.

5 Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Οὔ.

6 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. Ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων.

7 Λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ, Ὁ Κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ Κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, (ἦν γὰρ γυμνός) καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν.

8 Οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον, (οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ᾽ ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων) σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.

9 Ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον, καὶ ἄρτον.

10 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν.

11 Ἀνέβη Σίμων Πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν· καὶ τοσούτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον.

12 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε, ἀριστήσατε. Οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτόν, Σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ Κύριός ἐστιν.

13 Ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως.

14 Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν.

15 Ὅτε οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; Λέγει αὐτῷ, Ναί, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Βόσκε τὰ ἀρνία μου.

No. omis. aut reperit potius in fine versus 13.

" No.

" h. e. plus quam isti. No.

" No.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus in litore: nō tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

5 Dicit igitur eis Iesus, Pueri, num quid "obsonij habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigij partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius poterant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quē diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset Dominum esse, "amiculū succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

8 Alij autem discipuli nauigio venerunt, (non enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, vident prunas positas, & "piscem impositum, & panem.

10 Dicit eis Iesus, Adferte ex piscibus quos modò cepistis.

11 Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquagintatribus: & quum tot essent, non est fissum rete.

12 Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Nullus autem "discipulorum audebat eum interrogare, Tu quis es? quum scirent Dominum esse.

13 Venit ergo Iesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.

14 Hac iā tertia vice patefactus est Iesus discipulis suis, quum resurrexisset à mortuis.

15 Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon "*fili* Ionæ, diligis me "plus quàm hi? Dicit ei, Certè, Domine, tu nosti quòd amem te. Dicit ei, "Pasce "agnos meos.

4 Mane autem iā facto stetit Iesus in litore: non tamen cognouerunt discipuli quia Iesus est.

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, nunquid pulmentarium habetis? Responderunt ei, Non.

6 Dicit eis, Mittite in dexteram nauigij rete, & inuenietis. Miserūt ergo, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simō Petrus quū audisset quia Dominus est, tunica succinxit se, (erat enim nudus) & misit se in mare.

8 Alij autem discipuli nauigio venerunt, (non enim longè erant à terra, sed quasi cubitis ducētis) trahentes rete piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, viderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panem.

10 Dicit eis Iesus, Afferte de piscibus quos prēdistis nunc.

11 Ascēdit Simō Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus centum quinquagintatribus: & quū tanti essent, non est scissum rete.

12 Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Et nemo audebat discumbentium interrogare eum, Tu quis es? scientes quia Dominus est.

13 Et venit Iesus, & accepit panem, & dat eis, & piscem similiter.

14 Hoc iam tertio manifestatus est Iesus discipulis suis quum resurrexisset à mortuis.

15 Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon Iohannis, diligis me plus his? Dicit ei, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos

5 *Obsonij*, προσφάγιον. Vulg. & Castellio etiam nuper cōuertit, *Pulmentarium*, ineptè profectó. Nam cur à piscatoribus pultem petat? Deinde quàm bene hoc conuenit cum eo quod sequitur? Mittite rete in dextram partem nauigii, & inuenietis. Est ergo προσφάγιον idem quod ὄψον & προσόψημα, de quo sic Athenæus libri septimi initio, Οὐκ ἀγνοῶ ὅτι ὄψον κυρίως καλεῖται πᾶν τὸ πυρὶ κατασκευαζόμενον εἰς ἐδωδήν. ἤτοι γὰρ ἑψόν ἐστιν, ἢ παρὰ τὸ ὀπτᾶσθαι ὠνόμασται. Paulo antè verò dixerat, πάντων τῶν προσοψημάτων ὄψων καλουμένων, ἐξενίκησεν ὁ ἰχθὺς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν μόνος οὕτως καλεῖσθαι, διὰ τοὺς ἐπιμανῶς ἐσχηκότας πρὸς ταύτην τὴν ἐδωδήν. λέγομεν οὖν ὀψοφάγους, οὐ τοὺς βόεια ἐσθίοντας, &c. ἀλλὰ τοὺς περὶ τὴν ἰχθυοπωλίαν ἀναστρεφομένους. Hæc ille. ex quibus optimè intelligitur quid sit hoc loco προσφάγιον, quod Latini etiam obsonium vocant, peculiariter piscibus accommodato nomine, vt ex Terentio Erasmus annotauit suprà, 6.9. Syrus interpres videtur legisse πρὸς τὸ φαγεῖν, ad edendum: vel προσφάγιον sic intellexisse. //

7 *Amiculum succinxit*, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. Ἐπενδύτην quidem constat à superinduendo sic vocari: Vulg. tamen *tunicam* vertit, quod Erasmo nō displicet, *Quia*, inquit, *quū alioqui tunica sit vestis interior, verisimile est piscatoribus tunicā fuisse summam vestem*. Castellio vertit *Indusium*, non incommodé. nam neque pallio neque tunicæ vllus hic locus est, quum hæc minimè sint natanti idonea. Sed ex Pollucis libro 7. cap. 12, constat, hoc nomine intelligi χιτωνίσκον, id est amiculum ex lino, quod videlicet natanti minimè obsisteret, & λινεὸν πέπλον vertit Nonnus. Sed & illud dicitur Petrus διαζώσασθαι, id est succinxisse, nempe pudoris causa: vnde subligacula vocant διαζώματα: & qui subligar præcinxit, dicitur διεζωσμένος. *Nudus*, γυμνός. Id est vt gallicè dicimus, *en chemise*.

9 *Piscem*, ὀψάριον Athenæus lib. 7 & 8, pisciculi meminit ex Aphyarum genere, quem ἑψητὸν vocat, aut potius plurali numero ἑψητοὺς, sed à quo distinxerim ὀψάριον, quod assabatur, quum illis potius elixis vescerentur. Hoc autem vocabulum quum alioqui non minus latè pateat quàm ὄψον, tamen peculiariter de piscibus dici idem Athenæus ex Platone Comico, Menādro, & aliis, pbat. Vide suprá, 6.9.

12 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulg. *Discumbentium*, mendosè proculdubio, pro Discentium. Vide Luc. 19.37.

15 [*Fili*] *Ionæ*, Ἰωνᾶ. Vulg. & Eras. *Iohannis*. id est, Ἰωάννα. Vide Matth. 16.17. Nos quidem hoc loco in omnibus vetustis codicibus, vno excepto, scriptum inuenimus Ἰωνᾶ.

" In Glossario Lat. leges 271. Supparia, ἐπενδύτης. et 207. Supparia ἐπενδύτης no. [illegible]

quod etiam fieri poteſt vt pro Ἰωαννᾶ per ſyncopen dicatur.

Plus quàm hi? πλεῖον τούτων; Hoc addit Chriſtus, non vt alijs Petrum anteponat, ſed vt in memoriam reuocet Petro inanem illam iactationem qua fretus dixerat, tacentibus cæteris, ſe vitam depoſiturum ipſius cauſa.

Certè, Domine, Ναί, Κύριε. Perperam hæc reſponſio ſic interpũgitur, ac ſi toti interrogationi aſſentiretur Petrus, affirmans ſe diligere Dominum amplius quàm ſui condiſcipuli, quod impudentiſſimi hominis fuiſſet. Vno igitur tenore legendus eſt hic locus, & particula Ναί eſt affirmantis id quod ſubiicitur de ipſius Chriſti notitia, nõ autem eius qui ſimpliciter ei toti de quo rogatus erat, aſſentiretur. quãobrem etiam præſtat hoc loco interpretari *Certè*, quàm *Etiam.* Quorſum autem iſtud ad Antichriſtianam tyrannidem?

Amem, φιλῶ. Quod Auguſtinus de Ciuitate Dei, lib. 14. cap. 7, diſcrimen conſtituit inter ἀγαπᾶν & φιλεῖν, quaſi iſtud amplius quàm illud declaret, nullius eſt momenti, imò fortaſſis etiam non ſatis peritè dicitur. Nã Pater ipſe Filium vocat non φίλον ſed ἀγαπητόν, neque charitas Chriſtiana dicitur φιλία, id eſt amicitia, ſed ἀγάπη.

5 *Paſce,* βόσκε. Syrus interpres addit pronomen לי [*li*] *mihi*, cuius poteſt aliquod videri pondus, quanuis in hoc genere dicendi ſæpe redundet. *Agnos,* τὰ ἀρνία. Codex ille meus vetuſtiſſimus hoc etiã loco habet πρόβατα, oues. Syrus autem interpres tribus vtitur vocibus, ſed idem ſi-10 gnificantibus, quod nõ annotaſſem niſi adoratores Beſtiæ viderem hîc etiam, ad ſtabiliendam illius Tyrannidem, non minus impudenter quàm impiè occaſionem ex his voculis arripere, quaſi per Agnos ipſi Apoſtoli reliqui intelligantur, quos tamen Chriſtus non paſcere, ſed poſt-15 quam reſipuiſſet, confirmare ſuo videlicet exemplo, cæteriſque virtutibus, Petro præcepit. Luc. 22. 32.

	Greek		Beza (Latin)		Vulgate
	Λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.	16	Dicit ei ⁚rurſum ſecundò, Simõ *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi, Certè, Domine, tu noſti quòd amem te. Dicit ei, Paſce oues meas.	16	*Dicit ei iterum, Simon Iohannis, diligis me? Ait illi, Etiã Domine: tu ſcis quia amo te. Dicit ei, Paſce agnos meos.*
	Λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με; καὶ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, σὺ πάντα οἶδας· σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Βόσκε τὰ πρόβατά μου.	17	Dicit ei ⁚tertiò, Simon *fili* Ionæ, amas me? Triſtis fuit Petrus quòd tertiò dixiſſet ipſi, Amas me? Dixítque ei, Domine, tu omnia noſti: tu noſti quòd amem te. Dicit ei Ieſus, Paſce oues meas.	17	*Dicit ei tertiò, Simõ Iohannis, amas me? Contriſtatus eſt Petrus quia dixit ei tertiò, Amas me? & dixit ei, Domine, tu omnia ſcis: tu ſcis quia amo te. Dicit ei Ieſus, Paſce oues meas.*
	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτὸν, καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις.	18	Amẽ amen dico tibi, quũ eſſes iunior, ⁚cingebas te, & ibas quò volebas: quũ autẽ ſenueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, ⁚& transferet ⁚quò noles.	18	*Amen amen dico tibi, quum eſſes iunior, cingebas te, & ambulabas vbi volebas: quum autem ſenueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò non vis.*
	Τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν· καὶ τοῦτο εἰπὼν, λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.	19	Hoc autem dixit, ſignificans ⁚qua morte glorificaturus eſſet Deum. Et quum hoc dixiſſet, dicit ei, Sequere me.	19	*Hoc autem dixit, ſignificans qua morte clarificaturus eſſet Deum. Et quũ hoc dixiſſet, dicit ei, Sequere me.*
	Ἐπιστραφεὶς δὲ ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε, Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε;	20	Cõuerſus Petrus videt illum diſcipulum quem diligebat Ieſus, ſequentem, ‖qui & ⁚recubuerat in cœna ſuper pectus eius, & dixerat, Domine, quis eſt ille qui te prodit?	20	*Conuerſus Petrus vidit illum diſcipulum quem diligebat Ieſus, ſequentẽ, qui & recubuit in cœna ſuper pectus eius, & dixit, Domine, quis eſt qui tradet te?* Suprà, 13. 23
	Τοῦτον ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, οὗτος δὲ τί;	21	Hunc ergo quum vidiſſet Petrus, dicit Ieſu, Domine, hic autem quid?	21	*Hunc ergo quum vidiſſet Petrus, dicit Ieſu, Domine, hic autem quid?*

16 *Rurſum ſecundò,* πάλιν δεύτερον. Vetus interpres non legit δεύτερον. ſimilis tamen pleonaſmi exemplum reperio Matth. 26. 42.

17 *Tertiò,* τὸ τρίτον. Nẽpe æquũ erat vt triplici abnegatio-20 ni triplex cõfeſſio opponeretur, ne de tanti peccati remiſſione & reſtitutione muneris Apoſtolici dubitaret Petrus.

18 *Cingebas te,* ἐζώννυες. Huius loci explicatio pendet à verbo ζωννύειν. Peregrè igitur profecturos, præſertim in Oriente & iis regionibus quarum incolæ laxioribus & præ-25 longis veſtibus vtuntur, neceſſe eſt ſuccingi: deinde cõſtat ſolitos fuiſſe in zona pecuniam ferre in viaticũ, vt Matth. 10. 9. Inde factum vt Heb. חגר מתניו [*chagar mothnau*] Græcis ζωννύσθαι, Latinis Præcingere & Accingere, ſignificet Seſe ad iter comparare: quanuis Græcum illud vocabulum 30 fere in re militari vſurpetur ἀντὶ τοῦ ὁπλίζεσθαι. Iam verò quia non diſſimili ratione captiui loris ac vinculis cinguntur, præſertim ſi quò mittendi ſunt, huc reſpexit Chriſtus quũ diceret, καὶ ἄλλος σε ζώσει, quaſi diceret, Nunc liberè te accingis vt proficiſcaris quò libuerit: atqui tempus erit quum 35 non te zona accinges, ſed alius te vinculis conſtringet, vt te pertrahat. Sic autem apud Hebræos interdum accipi verbum חגר [*chagar*] pro Ligare & vinctum tenere, oſtendit Kimhi in libro Radicum, explicans Pſal. 76. 11.

Et transferet, καὶ οἴσει. Vulg. & Eraſ. *ducet.* ac fateor quidem 40 φέρειν & ἄγειν ſæpe permutari: ſed mihi videtur potius hîc fuiſſe retinẽda propria ſignificatio, vt melius appareat antitheſis, *Tu cingebas te Zona, alius te cinget vinculis: ibas quò volebas, tunc non gradieris, ſed vinctus transfereris, ac deportaberis ad ſupplicium.*

Quò noles, ὅπου οὐ θέλεις. Hoc verò nõ eſt ſimpliciter ita accipiendum quaſi futurum ſit vt Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam ferat, quum eum legamus gaudentem rediiſſe è concilio in quo fuerat flagris cæſus: ſed præterquam quòd hæc voluntas non proficiſcetur à carne, mortem in ſanctiſſimis etiam quibuſuis reformidante, ſed ab illo aduentitio Spiritus victoris dono, Chriſtus naturalem illam libertatem captiuitati opponit.

19 *Qua morte,* ποίῳ θανάτῳ. Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuiſſe crucifixum, ineptè argumentantur, quum Chriſtus in genere prædicat Petri mortem violentam fore. Certè ſi credimus illi non modò ineptiſſimo, ſed etiam planè impio libello qui inſcribitur De Petri paſſione, ſub Lini cuiuſdam Epiſcopi nomine, vix vnquam iuſtiore de cauſa quiſquam damnatus eſt quàm Petrus, vt qui vxores à ſuis maritis, contra Chriſti & Apoſtoli doctrinam, abduceret. Sed abſit vt hæc cuiquam in mentem veniant qui vel à limine Chriſtianam religionem ſalutarit. Imò tota illa narratio iis verbis, iis ſentẽtiis eſt deſcripta vt neſciam vtrum magis debeam admirari, ipſiúſne Satanæ vecordiam, qui in iſtis confingendis maiorem aſtum non adhibuerit: an verò noſtrorum maiorum ſtuporem, qui tam craſſas fraudes non agnouerint.

20 *Recubuerat,* ἀνέπεσεν. Id eſt ſeſe inclinarat, Chriſti interrogandi cauſa: non quòd in ipſius ſinu, in illo conuiuio contra omne decorum, & quidem de rebus tantis tam ſeriò loquente Domino, ſterteret, vt ab imperitis pingi accubitus ille conſueuit.

22 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; σὺ ἀκολούθει μοι.

22 Dicit ei Ieſus, Si velim eũ manere donec veniam, quid ad te? tu me ſequere.

22 *Dicit ei Ieſus, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me ſequere.*

23 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ', Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε;

23 Exiit ergo ſermo iſte inter fratres, diſcipulum illum non moriturum: ſed non dixerat ei Ieſus, Non morietur: ſed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

23 *Exiuit ergo ſermo iſte inter fratres quia diſcipulus ille non moritur. Et non dixit ei Ieſus, Non moritur: ſed, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te?*

24 Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράψας ταῦτα· καὶ οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ.

24 Hic eſt diſcipulus ille qui de his teſtatur, & hæc ſcripſit: & ſcimus verum eſſe teſtimonium eius.

24 *Hic eſt diſcipulus ille qui teſtimonium perhibet de his, & ſcripſit hæc: & ſcimus quia verum eſt teſtimonium eius.*

Suprà, 20. 30

25 Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀμήν.

25 ‖ Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur ſigillatim, ne mundum quidem ipſum opinor capturum eos qui ſcriberentur libros. Amen.

25 *Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus: quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos qui ſcribendi ſunt libros.*

---

22 *Si velim*, ἐὰν θέλω. Iam olim in editione veteri Latina legitur *Sic eum volo manere*: vnde variæ ſunt ortæ fabulæ, quodam etiam agyrta noſtris temporibus auſo ſe hunc ipſum Iohannem eſſe palàm profiteri, quem inſanus ſed nihilo minus ſceleratus Poſtellus, ſeſe Adami Protoplaſti animam habere iactitans, fratrem ſuum Lutetiæ vocitabat. Et ille quidem Tholoſæ fuit crematus. Poſtellus verò quum hæc ſcriberem adhuc Lutetiæ poſt tot blaſphemias à Sorboniſtis etiam ipſis tolerabatur. Sed minimè vana eſt eorum coniectura qui putant initio ſcriptum Græcè fuiſſe εἰ οὕτω, *Si ſic*. quomodo etiam citatur hic locus apud Hieronymum, lib. in Iouinianum priore. Nulla eſt in Græco textu amphibolia: conſentiunt interpretes non modò Græci ſed etiam Latini non pauci, quum (vt eruditè annotat Eraſmus) à librariis deprauatus ſit Auguſtinus.

23 *Exijt*, ἐξῆλθεν. Heb. יצא [*iatſa.*] Id eſt dimanauit & ſparſus eſt hic rumor, vt alibi expoſuimus.

24 *Et ſcimus*, καὶ οἴδαμεν. Iſta neſcio quomodo non vidétur conuenire, quum Iohannes ipſe de ſe loquatur. Nam ſiquis excipiat, ipſum de ſe loqui plurali numero, videtur omnino pro αὐτοῦ, ipſius, dicendum fuiſſe ἡμέτερον, noſtrum. Certè Chryſoſtomus & Theophylactus videntur legiſſe οἶδα, noui, ſingulari numero. Verùm ne hoc quidem mihi ſatisfacit. nam quum de ſe ex Hebræorum more loquatur in tertia (quod aiunt) perſona, omnino videtur dicendum potius fuiſſe καὶ οἶδεν ὅτι, & nouit verum eſſe ſuum teſtimonium, vt ſuprà, 21. 35. Sed hæc poſſunt ex Hebræorum idiotiſmo excuſari, apud quos vix quicquam frequentius occurrit iſtis perſonarum mutationibus.

ACTA

ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ἉΓΙΩΝ ἈΠΟΣΤΟΛΩΝ.

ACTA SANCTORVM APOSTOLORVM.

	NOVA INTERPR.	VETVS.
ΤΟ`Ν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν,	1 PRIMVM quidem librum confeci, Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus & facere & docere,	1 PRIMVM *quidē sermonem feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere,*
Ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη.	2 Ad *eum* vsque diem quo quũ mãdata dedisset Apostolis quos per Spiritum sanctum elegerat, sursum receptus est.	2 *Vsque in diē qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Acta, πράξεις. Nonnulli *Actus*, quidam *Gesta*, alii *Actiones* conuertunt, non modò ex recentioribus, sed etiam ex veteribus. Acta enim Latini vocant rerum publicè gestarum commentarios publicè memoriæ causa conscriptos. Est igitur fateor πράξεων significatio apud Græcos latior quàm Actorum apud Latinos, sed quum hic liber cõplectatur veluti publicos præcipuos commentarios & annales ad quos & initio dirigi, & nunc reuocari totius Ecclesiæ Christianæ administrationem oportuit, ego quidem malim Acta, quàm alio quouis nomine vocare.

Sanctorum Apostolorum, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. In plerisque codicibus non additur ἁγίων. In Complutensi autem editione hæc adscripta reperimus, τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ, id est, *Sancti Lucæ Euangelistæ*: vt nemini dubium esse debeat quin Lucas sit huius libri scriptor.

IN CAP. I.

1 *Primum quidem librum confeci*, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην. Vulg. *Primum quidem sermonem feci.* Erasmus, *Superiore quidem volumine diximus.* Nos neutram versionem sequuti sumus. nam meritò reprehendi putamus Veterem interpretem ab Erasmo quòd λόγον verterit sermonem: & Sermonem facere, pro habere, nemo Latinè dixerit. Idem tamen nulla necessitate coactus à Græcis discedit, quasi ita scripserit Lucas τῷ μὲν πρώτῳ λόγῳ εἶπον. Cæterùm quòd τὸν πρῶτον vertimus *Primum*, quum de altero Lucæ libro agatur, id tueri possumus Ciceronis ipsius auctoritate, qui, quum duo tantùm sint De inuentione libri, sic in secundo illorum scribit, *In primo* (inquit) *libello diximus.* Deinde quãuis λόγον ποιεῖσθαι Græcis interdum idem declaret quod Latinis Verba facere, vel, Sermonem habere: tamen adiuncta hæc verba τὸν μὲν πρῶτον, faciunt vt potius existimem λόγον idem hîc valere quod σύγγραμμα. Nam alioqui scripsisset Lucas τὸ μὲν πρῶτον, vel πρῶτον μέν. Itaque Librum interpretamur, sicut idem Cic. Xenophontis λόγον οἰκονομικὸν, Librum Oeconomicum interpretatur. *Et facere & docere*, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Duo igitur sibi proponunt Euangelistæ illis libris describenda, nempe Christi facta & dicta: & hæc est vera interpretatio nominis Euangelii, quod quatuor superioribus libris præfixum est.

2 *Ad [eum] vsque d. q.* ἄχρι ἧς ἡμέρας. Vulgata, *Vsque in diem qua.* Augustinus quodam loco vertit, *In die quo*, diuersum aliquod à nostris exemplar sequutus. *Quum mandata dedisset*, ἐντειλάμενος. Vulg. *Præcipiens*, neglecta aoristi ratione, quæ hic fuit obseruanda. Significatur enim his verbis, Dominum non antè discessisse à suis, quàm certis mandatis ipsos instruxisset vt facere solent qui ab amicis, vel etiam ex hoc mundo discedunt. Sic autem etiam absolutè apud Hebræos accipitur צוה [*tsirrah*] id est præcipere pro Mandatis instruere, vt Num. 27. 19. & Ierem. 34. 22. ad verbum, Quum mandasset. Sed hoc verbum non puto à Latinis absolutè vsurpari. *Apostolis per Spiritum sanctum*, τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *Apostolis per Spiritum sanctum.* Erasmus, *Apostolis impertitus in hoc ipsum Spiritum sanctum.* Locus hic obscurus est, propterea quòd hæc verba διὰ Πνεύματος ἁγίου, vel cum præcedentibus, vel cum subsequentibus coniungi possunt. Si ad præcedentia referantur, nempe ad participium ἐντειλάμενος, ita significabitur quod Apostoli Christo mandante docuerunt, non humana sed diuina auctoritate niti. Alii de ea Spiritus sancti missione intelligunt quam refert Iohannes cap. 20. 22. quam posteriorem expositionē sequutus Erasmus, paulo fusius hunc locum explicuit. Sed præterquam quòd hæc interpretatio à Græcis nimium procul recedit, etiam vim facit particulæ διά: quum potius dicendum fuerit ἅμα τῷ Πνεύματι, vt intelligeremus vnà cum mandatis etiam Spiritum sanctum fuisse datum Apostolis. Præterea quum priore illa Spiritus inspiratione, cuius mentionem facit Iohãnes, aspersi potius quàm imbuti fuerint Apostoli, ideóque nouum alium Baptismum iubeantur expectare: mallem quidem ego, si ad Spiritus sancti missionem hæc placeret referre, vti participio futuro impertiturus, quàm præterito impertitus. Alii post Ἀποστόλοις distinctionem adscribunt: & ita scriptum hunc locum inuenimus in vetustis duobus codicibus, vt hæc verba διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cum sequente verbo ἐξελέξατο per traiectionem connectãtur, sitque hæc sententia, Data esse à Christo mandata Apostolis quos per Spiritum sanctum delegerat, quæ distinctio Syri quoque & Arabis interpretũ auctoritate confirmatur, sic etiam vocum seriem ordinantiũ, vt nulla sit traiectio, vt qui totum hunc versiculum sic disposuerint, ἄχρι ἧς ἡμέρας ἀνελήφθη (vt etiam legitur in meo vetustissimo codice, & in Arabica interpretatione) ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις οὓς ἐξελέξατο διὰ Πνεύματος ἁγίου, id est, *Ad eum vsque diem quo sursum receptus est, quum mandata dedisset Apostolis quos delegerat per Spiritum sanctum.* Est autem planissima hæc sentẽtia. Quod si etiam libeat receptam aliam vocum collocationem seruare, huiusmodi traiectionum exempla passim occurrunt, vt Ioh. 8. 25, & 15. 10, & Ro. 8. 3. Notũ est autem opera Trinitatis extrinseca quæ vocant, communia esse tribus personis, ac proinde vocationem interdum patri tribui à quo Christus ipse dicitur missus: interdum Christo: vt Iohan. 20. 21, Ephes. 4. 11, Gal. 1. 1, interdũ Spiritui sancto tribui, vt infrà 13. 2, & 20. 28. 11. Itaque hãc interpretationem meritò cæteris prætuli. Idcirco enim totum hoc prooemium & quasi ἀνακεφαλαίωσιν contexit, vt intelligant lectores quanti fieri debeat hæc historia, eorum gesta

complectēs qui à Spiritu ſancto munus acceperint, & quos ipſe Filius Dei ſelegerit. Nam hæc verba, οὓς ἐξελέξατο, videntur in epexegeſi poſita, quibus illud explicetur quod dictum fuerat, iſtos videlicet per Spiritum ſanctum accepiſſe hæc mandata. Eodem dicendi genere vtitur Apoſtolus Gal. 1. 1, vbi teſtatur ſe Apoſtolum eſſe, οὐ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. *Surſum receptus eſt*, ἀνελήφθη. Vulg. *Aſſumptus.* Sed Aſſumi dicitur qui in conſortium adiungitur, quod Græci dicunt παραλαβεῖν vel προσλαμβάνειν: vt rectè obſeruat Eraſmus, qui quidem idcirco addidit particulam *Surſum.* Idem tamen in Annotationibus & infrà vertit *Receptus eſt*, nimirum in cælum vnde venerat, quaſi videlicet ἀνὰ repetitionem declaret. At ego potius putarim 5 ἀνὰ idē declarare quod ἄνω, vt ἀναλαμβάνεσθαι ſignificet ſurſum (id eſt in cælum) recipi. Non deſunt qui ſubtiliorem interpretationem afferant, quaſi ſignificetur Pater tum demum agnouiſſe & adſciuiſſe Filium: vnde ἀνάληψις τῶν παίδων, quam iuriſconſulti vocant liberorum agnitionem.

Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.	3	Quibus etiam ſeipſum, ⁖poſtquam ipſe paſſus fuit, exhibuit viuum ⁖cum multis indubitatis ſignis, per dies quadraginta conſpectus ab eis, ⁖& dicens quæ ad regnum Dei *ſpectant*.	3	*Quibus & prębuit ſeipſum viuum poſt paßionem ſuam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.*
Luc. 24. 49 ioh. 14. 25 — Καὶ συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου.	4	Et ⁖cū illis cōueniēs ‖denūtiauit eis ne abſcederent Hieroſolymis, ſed vt expectarent promiſſum Patris, ⁖Quod, *inquit*, audiſtis ex me.	4	*Et conueſcens præcepit eis ab Ieroſolymis ne diſcederent, ſed expectarent promißionem Patris, Quā audiſtis (inquit) per os meum.*
Matt. 3. 11 mar. 1. 8 luc. 3. 12 ioh. 1. 26. infrà 2. 2, & 11. 16, & 19. 4 — Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.	5	⁖Nam ‖Iohannes baptizauit quidem aqua, vos autem baptizabimini ⁖Spiritu ſancto ⁖iſtis non multis poſt diebus.	5	*Quia Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu ſancto non poſt multos hos dies.*

3 *Poſtquam ipſe paſſus fuit*, μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν. Vulgata, *Poſt paßionem ſuam*, μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ. Eraſmus autem maluit per periphraſin interpretari, *Poſteaquam ſupplicio fuiſſet affectus.* Nam pati à Latinis pro Affici ſupplicio, vix vſurpatur abſolutè: imò verò ne à Græcis quidem τὸ πάσχειν, vt opinor. Sed hoc ſanè nobis vſurpare liceat, cui tanto iam tempore Chriſtianorum aures aſſueuerunt. *Cum multis indubitatis ſignis*, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις. Hæc verba nonnulli diſtinctione ſublata, cum ſequenti participio ὀπτανόμενος connectunt. Nos verò pleroſque codices ſequuti, ſuperioribus adiunximus. Vulgata ad verbum, *In multis argumentis.* Sed (vt rectè notat Eraſmus) *In multis*, Hebraico more dictum eſt, pro *Per multa*: quas quidem particulas quum vererer ne typographi per incuriam coniungerent, ſexto caſu vti malui. Eraſmus de ſuo addidit particulam Idque, id eſt καὶ τοῦτο. nimirum propter participium ζῶντα lōgius poſitum. Vertit enim, *Idque compluribus argumentis.* At ego malui verborum conſtructionem in Latino ſermone, perſpicuitatis gratia, immutare, non hoc tantùm loco, ſed etiam ſuperiore verſiculo, nulla (vt arbitror) ſenſus iniuria. Cæterùm vt noſtræ interpretationis rationem afferamus, τεκμήρια Græci (ſicut ex Ariſtotele teſtatur Quintilianus libri 5. capite 9) indubitata & neceſſaria ſigna vocant. ſicut hæ actiones, loqui, ambulare, edere, bibere, τεκμήρια ſunt vitæ. Item ſeſe conſpiciendum & manibus contrectandum prębere, τεκμήρια veri & naturalis corporis. Item pedum & manuum & lateris vulnera exhibita, τεκμήρια ſunt illud ipſum corpus reſurrexiſſe quod crucifixum & lancea confoſſum fuerat. Item ſanguis & aqua ex confoſſo latere promanans, certiſſimum vulneratorum præcordiorum & mortis τεκμήριον. Illa ſunt igitur quibus affirmat Lucas Chriſtum ſuæ reſurrectionis fidem feciſſe, quæ ſuperiore libro copioſius narrauit. Quidam probationes interpretantur: rectè id quidem, ſed tamen hoc vocabulum mihi viſum eſt latius patêre. Vulgata & Eraſmus verterunt Argumenta, non ſatis propriè, vt oſtendit Quintilianus lib. 5. cap. 9: cuius auctoritatem ſequuti, expoſuimus per periphraſin quod vno verbo ſatis commodè dici non poſſe videbatur. *Et dicens quæ ad regnum Dei [ſpectant]*, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vulgata & Eraſmus, *Et loquens de regno Dei*: id eſt, καὶ λαλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, vt habent etiam Syrus & Arabs interpretes. Pręterminiſerunt igitur articulum, & Helleniſmum non expreſſerunt: cuius ea vis eſſe videtur vt intelligamus Chriſtum diſcipulis ſuis vniuerſam doctrinam Euangelicam copioſè ac luculenter expoſuiſſe.

4 *Cum illis conueniens*, συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν. Hoc eſt quod cōmodè dixeris Gallicè *s'aſſemblant auec eux.* Etſi enim illud μετ' αὐτῶν, *cum eis*, poſſit incluſum videri in particula σὺν, tamen quum in veteribus interpretationibus Syra, Arabica & Latina exprimatur, vt & in illo meo vetuſtiſſimo codice, reſtituendum id putaui. Verbum autem συναλίζεσθαι ab actiuo συναλίζειν deductum idem valere at- 10 que συναθροίζεσθαι, & quidem paſſiuè acceptum, ex perpetuo Græcorum ſcriptorum vſu ſatis omnibus Græcæ linguæ peritis conſtare arbitror: & ex eo quoque liquere poteſt quòd nullum caſum habeat adiūctum, vt ſignificatione media nullo modo accipi queat. Rectè igitur illud neu- 15 tro abſoluto conuerſum eſt, cui alterum neutropaſſiuum Latinè vix ac ne vix quidem opponi poſſit: & plana eſt ſententia. Chriſtus enim poſtquam quadraginta totos dies Apoſtolis in Galilæa diſperſis, nec facilè abſque expreſſo mandato in vrbem, Chriſti ſanguine adhuc madentem 20 reuerſuris, ſubinde occurrēs fidem ſuę reſurrectionis feciſſet, illos volens habere ſuę aſcenſionis teſtes: idque reipſa præſtare quod per Prophetas prædictum fuerat, inchoandum videlicet exhibiti Meſſiæ præconium ab Hieroſolymis, illos ibidem coactos hac, quam nunc recitat Lucas, 25 extrema concione compellauit. Vulg. *Conueſcens*, pro quo nonnulli ſcribendum cenſuerunt *Conuerſans*, ſed perperam. Nam & Syrus interpres, & Arabs, τὸ συναλίζεσθαι putarunt idem valere atque συνεσθίειν, id eſt vnà cibum capere, quod Chriſtum à reſurrectione ſemel atque iterum feciſſe Lu- 30 cas & Iohannes teſtantur, quoniam ἁλῶν, id eſt Salis, nomine Græci mutuum quoque conuictum interdum ſignificant. Sed non puto apud vllum ſcriptorem extare huius ſignificationis verbi συναλίζειν exemplum, vtpote quod nō ab ἅλες ſed ab ἀλιὰ deducatur, quod aggregatum cœtum 35 apud idoneos ſcriptores ac præſertim Herodotum ſignificat. Eraſ. *Conuerſans*, non ſatis rectè. Nec enim hac periodo declaratur quid egerit Chriſtus, vt fidem ſuę reſurrectionis faceret quadraginta illis diebus, ſed quid egerit cum Apoſtolis quum iam iam eſſet, fide reſurrectionis ſuæ abundè 40 facta, in cælum aſcenſurus. Quidam legunt συναυλιζόμενος, quod declarat eodem vti hoſpitio, ſiue cōtubernalem eſſe, ac proinde eadem ratione atque prius illud refellitur, niſi accipi velimus pro, Sub vnum veluti tectum conuenire, quę ſignificatio noſtram interpretationē confirmat. Augu- 45 ſtinus aduerſus Felicem Manichæum, hunc locum citans, vertit *Conuerſatus.* *Quod [inquit] audiſtis à me*, ἣν ἠκούσατέ μου. Mutatur oratio ex obliqua in rectā: quod frequenter apud hunc ſcriptorē occurrit, vt ſuprà 5. 4, & 2. 5, & infrà 15. 5. Itaque addidi verbum *Inquit*, ad tranſitionē 50 declarandā. Expreſſi pręterea præpoſitionem Ex, id eſt παρὰ, quę apud Gręcos interdū ſic vſurpatur vt exprimitur, apud Plat. in epiſtolis, ἀκηκόατε παρ' ἐμοῦ: interdū ſubauditur, vt hoc loco. Nōnulli interpretātur, de quo (videlicet promiſſo) audiſtis. i. περὶ ἧς. Vulg. *Quod (inquit) audiuiſtis ex ore* 55 *meo*, ἣν, φησιν, ἠκούσατε ἐκ τοῦ στόματός μου, vt habet etiam meus ille vetuſtiſſimus codex.

5 *Nam*, ὅτι. Vulg. *Quia*. Eraſ. *Quoniam*. Ego aliter malui, vt melius appareret nouā eſſe periodū. Quòd igitur nonnulli hęc cōnectūt cū ſuperiorib. quaſi ὅτι nō ἀποχρηστικῶς, ſed 60 αἰτιολογικῶς accipiatur, id præterquàm quòd durū eſt, etiam videtur non rectè affirmari. Neque enim vſquā legimus diſcipulos hoc audiuiſſe ex Chriſto, ſed ex Iohanne potius,

cuius verba Christus ipsis in memoriam reuocat, vt eius prophetiæ euentum eo certius expectent. *Spiritu sancto*, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Præpositio ἐν rectè est omissa. Nam siquis converterit *Per Spiritum sanctum*, ista perinde accipi possent acsi Spiritus sancti persona Iohanni opponeretur, quasi diceret Christus, Iohannes quidem vos baptizauit, sed Spiritus sanctus vos baptizabit. Hîc autem est antithesis duplex, ni fallor, vna Iohannis cum Christo vel Deo Patre: (nam post βαπτισθήσεσθε, id est baptizabimini, omnino necesse est vt subaudias ὑπ' ἐμοῦ, à me, vel ὑπὸ τοῦ πατρὸς, id est à *Patre*: vel ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, à me & à Patre, quum ab vtroque emanet Spiritus sanctus) altera est aquæ à Iohanne effusæ, & Spiritus sancti Apostolis mittendi: quæ Spiritus Sancti missio & effusio hîc translatitiè vocatur Baptismus, vt antithesis melius intelligatur. *Istis non multis post diebus*, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Vulgata, *Non post multos hos dies*. Sed traiectio est constructionis. Dicendum enim erat potius μετ' οὐ πολλὰς ταύτας ἡμέρας: sicut fere Græciloqui solent.

	Graece		Latine		Vulgata
6	Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;	6	Quum igitur illi conuenissent, interrogarunt eum dicentes, Domine, num hoc tempore restitues regnum Israeli?	6	*Igitur qui conuenerant interrogabant eum dicentes, Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel?*
7	Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.	7	Dixit autem ad illos, Non est vestrum nosse tempora siue opportunitates quas Pater in sua ipsius potestate posuit.	7	*Dixit autem eis, Non est vestrum nosse tempora vel momenta quæ Pater posuit in sua potestate.*
8	Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.	8	‖ Sed recipietis virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, eritisque mihi testes & in Ierusalem, & in tota Iudæa, Samariáque, & vsque ad vltimas terras.	8	Infrà 2.1. *Sed accipietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa & Samaria, & vsque ad vltimum terræ.*
9	Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.	9	‖ Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis eleuatus est: & nubes susceptum eum abstulit ab oculis eorum.	9	Luc.24.52 *Et quum hæc dixisset, videntibus illis eleuatus est: & nubes suscepit eum ab oculis eorum.*
10	Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν, πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ·	10	Et quum essent intentis in cælum oculis, eo proficiscente, ecce, viri duo astiterunt illis albo vestitu:	10	*Quúmque intuerentur in cælum euntem illum, ecce, duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis:*

6 *Quum igitur illi conuenissent*, οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. Vulg. *Igitur qui conuenerãt*. Sed existimo potius οἱ μὲν οὖν positum pro αὐτοὶ vel οὗτοι μὲν οὖν. *Num*, εἰ. Vulg. ad verbum, *Si*. Vide Matth.12.10. *Restitues*, ἀποκαθιστάνεις. Erasmus, *Restituis*. Sed apparet enallagẽ esse præsentis pro futuro: quia nimirum de eo quærunt Apostoli quod paulo pòst futurũ arbitrabantur. Idem dicendi genus reperies suprà Luc.24.49, nempe ἀποστέλλω pro ἀποστελῶ.

7 *Siue opportunitates*, ἢ καιρούς. Vulgata, *Vel momenta*: quę interpretatio non satis conuenit. Significat enim momentum particulam aliquam temporis, etiamsi non fuerit opportuna. Erasmus per periphrasin, *Articulos temporum*. Significat enim χρόνος spatium temporis in genere, καιρὸς autem opportunitatem rei gerendæ, quam Terentius articulum vocat. Malui tamen, vt perspicuitati studerem, opportunitates vertere. Sed hoc annotandum est, opportunitates hîc considerari quatenus à Dei decreto pendent: ideóque non tam significare tempus agendis rebus opportunũ, quàm tempus agendis rebus à Deo constitutũ: quanquam hæc duo ita sunt inter se coniuncta vt diuelli non possint. *Sua ipsius*, ἰδίᾳ. Sic rectè conuertit Erasmus, vt amphiboliam vitaret, perinde acsi scriptum esset τῇ ἑαυτοῦ.

8 *Virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos*, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Vel, Virtutem postquam superuenerit in vos Spiritus sanctus. Possunt enim hæc vel cum δύναμιν coniungi, vel vt absolutè posita conuerti: sed illud malo. Erasmus contrà vt absolutè posita interpretatur. in quo tamen hoc reprehendo quòd pro ἐπελθόντος vertit, *Quum aduenerit*, id est προσελθόντος, quum ἐπὶ præpositio hoc quidem loco idem valeat quod Ex superiore loco, vt significetur eam virtutem cælitus in Apostolos illapsuram: quod etiam postea ostenderunt igneæ illæ linguæ singulorum verticibus insidentes. Rectius ergo Vetus interpres videri poterat conuertisse ἐπελθόντος, superuenientis, nisi temporis rationem neglexisset: quam vt obseruaremus, coacti sumus verborum collocationem mutare. Castellio interpretatus est, *Qui inuadet*, non modò neglecto tempore, sed etiam impropriè quum neque verbi illius Græci vim expresserit, neque inuadere dicatur qui iuuandi causa accedit. Locus autem hic insignis est etiam illius Montani scelere, qui Tertullianum quoque fascinauit, in sese demum suáque Philumena post Apostolos hoc impletum dictitans, eadem impudentia qua Antichristus hodie aliíq. Enthusiastæ suum illud ἄγραφον Euangelium, quod etiam ab ipsis quotidie augetur, Ecclesiæ obtrudunt. *Eritis*, ἔσεσθε. Scitè admodum Theophylactus hîc obseruat, hoc verbo non tantum prædici sed etiam præcipi quod futurum erat. *Et in Ierusalem, & in tota Iudæa*, ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ. *Quia*, inquit Erasmus, *subiunxit Iudæam Ierusalem, totum parti, non potuit reddi gemina coniunctio neque per geminum Et, neque per Tum. Proinde nos reddidimus, Non solum Hierosolymis, verumetiam in vniuersa Iudæa*. Hæc Erasmus. Ego verò causam non video cur hoc sit in Latino sermone magis absurdum quàm in Græco. *Vsque ad vltimas terras*, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Vulgata ad verbum, *Vsque ad vltimum terræ*. Eras. *Vsque ad extrema terræ*. Vide Mat.5.26.

9 *Et quum hæc dixisset*, καὶ ταῦτα εἰπών. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus autem, *Atque hæc loquutus*, καὶ ταῦτα λαλήσας. *Aspicientibus ipsis*, βλεπόντων αὐτῶν. Vulgata, *Videntibus illis*, id est ὁρώντων ἐκείνων. Erasmus, *Videntibus iisdem*, id est τῶν αὐτῶν ὁρώντων. Vide Matth.5.28. *Eleuatus est*, ἐπήρθη. Sic vtitur hoc vocabulo Plautus, *Cape dum*, inquit, *hunc lapidem, & eleua*. Dicere tamen solemus pro ἐπαίρειν, attollere, nisi quum participiis passiuis opus est. Eras. per periphrasin, *In altum sublatus est*. *Susceptum abstulit*, ὑπέλαβεν. Vel, vt Eras. vertit, *Subduxit*. Mihi tamen illud magis placuit, quia certum est Hebræorũ more, ex antecedente significari cõsequens, vt παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre Mat.4.5. imò etiam Græcos video interdum exponere ὑπολαμβάνειν per ὑφαρπάζειν. Vetus interpres, *Suscepit*: quæ est propria huius verbi significatio.

10 *Et quum essent intentis in cælum oculis*, καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν. Possunt quidem hæc verba εἰς τὸν οὐρανὸν etiam cũ participio πορευομένου coniungi: sed ex oratione Angelorum apparet potius esse cum superioribus connectenda, sicut post Erasmũ fecimus. Quod autẽ attinet ad particulam ὡς, vide Matth.28.8. Cæterùm Vulgat. ἀτενίζειν vertit Intueri, id est ἐμβλέπειν, pro quo Eras. hoc quidẽ loco, defixis oculis esse, quum Intuendi verbum aliquoties retinuerit, vt infrà, 3.12, & 6.15. Certè ἀτενίζειν aliquid amplius declarat quàm ἐμβλέπειν, composito verbo ab α particula ἐπιτάσεως, & τείνω, id est tendo: quam ob causam Erasmus, modò defixis, modò immotis, modò intentis oculis esse, interpretatur. Nos illud delegimus quod visum est ad Græci verbi etymologiam proximè accedere.

Vtuntur quidem Angeli proximo versiculo verbo ἐμβλέπειν, de eadem re agentes, sed addito altero verbo ἑστήκατε, vt sit quædam velut periphrasis τοῦ ἀτενίζειν. *Eo proficiscente,* πορευομένου αὐτοῦ. Vulgata, *Euntem illum:* quasi hæc referantur ad participium ἀτενίζοντες, quod non patitur ratio constructionis. Erasmus, *Eunte illo,* id est ἰόντος ἐκείνου. *Ecce,* καὶ ἰδού. Hebraismus. de quo vide Matthæi 28.9. *Albo vestitu,* ἐν ἐσθῆτι λευκῇ. Vulgata, *In vestibus albis.* de quo dicendi genere diximus Matthæi 11.21, & 25.31. Huius autẽ exemplum etiam proferre possumus ex Herodoto in Euterpe. Sic enim scribit, de Neco Ægyptiorum rege disserens, Ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταῦτα κατεργασάμενος, ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι, id est ad verbum, *Eam autem vestem in qua res istas gesserat, Apollini consecrauit.* Erasmus, *Amicti vestibus albis,* sensu optimè expresso. Nostra tamen interpretatio (ni fallor) & Latina est, & à Græcis propius abest.

Οἳ καὶ εἶπον, Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.	11	Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cælum? hic Iesus qui sursum receptus est ∵ à vobis in cælum, ita veniet quemadmodum ∵ conspexistis eum proficiscẽtem in cælum.	11 *Qui & dixerunt viri Galilæi, quid statis aspicientes in cælum? hic Iesus qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum.*
Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.	12	Tũc reuersi sunt in Hierusalem à monte qui vocatur Oliueti, qui est propè Hierusalem, ∵ distans itinere Sabbathi.	12 *Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte qui vocatur Oliueti, qui est iuxta Ierusalem, Sabbathi habens iter.*
Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ, τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς,	13	∴ Et quum introissent, ascenderunt in cœnaculum vbi commorabantur & Petrus & Iacobus, & Iohannes, & Andreas, Philippus & Thomas,	13 *Et quum introissent in cœnaculum, ascenderunt vbi manebant Petrus & Iohannes, & Iacobus, & Andreas, Philippus & Thomas,*

11 *A vobis,* ἀφ' ὑμῶν. id est, è vestro conspectu: quod annotare placuit, nequis ineptus hæc perinde accipiat quasi scriptum sit ὑφ' ὑμῶν. *Conspexistis,* ἐθεάσασθε. Vulgata & Erasmus, *Vidistis.* Vide Matthæi 6.1. Cæterùm pro οὕτως, id est ita, in tribus vetustis codicibus scribitur οὗτος, iste, per epanalepsin: quæ quidem lectio magnam habet emphasin: & omnem cauillandi occasionem iis præcidit qui, vt sui illius Iouis Elicii corporalẽ præsentiam aduersus apertum hoc Angelorum testimonium tueantur, hærent in ista particula οὕτως. Quotidie enim, (aiunt) imò verò singulis momentis descendit, sed aliter quàm ascenderit, inuisibiliter videlicet καὶ ἀπεριγράπτως. egregium certè cauillum. At nos fide in cælum ascẽdamus, vt Christum illic re vera amplectamur potius quàm illum è cælo ante summum diem deducamus, & in terrestribus elementis hæreamus.

12 *Distãs itinere Sabbathi,* σαββάτου ἔχον ὁδόν. Id est ἀπέχον vt vsurpatur hoc verbum Luc. 24.13. Vulg. *Sabbathi habens iter,* Syrus interpres pro *itinere Sabbathi* habet *Septem stadijs.* Et Latini quidem volunt iter Sabbathi fuisse duorum miliarium: omnes autem Hebręi, quibus hac in re potius credendum est, bis mille cubitorum: vt prolatis ex Thalmude locis Tremellius noster ostendit, sic ista concilians vt passum velit esse duplicem, vnum minorem qui & cubitus dicatur, alterum verò duplo maiorem, ac proinde duo miliaria Thalmudistarum de minoribus passibus siue de cubitis intellecta, efficere vnum miliare maiorum passuum, cui septem stadia tribuantur. Sed præterquam quòd nullius idonei scriptoris auctoritate probari distinctio ista possit, ne sic quidem calculus cõueniet. Constat enim miliari, id est mille passibus, tribui stadia octo, quæ pedes Gręcos efficiunt quater mille octingentos, Latinos verò quinquies mille, quum pes Gręcus Romanam semuncia id est vicesima quarta parte superet, ac proinde stadio tribuantur, omnium eruditorum confessione, Græci pedes sexcenti, siue passus centum, Latini verò sexcenti viginti quinque, siue passus cẽteniviceni quini. Sed hoc excusari posset supputatione facta ὡς ἔγγιστα: quamobrẽ etiã addita fuerit particula *Feré.* Verùm aliunde oritur magna & pene inexplicabilis difficultas, nõ in ipsa historię fide sed in numerorum notis. Ait enim Lucas 24.50, hanc ipsam ascensionis historiam recitans, ductos fuisse discipulos à Christo ἕως εἰς Βηθανίαν, id est, non *Bethaniam versus* (ne quis hîc fallatur) sed *Bethaniam vsque,* vnde in cęlum ascenderit. Ergo qui hîc dicitur mons Oliueti, dicitur à Luca Bethania, in eo videlicet monte sita. Atqui Ioh. 11.18, Bethania dicitur ab vrbe abfuisse stadiis quindecim. Quînam igitur septem stadia Lucas, Iohannes autem 15. stadia vnius loci ab vrbe Ierusalem distantię tribuerit? Sed & Iosephus lib. antiq. 20, cap. 12. hunc ipsum montem similiter prorsus describens atque Marcus cap. 13.3, quinque tantùm stadiis ab vrbe dissitum fuisse testatur, supputatione prorsus congruente cum Thalmudistarum sententia, qui non duo miliaria, sed duo cubitorum millia, tradunt iter fuisse Sabbathi: ea ratione, si Origeni credimus quem Theophyl. testem citat, quòd olim tot cubitis tabernaculum in deserto à castris Israelitarum distaret, quòd stadium singulis Sabbathis emetiri consueuissent ad sacrũ cœtum conuenientes, ex more quem etiam postea in ipsa Cananitide, post reditum quoque ex captiuitate, Iudęos obseruasse, tum ex historia Euangelica, tũ ex Act. 15.21, atque adeò ex 2. Reg. 4, 23, liquet. Quum enim cubitus sit sesquipes, stadium verò pedum, vti diximus, sexcentorum, quinque stadia calculo exacto, duo millia cubitorum efficiunt: & qui sunt in illis regionibus nostris temporibus peregrinati, montem Oliueti testantur vix quingentis ab vrbe passibus, interfluẽte Cedronis torrente, distare. Hunc autem nodum sic commodè expediri posse existimo, vt mons quidem Oliueti in genere consideratus quinque ab vrbe stadiis, vt ait Iosephus, siue itinere Sabbathi vt hic scribit Lucas, inceperit. Syrus verò interpres non ipsius montis initium, à quo tamẽ ipsius ab vrbe distantia propriè sumitur, sed eũ in monte locum designatũ voluerit, quò progressus Christus in cęlum ascẽderit, qui locus etiamnum hodie, seu verè, seu ex vetusta traditione, monstratur. Quod autem Lucas sic istam historiam describit altero libro, 24.50, vt ex Bethania Christum dicat in cęlos ascendisse, Bethania verò Ioh. 11.18, dicatur quindecim ab vrbe stadiis abfuisse, sic commodè conciliatur, vt Bethaniam dicamus totum aliquem huius montis tractum fuisse, non autem certum aliquem vicum. Iohannem autem constat de Lazari domo agere, quę in illo tractu duplo spatio vltra hunc locum sita fuerit, vnde Christus in cęlum ascẽderit. Bethaniam verò non fuisse certum quempiam vicum, potest aliquo modo liquere ex eo quòd Ioh. 11.1, quum dixisset Euangelista Lazarum fuisse Bethaniensem, addit ἐκ κώμης, ex vico Marię & Marthę, quasi hunc vicum ab aliis in eodem Bethanię tractu sitis distinguens: sed multo magis inde constat, quòd historia ipsa ostendit, Christum non ex aliquo loco vbi incolas multos siue alios testes suę ascensionis haberet, in cęlũ ascendere voluisse, sed solos discipulos in aliquam mõtis Oliueti partem asciuisse, istius à nobis, quod ad humanam naturam attinet, ad vltimum vsque diem, demigrationis testes futuros.

13 *Et quum introissent,* καὶ ὅτε εἰσῆλθον. Domum ingressi sunt quam sibi Ecclesia eo tempore ad communẽ cogendum cętum delegerat, quęcunque tandem ea fuerit. nam ista scrutari curiosorum est hominum. Quòd autẽ Nicephorus ineptus & ridiculus Ecclesiasticę historię scriptor ex Euodio quodam prodidit, hanc videlicet fuisse domum Iohannis Euangelistę Zebedęi filij, in qua etiam postremum Pascha egerit Dominus, id ne verisimile quidem est. Quòd si diuinandum hîc esset, existimarem potius do-

mum fuisse Mariæ matris Iohannis cognomento Marci, cuius fit mentio infrà, 12.12. *In cœnaculum*, εἰς τὸ ὑπερῷον: id est, in superiorẽ domus partem, vt explicãt Varro & Vitruuius lib. 2. Erat enim ea pars à frequentia & conspectu hominum remotior. Itaque apud Homerum mulieres ἐν ὑπερῴῳ collocantur, sic vocato (vt ait Eustathius à præpositione ὑπὲρ, & ᾠὸν, quod Spartanorum lingua declarat οἴκημα, id est domicilium siue habitationem.

Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

14 Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

15 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν εἶπεν, (ἦν δὲ ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν)

16 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν·

17 Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

18 Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας· καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

Bartholomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi & Simon Zelotes, & ⁚Iudas Iacobi *frater*.

14 Hi omnes ⁚perdurabant concorditer ⁚*in* oratione ⁚& deprecatione ⁚cum vxoribus & Maria matre Iesu, & ⁚cum ipsius fratribus.

15 Et per eos dies assurgens Petrus in medio ⁚discipulorum, dixit, (erat autem turba ⁚capitum ⁚eodem *loco* quasi centum viginti)

16 Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, ‖ quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit ⁚dux viæ iis qui cõprehenderunt Iesum:

17 ⁚Annumerabatur ⁚enim nobiscum, & sortitus erat partem ministerij huius.

18 ⁚Is igitur ⁚acquisiuit agrum ex mercede iniustitiæ: ‖& ⁚præcipitatus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius.

Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi & Simon Zelotes & Iudas Iacobi.

14 *Hi omnes erant perseuerantes vnanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Iesu, & fratribus eius.*

15 *In diebus illis exurgens Petrus in medio fratrum, dixit, (erat autem turba nominum simul ferè centum viginti)*

16 *Viri fratres, oportet impleri Scripturam quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Iesum:* Psal. 41.9 Ioh. 13. 18

17 *Qui connumeratus erat in nobis, & sortitus est sortem ministerij huius.*

18 *Et hic quidẽ possedit agrum ex mercede iniquitatis: & suspensus crepuit medius, & diffusa sunt omnia viscera eius.* Mat. 27.5

Iudas Iacobi [*frater*,] Ἰούδας Ἰακώβου. Hîc quoque ob eandem causam Fratris nomen adscribendum putauimus: quod quidem addi constat vt distinguatur fidelis Apostolus ab altero illo Iuda proditore: sed & apparet ex Epistolæ ipsius inscriptione, ita fuisse vulgò vocitatum, etiã post proditoris illius mortem, quum alioqui idẽ & Thaddæus & Lebbæus diceretur: sicut apparet ex Matth. 10.3, & Mar. 3.18. Syrus interpres Iudam vocat בר [*bar*] id est non fratrem sed filium Iacobi, communi fortassis patri & alteri suorum filiorum nomine.

14 *Perdurabant*, προσκαρτεροῦντες. Vel, vt Vulgata, *Perseuerantes*. Illud tamen mihi videtur vocabulum Græcum melius exprimere. Significat enim καρτερεῖν fortiter & inuicta quadam animi duritia & firmitate in aliqua re facienda vel sustinenda pergere. De hoc eodem vocabulo diximus Mar. 3.9. [*In*] *oratione*, τῇ προσευχῇ. Præpositionem addidimus vt Latinæ constructioni seruiremus. Cæterùm quòd Erasmus vertit, *In deprecatione*, potius conuenit illi quod proximè sequitur. deprecamur enim mala: προσευχὴ autem (vt ipsa nominis notatio ostendit) illud precum genus est quo bona petimus, ideóque in Græcis scholiis. i. Tim. 2.1, definitur αἴτησις ἀγαθῶν: quæ propria huius vocabuli significatio vt non vbique locum habeat, hîc tamen videtur fuisse obseruanda. Significat enim Lucas (ni fallor) Apostolos his precibus partim Spiritum sanctum, partim liberationem à præsentibus periculis quibus circundabantur, à Domino assiduè flagitasse. *Et deprecatione*, καὶ τῇ δεήσει. Vulgata totum hoc membrum non legit. Erasmus, *Et obsecratione*. Cur deprecationem interpretari malimus, paulo antè dictum est à nobis. Nam certè videtur verbum δέομαι παρὰ τὸ δέος, id est à timore, oriri. Itaque δέησιν eadẽ illa Græca scholia definiunt ἱκεσίαν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς λυπηρῶν προσφερομένην, id est, supplicationem oblatam, vt ab iis liberemur quæ nobis sunt molesta. *Cum vxoribus*, σὺν γυναιξί. Vel, vt Vulgata, *Cum mulieribus*. Sed illa interpretatio ipsi etiam Erasmo in annotationibus non displicet: & certè aliquanto est vberior. Nam (sicut rectè ab aliis est obseruatum) conueniebat Apostolorum etiam vxores confirmari, quas partim peregrinationis illorum comites esse oportebat, partim illorum absentiam domi patienter expectare. Vetustissimus autem meus codex addit etiam καὶ τέκνοις, *& liberis*. Maria verò nominatim recẽsetur, κατ᾽ ἐξοχήν: vt Petrus. Sic Virg. *Troas relliquias Danaûm, atque immitis Achilli*. *Cum ipsius fratribus*, σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Id est, Cum ipsius Iesu cognatis. Nam relatiuum αὐτοῦ apud Græcos minimè est ambiguum. Fratres autem isti sunt nimirum alterius Mariæ filii quatuor, nempe Iacobus & Ioses, Simon & Iudas, de quibus Matthæi 13.53, & Mar. 15.40: nisi Iacobum placeat vnum fuisse ex vndecim, eum nimirum qui Minor & Alphæi filius dicitur: à quo tamen non desunt qui Iacobum fratrem Domini distinguant. Quod igitur ex Hippolyto refert ineptus ille Nicephorus, istos nimirum fuisse Iosephi filios ex Salome Aggæi Zachariæ fratris filia, & priore ipsius vxore susceptos, ex Euangelistarum auctoritate refelli potest. quanquã de istis rebus non sit nobis laborandum.

15 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulgata, *Fratrum*, id est ἀδελφῶν: sicut etiam nonnulli impresserunt. *Capitum*, ὀνομάτων, id est Nominum. Solent enim homines (vt rectè explicat Erasmus) nominatim censeri, quum exquiritur eorum numerus. Latini capita vocant. *Eôdem* [*loci*], ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, *In idem*: quo genere dicendi vtitur Seneca lib. 2, De benef. cap. 29.

16 *Dux viæ*, ὁδηγοῦ. Iudas enim præiuit cæteris, vt testatur Mat. 26.48. Vulg. & Eras. *Dux*, id est ἡγεμών. Addidi igitur appellatiuum Viæ, vt tollatur ambiguitas sermonis, quum præsertim id postulet Græci vocabuli compositio.

17 *Annumerabatur nobiscum*, κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν. In vno ex vetustis codicibus legitur ἐν ἡμῖν: quam lectionem si sequaris, optimè vertes ad verbum, *Numerabatur in nobis*. Nam καταριθμεῖσθαι loco simplicis hîc ponitur. Vulg. vtitur Connumerandi verbo, quod nusquam legi apud idoneos auctores. Erasmus autem vtens periphrasi minimè necessaria vertit, *Cooptatus erat in numerum nostrum*, id est κατηλέχθη εἰς ἀριθμὸν ἡμῶν.

18 *Is igitur*, οὗτος μὲν οὖν. Vulg. & Eras. *Et is quidem*. i. καὶ οὗτος μὲν, quam lectionem non amplector, quia nulla sequitur antapodosis, & nullius exemplaris auctoritate confirmatur. *Acquisiuit*, ἐκτήσατο. Ita loquitur Euangelista, spectans videlicet non quid conatus sit Iudas, sed consiliorum ipsius euentum. Iudas igitur auaritia corruptus, agrum sanè sibi acquisiuit ex proditionis suæ præmio, sed multo aliter quàm speraret. Sic Latinè dicitur aliquis sibi malum vel periculum quęrere, habita non consilii & voluntatis, sed euentus ratione. Vulg. *Possedit*, quæ interpretatio non cõuenit. Eras. *Parauit*, ambiguè. Vide Mat. 10.10. *Præcipitatus*, πρηνὴς γενόμενος. Hoc est nimirũ quod Gręci vno verbo dicunt καταπρηνίζεσθαι, id est pronum se in caput deiicere. Vulg. & Eras. interpretantur *Suspensus*. Vtitur enim disertè Matthęus verbo ἀπήγξατο, quod propriè significat Strangulare, id est constricta gula necare. Itaque nõnulli hãc periphrasin Petrũ adhibuisse existimãt vt habitũ

exprimeret hominis laqueo perfocati: quod pluribus etiã verbis Arabs & Syrus interpretes expresserunt. Sed & qui laqueo prǽfocantur, solent ex editiore loco præcipites deiici. verùm quocunque modo hoc accipias, πρηνὴς γενόμενος præcipitatum declarat, id est (vt Græca scholia explicant) κατενεχθέντα. Quæ tamen à Græcis ex Papia seu nescio qua traditione de Iuda commemorantur, qui quum seipsum suspendisset, rupto laqueo superuixerit, & præcipitatus, mirum in modum intumuerit, postremò à prætereunte curru fuerit elisus, cæteráque eiusmodi, vt incerta, prætermitto.

Græce		Beza		Vulgata
Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμὰ, τουτέστι χωρίον αἵματος.	19	Innotuítque omnibus habitantibus Hierosolymæ: adeo vt vocetur ager ille ⁖propria ipsorum lingua, Aceldama, hoc est ager sanguinis.	19	*Et notum factum est omnibus habitantibus Ierusalem: ita vt appellaretur ager ille lingua eorum, Haceldema: hoc est ager sanguinis.*
Ps. 69. 26 / Psa. 109. 8 — Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. καὶ, Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.	20	Scriptum est enim in libro Psalmorum, ‖ Fiat commoratio eius deserta, & nõ sit qui habitet in ea. ⁖Et, Episcopatum eius accipiat alius.	20	*Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui inhabitet in ea. Et, Episcopatum eius accipiat alter.*
Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ᾽ ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς,	21	Oportet igitur ex iis viris qui nobiscum conuenerunt toto tempore quo Dominus Iesus ⁖versatus est inter nos,	21	*Oportet ergo ex iis viris qui nobiscum sunt congregati, in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Iesus,*
Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ᾽ ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.	22	Exorsus à Baptismo Iohannis, ad eum vsque diem quo sursum receptus est à ⁖nobis, ⁖vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.	22	*Incipiens à Baptismate Iohannis vsque in diem qua assumptus est à nobis, testem resurrectionis eius nobiscum fieri vnum ex istis.*
Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν.	23	⁖Statuerunt igitur duos, ⁖Ioseph vocatum Barsaban, qui cognominatus est ⁖ Iustus, & Matthiam.	23	*Et statuerunt duos, Ioseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam.*
Καὶ προσευξάμενοι εἶπον, Σὺ Κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ὃν ἕνα ἐξελέξω·	24	Et ⁖precantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, ⁖ostende ⁖vtrum elegeris ex his duobus:	24	*Et orantes dixerunt Tu Domine qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum:*

---

19 *Propria ipsorum lingua*, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Vetus interpres, *Lingua eorum*. Erasmus, *Lingua illis vernacula*. Est autem illud ἰδίᾳ diligenter obseruandum. Nam hac quoque in parte proponitur à Petro considerandum Dei iudicium, quòd isti agro nomen publicè sit impositum, ea lingua quæ vernacula erat huius sceleris consciis vel auctoribus potius. Et hæc quidem causa est cur Petrus potius dixerit, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, propria ipsorum lingua, quàm ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ, id est nostra lingua: quanuis (ni fallor) Galilæi & Ierosolymitani (si quam pronuntiationem excipias, & aliqua fortassis idiomata) vna & eadem linga vterentur.

20 *Et, Episcopatum*, καὶ, Τὴν ἐπισκοπήν. Post ET scribo distinctionem, vt intelligatur aliud testimonium Scripturæ citari. Episcopatum autem vocat munus & functionem, quasi inspectionem dicas. Hebræi פְּקֻדָּה [*pekudah*] eadem prorsus ratione vocant, vt Num. 3. 32. Nos vocabulum illud libenter retinuimus, quia de Ecclesiastica & ea quidem Apostolica functione hîc agit Petrus, quum alioqui Dauid hæc propriè scripserit in Doeg, regiis armentis præfectum. Solent autem pastorum, ouium, & gregis vocabula sæpissime ad Ecclesiasticam administrationem transferri.

21 *Versatus est inter nos*, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ᾽ ἡμᾶς. Vulgata ad verbum, *Intrauit & exiuit inter nos*. Est autẽ Hebraismus hic perobscurus, ideóque à nobis minimè expressus ad verbum: quem quidem haud satis scio an Erasmus sit assequutus quum verteret, *Perpetuam vitæ consuetudinem egit nobiscum*. Nam quæ proximè consequuntur, apertè ostendunt, Petrum de Christi prædicatione agere: & certè hoc genus dicendi declarat functionis publicæ eiúsque laboriosę administrationem, quum de iis agitur qui publicũ munus gerunt: vt ex Deut. 31. 1 apparet, vbi Moses dicit sese propter senectutem nõ posse amplius ingredi & egredi, id est muneris sui laboribus satisfacere, quum alioqui vegeta esset ipsius senectus. Item ex 2. Par. 1. 10, vbi Solomõ prudentiam & intelligentiam petit à Domino, vt possit ingredi & egredi coram populo, id est non vt cum populo simpliciter versari, sed vt suum officium facere possit. Item 1. Par. 27. 21. Alioqui non nego ad priuatę etiam vitę officia hanc parœmiam pertinere, vt Deut. 28. 6, & Psal. 121. 3, & Ioh. 10. 9.

22 *A nobis*, ἀφ᾽ ἡμῶν. Id est, *Ex nostro cætu*.

Vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Erasmus, *Vt vnus quispiam constituatur qui sit vnà nobiscum testis resurrectionis eius*. Nos maluimus veteris interpretis simplicitatem sequi, in eo tantùm variata interpretatione, quòd particulam τούτων propter longum hyperbaton, cum antecedente ἀνδρῶν coniunximus, & verborum collocationẽ, perspicuitatis causa mutauimus.

23 *Statuerunt*, ἔστησαν. Sic etiam legerunt interpretes, Syrus, Arabs, & Latinus. Augustinus autem (apud quem totum hoc caput valde mendosè citatur lib. contra Felicem 1. cap. 4, & 5) interpretatur singulari numero, Statuit, periculoso errore. Nihil enim hic priuatim à Petro geritur, quasi excellentiore dignitate prędito, sed publicè & totius collegii suffragiis. Fuit enim inter Apostolos conuenientes non graduum sed ordinis duntaxat distinctio, vt & in aliis Ecclesiasticis cętibus: donec Episcopatus humanus in Ecclesiam inueheretur, qui mox in Satanicum euasit. *Ioseph*, Ἰωσήφ. In vno vetere exemplari legimus Ἰωσῆν, Iosen. Contrà verò infrà, cap. 4. 36, pro Ἰωσῆς, in vno exemplari legimus Ἰωσήφ, & ita vertit Vetus interpres: vt videri possit vtrobique idem designari. Nam etiam in cognomento Barnabę & Barsabę paruum est discrimen. *Iustus*, Ἰοῦστος. Vox ista Latina est, cuiusmodi pleraque alia in Euangelistis annotauimus. Rectè igitur Erasmus Glossam ordinariam quam vocant, reprehendit, quę tanquam Hebręum vocabulum interpretatur.

24 *Precantes*, προσευξάμενοι. Erasm. *Precatione facta*. Ego verò existimo temporis esse enallagen. *Ostende*, ἀνάδειξον. id est, Indica & declara. Idem enim valet hoc loco ἀναδεικνύειν quod simplex δεικνύειν. Sed Luc. 10. 1, accipitur pro constituere & creare, sicut Latini quoque interdum Designandi & Declarandi vocabulum vsurpant. *Vtrum*, ὃν ἕνα. Vulgata, ad verbum, *Quem vnum*. Cęterum non vno modo legitur hic locus. Nam in vno exemplari scriptum reperimus ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, ὃν ἐξελέξω, id est, *designa ex his duobus vnum*, [*eum* videlicet] *quẽ elegisti*. In plerisque verò codicibus sic legitur ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, id est, ostende vtrum (ponitur enim ὃν ἕνα pro πότερον) ex his duobus elegeris. Basiliẽsis autem editio Frobeniana anni 1519 & 1535, posteriorem hanc lectionem aptius, ni fallor, distinguit hoc modo, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο, ἕνα λαβεῖν. id est, ostende quem elegeris ex his duobus, vt vnus accipiat, &c.

25 Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

26 Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

25 Vt accipiat ⁘ sortem ministerij huius & Apostolatus, ⁘ à quo aberrauit Iudas, vt abiret in locum suum.

26 ⁘ Iecerunt igitur sortes ⁘ eorum, & cecidit sors super Matthiam, qui ⁘ communibus calculis allectus est cum vndecim Apostolis.

25 *Accipere locum ministerij huius & Apostolatus, de quo præuaricatus est Iudas, vt abiret in locum suum.*

26 *Et dederunt sortes eis, & cecidit sors super Matthiam, & annumeratus est cum vndecim Apostolis.*

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ` ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

CAP. II.

1 QVum autem aduenisset dies Pentecostes, erãt ⁘ omnes ⁘ concorditer.

CAP. II.

1 *ET quum complerentur dies Pentecostes, erãt omnes pariter in eodem loco.*

---

25 *Sortem*, κλῆρον. id est, vt sit ipse consors & particeps huius ministerii. Nam quod existimat Erasmus ex Hieronymo, κλῆρον referri hoc loco posse ad hæreditariã successionem, quoniam hîc agitur de successore & quasi hærede Iudæ deligendo: mihi non probatur, quum Petrus paulo antè loquens de ipso Iuda, qui nulli successit, eodem vocabulo vtatur. Idem ergo valet κλῆρος quod μερίς, infrà 8.

25. *A quo aberrauit*, ἐξ ἧς παρέβη. Vel, *à quo desciuit*. Vulgata, *De quo præuaricatus est Iudas*. Erasmus, *Vnde præuaricatus excidit Iudas*. Sed primùm omnium nemo est qui non videat Præuaricandi vocabulũ non respondere Græco παραβαίνειν. deinde vt παραβαίνειν interdum idem valeat quod Transgredi (id est violare) tamen ipsa constructio ostendit non esse hoc loco in ea significatione vsurpatum. dicendum enim fuisset ἣν παρέβη. Quod autem attinet ad Erasmi versionem, primùm omniũ miror eum vni Græco verbo tribuere duo Latina diuersæ significationis: deinde παραβαίνειν pro ἐκπίπτειν certè nusquam memini legere. Existimo igitur παρέβη positum esse pro παρεξέβη: quũ præsertim ἐξ præpositio casui constructionis postea adiungatur, vt etiam accipitur Exo. 32.8. Dicunt enim promiscuè Græci παρέβασιν & παρέκβασιν, pro eo quod Latini digressionem vocant & aberrationem. Hanc autem esse germanam huius loci interpretationem, ex iis intelligi potest quæ proximè cohærent. Est enim cuiusuis vocatio, quasi via & stadium in quo currere nos oportet, si metam volumus contingere. Ab hac igitur via, id est ab Apostolatu, dicitur Iudas digressus: imò verò ea prorsus relicta, in contrarium latus deflexisse, vt in eum tandem locum deueniret quem illi Deus iusto suo iudicio destinarat. Epiph. in Caianos, legit ἀφ᾽ οὗ, ita vt ad κλῆρον referatur, eodem manente sensu.

26 *Iecerunt sortes*, ἔδωκαν κλήρους: id est Sortiti sunt, cõiectis videlicet sortibus vel in sinum: vt apud Solom. Prouerb. 16. 33. vel in vasculum aliquod. Nam apud Homerum Iliad. η, coniiciuntur in galeam: apud Plautum in Casina, in sitularn: apud Ciceronem 4. in Verrem oratione, in hydriam: sicut apud Virgilium lib. Æneid. 6, in vrnam: adeo variæ fuerunt sortiendi rationes. Cæterùm διδόναι κλήρους hîc ponitur pro τιθέναι κλήρους, sicut loquitur Euripides: & Leuit. 16.8, vsurpatur verbum נתן [*nathan*,] quod etiam ponere significat: quum tamen Hebræi ferè vtantur verbo הפיל [*hippil*] vel ירה [*iarah*,] quæ respondent Græco verbo βάλλειν, quod vsurpatur ab omnibus Euangelistis in Passionis historia. Alioqui κλῆρον διδόναι Græcis aliud declarat, nempe partem suam alicui assignare, sicut ab Homero accipitur Odyss. ξ. Quamobrem, vt homonymiam vitaremus, noluimus ad verbum interpretari ἔδωκαν κλήρους, dederunt sortes. *Eorum*, αὐτῶν. Hoc dicendi genus, sicut & illud quod proximè sequitur, ex vulgi consuetudine petitum est. Dicuntur enim sortes esse illorum super quibus fit sortitio, & super eum cadere qui in sortitione euadit superior. *Communibus calculis allectus est*, συγκατεψηφίσθη. Vulgata, *Annumeratus est*, id est συνηριθμήθη. Erasmus ex Vallæ sententia, *Cooptatus est*. Sed Græco verbo aliquid amplius significatur, quod nõnisi circuitu verborum potui explicare, nempe hunc sortis euentum communi omnium sententia fuisse comprobatum.

IN CAP. II.

1 *Quum autem aduen*. καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι. Erasmus ad verbum, *Et quum compleretur*. Ego duplicem hîc Hebraismum esse puto, quæ causa fuit vt contra meam consuetudinem à Græcis discederem. Primùm enim si ἐν particulæ naturam consideres, significari videbitur aliquid nõ præteritum, sed adhuc vigens, quod initio quidem existimari posset optimè huic loco conuenire, quum ea de quibus dicturus est Lucas, ineunte ipso die Pentecostes, euenerint: sed quominus id ita accipi possit, impedit verbum συμπληροῦσθαι. quod si accipiatur pro Compleri, (id enim propriè declarat) dies ipse Pentecostes, si non prorsus exactus, at certè iam ad vesperam declinans intelligetur: quod vtrũque cum historia rei gestæ pugnat: sin autem pro aduenire, id est pro eo quod vernaculo sermone dicimus *eschoir* (quo modo intelligendum esse paulo pòst docebimus) apparet ἐν τῷ συμπληροῦσθαι positum pro μετὰ τὸ συμπληρωθῆναι. Nam profectò absurdum sit dicere hæc euenisse quum dies Pentecostes adueniret: tunc demum autem dici potest dies Pentecostes aduenisse quum XIIX dies toti prçterierunt, & L ipse dies est inchoatus. Ex quo efficitur ἐν pro μετὰ positum esse, sicut contrà ostendimus μετὰ pro ἐν vsurpatum Mar. 8.31. Nam ב apud Hebræos, quod propriè respondet Grçcorum præpositioni ἐν, infinito iunctum, interdum vigentem adhuc actionem declarat, vt initio Psal. 126.1. בשוב [*beschub*,] *quũ conuerteret*: vel futurum exactum, vt Ier. 31. 23. בשובי [*beschubi*] *quum conuertero*. & Leu. 12.6. במלאת [*bimloth*] *postquã impleti fuerint*. vel prçteritũ, vt Esa. 20.1, בשלוח [*bischloach*] *postquã misisset*. & hui⁹ significationis alia exẽpla annotauim⁹ Luc. 9.36, & 10.35, ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, pro μετὰ τὸ ἐπανελθεῖν με, & 11. v. 37. Deinde verò quod attinet ad verbum συμπληροῦσθαι, primum affirmamus, ex Hebræorum idiomate, apud quos infinitus modus temporibus non distinguitur, positum esse præsens pro præterito συμπληρωθῆναι. Præterea hoc dicimus, verbum מלא [*male*] sæpe apud Hebræos vsurpari quum agitur de certo temporis præscripti spatio quod non fuerit prorsus expletum, sed cuius vltimus annus vel dies aduenerit: veluti si intra decem dies me facturũ aliquid promisero, statim post nouem exactos dies, ineunte decimo, dicerentur ab Hebræis decem dies completi, id est decimus dies aduenisse. Id autem verum esse, vel illud Ieremiæ probat, quod est cũ hoc nostro prorsus simile, etiam cũ illo ב, quod diximus Grçcæ præpositioni ἐν respondere, cap. 25.12, במלאת שבעים שנה [*bimloth schibhim schanah*,] id est (si nostrum hunc Euangelistam placet imitari) ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἑβδομήκοντα ἔτη. quum tamen anni ipsius septuagesimi initium significetur quo liberati sũt Israelitæ, vt ex chronographis liquet. Atq. adeo vt iam nemo de hac interpretatione dubitare possit, Lucas noster in superiore libro, de Circuncisione Domini scribens, ita loquitur, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. id est ad verbum, *quum impleti fuissent dies octo*, quum tamẽ ipse dies octauus non præteriisse, sed aduenisse intelligatur, in quo fuit Circuncisio facienda ex lege, non autem in diẽ nonum differenda, sicut scribitur Leuit. 12.3, & apud ipsum Lucã nostrum cap. 1.59, vbi circuncisionẽ describit. Rectè igitur illũ locum interpretati sumus, *Quum aduenisset dies octauus*: & hunc quoque, *Quum aduenisset dies Pentecostes*.

Omnes, ἅπαντες. In duobus vetustis codicibus additum est οἱ Ἀπόστολοι, Apostoli: & certè existimo ista sic cohærere cum extremo superiore capite, vt solis Apostolis sit propria hæc Spiritus sancti missio quæ postea refertur. Nam illos omnino oportuit nouæ Ecclesiæ quasi duodecim patriarchas futuros, peculiari quadam forma diuinitus consecrari. sicut etiam ipsis peculiariter promissus fuerat Spiritus sanctus: id quod etiam ostendunt igneæ linguæ, iis demum conuenientes qui Euangelium erant per orbem terrarum sparsuri. Itaque paulo pòst quum ij in quos Spiritus sanctus illapsus erat, cœpissent loqui linguis, attonita turba omnes esse Galilæos dicit, nec aliorum fit mentio quàm vndecim Apostolorũ, quorum causam agit Petrus,

veluti Apostolici collegii patronus. Conuenisse quidem cum Apostolis alios discipulos, atque adeo religiosas etiã illas & sanctas fœminas, ex superiore capite apparet: sed neque vnum cœnaculum potuit tot hospitibus commune esse domicilium, neque vllo modo probabile est omnes illos centum viginti quorum facta est mentio, vnà semper fuisse, sed potius certis temporibus Ecclesiam in commune illud Apostolorum hospitium conuenisse. Manè igitur quum Apostoli vnà soli essent, gesta sunt quæ Lucas hoc loco commemorat: & ridiculè faciunt qui, quum hãc historiam pingunt, solent Mariam matrẽ Domini in medio Apostolorum collocare, nimirum vt Apostolici quoque collegii principem illam faciant: illi scilicet prædicandi quoque Euangelii, & baptizandi, vel etiam vt reginæ cæli demandata præcipuarum rerum cælestium cura.

5 *Concorditer*, ὁμοθυμαδὸν. Erasmus, *Vnanimiter*, quod nunquam legere memini. Vetus interpres hoc loco vertit *Pariter*, & eum existimat Erasmus legisse ὁμαδὸν: quam etiã lectionem probat. Ego verò neque id vsquam reperi in vetustis codicibus, neque possum etiam probare, propter 10 illud ἐπὶ τὸ αὐτό, quod proximè consequitur.

Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι.	2	Tum extitit repentè sonitus è cælo tanquam ⁘ruentis ⁘flatus⁘ violenti, qui repleuit totam domum vbi erant considentes.	2	*Et factus est repentè de cælo sonus, tanquam aduenientis spiritus vehemẽtis, & repleuit totam domum vbi erant sedentes.*
Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.	3	Et visæ sunt eis dispertitæ linguæ ⁘instar ignis, ⁘*qui* etiam sedit super vnumquenque eorum.	3	*Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum.*
Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.	4	Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperúntque loqui ⁘aliis linguis, ⁘prout Spiritus ille dabat eis ⁘effari.	4	*Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.*
Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.	5	Erant verò Hierosolymis ⁘habitantes Iudæi viri religiosi, ex omni natione ⁘*eorum* qui sub cælo *sunt*.	5	*Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi, viri religiosi, ex omni natione quæ sub cælo est.*
Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.	6	⁘Orto autem hoc rumore, conuenit multitudo, & ⁘confusa fuit, quòd audiret vnusquisque propria lingua sua eos loquentes.	6	*Facta autem hac voce, conuenit multitudo, & mente confusa est, quoniã audiebat vnusquisque lingua sua illos loquentes.*
Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι;	7	Obstupescebant autẽ omnes ac mirabantur, dicentes alii ad alios, Nónne ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?	7	*Stupebant autẽ omnes & mirabantur, dicentes, Nónne, ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?*

2 *Ruentis*, φερομένης. Τὸ φέρεσθαι Græcis significat Cum impetu venire, sicut apud Latinos quoque Ferri in ea significatione vsurpatur. Sed coacti sumus synonymon quærere, & passiuum participium actiuè interpretari. Quòd siquis hæc malit vt absolutè posita accipere, rectè verterit cum Augustino, *Tanquam ferretur*. Vulgata, *Aduenientis*, id est προσερχομένης. Erasmus per periphrasin, *Impetu venientis*. *Flatus*, πνοῆς. Vulg. *Spiritus*, ídque fateor non malé. Sed Πνεῦμα, cuius hìc fit mentio, volui à πνοὴ distinguere, id est, symboli significatum ab ipso symbolo: quum alioqui πνεῦμα quoque pro flatu & vento interdum ponatur, vt Ioh. 3.8. πνοὴ tamen pro Spiritu sancto nusquam, quod sciã: quđ etiã alicubi obseruauit August. *Violenti*, βιαίας. Vulg. *Vehementis*. i. σφοδρᾶς.

3 *Instar ignis*, ὡσεὶ πυρός. Erasmus, *Tanquam igneæ*, ad vitandam amphiboliam. Nam si interpreteris, Tanquam ignis, non minus id possis in recto quàm in gignendi casu accipere. Atqui si ὡσεὶ ita conuertas vt nos fecimus hoc loco, illud incommodum vitaris, neque à Græcis deflectes. [*Qui*] *etiam sedit*, ἐκάθισέ τε. Erasm. *Sederúntque*, id est ἐκάθισαν, quia nimirum pro Ignis cõuerterat Igneas. Putauit enim nominatiuum γλῶσσαι à superioribus repetendum, sicut & scholia Græca tradunt, adstipulante quoque meo vetustissimo codice, & Syro interprete. Quia tamen multi codices legunt ἐκάθισεν, vt & Arabs & Latinus vetus interpres, ita videlicet vt ex Hebræorum idiotismo, nominatiuus, id est *Spiritus sanctus*, ex sequẽtibus petatur, Græca simpliciter reddidi, vt cuique liberum suum iudicium maneat.

4 *Aliis*, ἑτέραις. Vulg. *Variis*, id est ποικίλαις. Alias autẽ linguas vocat quæ diuersæ essent ab ea quæ Apostolis erat familiaris: eas denique quas Marcus cap. 16. 17, nouas appellat. *Prout*, καθώς. Alibi hanc particulam conuertimus per similitudinis aduerbiũ: hìc tamẽ καθὼς vim habet distributiuam, vt annotauimus Mar. 4. v. 33. Significat enim Apostolos nec temere, nec fanaticorum instar, modo hac, modo illa lingua loquutos, sed magnam eorũ rationem habuisse in quos incidebant: nihil denique dixisse nisi Spiritu sancto linguam ipsorum moderante, qui nullius est confusionis auctor. *Effari*, ἀποφθέγγεσθαι. vel Eloqui, vt Vulgata & Erasmus, qui rectè, meo iudicio, 15 existimarunt præpositionem ἀπὸ non abundare. Nam ἀποφθέγγεσθαι propriè dicuntur ii demum qui sententiosa quædam & mirifica loquuntur: cuiusmodi erant quæ paulo pòst Lucas vocat μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ: item qui non tam ex se quàm numinis afflatu & impulsu loquuntur, sicut de pro- 20 phetis scribitur 2. Pet. 1. 21. quod omnino Lucas significare hoc verbo voluit, & Latini Fandi vocabulo expressiore quàm Loquendi, declarant. Quanuis non semper hoc obseruetur.

5 *Habitantes*, κατοικοῦντες. Alibi τὸ κατοικεῖν sic conuerti- 25 mus Habitare, vt distinximus à παροικεῖν, quod declarat Commorari. Sed hoc quidem loco videntur κατοικοῦντες generaliter dici quicunque exteri eo tempore Hierosolymis versabantur: adeo vt non modò exteros comprehendat, qui sedes illic vt in vrbe maxima ac frequentissi- 30 ma posuerant, sed eos quoque qui studiorum ac religionis discendæ causa illic ad tempus commorabantur, quorum distributa fuisse collegia intelligimus ex iis quæ narrantur infrà 6. c. 9, & 9. 29: eos denique qui ex variis gentibus ad diem festum confluxerant. [*Eorum*] *qui sub cælo* 35 [*sunt*,] τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Vulgata prætermisit articulum. Erasmus repetit ἐθνῶν, admonens etiam ad homines referri posse: quam sententiam vt magis probabilem sum amplexus. Est autem hæc hyperbole Hebræis familiaris, vt Deut. 2. 25.

40 6 *Orto autem hoc rumore*, γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Græca scholia φωνὴν interpretantur de vehementi illo venti sonitu qui totam ciuitatem commouerit: alii nonnulli ad Apostolorum voces referunt. Ego verò φωνὴν malo accipere pro rumore quem idem noster Lucas ἦχον, id est 45 Sonitum, simili prorsus ratione vocat suprà 4. 37. & φάσιν infrà 21. 31. Sed & illud notandum est, figuratè Lucam dixisse φωνῆς ταύτης, pro φωνῆς περὶ τούτου, id est hoc rumore, pro huius facti rumore: quod genus dicendi animaduertimus etiam Matth. 9. 26. *Confusa fuit*, συνεχύθη. Id est

συνεταράχθη, vt vertit Syrus interpres, id est animis conturbata fuit & tantæ rei nouitate perculsa: quamobrem etiam Vulg. interpretatur, *mente confusa est*. Arabs autem videtur ad multitudinis affluentis concursum hoc verbum retulisse.

Græce		Latine		Vulgata
Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ἧ ἐγεννήθημεν;	8	Quomodo igitur nos audimus eos ∵sua quisque lingua in qua nati sumus?	8	*Et quomodo nos audimus vnusquisque linguã nostram in qua nati sumus?*
Πάρθοι καὶ Μῆδοι, καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν,	9	Parthi & Medi & Elamitæ, & qui incolimus Mesopotamiam, Iudæámque & Cappadociam, Pontum, & Asiam,	9	*Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Iudæam & Cappadociam, Põtum & Asiam,*
Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,	10	Phrygiam & Pamphyliam, AEgyptum & partes Libyæ quæ est secũdum Cyrenen, ∵& aduenæ Romani, tum Iudæi tum proselyti,	10	*Phrygiam, & Pamphyliam, AEgyptum & partes Libyæ quæ est circa Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæi quoque & proselyti,*
Κρῆτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.	11	Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis ∵magnifica Dei *facta*.	11	*Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.*
Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;	12	Obstupescebant autem omnes, & hæsitabant dicentes alius ad alium, ∵Quid hoc *rei* esse possit?	12	*Stupebãt autem omnes & mirabantur adinuicẽ, dicentes, Quidnam vult hoc esse?*
Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, Ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.	13	Alij verò ∵cauillantes dicebant, ∵Vino dulci pleni sunt *isti*.	13	*Alij autem irridentes dicebant, Quia musto pleni sunt isti.*

8 *Sua quisque lingua*, ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ. Probabilius est (inquit Erasmus) Apostolos sua lingua fuisse loquutos, & miraculo factum vt nemo non intelligeret, perinde ac si suam quisque linguam audisset. Itáne verò? sanè si ita est, miraculum non in ipsis Apostolis, sed in eorum auditoribus editum fuerit. At enim (inquit ille) eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis, implicat cõtradictionem. Esto. sed vbi hoc factum esse ab Apostolis narrat Lucas? Imò narrat Apostolos variis linguis loqui cœpisse, id est modò hac, modò illa, non tamen confusè aut furiosè, sed prout hic vel ille in varias gentes inciderat, & prout expediebat, præeunte, & animum ac mentem moderante Spiritu sancto. Hîc verò nihil video quod (vt ipse ait) contradictionem implicet. Sed hoc illi facilè cõdonari potest, veterum nonnullorum vestigia sequuto. Verùm quod subiicit, Nunquam legi hoc miraculi accidisse aliâs, nisi fortè semel atque iterum, veluti Act. 10, de familia Cornelii: & quum Paulus scribens Corinthiis, gloriatur se omnium illorum linguis loqui: id verò miror ab Erasmo dici potuisse. Puto enim omnibus vel mediocriter in illorum temporum historia versatis, constare, hoc linguarum donum, quemadmodum etiam sanationum & prophetiæ, in primis illis Ecclesiis ita viguisse vt etiam Spiritus sancti appellatio interdum eiusmodi donis tribuatur: sicut apparet ex iis quæ scribuntur infrà 8. c.15, & 16. item 19.2, & 6. item 1. Cor. 12.13, & 14. Διάλεκτον autem vocant ferè Græci, peculiarem aliquam in eadem alioqui lingua loquendi diuersitatem. Sed hîc latiore significatione accipitur.

10 *Et aduenæ Romani, Iudæíque & proselyti*, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι. De verbo ἐπιδημεῖν, dicemus 2. Cor. 5.6. Erasmo autem assentior in eo quòd Iudæos hîc tradit non ex gente dici, id est Iudææ incolas, quum eorum iam antea fecerit mentionem: sed ex religione simul & genere: à quibus Lucas distinguat proselytos, genere videlicet prophanos, religione factos Iudæos. Id enim ita esse ostendit manifesta Iudæorum & proselytorum antithesis. Sed ab illo tamen duabus in rebus dissentio in huius loci explicatione. Primùm quòd solos Romanos hîc putet in Iudæos & proselytos distingui: deinde quòd Cretenses & Arabes, quorum postea fit mentio, ita putet ad priorem recensionem referendos, vt tamen ad solos proselytos pertineant, quasi ex Creta & Arabia nulli venerint genere Iudæi, quòd eò non perfugissent, sed tantùm proselyti. At ego libenter quæsierim cur Lucas eorum duntaxat Iudæorum mentionẽ faceret qui Roma aduenerant & quî sit probabile nullos in Cretam aut Arabiam Iudæos profugisse, quum Damascus in Arabia censeatur: vbi tam frequens erat synagoga, & tamen nullos nisi proselytos venisse. Sunt autem hæc, meo iudicio, nimium absurda, quæ tamen ex illa interpretatione sequi necesse est. Existimo igitur quum Lucas tot gentium mentionem fecisset, has omnes postea in duo quasi hominum genera distinguere, nempe in Iudæos & proselytos: (hanc enim vocẽ vt in Ecclesia vsitatã retinere maluimus quàm ascititios vocare) ídque optima sanè ratione. Verisimile enim est, eos, qui quanuis inter gentes exteras essent dispersi, tamen erant origine Iudæi, & in patria lege educati, quemadmodum hodie, sic etiam eo tempore, & quidem multo magis stante adhuc illorum templo ac religione, si non omnes, at certè plerosque, & eos præsertim qui Hierosolymam venire consueuerant, vernaculam Iudæorum linguam aliquatenus saltem tenuisse. Ideo Lucas, nequis calumniaretur, Apostolos potuisse à diuersis gentibus sine miraculo intelligi, disertè dixit, vnumquenque audisse Apostolos loquentes proprio eiusregionis idiomate in qua natus esset, & in qua habitaret: deinde vt omnis calumniandi occasio præcideretur, proselytos etiam, id est eos qui ex prophanis gentibus ad Iudaismum erant conuersi, distinxit à Iudæis, id est ab iis qui iã inde à maioribus Legem Mosis erant professi. Quod autem ad Cretenses & Arabes attinet, quanuis isti distinctioni subiiciantur, tamẽ eadem conditione censendi sunt qua superiores gentes. Apparet enim Lucam in hac recensione non magnam habuisse ordinis rationem, rei potius ipsi quàm oratoriis præceptis intentum.

11 *Magnifica Dei [facta,]* τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Heb. נפלאות [*niphlaoth*] vt diximus Luc. 1.49.

12 *Quid hoc [rei] esse posit?* τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; Vulgata & Erasmus ad verbum, *Quidnam vult hoc esse?* id est τί θέλει τοῦτο εἶναι; pro quo potius dicas Latinè, *Quid hoc sibi vult?* At ego putaui potentialem modum exprimendum esse. Neque enim duntaxat quærunt quid hoc sit rei, sed quò tandem futurum sit vt ista euadant. Ponitur autem τὸ θέλειν ἀντὶ τοῦ δύνασθαι, id est, Velle pro Posse. vt si in vernaculo sermone dicas, *Que peut estre ceci?* quam enallagẽ annotat Corinthus in Attica dialecto, vt in illo Platonis, τὰ χωρία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν.

13 *Cauillantes*, χλευάζοντες. Vulgata & Erasmus, *Irridentes*, id est καταγελῶντες: quum τὸ χλευάζειν aliquid amplius significet, quod Latino Cauillandi verbo melius exprimitur. *Vino dulci*, γλεύκους. Vulgata & Erasmus, *Musto*. quod fateor quidem à Græcis γλεῦκος dici: sed quum hæc gesta sint ipso die Pentecostes, quo tempore nullum est mustum, malo in genere pro vino dulci & præstanti accipere: quemadmodum etiam videtur accipi עסיס [*hasis*] Esa. 49.26, quum alioqui vinum recens expressum eo nomine declaretur, vt ipsa notatio declarat. nam mustum rarò & multo minus quàm vinum inebriare testantur philosophi. Siquis tamen malit de musto accipere, non magnopere repugno, quia testatur Lucas hæc dicta esse χλευαστικῶς, id est, cum vafra & maledica derisione. Syrus & Arabs interpretes addunt, καὶ μέθυσοι, *& ebrij*.

14 Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου.

14 Stans autem Petrus cum vndecim, sustulit vocem suam, & "affatus est eos, dicēs, "Viri Iudæi, *vósque* omnes " qui commoramini Hierosolymis, hoc vobis notum esto, & " auribus percipite verba mea.

14 *Stans autem Petrus cum vndecim, leuauit vocem suam, & loquutus est eis, Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem vniuersi, hoc vobis notum sit, & auribus percipite verba mea.*

15 Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας·

15 Non enim, vt vos existimatis, isti ebrii sunt, quum sit hora diei "tertia:

15 *Non enim sicut vos æstimatis, hi ebrij sunt, quum sit hora diei tertia:*

16 Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ,

16 Sed hoc illud est quod dictum est per Prophetam Ioel,

16 *Sed hoc est quod dictum est per Prophetam Ioel,*

17 Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, (λέγει ὁ Θεός) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

Ioel. 2. 28.

17 ‖Et erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo " in quamuis carnem: & prophetabunt filij vestri & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.

17 *Et erit in nouissimis diebus, (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabūt filij vestri & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbūt, & seniores vestri somnia somniabunt.*

18 Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι.

18 Et quidē super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

18 *Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.*

19 Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

19 Et " edam miracula in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi.

19 *Et dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinē, & ignē & vaporem fumi.*

20 Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquam veniat dies ille Domini magnus & illustris.

20 *Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinē, antequam veniat dies Domini magnus & manifestus.*

21 Καὶ ἔσται, Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

21 Et futurum est vt quicunque inuocauerit nomen Domini, seruetur.

21 *Et erit, Omnis quicunque inuocauerit nomē Domini, saluus erit.*

22 Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε,

22 Viri Israelitæ, audite sermones istos: "Iesum illum Nazarenum, virum " à Deo approbatum apud vos "præstantibus factis & miraculis & signis quæ edidit per eum Deus in medio vestri, sicut & ipsi nostis,

22 *Viri Israelitæ, audite verba hæc: Iesum Nazarenum, virū approbatum à Deo in vobis virtutibus & prodigiis & signis quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut & vos scitis,*

23 Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε.

23 Hunc *inquam* definito consilio & " prouidentia Dei deditum quum accepissetis, "manibus sceleratis " *cruci* affixū " interemistis.

23 *Hunc definito consilio & præscientia Dei traditum, per manus iniquorum affigentes interemistis.*

---

14 *Affatus est*, ἀπεφθέγξατο. Vide suprà, 4. *Viri Iudæi*, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι. In hoc dicendi genere Latini solo epitheto contenti sunt, quum Hebræi & Græci addere soleant speciei nomen. *Qui commoramini*, οἱ κατοικοῦντες. Vide suprà 5. Manifestè certè Iudæos hîc opponit, id est Hierosolymitanos ciues, Iudæis extraneis qui ex variis regionibus ad diem festum conuenerant. *Auribus percipite*, ἐνωτίσασθε. Finxerunt hoc vocabulū Græci interpretes, quod respondet verbo Hebræorum האזין [*heesin*,] ac si dicas Inaurisare.

15 *Tertia*, τρίτη. Tertia videlicet ab orto sole.

17 *In quamuis carnem*, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Ponitur hîc quoque caro pro homine, vt alibi sæpe annotauimus. Libenter autem retinuimus hunc Hebraismum, vt intelligatur opponi carni spiritum, id est rem præstantissimam rei planè fragili ac caducæ: quam tamen Dominus pro singulari sua bonitate dignetur excellenti Spiritus sui munere. Sed & illud annotandum est, πᾶσαν non propriè hoc loco conuerti Omnem, sed potius indefinitam esse particulam, vt res ipsa ostendit, & sequentia declarant: qua de re diximus aliquid Matth. 4. 23. & dicemus 1. Tim. 2. 4.

19 *Edam*, δώσω. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Dabo*. Vide Matth. 24. c. 24. *Sursum*, ἄνω. Deest istud, vt & κάτω, *deorsum*, apud Syrum & Arabem interpretes, vt & apud Ioelem: ac fortassis fuit cæli & terræ explicatio, quæ postea in contextum irrepsit.

22 *Iesum illum Nazarenum*, Ἰησοῦν Ναζωραῖον. Expressimus articulū, cuius vis est hoc loco διακριτική. Vocat autē Iesum Nazarenū Petrus, nō vt cōmuni Iudæorū errori patrocinetur, sed vt de illo ipso Iesu hîc agi intelligāt quem ipsi per cōtemptū solebāt ita vocitare, & addita hac inscriptione crucifixerant. *A Deo*, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Id est ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: quam enallagen annotauimus Matth. 11. c. 19, & 16. c. 21. Mar. 8. 31. Luc. 9. 23, & 17. 25. *Approbatū*, ἀποδεδειγμένον. Id est, (inquiunt Græca scholia) οἷον μὴ ἀμφισβητούμενον, ἀλλ' ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν ἔργων ὧν ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἦν. Id est, eiusmodi vt de eo ambigi non possit, & qui sit iis operibus quæ per eum fecit Deus, tanquam necessariis demonstrationibus, comprobatus à Deo fuisse: quomodo accipitur idē verbū infrà 25. 7. Itaq; fallitur Erasmus tum in eo quòd Veterē interpretē putat legisse ἀποδεδειγμένον, tum etiam in eo quòd maluit interpretari exhibitum quàm approbatum. Similis error admissus est infrà 1. Cor. 2. 4. *Apud vos*, εἰς ὑμᾶς. Vel, *Inter vos*, atque adeo spectantibus vobis. siue vt paulo pòst subiicit, In medio vestri. Demosthenes περὶ στεφ. Παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς ἅ μου ἠκούσατε. Idem, εἶπον ποτὲ ἐν τῷ δήμῳ. Vulg. *In vobis*. Eras. *Erga vos*. sed neuter (vt opinor) sensum est assequutus. *Præstantibus factis*, δυνάμεσι. Alibi consueuimus δυνάμεις conuertere virtutes, ob eam causam quam exposuimus, Matt. 7. c. 22. hîc autem studuimus vitare amphiboliam, nequis pro δυνάμεσι scriptum putet ἀρεταῖς: quod vocabulum nimis est dilutum.

23 *Prouidentia*, προγνώσει. Id est προνοίᾳ, siue præeunte,

id eſt æterna cognitione. Cognitionis autem vocabulo nõ eſt quòd cum Epicureis otioſam aliquam in Deo rerum futurarum cognitionem imaginemur: quum prouidentia Dei nec debeat, nec poſſit ab eiuſdem definito conſilio ac decreto diuelli, vt hodie nonnulli ſe facere dictitant, ne Deum videantur malorum auctorem facere. Abſit verò à nobis hæc blaſphemia. Sed abſit viciſſim vt quicquã Deo vel conniuente vel inuito fieri aut accidere dicamus. Certè nullũ vſquã facinus in terris editũ eſt quod cũ Iudæ perfidia & Iudæorũ ſcelere ſit comparandũ: & tamen apertè dicit Spiritus ſanctus Deum non modò hæc futura cognouiſſe ab æterno, ſed etiã æterno & immutabili ſuo conſilio in optimum finem definiuiſſe. Et niſi hoc fateamur, neceſſe eſt vt in noſtra redemptione conſilium Dei non interueniſſe dicamus. An verò propterea vel innocens Iudas, vel eius ſceleris cauſa ſeu particeps Dominus? Minimè. Nam bene ſemper agit Dominus, quibuſcunque vtatur inſtrumentis: & in eodem opere aliud agit bonus Deus, mundum ſibi in Filio reconcilians: aliud verò Iudas, ſanguinem innoxium prodens. Nos igitur non pudeat Spiritus ſancti ſermonem vſurpare. Quòd ſiquid humana imbecillitas obganniat, Deo nihilominus ſummæ iuſtitiæ gloriam tribuamus, nobis totam culpam adſcribamus.

Manibus iniuſtis, διὰ χειρῶν ἀνόμων. Vulgata & Eraſmus, *Per manus iniquorum*. Hæc autem nonnulli cum nomine ἔκδοτον coniungunt, quo modo diſtinctus eſt hic locus in pleriſque codicibus. Sed præterquam quòd præpoſitio διὰ non ſatis commodè connecti poteſt cum illo nomine, aut cum participio λαβόντες, planior etiam erit ſententia ſi adſcripta diſtinctione poſt λαβόντες, (ſicut in Græcis ſcholiis adſcribitur) iſta potius cum ſequentibus conſtruantur: nempe vel cum participio προσπήξαντες, vt Iudæis Petrus hoc quoque ſcelus obiiciat quòd Chriſtum in manus profanorum hominum, id eſt Pilati & militum Romanorũ, dediderint ad necem: vel cum verbo ἀνείλετε. Nam qui interficiendum curat, perinde reus eſt acſi ſua manu interfeciſſet. Quod autẽ attinet ad nomen ἀνόμων, quia non habet adiunctũ articulum, apparet non eſſe ſubaudiendum ἀνθρώπων, vt conuertas Per manus *hominum* iniquorum, ſed potius ita accipiendum vt ſumus interpretati. [*Cruci*] *affixum*, προσπήξαντες. Vulgata, *Affigentes*, neglecto tempore. Nam quòd in quibuſdam exemplaribus legitur Affigentes, factum eſt librariorum negligẽtia, vel ſciolorum audacia. Caſtellio vertit, Ad palum alligatum: falſa & inepta interpretatione. *Interemiſtis*, ἀνείλετε. Vide Luc. 22.2.

Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ.	24	Quem Deus excitauit, ſolutis doloribus mortis, eo quòd impoſſibile erat ipſum ab ea retineri.	24	*Quem Deus ſuſcitauit ſolutis doloribus inferni, iuxta quòd impoßibile erat teneri illum ab eo.*
Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.	25	‖ Dauid enim dicit de eo, Proſpiciebam Dominum coram me ſemper: quoniam eſt mihi ad dexteram, ne concutiar.	25	*Dauid enim dicit in eum, Prouidebam Dominum in conſpectu meo ſemper, quoniam à dexteris eſt mihi, ne commouear.* Pſal. 16. 8
Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ᾽ ἐλπίδι·	26	Propterea oblectatum eſt cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeo caro mea requieſcet in ſpe:	26	*Propter hoc lætatum eſt cor meum, & exultauit lingua mea: inſuper & caro mea requieſcet in ſpe:*
Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.	27	Quoniam non derelinques animam meam apud inferos, nec ſines Sanctum illum tuũ ſentire corruptionem.	27	*Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis Sanctũ tuum videre corruptionem.*

24 *Doloribus mortis*, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Vulgata, *Inferni*, ᾅδου. vt legit etiã Epiphanius in Anchorato, qui tamẽ ἐν ἀνακεφαλαιώσει legit θανάτου. Syrus quoq; & Arabs retinẽt eam vocem nempe שאול [*ſcheol*] quam mox ipſe Lucas interpretatur ᾅδου. Vtrouis autem modo legas, idem ſignificabitur, quum vnum altero exponatur Pſal. 18.5, & 6. Sed locus iſte mihi quidem videtur obſcurior quàm præ ſe ferat. Neque enim fas eſt arbitrari Chriſtum, quum ſemel Spiritum emiſiſſet, in vllis doloribus fuiſſe verſatum. Itaq; quum mors finem cruciatibus ipſius attulerit, quî dici poteſt ſolutis ſeu mortis ſeu inferorum doloribus reſurrexiſſe? Græci vt hunc nodum expedirent, ſubtilem quidem ſed parum ſolidam expoſitionem ſunt commenti. ſic enim dolores mortis explicant, quaſi mors ipſa per proſopopœiam dicatur quodammodo partus doloribus laboraſſe, quum Chriſtum incluſum teneret. At ego dolores mortis pro morte dolorum corporis & cruciatus animi plena accipio: ſicut abominatio vaſtationis pro abominanda vaſtatione accipitur, Matt. 24.15. & damnatio meretricis pro damnanda meretrice, Apocal. 17. 1, ex Hebræorum idiotiſmo. Deinde quanuis corpus in ſepulchro iacens, omnis doloris atque adeo omnis ſenſus expers eſſet (quum verè ac certò Chriſtus mortuus ſit) tamen quum mors ipſa nihil aliud eſſe videretur quàm ipſorum cruciatuum ac dolorum quaſi victoria ac plenũ imperium, Chriſtus meritò dicitur tum demũ dolores iſtos lethales ac mortiferos ſuperaſſe, quum mortuus mortem vicit, vt in æternum cum ſuis Deo viuat. Præterea annotandum eſt, apud Hebræos vnum idémq; vocabulũ modò dolorem, modò finẽ ſignificare, leui tãtùm vnius puncti diſcrimine. Nã חבל [*chebel*] cum ſeri & ſegol Græci ὠδῖνα, id eſt partus dolorem: חבל [*chebel*] cum duobus ſegolin, σχοινίον, id eſt funem, interpretantur. quòd ſi mihi liceret grammaticorum auctoritatẽ in dubium vocare, ſanè dicerem non minus חֵבֶל [*chebel*] cum quinque punctis, quàm חבל [*chebel*] cum ſex, declarare funem, & quicquid illud eſt quo aliquid vincitur: nec pro dolore ſeu morbo aliter quàm tranſlatitiè accipi. idque ita eſſe apparet ex eo quòd 2. Sam. 22. 5, & Pſal. 18. 6. quum priore loco ſcriptum ſit חבלי שאול [*cheble ſcheol*,] ſubiicitur מוקשי מות [*mokeſche maueth*.] Scimus autem hãc conſuetudinem eſſe Dauidis, vt plerunque pars vna verſiculi alteram explicet: vt mihi quidem probabile videatur, חבלי & מוקשי [*cheble* & *mokeſche*] idẽ prorſus declarare. Suſpicor igitur, Petrum, quum ad hunc Dauidis locum alluderet, חבלי שאול [*cheble ſcheol*] id eſt vincula mortis dixiſſe, Lucam autem Græcã editionẽ ſequutum, pro δεσμοὺς conuertiſſe ὠδῖνας. quod ſi ita eſt, conuertemus, Solutis vinculis mortis, & optimè conueniet tum participium λύσας, tum etiam verbum κρατεῖσθαι. nihil tamen velim mutare ex coniectura. Simile quiddam in eadem voce accidiſſe videtur Zach. 11.7. vt ibi annotat doctiſſimus interpres.

Eo quòd, καθότι. Vetus interpres, *Iuxta quod*, barbarè & obſcurè. Eraſmus, *quatenus*, ambiguè. Nam ſi pro καθ᾽ ὅσον, id eſt in quantum, accipias, non conueniet ſententia. Iidem multo rectius ſunt interpretati, Luc. 1. 7.

27 *Animam meam apud inferos*, τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου. Qui propria ſignificatione hoc vocabulum ſunt interpretati, & per inferos intellexerunt locũ quem vulgò vocamus *les enfers*, quaſi eò reipſa deſcenderit Spiritus Chriſti, & ita ſuum quem appellant, limbum fabricarunt, valde profectò ſunt hallucinati, quum nihil eiuſmodi teſtetur Scriptura: & Deſcendere ad inferos propriè quidem ſignificet ſepulchro condi, tranſlatitiè verò de iis dicatur qui ſummis vel animi vel corporis doloribus ita opprimuntur, vt ſint vltimo exitio proximi, vt Gen. 37. v. 35, & 42. v. 38, 1. Sam. 2. v. 6, Pſal. 29. v. 4, & 49. v. 15. & alibi paſſim. Nam certè Hebræis שאול [*ſcheol*] idem propria ſignificatione declarat atque בור [*bor*] & קבר [*keber*,] & שחת [*ſchachath*] quo vtitur Dauid in altero huius verſiculi membro. quanuis maledicus ille monachus Genebrardus id inficietur, cuius & inſcitia & impudentia alibi demonſtrabitur. Græci ᾅδην verterunt, quaſi tenebroſum locum dicas. Fateor tamẽ etiam de profundiſſimis illis ſubterraneis locis idem vocabulũ interdum dici, quos alibi Scriptura vocat abyſ-

Genebrardus.

ſum,vnde etiam portæ inferorum nominantur Matth. 16. v.18. & diues ille apud inferos collocatur in ſummo cruciatu,Luc. 18.v.23. & rogant dæmones ne mittantur in abyſſum,Luc.8.v.31. Sed quid quiſque locus ferat diligenter animaduertendum. Dico igitur nunquam prætermiſſuros fuiſſe Euangeliſtas iſtiuſmodi hiſtoriam deſcenſus animæ Chriſti ad inferos,& arbitror (quod cum veterum pace dictum ſit)ſomnia eſſe quæcunque de hac re apud illos commemorantur. Nam hic locus eò non ſpectat, vt apparet ex verbis ipſius Petri verſ.29, vbi dútaxat mortis, ſepulturæ & corruptionis Dauidis meminit:minimè certè, vt plena eſſet illius cum Chriſto collatio , prætermiſſurus illos inferos in quibus tandiu derelictus fuerit Dauid . Et quod attinet ad locum 1. Pet.3.v.19, nihil eiuſmodi ibi ſignificari,ſuo loco oſtẽdemus.Sed eum errorem auxit quidam nõ ita pridem mirum in modum,auſus ſcribere Chriſti animam verè ad loca illa puniendis reprobis deſtinata perueniſſe, & ibi quoque pœnas noſtris peccatis debitas luiſſe. Nam(inquit)alioqui non erit plena ipſius pro nobis ſatisfactio. Atqui ſi verum hoc eſſet, ne corpori quidem parcendum erat,& totus Chriſtus ad inferos illos erat detrudendus,quum peccati ſtipendium ſit mors æterna , non animæ tantùm reſpectu, ſed etiam corporis. Quid verò? quum diceret Chriſtus,*Triſtis eſt anima mea vſque ad mortẽ*, quum ſanguinis grumos ſudaret,quum ſeſe contentiſſima voce quereretur à Deo ſuo derelictum, annon luebat ipſius anima pœnas noſtris peccatis debitas?Sed ad rem tãdem venio.Dico igitur שאול [*ſcheol*] hoc in loco propria ſignificatione accipiendum pro ſepulchro & ANIMAM MEAM, vel loco pronominis ME accipi , ſicut vulgo dicimus *ma perſonne*: vel pro VITAM MEAM,quæ quodãmodo videtur ſepulchro obrui quãdiu corpus illic mortuũ iacet : vt quod dicit idem Propheta Pſal.32.v.19, animam erui à morte,& Pſal.89. v. 49, erui animam è manu שאול [*ſcheol*,]id eſt ſepulchri,ſit vera huius loci explicatio.Nam ibi quoque Græcus interpres ſic habet, Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ᾅδου; Denique ſimpliciſſima videtur expoſitio, quum cadauer in ſepulchro deponatur, vt idem quoque dicatur in ſepulchro nõ deſeri. Neque.n. Petrus hîc diſputat de animi immortalitate , ſed de corporis reſurrectione , eáque eiuſmodi, vt nulla præceſſerit corruptio : quam reſurrectionem Dauid non ſibi (quem conſtat mortuum, ſepultum & in ſepulchro in puluerem redactum fuiſſe)ſed Chriſto tribuit. Ac ne quis cauilletur, me inter iſtas interpretationes veluti fluctuare,animaduertat lector, quamcunque iſtarum trium ſequatur , eandem manere ſententiã. נפש [*nepheſch*]autem,id eſt ANIMAM, & pro eo quod vulgò *perſonne* vocamus,& pro VITA non minus frequenter accipi, quàm pro altera illa hominis parte,nemo inficiabitur qui fuerit in ſacris libris verſatus.Pro mortuo homine vſurpari negat quidem Caſtellio , atque adeo nomine שאול [*ſcheol*] ſepulchrũ ſignificari. Quid.n. non audent ſummè impudẽtes & nullo iudicio præditi homines? Ego verò, & Hebræos & rationem ipſam ſequutus,affirmo נפש [*nepheſch*] pro cadauere poni Leuit. 19. v. 27,& 21. v.1,& v.11,& Num.5.v.2,& 9.v.10.Itaque in priore noſtra editione rectè interpretatus eram , NON DERELINQVES CADAVER MEVM IN SEPVL. quod tamen nũc mutaui , vt iis obſequar qui cõqueſti ſunt me à Græcis verbis diſceſſiſſe,& nomine Cadaueris,(inſcitia certè potius Latini ſermonis quàm recto vllo iudicio) offenduntur. *Sines*, δώσεις. Heb.תתן [*titten*:]quod etiam accipitur ἀντὶ τοῦ ἐᾶν,καὶ συγχωρεῖν, vt Gen.31.7. Vulg. ad verbum, *Dabis*. *Sanctum illum ſuum*, τὸν ὅσιόν σου, id eſt,Me qui ſum tuus ille SANCTVS. Cæterùm in Hebræo contextu non ſcribitur קדוש [*kadoſch* ,] ſed חסיד [*chaſid*] quod munificum & ad benefaciendum propenſum declarat : hîc verò & aliis multis locis, meo quidem iudicio,paſſiuè accipitur,& eum ſignificat quem Deus ſingularibus beneficiis affecerit, quẽ Gallicè vocamus, *fauorit*. *Sentire*, ἰδεῖν. Heb.לראות [*liroth*.]Vulgata & Eraſ. ad verbum,*Videre*. Sed alibi diximus Videre interdum accipi pro αἰσθάνεσθαι,atque adeo pro πάσχειν, vt Ioh.8.51. *Corruptionem* , διαφθοράν. Græci interpretes rectè omnino hunc locum expreſſerunt.Nam שחת [*ſchachath*] apud Hebræos ideo ſignificat ſepulchrum, quòd corpora corrumpat. Itaq; dici quidẽ poteſt Dominus vidiſſe שאול [*ſcheol*,] vel בור [*bor*,] vel קבר [*keber*,] nõ autem שחת [*ſchachath*,] niſi κυρίως accipias:ac proinde Syrus & Arabs interpretes rectè vſurparũt vocem Hebræã כלה [*chalah*]quæ conſumptionem declarat,ſiue quòd alicui rei finem imponat.

	Græce		Beza		Vulgata
	Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.	28	⁘Notas mihi feciſti vias vitæ,⁘replebis me iucunditate in tui conſpectu.	28	*Notas mihi feciſti vias vitæ:replebis me iucunditate cum facie tua.*
3. Reg. 2. 10. infrà 13. 36.	Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παρρησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.	29	Viri fratres, ⁘licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, ‖ eum & obiiſſe & ſepultum eſſe, & monimentum eius eſſe apud nos ⁘ad hunc vſque diem.	29	*Viri fratres,liceat audenter dicere ad vos de patriarcha Dauid,quoniã & defunctus eſt, & ſepultus eſt, & ſepulchrum eius eſt apud nos vſque in hodiernum diem.*
Pſal.131. 11.	Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ·	30	Propheta igitur quum eſſet, & ſciret ‖ Deum ⁘iureiurando ſibi iuraſſe, fore vt ex fructu lumbi ipſius, ⁘quod ad carnem attinet, Chriſtum excitaret, ⁘*quem* collocaret ſuper eius throno:	30	*Propheta igitur quum eſſet & ſciret quia iureiurando iuraſſet illi Deus de fructu lumbi eius ſedere ſuper ſedem eius:*

28 *Notas mihi feciſti*, ἐγνώρισάς μοι. Id eſt, aditum mihi ad veram vitam patefeciſti:me deniq; feciſti verè vitæ participem.Nam in hoc dicendi genere,cuius plurima extant exempla,præſertim in Pſalmis , docere dicitur Deus quos donorum ſuorum participes facit. *Replebis me*, πληρώσεις με.Hebr. שבע [*ſabah*.] Itaque ſuſpicor initio fuiſſe ſcriptum πλήρωσις , ita vt ſubaudiatur verbum ἐστι, *Eſt*, vt habent Hebræa,vel πληρώσεις εὐφροσύνης,ſub.εἰσὶ,& pronomen με poſtea irrepſerit:quanuis ſic etiam legant Syrus & Arabs interpretes. Itaque μετὰ τοῦ προσώπου σου conuerti *In tui conſpectu*.

29 *Licet*,ἐξόν. Id eſt ἔξεστι,ex Hebræorum idiotiſmo omnibus noto. Eraſmus autem putauit hoc abſolutè poni, vt ferè ſolet apud Atticos. Ideo vertit, *Quandoquidem licet*: ſed non ſatis cohærente verſiculi ſequentis conſtructione.

Ad hunc vſque diem,ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Prodigioſum eſt tot barbaros & crudeliſſimos hoſtes qui vrbem poſtea euerterunt,regio ſepulchro peperciſſe:& fortaſſis non vana eſt eorum coniectura qui inſtaurata vrbe putant fuiſſe quoque regum monimenta renouata.Sed quod ſcribit Ioſephus de immenſis theſauris tot ſeculis poſt ſepultum Dauidem & toties euerſam vrbem,primùm ab Hyrcano,deinde ab Herode ex illius ſepulchro erutis , mihi ne veriſimile quidem videtur.

30 *Iureiurando iuraſſe* , ὅρκῳ ὤμοσεν. Hebraicas eiuſmodi repetitiones,quibus etiam interdum Attici vtuntur , alibi annotauimus non mediocre pondus addere ſententiæ. Itaque dicitur Dominus iureiurando iuraſſe. id eſt nõ ſimpliciter , ſed ſolenni quadam formula & conceptis verbis, Dauidi promiſiſſe id de quo agitur. *Ex fructu lumbi ipſius*, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. Hebraica veritas Pſalmo 132 habet מפרי בטנך [*mipperi bitnecha*,] id eſt ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, è *fructu ventris tui*.vt verterunt etiam Græci. Vocant autem Hebræi ſobolem fructum ventris. *Quod ad carnem attinet Chriſtum excitaturum* , τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. In OEcumenii ſcholiis & editione Frobeniana legitur ἀναστῆσαι, & ſubiicitur hoc membrum proximè ſequenti,hoc modo videlicet, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ , τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστόν, quam lectionem non video cur amplecti non liceat, ſi καθίσαι

ſi καθίσαι & ἀναστῆσαι ſignificatione futuri accipias, (vt ſunt apud Hebræos frequentes iſtæ permutationes) & ἀναστῆσαι cum participio προϊδὼν coniungas. Certè vt hanc lectionem non improbem duæ cauſæ faciunt, vna, quòd niſi ita legas, videtur diſcerpi teſtimonium ex Pſalmo 132 petitum: altera, quòd verbum ἀναστήσειν videtur melius præſenti argumento quadrare ſi de reſurrectione Chriſti accipiatur, quàm ſi ad Chriſti aduentum referas. Poſtremò ſicut εἰδὼς ad iuſiurandum illud pertinet, ita videtur aliquid deſiderari quod cum participio προϊδὼν connectatur. Scio tamen non deeſſe quæ iſtis opponantur. Videtur enim Petrus cum verſiculo illo 11 Pſalmi 132 coniungere quod ſcriptum eſt 2. Sam. 7.11. vbi vtitur Propheta verbo קום [kum,] pro quo Græci interpretes verterunt ἀναστῆσαι. Neque quicquam impedit quominus verbum ἀναστῆσαι hoc etiam loco de reſurrectione commodè accipiatur: quia tum demum etiam dicitur Chriſtum verè genuiſſe (id eſt reipſa quòd filius ipſius eſſet cõprobaſſe) Pater eo die quo illum ſuſcitauit à mortuis, vt interpretatur Paulus Rom. 1. 4, & infrà 13. 33. Poſtremò participium προϊδὼν commodiſſimè cum iis quæ ſequuntur conſtrui poteſt. Itaque eam lectionem ſum amplexus quam in omnibus vetuſtis codicibus inueni. Notandum eſt tamen, In Vulgata editione totum hoc membrum deeſſe. Sic enim in ea legitur, *Quia iureiurando iuraſſet illi Deus de fructu lumbi eius ſedere ſuper ſedem eius: prouidens loquutus eſt.* neque hanc particulam etiam legit Irenæus hunc locum citans lib. 3. cap. 12. Arabs autem interpres legit, Ἐγὼ ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος σου ἀναστήσω, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. id eſt, *Ego ex fructu lumborum tuorum excitabo* [*quem*] *in throno tuo collocem*, vt & Syrus. Poſtremò ſciendum eſt, Carnis appellatione ſerui formam intelligi, quam accepit Filius Patri æqualis: id eſt veram hominis naturã, non tamen quatenus corrupta eſt, ſed duntaxat quatenus res eſt à Deo creata, ex Mariæ ſubſtãtia, vt fieret Adam ſecundus è cælo in Spiritum viuificantem. [*Quem*] *collocaret*, καθίσαι. Heb. להושיב [*leaſchith.*] Vulgata & Eraſmus Sedendi verbo vti maluerunt: ſed mihi quidem videtur verbum actiuum reſpondere verbo אשית [*aſchith,*] quo vtitur ipſe Dauid Pſal. 132. 11.

Græce		Beza		Vulgata	
Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.	31	Præſcius loquutus eſt de reſurrectione Chriſti, ‖non derelictam eſſe apud inferos animã eius, neque carnem eius ſenſiſſe corruptionem.	31	*Prouidens loquutus eſt de reſurrectione Chriſti quia neque derelictus eſt in inferno, neque caro eius vidit corruptionem.*	Pſal. 16. 10 infrà 13. 55
Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεός, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες.	32	Hunc Ieſum excitauit Deus: ¨cuius *rei* omnes nos ſumus teſtes.	32	*Hunc Ieſum reſuſcitauit Deus, cuius omnes nos teſtes ſumus.*	
Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθείς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.	33	Itaque ¨dextera Dei euectus ¨& promiſſum Spiritũ ſanctũ adeptus à Patre, effudit ¨hoc quod vos nunc ſpectatis & auditis.	33	*Dextera igitur Dei exaltatus, & promiſſione Spiritus ſancti accepta à Patre, effudit hunc quem vos videtis & auditis.*	
Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς· λέγει δὲ αὐτός, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,	34	Neque enim Dauid aſcendit in cælos: ſed dicit ipſe, ‖Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,	34	*Non enim Dauid aſcendit in cælum: dicit autem ipſe, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,*	Pſal. [illegible]
Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.	35	Vſquedum ¨ponam inimicos tuos ſcabellum pedũ tuorum.	35	*Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedũ tuorum.*	
Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.	36	Certò ſciat ergo tota dom⁹ Iſrael, hunc ¨eſſe factum à Deo Dominum & Chriſtum, ¨hunc *inquam* Ieſum quem vos crucifixiſtis.	36	*Certiſſimè ſciat ergo omnis domus Iſrael, quia & Dominum eum & Chriſtum fecit Deus, hunc Ieſum quem vos crucifixiſtis.*	
Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί;	37	*His* autem auditis compuncti ſunt corde, & dixerũt ad Petrum ac reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?	37	*His autẽ auditis cõpuncti ſunt corde, & dixerũt ad Petrũ & ad reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?*	
Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτούς, Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.	38	Petrus autem ait ad eos, Reſipiſcite, & baptizetur vnuſquiſque veſtrûm ¨in nomen Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum: & accipietis donũ Spiritus ſancti.	38	*Petrus vero ad illos, Pœnitentiã (inquit) agite, & baptizetur vnuſquiſq; veſtrũ in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionẽ peccatorũ veſtrorum: & accipietis donum Spiritus ſancti.*	

32 *Cuius* [*rei*] οὗ. Sic placuit interpretari, quaſi videlicet neutro genere ponatur, potius quàm vel ad Chriſtum, vel ad Deum referre: quæ tamen expoſitiones poſſunt etiam conuenire.

33 *Dextera*, τῇ δεξιᾷ. Heb. בימין [*beiamin*] pro virtute ac potentia, vt Pſalmo 44. 4. Arabs autẽ interpres legit πρὸς τὴν δεξιάν, ad dextram. vt Eph. 4. 10. *Et promiſſum Spiritum ſanctũ adeptus*, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβών. Vulg. & Eraſ. *Promiſſione Spiritus ſancti accepta*: quem Hebraiſmum expoſuimus Mat 24. 15, & ſuprà v. 24. *Hoc*, τοῦτο. Id eſt hoc linguarum donum, & mirificã arcanorum Dei cognitionem. Vulg. *hunc*, videlicet Spiritũ ſanctum. Subaudiuit enim τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Sed illud malo quod etiã apertè dicitur infrà 38, & à Syro & Arabe interpretibus hic exprimitur, vt qui legerint τοῦτο τὸ δῶρον.

35 *Ponam*, ἂν θῶ. Hebraiſmus, pro reddam & efficiam, vt declarauimus Matth. 22. 44.

36 *Eſſe factum*, ὅτι ἐποίησε. Id eſt, Cõſtitutum & in eam dignitatem euectum: vt ſiquis dicatur rex aut potens imperator factus. Nam Chriſti nomen vt alibi paſſim, ita etiã hoc in loco Regẽ à Deo vnctum & deſignatum declarat, vt norint Iudæi Ieſum ideo Chriſtũ vocatum quòd reuera talis eſſet. Quod igitur Arriani hunc etiã locũ proferebant vt docerent tempus fuiſſe quo Chriſtus non erat, ſiquidẽ eum fecit Deus, ita eſt nõ modò impiè, ſed etiam ineptè dictũ, vt ne mereri quidẽ reſponſum videatur. Nã præterquam quòd in hac tota concione Petrus de Chriſto ſecundum carnẽ loquitur, quatenus videlicet mortuus ac ſepultus reſurrexit, & in cælos aſcendit, nimirum ſeſe iſtorum ruditati accommodans, illud etiam conſtat, Faciendi verbum hoc loco non referri ad οὐσίαν, ſed ad ſtatum & dignitatem ſummam, in quam eſt Chriſtus euectus, ſicut deſcribit Apoſtolus Eph. 1. v. 21, & 4. v. 10, & Phil. 2. v. 9, & 10. *Hunc* [*inquam*] *Ieſum*, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. In ſuperiore membro fieri poteſt vt redundet pronomen αὐτόν, ex idiotiſmo Hebræorum. ideo etiam expunxit Eraſmus. Sed quum poſt ἐποίησε adſcripta ſit diſtinctio in omnibus codicibus, puto non redundare, & hæc potius per epanalepſin explicanda: cuius exempla annotauimus Iohan. 1. c. 16, & alibi ſæpe.

38 *In nomen Ieſu Chriſti*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id eſt dans Chriſto nomen, cuius mortis ſepultura ac reſur-

rectionis simus in baptismo participes, cum peccatorum remissione. Nec enim hoc declarat formulam baptismi, sed finem & scopum. Deest tamen hoc membrum apud Syrum interpretem.

	Græce		Latine		Vulgata
	Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακράν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν.	39	Vobis enim *facta est* promissio, & liberis vestris, & omnib⁹ lōgè pòst *futuris*, quoscunque videlicet aduocauerit Dominus Deus noster.	39	*Vobis enim est repromissio, & filiis vestris, & omnibus qui longè sunt, quoscunque aduocauerit Dominus Deus noster.*
	Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων, Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.	40	Aliísque sermonibus plurimis obtestabatur, & exhortabatur *eos*, dicens, Seruamini ex natione ista praua.	40	*Aliis etiam verbis plurimis testificatus est, & exhortabatur eos, dicens, Saluamini à generatione ista praua.*
	Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν. καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.	41	Qui ergo libenter exceperunt sermonem eius, baptizati sunt. & addita sunt *Ecclesiæ* die illo capita quasi ter mille.	41	*Qui ergo receperūt sermonē eius, baptizati sunt. & appositæ sunt in die illa animæ circiter tria millia.*
	Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς.	42	Erántque perdurātes in doctrina Apostolorum & communicatione, & fractione panis, & precibus.	42	*Erant autem perseuerantes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis & orationibus.*
	Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος· πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.	43	Obortus est autem omnibus timor: multáque miracula & signa per Apostolos fiebāt.	43	*Fiebat autem omni animæ timor: multa quoq; prodigia & signa per Apostolos in Ierusalem fiebant: & metus erat magnus in vniuersis.*
	Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά·	44	Omnes autem qui credebāt, erant eodem *loci*, & habebant omnia communia:	44	*Omnes etiā qui credebāt, erāt pariter, & habebant omnia communia:*
	Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε.	45	Et possessiones ac facultates vendebant, & dispertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.	45	*Possessiones & substātias vendebāt, & diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.*

39 *Promissio*, ἐπαγγελία. Vel, *Pollicitatio*. Neque enim desunt qui inter Polliceri & Promittere hoc discrimen statuant, quasi illud de eo quod vltro promittas, istud verò de mutua stipulatione dicatur. Est autem notanda hæc propria significatio ἐπαγγελίας à doctissimo Budæo obseruata, quæ gratuitum Dei promissum declarat. Vulgata & Erasmus Repromissionem interpretantur, nescio qua ratione adducti. *Longè pòst [futuris,]* τοῖς εἰς μακρὰν sub. ἐσομένοις. vt hoc sit pro quo passim dicitur, in generationem & generationem, vel in secula seculorum, siue in mille generationes, Exod. 20. 6. Vulgata & Erasmus, *qui longè sunt*, τοῖς μακρὰν sub. οὖσι. quod in nullis exemplaribus inueni, nec facilè admisero. Opponuntur. n. τοῖς ἐγγὺς nō οἱ εἰς μακρὰν, sed οἱ μακρὰν, τοῖς ἐγγὺς, i. iis qui prope, Iudæis videlicet, ii qui procul, Gentes nimirū, Esa. 57. 19, interprete Paulo Eph. 2. 17. Gentium autē vocationis arcanū Petrus nōdum norat, nec etiam si nosset, tunc Iudæis adhuc nouitiis id patefieri expediebat.

40 *Obtestabatur*, διεμαρτύρετο. id est, Interposita Dei auctoritate, atq; adeo per ipsius Dei nomen, monebat, vt præscribit Timotheo suo Paulus 2. Ephes. 2. 14. Vulgata & Erasmus, *Testificatus est*. id est palàm ac apertè testatus: quæ significatio videtur hoc quidem loco non satis expressa. *Seruamini*, σώθητε. Id est eripite vos, vt vertit Arabs, sicut vulgò dicimus, *sauuez vous*. Hebr. השמרו [*hischschameru*] in Niphal reciproca transitione, pro quo Vulgata vertit *Saluamini*, barbaré. Sed expressè vsus est hoc verbo Lucas, vt ostenderet ipsarum animarum salutem positam esse in discessione à prophanorum cœtibus.

41 *Capita*, ψυχαί. Heb. נפשות [*nephaschoth*], id est *Animæ*, vt Vulgata & Erasmus ad verbum interpretantur. quod tamen dicendi genus mutaui, ne cui imperito errorem obiiceret.

42 *Et communicatione*, καὶ κοινωνίᾳ. Variat huius loci scriptura. Vet⁹ enim Latinus interpres legit, καὶ κοινωνίᾳ κλάσεως τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς, *& cōmunicatione fractionis panis & precibus*. Syrū autē interpretē apparet legisse, καὶ ἐκοινώνουν ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ τῇ κλάσει τῆς εὐχαριστίας, *Et communicabant in precibus & fractione Eucharistiæ*. quod etiam sequitur Arabs interpres, eo excepto quòd pro τῆς εὐχαριστίας habet τοῦ ἄρτου. Hæc autem vtraque eòdem recidunt, & explicant duas istius communicationis species, preces videlicet & cibi sumptionem in communi cœtu: quod mihi maximè probatur. Quod si quis præferre malit receptam lectionem, in qua etiam nihil volui immutare, istius κοινωνίας nomine à fractione panis & precibus in illo communi cœtu haberi cōsuetis distinctæ, significata fuerit illa facultatum communicatio, & alia Christianæ charitatis officia. *Et fractione panis*, καὶ κλάσει τοῦ ἄρτου. Nouum genus dicendi in re noua vsurpandum fuit. Nouum autem appello, Græcorum ac Latinorum auribus inauditum, priusquam Christi Ecclesiæ accenserentur. Cæterùm apparet, ex Hebræorum more, (qui panis appellatione omnem cibum intelligunt, & panibus vtebantur latioribus ac minus spissis, vt frangerentur potius quàm cultris secarentur) factum esse vt mutuus conuictus, ipsáque adeò conuiuia, quæ vnà agitare solebant, nomine fractionis panis intelligerentur. In illis autē conuiuiis quæ Agapas vocabant, solitos etiā fuisse sacrā Domini Cœnā vsurpare, liquet ex 1. Corin. 11. qua de re agitur Tertull. Apolog. cap. 39, & aliis veterum scriptis. Sed tamen latius patere dico hanc panis fractionem, qua nimirum communis ille conuictus significetur: neque Syro interpreti assentior, istud ad Eucharistiam restringenti.

43 *Omnibus*, πάσῃ ψυχῇ. Id est πᾶσι. Est enim Hebræa synecdoche ac periphrasis, nequis in Animæ nomine aliquid mysterii subesse putet. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Omni animæ*. *Fiebant*, ἐγίνετο. Vulgata & Syrus addunt ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, *in Ierusalem*, & Arabs, *in loco sancto*. Sed Latinus habet præterea, *& metus erat magnus in vniuersis*, καὶ φόβος ἦν μέγας ἐν πᾶσι, quod in nullis Græcis codicibus inueni.

44 *Eodem [loci]* ἐπὶ τὸ αὐτό. Vel *Simul*, vt infrà 3. 1. Vulgata, *Pariter*. Erasmus, *Coniunctim*. Ego verò communes Ecclesiæ cœtus ita existimo significari, cum mutua in eādem doctrinam consensione & summa animorum concordia. *Communia*, κοινά. Vsu videlicet charitatis quæ certa ratione exercebatur, vt ex proximo versiculo constat. Nimium igitur sunt impudentes qui Platonis deliriū sequuti, MEVM & TVVM tolli Euangelica doctrina ex hominum societate volunt. Quid igitur de mendicabulis illis statuendum, qui paupertatis id est ex alieno viuendi & animas negotiandi votum, Apostolicam vitam appellant?

45 *Possessiones & facultates*, τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις. Quanuis vtroq; hoc vocabulo in genere declaretur quicquid quispiam in bonis habet, puto tamē hoc loco ὑπάρξεις vocari mouentia, quæ vocant, bona: κτήματα verò τὰ χωρία. i. prædia ac possessiones. Ita enim hoc vocabulum explicatur infrà 5. 1, & 3. Sed nec Syrus interpres nec Arabs καὶ τὰς ὑπάρξεις legunt.

46 Καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε καὶ κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας·

47 Αἰνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.

46 Et quotidie perdurantes cōcorditer in templo, ac ⁚ frangentes ⁚ domatim panem, ⁚ capiebant cibum ⁚ cum exultatione ⁚ & ſimplicitate cordis:

47 Laudantes Deum, & ⁚ habētes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie ⁚ Eccleſiæ qui ſalui fierent.

46 *Quotidie quoque perdurantes vnanimiter in templo, & frangentes circa domos panem, ſumebāt cibum cum exultatione & ſimplicitate cordis:*

47 *Collaudantes Deum, & habentes gratiam ad omnem plebem. Dominus autem augebat qui ſalui fierent quotidie in id ipſum.*

Κεφάλαιον γ.

1 ΕΠΙ' τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην.

2 Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

CAP. III.

1 CAEterùm Petrus & Iohānes ſimul aſcendebant in templum, ⁚ ſub horam precationis, ⁚ *nempe* nonam.

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris ſuæ, portabatur: quem ponebant ⁚ quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemoſynam ab iis qui ingrediebantur in templum.

CAP. III.

1 *PEtrus autem & Iohannes aſcendebāt in templum ad horam orationis nonam.*

2 *Et quidā vir qui erat claudus ex vtero matris ſuæ, baiulabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemoſynam ab introeuntibus in templum.*

---

46 *Frangentes panem*, κλῶντες ἄρτον, id eſt Veſcentes: vt paulo antè expoſuimus. Quod igitur Græca ſcholia ex hoc loco eliciunt, parcè ac frugaliter eos vixiſſe, verum quidem eſt, ſed non ſatis ſolido fundamēto nititur, quum hæc formula apud Hebræos etiam in ſolennibus & lautis conuiuiis vſurpetur. vt Gen. 43.25, & 34, & alibi ſæpe.

Domatim, κατ' οἶκον. vt mox καθ' ἡμέραν, quotidie, & κατὰ πόλιν, oppidatim Tit. 1.5. pro quo magis vſitatum fuerit κατ' οἴκους, vt etiam ſcribitur in meo vetuſtiſſimo codice. Vulgata, *circa domos*, barbarè & obſcurè. Opponuntur autem iſta duo, ἐν τῷ ἱερῷ in templo, vbi ad docendum publicè conueniebant quum ſpacioſæ ibi eſſent porticus, & κατ' οἶκον id eſt Domatim, inter ſe opponuntur, vt etiam infrà 5.42. ac proinde falſa eſt eorum interpretatio, qui κατ' οἶκον interpretantur ἐν οἴκῳ, & οἴκου nomine ipſum templum intelligunt. quanuis etiam κατ' οἴκους, numero multitudinis, interdum pro ἐν οἴκῳ, id eſt Domi accipiatur, vt apud Herod. in Erato, μιλτιάδης δὲ ἀπικόμενος εἰς χερρόνησον εἶχε κατ' οἴκους, *continebat ſe domi*, & apud Euripidem Helena, τὰ μὲν κατ' οἴκους εὐτυχοῦμεν ὦ φίλαι. Sed multitudo eorum qui iam nomen dederant Chriſto Hieroſolymis iam tum proculdubio prorſus requirebat vt ad communem illum conuictum plures ad id domus commodæ deligerentur, ſicut videmus in vrbibus populoſis Eccleſiam cuiuſque ciuitatis in plures παροικίας diſtributam. quod etiam indicat diſtributiua præpoſitio, quanuis cum numeri ſingularis nomine conſtructa, vt prolatis exemplis oſtendimus. Eraſmi verò interpretatio *per ſingulas domos*, videtur quidē idem eſſe atque Domatim, ſed tamen repudianda eſt propter ambiguitatem: quoniam ſingularum domorum appellatione, cuiuſque domus priuatę ſignificātur, qua interpretatione communis ille in ædibus certis, quot opus fuit, conuictus tolli videretur.

Capiebant cibum, μετελάμβανον τροφῆς. Eraſmus, *Inuicem capiebant cibum*. Ego verò malim dicere, *Vnà capiebant cibum*, ſiquidem libeat præpoſitionem μετὰ ad communem illum victum referre. quò reſpiciens Syrus interpres vertit, *Et frangebant*, (id eſt in commune conferebant diſtribuendam) *portionem*, (id eſt quod quiſque de ſuo afferebat) niſi malimus portionis nomine, ipſos cibos diſtributos intelligere. Nam ex more Hebræis vſitato panibus minimè ſpiſſis vtendi, & eos frangendi potius quàm cultris ſecandi, notum eſt Frangere panem idem valere atque cibum capere, vel præbere. *Cum exultatione*, ἐν ἀγαλλιάσει. Poni ἐν pro σὺν ex Hebræorum idiotiſmo, alibi obſeruauimus. Sed hæc in quibuſdam exemplaribus conſtruuntur cum verbo μετελάμβανον, in aliis verò cum participio αἰνοῦντες. *Et ſimplicitate cordis*, καὶ ἀφελότητι καρδίας. Simplicitatem cordis vocat quæ à Græcis dicitur etiam ἁπλότης, vnde ἁπλῶς, id eſt ἄνευ κακίας. ſed hæc ſignificatio accommodanda eſt ad id de quo agitur. Itaque his vocabulis declaratur, omnia inter iſtos bona fide geſta fuiſſe initio, nullos fuiſſe μεμψιμοίρους, nullas exquiſitas delicias, quoſuis de ſuo libenter & alacri animo cum fratribus communicaſſe: quod Paulus 2. Cor. 9.13, vocat ἁπλότητα κοινωνίας: verè denique fuiſſe δαῖτας ἐΐσας, vt loquitur Homerus. Sed ſumma iſta pax & cōiunctio ne in his quidem conuiuiis quibus præerant Apoſtoli, integra permanere potuit, vt apparet infrà ex initio capitis ſexti, & iis quæ commemorat Paulus 1. Cor. c. 11. & Iudas verſ. 12. Sic etiam veterum ſacrarum ſcholarum cœnobia in ſuperſtitionum & omnium vitiorum luſtra mox degenerarunt.

47 *Habentes gratiam*, ἔχοντες χάριν. Id eſt, Grati & accepti populo. Sic Plin. lib. 19. cap. 1, *Candor æquè in Fauentinis, ſed lanugo nulla: quod apud alios gratiam, apud alios offenſionem habet.* *Eccleſiæ*, ἐκκλησίᾳ. Eraſ. hoc loco vertit, *Congregationi*. Vulgata, *Augebat qui ſalui fierent quotidie in idipſum*, vt ſolet interpretari ἐπὶ τὸ αὐτό. Meus autem vetuſtiſſimus codex habet vtrumque, nempe ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐκκλησίᾳ: & tum Syrus interpres tum etiam Arabs, Eccleſiæ nomen legerunt. Sed mihi ſuſpectus eſt articulus τοὺς additus participio σωζομένους contra Græcæ linguæ vſum, ſi pro *Seruandis*, ſiue, *Qui ſalui fierent* accipias. Itaque veram hanc eſſe ſcripturam & interpretationem coniicio καὶ προσετίθει τινὰς σωζομένους καθ' ἡμέραν, τῇ ἐκκλησίᾳ, *Et aliquos quotidie addebat Eccleſiæ qui ſalui fierent*. vel, ſi libeat articulum τοὺς retinere, & ex meo vetuſtiſſimo codice legere ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, *Et augebat* (numero videlicet) *eos qui ſeſe quotidie ſeruandos recipiebant in Eccleſiam.* Illud verò ἐπὶ τὸ αὐτὸ Vetus interpres, (vt ex Chryſoſtomo quoque & Græcis codicibus liquet) malè iſti periodo adiūxit, quum ad ſequentem narrationem pertineat.

IN CAPVT III.

1 *Sub horā*, ἐπὶ τὴν ὥραν. Sic Thucyd. ἐπὶ τὴν ἕω, ſub auroræ exortum. Vulg. & Eraſ. *Ad horam.* [*Nempe*] *nonam*, τὴν ἐννάτην. Niſi hoc addas aut aliquid ſimile, videbūtur horæ minimùm nouem conſtitutę ad habendas preces, quum potius ſignificetur horam nonam fuiſſe precationi conſecratam, nempe ſacrificio veſpertino: Exod. 29.39, vbi tempus iſtud vocat inter duas veſperas, ex quo etiā intelligitur quo tempore parari & edi Paſcha conſueuiſſet. Nona enim hora ab ortu ea eſt quæ tertia eſt ante occaſum, vbi dies in duodecim horas inæquales diuiditur. vt in Iudæa Ioh. 1.9. Neque tamen Apoſtoli ad ſacrificiū conueniebant, quum ſcirent verum illum Agnum qui tollit peccata mundi, ſuo ſacrificio, Legis vmbras deleuiſſe: ſed aderant potius vt hoc ipſum docerent, nempe id eſſe reipſa exhibitum quod ceremoniæ Legis adumbrarant. Neque tamen dubito quin ſeſe quoad eius fieri potuit, Legis ceremoniis accommodarint, tantiſper dum infirmos ac rudes Chriſto lucrifacerent. Sed quorſum hoc ad illorum errorem confirmandum qui diabolicis blaſphemiis non dubitāt ſe polluere, & nihilominus iſti impietati charitatem proximi prætexunt?

2 *Quotidie*, καθ' ἡμέραν. Syrus hoc nō legit, quod tamē

non redundat: quum ad narrationem pertineat hæc quoque circunſtantia, quia ſic contigit vt iſte cunctis eſſet notus, calumniaturis alioqui aduerſariis Apoſtolos, quaſi appoſitus hic eſſet, claudicationem ſimulans, ſicut noſtris temporibus factitare ſacrificuli conſueuerunt, vt ſuis idolis auctoritatem illam quæſtuoſam concilient. Arabs autem interpres pro καθ᾽ ἡμέραν videtur legiſſe, καὶ καθίσασαν, *& collocabant*. Sed quorſum iſtud duplicatum?

---

3 Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.

3 Is quum vidiſſet Petrum ac Iohannem ingreſſuros in templum, rogauit vt eleemoſynam acciperet.

3 *Is quum vidiſſet Petrum & Iohannem incipientes introire in templū, rogabat vt eleemoſynam acciperet.*

4 Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

4 Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne, dixit, Aſpice ad nos.

4 *Intuens autem in eum Petrus cum Iohanne, dixit, Reſpice in nos.*

5 Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ᾽ αὐτῶν λαβεῖν.

5 Ille igitur ⁘ attendebat eos, ſperans ſe aliquid ab eis accepturum.

5 *At ille intendebat in eos, ſperans ſe aliquid accepturum ab eis.*

6 Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.

6 Petrus autem dixit, Argentum & aurum non eſt mihi: quod autē habeo, hoc tibi do, In nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge & ambula.

6 *Petrus autē dixit, Argentum & aurum non eſt mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge & ambula.*

7 Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.

7 Et prehenſa manu eius dextera, erexit *eum*: illico verò ⁘cōfirmati ſunt⁘ pedes ipſius⁘ ac malleoli.

7 *Et apprehenſa manu eius dextera, alleuauit eū, & protinus conſolidatæ ſunt baſes eius & plātæ.*

8 Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, καὶ περιπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, περιπατῶν καὶ ἁλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

8 Et exiliens ſtetit, & ambulauit, & ingreſſus eſt cum eis in templum, ambulans & ſaliens, & laudans Deum.

8 *Et exiliēs ſtetit & ambulabat: & intrauit cum illis in templum ambulās & exiliens, & laudans Deum.*

9 Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.

9 Vidítque eum totus populus ambulantem & laudantem Deum.

9 *Et vidit omnis populus eum ambulantem & laudantem Deum.*

10 Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

10 Et eum agnouerunt ⁘ illum eſſe qui ad *petendam* eleemoſynam ſedebat ad Specioſam portam templi: & impleti ſunt pauore & ſtupore ſuper eo quod ei contigerat.

10 *Cognoſcebant autem illum quòd ipſe erat qui ad eleemoſynam ſedebat ad Specioſam portam templi: & impleti ſunt ſtupore & ecſtaſi in eo quod contigerat illi.*

11 Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος, ἔκθαμβοι.

11 ⁘ Quum autem claudus ille qui ſanatus fuerat teneret Petrum & Iohannem, cucurrit totus populus ad eos in porticū quæ appellatur Solomonis, expauefactus.

11 *Quum tenerent autem Petrum & Iohānem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Solomonis, ſtupentes.*

12 Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαὸν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ; ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

12 Quo viſo Petrus reſpōdit populo, Viri Iſraelitæ, quid miramini ſuper hoc? aut quid intētos oculos in nos habetis, quaſi propria vi ⁘ aut pietate effecerimus vt hic ambularet?

12 *Videns autem Petrus reſpōdit ad populum, Viri Iſraelitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quaſi noſtra virtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?*

---

5 *Attendebat*, ἐπεῖχεν. Animo nimirum & oculis.

7 *Confirmati ſunt*, ἐστερεώθησαν. Vulgata & Eraſmus vti maluerunt Conſolidandi verbo, quod videtur Iuriſconſultis peculiare, & quidem ſignificatione multum diuerſa. *Pedes ipſius*, αὐτοῦ αἱ βάσεις. Vulgata *Baſes* conuertit. Eraſ. *Plantas*. Pollux ex Platone πόδας interpretatur. Eſt enim tibia quaſi columnæ inſtar, cui ſubiicitur pes pro baſi: & βάσις quoque tam ſignificat ipſam ingreſſionem, quàm membra quæ ſunt ingreſſionis organa. *Ac malleoli*, καὶ τὰ σφυρά. Vulgata interpretatur *Plantas*, imperité. Eraſmus, *Talos* conuertit, id eſt ἀστραγάλους, quum hoc vocabulo declarentur τὰ ἀπολήγοντα πρὸς τῷ ἀστραγάλῳ, καὶ ἐκ πλαγίου ἐξέχοντα, id eſt, extrema illa quæ ad talum deſinūt, & ad latera extuberant, proceſſus nimirum illi appendicum oſſium quæ tibiam conſtituunt, quos Græci σφυρὰ, Latini malleolos vocant, quòd mallei ſpeciem quodammodo repræſentent. Nos in vernaculo ſermone pedis cauillas (id eſt clauos) vocamus, quòd in illa vertebra pes vertatur, quæ niſi firma fuerit, gradiri non poſſis. Caſtellio crura & talos conuertit: & fateor quidem interdum à parte totum ſignificari, ſed tamen non video cur id facere neceſſe fuerit hoc loco.

10 *Illum eſſe*, ὅτι οὗτος ἦν. Syrus addit חדורא [*cBadura*] id eſt ὁ πτωχὸς, *mendicus ille*.

11 *Quum autē claudus ille qui ſanatus fuerat teneret*, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ. Sic conſtanter legitur in omnibus Græcis codicibus quos inſpeximus, & apud OEcumenium quoque, & in Syra & Arabica interpretatione. Veteris autem editionis codices duobus modis hîc ſunt deprauati. Alii enim habent, *Quum viderent autem*, id eſt ἰδόντες δέ. Alii, *Quum tenerent*, κρατοῦντες δέ, & totum illud τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ prætermittunt. κρατεῖν autē hoc loco non declarat prehendere, ſed ita tenere vt tibi elabi non ſinas. quod arguit, claudum iſtum vel eorum amore à quibus curatus fuerat, vel fortaſſis metu ne ſi eos ex oculis ſemel amiſiſſet, iterum claudus fieret, ab eorum latere non diſceſſiſſe.

12 *Aut pietate*, ἢ εὐσεβείᾳ. Sic ſcriptum inueni in omnibus meis codicibus Græcis. Apparet tamen Syrum & Arabem interpretes legiſſe ἢ ἐξουσίᾳ, *& robore*, ſeu *viribus*. Et in nonnullis quinque veteris editionis Latinæ legitur, *Virtute aut poteſtate*, id eſt δυνάμει ἢ ἐξουσίᾳ. quæ lectio

non displicet Erasmo, ac ne mihi quidem. Sed tamen altera inepta non est. Sic enim colligebat turba vt Nicodemus, Iohan. 3.2, & cæcus ille oculatissimus, Iohan. 9.31. Peccatores, inquit, Deus non exaudit: sed siquis est θεοσεβὴς, id est Dei cultor, & voluntati eius paret, hunc audit.

Græce			Vetus
Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.	13	Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam* Patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos prodidistis & abnegastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendum.	13 *Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob, Deus patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quē vos quidem tradidistis & negastis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti.*
Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν·	14	Vos autem sanctum illum & iustum abnegastis, & postulastis homicidam ⁘ condonari vobis:	14 *Vos autem sanctum & iustum negastis, & petistis virum homicidam donari vobis:*
Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.	15	⁘Principem autem vitæ trucidastis, quem Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sumus.	15 *Auctorem verò vitæ interfecistis, quem Deus suscitauit à mortuis, cuius nos testes sumus,*
Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.	16	⁘Et per fidem in nomen ipsius, hunc quem cōspicitis ac nostis, confirmauit nomen ipsius: ⁘fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti ⁘integritatē hanc coram omnibus vobis.	16 *Et in fide nominis eius, hunc quem vos videtis & nostis, confirmauit nomen eius: & fides quæ per eum est, dedit illi integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrum.*
Καὶ νῦν ἀδελφοὶ, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.	17	Sed nunc fratres, scio vos per ignorantiam *ista* fecisse, sicut & ⁘primores vestros.	17 *Et nūc fratres, scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri.*
Ὁ δὲ Θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐπλήρωσεν οὕτω.	18	Deus autem quæ prænūtiauerat per os omnium Prophetarum suorum, Christum suum perpessurum, ita impleuit.	18 *Deus autem quæ prænuntiauit per os omnium prophetarum, pati Christū suum, sic impleuit.*
Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,	19	Resipiscite igitur, & cōuertimini, vt deleantur peccata vestra: ⁘postquam venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini,	19 *Pœnitemini igitur & conuertimini, vt deleantur peccata vestra: vt quū venerint tempora refrigerij à conspectu Domini,*
Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστόν·	20	Et miserit ⁘prænūtiatum vobis Iesum Christum:	20 *Et miserit eū qui prædicatus est vobis, Iesum Christum:*

14 *Condonari*, χαρισθῆναι. Alibi χαρίζεσθαι interpretati sumus Gratificari, quoties videlicet cum casu rei (vt loquuntur) construitur.

15 *Principem*, ἀρχηγόν. Id est, eum qui vnus dux est ad vitam. Vulg. & Eras. *Auctorem.*

16 *Et per fidē in nomen ipsius*, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Miror quid hîc venerit in mentem Erasmo doctissimo viro vt nodum in scirpo quæreret. Incertum est (inquit) quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus verbi ἐστερέωσε & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Ego verò non video quî vel ambigere possit quisquā quin hæc sit legitima & naturalis horum verborum constructio, Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσε τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est, Et nomen ipsius (Christi videlicet quem Deus à mortuis excitauit) istum quem spectatis & nostis, confirmauit per fidem nominis ipsius. id est, quia fide amplexus est illum à mortuis excitatum, cuius nomen ex nobis audiit. Aliæ autem duæ interpretationes quas Erasmus affert, non video qua tandem ratione possint ex Petri verbis elici. Cæterùm vt planior sit huius loci explicatio, sciendum est ἐπὶ (quæ particula respondet literæ Hebræorum ב) idem hîc declarare atque διὰ, nimirum instrumentalem causam. Deinde πίστιν ὀνόματος passiuè dici fidem quæ habetur ipsius nomini, vt Marci 11.c.22, & Rom.3.c.22. Postremò nomē Christi περιφραστικῶς pro Christo ipso poni, sicut Dei nomen pro Deo: quamobrem etiam Syrus interpres, quem sequitur Arabs, pro ὄνομα αὐτοῦ, vertit הו [har] *ipse.* Sed tamen sciendum est hanc periphrasin minimè esse superuacaneam. Ita enim significatur mutua quædā relatio inter Deum & Verbum, cuius prædicatione sese patefacit mundo, vt eam demum fidem esse sciamus quæ est ex Verbi auditu. *Fides, inquam, quæ per ipsum [est]* καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ. Vt hic locus commodè possit intelligi, conferat lector quæ scripta sunt 1. Pet. 1. 21. *Integritatem*, ὁλοκληρίαν. Heb. תמים [tamim] vt Esa. 1. 6. Opponitur autem corpus integrū vitioso apud Ciceronem lib. de Diuinat. 1. & apud Celsum vitiosus sanguis integro. Sic Virg. -- *vos ô quibus integer æui Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires.* Vnde apud Ciceronem 4. de Finibus, integritas corporis pro valetudine dicitur. Vulg. *Integram sanitatem.* Irenæi interpres, Incolumitatem. Nam Græcum Irenæum mihi non contigit vidêre.

17 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc. 23.35.

19 *Postquam venerint*, ὅπως ἂν ἔλθωσι. Hic locus à plurimis interpretibus mirum est quàm variè sit explicatus. Vetus enim interpres cōuertit *Vt quū venerint.* i. ὅπως ὅταν, non ὅπως ὅτε, vt tradidit Erasmus. Tertullianus in lib. de resurr. carn. *Vt veniant vobis*, ὅπως ἔλθωσι ὑμῖν. quomodo etiam Syrus & Arabs sunt interpretati. Irenæi interpres, *Et veniant*, καὶ ἔλθωσι. Erasmus anantapodoton esse putat, aut ὅπως ἂν poni pro Vtcunque. Atqui ὅπως ἂν nihil aliud declarat quàm ἐπειδὰν, id est Postquam: quod idoneorū scriptorum auctoritate facilè potest confirmari. Sic enim Herodotus in Clio, ὅκως μὲν εἴη ἐν τῇ γῇ καρπὸς ἁδρὸς, τηνικαῦτα ἐσέβαλε τὴν στρατιήν. Idem Thalia, ἐλέγετο μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὅκως υἱοί. Idem eodem libro, ὅκως δὲ ἴδοιτο Κλεομένης τὰ ποτήρια, ἀπεθώυμαζε. Sophocles Tyranno, ὅπως γὰρ ὀργῇ χρώμενος παρῆλθ' ἔσω. Idem, πύλας δ' ὅπως εἰσῆλθ' ἐπιρρήξασ' ἔσω. Ex quibus exemplis apparet, sicut ὅπως & ὡς sunt synonyma, quando coniunctiones sunt & χρονικῶς ponuntur, sic etiam vtrūque interdum esse temporis aduerbium. Idem igitur declarat ὅπως ἂν hoc loco atque ὡς ἂν 1. Cor. 11.34. vt non possim satis mirari, interpretes tam multos, ac præsertim Erasmum, in hoc loco conuertendo sic potuisse hallucinari.

20 *Prænuntiatum*, τὸν προκεκηρυγμένον. Veteres omnes Græci codices quos vidimus, scriptum habent προκεχειρισμένον, id est repræsentatum ac velut expromptum, vel destinatum, & vt citatur hic locus à Tertulliano, prædesignatum, & ita etiā legerūt Syrus & Arabs interpretes. Sic enim accipitur verbum προχειρίζεσθαι infrà 22. c.14, & huc pertinet quod ait Paulus, Christū fuisse Circuncisionis ministrum.

21 Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ᾽ αἰῶνος.

22 Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.

Deut. 18. 15
infrà 7. 37.

23 Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.

24 Καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

25 Ὑμεῖς ἐστὲ υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ, Καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.

Gen. 12. 3.
gal. 3. 8.

26 Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

Κεφάλαιον δ.

1 Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαόν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι

21 Quem oportet quidem ⁚cæli capiant, vſque ad tempora reſtitutionis omnium, ⁚quæ *tempora* ⁚prædixit Deus per os omnium ſanctorum ſuorum à ſeculo Prophetarum.

22 Moſes etenim ad Patres dixit, ‖Prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter ex fratribus veſtris, ſicut me: audietis eum in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

23 Futurum eſt autem vt quiſquis non auſcultarit Prophetã illum, ⁚diſperdatur è populo.

24 Sed & omnes Prophetæ à Samuele & iis qui deinceps *ſequuti ſunt*, quotquot loquuti ſunt, etiam ⁚prænuntiarunt dies iſtos.

25 Vos eſtis ⁚filij Prophetarum & pacti quod pepigit Deus erga patres noſtros, dicens ad Abraham, ‖Et in ſemine tuo benedictionem conſequentur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus ⁚excitatum Filium ſuum Ieſum miſit, qui benediceret vobis, ⁚vno quoque *ſeſe* auertente à ſceleribus ſuis.

CAP. IIII.

1 LOquẽtibus autem ipſis ad populum, ſuperuenerunt Sacerdotes & ⁚præfectus templo & Sadducæi:

21 *Quem oportet quidem cælum recipere vſque in tempora reſtitutionis omnium, de quo loquutus eſt Deus per os ſanctorum ſuorum à ſeculo Prophetarum.*

22 *Moyſes quidem dixit, Quoniam Prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter de fratribus veſtris tanquam me: ipſum audietis iuxta omnia quæcunque loquutus fuerit vobis.*

23 *Erit autem omnis anima quæ non audierit Prophetam illum, exterminabitur de plebe.*

24 *Et omnes Prophetæ à Samuele, & deinceps qui loquuti ſunt, & annuntiauerunt dies iſtos.*

25 *Vos eſtis filij Prophetarum & teſtamẽti quod diſpoſuit Deus ad patres noſtros, dicens ad Abraham, Et in ſemine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.*

26 *Vobis primùm Deus ſuſcitans Filiũ ſuum, miſit eum benedicentem vobis, vt conuertat ſe vnuſquiſque à nequitia ſua.*

CAP. IIII.

1 *LOquẽtibus autem illis ad populum, ſuperuenerũt Sacerdotes & magiſtratus tẽpli & Sadducæi:*

21 *Vt cæli capiant*, τὸν οὐρανὸν δέξασθαι. Id eſt receptũ contineant, ex idiotiſmo Hebræorum ſæpiſſime à nobis obſeruato, quo fit vt ex antecedente intelligatur conſequens, vt quum παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre, ἐξελθεῖν pro digreſſum aliquò venire, & ſimilia. Eſt autem in Græcis conſtructio, fateor, ambigua, ſed in verbis, non in re ipſa. Conſtat enim agi de vera Chriſti carne, & de vera ipſius è veris terris in veros cælos aſcenſione. Quis autẽ niſi inſanus dixerit, vel veræ Chriſti carnis modum excedere cælorum illud inenarrabile ſpatium, ſupra quos illa verè penetrauit: aut id quod maius eſt, ab eo quod infinitè penè quantitate ſeu mole minus eſt, contineri? Itaq. immanis eſt eorum audacia, qui cum Neſtorio naturas ſeparãt, nullã aliam Deitatem in Chriſto ponentes, quàm quæ proprietatum Deitatis omnium in carnem reali effuſione definitur: & cum Eutychete realem eſſentialium proprietatum effuſionem ſtatuẽtes, pro vnione hypoſtatica, confuſionem naturarum inuehunt: præcipua denique tria Chriſtianæ religionis capita, nempe Verbi incarnationem, Chriſti in cælos aſcenſionem, & ſeſſionem ad dexteram Patris, funditus euerſa, in Omnimaieſtaticam ſiue Vbiquiſtaticam chimæram transformantes, cæli nomen pro cæleſti gloria, & hanc rurſus pro vbiquitaria omnipræſentia, id eſt Marcionis ſpectro, intelligi tam pertinaciter cõtendunt, vt aliter diſſentientes auctoritate αὐτοκρατορικῇ condemnent. Syrus certè interpres nullũ ambiguitati ſermonis locum reliquit, ſic interpretãs vt nos fecimus, nẽpe *Quem oportet cæli capiant*, quam interpretationem ideò cæteris prætuli, quũ antea vertiſſem paſſiuè, *Quem oportet cælo capi*, eadem prorſus manente ſententia, vt iſtorum clamores cõpeſcã, qui mei, vt hæretici peruerſiſſimi, damnãdi occaſionem ex eo arripuerunt, quòd actiuam loquutionem paſſiua expreſſerim. Sed de his alibi pleniſſimé. Ponitur autem δέξασθαι pro δέχεσθαι, quæ enallage paſſim occurrit vt Matth. 10. 34 & 35. Luc. 9. 22, & 17. 25. Notandum etiã eſt particulæ μὲν non ſubiici ſubiunctiuam δέ: quod rariſſimè apud idoneos Græcæ linguæ ſcriptores occurrit.

Quæ [tempora,] ὧν. Hæc particula neceſſariò cohæret vel cũ χρόνων, vel cũ πάντων: cum iſto verò coniungi non poteſt quin videatur exceptionis vim habere: quaſi non ſint reſtituenda omnia, ſed quædã dũtaxat quæ prædixit Dominus: quæ ſententia cum verbo Dei non conſentit. Ergo ad χρόνων referenda eſt: quod vt planius eſſet, antecedens ipſum repetii. *Prædixit*, ἐλάλησεν. Vulg. *De quo loquutus eſt*, id eſt, περὶ οὗ ἐλάλησεν. Legimus in vno exemplari περὶ ὧν ἐλάλησεν, de quibus loquutus eſt.

23 *Diſperdatur*, ἐξολοθρευθήσεται. Id eſt, Ex populo expũgatur. Vulg. & Eraſ. vti maluerunt verbo Exterminandi, quod reſpondet τῷ ἐξορίζειν.

24 *Prænuntiarunt*, προκατήγγειλαν. Vulgata & Eraſmus, *Annuntiarunt*, κατήγγειλαν.

25 *Filij Prophetarum ac pacti*, υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης. Id eſt, Ii eſtis quibus peculiariter deſtinati fuerũt Prophetæ, & quibuſcum fœdus eſt ſancitum, ex Hebræorum idiotiſmo quem ſuprà aliquoties annotauimus. Huc pertinet quod ait Paulus Rom. 9. 4. Sed & propriè accipi poteſt Filiorum nomen, vt dicantur Iudæi poſteritas eſſe Prophetarum, Abrahami videlicet, Iſaaci & Iacobi: & filii fœderis, id eſt ſemen illud Abrahæ in fœdere comprehenſum: ideo non receſſimus à verbis Lucæ.

26 *Excitatum*, ἀναστήσας. Id eſt, Exortũ & exhibitũ mũdo, ſiquidẽ libeat ad Chriſti conceptũ referre. vel, excitatum à mortuis, & in regnũ ſuũ euectum: ad quod tempus Paulus accõmodat illud Dauidis, *Hodie genui te*, Infrà, 13. 33.

Vnoquoque [ſeſe] auertente, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον. Vulg. & Eraſ. *Vt vnuſquiſque ſe cõuertat*. ita vt ἐν τῷ accipiatur τελικῶς pro εἰς τό. Syrus autẽ & Arabs ſic verterũt vt videãtur legiſſe, ἐὰν ἀποστραφῆτε καὶ μετανοῆτε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, *Si cõuertamini & reſipiſcatis à ſceleribus veſtris*. In quibuſdam codicibus additur ὑμῶν, id eſt vnumquenque veſtrûm, & pro πονηριῶν ὑμῶν, legitur πονηριῶν αὐτοῦ, quod ſum ſequutus cum Vetere interprete. Vertit enim, A nequitia ſua, vt videatur legiſſe, ἀπὸ τῆς πονηρίας αὐτοῦ.

IN CAP. IIII.

1 *Præfectus templo*, ὁ στρατηγὸς τοῦ ναοῦ. Vide Matth. 27. v. 65. Vulg. *Magiſtratus*, impropriè.

Graece		Interpretatio		Vulgata
Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν.	2	Molestè ferentes quòd docerent populum, & annuntiarēt in nomine Iesu resurrectionem ex mortuis.	2	*Dolentes quòd docerent populum, & annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.*
Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη.	3	Et iniecerunt eis manus, posuerúntque eos in custodiam in posterum diem. Nam erat iam vespera.	3	*Et iniecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum. erat enim iam vespera.*
Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον, ἐπίστευσαν· καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.	4	Multi verò eorum qui audierant sermonem, crediderunt: & factus est numerus virorū quasi quinquies mille.	4	*Multi autem eorum qui audierant verbum, crediderunt: & factus est numerus virorum quasi quinque millia.*
Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς Ἱερουσαλήμ·	5	Factum est autem postero die vt cogerentur ⁚primores eorum & seniores & Scribæ in Ierusalem:	5	*Factum est autem in crastinum vt congregarentur principes eorum, & seniores & Scribæ in Ierusalem:*
Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν καὶ Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ.	6	Et Annas Pontifex maximus, & Caiaphas & Iohannes & Alexander, & quotquot erāt ex genere ⁚Pontificio.	6	*Et Annas princeps Sacerdotum, & Caiphas, & Iohannes, & Alexander, & quotquot erant de genere sacerdotali.*
Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ, ἐπυνθάνοντο, Ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;	7	Quum igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Qua potestate aut ⁚quo nomine vos hoc fecistis?	7	*Et statuētes eos in medio, interrogabant, In qua virtute aut in quo nomine fecistis hoc vos?*
Τότε Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ,	8	Tunc Petrus repletus Spiritu sancto dixit eis, Primores populi & seniores ⁚Israel,	8	*Tunc repletus Spiritu sancto Petrus dixit ad eos, Principes populi & seniores Israel,*
Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται·	9	⁚Quandoquidem ⁚de nobis hodie quæstio habetur ⁚super beneficio in hominem ægrotū *collato*, ⁚quomodo *videlicet* iste seruatus sit:	9	*Si nos hodie diiudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est:*
Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.	10	Notum sit omnibus vobis & toti populo Israel, per nomen Iesu Christi Nazareni, quē vos crucifixistis, quem Deus excitauit à mortuis, ⁚per hoc, *inquā*, istum adstare in vestro conspectu sanum.	10	*Notum sit omnibus vobis & omni plebi Israel, quia in nomine Iesu Christi Nazareni quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in hoc iste adstat corā vobis sanus.*
Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ᾽ ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας·	11	Hic est lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli:	11	*Hic est lapis qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli:*
Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς·	12	Nec est in alio quoquam salus. nec enim ⁚aliud nomen est ⁚sub cælo ⁚quod datum sit ⁚inter homines, per quod oporteat nos seruari.	12	*Et non est in alio aliquo salus, nec enim aliud nomen est sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.*

Psal.117.22 esa.28.16 mat.21.42 mar.12.10 luc.20.17 rom.9.33 1.pet.2.7

5 *Primores eorū*, αὐτῶν ἄρχοντες. Quicunque isti fuerint, apparet isto loco significari distinctos aliquos à senioribus, & Scribis & principibus Sacerdotum. Mihi igitur similis iudicii formam consideranti Ierem. 26, videntur השרים [*hassarim*] ἄρχοντες, id est primores siue principes dici quos postea Sanhedrin, id est συνέδριον, vocarūt, qui erant ex tribu Iuda, antequam Herodes crudelissimè in Dauidis genus sæuiret. Seniorum autem nomine intelligo eos ex populo qui auctoritate & dignitate pollebant, & vnà cum illis considebant in solennibus iudiciis. Istis adiuncti erant Scribæ, quos ibi Ieremias vocat הנביאים [*hannebiim*] & Græcus interpres προφήτας. Denique in isto numero censentur הכוהנים [*hachchohanim*,] id est Ἀρχιερεῖς, quorum maxima erat auctoritas, vt qui concilium cogerent, vt apparet infrà, 5.22. Deest tamen Scribarum nomen in Arabica interpretatione, & sanè videri possunt nomine seniorum comprehendi: quamobrē etiam Petrus in sua defensione, ipsos non compellat nominatim.

6 *Pontificio*, ἀρχιερατικοῦ. Vulgat. *Sacerdotali*, nomine generaliore.

7 *Quo nomine*, ἐν ποίῳ ὀνόματι. Id est, *Qua auctoritate*, siue, *quo mandante*.

8 *Israel*, τοῦ Ἰσραήλ. Syrus & Arabs addunt ἀκούσατε, *Audite*.

9 *Quandoquidem*, εἰ. id est ἐπεὶ, vt rectè interpretantur Græca scholia: nempe sicut apud Hebræos אם [*im*] ponitur pro כי [*chi*]. Vulg. & Eras. *Si*: quæ particula interdum etiam est causalis, vt Rom.11.24. *De nobis quæstio* 5 *habetur*, ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα. Vulgata, *Diiudicamur*, barbarè & obscurè, in ea significatione quæ hîc requiritur. Erasmus, *Examinamur*: quod verbum passiuo genere nusquam legi. Est autem ἀνακρίνεσθαι verbum forense, & in eum dicitur de quo constituitur iudicium. Irenæi interpres vertit Redar- 10 guimur. *Super beneficio in hominem ægrotum [collato,]* ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς. Vulg. prorsus barbarè, *In benefacto hominis infirmi*. Erasmus, *Eo quòd benefecerimus homini infirmo*: sensu sic quoque rectè expresso. *Quomodo*, ἐν τίνι. Vel, (vt Erasmus) *Qua ratione*. Sic apud Hebræos 15 accipitur במה [*bammeh*,] vt Psalmo 119.9. de quo aliquid diximus Matth. cap.5. versu 13.

10 *Per hoc [inquam]* ἐν τούτῳ. Per hoc videlicet nomen. Erasmus, *Per hunc*: eodem quidem sensu, sed tamen sine causa discedēs à Græcis. Nam τούτῳ videtur necessariò re- 20 ferendum ad ὀνόματι.

12 *Aliud nomen*, ὄνομα ἕτερον. Id est, Alius, vel alia vis cuiusquam siue auctoritas. Ortum est autem hoc dicendi genus Hebræis persamiliare, ex eo quòd in periculis ac votis appellari soleant ii à quibus opē ac præsidium expectamus.

Sub cælo, ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Id est vſpiam. Neque enim hoc loco Cælum opponitur terræ, quaſi in cælo ſint alii præter Chriſtum deprecatores, in terra verò non item: ſed Hebr. eſt pleonaſmus, cuius tamẽ hîc videtur peculiaris quędam eſſe energia. Ita enim ſignificat Petrus imperii Chriſti amplitudinem: & partim Iudæorum qui templo ſuo addicti erant, partim aliarum gentium ſuperſtitioſos cultus reprehendit. Deeſt tamen hoc in nonnullis codicibus, & in Oecumenii ſcholiis. *Quod datum ſit*, τὸ δεδομένον. Id eſt ὃ δέδοται. alioqui videtur prorſus redundare articulus, & ſic etiam legimus apud Irenæum. Participium autẽ δεδομένον non accipio tranſlatitiè pro auditum, (vt placuit Eraſmo) ſed propria ſignificatione, vt ſubaudiatur ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, à Deo. Huc enim pertinet quod ſcriptum eſt Ioh. 3. 16: & Petrum oportuit, quum Chriſtum pro vnico Seruatore proponeret, ad Deum vſque aſſurgere, ne docere Iudæos videretur expectandam ab homine ſalutem. Sed tamen Petrus, Chriſti ipſius exemplo, ita ſeſe iſtorum ruditati accommodat vt illius diuinitatem videatur nõ aliter aſſerere quàm ex conſequenti. Quum enim dixiſſet in eo vno poſitam eſſe omnium ſalutem, cauſam addit, quia Deus per eum vnum ſeruat: ex quo rurſus conſequitur, eũdem Chriſtum Deum eſſe: quum ſcriptum ſit, Gloriam meam alteri non dabo. Sed in hanc diſputationem Petrus non ingreditur, quòd nondum haberet idoneos iſtis myſteriis auditores. *Inter homines*, ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Hebr. באדם [*beadam*,] id eſt hominibus, vt rectè conuertit Vetus interpres, & Irenæus quoque lib. 3. cap. 12, ſicut infrà, 7. 44, ἐν ταῖς πατράσιν non aliud declarat quàm πατράσιν. Inter homines (inquit Eraſmus) additur ob Moſen cui fidebant Iudæi. At ego non puto Iudæos ita fuiſſe corruptis iudiciis vt à Moſe ſalutem expectarint. Quòd ſiquis excipiat per Moſen intelligi legem à Moſe traditam, reſpondeo, hanc declarationem magis etiam ineptam videri. Neque enim hîc propriè agitur de Chriſti doctrina, quaſi cum Lege aut cum traditionibus Phariſæorum comparetur, ſed de ipſa Chriſti (vt ita dicam) perſona, per quem vnum Deus homines ſeruet.

---

13 Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παῤῥησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν.

Conſpecta verò Petri in dicendo libertate & Iohãnis, cõpertóq. homines eſſe illiteratos & ¨idiotas, admirabantur, & agnoſcebant eos cum Ieſu fuiſſe.

Videntes autem Petri conſtantiam & Iohannis, comperto quod homines eſſent ſine literis & idiotæ, admirabantur, & cognoſcebant eos quoniam cum Ieſu fuerant.

14 Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

Illum verò videntes ſtantem cum eis qui ſanatus fuerat, nihil poterant ¨contradicere.

Hominem quoque videntes ſtãtem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.

15 Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους,

Iuſſis autem ipſis extra concilium ¨abire, conferebant inter ſe,

Iuſſerunt autem eos foras extra concilium ſecedere, & cõferebant ad inuicem,

16 Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερὸν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι·

Dicentes, Quid faciemus hominibus iſtis? nam conſpicuum ſignum editum eſſe per eos, manifeſtum eſt omnibus habitãtibus in Hieruſalem, nec poſſumus negare:

Dicentes, Quid faciemus hominibus iſtis? quoniam quidem notum ſignum factum eſt per eos, omnibus habitantibus Ieruſalem manifeſtum eſt, & non poſſumus negare:

17 Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων.

Sed ne *id* amplius ſerpat in populum, minaciter interminemur eis ne poſthac vlli hominum loquantur in nomine iſto.

Sed ne amplius diuulgetur in populum, comminemur eis ne vltrà loquãtur in nomine hoc vlli hominum.

18 Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

Itaque vocatis ipſis, denuntiarunt ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Ieſu.

Et vocantes eos, denuntiauerunt ne omnino loquerentur neque docerent in nomine Ieſu.

19 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον, Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

Petrus autem & Iohannes reſpondentes dixerunt eis, An apud Deũ Iuſtũ ſit vobis potius auſcultare quàm Deo, iudicate.

Petrus verò & Iohannes reſpondentes dixerunt ad eos, Si iuſtum eſt in conſpectu Dei vos potius audire quàm Deũ, iudicate.

20 Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

Non enim poſſumus quæ vidimus & audiuimus, non loqui.

Nõ enim poſſumus quæ vidimus & audiuimus nõ loqui.

21 Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτοὺς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτοὺς, διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

Illi verò ¨nõ inueniẽtes ¨quomodo punirent eos, additis minis eos dimiſerunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum ſuper eo quod factum fuerat.

At illi comminantes, dimiſerunt eos, non inuenientes quomodo punirent eos, propter populum, quia omnes clarificabant id quod factum fuerat, in eo quod acciderat.

---

13 *Idiotæ*, ἰδιῶται. Hoc Græco epitheto propriè ſignificantur homines plebeii & viles, quos Græci τοὺς τυχόντας etiam vocant. Iamverò quia eiuſmodi homines fere indocti ſunt & rerum imperiti, idcirco factum eſt vt idiotæ dicantur, qui minimè ingenioſi ſunt aut intelligentes: cuius tranſlationis exempla paſſim apud Ciceronem occurrunt. Lucianus dialog. De luctu, ὁ πολὺς ὅμιλος, οὓς ἰδιώτας οἱ σοφοὶ καλοῦσι. Iudæi ſcriptores corrupto Græco vocabulo הדיוטת [*bidiot*] vocant, quibus opponitur מומחה [*mumcheh*,] id eſt homo auctoritate præditus.

14 *Contradicere*, ἀντειπεῖν. Arabs addit, *vt auctoritate vterentur in illos*, id eſt (vt coniicit vir doctiſſimus Franciſcus Iunius qui Arabicam illam verſionem Latinè edidit) ἵνα κατακυριεύσωσιν αὐτῶν. Ego malim κατεξουσιάσωσι, & Gallicè verterim, *pour en faire à leur plaiſir*. Latinè verò, *Vt eos haberent in poteſtate*.

15 *Abire*, ἀπελθεῖν. Meus vetuſtiſſimus codex habet ἀπαχθῆναι, *abduci*, & quidem rectius. Nec enim adhuc eis fiebat abeundi poteſtas. Vulg. *ſecedere*. Syrus rectius, דיפקון [*deiappekun*] vt exire facerent.

21 *Non inuenientes*, μηδὲν εὑρίσκοντες. Id eſt μὴ εὑρίσκοντες. Poſitum enim eſt nomen μηδὲν aduerbii loco propter ſequentem articulum, quem quidem ſolet hic noſter peculiari pleonaſmo vſurpare, vt Euang. 9. 46, & 22. 2. & 4. *Quomodo punirent eos*, τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς. Id eſt, quo prætextu pœnam aliquam in ipſos decernerent, ſiue qua pœna ſic poſſent in eos animaduertere, vt populus non tumultuaretur. Syrus autem interpres vel

nouam prorſus lectionem ſequutus eſt, vel ſententiam potius quàm verba expreſſit, vtqui locum iſtum ſic interpretetur, *Non enim inueniebant occaſionem quam imponerent capiti ipſorum.*

22 Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ᾽ ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

23 Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.

24 Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς·

25 Ὁ Πνεύματι ἁγίῳ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπὼν, Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;

26 Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

27 Συνήχθησαν γὰρ ἐπ᾽ ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν ὃν ἔχρισας, Ἡρῴδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ,

28 Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.

29 Καὶ τὰ νῦν Κύριε ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου,

30 Ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.

31 Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας.

22 Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quo editum fuerat ſignum iſtud ſanationis.

23 Dimiſſi autem *illi* venerunt ⁚ad ſuos, & annuntiauerunt quæ principes Sacerdotũ & ſeniores ipſis dixerant.

24 Iſti verò quũ *hæc* audiſſent, cõcorditer ſuſtulerunt vocem ad Deum, dixerúntque, ⁚Domine, tu es Deus ille qui feciſti cælum ac terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt:

25 Qui ⁚Spiritu ſãcto per os Dauid pueri tui dixiſti, ‖ Cur fremuerunt Gentes & populi meditati ſunt inania?

26 Adſtiterũt reges terræ, & principes coacti ſunt ſimul aduerſus Dominum, & Chriſtum eius.

27 Coacti ſunt enim ⁚in hac ciuitate ⁚verè aduerſus ſanctũ Filiũ tuũ Ieſum quẽ vnxiſti, Herodes & Pontius Pilatus cũ ⁚Gentibus ⁚& populis Iſrael,

28 ⁚Vt facerent quæcũque ⁚manus tua, & conſilium tuũ prius definierat vt fierent.

29 Nũc igitur Domine intuere in minas eorũ, & da ſeruis tuis vt cum omni libertate loquantur ſermonem tuum,

30 ⁚Manu tua à te extenſa ad ſanãdũ, ſigníſq. & miraculis editis per nomen ſancti Filii tui Ieſu.

31 Quum autem precati eſſent, commotus eſt locus in quo erãt coacti: & repleti ſunt omnes Spiritu ſancto, & loquuti ſunt ſermonem Dei cum libertate.

22 *Annorũ enim erat amplius quadraginta homo in quo factum fuerat ſignum iſtud ſanitatis.*

23 *Dimiſſi autem venerũt ad ſuos, & annuntiauerunt eis quãta ad eos principes Sacerdotum & ſeniores dixiſſent.*

24 *Qui quum audiſſent, vnanimiter leuauerunt vocẽ ad Deũ, & dixerunt, Domine, tu es Deus qui feciſti cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt:*

25 *Qui Spiritu ſancto per os patris noſtri Dauid pueri tui dixiſti, Quare fremuerunt Gẽtes, & populi meditati ſunt inania?* Pſal. 2. 1

26 *Adſtiterũt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduerſus Dominum & aduerſus Chriſtum eius.*

27 *Conuenerunt enim verè in ciuitate iſta aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum, quẽ vnxiſti, Herodes & Põtius Pilatus, cũ Gẽtibus & populis Iſrael,*

28 *Facere quæ manus tua & conſilium decreuerant fieri.*

29 *Et nũc, Domine reſpice in minas eorum, & da ſeruis tuis cũ omni fiducia loqui verbum tuum,*

30 *In eo quòd manum tuã extendas ad ſanitates, & ſigna & prodigia fieri per nomẽ ſancti Filij tui Ieſu.*

31 *Et quum oraſſent, motus eſt locus in quo erant cõgregati: & repleti ſunt omnes Spiritu ſancto, & loquebantur verbum Dei cum fiducia.*

23 *Ad ſuos*, πρὸς τοὺς ἰδίους. Syrus & Arabs, addunt ἀδελφοὺς, *fratres*, alios videlicet Apoſtolos, vt colligitur ex verſ. 29. 30, & 31.

24 *Domine, tu es Deus ille qui feciſti*, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας. In vno exemplari ſcriptum eſt, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ποιήσας, *Domine, tu es Deus ille noſter qui feciſti.*

25 *Spiritu ſancto*, πνεύματι ἁγίῳ. Hoc reſtituimus in Græco contextu, ex mei vetuſtiſs. & aliorum manuſcriptorũ quinque codicum, itémque Syri, Arabis, & Latini veteris interpretis auctoritate, vt citatur etiã hic locus ab Ireneo.

27 *In hac ciuitate*, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Hoc etiam ex iiſdem codicibus Græcis & interpretibus in cõtextu repoſuimus. *Verè*, ἐπ᾽ ἀληθείας. באמת [*beemeth*] id eſt re ipſa & manifeſté. *Cum gentibus*, σὺν ἔθνεσι. Recepta eſt hæc lectio, quam etiam amplector. Syrus tamen interpres legit σὺν τοῖς λαοῖς, & mox καὶ τῷ συνεδρίῳ Ἰσραὴλ, *Cum populis & concilio Iſrael*, vt & Arabs, eo excepto quòd habet σὺν τῷ λαῷ *cum populo*, numero ſingulari. *Et populis Iſrael*, καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ. Heb. עמי ישראל [*ħamme Iiſrael.*] Nã etſi plerunque ſingulari numero populus Iſrael dicantur Iſraelitę, tamen interdum quoque pluralis numerus vſurpatur, non modò propter XII. tribus, quarum ſingulæ veluti populum quẽdam diſtinctum conſtituebãt, vt precatus eſt Iſaac Iacobo, Gen. 28. 3, & Deus ipſe dicitur eidem pollicitus, Gen. 48. 4, ſed etiam propter ingentem multitudinem: quaſi plures ſimul gentes coiſſent, vt Iud. 5. 14.

28 *Vt facerent*, ποιῆσαι. Referẽdum eſt verbum ποιῆσαι nõ ad conſilia & voluntates Herodis & Pilati, ſed ad ipſorum conſiliorum euentum: habenda denique ratio non operis illorum, qui ſcelerati fuerunt homicidæ & profani veritatis hoſtes, ſed operis Dei, quod illi nihil tale cogitãtes peragebant. Hæc autem diſtinctio rectè obſeruata, moderatis omnibus ingeniis ſatisfaciet, vt Dei conſilium ac decretũ à præſcientia nunquã ſeparẽt, & tamẽ ſcelerum culpã totã in ſecundis cauſis, diabolo videlicet & homine, cõſtituãt. Sic Deus indurat Pharaonẽ, ſic rex Aſſur eſt ſerra quã agitat Dominus, ſic Abſalomo Deus tradidit patris vxores, ſic decẽ tribuũ rebellionẽ Deus ſuum opus vocat, ſic impii à quibus exagitatur Dauid, ſunt Dei manus, ſic Caiaphas prophetauit, ſic denique omnia fiunt vi propoſiti Dei, iuxta voluntatis ipſius decretum, Eph. 1. 11. *Manus tua*, ἡ χείρ σου. Heb ידך [*iadecha.*] Id eſt, Tu pro tua poteſtate tuóque iure. Sic paulo pòſt manũ vocat ipſius δύναμιν in edẽdis ſignis ac prodigiis. Verbũ autem προορίζειν Vetus interpres hoc loco interpretatur Decernere: quod non videtur ſatis expreſſum, quia negligitur præpoſitio πρό: ex qua intelligitur Dei decretũ ac propoſitum cæteras omnes cauſas etiam ordine antegredi.

30 *Manu tua à te extenſa*, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε. Vulg. barbarè & obſcurè, *In eo quòd manum tuam extendas*. Eraſm. rectè & dilucidè expreſſa ſententia, *Manum tuam porrigendo.* Malui tamen actiuum dicendi genus in paſſiuum mutare, vt in interpretando nullum vocabulum deperiret.

32 Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία· καὶ οὐδ᾽ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ᾽ ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

33 Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

34 Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων·

35 Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν.

36 Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, υἱὸς παρακλήσεως) λευίτης, Κύπριος τῷ γένει,

37 Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

Κεφάλαιον ε.

1 ΑΝὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα·

2 Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· καὶ ἐνέγκας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

3 Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀνανία, διατί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

32 Multitudinis autē eorū qui crediderāt, "erat cor & anima vna: nec quisquā aliquid eorum quæ habebat, suum esse dicebat, sed erant eis omnia communia.

33 Et Apostoli magna vi edebant testimonium resurrectionis Domini Iesu: & gratia magna erat "super eos omnes.

34 Nullus enim erat egens inter eos. quotquot enim erant possessores agrorum aut domorū, vendentes adferebāt pretia eorum quæ vendita fuerant:

35 Et deponebant ad pedes Apostolorum. distribuebatur autem *hoc* singulis prout cuique opus erat.

36 "Ioseph ergo qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est, si interpreteris, "filius cōsolationis) "Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vendidit eum, & attulit "pecuniā, deposuítque ad pedes Apostolorum.

CAP. V.

1 VIr autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira vxore sua vendidit possessionem:

2 Et "interuertit *aliquid* ex pretio, conscia etiā vxore sua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apostolorum deposuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania, cur "impleuit Satanas cor tuum "vt mentireris *in* Spiritum sanctum, & interuerteres ex pretio "istius prædij?

32 *Multitudinis autem credentium erat cor & anima vna: nec quisquam eorum quæ possidebat aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia.*

33 *Et virtute magna reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Iesu Christi Domini, & gratia magna erat in omnibus illis.*

34 *Neque enim quisquam egēs erat inter illos. quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, vendentes adferebant pretia eorum quæ vendebant:*

35 *Et ponebant ante pedes Apostolorum. diuidebantur autem singulis prout cuique opus erat.*

36 *Ioseph autē qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est interpretatū, filius cōsolationis) Leuites, Cyprius genere,*

37 *Quū haberet agrū, vēdidit eum, & attulit pretium, & posuit ante pedes Apostolorum.*

CAP. V.

1 *VIr autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira vxore sua vendidit agrum:*

2 *Et fraudauit de pretio agri, conscia vxore sua: & adferens partem quandam, ad pedes Apostolorum posuit.*

3 *Dixit autē Petrus, Anania, cur tentauit Satanas cor tuū, mētiri te Spiritui sancto & fraudare de pretio agri?*

32 *Erat*, ἦν. Augustinus Epistola octaua ad Lætum, quā existimat Erasmus Paulino potius tribuendam, legit, *Erat in Deum*, id est ἦν εἰς Θεόν: quam lectionem maximè amplecterer si accederet alicuius codicis auctoritas: mallem tamen interpretari *In Deo*, quàm *in Deum*, vt significetur Deum esse huius coniunctionis vinculum: sicut monet Apostolus Phil. 4. 2, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est vt idem sentiamus, sed ἐν Κυρίῳ: quod tamen etiamsi nō addatur hoc loco, per se satis intelligitur, quum de iis agatur qui crediderant. Cordis autē & animæ vnius nominibus, intelligitur summa tum in doctrina, tum in voluntatibus consensio. Cæterùm in meo vetustissimo codice additur καὶ οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς διάκρισις οὐδεμία, quod membrum Beda in retractat. in acta Apostolorum testatur in Græcis exemplaribus inueniri, citato etiam Cypriani lib. tertio, ad Quirinum. Sed Beda quidem ipse interpretatur, *Et non erat in eis separatio vlla*: Cyprianus verò, *nec fuit inter illos discrimen vllum.* Ego malim, *nec erat inter eos controuersia vlla*, quod Gallicè propriè dixeris, *Il n'y auoit entr'eux aucun different.*

33 *Super eos omnes*, ἐπὶ πάντας αὐτούς. Vulg. *In omnibus illis.* Ego malui præpositionem retinere, qua significatur diuinam fuisse hanc gratiam, & cælitus veluti delapsam.

36 *Ioseph*, Ἰωσήφ. Sic legerunt Syrus, Arabs, & Latinus interpretes, vt etiam scribitur in meo vetustissimo codice & aliis præterea duobus manuscr. Alia verò exemplaria scriptum habent Ἰωσῆς, *Ioses*. *Filius consolationis*, υἱὸς παρακλήσεως: id est, Consolator, à comitate proculdubio, & eximia in erigendis conscientiis facultate quadam sic vocatus, Syra (inquit Iunius noster) appellatione, qua Filius dicitur *Bar*, Consolatio *Nabba*, à verbo *Beia* dupliciter anomalo. Sed vide ne potius ab Hebræo נבא [*naba*] quod significat Prophetare. Munus enim Prophetandi à munere Docendi distinctum, (sicut διδαχὴ & ἀποκάλυψις, σοφία & γνῶσις. 1. Cor. 14. 6) positū est ἐν παρακλήσει, id est doctrinæ applicatione ad auditores, siue consolando, siue exhortando, quod vtrunque nomine παρακλήσεως declaratur. Dicitur autem nominatim Barnabas plenus Spiritu sancto, id est Propheta eximius, infrà 11. 24 *Leuites*, λευίτης. In meo vetustissimo codice scribitur, idque fortasse rectius, Κύπριος, λευίτης τὸ γένος, *Cyprius*, [*&*] *genere Leuites.*

37 *Pecuniam*, τὸ χρῆμα. Heb. כסף [*cheseph:*] quum Græci plurali numero χρήματα dicant. Vulg. & Erasm. *Pretium*, id est τιμὴν, vt infrà, 5. 2.

IN CAP. V.

2 *Interuertit*, ἐνοσφίσατο. Vel, *Auertit*. Significat autē Latinis vtrunque hoc verbum callidè quidpiam surripere, & quasi efficere ne quippiam ad Dominum perueniat, aut ab illius oculis remouere. Græci idem dicunt verbo νοσφίζεσθαι, diuersa tamen translationis ratione, quia videlicet quod furatur quispiam id solet sibi seponere ac recondere: vt hoc loco Ananias & Sapphira, quum hoc prædium Domino consecrassent, postea per sacrilegium partem pretii seposuerunt, ne in Ecclesiæ conspectum veniret: quod tamen dissimulabant, ita vt ad sacrilegium etiam accederet diffidentia & hypocrisis. Vulgata, *Fraudauit*: quod non conuenit huic loco. Erasmus, *Seposuit*: propriè id quidem, nisi νοσφίζεσθαι translatitia significatione aliquid amplius significaret, pro quo Latini Auertere aut Interuertere dicunt, Seponere non item.

3 *Impleuit*, ἐπλήρωσε. Id est. *Prorsus occupauit*. Nam omnis abundantia Hebræis significatur verbo מלא [*mela*] vt Psal. 83. 17, *Imple facies eorum ignominia*. & Iob. 8. 21, *Donec compleatur risu os tuum, & os tuum exultatione*. Vulgata, *Tentauit*. Nam pro ἐπλήρωσεν legit ἐπείρασεν. Fulgentius tamen

epiſtola prima de Coniugali debito, nouam ſcripturam ſequutus, legit & interpretatur, Impleuit.

Vt mentireris [in] Spiritum ſanctum, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Quia vſus eſt Lucas quarto caſu, non tertio, idcirco poſſit etiam aliquis interpretari, *Vt falleres* (vel) *vt ludificareris) Spiritum ſanctum.* Sed tamen quia paulo pòſt vſurpatur tertius caſus, & apud Hebræos reperio iſta interdum confundi, (vnde orta illa dicendi genera, Benedico te, Euangelizo te, quæ Græci theologi ab Hebræis, & ab illis rurſum Latini ſumpſerunt) puto hunc verſiculum explicandum ex eo qui proximè conſequitur, quum præſertim, vtrouis modo explices, eadem maneat ſententia. Cur tamẽ mallem vertere [*In*] *Spiritum ſanctum* quàm *Spiritui ſancto*, hanc cauſam habui quòd in vno Græco manuſcripto codice ſcriptum reperi εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. quod etiam legerunt Syrus & Arabs interpretes. Altera interpretatio quam adfert Eraſmus, quaſi ψεύσασθαι accipi poſſit pro ſimulare, mihi non ſatis placet. Quanuis enim iſti inſignes 5 eſſent hypocritæ, tamẽ ex iis quæ ſequũtur, videtur Petrum multo grauioris ſceleris eos accuſare, nempe quòd quum Spiritus ſancti impulſu prædium illud totum conſecraſſent Eccleſiæ, poſtea non dubitaſſent partem pretii interuertere, & quidem ea ſpe quaſi ſibi non cum Deo, ſed cum 10 hominibus eſſet negotium, qui hoc ſacrilegium non poſſent redarguere. Id enim eſt quod Petrus vocat, Spiritui ſancto (id eſt Deo) mentiri, non hominibus: & paulo pòſt, Tentare Spiritum Domini. *Iſtius prædij?* τοῦ χωρίου. Vel, *Agri*. Sed hoc poſterius eſt ambiguæ ſignificationis.

Græce		Beza		Vulgata
Οὐχὶ μένον σοι ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.	4	Nónne ¨ſi ſeruaſſes, manebat tibi, & venundatum in tua erat poteſtate? quid *erat* cur induceres in animũ rem iſtã? non es mẽtitus hominibus, ſed Deo.	4	*Nónne manẽs tibi manebat, & venundatum in tua erat poteſtate? quare poſuiſti in corde tuo hanc rem? Non es mentitus hominibus, ſed Deo.*
Ἀκούων δὲ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.	5	Audiẽs autẽ Ananias hos ſermones, cecidit, & exanimatus eſt. Et obortus eſt timor magnus omnibus qui hæc audiebant.	5	*Audiens autẽ Ananias hæc verba, cecidit, & expirauit. Et factus eſt timor magnus ſuper omnes qui audierunt.*
Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.	6	Surgentes verò iuuenes ¨corripuerunt eum, elatúmque ſepelierũt.	6	*Surgentes autẽ iuuenes amouerunt eum, & efferentes ſepelierunt.*
Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν.	7	Interceſſit autem ferme horarum trium interuallum, quũ vxor quoq. ipſius, neſciẽs quod factum fuerat, ingreſſa eſt.	7	*Factũ eſt autem quaſi horarum trium ſpatium, & vxor ipſius neſciens quod factum fuerat, introiuit.*
Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος, Εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε. Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, τοσούτου.	8	Dixit autẽ ei Petrus, Dic mihi, num tãti prædiũ vendidiſtis? Ipſa verò dixit, Etiam, tanti.	8	*Reſpondit autem ei Petrus, Dic mihi, ſi tanti agrum vendidiſtis. At illa dixit, Etiam, tanti.*
Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.	9	Petrus autẽ dixit ei, Quid *eſt* cur cõuenerit ĩter vos ¨vt tẽtaretis Spiritũ Domini? ecce, pedes eorũ qui ſepelierũt virũ tuũ, ad oſtium *adſunt*, & efferent te.	9	*Petrus autem ad eam, Quid vtique conuenit vobis tentare Spiritum Domini? ecce pedes eorum quĩ ſepelierunt virum tuũ, ad ad oſtium, & efferent te.*
Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.	10	Illico verò cecidit ad pedes eius, & exanimata eſt. ingreſſi autem iuuenes inuenerunt eam mortuam, & elatam ſepelierunt iuxta virum ſuum.	10	*Confeſtim cecidit ante pedes eius, & expirauit. intrantes autem iuuenes inuenerunt illã mortuam, & extulerunt, & ſepelierunt ad virum ſuum.*
Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.	11	Et obortus eſt timor magnus toti Eccleſiæ, & omnibus qui hæc audiebant.	11	*Et factus eſt timor magnus in vniuerſa Eccleſia, & in omnes qui audierunt hæc.*
Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά· καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος.	12	Per manus autem Apoſtolorum edebantur ſigna & miracula multa in populo: & erãt concorditer omnes in porticu Solomonis.	12	*Per manus autem Apoſtolorum fiebant ſigna & prodigia multa in plebe: & erant vnanimiter omnes in porticu Solomonis.*
Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.	13	¨Cæterorum autem nemo audebat ¨ipſis appropinquare: ſed magnificabat eos populus.	13	*Cæterorum autem nemo audebat ſe coniungere illis: ſed magnificabat eos populus.*

4 *Si ſeruaſſes, manebat tibi*, μένον σοι ἔμενε. Vulg. ad verbum, *Manens tibi manebat*: quem Hebraiſmum tanquam hoc loco obſcuriorem quum illuſtrare vellet Eraſmus, conuertit *Nónne prorſus tibi manebat?* Atqui τὸ μένον & τὸ πραθὲν puto potius opponi: quæ antitheſis fuit explicanda.

6 *Corripuerunt*, συνέστειλαν. Id eſt à conſequenti, vt ſuprà annotauimus 3.21, correptum ſuſtulerunt ex adſtantium conſpectu, vt nõ malè quoque Vulg. verterit *Amouerunt.* Syrus autem interpres συστέλλειν accepit pro componere ad ſepulturam, & in capulum reponere, cuius ſignificationis exemplum nuſquam memini legere. Omnino autem hoc eſt quod Gallicè dixerimus, *ils le retirerent.*

9 *Vt tentaretis ſpiritum Domini?* πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; Notandum eſt diligenter hoc dicendi genus, profanis quidem ſcriptoribus ignotũ, ſed dignum de quo ſemper cogitent filij Dei. Nam quoties mala conſcientia fit 15 aliquid, toties homines in ſeipſos ſententiam ferunt, & quantum in ſe eſt, Deum ad iram prouocant, quaſi de induſtria volẽtes periculũ facere an ſit iuſtus & omnipotẽs.

13 *Cæterorum*, τῶν δὲ λοιπῶν. Quum dicantur omnes, qui videlicet ex Eccleſia erant, ſumma conſtantia cum Apo- 20 ſtolis ita perſeueraſſe, vt cœtus quoque maximè publicos, vtpote qui in celeberrima tẽpli porticu habebãtur, frequẽtarint, apparet Cæterorũ nomine intelligi, non alios q̃ qui in Eccleſia non cenſebantur: qui rurſus quum à plebe diſtinguantur ſequentibus verbis, ſupereſt vt ij ſignificentur 25 quorum auctoritas erat maior, & quorum rabiem auditus iſte caſus Ananiæ & Sapphiræ cohibebat. *Ipſis appropinquare*, κολλᾶσθαι αὐτοῖς. Id eſt, vt mihi quidem videtur, *illos cominus aggredi*, ſiue *cum illis congredi*, pro quo Gallicè dixeris, *s'attaquer, ou ſe prendre à eux.* Loquitur enim vt mo- 30 dò diximus, de potentibus illis Eccleſiæ hoſtibus, metu

eius quod Ananiæ acciderat, perculsis: & hanc explicationem sequitur Arabs interpres. Quia tamen passim τὸ κολλᾶσθαι in his libris de eo dicitur qui sese amicitiæ causa alicui penitus adiungat, vt infrà in re prorsus huic simili, 9. 26, vsus sum verbo Appropinquandi, quod vtramuis expositionem admittit, vt & verbũ קרב [karab] apud Heb. quo vtitur hoc loco Syrus interpr. vnde קרב [kerab] pro prælio in quo videlicet pugnantes alii cum aliis collatis corporibus decertant, vnde illud Maronis ex Homero, *hæret pede pes, densúsque viro vir*. Sed & vbique idem interpres vti solet eo verbo, pro ἅπτεσθαι attingere, vt commodè quoque hũc locũ interpretari possimus, *nullus audebat eos attingere, Aucun ne leur osoit toucher.*

---

14 Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν·

15 Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

16 Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλήμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

17 Ἀναστὰς δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

18 Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

19 Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε,

20 Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

21 Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

22 Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

14 ⁖Imò verò ⁖adiiciebantur qui crederent in Domino, multitudo *videlicet* virorum simul ac mulierum.

15 ⁖Adeo vt in plateas efferrent ægrotos, & ponerẽt in lectis ac grabatis: vt venientis Petri vel vmbra inũbraret aliquẽ eorũ.

16 Conueniebat autem etiam vulgus vicinarum vrbium in Hierusalem, adducens ægrotos ⁖ac vexatos à spiritibus impuris: qui sanabantur omnes.

17 Insurgens autem Pontifex maximus, & omnes qui cum eo erant, quæ est ⁖secta Sadducæorum, repleti sunt ⁖inuidia.

18 Et iniecerũt manus in Apostolos, posuerúntque eos in custodia publica.

19 Sed Angelus Domini per noctẽ aperuit fores carceris, eductísque illis, dixit,

20 Ite, & ⁖*vos* sistentes loquimini populo in tẽplo omnia ⁖verba vitæ huius.

21 *Illi* verò quum *hæc* audissent, introierunt sub diluculum in templum, & docebant. Aduenìens autem Põtifex maximus, & qui cum eo *erant*, conuocauerunt ⁖concilium & vniuersum senatum filiorum Israel: miserúntque in carcerem vt illi adducerentur.

22 Quũ autẽ venissent ministri, non inuenerunt eos in carcere: *quod* reuersi annuntiauerunt,

14 *Magis autẽ augebatur credentiũ in Domino multitudo virorum ac mulierum.*

15 *Ita vt in plateas eiicerent infirmos, & ponerent in lectulis ac grabatis, vt veniente Petro, saltem vmbra illius obumbraret quenquam illorum.*

16 *Concurrebat autem & multitudo vicinarum ciuitatum Ierusalem, afferentes ægros & vexatos à spiritibus immundis: qui curabantur omnes.*

17 *Exurgens autem princeps Sacerdotum & omnes qui cum illo erant, quæ est hæresis Sadducæorum, repleti sunt zelo.*

18 *Et iniecerunt manus in Apostolos, & posuerunt eos in custodia publica.*

19 *Angelus autem Domini per noctem aperiens ianuas carceris, & educens eos, dixit,*

20 *Ite, & stãtes loquimini in tẽplo plebi omnia verba vitæ huius.*

21 *Qui quum audissent, intrauerunt diluculo in templum, & docebant. Adueniens autem princeps Sacerdotum & qui cũ eo erant, conuocauerunt concilium & omnes seniores filiorum Israel: & miserunt ad carcerem vt adducerentur.*

22 *Quũ autem venissent ministri, & aperto carcere non inuenissent illos, reuersi nuntiauerunt,*

---

14 *Imò verò*, μᾶλλον δέ. Sic vti constat Græcos istis particulis quum superius dictum volunt amplificatione corrigere. Sensus est igitur, tantum abfuisse vt illo exemplo in Ananiam & eius vxorẽ edito decesserit aliquid Ecclesiæ, vt contrà, perculsi hostes non ausi sint amplius illos vt antea impetere, plebs autem eos in maiore pretio habere cœperit, atque adeo mirum in modũ auctus sit piorũ numerus. Vulg. ad verbum, *Magis autem*, vt & Syrus & Arabs interpres, non intellecto fortassis Hellenismo, quãuis eòdem recidat sententia. *Adiiciebantur*, προσετίθεντο. Vulg. vt & Arabs interpres legerunt ηὔξανεν τῶν πιστευόντων τῷ Θεῷ πλῆθος, *augebatur credẽtiũ Domino multitudo*, &c.

15 *Adeo vt in plateas*, ὥστε κατὰ τὰς πλατείας. In vno codice legimus ὥστε καὶ εἰς τὰς πλατείας, *adeo vt etiam in plateas*. Idque rectius, vt opinor.

Vulgus, τὸ πλῆθος. Vulg. *multitudo*, id est πλῆθος, absque articulo. *Ac vexatos*, ὀχλουμένους. Vide Luc. 6. 18.

17 *Secta*, αἵρεσις. Non dubium est quin hoc vocabulum propriè declaret electionem. inde factum vt pro eo acciperetur quod Latini sectam vocant, id est (vt definit Cicero) pro certa quadam disciplinæ formula, factione, studio, ratione vitæ: fuítque initio vocabulum hoc μέσον, vt pleraque alia, sed tandem nonnisi in vitio poni cœpit: vnde hæreticus dicitur qui à recepta sana doctrina ita aberrat vt contempto Dei & Ecclesiæ ipsius iudicio, in sententia permaneat, & Ecclesiæ concordiam violet. *Inuidia*, ζήλῳ. id est φθόνῳ, vel præpostera æmulatione atque adeo zelotypia Legis. Vide Ioh. 2. 17.

20 [*Vos*] *sistentes*, σταθέντες. Eiusmodi participia sæpe apud Hebræos redundant. Hoc autem loco putarim hoc participium cohærere cum ἐν τῷ ἱερῷ, vt hoc sit quod vernaculo sermone dicimus, *vous representans au temple.* *Verba vitæ huius*, τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Id est, verba quibus annuntiatur quæ sit ad hanc salutem via, vt Ioh. 6. 68. Sed sanè præter morem additur pronomen ταύτης, vtpote quod quum adiungitur vocabulo Vitæ, non æternam sed præsentem potius vitam declarat, vt 1. Cor. 15. 17. Itaque non desunt qui hæc explicent per hypallagen, quasi scriptum sit ῥήματα τῆς ζωῆς ταῦτα, hæc verba vitæ, vt etiam legerunt aut certè sunt interpretati Syrus & Arabs. Est autem hæc hypallage Hebræis non infrequens, vt 2. Sam. 2. 4, קשת גבורים חתים [keschetb ghibborim chattim,] id est, arcus fortium fractorum, pro קשת גבורים חתה [keschetb ghibborim chattah,] id est arcus fortium fractus. Sic etiam Exodi 25, עורות אלים מאדמים [horoth elim meoddamim,] id est, pelles arietum rubro tinctorum, pro pelles arietum rubro tinctas.

21 *Concilium*, τὸ συνέδριον, siue *consessum*. sed hîc intellige hoc nomine alios primarios Sacerdotes & Scribas, istorum collegas, sicut rectè vertit Syrus interpres: quibus adiungitur γερουσία, id est Seniorum populi cœtus. Nam alioqui Synedrii nomen generale est, magnum illud & summũ Concilium Iudicum LXXI. quod de grauissimis causis cognoscebat. Vide Matth. 5. 22.

λέγοντες

Λέγοντες, Ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ, τε ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέγων, Ὅτι ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ μετὰ βίας. (ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν ἵνα μὴ λιθασθῶσιν)

Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἀρχιερεὺς,

Λέγων, Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ, πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον, Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

23 Dicētes, Carcerē quidem inuenimus clauſum quamtutiſſimè, & cuſtodes extrà ſtātes ante fores: quū aperuiſſemus autem, neminem intus inuenimus.

24 Vt verò audierūt hos ſermones & ⁚Pontifex & præfectus templo, & primarij Sacerdotes, ambigebant de illis ⁚quónam hoc euaſurum eſſet.

25 Adueniēs autē quidā nuntiauit eis, Ecce, viri quos poſueratis in carcere, ſtant in templo, & docent populum.

26 Tunc præfectus abiens cum miniſtris, adduxit eos, ⁚non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur)

27 Adductos igitur eos ſtatuerunt in concilio: & interrogauit eos Pontifex maximus,

28 Dicēs, ⁚Nónne⁚ etiā atq. etiā denūtiauimus vobis ne doceretis nomine iſto? & ecce, repleuiſtis Hieruſalē doctrina veſtra, & vultis ſuper nos inducere ⁚*effuſum* ſanguinem hominis iſtius.

29 Reſpondens autem Petrus & Apoſtoli dixerunt, Obedire oportet Deo ⁚potius q̄ hominib.

30 Deus Patrū noſtrorum excitauit Ieſum, quem vos interfeciſtis ſuſpenſum ⁚in ligno.

31 ⁚Hunc *inquam* Deus dextra ſua euectū *conſtituit* principē ac ſeruatorē, vt det ⁚reſipiſcētiā Iſraeli & remiſſionem peccatorū.

32 Et nos ſumus ei teſtes horū quæ dicimus: atque etiam Spiritus ſanctus, quem dedit Deus iis ⁚qui dicto ſunt audientes ipſi.

33 At illi *his* auditis ⁚frēdebant, & cōſiliū inibāt eos ⁚interimendi.

23 *Dicentes, Carcerē quidem, inuenimus clauſum cum omni diligentia, & cuſtodes ſtantes ante ianuas: aperientes autē, neminem intus inuenimus.*

24 *Vt autē audierunt hos ſermones magiſtratus templi, & principes Sacerdotum, ambigebant de illis quidnam fieret.*

25 *Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Quia ecce, viri quos poſuiſtis in carcerem, ſunt in templo ſtantes, & docētes populū.*

26 *Tūc abijt magiſtratus cum miniſtris, & adduxit illos ſine vi. (timebāt enim populum ne lapidarētur)*

27 *Et quū adduxiſſent illos, ſtatuerunt in concilio. Et interrogauit eos princeps Sacerdotum,*

28 *Dicens, Præcipiendo præcepimus vobis ne doceretis in nomine iſto: & ecce repleſtis Ieruſalē doctrina veſtra, & vultis inducere ſuper nos ſanguinem hominis iſtius.*

29 *Reſpondens autem Petrus & Apoſtoli dixerūt, Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.*

30 *Deus patrum noſtrorū ſuſcitauit Ieſum, quem vos interemiſtis ſuſpēdentes in ligno.*

31 *Hunc principem & ſaluatorem Deus exaltauit dextera ſua, ad dandam pœnitentiam Iſraeli & remiſſionem peccatorum.*

32 *Et nos ſumus teſtes horum verborum, & Spiritus ſanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus ſibi.*

33 *Hæc quum audiſſent, diſſecabantur, & cogitabant interficere illos.*

24 *Pontifex,* ὁ Ἀρχιερεύς. Hoc non legit neque Syrus neque vetus Latinus interpres. Eraſmus autē vertit *Sacerdos,* ὁ ἱερεὺς, ſicut in plerisque codicibus legitur, & apud OEcumeniū quoque. ſed in Complutēſi editione rectius legitur ὁ ἀρχιερεύς. *Quónā hoc euaſurum eſſet,* τί ἂν γένοιτο τοῦτο. Genus etiā iſtud dicendi è medio petitū eſt, vt Gallicè dixerimus, *que cela deuiendroit.* Vulg. *quidnā fieret,* expuncto pronomine τοῦτο, pro, Quid faciēdum eſſet. Syrus interſerit καὶ διελογίζοντο, quod ſequutus Arabs explicat perinde ac ſi ſcriptum eſſet καὶ συλλαλοῦντες ἠρώτων, *& colloquentes rogitabant.*

26 *Non[tamen] per vim,* οὐ μετὰ βίας. Addidimus particulam aduerſatiuam, de cuius ellipſi diximus Mat. 2.6. alioquin erit in hac oratione manifeſtum anantapodoton, cuius ſimile exemplum extat Rom. 8.12.

28 *Nónne,* οὐ. Id eſt οὐχί. Sic ſæpenumero conuertimus hanc particulam, quòd alioquin interrogatio nō ſatis ſentiatur niſi ex pronuntiatione. *Etiam atque etiam denuntiauimus,* παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν. Vulg. ad verbum, *Præcipiendo præcepimus:* quem Hebraiſmum, vt obſcuriorem, Eraſmus illuſtrauit. *[Effuſum] ſanguinem,* τὸ αἷμα. Id eſt cædem, vt expoſuimus Matth. 27.24.

29 *Potius quàm,* μᾶλλον ἤ. Vulg. & Eraſ. *Magis quàm.* Atqui in hac ſpecie ne tantillum quidem concedendum eſt hominibus, quod & Socrates ipſe vtpote à natura inſitum cognouit, ſic in Apologia reſpondens, ἐγὼ μὲν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀσπάζομαι ὑμᾶς, καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ τῷ θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν, id eſt *Ego quidem vos amplector & amo, viri Athenienſes, ſed Deo potius quàm vobis obtemperabo.* Vide Iohan. 3.19.

30 *In ligno,* ἐπὶ ξύλου. Heb. pro cruce ſeu ſtipite ligneo, vt infrà 10.39, & 13.29.

31 *Hunc [inquam] Deus, &c.* τοῦτον ὁ Θεὸς, &c. Vetus interpres & Eraſmus ita explicant hunc locum quaſi τοῦτον prorſus cohæreat cum ἀρχηγὸν & σωτῆρα, quum potius hæc ſint accipienda perinde acſi dictum eſſet ὁ Θεὸς ὕψωσε τοῦτον τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ εἰς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα: id eſt ad verbum, Deus dextera ſua hunc extulit in principem ac ſeruatorē. Quod vt intelligi commodius poſſet, mutaui verborum collocationem, nulla vt (opinor) ſenſus iniuria: deinde pro ὕψωσε conuerti Euectum conſtituit, quaſi ſcriptum ſit, ὑψωθέντα ἐποίησε, ſiue κατέστησε, fretus eiuſdem Petri auctoritate, qui hanc eandem ſententiam ſic expreſſit ſuprà 2.36. vnde apparet hunc locum ita eſſe explicandum. Nam Syrus quoque & Arabs interpretes duo verba hic expreſſerunt nempe κατέστησε in priore mēbro, & adiecta copula, καὶ ὕψωσε, in poſteriore. *Reſipiſcentiam,* μετάνοιαν. Eſt igitur à peccato μεταμέλεια, illius nimirum merces, &, niſi Deus ſuccurrat, iter ad deſperationē: μετάνοια verò quū αἴσθησιν & mētis in melius cōmutationē declaret, donū Dei eſt ex vera ipſius gratia. 2. Tim. 2.25. quod Trahēdi verbo ſignificatur. Io. 6.44. 32 *Qui dicto ſunt audiētes ipſi,* τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. Sic arbitror explicādū τὸ πειθαρχεῖν potius q̄ Obediēdi vel Parendi verbo. Cōplectitur enim duo, nēpe & imperiū iubētis, & audiētis animū, cui ſit perſuaſū quod præcipitur. Opponūtur enim inter ſe τὸ πείθειν & τὸ βιάζεσθαι. Quamobrē etiā Syr. & Arabs pro τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ habēt τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ, *credentib. ipſi.* Nulla enim eſt vera obedientia abſque fide, neque vera fides abſque obedientia.

33 *Frendebant,* διεπρίοντο. Vulg. & Eraſ. *Diſſecabātur:* quod

verbũ nuſquã legi vſurpatum hac ſignificatione. Declarat autẽ διαπρίεσθαι eorũ geſtum qui prę rabie dentib. ſtridẽt, veluti ſiquis ſerram trahat. *Interimendi*, τοῦ ἀνελεῖν. Id verò iſtis iure nõ licebat, quum capitalia iudicia eſſent eis adempta. Itaque non de eis iudicio puniendis, ſed aperta vi potius interimendis cogitabant, quod impediuit Gamaliel. Ac proinde ſeruanda eſt propria ſignificatio verbi ἀναιρεῖν, de qua diximus Luc. 22. 2.

34 Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι.

34 Aſſurgens autem in concilio quidam Phariſæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iuſſit vt pauliſper ⁘abducerent foras Apoſtolos.

34 *Surgens autem quidam in concilio Phariſæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, honorabilis vniuerſe plebi, iuſſit puſillum foras Apoſtolos ſecedere.*

35 Εἶπέ τε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν.

35 Et dixit illis, Viri Iſraelitæ, attendite vobis ipſis qđ ad iſtos homines *attinet* q̃d facturi ſitis.

35 *Dixítque ad illos, Viri Iſraelitæ, attendite vobis ſuper hominib. iſtis quid acturi ſitis.*

36 Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων· ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

36 ⁘Nam ante hæc tempora exortus eſt Theudas, dicens ⁘ſe aliquem eſſe, cui ⁘adhæſit numerus virorum circiter quadringẽtorũ: qui interemptus eſt, & omnes qui ⁘aſſenſi ſunt ei, diſſoluti ſunt, & ad nihilum redacti.

36 *Ante hos enim dies extitit Theodas, dicens ſe eſſe aliquem, cui conſenſit numerus virorum circiter quadringentorum: qui occiſus eſt, & omnes quicunque credebant ei diſſipati ſunt, & redacti ad nihilum.*

37 Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

37 Poſt hunc exortus eſt Iudas ille Galilæus temporibus deſcriptionis, & auertit populum multum poſt ſe: periit & ille, & omnes qui aſſenſi fuerant ei, diſperſi ſunt.

37 *Poſt hunc extitit Iudas Galilæus in diebus profeſſionis, & auertit populũ poſt ſe: & ipſe periyt, & omnes quotquot conſenſerunt ei, diſperſi ſunt.*

38 Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·

38 Nunc itaque dico vobis, abſiſtite ab hominibus iſtis, & ⁘ſinite eos: quoniam ſi eſt ⁘ex hominibus conſilium ſiue opus hoc, diſſoluetur:

38 *Et nunc dico vobis, diſcedite ab hominibus iſtis, & ſinite illos: quoniam ſi eſt ex hominibus conſilium hoc aut opus, diſſoluetur:*

34 *Abducerent*, ἔξω ποιῆσαι. Sic rectè Syrus. Ad verbum, *vt extrà facerent Apoſtolos*. Vulg. in antiquis codicibus, *foras fieri*. pro quo alii habent *Secedere*. idque perperam. Nam ſecedunt qui volentes digrediuntur, non qui captiui aliò ducuntur. Vide ſuprà 4. 15.

36 *Nam ante hæc tempora exortus eſt Theudas*, πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς. Cur tempora maluerim interpretari quàm dies, non tantùm hæc cauſa eſt quia vſitatum eſt Hebræis Dies vocare quoduis tempus quo dictum ſit aliquid aut factum: ſed etiam quia puto hiſtoriam non prorſus recentem hoc loco commemorari. Nam aut ego vehementer fallor, aut magnopere hallucinatus eſt Euſebius libro Eccleſiaſt. hiſtoriæ ſecundo, quum ad hunc locum accommodaret quæ Ioſephus libri antiquitatum 20. cap. 2, de quodam mago Theuda commemorat. Idque ita eſſe non admodum difficile fuerit intelligere. Teſtatur enim Ioſephus hũc Theudam exortum ſimul & extinctum fuiſſe Cuſpio Fado Iudæam adminiſtrante. Atqui hunc Fadum conſtat Iudææ præfuiſſe quum poſt Agrippæ mortem iterum in prouinciam eſſet redacta, anno videlicet Claudii quarto. Supereſt ergo vt iſta vel poſt Agrippæ mortem à Gamaliele dicta ſint, vel de alio Theuda accipiantur. Poſt mortem autem Agrippæ hæc geſta non eſſe, declarat totius hiſtorię ſeries, quum infrà demum capite duodecimo, ſub Herodis nomine mors illius horrenda commemoretur, Paulo iam non modò reuerſo ex Arabia, vbi triennium prædicarat, ſed etiam Tarſum profecto, & inde à Barnaba Antiochiam deducto, vbi conſtituta iam erat Eccleſia. Ergo (vt paucis abſoluam) quum hæc acciderint longè ante Fadum præſidem, ſub quo Theudam illum extitiſſe narrat Ioſephus, imò verò (vt ego quidem exiſtimo) etiam ante Agrippæ regnum, qui ſeptem annis regnauit ſub Caligula & Claudio: relinquitur, Theudę iſtius nõdum exorti non potuiſſe mentionem hoc tempore fieri à Gamaliele. Deinde quum alterum ſubiiciatur exemplum Iudę illius qui fuit tempore deſcriptionis, (id eſt, vel quum naſceretur Dominus, vel potius decennio pòſt, quum Archelao pulſo in exilium, Iudæa primùm redigeretur in prouinciam) qua tandẽ ratione Gamaliel in tam paucis exemplis temporũ ſeriem confunderet? Denique cur Iudam diceret poſt illum Theudam extitiſſe, qui tamen tot annis prior fuerit? Nam certè μετὰ τοῦτον non poteſt accipi pro Pręterea, quin violenta ſit expoſitio: ad quam non eſt neceſſe nos confugere, ſi (quod veriſſimum eſſe ex ſuperioribus rationibus apparet) Theudã hunc Gamalielis, à Theuda Ioſephi, vt quadraginta minimùm annis antiquiorẽ, diſtinxerimus. Quòd ſi quid aſſequi poſſum coniectura, putarim hanc hiſtoriam referri ad ea tẽpora quib. Iudæã ſcribit Ioſephus lib. Antiquitatũ 17. cap. 12, innumeris ſeditionibus fuiſſe exagitatã, quas ægrè Varus, Sabino ab obſidione liberato, cõpeſcuerit. Incidunt autẽ hæc in id tempus quo poſt Herodis Magni mortẽ veluti interregnũ in Iudæa fuit, Archelao Romã profecto vt ex patris teſtamẽto regnũ impetraret: quo tẽpore Dominus noſter Ieſus Chriſtus in Ægypto exulabat. Nam deſcriptio hęc, cuius tẽpore exortus eſt Iudas Gaulonites, incidit in id demũ tẽpus quo redacta eſt Iudæa in prouincię formã, pulſo videlicet Archelao Herodis Magni filio, & Chriſto minimùm annos decẽ nato. Origenes certè contrà Celſum libro primo, hũc ipſum Theudã facit Chriſto antiquiorẽ, in eo planè mecũ faciens q hunc à Ioſephi Theuda diſtinguat. *Se eſſe aliquẽ*, εἶναί τινα ἑαυτόν. In trib. cod. additur μέγαν, i. magnũ, qđ etiã infrà adiicitur 8. 9. quãuis addi minimè ſit neceſſe. Nã τὶς in hoc dicẽdi genere idẽ declarat atque μέγας, & ab idoneis ſcriptoribus tum Gręcis tum Latinis ita vſurpatur, vt in illa præclara Pindari ſentẽtia, τί δέ τις; τί δ' οὔτις; σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος. *Quid eſt Aliquis? quid eſt Nullus? Vmbræ ſomnium homo.* Syrus autem interpres videtur legiſſe εἶναι τι μέγα, *eſſe magnũ quippiam.*

Adhæſit, προσεκολλήθη. Id eſt agglutinatus eſt. Veteres codices habent προσεκλίθη, adſcitus eſt. Vulg. *Conſenſit*, προσετέθη, vt Arabs etiam legit quod tamẽ rectius verteretur, *adiunctus eſt*. Syrus videtur legiſſe, ἠκολούθησε, *ſequutus eſt.*

Aſſenſi ſunt, ἐπείθοντο. Vulg. *crediderunt*, vt videatur legiſſe ἐπίστευσαν. Vide infrà 40.

38 *Sinite*, ἐάσατε. Meus vetuſtiſſimus codex addit μὴ μιαίνοντες τὰς χεῖρας, *non polluentes manus*. Nimiũ inepti ſunt homines qui ex hoc loco cõfici putãt nullũ ius eſſe magiſtratui in Eccleſię perturbatores quos hæreticos vocamus. Nã illi ipſi Theudas & Iudas, de quib. hîc agit Gamaliel, fuerunt à Romano magiſtratu coerciti. Huc igitur nõ ſpectat hęc Gamalielis oratio, ſed iudices quos videbat paratos rapere Apoſtolos ad cędẽ, (ſicut poſtea in Stephano factum eſt) ab hoc facinore ſtudet reuocare, nõ certè quòd Euangelio faueret, niſi diſcipuli ſui Sauli fuit diſſimilis (infrà 22. 3) ſed quòd homo eſſet moderatus, & vereretur ne cędem Apoſtolorum contra Romanorum auctoritatem factam, grauius aliquid ſequeretur. Erant enim ipſis adempta capitalia iudicia: ac proinde ſine magna pręſidis offenſione non fuiſſent hoc facturi. Ac nequis obiiceret, nullum interea fore malorum finem, excipit Gamaliel, & propoſitis exemplis docet fore vt Deus nihilominus alia ratione diſſipet Apoſtolorum conſilia, ſi quidem ſint mala & impia.

At enim (dices) si ita est, cur igitur Gamaliel non censet appellandum esse Romanum magistratum? Nempe quia nihil impatientius ferebant Iudæi quàm Romanorum tyrannidem vllo modo confirmari. Itaque mirabili Dei cõsilio factum est vt Christum adducerent ad Pilatum: & Paulum iniquissimè tulerunt sibi à Tribuno ereptum. *Ex hominibus*, ἐξ ἀνθρώπων. Id est, fictum & commentitium: quod apparet ex antithesi, vt Mat. 21. 25. Huc pertinet quod ait Demosthenes, περὶ στεφ. Σαθρὸν ἐστι φύσει πᾶν ὅ, τι ἂν μὴ δικαίως ἢ πεπραγμένον.

39 Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτὸ, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

40 Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

41 Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.

42 Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ᾽ οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

Κεφάλαιον ϛ.

1 ἘΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.

2 Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον, Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ὑμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις.

3 Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοὶ, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ, πλήρεις Πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης.

39 Sin ex Deo est, non poteritis illud dissoluere, ⁘*& videte* ne etiam cum Deo pugnare comperiamini.

40 ⁘Assensi sunt autẽ ei: & quum aduocassẽt Apostolos, cæsis denunciarunt ne loquerentur in nomine Iesu: & dimiserũt eos.

41 Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à conspectu concilii, quòd digni habiti essent qui pro nomine ⁘Iesu contumelia afficerentur.

42 Et quotidie in teplo & ⁘domatim non cessabant docere & euangelizare ⁘Iesum Christum.

CAP. VI.

1 CAEterùm per eos dies quũ multiplicarẽtur discipuli, ortum est murmur ⁘Græcorum aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerentur ⁘ in ministerio quotidiano.

2 Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, ⁘Non est æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare ⁘mensis.

3 Dispicite ergo, ô fratres, ex vobis viros septem, ⁘ idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sancto & sapiẽtia, quos præficiamus huic negotio.

39 *Si verò ex Deo est, non poteritis dissoluere, ne fortè & Deo repugnare inueniamini.*

40 *Consenserunt autẽ illi, & conuocantes Apostolos, cæsis denuntiauerunt ne loquerentur in nomine Iesu: & dimiserunt eos,*

41 *Et illi quidem ibant gaudentes à conspectu cõcilij quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.*

42 *Omni autem die non cessabant in templo & circa domos docentes & euangelizantes Christum Iesum.*

CAP. VI.

1 *IN diebus autẽ illis crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum.*

2 *Cõuocantes autem duodecim, multitudinem discipulorum, dixerunt, Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis.*

3 *Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos constituamus super hoc opus.*

39 [*Et videte*] *ne etiã cum Deo pugnare comperiamini*, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. Vulgata, *Ne fortè*. Erasm. *Nequando*. Ego verò non video qua ratione hæc possint cum præcedentibus satis commodè cõnecti. Puto igitur præcisum esse dicendi genus, quo modo sæpe vsurpari hanc particulam obseruauimus ex doctissimo Budæo, Matth. 25. 9. cuius exemplum prorsus simile extat Gen. 3. 22.

40 *Assensi sunt autem ei*, ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ. ab ipso videlicet persuasi, quæ propria est significatio verbi πείθεσθαι. Ideo rectè prorsus Arabs hoc verbum expressit per periphrasim, vt qui verterit, *Et crediderunt voci eius*.

41 *Iesu*, αὐτοῦ. vel *Eius*. Sed repetere malui antecedens. In vno codice legi τοῦ Χριστοῦ: in alio Ἰησοῦ.

42 *Domatim*, κατ᾽ οἶκον. Vulg. *Circa domos*. Eras. *Per singulas domos*, κατ᾽ οἴκους, de quo diximus suprà 2. 46. Docuerunt igitur Apostoli tum publicè, audientibus etiã ac spectantibus incredulis Iudæis, tum etiam priuatim vbicunque opus erat, vt verè testatur de se Paulus, infrà 20. 20. *Iesum Christum*, Ἰησοῦν τὸν Χριστόν. Apud Irenæum lib. 3. cap. 12, additur *Filium Dei*, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

IN CAP. VI.

1 *Græcorum*, τῶν Ἑλληνιστῶν. Libẽter Græcienses istos appellassem sicut salem Romanẽsem vocat Cato, qui Romæ venalis erat, & scimpodium Græciense Gellius, nõ in Græcia sed ad Græcorum similitudinem fabrefactũ. Differunt igitur Ἑλληνισταὶ ab iis quos Paulus solet Ἕλληνας dictos Iudæis opponere, & Hebræi Gentium nomine significare. Sunt enim Ἕλληνες generali appellatione desumpta ab vna Græcorum gente, dicti omnes incircuncisi, iis etiam comprehensis, quandiu lex viguit, qui licet non circuncisi, ab idololatria tamen abhorrentes cognitione veri Dei erant imbuti, quos vocare in his libris Lucas consueuit σεβομένους. qualis fuit Cornelius, & alius ille Centurio cuius fidem tantopere prædicat Christus: illi denique quorũ fit mentio Ioh. 12. 20. Ἑλληνισταὶ verò Luc. hoc loco vocat genere quidẽ prophanos, sed in Iudæorum gẽtem per circumcisionem adscitos, & proselytos propterea vocatos. Fallũtur. n. qui Iudęos inter alias gẽtes dispersos putãt Ἑλληνιστὰς dici: Iudaisantes aũt incircũcisos secũ versari minimè sustinuisset Hierosolymitana eccl. multo post tẽpore grauiter offẽsa q Petrus ad Corneliũ esset ingressus: Paulus autẽ quantũuis Tarsensis, sese Hebræũ vocat 2. Cor. 11. 22. Itaque sicut religionis respectu Ἕλληνες Iudæis, ita propter stirpis discrimẽ Ἑλληνισταὶ Hebræis opponuntur. *In ministerio*, ἐν τῇ διακονίᾳ. nempe quasi vel in collegium viduarum non satis facilè allegerentur, vel quòd in eleemosynarum distributione parem sui curam non haberi conquererentur.

2 *Non est æquum*, οὐκ ἀρεστόν ἐστιν. Eras. ad verbum, *Placitum*. Sed hoc loco (vt ipse quoque rectè obseruauit) non narrant Apostoli quid sibi placeat, aut non placeat: imò potius hoc negant eiusmodi esse vt placere debeat. Itaque Vetus interpres, quem sequi maluimus, satis commodè videtur sententiam expressisse. *Mensis*, ταῖς τραπέζαις. Id est cõuiuiis, aut in cõuiuiis, de quib. dictũ est suprà 2. 46. quanquã (vt ego quidẽ existimo) συνεκδοχικῶς cætera etiã munera intelligũtur quę cũ isto erant cõiuncta, atq. adeo illa in primis quę ad pauperũ curã & Ecclesiasticę pecunię distributionẽ pertinebãt: sic tamen vt omnia ritè & ordine fierẽt, & Diaconi Presbyterio subessent. Idque ita vsurpatũ fuisse antequam omnis Ecclesiasticus ordo prorsus euerteretur, liquet ex veterum Canonum decretis, atque adeo ex ipsis etiam Gregorij Episcopi Romani epistolis.

3 *Idoneo testimonio ornatos*, μαρτυρουμένους. Vulg. *Boni testimonij*, quod & actiuè accipi potest. Eras. *Spectatæ probitatis*. quorum verborum significatio nimium est (vt ita dicam) angusta. Quod autem Græci vno verbo declarant, id necessariò exposuimus pluribus verbis, Ciceronem sequuti, qui mihi quidẽ videtur id voluisse explicare in oratione De arusp. responsis, vbi de Deiotaro loquẽs, *Testimoniis*, inquit, *clarissimorum imperatorum ornatus Deiotarus*.

Græcè		Beza		Vulgata
Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.	4	Nos verò in precibus & administratione Sermonis ¨perdurabimus.	4	*Nos verò orationi & ministerio Verbi instantes erimus.*
Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον, καὶ Πρόχορον, καὶ Νικάνορα, καὶ Τίμωνα, καὶ Παρμενᾶν, καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα. (Infrà 21.8)	5	Placuit autem hæc oratio toti præsenti multitudini: & elegerũt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu sancto, & ‖Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenan, & Nicolaum proselytum Antiochensem.	5	*Et placuit sermo corã omni multitudine. Et elegerunt Stephanum virum plenũ fide & Spiritu sancto, & Philippũ, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenan, & Nicolaum aduenam Antiochenum.*
Οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων· καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.	6	Quos statuerunt in conspectu Apostolorum: ¨qui quum precati essent, ¨imposuerunt eis manus.	6	*Hos statuerunt ante conspectum Apostolorum: & orantes imposuerunt eis manus.*
Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ σφόδρα· πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.	7	Itaque sermo Dei crescebat, & valde multiplicabatur numerus discipulorum in Hierusalẽ: multáque turba ¨Sacerdotum auscultabat ¨fidei.	7	*Et verbum Domini crescebat, & multiplicabatur numerus discipulorum in Ierusalem valde: multa etiam turba Sacerdotũ obediebat fidei.*
Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.	8	Stephanus verò plenus ¨fide ac ¨potentia, edebat miracula & signa magna ¨in populo.	8	*Stephanus autem plenus gratia & fortitudine faciebat prodigia & signa magna in populo.*
Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.	9	Exorti sunt autem ¨è synagoga quæ dicitur ¨Libertinorũ, ¨quidam, & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum qui sunt ex Cilicia & Asia, altercantes cum Stephano.	9	*Surrexerũt autem quidam de synagoga quæ appellatur Libertinorum, & Cyrenensium, & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Asia, disputantes cum Stephano.*

4 *Perdurabimus*, προσκαρτερήσομεν. Vulgata, *Instantes erimus.* Erasmus, *Incumbemus.* Vide Mar.3.9.

6 *Qui quum precati essent*, καὶ προσευξάμενοι. Vulg. *Et quum orassent.* Connectit autem particula καὶ diuersas personas: quod quum in Latino sermone sit obscurius, maluimus vsurpare prouocabulum: qua de re diximus Mar.1.10. Simile dicendi genus reperio apud Plut. in dialogo πότερα τῶν ζώων φρον. vbi de pica sic loquitur, κουρεύς τις θαυμαστόν τι χρῆμα πολυφώνου καὶ πολυφθόγγου κίττης ἔτρεφε, καὶ ἀνθρώπου ῥήματα καὶ θηρείους φθόγγους ἀνταπεδίδου. *Imposuerunt eis manus*, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Hæc formula dicendi, sicut & ritus ipse qui per eam significatur, ab Hebræis fluxit, qui hac ceremonia solebant vti partim in publicis ac solennibus victimarum consecrationibus, vt apparet ex Leuitico: partim etiã in precibus ac benedictionibus priuatis, vt liquet ex Gen.48.14. Hunc ritum deinde seruauit Ecclesia Christiana tum in ministris constituendis, vt ex hoc loco & 1. Tim.5.22, & aliis multis constat: tum etiam in conferendis Spiritus sancti donis, vt infrà 8.16. & faustis precationibus, vt Mat.19.13. Sed nulla hîc chrismatis, rasuræ, crucis, lineæ vestis, cereorum, & huiusmodi portentorum mentio.

7 *Sacerdotum*, τῶν ἱερέων. Mihi suspectum hoc videtur, quum vix probabile sit, vt ex Sacerdotibus etiam aliqui, iique non pauci, doctrinam salutis sint amplexi, tamẽ tam multos illos fuisse vt ὄχλου nomen, id est non paruæ multitudinis iis conueniat. Sed & Syrus habet מן יהוריא [*men Jihudaie*] id est ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ex Iudæis. quod etiam non probo. Quorsum enim Iudæos nominaret, quum solis adhuc Iudæis promulgaretur Euãgelium? Arabs autem simpliciter legit πολὺς ὄχλος, *multus populus*, siue, *multa turba*, quam puto germanam esse scripturam. *Fidei*, τῇ πίστει. Id est, doctrinæ Euangelicæ, quæ metonymicè dicitur Fides, quia nihil est aliud quàm potẽtia Dei ad salutem omnium credentium. ὑπακούειν autem pro πείθειν ponitur, vt annotauimus Mat.8.27. Est ergo notanda mutua relatio inter ministrum, verbum Dei, ac fidem, vt falsos ministros à veris, & fidem ab opinione distinguamus.

8 *Fide*, πίστεως. Hîc aliter accipitur fides quàm in superiore versiculo, nimirum pro eo animi assensu quo oblatam in Christo iustitiam amplectimur. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus, πλήρης χάριτος, plenus gratia, quam lectionem sequutus est Vetus interpres. *Potentia*, δυνάμεως. Id est, Eximiis & excellentibus illis donis Spiritus sancti, quæ δυνάμεως (id est potentiæ) nomine intelliguntur ab effectis, siue quòd sint virtutis illius ac potestatis cælestis testimonia. *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. Id est δημοσίᾳ, palàm videlicet, quia ex ipso populo multos sanabat. Reperimus autem in duobus codicibus additum, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, *per nomen Domini Iesu Christi.*

9 *E synagoga*, ἐκ τῆς συναγωγῆς. Id est, ex cœtu & veluti gymnasio. Nam certè oportuit tam amplam ciuitatem, ad quam etiam vndique Iudæi, tanquam ad communem Academiam, suos erudiendos mittebant, in varios cœtus distribui: quos quidem apparet ex hoc loco, pro nationum varietate fuisse distinctos, quemadmodum hodie etiamnum Lutetiæ multa (quæ vocant) collegia à variis gentibus cognominantur, quibus etiam peculiariter ac propriè sunt constituta. *Libertinorum*, λιβερτίνων. Sic legimus in omnibus Græcis & Latinis exemplaribus. Libertinos autem constat Latinè dici qui ex seruis liberi facti sunt, quorum conditio quum vilior videretur apud ingenuos & ex ingenuis natos, vt apparet ex illo Flacci versiculo, *Quem rodunt omnes libertino patre natum*, probabile est hanc synagogam fuisse illis attributam. Syrus autem & Arabs interpretes, fortasse quòd ignorarent Romanæ vocis significationem, vel meliorem scripturam sequuti, vertunt singulari numero, ex synagoga Libertini, quasi quispiam proprio nomine sic appellatus, vel quòd ea conditione esset, synagogam aliam extruxerit, à quo sic fuerit denominata, vt si Centurionis Synagoga diceretur apud Capernaitas ea cuius fit mentio Luc.7.5. sicut obseruauit in Arabica editione vir doctissimus Franciscus Iunius. *Quidam*, τινες. Ne quis miretur hanc particulam à me fuisse transpositam, habeo auctores locupletes, Syrum & Arabem interpretes, qui manifestè ostendunt non plures Synagogas, sed vnius synagogæ plures ex variis gentibus discipulos hic significari: quod non animaduersum præbuit in hunc locum inquirendi occasionem, quînam ex istis primi à Status conditione, reliqui à Patria cognominentur.

10 Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι ᾧ ἐλάλει.

11 Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.

12 Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς Γραμματεῖς· καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον.

13 Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας, Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.

14 Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς.

15 Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

Κεφάλαιον ζ.

1 Εἶπε δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς, Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

2 Ὁ δὲ ἔφη, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε, Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαῤῥάν·

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

4 Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν ἐν Χαῤῥάν· κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

10 Sed non potuerunt resistere ⁚sapientiæ⁚ & Spiritui⁚ per quem loquebatur.

11 Tunc subiecerunt quosdam qui dicerent se audiuisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.

12 Commouerúntque plebem & Seniores & Scribas: & eum ⁚adorti, correptum adduxerunt in concilium.

13 Stiterúntque falsos testes qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba ⁚blasphema aduersus locum hunc sanctum & Legem.

14 Audiuimus enim eum quum diceret, Iesum istum Nazarenum destructurum hunc locū, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebant in cōcilio, viderunt faciem eius quasi faciem Angeli.

CAP. VII.

1 Dixit autē Pontifex Maximus, Num hæc ita habēt?

2 Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, ⁚Deus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset ⁚ in Mesopotamia, priusquam habitaret in Charran:

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni in terrā quamcunque indicaro tibi.

4 Tunc exiit è terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et illinc postquam mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

10 *Et nō poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui loquebaur.*

11 *Tunc submiserunt viros qui dicerent se audiuisse eum dicentem verba blasphemiæ in Moysen & Deum.*

12 *Commouerunt itaque plebem & seniores & Scribas: & concurrentes rapuerunt eum & adduxerunt in concilium.*

13 *Et statuerunt falsos testes, qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba aduersus locum sanctum & Legem.*

14 *Audiuimus enim eum dicentem, Quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyses.*

15 *Et intuentes eū omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.*

CAP. VII.

1 *Dixit autem princeps Sacerdotum, Si hæc ita se habent?*

2 *Qui ait, Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ quum esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charran:*

3 *Et dixit ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & veni in terram quam monstrauero tibi.*

4 *Tūc exijt de terra Chaldæorum, & habitauit in Charram. Et inde, postquam mortuus est pater eius, transtulit illum in terram istam, in qua nunc vos habitatis.*

---

10 *Sapientiæ*, τῇ σοφίᾳ. In meo vetustissimo & alio præterea manuscript. exemplari additur τῇ οὔσῃ ἐν αὐτῷ, *quæ in ipso erat.* Et *Spiritui*, καὶ τῷ Πνεύματι. Rursus in iisdem exemplaribus additur τῷ ἁγίῳ, sancto. *Per quem loquebatur*, id est ᾧ ἐλάλει. Vulg. *Qui loquebatur*, id est ὃ ἐλάλει, quæ lectio prorsus conuenit cum eo quod scriptum est Mar. 13. 11: sed nullius (quod sciam) exemplaris auctoritate confirmatur. Nam quod existimat Erasmus ᾧ positum esse pro ὃ, propter datiuum Πνεύματι præcedentem, non facilè concesserim, quia huius enallages nullum vnquam exemplum memini legere in constructione intransitiua. Alioqui vtrumque rectè dicitur: nēpe & Loqui, immò Clamare Spiritu, & Sanctos clamare per Spiritum, Rom. 8. 15. & Gala. 4. 6. Sed hoc maioris est momenti, quòd in illo meo vetustissimo codice reperi post ἐλάλει omnia hæc adscripta, διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας. μὴ δυνάμενοι οὖν ἀντοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τότε ὑπέβαλον: id est, *Quòd ab eo coarguerentur omni cum libertate. Itaque quum non possent obniti veritati, tunc subiecerunt quosdam*, &c. Est autem ἀντοφθαλμεῖν verbum elegans, quod de iis dicitur qui aperta vi resistunt, & obuersis vultibus manum conserunt. Sic vsurpatur à Polybio lib. historiarum 4, vbi de Messeniis agit, & ab hoc nostro Luca dicitur de naui quæ prora vento obuersa rectum cursum tenet, infrà 27. 15.

12 *Adorti*, ἐπιστάντες. Plus enim est hoc loco ἐφιστάναι quàm Superuenire, vt etiam infrà 17. 5. Vulgata, *Concurrentes*: id est συνδραμόντες. Eras. *Inuadentes*, ἐπερχόμενοι.

13 *Blasphema*, βλάσφημα. Hoc non repetitur in vulgata editione Latina, quod tamen certum est non fuisse à testibus præteritum, quum in eo posita sit tota vis accusationis: quanuis pro editione Latina faciant Syrus & Arabs interpretes, & meus quoque vetustissimus codex.

IN CAP. VII.

2 *Deus ille gloriæ*, ὁ Θεὸς τῆς δόξης. Vide 1. ad Corinthios 2. 8. *In Mesopotamia*, ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ. Consentiunt omnes codices. Itaque quum paulo pòst dicat Abrahamū è Chaldæa egressum, omnino necesse est vt Mesopotamiam Stephanus vocet non eam modò regionem quæ duobus amnibus Euphrate & Tigri includitur, sed etiam Babyloniam, cuius pars est Chaldæa, sicut etiam Plinius libri 6. cap. 27, Babylona tribuit Mesopotamiæ, vt vir ille felicis memoriæ Ioachimus Vadianus obseruauit, diligens planè ac eruditus harum rerum obseruator. Quòd autem videtur Stephanus à Mose dissentire, quum Gen. 12. 1. ista perinde videātur narrari ac si dicta essent Abrahamo post patris mortē, quū iam ex Charrā esset profecturus: id, inquā, ortum est ex interpretis negligentia, qui initium illius capitis 12 conuertere debuit per plusquamperfectum, *Dixerat autem* &c. Idque ita fuisse faciendum, vel illud satis declarat, quòd iubetur ex terra sua & cognatione sua exire: ex quo liquidò apparet hęc pertinere ad id tempus quo primùm ex patria migrauit. Itaque non assentior iis qui vt hunc nodum soluant, duplicem fecerunt Abrahæ vocationem, quarum vnam à Mose prętermissam recenseat Stephanus. Atqui si hęc Stephanus non accepit à Mose, à quo tandem accepit? deinde quis non videt Stephanum, si quædam à Mose discrepantia narrasset, maximam calumniandi occasionem fuisse aduersariis prębiturum?

5 Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

5 Nec dedit ei poſſeſſionem in ea, ⁚ne veſtigium quidem pedis, ⁚quanuis pollicitus eſſet ſe illam daturum ⁚ei obtinendam, & ſemini eius poſt eum, quum non haberet prolem.

5 *Et non dedit illi hereditatẽ in ea, nec paſſum pedis: & repromiſit dare illi eam in poſſeßionem, & ſemini eius poſt ipſum, quum non haberet filium.*

Gẽ.15.13, & 16

6 Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεὸς, Ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ, καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

6 Loqutus autẽ eſt ⁚ita Deus, ‖Erit, *inquit*, ſemen ⁚tuum inquilinũ in terra aliena, ⁚vbi ſeruituti ſubiicietur, & malè accipietur annis quadringentis.

6 *Loquutus eſt autẽ Deus, Quia erit ſemẽ eius accola in terra aliena, & ſeruituti eos ſubijciẽt, & malè tractabunt eos annis quadringentis.*

7 Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι κρινῶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

7 Sed gẽtem cui ſeruierint ⁚puniã ego, dicit Deus: & poſt hæc exibunt, & *ipſi* ſeruient mihi in loco iſto.

7 *Et gentem cui ſeruierint iudicabo ego, dixit Deus: & poſt hæc exibũt, & ſeruient mihi in loco iſto.*

Gen.17.9 Gen.21.2 Gen.25.24 Gẽ.29.33, & 30.5 & 35.23

8 Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.

8 ‖Dedítque ei pactum Circuncifionis: ‖⁚& ita *Abraham* genuit Iſaac, & circuncidit eũ die octauo: ‖Iſaac autem *genuit* Iacob, ‖& Iacob duodecim patriarchas.

8 *Et dedit illis teſtamentum Circuncifionis: & ſic genuit Iſaac, & circuncidit eum die octauo: & Iſaac Iacob, & Iacob duodecim patriarchas.*

Gen.37.28

9 Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες, τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ.

9 Patriarchæ verò inuidia moti, ‖Ioſephum vendiderunt *abducendum* in AEgyptum: ſed ⁚erat Deus cum eo.

9 *Et patriarchæ æmulãtes, Ioſeph vendiderunt in AEgyptũ: & erat Deus cum eo.*

Gen.41.37

10 Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ' Αἴγυπτον, καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

10 Et eruit eum ex omnibus ipſius oppreſſionibus, ‖dedítque ei gratiam & ſapientiam coram Pharaone rege AEgypti, qui conſtituit eum præfectum AEgypto, & toti domui ſuæ.

10 *Et eripuit eum ex omnibus tribulationibus eius, & dedit ei gratiam & ſapientiam in conſpectu Pharaonis regis AEgypti, & conſtituit eum præpoſitum ſuper AEgyptum, & ſuper omnem domum ſuam.*

11 Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ' ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χαναὰν, καὶ θλίψις μεγάλη· καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

11 Venit autem fames in vniuerſam terrã AEgypti & Chanaan, & oppreſſio magna: & non inueniebant cibos patres noſtri.

11 *Venit autem fames in vniuerſam AEgyptum & Chanaan, & tribulatio magna: & non inueniebant cibos patres noſtri*

---

5 *Ne veſtigium quidem pedis*, οὐδὲ βῆμα ποδός. Id eſt, Ne tantillum quidem, vt in ſolo ſuo poſſet pedem figere. Sic enim prouerbiali quadam figura loquuntur Hebræi מדרך כף רגל [*midderech chap reghel*] *Quamuis promiſiſſet*, καὶ ἐπηγγείλατο. Vulg. & Eraſm. *Et promiſit*. Irenæi interpres, *Sed promiſit*: rectius profectò quàm illi. Sed ipſa tamen ſeries oſtendit καὶ pro καί περ commodius accipi poſſe, vt Matth.5.19, & 15.5. Item Luc.18.7: ſicut apud Hebræos ויו [*vau*] accipitur pro אף על פיש [*aph ħal piſch*] vt Eccleſiaſt.9.16. Diximus autem alibi de verbo ἐπαγγέλλεσθαι. *Ei*, αὐτῷ. Cohæret pronomen cum verbo δοῦναι, vt apparet ex eo quod ſequitur. Itaque in vno codice ſic ſcriptũ legimus, Καὶ ἐπηγγείλατο αὐτὴν δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτῷ, καὶ τῷ σπέρματι: quam lectionem ſinceram eſſe puto.

6 *Ita*, οὕτως. In nonnullis codicibus Veteris editionis pro *ita*, legitur *ei*, id eſt αὐτῷ, vt in vno etiam exemplari Græco ſcriptum legimus: in aliis verò expungitur. *Tuum*, αὐτοῦ. Sæpe iam annotauimus frequentes eſſe apud Hebræos iſtas perſonarũ mutationes, ac præſertim Lucæ vt 19.9, vbi ſimilẽ prorſus enallagẽ obſeruauimus. Omnino enim præſtat recta loquutione iſtum verſiculum explicare, vt cum proximo cohæreat. Sed in vno codice pro αὐτοῦ ſcriptum legimus σοῦ. *Vbi ſeruituti ſubijcietur*, καὶ δουλώσουσιν αὐτό. Quia poſt καὶ ſubaudiendum eſt ἐκεῖ ex Hebręorum idiotiſmo, qui (vt ſępe iam diximus) relatiui loco vtuntur coniunctione copulatiua vnà cum demonſtratiuo aut relatiuo pronomine, eóque vel expreſſo vel ſubaudito, ideo perinde hoc conuerti acſi ſcriptum eſſet ὅπου: deinde relatiuum αὐτὸ, ſiue αὐτοὺς, (vt legit Vetus interpres, & quidam codices habent) tanquam in Latino ſermone redundans expunxi. Poſtremò δουλώσουσιν & κακώσουσιν paſſiuè ſum interpretatus, vt perſonæ mutationem vitarem. *Annis quadringentis*, ἔτη τετρακόσια. Eraſmus teſtatur quandam editionem peruetuſtam legere cccccxxx, adſtipulatore etiam Rabano, neque ſuum hîc iudicium interponit. Illud quidem certum eſt, Gen.15.13, vnde hęc petita ſunt, non plures annos numerari 400, vt nemo dubitare iure poſſit quin hęc ſit germana lectio. Nam ccccxxx anni quorum fit mentio Exod.12.41, & Gal.3.17, ab initio peregrinationis Abrahami numerantur, ſicut 400 iſtos ab initio exorti ſeminis Abrahami, i. à nato Iſaaco, neceſſe eſt auſpicari, quum de ſemine agatur in hac prædictione. Quadrare verò exactè calculum annorum apertè demonſtrant chronographi, ac pręſertim Funccius, omnium qui in hoc argumento ſunt verſati (vt mihi quidem videtur) longè diligentiſſimus: à quo tamen in eo diſſentio quòd peregrinationem Abrahami ab eo tempore inchoat quo profectus eſt ex Charran: quam ego potius auſpicer ab eo tempore quò vnà cum patre ex Vr Chaldęorum venit in Charran: vnde, quinquennium illic moratus, amiſſo patre, ad Chananęos peruenit. Puto enim veram eſſe Iudęorum ſupputationem quę Iſraelis peregrinationi in Ægypto, annos tribuit 210 duntaxat: qua de re alius fortaſſe dabitur dicendi locus.

7 *Puniam ego*, κρινῶ ἐγώ. Vulg. ad verbum *Iudicabo*, barbaré. Eſt autem hoc in loco τὸ κρίνειν id quod Gallicè dicimus, *faire iuſtice de quelcun*: & minimè redundat pronomen ἐγώ. Sic enim promittit Dominus fore vt nõ humana vi quapiã, ſed planè diuinitus velut ipſemet ſua manu pœnas de oppreſſoribus illis ſumat.

8 *Et ita*, καὶ οὕτως. Eraſ. *Atque hic*, καὶ οὗτος. Ego verò potius Veterem Latinam editionem ſequor, quia in vetuſtis & emẽdatiſſimis quibuſque codicib. legimus καὶ οὕτως. Ponitur autem interdum hęc particula tanquam παρέλκον, vt orationis ſeriem connectat, ſicut annotauimus Ioh.4.6.

9 *Erat Deus cũ eo*, ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ. Hebręum eſt etiam hoc genus dicendi, quo peculiaris quidam Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim quodammodo ab iis abeſſe quos iuuare non ſuſtinet: contrà verò, pręſens illis quos ex maximis quibuſque periculis eripit.

12 Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον.

13 Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

14 Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακὼβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε.

15 Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.

16 Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχὲμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ τοῦ Συχέμ.

12 ‖ Quum audiſſet autem Iacob eſſe triticum in AEgypto, miſit patres noſtros primùm.

13 ‖ Et in ſecunda *profectione* agnitus eſt Ioſeph à fratribus ſuis, & innotuit Pharaoni genus Ioſeph.

14 ¨Miſsis autem *nuntiis*, Ioſeph accerſiuit patrem ſuum Iacob, omnémque cognationem ſuã, capitum ¨ſeptuagintaquinque.

15 Deſcẽdit ergo Iacob in AEgyptum: obiitque ipſe & patres noſtri.,

16 Et ¨translati ſunt in Sichem, & poſiti in monumento ¨quod emerat ¨ Abraham pretio argenti à filiis Emmor ¨*patris* Sichem.

12 *Quum audiſſet autem Iacob eſſe frumentum in AEgypto, miſit patres noſtros primùm.* Gen. 42. 1.

13 *Et in ſecundo cognitus eſt Ioſeph à fratribus ſuis, & manifeſtatum eſt Pharaoni genus eius.* Gen. 45. 4

14 *Mittens autem Ioſeph accerſiuit Iacob patrem ſuum, & omnem cognationem, in animabus ſeptuagintaquinque.*

15 *Et deſcendit Iacob in AEgyptum: & defunctus eſt ipſe & patres noſtri.*

16 *Et tranſlati ſunt in Sichem, & poſiti ſunt in ſepulchro quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filij Sichem.*

---

14 *Miſsis [nuntiis,]* ἀποστείλας. Vide Matth. 2. c. 16.

Septuagintaquinque, ἑβδομήκοντα πέντε. Sic legitur in omnibus codicibus quos inſpeximus, & iampridem ita ſcriptũ fuiſſe apparet ex Syra & Arabica editione, itémque Hieronymo & Auguſtino, qui multum laborarunt vt hunc locum conciliarent cum eo quod ſcriptum eſt Geneſ. 46. c. 27, vbi in Hebræa veritate LXX capita duntaxat numerantur, conſentiente etiam Ioſepho, libro Antiquit. 2. c. 4. Hoc quidem certum eſt in eiuſmodi controuerſiis ad fontes eſſe recurrendum, id eſt ad Hebraicum contextum. Mendoſa eſt igitur editio Græca, duplici errore non ab interpretibus primis, quos certum eſt tam negligentes eſſe non potuiſſe, vt eorum ſaltem nomina non numerarent, qui tam diligenter apud Moſen ſupputantur, ſed ab iis admiſſo, qui ex hoc loco deprauato Moſen emendare voluerunt, quum iſtum potius ex illo corrigere oportuerit. Sic enim factũ vt quũ pro ſeptuaginta ſcribendũ cẽſerent apud Moſen ſeptuagintaquinque, neque totidem in Hebræo contextu viderint nominari: alii quidem adiectis quatuor Iacobi, & duabus Iudæ vxoribus (ipſo in illa ſupputatione excluſo Iacobo) numerum ſeptuagintaquinque explendum putarint: alii verò Ioſephi tres quidem nepotes, abnepotes autem duos Hebræo contextui adiicere ſint auſi. Sed ab vtriſque peccatum eſſe exiſtimo, quoniam non modò dicuntur omnes ibi nominati egreſſi fuiſſe ex fœmore Iacobi, (quod vxoribus ipſius non conuenit) ſed etiam ineptum fuiſſet prius mortuas inter illos qui in Ægyptum deſcenderant, recẽſeri. Deinde corrigendæ eſſent particulares illæ quatuor familiarum ſummæ. Denique Gen. 46. 26. diſertè ſcribit Moſes non eſſe numerandas filiorum Iacobi vxores. Et quæſo cur Iudæ vxores quarum etiam nomina illo loco non eduntur, potius quàm aliorum ipſius Iudæ fratrum in ea ſumma comprehenderentur? Neque his obſtat quòd duo filii Iudæ quanuis antea mortui à Moſe nominantur. Nam nominantur quidem, ſed in ſubductione ſummæ triginta trium excluduntur. Nepotes autem & abnepotes Ioſephi quomodo iis adiungerentur qui in AEgyptum deſcenderunt cum Iacobo, quum Iacobo in AEgyptum deſcendẽte vix ſeptennes eſſent? Liberatus enim eſt è carcere Ioſephus, annos natus triginta, Gen. 41. 45. Iſtis adde abundãtiæ annos ſeptem, ſterilitatis duos, & duxerit vxorẽ Ioſephus eo ipſo anno quo liberatus fuerit, vix nouem annos fuerat maritus, quum Iacobus anno tertio famis in Ægyptum veniret, nedum vt nepotes & abnepotes haberet. Imo ne naſci quidem abnepotes Ioſepho potuerunt, Iacobo ſuperſtite, vt qui annos ſeptemdecim duntaxat in Ægypto exegerit. Deinde cur Ioſephi potius nepotes & abnepotes quàm ipſius fratrum commemorarit? Imò, inquies, etiam Iudæ duos abnepotes recenſet, qui tamen tunc nati non erant quum Iacobus in Ægyptum deſcenderet, vt ex annorum ſupputatione manifeſtè colligitur. Fateor, ſed peculiarem ob cauſam iſtos nominatos fuiſſe apparet, nempe vt locũ duorum Iudæ filiorũ in terra Chanaan mortuorum ſupplerẽt. Iterum igitur dico locum illum Geneſ. 46. 27, fuiſſe ex hoc Lucæ loco corrupto deprauatum, quod ne quis factum demiretur, aio ſimili audacia vel imperitia hunc eũdem errorem ex Gen. 46 in Deut. 10. 22, dimanaſſe, vbi ſimiliter, in codicibus quidem Græcis noſtra memoria excuſis, mentio fit ſeptuagintaquinque animarum, quum diſertè teſtetur Hieronymus ſuo tempore Græcam interpretationem eo loco ab Hebræa veritate non variaſſe. Quod ſi quis roget quinã hic locus iam olim fuerit deprauatus, perplacet mihi Bertrami Cornelii, mei in hac Eccleſia Geneuenſi collegæ coniunctiſſimi, coniectura, qui Lucã putat nõ πέντε ſed πάντες ſcripſiſſe, quã particulã vt maximè neceſſariã expreſſit etiã Moſes: vt ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πάντες, Latinè vertendũ ſit, *Qui omnes* (id eſt ſimul cõiuncti) *erant animæ* (id eſt capita) *ſeptuaginta*, Iacobo videlicet quibuſcum deſcenderunt ſexaginta ſex, ad hunc numerum illis annumerato, vnà cum Ioſepho & duobus ipſius filiis qui tamen non deſcenderunt in Ægyptum cum Iacobo, ſed in Ægypto inuenti ſunt, ideóque ſeorſim & in extrema narratione à Moſe recenſentur. Neque verò huius erroris obſeruatio quenquam debet offendere, vel in dubium reuocare verbi diuini auctoritatem, quum & ex Hebræa veritate, vt diximus, emendetur, & ſalua nihilominus tũ doctrinæ tum etiam hiſtoriæ ipſius fides permaneat: & res ipſa clamet non vno loco temporis iniuria, perſecutionũ acerbitate, aduerſariorum veritatis fraude, Hæreticorum audacia, paſtorum denique inſcitia & oſcitantia, numerorum notas labefactari, & alia perículoſiora in ſacros libros inuehi potuiſſe: quæ tamen eruditi & ſancti homines tum ex aliorum locorum collatione, tum ex fidei analogia, partim animaduerterunt & emendarunt, partim etiam poſteris obſeruanda & corrigenda reliquerunt, ſic proſpiciente ſuæ Eccleſiæ Domino, vt quanuis integri nõ pauci libri interciderint, & errata de quibus dixi, irrepſerint, tamen ſalutis doctrinam totam his ipſis libris certiſſimè & veriſſimè comprehenſam habeat Eccleſia, & ad finem vſque ſeculorum ſit habitura.

B. Cornelij docta et ingeniosa coniectura.

16 *Tranſlati ſunt*, μετετέθησαν. Nempe duodecim patriarchæ, vt teſtatur oculatus teſtis Hieronymus in Paulæ epitaphio, cui potius fides habenda eſt quàm Ioſepho qui lib. Antiq. 2. cap. 4. illos, Iacobi exemplo, dicit fuiſſe Hebronẽ, prout in Ægypto obierunt, à filiis deportatos, ibíque eodem illo ſepulchro conditos, excepto Ioſepho cuius ſepultura fuit ipſius mandato vſque in exitum ex Ægypto, dilata, vt qui vnus fuerit in Sichem ſepultus, Ioſ. 24. 32. in agro videlicet illo quem ei propriè Iacobus moriẽs legarat, Gen. 48. 22. Syrus autem & eum ſequutus Arabs legerunt ſingulari numero καὶ μετετέθη εἰς Συχὲμ, καὶ ἐτέθη ἐν μνημείῳ, *Et tranſlatus eſt* (ipſe videlicet Iacobus) *in Sichem, & poſitus in monumẽto*, &c. ſed perperam, quum Hebronem delatum, ibíque ſepultum Moſes diſertè ſcribat. Quod enim Iunius noſter in Arabica interpretatione perinde hoc accipiẽdum putat, atque ſi fuerit Iacobi cadauer primùm quidem delatũ Sichemam, inde verò à filiis Chamor, id eſt à Sichemitanorum agro, tandem Chebronem vſque deportatum, ibíque ſicuti iuſſerat, ſepultum: id, inquam, argutè quidem excogitatum eſt, ſed tamen non facilè admittẽdum. Primùm enim ſi παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ, *à filiis Emmor* non cum verbo ὠνήσατο, *Emit*, ſed cum verbo ἐτέθη, *poſitus eſt*, conſtruas, dura fuerit admodum traiectio. Deinde vnde liquere poteſt Aream Athad in ipſo tranſitu Iordanis ſitam, (ibi enim ſubſtiterunt primùm qui funus Iacobi deducebant) Sichemam eſſe? Et, ſi Sichema eſt, cur filios Chamor maluerit Stephanus nominare, quàm vel Si-

chemæ nomē repetere, vel relatiuum ἐκεῖθεν, *illinc*, vsurpare. Quòd si etiam istud *A filiis Emmor* sic velimus construere, nihil prohibet quominus vt Iosephi, sic etiam reliquorū ipsius fratrū ossa fuisse simul Sichemā deportata, dicamus, quæ postea à filiis Emmor. i. à Sichemæ territorio, Ephronem translata sint, solius Iosephi ossibus Sichemæ relictis. Et hac ratione fuerint Sichemæ quidem cenotaphia de quibus agit Hieronymus: in speluncā autem Hebronis vera patriarcharum sepulchra, de quibus scribit citato loco historicus Iosephus. *Abraham*, Ἀβραάμ. Atqui Abrahamū quidem constat non à filiis Emmor, sed à filiis Ephron, non Sichemæ, sed apud Hebronem: agrum emisse, Iacobum verò eum demum esse qui agrum emerit à filiis Emmor, patris Sichem. quem nodum nectit quidem Hieronymus in quæstionibus in Genesin, & expediturum se promittit, sed nusquam tamen soluit. Ego verò iam pridem existimaui, & adhuc existimo subaudiendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ à præcedente versiculo Iacobi nomen, pro quo nomen Abrahami ab aliquo annotatum qui deesse rectum ante verbum ὠνήσατο vidēs, ἁμαρτήματι μνημονικῷ deceptus fuerit, in contextum irrepsisse, sicut Matth. 27.9. Zachariæ pro Ieremiæ, iam pridem scribitur: & annotat ipse Hieron. lib. de Opt. gen. interpretandi ad Pāmachiū, Matt. 13.35, in multos codices irrepsisse nomē Esaiæ, pro quo deinde fuerit nomen Asaphi substitutum, quum neutrum illic hodie legatur. Neque verò ista in numerorum notis vel nominibus propriis errata, non ipsorū auctorum culpa, quorū & mētem & calamum in his tradendis Spiritus sanctus certissimè gubernauit, sed descriptorum partim negligentia partim inscitia, aut etiam per aliquorum sciolorum audaciam admissa, quæ ex aliorum locorum collatione facilè agnosci possunt, vel doctrinæ Christianæ, vel harū historiarum fidei quidquam derogant. [*Patris*] *Sichem*, τοῦ Συχέμ. Vulgata & alii, *Filij Sichem*, quoniam videlicet sic suppleri consueuit hæc Græca ellipsis. Sed subaudiri etiam interdum parentum nomen in hoc dicendi genere liquet ex his Herodoti verbis in Clio, Ἄδρηστος ὁ Γορδίεω, τοῦ Μίδεω, id est *Adrastus nepos Gordij, qui pater fuit Midæ*. Et in Thalia, Κῦρος ὁ Καμβύσεω, *Cyrus Cambysæ pater*. Loquitur enim de Cambyse Cyri non patre sed filio. Et Luc. 24. 10, Μαρία Ἰακώβου, Maria Iacobi mater, vt exprimit eo loco Syrus interpres, & vt loquitur Mar. 15.40. Syrus autem & Arabs interpretes totū hoc nō legerunt, aut non intellectum neglexerūt.

Græce		Beza		Vulgata
Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ,	17	Quum autem appropinquaret tēpus promissionis ¨ à Deo iuratæ Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in AEgypto,	17	*Quum autem appropinquaret tempus promissionis quam confessus erat Deus Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in AEgypto,*
Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.	18	Vsquequo exortus est alius rex, qui non nouerat Ioseph.	18	*Quoadusque surrexit alius rex in AEgypto qui non sciebat Ioseph.*
Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.	19	Hic ¨ aduersus genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, *adeo* vt exponerent infantes suos ¨ ne sobolescerent.	19	*Hic circūueniens genus nostrum, afflixit patres nostros, vt exponerent infantes suos, ne viuificarentur.*
Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.	20	Quo tempore natus est Moses, qui fuit ¨ diuinitus venust*, & nutritus fuit tribus mēsibus in domo patris sui.	20	*Eodē tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mensibus in domo patris sui.*
Ἐκτεθέντα δὲ αὐτόν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραώ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.	21	Expositum autem illum sustulit filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi ¨ pro filio.	21	*Exposito autem illo, sustulit eum filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi in filium.*
Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις.	22	Et eruditus est Moses omni sapientia AEgyptiorum: erátque potens dictis & factis.	22	*Et eruditus est Moyses omni sapientia AEgyptiorū: & erat potēs in verbis & in operibus suis.*
Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.	23	Vt verò expletum est ei quadraginta annorū tempus, subiit in cor eius vt inuiseret fratres suos filios Israel.	23	*Quum autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in cor eius vt visitaret fratres suos filios Israel.*
Exod. 2. 11 Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.	24	‖ Et quum vidisset ¨ quendam affici iniuria, tutatus est, & percusso AEgyptio, vindicauit eū quo opprimebatur.	24	*Et quū vidisset quendā iniuriam patientem, vindicauit illum: & fecit vltionē ei qui iniuriā sustinebat, percusso Ægyptio.*

17 *A Deo iuratæ*, ἧς ὤμοσεν. Vulg. *Quam confessus fuerat*, ἣν ὡμολόγησε. quod non probo, & si maximè probarem, mallem conuertere, *Quam spoponderat*.

19 *Aduersus genus nostrum ingeniosus*, κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. Vulg. & Eras. *Circūueniens*: quam significationem fateor quidem huic verbo tribui, sed tamen non putaui huic loco satis accōmodatam. Nam obsecro, in istis Pharaonis edictis quis non apertam potius crudelitatem perspiciat quàm fraudem? Sed in eo videtur solers & ingeniosus Pharao quòd rationem inuenerit Israelitas paulatim extinguendi, ita tamen vt magnas ex iis ipsis vtilitates caperet, quas alioquin erat amissurus si vel eos omnes semel perdidisset, vel Ægypto eiecisset. Idem ergo valet κατασοφίζεσθαι τὸ γένος ἡμῶν atque τεχνάζειν καὶ μηχανᾶσθαι κατὰ τοῦ γένους ἡμῶν: id est, solerter aliquid excogitare aduersus genus nostrum. Idque etiam ex eo liquet quòd Moses Exod. 1.9, nō vtitur רומה [*ramah*,] sed נתחכמה לו [*nithchachchemah lo*,] inquit, id est, solerti ingenio aduersus eum vtamur: nam etiā tradūt doctissimi Hebræi intrāsitiuè id accipiendum. Meritò autē hoc dicitur de eo qui ex suis inimicis non modò nullum damnum, sed magnos etiā fructus tulit, si quidē ipsius cōsilia ex humana prudentia æstimes: quanuis postea senserit Pharao malum consilium esse consultori pessimum.

Ne sobolescerent, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι. Vulgata malè & obscurè, *Ne viuificarentur*. Erasm. verò perperam ad ipsos fœtus retulit, quum interpretaretur, *Ne vitales essent*.

20 *Diuinitus venustus*, ἀστεῖος τῷ Θεῷ. Ἀστεῖος quū ad corpus refertur, venustā & bellā formā declarat, pro quo legimus Exo. טוב [*tob*,] sicut Terētius bonā formā dixit. Itaque Vulg. & alii interpretes nō rectè cōuerterunt, *Deo gratus*. Neq; Syrus & Arabs rectius, Dilectus Deo. Nil enim aliud significauit Stephanus quàm quod illic de Mose scribitur, fuisse videlicet venustissima forma, quo instrumēto vsus est Dominus vt & eius parentes & postea Pharaonis filia ad misericordiam flecterentur. quod pluribus persequitur Iosephus lib. Antiq. 2. cap. 5. Cæterùm illud τῷ Θεῷ, quod non additur in Exodo neq; etiā Heb. 11. v. 23. ex Hebræorum idiotismo explicandum est, vel DIVINITVS, vt 2. Cor. 10. 4: vel DIVINE, id est excellēter, & quasi supra communem hominum captū, vt Ionæ cap. 3. 3. Niniue dicitur fuisse גדולה לאלהים [*ghedolah lelohim*,] ad verbū, magna Deo, pro quo Græci interpretes habent, μεγάλη τῷ Θεῷ, id est ἐξαιρέτως.

21 *Pro filio*, εἰς υἱόν. Heb. לבן [*lebhen*]. i. vt rectè quoque vertit Eras. *Vice filij*. Vulg. ad verbum, *In filium*.

24 *Quēdam*, τινά. Syrus & Arabs addunt מן בני שרבתה

[men benai ſcharchetheh] *ex filiis generis ſui*, id eſt Iſraelitam.   quod in Græcis videtur deſiderari.

25 Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.

25 Exiſtimabat autem fratres ſuos intelligere Deum per manum ipſius dare ipſis ·· ſalutem: at illi non intellexerunt.

25 *Exiſtimabat autem intelligere fratres quoniam Deus per manũ ipſius daret ſalutem illis: at illi non intellexerunt.*

26 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπὼν, Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;

26 ‖ Subſequente verò die viſus eſt ipſis pugnãtibus, & ·· cõpulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres eſtis vos: cur alii alios iniuria afficitis?

26 *Sequenti verò die apparuit illis litigãtibus, & reconciliabat eos in pace, dicẽs, Viri, fratres eſtis: vtquid nocetis alterutrum?* Exod. 20. 13.

27 Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπὼν, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς;

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximum, repulit eum, dicens, Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos?

27 *Qui autem iniuriã faciebat proximo, repulit eũ, dicens, Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos?*

28 Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;

28 Num tu me vis interimere, quemadmodum interemiſti heri AEgyptium?

28 *Nũquid interficere me tu vis, quemadmodum interfeciſti heri AEgyptiũ?*

29 Ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιάμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

29 Ad hunc autem ſermonem Moſes fugit, & factus eſt aduena in regione Madiam, vbi genuit duos filios.

29 *Fugit autem Moyſes in verbo iſto, & factus eſt aduena in terra Madiã, vbi generauit filios duos.*

30 Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.

30 Expletis verò annis quadraginta ‖ viſus eſt ei in deſerto montis Sina Angelus Domini in flammeo igne rubi.

30 *Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deſerto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.* Exod. 3. 2.

31 Ὁ δὲ Μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα· προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτὸν,

31 Moſes autem vt conſpexit, admiratus eſt viſum: & quum accederet ad *hoc* conſiderandum, extitit ad eum vox Domini, *dicentis*,

31 *Moyſes autem videns admiratus eſt viſum: & accedente illo vt conſideraret, facta eſt ad eũ vox Domini,*

32 Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.

32 Ego *ſum* Deus ille patrum tuorum, Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moſes nõ audebat conſiderare.

32 *Ego ſum Deus patrum tuorum, Deus Abrahã, Deus Iſaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moyſes non audebat conſiderare.*

33 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος, Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.

33 Dixit autem ei Dominus, Solue ſoleas pedum tuorum: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.

33 *Dixit autem illi Dominus, Solue calceamentum pedum tuorum: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.*

34 Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς· καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.

34 ·· Vidi, vidi vexationẽ populi mei qui *eſt* in AEgypto, & ſuſpiria ipſorum audiui, & deſcẽdi vt eruam eos: nunc ergo adeſdum, mittam te in AEgyptum.

34 *Videns vidi afflictionẽ populi mei qui eſt in AEgypto, & gemitum eorum audiui, & deſcendi liberare eos: & nunc veni, mittam te in AEgyptum.*

35 Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.

35 Hunc Moſen quem abnegauerant, dicentes, Quis te conſtituit principem & iudicem? hunc, *inquam*, Deus principem & redemptorem miſit, ·· ductu Angeli qui viſus fuerat ei in rubo.

35 *Hunc Moyſen quem negauerunt, dicentes, Quis te conſtituit principem & iudicem? hunc Deus principem & redemptorem miſit, cum manu Angeli qui apparuit illi in rubo.*

---

25 *Salutem*, σωτηρίαν. Id eſt liberationem ex Ægyptiorum tyrãnide. Sed quînam id exiſtimabat? nẽpe eo ſpiritu ductus qui deſcribitur Heb. 11. 24, & deinceps. Aberrauit tamen in temporis circunſtantia, & liberationis ratione, quàm quum proculdubio ex iis prædictionibus cognouiſſet quas ipſemet poſtea deſcripſit, debuerat os Domini interrogare priuſquam hoc aggrederetur, ſicuti ſapientiſſimè feciſſe Dauidem regno ipſi, vnctione quoque adhibita, promiſſo, legimus: quem tamẽ errorem diuina prouidentia in maximum bonum conuertit, nimia Moſis alacritate quadraginta annorum exilio, maximiſque miſeriis ad moderationem reuocata, & ipſo rerum vſu confirmata ipſius ſapientia, qua tantæ ſuſtinendæ moli opus erat.

26 *Compulit*, συνήλασε. Id eſt, vt Arabs rectè exponit, grauiter eſt exhortatus.

34 *Vidi, vidi*, ἰδὼν εἶδον. Vulgata ad verbum, *videns vidi*. Notum eſt autem Hebræos iſtiuſmodi duplicatis vocibus ad amplificationem vti conſueuiſſe.

35 *Ductu*, ἐν χειρί. Hebr. ביד [*beiad*,] id eſt (vt Vulgata & Eraſmus ad verbum interpretantur) *Per manum*: quæ interpretatio ſæpe quidem conuenit, vt paulo antè verſu 25, & infrà 15. 23: hîc autem viſa eſt paulo obſcurior. Vocant autem Hebræi יד [*iad*] id eſt manum, quicquid eſt vice inſtrumenti ad aliquid agendum, ſed peculiaris atque adeo prorſus diuerſa eſt hoc loco iſtius tranſlationis ratio. Eſſet enim nimium frigida interpretatio ſiquis hæc ita acciperet quaſi diceretur Dominus, Angeli miniſterio Moſen vocaſſe: quum (ni fallor) hoc quoque ſignificetur, Moſen iſtius manu ac poteſtate fuiſſe armatum, vt Angelus ille, nimirum Chriſtus, (ſicut explicat Apoſtolus 1. Cor. 10. 4) verus fuerit liberator ac ductor, cuius miniſter fuerit Moſes.

Exod. 7. 8.9.10. 11.14. Exod. 16.1

36 Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτούς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

Deut. 18. 15. supra 3.22

37 Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

Exod 19. 2.

38 Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν.

39 Ὧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον·

Exod. 32.1

40 Εἰπόντες τῷ Ἀαρών, Ποίησον ἡμῖν θεοὺς οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

41 Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

Amos 5. 25.

42 Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεός, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν, Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

43 Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

36 ‖Hic eduxit illos editis miraculis & signis in AEgypto,& in rubro mari, ‖ ⁚& in deserto, annis quadraginta.

37 Hic est Moses ille qui dixit filiis Israel, ‖ Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester è fratrib⁹ vestris⁚ sicut me: audite ipsum.

38 ‖ Hic ille est qui ⁚conueniẽte *populo* in deserto, fuit cum Angelo ipsum alloquente in monte Sina, & cum patribus nostris, quíque excepit ⁚viua eloquia quæ nobis traderet.

39 Cui noluerunt auscultare patres nostri, sed repulerunt *eum*, & auersi sunt corde suo in AEgyptum:

40 Dicentes Aharoni, ‖Fac nobis deos qui præeant nobis Mosi enim isti qui eduxit nos ex regione AEgypti, nescimus quid contigerit.

41 Et vitulum fecerunt per illos dies, obtuleruntque sacrificium idolo, & oblectarunt sese operibus manuum suarum.

42 Auertit autem ‖ se Deus, & ⁚tradidit eos in seruitutem exercitus cæli: sicut scriptum est in libro Prophetarum, Num victimas & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

43 ⁚Imò baiulastis ⁚tabernaculum Moloch, ⁚& sidus Dei vestri Remphan, quas figuras fecistis vt eas adoraretis: itaque transferam vos ⁚trans Babylonem.

36 *Hic eduxit illos, faciẽs prodigia & signa in terra AEgypti, & in rubro mari, & in deserto, annis quadraginta.*

37 *Hic est Moyses qui dixit filiis Israel, Prophetã suscitabit vobis Deus de fratribus vestris tanquam me: ipsum audietis.*

38 *Hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris, qui accepit verba vitæ dare nobis.*

39 *Cui nõ voluerunt obedire patres nostri, sed repulerunt, & auersi sunt cordibus suis in AEgyptũ:*

40 *Dicentes ad Aharon, Fac nobis deos qui præcedant nos: Moyses enim hic qui eduxit nos de terra AEgypti, nescimus quid factum sit ei.*

41 *Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam simulachro, & lætabantur in operibus manuum suarum.*

42 *Cõuertit autem Deus, & tradidit eos seruire militiæ cæli: sicut scriptum est in libro Prophetarum, Nunquid victimas aut hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?*

43 *Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Remphan, figuras quas fecistis adorare eas: & transferam vos trans Babylonem.*

---

36 *Et in deserto, annis quadraginta*, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. Id est, Et in deserto, vbi versatus est annos 40. Est enim præcisum hoc dicendi genus, & petitum è medio, sicut pleraque alia: cuiusmodi & illud est quod vsurpauit suprà versu 9, quũ diceret Patriarchas vendidisse Iosephum in Ægyptum, id est vt in Ægyptum abduceretur.

37 *Sicut me: eum audite*, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Vulgata, *Tanquam meipsum: audietis.* Pro quo nonnulli corruptè impresserunt, Tanquam meipsum audietis, quasi ὡς ἐμὲ non pertineat ad superiora, & pro ἐμὲ scriptum sit ἐμαυτοῦ: quem errorem annotauit quidem Eras. sed ita vt eum immeritò videatur interpreti tribuere, nec etiam vnde ortus sit, cognouisse.

38 *Conueniente [populo,]* ἐν ἐκκλησίᾳ. Quod mox subiicitur de colloquio cum Angelo in monte Sina, & acceptis Legis tabulis, mihi quidem videtur manifestè ostendere specialem quendam vniuersi populi conuentum, eam videlicet historiam quæ commemoratur ab Exod. cap. 19. ad 35. Vulg. *in Ecclesia*, nimium obscuré. *Viua eloquia*, λόγια ζῶντα. Vocantur λόγια à Græcis (inquit Thucydidis interpres) τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καταλογάδην λεγόμενα: id est, quæ à Deo dicuntur oratione soluta, quotidiano videlicet sermone, & quasi nobiscum colloquatur. Nam versus illos fatidicos quos furentes vates fundebant, χρησμοὺς Græci vocant. Non dubium est ergo quin λόγια Lucas appellet quæ Hebræi vocant הדברים [*haddebarim*,] & huc respiciat quòd Deus ipse dicatur ea pronuntiasse, & digito suo descripta, Mosi tradidisse. Vetus interpres conuertit, Verba vitæ, id est λόγους ζωῆς. Quidam etiam codices legunt λόγον ζῶντα, id est *sermonem viuum*. Ζῶντα verò intellige ζωοποιοῦντα, viuifica.

42 *Tradidit eos in seruitutem*, παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν. Id est, Eos à spiritu desertos, tradidit Satanæ & peruersis cupiditatibus, vt seruirent stellis. *Exercitui cæli*, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Vulgata & Erasmus, *Militiæ cæli*: de qua diximus Luc. 2.13. Vocat tamen hoc loco exercitum cæli, non ipsos Angelos, sed solem, lunam, & reliqua sidera, vt manifestè apparet ex Deuter. 17.3. *Prophetarum*, τῶν προφητῶν. Vide Mar. 1.2. *Et oblationes*, καὶ θυσίας. Heb. מנחה [*minchah*.] Ideo oblationes potius cõuerti quàm hostias, quum alioqui vertere soleant Græci θυσίας quæ ab Hebræis dicũtur זבחים [*zebachim*,] vt diximus Marci cap. 12. c. 33. Accipitur tamen θυσία pro מנחה [*minchah*] etiam Marci cap. 9. v. 49, quum nonnulli sint qui θυσίαν à thure deriuent, vt propriè declaret thuris suffitus.

43 *Imò baiulastis*, καὶ ἀνελάβετε. Hebr. ונשאתם [*vnesathem*.] id est, in humeros vestros sublatum tulistis: quod etiam de arca fœderis dicitur, 1. Reg. 2.26. Idem ergo valet τὸ ἀναλαμβάνειν hoc loco atque τὸ αἴρειν, & ויו [*vau*] positum est pro aduersatiua. Vulgata & Erasmus, *Suscepistis*, perperam. Quidam per futurum conuertunt: quos si sequamur, conuertemus potius, *Baiulabitis igitur*. *Tabernaculum Moloch*, τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ. Stephanum lingua sua loquentem certum est ipsa Prophetæ verba citasse. At Lucas Græcè scribens Græcam editionem sequutus est: quam fateor ab Hebraica veritate in hoc testimonio plurimùm variare: sed ita tamen vt verba quidem diuersa sint, sententia prorsus sit eadem. Non est ergo quòd hac variate quisquã offendatur, quàm ego sigillatim annotabo. Pro eo igitur quod in Hebræis סכות מלככם [*sichchoth malchechem*]

id eſt, Siccuth regem veſtrum (eſt enim Siccuth idoli nomen) Græci legerũt סוכות מלכבם [*ſuchchoth malchchechem*] id eſt tabernaculum Moloch veſtro: quanuis pronomen hic ſit prætermiſſum. *Et ſidus Dei veſtri Remphan, & figuras quas feciſtis*, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε. Hebraica ſic habent, ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם [*veet chiiun tſalmechem chobab elohechem aſcher ħaſithem lachem,*] id eſt, *Et Chiiun imaginem veſtram, ſtellam deorum veſtrorum quos feciſtis vobis.* Apparet igitur in Græcis perturbatum eſſe ordinem, vt qui priore loco legerint כוכב אלהיכם [*chobab elohechem,*] id eſt, ſtellam deorum veſtrorum: deinde pro Chiiun (quod nomen eſt idoli) ſubiectum fuiſſe aliud nomen, in quo etiam ſcribendo plurimùm variant codices, quum alii Ῥεμφὰν, alii Ῥαμφὰν, alii Ῥεφὰν, (vt Syrus & Arabs interpretes & Iuſtinus hunc locum citans) alii Ῥαφὰν, alii denique Ῥεφᾶ ſcribant, vt corruptum eſſe hoc ſaltem nomẽ facilè appareat. Poſtremò צלמיכם [*tſalmechem,*] pro quo verterunt, τοὺς τύπους ὑμῶν, id eſt imagines ſeu figuras veſtras, coniunxerunt cum verbo עשיתם [*ħaſithem,*] id eſt ἐποιήσατε, feciſtis, prętermiſſo pronomine לכם [*lachem,*] cuius demũ loco ſubſtituerũt προσκυνεῖν αὐτοῖς, ad adorandũ eas: niſi hoc fortaſſis, quemadmodum & alia multa, ex aliis locis annotatum, poſtea in contextum irrepſit. Id autẽ ita eſſe apparet ex Iuſtino, qui in Dialogo πρὸς Τρύφωνα, hunc locũ citans legit, οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς, neque quicquã addit amplius. Quod autem attinet ad nomẽ illud Remphan, fortaſſe ſcribendum fuerit Ῥεφᾶ, id eſt רפא [*repha,*] quo nomine nemo neſcit Gigantes ſignificari. Nam extra controuerſiam eſt gigantea forma ſolitum fuiſſe pingi Herculem. Hunc autem Ægyptios vocare conſueuiſſe Chonem obſeruat Lilius in hiſtoria Deorũ ex Antiocho quodam Xenophanis, vt veriſimile videri poſſit, quum inter Chon & Chiiun non magnum ſit diſcrimẽ, & peregrina illa nomina à Græcis plerunque ſint valde deprauata, hoc idolum quod Ægyptii vocarunt Chon, Iudæos à gigantea forma & magnitudine רפא [*repha*] vocaſſe, quod ſequutus ſit Græcus interpres. Quid ſi verò potius mendosè ſcriptum eſt Ῥεμφὰν pro Ῥεμμὼν, quod idolum à Syris adoratũ fuiſſe ſcribitur 2. Reg. 5. 18? Iunius noſter vult vrbem fuiſſe in Ammonitarum finibus, Rophon vocatam à Ioſepho lib. Antiq. 12. c. 12, cuius vetus appellatio fuerit Kiiun. Ego in meo codice Ioſephi nõ Rophon, ſed Raphã lego, 1. Macab. 5. 37, Rephã quam videtur Plinius Raphanam vocare lib. 5. c. 18. Sed & aliam quandam Gazæ vicinam vrbem Raphæam appellat. Sed auctorem vetuſtioris illius appellationis adhuc requiro. *Trans Babylonem*, ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. Hebraica veritas habet מהלאה לדמשך [*Mehaħlah ledamaſchech*] & Iuſtinus eo loco quẽ modò citaui, legit ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, *vltra Damaſcũ*, vt hìc ſaltem deprauatum eſſe hunc locum appareat.

Græce		Beza		Vulgata	
Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει.	44	⁚ Tabernaculum teſtimonii fuit patrib⁹ noſtris in deſerto, prout præceperat ‖ is qui dixerat Moſi vt faceret illud ſecundum exemplar quod viderat.	44	*Tabernaculum teſtimonij fuit patribus noſtris in deſerto, ſicut diſpoſuit illis Deus, loquẽs ad Moyſen, vt faceret illud ſecũdum formam quam viderat.*	Exod. 25. 40. heb. 8. 5.
Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξῶσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ.	45	‖ Quod etiam ⁚ acceptum introduxerunt patres noſtri cum Ieſu in poſſeſſionem Gentium, quas expulit Deus ⁚ à conſpectu patrum noſtrorum, ‖ vſque ad dies Dauid.	45	*Quod & induxerunt ſuſcipientes patres noſtri cum Ieſu in poſſeſſionem Gentium, quas expulit Deus à facie patrum noſtrorum, vſque in diebus Dauid.*	Ioſue 2. 14. 2. Reg. [illegible] 16. pſal. [illegible]
Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.	46	⁚ Qui fuit in gratia apud Deum, petiitque vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.	46	*Qui inuenit gratiam ante Deum, & petiit vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.*	
Σολομὼν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.	47	‖ Solomon autem ædificauit ei ædem.	47	*Salomon autem ædificauit illi domum.*	3. Reg. 6. 1. 1. paral. 17. 12.
Ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει,	48	‖ Sed Excelſiſſimus ille in manufactis templis ⁚ non habitat, ſicut Propheta dicit,	48	*Sed non Excelſus in manufactis habitat, ſicut Propheta dicit,*	Infrà 17. 24.
Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;	49	‖ Cælũ mihi thronus eſt, terra autem, ſcabellũ pedũ meorum. Quam ædem ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis eſt locus requietis meæ?	49	*Cælum mihi ſedes eſt, terra autem ſcabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis locus requietionis meæ eſt?*	Eſa. 66. 1.
Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα;	50	Nónne manus mea fecit hæc omnia?	50	*Nónne manus mea fecit hæc omnia?*	
Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς.	51	‖ Duri ceruice & ⁚ incircũciſi corde & auribus, vos ſemper Spiritui ſancto obnitimini, ſicut patres veſtri, ⁚ *ita* & vos.	51	*Dura ceruice, & incircunciſis cordibus & auribus, vos ſemper Spiritui ſancto reſiſtitis, ſicut patres veſtri, & vos.*	Ierem. [illegible] 26. ezech. [illegible] 9.

44 *Tabernaculũ teſtimonij*, ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. Sic Græci interpretes ſolẽt exprimere quod Heb. dicitur אוהל מועד [*ohel moħed*] id eſt tabernaculum condictionis, in quo videlicet ſolebant Iſraelitæ conuenire: ſicut non prorſus diſſimili ratione hodie Chriſtianorum templa vulgò ſolent Eccleſiæ, id eſt congregationes & conuentus, vocari. Videntur tamen Græci interpretes alienæ radicis עוד [*ħod*] ſignificationem ſequuti.

45 *Acceptum*, διαδεξάμενοι. Id eſt per manus traditum. Nam διαδέχεσθαι id dicimus quod de manu (vt aiunt) in manum traditum ad nos peruenit, vt patrimonia & quæcunque alia per varios gradus ſucceſſionis ad nos deueniunt. Eraſmus, *Qui ſucceſſerunt*: quæ interpretatio mihi non ſatis probatur, quia διαδέχεσθαι plerunque eſt actiuum. *In poſſeſſionem Gentium*, ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν. Sic metonymicè vocantur regiones quæ à Gentibus obtinebantur. *A conſpectu patrum noſtrorum*, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν. Heb. מלפני אבותיכם [*miliphne abothechem,*] id eſt, quas Deus expulit, vt ingrediẽtibus maioribus noſtris cederẽt harum regionum poſſeſſione. perinde enim loquitur acſi Deus illis venturis iter muniens, gentes illas deleuiſſet, vt in vacuam hoſtibus poſſeſſionem mitterentur: quod etiam præſtitit, ſicuti ſe facturum promiſerat Exodi 23. 28, & Ioſ. 24. 12, & Dauid agnoſcit Pſal. 44. 4, & exprobrat illis Eſaias mirifica antitheſi cap. 17. c. 9. Hæc igitur vis eſt huius Hebraiſmi, quem fœdè corrupit Caſtellio, quum interpretaretur, *Eorum cauſa.*

46 *Qui fuit in gratia*, ὃς εὗρε χάριν. Vide Luc. 1. c. 30.

48 *Non habitat*, οὐ κατοικεῖ. Similem metatheſin particulæ negantis vnam & alteram obſeruauimus in Iohanne: quam niſi obſerues, anantapodoton eſſe videbitur vbi nuſquam eſt.

51 *Incircunciſi corde & auribus*, ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν. Duplicis circuncisionis mentio fit in Vetere teſtamento, vnius externæ, alterius verò interioris, quã Paulus vocat ἀχειροποίητον, cuius illa ſymbolum erat. Inde factum

vt duas Iudæorum ſpecies idem conſtitueret, Rom.2.28 & 29: quæ niſi obſerues, non poſſis intelligere quid illud ſit de quo Stephanus Iudæos hoc loco reprehendit, id eſt, cur incircūciſi corde dicantur qui in naturæ corruptæ vitiis adhuc hærent demerſi, & incircunciſi auribus, qui vo- 5 cem Dei ne audire quidem ſuſtinent, quales quidem omnes ſumus natura. *[Ita] & vos*, καὶ ὑμεῖς. Hæc certè videntur redundare, neque leguntur in multis antiquis Latinis codicibus.

---

52 Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε.

53 Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.

Exod. 19. 1

54 Ἀκούοντες δὲ ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.

55 Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

56 Καὶ εἶπεν, Ἰδοὺ, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

57 Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.

58 Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.

59 Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα, Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

60 Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

Κεφάλαιον η.

1 ΣΑΥΛος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

"Sanè nihil muto: Cogitandum an κράξαντος esset melius.

" ne repondas

52 Quem Prophetarum non ſunt perſequuti patres veſtri? trucidarunt, inquam, eos qui prænuntiarunt aduentum Iuſti illius, cuius nunc vos proditores & occiſores fuiſtis.

53 ‖ Qui accepiſtis legem ¨per diſpoſitionē Angelorum, nec ſeruaſtis.

54 Audientes autem hæc, frendebant cordibus ſuis, & ſtridebant dentibus in eum.

55 Quum autem eſſet plenus Spiritu ſancto, intentis in cælū oculis vidit ¨gloriā Dei, & Ieſum ¨adſtantē ad dextram Dei.

56 Et ait, Ecce, conſpicio cælos apertos, & Filium hominis adſtantem ad dextram Dei.

57 Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerunt aures ſuas, & irruerunt concorditer in eum.

58 Et eiectum eum ex vrbe, lapidabant: ¨teſtes autem depoſuerūt pallia ſua ad pedes ¨adoleſcentis qui vocabatur Paulus.

59 Lapidarunt igitur Stephanū, inuocantē & dicentē, Domine Ieſu ſuſcipe ſpiritum meum.

60 Poſitis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ¨ne ſtatuas eis hoc peccatū. Et quū hoc dixiſſet ¨obdormiuit.

CAP. VIII.

1 S¨Aulus autem ¨vltro conſenſerat in necem eius. Orta eſt verò per id tempus perſequutio magna aduerſus Eccleſiam quæ *erat* Hieroſolymis: & omnes diſperſi ſunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apoſtolos.

52 Quem Prophetarum nō ſunt perſequuti patres veſtri? & occiderunt eos qui pronuntiabant de aduentu Iuſti, cuius vos nūc proditores & homicidæ fuiſtis.

53 Qui accepiſtis Legem in diſpoſitione Angelorū, & non cuſtodiſtis.

54 Audientes autem hæc, diſſecabātur cordibus ſuis & ſtridebant dentibus in eum.

55 Quū autem eſſet plenus Spiritu ſancto, intendens in cælum, vidit gloriam Dei, & Ieſum ſtantem à dextris Dei.

56 Et ait, Ecce video celos apertos, & Filium hominis ſtantē à dextris Dei.

57 Exclamantes autē voce magna, cōtinuerūt aures ſuas, & impetum fecerunt vnanimiter in eum.

58 Et eijcientes eum extra ciuitatem, lapidabant: & teſtes depoſuerunt veſtimenta ſua ſecus pedes adoleſcentis qui vocabatur Saulus.

59 Et lapidabant Stephanū inuocantem & dicentem, Domine Ieſu ſuſcipe ſpiritum meum.

60 Poſitis autē genibus clamauit voce magna, Domine, ne ſtatuas illis hoc peccatum. Et quū hoc dixiſſet, obdormiuit.

CAP. VIII.

1 SAulus autē erat conſentiēs neci eius. Facta eſt autem in illa die perſequutio magna in Eccleſia quæ erat Hieroſolymis: & omnes diſperſi ſunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apoſtolos.

---

53 *Per diſpoſitionem Angelorum*, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. id eſt, Angelorum miniſterio. Nam mihi videtur διαταγὴ vſurpari hoc loco pro eo quod διακονία dicitur Hebr. 1. 14. quod annotandum fuit nequis Angelos putet ipſius Legis auctores, quum internuntii duntaxat fuerint, & adhibiti 10 teſtes in Legis promulgatione à Deo facta. Sic accipiendum eſt quod ait Apoſt. Gal. 3. c. 19, Legem per Angelos fuiſſe ordinatam: qui locus iſtum optimè explicat. Auguſtinus aliquoties hæc citans, interpretatur, *In edictis*, quaſi διαταγὴ & διάταγμα ſeu διάταξις idem declarent. quod vt 15 concedam, tamen hanc explicationem apparet admodum eſſe impropriam. Syrus & Arabs legerunt ſingulari numero τοῦ ἀγγέλου, *Angeli illius*, nēpe Chriſti, vt miſſi à Patre internuntij. Malim tamen receptam lectionem ſequi.

55 *Gloriam Dei*, δόξαν Θεοῦ. Id eſt, glorioſum Deum, 20 quatenus quidem humanis oculis cerni poteſt. Vide Luc. 2. 9. *Adſtantem*, ἑστῶτα. Id eſt παρόντα. Itaque ineptè quæritur quomodo hîc dicatur ſtare qui alibi dicitur ſedere: de quo aliquid diximus Luc. 18. 13.

58 *Teſtes autem*, καὶ οἱ μάρτυρες. Cautum erat in Lege vt 25 teſtes lapidationem auſpicarentur, Deut. 17. v. 7. Quanuis igitur omnia iſta per tumultum ſint facta, & quidem violata præſidis prouinciæ auctoritate, voluerunt tamen iſti videri nihil agere niſi ex Legis diuinæ præſcripto. Ioſephus lib. 20. cap. 8. narrat ſimili audacia, procurante Iudæā Albino Feſti ſucceſſore, Ananiam Pontificem curaſſe lapidandum Iacobum fratrem Domini, cuius facinoris cauſa fuerit Pontificatus ipſi abrogatus & ad Ieſum quendam tranſlatus. *Adoleſcentis*, νεανίου. Meus vetuſtiſſimus codex addit τινὸς, id eſt *cuiuſdam*, adſtipulāte quoque Syra & Arabica interpretatione, quam ſcripturam germanam eſſe arbitror, ex Deut. 33. 2.

60 *Ne ſtatuas*, μὴ στήσῃς. Statuendi vocabulo ſignificari puto firmam ac perennem (vt ita dicam) peccati imputationem coram Deo, ſicut contrà dicūtur deleri ac remitti peccata quæ condonantur. *Obdormiuit*, ἐκοιμήθη. Id eſt, Mortuus eſt. Vide 1. Theſſ. 4. cap. 13. In quibuſdam Latinis codicibus additur *in Domino*, ἐν Κυρίῳ.

IN CAP. VIII.

1 *Saulus autem*, Σαῦλος δέ. Videntur omnino iſta rectius finire ſeptimum caput, quàm octauum inchoare. *Vltrò conſenſerat*, ἦν συνευδοκῶν. Vulgata, *Erat conſentiens*. Ego addidi particulam vltrò, admonitus à Syro & Arabe interpre-

interpretibus qui propriam verbi ἀδοκεῖν significationem eruditè obseruantes, περιφραστικῶς illud conuerterunt. Est enim quidam etiam vi aut metu extortus consensus.

Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ᾽ αὐτῷ.	2	⁚Extulerunt autem vnà Stephanũ viri religiosi, fecerúntque planctum magnum super eum.	2	*Curauerunt autem Stephanum viri timorati, & fecerunt planctum magnũ super eum.*
Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.	3	Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos: & tractos viros ac mulieres tradebat custodiæ.	3	*Saulus autem deuastabat Ecclesiam, per domos intrans: & trahens viros ac mulieres tradebat in custodiam.*
Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.	4	At qui dispersi fuerant peragrabant *regionem*, euangelizãtes sermonem *Dei*.	4	*Igitur qui dispersi erãt pertransibant euãgelizantes Verbum.*
Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.	5	Philippus verò quum deuenisset ⁚in vrbem Samariæ, prædicabat eis Christum.	5	*Philippus autem descẽdens in ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Christum.*
Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.	6	Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, ⁚audientes & videntes signa quæ edebat.	6	*Intendebant autẽ turbæ iis quæ à Philippo dicebantur, vnanimiter audientes, & videntes signa quæ faciebat.*
Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο· πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.	7	⁚Spiritus enim impuri ex multis qui *eis* tenebantur, exibant, clamantes voce magna: multíque paralytici, & claudi sanati sunt.	7	*Multi enim eorum qui habebant spiritus immundos, clamantes voce magna, exibant: multi autem paralytici & claudi curati sunt.*
Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.	8	Et gaudium magnum fuit in illa vrbe.	8	*Factum est ergo gaudium magnum in illa ciuitate.*
Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.	9	Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem magicam, & Gẽtem Samariæ ⁚obstupefecerat, dicens se esse quempiam magnum.	9	*Vir autem quidã nomine Simon, qui antè fuerat in ciuitate magus, seducẽs gentẽ Samariæ, dicens se esse aliquem magnum.*
Ὧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.	10	Quem ⁚attendebant omnes à minimo vsque ad maximum dicentes, Iste est virtus illa Dei magna.	10	*Cui auscultabant omnes à minimo vsque ad maximum, dicentes, Hic est virtus Dei quæ vocatur magna.*
Προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.	11	Attendebant autem eum propterea quòd multo tempore magicis artibus eos obstupefecerat.	11	*Attendebant autem eum, propter quod multo tempore magicis suis dementasset eos.*

2 *Extulerunt autem vnà*, συνεκόμισαν. Vel, comportarunt, ex eo loco nimirum in quo iacebat lapidibus obrutus. Vulg. & Eras. *Curauerunt*: quod nimium latè patet, neque etiam Græco verbo respondet. Sed nulla hîc mentio conditarum Stephani reliquiarum, aut precum pro mortuis, aut adorationis mortuorum. Cæterùm aut ego prorsus fallor, aut minimè repudiãdum est quod est in meo vetustissimo codice, qui sic ista connectit cum præcedente versiculo, πλὴν τῶν ἀποστόλων, οἳ ἔμειναν ἐν Ἱερουσαλὴμ, συνεκόμισάν τε τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς. Id est, *præter Apostolos qui manserunt in Ierusalẽ, & cõportarunt* (vt habet vetustiss. Latina editio in eodem meo codice illi Græcæ opposita) *Stephanum viri timorati*. Est autem propria notatio verbi κομίζειν diligenter obseruanda, qua significatur insignis fides & constantia non tantùm Apostolorum, qui nihilominus Ecclesiam minimè deseruerunt, sed etiam eorũ qui proculdubio consciis Apostolis, Stephanum quem vel attigisse piaculum erat Iudæis, suis ipsorum humeris exportatum, nihil rabidos illos audacissimos & potentissimos carnifices veriti, aperto & manifesto cum planctu sepeliuerunt.

Religiosi, εὐλαβεῖς. Vulgata barbarè, *Timorati*. Vide Luc. 2.25.

5 *In vrbem Samariæ*, εἰς πόλιν Σαμαρείας. i. *in vrbem Samariam*. Virgil. *Hic tamen ille vrbem Patavi, sedésque locauit Teucrorum*. Neque his obstat quòd articulus non sit adiectus, quum paulo pòst addatur: & reliquæ vrbes videantur potius oppidula fuisse quàm vrbes. Dedit autem hæc metropolis toti regioni nomen, & sub nomine Sebastes ab Herode magno fuit instaurata, vt narrat Iosephus lib. De bello Iudaico 1. cap. 6.

6 *Audientes*, ἐν τῷ ἀκούειν. Hæc est Hebræa periphrasis gerundi modi.

7 *Spiritus enim impuri*, &c. πολλῶν γὰρ τῶν, &c. Vulgata legit, πολλοὶ γὰρ τῶν ἐχόντων, &c. ideo cõuertit, *Multi enim eorum qui habebant*, & paulo pòst ἐξήρχοντο, *exibant*. Est autem omissum antecedens priore loco, deinde loco relatiui positum, ex Hebræorum idiotismo: qui nisi obseruetur, vix intelligere licebit quæ sit legitima istorum verborum structura. Est autem (vt opinor) eiusmodi, πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα πολλῶν τῶν ἐχόντων [αὐτὰ,] βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο, id est, *Spiritus enim impuri multorum qui eos habebant, clamantes magna voce, egrediebantur*. Erasmus autem præpositionem ἐξ cum πολλῶν coniunxit, & τῶν ἐχόντων [αὐτὰ] passiuè conuertit. Sic enim interpretatur, *Spiritus enim immundi à multis qui illis tenebantur, exibant*. quem sum sequutus.

Multíque, πολλοὶ δέ. Syrus & Arabs legerunt, καὶ πολλοὶ, *& alij*.

9 *Et obstupefecerat*, καὶ ἐξιστῶν. Id est, ita sibi conciliarat suis præstigiis, vt cæco quodam furore amentes, toti essent illi addicti. Vulgata, *Seducens*: id est ἐξαπατῶν, vocabulo nimis diluto. Erasmus Dementandi verbo vti maluit, quod etiam vsurpat Vetus interpres proximo versiculo. Ego verò nusquam illud inuenio apud idoneos scriptores.

10 *Attendebant*, προσεῖχον. Erasmus, *Auscultabant*, nõ satis expresse. Suprà verò versic. 6, vsi sunt iidem interpretes Intendendi verbo, non satis Latina constructione. Sed idem Vetus interpres, tertiò iam à seipso dissentiẽs, προσεῖχον rectè conuertit *Attendebant*, quod Erasmus malè mutauit in *Auscultabant*.

Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.

Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γινομένας, ἐξίστατο.

Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

Οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.

(Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ)

Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.

Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα.

Λέγων, Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.

Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας

12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei ⁖& nomẽ Iesu Christi *pertinent*, baptizabãtur tum viri, tum mulieres.

13 Simon verò & ipse ⁖credidit: & baptizatus ⁖perdurabat apud Philippum: & conspiciens signa & virtutes magnas edi, ⁖obstupefiebat.

14 Quum autem audissent Apostoli qui erant Hierosolymis, Samariam recepisse Sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.

15 Qui quũ descendissent, precati sunt pro eis vt acciperent ⁖Spiritum sanctum.

16 (Nondum enim in quenquã illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomine Iesu.

17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.

18 Quum autem conspexisset Simon per impositionem manuũ Apostolorũ dari Spiritum sanctum, obtulit eis pecunias.

19 Dicens, Date etiam mihi potestatem istam, vt cuicunque imposuero manus, recipiat Spiritum sanctum.

20 Petrus autem dixit ei, Argentum tuum tecum ⁖pereat, qui donum Dei existimaris pecuniis acquiri.

21 Non est tibi pars neque sors ⁖in hoc negotio: cor enim tuũ non est ⁖rectum in Dei conspectu.

22 Resipisce igitur ab ista malitia tua, & roga Deum, si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui.

23 Video enim te ⁖in felle ama-

12 *Quum verò credidissent Philippo euangelizãti de regno Dei & nomine Iesu Christi, baptizabantur viri & mulieres.*

13 *Tunc Simon & ipse credidit: & quum baptizatus esset, adhærebat Philippo: videns etiam signa & virtutes maximas fieri, stupens admirabatur.*

14 *Quum autem audissent Apostoli qui erant in Ierosolymis, quòd recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum & Iohannem.*

15 *Qui quum venissent, orauerunt pro ipsis, vt acciperent Spiritum sanctũ.*

16 *(Nõdum enim in quẽquam illorum superuenerat, sed baptizati tantùm erant in nomine Domini Iesu)*

17 *Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum.*

18 *Quum vidisset autem Simon quia per impositionem manus Apostolorum daretur Spiritus sanctus obtulit eis pecuniam,*

19 *Dicens, Date & mihi hanc potestatem, vt cuicũque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.*

20 *Petrus autem dixit ad eum, Pecunia tua tecum sit in perditionem: quoniã donum Dei existimasti pecunia poßideri.*

21 *Non est tibi pars neque sors in sermone isto: cor enim tuum non est rectum coram Deo.*

22 *Pœnitẽtiam itaque age ab hac nequitia tua: & roga Deum, si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.*

23 *In felle enim amaritudi-*

---

12 *Et nomen*, καὶ τοῦ ὀνόματος. Syrus & Arabs legerunt ἐν τῷ ὀνόματι, *In nomine*. Vulg. verò neglexit articulum τοῦ, & fortasse legit τὸ, vt solet à Luca sæpe quadam pleonasmi specie vsurpari.

13 *Credidit*, ἐπίστευσε. Fide videlicet historica, & quæ leuiter animum tangeret, ideóque fuit πρόσκαιρος. *Perdurabat apud Philipp.* ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. Vulgata & Erasmus, *Adhærebat*, προσεκολλᾶτο. Vide Mar.3.9. *Obstupefiebat*, ἐξίστατο. Nemo non videt (opinor) hoc verbũ aliter quàm paulo antè accipi hoc loco. Illic enim de eo dicitur qui mentem ac iudicium omne malis artibus amisit, hîc pro magna admiratione ponitur, quum perculsus animus non habet quid constituat. Vide Mar.2.12.

15 *Spiritum sanctum*, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia quibus ornatos esse oportebat eos præsertim qui præficiendi erant Ecclesiæ. Distinguendum.n.est donũ remissionis peccatorum omnibus in baptismo oblatum, à dono signorum. Sunt autem proculdubio missi Petrus & Johannes à cæteris Apostolis partim vt Philippi diaconi doctrinam ipsi confirmarent, partim vt Apostolica auctoritate Ecclesiam constituerent.

20 *Pereat*, εἴη εἰς ἀπώλειαν. Heb. יהי לאבדון [*iehi laabaddon*] .i. vt ad verbum interpretantur Vulg. & Erasm. *Sit in perditionem.* *Qui existimaris*, ὅτι ἐνόμισας. Vulg. & Eras. *Quoniam existimasti*. Vide Ioh.2.c.18.

21 *In hoc negotio*, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. vel (vt Vulg.) *In hoc sermone*. i. in ista doctrina quam annuntiamus. Eras. *In hac ratione*: quod mihi videtur obscurum. דבר [*dabar*] autem Hebræis de re quauis dici, sæpe iam obseruauimus. *Rectum coram Deo*, εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Id est, verè & rectum & sine simulatione. Vide Luc.1.6.

23 *In felle amarißimo*, εἰς γὰρ χολὴν πικρίας. Alludit omnino Petrus ad locũ Mosis Deut. 29. 18. & fel amaritudinis (.i. amarissimũ) vocat interiorẽ cordis malitiã, & virus illud diabolicæ impietatis quo magus iste totus erat oppletus. Nã idẽ vocabulũ ראש [*rosch*] & venenũ & fel declarat Hebræis, & vtraq; significatio optimè quadrat: quia vtrouis modo accipias, nullum est magis mortiferum venenum, nullum etiam fel magis amarum peccato, quum semel conscientiam obtinuit. Cæterùm videri posset hoc dicendi genus, Esse in felle, per hypallagen esse explicandum, ac dicendum potius, Video fel amarissimum in te esse. ac fateor me aliquando in ea opinione fuisse vt hunc locum ita interpretandum putarem: sed tandem comperi mutari non posse hunc Hebraismum quin tota huius dicti emphasis pereat. Sic enim loquuntur Hebræi, vt hominem prorsus oppressum ac quasi intus sepultum declarent. Quemadmodum igitur qui quempiam in aquis esse dicit, aliquid significat multo grauius quàm si aquas in quopiam esse dixerit: sic In felle esse, multo est vehementius dictum quàm Fel in aliquo esse. Sic accipio quod ait Dauid Psalm. 51. 7, se in iniquitate natum & in

peccato conceptum: & quod exprobrant Pharisæi cæco illi Ioh.9.34, ipsum totum natum esse in peccatis: item illud quod toties repetitur apud Paulum, in carne esse & in Spiritu. quorum dictorum emphasis non intelligitur nisi hunc Hebraismum integrũ seruaris. Castellio verò eadẽ audacia vsus in his explicandis atque in plerisque aliis, ita interpretatus est hunc locum, *Nam tibi acerbam imminere bilem video*: quasi fellis appellatione intelligatur ira Dei, in qua dicatur esse Simon, id est illi obnoxius. Hoc est videlicet interpretem agere, Deo tribuere fel amaritudinis,

καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.

24 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

25 Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.

26 Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέγων, Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

27 Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ·

28 Ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἠσαΐαν.

29 Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ, Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

30 Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἠ-

rissimo ⁖& nexu iniustitiæ positum.

24 Respondens autem Simon dixit, Deprecamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat *istorum* quæ dixistis.

25 Illi igitur testificati & loquuti sermonem Dei, reuersi sunt Hierosolymam, ⁖& multis vicis Samaritanorum euangelizarunt.

26 Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicẽs, Surge, & vade meridiem versus, ad viam quæ ab Ierusalem descendit Gazam: ⁖quæ *via* est deserta.

27 Is igitur surgens profectus est: & ecce ⁖quidam AEthiops eunuchus, ⁖dynastes ⁖ Candaces reginæ AEthiopum: qui præerat vniuersis illius opibus, venerátque adoraturus in Hierusalem:

28 Reuertebatur sedens in curru suo, legebátque Esaiam Prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Esaiam

nis & obligatione iniquitatis video te esse.

24 *Respondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me ad Dominum vt nihil veniat super me horum quæ dixistis.*

25 *Et illi quidem testificati & loquuti verbum Domini, redibant Ierosolymam, & multis regionibus Samaritanorum euãgelizabant.*

26 *Angelus autem Domini loquutus est ad Philippum, dicens, Surge, & vade contra meridianum, ad viam quæ descendit ab Ierusalem in Gazam: hæc est deserta.*

27 *Et surgens abijt: & ecce vir AEthiopum eunuchus, potens Candaces reginæ AEthiopum, qui erat super omnes gazas eius, venerat adorare in Ierusalem:*

28 *Et reuertebatur sedens super currum suum, legẽsque Esaiam Prophetam.*

29 *Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.*

30 *Accurrens autem Philippus, audiuit eum legẽtem Esaiã Prophetam,*

Et nexu iniustitiæ, καὶ σύνδεσμον ἀδικίας. id est, iniquitatis vinculis ac laqueis irretitum, sicut etiam loquitur Paulus 1. Tim. 2. 26. Sicut autem peccata vocantur Chald. חובין [*chobin*,] id est debita: sic etiam totum hoc dicendi genus à creditorum sæuitia ac crudelitate sumitur, quam Iudæis exprobrãs Dominus Esa. 58.6, iubet aperiri חרצֻבות רשע [*chartsubboth rescha*] id est colligationes iniquitatis, quæ ipsa verba Petrus translatitiè hîc vsurpat. Neque enim tam arcta sunt vlla vincula, neque tam molestus est vllus creditor, atque malæ conscientiæ testimonium.

25 *Et multis vicis*, πολλάς τε κώμας. Vulg. *Et multis regionibus*, πολλάς τε χώρας.. Vide Luc.21.21.

26 *Quæ est deserta*, αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Tradunt duas fuisse Gazas, vnam veterem, alteram nouam: ideóque oportuisse hanc ab illa distingui: quod non inuenio alterius cuiuspiam scriptoris auctoritate confirmatum. Quanuis enim ab Alexandro magno expugnatam & dirutam fuisse Gazam constet, tamen mox instauratam nec impotentem fuisse liquet ex eo quòd aliquot pòst seculis, nẽpe sub Ptolemæo Lathuro, qui penultimus fuit Ptolemæorum, denuò fuit magnis viribus expugnata ab Alexandro Iannæo Iudææ rege, vt disertè commemorat Iosephus lib. Antiq. 13. cap. 19. Deinde, qui Gazæ alicuius nouæ meminerit, quæ illis temporibus extaret, neminem sanè inuenio: imò verò, si Sozomeno credimus, veram esse nostram coniecturam apparebit. Is enim disertè scribit, Gazæorum nauale, ad Constantini Cæsaris tempora, non Gazam sed Maiumam vocatum fuisse: cuius quidem nominis etymologiam Hebræam esse puto, quasi marinam dicas: deinde quòd Christi religionem esset amplexa, à Constantino ius ciuitatis adeptam, & de filii Constantii nomine vocatam Constantiam, ad Iuliani vsque tempora, qui profanis Gazæis illam concessit, & Gazam nouam iussit vocari. Quũ igitur à Iuliani temporibus cœperit Gazæ veteris ac nouæ discrimen, non videtur Lucas tanto antè tempore epithetum Desertæ addidisse, vt veterem à noua distingueret. Desertam tamen fuisse Gazam quo tempore Lucas hæc scribebat fateor. Testatur enim hoc Strabo qui sub Tiberio floruit. Sed in eo tamen deceptus quòd ab Alexandri Magni temporibus desertam mansisse putat. Fuerit igitur deserta. Non video tamen causam cur quum vnica esset Gaza, Philippum admoneri oportuerit desertam esse, quum hoc sit omnino ad Alexandri Iannæi tempora referendum, vt Iosephus loco antea citato declarat. Itaque de ipsa via hoc dictum accipiendum est cum Syro & Arabe interpretibus: quæ via non admodum trita fuerit, propter intercurrentes Casii montis solitudines, vt Strabo quoque lib. 16. scribit. Huius tamen itineris admoneri Philippum necesse fuit, alioquin communem & magis tritam alteram viam ingressurum.

27 *Quidam AEthiops eunuchus*, ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος. Ridiculum sanè ac tanti viri nomine indignum est quod quidam annotat, virũ hic dici qui sit eunuchus: quum pugnent inter se virum esse & eunuchum esse: vnde & euirati dicuntur. Verùm (inquit) in Christo neque sexus est, neque conditio, sed noua creatura. Obsecro quorsum hoc? verùm quidem illud est, eunuchis patêre Dei regnũ non minus quàm aliis, quum in Veteri lege discrimen aliquod fuerit inter eunuchos & alios qui eunuchi non erant, vt apparet ex Deuter. 23.1. sed hoc nihil pertinet ad hanc antithesin, quæ certè nulla est. Neque enim ἀνὴρ hîc aliud declarat quàm τὶς, id est quidam, vt & aliis infinitis penè locis annotauimus: idque non modò quia Hebræi suum איש [*isch*] ita solent vsurpare, sed etiam ex Græcorum more, vt aliquoties, apud Herodotum præsertim, annotauimus. neque eunuchi appellatio plerunque aliud quàm cubicularium declarat. *Dynastes*, δυνάστης. Vulg. *Potens*. Erasmus, *Præfectus*. Vide Luc.1.51. *Candaces*, Κανδάκης. Vide Plinium lib.6.cap.29.

Strabo.

Sic et Hieronymus in epistola [illegible] ad Cyprian[illegible]

Sic Luc. 17. 12.

fallitur egregie hic D. Beza cum conatur [illegible] ἔρημος de via nõ de urbe ee intelligendum. Via nõ fuit ἔρημος, nec pot. id probari. Vrbs fuit ἔρημος vt docte docet Strabo. qui tamen duas fuisse Gazas. alterã dirutã ab Alex. alterã postea florentẽ. sed sciend. hãc posteriorẽ non fuisse Gazã appellatã sed Γαζαίων portũ. et hoc ẽ quod Sozomenus ait. qui vel vnus potuit hanc B. opinione labefactare.

Egregie D. Hieronymus id dicere [illegible]

σαΐαν, καὶ εἶπεν, Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

prophetā, & dixit, Nempe intelligis quæ legis?

& dixit, Putásne intelligis quæ legis?

31 Ὁ δὲ εἶπε, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; Παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ.

31 At ille ait, Quô enim possim, nisi quis mihi præierit? Et precatus est Philippum vt ascenderet, sederétque secum.

31 *Qui ait, Et quomodo possum, si non aliquis ostēderit mihi? Rogauitque Philippum vt ascenderet, & sederet secum.*

32 Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ.

Esa. 53. 7.

32 ∵ Locus autem Scripturæ quem legebat, hic erat, ‖Vt ouis ad mactationem ductus est: & vt agnus coram suo tonsore mutus, ita non aperuit os suum.

32 *Locus autem Scripturæ quam legebat, erat hic, Tanquam ouis ad occisionem ductus est: & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum.*

33 Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

33 ∵ In ipsius deiectione iudicium eius sublatum est: ∵ seculum autem eius quis enarrabit? quoniam tollitur è terra vita eius.

33 *In humilitate iudicium eius sublatum est: generationem eius quis enarrabit? quoniam tollitur de terra vita eius.*

34 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε, Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;

34 Respondens autē eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo Propheta hoc dicit? de seipso, an de alio quopiam.

34 *Respondēs autē eunuchus Philippo dixit, Obsecro te de quo Propheta dicit hoc? de se, an de aliquo alio?*

35 Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

35 Tum Philippus aperto ore suo, & incipiens à scriptura ista, euangelizauit ei Iesum.

35 *Aperiens autem Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, euāgelizauit illi Iesum.*

36 Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ· καί φησιν ὁ εὐνοῦχος, Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

36 ∵ Qum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquam: tum ait eunuchus, En aquam: ∵ quid prohibet me baptizari?

36 *Et dum irent per viam, venerunt ad quandam aquam: & ait Eunuchus, Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?*

37 Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος, Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

37 ∵ Dixit verò Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Respōdens autem *ille* dixit, ∵ Credo Filium Dei esse Iesum Christum.

37 *Dicit autem Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Et respōdēs ait, Credo Filium Dei esse Iesum Christum.*

Quid verbis opus est? Nōne et Cicero vocē περιοχὴν sic vsurpat ep. ad A. lib. 13. ep. 26. 25. περικοπὴν postea dixerunt Theologi. Iustinus p. 87. et Hieronymus saepe.

32 *Locus autem,* ἡ δὲ περιοχή. Certè non potuit magis Latinè hoc vocabulum conuertere Vetus interpres. vt planè mirer Erasmum maluisse Argumentum aut Sententiam interpretari. quanuis enim περιοχὴ idem declaret atque argumentum libri quod vocant, id est, summā eorum quæ in aliquo libro scripta sunt, paucis comprehensam, παρὰ τὸ περιέχειν: tamen quū Lucas ipsa Esaiæ verba citet, res ipsa ostendit περιοχὴν dici à Luca quod Hebræi פרשה [*paraschah,*] id est sectionem, barbari vulgò Passum Scripturę vocāt, Latini scriptores Locum. Sic enim Terentius, --*eum Plautus locum Reliquit integrum: eum hic locum sumpsit sibi In Adelphos.* Sic Cicero 2. De legibus, *Et hunc locum satis in iis libris quos legistis, expreßit Scipio.* Cur autem Lucas περιοχὴν ea significatione vsurparit, duplex causa adferri potest. Vna, quòd fortassis inter Græcos Iudæos hebraissantes vocabulum Hebræū פרשה [*paraschah*] in hoc Græcum degenerasset in synagogis: qualia multa non dubito quin fuerint in populari sermone corruptè obseruata. Nam certè mira est affinitas inter פרשה [*paraschah*] & περιοχή. Sic Latina vocabula multa annotauimus Græca terminatione fuisse vsurpata Matt. 5.26. Et Syrus pro περιοχὴ habet פסוקא [*pasuca.*] Altera ratio huius significationis hæc dari potest, quòd περιοχὴ, quū propriè significet complexionem, ac quantum vno ambitu contineri potest, optima ratione possunt istæ sectiones sic etiam vocari, quasi partem dicas certis terminis comprehensam, & à reliquis distinctam.

33 *In ipsius deiectione iudicium eius sublatum est,* ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Syrus & Arabs istud ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, adiungunt fini præcedentis versiculi. Hebr. veritas habet מעוצר וממשפט לוקח [*mehotser vmimmischpat lukkach,*] quæ sic interpretor, *E claustro & iudicio assumptus est.* Vocat autem claustrum (vt opinor) sepulchrum, ipsáque adeo mortis vincula. Nam עוצר [*hotser*] retentionem declarat. Iudicium verò accipio pro supplicio quo affectus est, & miserabili conditione quam subiit Christus, nostri causa, Patris iram sustinens. Inde igitur sublatus est, ruptis mortis vinculis, vt suprà dixit Petrus 2.24. Quod autem ad Græcam interpretationem attinet, in vno codice comperimus αὐτοῦ deesse. quòd si pro ἡ κρίσις legeretur καὶ κρίσει, prorsus responderet Hebræis, & ἡ pro καὶ facilè potuit non tantùm scribi, sed etiam ab interprete hoc loco vsurpari. Pro claustro verò siue carcere vetterunt Græci ταπείνωσιν, vt melius appareret antithesis verbi αἴρειν, neque id incommodè, si sententiam spectes. Tum enim planè fuit depressus & ad inferos vsque detrusus, quum in vmbra mortis & sepulchri tenebris clausus iaceret. Sed hæc ab interpretibus copiosius sunt explicata. certè vt varient verba, idem tamen sensus manet, etiamsi legas, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, vt habent omnia exemplaria. Tum enim sublatum est iudicium quum ex ipso iudicio saluus euasit. *Seculum autem eius,* τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ. Hebr. דורו [*doro*] id est, quandiu æuum ipsius sit duraturum. Nam (vt ait Paulus Rom. 6.9) Christus excitatus ex mortuis, non amplius moritur, mors illi non amplius dominatur. Ingressus enim est regnum illud cuius non erit finis, vt Mariæ prædixit Angelus. Significat autem דור [*dor*] Hebræis quod Latini seculum aut ætatem vocant. Itaque magis etiam propria est ista interpretatio quàm si de ipsius Christi progenie (id est de Ecclesia) accipias, quā Deo Patri genuit: quanuis eandem membrorum ac capitis conditionem esse non diffitear: siquidem vnà cum ipso in cælestibus considemus. quæ omnia doctissimus interpres in hunc locum piè ac doctè annotauit. Veteres autem fefellit (quod bona cum ipsorum venia dixerim) Hebraicæ linguæ ignoratio, quum de Christi vel diuino & æterno, vel humano ortu in huius loci explanatione differerent. Nam ista οὐδὲν πρὸς ἔπος.

36 *Quum verò pergerent,* ὡς δὲ ἐπορεύοντο. In vno exemplari additum hîc inuenimus συζητοῦντες μετ' ἀλλήλων, vnà inter se sermonem conferentes. *Quid,* τί. Quidam Latini codices habent *Quis,* τίς. sed perperam, vt ex ipsa loci sententia liquere potest.

37 *Dixit verò,* εἶπε δέ. Totum hunc versiculum comperi deesse in quinque codicibus, atque adeo in Complutēsi editione, itémque in Syra & Arabica interpretatione: quē tamen absit vt expungendum putem. Continet enim perspicuam confessionis quæ à baptizandis adultis exigebatur formulæ summā, verè Apostolicis tēporibus vsurpatā: & apertè declarat quid sit in nomen Christi baptizari.

38 Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ,τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

39 Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος. ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

40 Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον· καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

Κεφάλαιον θ.

1 Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ Ἀρχιερεῖ.

2 Ἠτήσατο παρ᾽ αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγάς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ.

3 Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ· καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

4 Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ, Σαοὺλ Σαοὺλ, τί με διώκεις;

5 Εἶπε δὲ, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

6 Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

7 Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἐννεοί, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.

38 Iussítque sisti currum: ac descenderunt ambo in aquam, Philippus simul & eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

39 Quum autem ascendissent ex aqua, ⁖Spiritus Domini rapuit Philippũ, nec amplius vidit eum eunuchus. ⁖ Pergebat enim in via sua, gaudens.

40 Philippus autem ⁖inuentus est Azoti:& peragrans *regionem* euangelizauit omnibus vrbibus, vsquedũ veniret Cæsareã.

CAP. IX.

1 SAulus autem adhuc spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini, adiit Pontificem maximum.

2 Et petiit ab eo epistolas ⁖*perferẽdas* Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset huius sectæ tum viros tum mulieres, vinctos duceret Hierosolymam.

3 Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Damasco:& repẽtè circunfulsit eum lux è cælo.

4 Et quum cecidisset in terrã, audiuit vocẽ dicentẽ sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?

5 Dixit autem, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum ⁖Iesus quem tu persequeris. ⁖ durum est tibi contra stimulos calcitrare.

6 *Is verò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eũ, Surge, & ingredere vrbem, ⁖& dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Viri autẽ illi qui cum Saulo iter faciebant, ⁖steterunt attoniti, audiẽtes quidem ⁖*eius* vocẽ, neminem autem videntes.

38 *Et iussit stare currum: & descenderunt vterque in aquam, Philippus & eunuchus, & baptizauit eum.*

39 *Quum autem ascendissent de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non vidit eum eunuchus. Ibat autem per viam suam gaudens.*

40 *Philippus autem inuẽtus est in Azoto: & pertransiens euangelizabat ciuitatibus cunctis, donec veniret Cæsaream.*

CAP. IX.

1 *SAulus autem adhuc spirans minarum & cædis in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum.* Rom. 9. 3. gal. 1. 13.

2 *Et petiit ab eo epistolas in Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset huius viæ viros ac mulieres, vinctos perduceret in Ierusalem.*

3 *Et quum iter faceret, contigit vt appropinquaret Damasco: & subitò circunfulsit eum lux de cælo.*

4 *Et cadens in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saule, Saule, quid me persequeris?*

5 *Qui dixit, Quis es Domine? Et ille, Ego sum Iesus quem tu persequeris. durum est tibi contra stimulum calcitrare.*

6 *Et tremens ac stupens dixit, Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad eum, Surge, & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.*

7 *Viri autem illi qui comitabantur cum eo, stabant stupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes.*

39 *Spiritus Domini*, Πνεῦμα Κυρίου. In vno codice legimus, Πνεῦμα ἅγιον ἔπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον, ἄγγελος δὲ Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, *Spiritus sanctus illapsus est in eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum*: quam lectionem Rabanus in glossa ordinaria annotauit. *Pergebat enim*, ἐπορεύετο γάρ. Iterum πορεύεσθαι verti Pergere, vt planius loquerer. Vulgata, *Ibat autem*, vt videatur pro γὰρ legisse δέ. Ego receptam lectionem amplector. Adfertur enim ratio cur eum amplius non viderit eunuchus, quoniam videlicet iter suum non intermisit, neque in quærendo Philippo tempus consumpsit, insigni certè fidei exemplo.

40 *Inuentus est*, εὑρέθη. Erasmus, *Repertus est*. Nam, inquit, quis illum quærebat, vt illic fuerit inuentus? Ego verò non puto perpetuam esse differẽtiam illam inter inuenire & reperire. Respondet autem εὑρέθη hoc in loco verbo נמצא [*matsa*] in coniugatione Niphal, vt hoc sit quod in vernaculo sermone dicimus *Il se trouua*, non autem, *Il fut trouué.*

IN CAP. IX.

2 [*Perferendas*] *Damascum*, εἰς Δαμασκόν. Similis ellipsis exemplum est suprà, 7.9. *Huius sectæ*, τῆς ὁδοῦ. Articulus (vt rectè annotat Erasmus) vim obtinet pronominis hoc loco, κατ᾽ αἵρεσιν videlicet. ὁδὸν autem vocat αἵρεσιν. Ideo hæc vocabula vt synonyma connectit Paulus infrà, 24.14. Solent enim Hebræi דרך [*derech*,] id est viam, vocare omne vitæ genus quod aliquis insistat. Cæterùm ex hoc loco apparet Iudæos tum Damascenos tum alios passim fuisse in suæ religionis negotio αὐτονόμους, & Pontifici Max. obnoxios, qui ius prehensionis & verberationis habebat, vt apparet suprà, 5.40. Hinc illud Pilati, *Ite vos, & secundum legem vestram ipsum damnate*: & quod scribitur de Gallione Achaiæ proconsule, infrà, 18.15.

5 *Iesus*, Ἰησοῦς. In vno exemplari additum erat ὁ Ναζωραῖος, ille Nazarenus, vt etiam additur infrà, 22.8. *Durum est tibi*, &c. σκληρόν σοι. Æschyl. ἐν δεσμώτῃ, οὔκουν ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλῳ, Πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενεῖς. Cæterùm omnia hæc vsque ad πρὸς αὐτὸν, desunt tũ in Syra tũ in Arabica interpretatione, & sanè in vetustis omnibus codicibus quos inspeximus, videntur addita ex iis quæ commemorantur infrà, 22.c.10, & 26. 14. Sic autem in iis legitur, ὃν σὺ διώκεις. ἀλλ᾽ ἀνάστηθι, *quem tu persequeris. sed age, surge*, &c. Deinde & illud obseruandũ in eadem illa interpretatione vtraque, istud, Durum est tibi, subiici vers. non quinto, vt in Græcis codicibus legitur, sed quarto.

6 *Et dicetur*, καὶ λαληθήσεται. In duobus exemplaribus scriptum legimus, κἀκεῖ λαληθήσεται, *& illic dicetur.*

7 *Steterunt*, εἱστήκεισαν. Id est constiterunt, ita vt progredi non possent, sed attoniti manerent, tanquam saxei. Neque enim hoc pugnat cum eo quod infrà dicitur, 26. cap. 14, vnà omnes fuisse in terram prostratos. Alii (vt hunc nodum expediant) collapsos quidẽ fuisse volunt, sed

postea in pedes erectos: quod vt verum sit, tamen non videtur Lucas huc respexisse quum diceret eos attonitos constitisse. Puto enim potius stuporẽ hoc vocabulo significari, quum alioquin fuerint quamcelerrimè aufugituri. Itaque τὸ ἑστηκέναι opponitur τῷ προϊέναι, nõ autẽ τῷ κατακεῖσθαι, vt Mar. 10. 49. Itaque additur in Arabica editione, post συνοδεύοντες, *morabantur in via*, ἐχρόνιζον ἐν τῇ ὁδῷ. *Eius vocem*, τῆς φωνῆς. Ipsa ratio constructionis poscere videtur vt quum paulo antè præcesserit αὐτῷ, hîc quoque subaudiatur idem relatiuum, quod ad Saulum videlicet referatur, potius quàm ἐκείνου, quod loquentem Christum designet, sicut in proximo versiculo, quum inquit, χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκὸν, necesse est idem pronomẽ subauditum adiungas aut participio χειραγωγοῦντες, aut potius verbo εἰσήγαγον. Erat igitur istius stuporis causa duplex, vna, quòd repentino fulgure prostrati essent in terram: altera, quòd Saulum audirent cum altero loquentem, & neminem tamen viderent, quicum videlicet colloqueretur. Ita conciliant hunc locum Græca scholia cum eo quod infrà scribitur 22. cap. 9. quod mihi maximè probatur. Primùm enim, si ita accipias, plana & simplex erit verborũ constructio: deinde maximè probabile est Sauli vocem ab iis auditam qui aderant, Christi verò non item, quum hęc fierent vnius Sauli causa, vt res ipsa ostendit: siquidem neque hoc loco, neque vsquam alibi, quoties narratur hæc historia, vlla fit mentio istorum Pauli comitum, quasi Christum sint amplexi, quod tamen verisimile est fuisse facturos si loquentis vocem audiuissent: sed putarunt nimirum eum repentino fulguris ictu perculsum existimasse se audire quod non audiret, vt attoniti homines solent: ita hæc disponẽte diuina prouidentia, vt qui postea suæ gentis hominibus ista narrarent, minus suspectæ fidei essent. Ideo etiam vnus Paulus dicitur excæcatus: ex quo intelligimus totã visionẽ ad ipsum pertinuisse, cæteros hactenus vidisse huius lucis scintillas, & prostratos fuisse, ac loquentem ipsum Paulum audiuisse, quatenus id necesse fuit, vt de hoc facto testari possent. Postremò videtur hoc disertè Paulus infrà explicare 22. c. 9, vbi vocem quam non audierint comites, disertè à sua distinguit. Neque enim simpliciter dicit, τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, vt hoc loco scripsit Lucas, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, sed addit τοῦ λαλοῦντός μοι, quũ hîc (vt dixi) potius subaudiatur αὐτοῦ. Adferuntur tamẽ aliæ etiam rationes quibus hæc concilientur, nempe vt ἀκούειν hoc loco accipiatur pro audire, & φωνὴ pro confuso quodam sono: illic verò ἀκούειν Intelligere, & φωνὴ Vocem declaret. Valla deprauatum hunc locum suspicatur, & legẽdum esse potius, θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδένα δὲ ἀκούοντες. Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere.

Græce		Beza		Vulgata
Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς· ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε· χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν.	8	Surrexit autem Saulus è terra: apertísque oculis suis neminem videbat: itaque manu ducentes eum introduxerũt Damascum.	8	*Surrexit autem Saulus de terra: apertísque oculis nihil videbat: ad manus autem illum trahentes introduxerunt Damascum.*
Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν.	9	Fuítque tribus diebus, non videns, & non comedit neque bibit.	9	*Et erat tribus diebus non videns, & non manducauit, neque bibit.*
Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ, ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγὼ Κύριε.	10	Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quem dixit per visum Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.	10	*Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias: & dixit ad illum in visu Dominus, Anania. At ille ait, Ecce, ego Domine.*
Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς, πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην Εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.	11	Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicũ qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine, Tarsensem, ecce enim precatur.	11	*Et Dominus ad eum, Surge, & vade in vicum qui vocatur Rectus: & quære in domo Iudæ Saulum nomine, Tarsensem. ecce enim orat.*
Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ.	12	"Et vidit "per visionem virũ Ananiam nomine, introeuntẽ, & imponentem sibi manum vt visum reciperet.	12	*Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manus vt visum recipiat.*
Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας, Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ.	13	Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos in Hierusalem.	13	*Respondit autem Ananias, Domine, audiui à multis de viro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Ierusalem.*
Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.	14	Quinetiam hoc loco habet potestatẽ à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.	14	*Et hic habet potestatẽ à principibus Sacerdotum alligandi omnes qui inuocant nomen tuum.*
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.	15	Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam instrumẽtum electum est mihi iste, vt perferat nomẽ meum in cõspectũ Gentium, & regum & filiorum Israel.	15	*Dixit autem ad eum Dominus, Vade, quoniam vas electionis est mihi iste, vt portet nomẽ meum coram Gẽtibus, & regibus & filiis Israel.*
Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.	16	Ego enim ostendam ei quàm multa oporteat ipsum pro nomine meo pati.	16	*Ego enim ostendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.*

12 *Et vidit*, καὶ εἶδεν. Quidam hæc includunt parenthesi, quasi sint non Domini, sed Lucæ verba, quòd non videatur Dominus ita fuisse compellaturus ipsum Ananiã. Sed facilis est responsio. Dicuntur enim hæc à Domino ipsius Sauli causa, cui alioquin Ananias erat ignotus.
Per visionem, ἐν ὁράματι. Vulg. hoc non legit, quod tamen habetur in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione.

15 *Instrumentum electum*, σκεῦος ἐκλογῆς. Vel, (vt Eras.) *organum electum*. quod & ipsum Græcum est vocabulum, sed à Latinis vsurpatur, præsertim in iis quæ ad architecturam pertinent. Scimus autem passim Ecclesiam ædificio comparari. Vulgata ad verbum, *Vas electionis*, nimium obscurè. Vide Matthæum capite 12. 29.

17 Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ ἐπιθεὶς ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με, Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου, ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου.

18 Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα· καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

19 Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν, ἡμέρας τινάς.

20 Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ·

21 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς;

22 Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

23 Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

24 Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

25 Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

26 Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

27 Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ,

17 Abiit igitur Ananias, & introiuit ⁖domũ illam, & impositis manibus, dixit, Saul frater, Dominus misit me, (Iesus *inquã* qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt visum recipias, & implearis Spiritu sancto.

18 Statim autem deciderunt ab oculis eius quasi squamæ, & visum recepit illico: ac surgẽs baptizatus est.

19 Quúmque cepisset cibum, corroboratus est. Fuit autem Saulus cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.

20 Et statim ⁖in synagogis prædicauit Christũ, *nempe* eum esse Filium Dei.

21 Obstupescebant autẽ omnes qui eum audiebant, & dicebãt, Nónne hic est qui populatus est in Hierusalem eos qui inuocabant nomen istud: & huc idcirco venit vt victos eos adduceret ad primarios Sacerdotes?

22 Saulus autem magis inualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, ⁖collatis testimoniis demonstrans eum esse Christum.

23 Expleto autem multo tempore, inierunt simul Iudæi consilium illum interimendi.

24 Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum. adseruabant autem portas die ac nocte, vt eum interimerent.

25 Acceptum igitur eum ⁖discipuli nocte, per murum demiserunt, fune submissum in sporta.

26 ⁖Quumverò Saulus aduenisset Hierosolymam, tentabat se adiũgere discipulis: sed omnes timebant eum, non credentes eum esse discipulum.

27 Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos, & narrauit quomodo in via vidisset Dominũ, qui loquutus esset ei,

17 *Et abijt Ananias, & introiuit in domum: & imponens ei manus, dixit, Saule frater, Dominus misit me Iesus, (qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt videas, & implearis Spiritu sancto.*

18 *Et confestim ceciderunt ab oculis eius tanquam squamæ, & visum recepit: & surgens baptizatus est.*

19 *Et quum accepisset cibum, confortatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.*

20 *Et continuò ingressus, in synagogis prædicabat Iesum, quoniam hic est Filius Dei.*

21 *Stupebant autem omnes qui eum audiebant, & dicebant, Nónne hic est qui expugnabat in Ierusalem eos qui inuocabant nomen istud: & huc ad hoc venit vt vinctos illos duceret ad principes Sacerdotum?*

22 *Saulus autem multo magis conualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, affirmans quoniam hic est Christus.*

23 *Quũ autem implerentur dies multi, consilium fecerunt in vnum Iudæi vt eum interficerent.*

24 *Notæ autem factæ sunt Saulo insidiæ eorũ. Custodiebant autem & portas die ac nocte, vt eum interficerent.*

25 *Accipientes autẽ eum discipuli nocte, per murum demiserunt eũ, submittenter in sporta.*

26 *Quũ autem venisset in Ierusalẽ, tentabat se iungere discipulis: & omnes timebãt eũ, non credẽntes quòd esset discipulus.*

27 *Barnabas autẽ apprehensum illum duxit ad Apostolos: & narrauit illis quomodo in via vidisset Dominum, & quia loquutus est ei,*

17 *Domum illam*, εἰς τὴν οἰκίαν. Vulg. & Eras. *In domum*, nimis obscuré. Nam qui ita loquitur, omnino videtur domum eius significare qui dicitur ingressus. Est autem hoc loco articuli vis διαφορική. Refertur enim ad id quod mandarat Dominus: nẽpe vt in domo Iudæ Saulum quæreret.

20 *In synagogis*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Vulg. legit εἰσελθὼν, ἐν ταῖς συναγωγαῖς, *ingressus, in Synagogis.*

22 *Collatis testimoniis demonstrans*, συμβιβάζων. Id est, Collatis Scripturæ locis probans, nempe sicuti solent artifices aliquid compacturi, singulas partes inter se comparare, vt inter se alia aliis ad amussim quadrent. Ita enim hoc verbum accipiẽdum est: quum alioquin possit etiam affirmari quod idoneis testimoniis probari non possit. Græca autem scholia interpretantur, μετ᾽ ἐπιεικείας διδάσκων, id est, cum quadam animi æquitate ac moderatione docens, vt amicam collationem potius quàm altercationem fuisse sciamus. quæ interpretatio (meo iudicio) non est satis expressa.

25 *Discipuli*, οἱ μαθηταί. Hoc adhuc erat generale nomen eorum qui postea Christiani sunt appellati. Itaque malè à quibusdam adiectum fuit pronomen *Eius* in Latinis nonnullis codicibus.

26 *Quum verò aduenisset*, παραγενόμενος δέ. Inter liberationem Pauli & aduentum ipsius in vrbem, intercedunt anni tres, (vt nonnulli volunt) quos consumpsit partim Damasci, partim in Arabia, vt narrat ipse Paulus Gal. 1. 17, & 18. neque enim omnia narrauit Lucas, sed præcipua duntaxat. Verùm quod ad me attinet, vt mollius ista connectantur, quum disertè dicat Apostolus illo loco, se Damasco in Arabiam, & inde rursus Damascum rediisse, vnde demum venerit Hierosolymam: putarim potius triennium illud comprehendi à Luca, eo quòd dixit versiculo 23, *Expleto autem multo tempore*, ita vt Paulũ intelligamus, simulatque liberatus fuit, statim contendisse Hierosolymam. Ita nihil videbitur prætermisisse Lucas quod ad hanc historiam attinet. Nam ipsa Damascus Arabiæ tribuebatur, vt apparet ex 1. Corinth. 12. 33: neque ex loco illo Epistolæ ad Galatas intelligi potest quandiu in Arabia fuerit: ideo satisfecisse videtur historiæ Lucas, quum inquit Paulum post multum tempus, triennium videlicet, illic expletum, Damasci nimirum & in vicina regione, fuisse Iudæorum insidiis petitum.

καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαῤῥησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

28 Καὶ ἦν μετ᾽ αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλήμ.

29 Καὶ παῤῥησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.

30 Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν.

31 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην, οἰκοδομούμεναι, καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνοντο.

32 Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

33 Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος.

34 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη.

35 Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

& quomodo Damaſci ∴ liberè loquutus eſſet in nomine Ieſu.

28 ∴ Verſabatur ergo ∴ cum eis in Ieruſalem.

29 ∴ Et liberè in nomine Domini Ieſu ∴ loquebatur, & diſceptabat aduerſus Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

30 Quod quum cognouiſſent fratres, deduxerunt eum Cæſaream, & emiſerunt Tarſum.

31 Eccleſiæ igitur per totam Iudæam & Galilæam & Samariã habebãt pacem, ∴ & ædificabantur: & pergentes *in* timore Domini, *&* conſolatione Sancti Spiritus, multiplicabantur.

32 Factum eſt autem vt Petrus, dum per omnes pertrãſiret, deueniret etiam ad ſanctos qui habitabant Lyddæ.

33 Reperit autem illic quendam nomine AEneam ab annis iam octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus.

34 Et dixit ei Petrus, ∴ AEnea, ∴ ſanat te Ieſus Chriſtus: ſurge, & ſterne tibiipſi. *Is* autem ſtatim ſurrexit.

35 Et viderunt eum omnes qui incolebãt Lyddam ∴ & Sarona, qui conuerſi ſunt ad Dominũ.

& quomodo in Damaſco fiducialiter egerit in nomine Ieſu.

28 Et erat cũ illis intrans & exiens in Ieruſalem.

29 Et fiducialiter agens in nomine Domini. Loquebatur quoque Gentibus, & diſputabat cũ Græcis: illi autem quærebant occidere eum.

30 Quod quũ cognouiſſent fratres, deduxerunt eum Cæſaream, & dimiſerũt Tarſum.

31 Eccleſia quidem per totã Iudæam & Galilæam & Samariã habebat pacem, & ædificabatur ambulans in timore Domini, & cõſolatione ſancti Spiritus replebatur.

32 Factum eſt autem vt Petrus, dum tranſiret vniuerſos, deueniret ad ſanctos qui habitabant Lyddæ.

33 Inuenit autẽ ibi hominẽ quendã nomine Aeneã, ab annis octo iacẽtẽ in grabato, qui erat paralyticus.

34 Et ait illi Petrus, Aenea, ſanet te Dominus Ieſus Chriſtus: ſurge, & ſterne tibi. Et continuò ſurrexit.

35 Et viderunt eũ omnes qui habitabant Lyddæ & Saronæ, qui conuerſi ſunt ad Dominum.

---

27 *Lib. loq. eſſet*, ἐπαῤῥησιάσατο. Vul. *Fiducialiter egerit*, barb.

28 *Verſabatur*, ἦν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος. In nonnullis codicibus deeſt καὶ ἐκπορευόμενος. Sed puto hæc eſſe ab aliquo expuncta, qui quum hunc Hebraiſmum ignoraret, quem expoſuimus ſuprà 1.21, putauit ita ſignificari Paulũ egreſſum fuiſſe ex Hieruſalem cum Apoſtolis. Itaque pro eo quod Vulga. & Eraſ. ſeruato Hebraiſmo conuerterunt, *Intrans & exiens*, ego planius loqui ſum conatus. *Cum eis*, μετ᾽ αὐτῶν. Id eſt, cum Petro & Iacobo. Eos enim ſolos ex Apoſtolis ſibi tum fuiſſe conſpectos narrat Paulus Gal. 1. 28 & 29. ex quo etiam intelligimus, ita accidiſſe vt eo tempore ſoli iſti ex Apoſtolis fuerint Hieroſolymis. Nam cur vel ipſe alios non inuiſiſſet, vel alii ab ipſius congreſſu abſtinuiſſent? At quónam, dices, iſti abierant? Id verò ſcrutari curioſorum eſt hominum: & quæ ſomnia in Dei Eccleſiam inuexerit iſta curioſitas, vel ex illis apparet quæ ſub Abdiæ cuiuſdam Babylonii nomine circunferũtur, ſcriptoris non tantùm inepti, ſed etiam planè impii ac profani. Ac illa quidem non miror licuiſſe olim comminiſci: (quid enim aliud merebatur hominum perfidia quàm vt in profundiſſimas tenebras demergerentur?) ſed hoc ego non tam demiror quàm ægerrimè fero, nũc quoque impunè quibuſdam typographis licere Chriſto & ipſius Eccleſiæ illudere, atque adeo ſpargendis paſſim quibuſuis quantumuis execrandis blaſphemiis lucrum facere.

29 *Et liberè*, καὶ παῤῥησιαζόμενος. Vulgata rurſum barbarè, *Et fiducialiter*. Eraſmus, *Et cum fiducia loquens*. Sed rectè Vetus interpres participium per aduerbiũ expreſſit. eſt enim hæc enallage Græcis familiaris, & multo commodius connectitur participium hoc cum verbo ἐλάλει quàm cum præcedentibus. *Loquebatur ac diſceptabat*, Ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει. Hæc (vt modò dixi) coniungenda ſunt cũ participio παῤῥησιαζόμενος, ita vt καὶ connectat duo verba, nempe ἦν & ἐλάλει. Sed Vetus interpres conuertit, Loquebatur quoque cum Gentibus & diſputabat cum Græcis, id eſt, ἐλάλει τε μετὰ τῶν ἐθνῶν, καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς: quam lectionem neque in vllis codicibus Græcis inuenio, neque poſſum approbare. Nam hoc tempore Gentes opinor non modò non diſputaſſe aduerſus Euãgelium, ſed etiam tum Iudæos tum Chriſtianos deriſiſſe. Quinam autem hîc dicantur Ἑλληνισταί, expoſuimus ſuprà, 6.1. & cum eis Paulum, vtpote Tarſenſem, ſeorſim & peculiariter diſputaſſe mirũ non eſt, eò quidẽ cupidius quod ab his ipſis orta contentione aduerſus Stephanum, nullum repererunt magis partibus ipſorum facientẽ quàm hunc ipſum Paulum, eum etiam, vt ait alicubi Epiphanius, calumniati quòd quum obtinere coniugium cum Pontif. Maxim. filia non potuiſſet, indignatus propterea Chriſtianiſmũ eſſet amplexus: cuiuſmodi multas fabulas hodie quoque idẽ homicida ſpiritus aduerſus fidos Dei ſeruos tum viuos, tum mortuos comminiſcitur.

31 *Et ædificabantur*, οἰκοδομούμεναι. Hoc participium ab eo diſtinguo quod proximè ſequitur, vt quum duo ſint huius periodi verba, nempe εἶχον εἰρήνην & ἐπληθύνοντο, illud cum οἰκοδομούμεναι, iſtud cum πορευόμεναι conſtruatur. Ita enim plana erit ſententia, & ordo minimè perturbatus.

34 *Aenea*, Αἰνέα. Aliquantulum differt huius nominis ſcriptura à Græco peruulgato Αἰνείας. *Sanat*, ἰᾶται. Vulg. & Eraſ. *Sanet*, id eſt, ἰάσθω. *Et ſterne tibiipſi*, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Vulg. *Et ſterne tibi*, ſtratum videlicet. Nam eſt familiare Hebræis, cognatæ ſignificationis nomen in omnibus intranſitiuis verbis ſubaudire, vt alibi annotauimus. Sed præterea annotandum eſt, ſternere lectum hoc in loco videri vſurpatum pro Lectum colligere, potius quàm pro apparare ad decubitum. quorſum enim hoc, quum ſurgere iubeatur? Iacebat autem in grabato, id eſt in lectulo, cuiuſmodi erant ſtrata in quibus ſani etiam homines ſolebant meridiari, quæ deinde moris erat colligere, & ſuo loco reponere. Vnde illud ſæpe dictum à Domino, *Tolle grabatum tuum, & ambula.*

35 *Et Sarona*, καὶ τὸν Σάρωνα. Corruptè legitur σαρωνᾶ & σαρωνᾶν, quum ab Hebræis dicatur שרון [*ſcharon*,] vt Eſaiæ, 33. 9, & 1. Paral. 27. 29. Vera igitur lectio eſt σάρωνα à recto σάρων, adſtipulante etiam vno vetuſto exemplari. Quod autem nõnulli ſcribunt Ἀσσάρωνα, inde factum eſt quòd apud Eſaiam legitur השרון [*haſchſcharon*,] præpoſita litera ה, quam Græci interpretes ſæpe coniunxerunt cum nominibus locorum & appellatiuis. Neque eſt quòd vrbis nomen eſſe putemus, quaſi pro ἀσκάλωνα perperam ſcriptum ſit ἀσσάρωνα. Nam præterquam quòd nulla vrbs hoc nomine recenſetur in iſto tractu, articulus maſculinus qui hîc legitur ſummo omnium codicum conſenſu, & aliis etiam citatis locis, non patitur vt pro vrbe accipiamus. Eſt autem tractus quidã regionis non procul Cæſarea, ſic vocatæ. Arabs habet Tzekarondæ.

36 Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς· αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

36 Ioppæ verò fuit quædã discipula nomine "Tabitha, quæ, si interpreteris, dicitur Caprea. Hæc erat "diues operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat.

36 *In Ioppe autem fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas faciebat.*

37 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

37 Factum est autem per illos dies vt ex morbo moreretur: quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

37 *Factũ est autẽ in diebus illis vt infirmata moreretur. Quam quum lauissent, posuerunt eam in cœnaculo.*

38 Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτόν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

38 Quũ autem Lydda esset prope Ioppen, discipuli, audito Petrũ illic esse, duos viros miserũt ad eum, rogantes "ne cunctaretur vsque ad ipsos progredi.

38 *Quũ autem propè esset Lydda ab Ioppe, discipuli audiẽtes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eũ, rogantes, Ne pigriteris venire vsque ad nos.*

39 Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας, καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ᾽ αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς.

39 Exurgens igitur Petrus venit cum eis: quem, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculum: vbi adstiterunt ei omnes viduæ, flentes, & ostendentes tunicas & vestimẽta quæ Dorcas faciebat quum vnà cum ipsis esset.

39 *Exurgens autẽ Petrus venit cũ illis. Et quũ aduenisset, duxerunt illum in cœnaculũ, & circũsteterũt illũ omnes viduæ flentes, & ostendentes ei tunicas & vestes quas faciebat illis Dorcas.*

40 Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο, καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε, Ταβιθά, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἀνεκάθισε.

40 Eiectis autem omnibus foras, Petrus positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

94 *Eiectis autem omnib. foras, Petrus ponẽs genua orauit: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. At illa aperuit oculos suos: & viso Petro resedit.*

41 Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν· φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

41 Data autẽ ei manu *Petrus* erexit eã: & vocatis sãctis ac viduis, eam viuam repræsentauit.

41 *Dãs autẽ illi manũ, erexit eam: & quum vocasset sanctos & viduas, assignauit eam viuam.*

42 Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰόππης· καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

42 Id autem innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.

42 *Notum autem factum est per vniuersam Ioppem: & crediderunt multi in Domino.*

43 Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

43 Factúmque est vt dies multos maneret *Petrus* Ioppæ apud Simonem quendam coriarium.

43 *Factum est autem vt dies multos moraretur in Ioppe, apud Simonẽ quendam coriarium.*

Κεφάλαιον ι. — CAP. X.

1 Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,

1 Porro quidã erat Cæsareæ, nomine Cornelius, cẽturio ex cohorte quæ vocatur Italica,

1 *Vir autẽ quidam erat in Cæsarea, nomine Cornelius, centurio cohortis quæ dicitur Italica,*

2 Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ.

2 Pius ac timens Deum, cum tota domo sua, & præstans eleemosynas multas populo:

2 *Religiosus ac timens Deum, cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi.*

3 Καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντός, εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτόν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Κορνήλιε.

3 "Qui quum assiduè precaretur Deum, vidit per visionem manifestè quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.

3 *Et deprecans Deum semper, is vidit in visu manifestè, quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.*

4 Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε, Τί ἐστι Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ, Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

4 At ille intentis oculis in eum & expauefactus dixit, "Quid est Domine? Dixit autem ei, Preces tuæ & eleemosynæ tuæ "ascenderuut "memoriæ causa in Dei conspectum.

4 *At ille intuens eum, timore correptus dixit, Quis es Domine? dixit autem illi, Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei.*

---

36 *Tabitha*, Ταβιθά. Syriacum vocabulum, pro quo dicunt Hebræi צביה [*tsebiijah,*] Græci δορκάς. Latini capream aut (vt alii censent) damam. *Diues*, πλήρης. Id est πλουσία. Vulg. & Eras. ad verbum, *Plena*.

38 *Ne cunctaretur*, μὴ ὀκνῆσαι. Vel, *Ne pigraretur*. Vtitur enim etiam Cic. hoc verbo, pro quo Vetus interpres barbarè dixit, *Ne pigriteris*, mutata etiã persona, quasi ὄκνησαι imperandi modo sit positum. Erasm. *Ne grauaretur*. quasi duntaxat rogarent ne Petro graue aut molestum esset Ioppem venire. At ego existimo potius peti vt nulla interposita mora adesset. Neque enim videbatur ista res vllam dilationem ferre, quum iam mortua esset Tabitha.

IN CAP. X.

3 *Qui quum precaretur*, καὶ δεόμενος. Id est καὶ αὐτὸς δεόμενος, vt sæpissime iam annotauimus. Alij cum superioribus cõstruunt hoc participium. Ego verò malui coniungere cum 5 verbo εἶδεν, quum alioqui videatur hiare constructio, adstipulante nobis vno codice.

4 *Quid est Domine?* Τί ἐστι Κύριε? Id est, *Quid me vis Domine?* Vulgata in nonnullis codicibus, *Quis es Domine?* Τίς εἶ Κύριε; perperam: neque enim dubitat Domini nuntium 10 hunc esse, sed comparat se ad audiendum nuntium.

Ascenderunt, ἀνέβησαν. Trãslatio ab holocausti ritu ad preces: quod dicendi genus frequens est, in Vetere præsertim

testamento. Huc enim pertinent illi vituli labiorum quorum fit mentio apud Hoseã: siue sacrificium laudis, cuius toties meminerunt sacri scriptores. Ideo mihi religio fuit hunc Hebraismum mutare. Falluntur autem vehementer qui Cornelium arbitrantur vera fide non fuisse præditum, quum εὐσεβὴς, & Deo tam gratas fuisse ipsius preces tam apertè dicatur. Hoc autem ipsi deerat, vt eum venisse crederet cui tanquam venturo credebat, licet carne incircuncisus. *Memoriæ causa*, εἰς μνημόσυνον. Id est, vt Deum veluti non sinant tui obliuisci. Sic enim solet nobiscum interdum Scriptura quasi balbutire. Vulgata, & Erasmus, *In memoriam*.

Græce		Interpretatio		Vulgata
Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος.	5	Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus.	5	*Et nunc mitte viros in Ioppen, & accerse Simonem quendã qui cognominatur Petrus.*
Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν· οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.	6	Is diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus apud mare: is dicet tibi quid te oporteat facere.	6	*Hic hospitatur apud Simonem quendam coriarium, cuius est domus iuxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.*
Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ·	7	Vt autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis suis & militem pium ex iis qui cum ipso erant assidui:	7	*Et quũ discessisset Angelus qui loquebatur illi, vocauit duos domesticos suos, & militem metuentem Dominum ex iis qui illi parebant:*
Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.	8	Et quum eis exposuisset omnia, misit eos Ioppen.	8	*Quibus quum narrasset omnia, misit illos in Ioppen.*
Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην.	9	Postridie verò illis iter faciẽtibus, & appropinquantibus vrbi, ascendit Petrus supra domum vt precaretur, circa horam sextam,	9	*Postera autem die iter illis facientibus, & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora vt oraret, circa horam sextam.*
Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι· παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις.	10	Factum est autem vt valde esuriret, voluítque capere cibũ: parãtibus autem illis, incidit in eum mentis excessus.	10	*Et quum esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis cecidit super eum mentis excessus.*
Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς·	11	Cõspexítque cælum apertũ, ac descendens ad se vas quoddã vt linteum magnum, quatuor extremis deuinctum, quod demittebatur in terram:	11	*Et videt cælũ apertum, & descendens vas quoddã velut linteũ magnum, quatuor initiis submitti de cælo in terram:*
Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετὰ καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.	12	In quo erant quæuis quadrupedia terræ, & feræ, & reptilia, & volucres cæli.	12	*In quo erãt omnia quadrupedia & serpentia terræ & volatilia cæli.*
Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν, Ἀναστὰς Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε.	13	Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & vescere.	13	*Et facta est vox ad eũ, Surge Petre, occide & manduca.*
Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς Κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.	14	Ait autem Petrus, Nequaquã Domine: nunquam enim edi quicquã cõmune seu impurum.	14	*Ait autẽ Petrus, Absit Domine: quia nunquã manducaui omne cõmune & immundum.*
Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.	15	Tum vox rursus ad eum secundò, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.	15	*Et vox iterũ secundò ad eũ, Quod Deus purificauit, tu cõmune ne dixeris.*
Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.	16	Hoc autẽ factũ est ter: & rursum receptum est vas in cælum.	16	*Hoc autem factum est per ter: & statim receptum est vas in cælum.*

7 *Ex iis qui cũ ipso erant assidui*, τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ. Vulg. *Ex iis qui illi parebant*, nẽpe vt milites suo Cẽturioni. Sed hîc aliud significatur, nempe habuisse Cornelium certos ex suis militibus sibi & veræ religioni peculiariter addictos, & familiares. Eras. *Ex iis qui sibi adhærebant*, non satis expresé.

9 *Supra domum*, ἐπὶ τὸ δῶμα. Vulgata, *In superiora*. Erasm. *In superiora domus*. Vide Matth. cap. 10. 27.

10 *Capere cibum*, γεύσασθαι. Vetus interpres, *Gustare*. Eras. *Gustare cibum*: neuter (vt opinor) rectè. Est enim γεύσασθαι præcisè dictum ex Hebræorum idiotismo, qui solent cognatæ significationis nomina supplere, quum plena sit locutio לטעם הלחם [*lithom hallechem*,] id est gustare panem: deinde γεύσασθαι, pro quo etiam Græci πάσασθαι dicunt, non id declarat quod Latinum verbum Gustare, hoc quidem in loco, sed τὸ ἐσθίειν καὶ φαγεῖν. id est, Vesci ac Cibum capere. Sed & fortassis γεύσασθαι non ineptè conuerteris Prandere. Nam (vt placet Eustathio in librum Odyss. β) τὸ ἄριστον, ἐστι τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα. *Mentis excessus*, ἔκστασις. Stuporis ac perculsionis nomen hîc non cõueniret, quum neque stupidus, neque perculsus Petrus dicatur, sed quasi semoto ad tempus à corpore animo, cũ Deo colloquutus. Nõ stupet igitur Petrus, sed Dei colloquio fruitur, & mysteria ipsius docetur: sed quasi secessit mens eius altius euecta, breui tamen ad sedes suas reditura.

11 *Extremis*, ἀρχαῖς, id est ἄκροις. Vulg. & Eras. ad verbum *Initiis*.

12 *Quæuis quadrupedia*, πάντα τὰ τετράποδα. Hîc manifestè apparet particulam vniuersalem pro indefinita poni, vt etiam accipienda est 1. Tim. 2. 4. Appellatio verò quadrupedum non tam latè hîc patet atque apud Physicos, sed domestica duntaxat complectitur & quæ ad communem vsum hominum ali solent, vt sunt cameli, equi, canes, boues, oues, porci, & alia id genus. Ideo adiungit τὰ θηρία, id est feras, quas non rectè prætermisit Vetus interpres. Eras. autem Bestias conuertit, vocabulo nimium generali. Sed rectius est fortassis quod Arabs & Latinus Vet. interpr. legerunt, nulla τῶν θηρίων mẽtione facta, nẽpe πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς, *quæuis quadrupedia & reptilia terræ*. Sed & Syrus sic habet, eo excepto ꝙ præponit specieb. genus. Legit enim πάντα τὰ ζῶα τετράποδα, &c. *Quæuis animalia quadrupedia*, &c. *Reptilia*, τὰ ἑρπετά. Vetus interpres, *serpentia*. quod mihi non displiceret, nisi vsus obtinuisset vt serpentum nomine τοὺς ὄφεις intelligeremus. Quàm latè verò pateat nomẽ τῶν ἑρπετῶν (quæ reptilia interpretor vocabulo Latinis non ita vsitato) apparet ex Leuit. cap. 11.

15 *Ne polluito*, μὴ κοίνου. Id est, ne pro pollutis & impuris habeto. quamobrem etiam Arabs & Vetus interpres con-

uerterunt, *Ne commune dixeris.* Est enim hoc quoque genus dicẽdi petitum è medio, quoties factum pro dicto ponitur, vt in illo Virgilii ex Sileno, *Tum Phaetontiadas musco circundat amaræ Corticis, atque solo proceras erigit alnos.* id est, canit circundatas, & erectas: sicut annotauit Linacer grammaticorum doctissimus.

Græce		Interpretatio		Vulgata
Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδού, οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα.	17	⁖Quum autẽ apud sese dubitaret Petrus quodnam esset visum illud quod viderat, ecce, viri qui missi fuerant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum.	17	*Et dũ intra se hæsitaret Petrus quidnam esset visio quam vidisset, ecce, viri qui missi erãt à Cornelio, inquirentes domum Simonis, adstiterũt ad ianuam.*
Καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος, ἐνθάδε ξενίζεται.	18	Et euocato *quopiam,* percontati sunt an Simon qui cognominaretur Petrus, illic diuersaretur.	18	*Et quum vocassent, interrogabant si Simõ qui cognominatur Petrus, illic haberet hospitium.*
Τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα, Ἰδού, ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε.	19	Petro verò cogitante de visione dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te.	19	*Petro autẽ cogitante de visione, dixit Spiritus ei, Ecce, viri tres quærunt te.*
Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.	20	Surgens itaque descende, & nihil ambigens proficiscere cũ eis: nam ego eos misi.	20	*Surge itaque & descẽde, & vade cum eis, nihil dubitans: quia ego misi illos.*
Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτόν, εἶπεν, Ἰδού, ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι' ἣν πάρεστε;	21	Descendens ergo Petrus ad viros illos ⁖ qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio, dixit, Ecce, ego *is* sum quem quæritis: quæ causa est propter quam adestis?	21	*Descendens autem Petrus ad viros, dixit, Ecce, ego sum quem quæritis: quæ causa est propter quã venistis?*
Οἱ δὲ εἶπον, Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.	22	Ipsi verò dixerunt, Cornelius centurio, vir iustus & timens Deũ, & ornatus testimonio totius gentis Iudæorum, ⁖diuinitus admonitus est ab Angelo sancto vt accerseret te domum suam, & abs te quædam audiret.	22	*Qui dixerũt, Cornelius centurio, vir iustus & timens Deum, & testimonium habens ab vniuersa gente Iudæorũ, responsum accepit ab Angelo sancto accersiri te in domum suã, & audire verba abs te.*
Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.	23	Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Postridie verò Petrus abiit cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum.	23	*Introducẽs ergo eos, recepit hospitio. Sequẽti autem die surgens profectus est cum illis: & quidam ex fratribus ab Ioppe comitati sunt eum.*
Καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν. Ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτούς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.	24	Et altero post die introierunt Cæsareã. Cornelius autem expectabat eos, cõuocatis cognatis suis & ⁖necessariis amicis.	24	*Altera autem die introiuit Cæsaream. Cornelius verò expectabat illos, cõuocatis cognatis suis & necessariis amicis.*
Ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν.	25	⁖Vt autem factum est vt introiret Petrus, occurrẽs ei Cornelius, & accidẽs ad eius pedes, adorauit.	25	*Et factum est quum introisset Petrus, obuius venit ei Cornelius, & procidens ad pedes eius, adorauit.*
Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.	26	Petrus verò erexit eũ, dicens, ⁖Surge: & ego ipse homo sum.	26	*Petrus verò eleuauit eum, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.*
Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς·	27	Et colloquẽs cum eo, ingressus est, inuenítque multos qui conuenerant:	27	*Et loquens cum illo, intrauit, & inuenit multos qui conuenerant:*

17 *Quum autem apud se dubitaret,* ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει. Meus vetustissimus codex habet, ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ ἐγένετο, διηπόρει ὁ Πέτρος, *Vt autem in sese factus est* (id est, quum ad se rediisset, antea nimirũ ἐξεστηκώς) *incertus erat Petrus,* &c. similis locutionis exemplum est infrà 13.11.

21 *Qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio,* τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου. Totum hoc non legitur in Syra, Arabica, & vetere Latina editione, & Græco meo codice vetustissimo, nec addi necesse fuit, quum in τοὺς ἄνδρας, vis articuli sit διαφορικὴ, idcirco non rectè ab eodem illo vetere Latino interprete prætermissi.

22 *Diuinitus admonitus est,* ἐχρηματίσθη. Vulg. *Responsum accepit.* Vide Matth. 2.12.

24 *Necessariis amicis,* τοὺς ἀναγκαίους φίλους. Sic legitur in omnibus nostris exemplaribus. Malim tamen cum Syro interprete interponere copulam. Differunt enim inter se Cognati, Necessarii, & Amici, suis quibusdã peculiaribus notis. Sed mihi magis etiam arridet Arabs interpres qui pro φίλους legit ἁγίους, *Sanctis.* Præterquam enim quòd Necessariorum nomine facilè comprehẽduntur amici, Cornelium certum est nullos temere aduocasse, sed solos eos quos ex suis habebat veræ religioni assentientes, quanuis incircuncisos, quum iam tum diuina prouidentia ex tene- 5 bris lucem eruens, effecisset vt permixti cum dispersis Iudæis non pauci ex prophanis gentibus per orbem terrarum, idololatria abdicata, veram religionem amplexantes, ad audiendum Euangelium essent comparati.

25 *Vt autem factum est,* &c. ὡς δὲ ἐγένετο. &c. Id est, in ipso 10 ingressu Petri, siue, quum Petrus in eo esset vt domũ Cornelii ingrederetur, vt rectè exponunt Syrus & Arabs: ponitur enim εἰσελθεῖν pro εἰσέρχεσθαι, neque ad ingressum in vrbem ista referuntur. Sunt enim hæc non palam sed domi apud Cornelium gesta, & quidem in ipso ædium vesti- 15 bulo, vt apparet ex vers. 17. & 18. Vulg. *Et factũ est,* ἐγένετο δὲ, perperam autem omnino interpretatur εἰσελθεῖν, *Quum introisset,* vt videatur legisse, εἰσελθόντος Πέτρου, quod nõn quadrat, quum postea demum dicatur introiuisse.

26 *Surge,* ἀνάστηθι. Num igitur Cornelius cogitauit ado- 20 rationem religiosam & vni Deo debitã ad Petrum transferre? minimè profectò. Sed tanti serui Dei reuerentia perculsus, modum non tenuit. Nam merè ciuilem hanc adorationem non fuisse, liquet ex Petri verbis. Quid si verò pedes etiam voluisset deosculari, num eos illi Petrus præbuisset?

Ἔφη τε πρὸς αὐτούς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.

Διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με.

Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη, Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας, ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐνάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ·

Καί φησι, Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν· ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.

Ἐξαυτῆς οὖν ἔπεμψα πρός σε· σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·

Ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.

Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος.

Deut. 10. 17 / 2. par. 19. 12 / iob.34.19 / ſapiē. 6.8. / eccl.35.16 / rom.2.11 / galat. 2.6 / epheſ.6.9 / coloſ. 3.25 / 1.pet.1.17

28 Dixítque eis, Vos ſcitis Iudæo nefas eſſe adiũgere ſe aut accedere ad alienigenã: ſed mihi oſtẽdit Deus ne quẽ pollutũ aut impurum hominem dicerem.

29 Quapropter etiam ⁚ſine contradictione veni accerſitus. Percótor igitur quam ob cauſam me accerſiueritis.

30 Tum Cornelius ait, ⁚Nudiuſquartus ⁚ vſque ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidã ſtetit corã me, veſte ſplendida:

31 Dixítque, Corneli, exauditæ ſunt preces tuæ, & eleemoſynæ tuæ commemoratæ ſunt in conſpectu Dei.

32 Mitte ergo Ioppen, & accerſe Simonem qui cognominatur Petrus: hic diuerſatur in ædibus Simonis coriarii apud mare: qui quum adfuerit, loquetur tibi.

33 ⁚Eodem igitur *momento* miſi ad te: & tu bene feciſti qui adueneris. Nunc ergo omnes nos in conſpectu ⁚Dei adſumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta ſunt à Deo.

34 Petrus autem ore aperto dixit, In veritate comperio ‖ Deum ⁚non accipere perſonam:

35 Sed in quauis gente acceptum ei eſſe ⁚quemuis qui eum timeat, & operetur iuſtitiam.

36 ⁚Quem ſermonem ſignificauit filiis Iſrael, annuntians pacẽ per Ieſum Chriſtum, ⁚qui eſt omnium Dominus.

28 *Dixítque ad illos, Vos ſcitis quomodo abominatum ſit viro Iudæo coniũgi aut accedere ad alienigenam: ſed mihi oſtendit Deus, neminem communẽ aut immundum dicere hominem.*

26 *Propter quod ſine dubitatione veni accerſitus. Interrogo ergo quam ob cauſam accerſiſtis me.*

30 *Et Cornelius ait, A nudiuſquarta die, vſque ad hanc horam orans erã hora nona in domo mea: & ecce, vir ſtetit ante me in veſte candida:*

31 *Et ait, Corneli, exaudita eſt oratio tua, & eleemoſynæ tuæ commemoratæ ſunt in conſpectu Dei.*

32 *Mitte ergo in Ioppen, & accerſe Simonem qui cognominatur Petrus: hic hoſpitatur in domo Simonis coriarÿ iuxta mare: is quum venerit, loquetur tibi.*

33 *Confeſtim ergo miſi ad te: & tu bene feciſti veniendo. Nunc ergo omnes nos in conſpectu tuo adſumus, audire omnia quæcunque tibi præcepta ſunt à Domino.*

34 *Aperiens autẽ Petrus os ſuum, dixit, In veritate comperi quia nõ eſt perſonarum acceptor Deus:*

35 *Sed in omni gente, qui timet eũ, & operatur iuſtitiam, acceptus eſt illi.*

36 *Verbum miſit Deus filiis Iſrael, annuntians pacem per Ieſum Chriſtum: hic eſt omnium Dominus.*

---

29 *Sine contradictione*, ἀναντιῤῥήτως. Vulg. *Sine dubitatione*, rectius (vt opinor) quàm Eraſmus, qui interpretatur *Incunctanter*. Cunctari enim negligentis eſt potius quàm hæſitantis.

30 *Nudiuſquartus*, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας. Vulg. *A Nudiuſquarta die*, ambiguè. Nam hæc ita dici viderentur quaſi quartum iam diem Cornelius ieiunaſſet. Varia eſt autem lectio huius loci. Nam vulg. nõ legit νηστεύων, *ieiunans*, & pro καὶ τὴν ἐνάτην ὥραν, legit κατὰ τὴν ἐνάτην ὥραν *hora nona*. Syrus autem interpres omnino videtur legiſſe ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἰδοὺ, ἤμην νηστεύων, *Die ab hac quarta ad hanc vſque horam eram ieiunus.* Arabs autem legit ἤμην προσευχόμενος, *orabã*, nulla ieiunii facta mẽtione, & κατὰ τὴν ἐνάτην ὥραν, id eſt *hora nona*. Beda verò notat Græcos ſcriptum habuiſſe μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ προσευχόμενος ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας μέχρι τῆς ἐνάτης ὥρας. i. *Ad hãc vſque horam eram ieiunus, & orans ab hora ſexta vſque ad horam nonam*. Nõnulli denique codices habent ἥμην, *ſedens*. poëticum autem eſt prorſus ἥμην pro ἦν. *Vſque ad hanc horam*, μέχρι ταύτης τῆς ὥρας. Hæc quoque formula loquendi petita eſt è medio. Neque enim horam præſentem declarat, ſed duorum diuerſorum dierum nonam: quod mox ipſe explicat. nam καὶ ponitur in epexegeſi.

33 *Eodem igitur* [*momento*] ἐξ αὐτῆς οὖν. In Græcis ſubauditur ὥρας, quod putaui exprimendũ. Vulg. & Eraſ. *Confeſtim*. *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vetus Latinus, itémque Syrus & Arabs interpretes legerunt σοῦ, *tuo*, adſtipulante quoque meo vetuſtiſſimo Græco codice.

34 *Non accipere perſonam*, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης. Vide Mar.12.14.

35 *Quemuis qui eum timeat*, ὁ φοβούμενος αὐτόν. Articuli vis hoc loco eſt ἀόριστος, aut potius rationem rei formalem indicat, quam vocant. veluti ſi dicã ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ λογικὸν ζῶον, non certum hominem deſignabo, ſed ipſam hominis ſpeciem. Ideo conuertendum potius fuit, *Quemuis qui timeat*, quàm, *Qui timet*. Cæterùm ſæpe iam annotauimus, per timorem Dei apud Hebræos vniuerſum Dei cultum declarari. ex quo intelligitur, quum ſine fide nemo placere poſſit Deo, (vt diſertè ſcriptum eſt Heb.11.6) Cornelium, non modò antequam baptizaretur, ſed etiam antequam Ieſum ſciret eſſe verum Meſſiam, verè tamen fidelem ac religioſum fuiſſe, quemadmodum ii omnes fuerunt qui in Chriſtum venturum crediderunt. Inepti ſunt igitur qui ex hoc loco conantur, opera quæ vocant præparatoria & liberum arbitrium conſtituere, perinde acſi poſſemus bonos fructus edere antequam viti inſeramur. Inepti etiã qui Spiritum ſanctum & ipſius in nobis effecta Sacramentis alligant, & doctrinam ex opere operato ſtabiliunt: quũ idcirco potius adhibeantur vt in infantibus quidem adoptionem, in adultis verò etiam fidem obſignent.

36 *Quem ſermonem ſignificauit*, τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε. Hebr. את הדבר אשר [*Eth hadaber aſcher*.] Nã vſitatũ eſt Hebræis præponere antecedens relatiuo, etiam quãdo cum illo cõſtruitur, vt ſuprà 21.42, λίθον ὃν pro ὃν λίθον. & infrà, 13.2, εἰς τὸ ἔργον ὃ, pro εἰς ὃ ἔργον. Articulus autem τὸν reſpondet literæ ה in הדבר [*hadaber*,] vt ſignificetur id referri ad præcedentia, per appoſitionem videlicet, niſi malimus ſubaudita præpoſitione κατὰ interpretari, *ſecundum eum ſermonem quem miſit*, &c. Hic ergo ſenſus eſt, Nũc demum reipſa deprehendo, quicunque bene ac religioſè viuat, ſiue Iudæus ſic, ſiue ex alia quauis gẽte, gratum eſſe Deo. id quod ſignificauit Iſraelitis, quum annuntiaret pacem ac reconciliationem Dei, cum hominibus, per Ieſum Chriſtum: qui non vnius gentis, ſed omnium Dominus eſt. Hæc autẽ ita cohærent,

cohęrent, vt ipſa ſeries mihi quidem videatur iſtam explicationem planè confirmare. Eſt enim tacita quędam antitheſis inter miniſterium Moſis & Chriſti, id eſt inter Legem & Euangelium. Nam Moſes Legis miniſter fuit, & quidem vnis Iudęis: Euágelium verò (id eſt Chriſtus ipſe) potentia eſt Dei in ſalutem cuiuis credéti, Iudęo primùm, deinde & Gręco, Rom.1.16. Huc pertinet quod idem ſcribit Rom.3.19, Nunquid Iudęorum Deus tantúm? Et dirutam eſſe maceriam, Eph.2.14. Denique nunc demum fatetur Petrus ſe intelligere quod nuntiarant Angeli, quum dicerent pacem eſſe in terra hominibus: item quod à reſurrectione dixerat Dominus, ſibi datam eſſe poteſtatem in cęlo & in terra: id denique quod Dominus diſcedens ipſis cęteriſque Apoſtolis pręceperat, vt Euangelium annuntiarent omni creaturę. Sunt tamen qui hęc cõnectant cum verbo οἴδατε, ac ſequente verſiculo: ſed ex omnibus codicibus Gręcis vel manuſcriptis vel impreſſis nullus eſt (quẽ mihi quidem inſpicere licuerit) qui ſic iſta diſtinguat. Pręterea durum fuerit per parentheſin includere, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Et quęri poſſet quomodo hęc dicat Petrus Cornelio, & ipſius amicis ac neceſſariis, ipſos videlicet noſſe quid annuntiarit Chriſtus, id eſt, ipſum Chriſti officium, quum ad hoc ipſum Cornelio prędicandum Petrus veniſſet. Etſi enim pius ac religioſus erat ille, tamẽ ſatis apparet eum de Ieſu Chriſto nihil ante Petri aduentum amplius cognouiſſe, quàm quod de ſignis & miraculis per eum editis & ſingulari eius virtute ac pietate potuerat vel abſens ex rumore, vel pręſens etiam ſuis oculis cognoſcere. Meſſiam autem hunc eſſe qui ſua morte homines cum Deo reconciliaſſet, Cornelius cum ſuis, ante húc diem neſcierat, idcirco iuſſus ab Angelo Petrum accerſere, vt eum crederet veniſſe, in quem vt venturum ſperabat. Quomodo igitur hęc iſtis nota eſſe Petrus diceret? Poſtremò quorſum hoc, & quidem per parentheſin, addidiſſet Petrus, Chriſtũ, aut (ſi ad Deum Patrem referre mauis) Deum eſſe omnium Dominum? Sed & τὸν λόγον ὅν, i. ὃν λόγον, perinde poſſis interpretari ac ſi ſcriptum eſſet, ὅ,τι vel ὅπερ, id quod. Notum eſt quod ſępius iam annotaui דבר [*Dabar*] apud Hebræos non minus latè patere quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos. Sed tamen hæc vox magis propriè videtur hoc loco vſurpari, quia de prædicatione Euangelii agitur: quod κατ᾽ ἐξοχὴν ſcimus τὸν λόγον vocari, quod ſequutus Syrus interpres, vertit *ſermo enim is eſt quem miſit.* Quod autem attinet ad verbum ἀπέστειλεν, in eo quoque ſequutus eſt Lucas Hebræorum idiotiſmũ, apud quos ſæpe ex antecedente intelligitur conſequens, vt pluribus annotauimus Mar.8.11, & Luc.3.7. Hinc factum eſt vt ἀποστέλλειν accipiatur pro σημαίνειν, id eſt Mittere pro Significare per nuntium, eius rei cauſa miſſum. Vulg. *Verbum miſit Deus*, quaſi articulũ ὃν non legerit, niſi potius eũ non intellectum præteriit. *Qui eſt*, οὗτός ἐστιν. Demonſtratiuum pronomen poſitũ eſt pro relatiuo, ex idiomate Hebræorum, cuius duo exempla prorſus ſimilia extant Luc.2.36, & 37. Item 7.12, & ſuprà 8.26. Quòd ſi etiam libuerit propriam ſignificationem ſeruare, adſcribẽdum erit punctum poſt Χριστοῦ, id eſt Chriſti. Ita vt ſit hæc periodus μονόκωλος, & quaſi per epiphonema dictũ ſit, Iſte eſt omnium Dominus. Cur autem mihi non placeat iſta per parẽtheſin accipere, dixi in ſuperiore annotatione. Eſt igitur in hoc vno verſiculo triplex Hebraiſmus. Vnus in τὸν λόγον ὅν, pro ὃν λόγον: alter in ἀπέστειλε, pro ἐσήμηνε, vel ἐξηγήσατο: tertius in οὗτός ἐστι pro ὅς ἐστι.

Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης·	37	Vos noſtis ⁖quod geſtum eſt in tota Iudæa, initio facto à Galilæa, poſt baptiſma quod prædicauit Iohannes:	37	*Vos ſcitis quod factum eſt verbum per vniuerſam Iudæam. incipiens enim à Galilæa, poſt baptiſmum quod prædicauit Iohãnes:*
Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.	38	⁖ Vt Ieſum Nazarenum vnxerit Deus Spiritu ſancto & potentia, qui obambulauit beneficiis afficiens & ſanans omnes ſub diaboli poteſtatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.	38	*Ieſum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus Spiritu ſancto & virtute, qui pertranſiit benefaciendo & ſanando omnes oppreſſos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.*
Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.	39	⁖ Quorum omnium quæ & in regione Iudæorum & in Hieruſalem fecit, nos teſtes ſumus: quem ⁖interemerunt ſuſpenſum in ligno.	39	*Et nos teſtes ſumus omnium quæ fecit in regione Iudæorum & Ieruſalem, quem occiderunt ſuſpendentes in ligno.*
Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι·	40	Hunc Deus excitauit tertio die, fecitque vt conſpicuus fieret:	40	*Hunc Deus ſuſcitauit tertia die, & dedit eum manifeſtum fieri:*
Οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.	41	Non toti populo, ſed teſtibus ⁖quos ipſe prius deſignauerat, *nimirum* nobis qui comedimus ac bibimus vnà cum eo, poſteaquã reſurrexit à mortuis.	41	*Non omni populo, ſed teſtibus præordinatis à Deo, nobis qui manducauimus & bibimus cum illo poſtquã reſurrexit à mortuis.*

37 *Quod geſtum eſt*, τὸ γενόμενον ῥῆμα. Vulg. *Verbum quod factum eſt.* Eraſmus, *De quo ſermone fama diuulgatum fuit.* Vide Luc.3.15.

38 *Vt Ieſum Nazarenum vnxerit Deus*, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεός. Particula ὡς per traiectionẽ explicanda eſt, cuius exemplum aliud occurrit Rom.12.3. Pręterea abundat relatiuum αὐτὸν, ex more Hebræorum: quem pleonaſmum qui negligunt, vel duplicem epanalepſin coguntur hîc conſtituere, (quaſi videlicet Ἰησοῦν pertineat ad verbum οἴδατε) vel aliquod verbum foris accerſere: vt is fecit qui conuertit, Ieſum *dico* à Nazareta. Syrus vertit, על ישוע [*hal Ieſchuah*] de Ieſu, περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Arabs autem hoc membrũ ſuperiori verſ. extremo annectit. Quod autem ad verbum Vngendi attinet, hęc quoque formula loquendi orta eſt ex Hebręorum conſuetudine, apud quos vngebantur Reges, Sacerdotes, ac Prophetę. Inde factum vt dicátur vngi à Deo quos ipſe donis ac virtutib. imbuit & exornat. Deinde peculiaris eſt alluſio ad nomen משיח [*meſchuah*,] quẽ Gręci ſimili ratione vocãt Χριστὸν, i. *vnctũ.*

39 *Quorum omnium*, πάντων ὧν. Hîc quoque mutauimus collocationem quę eſt in Gręcis, nempe vt perſpicuitati ſtuderemus, propter relatiuum ὃν longius poſitum. Id autẽ meritò factũ eſſe fatebitur (vt ſpero) quiſquis noſtram interpretationem cum aliis compararit. *Interemerunt*, ἀνεῖλον. Vide Luc.22.2, & ſuprà, 5.33.

41 *Quos ipſe prius deſignauerat*, προκεχειροτονημένοις. Tot verbis vtendum fuit ad explicandam Gręci vocabuli ſignificationem. Vulg. *Præordinatis à Deo.* Eraſ. *Prius ad hoc delectis à Deo:* quas interpretationes minimè equidẽ reprehendo, ſed tamen non piguit mutare, quia iſta Dei χειροτονία declarat nõ eſſe priuatum hoc munus de quo agitur, ſed publicum, atque adeo pręcipuũ in Eccleſia. Quãuis enim Deus pręſit Eccleſię ſuffragiis in legitima miniſtrorũ deſignatione, tamẽ tacita quędã eſt hoc loco antitheſis inter Dei χειροτονίαν & hominũ ſuffragia. Sunt enim Apoſtoli immediatè (quod aiũt) ab ipſo Chriſto (id eſt à Deo) deſignati, vt diſertè quoque expreſſit Lucas in huius libri proœmio. ideo quũ de ſurrogando Iudę ſucceſſore quęreretur, res eſt ſorti commiſſa, tanquã arcano ipſius Dei iudicio: quod in aliis factum eſſe, nuſquã legimus, nec ſanè (vt opinor) fieri temere debet. *A mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Arabs legit additũ, τεσσαράκοντα ἡμέραις, 40 diebus vt etiã habet vet. cod. meus.

42 Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.

Præcepit autẽ nobis vt prædicaremus populo, ac teſtificaremur eum eſſe qui definitus ſit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

Et præcepit nobis prædicare populo, & teſtificari quia ipſe eſt qui conſtitutus eſt à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

Infrà 15.9 Iere.31.34 mich.7.15

43 Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

‖ ⁘ Huic etiam omnes Prophetæ teſtimonium dant, ‖ remiſſionem peccatorum accepturũ per nomen eius quemuis qui crediderit in eum.

Huic omnes Prophetæ teſtimonium perhibent, remiſſionem peccatorum accipere per nomẽ eius omnes qui credunt in eum.

44 Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον.

Adhuc loquente Petro verba iſta, iliapſus eſt Spiritus ſanctus in omnes qui audiebant hunc ſermonem.

Adhuc loquẽte Petro verba hæc, cecidit Spiritus ſanctus ſuper omnes qui audiebant verbum.

45 Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται.

Et ⁘fideles ⁘qui *erant* ex circunciſione, & venerant cum Petro, obſtupuerunt, quòd etiã in Gentes effuſum eſſet donum Spiritus ſancti.

Et obſtupuerunt ex circunciſione fideles qui venerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus ſancti effuſa eſt.

46 Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος,

Audiebãt enim eos ⁘loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc reſpõdit Petrus,

Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum. Tunc reſpondit Petrus,

---

43 *Huic etiam omnes*, τούτῳ καὶ πάντες. Addidimus particulam καὶ ex fide veteris codicis. Videtur autem optimè conuenire, quum ad ſuperiora teſtimonia iſtud quoque adiungatur.

45 *Fideles*, πιστοί. Id eſt Chriſtum fide amplexi. Sic enim peculiari ſignificatione vox iſta in his libris accipitur.

Qui[erant] ex circunciſione, οἱ ἐκ περιτομῆς. Id eſt ex Iudæis, quos ſolet Paulus Græcis opponere. Orta verò tãdem eorum hæreſi qui Iudaiſmum cum Chriſtianiſmo coniungẽdum contendebãt, ii demum cœperunt hoc nomine cenſeri, qui hoc dogma pertinaciter tuebantur.

DIGRESSIO DE DONO LINGVARVM, ET APOSTOLICO ſermone.

46 *Loquentes linguis*, λαλούντων γλώσσαις. Etſi nihil magis inuitus facio quàm vt à quoquam diſſentiam, in hoc præſertim genere ſcribendi, in quo ſatis ſcio fieri non poſſe quin ipſe in varias reprehenſiones incurram: tamen non poſſum hîc diſſimulare, quæ Eraſmus in hoc caput de linguarum dono diſſeruit, eiuſmodi mihi videri vt bonis doctiſque omnibus meritò debeant diſplicere. Nam aut ego non ſum aſſequutus quæ ſcribit, aut huc tendunt omnia ipſius argumenta vt doceat ſermonem Apoſtolorum non fuiſſe è Spiritu ſancto. ſic enim in margine annotatus eſt quæſtionis ſtatus. Neque verò mihi quiſquam hîc obiiciat, de verbis hîc quæri, non de rebus ipſis. Id ego verò vt concedam, tamen hæc quæſtio multo maioris eſt momenti quàm præ ſe ferat. Ecquis enim nõ videat, ſi ſemel ſit conſtitutum ita balbutiſſe Apoſtolos, vt quæ ſcripſerunt, melius dici poſſint, quæ feneſtra omnium audaciæ ac libidini aperiatur? Id à me fruſtra non dici, vtinam nullis exemplis poſſem probare. Impurus ille Origenes dum in Epiſtolas Pauli ſuam illam ſynecdochen inuehit, quaſi obſcurè loquutus ſit Paulus quum nos diceret fide iuſtificari, quid aliud eructat quàm infandam blaſphemiã, quæ ex diametro pugnat cum præcipuo Chriſtianæ religionis capite? Idem tractans locum illũ ex octauo capite Epiſtolæ ad Romanos, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει, quàm ineptè ἐν ᾧ ad Legem ceremonialem refert, vt non modò id de quo agebatur, ſed etiã ſuum idioma videatur ignoraſſe? & hunc miramur Pauli hyperbatis, anantapodotis, amphibolis offendi, qui id vnum videtur conatus vt Pauli doctrinam obſcuraret? Erunt hæc pleriſque fortaſſis παράδοξα, ſed bene habet quòd libri extant, ex quibus ſiquis incorruptè velit iudicium ferre, nihil vereor ne nimium audacter videar loquutus. Chryſoſtomus certè longè aliter de Paulo ſentit, qui tamẽ & ipſe vtinam vbique ſimplicitati maluiſſet ſtudere, quàm quædã philoſophica dogmata permiſcere. Sed hoc illi cum Græcis penè omnibus commune eſt. Hieronymi verò iudicium in his quidem rebus quid aliud prodit quàm Origenis diſcipulum? liceat enim mihi cum tanti viri pace, pro veritate παρρησιάζεσθαι. *Paulus*, inquit, *Græci penè ſermonis fuit imperitus.* Atqui de Paulo non ita iudicarunt Athenæ ipſæ: neque Portius Feſtus hoc de Paulo iudicium tulit, quòd barbarè nimis & obſcurè loqueretur. *Erat*, inquit, *diſertior in lingua Hebræa quàm in Græca.* Hoc verò vnde didiciſti Hieronyme? nempe ex crebris Hebraiſmis qui in ipſius Epiſtolis occurrunt. Neceſſarium (5) ſcilicet argumentum. Quid autem, Lucas ille Antiochenus an minus hebraiſſat quàm Paulus? Nempe multo minus, inquies: & ſcio multos in ea eſſe opinione. At ego hoc audeo affirmare, ſi vnũ Marcum & Petrum excipias, Lucam nec pauciores nec minus peregrinos Hebraiſmos (10) quàm cæteros omnes habere, nec mihi credi poſtulo, niſi id ita eſſe comperiat quiſquis attentè ſingula expenderit. Illud verò quàm ridiculum? *Diſſidet*, inquit, *poſterior Epiſtola Petri à phraſi prioris, quòd in ea ſit alio vſus interprete. Paulus ob id Titum deſiderat quòd is eſſet in Græci ſermonis facultate* (15) *promptior.* Hæc verò ſiquis neget, quomodo tandem probarit Hieronymus? Sed eſto, an idcirco iſti ita barbarè & obſcurè loquuti ſunt, vt ſermo eorum videri non poſſit à Spiritu ſancto profectus? Iſtud verò iudicium de ſcriptis Apoſtolicis vtinam noſtra hæc ætas non ſentiret quò tãdem (20) ſit euaſurum. Nam eò res iam deuenit vt non modò qui ex ingenio aliquid commentantur, à conſuetis & familiaribus Scripturæ verbis, tanquam obſcuris, inſipidis, obſoletis abhorreant: ſed etiam qui Scripturam è Græco conuertunt in Latinum, aut aliud aliquod idioma, quiduis ſibi (25) in interpretando licere putent. quos ſi reprehendas, ſtatim audies, interpretis officio fungi non qui verbum conuertat è verbo, ſed qui ſententiam exprimat. Ita fit vt dũ quiſque iudiciũ ſuũ liberè ſequi mauult, quàm religioſè Spiritus ſancti interpretẽ agere, plurima non tam conuertat quàm (30) peruertat. Cui libidini & audaciæ niſi occurratur, næ aut ego vehementer fallor, aut intra paucos annos paulatim ipſarum quoque rerũ poſſeſſione depellemur. Ergo non de nihilo hîc agitur, ſed de re omniũ maximè neceſſaria. Audiamus igitur quid de linguarum dono ſentiat Eraſ. Nẽpe (35) hoc donũ nõ fuiſſe perpetuũ. i. perpetuò illis non adfuiſſe ſed quoties ita vſus poſtulabat: ſicuti, inquit, nec ſẽper ſanabant ægrotos, nec ſemper excitabant mortuos. Hæc verò qua tandem ratione probat? *Semel*, inquit, *legimus Apoſtolos nouis linguis loquentes miraculo fuiſſe: & huius volumi-* (40) *nis cap. 19, narrantur qui baptizati Spiritum ſanctum acceperant, linguis loquuti & prophetaſſe.* Ad hæc ego reſpõdeo, Verum quidẽ illud eſſe, Apoſtolos ita vſos fuiſſe Spiritus ſancti donis vt vſus poſtulabat: ſed, obſecro, quis propterea meritò colligat, hæc dona ipſis perpetuò non adfuiſſe? an medicus (45) eſſe deſinet qui tum demum medicina vtatur quum aut ad ægrotos vocabitur, aut ita flagitarit neceſſitas? Rationem autem illam quam adfert, ſuprà oſtendimus nulla nõ modò ratione, ſed ne idonea quidem coniectura niti. Certè debuerat Eraſmus conſiderare quid hoc ipſo capite (50) commemoretur, vt hoc ſaltem Cornelij exemplum cæteris adiungeret. Viguiſſe autem in Eccleſiarum ordinariis cœtibus eo tempore linguarum donum, vel ex iſtis liquet, itémque ex Marci vltimo, & 1. Corinth. 12. 13. & 14. capitibus. Subiicit deinde Eraſmus quale fuiſſe pu- (55) tet donum illud linguarũ in Apoſtolis, nempe eiuſmodi vt, quum vna lingua loquerẽtur, ab omnibus intelligerentur.

Id verò etsi ex nõnullorum veterum sententia scribit, quis tamen non videt absurdissimè dici? Nam hac ratione non in ipsos Apostolos, sed in eorum auditores Spiritus sanctus illapsus diceretur. Quid amplius? *Non est*, inquit, *necesse opinor, quicquid fuit in Apostolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quædam ignorabant, in nonnullis errabant.* Hæc verò, quorsum tandem dicuntur? Nempe vt eo tandem deueniat, si donum illud linguæ non semper adfuit Apostolis, ne tum quidem adfuisse quum scriberẽt: si hoc donum fuit eiusmodi, non vt loquendi facultatem Apostolis adferret, sed auditores faceret illis intelligendis idoneos, frustra nos contendere, Apostolos, quod ad ipsum sermonem attinet, fuisse Spiritus sancti organa. Quid ergo? à quo præceptore Græcam linguam illi didicerunt? *Nil mirum*, inquit, *Apostolos citra miraculum Græcè nouisse, quum Ægyptus ac Syria totáque Cilicia vulgò Græcè loqueretur.* Id verò Erasmus probet, Iudæis Græcum idioma tam fuisse familiare vt idiotis ac piscatoribus notum esse potuerit. *At illud postea cum Græcis versantes didicerunt.* Discere certè potuerunt, sed quum linguarum dono instructos esse oportuerit qui omnibus Gentibus essent Christum annuntiaturi, & disertè testetur Lucas id eos vno momento esse consequutos, vt audirentur infinitarum penè gentium linguis loquentes, quæ obsecro hæc pertinacia est, malle hæc industriæ tribuere quàm miraculo? Sed vt hoc quoque largiar, (neque enim de eo propriè quæritur) an idcirco efficitur, sermonem Apostolorum non fuisse à Spiritu sancto, quia vsu & diligentia Græcam linguam perdidicerunt? Audiamus ergo tandem firmissimam rationem. *Quum*, inquit, *ea quæ fiunt virtute diuina, perfectiora sint iis quæ fiunt naturæ ordine vel hominum industria, qui fit vt Apostolorum sermo non solùm impolitus sit & inconditus, verumetiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè solœcissans? Placebat Spiritui sancto sermonis simplicitas, sed iis carens incommodis quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atqui in his passim desudant Græci interpretes, quibus Demosthenes & Plato facilis erat & perspicuus.* Hæc ille: quæ si vera sunt, quid superest nisi vt dicamus Apostolos in scribendo non adhibuisse eam perspicuitatem ac integritatem sermonis quæ necessaria erat, & quã ipse Spiritus sanctus requirebat? Sed absit à nobis, absit ista peruersa opinio, quæ (vt antè dixi) si semel inuecta fuerit in Ecclesiam Dei, actum est de Scripturæ auctoritate, ac proinde de totius Christianæ religionis incolumitate: adeo vafer est Satanas in nobis per obliquos ac penitus latentes cuniculos oppugnandis. Sic igitur potius cõstituo, Simplicitatem in Apostolicis scriptis summam agnosco, hyperbata, anantapodata, solœcismos etiã aliquos non diffiteor. Sed illud ego virtutem non vitium appello: qua de re postea dicam: ab istis verò quis vel Demosthenem vel Homerum ipsum vindicarit? Sed hoc præterea dicere ausim, multa in Paulo videri hyperbata, multa anãtapodata, quę tamẽ non sunt: sed quia de rebus disserit à nostro sensu prorsus alienis, & pauci semper fuerunt qui ad legenda Apostolica scripta purum, religiosum, attentum animum attulerint: pauci qui Hebraicos fontes adire sustinuerint, vnde isti tãquam riuuli deducti sunt: pauci qui precibus, vigiliis, assiduitate conati sint intelligentiæ lucem consequi: nihil mirum est plerosque in istis ita cæcutire vt sæpe nodum in scirpo inueniant, clamitent ambiguum esse quod est simplicissimum, putent non cohęrere quæ tam exacta támque erudita methodo perscripta sunt, vt hoc ausim affirmare, nulla extare cuiusquam scripta in quibus par consensio ac omnium membrorum nexus appareat. Denique cæci homines quia non agnoscunt tenebras in se esse inclusas, ideo Spiritus sancti sermonem vt tenebricosum refugiũt. Quod autem attinet ad sermonis simplicitatem, eam quidem ego non modò non reprehendo, sed etiam non possum satis admirari, & tamen quoties Paulo tonare libuit, non video quod fingi possit δεινότερον. In admonitionibus verò & exhortationib. quæ se prodit lenitas? quę sermonis illecebræ? Legatur (vt vnum ex multis exemplum proferam) concio illa quam ad Ephesinam Ecclesiam habuit, soluens ex littore: quis illã absque lachrymis legerit? Quid quum carnis & spiritus certamen depingit, ad Romanos scribens? quum Philippenses obtestatur? quum Corinthiorum vanam eloquentiam ridet? quum de suo in gentiles suos amore testatur? In Iohanne verò quæ grauitas? in Petri concionibus quæ libertas, quæ maiestas apparet? Dicam certè quòd sentio, qui hac simplicitate pios animos magis afficiant, scriptores prorsus nullos extare. Neque de rebus ipsis loquor dũtaxat, sed de verbis ac dicendi genere, quod quidem mirum & incredibile est, quum simplicissimum sit, ita tamen animos permouere vt diuinæ planè virtutis manifesti effectus sentiãtur, & fides vnius Dei reipsa comperiatur. Sed cur ista potius simplicitas placeret quàm ornata eloquutio, grauissimas causas habuerunt Apostoli: atque adeo cur interdum etiam balbutiendum, atque adeo solœcissandum cum vulgo putarent. Sic placuit Deo confundere huius seculi sapiẽtes, vt ex professo Paulus aduersus Corinthios illos disertulos disserit. Deinde res illis erat maxima ex parte cũ rudibus ac plebeiis hominibus: quorũ sermonem siquis ad grammaticorum aut rhetorum præcepta exegerit, ineptè profectò fecerit. Vt autem Hebraismos permiscerent, non modò hæc causa fuit, quia Hebræi erant, (potuisset enim Spiritus sanctus hoc quicquid erat in ipsis emendare, si displicuisset) sed quia quum de iis rebus dissererent quæ Hebraicis literis erant traditæ, necesse fuit multa retinere, ne doctrinam quampiam nouam adferre viderẽtur. Et certè tam multos Hebraismos ab illis seruatos fuisse minimè miror, quum plerique sint eiusmodi vt nullo alio idiomate tam feliciter exprimi possint, imò interdum ne exprimi quidem: vt nisi illas formulas retinuissent, noua illis interdum vocabula & noua dicendi genera comminiscenda fuerint, quæ nemo planè intellexisset. Postremò (vt tandem dicendi finem faciam) quum hos vnos delegerit Deus, per quos scribi vellet quæcunque ad nostram salutẽ necessaria sunt, illud quoque nobis est constituendum, eundem illum Deum ita esse ipsorum linguis moderatum, vt ne verbum quidem temere ipsis exciderit, imo verò cũcta sic planè, aptè & appositè dixerint, vt planius ac melius à quoquam de his dici nunquam potuerit. Quicquid in his scriptum est aut ambiguum aut occultũ, id partim nostræ cæcitati ac ignorantiæ tribuamus, partim ad acuendam nostram diligentiam id esse à Domino factum agnoscamus. Excitata sunt iterum nostris temporibus linguarum ac bonarum artium studia, accensa sunt diuinitus hominum ingenia veritatis ac lucis desiderio, patefacta plurimis Euangelii mysteria. Istis Dei donis certatim omnes pro fidei mensura vtamur, vt in timore ac tremore templum illud Domini ædificetur. Absit autem à nobis in primis profana omnis cogitatio & blasphema audacia, vt sua Scripturæ maiestas & auctoritas sacra & inuiolabilis conseruetur. Hac enim salua non est quòd Satanam aut mundi insultus reformidemus: hac amissa, nihil iam superest quominus veritatis cognitio prorsus inter homines interierit.

47 Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς;

48 Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

47 Num quis *aquam prohibere potest, quominus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

48 Iussitque eos baptizari in nomine Domini. Tunc rogauerũt eum vt permaneret ad dies aliquot.

47 *Nunquid aquam quis prohibere potest, vt non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?*

48 *Et iussit eos baptizari in nomine Domini Iesu Christi. Tunc rogauerunt eũ vt maneret apud eos aliquot diebus.*

Κεφάλαιον ια.

1 Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

CAP. XI.

1 AVdierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, Gẽtes etiam recepisse sermonem Dei.

CAP. XI.

1 *AVdierunt autẽ Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, quoniam & Gentes receperũt verbum Dei.*

47 *Aquam*, τὸ ὕδωρ. Quidam hoc connectunt cum verbo βαπτισθῆναι, ita vt vel subaudiatur κατὰ, vel hoc sit dictum ea forma qua dicimus βαπτισθῆναι βάπτισμα. Sed præterquã quòd dura ac planè insolens fuerit ista traiectio, cuiusmodi est illud βαπτισθῆναι καθ' ὕδωρ, aut βαπτισθῆναι ὕδωρ pro ὕδατι, nisi quis καθ' ὕδωρ accipiat pro ἐν ὕδατι. Simpliciter igitur illud interpretari malo, & τοῦ μὴ sub. ἕνεκα explico per epexegesin: cuius exẽpla singulis penè versiculis occurrunt.

2 Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱερουσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

3 Λέγοντες, Ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

4 Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέγων,

5 Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος· καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ.

6 Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

7 Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι, Ἀναστὰς Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.

8 Εἶπον δὲ, Μηδαμῶς, Κύριε· ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου.

9 Ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς. καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

11 Καὶ ἰδοὺ, ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

12 Εἶπε δέ μοι τὸ Πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. Ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός·

13 Ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον·

14 Ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

15 Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

16 Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου, ὡς ἔλεγεν, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

17 Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἐγὼ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

2 Quũ igitur ascẽdisset Petrus Hierosolymã, altercati sunt cũ eo qui *erant* ex circuncisione,

3 Dicentes, Ad viros præputiũ habentes ¨introisti, & vnà edisti cum eis.

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

5 Ego erã in ciuitate Ioppe precãs: & visũ in mẽtis excessu vidi, *nempe* descẽdẽs vas quoddã, ceu linteũ magnũ, quatuor extremis *deuinctum*, quod demittebatur è cælo, & ad me vsque venit.

6 In quod quũ intendissem oculos, animaduerti, & vidi quadrupedia terræ, ¨& feras, & reptilia, & volucres cæli.

7 Audiui autem vocem dicentem mihi, Surge Petre, macta & vescere,

8 Dixi verò, Nequaquã Domine: nã nihil cõmune aut impurũ vnquã introiuit in os meum.

9 Respondit autẽ mihi vox secundò è cælo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

10 Idque ter factũ est, & rursus omnia sursum retracta sunt in cælum.

11 Tũ ecce, eodem momẽto tres viri superuenerunt in ædes in quib. erã, Cæsarea missi ad me.

12 Dixit verò mihi spiritus ¨vt irem cum eis nihil ambigens. Venerunt autem mecum etiam sex isti fratres, & ingressi sumus domum cuiusdam:

13 Qui annuntiauit nobis quomodo vidisset Angelũ domi suæ, ꝙ adstitisset ac dixisset ipsi, Mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:

14 Qui tibi ea dicturus est ꝑ quæ tu serueris & tota domus tua.

15 Quũ autẽ cœpissẽ loqui, illapsus est S. sanctus in eos, quẽadmodũ & in nos in principio.

16 Recordatus sum verò illius dicti Domini, quũ diceret, Iohãnes quidem baptizauit aqua, vos verò baptizabimini Spiritu sancto.

17 ¨Postquam igitur par donum dedit eis Deus vt & nobis, ¨quũ crediderũt in Dominum Iesum Christum, ¨quis eram ego qui Deum possem inhibere?

2 *Quum autẽ ascẽdisset Petrus Ierosolymam, disceptabant aduersus illum qui erant ex circuncisione,*

3 *Dicẽtes, Quare introisti ad viros præputiũ habentes, & manducasti cum illis?*

4 *Incipiens autẽ Petrus, exponebat illis ordinem, dicens,*

5 *Ego erã in ciuitate Ioppæ orans: & vidi in excessu mentis visionem, descendens vas quoddã velut linteũ magnum, quatuor initiis submitti de cælo, & venit vsq. ad me.*

6 *In quod intuens considerabam, & vidi quadrupedia terræ, & bestias, & reptilia, & volatilia cæli.*

7 *Audiui autem & vocem dicentem mihi, Surge Petre, occide & manduca.*

8 *Dixi autẽ, Nequaquã Domine, quia omne cõmune aut immundũ nunquã introiuit in os meum.*

9 *Respõdit autẽ mihi vox secũdo de cælo, Quæ Deus mundauit, tu ne commune dixeris.*

10 *Hoc autẽ factũ est per ter: & recepta sunt omnia rursum in cælum.*

11 *Et ecce, viri tres confestim adstiterunt in domo in qua eram, missi à Cæsarea ad me.*

12 *Dixit autem Spiritus mihi vt irem cum illis, nihil hæsitans. Venerunt autem mecum & sex fratres isti, & ingressi sumus in domum viri.*

13 *Narrauit autem nobis quomodo vidisset Angelum in domo sua, stantem & dicentẽ sibi, Mitte in Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:*

14 *Qui loquetur tibi verba in quibus saluus eris tu & vniuersa domus tua.*

15 *Quum autem cœpissem loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut & in nos in initio.*

16 *Recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat, Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto.*

17 *Si ergo eandem gratiã dedit illis Deus, sicut & nobis qui credidimus in Dominum Iesum Christum: ego quis eram qui possem prohibere Deum?*

IN CAPVT XI.

3 *Introisti*, ὅτι εἰσῆλθες. Vulg. *Quare introisti*, ita videlicet vt ὅτι pro διότι intelligatur. Ego verò in nullis codicibus adscriptam inuenio interrogationis notam. Itaque puto expostulationem potius esse quàm percontationem.

6 *Et feras*, καὶ τὰ θηρία. Vide suprà 10.12.

12 *Vt irem cum eis*, συνελθεῖν αὐτοῖς. Rectè. Vsus enim est suprà verbo πορεύεσθαι, 10.20.

17 *Postquam igitur*, Εἰ οὖν. Εἰ pro ἐπεὶ vel ἐπειδὴ, vt annotauimus suprà, 4.9. *Quum crediderunt*, πιστεύσασι. Id est ὅτε ἐπίστευσαν. Vulg. Qui credidimus, perperam. Est enim hoc referendum non ad ἡμῖν *nobis*, sed ad ἔθνεσι *gentibus*, vt ex Syra & Arabica interpretatione liquet.

Ego quis eram, Ἐγὼ τίς ἤμην. Expunxi particulam δὲ, fretus veteris interpretis Latini, & vetustissimi codicis mei auctoritate. Sed & fortasse rectius legeris

εἰμὶ, fiem. Nam istud ἤμην penitus poeticum est, vt etiam supra annotaui, 10.30.

	Greek	Latin	Vulgate
18	Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ἄραγε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.	His autẽ auditis quieuerunt, & glorificauerũt Deũ, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus resipiscentiam dedit ad vitam.	*His auditis tacuerunt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Ergo & Gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.*
19	Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.	*Illi* porro qui dispersi fuerant ex oppressione orta ob Stephanũ, peruenerunt vsque in Phœniciam, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes sermonem *Dei* nisi solis Iudæis.	*Et illi quidem qui dispersi fuerant à tribulatione quæ facta fuerat sub Stephano, perambulauerunt vsque Phœnicem, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes Verbum nisi solis Iudæis.*
20	Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν.	Quidam verò ex iis Cyprii & Cyrenẽses, ingressi Antiochiam, ⁘loquuti sunt Græcis, euangelizantes Dominum Iesum.	*Erãt autem quidam ex eis viri Cyprij & Cyrenæi, qui quum introissent Antiochiam, loquebantur ad Græcos, annũtiantes Dominum Iesum.*
21	Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.	⁘Fuit autem manus Domini cum eis: multúsque numerus credentium cõuersus est ad Dominum.	*Et erat manus Domini cum eis: multúsque numerus credentium conuersus est ad Dominum.*
22	Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.	Peruenit autem rumor ad aures Ecclesiæ quæ erat Hierosolymis. Miserunt igitur Barnabam ⁘vt pergeret Antiochiam vsque.	*Peruenit autem sermo ad aures Ecclesiæ quæ erat Ierosolymis, super istis: & miserunt Barnabam vsque ad Antiochiam.*
23	Ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ.	Qui quum aduenisset & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortatus est omnes ⁘ vt proposito cordis permanerent in Domino.	*Qui quum peruenisset, & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortabatur omnes in proposito cordis permanere in Domino.*
24	Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.	Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & adiuncta est multa turba Domino.	*Quia erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & apposita est multa turba Domino.*
25	Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον· καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν.	Abiit autem Barnabas Tarsum, vt requireret Saulum: & eum inuentum duxit Antiochiam.	*Profectus est autẽ Tarsum vt quæreret Saulum: quem quum inuenisset, perduxit Antiochiam.*
26	Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανὸν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.	Factúmque est vt annum totum cõuenirent in Ecclesia, docerẽntque turbam multam, & discipuli ⁘nominarẽtur primùm Antiochiæ Christiani.	*Et annum totum conuersati sunt ibi in Ecclesia, & docuerunt turbam multam, ita vt cognominarentur primùm Antiochiæ discipuli Christiani.*
27	Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.	Per id tempus autem descẽderunt Hierosolymis Prophetæ Antiochiam.	*In his autẽ diebus superuenerunt ab Ierosolymis Prophetæ Antiochiam.*
28	Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.	Et vnus eorum surgens, nomine Agabus significauit per Spiritum, famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiam fuit ⁘sub Claudio Cæsare.	*Et surgens vnus ex eis nomine Agabus, significabat per Spiritum, famem magnam futuram in vniuerso orbe terrarum: quæ facta est sub Claudio Cæsare.*

20 *Loquuti sunt Græcis*, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. Quũ hoc loco opponi videãtur Ἑλληνισταὶ Iudæis, quorum mentio facta est in superiore versiculo, & Antiochenam Ecclesiam constet veluti nouam quandam Gentium Hierusalem fuisse, apparet Ἑλληνιστῶν appellatione nõ tantùm prouinciales vel proselytos Iudæos, id est huc & illuc dispersos, sed ipsos etiã Ἕλληνας intelligi. Alioqui nõ dubito quin si isti fuissent Iudæi, iam tũ fuerint, accedẽtibus in ipsorum cœtum Græcis, eam controuersiam moturi, quæ tandem etiam fuit excitata, sed per eos qui ex Iudæa venerant, vt disertè dicitur infrà, 15.1, & 24: quum antea tranquilla fuisset Ecclesia Antiochena, annis (vt mihi quidem videtur) non paucis: siquidem post quatuordecim demum annos ascendit Paulus Hierosolymam, vt cum Apostolis conferret de ea doctrina quam inter Gẽtes promulgarat, Gal.2.1.

21 *Fuit autẽ manus Domini*, καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου. Vide Luc. 1.66.

22 *Vt pergeret Antiochiam vsque*, διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Vulg. legit, εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam.

23 *Proposito cordis*, τῇ προθέσει τῆς καρδίας. Id est, nõ frigidè nec simulatè, sed syncero & ardẽte studio, sicut Gallicè dicimus, *de deliberation & resolution de cœur*. quod Hebræi Totius cordis appellatione significant, vt verterũt Syrus & Arabs interpr. nisi malimus eos legisse non τῇ προθέσει sed τῇ πάσῃ καρδίᾳ. Vulg. *In proposito cordis*, ἐν τῇ προθέσει τῆς καρδίας, quod nusquam Græcè scriptum inueni.

26 *Nominarentur*, χρηματίσαι. Id est ὀνομάζεσθαι. Plutarchus Νόμος ἦν τοῖς Ξανθίοις, μὴ πατρόθεν ἀλλ' ἀπὸ μητρὸς χρηματίζειν. Erasmus annotat hinc dictam vocẽ, quod cognomen ex officio quo quis fungitur, addi solet. Respondet autem Latino verbo obsoleto Cluere, nec quidquã habet affine cũ passiuo χρηματίζεσθαι de quo diximus Matth.2.12. veluti publicani dicuntur quòd publica vectigalia colligunt: ita Christiani, quòd Christum profiterentur.

28 *Sub Claudio Cæsare*, ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος. In Latinis veteribus non apponitur *Cæsare*, quod tamen est in Syra & Arabica versione, quanuis addi necesse non fuit. Huius autem famis meminerunt etiam Sueto. in Claudio, & Ioseph. antiq. lib.20. cap. 2.

29 Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

30 Ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΚΑΤ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

2 Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου, μαχαίρᾳ.

3 Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον· (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν Ἀζύμων)

4 Ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακὴν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτὸν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

5 Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

6 Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσὶ, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

7 Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι· πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων, Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

8 Εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ, Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

9 Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

10 Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν· καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

29 Singuli verò discipulorum, prout cuique suppetebat, decreuerunt "subsidio mittere *aliquid* fratribus habitãtibus in Iudæa.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Sauli.

CAP. XII.

1 CAEterùm per id tempus "aggressus est "Herodes rex malè accipere quosdam ex Ecclesia.

2 "Interemit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

3 Et quumvidisset *hoc* gratũ esse Iudæis, perrexit comprehendere etiam Petrũ: (erant autem dies Azymorum)

4 Quem etiam prehensum, cõiecit in carcerẽ, traditũ quater quaternis militibus, vt eum seruarent: volens eum post pascha producere populo.

5 Petrus igitur seruabatur in carcere: preces autem "assiduæ fiebãt ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

6 Quum verò producturus esset eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostium obseruabant carcerem.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux splẽduit "in carcere:& pulsato latere Petri excitauit eum, dicens, Surge velociter. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

8 Dixítque ei Angelus, Præcingere, & subliga sandalia tua. Fecit autem ita. Tum *ille* dixit ei, Iniice pallium, & sequere me.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verum esse quod fiebat per Angelum, sed putabat *se* visum videre.

10 Quum autẽ transiuissent primam ac secundam "custodiam, venerunt ad portam Ferream: quæ ducit "in ciuitatẽ, quæ sponte aperta est eis: & egressi progressi sunt vicum vnũ: & statim abscessit Angelus ab eo.

29 *Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerũt in ministerium mittere habitantibus in Iudæa fratribus.*

30 *Quod & fecerunt mittẽtes ad Seniores per manus Barnabæ & Sauli.*

CAP. XII.

1 *EOdem autem tempore misit Herodes rex manus vt affligeret quosdam de Ecclesia.*

2 *Occidit autem Iacobũ fratrẽ Iohannis, gladio.*

3 *Videns autẽ quia placeret Iudæis, apposuit apprehẽdere & Petrũ: (erant autem dies Azymorum)*

4 *Quẽ quũ apprehendisset, misit in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militũ ad custodiendũ eum: volẽs post pascha producere eum populo.*

5 *Et Petrus quidem seruabatur in carcere: oratio autem fiebat sine intermißione ab Ecclesia ad Deum pro eo.*

6 *Quum autem producturus eum esset Herodes in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostium custodiebant carcerem.*

7 *Et ecce, Angelus Domini adstitit, & lumen refulsit in habitaculo: percussóque latere Petri, excitauit eum, dicens, Surge velociter. Et ecciderũt catenæ de manibus eius.*

8 *Dixit autem Angelus ad eum, Præcingere, & calcea te caligas tuas. Et fecit sic. Et dixit illi, Circumda tibi vestimentum tuum, & sequere me.*

9 *Et exiens sequebatur eum, & nesciebat quia verũ est quod fiebat per Angelum: existimabat autem se visum videre.*

10 *Transeuntes autẽ primam & secundam custodiam, venerunt ad portam Ferream, quæ ducit ad ciuitatem, quæ vltro aperta est eis: & exeuntes processerunt vicum vnum: & continuò discessit Angelus ab eo.*

Vet. Tr. calig. Gloss. caligulas.

29 *Subsidio*, εἰς διακονίαν. Vulg. ad verbũ, In ministeriũ. i. vt ex eo posset diaconi pauperib. subuenire. Omnia enim rite & ordine administrari oportuit: quamobrẽ etiam dicuntur hæc misisse ad presbyteros: id est, ad Ecclesiæ gubernatores, de quibus Paulus 1. Tim. 5.17.

IN CAP. XII.

1 *Aggressus est*, ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας: id est ἐπεχείρησεν. Quũ enim nullus personæ casus, quem vocant, adiungatur, apparet hanc periphrasin ita esse explicandam. Vulgat. *Misit manus.* *Herodes*, Ἡρώδης. Hic est quẽ Iosephus Agrippam vocat, quod etiã Syrus interpres exprimit, Herodis magni nepos ex Aristibulo, & frater Herodiadis quæ cũ Herode tetrarcha cõsueuerat, eius Agrippæ pater cuius fit mentio infrà, cap. 25 & 26. Huius autem obitum commemorat idem Iosephus lib. Antiq. 19. cap. 7.

2 *Interemit*, ἀνεῖλε. Id est, Indicta causa & vi aperta occidit. Vide Luc. 22. 2.

5 *Assiduæ*, ἐκτενὴς. Vel, Intentæ, si ad animorum ardorẽ placet referre. Vulg. & Eras. *Sine intermißione.* i. ἀδιαλείπτως.

7 *In carcere*, ἐν τῷ οἰκήματι. Sic honestiore vocabulo carcerem auctore Solone, Athenis dictum fuisse, testatur Plutarchus in illius vita. Videtur tamen significari hoc loco nõ totus carcer, sed ea pars in qua vinctus erat Petrus, quanuis Syrus interpres verterit ביתא [baietha] *domo*, addita particula בכלה [bechuleh] *in tota*. Vulg. & Eras. *In habitaculo*, quod nomen neque Latinũ est, opinor, nec huic sententiæ conuenit. 10 *Custodiam*, φυλακὴν. Id est, primas & secundas excubias. *In ciuitatem*, εἰς τὴν πόλιν. A carcere videlicet. Vix enim credibile est carcerem extra ciuitatis mœnia sitam fuisse.

11 Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε, Νῦν οἶδα ἀληθῶς ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

Tum Petrus ⁘ ad se reuersus dixit, Nunc verè agnosco Dominum misisse Angelum suũ, & eruisse me è manu Herodis & ex omni expectatione populi Iudæorum.

Et Petrus ad se reuersus dixit, Nunc scio verè quia misit Dominus Angelum suum, & eripuit me de manu Herodis & de omni expectatione plebis Iudæorum.

12 Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

Et *re* considerata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

Considerãnsque venit ad domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominatus est Marcus, vbi erant multi congregati & orantes.

13 Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη.

Quum pulsasset autem Petrus ostium vestibuli, ⁘ prodiit puella ⁘ vt subauscultaret, nomine Rhode.

Pulsante autem eo ostium ianuæ, processit puella ad videndum, nomine Rhode.

14 Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

Quæ agnita voce Petri, præ gaudio non aperuit vestibulũ, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulũ.

Et vt cognouit vocem Petri, præ gaudio non aperuit ianuam, sed intrò currens, nuntiauit stare Petrum ante ianuam.

15 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, Μαίνῃ. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δ' ἔλεγον, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

Illi verò dixerunt ei, ⁘ Insanis. Illa autem affirmabat ita se *rem* habere. At illi dicebant, ⁘ Angelus eius est.

At illi dixerunt ad eã, Insanis. Illa autem affirmabat sic se habere. Illi autem dicebant, Angelus eius est.

16 Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων· ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν.

Petrus verò *ibi* permanebat pulsans: quum autem aperuissent, viderunt eum, & obstupuerunt.

Petrus autem perseuerabat pulsans: quum autẽ aperuissent, viderũt eum, & obstupuerunt.

17 Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾷν, διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς· εἶπε δὲ, Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

Ipse manu indicto ipsis silẽtio, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere: dixitque, Annuntiate ista Iacobo & fratribus. Et egressus, profectus est ⁘ in aliũ locum.

Annuens autẽ eis manu vt tacerent, narrauit quomodo Dominus eduxisset eum de carcere, dixítque, Nuntiate Iacobo & fratribus hæc. Et egressus abijt in alium locum.

18 Γενομένης δὲ ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites ⁘ quidnam factum esset Petro.

Facta autem die erat non parua turbatio inter milites quidnam factum esset Petro.

19 Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν.

Herodes verò, quũ eum requisiuisset, & non inuenisset, quæstione de custodibus habita, ⁘ iussit *eos* ad supplicium rapi. & quũ descendisset è Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

Herodes autẽ quũ requisisset eum, & nõ inuenisset, inquisitione facta de custodibus, iussit eos duci: descendénsque à Iudæa in Cæsaream, ibi commoratus est.

11 *Ad se reuersus*, γενόμενος ἐν ἑαυτῷ. Ad verbum, Factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat. Latinis verò dicitur Apud se non esse qui ita perculsus est vt sui non sit compos. Vide suprà, 10.17.

13 *Prodijt*, προσῆλθε. Prodiit videlicet è loco vbi congregati erant, non autem ex ipsis ædibus. *Vt subauscultaret*, τοῦ ὑπακοῦσαι. Syrus vertit רתעניוהי [*dethenijuhi*] *ad respondendum*. Sed præstat propriam significationem Græci verbi retinere. Nec enim dubium est quin versati sint pij tunc temporis in maximo metu, ideóque sit hæc puella summissa, quæ prudenter ante ianuæ apertionem exploraret quis fores intempesta presertim nocte pulsasset. Vulgata, *ad videndum*, pro *ad audiendum*.

15 *Insanis*, μαίνῃ. Vel, *Num insanis*? Nam in duobus exẽplaribus reperimus adscriptam interrogationis notam. *Angelus eius est*, ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Apparet Ecclesiam eo tẽpore, præterquam quòd ex Dei verbo norat fideles præsidio Angelorum esse circunseptos, etiam huiusmodi visis assueuisse. Loquuntur enim de Petri Angelo vt de re minimè noua aut ambigua. Qui plebeios & vulgares homines putant, quum hæc dicerent, ex vulgi opinione loquutos, vereor ne cum Sadducæis dubitent an sint Angeli, aut ne potius nullos esse arbitrẽtur. Non desunt etiã qui hunc locum ita conuertant, Nuntius est ab eo, vt ἄγγελος nõ pro spiritu, sed pro homine accipiatur, qui nũtius Petri. i. à Petro missus, aut de Petro aliquid nuntiaturus venerit, sicut Angelus Domini dicitur Angelus missus à Domino.

17 *In alium locum*, εἰς ἕτερον τόπον. Romam abiit videlicet, vt inde ad concilium rediret Hierosolymam, vbi dextram daret Paulo, vt Apostolatu inter Gentes fungeretur, ipse verò, deserto Episcopatu, iterum ad Circuncisionem rediret. Vt interim dissimulem quãta fiat Petro & Ecclesiæ iniuria, dum ex Apostolo fit Episcopus, vel ex Episcopo Apostolus. Sed illos x x v annos quibus Petrum aiunt Romæ sedisse, vnde tandẽ auspicabũtur? Nam si crucifixus est x x x v I I anno à Christi passione, (vt scribit Nicephorus lib. historiæ Ecclesiasticæ 2. cap. 36) ad vltimũ Neronis annum, id est x I I I I, necesse est peruenias: vnde ad secundũ aut certè tertium Claudii annum recurras oportet, vt istos x x v annos numeres. siquidem Neronem cõstat annis x I I I I plus minus, & Claudium quoque circiter totidem imperasse. Vbi igitur septem illi anni quibus aiũt eum Antiochiæ sedisse? Quid quòd Damasus, cui tribuitur liber quidam Põtificum, tomo primo Cõciliorum insertus, Petrum ait sub Nerone Romam ingressum? Quid quòd Nicephorus libro Ecclesiasticæ historiæ 14. cap. 39. ex Anterio quodã episcopo, Petrum ait Antiochia Romã translatum, & inde rursus Antiochiam transiisse? quod si verum est, quomodo Petrus x x v annos Romæ sedit, & ibi est mortuus? Quid quòd in Epistolis à Paulo ex vrbe scriptis, non modò nulla Petri mentio, (quum tam multi alii commemorentur) sed etiam dicit se ab omnibus derelictũ? omnes quæ sua sunt quærere? Sed de his satis. Videant quomodo hæc cohæreãt isti qui Romanum primũ Episcopum faciunt Petrum, & hac ratione Romano Põtifici tribuunt vniuersalis Episcopi nomen, id est Antichristi, si vel ipsi Gregorio Papæ fides adhibetur, epistolis 76. 78. 79. 83. 92. 194.

18 *Quidnam Petro factum esset*, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο. Gallicè ad verbum, *qu'estoit deuenu Pierre*.

19 *Iussit ad supplicium rapi*, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Ἀπάγεσθαι, quum propriè declaret Abduci, interdum est forense ver-

bum,& tria omnino significat:nempe vel ad iudicem trahi,vel duci in vincula, vel etiam ad pœnam rapi: præsertim absolutè positum: quanuis addatur interdum τῷ ἐπὶ θανάτῳ, vt prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Quum autem paulo antè habitam fuisse dicat à rege quæstionem de custodibus, id est, regem in iudicio de illis cognouisse, liquet ἀπάγεσθαι multo rectius de ipsa pœna quàm de vocatione in ius, aut de vinculis accipi: vt interpretatur Syrus & Arabs. quam sententiam sequitur etiam Chrysostomus. Plin. lib. Epist. decimo, de Christianis loquens, *Confitentes iterum ac tertiò interrogaui, supplicium minatus, perseuerantes duci iussi.* Qui Latinè conuertit Petri Alexandrini canonas, legit ἀπαγχθῶναι vt qui verterit *suffocari*, pro strangulari.

Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις· ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτόν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην· διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.	20	Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebãt pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ⁚ex regis *agro*.	20	*Erat autem iratus Tyriis & Sidoniis: at illi vnanimes venerunt ad eũ, & persuaso Blasto qui erat super cubiculum regis, postulabant pacem, eo quòd alerentur regiones eorum ab illo.*
Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικήν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.	21	Statuto autem die, Herodes indutus veste regia, & considens pro tribunali, concionabatur ad eos.	21	*Statuto autẽ die Herodes vestitus veste regia, sedit pro tribunali, & cõcionabatur ad eos.*
Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, Θεοῦ φωνή, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.	22	Populus verò acclamabat, ⁚Vox Dei, & non hominis.	22	*Populus autem acclamabat, Dei voces & non hominis.*
Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν.	23	Illico verò percussit eũ Angelus Domini, eo quòd ⁚nõ tribuisset gloriam Deo, & ⁚erosus à vermibus, exanimatus est.	23	*Confestim autem percussit eum Angelus Domini, eo quòd non dedisset honorem Deo: & consumptus à vermibus expirauit.*
Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.	24	⁚Sermo verò Domini crescebat ac multiplicabatur.	24	*Verbum autem Domini crescebat & multiplicabatur.*
Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλήμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.	25	Barnabas autem ⁚& Saulus reuersi sunt ⁚ex Hierusalem, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohãne qui cognominabatur Marcus.	25	*Barnabas autem & Saulus reuersi sunt ab Ierosolymis, expleto ministerio, assumpto Iohanne qui cognominatus est Marcus.*
Κεφάλαιον ιγ.		CAP. XIII.		CAP. XIII.
Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ,τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.	1	ERant autem Antiochiæ in Ecclesia quæ *illic* erat, ⁚quidam Prophetæ & doctores, ⁚Barnabas & Simeõ qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum Herode tetrarcha educatus, & Saulus.	1	*ERant autem in Ecclesia quæ erat Antiochiæ Prophetæ & doctores, in quibus Barnabas & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis, & Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, & Saulus.*

20 *Ex regis [agro,]* ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Vulgata, *Ab illo*, ἀπ' αὐτοῦ: quod in nullis Græcis codicibus inuenio. Erasm. *Regia annona*, vel *pecunia*, aut *alimonia*. Ita enim supplendũ putat quod deest: quod ego non video qua ratione faciat. Nam præterquam quòd illæ ellipses non ita videntur vsitatæ, res ipsa ostendit nomen χώρας repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

22 *Vox Dei*, Θεοῦ φωνή. Vulgata, *Dei voces*, Θεοῦ φωναί. Quòd autem nonnulli contendunt legendum esse φωνῇ in tertio casu, ne speciem quidem habet rationis, & optimo iure refellitur ab Erasmo.

23 *Non tribuisset gloriam Deo*, οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ. Hoc quid sit, optimè potest intelligi ex Iosepho, qui in huius historiæ narratione testatur regem ipsas adulatorum voces non repressisse: quam ob causam & ipse moriens de ista adulatorum vanitate conquestus est. Itaque dare gloriam Deo, paulo aliter accipitur quàm Iohan. 9. c. 24.

Erosus à vermibus, γενόμενος σκωληκόβρωτος. Ad verbum, *Factus verminorum*, passiua significatione. σκώληκας autem Marcellus in Dioscoridem testatur non tantùm ad ventris animalia, sed & ad alios etiã vermes, qui in quauis alia corporis parte gignuntur, posse pertinere. Itaque non desunt qui hæc referant ad phthiriasin, id est pedicularem morbum, quo auus quoque ipsius Herodes Magnus periit. Iosephus torminibus repentè maximis obortis sublatum dicit. Neque verò ista pugnant, sed torminum causam aperit Lucas, erosis nimirum à vermibus intestinis, vt ille se Deum non esse viuus sentiret. Nam etiam vetustissimus codex habet, σκωληκόβρωτος ἔτι ζῶν οὕτως ἐξέψυξεν, *à vermibus erosus adhuc viuus, ita exanimatus fuit.*

24 *Sermo Domini crescebat*, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε. Hoc quoque genus dicendi petitum est è medio. Nam si res ipsa spectetur, sermo ipse nec crescit, nec multiplicatur, sed eorum potius turba qui sermonem audiunt.

25 *Et Saulus*, καὶ Σαῦλος. Erasmus legit Παῦλος, & ita etiã interpretatur, contra omnium vetustorum codicum fidem. *Ex Hierusalem*, ἐξ Ἱερουσαλήμ. In duobus exẽplaribus additur εἰς Ἀντιόχειαν, *Antiochiam*. Contrà verò in quibusdam excusis legitur, εἰς Ἱερουσαλήμ, *In Ierusalem*: quã lectionem si sequamur, scribendum erit, *expleto in Hierusalem suo ministerio.*

IN CAP. XIII.

1 *Quidam*, τινές. Hoc non legit Vetus interpres, & in quodam codice vetusto non reperimus: ac mihi quidem videtur redundare. *Barnabas*, ὅ,τε Βαρνάβας. Vulgata, *In quibus Barnabas*, id est ἐν οἷς ὁ Βαρνάβας, quod in Græcis codicibus non inuenio. Cæterùm si hæc consequuta sunt (vt ipsa narrationis series ostendit) Agrippæ mortem, acciderunt sanè anno Claudii quarto. siquidem disertè annotat Iosephus, anno tertio Claudii mortuum esse Agrippam. Vbi interim Petrus? num Romæ? Atqui aiunt Antiochia Romam venisse, & quidem quum illic septennium sedisset. Quòd si Antiochiæ tum erat, cur præteritur? cur eò missus Barnabas? cur intra septennium eundum est Ierosolymam ad consulendos Apostolos, ac præsertim Petrum? cur post annos quatuordecim (vt scriptum est Gal. 1.21, & 2.1, & 9) ascendit Paulus Ierosolymam cum Barnaba & Tito, vt suum Euangelium cum Apostolis cõferret? vbi interim illi vigintiquinque anni Pontificatus Romani? Hos nodos expedite, si potestis, vos qui Romanæ meretrici operam vestram locastis.

2 Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀφορίσατε δή μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

3 Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

4 Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

5 Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

6 Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς,

7 Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον,

2 ⁚Quum igitur ij ministrarent Domino & ieiunarent, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulum ⁚operi ad quod eos ⁚aduocaui.

3 Tunc *igitur* quum ieiunassent & precati essent, & imposuissent eis manus, dimiserunt *eos*.

4 Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descenderunt Seleuciam, & illinc abnauigarunt Cyprum.

5 Quúmque peruenissent Salamina, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem etiam Iohannem *ipsis* ⁚subseruiẽtem.

6 Peragrata verò insula Paphum vsque, inuenerunt quẽdam magum pseudoprophetam Iudæum, cui nomen *erat* ⁚Bariesu,

7 Qui erat cum ⁚Proprætore Sergio Paulo, viro prudente. Hic aduocatis Barnaba & Sau-

2 *Ministrantibus autem illis Domino, & ieiunãtibus, dixit Spiritus sanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod assumpsi eos.*

3 *Tunc ieiunantes & orantes, imponentésque eis manus, dimiserunt illos.*

4 *Et ipsi quidem missi à Spiritu sancto, abierunt Seleuciam, & inde nauigauerunt Cyprum:*

5 *Et quum venissent Salaminã, prædicabant verbum Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem & Iohannem in ministerio.*

6 *Et quum perambulassent vniuersam insulam vsque ad Paphum, inuenerunt quendam virum magum pseudoprophetam Iudæum, cui nomen erat Bariesu.*

7 *Qui erat cum Proconsule Sergio Paulo, viro prudente. Hic, accersitis Barnaba & Paulo,*

---

2 *Quum ministrarent*, λειτουργούντων. id est quum munere suo fungerentur, docendi videlicet, ac prophetandi. Nã paulo ante Doctores ac Prophetas fuisse dixerat. Itaque Chrysostomus rectè interpretatus est λειτουργούντων, ministrantibus, id est (inquit) κηρυττόντων, prædicantibus: Syrus & Arabs προσευχομένων, precantibus: nam λειτουργεῖν retulerunt ad publicas preces, propter adiunctam ieiunii mentionem. Nemo autem est vel mediocriter peritus Græcæ linguæ qui λειτουργεῖν nesciat dici de publicis præsertim functionibus, tum verò de iis quoque qui ad vsus reipublicæ pecunias conferunt: quod etiam significatur verbo διακονεῖν. Vnde Paulus ipse Rom.13, magistratus appellat modò τοῦ Θεοῦ διακόνους, modò λειτουργούς. Sed notandum tamen est illud discrimen quod attingit Æschines in oratione κατὰ Κτησιφῶντος inter ἀρχὴν & ἐπιμέλειαν καὶ διακονίαν, quæ idem declarat atque λειτουργία. Nam (vt definit Aristot lib. Pol. 4.cap.15) ἀρχὴ videtur imperiosius quiddam declarare. Inde factum vt ad Ecclesiasticas functiones vtrunque hoc vocabulum transferretur, vt Luc. 1.c.23, suprà, 1.c.17.25, Rom.11.13, Heb.10.11: itémque ad pauperum subsidia, vt Phil.2.25, & suprà, 11.19. Sed ἀρχῶν vel ἀρχόντων nulla fit in Apostolicis scriptis mentio, quum de Ecclesiæ politia disseritur: imò ne κυρίων quidem, vt nullus se dominũ ac principem cleri, sed vnius principis ac Domini ministrum esse sciat: quemadmodum exposuit disertè ipse Dominus, ac suo exemplo docuit Mat. 20. 25, & deinceps. item Iohan. 13.13. atque adeo ipse Petrus 1.Epist.5.v.3. cuius qui successores videri volunt, sese quidem seruorum seruos vocant, nihilominus non aliter quàm Sanctissimi domini nostri salutantur, imperia & regna transferunt, in ipsas denique animas sibi omne imperium merum ac mistum vsurpant. Ergo (vt ad rem redeam) perinde conuerti λειτουργούντων acsi scriptum esset διακονούντων, & quidem vsus ministrandi verbo absolutè posito, vulgatã sequutus. Quidã vertit *Operantibus*, nempe nihil reformidans nouitatem. Erasmus, *Sacrificantibus*, quæ interpretatio tolerabilis quidem videri posset, quòd sic transferri soleat Sacrificii nomen non modò ad publicas Ecclesiæ Christianæ functiones, sed ad priuatam quoque sanctorum vitam: vt Rom. 12.1, & 15.16, Ephes.5.2, Phil.2.c.17, & 4.18, Heb.13.c.15, 1. Pet.2.5. (qua etiã ratione certũ est Cœnã Domini à veteribus nonnullis λειτουργίαν, ἱερουργίαν, sacrificium vocari) sed tamen omnino est expungenda, tum quia nimiũ est angusta, tum verò propter execrandum illorum errorem qui Filium Dei re ipsa quotidie in Ecclesia sacrificari & offerri contendunt, id est qui Christianã religionem radicitus cõuellunt. *Operi ad quod*, εἰς ἔργον ὅ. Sic reperi scriptũ in omnibus nostris Græcis codicibus, vnico excepto, ĩn quo legitur εἰς ὅ, *ad quod. i. ad id quó*. Plena loquutio esset εἰς ἔργον εἰς ὅ, vt legit Vulgata. Sic Rom.1.4, pro ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν, *ex resurrectione ex mortuis*, scripsit Paulus, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, propter molestam præpositionis repetitionem. Vide etiam suprà 10.36. *Aduocaui*, προσκέκλημαι. Atticismus pro προσκέκληκα, vel προσεκαλεσάμην, vt infrà, 16.10. Inde ortum κλήσεως nomen, id est vocationis, quod libẽter seruauimus: significat autẽ genus illud vitæ ac functionis tum priuatæ tum publicæ, cui destinatus est aliquis à Deo: ídq; ex Hebræorum idiotismo, apud quos dicitur Dominus vocare quos facit existere, & vicissim à Domino vocari qui existere incipiũt: siue id referatur ad ipsam οὐσίαν καὶ ὕπαρξιν, vt quum dicitur Dominus vocare quæ nõ sunt, tanquã sint: siue ad qualitates, aut ad attributa, vt 1.Cor.7. 20 & 21: siue ad æterni consilii Dei publicã declarationẽ, qua nos certo muneri ac veluti scopo in hoc mundo destinatos, quasi in eius possessionem mittit: siue id de quo agitur sit omnibus sanctis cõmune, vt quum electioni subordinatur vocatio, vt Rom.8.30: siue peculiarem functionem respiciat, vt quum dicit Christus se ab vtero vocatũ, Esa.49.1: & Paulus, vocatum Apostolum. Quomodocunque autem accipias, translatitia est significatio, inde sumpta quòd quum aliquid existere incipit, tum nomen habeat, & quum nouam induit qualitatem, tum quoque nouum sumat cognomentum: deinde etiam sumpta est trãslatio à principibus qui ad se vocant quorum opera vti cõstituerunt, & quibus sufficit aliquid mandasse.

5 *Subseruientem*, ὑπηρέτην. Ad verbum, subremigem, Apostolis videlicet quasi gubernacula obtinentibus: quem nos alibi Ministrum sumus interpretati. sed putaui magis propriam huius vocis significationem huic loco melius conuenire.

6 *Bariesu*, Βαριησοῦς. Ego malim Βαρ-ιησοῦ vel Βαριησοῦν vt in quibusdã Græcis codicibus legitur, quod tamen Hieronymus deprauatè scriptum censet, eiúsq; loco scribendum *Berieu*, quem velut in malo positum, id est maleficũ, interpretatur, etymo certè perabsurdo, siue linguæ Hebrææ vsum, siue rem ipsam spectes. Quis enim hunc putet ea auctoritate fuisse in Cypro si tam malè audiuisset? Probabilior est eorum sententia qui *Bar-iehu* vocatum fuisse censent. i. Filiũ Iehu, quod tamẽ Græcè scribi aliter quàm Βαριηοῦ, id est *Barieu* non potuit, quoniã Græci spiritu aspero ante vocales solis initiis dictionum vtuntur, vt mirum non sit nomen illud Iehouæ Græcè scriptum nec pronuntiatum fuisse, quod Iudæi postea in superstitionem verterunt. Syrus autem pro *Bar-iesu*, habet *Bar-schuma*, filium nominis, id est virum celebrem: quod nullius Græci codicis auctoritate confirmatur.

7 *Proprætore*, ἀνθυπάτῳ. Vulg. & Eras. *Proconsule*. Atqui Cyprus non erat Consularis sed Prætoria prouincia, vt ex

Strabone liquet. Et Græcos quidem fateor ὑπάτους solere c o ss. vocare, nimirum ignorato, vel non seruato magistratuum Romanorũ discrimine. Sed nihil prohibet quominus Latinè loquentes id accuratius obseruemus.

	Græcè	Latinè	Vulgata
	ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.	lo, efflagitauit audire sermonem Dei.	desiderabat audire verbũ Dei.
8	Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος, (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.	Obsistebat autem eis "Elymas, *id est* magus, ("ita enim explicatur nomen eius) quærẽs auertere Proconsulem à fide.	*Resistebat autẽ illis Elymas magus, (sic enim interpretatur nomen eius) quærens auertere Proconsulem à fide.*
9	Σαῦλος καὶ (ὁ καὶ Παῦλος) πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν,	Saulus autem (" qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis,	*Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intuens in eum,*
10	Εἶπεν, Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;	Dixit, O plene omni dolo & omni "maleficentia, fili diaboli, hostis omnis iustitiæ, non cessabis "inuertere vias Domini rectas?	*Dixit, O plene omni dolo & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, non desinis subuertere vias Domini rectas?*
11	Καὶ νῦν ἰδοὺ, χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπὶ σὲ, καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.	Nunc igitur ecce, "manus Domini aduersum te: erísque cæcus, non videns solem ad tempus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiẽs quærebat qui ipsum manu duceret.	*Et nunc ecce, manus Domini super te: & eris cæcus, non videns solem vsque ad tempus. Et cõfestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat qui ei manum daret.*

8 *Elymas*, Ἐλύμας. Constanter sic legitur vbique. μεθερμηνεύειν autem nihil aliud declarat quàm quod vna lingua dicitur per aliam interpretari, vt Matth. 1. 23. Mar. 5. 41, & 15. 22 & 34. & Ioh. 1. 41, & suprà 4. 36. vt Plut. in Problematibus Romanis, Latinã vocem ὀνάρεμ Græcè μεθερμηνεύει δόξαν ἢ τιμὴν, & Halicarnass. lib. 4. Consulum nomen. Falluntur ergo qui putant hoc fuisse istius magi nomen propriũ, qui antea fuerit ex patris nomine vocatus Bar-iesu. Sed magis etiã videntur hallucinati qui nomen Bar-Iesu, putant hoc altero interpretatum fuisse Lucam. Cur enim quod planum erat, altero obscurissimo explicaret? & cur Græcè scribens, Syriacum nomen nõ potius Græcè quàm vllo alio idiomate, interpretaretur? Istud enim Elymas Græcum esse nondum inuentus est qui diceret. Aut igitur prorsus fallor, aut ὁ μάγος est interpretamentũ ipsius vocis Elymas, quamobrem etiam inserui particulam *id est*, in epexegesi vsurpari Latinè cõsuetam, vt multis locis necessariò fecimus. Elymas igitur iste vocatus fuit i. Magus, per antonomasiam, vt si Gallicè dicas *le deuin*: idque fortasse quod ex nomine gentis non artis sic apud Cyprios isti vocarentur, sicuti Latinis Chaldæi dicebantur. Est enim Elymais Persidis ipsius pars, & Magorũ nomen ipsum Persicũ esse constat. Sed & aliud eius explicationis argumentum, meo quidem iudicio, certissimum illud est, quòd Arabica pentateuchi interpretatio, quam penes me habeo, & cuius auctor Rabbi Saadias habetur, non tantùm Gen. 41. 8, Exodi 8. 19. sed & cæteris locis pro voce חרטמים [*chartom*] habet עלמא [*ħalama*] à verbo Arabico עלימא [*ħalime*] quod significat Cognoscere, quasi σοφοὺς vel συνετοὺς appelles, quales habiti fuerunt Magi, adeo quidem vt Diuini quoque Latinè sint vocati, quod Gallicum etiam idioma, leuiter immutatum retinuit. Vocalium enim immutatio in huius vocis deriuatione, vel est ex Cypriorum idiotismo, vel ab imperito vulgo, sicuti corrumpi peregrinæ præsertim voces cõsueuerunt. Sed certum est etymon, modò de naturaliũ literarũ numero & integritate cõstet.

9 *Qui & Paulus*, ὁ καὶ Παῦλος. Hoc primùm loco cœpit Apostolus à Luca Paulus dici, quum vbique antea Saulum vocarit: nec deinceps alio quàm Pauli nomine vsquam vocabitur. Nam suprà 12. 25. admonuimus ex vetustis codicibus, legendum esse Σαῦλος, non Παῦλος. Alii igitur Apostolum iam inde ab initio binomium fuisse putant, vt ex altero nomine Iudæus, ex altero ciuis Romanus esse intelligeretur: alii cum religione nomen eum mutasse putant, quum ex Pharisæo fieret Christianus, vt & nonnullis Apostolis noua nomina indita sunt à Domino. Sunt demũ qui à Sergio Paulo Procõsule ad Christũ cõuerso, hoc cognomẽ adeptum esse putẽt. Ac istorũ quidẽ opinio ex hoc ipso loco videtur refutari, quum antè nominetur Paulus quàm Proconsul ipse conuersus legatur. Cur verò nomen mutasse existimemus, sanè non video: non modò quia nullum habemus eius rei testimonium, sed etiam quia quoties nomina mutata sunt, aliquid in eo mysterii latuit quod nouo nomine significaretur: vt in Abrahamo, Sara, Cepha, & similibus: Pauli verò nomen nihil eiusmodi declarat. Neque enim Ambrosius (quod cum tantorum virorũ pace dixerim,) aptè in Romano nomine Græcam etymologiam quærit. Augustinus verò potius argutè quàm solidè philosophatur, Paulum dictum quòd ex superbo Pharisæo paruulus Christi discipulus sit factus. Nam si hoc verum est, cur in hunc locum distulit Lucas eum hoc nomine vocare? cur toties Saulum appellauit ex quo Christianus factus erat? Non temerè est tamẽ quòd nunquam eũ Lucas antea Paulum, nunquam deinceps Saulum illum vocabit. Quid igitur? Nempe quemadmodum siquis Hebraicè יוחנן [*Iochanan*,] Græcè ac Latinè Iohannes, Gallicè *Iehã*, Germanicè *Hans*: siquis Germanico vocabulo *Ludwik* aut *Dietrich*, Latinè Ludouicus aut Theodoricus, Gallicè, *Louys*, aut *Tierry* nominetur: quanuis in istis multo maior sit varietas quàm in Saulo & Paulo, tamen nemo totidem hæc esse diuersa nomina dixerit, sed eadem potius, pro idiomatum ratione variata. sic puto quem Hebræi & Syri שאול [*Schaul*], vocãt eundem à Græcis, qui eo tẽpore Romanis nominibus magis assueuerãt, Paulũ fuisse dictũ propter summam horum nominum affinitatem. Quum igitur ab hoc tempore, atq; adeo ab hac historia incipiat Paulus suo illo inter Gentes Apostolatu defungi, (prius enim nonnisi inter Syros & Iudæos erat versatus) meritò incipit ab hac historia Lucas illud nomẽ ei tribuere quod ipsi perpetuum postea fuit inter Gentes: quibus videlicet nunquam postea destitit Euangelium prædicare. ac facilè mihi quidem persuadeo, primùm à Proconsulis Romani familia ita vocari cœpisse.

10 *Maleficentia*, ῥᾳδιουργίας. id est κακουργίας, siue hoc libeat in genere accipere pro omni malitia ac scelere, (nam ῥᾳδιουργίαν vocant Græci vitium illud, quo qui laboret, quoduis scelus facilè audeat) siue malimus speciatim ad id de quo agitur accommodare, nimirum ad malas illas artes, quibus qui vtuntur, per antonomasiam malefici dicũtur. Quoniam enim eiusmodi homines toti sunt in diaboli potestate, ideo nullum est tantum scelus quod non illico audeãt. Vulgata *Fallaciã* interpretatur. Erasmus, *Versutiam*, vocabulis (meo quidem iudicio) nimium dilutis.

Inuertere, διαστρέφων. Vel vt Vulg. *Subuertere*. Tertullianus Transuertere. Opponitur autẽ τὸ διαστρέφειν τῷ εὐθείας ποιεῖν, quod vertimus Complanare: pro quo dicit vno verbo Vlpianus, Vias purgare, hoc est (vt ipse interpretatur) ad proprium libramentum, sublato eo quod superest, redigere. Quia igitur impius iste se opponebat viis Domini, id est doctrinæ Apostolicæ, quæ vna ad Deum ducit, dicitur vias Domini peruertere, quod declarat hoc in loco Viam suffodere, vt iter non sit peruium.

11 *Manus*, ἡ χείρ. Manus Domini hoc in loco ex Hebræorum idiotismo, pro virtute quadam ac potestate Dei accipitur, vt sæpe iam annotauimus: sed ea demum quam exerit feriendis atque adeo proterendis suis hostibus.

Graece		Latine		Vulgata	
Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.	12	Tunc Proprætor quum vidisset quod factum fuerat, credidit, perculsus super doctrina Domini.	12	*Tunc Proconsul quum vidisset factum, credidit, admirans super doctrina Domini.*	
Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.	13	Profecti verò Papho ⁘Paulus & qui cum eo erant, venerunt ⁘Pergen Pamphyliæ *vrbem*. Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.	13	*Et quum à Papho nauigassent Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ. Iohannes autem discedens ab eis, reuersus est Ierosolymam.*	
Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐκάθισαν.	14	At ipsi quum perrexissent Perga, venerunt Antiochiam *vrbem* Pisidiæ, & ingressi synagogam die ⁘Sabbathi sederũt.	14	*Illi verò pertranseuntes Pergen, venerũt Antiochiam Pisidiæ: & ingressi synagogam die Sabbathorum sederunt.*	
Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.	15	Post lectionem autem Legis & Prophetarum, miserunt præfecti synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est ⁘in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.	15	*Post lectionẽ autẽ Legis & Prophetarũ, miserunt principes synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite.*	
Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ εἶπεν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε.	16	Quum surrexisset igitur Paulus, manu silentio facto, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deũ, audite.	16	*Surgens autẽ Paulus, & manu silentio indicẽs, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite,*	
Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς.	17	Deus populi huius Israel, elegit Patres nostros, & populum ⁘sublimem euexit in commoratione ‖ in terra AEgypti, ‖& ex ea eduxit eos ⁘elato brachio.	17	*Deus plebis Israel elegit patres nostros, & plebẽ exaltauit, quum essent incolæ in terra AEgypti, & in eo brachio excelso eduxit eos ex ea.*	Exod.1.1. Exod.13. 14.
Καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.	18	Et circiter ‖quadraginta annorum tempus ⁘mores eorum pertulit in deserto.	18	*Et per quadraginta annorum tempus mores eorũ sustinuit in deserto.*	Exod.16.3
Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.	19	Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaã, ‖ sorte distribuit eis terram earum.	19	*Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum,*	Iosue 14.5
Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.	20	⁘Et postea annis circiter quadringentis quinquaginta ‖dedit iudices vsq; ad Samuelem Prophetam.	20	*Quasi post quadringentos & quinquaginta annos: & posthæc dedit iudices vsque ad Samuel Prophetam.*	Iudic.3.9.

13 *Paulus & qui cum eo erant*, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Sic vertendum esse hunc locum apparet ex eo quod mox de Iohanne subiicitur, & sententia ipsa ostendit. Alioquin solẽt Græci eleganter hoc dicendi genere singulares etiam personas significare, vt quũ pro Platone τοὺς περὶ Πλάτωνα, pro Aristotele τοὺς περὶ Ἀριστοτέλη dicunt, cuius exemplum extat Ioh.11.c.19. Sed hoc perpetuum non esse, doctissimus Budæus, prolatis exemplis docet: neque sanè videtur hoc loco satis commodè ita accipi posse. *Pergen Pamphyliæ [vrbem,]* Πέργην τῆς Παμφυλίας. Rectè annotat Eras. regionis nomen adiici non ob discretionem, quum vna sit Perge, sed ad situm eius vrbis explicandum. Sequẽte verò versiculo, Antiochiã nominans, Pisidiæ nomẽ addidit, vt hãc Antiochiam ab altera illa Syriæ distingueret, ex qua profecti erant.

14 *Sabbathi*, τῶν σαββάτων. Vulgata & Erasmus, *Sabbathorum*. Atqui manifesta est numeri enallage, de qua diximus Matthæi 12.1.

15 *In vobis*, ἐν ὑμῖν. Vel *vobis*, vt loquuntur Græci & Latini. Sed istius Hebraismi videtur nonnulla esse emphasis: ex quo intelligitur, quicquid in nobis est diuinæ gratiæ, id diuinitus esse in nos delapsum, vt tanquam thesaurum in testaceis vasis inclusum circunferamus: sicut ait Paulus 2. Cor.4.7: quò etiam pertinet Dauidis illud Psal. 40.1, Posuisti in os meum canticum nouum.

17 *Sublimem euexit*, ὕψωσεν. Loquitur autem primùm Apostolus de illa dignitate in qua tũ Iosephus fuit collocatus, tum ipsius pater & fratres habiti sunt, donec Ægyptij mutatis animis cœperunt illorum sobolem opprimere. Deinde descendit ad magnificam illam liberationem.

Elato brachio, μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Hebr. בזרוע נטויה [*bizroah netuiah*,] i. apertè exerta vi ad hostes populi sui cõterendos. Nam μετὰ hîc accipitur pro διὰ, vt infrà, 14.27.

18 *Mores eorum pertulit*, ἐτροποφόρησεν. Hoc verbum obseruat Budæus à Cicerone quoque vsurpatum in epistolis ad Atticum. Arabs nescio qua ratione verterit *Duxit*. Syrus interpretatur ותרסי [*vetharsei*] *& nutriuit*, vt mihi quidem videatur legisse ἐτροφοφόρησεν, id est, instar nutricis gestauit, vt loquitur Moses Num.11.12, & Deut.32.11.

20 *Et postea*, καὶ μετὰ ταῦτα. Variè legitur hic locus, seruato tamen numero annorum 450, quem vbique inueni: sed varia & perdifficilis est horum annorum supputatio. Primùm igitur de recepta scriptura dicamus, quã in Græcis codicibus omnibus nostris, vnico tantùm excepto, cõperimus. Ea certè 450 annos tribuere videtur spatio inchoando ab introitu populi in terram Chanaan, post 40 annos in deserto peractos, quos in illa 450. annorum summa non comprehendi declarat istud μετὰ ταῦτα, *postea*. Quînam autem stare calculus iste possit, quum 1. Reg. 6.1. dicantur ab exitu ex Ægypto ad inchoatam templi structuram, anni tantùm effluxisse 480, qui numerus omnino retinendus est, nisi totam sacram chronologiam subuertere malimus? Nam si istis 450 addiderimus annos quadraginta in deserto consumptos, & totidẽ Saulis, & Dauidis, & Solomonis tres, surgent anni 533. Quòd si propter istud μετὰ ταῦτα illi anni 40, vt modò diximus, in ista summa 450 annorum non possunt comprehendi: multo minus audiendi sunt qui alium calculum instituentes, nolunt hîc supputari Iudicum tempus, sed illud spatium quod à nato Isaaco ad distributionem Cananitidos intercessit. Est autem illud omnino annorum 447: quamobrem etiam volunt particulam ὡς, *circiter*, additam esse. Aliam igitur rursus rationem iniit vir beatæ memoriæ, & meus superioribus annis in hac Ecclesia collega, Beroaldus. Etenim si supputes annos ab ingressu in Cananitidem vsque ad expletum vltimi Heb. Iudicis annum quadragesimum, & primũ Samuelis qui seorsim hîc ponitur, ita vt à libro Iudicum ad 1. Sam. 4.18. exprimuntur, comperies

exacto calculo annos istos 450. Sed rursum obstat locus ille Deuteronomii. Est autem certissimum annos quibus Israelitæ seruierũt extraneis populis, accensendos esse tẽporibus Iudicum à quibus liberati sunt, ac proinde bis numerari, ita vt reuera Iudicibus tribuendi sint tantùm anni 357, seorsim supputatis annis 93, quibus Israelitæ extraneis seruiuisse comperiuntur, si in vnam summam subducantur. Hunc autem nodum sic expedit noster Beroaldus, vt dicat Apostolum simpliciter eum numerum expressisse, quem sigillatim omnes numeri eundo per singula libri Iudicum constituunt. At D. Lutherus potius quàm istud fateatur, mauult pro *τετρακοσίοις, quadringentis*, scripsisse Lucã *τριακοσίοις, trecentis*, & quoniam septem anni superant, (diximus enim 357 annos exacto calculo à Iosue ad vltimũ Heli annum attribui) Paulum idcirco adiecisse particulã *ὡς, circiter*, nempe rotundum (vt fit) numerum exprimere contentum. Huic verò sententiæ ego quoque assentior, nõ modò quòd facilis fuerit in his permutandis vocabulis siue numerorũ notis, librariorum lapsus, sed multo etiam magis quòd nonnulli etiam ex doctis historiam Iudicum legentes, annos 450, collectis particularibus numeris, cõfici cernentes, non comparato cum istis illo Deuteronomii loco, facilè decipi, & pro trecentis quadringentos omnino scribendos esse existimare potuerunt. Paulum autem id ignorasse minimè credibile videtur, sed has supputationes potius fuisse in synagogis diligenter obseruatas. Nihil tamen in recepta Græcorum codicum scriptura immutaui. Sed vetus Latinus interpres, siue quòd non cõgruere Iudicum temporibus tot annos animaduerteret, siue alios Græcos codices nactus (à Græcis enim cœpisse hunc errorem ex Græcorum exemplarium consensu apparet) sic locum istum interpungit & interpretatur, *Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post 450 annos: & postea dedit Iudices* &c. id est, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς μετὰ τετρακόσια πεντήκοντα ἔτη, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτὰς &c. quam scripturam si sequamur, Paulus tempora Iudicum non expresserit, erúntque anni isti numerandi à nato Isaaco, semine videlicet Abrahami, cui promissa fuerat terra, qui calculus hoc modo subducendus est. A nato Isaaco ad exitum ex Ægypto anni 400, Gen. 15.13. vt exposuimus suprà, 7.6. His adde 40 quibus commorati sunt in deserto, & istis rursum alios septem quos inter ingressum in Cananitidẽ & distributionis sortitionem intercessisse constat ex comparatione initii cap. Num. 9 cum eiusdem libri 13, & verbis Calebi Ios. 14.10: & consurget summa annorum 447. pro quo numero deminuto Paulus rotundiorem ponens tribus annis superantem, addiderit particulam *ὡς, circiter*. Sic igitur conueniet calculus. Sed ita fiet vt anni quadraginta cõmorationis in deserto bis hîc numerẽtur. Deinde apparet ex recepta Græcorum codicum lectione, istã omnem chronologiam hîc inchoari ab exitu ex Ægypto, & ad Dauidem vsque sic perduci, vt tria tempora sigillatim & distinctè non temerè distribuantur, nempe commorationis in deserto, gubernationis sub Iudicibus, & principatus Saulis cum Samuele seorsim coniuncti: quæ distributio tollitur si receptam Latinam versionem sequaris, ex qua emẽdatus vel potius deprauatus codex quidã Græcus, Parisiis editus, sic habet contra cæterorum fidẽ, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις πεντήκοντα, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε αὐτοῖς κριτὰς &c. Arabs denique interpres, nihil alioqui à Græca recepta lectione & Syra interpretatione dissidens, eo excepto quòd quadraginta annos Samuelis & Saulis præterit, videtur Francisco Iunio doctissimo viro, à quo Latinè versa est Arabica translatio, particulam ὡς accipere non pro *Circiter*, sed pro ἐπειδὴ, *Postquã*, & istos 450 annos ab exitu ex Ægypto ad annum Dauidici regni octauum exeuntem, quo demum totius Israelis consensu regnum est adeptus, perducere, quanuis totum hoc spatium annos duntaxat 445 complectatur. Sed verba ipsa non cogunt nos ad hanc explicationem, & hæc quoque supputatio mihi quidem videtur superius adductis rationibus refelli.

	Græce		Beza		Vulgata
1.Reg. 8.5 1.Reg. 9. 15. & 10 1.	Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα.	21	Et exinde ‖petierunt regem, ‖ dedítque eis Deus ⁖Saul filiũ Cis, virum ex tribu Beniamin, ⁖annis quadraginta.	21	*Et exinde postulauerunt regem, & dedit illis Saul filium Cis, virum de tribu Beniamin, annis quadraginta.*
1.Reg. 16. 15. psal. 88. 21	Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα· ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας· Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.	22	Et amoto illo, excitauit eis Dauid regem: cui etiam testimonio dato dixit, ‖Inueni Dauid *filium* Iesse, virum secũdum cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.	22	*Et amoto illo, suscitauit illis Dauid regem: cui testimonium perhibẽs, dixit, Inueni Dauid filium Iesse, virum secũdum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.*
Esa. 11. 1.	Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν·	23	Huius è semine Deus ‖ secũdum promissionem ⁖ excitauit Israeli Seruatorem Iesum:	23	*Huius Deus ex semine secundum promissionẽ eduxit Israel saluatorem Iesum:*
Matt. 3.1.	Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.	24	‖Quum antè prædicasset Iohannes ⁖ coram eo iam aduentante, Baptismum resipiscẽtiæ *toti populo* Israelis.	24	*Prædicante Iohanne ante faciem aduentus eius, Baptismum pœnitentiæ omni populo Israel.*
Ioh. 2.20.	Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε, Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγὼ, ἀλλ' ἰδοὺ, ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.	25	Quum autem expleret Iohannes cursum, dixit, ‖ Quem me suspicamini esse? nõ *is* sum ego, sed ecce, venit post me, cuius pedum soleam non sum dignus qui soluam.	25	*Quum impleret autem Iohannes cursum suum, dicebat, Quem me arbitramini esse? non sum ego, sed ecce venit post me, cuius non sum dignus calceamenta pedum soluere.*

---

21 *Saul*, Σαούλ. In quadraginta annorum spatio quorum fit postea mentio, notandum est cum Saule coniungendum esse Samuelem, cuius dignitas à regia maiestate fuit quodammodo absorpta. Ideo non fit eius mentio peculiaris cum reliquis Iudicibus, sed cum primo rege coniungitur. *Annis quadraginta*, ἔτη τεσσαράκοντα. Arabs interpres hoc non legit, quod tamẽ habent omnes nostri Græci, Syri, & Latini codices.

23 *Excitauit Israeli ser.* ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν. Nonnulla exemplaria pro ἤγειρε habent ἤγαγε, Adduxit: sed illud videtur δεινότερον. Quædam etiam legunt pro σωτῆρα, σωτηρίαν, salutem. Quædam etiam expungunt Ἰησοῦν. Mihi verò videtur non redundare, sed addi potius à Paulo, vt significet Iesum verè id fuisse quod dicebatur.

24 *Coram eo iam aduentante*, πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus perobscurè ad verbum, *Ante faciem aduentus eius*. Castellio non satis expressè, *Ante cuius ingressum*: quum id cæteris etiam Prophetis quantumuis à Christi aduentu remotis, tribui possit. Itaque πρὸ προσώπου αὐτοῦ, id est vt Hebræi loquuntur, לופי בואו [*liphne boo*] non tam præcedens tempus declarat quàm præsentiam illius cui aliquis præeat. Indicat enim Iohannem fuisse apparitoris instar, qui Christum non procul, vt alii Prophetæ, venturum significaret, sed iam iter ingressum, imò iam præsentem & sibi à tergo imminentem cómonstraret. quam sententiam conati sumus exprimere, quũ alioquin hic Hebraismus in eo videretur obscurior quòd pro εἰσερχομένου seu προσερχομένου αὐτοῦ, Lucas hebraissans dixerit τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, id est aduentũ, pro ipso qui aduentat.

26 Sermo

	Greek		Latin		Vulgate	
26	Ἄνδρες ἀδελφοί, υἱοὶ γένους Ἀβραάμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεόν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.	26	Viri fratres, filii generis Abrahæ,& qui inter vos timetis Deum,vobis ⁘sermo ſalutis huius miſſus eſt.	26	*Viri fratres, filij generis Abraham, & qui in vobis timent Deum, vobis verbum ſalutis huius miſſum eſt.*	
27	Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν·	27	Qui enim habitabãt in Hieruſalem, & primores eorum, quum ignorarent iſtum, ⁘& *eo* condemnato, voces Prophetarum quæ per omne Sabbathum leguntur, impleuerunt:	27	*Qui enim habitabant Ieruſalem & principes eius, hunc ignorantes, & voces Prophetarum quæ per omne Sabbathum leguntur, iudicantes impleuerunt:*	
28	Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.	28	Et nulla cauſa mortis inuenta, ‖ petierunt à Pilato vt necaretur.	28	*Et nullam cauſam mortis inuenientes in eo, petierunt à Pilato vt interficerent eum.*	Mat.22.22 mar.15.23 luc.23.23 ioh.19.6.
29	Ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.	29	Quum verò perfeciſſent omnia quæ de eo ſcripta erant, ⁘detractus è ligno, poſitus fuit in monumento.	29	*Cúmque conſummaſſent omnia quæ de eo ſcripta erant, deponentes eum de ligno, poſuerunt eum in monumento.*	
30	Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.	30	‖ Deus autem excitauit eum à mortuis.	30	*Deus verò ſuſcitauit eum à mortuis tertia die.*	Mat.28.2 mar.16.6 luc.24.7 ioh.20.19
31	Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλήμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.	31	Qui viſus eſt per dies multos iis qui ſimul aſcenderant cum eo à Galilæa in Hieruſalem, ſuntque teſtes eius apud populum.	31	*Qui viſus eſt per dies multos ijs qui ſimul aſcẽderant cum eo de Galilæa in Ieruſalem, qui vſque nunc ſunt teſtes eius ad plebem.*	
32	Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν·	32	Et nos vobis euangelizamus eam promiſſionem quæ patribus facta eſt, Deum videlicet eam expleuiſſe ⁘ filiis illorum, *id eſt* nobis, ⁘excitato Ieſu:	32	*Et nos vobis annuntiamus eam quæ ad patres noſtros repromiſsio facta eſt, quoniam hanc Deus adimpleuit filiis noſtris, reſuſcitans Ieſum:*	
33	Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.	33	Vt etiam in ⁘Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt, ‖Filius meus es tu, ego hodie genui te.	33	*Sicut & in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*	Pſal.2.7 heb.1.5,& 5.5.
34	Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν, Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά.	34	Quod autem excitauerit eum à mortuis, non amplius reuerſurum ⁘ in ſepulchrum, ita dixit, ‖ Dabo vobis ⁘firmas illas Dauidis beneficentias.	34	*Quod autem ſuſcitauit eũ à mortuis, amplius iam non reuerſurũ in corruptionẽ, ita dixit, Quia dabo vobis ſancta Dauid fidelia.*	Eſa.55.3

26 *Sermo ſalutis huius*, ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης. Id eſt, nuntius iſte ſalutis, ſiue ſalutifer. Videtur enim hoc commodiſſimè poſſe explicari per hypallagen, de qua diximus ſuprà, 5.20.

27 *Et [eo] damnato*, καὶ κρίναντες. Videri poſſet particula καὶ redundare, ſed potius puto duabus copulatiuis coniungi duo participia & totidem verba, nempe κρίναντες ἐπλήρωσαν & εὑρόντες ᾐτήσαντο.

29 *Detractus*, καθελόντες. Sic etiam ἔθηκαν verti *Poſitus eſt*. Notum enim eſt apud Hebræos ſæpe ſic vſurpari tum verba tum participia vt ſubaudiendus ſit rectus eiuſdem ſignificationis. Plena igitur loquutio eſſet, Detrahẽtes qui ſcilicet illum detraxerũt, poſuerũt, &c. quod Latini quidẽ paſſiuis iſtiuſmodi, Galli verò imperſonalibus verbis explicant. Fuit autem hoc neceſſariò obſeruandum, vt iſti qui Chriſtum detractum ſepelierunt, ab interfectoribus quorum mentio prius facta eſt, diſcernantur.

32 *Filiis illorum, [id eſt] nobis*, vel, *nobis filiis illorum*, τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν. In Latinis veteris interpretationis codicibus alii, *Filijs veſtris*, alii *Filiis noſtris* legunt: neutri rectè vt ſententia ipſa & Græcorum codicum conſenſus oſtendit. Arabs tamen omittit ἡμῖν, quod etiam ſi non legatur nihil ſententiæ detrahit. Sed annotanda eſt alia interpunctio in vno codice reperta, in qua τὸ ἡμῖν, nobis, cum participio ἀναστήσας coniungitur, vt ſit ſenſus, nobis excitatum eſſe Ieſum, vt Arabs etiam interpres legit. Illa verò ſcriptura *Filiis noſtris*, vel *Filiis veſtris*, ita vt legatur τοῖς τέκνοις vel ἡμῶν, vel ὑμῶν, nulla neque idonea ratione, neque auctoritate Græcorum codicum nititur.

33 *Pſalmo ſecundo*, ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ. ita ſcriptum inuenimus in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, vnico noſtro vetuſtiſſimo excepto, in quo legitur τῷ πρώτῳ, *primo*. Apparet tamen ex Hieronymo, Hilario & Auguſtino, quos citat in hunc locum Eraſmus, vetuſtiora exemplaria ſcriptum habuiſſe, Pſalmo primo: ſiue quòd Pſalmus ille, *Beatus vir*, non ſit olim propriè habitus pro Pſalmo, ſed potius pro eius libri præfatione: ſiue quòd Pſalmus quem hodie ſecundum facimus, vnus olim fuerit cum pri-
5 mo. Sed & nonnulli veteres Latini codices, ſcriptum habent ſimpliciter, *Sicut in Pſalmo ſcriptum eſt*, quod maximè probarim ſi pro ἐν ψαλμῷ legatur ἐν ψαλμοῖς, *in Pſalmis*, id eſt in Pſalmorum libro: ita vt illud πρώτῳ & δευτέρῳ, ex albo libri in contextum irrepſerit. Sed quid ſi etiam Pau-
10 lus ſimpliciter dixit ὡς γέγραπται, Sicut ſcriptum eſt, ne annotato quidem Pſalmorum nomine, quum in ſynagoga loqueretur, in qua ſatis fuit verba non addito libri nomine citaſſe, quo nihil erat magis vulgo ipſi cognitũ? Nam etiam Arabs & Syrus non habent adiunctam particulam
15 καὶ, *etiam*, ſed vno tenore legunt *excitauit Ieſum, ſicut ſcriptum eſt*.

34 *In ſepulchrum*, εἰς διαφθοράν. Vulgata & Eraſmus, *In corruptionem*. Atqui nimis impropriè diceretur Dominus eò reuerti quò nunquam deuenit. Sciendum eſt ergo Lu-
20 cam, Græcos veteris Teſtamenti interpretes ſequutũ διαφθορὰν cõuertere id quod Hebræis dicitur שחת [*ſchachath*] id eſt ſepulchrum, à שחת [*ſchachath*,] quod eſt Corrumpere, vt à Græcis ſimili ratione dicitur ſarcophagus: cuius tranſlationis exempla occurrunt multis locis, vt Pſal.107.
25 20. Thren.cap.4.20. Atque adeo interdum in genere accipitur pro foſſa, vt Pſal.32.7. Sed in ſequentibus verſiculis vbi aliud verbum adiungitur, nẽpe ἰδεῖν pro παθεῖν, id eſt ſentire & affici, corruptionem declarat potius quàm ſepul-
30 chrum: quum ſic etiam accipiatur שחת [*ſchachath*,] & quidem propria ſignificatione, vt Leuitici 22.25. *Firmas Dauidis beneficentias*, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Sancta Dauid fidelia*, nimium obſcurè. Sciendum eſt igitur Græcos interpretes, quos hîc quoque
35 ſequutus eſt Lucas, חסיד [*chaſid*,] id eſt benignum ac bene-

ficum, interpretari solere ὅσιον, vnde factum vt חסדים [*chasadim*] beneficentias, id est gratuitas illas promissiones, ὅσια conuerterint. Dicuntur autem Dauidis passiua significatione, nimirum quòd Dauidi sint factæ: vt fœdus Abrahami vocatur fœdus cum Abrahamo initum. Et hæ quidem Dauidi promissæ munificentiæ, vocantur πιστὰ, fideles, id est firmæ & constantes, ex Hebræorum quoque idiotismo: quia vt sint homines mendaces, nihilominus tamen rata sunt Dei promissa, neque nos vnquam fallunt. Quum igitur omnes Dei promissiones sint in Christo (vt ait Apostolus) Etiam & Amen, firmissimum, perpetuum, & immortale esse ipsum promissionum omnium fundamẽtum rectè colligit Paulus. Ac proinde Christũ nõ potuisse morte absorberi, sed ipsam potius mortem aboleuisse.

	Græce		Beza		Vulgata
Psal.16.10	Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.	35	Ideo & aliâs dicit, ‖ Non sines ⁚sanctum illum tuum sentire corruptionem.	35	*Ideóque & alias dicit, Non dabis sanctum tuum videre corruptionem.*
3.Reg.2 10	Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν·	36	Nã Dauid quidẽ ⁚postquam ætate sua inseruiuit Dei consilio, ‖obdormiuit, & adiunctus est patribus suis, sensítque corruptionem:	36	*Dauid enim in sua generatione quum administrasset volũtati Dei, dormiuit, & appositus est ad patres suos, & vidit corruptionem:*
	Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν.	37	At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.	37	*Quem verò Deus suscitauit, non vidit corruptionem.*
	Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται·	38	Notum igitur sit vobis, fratres, annuntiari vobis remissionem peccatorum per istum:	38	*Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hũc vobis remissio peccatorum annuntiatur:*
	Καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.	39	⁚Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis ⁚absolui non potuistis, per hunc quemuis qui credat, absolui.	39	*Et ab omnibus quibus non potuistis in Lege Moysi iustificari, in hoc omnis qui credit, iustificatur.*
	Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις,	40	Videte ergo ne vobis superueniat quod dictũ est ⁚ĩ Proph.	40	*Videte ergo ne superueniat vobis quod dictum est in Prophetis,*
Habac.1 5	Ἴδετε οἱ καταφρονηταί, καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.	41	‖Videte ô ⁚contemptores, & admiramini, & euanescite: quia opus operor ego dieb⁹ vestris, opus quod non credetis, siquis enarrauerit vobis.	41	*Videte cõtemptores, & admiramini & disperdimini, quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non credetis, siquis enarrauerit vobis.*
	Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.	42	⁚Egressis autem *eis* è synagoga Iudæorũ, rogarunt Gentes vt ⁚in proximè sequens Sabbathum ⁚dicerentur sibi hæc verba.	42	*Exeuntibus autem illis, rogabant vt sequenti Sabbatho loquerentur sibi verba hæc.*

// Vide Scalig.

35 *Sanctum illum tuum*, τὸν ὅσιόν σου. Vide suprà 2.27.

36 *Postquã ætate sua inseruiuit Dei cõsilio*, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ. Vulgata, *In sua generatione quum administrasset voluntati Dei.* Erasmus post ὑπηρετήσας distinguit, & τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ coniungit cum ἐκοιμήθη, & ita conuertit, *Quum suæ ætati inseruisset, consilio Dei obdormiuit.* sed hæc distinctio neque in vetustis exemplaribus inuenitur, neq; vlla ratione nititur. Quis enim aliter quàm Dei decreto interueniente moritur? Sed non omnes consilium Dei sibi pro vitæ scopo proponunt, vt Dauid.

39 *Et ab omnibus à quibus*, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν. Distinguẽda sunt ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων: quod discrimen nisi obserues, non rectè possis hunc locum explicare. Neque enim hæc pertinent ad ceremonias à quibus omnibus (id est per quas) non potuerint Iudæi absolui: sed ad peccata, à quibus liberari seu absolui non potuerint in Lege Mosis, id est per Legis ceremonias: absoluuntur autem per istum, (id est Christum) si fide eum amplectantur. Neque istud *A quibus*, exceptionis rationem habet, quasi quædam sint peccata à quibus per Legem liberemur, quæ Christi expiatione non indigeãt, sed causam ostendit, cur per Christum à peccatis absolui nos sit necesse, quoniam videlicet istud præstare Lex nulla ratione possit. *Absolui*, δικαιωθῆναι. Hebraicè, הצדיק [*hatsdik*:] id est iustum declarari siue absolui: cui opponitur הרשיע [*harschiah*,] quasi dicas improbificare, id est nocentem declarare seu damnare. Neque verò refugio Iustificandi verbum, quod etiam vsurpaui Matth.11.cap.19, & 12.cap.37: sed nequis illud *Ab omnibus* perinde acciperet acsi casus esset modi aut instrumenti per quod iustificemur, id est iusti fiamus ac pronuntiemur, aut pro iustis habeamur, hoc quidem loco malui Absoluendi verbum vsurpare, vt magis perspicua esset oratio. Sed de hoc verbo copiosius (si Dominus dederit) differemus in Epistola ad Romanos.

40 *In Prophetis*, ἐν τοῖς προφήταις. Quia ex vno Habacuc petitum est hoc testimonium, annotat Erasmus esse numeri ἑτέρωσιν: sed alia est ratio expediendi huius nodi multo certior & verior, de qua dixi Mar. 1.2, & Iohan.6.45. quoniam videlicet in vnum volumẽ Prophetæ præsertim minores compingebantur.

41 *Contemptores*, οἱ καταφρονηταί. In Hebræo legitur בגוים [*bagoÿm*,] pro quo videntur Græci legisse בגדים [*boghedim.*]

42 *Egressis autem*, &c. Ἐξιόντων δὲ, &c. In vetustissimo meo codice, & tum in Arabica tum etiam in recepta editione Latina, neque Iudæorum neq; Gentium fit mẽtio, sed simpliciter scribitur Græcè quod illi verterunt, ἐξιόντων δὲ αὐτῶν παρεκάλουν εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα. Id est, *Exeuntibus autem illis, rogabant vt sequente sabbatho dicerẽtur sibi verba hæc.* Est autem perobscura hæc oratio, multis modis, quam illustrare conati sunt qui Ἰουδαίων adiecerunt participio ἐξιόντων, quod omnino verti debet *Egredientibus autem ex synagoga Iudæis*, non autem, *Iudæorum.* Cur enim istud adderetur, quum synagoga per se satis intelligatur fuisse Iudæorum synagoga? Eadem autem ratio effecit vt nominatiuus ἔθνη, Gentes, præponeretur verbo παρεκάλουν. Germana enim hæc est huius loci explicatio, Iudæos quidem plerosque sic fuisse Pauli verbis offensos vt Synagoga excederent: è contrario verò, Gentes, eos nimirũ ex Gentibus qui Iudaissabant, ideóque cœtus Iudaicos frequentabant, quanuis essent incircuncisi (qualis erat Cornelius & eo tempore non pauci) institisse Paulo & Barnabæ vt eadem illa verba altero sequuturo sabbatho, copiosius nimirum, ipsis explicarentur. *In proximè sequens Sabbathum*, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον. Poscit præpositio εἰς & particula μεταξὺ vt interiectum tempus significetur: & sic à Paulo & Barnabæ factum fuisse declarat proximus versiculus, & quod postea dicitur de totius ciuitatis altero proximè sequuto sabbatho in synagogam concursu, Paulo & Barnaba interea quosuis erudientibus. Vulgata, *sequente sabbatho*, ita vt εἰς pro ἐν, & μεταξὺ pro καθεξῆς accipiatur. *Dicerentur*, λαληθῆναι. Vulgata, *vt loquerentur.* Atqui non temerè Lucas verbo passiuo vsus est, ex quo intelligitur pios istos fuisse vero cognoscendæ veritatis studio incẽsos, in ea nimirum quæ audire cuperant potius quàm in ipsas loquentium personas intentos.

43 Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

43 ⁘Solutóque conuētu, sequuti sunt multi ex Iudæis & ⁘religiosis proselytis Paulum ac Barnabã: ⁘qui alloquentes eos, ⁘persuaserunt eis vt permanerent in gratia Dei.

43 *Quúmque dimissa esset synagoga, sequuti sunt multi Iudæorum & colentium aduenarum Paulum & Barnabam: qui loquētes suadebant eis vt permanerent in gratia Dei.*

44 Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

44 ⁘Sequēte verò Sabbatho vrbs propè tota conuenit ad audiēdum sermonem Dei.

44 *Sequenti verò Sabbatho penè vniuersa ciuitas conuenit audire verbum Dei.*

45 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.

45 Visa autem turba, ⁘Iudæi repleti sunt ⁘ inuidia, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, ⁘contradicentes ac blasphemantes.

45 *Videntes autem turbas Iudæi, repleti sunt zelo, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, blasphemantes.*

46 Παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον, Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ, στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.

46 Tunc libertate vsi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquam autem illũ repellitis, & indignos vos ipsos ⁘ decernitis æterna vita, ecce, conuertimur ad Gentes.

46 *Tunc constanter Paulus & Barnabas dixerūt, Vobis oportebat primùm loqui verbũ Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce, conuertimur ad Gentes.*

47 Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος, Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

47 Ita enim nobis mãdauit ⁘Dominus, *dicens*, ‖ Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

47 *Sic enim præcepit nobis Dominus, Posui te in lucē Gentiũ vt sis in salutē vsque ad extremũ terræ.* Esa. 49.10

48 Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

48 Gentes autem hæc audientes, gauisæ sunt, & glorificabãt ⁘sermonem Domini: & crediderunt quotquot erant ⁘ ordinati ad vitam æternam.

48 *Audientes autē Gētes gauisæ sunt, & glorificabant verbum Domini: & crediderunt quotquot erãt præordinati ad vitam æternam.*

49 Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

49 ⁘Perferebatur autem sermo Domini per totã illã regionē.

49 *Disseminabatur autem verbũ Domini per vniuersam regionem.*

50 Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

50 Iudæi verò extimularũt mulieres ⁘religiosas & honestas, & primos vrbis, & excitarũt persequutionem in Paulũ ac Barnabam, eiecerúntque eos è finibus suis.

50 *Iudæi autem concitauerunt mulieres religiosas & honestas, & primos ciuitatis, & excitauerunt persequutionem in Paulum & Barnabam, & eiecerũt eos de finibus suis.*

---

43 *Solutóque conuentu*, λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς. Vulg. *Quúmque dimissa esset synagoga*, impropriè & obscurè. Sic autem significatur, Iudæos quidem plerosque verbis Pauli offensos, nõ sine graui animi offensione è cœtu excessisse: aliis verò contrà vsque adeo placuisse Pauli orationem vt iterum illum audire minimè dissimulanter optarent, & ita solutum fuisse conuentum. *Religiosis proselytis*, σεβομένων προσηλύτων. Ita solet Lucas in hoc libro vocare extraneos Iudaismum amplexos, siue circuncisos (quales fuisse videntur quos proselytos appellat, adscititios nimirum Iudæos, siue incircuncisos) cuiusmodi erat Cornelius, quem non σεβόμενον sed εὐσεβῆ appellauit, re ipsa videlicet & corde, quanuis nondum aperto externo cultu, Iudæum. Vulg. *Colentes* barbarè interpretatur. *Qui*, οἵτινες. Videlicet Paulus & Barnabas. Multo enim est probabilius Iudæos istos & proselytos ab illis quàm illos ab istis fuisse confirmatos. *Persuaserunt eis*, ἔπειθον αὐτούς. Vulg. & Erasm. *Suadebant eis*, quod non placet. Gratiam autem Dei appellat gratuitam in vno Christo iustificationem de qua disseruerat, Pharisaicæ doctrinæ oppositam.

44 *Sequente*, ἐρχομένῳ. Id est ἑπομένῳ. *Propè*, σχεδόν. Syrus & Arabs han particulam non habent.

45 *Iudæi*, οἱ Ἰουδαῖοι. Arabs interpres legit οἱ ἱερεῖς, *sacerdotes*, idque præter morem, quum non soleant in his libris cõmemorari sacerdotes, nisi quum de Hierusalem agitur. *Inuidia*, ζήλου. Vulg. & Erasm. *Zelo*. Vide Ioh. 2. c. 17. *Contradicentes ac blasphemantes*, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. Neque vulg. Latina, neque Syra neque Arabica editio legit ἀντιλέγοντες καί: quod etiam videtur redundare.

46 *Decernitis*, κρίνετε. id est, hoc vestro facto, quasi sententia in vosipsos lata, statuitis ac decernitis. Vulg. & Eras. *Iudicatis*: rectè quidē, sed ambiguè. Posset enim hoc ad mētis iudiciũ referri, quasi isti animi sui iudicio & apud se statuerent se hac Dei gratia indignos esse, vt facere solent qui peccatorum suorum sensu tanguntur: qui quidem primus est ad salutem gradus, modò tristitia sit secundum Deum. Id verò in istos non cadit.

47 *Dominus*, ὁ Κύριος. Subaudi לֵאמֹר [*lemor*] *dicens*, ex Hebr. idiotismo. Syrus & Arabs addunt καθὼς γέγραπται, Sicut scriptum est.

48 *Sermonem Dei*, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Syrus & Arabs legerunt τὸν Θεόν, *Deũ*. Et certè insolens est illud dicēdi genus. In meo vetustiss. cod. pro ἐδόξαζον legitur ἐδέξαντο, *exceperunt*. *Ordinati*, τεταγμένοι. Ergo vel non omnes erant vitæ æternæ destinati, vel omnes crediderũt, vel hoc temerè dictũ est à Luca: quod absit vt vel in mentē nobis veniat. Agitur autem hîc nõ de præscientia simplici, sed de ordinatione æterna, & ita quidē vt ei subiiciatur fides. Hoc velim considerent illi qui præscientiam Dei à Decreto separant, quíque præuisam fidē faciunt electionis causam. Sed & hic locus manifestè ostēdit quàm parũ solida, atq; adeo (quod cum bona quorundam veterũ pace dictũ sit) quàm inepta sit illa distinctio verbi actiui προετοίμασεν à passiuo κατηρτισμένα: quam nonnulli excogitarũt vt eluderent Pauli disputationē de æterna Dei prouidentia, Rom. 9. v. 22 & 23. Cæterùm Vetus interpres pro *Ordinati* conuertit *Præordinati*, quum Græcè non sit scriptum προτεταγμένοι, vel προκεχειρισμένοι, vt solet transferre. Sed tamē eadem prorsus manet sententia. Nam si crediderunt qui ordinati erant ad vitam, certè ordinatio hæc fidem antegreditur, ac multo magis ipsa fidei effecta. Itaque Dei decretum primo loco statuatur necesse est, non tantùm tempore, (est enim æternũ) sed etiam causarum ordine: quum cætera quæ ad salutem spectant, sine vlla exceptione illi subiiciantur, vt effecta subordinata causæ.

49 *Perferebatur*, διεφέρετο. Vulg. *Disseminabatur*, vt videatur legisse διεσπείρετο.

50 *Religiosas & honestas*, σεβομένας καὶ εὐσχήμονας. Signi-

ficat Lucas mulieres Mosaicam legem amplexas: quales etiam Romæ fuisse plurimas conqueruntur profani poetæ. Patebat igitur Iudæis aditus ad illarum simplicitatem tentandam, vtpote quæ excitandæ persequutioni maximè essent opportunæ, persuasis videlicet maritis qui pluri- 5 mũ poterant. Addit.n. Lucas istas fuisse εὐσχήμονας, primariæ videlicet auctoritatis: quamobrem etiam Syrus interpretatur, acsi scriptum esset πλουσίας, *diuites*. Et Græci in hunc locũ dicunt has esse quas Romani Matronas vocãt, Gallicè, *femmes d'estat*.

Infrà 18.6 mat.10.14 mar.6.11 luc.9.5.

51 Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ᾽ αὐτοὺς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.

52 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.

Κεφάλαιον ιδ.

1 ΕΓένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

2 Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

3 Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

4 Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

5 Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτοὺς,

6 Συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον·

7 Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

8 Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει.

51 ‖At illi excusso puluere pedum suorum in eos, venerunt Iconium.

52 Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

Cap. XIIII.

1 FActum est autem ¨ itidẽ Iconii vt simul introirent synagogam Iudæorum, & ita loquerentur, vt crederet Iudæorum simul & Græcorũ magna multitudo.

2 ¨Qui verò increduli fuerunt Iudæi, incitarunt & ¨malè affectos reddiderũt animos Gentium aduersus fratres.

3 Multum igitur tempus *ibi* egerũt ¨ liberè loquentes, ¨freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratiæ suæ, dabátque vt signa & miracula ederentur per manus eorum.

4 Diuisa est autem multitudo vrbis: & alii quidem erant à Iudæis, alii verò ab Apostolis.

5 Quum autẽ factus esset impetus Gentiũ ac Iudæorũ vnà cũ suis primoribus ¨ad eos iniuriis afficiendos & lapidandos,

6 Re perspecta perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ Lystrã & Derben, & circumiacentem regionem:

7 Et illic ¨euangelizauerunt.

8 Quidam autem vir Lystris ¨captus pedibus sedebat, claudus ab vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.

51 *At illi excusso puluere pedum in eos, venerunt Iconium.*

52 *Discipuli quoque replebantur gaudio & Spiritu sancto.*

Cap. XIIII.

1 *FActũ est autẽ in Iconio vt simul introirent synagogam Iudæorum, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum copiosa multitudo.*

2 *Qui verò increduli fuerunt Iudæi, suscitauerunt & ad iracundiũ concitauerunt animas Gentium aduersus fratres.*

3 *Multo igitur tempore demorati sunt fiducialiter agẽtes in Domino, testimoniũ perhibente verbo gratiæ suæ, & dante signa & prodigia fieri per manus eorum.*

4 *Diuisa est autem multitudo ciuitatis: & quidã quidem erãt cum Iudæis, quidã verò cũ Apostolis.*

5 *Quum autẽ factus esset impetus Gentium & Iudæorum cum principibus suis, vt contumeliis afficerent & lapidarent eos,*

6 *Intelligentes confugerunt ad ciuitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & vniuersam in circuitu regionem:*

7 *Et ibi euãgelizãtes erãt.*

8 *Et quidam vir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.*

IN CAP. XIIII.

1 *Itidem*, κατὰ τὸ αὐτό. Vulgata & Erasmus, *Simul*, ἐπὶ τὸ αὐτό: idque perperam.

2 *Qui verò increduli fuerunt*, οἱ δὲ ἀπειθοῦντες. Siue, qui non paruerunt doctrinæ, quam sibi persuaderi noluerunt. Nam antithesis τοῦ πιστεύειν ostendit ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν inter- 10 dum confundi. *Malè affectos reddiderunt*, ἐκάκωσαν. Vulgata, *Ad iracundiam concitauerunt*, id est παρώργησαν: vt solent Græci interpretes conuertere verbum הכעים [*hichẽis.*] Erasmus, *Corruperunt*. quo vocabulo vtũtur quidem Iurisconsulti, sed tum demum vbi agitur de eo vel qui in 15 æstimationem venit, vt seruo vel ancilla: vel quem nostra interest non fieri deteriorem, vt qui in nostra sunt potestate. Hîc ergo ponitur τὸ κακοῦν significatione nonnihil diuersa, quum alioquin hoc vocabulum alibi soleat vsurpari pro Opprimere siue affligere, seu damnum aliquod in- 20 ferre: adeo quidem vt hoc quoque sit ἅπαξ λεγόμενον. Rectè tamen & eleganter vsurpatum est à Luca, quia isti de quibus agitur, & malis artibus & ad improbè agendum sunt à Iudæis inducti: quo modo corruptionem definit Vlpianus. Cæterum quod scribit Beda in Græcis codicibus post 25 κατὰ τῶν ἀδελφῶν, *aduersus fratres*, adscribi ὁ δὲ Θεὸς εἰρήνην ἐποίησεν, Deus autem pacem fecit, pro quo in aliquibus codicibus Latinis legitur, Dominus autem citò dedit pacem, in nullo nostrorum exemplarium legitur: nec tamen videtur malè conuenire, vt cum his cohæreat, quod mox 30 subiicitur de diuturniore Pauli & Barnabæ in eo loco cõmoratione, & quidem adiecta particula μὲν οὖν, *igitur*, pro qua videtur alioqui potius scribendum fuisse μέντοι, *tamen*.

Beda.

3 *Liberè loquentes*, παῤῥησιαζόμενοι. Vulgata, *Fiducialiter* 10 *agentes*. Erasmus, *Fortiter agentes*. Ego, quum hîc agatur de Euangelii prædicatione, puto retinendam propriam significationem τοῦ παῤῥησιάζεσθαι. Dicitur autem id propriè de loquendi libertate. *Freti Domino*, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, Hebr. ביהוה [*baiohuah:*] quem Hebraismum nõ satis videaris ex- 15 primere si ad verbum conuertas, In Domino.

5 *Ad eos iniuriis afficiendos*, ὑβρίσαι. Vel, vt Vulg. *Vt eos contumeliis afficerent*. Sic enim mihi videtur Vetus interpres rectius conuertisse quàm Erasmus, *Vt vim adferrent*: id est 20 βιάσασθαι.

7 *Euangelizarunt*, ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι. In illo meo vetustissimo codice ista subiiciũtur, quæ tamen neque in Syra neque in Arabica interpretatione, neque in Latinis ferè vllis codicibus reperiuntur, & tamen testatur Beda in Græ- 25 cis legi, καὶ ἐκινήθη ὅλον τὸ πλῆθος ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτῶν. ὁ δὲ Παῦλος καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Λύστροις. Id est, *Et tota multitudo commota fuit super eorum doctrina. Paulus igitur & Barnabas Lystris versabantur.*

8 *Pedibus captus*, ἀδύνατος. Vulgata, *Infirmus*. Erasmus, 30 *Debilis*, neuter satis expressẽ. Ad verbum, impotens, vt Gallicè dicere solemus *impotent*, Latinè non item.

Ambulauerat, περιεπεπατήκει. Sic reposui ex meo vetust. codice, quum alioqui mendosè legi soleat περιπεπατήκει.

9 Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

9 Hic audiuit Paulum loquẽtem: qui quũ intendisset in eũ oculos, & vidisset quòd fidem haberet *se* seruatum iri,

9 *Hic audiuit Paulum loquentem: qui intuitus eum, & vidẽs quia fidem haberet vt saluus fieret,*

10 Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο, καὶ περιεπάτει.

10 Dixit voce magna, ⁘Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quũ exiliisset ambulauit.

10 *Dixit magna voce, Surge super pedes tuos rectus. Et exiliuit, & ambulabat.*

11 Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ Θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.

11 Turba verò quum vidisset quod fecerat Paulus, sustulerũt vocem suam, Lycaonicè dicẽtes, Dii assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

11 *Turbæ autem quũ vidissent quod fecerat Paulus, leuauerunt vocẽ suã, Lycaonicè dicentes, Dij similes facti hominibus descenderunt ad nos.*

12 Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν· ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.

12 Vocabántq; Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercuriũ: quoniam is erat dux sermonis.

12 *Et vocabant Barnabam Iouem: Paulum verò Mercurium: quoniam ipse erat dux verbi.*

13 Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorũ vrbem, quũ ⁘tauros vittatos ⁘ad vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare,

13 *Sacerdos quoque Iouis qui erat ante ciuitatem, tauros & coronas ante ianuas adferens, cum populis volebat sacrificare.*

14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες,

14 Quod quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, ⁘diruptis palliis suis insilierunt in turbam, clamantes,

14 *Quod vbi audierunt Apostoli Barnabas & Paulus, conscissis tunicis suis exilierunt in turbas, clamantes,*

15 Καὶ λέγοντες, Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς.

15 Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? nos quoque sumus homines ⁘iisdem quibus vos affectionibus obnoxii, ⁘annuntiãtes vt vos à vanis istis rebus conuertamini ad Deum illum viuum, ‖qui fecit cælum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt.

15 *Et dicẽtes, Viri, quid hæc facitis? & nos mortales sumus, similes vobis homines, annuntiantes vobis ab his vanis conuerti ad Deum viuum, qui fecit cælum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt.*

Gen.1.1. psal.145.6. apoc.14.

16 Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

16 Quíque præteritis ætatibus ‖siuit omnes Gentes ⁘suis ipsarum viis incedere.

16 *Qui in præteritis generationibus dimisit omnes Gentes ingredi vias suas.*

Psal.80.

17 Καίτοι γε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

17 Quanquam non passus est se *esse* expertem testimonii, ⁘bona tribuendo, dans ⁘nobis cælitus pluuias ac tempora ⁘fructibus edendis apta, implens cibo & lætitia corda nostra.

17 *Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cælo dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda vestra.*

---

10 *Surge*, ἀνάστηθι. In quinque manuscr. codicibus & Cõplutensi editione, atque adeo in Syra & Arabica interpretatione, legitur, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι, *Tibi dico in nomine Domini Iesu Christi, surge*, &c. quã lectionem maximè probo. Ita enim solent aliquid adiicere Apostoli, ex quo intelligat turba, ipsos non sua sed Christi virtute agere quod agunt: quum Christus contrà soleat suo iure imperare, vt qui nimirum sit αὐτοκράτωρ. Apparet tamen ex Theophylacti scholiis eum hæc non legisse, vt qui dicat, quoniam Paulus non protulerat Christi nomen, neque dixerat, *In nomine Iesu*, inde factum vt Lystrenses ipsum existimarint Deum esse. Sed vana est admodũ hæc coniectura.

13 *Tauros vittatos*, ταύρους καὶ στέμματα. Rem vnam duabus vocibus explicauit. i. ἓν διὰ δυοῖν (vt grammatici loquuntur) vt in illo Virgilii, --*pateris libamus & auro*: id est, inquit Seruius, aureis pateris. Idem, *Victori velatum auro vittísque iuuencũ*. Ideo vittatos malui quàm coronatos dicere. *Ad vestibula*, ἐπὶ τοὺς πυλῶνας. Id est, vt plerique exponunt, ad ipsius templi suburbani porticus. Sed est fortassis enallage numeri, pro ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, vt etiam scribitur in vno manuscr. codice, id est *pro vestibulo*, vt earum ædium vestibulum intelligatur in quas diuerterant Apostoli. Neq; enim frustra dixit Lucas, tẽplũ ipsum Iouis extra vrbẽ fuisse: & probabile est Apostolos ad illud Idolorum templum minimè subsistere consueuisse, quum id nequaquam hîc dicatur, sed Sacerdotem potius nõ iam ad deorum aras, sed ad ipsos (vt arbitrabatur) deos victimas adduxisse, quam sententiam sequutus est Syrus interpres. Denique gesta hæc sunt intra vrbem, vt apparet ex versic. 19.

14 *Diruptis pallijs*, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια. Vide Matth. 26. 65.

15 *Iisdem obnoxij affectionibus*, ὁμοιοπαθεῖς. Id est, mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes. Nam πάθη vocant in genere quæcunque homines ab æterna illa & incorporea & inuariabili natura diuina secernunt. Vulg. *Mortales* interpretatur, nimium angustè, adeo vt penè videri possit aliud quippiam legisse. Eras. *Iisdem obnoxij malis*, ambiguè. *Annuntiantes vt vos*, &c. εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς, &c. Ita sum interpretatus, quoniam mollius cohęret pronomen ὑμᾶς cum verbo ἐπιστρέφειν. quamobrem etiam non retinui Euangelizãdi verbum, quanuis etiam cum quarto casu construatur ἀμεταβάτως, infrà versu 21. Sed in meo vetustissimo codice rectius fortasse legitur εὐαγγελιζόμενοι ὑμῖν τὸν Θεόν, ἵνα ἐπιστρέφητε, &c. id est, *Euangelizantes vobis Deum, vt conuertamini* &c. *A vanis istis rebus*, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων. Ex Hebræorum more idola vocat τὰ μάταια, id est (vt illi loquuntur) הבלים [*habalim*.]

16 *Suis ipsarũ viis incedere*, πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Heb. להלוך בדר כיהם [*lahaloch bedar chehem*,] id est ex arbitrio suo viuere: nulla ipsis præscripta ratione religionis. Nam Hebræorum more, Ambulare posuit pro viuere, & Viam pro vitæ ratione.

17 *Bona tribuendo*, ἀγαθοποιῶν. Arabica interpretatio

istud non habet. Meus autem vetustissimus codex legit ἀγαθοποιῶν οὐρανόθεν ὑμῖν, *beneficiens cælitus vobis*, & Syrus interpres, ἀγαθοποιῶν αὐτοῖς οὐρανόθεν, *beneficiens ipsis cælitus*, idque meo iudicio rectius. *Nobis*, ἡμῖν. Quatuor vetusti codices & meus vetustissimus habent ὑμῖν, *vobis*, & 5 mox ὑμῶν, *vestra*. Syrus autem & Arabs legerunt αὐτοῖς, *eis*, & αὐτῶν, *eorum*. *Fructibus edendis apta*, καρποφόρους. Vulgata, *Fructifera*. Ego malui perspicuitati studere, sequutus ea in re Syri & Arabis interpretis vestigia.

Graece		Interpretatio		Vulgata
Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.	18	Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam, ⁚ne ipsis sacrificaret.	18	*Et hæc dicentes, vix sedauerunt turbas ne sibi immolarent.*
Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι. (2. Cor. 11. 22.)	19	Superuenerunt autem quidam Iudæi Antiochia & Iconio, ⁚qui persuasa turba, ‖Paulũ lapidatum traxerunt extra vrbem, existimantes eum mortuum esse.	19	*Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudæi, & persuasis turbis, & lapidato Paulo, traxerunt extra ciuitatem, existimantes eum mortuum esse.*
Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.	20	Quum autem circunstetissent eum discipuli, surrexit, & ingressus est vrbem, & postridie egressus venit Derben cum Barnaba.	20	*Circundantibus autem eum discipulis, surgẽs intrauit ciuitatem: & postera die profectus est cum Barnaba in Derben.*
Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ μαθητεύσαντες ἱκανοὺς ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν·	21	Quúmque euangelizassent vrbi illi, & ⁚discipulos multos adiunxissent, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:	21	*Quúmque euangelizassent ciuitati illi, & docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:*
Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	22	Confirmantes animos discipulorum, hortantes vt permanerent in fide, & *dicentes* ⁚oportere per multas oppressiones nos ingredi in regnũ Dei.	22	*Confirmantes animas discipulorum, exhortantésque vt permanerent in fide, & quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnũ Dei.*
Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ᾽ ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.	23	Quúmque ipsis ⁚per suffragia creassent ⁚per singulas Ecclesias ⁚Presbyteros, precatíq; essent cum ieiuniis, commendarunt eos Domino in quem crediderant.	23	*Et quũ cõstituissent illis per singulas Ecclesias Presbyteros, & orassent cum ieiunationibus, commendauerunt eos Domino in quem crediderunt.*
Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.	24	Peragratáque Pisidia, venerunt in Pamphyliam.	24	*Transeuntésque Pisidiam, venerunt in Pamphyliam.*
Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.	25	Ac Pergæ loquuti ⁚*Domini* sermonem, descenderunt ⁚Attaliam.	25	*Et loquentes verbum Domini in Perge, descenderunt in Attaliam.*

18 *Ne ipsis sacrificaret*, τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. In quatuor manuscr. codicibus additur, ἀλλὰ πορευθῆναι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. Διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθον ἀπὸ Ἀντιοχείας. Id est, *Sed vnusquisque domum suam abiret. Ipsis autem* [*illic*] *versantibus ac docentibus superuenerunt ab Antiochia*, &c. quod po- 10 sterius mẽbrũ legit etiã Beda, & in vetustiss. codice inueni.

19 *Qui persuasa turba*, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους. In iisdẽ quatuor exemplaribus scribitur, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παρρησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι ἀπ᾽ αὐτῶν, λέγοντες, ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Id est, *Et ipsis confidenter disputantibus, persuaserunt turbæ vt ab iis deficeret, quòd dicerent eos nihil veri dicere, sed in omnibus mentiri.*

21 *Discipulos multos adiunxissent*, μαθητεύσαντες. Vulgata & Erasmus, *quum docuissent*, perperã. Nec enim τὸ μαθητεύειν hîc declarat τὸ διδάσκειν, sed docendo ad Christi fi- 20 dem adducere. vt rectè quoque explicat Syrus interpres. Discipulorum enim nomen in iis regionibus adhuc vsitatum erat significandis Christianis. Vide Matth. 28.

22 *Oportere*, ὅτι δεῖ. Subaudiui participiũ *Dicentes*, quod etiam expressit Syrus interpres. Arabs autem expuncta 25 copula καὶ, legit ὅτι δεῖ, *quòd oporteret*, idq; vt opinor, rectius.

23 *Per suffragia creassent*, χειροτονήσαντες. Ortum est hoc verbum ex Græcorum consuetudine, qui porrectis manibus suffragia ferebant. Vnde illud Ciceronis pro L. Flacco, *Porrexerunt manus: psephisma natum est*. Est autem 30 notanda vis huius verbi, vt Paulum ac Barnabam sciamus nihil priuato arbitrio gessisse, nec vllam in Ecclesia exercuisse tyrannidem: nihil denique tale fecisse quale hodie Romanus Papa & ipsius asseclæ, quos ordinarios vocant. Quidam hoc referre malunt ad manuum im- 35 positionem, quæ & ipsa sit prorsus necessaria: & hoc prætextu arrepto, vocationem nostram irritam esse dicunt, quoniam Ordinarii, quos vocant, nobis manus non imposuerunt, siue quòd non simus in Romana Ecclesia cõsecrati. Respondeo, ex ipsis canonibus quos iactant, irritam esse consecrationem cui non præierit legitima electio, aut quæ sit ab excommunicato. Ostendant autem i- 10 psi vel vnum in tota illa hierarchia qui legitimè sit vocatus, imò qui non sit centies ipso iure excommunicatus, si ipsis eorum Synodis stetur. Nos igitur cur ab illis impositionem manuum peteremus, aut quo iure ipsi nobis eam tribuerent? Habemus autem nos, Dei beneficio, cer- 15 tas nostræ vocationis notas, legitimo ab Ecclesiis nostris & vitæ & doctrinæ testimonio (per Dei gratiam) ornati, & ab iisdem electi, ac demum etiam inuocato Dei nomine in nostro ministerio confirmati. cui Dominus (vt spero) eiectis tum furibus, tum mercenariis, benedicet.

20 *Per singulas Ecclesias*, κατ᾽ ἐκκλησίαν. Sic antea dixit Lucas κατ᾽ οἶκον pro *Domatim*. *Presbyteros*, πρεσβυτέρους. Id est pastores, diaconos, & alios Ecclesiæ gubernationi præfectos. Hîc enim, vt alibi sæpe, generaliter accipitur presbyteri nomen.

25 25 [*Dei*] *sermonem*, τὸν λόγον. In tribus codicibus manuscr. & Syra & Arabica interpretatione, disertè additur τοῦ Κυρίου: quod expressimus, vt magis esset perspicua oratio.

Attaliam, εἰς Ἀττάλειαν. Ridiculum est quod in quibusdam Latinis codicibus pro Attaliam legitur Italiam. Ma- 30 gis excusanda est eorum imperitia qui Mattaliam scripserunt, in nomine tantùm decepti. Est autem Attalia vrbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ finibus proxima: ideóque apud Stephanum Lyciæ attributa. Nam in Græco Stephano corruptè excusum est Λυδίας pro Λυκίας. quem cras- 35 sissimum errorem miror non fuisse ab Erasmo animaduersum, quum Lydiæ littora ad Occidentem exposita mari Ægeo, non paruo tractu absint à Lycia ac Pamphylia in Meridiem obuersis.

26 Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.

27 Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

28 Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΚΑΙ τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς, Ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.

2 Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

3 Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς.

4 Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν.

5 Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, Ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.

6 Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.

26 E illinc abnauigarunt "Antiochiam, vnde fuerant cōmendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autem venissent & coegissent Ecclesiam, retulerūt quanta Deus "per ipsos effecisset, eúmque aperuisse Gentibus ostium fidei.

28 Et egerūt illic multum tempus cum discipulis.

CAP. XV.

1 PORRO "quidā qui descēderāt à Iudæa, docebant fratres, *& dicebāt*, Nisi circuncidamini ritu Mosis, nō potestis seruari.

2 Orta igitur "repugnātia & disquisitione non exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, constitutum fuit vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alii ex illis, ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymam, super hac quæstione.

3 Illi ergo "deducti ab Ecclesia, peragrarunt hœnicen & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & gaudio magno affecerunt omnes fratres.

4 Quum autem aduenissent in Hierusalem, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & renuntiarunt quæcunque Deus "per ipsos effecerat.

5 "Sed *(aiebant)* quidam surrexerūt è secta Pharisæorum qui crediderunt, dicentes oportere ipsos circuncidere, & denuntiare vt obseruent Legem Mosis.

6 Conuenerunt igitur Apostoli & Presbyteri vt dispicerent de hoc negotio.

26 *Et inde nauigauerunt Antiochiam, vnde erant traditi gratiæ Dei in opus quod compleuerunt.* Suprà 13.1

27 *Quum autem venissent, & congregassent Ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis, & quia aperuisset Gentibus ostium fidei.*

28 *Morati sunt autē tempus non modicum cum discipulis.*

CAP. XV.

1 *ET quidam descendētes de Iudæa docebāt fratres, Quia nisi circuncidamini secundū morem Moysi, nō potestis saluari.*

2 *Facta ergo seditione nō minima Paulo & Barnabæ aduersus illos, statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex illis ad Apostolos & Presbyteros in Ierusalem, super hac quæstione.*

3 *Illi ergo deducti ab Ecclesia, pertransibant Phœnicen & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & faciebant gaudium magnum omnibus fratribus.*

4 *Quum autem venissent Ierosolymā, suscepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis & seniorib. annūtiantes quanta Deus fecisset cum illis.*

5 *Surrexerunt autē quidam de hæresi Pharisæorum qui crediderunt, dicentes, Quia oportet circūcidi eos, præcipere quoque seruare Legē Moysi.*

6 *Conuenerúntque Apostoli & seniores videre de verbo hoc.*

---

26 *Antiochiam*, εἰς Ἀντιόχειαν. Græca scholia legunt εἰς Μίλητον, *Miletum*, sed perperam.

27 *Per ipsos*, μετ' αὐτῶν. Heb. בהם [*bahem.*] Neque enim μετ' hoc loco propriè declarat σὺν, sed potius διὰ, id est causam instrumentalem, cui solent Hebræi præpositiones adiungere, vt suprà, 13.17, & Lucas proximo capite 15.12. δι' αὐτῶν scribit. Malè ergo Vulg. & Eras. interpretati sunt, *Cū illis*: & Castellio quoque nihilo melius conuertit *Secum*.

IN CAP. XV.

1 *Quidam*, τινές. Nempe Cerinthus cum suis, vt testatur Epiphanius κατὰ κηρινθιανῶν.

2 *Repugnantia*, στάσεως, i. ἀντιστάσεως. Vulg. & Eras. *seditione*: & fateor στάσιν & πόλεμον sic à Plat. lib. 5 de rep. distingui, vt illa sit ἐπὶ τοῦ οἰκείου, istud ἐπὶ τοῦ ἀλλοτρίου: sed quū & στάσεως & συζητήσεως vocabulū hîc videatur Paulo ac Barnabæ, ídque non sine magna ipsorum laude tribui, nullo modo videtur huic loco conuenire seditionis nomen. *Constitutum fuit*, ἔταξαν. Vulg. *Statuerunt*. Vide suprà 13.29. Quod autem hic adiectum inuenio in meo vetustissimo codice, etsi nolim temere in contextum admittere, quum id nusquam alibi inueniam, mirè tamen hūc locum illustrat. Est autem huiusmodi: Ἔλεγε γὰρ ὁ Παῦλος οὕτως μένειν καθὼς ἐπίστευσαν, διϊσχυριζόμενος· οἱ δὲ ἐληλυθότες ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, παρήγγειλαν αὐτοῖς, τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ καί τισιν ἄλλοις, ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς Ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ὅπως κριθῶσιν ἐπ' αὐτῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. id est, *Paulus enim magna contentione dicebat vt sic manerent sicut crediderant*: (id est, vt incircuncisi vocati circuncisionem non accerserent, 1. Cor. 7.18. & Gal. 5.2.) *qui verò ex Hierosolymis aduenerant denuntiabant illis, Paulo* videlicet *& Barnabæ, & aliis quibusdam vt ascenderent ad Apostolos & Seniores Hierosolymam, iudicium sub illis super hac quæstione subituri*. id est iudices illis ferebāt Apostolos & Seniores Hierosolymitanos.

3 *Deducti*, προπεμφθέντες. Additi sunt ergo comites ab Ecclesia, nempe ne viderentur illi vel causam suam agere, vel ab Ecclesia Antiochena dissentire.

4 *Per ipsos*, μετ' αὐτῶν, id est δι' αὐτῶν vt mox vers. 12. Est enim μετὰ præpositio ex Hebr. idiotismo instrumēti casui adiuncta, vt Gallicè dicimus *fraper auec vn baston*, pro *fraper d'vn baston*.

5 *Sed [aiebant]* &c. ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, &c. Hunc locum video omnes perinde interpretari acsi essent verba Lucæ, quasi quum suam expeditionem narrarent Paulus ac Barnabas, insurrexerint qui Circuncisionem vrgerent. quod mihi non fit admodum probabile, sed potius illos, exposita sua expeditione, subiecisse controuersiam illam Antiochiæ excitatam, cuius causa ipsi Hierosolymam venerant. Puto igitur esse illorum verba, non Lucæ: ideóq. addidi verbum Aiebant, vt ostenderem transitionem esse ab obliqua oratione ad rectam, cuius simile exēplum extat Luc. 5.14. & 7.4, & 5. & infrà, 16.36, & 17.3. Sed & apud disertos scriptores huiusmodi ellipsis in narrationibus eleganter vsurpatur. Sic enim Cæsar, Coniurationem nobilitas fecit, & ciuitati persuasit vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Pro, Dixit enim perfacile esse. quod quidem dicendi genus innumerabilibus penè locis apud Titum Liuiū inuenias. Rursum tamen

hic habet aliquid vt in obliqua oratione positum meus vetustissimus codex, nempe, οἱ δὲ παραγγείλαντες αὐτοῖς ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, ἐξανέστησαν λέγοντες, τινὲς ἀπὸ τῆς αἱρέσεως &c. Id est, *Qui verò denuntiarant illis vt ascenderent ad presbyteros, consurrexerunt dicentes, quidam ex secta* (videlicet) *Pharisæorum.*

Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι.

Supra 10. 30, & 11. 13

Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν·

Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.

Supra, 10. 43
1. Cor. 1. 1.

Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;

Matth. 23. 4

Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.

Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν.

Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτούς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ μου,

Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν· καθὼς γέγραπται,

7 Quum autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, ‖Viri fratres, vos scitis Deum "iampridem inter nos "elegisse *me*, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelii, & crederent.

8 Et Deus qui nouit corda, dedit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

9 ‖"Nihilque discreuit inter nos & illos, fide purgatis cordibus eorum.

10 Nunc ergo quid "tentatis Deum, ‖imposito iugo ceruici discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus?

11 Imò per gratiam Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illos.

12 Tacuit autem "tota illa multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, exponentes "quanta Deus edidisset signa & miracula per ipsos inter Gentes.

13 Postquam autem ipsi conticuissent, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.

14 "Symeon exposuit quomodo primùm Deus respexerit *Gentes*, vt sumeret "ex ipsis populũ "nomini suo.

15 Et huic *rei* consonant verba Prophetarum: sicut scriptũ est,

7 *Quum autem magna conquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, vos scitis quoniã ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meũ audire Gentes verbum Euangelij & credere.*

8 *Et qui nouit corda Deus testimonium perhibuit, dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis:*

9 *Et nihil discreuit inter nos & inter illos, fide purificans corda eorum.*

10 *Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere iugũ super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?*

11 *Sed per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodum & illi.*

12 *Tacuit autẽ omnis multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, narrantes quanta Deus fecisset signa & prodigia in Gentibus per eos.*

13 *Et postquam tacuerũt, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.*

14 *Simon narrauit quemadmodum primùm Deus visitauit sumere ex Gentibus populũ nomini suo.*

15 *Et huic concordãt verba Prophetarum: sicut scriptum est,*

7 *Iampridem*, ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων. Heb. ימי קדם [*ieme kedem*] pro quo Vulg. & Eras. habent ad verbum, *A diebus antiquis*: quo genere dicendi significatur plerunque tempus antiquissimum, vt Deut. 4.32, & 32. 7. hic autem designantur quæ non ita multo post Stephani mortem acciderant. *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Heb. בנו [*banu*,] pro ממנו [*mimmennu*] *Ex nobis*, vt vertit Arabs interpres, seu מ־בינינו [*mibbenenu*] ex medio nostri, id est ex hoc nostro cœtu. Ponitur enim sæpe ב, id est IN, pro מן [*min*] vel בין [*chen:*] vt 1. Paral. 11. 20. nisi malimus interpretari ἐν ἡμῖν, *nos*, vt Petrus plurali numero de se loquatur. Nã sic construitur apud Hebræos verbum בחר [*bachar.*] Vulg. ad verbum, *in nobis*, barbarè. Syrus autẽ interpres hoc nõ legit. Nõnulli ad loci ac personarum circunstantiam referunt: quasi hoc pertineat ad ἔθνη, vel ad verbum ἀκοῦσαι. vt sit hic sensus, Deus elegit vt per me Gentes audirent verbum Dei inter nos: vel, vt Gẽtes quæ inter nos sunt, ex me verbum Dei intelligerent. sed hæc traiectio dura est, neque (vt opinor) vllo modo necessaria. Quidam etiam exponũt Inter nos, Præsentibus seu testibus nobis: quæ sententia vt cõueniret, videtur potius dicendum fuisse ἐν ὑμῖν, inter vos. Ego puto interpretationem illam quam sequutus sum, simplicissimam ac verissimam esse. Perinde enim est acsi diceret Petrus, Quid tam longa disceptatione opus est? non verebor de meipso dicere quod verum esse omnes nostis, me videlicet ex hoc nostro cœtu ac numero delectum esse à Deo, ex cuius ore gentes intelligerent & amplecterentur Euangelicam doctrinam. Itaque quum *Inter nos* siue *Ex nobis* dicit Petrus, XII Apostolorum cœtum intelligit, qui videntur peculiariter ad eum diem fuisse circuncisioni destinati, sicut Paulus Gentibus: eo duntaxat excepto quòd Petrus primitias Gentium obtulit Deo. Quamobrem distributionem illã prouinciarum mundi inter duodecim Apostolos factam, cuius meminerunt veteres, puto vel commentitiam esse, vel, si modò fuit, certè Iudæorum causa fuisse institutam, aut certè factam post Hierosolymitanam hanc Synodum, quum iam passim Gentes in regnum Dei irrumperent.

Elegisse me, ἐξελέξατο. id est, habito inter nos delectu voluit. Nam ἐκλέγεσθαι ponitur hoc loco ἀμεταβάτως: quod necui scrupulum iniiceret, suppleuimus pronomen, quod etiam exprimit Arabica interpretatio.

9 *Nihilque*, καὶ οὐδέν. In eo videlicet beneficio quod omnibus credẽtibus cõmune est qualitate tamẽ nõ quãtitate.

10 *Tentatis Deum*, πειράζετε τὸν Θεόν. Sic vbique Græci legunt, & Syrus quoque & Arabs interpretes. Hieronymus tamen quadã ad August. epistola, non addit *Deum*. & certè mollior est orationis structura, nec sensui quidquã detrahitur si legatur, *Quid tentatis iugum imponere.*

12 *Tota illa multitudo*, πᾶν τὸ πλῆθος. Hic rursum habet aliquid vetustiss. meus cod. obseruatione dignũ, nẽpe, συγκατατιθεμένων δὲ τῶν πρεσβυτέρων τοῖς ὑπὸ τοῦ Πέτρου εἰρημένοις, ἐσίγησε πᾶν, &c. i. *Assentientibus autẽ Senioribus iis quæ à Petro dicta fuerant, tacuit tota multitudo.* Multitudinis autẽ nomine intellige non totam Ecclesiam, vtpote quæ nondum esset tota adiuncta, sed totum Apostolorum & Seniorum cœtũ, vt apparet suprà ex vers. 6, quos ab Ecclesia distinguit vers. 4, & mox vers. 22. Fuit enim προβούλευμα quod postea ad totam Ecclesiam relatum est, sicut initio corã tota Ecclesia fuerat quæstio proposita, vnde apparet quæ vera sit legitimæ & verę Apostolicę Synodi ratio, ab omni tã ὀχλοκρατίᾳ quàm ὀλιγαρχίᾳ, ac multo etiam magis ab Antichristiana Tyrannide procul remotę. Itaque τὸ πλῆθος rectè cõuertit Syrus interpres כנשא [*kenscha*] id est cœtũ, vt ἐκκλησίαν עדתא [*hidathah.*] *Quanta*, ὅσα. id est ἡλίκα, siue quàm multa. Pertinebat enim hoc maximè ad propositam quæstionem, & confirmandum Petri argumentum.

14 *Symeon*, Συμεών. Hebr. שמעון [*schimhon*,] sicut etiam pleraque exemplaria scriptum habẽt 2. Pet. 1. 1: quum alius

omnibus locis dicatur Σίμων שימון [*schimon*] Simon. Sed videtur à Græcis Simon pro Simeon corruptè dici, propterea quòd literam Aiin non possunt exprimere. Neque enim alioqui duo illa Hebræa idem nomen declarare facilè concesserim. *Ex ipsis*, ἐξ ἐθνῶν. Antecedens priore loco omissum, positum est in posteriore, relatiui loco, ex Hebræorum idiotismo, quem si serues, obscurior fiet oratio. *Nomini suo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Heb. לשמו [*lischmo.*] Est autem περιφραστικῶς dictum Nomini suo, pro Sibi: aut huc respexit Iacobus, quòd Sancti à Christo cognominentur Christiani.

	Græce		Beza		Vulgata
	Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν·	16	‖Post hæc reuertar, & restaurabo tabernaculum Dauid collapsum, & ruinas eius restaurabo, & rursus erigam illud:	16	*Posthæc reuertar, & reædificabo tabernaculum Dauid quod decidit, & diruta eius reædificabo, & erigam illud:*
	Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς· λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.	17	⁘Vt requirant⁘reliqui homines Dominum, & omnes Gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.	17	*Vt requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus faciēs hæc.*
	Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ.	18	⁘Nota sunt Deo ab *omni* æuo omnia opera sua.	18	*Notū à seculo est Domino opus suum.*
	Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν·	19	Quamobrem ego ⁘censeo nō esse obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum conuertuntur:	19	*Propter quod ego iudico non inquietari eos qui ex Gentibus conuertuntur ad Deum:*
	Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος.	20	Sed ad eos scribendum vt abstineāt⁘à pollutionibus simulachrorum, ⁘& scortatione, ⁘& suffocatis rebus, ⁘& sanguine.	20	*Sed scribere ad eos vt abstineant se à cōtaminationibus simulacrorum, & fornicatione, & suffocatis, & sanguine.*
	Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.	21	Moses enim ab ætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prædicent, quum in synagogis per singula Sabbatha legatur.	21	*Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis, vbi per omne Sabbathum legitur.*
	Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ· Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς·	22	Tunc visum est Apostolis & senioribus cum tota Ecclesia, delectos ex sese viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primarios inter fratres:	22	*Tunc placuit Apostolis & senioribus cum omni Ecclesia, eligere viros ex eis, & mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silā, viros primos in fratribus:*

Amos 9. 11

17 *Vt requirant*, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν. Hebræa veritas habet, Vt possideant reliquias Edom. Sed idem sensus est, quum eos demum possideat Ecclesia qui Dominū requirunt. Videntur tamen Græci interpretes pro אדום [*edom*] legisse אדם [*adam.*] Nonnulla præterea omissa sunt quę in Græca editione extant: sed ita tamen vt de sententia ipsa nihil detraxerit Lucas. *Reliqui homines*, οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων. Hellenismus, vt Plinius Nigras lanarum, & Degeneres canum dixit. Reliquos autem homines vocat Gentes, vt explicatur altero membro huius versiculi, populos videlicet omnes vltra illum veterem.

18 *Nota sunt*, &c. γνωστὰ, &c. Cōplutensis editio legit ἃ ἐστι γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος αὐτῷ. i. *quæ sunt ei nota ab æterno*, siue *ab omni æuo*. Nam αἰών, id est עולם [*holam,*] hoc loco ita oportet explicare. Sensus autem est, Deo semper cōstitisse & constare optimam omnium consiliorum & factorum suorum rationem, ac proinde in illis esse sine contradictione acquiescendum. Vulg. *Notum à seculo est Domino opus suum*, γνωστὸν ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ κυρίῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, vt legitur etiam in meo vetustissimo codice.

19 *Censeo*, κρίνω. Vulg. *Iudico*, quod nimium videri possit imperiosum, nisi addas τὸ κατ' ἐμὲ, id est, *quod ad me attinet*, vt apparet legisse Irenæum lib. 3. cap. 12.

20 *A pollutionib. simula.* ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων. id est, ab iis quæ per idola sunt polluta, quibus sunt oblata, de quibus & de recto istius Apostolicæ constitutionis vsu, copiosè & ex professo disserit Apostolus 1. Cor. 8. & 10. Intelligit enim idolothyta, vt liquet ex subiuncta synodi epistola. Irenæi interpres habet A vanitatibus. *Et scortatione*, καὶ πορνείας. Hæc particula collocatur in ipsius Synodi epistola quarto loco: hîc autē secundo, vnde (quod sine cuiusquam præiudicio dictum velim) coniicio esse illius primi paulo obscurius dicti expositionem, siue ab ipso Petro expressam, siue in albo libri annotatam, &, quum omissa videretur in epistola, vbi perspicuè nominantur idolothyta, non suo loco insertam. πορνείας. n. nomine notū est in Sacris libris idololatriā notari plerūque cōsueuisse: quæ tamē quū talis plerunque sit vt inter res medias minimè recenseatur, (quum nullum sit corā Deo execrabilius scelus) ideo quum de rebus non per se, sed propter alterius infirmioris conscientiam inhibitis cōstet hîc agi, necessariò fuerit hæc scortatio ad εἰδωλοθύτων speciem illam referenda, de qua disserit Apostolus 1. Cor. 8. & 10. 25, & deinceps, non ad eam de qua idem Apostolus agit eiusdē epistolæ 10. 20, & quæ minimè est indifferēs. Scortationem enim de variis libidinibus accipere nos nō patitur istius orationis totius scopus, nempe vt Gentes sua libertate non abutantur ad Iudæorū infirmorū exitiū. Quorsum autem hoc ad scortationem propriè sic vocatam, à qua certè non fuerunt isti admonendi vt in Iudæorum gratiam abstinerent, quam nullus vnquam vir honestus, siue Iudæus siue prophanus, inter res honestè licitas numerauit, etiam si res esset peruulgata? De concubinatu verò, inter Iudæos ipsos frequētissimo, absurdius etiam fuerit istud intelligere, quē vitando non erant Gentes offensuræ Iudæos, sed potius illum vt illicitum fugiendo. *Et suffocatis rebus*, καὶ πνικτοῦ. Hoc non legit Irenæus lib. 3. cap. 2. neque Cyprianus extremo lib. 3, ad Quirinum. neque Augustinus in Speculo. immò etiam apertè reiicit Ambrosius in Gal. 2. quod tamen vbique in Gręcis codicibus (excepto meo vetustissimo) atq. adeo in Syra & Arabica editione inuenitur: nec sanè redundat, vt nōnulli tradunt, existimantes non ex lege diuina sed traditione humana Iudęos à suffocatis animantibus abstinuisse. Etsi enim suffocatorum propriè non facit mentionem Moses, tamen quum vetat comedere cū sanguine, & disertè iubet cuiusuis animalis (ne exceptis quidem auibus) sanguinem effundi priusquàm eo quispiam vescatur, nō potuit manifestius interdicere suffocatarū animantium esum. *Et sanguine* καὶ τοῦ αἵματος. Qui sublata copula legunt Suffocato sanguine, neque auctoritate idonea, neq. ratione iusta nituntur. Sicut autē in lege pręcipiebatur vt cuiusuis animātis quo vesci quispiā vellet, sanguis effūderetur, ita seuerissimè inhibebatur effusi sāguinis esus. Leui. 7. & 17, & 19. & Deu. 12. Itaq. neutrū hîc redūdat.

Cæterùm in vetuſtiſ. meo codice & duobus aliis manuſcriptis, vt & apud Irenæum loco antea citato, & Cyprianũ in extremo lib. 3 ad Quirinum, additur καὶ ὅσα μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν. id eſt, *Quæcunque ſibi nolint fieri, aliis ne faciãt.* quę ſentẽtia latius quidẽ patet, ſed eſt tamẽ eius συγκαταβάσεως fundamentum, de qua hîc agitur.

23 Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε· Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς, τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν.

24 Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα·

25 Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένοις ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

26 Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

27 Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά.

28 Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων·

29 Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε.

30 Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.

31 Ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

32 Ἰούδας δὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν.

33 Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

34 Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

23 Et iſta per manus eorum *mittenda* ſcribere: Apoſtoli & Preſbyteri ⁘& fratres, iis qui ſunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus, qui *ſunt* ex Gẽtibus, ſalutem.

24 Quoniã quoſdã è nobis egreſſos audiuimus vos turbaſſe verbis, ⁘labefactantes animas veſtras, ⁘dicentes *oportere vos* circuncidi, & ſeruare Legem, ⁘quibus *hoc* non mandaueramus:

25 Viſum eſt nobis concorditer coactis, electos viros mittere ad vos cum dilectis noſtris Barnaba & Paulo,

26 Hominibus qui expoſuerunt animas ſuas pro nomine Domini noſtri ⁘Ieſu Chriſti.

27 Miſimus ergo Iudam & Silã, qui & ipſi vobis eadem verbis renuntiabunt:

28 Viſum eſt enim Spiritui ſancto ac nobis, nequod amplius imponeremus vobis onus præter hæc neceſſaria:

29 *Videlicet* vt abſtineatis ab iis quæ ſunt immolata ſimulacris, & ſanguine, & ſuffocato, & ſcortatione: ⁘à quibus ſi vobis caueritis, ⁘bene agetis. Valete.

30 Illi igitur dimiſſi venerunt Antiochiam: & coacta ⁘multitudine reddiderunt epiſtolam.

31 Quam quum legiſſent, gauiſi ſunt ſuper exhortatione.

32 Iudas quoque & Silas, quum eſſent & ipſi Prophetæ, multo ſermone ⁘adhortati ſunt, & confirmarunt fratres.

33 Quum autem egiſſent *illic* aliquandiu, dimiſſi ſunt ⁘cum pace à fratribus ⁘ad Apoſtolos.

34 Silæ tamen viſum eſt ibi manere.

23 *Scribentes per manus eorum: Apoſtoli & ſeniores, fratres, iis qui ſunt Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ fratribus ex Gentibus, ſalutem.*

24 *Quoniam audiuimus quia quidam ex nobis exeuntes turbauerũt vos verbis, euertentes animas veſtras, quibus non mandauimus:*

25 *Placuit nobis collectis in vnum, eligere viros, & mittere ad vos cum chariſſimis noſtris Barnaba & Paulo,*

26 *Hominibus qui tradiderunt animas ſuas pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti.*

27 *Miſimus ergo Iudam & Silam, qui & ipſi vobis verbis referent eadem.*

28 *Viſum eſt enim Spiritui ſancto & nobis, nihil vltrà imponere vobis oneris quàm hæc neceſſaria:*

29 *Vt abſtineatis vos ab immolatis ſimulacrorum & ſanguine, & ſuffocato, & fornicatione: à quibus cuſtodientes vos, bene agetis. Valete.*

30 *Illi ergo dimiſſi deſcenderunt Antiochiam: & congregata multitudine tradiderunt epiſtolam.*

31 *Quã quum legiſſent, gauiſi ſunt ſuper conſolatione.*

32 *Iudas autem & Silas, & ipſi quum eſſent Prophetæ, verbo plurimo conſolati ſunt fratres, & confirmauerunt.*

33 *Facto autẽ ibi aliquãto tempore, dimiſſi ſunt cũ pace à fratribus ad eos qui miſerant illos.*

34 *Viſum eſt autem Silæ ibi remanere.*

23 *Et fratres,* καὶ ἀδελφοί. Vulg. omittit copulam, idque perperam. Diſtinguuntur enim hîc manifeſtè Apoſtoli & Seniores à reliquo cœtu, quũ tamẽ omniũ communi ſententia & nomine ſcribatur epiſtola, re videlicet tota poſt antegreſſũ προβούλευμα Apoſtolorum & Seniorum, in cõmuni totius Eccleſiæ cœtu rata habita.

24 *Labefactantes,* ἀνασκευάζοντες. Vulg. *Euertentes,* ἀνατρέποντες. Eſt autem illud contrarium τῷ κατασκευάζειν καὶ οἰκοδομεῖν: hoc verò τῷ στηρίζειν. quod vtrunque frequenter apud Apoſtolum occurrit. *Dicentes,* λέγοντες. Vulgata totum hoc vſque ad *Quibus non mandaueramus,* non legit. quod tamẽ apud Irenęũ & Oecumenium extat, & tum in Syra, tum in Arabica interpretatione.

Ieſu Chriſti, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetuſtiſſimus meus codex addit εἰς πάντα πειρασμὸν, *omni experimento,* ſiue *explorationi,* quod Gallicè dixeris, *à toute eſpreuue.*

29 *A quibus,* ἐξ ὧν, pro ἀφ' ὧν. vt habet meus vetuſtiſſimus codex. Cæterùm in Cõplutenſi editione, tribus manuſcr. codicibus, & meo vetuſtiſſimo, ante iſta legitur καὶ ὅσα μὴ θέλητε ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέρῳ μὴ ποιεῖν, *& quæ vobis fieri nolitis, alteri non facite,* de quo diximus ſuprà 20.

Bene agetis, εὖ πράξετε. Irenęi interpres addit, *Ambulantes in Spiritu ſancto,* πορευόμενοι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. quæ in vetuſt. etiam codice meo leguntur, eo excepto quòd φερόμενοι ſcribitur, id eſt Verſantes. *Valete,* ἔρρωσθε. Syrus interpr. addit בְּמָרַן [*bemarran*] *in Domino noſtro.*

30 *Multitudine,* τὸ πλῆθος. Id eſt ἐκκλησίᾳ πάσῃ. Eccleſia tota, ſiue, vt vertit Syrus interpres, Toto populo. Nec enim adhuc ad ſe omnia pertraxerant Epiſcopi ne tunc quidem Eccleſiis noti.

32 *Adhortati ſunt,* παρεκάλεσαν. Vel, *conſolati ſunt,* vt etiã in ſuperiore verſiculo παράκλησιν poſſumus interpretari Cõſolationem, vel Adhortationem.

33 *Cum pace,* μετ' εἰρήνης. Hebr. בשלום [*beſchalom,*] id eſt fratribus bene illis precantibus, & cum bona Eccleſiæ venia. Hæc autem refero non ad illorum profectionem, ſed dimiſſionem: ne cogamur ſynecdochen hîc conſtituere. Venit ergo vterque diſcedẽdi veniam petiturus ab Eccleſia: quę quum eos benignè à ſe dimiſiſſet, & ipſi iam profecturi viderentur, Silas tamen manſit Antiochię, certis de cauſis, nimirum mutato conſilio, quanuis illas Lucas non explicet. *Ad Apoſtolos,* πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Vulg. *Ad eos qui miſerant illos,* πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτούς, vt ſcribitur etiam in vet. meo cod. & puto ſic declarari hoc loco, per Apoſtolos intelligi generaliter Eccleſiã Hieroſolymitanã, nõ illos peculiariter ſic vocatos, qui tũc fortaſſe pauci

rāt Hierosolym is, ac fortasse prçter Iacobū nulli. siquidē ista sic satis diu post illā synodum habitam gesta sunt.

Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.

Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον·

Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον·

Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.

Κεφάλαιον ις.

Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν· καὶ ἰδοὺ, μαθητής τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος·

Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.

Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

35 ⁒Paulus autem & Barnabas quoq. cōmorati sūt Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis etiam multis, sermonem Domini.

36 Post aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuersi inuisamus fratres,nostros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus sermonem Domini, ⁒*cognituri* quomodo *se* habeant.

37 Barnabæ verò consilium erat assumere secum Iohannem qui vocabatur Marcus:

38 Paulus autem ⁒æquum censebat, cum non assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuisset.

39 ⁒Sic igitur sunt exacerbati, vt alter ab altero discederet : & Barnabas assumpto Marco nauigaret in Cyprum:

40 Paulus verò allecto Sila abiit commendatus gratiæ Dei à fratribus.

41 Peragrauítque Syriam ac Ciliciam confirmans ⁒Ecclesias.

CAP. XVI.

1 P⁒Eruenit autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine ‖Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, cæterùm patre Græco.

2 Huic dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconii.

3 Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circuncidit, propter Iudæos qui in illis locis erāt:sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

4 Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda ⁒instituta quæ decreta fuerant ab Apostolis & Presbyteris qui Hierosolymis erant.

35 *Paulus autem & Barnabas demorabātur Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis pluribus, verbum Domini.*

36 *Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuertentes visitemus fratres per vniuersas ciuitates in quibus prædicauimus verbum Domini, quomodo se habeant.*

37 *Barnabas autem volebat secum assumere & Iohannem qui cognominabatur Marcus:*

38 *Paulus autem rogabat eum, vt qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus, non debere recipi.*

39 *Facta est autem dissensio, ita vt discederēt ab inuicem : & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum:*

40 *Paulus verò electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus.*

41 *Perambulabat autem Syriam & Ciliciam, confirmans Ecclesias.*

CAP. XVI.

1 *PEruenit autē in Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, patre Gentili.*

Rom. 16. 21 philipp. 2. 19 1. thes. 3. 2

2 *Huic testimoniū bonum reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres.*

3 *Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumens circuncidit eum, propter Iudæos qui erant in illis locis: sciebant enim omnes quòd pater eius erat Gentilis.*

4 *Quum autem pertransirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erant Ierosolymis.*

---

35 *Paulus autem*, Παῦλος δέ. Si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, *Paulus autem*, ista non admodum videbuntur cohærere: sed si præcedēti versiculo adieceris quod in vno codice scriptum inuenimus, pulchrè omnia cohærebunt : ista videlicet, μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη, *Solus verò Iudas profectus est.*

36 [*Cognituri*] *quomodo* [*se*] *habeant*, πῶς ἔχουσι. Suppleui, vt rudioribus consulerem, quod prætermissum reddebat sentētiam obscuriorem: quanuis in cōmuni sermone multa eiusmodi soleant vsurpari. Sic Dido apud Virgilium, --*equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Siquibus eiectus syluis aut vrbibus errat.*

37 *Consuluit*, ἐβουλεύσατο. In duobus codicibus legimus ἐβούλετο, *volebat*, & quidem rectius, vt opinor.

38 *Aequum censebat non assumere*, ἠξίου μὴ συμπαραλαβεῖν. Vulg. *Rogabat non debere recipi*, barbarè & obscurè. Erasm. *Volebat vt adiungeretur ei*, & in meo vetustissimo cod. legitur καὶ ἐβούλετο.

39 *Sic igitur sunt exacerbati*, ἐγένετο οὖν παροξυσμός. Vel, [*Tanta*] *igitur fuit animorum exacerbatio.* Vulg. maluit παροξυσμὸν vertere Dissensionem, non satis expressē: quo nomine quum meritò reprehendatur ab Erasmo, miror cur Acrem disceptationem maluerit interpretari. Nam ne hoc 5 quidem Græcis respondet.

41 *Ecclesias*, τὰς ἐκκλησίας. In meo vet. cod. hæc adiiciuntur παραδιδοὺς τὰς ἐντολὰς τῶν πρεσβυτέρων. vt in Latinis nōnullis libris, *præcipiens custodire præcepta Apostolorum & Senio-* 10 *rum*, quæ videntur repetita ex cap. sequente, vers. 4.

IN CAPVT XVI.

1 *Peruenit autem*, κατήντησε δὲ, &c. Hic rursum vetustis- 15 simus meus codex habet, διελθὼν τὰ ἔθνη ταῦτα, κατήντησε εἰς Δέρβην, *peragratis autem istis gentibus, peruenit Derben.* Est autem Derbe Isauriæ ciuitas.

4 *Instituta*, δόγματα. vel, *Decreta*, illa videlicet quorum antè facta est mentio. Neque enim dogmatis appellatione 20 doctrina ipsa hoc loco intelligitur.

5 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.

6 Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ.

7 Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ.

8 Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρῳάδα.

9 Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστώς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων, Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν.

10 Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

11 Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρῳάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν·

12 Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

13 Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

14 Καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεὸν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

15 Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα, Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

16 Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς, μαντευομένη.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabantur fide, & ∵augebantur numero quotidie.

6 Phrygia autem peragrata & Galatica regione, prohibiti à Spiritu sancto loqui ∵sermonem in Asia.

7 Quum venissent in Mysiam, tentabant ire versus Bithyniam: sed nõ siuit eos *ire* ∵Spiritus Iesu.

8 Præterita igitur Mysia, descenderunt ∵Troada.

9 Et visum per noctem apparuit Paulo: Vir Macedo quidam adstabat precans eum, & dicens, Traiice in Macedoniam, & succurre nobis.

10 Vt autem visum vidit, statim studuimus abire in Macedoniam, ∵collatis argumentis colligentes vocasse nos Dominum vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur Troade, rectum cursum tenuimus Samothracẽ, & sequẽte die ∵Neapolin:

12 Et illinc Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ vrbs, colonia. Egimus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 Et die Sabbathi egressi sumus ex vrbe ad flumen, vbi ∵solebat esse precatio: vbi quum consedissemus, alloquuti sumus mulieres quæ conuenerãt.

14 Quædam autem mulier nomine Lydia, ∵ quæ purpuram vendebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor vt attẽderet ea quæ dicebãtur à Paulo.

15 Quum igitur baptizata esset, & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicastis me fidelem esse Domino, ingressi domum meam, manete. Et adegit nos.

16 Factum est autem proficiscẽtibus nobis ad precationem, vt ∵ancillula quædam habẽs spiritum ∵Pythonis, occurreret nobis, quæ quæstum magnum præbebat dominis suis, vaticinãdo.

5 Et Ecclesiæ quidem confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.

6 Transeuntes autem Phrygiã & Galatiæ regionem, vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum in Asia.

7 Quum venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam: & non permisit eos Spiritus Iesu.

8 Quum autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem.

9 Et visio per noctẽ Paulo ostensa est: Vir Macedo quidã erat stans & deprecans eum, & dicẽs, Transiens in Macedoniam adiuua nos.

10 Vt autem visum vidit, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniã, certi facti quòd vocasset nos Deus euangelizare eis.

11 Nauigantes autem à Troade, recto cursu venimus Samothraciam: & sequenti die Neapolim:

12 Et inde Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in hac vrbe diebus aliquot cõsistentes.

13 Die autem Sabbathorum egressi sumus foras portam, iuxta flumen, vbi videbatur oratio esse, & sedentes loquebamur mulieribus quæ conuenerant.

14 Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria ciuitatis Thyatirenorum, colens Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor intendere iis quæ dicebantur à Paulo.

15 Quum autẽ baptizata esset, & domus eius, deprecata est, dicens, Si iudicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam, & manete. Et coegit nos.

16 Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quãdam habentem spiritum Pythonem obuiare nobis, quæ quæstũ magnum præstabat dominis suis, diuinando.

5 *Augebantur*, ἐπερίσσευον. Vel, exuberabant. Vulgata & Erasmus, *Abundabant*, malè hoc quidem loco.

6 *Sermonem*, τὸν λόγον. Meus vetustis. codex addit τοῦ Θεοῦ, *Dei*, adstipulante Syra quoque & Arabica interpretatione.

7 *Spiritus Iesu*, τὸ πνεῦμα Ἰησοῦ. Sic restituo non modo trium manuscr. & vetustissimi mei codicis, itidémque Syræ, & Arabicæ, veterísque Latinæ interpretationis, sed etiã expressa Cyrilli auctoritate fretus lib. Thesauri 2. cap. 4. & 12. c. 12. sicut Spiritũ Christi nominat Apostolus, Ro. 8. 9.

8 *Troada*, εἰς Τρῳάδα. Syrus Troada pro regione accipit, neque id immeritò, quum ita soleat frequentius vsurpari. Hic tamen pro vrbe accipi quæ, teste Plinio, Antigonia quoque & Alexandria dicta fuit, (antiquæ videlicet Troiæ reliquiæ) constat ex eo quòd mox inde soluisse dicuntur, & ex historia quę scribitur infrà, 20. 6.

10 *Collatis argumentis colligentes*, συμβιβάζοντες. Plato in Hippia minore, διασκοπῶ καὶ συμβιβάζω τὰ λεγόμενα: qui locus à doctissimo viro Ioach. Camerario citatus, optimè declarat huius verbi translatitiam significationem. Nam propriè illud ipsum significat quod Gallis *adiuster*, vt exposuimus suprà, 9. 22. & ita vsurpatur à Paulo Eph. 4. 16, & Col. 2. 19. Itaque mihi non satisfacit Budæus qui συμβάλλοντες interpretatur Coniicientes. Vulg. verò & Eras. multo minus, qui συμβιβάζοντες exponunt *Certi facti*, id est πληροφορηθέντες, vel συμβιβασθέντες, pro quo tamen potius dicendum fuerat *Certiores facti*.

11 *Neapolin*, εἰς Νεάπολιν. Ridiculum est quod de Cariæ Neapoli quidam tradidit hoc loco, quum hæc manifestè appareat ad Neapolin illam pertinere quę proxima est Philippis, in ipso Thracię ac Macedonię confinio.

13 *Solebat*, ἐνομίζετο. i. vbi de more ac cõsuetudine haberi consueuerãt cõuentus. Vetus autẽ interpr. deceptus huius verbi varia significatione, conuertit *Videbatur*, id est ἐδόκει.

14 *Quæ purpuram vendebat*, πορφυρόπωλις, id est πορφύραν πωλοῦσα. Ideo singulari numero dicere malui purpuram, nequis de purpuris piscibus agi putet.

16 *Ancillula quædam*, παιδίσκην τινά. Vulg. *Puella quædam*. sed conditionem nõ ætatem designari apparet ex eo quòd

mox fiat mentio dominorum. *Pythonis*, Πύθωνος. Epitheton Apollinis, qui responsa daret petentibus, παρὰ τὸ πυνθάνεσθαι, vnde Apollo Pythius, qui & Delphicus, à loco illo celebri dicebatur, cui etiã nomen fuit Pytho. Græci interpretes aliquoties in Bibliis ἐγγαστριμύθον sunt interpretati, quòd ex obsessarum mulierculārum vẽtre oracula solerent edere. Hebræi non prorsus dissimili ratione videntur אוב [*ob*]. & אובות [*oboth*] vocare, quòd mulierum eo dæmone correptarum ventres instar vtris intumescerent.

Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραζε, λέγουσα, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ὑμῖν ὁδὸν σωτηρίας.	17	Hæc subsequuta Paulum ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius summi, qui annuntiant vobis viam salutis.	17	*Hæc subsequuta Paulũ & nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui Dei excelsi sunt, qui annuntiant vobis viam salutis.*
Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε, Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.	18	Hoc autem fecit ad multos dies. sed molestè ferens Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi per nomen Iesu Christi exeas ab ea. Exiit igitur eodem illo momento.	18	*Hoc autẽ faciebat multis diebus. dolens autem Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea. Et exijt eadem hora.*
Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας.	19	Videntes autem domini "abiisse spem quæstus sui, prehensum Paulum & Silam traxerunt in forum "ad magistratus.	19	*Videntes autem domini eius quia exiuit spes quæstus eorum, apprehendentes Paulum & Silam, perduxerunt in forum ad principes.*
Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες·	20	Et offerentes eos "prætoribus, dixerunt, Homines isti cõturbant ciuitatem nostram, quũ sint Iudæi:	20	*Et offerentes eos magistratibus dixerũt, Hi homines conturbant ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:*
Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι.	21	Et annuntiant ritus quos non licet nobis suscipere, neque vsurpare, quum simus Romani.	21	*Et annuntiant morem quem non licet nobis suscipere, neque facere, quum simus Romani.*
Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν· καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.	22	"Vnà verò insurrexit turba aduersus eos: & prætores "diruptis eorum vestibus iusserunt *eos* "virgis cædi.	22	*Et cucurrit plebs aduersus eos: & magistratus scißis tunicis eorum, iusserunt eos virgis cædi.*
Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς, ἔβαλον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.	23	Quumque multas plagas eis imposuissent, coniecerunt *eos* in carcerem, additis mandatis commentariensi vt tutò eos asseruaret.	23	*Et quũ multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerem, præcipientes custodi vt diligenter custodiret eos.*
Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.	24	Qui quum tale mandatum accepisset, coniecit eos in intimum carcerem, & pedes eorũ "adstrinxit "numella.	24	*Qui quum tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes eorũ strinxit ligno.*
Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.	25	Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.	25	*Media autẽ nocte Paulus & Silas orantes laudabant Deum: & audiebant eos qui in custodia erant.*
Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου· ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.	26	Repentè verò terræmotus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris: & illico apertæ sunt omnes fores, & omnium vincula "laxata.	26	*Subitò verò terræmotus factus est magnus, ita vt mouerentur fundamẽta carceris: & statim aperta sunt omnia ostia, & vniuersorum vincula soluta sunt.*

19 *Abijsse*, ὅτι ἐξῆλθεν. vel *Exijsse*. Sic enim venustè loquitur Lucas, quasi vnà cum illo impuro spiritu quæstus etiam istorum emigrasset. *Ad Magistratus*, ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας. Hi sunt quos Latini Decuriones vocabãt, ex quibus Publicum consilium in coloniis constabat. Syrus & Arabs interpretes, hoc omiserunt, vel potius non legerunt. & certè videtur redundare. *Ciuitatẽ*, τὴν πόλιν. Latini nonnulli cod. p *Vrbem nostrã*, habẽt *orbem*. & infrà 17.6, in simili accusatione scribitur οἰκουμένην. Veterem autem hãc fuisse calumniam apparet ex Reg. 18.17.

20 *Prætoribus*, στρατηγοῖς. Id est Duumuiris. Erat autem in Coloniis Duumuiratus propè Consulatui aut Præturæ cõpar, vnde festiuum illud Ciceronis in Agrariis, *Quum in cæteris coloniis duumuiri appellentur, Capuæ se prætores appellari volebant*. Græcis autem scriptoribus στρατηγοὶ dicti sunt qui Romæ prætores. Addit Syrus interpres quem sequitur Arabs, ולרישא דמרינתא [*velarische damrinta*] & *primoribus ciuitatis*, Decurionibus videlicet.

22 *Vnà autem insurrexit*, καὶ συνεπέστη. Vulgata, *Et cucurrit*, καὶ ἔδραμε. Erasmus, *Et concurrit*, καὶ συνέδραμε.

Diruptis eorũ vestibus, περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια. Erasmus, *Scißis vestibus suis. Est autem*, inquit, *anceps sermo, vtrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas, an suas ipsorum.* Ego verò nullam hic video speciem ambiguitatis, & multo etiam magis miror, Erasmum eam opinionẽ esse amplexum quæ nullam veri speciem habet. *Virgis cædi*, ῥαβδίζειν. Vide Mar. 14.65.

24 *Adstrinxit*, ἠσφαλίσατο. Id est, Vt tutius asseruarentur, compegit eorum pedes in numellam. Nam ἀσφαλίζεσθαι propriè firmare significat: sed ex antecedente intelligitur consequens. *Numella*, ἐν ξύλῳ. Vulgata & Erasmus [illegible] obscurè, *In ligno*. vt & Tertullianus lib. de patiẽtia. Neque verò ξύλον hoc in loco lignum declarat, sed ligneæ machinæ genus, quod Latini Numellam vocant: in quam (vt ait Nonius) & pedes & collum immittebant. Aristophanes, εἶτα φιμώσαντε τούτῳ τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα. Herodotus, ἐν ξύλῳ ἔδησαν. Plautus in Persa, --*tantisper quidem Vt sis apud me lignea in custodia.*

26 *Laxata*, ἀνέθη. Id est, vt Vulg. & Erasmus, *Soluta*. Virg. *Laxat claustra Sinon.*

27 Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους·

27 Expergefactus autem commentariensis, quum videret fores carceris apertas, educto gladio erat seipsum interēpturus, existimans vinctos effugisse:

27 *Expergefactus autem custos carceris, & videns ianuas apertas carceris, euaginato gladio volebat se interficere, æstimans fugisse vinctos:*

28 Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, λέγων, Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.

28 Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nequid feceris tibiipsi mali: omnes enim hîc sumus.

28 *Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nihil tibi mali feceris: vniuersi enim hic sumus.*

29 Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.

29 Is verò petito lumine irrupit, & tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes*.

29 *Petitóque lumine introgressus est, & tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes.*

30 Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη, Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;

30 Et productis ipsis foras, ait, Domini, quid me oportet facere vt seruer?

30 *Et producens eos foras ait, Domini, quid me oportet facere vt saluus fiam?*

31 Οἱ δὲ εἶπον, Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.

31 At illi dixerūt, Crede in Dominum Iesum Christum, & seruaberis tu ac domus tua.

31 *At illi dixerunt, Crede in Dominum Iesum, & saluus eris tu & domus tua.*

32 Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

32 Et loquuti sunt ei sermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipsius.

32 *Et loquuti sunt ei verbum Domini, cum omnibus qui erant in domo eius.*

33 Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.

33 *Ipse* verò illis assumptis ea ipsa hora noctis, lauit *eorum* plagas: & baptizatus est ipse & omnes *domestici* illius illico.

33 *Et tollens eos in illa hora noctis, lauit plagas eorum: & baptizatus est ipse & omnis domus eius continuó.*

34 Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.

34 Qūumque perduxisset domū suam, apposuit eis mensam: & exultauit quòd cum vniuersa domo sua credidisset Deo.

34 *Quúmque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis mensam, & lætatus est cum omni domo sua credens Deo.*

35 Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες, Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

35 ¨Die autem exorto, præfecti miserunt ¨ viatores qui dicerēt Dimitte homines illos,

35 *Et quum dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicentes, Dimitte homines illos.*

36 Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, Ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

36 Annuntiauit autem cōmentariensis hos sermones Paulo, Miserunt, *inquit*, præfecti vt dimittamini: nunc igitur egressi, ite in pace.

36 *Nuntiauit autem custos carceris verba hæc Paulo, Quia miserunt magistratus vt dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace.*

37 Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτοὺς, Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακὴν, καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; Οὐ γάρ. ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν.

37 Paulus autem dixit ¨eis, Cæsos nos publicè, indicta causa, quum simus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clàm nos eiiciunt? ¨non profectò: sed veniant ipsi, & nos educant.

37 *Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indemnatos, homines Romanos miserunt in carcerem, & nunc occultè nos eÿciunt? non ita: sed veniant, & ipsi nos eÿciant.*

38 Ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

38 Renuntiarunt autem prætoribus viatores ¨ verba ista: timuerúntque audito eos Romanos esse,

38 *Nuntiarunt autē magistratibus lictores verba hæc: timuerúntque audito quod Romani essent.*

39 Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.

39 Et venientes precati sunt eos, & eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

39 *Et venientes deprecati sunt eos, & educentes rogabant vt egrederentur de vrbe.*

---

35 *Die autem exorto*, ἡμέρας δὲ γενομένης. In vno codice additū legimus post hæc verba, συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀγορὰν, καὶ ἀναμνησθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γεγονότα, ἐφοβήθησαν καὶ ἀπέστειλαν τοὺς ῥαβδούχους. id est, coierunt præfecti eôdem loci in forum, & recordati terræmotus qui factus fuerat, timuerunt, miserúntque viatores, &c. *Viatores*, ῥαβδούχους. Viatores dicuntur quibus vtebantur magistratus vocandi vel nuntiandi causa, non autem ligandi. Nam hoc erat lictorum munus, qui propterea etiam ῥαβδοῦχοι à bacillis seu virgis quas gestabant, à Græcis vocabantur. Sed mihi tamen probabile est, aut viatores etiam bacillos gestasse, aut confusa interdū fuisse (in prouinciis præsertim) viatorum & lictorum munia.

37 *Eis*, πρὸς αὐτούς. Nempe viatoribus, in quorum nomine loquutus fuerat commentariensis, aut ipsi potius coram commentariensi sua mandata Paulo & Silæ renuntiarunt. Nam commentariensem ipsum probabile est potius paratum fuisse illos retinere. *Non profectò*, οὐ γάρ. Vulgata, *Non ita*. Sic Virgilius lib. Æne. 2, *Scilicet hæc Spartam incolumis patriásque Mycenas Aspiciet, partóque ibit regina triūpho?* Et paulo post, *Non ita: nanque etsi*, &c. id est (vt vernaculo sermone dicimus) *Il n'en ira pas ainsi.*

38 *Verba hæc*, τὰ ῥήματα ταῦτα. Ab hoc loco vsque ad extremum capitis, comperitur mira in meo vetustissimo, & alio pręterea manuscr. codice varietas, si verba spectes. Sic enim scriptum habent, Ἀνήγγειλαν οἱ ῥαβδοῦχοι ῥήματα ταῦτα τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς στρατηγούς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσιν ἐφοβήθησαν, καὶ παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακὴν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες, Ἠγνοήσαμεν τὰ καθ' ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι. Καὶ ἐξαγαγόντες, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, λέγοντες, Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθετε, μήποτε πάλιν συστραφῶσιν ὑμῖν, ἐπικράζοντες καθ' ὑμῶν. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, ἦλθον πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε Κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς. Id est, *Viatores renuntiarunt præfectis hæc verba quæ dixerāt. Illi verò quū audissent Romanos esse, timuerunt: & cū multis amicis venientes in carcerem, precati sunt eos vt abirent, dicentes, Ignorauimus vestram conditionem, & vos viros probos esse. Deinde eductos ipsos precati sunt, dicentes, Exite ex hac vrbe, ne rursus coeuntes clament aduersum vos. Egressi igitur ex carcere venerunt ad Lydiam, & visis fratribus, narrabant, quæ sibi fecisset Dominus, ipsos consolati.*

40 Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον.

40 Egressi autem è carcere introierunt ∵ad Lydiam: & ∵visis fratribus, consolati sunt eos, ∵& profecti sunt.

40 *Exeuntes autem de carcere introierunt ad Lydiã: & visis fratribus, consolati sunt eos, & profecti sunt.*

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

1 Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

1 ITinere autem facto per Amphipolin & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat synagoga Iudæorum.

1 *QVum autem perãbulassent Amphipolin & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat synagoga Iudæorum.*

2 Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν,

2 Paulus verò sicut consueuerat introiuit ad eos, & per Sabbatha tria disseruit *cum* eis ex Scripturis,

2 *Secundum consuetudinem autem Paulus introiuit ad eos, & per Sabbatha tria disserebat eis de Scripturis,*

3 Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

3 ∵Explicans & ∵ob oculos ponens oportuisse Christum pati, & resurgere à mortuis: & hunc esse Christum Iesum, ∵Quem ego, *inquit*, annuntio vobis.

3 *Adaperiens & insinuans quia Christum oportuit pati, & resurgere à mortuis, & quia hic est Iesus Christus, quem ego annuntio vobis.*

4 Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.

4 Nonnulli igitur eorum assensi sunt, & ∵consociati sunt Paulo & Silæ, & ∵religiosorum Græcorum multitudo magna & ex mulieribus primariis nõ paucæ.

4 *Et quidam ex eis crediderunt, & adiuncti sunt Paulo & Silæ, & de colentibus Gentilibus multitudo magna, & mulieres nobiles non paucæ.*

5 Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηρούς, καὶ ὀχλοποιήσαντες ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.

5 Sed inuidia commoti Iudæi ∵qui increduli erant, assumptis quibusdam ∵circunforaneis viris sceleratis, ac turba coacta, ∵feceruntvt ciuitas tumultuaretur, & ∵adorti domũ Iasonis, studebant eos adducere ad populũ.

5 *Zelantes autem Iudæi, assumentésque de vulgo viros quosdam malos, & turba facta, cõcitauerunt ciuitatem: & assistẽtes domui Iasonis quærebant eos producere in populum.*

6 Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτούς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες, Ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν·

6 Et quum nõ inuenissent eos, traxerunt Iasonem & quosdam ∵fratres ad ciuitatis magistratus clamando, Hi sunt qui orbis terrarum ∵statum subuerterunt: & hîc adsunt:

6 *Et quum non inuenissent eos, trahebant Iasonem & quosdam fratres ad principes ciuitatis, clamantes, Quoniã hi qui orbem concitant, & huc venerunt:*

7 Οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι Ἰησοῦν.

7 Quos ∵excepit Iason: qui omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.

7 *Quos suscepit Iason: & hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.*

8 Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.

8 Commouerunt autem turbã & ciuitatis magistratus hæc audientes.

8 *Cõcitauerunt autẽ plebem & principes ciuitatis audientes hæc.*

9 Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

9 ∵*Qui* tamen quum satis accepissent ab Iasone & cæteris, dimiserunt eos.

9 *Et accepta satisfactione à Iasone & à cæteris, dimiserunt eos.*

---

40 *Ad Lydiam*, εἰς τὴν Λυδίαν. Id est πρὸς τὴν Λυδίαν, vt etiam in nonnullis vetustis codicibus scriptum legimus. Ponitur tamen εἰς ἀντὶ τῆς πρὸς, etiam apud idoneos auctores. App. εἰς Σύλλαν ἔπεμψεν. Dem. ἀναφέρειν εἰς τὸν ἄρχοντα. Idẽ εἰς ὑμᾶς λέγω. *Visis fratribus*, ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς. Rursum in meo vet. exemplari hæc subiiciuntur, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς, *exposuerunt quæ fecerat ipsis Dominus, eos consolati.* *Et profecti sunt*, καὶ ἐξῆλθον, *ex vrbe ipsa*, videlicet.

IN CAPVT XVII.

3 *Explicans*, διανοίγων. Heb. פותח[*potheach*] aperiens, id est certis testimoniis probans, vnde פתח[*pethach*] pro declaratione, Psal. 119. 130. *Ob oculos ponens*, παρατιθέμενος, id est tam manifestè exponens quàm cernimus quę spectanda proponuntur. Vulg. *Insinuans.* Eras. *Allegans*, id est prolatis scripturæ locis demonstrans, sicut infrà scribitur vers. 28, vbi vtitur verbo ἐπιδεικνύς, pro quo Syrus vtrobique vsurpat eandem vocem מחוא הוא[*mechaueh hauah.*] *Quem ego [inquit]* ὃν ἐγώ. Mutatio personæ & orationis obliquæ ad rectam, de qua vide suprà 15. 5. Sed & in Arabica interpretatione Latinè versa, reperio verbum *Aiebat* expressum.

4 *Consociati sunt*, προσεκληρώθησαν, id est συνεκληρώθησαν: quod verbum disertiores Græci vsurpant ad declarandam matrimonii coniunctionem & vinculum arctissimum. *Religiosorum*, τῶν σεβομένων. Vulg. *Colentium.* Vide suprà 13. 43.

5 *Qui increduli fuerunt*, οἱ ἀπειθοῦντες. Vide suprà, 14. 2. *Circunforaneis*, τῶν ἀγοραίων, i. cuiusmodi solẽt in foro vitã terere, viles nimirum & venales, quos solet Cic. fæcem & sentinam vrbis vocare. Ideo Vet. interpr. conuertit, *De vulgo.* *Fecerunt vt ciuitas tumultuaretur*, ἐθορύβουν τὴν πόλιν. Τὸ θορυβεῖν rarissimè ἀμεταβάτως construitur, idque nõ nisi cum casu personæ. Itaque hîc accipitur ex Hebræorũ idiotismo, quasi in coniugatione Hiphil. Vulg. *concitarunt ciuitatem.* *Adorti*, ἐπιστάντες. Vulg. *Assistentes*, παρεστηκότες. Eras. *Vrgentes*, quod & ipsum non videtur satis expressum. 6 *Fratres*, ἀδελφούς. Syrus & Arabs præterea legerunt τοὺς ἐκεῖ, *qui erant ibi.* *Statum subuerterunt*, ἀναστατώσαντες. Vulg. *Concitant.* Eras. *Conturbarunt*, neuter satis expressè, vt opinor. 7 *Excepit*, ὑποδέδεκται. Eras. *Clanculum excepit*, propter præpositionem ὑπό. atqui in hoc verbo non ea vis est huius præpositionis, sed idcirco potius adiungitur quòd hospites de via deflectẽtes, sub idẽ tectũ admittamus. Itaque hæc interpretatio nulla ratione nititur. 9 *[Qui] tamen quũ satis accepissent*, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανόν. Doctissimus Budæus & plerique eum sequuti, hoc referunt ad satisdationẽ IVDICIO SISTI. Sunt autem hæc dicendi genera mutuò inter se coniuncta apud iuriscõsultos, Satispetere, Satisdare, & Satisaccipere. Sed q̃d si simplicius hoc est fortassis accipiẽdũ, q̃ videlicet Iason cũ

cæteris ad magistratus adductis, ita responderit accusatoribus vt iudicibus satisfecerit? Imò repugnat proprietas participii λαβόντες, & Arabs interpres de sponsoribus vt secundis reis, perspicuè istud interpretatur.

10 Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπῄεσαν.

Fratres verò statim per noctem emiserunt Paulum simul & Silam Berœam: qui quũ aduenissent ierunt in synagogam Iudæorum.

Fratres verò confestim per noctem dimiserunt Paulum & Silam in Berœam: qui quum venissent, in synagogam Iudæorum introierunt.

11 Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

¨Fuerũt autem isti generosiores iis *Iudæis* qui erant Thessalonicæ, vt qui receperint Sermonem cũ omni alacritate, quotidie ¨scrutãtes Scripturas an hæc ita se haberent.

Hi autem erant nobiliores eorũ qui sunt Thessalonicæ, qui susceperunt Verbum cum omni auiditate, quotidie scrutantes Scripturas, si hæc ita se haberent.

12 Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.

Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcæ mulieres honestæ, & viri non pauci.

Et multi quidem crediderunt ex eis, & mulierum Gentilium honestarum, & viri non pauci.

13 Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.

Vt autem cognouerunt Thessalonicenses Iudæi, Berœæ quoque annuntiatum esse à Paulo sermonem Dei, venerunt etiam illuc, concitantes turbam.

Quum autem cognouissent in Thessalonica Iudæi quia & Berœæ prædicatum est à Paulo verbum Dei, venerunt & illuc, commouentes & turbantes multitudinem.

14 Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

Sed statim Paulum emiserũt fratres, vt iret ¨velut ad mare: Silas autem & Timotheus substiterunt illic.

Statímque tunc Paulum dimiserunt fratres, vt iret vsque ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt ibi.

15 Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτόν, ἐξῄεσαν.

¨Qui verò Paulũ susceperant tuto loco constituendum, deduxerunt eum Athenas vsque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quamcitissimè ad ipsum venirent, abierunt.

Qui autem deducebãt Paulum, perduxerunt eũ vsque ad Athenas: & accepto mandato ab eo ad Silam & Timotheum vt quamceleriter venirẽt ad illum, profecti sunt.

---

11 *Fuerunt autem isti generosiores*, οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι. Vulgata, *Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ.* Quam interpretationem vt emendaret Erasmus vertit, *Illi autem erant summo genere nati inter eos qui erant Thessalonicæ.* Potest enim εὐγενέστεροι etiam explicari per superlatiuum, ita vt ista de Thessalonicensibus dicantur, quorum nobilissimi amplexi sunt Euangelium. quod tamen nullo modo conuenit. Notandum enim est non comparari simpliciter Thessalonicenses cum Berœensibus, sed vtriusque vrbis Iudæos inter se, ita vt Berœenses Iudæi dicantur longè fuisse alacriores Thessalonicensibus: quod re ipsa ostenderunt, sicut mox declaratur. Statim enim amplexi sunt Verbum: quod Thessalonicenses non contenti repudiasse, Paulum Berœam vsque sunt persequuti. Itaque non dicit Lucas εὐγενέστεροι Θεσσαλονικέων, sed τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, vt Iudæos appareat à veris incolis discerni, seruata vi articuli διαφορικῇ. Deinde quum Lucas iam deduxerit Paulum & Silam Berœam, cur ad Thessalonicensium historiam reuerteretur? Præterea de Iudæis seorsum hîc agi declarat sequens versiculus, vbi seorsim fit mẽtio indigenarum ciuium, tum virorum, tum mulierum. Itaque propriam cõparatiui significationem seruare malui. sed quanuis εὐγενὴς de genere propriè dicatur, tamen quum comparatio hîc videatur instituta non generis, (erant enim omnes isti Iudæi) sed virtutis ac pietatis, generosiores malui interpretari quàm nobiliores: quum constet apud Græcos translatitiè τὴν εὐγένειαν ad mores & ad animum accõmodari, ita vt μεγαλοπρεπὴς, εὐγενὴς, γενναῖος, sæpe sint synonyma. Syrus autem & Arabs interpretes manifestè sententiam meã confirmant. *Scrutantes*, ἀνακρίνοντες. Ad verbum, *Dijudicantes*, quoniam videlicet ex mutua locorum collatione veram interpretationem scrutabantur.

14 *Velut ad mare*, ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Vulgata, *Vsque ad mare*, quasi ὡς pro ἕως accipiatur. Ego verò illam interpretationem antepono, quoniam Athenas vsque deductum fuisse Paulum, posteà narratur. Ex quo etiam intelligimus, Paulo fuisse datum hoc consilium vt illum Iudæi persequi desinerent, quasi naui conscensa ex illis regionibus enauigasset. Mari tamen Athenas Philippis venisse ex huius historiæ contextu elici nullo modo potest, sed contrarium potius. Neque nihil est istud quod in meo vetustissimo codice inuenio vers. proximè consequente.

15 *Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum*, οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον. Vulgata, *Qui deducebant.* Erasmus, *Qui prosequebantur*: neuter satis expressè, aut etiam satis rectè. Nam τὸ καθιστᾷν in hac significatione nusquam legi, quod tamen hoc loco non potui aliter quàm longo verborum circuitu explicare. Quanuis enim τὸ καθιστᾷν respondeat Latino verbo Constituere, tamẽ pro varia ratione rerum de quibus agitur, intelligendum est. Inde factum vt pro peruehere & perducere accipiatur, id est certo loco constituere: pro quo dicimus in vernaculo sermone *rendre en quelque lieu*: vt apud Plutarchum, παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, Comitari hominem, ac domum perducere. Homerus, καταστῆσαι Πύλονδε, Pylum peruehere. Sed præterea videtur etiam aliquid amplius declarare hoc in loco, & aliis similibus siqui occurrerint. Nam quod nutat ac vacillat, dicitur constitui quando ad meliorem ac certiorem statum adducitur. Id verò si postea ad personam transferas, significabit aliquem ex periculo ereptum, tuto loco constituere, pro quo dicimus *rendre ou mettre en seureté*: quam significationem putaui huic loco maximè conuenire, vt præcisè dixerit Lucas καθιστῶντες, pro εἰς ἀσφαλὲς καθιστῶντες. Cur enim isti Paulum Athenas vsque deduxerunt, nisi vt per ignotas regiones in eum vsque locum perducerent vbi ab hostium insidiis tutus videretur? In meo vetustissimo codice, post ἕως Ἀθηνῶν, *Athenas vsque*, istud scribitur, παρῆλθεν δὲ τὴν Θεσσαλίαν· ἐκωλύθη γὰρ εἰς αὐτοὺς κηρύξαι τὸν λόγον. λαβόντες δὲ, &c. i. *Præterierat autem* (nusquã videlicet ibi commoratus) *Thessaliam: quod prohiberetur eis* (nempe Thessalis) *sermonem [Dei] prædicare. Accepto autem mandato*, &c. Et certè mirum alioqui videri posset Paulum tot regiones quot inter Thessalonicam & Athenas intersunt, nẽpe Thessaliam, Bœotiam, & Atticam, nusquam annuntiato Euangelio, præteriisse: vel Lucam Pauli iam tum comitem, vt apparet suprà 15.10, eorum quæ ibi dicta factáque sunt, historiam totam prætermisisse.

Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.

Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.

Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δὲ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.

Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες, Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή;

Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.

(Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον)

Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.

16 Paulo verò Athenis illos expectante, irritabatur ſpiritus eius in ipſo, quum conſpiceret vrbem "idolis deditam.

17 Diſſerebat igitur in ſynagoga cum Iudæis & religioſis, & in foro quotidie "cum quibuſuis obuiis.

18 Quidam autem ex Epicureis & Stoicis philoſophis conflictabātur cum eo: & quidam dicebant, Quid vult "garrulus iſte dicere? Alii verò, Peregrinorum deorum videtur annuntiator eſſe: quoniam Ieſum & reſurrectionem ipſis annuntiabat.

19 Et prehenſum eum duxerũt "in Areopagum, dicentes, Poſſumúſne ſcire quæ ſit iſta noua quæ à te dicitur doctrina?

20 Peregrina enim quædam "ingeris auribus noſtris. volumus ergo ſcire quidnam iſta ſibi velint.

21 (Cæterùm Athenienſes & aduenæ hoſpites nulli alii rei "vacabant niſi ad dicẽdum aut audiendum aliquid noui)

22 Stans autem Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Athenienſes, "omnino cõſpicio vos "quaſi religioſiores.

16 Paulus autem quum Athenis eos expectaret, incitabatur ſpiritus eius in ipſo, videns idololatriæ deditam ciuitatem.

17 Diſputabat igitur in ſynagoga cum Iudæis, & colentibus, & in foro per omnes dies ad eos qui adierant.

18 Quidam autẽ Epicurei & Stoici philoſophi diſſerebant cum eo: & quidã dicebant, Quid vult ſeminator verborum hic dicere? Alij verò, Nouorum dæmoniorum videtur annuntiator eſſe: quia Ieſum & reſurrectionem annuntiabat eis.

19 Et apprehenſum eum, ad Areopagum duxerũt, dicentes, Poſſumus ſcire quæ eſt hæc noua quæ à te dicitur doctrina?

20 Noua enim quædã infers auribus noſtris. volumus ergo ſcire quidnam velint hæc eſſe.

21 (Athenienſes autem omnes & aduenæ hoſpites ad nihil aliud vacaban niſi aut dicere aut audire aliquid noui)

22 Stans autem Paulus in medio Areopago, ait, Viri Athenienſes, per omnia quaſi ſuperſtitioſiores vos video.

---

16 *Idolis deditam*, κατείδωλον. Id eſt idolis addictam & mãcipatam. Nam κατὰ ſubiectionem atque adeo ſeruitutem vrbis declarat, ſeu potius totam velut in idolis poſitam. Quàm autem verè hoc ſcripſerit Lucas, vel ex ipſis Græcis ſcriptoribus licet intelligere. Nam Pauſanias in hac vna vrbe plura penè idola quàm in reliqua Græcia commemorat: & de Athenienſibus loquens, ſcribit τούτοις δὲ οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, (nam paulo antè egerat de Miſericordiæ ara) ἀλλὰ καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβεῖν ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ φήμης, καὶ ὁρμῆς. Id eſt, *Iſtis verò non modò conſtituta ſunt quæ ad humanitatis officia pertinent, ſed maiorem etiam quàm alij pietatis in deos curam habent. nam etiã Pudoris & Famæ & Appetitionis ara apud ipſos extat.* Sed & Xenophon in Athenienſium republica, ἄγουσιν, inquit, ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι: id eſt, *Feſta duplo plura agitant quàm alij.*

17 *Cum quibuſuis obuiis*, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. ſiue, *cum quibuſuis qui in ipſum inciderent*. Circunſtantia loci indicat quomodo exponendum ſit verbum παρατυγχάνειν, nempe quencunque obuium reperiſſet Paulus, qui modò vel minimùm ſuſtineret loquentem audire, cum eo ipſe diſſerebat: totus nimirum ārdens ſancto illo gloriæ Dei zelo, & illud ipſum vſurpans quod aliis poſtea ſubiecit, vt opportunè & importunè ſtudeant amplificãdo Dei regno. Hæc enim eſt verè cæleſtis ac diuina prudentia, quam mũdus ſtultitiam vocat. Vulg. *qui adierant*, pro quo nonnulli ſcribunt, *qui audierant*. Neutrum profectò rectè. Nam fateor quidem τὸ ἐντυγχάνειν in his etiam libris & apud idoneos auctores interdum accipi non modo pro Adire ſeu Conuenire ſed etiam pro Compellare quem tu adieris: ſed nonniſi adiuncto perſonæ caſu, qui nullus hic eſt. Deinde præpoſitio παρὰ videtur omnino poſtulare vt de ſubitò occurrentibus id intelligatur.

18 *Garrulus*, ὁ σπερμολόγος. ſiue *blaterator*. Eſt autem hoc vocabulum Atticorum, in hac quidem ſignificatione proprium, vt Euſtathius teſtatur, nempe pro garrulis & nullius pretij hominibus, & circunforaneis, quos περιτρίμματα ἀγορᾶς vocat Ariſtoph. & vrbanè notat in Auib. metaphora à paſſerculis aliiſq. auiculis ſumpta quę neq; magnopere ſunt eſui, neque cantu delectant, ſed garritu perpetuò ſunt moleſtæ, ſic vocatæ παρὰ τὸ λέγειν σπέρματα, quaſi ſeminilegas dicas quod ſata in agris depaſcantur, non autẽ παρὰ τὸ σπείρειν τοὺς λόγους, vt exiſtimant nonnulli, dupliciter decepti, nempe tum in etymo (dicendum enim fuiſſet λογοσπόρος) tum in eo quòd propriam eámque etymo falſo innitentem ſignificationem, loco metaphoricę, in hoc vocabulo quæſiuerunt. Itaque Syrus quoque & Arabs interpretes rem ipſam potius quàm vocem ſunt interpretati. Sed & Arabs Stoicos non nominat, & totum hunc locum ſic legit, Ἐπικούρειοι καὶ ἄλλοι ἀκούσαντες τὰ ῥήματα αὐτοῦ ἐμεγάλυνον αὐτὸν, ἄλλοι δὲ ἔλεγον, &c. *Epicurei & alij auditis eius verbis, magnificè ipſum extollebant, alij verò dicebant*, &c.

19 *In Areopagum*, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον. Sic rectè Vulgata quum Cicero ipſe Græcum vocabulum ſeruarit. Eraſmus, *Martium vicum*. Atqui πάγος non declarat vicum, ſed colliculum potius, vt ipſe Eraſ. rectè explicat: neque Areopagus vici nomẽ erat, ſed curiæ in quã coire ſolebãt iudices, vnde Areum iudiciũ apud Tacitum lib. 2. idcirco vocati Areopagitæ: qui quidem perpetui erant, & de ſummis criminibus cognoſcebant: ac nominatim quidem de impietate, vt apparet ex eo quod de Theodoro illo impio narrat Laertius. Huc igitur pertractus eſt Paulus, vt ἀσεβείας, id eſt impietatis reus perageretur, eius videlicet criminis cuius damnatum fuiſſe Socratem, idem Laertius teſtatur: nempe, οὓς μὲν νομίζει θεοὺς ἡ πόλις οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενον. id eſt, *quòd non eoſdem atque ciuitas deos putaret, & noua numina inueheret*. Idque ita eſſe, tum ex ſuperiore verſiculo, tum ex ipſa Pauli apologia apparet: qui nõ temere certè mentionem fecit aræ dei ignoti quam in ipſa vrbe reperiſſet. Non videtur tamen coram ipſis iudicibus cauſam dixiſſe: ſed quum illuc per tumultum raptus eſſet, poſtea mirabili Dei prouidentia diſſipatis aduerſariis euaſiſſe. Fuit autem hæc curia ſita non procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια quæ vocant, vt teſtatur Pauſanias: ideóque Areopagus vocata eſt, quaſi Martium collem dicas, vel quòd Marti conſecratus eſſet, vel quòd primus Mars (vt fabulantur) cædis cauſam in eo iudicio dixiſſet.

20 *Ingeris*, εἰσφέρεις Syrus & Arabs legerũt σπείρεις, *ſeris*, quod ipſos quoq. videtur fefelliſſe in Etymo vocis σπερμολόγος.

21 *Vacabant*, εὐκαίρουν. Ita in vernaculo ſermone dicimus, *Ils n'auoyent loiſir que d'ouyr ou dire des nouuelles*. Caſtellio, *Ad nihil aliud idonei*, ineptè.

22 *Omnino*, κατὰ πάντα. Id eſt, πάντως, vel παντάπασι. Vulgata & Eraſmus, *Per omnia*, id eſt omnibus in rebus.

Quasi religiosiores, ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Vulg. *Quasi superstitiosiores*. Scio δεισιδαιμονίαν solere in vitio, id est pro superstitione poni, sed nunquam defuerunt qui nulla ratione habita quomodo numen colerent, existimarunt sese tanto esse religiosiores quanto in hoc vel illo faciẽdo magis laborarent. Isti sunt autem quos εὐφημίας ἕνεκα, δεισιδαίμονας vocarunt ii qui acquieuerunt in publicè recepto Deorum cultu: vtrique sanè hypocritæ, quanuis illi propius ab impietate abfuerint. Cæterùm illud constat, Apostolum cui cum istis negotium fuit, quorũ alii omnia fato tribuebãt, vt Stoici, alii deorum prouidentiam irridebant, vt Epicurei, quum tamen omnes planè superstitiosi essent, aut reuera, aut saltem per simulationem, omnes simul perstringere voluisse. Perinde est igitur ac si diceret, Omnino video vos ita in colendis diis occupatos vt quodammodo videamini plus illis tribuere quàm par sit. Loquitur autem per concessionem, vt siquis hodie nostros illos diuorum inuocatores, diceret quodammodo Diuos sibi suis peregrinationibus deuincire. Syrus autem & Arabs videntur comparatiuum pro superlatiuo vsurpasse, quasi scriptum sit, ὡς δεισιδαιμονεστάτους, quam religiosissimos: quibus opponitur qui ab Horatio Parcus Deorum cultor dicitur.

Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.	23	Præteriens enim & contemplans ⁚sacra vestra, inueni etiam aram cui inscriptum erat, Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.	23	*Præteriens enim & videns simulacra vestra, inueni & aram in qua scriptũ erat, Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis.*
(Suprà 7. 48) Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς (Psal. 49. 8) κατοικεῖ.	24	‖Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, quum sit cæli & terræ Dominus, in manufactis templis non habitat:	24	*Deus qui fecit mundũ & omnia quæ in eo sunt, hic cæli & terræ quum sit Dominus, non in manufactis templis habitat.*
Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα.	25	‖Nec manibus hominum ⁚colitur, alicuius rei egens, quum ipse det omnibus vitam & halitum ⁚& omnia.	25	*Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, quum ipse det omnibus vitam & inspirationem & omnia.*
Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·	26	Fecítque ⁚ex vno sanguine⁚ totã gentem hominum, vt habitaret super vniuersa suprficie terræ, definitis statis temporibus, & positis terminis habitationis eorum:	26	*Fecítque ex vno omne genus hominum inhabitare super vniuersam faciem terræ, definiens statuta tempora, & terminos habitationis eorum:*
Ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καίτοιγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.	27	Vt quærerent Deum, si fortè ⁚palpando eum inuenirẽt: quãquam profectò non longè abest ab vnoquoque nostrûm.	27	*Quærere Deum, si fortè attrectent eum & inueniant: quanuis non longè sit ab vnoquoque nostrûm.*

23 *Sacra*, τὰ σεβάσματα. Eras. *Culturas*, perperam. Vulgata, *Simulacra*, nimium angustè. Nam σέβασμα non significat cultum ipsum seu culturam, nec simulacrum duntaxat, sed omne id in quo Deus colitur, seu quod religionis causa homines venerantur. Latini sacra vocãt. Syrus autẽ & Arabs pro templis ipsis & delubris hoc nomen acceperunt. *Ignoto Deo*, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Mentionem quidem facit huius aræ Pausanias in Atticis, sed inscriptionem addit plurali numero Θεῶν ἀγνώστων. Græca scholia Philippidę cuiusdam historiam narrant dissentientis à Pausania, & hanc adferunt inscriptionem, ΘΕΟΙ͂Σ ἈΣΊΑΣ ΚΑῚ ΕΥ̓ΡΏΠΗΣ ΚΑῚ ΛΙΒΎΗΣ, ΘΕΩ͂ ἈΓΝΏΣΤΩ ΚΑῚ ΞΈΝΩ. Id est, *Diis Asiæ & Europæ & Libyæ, Deo ignoto ac peregrino*. Sed testẽ huius inscriptionis nullum proferunt. Huius autẽ rei causam & originem Laertius in Epimenide sic explicat, Ἀθηναίοις λοιμῷ κατεχομένοις ἔχρησεν ἡ Πυθία καθῆραι τὴν πόλιν. οἱ δὲ πέμπουσι ναῦν τε καὶ Νικίαν τὸν Νικηράτου εἰς Κρήτην, καλοῦντες τὸν Ἐπιμενίδην. καὶ ὃς ἐλθὼν ὀλυμπιάδι μϛ΄, ἐκάθηρεν αὐτῶν τὴν πόλιν, καὶ τὸν λοιμὸν ἔπαυσε τοῦτον τὸν τρόπον· λαβὼν πρόβατα μέλανά τε καὶ λευκὰ, ἤγαγε πρὸς τὸν ἄρειον πάγον, κἀκεῖθεν εἴασεν ἰέναι οἷ βούλοιντο, προστάξας τοῖς ἀκολούθοις, ἔνθα ἂν κατακλίνοι αὐτῶν ἕκαστον, θύειν τῷ προσήκοντι Θεῷ· καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν. ὅθεν καὶ νῦν ἐστιν εὑρεῖν κατὰ τοὺς δήμους τῶν Ἀθηναίων βωμοὺς ἀνωνύμους. Id est, *Quum Athenienses corripuisset pestis, respondit Pythia vt vrbem expiarent. Illi verò nauem vnà cum Nicia Nicerati* [*filio*] *in Cretam ad accersendum Epimenidem miserunt: qui quum aduenisset Olympiade 46, vrbem expiauit, effecítque hoc modo vt pestis cessaret: Acceptas oues nigras & albas ad Areopagum duxit, & illinc abire permisit quocunque libuisset, addito iis qui eas insequebantur mandato, vt vbi quæque quieuisset, Deo cui conueniret sacrificarent. Ita igitur malum illud aiunt desiisse, & hinc factum vt in Atheniensium vicis aræ nullo inscripto nomine inueniantur.* Hæc ille. Lucianus autem in Philopatride bis meminit τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀγνώστου.

25 *Colitur*, θεραπεύεται. Vel, *Delinitur*, siue *conciliatur*, id est ἱλάσκεται. vel Illi seruitur, sicut serui (propterea dicti θεράποντες) dominorum vsibus inseruiunt, ipsorum opera indigentium. *Et omnia*, καὶ τὰ πάντα. Sic scriptum inueni in vetustis duobus codicibus, ad quos accedit Vet. editionis Latinæ auctoritas, & ita etiam legit Clemens in libro στρωμ. ε. Itaque sic legere malui quàm κατὰ πάντα, id est *per omnia*: ex quibus verbis vix possis aptam sententiam eruere. Deinde manifesta est antithesis, quum dicit Deum nulla re indigere, vt qui & vitam & omnia omnibus suppeditet. Syrus autem interpres hoc non legit.

26 *Ex vno sanguine*, ἐξ ἑνὸς αἵματος. Vulgat. legit duntaxat ἐξ ἑνὸς, *ex vno*, videlicet *homine*: & ita citatur hic locus apud Clementem libro στρωμ. α. Sanguinis autem vox cognationem declarat, vnde cõsanguinei vocati qui Græcis οἱ πρὸς αἵματος dicuntur. *Gentem hominum*, ἔθνος ἀνθρώπων. Vulg. *Genus hominum*. Sed Gentis vocẽ retinere malui. Sic enim vsurpatur ἔθνος hoc in loco vt dixit Cicero nationem candidatorum, & Virgilius pisces vocauit Ponti gentem. Syrus & Arabs vsi sunt nomine עלמא [*halma*] sicut Græcè ἅπας κόσμος, Latinè *totus mundus*, Gallicè *tout le monde* accipitur pro hominibus per vniuersum orbem terrarum dispersis.

27 *Palpando eum inuenirent*, ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν. Vulg. *Attrectent & inueniant*: quam interpretationem non probo, quoniam Attrectare eorum est qui inuenerunt. Erasmus, *Palpent & inueniant*. quod puto commodius exprimi gerundi modo. Est autem τὸ ψηλαφᾶν id quod Latini verbo Inuestigandi, à pedibus sumpto, declarant: & ita significat Paulus Deum natura incorporeum quasi corporeum in rebus illis aspectabilibus factum, sese attrectatione quodammodo ipsa cognoscendum præbuisse, Apostolo cum istis Philosophis verè philosophicè disputante, & præcipuum physices vsum ipsis doctissimè simul & diuinissimè ostendente, vt & Rom. 1. 20. Syrus autem & Arabs interpretes legerunt, καὶ ἀπὸ τῶν κτίσεων αὐτοῦ εὕροιεν αὐτὸν, *& ex rebus ab eo conditis ipsum inuenirent.*

28 Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καί ἐσμεν· ὡς καί τινες τῶν καθ᾽ ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

29 Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

30 Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.

31 Διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

32 Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

33 Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

34 Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

Κεφάλαιον ιη.

1 Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον·

2 Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας,

28 In ipso enim viuimus, & mouemur, & sumus: sicut & quidam vestratium poetarum dixerunt, Nam huius progenies etiam sumus.

29 ‖ Progenies ergo Dei quum simus, non debemus existimare auro & argento, aut lapidi, arte sculpturæ artificii & excogitationis hominum, numẽ esse simile.

30 Temporibus igitur istius ignorantiæ conniuentia dissimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbique hominibus vt resipiscant.

31 Eo quòd statuit diem quo iustè iudicaturus est orbẽ terrarum, per eum virum quem definiit, fide palàm facta omnib⁹, illo à mortuis excitato.

32 Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alii quidem cauillabantur, alii verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.

33 Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

34 Quidam verò ei adhæserunt & crediderunt: in quibus *fuit* & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alii cum eis.

CAP. XVIII.

1 Postea Paulus quũ discessisset Athenis, venit Corinthum:

2 Et reperto quodam Iudæo, nomine ‖ Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex I-

28 In ipso enim viuimus, & mouemur, & sumus: sicut & quidã vestrorum poetarum dixerunt, Ipsius enim & genus sumus.

29 Genus ergo quũ simus Dei, nõ debemus æstimare auro, aut argento, aut lapidi, sculpturæ artis & cogitationis hominis, Diuinum esse simile. Esa.40.25

30 Et tempora quidem huius ignorantiæ despiciens Deus, nunc annuntiat hominibus vt omnes vbique pœnitentiam agant.

31 Eo quòd statuit diem in quo iudicaturus est orbem in æquitate, in viro in quo statuit, fidem præbens omnibus, suscitans eum à mortuis.

32 Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.

33 Sic Paulus exiuit de medio eorum.

34 Quidã verò viri adhærentes ei, crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.

CAP. XVIII.

1 Post hæc egressus ab Athenis, venit Corinthum:

2 Et inueniens quendam Iudæum nomine Aquilam, Pōticum genere, qui nuper venerat ab Italia, Rom.16.3

28 *In ipso*, ἐν αὐτῷ. Id est per ipsum, vt loquitur idem Apostolus Rom.11.36. quod refertur ad Dei vim & potentiã qua & initio creati sumus ex nihilo, & creati conseruamur. Sed peculiaris est vis præpositionis ἐν hoc in loco, vt hæc ἀπολογία accommodetur ad id cui probando adhibetur, & quod proximè antecessit: ita significante Apostolo (vt annotat doctiss. interpr.) homines in Deo quodãmodo contineri, nedum vt procul à nobis absit, & in eo subsistere, quatenus nos ad imaginem suam conditos, id est, ratione & intelligentia præditos, suo peculiari spiritu fouet & sustentat. Sic Virg. *Iouis omnia plena.* & illud eiusdem poetæ à multis citatum, *Deum namque ire per omnes terrásque tractúsque maris*, &c. *Progenies*, γένος. Hemistichium Arati, nempe non corporeæ molis, sed animæ respectu, quam, licet huius deprauationem non intelligens Horatius, tamen auræ diuinæ particulam vocauit, alibi Iouem illum suum peculiariter appellans gentis humanæ patrem atque custodem: quæ omnia in literis etiam humanis eruditissimus Apostolus aduersus philosophos disputans depromit vt suis eos telis conficiat. Sufficiunt enim vel ista euertendæ superstitioni, at constituendæ veræ religioni minimé.

29 *Sculpturæ artificij & excogitationis hominum*, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπων. Id est, quæ materiæ, puta aurum, argentum, lapides, solent humano artificio & prout hominibus comminisci libuit, insculpi. neque enim rudis illa materia, sed arte quapiam formam adepta, coli solet. Cæterùm sciendum est, ex Scripturæ consuetudine, appellatione χαράγματος, non modò sculptile opus, sed etiam pictum συνεκδοχικῶς, omnia denique ea intelligi quæ homines colendo aut repræsentando numini solent comminisci. Vulgata obscurè, *Sculpturæ artis & cogitationis hominis.* Erasmus, *Arte sculptili & inuentione hominis.* *Numẽ*, τὸ θεῖον. Id est τὴν θεότητα, *Deitatem*. Vulgata, *Diuinum*, barbaré.

30 *Cõniuẽtia dissimulatis*, ὑπεριδών. Vsus sũ hac periphrasi, vt vis τοῦ ὑπερορᾶν intelligeretur, quo significatur qui leuiter & superficiem tantùm rerum simulat se videre. Vulg. *despectis*: quæ vox prouidentiæ Dei vix conuenit.

31 *Fide palàm facta omnibus*, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν. Vulgata, *Fidem præbens omnibus*: quam interpretationem si sequamur, hæc erit sententia, Deum esse iudicaturum orbẽ terrarum per Christum, quem huic rei destinauit, facta vniuerso mundo potestate ipsum per fidem amplectendi. Offertur enim Christus vniuerso mundo. quod tamen rursus ita accipiendum erit vt ad omnes gentes, non autem ad singulos homines referas. Neque enim omnium est fides, neque volentis, aut currentis, sed miserentis Dei, vt ait idem Apostolus 2. Thess.3.2, Rom.9.16. Sed ista expositio mihi quidem non magnopere arridet: quanuis eam Syrus & Arabs interpretes sint amplexi. Puto potius Paulum dicere, Christum palàm mundi iudicem à Deo declaratum esse per resurrectionem à mortuis, vt idem testatur Rom. 1.4. Ideo παρέχειν πίστιν hoc loco non declarat fidem præbere, id est credendi potestatem facere: sed fidem facere, & quidem palàm ac publicè, vt hæc cõprobatio sit exhibita omnibus. Erasmus, *Fide præstita omnibus*, non satis accommodatè, ni fallor. Nam præstare fidem dicitur qui bona fide aliquod negotium administrat, vel qui re ipsa præstat quod promisit. Ac fateor quidem, hac ratione Deum in Scripturis passim Fidelem dici: sed de hoc non puto Apostolum hoc loco differere.

Repugnat aperte Dio in Claudio p. 459 sed vide Sueto.

καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλθεν αὐτοῖς·		talia, & Priſcilla vxore eius, (eo quòd edixiſſet Claudius vt omnes Iudæi Roma excederēt) venit ad eos:		*& Priſcillam vxorem eius, (eo quod præcepiſſet Claudius diſcedere omnes Iudæos à Roma) acceſſit ad eos:*
Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ᾽ αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.	3	Et quia eiuſdē erat artificii, mãſit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorum conficere tabernacula.	3	*Et quia eiuſdem erat artis, manebat apud eos, & operabatur: erat autē ſcenofactoriæ artis*
Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.	4	Diſſerebat autem in ſynagoga ¨ omnibus Sabbathis, & ¨ in ſuam ſententiam adducebat tum Iudæos, tum Græcos.	4	*Et diſputabat in ſynagoga per omne Sabbathū, interponens nomen Domini Ieſu, ſuadebátque Iudæis & Græcis.*
Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.	5	Vt autem aduenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, ¨conſtringebatur ſpiritu Paulus, ¨pergens teſtificari Iudæis ¨Ieſum *eſſe* Chriſtum illum.	5	*Quum veniſſent autem de Macedonia Silas & Timotheus, inſtabat verbo Paulus, teſtificans Iudæis eſſe Chriſtum Ieſum.*
Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγώ, ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.	6	¨Ipſis autem ſeſe opponentibus ac blaſphemantibus, ‖ excuſſis veſtibus dixit eis, ¨Sanguis veſter ſuper caput veſtrū: purus ego, ¨ab hoc tempore ad Gentes proficiſcar.	6	*Contradicentibus autē eis & blaſphemantibus, excutiens veſtimenta ſua, dixit ad eos, Sanguis veſter ſuper caput veſtrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.*

Suprà, 13. 52. mat. 10. 14

4 *Omnibus Sabbathis*, κατὰ πᾶν σάββατον. Nonnulli manuſcript. codices hunc verſiculum non habent, quem tamen Syrus & Arabs legerunt, & in omnibus noſtris Græcis codicibus inuenimus. Immò etiā vetuſtiſſimus codex meus poſt σάββατον addit ἐντιθεὶς τὸ ὄνομα Κυρίου Ἰησοῦ, id eſt, vt habet Vulgata Latina editio in exemplaribus excuſis, *interponens nomen Domini Ieſu.* *In ſententiam ſuam adducebat*, ἔπειθε. Vulg. & Eraſ. *Suadebat*, quod eſt conantis potius quàm re ipſa aliquid efficientis, quum tamen πείθειν cum quarto caſu Perſuadere ſignificet. ſed iſto verbo Latini non ſolent vti niſi caſu rei adiuncto: ideò ſynonymon quæſiui.

5 *Conſtringebatur Spiritu*, συνείχετο τῷ πνεύματι. Id eſt intus & apud ſe æſtuabat, præ zeli ardore. Etſi ènim Spiritus nomen de ipſo Spiritu ſancto intelligi poteſt magis ac magis Paulum accēdente, tamen quum hoc ſenſu potius dicturus fuerit Lucas ὑπὸ τοῦ πνεύματος, vt ſuprà 16. 6, præſtat iſtud de ipſo Pauli Spiritu iſtud accipere. Peperit autem varia iſtius loci tum lectio tum interpunctio, atque adeo multiplex verbi συνέχεσθαι ſignificatio, diuerſas huius loci interpretationes. Syrus igitur & Arabs, vt ex ipſorum interpretatione liquet, hunc locum ſic legerunt, & diſtinxerunt, ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο ἐν τῷ λόγῳ ὁ Παῦλος, ἀντιτασσομένων τῶν Ἰουδαίων καὶ βλασφημούντων, διαμαρτυρόμενος εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Itaque τὸ συνέχεσθαι acceperunt pro Angi & in anguſtias redigi vt ſolent qui indigniſſimè aliquid ferunt quod ipſos cogat dicere vel facere quod ſit ipſis grauiſſimum: & nomine τοῦ λόγου loquutionem ipſam intellexerunt, vt ita ſit locus iſte interpretandus, *Vt autem aduenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, angebatur Paulus in ſermone* (id eſt in loquendo, magnopere videlicet anxius & ſolicitus quibus apud iſtos verbis vteretur) *obſiſtentibus ipſi & blaſphemantibus Iudæis, quū pergeret teſtificari Ieſum eſſe Chriſtum illum.* Vulg. verò receptam diſtinctionem & lectionem quoq; ſequutus (hoc vno excepto quòd pro τῷ πνεύματι legit τῷ λόγῳ, vt habet etiam vetuſtiſſimum meum exemplar) vertit συνείχετο τῷ λόγῳ, *inſtabat verbo*, arbitratus nimirum quia τὸ συνεχὲς dicitur quod continuum eſt, poſſe συνέχεσθαι dici eum qui in re quapiam ſine intermiſſione, & magis ac magis ſit aſſiduus, quę interpretatio omni exēplo caret. Eraſmus quoniā τὸ συνέχεσθαι ſignificat interdum retineri & cohiberi, putat ita ſignificari Paulum inuitum ac reluctantem id feciſſe, quaſi præſentiſceret ſe operam illis docendis vſurum: quæ interpretatio magis etiam eſt violenta & extorta. Ego magis vſitatam, & (vt exiſtimo) accommodatiorem lectionem ac ſignificationem ſum amplexus, quum ſic vſurpetur verbum συνέχεσθαι Luc. 8. 45, & 19. 43. & Philipp. 1. 23. & ſit hoc ipſum quod συνοχὴν τῆς καρδίας (idem enim eſt τῷ πνεύματι hoc in loco atq; τῇ καρδίᾳ) vocat Apoſtolus 2. Cor. 2. 4, & Chriſtus Luc. 21. 25. *Pergens teſtificari*, διαμαρτυρόμενος. Vulg. *teſtificans*. Ego verò exiſtimo exprimēdam eſſe vim præpoſitionis διά, qua nimirum ſignificatur Paulum æſtuantem ad iſtam Iudæorum peruicaciā, non tamē ab incœpto deſtitiſſe, ſed magis ac magis Iudæos certis Scripturæ teſtimoniis coarguiſſe. *Ieſum [eſſe] Chriſtum illum*, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Reciprocatur hæc enuntiatio, vtpote identica quam vocant. Planior tamen eſt ſi Chriſtus de Ieſu, (quem conſtructionis ordinem Syrus & Arabs interpretes ſequuntur) quàm ſi Ieſus de Chriſto dicatur. Neque obſtat quòd articulus illo modo tribuetur ſubiecto, qui tamen potius apponi ſolet prædicato, vt diximus Ioh. 1. 1. Vis enim articuli hoc loco eſt διακριτική, quo nimirum Chriſtus iſte, id eſt vnctus, à reliquis vnctis diſtinguitur, ideóque non ſimpliciter Meſſias, ſed Meſſias ille, præpoſita litera ה, plerunque ab Hebræis vocitatur. Verbum autem εἶναι quãuis facilè ſubaudiri poſſit, tamē exprimendum putaui, vt de huius loci ſententia liqueat, tum vetuſtiſſimi mei codicis, tum Syræ, Arabicæ, & Latinæ receptæ verſionis auctoritate fretus. Vide infrà 28.

6 *Ipſis autē ſeſe opponētibus*, ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν. Quomodo initium huius verſ. in Syra & Arabica editione immiſceatur ſuperiori, diximus in proximè antecedente annotatione. Nunc addo in vetuſtiſſimo exemplari meo, ſic verſ. iſtum inchoari, πολλοῦ δὲ λόγου γινομένου, καὶ γραφῶν διερμηνευομένων, ἀντιτασσομένων δὲ &c. Id eſt, *Multo verò habito ſermone, & ſcripturis diligenter expoſitis, illis autem obſiſtētibus* &c. *Sanguis veſter ſuper caput veſtrum*, τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. Hebraicè דמכם על ראשכם, in ſecundo Samuelis 1. verſu 16. Eſt autem obteſtationis quædam ſpecies, quaſi diceret Paulus, Video vos in perniciem veſtram ruere. Ego igitur Deum hîc coram vobis teſtor, non me ſed vos vobiſipſis cauſam eſſe exitii, vt loquitur Dauid 2. Sam. 1. c. 19. Sanguinis enim appellatione cum cædes, tum verò omne exitii genus intelligitur, cuius cauſa is eſſe dicitur, Hebræorum more, cuius (vt ita loquar) capiti imponitur, id eſt cui imputatur, quaſi ſuum ipſius ſanguinem fundat, id eſt ipſe ſibi mortem conciſcat: vnde illa horribilis Iudæorum inclamatio, *Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros*, Matth. 27. 25. Itaque non ſatis rectè Caſtellio hunc Hebraiſmum nuper expreſſit, quum interpretaretur, *Vos veſtram perniciem capite luetis.* Nam obſecro, quid illud eſt, Luere ſuam perniciem? Neque verò hîc duntaxat perituros illos prædicit Paulus, ſed ſua ipſorum culpa perituros. quod iſte aut prætermittere, aut obſcuriſſimè dicere maluit quàm hebraiſſare, & ipſius Lucæ veſtigia ſectari.

Ab hoc tempore, ἀπὸ τοῦ νῦν. Iſtud in Syra interpretatione coniungitur cū καθαρὸς ἐγώ, vt ſit ſenſus, *Mundus ego [ſum] ab hoc tempore*, in poſterum videlicet. In Arabica verò ſic iſta diſtinguuntur, *Ego quidem purus ſum: ſanguis autem veſter in caput veſtrum eſt ab hac hora: ego verò abeo ad Gentes.* Deinde alii poſt *Ego* ſubaudiunt *Sum*: alii conſtruunt cum προσεύχομαι, quod mihi videtur ſimpliciſſimum.

	Greek		Latin		Vulgate
	Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.	7	Et digressus illinc, introiit domum cuiusdam nomine ⁚Iusti, ⁚colentis Deum, cuius domus erat confinis synagogæ.	7	*Et migrans inde, intrauit in domum cuiusdam nomine Titi Iusti, colentis Deum, cuius domus erat coniuncta synagogæ.*
	Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτίζοντο.	8	‖ Crispus autem præfectus synagogæ credidit Domino cũ tota domo sua: multíque Corinthiorũ audientes credebant & baptizabantur.	8	*Crispus autem Archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.* 1.Cor.1.14
	Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ, Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς·	9	Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Ne time, sed loquere, ⁚& ne tacueris:	9	*Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Noli timere, sed loquere, & ne taceas:*
	Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.	10	Nam ⁚ego sum tecum, & nemo te ⁚inuadet vt tibi malefaciat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.	10	*Propter quòd ego sum tecum, & nullus nocere poterit tibi, quoniam populus est mihi multus in hac ciuitate.*
	Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.	11	⁚Commoratus est itaque *illic* annum & sex menses, docẽs eos sermonem Dei.	11	*Sedit autem annum & sex menses, docens apud eos verbum Dei.*
	Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,	12	Quum autem Gallio ⁚esset Proconsul Achaiæ, insurrexerunt concorditer Iudæi in Paulum, & adduxerũt eum ad tribunal,	12	*Gallione autem Proconsule Achaiæ, insurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,*
	Λέγοντες, Ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.	13	Dicentes, Iste persuadet hominibus colere Deum contra Legem.	13	*Dicentes, Quia contra Legem hic persuadet hominibus colere Deum.*
	Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·	14	Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Iudæis, Siqua iniuria esset, aut ⁚facinus malũ, ô Iudæi, ⁚quatenus æquum esset vos tolerarem:	14	*Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos, Si quidem esset iniquum aliquid, aut facinus pessimum, ô viri Iudæi rectè vos sustinerẽ:*
	Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.	15	Sin verò quæstio est ⁚de sermone ⁚& nominibus & lege vestrate, ipsi videritis: iudex enim ego istarum rerum esse nolo.	15	*Si verò quæstiones sunt de verbo & nominibus & lege vestra, vosipsi videritis: iudex ego horum nolo esse.*
	Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.	16	Et abegit eos à tribunali.	16	*Et minauit eos à tribunali.*
	Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.	17	Prehensum autem omnes ⁚Græci Sosthenem præfectum synagogæ cædebant ante tribunal: neque quicquam eorũ Gallioni curæ erat.	17	*Apprehendẽtes autem omnes Sosthenem principẽ synagogæ, percutiebãt eum ante tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.*

7 *Iusti*, Ἰούστου. Vulgata, *Titi Iusti*, Τίτου Ἰούστου. quod in vno codice legimus. *Colentis*, σεβομένου. In duobus codicibus legimus φοβουμένου, *timentis*. Solet enim Lucas plerunque σεβομένους absolutè vocare qui à Paganismo defecerant, quos solemus religiosos interpretari.

9 *Et ne tacueris*, καὶ μὴ σιωπήσῃς. Pleonasmus Hebraicus, de quo diximus Ioh.1.c.20.

10 *Ego sum tecum*, ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. Vide Luc.1.66. *Inuadet*, ἐπιθήσεται. Vulgata, *Poterit tibi nocere*, vt videri possit legisse, δυνήσεται κακῶσαί σε, sicut Syra quoque interpretatio. Arabs vertit *aggredietur*. i. vt nonnulli suspicantur, ἐπιχειρήσεται, quum tamẽ ἐπιτίθεσθαι sic quoque accipiatur.

11 *Commoratus est*, ἐκάθισε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sedit*: quod verbum postea veteres Episcopi suum fecerunt: meritò id quidem, quum docendi officio fungebantur. Sed quorsum hoc ad illos qui sedem docendi populi causa, nunquam aspexerunt? Est autem in hoc verbo Hebraismus quem obseruauimus Mat.4.c.16.

12 *Esset Proconsul Achaiæ*, ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας. Id est totius Græciæ. Cur autem Achaiæ Proconsul diceretur, explicat his verbis Pausanias, καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο τοὺς Ἕλληνας δι' Ἀχαιῶν, τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων. *Vocant*, inquit, *non Græciæ sed Achaiæ præsidem Romani, quòd Græcos subiecerint per Achæos, qui tum Græciæ principes erant.* Erat autem Achaia prouincia Consularis.

14 *Facinus malum*, ῥᾳδιούργημα πονηρόν. Syrus videtur paulo aliter totum hũc extremum versiculum legisse. Arabs autẽ pro πονηρὸν, φανερὸν legisse. Et certè πονηρὸν videtur redundare, quum ῥᾳδιούργημα declaret maleficium. *Quatenus æquum esset*, κατὰ λόγον. Vulgata, *Rectè*, ὀρθῶς. Erasm. *Meritò*, εἰκότως. Ego hoc accipio exceptionis loco, vt illud sit omnino quod vernaculo sermone dicimus, *entant que de raison.*

15 *De sermone*, περὶ λόγου. Vel, De eo quod aliquis dixerit, puta quòd hoc vel illud non rectè dixerit, vt vestra fert religio. *Et nominibus*, καὶ ὀνομάτων. Vel, *& verbis*. Profanus enim homo putauit verborum potius quàm rerum esse cõtrouersiam, & doctrinam Dei habuit pro verbis inanibus.

17 *Græci*, οἱ Ἕλληνες. Hoc deest in Arabica & recepta Latina interpretatione: & ab aliis, vt à Syro interprete, Græci putãtur dici qui nec Iudæis nec Pauli partibus fauẽtes, & Gallionis præsidis, hominis profani, sententiã sequuti, Sosthenẽ vt summæ inter Iudæos auctoritatis qui hanc litẽ tumultuosè intenderant, iniuriis istis affecerint. Ab aliis verò accipiũtur pro iis quos σεβομένους vocat Lucas, ad quos, relictis contumacibus Iudæis, Paulus transierat, in cuius gratiã ipsi aduersus istũ Sosthenẽ Pauli hostem insurrexerint. Sed quis crediderit istos, præsente præsertim & Magistratu, & ipso Paulo, tale quidpiã ausuros fuisse, quin à Paulo saltem grauiter reprehenderentur? Et tamen hanc opinionem videtur amplexus Augustinus epist.48. Alii denique putant Sosthenem hunc ipsum esse cuius nomẽ edit

Paulus initio prioris ad Corinthios: quem vt & Crispum, itidem archisynagogum, Christo lucrifactum, prophani homines, nihil hanc iniuriam curante Gallione, verberibus affecerint, quod videtur Syrus interpres sequutus. Mihi quidem inter has sentẽtias prima videtur maximè probabilis.

---

18 Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν. (Num.6.18 infrà, 21. 24)

Paulus verò quum adhuc *illic* permansisset dies multos, valedicto fratribus, enauigauit in Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, ¨quum‖totondisset caput Cenchreis: habebat enim votum.

Paulus verò quum adhuc sustinuisset dies multos, fratribus valefaciens, nauigauit Syriam, & cũ eo Priscilla & Aquila, qui sibi totonderat in Cẽchris caput: habebat enim votum.

19 Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.

Peruenit autem Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogam, disseruit cum Iudæis.

Deuenítque Ephesum, & illos ibi reliquit. Ipse verò ingressus synagogam disputabat cum Iudæis.

20 Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν·

Rogantibus autem ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

Rogantibus autem eis vt ampliori tempore maneret, non consensit.

21 Ἀλλ' ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπὼν, Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου. (1. Cor. 4. 19; iac. 4. 15)

Sed ¨valedixit eis, dicẽs, ¨Oportet omnino me diem festũ qui instat, agere Hierosolymis: sed iterũ reuertar ad vos, ‖Deo volente. Et prouectus est Epheso.

Sed valefaciens, & dicens, Iterum reuertar ad vos, Deo volente: profectus est ab Epheso.

22 Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

Quúmque descendisset ¨Cæsaream, ascendissétque *Hierosolymam,* ac salutasset Ecclesiã, descendit Antiochiam.

Et descendens Cæsaream, ascendit, & salutauit Ecclesiã, & descendit Antiochiam.

23 Καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ, ἐξῆλθε διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

Et ¨quum peregisset *illic* aliquantulum temporis, abiit, peragrans ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

Et facto ibi aliquanto tempore, profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionẽ & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24 Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. (1.Cor.1.12)

Iudæus autem quidam ‖Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, peruenit Ephesũ, ¨potens in Scripturis.

Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexãdrinus genere, vir eloquẽs, deuenit Ephesum, potens in Scripturis.

25 Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου· καὶ ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Hic erat ¨initiatus via Domini, & feruens spiritu, loquebatur & docebat ¨diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tãtùm Baptisma Iohannis.

Hic erat edoctus viam Domini: & feruens spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Iesu, sciens tantùm Baptisma Iohannis.

26 Οὗτός τε ἤρξατο παῤῥησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν. (Rom.16.3)

Cœpítque liberè loqui in synagoga. quem auditum ‖Aquila & Priscilla assumpserũt, & ¨exquisitius ei exposuerunt ¨viam Dei.

Hic ergo cœpit fiducialiter agere in synagoga. Quem quum audissent Priscilla & Aquila, assumpserunt eum, & diligentius exposuerunt ei viã Dei.

---

18 *Quum totondisset caput,* κειράμενος τὴν κεφαλήν. Vulg. *Qui totonderat caput*, manifestè hoc referens ad Aquilam. Beda etiam testatur codicem se vidisse qui plurali numero haberet, *Qui totonderant caput, & votum habebant:* vt ad Aquilam & Priscillam referatur. Quia tamen ambiguus est sermo, vt non minus ad Paulum quàm ad Aquilam referri possit, ita conuerti vt liberum iudicium lectori relinquatur: quanuis quod ad me attinet, malim de Paulo interpretari, qui factus est omnibus omnia. Quod autem adfert in suis annotationibus Castellio, vero propius videri hoc de Aquila dici, ex eo quòd Lucas vxorem viro prępo suit, cuius ordinis, inquit, (quum aliàs non soleat) quæ causa fuerit non video, nisi vt intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilæ nomen, cui protinus coniungitur, referri, quod non fieret si Aquilam anteposuisset: hoc, inquam, falsò & incogitanter ab illo dicitur. nam hoc ipso cap.v. 26 (vt habet Vetus versio) iterum posteriore loco vir nominatur: & quum Paulus in Epistolis duos istos ter appellet, bis vxorem viro pręponit, Græcorum etiam codicum consensu. Quamobrem autem hoc sit factum, non minus ineptum est quærere, quàm disputare cum Grammaticis cur Homerus Iliada sit à nomine μῆνιν auspicatus.

21 *Valedixit,* ἀπετάξατο. Vulgata barbarè, *Valefaciens.* Vide Mar.6.56. *Oportet omnino,* δεῖ πάντως. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione. Sed legitur in Syra & Arabica editione, nec sanè videtur omittendum.

22 *Cæsaream,* εἰς Καισάρειαν. Cæsaream scilicet Stratonis, portum ab Herode structum, vt inde Hierosolymam contenderet. Ridiculum est autem quòd Hieronymus de Cæsarea Cappadociæ ista interpretatur. quem saltem oportuerat considerare verbum ἀνήχθη de iis dici qui nauigant. *Ascendissétque [Hierosolymam,]* ἀναβάς. Nomẽ Hierosolymæ suppleui, quoniam hoc omnino postulat sententia, etiamsi ex verbo Ascendẽdi satis per se intelligatur. Nam etiam in Syra interpretatione exprimitur.

23 *Quum peregisset,* ποιήσας. Sic etiam accipitur idem verbum ποιεῖν pro διατρίβειν infrà 20.3: quanquam fortassis ea est emphasis huius verbi vt etiam significet Paulũ quãdiu illic versatus est, in perpetuo opere fuisse, vt exposuimus Matth.20.12.

24 *Potens in Scripturis,* δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Hebraismo, Scripturarum cognitione egregiè instructus.

25 *Initiatus,* κατηχημένος. Vulg. *Edoctus.* Erasmus, *Institutus.* Vide Luc.1.4. *Diligenter,* ἀκριβῶς: id est ἀκριβῶς. Sic enim commendatur illius summa diligentia, potiusquàm peritia Euangelicæ doctrinæ, quam duntaxat degustarat, vt apparet ex iis quæ sequuntur.

26 *Exquisitius,* ἀκριβέστερον. Vulgata, *Diligentius.* quod

non quadrat. Neque enim de diligentia hoc dicitur, vt in superiore versiculo, sed de doctrina ipsa. Erasm. *Exactius.* Vide Luc. 1. 3. *Viam Dei,* τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν: id est viam quæ ad Deum ducit, quam paulo antè viam Domini vocauit. quem Hebraismum exposuimus Marci 12. 14.

---

27 Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

27 Quum autem vellet transire in Achaiam, fratres *eum* ¨adhortati, scripserunt discipulis vt exciperent eum: qui quum aduenisset, multum contulit iis qui crediderant ¨ per gratiam.

27 *Quum autem vellet ire Achaiam, exhortati fratres, scripserunt discipulis vt susciperent eum. Qui quum venisset, contulit multum iis qui crediderant.*

28 Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

28 ¨Magna enim contentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, ostendens per Scripturas ¨ Iesum esse Christū illum.

28 *Vehementer enim Iudæos reuincebat publicè, ostendens per Scripturas esse Christum Iesum.*

Κεφάλαιον ιθ.

CAP. XIX.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὑρών τινας μαθητὰς,

1 FActum est autem interim dum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus, veniret Ephesum: vbi quum discipulos inuenisset,

1 *FActum est autem quum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, & inueniret quosdam discipulos.*

2 Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν ἠκούσαμεν.

2 Dixit eis, Num ¨ Spiritum sanctum accepistis posteaquā credidistis? At illi dixerunt ei, Imò ne hoc quidē audiuimus an sit ¨Spiritus sanctus.

2 *Dixítque ad eos, Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum, Sed neque si Spiritus sanctus est audiuimus.*

3 Εἶπέ τε πρὸς αὐτοὺς, Εἰς τί οὖν

3 Tunc dixit eis, ¨In quid ergo

3 *Ille verò ait, In quo igi-*

---

27 *Adhortati,* προτρεψάμενοι. Syrus noua significatione vertit *Anteuerterunt.* Arabs verò nescio quam lectionē vertit, Lætati sunt. *Per gratiam,* διὰ τῆς χάριτος. Vulg. hoc non legit, quod tamen est in Grecis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione. Meus autem vetustiss. codex habet hoc loco multa, quæ quū nusquā alibi extare sciam, minimè quidem contenderim in contextū reponēda, sed tamen hîc adscribere volui: nēpe, ἐν δὲ τῇ Ἐφέσῳ ἐπιδημοῦντές τινες Κορίνθιοι καὶ ἀκούσαντες αὐτοῦ, παρεκάλουν διελθεῖν σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν. Συγκατανεύσαντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἐφέσιοι ἔγραψαν τοῖς ἐν Κορίνθῳ μαθηταῖς ὅπως ἀποδέξωνται τὸν ἄνδρα, ὃς ἐπιδημήσας εἰς τὴν Ἀχαΐαν πολὺ συνεβάλετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Εὐτόνως γὰρ &c. *Erant autem Ephesi aduenæ quidam Corinthij, qui quum illum audiuissent, precati sunt eum vt secum transiret in ipsorum patriam. Annuente autem ipso, Ephesii Corinthijs scripserunt vt hominem exciperent, qui quum in Achaiā venisset multum contulit Ecclesiis. Magna enim contentione* &c. Cōnecti aūt hoc potest vel cū participio proximo, vel cū verbo συνεβάλετο, quod probabilius quidem est si sententiam spectes: sed durius tamen propter traiectionem. Si ad participiū referas, χάριτος appellatione intelligetur gratuitus Dei fauor à quo vno manat fides: sin ad verbum, χάρις declarabit dona illa Dei eximia in hunc hominē collata, quibus non mediocriter adiuta fuit Ecclesia Corinthiaca. Ego neutri expositioni volui præiudicium adferre.

28 *Magna enim contentione,* εὐτόνως γάρ. Vti volui hac periphrasi vt Græci vocabuli emphasin seruarem, quo significatur eloquētem hunc hominem omnes (quod aiūt) neruos reuincendis Iudæis contendisse. Vulg. & Erasmus, *Vehementer,* id est δεινῶς. Sed & paulo pòst non satis expressè videntur interpretati διακατηλέγχετο, Reuincebat. Nam præpositio διὰ significationem auget, vt in διακαρτερεῖν, διαπρεσβεύω, & similibus. Ideo conuerti, Magis ac magis redarguebat. *Iesum esse Christum illum,* εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Vulg. *Esse Iesum Christum,* nimium obscurè. Nam (vt obseruaui suprà 5.) articulus τὸν Χριστὸν non ideo additus est vt subiectum declaret, sicut Ioh. 1. 1. sed διακριτικῶς positus est, vt Messiam illum significet, quum alioqui Christi dicerentur omnes reges & sacerdotes.

IN CAP. XIX.

2 *Spiritum sanctum,* Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia Spiritus sancti, μετωνυμικῶς, quæ tum in Ecclesia vigebant. Hîc verò quæritur quid Paulum impulerit vt hoc ex istis quæreret. Etenim si Spiritus sancti nomine intelligatur vel ipse Spiritus sanctus, vel eius donum quo pius omnis, id est verum Deum profitens, à merè prophano, siue veræ religionis prorsus ignaro, dignoscitur, nimis absurdum fuerit hoc quærere ex iis qui iam pro discipulis non temerè nec falsò haberentur. Sin verò de donis illis extraordinariis, vt dono linguarum & prophetiæ, quibus isti postea donati fuisse dicuntur vers. 6, hoc accipiatur, cur hæc ex istis rogasse Apostolum dicamus, quum ea cunctis credentibus minimè fuerint communia? Etsi enim mira quædam efficacia Spiritus sancti tunc effusa sit in credentes, sicut dixerat Ioel, & promisit Dominus Mar. 16, 17, & pluribus declaratur 1. Cor. 12: tamen communem hanc fuisse baptisatis omnibus gratiam, neque verum neque verisimile est: immò nusquam lego per baptismum collata hæc dona, sed per impositionem manuum quæ certè non habuit locū in quibusuis baptisatis. Necesse est igitur fateri hîc non agi de peculiari quapiam duodecim hominum historia qui sint ab Apostolo seu baptisati, seu rebaptisati: neque de baptismo, sed de Ephesinæ Ecclesiæ primordiis, quum antea nulli fuissent illic ordine constituti piorum conuentus: ac proinde Apostolum percontari de donis quibus illos peculiariter solebat Deus ornare, qui gubernaculis Ecclesiarū admouebantur: num videlicet iam essent illis manus impositæ, vel iis saltem Spiritus sancti donis præditi, ex quibus colligeretur illos ad sacrum ministerium diuinitus vocari, veluti dono linguarum & prophetiæ. Hoc autem posito facile est intelligere quæ postea narrantur, & quantopere veteres præsertim à scopo in huius loci explicatione (quod eorū pace dictum sit) aberrarint. *Spiritus sanctus,* Πνεῦμα ἅγιον. Absurdissimum fuerit credere eos qui ab Iohanne baptisati essent, & se Christi discipulos profiterentur, ignorasse an esset aliquis Spiritus sanctus quem ipse Iohannes visibili specie viderat in Iesum Christum illabi. De hoc igitur neque Apostolus quæsiuit, neque isti responderunt: sed de iis donis quæ passim per Ecclesias constitutas vigebāt, de quo Spiritu sancto isti Ephesii negant sese quicquam audiuisse, vbi tenuiter adhuc admodum Christus illuxerat, prohibito etiam Paulo Euangelium in Asia (sic propriè vocata, in qua sita fuit Ephesus) prædicare, suprà 16. 6, & illa ciuitate tum Idololatria Dianæ tum Magiæ studiis cōtaminata, vnde prouerbium Ἐφέσια γράμματα, Ephesiæ literæ, vt infrà quoque explicatur: donec illius quidē Pauli ministerio Dominus benediceret, celeberrima tandē illic constituta Ecclesia, vt vbi peccatū abundaret, redundaret misericordia.

3 *In quid,* εἰς τί. Vulgata, *In quo.* Erasmus, *quo.* vterque

malè, perinde acsi quæreret Paulus, si non acceperunt isti Spiritum Sanctum in Baptismo, à quo igitur, vel quomodo, vel quorsum essent baptisati. Baptisatos enim esse non dubitabat qui dicerētur Discipuli. Neq. ad quæstionē ipsis à Paulo propositam, num videlicet S. sanctum accepissent, sed ad illorum responsionem istud referendum est. Poterant enim non accepisse Spiritum sanctum, id est, vt paulo antè dixi, nullū illorum eximiorū, & extraordinariorū donorum accepisse, qui tamen Spiritum sanctum esse, id est illa dona in Ecclesia vigere, nossent. Itaque quum perinde responderent, ac si totam Christianarum Ecclesiarum rationem ignorarent (quod euenire vix potuisse videbatur) quærit Paulus, in quid igitur fuerint baptisati, id est cui igitur doctrinæ per baptismum obsignandæ nomen dedissent: veluti addubitans in Ecclesia Christiana fuisse edoctos & baptisatos, qui vsque adeo essent ignari quid in Christianis Ecclesiis gereretur.

	Graece		Beza		Vulgata
	ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον, Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.		baptisati estis? Ipsi verò dixerunt, ¨In Iohannis baptisma.		tur baptizati estis? Qui dixerunt, In Iohannis baptismate.
Mat. 3. 12 mar. 1. 8 luc. 3. 6 ioh. 1. 26	Εἶπε δὲ Παῦλος, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.	4	Dixit autem Paulus, ‖ Iohannes quidem baptisauit Baptismo ¨resipiscentiæ, dicens populo vt ¨in eum qui veniebat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum.	4	Dixit autem Paulus, Iohannes baptizauit Baptismo pænitentiæ populum, dicens, in eum qui vẽturus esset post ipsum vt crederēt, hoc est in Iesum.
	Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	5	¨Qui verò *illud* audierunt baptisati sunt in nomen Domini Iesu.	5	*His auditis baptizati sunt in nomine Domini Iesu.*
	Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς	6	Ea quū imposuisset eis ma-	6	*Et quū imposuisset illis*

In Iohannis baptisma, εἰς Ἰωάννου βάπτισμα. Appositissima est responsio, qua significant isti sese in baptismo professos fuisse doctrinam à Iohanne propositam, & adhibito baptismo, quo & ipsi baptisati fuerant, sancitam, vnde & Christum agnouerant, sed tenuiter admodum, nec vlterius audito ipso Christo vel eius deinceps Apostolis, vt de Apollo quoque paulo antè dictum est, progressi. Ex quo etiam sequitur mirum non fuisse istos illum Spiritum sanctum ignorasse, qui in Ecclesiam nonnisi à die illo Pentecostes fuisset missus. Vt autem locus iste planior etiam fiat, sciendum est quid valeant hæc dicendi genera quæ in Scripturis occurrunt, & quatenus inter se differant: *Baptizari in aliquem*, vt in Mosen, 1. Corinth. 10. 2. *Baptizari in baptisma alicuius*, vt Iohannis hoc in loco. *Baptizari in nomē alicuius*, vt Patris, Filii, ac Spiritus sancti, Matth. 28. 19, vel Christi, vt suprà, 2. 28, vel Pauli, vt 1. Corinth. 1. 14. *Baptizari in mortē Christi*, vt Rom. 6. 3, seu *pro mortuis*, vt 1. Cor. 15. 29, seu *in vnum corpus*, vt 1. Corinth. 12. 13, seu *in remissionem peccatorum*, vt suprà 2. 38: denique *baptizari aqua & baptizari Spiritu sancto*. Itaque BAPTIZARI IN MOSEN, declarat, Mosis auspiciis ac ductu baptizari: quod dicendi genus semel tantùm reperio. BAPTIZARI IN IOHANNIS BAPTISMA, significat, doctrinam quam Iohannes annuntiabat, ac Baptismi symbolo obsignabat, profiteri & baptismo adhibito amplecti. BAPTIZARI IN EIVS NOMEN dicimur, cui nos per Baptismum dicamus ac consecramus: quamobrem rectè Paulus negat sese in nomen suū quenquā baptisasse. BAPTIZARI autē IN CHRISTI MORTEM, seu PRO MORTVIS, dicuntur fideles, vt per Christi mortem peccatum in ipsis moriatur ac aboleatur: & IN VNVM CORPVS, vt omnes in Christo capite coalescant: & IN REMISSIONEM PECCATORVM, vt Christi sanguine abluantur, vt præpositio εἰς in istis omnibus finalem (quam vocant) causam designet. BAPTIZARI AQVA, siue ἐν ὕδατι, id est in aqua, nihil aliud quàm aqua immergi declarat, quæ est externa Baptismi ceremonia: BAPTIZARI autem SPIRITV, aliò spectat, nempe ad Spiritus sancti dona quibus fideles cælitus visibili signo imbuebantur, interdum ante Baptismum aquæ, vt ex Cornelii historia apparet: interdum post Baptismum, vt istis accidit de quibus hîc agitur. Ex his autem diligenter consideratis hoc quoque efficitur, Baptismatis vocabulum triplici significatione vsurpari, quarum vna propria est, duæ translatitiæ. Propria est, quum immersionem seu tinctionem declarat, quæ etiam ab effectu ablutio seu lauacrum dicitur. Vna est translatitia, quum pro donorum Spiritus sancti quasi effusione accipitur, vt suprà, 1. 5, & 2. 2, & 10. 47, & 11. 16. Altera, quum pro Iohānis doctrina, vt quum quæritur an Baptismus Iohānis è cælo sit an ex hominibus: quum dicitur Apollos nihil nouisse quàm Iohannis Baptisma, vt suprà 18. 25. item quum dicitur Iohannes prædicasse Baptismum resipiscentiæ, vt suprà, 13. 24, & in hoc versiculo ac proximè sequente. Quod autem de Baptismatis nomine dicimus, de ipso quoque Baptisandi verbo simili ratione accipiendum est. Nam baptizare dicitur minister qui aqua tingit, & baptizari qui aqua tingitur: item baptizat Deus quū Spiritus sui dona impertitur, & baptizatur Spiritu à Deo qui Spiritus donū accipit. Baptizauit demū Baptismo resipiscentiæ Iohannes quum resipiscentiam doceret, cuius symbolum erat Baptismus quem primus administrauit: & baptizari dicuntur in Baptismate Iohannis quicūque eo doctrinæ genere fuerunt instituti.

4 *Resipiscētiæ*, τῆς μετανοίας. Idem est ergo & vnicus re ipsa Baptismus qui Iohannis dicitur, quòd primus baptisarit, & Christi, quoniam eum respicit, Baptismus.

In eum, εἰς τόν. Erasmus, *De eo qui venturus esset*. Hæc enim coniunxit cum participio λέγων, quum per traiectionem construenda sint cum verbo πιστεύσωσι. Idque ita esse, vel ex eo apparet quòd in vetustis codicibus post λέγων subiicitur distinctio. Sed & alibi passim occurrunt huius traiectionis exempla, quæ annotabimus Rom. 11. v. 31.

5 *Qui verò [illud] audiuerunt*, ἀκούσαντες δέ. Id est, Qui verò Iohanni istum baptismum docenti, crediderunt. Adieci enim τοῦτο, quod necessariò subauditur, & legitur tum in vetustissimo meo codice, tum in Arabica interpretatione. Vulg. *His auditis*. Legit enim ταῦτα, vt & Syrus interpres. quod esset tolerabile. Sed illud condonari non potest quòd particula δέ omissa, veteribus nimium multis præbuit maximi duplicis erroris occasionem, vt qui propterea Lucæ hæc esse verba credentes & ad duodecim illos pertinere, qui fuerint rebaptisati, eò sunt delapsi vt aliud fuisse Iohannis Baptisma quàm Christi, & à Iohanne Baptismate oportuisse in Christi nomen rebaptisari existimauerint: errore certè non leui. Nam vt alias certissimas rationes nunc omittam, si verum est illud dogma, Baptismum certè nostrum, cum Christo communem non habemus, vt appositissimè colligit in hunc locum doctissimus interpres, quum tamē ille tum circūcisionem patrum tū nostrū baptismum in suę carnis circuncisione & baptismo sanctificarit. Reiterationem autem Baptismi etiam si concederemus, minimè tamen inde possent colligere fanatici Anabaptistæ iterandum Christi Baptismum. Sed quæso, quorsum hæc omnia? Etenim particula δέ, quæ in Græcis omnibus codicibus summo consensu legitur, & particulæ μὲν necessario respondet, nullo modo, nullo, inquam, modo patitur vt huius orationis seriem discerpamus, quasi prior pars Paulo, posterior sit ipsi Lucæ scriptori tribuenda. Ergo hæc quoque Pauli verba sunt, tum doctrinam à Iohanne quidem annūtiatam, ab istis verò, fide apprehensam, vt verè Euangelicam, tum etiam Baptismum istis collatum, vt verè Christianum, approbantis: quibus postea manus imponēs, subsequutis demum iis donis quæ Spiritus sancti nomine prius significarat, & de quibus fuerat eos percontatus, Ecclesiam Ephesinam constituit.

7 Circiter

χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ᾽ αὐτοὺς, ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον.

7 Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.

8 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαῤῥησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

9 Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ᾽ αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθ᾽ ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός.

10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο· ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.

11 Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·

12 Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν.

13 Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες, Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.

nus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.

7 Erant autem omnes isti viri ¨circiter duodecim.

8 *Ipse* porro ingressus synagogam, liberè loquebatur, ad tres menses disserens & suadẽs quæ ad regnum Dei *pertinent*.

9 Quum autem quidam indurarentur & parere nollẽt, malè loquẽtes ¨de via *Dei* apud multitudinem, abscedens ab illis, separauit discipulos, quotidie disserens in schola ¨tyranni cuiusdam.

10 Hoc autem factum est per biennium: *ita* vt omnes qui habitabant in Asia, tum Iudæi tũ Græci, audirent sermonẽ Domini Iesu.

11 Virtutes autem non vulgares edebat Deus per manus Pauli:

12 *Ita* vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius ¨sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.

13 Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis ¨exorcistis nominare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum quẽ Paulus prædicat.

manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.

7 *Erant autem omnes viri fere duodecim.*

8 *Introgressus autẽ synagogam, cum fiducia loquebatur, per tres menses disputans & suadens de regno Dei.*

9 *Quum autem quidam indurarentur & non crederent, maledicentes viæ coram multitudine, discedens ab eis, segregauit discipulos, quotidie disputans in schola tyranni cuiusdam.*

10 *Hoc autem factum est per biennium, ita vt omnes qui habitabãt in Asia audirent verbum Domini, Iudæi atque Gentiles.*

11 *Virtutésque nõ quaslibet faciebat Deus per manum Pauli:*

12 *Ita vt etiam super lãguidos deferrentur à corpore eius sudaria vel semicinctia: & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebãtur.*

13 *Tentauerũt autem quidã de circumeuntibus Iudæis exorcistis inuocare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuro vos per Iesum quem Paulus prædicat.*

---

7 *Circiter*, ὡσεί. Hoc nõ legit Syrus nec Arabs interpretes, nec sanè video cur addi in tãtillo numero oportuerit.

9 *De via* [*Dei*,] τὴν ὁδόν. Vsitatum est Hebræis Viæ nomine significare certam aliquam vitæ rationem: nec dubium est quin per antonomasiam sic vocatus sit Christianismus. Plerunque tamen additur aliquid ex quo id possit intelligi, vt Via pacis, Via salutis, Via Domini, vel Dei, quod perspicuitatis causa expressi ex Syri & Arabis etiam interpretis auctoritate, tum hoc loco, tum etiam hoc eodem capite, v. 23. αἵρεσιν Paulus nominat infrà 24. v. 14. *Tyranni cuiusdam*, τυράννου τινός. In vno codice additum legimus ἀφ᾽ ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, *ab hora quinta ad decimam*. Cæterùm tyranni appellatione nonnulli potentem quempiam principem intelligũt: alii censent gymnasium ab aliquo tyranno fuisse olim ædificatum, à quo cognomentum accepisset. Sed simplicissima erit expositio si proprium nomen esse dixerimus, vt etiam disertè Syrus & Arabs interpretantur. At enim (inquit Erasmus) si nomen est proprium, cur addit τινός? Imò verò constat hoc dicendi genus frequenter vsurpari quoties ignotus quispiam nominatim appellatur: & ne longius petantur exempla, sic noster Lucas infrà, 21. c. 16, & 22. 12, & 24. 1, & 25. 19. idque præcipuè accidit quoties (vt hoc loco) proprium nomen videri alioqui posset προσηγορικόν. Cicero 3. in Verrem, *Deducitur iste ad Ianitorem quendam hospitem*, vbi Asconius, *Ianitorem*, inquit, *quum dixisset, addidit Quendã, vt ostenderet non appellatiuum nomen esse, sed proprium.* Reperio tamẽ nonnihil apud Strab. lib. 14. quod fortassis ad huius nominis explicationẽ facit. Notum enim est omnibus, tyrannos à veteribus fuisse dictos in genere quos postea βασιλεῖς, id est reges, vocarũt. Sic autem Strabo, qui non procul ab his temporibus vixit, Ἄρξαι δέ φησι Φερεκύδης Ἄνδροκλον τῆς Ἰώνων ἀποικίας ὕστερον τῆς Αἰολικῆς, υἱὸν γνήσιον Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, καὶ γενέσθαι τοῦτον Ἐφέσου κτίστην· διόπερ τὸ βασίλειον τῶν Ἰώνων ἐκεῖ συστῆναί φασι. καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς, ἔχοντές τινας τιμὰς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι, καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Id est, *Ducem fuisse Ionum demigrationis, quæ AEolicam est consequuta, Androclum Codri Athenarum regis legitimum filium, ait Pherecydes, ac Ephesum cõdidisse: quãobrem etiã aiunt Ionum regiam Ephesi collocatam. Sed & nunc quoque qui ex eo genere sunt, reges vocantur, & quibusdam fruũtur honoribus, vt qui primo loco sedeant in certaminibus, purpurã habeant regiæ gentis insigne, scipionem quoque pro sceptro, & Eleusiniæ Cereris sacra.*

12 *Sudaria seu semicinctia*, σουδάρια ἢ σιμικίνθια. Duo sunt Latina vocabula terminatione Græca inflexa: ac de priore quidem constat, de posteriore non item. In vno quidẽ exemplari Græco hæc reperimus ad marginem annotata, Ἀμφότερα λινοειδῆ εἰσι· πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. Id est, *Vtraque linea sunt: sed sudaria quidem capiti iniiciuntur, semicinctia verò manibus gestant, abstergendis humidis à facie excremẽtis, vt sudore, lacrymis, sputo, & similibus.* Hãc expositionem si sequamur, sudarium id erit quod vocamus *vn couurechef*, semicinctium *vn mouchoir*. Græcus scholiastes eadem habet: quibus tamen addit nonnulla, sed eiusmodi vt intelligere non potuerim. Mihi verò Lucas videtur sudariũ & semicinctium pro eodẽ accipere, nisi pro ἢ legas καί: quã lectionẽ in vno duntaxat codice deprehẽdimus. Martialis in Apophoretis, *Det tunicam diues, ego te præcingere possum.* Itaque eo nomine puto vocari quæ vulgò *deuantiers* appellant, quòd anteriorẽ partem corporis à cingulo ad pedes præcingant. Solent autem mechanici præsertim his vti, præterea etiam mulieres ferè omnes: vnde factum vt alterum earum cingulum à quo solebant olim ista semicinctia pendere, *demiceincts* vulgò appellent. Alii denique semicinctia dici volunt cingula dimidio minus lata, quàm iustum sit cingulum.

13 *Exorcistis*, ἐξορκιστῶν. De istis circulatoribus nonnihil diximus Mat. 12. vers. 27. Retinuimus autem Græcũ exorcistarum nomen vt satis vsitatum. Sic ergo vocati sunt qui dæmonas eiiciebant, addita per Dei nomen obtestatione, quam vulgò Coniurationem vocant. de quibus multa Iosephus lib. Antiq. 8. quorum etiam meminit Iustinus in

Dialogo cũ Tryphone. Et ita vocati ſunt in Eccleſia Chriſtiana initio qui miraculorum dono pollentes, manus imponebant energumenis, id eſt à dæmonio obſeſſis. Inde poſtea factus eſt nouus ordo quem vocant, vt ſeptem ſacramentorum numerus in alias hebdomadas diuideretur, ita ludificante Satana Epiſcoporum ignauiam.

	Græce		Latine		Vulgata
14	Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.	14	Erant autē quidam filii Sceuæ Iudæi primarij Sacerdotis ſeptem, qui hoc faciebant.	14	*Erant autem quidam Sceuæ Iudæi principis Sacerdotum ſeptem filij, qui hoc faciebant.*
15	Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε, Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;	15	Reſpondēs verò ſpiritus malus, dixit, Ieſum noui, & Paulũ ſcio: vos autem qui eſtis?	15	*Reſpondens autem ſpiritus nequam dixit eis, Ieſum noui, & Paulũ ſcio: vos autem qui eſtis?*
16	Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ' αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.	16	Et inſiliit in eos homo in quo erat ſpiritus malus, & ⁚ſuperatis illis, inualuit cōtra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.	16	*Et inſiliens homo in eos in quo erat dæmoniũ peſſimum, & dominatus amborum, inualuit cōtra eos, ita vt nudi & dilacerati effugerent de domo illa.*
17	Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	17	Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Epheſi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Ieſu.	17	*Hoc autem notum factum eſt omnibus Iudæis atque Gentilibus qui habitabant Epheſi: & cecidit timor ſuper omnes illos, & magnificabatur nomen Domini Ieſu.*
18	Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.	18	Et multi eorum qui crediderant, veniebant confitentes & ⁚indicantes facta ſua.	18	*Multique credentium veniebant, confitentes & annuntiantes actus ſuos.*
19	Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε.	19	Multi verò ex iis ⁚qui curioſa iſta exercuerant, comportatos libros exuſſerunt in omnium conſpectu: quorum ſupputatis pretiis, repererunt ⁚denariorũ quinquaginta millia.	19	*Multi autem ex eis qui fuerant curioſa ſectati, contulerunt libros & cōbuſſerunt coram omnibus, & computatis pretiis illorum, inuenerunt pecuniã denariorum quinquaginta millium.*
20	Οὕτω κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.	20	Ita fortiter creſcebat ſermo Domini & inualeſcebat.	20	*Ita fortiter creſcebat verbum Dei, & confortabatur.*
21	Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰπὼν, Ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.	21	His autem expletis, propoſuit Paulus ⁚per Spiritum peragrata Macedonia & Achaia proficiſci in Hieruſalem, dicens, Poſtquam fuero illic, oportet me etiam Romã videre.	21	*His autem expletis, propoſuit Paulus in ſpiritu, trãſita Macedonia & Achaia, ire Ieroſolymã, dicens, Poſtquam fuero ibi, oportet me & Romam videre.*
22	Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.	22	Miſſis autem in Macedoniam duobus ex iis ⁚ qui miniſtrabãt ei, *videlicet* Timotheo & Eraſto, ipſe ſubſtitit ad tēpus in Aſia.	22	*Mittens autem in Macedoniam duos ex miniſtrantibus ſibi, Timotheũ & Eraſtum, ipſe remanſit ad tempus in Aſia.*

16 *Superatis illis,* κατακυριεύσας αὐτῶν. Vulg. *Dominatus amborum.* Nam pro αὐτῶν legit ἀμφοτέρων, vt etiã habet vetuſtiſſimus meus codex. Eraſmus, *Dominatus eis.* Sed τὸ κατακυριεύειν tranſlatitiè hîc accipitur, nec aliud declarat quàm dæmoniacum iſtum illis ſeſe fruſtra tuentibus ſuperiorem euaſiſſe: ſicut vulgò dicimus, *ſe faire maiſtre de quelqu'vn.*

18 *Indicantes,* ἀναγγέλλοντες. Vulgata & Eraſmus, *Annuntiantes.* Ego illud malui, quia non agitur hîc de nuntio aliquo, ſed τὸ ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν. Publicè igitur iſti metu diuini iudicii perterriti, errata ſua profeſſi, ac deteſtati ſunt. Sed quorſum hoc ad carnificinam illam cõfeſſionis quam auricularem vocant?

19 *Qui curioſa iſta exercuerant,* τῶν τὰ περίεργα πραξάντων. Sic quadam μειώσει vocat damnatiſſimas artes. Syrus autẽ & Arabs ipſum Magorum nomen exprimunt. *Denariorum,* ἀργυρίου. Hebrai cè כסף [*cheſeph*] Eraſmus ad verbum, *Pecuniæ:* nimium generali nomine, quum nemo etiã ſic loquatur. Idem in Annotationibus numos interpretatur, & rectè, quum teſtetur Pollux ἀργύριον etiam dici τὸ νόμισμα. Sed numos denarios, non ſeſtertios accipias. Romanorum enim fuit, numis (id eſt HS) numerare: non Græcorum, qui drachmis potius ſupputabant. Denarius autem proximè ad drachmam accedit. Sed rurſus Aſiaticos conſtat ciſtophoris potius numeraſſe: vt planè difficile ſit hanc ſummam inire, niſi quòd ex iis quæ Feſtus de Euboico talento ſcribit, apparet ciſtophorum penè dimidia parte leuiorẽ fuiſſe drachma, ſiue denario. Etſi enim Attica drachma ſeptima parte leuior eſt denario, tamẽ (vt docuit doctiſſimus Georgius Agricola) Latini Græca interpretantes, ὡς ἔγγιστα drachmã cum denario comparant. Æſtimat autem Feſtus 4000 drachmas ciſtophoris 7500: quã rationem ſi ſequamur, & ex Budæi ſupputatione tribus aſſibus regiis & ſemiſſe drachmam æſtimemus, niſi me calculus fefellit, 50000 ciſtophorũm æſtimanda ſunt Frãcicis libris 4666, & præterea duodenariis 13 & turonib⁹ quos vocãt 4. Sin aũt ad drachmas placet reuocare exquiſitiore calcu o. i. ſemiſſe, quæ eſt ſeptima denarii pars, deducto, 50000 drachmarũ conficient Frãcicas libras 75000: ſin ad denarios ſeptima parte grauiores, 50000 denariũm æſtimabimus Francicis libris 8750. quod quidem non fuit alienum à Lucæ propoſito, pluribus explicuiſſe. Caſtellio verò viderit cuius Arithmetices regulis, numorum quinquaginta millia, quinque ducatorum millibus æſtimarit.

21 *Per Spiritum,* ἐν πνεύματι. Id eſt, Spiritus ſancti inſtinctu & impulſu, vt ipſemet Paulus explicat infrà 20.22. Ponitur enim ἐν pro διὰ, vt alibi ſæpe annotauimus. Eſt autem hoc diligenter obſeruandum, ne videatur poſtea Paulus pertinaciter in mortem ruere, repudiatis fratrum precibus ac conſiliis. Vulgata & Eraſmus, *In Spiritu.* Caſtellio, *In animo ſuo,* quæ interpretatio & inepta & falſa eſt.

22 *Qui miniſtrabãt ei,* τῶν διακονούντων αὐτῷ. Id eſt quorum opera in ſui Apoſtolici miniſterii functione indigebat, quum omnia ſolus obire non poſſet. Ne quis eum habuiſſe putet Cardinales aut Legatos à latere, vt habere cõſueuit perditus ille qui ſeſe Pauli ſucceſſorem, ſuis ſeptẽ montibus inſidens, iactat.

23 Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

24 Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

25 Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν, Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι·

26 Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

27 Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

28 Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον, λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

23 Ortus est autem illo tempore tumultus non paruus "ob viam *Dei*.

24 Nam quidam nomine Demetrius, "signator argenti, qui faciebat "templa Dianæ argẽtea, præbebat artificibus nõn paruum quæstum.

25 "Quibus congregatis, & iis qui in istiusmodi rebus operã nauabant, dixit, Viri, scitis ex hoc quæstu nostras esse "copias:

26 Et spectatis & auditis Paulum non solùm Ephesinam, sed prope totius Asiæ multam turbam persuadendo auertisse, quòd dicat deos illos non esse qui manibus fiant.

27 Periculum est autem non solùm "ne portio ista nobis per ipsum confutata pereat: sed etiã ne magnæ deæ Dianæ tẽplum pro nihilo putetur, "futurúmque sit vt etiam destruatur maiestas eius, quam Asia tota & orbis terrarum colit.

28 *His* autem auditis, pleni excandescentia, clamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

23 *Facta est autem illo tempore turbatio non minima de via.*

24 *Demetrius enim quidam nomine, argentarius, faciens ædes argẽteas Dianæ, præstabat artificibus non modicum quæstum.*

25 *Quos conuocans, & eos qui huiusmodi erant opifices, dixit, Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio:*

26 *Et videtis & auditis quia non solùm Ephesi, sed penè totius Asiæ Paulus hic suadens auertit multam turbam, dicens quoniam non sunt dij qui manibus fiunt.*

27 *Non solùm autem hæc periclitabitur nobis pars in redargutionem venire: sed & magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, & destrui incipiet maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit.*

28 *His auditis repleti sunt ira, & exclamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.*

---

23 *Ob viam* [*Dei,*] περὶ τῆς ὁδοῦ. Id est, idcirco quòd Paulus Euangelium doceret. Nam etiam Dei nomen Syrus & Arabs hîc exprimunt, vt suprà 9. In vno codice legitur κατὰ τῆς ὁδοῦ, aduersus viam *Domini.*

24 *Argenti signator,* ἀργυροκόπος. Vulg. *argentarius.* Saltẽ verò, *Faber* adiunxisset. Nam Latinis Argentarius non aliud quàm κολλυβιστὴν id est nummularium declarat. Latini (inquit Camerarius) artifices istos Aurifices vocant à pretiosiore materia: Homerus autem etiam à viliore χαλκεῖς, Odyss. γ. *Templa argentea,* ναοὺς ἀργυροῦς. Vulgata, *Ædes.* Erasmus, *Delubra:* admonens in Annotationibus hoc vocabulo significari ædiculas seu thecas templi effigie, in quibus reponebantur statuæ. Chrysostomus simili ratione putat declarare κιβώτια μικρὰ, id est *parua scriniola:* ita tamen vt hoc non affirmet. Quòd si hanc interpretationem sequi libeat, putarim tamen hæc sc[rin]iola donariis potius quàm statuis ipsis fuisse consecrata. Sed non video qua ratione arculæ istæ possint ναοὶ, id est *templa,* dici: nisi idoneis testibus probet Erasmus, templi specie fuisse fabricatas: quod mihi ne verisimile quidem videtur: quanuis apud Polybium legerim ναΐδια, quæ armaria vocat Plinius lib. 35. cap. 2, ex quibus depromebantur maiorũ imagines. Itaque quod ad me attinet, simpliciter accipio, Demetrium hunc templa argentea Dianæ solitum procudere, id est aut in numis, aut aliis imagunculis celeberrimi illius templi typum repræsentare, ac peregrinis aduentantibus diuendere, nempe vt etiamnum hodie faciunt eiusmodi artifices iis in locis vbi solent à nonnullis, religionis causa, vota suscipi. Istæ igitur imagũculæ seu numi (dicitur enim ἀργυροκόπος à percutiendis seu feriendis argenteis numis) ab ea figura quàm repræsentabant, Templorum cognomentum retulerunt: sicuti simili prorsus ratione, Deliorum seu Atheniensium numos quosdam, boues, eorundem Atheniensium alios quosdam, κόρας, id est puellas, alios Corinthiorum, πώλους, pullos, alios Peloponnesiorum, χελώνας, testudines vocabant. Ideo non rectè ἀργυροκόπον Vetus interpres argentarium conuertit, quo nomine numularii significantur: nec multo rectius Erasmus *Argentarium fabrum,* vocabulo nimium generali. Libuit autem istiusmodi etiam numorum typum subiicere, quales duos peruetustos inspexi, insculpta in altera numi parte Ephesinæ illius Dianæ πολυμάστου imagine. Quanquam fortassis Demetriani isti numi templum ipsum maiore aliquo artificio repræsentabant: sicut etiam hodie cuditur diua illa Lauretana, tanto apertiore impietate, quanto beata illa virgo ab idolis differt.

25 *Quibus cõgregatis,* οὓς συναθροίσας, &c. Meus vetustissimus codex habet, οὗτος συναθροίσας τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα τεχνίτας, *Is congregatis istarum rerum opificibus.* Syrus etiam idem legit, addita particula πάντας, *omnibus.* & hanc puto germanam esse lectionem, quum non alii sint τεχνῖται quam ἐργάται, nisi illos quidem pro præcipuis, hos verò pro iis accipiamus quorum opera vtebantur. *Copias,* εὐπορία. Sic malim vertere quàm *Facultates.* Sunt enim tenues quoque facultates, at nulla est tenuis εὐπορία. Vulgata, *acquisitio,* inepté. Hoc est quod Gallicè dixeris, *nostre aisance.*

27 *Ne portio ista nobis confutata pereat,* ἡμῖν τοῦτο τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν. Vulgata ad verbum, *Nobis pars hæc in redargutionem venire:* quod nemo non videt quàm obscurè sit dictum. Erasmus, *Ne hæc pars reprobetur.* Si placuisset ad verbum interpretari, maluissem vertere, *Ne pars hæc nobis redarguatur:* ac potius coniunxerim ἡμῖν cum verbo ἐλθεῖν quàm cum verbo κινδυνεύει. Res autem ipsa ostendit quid significet Demetrius, fore videlicet vt si Paulus quemadmodum cœperat, ita etiam pergeret opinionem de Dianæ imaginibus confutare, hæc portio, id est quod inde ad ipsos redibat, ipsis periret. Ideo addit pronomen ἡμῖν, *nobis:* quasi diceret, Si falsi conuincatur iste Dianæ cultus, nobis certè conuincetur. Syrus aliam quandã lectionem sequutus est, vel hunc lo[c]um non intellexit. *Futurúmque sit,* μέλλειν τε. In quibusdam codicibus legimus, μέλλει δὲ, in aliis μέλλειν δὲ, in aliis μέλλει τε: sed quamcunque ex istis lectionem sequaris, plana est sententia: vt minimè sit necesse Castellionis audaciam approbare qui pronuntiat legendum esse μᾶλλον δὲ, *vel potius.*

29 Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

Et impleta est ciuitas tota confusione, & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Aristarcho Macedonibus, ⁒ sociis peregrinationis Pauli.

Et impleta est ciuitas tota confusione, & impetum fecerunt vno animo in theatrum, rapto Gaio & Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli.

30 Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

Paulo verò volente prodire ad populum, non siuerunt eum *prodire* discipuli.

Paulo autem volente intrare in populum, non permiserunt discipuli.

31 Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

Sed & quidam ⁒ ex Asiarchis quum essent ei amici, *nuntijs* ad eum missis, rogarunt ne se daret in theatrum.

Quidam autem & de Asiæ principibus qui erant amici eius, miserunt ad eum, rogãtes ne se daret in theatrum.

32 Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

Alii igitur aliud clamabant: erat enim ⁒ concio confusa, & plerique nesciebant cuius *rei* causa conuenissent.

Alij autem aliud clamabant: erat enim ecclesia confusa, & plures nesciebant qua ex causa cõuenissent.

33 Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

Ex turba verò productus fuit Alexander, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur quum manu silentium fecisset, volebat ⁒ causam dicere apud populum.

De turba autem detraxerunt Alexandrũ, propellentibus eũ Iudæis. Alexander autem manu silentio postulato, volebat reddere rationem populo.

34 Ἐπιγνόντων δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox extitit vna omnium, quasi ad horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox facta vna est omnium, quasi per horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

35 Καταστείλας δὲ ὁ Γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησὶν, Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ Διοπετοῦς;

Tum scriba quum repressisset turbam, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum vrbem æditūam esse magnæ deæ Dianæ, & ⁒ à Ioue delapsi *simulacri*?

Et quum sedasset scriba turbas, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum ciuitatem cultricem esse magnæ Dianæ Iouisque prolis?

36 Ἀναντιρρήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν.

Quum igitur istis non possit contradici, oportet vos sedatos esse, nec quicquam præceps facere.

Quum ergo his contradici non possit oportet vos sedatos esse, & nihil temerè agere.

37 Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque contumeliosos in deam vestram.

Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque blasphemantes deam vestram.

---

29 *Sociis peregrinationis Pauli*, συνεκδήμους τοῦ Παύλου. Vulgata, *Comitibus Pauli*. Addidi ex Erasmi Annotationibus quod necessarium fuit explicando Græco vocabulo. Neque enim quisquis est comes, idem etiam est συνέκδημος.

31 *Ex Asiarchis*, τῶν Ἀσιαρχῶν. Vulgata & Erasmus, *ex Asiæ primoribus*. quæ est huius nominis notatio, sed nimis ambigua, & malè à plerisque intellecta. Retinendum autem fuit Græcum nomen, in libris Iurisconsultorum vsurpatum, vt & Syriarcharum. Sic autem dicti sunt non qui Asiæ vel Syriæ præessent, sed sacerdotes certi quorum munus erat ludos Theatrales in Deorum honorẽ edere, quos propterea Rufinus apud Eusebiũ Munerarios interpretatur: quod ex eruditissimi Iurisconsulti Cuiacii obseruationibus primùm didici.

11 quẽ vide Obseru. 2. 13. et ad l. 8. C. de muner. patrim. et l. unica C. de periculo successorũ. ubi citat hunc locũ.

32 *Concio*, ἐκκλησία. Id est (vt rectè explicãt Syrus & Arabs) multitudo quę in theatrum concurrerat: vbi haberi alioqui legitimi conuẽtus publici solebãt. Nã propriè ἐκκλησία Græcè, & Latinè Concio nõnisi de legitimè aduocato populo dicitur, auctore Festo. Sed quod per tumultũ cœperat, postea speciem induerat iusti conuentus, magistratuum præsentia vtcunque tumultuantes reprimente, vt exitus tandem ostendit.

33 *Causam dicere*, ἀπολογεῖσθαι. Vulgata & Erasmus, *Rationem reddere*, λόγον διδόναι. Fuit autem hic Alexander à Iudæis paulatim extra turbam productus in eum locum vnde posset exaudiri, non vt ipsum in discrimen adducerent, (cur non enim potius in tumultu discerperent, aut Ephesios saltem in eum prouocarent? cur denique ex turba protruderent vt locus illi ad dicendum pateret?) sed vt per eum, quicunque tandem is fuerit, populum placarent. Neque enim dubito quin quum de 5 suæ Dianæ cultu asserendo laborarent Ephesii, magna pars illorum in Iudæos ferretur: ídque ita esse vel ex eo liquet quòd vbi Alexandrum Iudæum esse cognouerunt, statim in apertam rabiem exarserunt, nec potuerunt induci vt loquentem audirent. Syrus certè & Arabs apertè 10 mecum faciunt, vt hallucinati sint, qui censent hunc Alexandrum à Pauli & piorum partibus stetisse: quum potius videatur is ipse fuisse cuius meminit Paulus 2. Timoth. 4. 14, pertinacissimus & audacissimus Pauli & veritatis hostis. Eum autẽ verisimile est propterea productũ à Iudæis 15 quòd esset ex Fabrorum numero, à quibus orta hæc seditio fuerat: Iudæos, (nisi diuina prouidentia obstitisset) sic excusaturum, si facta ipsi fuisset dicendi potestas, vt totam populi rabiem fuerit in Pauli & piorum caput conuersurus.

20 35 *A Ioue delapsi*, τοῦ Διοπετοῦς. sub. ἀγάλματος. Vulgata, *Iouisque prolis*. Constat autem ex Plinio lib. 16. cap. 40, vitigineum fuisse hoc simulacrum, à Canetia quodam artifice fabricatum, sed longè antiquissimum, vtpote quod nunquam sit mutatum, septies restituto templo. Antiqui25 tas igitur & sacerdotum auaritia huic superstitioni facilè viam inuenerunt, vt iidem Asiatici de Pessinuntio suo simulacro, & Romani de suis ancilibus sunt fabulati.

Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις·

38 Quòd si Demetrius & qui cũ eo sunt artifices, negotium habent cum aliquo, ¨agitur forũ, & Proconsules sunt, alii alios in ius vocent:

38 *Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, habent aduersus aliquem causam, conuentus forenses aguntur, & Procõsules sunt, accusent inuicẽ:*

Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

39 Siquid autem de rebus aliis requiritis, ¨in legitima cõcione explicabitur.

39 *Siquid autem alterius rei quæritis, in legitima ecclesia poterit absolui.*

Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

40 Nam periculum est ne postulemur ¨ seditionis propter *diem* hodiernum, ¨quum nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit concionem.

40 *Nam & periclitamur argui seditionis hodiernæ: quum nullus obnoxius sit de quo possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit Ecclesiam.*

Κεφάλαιον κ.

CAP. XX.

CAP. XX.

Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

1 POstquam autem cessauit tumultus, quum aduocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abiit profecturus in Macedoniam.

1 *POstquam autem cessauit tumultus, vocatis Paulus discipulis, & exhortatus eos, valedixit, & profectus est vt iret in Macedoniam.*

Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

2 Quum autẽ illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset multo sermone, venit in Græciam.

2 *Quum autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, venit ad Græciam.*

Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.

3 Et ibi ¨peractis mensibus tribus, quum ei in Syriam prouehendo factæ fuissent à Iudæis insidiæ, censuit reuertendum per Macedoniam.

3 *Vbi quum fecisset mẽses tres, factæ sunt illi insidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriam: habuítque consilium vt reuerteretur per Macedoniam.*

Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Βεροιαῖος· Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος, καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος· Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος.

4 Comitabantur autem eum ¨vsque in Asiam ¨ Sopater Berœensis: Thessalonicenses verò, Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani verò, Tychicus & Trophimus.

4 *Comitatus est autem eũ Sopater Pyrrhi, Berœensis: Thessalonicensium verò Aristarchus, & Secũdus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani verò, Tychicus & Trophimus.*

Οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι.

5 Qui quum præiuissent, expectarunt nos Troade:

5 *Hi quum præcessissent, sustinuerunt nos Troade.*

Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

6 Nos verò enauigauimus Philippis post dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem ¨intra dies quinque, vbi egimus dies septem.

6 *Nos verò nauigauimus post dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, vbi demorati sumus diebus septem.*

---

38 *Agitur forum*, ἀγοραῖοι ἄγονται: id est αἱ ἀγοραὶ τελεῖται. Ad verbum, *Forenses agunt*, vel *aguntur*, seu *coguntur*: pro quo dicimus in vernaculo sermone *on tient les plaids*, id est (vt loquitur Cicero) *forum agunt*. Appellatione verò τῶν ἀγοραίων intelliguntur vel ipsi forensiũ causarum iudices, vel causidici, vt rectè explicant Græca scholia: illi denique qui forensia solent tractare. Suidas quoque ἀγοραίων δικαστῶν meminit, & ἀγόραιον προπαρξυτόνως, significare dicit diem fastum, quem ferè solent Græci κρίσιμον vocare. Erasmus Veterem interpretem sequutus, conuertit, *Conuentus forenses aguntur*: rectè quidem, si sensum spectes, sed cui tamen non assentior, quòd in Græcis subaudiri putet cognitiones aut lites, id est κρίσεις aut ἀμφισβητήσεις, quum ipsi potius qui in foro aut iudicant aut contendunt, ἀγοραῖοι dicantur. Sed fortasse legendum potius fuerit ἀγόραιοι ἄγονται, sub. ἡμέραι, vt vertas, *Fasti [dies] aguntur.* *Proconsules sunt*, ἀνθύπατοί εἰσιν. Nomine Proconsulum intellige etiam legatos Proconsulis, & qui eius vices in cognoscendis grauioribus causis obibant. Leuioribus enim ordinaria illa & quotidiana iudicia sufficiebant: quibus (inquit Scriba) si non acquiescat Demetrius cum suis, adeant Proconsulem, aut ipsius legatos. Syrus Proconsulem legit, numero singulari.

39 *In legitima concione*, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ. Quia de sacro conuentu hîc non agitur, ideo ἐκκλησίαν non conuerti Ecclesiam, meo more, sed concionem, quod Erasmus quoque annotauit. Cæterùm ἔννομος ἐκκλησία, id est legitima concio, non tantùm opponitur τῇ συστάσει, id est seditiosæ & tumultuosæ coitioni, sed etiam τῇ συγκλήτῳ, id est concioni ei quæ extra ordinẽ aduocabatur. Erãt.n. certi dies habẽdis iis concionibus constituti, quas ἐννόμους & πεταξυμένας Græci oratores vocant. Ad illas igitur Scriba populum reuocat, id est ad maiorum morem.

40 *Seditionis propter [diem] hodiernum*, στάσεως περὶ τῆς σήμερον. Vulgata & Erasmus, *Hodiernæ seditionis*. id est, περὶ τῆς στάσεως τῆς σήμερον: eodem quidem manente sensu, sed ita tamen vt sine causa à verbis Lucæ discedant. *Quum nulla subsit causa*, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος. Vulg. *Quũ nullus sit obnoxius*. sed præstat αἰτίου in neutro genere interpretari.

IN CAP. XX.

3 *Peractis mensibus tribus*, ποιήσας μῆνας τρεῖς. Vide suprà 18.23.

4 *Vsque in Asiam*, ἄχρι τῆς Ἀσίας. Vulg. hoc non habet neq; Arabica interpretatio. Significat autẽ Lucas istos tũc constituisse Paulum comitari non in Syriam vsque, sed tãtùm in Asiam. Itaq; συνείπετο non conuerti *Comitatus est*, cum Vetere interprete & Erasmo, sed *Comitabatur*. Cõstat tamen ex iis quæ scribuntur infrà 21.v. 29, Trophimum fuisse Paulo comitem Hierosolymam vsque. *Sopater*, Σώπατρος. In tribus codicibus legimus Σωσίπατρος, Sosipater. Vulg. addit *Pyrrhi*, videlicet filius, & in Cõplutẽsi editione & quatuor exemplaribus additur Πύῤῥου.

6 *Intra quinq. dies*, ἄχρις ἡμερῶν πέντε. Ἄχρις extremũ spatiũ declarat, vt si in vernaculo serm. dicas, *Au bout de cinq iours.*

7 Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.

Primo autem die hebdomadis, coactis discipulis ad frāgendum panem, Paulus disserebat, abiturus postridie, protendítque sermonem vsque in mediam noctem.

Vna autem Sabbathi quum conuenissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat eis, profecturus in crastinum, protraxitque sermonem vsque in mediam noctem.

8 Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι.

Erant verò lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant congregati.

Erant autem lampades copiosæ in cœnaculo vbi eramus congregati.

9 Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω· καὶ ἤρθη νεκρός.

Sedens autē quidā adolescēs nomine Eutychus in fenestra, demersus somno profundo, quum diutius dissereret Paulus, præ somno ruens, decidit ex tertia contignatione deorsum: & sublatus est mortuus.

Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus super fenestram, qui mergeretur somno graui, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio cœnaculo deorsum: & sublatus est mortuus.

10 Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε, Μὴ θορυβεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

Quum descendisset autem Paulus, proruit in eum: & cōplexus dixit, Ne tumultuamini: anima enim eius in ipso est.

Ad quem quum descēdisset Paulus, incubuit super eum, & complexus dixit, Nolite turbari: anima enim ipsius in ipso est.

11 Ἀναβὰς δὲ, καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος, ἐφ᾽ ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

Quum igitur ascendisset, fregissetque panem, & cibū sumpsisset, diu colloquutus vsque ad diluculum, ita *demum* profectus est.

Ascendens autē, frāgénsque panem, & gustans, satísque alloquutus vsque in lucem, sic profectus est.

12 Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.

Adduxerunt autem puerum viuum, & recreati sunt nō mediocriter.

Adduxerunt autem puerum viuentem, & cōsolati sunt non minimè.

13 Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἄσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον. οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.

Nos verò progressi ad nauem, prouecti sumus Asson, illinc recepturi Paulum. sic enim constituerat, pedibus ipse iter facturus.

Nos autem ascendētes nauem, nauigauimus in Asson, inde suscepturi Paulum. sic enim disposuerat, ipse per terram iter facturus.

14 Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.

Vt autem coniunxit *sese* nobiscum ad Asson, recepto eo venimus Mitylenen.

Quum autem cōuenisset nobiscum in Asson, assumpto eo venimus Mitylenen.

15 Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου, τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.

Et quum illinc abnauigassemus, sequēti die peruenimus contra Chium, postridie verò appulimus Samum: & quum diuersati essemus Trogyllii, sequenti die venimus Miletum.

Et inde nauigantes, sequenti die venimus contra Chium, & alia applicuimus Samum: & sequēti venimus Miletum.

16 Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

Decreuerat enim Paulus prænauigare Ephesum, ne ipsi contingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, si fieri posset, vt die Pentecostes esset Hierosolymis.

Proposuerat enim Paulus transnauigare Ephesum, nequa mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, vt diem Pentecostes faceret Ierosolymis.

17 Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.

Missis autem Mileto *nuntiis* Ephesum, accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.

A Mileto autem mittēs Ephesum, vocauit maiores natu Ecclesiæ.

---

7 *Primo autem die hebdomadis*, ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, *Vna autem Sabbathi*. Erasmus, *Vno autem die Sabbathorum*. Vide Math.18.1. Quominus autem possimus interpretari, Quodam die Sabbathi, duo impediunt: vnum, quòd μιᾷ σαββάτων pro σαββάτῳ τινὶ, nusquam inuenias: alterum, quia adiunctus articulus declarat hanc particulam indefinitè accipi non posse. Primus itaque dies hebdomadis hîc omnino intelligitur, is quem Dominicum vocamus: & ex hoc loco, tum etiā ex eo quod scribitur 1.Cor. 19.2, non ineptè colligitur, iam tū consueuisse Christianos hoc die solennes conuentus agere, paulatim euanescente Iudaici Sabbathi ceremonia.

Dies Dominicus in locū sabbati judaici successit.

8 *Erant congregati*, ἦσαν συνηγμένοι. Veteres codices legunt ἦμεν, eramus: idque rectius, vt ex superioribus apparet. Pertinet autem hoc quoque ad fidem scriptori Lucæ faciendam, vt qui oculatus sit testis.

9 *Demersus*, καταφερόμενος. Meus codex vetustissimus habet κατεχόμενος, *quum teneretur*. *Diutius*, ἐπὶ πλεῖον. In omnibus vetustis codicibus additur distinctio post πλεῖον, vt non dubium sit quin connectendum sit cum participio διαλεγομένου, contrà quàm existimauit Erasmus. *Præ somno ruens*, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου. Vulgata, *Ductus somno*. Erasmus, *Magis depressus somno*. Ego verò existimo κατενεχθεὶς propria significatione accipiendum hoc posteriore loco, pro Deturbatus.

11 *Cibum sumpsisset*, γευσάμενος. Vide suprà 10.10. Nam cibi quotidiani vsus subsequebatur mysteriorum celebrationem. *Ita*, οὕτως. Vide Iohan.4.6.

13 *Asson*, εἰς τὴν Ἄσσον. Asson videlicet vrbem Æolidis seu Mysiæ, aliter Apolloniam vocatam. Nonnulla exemplaria pro Ἄσσον legerunt θάσον, sed lectione admodum deprauata, sicuti quæ pro Τρωγυλλίῳ Mycales montis promontorio è regione Sami, legunt στρογγυλίῳ.

15 *Diuersati essemus Trogyllij*, μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ. Vide Luc.10.7. Deest hoc autem in vulgata editione Latina.

	Graece		Erasmus		Vulgata
	Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ᾽ ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ᾽ ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,	18	Qui quum ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis quomodo à primo die quo ingressus sum ⁚Asiam, vobiscum per omne tempus fuerim,	18	*Qui quum venissent ad eũ, & simul essent, dixit eis, Vos scitis, à prima die qua ingressus sum in Asiam, qualiter vobiscũ per omne tempus fuerim,*
	Δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων·	19	Seruiens Domino cum omni ⁚modestia, & multis lacrymis ac tentationibus, quæ mihi euenerunt in Iudæorum insidiis:	19	*Seruiens Domino cum omni humilitate & lacrymis & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex insidijs Iudæorum:*
	Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ᾽ οἴκους·	20	Vt ⁚nihil subterfugerim eorum quæ vobis cõducerent, quo minus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & domatim:	20	*Quomodo nihil subtraxerim vobis vtilium, quominus annuntiarem vobis, & docerem vos publicè & per domos:*
	Διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.	21	Testificans Iudæis simul & Græcis ⁚conuersionem ad Deũ, & fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.	21	*Testificans Iudæis atque Gentilibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominũ nostrum Iesum Christum.*
	Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς·	22	Et nunc ecce, ego ⁚vinctus Spiritu, proficiscor in Hierusalẽ, ignorans quæ in ea mihi occurrent:	22	*Et nunc ecce, alligatus ego Spiritu vado in Ierusalem, quæ in ea ventura sint mihi, ignorans:*
	Πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.	23	Nisi quòd Spiritus sanctus oppidatim testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.	23	*Nisi quòd Spiritus sanctus per omnes ciuitates mihi protestatur, dicens quoniam vincula & tribulationes Ierosolymis me manent.*
	Ἀλλ᾽ οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.	24	Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihiipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.	24	*Sed nihil horum vereor, nec facio animam meam pretiosiorem quàm me, dummodo cõsummem cursum meum, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, testificari Euangelium gratiæ Dei.*
	Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	25	Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos transiui prædicans regnũ Dei.	25	*Et nunc ecce, ego scio quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transiui, prædicans regnum Dei.*
	Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.	26	Ideo testor vobis hodierno die, me ⁚purum esse à sanguine omnium.	26	*Quapropter contestor vos hodierna die quia mũdus sum à sanguine omnium.*
	Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.	27	Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis ⁚omne Dei consilium.	27	*Non enim subterfugi quominus annuntiarem omne consilium Dei vobis.*
	Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.	28	Attendite igitur vosipsos & totum gregem, in quo vos Spiritus sanctus constituit episcopos, ad pascendam Ecclesiam ⁚Dei, quam ⁚proprio illo sanguine acquisiuit.	28	*Attendite vobis & vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo.*

18 *Asiam*, τὴν Ἀσίαν. Asiam intellige sic peculiariter vocatam, cuius vrbs pręcipua fuit Ephesus, distinctam ab Asia tum maiore tum minore, vtpote minoris partem.

19 *Modestia*, ταπεινοφροσύνης. Vulg. *Humilitate*: quo vocabulo significatur obscuritas ac ignobilitas, vt diximus Luc.1.48. Eras. *Animi humilitate*: quod ego quidem inter vitia numerarim.

20 *Nihil subterfugerim*, οὐδὲν ὑπεστειλάμην. Id est, nihil aut per metum, aut lucri causa, subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim. Nam ὑποστέλλεσθαι dicuntur quos metus (vt ita dicam) contrahit, aut qui tanquam vela colligunt in loquendo.

21 *Conuersionem*, μετάνοιαν. Alibi consueuimus interpretari resipiscentiam: sed perspicuitati interdum seruiendũ est necessarió. μετάνοιαν autẽ illud esse quod Hebræi תשובה [*teschubah*] i. conuersionem, vocant, diximus Mat.3.2.

22 *Vinctus Spiritu*, δεδεμένος τῷ Πνεύματι. Id est, Spiritus sancti impulsu ac mandato, tanquam vinculo quodam me illuc pertrahente, de quo diximus suprà, 19.21. Quorsum autem hoc Paulus? an quòd inuitus illuc pertraheretur? minimè verò, vt ipse testatur, & res ipsa ostendit: sed nequis ex fratribus hoc iter ipsi dissuadeat, monet eos, sese Dei mandato illuc proficisci, ne putetur Ecclesiæ ac Prophetarum prædictiones ac consilia contemnere. Sed illa Theophylacti interpunctio post participium δεδεμένος, ac si diceret Paulus sese quasi iam vinctum proficisci Ierosolymam Spiritu, id est Spiritus afflatu, prorsus est violenta.

26 *Purum à sanguine*, καθαρὸς ἀπὸ αἵματος. Id est, si perieritis, nullam tamen in me culpam fore. Vide suprà, 18.6.

27 *Omne consilium*, πᾶσαν τὴν βουλήν. Irenæi interpres libri 3. cap.14, conuertit Omnem scientiam, siue (vt in aliis codicibus legitur) Omnem sententiam: de quo non est necesse (opinor) vt laboremus: siquidem hunc interpretem, quicunque tandem fuit, apparet Latinæ linguæ fuisse admodum imperitũ. Sed tamen suspicor hanc interpretationem ab aliquo profectam cui visus sit Apostolus nimium arroganter dicere, omne consilium Dei à se fuisse Ephesiis explicatum: quasi verò ista ad officium Apostolatus non sint restringenda. Quòd si vera hæc sententia est, vbi dogmata tot post seculis excogitata?

28 *Dei*, τοῦ Θεοῦ. In quinque exemplaribus legitur Κυρίου καὶ Θεοῦ, *Domini & Dei*. Suspicor autẽ τοῦ Κυρίου initio fuisse

adſcriptum ad marginem à quopiam qui Dei vocabulum ſic explicaret aduerſus Anthropomorphitas, ne Paulus videretur ſanguinem ipſi diuinitati tribuere: deinde quum hoc irrepſiſſet in contextum, & iſta Κυρίου Θεοῦ non bene viderentur cohærere, interpoſitam eſſe particulam καί. Sed hæc ego tanquã diuinans dico. Hoc quidẽ certũ eſt, explicanda hæc eſſe per κοινωνίαν ἰδιωμάτων: quod dicendi genus nõ ita eſt ἄκυρον, neque reprobandũ, (vt poſt Eutychetem impiè quidam dicere ac ſcribere nunc audent) ſed ſummã noſtræ conſolationis continet: illud nimirum diſertè explicans quod ait Iohannes, *Verbum factum eſſe carnem*: ita vt qui verè Deus eſt, verè & Deus & homo ſit factus. *Proprio illo ſanguine*, τοῦ ἰδίου αἵματος. In vno codice legitur τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Vtrouis autem modo legas, obſeruanda vis eſt articuli, quo præſtantia huius ſanguinis & antitheſis illa declaratur quæ copioſius exponitur Heb. 9. 12. Fuit enim hic ſanguis verè ſanctus, imò verè purificans ac ſanctificus ſanguis: ex illo manãs nimirum qui ſicuti verè homo, ita etiam verè eſt Deus.

29 Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου·

30 Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.

31 Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.

32 Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοί, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.

33 Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.

34 Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ᾽ ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.

1.Cor.4.12
1.theſ.2.9
2.theſſ.3.8

35 Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε, Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν.

36 Καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

37 Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν,

38 Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν· προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

29 Ego enim hoc noui, poſt ⁘diſceſſum meum lupos graues, nõ parcentes gregi, ingreſſuros eſſe in vos:

30 Et ex vobiſipſis exorituros qui loquantur peruerſa, vt diſcipulos poſt ſe ⁘abſtrahant.

31 Ideo vigilate, memores me per triennium nocte & die non ceſſaſſe cum lacrymis monere vnumquenque.

32 Et nũc quoque, fratres, commẽdo vos Deo ⁘& ſermoni gratiæ ipſius qui *quidem Deus* poteſt ſuperſtruere, & dare vobis ⁘qđ hæreditatis iure poſſideatis ⁘cum ſanctificatis omnibus.

33 Argentum & aurum aut veſtem nullius concupiui.

34 Imò ipſi noſtis, ‖vſibus meis & iis qui mecum ſunt, manus iſtas miniſtraſſe.

35 ⁘In omnibus oſtendi vobis oportere ſic laborando ⁘ſuſcipere infirmos, & meminiſſe verborum Ieſu, ipſum *videlicet* ⁘dixiſſe, Beatum eſt dare potius quàm accipere.

36 Et quum hæc dixiſſet, poſitis genibus ſuis, orauit cũ illis omnibus.

37 Magnus autẽ fletus omniũ ortus eſt: & ruentes in collum Pauli, deoſculabantur eum:

38 Cruciati maximè ob ſermonem quem dixerat, ipſos non eſſe amplius faciem eius conſpecturos: & deduxerunt eum ad nauim.

29 *Ego ſcio quoniã intrabũt poſt diſceßionem meã lupi graues in vos, non parcentes gregi:*

30 *Et ex vobiſipſis exurgent viri loquentes peruerſa, vt abducant diſcipulos poſt ſe.*

31 *Propter quod vigilate, memoria retinentes quoniã per trienniũ nocte & die non ceſſaui cum lacrymis monens vnumquenque veſtrum.*

32 *Et nunc cõmendo vos Deo & verbo gratiæ ipſius qui potens eſt ædificare, & dare hæreditatem in ſanctificatis omnibus.*

33 *Argentum aut aurũ aut veſtem nullius cõcupiui:*

34 *Ipſi ſcitis quoniam ad ea quæ mihi opus erant, & ijs qui mecum ſunt, miniſtrauerunt manus iſtæ.*

35 *Omnia oſtendi vobis, quoniã ſic laborantes oportet ſuſcipere infirmos, ac meminiſſe verbi Domini Ieſu, quoniam ipſe dixit, Beatius eſt magis dare quàm accipere.*

36 *Et quũ hæc dixiſſet, poſitis genibus ſuis orauit cum omnibus illis.*

37 *Magnus autẽ fletus factus eſt omnium: & procumbentes ſuper collum Pauli oſculabãtur eum:*

38 *Dolentes maximè in verbo quod dixerat, quoniam amplius faciẽ eius nõ eſſent viſuri. Et deducebant eum ad nauem.*

29 *Diſceſſum*, ἄφιξιν. Noua ſignificatio, quum ἄφιξις aduentum declaret.

30 *Vt abſtrahãt*, τοῦ ἀποσπᾶν. Loquitur Luc. vt de mẽbris à ſuo corpore crudeliter auulſis, pergẽs in eadẽ tranſlatione.

32 *Et ſermoni gratiæ ipſius*, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Hæc per epexegeſin explico, quaſi diceret Paulus, Commendo vos Deo, vt vos præſidio ſuo conſeruet, id eſt Euangelio, ſiue gratiæ ſuæ nuntio. Idcirco enim Euangelium dicitur ſalutis ſermo, ſuprà capite 13.26. *Qui [quidem Deus] poteſt*, τῷ δυναμένῳ. Eraſ. in Annot. hoc coniungit cum λόγῳ. At ego puto minus coactam fore interpretationem ſi cum τῷ Θεῷ coniunxeris. Ideo nonnihil ſuppleui ex quo id poſſet intelligi. Deinde & hoc notandum eſt articulum hoc loco non tam διάκρισιν quàm αἰτιολογίαν declarare. *Quod hæreditatis iure poßideatis*, κληρονομίαν. Hebraicè נחלה [*nachalah*:] quod vocabulũ multo latius patet quàm Hæreditas apud Latinos, vt alibi diximus: & tamen videtur declarare quo iure conſequuturi ſimus illud tanquam prædium quod poſſidebimus, nimirum gratuito adoptionis iure, quaſi filii: ideo periphraſin paulo longiorem vſurpaui. *Cum omnibus*, ἐν πᾶσιν. Hebraicè בכל [*bekol*,] ἐν pro σὺν poſita: quam enallagen alibi ſæpe annotauimus. Vulgata, *In omnibus*. Eraſ. *Inter omnes*.

35 *In omnibus*, πάντα. Vel *per omnia*. Nam ſubaudienda eſt præpoſitio κατὰ, vt 1. Cor. 9.25, & 10.33, & Epheſ. 4.15. Quid ſi verò πάντα ſuperiori verbo ὑπηρέτησαν adiunxeris? nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. *Suſcipere*, ἀντιλαμβάνεσθαι. id eſt, alioquin collapſuros quaſi porrecta manu retinere. Dicuntur enim hæc tranſlatitiè de illis qui nondum ſatis confirmati doctrina & exemplis, offendicula ibi inueniunt vbi planiſſima via eſt: ideóque ferendi ſunt quoad eius fieri poteſt, (ſalua tamen conſcientia) & cauenda diligenter omnia quibus poſſint offendi. Hoc enim eſt labentes fulcire. Vide Luc. 1.54. *Dixiſſe*, ὅτι εἶπε. Nuſquam hoc totidem verbis ſcriptum reperitur in hiſtoria Euangelica: ſed ex variis locis certiſſimè colligitur, veluti ex Luc. 16.9: item ex talentorum parabola, ſiquidem fœnus talentorum in dando conſiſtit, id eſt in donorum acceptorum cõmunicatione: cui opponitur auaritia, & ſordida eorum parcimonia qui ſibi perire putant quod aliis largiuntur, & vt ſua ſeruant quæ aliis communicanda acceperunt: item ex eius ſententiæ formula quam Chriſtus vltimo illo die pronuntiabit, beatificaturus eos qui dederunt, perditurus qui potius de accipiendo quàm de dando ſolliciti fuerint. Itaque non eſt ἄγραφον aliquod Euangelium ex hoc loco conſtituendum.

Κεφάλαιον κα.

1 Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν· τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα.

2 Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.

3 Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.

4 Καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ.

5 Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, προσηυξάμεθα.

6 Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

7 Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.

8 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.

9 Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

10 Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος·

11 Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε, Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.

CAP. XXI.

1 VT autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu ven imus Coum, & sequẽti die Rhodum, & illinc Patara.

2 Et inuẽta naui quæ traiiciebat in Phœnicen, *ea* cõscensa, prouecti sumus.

3 "Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, ea ad sinistram relicta, nauigauimus in Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suum onus expositura.

4 Permansimus autem ibidem dies septẽ, inuentis "discipulis: qui Paulo dicebant "per Spiritũ, ne ascenderet in Hierusalẽ.

5 Sed peractis illis diebus, abiimus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, donec vrbem exiuissemus: & positis genibus in littore, precati sumus.

6 Et alii alios "complexi, conscendimus nauim: illi autem reuersi sunt ad suos.

7 Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro "Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem vnũ apud eos.

8 Postridie verò egressi "Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsaream: & ingressi domum Philippi Euangelistæ, (qui erat vnus "ex illis septem) mansimus apud eum.

9 Huic autem erant quatuor filiæ virgines "prophetantes.

10 Et quum *illic* permansissemus dies complures, descendit ex Iudæa quidam propheta nomine Agabus:

11 Qui quum venisset ad nos, sumpsit zonam Pauli, & vinctis sibi pedibus ac manibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virũ cuius est hæc zona, ita vincient in Ierusalem Iudæi, tradéntque in manus Gentium.

CAP. XXI.

1 *QVum autem factũ esset vt nauigaremus, abstracti ab eis recto cursu venimus Coum: & sequenti die Rhodum, & & inde Pataram.*

2 *Et quum inuenissemus nauem transfretantem in Phœnicen, ascendentes nauigauimus.*

3 *Quum apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram nauigauimus in Syriam, & venimus Tyrum: ibi enim nauis expositura erat onus.*

4 *Inuentis autẽ discipulis, mãsimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet Ierosolymam.*

5 *Et expletis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum vxoribus & filiis vsque foras ciuitatem: & positis genibus in littore, orauimus.*

6 *Et quũ valefecissemus inuicẽ, ascendimus nauẽ: illi autẽ redierũt in sua.*

7 *Nos verò nauigatione expleta, à Tyro descendimus Ptolemaidem: & salutatis fratribus, mansimus die vna apud illos.*

8 *Alia autem die profecti, venimus Cæsareã: & intrãtes domum Philippi Euangelistæ (qui erat de septem) mansimus apud eum.*

9 *Huic autem erãt quatuor filiæ virgines prophetantes.*

10 *Et quum moraremur dies aliquot, superuenit quidam à Iudæa Propheta nomine Agabus:*

11 *Is quũ venisset ad nos, tulit Zonam Pauli, & alligãs sibi pedes & manus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virũ cuius est Zona hæc, sic alligabunt in Ierusalem Iudæi, & tradent in manus Gentium.*

3 *Quum autem cœpisset [nobis] apparere Cyprus*, ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον. Sic legunt veteres codices. Erasmus autem legit ἀναφάναντες, & nonnulli habent ἀναφανέντος δὲ τῆς Κύπρου, lectione manifestè corrupta, quum potius reponendum fuerit ἀναφήναντες. Cæterùm τὸ ἀναφαίνειν opponitur hoc in loco τῷ ἀποκρύπτειν, & id declarat pro quo Virgilius Aperire dixit libro Æneidos tertio, *--quarto terra die se attollere tandem Visa, aperire procul montes, ac voluere fumum.* Idem eodem libro, *Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis, Et formidatus nautis aperitur Apollo.* Quia videlicet nauigantibus præsertim videntur regiones attolli & deprimi, prout ipsi accedunt vel recedunt: vt nõ immeritò Erasmus pro eo quod in Vulg. editione legitur, *Quum apparuissemus autem Cypro*, Veterem interpretem suspicetur scripsisse, *Quum autem peruenissemus Cyprum.*

4 *Discipulis*, τοὺς μαθητάς. At paulò post, Ptolemaide videlicet, fit fratrum mentio. Et in hac historia, fit sæpe manifesta distinctio Fratrum & Discipulorum. vnde coniicio ibi dici fratres, vbi erant constitutæ Ecclesiæ, & sedentibus qui gubernacula Ecclesiæ tenent, conuentus habebãtur: ibi verò tantum discipulos commemorari, vbi dispersus adhuc erat credentium numerus, alicubi rarus, alicubi frequens, cuiusmodi fuit temporibus nostris Gallicarum Ecclesiarum status post excitatam rursus Euangelii lucem ab anno 1521 ad annum 1555, & quales hodie sunt multarũ 5 Ecclesiarum in eodem regno reliquiæ. *Per Spiritum*, διὰ τοῦ Πνεύματος. Id est, ex diuina Spiritus reuelatione. Quid igitur? an sibiipsi repugnat Spiritus sanctus? minimè veró. Sed vt isti ex Spiritus reuelatione intelligerẽt quantũ periculum Paulo immineret: non tamen consequitur eos 10 cognouisse quid vicissim Paulo idem Spiritus præcepisset.

6 *Complexi*, ἀσπασάμενοι. Vulg. *Quum valefecissemus*, id est ἀποταξάμενοι. 7 *Ptolemaida*, εἰς Πτολεμαΐδα. Syrus & Arabs hanc ciuitatem vocant vetusto nomine, עכו [*haco*,] vt nominatur Iudicum 1.31, teste Plinio, lib. 5. cap. 19.

15 8 *Paulus & nos qui cum eo eramus*, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Vide suprà cap. 13. 13. *Ex illis septem*, ἐκ τῶν ἑπτά. Vulg. & Eras. *Ex septem.* Sed seruandus fuit articulus cuius vis est hoc loco διαφορική. Loqui enim illum constat de septem illis Diaconis quorum celebria erant nomina.

20 9 *Prophetantes*, προφητεύουσαι. Intellige de peculiari dono prædicendi futura, nõ autẽ de docendi munere in Ecclesia.

12	Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ.	Vt verò ista audiuimus, rogabamus & nos & qui in eo loco erãt, ne ascẽderet in Hierusalẽ.	Quod quum audissemus, rogabamus nos & qui loci illius erant, ne ascenderet Ierosolymam.
13	Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, Τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	Tunc respõdit Paulus Quid facitis, flentes & comminuentes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum in Hierusalem pro nomine Domini Iesu.	Tunc respõdit Paulus & dixit, Quid facitis flẽtes & affligẽtes cor meũ? ego enim non solùm alligari, sed & mori in Ierusalẽ paratus sum propter nomen Domini Iesu.
14	Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες, Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.	Quum igitur non assentiretur, acquieuimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.	Et quũ ei suadere non possemus, quieuimus, dicentes, Domini voluntas fiat.
15	Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ.	Porro post dies istos ⁘collectis sarcinis ascendimus in Hierusalem.	Post dies autẽ istos præparati, ascendebamus in Ierusalem.
16	Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ᾽ ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.	Venerũt autem simul etiam ⁘*quidam* ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quẽ hospitaremur, Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.	Venerũt autẽ & quidam ex discipulis à Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur, Mnasonẽ quendam Cyprium, antiquum discipulum.
17	Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.	Quum igitur peruenissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.	Et quum venissemus Ierosolymam, libẽter exceperunt nos fratres.
18	Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι.	Sequenti autem die introiit Paulus nobiscum ad Iacobũ, & omnes Presbyteri adfuerunt.	Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Iacobum, omnésque collecti sunt seniores.
19	Καὶ ἀσπασάμενος αὐτούς, ἐξηγεῖτο καθ᾽ ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.	Quos complexus, exposuit sigillatim quæ Deus fecisset inter Gentes per ipsius ministerium.	Quos quũ salutasset, narrabat per singula quæ Deus fecisset in Gẽtibus per ministerium ipsius.
20	Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον· εἶπόν τε αὐτῷ, Θεωρεῖς ἀδελφέ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων· καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.	At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conspicis frater quot sint millia Iudæorum qui crediderunt: súntque omnes ⁘accensi zelo Legis.	At illi quũ audissent, magnificabãt Deum: dixerúntque ei, Vides frater quot millia sint in Iudæis qui crediderunt, & omnes æmulatores sunt Legis.
21	Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.	⁘Audierunt autem de te ex aliorũ sermone, te defectionem à Mose docere omnes qui inter Gẽtes sunt Iudæos, & dicere eos non debere circuncidere filios, neque ⁘*secundum* ritus ambulare.	Audierunt autem de te quia discessionẽ doceas à Moyse eorũ qui per Gẽtes sunt Iudæorũ, dicens non debere eos circumcidere filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi.
22	Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν. ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.	⁘Quid est ergo? omnino oportet conuenire ⁘multitudinẽ. ⁘audient enim te venisse.	Quid ergo est? vtique oportet conuenire multitudinem. audient enim te superuenisse.
23	Τοῦτο οὖν ποίησον ὅ σοι λέγομεν· Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ᾽ ἑαυτῶν·	Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt ⁘nobis viri quatuor ⁘voto obnoxii:	Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor, votum habentes super se:

15 *Collectis sarcinis*, ἀποσκευασάμενοι. Id est ἀνασκευασάμενοι, vt loquuntur disertiores Græci. Nam ἀποσκευάζεσθαι significat potius onus deponere, item è medio tollere: ἀνασκευάζεσθαι verò dicuntur οἱ μετοικιζόμενοι, id est qui ex aliquo loco demigraturi, sarcinas colligunt. Significat igitur Lucas Paulum cum suis Cæsarea profectum, quasi eò non rediturum. Vulgata, *Præparati*, id est παρασκευασάμενοι: quam lectionem in vno codice inueni: neque sanè velim repudiare. In aliis quinque legitur ἐπισκευασάμενοι, id est instructi & comparati, ad quæuis nimirum subeunda pericula.

16 [*Quidam*] *ex discipulis*, ἀπὸ τῶν μαθητῶν. Sub. τινές: vt Iohan. 16. 17. Sic vulgò dicimus, *Il y vint des disciples.*

20 *Accensi zelo*, ζηλωταί. Vide Iohan. 2. 17.

21 *Audierunt*, κατηχήθησαν. Vide Luc. 1. 4. [*Secundum*] *ritus*, τοῖς ἔθεσι. In vno codice legitur τοῖς ἔθεσι πατρῴοις πορεύεσθαι, *paternis ritibus viuere.*

22 *Quid est ergo?* τί οὖν ἐστι. petitum est hoc quoque dicẽdi genus è medio, pro, Quid igitur futurum est? vel, Quid igitur agendum est? Sed in Syra & Arabica interpretatione, istud, vnà cum membro sequente, non inuenitur.

Multitudinem, τὸ πλῆθος. Id est ipsum ecclesiæ cœtum à quo distinguũtur, quos vocant, fratres, presbyterium videlicet.

Audient, ἀκούσονται. Syrus & Arabs interpretes qui antecedentia illa non legerunt, hoc connectunt cum priore sequentis versiculi parte, hoc modo, *Quia igitur auditum est ab eis* (Arabs, *iam innotescet eis*) *quòd adueneris huc: fac hoc quod dicemus tibi.*

23 *Nobis*, ἡμῖν. In vno exemplari legimus ἐν ἡμῖν, *inter nos*: & quidem rectius, vt opinor. *Voto obnoxii*, εὐχὴν ἔχοντες ἐφ᾽ ἑαυτῶν. nempe Nazareatus. Vulg. & Eras. ad verbum, *Habẽtes votum super se*: quod videtur paulo obscurius. Significatur autem hoc dicendi genere votum voluntariũ, quod nimirum quispiam in sese quasi onus receperit: sed tamen cum Legis præscripto consentiens: qua ratione etiã factum vt apud Græcos τὸ ὑποστῆναι καὶ ὑποσχέσθαι, de pollicitatione dicãtur, ὅτι ὁ ὑποσχόμενος, inquit Eust. βάρος τι ἐπὶ ἑαυτὸν ὑπέθετο, id est, quòd qui aliquid promiserit, seipsum oneri subiecerit.

24 Τούτοις παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλὴν, καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.

25 Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

26 Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

27 Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτόν·

28 Κράζοντες, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου, πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

24 His assumptis, "sanctificator cum eis, & "adde ad eorũ sumptus, vt||radant capita, & norint omnes nihil esse eorum quæ de te fama acceperũt, sed te quoq. ita incedere vt Legẽ obserues.

25 De iis autem qui crediderũt ex Gentibus, nos scripsimus, & decreuimus nequid huiusmodi obseruent, nisi vt caueant ab iis quæ sunt immolata simulacris, & à sanguine, "& rebus suffocatis, "& scortatione.

26 Tum Paulus assumptis viris illis, sequente die cum eis sanctificatus ingressus est in templum, denuntiãs "expletionem dierum sanctificationis, vsquedum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.

27 "Quũ autẽ "septeni illi dies iã essent explendi, quidam Iudæi ex Asia, cum conspicati in templo, cõturbarunt totã turbam, & iniecerunt manus in eum.

28 Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite: hic est homo ille qui aduersus populum & Legẽ & locum hunc omnes vbique docet: atque adeo Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

24 *His assumptis sanctifica te cum illis, & impẽde in illis, vt radant capita: & sciẽt omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens Legem.*

Suprà 18. 18 num. 6.18

25 *De iis autem qui crediderunt ex Gẽtibus, nos scripsimus, iudicantes vt abstineãt se ab idolis immolato, & sanguine, & suffocato, & fornicatione.*

26 *Tũc Paulus, assumptis viris, postera die purificatus cum illis intrauit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro vnoquoque eorum oblatio.*

27 *Dum autem septẽ dies consummarentur, ij qui de Asia erãt Iudæi, quũ vidissent eũ in tẽplo, concitauerũt omnẽ populum. & iniecerunt ei manus:*

28 *Clamãtes, Viri Israelitæ, adiuuate: hic est homo qui aduersus populum ac Legem & locum hũc, omnes vbique docens, insuper & Gentiles induxit in templum, & violauit sanctũ locum istum.*

---

24 *Sanctificator*, ἁγνίσθητι. Vel *consecrator*. Eras. *Purifica te.* Castellio, *Lustrare.* Vterque malé. nam purificatione egebant impuri. Hîc verò non agitur de impuris, sed de iis qui Nazareatus voto erant obstricti, & sanctissimi habebantur. Itaque τὸ ἁγνίζεσθαι non accipitur pro καθαρίζεσθαι, vt illi putarunt, sed contrà pro נזר [*chur*] & ἁγνισμὸς pro נזר [*nezer*,] vt apparet ex Græca interpretatione capitis 6 Num. & Amos 2.11, & 12, quod peculiariter de iis vsurpatur qui sese ex voto ad tempus quod ipsi sponte sibi præscribebant, à communi vsu viuendi separabant, propterea Nazarei dicti. Sed obseruandum est τὸ ἁγνίζεσθαι hîc non dici de initio concepti voti, sed de illius iam antè cõcepti præstatione, & sacrificio triplici, quod dierũ illius voti finis & complementum erat. *Adde ad eorum sumptum*, δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς. Vel, ipsorum causa, vt huic voto non tantùm interfuisse, sed etiam præfuisse videaris. Erãt enim in Nazaræorum oblationes ac purificationes sumptus decreti, sed ita vt aliquid adiicere liceret: sicut disertè scribitur Num. 6.21. Ideo dicitur ipse postea dies purificationis denuntiasse.

25 *Et rebus suffocatis*, καὶ πνικτόν. Vide suprà 14.20. *Et scortatione*, καὶ πορνείας. Hoc etiam habent Syrus & Arabs, sed secundo loco id est post idolothyta positum, idque non temerè, sicut diximus suprà 14.20.

26 *Expletionem dierum sanctificationis*, ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ. Quum quo die finiebatur Nazaræorum votum, offerenda essent certa sacrificia, necesse fuit dierũ expletionem sacerdotibus significari. Vide Num. 6.13.

27 *Quum*, ὡς. Vel *Dum*, ita vt ὡς accipiatur pro ἕως, vt Gallicè possis commodè hunc locum vertere, *Or pendant que les sepmaines s'accomplissoyent*. Sed illud malo. *Septeni illi dies*, αἱ ἑπτὰ ἡμέραι. Additus articulus pati nullo modo potest nec etiam calculus duodecim illorum dierũ, quorum fit mentio infrà, 24.11, vt hæc quæ mox subiiciuntur de capto Paulo, intelligantur gesta diebus circiter septem post illa superiore vers. explicata. Sed ne ad votum quidem Nazareatus istud referri potest quasi septiduanum fuerit, nõ modò quoniã nulla eius rei facta est mentio, sed etiã quoniã superiore vers. dicuntur dies illius voti fuisse expleti, ideóque facta fuisse pro singulis illis oblatio, sicut nimirum lex mandabat. Ideo nonnulli putant ita significari à Luca diem Sabbathi, vt qui finis sit hebdomadis: quam sententiam sequutus Syrus interpres vertit, Et quum aduenisset dies septimus: & meus vetustissimus codex habet συντελουμένης δὲ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, quod existimo fuisse glossema, pro ipsius contextus verbis postea substitutum. Sed cur ipsam potius Sabbathi vocem Lucas nõ vsurpasset? Itaque aut ego prorsus hallucinor, aut scripsit Lucas αἱ ἑπτὰ ἡμέραι, pro αἱ ἑβδομάδες (quæ similiter Hebraicè à septenario recurrẽte numero vocãtur שבעים [*schabuim*]) & quidem addito articulo. Agitur enim de septẽ illis hebdomadibus quæ ab oblationis manipuli spicarum die supputabantur, illis succedente die festo qui Græcè πεντηκοστὴ, id est dies quinquagesimus, Hebraicè verò dies festus hebdomadum propterea vocatur. Dictum est enim suprà expressis verbis 20.16, Paulũ idcirco, præterita Epheso, tantopere properasse, quòd omnino cuperet Hierosolymis diẽ festum Pentecostes agere. Noua est igitur hæc narratio, significante Luca, postquam Paulus in gratiã Iudæorum, non illorum incredulorum, sed licet adhuc Legis ceremonias obseruantium, tamen Euangelii gratiam amplexorum, peregisset quod ab ipso in Seniorum consessu postulatum fuerat: & quum iam immineret hebdomadum illarum finis, deprehẽsum & captum fuisse in templo, tumultu à quibusdã Asiaticis Iudæis exorto, qui in vrbem, non temerè profectò, sed ad hunc ipsum diem festum iam imminentẽ celebrandũ, venerant, quod etiã hanc explicationẽ meã cõfirmat. Quod si quis roget cur non potius Pentecostem nominarit Lucas quàm τὰς ἑπτὰ ἡμέρας, vt suprà 2.1, respondeo id factum esse quoniam de ipso die Pentecostes hîc non agitur, sed narrantur quæ intra illas septem hebdomadas gesta sunt, quũ pauci adhuc dies explendi superessent. Quod si magis libeat non septenos sed septẽ dies interpretari, tunc de vltimæ id est septimæ hebdomadis imminente fine fuerint hi septem dies accipiendi, sic tamẽ vt Sabbatho quod proximè semper Pentecostẽ antecedebat (vt apparet ex Leui. 23.15 & 16) ista minimè intelligantur contigisse, sed vno fortassis aut altero antè die: quum postridie dicatur Paulus in synedrio causam dixisse, quod certè nunquam coegissent Iudæi ipso die festo Pentecostes. Sed & aliter intelligi possunt isti septem dies, sic nimirum vt (quod nonnulli ex Iudaeorum doctoribus tradunt) Iudæos dicamus non contentos vnicum diem festũ Pentecostes celebrare, sicut in Lege præscriptum erat,

ſeptimum etiam aut octauũ diẽ eius recurrentẽ religioſum habuerint, ſicut in aliis duobus ſolennib. feſtis diebus Paſchę & Tabernaculorũ fieri lex iubebat: qui recurrẽs dies dicebatur עצרת [*Atſereth*] retentionis, quòd ad eũ vſque diem populus retineretur: ſicut etiam hodie in Eccleſia Romana fecit ſacerdotũ auaritia vt celebrentur octauæ, quas vocant. Itaque ſignificauerit Lucas hęc contigiſſe per eos dies qui inter Pentecoſtẽ & eius octauã intercedebant.

29 (Ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος)

30 Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.

31 Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱερουσαλήμ·

32 Ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

33 Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.

34 Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν ἐς τὴν παρεμβολήν.

35 Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμούς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

36 Ἠκολούθει γε τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κράζον, Αἶρε αὐτόν.

37 Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ, Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρός σε; Ὁ δὲ ἔφη, Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;

38 Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;

39 Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεύς, τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

40 Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων,

Κεφάλαιον κβ.

1 ΑΝδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας

2 (Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν. καί φησιν,)

29 (Viderant enim antea Trophimũ Epheſium in vrbe cum eo, quem exiſtimabant fuiſſe à Paulo introductũ in templũ)

30 Commota eſt igitur vrbs tota & factus eſt concurſus populi: & prehenſum Paulum trahebant è tẽplo: ſtatímque clauſæ ſunt fores.

31 Studẽtibus autem ipſis eum trucidare, ⁊ peruenit fama ad Tribunũ cohortis, totam Hieruſalem conturbatam eſſe:

32 Qui ⁊ eo ipſo *momento* acceptis militib. ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidiſſent Tribunum & milites, ceſſarunt verberare Paulum.

33 Tũc appropinquãs Tribunus prehendit eum, & iuſſit vinciri catenis duabus: & percontatus eſt quiſnã eſſet, & quid feciſſet.

34 Alii autem aliud clamabant in turba: & quũ non poſſet certi *quicquã* cognoſcere propter tumultum, iuſſit duci ⁊ in caſtra.

35 Quum igitur perueniſſet ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

37 Et quum iam introducẽdus eſſet in caſtra Paulus, dicit Tribuno, Licẽtne mihi aliqd tibi dicere? Qui dixit, Græcè noſti?

38 Nónne tu es ⁊ Aegyptius ille qui ante hos dies ſeditionẽ cõcitaſti & eduxiſti in deſertũ quatuor millia ⁊ ſicariorum?

39 Dixit autem Paulus, Ego quidem ſum Iudæus Tarſenſis, non obſcuræ Cilicum vrbis ciuis: cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

40 Quum igitur ille permiſiſſet: Paulus ſtans in gradibus, manu ſilentium poſtulauit à plebe: & magno ſilentio facto, loquutus eſt lingua Hebræa, dicens,

CAP. XXII.

1 VIri fratres & patres, audite meam, qua nunc apud vos vtor, defenſionem.

2 (Quum audiſſent autem eum Hebræa lingua ipſos alloqui, magis præbuerunt ſilentium. & dixit,)

29 *(Viderãt enim Trophimum Epheſium in ciuitate cum ipſo, quẽ æſtimauerunt quoniam in tẽplum introduxiſſet Paulus)*

30 *Cõmotáq. eſt ciuitas tota, & facta eſt concurſio populi & apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum: & ſtatim clauſæ ſunt ianuæ.*

31 *Quærentib. autẽ eũ occidere, nũtiatũ eſt Tribuno cohortis, quia tota confunditur Ieruſalem:*

32 *Qui ſtatim aſſumptis militibus & Cẽturionib. decurrit ad illos: qui quũ vidiſſent Tribunum & milites, ceſſauerunt percutere Paulum.*

33 *Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, & iuſſit eum alligari catenis duabus: & interrogabat quis eſſet, & quid feciſſet.*

34 *Alij autem aliud clamabant in turba: & quũ non poſſet certũ cognoſcere præ tumultu, iuſſit duci eum in caſtra.*

35 *Et quum veniſſet ad gradus, contigit vt portaretur à militibus propter vim populi.*

36 *Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.*

37 *Et quum cœpiſſet induci in caſtra Paulus, dicit Tribuno, Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit, Græcè noſti?*

38 *Nónne tu es Aegyptius qui ante hos dies tumultum concitaſti, & eduxiſti in deſertum quatuor millia virorum ſicariorum?*

39 *Et dixit ad eum Paulus, Ego homo ſum quidẽ Iudæus à Tarſo, Ciliciæ non ignotæ ciuitatis municeps: rogo autẽ te, permitte mihi loqui ad populum.*

40 *Et quum ille permiſiſſet, Paulus ſtans in gradibus annuit manu ad plebem: & magno ſilentio facto, alloquutus eſt lingua Hebræa, dicens,*

CAP. XXII.

1 *VIri fratres & patres, audite quã ad vos nũc reddo rationem.*

2 *(Quum audiſſent autẽ quia Hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præſtiterunt ſilentium. & dicit,)*

31 *Peruenit fama*, ἀνέβη φάσις. Vulg. & Eraſ. *Nuntiatum eſt*, ἀνηγγέλθη. Illud verò eſt ἐμφατικώτερον.

32 *Eo ipſo [momento,]* ἐξαυτῆς. Vulg. & Eraſ. *Statim.* Vide ſuprà, cap. 10. 33. Continet autem hic locus admirandum ſanè prouidentiæ diuinæ exemplum.

34 *In caſtra*, εἰς τὴν παρεμβολήν. Nempe in Antoniam, tẽ- 10 plo contiguam, qua Romani pro arce vtebantur.

38 *Aegyptius ille*, ὁ Αἰγύπτιος. Vide Ioſephum lib. De bello Iudaico, 2. cap. 10. & Antiq. 20. *Sicariorũ*, σικαρίων. Romana vox eſt, qua ſignificatur homines ad aliquẽ occidendũ cõparati, à ſica, breuiſſimo telo, & qđ proinde facile 15 occultari poſſit, vocati: de quibus mira narrat Ioſephus.

Graece		Latine		Vulgata
Ἐγὼ μὲν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιὴλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον.	3	Ego quidem sum Iudæus, natus Tarsi, *vrbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa vrbe ¨apud pedes Gamalielis, institutus ¨ad exquisitam formam patriæ legis, ¨zelo¨ Dei accensus, sicut & vos omnes estis hodie.	3	*Ego sum vir Iudæus, natus Tarso Ciliciæ, nutritus autem in ista ciuitate secus pedes Gamaliel, eruditus iuxta veritatẽ paternæ legis, æmulator legis, sicut & vos omnes estis hodie.*
Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.	4	Qui ¨hoc vitæ genus persequutus sum vsque ad mortem, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.	4	*Qui hanc viam persequutus sum vsq. ad mortem, alligans & tradens in custodias viros ac mulieres.*
Ὡς καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας, δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν·	5	Vt & Pontifex Maximus mihi testis est, ¨& totus seniorum ordo: à quibus etiam epistolis ad fratres acceptis, Damascum proficiscebar, adducturus etiã eos qui illic essent, vinctos in Hierusalem, vt punirentur:	5	*Sicut princeps Sacerdotum mihi testimonium reddit, & omnes maiores natu: à quibus & epistolas accipiens ad fratres, Damascum pergebã, vt adducerem inde vinctos in Ierusalem, vt punirẽtur:*
Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ·	6	Euenit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco circiter meridiem, vt repentè è cælo circunfulserit me lux multa:	6	*Factum est autem eunte me, & appropinquante Damasco media die, subitò de cælo circunfulsit me lux copiosa:*
Ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι, Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις;	7	Cecidíque in solum, & audiui vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?	7	*Et decidens in terrã, audiui vocem dicentem mihi, Saule, Saule, quid me persequeris?*
Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην, Τίς εἶ Κύριε; Εἶπέ τε πρός με, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.	8	Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixitque mihi, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.	8	*Ego autem respondi, Quis es Domine? Dixítque ad me, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.*
Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.	9	Porro qui mecum erant, ¨lucem quidem conspexerunt, ¨& expauefacti sunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.	9	*Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.*
Εἶπον δὲ, Τί ποιήσω Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με, Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκόν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.	10	Dixi verò, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge ac proficiscere Damascum: & illic tibi dicetur de omnibus ¨quæ constitutum est tibi vt facias.	10	*Et dixi, Quid faciam Domine? Dominus autẽ dixit ad me, Surgens vade Damascum. & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere.*
Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.	11	Quum verò non viderem præ gloria lucis illius, manu deductus ab iis qui mecum erant, veni Damascum.	11	*Et quum non viderẽ præ claritate luminis illius, ad manum deductus à comitibus, veni Damascum.*
Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων,	12	Ananias autem quidam, vir pius secundum Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium Iudæorum,	12	*Ananias autem quidam, vir timoratus secundum Legem, testimonium habens ab omnibus habitantibus Iudæis,*
Ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.	13	Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, recipe visum. Et ego eodem illo momento sum eum intuitus.	13	*Veniens ad me & stãs dixit mihi, Saule frater, respice. Et ego eadem hora respexi in eum.*
Ὁ δὲ εἶπε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.	14	Ipse autem dixit, Deus patrũ nostrorum ¨delegit te qui cognosceres ipsius voluntatem, & videres ¨Iustum illum, & audires vocem ex ore ipsius.	14	*At ille dixit, Deus patrum nostrorum præordinauit te vt cognosceres volũtatem eius, & videres iustum, & audires vocem ex ore eius.*

IN CAP. XXII.

3 *Apud pedes*, παρὰ τοὺς πόδας. Id est assiduus auditor. Huc enim respexit, quod qui docent, soleãt ex superiore loco discipulos alloqui in subselliis sedentes. *Ad exactã formam patriæ legis*, κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. Vulg. *Iuxta veritatem paternæ legis*, vt pro ἀκρίβειαν videatur legisse ἀλήθειαν. Eras. *Accuratè in patria Lege*. i. κατὰ ἀκρίβειαν, vel ἀκριβῶς τὸν πατρῷον νόμον. *Zelo accensus*, ζηλωτής. Vulg. *Aemulator*, Eras. *Sectator*. Neuter Græcã vocẽ expressit. Vide Ioh. 3.17 *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vulg. *Legis*, τοῦ νόμου: quam puto germanam esse lectionẽ. 4 *Hoc vitæ genus*, ταύτην τὴν ὁδόν. Vul. & Eras.. *Hanc viã*, nimiũ obscurè. Vide suprà, cap. 19. versu 9. 5 *Et totus seniorũ ordo*, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον. Id est συνέδριον, quod etiam Hebr. magistri vocant סנהדרין. Vulgata, *Et omnes maiores natu*: quũ hic nõ agatur de senib. sed de senatoribus. 9 *Lucẽ quidẽ*, τὸ μὲν φῶς. Vide suprà, 9.7. *Et expauefacti sunt*, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο. Neque Vulg. neq; Syra nec Arabica interpretatio istud habent.

10 *Quæ constitutũ est*, ὧν τέτακται. Vulg. *quæ oporteat*, ἃ δεῖ.

14 *Delegit*, προεχειρίσατο. Vel, *Designauit*, vt infrà 26.16.

Poteſt autem hoc vel ad æternum Dei conſilium, vel ad eius exequutionem ac declarationem referri: quod poſterius malo. Vulgata, *Præordinauit*, id eſt προετάξατο. Eraſmus *Præparauit*. hoc enim retulit ad ruinam ac cæcitatem Pauli, quibus illum præparauit Chriſtus ad Euangelii fidem. Id verò mihi non placet. *Iuſtum illum*, τὸν δίκαιον. Nempe Chriſtum, vt Ioh. 2.1. Eraſmus, *Id quod iuſtum eſt*, id eſt τὸ δίκαιον: quod in nullo vetere codice inuenio: ac ſanè frigidum eſt, atque adeo ineptum, vt liquet ex eo quod ſtatim ſubiicitur.

15 Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

16 Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

17 Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει,

18 Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι, Σπεῦσον, καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

19 Κἀγὼ εἶπον, Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.

20 Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

21 Καὶ εἶπε πρός με, Πορεύου· ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

22 Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν.

23 Κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

24 Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν· ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

25 Ὡς δὲ προέτεινεν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος, Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

26 Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων, Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

27 Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐτῷ, Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη, Ναί.

28 Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος, Ἐγὼ

---

15 Nam eris ei teſtis apud omnes homines, *eorum* quæ vidiſti & audiſti.

16 Nunc igitur quid cunctaris? exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerſo in Hieruſalem, quũ precarer in templo, vt raperer extra me,

18 Et viderem ∴ eum dicentem mihi, Feſtina, & exi citò ex Hieruſalem: quoniã non accipient teſtimonium tuum de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipſi ſciunt me pertraxiſſe in carcerem & cæcidiſſe per ſingulas ſynagogas eos qui credebant in te.

20 Et quum funderetur ſanguis Stephani ∴ martyris tui, ego quoque adſtabam, & aſſentiebar cædi illius, & cuſtodiebam pallia eorum ∴ qui interficiebant eum.

21 Tum *is* dixit mihi, Proficiſcere: nam ego te procul ad Gentes mittam.

22 Audiebant autem eum ad hunc vſque ſermonem: tum *verò* ſuſtulerunt vocem ſuam, dicentes, Tolle è terra *hominem* iſtiuſmodi: non enim ∴ conuenit eum viuere.

23 Clamantibus autem eis, & proiicientibus pallia, & puluerem iactantibus in aerem,

24 Iuſſit tribunus eum duci in caſtra, dixítque vt in eum flagellis inquireretur: vt reſciret quam ob cauſam ſic clamarent aduerſus eum.

25 Quum autẽ adſtrinxiſſent eũ loris, dixit adſtanti Centurioni Paulus, Num hominẽ ∴ Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?

26 *Hoc* verò quũ audiſſet Centurio, adiit Tribunũ, & annuntiauit ei, dicens, Vide quid facturus ſis: homo enim iſte, Romanus eſt.

27 Accedens autem Tribunus dixit ei, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.

28 Et reſpondit Tribunus, Ego

---

15 *Quia eris teſtis illius ad omnes homines eorum quæ vidiſti & audiſti.*

16 *Et nũc quid moraris? Exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine ipſius.*

17 *Factum eſt autem reuertenti mihi in Ieruſalem, & oranti in templo, fieri me in ſtupore mẽtis,*

18 *Et videre illum dicentem mihi, Feſtina, & exi velociter ex Ieruſalem: quoniam nõ recipient teſtimonium tuum de me.*

19 *Et ego dixi, Domine ipſi ſciunt quia ego eram concludens in carcerem, & cædens per ſynagogas eos qui credebant in te.*

20 *Et quum funderetur ſanguis Stephani teſtis tui, ego aſtabã & conſentiebam & cuſtodiebam veſtimenta interficientium illum.*

21 *Et dixit ad me, Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.*

22 *Audiebant autem eũ vſque ad hoc verbũ: & leuauerunt vocem ſuam, dicentes, Tolle de terra hominem huiuſmodi: non enim fas eſt eum viuere.*

23 *Vociferãtibus autem eis, & proiicientibus veſtimenta ſua, & puluerẽ iactantibus in aerem,*

24 *Iuſſit tribunus induci eum in caſtra, & flagellis cædi, & torqueri eum: vt sciret propter quã cauſam ſic acclamarent ei.*

25 *Et quũ adſtrinxiſſent eum loris, dixit adſtanti ſibi Centurioni Paulus, Si hominem Romanũ & indemnatũ licet vobis flagellare?*

26 *Quo audito, Centurio acceſſit ad Tribunum: & nuntiauit, dicens, Quid acturus es? hic enim homo ciuis Romanus eſt.*

27 *Accedens autem Tribunus, dixit illi, Dic mihi ſi tu Romanus es. At ille dixit, Etiam.*

28 *Et reſpõdit Tribunus, E(go*

---

18 *Eum*, αὐτόν. Videlicet Dominum, qui mihi antea in via fuerat loquutus.

20 *Martyris*, τοῦ μάρτυρος. Hîc ego Græcum vocabulum ſeruare malui quàm Teſtem conuertere: propterea quòd obtinuit communis vſus vt martyres peculiariter dicantur qui non oris modò confeſſione, ſed etiam ſuo ſanguine Chriſti doctrinam ſanciuerunt. *Qui interficiebant*, τῶν ἀναιρούντων. Rectè. Neque enim præeunte iudicio, ſed manifeſta vi Stephanus fuit à latronibus cæſus, quum ne per leges quidem tum liceret Iudæis quenquam capitis damnare. Vide Luc. 22.2, & ſuprà, 5.33.

22 *Conuenit*, καθῆκον. Vulg. *fas eſt*, θέμις ἐστί.

25 *Romanum*, Ῥωμαῖον. Romanum videlicet non patria, ſed ciuitatis iure, quum Tarſus eſſet colonia. Itaque Græca ſcholia hoc loco nodum (quod aiunt) in ſcirpo quærunt.

πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.

29 Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ᾽ αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς.

30 Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλές, τὸ, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

Κεφάλαιον κγ.

1 Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ, εἶπεν, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

2 Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

3 Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε, Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεός, τοῖχε κεκονιαμένε. καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι;

4 Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον, Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;

5 Ἔφη τε ὁ Παῦλος, Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. γέγραπται γάρ, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.

---

multa summa ciuitatem istam acquisiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *ciuis*.

29 Statim igitur abscesserũt ab eo qui fuerãt in eũ inquisituri: sed & tribunus quoque timuit, cognito eũ Romanũ esse, quoniam eum vinxerat.

30 Postridie verò volens pro certo scire cuius *rei* accusaretur à Iudæis, soluit eum è vinculis, & iussit primarios Sacerdotes venire, totúmque ipsorum cõsessum: ac deductum Paulum statuit coram eis.

CAP. XXIII.

1 INtentis autem in consessum oculis Paulus ait, Viri fratres, ego omni cõscientia bona ⁛seruiui Deo ad hũc vsque diẽ.

2 Ananias autẽ Pontifex Maximus imperauit iis qui ipsi adstabant, vt os eius cæderent.

3 Tũ Paulus dixit ei, ⁛Futurũ est vt percutiat te Deus, paries dealbate. & tu sedes iudicãs me secundum Legem, & ⁛Legem transgrediens iubes me cædi?

4 Tũ qui adstabãt dixerũt, Põtifici Maximo Dei conuitiaris?

5 Dixit autẽ Paulus, ⁛Nesciebã, fratres, Pontificẽ esse maximũ. scriptũ est enim, ‖Principi populi tui non maledices.

---

multa summa ciuilitatem hanc consequutus sum. Et Paulus ait, Ego autem & natus sum.

29 *Protinus ergo discesserũt ab illo qui eum torturi erant: tribunus quoque timuit postquam resciuit quia ciuis Romanus esset, & quia alligasset eum.*

30 *Postera autẽ die volẽs scire diligentius qua ex causa accusaretur à Iudæis, soluit eum, & iussit Sacerdotes conuenire & omne cõciliũ: & producẽs Paulũ, statuit inter illos.*

CAP. XXIII.

1 *INtendens autẽ in conciliũ Paulus, ait, Viri fratres, ego omni cõscientia bona conuersatus sum ante Deum vsque in hodiernum diem.*

2 *Princeps autẽ Sacerdotum Ananias præcepit adstantibus sibi percutere os eius.*

3 *Tunc Paulus dixit ad eum, Percutiet te Deus, paries dealbate. & tu sedes iudicans me secũdum Legem, & contra Legem iubes me percuti?*

4 *Et qui adstabãt, dixerunt, Summum Sacerdotem Dei maledicis?*

5 *Dixit autẽ Paulus, Nesciebam fratres quia princeps est Sacerdotũ. scriptum est enim, Principem populi tui non maledices.*

IN CAPVT XXIII.

1 *Seruiui Deo*, πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ. id est ἐλειτούργησα, καὶ ἐλάτρευσα, vt Phil. 2.17, & 2. Timoth. 3.3. Nam πολιτεύεσθαι dicuntur non modò qui publico aliquo munere funguntur, sed etiam priuati homines: quod ad ea quidem attinet quæ in commune ad omnes spectant, qualia sunt, militia, religio, & siqua sunt eiusmodi: vnde πολίτευμα illud ἐν οὐρανοῖς, cuius fit mentio Philip. cap. 23.70, & ἡ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸ εὐαγγέλιον πολιτεία, cuius mentio fit toties apud Basilium in Asceticis. Vulg. & Eras. *Conuersatus sum ante Deum*, periphrasi parum necessaria.

3 *Futurum est vt percutiat te*, τύπτειν σε μέλλει. Græcus sermo omnino ostendit non esse imprecationem, sed pœnæ denuntiationem cum obiurgatione coniunctam. Eiusmodi est illud, *Væ vobis Scribæ & Pharisæi*, toties à Christo repetitum. Ecquis autem est qui Legem dicat à Christo violatam? Non est ergo quòd Pauli facto quæramus excusationem, quum nulla reprehensione dignum sit. Imò Hieronymus (si verum esset quod de eo scribit in hũc locum Erasmus) non modò in eo facit Apostolo iniuriam quòd mansuetudinem hîc requirat, vbi sese planè heroica virtus prodit: verumetiam apertè blasphemus est in eo quòd in ipso quoque Christo aliquod imperfectæ pietatis vestigiũ inquirit. Neque est quòd causetur Erasmus aliud esse colligare nodis aduersarium, aliud docere discipulum: aliud agere qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. esto id quidem: sed quum de veritate Dei agitur, nimium profanus est qui ita seruit causæ vt verbum Dei sciens ac prudens torqueat. *Legem transgrediens*, παρανομῶν. Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilii sententia iudicem pronuntiare.

5 *Nesciebam*, οὐκ ᾔδειν. Quæritur hoc loco, neque id immeritò, serióne an sancta quadam ironia sic loquutus sit Paulus. Ego historiam illius temporis ex Iosepho, accurato (vti probabile est) in describenda Pontificum Maximorum successione scriptore, repetens, sentio Paulum & verè ita vt res erat loquutum, & minus quidem aculeata, sed non minus graui reprehensione istos, à quibus 5 potius redargui impudentiam Ananiæ oportuit, redarguisse, quàm ipsum prius Ananiam, quum ipsum dealbatum parietem vocaret. Etenim, si Iosepho credimus, non fuit sub Felice Pontifex Maximus Ananias, à Quadrato Syriæ præside captiuus factus, & Romam vnà cum ipso 10 Cumano, Iudæam Cæsaris nomine procurante, missus. Huic autem Ananiæ successor datus fuit Ionathas, cui per Felicis fraudem in ipso templo à sicariis subornatis cæso successit Ismael Phabei filius, hoc ipso tempore quo Ægyptius ille, cuius in hac historia fit mentio, fuit à Felice op- 15 pressus. Quæ tum verò anarchia fuerit Hierosolymis præsertim, & quàm horribilis confusio, declarat Iosephus libro 20, cap. 6 & 7. Ananiæ autem istius factione, quo nemo fuit ad quiduis audendum audacior, istam perturbationem contigisse vel illud declarat quòd non prius desti- 20 tit quàm vt Ismaeli Iosephus, sic ipse Iosepho deiecto, in Pontificatu tandem, Festo prouinciam ineunte, succederet: vt planè verisimile sit, Ananiam iam tum in illa incredibili confusione Põtifici Ismaeli siue Iosepho nudum nomen reliquisse. Eius autem quàm desperata fuerit im- 25 pudentia ostendit alterum eius scelus, quo Iacobum fratrem Domini, ne Romanos quidem veritus, rabiei populi exposuit, vt idem Iosephus narrat lib. 20, capite octauo. Hunc igitur sibi Pontificis solium tam impudenter vsurpantem, & hoc palàm audentem quo iura omnia tum 30 diuina tum humana conculcabantur, cernens Paulus, illum meritò parietis dealbati nomine notauit: & suo responso illos redarguit qui tantam indignitatem taciti tolerarent.

6 Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι.

Infrà, 24. 20 phil. 35.

Quum verò nosset Paulus vnam quidem partem esse Sadducæorum, alteram verò Pharisæorum clamauit in consessu, Viri fratres, ||ego Parisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.

Sciens autem Paulus quia vna pars esset Sadducæorũ & altera Pharisæorum exclamauit in concilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego iudicor.

7 Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων· καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος.

Quum autē hoc esset loquutus, orta est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & "diuisa est multitudo.

Et quum hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos & Sadducæos & soluta est multitudo.

8 Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.

Nam Sadducæi quidem dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritū: Pharisæi autem "vtrunque cōfitentur.

Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum: Pharisæi autem vtraque confitentur.

9 Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες οἱ Γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες, Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.

Ortus est igitur clamor magnus: & quum surrexissent Scribæ ex partibus Pharisæorū, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quòd si spiritus loquutus est ei, "seu Angelus, "ne repugnemus Deo.

Factus est autem clamor magnus: & surgentes quidam Pharisæorū, pugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quid si spiritus loquutus est ei, aut Angelus?

10 Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.

Et quum magna seditio esset, veritus Tribunus ne Paulus ab ipsis discerperetur, iussit militum manum descēdere, & eū rapere de medio eorum, ac ducere in castra.

Et quum magna dissensio facta esset, timens Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descēdere, & rapere eum de medio eorū, ac deducere eū in castra.

11 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος εἶπε, Θάρσει Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

Sequente verò nocte adstās ei Dominus dixit, Cōfide Paule: vt enim testificatus es de me in Hierusalem, sic te oportet etiam Romæ testificari.

Sequēti autē nocte assistens ei Dominus ait, Cōstans esto: sicut enim testificatus es de me in Hierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.

12 Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφήν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione "deuouerunt sese, dicētes neque esuros se neque bibituros vsquequo trucidassent Paulum.

Facta autē die collegerunt se quidam ex Iudæis, & deuouerunt se, dicentes neque manducaturos, neque bibituros donec occiderent Paulum.

13 Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.

Erant autem plures quàm quadraginta *viri* qui hanc coniurationem fecerant.

Erant autem plusquā quadraginta qui hāc coniurationem fecerant.

14 Οἵτινες προσελθόντες τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον, Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτούς, μηδενὸς γεύσασθαι ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.

Qui adierunt primarios Sacerdotes & Seniores, & dixerūt, Deuotione deuouimus nosipsos, nihil gustaturos vsquequo trucidauerimus Paulum.

Qui accesserunt ad Principes Sacerdotum & seniores, & dixerūt, Deuotione deuouimus nos, nihil gustaturos donec occidamus Paulum.

---

7 *Diuisa est*, ἐσχίσθη. Vulgata, *Soluta est*, id est ἐλύθη. Erasmus, *Dissecta est*, διετμήθη. Virgilius, *Scinditur incertum studia in contraria vulgus.*

8 *Vtrunque*, ἀμφότερα. Quòd numerum pluralem vsurpauit Lucas, ex Græcorum consuetudine fecit. Sed quum ἀμφότερα de duobus dicatur, quî conuenit hoc vocabulum, quum tria præcesserint quæ inficiati sint Sadducæi, nempe resurrectio, Angeli, & spiritus? Itaque nonnulli Angelos & spiritus pro eodem accipiunt: quorum opinionē non probo: quia si ita esset, dixisset Lucas ἢ πνεῦμα, nō autem μήτε πνεῦμα, id est *Siue spiritum*, potius quàm *Neque spiritum*. Alii putant impropriè loquutum esse Lucam, quod ego tamen non facilè concesserim. Sciendum est igitur (quod annotauit doctissimus Budæus) hoc vocabulum ἀμφότερον etiam de pluribus dici, sed tum demum quum duo genera constituunt. Sic Cicero 2. in Catilinam, nō de duobus ciuibus, sed de duobus ciuium generibus disserēs, *Vtrosque*, inquit, *Quirites, in eodem genere prædatorum direptorúmque pono.* Sic igitur Lucas hoc etiam loco errores istos Sadducæorum in duo membra diuidit. Nam quia similis est, aut certè παρόμοιος Angelorum ac animarum natura, vnus error fuisse videtur, Angelorum & animarum ὑπόστασιν negare, in qua hæresi sunt etiamnū hodie Libertini. Disertè verò scribit Ioseph. arbitratos fuisse Sadducæos, animas cū corporibus interire. Itaque probabile est eos existimasse animā nihil aliud esse quàm crasin, seu temperaturam quampiam humorum: in quo errore nobiles etiam multi medici fuerūt. Syrus & Arabs pro ἀμφότερα legerūt ταῦτα πάντα, *omnia hæc.*

9 *Seu Angelus*, ἢ ἄγγελος. Hîc videtur nomen Angeli, vt magis vsitatū, additū esse ad explicandum Spiritus nomen: nisi Spiritum pro ipso Dei Spiritu, siue Spiritu sancto accipias, vt Gen. 1. 2. Licet autem ex hoc loco intelligere, Scribas nomen esse publici muneris, Pharisæos autem, sectæ.

Ne repugnemus Deo, μὴ θεομαχῶμεν. Hoc non legit Vulg. & Eras. quoque irrepsisse suspicatur ex superiorib. Atqui in omnib. cod. vet. hoc inuenimus: neq; idē verbū vsurpatur suprà, 5. 39. Hinc factū, vt quod sentētiæ deesse videbāt interp. nōvno modo explere sint conati. Syrus enim habet, *Quid mali est in eare*, τί κακόν ἐστιν ἐν τούτῳ; Theophyl. supplet ἄδηλόν ἐστιν. i. An sit Spiritus aut Angelus cū eo loquutus incertum est. Arabs autem diuersam lectionem sequutus habet, *Si spiritus aut Angelus insidet ei*, (id est πάρεδρος, vnde dæmones πάρεδροι) *esto sanè in eo.*

12 *Deuouerunt sese*, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς. Vide Matt. 26. 74.

Calui.

Acute, et docte.

15 Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

16 Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολὴν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

17 Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη, Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

18 Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν, Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

19 Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

20 Εἶπε δὲ, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

21 Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς. ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι, προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

22 Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

23 Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno ¨ex consessus voluntatē vt eum cras ¨ad vos deducat, veluti exquisitius percognituros de iis quæ ad eum *spectant*: nos verò, priusquam appropinquet, parati sumus ipsum interimere.

16 Quum autem filius sororis Pauli audisset insidias, venit, & ingressus in castra annuntiauit Paulo.

17 Paulus autem aduocato quodam ex Centurionibus, ait, Adolescentē hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod annuntiet ei.

18 Ille igitur acceptū eum duxit ad Tribunum, & dixit, Vinctus Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adolescētem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

19 Tribunus verò, prehensa eius manu, quū secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi annūtiandū?

20 *Ille* autem dixit, Iudæi constituerūt te rogare vt cras Paulum deducas in cōsessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

21 Tu verò ne ipsis assentitor. Insidiantur enim ei ex istis viri plures quadraginta, qui seipsos deuouerunt neque esuros neque bibituros vsquequo interemerint eum: & nunc parati sunt, expectantes ¨quid à te renuntietur.

22 Tribunus igitur dimisit adolescentem, quum ei præcepisset *vt* nulli effutiret ¨quòd hæc ipsi indicasset.

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, iussit vt pararent milites ducentos, qui proficiscerentur Cæsaream vsque, & equites septuaginta, & ¨stipatores ducentos, à tertia hora noctis:

15 *Nunc ergo vos notum facite Tribuno cum concilio vt producat illum ad vos, tāquam aliquid certius cognituri de eo: nos verò priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum.*

16 *Quòd quum audisset filius sororis Pauli insidias, venit, & intrauit in castra, nuntiauitque Paulo.*

17 *Vocans autem Paulus ad se vnum ex Centurionibus, ait, Adolescentem hunc perduc ad Tribunum: habet enim aliquid indicare illi.*

18 *Et ille quidem assumens eum, duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus rogauit me hunc adolescentem perducere ad te, habentem aliquid loqui tibi.*

19 *Apprehendens autē Tribunus manum illius, secessit cum eo seorsum, & interrogauit illum, Quid est quòd habes indicare mihi?*

20 *Ille autem dixit, Iudæis conuenit rogare te vt crastina die producas Paulum in conciliū, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo.*

21 *Tu verò ne credideris illis. insidiantur enim ei ex eis viri amplius quàm quadraginta, qui se deuouerunt non manducare neque bibere donec interficiant eum: & nunc parati sunt, expectantes promissum tuum.*

22 *Tribunus igitur dimisit adolescētem, præcipiēs necui loqueretur quomiā hæc nota sibi fecisset.*

23 *Et conuocatis duobus Centurionibus, dixit illis, Parate milites ducentos vt eant vsque Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis:*

---

15 *Ex consessus voluntate*, σὺν τῷ συνεδρίῳ. Id est, Senatu ita fieri petente, nempe ne priuato quorundam studio Tribunus id à se peti existimet. Ita enim interdum apud Græcos accipitur σὺν præpositio, vt σὺν Θεῷ, *cum Deo*, id est Θεοῦ συνεθέλοντος, *Deo iuuante & probante*. Vulgata, *Cum concilio*, admodum obscurè, nisi ita construas, *Vos igitur cum cōcilio*, id est *vos & concilium, indicate Tribuno*, quam explicationem Syrus etiam & Arabs sunt sequuti. Nam quòd Lyranus interpretatur, *Vos & concilium*, id est *vos simul conciliati Sadducæi & Pharisæi, ne per vestram dissensionem impediatis mortem Pauli*, Græcis non potest conuenire. Erasmus, *Et concilio*, καὶ τῷ συνεδρίῳ, quod impressit Frobenius, & scriptum inuenimus in duobus codicibus vetustis. Sed non videtur posse admitti hæc lectio quin multa supplenda sint. Neque enim concilio significandum erat vt Paulum adduceret, sed potius nuntiandum vt conueniret: fore enim vt Tribunus Paulum adduceret. *Ad vos*, πρὸς ὑμᾶς. Quædam exemplaria legunt πρὸς ἡμᾶς, *ad nos*: quædam etiam pro μέλλοντας scribunt μέλλοντες, vtrunque corruptè, vt existimo.

21 *Quid à te renuntietur*, τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. Vel, *Quid à te promittatur*, seu (vt vertit Vetus interpres) *Promissum tuum*. quod etiam sequutus est Syrus interpres. Sed ἐπαγγελία mihi quidem videtur potius hoc loco nuntium declarare quàm promissionem.

22 *Quod hæc ipsi indicasset*, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. Transitio est à tertia persona ad primam, quam rectè vitauit Vetus interpres, & iā aliquoties antea obseruauimus.

23 *Stipatores*, δεξιολάβους. Id est παραφύλακας, vt explicat Suidas: siue hoc accipere libeat de ipsius Tribuni stipatoribus, siue ita vocentur quibus propriè committebatur deducendus Paulus, vt quoad extra periculum esset, ab eius latere non discederēt. Nam sæpissimè dextra in huiusmodi genere loquendi, nō opponitur sinistræ, sed in genere latus declarat. Vulgata, *Lancearios* exponit: quia nimirum à Græcis etiam dicūtur δορυφόροι principum stipatores, quos tamen rectius hastatos interpreteris. Syrus interpres legit δεξιοβόλους & περιφερεστικῶς vertit, mittētes qui mittunt dextera, quam explicationem si sequamur funditores hi fuerint,

quos σφενδονήτας vocant, à sagittariis distincti, qui non manu sed arcu iaculantur. Sed & dextros id est peritos iaculatores interpretari licebit. Arabs, interprete Iunio nostro, *iaculatores* vertit. Nicephorus lib. 2. cap. 28, hanc historiam recitans, ducentos tantùm hastatos, & equites septuaginta commemorat. sed Græcum eius libri exemplar non vidi.

Κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα·	24	Et vt iumenta ⁚ præberent, vt impositum Paulum ⁚ saluum perducerent ad Felicem præsidem:	24	*Et iumenta præparate, vt imponentes Paulum, eum saluum perducerent ad Felicem præsidem:*
Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον,	25	Scripta epistola ⁚ quæ hanc summam contineret,	25	*Scribens epistolam cõtinentem hæc,*
Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.	26	Claudius Lysias præstantissimo præsidi Felici salutem.	26	*Claudius Lysias optimo præsidi Felici salutẽ.*
Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτόν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.	27	Virum hunc comprehẽsum à Iudæis, quum iam esset ab eis interimendus, superueniens cum militum manu, erui, ⁚ quũ cognouissem Romanum esse.	27	*Virum hunc comprehensum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cum exercitu, eripui, cognito quia Romanus est.*
Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.	28	Et volens scire causam cur eum criminarentur, deduxi eũ in ipsorum consessum.	28	*Volénsque scire causam quam obÿciebant illi, deduxi eum in concilium eorum.*
Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.	29	Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullius criminis reum quod sit dignum morte aut vinculis.	29	*Quem inueni accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nihil verò dignũ morte aut vinculis habẽtem crimen.*
Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε· παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.	30	Quũ autem mihi indicatum esset insidias huic viro ⁚ factum iri à Iudæis, eo ipso momento misi *eum* ad te, & denuntiaui quoque accusatoribus vt quæ habent aduersus eum dicant apud te. Vale.	30	*Et quũ mihi perlatum esset de insidiis quas parauerant illi, misi eum ad te: denuntians & accusatoribus vt dicãt apud te. Vale.*
Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.	31	Milites igitur sicut ipsis præceptum erat, acceptum Paulũ duxerunt nocte Antipatrida	31	*Milites verò secundũ præceptum sibi, assumentes Paulum, duxerunt per noctem in Antipatridem.*
Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.	32	Postero autem die, reuersi sunt in castra, relictis equitibus qui cum eo irent.	32	*Et postera die dimissis equitibus vt cum eo irẽt, reuersi sunt ad castra.*
Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.	33	Qui quum venissent Cæsaream, & reddidissent epistolã Præsidi, stiterunt coram eo etiam Paulum.	33	*Qui quũ venissent Cæsaream, & tradidissent epistolam Præsidi, statuerunt ante illum & Paulum.*
Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμών, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστί, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας,	34	Quum legisset autem *literas* Præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, ac cognouisset esse ex Cilicia,		*Quum legisset autem, & interrogasset de qua prouincia esset, & cognoscens quia de Cilicia,*

24 *Præberent*, παραστῆσαι. Id est, Parata exhiberent. Vulgata, *Præparate*, aut potius, *præparare*, id est παρασκευάσαι. Erasm. *Præbete*, παρέχετε. Sed durum prorsus fuerit παραστῆσαι nõ infinito sed imperãdi modo, à medio παρίσταμαι accipere, quum ad plures hic sermo dirigatur: nisi malimus Lucam ab oratione recta ex Hebræorũ idiotismo ad obliquam transire, vel legere παραστήσατε, vt legit Syrus interpres. Arabs autem hoc non habet, & totum hunc locũ sic legit, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, πορεύεσθε εἰς Καισάρειαν καὶ μεθ' ὑμῶν στρατιῶται διακόσιοι, καὶ ἱππεῖς πεντήκοντα, καὶ ἀκοντισταὶ διακόσιοι· καὶ οὕτως ἐξίετε ὡς περὶ τρίτην ὥραν τῆς νυκτός, καὶ ἐπιβιβάσατε τὸν Παῦλον ἵνα παραδοθῇ Φήλικι τῷ ἡγεμόνι. Id est, *Et dixit, Ite Cæsareã, & vobiscum milites ducenti, & equites septuaginta, & iaculatores ducenti: & ita exite circiter horam noctis nonam, & equo imponite Paulum vt Felici præsidi tradatur.* *Saluum perducerent*, διασώσωσι. Hîc quoque Hebræorum more ex antecedente intelligitur consequens. qua de re diximus Luc. 3. 7, & alibi sæpe. Porro quæ in nonnullis codicibus adduntur, hæc omnia videlicet, Timuit enim ne fortè raperent eum Iudæi, & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam: hæc, inquam, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

25 *Quæ hanc summam contineret*, περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. Vulg. *Continentem hæc*, id est περιέχουσαν ταῦτα. Erasm. *In hanc formam*, sensu non malè expresso. Discedit tamen à Græcis: & τύπον (ni fallor) summam aut compẽdium hoc loco commodius verteris quàm formam: vnde τυπωδῶς seu τύπῳ λέγειν, λαμβάνειν, διορίζειν, toties à Græcis scriptoribus vsurpata. qua de re nonnihil etiam Gellius libro 2. capite 25.

27 *Quum cognouissem*, μαθών. Atqui non prius cognouerat ciuem esse Romanum quàm eum ereptum ex Iudæorum manibus, quæstioni subiecisset. Dissimulat ergo Tribunus id de quo reprehendi iure potuisset: & deflectit etiam à veritate, nisi post αὐτὸν adscripto puncto, legas μαθὼν δὲ ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενος γνῶναι, &c. Sed nihil ausim aut etiam velim ex coniectura immutare. Castellio conuertit, *Ac didici Romanum esse*: sed ea audacia vsus qua vti solet.

30 *Factum iri*, μέλλειν ἔσεσθαι. Id est μελλούσης ἔσεσθαι. Sed sanè non video quomodo hæc cohæreant: quòd si quis hîc relictus est coniecturæ locus, ita legerem, μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς τῶν Ἰουδαίων, εἰς τὸν ἄνδρα. vel, μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβουλὴν ἐπὶ τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Vetus interpres videtur legisse μηνυθέντος δέ μοι περὶ ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα, id est, *Quum mihi indicatum esset de insidiis in eum comparatis.*

[Nõ puto τύπον in tota lingua Græca unquã usquã significare sententiã. Quare hic suã retineat significationem. oportet, et significat literas fuisse hoc exemplo scriptas. Sic loq. Joseph. p. 363. ubi male τρόπον pro τύπον est editum.]

35 Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

Κεφάλαιον κδ.

1 Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός· οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

2 Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων,

3 Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

4 Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

5 Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως·

6 Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.

7 Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε·

35 "Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui adfuerint. Iussítque in prætorio Herodis ipsum custodiri.

Cap. XXIIII.

1 QVinque autem post diebus descendit Pontifex Maximus Ananias cum Senioribus, & Tertullo quodam oratore: qui comparuerunt corā Præside contra Paulum.

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens,

3 Multa per te pace potientes, "rebúsque rectè ac feliciter in hac gente prudentia tua gestis, "& prorsus & vbique *id* "agnoscimus, præstantissime Felix, cum omni gratiarum actione.

4 Ne verò te diutius "interpellem, precor te vt audias nos paucis "pro tua æquitate.

5 "Comperimus enim virum hunc *esse* "pestem, & qui moueat seditionem omnibus Iudæis per vniuersum orbem, & "principem "sectæ "Nazarenorum:

6 Qui templum quoque tentauit "profanare: "quem etiam prehensum voluimus secundū Legem nostram iudicare.

7 Sed interueniens Tribunus Lysias, cum magna vi "abduxit eum è manibus nostris:

35 *Audiam te, inquit, quum & accusatores tui venerint. Iussítque in prætorio Herodis custodiri eum.*

Cap. XXIIII.

1 *POst quinque autem dies descendit princeps Sacerdotum Ananias cum senioribus quibusdam, & Tertullo quodam oratore: qui adierunt præsidem aduersus Paulum.*

2 *Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicens,*

3 *Quum in multa pace agamus per te, & multa corrigantur per tuam prouidentiam, semper & vbique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.*

4 *Ne diutius autem te protrahā, oro breuiter vt audias nos pro tua clemētia.*

5 *Inuenimus hunc hominem pestiferum, & concitantem seditiones omnibus Iudæis in vniuerso orbe, & authorem seditionis sectæ Nazarenorum:*

6 *Qui etiam templū violare conatus est: quem & apprehēsum voluimus secundum Legem nostram iudicare.*

7 *Superueniens autē Tribunus Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris:*

---

35 *Audiā* διακούσομαι. Vel, *Pergā te audire*, &, *Cognitionem absoluā*. Videtur enim hîc aliqua vis esse præpositionis διά.

IN CAP. XXIIII.

3 *Rebúsque rectè ac feliciter gestis*, καὶ κατορθωμάτων γινομένων. Potest hic locus etiam aliter pro diuersa pauculorum vocabulorum structura conuerti: sic nimirum, si hoc membrum referas ad participium τυγχάνοντες, *Multa per te pace & ijs quæ rectè ac feliciter tua prudentia sunt in hac gente gesta, potientes, prorsus* &c. Quòd si præpositio διὰ repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sic erit interpretandus hic locus, *Multa per te pace & per ea quæ fortiter ac feliciter tua prudentia sunt in hac gente gesta, potientes, prorsus*, &c. Sed vsitatior & commodior mihi quidē visa est cōstructio, si κατορθωμάτων γινομένων vt absolutè positum accipiatur. Quancunque verò harum triū interpretationum sequaris, erit necessariò subaudiendum relatiuum τοῦτο, quod à nobis expressum est, & verbo ἀποδεχόμεθα subiiciendum. Sin autem τυγχάνοντες tanquam pro τυγχάνειν positum accipiamus, permutatione Græcis non inusitata, & quod Arabs interpres videtur existimasse, tum rectè verteris, vt & nos in superioribus editionibus, *Nos per te tuæque prudentiæ egregia in hac gente facinora multam pacem consequutos, & prorsus & vbique agnoscimus*, ita vt nullum sit relatiuum subaudiendum. Vulg. *& multa corrigantur*, vt videatur legisse καὶ πολλῶν κατορθουμένων: & Syrus interpres similiter κατόρθωμα idem putauit significare atque διόρθωμα, quum hoc quidem verbo declaretur id quo quippiam corrigitur & emendatur: κατορθώματα verò dicantur quæ summa tum virtute tum felicitate ab aliquo perficiuntur. Cic. libro de off. perfectum officiū, & De finibus tertio, recta officia & recta facta interpretatur. Felix autem iste Eleazarum quidem insignem prædonem, & Ægyptium illum impostorem, maximo Iudææ cōmodo vnà cum ipsorum copiis deleuit, vt narrat Ioseph. lib. Antiq. 20. cap. 11, & De bello Iudaico, cap. 12: sed auarè alioqui & crudeliter Iudæam administrauit, vt hæc Tertullus iste conductitius rhetor, adulatoriè potius quàm verè dixerit. Syrus autem interpres diuersam potius lectionem tum in hoc tū in proximè sequente ver. est sequutus.

Et prorsus, πάντῃ τε. Vulg. & Eras. *Et semper*, id est πάντοτε. quam lectionem nusquam nisi in vno tantùm exemplari inuenimus. *Agnoscimus*, ἀποδεχόμεθα: id est προσιέμεθα, vt rectè & eruditè explicat doctissimus Budæus.

4 *Interpellem*, ἐγκόπτω. Aliis videlicet negotiis publicis occupatum. *Pro tua æquitate*, τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. Vulg. *clementia*, πρᾳότητι. Syrus & Arabs hoc non habent.

5 *Comperimus enim*, εὑρόντες γάρ. Vulg. non legit γάρ. Est autem εὑρόντες Benoni Hebræum, pro εὕρομεν, subaudito verbo substantiuo ἐσμὲν, *sumus*, vt infrà 26.20, & 2. Cor. 3.6, & 12, vt βεβρωθὼς pro βεβρῶθαι apud Hom. Iliad. θ. cuiusmodi etiam alia ex Sophocle & Pindaro annotat in illum locum Eustathius. *Pestem*, λοιμόν. Sicut scelus pro scelerato dicitur. Vulg. *pestiferum*, non expressa emphasi.

Principem, πρωτοστάτην. Id est, quasi primos ordines ducentem, seu primipilarem. Est enim hoc vocabulum militare. Vulg. & Eras. *Auctorem*, ἀκύρως. *Sectæ*, αἱρέσεως. Vide suprà, 5.17. Vulg. *seditionis sectæ*, quorum illud redundat. *Nazarenorum*, Ναζωραίων. Sic per ludibriū vocabant Christianos, ab vrbe Nazareth, vbi natum esse putabant Christum ex Iosepho & Maria. vnde etiam factum vt Iulianus ille Apostata Galilæum vocaret. Malè enim audiebant Galilæi vt crassi & stupidi ingenii, sicut apparet ex Ioh. 7. 52. Nam quod attinet ad illos quos Hebræi vocant נזירים [*Nezirim*,] Græci interpretes eos vocant ἡγιασμένους, τοὺς ἐν εὐχῇ ὄντας, & ηὐγμένους, Ναζηραίους denique in Sampsonis historia, sed nusquam Ναζωραίους vel Ναζωρηνοὺς, quæ nomina sunt gentilia. Vide Mat. 2. 23.

6 *Profanare*, βεβηλῶσαι. Vulgata, *Violare*, βιάσασθαι. *Quem etiam*, ὃν καί. Videntur quidem hæc redundare, ac potius dicendum fuisse αὐτὸν ἐκρατήσαμεν, *prehendimus eum*. Sed in nonnullis Vulgatæ editionis codicibus multa hoc loco prætermittuntur, quæ tamen inuenimus in exemplaribus Græcis.

7 *Abduxit*, ἀπήγαγε. In nonnullis codicibus scriptum

legimus ἀφείλετο, *exemit*, in quibus etiam additum erat, καὶ πρός σε ἀπέστειλε, *& ad te miſit.*

8 Κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπί σε· παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας, περὶ πάντων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.

8 Iuſſis ipſius accuſatoribus ad te venire: ex quo poteris ipſe, inquiſitione habita, de omnibus iſtis cognoſcere de quibus nos eum accuſamus.

8 *Iubēs accuſatores eius ad te venire: à quo poteris ipſe iudicans de omnibus iſtis cognoſcere de quibus nos accuſamus eum.*

9 Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

9 ⁚Conſenſerunt autem etiam Iudæi, dicentes hæc ita ſe habere.

9 *Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita ſe habere.*

10 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν, Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι.

10 Reſpondit autem Paulus, quum innuiſſet ei præſes vt loqueretur, Quia te ⁚à multis annis iſti gēti præfuiſſe ſcio, meliore animo ⁚quæ pro me faciunt excipiendo dicam.

10 *Reſpondit autem Paulus, annuente ſibi præſide dicere, Ex multis annis te eſſe iudicem genti huic ſciens, bono animo pro me ſatisfaciam.*

11 Δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ.

11 Quum tu poſſis noſſe non plures *exactos* eſſe dies quàm ⁚duodecim, ex quo aſcēdi adoraturus in Hieruſalem.

11 *Potes enim cognoſcere quia non plus ſunt mihi dies quàm duodecim, ex quo aſcēdi adorare in Ieruſalem.*

12 Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν·

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo diſſerentem, aut coitionem turbæ facientem, neque in ſynagogis, neque in vrbe:

12 *Et neque in templo inuenerunt me cum aliquo diſputantem, aut concurſum facientem turbæ, neque in ſynagogis, neque in ciuitate:*

13 Οὔτε παραστῆσαι δύνανται περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου.

13 ⁚Neque probare poſſunt ea de quibus nunc me accuſant.

13 *Neque probare poſſunt tibi de quibus nunc me accuſant.*

14 Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις·

14 Hoc verò tibi confiteor, me ⁚ſecundum viam illam ⁚quam ſectam dicunt, ita ſeruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege ⁚& in Prophetis ſcripta ſunt:

14 *Confiteor autem hoc tibi quòd ſecundum ſectam quam dicunt hæreſin, ſic deſeruio patrio Deo meo, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis ſcripta ſunt:*

15 Ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεόν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.

15 *Et* ſpem habeam in Deum, fore, quam etiam ii ipſi expectāt, reſurrectionem mortuorum, tum iuſtorum, tum iniuſtorum.

15 *Spem habens in Deum, quam & ij ipſi expectant, reſurrectionem futurā iuſtorum & iniquorum.*

16 Ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκο-

16 In hoc igitur ipſe ⁚*me* exer-

16 *In hoc & ipſe ſtudeo*

9 *Conſenſerunt*, συνέθεντο. Id eſt συγκατέθεντο, aſſenſi ſunt, & orationem Tertulli comprobarunt. Vulgata & Eraſmus, *Adiecerunt.*

10 *A multis annis*, ἐκ πολλῶν ἐτῶν. Hoc dicit Paulus, quia biennio duntaxat antequam Felix de prouincia decederet, geſta hæc eſſe conſtat ex iis quæ ſcribuntur infrà, verſu 28. Felix autem antequam à Claudio Iudææ præficeretur, cui tres annos præfuerat quum cauſam apud eum diceret Paulus, adminiſtrarat Trachonitidem, Batanæam, & Galaunitidem, vt teſtatur Ioſephus lib. De bello Iudaico 2.c.11. Κριτὴς verò hoc loco nō tantùm declarat iudicē, (vt Vetus interpres & Eraſmus interpretantur) ſed præfectum ac gubernatorem, ex Hebræorum conſuetudine, de qua iam ſæpe diximus. In vno codice additum erat epitheton δίκαιον, *iuſtum*, quod nullo modo probo. Neque enim Paulus voluiſſet hominem ſibi incognitum tam honorifico teſtimonio ornare. Quòd ſi eum norat, indignum eſſe ſciebat iis laudibus quas ei tribuerat adulator ille Tertullus. Fuit enim Felix iſte inexplebilis gurges, vt Tacitus ipſe teſtatur, & declaratur hoc ipſo capite, verſu 26. *Quæ pro me faciunt excipiendo dicam*, τὰ περὶ ἐμοῦ ἀπολογοῦμαι. Sic apud Lucianum, ταῦτα μὲν οὖν ὑπὲρ ἐμοῦ ἀπολελόγημαι. Omnino enim περὶ pro ὑπὲρ hoc loco, vt in his libris ſæpiſſimè, accipitur. Vulg. *Pro me ſatisfaciam.*

11 *Duodecim*, δεκαδύο. Totidem omnino dies ab aduētu Pauli in vrbem, ad eum vſque diem quo cauſam dixit, alterum videlicet ab accuſatorum ipſius aduētu Cæſareā, comperies, illis ſupputatis ex cap.21.v.17.18.26, & cap.22. v.30, & 23.v.12.32, & c.24.v.1.

13 *Neque probare*, οὔτε παραστῆσαι. Id eſt, ob oculos ſiſtere, ac certis argumentis confirmare. In nonnullis codicibus additur με, quæ cauſa fuit vt Eraſ. putarit παραστῆσαι poſitum eſſe pro ἐλέγξαι, id eſt conuincere & coarguere. Verùm in Complutenſi editione & vetuſtis codicibus emendatioribus, atque adeo in Vetere editione Latina non additur: ſed poſt δύνανται, *poſſunt*, ſiue (vt in quibuſdā legitur) δυνήσονται, *poterunt*, additur pronomen σοὶ, *tibi*: quod optimè conuenit, & legitur etiam apud Veterem interpretem, Syra quoque & Arabica interpretatione adſtipulante.

14 *Secundum viam illam*, κατὰ τὴν ὁδὸν. Hæc accipio pro aperta ac ſimplici profeſſione eius religionis quam Tertullus Paulo obiecerat. i. Chriſtianæ. Fuit enim hoc Pauli officium, & reſponſio accommodanda eſt ad accuſationem. Aduerbium autem οὕτω refero ad ea quæ mox adduntur, quibus explicatur ſumma eius religionis cuius ſe ſectatorem agnoſcit Apoſtolus. *Quam ſectam dicunt*, ἣν αἵρεσιν λέγουσιν. Diuerſis expoſitionibus præiudicium non adfero: tantùm dico, mihi quoque videri Paulum, propterea quòd Romanum hominem alloquens, Viæ vocabulū ex Hebræorum idiotiſmo pro vitæ genere ac inſtituto vſurparat, hoc addidiſſe, vt Græco vocabulo tanquā clariore, illuſtraret quod obſcurius dictum videbatur. Neque enim αἱρέσεως nomen ita fuit illis temporibus infame, niſi aliquid adderetur ex quo intelligi poſſet in vitio vſurpari, vt 1. Cor. c.11.v.19, Gal.5.20, Tit.c.3.v.10. Vulg. *ſecundum ſectam quā vocant hæreſin.* Syrus autem & Arabs habent, *ſecundum ſectā quam vocant*: vnde coniicio prius Græcè ſcriptum fuiſſe κατὰ τὴν αἵρεσιν ἣν λέγουσι: & nomen *hæreſin* in Latinos codices irrepſiſſe, quod idem interpres Latinus interpretatus eſt *Sectam* ſuprà v.5. Syrus autem vtrobiq; αἵρεσιν vertit יולפנא [*iulphanah*] doctrinam. *Et in Prophetis*, καὶ ἐν τοῖς προφήταις. Ita ſcriptum inuenimus in tribus codicibus vetuſtis: & ſanè vel ita legendum eſt, vel καὶ τοὺς προφήτας, vt κατὰ repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

16 [*Me*] *exerceo*, ἀσκῶ. Vulg. & Eraſm. *Studeo*, σπουδάζω. Cæterùm in quatuor vetuſtis codicibus adſcribitur diſtinctio poſt ἀσκῶ, & pro ἔχειν, id eſt *habeam*, ſcribitur ἔχων, id eſt *habens.*

πον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

17 Δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παραγενόμενος ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.

18 Ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι.

19 Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν εἴτι ἔχοιεν πρός με.

20 Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴτι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου.

21 Ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἔκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, Ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν.

22 Ἀκούσας δὲ ταῦτα Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτούς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών, ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς.

ceo, vt conſcientiam habeam ſine offendiculo apud Deum &apud homines ſemper.

17 ⁘Pluribus autē annis interiectis, veni eleemoſynas exhibiturus genti meæ & oblationes.

18 ⁘Inter quæ inuenerūt me ſanctificatum in templo, non *tamen* cum turba, ⁘neque cum tumultu, ⁘quidam ex Aſia Iudæi.

19 Quos ⁘oportuit apud te adeſſe, & accuſare ſiquid haberēt aduerſum me.

20 Aut hi ipſi dicāt ſiquod inuenerint in me iniuſtè factum, ⁘quum ego ſtarem in conſeſſu.

21 ⁘ Niſi de hac vna voce qua clamaui quū inter eos ſtarem, De reſurrectione mortuorum ego in iudicium vocor hodie à vobis.

22 Auditis autem his, Felix diſtulit eos. ⁘Poſtquam exquiſitiꝰ pernouero quæ ad ſectam iſtā pertinent, inquiens, quum Tribunus Lyſias deſcenderit, pernoſcam veſtrum negotium.

ſine offendiculo conſcientiam habere ad Deum, & ad homines ſemper.

17 *Poſt annos autem plures, eleemoſynas facturus in gentem meam veni & oblationes & vota.*

18 *In quibus inuenerunt me purificatum in templo, non cum turba, neque cum tumultu. Quidam autem ex Aſia Iudæi,*

19 *Quos oportebat apud te præſto eſſe, & accuſare, ſiquid haberent aduerſum me.*

20 *Aut hi ipſi dicant ſiquid inuenerunt in me iniquitatis, quum ſtem in cōcilio.*

21 *Niſi de vna hac ſolummodo voce, qua clamaui inter eos ſtans, Quoniam de reſurrectione mortuorum ego iudicor hodie à vobis.*

22 *Diſtulit autem illos Felix, certiſsime ſciēs de via hac, dicens, Quum Tribunus Lyſias deſcēderit, audiam vos.*

---

17 *Pluribus autem annis interiectis*, δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων. Vide Mar. 2. 1.

18 *Inter quæ*, ἐν οἷς. vt Inter hæc dicere ſolet Liuius. id eſt, quibus rebus dum eſſem occupatus, vt infrà 26. 12. Nam etiam in duobus codicibus pro ἐν οἷς legimus ἐν αἷς, ita vt ſubaudias προσφοραῖς. Captus enim fuit Paulus vnà cū Nazaræis illis vacans rebus ſacris: & ita loqui ſolent diſertiores etiam Græci, vt Demoſth. ἐν οἷς τὰς γραφὰς ἀπέφυγον, *quo tempore iudiciis abſoluebar.* Idem, ἐν οἷς τὰς εὐθύνας ἐπεσημαίνεσθε, *quo tempore rationes meas obſignabatis.* Idem, ἃ γὰρ ἐν ταῖς εὐθενουμέναις τῶν πραγμάτων ἠρνεῖσθε διομνύμενοι, ταῦτ' ἐν οἷς ἔπταισεν ἡ πόλις, ὡμολογήσατε. id eſt, *nam quæ proſpero rerum ſtatu eiurabatis, illa quo tempore cladem acceperat reſpublica, confeſsi eſtis.* Vulgata & Eraſm. *In quibus.* *Neque cum tumultu*, μήτε μετὰ θορύβου. In nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis ſubiiciūtur iſta quæ in nullis Græcis codicibus inuenimus, *Et apprehenderunt me, clamantes ac dicentes, Tollite inimicum noſtrum*, καὶ ἐκράτησάν με κράζοντες, καὶ λέγοντες, Αἶρε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν. *Quidā ex Aſia Iudæi*, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. In nonnullis codicibus legitur, eodem ſenſu, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίων, *quidam ex Aſiaticis Iudæis.* Sed (meo quidem iudicio) malè plerique codices poſt θορύβου adſcripto puncto, nouam hîc inchoāt periodum, & legunt, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. quod ſequutus etiam eſt Vetus interpr. Ita.n. fit vt in ſuperiore verſiculo deſit ectus qui cum verbo εὗρον conſtruatur, & in iſto prorſus hiet ſententia. Nam hîc durum ſanè fuerit ſupplere verbum εἰσὶ, vt conuertas, *Sunt autem quidam ex Aſia Iudæi*, &c. Hanc autem germanam eſſe lectionem, ita vt ſublata coniunctione δὲ, & puncto nullo poſt θορύβου addito, iſta cum verbo εὗρον connectantur, apparet primùm ex ipſa hiſtoria quæ commemorat ab Aſiaticis deprehenſum fuiſſe Paulum, ac totam ſeditionem excitatam, ſuprà, 21. c. 27. Deinde ex eo quòd alioquin duriſſimum ac Lucæ præſertim inuſitatum erit iſtud anantapodoton: quæ tamen rationes non habuiſſent apud me tantum ponderis vt vſitatiorem lectionem mutarem, niſi acceſſiſſet trium manuſcr. codicum auctoritas, in quibus ita ſcriptum inueni, & Chryſoſtomi quoque teſtimonium, qui non aliter legit. Licebit tamen veterem ſcripturam retinere. Si addas verbum ἐθορύβουν, id eſt *tumultuati ſunt*, quod in nullis quidem Græcis codicibus inueni: ſed eſt in Syra & Arabica interpretatione.

20 *Quum ego ſtarem*, στάντος μου. Vulg. & Eraſmus, *Quū ſtem*: quaſi loquatur Paulus de præſenti cognitione. Atqui res ipſa clamat, hoc accipiēdum de ſuperiore iudicio, quū à Tribuno in concilium ſeniorum deductus eſt. Perinde enim eſt acſi diceret Paulus, Iam ego cauſam coram ipſis dixi, exponant cui tandem crimini obnoxium eſſe me deprehenderint: certè nihil aliud habent quod proferre poſſint, niſi fortaſſis hoc vnum, quòd clamaui me in iudicium vocari quòd reſurrectionem mortuorum affirmem. Dicit autem hæc Paulus, non quaſi crimen hoc eſſe fateatur, ſed εἰρωνικῶς. Deinde ſi de præſidis cognitione iſtud eſſet accipiendum, certè non dixiſſet ἐπὶ τοῦ συνεδρίου, (id enim de eo demum loco dicitur in quo plures ſedent iudices) ſed ἐπὶ σοῦ, vt paulo antè hac eadem oratione, & ſuprà, 23. 30: aut ἐπὶ τοῦ βήματος, vt infrà, c. 25. 10, & ſuprà 18. 17.

21 *Niſi*, ἤ: id eſt εἰ μή. vt Ioh. 13. 10. Sunt autem hæc dicendi genera quæ per ſe hiulca ſunt, petita è medio, cuiuſmodi plurima paſſim annotauimus.

22 *Poſtquam, inquiens, exquiſitius pernouero quæ ad ſectam iſtam pertinent*, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. Vel, *Quòd penitus noſſet quæ ad viam illam pertinebant.* id eſt ad religionem Moſis: ita vt facilè potuerit ex confeſſione Pauli intelligere, nihil eum contra Legem admiſiſſe: verùm appellatione τῆς ὁδοῦ nuſquam inuenio in nouo Teſtamēto Legem ſignificari, niſi quid adiiciatur ex quo id poſſit intelligi: ſed Euangelicam potius doctrinam, vt ſuprà, capite 9. v. 2, & 19. 9, & 23, item cap. 22. v. 4. Deinde (vt hoc concedam) vix tamen mihi videtur tantam Legis cognitionem Lucas Felici voluiſſe tribuere. Quidam igitur appellatione Viæ intelligunt ipſos Sacerdotum mores ac ingenia quæ optimè noſſet Felix: vt facilè coniicere potuerit Paulum ab ipſis per inuidiam ac calumniam accuſari. Ac bellè quidem conuenit hæc ſententia, ſed τὴν ὁδὸν nuſquam inuenio hac ſignificatione vſurpari, quum præſertim non addatur pronomen αὐτῶν, *eorum*, quod tamen videtur omnino fuiſſe adiiciendum ſi hæc eſſet horum verborum ſententia. Itaque potius exiſtimaui participium εἰπών per traiectionem explicandum eſſe, ita vt hoc totum tribuatur Felicis perſonæ, & hic locus ſic explicetur. Accuſatus fuerat violatæ religionis Paulus, quaſi nouam quandam ſectā inueheret. Hoc crimen ita ipſe eſt inficiatus vt doceret ſectam illam quam profitebatur, à vera & patria religione nihil prorſus diſſentire. Hic naſcitur quæſtio, ſitne ſecta Nazaræorum (quam Iudæi vocabant) Legi Moſaicæ repugnans, vt ſit Paulus condemnandus impietatis. Erant præterea nonnulla crimina quæ Iudæi obiiciebant, concitatæ nimirum ſeditionis & profanati templi. Hæc Paulus prorſus ac ſimpliciter inficiatur. Hinc naſcitur facti quæſtio. De impietate conſtituere non poterat Felix, niſi melius cognita ratione eius viæ (id eſt ſectæ) quam profitebatur Paulus. De reliquis audiendus erat in primis Lyſias,

11 Tertullianus. pag. 2 544.

qui omnibus in Hierusalem gestis interfuerat. Iure itaque Felix reum ampliat, dum accuratius intelligat quæ sit ratio sectæ illius quam sibi obiectam Paulus agnoscebat se complecti: itémque dum ex Lysia de causis illius tumultus cognoscat: vt tum demum reus vel damnetur vel absoluatur. Hæc expositio (ni fallor) plana est ac simplicissima. Quod autem ad traiectionem attinet, non est quòd quisquam detortam ac violentam putet. Neque enim ferè aliter in dialogis vsurpari solent istæ particulæ, ἔφην, ἔφη, ἦν δ᾽ ἐγώ, ἦ δ᾽ ὅς, apud Platonem: & apud Latinos, Inquam, & Inquit. Quinetiam similis aut durioris etiam in eodem verbo traiectionis exempla inuenies Luc. 5.24, & 7.42, & infrà, 25.5. Fateor tamen plerunque hanc traiectionem in 5 medio aliquo membro inueniri, quum hîc inter duo mẽbra vsurpetur: sed summa illa sermonis puritas non debet in his auctoribus quæri: & sententiæ perspicuitas videtur hanc expositionem, etiamsi cæteræ rationes desint, satis confirmare.

---

23 Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

23 ∴ Edicto etiam Centurioni vt seruaretur Paulus, ∵ ac laxaretur, & nequem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

23 *Iussitque Centurioni custodire eum, & habere requiem, nec quenquam de suis prohibere ministrare ei.*

24 Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

24 Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix ∵ cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum: & audiuit eum de fide quæ est in Christum.

24 *Post aliquot autẽ dies veniens Felix cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, vocauit Paulum, & audiuit ab eo fidẽ quæ est in Christum.*

25 Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη, Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε.

25 Disserente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respondit, ∵ Ad præsens abi: opportunitatem autẽ ∵ nactus accersam te.

25 *Disputante autem illo de iustitia & castitate, & de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, Quod nunc attinet, vade: tempore autem opportuno accersam te.*

26 Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur à Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quamobrem etiam frequẽtius eum accersens, colloquebatur cum eo.

26 *Simul & sperans quòd pecunia daretur à Paulo: propter quod & frequenter accersens eum, loquebatur cum eo.*

27 Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

27 ∵ Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porciũ Festum: & volens gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

27 *Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum. Volens autem gratiam præstare Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.*

Κεφάλαιον κε.

Cap. XXV.

1 Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

1 Festus ergo ingressus prouinciam, triduo pòst ascẽdit Cæsarea Hierosolymam.

1 *Festus ergo quum venisset in prouinciam, post triduum ascendit Ierosolymam à Cæsarea.*

2 Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτόν,

2 Comparuerunt autem corã eo Pontifex Maximus & primarii ex Iudæis contra Paulũ, & eum precati sunt,

2 *Adierúntque eũ principes Sacerdotum, & primi Iudæorum aduersus Paulum, & rogabant eũ,*

3 Αἰτούμενοι χάριν κατ᾽ αὐτοῦ ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ· ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum in Hierusalem: factis insidiis vt *eum* in via interimerent.

3 *Postulantes gratiam aduersus eum, vt iuberet perduci eum in Ierusalẽ: insidias tendentes vt interficerent eum in via.*

4 Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι.

4 Festus autem respondit seruari Paulum Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

4 *Festus autem respondit seruari Paulum in Cæsarea, se autem maturius profecturum.*

5 Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησί,

5 Qui ergo inter vos, inquit,

5 *Qui ergo in vobis, ait,*

---

23 *Edicto etiam*, διαταξάμενός τε. Vulgata, *Iussitque*. quasi positum sit hoc etiam loco participium pro verbo, vt suprà 24.5, & alibi annotauimus. Sed præstat vtrumque participium εἰπὼν & διαταξάμενος referre ad verbum ἀνεβάλετο. Deinde τὸ διατάξασθαι non significat simplex mandatum, sed quod iudex sententiam ferens edicit. *Ac laxaretur*, καὶ ἄνεσιν ἔχειν. à vinculis videlicet. Vulg. ineptè, *habere requiem*.

24 *Cum Drusilla vxore sua*, σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Hæc fuit Agrippæ, cuius postea fiet mentio, soror, fœmina libidinosissima, quæ ab Azizo Emesenorum rege circunciso ad hunc Felicem, Pallantis Neronis liberti fratrem, profanum hominem, transiit, vt Iosephus copiosè narrat lib. Antiq. 20.

25 *Ad præsens*, τὸ νῦν ἔχον. Impersonaliter, vt δέον, 10 ἐξὸν, & similia. Hoc est quod Gallicè dicimus, *pour le present*. Ad verbum, vt nunc se res habent, quo sermone vti consueuerunt quibus ingratum est quod audiunt, quod tamen dissimulant. Vulgata, *Quod nunc attinet*, barbarè. *Nactus*, μεταλαβών. Id est λαβών, vt etiam interpretari liceat, 15 *Accepta occasione*, vel etiã, *Posthac nactus*, ita vt vis sua præpositioni μετὰ seruetur. Vulg. *tempore autẽ opportuno*, i. ἐν καιρῷ.

27 *Biennio expleto*, διετίας πληρωθείσης. Quibus interea tempestatibus iactata sit Iudæa, & quidem Cæsareæ, vbi tũ vinctus erat Paulus, operæpretium est ex eorum tempo- 20 rum historia cognoscere. vnde etiam intelligetur cur studuerit Iudæis gratificari Felix, nempe vt eos haberet mitiores, quum infinita scelera in prouincia admisisset, adeo vt solius fratris Pallantis gratia mortẽ euaserit, sicut Tacitus testatur.

συγκαταβάντες, εἴτι ἐστὶν ἄτοπον ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

"possunt, vnà descendât,& "si quid est in hoc viro improbũ, accusent eum.

potentes sunt, descendentes simul, siquod est in viro crimen accusent eum.

6 Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας οὐ πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

6 Et actis inter eos diebus "nõ pluribus "quàm decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit pro tribunali, iussitque Paulum adduci.

6 *Demoratus autem inter eos dies non amplius quàm octo aut decem, descendit Cæsaream, & altera die sedit pro tribunali, & iußit Paulum adduci.*

7 Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι·

7 Qui quum venisset, circunsteterũt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues "criminationes adferẽtes aduersus Paulum, quas non poterant demonstrare:

7 *Qui quum perductus esset, circunsteterunt eum qui ab Ierosolyma descẽderant Iudæi, multas & graues causas obÿcientes, quas non poterant probare:*

8 Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, Ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.

8 Quum ipse exciperet, "*se* neque in legem Iudæorum, neq; in templum, neque in Cæsarẽ quicquam peccasse.

8 *Paulo rationem reddente, Quoniam neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccaui.*

9 Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ, εἶπε, Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ;

9 Sed Festus volens gratiam inire à Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & illic de his iudicari apud me?

9 *Festus autem volens gratiam præstare Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Ierosolymam ascendere, & ibi de his iudicari apud me?*

10 Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu "pulchrè nosti.

10 *Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis non nocui, sicut tu melius nosti.*

11 Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

11 Nam siquam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, non recuso mori: sin verò nihil est *eorum* quorũ isti me accusant, nemo potest me illis condonare: Cæsarem appello.

11 *Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si verò nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare: Cæsarem appello.*

12 Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη, Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

12 Tunc Festus "cum consilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem proficisceris.

12 *Tunc Festus cum consilio loquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.*

13 Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.

13 Diebus autem aliquot exactis, "Agrippa rex & Bernice "venerunt Cæsaream, salutaturi Festum.

13 *Et quum dies aliquot transacti essent, Agrippa rex & Bernice descenderunt Cæsaream ad salutandum Festum.*

14 Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων, Ἀνήρ τις ἐστὶ καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος·

14 Et quum dies complures illic egissent, Festus regi "exposuit quæ ad Paulum *spectabant*, dicens, Vir quidam est relictus à Felice vinctus:

14 *Et quum plures dies ibi demoraretur, Festus regi indicauit de Paulo, dicens, Vir quidam est derelictus à Felice vinctus:*

IN CAP. XXV.

5 *Possunt*, δυνατοί. Sub. εἰσί. Id est, quibus commodum est Cæsaream venire, & aduersus Paulum agere. Vulgata, *Qui in vobis potentes sunt*. Et fateor τοὺς δυνατοὺς eos significare qui potestate vel aliis copiis præstãt. Sed nõ video cur hos potius quàm alios Festus fuerit satis pudẽter aduersus Paulũ euocaturus, quum minimè quæratur apud æquos iudices, quàm potentes sed quàm veri sint alicuius accusatores. Quum autem de loco iudicii ageretur probabile est omnino Festum monere vt Cæsaream veniant quibus id commodum erit, seu à quibus potissimum existimauerint Paulum peragi reum iustis rationibus posse. *Siquid est improbum*, εἴτι ἐστὶν ἄτοπον. Ita legunt emendatiores codices vetusti quinque. ἄτοπον autem vocat hoc loco, non quòd ineptè & absurdè, sed quod improbè ac malitiose fit: vnde ἀτόπημα de scelere dicitur, & ἄτοπος pro improbo ac scelerato accipitur 2. Thess. 3.2. Sic idem hoc vocabulum vsurpauit Lucas noster cap. 23.41 alterius libri: & hoc est quod ab Heb. נבלה [*Neualah*] dicitur, & à Græcis vertitur ἄσχημον & ἀφροσύνη.

6 *Non pluribus*, οὐ πλείους. Omnino videtur poscere sententia vt negans particula in plerisque exemplaribus omissa restituatur. Dixerat enim Festus se breui profecturum. Ita etiam legit Vetus interpres: & in tribus Græcis exemplaribus ita scriptum inuenimus. *Quàm decem*, ἢ δέκα. Vulgata, *Quàm octo aut decem*, ὀκτὼ ἢ δέκα: quam lectionem comperimus in Græcis codicibus, itémque in Syra & Arabica interpretatione.

7 *Criminationes*, αἰτιάματα. Vulg. *causas*, αἰτία.

8 [*Se*] *neque*, ὅτι οὔτε. Rursum transitio ab obliqua oratione ad rectam.

10 *Pulchrè*, κάλλιον: id est optimè. Nam fortassis in hoc dicendi genere commodius potest comparandi gradus accipi pro superlatiuo, (quem vocant) quàm pro absoluto. Homerus Iliad. δ, σὺ δὲ θᾶσσον Ἀθηναίῃ ἐπιτεῖλαι: id est ὡς τάχιστα. Sequitur enim, αἶψα μάλ' ἐς στρατὸν ἐλθέ. &c.

13 *Agrippa rex*, Ἀγρίππας ὁ βασιλεύς. Hic fuit Agrippæ illius filius cuius mortẽ descripsit Lucas suprà, 12. tum maximæ partis auiti regni ac tandem etiam totius Iudææ rex factus. Huius soror fuit Bernice, primùm Herodi patruo suo Chalcidis regi nupta, deindè Polemoni Ciliciæ regi: à quo discedens, cœpit fratrem Agrippam sectari, non sine manifesta incesti suspicione. Et tamen coram istis impurissimis oportuit fidelẽ seruum Dei causam dicere: quod & modestè & libenter fecit.

14 *Exposuit*, ἀνέθετο, vel retulit. Significatur autem hoc verbo in hac notione, amicè & familiariter quippiam alteri commemorare, quod alioqui summo iure facere non tenearis, vt ex hoc loco apparet, & Gal. 2. 2.

Περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ᾽ αὐτοῦ δίκην.

Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.

Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.

Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ.

Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων.

Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη, Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δὲ, Αὔριον, φησὶν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.

Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς

15 De quo quum peruenissem Hierosolymam, indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Iudæorū, petētes "damnationem aduersus eum.

16 Quibus respondi, non esse Romanis morem, "quempiam perdendum concedere, priusquam is qui accusatur, in conspectu habeat accusatores, & locum defensionis accipiat "super criminatione.

17 Quum ergo huc conuenissent, absque vlla dilatione cōsequenti die quum sedissem pro tribunali, iussi adduci hominem.

18 Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obiiciebant eorum quæ ego suspicatus eram.

19 Sed quæstiones quasdam de sua "superstitione habebāt aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quē affirmabat Paulus viuere.

20 "Dubitans autem ego in eiusmodi quæstione, dixi num vellet proficisci in Hierusalē, & illic iudicari super istis.

21 Quum verò Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eū seruari quousque mitterem eum ad Cæsarem.

22 Agrippa verò dixit Festo, Velim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.

23 Postero igitur die quū venisset Agrippa & Bernice cū multa "ostētatione, & introissent in

15 *De quo quum essem Ierosolymis, adierūt me principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, postulantes aduersus illū damnationem.*

16 *Ad quos respondi, Quia non est Romanis consuetudo donare aliquē hominem, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locúmque defendendi accipiat ad abluenda crimina.*

17 *Quum ergo huc conuenissent, sine vlla dilatione sequenti die sedens pro tribunali, iussi adduci virum.*

18 *De quo quum stetissent accusatores, nullā causam deferebant de quibus ego suspicabar malum.*

19 *Quæstiones verò quasdam de sua superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.*

20 *Hæsitans autem ego de huiusmodi quæstione, dicebant si vellet ire Ierosolymam, & ibi iudicari de istis.*

21 *Paulo autem appellāte vt seruaretur ad Augusti cognitionē, iussi seruari eum, donec mittam eum ad Cæsarem.*

22 *Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominē audire. Cras, inquit, audies eum.*

23 *Altera autem die quum venisset Agrippa & Bernice cū multa ambitione, & introissent in*

---

15 *Damnationem*, δίκην. Tria minimū significat δίκη, nimirū & actionē ipsam corā iudice, & iudicis cognitionē, & ipsius denique cognitionis exequutionē. Ex his autem significationibus quænam maximè conueniat, res ipsa ostendit: neque dubito quin sicut plurimis locis κρίνω accipitur pro κατακρίνω, & κρίσις pro κατάκρισις, sic etiā δίκη ponatur hoc loco pro καταδίκη: quomodo etiam disertè scriptum inuenimus in duobus codicibus. At enim (inquit Erasmus) quis postulat damnationem à iudice indicta causa? Iudæi certè hoc olim aduersus Christum petierant, ac impetrarant: & nunc quoque flagitant in Paulum, vt apparet ex iis quæ scripta sunt suprà, vers. 3: atque etiam ex ipso Festi responso: quod planè ineptum erit si δίκην interpreteris Cognitionem. Cur enim illis recusaret quod Romanos diceret facere consueuisse?

16 *Quempiam perdendum concedere*, χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν. Vetus interpres interpretatur χαρίζεσθαι Donare, & omittit εἰς ἀπώλειαν. Erasmus, *Ob gratiam donare*: pro quo alibi vno verbo diximus Condonare. Sed propter illa quæ subiiciuntur, non videtur seruari posse propria significatio verbi χαρίζεσθαι, alioquin supplēda essent multa. Nec enim in gratiam alicuius dici potest reum damnare iudex qui legitimè conuictum damnat: ac proinde totus hic locus sic esset explicandus, Non esse Romanis hunc morem vt quempiam condonēt ad pœnam, neque damnare quēquam cōsueuisse priusquam is qui accusatur, &c. *Super criminatione*, περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Vulg. *Ad abluenda crimina.* Erasmus, *De crimine.* Atqui τὸ ἔγκλημα non simpliciter significat crimen, sed ipsam criminis obiectionem.

19 *Superstitione*, δεισιδαιμονίας. Δεισιδαιμονίαν explicat Plutarchus nimium & importunum deorum metum, vnde exortæ sunt superstitiosæ ceremoniæ. Huic autem opponitur ἀθεότης, ita vt in medio, tanquam μετριότης, constituatur εὐσέβεια. Impiè ergo loquitur profanus homo de veri Dei cultu, nihil etiam Agrippæ regis præsentiam veritus. Solebant enim isti prouinciarum præsides sese ipsis etiam regibus propter populi Romani maiestatem anteponere: & probabile est Agrippam, maiorum suorum vestigia sequutum, ita professum esse Iudaicam religionem, vt tamē Romanos minimè vellet offensos.

20 *Dubitans*, ἀπορούμενος. Hic verò Festus peccatū suū tegit, & seipsum coarguit. Cur enim reum nō absoluebat in quem nihil probaretur? aut quis erat dubitationi locus? Itaque si quod res erat dixisset, fassus esset sese idcirco Cæsarea Hierosolymam transferri voluisse Paulum, vt Iudæis gratificaretur, & innocentem crudelitati hostium exponeret, siue in itinere, vti conuenerat, siue in vrbe trucidandum: quamobrem iustam prouocationis occasionem præbuit, quum ciui Romano ad populum quidem olim, ad Cæsarem verò postea prouocatio legibus certissimis esset concessa.

23 *Ostentatione*, φαντασίας. Quid propriè sit φαντασία non est quòd pluribus disseramus. Hic quidem certum est, hoc nomine declarari quod vulgò apparentiam vocamus, speciosum videlicet pompæ ac regiæ magnificentiæ splendorem, in spectantium oculos incurrentem. qua significatione

tione vtũtur hac voce doctiſſimi etiã ſcriptores, vt Ariſtoteles, Hippocrates, & Poſſidonius apud Athenæũ: quorũ exẽpla citat ſæpe à me toties nõ immeritò laudat⁹ Camerarius. Eraſ. *Apparatu*, παρασκευῆ. Vulg. *Ambitione*, φιλοτιμία.

τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, ϗ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος.

24 Καί φησιν ὁ Φῆστος, Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.

25 Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι· καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστὸν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

26 Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ Κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι.

27 Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

Κεφάλαιον κϛ.

1 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα,

2 Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον·

3 Μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδὼς πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

4 Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι·

5 Προγινώσκοντές με ἄνωθεν, (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος.

∴auditorium cum Tribunis & ∴eminentibus eius vrbis ciuibus, iubente Feſto, adductus eſt Paulus.

24 Tum Feſtus, Agrippa rex inquit, & omnes qui ſimul adeſtis nobiſcũ, cõſpicitis iſtũ de quo omnis multitudo Iudæorũ compellauit me & Hieroſolymis & hîc, vociferãtes nõ oportere ipſum viuere ampli⁹.

25 Ego verò quum comperiſſem eum nihil dignum morte feciſſe: & is ipſe appellaſſet Auguſtũm, decreui eum mittere.

26 De quo quid certi ſcribam ∴domino, non habeo. quapropter produxi eũ ad vos, & maximè ad te rex Agrippa, vt inquiſitione habita, habeã quod ſcribam.

27 Nam ∴præter rationem mihi videtur, mittere vinctum, ∴& crimina in eum collata non ſignificare.

CAP. XXVI.

1 Agrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipſo dicere. Tunc Paulus extenta manu, hac defenſione vſus eſt,

2 Super omnibus de quibus poſtulor à Iudæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd ſim hodie cauſam apud te dictur⁹:

3 ∴Maximè quòd te gnarũ eſſe ſciam omniũ quæ apud Iudæos ſunt ∴& conſuetudinum & quæſtionũ. Ideo rogo te vt patienter me audias.

4 Vitam itaque meam actam à iuuentute, quæque à principio fuit in gente mea Hieroſolymis, ſciunt omnes Iudæi:

5 ∴Vt qui antea nouerint, me iam inde à maioribus (ſi velint teſtari) ∴ſecundum exquiſitiſſimã illam ſectam noſtræ religionis vixiſſe Phariſæum.

auditorium cum Tribunis, & viris principalibus ciuitatis, iubẽte Feſto adductus eſt Paulus.

24 Et dicit Feſtus, Agrippa rex, & omnes qui ſimul adeſtis nobiſcum viri, videtis hunc de quo omnis multitudo Iudæorũ interpellauit me Ieroſolymis & hic, petẽtes & acclamantes non oportere eũ viuere amplius.

25 Ego verò comperi nihil dignũ morte eum admiſiſſe: ipſo autẽ hoc appellante ad Auguſtum, iudicaui mittere.

26 De quo quid certũ ſcribam domino, non habeo. Propter quod produxi eũ ad vos, & maximè ad te, rex Agrippa, vt interrogatione facta, habeam quid ſcribam.

27 Sine ratione enim mihi videtur, mittere vinctum, & cauſas eius non ſignificare.

CAP. XXVI.

1 Agrippa verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temetipſo. Tũc Paulus extenta manu, cœpit rationem reddere,

2 De omnibus quibus accuſor à Iudæis, rex Agrippa, æſtimo me beatum, apud te quum ſim defenſurus me hodie:

3 Maximè te ſciente omnes quæ apud Iudæos ſunt, conſuetudines & quæſtiones. Propter quod obſecro patienter me audias.

4 Et quidem vitam meã à iuuentute, quæ ab initio fuit in gente mea in Ieroſolymis, nouerunt omnes Iudæi.

5 Præſcientes me ab initio (ſi velint teſtimonium perhibere) quoniã ſecundum certiſſimam ſectam noſtræ religionis, vixi Phariſæus.

Auditorium, ἀκροατήριον. Iuriſconſultorum verbum pro loco in quo cognoſcendæ controuerſiæ cauſa iudices conueniunt. quanuis alicubi Quintil. Auditorium & Iudicium inter ſe opponat. *Eminentibus*, τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι. Hi ſunt quos vulgò vocamus *gens d'eſtat*. Vulg. & Eraſm. *Principalibus*.

26 *Domino*, τῷ κυρίῳ. Id eſt Cæſari: quam appellationem ab adulatoribus ortam tyranni primùm affectarunt: deinde etiam boni principes non recuſarunt, vt ex Plinii ad Traianum epiſtolis apparet. Additũ inuenimus in tribus exemplaribus pronomen μου, *meo*.

27 *Præter rationem*, ἄλογον. Vulg. *Sine ratione*. Eraſm. *Iniquum*, ἄδικον. *Et non*, μὴ καί. Id eſt καὶ μὴ, tranſpoſita negante particula.

IN CAP. XXVI.

3 *Maximè quòd te gnarum eſſe ſciam*, μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδώς. Vulg. *Maximè te ſciente*. Eraſm. *Quum tu maximè ſis gnarus*.. Poteſt enim hoc vt abſolutè poſitum exponi non ineleganter. quia tamẽ in vno codice peruetuſto ſcriptum inueni participium εἰδώς, quod etiam annotauit Eraſmus poſſe ſubaudiri, in altero verò ἐπιστάμενος, quod etiam Syrus & Arabs legerunt & interpretati ſunt, & ſi ita legas, multo planior eſt conſtructio, ita ſcribendum & interpretandum hunc locum arbitror. *Et conſuetudinum*, ἐθῶν τε. Ἔθη vocat Iudæorum ritus ſiue ceremonias ſacras.

5 *Vt qui antea nouerint*, προγινώσκοντες. Vulg. *Præſcientes*. Eraſm. *Qui prius nouerant*. Neuter videtur ſenſum aſſequutus. Nam particula πρὸ ad id tempus refertur quo Paulus in Iudæorum cõſpectu vixerat Hieroſolymis: neque ſimpliciter ſe dicit olim fuiſſe ab iis cognitum, ſed quis antea fuerit, vbi & quomodo vixerit, id ipſos probè noſſe dicit. *Iam inde à maioribus*, ἄνωθεν. Vulg. & Eraſ. *Ab initio*: quaſi hæc pertineãt ad participiũ προγινώσκοντες quum potius cohæreant cũ verbo ἔζησα. Nam illud, *Nouerunt me quòd vixerim*, Græcorũ more dictũ eſt, pro *Nouerũt me vixiſſe*, aut *Nouerũt quòd ego vixerim*. vt in illo Ariſtoph. ἄγε δὴ σὺ φράσον σαυτὸν ὅστις εἶ φράσον. Et in illo Terẽtii, *Quum meipſum noris quàm elegãs formarũ ſpectator ſiẽ*. Significat ergo Paulus non

se modò Pharisæũ fuisse, sed etiã (quod in medio Iudæorũ cœtu vociferatus fuerat, suprà, 23. 6) ex Pharisæis esse oriundum. *Secundum exquisitissimam illam sectam*, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Non est (opinor) quòd ex hoc loco colligamus, Pharisaismum à Paulo fuisse tantopere laudatum vt vitæ genus exquisitissimum vocarit. Loquitur enim Paulus ex aduersariorum hypothesi: quasi diceret, Iudæi Pharisaicam sectam habent pro sanctissima ac religiosissima: eam ipsi norunt me iam inde à meis maioribus fuisse professum: non est ergo cur anteactam vitam reprehendant. Deinde verò ad id vitæ genus progreditur quod hoc ipso tempore amplectebatur, id est ad Christianam religionem, cuius præcipuo capiti, id est resurrectioni ex mortuis, immoratur.

	Græce		Beza		Vulgata
	Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος·	6	Nunc verò ob spem promissionis factæ patribus nostris à Deo, sto in iudicium vocatus:	6	*Et nunc in spe quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto iudicio subiectus:*
	Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν, ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον, ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.	7	Ad quam *promißionem* duodecim tribus nostræ, *Deo* nocte & die ⁖ perpetuò seruientes, sperant se peruenturas. de qua spe postulor, rex Agrippa, à Iudæis.	7	*In qua duodecim tribus nostræ, nocte & die deseruientes, sperant deuenire. de qua spe accusor à Iudæis, rex.*
	Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;	8	⁖ Quid? incredibile iudicatur apud vos ⁖ quòd Deus mortuos excitet?	8	*Quid incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?*
	Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι.	9	Equidem statueram apud me aduersus nomen Iesu Nazareni multa oportere *me* cõtraria facere.	9	*Et ego quidem existimaueram me aduersus nomen Iesu Nazareni debere multa contraria agere.*
Suprà, 8.5	Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.	10	‖ Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, ⁖ tuli suffragium.	10	*Quod & feci Ierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum occiderentur, detuli sententiam.*
	Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.	11	Ac per omnes synagogas sæpe ipsos ⁖ puniens, coegi ⁖ ad blasphemandum: & supramodum ⁖ furens aduersus eos, persequutus sum in exteras vsque ciuitates.	11	*Et per omnes synagogas frequẽter puniens eos, compellebam blasphemare: & amplius insaniens in eos persequebar vsque in exteras ciuitates.*
Suprà. 9.2	Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν Ἀρχιερέων,	12	⁖ Inter quæ etiam ‖ proficiscens Damascum cum potestate ⁖ & procuratione principum Sacerdotum,	12	*In quibus dum irẽ Damascum cum potestate & permissu principum Sacerdotum,*

7 *Perpetuò*, ἐν ἐκτενείᾳ. Vel, cum assiduitate. quanquam illud magis proprium est. nam ἐκτενὲς dicitur quod in longum protenditur. Hoc autem omisit Vetus interpres.

8 *Quid?* τί; Ita distinguunt Græca scholia: neque dubito quin germana sit hæc lectio. Nam præterquam quòd alioquin hiabit sententia, plena etiam est hæc oratio summæ grauitatis. Postquam enim Paulus non aliò quàm ad spem immortalitatis ferri ostendit totam diuini cultus inter Iudæos rationem, antequam aliud argumentum longè validissimum adiungat, sumptum à Christi resurrectione, (quem ipse loquentem è cælo audierat) conclusionem inter ista argumenta, suo more, quasi mediam interponit: & ita quidem vt auditores suos excitans, assentiri cogat. Quid? inquit, an vobis incredibile videtur quòd Deus mortuos excitet? Quod vernaculo sermone ita optimè expresseris, *Quoy? estimez-vous vne chose non croyable que Dieu resuscite les morts?* Deinde paulatim ad Christi resurrectionẽ accedit, ea proponẽs quæ partim ad historiã pertinent, partim etiã huc spectãt, ne fides ipsius eleuetur.

Quòd, εἰ. Vulg. & Eras. *Si*. Sed res ipsa ostẽdit εἰ pro ὅτι positum esse, vt diximus alibi. Sic Æschin. ἐπιτιμᾷς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς, ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι.

10 *Tuli suffragium*, κατήνεγκα ψῆφον. Id est συνευδόκησα, vt ipse interpretatur suprà, 22. 20. Vulgata & Erasmus, *Detuli sententiam*, quasi non tulerit suffragium ipse Paulus, vt qui non videatur fuisse ex iudicum numero, sed iudicum decretum, vt minister & exequutor, detulerit. Atqui ex historia nullum alium apparet quàm Stephanum fuisse à Iudæis, ne per tumultum quidem, cæsum ante Pauli conuersionem: nec passuri fuissent Romani Iudæos, quibus adempta fuerant capitalia iudicia, tale quicquam aggredi. Stephanus autem fuit quidem ad Iudæorũ synedrion tractus, sed neq; rogata fuerũt suffragia, neque sententia in ipsum lata est, sed seditiosè fuit extra ciuitatẽ abreptus, atque lapidatus. Oratoriè igitur Paulus vsus est plurali numero, & τὸ καταφέρειν pro φέρειν positum est: atque adeo τὸ καταφέρειν ψῆφον, id est calculum apponere, simplicicιter hîc accipitur pro Assentiri & Comprobare, id est συνευδοκεῖν, vt loquitur idem Paulus Rom. 1.32. Rectè igitur Syrus παραφραστικῶς hũc locum interpretatur, *adiunxi me ijs qui damnauerunt eos.*

11 *Puniens*, τιμωρῶν. Id est alios pœnis afficiens, alios minis vel etiam tormentis ad blasphemandũ Christum adegi. sed τιμωρίας nomine capitalis pœna hoc loco non significatur, cuius inferendæ potestas penes Iudæos tum non erat, ne in ipsa quidem vrbe. Arabs interpres totũ hoc πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς non legit. Syrus autem rectissimè τιμωρῶν vertit משתנד [*Meschthnad*,] quod generaliter significat torquere & cruciare. *Ad blasphemandum*, βλασφημεῖν. Id est, ad execrandum Christum. Nec enim simplici abnegatione Christianismi contenti fuerunt plerique tyranni, vt ex his Plinii minoris verbis ad Troianum constat, Omnes & imaginem tuam & deorum simulachra venerati sunt, & Christo maledixerunt. *Furens*, μαινόμενος. Vel, vt Vulg. *Insaniẽs*. Sed illud magis est expressum, teste Cicerone Tusc. 3. μαίνεσθαι verò Græcis dicuntur nõ modò qui omnem mẽtis vsum amiserunt, sed qui animo sunt impotente, & effreni impetu ad aliquid feruntur.

12 *Inter quæ*, ἐν οἷς. Vulgata, *In quibus*. Erasmus, *Quarum rerum studio*. id est ἐφ' οἷς, vel ὧν χάριν Vide suprà, 24. 18.

Et procuratione, καὶ ἐπιτροπῆς. Id est, vt vernaculo sermone loquimur, *Charge & commißion*. Hinc ἐπίτροπος Græcis qui Latinis Tutor dicitur: & ἐπίτροποι prouinciarum, id est procuratores, præsidibus subiecti: vt qui Iudæã Cæsaris nomine procurabãt, Syriæ præsidi erãt obnoxii, quanuis eos Lucas ἡγεμόνας appellet, nempe nõ ita subtiliter ista mune-

ra distinguens. Cic. pro Rosc. *Sua cuique procuratio & auctoritas est restituta.* Vulgata & Erasmus, *Permissu*, qua significatione non putarim hoc vocabulum apud Græcos inueniri. Fefellit autem eos quòd ἐπιτρέπειν interdum etiam συγχωρεῖν declarat, id est Concedere, ac gratiam facere, vt suprà hoc eodem capite versu 1.

13 Ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.

13 Die medio, rex, in via vidi cælitus lucem, quæ splẽdorem solis superabat, circunfulsisse me & eos qui mecum iter faciebant.

13 *Die media, in via vidi, rex, de cælo supra splẽdorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui mecum simul erant.*

14 Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

14 Quum autẽ omnes nos decidissemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulos calcitrare.

14 *Omnésque nos quum decidissemus in terrã, audiui vocem loquentem mihi Hebraica lingua, Saule, Saule, quid me persequeris? durum est tibi cõtra stimulum calcitrare.*

15 Ἐγὼ δὲ εἶπον, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.

15 *Ego autem dixi, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.*

16 Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι.

16 Sed exurge, & sta in pedes tuos: idcirco enim apparui tibi vt designarem te ministrum ac testem tum eorum quæ vidisti, tum eorum *in* quibus apparebo tibi.

16 *Sed exurge & sta super pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi vt cõstituam te ministrum & testem eorum quæ vidisti, & eorum quibus apparebo tibi.*

17 Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

17 Eruẽs te ¨ ex hoc populo, & gẽtibus, ¨ad quos nũc te mitto,

17 *Eripiens te de populo & gentibus in quas nunc ego mitto te,*

18 Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

18 Vt aperias oculos eorum, vt se conuertant à tenebris ad lucem, & *à* potestate Satanæ ad Deum, vt remissionem peccatorum & sortem inter sanctificatos accipiant ¨per fidẽ quæ est in me.

18 *Aperire oculos eorum vt conuertantur à tenebris ad lucem, & de potestate Satanæ ad Deum, vt accipiant remißionem peccatorum & sortem inter sanctos per fidem quæ est in me.*

19 Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ.

19 Vnde, rex Agrippa, non fui rebellis cælesti visioni.

19 *Vnde, rex Agrippa, non fui incredulus cælesti visioni.*

20 Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

20 ‖ Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & per omnem regionem Iudææ, *deinde* & Gẽtibus ¨annuntiaui vt resipiscerent, & conuerterẽt se ad Deum, opera faciẽtes digna iis qui resipuissent.

20 *Sed ijs qui sunt Damasci primùm, & Ierosolymis, & in omnem regionẽ Iudææ, & Gentibus annuntiabam vt pœnitentiã agerent, & conuerterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.*

Suprà, 12, & 14.

21 Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι.

21 Horum causa Iudæi ‖ me in templo comprehensum tentarunt ¨manibus *suis* interficere.

21 *Hac ex causa me Iudæi, quum essem in templo comprehensum tentabant interficere.*

Suprà, 21. 30.

22 Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς·

22 Sed auxilium à Deo nactus, perstiti in hũc vsque diem, testificans *ista* ¨tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt:

22 *Auxilio autẽ adiutus Dei, vsque in hodiernum diem sto, testificans minori atque maiori, nihil extrà dicens quàm ea quæ Prophetæ loquuti sunt futura esse, & Moyses:*

17 *Ex hoc populo*, ἐκ τοῦ λαοῦ. Sic putaui exprimendum articulum. Sed & in duobus exemplaribus additur τῶν Ἰουδαίων, Iudæorum, quod nostram interpretationem cõfirmat. *Ad quos*, εἰς οὓς. Sic constanter legimus in omnibus codicibus, quum dicendum fuisse videatur εἰς ἃ, *ad quas*. Sed duplici ratione potest hoc excusari. Nam vel est syllepsis per genera, ita videlicet vt relatiuum quum ad vtrunque superius referatur, cum digniore coniungatur, vel habita est potius ratio significationis quàm vocis, vt in illo Quintiliani, Illud ingeniorum præcox genus non temerè vnquam venit ad frugem, hi sunt qui parua faciunt. Et in illo Euripidis quod alibi etiam citauimus, Κατίσχ' Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ' Ἑλληνικόν, Πρὸς οἶκον ἐλθόντας εἰναλίαν πλάτην. Sic & infrà, 28, versu 28, collectiuum nomen generis enallagen excusat. Vulgata, *ad quas*.

18 *Per fidem*, τῇ πίστει. Potest quidem hoc referri ad participium ἡγιασμένοις, quemadmodum retulit Erasmus, sed multo vberior erit sententia si cum verbo λαβεῖν coniungas, sicut nos fecimus. Nam etiam in vetustis codicibus idcirco adhibetur distinctio post ἡγιασμένοις, quæ prætermissa, videtur Erasmum fefellisse.

20 *Annuntiaui*, ἀπαγγέλλων. Id est, ἀπήγγελλον vel κατήγγελλον, vt in nonnullis codicibus scriptum inuenimus. Sed puto hanc germanam esse lectionem: ac iterum participium pro verbo positum esse Hebræorum more, vt diximus suprà, 24.6.

21 *Manibus* [*suis*] *interficere*, διαχειρίσασθαι. Id est διὰ χειρῶν ἑαυτῶν ἀναιρεῖν, vt loquitur Petrus Act. 2.23. nec fuit hoc prætermittendum ab interpretibus, ita significante Paulo nõ iure sed vi secum actum esse, & quidẽ in loco sancto, vnde satis intelligatur quales sint ipsius accusatores.

22 *Tum paruis tum magnis*, μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ. Id est quibusuis, & nullo, quoad eius fieri potuit, prætermisso: pro quo dicunt Hebræi prouerbiali quadam figura מן קטון ועד גרול [*min katon veħad gadol*] vt 1. Sam. 30.19.

23 Εἰ παθητὸς ὁ Χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

24 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, Μαίνῃ Παῦλε, τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

25 Ὁ δὲ, Οὐ μαίνομαι, φησὶ, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

26 Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεὺς, πρὸς ὃν καὶ παρρησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

27 Πιστεύεις βασιλεῦ Ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

28 Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

29 Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν, Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σὲ, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

30 Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν, ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

31 Καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

32 Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη,

23 ⁘*Nempe* Christum fuisse passurum, ac primum ⁘ex resurrectione mortuorum, ⁘ lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

24 Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam propellunt.

25 Tum ille, Non insanio, inquit, præstantissime Feste, sed ⁘vera ac sobria verba ⁘eloquor.

26 Scit enim ista rex, apud quē etiam liberè loquor: nam latêre eum quicquam horum non arbitror. neque enim id in angulo gestum est.

27 Credis rex Agrippa Prophetis? scio te credere.

28 Agrippa verò dixit Paulo, ⁘Propemodum persuades mihi vt fiam Christianus.

29 Paulus autem dixit, Optarim à Deo, vt ⁘& propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiā qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

30 Et quum hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

31 Et quum secessissent loquebantur alii ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.

32 Agrippa verò Festo dixit,

23 *Si paßibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annūtiaturus est populo & Gētibus.*

24 *Hæc loquente eo, & rationem reddente, Festus magna voce dixit, Insanis Paule, multæ te literæ ad insaniam conuertunt.*

25 *Et Paulus, Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis & sobrietatis verba loquor.*

26 *Scit enim de his rex, ad quem & constanter loquor: latere enim eum nihil horum arbitror. neque enim in angulo quicquam horum gestum est.*

27 *Credis rex Agrippa Prophetis? scio quia credis.*

28 *Agrippa autē ad Paulum, In modico suades me Christianum fieri.*

29 *Et Paulus, Opto apud Deum & in modico & in magno, non tantùm te, sed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales qualis & ego sum, exceptis vinculis his.*

30 *Et exurrexit rex, & Præses, & Bernice, & qui aßidebant eis.*

31 *Et quum seceßissent, loquebantur ad inuicem, dicentes, Quia nihil morte aut vinculis dignum quid facit homo iste.*

32 *Agrippa autē Festo di-*

---

23 [*Nempe*] *Christum fuisse passurum*, εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. Vulg. *Si passibilis Christus.* Erasmus, *An passurus fuerit Christus. Sic enim*, inquit, *disputabat ex Prophetis, vt ostenderet illorum vaticinia in Christum competere.* At ego malo hæc ita accipere vt contineant explicationem eorum quæ dixit, Prophetas futura prædixisse: id est ita vt εἰ non pro An, sed pro ὅτι, & quidem εἰδικῶς ponatur, nimirum ad explicandum per species quod in genere tantùm proposuerat. Ideo addidi particulam NEMPE. Coniunctionem autem εἰ pro ὅτι vsurpari apud idoneos etiam scriptores, doctissimus Budæus in Commentariis obseruauit: & particulam כי [*chi*] etiam εἰδικῶς vsurpatam, comperio à Græcis interpretibus interdum per ἐὰν conuerti, vt Iob 22.3. Postremò quòd Vetus interpres παθητὸν conuertit Passibilem, non videtur conuenire. Quanuis enim παθητὸς propriè declaret eum qui patibili sit natura: tamen sententia ipsa postulat vt accipiatur pro eo qui non modò pati potuerit, sed etiam passurus fuerit, atque adeo pœnis ac suppliciis perferendis destinatus: id est, vt non sit δυνάμεως duntaxat sed etiam ἐνεργείας σημαντικόν. Neque enim ambigebant Iudæi quin Messias esset verus homo futurus: adeo quidem vt pauci sibi persuaderent Deum fore (quod etiamnum hodie illis videtur incredibile) sed Messiam animo conceperant qualem hodie quoque imaginantur, id est cuius regnum esset ex hoc mundo. Dicit contrà Paulus, prædictum esse à Prophetis Messiam fore παθητὸν, id est ferendis nostris calamitatibus ac peccatorum nostrorum pœnis destinatum, qui tamen in æternam gloriam primus esset resurrecturus, quam postea cum suis communicaret.

Ex resurrectione mortuorum, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Id est, ex iis qui à mortis somno sunt excitati: μετωνυμικῶς, vt quum circuncisionis appellatione circuncisi Iudæi intelliguntur. *Lucem*, φῶς. Id est claram & illustrem de vita & felicitate perenni doctrinā. Opponitur enim tenebris, quæ partim mortē, partim etiā calamitatem translatitiè significant, nō modò apud Hebræos, sed etiam apud Græcos & Latinos.

25 *Vera ac sobria*, ἀληθείας καὶ σωφροσύνης. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Veritatis ac sobrietatis.* Σωφροσύνη autem hoc loco, mentis (vt ita dicam) sanitatem declarat, & τῇ μανίᾳ (id est furori ac insaniæ) opponitur. sicut apud Xenophontem, τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία. sic etiam ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονιζομένῳ, Mar. 5. 15, & Luc. 8. 35. *Eloquor*, ἀποφθέγγομαι. Vulg. *Loquor.* Vide suprà, 2. 4.

28 *Propemodum*, ἐν ὀλίγῳ. Hebraicè במעט [*bimhat*] pro quo disertiores Græci dicunt παρ' ὀλίγον, id est (vt ad verbum exprimimus in vernaculo sermone, *à peu pres*, vel *peu s'en faut*. Non desunt tamen qui accipiant pro δι' ὀλίγου, & subaudiant vel χρόνου, vt significet Breui temporis spatio: vel λόγου, id est breui sermone, siue paucis verbis. Erasmus verò subaudire videtur μέρους, quum interpretatur, *Modica ex parte.* Mihi videtur simplicissima interpretatio quam sum amplexus.

29 *Et propemodū & admodum*, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, Heb. במעט ובמאוד [*bimhat vbimeod*] quod etiā interpretari possumus, *Et aliquantulum & valde.* i. καὶ κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ πολὺ, siue καὶ παρ' ὀλίγον καὶ παρὰ πολύ. Neq; verò Propemodū & Admodū sunt repugnantia, sed diuersa duntaxat. Nam perinde hoc est acsi diceret Paulus, Propemodū (vt inquis) tibi persuadeo vt fias Christianus: vtinā verò & ita sit vt dicis, id est proximè absis à Christianismo: atque adeo aliquid amplius, nempe vt prorsus id sis quod ego sum: neque verò tibi duntaxat, sed etiam vobis omnibus id exopto qui me hîc loquentē auditis. Alii aliter interpretantur. Vulg. perobscurè, *Et in modico & in magno.* Eras. *Non solùm modica ex parte, verumetiam ex magna*: quæ interpretatio à Græcis recedit. Græca scholia καὶ δι' ὀλίγων λόγων, καὶ διὰ πολλῶν, & paucis verbis, & multis: quasi se paratum diceret Paulus ad illos copiosius docendos, vt sui similes fiant. Ego nullius opinionem prorsus reiicio: sed eam tamen interpretationē non potui non amplecti, qua non video quid planius aut simplicius in hunc locum dici possit. Totum autem istud in Arabica interpretatione non extat.

Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

Κεφάλαιον κζ.

1 Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ, σπείρης Σεβαστῆς.

2 Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ, μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.

3 Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς φίλους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν.

4 Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.

5 Τό, τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.

Absolui poterat homo iste, nisi appellasset ⁘Cæsarem.

CAP. XXVII.

1 VT autem decretum fuit de nostra nauigatione in Italiam, tradiderunt tum Paulum tum quosdam alios vinctos Cēturioni, nomine Iulio, cohortis Augustæ.

2 ‖ Conscenso igitur nauigio ⁘Adramytteno, nauigaturi secundum Asiæ regiones, prouecti sumus, & nobiscum erat Aristarchus Macedo Thessalonicensis.

3 Altera autem die deuecti sumus Sidonem. & Iulius humaniter tractato Paulo, permisit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.

4 Illinc verò prouecti ⁘sublegimus Cyprum, quòd venti essent aduersi.

5 Et pelagus ⁘quod est secundum Ciliciam & Pamphyliam emensi, deuenimus ⁘Myra *vrbē* Lyciæ.

xit, Dimitti poterat homo hic si non appellasset Cæsarem.

CAP. XXVII.

1 *VT autem iudicatum est nauigare eum in Italiā, & tradi Paulum cum reliquis custodiis Cēturioni, nomine Iulio, cohortis Augustæ.*

2 *Ascendentes nauem Adrumetinam, incipientes nauigare circa Asiæ loca, sustulimus, perseuerante nobiscum Aristarcho Macedone Thessalonicensi.* 1. Cor. 11. 23

3 *Sequenti autem die deuenimus Sidonem. Humanè autem tractans Iulius Paulum, permisit ad amicos ire, & curam sui agere.*

4 *Et inde quū sustulissemus, subnauigauimus Cyprum: propterea quòd essent venti contrarij.*

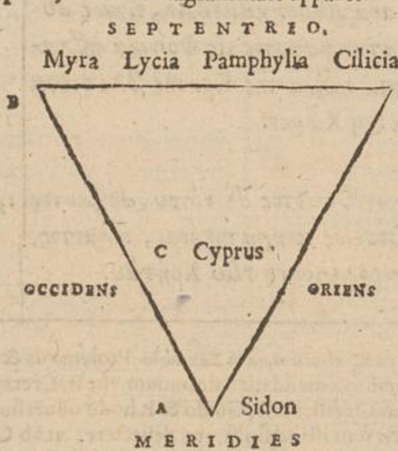
5 *Et pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ nauigantes, venimus Lystram, quæ est Lyciæ.*

IN CAP. XXVII.

1 *Vt autem*, &c. ὡς δὲ, &c. Syrus & Arabs nonnihil hic variant verbis, sed sententia prorsus conueniunt. Illud autem obseruandum est, verbum ἐκρίθη quod vertimus Decretum est, non esse priuatæ deliberationis, sed iudiciariæ cognitionis hoc in loco, sic decernente nimirum 5 nunc quoque Festo, vt etiam antea 25. versu 12. Constructio autem hæc verbi κρίνειν cum secundo casu, cuius etiam extat exemplum aliud in priuata deliberatione 1. Corinth. 2. 2, omnino ea est qua in Gallico sermone vtimur, *apres qu'il fut decreté d'aller*, vt subaudiatur præpositio 10 εἰς, quam etiam propterea expressi.

2 *Adramytteno*, Ἀδραμυττηνῷ. Quia non vno modo scribitur huius ciuitatis nomen, variant etiam codices in hoc epitheto scribendo. Nam (vt disertè annotat Stephanus) tot modis scribi potest, Ἀδραμύττειον, Ἀδραμύττιον, Ἀτραμύττειον, Ἀτραμύττιον. 15 Est autem hæc ciuitas celebris Mysiæ, penè e regione Mitylenes, vnde sinus ipse Adramyttenus dicitur. Non desunt tamen qui ab Adrumeto obscuro Africæ oppido deriuēt, quod Stephanus Ἀδρύμητα vocat, Strabo *Adrumam*: vnde factum vt in Vetere versione A- 20 drumetinam nauem legamus, contra omnium Græcorum codicum fidem. Sed perlepidus est hoc loco Carrensis, vt obseruat Erasmus, qui Adrumetinam dici putat quasi quæ Romam eat. *Secundum Asiæ regiones*, τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους. Vulgata & Erasmus, *Iuxta Asiæ* 25 *loca*. Illud (ni fallor) magis propriè dicitur. Asiam autem intelligit propriè sic dictam, ipsi Mysiæ confinem: quod tamen iter non tenuerunt, sed tenere instituerant. Nam etiam vt post Vallam obseruat grammaticorum longè doctissimus Linacer, participia in rus quæ Græcæ peri- 30 phrasi verbi μέλλω respondent, non semper rem futuram significant, sed in participialia nomina interdum transeunt, nec tempus innuunt, sed qualitatem & animi voluntatem.

4 *Sublegimus Cyprum*, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον. Vetus 35 interpres, *Subnauigauimus Cyprum*. Erasmus, *Subnauigauimus iuxta Cyprum*. Neuter certè videtur sententiam expressisse: quæ vt à nobis explicetur, sciendum est, qui Sidone Asiam versus pergunt, cursum in Occidentem dirigere, ita tamen vt Septentrionem versus contendant: qui 40 verò Sidone in Ciliciam, rectà Septentrionem versus pergere: qui ex Cilicia in Lyciam ac Cariam, rectà ab Oriente in Occidentem ferri. Est autem inter has regiones quasi intercepta Cyprus, quam qui Sidone in Asiam atque adeo in Lyciam nauigant, à dextra Orientem 45 versus: qui in Ciliciam, à sinistra contra Occidentem: qui à Cilicia in Lyciam & Asiam, à sinistra Meridiem versus relinquunt, vt ex hoc diagrammate apparet.

Sit igitur A Sidon, inde volens proficisci nauis ad B, quæ est Lyciæ vrbs Myra, quia ventum habet aduersum, sublegit C insulam Cyprum, ita vt obliquo cursu & obiectu insulæ tuta, in D Ciliciam perueniat: quod Lucas significa- 25 uit verbo ὑποπλεῦσαι. Inde litora Ciliciæ & Pamphyliæ legens, à D in B tandem peruenit. Ita fit vt pro vno trianguli latere aduerso A B, altera duo transuersa, nempe A D & D B emetiatur, vt ventus non proram, sed latus nauis duntaxat feriat: ita tamen vt hoc etiam modo non possit 30 non esse tarda nauigatio, quod postea significat Lucas. Nā qui ex Lycia in Cariam, & inde in Cretam nauigat, aduerso vento (partim videlicet ex Septentrione, partim ex Occidente) dextrum nauis latus feriente, necesse est vt vehementer luctetur, aut Meridiem & Orientem versus re- 35 iiciatur. quod etiam accidisset proculdubio Paulo, nisi coortus Euroaquilo Meridiem quidem versus illum reiecisset, sed ita vt in Occidentem deflecteret.

5 *Quod est secūdū Ciliciā*, τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν. Id est, *quod Ciliciam alluit*. Eras. *Quod est contra Ciliciam.* *Myra*, εἰς Μύ- 40 ρα. Myra numerat Strabo inter præcipuas Lyciæ vrbes. Qui Smyrnā legunt, planè sunt istarū rerū imperiti. Est enim Smyrna lōgè diuerso tractu, nēpe in Ionia supra Ephesum in Ægeū pelagus obuersa. Paulus verò nondum erat Gnidum præteruectus, vt apparet ex iis quæ subiiciuntur. 45 Sed lōgè omnium ineptissimi sunt qui Lystram legunt, Lycaoniæ vrbem tam procul mari in continente sitam.

	Graece		Beza		Vulgata
	Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.	6	Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, imposuit nos in eam.	6	*Et ibi inueniens Centurio nauem Alexãdrinam nauigantem in Italiam, transposuit nos in eam.*
	Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην·	7	Qúmque multis diebus tardè nauigaremus, vìxque peruenissemus secundum Gnidum, non permittente nobis vento, sublegimus Cretam ¨ secũdum Salmonen:	7	*Et quũ multis diebus tardè nauigaremus, & vix deuenissemus contra Gnidum, prohibente nos vẽto, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonen:*
	Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.	8	Et illam vix præterlegẽtes, peruenimus in locum quẽdam quem vocãt ¨ Pulchros portus, cui ꝓpinqua erat ciuitas Lasæa.	8	*Et vix iuxtà nauigãtes venimus in locũ quendam qui vocatur Boni portus, cui iuxtà erat ciuitas Thalassa.*
	Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,	9	Multo autem tempore peracto, & quũ iam esset periculosa nauigatio, quòd iam etiam ¨ ieiunium præteriisset: admonebat *eos* Paulus,	9	*Multo autem tempore peracto, & quũ iam non esset tuta nauigatio, eo quòd & ieiunium iam præteriisset, consolabatur Paulus,*
	Λέγων αὐτοῖς, Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.	10	Dicens eis, Viri, video cum iniuria multóque damno non solùm oneris & nauis, sed etiã ¨ capitum nostrorum, futuram nauigationem.	10	*Dicens eis, Viri, video quoniam cum iniuria & multo damno non solùm oneris & nauis, sed etiam animarum nostrarum, incipit esse nauigatio.*
	Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.	11	Centurio autem gubernatori & nauclero potius assentiebatur quàm iis quæ à Paulo dicebantur.	11	*Centurio autẽ gubernatori & nauclero magis credebat quam iis quæ à Paulo dicebantur.*
	Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ Χῶρον.	12	Et quum appositus portus non esset ad hybernãdum, plerique ceperunt consilium soluẽdi etiam illinc, ¨ *experturi* siquo modo possent ¨ Phœnica peruenire & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectãs ad Africum ¨ & Chorum.	12	*Et quum aptus portus non esset ad hyemandum, plurimi statuerunt consilium, nauigare inde, si quo modo possent deuenientes Phœnicen, hyemare: portum Cretæ respicientem ad Africum & ad Chorum.*
	Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην.	13	¨ Quum autem aspirasset Notus visi sibi propositi cõpotes, ¨ quum soluissent, propius prælegebant Cretam.	13	*Aspirante autem Austro, æstimantes propositum se tenere, quum sustulissent de Asson, legebant Cretam.*

7 *Secundum Salmonen*, κατὰ Σαλμώνην. Ptolemæus & Strabo in codicibus emendatis Salmonium vocãt, Cretæ promontorium Occidentale, Gnido & Rhodo obuersum. Itaque coacti sunt isti ad sinistram deflectere, vt ab Occidentali fronte Cretæ ad Australem oram deflecterent.

8 *Pulchros portus*, καλοὺς λιμένας. Stephanus καλὴν ἀκτὴν vocat. sed ciuitatis Lasææ nulla vsquã mentio apud Geographos, quos ego quidem legerim. Plinius inter Cretæ vrbes quoque Lason numerat, sed mediterraneam. Ptolemæus etiam quandam Lisson vocat, sed parti Orientali proximam. Vulgat. pro *Lasæa* habet *Thalassa*, quod corruptum esse admonet Hieronymus, & *Lacæa* legendũ. Sed quid si tam hoc quàm illud corruptum est? Nam apud Stephanum reperio Thalassam ciuitatem, sed non adscripto ipsius situ. Libẽter igitur ego Ἐλαίαν legerem, inter primarias maritimas Cretæ vrbes à Plinio numeratam.

9 *Ieiunium*, τὴν νηστείαν. Tempus designat Lucas ex more Iudaici populi, vt doctissimus interpres in hunc locum rectè annotauit: cui etiam in eo assentior quòd de festo expiationis hæc intelligit, cuius fit mentio Leuit. 23. 27. Incidit autem hoc festum in septimum mensem, qui quidem aliqua ex parte nostro Octobri respondet. Instabat igitur Nouember, vt meritò omnino censuerit Paulus potius eo loco hyemandum, quàm hybernam nauigationem tentandam. Vegetius libri De re militari 4. cap. 39, *Ex die III Iduum Nouembris vsque in diem VI Iduum Martij, maria clauduntur. Nam lux minima, nóxque prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum, imbrium vel niuium geminata sæuitia non solùm classes à pelago, sed etiam commeantes à terrestri itinere detur bat.* Castellio tranquillitatem (id est, vt ipse vult, νηνεμίαν) interpretatur. Sed preterquam quòd repugnant omnes codices, non conuenit sententia, quum νηνεμία propriè illud sit quod nautæ hodie vocant *bonasse*, nec multo minus à nautis vitetur quàm tempestas. Quod autem addunt Iudæorum nomen Syrus & Arabs interpretes, nullum dubitationi locum relinquit.

10 *Capitum nostrorum*, τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, *Animarum nostrarum*: quem Hebraismum alicubi seruauimus: hîc autem putauimus posse nonnullis imperitis errorem obiicere.

12 [*Experturi*] *si quo modo*, εἴπως. De hac ellipsi diximus Mar. 10. 12. *Phœnica*, Φοίνικα. Vrbem ipsam Ptolemęus ita vocat, portum autem φοινικοῦντα, in Australi Cretę litore. Addit autẽ eius situm Lucas, non modò vt fidẽ faciat historiæ, sed etiam vt à Phœnice regione distinguat. Et quod addit de Africo & Choro, ostendit incuruum fuisse portum in lunę speciem, ac proinde ventis non ita peruium. *Et Chorum*, καὶ κατὰ Χῶρον. Syrus hoc non legit. Arabs verò ne Lybis quidem meminit, fortasse quòd hæc ventorum nomina ipsis essent ignota.

13 *Quum autem aspirasset Notus*, ὑποπνεύσαντος δὲ νότου. Id est, quum leniter cœpisset spirare, ita vt nauis posset cursum tenere. Nam alioquin ex Oriente in Occidentem contendebat. Itaque quum Notus partim puppim, partim sinistrum nauis latus feriret, non sinebat eos à Cretæ litore discedere, ita vt aberrare non possent, quum presertim lenis esset Auster, à quo in scopulos non impellerentur. *Quum soluissent*, ἄραντες. Nota est significatio verbi αἴρειν quum de naui ex statione seu portu discedente dicitur. quod Latini declarant

Soluendi verbo, quòd discedentes retinacula soluant, quæ nonnulli οιας dici volunt. At putant nonnulli Græcè τὸ αἴρειν dici eos qui soluunt è portu, quòd malũ seu vela attollãt, quam sententiam sequutus Arabs vertit ἄραντες, Sustulerunt velum: quod Homerus Iliados α, hoc versu non tam describit quàm depingit, Οἱ δ' ἱστὸν στήσαντ' ἀνά θ' ἱστία λευκὰ πέτασσαν. Sed fortasse rectius sentiũt qui ad mutationẽ loci istud referunt, vnde αἴρειν dicitur exercitus castra mouens. Nec enim vsquam legere memini τὸ αἴρειν in ea significatione positum μεταβατικῶς: & siquid supplendum putatur, malim τὴν ναῦν supplere. Nec enim quisquis è portu soluit, velum attollit, vnde Gallis generalius est Demarer quàm *Faire voile*. Vulgata, *quũ sustulissent de Asson*, ineptè prorsus & barbarè, vt mox ostendam. Syrus totum istud non habet ἄραντες ἆσσον, quòd fortasse neutrum intelligeret. *Propius præterlegebant Cretã*, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Superiore versiculo Erasmus rectè Carrensem reprehendit, qui pudendo errore ex Choro, id est vento qui flat ab Occasu solstitiali, insulam facit vel ciuitatem in Creta: sed haud scio an minus pudendus sit eorum error qui hoc in loco ἆσσον, quod est aduerbium idem declarans atque Propius vel Propinquius, fecerunt vrbis nomen. Et operæpretium etiam est hoc loco intelligere quid de hac vrbe quidam scripserint. Nam quia nulla in Creta huius nominis ciuitas apud Geographos inuenitur, confugiendum fuit ad coniecturas. Assos, inquiunt, est Lyciæ ciuitas in promontorio sita. Quorsum autem hoc? Nam (vt rectè doctissimus Vadianus annotauit) Cretæ litus legebant, non Lyciæ, quam à tergo reliquerant. Sed fœdior etiam in eo est error quòd non animaduertunt locum hunc in Stephano esse deprauatum, & pro Λυκίας legendum Μυσίας: idque ita esse, facilè potuerant ex Strabone colligere, vnde totum illum locum Stephanus desumpsit. Assus igitur Stephani ea ipsa est quàm Hieronymus rectè collocat in Asia, & cuius mentio facta est suprà 20. c. 13: neque ad hunc locum magis potest accommodari quàm siquis Romam in litore Narbonensi quæreret. Mauult igitur Erasmus Lucam sentire de Aso oppidulo Cretæ, vnde Iuppiter Asius dicitur. Atqui Asum, quam eandem vrbem Strabo (ni fallor) Prasum, & Stephanus Præsum vocat, Plinius disertè in mediterraneo collocat: hîc autem necesse est vt de maritima ciuitate hoc accipiatur. Labitur etiã in eo Vetus interpres quod ἄραντες Ἆσσον vertit, Quum sustulissent de Asson. Nam (vt hoc omittam, omnino dicendum fuisse ἄραντες ἀπὸ τῆς Ἄσσου) qui poterant Asso soluere qui erant in Pulchro portu? Quid ergo? Certè vel ipsa constructio docere potuit ἆσσον non esse vrbis nomen. Nam dicendum fuerat ἄραντες ἐπὶ vel εἰς τὴν Ἆσσον, vt suprà 20. c. 13: neque vlla ratione potuit omitti præpositio. Deinde potius dixisset Lucas γενόμενοι κατὰ τὴν Ἆσσον, vt suprà vers. 7, vel καταντήσαντες εἰς Ἆσσον. Nam quòd Castellio ἄραντες vertit *Præteruecti*, hoc quidem ille pro suo more fecit, vt non sese verbis, sed verba potius suo sensui accommodaret. Poscit autem constructio vt ἆσσον pro ἐγγύτερον accipiatur, quo aduerbio vtitur etiam passim Herodotus, nempe vt in populari sermone vsitato, quem in primis apparet sequutos fuisse Euangelistas. Sed & ipsa ratio quam adfert Lucas, id videtur flagitare. Cur enim isti Australem oram Cretæ ab Oriente Occidentem versus legentes, sperant se propositi compotes aspirante Noto futuros? quia nimirum Notus efficiebat vt ipsam Cretæ oram quasi raderent, vt nullum periculum esse videretur ne in altum prouecti, cursum tenere non possent. Ideo Lucas non contentus dixisse nauim παραλέξασθαι τὴν Κρήτην, id est secundum litora Cretæ nauigasse, addidit etiam ἆσσον, id est propius: vt significaret ipsam penè à Cretæ litoribus non discessisse, Austro videlicet ad oram Cretæ nauim impellente.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος εὐροκλύδων.	14	Verùm haud multo pòst impegit ⁘ in eam ventus ⁘ turbulentus qui vocatur ⁘ Euroclydon.	14	*Non post multum autẽ misit se contra ipsam vẽtus typhonicus qui vocatur Euroaquilo.*
Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.	15	Qúmque abreptum esset nauigium, nec posset ⁘ obniti vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.	15	*Qúmque arrepta esset nauis, & non posset conari in ventum, data naue flatibus, ferebamur.*
Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.	16	⁘ Et quum infra paruam quãdam insulam quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix potuimus scaphæ compotes fieri.	16	*In insulam autẽ quandam decurrentes quæ vocatur Clauda, potuimus vix obtinere scapham.*

14 *In eam*, κατ' αὐτῆς. In eam videlicet Cretam, à cuius litoribus propterea abrepta fuit nauis. Syrus vertit עליןן[*alain*] id est contra nos, seruata quidem sententia, sed ambiguè expressa. Potuit enim vẽtus nauem ferire, Auster videlicet, nec tamen nauim à Creta abripere, sed potius in Cretam impellere. *Turbulentus*, τυφωνικός. Vel tempestuosus, ac Typhonis quodãmodo æmulus. Quid sit autẽ Typhon, copiosè docent auctor libri de Mundo, & Plinius lib. 20. cap. 48. Sed hoc quidem fieri potuisse miror vt quidã de Typhone hîc agi putarint, quũ Typhon nõ inter ventos, sed inter repentinos flatus numeretur: Lucas autẽ non meminerit flatus Typhonis, sed venti procellosi, cuius etiam edit nomen εὐροκλύδωνα. quod ipsum vel ex eo colligi poterat, quòd Lucas non repentinum quendam turbinem, sed diuturnam tempestatem fuisse dicat, quæ nõ possunt Typhoni cõuenire. *Euroclydon*, Εὐροκλύδων. Vetus interpres, *Euroaquilo*: siue quod legerit εὐρακύλων (sic enim etiam Aquilam vocat Lucas Ἀκύλαν) siue quòd Euroaquilonem hunc esse, id est ventum ab ortu solstitiali æstiuo flantem, inde iudicarit quòd ex Cretico litore partim Meridiem partim Occidentem versus impulsa sit nauis, Melitam videlicet, quæ inter Africam & Siciliam sita est: quum præsertim timuisse dicantur ne in Syrtin Meridiem versus impellerentur. Itaque mihi non potest hæc coniectura displicere, quum Eurum etiam Riphæum vocet Virgilius, & hybernis tempestatibus optimè conueniat hic ventus. Seruaui tamen id vocabulum quod in omnibus Græcis exemplaribus inueni: ex quo intelligitur ventum hunc Orientalem fuisse, & quidem valde procellosum. Nam Græci fluctuationem κλύδωνα vocant. Is est ergo quem Hebræi רוח קדים, Latini poetæ aquosum, nubiferum, nigrum, sæuum, tonantem vocant. Horatius, *Niger rudentes Eurus inuerso mari Fractósque remos differat.* Idem, --*vt neque largis Aquosus Eurus arua radat imbribus*. Et Silius, --*vbi nubifer Eurus Naufragium spargens operit freta.* Itaque nauem, quanuis Occidentem versus, id est in Italiã, Eurus eam impelleret: tamen mirũ non est in tanta tempestate cursum rectum tenere non potuisse, sed modò huc modò illuc arbitrio fluctuum fuisse impulsam. Quòd si etiam fuit hic ventus Euroaquilo, ab Italia certè arcebat: ac mirum est non fuisse nauim Africæ litoribus impactam. Syrus nomina Græca eadem retinuit. Arabs Euroclydonem, sibi nimirum ignotam vocem, expunxit.

15 *Obniti*, ἀντοφθαλμεῖν. Id est obuersa prora luctari, quod pulchrè describit Clemens in pædagogo, his verbis, Κυβερνήτης οὐκ ἀεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει, ἀντιπρῳρος δ' ἔσθ' ὅτε ὅλαις αἰθίσσεται καταιγίσιν. Hoc ergo posterius est quod Lucas declarat verbo ἀντοφθαλμεῖν, quasi dicas Aduerso vultu ac opposita fronte intueri. Sed elegantis metaphoræ origo inde est quòd pars quædam proræ ὀφθαλμὸς dicatur, vt his verbis testatur Pollux lib. 1. cap. 9, τὸ ὑπὲρ τὸ προῦχον ἀκροστόλιον, πτηχὶς ὀνομάζεται καὶ ὀφθαλμὸς, ὅπου καὶ τοὔνομα τῆς νεὼς ἐπιγράφουσι. id est, *pars acrostolij prominẽs, Ptechis & Oculus vocatur, vbi etiam nauis nomen inscribitur.*

16 *Et quum infrà cursu delati essemus*, ὑποδραμόντες δέ. Vulgata, *In insulam decurrentes.* Atqui significat Paulus nauim fuisse infra illam paruam insulam vi tempestatis abreptam, relicto videlicet ad dextram & à tergo Phœnicis portũ. Nam Clauda magis exposita est ad Occidentale litus Cretæ quàm Phœnix, & quidem Meridiem versus, ita vt in Syrtin rectâ ferri viderentur. Hanc autẽ insulam annotat doctissimus Vadianus à Mela & Plinio Gaudon, à Ptolemæo Claudon dici. Annotãt etiã alii quædam

exemplaria legere Καύδην Caudam, & Suidas videtur Καυδῷ dicere: adeo corrupta sunt hæc nomina vrbium & locorum, partim vulgi incõstantia, partim scriptorum negligentia, ac in primis quidem librariorum imperitia.

17 Ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο.

Qua subducta, adiumentis vtebantur, "succincta naui: timentésque ne in Syrtin inciderent, "summissis velis, ita ferebantur.

Qua sublata, adiutoriis vtebantur, accingentes nauem: & timentes ne in Syrtin inciderent, summisso vase sic ferebantur.

18 Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο·

Quũ autem vehementi tempestate iactaremur, sequẽte *die* iacturam fecerunt:

Validè autẽ nobis tempestate iactatis, sequenti die iactum fecerunt:

19 Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν.

Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta nauis abiecimus.

Et tertia die suis manibus armamenta nauis proiecerunt.

20 Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.

Quum autem neque sol neque sidera apparuissent ad cõplures dies, & tẽpestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

Neque autem sole, neque sideribus apparentibus per plures dies, & tempestate nõ exigua imminente, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

21 Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν, Ἔδει μὲν ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.

Et quum multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, "& vitare iniuriam hãc & damnum.

Et quum multa ieiunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, audito me, nõ tollere à Creta, lucríque facere iniuriam hanc & iacturam.

22 Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.

Sed nunc admoneo vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

Et nunc suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis.

23 Παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω,

Adstitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego, quem etiam colo,

Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei cuius sum ego, & cui deseruio,

24 Λέγων, Μὴ φοβοῦ Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι· καὶ ἰδοὺ, κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.

Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, condonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.

Dicens, Ne timeas Paule, Cæsari te oportet aßistere: & ecce, donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum.

25 Διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quemadmodum loquutus est mihi.

Propter quod bono animo estote viri: credo enim Deo quia sic erit quemadmodum dictũ est mihi.

26 Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

In insulam autem quandam incidere nos oportet.

In insulam autem quandam oportet nos deuenire.

27 Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.

Cæterùm quũ quartadecima nox aduenisset, & ferremur "in Adria, nautæ circa medium noctis suspicati sunt "appropinquare sibi aliquam regionem.

Sed posteaquam quartadecima nox superuenit, nauigãtibus nobis in Adria, circa mediam noctẽ suspicabantur nautæ apparere sibi aliquam regionem.

---

17 *Succincta naui*, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον. Id est, funibus vtrinque sub fundum nauis adductis, & ita vtraque nauis latera adstringentibus. Scapham autem intra nauim receperunt, ne videlicet ipsi naui allideretur.

Summissis velis, χαλάσαντες τὸ σκεῦος. Σκεῦος appellat vela cum rudentibus & antennis, quæ etiam omnia Galli hodie vocant *La sartie*: Latini verò haud scio an vno nomine possint declarare. Ideo *vela* sumus interpretati. Vulgata, *Summisso vase*. Erasmus, *Demisso vase*. Castellio etiam ineptius, *Demissa scapha*. Sed & noster Lucas suprà 10.11, σκεύους nomen tribuit τῇ ὀθόνῃ. Hoc Gallicè dicitur *caler le voile*.

21 *Et vitare*, κερδῆσαί τε. Vulgata, *Lucríque facere*, non ineptè: nam qui damnum vitat, sanè aliquod lucrum facit. sed illud tamen planius est. Erasmus, *Nec accersere*. Putat enim κερδαίνειν id significare hoc loco, & repetit negantem particulam μή. cui non possum assentiri, nisi quis istud exemplo simili confirmet.

27 *In Adria*, ἐν τῷ Ἀδρίᾳ. sub. πελάγει, vel κόλπῳ. Latini Adriaticum aut Adrianum mare vel sinum vocãt: Adriam etiam poetæ, Græcorum more. Cæterùm quia nonnullos fefellit hoc nomen, adeo quidem vt (quemadmodum infrà dicemus cap. 28.1) ista de interiore sinu Adriatico explicarint, qui & superum mare dicitur: adscribendam putaui huius descriptionem ex Strabonis libro septimo, quę maximè visa est huc pertinere. Sic igitur Strabo de Cerauniis Epiri montibus disserens, quos Acroceraunios vocat Ptolemæus, *Hoc*, inquit, *principium est oris Ionici sinus & Adriatici*. τὸ μὲν οὖν στόμα κοινόν ἀμφοῖν ἐστι· διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος, διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομά ἐστιν· ὁ δὲ Ἀδρίας, τοῦ ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. Ex his autem Strabonis verbis apparet Adriaticum sinum propriè dici mare quod à Cerauniis montibus intus, Venetias vsque penetrat: quod autem Epirum & subiectas partes alluit, Ionium quidem propriè vocari: sed iam tum tamen Strabonis ætate (qui in Tiberii Cæsaris tẽpora incidit) totum illum maris tractum Adriaticum dici consueuisse. Straboni assentitur Ptolemæus, qui Antonini temporibus dicitur vixisse, vt qui Orientale Siciliæ litus Adriatico pelago (id est hoc ipso quo iactabatur Paulus, quum in Melitam eiectus est) allui scribat, γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως libro tertio. *Appropinquare sibi*, προσάγειν αὐτοῖς. Vulgata & Erasmus, *Apparere sibi*: sensu quidem rectè expresso, sed ita vt elegans istud dicẽdi genus non percipiatur. Nam

quia nauigantibus litora moueri videntur, idcirco maluit Lucas dicere προσάγειν αὐτοῖς τινὰ χώραν, accedere ad se regionem aliquam, quàm προσάγειν αὐτοὺς τινὶ χώρᾳ, se ad regionem aliquam accedere. Sic Virgilius lib. Æneid. 3, *Prouehimur portu, terræque vrbésque recedunt.*

Græce		Beza		Vulgata
Καὶ βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.	28	Et ⁚demissa bolide inuenerunt passus viginti: & paululum inde progressi, rursum demissa bolide inuenerũt ⁚passus quindecim.	28	*Qui & summittentes bolidem inuenerunt passus viginti: & pusillum inde separati, inuenerunt passus quindecim.*
Φοβούμενοί τε μήπως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.	29	Timentésque nequo modo in aspera loca inciderent, iactis è puppi anchoris quatuor, optabant diem oriri.	29	*Timentes autẽ ne in aspera loca incideremus, de puppi mittentes anchoras quatuor, optabant diem fieri.*
Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν,	30	Nautis verò studentibus fugere è naui, ⁚demissa scapha in mare, ⁚sub obtẽtu velut è prora anchoras extensuri,	30	*Nautis verò quærentibus fugere de naui, quum misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent à prora anchoras extendere,*
Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.	31	Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi isti in naui manserint, vos seruari ⁚non potestis.	31	*Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi hi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.*
Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.	32	Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & siuerunt eam excidere.	32	*Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & passi sunt eam excidere.*
Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων, Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι·	33	⁚Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicẽs, Dies hic est decimusquartus e x quo expectantes, ⁚ieiuni permanetis, nihil cibi sumentes:	33	*Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum, dicens, Quartadecima die hodie expectantes, ieiuni permanetis, nihil accipiẽtes:*
Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.	34	Ideo vos hortor vt sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram spectat. nullius enim vestrûm ⁚capillus ex capite cadet.	34	*Propter quod rogo vos accipere cibum pro salute vestra: quia nullius vestrûm capillus de capite peribit.*
Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων· καὶ κλάσας, ἤρξατο ἐσθίειν.	35	Et quum hæc dixisset, accepto pane gratias egit Deo in conspectu omnium: & quum fregisset, cœpit edere.	35	*Et quum hæc dixisset, sumens panem gratias egit Deo in conspectu omnium: & quum fregisset, cœpit manducare.*
Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.	36	Omnes verò quum iam bono animo facti essent, sumpserunt & ipsi cibum.	36	*Animæquiores autem facti omnes, & ipsi sumpserunt cibum.*
Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομηκονταέξ.	37	Eramus autem vniuersa capita in nauigio ducenta septuagintasex.	37	*Eramus verò vniuersæ animæ in naui ducentæ septuagintasex.*
Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.	38	Cæterùm satiati cibo, alleuabant nauim, proiiciẽtes frumentum in mare.	38	*Et satiati cibo, alleuiabant nauem, iactantes triticum in mare.*

28 *Dimissa bolide*, βολίσαντες. Bolida Græci vocant nauticum perpendiculum quo altitudinem maris explorant, ne vadis illidantur. Herodotus καταπειρητηρίαν vocat. Nostri nautæ Plumbum appellant, & pro βολίζειν dicunt *Fonder*, id est fundum explorare. Latini (quod sciam) altero vocabulo non explicant. *Passus*, ὀργυιάς. Sic rectè Vetus interpres. Nam passus Latinis, à pandendo, dicitur mensura quam Græci ὀργυιὰν, παρὰ τὸ ὀρέγειν, vocant: quantum videlicet spatium expansis brachiis comprehenditur ab extremo medii digiti ad alterum extremum, medio pectore interiecto. quod interuallum Latini quinque Romanis pedibus, Græci sex suis pedibus, id est Romanis sex & quarta præterea pedis parte, definiunt. Galli vocant *Vne brassée*. Malè igitur nonnulli Vlnam interpretantur.

30 *Demissa scapha*, χαλασάντων τὴν σκάφην. Rectè. nam antea è mari in nauim subduxerant, suprà, vers. 17. *Sub obtentu*, προφάσει. Multum & in sententia & in verbis variat hic locus apud Syrum & Arabem interpretes, qui παραφραστικῶς illũ vertere studuerũt. Sic habet igitur Syrus, *prætextu quòd ituri essent in ea, & ligaturi nauim in terra*: qui sensus est ineptus, quum in alto mari hæc gesta sint, & de anchorariis funibus hîc agatur, quibus stans nauis ad Syrtim ferri inhiberetur, nedum vt ad terram appelleretur. Arabs autem habet, recto quidem sensu, sed velut omissis Græci contextus verbis, *vt fugerẽt scapha in terram, relicta naui.*

31 *Non potestis*, οὐ δύνασθε. Num igitur diuinarum promissionum efficacitas à mediis causis pendet? Nequaquã certè, quum hæ potius ab illa ordinentur. Sed qui sciens prudẽs ordinarias oblatas causas medias negligit, tentare Deum, non illi credere, meritò existimatur.

33 *Interim dum*, ἄχρι οὗ. Sic accipitur ἕως οὗ Matth. 5. v. 25. *Ieiuni*, ἄσιτοι. Hyperbolica loquutio, cuiusmodi solent plurimæ vulgò vsurpari.

34 *Capillus ex capite cadet*, θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. Hebraicum prouerbium, vt 1. Reg. 1. 52, quo significatur, prorsus saluos & integros ipsos fore.

[39] Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

[40] Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

[41] Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῶρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

[42] Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

[43] Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος. ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾶν, ἀπορρίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι·

[44] Καὶ τοὺς λοιποὺς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου· καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

Κεφάλαιον κη.

[1] ΚΑΙ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

[2] Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν. ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψύχος.

[39] Quum autem dies ortus esset, terram non agnoscebant: sinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem consiliũ ceperant, si possent, expellere nauim.

[40] *Igitur* anchoris sublatis permiserunt *eam* mari, simul ¨laxatis vinculis gubernaculorum: & sublato artemone ¨ad venti flatum, ¨tendebant ad littus.

[41] Sed quum incidissent in locum ¨bimarem, impegerunt nauem: ac prora quidem infixa manebat immobilis, puppis verò soluebatur præ vndarum violentia.

[42] Militum autem consilium erat vt vinctos trucidarēt, nequis quum enatasset, effugeret.

[43] Sed Centurio volens seruare Paulum, prohibuit eos ab hoc consilio: iussítque vt qui possent natare, abiicerēt *se* primos, & in terram euaderent.

[44] Reliqui verò partim in tabulis, partim quibusdam nauis *fragmentis*: & ita factum est vt omnes salui euaderent in terram.

CAP. XXVIII.

[1] ET quum salui euasissent, tunc agnouerunt insulam vocari ¨Melitam.

[2] Barbari verò præstabant nobis non vulgarem humanitatē. accensa enim pyra acceperunt nos omnes, propter imbrē ¨vrgentem, & propter frigus.

[39] *Quum autem dies factus esset, terram non agnoscebant: sinum verò quendam considerabant habentem littus, in quem cogitabāt, si possent, eycere nauem.*

[40] *Et quum anchoras sustulissent, committebant se mari, simul laxantes iuncturas gubernaculorũ: & leuato artemone secũdum auræ flatum, tendebant ad littus.*

[41] *Et quum incidissemus in locum dithalassum, impegerunt nauem: & prora quidem fixa manebat immobilis: puppis verò soluebatur à vi maris.*

[42] *Militum autem consilium fuit vt custodias occiderent, nequis quum enatasset, effugeret.*

[43] *Centurio autem volens seruare Paulum, prohibuit fieri: iußítque eos qui possent natare, emittere primos, & euadere, & ad terram exire.*

[44] *Et cæteros, alios in tabulis ferebant, quosdam super ea quæ de naui erant: & sic factum est vt omnes animæ euaderent ad terram.*

CAP. XXVIII.

[1] *ET quum euasissemus, tunc cognouimus quia Melita insula vocabatur.*

[2] *Barbari verò præstabāt non modicam humanitatem nobis. Accensa enim pyra reficiebāt nos omnes, propter imbrem qui imminebat, & frigus.*

40 *Laxatis iuncturis*, ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας. Adstrinxerant ergo gubernaculum vt fortius resisterent maris impetui. Gubernacula verò plurali numero dixit pro singulari, quum vnius nauis plura non sint gubernacula. *Ad venti flatum*, τῇ πνεούσῃ. sub. αὔρᾳ: quanuis Auræ nomine lenior ventus significetur, hîc autem de vento vehementissimo agatur. Ideo Ventum dicere quàm Auram malui. *Tendebant*, κατεῖχον. sub. τὴν ναῦν. Est autem hoc verbum nauticum, quod non tantùm Aliquò versus nauē dirigere, sed etiam interdum ἀντὶ τοῦ προσέχειν, id est pro Appellere vsurpatur.

41 *Bimarē*, διθάλασσον. Sic propriè vocatur isthmus, quòd vtrinque mari alluatur. Vulgò vocāt *vne langue de terre entre deux mers*: quendā autē locum etiamnũ hodie Melitenses ostendunt, & *la cala di San Paulo*, id est Pauli descēsum vocant, nempe eum in quem Paulus primùm enatauit. Locus autē iste bimaris nequaquam sic accipiendus est quasi littus ipsum fuerit (nam quorsum isti sese in mare proiicerent, si in ipsum littus impegerat nauis prora?) sed fuerūt Breuia quæ vocāt, ipsi sinus aditui obiecta, ad quæ naufragium fecerunt: siquidem ἐποκέλλειν non de quouis appulsu dicitur, sed maximum etiam impetum declarat.

IN CAP. XXVIII.

1 *Melitam*, Μελίτη. quam Arabs Maltæam, nomine nunc etiā seruato, vocat. Ridiculus est Carrēsis, qui Miletũ putat legi posse, vrbis insignis nomen in Caria sitæ, cuius mentio facta est suprà, cap. 20.15. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus pro Melita legitur Mitylene, quæ vrbs est celeberrima Lesbi insulæ, à qua & ipsa insula idem nomen est sortita, sed in Ægæo mari posita eregione Assi & Adramyttii. Est igitur hic error ab Erasmo rectè emendatus, qui tamen haud satis scio an eius erroris originem cognouerit. Sciēdũ est igitur duas esse dictas Melitas insulas: vnam inter Africam & Siciliam quæ hodie Malta dicitur, & ab illis cruciferis equitibus obtinetur quos patrum memoria Rhodios vocabant: alterā obscuri admodum nominis, in Adriatico mari Corcyræ vicinam, vt disertè scribit Plinius lib. 4. cap. 26, & Stephanus quoque ex Callimacho, (opinor) quem auctorem laudat Plinius. Illam verò Ptolemæus Melitam, hanc Melitinem appellat. Itaque quum superiore capite dixerit Lucas iactatam fuisse nauē in Adriatico mari, & protinus in Melitam expulsam, quidam potius de Adriatici quàm de Siculi maris Melita hîc agi existimarunt: ideóque ad marginem annotarunt Melitines nomen, quod postea sciolus quispiam in celebrius Mitylenes nomen cōmutauit. Et tamē Mitylenē legimus etiā apud Hieronym. in epitaphio Fabiolæ: quē locum nō animaduertit Erasmus, nedũ vt emēdarit. *Est enim*, inquit, *insula Asiæ opposita in qua Paulus viperam excußit, vt legitur in actis Apostolorum*. Mira certè oscitantia, quòd non saltē animaduerterit huius insulæ incolas à Paulo barbaros vocari, quod de Mitylenes insulæ nobilissimæ incolis nunquam scripsisset. Cæterùm de Africani litoris Melita hîc agi satis liquet ex eo quòd in hoc eodem cap. Lucas ex Melita Paulum deducit Syracusas, & inde Rhegium intra Siculi freti angustias. Nam si in alteram illam Melitam seu Melitinen appulisset, rectà inde Brundusium contendisset, vnde soluere solebant qui ex Italia in aduersum Macedoniæ aut Epiri litus nauigabant: aut certè rectà Rhegiũ Siciliæ litoribus relictis contendissent, quum tranquillo mari & secundo vento vterentur. Quod autem ad Adriaticũ mare attinet, latius patere ipsius nomen ostendimus ex Strabone suprà, 27.27. Superest vt hoc quoque παρέργως admoneam, Plinium & Stephanum apertè in eo dissentire à Strabone, quòd illi ab Adriatici maris, iste à Siculi maris Melita canes Melitæos cognominatos tradit, manifesto vel illorum vel istius errore.

2 *Vrgentem*, τὸν ἐφεστῶτα. Id est, grauiter nos prementē. Malè itaque Vulg. vertit, *qui imminebat*.

Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι, ἔλεγον Θεὸν αὐτὸν εἶναι.

Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.

Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο.

Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.

Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους.

Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά· καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν.

3 Quum autem conuerrisset Paulus nonnihil sarmẽtorum, & imposuisset in pyram, vipera ob calorẽ prorepens inuasit eius manum.

4 Vt verò barbari viderunt pẽdentem ⁚bestiam è manu eius, alij aliis dicebant, Omnino homicida est homo iste, quẽ seruatum è mari ⁚vltio ⁚non siuit viuere.

5 At ille excussa bestia in ignẽ, nihil mali passus est.

6 Illi verò expectabant dũ ⁚intumesceret, aut concideret repentè mortuus: sed quum multum *tempus* expectassent, & viderent ⁚nihil incommodi illi contingere, mutati, dicebant eum esse Deum.

7 Cæterùm circa locum illum erant prædia *cuidam* primario insulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè hospites habuit.

8 Factum est autem vt pater Publij febribus ac dysenteria ⁚detetus, decumberet: ad quem Paulus ingressus, quum precatus esset, impositis ei manibus sanauit eum.

9 Hoc igitur facto, reliqui etiã qui morbis tenebãtur in insula, accedebant, & sanabantur.

10 Qui etiam multis honoribus nos honorarunt, & quum pro ueheremur imposuerunt quæ vsui *nobis* erant.

11 Tribus itaque post mẽsibus deuecti sumus naui Alexãdrina, quæ in insula hyemauerat, cui erat ⁚insigne Castor & Pollux.

12 Et deuecti Syracusas, *illic* mãsimus triduum.

13 Vnde circumlegentes deuenimus Rhegium: & altero post die quum superuenisset Auster, secundo die venimus Puteolos.

14 Vbi repertis fratribus, rogati sumus manere ⁚apud dies septẽ: & ita contendimus Romam.

3 *Quum congregasset autem Paulus sarmentorum aliquantam multitudinem, & imposuisset super ignem, vipera à calore quum processisset, inuasit manum eius.*

4 *Vt verò viderũt barbari pendentem bestiam de manu eius, ad inuicem dicebant, Vtique homicida est homo hic, qui quũ euaserit de mari, vltio nõ sinit eum viuere.*

5 *Et ille quidem excutiẽs bestiam in ignem, nihil mali passus est.*

6 *At illi existimabant eum in tumorem conuertendum, aut subitò casurum & mori. Diu autem illis expectantibus, & videntibus nihil mali in eo fieri, conuertentes se, dicebant eum esse Deum.*

7 *In locis autem illis erant prædia principis insulæ, nomine Publij, qui nos suscipiens, triduò benignè exhibuit.*

8 *Cõtigit autem patrem Publij febribus & dysenteria vexatum iacere: ad quem Paulus intrauit, & quum orasset, & imposuisset ei manus, sanauit eum.*

9 *Quo facto, & omnes qui in insula habebant infirmitates, accedebant, & curabantur.*

10 *Qui etiam multis honoribus nos honorauerunt, & nauigãtibus imposuerũt quæ necessaria erant.*

11 *Post menses autem tres nauigauimus in naui Alexandrina, quæ in insula hyemauerat, cui erat insigne Castorum.*

12 *Et quum venissemus Syracusam, mansimus ibi triduò.*

13 *Inde circumlegentes deuenimus Rhegium: & post vnũ diem flante Austro, secunda die venimus Puteolos.*

14 *Vbi inuentis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem: & sic venimus Romam.*

---

4 *Bestiam*, τὸ θηρίον. Hoc vocabulum latè patere diximus Mar. 1. 13. Sic videtur vti bestiæ vocabulo Cicero 5. Tuscul. *Alias*, inquit, *bestias nantes, aquarum incolas esse voluit, alias volucres cælo frui libero, serpentes quasdam esse gradientes.* Sed bestiæ quæ ictu morsúue venenũ relinquunt, θηρία vocantur specialiter à medicis, & quidem nominatim Vipera, vt nonnulli sentiunt: vnde nobile illud andidotũ, quod Theriaca appellãt, dici tradunt, quòd videlicet ex viperæ carnibus aliquatenus conficiatur. *Vltio*, δίκη. Vel ius & fas: id denique quod Nemesin Græci vocant. *Non sinit*, οὐκ εἴασεν. Vulg. & Eras. *Non sinit.* Est autem seruanda præteriti temporis significatio, quæ istos indicat non magis dubitasse de Pauli exitio quàm si iam euenisset.

6 *Intumesceret*, πίμπρασθαι. Quum istud verbum tam incendi quam intumescere significet, hoc secundum prætuli, quia Diosc. lib. 6. cap. 38, viperæ morsum totius corporis tumorem gignere scribit: quod idem testantur Actuarius & Nicander in Alexipharmacis, vbi de buprestide loquens, hoc idẽ verbũ bis vsurpat. *Nihil incommodi*, μηδὲν ἄτοπον. Alibi ἄτοπον vocat Lucas quicquid præter officiũ factũ est, vt prioris lib. cap. 23. 41. Hîc autẽ declarat illud ipsum quod simili prorsus ratione in vernaculo sermone vocamus *inconuenient*. Hinc occasionem arripiunt impudentes illi impostores quos Itali Serlatanos vocãt, Gratiam S. Pauli iactandi, medicatis serpẽtibus sese mordendos præbentes.

8 *Detentus*, συνεχόμενος. Vulgat. & Erasm. *Vexatus*. Vide Mat. 4. 24.

11 *Insigne*, παρασήμῳ. Sic solebant ornare nauium proras à quibus signis ipsæ quoque naues denominabantur, vnde Virgilius, *Centauro inuehitur magna.* Διόσκουροι verò, id est Iouis filij, dicebantur à Græcis Castor & pollux, Gemini à Latinis vocati, quos malè Vulg. Castoras interpretatur.

14 *Apud eos*, ἐπ' αὐτοῖς. In duobus codicibus scriptum inuenimus παρ' αὐτοῖς, & quidem rectius. Sed & vnum exẽplar post παρεκλήθημεν addit οὐ μετρίως. *Et ita*, καὶ οὕτως.

Vide Iohan.4.6. *Contendimus*, ἤλθομεν. Id est, dedimus nos in viam. Vulgata & Erasmus, *Venimus*. Atqui τὸ ἔρχεσθαι hoc loco nihil aliud declarat quàm τὸ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι, vt in illo Homeri ἐρχέσθον κλισίην, Iliados α. quo modo etiam accipitur Iohan.6.17. Id verò non obseruatum, in causa fuit cur nonnulli Appij forum, cuius fit mentio proximo vers. in ipsa vrbe collocarint: quum (vt rectè obseruat Eras.) longius absit ab vrbe Roma quàm Aritia, vt liquet vel ex hoc Horatii versiculo, *Digressum magna me accepit Aritia Roma Hospitio modico: rhetor comes Heliodorus, Græcorum longè doctissimus. inde forum Appi.*

---

15 Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ Τριῶν ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἔλαβε θάρσος.

15 Vnde quum audissent fratres de rebus nostris, prodierunt nobis in occursum vsque ad Appii forum & Tres tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciam.

15 *Et inde quum audissent fratres, occurrerunt nobis vsque ad Appij forum ac Tres-tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.*

16 Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτὸν, σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

16 Quum verò venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos præfecto exercituum: sed permissum est Paulo vt habitaret seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

16 *Quum autem venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.*

17 Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους· συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.

17 Factum est autem vt tertio post die conuocaret Paulus Iudæorum primos: qui vbi conuenissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quũ nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum Hierosolymis in manus Romanorum.

17 *Post tertium autem diem conuocauit primos Iudæorum: quúmque cõuenissent, dicebat eis, Ego, viri fratres, nihil aduersus plebem faciẽs, aut morẽ paternum, vinctus ab Ierosolymis traditus sum in manus Romanorum.*

18 Οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.

18 Qui quæstione de me habita, volebãt me absoluere, quòd nullum sit in me crimen capitale.

18 *Qui quum interrogationem de me habuissent, voluerunt me dimittere, eo quòd nulla esset causa mortis in me.*

19 Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι.

19 Sed cõtradicentibus Iudæis, coactus sum appellare Cæsarẽ: non tamen quasi habeã de quo gentem meam accusem.

19 *Contradicentibus autem Iudæis, coactus sum appellare Cæsarem: non quasi gentem meam habens aliquid accusare.*

20 Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν, παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι. ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderẽ & alloquerer. nã propter spẽ Israelis circundatus sum hac catena.

20 *Propter hãc igitur causam rogaui vos videre & alloqui. propter spẽ enim Israel catena hac circumdatus sum.*

21 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον, Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας· οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περὶ σοῦ πονηρόν.

21 Illi verò dixerũt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neq; adueniens quisquã fratrum annũtiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

21 *At illi dixerunt ad eum, Nos neque literas accepimus de te à Iudæa: neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit aut loquutus est quid de te malum.*

22 Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς. περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

22 Velimus autem ex te audire quæ sentias. nam de secta ista notum est nobis vbique *ei* contradici.

22 *Rogamus autẽ à te audire quæ sentis. nã de secta hac notum est nobis quia vbique ei contradicitur.*

23 Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἧκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

23 Quum igitur constituissent ei diem, venerũt ad eum in hospitium complures, quibus cũ testificatione exponebat regnũ Dei, suadens eis quæ de Iesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.

23 *Quum constituissent autem illi diem, venerũt ad eum in hospitium plures, quibus exponebat testificãs regnum Dei, suadénsque eis de Iesu ex Lege Moysi & Prophetis, à mane vsque ad vesperã.*

---

15 *Et Tres tabernas*, καὶ τριῶν ταβερνῶν. Hic quoque locus in Appia via situs est, & eius meminit Cicero in epistolis ad Atticum.

16 *Præfecto exercituũ*, στρατοπεδάρχῃ. Id est præfecto prætorio, vt Latini sub Cæs. vocarũt. *Seorsim*, καθ' ἑαυτόν. Non in publica custodia, sed in priuato hospitio, quod sibi videlicet conduxerat. Vulg. barbarè, *Sibimet*. Erasmus, *Solus*, nec rectè, nec perspicuè. Est autem Hebraismus in verbo μένειν pro habitare seu degere. Deest autem totum hoc membrum in recepta editione Latina, quod tamen abundare non puto, & non tãtùm in Græcis codicibus sed etiam in Syra & Arabica interpretatione reperi.

17 *Hierosolymis*, ἐξ Ἱεροσολύμων. Id est, Hierosolymis abducendus.

19 *Non [tamen] quasi*, οὐχ ὡς. Huiusmodi ellipsin particulæ TAMEN annotauimus Mat.2.6. Est autem hoc additum à Paulo ne putarent Iudæi ipsum constituisse criminari gentem suam apud Cæsarem, quum hoc vnum potius ageret vt nullo hostium incommodo causam Christi & innocentiam suam tueretur.

20 *Hac catena*, τὴν ἅλυσιν ταύτην. Sic ergo liber erat, vt tamen captiuitatis signa, id est catenam, circunferret.

22 *Nam de hac secta*, περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης. Arabs aliter hunc contextũ distinguit, ídque rectius fortassis, hoc modo videlicet, ἃ φρονεῖς περὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης. γνωστὸν μὲν γάρ ἐστιν ἡμῖν ὅτι &c. id est *quid sentias de secta ista. Notum enim est nobis, &c.*

23 *Cum testificatione*, διαμαρτυρόμενος. Id est, Argumentis

idoneis adhibitis probans regnum Dei à Prophetis prædictum aduenisse. *Suadens*, πείθων. Multis tamen nō persuasit, sed hoc refertur ad eius conatum, qui etiam minimè fuit inanis, quanuis in hac constructione pro persuadere ferè accipi soleat.

Græce		Latine		Vulgata	
Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.	24	Et alij quidem assentiebantur iis quæ dicebātur, ⁘quidam verò non credebant.	24	*Et quidam credebant iis quæ dicebantur, quidā verò non credebant.*	
Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,	25	Quum autem inter se discordes essent, discesserūt postquam Paulus ⁘hoc verbum dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,	25	*Quúmque inuicem nō essent consentientes, discedebant, dicente Paulo vnum verbum, Quia benè Spiritus sāctus loquutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros,*	
Λέγον, Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπὲ, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.	26	Dicens, ‖ Vade ad populum istum, & dic, ⁘Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.	26	*Dicens, Vade ad populū istum, & dic ad eos, Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis.*	Esa.6.9 matth. 13 14 mar.4.12 luc. 8. 10. ioh.12.40 rom.11.8
Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.	27	Pinguefactum enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis ⁘cōniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.	27	*Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt: ne fortè videant oculis, & auribus audiāt, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.*	
Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.	28	Notum ergo sit vobis, missam esse Gētibus ⁘hanc Dei salutem, & ipsos audituros.	28	*Notum ergo sit vobis quoniam Gētibus missum est hoc salutare Dei, & ipsi audient.*	
Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.	29	⁘Quū ergo hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.	29	*Et quum hæc dixisset, exierunt ab eo Iudæi, multam habētes inter se quæstionem.*	
Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι· καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν·	30	Mansit autem Paulus biennium totum in proprio cōducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur:	30	*Mansit autem biennio toto in suo conducto: & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum:*	
Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.	31	Prædicans regnum Dei, ⁘ac docens quæ sunt de Domino Iesu Christo cum omni libertate, nemine prohibente.	31	*Prædicās regnum Dei, & docens quæ sunt de Domino Iesu Christo, cū omni fiducia, sine prohibitione.*	

24 *Quidam verò nō credebant*, οἱ δὲ ἠπίστουν. Hoc deest in Arabica interpretatione.

25 *Hoc verbum*, ῥῆμα ἕν. εἷς pro τὶς sæpe iam obseruauimus: sed videtur loco demonstratiui pronominis hîc poni, non tamē sine emphasi, quoniam nihil æquè tum hos tum illos commouit quàm hæc verba.

26 *Auditu*, ἀκοῇ. Vel, *Auditione*, vt rectè vertit Hieronymus. Vulgata, *Aure.* Erasmus, *Auribus.* Vide Matthæū cap.13.14.

27 *Conniuerunt*, ἐκάμμυσαν. Id est, videre se dissimularunt quod vel inuiti cernebant: atque adeo noluerunt hoc videre. Vide Matth.13.14.

28 *Hanc Dei salutem*, τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Arabs interpres sic legit hunc locum, τὸ σωτήριον, σωτήριον τοῦ Θεοῦ. αὐτοὶ γὰρ, αὐτοὶ ἀκούσονται. *Hanc salutem, salutem Dei. Nam ipsi, ipsi audient.*

29 *Quum ergo*, &c. Καὶ ταῦτα, &c. Totus hic vers. deest & in Syra & in Arabica interpretatione.

31 *Ac docens*, καὶ διδάσκων. Hîc quoque ponitur καὶ in pexegesi, quemadmodum alibi sæpe annotauimus.

ΠΑΥ

Η

(Ὁ
τῷ αὐτοῦ

AN

1 *Paulus*
bis videatur
miniſter. N
ſed munus a
bræos nom
ad ſuſceptur
[illegible]
nihil attine
ea nomine e
ex hoc loco
fuerit Orig
Imò verò v
texit qua ni
poſſit omni
ſtior videri.
rò quorſum
ſeruitute, ex e
certè arguti
torquere qu
differuit Ap
ni, ſed ſpiritui
Nempe hoc
dico, quicq
ſanè, quod
bona conſci
mitari. Ita
nullo (ita m
quòd impur
nibus excuti
Ieſu Chriſt
ſio tacitè op
hi videtur d
eſt, Dei gra
dum Apoſto
præterquam
rat, omnem
ad legendam
ipſius manda
nomine ex H
poſuimus. H
ficari ipſam
nus, quemad
alibi ſæpe: ſe
lum collata,
ficentia, quũ
ſed etiam, C
nedum qui a
cat 1. Cor. 15.
logis annota
men, quod à
catus nunqu
dicitur qui v
cuius vocati

ΠΑΥΛΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ῬΩΜΑΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROmanos.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ,

2 (ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις)

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS ⁖ seruus ⁖ Iesu Christi, ⁖ ex *Dei* vocatione ⁖ Apostolus, ‖ ⁖ separatus ⁖ ad *prædicandũ* Euangeliũ Dei,

2 (⁖ Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Euangelium Dei,*

A

2 *Quod autè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Paulus*, Παῦλος. De Pauli nomine diximus quid nobis videatur Act.13.9. *Seruus*, δοῦλος. Id est *διάκονος*, *minister*. Neque enim seruus hoc loco opponitur libero, sed munus ac officium declarat, quemadmodũ apud Hebræos nomen עבד [*hebed*] latè patet. Pertinet autem hoc ad susceptum argumentum, ne Paulus accusari possit πολυπραγμοσύνης, quasi videlicet aliena curet, & quę ad ipsum nihil attinent. Ideo quod in genere dixerat, speciali postea nomine explicat, quum se Apostolum dicit. Itaque vel ex hoc loco apparet quàm acutus in explicando Paulo fuerit Origenes. *Seruum*, inquit, *se vocat modestiæ causa.* Imò verò vt audientiam impetret, eam auctoritatem prætexit qua nihil fuit honorificentius, vt planè hic titulus possit omnium Cæsarum ac regum magnificentia augustior videri. *Vel*(inquit) *quia factus est omnia omnibus*. Id verò quorsum ad hunc locum attinet? *Vel*(ait) *quòd ab vxoris seruitute, ex eius consensu, transisset in seruitutẽ Christi.* Miram certè argutiam, cui etiam confirmandæ non pudet illum torquere quod non de coniugio, sed de seruili conditione disseruit Apostolus 1.Cor.7.21. *Vel*(inquit) *quia iam nõ carni, sed spiritui seruiebat: quanuis nondum plena hæc esset libertas.* Nempe hoc est rem acu tangere. Neque verò quum hæc dico, quicquam volo Patrum auctoritati detrahere: sed sanè, quod ad me attinet, Origenem istum non possum bona conscientia inter eos Patres collocare quos velim imitari. Itaque non pudebit illius errata passim refellere, nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi studio: sed quòd impurum scriptorem exoptem aut ex lectorũ manibus excuti, aut summo cum iudicio à studiosis tractari. *Iesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Existimat Erasmus ex Ambrosio tacitè opponi Mosen Christo: sed ne hoc quidem mihi videtur dictũ suo loco. *Ex*[*Dei*] *vocatione*, κλητός. Id est, Dei gratia ac etiam mandato designatus ad fungendum Apostoli munere. Duo igitur efficit Paulus. Nam præterquam quòd explicat apertius quod in genere dixerat, omnem etiam ambitionis speciem vitat, & Romanos ad legendam hanc epistolam compellit, tanquam ex Dei ipsius mandato perscriptam. Cæterùm quid Vocationis nomine ex Hebræorum idiotismo intelligatur, alibi exposuimus. Hîc tamẽ sciendum est hoc nomine non significari ipsam ministerii Apostolici functionẽ, aut vitæ genus, quemadmodum accipitur 1.Cor.7.20, & Ephes.4.1, & alibi sæpe: sed ostẽdi potius à quo sit hæc dignitas in Paulum collata, nimirum à Deo, & quidem ex singulari beneficentia, quũ ille non modò non ambiret hunc honorem, sed etiam, Christum persequendo, dignus esset qui periret, nedum qui aliis iter ad vitam commõstraret, vt ipse explicat 1.Cor.15.9. Deinde notandũ discrimen à Græcis theologis annotatum inter participium κεκλημένον & κλητὸν nomen, quod à Latinis explicari non potest, apud quos Vocatus nunquam transit in nomen. Nam κεκλημένος etiam dicitur qui vt vocetur à Deo, tamen non respondet, id est, cuius vocatio non est efficax: κλητὸς verò propriè qui Deo vocanti paret, & reipsa est quod dicitur: quæ tamen differentia non est perpetua, vt apparet ex Matt.22.19, sed videtur hoc loco fuisse obseruanda: quamobrem etiam noluimus κλητὸν Vocatum hoc loco interpretari, nequis participiũ esse putet, cuius non ea vis est quæ nominis. Quod autem attinet ad differentiam inter Vocari & Congregari annotatam ab Augustino, quasi illud conueniret Ecclesiæ, istud verò synagogæ, eam sanè non puto huic loco accommodatam, aut etiam satis firma ratione niti, quum Vocandi verbo toties vtantur Prophetæ, & Esa.48.12. Dominus Israelem compellans, disertè dicat ישראל מקיראי [*Iisrael mekorai,*] id est ad verbum, *Israel mi vocate.* *Apostolus* ἀπόστολος. Id est legatus, vt alibi exposuimus. Sed tamen quicunque ad ministerium docendi in Ecclesia vocabantur, non poterant dici Apostoli, vt qui à Prophetis, Euangelistis, pastoribus ac doctoribus, ac multo etiam magis à diaconis & gubernatoribus distinguantur, vt Ephes.cap.4.11: nisi quum generalius accipitur, vt Phil.2.25. Sed cur Apostolum se Paulus disertè vocat? nempe vt ostendat se nihil ab officio suo alienum facere Romanis erudiendis, neque etiam Romanis licere hanc doctrinam impunè aspernari. *Separatus*, ἀφωρισμένος. i. ad prædicandi Euangelii munus à Deo constitutus. Quòd autẽ scribit Origenes in hunc locum de præuisis à Deo Pauli laboribus, non modò ineptissimum, sed etiam falsissimum est. Sed non displicet Ambrosii sententia qui Paulum putauit ad illum suum Pharisaismum à quo desciuerat sic respexisse. Assentiri enim malo Hebræorum doctoribus qui Pharisæos dictos volunt פרושים [*peruschim,*] forma pahul Kal, quòd ab aliis vitæ mũditie separati videri vellent, quanuis verbum פרש [*parasch*] pro Separare non nisi in Nifal & Hifhil inueniatur, quàm quòd legem populo interpretarentur. Tum enim in Benoni scribendum fuerat פרשים [*poreschim*] vt in Santis lexico doctiss. Mercerus exponit: & non omnes γραμματεῖς, id est legis interpretes, fuisse Pharisæos ex eo liquet quòd sæpe in Euangelica historia γραμματεῖς à Pharisæis distinguantur, vt hoc quidẽ sectæ, illud verò publici sacri muneris appellatio fuerit. *Ad*[*prædicandum*] *Euangelium Dei*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον Θεοῦ. Quia quisquis fidelis est, dici potest in Euangelium Dei (id est ad credendum Euangelio) selectus: ideo quasi περιφραστικῶς addidi participium, vt planior esset sententia. Constat enim Paulũ ita voluisse definire cuiusmodi sit Apostolicũ illud munus cuius mentionẽ fecerat. Quòd si hæc eius definitio vera est, viderit qui se omnium papam Romanum vocat qua fronte Apostolicam auctoritatem iactet.

2 *Quod antè promiserat*, ὃ προεπηγγείλατο. Origenes nescio quid monstri tegit hoc loco, quasi nimirum hæc dicta sint ad distinctionem alterius Euangelii quod æternum vocetur in Apocalypsi, cum quo apparuerit Christus ordini Euangelico: & huc etiam detorquet Danielis & Ezechielis quosdã locos. Ego verò nõ agnosco aliud Euãgeliũ

quàm hoc ipſum cuius miniſter fuit Paulus: & non modò periculoſum eſſe dico (vt ipſe Origenes inquit) iſta chartis committere, ſed etiam planè impium.

Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα·	3	⁖De Filio ſuo,(⁖facto⁖ex ſemine Dauidis, ⁖ſecundum carnem:	3	*De Filio ſuo, qui factus eſt ex ſemine Dauid ſecundum carnem:*
Τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	4	⁖Declarato Filio Dei⁖potēter ⁖ſecundum Spiritum ſanctificationis, ⁖per reſurrectionem à mortuis) ⁖*nempe* Ieſu Chriſto Domino noſtro.	4	*Qui prædeſtinatus eſt Filius Dei in virtute, ſecundum Spiritum ſanctificationis, ex reſurrectione mortuorum Ieſu Chriſti Domini noſtri.*

3 *De Filio ſuo.*, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Explicat Paulus quæ ſit illius Euangelii ſubſtantia cuius ſe miniſtrum dixerat, & quod à Deo promiſſum eſſet per Prophetas. Omnia igitur, inquit, tendunt ad Filium Dei quem Deus mundo promiſſum exhibuit. Quū autem Filiū Dei dicit, vnitatē perſonę (natura tamē humana in Filii Dei hypoſtaſi ſubſiſtente) declarat, aduerſus Neſtorium: & rurſus Filiū à Patre quod ad hypoſtaſin, manifeſtè diſtinguit, aduerſus Sabellium. Deinde in iis quæ ſubiicit, vtramque vnius Chriſti naturam ſigillatim aſſerit: adeo vt vix vllus ſit in Scripturis locus in quo contineatur breuiore & certiore compendio quicquid nobis eſt de Chriſti perſona credendum. *Facto*, τοῦ γενομένου. Vel, *Orto*. Sic enim malim interpretari quàm *Nato* vel *Genito*, (vt poſt Vallam conuertit Eraſmus) quaſi ſcriptum ſit γεννηθέντος vel γεγεννημένου. Nam diſertè etiam Veteres non natum, ſed factum & interpretantur & explicant, vt Tertullianus in Praxeam, Irenæus lib. 3. capite 32, aduerſus hæreſes, Vigilius in Eutychetem libro 5, & Auguſtinus libri 2 De Trinitate capite 5, aliiſque multis locis: & multo certè apertior eſt hæc interpretatio, aduerſus eos omnes tum qui humanam Chriſti naturam oppugnarunt, vt Marcionem, Valentinum & alios: tum qui è cælo corpus in Mariam intuliſſe tradiderunt, quorum hæreſin noſtra memoria nonnulli renouarunt: tum etiam aduerſus Hebionem, & cęteros qui Chriſtum putarunt ex hominis coitu conceptum: quum Paulus hoc loco & Galat. cap. 4. verſu 4, non dicat Chriſtum γεννηθέντα, ſed γενόμενον: quo verbo vſus eſt etiam Iohannes quum omnia diceret per Verbum eſſe facta, ipſum autem Verbū carnem eſſe factū. Fateor tamen Matthęum cap. 1. verſu 16, & 2. verſu 1, & 4, vti verbo γεννᾶσθαι: ſed ita vt manifeſtè ſit poſitū pro τίκτεσθαι, id eſt naſci, ſicut ſuo in loco annotauimus. Duobus tamen locis, nēpe Matthęi cap. 1. verſu 20, & Luc. cap. 1. verſ. 35, de ipſo conceptu dicitur, qui Spiritui ſancto tribuatur, cuius vnica vi nimirum Chriſtus conceptus eſt in Maria: ita tamen vt nuſquam illum genuiſſe dicatur Spiritus ſanctus, vt qui eum ex ſua eſſentia non generauerit, ſicut ex patribus gignūtur filii, ſed ex virginis ſubſtantia in ipſius vtero vi ſua condiderit, id eſt, non patris generantis partes, ſed duntaxat cauſæ propoſitam materiam formantis, in Chriſti conceptu peregerit. Ideo Paulus & Iohannes propriè omnino dixerunt eum γενέσθαι, id eſt factum eſſe, & veteres illi theologi non minus verè quàm eleganter & acutè Chriſtum diuinæ naturæ reſpectu, ἀμήτορα, id eſt ſine matre, humanæ autem naturæ ratione ἀπάτορα, id eſt ſine patre, vocarunt. Vulgata addit pronomen EI, id eſt αὐτῷ, quod in nullis Græcis codicibus inuenio, nec etiam additur in omnibus vetuſtis Latinis: atque adeo prorſus videtur expungendum. *Ex ſemine Dauidis*, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Sępe iam admonuimus appellatione Seminis, quod Hebræi vocant זרע [zerah,] intelligi ſobolem: quæ interpretatio valebit hoc etiam loco ſi τοῦ γενομένου cōuerteris *Nato* vel *Genito*: ſin autem interpretemur *Facto*, (quā expoſitionem maximè probo) ſemen Dauid non tantùm declarabit poſteritatem Dauidis, id eſt Mariam virginem, ſed ipſam etiam carnem de Virgine aſſumptam, quemadmodum Gal. 4. 4, dicitur factus ex muliere: aduerſus eos qui cæleſte corpus Chriſti eſſe tradiderunt, quod per Virginem quaſi per canalē tranſierit. quæ hæreſis fundamentū noſtræ ſalutis funditus euertit, & diſertè repugnat Spiritui ſancto, promittenti fore vt ex lumbis Dauid & fructu ventris ipſius Rex ille noſter exoriatur. Id autem etiam declarat præpoſitio ἐκ, de qua perpulchrè Baſ. περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κεφ. ε, vt dicemus alio loco Epiſtolæ ad Galatas. *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt, quatenus homo eſt. Caro enim hoc loco per ſynecdochen totā hominis naturā declarat, & quidē quatenus infirma eſt, (quę tamē infirmitas dūtaxat fuit ad tempus) nō autē quatenus corrupta, vt Ioh. 1. 14, & 1. Tim. 3. 16, & Heb. 5. 7, & 1. Pet. 3. 18. & 4. 1, & 1. Ioh. 4. 2, quanuis corpori duntaxat ſubſtantiam, non autem animam ex Virgine aſſumpſerit. Itaque ineptè Origenes hoc loco carnem opponit animæ, quum potius diuinæ naturæ opponatur. Sed rectè veteres annotant hanc particulā omnino indicare ex alia etiam natura Chriſtū eſſe æſtimandum, ea nimirum quæ paulo pòſt explicatur. Nam alioquin cur hoc Paulus adieciſſet?

4 *Declarato*, τοῦ ὁρισθέντος. i. ἀποδειχθέντος, vt Act. 2. 22, καὶ ἀποφανθέντος, *demonſtrato & manifeſtato*, vt explicat Chryſoſtomus, & Tertullianus in Praxeam. Nam definitione, quę ὅρος à Græcis dicitur, ſolent obſcura explicari. & non diſſimili ratione modum ὁριστικὸν vocant grammatici, id eſt, finiendi ſeu indicandi, quòd certum aliquid indicet ac explicet, vt rectè obſeruat Eraſmus. Alioquin τὸ ὁρίζειν ſignificat ſuis finibus circūſcribere, ſeu definire, itē certo ſcopo deſtinare, atque adeo quippiam decernere ac conſtituere. Itaque Vulg. *Prædeſtinatum cōuertit*, pro quo Origenes mauult legere Deſtinatum. *Quia*, inquit, *prædeſtinatur qui nondum eſt, deſtinatur qui eſt*. Sed hæc diſtinctio poteſt eo refelli quòd Chriſtus apertè dicitur προεγνωσμένος, 1. Pet. 1. 1. 2, officii tamen, non autem eſſentiæ diuinæ ratione, quia officii reſpectu nō minus dici poteſt προορισθεὶς qui ὁρισθείς. Quid quòd Epiphanius κατὰ Θεοδοτιανῶν legit προορισθέντος? ſed corrupto fortaſſis exemplari. Vtcūque ſit, nullus hic locus eſt differendi de prædeſtinatione, vel deſtinatione, quum potius propoſitum ſit Paulo oſtendere quibus teſtimoniis Chriſtus ſit approbatus vt verus & naturalis Dei Filius. Rectius itaque Tertull. in Praxeam, Declaratum conuertit, quem nos ſumus ſequuti, quanuis Auguſtinus Prædeſtinatum legat & interpretetur, lib. De præd. ſanctorū cap. 15. vt & Irenæi interpres, lib. 2, capit. 18 & 32, & Hilar. de Trinit. lib. 7, & alii aliquot. *Potenter*, ἐν δυνάμει, vt 1. Theſ. 1. 11, & Coloſ. 1. 19. Hebraicè בגבורה [bigburah] pro quo Vetus interpres ad verbum, *In virtute*. Eraſmus autem *Cum potentia*, quia ἐν interdum pro σὺν accipitur, vt ſæpe annotauimus. Chryſoſtomus ἐν pro διὰ interpretatur, & δύναμιν exponit virtutē qua edita ſunt à Chriſto tot prodigia, quæ idcirco δυνάμεις dicuntur. Etſi autem verum eſt iſtis ſignis fuiſſe diuinam Chriſti virtutem quaſi ſigillo quodam obſignatam, tamen non videtur hæc explicatio huc pertinere: & (quod tanti viri pace dixerim) in tota huius loci diſpoſitione coacta eſt eius interpretatio. Putat enim Apoſtolum quatuor argumentis confirmare Chriſti diuinitatem, nempe ex Prophetarum oraculis, ex eo quòd ex ſemine Dauid (id eſt ex Virgine) ſit natus, ex Spiritu teſtificante, & demum ex reſurrectione. Atqui ex his argumentis primum aliò ſpectat, nempe ad verbum προεπηγγείλατο, ſecundum verò adhibetur non diuinitati, ſed humanitati confirmandæ: (vt antè oſtendimus) tertium autem nuſquam hìc inuenio. Dicendum enim fuiſſet καὶ κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, aut certè in poſteriore membro καὶ ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Fateor tamen copulatiuas ſæpe omitti, ſed non fuit tamen perturbanda pulcherrima illa ac optimè diſtincta primùm totius Chriſti, deinde vtriuſque naturæ ſigillatim adhibita deſcriptio, & quidem adiuncto vtrinque neceſſario argumento. Eſt igitur ἐν δυνάμει coniungendum cum participio ὁρισθέντος, aut cum υἱοῦ Θεοῦ: quam poſteriorem interpretationem ſi ſequamur, pro Potenter conuertemus Potente. Vtramuis autem interpretationem amplectamur, opponitur Dei gloria ac potens illa virtus quæ mortem ſuperauit, infirmitati carnis, ſecundum quam Chriſtus factus, natus, paſſus, mortuus ac ſepultus eſt: quo modo Ambroſius rectiſſimè (meo quidem iudicio) hunc locum explicauit. Nam quòd Eraſmus eouſque hanc antitheſin porrigit vt meminerit etiam impuritatis ac concupiſcentiarum carnis, atque adeo Spiritum ſanctificantem dicat carnis immunditiæ opponi, hactenus Chriſto quadrat, vt in ipſo conceptus momento, ſciamus carnem quam Chriſtus aſſumpſit, ab omni labe puram fuiſſe, quum virtute Spiritus ſancti Verbum carni

vniretur. *Secundum Spiritum sanctificationis*, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης. Quidam existimant Christi naturarum descriptionem desinere in δυνάμει, & ista coniungunt cum participio ἀφωρισμένος, Separatus: quasi dicat Apostolus se fuisse prædicando Euangelio selectum per Spiritum sanctum post Christi resurrectionem. Sed hæc distinctio præterquam quòd planè est violēta, & nullius codicis authoritate nititur, sentētiam quoque peruertit. Cur enim Paulus diceret Christum esse declaratum Filiū Dei, nec eam declarationem explicaret, quum præsertim humanam naturam, de qua multo minus ambigebatur, tamen existimarit aliquo argumento confirmandam? Itaque hanc distinctionem prorsus repudio. Cæterùm per Spiritū sanctificationis intelligi Spiritum sanctum, aut potius Spiritus sancti virtutem, qua perfusa est Ecclesia quum iam Christus in cælos ascendisset, (ex quo optimè videlicet intelligitur Christum non modò non esse mortuum, sed planè Deum esse cum Patre regnante) non facilè crediderim, his de causis quas in medium propono, vt lector sequatur quod probabilius videbitur. Primùm omnium, si hanc interpretationem sequamur, κατὰ Πνεῦμα non rectè conuerterimus *Secundum Spiritum*, quum potius dicendum sit, *Per Spiritum*. Ego verò κατὰ Πνεῦμα pro Πνεύματι vel διὰ τοῦ Πνεύματος nusquam memini legere. Deinde quum hîc manifestè opponantur κατὰ σάρκα & κατὰ Πνεῦμα, res ipsa videtur sanè postulare, vt sicut appellatione Carnis humana natura intelligitur, sic etiam nomine τοῦ Πνεύματος alteram Christi naturam, id est diuinam οὐσίαν accipiamus: quia Christi personam certum est hoc loco describi ab Apostolo, eius videlicet doctrinæ fundamentum quam tradere constituit. Neque verò nouum est aut inusitatū Spiritus appellatione ipsam Dei οὐσίαν intelligere, siue Θεοῦ δύναμιν, vt exponit idem noster Apostolus 2. ad Corinthios, 13.4, veluti locum hunc explicans: quam Tertullianus in libro De carne Christi, spiritualem substantiam vocat, & carnali meritò opponit, quum Deus disertè dicatur esse Πνεῦμα, Iohannis 4.24, & passim in Scripturis: atque adeo nominatim altera Christi natura hoc nomine declaretur, vt 1. Petri 3.18, & 1. ad Timoth. 3.16. Fuit autem optima ratio cur potissimum Πνεύματος (id est Spiritus) nomine vteretur Paulus. Nam quia dixerat κατὰ σάρκα, non autem κατ' ἄνθρωπον, vt ipsam hominis naturam crassam ac imbecillam declararet, sic vt sibi constaret antithesis, oportuit illum quærere vocabulum aliquod quo diuinæ naturæ vis illa summa & planè incomprehensibilis significaretur. Nullum verò commodius occurrere poterat quàm hoc ipsum quod vsurpauit. Addidit autem ἁγιωσύνης (id est sanctificationis) nomen, certam ob causam, quæ & ipsa dignissima est quam intelligamus. Quum enim hæc resurrectio quam adfert pro diuinitatis argumento, ad humanitatem pertineat, videri posset ineptè Paulus colligere: quem nodum Origenes nō satis aptè explicauit. Sciendum est igitur à Paulo ita considerari Christum, primùm vt hominem, deinde vt Deum, vt tamen illum nusquam diuidat. Itaque probaturus hominem esse, adhibuit argumentum ex quo colligeret alia ratione hominem esse quàm nos simus, vt qui sit conditus ex matris substantia, non autem generatus ex viri semine. Sic igitur in altera etiam parte, in resurrectione quæ carnis est, proponit vim illam Verbi considerandam non simpliciter & per se, (fuisset enim contentus vocabulo Spiritus) sed quatenus carni vnita, illam sanctificauit, & hypostaticè deificauit: qua ratione etiam dicit Dominus ipse Iohannis 6.63, Carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Hic enim est Spiritus sanctificus qui carnem Christi tum in ipsa viuificauit, illi hypostaticè vnitus: tum verò etiam nobis qui per fidem cum eo coaluimus, viuificam reddit. At enim (dicet aliquis) quid siquis ad hæc excepisset, Christum vel non resurrexisse, vel sua vi non resurrexisse? Respondeo, Paulum ad eos scribere qui de Christi historia nihil ambigerent, ac proinde ex hypothesi meritò argumentari. Ita 5 (ni fallor) optimè omnia ad scopum accommodabuntur, constabit sibi tota antithesis, neque vlla erit in verbis violenta expositio. Accedit præterea Tertulliani & Ambrosii autoritas. Sic enim ille contra Praxeam hunc locum explicans, *Qui factus est*, inquit, *ex semine Dauid secundum carnem*, 10 *hic erit homo & Filius hominis: qui declaratus est Filius Dei secundum Spiritum, hic erit Deus & Sermo, Dei Filius*. Ambrosius autem, *Eum*, inquit, *qui erat Dei Filius secundum Spiritum sanctum, id est secundum Deum, quia Deus Spiritus est, & sine dubio sanctus, factum dicit iuxta car-* 15 *nem, Dei Filium ex semine Dauid*. Quos locos ante me annotauit sanctæ memoriæ vir Ioachimus Vadianus in libro pro veritate carnis triumphantis scripto, cui titulum fecit Ἀνακεφαλαίωσιν. *Per resurrectionem à mortuis*, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Vulg. ad verbum, *Ex resurrectione mortuorum*. 20 Erasm. *Ex eo quòd resurrexit è mortuis*. Ego perinde conuerti acsi scriptum esset, δι' ἀναστάσεως, vt planior esset sententia. Nam ἐκ præpositionem hoc loco id declarare ex quo seu per quod Christi diuinitas mūdo patefacta est ac comprobata, consentiunt omnes interpretes: paucis quibus- 25 dam exceptis, qui putant ἐξ ἀναστάσεως, idem declarare atque μετὰ τὴν ἀνάστασιν, post resurrectionem, & hoc referunt vel ad participium ἀφωρισμένος, (quam sententiam paulo antè refutaui) vel ad Πνεῦμα ἁγιωσύνης, propterea quòd post Christi resurrectionem illapsus est Spiritus sanctus. quam 30 explicationem cur non admitterem, dixi in proxima annotatione. Sic igitur ἐκ posita est pro διά. Sed quia Paulus non dixit ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, sed ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, id est, *Ex resurrectione mortuorum*, non autem *resurrectione à mortuis*: ideo nonnulli hoc accipiunt de resurrectione 35 non ipsius Christi, sed eorum quos scribit Matthæus cum Christo surrexisse, & apparuisse multis: cuius opinionis auctor est Origenes, huc etiam suo more detorquēs quod dixit Paulus, Christum primogenitum esse ex mortuis, & primitias dormientium. Sed quæso (vt nihil asperius 40 dicam) quàm hoc longè petitum & quàm ineptum est? Itaque non agam pluribus in hac opinione refutanda. Alii de resurrectione fidelium accipiunt, qui dicantur mortui Iesu Christi, vt ab infidelibus distinguantur: sed hoc quoque videtur ἀπροσδιόνυσον. Vult enim omnino Apostolus 45 ex claro & insigni facto, non autem ex re futura, diuinam Christi, quamuis hominis, naturam ac virtutem asserere: vt certum sit fundamentum cui doctrinam Euangelii superstruat. Siue igitur actiuè resurrectionem accipias, quòd sua vi Christus vt Deus suam carnem excitarit: siue passi- 50 uè, quòd eius caro excitata sit à Deo, corporaliter habitante in ipsa, de ipsius Christi resurrectione hæc accipio. Neque est cur nos remoretur quòd Paulus non dixerit ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, quum sententiæ ipsius tenor manifestè ostendat quomodo hoc sit explicandum, & ita e- 55 tiam possit alibi idem dicendi genus commodè exponi, vt 1. Cor. 15.42, & Heb. 6.2, & Act. 13.1. [*Nempe*] *Iesu Christo*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Veteres ac recentiores hæc connectunt cum præcedentibus. Ideo Vetus interpres conuertit, *Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi*: & Erasmus, 60 *Ex eo quòd resurrexerit à mortuis Iesus Christus*. Ego malui Vallæ distinctionem amplecti, quam & ipse Erasmus in annotationibus non improbat. Itaque hæc connecto cum eo quod antè dixerat περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. quod & Græca facilè admittunt, nulla prorsus mutata distinctione, & multo 65 planiorem sententiam habet. Sicui tamen libuerit à veteribus non discedere, is sciat positum esse antecedens relatiui loco, ex idiotismo Hebræorum, de quo sæpe iam diximus.

Antecedens, relatiui loco.

Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.	5 Per quem accepimus gratiam & Apostolatum ad obedientiam fidei, inter omnes Gentes, pro ipsius nomine:	5 *Per quem accepimus gratiam & Apostolatum ad obediendum fidei in omnibus Gentibus, pro nomine eius:*

5 *Per quem*, δι' οὗ: id est à quo. Nam præpositio διὰ hoc loco eam vim habet vt eum ipsum declaret non modò ex cuius auctoritate, vt reliqui etiam ministri, sed etiam per quem sit designatus Apostolus: vt tacita sit inter Christum & homines antithesis, quam exposuit Gal. 1.1. *Gratiam & Apostolatum*, χάριν καὶ ἀποστολήν. Id est, hoc beneficium eximiæ planè liberalitatis, quòd mihi omnium sanctorum minimo datum est euangelizare inuestigabiles Christi diuitias, vt ipse explicat Ephes. 3.8. Idem quoque prædicandi Euangelii munus vocat χάρισμα 1. Timoth. 4.14, & 2. Timoth. 1.6. Itaque particula καὶ posita est in epexegesi: quasi dixerit Paulus Gratiam Apostolatus, vel, Gratiam, id est Apostolatum. Explicat enim, aut, propter longum hyperbaton, repetit quod antè 75 dixerat, se esse separatū in Euangeliū Dei. Alii Gratiā longius extendūt, nimirū quòd à Pharisaismo ad Christianismū esset reuocatus. Alii (vt Origenes, suo more absurdissima quæque proponens) referunt ad patientiam laborum, qua

gratia factum sit vt copiosius laborauerit quàm alii. Erasmus pro Apostolatu maluit Apostolici muneris functionem interpretari, periphrasi (vt mihi videtur) non necessaria. *Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Id est, *Vt homines fide obediant Deo.* Nisi malimus Fidei nomine ipsam doctrinam Euangelicam intelligere. quo sensu cōuertit Vet. interpres, *Ad obediendum fidei:* & Erasm. *Vt obediatur fidei.* Nam sic quoque dicūtur fidelium animi fuisse purificati ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ Πνεύματος. id est, eo ipso quòd veritati obedierunt per Spiritū, 1. Pet. 1. 22. Cæterùm τὸ ὑπακούειν & τὸ κηρύσσειν (vt apparet ex hoc loco & ipsa verbi notatione) mutuò se respiciunt: quæ vel vna obseruatio satis firma est euertendis omnibus ἐθελοθρησκείαις, quas vulgò bonas intentiones vocant. *Inter omnes Gentes*, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Hoc nonnulli ad ὑπακούειν referunt: ego malo connectere cum verbo ἐλάβομεν, ideo post πίστεως adscripsi distinctionem. Nam alioquin nō cohæreret quod statim subiicitur de Christi nomine. Est autem hoc loco notandum, hîc quoque πάντας, id est omnes, pro quibusuis poni, (quam enallagen sæpissime annotauimus) & Iudæis opponi Gentes, quibus videlicet peculiariter designatus erat Apostolus ex Ecclesiæ consensu, vt scribit Gal. 2. 7. 8 & 9. *Pro ipsius nomine*, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, *nominis eius causa*: nempe vt eius nomē inter Gentes quoque innotescat: sicut explicatur 2. Thess. 1. 12. Itaque veri ministri dicuntur profecti ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος, & opponūtur mercenariis, 3. Ioh. 7. Ambrosius interpretatur *Pro eius nomine*, id est *vice ipsius*: siue *in ipsius nomine*: quam interpretationem haud scio an Græca admittāt, nisi nomen Christi pro ipso Christo accipias. vt hoc sit quod ait idem noster Apostolus 2. Cor. 5. 20, se ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύειν, id est Christi nomine fungi legatione. alioquin dicendum erat potius ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, vt Mar. 11. 9. Quidam ὑπὲρ pro περὶ accipiunt: quo sensu conuertit Erasmus. *Super ipsius nomine*: ita vt hæc cohæreant cum εἰς ὑπακοὴν πίστεως, quasi scriptum sit, Vt inter omnes Gētes obediatur fidei quæ est de Iesu Christi nomine. Ego malo referre ad superiora, id est ad id quod dixerat se accepisse Apostolatum, vt inter omnes Gentes portaret Christi nomen: sicut loquutus est Dominus quum eum designasset Apostolum Act. 9. 15. qui locus planè videtur istum explicare.

Ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ)	6	Inter quas estis etiam vos, vocati à Iesu Christo)	6	*In quibus estis & vos, vocati Iesu Christi)*
Πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	7	Omnibus qui Romæ estis, dilectis Dei, vocatis sanctis: Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	7	*Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis: Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.*
Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.	8	In primis quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum, super omnibus vobis, quòd fides vestra annuntiatur in toto mundo.	8	*Primùm quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis, quia fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo.*
Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι·	9	Testis enim mihi est Deus, cui seruio spiritu meo in Euangelio Filij ipsius, quòd indesinenter meminerim vestri:	9	*Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in Euāgelio Filij eius, quòd sine intermissione memoriam vestri facio:*

6 *Vocati à Iesu Christo*, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, Qui Dei beneficio estis Iesu Christi, siue in Iesu Christo adoptati. Itaque si vocatos exposueris ἐπωνύμους, id est ex Christi nomine cognominatos, sicut à Christo Christiani denominantur, non satis expresseris eum quem Hebræi מקורא [*mekorah*,] theologi Græci, ac præsertim Paulus, κλητὸν vocant. Declarat enim non eum modò cui tribuitur vt re vera sit quod dicitur, sed etiam vt Dei mera benignitate sit eiusmodi qualis est: quemadmodum dicebat Paulus gratia Dei se id esse quod erat. Hoc modo explicādum etiam est illud Vocatis sanctis, quod subiicitur in proximo versiculo, quum eosdem dixisset, ἀγαπητοὺς Θεοῦ, *dilectos Dei*, id est Deo charissimos & quasi ipsius delicias: nempe vt intelligeremus hanc beneuolentiam inde oriri quòd Deus nos prior dilexerit, vt scriptū est 1. Ioh. 4. 10, & 19.

7 *Gratia sit vobis & pax*, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Nouam hîc periodum incipio, adscripto puncto post ἁγίοις, quemadmodum in reliquis epistolis summo omnium codicum consensu legitur. Itaque post ἁγίοις subaudiendum est verbum ἐπιστέλλω. id est hanc epistolam mitto, Paulus videlicet Apostolus. Deinde sequitur ἀσπασμὸς τὴν ἐπιγραφὴν, subaudito verbo ἔστω, quod expressimus, partim vt planior esset constructio, partim verò ne posthac possit huius loci vera distinctio deprauari. Nam alioquin manifestus esset solœcismus, quum potius dicendum fuerit χάριτα καὶ εἰρήνην, *gratiam & pacem*, prætermisso pronomine ὑμῖν, *vobis*. Cæterùm vocabulum Gratiæ quæ ab Hebræis חן [*chen*] dicitur, non iam dona ipsa Dei, id est χαρίσματα, (vt paulo antè) sed fontem ipsum declarat vnde hæc beneficia promanant, nempe gratuitam illam Dei beneuolentiam, etiam quo tempore inimici eramus: nequis gratiam cum operibus præparationis, aut præuisis meritis (quæ Sophistæ vocant) conciliari posse putet, contrà quàm Paulus scribit infrà, capite 4, versu 4, & aliis innumerabilibus locis. Deinde huic beneuolentiæ subiungit εἰρήνην, *pacem*, quam vocant Hebræi שלום [*schalom*,] id est omnium rerum felicem ac prosperū in Deo successum. Ita enim hoc vocabulum ab Hebræis vsurpari, sæpe iam annotauimus.

Et Domino, καὶ Κυρίου. Quidam conuertunt, *Et Domini*, vt intelligamus Patrem nobis esse cum Christo communem: sed amplector potius eorum opinionem qui repetunt ἀπὸ præpositionē. Sic igitur Paulus precatur illis gratiam, vt simul explicet per quem nobis à Deo Patre detur hæc pax ac gratia, nimirum per Christum illum vnicum μεσίτην: neque verò Spiritum sanctū prætermittit, quum à Spiritu sancto fit ea ipsa gratia nos illuminans, quæ à Patre ac Filio proficiscitur.

8 *In primis quidem*, πρῶτον μὲν. Vel (vt Vulgata & Erasmus,) *Primùm quidem*: neque requiritur vt aliquæ aliæ distributionis partes sequantur. Nam particula πρῶτον simpliciter declarat hoc esse sermonis initium: q.d. Paulus, Vt loquendi initium faciam, gratias ago, &c. Sic T. Liuius historiam inchoans, *Iam primùm omnium*, inquit, *satis constat*, &c. Sed & aliis locis annotauimus πρῶτον ita collocari vt nihil secundum aut tertium subiiciatur, vt infrà, cap. 3. 2, Mat. 10. 2, Mar. 3. 16, Act. 26. 20. *Deo meo*, τῷ Θεῷ μου. Annotauit quidem Origenes hanc loquutionem propriam esse fidelium, sed rationem tamen eius non intellexit. Putat enim huius loquutionis emphasin esse in Dei nomine, quia soli sancti verum Deum adorant: quum potius tota energia sita sit in pronomine Meus: sicut rectè annotarunt Græca scholia. *Quòd fides vestra annuntiatur*, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται. Id est, Quòd ea sit vestra fides vt passim in Ecclesiis commendetur, & de vobis multus vbique sit sermo. Quòd autem Origenes ita etiam accipi hæc posse putat quasi dicat Paulus se gratias agere quòd fides Romanorum, id est doctrina quam erāt amplexi, ea sit quæ in toto mundo prædicetur, planè violentū est ac detortū. *In toto mūdo*, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. i. passim per omnes ecclesias. Est. n. hyperbole petita è medio. Itaque quòd Origenes de cęlis philosophatur, quò etiam peruenerit rumor de Romanorū fide: & vbi quoq. prædicetur ea ipsa fides ac doctrina cui crediderant Romani: id inquam planè sapit Origenicam contemplationem.

9 *Mihi*, μου. In vno codice scriptum legimus μοι, ac fortasse rectius. Nam non ita trita videtur hæc enallage, & vereor vt nimis coactum sit μου connectere cum ὁ Θεὸς per traiectionem, vt conuertas, *Testis enim meus est Deus*: quanuis nōnihil venustatis habeat illa repetitio, quū dixisset, *Gratias ago Deo meo.* *Cui seruio*, ᾧ λατρεύω: i. ἃ λειτουργῶ. Eras. *Quem colo*: rancidā illā duliæ & latriæ differētiā nobis obtrudēs, quū & apud idoneos scriptores δουλεία

& λάτρις synonyma sint, vnde λάτριος μισθὸς apud Pindarum in Olympiis. Od.10. Sed & passim in Scripturis hæc permutantur, vt Act.20.19, infrà, 7.6, & 12.11, & 14.18, Ephes. 6.7, Phil.2.22, Col.3.24, & alibi sæpe. Vide Mat.4.10. *Spiritu meo*, ἐν τῷ πνεύματί μου. Id est, planè volens, & ex animo illi addictus. Quanuis enim tacita quędam sit antithesis inter cultum ceremonialem & spiritualem, tamen non eò puto Paulum respicere, sed huc potius vt fidem faciat se verum dicere, aduocato in testem Deo: cuius maiestatē ac gloriam quanti faceret, non potuit melius aut certius ostendere quàm ex ea diligentia qua vtebatur in annuntiando Euangelio sibi commisso. Quòd autem Origenes in hunc locum de carne & spiritu Legis differit, huc etiam detorquens dictum illud Pauli, *Litera occidit, Spiritus est qui viuificat*. id totū reiiciemus in huius Epistolæ cap. 8. versu 3. vbi quàm ignotum fuerit Origeni beneficium Christi, planum faciemus. *In Euangelio Filij ipsius*, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est promulgando Filio ipsius: sicut dicit Apostolus se Christum prædicare, id est recōciliationem ac pacem per Christum: quia videlicet Christus est ipsa Euangelicæ prædicationis quasi materia ac substantia. Euāgelium itaque hoc loco non significat doctrinā ipsam, siue illud quod annuntiatur, (vt plerunque solet) sed doctrinæ ipsius prædicationem, vt infrà, 15.19, & 1.Cor.9.14. Phil.4.15. quæ significatio non obseruata, Hieronymum & eos omnes fefellit qui existimarunt Paulum 2.Cor.8.18, quum diceret se ad Corinthios fratrem misisse cuius laus erat in Euangelio per omnes Ecclesias, agere libris à Luca perscriptis. *Meminerim*, μνείαν ποιοῦμαι. Vel (vt Erasmus) *Mentionem facio*, quanuis hoc Ambrosio non placeat. Vulg. barbarè, *Memoriam facio*.

Πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος, εἴπως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.	10	Semper in precibus meis rogans "vt, siquo modo tandem aliquando "prosperum iter mihi detur ex voluntate Dei, veniam ad vos.	10	*Semper in orationibus meis obsecrans siquo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos.*
Ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.	11	Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale vt vos stabiliamini.	11	*Desidero enim videre vos, vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos.*
Τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.	12	Hoc est, "ad cōmunem exhortationem percipiendam apud vos, "per mutuam fidem, vestram simul & meam.	12	*Id est, simul consolari in vobis, per eam quæ inuicem est fidem vestram atque meam.*
Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, (καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο) ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.	13	"Nolim autem vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, ("sed prohibitum fuisse vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoque, sicut & inter reliquas Gentes.	13	*Nolo autem vos ignorare, fratres, quia sæpe proposui venire ad vos, (& prohibitus sum vsque adhuc) vt aliquem fructum habeam & in vobis, sicut & in cæteris Gētibus.*

10 *Vt, si quo modo*, εἴπως. Hanc interpretationem sum amplexus ex duorum codicum auctoritate, in quibus adscripta erat distinctio post δεόμενος, ita videlicet vt connectatur cum verbo ἐλθεῖν, & alia interiiciantur: quæ sententia simplex est & plana. Quanquam sic etiam potest hic locus explicari, *Rogans si quo modo tandem*, &c. *vt veniam ad vos*. ita vt ὥστε subaudiatur ante ἐλθεῖν, vt infrà, versu 28: & iungatur cum εὐοδωθήσομαι. Vulgata barbarè, *Veniēdi ad vos*. Superest vt variam huius loci distinctionem annotemus. Nam alii post ποιοῦμαι adscripto puncto, sequētia connectunt cum δεόμενος: alii connectunt omnia vsque ad προσευχῶν μου: quam distinctionem si sequamur, videbitur omnino redundare πάντοτε, quod etiam non additur in Græco Chrysostomo: & fortassis irrepsit in cōtextum ex margine, vbi annotatum erat pro expositione aduerbii ἀδιαλείπτως. *Prosperum iter mihi detur*, εὐοδωθήσομαι. Vulg. *Prosperum iter habeam*, id est εὐοδῶ. Sed non temerè vsus est passiuo verbo Apostolus, vt significet prosperū hoc iter à Deo concedi: quanuis hoc postea exprimatur. Itaque ne Erasmus quidem satis rectè interpretatur, *Prosperum iter contingat*. Vide 1.Cor.16.2.

12 *Ad communem exhortationem percipiendam apud vos*, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Vulgata ad verbum, non obscurè modò, sed etiam barbarè, *Simul consolari in vobis*. Erasmus, *Vt communem consolationem capiam in vobis*. Ego verò D. Bucero & doctissimo interpreti assentior, qui exhortationem potius quàm consolationem conuertunt, quia de mutuò confirmandis animis hîc agitur. Deinde ἐν ὑμῖν accipio pro apud vos, propter illa quæ sequuntur. Nec sanè probo quod Chrysostomus tradit in hunc locum, indignum esse existimare Paulum potuisse Romanorum fide adiuuari: neque item quod existimat Ambrosius, Romanos quo tempore hæc scripsit Apostolus, nōdum fidem Christi rectè tenuisse. Nam potius ex iis quæ hoc loco de iis Paulus commemorat, & infrà, 15.14, apparet egregiè fuisse instructos. Sed quum omnes ex parte cognoscamus, non dubium quin & illi ex Paulo partim multa intelligere, partim ea quæ intelligebant, accuratius cognoscere: & Paulus etiam ipse (quantumuis excellens) ab Ecclesia illa tum erudiri magis ac magis, tum cōfirmari, illos etiam docendo, potuerit. *Per mutuam fidem*, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως. Mutuam videtur appellare qua & ipse illos, & illi vicissim ipsum iuuare possint: ideo maluit ἐν ἀλλήλοις pro εἰς ἀλλήλους dicere, quàm ἀλλήλων. Fidem autem vocat beneficii Christi notitiam.

13 *Nolim autem*, οὐ θέλω δὲ. In cod. Claromontano maiusculis literis descripto, venerandæ planè vetustatis & illi nostro planè simili cuius sæpe mentionem in superioribus libris feci, scribitur Græcè οὐκ οἴμαι δὲ, latinè verò, *Non autem arbitror*. *Sed prohibitum fuisse*, καὶ ἐκωλύθην. Καὶ pro ἀλλὰ positum, sæpe iam annotauimus. Prohibitum autem se dicit vel à Satana, vt 1.Thessal.2.18: vel ab ipso sancto Spiritu, qui singulis rerum momentis moderatur, vt Act.19.6 & 7: vel quòd aliò vocaretur, dum nullam prædicandi Euangelii occasionem prætermittit: quam rationem maximè amplector, quòd ita omnino videatur Apostolus ipse explicare infrà, cap.15.20 & 21. Sunt autem hæc ita interiecta vt sententiam veluti abrumpant. sicut in communi sermone multa eiusmodi hyperbata committuntur. Neque est cur statim exclament nonnulli Paulum scatere hyperbatis & anātapodotis, quibus illam synchysin Homeri oppono, quo tamen certissimum est nullum vnquam scriptorum magis facundum extitisse. Sic igitur ille Iliados β, Ὣς ἔφατ'. Ἀργεῖοι δὲ μέγ' ἴαχον, (ἀμφὶ δὲ νῆες Σμερδαλέον κονάβησαν ἀϋσάντων ὑπ' Ἀχαιῶν) Μῦθον ἐπαινήσαντες Ὀδυσσῆος θείοιο. Vt interim taceā Hebræos solere etiam inter elegantias numerare istas traiectiones, aut etiā nonnullas asperiores, vt Psal.40.11, & 139.14. Sicut autem Origenes diligens fuit in annotādo hyperbato quod manifestissimū erat: ita in hac distribuenda cōstructione bis peccauit. Neque enim hæc reponit in suū locū, & putat etiam esse ellipsin relatiui ὡς in versiculo 15, quasi videlicet καθὼς & οὕτω mutuò se respiciant. Itaque sic ista collocat, *Nolo vos ignorare quòd proposui sæpe venire ad vos, vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sicut & in cæteris Gentibus, Græcis simul ac barbaris, sapientibus & insipientibus quibus debitor sum: sed vsque adhuc sum prohibitus*. Deinde quasi huius cōstructionis immemor, decimumquartū versiculū ita

connectit cum superioribus, quasi noua periodus inchoet à καθώς. hoc modo videlicet, *Proposui venire ad vos vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sed prohibitus sum vsque adhuc. Sicut in cæteris Gentibus, Græcis simul, &c. quibus debitor sum, ita, quantum in me est, paratus sum etiam vobis qui Romæ estis, euangelizare.* Ego verò sic potius construo, *Nolo autem vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, vt aliquẽ fructum haberem etiam inter vos, sicut & inter reliquas Gentes: sed impeditus sum vsque adhuc. Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum. Itaque omnis mea facultas prompta est ad euangelizandum vobis quoque qui Romæ estis.*

Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί.	14	Et Græcis & barbaris, ¨tum sapientibus tum insipientibus debitor sum.	14	*Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.*
Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.	15	¨Itaque quicquid in me situm est, promptum est ad vobis quoque qui Romæ estis euangelizandum.	15	*Itaque quod in me promptum est & vobis qui Romæ estis euangelizare.*
Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.	16	Non enim me pudet Euangelii ¨Christi. ¨potentia siquidem est Dei ad salutem cuiuis credẽti, Iudæo in primis, ¨tum etiam Græco.	16	*Non enim erubesco Euangelium. virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primùm, & Græco.*
Abac. 2. 4. Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν· καθὼς γέγραπται, Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.	17	¨Iustitia enim Dei per illud ¨retegitur ¨ex fide in fidẽ: ‖sicut scriptum est, Iustus autem ¨ex fide ¨viuet.	17	*Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidẽ: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuet.*

14 *Tum sapientibus, tum insipientibus*, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. Assentior illis qui hæc referũt ad singulares personas: illud autẽ, Græcis, ac barbaris, ad nationes ipsas in genere comprehẽsas. Illud quidẽ certũ est, Romanorũ appellatione ab Apostolo significari quicũque Romæ degebãt, cuiuscũque gẽtis essent: vt liquet partim ex eo quòd Apostolus in genere salutẽ dicit iis qui Romę sunt, partim etiã ex eorũ catalogo quos saluere iubet in extrema epistola. Syrus interpres puncto adscripto post ἀνοήτοις, legit παντὶ γὰρ ἀνθρώπῳ ὀφειλέτης εἰμὶ τοῦ κηρύττειν, *omni enim homini debitor sum vt prædicem.*

15 *Itaque*, οὕτω. Vel, *Ita* pro *itaque*, quo modo apud ipsum Ciceronem vsurpatur hæc particula in conclusionibus. Sic enim Cicero libro primo de natura deorum, *Virtus*, inquit, *actuosa est: & deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem est.* Quod autem Græca scholia in superiore versiculo subaudiunt ὥσπερ, & laborat Origenes vt ista in eandem periodum cogat, planè nihil est, quum sit potius in his verbis conclusio argumenti. *Debitor sum*, inquit Apostolus, *& Græcis & barbaris.* Id est, *teneor ex Apostolico munere quod à Domino accepi quibusuis hominibus Christum annuntiare. itaque nihil magis expeto quàm apud vos quoque munere meo defungi.* Subiicitur deinde anthypophora, *Neque enim me pudet Euangelij. Quicquid in me situm est, promptum est*, τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. subaudi ἐστὶν, est. Vulgata, *Quod in me promptum est*, obscurè quidem, sed fideliter tamen ad verbum expressa sententia. Neque enim τὸ κατ' ἐμὲ separandum est à πρόθυμον, neque hoc loco significat τοὐμὸν μέρος, vel ὅσον ἐπ' ἐμοὶ, id est pro virili, vel quantum in me est: sed illud ipsum significat quod in aliquo situm est, siue in alicuius facultate. Nisi simpliciter malimus explicare τὸ κατ' ἐμὲ per simplex pronomen ἐγὼ, vt in illo Platonis, lib. De leg. secundo, τὰ μὲν τοίνυν ὑμέτερα, ἀκούειν, ὡς ἔοικεν ἕτοιμα ἂν εἴη· τὰ δ' ἐμὰ, βούλεσθαι μὲν ἕτοιμα, δύνασθαι δὲ οὐ πάνυ ῥᾴδια. i. (doctissimo Budæo interpr.) *Vos quidem igitur audire, vt videtur, parati: ego autem velle quidem promptus, sed non perinde posse facilis.* Sic igitur hunc etiam locum eleganter conuertas, *Itaque promptus sum ego vobis quoque qui Romæ estis, euangelizare.* & ita etiam vertit Syrus interpres. Hæc autem phrasis non animaduersa fecit vt hic locus à Græcis ipsis non rectè explicaretur, quorum alij putarunt ὀφειλέτης εἰμὶ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quæ ellipsis planè est violenta in diuersa periodo: alii ὀφειλέτης εἰμὶ sine vlla repetitione coniunxerunt cum εὐαγγελίσασθαι, hoc modo, *Et Græcis & barbaris teneor, itidem & vobis qui Romæ estis, pro animi mei promptitudine euangelizare.* Quam interpretationem si sequaris, non satis cohærebit quod postea subiicitur, *Non enim me pudet.* Origenes verò alia etiam commenta excogitauit, de quibus paulo antè diximus. Latini verò Græcorum etiam errorem auxerunt, vt qui post τὸ κατ' ἐμὲ distinctionem adscripserint, & quia verbum finitum deerat, verterint πρόθυμον Paratus, vel promptus sum: quasi idem declaret atque πρόθυμός εἰμι, vel προθυμοῦμαι: quæ enallage absurdior est quàm vt refutatione sit opus. Nihilo melior est (opinor) Vallę sentẽtia, qui putat πρόθυμον significare τὴν προθυμίαν. Inde etiam factum vt typographi Vulgatam editionem corrumperent, quum excuderent, *Itaque (quod in me) promptum est & vobis:* pro eo quod excudendum fuit sine parenthesi, *Itaque quod in me promptum est*, &c. id est, *quicquid situm est in me, id promptum est ad euangelizandum etiam vobis.* Sic enim explenda est Græca oratio οὕτω τὸ ὂν κατ' ἐμὲ πρόθυμόν ἐστι καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.

16 *Christi*, τοῦ Χριστοῦ. Non est τοῦ Χριστοῦ in illo vetustiss. neque apud Syrum interpretem, neque in vulg. latina interpretatione: quod tamen videtur velut ex aduerso respondere iis quæ expressit epistolæ initio. *Potentia Dei*, δύναμις Θεοῦ. Id est, organon Dei verè potens & efficax ad seruandum: quamobrem etiam vocatur brachium Dei Esa. 53. 1. Sic ergo definitur Euangelium ab effectis, vt hic sit præcipuus huius epistolæ status, & alludit omnino Paulus ad septrum illud cuius fit mentio psalm. 110. 2.

Tum etiam Græco, καὶ Ἕλληνι. Semel hoc dictum sit, apud Paulum, Græcorum nomine, quoties opponuntur Iudæis, omnes Gentiles (quos vocant) significari, orta nimirum hac loquendi consuetudine ex eo quòd maxima pars Orientis Græcè loquebatur.

Iustitia enim Dei, δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ. Quia Deus iustus est, ideóque iustitiæ amans & iniustitiæ hostis, necesse est vt quæ doctrina nos docet qua ratione iustitiã adipiscamur, illa quoque aditum ad salutẽ patefaciat. Rectè igitur Paulus argumentatur ab iis quæ sunt perpetuo vinculo necessariò coniuncta. Sic igitur disponendus est status huius epistolæ, Nos à Deo per vnum Christum seruari si Euangelio crediderimus. Cui propositioni subtexitur illa, Nos sola in Christum fide iustificari. Hæc autem diligenter cõsiderata, manifestè indicãt quid vocabulo Iustitiæ Dei intelligatur, perfectio nimirum illa & summa integritas qua quisquis donatus est, sistitur coram Deo ἅγιος, ἄμωμος, καὶ ἀνέγκλητος, vt loquitur Paulus Coloss. 1. 22. id est sanctus, inculpatus, & qui nullius criminis possit postulari. Ea igitur à Paulo dicitur iustitia Dei, non modò quia gratuitum est Dei donum, ídque per imputationem, aut quia hanc largiendo Deus se iustum (id est fidelem ac veracem) pręstat, sed etiam vt opponatur iustitiæ hominum, siue ex operibus, qua testatur Dauid nullum hominem iustificari: quũ ne pater quidem ipse credentium Abraham de ea iure possit coram Deo gloriari, vt inquit Apostolus infrà, 4. 1.

Retegitur, ἀποκαλύπτεται. Vulg. *Reuelatur*. Sed (vt opinor) Paulus non eo duntaxat nomine cõmendat Euangeliũ quòd in eo retegatur & spectandũ proponatur quod antea ignorabãt homines, fide nimirũ quærendã esse in Christo eam iustitiã cuius vi à Deo salutẽ adipiscamur: sed quòd hãc iustificandi rationẽ ita proponat vt etiã reipsa exhibeat: vt hoc modo cõstet, Euangeliũ verè esse potentiã Dei in salutẽ, id est, validũ & efficax Dei instrumentũ quo vtatur seruãdis per fidẽ hominibus. Itaque pro cõsuetudine Hebręorũ (de qua copiosius diximus Marc. 8. 11, Luc. 3. 7) ex antecedẽte intelligendũ est cõsequens. Quòd igitur nõnulli hoc referunt ad bona opera, vel ad S. sancti dona quæ sunt veluti indices iustitiæ Dei à nobis imputatę, & doctrinã Euãgelicã cõfirmãt, mihi videtur parũ appositum: & omnino alludit Apostolus ad prophetæ verba, Es. 56. 1.

Ex fide in fidem, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, Id est, fide quæ quotidie incrementum accipiat: sicut Psal.84.7, occurrit simile dicendi genus. Nam sicut vnus est Deus, ita etiam vna est fides, sed quæ suis gradibus in nobis perficienda sit. Rectè itaque Clemens, στρωματέων λόγῳ ε΄, Ἀπόστολος φαίνεται διττὴν εὐαγγέλλων πίστιν, μᾶλλον δὲ μίαν, αὔξησιν καὶ τελείωσιν ἐπιδεχομένην. *Apostolus*, inquit, *videtur duplicem fidem annuntiare, sed potius tamen vnicam tantùm annuntiat quæ per incrementa ad perfectionem contendat.* Alii argutius interpretantur, quorũ opiniones nõ est nostri instituti commemorare. Sed quid fides declaret apud Apostolum, necesse est semel explicemus, quoties quidem de fide quæritur qua iustificamur: propterea quòd apud Theologos paulo aliter accipitur hoc vocabulum quàm apud alios auctores: & multa Erasmus in hunc locum videtur non ita accommodatè dissetuisse. Quidam igitur fidem interpretantur obedientiam qua fit vt homines, sicut polliciti sunt Deo, ita etiam ex ipsius voluntatis præscripto viuant: sicut à Cicerone definitur fides, dictorum ac conuentorum constantia & veritas. Sed de hac fide Paulum non agere, vel illud ostendit quòd vbique fidei opponit opera. Itaque valeant Sophistæ cum qualitate sua inhærente vel infusa, quoties de iustitia Dei quæritur. Alii fidem definiunt assensionem qua credimus verum esse quicquid vtrunque Testamentum nobis credendum proponit. Addunt etiam nonnulli quicquid præcipit credendum Ecclesia: neque interim definiunt quæ sint Ecclesiæ illius legitimæ notæ, sed sub specioso hoc nomine hominibus illudunt: quinetiam docẽt satis esse si in genere credant homines quod credit Ecclesia, nec de singulis intelligẽdis laborent. At Christiani cõtrà nullum aliud fidei obiectum agnoscunt quàm verbum Dei scriptum: neque vllam aliam Ecclesiam quàm quę vnius sponsi vocem audit: neque fidem illam implicitam aliud esse putant quàm diabolicam ἀναισθησίαν: quia nemo rei incognitæ, nisi fortassis per somnium, assentitur. Ac ne illam quidem fidem qua quispiam assentitur sacris literis vt veris, nec tamen sibi propriè promissiones Euangelicas applicat, pro illa fide habent qua iustificati pacem habemus, quum diaboli illam etiam fidem habeant, & contremiscant. Fidem igitur de qua hîc quæritur, esse definimus firmam illam & cõstantem animi persuasionem, qua certus est apud se vnusquisque fidelium nõ modò verum ac firmum esse in genere verbum Dei, ac præsertim promissiones Dei de gratuita per Christum recõciliatione: sed etiã istas (vt est à Spiritu sancto edoctus) credit ad se propriè ac peculiariter pertinere: qua, inquam, vniuersalem illam promissionem vitæ æternæ per sanguinem Christi omnibus credentibus acquisitæ, singuli amplectũtur, ac sibiipsis applicant. Hanc vnam fidem esse dicimus quæ nos & Christi & omnium ipsius donorum, id est omnis perfectionis ac integritatis, summæque illius iustitiæ faciat per gratuitam imputationem participes: vt verè ac in solidum per eum gratis iustificati, pacem habeamus, facti hæredes Dei, ac Christi cohæredes. Deinde nos quoque per eiusdem Christi fide apprehensi Spiritum & peccato mortificari, & iustitiæ viuificari dicimus, vt incipiamus velle ac facere quæ Dei sunt: & cum fide, indiuiduo nexu coniungimus fiduciam, spem, patientiam, inuocationem, charitatem, ac bona opera, iustitiæ illius Dei non causas, sed effecta: quæ qui non habeat, falsò ac frustra se causam illarum virtutum (id est fidem) habere iactet. Hæc in summa est Apostolicæ doctrinæ summa, propter quam nos hodie immeritò à Diabolo & Antichristo vexari, quum & certo fundamento, id est verbo Dei scripto, non autem hominum opinione aut consuetudine nitatur, & Deo totam salutis nostræ gloriam vendicet, nos quidem Deum cum suis sanctis Angelis ac beatis sanctorum spiritibus in cælis testem habemus: ad cuius tribunal ab immani Satanæ & mundi crudelitate prouocamus.

Ex fide, ἐκ πίστεως. In Hebræo legitur באמונתו [*beemunatho*] id est ex fide sua. pro quo Græci interpretes (vt annotat Hieronymus) legerunt באמונתי [*beemunathi*] id est ex fide mea. Symmachus tamẽ rectè conuertit ἐκ πίστεως ἑαυτοῦ. Sed Apostolus pronomen non expressit, partim quia propositum est illi in genere ostendere fidem iter esse ad vitã, partim quia hæc pronomina per se satis in Græco idiomate intelliguntur, quemadmodum etiam in Latino, adeo vt ferè prætermitti soleant. *Viuet*, ζήσεται. Sic habent Hebræa & Græca, & vetusti quoque codices Latini. quum in nonnullis tum hoc loco, tum etiam Gal. 3.v.11, corruptè legatur VIVIT. Est enim vis futuri temporis obseruanda, ex qua intelligitur vitam quandam futuram, eámque in omne tempus firmam & constantem promitti iustificatis ex fide.

Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων·

18 ∴Palàm enim est ira Dei è cælo ∴aduersus omnem impietatem & iniustitiam hominũ, ∴vt qui ∴veritatem ∴iniustè detineant:

18 *Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem & iniustitiã hominum eorum qui veritatem in iniustitia detinent:*

18 *Palàm est*, ἀποκαλύπτεται. Alludere mihi videtur ad Prophetæ verba, Psal.50.6. Vulgata, *Reuelatur*. Eras. *Patefit*: quasi videlicet hoc quoque retegatur per Euangelium. nam proculdubio nihil æquè arguit mundum de peccato atque lux Euangelii. sed hoc tamen est κατά τι, nimirum quia irritatus Satan furit cum suis: quum alioquin arguere peccata, potius ad Legis quàm ad Euangelii ministeriũ pertineat. Sed quorsum hoc? assumeret enim Paulus hoc ipsum quod est in quæstione positum, nempe sitne Euãgelium potentia Dei in salutem: id est, an per Euangelium Deus exerat virtutem suam seruandis hominibus. Hoc probaturus Paulus, dixit, fidem (cuius mutua est relatio cum Euangelii prædicatione) adferre nobis eam iustitiam quæ coram Deo nos approbet, ac proinde iter ad salutem ostendere. Nunc superest vt hoc probet, nos videlicet nullo alio instrumento quàm fide, hanc iustitiam consequi. Probatur autem hoc ex hac diuisione ἀμέσῳ, Aut per fidem, aliena iustitia nobis imputata, iusti sumus corã Deo, aut nostra iustitia, id est Legis diuinæ obseruatione. Atqui tota vita hominum clamat, Deum in homines è cælo irã suam effudisse. Nõ sunt igitur iusti homines in sese. Deus enim iustis non indignatur, sed iniustis. Cedo verò vnde ira ista Dei colligitur? Ex eo quòd homines laxatis habenis in omne scelus feruntur: quod liquidò apparebit siquis ad præscriptum legis tum naturalis tum Mosaicæ vitam ipsorum exigat. Hoc est filum Paulinæ disputationis vsque ad caput tertium c.20, vbi hoc dilemma concluditur. Indicant autem hæc quomodo accipiendum sit verbum ἀποκαλύπτεται hoc in loco, nimirum pro Manifestè apparet. Item quid declaret illud ἀπ' οὐρανοῦ, è cælo: in quo explicando veterum plerique intempestiuè profectò philosophantur, quum simpliciter significet Paulus, manifestius esse quàm vt quisquam inficiari possit, Dominum è cælo (vbi videlicet illum vel natura ipsa duce quærimus) in omnes ac singulos homines indignari. Considerat enim Paulus omnes homines quales sunt in sese, nimirum impii in Deum, & in alios homines iniusti. Videtur autem alludere ad Psalmum 97. *Aduersus omnẽ, &c.* ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων. Id est aduersus omnes impietatis ac iniustitiæ species quæ in hominibus extant, sicut infrà, versu 29, dicuntur homines pleni omni iniustitia: nisi malimus explicare per hypallagen, pro, Aduersus omniũ hominũ impietatẽ & iniustiã. Aliis Hebraismũ esse placet, de quo diximus Mat.24,15. pro, *Aduersus omnes homines impios & iniustos.* Sed in primis notãdũ est hęc ita accipienda nõ esse quasi aliqui sint homines qui extra Christũ nõ sint impii nec iniusti, quos Apostolus hîc nõ arguat: sed ita potius vt sciam⁹ omnes atq. adeo singulos homines ab Apostolo vtriusque sceleris coargui. Id enim ita esse intelligendum, apparet ex eo quòd instituta est disputatio non modò aduersus omnes in genere, sed sigillatim aduersus singulos homines, vt in vno Christo salutem quærant. Quod etiam docet ipsa Apostoli conclusio, quæ vniuersaliter exprimitur infrà, cap.3.20. Apostolus itaque de misera hominum in sese conditione dicturus, vt iustitiam ex fide stabiliat, omnia illorum scelera ad duo capita reuocat, impietatem nimirum & iniustitiam: vt qui legem naturæ non aliter diuidat quàm Deus ipse decalogum (id est legis naturæ instaurationem) in duas partes distinxit. Impietas enim ad Dei cultum peruersum, iniustitia ad charitatem violatam pertinet. Deinde sigillatim vtrunque caput explicatur. Hæc enim videtur mihi vberior, & ad Apostoli scopum accommodatior expositio, quàm si hæc duo pro vno & eodẽ accipiamus: & sic quoque Apostolus Tit.2.12, coniungit ἀσέβειαν & κοσμικὰς ἐπιθυμίας. *Vt qui detineant*, τῶν κατεχόντων. Vulgata &

Erasmus, *Qui detinent*. Sed res ipsa postulat vt articulus nõ accipiatur διακριτικῶς, sed ἀιτιολογικῶς: quem vsum alibi sæpe annotauimus. Reddit enim rationem Paulus quare omnes homines dixerit esse iudicio Dei obnoxios, tum vt impios, tum vt iniustos: quia videlicet veritatem Dei iniustè detinent, ac planè sunt rei sacrilegii, quum eum quẽ Deum esse norunt, non tamen ita vt par est colant. Hoc non vidisse Origenem ac Sophistas, minimè miror, quum Pauli scopum ac totam seriem disputationis non multo melius intellexerint quàm si Paulum nunquam inspexissent. *Veritatem*, τὴν ἀλήθειαν. In multis Latinis codicibus additur Dei nomen, quæ lectio mihi maximè placet. Veritatem enim rectè vocat Paulus quicquid lucis ad Dei notitiam in homine relictum est: non vt hac duce in Dei gratiam redeant, (hoc enim est vnius Christi opus, qui solus vera lux est, via ac veritas) sed vt suo ipsorum iudicio sceleris conuincantur tum in Deum tum in homines: semen videlicet cognitionis Dei ad eum colendum, & discrimen aliquod iusti & iniusti: vnde lex illa naturæ orta, ad quam Paulus vitam hominum exigens, omnes ac singulos coarguit. *Iniustè*, ἐν ἀδικίᾳ. Hebr. בחמס [*bechamas*,] pro quo ad verbum Vulgata & Erasmus, *In iniustitia*. Est autem iniustitia suum cuique nõ reddere. Quum igitur veritas nos doceat vnum verum Deum vt omnipotentem & æternum colere, & nulli facere iniuriam, & huc quodammodo gestiat ipsa veritas erumpere, iniustè faciũt homines quòd nec verum numen ritè colant, nec cessent alii alios, atque adeo seipsos, lædere: & veritatem quasi intus luctantem opprimant quominus vim suam exerat. Accipitur ergo nomen ἀδικίας hoc loco latiore significatione quàm in superiore membro, ita videlicet vt omnia illa semel complectatur. Nisi totam sententiam malimus ad religionis neglectum referre, de quo etiam mox propriè disserit vsque ad versum 26.

Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε.	19	Quoniam id quod de Deo cognosci potest, manifestum est ⁚in ipsis: Deus enim eis manifestum fecit.	19	*Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestauit.*
Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους.	20	Ipsius enim inuisibilia, ⁚dũ ex rebus conditis intelliguntur, ⁚ex creatione mundi perspiciuntur, ⁚æterna *videlicet* eius tum potentia tum diuinitas: ⁚ad hoc vt sint ipsi inexcusabiles.	20	*Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus & diuinitas: vt sint inexcusabiles.*
Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία.	21	Propterea quòd quũ Deum cognouerint, ⁚*tamen* vt Deum non glorificauerũt, neque gratias ei egerunt: sed vani facti sunt ⁚in ratiocinationibus suis, & obtenebratum est desipiens cor eorum.	21	*Quia quum cognouissent Deũ, nõ sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt: sed euanuerũt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiẽs cor eorum.*

19 *In ipsis*, ἐν αὐτοῖς. Hæc est igitur veritas quæ iniustè detinetur. Sic autem malui conuertere quàm, *Inter eos*, vel *Apud eos*, sicut nonnulli fecerunt. Puto enim seruandam propriam significationem præpositionis ἐν, vt ἐν αὐτοῖς idẽ valeat atque In ipsorum animis, & quasi intra eos: quia hæc Dei notitia recondita est in intimis mentis penetralibus, vt velint nolint idololatræ, quoties sese adhibent in consilium, toties à seipsis redarguantur.

20 *Dum ex rebus conditis intelliguntur*, τοῖς ποιήμασι νοούμενα. Id est, cognita ex rerum conditarum contemplatione. Erasmus ποιήματα interpretatur Opera, paulo obscurius: quòd operum nomen latius pateat. Sed idem participium νοούμενα rectius conuertit per præsens *Dum intelliguntur*, quàm per præteritum *Intellecta*. vt Vet. interpr.

Ex creatione mundi, ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Siue *Ex mundi fabrica*. Neque enim creationem accipio pro actione creãdi, sed pro ipso opificio. Vulgata, *A creatura mundi*: id est ab homine, vt non satis appositè nonnulli explicãt: quum Paulus pulcherrima serie ostẽdat quibus gradibus homo, intelligentiæ lucem sequutus, ad æternam vsque Dei potentiam ac diuinitatem conscendat. Primùm igitur (inquit) homo res conditas contemplans, huc perducitur vt aliquem esse fateatur à quo hæc omnia sint condita, & cuius virtute administrentur. Inde verò ad æternam eius potentiam ac diuinitatem prouehatur necesse est. Siquidem eum qui omnia condiderit, rebus omnibus conditis antiquiorem, ac proinde æternum esse oportet: & incredibilis ista vis quæ tantæ regendæ moli sufficiat, excellentior sit necesse est quauis alia etiam præstantissima virtute. Id ipsum autem est quod Deum vocamus: qui rursus nisi vnus sit, certè neque is sit qui omnia condiderit, neque qui omnia administret: ac proinde neque æternus, neque omnipotens, neque αὐτάρκης, denique Deus non fuerit.

Aeterna [videlicet] eius tum potentia tum diuinitas, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Vulg. *Sempiterna quoque eius virtus & diuinitas*. Erasm. *Ipsáque æterna eius potentia ac diuinitas*. At ego existimo particulam τε non copulatiuè, sed per epexegesin explicandam: & his verbis Paulum declarare quod sit illud γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, & quæ illius ἀόρατα quæ Deus hominibus patefecit, dum sese illis contemplandum in rebus conditis, tanquam in speculo quodam, exhibet. Ineptè igitur Origenes per inuisibilia Dei intellexit inuisibiles spiritus, & quicquid humanis oculis inaspectabile Deus condidit. Est igitur ἀΐδιος δύναμις Atticè dictum vt ζωὴ ἀΐδιος. Libet autem hìc subiicere, quasi pro huius loci commentario, quæ scripsit Galenus, homo alioquin suspectæ in religione fidei, libro De vsu partium tertio, Ἱερὸν λόγον ἐγὼ, τῷ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινὸν, συντίθημι, καὶ νομίζω τοῦτ' εἶναι τὴν ὄντως εὐσέβειαν, οὐχὶ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ παμπόλλας καταθύσαιμι, καὶ τὰ ἄλλα μυρία μύρα θυμιάσαιμι, καὶ κασίας· ἀλλ' εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην οἷος μέν ἐστι τὴν σοφίαν, οἷος δὲ τὴν δύναμιν, ὁποῖος δὲ τὴν χρηστότητα. τὸ γὰρ κοσμεῖν ἐθέλειν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελεωτάτης χρηστότητος ἐγὼ δεῖγμα τίθεμαι. καὶ ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείσθω· τὸ δ' ὡς ἂν μάλιστα κοσμηθείη πᾶν ἐξευρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ' ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀηττήτου. Id est, *Sacrum hunc sermonem vt verum hymnum conditori nostro compono, & hunc verum esse ipsius cultum statuo, nõ si taurorum hecatombas multas ei sacrificauerim, aut vnguenta multa vel casias adoleuerim: sed si tum ipse cognouerim, tum etiã aliis exposuerim quanta sit eius sapientia, quanta vis, quanta denique bonitas. Quod enim omnia vltro voluit quanto fieri potuit ornatu concinnare, & nulli horum bonorum inuidet, statuo esse perfectæ bonitatis demonstrationem. Et hactenus quidem à nobis vt bonus celebrator. Rationẽ autem inuenisse qua vniuersa quàm optimè exornarentur, summæ sapientiæ: & quæcunque prius decreuerat, ea quoque confecisse, eius demum vis est ac potestatis quæ nullo modo superari possit.* *Ad hoc vt sint*, εἰς τὸ εἶναι. Meo iudicio non tantùm significat Apostolus quid illam contemplationem consequatur, sed multo magis cur Deus velit hanc lucem in tenebris lucere, nempe vt homines nihil possint prætexere. Itaque nec Veteri interpreti assentior qui conuertit *Ita vt sint*, ὥστε εἶναι, nec Chrysostomo, qui solam consequutionem putat ita significari. Et certè particula ITA in vetustis Latinis codicibus non additur.

21 [*Tamen*] *vt Deum non glorificarunt*, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν. Hæc est summa iniustitia. Addidi verò particulam TAMEN, quæ optimè conuenit huic loco, & interdum ex Hebræorum idiotismo desideratur, vt diximus Matth. 2.7, & Iohan. 10.30. Deinde aduerbium negans quod & ipsum erat Hebræorum more transpositum, (vt alibi est à nobis aliquoties obseruatum, veluti Iohan. 6.32 & 38) suo

loco repoſuimus, quòd alioquin videretur membrum vnum deeſſe explendæ ſententiæ. Nam quũ audis, Non vt Deum glorificarunt, ſtatim venit in mentem vt quæras, ſi non vt Deum, quomodo igitur glorificarunt? Cæterùm Deum vt Deum glorificare is demum dicitur qui Deum colit eo cultu qui ipſius æternæ potentiæ ac diuinitati cõueniat. qua in parte neceſſe eſt vt omnes homines ſe hallucinatos eſſe confiteantur: atque adeo Iudæi ipſi, partim in ceremoniis ipſis hærentes & opere operato, quod vocant, partim ſuis traditionibus ritus à Deo traditos corrumpentes. Eant nunc noſtri Phariſæi, & clamitent, bene fieri quicquid fit bona (quam dicunt) intentione.
In ratiocinationibus ſuis, ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Vel (vt vertit Eraſmus) *Per cogitationes ſuas*. niſi quòd Ratiocinationes malim interpretari. Huc enim homines cum ratione (quod aiunt) inſanientes deuenerunt, vt magis ac magis ſeſe vanos eſſe oſtenderent. Qua de re ſiquis legerit Ciceronis De natura deorum dialogos, & cum hoc Pauli loco contulerit, comperiet quàm meritò omnes à Spiritu Dei coarguamur impietatis. Interpretor autem ἐματαιώθησαν *Vani facti ſunt*, potius quàm *Fruſtrati ſunt*, cũ Eraſmo: aut *Euanuerunt*, cum Vetere interprete: quia opinor Apoſtolum hoc vocabulo non tantùm declarare iſtos non effeciſſe quod ſperabant, ſed potius tam ſolicitè cogitando, nihil tandem niſi planè vanum & inane conſtituiſſe, idola videlicet, id eſt falſarum cogitationum falſa ſimulacra: quæ idcirco dicuntur nihil eſſe, 1. Cor. 8.4, & ab Hebræis vocantur הבלים [*habalim*.] Accipio autem verbum ἐματαιώθησαν, quaſi in Hebræa coniugatione Hithpael, vt ſi dicas à ſeipſis fuiſſe in eam amentiam compulſos. quo modo etiam interpretor ſequentia verba ἐσκοτίσθη & ἐμωράνθησαν. Homines enim ſponte ſua ruunt in idololatriam, ad quam intelligendam & damnandam ſatis intus lucis haberent niſi eam vltro extinguerent, partim negligentia, partim improbitate: pro quo dixit Apoſtolus eos iniuſtè detinere veritatem Dei.

φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν.	22	⁘Quum ſe profiteantur eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt.	22	*Dicentes enim ſe eſſe ſapiẽtes, ſtulti facti ſunt:*
Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν.	23	⁘Mutarunt enim gloriam ⁘incorruptibilis Dei ⁘in efformatam imaginem mortalis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.	23	*Et mutauerunt gloriã incorruptibilis Dei, in ſimilitudinẽ imaginis corruptibilis hominis, & volucrũ, & quadrupedum, & ſerpentium.*
Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς·	24	⁘Quamobrem etiam ⁘tradidit eos Deus ⁘cupiditatibus cordium ipſorum ad impuritatem, ⁘vt fœdentur corpora ipſorum inter ſe:	24	*Propter quod tradidit illos Deus in deſideria cordis eorum, in immunditiam, vt cõtumelijs afficiant corpora ſua in ſemetipſis:*

22 *Quum ſe profiteantur*, φάσκοντες. Vel, *Quum putarent*. Nam apud Hebræos אמר [*amar*,] quod reſpondet τῷ λέγειν καὶ φάσκειν, accipitur etiam pro Intus & apud ſe aliquid cõſtituere, vt Pſal. 14.1. quanquam illud malo, vt inanis illa hominum iactantia hoc verbo φάσκειν ſignificetur. Quidam conuertũt, *Qui profitebantur ſe eſſe ſapientes*: & hæc referunt ad varios omnium gentium philoſophos, quales celebrantur Gallorũ Druides, Tuſcorum Aruſpices, Græcorum Philoſophi, Ægyptiorum Sacerdotes, Perſarum Magi, Indorum Gymnoſophiſtæ, Iudæorum Rabbini. Hi ſunt enim præcipuè qui fœdis ſuperſtitionibus ſeſe totúmque vulgus imbuerũt, vt ex ipſorum libris & hiſtoriis apparet. Huc pertinet quod ait Cicero libro De natura deorum primo, *Quis*, inquit, *tam cæcus in contemplandis rebus vnquam fuit, vt non videret ſpecies iſtas hominum collatas in Deos, aut conſilio quodam ſapientum, quò facilius animos imperitorum ad Deorum cultum à vitæ prauitate cõuerterent: aut ſuperſtitione, vt eſſent ſimulacra, quæ venerãtes, Deos ipſos ſe adire crederent?* Sed, vt cunque ſit, certum eſt omnes homines in genere hîc reprehendi, vt qui ſibi ſapientiſſimi videantur in eo ipſo in quo ſe prorſus ſtultos & inſanos produnt, nempe in Dei cultu, quoties hîc vel tantillum ex ſuo cerebro auſi ſunt comminiſci, vt perpetua omnium ſeculorum hiſtoria oſtendit.
23 *Mutarunt enim*, καὶ ἤλλαξαν. Vulgata, *Et mutauerunt*. Eraſmus, *Mutauerúntque*. Mihi verò videtur καὶ pro γὰρ vſurpata. *Incorruptibilis*, ἀφθάρτου. Eraſmus, *Immortalis*; qui tamen fatetur in Annotationibus, amplius aliquid ſignificare ἄφθαρτον quàm ἀθάνατον. Nam in ſacris præſertim literis φθορὰ non modò ad οὐσίαν, ſed etiam ad ποιότητα pertinet: quemadmodum corrumpi dicitur animus vitiis, & perire etiam aliquis, qui tamen eſſe non deſinit, ſed eſt vitioſus aut miſerrimus: de quo plura dicemus 1. Cor. 15.53, & ad Epheſios 4.22. *In efformatam imaginem*, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. Vulgata, *In ſimilitudinem imaginis*: quod eſt perobſcurum. Eſt autem Hebraiſmus qualem annotauimus Matth. 24.15. Nam aſſimilatio imaginis hominis dicitur pro imagine ad formam hominis efficta, vt rectè cõuertit Eraſmus, recedens tamen paulo longius à Græcis. Mutare autem gloriam Dei, eſt pro glorioſo Deo aliud amplecti. Et notanda eſt duplex atque adeo triplex antitheſis. opponitur enim natura ἄφθαρτος, id eſt omnis corruptionis expers, naturæ hominis tam variæ & inconſtãti: Deus omnium rerum opifex, rei ne conditæ quidem, ſed efficta duntaxat: Deus denique immenſa gloria ac maieſtate refulgens, rerum etiam abiectiſſimarum infimæ ac miſerrimæ conditioni. Hoc eſt igitur idololatrarũ & ἐθελοθρησκευόντων, id eſt omnium hominum, acumen, quibus verbi Dei fax non prælucet.
24 *Quamobrem etiam*, διὸ καί. Vulgata & Eraſmus prætermiſerunt particulam καί, quæ tamen non eſt otioſa: neque copulatiuè accipitur, ſed (vt in concluſionibus ſolet) oſtẽdit quàm firmũ ſit & iuſtũ quod in concluſione ponitur vel negatur. Indicat igitur Paulus quàm iuſta ſit pœna qua Dominus impios homines affecit, id eſt, quæ ſit peccati & ſupplicii analogia, ver. 25 & 28. Deus (inquit) ab hominibus ſumma contumelia fuit affectus: æquum fuit igitur vt & ipſi à ſeipſis contumelia afficerentur. Deum cognitum noluerunt agnoſcere homines pro Deo, neque cultum quem illi debebant exhibuerunt: æquum igitur fuit homines in iis tenebris verſari, vt alii alios non agnoſcerent, & mutuis iniuriis ſeſe conficerent. Iam ergo incipit Apoſtolus ex ſecundæ tabulæ præſcripto, id eſt ex mutuis hominum officiis, mundum redarguere. Et notandus eſt hic ordo ſummopere, vt intelligamus religionis contemptum, eſſe vitiorum & ſcelerum ac proinde omnium mundi calamitatum primariam originem, quam non potuit perſpicere carnis prudentia. Atque vtinam hæc conſiderarent principes qui religionis curam nihil ad ſe pertinere putãt, & propoſitis ſolis politicis legibus, fieri poſſe ſperãt vt iuſtitia ac proinde pax & trãquillitas inter ciues ſuos conſeruetur: quaſi prius exhauriri poſſint riui quàm fons ipſe obſtruatur. *Tradidit*, παρέδωκεν. Sic vſurpatur etiam à Latinis Tradendi verbum, vt à Cicerone lib. De fin. 1. *Plerique* (inquit) *obiecta ſpecie virtutis, tradunt ſe libidinibus conſtringendos*. Tradit autem Deus vt iuſtus iudex. Cedo verò an qui facinoroſum tradit carnifici, inuitus tradit, an volens? an carnificis arbitrio ita exponit, vt pœnæ genus certis finibus non circunſcribat? cuius denique vi & auctoritate agit carnifex? an non iudicis? Neque tamẽ quum hæc dico, carnificis opus cum iudicis imperio confundo. Quorſum igitur nonnulli, vt veluti laboranti iuſtitiæ Dei ſubueniant, otioſam in Deo permiſſionem imaginantur? nempe ne Deus videatur malorum author. Id verò abſit vt cuiquam bono vel in mentem veniat: ſed cauendum eſt etiam atque etiam ne hæc præpoſtera modeſtia in ſummam arrogantiam deſinat. Quũ enim Scriptura non vereatur vbique Deo dare quòd impios excæcet, induret, ſeducat, tradat in reprobũ ſenſum: præſtat certè hæc fateri, & Deo gratias agere quòd nos reſpexerit, quàm vel pro reprobis litigare, vel nullam in Deo iuſtitiam agnoſcere cuius cauſa non poſſit à nobis intelligi: denique modeſtiæ cuiuſdam prætextu, magis ac magis friuolas ac falſas diſtinctiones comminiſci. Hæc igitur curioſis ſinamus: nobis ſatis ſit myſteria Dei adorare, & illum precari ne nos pro noſtris meritis in tentatio-

nem inducat, vt loquitur ipse Dei filius. Vide infrà, 9. 22.

Cupiditatibus, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις. Vulgata, *In desideria*. Eras. *Per cupiditates*. Ego verò puto præpositiones ἐν & εἰς in hoc dicendi genere respondere literæ ל, quam Hebræi tertio casui præponunt. Et desiderii nomen potius πόθον quàm ἐπιθυμίαν declarat. *Vt fœdentur*, τοῦ ἀτιμάζεσθαι. Ἀτιμάζεσθαι videtur passiuè accipiendum. Vulg. *Vt contumeliis afficiant*. Erasmus, *Vt ignominia afficerent*. *Inter se*, ἐν ἑαυτοῖς. Vel, *in sese*. Theophylactus autem perinde interpretatur acsi scriptum sit ὑφ᾽ ἑαυτῶν, id est à *semetipsis*. Vulg. *In semetipsis*. Erasmus, *Inter se mutuò*.

	Greek		Latin		Vulgate
25	Οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	25	⁚Vt qui Dei veritatẽ mutarint in mendaciũ, & coluerint ac seruierint reb⁹ creatis, præterito Creatore, qui est benedictus in secula. Amen.	25	*Qui cõmutauerunt veritatem Dei in mẽdacio, & coluerũt & seruierunt creaturæ potius quàm Creatori, qui est benedictus in secula. Amen.*
26	Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας. αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν·	26	⁚Propterea, *inquam*, tradidit eos Deus ⁚fœdis affectibus. nã & fœminæ illorum mutarunt naturalem vsum in eum qui est præter naturam:	26	*Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. nã fœminæ eorum immutauerũt naturalem vsum in eum vsum qui est contra naturam:*
27	Ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρρενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.	27	Similitérque etiam masculi relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt sua libidine alius in alium, masculi in masculos fœda perpetrantes, & ⁚compensationem (quam oportuit) erroris sui in sese recipientes.	27	*Similiter autẽ & masculi relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt in desideriis suis inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedẽ (quam oportuit) erroris sui in semetipsis recipientes.*
28	Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα·	28	Et sicut ⁚non visum est eis ⁚Deum in notitia retinere: *ita* tradidit eos Deus ⁚in mentem ⁚omnis iudicii expertem, vt facerẽt quæ minimè cõueniebat:	28	*Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobũ sensum, vt faciant ea quæ non conueniunt:*

25 *Vt qui Dei veritatem mutarint*, οἵτινες μετ. &c. Vulg. & Erasm. *Qui*. Ego verò illo modo conuertere malui μετήλλαξαν, &c. vt ostẽderem ista dici αἰτιολογικῶς, & cũ proximo versiculo prorsus cohærere. *Præterito Creatore*, παρὰ τὸν κτίσαντα. Sic purè & eleganter conuertit Hilarius, libro de Trinitate 12. quod quũ obseruarit Erasmus, miror eum maluisse interpretari, *Supra eum qui condidit*. Nam qui hoc modo loquitur, videtur confiteri homines Deo quoque cultum aliquem exhibuisse, sed ita vt secũdas demum partes tenuerit. Apostolus verò ne hoc quidem hominibus concedit, sed eos potius coarguit quòd totum illum cultum qui vni Deo debebatur, ad res creatas transtulerint. Vulg. *Potius quàm Creatori*: sententia quoque non ineptè expressa, quanuis à verbis recesserit.

26 *Propterea* [*inquam*,] διὰ τοῦτο. Vel, *Propterea* [*igitur*.] Nã perspicuitatis causa non ineptè potest aliud adiungi, vt epanalepsis intelligatur: quod quum animaduerteret Origenes, tantum abest vt obscura illustret, vt contrà quæ maximè sunt perspicua obscuret. *Fœdis affectibus*, εἰς πάθη ἀτιμίας. De præpositione εἰς diximus ver. 24. πάθη verò malui generali nomine affectus quàm angustiore vocabulo, cupiditates, vel obscurè, morbos, vel barbarè, passiones interpretari. Et ἀτιμία videtur hoc loco fœditatem potius quàm ignominiam declarare.

27 *Compensationem*, ἀντιμισθίαν. Id est mercedem quæ meritis responderet. Plus enim est ἀντιμισθία quàm μισθὸς, vt rectè annotauit Erasmus. Errorem autem vocat πλάνην, id est aberrationem à recta via, quam natura ipsa commonstrabat: nequis errorem putet vocari ἁμάρτημα, id est, peccatum per imprudentiam commissum.

28 *Non visum est eis*, οὐκ ἐδοκίμασαν. id est οὐκ ἔδοξεν αὐτοῖς. Sic enim τὸ δοκιμάζειν accipitur hoc loco, vt si Gallicè dicas, *Ils n'ont trouué bon*. Id enim demum probamus quod sentimus. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Non probarunt*, nimium obscurè. *Deum in notitia retinere*, τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Vel, *Deum agnoscendo retinere*. Vtrunque enim verum est, & vanis illis speculationibus quæ tum ab humani ingenii futilitate, tum etiam ab arrogãtia & improbitate proficiscũtur, Deum quasi ex notitia nostra expelli: & econtrario, quo magis semel cognitus agnoscitur, reuerentia videlicet & puro cultu, eo magis fieri nobis veluti familiarem. Vulgata ἔχειν conuertit Habere, nõ satis expressè. Eras. *Vt Deum agnoscerent*, quasi ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει nihil amplius declaret quàm ἐπιγινώσκειν, sicut Latinis Habere in honore idem significat atque Honorare. Sed fuit obseruandum discrimen inter γινώσκειν & ἐπιγινώσκειν, hoc saltem in loco. Omnes enim, velint nolint, aliquam habent Dei notitiam, vt paulo antè ostendit Apostolus: sed Deum nulli agnoscunt vt par est, ac proinde omnes sunt iræ Dei obnoxii, nisi qui in Christo iustificati & sanctificati seruãtur. *In mẽtẽ*, εἰς νοῦν. Vulg. *Sensum*. i. αἴσθησιν, quæ interpretatio præbuit occasionem Sophistis hæc falsò exponendi de inferioribus animi facultatibus.

Omnis iudicij expertem, ἀδόκιμον. Id est insanã ac peruersam: vnde fit vt extincta primùm conscientia, deinde etiam maxima ex parte sublata synteresi, homines tandem præcipites in omne scelus ferantur: quos ἀπηλγηκότας vocat Apostolus, Ephes. 4. 19, & sæpenumero mortuos in peccatis: in quibus videlicet ne ratio quidem illa naturalis faciat officium. Omnino enim verissimum est Ciceronis illud, Hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Quod quum ita sit, quanuis nemo repentè pessimus euadat, tamen certissimum est, nullos prorsus homines extare, (si filios Dei excipias Spiritu ipsius sanctificatos) in quibus non cernas manifesta istius furoris vestigia. Itaque nõ satis rectè videtur Erasmus ἀδόκιμον νοῦν interpretari Mẽtem quæ propter scelera omnibus displiceat. Est enim hæc interpretatio nimium (vt ita dicam) diluta: contrà verò qui Reprobam mentem interpretantur A Deo reiectã, sicut reprobos opponimus electis, videntur (meo quidem iudicio) multo seueriores quàm par sit. Ita enim vel omnes homines inter reprobatos numerare oporteret, vel eos dũtaxat excipere quos Dominus maturè sanctificaret: id est antequã præcipites in hæc vitia ruerẽt. Nam aut hæc Pauli doctrina ad omnes homines sigillatim pertinet, quatenus sunt filii Adam, aut manca est ipsius disputatio hac in parte: quod statui nec debet, nec potest. Neque enim valet hæc consequutio, Nonnulli legem naturæ violant, ii videlicet qui traditi sunt in reprobum sensum, id est reprobati: ergo lege naturæ nemo iustificatur. Sed firmum erit argumentum hoc modo, Nemo legem naturæ implet, imò verò omnes (vt apparet ex flagitiosa ipsorum vita) ita insaniunt vt præcipites in scelera ferantur: ergo necesse est homines aliunde quàm à lege naturæ, id est à seipsis, iustitiam sperare. Nostrum verò non est, certos fines aut temporum momenta Dei misericordiæ præscribere: & ipsa non modò promissionum formula, sed etiam experientia conuincit, Dominum interdum ex intimis etiam vitiorum gurgitibus electos vocare. Quid igitur? nempe ἀδόκιμον νοῦν hoc loco non debemus passiua significatione accipere, pro mẽte à Deo citra vllam spem salutis reprobata: sed actiuè potius, pro ea in qua sit vis

illa iudicii & rationis ſepulta: vt homo illa non vtatur, ſed quaſi ſublato boni & mali diſcrimine, pronus ad peccandum ruat. qua ſignificatione videtur idem vocabulum explicandum, Tit. 1. 16. Itaque vt planius loquens, conſcientiarum paci conſulerem, malui vti periphraſi quàm cum Vetere interprete & Eraſmo *Reprobam mentem* interpretari.

29 Πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, κακίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ· μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας·

30 Ψιθυριστὰς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστὰς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς,

31 Ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας.

32 Οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, (ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν) οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

Κεφάλαιον β.

1 Διὸ ἀναπολόγητος εἶ ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων. ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις· τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων.

29 ∵Oppleti omni ∵iniuſtitia, malitia, ∵ſcortatione, improbitate, auaritia: pleni inuidia, cæde, contentione, dolo, ∵malignitate:

30 Suſurrones, ∵obloquutores, Dei oſores, contumelioſi, ſuperbi, ∵glorioſi, inuentores malorum, parētibus immorigeri,

31 Deſipiētes, ∵fœdifragi, ∵charitatis expertes, ∵implacabiles, immiſericordes.

32 ∵Qui poſt Dei iura cognita, (∵*nempe* eos qui talia faciūt, dignos eſſe morte) ∵non ſolùm ea faciunt, ſed etiam facientibus ∵patrocinantur.

CAP. II.

1 QVapropter inexcuſabilis es ô homo, ∵quiſquis *alios* damnas. ∵nā hoc ipſo quòd damnas alterum, teipſum condemnas: ∵eadem enim facis *tu* qui *alios* damnas.

29 Repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contētione, dolo, malignitate:

30 Suſurrones, detractores, Deo odibiles, contumelioſos, ſuperbos, elatos, inuentores malorum, parētibus non obedientes,

31 Inſipiētes, incompoſitos, ſine affectione, abſque fœdere, ſine miſericordia.

32 Qui cū̄ iuſtitiam Dei cognouiſſent, non intellexerunt quoniam qui talia agunt, digni ſunt morte: non ſolùm qui ea faciunt, ſed etiam qui conſentiunt facientibus.

CAP. II.

1 PRopter quod inexcuſabilis es ô homo ōnis qui iudicas. in quo enim iudicas alterum, teipſum condemnas: eadem enim agis qui iudicas.

29 *Oppleti*, πεπληρωμένους. Vulg. *Repletos*. Retulit enim ad verbum παρέδωκεν. *Iniuſtitia*, ἀδικίᾳ. Genus eſt ea omnia quæ poſtea enumerantur complectens: cui ſubiicitur κακίᾳ, id eſt malitia, cū in illo vetuſt. codice, tū in vulg. Latina: & quidem rectius opinor. Eſt enim hæc etiā vox generalis, ac proinde in Græcis etiam hanc lectionem repoſuimus. *Scortatione*, πορνείᾳ. In multis codicibus ſubiicitur nomen πονηρίας, quod nō legitur in illo Claromōtano cod. & ſanè videtur pro πορνείᾳ malè annotatū, ex altero libro in ipſum contextum irrepſiſſe. Vulg. tamen illud quoq; legit & Nequitiā interpretatur. Syrus verò pro πονηρίᾳ legit πικρίᾳ, *amaritudine*. *Malignitate*, κακοηθείας. Sic rectius (vt opinor) Vetus interpres quàm Eraſmus, qui conuertit, *Malis præditi moribus*. Definit enim κακοήθειαν Ariſtoteles τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα, id eſt, vitium illud quibuſdam innatum, quo fit vt omnia in deteriorem partem accipiant. quo nomine à Plutarcho Herodotus acerrimè reprehenditur, inſcripto libello περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας.

30 *Obloquutores*, καταλάλους. Vulg. *Detractores*, barbarè. Quis ſit autem obloquutor ſic pulchrè declarat Baſil. ὅμως, ὁ λέγων τι κατά τινος ἵνα αὐτὸ τοῦτο διαβάλῃ ἢ διασύρῃ κατάλαλός ἐστι, κἂν ἀληθὲς ᾖ τὸ λεγόμενον. Id eſt, *Qui quidpiam in aliquem dicit vt hoc ipſum calumnietur, aut alior ſum trahat, obloquutor eſt, etiamſi verum fuerit quod dicitur.* *Dei oſores*, θεοστυγεῖς. Vulg. barbarè, *Deo odibiles*, pro *Deo exoſos*: quod eſt ἀποστρεφόμενοι, vt rectè obſeruat doctiſſimus interpres.

Glorioſi, ἀλαζόνες. Vel, vani oſtentatores: vt ferè ſolēt errones & circulatores, quòd non poſſint ita facilè in mendacio deprehendi: vt is cui obiectum eſt, *En Rhodus. en ſaltus*. Differt igitur hoc vitium à ſuperiore, quòd ἀλαζονεία verſetur in veritate ac mendacio, ὑπερηφανία verò in honore ac infamia.

31 *Fœdifragi*, ἀσυνθέτους: id eſt pactorum ac conuentorum immemores. Nam τὸ συντίθεσθαι Græcis etiam ſignificat paciſci. Vulg. *Incompoſitos*, id eſt ἀτάκτους. Rectius doctiſſimus interpres inſociabiles vocat. *Charitatis expertes*, ἀστόργους. Vulg. *Sine affectione*: quum non omnis affectio ſit στοργή. Eraſmus longiore circuitu, *Alieni à charitatis affectu*. Intelligit autem Paulus στοργὰς φυσικὰς, vt parentū in liberos, mariti & vxoris, & alias eiuſmodi quas Stoici ſtultè inter vitia numerarunt. *Implacabiles*, ἀσπόνδους. Id eſt (vt rectè expreſſit Eraſmus) fœderis neſcii: cuiuſmodi vitium vocatur à Græcis μνησικακία, hodie inter aulicorum virtutes numeratum.

32 *Qui poſt Dei iura cognita*, οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες. Vulg. & Eraſ. τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ vertunt *iuſtitiā Dei*, δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ: quum iuſtitia illud declaret quo iuſtus Deus eſt, δικαίωμα verò ſignificet ius ipſum à Deo poſitū, quod à philoſophis lex naturæ, à Iuriſconſultis ius gentiū dicitur. Quanuis enim Lex Moſis ſit illius plana ac perfecta explanatio: tamen quum Apoſtolus aduerſus omnes homines adhuc diſſeruerit, non poſſunt iſta ſatis commodè de Lege Moſis intelligi. Vſus ſum autē plurali numero vt magis perſpicuè loquerer, & Dei potius dixi quàm Diuina, vt ſciamus Legiſlatorem ipſum laudari. Quod autem attinet ad participium ἐπιγνόντες, non iam accipitur vt paulo antè, ſed pro γνόντες. [*Nempe*] *eos*, ὅτι. Sic legunt & Syrus interpres & omnia Græca exemplaria quę nobis contigit inſpicere, excepto illo Claromōtano. Vetus tamen interpres (quem etiam ſequuntur Latini omnes interpretes) legit, *Non intellexerunt quoniam qui talia faciunt*, &c. id eſt, οὐ συνῆκαν ὅτι, ſiue, vt ille vetuſtiſſimus codex habet, οὐκ ἐνόησαν ὅτι &c. *Non ſolùm ea faciunt*, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν. Iſidorus in Græcis ſcholiis annotat nonnullos legere, οὐ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσι. Id eſt (vt etiam vertit Vetus interpres) *Nō ſolùm qui ea faciunt, ſed etiam qui conſentiunt facientibus*. Et Camerarius ſimilem Græcam ſcripturam profert, nempe οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι. Atqui præterquam quòd in omnibus vetuſtis codicibus reperitur ea lectio quam ſequuti ſumus, hiabit etiā contextus ſi ita legeris, niſi addas illud οὐ συνῆκαν, id eſt nō intellexerunt, cum Vetere interprete. Deinde multo vberior eſt ſententia quam ſumus amplexi. imponit enim Paulus quaſi colophonem iſtorum portētorum enumerationi, addito eo ſcelere quo nullum eſt maius, quum videlicet non contenti peccare, aliorum etiam ſcelera pro virili adiuuamus, & quidem aliqua cum voluptate. *Patrocinantur*, συνευδοκοῦσι. Id eſt συνηγοροῦσιν, vt commodè (meo quidem iudicio) exponit Theophylactus, quē ſum in eo ſequutus. Alioqui τὸ συνευδοκεῖν alibi conuertimus cō probare ſeu aſſentiri. Hîc verò quiddam amplius videtur ſignificare, quum præſertim Chryſoſtomus duobus vtatur in illo declarando, nempe τῷ συμπράττειν καὶ ἐπαινεῖν. id eſt, Socium eſſe in malè agendo, atque etiam peccantem laudare. Quibus etiam Græca ſcholia adiiciunt εἰς τὸ κακὸν παρακαλεῖν. id eſt, Ad malum prouocare. Denique omnes conſenſionis ſpecies hoc vocabulo declarantur.

IN CAP. II

1 *Quapropter*, διό. Origenes iſta cum proximis ita cōnectit vt prorſus cohæreant: & caput ſecundum incipit à Scimus verò iudicium Dei, &c. à cuius ſententia non abhorret Eraſmus. Si modò (inquit) ſuperiore verſiculo addatur οἱ, vt legamus hoc pacto, οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ

καὶ συνευδοκοῦσι. Ego verò non video (etiamsi ita legeris) quomodo non hiet tota illa periodus, vt diximus in penultima superioris capitis annotatione. Deinde etiamsi hoc concederem ita esse vt vult Erasmus: quis tamen non videt Origenem bis peccare quũ hæc ita connectit? Paulum enim aliud hominum genus aggredi, satis ostendit vocabulum κρίνειν, quod significat reprehendere ac damnare: quum antea disertè ostenderit se aduersus illos agere qui & ipsi malè agunt, & malè agentes sua consensione iuuant. ex quo consequitur, ab Origene, quum ista connectit, diuersa prorsus argumenta coniungi. Deinde quod Paulus subiungit, *Scimus verò iudicium Dei esse secundum veritatem*: quis est tam cæcus qui non videat adhiberi vt quod paulo antè præcesserat, confirmaret? Alter ergo hic est error Origenis, quòd coniunctissima dirimat. Itaque vulgatam distinctionem sequi maluimus quàm cum illo aberrare à scopo. Sed si hæc diuersa sunt (dicet aliquis) quorsum vtitur Apostolus particula διὸ, qua sanè indicat ea quæ dicturus est, à superioribus pendere? Respondeo, non contraria, sed diuersa hæc esse, nempe vt diuersas species in eodem genere coeuntes, ac proinde Paulum vtrique parti argumentum meritò adhibere à communi vtriusque ratione sumptum. Genus est, Legem violare, ac proinde iustum non esse, sed iræ Dei obnoxium. Ratio generalis est, Nosse ius Dei, quòd videlicet qui hoc vel illud agant, digni sunt morte, & nihilominus contra ius Dei facere. Species diuersæ sunt: vna, apertè legem Dei violare: altera, nonnihil habere æquitatis, & malè agentes reprehendere. Aduersus illos egit priore loco Apostolus, istos nunc aggreditur: vtrosque autem communi illa ratione confutat, ideóque vtitur particula διό. *Quisquis [alios] damnas*, πᾶς ὁ κρίνων. Vulg. *Omnis qui iudicas*. Eras. *Quisquis es qui iudicas*. Nos Damnandi vocabulo vti maluimus: primùm quia κρίνειν hoc loco accipitur pro Culpare & reprehendere, nec satis rectè à nonnullis restringitur ad iudices vel politicos vel ecclesiasticos: deinde vt seruarem paronomasiam quæ est in verbis Græcis κρίνεις & κατακρίνεις. Sed prudenter hoc quoque considerandum est, non esse propositum Paulo eorum factum reprehendere qui aliorum vitia carpunt: (neque enim hoc ad propositam disputationem facit, éstque, si rectè fiat, in primis laudabile) sed potius ostendere, ne eos quidem qui non assentiuntur malè agentibus, idoneam excusationem habere coram Deo, imò aduersus seipsos sententiam ferre.

Nam hoc ipso, ἐν ᾧ γάρ. Vulgata, *In quo enim*: quæ interpretatio est nimium angusta: quanuis & Græcis & Latinis quibusdam arrideat. Pertinet enim duntaxat ad eos qui eorundem vitiorum sunt rei: vt siquis impius impium, aut adulter adulterum reprehendat. quod non est perpetuum: quia fieri potest vt furari minimè velit qui furẽ damnet. Paulus autem in ipso genere paritatem istam, non in criminis specie considerat: itaque posse fieri negat vt qui aliũ reprehendit, idcirco iustus sit coram Deo. Cur enim reprehendit? nempe quia iudicat eum malè agere, id est Legem violare: ecquis autem est qui Legem non violet aliqua in parte? Itaque quisquis alios damnat vt Legũ transgressores, ipse seipsum eo ipso condemnat quòd alium damnet. In vno codice scriptũ erat ἐν ᾧ γὰρ κρίματι, *quo enim iudicio*, & ita citatur hic locus ab Hieronymo, extremo secundo libro in Ezechielem. *Eadem enim*, τὰ γὰρ αὐτά. Non inculcat Apostolus quod in extremo capite superiore dixerat, vt putauit Erasmus. Neque enim idem declarãt αὐτὰ & τὰ αὐτά, id est *Ea* & *Eadem*. Verùm cur ita loquitur, quum qui alios reprehendunt, non semper iisdẽ vitiis sint obnoxii? Huic obiectioni occurrit Paulus sequenti versiculo, quem idcirco diximus cum isto prorsus connectendum. *[Tu] qui [alios] damnas*, ὁ κρίνων. Vulg. *Quæ iudicas*, id est ἃ κρίνεις. Sed vetusti codices emẽdati scriptum habent QVI.

Græce		Beza		Vulgata
Οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ ἐστι κατ' ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.	2	⁘Scimus verò iudicium Dei esse ⁘secundum veritatem aduersus eos qui talia agunt.	2	*Scimus enim quoniam iudicium Dei est secundũ veritatem in eos qui talia agunt.*
Λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ;	3	Putas autem hoc, ô homo qui damnas eos qui talia faciunt, & facis ea, fore vt effugias iudicium Dei?	3	*Existimas autem hoc, ô homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei?*
Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;	4	An ⁘copiam benignitatis eius & tolerantiæ ac ⁘lenitatis contemnis, ⁘ignorans te benignitate Dei ad resipiscentiam ⁘deduci?	4	*An diuitias bonitatis eius & patientiæ, & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pœnitentiã te adducit?*
Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ·	5	Sed pro duritia tua & corde quod resipiscere nescit, ⁘ ‖thesaurizas tibiipsi iram ⁘ in diem iræ & patefactionis ⁘ iusti iudicij Dei:	5	*Secundum autẽ duritiam tuam & impœnitẽs cor, thesaurizas tibi iram in diem iræ & reuelationis iusti iudicij Dei:*

·5·3·

2 *Scimus verò*, οἴδαμεν δέ. Prudenter Paulus in hac tota disputatione non adhibet sententias ex verbo Dei petitas, (differit enim aduersus omnes homines in genere, inter quos pauci admodum vel de ipso nomine verbum Dei cognouerant) sed potius προλήψεις & communes illas notiones quas Deus in hominis natura ita insculpsit vt Satan eas prorsus delere nunquam potuerit. Cuiusmodi hæc est, Deum longè acutius omnia cernere quàm homines, & iustissimum esse scelerum vindicem. Quò etiam pertinet tritus ille apud Græcos versiculus, Πάντ' ἐφορᾷ Θεοῦ ἔκδικον ὄμμα. *Secundum veritatem*, κατ' ἀλήθειαν. Vel, *ex veritate*, id est ex vera æstimatione, non autem ex specie exteriore. Spectat ergo interiores motus Paulus, quos Deus intuetur: & hominum opiniones diuinis iudiciis opponit: quæ vera est ratio homines coarguendi, quanuis aut aliis aut sibiipsis iusti videantur. Seuerus es aliorum reprehensor, rectè quidem, sed mirum est ni iisdem vitiis intus scateas quæ in aliis reprehendis: certè eorundem vitiorũ semina in te inesse oportet si homo es: & vt non iisdẽ sceleribus sis reipsa siue foris contaminatus, tamẽ alia intus foues nihilo minus execranda corã Deo. Denique etiamsi tibi non sis conscius vllius sceleris, (quod tamen fieri iure non potest) quàm multa ducis pro virtutibus quæ coram Deo manifesta sunt scelera: & tu quoque, si propius inspiceres, scelera esse confitereris? Socrates in foro differit de virtute, & religionem interim (id est publicum errorem) colere se cum populo testatur, vt monet quoq. Pythagoras. Cato acerrimus virtutis custos, fœnus iniquissimum exercet, vxorem prostituit, nec dubitat sibi mortem consciscere. Idem de cæteris esto iudiciũ. Nam in solis regeneratis fit mentis mutatio: Deo nihilominus ad conseruationẽ humani generis ex eo Ecclesiam suam colligẽte. Itaque Paulus hoc vno verbo vniuersam carnis sanctimoniam ad inferos detrudit, & meritò in istos acrius quàm in alios omnes inuehitur.

4 *Copiam*, τοῦ πλούτου. Quum πλοῦτος propriè declaret diuitias, (vt cõuertit Vetus interpres) solet translatitiè vsurpari à Paulo quoties ingentem alicuius rei vim & copiam vult intelligi: sicut obseruauit Erasmus, vt infrà, c. 9. 23, & alibi sæpe. *Lenitatis*, μακροθυμίας. Vulg. *Longanimitatis*, barbarè. Quidam, *Lentitudinis*, id est ἀοργησίας, quæ inter vitia meritò numeratur. Tertullianus & eum sequutus Cyprianus, verterũt Magnanimitatem, ídq; perperam. Nec enim θυμὸς in hac voce aliud quàm iram siue indignationẽ declarat. Vide Matth. 18. 26. *Ignorans*, ἀγνοῶν. Cõsentiunt in hac lectione vetusti codices Latini, quanuis vulgò legatur ignoras, ἀγνοεῖς. Sicut etiam habet Syrus interpres, sed præposito VAV pro copulatiua particula.

Deduci? ἄγει; Vulg. *Adducit*. quod videtur declarare euentum, quum hîc significetur duntaxat consilium ac voluntas, & ea quidem clementiæ plena.

5 *Thesaurizas*, θησαυρίζεις. Sic loquitur Nehemias, 13. 18.

Huc

Huc spectat etymon Græci vocabuli, τὸ εἰς αὔριον τιθέναι, id est in crastinum recondere, quo significatur homines, dum cupiditatibus suis quotidie indulgendo existimant se aliquid bonis suis adiicere, tandem pro thesauro inuenturos Dei indignationem. Itaque thesaurizandi verbum quanuis parum Latinum, tamen vt maximè conueniens retinuimus. *In diem*, ἐν ἡμέρᾳ. Sic malo interpretari quàm In die, quia de futuro loquitur. Huc pertinet egregium illud Homeri dictum Iliados δ, quod adscribere libuit, vt intelligamus quàm eruditè disputet Apostolus ex communibus humanæ mentis prænotionibus. Sic igitur Agamemnon de Troianorum periurio cõquerens, Εἴπερ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν, Ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν Σὺν σφῇσι κεφαλῇσι, γυναιξί τε καὶ τεκέεσσιν.

Iusti iudicij, δικαιοκρισίας. Vetera exemplaria legunt καὶ δικαιοκρισίας, & Græca etiam scholia, & Basilius ν ἠθικῶν ὅρῳ α. Mihi tamen magis placet omitti coniunctionem: quo modo Vetus interpres conuertit, & citat Augustinus lib. contra Iulian. 5. cap. 3, & De ciuitate Dei, 1. cap. 8. Cæterùm cui tantum est otii vt mirificas nugas velit cognoscere, cur videlicet Deus in vltimum diem reiecerit vniuersale iudicium, legat quæ Origenes suo more in hunc locũ μετεωρολογεῖ, aditum patefaciens mortuorum inuocationi, & igni purgatorio, detorto etiam ad sua somnia Apostolico dicto, 1. Tim. 5. 24. quasi eo loco Paulus de supremo illo Dei iudicio differat.

Ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ·	6	‖ Qui reddet vnicuique ¨secundum opera ipsius:	6	*Qui reddet vnicuique secundum opera eius:*	Psal. 61. 13 matt. 16. 27. apoc. 22. 12.
Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον·	7	¨Iis quidem qui perstant, ¨boni operis gloriam & honorem & immortalitatem, ¨*id est* iis qui quærunt vitam æternam:	7	*Iis quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriam & honorẽ & incorruptionem quærunt, vitam æternam:*	
Τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή.	8	Iis verò qui sunt cõtentiosi, & qui veritati quidem nõ obtemperant, sed obtemperant iniustitiæ, *reddetur* ¨excandescẽtia, & ira.	8	*Iis autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio.*	
Θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνος·	9	¨Compressio *igitur imminet* & angustia aduersus omnem animã hominis perpetrantis malum, tum Iudæi in primis, tum etiam Græci:	9	*Tribulatio & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primùm & Græci:*	
Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθὸν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.	10	Gloria verò & honor & pax cuiuis operanti bonũ, tum Iudæo in primis, tum & Græco.	10	*Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primùm & Græco.*	

6 *Secundum opera ipsius*, κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ergo (inquiunt Sophistæ) etiam operibus iustificamur coram Deo. Ego verò contrà colligo quod disertè aiunt Dauid & noster Apostolus infrà, cap. 3. 20, Ergo ex operibus suis nullus hominum iustificabitur. Ecquis enim adferet hæc opera quibus vitam æternam persolui dicit Apostolus? an homines non regenerati? atqui reuelatur ira Dei aduersus omnes homines, quia omnes peccauerunt. an filii Dei? atne Abraham quidem habet de quo glorietur coram Deo, vt infrà, cap. 4. 2, ostendimus. Ergo vnus Christus hæc nobis conferet, factus nimirum nobis iustitia & iustificatio, quem quidem sola fide apprehendimus. Quis enim dedit illi prior, & retribuet ei? Ergo qui huius loci testimonio abutuntur stabiliendæ operum iustitię, pręterquàm quòd manifestissimè detorquent Pauli verba in contrariam prorsus sententiam, ineptè etiam ac planè sophisticè assumunt τὸ κρινόμενον in argumentando.

7 *Iis quidem qui perstant*, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν. Id est, τοῖς μὲν ὑπομένουσιν, vt contentiosos vocat τοὺς ἐξ ἐριθείας, & circuncisos τοὺς ἐκ περιτομῆς: vt etiam explicat Ambrosius, & distinguunt Græca scholia. Erasmus post Origenem, coniungit ἔργου ἀγαθοῦ cum ὑπομονὴν, & omnia hæc subiicit participio ζητοῦσι. Sic enim interpretatur, *Illis quidem qui perseuerantes in opere bono, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam.* quod etiam Syro interpreti placuit. Vulgata autem vertit ad verbum, *Iis quidem qui secundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam*: eadem distinctione seruata, nisi quòd *Boni operis*, potest construi cum iis quæ sequuntur. *Boni operis gloriam*, ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν. Id est, gloriam quæ bona opera consequitur. Sic enim mihi quidem videtur multo planior, & magis perspicua esse sententia quàm si ἔργου ἀγαθοῦ coniungas cum ὑπομονὴν. neq; aliam distinctionem norunt Græca scholia, quæ sequuti sumus. Ecce verò iterum insurgunt Sophistæ, & mercedem proponunt operibus debitam. Cedo verò, quos alloquitur Apostolus? an eos in quibus fides operatur? atqui de iis nondum disseruit: & disertè etiam testatur Augustinus, bona opera non præcedere iustificandum, sed iustificatum sequi: quod & ipsum docet sensus communis: siquidem arbor fructum gignit, nõ fructus arborem à qua gignitur. Superest ergo vt eos alloquatur Apostolus qui Christo nondum per fidem sunt insiti. Isti verò quæ bona opera proferent? Siquidem quicquid absque fide fit, peccatum est: fides autem est ex auditu, isti verò vel nõ audierunt, vel certè non didicerunt. At enim si tales nulli sunt quales hîc describit Paulus, cur hoc profert? an vt vnam aliquam ideam proponat? Minimè verò: sed vt hac proposita conditione salutis omni ex parte quod ad hominis vires ac facultates ἀδυνάτῳ, omnes sua ipsorum iustitia spoliatos ad eum adducat, à quo vno per solam fidem apprehenso, gratis iustificentur: vt ipse disertè concludit infrà, cap. 3. 20. 21, & deinceps. *[Id est] iis qui quærũt*, ζητοῦσι. Sic rursus distinguũt Græca scholia, & rectè, meo quidem iudicio. Nam eiusmodi epexegeses frequentissimè occurrunt, vt in Iohanne præsertim annotaui. Addidi tamen particulam exegeticam, vt planior esset sententia. Explicat ergo Apostolus quinam sint καθ' ὑπομονὴν, ii nimirum qui ad immortalẽ vitam nullis doloribus aut molestiis fracti peruenerunt: quò pertinet illud Hesiodi, Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν Ἀθάνατοι· χαλεπὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτὴν, Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον, &c. Hæc igitur rectè philosophi: sed in eo tamen hallucinati quòd homines putarunt diligentia & longa consuetudine virtutis habitum consequi, quum ne ingredi quidem hanc viã possint, nedum vt ad metam perueniant: sicut Paulus vno verbo exposuit quũ diceret Deum κατὰ ἀλήθειαν iudicare. Quæ verò disputat tribus paginis Origenes in hunc locum de fidelium lucta, planè sunt ἀπροσδιόνυσα, quum illos Paulus non alloquatur.

8 *Excandescentia*, θυμός. Id est, ira subitò inflammata, Dei videlicet in peccatorem, non ipsius peccatoris in sese, vt putauit Origenes. Solent autem Græci interpretes pro eo quod in Scripturis dicitur חמה [*chemah*] θυμὸν interpretari, צרה [*tsarah*] θλῖψιν, id est oppressionẽ, pro עקה [*hakah*] στενοχωρίαν, id est angustiam: éstque ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, per syllepsin subaudiendum ἀποδοθήσεται, quum alioquin dicẽdum fuisset θυμὸν καὶ ὀργὴν quarto casu. Sed & illud annotãdum est, Veritatis appellatione non iam prædicationem verbi Dei, sed naturalem notitiam intelligi, vt suprà versu 18. quod quia Origenes & ex veteribus nonnulli non viderunt, totam Pauli disputationem perturbarunt.

9 *Compressio*, θλῖψις. Plerique connectũt hæc duo cum præcedentibus, quod mihi non probatur. Noua enim est omnino periodus, in qua thesis superior ad hypothesin tũ Iudæorum tum Græcorũ applicatur. Θλῖψιν autem Vulg. barbarè consueuit vertere Tribulationem, nos Oppressionem dicimus, quum de piis iniustè oppressis quæritur.

Οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ.	11	¨Non enim eſt perſonarum acceptio apud Deum.	11	*Non eſt enim acceptio perſonarum apud Deum.*
Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται.	12	Quicunque enim ſine Lege peccauerũt, ¨ſine Lege quoque peribunt: & quicunque in Lege peccauerũt, per Legem damnabuntur.	12	*Quicunque enim ſine Lege peccauerunt, ſine Lege & peribũt: & quicunque in Legem peccauerũt, per Legem iudicabuntur.*
(Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ· ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.	13	(Non enim qui audiunt Legem, iuſti ſunt apud Deũ, ſed qui Legem præſtant, ¨iuſtificabuntur.	13	*(Nõ enim auditores Legis iuſti ſunt apud Deũ: ſed factores Legis iuſtificabuntur.*
Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσὶ νόμος·	14	Nam quum Gentes ¨ quæ Legem non habent, natura ¨ quæ Legis ſunt faciant, iſti Legem non habentes, ſibiipſis ſunt lex:	14	*Quum enim Gentes quæ Legem non habent, naturaliter ea quæ Legis ſunt faciunt, eiuſmodi, Legem non habentes, ipſi ſibi ſunt Lex:*
Οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων)	15	Vt qui oſtendant ¨opus Legis ſcriptum in cordibus ſuis, vnà teſtimonium reddente ipſorum cõſcientia, & ¨cogitationibus ſeſe mutuò accuſantibus, aut etiam excuſantibus)	15	*Qui oſtẽdunt opus Legis ſcriptum in cordibus ſuis, teſtimonium reddente illis conſciẽtia ipſorum, & inter ſe inuicem cogitationũ accuſantium, aut etiam defendentium)*
Ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.	16	¨In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum, ex Euãgelio meo, per Ieſum Chriſtum.	16	*In die quum iudicabit Deus occulta hominũ, ſecundum Euangelium meũ, per Ieſum Chriſtum.*

11 *Non eſt perſonarum acceptio,* οὐκ ἔστι προσωποληψία. Id eſt, homines non metitur Deus ex genere, vel patria, vt eos amplectatur vel repudiet. Eraſmus mauult Reſpectũ perſonarum interpretari. Ergo (clamitant præpoſteri quidam diuinæ iuſtitiæ patroni) Deus neminem ab æterno reprobationi deſtinauit. Mirũ certè hominũ acumen, qui quũ negare nõ poſſint Deũ aliquos ab æterno elegiſſe in ſemetipſo, tamen imaginantur, ſic potuiſſe nonnullos eligi vt nullus repudiaretur. Deinde ſciendum eſt, aliquos miſericordiæ, & aliquos iuſto iudicio deſtinare ab æterno, non eſſe προσωποληψίαν. Sed ſi Deus ex aliquot paribus nonnullos in ipſis eligeret, id eſt qualitatẽ aliquam reſpiciens in ipſis hærentem, alios verò repudiaret, tum demum προσωπολήπτης, ac proinde (quod abſit) iniquus iudex humanæ rationi videri poſſet. Quum verò tanquam figulus, priuſquam vaſa condat, alia gloriæ, alia iuſto iudicio deſtinat, quæ tandem hîc eſſe poteſt προσωποληψίας ſuſpicio? Denique πρόσωπον non declarat ipſos homines, ſed externas qualitates, vt genus, dignitatem, opes, patriam denique, ſiue gentem, vt hoc loco. Vide Mar. 12. 14.

12 *Sine Lege,* ἀνόμως. id eſt ἄνευ νόμου, vt mox explicatur. Alioqui ἀνόμως dici ſolet pro παρανόμως. i. contra Legem.

13 *Iuſtificabuntur,* δικαιωθήσονται. Id eſt, iuſti pronuntiabuntur apud Dei tribunal. Quid igitur ſupereſt (dicet Sophiſta) quominus operibus tribuas aliquam ſaltem iuſtitiæ partem? Reſpondeo hoc ipſum ſupereſſe quod tu nuſquam niſi in vno Chriſto inuenies, id eſt vt iſtam iuſtitiã adferas. Iſtam ſi habes, profer, & ſanè iuſtus eris ex Lege: ſed quũ nõ habeas, (niſi fortè iuſtior es quàm Abrahã, & Apoſtolus ipſe, clamans ſe non eſſe ſibi conſciũ, nec tamẽ in hoc iuſtificatum) aut tibi, miſer Sophiſta, cum tuis meritis, bullis & indulgentiis, pereundum eſt: aut (quod vtinã potius facias) amplectẽda tibi iuſtitia ex fide & gratia, quę iuſtitiam abſq; Lege tibi imputatã ſtabiliat. Videntur autem verſiculi 13. 14. 15, parentheſi commodè poſſe includi, ita vt decimusſextus connectatur cum duodecimo: & parentheſis in duas partes diſtinguatur. Nam verſiculus decimustertius ad Iudæos pertinet, quos dixerat per Legem condẽnandos, ad quorum etiam cauſam agendam paulatim progreditur Apoſtolus. Reliqui verò duo, nempe decimuſquartus & decimuſquintus, confirmãt quod dixerat, perituros ſine Lege qui ſine Lege peccarunt. Quia, inquit, vt Legem Moſis non habeant, (cœpit enim Gentes Apoſtolus cum Iudæis comparare) habent tamen aliam Legem in cordibus ſuis inſculptam: quod vel ex eo produnt quòd & ipſi inter vitia & virtutes (præeunte illa luce) diſcrimen aliquod conſtituunt, vt planè ſint αἰταπολόγητοι. Hæc eſt germana huius loci explicatio: quam quum plerique ex veteribus non obſeruarint, mirum eſt quantum à ſcopo Apoſtoli aberrarint: dum alii putant hæc accipienda de Gentibus quæ in Chriſtum prædicatum tandem crediderunt: alii naturam intelligunt per fidem in Chriſtum reſtitutam: alii etiam diſputant de iis qui ex Gẽtium numero in Chriſtum venturum crediderũt, vt Melchiſedec, & ſiqui alii tales fuerunt. quæ omnia quàm parum appoſitè dicantur, res ipſa oſtendit. Eſt enim vniuerſalis hæc doctrina, ad omnes omnium ætatum profanos homines pertinens, nec ad commendandas illorum virtutes accommodata, ſed huc potius vt omnis excuſatio illis adimatur.

14 *Quæ Legem non habent,* τὰ μὴ νόμον ἔχοντα. Hoc non eſt ſimpliciter intelligendum, ſed κατά τι, id eſt Iudæorum habita ratione, quibus Deus ſingula Legis capita tradidit. *Quæ Legis ſunt faciant,* τὰ τοῦ νόμου ποιῇ. Id eſt, honeſta iubeant, turpia prohibeant: veluti quum de religione præcipiũt, in furta, adulteria, homicidia pœnas ſtatuunt. Neque enim hoc à Paulo dictum eſt de ipſa Legis obſeruatione, ſed duntaxat de ratione quam profanæ etiã gentes in legibus condendis ſunt ſequutæ. minimè id quidem quaſi plena veræ pietatis aut iuſtitiæ cognitione natura præditi ſint homines, ſed quòd, velint nolint, aliquem habeant religionis ſenſum, & aliquod turpis & honeſti diſcrimen, quæ illis condemnandis ſufficiunt.

15 *Opus Legis ſcriptum in cordibus ſuis,* τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Alibi, vt Ierem. 31. v. 33, dicuntur habere Legem cordibus inſcriptam, quorum corda Dominus ſancto ſuo Spiritu circuncidit, vt loquitur Moſes Deuter. 30. v. 6: ſed hoc loco Paulus de hominibus loquens in genere quales naſcuntur, de naturali notitia hoc intelligit, non autem de implendæ Legis facultate, vt rectè notat doctiſſimus interpres. Itaque opus Legis habere cordi inſcriptum ſignificat hoc loco, habere turpis & honeſti, iuſti & iniuſti diſcrimẽ, quod eſt æquitatis omnis, rectarũ legum norma, hominis menti inſculpta. *Cogitationibus accuſantibus,* τῶν λογισμῶν κατηγορούντων. Non eſt excuſandus Vetus interpres, qui ineptè vertit, Cogitationũ accuſantium vel defendentium. quum certum ſit hæc poni abſolutè, nec iſta poſſint ſatis cohærere cum nomine συνειδήσεως.

16 *In die,* ἐν ἡμέρᾳ. Vel, *In diem,* pro εἰς ἡμέραν, vt ſuprà, ver. 5, minimè id quidem quaſi conſcientiæ teſtimonium in eum vſque diem differatur, (ſicut exiſtimauit Caſtellio, qui participia præſentis temporis συμμαρτυρούσης κατηγορούντων ἀπολογουμένων, deprauata prorſus Apoſtoli ſententia, vertit futuro tẽpore, *Teſtabitur, Accuſabunt, Defendent*) ſed potius quia teſtimonium illud ne morte quidem abolitum, in eum vſque diem vigebit. Malui tamen interpretari IN DIE, ita vt hic verſiculus cohæreat cum duodecimo, tribus interiectis per parentheſin incluſis:

quoniam alioqui quod hîc dicitur de die Domini, videretur ad solas Gentes pertinere si cum proximè præcedentibus coniungeretur. *Ex Euangelio meo*, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. Id est, sicut testatur doctrina hæc cuius ego sum præco constitutus. Sic Asaphus ps. 78.1, *Ausculta popule mi, legem meam.*

	Græce		Latine		Vulgata
17	Ἴδε, σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ.	17	⁖Ecce, tu cognominaris Iudæus, & acquiescis in Lege, & ⁖gloriaris in Deo.	17	*Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in Lege, & gloriaris in Deo.*
18	Καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου.	18	Et nosti *eius* voluntatem, & ⁖exploras quæ discrepant, institutus ex Lege.	18	*Et nosti voluntatem, & probas vtiliora, instructus per Legem.*
19	Πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει,	19	Confidísque te ducem esse cæcorum, lucẽ eorum qui *sunt* in tenebris,	19	*Cõfidis teipsum esse ducem cæcorum, lumẽ eorum qui in tenebris sunt,*
20	Παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ.	20	Eruditorem insipientium, magistrum ⁖infantium, quòd habeas ⁖informationem cognitionis ac veritatis in Lege.	20	*Eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ & veritatis in Lege.*
21	Ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις;	21	Qui igitur doces alium, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?	21	*Qui ergo alium doces, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?*
22	Ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς;	22	Qui dicis non mœchãdum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium admittis?	22	*Qui dicis non mœchãdum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegiũ facis?*
23	Ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις;	23	Qui de Lege gloriaris, per Legis transgressionem Deum dedecoras?	23	*Qui in Lege gloriaris, per præuaricationem Legis Deum inhonoras?*
24	Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται.	24	Nam ‖ Dei nomen propter vos blasphematur inter Gentes, ⁖sicut scriptum est.	24	*Nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est.* Esa. 52.5. ezech. 36. 23.
25	Περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ ἐὰν νόμον πράσσῃς· ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν.	25	⁖Nam circũcisio quidẽ prodest si Legem seruaris: quòd si trãsgressor Legis fueris, circũcisio tua facta est præputium.	25	*Circũcisio quidem prodest si Legem obserues: si autem præuaricator Legis sis, circuncisio tua præputium facta est.*
26	Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται;	26	Itaque ⁖ si præputium ⁖iura Legis seruauerit, nónne præputium illius ⁖ pro circuncisione ⁖reputabitur?	26	*Si igitur præputiũ iustitias Legis custodiat, nónne præputium illius in circuncisionem reputabitur?*

17 *Ecce*, ἰδέ. Nunc peculiariter differit aduersus Iudæos Legi Mosis confidentes. Itaque optimè cõuenit hæc particula, illos Legi ἐπαναπαυομένους, id est quasi placidè indormientes, excitans, vt apertum ac proximũ periculum cernant. Vulgata, *Si autem*, εἰ δέ: quod etiam scriptum inuenimus in tribus codicibus. Sed & Origenes & Ambrosius & Theophylactus ita videntur legisse, sed hiante cõstructione. *Gloriaris*, καυχᾶσαι. Annotant grammatici καυχᾶσαι dici pro καυχᾷ, sicut κοιμᾶσαι pro κοιμᾷ.

18 *Exploras quæ discrepant*, δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. Gloriamini, inquit, de Deo, id est quòd noueritis Dei voluntatem, & possitis discernere quæ ab illa discrepant, vt qui sitis à pueris instituti in Lege. Est enim seruanda vis verbi κατηχεῖσθαι. Sic Philip. 1.10, idem dicendi genus explico. Vulgata, *Probas vtiliora*: quo modo etiam interpretatur Theophylactus. Nam τὸ διαφέρειν interdum accipitur pro συμφέρειν, id est vtilem esse, vt prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Erasmus de eo videtur dubitare, idcóque cõuertere maluit, *Probas eximia*, quia τὸ διαφέρειν interdum declarat præstare & antecellere. Lector quam maximè probabit ex his interpretationibus sequatur.

20 *Infantium*, νηπίων. Erasmus, *imperitorum. Nam*, inquit, *nemo infantes docet*. Ego verò id fateor: sed quis non videt Apostolum his epithetis repręsentare Iudæorum fastum, qui cæteros homines non tantùm pro imperitis, sed quasi pro infantibus haberent? Itaque nisi infimum istum imperitiæ gradum significaris, peribit huius dicti energia. *Informationem*, μόρφωσιν. Id est rationem instituendi ac formandi alios in cognitione veritatis. Vel, vt Vulgata & Erasmus *Formam*, id est apparẽtiam vt vulgò vocant, sicut accipitur idem vocabulũ 2. Tim. 3. v. 5. acsi diceret Paulus, prętextu externi Legalis cultus Iudæos omnia sibi solis vindicasse, quũ re vera nihil minus quàm Legẽ præstarẽt.

24 *Sicut scriptum est*, καθὼς γέγραπται. Appositè prorsus, ne Iudæi ad patres prouocarent, quasi sibi ab Apostolo fieret iniuria.

25 *Nam circuncisio*, περιτομὴ μὲν γάρ. Vulg. malè omittit particulam causalem. Est enim occupatio, cuius pondus vt intelligatur, sciendum est Ceremonialem legem quæ hoc loco συνεκδοχικῶς per circuncisionem vt illius initiationem intelligitur, fuisse partim Moralis Legis partim Euangelicarum promissionum σφραγῖδα in oculos incurrentem: nunquam autem absolutè, sed relatè ad hanc vel illam fuisse considerandam. qua in re maximè peccabant Iudæi, vt & hodie Sophistæ in doctrina de opere operato. Sed ne relatè quidem considerata Iudæos cõmendabat, imò reos peragebat, vt hîc docet Apostolus, eos videlicet qui extra Christum iustitiam in legalium præceptorum obseruatione præsertim ceremonialium constituebant. Erat igitur illis circuncisio instar solennis obligationis qua Iudæi ad integram Moralis legis præstationem adstringebantur, proposita ipsis ob oculos in circuncisionis ritu excisionis pœna, si vel minimum in Legem peccassent, quo respectu nostro Paulus Coloss. 2. 14, legem ceremonialem vocat damnationis chirographum: tantum abest vt carne circuncisum esse illis iustitiá conciliaret. Hæc igitur huius reprehẽsionis vis est, ex qua intelligitur quis semper fuerit, & nunc sit etiam verus sacramentorum, & totius externi cultus vsus. De circuncisione verò prorsus obiter Apostolum infrà loqui, 4.11, mirum non est, vt qui eam ibi consideret qualis in Abrahamo fuit, nimirum vt Euangelicarũ promissionum sigillũ.

26 *Si præputium*, ἐὰν ἡ ἀκροβυστία. Priore hoc loco pręputiũ accipitur pro præputiato, id est pro ipso incircunciso, metonymicè: (alioquin quid declararet præputiũ præputii?) posteriore autẽ loco, nõ pro ipso incircunciso, sed pro eius statu ac conditione ponitur, id est pro incircuncisum esse, siue pro Gentilismo, vt ita dicam: vt in superiore versiculo, quum diceret circũcisionem versam esse in præputium, id est Iudaismum in Gentilismum. nam certè pro illa pellicula neutro loco videtur satis commodè accipi posse. *Iura Legis*, τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου. Quid significent δικαιώματα diximus Luc. 1.6, vbi constitutiones vertimus: hîc verò maluimus iura interpretari, quia in genere hoc vocabulo significatur hoc loco quicquid Lex fieri pręcepit: vt apparet ex antithesi, quũ opponatur ὁ παραβάτης

τῦ νόμου, id est *transgressor Legis*, ei qui τὰ δικαιώματα obseruat. Vulgata & Erasmus verterunt Iustificationes. de qua interpretatione dicam infrà, 5.16. *Pro circuncisione*, εἰς περιτομήν. Id est pro Circuncisum seu Ex populo Dei esse. Itaque vtitur verbo λογίζεσθαι, de quo dicemus infrà, cap. 4. *Reputabitur*, λογισθήσεται. Chrysostomus legit τραπήσεται, Cõuertetur, & (nequis suspicetur esse glossema) addit, οὐκ εἶπε, λογισθήσεται, ἀλλὰ τραπήσεται, ὅπερ ἐμφατικώτερον ἦν. Id est, *non dixit Reputabitur, sed Vertetur*, quod est expreßius.

Καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου;	27	Et ⁚quod est ex natura præputiũ, ⁚si Legẽ seruet, ⁚damnãbit te qui ⁚per literam & circũcisionẽ transgressor es Legis?	27	*Et indicabit id quod ex natura est præputium, Legem cõsummãs, te qui per literam & circuncisionẽ præuaricator Legis es?*
Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν· οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ, ἐν σαρκί, περιτομή·	28	Non enim ⁚qui est in propatulo *Iudæus*, Iudæus *est*: nec ea quæ est in propatulo *circuncisio, id est* in carne, circũcisio est:	28	*Non enim qui in manifesto, Iudæus est: neque quæ est in manifesto, in carne, est circuncisio:*
Ἀλλ᾽ ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι· οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώ-	29	Sed qui in occulto Iudæus *est*, & circuncisio cordis, *id est* ⁚in spiritu, ⁚non litera: ⁚cuius *Iudæi* laus non *est* ex homi-	29	*Sed qui in abscondito Iudæus est: & circuncisio cordis in spiritu, non litera: cuius laus non ex ho-*

---

27 *Quod est ex natura præputiũ*, ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία. Id est, qui natura & genere est incircuncisus: vt apparet ex antithesi. Sic Galat. 2. 15, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, nos qui nati sumus Iudæi. *Si Legem seruet*, τὸν νόμον τελοῦσα. Vulgata conuertit, *Legem consummans*, & putat Origenes obseruandam propriam significationem verbi τελεῖν, nempe vt significet aliquid amplius quàm φυλάττειν, & hoc ad externam ceremoniam, illud ad spiritualem obseruationem spectet. Ego verò puto hæc esse synonyma: quod etiam liquet ex superiore versiculo, quum alioqui τελεῖν propria significatione de vno tantùm Christo dici possit. Ergo qui ex hoc loco colligunt Legem non esse eiusmodi vt præstari à nobis non possit, ineptè certè faciunt: primùm, quia (vt modò dixi) τὸ τελεῖν hoc loco opponitur nõ illi qui perfectè nõ præstet Legẽ, sed illi potius q externa duntaxat ceremonia contentus, de Lege factis præstãda nihil laboret. Deinde quis nescit, in disputando multa interdum poni sub cõditione quæ tamen non affirmentur?

Damnabit, κρινεῖ. Hæc quoque phrasis notãda est, quæ in sacris literis frequẽtissimè occurrit, qua dicitur aliquis ab eo damnari cuius honesto exẽplo possit improbitatis aut vitii alicuius coargui, vt Mat. 12. 41 & 42. *Per literam & circuncisionem*, διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς. Literæ vocabulum Spiritui oppositum solet Paulus peculiari quadã significatione vsurpare. Nam primum omnium, quia Lex illa quæ Mosis dicitur, tum Dei ipsius digito (vt Scriptura loquitur) insculpta est in tabulis, quod ad Decalogum attinet: tum verò Dei ipsius iussu à Mose literarũ monimentis tradita est: optima fuit ratio cur Lex illa diceretur γράμμα per antonomasiam, quod rectius conuerteris scriptum quàm literam: & tamen voluimus ex more Literam interpretari. Sed aliquid amplius spectauit Paulus. Nam quia lex non modò ceremonialis sed etiam moralis, id est decalogus (quem vocant) ad Christum ducebat, qui nobis omni modo factus est iustitia: hunc autem Legis vsum Iudæi partim ignorabant, partim aspernabantur: hinc factum est vt Paulus de Lege loquens, modò ex Iudæorum hypothesi, qui eam à Christo separatam, seorsim & per se cõsideratam sibi applicabant: modò ex vero ipsius vsu & Legislatoris volũtate, vocabula excogitarit isti distinctioni accõmodata. Itaq; Legem nudam & à Christo separatam γράμμα vocare solet, tanquam mortuum quoddam scriptum, quod ad salutem nihil prosit, carnis nostræ vitio: quia videlicet morbũ dũtaxat indicare potest in visceribus nostris latentem, sanare verò non item. Quinetiam quia Lex illa extra Christi Spiritum considerata, peccatum in nobis irritat, vt fiat supra modum peccans, & morti nos dedat, infrà, 7. 13: idcirco dicit Paulus Literam occidere, & Mosis ministeriũ vocat ministerium mortis & condemnationis, 2. Cor. 3. 6 & 7, & Legẽ quoque, peccati virtutẽ, 1. Cor. 15. 56. quæ quidẽ de vniuersa Lege Mosis accipienda sunt, quatenus extra Christũ cõsideratur. Huic autem Literæ idem Paulus opponit Spiritum. i. sancti Spiritus efficaciã, quæ tum Christi iustitiã, tum etiam legem ipsam in cordibus nostris insculpit: qua ratione dicitur Spiritus viuificare quos Lex occidit, & Euangelicum ministeriũ ministerio Mosis ex illa hypothesi oppositum, dicitur non esse Literæ sed Spiritus 2. Cor. 3. 6 & 8. Interdum autem hæc Literæ & Spiritus antithesis peculiariter spectatur in ceremoniis, vt hoc loco & alibi sæpe. Tunc igitur γράμμα vocat Paulus externum signum ab ipsius signi fine siue à virtute seiunctum, quam vocat Spiritum: quoniam externa ceremonia est res per se mortua & inutilis, nisi coniũgatur veritas, quasi illius vita. Itaque Circuncisio per Literã seu Carnis, est pelliculæ abscissio: circuncisio autem per Spiritum siue cordis, est spiritualis finis illius Ceremoniæ, vera nempe pietas, iustitia, cæteræque virtutes quibus verè demum populus Dei à profanis gentibus discernitur. Et hæc quidẽ habui quæ in hunc locum semel dissererem, tũ vt hoc dicendi genus pro meo instituto explicarem, tum verò vt intelligerent lectores quo spiritu ductus Origenes ille, cuius diligentiam nonnulli tantopere commendant, pulcherrimam hanc distinctionem literæ occidentis & Spiritus viuificantis profanarit, vt fœdis & impuris suis allegoriis Christi doctrinã omnium ludibrio exponeret. Taceo plurima tum falsa tũ absurda, quæ in hunc locum differit, veluti quòd aberrans à scopo Apostoli disputantis aduersus iustificationem ex lege ceremoniali, quærit quæ circuncisio prosit si Legem seruaueris, & circuncisionem definit, Cauere mala, custodire Legem, facere quod rectum est: quasi propositum sit Apostolo docere, non satis esse abstinere à malo, nisi etiã facias quod bonum est. Deinde in aliam partem abreptus, definit eum dici φυλάττειν. i. custodire Legem, qui secũdum Literam viuit: τελεῖν verò. i. perficere, qui secundum Spiritum. quæ quàm absurdè dicantur, res ipsa ostendit. Illud verò nónne falsissimum est quod tam præfractè tuetur, proselytis ad Ecclesiam accedentibus non fuisse impositam circuncisionis legem? & quidem impudentissimè detorquens quod scriptum est Exodi 12. 48, & Ezech. 44. 9. Et illud quantam ostendit oscitantiam, quòd Israelitas illos quos circuncidit Iosue in Galgal, existimat bis fuisse circuncisos, vt duas nobis circuncisiones cordis pro vna constitueret? Sed de his plus satis. Vnum tamen superest quod annotem, hunc locum perperam mihi videri à Castellione explicatum, qui ita conuertit, Qui natura præputiatus Legem exequitur, damnabit te qui literas & circũcisionem habens, contra Legem facis. Nam multo vehementius est quod dicit Apostolus, Iudæos videlicet non modò non iustificari circuncisione externa, quum transgressores essent Legis, sed etiam velut ea ipsa circuncisione quam profanabant, eos effici nocentiores: veluti si hodie dicamus contra Sophistas, non modò nõ conferri gratiam ex opere operato Baptismi iis qui sordes conscientiæ non abluerunt, sed quotidie magis ac magis se polluunt: vt etiam hoc ipso quòd baptizati sunt, magis sint iræ Dei obnoxii. ipsorum tamen vitio, non Baptismi.

28 *Qui [est] in propatulo*, ὁ ἐν τῷ φανερῷ. i. Qui foris Iudæus est & externa circuncisione, quæ fit manibus. Nec tamen externũ signũ damnat Apostolus, sed ex hypothesi loquitur, aduersus eos qui corde incircuncisi externã ceremoniã iactabant. Denique quoquo modo accipias, vera est hæc sententia, nõ censeri coram Deo populũ ipsius ex notis externis, sed ex sincero ipsius timore. τὸ φανερὸν ergo vocat Apostolus quicquid est foris conspicuum, & velut in oculos incurrit, vt tum erat, Israelitã esse & circuncisum: nunc verò, baptizatum esse, cœnæ interesse, conciones audire, & quæcunque sunt eiusmodi, quæ omnia obire possunt etiam hypocritæ. τὸ κρυπτὸν autem appellat pietatem & iustitiam, quòd earum radices in corde sint defixæ, quũ alioqui illas etiam patefieri & sese proferre oporteat.

29 *In spiritu*, ἐν πνεύματι. i. cuius vis est interior & in animo, siue qua circuncisi sunt affectus. Eras. *Quæ Spiritu cõstat*, referens ad Spiritũ sanctum, cuius vnius opus est ista circuncisio ἀχειροποίητος. Mihi verò videtur ἐν πνεύματι additum partim propter antithesin γράμματος, partim vt ex-

Damnari ab aliquo.

Litera. X Spiritus.

plicaret quid vocaret circuncisionem cordis, sicut etiam ista solent à Mose & Prophetis vsurpari. *Non litera,* οὐ γράμματι. Id est, non externa obseruatione, quæ sit vacua & inanis, atque adeo quæ corpus duntaxat, non autem animum affecerit. At cur Apostolus non addit μόνῳ, *sola?* Num enim externum signum, res est inanis? Nequaquam certè. sed quum hîc agatur de eo quod intus efficitur, non fuit addenda particula exclusiua, quum nulla sit externorum signorum vis nisi nobis fortiùs admonendis. *Cuius [Iudæi] laus,* οὗ ὁ ἔπαινος. Fefellit multos interpretes relatiuum Cuius, apud Latinos ambiguum: quod ad Circuncisionem omnes fere retulerunt, sensu non ita plano, 5 quum in Græcis non legamus ἧς sed οὗ, vt omnino sit ad personam veri illius Iudæi accommodandum. Ostendit enim Apostol' veri Israelitæ notã, ex qua intelligatur cordis circuncisio, Deo potius conspicua quàm hominibus.

πων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον γ.

1 Τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς;

2 Πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ.

3 Τί γάρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργήσει;

4 Μὴ γένοιτο· γινέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθής, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης· καθὼς γέγραπται, Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

nibus, sed ex Deo.

CAP. III.

1 Qu Væ est igitur præstantia Iudæi? aut quæ vtilitas circuncisionis?

2 ⁘Multa per omnem modũ. ⁘ Primarium enim *illud est* quòd eis ⁘ credita sunt ⁘ eloquia Dei.

3 Quid tum enim, si ⁘ infidi fuerũt quidam? num ipsorum infidelitas ⁘ fidem Dei ⁘ inanẽ reddet?

4 Absit: ⁘ imò esto Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, ⁘ Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas ⁘ quando tu iudicas.

minibus, sed ex Deo est.

CAP. III.

1 *QVid ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circuncisionis?*

2 *Multum per omnem modum. Primùm quidem quia credita sunt illis eloquia Dei.*

3 *Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorum, fidem Dei euacuabit?*

4 *Absit: est autẽ Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis: & vincas quum iudicaris.*

IN CAPVT III.

1 *Quæ est præstantia,* τί τὸ περισσόν. Hoc vocabulum interdum in vitio poni diximus, quoties videlicet declarat quod prorsus redundat, vt Matth. 5. 37. Hîc verò declarat præstantiam aliquam & eminentiam. Vulg. non malè, si sensum spectes, *Quid amplius est Iudæo?*

2 *Multa,* πολύ. Erasmus censet legendum πολλή, vt responsio referatur ad propinquius: ego verò puto Paulum maluisse neutrum genus vsurpare, vt cohæreret cum τὸ περισσόν, non modò quia eòdem recidit duplex interrogatio, vt liberum illi fuerit cum vtrauis connectere responsionem: sed etiam quia in posteriore vsus fuerat duobus fœmineis nominibus ὠφέλεια & περιτομή. quod potuisset nonnihil obscuram reddere responsionem si fœmineum genus vsurpasset. Nos in Latino sermone non potuimus hoc obseruare: nec sanè in eo laborandum est, quum plana sit sententia, vtrouis modo legas, πολὺ vel πολλή. *Primarium enim [illud est]* πρῶτον μὲν γάρ. Accipio πρῶτον pro primaria quadam sorte & conditione. Sic enim accipitur πρῶτος Luc. 19. 47, & Act. 25. 2: & πρώτη Luc. 15. 22: & πρῶτον 2. Pet. 1. 20, & 3. 3. quanuis in his postremis locis per aduerbium Præcipuè aut per In primis conuerti possit, vt semel atque iterum in hac eadem epistola sumus interpretati. Neque enim necesse est vt quum præcesserit πρῶτον, sequatur δεύτερον aut τρίτον, vt diximus suprà, 1. 8. Putauit Erasmus significari sermonis ordinem: cuius opinio fortassis tolerabilis esset si Paulus duntaxat πρῶτον μὲν dixisset, sed quum scriptum sit μὲν γὰρ sequente ὅτι, quod εἰδικῶς omnino accipitur, necesse est (ni fallor) vt verbum ἐστὶν subaudiatur, ita vt nullum sit anantapodoton, sed plana sit oratio, nempe si πρῶτον ἀντὶ τοῦ ἐξαιρέτου accipias, vt nos sumus interpretati. In hac opinione illud quoque me confirmat quòd in vno vetusto codice scriptum inuenimus πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν, *primis enim commissa sunt.* Origenes perinde interpretatur acsi scriptum esset ὅτι πρῶτοι ἐπιστεύθησαν. Vetus autem interpres legit, vt & Syrus interpres, πρῶτον μὲν ὅτι ἐπιστεύθησαν. Vertit enim, *Primùm quidem quia.* & ita etiam habet scriptum vetustissimus Græcus codex. Seligat lector quod maximè placuerit.

Credita sunt, ἐπιστεύθησαν. Sub. αὐτοί. Est enim constructio Græca, quam non intelligens Syrus interpres, putauit τὰ λόγια positum recto casu, quum sit quarti casus, & à parte posteriore construatur. Intellige verò sic illis commissa Dei eloquia, non vt alienæ rei depositum, sed vt propriũ ipsorum thesaurũ quo vterentur, & fruerentur: vnde factum vt reliquos populos ante Christi aduentum idem Apostolus ἀθέους vocarit, Ephes. 2. 12. Et huc respicit nomen παρακαταθήκης, quo vtitur 1. Tim. 6. 19.

10 *Eloquia,* τὰ λόγια. Legale fœdus intelligit Paulus, de Euangelio nondum disserens, idque λογίων nomine declarat, vt & Act. 7. 38. Stephanus, quoniam Legem Dominus, partim ore suo, partim per Mosen ipsius, responsa renuntiantẽ tulit. Sic enim prophani quoque scriptores 15 Deorum responsa oratione soluta prodita vocarunt, χρησμοὺς verò quę carminibus referebantur. Erasmus *oracula* interpretatur, de quo vocabulo diximus Matth. 2. 12.

3 *Infidi fuerunt quidam,* ἠπίστησάν τινες. Vulgata, *si quidam ipsorum non crediderunt.* interiecto relatiuo αὐτῶν, quod 20 etiam per se satis intelligitur. At ego neque Euangelicarum promissionum, neque fidei illis habitæ vel non habitæ mentionem hîc fieri arbitror, sed violatæ duntaxat Legis, & quidem non vno modo. Quosdam enim infidos fuisse, id est apertè à fœdere desciuisse, quorum ta25 men tantum abest vt defectio fœdifragum Deum effecerit, vt contrà quanuis ne vnus quidem repertus sit qui fidem Deo datam, de ipsius videlicet lege seruanda, præstiterit, tamen indignis pepercerit, sed ex mera gratia, non ex Legis præstatione, testante istud de seipso Dauide, 30 tanto cõmendabiliore Dei bonitate, quanto indigniores sunt quorũ miseretur. Itaque aliud est ἄπιστος quod de quibusdam tantùm dicitur, quàm ψευδής, quod omnibus & singulis sine exceptione tribuitur. *Fidem Dei,* τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ. Id est fidem à Deo datam. Itaque Fidei nomen hîc propria & omnibus scriptoribus vsitata significatione accipitur, nempe pro dictorum conuentorúmque constantia & veritate. *Inanem reddet,* καταργήσει. Vulg. *Euacuabit,* id est κατακενώσει. Sic enim legitur in vetustis Latinis codicibus, non autem Euacuauit: quanuis 40 sic legat Cyprianus. Est autem hæc permutatio literarum B & V consonantis, in manuscriptis codicibus frequentissima. Erasmus, *Irritum faciet,* id est ἀκυρώσει. Vide infrà, vers. 31.

4 *Imò esto,* γινέσθω δέ. Id est, μᾶλλον δὲ γινέσθω, vt ipsa 45 sententia docet. Vulgata, *Est autem,* corruptis, vt puto, codicibus, pro, *Esto autem.* Cypr. epist. 55. legit *Est enim,* sed sentẽtiam referens potius quam verba. *Vt iustificeris,* ὅπως ἂν δικαιωθῇς. Hebraicè למען תצדק [*lemahan titsdak*]. i. vt de iustitia tua cõstet, vel, Vt secundũ te iudicetur: vel po50 tius, Vt tua singularis bonitas ac fides in actis tuis præstandis appareat. Est autem multiplex huius verbi significatio, ideóque semel à nobis explicanda. Nam quia iustificatio non semper consideratur absolutè in eo cui inest iustitia, sed etiam cõparatè, & alterius alicuius ratione, quãdo tum 55 demum incipit iustus esse aliquis quum ipsius iustitia pa-

tesit: hinc factum est vt iustificare accipiatur etiam pro Iustitiam vel suam vel alienam declarare, & sese aut alium quempiam iustum censere ac agnoscere, vt Matth. 11.19, Luc. 7.29 & 35. Item 10.29, & 18. 18. Iam verò quia in iudiciis qui insons declaratur, is etiam liberatur, & iudicio eximitur: hinc quoque factum vt iustificare & cōdemnare opponantur, id est vt Iustificari nihil aliud declaret quàm Absolui, sicut apud Hebræos הרשיע & הצדיק [*hirschiaḣ hiṣdik*] sunt opposita, vt Matth. 12.37, Act. 13.38 & 39, infrà, 5. 18, & 8. 34, & vbicunque dicuntur fideles non condemnari. Neque id verò duntaxat in re forensi dicitur, sed in genere, Iustificari à re aliqua, significat ab ea re prorsus liberum & immunem fieri ac declarari, vt infrà, 6.7. Denique quia Iustitiæ nomine interdum vniuersalis quidam virtutum omnium concentus declaratur, interdum verò virtus illa qua suum cuique reddimus, denique nonnunquam Dei bonitas, in eo præcipuè apparens quòd nobis quantumuis indignis præstet quicquid vltrò pollicitus est: pro varia iustitiæ significatione, variè quoque dicitur iustus aliquis vel fieri vel declarari. Sic dicitur Christus iustificatus Spiritu, 1. Tim. 3. 16, id est diuinam illam naturam quæ in sese est integerrima ac perfectissima, ipsámque adeo integritatem ac perfectionem, hominibus esse patefactam per diuinam illam virtutē in Christo corporaliter habitantem, quæ toties ac præsertim in carnis ipsius resurrectione sese exeruit. Sic Iacobo dicimur ex operibus iustificari, id est iusti declarari, quia is demum iustus est qui iustitiam facit: & contrà, operibus neminem iustificari testatur noster Apostolus. i. iustum censeri & absolui, vt integrum & ἀνέγκλητον coram Deo, vt ipse explicat Col. 1. 22. Item, Qui iustus est, debet laborare vt adhuc iustificetur. id est cui datum est velle ac facere, is quotidie debet donum Dei in semetipso excitare, vt magis ac magis in studio pietatis ac innocētiæ proficiat. Totidē igitur inuenio horum verborum significationes, quas quidem conabimur singulis locis pro virili applicare. *Quando tu iudicas*, ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. Vulgata & Erasmus paulo obscurius, *Quum iudicaris*. Est autem בשפטך [*beschophtecha*] actiuum, vt sit hęc sententia, Deum inueniri iustum ac purum quum sua iudicia exercet, quia nonnisi merentes castigat. Itaque quanuis Deus ab iis quasi in iudicium vocetur qui in ipsius facta curiosius inquirunt, & ita soleant explicari passiuè hæc verba, QVVM IVDICARIS: tamen quum κρίνεσθαι etiam media significatione accipiatur ἀντὶ τοῦ κρίνειν, actiuè explicanda puto, vt Græca Hebræis respondeant. quod etiam videntur postulare quæ mox subiiciūtur, vbi dicitur Deus inferre pœnas, & mundum iudicare. Quæstio autem est an quorundam perfidia possit efficere vt Deus fidem non seruet. Absit verò, inquit Paulus, vt hoc dicamus: imò hoc potius fateamur quod verissimum est, omnes quidem homines mendaces ac perfidos esse, sed Deum nihilominus sibi semper constare: adeo quidem vt hoc ipso quòd electi tam grauiter interdum labantur, ipse summam suam iustitiam ac fidem in primis illustret. Hoc in se agnouit Dauid quum peccati sui magnitudinē considerans, & nihil tamen de peccati sui remissione dubitans, in intima vsque consilia Dei ingressus, animaduertit se idcirco inductum fuisse in grauissimam illam tentationem, non vt perderetur, sed vt aduersus eos omnes qui Dei fidem ac iustitiam in dubium vocarent, Deus manifestum ederet suæ constantiæ ac fidei specimen, seruato eo qui omnium hominum fuisset perfidiosissimus. Hæc est (vt opinor) germana huius loci explicatio, ita vt appositissimè citatum sit hoc testimonium ab Apostolo, & omnia tum præcedentia, tum subsequentia optimè inter se consentiant. Hac itaque ratione למען [*lemaḣan*] rectè est explicatum per ὅπως, quum finem etiam declaret non ipsis quidem peccatoribus, sed Deo propositum, quum suos ad tempus videtur Satanæ tradidisse. Nam hoc ipsum est omnino quod ait infrà, v. 25, Deo idcirco placuisse nos fide potius in Christum quàm nostris operibus iustificatos seruare, vt iustitiam suam mundo patefaceret. quoniam (vt quidam rectè & pereleganter scripsit) *Dare non dignis, res mage digna Deo est*. Cæterùm qui Originis in tractandis Scripturis dexteritatem volet cognoscere, legat quæ in hunc locum scripsit: & comperiet quæ in torquendis omnibus fuerit eius audacia.

Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; (κατὰ ἄνθρωπον λέγω)	5	Quòd si ⁘ iniustitia nostra Dei iustitiam cōmendat, quid dicemus? num iniustus Deus qui inferat ⁘ pœnam? (humano more loquor)	5	*Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commēdat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus qui infert iram? (secundum hominem dico)*
Μὴ γένοιτο· ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον;	6	Absit: alioquin quomodo ⁘ iudex erit Deus mundi?	6	*Absit: alioquin quomodo iudicabit Deus mūdum?*
Εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι;	7	Etenim si ⁘ veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipsius, cur amplius ⁘ ego vt peccator condemnor?	7	*Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloria ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?*

5 *Iniustitia*, ἀδικία. Id est perfidia cum suis fructibus. Huic opponitur iustitia Dei. i. fides ac veritas. Cæterùm quod hîc dicitur in istorum persona, hominum videlicet sceleribus commendari iustitiam Dei, prima specie posset verum videri, quum ibi abundet gratia vbi abundauit delictum: sed falsò tamen dicitur. Neque enim peccata per se & propriè illustrāt Dei gloriam, sed per accidens (vt loquuntur,) ex Dei bonitate videlicet, idque in iis demum quibus remittūtur, qui & ipsi sanctificantur. Itaque in hac obiectione est paralogismus quem vocant accidentis.

Pœnam? ὀργήν; Vulgata & Erasmus ad verbum, *Iram*: quod videtur obscurius. Ponitur enim hoc loco (vt & alibi sæpe) ex idiotismo Hebræorum ira Dei pro iis effectis ex quibus iratus esse Deus intelligitur, vt solet de Deo Scriptura loqui ἀνθρωποπαθῶς. *Humano more loquor*, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. id est, Hæc verò ego non in persona mea loquor, quasi ita sentiam, sed hunc sermonem humanæ illi sapientiæ tribuo quæ Dei voluntati non subiicitur. Cæterùm ex iis quæ scribit Origenes in hunc locum, apparet nonnullos codices pro κατὰ ἄνθρωπον λέγω, scriptum habuisse κατὰ ἀνθρώπων, *aduersus homines*, expuncto verbo λέγω, qui quidem sensus planus est: sed cōstat apud Paulum frequenter phrasin illam inueniri, & quidem diuersa significatione. Interdum enim adhibetur vitandæ suspicioni blasphemiæ, vt hoc loco, interdum fugiendæ inuidiæ causa: veluti quum cogitur Apostolus de suis gestis aliquid dicere, vt muneris sui auctoritatem asserat, solet præfari se in ea re cogi ex hominum consuetudine loqui, quanuis in diuersum finem, vt 1. Cor. 15.32, & 2. Cor. 11. 16 & 17 & 21. Nonnunquam verò vtitur hac formula loquendi quum docendi causa exemplum aliquod ex communi hominū vsu petit, vt infrà, 6.19, & 1. Cor. 9.8, Gal. 3.15. Item aliquoties quum hominis doctrinam Dei auctoritati opponit, vt illa isti cedat, vt Gal. 1.11. Postremò κατὰ ἄνθρωπον interdū idem declarat atque κατὰ σάρκα, id est secundum carnem: cui opponitur secundum Spiritum, vt 1. Cor. 3.3, & 1. Pet. 4.6.

6 *Iudex erit*, κρινεῖ. Alludit ad Malach. 2.17.

7 *Veritas Dei*, ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Hebr. אמונת אלהים [*emunath elohim*] id est fides ac constantia, atque adeo veracitas, vt ita dicam. Neque enim hoc loco spectatur hæc veritas in ipsa Dei doctrina, aut declarantur hoc vocabulo veræ illæ προλήψεις καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, quas ita vocauit Apostolus suprà, 1. 18, sed Deo ipsi hæc veritas tribuitur. quod quū non consideraret Origenes, mirū quàm multa ineptè in hūc locū sit cōmentatus. Eôdē igitur spectat veritas atq; iustitia illa Dei cuius in superiore versiculo facta est mentio. Nisi quis malit ex hac Dei veritate, veluti fonte, exoriri illius iustitiā, aut contrà veritatē ex iustitia: adeo arcto vinculo sunt ista inter se deuincta. Nā Deus & quia summè iustus est ac verax, idcirco fidem quam vltro dedit, vltro cōseruat: & quia exhibet quantūuis perfidis quicquid semel pollicitus est, idcirco summè iustū sese ac veracem præstat.

Iſtis autem opponitur hominum iniuſtitia ac mendacium ſiue perfidia, ſimili prorſus ratione æſtimanda, vt illis ex diametro opponantur. *Ego*, κἀγώ. Vulg. & Eraſm. *Et ego*: quæ interpretatio eſt perobſcura. Abundat autem coniunctio καί, ſicut oſtendimus Iohan. 8. 25. Loquitur autem in aliena perſona Paulus, vt ad explendam ſententiam adiiciendum fuerit poſt εἰ γὰρ, per parentheſin, φήσει τις, *dicet aliquis*.

Græce	v.	Beza	v.	Vulgata	
Καὶ μὴ (καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν) ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά; ὧν τὸ κρῖμα ἔνδικόν ἐστι.	8	Ac non (ſicut de nobis malè loquuntur, & ſicut quidam aiũt nos dicere) faciamus mala vt veniãt bona? quorũ damnatio iuſta eſt.	8	*Et non (ſicut blaſphemamur, & ſicut aiũt quidam nos dicere) faciamus mala, vt veniant bona? quorum damnatio iuſta eſt.*	
Τί οὖν; προεχόμεθα; οὐ πάντως· προῃτιασάμεθα γὰρ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι.	9	Quid igitur? præcellimus? Nullo modo: nam antè criminati ſumus Iudæos & Græcos omnes eſſe ſub peccato.	9	*Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam: præcauſati enim ſumus, Iudæos & Græcos omnes ſub peccato eſſe.*	
Καθὼς γέγραπται, Ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος οὐδὲ εἷς·	10	Sicut ſcriptum eſt, Nõ eſt iuſtus, ne vnus quidem:	10	*Sicut ſcriptum eſt, Quia non eſt iuſtus quiſquam:*	Pſal. 14. 3 & 53. 3
Οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν.	11	Non eſt qui intelligat, non eſt qui exquirat Deum.	11	*Non eſt intelligens, non eſt requirens Deum.*	
Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός.	12	Omnes deflexerunt, ſimul inutiles facti ſunt: non eſt qui faciat quod bonum eſt, non eſt vſque ad vnum.	12	*Omnes declinauerunt, ſimul inutiles facti ſunt: non eſt qui faciat bonum, non eſt vſque ad vnum.*	
Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν, ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν.	13	Sepulchrum apertum, guttur eorum, linguis ſuis ad dolum vſi ſunt, venenum aſpidũ ſub labiis eorum.	13	*Sepulchrum patens eſt guttur eorum, linguis ſuis doloſè agebant: venenum aſpidum ſub labiis eorum.*	Pſal. 5. 10; Pſal. 140. 3
Ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει·	14	Quorum os diris & amarulentia plenum eſt:	14	*Quorum os maledictione & amaritudine plenum eſt:*	Pſal. 10. 7
Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα.	15	Veloces pedes eorũ ad effundendum ſanguinem.	15	*Veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem.*	Eſa. 59. 7
Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.	16	Contritio & calamitas in viis eorum.	16	*Contritio & infelicitas in viis eorum.*	
Καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν.	17	Et viam pacis non cognouerunt.	17	*Et viam pacis non cognouerunt.*	
Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.	18	Non eſt timor Dei coram oculis eorum.	18	*Non eſt timor Dei ante oculos eorum.*	Pſal. 36. 2
Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ.	19	Scimus autem, quæcunque Lex dicit, iis qui in Lege ſunt dicere: vt omne os obturetur, & obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.	19	*Scimus autem quoniam quæcunque Lex loquitur, iis qui in Lege ſunt loquitur: vt omne os obſtruatur, & ſubditus fiat omnis mundus Deo.*	

8 *Faciamus*, ὅτι ποιήσωμεν. Puto ὅτι redundare, vt alibi ſæpe: neque hîc quicquam ſubaudio.

9 *Quid igitur? præcellimus?* τί οὖν; προεχόμεθα; Sic diſtinguunt veteres etiam codices: neque dubito quin hæc ſit vera huius loci diſtinctio. Sicut enim Paulus, vt mederetur offenſioni Iudæorum, aliquatenus præpoſuerat eos Gentibus: ſic veritus ne Iudæi hoc nomine ſuperbirent, nunc declarat præſtantiam iſtam non eſſe in ipſis Iudæis conſiderandam, ſed in Dei benignitate duntaxat: quum nihilominus & Iudæi & Gentiles in eo pares ſint, quòd vtrique ſint, in ſeſe, peccatis ac proinde iræ Dei obnoxii, vt vtrique in Chriſto exæquentur. Neque dixit Apoſtolus προέχετε *præcellitis*, ſed προεχόμεθα, *præcellimus*: tum quia veritas poſtulat vt ita Iudæus de Iudæis loquatur, tum vt omnem offenſionis occaſionem tollat, quum ſeſe in eodem gradu collocet. Origenes autem legit coniunctim τί οὖν προεχόμεθα, id eſt, *in quo igitur præcellimus?* quod nullo modo cohæret: quanuis Græca ſcholia quandam adferant huius lectionis interpretationem, ſed planè detortam ac violentam. *Antè criminati ſumus*, προῃτιασάμεθα. i. ἠλέγξαμεν, *arguimus*, vt Gr. ſchol. explicant: neque. n. inſtitutá duntaxat ſed peractam accuſationem declarat. Vulg. *Præcauſati*, barbarè. Eraſmus, *Antè cauſis redditis oſtẽdimus*. qua ſignificatione vix crediderim verbum αἰτιᾶσθαι inueniri. Et certum eſt vſurpari à Paulo forenſe verbũ, quoniam omnes tum Iudæos tum Græcos velut apud Dei tribunal reos peregerat. *Sub peccato eſſe*, ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι. Id eſt reos peccati, ſiue ſontes eſſe, id eſt ὑποδίκους, vt mox dicitur 19.

10 *Non eſt iuſtus*, οὐκ ἔστι δίκαιος. Hebræa habẽt אין עושה טוב [*en hoſeh tob*,] non eſt faciens bonum: quod mox repetitur. *Ne vnus quidem*, οὐδὲ εἷς. Vulgata, *Quiſquam*, τις. Hoc autem non eſt in Hebræis hoc in loco.

11 *Non eſt qui intelligat*, οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν. Apoſtolus nonnulla hîc omittit, ſed nulla ſenſus iniuria.

12 *Inutiles facti ſunt*, ἠχρειώθησαν. Hebraicè נאלחו [*neelachu*,] id eſt ſpumæ inſtar putruerunt: putria verò etiam inutilia ſunt. *Vſque ad vnum*, ἕως ἑνός. Id eſt, *Ne vnus quidem*, vt habet Hebræa veritas. Itaque intempeſtiuè loquuntur qui appellatione Vnius intelligunt Chriſtum deſignari: qua in re deceptus etiam eſt Auguſtinus. Tanti eſt momenti ex fontibus ipſis veritatem haurire.

13 *Ad dolum vſi ſunt*, ἐδολιοῦσαν. Id eſt ἐδολίουν, ex Chalcidica dialecto, vt annotant grammatici, ſicut ἤλθοσαν pro ἦλθον, Pſal. 77. 2.

17 *Viam pacis*, ὁδὸν εἰρήνης. Heb. דרך שלום [*derech ſchalom*,] quibus verbis vita pacifica & innocens declaratur.

19 *Lex*, ὁ νόμος. Non tantùm additus articulus, ſed ipſa contextus ſeries indicat Legem κατ' ἐξοχὴν vocari tum Moſis tum aliorum Prophetarum ſcripta, totum denique vetus Teſtamentum, vt rectè explicãt Græca ſcholia. Occurrit enim tacitæ obiectioni, ne excipiant Iudæi nihil ad ſe pertinere quæ citarat Apoſtolus partim ex Pſalmis, partim ex Eſaia. Fallitur ergo Origenes in eo quòd de lege vniuerſali, id eſt lege naturæ, hæc accipit: nam ſi ita eſſet, ecquis poterat inficiari hanc legem ad ſe non ſpectare? At enim, dices, concluſio eſt vniuerſalis, & quod Legi tribuit in ſequenti verſiculo, ad legem naturæ nõ minus pertinet quàm ad Legem Moſis. Reſpondeo, concluſionem vniuerſalem eſſe, quia non ex hoc vno dicto, ſed ex tota diſputatione ſuperiore naſcitur: deinde quia ex hoc etiam dicto non ineptè poteſt colligi, argumento à comparatis ſumpto. Nam ſi Lex Moſis nõ iuſtificat, quomodo & quo iure id tribuas legi naturæ? *Obnoxius fiat*, ὑπόδικος γένηται. Id eſt, reus eſſe comperiatur: ſicut paulo antè diximus Iuſtificari interdum accipi pro iuſtum comprobari.

Neque enim illa teſtimonia faciunt vt rei ſimus, ſed reos nos eſſe declarant. Cæterùm ὑπόδικοι Vetus interpres *Subditum* barbarè nec ſatis expreſsè conuertit. Subditus enim apud Latinos nihil aliud quàm ſuppoſitũ, id eſt ſummiſſum, aut clam appoſitum declarat. Eraſmus, *Obnoxium* interpretatur: rectè id quidem, ſed tamen ambiguè, propter huius vocabuli homonymiam. Ideo conuerti, *Obnoxius fiat condemnationi:* quia δίκη in ὑπόδικος non tantùm declarat 5 iudicium quo vel abſolui vel damnari poſſit aliquis, (hac enim ſignificatione ipſi etiam filii Dei ſunt ὑπόδικοι, in quibus tamen nulla eſt condemnatio) ſed καταδίκην (id eſt condemnationem) declarat, ſicut αἰτία in ὑπαίτιος. Nam hoc ipſum eſt quod alibi teſtatur Apoſtolus, nos omnes naſci filios iræ, id eſt natura obnoxios eſſe Dei condemnationi.

20 Διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.

21 Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.

20 "Propterea" ex operibus Legis "nulla caro "iuſtificabitur "in conſpectu eius. "per Legem enim agnitio peccati.

21 "Nunc verò abſque Lege iuſtitia Dei patefacta eſt, comprobata teſtimonio Legis ac Prophetarum.

20 *Quia ex operibus Legis non iuſtificabitur omnis caro coram illo per Legem enim cognitio peccati.*

21 *Nunc autem ſine lege iuſtitia Dei manifeſtata eſt, teſtificata à Lege & Prophetis.*

20 *Propterea*, διότι. Vulgata & Eraſmus, *Propterea quòd:* quaſi ex hac concluſione pendeat quod dixerat, totũ mundum videlicet, id eſt omnes homines, quacunque mundi regione ſint collocati, iræ Dei eſſe obnoxios. Ego verò etſi hæc veriſſima eſſe confiteor, tamen puto Apoſtolum contrario potius ordine id de quo hîc agitur, ex illo colligere. Quid enim erat Apoſtolo propoſitum? docere nullum hominem alia ratione quàm fide in Chriſtum ſalutem conſequi. Hoc ꝓbat ex eo ꝙ vna fide in Chriſtũ iuſtificemur. Nos vna fide iuſtificari ex eo docuit quòd neceſſe ſit nos aut fide aut Lege iuſtificari. Lege verò nos non iuſtificari oſtendit ex eo quòd nemo ſit hominũ cui Deus è cælo non teſtetur ſe infeſtiſſimum eſſe. Nam ex ira colligitur iræ cauſa, id eſt iniuſtitia. Cedo verò vnde hanc iniuſtitiam? Ex eo quòd neque Gentes naturæ legem obſeruãt, ſiue Dei cultum conſideremus, ſiue mutua hominum inter ſe officia: neque Iudæi Moſis Legem, cuius cognitione gloriãtur. Hæc in ſumma Paulus adhuc demonſtrauit, ſimúlque aduerſus ea obiter diſſeruit quę vel hi vel illi obiicere poterant. Nunc verò tandem ex eo quòd totum mundum probauit irę Dei eſſe obnoxium, concludit quod probandum ſuſceperat, nullum videlicet hominem ex operibus vllius legis iuſtificari: ac ita demum, ſublata vna parte dilemmatis, alteram ponit, nos videlicet, quum Lege non iuſtificemur, vna fide iuſtificari, ac proinde vna fide ſeruari, quæ quidem eſt ex Euangelii auditu. Ita tãdem efficitur, Euangelium eſſe potẽtiam Dei in ſalutem omni credenti: in qua quæſtione poſuimus huius epiſtolæ ſtatũ. Hæc aũt diligenter conſiderata, manifeſtè indicant, in hoc verſ. appellatione Legis ſine articulo intelligi omnem doctrinam ſeu ſcriptã ſeu non ſcriptã, quæ aliquid aut iubeat aut interdicat, vt probat argumentorum ſeries, & effectus ille quem Legi tribuit, nempe quòd peccatum retegat: vt planè vel teſte Auguſtino, hallucinentur fœdiſſimè qui ad Legis Moſaicæ ceremonias hęc reſtringuunt. *Ex operibus Legis*, ἐξ ἔργων νόμου. Id eſt ex eo ꝙ præſtetur Lex. Neque enim hęc poſſunt aut debent de operibus Legis ſimpliciter & abſolutè intelligi, quę vel κοιναὶ ἔννοιαι, quas diximus legem naturę vocari, vel Lex Moſis, quę eſt illarum inſtauratio, pręcipiunt aut vetant: quum ea ſint reuera eiuſmodi, vt ſiquis ea pręſtaret, iuſtitiam ei fuerint meritò collatura: ſed opera Legis vocat eorũ pręſtationem quę Lex pręcipit: ſiue opera, quatenus à nobis aut pręſtantur, aut non pręſtantur, non autem ſimpliciter quatenus pręcipiuntur à Lege. Et Legis nomine non intelligi ſolas ceremonias, non tantùm oſtendit ſuperior diſputatio, ſed etiam ratio illa quæ ſubiicitur de agnitione peccati per Legem, ſicut prudenter expendit Auguſtinus lib. De ſpiritu & litera. *Nulla caro*, οὐ πᾶσα σάρξ. Heb. לא יצדק כל בשר [*lo Iitsdak chol baſar*,] id eſt (vt Vetus interpres & Eraſ. conuerterunt) *Non iuſtificabitur omnis caro:* quæ enuntiatio quũ apud Græcos & Latinos ſit particularis, apud Hebræos eſt vniuerſalis. Neque enim particula negãs cohæret cum nota vniuerſali, ſed cum verbo: vt ſi Latinè dicas, *Non omnis caro iuſtificatur*, pro *Omnis caro non iuſtificatur:* pro quo rurſus planius dixeris, *Nulla caro iuſtificatur.* Cæterùm quod ad vocabulum Carnis attinet, ſæpe iam diximus ex Hebræorum idiotiſmo accipi pro homine: ſed particularis eſt huius nominis emphaſis hoc loco, vt omnino ſeruari debuerit. ſic enim explicatur antitheſis hominis (qui nihil eſt aliud quàm caro per peccatum inquinata) & Dei illius in ſeſe puriſſimi ac perfectiſſimi. Liceat ergo hominibus inter homines ſpeciem aliquam Iuſtitiæ obtinere, ſed coram Deo quid aliud quàm ſe carnem impuram eſſe fateantur quicunque vſquam ſunt homines? 10 Ineptè igitur Origenes hoc dicit ad eos demum pertinere qui in carne ſunt, id eſt qui ſecundum carnem viuunt: quaſi verò Paulus totum humanum genus hîc non conſideret extra Chriſtum, aut quaſi qui ſecundum Spiritum viuunt, hoc ipſo iuſtificentur coram Deo: ac non potius ideo ſecundum Spiritum viuant quòd iam ſint gratis per fidem in Chriſtum iuſtificati. Quid multa? Certè hoc auſim dicere, ſi hæc ſunt Origenis cuius titulum præferunt, hunc hominem fuiſſe ſelectum diaboli organum, Apoſtolicæ doctrinæ funditus euertendæ deſtinatum. *Iuſtificabitur*, δικαιωθήσεται. Varias huius verbi ſignificationes ſuprà expoſuimus verſu 4, itémque quid Iuſtitię appellatione intelligatur, ſumma videlicet illa puritas & integritas pro naturæ humanæ gradu, quam neceſſe eſt in cõſpectum Dei adferat qui vult æternæ vitæ particeps fieri. *In conſpectu eius*, ἐνώπιον αὐτοῦ. Tacita eſt antitheſis iuſtitiæ coram hominibus & iuſtitiæ Dei, ſeu quæ corã Deo poſſit ſubſiſtere: de qua agitur Col. 1. 22. Itaque hoc loco & aliis ſimilibus Coram Deo non opponitur dũtaxat ei quod fictitium eſt ac ſimulatum, vt Luc. 1. 6: ſed cuiuis hominum etiam ſanctiſſimorum iuſtitiæ comparatur: quia iuſtitiam qua nitimur, vt hæreditatis cæleſtis participes fiamus, neceſſe eſt eſſe eiuſmodi vt & plena ſit pro peccatis ſatisfactio, & perfecta omni ex parte impletio mandatorum: diuinæ denique imaginis plena in humana natura inſtauratio, vt in nobis Dominus opus ſuum agnoſcat: quæ omnia in vno Chriſto nobis per fidem gratis imputantur, vt coram Deo prorſus ἀνέγκλητοι καὶ ἄμωμοι, ac proinde omnis condemnationis ſecuri compareamus. *Per Legem enim*, διὰ γὰρ νόμου. Non eſt nouum argumentum, ſed totius ſuperioris diſputationis ſumma. Nec enim adhuc aliud docuit, quàm omnes argui peccatores quòd neque Græci leges in cordibus ipſorum ſcriptas, neque Iudæi leges à Deo per Moſen traditas præſtent: imò illam Dei veritatem in iniuſtitia detineãt. Vtrobique igitur νόμος ſine adiecto articulo generaliter accipitur: & de ea notitia hîc agitur, non qua cognoſcimus quid Deo & proximo debeamus, ſed quid Deo & proximo debitum non perſoluamus.

21 *Nunc verò*, νυνὶ δέ. Id eſt, *Atqui:* niſi malimus comparari Chriſti exhibitionem & apertam Euangelii prædicationem cum veteris doctrinæ figuris, & Prophetarum prædictionibus: vt mihi quoque videatur alludere Apoſtolus ad Pſal. 97. 6 *Abſque Lege*, χωρὶς νόμου. Iterum poſcit argumenti ſeries vt Legis appellationem, non addito articulo, vniuerſaliter intelligamus, ſicut ſtatim, vbi iuſtitia Dei dicitur comprobata teſtimonio τοῦ νόμου, Moſes intelligitur: quod rectè annotauit Origenes. Itaque nodus ille facillimus eſt ad explicandum quem Auguſtino placuit nectere lib. De ſpiritu & litera, cap. 9, quum hunc locum exponeret. Sed illud obſeruandum eſt, non dici ab Apoſtolo Iuſtitiam quæ ſit ſine Lege patefactam eſſe in Euangelio, ſed hanc Iuſtitiam eſſe patefactam ſine Lege: id eſt in Euangelio, quod eſt potentia Dei ad ſalutem per fidem adipiſcẽdam, patefieri nobis quomodo iuſtificemur ac proinde ſeruemur, aliter quàm per Legis obſeruationem à nobis pręſtitam. Nam alioqui non ſcripſiſſet Apoſtolus χωρὶς νόμου δικαιοσύνη, ſed ἡ δικαιοσύνη χωρὶς νόμου, ſicut dixit Iacobus, ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστιν, id eſt, *Fides quæ eſt ſine operibus, eſt mortua*, non autem χωρὶς ἔργων ἡ πίστις νεκρά ἐστιν, id eſt *Fides eſt mortua ſine operibus*, vt illum locum hodie deprauãt noſtri Sophiſtæ ſemipelagiani. Deinde illud quoque prætermittendum non eſt, ſicut hoc priore loco,

Legis nomine ſine adiecto articulo intelligitur Lex tum naturalis tum Moſaica (nam alioqui concluſio non reſponderet præcedentibus à qua dependet:) ita mox in poſteriore huius verſiculi membro quum additur articulus: Legis vocabulo non intelligi ſeu Moralem ſeu Ceremonialem legem, ſed Moſis & reliquorũ Prophetarum ſcripta quibus de Chriſto & eius munere ac officio teſtátur. Nam alioqui Lex moralis etſi nos arguens peccati, κατὰ συμβεβηκὸς de remedio cogitare nos cogit, propriè tamen de Chriſto non concionatur. *Iuſtitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. Vide ſuprà, 1.17. Opponitur autem hic verſiculus à quo inchoat Euangelicæ Iuſtitiæ confirmationem, ver. 18, capitis primi, vnde cœpit legalis Iuſtitię ſubuerſionem. & his verbis omnino alludit ad locum pſal. 98.2.

Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας· οὐ γάρ ἐστι διαστολή.	22	Iuſtitia, ⁘inquam, Dei per fidem ⁘Ieſu Chriſti in omnes ⁘& ſuper omnes ⁘qui credunt: non enim eſt diſtinctio:	22	*Iuſtitia autem Dei per fidem Ieſu Chriſti, in omnes & ſuper omnes qui credunt in eum: non enim eſt diſtinctio:*
Πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ·	23	Omnes enim peccauerunt, ac ⁘ deficiuntur gloria Dei.	23	*Omnes enim peccauerunt, & egẽt Gloria Dei.*
Δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	24	⁘Iuſtificantur autem ⁘gratis, *id eſt* eius gratia, per redemptionem factã in Ieſu Chriſto.	24	*Iuſtificati gratis per gratiam ipſius, per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu.*
Ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων.	25	Quem propoſuit Deus *vt eſſet* ⁘placamentum ⁘per fidem, ⁘in ſanguine ipſius, ad declarandam iuſtitiam ſuam, ⁘per remiſsionem ⁘ præcedentium peccatorum.	25	*Quem propoſuit Deus propitiationem per fidem in ſanguine ipſius, ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ, propter remiſsionem præcedentium delictorum.*

22 *Inquam*, δὲ. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Verò*. Mihi videtur illud melius conuenire epanelepſi, quæ quidem hoc loco adhibetur ab Apoſtolo, quia in ſuperiore verſiculo dixerat quidem nos abſque Lege iuſtificari, ſed quodnam illud eſſet quo iuſtificamur, nondum expreſſerat.

Ieſu Chriſti, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id eſt, quæ habetur Chriſto, vel quæ Chriſto nititur. Hoc enim addendum fuit nequis exiſtimaret fidem illud eſſe quod nos iuſtificat, quum ſit duntaxat inſtrumentum quo Chriſtum iuſtitiam noſtram apprehendimus. *Et ſuper omnes*, καὶ ἐπὶ πάντας. In duobus exemplaribus manu ſcriptis comperimus hæc deeſſe. Mihi tamen videtur hæc repetitio maximam emphaſin habere: & certum eſt veteres hanc quoque particulam legiſſe: quorum tamen interpretatio arguta potius quàm ſolida videtur, in eo quòd εἰς πάντας referunt ad Iudæos, ἐπὶ πάντας ad Gentes. Syrus interpres vtrunque legit.

Qui credunt, τοὺς πιστεύοντας. Vetus interpres addit εἰς αὐτὸν *in eum*, vt legit etiam Syrus.

23 *Deficiuntur gloria Dei*, ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Egent gloria Dei*, id eſt δέονται, vel χρείαν ἔχουσι. quæ interpretatio hoc quidem loco ſentẽtiam Apoſtoli eneruat. Eraſmus, *Deſtituuntur gloria Dei*: quod & ipſum non eſt ſatis expreſſum. Hoc quidẽ certũ eſt, ὑστερεῖσθαι propriè de iis dici qui in curſus certamine deficientibus viribus, relinquuntur à tergo, ita vt ad metam peruenire non poſſint. quod iis optimè conuenit qui Dei veritate ad iniuſtitiam abutũtur, id eſt omnibus hominibus regeneratis. Ex hoc autem facile eſt cognoſcere, per gloriam Dei nec cognitionem illam Dei quæ nobis patefit in Euangelio, neque gratiam regenerationis, neque gratuitam iuſtificationem, ſed metam potius ipſam ad quam contendimus, id eſt vitam æternam quæ in gloriæ Dei participatione conſiſtit, hoc loco intelligi. Ad eam igitur quominus poſſint peruenire, teſtatur Apoſtolus omnes homines eo impediri quòd ſint peccato contaminati, vt oporteat omnes ad vnum vel à gloria Dei excludi, quod abſit: vel aliunde integram illam puritatem ac iuſtitiam mutuari, quam neceſſe eſt adferat quiſquis gloriæ Dei particeps eſſe cupit.

24 *Iuſtificantur autem*, δικαιούμενοι. Vulgata, *Iuſtificati*, omiſſa coniunctione, quæ prorſus videtur neceſſaria, ſicut in Gręcis ſcholiis legitur hic locus. Deinde δικαιούμενοι pro δικαιοῦνται poſitũ eſt Hebręorũ more, vt infrà, 5.11. Eraſm. igitur hunc locũ rectè expreſſit, & fruſtra quæritur ratio ſupplendi anantapodoti, quod nuſquam eſt. Sed quid hîc valeat iuſtificandi verbum, non immeritò quæritur, quum nulla poſſit grauior quæſtio exoriri, & ab huius verbi explicatione tota penè pendeat huius controuerſię deciſio: de qua tantùm à nobis dicetur quod ad ſcopum noſtrum pertinet, qui noſtræ verſionis cauſas ſtudemus explicare. Dicunt igitur Sophiſtæ, Nos fide iuſtificari, ſic accipiendũ eſſe, quòd credentibus (id eſt iis qui in genere aſſentiuntur verbo Dei) inſeratur gratia, præeuntibus præparationis operibus data, qua adiuuante & cooperante, induti iuſtitia ſeruamur, ſicut ſcriptum eſt, Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata. Itaque apud iſtos Fide iuſtificari non declarat iuſtũ fieri ἐνεργείᾳ, ſed δυνάμει, id eſt gratiam accipere, cuius adiutorio poſtea nos ipſos iuſtos reddimus. Hęc illorum eſt doctrina. Sed ii per quos noſtra ętate Dominus veluti ſepultum Chriſti beneficium in lucem reuocauit, quum hæc viderent ex diametro pugnare cum Apoſtoli doctrina & argumentis, verbum IVSTIFICARI, in hac propoſitione, Iuſtificamur fide ſine operibus, ſiue gratis, ſiue ſola, (hęc enim omnia idem pollent) explicãt ex Hebręorum conſuetudine, pro abſolui coram Dei tribunali: non quòd iuſti ſimus in nobiſipſis, (fruſtra enim Chriſtus eſſet mortuus, vt colligit Apoſtolus Gal. 2.21) ſed quia Chriſti iuſtitia nobis imputetur gratis per fidem: ſiue quia Deus nos in Chriſto ἐχαρίτωσεν, Epheſ. 1.6. Huius autẽ iuſtificationis effectus eſt illa innouatio Spiritus, quę in nobis non per opera coram Deo iuſtificandis, ſed iam antea fide iuſtificatis, fructus illos iuſtitię profert, de quibus loquens Apoſtolus, propoſito nobis Abrahamo credentium patre, Si Abraham, inquit, ex operibus iuſtificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum. Hãc igitur doctrinam qui non amplectetur, anathema erit. Sed nonnulli obiiciunt, Apoſtolum ipſum infrà, 5.19, τὸ δικαιοῦσθαι interpretari δίκαιον καθίστασθαι, id eſt Iuſtum cõſtitui, & minimè conuenire Dei naturę vt iniuſtos abſoluat. Reſpondeo, nos fide iuſtos fieri, ſed imputata nobis Chriſti iuſtitia, & propterea, quanuis in nobis ſimus iniuſti, tamen vt in Chriſto verè iuſtos, abſolui, atque adeo remiſſis peccatis fieri Chriſti cohęredes. Quod autẽ attinet ad nouam vitam ſiue iuſtitiam, quam nobis inhęrentem vocant, ea certè non eſt cauſa, ſed teſtis eius iuſtitię cuius imputatione ſeruamur. quoniam quiſquis in Chriſto per fidem iuſtificatur, is quoque Chriſti Spiritu ſanctificatur. Sed & illud Satanicum Oſiandri dogma fugiendum eſt, qui iuſtitiam vocat Deum ipſum nos ad iuſta facienda impellentem, vt iuſtificari nihil aliud declaret quàm eſſentiali Dei iuſtitia indui: in quo dogmate multi ſunt maximi errores. Primùm enim confundit Deum ipſum cum ipſius in nobis effectis, quum eam iuſtitiam qua iuſti ſumus, vult eſſe ipſam iuſtitiã quæ Deus eſt. Deinde non aliam quàm eſſentialem illam Dei iuſtitiam in Chriſto conſiderans, excludit planè Chriſti obedientiam, & illam totius iuſtitiæ Legis impletionem, quæ tamen ſtatuitur noſtræ ſalutis materia, infrà, 5.19, & aliis innumerabilibus locis. Denique imputatam iuſtitiam, qua vna nitimur, non diſcernens à iuſtitia in nobis inchoata, & ſanctificationem cum iuſtificatione confundens, totum Chriſtianiſmum à fundamentis conuellit. *Gratis*, δωρεάν. Id eſt, ex gratuito dono ac mera liberalitate: quod vt planius etiam fieret, adiunxit Apoſtolus τῇ αὐτοῦ χάριτι, id eſt ipſius gratia. Hoc verò vtinam tandem conſiderent qui vel opera præparatoria, vel fidem ſubſequentia, in cauſis iuſtificationis numerant, vel ceremonialia duntaxat opera à iuſtificatione excludunt, qui denique nobis blaſphemiæ crimen impingunt quòd ſola fide iuſtificari hominem dicamus.

25 *Placamentum*, ἱλαστήριον. Alludit fortaſſis ad arcam fœderis, cuius operculum ſic vocant Græci, Hebręi verò כפרת [*capporeth.*] quod etiam videtur innui verbo προέθετο: quaſi dicas omnium oculis fuiſſe nunc expoſitũ (rupto

videlicet velo) qui olim per arcam illam fœderis adumbrabatur. *Per fidem*, διὰ τῆς πίστεως. Hoc non legit Chryſoſtomus. Ambroſius autem videtur legiſſe ἱλαστήριον πίστεως, *propitiatorem fidei*. *In ſanguine ipſius*, ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ. Poteſt hoc cōnecti vel cum ἱλαστήριον, vt dicatur Chriſtus Patrem placaſſe ſuo ipſius ſanguine: vel cum πίστεως, vt ſignificetur fidem non aliò quàm ad Chriſti ſacrificiū ferri. Sanguinis autem nomen ad veterum ſacrificiorum figuram nos reuocat, quarum veritas eſt in Chriſto Ieſu. Quidam codices habent αὐτοῦ, alii ἑαυτοῦ, id eſt ſuo ipſius ſanguine, eadem manente ſententia. Eraſmus, *Interueniente ipſius ſanguine*, periphraſi parum neceſſaria. *Per remißionem*, διὰ τὴν πάρεσιν. Ambroſius legit πρόθεσιν, id eſt propoſitum, ſenſu admodum obſcuro. Vulgata & Eraſmus, *Propter remißionem*. Ego verò perinde conuertendum puto ac ſi ſcriptum eſſet διὰ τῆς παρέσεως. Eandem enallagen annotauimus Ioh. 6. 57, & apud idoneos ſcriptores non ſemel inuenias. *Præcedentium peccatorum*, προγεγονότων ἁμαρτημάτων. Quid igitur? num peccata iuſtificationem conſequuta, vel remedio carent, vel alia vlla ratione quàm Chriſti ſanguine eluuntur? Egregium videlicet commentum: quaſi verò non cōſideret Paulus omnes in genere homines, quorum dicit miſertū eſſe Dominum quo tempore erant ipſius inimici, peccatis videlicet ac denſiſſimis tenebris ſepulti. Id autem ita eſſe, præterquam quòd Euangelica doctrina oſtendit, vel illud abundè declarat quod poſtea ſubiicitur, ἐν τῷ νῦν καιρῷ, præſenti tempore: ex quo apparet tempus aduentus Chriſti comparari cum ſeculis quæ præceſſerunt. vt etiam rectè explicat Syrus interpres, ſcribens מטול חטהין דמן קדים חטין [metul chatahin demen kedim chatain] *propter peccata quæ ab initio peccauimus*. πάρεσιν igitur accipio pro ἄφεσιν: quia verbum παρεῖναι interdum etiam declarat Condonare, & de ſuo iure aliquid remittere ſiue tranſilire. qua ſignificatione videtur etiam noſter Apoſtolus vſurpare verbum ὑπεριδεῖν Act. 17. 30. Græca tamen ſcholia aliam interpretationem adferunt, à nullis Latinis interpretibus, quos nouerim, annotatam. Nam quia πάρεσις propriè declarat virium eneruationem, ſiue defectionem, (vnde πάρετος declarat παραλελυμένον, i. eum cuius vires ſunt exolutæ) putant διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, declarare ſtatum illum in quo ſunt homines propter præcedentia peccata: (qua ratione ſolet Apoſtolus nos mortuos in peccatis vocare) vt iſta cōmodè poſſis interpretari, Propterea quòd homines erant præcedentibus peccatis eneruati. Deinde ἐν τῇ ἀνοχῇ explicant de tempore quo homines, abutentes Dei patientia, in iſtis peccatis immerſi languebant.

Ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ, πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ.	26	¨Ex Dei tolerantia, ad declarādam iuſtitiam ſuam ¨præſenti tēpore: ¨vt ſit ipſe iuſtus, ¨& iuſtificans eum ¨qui eſt ex fide Ieſu.	26	*In ſuſtentatione Dei, ad oſtenſionem iuſtitiæ eius in hoc tempore: vt ſit ipſe iuſtus, & iuſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu Chriſti.*
Ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. Διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως.	27	Vbi igitur ¨gloriatio? excluſa eſt. ¨Per quam legem? operum? non: imò per legem fidei.	27	*Vbi eſt ergo gloriatio? excluſa eſt. Per quam legem? factorum? Non: ſed per legem fidei.*
Λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου.	28	¨Colligimus igitur, fide iuſtificari ¨hominem abſque operibus Legis.	28	*Arbitramur enim iuſtificari hominē per fidem ſine operibus Legis.*
Ἢ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν.	29	An ¨Iudæorum Deus ſolúm? ánnon & ¨Gentium? certè & Gentium.	29	*An Iudæorum Deus tantúm? nónne & Gentium? imò & Gentium.*
Ἐπείπερ εἷς ὁ Θεός, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως.	30	Siquidem ¨vnus Deus *eſt* qui ¨iuſtificabit ¨circuncisionem ex fide, & præputium per fidē.	30	*Quoniam quidem vnus eſt Deus qui iuſtificabit circunciſionem ex fide, & præputium per fidem.*

26 *Ex Dei tolerantia*, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, Pro ſua patientia ac facilitate. Repetitur enim antecedens, Hebræorum more. *Præſenti tempore*, ἐν τῷ νῦν καιρῷ. Series ipſa argumenti & antitheſis præcedentiū peccatorū manifeſtè oſtendunt præſens tempus vocari ab Apoſtolo ſeculū illud quo hæc ſcribebat. quod quidem vniuerſum vocari ſolet tempus nouiſſimum & dies Domini. Itaque ineptus eſt hîc quoque Origenes quòd præſens tempus opponat futuro ſeculo. *Quia*, inquit, *præſentis ſeculi tempore in ſuſtentatione eſt iuſtitia Dei, futuri verò in retributione.* Quæſo verò, lector, quid eſt ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾶν, ſi hoc non eſt? *Vt ſit ipſe iuſtus*, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον. Id eſt, Vt ſummè verax ac fidelis comperiatur. Nam quum Deus in ſeſe ſemper ſit fideliſſimus, nobis tamen talis tū demum eſſe ac quodammodo fieri incipit quum ſuam nobis in Chriſto miſericordiā gratis patefacit. Explicat ergo Paulus quod iam bis dixerat εἰς τὴν ἔνδειξιν. *Et iuſtificans*, καὶ δικαιοῦντα. Id eſt Chriſti imputata iuſtitia iuſtum ac irreprehenſibilem conſtituens, vt Col. 1. 22. *Qui eſt ex fide Ieſu*, τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ. Id eſt, ex eorum numerò qui Chriſtū fide ſunt amplexi: quibus opponuntur qui ex circunciſione (id eſt qui ex Lege) ſalutem expectabant.

27 *Gloriatio*, ἡ καύχησις. Nonnulli Latini codices addūt *Tua*, σοῦ. *Per quam legem?* διὰ ποίου νόμου; Id eſt, Per quam doctrinam? eámne quæ nos docet operibus noſtris niti vt ſalutem obtineamus, an per eam potius quæ docet iuſtitiam nobis per fidem gratis imputari? Notandū eſt igitur νόμον, id eſt legem (ſicut interdū apud Hebræos תורה [torah]) hoc in loco vſurpari in genere pro doctrina quæ aliquid præſcribit: qua ratione Euangelium vocat legem fidei, id eſt, doctrinam quæ ſalutem proponit ſub conditione, SI CREDIDERIS: quam & ipſam conditionem Dominus gratis dat vt implere poſſimus: opponiturque hæc doctrina legi operū, id eſt, omni doctrinæ quæ ſalutē promittit cū conditione, SI OMNIA FECERIS: quam vnus Chriſtus pro nobis impleuit. Illa igitur (inquit Apoſtolus) omnem gloriationem tollit: vtpote quæ iuſtitiam, ac proinde ſalutem non acquirendam à nobis, ſed ab alio nobis quæſitam donet, idque vnū flagitet vt donatam velimus fide recipere, denique efficiat vt velimus: iſta verò non item, quū ea à nobis requirat propter quæ ſalus nobis ex debito reddatur. Et tamen videtur etiam Apoſtolus de induſtria μιμητικῶς dixiſſe Legem fidei pro fide, quòd aduerſarii gratiæ perpetuò ſolerent in ore habere Legis nomen: qua etiam ratione fidem Dominus vocauit opus, Ioh. 6. 29, vt ſuo loco expoſuimus. Maximè verò ad hūc locum pertinet quod Iudæis exprobrat Chriſtus Ioh. 5. 44.

28 *Colligimus*, λογιζόμεθα. Id eſt συλλογιζόμεθα, vt rectè explicat Theophylactus, vt etiam accipitur infrà, 6. 11. Eſt enim in his verbis concluſio argumenti ſumpti à cauſa finali, quam vocant: cuius pondus ſi noſſent Sophiſtæ, nunquam huc deueniſſent vt ad iuſtificationē vellent opera cū fide concurrere. Vulg. & Eraſmus, *Arbitramur*: rectè id quidem, ſed tamen ambiguè, quia hoc verbum plerunque accipitur pro Opinari, & de re etiam incerta dicitur. quæ ſignificatio repugnat ſententiæ Pauli ex diametro. *Hominem*, ἄνθρωπον. id eſt homines, quicunque iuſtificantur, quos in proximo verſ. in duo genera diſtinguit.

29 *Iudæorum Deus*, Ἰουδαίων ὁ Θεός. Ex peculiari Scripturæ more, Deus dicitur eorum eſſe Deus quos beneuolentia ſua complectitur, vt Pſal. 33. 12. Etſi autem Gentes erant in genere alienæ à Dei fœdere, vt ſcribitur Eph. 2. 12, tamē patebat aditus proſelytis, & manifeſta ſunt teſtimonia Prophetarum quibus teſtatus eſt Deus ſe non abiecisſe Gentes in perpetuum.

30 *Vnus*, εἷς. Argutè admodum Apoſtolus ex eo quòd vnus eſt Deus, colligit omniū populorū eſſe Deum oportere, quoniam videlicet alioqui ſtatuendum eſſet, exceptis Iudęis, cęteros populos nullius Dei imperio ſubeſſe: quod ſi verum eſſet, vnus ille Iudęorum tantùm Deus, ne Deus quidem eſſet, quoniam ſatis intelligitur Deū non eſſe cuius

imperio aliqui non subsint. *Iustificabit*, δικαιώσει. Nonnulli Latini codices legunt *Iustificat*. *Circuncisionem*, περιτομήν. Id est circuncisos, sicut incircuncisos vocat præputiũ, vt annotauimus suprà, 2.26. *Per fidem*, διὰ τῆς πίστεως. Differentia illa quam Origenes in hunc locum scribens obseruauit inter ἐκ & διὰ, ita est vana & futilis vt ne ipse quidẽ eam potuerit huic argumẽto applicare: quum alioquin sit alicubi obseruanda, sed (vt notat Basilius in libro de Spiritu sancto) certiore cũ iudicio. Quàm enim sinistrè vir ille doctrinam iustificationis gratuitæ explicarit, vel ex eo apparet quòd quum paulo antè disertè dixisset sola fide nos iustificari: ita vt nec expletum opus requiratur, nec explendum expectetur: nunc à seipso dissentiẽs, *Siquis*, inquit, *requirat curiosius, ij qui ex fide iustificantur, per quem iustificentur, & rursum ij qui per fidem iustificantur, in quo iustificentur: licet fortaßis multa in hoc curiositas videatur, tamen conuenienter dicere possumus quòd qui ex fide iustificantur, initio ex fide sumpto per adimpletionem bonorum operum consummantur, & qui per fidem iustificantur, à bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionem accipiunt.* Quid est verò iustitiã ex operibus etiã fidem præcedentibus stabilire, & Apostoli doctrinæ apertè refragari, si hoc non est?

---

31 Νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.

Κεφάλαιον δ.

1 Τί οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα;

2 Εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ᾽ οὐ πρὸς τὸν Θεόν.

---

31 ∴Legem ∴igitur ∴inanem reddimus ∴per fidẽ? Absit: imò Legem ∴stabilimus.

CAP. IIII.

1 QVid igitur dicemus Abraham patrem nostrum ∴adeptum esse ∴secundum carnem?

2 ∴Nam si Abraham ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, ∴at non apud Deum.

---

31 *Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed Legem statuimus.*

CAP. IIII.

1 *QVid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem?*

2 *Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum.*

---

31 *Legem*, νόμον. Hîc propria significatione ponitur νόμος, sed ita (meo quidem iudicio) vt in genere de omni Lege loquatur: quo modo etiam idem nomen accipiendum est suprà, versu 27 & 28. Nam alioqui non esset vniuersalis Pauli doctrina, nisi suppleatur argumento à cõparatis sumpto: quod quidem non videtur fuisse prætermissurus Apostolus, nempe, Quãdoquidem ex Lege Mosis non iustificamur, nos nulla alia Lege iustificari: quum nulla sit lex cum Lege Mosis comparanda. Sed hîc rursus obstrepit Origenes, in hoc eodẽ capite per iustitiam Dei absque Lege manifestatam intelligens Euangelicas (quas vocat) leges, vt, Nesciat dextra tua quid faciat sinistra tua. Verùm (obstrepat ille licet cum Sophistis omnibus) nullam aliam iustitiam coram Deo agnoscimus quàm quæ tota in solidum, & quidem per imputationem, à Christo manat, vt omnis gloriatio excludatur: & Christum scimus venisse non vt nouam aliquam legem conderet, vt ii existimant qui legis & Euangelii discrimen non tenent: sed potius vt nos à Legis maledictione liberaret. *Igitur*, οὖν. Addita est hæc particula quoniam ex præcedẽte dicto hęc obiectio nascitur. Videri enim poterat Paulus, sublato inter Gentes & Iudæos discrimine, illud etiam quo Iudæi à Gentibus dirimebantur, Legem videlicet, tollere. *Inanem reddimus*, καταργοῦμεν. Siue, Otiosam, & ignauam, omnibúsque viribus destitutam. Hoc enim ἀργὸν vocãt Græci, quasi ἀεργόν. Annotat Origenes Paulũ non dixisse, νόμος οὖν καταργεῖται, Lex igitur destruitur: sed, νόμον οὖν καταργοῦμεν; Legem igitur destruimus? *Nam*, inquit, *Lex quidem destruitur comparatione gloriæ Euangelij: sed Paulus illam non destruit*. Nempe Origenes quum Sophista esset, Paulum metitus est ex ingenio suo. Quis enim tam est imperitus vt non videat ista non obiici ipsi Paulo, sed potius illi doctrinæ quam afferebat? Videbatur enim Legem inutilem reddere quum doceret sine ea iustificari, ac proinde seruari tum Iudæos tum Grȩcos: vt hodie quoque gratię Dei hostes nobis obiicere non desinunt, bona opera à nobis damnari, quòd iustitiam sine operibus cum Apostolo doceamus. *Stabilimus*, ἱστῶμεν. id est, firmã & efficacem reddimus, vt opponatur τῷ καταργεῖν. Ac meritò quidem hoc dicit Apostolus. nam Christi satisfactio quid aliud quàm Legis minas ostendit minimè irritas esse, quum illas luere Christum oportuerit? Sed & Christi iustitia quid aliud est quàm plena Legis præstatio? Sanctificatio denique Christi hominis quò pertinet nisi vt Lex, quæ in nobis propter corruptionem non poterat vim suã exerere in salutem, sit nobis in Christo efficax? Doctrina igitur ex fide quum non prius nos seruet quàm iustificet, (id est, Christũ nobis per imputationem applicet his omnibus virtutibus Legis ornatum) certè iustitiam ex Lege non modò non euertit, sed potius stabilit in nobis. Postremò quũ Spiritu Christi induamur per fidem, quo agente incipimus velle & facere quæ Dei sunt, quis non videt hac etiam in parte Legem in nobis, alioquin prorsus inutilem nisi ad nos perdendos, per Euangelium reddi efficacem? Sed & quod ad ceremonias attinet, non potest dici Christus illas destruxisse, nisi κατά τι: quatenus videlicet Solis exortu vmbræ disparuerunt. Nam alioquin illas non extinxit, sed quod adũbrabant, hoc reuera exhibuit. Hæc quum Origenes non intellexerit, non mirũ est eum ita excurrere vt Paulũ nunquam seriò inspexisse videatur, nisi vt eius doctrinam deprauaret. Ipse verò Paulus breui nunc inficiatione contentus, suo postea loco planius hunc locum pertractat.

IN CAPVT IIII.

1 *Adeptũ esse*, εὑρηκέναι. Alibi εὑρίσκειν sȩpe dictũ est de eo qđ casu inuenitur: vnde insperatũ lucrũ Grȩci εὕρημα vocãt. Hîc verò dicitur de eo qđ tuis laborib. quærẽdo inueneris: quo modo explicatur ab Vlp. in Demosth. orationes. Itaque verbum Inueniendi quo vsus est post Veterem interpretem Erasmus, mihi nõ placuit vsurpare hoc loco: & differentiam illam planè inanem puto quam statuunt grãmatici inter Inuenio & Reperio. *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est (vt ipse Apostolus explicat) ex operibus, puta si Abrahamum consideremus in sese & circuncisum, non autem quatenus iustificatus est per fidem. Hæc enim refero ad verbum εὑρηκέναι. Vetus autem interpres & Erasmus, plerosque ex veteribus sequuti, coniunxerũt cum τὸν πατέρα ἡμῶν per traiectionem: hoc modo, Quid igitur dicemus inuenisse Abrahamum patrem nostrum secũdum carnem? Quorum opinionem quominus sequerer, his causis sum adductus. Primùm quia nõ proposuit Apostolus iustitiæ laudẽ simpliciter adimere Abrahamo, sed κατά τι, id est iustitię ex operibus coram Deo: quod omnino fuit in ipso quæstionis limine proponendum. Deinde cur obsecro addiderit κατὰ σάρκα: nempe (vt post Chrysostomum scripsit Theophylactus) vt Iudæos de carnali cognatione gloriantes à spirituali excluderet. Atqui vt valeret hæc ratio, oportuit (ni fallor) Apostolum potius dicere πατέρα ὑμῶν, patrem vestrum. Itaque nolui in verborum collocatione quicquam immutare.

2 *Nam si Abraham*, εἰ γὰρ Ἀβραάμ. Id est, Quòd enim Abraham iustificatus est ex operibus. Sic enim accipienda est coniunctio εἰ hoc in loco: quod etiam alibi obseruauimus. Deinde particula γὰρ causalis quidem est, sed quæ diligenti consideratione indigeat, vt argumenti series intelligatur. Apparet enim Apostolum superiore versiculo, in ipso huius de Abrahami iustitia tractationis aditu, non tam confidentiæ causa (vt putat Chrysostomus) quàm vt offensionem Iudæorum vitaret, vsum esse tropo quem Communicationem vocant, & quidem adhibita interrogatione, cui nulla respõsio subiiciatur. qđ nisi animaduertas, vix perspicias quomodo hæc cohæreãt. Sit igitur hæc indefinita formula: quam sequutus fuisset Paulus nisi aduersarios maluisset paulatim Christo lucrifacere quàm paradoxis quibusdam deterrere. Abraham pater noster nihil adeptus est secundum carnem. Hîc iam finge Iudæum perculsum excipere: Quid igitur Paule? túne negas Abrahamum adeptum esse iustitiam? Ego verò, respondet Paulus, hoc non inficior, sed quod attinet ad eam iustitiam quam tueris, id est ad iustitiam operum, eam dico,

vt coram hominibus sit aliquid, tamen coram Deo nihil esse: idque ita esse ostendit Scriptura, quæ quũ Abrahamũ à iustitia laudaret, disertè dixit, iustum fuisse habitum non propter insignia opera, quæ tamen in eo multa erant, sed quòd Deo crediderit. Iam verò si Abraham ipse non alia ratione quàm fide potuit iustificari, ne vos quidem aliunde salutem expectetis. *At non apud Deum*, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν. *Ergo*, inquit Origenes, *iustificatus est Abraham ex fide. nam habet gloriam apud Deum.* Obsecro, lector, quid est veritatem Dei peruertere, si hoc non est? Totus enim in eo est Apostolus vt doceat, homines, quia gratis prorsus iustificantur, nihil omnino in se habere de quo possint tanquam de suo gloriari: iste verò Abrahamum habere dicit de quo glorietur apud Deum, quia videlicet credidit. Quasi verò & ipsa fides non sit donum Dei prorsus gratuitum, quod & ipse Origenes alibi agnoscit: aut quasi fides illud sit quod nos iustificat; ac non potius instrumentum duntaxat, & quidem gratis nobis datũ, quo, tanquam manu quapiam, Christũ, iustitiam nostram, apprehendimus. At iste ineptissimus scriptor fidem putat habere gloriam apud Deum, non apud homines: quia (inquit) fides in occulto est, opera autem palàm sunt. Neque interim nego fidelibus adesse de quo abundè glorientur, sed in Domino, non in sese.

Τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	3	Quid enim Scriptura dicit? Credidit autem Abrahã Deo, & ⁒imputatum est ei ⁒pro iustitia.	3	*Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abrahã Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.*
Τῷ δὲ ἐργαζομένῳ, ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα·	4	⁒Atqui ei qui operatur, merces ⁒non imputatur ex gratia, sed ex debito:	4	*Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum:*
Τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην.	5	Ei verò qui non operatur, sed credit in eum ⁒qui iustificat impium, imputatur fides sua ⁒pro iustitia.	5	*Ei verò qui non operatur, credẽti autem, in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam.*
Καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων,	6	Sicut etiam Dauid pronuntiat beatũ eum hominem cui Deus imputat iustitiã absque operibus: *dicens,*	6	*Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis cui Deus accepto fert iustitiã sine operibus:*

3 *Imputatum est ei*, ἐλογίσθη αὐτῷ. Imputare hoc loco & similibus aliis, significat acceptum ferre, pro quo dicimus *allouer en compte*. Cæterùm Hebræa veritas habet ויחשב לו [*vaiah schebeha.*] id est, *& hoc imputauit ei.* ita vt manifestè sit repetendum Dei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quod vt planius fieret, Paulus actiuam loquutionem in passiuam cõuertit. Tertullianus autem in libello De Patiẽtia, conuertit durè admodum, *Et deputatus est* (*Abrahamus videlicet*) *ab illo* (*nempe à Deo*) *iustitiæ*, quũ hic non agatur de ipsa Abrahami persona imputata, sed de eo quod ipsi à Deo imputatum est, nempe de ipsius fide. Cyprianus autem rectius lib. 2. epist. 3. interpretatur, *Et deputatum est ei ad iustitiam.* Cęterùm Paulus quidem actiuam locutionem passiuè conuertens, prætermittit affixum Hebræum, quod vertere potuit τοῦτο, ipsam videlicet fidem Abrahami. Sed hoc ipsum postea disertè bis exprimit, nempe vers. 5. & 9, quod omnem calumniandi occasionem præcidit iis qui apud Mosen repetunt non Dei sed Abrahami nomen: vt sit hic sensus, Abrahamũ Deo credidisse, & hoc ei imputasse ad iustitiam, quòd videlicet tam magnifica promissa ab eo accepisset. Sed planè sunt intolerabiles qui extrinsecus supplent rectum, vt sit oratio perfecta, Credidit Abraham Deo, & *mundus* ob eam causam habuit Abrahamũ pro viro probo. Sic frustra fuit ingeniosus Satan in hoc pulcherrimo & pretiosissimo testimonio peruertendo. Sed tamen hîc quoque laborauit Origenis ingenium, qui quum neque quid sit gratuita imputatio, neque quid sit fides, neque quid iustitia aut iustificatio, intelligeret, perfectam fidem in Abrahamo fuisse somniauit, quæ mereretur ad iustitiã reputari: quoniam, inquit, non ei qui ex parte, sed ei qui perfectè credit, fides ad iustitiam reputatur. Ita conatus est Satan per hunc scriptorem fructum huius doctrinæ miseris peccatoribus, i. omnibus hominibus, eripere: quasi non apertè dixerit Paulus iustitiam Dei exhiberi in Euangelio ex fide in fidem. Sed quidni hoc dicat Origenes, quem etiam non puduit hoc loco idem cæteris virtutibus, vt misericordię, mansuetudini, humilitati tribuere, vt & ipsę dicantur ad iustitiã reputari? *Pro iustitia*, εἰς δικαιοσύνην. Vulg. & Eras. ad verbum, *Ad iustitiam*, quod est obscurius dictum. Est enim hîc quoque (vt suprà, 2. 26) Hebraism. in præpositione εἰς, id est ל, quæ significat vice & loco, vt Psal. 30. 3, & alibi sæpe. nisi malimus effectum fidei declarari, nempe vt imputatione iustificemur. Nõnulli codices Latini addunt, *Secundum propositum gratiæ Dei*, quæ verba in nullis Græcis exemplaribus reperimus. Quid autem intelligatur Iustitiæ vocabulo, exposuimus aduersus Sophistas suprà, 1. 17, & 3. 20.

4 *Atqui ei qui operatur*, τῷ δὲ ἐργαζομένῳ. Id est, Ei qui ex opere sit aliquid promeritus. Cui opponitur ὁ μὴ ἐργαζόμενος, qui non operatur, id est qui opus nullum adfert cuius mercedem flagitet, sed gratuita Dei promissione nititur. Ac illud quidem dicitur per concessionem, similitudine ab humanis commerciis ac contractibus sumpta. Nam alioquin quis prior dedit, & retribuetur ei? Hoc verò non considerans Origenes, quanuis meritũ ex condigno quod alibi stabiliit, hîc euertat: tamen perturbat omnia, dum appellatione Debiti intelligit pœnam peccatis debitam: obiter etiam corrumpens locum ex Ioh. 3. 34. Nec multo melius ista in Græcis scholiis explicantur. Quum enim hæc disserat Apostolus vt superioris argumenti consequutionem probet à contrariis, quia fidem imputare pro iustitia, & operum debitam mercedem persoluere, pugnant ex diametro, (iustificatio enim illa, gratiæ est in Christo, ista verò, meriti in nobis) Græci tamen scholiastæ putarunt fidei & operum mercedem inter se comparari, quòd illa multo amplius præmium habeat. Ita fit vt non modò aberrent à scopo, sed etiam fidei merito arrogent quod vnius est Christi, & gratiam Dei funditus euertant.
Non imputatur ex gratia, οὐ λογίζεται. Id est, Non numeratur neque tribuitur. Itaque vis argumenti non est sita in verbo Imputandi, vt nonnulli suspicati sunt, sed in eo quòd Iustitia ex fide (cuius obiectum est gratuita promissio immerẽti facta,) & Iustitia ex operibus (cuius obiectũ est Lex perfectam præstationem requirens sub maledictionis pœna) sunt merè contradicentia. Alioquin idem verbum & pro subductis velut rationibus secum aliquid constituere accipitur, vt suprà, 2. 3: & pro συλλογίζεσθαι, id est concludere, & ex argumentis præcedentibus colligere, vt suprà, 3. 28.

5 *Qui iustificat impium*, τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ. Id est, qui eum qui in sese est impius, censet iustum in Christo. Nam (vt alibi dixi) nullos pro iustis approbat Deus nisi quos prius verè ac summè non in ipsis sed in Christo suo, seu imputata Christi iustitia, iustificarit: qua ratione optimè conciliatur hic locus cum eo quod scriptũ est Prou. 17. 15. Quũ autem vtatur Paulus nomine ἀσεβοῦς, quod per se asperrimum est, propositis etiam Abrahami & Dauidis exemplis, satis declarat sese hîc respicere non hominum sed Dei tribunal, idque extra gratuitam in Christo iustitiam: quo respectu impius censeatur, quum de vera coram Deo iustitia quæritur, quisquis vel in minimo Legis apice comperitur legis violatæ reus. *Pro iustitia*, εἰς δικαιοσύνην. Constanter in Latinis codicibus additur, *Secundum propositum gratiæ Dei*, κατὰ πρόθεσιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. quod maximè conuenit, vt sit expressa antithesis. & respondet iis quæ dixit Apostolus suprà 3. 25.

7 Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι·

8 Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν.

9 Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; λέγομεν γὰρ ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.

10 Πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐν ἀκροβυστίᾳ.

11 Καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην·

7 Beati ¨quorum remissæ sunt iniquitates,& quorum obtecta sunt peccata:

8 Beatus vir cui non imputarit Dominus peccatum.

9 ¨Ista igitur beatitatis prædicatio,¨in circuncisionē *solùm* an & in præputiū *cadit*? Dicimus enim imputatam fuisse Abrahæ fidem pro iustitia.

10 Quomodo ergo imputata est? quū esset in circuncisione, an *quū esset* in præputio? non in circuncisione, sed in præputio.

11 Et ¨signum accepit circuncisionis ¨quod obsignaret iustitiā fidei quæ fuerat in præputio vt esset pater ¨omniū credentium in præputio, vt imputetur etiam ipsis iustitia:

7 *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata:*

8 *Beatus vir cui nō imputauit Dominus peccatum.*

9 *Beatitudo ergo hæc, in circuncisione tantùm, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam.*

10 *Quomodo ergo reputata est? in circuncisione, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio.*

11 *Et signum accepit circuncisionis, signaculum iustitiæ fidei quæ est in præputio: vt sit pater omnium credentium per præputiū, vt reputetur & illis ad iustitiam;*

---

7 *Quorum remissæ sunt iniquitates*, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι. Distinctio quam hoc loco tradit Origenes inter ἀνομίαν & ἁμαρτίαν, non admodum firma est, neque satis apposita, quum hæc doctrina ad quasuis transgressiones pertineat. Ideo 1. Iohan. 3. 4, ἁμαρτία dicitur esse ἀνομία, id est quicquid Legi Mosis, atque adeo in genere Legi Dei aduersatur. Libuit autem hoc etiam loco subiicere Origenis verba, ex quibus intelligatur iuréne an iniuria toties eum (vt Apostolicæ doctrinæ corruptorem) reprehendam. *Vide*, inquit, *si fortè potest iste ordo in anima vna eadémque intelligi: vt quia initium est conuersionis animæ, mala relinquere, pro hoc iniquitatum remissionem mereatur accipere: quum autem cœperit bona facere, veluti singula quæque quæ præcesserant mala, bonis recentibus obtegens, & abundantiorem numerum bonorum introducēs quàm prius fuerat malorum, tegere peccata dicatur: vbi verò iam ad perfectum venerit, ita vt omnis de eo malitiæ radix penitus amputetur, eousque vt nullum in ea vestigium possit inueniri nequitiæ, vbi iam perfectæ beatitudinis summa promittatur, tum nullum possit Dominus imputare peccatum.* Hæc verò si vera sunt, cur non pronūtiauit Dauid beatum illum esse qui peccata sua obtegat: & quid iam superest quominus falsi damnetur Apostolus, qui in sententiam prorsus contrariam hunc locum citarit, nempe vt beatos nos esse ostenderet non ex meritorum mercede, sed ex gratuita peccatorum remissione: ex eo (inquam) quòd Deus peccata nostra obtegat, & peccatores gratis iustificet? Denique quid est ex professo peruertere Dauidis & Pauli sententiam, si hoc non est?

9 *Ista igitur beatitatis prædicatio*, ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος. Idest, Istud igitur Dauidis dictum quo beatos illos esse pronuntiat. Hoc enim declarat Græcis verbum μακαρίζειν. Vulgata, *Beatitudo*, id est μακαριότης. Erasmus, *Beatificatio*, paulo rectius. *In circuncisionem* [*solùm*,] ἐπὶ τὴν περιτομήν. Particula καὶ quæ mox sequitur, omnino ostendit subaudiendum esse μόνον, id est, solùm vel tantùm: quod Vetus etiā interpres rectè suppleuit. de qua ellipsi diximus suprà, 2. 28. Itaque nescio quid in mentem venerit Castellioni quum totum hunc locum sic interpretaretur, *Hæc igitur beatitudo in circuncisionémne cadit, an potius in præputium?* Nam καὶ non potest significare μᾶλλον nisi admodum violenta interpretatione, & poscit argumēti series aliam interpretationem. Sed & verbum πίπτει, id est cadit, quod explendæ sententiæ deerat, ex Theophylacto suppleuimus: pro quo nonnulli Vulgatæ editionis Latini codices scriptum habent, *Manet*, pro *Manat*, vt coniicit Erasmus. Est autem hoc quoque notandum, iam tertiò circuncisionem accipi pro circuncisis, præputium verò pro incircuncisis. Denique vt lectoribus gratificer, paucis subiiciam huius disputationis membra, quæ non minus argutè quàm sanctè & eruditè à Paulo tractantur. Ex hoc vnius Abrahami exemplo constituit Apostolus vniuersalem conclusionem elicere. Id verò vt sese iure facere ostendat, primùm omnium admonet, in ipso quæstionis limine Abrahamum à se proponi, non simpliciter tanquam vnum ex fidelium numero, sed vt Ecclesiæ patrem, vt meritò à patre ad filios argumentetur: quod postea explicabit. Nunc igitur postquam probauit patrem ex vna fide iustificatum per imputationem gratuitam, idem vult postea in filiis statuere: & hos quidem duorum generum esse in primis ostendit: vnos videlicet incircuncisos, alteros circuncisos, ne Iudæi obstreperent. Deinde vtrosque ait ex fide esse æstimandos: ita videlicet vt nec incircuncisi desinant filii esse Abrahami, quia incircuncisi sunt, si modò fidem habuerint: nec circuncisi, etiam si secūdum carnem nati fuerint Abrahamo, & circuncisi, idcirco tamen sint illius filii, nisi & ii si crediderint. Ac prius quidem illud (id est duplices esse Abrahami filios) sic probat, vt quia de circuncisis non ambigebatur, hanc partem non attingat: de incircuncisis verò sic respondeat, Abraham incircuncisus iustificatus est ante circuncisionem: ergo præputium non est alienum à fœdere Dei & iustificatione. Posterius verò sic colligit, Abraham iustificatus est in præputio per fidem: ergo & incircuncisi per fidem possunt iustificari. Et postea, Abraham fuit quidem circuncisus, sed tum demum quum iam iustificatus esset per fidem: ergo iustificatio circuncisorum non pendet à circuncisione, sed à fide. At enim, quæret Iudæus, si Abraham erat ante circuncisionem iustificatus, cur circuncisionis Legem accepit? Vt (inquit Paulus) circuncisio iustitiam fidei obsignaret, tum in ipso Abrahamo, tum in ipsius posteritate. Itaque filii Abrahæ eritis si ipsius vestigia sequuti, non à circuncisione & Lege salutem expectaueritis, sed habueritis in vobis illud ipsum cui obsignando data est circuncisio. Hîc verò duæ exoriuntur quæstiones: vna, an sicut fidelis Abraham circuncisus est, sic etiam circuncidi fideles ex Gentibus oporteat: altera, si hoc verum est quod de Abrahamo dicitur, cur igitur Iudæi octauo die circuncidantur, quo tempore per ætatem non modò non intelligere, sed ne credere quidem possint? Sed quum hæc ad Apostoli scopum non pertineant, meritò reliquit intacta. Hæc est (meo quidem iudicio) legitima huius loci explicatio. Neque enim nunc in eo versatur Paulus vt doceat Iudæos non iustificari per circuncisionem: (quum hanc quæstionem suo loco pertractarit suprà, capite 2) sed in eo potius vt omnes tum Iudæos tum Græcos ex fœdere cum Abrahamo communi patre inito, doceat fide iustificandos. Diuersa autem sunt, circuncisione non iustificari, & fide iustificari.

11 *Signum circuncisionis*, σημεῖον περιτομῆς. Id est circuncisionem, quæ signum est: vt sacramentum Baptismi dicimus pro Baptismo qui est sacramentum. Nam σημεῖον hoc loco, quum alioquin latius pateat, nihil aliud declarat quàm Sacramentum. Itaque ratio huius appellationis (meo quidem iudicio) vniuersalis est, vt non minus aliis Sacramentis quàm circuncisioni possit applicari: nisi quòd circuncisio fuit initiationis tessera, & notam habuit in ipsa carne inustam: hæc autem communis ratio Sacramētorū est, quòd sint externa signa eius pacti quod Dominus nobiscū & cū posteritate nostra iniit. Sed peculiari tamen ratione hoc conuenit Abrahamo, cui vni dictum est, In te benedicentur omnes gentes. Itaque sibi & posteris, id est omnibus omnium Gentiū fidelibus, solus Abraham

hoc signũ circũcisionis accepit: reliqui verò sibi dũtaxat, & suo peculiari semini. Quod nisi consideres, vix intelligas cur addiderit Paulus εις το ειναι αυτον πατερα, *vt esset pater*: & tamẽ hoc est totius applicationis exẽpli συνεχον, cohærens potius (vt ego quidẽ existimo) cũ verbo ελαβε, ꝓpinquiore, q̃ cũ verbo ελογισθη per traiectionẽ, vel cũ participio γενομενης, qđ subauditur post της articulũ. Cæterùm in duobus cod. scriptũ inuenimus, και σημειον ελαβε περιτομην, & ꝓ signo accepit circuncisionẽ: vt manifestũ sit explicãda hæc esse per appositionẽ quã vocant. *Quod obsignaret*, σφραγιδα. Quid magnificẽtiꝰ dici de vllo Sacramẽto possit? Itaq; qui veter. fœderis Sacramẽta à nostris re ipsa distinguũt, nunquã vidẽtur Christi officiũ q̃ latè pateat cognouisse. Vocarat Paulus circuncisionẽ σημειον, quod ad externã ceremoniã attinet: nũc illius signi substantiã & effectũ explicat, i. quorsum adhibeatur, nempe iustitiæ fidei, qua in ipsius Christi possessionem mittimur, nõ simpliciter significãdæ, sed vnà etiã obsignãdæ, quatenus videlicet Spiritus sanctus reipsa id intus præstat quod externa ceremonia prędicationi Verbi coniuncta, oculis repræsentat. Hãc interpretationẽ siquis cũ iis contulerit quæ nõ Origenes modò, sed nonnulli etiã ex patribus alioquin pietate & eruditione clarissimi, in hunc locũ scripserunt: cõperiet ꝓfectò quantam veritatis lucem Dominus in nos omnium hominũ maximè indignos nostra memoria effuderit. Cæterùm Signaculi nomen quod Vetus interpres & Erasmus vsurpant, libens refugi, partim quòd non sit admodũ vsitatum, partim quòd non satis videatur illam vim obsignationis declarare. *Omnium credentium in præputio*, παντων των πιστευοντων δι' ακροβυστιας. i. παντων των οντων εν ακροβυστια, και πιστευοντων, vt rectè explicant Græca scholia. Nam omnino hoc poscit sententia vt δια pro εν accipiatur, quo modo etiam explico 1. Tim. 4. 14, & Heb. 7. 9. Vulgata, *omnium credentium per præputium*. quam interpretationem miror Erasmum intactã reliquisse, quum nullus inde sensus elici posse videatur.

Και πατερα περιτομης, τοις ουκ εκ περιτομης μονον, αλλα και τοις στοιχουσι τοις ιχνεσι της εν τη ακροβυστια πιστεως του πατρος ημων Αβρααμ.	12	⁘Et pater circuncisionis, ⁘iis *videlicet* qui non solùm sunt ex circuncisione, ⁘sed qui etiã incedunt vestigiis fidei patris nostri Abrahami, quæ fuit in præputio.	12	*Et sit pater circũcisionis non iis tantùm qui sunt ex circuncisione, sed & iis qui sectãtur vestigia fidei quæ est in præputio patris nostri Abrahæ.*
Ου γαρ δια νομου η επαγγελια τω Αβρααμ, η τω σπερματι αυτου το κληρονομον αυτον ειναι του κοσμου, αλλα δια δικαιοσυνης πιστεως.	13	Non enim ⁘per Legem promissio *cessit* Abrahæ, ⁘aut semini eius, ⁘vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.	13	*Non enim per Legem promißio Abrahæ, aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.*

12 *Et pater circuncisionis*, και πατερα περιτομης. i. Pater circuncisorum: vt etiam mox, Esse ex circuncisione, declarat esse ex circuncisis. *Iis [videlicet] qui non solùm sunt ex circuncisione*, τοις ουκ εκ περιτομης μονον. Sic legimus in omnibus codicibus. Ita etiam legit Chrysostomus, & Græca quoque scholia disertè interpretantur, vt & ipsa sententia flagitat. Nam quemadmodum de incircũcisis loquens, nõ simpliciter dixerat, omnium illorum esse patrem Abrahamũ, sed eorum demum qui crederent: eandem distinctionem in Iudæis quoque meritò seruauit: quia (vt antè dixi) non est simpliciter propositum Apostolo docere, Abrahamum patrem esse tum incircuncisorũ, tum circuncisorũ, sed etiam in primis qua ratione sit vtrorumque pater: qui est ipsius scopus. Nam filiũ esse Abrahami coram Deo, & fide iustificatum esse, cohærent. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, *Non iis tantùm qui sunt ex circuncisione*, id est ου μονον τοις εκ περιτομης, quanuis eiusmodi traiectiones interdũ apud Hebræos inueniãtur: & ne lõgius abeamus, sic vsurpatur infrà, ver. 16 & 23. Ab Eras. autẽ in eo vno dissentio q̃ τους εκ περιτομης interpretatur eos qui genus ducũt ex circũcisis, quũ generaliter (vt opinor) esse ex circũcisione dicatur ab Apostolo ꝓ esse ex circuncisorum numero.

Sed qui etiã incedũt, αλλα και τοις στοιχουσι. Planior quidẽ erit oratio si vel articulũ τοις expũgas, vel legas αλλα τοις και στοιχουσι. Et fortassis ꝑmutata est horũ verb. collocatio ab iis qui in priore mẽbro putarunt esse traiectionẽ. Sed vtut sit, plana est Apostoli sentẽtia, distinguentis Iudæos infideles à fidelibus. Nã (vt obiter hoc quoque dicã) incedere vestigiis fidei Abrahæ, non de fidei fructibus, (de his enim nondum disserit Apostolus) sed de fide ipsa accipiendum est: nec aliud declarat q̃ credere, sicut & Abrahã credidit.

13 *Per Legem*, δια νομου. Hoc est, Per præstita aliqua opera, aut addita implendæ Legis conditione. Legem autem sine articulo vocat aut legem ipsam naturæ, non Mosis, quæ nõdum data erat, vel etiam Legem Mosis: vt hoc idẽ argumentum tractatur Gal. 3. 18. Supplendũ est autem necessariò verbum ad constructionem explendam. Quid si igitur suppleas διδοται, Data est? nam hoc innuunt Græca scholia. Sed hac ratione non fuerat dicendum το κληρονομον ειναι, *vt hæres esset*, sed το κληρονομον εσεσθαι, *hæredem fore*, vt exposuit Erasmus: idque perperam, ni fallor. Neque enim disputat Paulus an Deus præcedentibus Abrahæ operibus adductus fuerit ad dandam ipsi promissionem: sed qua ratione sit promissionis particeps factus Abraham, an quia fide eam apprehendit, an verò quia Legem impleuit. Itaque verbũ Cessit aut Euenit potius est supplendũ. *Aut* η id est και, &, vt etiam habet Syrus interpres. Vide Matt. 12. 37. *Vt hæres esset mundi*, το κληρονομον αυτον ειναι του κοσμου. Id est, Dominus, & quidem paternitatis iure, omnium orbis populorum: quod certè non carnali sed spirituali demũ ratione fieri potest. Nam & veteribus Latinis, teste Festo Hęredis nomine dominus intelligebatur. Est autem in his verbis συνεχον superioris conclusionis, alioquin non valitura exempli Abrahami applicatione neque ad circuncisos, neque ad incircuncisos, nisi ostendantur duo: nempe Deum fœdus istud non cum vnico Abrahamo sed cum hæredibus quoque ipsius pepigisse, & posterorum nomine quosuis illi fœderi instar Abrahami credituros intelligi. Coniungit igitur Paulus promissiones à Deo factas Abrahamo velut in vnum corpus, & quum omnes credentes siue incircuncisos siue circuncisos, docuisset esse filios Abrahę, meritò sanè Abrahamum vocat mundi hęredem, mundi appellatione omnes nationes intelligens, & in eo ipso sequutus Domini vestigia. nam quum dixisset Dominus Abrahamo se fore Deum ipsius & seminis eius, postea exposuit quid seminis appellatione intelligeret, nimirum omnes terrę nationes, quum fore diceret vt illas omnes in eo gratia sua dignaretur. Hæc est omnino germana ac maximè accommodata huius loci explicatio, quam & ipse Apostolus postea explicat versu 17, declarans ipsius nominis Abrahami etymon. Nam mihi quidem videtur non posse satis appositè ad institutum Apostoli, aut satis genuina interpretatione per mundum intelligi regio Chanaan: quanuis suum hîc quoque cuiuis iudicium vltro (sicut par est) integrum & illibatum relinquo. Est autem (vt ad rem redeam) peculiaris quidam Hebraismus in his verbis annotandus, qui sententiam mirè illustrat. Neque enim hæredis nomen propriè hîc accipitur: sed quia Hebræis נחלה [*nachalah*] id est hæreditas, dicitur quicquid alicui gratis cedit in possessionem, ac nominatim quidem filii dicuntur hæreditas quæ patri à Deo datur, Psal. 127. 3, ideo hæredem esse mundi, declarat totum mundũ habere pro filiis, & hac ratione quasi vniuerso mundo potiri. Sic dicitur Christus totius mundi hæres constitutus, in quo videlicet & ipsemet pater Abraham cum toto mundo adoptatus benedicitur, Heb. 1. 2. Sic dicimur Dei hæredes correlatiuè, infrà, 8. 17, quia Dei sumus hæreditas cum Christo: quum alioquin Græcis & Latinis, Alicuius esse hæredem, declaret, in alicuius bona post mortem succedere. Postremò notanda est ratio cur Paulus addiderit η τω σπερματι αυτου, vel semini, id est posteris eius. Quid enim? an semini eius facta est promissio, fore vt possideat mundum? Nempe id non potest nisi perabsurdè dici, quum potius appellatione mundi ipsum semen significetur. Est igitur hoc intelligendũ ex mutua patris & filiorum relatione. Quum enim diceret Deus Abrahamum fore patrem multitudinis Gentium, simul pollicetur multitudini Gentium fore vt Abrahamum habeat pro patre: quod vtrinque est singulare beneficiũ, ex fœderis formula, *Ero Deus tuus & seminis tui*. Itaque Paulus quum id agat vt doceat filios Abrahæ ex vna fide æstimandos, siue circuncisi sint, siue incircuncisi: meritò expressit promissionem pertinere

non ad Abrahamum solùm, sed etiam ad ipsius semen: quamuis in ipsa promissionis formula explicanda id tantùm expresserit quod ad patrem spectat, alterum videlicet lectori cogitandum relinquens, ex natura eorum quæ inter se comparantur. Plena enim hæc fuisset oratio, οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραάμ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου· ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κληρονομεῖσθαι τὸν κόσμον· ἀλλά, id est, *Non enim per Legem promissio [cessit] Abrahamo, vt esset hæres ipse mundi: vel eius semini vt fieret Abrahami hæreditas,* &c.

Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι, κεκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία.	14	Etenim si ii qui ex Lege *sunt*, hæredes sunt, inanis facta est fides, & vana reddita est promissio.	14	*Si enim qui ex Lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio.*
Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται· οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις.	15	Nam Lex irã efficit: siquidem vbi non est Lex, ibi nec transgressio *est*.	15	*Lex enim iram operatur. vbi enim non est Lex, nec præuaricatio.*
Διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν,	16	Propterea ex fide *est hæreditas*, vt *sit* per gratiam, vt firma sit promissio toti semini: *id est* non solùm ei quod *est* ex Lege, verumetiam ei quod *est* ex fide Abraham, qui est pater omnium nostrûm,	16	*Ideo ex fide, vt secundum gratiam: vt firma sit promissio omni semini, non ei qui ex Lege est solùm, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui pater est omnium nostrum,*
(Καθὼς γέγραπται, Ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε) κατέναντι οὗ ἐπίστευσε, Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκρούς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα.	17	(Sicut scriptum est, Patrem multarũ gentium constitui te) coram eo cui credidit, Deo *videlicet*, viuificante mortuos, & vocante quæ non sunt, tanquam sint.	17	*(Sicut scriptũ est, Quia patrem multarum gentiũ posui te) ante Deum, cui credidit, qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt.*

14 *Si ij qui ex Lege [sunt,]* εἰ οἱ ἐκ νόμου. i. Si ii demũ sunt heredes qui Legẽ impleuerint: siue, si ad hoc vt aliquis cẽseatur in hæreditate Abrahã, reqratur Legis impletio, inanis est fides ac ꝑmissio, id est, frustra ꝑmissioni creditur, & frustra fit ꝑmissio. Nã tantũ abest vt hác conditionẽ aliquis præstare possit, vt cõntrà (sicut antè primis tribus capitibus penè integris est demonstratũ) Lex nihil aliud quàm peccata hominum coarguat, ipsorum quidem vitio non Legis. Itaque ex Lege esse non idem declarat atque circuncisum esse, & Legi Mosis initiatum, quemadmodum paulo pòst accipitur v. 16: sed idẽ valet atque εἶναι ἐξ ἔργων, Gal. 3. 10, ex operibus esse, id est, operibus suis, seu Legis impletione, niti.

15 *Lex iram efficit*, ὁ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. Vulg. & Erasm. *Lex iram operatur.* Ego verò existimo Apostolum potius vsurpasse compositum κατεργάζεσθαι, quàm simplex ἐργάζεσθαι: quia quum iam inde à nostro exortu simus iræ Dei obnoxii, superuenit postea Lex, quæ nostra quidem culpa, non sua, damnationem cumulet, ac veluti cœptum opus absoluat. Est autem operæpretium intelligere quid in hunc locum comminiscatur Origenes. *Legis nomine*, inquit, *lex membrorum intelligitur. Quòd si placet de Lege Mosis accipere, Iræ nomine pœnas accipe quas Lex Mosis proponit delinquentibus, nempe vt crementur, lapidentur, suspendãtur transgressores.* Quid amplius? *Potest*, inquit, *esse Lex vbi præuaricatio non sit.* Et paulo pòst, *Etsi*, inquit, *Legem Mosis ponamus, non cõtinuò omnes qui sub lege Mosis vixerunt in præuaricatione facti sunt: alioqui simul & omnes Prophetas & omnes iustos videmur inuoluere.* Hæc ille: ex quib. certè apparet hominem istum non multo melius intellexisse quid sit Lex, quod eius officium, quod Euangelii & Legis discrimen, quàm si Paulũ nunquã inspexisset. *Vbi non est lex*, οὗ οὐκ ἔστι νόμος. Vel (vt quidam malunt) Cuius rei lex non est, nec transgressio est. Nam ambiguum est Græcum vocabulum οὗ.

16 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Id est *Itaque*. Est enim conclusio non à sequentibus sed à præcedentibus nascens. *Ex fide*, ἐκ πίστεως. Vetustissimus ille codex cuius alibi memini, addit Ἰησοῦ, *Iesu*, id est in Iesum, quæ Iesu habetur. *Toti semini*, παντὶ τῷ σπέρματι, Id est omnibus credentibus. Nam qui non credunt, etiamsi sint circũcisi & secundum carnem orti ex Abrahamo, non sunt tamen ex semine, quia mutua est promissionis, fidei, & seminis relatio. Est autem in his verbis conclusio præcedentium à versu 13 ad hunc vsque locum. *[Id est] non solùm ei quod est ex Lege*, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον. Quum in genere dixisset, hæreditatem esse ex fide, vt firma esset promissio toti semini, id est omnibus credentibus: nunc semen istud diuidit in eos qui sunt ex Lege, id est, in Iudæos fideles circuncisos, & in eos qui sunt ex fide, id est Gentiles, qui sola fide referunt Abrahamum, quum sint incircuncisi. Itaque (quod non intellexit Origenes) ex Lege & ex fide esse, non opponuntur simpliciter hoc loco, vt paulo antè versu 14, sed κατά τι, id est, quatenus fidei adiuncta est aut non adiũcta circuncisio: vt idem declaret ἐκ τοῦ νόμου εἶναι, atque ἐν τῇ νόμῳ εἶναι, suprà capite 3, vers. 19. Nam fides vtrinque ponitur, quia præcedit in prolepsi, παντὶ τῷ σπέρματι. Eadem quoque ratio ostendit particulam μόνον, vt 1. Corinth. 15. 19, ita hîc etiam per traiectionem cohærere cum negante particula, nõn cum participio ὄντι subaudito: neque rectè hunc locum à quibusdam sic conuerti, Non ei quod est tantùm ex Lege, sed etiam ei quod est ex fide. Cur enim Paulus adderet καὶ in posteriore membro? *Ex fide Abraham*, ἐκ πίστεως Ἀβραάμ. Argutatur hoc loco Erasmus, quasi Ἀβραάμ pertineat ad articulum τῷ, tertio casu videlicet: vt duos Abrahamos faciat Paulus, sicut alibi duos Adamos, vnum iustificatũ in præputio per fidẽ, quia pater est Gentiũ spiritualis: alterũ iustificatum per fidem in circuncisione, qui duplici nomine pater est Iudæorum credentium. Ego verò nusquam inuenio posteriorem istum Abrahamum. Deinde quorsum hæc dicantur, quũ manifestè Paulus diuidat in duo membra quod in genere dixerat? Nimirũ vt aditum sibi patefaciat nouo argumento ex ipsius promissionis formula petito: quæ quidem disertè facit non vnius, sed multarum gentiũ mentionem. Nam quod ait Erasmus, additurum fuisse alioqui Paulum τοῦ Ἀβραάμ, nullius est momenti, quum soleat multis locis omittere articulũ, vt infrà, 9. 7, & 11. 1, & Gal. 3. 7, & alibi sæpe.

17 *Corã Deo*, κατέναντι τοῦ Θεοῦ. i. cognatione spirituali, quę corã Deo locũ habet, & Deo nos gratos reddit. Nã quum benedictio inclusa sit in semine Abrahæ, filios eiꝰ fieri nos oportet, vt simus vitę æternę participes. Verùm apud homines alia est ratio, apud quos videlicet mortuis nõ gignũtur filii, & ꝙ nõ videatur vlli ꝓpriè esse posse illorũ filii ex quib. nõ sunt orti. Quidã tamẽ Chrysostomũ sequuti κατέναντι exponũt, *Ad exẽplũ seu similitudinẽ*, ꝙ videatur quãdã cũ Deo similitudinis speciẽ habere Abraham, in eo ꝙ totius mũdi sit pater, & quidẽ spirituali ratione. Sed mihi qdẽ hęc argutia videtur inanis: neq; vsquã in nouo Testamẽto reperio κατέναντι positũ ꝓ ὁμοίως. *Credidit*, ἐπίστευσε. Ambrosius legit *Credidisti*, idq; perperam. & veteres etiam manuscripti cod. Vulg. interpret. scriptũ habent *Credidit*. *Viuificante*, ζωοποιοῦντος. i. qui vitæ restituit, vt exposuit Eras. per periphrasin. Addũtur autẽ hæc ab Apostolo, vt aditũ sibi patefaciat ad declarandã magnitudinẽ fidei Abrahami. *Et vocante*, καὶ καλοῦντος. i. Apud quẽ iã sunt quæ alioqui reipsa non sunt, vt qui vel vno verbo quiduis possit ex nihilo efficere. Sic. n. accipitur apud Hebr. verbũ קרא [*kara*,] i. vocauit, vt alibi obseruauimus. Videtur autẽ Paulus, quũ mentionẽ facit viuificationis, respicere circũcisos natos ex Abrahami quasi iã emortui lũbis, nõ naturæ, sed fidei virtute. Nã ꝙ de morte per peccatũ hîc disputat Origenes, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Quũ autẽ meminit vocationis eorũ quę non sunt, videtur spectare incircũcisos qui virtute ꝓmissionis facti sunt qđ prius nõ erãt, quasi (qđ etiã interminatur Ioh. Mat. ca. 3. vers. 9) ex lapidib. filios Abrahę suscitarit Dominus, quũ ex nõ populo fecit populũ.

Græce		Beza		Vulgata
Ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον, Οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.	18	Qui *Abraham* contra ſpem ſub ſpe credidit, ¨vt fieret pater multarum gentium, ſecundum, id quod *ei* dictum fuerat, Ita erit ¨ſemen tuum.	18	*Qui contra ſpem in ſpem credidit, vt fieret pater multarum gentium, ſecundũ quod dictum eſt, Sic erit ſemen tuum.*
Καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον, ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάῤῥας.	19	Ac ¨minimè imbecillis fide non cõſiderauit ſuũ ipſius corpus iã ¨emortuũ, quum centum circiter natus eſſet annos, nec emortuam vuluam Saræ.	19	*Et nõ infirmatus eſt fide, nec conſiderauit corpus ſuum iam emortuum, quum fere centum eſſet annorum, & emortuam vuluam Saræ.*
Εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ·	20	Aduerſus promiſſionem autem Dei ¨nõ diſceptauit infidelitate: ſed robuſtus factus eſt fide, ¨tributa gloria Deo:	20	*In repromiſſione etiam Dei non hæſitauit diffidẽtia: ſed cõfortatus eſt fide, dans gloriam Deo:*
Καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι.	21	Ac ¨plenè perſuaſum habẽs, *eum* ¨quod promiſerat, poſſe etiam facere.	21	*Pleniſſimè ſciens quia quæcunque promiſit, potens eſt & facere.*
Διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	22	¨Quapropter etiam *hoc* imputatum eſt ei pro iuſtitia.	22	*Ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.*
Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ·	23	Non ſcriptum eſt autẽ ¨propter eum ſolùm, quòd *hoc* imputatum fuerit ei:	23	*Non eſt autẽ ſcriptum tãtùm propter ipſum, quia reputatum eſt illi:*
Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν,	24	Sed etiã propter nos, quibus futurũ eſt vt imputetur, iis *nimirum* qui credunt in eum qui excitauit Ieſum Dominum noſtrum à mortuis,	24	*Sed & propter nos, quibus reputabitur, credentibus in eum qui ſuſcitauit Ieſum Dominum noſtrum à mortuis,*
Ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠγέρθη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.	25	¨Traditũ *in mortem* ¨propter offenſas noſtras, ¨& excitatum propter iuſtificationem noſtri.	25	*Qui traditus eſt propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.*
Κεφάλαιον ε.		CAP. V.		CAP. V.
Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·	1	IVſtificati igitur ex fide, ¨pacem habemus erga Deũ per Dominũ noſtrum Ieſum Chriſtum:	1	*IVſtificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:*

18 *Vt fieret,* εἰς τὸ γενέσθαι. Eraſ. *Se fore,* quod non reſpondet Græcis. *Semen tuum,* τὸ σπέρμα σου. In quibuſdam codicibus additur, *Sicut ſtellæ cæli & arena maris:* ſed contra veterum exemplarium fidem.

19 *Minimè imbecillis,* μὴ ἀσθενήσας. Hic mos eſt apud Hebræos vt contrarium eius quod negant, fortiſſimè aſſeuerent: quæ figura à grammaticis dicitur μείωσις. Itaque minimè imbecillis fortiſſimum ac conſtantiſſimum declarat. quod non ſatis videntur expreſſiſſe Vetus interpres & Eraſmus, quum interpretarentur μὴ ἀσθενήσας, Non infirmatus. Sed in eo fœdè hallucinatur Origenes quòd ex his verbis colligit, fidem in Abrahamo perfectam fuiſſe: huc etiam detorquens quod de infirmis in fide ſuſtinendis præcipitur infrà, 14.1, & Tit.1.13, de ſanis in fide. quib⁹ locis fides accipitur diuerſa ſignificatione, id eſt, pro ipſa Euangelii doctrina quæ credenda proponitur. *Emortuum,* νενεκρωμένον. Id eſt viribus effœtum, & ad gignendam ſobolem ineptum. Itaque intempeſtiuè differit Origenes de mortificatione ſpirituali.

20 *Non diſceptauit,* οὐ διεκρίθη. Vide Matth.21.21. *Tributa gloria Deo,* δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ. Id eſt Deo agnito ac collaudato, vt qui ſummè bonus ac verax eſſet, ſicut ſcriptum eſt Iohan.3.33. Sic accipitur hoc dicendi genus Luc. 17.18: ſed paulo aliter Iohan.9.14.

21 *Plenè perſuaſum habens,* πληροφορηθείς. Vide Luc.1.1. Eſt autem notanda in hoc verſiculo elegantiſſima fidei deſcriptio, qua primùm explicatur quid ſit ei proprium, nempe plena perſuaſio: deinde quò reſpiciat, nempe in Dei voluntatem ſimul & potentiam, nobis in Verbo patefactam. *Quod promiſerat,* ὃ ἐπήγγελται. Eraſmus, *Is qui promiſerat,* ὃς ἐπήγγελται.

22 *Quapropter etiam,* διὸ καί. *Quomodo,* inquit Origenes, *non ad iuſtitiam reputaretur ei qui non ſolùm in fide, ſed & in omnibus virtutibus perfectionem tenebat?* Hæc ille, nempe vt nihil eſſet quod non contaminaret, & velut ex profeſſo peruerteret.

23 *Propter eum ſolùm,* δι' αὐτὸν μόνον. Id eſt, Quum hæc ſcriberet Moſes, non habuit rationẽ vnius Abrahami, nempe vel hominis præſtantiam amans, vel vt inſignis alicuius facti memoria eſſet ſempiterna: ſed noſtri etiam erudiendi cauſa hæc ſcripſit, qui ſumus illius filii per fidem, in eo benedicendi. Neque enim proponitur Abraham vt exemplar duntaxat, ſed etiam vt pater credentium. Neque video cur neceſſe ſit nos aſſentiri Origeni, qui δι' αὐτὸν interpretatur περὶ αὐτοῦ de eo, & δι' ἡμᾶς de nobis.

25 *Traditum [in mortem,]* ὃς παρεδόθη. Vulg. & Eraſm. *Qui traditus eſt.* Ego ſuppleui quod deeſſe videbatur, & vſus ſum participio, vt amphiboliam vitarem. *Propter offenſas noſtras,* διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Id eſt, tum cauſam mortis illi afferentibus noſtris peccatis, tum etiam vt illa expiaret. Vtrunque enim cauſæ genus coniungendum eſt. *Et excitatũ,* καὶ ἠγέρθη. Meritò morti adiungitur reſurrectio. Quomodo enim peccata noſtra eſſent expiata Chriſti morte, ſi mors ſuperior fuiſſet in hoc certamine?

IN CAPVT V.

1 *Pacem,* εἰρήνην. Alibi diximus שלום [*ſchalom*] Hebræis (id eſt pacem) dici res proſperas & ſecundas. Notum eſt etiam hoc vocabulo declarari concordiam. Ad has ſignificationes accedit etiam tertia, quoties videlicet εὐθυμίαν, id eſt animi tranquillitatem & ſerenitatem declarat, quam nonnulli ex philoſophis pro ſummo bono habuerunt, ſed perperam definitam, vt mox dicemus. Poteſt autem hæc tertia ſignificatio ſub ſecunda etiam comprehendi. Pacem enim ac concordiam habent homines aut cum Deo, aut alii inter alios, aut denique cum ſeipſis. Quidam igitur primam illam concordiæ ſpeciem hîc putant ſignificari, vt ſit hæc ſententia, Nos fide iuſtificatos, iam reconciliatos eſſe cum Deo per Chriſtum, qui inimicitiarum cauſas ſuſtulit. quæ doctrina veriſſima quidem eſt, ſed non ſatis appoſitè traditur hoc loco. Neque enim Apoſtolus propriè hîc agit de mediatoris Chriſti opere, ſed à fidei in nobis effectis argumẽtatur. Quidã igitur hãc pacem cum Deo initam aliter explicant, nempe vt qui ſemel recõciliati ſunt Deo, pacem iſtam colant, vitantes videlicet peccata, & iuſtitiam colentes: quæ & ipſa interpretatio, quanuis piam ſententiam habeat, tamẽ eſt ἀπροσδιόνυσος. Alii ergo de ſecũdo genere pacis hæc accipiũt,

& legunt ἔχωμεν, *habeamus*, quaſi nos fide iuſtificatos Paulus ad mutuam pacem colendam hortetur. quæ etiam interpretatio ad ſcopum Apoſtoli non pertinet: quanuis Græci interpretes eam amplectantur, & ſcholia etiam quæ falſò attribuuntur Hieronymo. Supereſt tertia concordiæ 5 ſpecies, quum quiſpiam animi tranquillitate fruitur: quæ rurſus accurata diſtinctione indiget. Triplex enim eſt in homine diſſidium, nempe & perturbationum animi aduerſus rationem, (cuius mali neque quæ ſit origo, neque quod ſit remedium intelligere potuit philoſophia) & car- 10 nis (id eſt totius hominis ψυχικοῦ) aduerſus nouum hominem, quem Scriptura Spiritũ vocat. quod diſſidium quum ſit filiis Dei peculiare, (cæteri enim nihil aliud ſunt quàm caro) minimè mirum eſt philoſophos hoc certamen ne ſuſpicari quidem vnquam potuiſſe. Imminẽt denique ho- 15 mini terrores conſcientiæ, iudicii diuini ſenſu perculſæ, quos poetæ ſub Nemeſis & Furiarum ſpecie repræſentarũt. Huic triplici certamini pax triplex opponitur. & quod ad primam quidem attinet, qui fide ſunt iuſtificati, quum ſint quoque peccato mortificati, aliquem huius pacis gu- 20 ſtum habeant neceſſe eſt: ſed quum carnis lucta ſuperſit, non eſt quòd hanc pacem ſeſe habituros ſperent quandiu hic verſantur. De ſecunda idem ſtatuendum eſt, tum aduerſus Pelagium, qui quanta ſit hominis labes, cognoſcere non potuit: tum aduerſus Origenem, Celeſtinum, Anabaptiſtas, Libertinos, & eiuſmodi omnes fanaticos, qui iuſtificatos conſtituũt ἀναμαρτήτους. Supereſt vera illa pax mũdo incognita, de qua hîc agit Apoſtolus, id eſt incredibilis illa & conſtantiſſima mentis recreatio: quæ fit vt de beneuolentia Dei ſecurus homo, ſuperatis conſcientiæ terroribus, clamet cum Dauide, *Dominus illuminatio mea, & ſalus mea: à quo timebo?* &, *In te Domine ſperaui, ego non confundar in æternum.* Hanc verò pacem mũdus quidem ſomniat, ſed apprehendere nullo modo poteſt. Nam aut prorſus eſt ἀπηλγηκὼς, id eſt ſtupidus & omnis doloris expers, aut pro Deo ſibi idolum fabricat, ipſius miſericordiam à ſumma iuſtitia ſeparans: vel iræ Dei opponens vana hominum commenta: ſeſe denique ſuis inſomniis paſcens. Vna verò fides, quæ verbo ipſius Dei nixa, Chriſtum (veram iuſtitiam) apprehendit, hanc pacem adfert. Quid verò fidem, quid iuſtitiam appellet Paulus, ſuo loco expoſuimus. Eant nunc Sophiſtæ, & eos arrogantes eſſe clamitent qui vna Chriſti iuſtitia per ſolam fidem apprehenſa ſub certa ſpe gloriæ Dei in Deo gloriantur: & hæc effecta vel ſuæ fidei ſuiſque iuſtitiis tribuant, ſi poſſunt: vel ſi tribuere nõ poſſunt, Chriſto gloriam dare malint quàm Eccleſiam Dei perſequendo, & ſeſe cõficere, & piorum conſtantiam confirmare.

Græce		Beza		Vulgata	
Δι᾽ οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην ἐν ᾗ ἑστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ᾽ ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.	2	‖Per quem etiã fide ⁙habuimus hunc aditum in gratiam hanc ⁙per quã ⁙ſtamus, & ⁙gloriamur ſub ſpe ⁙gloriæ Dei.	2	*Per quem habemus acceſſum fide in gratiam iſtã in qua ſtamus, & gloriamur in ſpe gloriæ filiorum Dei.*	Eph. 2. 23
Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν· εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται·	3	⁙Neque *id* ſolùm, ſed etiam ‖gloriamur in oppreſſionibus, ſcientes quòd oppreſſio patiẽtiam efficiat:	3	*Non ſolùm autẽ, ſed & gloriamur in tribulationibus, ſcientes quod tribulatio patientiam operatur:*	Iac. 1. 3
Ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα·	4	Patientia verò ⁙experientiã, experientia autem ſpem:	4	*Patientia autẽ probationẽ, probatio verò ſpem:*	
Ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.	5	Porro ſpes non pudefacit, quòd ⁙charitas Dei effuſa ſit in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum qui datus eſt nobis.	5	*Spes autẽ nõ cõfundit, quia charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum qui datus eſt nobis.*	
Ἔτι γὰρ Χριστὸς, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε.	6	Chriſtus enim, ⁙quum adhuc nullis viribus eſſemus, ⁙ſuo tẽpore pro impiis mortuus eſt.	6	*Vt quid enim Chriſtus quum adhuc infirmi eſſemus, ſecundum tempus pro impiis mortuus eſt?*	

2 *Habuimus hunc aditum*, τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν. Vulg. *Habemus acceſſum.* non malè, niſi quòd videtur tempus præteritum magis conuenire, ita tamen vt hoc fidei effectum ſciamus vigere, vt qui ad Chriſtum acceſſerunt, magis ac magis cum eo copulentur. Eraſm. longa & non neceſſaria periphraſi, *Contigit nobis vt fide perduceremur.* *Per quam*, ἐν ᾗ. Vel, *In qua:* ſiue intelligamus Gratiæ nomine ipſam Dei εὐδοκίαν, id eſt gratuitam beneuolentiam, cui hæc laus tribuenda eſt vt in ſolidum omnia in nobis & inchoet & perficiat: ſiue eam conditionem in quam gratuitò ſumus aſciti. Nonnullis etiam placet ad fidem re- 35 ferre, quod tamen mihi non ita probatur. *Stamus*, ἑστήκαμεν, Id eſt firmi permanemus, aut erecti. Poteſt enim opponi vel τῷ πίπτειν, vt 1. Cor. 10. 12, vel τῷ κεῖσθαι. Alii conuertunt *Stetimus*. *Gloriamur*, καυχώμεθα, id eſt εὐδοκοῦμεν, vt 2. Cor. 12. 10, id eſt non modò æquo animo & 40 moderato ſumus, ſed etiam magna lætitia perfuſi, nobis placemus de hæreditate cæleſti quæ nos manet. Sic enim accipiendum eſt verbum καυχᾶσθαι, quum alioqui ſuprà dixerit omnem gloriationem excludi fidei doctrina. Ex hoc autem loco apparet quàm turpiter hallucinati ſint philo- 45 ſophi in definitione εὐθυμίας, quum ſapientem illum ſuum non ſolùm metu, ſed etiam ſpe vacare vellent. *Gloriæ Dei*, τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Sic legimus vbique in Græcis codicibus. Vetus tamen interpres legit τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ, *gloriæ filiorum Dei.*

3 *Neque [id] ſolùm*, οὐ μόνον δέ. Præciſum eſt hoc dicendi genus, Paulo familiare, quum ſuperiora vult amplificare, vt infrà, 8. 23, & 9. 10. Sed & in illo Claromontano codice manuſcripto Græcolatino cuius alibi memini, exprimitur in Græcis τοῦτο, & in Latinis Hoc.

4 *Experientiam*, δοκιμὴν. Vulga. & Eraſm. *Probationem.* quod vocabulum eſt ambiguum, quia vel actiuè vel paſſiuè accipi poteſt: δοκιμὴ verò nunquam niſi paſſiuè accipitur. Placuit autem hoc annotare ne quis putet Paulum à Iacobo diſſidere, qui contrario ordine ſcribit 1. 3, quòd 60 25 probatio pariat patiẽtiam. Nã ibi in Græcis eſt τὸ δοκίμιον, id eſt exploratio, quo nomine ipſa oppreſſio dicitur, à ſuo effectu ſic vocata.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Paſſiuè hoc accipiendum eſſe de ea charitate qua nos à Deo diligimur, non modò 30 oſtendit argumenti ſeries, quum de conſtantiæ noſtræ fundamento hîc agatur, ſed etiam Paulus ipſe explicat infrà, verſu 8.

6 *Quum adhuc nullis viribus eſſemus*, ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. Primùm omnium notanda eſt traiectio particulæ ἔτι, 35 quam non animaduertens Vetus interpres perperam legit, εἰς τί, *vt quid*: quam lectionẽ ſequitur etiã Ambroſius. Syrus autem interpres habet אן דין [*in din*,] id eſt εἰ δὲ, *Quod ſi.* Deinde ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν vertit מטול בריהותן [*metul berihuthan*] *propter infirmitatem noſtram*, id eſt vt no- 40 bis miſeris & omni ope deſtitutis ſuccurreret. quæ expoſitio refellitur verſu 8. Ἀσθένειαν autem quòd nonnulli ad tempus veteris fœderis referunt, id eſt quod Chriſti aduẽtũ anteceſſit, non conuenit. Primùm enim tam hîc alloquitur Paulus Gẽtes quàm Iudæos. Deinde quos hîc vocat 45 ἀσθενεῖς, mox impios, peccatores, & Dei hoſtes appellat. Ἀσθένεια igitur interdum morbum declarat, ab effectu, quòd vires eneruet: (qua ratione τὸν ἀσθενῆ rectè cõuertere poſſis ægrotum aut inualidum) interdum autem dicitur de animi defectu, vbi deſtituimur ſpiritualibus donis. Ea verò 50 donorum facultas ſi vlla quantumuis per ſe languida in homine nondum regenerato conſtituatur, non rectè dixerit Paulus, *Quid habes quod non acceperis?* Illic enim non agit de natura, ſed de gratia: vt diſertè oſtendit aduerſus Pelagianos Auguſtinus, qui ſicut hodie noſtri Sophi- 55 ſtæ, ita etiam olim hoc cauillo vtebantur, vt probarent ſe nihil gratiæ Dei detrahere, naturæ vires extollendo, quòd videlicet Dei gratiam facerent condendæ naturæ humanæ cauſam. vt manifeſtè appareat ἀσθενεῖς dici penitus viribus omnibus deſtitutos, & tum ſibi tum 60 aliis prorſus inutiles. Nonnunquã tamen ἀσθένεια pro rectæ

facultatis animi non omni priuatione, ſed imbecillitate accipitur: ídque rurſus duplici ratione. Quum enim, quandiu hîc verſamur, nonniſi ex parte cognoſcamus, 1. Cor.13.9, ἀσθενεῖς (id eſt infirmi) omnes meritò vocamur, tantiſper dum ad metam perueniamus, Philip.3. 12: & tamen in hac imbecillitate certi ſunt gradus, adeo vt alii præ aliis robuſti, alii infirmi meritò appellentur: de quibus tolerandis Apoſtolus paſſim diſſerit, ac præſertim in extremis huius epiſtolæ capitibus, & epiſtola ad Corinthios priore. Sed & de aliis corporis & animi dotibus atque adeo & de Ceremoniis, immo & de tota lege, quatenus à Chriſti Spiritu eſt ſeparata, hoc vocabulũ vſurpatur. quas ſignificationes ſuis locis annotabimus. *Suo tempore*, κατὰ καιρὸν. Id eſt tempore idoneo & opportuno, quod Pater ab æterno conſtituerat. vnde toties mentionẽ facit Chriſtus horæ ſuæ, ſiue temporis ſui. Ambroſius interpretatur, *Ad tempus*: quia videlicet tertia die reſurrexit, quaſi πρὸς καιρὸν ſcripſerit Paulus: vt interim taceam hoc parum pertinere ad ſcopum. Eraſmus vertit, *Iuxta temporis rationem*, retulítque ad præcedẽtia, id eſt ad participium ὄντων, *quum eſſemus*, quaſi voluerit Apoſtolus mitigare quod de infirmitate dixerat. Ego verò puto nũquam hoc veniſſe in mẽtem Apoſtolo, vt caueret ne de hominis dignitate nimium videretur detrahere: quum quanto abiectior fuiſſe dicitur natura noſtra ante vocationem, tanto maior in Deo benignitas eluceat: quod argumentum ex profeſſo tractat hoc in loco. Imò verò ſi ſuperiora voluit emollire, cur quos ἀσθενεῖς duntaxat (id eſt omnibus viribus deſtitutos) ad intelligenda quæ Dei ſunt, nedum cõſequenda vocarit, mox aſperioribus epithetis vtens, peccatores, impios, Dei hoſtes appellat? Itaque vetera exemplaria omnia quæ vidi, & Græca ſcholia ſequutus, iſta coniunxi cum verbo ἀπέθανε.

Μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τὶς ἀποθανεῖται· ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τὶς καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.	7	Enimuerò vix ⁚pro iuſto quiſquã moriatur: ⁖ nã pro eo qui ſit *ipſi* vtilis, forſitan aliquis etiam mori ſuſtineat.	7	*Vix enim pro iuſto quis moritur: nã pro bono forſitan quis audeat mori.*
Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων, ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε.	8	⁚Cõmendat autẽ ſuã charitatẽ erga nos Deus, quòd ⁚quũ adhuc eſſemus ⁖ peccatores, Chriſtus ‖ pro nobis mortuus ſit.	8	*Commendat autẽ charitatem ſuam Deus in nobis: quoniam quum adhuc peccatores eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.*
Πολλῷ οὖν μᾶλλον, δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.	9	Iuſtificati igitur eius ſanguine, ſeruabimur nunc ⁚multo magis per eum ab ⁚ira.	9	*Multo igitur magis nũc, iuſtificati in ſanguine ipſius, ſalui erimus ab ira per ipſum.*
Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.	10	Nam ⁖ſi quum inimici eſſemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filii eius, multo magis reconciliati ſeruabimur per vitam ipſius.	10	*Si enim quum inimici eſſemus, reconciliati ſumus Deo per mortẽ Filij eius: multo magis reconciliati, ſalui erimus in vita ipſius.*
Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν.	11	Neque id˙ ſolùm, verumetiam ⁚gloriamur in Deo per Dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum, per quẽ nunc reconciliationem aſſequuti ſumus.	11	*Non ſolùm autem: ſed & gloriamur in Deo per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, per quem nunc reconciliationem accepimus.*
Διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀν-	12	⁖Propterea ⁚ſicut per vnũ ho	12	*Propterea ſicut per vnũ*

7 *Pro iuſto*, ὑπὲρ δικαίου. Syrus interpres hîc quoque legit ὑπὲρ ἀσεβῶν, *pro impiis*, vt in ſuperiore verſiculo, vtqui vtrobique verterit, חלףרשיעא [*chalaph Reſchibeh*] quod ego ita probo vt, niſi omnium Græcorum codicum & veteris etiam Latinæ editionis conſenſus obſtaret, illam fuerim amplexurus: quoniam ſic quàm optimè omnia huius argumenti à comparatis ſumpti membra inter ſe congruũt. Vix enim euenit vt quiſquã vltro pro ſcelerato quopiam vitã exponat: imò etiam raro vt probi hominis cauſa quiſquam adire mortis diſcrimen velit. Quum verò repugnet omnium Græcorum codicum conſenſus, age legamus ὑπὲρ δικαίου, & ita quidem vt non neutro genere ſed maſculo, id eſt pro iuſto & probo quopiam accipiatur: cuiuſmodi homines verè profectò dixit Apoſtolus reperiri pauciſſimos vſque adeò acres defenſores vt vel leue diſcrimen nedum mortis, adire velint, eius cauſa: quod tamen fortaſſis etiam accidere poſſit, ſed rariſſimo exẽplo. Itaque iſtud τοῦ ἀγαθοῦ accipietur maſculino genere, quanuis adiuncto articulo, pro eo ipſo quem δίκαιον antea ſine articulo vocauit. Origenes autem planè extra viam aberrauit, τὸν ἀγαθὸν de Chriſto interpretatus, pro quo, inquit, martyres mori non recuſent: quo nihil minus appoſitè dici potuit.

8 *Commendat*, συνίστησι. Vel *confirmat*, in nobis videlicet, vt in mediis afflictionibus ſciamus eum nobis adfuturum. *Quum adhuc eſſemus*, ἔτι ὄντων. Syrus interpres addit hoc etiam loco, vt aliis ſubſequentibus particulam אן, εἰ, *Si*, non tã conditionalem quàm cauſalem, vt & plerique vetuſtiores Latini codices. *Peccatores*, ἁμαρτωλῶν. Sic vocantur in ſacris literis plerunque non quicunque peccant, ſed in quibus regnat peccatum, ſiue qui ſunt mortui in peccatis. vt Iohan.9.31, cuiuſmodi omnes naſcimur.

9 *Multo magis*, πολλῷ μᾶλλον. Origenes, omnia ſuo more peruertens, hæc retulit ad participium δικαιωθέντες, *iuſtificati*, quum manifeſtum ſit argumentum à comparatis ſumptum, ideóque iſta neceſſariò pertineant ad verbum σωθησόμεθα. *Oſtendit*, inquit, *quòd neque fides noſtra ſine ſanguine Chriſti, neque ſanguis Chriſti ſine fide noſtra nos iuſtificat. Ex vtroque tamen multò magis ſanguis Chriſti quàm fides noſtra iuſtificat. Et ideo quum in ſuperioribus ſimpliciter dixerit Iuſtificati ex fide, hic addidit, Multo magis nunc iuſtificati in ſanguine eius: vt doceret, quia ab ira ventura etiamſi fides noſtra nos ſaluet, etiamſi opera iuſtitiæ, ſuper hæc tamen omnia multo magis ſanguis Chriſti ſaluos nos faciat à ventura ira.* Hæc ille, non minus ineptè quàm falſò atque adeo impiè: niſi fortè impietas non eſt gloriam Dei ipſi ereptam ad nos transferre. Nos igitur, quanuis id non eſſet ita neceſſe facere, tamen vt omnem ambigendi anſam præcideremus, naturalem conſtructionis ordinem ſequuti ſumus in Latina interpretatione. *Ira*, τῆς ὀργῆς. id eſt iudiciis, quæ aduerſus mũdum iratus exercet.

10 *Si*, εἰ. Id eſt quum, vel quandoquidem: vt ſæpe alibi obſeruauimus.

11 *Gloriamur*, καυχώμενοι. Eraſmus, *Gloriantes*, non ſatis rectè, quoniam prorſus hiaret ſententia. Poſitum eſt igitur ex Hebræorum conſuetudine participium præſens pro verbo, vt ſuprà, 3.24, & Act.26. 20. Sed & in vno codice ſcriptum inuenimus καυχώμεθα. vt etiam vertit Syrus interpres. Verùm ſuſpicor mutatam germanam lectionẽ ab iis qui hunc Hebraiſmum ignorabant.

12 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Vel, *Itaque*. Cohærent enim iſta cum eo quod dixerat, nos etiam habere de quo gloriemur, non tamẽ in nobis, ſed in Deo. Nam à ſuperiore verſiculo aditum ſibi parat ad ſequẽtem tractationem: quam ego quidem à præcedente diſtinguo. Adhuc enim diſſeruerat partim in genere de tota iuſtificatione, partim verò peculiariter de primo iuſtificationis capite, i. de gratuita remiſſione peccatorũ in Chriſto. Nunc verò alterum caput aggreditur, nempe imputatæ Chriſti iuſtitiæ. Nam ſicut homines tenentur ex creationis iure, non modò non

violare Legem, sed etiam implere: sic quum neutrũ præstemus, duplex remedium in Christo adipiscamur oportet: nempe & satisfactionem pro peccatis, & iustitiã quæ nobis deest: iustitiam, inquam, i. plenam ac perfectam obedientiam, qualem ab homine Deus meritò requirit: & præstiturus erat homo nisi in id peccatum sese spõte præcipitasset: quo fit vt non modò Legis impletionem ne inchoare quidem possit, sed etiam non possit non omnibus modis violare. Hæc quum olim non discernerent plerique, nihil mirum si à Pauli scopo longissimè aberrarunt, & absurdissima quæque coaceruarunt. Apparet autẽ hæc distinctio manifestè, partim quidem ex tota collatione iniustitiæ Adami & iustitiæ Christi, illius videlicet, per propagationem, istius verò per imputationem, nobiscum (id est cum fidelibus) communicatæ: partim verò ex participio καυχώμενοι, à quo Apostolus auspicatur transitionẽ ad hoc explicandum argumentum. Neque enim propriè habemus de quo gloriemur in Deo, quòd peccata nobis remissa sunt, quanuis de eo æquissimum sit vt ipsi immortales gratias agamus: verùm quum ad peccatorum remissionem accessit etiam iustitiæ illius Christi ornamẽtum, nostram ignominiam obtegens, qua induti possumus confidenter vitæ æternæ præmium postulare: tum demum habemus de quo gloriemur, minimè id tamen in nobis, sed in Deo: quia iustitia hæc merum est Dei donũ, nobis imputatum, non autem inhærens: nequis me putet de nostra regeneratione hæc differere. Hæc enim seorsum considerabitur ab Apostolo, neque eiusmodi est vt de ea vel tantillum possimus gloriari coram Deo, vt dixit Apostolus suprà, 4.2. Cæterùm istud διὰ τοῦτο non legitur in Syra interpretatione, sed cohæret prorsus hic versiculus cũ superiore: quam lectionẽ si sequaris plana erit sententia, nec vllum fuerit antapodoton, de quo tamen statim dicam quid mihi videatur. *Sicut*, ὥσπερ. Nullius est momenti quod annotat Erasmus, vt antapodoton excuset, posse accipi ὥσπερ pro *Quia*. est enim omnino aduerbium comparandi quod vocant. Confertur autem Adamus cum Christo, tum in re simili, tum in contraria. Similes enim sunt in eo quòd vterque quod suum est, cum suis communicat: sed in eo planè dissimiles quòd ille peccatũ in suos natura deriuat in mortem, Christus verò suam iustitiam cum suis per gratiam communicat in vitam. Deinde in illa quoque similitudine ostendit Paulus per partes quanta sit imparitas. Est igitur manifestum anantapodoton, quum altera pars collationis desit: sed quod facilè excusari possit, quum ea sit contrariorum natura vt vnum ex altero facilè intelligatur, vt infrà, cap. 8.12. Differtur autem altera pars collationis in vers. 19, propter interiectas prioris expressæ partis probationes. Causa verò huius anantapodoti quam adfert Origenes, quasi videlicet Apostolus veritus sit desidiæ occasionem præbere, sanè indigna est quæ Paulo tribuatur.

θρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ᾽ ᾧ πάντες ἥμαρτον.	minem peccatum in mundum introiit, ac per peccatũ mors: &ita in omnes homines mors transiit, in quo omnes peccarunt.	hominẽ peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors: & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt.
Ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ· ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου.	13 Nam vsque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatũ verò non imputatur quum nulla est lex.	13 *Vsque ad Legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem nõ imputatur, quum Lex non est.*

Peccatum, ἡ ἁμαρτία. Sic vocare solet Apostolus morbum illum hæreditarium cuius fructus sunt triplices, vt dicemus infrà, cap. 6.12: adeo quidem vt vix apud Paulum inuenias τὴν ἁμαρτίαν addito articulo aliud declarare: sine articulo verò idem quoque interdum significat: interdum autem formalem (vt ita dicam) peccati naturam, veluti quum nomine τοῦ ἀνθρώπου tota hominis species intelligitur, idque non ita frequenter. Solet enim Paulus in hac significatione (id est, vbi de illius radicis fructibus agitur) plurali fere numero dicere τὰς ἁμαρτίας. quæ distinctio diligenter obseruata, magnam non huic modò disputationi, sed & plurimis aliis locis lucem affert. Certè si hoc annotasset Origenes cum veteribus aliquot aliis, (quos imitari maluit Erasmus quàm Augustinum, qui penè vnus à Pelagianis videlicet excitatus, hũc locum rectè tractauit) non tam fœdè essent hallucinati in explicanda Pauli sententia: neque inde arripuissent occasionem recẽtiores Sophistæ ita extenuandi originalis peccati, vt neque quid sit, neque quanta eius vis, & quàm pertinax sit malum, cognouerint. Sed de his aliâs. Nunc superest vt hoc quoque lector intelligat, duo considerari in originis peccato: reatũ videlicet & corruptionem, quæ vt non possint separari, distingui tamen accuratè debent. Sicut enim Adã admisso peccato primùm reus factus est iræ Dei: deinde quia reus erat, pœnam peccati, id est corruptionem illam tum animi tum corporis, subiit: sic quoque in posteros naturam transmisit tum ream in primis, tum deinde corruptã. De reatus igitur propagatione propriè agit hoc loco Apostolus, cui opponitur imputatio obedientiæ Christi, quę obedientia per imputationem cum fidelibus communicata, postquam idem Christus morte sua reatum eluit, nos etiã imputata iustitia induit. Quod autem ad corruptionẽ attinet, ea diuersum habet remedium, nimirum sanctificationem humanæ naturæ in Christo: de cuius imputatione differet itidem Apostolus suo loco, i. capitis octaui initio. *Ac per peccatum*, καὶ διὰ ἁμαρτίας. Erasmus putat conuerti etiam posse, Ita & peccatum mors, nempe vt suppleatur particula οὕτως, vt Luc. 11.2, & alibi sæpe, vt vitetur anantapodoton, de quo paulo antè diximus. Sed certè non est propositum Apostolo docere, vt peccatum, sic etiam mortem ab Adamo in omnes homines propagatam: imò potius iustitiam Christi docere credentes viuificare, vt Adami peccatum omnes morti addixit. Itaque hæc interpretatio admitti non potest quin deprauetur hic locus. *Et ita*, καὶ οὕτως. Stapulensis vult particulam καὶ vt redundãtem expungi, vt anantapodoton vitet. Sed repugnat omnium codicũ fides, & res ipsa ostendit eum in hoc fuisse hallucinatum. *Transiit*, διῆλθεν. *Vel peruasit.* Origenes (cui potius quàm Augustino hunc errorem impingere debuerat Erasmus) quia non magis Apostoli scopum intellexit quàm si nunquam librum inspexisset, ad actualia peccata, (quæ vocant) & imitationem transfert quod de peccati originis propagatione dictum est, quem errorem deinde ab eo arreptum pertinacissimè defenderunt Pelagiani. Deinde discrimen statuit inter mundum in quem peccatum intrauit, & homines in quos pertrãsierit. Nam mundi appellatione terrenos intelligit, *in quos*, (inquit) *peccatũ intrasse scribit Apostolus*: homines autẽ dici putat *qui iam incipiunt se agnoscere, & scire quòd ad imaginem Dei conditi sunt: in quos scribat Apostolus pertrãsisse peccatum. id est fuisse quidem, sed per pœnitentiam conuersionis depulsum, & pertransisse, nec vltrà in eis stetisse.* Hæc ille, quasi Apostolus hoc membro non tradat doctrinam ad omnes homines pertinentem, quatenus ex Adamo sunt exorti. Sed & is quoque cuius in hanc epistolam extant commentarii sub Hieronymi nomine, *Mors*, inquit, *non pertransiit in Abraham, Isaac & Iacob, de quibus dicit Dominus, Omnes illi viuũt.* Hoc consideret qui in Patrum lectione putant theologiæ studiosis sine exceptione consenescendum. *In quo*, ἐφ᾽ ᾧ. i. ἐν ᾧ, videlicet Adamo. Neque enim nouũ est vt ἐπὶ pro ἐν accipiatur, vt Heb. 9.17: & passim apud idoneos etiã auctores. Et quum ἁμαρτία Græcis sit fœminei generis, nõ potest stare eorũ sententia qui relatiuum QVO volunt referri ad Peccatum. Eras. *Quatenus*, vel, *Per hoc quod*, vt mordicus teneat fœdissimum errorem quem semel arripuit, hæc nimirum ad imitationis peccata pertinere, nempe vt simili quoq; ratione (quod rectè prorsus obseruauit Augustinus aduersus Pelagianos) in altera collationis parte statuatur, nos per Christũ sola quoq; imitatione fieri iustos. En quid sit à scopo aberrare, & errorem pertinacius tueri. Cæterùm (vt ad rem redeã) est quidẽ in his verbis hyperbaton, sed quod minimè obscuret sententiam, ac facilè possit excusari. Nam post διῆλθεν, repetendum est ex præcedentibus δι᾽ ἑνὸς ἀνθρώπου. *Omnes peccarunt*, πάντες ἥμαρτον. Quoniam hîc non agit de corruptionis sed de realis originalis propagatione, idcirco non dicit omnes in Adamo fuisse corruptos, (quod tamen verum est) sed in eo peccasse, in ipsius videlicet lumbis inclusos.

13 *Nam vsque ad Legem*, ἄχρι γὰρ νόμου. Id est tempore quod ab Adamo ad Mosen intercessit, vt Apostolus ipse

poſtea explicat. éſtque totus hic locus à Syro intérprete malè conuerſus. Quod autem Origenes exponit, *Vſque ad Legem*, id eſt, *vſque ad Chriſtum*, ſiue *vſquequo Lex permã-ſit*, ridiculum eſt. Sed & altera illius expoſitio prorſus inepta eſt, nec vllo modo ad rem pertinens, *Vſque ad Legem peccatum erat in mundo, ſubaudi mortuum. Nec dixit In hominibus*, inquit, *ſed in mundo. nam homines ſentit rationis capaces, & qui naturalibus legibus parẽt.* Rectè ſcilicet & perappoſitè, quum contrà conſtituerit Apoſtolus probare, etiã ante Moſis Legẽ omnes homines peccati reos naſci conſueuiſſe. Sed & illis non aſſentior qui adiecta parentheſi hunc verſiculum à proximo diuellunt: quum (vt mihi quidem videtur) prorſus iſta cohæreant, non aliter quàm vnius ſyllogiſmi partes. Nam quia mundus quid ſit peccatum illud hæreditarium (id eſt omnium malorũ fontem) ignorat, neque per peccatum intelligit quicquam aliud quàm actuales, quas vocant, tranſgreſſiones: Apoſtolo fuit explicandum quod dixerat, nimirum quoddam eſſe peccatum, quo infecti & cõtaminati omnes homines naſcerentur. Primo igitur loco de iis diſſerit qui Legem Moſis anteceſſerunt, de quibus nimirum maximè ambigi poterat: & ex hypotheſi quam poſuerat, nempe vbi mors eſt, ibi eſſe peccatum, ſic argumentatur vt in primis conſideret quid præcipuè contra originis peccatum dici poſſit. Perabſurdum igitur videri poterat, vt vbi Lex non eſt, ibi imputetur peccatum. Itaque videbatur fieri non poſſe vt quiſquam naſcatur peccati reus, quum homini nondum nato lex poni non poſſe videatur. Ad hęc excipit Apoſtolus eadem illa quæ adferre poterant aduerſarii, nempe quòd eius temporis homines quod Legem Moſis præceſſit, in Adamo peccarint, ex cõſequenti apparere, id eſt ex eo quòd ſontes fuerint, ac proinde lex aliqua extiterit ob cuius tranſgreſſionem ſontes fuerint habiti. Sontes autem fuiſſe inde liquet quòd mors, id eſt peccati pœna, in ipſos ius ſuum exercuerit. Et nequis exciperet, legem hanc fuiſſe naturæ legem, ob cuius tranſgreſsionem mors in homines etiam ante Moſen regnarit, ac proinde non eſſe quòd colligeret ex hoc argumento Apoſtolus, homines alicuius peccati reos naſci: non ſimpliciter dixit Paulus mortem regnaſſe ab Adamo ad Moſen, ſed regnaſſe etiam in eos qui ad ſimilitudinem Adami non peccarunt, id eſt in quos nec cognitio Legis naturæ cadit, nec vlla actualis (quam vocant) tranſgreſſio, nullus denique concupiſcentiæ motus, nempe tenerrimos adhuc & vix dum natos infantes. Ex quo efficitur omnes homines non tantùm actualibus (quæ vocant) peccatis ſontes fieri ac morti obnoxios, (ita enim ſoli adulti morerentur) ſed planè reos naſci, contracta iam inde à primo parente culpa, qui legem illam ſibi ac ſuo generi violauit, cuius tranſgreſſionem mors eſt conſequuta. Hæc autem quorſum? nempe vt poſtquam longè aliter didicerint homines de miſera illa conditione ſua iudicare, eum per fidem amplectãtur cuius obedientiæ gratuita imputatione iuſti fiant in vitam, non aliter quàm ex ſuo parente peccatum per fontis naturæ propagationem hauſerunt in mortem: imò verò etiã tanto magis quanto fortior eſt Chriſtus iuſtus ad ſeruandum per gratiam, quàm iniuſtus Adam ad perdendum per naturam. At enim, dicet aliquis, ſi rectè colligit Apoſtolus peccati imputationem ex morte quæ ſit peccati, & quidem imputati pœna: cur igitur moriuntur fideles quibus tamen non imputatur peccatum? Reſpondeo, omnes in genere homines ab Apoſtolo in ſeipſis hoc loco conſiderari, ac proinde peccatum ac mortem rectè quoque æſtimari ex ſui natura. De iis autem qui in fide moriuntur, longè aliter eſt conſtituendũ. In his enim tũ alia omnia quæ ſuapte natura mala ſũt, & à peccato profecta, cooperãtur tamẽ in bonũ: tũ verò mors ipſa per Chriſtũ fide apprehẽſum ita ſanctificatur, vt quod in aliis, & ex ſui natura nihil aliud eſt quàm peccati imputati pœna, idipſũ in iſtis fiat per Chriſtũ fide apprehẽſum inceptæ mortificationis carnis veluti complementum. *Non imputatur*, οὐκ ἐλλογεῖται. Id eſt, vbi lex nulla poſita eſt, nemo vt reus ac nocens punitur. Hæc enim vis eſt imputationis peccati: & de iudicio Dei non hominum hîc agi oſtendit argumenti ſeries. Itaque non aſſentior iis qui de peccati agnitione hoc accipiunt. Nam aliud eſt peccati agnitio, aliud peccati imputatio, & de illa videretur extra cauſam diſſeri. Denique ſcribendum fuiſſet potius οὐκ ἐνελογεῖτο, non imputabatur, ſi de certo tempore ac certis hominibus hęc dicerentur. Poſtremò aliud eſt Legem non eſſe quàm Legem non noſſe. Non deſunt etiam qui hæc dici velint in aduerſarii perſona. Sed ſolet Paulus quum id facit, aliquid adiicere ex quo intelligatur ipſum alienam perſonam ſumere. *Quum nulla eſt lex*, μὴ ὄντος νόμου. Vocabulum Legis hîc ponitur in genere pro voce Dei aliquid iubentis aut prohibentis. In priore autem membro de Lege Moſis intelligitur, quum ipſe Apoſtolus verſiculo proximo ita explicet. Nam Vſque ad Legem, idem valet atque ab Adamo ad Moſen.

Ἀλλ᾽ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδὰμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος.

14 Regnauit autem mors ab Adam vſque ad Moſen, ⁘in eos etiam ⁘qui non peccauerant ⁘ad ſimilitudinem tranſgreſſionis Adam, qui eſt typus ⁘illius qui erat futurus.

14 *Sed regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen, etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudinẽ præuaricationis Adæ, qui eſt forma futuri.*

---

14 *In eos etiam*, καὶ ἐπὶ τούς. Ita ſcriptum habent omnes codices tum Latini tum Græci, & ſic legendum eſſe apparet ex tractatione argumenti. Atqui ſi hæc verba pro iis accipias qui Legis Moſis cognitionem non habuerint, id eſt qui ſine Lege peccarint, (de quibus ſuprà Apoſtolus cap. 2.12) redundabit particula καὶ, quum hæc fuerit vniuerſalis omnium hominum conditio ab Adamo ad Moſen, vt nulli excipi potuerint. Supereſt ergo vt de paruulis accipias qui penè prius moriuntur quàm naſcantur, ſicut paulo antè expoſuimus, & rectè omnino cenſuit Auguſtinus: alioquin in eo durior quòd infantium ſalutem Baptiſmi ſacramento præciſè includat. Origenes verò in huius verſiculi explicatione multis modis aberrat ab Apoſtoli ſcopo, adeóque ab ipſa veritate. Primùm in eo quòd hæc verba, *Ab Adamo ad Moſen*, interpretatur *Ab Adamo ad Chriſti aduentum*: quaſi Moſis appellatione per metonymiam Lex Moſis intelligatur: & particula Vſque, tempus incluſũ declaret. Atqui Apoſtolus diſertè Moſen Adamo opponit. Itaque ſimili ratione per Adamum intelligenda eſſet lex naturæ. quod vtrunque facile eſt videre quàm ſit abſurdum, quum de originis peccato diſſerat Apoſtolus, quod neque legis naturæ, neque Legis Moſis tranſgreſſio dici propriè poteſt. Deinde ſeorſim de iis qui ſub Lege fuerũt incipit Apoſtolus diſſerere, infrà v. 20. Alter Origenis error in eo eſt quòd diuerſa prorſus expoſitione putat particulam Vſque, tempus ſub Lege excludere: in quo grauiter hallucinatur, quatenus diuerſam putat hominum conditionem fuiſſe ſub Lege. *Nam*, inquit, *Per Legem cœpit purificatio peccatorum aperiri, & ex parte aliqua tyrannidi peccati obſiſti per hoſtias, per expiationes varias, per ſacrificia, per præcepta.* Ita igitur apparet Origenem ex diametro repugnare Apoſtolo, vt qui apertè doceat vbique, & quidem in primis hoc ipſo capite, Legem Moſis ſuperueniſſe, nõ vt extingueretur peccatum, (hoc enim eſt vnius Chriſti officium) ſed vt amplius abundaret, tantum abeſt vt ſcopum Apoſtoli attigerit Origenes. *Qui non pecc.* τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. *Non ſuper omnes* (inquit Origenes, qui Ambroſium decepit) *ſed in eos qui peccarunt in ſimilitudinem præuaricationis Adam. Nam introiuit quidem mors in mundum, & in omnes pertranſiit: non tamen in omnes regnauit. Aliud enim eſt pertranſire, aliud regnare.* Hæc ille non minus ineptè quàm falſó. Nam etiamſi expungas negãtem particulam μὴ (quam tamen iam tum ſuo ſeculo teſtatur Auguſtinus lib. De peccat. mer. & remiſſ. 1. cap. 11, in codicibus aut omnibus aut penè omnibus ſcriptam fuiſſe, & nos quoque in omnibus exemplaribus, Chryſoſtomo, Theophylacto, Græcis denique ſcholiis inuenimus: & neceſſariã eſſe clamat ipſa argumenti ſeries antè à nobis expoſita) tamen particula καὶ illam interpretationem ægrè admittit. Hoc quum ipſe videret, aliam interpretationem, ſed magis etiã ridiculam comminiſcitur. *Nam fortaßis*, inquit, *excepti ſunt aliqui, & occultiore myſterio deſignati, qui ad ſimilitudinem præuaricationis Adæ peccaſſe memorantur, in quos ſolos regnauerit mors.* Sed hoc quoque quàm ineptum? Taceo aliam expoſitionem, vt omnes comprehendat Apoſtolus qui parentũ peccata imitantur. Nam hoc quoque alieniſſimum eſſe ab Apoſtoli ſcopo demonſtrauimus. Ac penè incredibile mihi aliquando viſum eſt, fieri potuiſſe vt Eraſmus ita ab

Origene deciperetur hoc loco, vt eius tuendæ ſententiæ ſtudio, nonnulla effunderet à Pelagiaſmo non longiſſimè remota: veluti quum diſertè ſcribit de naturali quadam ad peccandum pronitate, *Quæ*, inquit, *videtur omnibus inſita: quanquam arbitror magis ab exemplis proficiſci quàm à natura*. Item vbi Chryſoſtomi ſententiam piam & orthodoxã prorſus deprauans, *His verbis*, inquit, *non tribuit Chryſoſtomus vllum peccatum infantibus, ſed ait mortem corporis in eos demanaſſe, perinde quaſi cum Adam progenitore de vetito ligno ediſſent, hoc eſt pro alieno peccato dediſſe pœnas*. Hæc ille, ab Origene nimirum faſcinatus: quæ quàm verè dicta ſint, Eccleſia iampridem ex Dei verbo iudicauit. Neq; enim hæc ego (ita me bene Deus amet) vllo obtrectandi ſtudio annotaui: ſed vt tanti ſaltẽ viri exẽplo diſcant ſtudioſi quanto cum iudicio in quorundam Patrum, ac præſertim iſtius Origenis ſcriptis verſari ipſos oporteat. *Ad ſimilitudinem*, ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι. Id eſt, καθ' ὁμοιότητα, vt Græca ſcholia enarrant. Peccauit enim ſciens ac prudens Adam: ipſius autem poſteri, qui ſimul penè naſcuntur ac intereũt, rei quidem ſunt peccati, ſed quia in Adamo incluſi peccarunt. Itaque ὁμοίωμα dicitur hoc loco forma peccandi quam ſequuntur adulti quoties cupiditatibus obſequuntur. Græca ſcholia ex Chryſoſtomo aliam proferunt diſtinctionem huius loci, adſcripta diaſtole poſt ἁμαρτήσαντας, *peccauerant*, vt hæc connectantur cum verbo ἐβασίλευσεν, *regnauit*: ſed præterquam quòd iſta diſtinctio obſcuram planè ſententiam gignit, nullius etiam exemplaris vetuſti auctoritate adiuuatur, quod ego quidem inſpexerim. *Illius qui erat futurus*, τοῦ μέλλοντος. Vulg. *Futuri*. Eraſm. *Illius futuri*, rectè expreſſo articulo. Eſt autem repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Adami. Duos enim Adamos facit Paulus, quorum prior fuerit poſterioris typus & exemplum in iis quæ poſtea perſequetur, & copioſè etiam explicat 1. Cor. 1. 21, & 22.45,47 & deinceps. Neque enim typus dicitur Adamus Chriſti, quaſi ad imitandum propoſitus ſit vterque, ſed propter inſitam vim ſimilem aliquatenus in vtroque: in illo quidem, perniciem propagandi in ſuos poſteros: in hoc verò (id eſt in Chriſto) ſuos iuſtificandi. Eſt igitur in huius loci explicatione apertè Pelagianus ille cuius extant commentarii in hanc epiſtolam ſub Hieronymi nomine, ita hęc exponẽs, *Sicut*, inquit, *Adam primus mandatum Dei præuaricatus, exemplum eſt Legem Dei præuaricari volentibus: ſic & Chriſtus voluntatem Patris complexus, exemplum eſt imitari eum cupientibus*. Hæc ille: aduerſus quæ Auguſtinus libro De peccatorum mer. ac remiſſ. ſcripſit. Sed & hoc in loco æſtimandum relinquo Eccleſiæ quàm verum ſit quod hîc diſertè annotauit Eraſmus, *Siquis*, inquit, *nobis hîc proferat infantes, de his hîc non videtur Paulus agere: nec ea quæſtio tum mouebatur, quum nondum eſſet receptum infantes baptizari*. Cæterùm (vt ad rem redeã) pro eo quod Eraſmus cõuertit τοῦ μέλλοντος, *illius futuri*, ego malui interpretari, *Illius qui erat futurus*. Loquitur enim Paulus de Chriſto Adami peccantis reſpectu, non eius temporis quo hæc ſcripſit. Nam quod annotat Eraſmus, τοῦ μέλλοντος poſſe abſolutè capi neutro genere, vt referatur non ad poſteriorem Adamum, ſed ad peccatum quorumlibet Adamum parentem imitantium, rurſus pro Pelagianis facit, & hunc locum manifeſtè torquet. Potius enim hoc additum eſt vice alterius membri omiſſi per anantapodoton, de quo antè diximus, vt appa- ret etiam ex iis quæ ſubiiciuntur, quibus ratio huius typi ſeu analogiæ explicatur.

Ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτω καὶ τὸ χάρισμα· εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε.	15 At non ¨vt offenſa, ita etiam *eſt* quod *Deus* gratificatur. nã ſi ¨ illius vnius offenſa ¨ multi mortui ſunt, multo magis gratia Dei & donum per gratiam quæ *eſt* vni⁹ hominis Ieſu Chriſti, in multos redundauit.	15 *Sed nõ ſicut delictum, ita & donum. ſi enim vnius delicto multi mortui ſunt: multo magis gratia Dei & donum in gratia vnius hominis Ieſu Chriſti, in plures abundauit.*
Καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος,	16 Neque ¨ vt *illud quod introiit* per vnum qui peccauit, *ita eſt*	16 *Et non ſicut per vnum peccantem,*

15 *Vt offenſa*, ὡς παράπτωμα. Vulgata, *Sicut delictum*. Sic enim ſolet παράπτωμα interpretari, vocabulo nimium (vt ita loquar) diluto, & diuerſa etiam tranſlationis ratione. Eraſ. *Vt peccatum*. Ego verò puto τὴν ἁμαρτίαν in hac quidẽ diſputatione ita diſtinguendum ab eo quod Paulus παράπτωμα vocat, vt effectum à cauſa diſtinguimus. nam παράπτωμα dicitur ipſa Adami ruina vnde manat ἡ ἁμαρτία, id eſt tum reatus ille tum corruptio in omnium hominum natura hærens. Itaque τὴν ἁμαρτίαν conuertere malui Peccatum, παράπτωμα verò Offenſam, cui opponitur τὸ χάρισμα ſeu δώρημα, id eſt Chriſti obedientia quam Pater cæleſtis nobis imputat. Inter quæ tamẽ hoc videtur eſſe diſcrimen, quòd τὸ χάρισμα dicitur illud ipſum quod Deus gratificatur: δώρημα verò conditionẽ declarat in qua ſunt ii qui liberalitatis illius ſunt facti participes, nempe quòd non modò ſunt à reatu abſoluti, ſed etiam Chriſti iuſtitia exornati. Denique δώρημα eſt ipſius χαρίσματος effectum, vt viciſſim τὸ κρῖμα ipſius παραπτώματος. Veluti (exempli cauſa) ſiquis princeps cuipiam ſibi obſtricto, & nihil minus quàm vllum beneficium commerito, adde etiam inopi, & à quo nullum vnquam commodum poſſit percipere, non modò æs alienum omne remittat, ſed etiam ingentem aliquem theſaurum largiatur: hanc principis liberalitatem ex Pauli idiomate vocaris χάριτα ſeu δωρεὰν, id eſt gratiã ac liberalitatem: ipſum verò theſaurum, χάρισμα, id eſt quod gratificatus ſit princeps: beneficium verò, ſtatum & conditionem in qua ſit aliquis ex principis beneficio, ſiue idipſum quod quis ex principis liberalitate fuerit aſſequutus, nempe quòd ex paupere diues ſit factus, δώρημα appellat. Quod diſcrimen etſi fortaſſis ſubtilius videri poſſit, tamen obſeruandum videtur, vt ratio collationum intelligatur: adeo vt ob eam cauſam χάρισμα putarim per periphraſin conuertendum, & δωρεὰν quidem donum, δώρημα verò beneficium, id eſt εὐεργέτημα ſim interpretatus. Cur autem Chriſti obedientiam χάρισμα bis vocarit, ſemel verò δικαίωμα, nempe verſiculo 18, cauſa eſt manifeſta, quia videlicet Chriſti iuſtitiam non conſiderat abſolutè, ſed κατὰ χέσιν, eámque duplicem. Nam reſpectu Dei nobis illam imputantis, dicitur χάρισμα, à gratificando; noſtri verò ratione qui per eam imputatam iuſti fimus, meritò dicitur δικαίωμα, quòd nos iuſtos efficiat, ſeu quòd ea iuſti fiamus: vt explicat ipſe Apoſtolus ver. 19, quo nititur totum huius collationis robur. Ea verò vt intelligatur, non pigebit hoc etiam auctarii vice adiicere, in hoc verſiculo conferri Adamũ cum Chriſto, & illius offenſam cum iſtius obedientia, vt quæ ſit vis vtriuſque ſeſe in ſuos deriuandi intelligatur. In verſiculo verò 16, vim vtriuſque, id eſt offenſæ Adami propagatæ per naturam, & Chriſti obedientiæ per gratiam imputatæ, vnà comparari. Tertio demum loco, id eſt verſiculo 17, fines ipſos inter ſe conferri. Denique ver. 18, tres iſtas collationes vnà connecti, quarum baſis ac communis ratio verſiculo 19 explicatur. *Illius vnius*, τοῦ ἑνός. Exprimendus fuit articulus, vt vis collationis perſonarum intelligatur. Neque enim vnus quiuis, ſed certus quidam (id eſt Adamus) cum Chriſto, & ipſo quidem homine, comparatur. *Multi*, οἱ πολλοί. Id eſt plures vno. Multos enim opponit vni, non paucis vel omnibus. neque enim diſſeritur quàm multi vel quàm pauci ab Adamo ſint contaminati, (omnes enim homines, vno excepto Chriſto, paulo antè dixit peccati labe fuiſſe cõſperſos) aut viciſſim quàm multos Chriſtus repurget: ſed propoſitum eſt Apoſtolo docere, neque in vno Adamo offenſam, neque in vno Chriſto obedientiam conſtitiſſe, ſed vtrunque communicaſſe cum aliis quod ſuum erat. Itaque qui accipiunt Multi pro Omnes, dicunt quidem quod res eſt, ſed non explicãt cauſam cur Apoſtolus Multos quàm Omnes dicere maluerit. Redundat autem articulus οἱ, vt 1. Cor. 9.19, & 2. Cor. 2. 6, & 9.2, ante nomen πλείονες, phraſi quadam paulo peculiari.

16 *Vt* [*illud quod introiuit*] *per vnum qui peccauit*, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. In veteris editionis codicibus nonnullis legitur, *Vt per vnum peccatum*, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήματος. Sed quocunque modo legas ſupplendum eſt aliquid quod opponatur τῷ δωρήματι. Ideo conuertit Eraſmus, *Sicut per vnũ qui peccauerat, venerat mors*. In quo primùm nõ probo quòd præteritis pluſquamperfectis ſit vſus: deinde quòd Mortis nomen ſuppleuerit. Neque enim hæc antitheſis ad hunc verſiculum pertinet, ſed ad proximum potius. Puto igitur

articulum τὸ ſubaudiri, quā ellipſin annotauimus Iohan. 5.36, & alibi ſæpe: & ſignificari ab Apoſtolo miſerabilem hominum conditionem, quos omni integritate ac iniuſtitia ſpoliatos, horribilis illa peccati ignominia cooperuit: cui conditioni opponitur τὸ δώρημα, id eſt præſtans illa ſors filiorum Dei, quam imputatæ Chriſti iuſtitiæ beneficio conſequuntur. Eſt autem diligenter in primis annotandum hoc diſcrimen. Nam quanuis iſta priuatio iuſtitiæ, de qua recipienda hîc agit Apoſtolus, ab illo Adami ſcelere in nos propagato ſit exorta: acceſſerūt tamē ad eā cauſam aliæ etiam innumerabiles, continua videlicet illa peccatorum ſeries, tum quę maiores noſtri admiſerunt (à quibus naturam hac ratione infinitis modis ream & corruptam accepimus) quæ nos etiam quotidie nō pudet admittere. Ac de illorum quidem omnium abolito reatu, ac pœna per Chriſtum perſoluta, in priore tractatione diſſeruit Apoſtolus: nunc verò, quia non modò nos ſine peccato apparere oportet coram iuſto Dei tribunali, ſed etiam perfecta, pro creationis noſtræ gradu, iuſtitia exornatos, diſputat Apoſtolus vbi hanc iuſtitiam nanciſci poſſimus. Quòd niſi latius ſe propagaret Chriſti virtus nobis imputata quàm Adami propagatus reatus, non modò non eſſemus per Chriſtum prorſus iuſtificati, ſed infinitis adhuc pœnis obſtricti teneremur, eorum nimirū peccatorū quæ ad Adami lapſum adiecimus. Itaque ſicut Chriſti ſanguis aſperſus purificat nos non modò à peccati originis reatu, ſed etiam ab aliis quibuſcunque peccatis: ſic Chriſti iuſtitia nobis imputata in omnium illorum reatuum vicem ſuccedit, vt hac demum ratione poſſimus in Deo nō modò gratias agere de ſublata iniuſtitia, ſed etiam de donata iuſtitia plena ac perfecta, in ipſo gloriari.

τὸ δώρημα, τὸ μὲν γὰρ κρίμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα.

17 Εἰ γὰρ τῷ ἑνὶ παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ.

18 Ἄρα οὖν ὡς δι' ἑνὸς παραπτώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα· οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς.

beneficium: nam ¨reatus quidē ¨ex vna *offenſa eſt* ad condemnationem: quod autem gratificatur *Deus, eſt* ex multis offenſis¨ ad iuſtificationem.

17 Etenim ſi ¨per vnā offenſam mors regnauit per vnū, multo magis ij qui redundantem illā gratiam & donum ¨iuſtitiæ accipiunt, ¨in vita regnabunt per vnum Ieſum Chriſtum.

18 Nempe igitur ſicut ¨ per vnam offenſam ¨*reatus venit* in omnes homines ad cōdemnationem, ita per vnam iuſtificationem ¨*beneficium redundauit* in omnes homines, ¨ad iuſtificationem vitæ.

ita & donum. nam iudicium quidē ex vno in cōdemnationem: gratia autem ex multis delictis in iuſtificationem.

17 Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum, multo magis abundantiā gratiæ & donationis & iuſtitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnum Ieſum Chriſtum.

18 Igitur ſicut per vnius delictum, in omnes homines in condemnationem: ſic & per vnius iuſtitiam, in omnes homines in iuſtificationem vitæ.

Reatus, κρίμα. Heb. משפט [*miſchpat*,] vt Ierem. 26.11. Nā ex reatu oritur condemnatio. Vulgata, *Iudicium*. Eraſm. *Condemnatio*, admodum obſcurè. *Ex vna [offenſa,]* ἐξ ἑνός. Theodoritus in Diuinorum decretorum epitome, ſubaudit ἀνθρώπου, nempe Adamū intelligens: ſed ratio oppoſitionis, & quod ſubiicitur, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων, ex multis offenſis, oſtendunt ſubaudiendum eſſe potius παραπτώματος, vt diſertè plurimis locis annotatum eſt ab Auguſtino. *Ad iuſtificationem*, εἰς δικαίωμα. Δικαιώματα ferè vertūt Græci interpretes quæ Hebræi חוקים [*chukim*] vocant, ſacros videlicet Legis ritus, vt diximus Luc. 1.6. Interdum tamen latius patet hoc vocabulum, & omnia Domini mandata, ipſum denique ius diuinum complectitur, vt ſuprà, cap. 1.32, & 2.26. Sed & eleganti ſignificatione accipitur ἀντὶ τῶν δικαιολογημάτων, id eſt pro iis quæ quiſpiam iuris ſui tuendi cauſa proferat. quæ ſignificatio poſſet videri non inepta hoc in loco, niſi oppoſitum nomen κατάκριμα, id eſt condemnatio, oſtenderet commodius pro abſolutoria ſententia capi, eáque non ſimpliciter abſolutoria, qua nimirum remittantur peccata, ſed qua etiam iuſti pronuntiemur, impleta in Chriſto à nobis omni iuſtitia. Paulo pòſt verò vſurpabitur δικαίωμα pro eo ipſo quod Apoſtolus χάρισμα vocat, vt ſuo loco dicemus. Vetuſtiſſ. autem ille codex addit ζωῆς, *vitæ*.

17 *Per vnam offenſam*, τῷ ἑνὶ παραπτώματι. Sic hunc locū reſtitui, tum ex illius pulcherrimi & auguſtæ planè vetuſtatis codicis Græcolatini Claromontani auctoritate, tum multo magis ipſa ratione adactus. Primùm enim ſi legas τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι, id eſt *per vnius offenſam*, vt legi ſolet, prorſus redundabit διὰ τοῦ ἑνὸς quod mox ſequitur. Deinde quis non videt vni offenſæ opponi redundantem Chriſti iuſtitiam? ac ſi dicat Apoſtolus, Si vnica offenſa potuit omnes homines per vnum illum peccātem morti addicere, an non multo magis illa nō in vnico facto præſtita, ſed modis omnibus redundās vnius illius, nempe Ieſu Chriſti, obedientia non aſſeruerit nos in vitam? *Iuſtitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Iuſtitia in Chriſto triplex eſt. Vna eſſentialis, quatenus Deus eſt, quæ quum ſit ipſamet Deitas, diſtinguenda eſt omnino, etiam in Chriſti perſona, ab ea iuſtitia quæ eſt qualitas, aſſumptæ humanitati vt ſubiecto inhærens. Altera eſt, perfectiſſimæ ſanctimoniæ & integritatis habitus, quo pleniſſimè perfudit illā à ſe aſſumptam humanitatem, ab ipſo conceptionis ex ſancto Spiritu momento. Tertia eſt huius habitus effectum, quo factū eſt vt legem perfectiſſimè pro nobis, pro quibus etiam & natus eſt, & Legi ſeſe ſubiecit, præſtaret, obediens factus Patri, pro nobis vſque ad mortē, & quidem mortem crucis. Ex his autem illa quum ſit eſſentialis, vt antè dixi, per ſe maneat oportet. De alterius imputatione, quæ corruptioni noſtræ opponitur, agetur capitis octaui initio. De tertia verò, partim quatenus in ea verſatur noſtrorum peccatorum expiatio, dictum eſt ſuprà, vſque ad verſ. 11, vnde nunc de hac ipſa quæritur, cuius imputatione per gratiā, aboleri reatum naturali propagatione contractum nunc docet Apoſtolus, quod diſcrimen non animaduertens Oſiander omnia perturbauit, vt & Sophiſtæ Semipelagiani Iuſtitiam ipſam vni Chriſto inhærentem pro noſtræ regenerationis effecto accipientes: quod tamen falſum eſſe ipſos docuiſſet vocabulum περισσείας, niſi ſupererogationis etiam merita inuehere maluiſſent. Theodoritus autem legit καὶ τῆς δικαιοσύνης: quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres, & Ambroſius quoque: ſed perperam. Dixit enim Apoſtolus ex Hebręorum idiotiſmo (quem alibi ſæpe annotauimus) περισσείαν τῆς χάριτος pro τὴν περισσεύουσαν χάριτα, ideóque redundantem gratiam maluimus interpretari quàm abundantiam [aut exuberantiam] gratiæ. Deinde quod ſubiicitur, καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης in epexegeſi poſitum eſt, quia gratiæ nomen quum ad omnia Dei beneficia pertineat, fuit explicandum, vt intelligeret lector, non de omnibus Dei beneficiis quæ per Chriſtum percipimus, hîc agi: ſed propriè de obedientiæ Chriſti imputatione quanuis hæc omnia inter ſe ita cohæreant vt vnum ab altero ſeparari nec poſſit nec debeat. *In vita*, ἐν ζωῇ. Id eſt veræ & perennis vitæ participes facti.

18 *Per vnam offenſam*, δι' ἑνὸς παραπτώματος. Vulgata & Eraſmus, *Per vnius delictum*, quod non probo, ob eas cauſas quas dixi ſuperiore verſiculo. Eſt enim concluſio ex eo nata, neque Græcis reſpondet hæc interpretatio: & ſi offenſam ſpectes non quatenus vna eſt, ſed quatenus vnius, ſic etiam oppoſitū illius nempe δικαίωμα ſpectabitur, vt vnius nempe Chriſti, quū tamen obedientia Chriſti vocetur δικαίωμα, non ipſius Chriſti ſed noſtro reſpectu, id eſt quatenus eius imputatione iuſti cenſemur. Denique eſſet ταυτολογία manifeſta in verſu 19. Plana autem eſt ſententia, ſicut vna offenſa nos omnes iuſtitia ſpoliatos condemnationi addixit: ita vnam eſſe rationem iuſtifica-

tionis qua in vitam afferamur. [*Reatus venit*] *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Necessario subaudiendum est aliquid vnde manet condemnatio. Illud autem quid sit, apertè exposuit Apostolus versu decimosexto. Itaque inde supplere malui quàm cũ Erasmo addere, *Propagatum est malum*: quum sic nusquam loquatur Apostolus, neque etiam ita conueniat antithesis. Sed planissima est lectio quam sequutus est Syrus interpres, nempe εἰς πάντας ἀνθρώπους κατάκριμα. i. *venit in omnes homines condemnatio*: & in opposito membro, εἰς πάντας ἀνθρώπους δικαίωσις τῆς ζωῆς, *in omnes homines iustificatio vitæ*. [*Beneficium redundauit*] *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Quia præcisa est oratio, suppleuimus quod deerat ex versu 15 & 16. Nam quod Erasmus adiecit, *Propagatum est bonum*, multis de caussis mihi displicuit. Primùm quia quanuis de plenitudine Christi accipere nos oporteat, tamen inter naturæ propagationem & gratuitam imputationem discrimen aliquod constitui par est: deinde quia nusquam (quod sciam) ita loquitur Apostolus. Præterea vetustus ille Sophistarum error qui pro imputata iustitia inhærentem qualitatem substituunt, tantus est támque execrandus omnibus vt nihil æquè fugiendum putem. *Ad iustificationem vitæ*, εἰς δικαίωσιν ζωῆς. Paulus quædã habet ita peculiaria vt mutari nec facilè possint, nec certè debeant, quum multo sit æquius vt illius idiomati assuescamus: quo nemo vnquam non modò verius, sed ne grauius quidem aut expressius mysteria diuina tractauit. Quod igitur quidam existimãt δικαίωμα hoc in loco & δικαίωσιν idem declarare, non facilè admiserim, ne inanis quædam argutia tribuatur Apostolo, id est Spiritui sancto. Δικαίωμα igitur ipsam iustificationis nostræ (vt ita dicam) materiam hîc declarat ab effectu, nempe ipsius Christi obediẽtiam, cuius imputatio nos iustos in ipso facit: quã paulo antè vocauit χάρισμα, quòd Deus gratis eam nobis largiatur. Δικαίωσις verò τῷ κατακρίματι (id est damnatoriæ sententiæ) opponitur. Quemadmodum igitur reatum consequitur condemnatio, ita etiam per fidem imputata nobis Christi iustitia, in reatus vicem succedens, quem ipsius sanguis eluit, efficit vt à Deo iusti declaremur, ac proinde vitam æternam consequamur. Id autem ego disertè annotandum putaui, non modò vt inter δικαίωσιν & δικαίωμα quod sit hoc loco discrimen ostẽderem, sed etiam vt intelligeret lector, in hoc capite δικαίωσιν aliquid amplius declarare quàm in superiore. Nam peccatorum remissione (id est imputata Christi satisfactione) dicimur iustificari, id est persoluta per illum pœna vt insontes absolui: obedientia verò Christi imputata, etiam iusti declaramur, vt ex ipsa quoque Legis formula vitam æternam petere possimus, quum Christus, quem fide possidemus, omnem iustitiam nobis impleuerit. Additum autem nomen Vitæ, vitalem siue viuificam declarat.

19 Ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί.

Sicut enim ¨per inobedientiam vnius hominis, peccatores ¨constituti sunt ∵ multi, ita per vnius obedientiam, iusti constituuntur multi.

Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita & per vnius obeditionem, iusti constituentur multi.

20 Νόμος δὲ παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα· οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις.

¨Lex verò ¨præterea introiit ∵ vt augeretur offensa: sed vbi auctum est peccatum, *ibi* ∵ superabundauit gratia.

Lex autem subintrauit vt abundaret delictũ: vbi autem abũdauit delictum, superabundauit gratia.

21 Ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτω καὶ ἡ χάρις βασιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Vt quemadmodum regnauerat peccatũ ∵ in mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

Vt sicut regnauit peccatũ in morte, ita & gratia regnet per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

Κεφάλαιον ς.

CAP. VI.

CAP. VI.

1 Τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ;

QVid igitur dicemus? ¨permanebimus ∵ in peccato vt gratia auctior fiat?

QVid ergo dicemus? permanebimus in peccato vt gratia abundet?

19 *Per inobedientiam*, διὰ τῆς παρακοῆς. Hoc vocabulũ nõ repudiaui hoc loco, vt paronomasiam exprimerem quæ est in Græco sermone inter παρακοὴν & ὑπακοήν. Apparet autem vel ex hoc versiculo insigniter eos hallucinari qui superiora exposuerunt de imitationis peccato. *Constituti sunt*, κατεστάθησαν. Erasmus, *Constituti fuimus*, id est, κατεστάθημεν, vt Frobenius etiam excudit. *Multi*, οἱ πολλοί. Multos iterum opponit Vni, non paucis vel omnibus, sicut exposuimus suprà, versu 15: neque (vt ego quidem existimo) quicquam hoc pertinet ad explicationem signi vniuersalis quod vsurpauit in superiori versiculo. qua de re dicemus 1. Cor. 1. 22. Vide suprà, 15.

20 *Lex verò*, νόμος δέ. Legẽ Mosis proculdubio intelligit. Nam à versu 14 disseruerat de iis qui ab Adamo ad Mosen intercesserunt: (id est de iis qui Mosis Legem præcesserunt) nunc autem agit de tempore Mosen consequuto. Itaque Origenes extra oleas prorsus vagatur in eo quòd de lege membrorum hîc agi putat. *Præterea introijt*, παρεισῆλθεν. Id est acessit ad morbum illum quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati. Vulgata, *Subintrauit*. Erasmus, *Obiter subijt*. quam interpretationem non possum admittere. Neque enim præpositio παρὰ in omnibus verbis hanc vnam vim habet, vt idem declaret atque Clanculum & Obiter: neque commodè id dici potest de lege publicè tantis cum ceremoniis rogata & accepta. Quomodo verò per Legem multiplicatæ sint peccati vires, explicat Apostolus infrà, cap. 7. quod vnus penè ex veteribus Augustinus cognouit. *Vt augeretur*, ἵνα πλεονάσῃ. siue, Vt auctius fieret quàm prius. Vulg. & Erasmus, *Vt abundaret*: quod mihi non videtur satis expressum. *Superabundauit*, ὑπερεπερίσσευσεν. Erasmus, *Magis exuberauit*. id est (vt explicat in Annotationibus) vehementer ac supra modum redundauit. Ego verò puto Apostolum non modò declarare quãta sit gratiæ vis, sed etiam addidisse ὑπὲρ vt collationem peccati ac gratiæ declararet: quasi diceret, Legis quidem interuentu factum esse vt immensa quædam vis esset peccati, sed gratiam tamen è cælo tanta copia fuisse effusam vt peccatum non æquarit modò, sed etiam infinitis partibus superarit, sicut paulo antè ostendit. Gratiam autem vocat gratuitam iustitiæ Christi imputationem.

21 *In mortem*, ἐν τῷ θανάτῳ. Vulgata & Eras. *In morte*. i. (vt Erasmus interpretatur) *per mortem*. Ego vero puto ἐν pro εἰς vsurpari: quod apparet ex antithesi: & ita quidem vt finalem (quam vocant) causam declaret. *Dominum nostrum*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Hæc (inquit Erasmus) non adiiciuntur apud Græcos nisi in nonnullis exemplaribus. Ego verò in vetustis omnibus inueni & Complutẽsi quoque editione.

IN CAPVT VI.

1 [*In*] *peccato*, τῇ ἁμαρτίᾳ. Peccatum in hac disputatione idem prorsus declarat atque in superiore, sed diuerso tamen respectu. Nam illic diximus considerari peccati originalis reatum, in cuius locum succedat Christi iustitia per fidem nobis imputata: hîc verò in eodem illo malo corruptionem (id est, morbum ipsum inhærentem) spectat Apostolus, docétque qua ratione vis illa peccati in nobis sensim extinguatur, & in eius locum cælestis virtus succedat, quam regenerationem vocamus, Sophistæ verò iustitiam inhærentem, cuius tamen neque ortum, neque progressum, neque fructum norunt. Sed & illud quoque

annotandum eſt, de quo nonnihil diximus Act.8,23, amplius aliquid ſignificari his verbis, *Permanebimus in peccato,* & paulo pòſt, *Viuemus in peccato*, quàm ſi dixiſſet, *Peccatum in nobis permanebit, aut viuet.*

	Μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ;	2	Abſit. ⁘ qui ⁘ mortui ſumus peccato, quomodo adhuc viuemus in eo?	2	*Abſit. Qui enim mortui ſumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo?*
Gal. 7.17	Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν;	3	An ignoratis, ‖nos quotquot baptizati ſumus ⁘ in Chriſtum Ieſum, ⁘ in mortem eius eſſe baptizatos?	3	*An ignoratis quia quicunque baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptizati ſumus?*
Col.2.12 / 1. Cor. 6.14 / epheſ. 4.23	Συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον· ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν.	4	‖Sepulti igitur ſumus vnà cum eo per baptiſmũ in mortem: vt ſicut excitatus eſt Chriſtus ex mortuis ⁘ in gloriam Patris: ita & nos ‖noua vita ambulemus.	4	*Cõſepulti enim ſumus cum illo per Baptiſmum in mortem: vt quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.*
coloſ.3.8 / 2.tim.2.11 / heb. 12.1 / 1. pet.1.1	Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα·	5	⁘ Nam ſi cum eo plantati coaluimus ⁘ cõformatione mortis eius, ⁘ nimirum etiam ⁘ reſurrectionis *conformatione* coaleſcemus:	5	*Si enim complantati facti ſumus ſimilitudini mortis eius, ſimul & reſurrectionis erimus:*

2 *Qui,* οἵτινες. Vetus interpres addit particulam γὰρ, *enim*, vt & Syrus interpres, idque non incommodè.

Mortui ſumus peccato, ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ. Mortuus peccato (.i. quod ad peccatum attinet) dicitur ab Apoſtolo quiſquis virtutis Chriſti particeps ita eſt factus vt natiua illa corruptio ſit in eo emortua. id eſt, vigore illo ſuo (qui tranſlatitiè vita peccati dicitur) extincto, fructus illos amariſſimos non edat. Contrà verò viuere dicitur peccato & iniuſtitiæ quiſquis eſt in carne. i. quemcunque Spiritus Dei à naturæ corruptionis ſeruitute non aſſeruit. Itaque non ſcribunt appoſitè qui peccati nomine diabolum intelligunt: item qui mortificationis nomine terrores cõſcientiæ putant ſignificari. Sed & illud ſciendum eſt, hoc loco & aliis ſimilibus, ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, i. *mori peccato*, aliud prorſus declarare quàm νεκρὸν εἶναι τοῖς παραπτώμασι, i. *mortuum eſſe peccatis*, Epheſ.2.1, & 5, & Col.2.13. Nam Mori peccato is dicitur tertio caſu, in quo vis illa peccati extincta eſt per Chriſti virtutem, quicum per fidem coaluit: adeo vt mutuò inter ſe reſpondeant mori peccato, & viuere Deo ſeu iuſtitiæ, ſeu Chriſto. Contraria verò ſignificatione mortuus peccatis dicitur ſexto caſu, is qui peccatis quaſi immortuus tenetur. Qui & mortuus abſolutè dicitur, vt infrà, ver.13, & infrà, cap.7.10, Epheſ.5.14, 1. Tim. 5.6. Qui etiam dicitur in vmbra mortis habitare, Eſa. 9.1.

3 *In Chriſtum Ieſum,* εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Id eſt, Vt cum Chriſto Ieſu coaleſcentes, vim ipſius perciperemus, extinguendo peccato, & creando nouo homini, vt expoſuimus Act.19.2. Nam qui Chriſtum accipiunt duntaxat pro exemplari nobis ad imitandum propoſito, vt Origenes & aliquot ex veteribus ab ipſo decepti, non videntur intellexiſſe de quo Paulus diſſereret. Neque verò finem ac ſcopum Baptiſmi præcipuum, cum videlicet de quo hîc agitur, intellexit Eraſmus, quum annotaret nos idcirco dici ab Apoſtolo in Chriſtum Ieſum fuiſſe baptizatos quia per Baptiſmum inſerimur in corpus Chriſti myſticum. Hîc enim de ipſo Chriſti corpore agitur, non de Eccleſia: quãuis qui Chriſti membrum eſt, idem etiã ſit Eccleſiæ pars. Sed hoc tamẽ nõ facit vt hos fines confundere oporteat. Alioqui Veterem interpretẽ rectè reprehendit in eo quòd conuerterit, in Chriſto Ieſu, pro, In Chriſtum Ieſum. Et multa ineptiſſimè dicit in hunc locum Origenes: veluti, noſtrum Baptiſma eſſe in Chriſto: ipſum autem Chriſtũ à Iohanne fuiſſe baptizatum non eo Baptiſmate quod eſt in Chriſto, ſed eo quod eſt in Lege. Item illud, cur ſolius Chriſti fiat hîc mentio, quum baptizemur etiam in nomine Patris & Spiritus ſancti: quæ quæſtio omnino eſt ἀπροσδιόνυσος. Neque enim nunc agit Apoſtolus de forma Baptiſmi, ſed de fine & effectis. *In mortem eius,* εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ. Quod dixerat in genere, nũc explicat per partes. Nam tres facit noſtræ innouationis partes, nẽpe mortem peccati, ſepulturam eiuſdem, & noui hominis excitationem. Manant autem hæc tria effecta ab vno Chriſto quicum per fidem coaluimus, ſed peculiariter mors peccati à Chriſti morte, ſepultura ab eodem ſepulto, noui hominis creatio ab eiuſdem reſurrectione dicitur quaſi ex fonte profluere. Nam Chriſti hominis per diuinitatẽ ſanctificati virtus in interimendo peccato (quod quum noſtrum eſſet, ipſi erat imputatum) ac ſuperandis omne genus tẽtationibꝰ, in ipſius morte maximè ſeſe exeruit. Sepultura autẽ eſt mortis progreſſus, in qua rurſus potiſſimùm eluxit eiuſdem Chriſti virtus, quum mortis ipſius vincula quibus tenebatur, dirupit. Victoria demum & ipſius ſanctificationis conſummatio in reſurrectione apparuit. Sic igitur & nos iſtius virtutis participatione morimur peccato: &, quia non ſtatim extinguitur in nobis hic vetus homo, ſed ſenſim corrumpitur, donec in nihilum redigatur, ſepelimur etiam peccato, vt demum in nouam vitam emergere paulatim incipiamus, donec tandem hoc corruptibile, in futuro ſeculo incorruptibilitatem induerit. Harum autem partium ſymbola manifeſta ac efficacia habemus in Baptiſmo, quatenus eſt noſtræ regenerationis teſſera. Hinc ortæ ſunt illæ formulæ Paulo familiares, Crucifigi, conſepeliri, reſurgere cum Chriſto, Baptizari in ipſius mortem, ſeu pro mortuis: Crucifigere corpus peccati, Reſurgere in nouam vitam, Veterem hominem corrumpere, Mortificari, Viuificari, & ſimilia, vt ſuis locis explicabimus. Quòd autem Eraſmus conſiderandum proponit num præpoſitio σὺν pertineat ad Iudæos & Gentiles, ſimul in vnum Chriſtum collectos: hoc quidem loco nullius eſt momenti.

4 *In gloriam Patris,* διὰ δόξης πατρός. Διὰ pro ἐν vſurpari probauimus manifeſto exemplo ſuprà, cap.4.11: hîc autẽ exiſtimo poſitam eſſe pro εἰς, & quidẽ ita vt finalem (quã vocant) cauſam declaret. Cur enim reſurrexit Chriſtus? id eſt in quem finem? Nempe, ſi ipſum caput conſideres, in gloriam Patris, id eſt vt depoſita infirmitate, glorioſus Deo viueret in æternũ: ſicut Apoſtolus ipſe explicare videtur infrà, ver.10. Sin autẽ nos ſpectes, qui ſumus Chriſti mẽbra, idcirco illũ reſurrexiſſe dicit Apoſtolus vt & ipſi participes illius virtutis facti, incipiamus viuere vitam nouam, quaſi nimirum iam in cælis ipſis verſemur, quærentes quæ cæleſtia ſunt. Niſi verò ita interpreteris, non video quî cõſtare poſſit altera pars collationis: neque etiã quorſum hîc cõmemoret Paulus cuius virtute reſurrexit Chriſti caro. quod alibi quidem ſæpe expoſuit, ſed certam ob cauſam. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Per gloriam Patris*, id eſt glorioſi Patris virtute ac poteſtate, ex Hebræorum idiotiſmo: ſicut nouitas vitæ pro noua vita dicitur.

5 *Nam ſi cum eo plantati coaluimus,* εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν. Eleganti tranſlatione Chriſtum, qui mortuus ac ſepultus reſurrexit, comparat Apoſtolus cum planta, quæ humi defoſſa ſuo tempore germinarit. Deinde verò quia nos quoque vnà dixerat cum Chriſto mortuos peccato ac ſepultos, reſurrexiſſe in iuſtitiam, vt indicet hæc omnia in nobis eo quaſi ſucco fieri quem ex Chriſto ſugamus, dicit nos cum ipſo in vnam plantã coaluiſſe, ſicut τὰ σύμφυτα cum arbore ipſa ita coaleſcunt vt communi ſucco viuãt. Sic igitur Apoſtolus aptiſſima tranſlatione arctiſſimam illam noſtri cum ipſa Chriſti ſubſtantia coniunctionem, & viuificam illam virtutem inde in nos manantem expreſſit: qua etiam ratione Chriſtus ſeſe viti, nos verò palmitibus

tibus comparat: & in ipso crescere, ipséque in nobis vicissim dicitur adolescere. Sic comparatur Christus virgulto apud Esaiam, sic comparatur Verbum semini, sic dicimur arbores fructiferæ, sic plantare & rigare dicuntur ministri, & fideles in Christo radicari: adeo fœcunda est ista translatio. Vulgata, *Complantati*: & Erasm. *Si insititij facti sumus.* Mihi verò si verbum nouum Complantandi placuisset, ausus etiam essem complantatitios dicere. Itaque necessariò vsus sum longiore verborum circuitu, quoniam σύμφυτον γεγονέναι non simpliciter declarat complantari, sed potius cõplãtatione coalescere. Et quod attinet ad Erasmi interpretationem, quanuis libens agnoscam nos velut insitione quadam cum Christo coalescere, & Apostolum non dissimili ratione dicere nos in veram oleam insitos, infrà, 11.24: tamen putaui propriam Græci vocabuli significationem seruandam, quoniam eò videtur respicere Apostolus hoc nomine vtens, quòd sepelitio videtur quædam plantationis species. *Conformatione mortis eius*, τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Id est, quatenus, non dico imitatione, (hoc est enim Origenis commentum) sed virtute ab ipso in nos deriuata, perinde morimur peccato vt & ipse mortuus est. Hoc enim est quod dixerat, nos baptizatos esse in ipsius mortem: & statim subiiciet nos vnà cum ipso cruci affixos, vt sicut ipse mortuus est peccato, ita & nos peccato moriamur, declarans quod sit istud ὁμοίωμα. Vulgata, *Similitudi mortis eius*, tertio casu: quod planè repudio, quanuis aliquoties ita citetur hic locus ab Augustino. Nec dubito etiam quin sit prorsus reiiciendum quod putat Erasmus præpositionem σὺν posse referri ad Iudæos & Gentiles simul in vnum Christum collectos. Nam præterquam quòd hæc sunt extra scopum, præpositio σὺν in σύμφυτοι, sicut in συνθάπτεσθαι, συσταυροῦσθαι, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι, id est (vt ista ad verbum explicemus) consepeliri, concrucifigi, conuiuere, compati, conformari, conregnare, conglorificari, & similia, omnino ad ipsam Christi personam referenda sunt: ita vt subaudiendum sit αὐτῷ, quod vt exprimeret Erasmus, conuertit, *Nam si insititij facti sumus [illi] per similitudinem mortis eius.* Sed aliam ob causam abstinui à nomine Similitudinis, quod vsurpauit Vetus interpres, & Simulacri, quo alibi Tertullianus vtitur, hunc ipsum locum citans. Videtur enim fauere nonnihil Pelagianis, qui hanc nostri cum Christo conformationem putant ab imitatione proficisci, quum contrà imitatio omnis ex ista conformatione nascatur. id est, ex eo quòd Christi participes simus, cum eo & per eum peccato mortui, vt Deo viuamus. Ipse enim est qui in nobis efficit vt velimus ac faciamus quæ Dei sunt. Et notandum est Apostolum nõ dixisse ὁμοιότητι sed ὁμοιώματι, quod nomen verbale & passiuum includit verbi actionem, vt intelligamus istam nostri cum Christo conuenientiam aliunde in nobis effici, nempe à Christi mortis potentia & virtute. Cæterùm Basilius lib. περὶ βαπτίσματος, ad causam instrumentalem (id est ad Baptismum) hoc refert. Sic enim interpretatur, ἐν τῷ τοῦ ὕδατος βαπτισμῷ, ὅσπερ ἐστὶν ὁμοίωμα τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου. id est, *in aquæ Baptismo, qui est crucis ac mortis assimilatio, seu figura.* Quominus autem hanc interpretationem sequar, ea ratione impedior quòd Baptismus omnes partes renouationis repræsentat: hîc verò Paulus manifestè conformationem mortis à conformatione resurrectionis distinguat. quanuis hæc ab illa separari non possit. Illa verò Cyrilli interpretatio non modò violenta, sed etiam nonnihil est periculosa, Christi mortem non tam mortem fuisse quàm mortis quandam imaginem, quum tam citò resurrexerit. Quorsum enim hoc, si spectes nostri cum Christo collationem? id est Apostoli scopum. *Nimirum etiam*, ἀλλὰ καί. Sic rectè Erasmus, quum ἀλλὰ hoc loco non adhibeatur assumptioni, sed cõclusioni. Vulgata, *Simul etiam*, ἅμα καί: quæ lectio mihi non displicet. Et fortassis ἀλλὰ irrepsit in contextum ex eo quòd descriptores nonnulli codicum olim consueuerunt duplex λλ ita pingere in mediis vocibus, vt à litera μ parum admodum differat. *Resurrectionis [conformatione] coalescemus*, τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. Qui vel mediocriter est Græcæ linguæ peritus, facilè animaduertit deesse articulum τῷ: quod ipsa collationis ratio ostendit, ita vt repetantur duo vocabula ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Nam plena esset oratio, ἀλλὰ καὶ τῷ τῆς ἀναστάσεως, videlicet, ὁμοιώματι σύμφυτοι ἐσόμεθα: in qua ellipsi nihil prorsus est violentum aut inusitatum: nisi quòd articulus à disertis scriptoribus vix soleat in hoc dicendi genere prætermitti. Annotauimus autem similem prorsus ellipsin Ioh. 5. 36. Eras. *Resurrectionis participes erimus*: quasi εἶναι ἀναστάσεως. i. esse resurrectionis, significare possit, Ex eorũ numero esse ad quos resurrectio pertineat. Id ego verò mihi vix persuaserim: vt interim taceam vtrinque requiri ὁμοίωμα primariæ plantę cum nobis συμφύτοις, tum in morte videlicet, tum in resurrectione: quod & ipse Apostolus postea copiosè explicat. Maluit autẽ vti Apostolus futuro tẽpore quàm præsenti, quoniã nõdũ prorsus mortui sumus peccato, nisi quatenus eius reliquiæ nõ imputãtur: ex quo cõsequitur nos nondũ totos resurrexisse, sed quotidie emergere, dum perficiatur quod Deus in nobis inchoauit. Mutua enim est inter mortẽ peccati & vitã Spiritus nõ tãtùm relatio, sed etiã proportio.

Τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ.	6	Illud sciẽtes, veterem illum nostrum hominem cum eo crucifixum esse, vt eneruetur corpus peccati, ne posthac nos seruiamus peccato.	6	*Hoc scientes quia vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruatur corpus peccati, vt vltrà non seruiamus peccato.*
Ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας.	7	Etenim qui mortuus est, liber est à peccato.	7	*Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato.*

6 *Veterem illum nostrum hominem*, ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος. Veterem hominem vocat vniuersam hominis naturam, ita vt cum iniquitate conceptus est & in hanc lucem editus. Additur autem Veteris epitheton, partim primi illius Adami collatione facta cum altero posteriore, vt 1. Cor. 15. 45, partim verò naturæ nostræ deformationis respectu, quam altera recentiore permutamus: ea nimirum quæ in dies instauratur ad agnitionem quæ respondeat imagini eius qui ipsum condidit, Coloss. 3. 10. *Cum eo crucifixum esse*, συνεσταυρώθη. Hocquoque vocabulũ Paulo est familiare, idem declarans atque si peccatum dixisset mortuum, aut nos peccato mortuos cum Christo. Hoc tantùm interest quòd quum crucifixum dicit, mortis genus explicat cuius participatione mortificamur peccato. Itaque nihil dicunt qui Paulum existimant veterem hominem crucifixum potius quàm mortuũ dixisse eò quòd viuat adhuc & vigeat aliqua ex parte. quod doctissimus interpres meritò non probauit. Sed duo hîc notanda sunt: vnum, quum dicitur Vetus homo cum Christo crucifixus, non ita hoc esse accipiendum quasi corrupta hæc natura Christo alia ratione quàm per imputationem tribuatur. Nam iam inde ab ipso conceptus momento carnem nostram in sese nobis ita sãctificauit vt omnis peccati expers fuerit. Itaque nobis veterem hominẽ crucifixit: sicut mortuus dicitur peccato, non vt peccare desineret, sed vt peccatum destrueret. Alterum, quod dicitur Christus peccata nostra per crucẽ expiasse, prudenter esse ab hoc distinguẽdum de quo hîc disseritur. Illud enim pertinet ad gratuitam pro peccatis nostris satisfactionem, quæ nobis imputatur: hîc autem agitur de regeneratione intra nos per Spiritum Christi reipsa inchoata. *Eneruetur*, καταργηθῇ. Vulgata, *Destruatur*, καταλυθῇ. Erasm. *Aboleatur*, id ἀπόληται. Vide Luc. 13. 6, & suprà, 3. 31. Dicitur autem non homo ipse cui peccatum inest, sed vitiositas quæ ipsi inest, aboleri, vt ei non seruiamus amplius. Et notandũ est proponi finem sanctificationis, non quasi ad eum vsque finem peruenerimus: sed quoniam ad eum contendimus, ac tandem etiam perueniemus, quum videlicet Deus erit omnia in omnibus. *Corpus peccati*, τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας. id est caro in qua peccatum ipsum hæret, sicut pulchrè explicatur 1. Pet. 4. 1, & 2. Alibi solet Apostolus simili significatione nomen membrorum vsurpare, non hoc tantùm corpus aspectabile designans, sed omnes hominis partes sine vlla prorsus exceptione, nisi quatenus eas in filiis Dei instaurauit Christi communicatio, vt exposuimus Iohan. 3. 6. Mihi tamen videtur Paulus propria quadam ratione hoc in loco mentionem fecisse corporis, nempe quia crucifixi & sepulti Christi meminerat, cui nos factos esse συσσώμους, id est (vt ita loquar) concorpores, scribit Ephes. 3. 6.

7 *Liber est*, δεδικαίωται. id est, ἀπήλλακται, ἠλευθέρωται, καθαρίσθη, vt pulchrè explicat Basilius lib. περὶ βαπτίσματος, de

quo diximus ſuprà, 3. 20. Vulgata & Eraſmus, *Iuſtificatus eſt.* Quidam etiam conuertit, *Abſolutus eſt.* Ego verò has interpretationes hoc quidem loco vt ambiguas reieci, nequis de peccati vel peccatorum remiſſione, ſeu abſolutione à peccatis, hoc dictum acciperet. Neque enim de his differit Apoſtolus, ſed de mortis effectu, quæ efficiat vt mortui neceſſariò ab actionibus huius vitæ ac proinde à peccando ſuperſedeamus. Hoc eſt denique quod dixit Anacreon, (ſi profana licet cum ſacris comparare) ὁ θανὼν οὐκ ἐπιθυμεῖ.

	Greek				Latin	
8	Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ·	8	Quòd ſi mortui ſumus cum Chriſto, credimus fore vt etiã viuamus ∴cum eo:	8	*Si autem mortui ſumus cũ Chriſto, credimus quia ſimul etiam viuemus cum Chriſto:*
9	Εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύει.	9	Vt qui ſciamus Chriſtum excitatum ex mortuis, nõ amplius mori: mortem *inquam* ei non amplius ∴dominari.	9	*Sientes quòd Chriſtus reſurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi vltrà non dominabitur.*
10	Ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ Θεῷ.	10	Nam ∴quòd mortuus eſt peccato mortuus eſt ∴ſemel: quòd autem viuit, ∴viuit Deo.	10	*Quòd enim mortuus eſt, peccato mortuus eſt ſemel: quòd autem viuit, viuit Deo.*
11	Οὕτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε, ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	11	Ita etiam vos ∴colligite, vos ipſos tum mortuos eſſe peccato, tum verò viuere Deo per Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum.	11	*Ita & vos exiſtimate, vos mortuos quidem eſſe peccato, viuentes autem Deo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*
12	Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ·	12	∴Ne regnet igitur ∴peccatum in mortali veſtro ∴corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis:	12	*Non ergo regnet peccatum in veſtro mortali corpore, vt obediatis concupiſcentiis eius:*

8 *Cum eo*, αὐτῷ. Vulgata repetit Chriſti nomen, vt & Syrus interpres, & Claromontanus codex: quod etiam eſt expreſſius.

9 *Dominari*, κυριεύει. Sic vbique ſcriptum inuenimus, & ſanè videtur præſens tempus melius conuenire. Vetus interpres tamen legit κυριεύσει, *dominabitur*, & Origenes quoque, quem aliquot etiam Latini patres ſequuntur.

10 *Quòd mortuus eſt*, ὃ ἀπέθανε. Declarant Græci Grãmatici ὃ pro ὅτι coniunctione vſurpari: ſed malim hoc quidem in loco ſupplere κατὰ, vt plena ſit oratio, Nam in eo quòd mortuus fuit, id eſt quantum ad ipſius mortem attinet, vt Gal. 2.20. Neque enim Vallæ aſſentior qui potius putat conuertendum eſſe ad verbum neutro genere, *Quod enim mortuum eſt.* quanuis ſic etiam legat Hilarius ex antiquis codicibus lib. de Trinitate 9, vt Eraſmus obſeruauit. quaſi Mortuum referatur ad corpus humanum, Viuit, ad naturam diuinam. Ego verò non video quomodo conueniat hæc interpretatio cum eo de quo agitur: deinde etiã periculoſam puto hanc interpretationem, quòd videatur quodammodo pro Neſtorianis facere, atque adeo noſtræ ſatisfactionis fundamentũ euertere. Quanuis enim Chriſtus, ſecundum Deitatem, nec mori nec reſurgere dici poſſit, tamen idem homo ille qui mortuus eſt ac reſurrexit, etiam Deus erat, & totus nunc Deo viuit: alioquin nec morte ipſius mortificari peccato, nec reſurrectione poſſemus Deo viuificari. *Semel*, ἐφάπαξ. Id eſt, vna vice pro omnibus. Quod enim ſemel tantùm fit, id non habet regreſſum vt iterum fiat. Sic in epiſt. ad Hebræos accipitur hoc aduerbiũ aliquoties: vt Chriſti oblationis perennis illa vis declaretur, oppoſita Leuiticis ſacrificiis, quæ quotidie repeti oportuit. Oſtendit autem ex hac capitis & membrorũ collatione Apoſtolus hoc loco, in iis qui per Chriſtũ verè ſanctificati ſunt, peccatũ ſemel mori, id eſt ita vt priſtinas illas vires nunquam recipiat, ſed quotidie tanquam corpus in ſepulchro, corrumpatur, donec funditus intereat. Quòd ſi continuus eſt mortis peccati progreſſus, continuum eſt quoque viuificationis incrementum, quum ſit mutua inter mortificationem veteris hominis & inſtaurationem noui non modò relatio, ſed etiã proportio. Quomodo igitur qui mortuus eſt peccato, in eo permanebit vt gratia abundet? Diximus autem qua ratione ſit explicandum quod dicitur Chriſtus peccato mortuus, in quo tamen peccatum non fuit, ſuprà, verſu 6. Nam in hac quoque loquutione, Chriſtus peccato mortuus eſt, hoc vocabulum accipio non in ſexto caſu, (vt declaretur cauſa quæ Chriſtum adegit ad mortem, nempe quia noſtrorum peccatorum reus erat) ſed tertio caſu potius, vt finem declaret, nempe Chriſtum idcirco mortuũ vt ſemel in nihilum redigat peccatũ in nobis. Hoc enim eſt de quo agitur, non autem de peccatorum expiatione per imputationem: & ratio antitheſeωs hoc poſcit.

Viuit Deo, ζῇ τῷ Θεῷ. Id eſt, Viuit apud Deum, & quidem vita planè diuina ac cæleſti. Sicut enim mortuus peccato dicitur is in quo peccatum vim ſuam non magis exerit quàm ſi mortuus eſſet, ita etiam viuere Deo, ex formula Paulo familiari, dicitur is qui Spiritu Dei agitur, vt explicat Apoſtolus infrà, 8.14, & Epheſ. 3.20. Sed ſicut mortem peccati diximus aliter in capite quàm in mẽbris conſiderari, ſic quoq; de eo ſtatuendũ quòd Chriſtus dicitur Deo viuere. Is enim iam inde à primo conceptu totus quidem Deo vixit, ſed tamẽ à cõceptu ad reſurrectionẽ, ac præſertim in morte ac ſepulchro, luctandum illi fuit cum Satana & morte, atq; adeo cum noſtris omnibus peccatis quæ Pater illi imputarat, vt nos in eo cõſummaret. Itaq; poſt reſurrectionẽ demũ dicitur Deo viuere, quũ iam depoſita omni carnis infirmitate, & ſuperatis omnibus hoſtibus, ad dexteram Patris conſedit. Noſtra verò ſanctificatio ex illius virtute promanans, nunquam hîc in nobis perficitur, quum ab ipſa morte pendeat noſtræ ſanctificationis conſummatio: & tamẽ dicitur mori peccato is in quo peccatum mori cœpit: & Deo viuere, qui Spiritu Dei donatus, cœpit facta carnis mortificare, vt ſcribitur infrà, 8.12.

11 *Colligite*, λογίζεσθε. Vulgata, *Exiſtimate.* Eraſmus, *Reputate.* Neutrum mihi ſatisfacit. hoc enim refero ad fidei ſyllogiſmum, vt inde colligamus ac verè ſentiamus nos tũ peccato eſſe mortuos per Chriſti mortis communicationem: tum verò Deo viuere, id eſt iuſtitiæ, per eundem viuificatos. Sic enim vrget Paulus vt Chriſti mortem, ſepulturam ac reſurrectionem ad nos transferamus. Sic accipitur idem verbum ſuprà, 3.28.

12 *Ne regnet*, μὴ βασιλευέτω. τὸ βασιλεύειν apud Paulum (id eſt regnare) ponitur pro ſummum imperium obtinere, ita vt nullus ſe opponat, vel ſiquis obſiſtat, fruſtra hoc faciat. Commodùm igitur hæc adhortatio ſubiicitur præcedentibus, vt intelligamus quatenus ſimus mortui peccato quandiu hîc verſamur, hactenus nimirum vt reluctetur quidem Spiritus, ſed tamen non vincat. *Peccatum*, ἡ ἁμαρτία. Tertull. nouo vocabulo, Delinquentiam interpretatur, lib. De reſurrectione carnis. *Corpore*, σώματι. Vide ſuprà, v. 6. Videtur autẽ hoc loco & aliis ſimilibus Apoſtolus corporis ac membrorũ facere mẽtionem, propterea quòd hæc ſunt inſtrumenta quibus Peccatum exequitur quod cogitauit. Loquitur enim Apoſtolus de Peccato tanquam violento quopiam tyranno. Sit igitur mens illa tantopere à philoſophis celebrata, primus peccati (id eſt natiuæ illius corruptionis) adminiſter ad ſuggerendos primos motus: qui vbi cõmouerint voluntatem, alterã peccati adminiſtrã, nãciſcuntur ἐπιθυμίαν. Tum verò corpus ab animo impulſum, huc & illuc tranſuerſum rapitur, vt tyranni arbitrio ſeſe ac ſeſſorẽ præcipitet. Monet igitur Apoſtolus vt quum omni ex parte coerceri motus non poſſint, ſaltem corpus habeamus in poteſtate: quæ tamen doctrina ad cæteras hominis partes pertinet, quum hæc inter ſe ad peccandum mutuo conſenſu conſpirent. Vnde factum vt has cupiditates Paulus corporis eſſe dicat: quia nimirum animus per illas corpus commouet,

ac vicissim animum corpus solicitat. Itaque alibi disertè monet vt & spiritu (seu mente,) & anima & corpore integri coram Domino appareamus, 1. Thess. 5.23. Cæterùm pro relatiuis αὐτῇ & αὐτοῦ coacti sumus antecedentia ipsa substituere, vt amphiboliam vitaremus: quia peccatum & corpus apud Latinos eiusdem sunt generis. Vetus interpres conuertit, Vt obediatis concupiscentiis eius, id est εἰς τὸ ὑπακούειν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. quam lectionem sequutus est etiam Augustinus lib. 1. De nuptiis, cap. 23 & 27. Et ita quoque scriptum inuenimus in vno Græco codice.

Μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ· ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ.	13	Neque ⁚sistite ⁚membra vestra ⁚arma iniustitiæ peccato: sed sistite vos Deo, vt ex mortuis viuos, & membra vestra arma iustitiæ Deo.	13	*Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato: sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viuentes: & membra vestra arma iustitiæ Deo.*
Ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ᾽ ὑπὸ χάριν.	14	Peccatum enim vobis non dominabitur. ⁚ non enim estis sub Lege, sed sub Gratia.	14	*Peccatum enim vobis non dominabitur. non enim sub Lege estis, sed sub gratia.*
Τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ᾽ ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο.	15	Quid igitur? peccabimus, ⁚quòd nõ simus sub Lege, ⁚sed sub Gratia? Absit.	15	*Quid ergo? peccabimus, quoniam non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit.*
Οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοήν, δοῦλοί ἐστε ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην;	16	‖An nescitis quòd cui sistitis vosipsos seruos ad obediendũ, eius serui estis cui obeditis, vel peccati ad mortem, vel obedientiæ ad iustitiam?	16	*Nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam?* Ioh. 8.34. 2. Pet. 2.19
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς.	17	Gratia autem *sit* Deo quòd fuistis *quidem* serui peccati, sed ex corde obedistis ei formæ doctrinæ ⁚ in quam estis traditi.	17	*Gratias autem Deo quòd fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in quam traditi estis.*
Ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ.	18	Et liberati à peccato, mancipati estis iustitiæ.	18	*Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.*
Ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθέ-	19	⁚Hominũ more loquor pro-	19	*Humanum dico pro-*

13 *Sistite*, παριστάνετε. Vulgata, *Exhibeatis*, παρέχετε. Eras. *Accommodetis*. Mihi verò videtur Sistendi verbum multo accommodatius, quòd paulo antè fecerit regni mentionem, & paulo pòst etiam Domini. Dicuntur enim ministri & serui παριστάνειν ἑαυτούς, id est sistere sese in Domini conspectu, & præstò esse ad accipienda mãdata: vt pereleganter sit vsurpatum hoc verbum Apostoli, vt indicaret quàm proni ac volentes ad peccandum ferantur quicunque Spiritu Dei nõ aguntur. *Membra vestra*, τὰ μέλη ὑμῶν. Hoc quàm latè pateat exposuimus superiore ver. 6 & 12. *Arma iniustitiæ*, ὅπλα ἀδικίας. Id est, Pro instrumentis quibus ad patrãda scelera vtatur. Græcis enim ὅπλα, & Latinis arma, de quibusuis instrumentis dicuntur. Sed melius conuenit nomen translationi à tyrannorum satellitibus & apparitoribus sumptæ. Sic Genes. 49. 5, Simeon & Leui dicuntur כלי חמס [*chele chamas.*]

14 *Non enim estis sub Lege*, οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον. Hoc quoque dicendi genus Paulo est familiare, sed non vno modo explicandum: quia præterquàm quòd Legis nomen est πολύσημον, & variæ sunt Legis species, variè quoque solet Apostolus de ea disserere. Itaque Origenes De Lege membrorum (id est peccati) hæc accipit: cui non assentior, quia nusquam inuenio Legis nomen ita vsurpatum, nisi quippiam adiiciatur ex quo id possit intelligi. Sed & de ceremoniis hoc accipi commodè non potest. Restat igitur vt ad Legem moralem, quam vocãt, applicetur. Nam politicæ legis quorsum meminisset? Putant igitur plerique sub Lege non esse, idem declarare atque Legis maledictioni non amplius esse obnoxium, quum Christus factus sit maledictio pro nobis. Sed hoc certè pertinet ad peccatorum remissionem: hîc verò agitur de mortificatione peccati, & iustitia in nobis per Christi Spiritum inchoata, neque spectatur dominatio peccati, quatenus imputatur vel non imputatur, sed quatenus viget aut non viget in nobis. Itaque alii explicare malunt, *Sub Lege non estis, sed sub gratia*. id est, Non iam estis ea conditione qua olim, quum vos Lex reos faceret, iubendo, non adiuuando, vt explicat Augustinus. Hanc verò sententiam vt simplicissimam & maximè accommodatam amplector: sed ita vt paulo aliter applicem quàm soleant. Propositum est igitur Apostolo nos hortari vt fortiter reluctemur peccato. Nam, inquit, omnino futurum est vt illo superato, victoriam reportetis. Id verò vnde tam certò coniicit futurum? Quia nimirum sub Lege non sumus, sed sub Gratia. Lex enim (vt sequenti capite explicabit) instrumentum illud est per quod ille noster maritus, id est peccatum, in nobis vitiosas illas cupiditates & actiones, tanquam liberos, gignebat, illud est, inquam, vnde accepta occasione peccatum alioquin veluti mortuum reuiuiscit, & nos interimit. Lex denique est peccati virtus, vt scribitur 1. Corinth. 15.56. Valet igitur consequutio, nos aduersus peccatum potituros victoria, quum non simus sub Lege, quatenus est virtus peccati, sed sub Gratia, id est Spiritu Christi donati, cuius freti virtute, reliquias etiam peccati iam inermis penitus profligemus, idque ita esse explicandum liquet ex Galat. 5.23 & 24. Quomodo verò alibi accipiatur Sine Lege esse, vel Sub Lege non esse, item, Legem non esse iusto positam, suis locis explicabimus.

15 *Quòd non simus*, &c. ὅτι οὐκ ἐσμέν, &c. Nascitur hæc obiectio ex eo quòd ambiguum erat dicendi genus ab Apostolo vsurpatum. Ideo sequente capite copiosè ab ipso explicabitur. Nam apud impios (cuiusmodi sunt hodie Libertini, Dauidistæ, & cæteri Carpocratianorum successores) sub Lege non esse, significat pro arbitrio suo quiduis audere: sub Gratia autem esse, non posse damnari.

17 *In quam estis traditi*, εἰς ὃν παρεδόθητε. Hoc dicendi genus magnam quandam emphasin videtur habere. Ita enim significatur, Euangelicam doctrinam quasi instar typi cuiusdam esse, cui veluti immitamur vt eius figuræ conformemur: & totam istam transformationem aliunde prouenire. vt quemadmodum cera (inquit Basilius in tractatu de Baptismo) sculpturæ typo tradita figuram quæ sculpturæ inest accuratè exprimit: ita & nos Euangelicæ doctrinæ typo nos tradentes, secundum interiorẽ hominẽ figuremur. Itaq; nõ satis expressè cõuertit Erasmus παρεδόθητε, Traducti estis. Sed peruersè Castellio interpretatur, *Quæ vobis est tradita*, ὃς ὑμῖν παρεδόθη, quasi videlicet εἰς respondeat literæ ל, vt εἰς τύπον idem declaret atque τύπῳ: deinde, ὃν παρεδόθητε dictum sit vt ἐπιτρέπομαι τοῦτο, pro τοῦτό μοι ἐπιτέτραπται. Nam aliam huius interpretationis rationẽ inuenire non potui. Est autem hoc dicendi genus simile illi Terentiano dicto, *Restitue in quem me accepisti locum.*

19 *Hominum more loquor*, ἀνθρώπινον λέγω. Id est κατ᾽ ἄνθρωπον, vt suprà, 3. 5. Puto verò Apostolum nihil aliud hoc loco significare hac dicendi formula quàm sese, quum de rebus cælestibus ac diuinis disserat, libenter tamen, vt sese eorum captui accommodet ad quos scribebat, similitudines istas seruitutis & libertatis ex mutuis hominum commerciis sumere, quò melius ista percipiãt. Alii humanum accipiunt pro eo quod præstare possint homines: q.d. Apostolus se non summam aliquam perfe-

ctionem requirere, sed duntaxat, vt non minus ſtrenuè colant iuſtitiam quàm olim paruerunt peccato. Ego verò priorem interpretationem vt ſimpliciorem amplector, vel ob eam cauſam quòd iſta Apoſtoli petitio quæ ſequitur, eiuſmodi eſt vt vel perfectiſſimi quique inter homines vix illam poſſint præſtare. Alioquin aliis etiam locis humanum dicitur quod eſt eiuſmodi vt hominum vires non ſuperet, vt 1. Samuelis cap. 7. ver. 14, & 1. Corinth. cap. 10. ver. 13. Vulgata, *Humanum dico*, imperitè. Eraſmus, *Humanum quiddam dico*. Hieronymus ad Algaſiam, quæſt. 2, dicit hoc dicendi genus vſurpatum fuiſſe ab Apoſtolo, 5 ex Cilicum idiomate. Ego verò ne in hoc quidem aſſentior Hieronymo.

νείαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν· οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν.

20 Ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ.

21 Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε ἐφ᾽ οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος.

22 Νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν· τὸ δὲ τέλος, ζωὴν αἰώνιον.

23 Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος· τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κεφάλαιον ζ.

1 Ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοὶ (γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ) ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ;

1.Cor.7. 33

2 Ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός.

3 Ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς

---

pter infirmitatem carnis veſtræ. ⁚Nempe ſicut ſtitiſtis mē bra veſtra ſerua impuritati & iniquitati, ad *patrandam* iniquitatem: ita nunc ſiſtite mēbra veſtra ſerua iuſtitiæ ad ſanctimoniam.

20 Quum enim ſerui eratis peccati, ⁚liberi eratis iuſtitiæ.

21 Quem igitur fructum habebatis ⁚tunc *ex ijs* de quibus nūc erubeſcitis? ⁚nam finis illorū, mors *eſt*.

22 Nunc verò liberati à peccato, mancipati autem Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctimoniam: finem autem, vitā æternam.

23 Nā ⁚ſtipendia peccati, mors: ⁚donum autem Dei *eſt* vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro.

CAP. VII.

1 AN ignoratis fratres, (peritos enim Legis alloquor) legem *tantiſper* dominari homini ⁚quoad *ipſe* vixerit?

2 ‖Nam ſubiecta mulier viuenti viro deuincta eſt per legem: quòd ſi mortuus fuerit vir, liberata eſt à lege viri.

3 Proinde viuente viro mœ-

---

pter infirmitatem carnis veſtræ. ſicut enim exhibuiſtis mēbra veſtra ſeruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem: ita nūc exhibete membra veſtra ſeruire iuſtitiæ in ſanctificationem.

20 *Quum enim ſerui eſſetis peccati, liberi fuiſtis iuſtitiæ.*

21 *Quem ergo fructum habuiſtis tunc in quibus nunc erubeſcitis? nam finis illorum, mors eſt.*

22 *Nunc verò liberati à peccato, ſerui autem facti Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctificationem: finem verò, vitam æternam.*

23 *Stipendia enim peccati, mors: gratia autem Dei, vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

CAP. VII.

1 *AN ignoratis fratres (ſcientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur quanto tempore viuit?*

2 *Nam quæ ſub viro eſt mulier, viuente viro alligata eſt legi: ſi autem mortuus fuerit vir, liberata eſt à lege viri.*

3 *Igitur viuēte viro voca-*

Nempe ſicut, ὥσπερ γάρ. Vulgata, *Sicut enim*. Eraſm. *Quemadmodum enim*. Ego verò nō video quomodo cauſalis particula ſatis commodè poſſit cum ſuperioribus connecti.

Ad [patrandam] iniquitatem, εἰς τὴν ἀνομίαν. Eraſmus, *Ad aliam atque aliam iniquitatem*, Græca ſcholia ſequutus. Ego verò potius exiſtimo Paulum priore loco per impuritatem & iniquitatem intellexiſſe cupiditates illas tum quibus ſeipſos contaminant homines, vt quibus ſolicitātur ad ebrietatem, laſciuiam, luxuriam, & alias eiuſmodi peſtes: tum quibus prouocantur ad alios offendēdos, furtis, homicidiis, iniūriis, & cæteris id genus ſceleribus: deinde poſteriore loco ἀνομίαν generaliùs vſurpaſſe pro ipſis cupiditatum effectis. Ideo ſuppleui participium Patrandam, ex quo id intelligatur.

20 *Liberi eratis iuſtitiæ*, ἐλεύθεροι ἦτε δικαιοσύνῃ. Id eſt, Quod ad iuſtitiam attinet, nullum erat eius in vos imperium. Eratis enim peccati iugo prorſus mancipati. Hoc verò quum ita ſe habeat, miror qua tandem fronte audeant Sophiſtæ ſuum liberū arbitrium tueri, liberum ſanè iuſtitiæ, ſeruum autem peccati, vt illis toties exprobrat Auguſtinus.

21 *Tunc [ex ijs] de quibus*, τότε ἐφ᾽ οἷς, &c. Eraſmus rectè ſuppleuit antecedens τούτων, ex iis, cuius ellipſis in Latino ſermone paulo eſt obſcurior. Clemens lib. στρωμ. δ, poſt τότε adſcribit accentum interrogantem, & rurſus poſt ἐπαισχύνεσθε: vt ſit hæc ſententia, Quem igitur fructum tunc habebatis? nónne ea de quibus nunc erubeſcitis? Sed hoc mihi videtur coactè dici. *Nam finis illorum*, τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων. Vel, Merces ſeu vectigal, vt reſpondeat illi quod paulo pòſt vocat ὀψώνιον. Nam τέλος vtrúque poteſt ſignificare: & apud Hebræos quoque אחרית [*acharith*] tum finem, tum etiam id declarat quod alicuius opus conſequitur, vt Thren. 1. 9.

23 *Stipendia*, ὀψώνια. Nanzianzenus εἰς Ἰουλιανὸν, ὀψώνιον interpretatur τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον καὶ τὰς ὑπαρχούσας 5 ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. id eſt regium commeatum & dona quæ ex Lege dignitatibus tribuebantur. Bene igitur conuenit hæc tranſlatio, quum peccatum tyranno comparaſſet. Nec poſſum coniicere ſatis iuſtam cauſam cur Eraſmus maluerit auctoramenta dicere quàm ſtipendia.

10 *Donum autem Dei*, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ. Id eſt, Noſtra tū iuſtificatio tum ſanctificatio gratis nobis donata, ad vitam æternā nos perducit, ſicut peccatum nos reddit morti æternæ obnoxios. Itaque doctiſſimus interpres rectè obſeruauit, in hac enuntiatione, Donum Dei, eſſe ſubiectum, 15 vitam æternam eſſe attributum, quoniam alioqui ſibi nō conſtaret antitheſis.

IN CAPVT VII.

1 *An ignoratis*, ἢ ἀγνοεῖτε. Explicat quid illud ſit quod dixerat peccatum nobis non dominari, quòd non ſimus 20 amplius ſub Lege, ſed ſub gratia: ſumítque ex coniugii lege pulcherrimum & appoſitiſſimum exemplum. Etſi verò iuris Gentium theſi nititur quod tradit Apoſtolus, morte mariti videlicet dirimi coniugii vinculum, tamen iis libenter aſſentior qui ad Legis Moſis præſcriptum hoc 25 exemplum reuocant: quoniam propriè de Decalogo eſt accipiendum quod dixit, Nos ſub Lege non eſſe: ideóque melius conuenit collatio ſi hanc ſimilitudinem dicamus ex eodem fonte petitam. *Quoad [ipſe] vixerit*, ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ. Eraſm. *Quoad ea vixerit*. i. quoad lex viguerit. Sed 30 malo Chryſoſtomo aſſentiri qui de hominis ipſius vita intelligit. Nam ita omnino poſcit ſimilitudo quæ ſubiicitur: quanuis aliter cenſuerit Origenes & Ambroſius, ab eo non ſemel (quod eius pace dixerim) deceptus. Sed & verbum ζῆν hoc videtur indicare, quod multo magis pro-35 priè homini quàm legi tribuitur.

χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.

4 Ὥστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ· εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ.

5 Ὅτι γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκί, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ.

cha ⁖ vocabitur, si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir eius, libera est à lege illa, vt non sit mœcha, si fiat alterius viri.

4 Itaque fratres mei, vos quoque ⁖ mortificati estis legi ⁖ in corpore Christi: vt essetis alterius, eius *videlicet* qui ex mortuis excitatus est, ⁖ vt fructum feramus ⁖ Deo.

5 ⁖ Quum enim essemus in carne, ⁖ affectiones peccatorũ ⁖ per Legem *existentes*, ⁖ vigebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti.

bitur adultera, si fuerit cũ alio viro: si autẽ mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri, vt non sit adultera si fuerit cum alio viro.

4 *Itaque fratres mei & vos mortificati estis legi per corpus Christi: vt sitis alterius qui ex mortuis resurrexit, vt fructificemus Deo.*

5 *Quum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per Legem erant, operabantur in mẽbris nostris, vt fructificarent morti.*

---

3 *Vocabitur*, χρηματίσει. Id est erit, & quidem omnium voce ac consensu. Vide Act.11.26.

4 *Mortificati estis Legi*, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ. Mortificari peccato & Mortificari Legi (libẽter enim Mortificandi verbũ retineo) mutuò inter se respondẽt, non simpliciter tamen, sed κατά τι, quatenus nimirũ Lex est peccati virtus. Nam hactenus etiam dicimur sub Lege non esse, vt exposuimus suprà, 6.14. Itaque licet quidem interpretari mortuos esse peccato eos in quibus peccatum mortuum est: quo peccati nomine sæpe iam diximus hereditariam corruptionem intelligi: de Lege verò dici hoc propriè non potest, in nobis esse mortuam: imò ne in sese quidem mortuam aut irritam esse factam, quoties de Lege Decalogi agitur, vt hoc loco. Nam præterquam quòd Lex quiddam est extra nos positum, peccatum autem intra nos est, tantum etiam abest vt sit mortua in illis in quibus mortuum est peccatum, vt contrà in iis solis sit vera sua natura efficax quos inuenit per Spiritum sanctum idoneos factos ad volendum & faciendum quod Deus per ipsam præcipit. Ideo dixit Apostolus suprà, 3. ver.31, Legem non fieri irritam per fidem, sed potius stabiliri. Sed & illud quæritur necessariò, quum vxori comparemur secundo marito copulatæ, cur nos mortuos esse Paulus dicat. Omnino enim 5 videtur potius fuisse dicendũ nos esse marito mortuo superstites. Video igitur plerisq. placere, Apostolũ vitandæ inuidiæ causa dixisse potius, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ quàm ἐθανατώθη ὑμῖν ὁ νόμος, id est Mortificati estis Legi, nõ autem, Mortificata est vobis Lex: à quibus veniam peto quòd dissentiam. Videntur enim assumere quod existimo nõ posse 10 vllo modo conuenire, nempe in prioribus nuptiis Legem sustinere mariti personam: quod fortassis locum haberet si de ceremoniarũ abolitione ageretur, vel de lege peccati: sed de Lege Decalogi disserere Apostolum constat ex sequenti obiectione. Sciendum est igitur, tum maritum 15 tum vxorem in vno & eodem homine considerari in vtroque matrimonio, vt meritò ac propriè Apostolus nos quod ad maritũ mortuos esse dixerit, quum maritus ille fuerit in nobis, atque adeo in visceribus nostris habitarit: quod vt intelligatur, hoc esto prioris matrimonii dia- 20 gramma.

Maritus	Vxor	Liberi ex hoc matrimonio.
Peccatum, siue vis illa natiua ciens in nobis affectus ad peccandum occasione per Legem arrepta: à qua videlicet irritabatur, alioquin veluti mortuum, vt infrà dicitur, versu 11.13 & 14.	Caro seu membra nostra, nimirum facultates tum animi tum corporis, in quibus agebat peccatũ tanquam maritus in vxore.	Peccata ac omnia vitiosa opera quæ nos, ex peccato tanquam marito quodam concepta, pariebamus in mortem.

POSTERIORVM VERO NVPTIARVM HAEC SIT DESCRIPTIO.

Maritus	Vxor	Liberi
Spiritus, id est vis Christi nobiscum communicati: qui Spiritus priori illi marito perempto successit, & sanctos motus in nobis ciet.	Nouus homo, id est facultates tũ corporis tum animi per Spiritum sanctificatæ, in quibus ille agit tanquam maritus in vxore.	Fructus Spiritus, quos ex Spiritu concipimus & parimus, vt recensentur ab Apostolo Gal.3.22.

In corpore Christi, διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Vulg. & Eras. *Per corpus Christi*: quæ interpretatio non est satis expressa. Neque enim per Christi corpus duntaxat, sed etiã in Christi corpore dicimur mortui multo ἐμφατικώτερον, vt summa illa & arctissima communicatio intelligatur. Itaque διὰ pro ἐν positam esse puto, sicut suprà, 4. 11. quò pertinet etiam illud quod scribitur 2. Cor. 5.15. *Eius* [*videlicet*,] &c. τῷ ἐκ νεκρῶν &c. Id est, eius qui peccato mortuus, repentè cum Christo factus est rediuiuus: noui nimirum illius mariti, qui Spiritus dicitur, quòd sit nouum opus Spiritus sancti, quo tanquam vinculo cõnectimur cum Christo, sicut membra cum capite. Ideo sæpissimè nouus hic maritus dicitur ipse Christus, cuius virtute creatur in nobis vis illa sanctos in nobis motus excitans, vnde bona opera prodeunt. Quod igitur ait ἐκ νεκρῶν, ex mortuis, intelligẽdum est de morte spirituali quam infligebat peccatũ, vt suprà, 6.13, & Ephes. 2. 1, & 5, & Col.2.12 & 13. *Vt fructum feramus*, ἵνα καρποφορήσωμεν. Καρπὸν vocat liberos quos vxor tollit ex marito, vt Lucæ 1. ver. 42, ex Hebræorum idiotismo, apud quos filii vocantur פרי בטן [*peri beten*,] id est fructus ventris, vt Psal. 127. versu 3, & 132.11: cuius translationis ratio reperitur Psalmo 128. ver. 3. Cæterùm quòd è secunda persona ἐθανατώθητε, *mortificati estis*, transeat ad primam, tribuendum est Hebræorum consuetudini, quam alibi sæpe obseruauimus. *Deo*, τῷ Θεῷ, id est, Qui sint Deo grati, vel ex Dei præscripto, ac proinde quos Deus coronet, sed gratis. Vide suprà, 6.10.

5 *Quum essemus in carne*, ὅτε ἦμεν ἐν τῇ σαρκί. Esse in carne significat prioris coniugii conditionem, quæ etiam in proximo versiculo vocatur vetustas literæ. Carnem igitur appellat hominem ψυχικὸν. i. qualis ex Adamo procreatur, natura peccato omni ex parte penitus obnoxia. Huic opponitur Esse in Spiritu: de quo dicemus proximo capite. *Affectiones peccatorum*, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν. Pro eo 25 quod videbatur Paulus scribere debuisse ἡ ἁμαρτία, substituit τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, affectiones peccatorũ, id est motus ad peccandum solicitantes, quicunque tandem illi sint. Id autẽ fecit (ni fallor) duabus de causis. Vna est, quia quum ἁμαρτία sit fœminini generis, non satis accõmodatè 30 illi tribui posse videbatur mariti persona: altera, quòd explicandũ etiam fuit qua ratione peccatũ cum marito cõferatur. Itaque affectus peccatorum sunt tanquam aculeus peccati, per quem videlicet gignit in nobis carnis opera veluti fœtus, quorum catalogus contexitur Gal.5.19. Cæ- 35 terùm duo quoque hîc notãda sunt: nempe παθημάτων nomen apud Paulũ multo latius patere quàm apud philosophos, vt qui illã etiã ipsam Rationem peccato obnoxiam faciat quam philosophi pro virtutis regula sibi proponũt: alterum παθήματα dici quatenus mens ab illis afficitur, 40 súntque ab ipso peccato ingenerati motus, quibus intellectus patiens, quẽ vocant, agitatur, totúmq; secum hominem rapit. Quod quidẽ annotandum fuit, nequis miretur illis tribui ἐνέργειαν. i. agendi vim, quæ tamẽ παθήματα (id est ad verbum perpessiones) dicuntur. Sed & hoc eodem no- 45 mine sæpe apud Paulum intelliguntur quæcunque pietatis causa fideles perpetiuntur, vt infrà, 8. 18. Alibi, nempe Gal. 5. 24, coniunguntur παθήματα & ἐπιθυμίαι. *Per Legem* [*existentes*,] τὰ διὰ τοῦ νόμου. Erasmus, *Qui* [*sunt*] *per Legem*: quæ interpretatio non conuenit, quum de præterita 50 conditione loquatur, vt apparet ex eo quod dixerat ἦμεν.

Rectius ergo Vetus interpres, *Qui per Legem* [*erãt.*] Est autem hoc diligenter considerandum, Apostolum nõ dixisse τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου, id est hos motus extitisse seu prodiisse à Lege, sed per Legem extitisse, natos nimirum ex peccato intus habitante, & occasionem istorum motuum arripiente ex Legis prohibitione: nullo quidem Legis sed nostro potius vitio: vt explicatur infrà, v. 11 & 13. Hoc verò non animaduerterunt Manichæi quum Legem Dei auderent damnare: neque item Castellio, qui nuper hunc locum conuertit, Peccatorum perturbationes à Lege orientes: falsa certè interpretatione, & quæ pro Manichæis faciat.

Vigebant, ἐνηργεῖτο. Id est agebant, ac vim suam intus exerebant. Alludit enim honestè Apostolus ad matrimonii copulam, vt peccati in nos vim intrinsecam designet.

6 Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα· ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος.

7 Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, Οὐκ ἐπιθυμήσεις.

Exod. 20. 17 deut. 5. 11

6 Nunc autem liberi sumus à Lege, mortuo *eo* in quo detinebamur, vt seruiamus in nouitate spiritus, ac non *in* vetustate literæ.

7 Quid ergo dicemus? Lex peccatum *est?* Absit. Imò peccatum nõ cognoui nisi per Legem. nam etiam cupiditatem non nossem nisi Lex dixisset, ‖Non concupisces.

6 *Nunc autem soluti sumus à Lege mortis in qua detinebamur: ita vt seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ.*

7 *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui, nisi per Legẽ. nam concupiscentiam nesciebã nisi Lex diceret, Non concupisces.*

6 *Liberi sumus*, κατηργήθημεν. Opponitur hoc verbum τῷ ἐνηργεῖτο, quod vsurpauit superiore versiculo. Istud .a. adhuc conuertimus Eneruari .i. inertem & languidũ reddi, adeóque vires omnes amittere. Vulg. *Soluti sumus*, ἀπελύθημεν, vel ἀπηλλάγημεν. Eras. *Liberati sumus*. Quidam prorsus barbarè, *Euacuati sumus*. Ego in hac interpretatione sequutus sum Apostolum, qui κατήργηται exposuit ἐλευθέρα ἐστὶν, suprà, v. 3. Est autem hoc dictum non simpliciter accipiendum, sed κατά τι, sicut & illud exposuimus, Sub Lege non esse, suprà, 6.14: quò etiam pertinẽt quæ subiiciũtur. Neq; tamen hæc puto spectare quòd à maledictione Legis soluti simus per gratuitam peccatorum remissionem, quia de regenerationis gratia seorsim hîc agitur. *Mortuo* [*eo*] *in quo detinebamur*, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Vetus interpres, quem sequuntur veteres etiam Latini (inter quos Origenis quoque interpretem .i. Rufinum, recẽseo) legit, *A lege mortis in qua detinebamur*, quasi pro ἀποθανόντος scriptum sit θανάτου: ac fateor quidem peccatum, priorem illum nostrum maritum, dici posse Legem mortis, vt infrà, 8.2. Verùm nullius Græci codicis auctoritate confirmatur hæc lectio, excepto illo Claromontano, quẽ plurimi facio. Sed Legis vocabulum pro Lege morali, quam vocant, in tota hac collatione accipiendum esse ostendit sequens obiectio. Græci igitur summo consensu (si Chrysostomum excipias) legunt ἀποθανόντες, sed diuersè explicant. Nam alii referunt ad κατηργήθημεν, hoc modo, *Nos verò qui mortui sumus, sumus liberi à Lege in qua detinebamur*. Sed ista traiectio sanè est violenta, & præterea nusquã inuenio mortuos dici simpliciter eos in quibus mortuum est peccatum, de quibus tamen hîc agit Apostolus: imò quoties nihil adiicitur, conuenit hæc appellatio vel iis qui hac vita sunt defuncti: vel, translatitia significatione, iis qui in peccatis suis quasi mortifera quadam morte sepulti tenentur. Alii igitur (vt Origenes) cõnectunt cum sequentibus, alia traiectione, in hanc sentẽtiam, *Nos verò liberi sumus à Lege in qua mortui detinebamur*. Sed, vt de traiectione nihil dicam, (inueniuntur enim aliæ nihilo minus asperæ) nusquam hoc dicẽdi genus apud Paulum inuenio, vt quis dicatur mortuus in Lege, nulla addita peccati mẽtione. Alii denique (vt Eras. post Theophylactũ) subaudito pronomine ἐκείνῳ, ita hoc explicant, *Nunc verò liberati sumus à Lege, mortui* [*ei*] *in qua detinebamur*: quem sensum etiam Syrus interpres sequutus est. Sed dura est hæc ellipsis in constructione transitiua, nec video quis locus esse possit epexegesi multò obscuriori quàm essent superiora. Superest Chrysostomi lectio, qui legit ἀποθανόντος, nulla diuersæ lectionis facta mentione: vt omnino appareat eam lectionem fuisse tum sine controuersia receptam: quanuis in Chrysostomi exemplaribus excusis, & apud Basiliũ semel atq; iterum inueniam scriptum ἀποθανόντες, eorum fortassis vitio qui ad Græca exemplaria Euangelici contextus, emendarunt antiquorum interpretum libros. Legit igitur Chrysostomus ἀποθανόντος, Erasmo teste, & interpretatione ipsa id comprobante, quam lectionem ita probo vt eam reponere non dubitarim. Sed eam rursus vel Erasmus vel aliquis alius deprauauit. Coniungit enim ἀποθανόντος cum τοῦ νόμου, vt sit hæc sententia, Nunc autem liberati sumus à Lege mortua in qua detinebamur. Atqui Paulus nunquam (opinor) dicturus fuit Legem Dei mortuam: neque Chrysostomo id vnquam in mentem venit: vt qui sic ista explicet vt planè constare possit eum post ἀποθανόντος subaudisse ἐκείνου, hæcque vt absolutè posita exposuisse. Sic enim explicat, *Quasi*, inquit, *diceret, Vinculum quo detinebamur, emortuũ est ac diffluxit, ita vt quod detinebat, peccatum videlicet, iam non habeat quo nos contineat.* Hæc ille, quæ quidem maximè amplector. Nam Legem pro marito accipi non debere, toties ex Paulo liquet quoties nos esse peccato mortuos dicit, quatenus nimirum mariti personam sustinemus. Fuit itaq; explicandũ quo modo & quatenus dixerit nos Legi mortuos seu à Lege liberos esse factos: quod vno verbo facit quum dicit nos idcirco à Lege esse liberos factos quòd is interierit qui nos, occasione à Lege accepta, seu per Legẽ detinebat. Vnde rursus oritur quæstio, sitne Lex peccatum: quandoquidem à Lege dixerat nos esse, peccato mortuo, liberatos. Deinde violenta aut inusitata non est hæc ellipsis in constructione ἀμεταβάτῳ. Nam sic Demosth. συστάντων οἷς ἦν ἐπιμελὲς καλῶς ἐμὲ ποιεῖν. Et Plut. ᾧ διακεχύσεται ταῦτα μὴ παρόντος. Sicui tamen potius placuerit legere ἀποθανόντες propter exemplarium cõsensum, & subaudire ἐκείνῳ, is ita interpretetur, *Nunc verò liberi sumus à Lege, mortui* [*ei*] *in quo detinebamur*: peccato videlicet, posteriori nostro marito. Neque obstat quòd ἁμαρτία sit fœminei generis, quum de ea tanquam marito loquatur. *In quo*, ἐν ᾧ. Sic dicere maluit Paulus quàm ὑφ' οὗ, vt doceret hunc maritum intra nos esse. Sic enim explicare malo propriè quàm vt accipiatur pro מן [*min*,] vel vt instrumenti sit nota, Ab. Hoc vel non vidit, vel neglexit Castellio, interpretatus, *Qua tenebamur*. *Detinebamur*, κατειχόμεθα. Græci omnem possessionem κατοχὴν videntur vocare: sed tamen ex eo sumpta origine, vel quòd siqua ex communibus incipiunt nobis propria fieri, illa obtineri vi quadam videamur: vel quòd quæ nostra sunt, nonnisi per vim nobis possint eripi: nam certè τὸ κατέχειν violentum quiddam significat. Neque tamen in hoc argumento vim vllam nobis fieri à peccato demonstrat, quasi coacti peccemus (sponte enim peccamus, quum peccatum sit intra nos) sed declarat vel tyrannidem illam Satanæ qui fraude nos addixit peccato & sibi: vel saltẽ corruptio, tanquam malæ fidei possessor, à natura distinguitur. *Vt*, ὥστε. Quidam conuertunt, *Ita vt*: sed perperam, (ni fallor) quum prorsus τελικῶς ponatur, nec pertineat ad verbum κατειχόμεθα, detinebamur, sed ad κατηργήθημεν, vel ad ἀποθανόντος. *In nouitate Spiritus*, ἐν καινότητι πνεύματος. i. vt eos decet qui vetere mortuo marito, Spiritui sunt adiuncti, quos videlicet Spiritus Dei renouauit. Itaque malui hoc quoque Paulinum dicendi genus integrum seruare quàm cum Erasmo conuertere *Per nouitatem spiritus*. Quòd si à Pauli verbis discedere libuisset, dixissem potius *Ex nouatore Spiritu*, quàm *Nouo Spiritu*, cũ alio quodam disertiore interprete. [*In*] *vetustate literæ*, ἐν παλαιότητι γράμματος. Vetustatem vocat pristini coniugii conditionem cum altera recentiore comparatam. Literæ autem nomine Legem vocat illius veteris conditionis respectu: quia videlicet apud homines ψυχικούς, id est priusquam voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, Lex surdis canit, ac proinde nobis est muta ac veluti mortua, quod ad eius præstationem attinet: quãuis peccatum ab ea arripiat occasionẽ nos interimendi, nisi Dei Spiritus occurrat, à quo mortificetur. Qui verò Literæ nomine vel ceremonias intelligũt vel sensum literæ, (quem vocant) nihil dicunt.

7 *Imò*, ἀλλά. Vulg. & Eras. *Sed*. Quam coniunctionem

etiam nonnulli explicant quasi sit obiectio aduersus id quod inficiatus erat Apostolus, vt etiam accipitur infrà, versu 13, eadem particula. At ego contrà non dubito quin sit argumentum à contrariis sumptum, quasi diceret Apostolus, Imò tantum abest vt sit peccatum, id est peccatum gignat aut foueat, vt contrà nihil æquè aduersetur peccato. Ea enim vna est quæ illud alioquin latens prodit ac detegit: quòd si inde irritatum peccatum in rabiem feratur, ac multo magis sæuiat quàm antea, quorsum hoc Legi imputetur, quæ, quod vnum potuit, hostis insidias detexit? *Cupiditatem*, τὴν ἐπιθυμίαν. Nudam cupiditatem intellige. Nam prauas cupiditates Lex etiam naturæ, quanuis obscurè, tamen satis acriter damnat. Delegit autem illud Apostolus in quo natiua illa labes veluti sedem posuit, vnde tyrannidem exerceat: quam ne suspicari quidem philosophia potuit. Hoc considerent Sophistæ qui Paulum putant nihil amplius quàm de abolitis ceremoniis disserere.

Græce		Beza		Vulgata
Ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἁμαρτία, διὰ τῆς ἐντολῆς κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν.	8	Sed peccatũ occasione ⁘sumpta ⁘genuit in me omnem cupiditatem ⁘per illud mandatũ.	8	*Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.*
Χωρὶς γὰρ νόμου ἁμαρτία νεκρά· ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ· ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον.	9	Nam absque Lege, peccatũ ⁘*quidem erat* mortuum: ego verò ⁘viuus eram sine Lege quõdam: mandati autẽ illius ⁘aduentu peccatum *quidem* reuixit, ego verò ⁘mortuus sum.	9	*Sine Lege enim peccatum mortuum erat, ego autem viuebam sine Lege aliquando: sed quum venisset mandatum, peccatũ reuixit, ego autẽ mortuus sum.*
Καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον.	10	Et repertum est illud mandatum quod *institutum* erat ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.	10	*Et inuentum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem.*
Ἡ γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν.	11	Nam peccatum occasione accepta seduxit me ⁘per illud mãdatum, & per illud occidit.	11	*Nam peccatum occasione accepta per mandatum, seduxit me, & per illud occidit.*
Ὥστε ὁ μὲν νόμος, ἅγιος· καὶ ἡ ἐντολή, ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή.	12	‖Itaque Lex ipsa quidẽ, sancta: ⁘& mandatum illud, sanctum, ac iustum & bonum.	12	*Itaque Lex quidem, sancta: & mandatum, sanctum & iustum & bonum:* (1.Tim.1.8)
Τὸ οὖν ἀγαθόν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία, ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.	13	Ergo quod bonum *est*, mihi factum est ⁘mortiferum? Absit: ⁘imò peccatum *mihi factum est mortiferũ*: mihi per id quod bonum est, gignẽdo mortem, ⁘vt proderetur esse peccatũ, ⁘*id est* vt ipsum fieret ⁘summè ⁘peccans per illud mandatum.	13	*Quod ergo bonum est, mihi factũ est mors? Absit: sed vt appareat peccatũ, per bonum operatum est mihi mortem: vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.*

8 *Sumpta*, λαβοῦσα. Vulgata & Erasmus, *Accepta*: quod non placet propter ambiguitatem. Nam accipere declarat ab alio traditũ capere, id est ἀπολαμβάνειν, vt docet Demosthenes in oratione περὶ τῆς Ἀλοννήσου. Occasionem autem cupiditates in nobis excitandi non præbet Lex, sed vt non præbeat, arripit tamen eã peccatum. *Genuit*, κατειργάσατο. Vulgata, *Operatum est*. Erasmus verò rectius videtur Gignendi verbum vsurpasse, vt seruetur translatio à coniugio sumpta, non repugnante Græco vocabulo. *Per illud mandatum*, διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc perperam in nonnullis exemplaribus coniũgi puto cũ participio λαβοῦσα, quum potius pertineant ad κατειργάσατο, i. *genuit*. Ideo nonnihil mutaui in verborum collocatione. Cur autem articulum expresserim, dicã infrà, versu 12.

9 [*Quidem erat*] *mortuum*, νεκρά. Vulg. & Eras. subaudiunt ἦν, *erat*: ego verò doctissimo interpreti assentior, qui mauult thesin esse, cur deinde suũ exemplũ accommodet. Cæterũ quid Paulo significet mortuũ peccatũ, apparet tũ ex antithesi superioris versiculi, tum ex iis quę sequuntur: nempe quod in nobis quidem est, sed non agnoscitur pro peccato, neque ita furit vt solet post Legis cognitionem: quamobrem etiam Paulus omnem concupiscentiam dixit, non quòd antè Legis perceptionem nulla esset concupiscentia, sed quòd velut nulla esset, aut certè non tanta sentiretur: vt annotauit multis in locis Augustinus. Itaque fallitur Origenes qui hæc accipit de lege naturali, quum in proposito exẽplo Non concupisces, maneat Apostolus. Et in eo rursus grauissimè peccat quòd mortuum peccatum dici putat quia non imputetur. Imò verò hæ tenebræ sunt ab hæreditaria corruptione, & in omnibus meritò puniuntur in quibus non operiuntur Christi iustitia. Probat illam propositionem suo exemplo, partitione quidem quadrimembri, oppositione verò duplici, hoc modo, Sine lege peccatum quidem erat mortuum, ego verò viuus eram. Veniente autem lege, peccatum quidem reuixit, ego verò mortuus sum. Itaque deest μὲν vtrinque post ἁμαρτία, vt apparet ex δὲ repetita, & ita distinguendi sunt hi tres vers. antea disiecti: quod à me in superiore editione non fuerat animaduersũ.

Viuus eram sine Lege, ἔζων χωρὶς νόμου. Dextrè explicandum est hoc Paulinum dicendi genus, quatenus videlicet Legem ignoramus. Nam alioquin nobis etiam ignorantibus posita est Lex. neque nos iuris ignorãtia coram Deo excusat, quũ à peccato promanet, non à natura. Sic quoq. loquitur de mandato quasi tum primùm adueniat quum illud intelligimus. Verti autem ἔζων *Viuus eram*, potius quàm *Viuebam*, vt sibi constet antithesis sequens. Neque enim tantùm dicere voluit Paulus se olim vixisse aliquandiu sine Lege, id est Legis cognitionem non habuisse, sed potius se eo tempore viuum fuisse quo Legem nõ cognouit: id est sibi visum esse viuere, nempe quòd non ita turbaretur eius conscientia quũ morbum suum ignoraret maxima ex parte. *Aduentu mandati*, ἐλθούσης τῆς ἐντολῆς. Intellige, Legem dici venisse, quum ab eo cœpit intelligi. Erat enim ei antea quasi absens, quum eius vim adhuc Pharisęus nõ intelligeret. *Reuixit*, ἀνέζησεν. Si reuixit, ergo mors illa cuius antea meminerat, potius sopor fuit quàm mors. Quòd si ita est, quomodo sese antea dixit viuum fuisse? Nempe quum omnes in peccatis, ac proinde mortui nascamur, hæ formulæ accipiuntur non simpliciter, sed quadantenus: puta si pristinæ vitæ cõditio sub Legis ignoratione, conferatur cum eo tempore quo vixit in cognitione Legis, literæ, inquam, non Spiritus. Malo igitur legere ἀνέζησεν quàm ἔζησεν, vt legitur in Complutẽsi editione, deprauata (vt suspicor) lectione ab aliquo qui timuerit ne hæc fauerent μετεμψυχώσει Pythagoreorum.

Mortuus sum, ἀπέθανον. Hîc distingue mortem in peccato seu per peccatum (de qua hîc agit & Eph. 2.1) à mortificatione peccati, quæ pars est nostræ viuificationis.

11 *Per illud mandatum*, διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc iterum connecto cum verbo ἐξηπάτησε, *fefellit*.

12 *Et mandatum illud*, καὶ ἐντολή. Nisi hoc referas ad exemplum mandati, *Non concupisces*, (quod vnum, vt antè dixi, aptissimum erat Pauli instituto) odiosa erit ταυτολογία, & minimè conueniens Paulo. Ideo vbique putaui exprimendum articulum.

13 *Mortiferum*, θάνατος; Id est, Mortis meæ culpam sustinet? Vulgata & Erasmus, *Mors*. Ego verò malui per adiectiuum interpretari hoc in loco, vt magis perspicua essent quæ sequuntur. *Imò peccatum* [*mihi factum est*

mortiferum,] ἀλλ' ἡ ἁμαρτία. Vulgata, *Sed peccatum.* Erasmus rectius, *Imò peccatum,* supple, *mihi factum est mors:* quod quãuis per se facilè subaudiatur, tamen perspicuitatis gratia à me fuit expressum. Nam qui sequentibus adiungunt, coguntur κατεργαζομένη interpretari *operatum est,* pro κατειργάσατο. quæ enallage posset quidẽ vtcunq; excusari, ex Hebr. idiotismo, de quo diximus Act. 26.20, & alibi dicemus: sed tamen nullo modo est necessaria, quũ plana sint omnia si Græci contextus vestigia sequamur. Transfert enim Apostolus culpam omnem mortis à Lege in peccatum, subaudiens id quod est in quæstione attributum, vt in responsionibus fere fieri solet. Veluti si dicas, Num hæreticus aliquis scripsit hãc epistolam? & ego respondeam, Absit: imò Paulus, vt eleemosynas Achaię in Iudæam perferret, proficiscens Hierosolymam, subauditur, Scripsit hanc epistolã. Additur autẽ participiũ κατεργαζομένη, id est *dum gignit,* siue *gignendo:* vt ostendatur quomodo factũ sit mortiferum peccatum. *Vt proderetur [esse] peccatum,* ἵνα φανῇ ἁμαρτία. Id est, vt peccatum se ostenderet esse peccatum, siue vt proderet se id esse quod est reuera. Nam antea quasi mortuum delitescebat. itaque ἁμαρτία posteriore loco est attributum, & in Græcis subauditur participium οὖσα, quod expressimus. *[Id est] vt ipsum fieret,* ἵνα γένηται ἁμαρτία. Exponit quid illud sit quod vno verbo dixerat, *Vt proderetur [esse] peccatum.* Ideo addidi particulam explanatiuam, sicut plurimis locis necessariò faciendum fuit, ac præsertim in Iohanne. Deinde pro eo quòd ex Hebræorum idiotismo repetitur antecedẽs ἁμαρτία, substitui relatiuum. *Summè,* καθ' ὑπερβολὴν. Id est, Quammaximè explicatis omnibus suis viribus. Vulgata & Eras. *Supra modum,* obscurè, vt mihi videtur. *Peccans,* ἁμαρτωλός. Ad verbum, *Peccator.* Loquitur enim de peccato tanquam de violento quodam tyrãno, per prosopopœiam. Alibi autem annotauimus ἁμαρτωλὸν dici qui peccandi velut artẽ factitet, ita vt sibi velut habitũ quendam cõpararit. Ad ipsum igitur peccandi morbum si hoc transferas, perinde erit acsi scelestũ scelus dicas. Est autem ἁμαρτωλὸς pro ἁμαρτωλὴ positũ, vt ἀΐδιος pro ἀϊδία, suprà, 1.20.

Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.	14	Scimus enim Legẽ esse ⁚spiritualem: at ego carnalis sum, ⁚vẽditus vt subiicerer peccato.	14	*Scimus enim quod Lex spiritualis est, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato.*
Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ.	15	Quod enim perpetro, ⁚non agnosco. non enim ⁚quod volo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.	15	*Quod enim operor, nõ intelligo. nõ enim quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi, illud facio.*
Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ ὅτι καλός.	16	Quod si id facio quod nolo, consentio Legi quòd bona *sit.*	16	*Si autem quod nolo, illud facio, consentio Legi quoniam bona est.*
Νυνὶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	17	⁚Nunc itaque non amplius ego id perpetro, sed ⁚peccatum quod in me habitat, *id perpetrat.*	17	*Nunc autem iã nõ ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*
Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοὶ (τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου) ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν, οὐχ εὑρίσκω.	18	Noui enim non habitare in me (id est in carne mea) bonũ. nam velle adest mihi, sed ⁚vt quod bonum est, perficiam, ⁚non assequor.	18	*Scio enim quia non habitat in me (hoc est in carne mea) bonum. nam velle adiacet mihi, perficere autem bonum, non inuenio.*
Οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν· ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακὸν, τοῦτο πράσσω.	19	Non enim facio bonum quod volo: sed malum quod nolo, hoc ago.	19	*Nõ enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago.*
Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, ἐγὼ τοῦτο ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	20	Quòd si id facio quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, sed peccatũ quod in me habitat, *id perpetrat.*	20	*Si autẽ quod nolo, illud facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*

14 *Spiritualem,* πνευματικός. Spiritum Paulus suo more carni opponit, id est cælestem & integram naturam terrenæ, siue peccati iugo mancipatæ. Inde fieri dicit vt peccatum per Legem irritetur. Eam autem esse nostram naturam probat etiam in regeneratis, suo exemplo: nedum vt alia sit non regeneratorum natura: simúlque hac occasione ostendit quis sit Legis vsus sub Gratia, & quatenus diremptum sit pristinum illud coniugium. Castellio σαρκικὸν conuertit *Humanum:* quàm rectè, ipse viderit. Mihi quidem videtur Carnis nomen multo melius declarare quæ sit hominis natura: nec is esse velim cui Paulinæ istæ formulæ displiceant, quibus nihil vsquam grauius aut expressius inueniri posse puto. Origenis ineptias omitto, qui Spiritus nomine suas allegorias intelligit. *Venditus vt subiicerer peccato,* πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Siue, *Mancipatus ad seruiendum peccato.* Vulg. *Venundatus sub peccato.* Eras. *Venditus sub peccatum.* Vterque nimium obscuré. Deest enim aliquid explendæ sententiæ antè præpositionẽ ὑπὸ, vt Act. 7.9, dicitur Ioseph venditus in Ægyptum, id est vt abduceretur in Ægyptum. Est autem ortum hoc dicendi genus ex eo quòd mancipium sit prorsus alieni iuris, ex quo intelligitur corruptionem non esse à natura sed à voluntario lapsu: sicut natura cuncti nascuntur liberi, serui fiunt autem aut ex seruis nati, aut quòd voluntate se dedant in seruitutem: quæ posterior species seruitutis in hominibus locum non habet, quum omnes ex seruo peccati vtroque parente nati sint, & nascantur.

15 *Non agnosco,* οὐ γινώσκω. Id est nõ approbo. Eras. *Non probo,* οὐ δοκιμάζω, ambigué. Tam enim significat explorare quàm comprobare. Vulgata, *Non intelligo.* Nam etiam Chrysostomus ad intelligentiam ista refert, quasi vertigine quadam peccati obrutam. Atqui de voluntatis iudicio hæc esse potius accipienda liquet ex eo quod sequitur. Dixisset enim Apostolus, *Nõ quod intelligo, facio, sed quod ignoro, hoc facio.* Poni autem interdum Noscere pro Agnoscere (id est approbare & gratum habere) satis constat, vt Psal. 1.6, & Mat. 7.23. *Quod volo,* ὃ θέλω. Vulg. addit, *Bonum,* quod in Græcis nullis codicibus inueni. Satis autem illud per se intelligitur, sicut in opposito membro, τὸ κακὸν, *Malum.*

17 *Nunc itaque,* νυνὶ δὲ. Vulg. & Eras. *Nunc autem.* Ego puto illationem esse ex superioribus nascentem.

Peccatum, ἁμαρτία. Quidam vitiositatem conuertit, id est κακίαν, nec id prorsus malè: quanquam mallem Pauli verbum retinere, quo fons huius vitiositatis simul aperitur. Quoniam autem Peccatum in Latino sermone eandem habet recti & quarti casus terminationem, idcirco totam cõstructionem suppleui, vt ambiguitatem vitarem. Sed ex hoc loco necesse est ipsos prostitutæ impudẽtiæ Sophistas fateri, quum de baptisatis & verè renatis loquatur, suo exemplo proposito, Paulus, concupiscentiã in sanctissimis etiam habere rationẽ peccati, quatenus adhuc sunt Caro.

18 *Vt perficiam,* τὸ κατεργάζεσθαι. Erasmus, *Vt faciam.* Mihi videtur aliquid amplius significare verbum compositum quàm simplex ἐργάζεσθαι. Nam aliquo tenus progrediuntur regenerati, sed ita tamen vt longè adhuc absint à meta, & cuiuis potius quàm sibiipsis placeant. Itaque κατεργάζεσθαι in laude positum conuerto Perficere: in vitio, Perpetrare. *Non assequor,* οὐχ εὑρίσκω. Vulgata & Erasmus. *Non inuenio.* Vide suprà, 4.1. Citant hos locos Sophistæ probando libero arbitrio: quos ego ad Augustinum ablego, apertè tandem profitentem (nam hoc non intellexerat initio) ista in eum demum conuenire quem gratia

Dei innouauit. Et ſanè ita eſt. nam vbi nō eſt Spiritus, quæ tandem erit Carnis lucta? Itaque vel ſanctiſſimi homines neque perficiunt bonum, quoniã non abſunt praua Carnis deſideria: nec perficiunt mala vt non regenerati, quia nō abſunt bona Spiritus deſideria.

Græce		Beza		Vulgata
Εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλὸν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται.	21	Comperio igitur volēti mihi facere bonum ⁚hanc legem *impoſitam eſſe*, quòd mihi malũ ⁚adiaceat.	21	*Inuenio igitur legem volēti mihi facere bonũ, quoniam mihi malũ adiacet.*
Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον·	22	Delector enim Lege Dei quod ad ⁚interiorē hominem:	22	*Condelector enim Legi Dei ſecundum interiorem hominem:*
Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου.	23	Sed video ⁚aliam legem in membris meis rebellātem ⁚legi mentis meæ, & captiuũ reddentem me legi peccati, quæ eſt in membris meis.	23	*Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati quæ eſt in membris meis.*
Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;	24	⁚Miſer ego homo: quis me ⁚eripiet ⁚ex iſto corpore mortis?	24	*Infelix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis huius?*
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ Θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ, νόμῳ ἁμαρτίας.	25	⁚Gratias ago Deo per Ieſum Chriſtum Dominũ noſtrum. ⁚Nempe igitur ipſe ego mente quidem ſeruio Legi Dei, carne verò legi peccati.	25	*Gratia Dei per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. Igitur ego ipſe mente ſeruio Legi Dei, carne autem, legi peccati.*

21 *Hanc legem [eſſe,]* τὸν νόμον. Nulla eſt ellipſis magis vſitata quàm verbi ſubſtantiui: quod ſi ſubaudias, (vt nos fecimus) plana ac perſpicua erit concluſio ex præcedenti ſermone nata. Nam hæc verba ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται, *quòd mihi malum adiaceat*, ponuntur εἰδικῶς, & explicant quænam ſit illa lex cui ſe obnoxium eſſe reipſa comperit, quoties voluit facere quod bonũ eſt. Hoc enim explicandũ fuit omnino, quoniam non ſolet Legis vocabulum in ea ſignificatione poni ſine adiectione aliqua, vt lex carnis, peccati, membrorum, mortis. Additúſque eſt articulus vt certa quædam lex ſignificaretur, ea nimirum quam mox explicat. Itaque maioris perſpicuitatis cauſa τὸν νόμον reieci in poſteriorem locum. Mirum eſt autem ac penè incredibile quomodo ſeſe Græci præſertim interpretes hic torſerint, inter quos etiam non puduit Origenem dicere cōiunctiones redũdare, vel nō ita adhibitas vt oportet. Eius deinde veſtigia ſequutus Eraſ. ſcripſit Paulũ hoc ſermone balbutiſſe: quũ ipſe (dicã enim qđ res eſt) potius ineptiat. Deſcripſi igitur varias illas interpretationes ordine, neq; refutationes putaui adiiciendas, partim necui fiat præiudicium, partim quòd mihi quidem videantur refutatione non indigere. Quid enim hoc modo peruertere non liceat? Hæc ergo eſt Origenis omnia perturbantis, *Igitur, quia malum adiacet, volens facere bonum, inuenio Legem Dei, & condelector*, &c. i. ὅτι ἄρα τὸ κακὸν παράκειται, θέλων ποιεῖν τὸ καλὸν, καὶ συνήδομαι αὐτῷ, &c. Hæc eſt Theophylacti ex Chryſoſtomo, *Inuenio ergo Legem [fauentem] mihi volenti quod bonum eſt facere, [ſed non facienti,] eo quòd mihi malum adiacet.* Item altera, *Inuenio igitur Legem [nemini alteri eſſe niſi] mihi volenti*, &c. vt in ſuperiore. Hæ ſunt verò Photii in Græcis ſcholiis citati, *Inuenio Legem [eſſe in bonum] mihi volenti facere quod bonum eſt, [ſed ſimiliter inuenio] malum mihi adiacere.* Item alia, *Inuenio Legem* (id eſt, *Didici quæ ſit Legis vis & natura, & quàm mihi nihil poßit prodeſſe*) *quia mihi volenti facere quod bonũ eſt, adiacet malum.* Item alia, *Inuenio igitur mihi volenti ſecundum Legem facere quod bonum eſt, quod mihi malum adiaceat.* Item alia, *Inuenio igitur Legem (quia malum mihi adiacet) mihi quod bonum eſt facere volenti, [opitulari:]* ita videlicet vt ὅτι cauſam reddat cur ſocietate Legis indigeat. Hæ verò ſunt Eraſmi, *Inuenio igitur Legem, quum facere conor quod bonum eſt, [facere vt intelligam] quòd malũ* (id *eſt peccandi fons & origo*) *adiacet mihi*, id eſt *in meipſo eſt, non in Lege.* Item hæc quoque, *Reperio igitur [per] Legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum adiunctum ſit.* Syrus denique interpres addit nonnulla quæ ne cohærent quidem niſi aliunde multa accerſantur, quum tamen ſatis planus ſit per ſe hic locus ſi diſputationis filũ ſequamur. Verbum autem παράκειται fortaſſis illud Domini dictum reſpicit, Peccatum cubat ad fores, Gen. 4.7.

22 *Interiorem hominem*, τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Interior & nouus homo (qui & Spiritus dicitur) non dubium eſt quin idem declarẽt apud Paulũ: quod fatebitur quiſquis iſta & Eph. 3.16, compararit cum Col. 2.19. & 10. Huic autem opponitur exterior ſeu vetus homo, qui & Carnis & Mẽbrorum appellatione intelligitur. Sed hoc diligẽter notandum eſt, quod veteres plerique, ac præſertim Græci à Pelagianis nō vexati, non ſatis attentè conſiderarunt, nempe hoc diſcrimẽ hominis interioris & exterioris, Spiritus & Carnis, nō conſiſtere in diſtributione facultatum hominis, quaſi Spiritus & interior homo mentem ac rationem, Caro verò & exterior homo (qui etiam Membrorum nomine intelligitur) reliquas duntaxat inferiores partes complectatur, quas philoſophi ἀλόγους vocãt. Philoſophica enim hæc eſt non Chriſtiana partium hominis diſtributio. Vocat igitur Spiritus Dei carnem ſeu membra ſeu exteriorem hominem, quicquid eſt in homine vel intus vel foris à capite ad calcem, quatenus quidem homo non eſt gratia Dei regeneratus: idque vel ex eo liquet quòd diſertè Apoſtolus inter corruptiſſimas partes mentem numerat, ſuprà, 1. 28, & 1. Tim. 6.5, & 2. Timot. 3.8, & Tit. 2.15. item Eph. 4.23, vult renouationem ad Spiritum vſque mẽtis pertinere. Denique res ipſa oſtẽdit nihil æquè reluctari Spiritui atque humanæ prudentiæ ac rationis tenebras. Ex his autem viciſſim intelligitur quid vocabulum Spiritus Carni oppoſitũ, ſeu interior ac nouus homo declarent.

23 *Aliam legem in membris meis*, ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου. Paulus alluſione quadã, Legis vocabulum tribuit imperiis & quaſi edictis tum peccati, tum membrorum, id eſt tum corruptæ illius naturæ, tum cupiditatum ex illa naſcentium, quas vocauit affectiones peccatorum: quibus opponit Legem Dei, quæ propriè ſic dicitur, & legem mẽtis cum ea conſentientis. *Legi mentis meæ*, τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου. Impoſuit fortaſſis hic locus iis qui per interiorẽ hominem putarũt ſuperiores animi partes ſignificari: ſed ii cogitare debuerant, mentem ab Apoſtolo non conſiderari ſimpliciter, vt ipſi faciunt, ſed quatenus oppoſita eſt membris, quia Legi Dei cōſentit: quod in ſolis regeneratis accidit. Idque ita eſſe vel ex eo liquet ꝙ idem noſter Paulus alibi quandã diſertè nominat mentẽ carnis, Col. 2.18. quam etiam vocat φρόνημα σαρκὸς, infrà, 8.7.

24 *Miſer*, ταλαίπωρος. i. Ærũnoſis, & perpetuis pugnis fatigatus. Nã alioquin miſer pro innocente accipitur. Vulg. *Infelix*, quã verſionẽ planè repudio. *Eripiet*, ῥύσεται. Nō dixit Paulus *Eripuit*, ſed *Eripiet*, certamine nimirũ durante donec morte finiatur: ex quo cōſequitur, neq. in hac vita gratiam regenerationis perfici, neque regeneratorum operibus ſalutem noſtrã vlla ex parte, vt cauſa vel efficiẽte, vel materiali niti, qđ etiam ſuprà de Abrahamo dictũ eſt, 4.2. *Ex iſto corpore mortis?* ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Eraſ. *Ex hoc corpore morti obnoxio?* cui ego aſſentior ꝙ τούτου maluerit ad corpus q̃ ad mortẽ referre, cũ vet. interpr. *De corpore mortis huius.* Sed corpus mortis dicere malui ad verbũ, q̃ corpus morti obnoxiũ, ꝙ hic Hebraiſmus mihi quidem videatur multo ἐμφατικώτερος. Sic enim Paulus per corpus deſignat carneã iſtam corporis molem, vt ſimul ſignificet nos in nobis ipſis nihil aliud eſſe quàm maſſam quandam peccati ac mortis, vnde exoptat liberari.

25 *Gratias ago*, εὐχαριστῶ. Vulg. *Gratia Dei*, χάρις τοῦ Θεοῦ,

repugnante Syro interpr. & Græcis omnibus cod. niſi ꝙ in vno legimus χάρις δὲ τῷ Θεῷ, *Sit autem Deo gratia.* Apparet autem deprauatam eſſe lectionem ab iis qui hæc ita expoſuerunt, quaſi complectantur reſponſionem ad ſuperiora. Atqui in ſuperioribus non interrogat Paulus, ſed ſuſpirat potius: deinde ſe colligit, & ſe acquieſcere ſignificat in ea ſpe quam habeat in Chriſto Ieſu fundatam. Quòd autem quædam exemplaria habẽt χάρις τῷ Θεῷ, id eſt *gratia* [*ſit*] *Deo*, nihil prorſus mutat in ſententia. *Nempe igitur ipſe ego*, ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγώ. Sic rectè Vetus interpres, niſi quòd præteriit particulam Nempe. Eraſmus, *Itaque idem ego*, quaſi ſcriptum ſit ὁ αὐτὸς ἐγώ, quum illud ſit multo ἐμφατικώτερον. Sic Terentius, *Egomet rapui, ipſe egomet ſolui argentum.* Mirum eſt autem, quum tam expreſſè teſtetur Apoſtolus ſeſe de ſeipſo loqui, in quo omnes ſerui Dei tanquam in ſpeculo ſeipſos intueantur, ne ſibi nimium placeant, tamen Origenem potuiſſe in hunc locum ſcribere, iſta non conuenire Apoſtolo: quaſi nimirum indigna ſint tanto Chriſti ſeruo: ac non potius ipſe non intellexerit quod veriſſimè & elegantiſſimè dixit Auguſtinus, ſiqua hîc eſſe poteſt fidelium perfectio, in eo poſitam eſſe vt ſe imperfectos eſſe agnoſcant. At contrà Origenes putat hæc dici in aliena perſona, eius nimirum qui gratiæ diuinę nõdum particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, illis impar: & nequid ſalui ſupereſſet quod iſte non corrumperet, ad aliam perſonam refert exclamationem, *Miſer ego homo*, &c. ad aliam, ſermonem gratias agentis Deo. quam expoſitionem quis non impuram, detortam, violentam eſſe videt? Et tamen ſunt qui putant Apoſtolum non ſuſpirare in ſua perſona, tanquam liberandum, ſed tanquam liberatum gratias agere: quod ego quum legerẽ, ſanè fateor me exhorruiſſe. Quanto verò rectius Auguſtinus iſta exponit de Paulo, & fidelibus omnibus in ipſius perſona repræſentatis? Nam certè ita eſt, & qui hoc non nouit, nõdum ſeipſum nouit. Eſt autem planè miſerabilis in hunc locum Eraſmi oratio, qui ab Origene ſuo faſcinatus, putat hæc potius ab Auguſtino torqueri, *quum magis*, inquit, *conueniat Paulum humani generis perſonam in ſe recipere, in qua eſt ethnicus exlex, Iudæus carnalis ſub Lege, & ſpiritualis per gratiam liberatus.* At ego prorſus neſcio quid ſit Scripturas penitus peruertere, ſi hoc non eſt.

Κεφάλαιον η.

1 Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.

2 Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.

CAP. VIII.

1 NVlla igitur nunc *eſt* cõdemnatio iis qui *ſunt* in Chriſto Ieſu, *id eſt qui* non ſecundum Carnem incedũt, ſed ſecundum Spiritum.

2 Nam Lex Spiritus vitæ *qui eſt* in Chriſto Ieſu, liberauit me à Lege peccati & mortis.

CAP. VIII.

1 *NIhil ergo nũc damnationis eſt iis qui ſunt in Chriſto Ieſu, qui non ſecundũ Carnem ambulant.*

2 *Lex enim ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu, liberauit me à lege peccati & mortis.*

IN CAPVT VIII.

1 *Nulla igitur nunc* [*eſt*] *condemnatio*, οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα. Primùm obſeruandum eſt hanc concluſionem non à poſteriore ſed à priore ſuperioris verſiculi parte duci. Nam contrà potius concludendum eſſet, condemnationẽ nunc adhuc aliquam ſupereſſe in iis qui adhuc ſeruiunt carne (id eſt quatenus non ſunt regenerati) Legi peccati. Deinde magnum eſt pondus particulæ vniuerſaliter negantis, & aduerbii præſentis temporis à Syro interprete malè prætermiſſi. deniq. attendendũ eſt in primis, non dicere Apoſtolum, nullũ in nobis ſupereſſe peccatũ quantũuis regeneratis, ſed nullam condemnationem, quia nimirum integritas naturæ noſtræ in Chriſti perſona quũ nobis per fidem Chriſto inſitis imputatur, tegit peccati, id eſt corruptionis noſtræ, reliquias, adhuc in ſanctiſſimis etiam hærentes. *Qui ſunt in Chriſto Ieſu*, τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eraſm. *Iis qui* [*ſunt inſiti*] *in Chriſto Ieſu.* Ego non putaui quidquã ſupplendum, quum per ſe ſatis plana ſit ſententia. Senſus autem eſt, exemptos iam eſſe nos condemnationi, non per regenerationem in nos inchoatam, ſed quia ſumus per fidem facti vnum cum Chriſto, in quo perfectiſſima eſt naturæ noſtræ ſanctificatio, quæ in nobis eſt duntaxat inchoata, quod tribus verſiculis ſequentibus declaratur. Itaq. perperã Syrus interpr. cõſtructionis ordinem mutauit. [*Id eſt qui*] *non ſecundum Carnem*, μὴ κατὰ σάρκα. In pleriſque codicibus poſt Ἰησοῦ additur diſtinctio, & quidem rectè: perinde acſi ſcriptum ſit τοῖς μὴ κατὰ σάρκα, quum id poſcat ipſa ſententia. Quis enim poſſit in Chriſto ſecundum Carnem incedere? quod non animaduertens Syrus interpres, mutato conſtructionis ordine ſententiam totam deprauauit. Hoc enim poſterius eſt eorum definitio qui in Chriſto ſunt, à conſequentibus & neceſſariis ſignis ſumpta, vt declaratur 1. Ioh. 1. 6 & 7, & 2. 5 & 6. Sunt autẽ cohęrentes quidem ſed diuerſæ quęſtiones, Qua re eximamur omni condẽnationi quã corruptio natiua etiam regeneratorum meretur, nempe gratuita ſanctificationis naturæ noſtræ in Chriſto per fidem à nobis apprehenſo imputatione: &, Quinam in Chriſto eximantur cõdemnationi, ij videlicet qui ſe in Chriſto eſſe ex regenerationis fructibus oſtendũt. Cohærent enim neceſſario vinculo, vt à verſ. 5, ad verſ. 12 incipientem demonſtrabit Apoſtolus, ſanctificationis in Chriſto naturæ noſtræ imputatio, & regenerationis in nobis inchoatæ gratia. Itaque nihil abſurdius neq; magis falſum dici poteſt Origenis in hunc locum expoſitione, qui hîc de iis dici vult qui ſunt, inquit, ita emendati vt in ipſis nihil vitioſi operis inueniatur: id eſt de iis qui (vno excepto Chriſto ad quem hîc remittimur) nuſquam vnquam fuerunt neque ſunt futuri. *Secundum Carnẽ*, κατὰ σάρκα. i. Carnem tanquam ducẽ ſequuti, vt dixit Cicero Secundũ naturã viuere. Nã qui Spiritũ ſequitur ducẽ, quanuis interdũ à Carne quaſi protractus, extra viã veſtigiũ ponat, ſecundũ Carnẽ viuere non dicitur. Vocat autẽ Carnẽ vniuerſam hominis naturam, vt corrupta excidit à priſtina dignitate, ſicut alibi diximus aliquoties: cui opponitur Spiritus, eadem videlicet inſtaurata per Spiritũ Dei. Et quod attinet ad verbũ περιπατεῖν, ſæpe iã annotauimus illud reſpõdere verbo הלך [*halach*] quo ſignificatur tota vitæ ratio, ac veluti hominis inceſſus, tantiſper dũ huius vitæ curriculũ conficit. *Sed ſecundum Spiritum*, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα. Hoc totũ deeſt hoc loco in quibuſdã exemplaribus Græcis, & apud Syrũ interp. ſed niſi exprimatur, eſt tamen neceſſariò ſubaudiendum.

2 *Lex Spiritus vitæ*, ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς. Legis vocabulum latè patere apud Paulum, multis iam locis oſtendimus, ac præſertim ſuprà, cap. 3. verſu 27. Hîc quidem per Legẽ nihil aliud ſignificatur quàm iuſtæ gubernationis ius & auctoritas, cui opponitur tyrannis peccati ac mortis ex peccato promanantis. Sed & Spiritus appellatio quid comprehendat, & cur epithetũ vitæ (id eſt vitalis ſeu viuifici) adiiciatur, ex contraria antitheſi apparet. Itaque Legem Spiritus vitæ, nec Legem fidei, cùm Ambroſio, nec propriè ipſum Spiritum ſanctum, cum Chryſoſtomo, ſed eius potius efficaciam (vt in ſuperiore verſiculo) qua peccatum id eſt corruptio ipſáque adeo mors tandem aboletur, vt docet infrà verſ. 10 & 11, deniq; regenerationis gratiam intelligo, cui opponitur Carnis id eſt noſtræ naturæ corruptio. [*Qui eſt*] *in Chriſto Ieſu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Diſtinguit igitur Legem Spiritus vitæ quæ eſt in ipſo Chriſto Ieſu, ab ea quę in nobis eſt ab eo effecta, id eſt perfectam naturæ noſtræ in Chriſto ſanctificationem, ab ea quæ in nobis eſt duntaxat inchoata. Nam illa quidem quum perfecta ſit, nos liberauit: in iſta verò adhuc clamamus cum Apoſtolo, *Quis me liberabit?* Eraſ. *Per Chriſtum Ieſum:* quam verſionem cur omnino repudiarem, cauſas neceſſarias habui. Nam hac ratione oporteret iſta potius connecti cum verbo ἠλευθέρωσε, contra omnium codicum fidem. Deinde ſi ita expoſueris, videbitur Apoſtolus diſſerere de regenerationis gratia, quæ in nobis eſt per Chriſtum inchoata: cui (vt ante dixi aliquoties) tribui hoc nõ poteſt, quòd nulla ſit in nobis condemnatio. Explicandũ eſt igitur iſtud de reliqua iuſtificationis noſtræ parte, quæ conſiſtit in ſanctificatione ipſa Ieſu Chriſti nobis imputata: & præpoſitio ἐν ſeruanda, ſupplendúſque articulus, perinde acſi ſcriptum ſit, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. *Me*, με. Syrus interpres legit, σε, te, eodem ſenſu manente, & quidem non ſine emphaſi, quaſi admonente Paulo vt ſinguli credentes hoc ſibi beneficium appli-

cent. Sed recepta Græcorum codicum lectio mihi magis vel idcirco probatur, quòd ſit ſuperioribus magis cõſentanea, vt ſeſe Apoſtolus ſicut in lucta Carnis & Spiritus, ſic etiam inuictoria per imputationis gratiam ſeſe pro exemplo proponat. *A Lege*, ἀπὸ τοῦ νόμου. Eraſmus, *A iure*, quum in ſuperiore membro vti maluerit Legis vocabulo: quod & ego amplecti malui, quia Paulus tacitè videtur ad Legem Dei alluſiſſe, vt apparet ex conſequentibus.

Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκὸς, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί.	3 ⁘Nam quæ Legis *erat* impotentia ⁘quum viribus eſſet deſtituta ⁘per carnem, Deus ſuo ipſius Filio miſſo ⁘in forma cõſimili ⁘carni peccato obnoxiæ, ⁘idque pro peccato, ⁘condẽnauit peccatum in carne.	3 *Nam quod impoſſibile erat Legi in qua infirmabatur per carnẽ, Deus Filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne.*

3 *Nam quæ legis [erat] impotentia*, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Firmamentum eſt in hoc verſu ſuperioris concluſionis. Nam vt fruſtrà remitti nobis in Chriſto peccata concluſiſſet Paulus, niſi docuiſſet Chriſtum nobis in hunc finem promiſſum & exhibitum fuiſſe, ſuprà 3.23, & reatum noſtrum tegi ipſius obedientia: & niſi Chriſtũ copioſa ipſius cum Adamo collatione demonſtraſſet, ideo factum hominem vt in eo tanquam altero Adamo multo plura & potiora reciperemus quàm in priore amiſerimus: ſic fruſtrà collegiſſet, noſtrã corruptionem tegi coram Deo perfectiſſima illa noſtræ in Chriſto naturæ ſanctificatione, nobis gratuitò imputata, niſi hoc adiiceret, naturã noſtram idcirco voluiſſe patrem à filio ſuo aſſumi, vt illam in integrum ſic reſtitueret, qua vnà cum ipſo Chriſto per fidem potiti, tales prorſus coram Deo, etſi non in nobis, tamen in Chriſto inueniremur, quales eſſe nos neceſſe eſt ex Legis præſcripto. Cauſam autem addit cur ita facto fuerit opus, quoniam videlicet Lex, cuius alioqui munus & officiũ erat nos ad illam perfectam iuſtitiæ metam dirigere, nullo modo id præſtare poterat: minimè id quidem ſuo vitio (vt ſuperioribus duobus capitibus docuit) ſed noſtræ carnis, id eſt corruptæ & ipſi Deo repugnantis naturæ culpa, quã propterea emẽdari in Chriſto neceſſe fuit, niſi nos ſemel perditos Deus vellet. Et hæc eſt huius loci explicatio vera, quãtum iudicare poſſum, idcirco à me plenius expoſita quàm ab interpretibus recentioribus etiã doctiſſimis non ſatis animaduerſa fuiſſe videatur: vnde factum fuit vt tres illas diſtinctas gratuitæ per imputationem iuſtificationis partes confuderint: & originalẽ peccatorũ expiationẽ cũ remedio aduerſus originis peccatũ permiſcuerint, ac ne reatũ quidẽ à corruptione ſatis cõmodè ſuo vtriq. oppoſito proprio remedio diſtinxiſſe videri poſſint. Et de re quidem ipſa hactenus. Quod ad verborum autem interpretationem ipſam attinet, Vulgata vertit, *Nam quod impoſſibile erat legi*, rectè omnino & αὐτὸ λέξει, quanuis barbarè, ſi pro *Legi* legamus *Legis*, vt ab initio ſcriptum fuiſſe mihi perſuadet Græcus contextus, ita videlicet vt *Quod erat impoſſibile Legis*, accipiatur pro, *Quæ erat Legis impotentia*. Sic enim & Latini loquuntur: & τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου, Attica conſtructione vſitata, cuius exempla vide apud Budæum in commentariis, accipi commodè poteſt, pro ἥτις ἦν ἀδυναμία τοῦ νόμου, ſiue, ὅπερ ἦν ἀδύνατον τῷ νόμῳ, vt recepta quoque ſcriptura Vulg. Latinæ interpretationis admitti poſſit. Eraſmus verò exiſtimans τὸ ἀδύνατον eſſe quarto caſu poſitum, dupliciter hũc locum deprauauit: primùm in eo quòd verbum Præſtitit inſeruit contextui ne hiaret conſtructio, ellipſi certè inaudita: deinde quòd καὶ περὶ ἁμαρτίας malè coniunxit cum verbo κατέκρινε, vt mox oſtẽdam. Doctiſſimus autem Camerarius maluit ellipſin eſſe præpoſitionis διὰ, vt plena ſit conſtructio, διὰ γὰρ τὸ ἀδύνατον ὄν, id eſt, διὰ γὰρ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νόμου, *propterea quòd inefficax erat Lex*, quam interpretationem manifeſtè amplexus eſt Syrus interpres, & ego non improbo, quũ inter Atticiſmos quoque numeretur illius præpoſitionis ellipſis. Aliter denique conſtrui locus iſte poteſt, ita videlicet vt ſit particularum ἐν ᾧ traiectio, quaſi ſcriptum ſit, ἐν ᾧ γὰρ τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἠσθένει, id eſt, *Quum enim Legis impotentia* (id eſt *Lex impotens*) *eſſet viribus deſtituta*: quam interpretationem in editionibus prioribus ſum ſequutus. Nam & eiuſmodi traiectiones, imò etiam duriores, aliàs obſeruare licet, vt Ioh. 8.15, & 25.10: & Act. 1.2: & infrà 11.31, & 12.3: & 1. Ioh. 2.24, & ſimili idiotiſmo Hebræorum hoc eodem capite ſcribitur ἡ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως *expectatio rerum creatarum*, pro ἡ ἀποκαραδοκοῦσα κτίσις, *res creatæ expectantes*, cuiuſmodi alia exempla vide Mat. 24.15, & Heb. 7.19. Omnes autem hæ interpretationes, Eraſmica excepta quam admittere nullo modo poſſum, eòdem recidunt, & Apoſtoli ſententiam rectè exprimunt. *Quum*, ἐν ᾧ. Sic particulas iſtas à Græcis ſcriptoribus vſurpari pro certi temporis & certæ conditionis alicuius deſignatione, extra controuerſiam eſt apud omnes Græcæ linguæ vel mediocriter peritos, & probari poteſt exẽplis ex his etiã libris, vt Mar. 2.19, Luc. 5.34, Ioh. 5.2. Comparat autem Apoſtolus tẽpus præcedens Chriſti aduentum, cũ tẽpore beneficii in Chriſto exhibiti. Sed & cõmodè poſſumus interpretari ἐν ᾧ, *Quoniam*, pro διὰ, vt accipitur Heb. 7.18, id eſt מטול [*metul*] vt vertit Syrus interpres: vel *Quatenus*, pro quo habet barbarè vulg. *In quo*, vt Gallicè dicimus, *en ce que*, vel *en tant que*. Eraſ. ab Origene deceptus, dicere maluit *ea parte qua*. Diſtinguit enim hoc loco impuriſſimus ille ſcriptor Legem in Carnem & Spiritum, id eſt carnalem & ſpiritualem intelligentiam: quod eſſet admittendum ſi Legis vmbras cũ Veritate, vel ceremoniarum abuſum cum vſu recto cõpararet. Sed neque hæc diſputatio huic loco conuenit, neque de his ille hæc ſcribens cogitauit, vtqui hanc Legis impotentiã in eo totã collocet, quòd impoſſibile fuerit Legis ceremonias ſecundũ carnem, id eſt, ſecundum literam, ſiue externũ ritum, obſeruare: productis ceremoniis Sabbatariis & Lepræ. Quid verò dici potuit ineptius? Nam certè longè aliò quàm ad externum cultum reſpiciunt Prophetæ & Apoſtoli quũ Legem dicunt à nobis præſtari nõ poſſe: nec de Legis præſtatione hîc agitur, ſed de ipſius vi in noſtris immutandis animis, & ad illud Legis præſcriptum efformandis. *Viribus eſſet deſtituta*, ἠσθένει. id eſt nullis prorſus viribus, ſi hominem ſpectes ante regenerationis gratiam: vel, infirmis viribus eſſet, ſi hominis iam regenerati ratio habeatur, cui docendo & gubernando plurimum lex prodeſt, vt Apoſtolus ſuperiore capite docuit: at non eò vſque tamen vt δικαίωμα Legis in nobis compleatur. Sed prius illud malo.

Per carnem, διὰ τῆς σαρκός. Id eſt quia Caro vim Legis optimæ alioquin virtutis omnis magiſtræ inhibeat, cui tantopere aduerſatur vt ei ſubiici nec velit nec poſſit, infrà verſ. 7. *In forma conſimili*, ἐν ὁμοιώματι. Id eſt ἐν μορφῇ ὁμοίᾳ. Μορφὴν enim δούλου appellat veram humanam naturam Apoſtolus vt & nomine μορφῆς τοῦ Θεοῦ, veram & eſſentialem Deitatem, Philip. 2.7. Vulg. *in ſimilitudine*, vocabulo nimium diluto. Eraſm. *in ſpecie*, ambiguè. Nam & Marcion ſpeciem carnis Chriſti fatebatur. Sed vt ipſa eſſentia humanæ naturæ fuit eadem in Chriſto per omnia atque noſtra: ſic quod ad eius naturæ vitioſam qualitatem attinet, ſiue non quatenus ſimpliciter fuit caro, ſed caro peccati, maxima fuit diſſimilitudo, ſed quæ ex ſpecie ipſa exteriore non appareret, quamobrem vſus fuiſſe putatur Apoſtolus nomine ὁμοιώματος. *Carni peccati*, σαρκὸς ἁμαρτίας. Id eſt carni per peccatum contaminatæ: quod haud ſatis ſcio an aliter quàm ſeruato Hebraiſmo dici cõmodè poſſit. Quidam vertit *Corpore ſontis ſimili*, quum Carnis vocabulum ad alteram hominis partem maximè pertineat. Alius maluit *Carnem peccatricem*, non rectè. Caro enim dicitur peccatrix ob vitioſos motus, & inde naſcentes malas actiones: hîc verò non de illis malis agitur, ſed de ipſa vitioſitate inde pullulante. Quod autem Eraſmus ſuppleuit verbum *præſtitit*, nulla ratione fecit, ab iis deceptus qui ſequens membrum coniunxerunt cum verbo κατέκρινε. *Idque pro peccato*, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Id eſt, vt ipſum peccatum aboleret in natura noſtra ab ipſo aſſumpta. Itaque fuit hoc adiiciendum vt finis iſtius aſſumptionis carnis explicaretur. Vulg. & Eraſ. *Et de peccato*: quam particulam omnes ferè interpretes connectunt cum κατέκρινε, ideóque in eius explicatione magnopere laborant. Alii enim exponunt, Deum de peccato (id eſt peccati) cõdemnaſſe peccatum in carne, quòd iniquè vim attulerit Chriſto: & fateor ſimilem conſtructionem inueniri Ioh. 16.9. Sed hæc expoſitio nihil aliud eſt ſanè quàm ſubtilis argutia. Alii Peccati nomine intelligunt hoſtiam pro peccato, quam Hebræi ſimili ratione אשם [*aſcham*] vocant, id eſt Chriſtum ipſum, & hunc locũ comparant cum

2.Cor.5.21. Sed præpoſitio περὶ nulla ratione poteſt hanc interpretationem admittere: neque nūc Apoſtolus agit de Chriſti morte & noſtrorum peccatorum expiatione, ſed de Chriſti incarnatione, & naturæ noſtræ corruptione per eam abolita. Sunt enim illa iampridem ab Apoſtolo explicata, adeo vt à verſu 12. cap. 5, aliud argumentum ſit exorſus: quamobrē etiā non dixit Apoſtolus περὶ ἁμαρτιῶν, *pro peccatis*, ſed περὶ ἁμαρτίας, hoc nomine natiuā illam labē ſignificās quæ in carne noſtra hærebat, priuſquam Chriſtus illam aſſumptam plenè in ſeſe ſanctificaret. Itaque περὶ ἁμαρτίας prorſus pertinet ad participium πέμψας, additáque diſtinctione à cæteris ſeparatur. Nam præterquā quòd (ſi hanc lectionem ſequamur) neque confundetur partium iuſtificationis explicatio, neque vllius vocabuli ſignificationē detorſeris: nititur etiam hæc diſtinctio auctoritate Græcorum ſcholiorum, à quibus diſertè annotatur: & Epiphanii vetuſti & orthodoxi ſcriptoris, qui ſic diſtinguit κατὰ ἡμαρείαν. Denique Syri interpretis conſenſu confirmatur. Περὶ autem pro ὑπὲρ ponitur non modò apud ſacros ſcriptores frequentiſſimè, vt Matth. 9.36, & 26.28, & 1.Pet.3.18, ſed etiam apud alios diſertiores, vt norunt omnes in Græca lingua vel mediocriter verſati. *Condemnauit*, κατέκρινε. Id eſt, aboleuit, vt etiam accipitur verbum κρίνεσθαι, 1.Pet. 4.6. Nam imputata nobis Chriſti ſanctificatione, peccatum pro nihilo habetur, quanuis ſuperſint eius reliquiæ in nobis. *In carne*, ἐν σαρκί. Eraſm. *Per carnem*, Origenem ſuum ſequutus, qui de Chriſti morte hoc intelligit. quum ſignificet hominis naturam in Chriſto quidem capite reipſa & perfectè, in nobis verò nunc ex parte tantùm ſanctificari cœptam, ſic tamen vt iam nunc nihilominus, propter illam perfectam nobis qui in Chriſto ſumus, imputatam, ab omni condemnatione immunes ſimus. Ideò non malè Syrus interpres addito affixo vertit בבסרה [*bebeſreh*] In carne eius.

Ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα.	4	⁖Vt ius illud Legis ⁖cōpleatur ⁖in nobis qui non ſecundū carnem incedimus, ſed ſecundum Spiritum.	4	*Vt iuſtificatio Legis impleretur in nobis qui nō ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundum Spiritum.*
Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν· οἱ δὲ κατὰ Πνεῦμα, τὰ τοῦ Πνεύματος.	5	Nam ⁖qui ſecūdum carnem ſunt, quæ carnis ſunt ⁖ſapiunt: qui verò *ſunt* ſecundum ſpiritum, quæ Spiritus ſunt.	5	*Qui enim ſecundum carnem ſunt, quæ carnis ſunt ſapiunt: qui verò ſecundum ſpiritū ſunt, quæ ſunt Spiritus ſentiunt.*
Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος· τὸ δὲ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη·	6	Nam ⁖intelligentia carnis, mors eſt: intelligētia verò Spiritus, vita & pax:	6	*Nam prudentia carnis, mors eſt: prudentia autem Spiritus, vita & pax:*
Διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἔχθρα εἰς Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ δύναται.	7	Propterea quòd intelligentia carnis, ⁖inimicitia *eſt* aduerſus Deum. Legi enim Dei non ſubiicitur: nam ne poteſt quidem.	7	*Quoniā ſapientia carnis inimicitia eſt in Deū. Legi enim Dei non ſubijcitur: nec enim poteſt.*
Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες, Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται.	8	⁖Ergo qui in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.	8	*Qui autem in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.*
Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ᾽ ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.	9	Vos autē non eſtis in carne, ſed in Spiritu: ⁖ſiquidem Spiritus Dei habitat in vobis. Atqui ſiquis ⁖Spiritum Chriſti non habet, is non eſt eius.	9	*Vos autem in carne nō eſtis, ſed in Spiritu: ſi tamen Spiritus Dei habitat in vobis. ſiquis autē Spiritum Chriſti non habet, hic non eſt eius.*

4 *Vt ius illud Legis*, ἵνα τὸ δικαίωμα. Vulg. & Eraſ. *Vt iuſtificatio Legis*. malè. Aliud enim eſt δικαίωσις, id eſt abſolutio noſtra quàm τὸ δικαίωμα, de quo diximus ſuprà 1.32, illud ipſum nimirū quod requirit Lex, vt ex eius præſcripto iuſti & integri corā Deo cenſeamur. Nā quū ad peccatorū remiſſionē & impletionē iuſtitiæ acceſſit etiā hoc tertiū, i. perfecta naturę noſtrę integritas, (quæ omnia gratis cōſequimur in Chriſto per fidē apprehenſo) vt in omnes facies ſe conuertat Satan, iuſti ſumus coram Deo etiam ex illa abſolutiſſima Legis formula. quamobrē etiam, dixit Apoſtolus ſuprà, 3.31, ſe Legem non euertere, ſed ſtabilire.

In nobis, ἐν ἡμῖν. Non dicit Apoſtolus ὑφ᾽ ἡμῶν, *à nobis*. Neque enim idcirco nulla in nobis eſt condemnatio quòd iuſtitia ſit in nobis inchoata: ſed quia in Chriſto ſumus, in quo plenè ſumus ſanctificati. Nā quod de imputata Chriſti ſanctificatione dicimus, ita accipiendum eſt vt ſciamus non idcirco nos ſanctos coram Deo haberi quòd Chriſti hominis integritas ſarciat quod noſtræ deeſt, ſed quòd ille nos in ſolidum ſanctificauit in ſeſe in ęternum. Quorſum igitur, dices, illa iuſtitia in nobis per eundem Chriſtum inchoata? Nempe vt ſit teſtis nos in Chriſto eſſe, in quo omnia ſumus adepti. Ideo Apoſtolus admodum appoſitè ſubiicit quæ ad noſtræ illius in Chriſto cœptæ iuſtificationis vſum pertinent, vt intelligamus quod veriſſimum eſt, fruſtra de fide ac Chriſto apprehenſo gloriari qui reipſa non oſtendant ſe Chriſti Spiritus eſſe participes.

5 *Qui ſecundum carnem ſunt*, οἱ κατὰ σάρκα ὄντες. Eraſmus, *Qui carnales ſunt*: rectè quidē ſi ſenſum ſpectes, quum hos eoſdem Apoſtolus nonnunquam σαρκικοὺς appellet, eos videlicet qui quum non ſint regenerati ex Spiritu, mera ſunt Caro. Omnia autem iſta ab hoc verſiculo connexa inter ſe probationibus à natura Carnis & Spiritus ſumptis, ad 9. verſ. finientem, eò ſpectant vt priorē partē eius quod propoſuerat verſ. ſecūdo, nempe Spiritum vitæ qui eſt in Chriſto Ieſu nos à Lege peccati eximere, ad regenerationis in nobis inchoatæ gratiam applicet, ſicut illam priore loco ad illam perfectam ſanctificationem nobis imputatā applicarat. *Sapiunt*, φρονοῦσι. Eraſ. *Curant*. Alii *Cogitant*. quas interpretationes non repudio. Trāsfertur enim hoc verbum ad omnes animi partes. Mihi tamen videtur Apoſtolus hoc verbum vſurpaſſe, quod de excellentiſſima illa animi parte propriè dicitur, vt quod ſit carnis ingeniū declararet, hoc nimirum, vt quo magis eſt illi deditus aliquis, eò magis inani faſtu turgens, ſibi mirificè placeat. Deinde vberior etiam eſt iſta interpretatio. Nam ſi ſapientia carnis excluditur, quis tandem locus reliquis partibus inferioribus relinquetur? Itaque φρόνημα non aliter quàm σύνεσιν interpretor. Sed & Paulus meminit νοὸς τῆς σαρκὸς, id eſt *mentis carnis*, Col.2.18.

7 *Inimicitia* [*eſt*,] ἔχθρα. Sic legitur in omnibus codicibus quos vidimus: éſtque multo expreſſius hoc dictū quàm ſi dixiſſet, inimicam eſſe carnem Deo: quanuis nonnulli ita legant in Latinis exemplaribus, manifeſto errore, quū nuſquam legatur ἐχθρὰ, imò verò ne legi quidem poſſit. Dicendum enim fuiſſet ἐχθρὸν, vt rectè obſeruauit Eraſ.

8 *Ergo qui in carne ſunt*, οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες. Particulam δὲ haud ſcio an alibi pro οὖν poſitam inuenias: ſed omnino videtur poſcere ſententia vt ita explicetur. Deinde notandum eſt Paulinum dicendi genus, In carne eſſe, quod expoſuimus Act.8.23, vt planè ſit diabolica vox illa Siricii Papæ, qui de matrimonii coniunctione hoc dictum interpretatur.

9 *Siquidem*, εἴπερ. Id eſt ἐπειδήπερ, quandoquidem, vt 2. Theſ.1.6. vt etiam explicat Chryſoſtomus. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, *Si tamen*, quanuis Veteres ferè omnes pro conditionali particula accipiant. *Spiritum Chriſti*, Πνεῦμα Χριστοῦ. Nomine Spiritus Chriſti, vel Spiritus ſanctus intelligendus eſt, quē Spiritum Dei vocarat: vel Chriſti, nobiſcum per Spiritum Sanctum communicati, efficacia in nobis: de qua dictū eſt ſuprà, cap. 6.

Εἰ δὲ

Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι᾽ ἁμαρτίαν· τὸ δὲ Πνεῦμα, ζωὴ διὰ δικαιοσύνην.

10 "Porro ſi Chriſtus in vobis *eſt*, corpus quidem mortuum *eſt* propter peccatum : Spiritus autem "vita *eſt* "propter iuſtitiam.

10 *Si autem Chriſtus in vobis eſt, corpus quidem mortuum eſt propter peccatum: Spiritus verò vita propter iuſtitiam.*

Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.

11 "Sed ſi Spiritus eius qui excitauit Ieſum à mortuis, habitat in vobis : is qui excitauit Chriſtum ex mortuis, viuificabit etiã mortalia corpora veſtra, "per inhabitantem ipſius Spiritum in vobis.

11 *Quòd ſi Spiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis, habitat in vobis: qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora veſtra, propter inhabitantem Spiritum eius in vobis.*

Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ σαρκί, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν.

12 Nempe igitur, fratres, debitores ſumus "non carni, vt ſecundum carnem viuamus, *ſed Spiritui.*

12 *Ergo, fratres, debitores ſumus, nõ carni, vt ſecundum carnem viuamus.*

Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε.

13 Nam ſi ſecundum carnem vixeritis, futurum eſt vt moriamini : ſed ſi Spiritu actiones corporis "mortificetis, viuetis.

13 *Si enim ſecundum carnem vixeritis, moriemini: ſi autem Spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis.*

Ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.

14 Quotquot enim Spiritu Dei ducuntur, ii ſunt filii Dei.

14 *Quicunque enim Spiritu Dei aguntur, ij ſunt filij Dei.*

Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ᾽ ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ.

15 Non enim "accepiſtis "Spiritum ſeruitutis ad metum, ſed accepiſtis Spiritum adoptionis, per quem clamamus "Abba, *id eſt* Pater.

15 *Non enim accepiſtis Spiritum ſeruitutis iterum in timore, ſed accepiſtis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, Pater.*

---

10 *Porrò ſi Chriſtus in vobis eſt*, εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Quũ Apoſtolus verſu 2 dixiſſet Spiritũ vitæ qui eſt in Chriſto Ieſu, id eſt, noſtræ naturæ in Chriſti perſona ſanctificationem, nos liberare ab Lege peccati & mortis, probauit hoc imprimis de illius perfectæ ſanctificationis imputatione verſ. 3. & 4, ac deinceps de ſanctificatione per quam cœpit peccatũ, id eſt vitioſitas illa naturæ in nobis Chriſto inſitis aboleri. Supererat ergo vt probaret à Lege quoque Mortis per eandem illam gratiam ſanctificationis nos liberari: quod quominus ex iis quæ de aſſertione à Lege peccati dixerat, poſſet colligi argumento ab effectis ad cauſam efficiẽtẽ ſumpto, illud obſtabat quòd credẽtes quantumlibet Chriſto inſitos conſtet nihilominus mori, & eorum corpora corruptione, quæ eſt peccati pœna, diſſolui. Paulus igitur hac arrepta occaſione, hanc obiectionem diluens, quomodo & quatenus à mortis etiam Lege in Chriſto liberemur oſtendit. Fatetur enim credentes, quantumuis Chriſto inſitos, eſſe mortales, idque quoniam vitioſitatis reliquiæ in nobis ſuperſunt cuius effectum eſt mors illa quæ eſt corporis & animæ diſiunctio, & corporis in puluerem reſolutio. Sed duo reſpondet, ex quibus intelligatur nihilominus à Mortis imperio nos eſſe liberatos. Vnũ, quoniã altera hominis pars, nempe Spiritus, (id eſt anima à corpore per mortem ſeparata, antea quoque facta Chriſti particeps, ac proinde in eo per imputationis gratiam totum δικαίωμα Legis adepta) iam viuat, altera nimirum longè meliore vita. Alterum, quòd ſic mortis vinculis propter peccati reliquias conſtrictum teneatur corpus, vt tandem illa ipſa vis diuina quæ Chriſti corpus à mortuis excitauit, & cuius ſimus in Chriſto per fidem participes, ipſam quoque mortẽ ſit in nobis abolitura: cuius ſpiritualis virtutis pignus ſit ſanctificatio in nobis inchoata. Itaque mihi quidem tum ſententia ipſa, tum antitheſis manifeſta non Carnis, ſed Corporis, & quidem addito Mortalis epitheto, prorſus videtur poſtulare vt Spiritus nomine in hac quidem oppoſitione non vim diuinam neque renouationis gratiam, vt quum ſit mentio ſpiritus Dei & ſpiritus Chriſti: ſed alteram, non quidem cuiuſuis, ſed renouati hominis partem intelligamus, quod in ſuperioribus editionibus non animaduerteram. *Mortuum eſt*, νεκρόν. Id eſt morte concidit & in puluerem abit, ſed ad tempus: vnde efficitur, adhuc hærere in nobis peccati reliquias, à quo mortalitas hæc in hac animi parte inuenitur quidem, ſed non dominatur.

Vita [eſt,] ζωή. Id eſt pignus eſt, non tamen cauſa, vt bis explicatur proximè ſequente verſiculo. In quibuſdam exemplaribus legitur ζῇ, *viuit*, vt legit etiam Syrus interpres. Illud tamen eſt ἐμφατικώτερον.

Propter iuſtitiam, διὰ δικαιοσύνην. Id eſt, quoniam in Chriſto iuſtitiam plenam eſt adeptus, etiamſi corpus adhuc in luto hæret ad tempus.

11 " *Sed ſi*, εἰ δέ. Vulgata & Eraſmus, *Quòd ſi*. Ego verò expreſſius malui interpretari. nam quia dixerat, hominem in quo Spiritus Chriſti eſſet, altera adhuc ſui parte hærere in morte, non videbatur niſi dimidiæ ſalutis ſpem nobis feciſſe. Addendum igitur hoc fuit, partim vt explicaret quod dixerat, nempe Spiritum noſtrum non modò viuere, ſed etiam vitam eſſe, partim vt plenam aliquando vitam noſtram fore oſtenderet. *Per inhabitantem ipſius Spiritum in vobis*, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν. Sic lego ex Complutenſi codice, & alio etiam ex noſtris manuſcripto, & Athanaſio, Dialogo 3. de Spiritu ſancto, & Baſilio aduerſus Eunomium, libro tertio, ſic hunc locum citantibus & explicantibus, potius quàm quarto caſu, διὰ τὸ ἐνοικοῦν, id eſt *Propter Spiritum*, &c. vt vertit Vetus interpres. Ita enim eſt vberior ſententia, & grauiſſimum erit argumentum, à diuina videlicet virtute petitum, quæ ſicut ſeſe primùm in capite noſtro Ieſu Chriſto exeruit, ita etiam in nobis, qui membra ipſius ſumus, quotidie exeritur : nec prius pugnare deſinet quàm vetus homo prorſus ſit confectus, quum integri coram Deo, abſorpta noſtra immortalitate, conſiſtemus.

12 *Non carni*, οὐ τῇ σαρκί. Aut tranſponenda eſt negans particula, ſicut Iohannis 6.32 & 38, aut potius ſupplenda eſt altera pars oppoſita. Expreſſimus igitur, perſpicuitatis cauſa, alterum membrum quod deeſſe videbatur. Finita verò diſputatione de gratuita in Chriſto per fidẽ apprehẽſo iuſtificatione ac proinde ſalute, antequã illã concludat, ſubiicit exhortationem grauiſſimã, partim ab honeſto, quòd turpe ſit ei non ſeſe totum conſecrare à quo tantum beneficium acceperis, partim ab vtili ſumptam, quòd hac via ſalutem nobis gratuitò dandã recipiamus. Simul autẽ vnde ſit hæc fides, quanta illius vis, & quid ex ea cõquatur diuiniſſimè declarat, inſtituta etiã cõparatione cũ iis qui legalibus promiſſionibus nitentes (id eſt quibus annexa eſt præſtandæ Legis conditio) ſeipſos inexplicabilibus compedibus alligant.

13 *Mortificetis*, θανατοῦτε. Vul. *Mortificaueritis*. Ego maluĩ præſẽs tẽpus ſeruare, quo ſignificatur pugna adhuc vigere.

15 *Accepiſtis*, ἐλάβετε. Tranſit Hebræorum more à tertia perſona ad ſecundam. *Spiritum ſeruitutis*, πνεῦ-

μα δουλείας. Spiritum vocat Spiritum ſanctum : quem dicimur accipere quum in animis noſtris eſt efficax. Is igitur quia prædicatione Legis ſalutem quidem proponit, ſed addita duriſſima & planè ἀδυνάτῳ cōditione, nihil niſi timorem poteſt in animis noſtris ciere, vt conſcientia quaſi ſerua iram domini magna cum anxietate expectet. Ideo dicitur ab hoc effectu, ſpiritus ſeruitutis ad metum, id eſt quaſi in ſeruilem conditionem nos redigens. Contrà verò Paulus Spiritū in quo per Euangelium afflamur, quia gratuita in Chriſto adoptione, ſalutem obſignat in animis credentium à Legis maledictione liberatis, eleganter vocat Spiritum adoptionis, vt qui nobis os aperiat non modò ad loquendum, ſed etiam ad clamandum : & ita quidem vt quem veluti aſperrimum dominum metuebamus, vt benigniſſimum patrem appellemus. *Abba,* [*id eſt*] *Pater,* Ἀββᾶ ὁ πατήρ. Duobus præterea locis inuenio Abba Syriacum vocabulum in nouo Teſtamento, nempe Marci 14. 36, & Gal. 4. 6, & vtrobique inuenio adiunctum ὁ πατήρ, *Pater.* quod cur factum ſit, non immeritò quæritur ab interpretibus. Pleríſque igitur placet hanc geminationem non carere ſua emphaſi : quod ſi verū eſt, ſupererit adhuc alia quæſtio cur ſacri Scriptores non potius eodem idiomate vſi ſint, vt hæc duplicatio melius appareret. Ad hoc reſpondetur ex Auguſtini ſententia, ſic declarari Chriſtum non minus ad Græcos quàm ad Iudæos pertinere. Sed quid fiet Marco, apud quem Chriſto etiam tribuitur Ἀββᾶ ὁ πατήρ, qui tamen Græcè (vt opinor) non eſt loquutus? Mihi itaq. viſa eſt hæc ratio magis arguta quàm ſolida : ac potius in eam venio ſententiam vt ὁ πατὴρ additum ſit Syriaco vocabulo explicando. Nam alibi etiam annotauimus rectum pro vocandi caſu vſurpari. Vide infrà 9.

Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ.	16	⁘Qui ipſe Spiritus ⁘teſtatur vnà cum ſpiritu noſtro, nos eſſe filios Dei.	16	*Ipſe ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro quòd ſumus filij Dei.*
Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.	17	Quòd ſi filii, etiam ⁘hæredes: hæredes quidē Dei, cohæredes autem Chriſti: ⁘ſi modò ſimul *cum eo* patimur, vt ſimul *cum eo* glorificemur.	17	*Si autem filij, & hæredes : hæredes quidem Dei, cohæredes autē Chriſti: ſi tamen compatimur, vt & conglorificemur.*
Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.	18	⁘Nam ſtatuo ⁘minimè *eſſe* paria quæ præſenti tempore perpetimur, futuræ gloriæ in nobis retegendæ.	18	*Exiſtimo enim quòd non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.*
Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται.	19	⁘Etenim mundus hic conditus *quaſi* exerto capite obſeruās expectat ⁘reuelationem filiorum Dei.	19	*Nam expectatio creaturæ, reuelationem filiorum Dei expectat.*

16 *Qui ipſe Spiritus,* αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Vulgata, *Ipſe ſpiritus,* neglecto articulo. Eraſmus, *Idem Spiritus,* τὸ αὐτὸ Πνεῦμα. Nonnulli addunt particulam cauſalem, vt iſta cum ſuperioribus poſſint connecti. *Teſtatur vnà cum Spiritu noſtro,* συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Hac ratione duo erunt teſtes, nempe Spiritus Dei & ſpiritus noſter ab eo certior factus. Vulgata, *Teſtimonium reddit ſpiritui noſtro.* Nam συμμαρτυρεῖν dicitur etiam de vnico teſte, qui ſuo teſtimonio confirmat quod alius dicit. Chryſoſtomus verò præpoſitionem σὺν refert ad vocis teſtimonium, & clamorem illum cuius antè facta eſt mētio : vt commodè etiam interpretari poſſis, *Simul teſtatur ſpiritui noſtro.*

17 *Hæredes,* κληρονόμοι. Id eſt bonorum Patris participes, ídque gratis, quia filii adoptiui. Nam alioquin viuo patre filius hæres dici non poteſt: nunquam verò moritur Pater cuius dicimur cum Chriſto cohæredes: ex quo efficitur κληρονόμον ex Hebræorum idiotiſmo dici qui bonis ſibi conceſſis fruitur, vt annotauimus ſuprà, 4.13. quanuis alluſione quadā fœdus vitæ æternæ meritò dicatur Teſtamentum, teſtatoris Chriſti morte ſancitum.

Si modò, εἴπερ. Vulgata, *Si tamen,* eodem ſenſu. Eraſm. *Si quidem:* quaſi hoc etiam loco, vt paulo antè, cauſam potius quàm cōditionem declaret. Ego verò Ambroſio malui aſſentiri qui conditionem crucis putat requiri, ſic loquēte Apoſtolo noſtro apertiſſimè 2. Tim. 3. 12. Iter igitur nunc deſcribit Apoſtolus per quod credentes & iuſtificatos Chriſtus ad metam perducit, cuius aſperitate ne fracti animum deſpondeamus, aperit limpidiſſimos fontes quibus non modo recreemur, ſed etiam nouas inde vires acquiramus.

18 *Nam ſtatuo,* λογίζομαι γάρ. Vulg. *Exiſtimo,* quod verbum vt nimis dilutum rectè reprehēdit Eraſmus, ideóque reputandi verbo vti maluit, pro ſecum perpendere. quod & ipſum non ſatis videtur expreſſum. Significat autem in genere τὸ λογίζεσθαι hoc loco (vt idem rectè obſeruauit) collatis vtrinque rationibus, & ſubducto velut calculo, aliquid certi ſtatuere, ſicut ſuprà, 3.28, & 6.11, accipitur idē verbum pro συλλογίζεσθαι, id eſt ex præmiſſis (vt aiunt) colligere aliquid & ſtatuere, ſignificatione tamen nonnihil diuerſa. Vtitur autem Paulus particula cauſali, quia non tantùm dixerat fore vt noſtras calamitates gloria exciperet, ſed diſertè meminerat eius gloriæ quæ cum Chriſto nobis eſſet communis, id eſt cæleſtis & infinitæ.

Minimè [*eſſe*] *paria,* ὅτι οὐκ ἄξια. Vulg. *Quòd non ſint condignæ.* Vnde factum vt ſophiſtæ multa de merito congrui & condigni nugarentur: quorum tamen doctrina vel ex hoc loco optimè refellitur. Sed oſtendit argumenti ſeries Paulum hoc loco non differere de pretio afflictionum quas pro Chriſto perferimus, imò potius ex earum qualitatis ac quantitatis (vt ita dicam) collatione cum vita æterna, colligere nos infinitis partibus cum Chriſto feliciores fore quàm nunc miſeri ſimus. Itaque ἄξια rectè & propriè vſurpauit. quod nomen teſtātur grammatici de iis dici quæ appenſa, eiuſdem ponderis inueniantur, παρὰ τὸ ἄγειν, quòd quæ præponderant, lancem attrahant. Eſt autem in οὐκ ἄξια figura quàm μείωσιν vocant, quum minus dicitur quàm intelligatur. Ideo malui conuertere Minimè paria quàm Non paria.

19 *Etenim mundus hic conditus* [*quaſi*] *exerto capite obſeruans,* ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως. Vulg. *Nam expectatio creaturæ,* barbarè, nec ſatis expreſſé. Eraſ. *Etenim ſolicita creaturæ expectatio.* Ego verò ſtudui Græcū vocabulū exprimere, quo ſignificatur geſtus illius qui cupidiſſimè aliquid expectet, nimirū qui exerat caput & oculos intēdat, quaſi eminus venturū proſpiciens. quod ſignificauit Propheta Pſal. 119. ver. 81. Deinde Hebraiſmū volui emollire, de quo diximus ſuprà, ve. 3, quū explicaremus quid eſſet τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Nomine verò rerū creatarū intelligitur iſta mundi machina cæleſti & elementari regione cōſtans, quæ initio quidē fuit cōdita in pulcherrimo ſtatu, ídq. vt hominis ad Dei gloriā creati, præclaris & ſanctis vſibus inſeruiret: nūc autē eò redacta eſt propter hominis peccatū, vt ſi inferiorē (i. elementarē regionē) ſpectes, omnia ſint infinitis & fœdiſſimis mutationibus ac tandē etiā interitui obnoxia. Sin verò cęleſtia corpora cōſideres, quāuis adhuc ſit incredibilis eorū ornatus, tamē & ipſa nō poſſint expertia dici iſtius vanitatis, quum impiis etiā & Dei hoſtibus inſeruiant, & tandē quoq. ſint vltimo illo die diſſoluēda : ſicut Dauid &

Petrus disertis verbis declarāt. Ista igitur nihil ad animātia, neque etiā ad beatos illos Angelos spectāt, quorū sedes extra mundum collocantur, quanuis & ipsi in suo ministerio quodammodo laborent in tanta hominum prauitate cuius sunt spectatores. Imò ne ad ipsos quidem homines hæc attenta expectatio pertinet. Nam reprobi quidem vel irrident quæcunque de hac mundi innouatione dicuntur, vel cum dæmonibus ad eius considerationem cohorrescunt. De filiis Dei verò distinctè & seorsim agitur proximo versiculo. Itaque τῆς κτίσεως nomine vt modo dixi, mundus ipse, non eius incolæ, significatur: quamobrem etiam malui Conditum hunc mundum quàm Res creatas interpretari. *Reuelationem filiorum Dei*, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ. Id est, dum gloria illa filiis Dei præparata, reipsa patefiat. Erasmus, *Vt palam fiant filij Dei*, non satis rectè.

Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα·	20	Nam ¨vanitati mundus conditus subiectus est, ¨non sua sponte, sed ¨propter eum qui subiecit *eum isti vanitati:*	20	*Vanitati enim creatura subiecta est, nō volens, sed propter eum qui subiecit eam:*
Ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.	21	¨Sub spe ¨quòd & ipse vindicabitur ¨ex seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.	21	*In spe quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.*
Οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν.	22	Scimus enim totum mundum conditum ¨vnà suspirare & vnà parturire ad hoc vsque tempus.	22	*Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit, & parturit vsque adhuc.*
Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.	23	¨Neque verò *ille* solùm, sed & ¨ipsi qui ¨primitias Spiritus habemus; ¨nosipsi; inquam, apud nosipsos suspiramus, ¨adoptionem expectātes, ¨*id est* ‖redemptionem corporis nostri.	23	*Non solùm autem illa, sed & nos ipsi primitias Spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum expectantes, redemptionem corporis nostri.* Luc.11.22
Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλεπομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει;	24	Nam spe seruati sumus. ¨Spes autem si cernatur, nō est spes. quod enim quis cernit, cur speret?	24	*Spe enim salui facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. nam quod videt quis, quid sperat?*
Εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα.	25	Si verò quod non videmus speramus, *nempe* per patientiam expectamus.	25	*Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam expectamus.*

20 *Vanitati*, ματαιότητι. id est fluxæ & euanidæ conditioni, cui opponitur constans & integra natura & recto 10 tramite ad suum finem pertingens. Itaque quod Erasmus putat hoc vocabulo significari frustrationem, quoniam rerum natura aliud ex alio indiuiduum propagans, meditetur immortalitatem quandam, sed frustra: id inquam magis est subtiliter quàm appositè dictum. *Non sua* 15 *sponte*, οὐχ ἑκοῦσα. Totus hic sermo per prosopopœiam accipiendus est. Itaque sua sponte illa facere vel subire dicuntur res inanimatæ, ad quæ naturali propensione feruntur. Scimus autem omnia naturali inclinatione pendere ad sui conseruationem. *Propter eum qui subiecit* 20 [*eum isti vanitati,*] διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Id est, vt conditoris imperio obsequātur cui visum est ipsarum vanitate testari quantopere sit homini infensus, cuius etiam causa illas longè præstantiore conditione condiderat.

21 *Sub spe*, ἐπ' ἐλπίδι. Noluit, inquit, Deus perpetua ma- 25 ledictione mundum inuoluere propter hominis peccatum, sed spem illi fecit instaurationis quā expectat: quod etiam debet magnopere confirmare filios Dei, vt illum diem constanter expectent. Fit autem huius instaurationis gloriosissimæ mentio Act.3.21, & 2. Petri 3.20, & alibi pas- 30 sim. Sed hîc quoque nobis nonnisi ex Dei verbo philosophandum est. *Quòd & ipsæ vindicabuntur ex seruitute interitus*, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις, &c. Vulg. *Quia & ipsa creatura*. Eras. *Quoniam & ipsa creatura*. Ego verò existimo ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, vt quænam sit spes illa declaret. 35 Repetitur autem Hebræorum more antecedens relatiui loco. Itaque hæc coniunxi cum ἐπ' ἐλπίδι, & post participium ὑποτάξαντα suppleui quod explendæ constructioni deerat. *Ex seruitute corruptionis*, ἀπὸ δουλείας τῆς φθορᾶς. Id est, A corruptione cui nunc mācipatus est, asseretur 40 in felicem illum statum incorruptionis, qui patefiet quum filii Dei in gloriam euehentur. erit enim cælum nouum & terra noua. ac proinde φθορὰν non intelligit abolitionem ipsius essentiæ, sed quod opponitur τῇ δόξῃ. Sed meminerimus de his rebus cogitantibus non esse extra Verbi 45 fines euagandum.

22 *Vnà suspirare*, συστενάζει. Vulgata, *Ingemiscit*. Erasm. *Congemiscit*, referens videlicet ad nos, quasi illæ vicem nostram doleant. Nam paulo pòst συνωδίνει vertit *Nobiscum parturit*. quæ interpretatio si recipiatur, redundabit 50 οὐ μόνον δὲ, quod subiicitur in proximo versiculo. Neque tamen cum Vetere interprete puto præpositionem συν redundare, sed ad ipsas mundi partes hoc refero, quarum 10 in eo summus est consensus, quòd omnes vnà veluti maximo cum dolore finem istorum malorum expectāt. Loquitur enim de illis per prosopopœiam. *Vnà parturire*, συνωδίνει. Ita significatur vt summus dolor, ita etiam 15 lætus exitus qui eum consequetur.

23 *Neque verò* [*illæ solùm,*] οὐ μόνον δέ. Vulgata addit *illa*, αὐτὴ, videlicet κτίσις, & Syrus etiam interpres, quod tamen sæpe prætermittitur apud Paulum, vt suprà 5.3, & infrà, 9. 10. *Ipsi*, αὐτοί. Claromontanus codex habet καὶ 20 ἡμεῖς αὐτοὶ, & Vulgata, *& nos ipsi*. *Primitias*, ἀπαρχὴν, id est, particulam quæ spem certam nobis facit fore vt quod in nobis cœpit Deus, perficiat, sicut olim primitiarū oblatio vsum totius acerui sanctificabat. Claromontanus autem codex habet in Latina versione Rece- 25 ptaculum, id est ἀπεκδοχήν. quod non placet, quanuis videri possit per ἀντανάκλασιν respondere verbo ἀπεκδεχόμεθα, quod mox subiicitur. *Nosipsi* [*inquam,*] καὶ ἡμεῖς αὐτοί. Totum hoc deest in Syra interpretatione, neque Vetus interpres repetit ἡμεῖς: & sanè necesse non fuit hoc ad- 30 dere. *Apud nosipsos*, ἐν ἑαυτοῖς: id est ex imo corde. Neque enim tacita hæc esse suspiria sic declarat Apostolus, sed potius ex intimis penetralibus animi proficisci. Nisi malimus conuertere, Inter nosipsos, vt hos gemitus significet Ecclesiæ esse communes. Nam per eos qui 35 primitias spiritus habent, omnes credentes arrabone Spiritus sancti obsignatos intelligit. *Suspiramus*, στενάζομεν. Complutensis editio & Claromontanus codex habent συστενάζομεν. id est vnà suspiramus. *Adoptionem*, υἱοθεσίαν. Id est adoptionis fruitionem. Deest autem istud 40 in Claromontano codice tum Græcè tum Latinè.

[*Id est*] *redemptionem corporis nostri*, ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. Similis appositionis exemplum est Matth.15.9. Redemptionem autem corporis vocat liberationem à corpore (id est dissolutionem) qua fit vt Spiritus à corpore 45 liberatus à Christo recipiatur, vt suprà 7.14, & Philip.1.23, vel illam ipsius corporis instaurationem quę futura est nostræ adoptionis consummatio.

24 *Spes si cernatur*, ἐλπὶς βλεπομένη. Metonymicè spem vocat idipsum quod speratur, in hoc membro. *Cur* 50 *speret?* τί καὶ ἐλπίζει; Abundat particula καὶ, de quo pleonasmo diximus Iohan. 8.25.

26 Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.

27 Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων.

28 Οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.

29 Ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

26 Itidem autem & Spiritus ⁖vnà ſubleuat ⁖infirmitates noſtras. quid enim precemur ⁖vt oportet, non nouimus: ſed ipſe Spiritus interpellat pro nobis ſuſpiriis inenarrabilibus.

27 Qui verò ſcrutatur corda, nouit ⁖quis ſit ſenſus Spiritus: ⁖quia ſecundum Deum interpellat pro ſanctis.

28 Nouimus autem, iis qui diligunt Deum, ⁖omnia ſimul adiumento eſſe ad bonum: iis *videlicet* qui ⁖ex propoſito *ipſius* ⁖vocati ſunt.

29 Nam quos præſciuit, *eoſdem* & ⁖prædeſtinauit *vt* conformes *fiant* imagini Filii ſui: vt is ſit primogenitus inter multos fratres.

26 *Similiter autē & Spiritus adiuuat infirmitatē noſtram. nam quid oremus ſicut oportet neſcimus: ſed ipſe Spiritus poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.*

27 *Qui autem ſcrutatur corda, ſcit quid deſideret Spiritus: quia ſecundum Deū poſtulat pro ſanctis.*

28 *Scimus autem quoniam diligentibus Deū omnia cooperantur in bonum, iis qui ſecundum propoſitum vocati ſunt ſancti.*

29 *Nam quos præſciuit, & prædeſtinauit conformes fieri imaginis Filij ſui: vt ſit ipſe primogenitus in multis fratribus.*

---

26 *Vnà ſubleuat*, συναντιλαμβάνεται. Particula σὺν ad nos laborantes refertur, quorum tamen vis omnis ab eo Spiritu proficiſcitur qui ſicut nos penitus collapſos erexit, ita etiam erectos regit, ideóque dicitur συναντιλαμβάνεσθαι. id eſt ipſe viciſſim onus attollere ex altera parte, ne ſub eo fatiſcamus. Vulg. *Adiuuat.* Eraſmus, *Auxiliatur.* *Infirmitates*, ταῖς ἀσθενείαις. Vulgata vt & Claromontanus codex, ſingulari numero τῇ ἀσθενείᾳ, *Infirmitatem.* Ambroſius autem legit & interpretatur, *Infirmitatem noſtrarum precum.* *Quid enim precemur*, τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα. Sic interdum addi ſolet articulus particulæ τί interroganti etiam quum nullum eſt αἰτερώτημα, vt prolatis exemplis docet Budæus aduerſus Gazam. Eraſmus, *Siquidem hoc ipſum, quid oraturi ſumus.* Putauit enim particulam τὸ non referri ad τί, ſed ad totum orationis complexum: quæ expoſitio eſt prorſus violenta. *Vt oportet*, καθὸ δεῖ. Hoc coniungunt quædam exemplaria cum προσευξώμεθα, quæ ſum ſequutus: quædam cum οἴδαμεν. *Interpellat*, ὑπερεντυγχάνει. id eſt πρεσβεύει, inquit Nanzianz. concione de Filio ſecunda: vbi etiam indicat de eo dici ſolere qui alium accuſet: vt omnino id ſit quod Latini poſtulare dicunt. Nam (vt inquit Vlpian. l. i. Tit. de poſtulando) *Poſtulare eſt deſiderium ſuum vel amici ſui in iure apud eum qui iuriſdictioni præeſt, exponere: vel alicuius deſiderio contradicere.* Eraſmus, *Intercedit.* quod vix inuenias in ea ſignificatione apud idoneos authores. Quod autem attinet ad præpoſitionem ὑπὲρ, exiſtimat Eraſmus per eam ſignificari Spiritum ſanctum veluti præfectum eſſe ſanctorum votis, vt ea videlicet moderetur: in qua opinione etiam eſt Ambroſius. quæ tamē huius voculæ interpretatio mihi nō placuerit, niſi quopiā exēplo cōfirmetur. Putarim autē ego potius idem declarare atque ἕνεκα, ſicut in ὑπερμαχεῖν, ὑπεραπολογεῖσθαι, & ſimilibus: ita tamen vt prætermitti potuerit, quia ſequitur ὑπὲρ ἡμῶν. Dicitur autem Spiritus ſanctus pro nobis interpellare, non quòd apud Patrem vel Filium (vt peruerſè dicebant Arriani) ipſe ſit mediator: ſed quia nos ad preces inſtigat, atque adeo veluti verba & ſuſpiria nobis intus dictat. Sic dicitur clamare, Gal. 4. 6, quoniam facit vt clamemus: vt ſuprà, ver. 15. ipſemet Apoſtolus expoſuit. *Inenarrabilibus*, ἀλαλήτοις. Tertull. alicubi, ſuo quodam dicendi genere, *Ineloquaces* interpretatur. Claromontanus codex habet Latinè, *Quæ eloqui non poſſumus.*

27 *Quis ſit ſenſus ſpiritus*, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. Id eſt, quæ preces quæve ſuſpiria à Spiritus ſui afflatu proficiſcantur. Nam etiam Claromontanus codex, Latinè pro φρόνημα, habet, *Senſus.* Hoc enim eſt quod Paulus vocat ſenſum Spiritus, id eſt quem Spiritus cieat: vt non ineptè poſſis ſenſum ſpiritualem interpretari. Vulg. *Scit quid deſideret Spiritus*: ſententia (vt arbitror) non bene expreſſa. *Quia ſecundum Deum*, &c. ὅτι κατὰ Θεὸν, &c. Id eſt, quia ſanctos docet precari ex ipſius Dei voluntate, vt κατὰ Θεὸν (id eſt *ſecundum Deum*, ſiue *ita vt Deo placet*) explicet quod antè dixerat καθὸ δεῖ, *ſicut oportet*: ſitque hæc nota ex qua Deus ſuſpiria à Spiritu manantia diſcernat à profanorum precibus. Nam (vt modò dixi) Spiritum poſtulare pro ſanctis, nihil aliud declarat quàm ſanctorum animos ad precandum incitari, qui niſi nobis inſtilletur, neque quis rogandus, neque quomodo rogandus, neque quid aut quomodo precandum ſit, poſſit cuiquam in mentem venire. Alii κατὰ Θεὸν interpretantur, diuino motu, & inſtinctu, ſiue diuinitus: quòd ita ſoleat hæc particula ab idoneis ſcriptoribus vſurpari. Alii denique κατὰ Θεὸν interpretantur Apud Deum. Ex his autē interpretationibus eā ſum amplexus quæ mihi viſa eſt omnium ſimpliciſſima.

28 *Omnia ſimul adiumento eſſe*, πάντα συνεργεῖ. Verbum Cooperandi, vt obſcurius, nec ſatis Latinum, reieci. Cæterùm præpoſitionem σὺν eò refero quòd quum de rebus aduerſis hîc agat Apoſtolus, eæ certè non ſolæ ſunt nobis commodæ & vtiles, ſed aliæ etiam multæ, quibus & iſtæ non immeritò accedunt. Durum autem eſt ac planè violentum quòd exiſtimat Eraſmus verbum συνεργεῖν poſſe referri ad Spiritum: niſi ſubaudias κατὰ, vt κατὰ πάντα idem declaret atque ἐπὶ πᾶσι. Nam τὸ συνεργεῖν ſemper eſt ἀμετάβατον. *Ex propoſito [ipſius,]* κατὰ πρόθεσιν. Propoſitum vocare ſolet Paulus quod Deus ab æterno apud ſe pro bona ſua voluntate conſtituit: vt id planè ſit quod dicitur ὡρισμένη βουλὴ, Act. 2. 23, definitum conſilium: & εὐδοκία τοῦ Θεοῦ ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ, Beneplacitum Dei quod propoſuit in ſeipſo, & βουλὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, conſilium voluntatis Dei. Eph. 1. 9. & 11. Itaque turpiſſimè hallucinantur, & Apoſtoli ſententiæ repugnant ex diametro qui bonum hominis propoſitum præuiſum intelligunt: quaſi quicquam boni in nobis ſit quod præuidere poſſit Deus, niſi prius propoſuerit illud nobis inſerere: quaſi denique Paulus vbique Dei propoſitum non opponat hominum operibus, vt 2. Tim. 1. 9. Et tamen ita ludunt Græci theologi, quorum dux & princeps eſt Origenes, in hoc loco & aliis ſimilibus peruertendis. Itaque addidi pronomen *ipſius*, vt iam nemo poſſet de vera Pauli ſententia dubitare. *Vocati ſunt*, κλητοῖς οὖσι. Vulg. *Vocati ſunt ſancti*, contra fidem Græcorum exemplarium. quanquam ſententia ipſa vera eſt & pia.

29 *Prædeſtinauit*, προέγνω. Quod πρόθεσιν dixerat, hoc ipſū nunc vocat πρόγνωσιν. Nam τὸ γινώσκειν non tantùm Noſcere declarat, ſed etiam Sciſcere, id eſt decernere, & ſcito approbare, quum electis peculiariter applicatur, vt hoc in loco & infrà, cap. 11. 2, & 2. Timo. 2. 19, & Gal. 4. 9, & 1. Pet. 1. 2. vt ſatis conſtare poſſit non rectè facere qui præſcitos opponunt prædeſtinatis, quaſi præſcitio ad ſolos reprobos, prædeſtinatio ad ſolos electos pertineat: quum hic videamus prædeſtinationem præſcitioni ſubordinari, & alibi quoque vbi agitur de reproborum ſceleribus, tum præſcientiæ tum prædeſtinationis fiat mentio, Act. 2. 23, & 4. 28. Siquis tamen ſubtilius malit diſtinguere, propoſitum dixerim quaſi vniuerſalem eſſe deliberationem, & eam quidem non incertam & quaſi adhuc fluctuantem, (vt exiſtimauit Eraſmus poſt Theophylactum) ſed ita firmam ac certam vt omnium rerum firmitas hoc ſolidiſſimo fundamento nitatur: præſcitionem autem illi ſubtexi, qua videlicet Dominus iā incipiat quod in genere decreuerat, diſtribuere. Verbi gratia, Propoſuit Dominus gloriam ſuam illuſtrare: hoc ſit propoſitum propriè vocatum. Deinde cōſtituit quorum hominum ſalute

glorificetur, ita vt illos habeat in conspectu quos peculiari fauore dignetur suis momentis: hæc sit præscitio vel prænotio. Postremò huic præscitioni attexitur προορισμὸς, Prædestinatio, qua certis gradibus suos illos destinat ad se vocare: vt quemadmodum proposuit, eorum salute glorificetur: cuius prædestinationis fons & caput est Christus. Qui verò præscientiam interpretantur, & hoc nomen referunt ad qualitates in hominibus præuisas, quibus Dominus ad eligendum vel reprobandum ducatur, puta, fidem vel incredulitatem, perseuerãtiam aut defectionem, bona vel mala opera, illi norint se ita esse ineptos & imperitos vt ne refutatione quidem indigeant. *Prædestinauit*, προώρισε. Syrus interpres vtitur verbo רשם [*rascham*,] quod est Notare, siue Signare, eò fortasse respiciens quòd suos dicitur Deus velut in libro peculiari descriptos habere, vnde προγεγραμμένοι dicuntur Iudæ 4.

---

30 Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε· καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε.

30 Quos verò prædestinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiã iustificauit: quos autem iustificauit, eos etiam glorificauit.

30 *Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autẽ iustificauit, illos & glorificauit.*

31 Τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν;

31 Quid igitur dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?

31 *Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?*

32 Ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν, πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται;

32 Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quî nõ etiam cum eo omnia nobis gratificabitur?

32 *Qui etiam proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illũ, quomodo non etiã cum illo omnia nobis donauit?*

33 Τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν Θεοῦ; Θεὸς ὁ δικαιῶν.

33 Quis intẽtabit crimina aduersus electos Dei? Deus *is est* qui iustificat.

33 *Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat.*

34 Τίς ὁ κατακρίνων; Χριστὸς ὁ ἀποθανών, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθείς· ὃς καί ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ· ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν.

34 Quis est qui condẽnet? Christus *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam excitatus est: qui etiã est ad dexteram Dei: qui etiã interpellat pro nobis.

34 *Quis est qui condẽnet? Christus Iesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui & est ad dexteram Dei, qui etiã interpellat pro nobis.*

35 Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ, θλῖψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμός, ἢ λιμός, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα;

35 Quis nos separabit à charitate Christi? *num* oppressio, nũ angustia, num persequutio, nũ fames, num nuditas, num periculum, num gladius?

35 *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculũ, an persequutio, an gladius?*

---

30 *Glorificauit*, ἐδόξασε. Vtitur præteritis Paulus pro præsentibus, non tantùm ex Hebræorum idiotismo, sed etiam vt continuum actum declaret. quasi dicatur Dominus, iam tum quum suos sub crucis ferula erudit, eos ad se vocare, iustificare, & quodammodo glorificare: quòd in cruce quoque Filio Dei conformẽtur: vnde factum vt in ipsa etiam cruce fideles habeant de quo glorientur, quibus datum est pro Christo pati. *Quid igitur*, τί οὖν. Magnificentissima conclusio totius superioris de Iustificatione gratuita disputationis.

32 *Is quidem*, ὅς γε. Vulg. *Qui etiam*, ὃς καί. Claromontanus codex ὃς οὐδέ, Qui ne proprio quidem Filio &c. Syrus interpres vertit εἰ καί, *Si etiam*, quod mihi præ cæteris placet. *Cum eo*, σὺν αὐτῷ. Ergo Christum non satis est pro nobis datum fuisse in mortem, nisi etiam nobis iam crucifixus detur, id est per fidem applicetur: sicut non satis est ad alimoniam apparari cibum, nisi eo vescamur. Idem autem ille qui pro nobis dedit illum gratis, nobis etiam illum gratificatur, fidem videlicet nobis donando qua illum ad vitam æternam apprehendimus. Deinde duo hîc nobis gratis donanda commemorantur, nempe ipse Christus & quæ in ipso nanciscimur: ex quo consequitur, neque Christum absque ipsius donis, neque ipsius dona, id est quæ in ipso adipiscimur spiritualia electorum dona, absq; ipso nobis tribui. Falsissimũ est igitur & absurdissimum eorum dogma qui Christum ipsum dicunt, à quibussuis ad cœnam Domini accedentibus, reipsa sumi, aliquibus ad salutẽ, aliquibus ad iudicium: quum Christus iudicet indignè accedẽtes, nõ quia sũptus sit ipsemet indignè (quod fieri non potest) sed quia in sacramento indignè accepto, vt in verbo indignè audito, fuit neglectus. *Gratificabitur?* χαρίσεται; Id est, gratis donabit? ex quo efficitur gratuitum esse, non debitum, quod iustificatorum operibus tribuitur. In nonnullis Latinis codicibus legitur *Donauit*, ἐχαρίσατο, eadem manente sententia, sicut superiore annotatione diximus.

33 *Deus [is est] qui iustificat*, Θεὸς ὁ δικαιῶν. Id est qui nos non modò insontes, sed etiam prorsus iustos in Filio pronuntiat. Subauditur autem verbum ἐστίν. quod quum non expressisset Vetus interpres, occasionem præbuit Augustino vt omnia hæc per interrogationem legeret. Iam verò quòd quidam, vt sibi constet antithesis, hoc membrum connectunt cum sequente, in hunc modum, Deus est qui iustificat, quis est qui condemnet? id verò mihi non probatur, quamuis sic videantur Græca scholia distinguere. Nam si ita legas, prior ista interrogatio τίς ἐγκαλέσει, nullam habebit subiectam responsionem, & Χριστὸς ὁ ἀποθανών quasi ex abundanti adiicietur. Deinde mihi quidem videtur Paulus non sine magna emphasi permutasse antitheseως membra, vt annotauit doctissimus interpres. Nam alioquin Christi patrocinium opponendum fuerat accusationi, & condemnationi absolutio. Quum verò contrà opponit accusationi absolutionem, significat ne locum quidem patere iis accusandis quos Deus habet pro iustis, nedum vt rei peragantur. Item quum condemnationi opponit Christi patrocinium, ostendit Christi expiationem præuertisse iudicium, vt ne in disquisitionẽ quidem veniant nostra peccata. Hoc verò non animaduerterunt qui aliter distinxerunt hunc locum, contra omnium nostrorum exemplarium fidem.

35 *Nos*, ἡμᾶς. Syrus interpres legit ἐμέ, *me*: vt etiam posta versu 39. Neque hoc nullius est ponderis. Primùm enim sic docuerit Paulus fidem qua iustificamur, esse in eo positam vt sibi sigillatim applicet vnusquisque promissionẽ salutis indefinitè in Ecclesia propositã. Deinde quũ non possit vnus quispiam, quicũque tandem ille sit, de alterius fide & cõstantia esse securus, quînam hoc loco Apostolus omnes veram fidem profitentes sic compellarit? Contrà verò si vt superiore capite Apostolus sese in luctæ Carnis & Spiritus descriptione pro speculo proposuit in quo omnes verè Christiani sese contemplarentur, sic etiam hoc loco de piorũ in Christo victoria certissima disseruisse dicatur, & suã πληροφορίαν pro eo exẽplo cæteris proposuisse, quoniam salutis eadem sit in genere ratio, longè magis consentanea fuerit conclusio.

A charitate Christi? ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Id est qua nos Christus dilexit, siue Deus in Christo, vt

mox explicatur versu 39. Itaque perperam nonnulli actiuè interpretantur de amore quo Christum redamamus. Fefellit autem eos quòd de nostra non de ipsius Christi firmitate disserat Apostolus. Sed notare debuerant, huic nostræ firmitati pro basi substerni eum amorem quo nos Deus in Christo prosequitur: à quo separaremur, si quomodo ab eius gratuita beneuolentia excidere possemus. Atqui, inquit Apostolus, nititur hic amor, Dei proposito quod est immotum: & beneuolētiæ Dei pignus est Christus. Quæ igitur tanta erit calamitas vt nobis persuadeat 5 Deum esse à nobis abalienatum?

Psa. 43. 24

36 (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν· ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς)

(‖Sicut scriptū est, Tui causa ⁘occidimur totum diem: habiti sumus velut oues destinatæ mactationi)

(*Sicut scriptū est, Quia propter te mortificamur tota die: æstimati sumus sicut oues occisionis*)

37 Ἀλλ᾽ ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.

⁘Imò in his omnibus plus quàm victores sumus ⁘per eum qui dilexit nos.

Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.

38 Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωή, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαί, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα,

⁘Nam mihi persuasum est neque mortē, neque vitam, neque Angelos, ⁘neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura,

Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neq. virtutes, neque instantia, neque futura,

39 Οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

⁘Neque sublimitatē, neque profunditatem, neque vllā rem aliam creatā posse nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

Neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

CAP. XI.

1 Ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ,

VEritatem dico ⁘per Christū, non mētior, attestante mihi simul conscientia mea per Spiritum sanctum,

VEritatē dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto,

2 Ὅτι λύπη μοί ἐστι μεγάλη, καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου.

Magnam mihi tristitiā esse, & ꝑpetuū cruciatū cordi meo.

Quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo.

3 Ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα·

⁘Optarim enim ego ipse ⁘anathema esse *separatum* à Christo, pro fratribus meis, cognatis *inquam* meis ⁘secūdū carnē:

Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundū carnem:

36 *Occidimur totū diem*, θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Vulg. *Mortificamur*, quod verbum huic loco non conuenit. Eras. *Morti tradimur.* Est autē hoc dicendi genus petitum è medio, quum nemo nisi semel possit occidi. Vel igitur quia 10 tota Ecclesia illic inducitur loquens, significat aduersarios totum diem modò in his, modò in illis occidendis consumere: vel declarat miserabilem Ecclesiæ conditionem, quæ veluti singulis momentis moriatur propter perpetuos terrores. 15

37 *Imò*, ἀλλά. Vulg. *Sed.* Erasmus, *Verùm*: quasi videlicet ad præcedentem versiculum pertineat. Ego verò malo ad totam illam percontationem referre: quasi nos diceret nō modò tot malis nō frangi, sed etiā amplius quàm victores esse omnium illorum. Neque enim simpliciter di- 20 xit νικῶμεν, sed ὑπερνικῶμεν, id est, vt vertit Cyprianus epist. 26, *superuincimus.* quoniam in cruce etiam gloriamur, nedum vt animum despondeamus. *Per eum qui dilexit*, διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος. Vulgata, *Propter eum qui dilexit*, διὰ τὸν ἀγαπήσαντα, vt habet Claromontanus Codex, & vt le- 25 git etiam Ambrosius. Sed recepta lectio accommodatior est Pauli sententiæ nisi enallagen esse dicamus cuiusmodi annotauimus suprà 3.25. Sed & Cypr. Epist. 26, legit pro eo qui dilexit ὑπὲρ τοῦ ἀγαπήσαντος, in nonnullis codicibus.

38 *Nam mihi persuasum est*, πέπεισμαι γάρ. &c. Indicat ta- 30 citè Paulus hoc verbo vnde manet ista fiducia: nempe ex Verbi prædicatione efficaci, vt declarat 1. Cor. 2. 12. Itaque non satis expressè conuertit Vetus interpres, *Certus sum.*

Neque principatus, neque potestates, οὔτε ἀρχαί, οὔτε δυνάμεις. His vocabulis vti solet Paulus & aliis etiam nonnullis ad 35 spirituum excellētem naturam declarandam, cum bonorum, vt Eph. 1. 21, & Col. 1. 19: tum etiam malorum, quatenus illorum οὐσία, non autem corruptio consideratur, vt Eph. 6. 12, & Col. 2. 16. Nota autem est omnibus, opinor, enallage illa Hebræis familiaris, appellatiui pro adiecti- 40 uo, vt principatus pro principibus, potestates ꝑ iis qui potestate fungantur. Sic etiam sublimitas pro rebus sublimibus, & profunditas pro rebus profundis.

39 *Neque sublimitatem*, οὔτε ὕψωμα. Vulg. & Eras. maluerunt Altitudinem interpretari. Sed præterea Vetus inter- 45 pres habet ante ista, *Neque fortitudo*, μήτε ἰσχύς. quod in nullis Græcis codicibus inueni.

IN CAPVT IX.

1 *Per Christum*, ἐν Χριστῷ. Id est νὴ τὸν Χριστόν. Nam ב respondēs Græcorum propositioni ἐν, interdum etiam in iu- 10 reiurando adhibetur, vt Gen. 22. 16, & Ios. 12. Vel, in Christo. i. secundum Christum: ita videlicet vt eum facere par est qui Christū reuereatur. Vel, per Christum. id est Spiritu Christi linguam meam moderāte, vt minimè sit dubitandum quin verum loquar: vt paulo pòst in Spiritu san- 15 cto accipitur pro, Spiritu sancto duce ac moderatore.

3 *Optarim*, ηὐχόμην. i. εὐχοίμην ἄν, vt rectè omnino explicāt Græca scholia. Frequēter enim occurrit hęc ellipsis, vt Act. 25. 22, ἐβουλόμην pro βουλοίμην ἄν. & apud Aristoph. citāte I. Camerario ἰδ᾽ ἂν ἐπειθόμην, ꝑ πειθοίμην ἄν. i. *crederē.* Vul. 20 *Optabam*, quasi de eo tēpore disserat Apostolus quo Ecclesiam persequebatur, sese à Christo seiungens. Sed id quàm parū appositè dicatur, res ipsa ostēdit. Quînā enim Paulus adhuc Christi hostis hoc votū concepisset, quū eos demū putaret saluos qui à Christo essent alieni? Sed& illud val- 25 de obseruandum est, non dicere Paulum sese aliquando eiusmodi votum concepisse, sed ita esse affectum vt libenter fuerit suo ipsius exitio redempturus suæ gentis excisionem, nempe si fieri sic potuisset. Itaque frustra hîc videtur à plerisque de istiusmodi voto disceptari, licitum fue- 30 rit an illicitum. Vtitur autem Paulus ista insinuatione affectuū plenissima, quoniā de Iudæorum reiectione, & vocatione Gentium erat disputaturus. *Anathema*, ἀνάθεμα. Duo nobis hîc obseruanda puto, nempe huius vocabuli significationem, deinde etiam vsum. Illud igitur 35 constat, ἀνάθεμα & ἀνάθημα à verbo ἀνατίθεσθαι deduci. cuius quum multiplex sit significatio, non satis conuenit inter doctos homines quænam hîc debeat obtinere. Putat enim Chrysostomus ἀναθέματα siue ἀναθήματα dici à seponendo. Quemadmodum enim, inquit, τὰ ἀναθήματα intacta sunt 40 & Deo consecrata, & ab hominū commercio ac vsu seiūcta, sic ab Ecclesia eiecti & extorres, à communione ac conuictu fidelium sunt remoti. Simili ratione Photius apud Oecumenium ἀνάθεμα εἶναι exponit χωρίζεσθαι καὶ ἀλλοτριοῦσθαι, id est *separari & alienum prorsus reddi.* At Budæus 45 ἀναθέματα dici tradit homines sacros, id est quorum capita inferis dicata sunt & deuota: ἀναθήματα verò donaria diis consecrata. & vtrunque deriuat παρὰ τὸ ἀνατίθεσθαι, i. ἀνατιθέναι.

Vide Suidā. de his vocab. qui docet nihil eē inter eas differētiæ.

quòd & illorum hominum deteſtatio ſoleat in cippis expoſita proſcribi, & iſta in parietibus ac columnis templorum ſuſpēdi. Hæc illi, de quibus ſi mihi fas ſit dicere quid ſentiam, diſtinctionem ἀναθέματος & ἀναθήματος nō agnoſco, quanuis ἀνάθημα peculiariter donarium declaret, vt Luc.21.5.quum paſſim Græci interpretes conuerterint ἀνάθεμα, vt Leuit. 27. 28 & 29. pro quo vbique Paulus ſcribit ἀνάθεμα. Deinde etiam in nominis vtriuſque etymologia, Chryſoſtomi ſententiā potius velim amplecti, quòd præpoſitio ἀπὸ quam ſubiicit Apoſtolus, id omnino oſtendat: & præterea etiam Græci interpretes interdum vtantur verbo ἀφορίζεσϑαι in ea ipſa ſignificatione, vt Leuit. 27. 21, pro eo quod legimus in Hebræis שדה חרם [ſede cherē] verterunt ἡ γῆ ἡ ἀφωρισμένη, terra ſeparata. Quod autem attinet ad vſum huius vocabuli, petendus eſt ex Moſis Lege, apud quē dicitur חרם [cherem] res quæuis Deo conſecrata, ipſique adeo homines: idque non vulgari quadam conſecratione, ſed ſacrato deuotóq; eius capite qui eam rem in peculiarem ſuum vſum conuertiſſet: vocabulo deducto à verbo חרם [charam] quod declarat delere ac penitus excindere, vnde votum חרם [cherem,] quum quis rem aliquam penitus à ſe abdicat, quam nec redimere, nec ſoluta æſtimatione recipere poſſit. Græci igitur theologi diuerſa quidem etymologia, ſed tamen quæ in idem recidat ἀνάθεμα vel ἀνάθημα vocarunt à ſeparando, quod Hebræi חרם [cherem] à delendo & excidendo. Ex eo autem quod Apoſtolus addit ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ à Chriſto, ſatis intelligi poteſt de ſempiterno exitio hæc eſſe accipienda. quo etiā optaſſet Paulus, ſi fieri potuiſſet, Iſraeliticæ gentis abdicationem redimere. Tanti erat apud illum Dei gloria, & charitas in ſuos. Hallucinatur ergo Hieronymus ad Algaſiam quæſtione nona, quum veritus ne hoc deſiderium parum conuenire videretur Apoſtolo, de occiſione corporali accipi poſſe dixit, non pro exitio mentis. Itémque Photius apud OEcumenium, quum iſta perinde accipit ac ſi Apoſtolus dixiſſet. Optarim vos ad fidē aſcitos eſſe, & me adhuc à Chriſto alienatum. *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Carnem hoc loco appellat ſanguinis cōiunctionem, vt Gen.20.14, non autem humanam naturā in genere, vt ſuprà, cap. 1.3, & infrà, verſu 5. Et hoc addidit Apoſtolus vt quæ vis ſit huius coniunctionis, ſiue στοργῆς φυσικῆς declararet.

Οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθεσία καὶ ἡ δόξα καὶ αἱ διαθῆκαι καὶ ἡ νομοθεσία καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίαι.	4	Qui ſunt Iſraelitæ: quorum *eſt* adoptio, ‖& ⁚gloria, ‖& ⁚fœdera, & Legis conſtitutio, & ⁚cultus, & promiſſiones.	4	*Qui ſunt Iſraelitæ: quorum adoptio eſt filiorum, & gloria, & teſtamenta, & legiſlatio, & obſequium, & promiſſa.*	Suprà, 2. 17 Eph.2.12
Ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.	5	Quorum *ſunt* Patres, & ÿ ex quibus Chriſtus ⁚quod ad carnem attinet, ⁚ qui eſt ⁚ſupra omnes ⁚ Deus laudandus in ſecula. Amen.	5	*Quorum patres, & ex quibus eſt Chriſtus ſecundum carnem, qui eſt ſuper omnia Deus benedictus in ſecula. Amen.*	
Οὐχ οἷον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραήλ, οὗτοι Ἰσραήλ·	6	‖⁚Fieri tamē non poteſt ⁚vt exciderit ſermo Dei. nō enim omnes qui *ſunt* ⁚ex *patre* Iſraele, *ſunt* Iſrael:	6	*Non autem quòd exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex Iſrael, ÿ ſunt Iſraelitæ.*	Suprà, 2. 28

4 *Gloria*, ἡ δόξα. Hoc ego peculiariter refero ad arcā fœderis, quod erat præſentiæ Dei teſſera, ideóque per metonymiam dicitur Gloria Domini, 1. Sam. 4. 21 & 22. & Templum propterea etiam dicebatur habitatio gloriæ Dei, vt Pſal. 26. 8. *Fœdera*, διαθῆκαι. id eſt tabulæ fœderis, per metonymiam: quum propriè dicantur לחות הברית [luchoth habenith,] id eſt *Tabulæ fœderis*, vt Deut. 9. 11 & 15. Heb. 9. 4. Vtitur ergo plurali numero quòd duæ eſſent Tabulæ: & mihi multo commodior videtur hæc interpretatio quàm ſi ad fœdus cum Abrahamo & eius poſteris initum referas. Primùm, quia nonniſi vnum fuit hoc fœdus, quanuis ſæpius renouatum. Deinde, quia paulo pòſt meminit ἐπαγγελιῶν quæ ab illo fœdere vix poſſunt commodè ſecerni. Poſtremò, quia ſic videtur diſtinxiſſe Legē Paulus commodiſſimè in ſuas partes, nempe in διαθήκας, νομοθεσίαν & λατρείαν, id eſt legem quam vocant moralem, iudicialem, & ceremonialem: vt melius appareat Dei beneuolentia. *Cultus*, ἡ λατρεία. Vulgata, *Obſequium*, vt etiam Auguſtinus aliquoties hunc locum citat. Cyprianus autem lib. 2, aduerſus Iudæos, *Famulatum* interpretatur. Galli vulgò vocant *le ſeruice*.

5 *Quod ad carnē attinet*, τὸ κατὰ σάρκα. id eſt, τὸ ὂν κατὰ σάρκα. Articulus additus vim habet maiorem excipiendi alterā naturā, diuinam videlicet quam poſtea deſcribit. *Qui eſt*, ὁ ὤν. Hanc eſſe germanam huius loci diſtinctionem & interpretationem partim ſummus omnium noſtrorū codicum conſenſus, partim etiam ipſa orationis ſeries oſtēdit. Æquū enim fuit deitatē quoque Chriſti explicari, vt appareret quæ ſit in eo Iſraeliticæ gentis præſtantia, quòd ex ea ſit ortus Chriſtus, qui idem & homo & Deus eſt. Certè nihil hîc eſt violentum aut longius petitum: & mirari ſatis non poſſum quid Eraſmo in mentem venerit vt diceret ſignificandæ huic ſententiæ ſcribendum fuiſſe ὃς ὤν potius quàm ὁ ὤν. Nam cōtrà ſi ὃς ὤν legeris, hiabit cōſtructio verborum, niſi poſt εὐλογητὸς ſubaudias ἐστίν. & nemo qui vel à limine Græcam linguam ſalutarit, ignorat articulum præpoſitiuum cum participio ſæpe conſtrui loco prouocabuli cum verbo finito: vt ὁ ὤν nihil aliud declaret quàm ὅς ἐστι. Commentus eſt tamen Eraſmus duas alias diſtinctiones, ſed contra fidem omnium codicum quos inſpeximus, & planè (vt mihi quidem videtur) repudiandas. Vna eſt vt poſt πάντων adſcripto puncto, ea quæ ſequūtur, nouum membrum conſtituāt, hoc modo, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων. Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, *qui eſt ſuper omnia. Deus benedicatur in ſecula.* Altera eſt, vt poſt σάρκα finiatur ſententia, deinde ſequentia connectas in hunc modum, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, *Deus qui eſt ſuper omnia, benedicatur in ſecula.* *Supra omnes*, ἐπὶ πάντων. Vel, vt Vulg. *Super omnia.* Mihi tamē placuit potius hoc accipere maſculino genere, vt ſit collatio Chriſti cū cęteris illis patribus ex eodem genere prognatis. Annotat etiam Eraſmus hoc poſſe cōnecti cum εὐλογητὸς, vt accipiamus Chriſtum ſuper omnia vel ſuper omnes laudandum in ſecula. quæ diſtinctio mihi videtur longius petita. Sed & in eo non poſſum illi aſſentiri quòd ἐπὶ πάντων conuertit *In omnibus*, id eſt ἐπὶ, vel ἐν πᾶσι. *Deus*, Θεός. Hoc omittit Cyprianus lib. aduerſus Iudęos 2. cap. 5, & Hilarius quoque Pſalmum enarrans 122, ſicut Eraſmus obſeruauit: ſed librariorum vitio, vt oſtendit res ipſa. quum vtrobique citetur ob hoc ipſum hic locus vt probetur Dei nomen Chriſto verè & propriè competere. quanquam etiamſi omittatur, ſatis ſit expreſſa Dei naturę explicatio, quum dicitur ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, *qui eſt ſupra omnes.* Athanaſius autem in diſputatione aduerſus Arium, vſque adeo non omittit vt etiam vrgeat.

6 *Fieri tamen non poteſt*, οὐχ οἷον δέ. Id eſt, ἀλλ' οὐχ οἷόν τε ἐστίν. Sic enim interdum poni οἷον pro δυνατὸν non addita particula τε, doctiſſimus Budæus prolatis exemplis oſtendit. Itaque multo planior eſt locus quàm Eraſmus putarit, & Græcus etiam ſcholiaſtes: quorum ſententiam ſi ſequamur, non modò ſupplenda erunt plurima, ſed etiam abūdabit particula ὅτι. Vulgata, *Nō autem quòd exciderit.* quaſi οἷον redundet. Eraſmus, *Non autem [hæc loquor] quòd exciderit.* quæ interpretatio non video quomodo cum Græcis cohæreat. Dicitur autem Dei verbum non excidere, id eſt nunquam irritum fieri. *Vt exciderit*, ὅτι ἐκπέπτωκεν. id eſt ἐκπεπτωκέναι. Sic enim reſoluitur infinitiuus modus in ὅτι quod εἰδικὸν vocant. Opponuntur autem inter ſe Excidere & Stare, id eſt firmum eſſe & in ſuo ſtatu permanere: ſicut apud Hebræos קם נפל [naphal kam] & totum hunc locum Hebræi ſic exprimerēt, אין אכשר כי נפל דבר ארוני ארצה [en ephſchar chi naphal debar adonai artſah.] Caſtellio igitur peruerſiſſimè hunc locum corrupit, quum ſic eum interpretaretur, *Neque id eo dico quòd verbū Dei exciderit, id eſt quòd ſim immemor diuini oraculi quo traditur veros Iſraelitas eſſe non eos qui ſecundum carnem, ſed qui ex promiſſione nati ſunt.* Hæc ille: quæ quum ſcriberet non tātùm in eo peccauit quòd ſuauiſſimam hanc ſententiam de di-

uini verbi firmitate huc detorſit,acſi dicat Paulus ſe obliuioſum non eſſe: ſed in eo etiam quòd quæ Paulus adfert pro reſponſo,(totum illud videlice , *Non enim omnes*,&c.) ipſe fingit ab alio quopiam obiici t, quaſi Paulus Iudæos nimium extulerit. Neſcio certè quid ſit Scripturam peruertere,ſi hoc non eſt. *Ex* [*patre*] *Iſraele*, ἐξ Ἰσραήλ. Ita conuerti quòd mihi quidem videántur ſimpliciſſimè iſta interpretari qui Iſrael priore loco accipiunt pro ipſo Iacobo, à quo orti ſunt duodecim Patriarchæ: poſteriore autem pro ipſa Gente, quæ metonymicè ſic vocatur. Eſt autem in his verbis generalis propoſitio totius iſtius de æterna prædeſtinatione tractationis (quæ tertia pars eſt huius epiſtolæ vſque ad vndecimi capitis finem) nempe, aliquam eſſe particularẽ Dei electionem quæ ſit primaria noſtræ fidei & ſalutis cauſa. Id autem probat duobus exemplis ex ipſa Abrahami familia petitis, partim quia nulla certiora vel magis idonea teſtimonia deligi potuerunt: partim etiã quoniam non conſtituit Apoſtolus hoc argumentum tractare aliis πεθικῶς,ſed per hypotheſin potius,ita vt in quibuſdam perſonis,electionis:in aliis verò, reiectionis exemplum ſpectandum proponat,donec tandẽ ad Iudæos & Gentes deſcendat. Negat igitur Apoſtolus omnes qui ex Iſraele trahunt originẽ,cenſeri inter Iſrael. id eſt in gente illa quæ in fœdere Dei comprehenditur. Ait denique Iſraelitas non ex genere , ſed ex electione æſtimandos,aſcendens nimirum ad primariam cauſam, id eſt electionem æternam, quum alibi aliquoties in eodem argumento hæreat in cauſis proximis , puta vel in fide, vt Galat.3.7,vel in fidei fructibus, vt ſuprà,cap.2.28 & 29.

	Græce		Beza		Vulgata
Gen.21.12 hebr.11.15	Οὐδ᾽ ὅτι εἰσὶ σπέρμα Ἀβραάμ, πάντες τέκνα· ἀλλ᾽ ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.	7	Neque quia *ſunt* ſemen Abrahæ,*ideo* omnes *ſunt* filij: ſed ‖ in Iſaac vocabitur tibi ſemẽ.	7	*Neque quia ſemẽ ſunt Abrahæ, omnes filij: ſed in Iſaac vocabitur tibi ſemen.*
Gal. 4.28	Τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκός, ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεται εἰς σπέρμα.	8	Hoc eſt, nõ qui filii carnis, ij filii Dei : ſed qui *ſunt* ‖ filij promiſſionis, cenſentur in ſemine.	8	*Id eſt,non qui filij carnis,hi filij Dei: ſed qui filij ſunt promiſsionis, æſtimantur in ſemine.*
Gen.18.10	Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος, Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός.	9	Promiſſionis enim ſermo hic eſt,‖Hoc ipſo tempore veniam,&erit Saræ filius.	9	*Promiſsionis enim verbum hoc eſt, Secũdum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.*
Gen.25.11	Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν.	10	Neque *hic* ſolùm, ‖ ſed Rebecca, quum ex vno concepiſſet , *nempe* ex Iſaac patre noſtro,*hæc experta eſt*.	10	*Non ſolùm autem,ſed & Rebecca , ex vno concubitu habens Iſaac patre noſtro.*

7 *In Iſaac vocabitur tibi ſemen*, ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. Id eſt, Iſaac(non Iſmael videlicet)tibi erit verus ac germanus filius , ac proinde tuæ benedictionis hæres.Nã quia pater in filio quodammodo reſurgit , & filius ex patris nomine dicitur, ideo ex Hebræorum idiotiſmo, dicitur ſemen patris vocari in eo quem gignit. id eſt filii reſpectu. Itaque qui ἐν Ἰσαὰκ conuertere maluerunt *Per Iſaac*, vel *ex Iſaaco*, haud ſcio an hunc Hebraiſmum intellexerint.quem neceſſe fuit integrum ſeruari, vel longiore ambitu verborum deſcribi. Videntur autem (quod eorũ pace dixerim) eo decepti quòd ſequenti verſiculo videtur hæc ita explanare Paulus quaſi non tam de ipſo Iſaaco quàm de eius poſteritate ſint intelligenda, quam videlicet Dominus præterito Iſmaelis ſemine, ſit amplexus. Atqui hiſtoriæ ſeries oſtendit de ipſo Iſaaco & Iſmaele illic agi, vbi hæc dicit Dominus: & liberæ Dei electioni probãdæ multo magis idoneum eſt argumentũ ab Iſaaco & Iſmaele, tanquam ſingularibus exemplis , ſumptum, quàm ſi vtrunque illorum dicamus cum ſuis poſteris comprehendi. Itaque neceſſe eſt(opinor) vt conſtituamus Paulum in proximo verſiculo non propriè explicare hoc Moſis teſtimonium,ſed potius doctrinæ ſummã proponere quam ex Domini oraculo collegit. Nam ſi Dominus ex duobus Abrahami filiis vno præterito alterum demum pro filio vult haberi,efficitur,non omnes qui ex Abrahamo generantur,cenſeri in filiis. Deinde (quod Paulus in verſiculo 9 probabit alio oraculo)ſi Iſaac non ideo electus eſt quia natus erat ex Abrahamo , ſed contrà ideo natus eſt ex Abrahamo quia Dominus illum dedit Abrahæ , conſequitur, titulum illum ſeu ius filii nulla re alia niti quàm gratuita Dei voluntate , quæ vt tempore ita etiam ordine omnia antegreditur.

8 *Filij carnis*, τὰ τέκνα τῆς σαρκός. Quum alibi ſoleam τέκνα liberos interpretari,ego aliquoties in hoc argumento malui filios conuertere,vt amphiboliam vitarem. Vocat autem filios carnis ex Hebræorũ idiotiſmo , eos quorum Abraham non alia ratione pater eſt quàm ea ipſa qua ſolent conſueto naturæ ordine homines ex hominibus gigni. Iis autem opponuntur filii promiſſionis. id eſt, quos Deus dat Abrahæ,quia ſic illi viſum eſt, vt eos in illo Abrahæ ſemine adoptet , per quod & ipſe Abraham & eius germana poſteritas cæleſtis hæreditatis ſit particeps. Qui verò promiſſionis filios interpretantur , eos qui per fidem amplectuntur promiſſionem, dicunt quidem quod res eſt,ſed non ſatis appoſitè loquuntur. Neque enim Paulus hoc loco filios Abrahami à cæteris diſtinguit ex fidei nota,vt ſuprà,cap .4,& ad Gal. cap.3. ſed de primaria cauſa, id eſt de ipſius fidei fonte,gratuitæ videlicet electionis æterno propoſito differit. *Cenſentur*, λογίζεται. Vulgata, *Aeſtimantur*. Eraſmus, *Re enſentur*. Vide Mar.15.28, & ſuprà,4.4.

10 *Neque* [*hic*] *ſolùm*, οὐ μόνον δέ. Alterum argumentum petitum ex Eſau & Iacobi exemplo , quorum hic dilectus fuit, hic verò odio habitus , nullo perſonarum aut operum reſpectu,ſed quia ſic Deo viſum eſt. Vulgata, *Nõ ſolùm autem*,perobſcuré. Itaque in quibuſdam exemplaribus legitur, *Neque ſolùm* [*illa*.] Eraſmus, *Non ſolùm autem* [*hoc*.] Ego verò malui ſupplere pronomen maſculinum, quod poſterius illud exemplum delecti alterius ex duobus filiis,multo commodius videatur ad Abrahamum vtriuſque patrem quàm ad Saram alterius tantùm matrem referri. Quod autem attinet ad hoc dicendi genus Paulo familiare, vide ſuprà,5.3. *Quum ex vno concepiſſet*, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. Ad verbum , *Quum ex vno ſemen haberet*:in vtero videlicet retentum. Nam κοίτην hoc loco honeſtè vocat non torum , neque concubitum , ſed ſemen ipſum, ex Hebræorum idiotiſmo : quia à conſequenti שכבה [*ſchichbah*] ſemen vocant à verbo שכב [*ſchachab*] quod cubare ſignificat.Itaque dicitur vir תת שכבתו [*theth ſchechobto*] id eſt(vt Græci interpretes conuertunt, Leuit. 18. 23,item 20.15,& Num. 5. 20) κοίτην vel κοιτασίαν δίδοναι, ac proinde hîc à Paulo dicitur mulier ſimili ratione κοίτην ἔχειν quando ſemen retinuit.quod vno concipiendi vocabulo optimè ac penè ad verbum exprimitur. Vulgata, *Ex vno concubitu habens* , deprauata lectione, pro concubitum habens, vt rectè annotatum eſt ab Eraſmo. Nam alioquin nemo non videt dicendum fuiſſe ἀπὸ μιᾶς κοίτης ἔχουσα, ita vt ἔχειν accipiatur pro concipere & grauidam fieri.Eſt itaque manifeſtè deprauatus hic locus à quopiam Græcæ linguę prorſus ignaro:& ſiue Cõcubitu, ſiue Concubitum legas,minimè appoſitam eſſe interpretationem liquet ex iis quæ diximus. Eraſmus igitur maluit interpretari, *Ex vno conceperat*, rectè quidem vſus concipiendi verbo,quanuis rationem non tradat cur κοίτην ἔχειν accipiatur pro concepiſſe:ſed ita vt ſatis appareat (quod tanti viri pace dictum velim) ipſum non intellexiſſe quæ ſit iſtorum verborũ ſtructura,& nonnihil etiam obſcuraſſe Pauli ſententiam. Nam certè ſi ita conuertas, neceſſe fuerit particulam cauſalem in proximo verſiculo explicare quaſi rationem reddat cur Rebecca ex vno conceperit. quod quàm ſit abſurdum,nemo non videt. Deinde quod ἔχουσα poſitum putat pro ἐχούσης abſoluta conſtructione, quanuis à grammaticis obſeruetur in Attica dialecto,tamẽ hoc loco planè eſt violentum. quia ſequens particula cauſalis prorſus oſtendit ſupplendum eſſe aliquid conſentaneum, ſicut nos fecimus, vt plena ſit ac perfecta ſententia, cuius

ratio subtexatur. [*Nempe*] *ex Isaac*, Ἰσαάκ. Addidi particulam Nempe hoc etiam in loco, vt planius fieret ista cum ἑνὸς cohærere. Nam quòd nonnulli referunt ad Iacobum filium, non autem ad Isaacum patrem, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigeat. Et quod apud Ambrosium legitur, Isaac patrem nostrum, manifestè deprauatum esse apparet, vt obseruauit Erasmus. Nec enim Rebecca genuit Isaacum, sed ex eo sustulit gemellos Esau & Iacobum.

Graece		Beza		Vulgata	Ref.
Μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις μένῃ οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος,	11	¨Nondum enim natis *pueris*, quum nihil fecissent boni¨vel mali, vt ¨propositũ Dei quod *est* secũdum *ipsius* electionem, ¨*id est* non ex operibus sed ex vocante, ¨*firmum* maneret,	11	*Quum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante,*	
Ἐῤῥήθη αὐτῇ, Ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.	12	Dictum est ei, ‖ Maior seruiet minori.	12	*Dictum est ei, Quia maior seruiet minori.*	Gen.25.23
Καθὼς γέγραπται, Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα.	13	Sicut scriptum est, ‖ ¨Iacob dilexi, Esau verò odio habui.	13	*Sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*	Malach.1.2
Τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; Μὴ γένοιτο.	14	Quid igitur dicemus? ¨Num iniustitia *est* apud Deum? Absit.	14	*Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Absit.*	
Τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει, Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω.	15	¨Nam Mosi dicit, ‖ Miserebor¨cuius misertus fuero, & commiserabor quem commiseratus fuero.	15	*Mosi enim dicit, Miserebor cui misereor: & misericordiã præstabo cui miserebor.*	Exod.33.19

11 *Nondum enim natis* [*pueris*,] μήπω γὰρ γεννηθέντων. In vno codice additum inuenimus αὐτῶν, *ipsis*, pronomen affixum, quod Hebræi dicerent בטרם הולדם [*beterem hiuuolodam*,] Ante nasci ipsos, etiamsi non præcessit antecedens. Sed vsitatius est nobis quod suppleuit Erasmus. Est enim hæc ellipsis Hebræis familiaris, apud quos verbale nomen (quod vocant) includi dicitur in ipso verbo. vt dicturus fuerit Paulus Hebraicè scribẽs טרם נולדו [*terem nulledu.*] Syrus interpres בניה [*benaiha*] id est *Filÿs eius*. *Vel mali*, ἢ κακόν. Ergo non minus in æterno reprobationis decreto remouetur omnis consideratio personarum vel operum quàm in electione, quum hæc duo opposita sint, & de Esau reiecto non aliter loquatur Apostolus quàm de Iacobo electo, sicut apparet ex ver. 18. Quòd siquis excipiat, sic loqui Apostolum quoniam reipsa constituit Deus homines eligere vel reiicere antequã boni vel mali sint, imò etiam antequam sint, quum eius propositum sit ab æterno: sed tamen idcirco electioni destinare, quoniã præuideret eligendorum fidem & bona opera, & idcirco reprobationi decernere, quoniam præscit reprobandorum incredulitatem & mala opera: respondeo, huius dicti futilitatem cum ex aliis multis, tum verò maximè ex sequẽti obiectione manifestissimè intelligi. Nã certè si hoc ita esset, neutri haberẽt de quo conquererentur, ac proinde nullus esset sequentibus obiectionibus locus. qua de re audiamus ipsum Augustinum, nequis nos existimet ex nostro sensu loqui. Sic igitur ille Enchiridio ad Laurentium, cap.98, *Sentiens Paulus quemadmodum posset hoc quod dictum est permouere eos qui penetrare intelligendo non possunt hanc altitudinem gratiæ, Quid ergo dicemus? ait: nunquid iniquitas est apud Deum? Absit. iniquũ enim videtur vt sine vllis bonorũ malorúmve operum meritis, vnum Deus diligat, oderítque alterum. Qua in re si futura opera, vel bona huius, vel mala illius, quæ vtique Deus præsciebat, vellet intelligi, nequaquam diceret* EX OPERIBVS, *sed* EX FVTVRIS OPERIBVS: *eóque modo istam solueret quæstionem, imò nullam quam solui opus esset, faceret quæstionem.* Sed & idem Augustinus quum aliquando scripsisset præuisam fidem esse electionis causam, postea lib. Retract.1. cap.13, *illa*, inquit, *non scripsissem si fidem non minus quàm bona opera, Dei donum esse intellexissem.*

Propositum Dei quod [*est*] *secundum* [*ipsius*] *electionem*, ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις, id est, Dei decretum quod proficiscitur ex ipsius mera voluntate, qua illi visum est, vno præterito, alterum assumere, &c. Vulgata & Erasmus, *Secundum electionem propositum Dei*, neglecto articulo.

[*Id est*] *non ex operibus, sed ex vocante*, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος. Quidam hæc connectunt cum verbo ἐῤῥήθη: sed res ipsa ostẽdit Paulum voluisse his verbis explanare quid valeret Electionis vocabulum. quamobrem etiam adieci explanatiuam particulam. Id est, quam expositionem si Sophistæ satis attentè considerassent, nunquam eò demẽtiæ venissent vt præsciẽtiam futurorum substernerent electioni vel reprobationi, id est vt omnia peruerterent: quũ contrà totus sit Paulus in eo vt probet Propositũ omnes causas antegredi, & nihilominus Deum esse iustum.

[*Firmum*] *maneret*, μένῃ. Verbum manendi hoc loco respondet verbo Hebræo קם [*kam*,] vt Esa. 46. 10, quod significat perstare & firmum permanere. Idcirco verò in vltimum locum hæc reieci ne hic versiculus possit deinceps perperam distingui, quasi videlicet *Non ex operibus, sed ex vocante*, cum sequente verbo *Dictum est*, cohæreant.

13 *Iacob dilexi*, τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα. Videri poterat Apostolus, nisi hoc addidisset, non satis appositè citasse alterũ Mosis locum. Neque enim valet consequutio, Seruiet maior, ergo reiectus est à Deo, nisi ostendas seruitutem istam à Dei odio profectam. Et vicissim nisi minoris imperium coniunctum est cum Dei beneuolentia, non consequetur Iacobum fuisse electum, quoniam fratri dominatus est. Sunt autem omnium hominum ineptissimi qui contendunt hoc exemplum ad res terrenas spectare, nec animaduertunt Paulum id assumere de quo satis constabat, nempe terram Chanaan non id fuisse propriè quod Deus Abrahamo & ipsius posteris promisit, sed typum duntaxat & figuram veræ & æternæ promissionis, cælestis nimirum hæreditatis: sicut docet Apostolus vndecimo capite epistolæ ad Hebræos. Rectè igitur Paulus non de rebus terrenis sed cælestibus agens, vt probaret electionem Dei esse liberam, & ab ipsius proposito manare, ex seruitute odium Dei in Esau, ex dominio amorem eiusdem in Iacobum colligit, Malachiam vt optimum Mosis interpretem sequutus.

14 *Num iniustitia*, μὴ ἀδικία. Qui putãt Deo obiici iniustitiam in eo quòd cum paribus impariter agat, non satis appositè loquuntur. Obsecro enim si rex quispiam ex duobus similiter facinorosis vni gratiam faciat, alterum agat in crucem, an erit propterea προσωποληπτης, & vlla erit iniquitatis species in eo quòd in istum animaduertat? Imò siqua hîc esset iniquitas, non in eo esset quòd istum puniat, sed in eo potius quòd non etiam illum puniat. Itaque non esset Apostolo asserenda Dei iustitia in reproborum exitio, sed potius in electorum salute. Et tamẽ videmus eum vtrinque asserere Dei iustitiam: ex quo consequitur hanc obiectionem ita intelligendam esse vt Deus vtrinque statuatur iniustus. Sic igitur explicandus est hic locus. Dixerat Apostolus Deum, nulla habita dignitatis vel indignitatis ratione, destinare odio & amori quoscunque liberet. Hoc verò iniquissimum videtur humanæ rationi, quæ statuit causas impellentes vel ad odiũ vel amorẽ in ipsis personis positas esse oportere, ne digni odio amentur, & digni amore exosi fiant: ideóque vellet hominum merita prius à Deo considerari, ac postea demũ vnumquenque pro suis meritis odio vel amori destinari. Hæc est obiectio cui respondet Apostolus.

15 *Nam Mosi dicit*, τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει. Interposita particula ABSIT satis indicat à Paulo subiici quæ sequuntur, vt Dei iustitiam asserat aduersus illam iniustitiæ obiectionem. Itaque nullo modo audiendi sunt Origenes & Hieronymus, nec quicunque eos sequuntur, qui putant omnia ista vsque ad hæc verba, *Imo verò, ô homo*, dici in aduersarii persona. *Cuius misertus fuero*, ὃν ἂν ἐλεῶ. Vulgata, *Cui misereor*. Erasmus, *Cuiuscunque misereor*. Sed prætérquam quòd in Hebræis vtroque loco seruatur idem tẽpus

futurum, particula ἂν docet hoc explicandum esse per futurum exactum quod vocant. Sicut autem vsus est Græcus interpres duplici verbo ἐλεῶ & οἰκτείρω, sic etiam Moses vsurpat חנן [chanan] & רחם [racham,] quorũ prius significat gratia & fauore prosequi: alterum verò veluti materna (id est summa) misericordia complecti. pro quo sæpe dicunt Euangelistæ σπλαγχνίζεσθαι. Cæterùm hæc summa est responsionis Pauli, Quanuis Deus absque vllo qualitatum respectu, amori destinet, & odio destinet, quoscunque ipsi libuit, tamen procul eum abesse ab omni iniustitia, quoniam inter æternum Dei decretum & eius decreti exquutionem sunt causæ subordinatæ, quibus electos ad salutem adducit, & reprobos iustè damnat. Electos enim seruat per misericordiam, reprobos damnat per indurationem. vt prorsus ineptè faciant qui reprobationis decretum cum damnatione confundunt. quum huius causa manifesta sit nempe peccatum, illius verò sola Dei voluntas. Neutris igitur facit iniuriam, quoniam vtrique digni sunt exitio. Misericordia enim miseros electos fuisse ostendit, ac proinde dignos qui propter peccatum perderentur: induratio verò peruersitatẽ præsupponit in qua iustè indurantur reprobi. Itaque Deus nec in suorum electorum salute potest iniustitiæ argui, quos sola bonitate eligit: nec in reproborũ damnatione vt iniquus reprehendi, quum iure damnet induratos. Siquis autẽ roget cur hos potius quàm illos odio vel amori destinarit, reuocat nos Paulus ad ipsius volũtatem, quæ certè non potest, ne hominibus quidem iudicibus, iniusta idcirco censeri quòd aliquos tantùm à damnatione excipiat. Nam quî potest esse iniustus in nonnullis tantùm per misericordiam seruandis, qui etiamsi omnes induraret & perderet, meritò id faceret? Nec verendum est ne is peccet in delectu cuius voluntas est ipsa iustitiæ regula. Hæc est huius responsi summa: quod quum sit planissimum & certissimum, & claris Scripturæ testimoniis distinctè à Paulo comprobatum, miror inueniri potuisse qui nodum in scirpo quærerent, & in clarissima luce tenebras cogitarent.

Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ.	16	"Nempe igitur *electio* non est eius qui velit, neque eius qui currat, sed miserentis Dei.	16	*Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.*
Exo. 9.16 Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ, Ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.	17	"Dicit enim Scriptura Pharaoni, ‖ Ad hoc ipsum "excitaui te vt ostendam in te potestatem meam, & vt annuntietur nomen meum in tota terra.	17	*Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia in hoc ipsum excitaui te vt ostendam in te virtutem meam: & vt annuntietur nomen meum in vniuersa terra.*
Ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.	18	"Itaque " cuius vult miseretur, quem autem vult, "indurat.	18	*Ergo cui vult miseretur, & quem vult indurat.*

16 *Nempe igitur [electio] non est eius qui velit,* ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος. Vulg. & Erasmus, *Itaque non est volentis*: sed vt planior esset oratio, præstitit supplere quod deerat explẽdæ constructioni.. Cæterùm hæc dici in aduersarii persona, non rectè censuit Chrysostomus, quum sint verba Pauli, hanc conclusionem elicientis ex Mosis testimonio, Deum ad misericordiam à seipso solo impelli, siue (vt ait Iohannes) nos priorem deligere, ac proinde summè bonum sese declarare in electorum salute, nedum vt sit iniustus. Voluntatem autem appellat cogitationem & conatum animi, cursum verò bona opera. Excludit igitur Apostolus hæc omnia, quatenus videri possent causæ Deum ad nos eligendos impellentes: ac meritò quidem, quum ordine causarum Deus prius gratis eligat, deinde in electis operetur & velle & perficere. Malui autem τοῦ θέλοντος vertere Eius qui velit, quàm Volentis, nequis putet nomẽ Dei esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum: perinde acsi diceret Paulus, non esse Dei volentis, nec Dei currentis, sed Dei miserentis: quæ sententia est prorsus ridicula. Quàm autem hallucinentur qui supplent particulam Solùm, quasi non excludat nostrã voluntatem & opera Paulus, sed illa neget sufficere nisi cum Dei misericordia coniungantur, quod etiam aliquando Augustinus existimauit, ipsemet Augustinus seipsum corrigens egregiè demonstrat lib. 1. Retract. cap. 23.

17 *Dicit enim Scriptura Pharaoni,* λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ. id est, Deus in Scriptura sic alloquitur Pharaonem, vel Scriptura sic Deum inducit alloquẽtem Pharaonem, vt Galat. cap. 3.22, dicitur Scriptura conclusisse omnia sub peccatum: quod magis propriè tribuitur ipsi Deo infrà, capitis vndecimi v. 32. Iam autem alterum membrum aggreditur Apostolus, id est reprobationis decretum, in quo etiam ostendit nullam esse iniustitiam, quanuis sola Dei voluntate nitatur. Ac primò quidem ostendit rem ita se habere, id est Deum quos libuit exitio destinare, prolato ipsius Dei de Pharaone testimonio, ex Mose. Deinde ab optimo fine consilii diuini colligit eiusmodi consilium nõ posse non videri optimum, nedum vt sit iniustus. Tertio demum loco, quum inter reprobationis decretum & eius exequutionem, (id est reproborum exitium) intercedat induratio, quæ peruersitatem illorum præsupponit, colligit, Deum non posse iniustum in damnandis reprobis videri, quia nonnisi exitio dignos condemnat. *Excitaui,* ἐξήγειρα. Id est feci vt existeres, העמדתיך [*hehemadticha.*] Est enim hoc omnino ad primam Pharaonis creationem referendum, vt apparet etiam ex verbo ποιῆσαι, quo mox vtitur Apostolus ver. 21. Itaque nihil est impurius Origene in tota istius argumenti tractatione. Alii cõuertunt *Euexi te,* in regnum videlicet, sed quum nihil simile hîc addatur, & simpliciter dicatur Deus Pharaonem ἐξεγεῖραι, requiro simile exemplum in quo idem verbum accipiatur pro Euehere. Deinde (vt tale exemplum inueniri possit) quis tam est cæcus vt non videat ex sequente cõclusione, Paulum vsque ad fontem ipsum (id est ad propositum Dei) progredi? Alii malunt interpretari Obfirmaui te, quia in conclusione fit mentio indurationis. Sed necesse est vt altius. i. ad Dei voluntatem, ordine ista omnia antecedentem, conscendamus. neque hanc interpretationem admittit verbum ἐξεγείρειν. Græcus autem interpres apud Mosen conuertit διετηρήθης, *seruatus es.* Cui interpretationi fauet Chaldaica paraphrasis, & Hebræorũ interpretum sentẽtia. Sed non video cur meliorem interpretem quæramus quàm Paulum. i. ipsum eundem Spiritũ sanctum, per os tum Mosis tum Apostoli loquentem. Cui verò hæc ratio non satisfecerit, eum sinam cum ratione insanire. Est autem notandum in verbo Excitandi comprehendi Indurationem. Respicit enim Apostolus ad totam Pharaonis historiã, in qua sæpissimè inculcatur verbum ipsum Indurandi. Sed non fuit necesse hanc integram historiam omnibus notam repetere, ideóque satis fuit Apostolo vnicum testimonium commemorare, quod erat maximi momenti. Nisi verò hoc obserues, videbitur Paulus in proximo versiculo vitiosa collectione vti, id est plus colligere quàm ferat antecedens.

18 *Itaque,* ἄρα οὖν. In his verbis est conclusio præcedentis responsionis, quæ & ipsa est bimembris, sed imperfectè enuntiata. Dicendum enim fuisset, Ergo cuius vult miseretur, & quem vult indurat, & proinde nulla est in eo iniustitia. Sed quod deest, facilè intelligitur ex proposita quæstione, vt necesse non fuerit exprimere. Res autem ipsa ostendit eos valde hallucinari qui ne videantur indurationem tribuere voluntati Dei, volunt hæc dici non à Paulo, sed ab aduersario qui superius Pauli responsum oppugnet ab absurdo. Primùm enim quum sit eadem contrariorum disciplina, si absurdum & falsum esset posterius membrum quo dicitur Deus quos vult indurare, absurdũ esset etiam prius, quo dicitur quorum vult misereri. Deinde in proximo versiculo manifestè notatur personæ loquentis discrimen, sicut etiam suprà, ver. 14, vt sanè mirer inueniri potuisse qui hoc loco quererentur de Pauli obscuritate, quum adeo planè ac perspicuè loquatur vt nihil suprá. Denique si hæc conclusio esset impia & absurda, vt nonnulli volunt, Apostolus certè illam refutasset. Atqui tantum abest vt eam refellat vt contrà tanquam verissi-

mam defendat ver.21, & deinceps. *Cuius vult*, ὃν θέλει. Id est, quem ei libuit amori suo destinare, idque ideo tantùm quia illi libuit. Itaque (vt antea etiam dixi) prorsus peruertunt Apostoli sententiam qui præuisam fidem vel opera faciunt æternæ electionis causam. Nec aliter explicandum est idem verbum θέλειν in opposito membro. Claromontanus codex addit ὁ Θεὸς, *Deus*. *Indurat*, σκληρύνει. Id est, inquit impurissimus Origenes, *utitur eorum malitia ad emendationem cæterorum, & dicitur eos indurare quia non vult subitò eos vlcisci, sed potius uti pœnis paulatim ingrauescentibus*. *Perinde*, inquit sophista Pighius, *acsi lenis dominus quispiam videns seruos sua lenitate fieri deteriores, dicat, Ego vos perdidi, ego vos corrupi: nihil aliud significās quàm se illos non castigasse, & illos propterea factos fuisse deteriores.* Atqui, si res ita se haberet, & hoc discrimen inter electos & reprobos, in ipsis esset positum, id est si Deus propositi sui regulam sumeret ex præuisis vniuscuiusque meritis, causa nulla esset cur diceret Apostolus, *Tu qui es qui Deo responsas?* nec vllus esset iis obiectionibus locus quas hoc loco refellit Apostolus: sed alia non minus absurda consequerentur, vt in nostro aduersus Castellionem libello pluribus ostendimus. Sunt ergo qui Indurat interpretantur, *Permittit vt seipsos indurēt*: quasi videlicet opposita sint permissio & voluntas. Atqui nusquam ita loquitur Dominus: & cuiusmodi iudex erit Deus si indurationem quæ inter iustas peccati pœnas optimo iure numeratur, non decernit, non peragit, sed otiosè permittit? & quis tandem permissionem opponet voluntati, nisi qui Deū arbitrabitur vel otiosum vel inuitum aliqua permittere? Atqui otiosus Deus, Deus nō est: nec itē Deus omnipotēs qui inuitus aliquid sinit. Restat ergo vt quod permittit, volēs permittat, ac proinde istam distinctionem falsam & inanem esse concludamus, vt quidem in scholis solet vsurpari. Ergo, inquies, Deus est auctor malorum. Hoc ego verò pernego. Iustum enim est quicquid agit, etiam quum peccant eius instrumenta. Reipsa igitur Deus quos vult indurat: non quidem nouam àliquam malitiam eis ingenerando, sicut in electis nouas vires efficit quum eos immutat: nec etiam cogendo, quum nemo nisi volens peccet: sed primùm quidem iam corruptos magis ac magis deserendo, deinde eos cupiditatibus cordium suorum, & Satanę quoque, tanquā iustissimus iudex, efficaciter tradendo. vt copiosè aduersus Iulianum demonstrat Augustinus lib. 5. cap. 3. Sed (inquies) si hæc est eius voluntas, ita vt pereant quos indurauit, (fit enim omnino quicquid vult) cur induratis succenset? Hæc est verò obiectio altera pro reprobis, cui statim respondebit Apostolus.

19 Ἐρεῖς οὖν μοι, Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;

20 Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως;

21 Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;

22 Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν

19 Dices ergo mihi, Quid adhuc ⁘succenset? nam voluntati illius quis ⁘restitit?

20 ⁘Imò verò, ô homo, tu qui es qui ex aduerso responsas Deo? ‖ num dicet figmentum fictori, Cur me talem fecisti?

21 ‖⁘Annon habet potestatem figulus ⁘in lutum, vt ⁘ex eadem massa faciat aliud quidem vas ⁘ad decus, aliud verò ad dedecus?

22 ⁘*Quid* si verò volens osten-

19 *Dices itaq; mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis resistit?*

20 *O homo, tu qui es qui respōdeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxerit, Quid me fecisti sic?*

Esaiæ 45. 9

21 *Annon habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidē vas in honorem, aliud verò in contumeliam.*

Sapiēt. 15. 7
ierem. 18. 6

22 *Quòd si Deus volēs o-*

19 *Succenset?* μέμφεται; Vulgata, *Queritur*. quæ interpretatio imposuit Aquinati, quasi scriptum sit Quæritur à verbo quæro, vt Erasmus annotat, qui vertit Conqueritur. Ego malui imperiosius verbum vsurpare. *Restitit*, ἀνθέστηκε. Vel, vt Vulgata & Erasmus, *Resistit*. multa enim verba sunt apud Græcos quæ in præteritis habēt præsentis significationem. Dicitur autem voluntati Dei nemo restitisse, id est nemo impedire vnquam potuisse quominus fieret quod semel Deus decreuit. Nam alioqui si voluntatem Dei accipias pro iis quæ faciēda præcepit in Lege, totidem resistunt huic eius voluntati quot sunt ipsius Verbo rebelles. Et Satan quoque cum suis quotidie conatur Dei consilia impedire, sed frustra.

20 *Imò verò*, μενοῦνγε. Vulgata hanc particulam prætermisit. Erasmus, *Atqui* interpretatur, non satis expressè. Est enim aduersatiua hoc in loco, vt rectè tradidit doctissimus Budæus. sic Luc. cap. 11. 28. Est autem inprimis obseruandum, Apostolum in his responsionibus concedere vtrunque aduersarii antecedens, Dei voluntate videlicet quos illi libuit indurari, & isti voluntati resisti non posse: sed negare consequens, Deum videlicet propterea immeritò succensere. Primùm igitur aperit Apostolus omnium istarum responsationum veram ac propriam causam, quoniam nimirum homines nullam in Deo sapientiam agnoscunt nisi quam vident cum humano iudicio consentire, & (vt superbi sunt) putant Deum non posse effugere tyrannicæ crudelitatis crimen si ex mera voluntate quosdam saluti, quosdam exitio destinet. Reuocatos igitur homines ad diuinæ maiestatis & humanæ imbecillitatis considerationem, præparat ad sequentes responsiones. *Qui ex aduerso responsas*, ὁ ἀνταποκρινόμενος. Vulg. *Qui respondeas*, non expressa verbi Græci significatione. Erasmus, *Qui ex aduerso respondes*. Mihi magis arrisit verbū Responsandi, quod in vitio ponitur, & crebris illis obiectionibus optimè conuenit.

21 *Annō habet*, &c. ἢ οὐκ ἔχει. Prima ratio à comparatis sumpta. Quis enim eum ferat qui Deo iustissimo & sapientissimo opifici minus in opificio suo tribuendum putet quàm figulo impurum lutum pro suo arbitrio tractanti? *In lutum*, τοῦ πηλοῦ. Vel, *luti*. Mirè autem quadrat hæc similitudo primæ illi humani generis creationi.

Ex eadem massa, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. Qui Massæ nomine humanum genus corruptum intelligunt, mihi non satisfaciunt in huius loci explicatione. Primùm enim mihi videtur nomen illud informis materiæ ne condito quidem humano generi, nedum iam corrupto satis cōuenire. Deinde si genus humanum vt corruptum considerasset Apostolus, non dixisset quædam Vasa ad decus, quædam ad dedecus facta: sed potius quum omnia vasa ad dedecus essent comparata, alia in isto dedecore relicta, alia verò ab hoc dedecore ad decus translata. Postremò, nisi Paulus ad vltimum vsque gradum conscendat, non satisfecerit obiectæ quæstioni. Semper enim quæretur, ista corruptio temeréne euenerit, an verò secundum Dei propositum, ac proinde difficultas eadem recurret. Dico igitur Paulum elegātissima ista similitudine adhibita, ad ipsius Adami creationem alludere, & ad æternum vsque propositū Dei conscendere: qui antequam humanum genus conderet, iam tum & in quibusdam, quos nouit, per misericordiam seruandis, & in quibusdam, quos etiam nouit, iusto iudicio perdēdis, gloriam suam illustrare, pro suo iure & mera voluntate decreuerit. Et certè nisi ita esse statuamus, maxima iniuria Deus afficietur, quia nec satis sapiens fuerit qui prius homines condiderit, & corruptos sit intuitus, quàm quorsum eos cōderet constituerit: nec satis potens si quū aliud de iis consilium cepisset, ab alio fuit impeditus quominus quod volebat assequeretur: nec satis constās, si volens & vltro, post corruptū opificiū suum, nouum consilium cepit. *Ad decus*, εἰς τιμήν. Id est vsus honestos. Nam sæpe iam annotauimus appellatiua pro adiectiuis poni apud Hebræos. Sic autē malui interpretari quàm ad honorem, vt seruarem paronomasiam τιμῆς & ἀτιμίας. Cęterùm quoniam aduersarius acquiescens iis quæ de misericordia dicta fuerāt, de altero tantùm membro, id est de reprobis litigabat, nequis miretur Paulum in hac responsione non minus meminisse vasorum ad decus quàm vasorum ad dedecus, respondeo, id quoque factum fuisse sapientissimè, vt ostenderet eandem esse vtriusque membri rationem, ac proinde non audiēdos esse qui Dei iustitiam in vno membro fateantur, in altero non agnoscant.

22 [*Quid*] *si verò*, εἰ δὲ. Ita vsurpari solere interdum has particulas ostēdit Budæus ex isto Demosthenis exem-

sic dictū ab Diodoro σκεῦος ἔντιμον et ἄτιμον. pag. 597. Vide 2. Tim. 2. 20.

plo, θάῤῥει, νὴ Δία φήσει τις ἄν. οὐ γὰρ ἔτ' οὐδὲν ὑβρισθήσει, ἐπὶ δὲ, τότε ὀργιεῖσθε, νῦν ἀφέντες; id eſt, *At enim dicet aliquis, Confide, iam ſecurus eſto ſimilis iniuriæ. Quid ſi verò? túncne iram veſtram exercebitis in eum quem nunc impunè abire ſiueritis?* Vulg. & Eraſmus, *Quòd ſi.* Quidam alius, *Quid Deus? ſi volens.* 5 Quæ interpretationes ita ſuſpendunt ſententiam vt hient omnia. Itaque nonnullis etiam placuit verſum 23 connectere cum 30, reliquis à 24 ad 29, per parentheſin incluſis. quæ diſtinctio prorſus eſt violenta. Vitaris autem omnia incommoda ſi ita conuertas vt nos fecimus, doctiſſimum 10 interpretem ſequuti. Erit enim ſimplex reticentiæ ſpecies, in qua ſubaudiendum erit, *Quis Deum propterea poſſit iniuſtitiæ inſimulare, aut diem illi dicere?* Eſt autem in his verbis altera reſponſio quæ à fine ſumitur, & maximi eſt momenti, quum ſatis conſtet actiones ex fine in primis eſſe æſtimandas. Dicit ergo neque exitium reproborum neque ſalutem electorum eſſe vltimum finem æterni illius propoſiti, ſed quiddam longè præſtantius, ipſius Dei gloriam videlicet, qui ſuam tum potentiam tum miſericordiam ita patefaciat.

	Græce		Beza		Vulgata
	ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν·		dere iram, & notam facere potentiam ſuam, ⁚pertulit multa ⁚lenitate ⁚vaſa iræ, ⁚coagmentata ad interitum:		ſtendere iram, & notam facere potentiã ſuam, ſuſtinuit in multa patientia vaſa iræ, aptata in interitum:
	Καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν;	23	⁚Et vt notas faceret ⁚diuitias gloriæ ſuæ erga vaſa miſericordiæ, quæ præparauit ad gloriam?	23	*Vt oſtenderet diuitias gloriæ ſuæ in vaſa miſericordiæ quæ præparauit in gloriam?*
	Οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν.	24	⁚Quos etiam vocauit, ⁚*nimirum* nos, ⁚nõ ſolùm ex Iudæis, verùmetiam ex Gentibus.	24	*Quos & vocauit, non ſolùm ex Iudæis, ſed etiã ex Gentibus.*
Oſeæ 2.23 1. pet. 2.3	Ὡς καὶ ἐν τῷ Ὡσηὲ λέγει, Καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου· καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην.	25	Vt etiam in Oſee dicit, ‖Vocabo populum qui meus non *erat*, populum meum: ⁚& eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.	25	*Sicut in Oſee dicit, Vocabo non plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: & non miſericordiam cõſequutã, miſericordiã conſequutã.*
Oſeæ 1.10	Καὶ ἔσται, ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐρρήθη αὐτοῖς, Οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ Θεοῦ ζῶντος.	26	Et erit, in loco vbi dictum fuerat eis, ‖Non populus meus vos, illic vocabuntur filii viuentis Dei.	26	*Et erit, in loco vbi dictum eſt eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui.*
Eſa. 10.22	Ἡσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται.	27	Eſaias autem clamat ſuper Iſrael, ‖*Etiam* ſi fuerit numerus filiorum Iſrael vt arena maris, reliquiæ ⁚ſeruabuntur.	27	*Eſaias autem clamat pro Iſrael, Si fuerit numerus filiorum Iſrael tanquam arena maris, reliquiæ ſaluæ fient.*

Pertulit, ἤνεγκεν. Vel, vt Vetus interpres, *Suſtinuit.* Nam τὸ φέρειν idem hoc loco declarare atque τὸ ἀνέχεσθαι καὶ ὑπομένειν, prorſus liquet ex nomine μακροθυμίας adiuncto. Auguſtinus tamen vti maluit verbo Adferendi: quaſi dicatur Deus vaſa iræ producere, vel in lucem edere, vel ad pœnã 15 ſuis gradibus ac paulatim adducere. Sed hæc planè ſunt longius petita, nec ſatis appoſitè dicuntur. Nam quod adfert Eraſmus, non eſſe ſcriptum ἔφερεν ſed ἤνεγκεν, ne refutatione quidem indiget. Eſt autem hoc quoque mirabile ac planè diuinum Pauli artificium. Ne quis enim obiice- 20 ret laudabilem quidem eſſe finem illum, ſed non idcirco probari poſſe tantum rigorem quo ad illum finem perueniatur: occurrit Apoſtolus, & dicit admirandã eſſe Dei lenitatem in illis etiam ipſis ſuſtinendis quos exitio deſtinauit, adeo vt illos multorum etiam beneficiorum faciat 25 participes, & plerunque iram ſuam in eos non effundat, niſi illorum iniuriis infinitis prouocatus. *Lenitate*, μακροθυμίᾳ. Vide Mat. 18.26. *Vaſa iræ*, σκεύη ὀργῆς. Græci σκεύη appellant, vt & Latini vaſa, quæcunque inſtrumenta ad vſum domeſticum pertinent. Sed Hebræi præ- 30 terea ſuum כלי [*chele*] ad homines ipſos transferunt, vt Gen. 49.5. quem Hebraiſmum à Paulo vſurpatum libenter ſeruauimus, propter accommodationem ſimilitudinis à figulo ſumptæ. Vocat igitur Apoſtolus vaſa iræ eos homines quibus tanquam inſtrumentis vtitur Deus, demonſtrã 35 dis ſuæ ſeueritatis iudiciis. quibus opponuntur miſericordiæ vaſa. *Coagmentata*, κατηρτισμένα. Vulg. *Aptata.* ἡρμοσμένα. Eraſmus, *Apparata.* i. κατεσκευασμένα. ſatis rectè, quũ ſequatur τὸ προετοιμάζειν, & illud verbum ſic prorſus vſurpetur Heb. 2.3 & 4. Sed tamẽ videtur Paulus verbo κα- 40 ταρτίζειν vti maluiſſe, vt in ſimilitudine figuli perſeueraret. Dicitur enim de iis qui κατὰ σύνθεσιν aliquid operis faciunt, vt ex partibus totum quippiam cõponatur. Ac mihi quidem non aliter loqui videntur qui vaſa iræ dicunt καταρτίζεσθαι à ſeipſis, quàm ſiquis vas aliquod diceret non à figulo 45 ſed à ſeipſo fingi. Eſt enim hoc verbum ad creationem ipſam referendum: quod ni facias, nulla cauſa erat cur ad Deũ ipſum Paulus aſſurgeret. quanuis exitii veras cauſas minimè negẽ in ipſis vaſis hęrere: iuxta illud, *Perditio tua ex te eſt.* Sed Apoſtolum conſtat non de ſalute & exitio, 50 ſed de Dei decreto diſſerere hoc in loco. Vide 2. Pet. 2.12.

23 *Et vt*, καὶ ἵνα. Vetus interpres non legit particulam καὶ, quam etiam comperimus deeſſe in vno vetuſto exemplari. Mihi tamen non videtur otioſa, ſed complecti alteram cauſam cur vaſa iræ coagmentata ſeu compacta ſint à Domino: nempe vt ex eorum interitu Dominus patefaciat quanta vtatur benignitate in eos quos elegit. *Diuitias*, πλοῦτον. Id eſt magnitudinem immenſam. Vide ſuprà, cap. 2. 4.

24 *Quos etiam vocauit*, οὓς καὶ ἐκάλεσεν. Dicendum fuerat potius QVAE neutro genere: ſed quia vocandi nomẽ parum conuenit vaſis, habuit Apoſtolus ſententiæ rationem potius quàm verborum: & quia vaſorum nomine (vt paulo antè dixi) homines intelliguntur, vſus eſt maſculino relatiuo, quaſi pro σκεύη dixiſſet ἀνθρώπους. accõmodata videlicet conſtructione πρὸς τὸ σημαινόμενον. Sed & fortaſſis habita eſt ratio ſequentis pronominis ἡμᾶς, vt in illo Ciceronis, *Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus.* Cæterùm abſoluta diſputatione qua aſſeruit æternam prædeſtinationem tum in eligendo tum in reprobando, nunc demum incipit oſtendere verum ipſius vſum, cuius docet quærendum eſſe teſtimonium non in arcano Dei, nec in vlla noſtra dignitate, ſed in voluntate Dei nobis patefacta, id eſt in efficaci vocatione. Seruat autem eandem methodum quam ſuprà, ita videlicet vt non θετικῶς, ſed propoſito Iudæorum & Gentium exemplo, doctrinæ vſum velut oculis ſubiiciat. [*Nimirum*] nos, ἡμᾶς. Rectè omnino ſuppleuit Eraſmus particulam exegeticam, quòd alioquin ſit obſcurius hoc dictum. *Non ſolùm ex Iudæis*, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων. Non dicit vocatos fuiſſe tum Iudæos tũ Gentes, ſed aliquos ex Iudæis & aliquos ex Gẽtibus. Itaque non quælibet vocatio poteſt pro electionis teſtimonio accipi, ſed ea demũ quæ eſt efficax, id eſt quæ fide apprehenditur, vt mox explicabit verſu 30.

25 *Et eam quæ dilecta non [erat,] dilectam*, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. Vulg. addit, *Et non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam.* id eſt καὶ τὴν οὐκ ἠλεημένην, ἠλεημένην, quod quidem propius accedit ad Hebraicam veritatem quæ habet ורחמתי את לא רוחמה [*verichamti eth lo-ruchamah*]. i. *miſerebor Lo-ruchamæ. i. eius quæ fuit miſericordia deſtituta.* Sed ſi hoc poſterius legas, alterũ redundabit: neque dubito quin duorũ alterum irrepſerit ex margine in contextum.

27 *Seruabuntur*, σωθήσονται. Hebraica veritas habet ישוב בו

ישוב בו [*iaschub bo,*] id est Reuertentur ex eo, ad Deum videlicet, vt ex eis apparet quæ illic præcedunt. Itaque sententia rectè est expressa.

Græce		Beza		Vulgata
Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.	28	⁚Rem enim conficiet, & cōcidet cum iustitia: quoniam rē concisam peraget Dominus in terra.	28	*Verbum enim consummans & abreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram.*
Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἠσαΐας, Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν.	29	Et sicut ⁚prius dixit Esaias, ‖Nisi Dominus ⁚Sabaoth reliquisset nobis ⁚semen, facti fuissemus vt Sodoma, & Gomorrhæ similes facti fuissemus.	29	*Et sicut prædixit Esaias, Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.* Esa. 1. 9
Τί οὖν ἐροῦμεν; Ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως·	30	⁚Quid igitur dicemus? Gentes ⁚ quæ non sectabātur iustitiam, apprehendisse iustitiam, iustitiam autem eam quæ *est* ex fide:	30	*Quid ergo dicemus? Quòd Gentes quæ nō sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam: iustitiam autem quæ ex fide est:*
Ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε.	31	Israelem verò qui sectabatur ⁚Legem iustitiæ, ad Legem iustitiæ non peruenisse.	31	*Israel verò, sectando Legem iustitiæ, in Legem iustitiæ non peruenit.*
Διατί; Ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος.	32	Quare? Quia non ex fide, sed velut ⁚ex operibus Legis. offenderunt enim ad lapidem offendiculi.	32	*Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus. offenderunt enim in lapidem offensionis.*

28 *Rem enim conficiet*, λόγον γὰρ συντελῶν. Hebr. veritas sic habet כליון חרוץ שוטף צדקה [*chillaion charuts schoteph tsedakah*] id est, *consumptio decreta inundabit* [*in*] *iustitia*. Ex collatione igitur ipsa nemo inficiari potest Græcos interpretes negligenter admodum quod ad voces ipsas attinet, hunc locum conuertisse. Quòd siquis roget cur nihilominus Apostolus ea interpretatione sit vsus: respondeo meritò id illum fecisse quum ad eos scriberet qui versioni illi assueuerant: & quod ad sentētiam ipsam attinet, cui confirmandæ Paulus hoc testimonium adhibuit, Græci interpretes eam satis integram seruarint. Neque enim aliud significatur tum in Hebræis tum in Græcis quàm Deum omnino constituisse ad extremam paucitatem populum ingratum redigere. Pro consumptione verò & ea quidem decisa λόγον συντελῶν & λόγον συντετμημένον dixerūt Græci, sicut apud eundem Prophetam 28. 22, eadem vocabula, nempe כלה ונחרצה [*chalah venecheratsah*] interpretati sunt πράγματα συντετελεσμένα καὶ συντετμημένα, id est res peractas & concisas, adeo vt dubium non sit quin λόγον accipiant pro πρᾶγμα: sicut etiam דבר [*dabar*] sæpe apud Hebræos pro re & negotio quocūque accipitur: vt si rem consumptionis pro consumptione ipsa dicas. Vulgata, *Verbum consummans & abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terrā*: nimium obscurè, nec satis etiam rectè. Erasmus non multo melius, *Sermonem enim perficiens & abbreuians cum iustitia: quoniam sermonem abbreuiatum faciet Dominus in terra*. Saltem enim oportuit participia illa vt verba, ex Hebræorum idiotismo, interpretari. Sermonem autem seu verbum Origenes & alii eum sequuti, ineptissimè exposuerunt de Euangelii doctrina, quæ ceremonias sustulerit, & postea sit in breuissimum symbolum contracta. *Quorsum enim hoc?* Syrus autem interpres pro καὶ συντέμνων, vertit prorsus aliter, & illud ἐν δικαιοσύνῃ non legit, nec etiam extat in Claromontano codice. Nam illud vt ad scopū suum non pertinens omisit Apostolus. Pro quo nescio cur Vetus interpres verterit, *In æquitate*.

29 *Prius dixit*, προείρηκεν. Vulgata, *Prædixit*: quod rectè mutatum est ab Erasmo. Significatur enim duntaxat, hoc dictum posteriore loco citatum extare prius apud Esaiam. Est enim hoc idem petitum ex capite primo, illud verò ex decimo. *Sabaoth*, Σαβαώθ. Id est exercituum, τῶν στρατευμάτων, vt conuertere solet Aquila, quo epitheto summa potentia Deo attribuitur. Quum verò Græci interpretes (quorum vestigia sequutus est Paulus) Hebræam vocem seruarint, nolui quicquam immutare. Cur autem hæ potissimùm voces in vsu manserint apud exteras etiam gentes, nulla religione factum est, vt existimauit Hieronymus, negans propterea hanc vocem esse altero idiomate interpretandam: sed quòd frequentissimę essent in Iudæorum ore, à quibus certum est religionem ad Græcos in primis, deinde à Græcis ad Romanos deuenisse: vnde etiam factum videmus vt ex Græcorum Ecclesia quædam peregrinæ voces in Latinam sint inuectæ, vt *Kyrie eleison*, *Hagios ho theos*, &c. Erant igitur ista initio satis nota omnibus ex communi loquendi vsu: sed quum tam seriò monuisset Corinthios Apostolus ne peregrinæ linguæ sine interprete in Ecclesia vsurparentur, crassa fuit & supina Episcoporum negligentia, quibus ista res curæ non fuit: vnde illud tandem sequutum est vt in ipsis vocabulis potissimùm peregrinis religio fuerit posita, & in magiam mutatus sit Christianismus. *Semen*, σπέρμα, Hebr. שריד כמעט [*sarid chimhat*,] id est reliquias vel tantillas, pro quo Græcus interpres vno verbo dixit σπέρμα, *semen*, quoniam videlicet in cuiusque rei semine res alioqui mortuæ & extinctæ reuiuiscunt. Itaque ineptissimum sese ostēdit Origenes quum de illo semine, id est de Christo, hæc interpretaretur.

30 *Quid igitur*, τί οὖν, &c. Primùm docuerat potuisse reiici plerosque Iudæos, salua & integra manente promissione. Deinde & illud probauerat, prædictam fuisse à Prophetis hanc Iudæorum ruinam. Iam verò tandem apertè dicit impletum esse quod prædixerant Prophetæ. Est autem ex hac hypothesi eruenda triplex thesis vniuersalis, quæ ad huius doctrinæ vsum spectat. Vna, ex vocatione efficaci petendum esse nobis testimonium electionis: altera, vocationis efficacitatem ex fide colligi: tertia, veram & propriam exitii causam in ipsis reprobis hærere, quoniam videlicet vocantem non sequantur. Sed quartum axioma adiungendū est, quod & ipsum ex prioribus illis colligitur, quāuis exitii causa in ipsis reprobis hęrens sit incredulitas, fidei tamen non posse propriè tribui salutis gloriam, quoniam incredulitas quidem ex nobis est, fides autem non item, quanuis vtraque sit in nobis: illa videlicet ex natura sponte deprauata, ista verò ex gratia gratis data: nec propriè seruat fides, sicut propriè damnat incredulitas, sed in eū respicit qui fit nobis iustitia, fide gratis data, gratis etiam apprehensus. *Quæ non sectabātur*, τὰ μὴ διώκοντα. Vbi igitur opera præparationis? Sed hoc planè est παράδοξον, Israelitas non assequutos esse quod sectabātur; Gentes autē eò peruenisse quò non cōtendebāt. Imò notanda etiam est μείωσις in verbis Apostoli. Gentes enim nō modò non sectabantur Legē iustitiæ, sed etiam eam fugiebant, atque adeo illi bellum indixerant. Respōdeo, mirū non fuisse Iudæos non esse assequutos quod malè quærebant, quanuis reuera doctrinam iustitiæ, Legem Dei videlicet, sibi seruandam proponerent, sed quasi suis operibus iustificandi. Quòd autem Gentes qui in suis superstitionibus errabant, ad iustitiam peruenerint, gratuitæ Dei misericordiæ tribuendum est. Cæterùm qui miras Origenis præstigias volet videre, legat quæ in hunc locum scripsit de discrimine inter Sectari & Insectari.

31 *Legem iustitiæ*, νόμον δικαιοσύνης. Id est qui sibi proponebant adipiscendam eam iustitiæ normam quæ in Lege præscribitur, & est vera iustitia, siquis Legem præstando possit eam adipisci.

32 *Ex operibus Legis*, ἐξ ἔργων νόμου. Subaudi iustitiā apprehensuri, sectati sunt Legem iustitiæ. Vetus interpres

omiſit νόμου. *quod* (inquit Eraſmus) *additum eſt vt intelligas de operibus fide ac veritate vacuis.* Quaſi verò ex operibus quæ fidem conſequuntur, coram Deo iuſtificemur, ac non potius quia iuſtificati, idcirco bene operemur. Sed multo etiam minus eſt appoſita interpretatio Græcorum, qui tradunt particulam ὡς additam vt ſignificetur Iudæorum opera non fuiſſe verè opera Legis. Iudæis quoque facit iniuriam Eraſmus quòd eos exiſtimet ſalutem acceptam tuliſſe ſuis operibus, excluſa Dei gratia. Nam contrà ex Phariſæi illius oratione apparet, Iudæos de meritis & gratia non aliter ſenſiſſe quàm nunc faciunt Sophiſtæ, qui liberi arbitrii cum Gratia, & fidei cum operibus concurſum ſtatuunt.

Græce		Beza		Vulgata
Καθὼς γέγραπται, Ἰδοὺ, τίθημι ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.	33	Quemadmodum ſcriptum eſt, ‖ Ecce, pono in Siō lapidē offendiculi & petram offenſionis: & quiſquis credit in eum, non pudefiet.	33	*Sicut ſcriptum eſt, Ecce, pono in Sion lapidem offenſionis, & petram ſcandali: & omnis qui credit in eum, non confundetur.*

Pſal. 118. 22. eſa. 8. 14, & 28. 16. 1.pet. 2. 6.

Κεφάλαιον ι.		CAP. X.		CAP. X.
Ἀδελφοὶ, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστιν εἰς σωτηρίαν.	1	FRatres propenſa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum ſuper Iſrael eſt ad ſalutem.	1	*FRatres, volūtas quidem cordis mei, & obſecratio ad Deum fit pro illis in ſalutem.*
Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.	2	Teſtor enim *de* ipſis, eos zelum Dei habere, ſed non ex notitia.	2	*Teſtimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem quidem Dei habent, ſed nō ſecundū ſcientiam.*
Ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.	3	Nam ignorantes Dei iuſtitiam, & propriam iuſtitiā ſtudentes cōſtituere, iuſtitiæ Dei non fuerunt ſubiecti.	3	*Ignorantes enim iuſtitiam Dei, & ſuam quærētes ſtatuere, iuſtitiæ Dei non ſunt ſubiecti.*
Τέλος γὰρ νόμου, Χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.	4	Nam finis Legis *eſt* Chriſtus, ad iuſtitiam cuiuis credenti.	4	*Finis enim Legis Chriſtus, ad iuſtitiam omni credenti.*
Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, Ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.	5	Moſes enim deſcribit iuſtitiam quæ eſt ex Lege, *his verbis,* ‖ Quòd qui præſtiterit ea, viuet per illa.	5	*Moyſes enim ſcripſit, Quoniam iuſtitiam quæ ex Lege eſt qui fecerit homo, viuet in ea.*

Leu. 18. 5. ezech. 20. 11. gal. 3, 12.

33 *Ecce, pono,* ἰδοὺ, τίθημι. Iuſta igitur Dei prouidentia hoc decernit & exequitur, etiamſi homines propria malitia impingant. Eſt autem hoc teſtimonium ex duobus Eſaiæ locis compoſitum. *Non pudefiet,* οὐ καταισχυνθήσεται. Vide infrà, 10. 11.

IN CAP. X.

1 *Propenſa voluntas,* εὐδοκία. Vide Luc. 2. 14. *Super Iſrael,* ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ. Vulg. *pro illis,* ὑπὲρ αὐτῶν, vt legitur etiā in Claromontano codice, vt etiā legit Syrus interpres.

2 *Zelum,* ζῆλον. Vulgata, *Aemulationem.* Eraſmus, *Studium.* Vide Ioh. 2. 17. Ergo, dices, aliquis eſt zelus Dei, non tamen ex notitia: quod ſi verum eſt, conſequitur bonas (quas vocant) intentiones, ſimpliciter & ex ſe, Deo eſſe gratas. Reſpondeo, Paulum (ſicut res ipſa oſtendit) non excuſare factum Iudæorum, vt qui dixerit eos non eſſe iuſtitiam aſſequutos, & ſeſe eorum exitium deprecari. Dico igitur Paulum hoc loco loqui non ſimpliciter, ſed κατὰ σύγκρισιν, & in genere de totius ſuæ gentis, non autem de ſingulorum Iudæorum affectu ſic loqui, ac proinde zelum Dei Iudæis tribuere, id eſt, qui ad veri Dei gloriam feratur, ſed non recta via, vt non tam in fine ipſo quàm in mediis inſit vitium, quæ laus nulli alii genti tribui potuit. Sed hanc laudem ſciamus eò tantùm valere, vt iſti, quanuis præ iis qui vel Deum verum ignorant, vel cognitum non ſequuntur, iuſti quodammodo videri poſſint, digni ſint tamen qui pereant niſi ex gratia ſeruentur. Vnde enim hic error niſi vel ex natiuo vitio, quòd, etiamſi ſolum fuerit, iuſtè vlciſcitur Dominus: vel etiam ex voluntaria peruicacia?

3 *Nam ignorantes,* ἀγνοοῦντες γάρ. Ergo ignorantia iuris coram Deo non excuſat, præſertim domeſticos ciues.

Studentes, ζητοῦντες. Vel, *Quærentes.* Oſtendit autem hoc verbum, ad ignorātiam illam acceſſiſſe ſuperbiam, quam meritò vltus ſit Dominus. Et certè verum illud ſemper fuit, nihil eſſe ſuperſtitioſis arrogantius, quanuis omnium abiectiſſimi videri velint. Ideo addit non fuiſſe ſubiectos iuſtitiæ Dei. Nihil enim eſt quod ſuperbi homines iniquius ferant quàm ſi videātur cuipiam obſtricti. Et quæſo qua de re hodie tanta peruicacia certatur niſi vt domitus mundus, falſa illa propriæ iuſtitiæ opinione reiecta, gratuitam Dei in Chriſto iuſtitiam amplectatur? Sed notandū ὑπετάγησαν poni paſſiua terminatione pro Subiecerunt ſeſe, forma coniugationis Hebrææ, quam *Hithpahel* appellant, vt ex Syro etiam interprete liquet.

4 *Finis,* τέλος. Id eſt τὸ οὗ ἕνεκα, quod Latini tum finem, tū extremū, tum etiam ſcopum tranſlatitiè vocant. Finis autem Legis eſt illos iuſtificare qui eam obſeruant: quem finem quominus aſſequamur, impedit non ipſius Legis vlla qualitas, ſed carnis noſtræ vitioſitas: cui demum ita medetur Chriſtus vt in eo vno, gratis per fidem nobis imputato, finem Legis conſequamur, per illum iuſtificati qui pro nobis Legem impleuit, factus nobis iuſtitia, ſanctificatio, &c. Quamobrem etiam Apoſtolus dixit ſuprà, 3. 31, ſe per fidem non tollere Legē, ſed ſtabilire. Eraſmus Perfectionem maluit interpretari, id eſt τελείωσιν vel πλήρωμα: cuius ſententia mihi non placet omni ex parte. Nam τέλος non memini legere in ea ſignificatione, & Paulum opinor nō modò Legem à Chriſto impletā dicere, ſed de huius impletionis efficacia diſſerere, nobis videlicet per imputationem iuſtificandis. Eorum itaque opinionē non ſequor qui perfectionis ſignificatione ambigua decepti, putant Chriſtum idcirco dici Legis perfectionem quòd Spiritu Chriſti regenerati incipiamus velle ac facere quæ Dei ſunt: quum apertè opponatur hoc loco iuſtitia fidei iuſtitiæ operum, ideóque non poſſint iſta commodè accipi de iuſtitia inchoata in nobis, ſed de vera & perfecta iuſtitia, quam in Chriſto gratis imputato conſequimur. Non deſunt etiam qui τέλος pro fine (id eſt interitu) accipiāt, quòd Chriſtus ceremoniis Legis finem attulerit: quæ interpretatio videtur non indigere refutatione. Neque etiā quod ad Chriſtum venimus, tribui poteſt Legi niſi κατὰ συμβεβηκός. Cauſalis autem particula refertur ad participium πιστεύοντι. *Cuiuis,* παντί. Vulgata & Eraſmus, *Omni.* Rectè quidem, ſed tamen non prorſus appoſitè. Sic enim tolli Gentium diſcrimē, apparet ex huius eiuſdem capitis verſu 12. Sunt autem notanda hæc verba, quæ duplicem enūtiationem complectuntur. Vna eſt, Chriſtum eſſe iuſtitiā credentibus, qui finis erat Legi totíque adeo miniſterio Moſaico propoſitus: quod probat ſeptem proximis verſiculis. Altera eſt, hanc iuſtitiam non dari ſolis Iudæis, ſed electis, ex quauis gente.

5 *Deſcribit,* γράφει. Simplex poſitum eſt pro compoſito, ex Hebræorum more. *Iuſtitiam,* τὴν δικαιοσύνην. Eraſm. *De iuſtitia,* περὶ δικαιοσύνης, vt cohæreret oratio.

At ego potius puto post νόμου suppleri לאמור [*lemor*,] id est dicens, ellipsi Hebræis familiari, quam aliquoties iam obseruauimus. Vetus autẽ interpres Pauli verba cum Mosis testimonio permiscuit. Perinde enim cõuertit hunc locum acsi scriptum esset, ὅτι τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτῇ. id est, *quòd qui homo fecerit iustitiam, ex Lege, viuet per eam.* Hanc verò interpretationem si sequamur, verbum γράφει simpliciter accipiendum erit, & omnia rectè cohærebunt: sed tamen hæc lectio nullius codicis auctoritate confirmatur, quem quidem nancisci potuerimus. *Ea*, αὐτά. Ea videlicet præcepta ac iudicia. Citatur enim locus ex Leu. 18. 5, vbi præcessit את-משפטי [*eth-mischpatai*,] deinde sequitur אשר יעשה אותם האדם [*ascher iaħase otham haadam*.] quod annotandum fuit nequis miretur relatiuum positum absque antecedẽte: quod tamen interdum facere consueuerunt Hebræi, vt alibi annotauimus.

Ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη οὕτω λέγει, Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν καταγαγεῖν.	6	At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, ‖ ¨Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? hoc est Christum ex alto deducere.	6	*Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit, Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? id est Christum deducere.*	Deut. 30. 12
Ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.	7	Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere.	7	*Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum à mortuis reuocare.*	
Ἀλλὰ τί λέγει; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τοῦτ' ἔστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν.	8	¨Sed quid dicit? ‖ Prope te ¨verbũ est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus.	8	*Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo & in corde tuo. hoc est verbum fidei quod prædicamus.*	Deut. 30. 14
Ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ.	9	*Nempe* quòd ¨si cõfessus fueris ore tuo 'Dominũ Iesum, & credideris in corde tuo quòd Deus eum ¨excitauit à mortuis, seruaberis.	9	*Quia si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum suscitauit à mortuis, saluus eris.*	
Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.	10	Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ¨ad salutem.	10	*Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.*	
Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.	11	Dicit enim Scriptura, ‖ ¨Quisquis credit in eum, ¨non pudefiet.	11	*Dicit enim Scriptura, Omnis qui credit in illũ, non confundetur.*	Esa. 28. 16
Οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάν-	12	¨Non enim est distinctio vel Iudæi vel Græci. nam idem *est* Dominus omnium,	12	*Non enim est distinctio Iudæi & Græci. nam idem Dominus omnium*	

6 *Ne dixeris*, &c. μὴ εἴπῃς, &c. id est, ne apud te cogitaris. Hebr. אמר [*amar*,] id est dicere in corde, vt facere solent videlicet qui perplexo animo & in varias partes alternante sententia secum ratiocinantur. Diuinissimè itaque Paulus pacem illam quam adfert iustitia ex fide, vt dixit suprà, 5. 1, opponit perplexis eorum cogitationibus qui Legis iustitiam quærunt. Sunt autem eæ omnino duplices. Nam quia Lex cælum nonnisi sub conditione ἀδυνάτου proponit, abyssum autem . i. exitium, minatur ob eam culpam cui omnes sunt obnoxii, necesse est vt quisquis in Legis iustitia hæret, cogatur exclamare, Quis in cælum ascẽdet, & quis descẽdet in abyssũ? vt me nimirũ illuc deducat, & hinc eruat? At contrà fides suggerit, Christum eum esse qui in cælum ascendit vt nos secum eò eueheret, impleta omni iustitia: & in abyssum mortis descendit, vt persoluta pœna pro nobis, eum aboleret qui mortis habet imperium. Apparet ergo Apostolum sic interpretari Mosis verba vt Christum finem Legis id est eum esse doceat, in quo vno per fidem apprehenso impleatur quod de Lege dixit Moses, fore videlicet vt, si præstaretur, pacaret conscientias.

8 *Sed quid dicit?* ἀλλὰ τί λέγει; nempe iustitia fidei. Nam in præcedente versiculo explicatum fuerat non quid ipsa dicat sed quid nos dicere prohibeat. Malè igitur in vetere Latina interpretatione post *Dicit*, additur *Scriptura*. quod neq; in Græcis codicibus legitur, neque apud Syrũ interpretem. Inducitur enim eleganter ab Apostolo non Scriptura, sed ipsa fidei iustitia loquens apud Mosen, ea videlicet quæ ipsa nostris pacificatis cordibus suggerit.

Verbũ, τὸ ῥῆμα. Hebræi הדבר [*haddabar*,] quo vocabulo Moses intelligit Legem quam Dominus voce sua promulgauit, audiente vniuerso populo suo, ita vt nullam ignorantiam posset prætexere, quum eius tabulas haberet descriptas, eámque adeo singuli ex ore recitare possent, & intus haberent quasi in cogitatione & animo insculptam. Sed quod Moses dixit de Lege, hoc totum Paulus ad Euangelium accommodat per allusionem: vt per Euangelium demum doceat nos reipsa potiri eo quod Lex pollicetur, & ab eo liberari quod interminatur.

9. *Si confessus fueris*, ἐὰν ὁμολογήσῃς. Confessionem vocat sinceram eámque apertam professionem, quæ quum non possit aliunde quàm ex fide proficisci, quæsierit meritò quispiam cur Paulus contrarium ordinem sit sequutus. Ratio autem est, quoniam quanuis fides cõfessionem gignat, tamen ex confessione fides à nobis dignoscitur.

Dominum Iesum, Κύριον Ἰησοῦν. Id est, Te illum vnum ducere tuum Dominũ & seruatorem. Nam alioqui nõ tãtùm impii, sed etiã diaboli ipsi possunt credere & profiteri illum esse Dominum & Iesum. *Deus*, ὁ Θεός. Id est pater, qui dicitur Christum excitasse à mortuis, non vt excludatur Filii diuinitas, sed vt Patris cõsilium de nobis redimẽdis, in Filii resurrectione spectetur. *Excitauit à mortuis*, ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Obserua totũ illud quod pro nobis Christus impleuit ad tria reuocari, nẽpe vitam quam mors præsupponit, mortem, & resurrectionem.

10 *Ad salutem*, εἰς σωτηρίαν. Tribuitur ergo fidei & iustitia & salus, quum oris confessio sit fidei effectũ: sed confessio est via qua peruenitur à iustificatione ad salutem. Et scitè admodum Syrus interpres hunc versiculum sic expressit, *Cor enim credens in eum iustificatur, & os quod eum confitetur, viuit.*

11 *Quisquis credit in eum*, πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ. Hebræa veritas Esa. 28. 16, particulam vniuersalem non habet, neq; illud ἐπ' αὐτῷ, in eum, sed simpliciter legit המאמין [*hammaamin*,] qui credit. Itaque videtur potius citari Psal. 25. 2, & 34. 23. Credere autem in Deum, seu credere Deo, nihil aliud est quàm ita assentiri Dei promissioni de salute per Christum parta, vt non modò in genere verum id esse credas quod annuntiatur, sed etiam ad te pertinere scias, nihilque adeo de Deo tibi per Christum reconciliato dubites. vnde nascitur confidentia quam Paulus πεποίθησιν vocat. Itaque videtur Erasmus non satis propriè conuertisse ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, qui confidit illi, quum à fide confidentiam, vt ab efficiente causa effectum, distinguere oporteat. *Non pudefiet*, οὐ καταισχυνθήσεται. Hebræa veritas habet לא יחיש [*lo iaħisch*,] non festinabit, sensu vel eodẽ, vel non multũ diuerso. Qui enim festinat, idẽ quoque fluctuat, ex eo videlicet quòd sibi periculũ imminere perspiciat. Cõtrà verò qui credit, in illa certa persuasione acquiescit, placidè omnia expectans, nec spes ista vnquam eum fallit. Suspicor tamẽ Græcum interpretem legisse יבוש [*iabusch*.]

12 *Non enim*, οὐ γάρ. Causalis particula non spectat ad

totam superiorem enuntiationem, sed duntaxat ad indefinitum illud QVISQVIS, repetitum superiore versiculo, vt transitus fieret ad posterioris enuntiationis probationem, de qua diximus versu 4. Quòd siquis obiiciat, Apostolum niti ea particula quæ tamen apud Esaiam non extat, vt diximus superiore annotatione: respondeo illum in superiore versiculo non vti Esaiæ testimonio ad probandam illam vniuersalitatem, sed duntaxat vt cõfirmet præcedentia, expendere illud ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται, *qui credit nõ pudefiet.* Inde enim consequitur certam & stabilem esse credentium salutem. Quòd autem addidit particulam QVISQVIS, idcirco tantùm fecit vt sibi pararet transitum ad sequentem probationem.

των, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.

Ioel 2.32 — 13 Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

14 Πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος;

Esa. 52.7, nahum 1.15 — 15 Πῶς δὲ κηρύξουσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέγραπται, Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά.

Esa. 53.1, ioh. 12.38 — 16 Ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἡσαΐας γὰρ λέγει, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;

17 Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς· ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ.

Psal. 19.5 — 18 Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.

Deut. 32.21 — 19 Ἀλλὰ λέγω, Μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; πρῶτος Μωσῆς λέγει, Ἐγὼ παραζη-

dixes in quosuis à quibus inuocatur.

13 ‖Quisquis enim inuocauerit nomen Domini, seruabitur.

14 Quomodo igitur inuocabunt eum in quem non crediderint? quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient absque prædicante?

15 Quomodo autem prædicabunt nisi missi fuerint? sicut scriptum est, ‖Quàm speciosi pedes euãgelizantium pacem, euangelizantium bona.

16 ⁘Sed non omnes auscultarũt Euangelio. Esaias enim dicit, ‖Dominé, quis credidit ⁘ sermoni nostro?

17 Ergo fides ⁘ex auditu est: auditus autem ⁘per verbum Dei.

18 ⁘Sed (inquam *ego*) annon audierunt? ‖Imò verò in omnem terram exiuit ⁘sonus ⁘eorum, & in fines orbis terrarum, verba eorum.

19 Sed (inquam *ego*) ⁘nunquid Israel non cognouit *Deum*? Primus Moses dicit, ‖Ego ad

diues in omnes qui inuocant illum.

13 *Omnis enim qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit.*

14 *Quomodo ergo inuocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent ei quem non audierunt? quomodo autem audient sine prædicante?*

15 *Quomodo verò prædicabunt nisi mittãtur? sicut scriptum est, Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.*

16 *Sed non omnes obedierunt Euangelio. Esaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui nostro?*

17 *Ergo fides ex auditu: auditus autem per verbũ Christi.*

18 *Sed dico, Nunquid nõ audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.*

19 *Sed dico, Nũquid Israel nõ cognouit? Primus Moyses dicit, Ego ad æmula-*

---

16 *Sed non omnes*, ἀλλ' οὐ πάντες. Hoc dicit propter Iudæos quorum plerique gratiam repudiabant. Nam ex fide quidem colligitur vocatio, at non semper ex vocatione fides. *Sermoni nostro*, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vulgata, *Auditui nostro*, nimis obscurè, vt rectè annotauit Erasmus. Nam ἀκοὴ passiuè hîc accipitur pro שְׁמוּעָה [*schemuhah*,] id est pro sermone qui ab auditore excipitur ex loquentis ore. Alibi verò vel pro ipsa audiendi actione accipitur, vt in proximo versiculo: vel pro rumore & fama, quam etiã Latini Auditionem vocant.

17 *Ex auditu*, ἐξ ἀκοῆς. Hoc est quod dicitur Esaiæ 57.19, Fidem videlicet esse fructum labiorum. *Per verbum Dei*, διὰ ῥήματος Θεοῦ. Id est ex Dei mandato, à quo mittuntur qui Euangelium prædicẽt. Alii verbum Dei accipiunt pro ipsa prædicationis materia ac substantia. Sed hac significatione potius vsurpatur ὁ λόγος quàm τὸ ῥῆμα: nec temere est quòd Apostolus dixit potius διὰ ῥήματος quàm ἐκ ῥήματος vel τοῦ ῥήματος Θεοῦ, omissa præpositione: & quum in istis verbis sit compendium superioris gradationis, commodius videtur hoc accipere de mittẽdis ex Dei vocatione. Quod autem Vetus interpres legit διὰ ῥήματος τοῦ Χριστοῦ, *per verbum Christi*, inuenimus quidem in tribus Græcis exemplaribus, sed tamen vix possum probare.

18 *Sed (inquam)* [*lego*,] ἀλλὰ λέγω. Vulgata & Erasmus, *Sed dico*. Ego verò studui apertius declarare hæc esse accipienda pro obiectione: quòd videam plerosque interpretes id non animaduertisse: quia nimirum soleant obiectiones tertia potius persona concipi: vt clarior etiam futura fuerit interpretatio si conuertissem, Sed (dicet aliquis) annon audierunt? Puto autem hæc dici in Iudæi alicuius persona, qui cæterorum patrocinium suscipiat. Sicut enim ex effectorum consequutione Paulus electas Gentes probarat, ita plerosque ex Iudæis esse ad tempus reiectos, opposita argumentatione probare constituit: vtque sibi aditum ad eam rem patefaciat, exordium sumit ab obiectione, in cuiuspiam persona qui velit in Paulum ipsum retorquere superiora: quasi dicat, Tu, ex eo quòd Gentes efficaciter vocatæ sunt ad Dei cognitionem, collegisti eas esse electas: quod si verum est, cur non idem dixeris de Iudæis? Nam & illi nónne de Deo aliquid audierunt? Ad hoc autem sic respondet Paulus vt plus etiã concedat quàm petit aduersarius. Egóne verò, inquit, Iudæos dixerim à Deo non esse vocatos, qui Deum didicerim sese omnibus quantumuis remotis patefecisse, nedum vt populum suum nunquam sit affatus? Postea verò aduersarius non contentus hoc responso, quo videlicet videbat non effici quod volebat, At ego, inquit, de vocatione illa efficaci loquor quam consequitur cognitio. Quid igitur? an Israel non cognouit Deum? Hîc verò Paulus (vt inuidiam vitet) Mosen & Esaiam inducit ita respondentes, vt satis appareat Iudæos vocantem Deum contempsisse, quem amplexæ sint Gentes. ex quo colligitur tum illorum reiectio, (quam tamen proximo capite neque vniuersalem neque perpetuam fore dicit) tum etiam Gentium electio, vt proposuerat suprà, 9.30. Itaque ante verbum ἤκουσαν, Audierunt, non subaudio Gentes, sed Iudæos. Loquitur autem Apostolus, citans Dauidis verba, de vniuersali vocatione de qua suprà, 1.19, & Act. 14.17. neq; possum quidẽ ego iis assentiri qui de Apostolico ministerio istud Dauidis testimonium allegoricè interpretantur. *Imò verò*, μενοῦνγε. Vulgata, *Equidem*. Erasmus, *Atqui*. Vide suprà, 9.20. *Sonus*, φθόγγος. In Hebræo legimus קַוָּם [*kauuam*,] id est regula seu amussis eorum: quo vocabulo significatur, compositam illam & ad amussim fabrefactam cælorum molem, velut prædicare infinitam artificis præstantiam. Græci verò vel קוֹלָם [*kolam*] legerunt pro קַוָּם [*kauuam*,] vel loquutionẽ studuerũt emollire, sequuti videlicet proximi mẽbri sentẽtiã: quia Dauidis præsertim hic mos est, vt vna versiculi parte alteram explicet. *Eorũ*, αὐτῶν. nẽpe Cælorũ. Nec enim hoc refertur ad ipsum Pauli contextũ, sed ad locũ ex Psal. 19 citatũ.

19 *Nunquid Israel nõ cognouit* [*Deũ?*] μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ;

Iſrael collocaui priore loco, Veterem etiam interpretem in eo ſequutus,& caſum conſtructionis ſubieci verbo Cognouit: nequis putaret Iſrael quarto caſu accipiendum: quæ amphibolia in Græco ſermone nulla eſt:ſcripſiſſet enim Paulus τὸν Ἰσραὴλ,addito articulo.

λώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς.

20 Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ λέγει, Εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι.

21 Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ λέγει, Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

Κεφάλαιον ια.

1 Λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; Μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμὶ, ἐκ σπέρματος Ἀβραὰμ, φυλῆς Βενιαμίν.

2 Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω. Ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων,

3 Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου.

4 Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός;

æmulationem prouocabo vos "per gẽtem quæ non eſt gens: per gentem intelligẽtiæ expertem, ad iram vos prouocabo.

20 Eſaias autem "vtitur audacia,dicítque, ‖"Inuẽtus ſum ab iis qui me non quærebant: cõſpicuus factus ſum iis qui de me non interrogabant.

21 "Aduerſus Iſraëlem autem dicit, ‖Toto die expandi manus meas ad populum "rebellem & contradicentem.

Cap. XI.

1 Num igitur ("inquam *ego*) abiecit Deus populum ſuum? Abſit.nam & ego Iſraelita ſum, ex ſemine Abrahæ, tribus Beniamin.

2 Non abiecit Deus populum ſuum "quem præcognouit. An neſcitis " de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, "dicens aduerſus Iſraelem,

3 ‖Domine, " Prophetas tuos occiderunt: & altaria tua ſuffoderunt: & ego relictus ſum ſolus, & quærunt animã meam.

4 Sed quid dicit ei diuinũ re-

---

tionem vos adducam in non gentem, in gentem inſipientem, in iram vos mittam.

20 *Eſaias autẽ audet, & dicit, Inuentus ſum à non quærentibus me: palàm apparui iis qui me non interrogabant.* Eſa. 65. 1

21 *Ad Iſrael autẽ dicit, Tota die pandi manus meas ad populum nõ credentem, & contradicentem.* Eſa. 65. 2

Cap. XI.

1 *Dico ergo, Nunquid Deus repulit populum ſuum? Abſit. nã & ego Iſraelita ſum ex ſemine Abraham, de tribu Beniamin.*

2 *Non repulit Deus plebem ſuam quam præſciuit. An neſcitis in Elia quid dicit Scriptura? quẽadmodũ interpellat Deũ aduerſus Iſrael?*

3 *Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua ſuffoderunt: & ego relictus ſum ſolus, & quærũt animam meam.* 1. Reg. 19. 10

4 *Sed quid dicit illi diuinum reſponſum?*

Per gentem quæ non eſt gens, ἐπ' οὐκ ἔθνει. Hebraicè בלא עם [*belo ħam*] Vulg. ad verbum, *In nõ gentem.* i. aduerſus gentẽ quæ nõ eſt gens: ſicut etiã explicat Hilarius lib. De Trinitate quinto. Sed omnino particula ἐπὶ accipitur pro inſtrumentali cauſa. Vocat autem Moſes gentem non gentem omnes profanos populos: ſicut viuere non dicuntur ſed mori qui æternis ſuppliciis ſunt addicti.

20 *Vtitur audacia,* ἀποτολμᾷ. Id eſt intrepidè ac liberè loquitur. Vulgata, *Audet,* quod non memini legere abſolutè poſitum. Eraſmus, *Poſt hunc audet.* Putat enim præpoſitionem ἀπὸ indicare, Eſaiam ex illis Moſis verbis ſumpſiſſe fiduciam: quam obſeruationem inanem eſſe puto.

Inuentus ſum, εὑρέθην. Permutata ſunt in noſtris quidem codicibus, & apud Syrum etiam interpretem duo huius teſtimonii membra. Hoc enim oportuit poſteriore loco collocari, vt ex Hebræis apparet. Significat autẽ נמצאתי [*nimtſethi,*] pro quo Græci habẽt εὑρέθην, Inuenire me feci, vt ſi dicas, *ie me ſuis faict trouuer.* Et נדרשתי [*nidraſchthi,*] pro quo verterunt Græci ἐμφανὴς ἐγενόμην, declarat ad verbum, *ie me ſuis faict chercher.* Sed in Claromontano codice nulla eſt membrorum tranſpoſitio, in quo ſic iſta leguntur, *palàm apparui non quærentibus me: inuentus ſum inter eos qui me non interrogabant.*

21 *Aduerſus Iſraelem,* πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Id eſt, εἰς τὸν Ἰσραὴλ, vel de *Iſraele*, vt ſit Hebræorum phraſis, apud quos ſæpe ל pro על [*ħal*] ponitur. Vulg. *Ad Iſrael,* quum Deus illic non introducatur Iſraelem ipſum compellans.

Rebellem & contradicentem, ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. Tot verbis vnum Hebræum vocabulum סורר [*ſorer*] expreſſerunt Græci interpretes.

IN CAPVT XI.

1 (*Inquam*) [*ego,*] λέγω. Iam tertiò inducitur idem Iudæus Apoſtolo reſponſans. Alludit autem ad locum Pſal. 94. 14.

2 *Quem præcognouit,* ὃν προέγνω. ſiue vt vertit Vulg. *præſciuit,* non à verbo Scio, ſed Sciſco, id eſt Decerno. Id eſt, quem ab æterno electum amplexus eſt. Hæc enim vis eſt præpoſitionis πρὸ, vt æternitatem ipſam declaret omni tempore antiquiorem: neque eſt quòd comparatiuè accipiamus quòd Gentes poſterius ſint vocatæ, quũ de vocatione non agatur hoc in loco, ſed de æterno prædeſtinationis decreto: ſit autem non minus Gentium quàm Iudæorum æterna prædeſtinatio, vt declaratur Act. 15. 18, & Eph. 1. 4, & 8 & 9. Verbum autem γινώσκειν ſæpe iam oſtendimus non declarare nudam aliquam cognitionem in Deo (vt ii exiſtimant qui de præſcientia Dei, Epicureorũ more diſputant) ſed eam quæ cum decreto æternæ prędeſtinationis coniuncta, gratuitum Dei fauorem complectitur. quo modo etiam accipitur ſuprà, 8. 29: vbi prolixius de hoc verbo diſſeruimus: itémque Gal. 4. 9, & 1. Pet. 1. 2. Quamobrem etiam disertè Auguſtinus lib. De bono perſeuerantiæ 2. cap. 18, *Præſciuit* interpretatur *Prædeſtinauit:* quem ſequitur Lyranus. Sed & illud obſeruandum eſt, Paulum addito hoc verbo firmamentum huius argumentationis detegere, quod videlicet fieri non poſſit vt Deus ſententiam mutet, id eſt reiiciat quos ſemel elegit ad ſalutem. Vulgata, *Præſciuit,* interpretatione nimium ieiuna, niſi à Præſciſcere deducas. Nec vllo modo audiendi ſunt qui ad fidei prauiſionem hoc referunt, quod dogma repugnat ex diametro Apoſtoli doctrinæ, vt ſuprà expoſuimus, 9. 11. Eraſmus, *Antè agnouerat,* non ſatis expreſſa præpoſitione πρό: nec ſatis rectè vſurpato ὑπερσυντελικῷ. *De Elia,* ἐν Ἠλίᾳ. Vulg. ad verbum, *In Elia,* quod nonnulli explicant, in Eliæ hiſtoria: ſed ego iis aſſentior qui Paulum loquutum putant ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ב interdum ponitur pro על [*ħal*] id eſt ſuper, vel de. *Dicens aduerſus Iſraelem,* κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων. Vulgata & Eraſmus, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ connectunt cum verbo ἐντυγχάνει: ego verò cum participio λέγων: quia mihi videtur Elias eo in loco non tam incitare Deum aduerſus Iſraelem quàm id ſimpliciter dicere quod contra Iſraelem facit, cuius videlicet perfidiam deplorat. Ideo etiam ἐντυγχάνει non conuerti cum Vetere interprete & Eraſmo *Interpellat,* ſed *Colloquitur.*

3 *Prophetas tuos,* τοὺς προφήτας σου. In Hebræa veritate priore loco fit mentio altarium, deinde Prophetarum: ſed permutatus ordo nihil mutat in ſententia.

1.Reg.19.18 Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ.

5 Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν.

6 Εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων· ἐπεὶ ἡ χάρις, οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον.

7 Τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ Ἰσραήλ, τούτου οὐκ ἐπέτυχεν· ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν,

8 (Καθὼς γέγραπται, Ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν) ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.

Esa.29.10 & 6.9 matth.13.14 ioh.12.40 act.28.26 psal.69.12

sponsum? ‖ 4 Feci vt remanserint mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu "*imagini* Baal.

5 *Ita* igitur & hoc tempore "reseruatio" secundum electionem gratuitam facta est.

6 Quòd si per gratiam, non iam ex operibus: "alioquin gratia iam non est gratia. "Sin ex operibus, iam non est gratia: alioquin opus iam non est opus.

7 Quid igitur? Quod requirit Israel, hoc non est assequutus: sed "electi assequuti sunt, reliqui verò "occalluerunt,

8 (Sicut scriptum est, ‖ "Dedit eis Deus Spiritum soporis: oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque ad hodiernum diem.

Reliqui mihi septem millia virorum qui non curuauerũt genua ante Baal.

5 *Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secũdum electionem gratiæ factæ sunt.*

6 *Si autem gratia, iam non ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia.*

7 *Quid ergo? Quod quærebat Israel, hoc non est consequutus: electio autẽ cousequuta est; cæteri verò excæcati sunt,*

8 *(Sicut scriptum est, Dedit illis Deus spiritũ compunctionis, oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque in hodiernum diem.*

---

4 *Feci vt remanserint*, κατέλιπον. Sic Hebræa veritas habet והשארתי [*vehischarti*] vt intelligamus Deum loqui de reliquis ab æterno electis, non autem in futuro eligendis: nequis videlicet arbitretur istos fuisse eligendos, quòd mundi essent ab idololatria, quum potius mundi fuerint ab idololatria quòd per gratiam electionis essent seruati diuinitus, ne Baalis cultu contaminarentur, sicut VVolfangus Musculus (beatæ memoriæ vir) in hunc locum scitè annotauit. Multo itaque rectius scripsit Paulus κατέλιπον, reliqua feci, quàm Græci interpretes καταλείψω, relinquam. Vulgata & Erasm. *Reliqui*, quod est ambiguum.

[*Imagini*] *Baal*, τῇ Βάαλ. Sic rectè Erasmus. Nam fœmineus articulus indicat subaudiendum esse εἰκόνι. Cæterùm apud Hebræos בעל [*baħal*] declarat eum in cuius potestate sumus, vt est mancipium in domini, vxor in mariti potestate. Inde factum est vt pro idolo accipiatur cui sese totos mancipant idololatræ. Id verò etiamnum hodie declarant qui Mariam virginem non alio quàm Dominæ nostræ nomine compellant, cæterósque ad quos cultum transtulerunt Deo debitum, nonnisi addita Dominorum & Patronorum præfatione, solent inuocare.

5 *Reseruatio facta est*, λεῖμμα γέγονεν. Vulgata, *Reliquiæ factæ sunt*, nimium obscuré: quamobrem etiam nonnulli scribunt, *Reliquiæ saluæ factæ sunt*, contra omnium Græcorum codicum fidem. Erasmus, *Reliquiæ fuerunt, vel sunt*, nihilo planius, & minus etiam accommodaté. Malui igitur crassius loqui, vt Grȩca apertius declararem. Nam etiamsi conuerteris *Reliquiæ supersunt*, tamen illud γέγονεν non satis expresseris. *Secundum electionem gratuitam*, κατ' ἐκλογὴν χάριτος. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Secundum electionem gratiæ*: cuius Hebraismi ignoratio magnum errorem iis obiecit qui putarunt ita significari eos qui gratiam elegissent, quũ prorsus econtrario significentur quos gratia eligit, id est qui gratis à Deo eliguntur. Est autem hoc loco planè ineptus Origenes, existimans eos qui per fidem seruantur differre à perfectioribus quibusdam qui per electionem gratiæ seruantur, *quoniam*, inquit, *est gratia & sine electione & cum electione.*

6 *Alioquin*, ἐπεί. Sic rectè Vulgata, quo modo probat Budæus accipi hanc particulam in argumentatione ab absurdo sumpta, vt suprà, 3.6, & infrà, 22, & 1.Cor.5.10, & 7.14, & 15.29, & Hebr.9.26. Erasmus, *Quandoquidem*, non obscurè modò, sed etiam deprauata sententia, nisi multa subaudias. Vtinam verò hanc operum & fidei antithesin considerarent qui iustitiam partim gratiæ, partim operibus tribuunt. Sed hîc scio quid respondeant, ista videlicet de gratia præueniente duntaxat intelligi: quasi verò hîc disputetur sola gratia, an verò etiam operibus vel prorsus vel aliqua ex parte, electionem ac proinde salutem adipiscamur: quod posterius affirmant Sophistæ, qui præuisam fidem vel opera faciunt electionis causam. Id autem si verum est, conclusio falsa erit, Israelem non esse assequutum quod quærebat: nisi quis ita sit rerum imperitus vt existimet Iudæos nihil Dei gratiæ tribuisse: quod ne Pharisæus quidem ille dixerit cuius fit mentio Lucæ cap. 18. Deinde vbi nostra illa esset gloriatio quam descripsit Apostolus suprà, cap. 8? Sed & ineptè admodum diceremur fide iustificari nisi Christus in solidum factus esset nobis iustitia, sanctificatio & redẽptio. Denique neq; gratia esset gratia si ex operibus prȩuisis eligeremur, vel minima ex parte: neque opus esset opus, si gratiȩ subsidiũ vllo modo requireret. *Sin ex operibus*, &c. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἔτι ἐστὶ ἔργον. Hanc partem totam non legit Vetus interpres, quam tamen summo consensu in Græcis codicibus inueni (Claromõtano excepto) vt & in Syra interpretatione: & mihi quidem planè videtur necessaria explendæ operum & fidei antithesi: adeo quidem vt vix vllũ inueniatur apertius testimonium quo omnis opinio meriti semel tollatur, quum disertè neget Apostolus opus esse opus quod ex gratia valeat non ex debito.

7 *Electi assequuti sunt*, ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Electio consequuta est*: seruata metonymia, de qua diximus suprà, 2. 26. Idcirco verò nos non seruauimus vt altera pars antitheseωs melius posset intelligi.

Occalluerunt, ἐπωρώθησαν. Vulgata & Erasmus, *Excæcati sunt*. Vide Marcum cap.3.v.5.

8 *Dedit eis Deus spiritũ soporis*, ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως. Quæritur vnde petitum sit hoc testimoniũ, & plerosque interpretes video Origeni assentiri, qui fatetur se nusquam hoc legisse in Scripturis, putátque hæc nõ esse Prophetæ sed Apostoli verba. Mihi verò id planè videtur violentum, quum præcesserit καθὼς γέγραπται, *sicut scriptum est*: neque dubito quin Paulus, vt alibi aliquoties, sic etiam hoc in loco duo Esaiæ testimonia in vnũ veluti corpus coniunxerit. Est enim prior hæc pars petita ex Esaiæ 29.10, vbi Hebræa veritas habet ad verbum, כי נסך עליכם יהוה רוח תרדמה [*chi nasach ħalechem iehouah ruach tardemah*,] pro quo Græca interpretatio habet πεπότικεν ὑμᾶς Κύριος πνεύματι κατανύξεως. id est, *præbuit vobis Dominus potandum spiritum soporis*. Paulus igitur pro πεπότικεν scripsit ἔδωκεν, vt sequens testimonium petitum ex eiusdem Prophetæ 6.9, cum isto posset connecti. Vocatur autem τὸ πνεῦμα, Hebræorum more, afflatus Dei, interdum per Spiritum suum agentis, (vnde Spiritus intelligentiæ, sapientiæ, pietatis, consilii, & alii eiusmodi Spiritus in Scripturis commemorati) interdum per spiritus malos sua iudicia exercentis, vnde Spiritus fornicationũ, auaritiæ, vertiginis, & alii similes afflatus. Quod autẽ ad κατάνυξιν attinet, quam cæteri Cõpunctionẽ sunt interpretati, & Cyprianus Transpunctionem, quanuis hæc significatio possit interdum conuenire, quod τὸ νύσσειν vellicare & fodicare declaret, vnde factum vt κατάνυξις molestiam ac velut acrẽ morsum significet, quo corpus vel animus vulneretur: tamen quum ex Hebrææ veritatis collatione appareat κατάνυξιν nemo respondere vocabulo Hebræo תרדמה [*tardemah*,] nemo mirabitur quòd maluerim Soporem aut etiam Stuporem conuertere. Ita enim Hebræi vocant altissimũ veternum, quòd omnem sensum adimat: idque optimè conuenit ei quod præcessit de callo siue obduratione, & quod subii-

citur de oculis ad vidēdū, & auribus ad audiendū ineptis. Sed & diſertè Heſychius κατάνυξιν interpretatur ἡσυχίαν. ſicut Eſ.6.5, Græci נדמיתי [nidemethi] verterūt κατανύγμα. Et nomen ipſum νύξ videtur παρὰ τὸ νύσσειν deduci, à quo poſtea ortum eſt τὸ νυστάζειν: quanuis illud non meminerim ea ſignificatione legere. Syrus interpres vertit רוחא מדעברניתא [rucha madabaranitha,] id eſt ſpiritum Commotionis, id eſt, in vernaculo noſtro ſermone, *vn eſprit tranſporté*, quo fit vt quiſpiam dicatur apud ſe ſiue cōpos mentis non eſſe. *Vſque in hodiernum diem*, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Malè ſolet hæc particula connecti cum proximè præcedentibus. Neque hæc ſunt Eſaiæ verba, ſed Apoſtoli, & cum verbo ἐπωρώθησαν cohærēt, ſicut res ipſa oſtendit, & Apoſtolus ipſe explicat 2.Corinth.3.ver.15. Itaque vt huic errori mederemur, in quem etiam impegit Origenes, Eſaiæ verba incluſimus parentheſis ſigno.

Qui non videant, τοῦ μὴ βλέπειν. Vel, *Vt non videant*, vt ſubaudiatur ἕνεκα. Sed illud eſt planius, vt ſi dicas, Oculos ad non videndum, & aures ad non audiendum. id eſt oculos ineptos ad videndum, & aures ad audiendum ineptas, vt ſcitè vertit Syrus interpres. Hoc autē nihil aliud eſt quàm excæcare, & ſurdum reddere: minimè id quidem quaſi Deus nouum vitium infundat, ſed quia Deus, vt iuſtus iudex, illos ſua gratia deſtitutos tradit Satanæ & ſuis cupiditibus magis ac magis excæcandos.

Καὶ Δαβὶδ λέγει, Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς.	9	Et Dauid dicit, ‖ ¨Fiat ipſis menſa eorum pro laqueo, & tendicula, & offendiculo, & talione.	9	*Et Dauid dicit, Fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum, & in captionem, & in ſcandalum, & in retributionem illis.* Pſa.69.23
Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον.	10	Obtenebrentur oculi eorū, vt non cernant: & tergum ipſorum ſemper ¨incurua.	10	*Obſcurentur oculi eorum, ne videant: & dorſum eorum ſemper incurua.*
Λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι; Μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.	11	¨*Num* igitur inquā *ego*, impegerunt ¨vt exciderent? Abſit. ſed per eorum lapſum ſalus *obtigit* Gentibus, ¨vt eos ad æmulationem prouocaret.	11	*Dico ergo, Nunquid ſic offenderūt vt caderēt? Abſit. ſed illorum delicto ſalus eſt Gentibus, vt illos æmulentur.*
Εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν· πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν;	12	Quòd ſi eorum ruina eſt ¨opulentia mundi, & ¨diminutio eorum opulentia Gentiū: quāto magis plenitudo ipſorum?	12	*Quòd ſi delictum illorum, diuitiæ ſunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ Gentium quanto magis plenitudo eorum?*
Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ᾽ ὅσον μέν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω.	13	Nam (quod vobis dico Gētibus, ¨quatenus ego quidem ſum Apoſtolus Gentium) miniſterium meum illuſtro.	13	*Vobis enim dico Gentibus, quandiu quidem ego ſum Gentiū Apoſtolus, miniſterium meum honorificabo.*

9 *Fiat menſa*, &c. γενηθήτω ἡ τράπεζα, &c. Hæc quoque interpretatio non modò cum Hebræa veritate prorſus nō conſentit, ſi verba annumeres, ſed ne cum Græca quidem editione. Nam pro eo quod ſcribitur εἰς παγίδα καὶ εἰς θήραν, legimus duntaxat in Hebręo לפח [*lephach*,] vt alterum ex illis duobus videatur redundare: & fortaſſis ex quapiā verſione, puta vel Symmachi, vel Aquilæ, vel Theodotionis, annotatum, ex margine irrepſit in contextum, (quod iam aliquoties annotauimus) quum in Græca duntaxat legatur εἰς παγίδα: quāuis exiſtimet Origenes Paulum hoc poſterius addidiſſe de ſuo, ſicut econtrario dicit eum omiſiſſe לפניהם [*liphnehem*,] id eſt coram ipſis. Quaſi verò pronomen αὐτοῖς, *ipſis*, idem non valeat, aut quaſi Apoſtolus nouam aliquam verſionem edat. Deinde pro εἰς ἀνταπόδομα Hebræa veritas habet ולשלומים [*veliſchlomim*] id eſt, pacifica, illa videlicet in quibus acquieſcunt, pro quo tamen Græca editio (quanuis alia ſerie) habet εἰς ἀνταπόδοσιν, quaſi ſcriptum ſit ולשלומים [*vleſchillumim*.] Sed hęc varietas nihil in ſententia immutat. Nam in ſumma imprecatur Propheta, ſeu potius Chriſtus ipſe apud Prophetam, quod Iudæis accidit, nempe vt quemadmodum infelices aues eo ipſo illiciuntur ad mortē vnde vitā petunt: ſic Iudæis cederet illud ex quo vno vitam captabāt: nimirum Lex Dei, cuius præpoſtero zelo Euangelium repudiarunt.

10 *Incurua*, σύγκαμψον. Hebræa veritas habet המעד [*hamhad*] id eſt, *fac nutare* ſeu *vacillare*: neque ab Hebræis diſcrepant Græca, quum dorſi incuruatio virium imbecillitatem arguat.

11 [*Num*] *igitur, inquam* [*ego*,] λέγω οὖν. Iam quartùm inducitur Iudæus Paulo reſponſans: quòd vt melius intelligi poſſet, nonnulla ſuppleui. *Vt*, ἵνα. Vulgata, *Sic vt*, id eſt, ὥστε, quod rectè emendauit Eraſmus. *Neque enim*, inquit, *de magnitudine lapſus hìc agitur, ſed de euentu*. At ego, quum ἵνα ſit coniunctio τελικὴ (id eſt finem ac ſcopum declarans) puto hìc ſignificari non tam euentum quàm finem ac deſtinationem, id eſt, quo conſilio Deus Iſraelitas excæcarit. Nempe non vt hæc gens ſemel excideret à Dei fœdere, quod irritum fieri non poteſt: ſed quòd ipſi hac occaſione placuerit vti vt Gentes quoque in regnum Dei introducerentur: quarum tandem æmulatione prouocati Iſraelitæ, & ipſi eò reſtituerentur vnde eſſent delapſi, & ita ex toto mundo (id eſt ex quibuſuis populis) collecta Eccleſia, per miſericordiam ſeruaretur. Alioquin ſi euentum à deſtinatione Dei ſepares, quid ſupererit niſi vt (quod ſummæ fuerit impietatis) Deo vel conniuente vel inuito id factum dicas? Nam etiamſi ad permiſſionem (vnicum quorundam in hac diſputatione aſylum) perfugias, huc quoque relabaris neceſſe eſt vt vel omnipotentem Deum eſſe neges, ſi inuitus permiſit, vel volentem permiſiſſe fatearis. Cæterùm παράπτωμα hoc in loco lapſum potius quàm Offenſam conuerti, perſpicuitatis cauſa: ſiquidem Ambroſius à Vetere interprete deceptus, qui Delictum cōuertit, de peccato hæc accipit. Ac certum eſt quidem Iudæos grauiter peccaſſe quum ad hunc lapidem impingerent: ſed tamen propria huius vocis ſignificatio erat hoc loco retinenda. *Vt eos ad æmulationem prou.* εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Vulg. *Vt illos æmulentur*, id eſt, vt Iudęi poſtea Gentium exemplum imitentur: quo modo etiam explicat Photius. Sed illam tamen interpretationem magis probo. Reſpondet enim παραζηλοῦν verbo Hebræo הקניא [*hikni*,] vt apparet ex teſtimonio Moſis citato ſuprà 10.19: quod quidem accipi non poteſt pro μιμεῖσθαι, id eſt, imitari vel æmulari, quum ſit coniugationis Hiphil.

12 *Opulentia mundi*, πλοῦτος κόσμου. Diuitias vocat Euangelii cognitionem in vitam æternam: per mundum autem intelligit Gentes per vniuerſum mundum diſperſas, vt ipſe proximo membro explicat. *Diminutio*, ἥττημα. Explicat quid intelligat nomine lapſus Iudæorum, nempe huius gentis imminutionem, quòd videlicet pleriſque ad hūc veluti lapidem impingentibus, tam pauci ſint Euangelium amplexi. Nam populus qui Deum non colit in Chriſto, habetur pro non populo: vt meritò dicantur Iudæi contumacia ſua ad paucitatem redacti. Huic verò opponitur plenitudo ventura, quum videlicet futurum eſt vt tota gens in communi ad Chriſtum accedat. Idem de plenitudine Gentium ſtatuendum eſt, quam commemorabit infrà, v. 25. Sed hoc quoque diligenter eſt obſeruandum in hac diſputatione, Apoſtolum nimirum de Iudæorum ac Gentiū natione in genere diſſerere, non autem de ſingulis hominibus loqui, & earum nationum cōditionem ex illa diminutione & plenitudine æſtimare: ita vt quandiu durat diminutio, hi vel illi exciſi, ſub plenitudine verò inſiti dicantur: quum, ſi ſingulos homines ſpectes, qui ſemel ad Chriſtum venit, & didicit, nunquam eiiciatur foras.

13 *Quatenus quidem*, ἐφ᾽ ὅσον μέν. Vulgat. *Quandiu*, quem errorem etiam bis idem interpres admiſit Matt.25.37 & 45, vt ibi annotauimus. Et certè ἐφ᾽ ὅσον ſic etiam accipitur

à Græcis. Sed ſpectandum quid ferat ſententia. Origenes autem planè ridiculus eſt qui hoc diſtinguere non potuit. In vno codice ſcribitur ἐφ' ὅσον εἰμὶ (expuncta particula μὲν) & ὑμῖν δὲ, pro ὑμῖν γάρ. Cæterùm Apoſtolus hoc ita ſcripſit, vt, quanuis ſingularem ſuam modeſtiam declaret, ne ſibi priuatim aliquid iuris tribuere videatur, interim tamen facile ſit cernere totam vim huius rationis, qua vult Gentes ſuo exemplo ad Iudæos pro viribus lucrifaciendos excitare, in eo eſſe poſitam quòd loquitur tanquam Gentium Apoſtolus, cuius nimirum auctoritas & exemplum meritò aut etiam impunè non poſſit contemni. Itaque ἐφ' ὅσον ſic puto poſitum in exceptione vt tamen vim habeat cauſali particulæ proximã: neque hoc membrum connecto cum verbo δοξάζω, ſed cum λέγω.

Illuſtro, δοξάζω, id eſ[t], [in]ſigne & [illu]ſtre reddo, ſiue exorno: ſicut iubet prouerbium, vt Sp[artam] [i]n quã quiſque nactus eſt, hanc exornet. Significat enim Apoſtolus ſe ipſorũ Iudæorum cauſa nihil omittere quod ad officium ſuum illuſtrandum ac nobilitandum pertineret: vt aliquo zelotypiæ ſtudio accenſi Iudæi ad Chriſtum accederẽt. Nam hac demum ratione ornatur alicuius miniſterium ſi quãplurimos Domino lucrifecerit. Vulgata, *Honorificabo*. Legit enim δοξάσω. quo modo etiam nonnulli impreſſerunt, ſed perperam.

Εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν.	14	*Vt experiar* ſiquo modo ad æmulationem prouocem cõſanguineos meos, & ſeruem aliquos ex ipſis.	14	*Siquo modo ad æmulandum prouocem carnem meam: & ſaluos faciam aliquos ex illis.*
Εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσληψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;	15	Nam ſi abiectio eorum, eſt reconciliatio mundi, quæ *erit* aſſumptio, niſi vita ex mortuis?	15	*Si enim amiſſio eorum, reconciliatio eſt mundi, quæ aſſumptio, niſi vita ex mortuis?*
Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι.	16	Quòd ſi primitiæ ſanctæ, *ſancta* etiam maſſa: &, ſi radix ſancta *eſt*, etiam rami.	16	*Quòd ſi delibatio ſancta eſt, & maſſa: & ſi radix ſancta, & rami.*
Iere. 11.6 — Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου,	17	Quòd ſi nonnulli rami defracti ſunt, tu verò quum eſſes oleaſter, inſitus es pro ipſis, & particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,	17	*Quòd ſi aliqui ex ramis fracti ſunt, tu autem quum oleaſter eſſes, inſertus es in illis, & ſocius radicis & pinguedinis oliuæ factus es,*
Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ.	18	Ne gloriare aduerſus ramos: quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.	18	*Noli gloriari aduerſus ramos: quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.*
Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν οἱ κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ.	19	Dices igitur, Defracti ſunt rami vt ego inſererer.	19	*Dices ergo, Fracti ſunt rami vt ego inſerar.*

14 [*Vt experiar*] *ſiquo modo*, εἴπως. Ita ſolent Græci has particulas in ellipſi vſurpare, quam ſupplẽdam putauimus perſpicuitatis cauſa, vt Act. 27.12, & Phil. 3.11. *Conſanguineos meos*, μου τὴν σάρκα. Vulga. & Eraſm. ad verbum, *Carnem meam*: qui hebraiſmus fortaſſis fuiſſet nõnullis obſcurior hoc in loco.

15 *Abiectio*, ἀποβολή. Vulgata, *Amiſſio*, non ſatis rectè vt apparet ex oppoſito nomine ἀπόληψις, Aſſumptio.

Vita ex mortuis? ζωὴ ἐκ νεκρῶν; Cohæret quidem reſurrectio à mortuis cum reconciliatione: ſed de illa propriè non agit Apoſtolus hoc in loco: verùm prouerbiali quadã dicendi figura, fore dicit vt quum ad Euangelium acceſſerint etiam Iudæi, mundus quaſi reuiuiſcat, argumento à comparatis ſumpto. Nam, inquit, ſi ex iſta Iudæorum calamitate hoc lucrum retulit mundus, vt fieret reconciliationis particeps: quid aliud mundo ſperandum ex ipſorum felicitate quàm vt veluti reuiuiſcat? Tum enim plenum ac cumulatum erit mundi gaudium quum & ipſi Iudæi vnà cum Gentibus Chriſtum complexi, communi illa felicitate perfruentur. Nam quanuis reconciliatio per mundum iam ſit diſperſa, tamen quum Iudæorum gẽs maneat adhuc in morte, nondum planè mundus reuixit. Itaque Ironia quam nonnulli putãt hoc loco vſurpatam à Paulo, non modò nullum hîc locum habet, ſed etiam Pauli ſententiæ repugnat ex diametro.

16 *Quòd ſi primitiæ*, εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία. Vulg. *Delibatio*, nõ ſatis commodé. Theophylactus τὴν ἀπαρχὴν interpretatur ζύμην, id eſt fermentum, expoſitione prorſus coacta. Nihilo rectior eſt Eraſmi opinio, qui ἀπαρχὴν dici putat frumentum ex quo ſumitur maſſa. Neque enim ἀπαρχὴ dici poteſt vnde ſumitur aliquid, ſed idipſum potius quod ex alio delibatur. Sed & iſtud miror quod φύραμα non putat referri ad farinã humore temperatam, ſed magis ad molas ſiue collyridas, i. ad farinam oleo conſperſam, quæ olim ex Legis Moſaicæ ritu immolabatur. Nam præterquam quòd φύραμα pro libo interpretari planè durum eſt, quænam obſecro fuerit ſimilitudinis analogia, quum res ipſa oſtendat Abrahamum, Iſaacum & Iacobum cum primitiis, ipſorum autem poſteros in vno corpore cõprehenſos, cum maſſa comparari? Sed & mihi videtur non poſſe conuenire expoſitio ſi ad primitias ipſarum frugum referas. Neque enim maſſam, ſed fruges aut meſſem ſcripſiſſet Paulus, vt in metaphora pergeret. Itaque non dubito quin hoc potius pertineat ad illorum panum primitias quorũ oblatione tota maſſa Iſraelitis ſanctificabatur, quòd videlicet tum demum poſſent in reliquum annum ſuas fruges bona conſcientia pinſere ac coquere, perſolutis primæ illius maſſæ primitiis, vt ſcribitur Leuitici cap. 23. v. 14 & 17.

17 *Pro ipſis*, ἐν αὐτοῖς. Id eſt, in ramorum defractorũ locum. Puto enim ἐν αὐτοῖς (i. vt Vet. interpres ad verbum expreſſit, In illis) perinde accipiẽdũ acſi Hebraicè ſcripſiſſet Apoſtolus בהם [*bahem*] pro במקומם [*bimkomam.*] Videtur tamen Eraſmo hæc interpretatio ridicula, ſed vereor ne ſit potius ridiculum quod in hunc locum eſt commentus. Putat enim relatiuum αὐτοῖς non ſignificare ramos excĩſos, ſed populum ipſum Iudæorum fidelium, qui per oleam intelligatur: ac proinde nihil eſſe quòd nos offendat numeri vel generis mutatio, in collectiuis videlicet nominibus vſitata. Atqui nulla adhuc mentio facta eſt oleæ, ſed duntaxat radicis & ramorum, quorum nõnullos defractos fuiſſe dicit, vt inſererentur alii ex oleaſtro decerpti. neque dubium eſt quin radicis nomine intelligatur Abrahã credentium pater: oleæ verò appellatione Eccleſia Iſraelitica, quæ ex Abraham tãquam radice exorta, benedictionis ipſius quaſi ſucco viuit. Duplices igitur ſunt natiui rami: vni quos ſanctos eſſe dixit, in olea hærentes: alteri verò, defracti. Iſtis accedunt inſititii, qui ex oleaſtro decerpti, poſtea inſiti ſunt ἐν αὐτοῖς, id eſt vel cum illis qui ſemper hæſerunt in olea, (ſi hoc referre placeat ad ſuperioris verſiculi extremam partem, vt ἐν poſitum ſit pro σὺν, ſicut alibi ſæpe) vel pro illis qui videlicet ſunt exciſi, quorum proximè facta eſt mentio: quæ poſterior interpretatio mihi ſimplicior videtur, & Syri interpretis auctoritate confirmatur qui pro ἐν αὐτοῖς habet בדוכיתהין [*bedaucheiathen*] id eſt in loca earum. Quòd autẽ putat Eraſ. præpoſitionẽ ἐν redundare, ſicut in Confiteri in aliquo, Percutere in gladio, & ſimilibus formulis, mihi nõ videtur probabile hoc in loco. Cæterùm manifeſtè Apoſtolus hæc deſumpſit ex Ier. 11. 16. *Et particeps*, καὶ συγκοινωνός. Vulg. *Socium*, Eraſm. *Conſortem*, eadem ſignificatione interpretatur. Eſt autem hîc obſeruandum ex Ambr. contra communem agriculturæ rationẽ accidere vt ſtolonis ſterilis ſuccus mutetur arboris generoſæ ſucco: quod niſi expreſſiſſet Apoſt. nullus eſſet ipſius argumento locus.

18 *Ne gloriare aduerſus ramos*, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων. Gloriari quidem in Domino (id eſt de beneficiis Dei ex-

hilarari) nos oportet, at nō ita vt deſpiciamus Iudæos, quos potius oportet ad præclaram illam æmulationem excitare. quod ſi factum eſſet à [illegible]is, iampridem vni Deo ſeruiremus: & huius off[illegible] neglecti dant & dabunt pœnas proculdubio qui ſeſe [illegible]e Chriſtianos vocant, & ſanctū illum populum (quod ad eius patres attinet) ſola improbitate & mentis peruerſitate impulſi, omnibus modis vexant, atque adeo turpiſſimæ idolomaniæ propoſitis exemplis, magis ac magis indurant. At ego quotidie ſic libens recor pro Iudæis, Domine Ieſu, tu quidem iuſtè vlciſceris tui contemptum, & dignus eſt ingratus iſte populus in quem ſeueriſſimè animaduertas: ſed Domine memineris fœderis tui, & miſeros reſpice propter nomen tuum. Nobis verò omnium hominum indigniſſimis, quos tamē dignatus es tua miſericordia, hoc tribue vt in gratia tua proficientes, non ſimus iræ tuæ aduerſus illos inſtrumenta, ſed potius & verbi tui cognitione, & ſanctæ vitæ exemplis eos poſſimus per Spiritus tui virtutem in rectam viam reuocare, vt ab omnibus gentibus ac populis ſemel glorificeris in æternum. Amen.

Καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας· μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ.

20 Rectè: per infidelitatem defracti ſunt, tu verò per fidem ſtas: ⁚ne effertor animo, ⁚ ſed time.

20 *Bene: propter incredulitatem fracti ſunt, tu autem fide ſtas. noli altum ſapere, ſed time.*

Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μήπως οὐδὲ σοῦ φείσηται.

21 Nam ſi Deus naturalibus ramis non pepercit, ⁚*vide* ne tibi quoque non parcat.

21 *Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat.*

Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν, ἐπὶ δέ σε, χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι· ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ.

22 Vide igitur ⁚benignitatem ac ſeueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderūt, ſeueritatē, in te verò benignitatē, ſi permanſeris ⁚in benignitate: alioquin & tu excidêris.

22 *Vide ergo bonitatem & ſeueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, ſeueritatem, in te autem, bonitatem Dei, ſi permanſeris in bonitate: alioquin & tu excideris.*

Καὶ ἐκεῖνοι δέ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς.

23 Sed & illi, ſi non permanſerint in infidelitate, inſerentur: poteſt enim Deus rurſum eos inſerere.

23 *Sed & illi, ſi non permanſerint in incredulitate, inſerentur: potens eſt enim Deus iterum inſerere illos.*

Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ;

24 Etenim ſi tu ⁚ex naturali exectus es oleaſtro, & ⁚præter naturam inſitus es ⁚ in verā oleā: quanto magis ii qui naturales ſunt, inſerentur propriæ oleæ?

24 *Nam ſi tu ex naturali exciſus es oleaſtro, & contra naturam inſertus es in bonam oliuam, quāto magis ij qui ſecundum naturam, inſerentur ſuæ oliuæ?*

Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ.

25 Nolim enim vos ignorare, fratres, myſterium hoc, (vt ne ſitis ⁚apud voſmetipſos arrogantes) obdurationem *quæ eſt* ex parte, Iſraeli eueniſſe tantiſper dum plenitudo Gētium introierit.

25 *Nolo enim vos ignorare fratres, myſterium hoc, (vt non ſitis vobiſipſis ſapientes) quia cæcitas ex parte cōtigit in Iſrael donec plenitudo Gentium intraret.*

---

20 *Ne effertor animo,* μὴ ὑψηλοφρόνει. Vulgata, *Noli altum ſapere,* nec Latinè, nec ſatis perſpicué. *Sed time,* ἀλλὰ φοβοῦ. Timorem alibi diximus ex Hebræorum conſuetudine, religioſum Dei cultum ſignificare: quæ declaratio nō penitus diſcrepat ab iſta Pauli admonitione. Neque enim timorem vocat trepidationem illam conſcientiæ de reconciliatione dubitantis, ſed piam illam ac modeſtam ſolicitudinem animi cum magna religione ac Dei reuerentia ſeipſum accuſantis, & tamē quoties in promiſſa Dei reſpicit, ita in illis acquieſcentis, vt in mediis etiam fluctibus portum tranquilliſſimum inueniat. Sicut enim arrogantiam à fiducia, ſic religioſum timorem à dubitationis ac diffidentiæ metu diſtinguere oportet, & ita nos de noſtra ſalute ſecuros eſſe vult Dominus, vt tamen de retinenda fide, dies ac noctes laboremus, vt monet idem Apoſtolus Philip. 2. 12.

21 *Naturalibus ramis,* τῶν κατὰ φύσιν κλάδων. Naturales vocat non quibus à natura ineſſet vlla ſanctitas, ſed qui ex iis erant nati quos Dominus gratuito fœdere à reliquis gentibus ſibi ſegregarat. *[Vide] ne,* μήπως. Hæc quoque particula in ellipſi ponitur vt μήποτε, Matt. 25. 9, & εἴπως ſuprà, v. 14. Syrus interpres legit ἴσως οὐδέ σοι φείσεται, *fortaſſis neque tibi parcet:* vel ellipſin Græcam ignorauit. deprauata Apoſtoli ſententia. Nec enim loquitur Apoſtolus vt ambigens, ſed à comparatis argumentatur affirmans. Complutenſis autem editio & duo alii codices manuſcripti retinent μήπως & legunt φείσεται, cui quidem lectioni ſi aſſentiri libuerit, adſcribenda fuerit interrogationis nota, & ita vertendus hic locus, Num quo modo tibi parcet? Sed & in vno manuſcripto deeſt particula μήπως ab iis fortaſſis expuncta qui hanc ellipſin ignorabant.

22 *Benignitatem,* χρηστότητα. Id eſt facilem ac lenem animum, cui opponitur ἀποτομία, id eſt præciſa ſeueritas, quum ſcilicet omnia ſummo iure ad viuum reſecantur. Vulgata repetit nomē Dei, vt & Claromontanus codex: & χρηστότητα interpretatur *Bonitatem,* quod vocabulū videtur latius patere. *In benignitate,* ἐν χρηστότητι. i. in ea cōditione ad quā Dei benignitas te euexit. Eſt autē hoc loco diligēter cōſiderandū qđ initio huius tractationis monuimus, nō de ſingulis hominib. ſed de Gentib. ac Iudæis in genere diſſerere Apoſtolum: ne quis fortè putet incertum eſſe Dei decretum vel in eligendo vel in reprobādo. quod ſi nonnulli attentè conſideraſſent, non tam fœdè ad hunc veluti ſcopulum naufragium feciſſent. Deinde etiam inſitio ab electione illa immutabili, quæ certo & æterno Dei propoſito nititur, itémque & exciſio à reprobationis decreto eſt diſtinguenda, vt doctiſſimus interpres pluribus oſtendit. *Alioquin,* ἐπεί. Vide ſuprà, verſu 6.

24 *Ex naturali oleaſtro,* ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀγριελαίου. Naturam intellige nō qualis eſt ab initio creata, ſicut docent Manichæi, ſed vt eſt in Adamo corrupta, & ab eo in poſteros deriuata. *Præter naturam,* παρὰ φύσιν. Rectè. Nam ſecundum naturam debuit in naturali Abrahæ ſemine manere benedictio: manauit autem ad nos ex Dei gratia. *In veram oleam,* εἰς καλλιέλαιον. Sic vocat Abrahamum & Iudæorum gentem, quam Deus ſua gratuita promiſſione ſanctificarat. Loquitur enim de tota gente, non de ſingularibus perſonis, nec illos vt Adami ſed vt Abrahami filios, à Deo ſelectos, conſiderat.

25 *Apud voſmetipſos arrogantes,* παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι. id eſt ne intus inſoleſcatis. φρόνιμος enim hoc loco nō ad prudentiam, ſed ad affectum refertur, & τὴν φρονηματίαν declarat. vt infrà, 12. 16. Vulgata, *Vt non ſitis vobiſipſis ſapientes,* id eſt vt ne vobiſipſis placeatis, quaſi ſoli theſauros ſapientię Dei intus, & (vt ille filius perditionis loqui ſolet) in ſcrinio pectoris incluſos teneatis. Mihi tamen ſuperior interpretatio ſimplicior videtur. *Obduratio,* &c. πώρωσις, &c. Cur πώρωσιν cum Vetere interprete & Eraſmo nolim Excæcationem conuertere, dixi ſuprà, v. 7, & Mar. 3. 5, vbi πώρωσιν conuerti Callum obducere: quum hic coactus

ſim ſynonymo vti. ἀπὸ μέρους autem aliud certè declarare non poteſt quàm κατὰ μέρος, & ad nomen πώρωσις commodius quàm ad verbum γέγονεν refertur, quaſi ſcriptum ſit ἡ ἀπὸ μέρους: quam articuli ellipſin ſæpe iam annotauimus. Nam quòd ἀπὸ μέρους Ambroſius refert ad tempus, non facilè admiſerim. Puto potius duo ſignificari: vnum, iſtam obdurationem non comprehendere totum Iſraelem, ſed eius duntaxat partem, quum ſuperſint reliquiæ, vt ab initio capitis expoſuit: alterum, ne hanc quidem obdurationem partis Iſraelis quam ſuprà vocauit ἥττημα verſu 12, perpetuam fore, ſed venturum tempus quo non iam Iſraelis reliquiæ, id eſt pauci quipiam ex Iſraelitis, ſed totus Iſrael (id eſt gens ipſa) communi conſenſu ad Eccleſiam Chriſti aggregetur. & hoc quidem eſt illud propheticum arcanum ſæpiſſimè apud Prophetas inculcatum, quod non vult à Gentibus ignorari, ne Iudæos tanquã in perpetuum reiectos deſpiciant. *Tantiſper dum*, ἄχρις οὗ. Id eſt *donec*. temporis enim ſpatium definit quod quidem videtur maxima iam ex parte confectum. Nam (obſecro) quàm pauci ſuperſunt hodie populi in orbe terrarum qui Chriſtum vel nomine tenus profiteantur? At interim Iudæorum gẽs, quanuis toto terrarum orbe diſperſa & miſerrimè iactata, dici tamen non poteſt (vt vno ore confirmant omnes qui ex Aſia & Africa ad nos veniunt) quàm ſit frequens ac numeroſa, vt etiamnum hodie ſe exerat benedictio illa Abrahamo facta Gen.22.17. Id verò quis nõ videat temere à Deo non fieri, & eam hodie exerceri in Euangelii profeſſores crudelitatem ac rabiem, quæ planè mereatur vt quemadmodum nos olim Iudæis profeſſione eiectis, ſic illi nobis viciſſim nũc ſuccedant? Cæterùm quid vocet plenitudinem Gentium Apoſtolus, expoſui ſuprà, v. 12. Vtitur autem verbo Introeundi, ex Scripturæ conſuetudine, quæ de Eccleſiæ cœtu, tanquam certo quodam loco, diſſerit.

Καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται, Ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ. (Eſa.59.20)	26	Et ita ¨totus Iſrael ſeruabitur: ſicut ſcriptum eſt, ‖Veniet ¨ex Sion ille liberator, & auertet impietates à Iacob.	26	*Et ſic omnis Iſrael ſaluus fieret: ſicut ſcriptum eſt, Veniet ex Sion qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob.*
Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. (Eſa.27.9)	27	Et ‖Hoc illis à me ¨fœdus, ¨Quũ abſtulero peccata ipſorum.	27	*Et hoc illis à me teſtamentum, Quum abſtulero peccata eorum.*
Κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι' ὑμᾶς· κατὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν, ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας.	28	Itaque quod ad Euangeliũ *attinet*, *ſunt* inimici propter vos: quod ad electionẽ autem, diliguntur propter Patres.	28	*Secundum Euangeliũ quidem, inimici propter vos: ſecũdum electionem autem, chariſſimi propter patres.*
Ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ.	29	Nam dona & vocatio Dei ¨eiuſmodi ſunt vt eorũ ipſum pœnitere non poſſit.	29	*Sine pœnitentia enim ſunt dona & vocatio Dei.*
Ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ·	30	Sicut enim & vos quondam non paruiſtis Deo, nunc autẽ eſtis miſericordiam cõſequuti ¨per iſtorum contumaciam:	30	*Sicut enim aliquando & vos non credidiſtis Deo, nunc autem miſericordiam conſequuti eſtis propter incredulitatem illorum:*

26 *Totus Iſrael*, πᾶς Ἰσραήλ. Horum verborum explicatio (ni fallor) pendet ex oppoſitione eius quod dixerat ἀπὸ μέρους, vt totus Iſrael nihil aliud declaret quàm Iſraelis plenitudinem: cui opponitur τὸ ἥττημα καὶ κατάλειμμα. id eſt Diminutio & reliquiæ. Alioquin non video quod ſit arcanum illud quod ſuperiore verſiculo commemorauit. Sed rurſus notandum eſt de tota gente in genere, nõ de ſingulis hîc diſſeri. *Ex Sion*, ἐκ Σιών. Heb. לציון [*letſiion*] id eſt Sioni, ſiue in Sionis gratiã, pro quo Græca editio rectè habet ἕνεκα Σιών: ac fortaſſis librariorum culpa ex ἕνεκα factum eſt ἐκ. *Liberator*, ὁ ῥυόμενος. Vulg. *Qui eripiat*. Eraſm. *Ille qui liberat*. Ego verò puto participium poſitum pro verbali, ex Hebræorum more, de quo etiam diximus Mat. 2.6, & alibi aliquoties. *Et auertet*, &c. καὶ ἀποστρέψει, &c. Hebr. veritas habet ולשבי פשע ביעקוב [*vleſchabe peſchah beiahakob*,] id eſt, & ad eos qui reſipuerint à peccato in Iacob. vbi Græci legerunt ולשוב [*velaſchub*,] ſed eadem manente ſententia. Neque enim conuerti poteſt ad Deum quem Deus prius non conuerterit, vt ſcriptum eſt Ierem.31.18.

27 *Fœdus*, διαθήκη. Vulg. & Eraſ. *Teſtamentum*. Atqui in Hebræis legitur ברית [*berith*,] quo non poteſt ſignificari Teſtamentum. Itaque hæc interpretatio non conuenit quoties citantur Hebræa: & in Epiſtol. ad Hebræos potius Apoſtolus alludit ad alteram Græci nominis ſignificationem quàm propriam ipſius interpretationem tradit. *Quum abſtulero*, &c. ὅταν ἀφέλωμαι. Exiſtimãt plerique Apoſtolum hæc addidiſſe alluſione facta ad locũ Ier.31.34, vbi ſumma Noui fœderis exponitur, quemadmodum etiam Ezech.11.18: verùm (vt dicam quod ſentio) exiſtimo potius hanc partem ex eodem Eſaia petitam, ex quo etiam ſuperior eſt deſcripta, ſicut ſup. v.8, duo eiuſdẽ Prophetæ teſtimonia Apoſtolus vnà coniunxit. Eſaias igitur 27.9, de hac ipſa Iſraelitarum acceſſione vaticinans quæ hîc explicatur ab Apoſtolo, inter cætera ſic ſcribit, וזה כל־פרי הסיר חטאתו [*vezeh chol peri haſir chattatho*,] id eſt, Et hoc [*erit*] omnis fructus, ablatio peccati eius. pro quo Græca editio habet, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ εὐλογία αὐτοῦ, ὅταν ἀφέλωμαι ἁμαρτίαν αὐτοῦ, *& hoc erit beneficium* (ſiue *hæc demum eſt benedictio ipſius*) *quum ſuſtulero iniquitatẽ eius*. vnde mihi quidem videtur Apoſtolus iſta ad verbum deſcripſiſſe.

28 *Itaque quod ad Euangelium*, κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata & Eraſmus, *Secundum Euangelium quidem*, κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον. Ego particulam οὖν non dubitaui adiicere ex vno codice manuſcripto: quam quum Eraſmus vel eſſe adiiciendam vel certè ſubaudiendam non animaduerteret, putauit ſolœciſmum eſſe in Paulo, quaſi potius dicendum fuerit ἐχθρῶν & ἀγαπητῶν, Inimicorum & dilectorum, vt cum αὐτῶν iſta cohæreant. Atqui vt de veteris illius codicis auctoritate nihil dicam, quam ſuſpicari non potuit Eraſmus, diſtinguendum tamen eſt Prophetę teſtimonium ab ipſius Pauli verbis, vt minimè quærenda fuerit iſta connexio. Cæterùm manifeſtè oſtendit hic locus verum eſſe quod antè monuimus, Paulum videlicet non de ſingulis Iudæis ſed de Iudæorum gente in genere diſſerere, qui quoad Euangelium, i. quatenus Euangeliũ non admittunt, nẽpe in præſenti conditione, ſunt Deo exoſi: quod ad electionẽ autẽ attinet, (id eſt quatenus Deus conſiderat non quid mereantur, ſed quid ipſe Abrahamo & ſemini eius promiſerit) diligũtur à Deo, ideóque ſuo tempore dignabitur eos ſua gratia: quia, vt omnis homo ſit mẽdax, Deus tamẽ cõſiliũ nõ mutabit. Eſt autẽ firmiſſimũ hoc argumẽtũ, vtpote qđ ab ipſa Dei natura ſumatur. Sed notandũ eſt rurſus, agi de gẽte Iudaica in vniuerſũ, & de perpetuo fœdere. Deus enim habet ſua de particularib. decreta quæ illi vniuerſalitati nõ derogãt, etiãſi ſint cõtraria: veluti ꝙ Iudæos elegit, & nõnullos eorũ iuſto exitio deſtinauit. Item multa decernit ad tẽpus quæ poſtea mutat. Nec propterea mutabilis cẽſendus eſt, ſed potius ſibi ſemper ſimilis, quoniã quæ fore perpetua decreuit, (vt hoc fœdus cũ Abrahamo & ipſius ſemine) ꝑpetua manẽt: quæ verò decreuit ſuis tẽporibus mutãda, vt ſingulis momentis cernimus rerũ viciſſitudinẽ: vel abroganda, (vt ceremoniis legalibus factũ eſt) ea quoque certis ſuis momẽtis mutãtur & abrogãtur. Quòd autẽ nonnulli hoc odiũ & hunc amorẽ ad Apoſtoli perſonam referunt, abſurdiſſimè dicitur.

29 *Eiuſmodi ſunt, vt* &c. ἀμεταμέλητα. Vul. *Sine pœnitentia*, obſcura & periculoſa quoque interpretatione, vtpote quæ Ambroſiũ etiã videatur fefelliſſe. Auguſtinus alicubi legit *Impœnitenda*, vt Eraſ. obſeruauit: ſed ambigua eſt hæc tralatio. Nam Latinis non pœnitendum munus dicitur cuius aliquem non poſſit pudere, ſeu quod minimè debeat contemni. Caſtellio *Irreuocabilia* conuertit. Ego periphraſin Eraſmi potius probo, quòd à Græcis non diſcedat.

30 *Per iſtorum contumaciam*, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Vulgata, *Propter incredulitatem illorum*, διὰ τὴν ἀπειθίαν αὐτῶν. Eraſmus

autem rectè mutauit *Propter* in *Per:* quãuis Apostolus non de eo per quod propriè Gentes sunt misericordiam adeptæ, sed de dispẽsatione Dei loquatur, cui nimirum placuit occasionem transeundi ad Gẽtes ex incredulitate Iudæorum sumere, vt suprà dictum est, v.11: quam ob causam video Latinos maluisse Propter quàm Per interpretari.

Greek		Latin		Vulgate	
Οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.	31	Sic & isti nũc nõ paruerunt, ¨vt per vestrã misericordiã & ipsi misericordiã consequãtur.	31	*Ita & isti nunc non crediderũt in vestram misericordiam, vt & ipsi misericordiam consequãtur.*	
Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.	32	Conclusit enim Deus ¨omnes in cõtumacia, vt omnium misereretur.	32	*Conclusit enim Deus omnia in incredulitatem, vt omnium misereatur.*	
Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!	33	¨O profundas diuitias tum sapiẽtiæ tum cognitionis Dei! quàm inscrutabilia sunt ¨eius iudicia, & eius ¨viæ imperuestigabiles!	33	*O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius!*	
Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;	34	‖Quis enim cognouit mentem Domini? aut quis ei fuit à consilio?	34	*Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis cõsiliarius eius fuit?*	Esa.40.13 iob.41.2. 1.cor.2.16
Ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ;	35	Aut quis ¨prior dedit ei, & reddetur ei?	35	*Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei?*	
Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.	36	Nam ex eo, & per eum, & ¨in ipsum *sunt* omnia. Ipsi *sit* gloria in secula. Amen.	36	*Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. ipsi gloria in secula. Amen.*	

31 *Vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur,* τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. Peruersa huius loci distinctio multas peperit incommodas interpretationes, quarum satis fuerit nonnullas commemorasse. Vulg. interpretatur *In vestram misericordiam,* quasi scriptum sit ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, & quidẽ pro εἰς τὸ ὑμέτερον ἔλεος, i. in gratiã Christi, quia gratiæ oblatæ restiterunt Iudæi: quam constructionem non admittit verbum ἀπειθεῖν. Vel, *In vestram misericordiam.* i. vt inde ad vos deueniret misericordia: sed si ita exponas, nullum erit membrum quod opponatur τῇ τούτων ἀπειθείᾳ: & bis idem dixerit Apostolus, quod non admittunt hæ voces, QVEMADMODVM & ITA, vt Eras. rectè obseruauit. Quod enim dictũ fuerat ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, hoc ipsum in diuersa parte repeteret, ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, perinde acsi dicat aliquis, Vt principes ditescunt paupertate populi, ita populi paupertas diuitias addit principibus: quod fuerit ineptissimum. Ambrosius legit, *In vestra miseratione,* ἐν ὑμετέρῳ ἐλέει: quam lectionem nusquam inuenio. i. quũ essetis ad misericordiã vocati, contumaces fuerunt Iudæi: quæ interpretatio tollit etiam antithesin de qua modò dixi. Eras. autem interpretatur, *Sic & isti nunc increduli facti sunt, ex eo quòd vos misericordiam estis adepti, vt & ipsi misericordiam consequantur.* Putat enim Apostolum significare misericordiam Gentibus factam, id est Gentiũ fidem offendiculo fuisse Iudæis, vt alienarentur ab Euãgelio. Atqui hæc expositio (ni fallor) repugnat sententiæ Pauli ex diametro. Nam contrà v.11, 13. 14. 17, & eo qui proximè præcessit, disertè dixit Apostolus per Iudæorum contumaciam partam esse salutem Gẽtibus, & antè excisos fuisse ramos naturales quàm ascititii insererentur: ex quo consequitur (quod ipsa historia confirmat) non prius vocatas fuisse Gentes q̃ Iudæi Euãgelium respuissent. Deinde (quod maioris etiam est momenti) tantum abest vt Gentiũ vocationem Apostolus cẽseat obstaculo fuisse Iudæis, vt contrà scribat eam esse à Deo arreptam occasionem vt & ipsi Iudæi ex æmulatione Euangelium amplectantur. Quid igitur? Nempe vnus (ni fallor) Theophylactus hîc vidit quod res est. Omnino enim τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει oppositum est superiori illi membro τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & ἵνα explicandum per traiectionẽ, sublata distinctione quæ post ἐλέει adscribi solet: quũ hoc totum τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει non pertineat ad ἠπείθησαν, sed ad ἐλεηθῶσι: sicut in superiore versiculo τῇ τούτων ἀπειθείᾳ connectitur cum ἠλεήθητε. Ita fiet vt plana sit sententia, & cum præcedentibus ac subsequẽtibus ita consentiens, vt de eius veritate nõ possim dubitare. Nam quod antè proposuerat, Iudæorum offensam saluti fuisse Gẽtibus, nõ vt perirẽt Iudæi, sed contrà vt hac salutis Gentiũ æmulatione accensi, fierent & ipsi eiusdẽ salutis participes: idipsum nunc repetit in conclusione, vt par erat, nẽpe sicut per Iudæorũ contumaciam Gentes sunt consequutæ misericordiam: ita Iudæos esse contumaces, non vt pereant, sed vt misericordiæ Gentibus factæ exemplo prouocati, misericordiam & ipsi consequãtur. Ita enim placuisse Deo, mirifica illa & incõprehensibili sapientia, tum Gentes tum Iudæos ad misericordiã vocare. Similis verò traiectionis exempla permulta annotauimus in hac ipsa particula, vt 1. Cor. 9.15, & 2. Cor. 2.4, Gal. 2.10, Eph. 3.17, & Ioh. 14.29. Claromontanus codex pro καὶ αὐτοὶ, *& ipsi,* habet καὶ οὗτοι νῦν, *etiam isti nunc.*

32 *Omnes,* τοὺς πάντας: Id est, tum Iudæos tum Græcos de quibus disseruit: quod etiam ostendit adiunctus articulus. Vetus interpres conuertit *Omnia*, eodem manente sensu, quum sic loquatur Apostolus Gal. 3.22. Est enim vniuersalis particula restringenda ad eos de quibus hîc agitur, nempe ad tollendum populorum discrimẽ. Itaque qui hoc testimonio abutuntur ad euertendam æternam Dei prædestinationem, qua nonnullos misericordiæ, nõnullos seueritati sui iudicii destinauit, prorsus aberrãt à scopo. Vul. legit τὰ πάντα. id est *Omnia*, vt & Claromontanus codex, eadem manente sententia, pro τοὺς πάντας, vt Ioh. 12.32.

33 *O profundas diuitias,* ὦ βάθος πλούτου. Vulg. *O altitudo diuitiarum.* Eras. *O profunditatem diuitiarum,* quasi καὶ σοφίας καὶ γνώσεως pertineat ad βάθος, & dixerit Paulus, O profunditatem diuitiarum, profunditatem sapientiæ, profunditatem cognitionis. Sed frustra se torquent nonnulli interpretes dũ quærunt quæ sint istæ Dei diuitiæ. Nã ex Hebræorum idiotismo dictum est ὦ βάθος πλούτου, pro ὦ βαθὺν πλοῦτον. &, quod etiam animaduertit Chrysostomus, genitiui sequentes non pendent à βάθος, sed à duarum illarum vocum complexu. πλοῦτον verò Hebræorum etiam more, (quem alibi annotauimus) copiam ac abundantiã vocat: & quia sunt istæ opes penitus defossæ, & quo maior est eorũ cumulus, eo etiã altior est ac profundior, ideo profunditatis meminit. *Eius iudicia,* τὰ κρίματα αὐτοῦ. Heb. משפטיו [*mischpatau.*] i. ratio quã tenet in rebus vniuersis ac singularibus administrandis. Nam iudicare apud Hebræos pro regere & summæ rerũ præesse accipitur, vt sæpe annotauimus apud Iohannem. *Viæ,* αἱ ὁδοί. Hebr. דרכים [*derachim.*] i. consiliorum ac factorũ ipsius rationes. & hoc demũ sensu negat Paulus homines posse in illã abditã Dei sapientiã penetrare. Nã alioqui ab effectis & ex reuelationib. intelligũtur Dei cõsilia, & æternum quoque ipsius de nostra salute decretũ ex Spiritus testimonio, credentium cordibus insculpitur. vt scribitur suprà 8.16 & 38, & 1. Cor. 2, 10 & 12, & 1. Ioh. aliquoties.

35 *Prior dedit,* προέδωκεν. Noua est ista significatio verbi προδιδόναι, pro antè dare, sicut supr. 9.29, προειρηκέναι accipitur pro antè dicere. Reperio tamẽ in illa significatione etiam apud Aristot. lib. Oecon. 2. Est autẽ etiã hic locus diligenter obseruãdus, aduersus eos qui fidei vel operũ præuisionẽ faciũt electionis causam. In quẽ errorẽ sanè turpissimũ Origenes veteres plerosque tũ Græcos tum Latinos adegit, donec tandem Dominus Augustinum per Pelagianos ad hunc agnoscendum & corrigendum errorẽ excitaret.

36 *In ipsum,* εἰς αὐτόν. Vulg. *In ipso,* ἐν αὐτῷ. quod ego quidem non probo. Nã finẽ omniũ Dei factorũ hîc puto significari, Deũ ipsum videlicet, ad cuius gloriã omnia referũtur quæcũque sunt in cælo vel in terra, quemadmodũ etiam ab eo condita sunt omnia, & per eũ administrãtur. Neque verò duntaxat in genere de rerũ creatione & administratione hæc accipiuntur, sed in primis de nouis ipsius operibus, quæ in electis suis edit.

Κεφάλαιον ιϐ.

1 ΠΑρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν·

2 Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

Eph. 5. 17
1. thes. 4. 1

3 Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν· ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

1. Cor. 12. 11
ephe. 4. 7

CAP. XII.

1 PRecor igitur vos, fratres, per miserationes Dei, vt sistatis corpora vestra hostiã viuam, sanctam, acceptã Deo, rationalem illum cultum vestrum:

2 Et ne cõfiguremini seculo isti, seu trãsformemini per renouationem mentis vestræ, ad hoc‖vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona illa, accepta ac perfecta.

3 Enimuero per gratiam quæ mihi data est, edico cuiuis versanti inter vos ne sapiat supra quàm oportet sapere: sed sapiat ad sobrietatem, prout cuique Deus partitus est mensuram fidei.

CAP. XII.

1 OBsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum:

2 *Et nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri, vt probetis quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta.*

3 *Dico enim per gratiã quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, non plus sapere quàm oportet sapere: sed sapere ad sobrietatem, vnicuique sicut Deus diuisit mẽsuram fidei.*

IN CAPVT XII.

1 *Precor*, παρακαλῶ. Absoluta tractatione dogmatum Christianæ religionis, iam tandem ad Christianæ vitæ officia descendit. Vtitur autem diuinissima præfatione, alludẽs ad veterem sacrificiorũ ritũ, vt significet Dei gloriã esse vltimũ & vniuersalẽ finem omniũ humanarũ actionũ, siue illæ sint ἠθικαὶ (de quib. agit hoc cap.) siue πολιτικαὶ, (de quibus proximo cap. disserit) siue ἱερατικαὶ, de quibus constituit 14 capite, ac parte etiam decimiquinti, adeo vt tota vita nostra sit verè instar cuiusdam sacrificij Deo gratissimi. *Per miserationes*, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. Vtitur numero multitudinis, amplificationis causa. Sic etiam Dauid Psal. 51. 2, commemorat Domini רחמים [*rachamim.*] Nihil autem grauius dici potest ista obtestatione. Quid enim æquius est quàm vt ei nos totos consecremus cui tanta & tam multa, imò cuius misericordiis nos ipsos debemus? *Vt sistatis*, παραστῆσαι. Vulg. *Exhibeatis.* Erasmus *Præbeatis.* Sic oportebat olim victimam ad altare sisti. Nunc autem vbique est altare, & vbique nosipsos oportet alacriter & promptè Deo sistere. *Corpora vestra*, τὰ σώματα ὑμῶν. Olim aliena, nunc nostra ipsorum corpora offerũtur. Totum autem hominem sic vocat συνεκδοχικῶς, ad veterẽ ritũ alludens, vt apparet ex epithetis sequentibus & Thes. 5. 23. *Hostiam viuã*, θυσίαν ζῶσαν. Olim quoque morticina erant polluta: sed nunc requirit Dominus hostias vero Spiritu vitæ præditas. Nullus igitur nunc expiatoriis sacrificiis locus, vbi necessariò interueniebãt cædes victimæ: & alius erat sacerdos, alia victima. *Sanctam*, ἁγίαν. Sic in Lege non licebat impuris sese sistere in Dei conspectũ, nec offerre immunda. Sed de vera purificatione hîc agitur, quæ quum sit omnibus filiis Dei communis, sequitur nullũ expiatorium sacrificium superesse. Vbi igitur Missatica illa Christi oblatio pro viuis & mortuis?

Rationalem illum, &c. τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. i. Spiritualẽ, vt explicatur 1. Pet. 2. 5. Est enim tacita antithesis cultus in quo seipsum homo spiritualiter Deo cõsecrat, & veteris cultus, in quo bruta, quæ ἄλογα Græci vocant, cæteráque non modò rationis sed etiam sensus expertia, carnalibus adhibitis ceremoniis Deo offerebantur. Vulg. *Rationabile obsequium*, barbarè: quod deinde nonnulli admodũ imperitè acceperunt pro eo quod est ratione temperatũ, quasi immodico ac superstitioso opponatur. Basilius autem in asceticis, definit. 230, rationalẽ hunc cultum, opponit idololatriæ & ἐθελοθρησκείαις, parùm, vt mihi videtur, appositè.

2 *Ne configuremini*, μὴ συσχηματίζεσθε. Configurandi verbo vtitur in hac significatione Columella. Vulg. *Nolite conformari*, μὴ συμμορφοῦσθε. Eras. *Ne accommodetis vos ad figuram*, quęsita periphrasi non necessaria. Porro sicut philosophi in tradendis ethicis, vbi de fine disseruerunt, ad virtutis definitionẽ accedunt, sic quoque Apostolus progreditur. Sed vt longè alium finẽ quàm philosophicũ descripsit, ita etiã veram virtutem longè aliter definit, reuocans nos ad ipsius τοῦ ὀρθοῦ λόγου normam, Dei videlicet legem, non illam Ceremonialem, sed quam Decalogum vocant, quam rursum definit esse explicationem diuinæ voluntatis quod ad res attinet verè bonas, ipsíque Deo acceptas, & quib. quoque adiicere & detrahere sit nefas, quũ sit numeris omnibus absolutissima. Deinde etiam docet Virtutis habitũ non à natura omnibus hominibus communi, qualis nunc est, sed à gratia illam renouante, proficisci: quæ si quis cum Aristotelicis comparet, animaduertet, quod & quantum sit inter merè humanas & Christianas virtutes discrimen. *Seculo isti*, τῷ αἰῶνι τούτῳ. Sic vocat homines non renatos, nulla prorsus addita exceptione.

Mentis, τοῦ νοός. Nullus igitur locus τῷ ἡγεμονικῷ illi philosophico, nec libero arbitrio Sophistico, quum ipsam in primis rationem oporteat renouari. Vide Ephes. cap. 1. 18, & secundo, 3, & Colos. 1. 21. *Bona illa*, τὸ ἀγαθόν. Hoc ego accipio pro voluntatis Dei epithetis. Nam id demum verè bonum est, acceptum Deo, & omnibus suis numeris constans, quod cum Dei voluntate consentit. simúlque tacita est allusio ad eas conditiones quæ sub Lege requirebantur in victimis immolandis: de quibus præcipitur Leuit. 22. 22. Articulũ autem accipere possumus vel tanquam energiæ causa positum, vt voluntatis diuinæ præstantiam declaret, vel διακριτικῶς, vt Lex ceremonialis à Morali discernatur: vel denique vt per appositionem (quã vocant) referat quod præcessit: ídque rursus dupliciter, nempe vel illud duntaxat proximum, *Vt probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum acceptúmque & perfectum*: quo modo interpretatus est Erasmus: vel totum illud quod superiore quoque versu dictum est: sicut exposuit Augustinus libro De ciuitate Dei 10, & epist. 76, itémque Ambrosius. Sed & ante τὸ ἀγαθὸν suppleri potest particula καὶ in epexegesi, vt sit hæc sententia, *Ad hoc vt probetis quæ sit Dei voluntas, & quid bonum & acceptum & perfectum*: quæ interpretatio Domino Bucero (beatæ memoriæ viro) placuit præ cæteris.

3 *Enimuero*, γάρ. vel Igitur, sicut etiam accipi videtur suprà, 6. 19, & infrà, 15. 2. Absoluta autem præfatione descẽdit Apostolus ad ἠθικὰ præcepta, & primo loco monet vt quisque sit munere suo contentus: deinde vt quam Spartã quisque à Deo nactus est, eam exornet: quę duo non rectè obseruata, omnem ἀταξίαν gignunt in Ecclesia.

Ediço, λέγω. Id est pręcipio. Sic enim accipitur interdum verbum אמר [*amar*] apud Hebręos, & quod subiicit διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, id est tanquam Dei Apostolus, & Spiritum Dei habens, additum esse apparet tum vt maioris ponderis esset hoc pręceptum, tum verò vt omnem dicti inuidiam à se auerteret. *Cuiuis*, παντί. Hanc particulam sępe iam annotauimus interdum esse indefinitam potius quàm vniuersalem. Vulgata, *Omnibus*. quę interpretatio non satis exprimit hanc doctrinam ad quosuis & quidem sigillatim sine exceptione pertinere.

Ne sapiat supra quàm oporteat sapere, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν. Id est, Ne sibi immodicè placeat, vt superbi & ambitiosi solent qui sibi videntur plus sapere quàm reuera sapiant. Sic enim accipitur interdum verbum φρονεῖν. Vulgata, *Non plus sapere quàm oporteat sapere*: quasi nos arceat Apostolus à curiosa perscrutatione rerum subtilium magis quàm vtilium. Nonnulli demum τὸ φρονεῖν accipiunt pro Curare: quasi damnet Apostolus πολυπραγμοσύνην: quas interpretationes sic probo vt primã anteponã.

Ad sobrietatẽ, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Quid ergo? An est aliqua moderata

moderata arrogantia? Minimè verò: sed tamen quemuis oportet sibi aliquatenus sapere, id est eorum donorum esse conscium quæ à Domino accepit, vt bona conscientia possit vocatione sua defungi. Verùm duo sunt limites quibus definitur ea sobrietas ac moderatio quam requirit Apostolus. Vnus est, ne nobis arrogemus quod non habemus: alter, ne de eo quod accepimus gloriemur, sed vt acceptis donis vtamur cum tremore in Domini gloriam. Alii *Ad sobrietatem* ita interpretantur quasi poscat Apostolus vt iis studiis intenti simus quibus ad modestiam erudiamur. quorum etiam opinionem non improbo. Nam vtramuis interpretationem sequaris, sobrietas declarabit ταπεινοφροσύνην. Origenes mauult de temperantia hoc accipere, quod etiam sequitur Augustinus epistola 47. Hieronymus verò in pugna aduersus Iouinianum plus æquo incalescens, & in eo ipso peccans quod hoc loco reprehéditur ab Apostolo, quasi à nemine discere, omnes verò erudire posset, hunc locum ad pudicitiam detorquet, Latinos etiam codices emendans in quibus scribitur Ad sobrietatem: quum ipse potiùs magnam reprehensionem mereatur quòd hunc locum & alios plurimos in eo libro alienissimis interpretationibus deprauarit. *Prout cuique*, ἑκάστῳ ὡς. Manifesta est traiectio particulæ ὡς, vt 1. Cor.3.5, cuiusmodi plurimas annotauimus suprà, cap.11.31. Nam manifestus est error in eo quòd in nonnullis veteris editionis codicibus legitur, Et vnicuique, repugnantibus summo consensu omnibus exemplaribus Græcis: vt planè intempestiuè scripserit Erasmus, Paulum hoc in loco spectasse sensum magis quàm sermonis integritatem: sítque planè ineptus Origenes, subindicans aliquid esse subaudiendum. Vide 1. Cor.12.11. *Fidei*, πίστεως. Fidem appellat συνεκδοχικῶς cognitionem Dei in Christo, cum donis quæ ex eo manant in credentes per Spiritum sanctum. Idē ergo valet hoc dictum atque id quod alibi scripsit Pro mensura donationis Christi, Eph.4.7, & manifestatio Spiritus, 1. Cor.12.7. Sed & pro πίστεως in vno codice scriptum inuenimus χάριτος, *gratiæ*.

Καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν·	4	Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, mēbra verò omnia eandē non habent actionem:	4	*Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent:*
Οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς, ἀλλήλων μέλη.	5	Ita multi vnū corpus sumus in Christo, singulatim autem, alii aliorum membra.	5	*Ita multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.*
Ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα· εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως·	6	‖ Habentes autem diuersa dona pro gratia quæ nobis data est, siue prophetiam, *prophetemus* pro proportione fidei:	6	*Habētes autem donationes secundum gratiam quæ data est nobis, differentes: siue prophetiam, secundum rationem fidei:* 1. Pet.4.10
Εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ· εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ·	7	Siue ministerium, *versemur* in ministrando: tum is qui docet, in docendo:	7	*Siue ministeriū, in ministrando: siue qui docet, in doctrina:*

6 *Habentes autem*, ἔχοντες δέ. Malè in quibusdam Latinis codicibus expūgitur particula Autem, quæ prorsus est retinenda: nec id tamen (meo iudicio) quasi hac coniunctione ista connectantur cum præcedenti verbo ἐσμὲν, vt existimauit Erasmus: ex cuius etiam sententia Frobenius post μέλη, id est membra, distinctionem simplicem adscripsit. Nam contrà in nostris vetustis codicibus plenum punctum scribitur, vt nouam periodum inchoet participium ἔχοντες, & vtraque ratio huius distinctionis quā adfert Erasmus, facilè refelli potest. Illud enim planè nihil est quod tradit, Apostolum videlicet, quum dixisset, Singuli sumus alius alius membra: ne confusionem imaginaremur, adiecisse, Sumus quidem eiusdem corporis membra, sed habentes dona, &c. Huius enim confusionis suspicionem omnem sustulerat Apostolus quum membra omnia diceret eandem functionem non habere. Deinde altera ratio quæ subiicitur, nihilo est probabilior, nempe absque ista distinctione fore imperfectam orationem. Supplendum enim est necessariò verbum ex cōmuni loquendi vsu, ita vt nos fecimus, cum quo cohæreant ista quæ sequūtur κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, &c. quæ omnia alioquin hiare necesse est, etiamsi istam Erasmi distinctionem sequaris. Nam hîc rursus corrupta sunt exemplaria, quæ post προφητείαν, διακονίαν, διδάσκων, παρακαλῶν, &c. non habēt adscriptam distinctionem, quasi perpetuo tenore legendum sit, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, &c. repugnantib. omnib. vet. cod. Græcis, & ipsa quoq. sentētia, vt in Græcis scholiis explicatur. Itaque (vt paucis absoluam) particula Autem non fuit rectè expuncta, quia hæc periodus à sententia superiore pendet. Erasmus verò, neque particulam δὲ rectè conuertit *Sed tamen*, neque totum hunc locum videtur percepisse.

[*Prophetemus*] *pro proportione fidei*, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Distinctio illa post προφητείαν addita in omnib. Græcis codicibus, & sentētia quoq; ipsa satis (ni fallor) vel hoc verbum vel aliud eiusmodi supplendum esse confirmant, veluti ἀφίσθω, maneat, vel στοιχείτω, incedat, quę Græcus scholiastes subaudit. Neque est cur hæc ellipsis displiceat, quū multæ eiusmodi aut etiam multo duriores soleāt in communem loquendi vsum incidere. Potest autem τῆς ἀναλογίας vocabulum dupliciter exponi, nempe vel pro conuenientia sine congruentia quadam, vel pro eo quod antea μέτρον vocarat. Harum igitur interpretationum si priorem sequaris, significarit Apostolus verum canonem prophetiæ, id est interpretationis scripturarū veræ à falsa discernendæ, nempe si ad Christianæ fidei axiomata αὐτόπιστα exigantur, Symbolo comprehensa quod Apostolicum vocant, & quod iam inde ab initio Euangelicæ prædicationis veluti Euangelii epitome scriptum fuit, ideóque norma & regula fidei meritò à Tertulliano vocatur. Sin verò alteram huius vocis notationem amplectamur, dicamus Paulū, postquam admonuit in genere vt quisque sese Deo consecret, &, vt quisque sese intra suæ sortis metas contineat, nunc istud per partes explicare. Primùm igitur Ecclesiasticarum functionum meminit, quas diuidit in duas species, siue duo genera, nempe in Prophetiam & Diaconiam: Prophetiæ nomine comprehendens quæ ad docēdi munus pertinēt, Diaconię verò alia Ecclesiastica munera, quib. se abdicarūt Apostoli, Act.6.2.3 & 4. Iā verò q a in docēdi munere nō vna est functio, sed varii sunt gradus, neq; in vna & eadem functione par est Spiritus mensura, ideo Apostolus Prophetas monuit vt prophetent pro fidei proportione, id est, vt quisque reuelationis suæ modum teneat, ne vnus sibi omnia scire videatur. quod si seruatū fuisset in Ecclesia, nunquam in ea pericula incidisset: vnde quum vix nunc cœperit emergere, cauendum est etiam atque etiam ne eòdem relabatur, ni fiat quod monuit Apostolus 1. Cor.14. 30. 32 & 33. Alioquin Prophetiæ nomen angustiore significatione sæpe accipitur, vt Ephes.4. 11, & 1. Corint.12.28: & Diaconia contrà multo ampliore, ita vt omnia munera ecclesiastica comprehendat, ipsámque adeo Apostolicam functionem. Quia nimirum publicè ac priuatim nos oportet Deo ministrare, vt suprà, cap.11.13, Act.6.4, & 12. 25. Similem in hæc duo genera ecclesiasticarum functionum distributionem adhibet noster Apostolus Philip.1.1, & 1. Timoth.3. nominans Episcopos quos hîc vocat prophetas, quibus nimirum sermonis ministerium commissum est: cæteros autem nomine Diaconorum intelligens. Sic etiam loquitur Petrus, Pet.1.4.11.

7 *In ministrando*, ἐν τῇ διακονίᾳ. Erasmus, *In administratione*. quam interpretationem etsi non repudio, tamen illi postpono. Nam priore loco διακονία munus ipsum declarat, posteriore verò ipsam muneris functionem: quam distinctionem mihi videtur melius expressisse Vetus interp. gerundi modo. *Tum is qui docet*, εἴτε ὁ διδάσκων.

Vel (vt Vulgata & Eraſmus) *Siue qui docet.* Ceterùm quòd Paulus genus dicendi mutat, video torſiſſe nonnullos: qui tamen non videntur eius rei cauſam cognouiſſe. Solent enim à plerìſque interpretib. hæc ita explicari quaſi quinque Eccleſiaſticas functiones diuerſas cómemoret Apoſtolus: quod non puto. nec dubito mihi aſſenſuros quicunque attentius hunc locum conſiderabũt. Puto igitur Paulum in primis (vt antè dixi) Eccleſiaſticas functiones perpetuas (alias enim temporarias meritò omittit) ad duo genera reuocare, Apoſtolorum exemplo, Act. 6. 2. 3. 4, vt paulo antè diximus: deinde ſingula illa duo genera in ſuas ſpecies diuidere, nempe prophetas in doctores & paſtores: diaconos verò in eos qui eleemoſynas diſtribuunt, in gubernatores, & eos qui curandis ipſis pauperibus Eccleſiæ ſeruiebant: quales erant fere viduæ, de quibus ſeorſim agitur 1. Tim. 5. 9. Vtque hæc diſtinctio melius intelligeretur, mutauit (opinor) Apoſtolus dicendi genus.

In docendo, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Vulgata & Eraſmus, *In doctrina*, quam interpretationem vt ambiguam repudio. Doctrina enim ferè Latinis declarat id ipſum quod docetur, quum διδασκαλία hoc loco ſignificet ipſam docendi functionem. Vocat autem Apoſtolus Doctorẽ, eum qui Scripturæ duntaxat ſimplici interpretationi vacat in Eccleſia vt pura ac ſincera doctrina retineatur: ſicut doctiſſimus interpres in Chriſtianæ religionis inſtitutione veriſſimè docuit: & repetendum eſt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum Verſetur, tum in hoc membro, tum in aliis ſequentibus.

	Græce		Beza		Vulgata
Mat. 6. 2. 2. cor. 9. 7	Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει· ὁ μεταδιδοὺς, ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι.	8	⁘Tum qui exhortatur, in exhortatione, ‖ ⁘qui diſtribuit, cũ ſimplicitate: ⁘qui præeſt, cũ diligẽtia: ⁘qui miſeretur, cum hilaritate.	8	*Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit, in ſimplicitate: qui præeſt, in ſolicitudine: qui miſeretur, in hilaritate.*
Amos 5. 15	Ἡ ἀγάπη, ἀνυπόκριτος. Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.	9	⁘Dilectio *eſto* minimè ſimulata. ⁘*Eſtote* ‖ abhorrentes à malo, ⁘agglutinati bono.	9	*Dilectio, ſine ſimulatione. Odiẽtes malum, adhærentes bono.*
Eph. 4. 2. 1. pet. 2. 17	Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι.	10	‖ ⁘Fraterna charitate ⁘alii ad alios amandos propenſi. Honore alii aliis ⁘præeuntes.	10	*Charitatem fraternitatis inuicem diligentes. Honore inuicem præuenientes.*
1. Pet. 5. 8	Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Τῷ Πνεύματι ζέοντες. Τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.	11	‖ Studio minimè pigri. Spiritu feruentes. ⁘Domino ſeruientes.	11	*Solicitudine non pigri. Spiritu ferũetes. Domino ſeruientes.*
Luc. 18. 1 1. cor. 16. 1	Τῇ ἐλπίδι χαίροντες. Τῇ θλίψει ὑπομένοντες. Τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες,	12	Spe gaudentes. In afflictione tolerãtes. ‖ In oratione ⁘perdurantes.	12	*Spe gaudentes. In tribulatione patientes. Orationi inſtantes.*

8 *Tum qui exhortatur*, εἴτε ὁ παρακαλῶν. Vetus interpres non legit εἴτε. quam tamen coniunctionem vbique inuenimus, & addere neceſſe eſt, vt ſibi conſtet diſtributio. Exhortatorem autem vocat eum qui alibi dicitur paſtor, vt 1. Corinth. 12. 28, & Epheſ. 4. 11: & propheta quoque interdum, vt 1. Cor. 14. 31. is videlicet qui doctrinam cum admonitionibus & exhortationibus, atque adeo cum Sacramentorum adminiſtratione coniungit. *Qui diſtribuit*, ὁ μεταδιδούς. Vetus interpres, *Qui tribuit*. Eraſmus, *Qui impertit*. Vterque nimium lata interpretatione, quum hic ſignificentur qui propriè diaconi dicuntur, ii nimirum qui eleemoſynas diſtribuebant. Iubetur autem is verſari in ſuo munere cum ſimplicitate, id eſt bona fide & ſine perſonarum reſpectu. Opponitur enim ἁπλότης τῇ κακίᾳ, & in his tribus poſterioribus ἐν pro σὺν commodiſſimè accipitur. *Qui præeſt*, ὁ προϊστάμενος. Hæc eſt altera ſpecies presbyterorum, eorum videlicet qui politiam Eccleſiaſticam adminiſtrabant: qui & ipſi interdum doctrinę Verbi pręerant, vt apparet ex 1. Tim. 5. 17. quorum munus vocatur κυβέρνησις 1. Cor. 12. 28. *Qui miſeretur*, ὁ ἐλεῶν. Videtur quidem hoc latius patere: ſed quum Paulus agat de functionibus Eccleſiaſticis, non poteſt ſatis commodè hoc accipi de miſericordia cui præſtandæ tenentur quicunque Chriſto nomen dederunt. Deinde quum iſtum diſtinguat ab eo qui diſtribuit, iis aſſentior qui Paulũ exiſtimant proprio quodam dicendi genere, per eos qui miſerentur, eos intelligere qui curandis ipſis pauperibus erãt deſignati, vt ferè erant viduæ, quarum fit mentio Act. 6. 1, & 1. Tim. 5. 9. Et meritò ſanè in iſtis requiritur hilaritas, non modò vt fungantur ſuo munere alacriter, ſed etiam ne mœrorem addant mœrori, ſi tetricos & moroſos in ſolandis miſeris ſeſe præbuerint.

9 *Dilectio*, ἡ ἀγάπη. Iam ad fructum Eccleſiaſticarum functionum rectè adminiſtratarum accedit Paulus, nempe ad eas virtutes quas verè Chriſtiani inter ſe exercent, quas ex vno fonte, nempe charitate, deducit: & ea quidem ſuis notis inſignita, nempe ſynceritate, vitii odio, boni amore propenſo, iuuandi proximi auiditate, & cuius finis ſit Dei gloria. Deinde alias Chriſtianas virtutes præcipuas, ex charitatis limpidiſſimo fonte deductas enumerat.

[*Eſtote*] *abhorrentes à malo*, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν. Vulgata, *Odientes*, barbaré. Eraſmus, *Odio proſequentes*, non ſatis expreſſé. Plus enim eſt ἀποστυγεῖν quàm μισεῖν. Deinde verbum *Eſtote*, quod neceſſariò ſubintelligitur, expreſſi ex Clemente, στρωματέων λόγῳ β, quo loco nonnulla præterea inſerit, ſed contra omnium codicum fidem, nec ſatis apté.

Agglutinati, κολλώμενοι. Vulg. & Eraſmus, *Adhærentes* non ſatis expreſſé.

10 *Fraterna charitate*, τῇ φιλαδελφίᾳ. Clemens lib. Pædagogi 3, cap. vltimo videtur hoc connectere cum ſuperiore membro. *Alij ad alios amandos propenſi*, εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Vulg. *Inuicem diligentes*, nimium (vt ita dicam) diluté. Nam φιλοστοργία non tantùm amorem, ſed etiam ipſam ad amandum propenſionem declarat. Eraſmus, *Ad mutuò nos diligendos propenſi*. Ego Amandos dicere malui, quia, ſicut (authore Chryſoſtomo) plus eſt στέργειν quàm φιλεῖν, ſic Latinis plus eſt amare quàm diligere. Sic enim Cicero, *Sed tamen vt ſcires eum à me non diligi ſolùm, ſed etiam amari.* *Præeuntes*, προηγούμενοι. Vulg. & Eraſ. *Præuenientes*, προφθάνοντες.

11 *Domino ſeruientes*, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες. Rectè hoc ſubiunxit Apoſtolus, quo Chriſtianæ charitatis præcepta à philoſophorum monitis diſtinguuntur: & ita in probatiſſimis quibuſque codicibus vetuſtis & Græcis ſcholiis legitur. Sic quoque vertit & Syrus & vetus Latinus interpres, & ita legunt Chryſoſtomus & Theophylactus, & Baſilius in Ethicis, definitione 68, & Clemens. Eraſmus tamen interpretatus eſt, Tempori ſeruientes, id eſt, καιρῷ δουλεύοντες. quæ lectio annotatur etiã ab Origenis interprete, & Gloſſa ordinaria quam vocant. Explicatur autem tribus modis. Sunt enim qui exiſtiment hoc dicto moneri pios vt ſi quid incommodi acciderit, boni conſulant, vt hoc cohæreat cum eo quod ſequitur. Alii verò putant præſcribi fidelibus vt pro temporis ratione ſeſe accommodent fratribus, ſicut dicit Apoſtolus ſe factũ eſſe omnibus omnia. Alii demum καιρὸν accipiunt pro occaſione: quòd velit Paulus nos ſtudiosè omnem iuuandi occaſionem captare. quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed vtcunque accipias, non expreſſeris ſignificationem verbi δουλεύειν, quod plus eſt quàm ſeſe accommodare tempori, aut occaſionem captare: neque puto vllum eſſe locum Scripturæ in quo ſimile dictum occurrat. Itaque omnino legendum puto τῷ Κυρίῳ, & ab iis corruptum eſſe locum qui compendium illud ſcribendi κῳ putarunt καιρῷ declarare: ídque eo veriſimilius eſt quòd etiamnum hodie apud Baſilium eo loco quem antè citaui, eo compendio literarum ſcriptum inueni. Ita etiam nominatim legẽdum tuetur Hieronymus epiſtola tomi ſecũdi vltima, ad Marcellam: quam epiſtolam vide, quæſo, lector, vt qualis fuerit olim tum Eccleſia illa Romana cognoſcas.

12 *Perdurantes*, προσκαρτεροῦντες. Vulg. & Eraſ. *Inſtantes*, non ſatis rectè.

Graece		Beza		Vulgata	Loca
Ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Τὴν φιλοξενίαν διώκοντες.	13	‖ ⁖ Vsibus ſanctorum ⁖ communicantes. Hoſpitalitatem ſectantes.	13	*Neceßitatibus ſanctorum communicantes. Hoſpitalitatem ſectantes.*	Hebr.13.2 1.pet.4.13
Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς· εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε.	14	‖ ⁖ Benedicite iis qui vos inſectantur, benedicite *inquam*, ⁖ & ne imprecamini.	14	*Benedicite perſequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere.*	Mat.5.44
Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων.	15	⁖ Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.	15	*Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.*	
Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς.	16	⁖ Eodẽ animo inter vos mutuò affecti. ‖Nõ elatè *de vobiſipſis* ſentientes, ſed ⁖ humilibus obſecundantes. Ne eſtote ⁖ prudentes apud voſmetipſos.	16	*Idipſum inuicem ſentientes. Non alta ſapientes, ſed humilibus conſentientes. Nolite eſſe prudẽtes apud voſmetipſos.*	Prou.3.7 eſa.5.11
Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. Προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων.	17	‖Nemini malum pro malo viciſſim reddentes. ⁖ Procurantes honeſta coram omnibus hominibus.	17	*Nulli malum pro malo reddentes. Prouidentes bona non tantùm coram Deo, ſed etiam coram omnibus hominibus.*	Prou.20.21 mat.5.39 2.cor.8.11 1.pet.3.9
Εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.	18	‖ ⁖ Si fieri poteſt, quantum in vobis eſt, cum omnibus hominibus in pace viuentes.	18	*Si fieri poteſt, quod ex vobis eſt, cum omnibus hominibus, pacem habentes.*	Heb.12.14
Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοὶ, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γὰρ, Ἐμοὶ ἐκδίκησις· ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος.	19	‖Non voſmetipſos ⁖ vlciſcẽtes, dilecti: ſed date locum iræ. ſcriptũ eſt enim, ‖ Mihi eſt vltio: ego repẽdam, dicit Dominus.	19	*Non voſmetipſos defendentes, chariſsimi, ſed date locum iræ. ſcriptum eſt enim, Mihi vindicta: ego retribuam, dicit Dominus.*	Eccle.2.18 mat.5.39 Deut.32.35 heb.10.30
Ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.	20	‖ Itaque ſi eſurit inimicus tuus, ciba eum: ſi ſitit, da ei potum. hoc enim ſi feceris, ⁖ carbones ignis coaceruabis in caput eius.	20	*Sed ſi eſurierit inimicus tuus, ciba illum: ſi ſitit, potum da illi. hoc enim faciens, carbones ignis congeres ſuper caput eius.*	Prou.25.22
Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ· ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.	21	Ne vincitor ⁖ ab eo quod malum eſt, ſed vince bonitate malitiam.	21	*Noli vinci à malo: ſed vince in bono malum.*	

13 *Vſibus*, ταῖς χρείαις. Ambroſius legit, Memoriis, ταῖς μνείαις, ſed perperam, quanuis ita Latinos codices habuiſſe ſcribat Origenis interpres, vt Eraſmus annotauit. Vulg. & Eraſmus, *Neceßitates conuertunt*, quod mihi non placet. ne quis exiſtimet prius non ſuccurrẽdum proximo quàm ad neceſſitatem ſit redactus. ſcripſiſſet enim Apoſtolus ταῖς ἀνάγκαις. Quanquam hoc concedo τῶν χρειῶν nomine delicias & ſuperuacanea officia non ſignificari. *Communicãtes*, κοινωνοῦντες. Ita ſignificatur quæ hîc ſit vera charitas, nempe quũ aliorum incommodis non minus quàm noſtris afficimur, & ita affecti proximum pro viribus iuuamus.

14 *Benedicite*, εὐλογεῖτε. id eſt, *bene precamini*, vt opponatur τῷ καταρᾶσθαι. Eraſ. *Bene loquamini.* Ego verò vocabulum theologis vſitatum retinere malui: neque exiſtimo de loquutione duntaxat hîc agi, ne hoſtibus detrahamus, ſed de eo potius, vt hoſti bene precemur. quod quum Eraſ. viderit, miror cur vel Benedicatis vel Bene precamini potius non conuerterit quàm Bene loquamini. Vide Mat. 5.44. *Et ne imprecamini*, καὶ μὴ καταρᾶσθε. Sic ſolent interdum Hebræi ταυτολογεῖν, ſed ita tamen vt hæc minimè ſit inepta aut inutilis ταυτολογία, de qua diximus Ioh.1.20.

15 *Gaudete*, χαίρειν. Vrget ſympathiam Chriſtianã Paulus: ſed in gaudio & dolore honeſto. Eſt autem omnibus nota enallage infiniti pro imperandi modo, Atticis etiam ipſis familiaris.

16 *Eodem animo inter vos mutuò affecti*, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. i. *inter vos concordes, atque adeo vnanimes.* quod Græci vno verbo dicunt ὁμοφρονεῖν. Vulg. *Idipſum inuicem ſentientes*: duplici errore. Neque enim τὸ αὐτὸ declarat Idipſum, ſed Idem: quod tamen nuſquam animaduertit Vetus interpres in hac exprimenda ſententia, niſi bis, nempe 2.Cor.13.11, & Phil.3.16. & φρονεῖν non accipitur hoc loco pro ſentire. i. ſenſu percipere, vel intelligere, vel ſcire, vel opinari, (quanuis ita explicent Græca ſcholia) ſed pro affectum eſſe animo, quem φρένα Græci interdum vocãt. Sed & Eraſmus ſibi in eo non conſtat. nam τὸ αὐτὸ φρονεῖν alibi vertit Idem ſentire, infrà 15.5, & Phil.2.2, non ſatis rectè, opinor: & Concordes eſſe, Phil.3.16, & 4.2: item Vnanimes eſſe, 2.Cor.13.11. Quòd autem εἰς ἀλλήλους conuertit, *Alij in alios*, mihi non probatur. Neque enim Græcè dicitur φρονεῖν εἰς τινα, ſed φρονεῖν τινι. Itaque non dubito quin εἰς ἀλλήλους poſitũ ſit pro ἐν ἀλλήλοις, vt explicat idem noſter Apoſtolus infrà, 15.5. *Humilibus*, τοῖς ταπεινοῖς. Quum paulo antè τὰ ὑψηλὰ dixerit, poſcit antitheſis vt ταπεινοῖς accipiamus etiam neutro genere. Nihil autem æquè ſcindit concordiam atque ambitio, quum quiſpiam humilia faſtidit, ſublimia ambitioſè ſectatur. *Prudentes*, φρόνιμοι. Eraſm. *Arrogantes*, quo ſenſu idem dictum expoſuimus ſuprà, 11.25. Sed hoc in loco, ne videatur inanis eſſe ταυτολογία, φρονεῖν παρ' ἑαυτῷ accipio pro prudentiæ opinione turgere, & ſuo iudicio ſapere: ita vt fontem arrogantiæ aperiat Apoſtolus, idque ſit planè quod prohibetur Prouer.3.7, *Ne ſis* חכם [*chacham*] (id eſt ſapiens) *in oculis tuis.* quod repetitur Eſa.5.21.

17 *Procurantes*, προνοούμενοι. Sic vertit Eraſ. 2.Cor.8.21, qui tamen hîc conuertere maluit, *Prouidè curantes.* Vulg. *Prouidentes*, obſcurè & ambiguè. Nam prouidere potius eſt ſpeculationis quàm actionis, niſi quum pro cauere accipitur. Hîc verò Paulus monet vt in primis attenti & ſoliciti ſimus de vita bene & honeſtè inſtituenda, vt nemo quicquam habeat quod in nobis meritò poſſit culpare. Quod autem in Vulgata editione ſubiicitur, *Non tantùm coram Deo*, οὐ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, in multis codicibus non inuenio, & inſertum fuiſſe opinor ex 2.Cor.8.21. vt in eo fruſtra ſe torſerit Eraſmus.

18 *Si fieri poteſt*, εἰ δυνατόν. Hæc putat Eraſmus connecti poſſe rectius cum ſuperiore ſententia, contra omnium exemplarium fidem, & fortaſſis non optima ratione. Neque enim cum conditione præcipitur vt vitam honeſtè inſtituamus coram omnibus hominibus, ſed ſimpliciter omnino tenetur hoc facere quiſquis Chriſtum profitetur: pacem verò colere cum omnibus ſine exceptione, nemo nec poteſt, nec etiam debet.

19 *Vlciſcentes*, ἐκδικοῦντες. Vulg. *Defendentes*, idque malè. Neque enim honeſta & legitima defenſio prohibetur.

20 *Carbones ignis*, ἄνθρακας πυρός. i. ignitos ſeu cãdentes, ex Hebræorum idiotiſmo. Sic etiã Solomon ænigmaticè declarat irã Dei alicuius capiti imminentẽ, & eo quidem ardentiorẽ quo maior eſt alicuius peruerſitas: veluti eius qui ne benignitate quidẽ prouocari poteſt ad eum diligẽdum qui pro accepta iniuria beneficium referat.

21 *Ab eo quod malum eſt*, ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Vulgata & Eraſm. *A malo*, ambiguè.

Κεφάλαιον ιγ.

Sapien. 6. 4
tit. 3. 1
1. pet. 2. 13

1 ΠΑ'σα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ. αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.

2 Ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται.

3 Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς.

4 Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῆ τὴν μάχαιραν φορεῖ. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.

5 Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν.

CAP. XIII.

1 O⁖Mnis anima poteſtatibus ſupereminentibus ſubiecta eſto. non enim eſt poteſtas niſi à Deo: & quæ ſunt poteſtates, ⁖ſunt à Deo ordinatæ.

2 Itaque quiſquis *ſe* opponit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit: qui autẽ reſiſtunt, ⁖ipſi ſibi condemnationem ⁖auferẽt.

3 Nam magiſtratus non ſunt terrori bonis operibus, ſed malis. Vis autem non metuere poteſtatem? quod bonum eſt facito, & laudẽ ab ipſa obtinebis.

4 Dei enim miniſter eſt tuo bono. Quòd ſi feceris quod malũ eſt, metue: nõ enim temere gladiũ geſtat. nã Dei miniſter eſt, ⁖vltor ad iram ei qui quod malum eſt fecerit.

5 Quapropter ⁖neceſſe eſt ſubiici, non ſolùm propter iram, ſed etiam propter conſcientiam.

CAP. XIII.

1 *Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit. nõ eſt enim poteſtas niſi à Deo: quæ autem ſunt, à Deo ordinatæ ſunt.*

2 *Itaque qui reſiſtit poteſtati, Deo ordinationi reſiſtit: qui autem reſiſtunt, ipſi ſibi damnationem acquirunt.*

3 *Nam principes non ſunt timori boni operis, ſed mali. Vis autem non timere poteſtatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa.*

4 *Dei enim miniſter eſt tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim ſine cauſa gladium portat. Dei enim miniſter eſt, vindex in iram ei qui malum agit.*

5 *Ideo neceßitate ſubditi eſtote: non ſolùm propter iram, ſed etiam propter conſcientiam.*

IN CAPVT XII.

1 *Omnis anima*, πᾶσα ψυχή. Iam tranſit Apoſtolus ad πολιτικὰ præcepta, quomodo videlicet vnumquenque, ſe erga magiſtratum & in publicis actionibus gerere oporteat. Cæterùm Anima per Hebraicam ſynecdochen pro homine ponitur, vt alibi quoque annotauimus: hîc verò videtur hoc dicendi genus non carere emphaſi, vt intelligamus, omnes mortales, nullo prorſus excepto, ſubiici ſuo magiſtratui oportere. Videant igitur quo iure priuilegia immunitatis hodie iactẽt qui ſe Eccleſiaſticos vocant. Hi verò ſi verbo Dei credere nolũt, niſi addita Patrum interpretatione, ſaltem audiant quid in hunc locum ſcripſerit Chryſoſt. Sic enim habet ad verbum, Ὅτι πᾶσι ταῦτα διατάττεται, καὶ ἱερεῦσι καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον, ἐκ προοιμίων αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν ἀπόστολος, οὕτω λέγων, Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· κἂν ἀπόστολος ᾖς, κἂν εὐαγγελιστής, κἂν προφήτης, κἂν ὁστισοῦν. οὐδὲ γὰρ ἀνατρέπει τὴν εὐσέβειαν ἡ ὑποταγή. Id eſt, *Omnibus hæc præcipi, ſacerdotibus quoque ac monachis, nõ autem iis ſolis qui huius vitæ negotiis occupantur, ſtatim in ipſo proœmio declarat Apoſtolus, quum ſic dicit, Omnis anima poteſtatibus ſupereminentibus ſubiecta eſto: etiamſi Apoſtolus, etiamſi Euangeliſta, etiamſi Propheta, vel alius quiuis fueris. Subiectio enim iſta pietatem non euertit.* Hæc ille: qui, Deus bone, ſi hodie viueret, quàm acerbè in illum inueheretur qui non modò regibus non ſubiicitur, ſed ipſa etiam regna & imperia transfert, & tamen Chriſti vicarius vult videri. Cæterùm qui Origenis ingeniũ noſſe volet, legat quàm fœdè hunc locum deprauarit. *Supereminentibus*, ὑπερεχούσαις. Hoc poſitum eſt αἰτιολογικῶς. Cauſa enim adfertur cur ſubiici nos oporteat magiſtratibus: quia nimirum in ſuperiore gradu ſunt collocati. Vulgata, *Sublimioribus*. non obſcura modò ſed pericuſa interpretatione, vt quæ ſic poſſit accipi quaſi ſummis duntaxat magiſtratibus, non inferioribus, ſit parendum. *Sunt à Deo ordinatæ*, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Hæc verba, *A Deo*, poſtpoſui verbo ſubſtantiuo, vt falſæ diſtinctioni anſam præciderẽ, quæ nonnullos fefellit. Quidam enim legunt, *Quæ verò ſunt à Deo, ordinatæ ſunt*, quaſi Græcè ſcriptum ſit ἀπὸ non ὑπό. Præterea quia Vetus interpres ἐξουσίαι nõ legit, (quod tamen vocabulum in omnibus Græcis vetuſtis codicibus (excepto vnico Claromontano) inuenimus, & niſi addatur, nemo non videt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ſubaudiendum) nonnulli Latini pro ordinatæ legerunt ordinata, quaſi Græcè ſcriptum ſit, τὰ δὲ ὄντα, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα ἐστίν. Cæterùm quia ordinare interdum idem declarat atque inſtituere, & ex mandato faciendum aliquid decernere, cenſuerunt nonnulli Paulum his verbis oſtendere, Deum eſſe magiſtratuum dignitatis auctorem. Id verò ego ita eſſe fateor: ſed quum in ſuperiore membro ſit hoc disertè dictum ab Apoſtolo, cauſam nõ video cur hoc ipſum iterum inculcet, & quidem addita particula δὲ quæ non eadem, ſed diuerſa plerũque ſolet copulare. Exiſtimo igitur Apoſtolum primùm quidem teſtari in genere ius ipſum & poteſtatem magiſtratus à Deo eſſe: deinde verò, quia varii ſunt magiſtratuum gradus, & dixerat oportere omnes non vni alicui poteſtati ſed poteſtatibus ſubiici, huius etiam poteſtatis diſtributionem & εὐταξίαν eidem Deo vendicare, vt infimis etiam ordinibus parendum eſſe ſciamus. Sunt autem hæc duo connexa, id eſt, magiſtratus dignitas, & eius dignitatis diſtributio: vt vtrunque Apoſtolus meritò vocet διαταγὴν τοῦ Θεοῦ. i. Dei ordinationẽ, in ꝓximo verſ.

2 *Ipſi ſibi*, ἑαυτοῖς. Sic rectè Vetus interpres, pro quo Eraſmus non rectè *Sibiipſis* ſubſtituit: vt ſenſus ipſe oſtendit. Rectius quoque Vetus interpres κρίμα vertit Damnationem quàm Eraſ. Iudicium. *Auferent*, λήψονται. Sic Latini dicunt non impunè vel inultum ferre, & pretium ferre ob ſtultitiam. Vulgata, *Acquirunt*, neglecta temporis ratione. Eraſm. *Accipient*, obſcurè, vt diximus Matth. 23. 14.

3 *Bonis operibus*, τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Vulgata, *Boni operis*, nimium obſcurè. Eraſ. *Bene agentibus*, rectè expreſſa ſententia. Ego ſtudui propius abeſſe à Græcis.

4 *Vltor ad iram*, ἔκδικος εἰς ὀργήν. Id eſt, per quem Deus iratus vlciſcitur malos.

5 *Neceſſe eſt ſubiici*, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Vulgata, *Neceſſitati*, vel (vt alii codices habent) *neceßitate ſubditi eſtote*, id eſt ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθε, contra omnium noſtrorum codicum fidem, ſi duos tantùm excipias, ſed quibus ipſa etiam ſententia repugnat. Neque enim præcipit Apoſtolus vt pareamus magiſtratibus, quòd vrgeat neceſſitas, quaſi liceat alioquin iugum excutere: ſed potius quia æquiſſimũ eſt vt Dei miniſtro ſubiiciamur, neque res eſt media ſeu ἀδιάφορος, ſed eiuſmodi vt hominis etiam conſciẽtiam obliget. minimè id quidem quaſi magiſtratui aut cuiquam homini liceat leges condere conſcientiis, quæ vnicum habent legiſlatorem: ſed quia nemo poteſt bona conſcientia ei reſiſtere cuius poteſtati Deus ipſum ſubiecerit, adeo vt hanc ob cauſam non ſit ſeditioſis & ἀτάκτοις negotium duntaxat cum magiſtratu, cui ſeſe opponunt, ſed etiam cũ Deo ipſo. Sciamus tamen hæc eſſe intelligẽda, addita exceptione, VSQVE AD ARAS. Nam alioqui valet Apoſtolicum illud, Præſtat obedire Deo quàm hominibus. Vbi tamen hoc quoque notandum eſt, aliud eſſe, magiſtratui impia præcipienti, vel iniqua etiam per ſubiectos exequi volenti, non obſequi, quàm vim ſuo magiſtratui intentare. Nam illud quidem nobis faciendum eſt, iſtud verò nefas eſt. niſi quis fortè priuatus extraordinarium mandatum à Deo acceperit. Cæterùm qui Origenem leget in hunc locum, comperiet hinc quoque Anabaptiſtas ſui furoris principia hauſiſſe, aut illum certè iiſdem furiis olim fuiſſe agitatum quibus hodie Anabaptiſtæ.

6 Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

7 Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν.

8 Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκε.

9 Τὸ γὰρ, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ φονεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴτις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

10 Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη.

11 Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.

6 Propter hoc enim etiam tributa soluitis: siquidem "ministri Dei sunt in hoc ipsum "incumbentes.

7 ‖ Reddite igitur omnibus quod debetis: "cui tributũ *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: "cui timor, timorẽ: cui honor, honorem.

8 Nemini quicquam "debete, nisi *hoc* vt alii alios diligatis. nam qui diligit alterum, "Legẽ impleuit.

9 Siquidem illud, ‖Non mœchaberis, Nõ occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces: & siquod aliud *est* mandatum, in hoc sermone " summatim comprehenditur: nempe, ‖Diliges proximum tuum sicut teipsum.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque ‖charitas est complexio Legis.

11 "Idque, perspecta opportunitate, quòd *videlicet* tempestiuum iam *sit* nos à somno expergisci. Nunc enim "propius nos est salus, " quàm quum credidimus.

6 Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes.

7 Reddite ergo omnibus debita: cui tributũ, tributũ: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.

8 Nemini quicquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis. qui enim diligit proximum, Legem impleuit.

9 Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & siquod est aliud mandatũ, in hoc verbo instauratur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.

10 Dilectio proximo malum non operatur. Plenitudo ergo Legis, est dilectio.

11 Et hoc, scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere: nunc enim propior est nostra salus, quàm quum credidimus.

Exo. 20. 14 deut. 5. 18

Leuit. 19. 18 mat. 22. 39 mar 12. 31 gal. 5. 14 iac. 2. 8

1. Tim. 1. 5

6 *Ministri*, λειτουργοί. Vide Act. 13. 2, & infrà, 15. 27.

Incumbentes, προσκαρτεροῦντες. Vulgata, *Seruientes*, non satis expressé. Videtur enim Apostolus hoc verbum vsurpasse, vt ostenderet à magistratu pondus minimè leue sustineri, oppugnandi malos, & bonos tuendi: vt planè inuicta quadam ac diuina animi fortitudine instructum esse oporteat qui publico hoc munere ita defungi velit vt Deo fidem suam approbet. Itaque meritò illis & vectigalia solui, & honorem, tanquam reipublicæ causa infinitos labores perferentibus, tribui. Nos verò alibi προσκαρτερεῖν vertimus Perdurantes, sed diuersa constructione.

7 *Cui tributum*, τῷ τὸν φόρον. Subaudi ὀφειλομένῳ, vel χρεωστουμένῳ, vt in Epigram. dicitur ὀφειλόμενος τὰς εἰκόνας, *cui debentur imagines*. Ideo expressi verbum, nequis putet τῷ pro ᾧ positum, quod Ionibus est peculiare. Cæterùm (meo iudicio) φόρος dicitur capitatio, id est tributum quod in capita ciuium, aut viritim aut pro census ratione imponitur: (quod & εἰς φορὰν, id est collationem, vocari puto, id videlicet quod *taleam* vernaculo sermone Galli vocant) τέλος verò quicquid alio nomine persoluitur reipublicæ, vt decumæ, portoria, scriptura, & quæ pro inuectis aut exportatis mercibus persoluuntur. *Cui timorem*, τῷ τὸν φόβον. Timorem, Hebræorum more, vocat obedientiam, eámque ex animo proficiscentem: Honoris autem nomine intelligit reuerentiam quam magistratui habere par est, eámque sinceram & voluntariam: cuiusmodi fuit illa Q. Fabii Maximi, filium Consulem reuerentis, vt refert Liuius Decadis tertiæ libro quarto: quanquam multo altius assurgere nos iubeat Paulus.

8 *Debete*, ὀφείλετε. *Incertum est* (inquit Erasmus) *an sit Debetis, indicãdi modo an Debete*. Atqui res ipsa nullum huic amphiboliæ locum relinquit. Sed & ex duabus interpretationibus quas adfert, altera quam Ambrosio affingit, nihil tale cogitanti, est eiusmodi vt mirer cuiquam in mentem venire potuisse: quasi videlicet superiora ad magistratus ethnicos referantur, ista verò ad Christianos. Id verò quũ sit absurdissimum, vnde tandem colligitur Ambrosio placuisse? *Scribit enim*, inquit, *in hunc locum, Pacem vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus, dilectionem verò cum fratribus.* Quasi verò Ambrosius, quum hæc scriberet, compararit cum hoc dicto superiores huius capitis versic. ac non potius superioris capitis versiculum decimum octauum, quòd affines inter se sententias contineant. Itaque (quod etiam in præfatione monui, & cum tanti viri pace dictum velim) sicut Erasmi diligentiam laudo, ita maiorem in eo attentionem interdum requiro. Sed ad rem. Scitè profectò Paulus, quum de nostro in magistratum officio aut pietate potius disseruisset, nunc omnium forensium litium ac cõtrouersiarum fontem aperit, nempe quòd suum cuique nõnisi inuiti & magistratus imperio coacti reddamus: vnde fit vt postea nobis sit inuidiosum & exosum magistratus nomen. Videte ergo, inquit, ne cuiquam quicquam debeatis, nisi hoc vnum vt vos mutuò diligatis. Nam hoc quidem debiti genus, eiusmodi est vt bonus vir semper inueniat quod proximo debeat, ac proinde sese hoc veluti ære alieno libens obstrictum esse fateatur.

Legem impleuit, νόμον πεπλήρωκεν. Id est, non vnicum aliquod præceptum obiit, sed in genere præstitit quod Lex iubet. Itaque non agit hoc loco Apostolus de perfecta vel imperfecta obseruatione Legis, vt nugantur Sophistæ: sed charitatem vt legis summam commendat, sicut apparet ex ratione quę subiicitur, & conclusione quæ attexitur, nec est aliter intelligenda.

9 *Summatim cõprehenditur*, ἀνακεφαλαιοῦται. Id est, in summam ac compẽdium redigitur. Nam tota Lex nihil aliud quàm amorem Dei & proximi præcipit. Sed tamen quum Apostolus hoc loco de mutuis hominum officiis disserat, Legis vocabulum ad secundam tabulam restringendum puto. Vulgata, *Instauratur*, vt planè videatur legisse ἀνακαινοῦται, vel ἀνανεοῦται.

10 *Complexio*, πλήρωμα. Heb. מלו [*melo*,] pro quo Gallicè diceremus *le contenu*, vt Ps. 24, 1. Vulg. & Eras. *Consummatio*. Vide suprà, ver. 8.

11 *Idque*, καὶ τοῦτο. Vulg. *Et hoc*, admodum obscuré. Neque enim hoc cohæret cum participio εἰδότες, sed cum eo quod dixerat versu 8, *Nemini quicquam debete*. Cui dicto quum Apostolus subiecisset rationem quæ paulo longiore confirmatione indigebat, nunc tandem ad institutum redit. Adduntur autem hæc particulæ, orationis amplificandæ causa, vt initio officiorũ Cic. *Quanquã te iã annũ audientẽ Cratippũ, idq. Athenis, abũdare oportet*, &c. Syrus interpr. videtur legisse καὶ τοῦτο εἰδότες (sub. ἐστε) ὅτι καιρὸς καὶ ὥρα ἐστιν, Et hoc scitote, ꝙ tẽpus & hora est, &c. *Perspecta opportunitate*, εἰδότες τὸν καιρόν. Vul. & Eras. *Scientes*, vel, *Quũ sciamus tẽpus*, admodũ obscuré. Nos Græcũ hoc dicẽdi genus ad verb. sic exprimimus in vernaculo sermone, *Veu le tẽps*, vel *Veu la saisõ*. Quę sit aũt hęc opportunitas, statĩ subiicit per

epexegesin. *Propius nos est salus*, ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία. Vulgata, *Propior est nostra salus*. Potest enim ἡμῶν etiã cõnecti cum σωτηρία per traiectioné : cuius aliud exemplũ annotauimus Ioh.15.10, vt Vet.interpr. Eras. hoc loco non optimo iure flagellarit. *Quàm quum credidimus*, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Eras. *Quàm quum credebamus*. *Nam*, inquit, *sub Mose opinio fuit potius salutis quàm salus, & vmbra potius quàm res.* Atqui præterquàm ꝙ qui sic loquitur, planè non intelligit quæ fuerit veteris fœderis ratio, Apostolus Romanis scribit, non Iudæis: & quanuis in Romana Ecclesia nonnulli etiam essent qui ex circũcisione crediderant, tamen quum minimus fuerit hic numerus, sit autẽ hæc vniuersalis doctrina, non fit mihi verisimile hoc ita explicandum vt ad solos Iudæos pertineat. Paulum igitur existimo hoc ipsum dicere de quo monent etiam scriptores alioqui prophani : nempe quo propius metam cursor accedit, eò magis intendendas esse vires, si præmium in ipsa meta propositum assequi velit. Sic enim Apostolus docet quo propius à salutis luce absumus, tanto longius à tenebris abesse nos oportere.

	Graece		Beza		Vulgata
	Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός.	12	Nox processit, dies autem ¨propinquauit. Abiiciamus igitur ¨opera tenebrarum, & induamur ¨habitu qui luci cõueniat.	12	*Nox præcessit, dies autem appropinquauit. abyciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.*
Luc.21.14	Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν· μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ.	13	Vt interdiu, compositè ambulemus: ‖nõ *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruiis, non lite & inuidia.	13	*Sicut in die, honestè ambulemus : non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione.*
Gal.5.16 1.pet.2.11	Ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.	14	‖Sed ¨induimini Domino Iesu Christo, & carnis curam ne habete ¨ad *explendas* cupiditates.	14	*Sed induite Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desideriis.*
	Κεφάλαιον ιδ.		CAP. XIIII.		CAP. XIIII.
	ΤΟν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν.	1	¨EVm verò qui fide est infirmus, assumite, non *tamẽ* ad certamina disputationũ.	1	*INfirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum.*
	Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει.	2	Alius quidẽ ¨credit vescendum esse quibusuis : alius autẽ *fide* infirmus ¨edit olera.	2	*Alius enim credit se manducare omnia: qui autem infirmus est, olus mãducat.*

12 *Processit*, προέκοψεν. Hieron. in Matth.26, *præteriit*. Cyprianus in tractatu de zelo, *transiuit*, vt & Syrus interpres עבר [*habar.*] Itaque non dubium est quin mendose legatur Latinè *præcessit*, quod Ambrosium & alios veteres interpretes fefellit. *Propinquat*, ἤγγικεν. Alibi iam dicimur in luce versari, sed ita vt nondum apparuerit quod sumus. Adhuc enim videmus vt in crepusculo. *Opera tenebrarum*, ἔργα τοῦ σκότους i. Eam vitam quam agere solent qui lucis conspectum fugiunt. qua de re poeta verè & eleganter dixit, Nox & amor vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore caret, Liber amórque metu. In quam sententiam dissèritur quoque Ephes.5.12, & 1. Thessal.5.7. quanquam Tenebrarum nomen latius hîc patet, totã videlicet superiorem vitã comprehendens in Christi ignoratione transactam. *Habitu qui luci conueniat*, τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Vulg. & Erasm. *Arma lucis*, quæ interpretatio mihi videtur perobscura. Etsi enim in re non dissimili Apostolus armorum meminerit, 1. Thess.5.8, tamen quod statim subiicitur, ostendit metaphoram ab habitu & cultu corporis sumptam esse, de quo nimirum soliciti sunt omnes modesti homines, non noctu, quum à nemine conspiciuntur, sed interdiu, vt nihil indecorum appareat. Itaque εὐσχημόνως etiam licebit cum Vetere interprete exponere *Honeste*, vel etiam *Decoré*. Latè autem patet appellatio τῶν ὅπλων, adeo vt apud Homerum τὸ ὁπλίζεσθαι accipiatur pro ἀτρεπίζεσθαι, id est Instrui & ornari.

14 *Induimini Domino Iesu Christo*, ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Vulg. *Induite*, ἐνδύσατε. Persistit Paulus in metaphora: sed & alioquin apud Hebræos verbum לבש [*labasch*] ita vsurpari solet in re quauis, cuius accessione vel ornamur, (vt quum dicitur aliquis indui decore, salute, magnificentia, iustitia) vel contrà dedecoramur, vt Indui cõfusione, maledictione, desolatione. Videtur tamen peculiaris esse energia istius formulæ, quòd in possessionem Christi mittamur, ita vt ille sit in nobis & nos in illo, vt Galat.cap.3.27. sicut dicitur Spiritus Domini induisse Gedeonem, Iudic.6.34. Hoc autem loco fructus sanctificationis significat Apostolus à Christi Spiritu exoriẽtes, quibus vult nos esse ornatos, vt copiosius explicat Coloss.cap.3. 10 & 12, & deinceps. *Ad [explendas] cupiditates*, εἰς ἐπιθυμίας. Vulg. *Carnis curam ne feceritis in desideriis*, barbarè prorsus & obscuré. Erasmus, *Carnis curam ne agatis ad cupiditates*, non multo melius.

IN CAPVT XIIII.

1 *Eum qui fide est infirmus*, τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει. Fides hoc loco declarat Christianam ipsam doctrinam in qua sit adhuc aliquis rudis, ac proinde discrimen ciborum & dierum nondum intelligat Christi beneficio fuisse sublatum. Vide suprà, 4.19. Cæterùm Apostolus nunc descendit ad ἱερατικά, id est ad tradendam rationem quam in iis quæ propriè ad conscientiam spectant, sequi oportet Christianos in mutua vitæ consuetudine. Deligit autem quæstionem maximi momenti, eo præsertim tempore, quomodo videlicet oporteat peritiores sese gerere cum rudioribus, in iis quæ ἀδιάφορα dicuntur. *Assumite*, προσλαμβάνεσθε. Id est, adiungite vobis, & quidem vltro adsciscite, nedũ vt mediæ & indifferentis rei causa defugiatis eius consortium. Plus enim est προσλαμβάνεσθαι quàm veniẽtem excipere. Castellio vertit, *Opitulemini*: neque verbo ipso, neque sensu satis feliciter expresso. Differunt enim significatione & constructione τὸ προσλαμβάνεσθαι & ἀντιλαμβάνεσθαι, quo vtitur Paulus Act.20.35. *Non [tamen] ad certamina disceptationum*, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. Vel, ad disputationum ambiguitates. id est, vt variis & perplexis disputationibus, discedat incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat. Nam ex multiplicibus significationibus verbi διακρίνειν hæ duæ mihi videntur ad hunc locum appositissima. Vulgata, *Non in disceptationibus cogitationum*, quasi εἰς pro ἐν accipiatur, & διάκρισις idem valeat atque διάσκεψις. quasi denique διαλογισμὸς hîc declararet cogitationem, quum multo commodius pro dissertatione possit intelligi. Erasmus, *Ad diiudicationes disputationum*: ac fateor quidem διάκρισιν id interdum declarare, sed nõ tamẽ hoc loco, vt mihi videtur. Nam reuera assumi debet infirmus, vt diiudicentur disputationes, id est vt tandem agnita veritate firmior euadat: sed pedetentim hoc fieri iubet Apostolus, vt nulla sit contentio, neque disputatio inanis, aut non suo loco adhibita. Castellio hũc locum ita conuertit, *Siquis autem imbecilla fide est, huic nulla cum animi dubitatione opitulemini*: sententia profectò non modò non expressa, sed etiam valde deprauata. Cæterùm quòd Tamen suppleuimus, ideo fecimus vt hiatus constructionis expleretur, quòd alioquin videatur integrum membrum deesse.

2 *Credit*, πιστεύει. Id est, nouit ex fide, siue persuasus est per Dominum Iesum, vt explicatur infrà, versu 14.

Nam πεϑεύειν aliud ſignificat quàm νομίζειν, id eſt putare. quod non videtur Eraſmus ſatis attente conſideraſſe quũ interpretaretur *Credit*, id eſt *putat*. Vulgata, *Credit ſe manducare*, prorſus inepté. Nec etiam rectè legit μὲν γὰ, *enim*, pro μὲν, *quidem*. Sunt autem hæc tria in primis obſeruanda hoc in loco: vnum, hîc agi nõ de rebus vel per ſe vel propter adiunctam cultus opinionem impiis, neque de ἐϑελοϑρησκείαις & manifeſtis ſuperſtitionibus, ſed de rebus mediis & indifferentibus. Alterum, non eos qui malitioſè & præfractè reſiſtunt Euangelicæ libertati, ſed qui ſola ignorantia peccant, hîc infirmos vocari. Tertium, de hac demum ignorãtia hîc agi quæ tamen poſſit verbum Dei prætexere. Erat enim hic delectus ciborũ & dierũ de quo hîc agitur, ex verbo Dei inſtitutus, adeo vt iis qui Chriſtianam libertatem ignorabant, non eſſet res indifferens, ſed obſeruatu neceſſaria ex Dei mandato. Denique quartum etiam illud obſeruandum eſt, Apoſtolum non præcipere vt eiuſmodi ignorantia foueatur, ſed duntaxat vt toleretur, tãtiſper dum rudes iſti poſſint erudiri. Hæc qui conſiderabit, facilè intelliget iſta nihil iis fauere qui charitatis & lucrifaciendi proximi prætextu, non dubitant ſe impiiſſimis ſuperſtitionibus polluere. *Alius autem [fide] infirmus*, ὃς δὲ ἀσϑενῶν. Sic potius lego quàm ὁ δὲ ἀσϑενῶν. quia nõ præceſſit ὁ μὲν, ſed ὃς μὲν, quum alioquin, vtrouis modo legas, eadem prorſus maneat ſententia. Solent enim Græci in diſtributionibus, non tantùm præpoſitiuis, ſed etiam poſtpoſitiuis articulis vti, vt Luc. 23. 33, & infrà verſu 5. Cæterùm nolui ſimpliciter infirmum dicere, ſed FIDEM adiunxi ex ſuperiore verſiculo, nequis ineptus (quales ſunt nimium multi) quia fit olerum mentio, putet infirmos à Paulo vocari minus rectè valẽtes. Nam ita exiſtimarunt qui in Vulgata editione pro *Olus manducat* ſcripſerunt *Olus manducet*, vt apparet ex Origene, qui totum hunc locum fœdiſſimè corrupit, dum explicat quod ſuprà dictum eſt cap. 4. 19, Abrahamum non fuiſſe infirmatum fide. *Edit olera*, λάχανα ἐσϑίει. In pleriſque Vulgatæ Latinæ verſionis codicibus legitur *Olus manducet*, manifeſto errore. Nam præterquã quòd omnia Græca exemplaria ſcriptum habent ἐσϑίει non ἐσϑιέτω, ſententia ipſa prorſus flagitat vt vtrunque membrum exprimatur non imperandi ſed indicãdi modo: vt iis non poſſim aſſentiri qui conuertunt φαγεῖν, veſcatur. Certum enim eſt Apoſtolum propoſita generali doctrina, nunc illã ſuis ſpeciebus, ſeu caſibus (quos vocant) applicare. Ac prior quidem iſte ad ciborum diſcrimẽ: alter verò quem complectitur verſiculus quintus, ad diſcrimẽ dierum pertinet. Nihil ergo præcipitur in his verſiculis duobus, ſecundo videlicet & quinto, ſed ſpecies ponitur, deinde ſubiicitur doctrina.

Ὁ ἐσϑίων, τὸν μὴ ἐσϑίοντα μὴ ἐξουϑενείτω· καὶ ὁ μὴ ἐσϑίων, τὸν ἐσϑίοντα μὴ κρινέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο.	3	Qui edit, non edentẽ ne pro nihilo habeto: & qui non edit, edentẽ ¨ne condemnato. Deus enim eum aſſumpſit.	3	*Is qui manducat, non manducantẽ non ſpernat: & qui non manducat, mãducantẽ non iudicet. Deus enim illum aſſumpſit.*
Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει. σταϑήσεται δέ. δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς στῆσαι αὐτόν.	4	‖ Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino ſtat aut cadit. ¨ſtabilietur autẽ: poteſt enim Deus eum ſtabilire.	4	*Tu quis es qui iudicas alienum ſeruum? domino ſuo ſtat aut cadit. ſtabit autẽ: poteſt enim Deus ſtatuere illum.*
Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσϑω.	5	Alius quidẽ ¨æſtimat diem præ die, alius autem ¨*peræquè* æſtimat quemuis diem. ¨Vnuſquiſque in animo ſuo plenè certus eſto.	5	*Nam alius iudicat diẽ inter diem: alius autem iudicat omnem diem. Vnuſquiſque in ſuo ſenſu abundet.*

3 *Non condemnato*, μὴ κρινέτω. Vulgata & Eraſmus, *Ne iudicet*: nimium obſcurè, vt alibi ſæpe in hoc eodem verbo peccatum eſt, quum ex Hebræorum more ſimplex κρίνειν pro κατακρίνειν ſit poſitum, tum hoc in loco, tum in ſequentibus verſiculis aliquoties. Sed & in ſuperiore membro ἐξουϑενείτω non ſatis expreſſè conuertit Vetus interpres *Spernat*, neque Eraſmus, *Deſpiciat*: quum ſignificet aliquid amplius, nempe pro nihilo habere. Voluit enim Paulus hoc verbo repræſentare immodicum eorum faſtum qui Chriſtianæ libertatis cognitione tumidi, cæteros vix dignos putabant quos vel pili facerent.

4 *Stabilietur autem*, σταϑήσεται δέ. Vulgata, *Stabit autem*. στήσεται δέ. Eraſmus, *Imò fulcietur vt ſtet*. Ego verò (vt de periphraſi nihil dicam) puto hoc prorſus cohærere cum eo quod Apoſtolus dixerat ἢ πίπτει, *aut cadit*, hoc videlicet accommodans ad Chriſtianũ quidem ſed adhuc rudem, qui dum mauult carnibus prorſus abſtinere & oleribus veſci, quàm cibum quem putat immundum, attingere, ſanè in eo oſtendit ſe nondum ſtare, id eſt nondum firmo gradu conſiſtere, atque adeo veluti ruinam minatur: ſed tamen (inquit Apoſtolus) non eſt quòd eum idcirco vt deſperata ſalute condemnes. Quem enim aſciuit Dominus, eum ſuo tempore ſtabiliet.

5 *Æſtimat diem præ die*, κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Secũda eſt iſta ſpecies, eorum qui diſcrimina dierum ex Legis præſcripto obſeruabant: vt planè ſint hallucinati veteres Græci (à quibus deceptus etiam eſt Ambroſius) quum hîc neſcio quid comminiſcerentur de iis qui vel alternis diebus, vel quotidie ieiunabant. Quanuis enim ἡμέραν παρ' ἡμέραν ſignificet Alternos dies, tamen non perpetua eſt iſta ſignificatio, vt quæ locum nullum habeat in conſtructione actiua (quam vocant) cuiuſmodi hæc eſt. Deinde nulla eſt ieiunii mentio: & res ipſa oſtendit de Legis ceremoniis indifferẽtibus hîc diſſeri, quarum cauſa non vult Apoſtolus Eccleſiam ſcindi, ſed infirmitati fratrum aliquid ad tempus concedi. Itaque aſſentior Eraſmo qui tradidit, παρὰ hoc in loco relationem declarare, vt in prouerbio πορφύραν παρὰ πορφύραν. quanquam nolim conuertere *Diem iuxta diem*, ac multo etiam minus, *Diem ſupra diem*, cum Hieronymo, quanuis ſic accipiatur παρὰ Heb. 3. 3. Spectandum enim eſt quid cuique loco conueniat. ac mihi quidem videtur παρὰ prorſus hîc reſpondere Latinæ præpoſitioni Præ, vt in illo Terentii, *Quum te poſtputaſſe omnes res præ parente intelligo*. Sed & in verbo κρίνειν interpretando, quod nonnullos torſit magnopere, doctiſſimum interpretem libens ſum ſequutus. Nam inter cætera τὸ κρίνειν ſignificat iudicium ferre de re quapiam, quod quidem ſine æſtimatione fieri non poteſt: quum iudicare nihil aliud ſit quàm quanti rem aliquam facias vel tecum inire, vel apud alios dicere: quæ expoſitio & ſimpliciſſima eſt & ſententiæ Apoſtoli accõmodatiſſima. Nam quominus accipias pro διακρίνειν, id eſt diſcernere ſeu diſtinguere, obſtat proximum membrum, quod iſtam expoſitionem nullo modo admittit: & tamen vt ſibi conſtet antitheſis, ſimili ratione debet explicari. Quod autẽ quidã τὸ κρίνειν accipiunt pro ſanctificare, (id eſt Pro præſtantiore & ſanctiore habere) quanuis ſententiæ conueniat, tamen mihi videtur coactum: niſi quis exemplum ſimile proferat. Poſtremò ſi κρίνειν cõuertas iudicare, obſcura fuerit expoſitio: quum nemo facilè intelligat quid ſit Iudicare diem præ die, ac multo minus, Iudicare quemuis diẽ, aut de quouis die. Libuit tamẽ more meo adſcribere varias interpretationes, vt cuique ſuũ iudicium integrum ſeruetur. Sic igitur Vulgata, *Nam alius indicat diem inter diem*: ſic Auguſtinus in quæſtionibus huius Epiſtolæ, (quem ſequitur Budæus) *Alius quidem iudicat alternos dies*: ſic Hieronymus libro aduerſus Iouinianũ ſecundo, *Alius iudicat diem plus quàm diem*: ſic denique Eraſmus, *Hic quidem iudicat diem ad diem cõferens*. *[Peræquè] æſtimat quemuis diem*, κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. Vulgata, *Iudicat omnem diem*. quod nemo intelligat. Eraſmus, *Idem iudicat de quouis die*, ſententia rectè expreſſa. Malui tamen hîc quoque doctiſſimi interpretis veſtigiis hærere, quòd minus recedat à Græcis. Nequis autem quærat cur aduerbiũ Peræquè addiderimus, quum κρίνειν ſimpliciter duntaxat ſignificet æſtimare, ſciẽdum eſt hoc aduerbium incluſum eſſe in πᾶσαν ſyncategoremate non vniuerſali hoc in loco, vt etiam ſuprà verſu 2, ſed particulari indefinito.

Vnuſquiſq; in animo ſuo plenè certus eſto, ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ

πληροφορείσθω. Vel, In eo quod ipse sentit, siue sentẽtiæ suæ, certus esto. si libeat τὸν νοῦν pro sententia seu consilio accipere. Sed malim quidem ego pro conscientia interpretari, vt videlicet vnusquisque apud se possit meritò dicere quod commemorat Apostolus infrà, versu 14, se nosse ac sibi esse persuasum per Dominum Iesum, nihil esse per se impurum. Itaq; τὸ εἰδέναι καὶ πεπεῖσθαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ (nam hoc quoque addendum est) optima est expositio verbi πληροφορεῖσθαι. de quo abundè etiam diximus Luc. 1. 1. Vulgata, *Vnusquisque in sensu suo abundet*, id est *vnusquisque mentem suam sequatur:* siue (vt Ambrosius explicat) *consilio suo remittatur*. Atqui præterquam quòd Abũdare in suo sensu, propriè dicitur de homine præfracto & obstinato, neque πληροφορεῖσθαι significat abundare, neque hæc sententia Christiana esse potest. Dominus enim, Deut. 12. 8, etiam de rebus mediis & indifferentibus disserens, disertè prohibet nequis faciat quod sibi visum fuerit: & innumerabilibus locis damnat bonas (quas vocant) intentiones. Sed & Apostolus noster paulo pôst apertè reiicit hoc commẽtum, quum dicit neminem sibiipsi viuere aut mori, & ἐθελοθρησκείας damnat, Coloss. 2. 8, & 23, 1. Tim. 4. 1 & 3. Itaque hãc interpretationem prorsus repudio, vt & illã Erasmi quæ in idem recidit, *Vnicuique sua mens satisfaciat*. Neque rursus iis assentior qui hoc vnum putant præcipi ab Apostolo vt nemo dubia aut hæsitante conscientia quicquam hîc aggrediatur. Neque enim satis est vt conscientię testimoniũ cum eo quod facimus consentiat, sed hoc in primis est curandum vt conscientia nostra ex verbo Dei certioretur. Quid si enim ea fallatur? vt certè falli necesse est nisi verbo Dei nitatur, in quo nobis ille suam voluntatem plenissimè patefecit. Hoc est igitur quod hîc vrget Apostolus, nempe vt pro eo quòd tam prompti sumus in nobis vicissim condemnandis, vnusquisque potius de seipso sit solicitus: vt & firmis de sua libertate bene constet, & infirmi quoque quotidie proficiant.

Ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ φρονεῖ· καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων, Κυρίῳ ἐσθίει· εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ Θεῷ· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ.	6	¨Qui curat diem, ¨Domino curat: & qui non curat diem, Domino non curat. ¨Qui edit, Domino edit: gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.	6	*Qui sapit diem, Domino sapit: & qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo: & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo.*
Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.	7	Nullus enim nostrûm ¨sibiipsi viuit, & nullus sibiipsi moritur.	7	*Nemo enim nostrûm sibi viuit, & nemo sibi moritur.*
Ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν· ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν.	8	Nam siue viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, siue moriamur, Domini sumus.	8	*Siue enim viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus.*
Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.	9	Ad hoc enim Christus ¨& mortuus est, & resurrexit, & reuixit, vt & mortuis ac viuentibus dominetur.	9	*In hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, vt & mortuorum & viuorum dominetur.*

6 *Qui curat*, ὁ φρονῶν. Vulgata, *Qui sapit*, quod Erasmus rectè mutauit. Nam φρονεῖν etiam declarat animum ad aliquid adiicere, & de re quapiam seriò cogitare. Vnde factum est vt Paulus eos dicat φρονεῖν ἡμέραν qui hunc vel illũ diem peculiari quadam ratione obseruant: agẽs nimirum non de quouis dierum discrimine, (qua in re proculdubio hallucinati sunt veteres plerique interpretes) sed de eo demum quod in Lege Mosis præcipitur, vt apparet ex eo quod scriptum est Coloss. 2. 16. *Domino curat*, Κυρίῳ φρονεῖ. Id est, Domini est iudiciũ rectène faciat quũ diem curat, an secus. Itaque cur non potius laboratis de eo vt quisque se Deo approbet, quàm vt aliena curetis? Hæc enim est conclusio harum rationum quæ subiiciuntur infrà, ver. 12. & 13. Et paulo antè quoque id attigerat Apostolus quum diceret, Suo Domino stat aut cadit. Id est, Siue stet, siue cadat, res Domini agitur, non tua. Neq; verò ignoro aliter hunc locum & alios sequentes solere à recentioribus etiam explicari, quorũ sententiæ nihil præiudico: tantùm dico hanc expositionem mihi videri cũ iis quæ subiiciuntur optimè consentire, vt omnes rationes minimo negotio possint cõnecti. Sed quocũque modo accipias, notanda hîc sunt tria, nequis vniuersalẽ hanc doctrinam esse putet: quum charitas pręcipiat vt alii de aliorum salute soliciti simus, & quæ contra Dei voluntatem fiunt, vt iniustè facta reprehẽdamus. Primùm (vt antè dixi) de solis rebus suapte natura mediis & indifferentibus hîc agi, & quidem iis demum quæ sub Lege indifferentes non erant. Deinde non facti ipsius iudicium, modò moderatio adhibeatur ex charitatis regula, sed id demum quo personæ ipsæ damnantur, à Paulo reprehendi. Tertiò, non de præfractis & pertinacibus, (quos alibi canes & concisionem vocat, Philip. 3. 2, & quibus ne tantillũ quidem cedere voluit, Galat. 2. 4 & 5) sed de infirmis hîc disseri, quibus Dominus nondum integram libertatem Christianam patefecerat. Itaque non est quòd quidam istiusmodi testimoniis abutantur vt ἐθελοθρησκείας suas stabiliant: nec fas est Academicis suam ἀκαταληψίαν his argumentis tueri. *Et qui non curat*, &c. καὶ ὁ μὴ φρονῶν, &c. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione, & Latinis aliquot interpretibus: sed in Græcis omnibus exemplaribus, & apud Syrum interpretem, & apud Photium quoque in Græcis scholiis reperitur: & sanè omnino addendum est, vt aliquid opponatur superiori membro de iis qui diem curant. quod nonnisi coacta interpretatione possis de firmis accipere: quanuis in cõtrariam sententiam Erasmus nonnihil videatur inclinare. *Qui edit*, ὁ ἐσθίων. Id est, qui nullum facit ciborum discrimen. Huic opponitur, *Qui non edit*, id est qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege. Neque enim simpliciter agit de edendo aut non edendo, vt rectè annotauit Augustinus, sed ex versu secundo explicãdum est hoc dictum. quod quum Græci non viderent, & ex Latinis Ambrosius, putarunt hîc Apostolum de ieiuniis disserere. Cæterùm quũ Erasmus pro *Qui edit*, maluerit dicere *Qui vescitur*: ego contrà, propter amphiboliam, malui Veterem interpretationem retinere. Sequitur enim, Domino vescitur, quod etiam sexto casu posset accipi ab imperitis.

7 *Sibiipsi viuit*, ἑαυτῷ ζῇ. Sibi viuere Latinis dicitur qui se vnum respicit, vt ex suo vnius arbitrio ac voluntate viuat. pro quo Hebræi dicunt היטיב לנפשו [*hetib lenaphscho*] id est benefacere animæ suę, vt Psal. 49. 19. Hîc ergo Paulus negat fideles sibi viuere, nempe quòd non suam, sed Domini voluntatem fateantur ex gratiarum actione se habere pro vitæ regula: denique ita viuant vt Domino sibi reddendam vitæ rationem cogitent, cuius iuri & potestati subsint. Agitur enim vtrinque de fidelibus, quorum tamẽ alii sint peritiores, alii rudiores. Quorsum igitur, inquit Paulus, hoc iudicium in conseruum tuum vsurpas? Facit autem mortis quoque mentionem, non modò vt plenissimum hoc ius Domini esse ostendat, quod ne morte quidem terminetur, sed etiam in primis quia hæc iudicia quę reprehendit, ad futuram vitam præcipuè pertinent: quasi videlicet homines isti eam habeant in sua potestate, vt cui dicant esse ademptam, ei adimatur à Deo.

9 *Et mortuus est, & resurrexit, & reuixit*, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν. Hîc plurimùm variant codices. Nam in vetustis codicibus legitur ἔζησεν, sed eodem sensu: quum ex Hebræorum more simplicia soleant pro compositis vsur-

pari. nisi malimus, ex Erasmi sententia, præteritum *Vixit* interpretari pro præsenti *Viuit*, ne videatur Paulus ταυτολογεῖν. quanquam alia etiam ratione occurri potest battologiæ, si Resurrexit & reuixit, perinde accipiamus acsi scriptum esset, Resurgens reuixit, id est per resurrectionẽ nouum vitæ statum est consequutus. Syrus interpres legit quidem hæc tria, sed ita vt ἀνέζησεν secundo loco ponatur. Ambrosius verò legit καὶ ἔζησεν, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, *& vixit, & mortuus est, & resurrexit*. Codex autem quo vsus est Erasmus, scriptum habebat, *Et mortuus est, & reuixit*, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέζησεν. quam lectionem Chrysostomum sequutum esse apparet ex commentario, eo tantùm excepto quòd pro ἀνέζησεν legit ἔζησεν. Sic enim scribit in extremo, καὶ νεκρὸς ὢν ἔζησεν. At ex contrario, Vulgatæ editionis exemplaria pleraque scriptum habent, Et mortuus est & resurrexit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, ita vt ἔζησεν expungatur. Sed vtcunque legas, eadem manet sententia.

Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ.	10	‖ Tu verò cur condemnas ⁚fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrem tuum? Omnes enim sistemur apud tribunal Christi.	10	*Tu autẽ quid iudicas fratrẽ tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.*	2. Cor. 5. 10
Γέγραπται γάρ, Ζῶ ἐγώ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ.	11	Scriptum est enim, ‖ ⁚Viuo ego, dicit Dominus, ⁚Quòd ⁚mihi *sese* flectet omne genu, & omnis lingua ⁚ confitebitur Deo.	11	*Scriptum est enim, Viuo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet omne genu: & omnis lingua confitebitur Deo.*	Esa. 45. 23 phil. 2. 10
Ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ.	12	‖Nempe ergo vnusquisque nostrûm de seipso rationẽ reddet Deo.	12	*Itaque vnusquisque nostrûm pro se rationem reddet Deo.*	
Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν· ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.	13	Ne amplius igitur alii alios iudicemus: ⁚sed hîc potius adhibete iudicium, vt ne offendiculum ponatis fratri, ⁚ aut scandalum.	13	*Non ergo amplius inuicem iudicemus: sed hoc iudicate magis ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum.*	
Οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ· εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν.	14	Noui, & ⁚ persuasum habeo per Dominum Iesum, nihil esse ⁚impurum ⁚per se: ⁚sed ei qui existimat aliquid esse impurũ, *id* ei impurum *esse*.	14	*Scio & confido in Domino Iesu quia nihil commune per ipsum: nisi ei qui existimat, quid commune esse, illi commune est.*	
Εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκ ἔτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε.	15	Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iam secũdum charitatem ambulas. ‖ Ne esca tua illum perdito pro quo Christus mortuus est.	15	*Si enim propter cibum frater tuus cõtristatur, iã non secundum charitatem ambulas. noli cibo tuo illum perdere pro quo Christus mortuus est.*	1. Cor. 8. 11
Μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν.	16	Ne ⁚vestrum igitur bonum ⁚blasphemator.	16	*Non ergo blasphemetur bonum nostrum.*	

10 *Fratrem tuum*, τὸν ἀδελφόν σου. Claromontanus codex addit, ἐν τῷ μὴ ἐσθίειν, *in eo quòd non comedat?*

11 *Viuo ego*, ζῶ ἐγώ. Hebraicè, חי אני [*chai ani*,] quæ formula est iurisiurandi, & quidem Deo peculiaris, vt qui vnus verè sua vnius vi ac potestate existat. Perinde est acsi diceret Dominus, tam certo futurum aliquid ac certum est ipsum viuere. i. Deum esse. Itaque quanuis Esaiæ 45.23, (quem locum hîc citat Paulus) non sit חי אני [*chai ani*,] sed בי נשבעתי [*bi nischbahti*] id est Per meipsum iuraui, tamen quod ad sententiã ipsam attinet, Apostolus nihil mutauit. *Quod*, ὅτι. Vulg. barbarè, *Quoniam*. Sed & videri potest hæc particula prorsus redundare, idcirco etiam à Syro interprete expuncta. *Mihi [sese] flectet omne genu*, ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ. Omisit hîc nonnulla Apostolus, vt qui nõ constituerit syllabas numerare, sed ita tamẽ vt integra maneat sententia. Quod autẽ in Complutensi editione additur ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, *cælestiũ, terrestriũ, & inferorũ*, puto irrepsisse ex Phil. 2. 10. *Confitebitur Deo*, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Id est me venerabitur & agnoscet pro Deo. Ceterùm quod in Hebræo legitur תשבע כל לשון [*tischschabah chol laschon*] sub. לי [*li*,] .i. iurabit omnis lingua mihi, eôdẽ prorsus recidit. Est enim iusiurandũ vera ac aperta eius Dei professio, quem vt testẽ & periurii vindicẽ appellamus, adeo quidem vt interdũ συνεκδοχικῶς iusiurãdum declaret vniuersum Dei cultum, vt Esa. 19. 18.

13 *Sed hîc potius adhibete iudicium*, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον. Vulg. *Sed hoc iudicate magis*. Eras. *Verùm illud iudicate magis*, nimium certè obscurè, vt multo præstiterit vsurpare periphrasin. Est autem elegans antanaclasis in verbo κρίνειν, quod quũ in priore mẽbro significet τὸ κατακρίνειν, (id est damnare) in hoc posteriore loco declarat iudicio & cõsideratione vti in aliqua re cõstituenda. Obliquè enim (vt argutè & verè obseruauit doctissimus interpres) malignos istos censores perstringit, qui huc conferunt totum suum acumen vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudicium huc conferre oportuerit, ne suo neglectu fratres suos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant. Itaque vt istam antanaclasin vtcunque seruaremus, priore loco maluimus κρίνωμεν conuertere Iudicemus quàm Damnemus. *Aut scandalum*, ἢ σκάνδαλον. Sic nõnulli distinguunt πρόσκομμα & σκάνδαλον, vt illud quidem de eo dicatur qui ita impingat vt tamen non concidat: scandalum verò ruinam complectatur. Ideo conuertit Erasmus, *Aut lapsus occasio*. Sed cõtrà fortassis σκάνδαλον minus est quàm πρόσκομμα. quanquam de hoc nolim litigare: hoc quidem certum est, vt hæc differentia hoc loco valeat, tamen non esse perpetuam.

14 *Persuasum habeo*, πέπεισμαι. Id est, ἐπληροφορήθην, nimirum à Domino Iesu, cuius Spiritu erat edoctus. vel, per Dominum Iesum. quem videlicet didici suo aduentu maceriam diruisse, & omnes istas vmbras depulisse. Vulgata, *Confido*, id est πέποιθα. *Impurum*, κοινόν. Vulg. & Eras. ad verbum *Commune*. de quo diximus Matth. 15. 11. Nos quidem nostræ interpretationis auctorem habemus Petrum Act. 10. 14, qui τὸ κοινὸν interpretatur ἀκάθαρτον. *Per se*, δι' ἑαυτοῦ: id est φύσει, natura, vt rectè exponit Erasmus ex Chrysostomo & Theophylacto. Vulg. *Per ipsum*, δι' αὐτοῦ, quæ lectio planè est deprauata, quanuis in nonnullis etiam codicibus vetustis & in Græcis scholiis inueniatur. nisi existimemus αὐτοῦ pro αὑτοῦ positum esse: quod non infrequẽter apud idoneos auctores inueniri constat. Nam *Per ipsum* interpretari cum Theodorito, *Per Christi beneficium*: vel cum Seueriano, *Per Deum*, mihi nimis coactum videtur. *Sed*, εἰ μή. Vulgata & Erasmus, *Nisi*. Vide 1. Corinth. 7. 16.

16 *Vestrum*, ὑμῶν. Vulgata, *Nostrum*, ἡμῶν, vt & Syrus interpres legit, contra Græcorum codicum fidem, nulla

tamen sensus iniuria. Significat enim Paulus beneficium illud Christianæ libertatis, cuius & ipse particeps erat. Id verò conqueritur maledicentiæ hominum exponi, quum nonnullorum abusu fit vt infirmi clamitent Euangelio rescindi Dei volútatem, ac proinde hanc doctrinam à Deo 5 non esse. *Blasphemator*, βλασφημείσθω. Siue, malè audiat. Erasmus, *Hominum maledicentiæ sit obnoxium.* quæ periphrasis mihi non videtur satis expressa, vt intelligamus hanc maledicentiam in Deum ipsum ferri. Vide Matth. 9.3.

	Greek		Latin		Vulgata
	Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	17	Non enim est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium per Spiritum sanctum.	17	*Non est enim regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudiũ in Spiritu sancto.*
	Ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Χριστῷ, εὐάρεστος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις.	18	Nã qui ¨per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & acceptus hominibus.	18	*Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus.*
	Ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους.	19	Nempe igitur quæ ad pacẽ faciunt, sectemur, ¨& quæ ad mutuam ædificationem.	19	*Itaque quæ pacis sunt sectemur, & quæ ædificationis sunt inuicem.*
Tit. 1.15	Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά· ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.	20	Ne cibi causa destrue opus Dei. ‖omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit ¨cũ offendiculo.	20	*Noli propter escam destruere opus Dei. omnia quidem sunt munda: sed malum est homini qui per offendiculum manducat.*
1. Cor. 8. 13	Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ.	21	‖Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquã* in quo frater tuus impingit, aut offenditur, aut infirmus est.	21	*Bonum est non mãducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.*
	Σὺ πίστιν ἔχεις· κατὰ σεαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.	22	¨Tu fidem habes: apud temet ipsum habe coram Deo. Beatus qui non condẽnat seipsum in *eo* quod ¨approbat.	22	*Tu fidem habes: penes temetipsum habe coram Deo. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat.*
	Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.	23	¨Qui verò ambigit, si ederit, condemnatus est, quoniam non *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non est, ¨peccatum est.	23	*Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est: quia non ex fide, omne autem quod non est ex fide, peccatum est.*

Κεφάλαιον ιε — Cap. XV. — Cap. XV.

	Greek		Latin		Vulgata
	Ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν.	1	Debemus autem nos qui firmi *sumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac nõ indulgere nobisipsis.	1	*Debemus autem nos firmiores, imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere.*

18 *Per hæc*, ἐν τούτοις. Id est, Qui pacem ac iustitiam tranquillè colit per Spiritum sanctum. Vulgata, *In hoc*, id est ἐν τούτῳ, ita videlicet vt ad Spiritum sanctum referatur: quam lectionem inuenimus in vno vetusto codice, Ambrosio, Origene, Augustino denique. De moribus Manichæorum lib. 2. cap. 14.

19 *Et quæ ad ædificationem*, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς. Familiare est Paulo Ædificandi verbum, quo significantur omnia officia quæ proximo debemus, vel vt Christo adiungatur, vel vt ei iam adiunctus, quotidie magis ac magis coalescat. Dicuntur enim fideles esse templum Dei in quo videlicet per Spiritum sanctum resideat: & totus fidelium cœtus ingenti alicui ciuitati, id est nouæ Hierusalem, comparatur, ex ipsis fidelibus quasi lapidibus constructæ, vt pereleganter ac planè diuinitus scribitur Esa. cap. 54, & Apocal. cap. 21. In Claromontano codice additur φυλάξωμεν, *Seruemus*, siue, vt Augustinus, *Custodiamus.*

20 *Cum offendiculo*, διὰ προσκόμματος. Vulgata & Erasmus, *Per offendiculum.* Ego verò existimo διὰ hoc in loco respondere ב Hebræorum, pro μετὰ vel σὺν vsurpatæ. Nã διὰ pro ἐν interdum poni annotauimus suprà, 4.11. ἐν verò pro σὺν toties iam obseruauimus vt pigeat exemplum adscribere. Sic Latini per vim, per fraudem, per iniuriam, & alia similia multa.

22 *Tu fidem habes*, σὺ πίστιν ἔχεις. Quid sit fides hoc in loco, & quid fidem habere, docuit ipse Apostolus suo exemplo suprà, versu 14: nempe certum ac securum esse libertatis Christianæ in rebus mediis & indifferentibus: vt ipse quoque Chrysostomus interpretatur. Id verò notandum est diligenter aduersus eos qui suo torpori hunc Apostoli locum obtendunt, quasi fidei professio non requiratur. Cæterùm quum post ἔχεις ferè adscribi soleat nota interrogationis, ego veteres omnes nostros codices & Græca quoque scholia sequutus, sustuli. Videntur enim hæc potius per concessionem quàm per interrogationem dici. *Approbat*, δοκιμάζει. id est quod amplectitur. Multi enim sunt qui dubia conscientia aliquid audeant, a-
10 liorum videlicet exemplo facti audaciores: de quibus agitur proximo versiculo. Aliis potius placet Examinandi verbum: quia multi sunt quos conscientia non redarguit, qui tamen grauissimè peccant. Id verò fit quòd aliis cogitationibus occupati in facta sua non inquirant. Censent
15 ergo nonnulli Paulum hoc adiecisse vt stuporem conscientiæ à iudicio distingueret.

23 *Qui verò ambigit*, ὁ δὲ διακρινόμενος. Vel hæsitat, aut secum disceptat. Vulgata, *Qui autẽ discernit.* Erasmus, *Qui autem diiudicat.* Vide Matthæum cap. 21.21. *Peccatum*
20 *est*, ἁμαρτία ἐστίν. Hîc in plurimis vetustis codicibus & Græcis etiam scholiis attexuntur tres versiculi qui in impressis solent hanc epistolam claudere, nempe decimisexti capitis versic. 25, incipiens à τῷ δὲ δυναμένῳ, 26 & 27 desinens in ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, quod tamẽ non probo, quoniam
25 hanc tractationem nondũ terminauit Apostolus: vt si extremæ epistolæ videantur non conuenire, non tamen huic loco, sed sequentis capitis versic. 13, attexi potius oportuerit. Sed hæc fortasse varietas fraude Marcionis euenit, qui, cæteris quæ ad finem vsque epistolæ sequuntur, expunctis,
30 voluerit epistolam hîc finiri, vt Hieronymus testatur.

IN CAPVT XV.

1 *Indulgere*, ἀρέσκειν. Vulgata & Erasmus, *Placere.* Atqui apud Latinos Placere sibi dicitur qui effertur & gloriatur: de quo non agit hîc propriè Apostolus, sed de eo potius qui cæteris contemptis sui vnius rationem habet, id-
35 que vnum spectat vt animo suo morem gerat: quod vitiũ etsi cum illo coniunctum est, tamen nõnihil est diuersum, Mox autem idem verbum ἀρέσκειν in laude ponitur.

2 Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.

2 ∴ *Itaque* vnusquisque ∴ nostrûm proximo indulgeat ∴ in bonum, *id est* ad *eius* ædificationem.

2 *Vnusquisque vestrûm proximo suo placeat in bonum, ad ædificationem.*

3 Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν, ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται, Οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ᾽ ἐμέ.

3 Etenim Christus non indulsit sibiipsi, sed, sicut scriptum est, ‖Conuitia eorum qui conuitiantur tibi, inciderunt ∴ in me.

3 *Etenim Christus nō sibi placuit, sed sicut scriptum est, Improperia improperantium tibi, ceciderunt super me.* Ps. 69.10

4 Ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν.

4 Nam quæ ∴ antè scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam ∴ & cōsolationem Scripturarum, spē habeamus.

4 *Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam & consolationem Scripturarum, spem habeamus.*

5 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν.

5 Deus autem patientiæ & cōsolationis *auctor* ‖det vobis ∴ vt eodem animo inter vos mutuò affecti sitis, secundū Christum Iesum.

5 *Deus autem patientiæ & solatij det vobis id ipsum sapere in alterutrum, secundum Iesum Christum.* 1.Cor.1.10

6 Ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

6 Vt cōcorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

6 *Vt vnanimes vno ore honorificetis Deū & Patrem Domini nostri Iesu Christi.*

[handwritten marginal note:] Sic Demosthen. ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ σώματι.

7 Διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ.

7 Propterea ∴ assumite alii alios, sicut & Christus ∴ assumpsit ∴ nos in gloriam Dei.

7 *Propter quod suscipite inuicem: sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei.*

8 Λέγω δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.

8 ∴ *Illud* autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse ∴ circuncisionis, pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones ∴ patrum.

8 *Dico enim Christū Iesum ministrum fuisse circūcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrū.*

9 Τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν· καθὼς γέγραπται, Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ.

9 ∴ Et vt Gētes pro misericordia glorificēt Deum: sicut scriptum est, ‖Propterea ∴ confitebor tibi inter Gētes, & nomini tuo psallam.

9 *Gentes autem super misericordia honorare Deū: sicut scriptū est, Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo.* Ps. 18.50

---

2 [*Itaque*] *vnusquisque*, ἕκαστος γάρ. Hanc particulam pro illatiua bis iam annotauimus in hac epistola, 6. 19, & 12.3. *Nostrûm*, ἡμῶν. Vulgata, *Vestrûm*, ὑμῶν: quod non æquè probo, quia præcessit ὀφείλομεν, *debemus*, & sequitur ἡμετέραν, *nostram*, versu 4. Vtitur tamen Apostolus interdum huiusmodi transitionibus, vt suprà 13. 13, quum dixisset περιπατήσωμεν, *ambulemus*, subiecit ἐνδύσασθε, *induite*. Sic enim frequenter loqui solent Hebræi. *In bonum*, εἰς τὸ ἀγαθόν. Id est cum ipsius bono ac commodo, quod postea explicat. Sic enim hanc formulam vsurpat Apostolus, vt suprà, 8.28, & 13.4, quam & nos libenter retinuimus. Non desunt tamen qui hoc loco εἰς ἀγαθὸν explicent pro ἐν ἀγαθῷ, id est in re bona & honesta, quòd nō sit in re quauis indulgendum proximo Sed hoc mihi non satis aptum videtur. Est enim id omnibus magis notum quàm vt dici necesse fuerit: & optimus est sui interpres Apostolus, quum subiicit πρὸς οἰκοδομὴν, illud nimirum explicans quod videri potuisset obscurius. Quid sit autem οἰκοδομὴ diximus suprà, 14.19.

3 *In me*, ἐπ᾽ ἐμέ. Vt sermo sit absolutus, dicendum potius ἐπ᾽ αὐτὸν, *in eum*: sed huiusmodi multa incidūt in quotidianum sermonem, quæ sententiam nihil immutant: quanuis (si quis propius inspiciat) parum videantur cohærere. Sed & alia ratione possumus huic loco mederi, nempe si post ἀλλὰ aliquid eiusmodi suppleas, Sed aliis, vel, Sed nobis, vel, Sed Deo: quod tamē mihi coactius videtur.

4 *Antè scripta sunt*, προεγράφη. Id est à Mose & reliquis scriptoribus sacris descripta. Vulgata, *Scripta*, non expressa præpositione πρὸ. quam etiam omittit codex Claromontanus. Erasmus, *Præscripta*, non modò non expressa, sed etiam deprauata sententia. *Et consolationem*, καὶ τῆς παρακλήσεως. Vel, *Exhortationem*, vt legit Ambrosius. Vtrunque enim Græco vocabulo conuenit. Sed illud tamen videtur melius cohærere cum patientia. Vtraque verò Scripturis tribuitur, quoniam Deus hoc instrumento in nobis agit.

5 *Vt eodem animo affecti sitis*, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vulgata, *Id ipsum sapere*. de quo diximus suprà, cap.12. versu 16.

7 *Assumite*, προσλαμβάνεσθε. Vulg. *Suscipite*, quod non videtur satis expressum, ob eam causam quā diximus suprà, 14. 1. *Assumpsit nos in gloriā Dei*, προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν Θεοῦ. Id est, Nos minimè dedignatus, vltro adsciuit, 5 quos gloriæ Dei faceret participes. Castellio verò cōuertit, *Vt & Christus nobis opitulatus est ad gloriam Dei*, sententia deprauata: quanuis hoc quoque verissimum sit, quicquid beneficii in Christo percipimus, ad Dei Patris gloriam redundare, vt scriptum est Ephes.1.5. Sed tamē quod 10 Chrysostomus & Theophylactus εἰς δόξαν Θεοῦ connectūt cum προσλαμβάνεσθε, mihi planè violentum videtur. Deinde pro eo quod Vetus interpres δόξαν conuertit Honorē, id est τιμὴν, Erasmus rectius interpretatus est *Gloriam*. Videtur enim Gloria magnificentius quiddam declarare, vt 15 ipse rectè annotauit. *Nos*, ἡμᾶς. Vulgata, *Vos*, ὑμᾶς. Sed ego illud malo.

8 [*Illud*] *autem dico*, λέγω δέ. Quum autem nos dico à Christo in gloriam Dei assumptos, hoc est quod significare volo, Christum videlicet, &c. Vulgata, *Dico enim*, λέ-20 γω γάρ. id est Hoc enim affirmo: quam lectionem in duobus vetustis exemplaribus inuenimus, & ego maximè probo. Vult enim Apostolus confirmare vtrosque tum Iudæos tū Gentiles ab vno Christo esse assumptos, vt Christi exemplo ad mutuam in eodem Christo concordiam 25 inuitet. Itaque optimè videtur conuenire particula causalis. *Circuncisionis*, τῆς περιτομῆς. Id est circuncisorum Iudæorum, intra quorum fines se continuit quandiu inter homines versatus est, vt de se testatur Matthæi 15, ver. 24. Alioquin dici non potest circūcisionis minister (id est Le-30 gis) quam suo aduentu abrogauit, aut potius compleuit. *Pro Dei veritate*, ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ. Id est, vt Deum veracem esse constaret. Veritas enim hoc quoque loco sic accipitur vt diximus suprà, 3.7. *Patrum*, τῶν πατέρων. Id est patribus factas.

35 9 *Et vt Gentes*, τὰ δὲ ἔθνη: id est καὶ τὰ ἔθνη. Est enim coniunctio δὲ συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, vt loquitur Gaza. Repetitur ergo à communi εἰς τὸ, & vtrunque membrum cum verbo γεγενῆσθαι cohæret. Sic enim fuit Iudæorum minister Christus vt Euangeliū quoque voluerit Gentibus annun-

tiari, quemadmodũ ipse disertè testatur Iohan. 10. 16. Certè λέγω pro iubeo & δοξάσαι pro δοξάσασθαι accipi non potest nisi admodum violenta interpretatione: quãuis ita videatur interpretari Græcus scholiastes. *Confitebor tibi*, ἐξομολογήσομαί σοι. Id est, Apertè profitebor & celebrabo nomen tuum, ex Hebræorum idiotismo, quem explanauimus Matthæi 10. 32.

Deut. 32. 43 — Καὶ πάλιν λέγει, Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

Psal. 117. 1 — Καὶ πάλιν, Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί.

Esa. 11. 10 — Καὶ πάλιν Ἠσαΐας λέγει, Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου.

Πέπεισμαι δὲ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.

Τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν, ἀδελφοὶ, ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

10 Et rursum dicit, ‖ ⁚ Gaudete Gentes cum populo eius.

11 Et rursum, ‖ Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.

12 Et rursum Esaias dicit, ‖ Erit radix Iesse, ⁚ & qui exurgat ad imperandum Gentibus, ⁚ in ipso Gentes sperabunt.

13 ⁚ Vtinã verò Deus spei impleat vos ⁚ omni gaudio & pace ⁚ credendo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

14 Persuasum autem habeo & ipse ego de vobis, fratres mei, ⁚ quòd ipsi per vos pleni sitis ⁚ bonitate, impleti omni cognitione, & qui possitis etiam ⁚ vos mutuò monere.

15 Audacius verò scripsi vobis, fratres, ⁚ aliquatenus, veluti commonefaciens vos, propter gratiam quæ data est mihi à Deo.

16 Ad hoc vt sim minister Iesu Christi ⁚ apud Gentes: ⁚ operans Euangelio Dei, ⁚ vt oblatio Gentiũ fiat accepta, sanctificata per Spiritum sanctum.

10 *Et iterum dicit, Lætamini Gentes cum plebe eius.*

11 *Et iterum, Laudate omnes Gentes Dominum: & magnificate eum omnes populi.*

12 *Et rursus Esaias ait, Erit radix Iesse, & qui exurget regere Gentes, in eo Gentes sperabunt.*

13 *Deus autẽ spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo, vt abundetis in spe, in virtute Spiritus sancti.*

14 *Certus sum autem, fratres mei, & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita vt possitis alterutrum monere.*

15 *Audacius autem scripsi vobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriã vos reducens, propter gratiam quæ data est mihi à Deo.*

16 *Vt sim minister Christi Iesu in Gentibus, sanctificans Euangeliũ Dei, vt fiat oblatio Gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto.*

---

10 *Gaudete*, εὐφράνθητε. Totus hic locus Deut. 32. 43, ita est corruptus in Græca editione quæ sub nomine Septuaginta legitur, vt vix vllum appareat Hebraicæ veritatis vestigium. sic autem habent Hebræa הרנינו גוים עמו [*harninu goiim ħammo.*] id est (vt Hebræi interpretes explicant) Celebrate, ô Gẽtes, populum eius. Paulus autem vel suppleuit עם [*ħim*] vt sit עם עמו [*ħim ħammo*] vel sententiam spectauit, non verba. Non possunt enim Gentes populum Dei vt felicem ac beatum ex animo laudare quin eius felicitate affecti, eundem etiam Deum agnoscant.

12 *Et qui exurgat ad imperandum Gentibus*, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. Hebræa habent עומד לנס עמים [*ħomed lenes ħammim,*] id est, qui stat in vexillum populorum. Rursus igitur Græci sententiam potius quàm verba sunt sequuti, quod sub principis vexillo agat populus. Sic autem accipi etiam potest hoc membrum, vt sequentibus adiungatur, hoc modo videlicet, *& in eum qui exurget vt imperet Gentibus, sperabunt Gentes*, quam interpunctionem sequutus est Syrus interpres. *In ipso sperabunt*, ἐπ' αὐτῷ ἐλπιοῦσιν. Hebraicè ידרושו [*iidroschu,*] id est ipsum requirent. Idem verò sensus est. nam vulgatissimo Scripturæ vsu, Quærere Deum, nihil est aliud quàm in ipsum sperare.

13 *Vtinam verò Deus*, ὁ δὲ Θεός. Vulgata & Erasmus, *Deus autem*. Ego optandi modum ita volui exprimere vt mollior esset iunctura. Deinde Deum spei dicere malui hoc loco simpliciter, Hebræorũ more, quàm Deum spei auctorem: quanuis ita hunc Hebraismum emollierimus suprà, v. 5. Assentior enim potius doctissimo interpreti qui hoc putat cum extremo superiore versiculo cohærere: quasi diceret Apostolus, Faxit verò Deus ille in quo omnes speramus, vt omni gaudio abundetis. *Omni*, πάσης. Id est perfecto & cumulato. Non enim omnis generis gaudium & pacem Apostolus suis exoptat. Sic accipitur hæc vniuersalis particula Ephes. 1. versu 3, & 1. Corinth. 13. 2. Quid autem Pacem vocet diximus abundè suprà, 5. v. 1. Quanquam etiam siquis pro mutua concordia accipiat, fortassis non ineptè senserit. *Credendo*, ἐν τῷ πιστεύειν. Gaudio & paci fidem, vt effectis causam, adiũxit. Sunt tamen qui ἐν τῷ πιστεύειν accipiant pro εἰς τὸ πιστεύειν. id est ad hoc vt credatis, siue ad credendum. Sed ego illud malo. Claromõtanus autem codex hoc omittit.

14 *Quòd ipsi per vos*, ὅτι καὶ αὐτοί. Id est vltro & sponte vestra. Sic enim à Græcis scriptoribus vsurpatur hæc loquendi formula, vt apud Homerum, -- τί με σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνεις; quemadmodum eruditè in hunc locum Erasmus annotauit: quãuis maluerit cũ Vetere interprete cõuertere *Quòd & ipsi*. *Bonitate*, ἀγαθωσύνης. Vulg. *Dilectione*, id est ἀγαπωσύνης, vt quidẽ existimat Erasmus. Nam quod ad me attinet, nusquam memini legere hoc nomen, ac putarim potius Veterem interpretem nomine ἀγαθωσύνης intellexisse quandam naturæ comitatem & ad mutuam concordiam propensionem: Græci tamen interpretes tradunt ἀγαθωσύνην opponi τῇ πονηρίᾳ, id est improbitati, & vniuersam quandam virtutem significare. Mihi verò non displicet Veteris interpretis opinio, propter illa quæ de cognitione subiicit, & mutuæ admonitionis facultate. Videtur enim Apostolus hæc prætexere non tam epistolæ vniuersæ quàm extremæ parti, in qua tam copiosè támque vehementer eos monuerat vt firmi haberent infirmorum rationem. *Vos mutuò*, ἀλλήλους. Vel, Alii alios, vt ferè solemus ad verbũ interpretari. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus ἄλλους, *alios*, quod est fortassis ἐμφατικώτερον.

15 *Aliquatenus*, ἀπὸ μέρους. Hoc verò connecto cum τολμηρότερον, *audacius*, non cum ἔγραψα, *scripsi*.

16 *Apud Gentes*, εἰς τὰ ἔθνη. Vulgata & Erasmus, *In Gentes*. In vno codice adiectum inuenimus πάντα, *omnes*, quod minimè videtur otiosum. *Operans Euangelio*, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata, *Sanctificans*. Erasmus, *Sacrificans*. Augustinus, *Consecrans*: quæ omnes interpretationes nimium certè sunt obscuræ. Constat autem τὸ ἱερουργεῖν prorsus respondere Latino verbo Operari, quod & ipsum de rebus sacris propriè dicitur, si Nonio credimus. *Vt oblatio Gentiũ fiat accepta*, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος. Oblationẽ Gentium passiuè vocat Gentes ipsas, quibus se tanquam sacrificium dicit Deo quasi victimis litare, vt impleatur quod prædixit Esaias 66. 20.

18 *Non*

17 Ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς Θεόν.

Habeo igitur quod glorier per Christũ Iesum, in iis quæ ad Deum *pertinent*.

Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum.

18 Οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ.

Nõ enim sustinuerim quicquam ¨loqui quod non effecerit Christus per me, ¨*adducẽdis* ad obedientiam Gentibus, verbis & factis.

Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non effecit Christus in obedientiam Gentiũ verbo & factis.

19 Ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ· ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

Virtute signorum ac prodigiorum, ¨virtute Spiritus Dei: adeo vt ab Hierusalem ¨& circumiacentibus *regionibus*, vsque ad Illyricũ, ¨impleuerim ¨prædicandi Euangelii Christi munus.

In virtute signorum & prodigiorum, in virtute Spiritus sancti: ita vt ab Ierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi.

20 Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστὸς, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ·

Ita porro ¨ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamentum ædificarem:

Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamẽtum ædificarem:

21 Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι.

Sed, sicut scriptũ est, ‖Quibus nõ est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierũt, intelligent.

Sed, sicut scriptum est, Quibus nõ est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.

Esa. 52.15

22 Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

‖Quapropter etiã impeditus sum ¨sæpe *ne* venirẽ ad vos.

Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos.

Suprà, 1. 11

23 Νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν·

Nunc verò quum non amplius habeam locum in his regionibus, ‖ desiderium autem habeam veniendi ad vos à multis annis:

Nunc verò vlterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis:

Suprà, 1. 13. 1. thess. 2. 17

24 Ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ· ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ.

¨Quando proficiscar in Hispaniam, ¨veniam ad vos. Spero enim fore vt *istac* præteriẽs videam vos, & à vobis deducar illuc: si tamen ¨vestra consuetudine prius ex parte ¨expletus fuero.

Quum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quòd præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc: si vobis primùm ex parte fruitus fuero.

---

18 *Non enim sustinuerim dicere*, οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν. Vulgata & Erasmus hoc loco accipiunt τολμᾶν pro Audere: perinde acsi diceret Apostolus se non esse aliena facta, sed sua vnius commemoraturum. Atqui quisquis hoc modo præfatur, se non audere aliquid eloqui, quid aliud significat quàm voluntatem sibi non deesse, sed facultatem? Itaque hanc interpretationem non possum amplecti. Illud verò constat, τολμᾶν apud Græcos interdum respondere Latino verbo Sustinere, pro Posse & parẽ esse alicui graui & difficili rei præstandæ. Sic Plato libro secũdo De republica, ὃς ἂν τολμήσειεν ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων, *qui sustineat ab alieno abstinere*. Sic Quintilianus lib. 2. cap. 4, *Nec enim huius rei iudicium differre sustineo*. Sic quoque accipitur suprà, 5. 7: quæ demum significatio est huic loco accommodata. *Quicquam loqui quod non effecerit Christus per me*, λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ. Id est, Ita mihi omnibus in rebus omnibúsque modis adfuit Christus, vt etiamsi maximè velim, tamẽ dicere non possim quid per me non effecerit, vt Gentes Euangelio obedirent. Quanuis igitur Græca habeãt ad verbum, *Quicquam eorũ quæ per me nõ effecit Christus*, vt etiam Vetus interpres & Erasmus conuerterunt, tamen hoc perinde accipiendum est acsi scriptum esset λαλεῖν τι ὃ οὐ κατειργάσατο. quod quidem commodè fieri potest, ita vt nulla vis vllo verbo adferatur. Is enim per quem Christus omnia effecit, quomodo possit quicquam dicere eorum quæ Christus per ipsum non effecerit? Hæc est igitur (vt opinor) germana huius loci expositio, quam videntur etiam Græca scholia significare, & Ambrosius apertè amplectitur. Quominus autem cum Erasmo sequar Origenis sententiam, non tantùm obstat verbum τολμῶ, de quo in superiore annotatione dixi, sed hoc etiam in primis, quòd, si eam sequaris, necesse prorsus fuerit (quantum quidem possum iudicare) ista omnia οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, per parenthesin distinguere ab iis quæ sequuntur, vtpote quæ Paulus non de aliis, sed de se vno commemoret. Id verò si facias, non video quî possint satis aptè ista cum versiculo 17 connecti: quod tamen necessariò faciendum erit. Quid si verò (vt solent sæpe Hebræi) transpositam negãtem particulam dicamus, vt οὐ λαλεῖν idem valeat atque σιωπᾶν? Erit igitur hæc sententia, Non enim sustinuerim non dicere (id est tacendo dissimulare) quicquam ex iis quæ per me Christus effecit. Nam sic solet Paulus nonnihil præfari quoties de se dicere cogitur, vt muneris sui dignitatem conseruet. Absit tamen vt quicquam mutem ex cõiectura, in tãto præsertim codicũ consensu. [*Adducẽdis*] *ab obedientiam Gentibus*, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In obedientiam Gentium*, quod nemo facilè intelligat.

19 *Virtute Spiritus Dei*, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ. Vel, Promanãte à virtute Spiritus Dei. Nam priore loco δυνάμεις declarat vim & efficaciã prodigiorum in animis hominum percellendis: posteriore verò loco significat diuinam potestatem illius effectricem. Illud autem leuiculum est quòd Vetus interpres pro Πνεύματος Θεοῦ legit Πνεύματος ἁγίου, *Spiritus sancti*. sicut etiam legitur in Claromontano codice, & ab Athanasio citatur in dialogo contra Macedonianos. *Et circumiacentibus* [*regionibus*,] καὶ κύκλῳ. Vulgata, *Per circuitum*, ἐν κύκλῳ. *Prædicandi Euangelij Christi munus*, εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, *Euangeliũ Christi*, nimiũ profectò obscurè. Vide suprà, 1. 6.

20 *Ambiens*, &c. φιλοτιμούμενον, &c. Vetus interpres, *Sic autem prædicaui Euãgelium hoc*, prorsus diuersam lectionẽ sequutus. Eras. *Annitens*, quod mihi videtur nimis dilutum.

Alienum, ἀλλότριον. Id est ab alio quopiam iactum. Nam alioquin alienum dicitur quod est extraneum, id est quod Christum non habeat auctorem, vt Ioh. 10. 5.

22 *Sæpe*, τὰ πολλά. Id est πολλάκις. Vulgata, *Plurimùm*, manifesto errore. Nec minus lapsus est Stapulensis (vir alioquin beatæ memoriæ) quum scriberet vertendum esse Multis, vel, Circa multa.

24 *Quando*, ὡς ἐάν. Erasmus in hunc locum, Si, inquit,

ὡς ἐὰν legatur disiūctim, sonat *Vt si*: si cõiūctim verti poterat *Simulatque*. Ego verò docui ex idoneis auctoribus ὡς & ὅπως esse interdum aduerbia quæ temporis vocant, Act. 3. 19, vt ὡς ἂν vel ὡς ἐὰν (vtrunque enim legitur) idem declaret atque ὅταν: quod vidit quoque Stapulensis: nam ita etiam accipitur 1. Corinth. 11. 34. Sed idem non rectè legit πορεύομαι in præsenti. *Veniam ad vos*, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Hoc non legit Vulgata neque Claromontanus codex, ideóque particulam γὰρ proximè sequentem expungunt. Syrus autem interpres legit, ἐλπίζω ὅτι ἐλεύσομαι καὶ θεάσομαι ὑμᾶς, *spero quòd veniam, & videbo vos*: quæ lectio est maximè perspicua, sed nullius Græci codicis, quem ego quidem viderim, auctoritate confirmatur. *Illuc*, ἐκεῖ. Id est ἐκεῖσε. vt προπεμφθῆναι pro προπεμφθήσεσθαι. 5 *Vestra consuetudine*, ὑμῶν. Vulgata ad verbum, *Vobis*, obscuré. *Expletus fuero*, ἐμπλησθῶ. Vulgata, *Fruitus fuero*, ἀπολαύσω. quod neque satis est expressum declarando summo desiderio, neque admodũ (opinor) vsitatum. Neque enim alibi memini legere quàm semel apud Vlpia- 10 num, non optimum Latinitatis auctorem.

Νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, διακονῶν τοῖς ἁγίοις.	25	Nunc autẽ ⁚proficiscor Hierosolymam, ⁚ministrans sanctis.	25	*Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis.*
Εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.	26	⁚Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ ⁚conferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.	26	*Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Ierusalem.*
Εὐδόκησαν γὰρ, καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς.	27	‖ ⁚Placuit enim *eis inquam*, & debitores illorum sunt. nam si spiritualia ipsorum *bona* Gentes participarunt, debent etiam *ipsæ* in carnalibus eis ⁚ministrare.	27	*Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles, debent & in carnalibus ministrare illis.*
Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν.	28	Hoc igitur vbi perfecero, & ⁚eis consignauero ⁚hunc fructum, abibo ⁚istac in Hispaniã.	28	*Hoc igitur quum consummauero, & assignauero eis fructũ hũc per vos, proficiscar in Hispaniam.*
Οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.	29	Scio verò me, quum veniam ad vos, ⁚cũ plena benedictione Euangelii Christi venturum.	29	*Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundãtia benedictionis Christi veniam.*
Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς	30	Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrũ Iesum Christum, & ⁚per charitatẽ Spiritus, ⁚vt mecũ certetis *vestris*	30	*Obsecro ergo vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem Spirit⁹, vt adiuuetis me in ora*

1. Cor. 6. 11

25 *Proficiscor*, πορεύομαι. Vulgata, *Proficiscar*, πορεύσομαι, non satis aptè mutato tempore. Significat enim Paulus se iam esse in procinctu vt profectionem differre non possit. *Ministrans*, διακονῶν. Id est, Sanctis hoc officii impendens, perferendæ videlicet ad eos pecuniæ in ipsorum v- 15 sus collectæ. Nam verbum διακονεῖν, quum alioquin ad omnes functiones Ecclesiasticas pertineat, hîc peculiariter accipitur pro eo munere quod administrabant qui diaconi propriè dicebantur. id est qui ærario Ecclesiastico prę- erant, vt diximus alibi. Ministrandi autem vocabulum 20 absolutè posuimus, ex theologorum more, quem attigimus Act. 13. 2.

26 *Placuit*, εὐδόκησαν. Vulgata ad verbum, *Probarunt*: quanquam etiam aliquid amplius videtur hoc verbo significari, nempe quum vltro & ex bonitate quadam ala- 25 cri bene volumus cuipiam, aut rem aliquam probamus. Sed hoc loco alacritatem illam duntaxat declarat quam maximè requirit Deus in charitatis officiis, vt scriptũ est 2. Cor. 9. 7: quum alioquin (vt mox subiicitur) nihil hîc fecerint Achæi vel Macedones quod facere non tenerẽtur. 30 Sed de hoc verbo plura diximus Matth. 3. 17, & Luc. 2. 14. *Conferre aliquid*, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι. Vel, vt Vetus interpres, *Collationem aliquam facere*. Stapulẽsis mauult *Communionem*: vt non ineptè quoque possis conuertere, *Cõferre aliquid in communionem pauperum sanctorum*, &c. Erasm. 35 *Communicationem aliquam facere*: quam periphrasin nusquã memini legere.

27 *Placuit enim*, εὐδόκησαν γάρ. Claromontanus codex hoc non repetit. *Ministrare*, λειτουργῆσαι. Id est διακονῆσαι, vsibus videlicet ipsorum inseruire: qua ratione omnes 40 Christiani dici possunt λειτουργοὶ, præsertim quum iuuare proximum, sit quædam (vt ita dicam) sacrificii species, & quidẽ Deo gratissimi. alioquin λειτουργὸς & διάκονος dicitur qui publico munere fũgitur, vt diximus Act. 13. 2, & suprà, 13. 4 & 5. Cæterùm leuiculũ est, quod κοινωνεῖν verti partici- 45 pare, actiua significatione, pro participem fieri, vt vertit Vetus interpres: quum Erasmus maluerit vti cõmunicandi vocabulo. Deinde σαρκικὰ interpretor carnalia, potius quàm humana, vt Castellio nouè cõuertere maluit, quàm rationi & vsui aliquid tribuere. Quasi verò Paulo etiam 50 non licuerit pro πνευματικὰ dicere τὰ θεῖα, & pro σαρκικὰ ἀνθρώπινα vel ἀνθρώπεια. Sed multo certè expressius loquitur Apostolus, non iam simpliciter diuina cum humanis conferens, sed etiam ostendens quantum inter hæc intersit, quum iis vtatur vocabulis quibus harũ rerum natura ipsa explicatur: illa quidẽ spiritualia, hæc verò carnalia vocãs.

28 *Eis consignauero*, σφραγισάμενος αὐτοῖς. Id est, apud ipsos fideliter & quasi annulo obsignatum deposuero. Cõmendat enim, opinor, tum suã in illa perferenda, tum etiã aliorũ in custodienda illa pecunia diligentiam ac fidem: translatione sumpta à veterũ more, qui annulis obsignabant quæ in tuto volebant reposita. Neq; verò video qua ratione relatiuum αὐτοῖς, *eis*, commodius ad Macedones dantes, quàm ad Hierosolymitanos è manu Pauli accipientes referatur: quanuis in ea opinione sit Erasmus. *Hunc fructum*, τὸν καρπὸν τοῦτον. Id est, hanc pecuniam in vsus pauperum collectam. Elegans certè loquendi formula, ex qua intelligimus eleemosynas verũ esse fidei & charitatis fructum, siue dantem siue accipientem, siue vtrunque spectes. *Istac*, δι' ὑμῶν, ad verbum *Per vos*. Est itaque hoc quoque dicendi genus, vt alia multa, petitũ è medio, ex sententia ipsa non ex verbis æstimandum.

29 *Cum plena benedictione Euangelij*, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου. Duplicem Hebraismum, ἐν pro σὺν, & duo appellatiua pro constructione appellatiui cum adiectiuo, (ita enim grammatici loquũtur) sæpe iam annotauimus. Vulgata, *In abundãtia benedictionis Christi*, expungens τοῦ εὐαγγελίου, (quod etiam non legit Ambrosius) & vtroque seruato Hebraismo: quorum tamen prior nonnihil est obscurus. Eras. *In plenitudine Euangelij Christi*, admodum obscuré. Est autem hæc sententia, (opinor) certò scire Apostolum, suum aduentum Romanis futurum maximè frugiferum. tum enim fore vt Deus ipsis cumulatissimè impertiat Euangelicorum mysteriorum cognitionem cum illis communicandam. Itaque non assentior Erasmo qui putat Benedictionis nomine significari eleemosynam, quasi Romanos quoque exhortetur Apostolus ad conferendum aliquid. Sunt quoque qui hanc abundantiam benedictionis ad Romanos referant: quasi dicat Apostolus se non dubitare quin apud eos copiosissimum Euangelii fructum inueniat. quam sententiam si sequaris, accipiendũ erit ἐν πληρώματι pro εἰς πλήρωμα, in plenitudinem benedictionis Euangelii. id est in eum locum vbi plenè abundat Euangelii gratia.

30 *Per charitatem Spiritus*, διὰ τῆς ἀγάπης Πνεύματος. Id est, per mutuã illam coniunctionem, qua Spiritus sanctus

animos nostros deuinxit: quam vocat communionem Spiritus, Phil. 2. 1: vnde Christiana illa συμπάθεια, charitatis Christianę effectrix, quum vno spiritu mēbra omnia reguntur. Hæc igitur vna est ex illis Pauli phrasibus, quibus nihil grauius, excellētius, diuinius cogitari potest. *Vt mecum certetis*, συναγωνίσασθαί μοι. Vulgata, *Vt adiuuetis me*, βοηθῆσαί μοι, non satis expressē. Indicat enim Paulus magnum sibi certamē instare, metaphora à re militari sumpta: præsagiens nimirum quod euenit, vt extremum periculum adiret. Erasmus, *Vt me laborantem adiuuetis*, id est, συμπονῆσαι, vel συναντιλαμβάνεσθαι, quod & ipsum est nimis dilutum.

ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

31 Ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις.

32 Ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν.

33 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Κεφάλαιον ις.

1 Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς·

2 Ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὐτὴ προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ.

3 Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

4 Οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν· οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν.

5 Καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν.

---

pro me apud Deum precibus.

31 Vt liberer ab iis qui rebelles sunt in Iudæa, vtque ministerium hoc meum ⁑erga Hierusalem, acceptum sit sanctis.

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, ⁑vnáque vobiscum refociller.

33 ⁑Deus autem pacis *princeps*, *sit* cum omnibus vobis. Amen.

CAP. XVI.

1 C⁑Ommendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cenchreensis:

2 Vt eam excipiatis ⁑in Domino sicut dignum est sanctis, & adsitis ei quacunque in re *ipsi* vsus fuerit vobis: nā hæc tum multis hospitiū præbuit, tum mihi etiam ipsi.

3 Salutate ‖ ⁑Priscillam & Aquilā, adiutores meos in Christo Iesu:

4 Qui pro anima mea suam ipsorū ceruicem supposuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium.

5 Item ⁑Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epænetum mihi dilectum, ⁑primitias Achaiæ in Christo.

---

tionibus pro me ad Deū.

31 *Vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Ierusalem sanctis.*

32 *Vt veniam ad vos in gaudio per volūtatē Dei, vt refrigerer vobiscum.*

33 *Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.*

CAP. XVI.

1 *COmmendo autē vobis Phœben sororē nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ quæ est in Cenchris:*

2 *Vt eā suscipiatis in Domino dignè sanctis, & assistatis ei in quocūque negotio vestri indiguerit. etenim ipsa quoque astitit multis, & mihi ipsi.*

3 *Salutate Priscam & Aquilā adiutores meos in Christo Iesu:* — Act. 18. 2, 26

4 *Qui pro anima mea suas ceruices supposuerūt: quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ Gentium.*

5 *Et domesticam Ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus Asiæ in Christo.*

---

31 *Erga Hierusalem*, ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ. Id est (vt conuertit Erasmus) Quod exhibeo Hierosolymis. Vetus interpres legit ἐν Ἱερουσαλὴμ, sublato articulo, & cum verbo γίνεται coniunxit. Idem quoque pro ἡ διακονία μου, vertit Ministerii mei oblatio, id est ἡ τῆς διακονίας μου προσφορά. Claromōtanus autem codex pro διακονία habet δωροφορία, pro quo in commentariis Ambrosio inscriptis legitur, *Munerum meorum oblatio.*

32 *Vnà vobiscum refociller*, συναναπαύσωμαι ὑμῖν. Vulgata, *refrigerer vobiscum*, id est, vt legitur in Claromontano codice, ἀναψύξω μεθ' ὑμῶν.

33 *Deus autem pacis [princeps,]* ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Hūc Hebraismum suppleuimus ex Esa. 9. 7.

IN CAPVT XVI.

1 *Cōmendo*, συνίστημι. Quinta hæc pars est huius epistolæ salutationes & alia peculiaria quædam cōplectens. Obsecro verò si tum Petrus Romæ fuisset, & quidem Episcopus œcumenicus, an illum ita non modò insalutatum, sed etiam innominatum præteriisset Paulus?

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id est Christi nomine, seu in Christi gratiā. Est autem hoc quoque notandum quo exprimitur τὸ ἴδιον Christianæ charitatis, quum alioquin etiam apud profanos homines extent istarum virtutum simulacra. *Hospitium præbuit*, προστάτις ἐγενήθη. προστάτης in genere præfectum declarat. item patronum ac defensorem: qua significatione putarunt hîc plerique Phœben dici προστάτιν, quòd multis & ipsi quoque Paulo adfuisset. Mihi verò videtur hoc nomen grauius, si in ea significatione accipias, quàm vt mulieri conueniat. Sciendum est igitur προστάτας peculiari nomine dictos qui & πρόξενοι dicebantur, id est, qui à ciuitate aliqua deligebantur vt hospites ac peregrinos domum suam atque adeo in fidem suam reciperent: quod significat Eustathio προΐστασθαι τῶν ξένων. Significat ergo Apostolus, huius Phœbes ministræ Ecclesiæ Cenchreensis domum, veluti publicæ sanctorum hospitis, fratribus peregrinis patuisse: quas virtutes in vidua requirit, 1. Tim. 5. 10. Syrus generaliore voce vsus est, quæ significat Alicui officium præstare.

3 *Priscillam*, Πρίσκιλλαν. Sic vocatur huius Aquilæ vxor, Act. 18. 2, & 26. Consentiunt hîc quoque pleraque exemplaria. In nonnullis tamen legitur Πρίσκαν, Priscam, vt etiam legit Vetus interpres.

5 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Id est fidelium cœtum. Erant enim isti tum pietate tum eruditione insignes, vt testatur Lucas & Paulus ipse, qui pro collegis suis illos numerat. neque mirum est in tam ampla ciuitate distinctos fuisse fidelium cœtus. Erasmus maluit Congregationem interpretari. Fortassis ne quis suspicaretur de quopiam sacro ædificio hîc agi, vt nunc solet illud vocabulum vsurpari, & qualia multa ineptus & ridiculus ille Abdias in Apostolorum vitis garrire ausus est. Cæterùm ista in Claromontano codice attexuntur versiculo tertio, ídque fortasse rectius. *Primitias Achaiæ*, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας. Allusio est ad Legales ceremonias, quòd hic primus ex Achæis sese Christo consecrasset, Euangelium amplexus. Sic enim malo accipere quàm cum Ambrosio referre ad hominis dignitatem. Cæterùm pro Ἀχαΐας Vetus interpres legit Ἀσίας, Asiæ. quam lectionem in Claromontano & alio vetusto Græco codice inuenimus, & multi ex veteribus sequuntur. Syrus tamen Achaiæ nomē retinuit. Quod autem idem Vetus interpres ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ conuertit, *Qui est primitiuus*, meritò mutatum est ab Erasmo in, *Qui est primitiæ*. Sed hoc quoque mihi visum est duriusculum.

Ἀσπάσασθε Μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς.

Ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν Χριστῷ.

Ἀσπάσασθε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν Κυρίῳ.

Ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ, καὶ Στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου.

Ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου.

Ἀσπάσασθε Ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου, τοὺς ὄντας ἐν Κυρίῳ.

Ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν τὰς κοπιώσας ἐν Κυρίῳ. Ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν ἀγαπητήν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν Κυρίῳ.

Ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

Ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμᾶν, Πατρόβαν, Ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

Ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

2.Cor.16. 20, & 13. 12 1.pe.5.14 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ.

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν. 1.Ioh.10

Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ· καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων.

6 Salutate Mariam quæ multum laborauit ⁖erga nos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & cõcaptiuos meos qui ſunt inſignes ⁖inter Apoſtolos, qui etiã ante me fuerunt in Chriſto.

8 Salutate ⁖Ampliam dilectũ mihi in Domino.

9 Salutate Vrbanum, adiutorem noſtrum in Chriſto, & Stachyn mihi dilectum.

10 Salutate Apellem, probatũ in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli *familiaribus*.

11 Salutate Herodionẽ cognatum meum. Salutate eos qui *ſunt* ex Narciſſi *familiaribus*, eos *inquam* qui *ſunt* in Domino.

12 Salutate Tryphænã & Thryphoſam quæ laborant in Domino. Salutate Perſida dilectã, quæ multum laborauit in Domino.

13 Salutate Rufum ſelectum in Domino, & matrem eius ac meam.

14 Salutate Aſyncritum, Phlegõtem, ⁖Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum iis ſunt fratres.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & ſororem eius, & ⁖Olympam, & qui cum iis ſunt, omnes ſanctos.

16 ‖Salutate alii alios, ⁖oſculo ſancto. ⁖Salutant vos Eccleſiæ Chriſti.

17 Precor autem vos, fratres, ⁖vt obſeruetis diſſidiorum & ſcãdalorum auctores ⁖contra doctrinam quam vos didiciſtis: ‖& declinetis ab eis.

18 Nam qui eiuſmodi *ſunt* Domino noſtro Ieſu Chriſto non ſeruiunt, ſed ſuo ventri: ⁖per blandiloquentiam ⁖& aſſentationem corda ⁖*hominum* minimè malorum ſeducunt.

6 *Salutate Mariam, quæ multum laborauit in nobis.*

7 *Salutate Andronicũ & Iuniã cognatos meos, qui ſunt nobiles in Apoſtolis, qui & ante me fuerunt in Chriſto.*

8 *Salutate Ampliatum dilectiſſimum mihi in Domino.*

9 *Salutate Vrbanum adiutorem noſtrum in Chriſto Ieſu, & Stachyn dilectum meum.*

10 *Salutate Apellẽ, probatum in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli.*

11 *Salutate Herodionem cognatũ meum. Salutate eos qui ſunt ex Narciſſi domo, qui ſũt in Domino.*

12 *Salutate Thryphænã & Tryphoſam, quæ laborant in Domino. Salutate Perſidẽ chariſſimam, quæ multum laborauit in Domino.*

13 *Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius & meam.*

14 *Salutate Aſyncritum, Phlegontẽ, Herman, Patroban, Hermen, & qui cum eis ſunt fratres.*

15 *Salutate Philologũ & Iuliam, Nereum & ſororem eius, & Olympiadem, & omnes qui cum eis ſunt ſanctos.*

16 *Salutate inuicem in oſculo ſancto. Salutant vos omnes Eccleſiæ Chriſti.*

17 *Rogo autẽ vos, fratres, vt obſeruetis eos qui diſſenſiones & offendicula præter doctrinam quam vos didiciſtis, faciunt: & declinate ab illis.*

18 *Huiuſcemodi enim Chriſto Domino noſtro nõ ſeruiunt, ſed ſuo ventri: & per dulces ſermones & benedictiones ſeducũt corda innocentium.*

---

6 *Erga nos*, εἰς ἡμᾶς. vel, *inter nos*, ἐν ἡμῖν. vt habet Claromontanus codex, pro quo Vulg. *in nobis*.

7 *Inter Apoſtolos*, ἐν τοῖς ἀποστόλοις. Id eſt, Quorum nomẽ apud ipſos etiam Apoſtolos viget. vel, Qui & ipſi ſunt inſignes Apoſtoli. Sic enim accipitur interdũ hoc nomen in genere pro iis qui Chriſti nomine fungũtur legatione, vt 2. Cor. 8. 23. *Fuerunt in Chriſto*, γεγόνασιν ἐν Χριστῷ. Id eſt Chriſto ſunt per fidem inſiti. Eſtque diligenter notanda hæc formula, cuius emphaſin non expreſſeris ſi dixeris, Qui Chriſto acceſſerunt, vel Chriſto nomen dederunt.

8 *Ampliam*, Ἀμπλίαν. Vulgata legit Ἀμπλιάτον, *Ampliatum*, quod & in vno codice inuenimus.

14 *Hermam*, Ἑρμᾶν. Hunc multi ex veteribus volunt fuiſſe auctorẽ Apocryphi libri poſterioris, nec ſatis bonæ fidei poſtea fuiſſe in recenſendis quæ ab Apoſtolis audierat.

15 *Olympam*, Ὀλυμπᾶν. Viri nomen, non mulieris. Vulgata, *Olympiadem*, contra omnium noſtrorum codicum fidem. Syrus Lympam legit.

16 *Oſculo*, φιλήματι. Referendum hoc ad eorum temporum morem: cuius exempla paſſim non modò in Sacris literis, ſed etiam apud profanos ſcriptores extant. Sanctum autem vocat quod ab animo proficiſcitur ſanctæ illius charitatis pleno. *Salutant vos*, Ἀσπάζονται ὑμᾶς. Hæc particula in Claromontano codice, attexitur verſ. 21, idque fortaſſe rectius.

17 *Vt obſeruetis*, σκοπεῖν. Id eſt, attentè & diligenter quaſi hoſtes è ſpecula obſeruetis. Eraſmus, *Conſideretis*, quod minus quadrat. Claromontanus codex addit ἀσφαλῶς, id eſt, Ita vt non fallamini. *Contra doctrinam*, παρὰ τὴν διδαχήν. Sic malui vertere quàm Præter, vt amphiboliam vitarem. Significat enim Apoſtolus quinam pro diſſidiorum auctoribus habendi ſint, qui nimirum diuerſum quidpiam docent ab Apoſtolica doctrina, quos alibi vocat ἑτεροδιδασκαλοῦντας, vt apparet ex proximè ſequente verſiculo.

18 *Per blandiloquentiam*, διὰ τῆς χρηστολογίας. Hoc vocabulum ſicut ex duobus compoſitum eſt, ita duplicem vim

habet, quam vix possis nisi longo circuitu verborum Latinè exprimere. Primùm enim is est χρηστολόγος qui verbis multum pollicetur, re nihil præstat: deinde quem si audias, dicas de te & commodis tuis magis quàm de seipso solicitum. Huius sceleris exemplar sit Satanæ tentatio 5 qua Euam fefellit: quanquam non ita procul abeundum vt plurima & certissima spectemus eius exempla. Sic Capitolinus ait Pertinacem Imp. vulgò dictum fuisse χρηστολόγον, quòd bene loqueretur, sed malè faceret, vel potius, (vt eleganter expressit Aurelius Victor) quòd blandus esset 10 magis quàm benignus. *Et assentationem*, καὶ εὐλογίας. τὸ εὐλογεῖν Græcis declarat τὸ ἐπαινεῖν, Laudare, vnde εὐλογία dicitur oratio ad prædicandas alicuius laudes accommodata: cuiusmodi esse præcipuè solet assentatorum, vt pulchrè describit Plutarchus libello in adulatores e- 15 dito. Sed & εὐλογία pro fucata illa & inani facundiæ specie accipi potest, qua tecti pseudoprophetæ, solēt simplicium animos fallere. Item quum apud theologos εὐλογία accipiatur etiam pro fausta precatione, potest hæc quoque significatio huic loco conuenire: quòd his præcipuè artibus soleāt vti pseudoprophetæ vt simplices præsertim mulierculas sub pietatis & longarum precū prætextu deuorent. Hi sunt videlicet quos peculiari nomine religiosos vocamus, & nostro idiomate *chatemites, bigots, pates pelues*, id est (vt vno verbo omnia complectar) monachos: adeo à vetustis illis patribus degenerauerunt. [*Hominum*] *minimè malorū*, τῶν ἀκάκων. Sic mihi videtur Terentius Græcum hoc nomen ad verbum expressisse. Vulgata *Innocentium*. Erasmus, *Simplicium*.

Ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. Χαίρω οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν· θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.	19	Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quod ad vos *attinet*: sed volo vos ⁘ sapientes quidem esse in rebus bonis, ⁘ simplices verò in malis.	19	*Vestra enim obedientia in omnem locū diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis: sed volo vos sapiētes esse in bono, & simplices in malo.*
Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.	20	Porro Deus ⁘ pacis *princeps* cōteret Satanam sub pedes vestros citó. ⁘ Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.	20	*Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum.*
Ἀσπάζονται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου καὶ Λούκιος, καὶ Ἰάσων, καὶ Σωσίπατρος, οἱ συγγενεῖς μου.	21	Salutant vos ‖ Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, ⁘ cognati mei.	21	*Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.* Act. 16.1 phil. 2.19
Ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν, ἐν Κυρίῳ.	22	Saluto vos ⁘ in Domino ego Tertius, ⁘ qui descripsi epistolam.	22	*Saluto vos ego Tertius qui scripsi epistolam, in Domino.*
Ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός.	23	Salutat vos ⁘ Gaius hospes meus & Ecclesiæ totius. Salutat vos Erastus ⁘ procurator vrbis, & Quartus frater.	23	*Salutat vos Gaius hospes meus & vniuersæ Ecclesiæ. Salutat vos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus frater.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	24	⁘ Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.	24	*Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*
Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι	25	‖ ⁘ Ei verò qui potest vos sta-	25	*Ei autem qui potens est vos confirmare* Eph. 3.20

19 *Sapientes*, σοφούς. Id est, cognitione veritatis & prudentia quoque instructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pseudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obsistere possitis: quæ sæpe inculcat Apostolus. Vbi igitur fides illa implicita quam vocant?

Simplices, ἀκεραίους. Id est, qui nullam prorsus nocendi artem teneatis, nedum vt re ipsa noceatis cuiquam. Erasmus, *Sinceros*. Vide Matth. 10.16.

20 *Pacis* [*princeps*,] εἰρήνης. Vide suprà, 15.33. *Conteret*, συντρίψει. Sic habent omnes codices Græci quos inspeximus. Vetus tamen interpres vt & Syrus legit συντρίψαι, conterat, vt non sit promissio seu diuinatio qua confirmentur Romani ad perseuerandum: sed precatio potius, vt Dominus ipsorum conatibus prosperum det successum. *Gratia*, ἡ χάρις. In Latinis & Græcis penè omnibus codicibus, bis ista particula legitur, nempe hoc loco, & mox versu 24. Chrysostomus autem, Origenes, & Ambrosius, & Claromōtanus codex posteriore tātùm loco, nēpe vers. 24, istud legūt. Sed rectè meo iudicio, Syrus interpres neutro loco istud habet, sed his verbis hanc epistolam, vt & alias omnes, concludit. neque dubito quin qui 24. vers. legerunt, ibi hanc epistolam finierint. versiculis 25, 26 & 27, in cap. 14.23, reiectis, vt eo loco diximus. Itaque perperam omnino huic vers. 20 attexitur.

21 *Cognati mei*, οἱ συγγενεῖς μου. Hîc demum in Claromontano codice hæc subiiciuntur, καὶ αἱ ἐκκλησίαι πᾶσαι τοῦ Χριστοῦ, *& omnes Ecclesiæ Christi*.

22 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hoc quidem ita collocatum est in Græco contextu vt etiam ad verbum ἔγραψα referri possit: quasi dicat Tertius se hanc epistolam descripsisse in Domino, id est hanc operam Apostolo propter Dominum commodasse. Sed vberior & planior erit sensus si cum salutandi verbo connectas, ita vt nos fecimus.

Qui descripsi, ὁ γράψας: id est qui dictante Paulo excepi, vel potius ex eius aduersariis descripsi. Vulgata & Erasm. *Qui scripsi*, vocabulo ambiguo.

23 *Gaius*, Γάϊος. Trium Gaiorum fit mentio in historia Apostolica: vnius Derbæi, qui Paulum assectabatur, 20 Act. 20.4: alterius, Macedonis, qui & ipse ex Pauli comitibus erat, Act. 19. 29: tertij, Corinthii, quem Paulus ipse baptizauit, 1. Corinth. 1.14, cuius hîc fieri mentionem probabile est. Itaque iis assentior qui hanc epistolam dicunt Corinthi scriptam, quum Apostolus illuc venisset, vt ipse 25 significat 2. Corinth. 12.14, nempe vltima illa in Græciam profectione quæ describitur initio capitis Actorum vicesimi: vnde profectus quum Hierosolymam venisset, ibi captus, & Romam tandem inde deuectus est.

Procurator, ὁ οἰκονόμος: seu curator, quod nomen in ve- 30 teribus inscriptionibus sæpe inuenitur. Græcum autem vocabulum declarat rei domesticæ dispensatorem. Ideo maluit Erasmus quæstorem ærarium interpretari, quod & ipsum non improbo. Arcarium autem, quo vtitur Vetus interpres, Theodosii seculo vocarunt quæstorem eo- 35 rum quæ in arcam præfecti prætorio inferebantur. Erat enim principis Fiscus: præsidum prouintiarū Cella: præfectorum prætorio Arca: fitq; Arcariorum mentio in Rubrica Codicis, De suscept. præpos. & arcariis, & l. 3. de Canon. larg. Sed haud scio an ista huic loco conueniant. Cæ- 40 terùm Vrbis nomen non exprimit Apostolus, sed Corinthum significari existimo, iis coniecturis adductus quas paulo antè exposui.

24 *Gratia Domini*, ἡ χάρις. Quia hæc eadem paulo antè posita sunt, nempe versu 20, apud Ambrosium & Ori- 45 genem hîc non repetuntur, nec in vetustissimo codice Constantiensi. Apud Chrysostomum priore loco non adduntur, sed hîc duntaxat, idque post δοξολογίαν, ita videlicet vt epistolam claudant. Hæc Erasmus.

25 *Ei verò qui potest*, τῷ δὲ δυναμένῳ. Admonui suprà, 14.

Quando et vnde scripta haec epistola.

Arcarii.

23,in omnibus noſtris vetuſtis codicibus deſinere hanc epiſtolam in ſuperiorem verſiculum, quo modo etiam cæteræ clauduntur: reliqua verò ab hoc verſiculo ad finem vſque,attexi decimoquarto capiti.

Greek		Beza		Vulgate
κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου·		bilire, ſecundum Euangelium meum & præconiũ Ieſu Chriſti, ‖ ex reuelatione ∵ myſterii quod ⁂ à tẽporibus æternis tacitum fuit:		iuxta Euangeliũ meũ & prædicationẽ Ieſu Chriſti, ſecundum reuelationẽ myſterÿ temporibus æternis taciti:
Φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος.	26	Nunc verò factum eſt manifeſtum, ∵ & per Scripturas propheticas ex imperio æterni Dei, ad obedientiam fidei, omnibus Gẽtibus ∵ declaratum.	26	Quod nunc patefactũ eſt per Scripturas Prophetarum ſecundum præceptum æterni Dei, ab obeditionem fidei, in cunctis Gentibus cogniti.
Μόνῳ σοφῷ Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	27	∵ Soli *inquam* ſapienti Deo gloria per Ieſum Chriſtum ∵ in ſecula. Amen.	27	Soli ſapienti Deo, per Ieſum Chriſtum, cui gloria in ſecula ſeculorum. Amen.
Πρὸς Ῥωμαίους ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου, διὰ Φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν Κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.		∵ Ad Romanos ſcripta fuit Corintho, per Phœben miniſtram Cenchreenſis Eccleſiæ.		Scripta fuit à Corintho, per Phœben miniſtram Cenchreenſis Eccleſiæ.

Eph. 3.9 col. 1.26 2. tim. 1.7 tit. 1.1

Myſterÿ, μυστηρίου: id eſt arcani. Vocat autem arcanum (opinor) non tam Euangelicam doctrinam quàm Gentium vocationem, vt ipſe explicat Eph. cap. 3. *A temporibus*, χρόνοις. Id eſt (vt alibi loquitur) ἑτέραις γενεαῖς, aliis omnibus ætatibus, ac iam inde à mundi initio: ne quis hîc nobis æternum mundum fabricet. Neque enim αἰὼν pro quo Hebræi עולם [*ħolam*] dicunt, ſemper declarat tempus quod vel nunquam cœperit, vel nunquam deſinat: ſed ſpectandum eſt quibus rebus accommodetur.

26 *Et per Scripturas*, διά τε γραφῶν. Vetus interpres expunxit particulam τε, quæ tamen eſt prorſus neceſſaria, vt cõnectantur duo participia φανερωθέντος & γνωρισθέντος: neque verò cauſam video cur hîc laborarit Eraſmus, quaſi τε ſemper debeat cum præcedentibus cohærere, aut καὶ ſubiungi. *Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Vide ſuprà, 1.5. *Declaratum*, γνωρισθέντος. id eſt oblatum, & quarumuis Gentium cognitioni expoſitum. Sed duo hîc notanda ſunt, nempe neque ita vniuerſaliter hoc dici, quaſi quum hæc Paulus ſcriberet, nulla prorſus gens eſſet ſub cælo cui non eſſet annuntiatum Euangelium: neque de ſingulis hominibus hoc eſſe accipiendum, quum non ſit omnibus datum vt Dei myſteria nouerint, Matth. 13.11. Vulgata, *Cogniti*, ſenſu multum diuerſo ac prorſus etiam falſo. Nam longè aliud eſt γινώσκειν, id eſt cognoſcere, quàm γνωρίζειν, id eſt notificare.

27 *Soli* [*inquam*] μόνῳ. Hoc hyperbaton (quod multos ex veteribus torſit & ipſum etiam Eraſmum, adeo vt ingenuè dicat ſe non reperire quod hîc comminiſcatur) ſtudui illuſtrare, primùm addito verbo Inquam, quod in epanalepſi ferè ſolet vſurpari: deinde particula ᾧ, vnde nata eſt tota difficultas, ſine difficultate expuncta, non tam quia in Complutenſi editione deeſt, quàm quòd manifeſtus ſit Hebraiſmus, quum videlicet expreſſo antecedente relatiuum πλεονάζει: vti redundat αὐτῷ Epheſ. 3.21, & 1. Pet. 2.24. *In ſecula*, εἰς αἰῶνας. Vide Matthæum 6.13. Nonnulli codices addunt τῶν αἰώνων, *ſeculorum*. Sic enim Hebræi dicunt לעולם עילמים [*leħolam ħolamim*,] quod expoſuimus Luc. 1.50.

Ad Romanos, &c. πρὸς Ῥωμαίους, &c. Hæc inſcriptio tota deeſt in Claromontano codice, vt & aliæ omnes: quarum etiam aliquæ falſæ deprehenduntur, vt ſuis locis obſeruabimus. vt ſuppoſititias eſſe res ipſa demonſtret.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD COrinthios prior.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Σωσθένης ὁ ἀδελφὸς,

Τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν.

NOVA INTERPR.

CAPVT I.

1 PAVLVS ¨vocatione Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Sosthenes frater,

2 Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, ‖ ¨sanctificatis ¨in Christo Iesu, ‖ ¨vocatis sanctis, ¨cum omnibus ‖ ¨qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, ¨quouis loco, *Domini, inquam,* tum ipsorum, tum nostri.

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS vocatus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Sosthenes frater,*

2 *Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro.*

Act. 5. 9. 1. thes. 4. 7 Rom. 1. 7 eph. 1. 1 col. 1. 22 2. tim. 1. 9 tit. 2. 3 2. Tim. 1. 22

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Vocatione,* κλητός. Vide Rom. 1. 1, vbi non hoc tantùm, sed alia etiam multa exposuimus quæ tum in huius epistolæ tum etiam aliarum inscriptione occurrunt.

2 *Sanctificatis,* ἡγιασμένοις. Ratio cõstructionis poscebat vt potius scriberetur ἡγιασμένῃ, *sanctificatæ.* Sed in collectiuis omnibus solet interdum sententiæ potius quàm verborum ratio haberi in omnibus linguis. Quod autem attinet ad verbum Sanctificandi, de eo diximus multis locis, ac præsertim Ioh. 17. 17, & Rom. 6. 19. *In Christo Iesu,* ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. *Per Christum Iesum,* vt etiam Græca scholia explicãt. Ego verò malui seruare præpositionẽ ἐν. quòd melius declaret quomodo nos Pater per Christũ sanctificet, id est à reliqua hominum colluuie separatos ac purgatos, sibi pro filiis consecret, nempe donando nos Filio suo, vt ipse sit in nobis & nos in eo. Eadem causa fecit vt infrà, v. 4, iterum eadem verba simili modo conuerterim, & v. 5, ἐν αὐτῷ sim interpretatus IN EO potius quàm PER EVM. *Vocatis sanctis,* κλητοῖς ἁγίοις. id est quos Deus pro gratuita sua bonitate sibi segregauit, vel Quos Deus ad sanctitatem vocauit. Illa expositio fontem sanctificationis, ista finem aperit. Illud autem sæpe iam est à nobis annotatum verbum קרא [*kara,*] id est vocare, apud Hebræos interdũ declarare ipsius ὑπάρξεως initium, quod Deo tribuatur, vt qui videlicet solo verbo res omnes condat: interdum verò publicam eámque minimè nudã nuncupationem significare, sed quæ cum re ipsa consentiat: quo modo etiam Eustathius nobilis Homeri interpres, explicat verbum καλεῖσθαι, lib. Iliad. δ, scribens in verba illa, καὶ ἕνεκα σὴ παράκοιτις Κέκλημαι. *Cum omnibus,* σὺν πᾶσι. in nonnullis codicibus etiam manuscriptis legitur συμπᾶσι: perperam vt opinor. Nam mihi quidem videtur hæc inscriptio bimẽbris esse, cuius prior pars ad ipsos Corinthios, altera ad reliquos Achaiæ incolas, cuius metropolis erat Corinthus, referatur. *Qui inuocant,* τοῖς ἐπικαλουμένοις. Inuocandi verbum propriè de eo dicitur qui Dei subsidium cum clamore petit, vt qui in periculo est cõstitutus, vt dicit Apostolus nos clamare Abba, pater. Inde factum vt τὸ ἐπικαλεῖσθαι pro toto Dei cultu accipiatur, vt inuocare nomen Christi, idem valeat atque Christum pro Deo reipsa agnoscere. *Quouis loco,* ἐν παντὶ τόπῳ. Id est in quauis Achaiæ Ecclesia. Hactenus enim est generalis hæc inscriptio propriè quidem & specialiter Corinthiis, deinceps verò reliquis totius Achaiæ ecclesiis scripta, vt apparet ex alterius epistolæ initio: sicut & epi- 5 stola ad Galatas omnib. illius gentis Ecclesiis propria fuit. Nam absolutè Catholicã id est omnibus per orbem terrarum dispersis Ecclesiis dicatam hanc epistolam nõ esse, tum ex inscriptione, tum ex ipsius epistolæ tractatione liquet. [*Domini, inquam,*] *tum ipsorum, tum nostri,* αὐ- 10 τῶν τε καὶ ἡμῶν. Vulgata, *Ipsorum & nostro.* Erasmus, *Vel suo, vel nostro.* Retulerunt enim hæc ad τόπῳ, quod & plerique magni nominis interpretes faciunt. Sed ego tamen iis assentior qui coniungunt cum Κυρίου vt sit correctionis species, quia duntaxat dixerat, Κυρίου ἡμῶν, *Domini nostri:* in 15 in qua opinione est Photius, primi inter Græcos scholiastas nominis, itémque Chrysostomus & Theophylactus. Primùm enim nulla satis idonea causa possit adferri cur hoc addatur, si de loco accipias: quum satis fuerit dixisse, omnibus & in omni loco. Deinde ne hoc quidem videre 20 possum cur Paulus nostrum locum vocet Iudæam, vt interpretatur Ambrosius, ipsorũ verò locum, cunctas Gentium Ecclesias. Nam neque hæc consuetudo est Pauli vt Gentes compellans, sese cum Iudæis cõiungat, præsertim in procemiis: neque etiam Paulus ex Iudæa erat. Hîc au- 25 tem de loco non de religione agitur. Denique si Iudæos constituerat Apostolus Gentibus opponere, cur Iudææ vnius meminisset, quum per orbem terrarum essent dispersi qui ex Iudæis crediderant? Postremò id quoque obseruandum puto, Apostolum non ita scripsisse vt vertit Eras- 30 mus, *Vel suo vel nostro,* ἢ αὐτῶν ἢ ἡμῶν, per disiunctionem, sed connexa enuntiatione dixisse αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, *& ipsorum & nostro:* vt prorsus necesse videatur hæc accipere de eo quod Apostolus significet vtrorumque esse commune. At enim cur ista Paulus commemorat? Optima certè ratione. Nempe vt iam inde ab initio iaciat futuræ disputationis 35 fundamentum. Nam si Corinthii cæteríque omnes ab vno Deo vocati sunt & in vno Christo sanctificati, si omnes vnum eundémque Dominum habent ac profitentur, vnde factiones istæ quæ inter eos vigebãt, quasi Christus esset diuisus?

	Graece		Beza		Vetus interpres
	Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	3	⁘Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	3	*Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*
	Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	4	Gratias ago Deo meo semper de vobis, ob gratiam Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:	4	*Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:*
	Ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει·	5	Quòd ⁘in omnibus ⁘ditati sitis ⁘in ipso ⁘omni loquendi facultate, omniq. cognitione:	5	*Quòd in omnibus diuites facti estis in illo, in omni verbo & in omni scientia:*
	Καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν.	6	⁘Prout testimonium Christi confirmatum fuit in vobis.	6	*Sicut testimoniũ Christi confirmatum est in vobis.*
Tit.2.11 phil.3.20	Ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	7	⁘Adeo vt nullo ⁘quod *Deus* gratificatur ⁘deficiamini,‖ ⁘expectantes ⁘dum patefiat Dominus noster Iesus Christus.	7	*Ita vt nihil vobis desit in vlla gratia, expectantibus reuelationem Domini nostri Iesu Christi.*
2.Thess. 3.18. & 5.25	Ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	8	‖ ⁘ Qui *Deus* etiam confirmabit vos vsque ad finem ⁘inculpatos, ⁘in diem ⁘Domini nostri Iesu Christi.	8	*Qui & cõfirmabit vos vsque in finem sine crimine, in die aduẽtus Domini nostri Iesu Christi.*
1.Thess.5. 24	Πιστὸς ὁ Θεὸς, δι᾽ οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	9	‖⁘Fidelis Deus, ⁘per quem vocati estis in ⁘ cõmunionem Filii ipsius Iesu Christi Domini nostri.	9	*Fidelis Deus, per quem vocati estis in societatem Filij eius Iesu Christi Domini nostri.*

3 *Gratia*, χάρις. Vide Rom.1.7, vbi totum hunc versiculum exposuimus.

5 *In omnibus*, ἐν παντὶ. siue, vt vertit Erasmus, Omnibus, id est omni genere beneficiorum quæ solet Ecclesia ex Deo percipere. quæ postea reuocat ad duas præcipuas species sub quibus reliqua cõprehendantur, nẽpe λόγον & γνῶσιν, quoniã illud ad ipsam commodè quod noueris explicandi facultatem, alterum ad ipsam cognoscendarum in Ecclesia rerum notitiam pertineat: ad cuius vtriusque doni abusum referri possunt ac fortassis etiã debent quęcunque in hac epistola tractantur: cuius hæc sit veluti vniuersalis distributio. Sed & appositè potest hac ipsa seruata distributione, ἐν παντὶ accipi pro In omni re siue negotio, quod sequutus est Syrus interpres. *Ditati sitis*, ἐπλουτίσθητε. Annotauimus Rom.2.4, Diuitiarum nomine omnem copiam ac abundantiam significari apud Paulum: quo modo etiam apud idoneos scriptores τὸ πλουτεῖν pro εὐπορεῖν accipitur. *In ipso*, ἐν αὐτῷ. Eras. *Per ipsum*. Vide suprà, ver. 2. *Omni loquendi facultate*, ἐν παντὶ λόγῳ. Hîc demum Apostolus significat quæ sint opes quibus Corinthii abundent in omni negotio. itaque redundat præpositio ἐν ex Hebræorum idiotismo, vt Ephes.2.4, Iac. 1.10, 1. Tim.6.18. Solent enim Gręci τὸ πλουτεῖν potius connectere cum secundo casu, aut tertio sine præpositione. Particula autem πᾶς hoc loco, vt Rom.15.14, 1.Cor.13.3, & alibi sæpe, non est propriè vniuersalis, sed totum quiddam & integrum declarat: quod tamen rursus ita est accipiendum vt meminerimus eius quod scribitur infrà, 13.9, nos omnes videlicet, quandiu hîc versamur, nonnisi ex parte cognoscere ac prophetare. Itaque quum omnem sermonẽ, omnémque cognitionem tribuit Corinthiis Apostolus, quædam est species hyperboles, ad præsentem fidelium conditionem restringendæ. Cæterùm λόγον vocat, non inanem loquentiam, sed sanctæ facundię donum quo abutebantur Corinthii. & hic est primus huius epistolæ locus, in quo de ratione annuntiandi verbi Dei dissferetur, ita vt neque accersitis humanæ rhetoricæ fucis, neque prophanæ sapientiæ adhibitis commentationibus inficiatur Christianæ vel docendi rationis vel ipsius doctrinæ syncera puritas. quod nulli minus obseruarunt quàm Gręci scriptores, etiam qui inter illos excelluerunt.

6 *Prout*, καθὼς. Erasmus, *Quibus rebus*, id est δι᾽ ὧν, vt etiam Græca scholia interpretantur. Verùm propositum non fuit Apostolo simpliciter significare donis illis ostendi quibus non frustra fuerit annuntiatum Euangelium: sed potius confirmare quod dixerat de maxima illa donorum copia in Corinthios effusa, vt καθὼς id significet pro quo Gallicè dixeris *selon que*, quod proximo versiculo explicat: minimè id quidem vt Corinthios laudet; imò vt inde arripiat tanto iustiorem occasionem eos reprehendendi quòd iis donis ad ambitionem & ostentationem abuterentur, quanto plura & excellentiora dona in ipsos exuberabant.

7 *Adeo vt*, ὥς. VT hoc loco non notat finem, sed consequutionem: sicut rectè annotauit Erasmus. Ego adiicio, cohęrere non cum toto versu 5, sed cum verbo ἐβεβαιώθη, *confirmatum est*, cuius nimirum reddat rationem: vt ab iis planè dissentiam qui ver.6, addita parenthesi, ab isto diuellunt. *Quod [Deus] gratificetur*, χαρίσματι. Vulg. *Gratia*, vt & alibi sæpe. Ego verò malim vim Gręci nominis pluribus verbis explicatam retinere, quòd in eo sit posita vis reprehensionum sequuturarum, vt liquet, imprimis infrà 4,7. & 12, & deinceps. *Deficiamini*, ὑστερεῖσθαι. Vulgata, *Desit*. Erasmus, *Destituamini*. Vide Rom.3.23. *Expectantes*, ἀπεκδεχομένους. id est interim dum expectatis: quasi scriptum sit ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι. *Dum patefiat*, τὴν ἀποκάλυψιν. Vulgata & Erasmus, *Reuelationem*, ambiguè, quum etiam actiuè possit accipi. Loquitur autem Paulus de altero Christi aduentu, vt & Petrus 1.Epist. 7, & 13.

8 *Qui [Deus]* ὅς. Repetendum est Dei nomen à ver.4. vbi dixerat εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, *Gratias ago Deo*, & paulo pòst, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, pro ἐπὶ τῇ χάριτι αὐτοῦ. id est, ob gratiam Dei, pro ob gratiam ipsius, repetito antecedente ex Hebræorum more, loco relatiui. Neque est quòd quisquam hac ellipsi offendatur, quum superiores versiculi, nempe 5. 6 & 7, cum extremo quarto prorsus cohæreant. *Inculpatos*, ἀνεγκλήτους. i. vt sitis inculpati. Inculpatos autẽ vocat non quos nunquã quisquã culparit, sed quos corã Deo nemo possit meritò culpare. i. eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus nulla est condẽnatio, vt exposuit Rom.8.1, & 33. Vide Luc.1.6, vbi expendimus quod iterum hoc loco inculcat Erasmus, esse videlicet perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον esse quàm innocentem. *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Id est εἰς τὴν ἡμέραν, vt Rom.2.5. Dies autem Domini quid significet, declarauit ipse Apostolus Rom.2.16. *Domini nostri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Vulg. *Aduentus Domini nostri*, τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Iubet autem illos bene sperare, ne sequuturis admonitionibus mortis vitam despondeant.

9 *Fidelis*, πιστός. Id est verax & constans, vt illum prædicat Dauid Psal.138. Itaque vera & propria significatione accipitur fidei nomen hoc in loco, nempe pro dictorum ac conuentorum constantia & veritate, vt à Cicerone definitur: quanuis peculiariter hîc videatur constantia Dei significari. Nam quòd nos vocat ad Filii sui communionem, id omne ipsius veritati tribuendum est, qui verax esse non desinat etiamsi mendaces simus: quòd autem quoscunque semel donauit Filio, nunquam postea illi eripiat, sed perseuerantiæ Spiritu donet, in eo se verè constantem declarat. Alioquin πιστοὺς diuersa significatione solet vocare Apostolus eos qui fide sunt Christum amplexi. πιστὸς autem λόγος vocatur 1.Tim.4.9, & 2.Tim. 2.11, sermo firmus, & qui fallere nunquam possit, eadem ratione qua fidelis ipse Deus dicitur. *Per quem*, δι᾽ οὗ. Id est ὑφ᾽ οὗ, à quo, vt habet etiã Claromontanus codex. Est enim pro-

miſcuus harum præpoſitionum vſus: vt planè inepti ſint qui iſtis ſyllabarum aucupiis conãtur homines imperitos irretire, vt Dei οὐσίαν diſcerpant, aut perſonarum inæqualitatem inuehant: aduerſus quos egregiè diſputat Baſilius in libro De Spiritu ſancto. *Communionem*, κοινωνίαν. Vulg. *Societatem*. Eraſ. *Conſortium*. Sed Communionis vocabulũ (vt rectè indicauit doctiſſimus interpres) & Græcam vocem & noſtram illam cum ipſo Chriſto coniunctionem melius declarat.

10 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.	10 Precor autẽ vos, fratres, per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt ¨idem loquamini omnes, & nõ ſint inter vos ¨diſſidia, ſed ſitis ¨coagmẽtati, eadem mente & ſententia.	10 *Obſecro autem vos, fratres, per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt idipſum dicatis omnes, & non ſint in vobis ſchiſmata, ſitis autem perfecti, eadem mente & eadem ſententia.*
11 Ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι.	11 ¨Declaratum eſt enim mihi de vobis, fratres mei, ¨à domeſticis Chloes, quòd lites ſint inter vos.	11 *Significatum eſt enim mihi de vobis, fratres mei, ab iis qui ſũt Chloes, quia cõtentiones ſunt inter vos.*
12 Λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ.	12 ¨Hoc autem dico ſingulos veſtrûm dicere, ‖Ego quidem ſum Pauli, ego verò Apollo, ego verò ¨Cephæ, ¨ ego verò Chriſti.	12 *Hoc autem dico, quòd vnuſquiſque veſtrûm dicit, Ego quidem ſum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephæ, ego autem Chriſti.* Act.18.24

10 *Idem*, τὸ αὐτό. Vulgata, *Idipſum*, de quo diximus Ro. 12.16. *Diſſidia*, σχίσματα. Vulgata, *Schiſmata*, id eſt διχοστασίας, quas Apoſtolus ab hæreſibus diſtinguit Gal. 5. 20. Eſt enim (vt opinor) propriè σχίσμα ſeu διχοστασία, animorum ſimpliciter ſeu voluntatum diſſenſio, quum alii aliis hominibus vel externis ritibus ita ſunt addicti, vt quãuis alioquin in ipſis religionis capitibus conſentiant, tamẽ animis ſint abalienati, & factiones quaſdam ineant: vt Corinthii, quorum alii Apollo, alii Cepham, alii Paulum iactabant. Hæreſis verò propriè declarat certam quandam factionem doctrinæ cauſa exortam, vt expoſuimus Act. 5. 17. Hîc tamẽ Paulus Schiſma in genere vocat omnem diſſidii ſpeciem, vt apparet ex eo quod illi opponitur, id eſt ex conſenſione quam requirit tum in ſententia ſeu eodem in religionis capitibus iudicio, (id enim propriè declarat γνώμη) tum in animorum ſeu voluntatis coniunctione: (id enim eſt quod Mentis appellatione intelligit: vnde ὁμόνοιαν Græci vocant quam Latini concordiam) denique in ipſo etiam ſermone, qui & iudicii & voluntatis eſt index. Vt autem hunc locũ ſic interpreter, non eo tantùm adducor quòd hac ratione ſeruetur ſimplex ac genuina verborum ſignificatio, ſed etiam quòd ita maximè appareat naturalis & concinna omnium partium collocatio. Aſcendit enim Paulus ordine retrogrado ab imis ad ſumma, nempe à loquutione ad voluntatem, à voluntate ad fontem ipſius tum voluntatis tum loquutionis, id eſt ad animi iudicium. *Coagmentati*, κατηρτισμένοι. Siue coadunati, ac compacti, vt totum quippiam quod ſuis omnibus partibus aptè inter ſe cohærentibus componitur. Nam (ſicut alibi expoſuimus) hoc verbũ de quantitate diſcreta (quã vocant) propriè dicitur. Vt autem res omnes eiuſmodi ex multis partibus compoſitæ, ſuis numeris conſtent, duo requiruntur, nempe vt pars nulla deſit aut ſuperſit: deinde vt omnia aptè inter ſe cohæreant. Inde factum vt ἄρτιος integrum & perfectũ declaret, quum videlicet de numero pari propriè dicatur, & ἀρτίζειν cum ſuis compoſitis nõ modò pro Componere ſeu Cõpingere ac Coagmentare, vt Rom. 9. 22, ſed etiam pro Perficere accipiatur. Deinde etiam apud medicos vſurpatur pro luxata membra in ſuũ locum reſtituere: qua ſignificatione videtur trãſlatitiè poni Gal. 6. 1. Denique etiam pro ſarcire quod ruptum eſt & diſſolutum, vt Mat. 4. 21. Sed ſpectandum quid cuique loco conueniat. Mihi quidem non placet Veteris interpretis ſentẽtia, qui κατηρτισμένους exponit perfectos, quum hoc nomine ferè intelligantur perfectæ virtutis homines, quales propriè nulli ſunt in hac vita, & hoc nihil ad hunc locum pertineat. Eraſmus verò longius à Græcis receſſit quum interpretaretur, *Sed ſitis integrum corpus*: nec ſatis etiam perſpicuè videtur loquutus.

11 *Declaratum eſt*, ἐδηλώθη. Vulgata & Eraſmus, *Significatum eſt*, ἐσημάνθη. Declarat autẽ τὸ δῆλον aliquid amplius quàm τὸ σημαινόμενον, vt apud Latinos differunt Declarare & Significare. Sic enim Cicero, ad Luceium ſcribens, *Itaque*, inquit, *hoc ſæpius dicendum, tibique non ſignificandum ſolùm, ſed etiam declarandum arbitror, nihil mihi eſſe potuiſſe tuis literis gratius.* Pertinet autem huius vocabuli explicatio ad ſententiæ pondus, ne videlicet Apoſtolus cuiuis delationi temere videatur credidiſſe. *A domeſticis Chloes*, ὑπὸ τῶν Χλόης. Similis dicendi formula occurrit Rom. 16. 10 & 11. vt mihi dubium eſſe non poſſit quin Chloe ſit religioſæ alicuius matronæ nomen. Nam neque vllus in eo tractu locus commemoratur hoc nomine, neque, ſi locus ſignificaretur, prætermiſſa fuiſſet præpoſitio, vt rectè obſeruauit Eraſmus. Deinde paſſim apud Græcos hoc nomen mulieribus tribuitur.

12 *Hoc autem dico*, &c. λέγω δὲ τοῦτο. Id eſt, Quod autem vobis dictũ volo, ſiue, quod mihi dico à domeſticis Chloes declaratum, illud eſt, vos nimirum hoc ſolere dictitare, Ego quidẽ ſum Pauli, &c. Similis formula occurrit Rom. 15. 8. Aliis placuit ὅ, τι excudere, quaſi ſit pronomen: nos tamen nuſquam inuenimus ita ſcriptum. Ab aliis denique ὅτι accipitur pro διότι, id eſt quia, vel propterea quód. Suũ cuique liberum iudicium eſto: nam quocunque modo accipias, eadem manebit ſentẽtia. Illud verò notandum eſt, ſingulis non tribui hæc omnia, ſed alia aliis. Neque enim ſinguli dicebant, Ego ſum Pauli, ego ſum Cephæ, ſed alius quidem Paulum, alius verò Cepham iactabat. Itaque hoc quoque dicendi genus (vt alia multa) petitum eſt è medio quod Syrus interpres ſcitè admodum expoſuit.

Cephæ, Κηφᾶ. Hunc nõnulli ex veteribus volunt quempiã fuiſſe diuerſũ ab Apoſtolo Petro. Alii, vt ille ineptiſſimus Rhapſodus Nicephorus, citans Dionyſii Corinthii teſtimonium, hinc colligunt Petrum Corinthi quoque docuiſſe. Atqui hæc nomina de induſtria fuiſſe ab Apoſtolo ſubdita in verorum locum, ex ipſomet conſtat infrà 4. 6, nempe vt veris nominibus parceret quòd id expedire iudicaret. Petrum autem Corinthi docuiſſe nõ magis quàm Chriſtum ipſum, ex hoc loco colligi poteſt. *Ego verò Chriſti*, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Chryſoſtomus, quantum licet ex eius interpretatione colligere, ſic iſta diſtinxit, quaſi non ſint Corinthiorum ſed ipſius Apoſtoli verba, Corinthios ſuo exemplo docentis quidnã ſentire ac docere deberent. Et in hanc ſentẽtiam Auguſtinus hęc ſcribit, Sermone de Verbis Domini 21: *Volentes homines ædificare ſuper homines, dicebant, Ego quidem ſum Pauli*, &c. *ſed alij qui nolebant ædificare ſuper Petrum, ſed ſuper petram, dicebant, Ego autem ſum Chriſti.* Eam verò expoſitionẽ ſi ſequamur, adſcribendum erit punctum poſt Κηφᾶ, & pro *Ego verò Chriſti*, dicendum erit, *At ego ſum Chriſti*, & verſiculus 13 ab his verbis inchoandus. Fuit autem in hanc ſententiã adductus Chryſoſtomus, eo quòd non videantur reprehendi poſſe qui ſe Chriſti eſſe dicunt. quæ ratio quũ non adeo ſit firma quin conuelli poſſit, & omnes codices vno conſenſu iſta connectant cum præcedentibus, (quaſi vna etiam iſtorum factio fuerit qui ſe Chriſti eſſe dicerent) nolim à recepta lectione temere diſcedere. Puto igitur ſuperiores factiones eorum fuiſſe qui plus æquo his vel illis miniſtris erant addicti, adeo vt cæteros aſpernarentur, ac proinde homines potius quàm Chriſtum ipſum colerent: hanc autem poſtremam particulam ad eos pertinere qui in contrariam partem peccabant, id eſt, qui ſe vnius Chriſti ita eſſe dicebant vt interim iis per quos Deus loquitur, nihil tribuerẽt. quo peſtilentiſſimo morbo vtinam nulli hodie laborarẽt. Itaq; Apoſtolus, vt etiã ex Syra & Arabica interpretatione liquet, non reprehẽdit eos ſimpliciter qui vnius Chriſti ſe eſſe dicerent, ſed qui Chriſtum ita profitebantur vt

nec Paulum,nec Apollo,nec Cepham, id eſt nullos miniſtros quantumuis excellentes pro miniſtris agnoſcerent. Nec enim minus peccat qui Dei miniſtros omnes ſpernit, quàm qui certis hominibus nimium tribuit.

---

13 Μεμέρισαι ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;

13 ⁚*Nū* diſpertitus eſt Chriſtus? num Paulus crucifixus eſt pro vobis, aut in nomen Pauli baptizati fuiſtis?

13 *Diuiſus eſt Chriſtus? nūquid Paulus crucifixus eſt pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati eſtis?*

Act. 18. 8 — 14 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον·

14 Gratias ago Deo meo quòd neminem veſtrûm baptizauerim, niſi ‖Criſpum & Gaium:

14 *Gratias ago Deo quòd neminem veſtrûm baptizaui, niſi Criſpum & Gaium:*

15 Ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.

15 Vt nequis dicat me in meū nomen ⁚baptizaſſe.

15 *Nequis dicat quòd in nomine meo baptizati eſtis.*

16 Ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶκον· λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

16 Baptizaui autem etiam Stephanæ familiā: cæterùm haud ſcio num quem alium baptizauerim.

16 *Baptizaui autē & Stephanæ domum: cæterùm neſcio ſiquem alium baptizauerim.*

Infrà. 2. 14, gal. 5. 2, 2. pet. 1. 16 — 17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι· οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.

17 ⁚Non enim miſit me Chriſtus vt baptizarem, ſed vt euāgelizarem:‖⁚non *tamen* ⁚cū dicendi peritia, ne ⁚inanis reddatur ⁚crux Chriſti.

17 *Nō enim miſit me Chriſtus baptizare, ſed euangelizare: non in ſapientia verbi, vt non euacuetur crux Chriſti.*

Rō. 1. 16 — 18 Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί· τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ ἐστι.

18 Nam ⁚ſermo ille de cruce, iis quidem qui pereunt, ſtultitia eſt: nobis autem qui ſeruamur,‖⁚potentia Dei eſt.

18 *Verbum enim crucis, pereuntibus quidem ſtultitia eſt: iis autem qui ſalui fiunt, id eſt nobis, Dei virtus eſt.*

Eſa. 29. 14 — 19 Γέγραπται γὰρ, Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.

19 Scriptum eſt enim, ‖Abolebo ſapientiam ſapientum, & intelligentiam intelligentium ⁚tollam è medio.

19 *Scriptum eſt enim, Perdam ſapientiam ſapientium: & prudentiam prudentium reprobabo.*

20 Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;

20 Vbi ſapiens? ⁚vbi Scriba? vbi conquiſitor ⁚ſeculi iſtius? nōne infatuauit Deus ſapientiam mundi huius?

20 *Vbi ſapiens? vbi ſcriba? vbi conquiſitor huius ſeculi? nónne ſtultam fecit Deus ſapientiam huius mundi?*

---

13 [*Num*] *diſpertitus eſt Chriſtus*, μεμέρισαι ὁ Χριστός; Sic malo legere quàm tollere interrogationem, cum Theodorito. Itaque ſubaudienda eſt particula μὴ, quam Eraſmus rectè expreſſit, ne poſthac corrumpi facilè poſſit hic locus: & in vno exemplari comperimus. Quòd autem Chryſoſtomus actiuè interpretatur μεμέρισαι, diuiſit, nimis eſt violentum, quum plana ſit ſententia, non poſſe vel aliquos miniſtros nullo loco haberi, vel Chriſtum miniſtris opponi, quin veluti diſcerpatur Chriſtus.

In nomen Pauli, εἰς ὄνομα Παύλου. Ortum eſt hoc dicendi genus ex Baptiſmi formula quæ deſcribitur Matth. 28. 19. Quid autem ibi valeat nomen Patris & Filii, & Spiritus ſancti, diximus Act. 3. 16, & 19. 3.

15 *Baptizaſſe*, ἐβάπτισα. Quidam vetuſti codices habent ἐβαπτίσθητε, *baptizati ſitis*, vt legit Vetus interpres. Quidam ἐβαπτίσθη, *baptizatus ſit*, quod optimè cohæret cum ἵνα μή τις, vt nequis.

17 *Non miſit*, οὐκ ἀπέστειλε. Atqui iuſſi ſunt etiam baptizare Apoſtoli, & ipſe Apoſtolus aliquot baptizauit. Eſt igitur quædam ſpecies hyperboles, petita & ipſa è medio (vt opinor) quando abſolutè negatur quod tamen κατά τι negari debuit. Intelligit enim Paulus ſe non peculiariter & præcipuè baptizandi ſed euangelizandi munus à Deo accepiſſe. Similis eſt loquendi forma Ierem. 7. 21.

Non [*tamen*.] οὐκ. Addidi particulam TAMEN vt oppoſiti membri ellipſis minus ſentiatur. Nam ad explendam ſententiam adiiciendum fuerat, Sed per ſapientiam Dei. Similis ellipſis occurrit Rom. 14. 1. Arabs autem interpres maluit tres ſequentes verſiculos, nempe 18, 19, 20, parentheſi includere, & ibi demum anantapodoton ſupplere.

Cum dicendi peritia, ἐν σοφίᾳ λόγου. Vulg. barbarè & obſcurè, *In ſapientia verbi*. Eraſ. *Erudito ſermone*. Porro σοφία & φρόνησις ſic diſtinguuntur vt illa in contemplatione, iſta in actione verſetur. Sed σοφίας vocabulum conſtat interdum latius patere: adeo vt omnis generis artifices periti ſoleant à Græcis σοφοὶ appellari, vt infrà, 3. 10. Sed & nominatim Sophiſtæ dicti ſunt qui illam in rebus ciuilibus adminiſtrandis ſolertiam cum forenſi facundia coniunxerant, & ab agendo ſeſe ad dicendum contulerant, vt ait in Themiſtocle Plutarchus. Itaque non dubito quin oratoriam facultatem Apoſtolus appellet λόγου σοφίαν, quam à ſe non modò vt non neceſſariam remouet, ſed etiam vt Apoſtolicæ facultati prorſus contrariam. Quid igitur? annon adfuit Paulo ſua δεινότης? certè adfuit quanta nulli vnquam obtigit, ſed cæleſtis, non humana, & à fucatis illis coloribus prorſus pura. *Inanis reddatur*, κενωθῇ. Vulg. *Euacuetur*, admodum incommodé. *Crux Chriſti*, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Sic vocat Euangelicæ prædicationis argumentum. Viſus autem fuiſſet Chriſti crucifixi Spiritus nihil agere ſi humanæ facundiæ vi homines ad Chriſtianiſmum eſſent adducti.

18 *Sermo ille de cruce*, ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ. Vul. ad verbum, *Verbum crucis*. Id eſt, prædicatio de Chriſto crucifixo. vel, genus illud orationis quo vtimur in annuntianda vobis ſalute per Chriſti crucifixi mortem. *Potentia Dei*, δύναμις Θεοῦ. Illud in quo Deus mirificam & infinitā vim ſuam ſeruandis electis declarat, Rom. 1. 18. quæ quidē non ita emineret ſi ab humanarum artium, aut humanæ ſapientiæ, denique vllius rei ſubſidio penderet quæ ab ipſis hominibus poſſit proficiſci. Ita enim ſibi tribuerent homines quod vnius crucis proprium eſt. Arabs interpres παραφραστικῶς hunc locum conuertit.

19 *Tollam è medio*, ἀθετήσω. Editio Eſaiæ Græca habet κρύψω, abſcondam. Hebræa autem veritas totum hunc locū ſic legit, c. 29. 14, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר [*veabedah chochmath chachamau vbinath nebonautiſtatar.*] id eſt, & peribit ſapientia ſapientum eius, & prudentia prudentum eius abſcondet ſeſe. Itaque etſi Græca totidem vocabula non reſpondeant Hebræis, tamen eadem manet ſententia. Tantùm enim in illo diſcrimen eſt quòd Propheta verbis neutris vſus eſt, quæ Græci in actiua cōuerterunt, Nam perit ſapientia, ſed Domino deſtruente: & ſapiētia euaneſcit, ſed à Domino ſublata & obliterata. Verbum autem ἀθετεῖν, quod propriè declarat loco ſuo amouere, vt expoſuimus Mar. 6. 26, conuertimus tollere è medio, potius quàm reprobare, cum Vetere interprete, & reiicere, cum Eraſmo, non tantùm ex doctiſſimi interpretis auctoritate, ſed etiam veritatem ipſam Hebræam ſequuti. Neque enim quicquid reiicitur euaneſcit, ſed quòd è medio tollitur ita vt nuſquam appareat.

20 *Vbi Scriba?* ποῦ γραμματεύς; id eſt, Legis interpres, vt expoſuimus Mat. 2. 4. Siue, quia de Iudæis propriè non loquitur, *Vbi es ô literate, & terendis libris exercitate?* Magnam autem emphaſin habet ſingularis numerus, quòd ita videatur Apoſtolus ſingulos compellare, quaſi diceret ne vnum quidem nominari poſſe ex iſtorum numero qui

hoc arcanum Dei vel ſuſpicari potuerit, vel humanæ rationis vi conſequi. *Conquiſitor*, συζητητής. Id eſt, ô tu qui in huius mundi arcanis perſcrutandis & acutiſſimis quibuſque quæſtionibus explicandis omnem ætatem cōſumis. Aſſentior autem doctiſſimo interpreti, qui hæc putat eſſe ipſius Pauli verba, humanæ ſapientiæ inſultantis, non autem Eſaiæ. Quanuis enim ſimile quiddam in ſpeciem videatur ſcriptum Eſaiæ 33.18, tamē nec eadem ſunt verba, nec idē ſcopus, ſed prorſus diuerſus. Sed & in Claromontano codice, in quo teſtimonia ex vetere Teſtamēto citata, rubrica ſcribuntur, hic verſiculus vt ipſius Pauli reliquus contextus ſcribitur. συζητεῖν autem dicuntur qui vnà rationes conferunt ad alicuius rei indagationem. Ideo Eraſmus, *Diſputatorem conuertit.* *Seculi iſtius?* τοῦ αἰῶνος τούτου; Videntur iſta non ineptè poſſe cum aliis etiam duobus præcedentibus connecti, vt vno interrogationis tenore legantur.

	Græce		Beza		Vulgata
21	Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.	21	Nam poſtquam ⁛in Dei ſapientia ⁛mundus non cognouit Deum ex *eius* ſapientia, ⁛placuit Deo ⁛per ſtultam prædicationem ſeruare credentes.	21	*Nā quia in Dei ſapiētia non cognouit mundus per ſapientiam Deum, placuit Deo per ſtultitiā prædicationis ſaluos facere credentes.*
22	Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν·	22	‖Quādoquidem & Iudæi ſignum petunt, & Græci ſapientiam quærunt:	22	*Quoniam & Iudæi ſigna petunt, & Græci ſapientiam quærunt:* Mat.12.38
23	Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν.	23	Nos autē prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidem offendiculum, Græcis verò ſtultitiam:	23	*Nos autē prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidem ſcandalum, Gentibus autem ſtultitiā:*
24	Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.	24	⁛Ipſis autem vocatis, tum Iudæis tum Græcis, Chriſtum ⁛Dei potētiam ac Dei ſapientiam.	24	*Ipſis autem vocatis, Iudæis atque Græcis, Chriſtum Dei virtutē & Dei ſapientiam.*
25	Ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί· καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί.	25	Nam ſtultitia Dei ⁛ſapiētior eſt quàm homines: & infirmitas Dei validior eſt quàm homines.	25	*Quia quod ſtultum eſt Dei, ſapiētius eſt hominibus: & quod infirmum eſt Dei, fortius eſt hominibus.*
26	Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς.	26	⁛Videtis enim ⁛vocationem veſtrā, fratres: vos *videlicet* non eſſe multos ſapientes ⁛ſecundū carnē, nō multos potētes, non multos nobiles.	26	*Videte enim vocationem veſtram, fratres, quia non multi ſapientes ſecūdum carnem, nō multi potentes, non multi nobiles.*
27	Ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά·	27	Verùm quæ ſtulta *ſunt* in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat ſapientes: & quæ *ſunt* infirma in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat robuſta:	27	*Sed quæ ſtulta ſunt mūdi elegit Deus, vt confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia:*

21 *In Dei ſapiētia*, ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, in hac mundi fabrica, in qua ſingularis illa Dei ſapientia inſculpta eſt & omnium oculis expoſita. *Mundus*, ὁ κόσμος. Id eſt, omnes homines non regenerati, ſed cuiuſmodi ſunt quum in hanc lucem prodeunt: vt alibi ſæpe. Interdum verò pro ſolis reprobis accipitur, vt Ioh. 14.17, & 22. Interdum verò pro hominibus huius mundi incolis in genere, non ſigillatim conſideratis, vt Ioh. 3.16. *Placuit*, εὐδόκησεν. Eraſmus, *Viſum eſt*. Declaratur autem hoc verbo, non modò ita viſum eſſe Deo, ſed etiā quare impulſus id voluerit, nimirum gratuita illa & infinita ſua bonitate. *Per ſtultam prædic.* &c. διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγμ. Sic vocat Euangelii prædicationem, per conceſſionem, ex hominum hypotheſi. vt etiam in ſequenti verſu ſtultitiam & infirmitatem Dei vocat, idque grauiſſima cum hominum reprehenſione: qui iſta malint, repugnante etiam cōſcientia, Deo affingere, quàm ſuam ipſorum ſtultitiam & imbecillitatem agnoſcere ac deprecari. Vulg. & Eraſ. *Per ſtultitiam prædicationis.* quem Hebraiſmum annotauimus Mat. 24.15, & alibi ſæpe.

24 *Ipſis autē vocatis*, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. i. iis aūt qui vocati ſunt Eraſ. *Sed iiſdē*, τοῖς αὐτοῖς δὲ. qđ mihi nō placet. Neq. n. idē declarat vtraq; loquutio i. αὐτοὶ οἱ κλητοὶ & οἱ αὐτοὶ κλητοὶ, neq. Paulū exiſtimo eoſdē illos vocatos dicere quibus Chriſtus offendiculū erat aut ſtultitia: ſed quum in genere de Iudæis & Græcis videretur loquutus, eos poſtea excipere qui tum ex his tum ex illis crediderant. Quinam verò κλητοὶ dicantur ab Apoſtolo, expoſuimus Rom. 1.6. *Dei potētiam*, Θεοῦ δύναμιν. Quomodo ſit hoc loco abuſus Aſterius Arii ſocius, propter non additum articulum τὴν, vide apud Athanaſiū, aduerſus Arianos oratione tertia. Syrus interpres magis etiam perſpicuè legit χριστός ἐστιν δύναμις τοῦ Θεοῦ καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ, id eſt, Chriſtus [*eſt*] potētia Dei & Sapientia Dei. Arabs denique expreſſit verbum κηρύσσομεν repetitum, & ſubaudit ὄντα, Qui eſt.

25 *Sapientior eſt quàm homines*, σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. Vulg. *Sapientius eſt hominibus.* quod meritò reprehendit Auguſtinus lib. De doctrina Chriſtiana 2. cap. 13, propter amphiboliam: quòd incertum ſit an hominibus ſit dandi caſus an auferendi. quaſi dicas, Stultum eſt tibi, ſed ſtultius huic. Quid ſi verò oppoſitum aliquid ſubaudias? vt ſit plena hæc conſtructio, ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τοῦ σοφοῦ τῶν ἀνθρώπων, *Nam ſtultitia Dei ſapientior eſt ſapientia hominum.* Et poſtea, τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἀνθρώπων, *infirmitas Dei robuſtior hominum robore.* Ita enim clarior eſt antitheſis: quæ ſanè videtur hanc ellipſin minus duram efficere, propter mutuam contrariorum rationem: vt etiamſi non addantur, facilè poſſint intelligi. Nam quum eadem dictio repetenda eſt, videtur multo durior ellipſis, cuius tamen extat exemplum in eodem dicendi genere, Ioh. 5.36, Rom. 6.5, & 1. Pet. 1.7. Sed & Arabs interpres hęc eadem expreſſit. Malui tamen hoc relinquere lectoris arbitrio quàm nimium confidenter aliquid audere.

26 *Videtis enim*, βλέπετε γάρ. Vulgata, *Videte enim*, imperandi modo: quæ interpretatio conſiſtere non poteſt niſi particulam γὰρ accipiamus pro Enimuero, ita vt ſit expletiua potius quam cauſalis. Sed & aliam cauſam adfert Eraſmus cur potius ſit locus indicandi modo: nempe quia Apoſtolus videtur non tam admonere Corinthios vt videant quod ſciebant, quàm ipſos facere eius argumēti teſtes quo vti conſtituit, tum vt ſuperiora confirmet, tum vt eorum faſtum deiiciat. *Vocationem veſtram*, τὴν κλῆσιν ὑμῶν. Id eſt, quam rationem ſequutus ſit Dominus in vobis vocandis. vel, quinam ex vobis ſint vocati. vt vocatio pro vocatis metonymicè ponatur, ſicut paſſim circuncifio pro circuncifis, & præputium pro incircuncifis. *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. id eſt, Eo ſapientiæ genere quod vnum hominibus probatur: qui quū carnei ſint, ſpiritualem ſapientiam non norunt.

Καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ·

28 Et quæ ignobilia sunt, in mũdo, & pro nihilo habita, elegit Deus, ⁐& ea quæ nõ sunt, vt ea quæ sunt ⁐aboleat:

28 *Et ignobilia mundi & contẽptibilia elegit Deus & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret:*

Ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ.

29 Vt ne glorietur ⁐vlla caro coram eo.

29 *Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius.*

Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις·

30 ⁐Sed ex ipso vos estis in Christo Iesu, qui ⁐factus est nobis sapiẽtia à Deo, iustitiáque, & sanctificatio, & redemptio:

30 *Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, & iustitia & sanctificatio & redemptio:*

Iere. 9. 23

Ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

31 Vt, sicut scriptum est, ‖Qui gloriatur, ⁐in Domino glorietur.

31 *Vt, quemadmodũ scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

Sapien. 1. 17

ΚΑγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.

1 EGo igitur quum venirẽ ad vos, fratres, ‖ ⁐nõ veni cum eminentia ⁐facũdiæ aut sapientiæ, annuntians vobis testimonium Dei.

1 *ET ego, quũ venissem ad vos, fratres, veni non per sublimitatem sermonis aut sapientiæ, annuntians vobis testimonium.*

Οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.

2 Non enim ⁐decreuerã quicquã scire inter vos nisi Iesum Christum, eúmque crucifixum.

2 *Non enim iudicaui me scire aliquid inter vos nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.*

Act. 18. 1

Καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς.

3 ‖Et fui ego ⁐cum infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.

3 *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos.*

Suprà, 1. 17
2. petr. 1. 10

Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως.

4 Neque oratio mea & prædicatio mea *versata est* ‖ ⁐in persuasoriis humanæ sapiẽtiæ verbis, sed ⁐in demonstratione spiritualis potentiæ.

4 *Et sermo meus & prædicatio mea nõ in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus & virtutis.*

---

28 *Et ea quæ non sunt*, καὶ τὰ μὴ ὄντα. Id est, quæ penè nulla sunt, hominum videlicet iudicio, non Dei. nam ex Hebræorum idiotismo dicuntur non esse quæcunque ita sunt abiecta vt nullo loco habeantur: quibus opponuntur ea quæ sunt, id est quæ in pretio habentur. *Aboleat*, καταργήσῃ, id est Vana & inutilia atque adeo nihili esse ostendat. Vide Rom. 3. 31.

29 *Vlla caro*, πᾶσα σάρξ. Quod attinet ad vniuersalem particulam coniunctam cum aduerbio negante, diximus de toto hoc genere enuntiationum Matth. 24. 22, & Luc. 1. 37. Sed & alibi annotauimus Carnem pro toto hominũ genere sæpe accipi apud Hebræos: quorum morem eo libentius seruauimus hoc in loco quòd de industria videatur Paulus id vocabulum vsurpasse vt infirmam & miserabilem hominis conditionem Dei maiestati opponeret, sicut Esa. 31. 3, accipitur. Itaque mihi non displicet vt magis sit hæc oppositio perspicua, quòd in Claromontano codice pro relatiuo αὐτοῦ, repetitur ipsum nomen τοῦ Θεοῦ.

30 *Sed ex ipso vos estis*, ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε. Quos antea deiecerat, nunc supra omnes mortales euehit, sed ita vt omnem ipsorum dignitatem doceat extra ipsos (id est in Christo) residere, idque ex Deo, id est Dei vnius vi ac beneficio. Eras. *Ex eodem autem vos estis*, quasi scriptum sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ. quod nusquam inuenio. *Factus est nobis sapientia à Deo*, ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ. Id est, Qui datus est nobis à Deo, vt in ipso omnem sapientiam consequeremur, quæ quidem hoc nomine verè digna sit: quum in eo vno possimus Deum & eius arcana contemplari, quæ ne suspicari quidem vnquam acutissimi homines potuerunt. Idem de iustitia & sanctificatione statuendum est. Quod enim frustra pollicita est omnis philosophia, & quæcunque in mundo religiones viguerunt, id vnum gratis in Christo vno per fidẽ adipiscimur, vt omnibus modis iusti & sancti simus in ipso. Postremò dicitur nobis factus redemptio, quòd ita per eum iustificati & sanctificati certam redemptionem tandem assequemur. Et valde obseruãdus est hic locus, in quo ad quatuor præcipua capita reuocantur omnia quæ in Christo adipiscimur beneficia.

31 *In Domino glorietur*, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. id est Deo omnia tribuat cum gratiarum actione. Non est igitur quòd vlla pars libero (quod vocant) arbitrio decidatur, quum omnia in solidum sibi vendicet Dei gratia. Quid sit autem in Domino gloriari, docetur Ierem. 9. 23, vnde hæc petiit Paulus.

IN CAPVT II.

1 *Non veni annuntians*, ἦλθον οὐ καταγγέλλων. Veni non annuntians, dictum est, pro, Non veni annuntians, transposita negante particula, vt Ioh. 6. 32, & 38, & Rom. 7. 21. *Facundiæ*, λόγου. Vide infrà, 4. 19. *Testimonium Dei*, τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. Id est, Euangelium quo videlicet Deus seipsum patefacit hominibus, vel cuius Deus est author ac testis. Vulg. pro τοῦ Θεοῦ legit τοῦ Χριστοῦ, eodem sensu, nisi quòd si Christi legas, passiuè accipiẽdum erit, *Testimonium Christi*, pro *de Christo*. Ambrosius verò pro μαρτύριον legit μυστήριον, quod etiam in duobus vetustis Græcis codicibus inuenimus, & videtur optimè conuenire, quum præsertim hoc etiam legerit Syrus interpres.

2 *Decreueram quicquam scire*, ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι. Id est, nõ decreueram profiteri apud vos vllius rei quàm Christi & quidem crucifixi cognitionem. Est autem, fateor, in Græco sermone insolens ista constructio verbi κρίνειν, cuius tamen extat aliud exemplum in eadem significatione, Act. 27. 1, & Gallicè quoque sic dixeris, *Ie n'ay estimé de rien sçauoir*. Itaque nihil opus fuit nouas interpretationes quærere. Vulg. & Erasm. *Non enim indicaui me quicquam scire*, sententia vtcunque expressa. Claromontanus autem codex habet ἔκρινα ἐν ὑμῖν τι εἰδέναι, *decreui quicquam inter vos scire*. Et alius manuscriptus legit ἔκρινα τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν, quod legit Vetus interpres.

3 *Cum infirmitate*, ἐν ἀσθενείᾳ. Id est infirmus. Erasm. *Per infirmitatem*. quæ interpretatio non video quî conueniat. Infirmitatem autem opponit Apostolus τῇ ὑπεροχῇ λόγου καὶ σοφίας, eminentiæ sermonis & sapientiæ. Itaque non dubium est quin hoc declaret summã illam Apostoli tum in dicendo, tum in omnibus actionibus ταπεινοφροσύνην. qua quidem nihil est apud eos contemptibilius qui, hominum more, inanem illum splendorem consectantur. Ideo coniungit timorem ac tremorem, tanquam veræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. Interim tamen Apostolo nõ deerat vis illa incredibilis, cui ne diaboli quidem possent obsistere, sed ea prorsus erat cælestis, vt paulo pòst explicabit. qua de re pulchrè differit Chrysostomus, Dialogo περὶ ἱερωσύνης IIII.

4 *In persuasoriis*, ἐν πειθοῖς. Id est πιθανοῖς, quod prorsus est in Græca lingua insolens. Itaque puto restituendum hunc locum ex Eusebio, initio Euangelicæ præparationis, vbi sic legitur, καὶ πειθοῖ ἀνθρωπίνης σοφίας λόγων, suadela sermonũ humanæ

humanæ ſapientiæ. Notum enim eſt πειθὼ Græcis vim perſuadendi vocari. Sed & eò nos adducit Syri interpretis auctoritas cuius hæc verba ſunt, Græcis illis ex aduerſo reſpondentia, ſi epitheton ἀνθρωπίνης expungas, quod etiam in Claromontano codice non ſcribitur, quaſi ex nomine πειθοῦς ſatis intelligatur agi non de diuina, ſed de humana ſapientia. Sic igitur habet Syrus interpres, במפיסנותא דמלא דחכמתא [băphiſanutha demelle dechechmetha.] Arabs autem itidem legiſſe videtur πειθοῖ, & expungit λόγοις.

In demonſtratione, ἐν ἀποδείξει. Vulgata & Eraſ. *Oſtenſione*. quem errorem annotauimus Act. 2.22. Nam certè multo expreſſius vtitur Apoſtolus hoc vocabulo, declarans ſibi nihil defuiſſe quod ad plenam fidem Euangelio faciendam, & cogendos ad Dei reuerentiam homines pertineat. Notum enim eſt ἀπόδειξιν, probationem dici quæ ex certis & neceſſariis rationibus aliquid demonſtrat. Quod autem in hunc locum diſſerit Eraſmus de altera ἀποδείξεως ſi-5 gnificatione quaſi etiam declaret oſtentationem, nõ conuenit huic loco, & potius ἐπίδειξις dicitur. *Spiritualis pot.* πνεύματος καὶ δυνάμεως. Vulg. *Spiritus & virtutis*. Eraſmus, *Spiritus ac potentiæ*. Ego puto eandem eſſe figuram atque in illo Virgilii, --*pateris libamus & auro*. pro pateris 10 aureis. Spiritualem autem vim, id eſt diuinam (ſicut ipſe ſequenti verſiculo explicat, & nos expoſuimus Rom. 1. 4) humanæ, vt cæleſtem alibi terrenæ, opponit.

Græce		Beza		Vulgata
ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ.	5	Ne fides veſtra cõſiſtat ĩ ſapiẽtia hominũ, ſed ĩ potẽtia Dei.	5	*Vt fides veſtra non ſit in ſapiẽtia hominum, ſed in virtute Dei.*
Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων·	6	Sapiẽtiã verò loquimur inter pfectos: ſapientiã autẽ nõ ſeculi huius, neq. principũ ſeculi huius qui abolentur:	6	*Sapientiã autem loquimur inter perfectos. ſapientiam verò non huius ſeculi, neque principum huius ſeculi qui deſtruuntur:*
Ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν.	7	Sed loquimur ſapientiam Dei *latentem* in myſterio, *id eſt* occultam illam, quam præfinierat Deus ante ſecula ad gloriam noſtram.	7	*Sed loquimur Dei ſapientiam in myſterio, quæ abſcondita eſt, quam prædeſtinauit Deus ante ſecula in gloriam noſtram.*
Ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.	8	Quam nemo principum ſeculi huius cognouit. nam ſi cognouiſſent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixiſſent.	8	*Quam nemo principũ huius ſeculi cognouit. ſi enim cognouiſſent, nũquam Dominum gloriæ crucifixiſſent.*
Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.	9	Sed *prædicamus*, ſicut ſcriptũ eſt, ‖ quæ oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in mentem hominis venerũt: quæ parauit Deus iis qui ipſum diligunt.	9	*Sed ſicut ſcriptum eſt, Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum.* Eſa. 64. 4

6 *Sapientiam*, &c. σοφίαν, &c. i. Perfectis demũ ſapit quod annũtiamus: quia ii ſoli poſſint hoc ſapiẽtiæ genus agnoſcere, quod cæteri pro ſtultitia habẽt. Perfectos autem vocat non eos qui iã ſint perfectionem adepti, ſed qui ad eam ſeriò contendãt, vt Philip. 3. 15. & qui ſunt integro & incorrupto iudicio per fidẽ illuminati, vt infrà, 14. 20. Quẽ enim Hebræi תם [tam] vocant, Paulus ſolet τέλειον dicere. Denique videtur mihi Apoſtolus τέλειον opponere τῷ ἀσθενεῖ, id eſt perfectum infirmo. Vtitur autem hoc verbo de induſtria, acſi diceret, Vos quidem Corinthii ſimplicitatem Euangelicæ prædicationis vt puerile quiddam deſpicitis, & quo quiſpiam ornatius loquitur, eo excellentiorem illum arbitramini: ego verò profiteor me nihil minus quàm illum ornatum quæſiuiſſe. Sed hoc etiam addo, quo magis cuipiam placet iſta ſimplicitas, eum tanto propius à perfectione abeſſe. Eraſ. aliter interpretatur, quaſi videlicet Paulus ſignificet ſe non inter quoſlibet loqui, ſed inter perfectos, ne porcis obiiciat roſas. Atqui hæc interpretatio (dicam enim quod res eſt) non pertinet ad ſcopum, & falſa etiã eſt: quũ teſtetur Apoſtolus ſe & ſapientibus & inſipientibus eſſe debitorem, Rom. 1. 14, & cõſtet eum factum eſſe omnibus omnia, vt declarat infrà, 9. 22. Illud verò Domini dictum, Ne porcis obiiciantur margaritæ, aliò ſpectat. Et quod Caſtellio in hunc locum ſcribit de quadã recõditiore doctrina, quã Apoſtolus docuerit ſelectos quoſdam diſcipulos, à Tertul. in libro de præſcriptionib. ſic eſt refutatum, vt mirũ ſit inueniri tot poſt ſeculis potuiſſe qui rancidum illud commentũ quo ad quæuis ſomnia patefit aditus, auderet Eccleſiis reponere. *Principum*, &c. τῶν ἀρχόντων, &c. i. Eorũ qui inter homines vel ſapientia vel opibus ac potẽtia cæteris præſtãt. Omnino enim videtur Apoſtolus hoc in loco & infrà, verſ. 8, ἄρχοντας dicere quos Hebræi רברבין [rabrebin] vocant. *Qui abolentur*, τῶν καταργουμένων. Vel quæ abolentur, ſi libeat tum ad ſeculum hoc, tum ad ſeculi huius principes iſtud referre.

7 *Sed loquimur*, ἀλλὰ λαλοῦμεν. Adiecit verbũ λαλεῖν per epanalepſin, quũ alioqui videri poſſit abundare.

[*Latentẽ*] *in myſterio*, ἐν μυστηρίῳ. Suppleui participium vt Hebraiſmũ explicarẽ. Idẽ enim declarat ſapientia in myſterio atq. ſapientia arcana, & quã ne ſuſpicari quidẽ homines vnquam potuiſſent, vt explicatur Epheſ. 1. 26, & 3. 4. 5. Neque enim Paulus illã adhuc arcanã eſſe dicit, niſi fortaſſis iis qui eam reſpuũt, ſed ex arcanis Dei depromptam eſſe teſtatur, quã homines præ ſuis ſomniis aſpernantur.

Sciendũ eſt tamen iſta non dici in Corinthios quaſi phi-15 loſophorũ placita pręferrent Apoſtolicæ doctrinæ, (fuiſſet enim hoc apertæ impietatis crimen) ſed idcirco tantùm vt eos doceat, Euãgelicę prędicationis excellentiam non ex verborũ phaleris, ſed ex reipſa metiri. Itaque non ſatis appoſitè videtur Eraſmus hoc retuliſſe ad verbum λαλοῦ-20 μεν, quaſi videlicet Apoſtolus non propalam nec paſſim, ne eſſet offendiculo, ſed ſecretò docuerit. quæ interpretatio non eſt in Eccleſia recipienda, niſi magno adhibito iudicio. [*Id eſt*] *occultam illam*, τὴν ἀποκεκρυμμένην. Hîc rurſus addidi particulam ex qua intelligatur epexegeſis. 25 Omnino enim explicat Apoſtolus cur Euangelium vocarit arcanum. Sed & articulum exprimendum putaui quo ſignificatur huius myſterii præſtantia. *Ad gloriam noſtram*, εἰς δόξαν ἡμῶν. Sic loquitur Simeon in illo ſuo Cantico. & Dominus ipſe Matth. 15. 17.

30 8 *Principum*, ἀρχόντων. Vide ſuprà, verſu 6. *Dominum gloriæ*, τὸν Κύριον τῆς δόξης. i. Potentem illũ Deum, veræ gloriæ ac maieſtatis plenum, quem idcirco etiam Dauid Pſal. 24. 7, מלך הכבוד [melech hachchabod]. i. Regem gloriæ dicit, & Stephanus Deũ gloriæ, Act. 7. 2. vnde factũ eſt 35 vt apud Hebręos כבוד יהוא [chebod iehouah]. i. gloria Dei, Deũ ipſũ περιφραστικῶς declarat, ſicut pro Cæſare Cęſaream maieſtatẽ dicimus. Continet igitur hic locus duo inſignia teſtimonia, vnum Deitatis Chriſti, quę opponitur crucis ignominię: alterũ cõiunctionis naturarũ in vnã perſonã: 40 adeo vt quod ſolius eſt humanitatis (ſi naturas ſeorſim cõſideres) cũ Deitate cõmunicetur. quẽ tropũ theologi κοινωνίαν ἰδιωμάτων vocãt: de quo copioſius diximus Ioh. 3. 13.

9 *Sed* [*prædicamus*,] *ſicut ſcriptũ eſt*, &c. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, &c. Suppleui verbũ κηρύσσομεν ex auctoritate Clemẽtis, qui 45 ita citat hũc locũ lib. στρωματέων 5: quanquã fortaſſis pręſtiterit repetere verbũ λαλοῦμεν ex v. 7. Vet. autẽ interpr. legit ὃ ὀφθαλμὸς, quod oculus, quã interpretationẽ ſi ſequaris oportebit ἃ quod mox ſeqtur per epexegeſin ſiue ſyntheſin interpretari, *quæ* [*videlicet*.] Arabs deniq. nõ repetit verbũ κηρύσ-50 σομεν prædicamus, ſed ſubaudito verbo ὑπαρκτικῷ vertit, *Sed* [*eſt*] (ſapiẽtia Dei nimirũ) *ſicut ſcriptũ eſt, quod oculus nõ vidit* &c. per quo Gallicè dixeris, *Mais c'eſt cõme il eſt eſcrit, ce que œuil n'a point veu*. ſiquis autẽ hîc eſt coniecturę locus, putarim germanam eſſe Gręcã hãc lectionem, ſi modò non ἃ 55 ſed ὁ legas, detracto videlicet tono, vt nõ ſit prouocabulum, ſed articulus, cuius vis ſit indefinita. veluti quũ ὁ ἄνθρωπος dicimus de tota hominis ſpecie. Nam pręterquam

quòd non eſt contemnenda vetus lectio, in qua certum eſt non adhibitos fuiſſe apices, lubricus etiam fuit lapſus ὁ in ἅ. Præterea ſi ita legeris, facilis & plana erit trium verſiculorum, octaui, noni & decimi connexio, nec quicquam prorſus erit ſubaudiendum. Ita enim totum hunc locum conuertes ac diſtingues, *Quam nemo principum huius mundi cognouit. nam ſi cognouiſſent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixiſſent. Sed ſicut ſcriptum eſt, Oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt quæ Deus præparauit iis qui ipſum diligunt, Deus verò nobis reuelauit per Spiritum ſuum.* Nolui tamen quicquam mutare, ex coniectura. *Quæ oculus non vidit*, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε. Hebræa ſic habent Eſaiæ capite 64. verſu 4, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה להמחכה לו [*vmeħolam lo ſchameħu lo heezinu ħayn lo raathah elohim zulathecha iaħaſeh limchachcheh lo.*] id eſt *A ſeculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, ô Deus præter te, quæ facies expectātibus te.* Sic enim malo accipere אלהים [*elohim*] cum doctiſſimo interprete, vocandi non accuſandi caſu, quum minimè repugnet accentus. & perſonam tertiam poſitam puto pro ſecunda, adſtipulante etiam nobis Chaldæo paraphraſte. Apparet autem Paulum ſingulis Prophetæ verbis non inſtitiſſe, & tamen fideliter ſententiam expreſſiſſe: quum illic Propheta, vt veteres ipſi Rabini docent, teſte R. Solomone, non de caducis & fluxis, ſed de perpetuis & æternis bonis iſta commemoret. *Nec in mentem hominis venerunt*, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Id eſt, ne cogitare quidem poteſt homo de iis quæ Deus ſuis parauit: tantum abeſt vt ea poſſit ſenſibus complecti. Vulgata & Eraſmus ſeruarunt Hebraiſmum. Nam Hebr. עלה על לב [*ħalah ħal leb*] idem declarat atque Latinis In mentem venit. Sunt autem hæc addita à Paulo vt Prophetæ ſententiam vberius explicaret. *Iis qui*, &c. τοῖς, &c. Hebræa habent למחכה לו [*limchachcheh lo*,] pro quo Eraſmus putat Paulum, vel eum interpretem quem ipſe ſequutus ſit, legiſſe למחבה [*limchabbeh*] à geminato חבב [*chabab*,] quòd ſumma ſit harum literarum ב & כ affinitas. Sed ratio grammatices hoc non patitur. Neque etiam poſſumus deducere à חבה [*chabah*] vt alibi inuenio, quia hoc thema in ſignificatione diligendi non extat. Sequutus eſt igitur interpres ſenſum non verba Prophetæ, quum ſpes & expectatio à dilectione promanet.

	Græce		Beza		Vulgata
	Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.	10	⁚Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum ſuum. Spiritus enim omnia ⁚ſcrutatur, etiā profunditates Dei.	10	*Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum ſuum. Spirit⁹ enim omnia ſcrutatur, etiam profunda Dei.*
	Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.	11	Quis enim hominum nouit ea quæ ſunt hominis niſi ⁚ſpiritus hominis qui eſt in eo? ita etiam ea quæ ſunt Dei nemo nouit niſi Spiritus Dei.	11	*Quis enim hominū ſcit quæ ſunt hominis niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt? ita & quæ Dei ſunt nemo cognouit niſi Spiritus Dei.*
	Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν·	12	Nos verò non ⁚ſpiritū mundi accepimus, ſed Spiritum qui *eſt* ex Deo: ⁚vt ſciamus ⁚quæ Deus eſt nobis gratificatus:	12	*Nos autem nō ſpiritum mundi accepimus, ſed Spiritum qui ex Deo eſt: vt ſciamus quæ à Deo donata ſunt nobis:*
Suprà, 1. 17 2. pet. 1. 16	Ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.	13	‖Quæ etiam loquimur, ⁚non ſermonibus quos docet humana ſapientia, ſed quos docet Spiritus ſanctus, ſpiritualia cū iis quæ ⁚ſpiritualia ſunt ⁚coniungentes.	13	*Quæ & loquimur, non in doctis humanæ ſapientiæ verbis, ſed in doctrina Spiritus ſancti, ſpiritualibus ſpiritualia comparantes.*

10 *Nobis autem*, ἡμῖν δέ. Sic ſcriptum legimus in omnibus vetuſtis codicibus. Stapulenſis tamen legit ἡμῖν δή, nobis ſané. putauit enim hoc connectendum cum ἡτοίμασεν, hoc modo, *Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt, quæ videlicet præparauit Deus diligentibus ſe, nobis ſanè reuelauit.* At ego (vt paulo antè dixi) putarim illa potius coniungenda cum ἀνέβη, ita vt ſint non quarti caſus ſed recti. Clemens verò lib. ϛρωμ. 5, legit ἡμῖν γὰρ nobis enim, quia nimirum ſuppleuit verbum κηρύσσομεν in ſuperiore verſiculo, vt ſuo loco diximus. Eraſmus denique iſta refert ad id quod præceſſit, *Nemo principum huius ſeculi nouit, ſed Deus nobis reuelauit.* Ita fiet vt quę interpoſita ſunt, includantur parentheſi. quod mihi planè coactum videtur. *Scrutatur*, ἐρευνᾷ. i. Nihil in Deo tam profundè ac penitus abditū quò non penetret Spiritus, nempe quoniam per illum docemur etiam abditiſſima, ſicut Rom. 8. 26, dicitur poſtulare, quòd nos ad poſtulandum impellat. Quòd ſi Spiritum hoc loco malimus non pro ipſo ſancto Spiritu, ſed pro ipſius vi & afflatu accipere, ſimpliciter hoc erit accipiēdum. Sed τὸ καθόλου ad ea demum reſtringendū eſt quę Chriſtus nobis in Euāgelio patefacit. Neque enim curioſis & vanis ſpeculatorib. fauere voluit Paulus quū hęc ſcriberet, ſed poti⁹ doctrinę Euāgelicę excellētiā ita demōſtrauit. Et videtur omnino alludere ad illa Chriſti verba, Caro & ſanguis non patefecit tibi, Matth. 16. 17.

11 *Spiritus hominis*, τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. i. Mens ipſa hominis, intelligendi & iudicandi facultate prædita.

12 *Spiritum mundi*, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Accipere Spiritum declarat Spiritu afflari. Itaque ſignificat Paulus fideles non afflari eo Spiritu qui ea doceat quæ mundus curat, & quorū capaces ſunt homines quadā naturæ ſponte: ſed eū qui nos ad Deum vſque ſubuehat, cuius vi ſcrutemur & intelligamus ſalutis noſtræ myſteriū, alioquin imperueſtigabile. Eſt autem hic locus diligēter etiam atque etiam omnibus piis obſeruandus, vt quid ſit fides, vnde promanet, quæ illius vis, aduerſus ſophiſtas intelligatur. *Vt ſciamus*, ἵνα εἰδῶμεν. Hic demum valere debet ſcientiæ definitio quæ à philoſophis traditur, cuius ἀπόδειξις eſt verè αὐτόπιστος, vt dixit ſuprà, ver. 4. & 10 *Quæ Deus*, &c. τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, &c. *Quæ à Deo donata ſunt nobis.* Ego verò malo χαρίζεσθαι exprimere verbo gratificādi, vt dixi Luc. 7. 21, ideóque paſſiuam conſtructionem mutaui in actiuā. Eraſ. *Quæ à Chriſto donata ſunt nobis*, cuius errorem miror à pleriſque non fuiſſe animaduerſum, quum in nullis Græcis cod. legatur ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ſed ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. & Apoſtolus per Dei dona ipſum Chriſtum in primis, imò ferè vnum intelligat, quum nihil nobis niſi in Chriſto ſit largitus.

13 *Non ſer. quos docet*, &c. οὐκ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. *Non in doctis humanæ ſapientiæ verbis.* quod quum vix quiſquam intelligat, rectè mutatum eſt ab Eraſmo, qui etiā annotat ſe in quibuſdā exemplarib. legiſſe διδακτικοῖς λόγοις. i. ſermonibus qui humanam ſapientiā doceant. verùm hæc lectio mihi nullo modo probatur. Nam res ipſa oſtendit, argumentum quod ſumpſerat Apoſtolus ab ipſa natura eius doctrinæ quā profitebatur, vt ſuum illud ſimplex docendi genus humanæ facūdiæ opponeret quæ Corinthios faſcinarat, nunc accommodari ad id de quo agitur. quaſi dicat Apoſtolus, Ea demum ratio tradēdæ alicui diſciplinæ maximè eſt appoſita, quæ propriis & ad id de quo agitur accommodatis vocabulis ac formulis vtitur. Atqui Euangelium ſicut à Deo non ab hominibus manat, ita etiam res docet ab humano ſenſu prorſus remotas. Meritò igitur in eo tradendo non humanam ſed diuinam eloquentiam vſurpauimus. quam quidem mirum non eſt ab hominibus irrideri, quum eam percipere non poſſint. *Sed quos docet*, &c. ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulgata, *Sed in doctrina Spiritus ſancti.* i. ἀλλ᾽ ἐν διδαχῇ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. quam lectionem inuenimus in vno codice, ſed ab aliquo (vt opinor) deprauatam, qui non animaduertit λόγοις repetendū eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. *Spiritualia*, &c. πνευματικοῖς, &c. i. verba rei accōmodantes, vt ſicut ſpiritualia ſunt quæ docemus, neque ſynceritas doctrinę cęleſtis vllis

humanis cômentis est deprauata, ita spirituale sit nostrum illius docendæ genus. Spirituale autem vocat quod ducatur à Spiritu sancto, qui simplicis sermonis diuina grauitate gaudet, ab omni verborum lenocinio remota. Itaque quòd Chrysostomus existimauit hæc à Paulo dici, quasi significet se ad probanda Euangelii mysteria principiis eiusdem naturæ (id est spiritualibus) vti, & ex verbo Dei petitis, mihi prorsus videtur ἀπροσδιόνυσον: neque etiam esse perpetuum, quum Christus ipse & Apostoli sæpe soleant rationes petere è medio, vt ea confirment quæ vel maximè sunt παράδοξα, vt paulo antè, ver. 11, & infrà 15.36, & deinceps vbi de resurrectione disserit. Deniq. hoc nõ spectat ad id de quo agitur. Sed illi minus etiã appositè loquũtur qui πνευματικοῖς referũt ad homines. Quorsum enim hoc? Itaque malui πνευματικοῖς per periphrasin interpretari, *Iis quæ spiritualia sunt*, quàm *Spiritualibus*, cum Vetere interprete & Erasmo, vt amphiboliam vitarem. Nec obstat quòd paulo pòst animalis hominis fiat mentio, qui spirituali opponitur. Id enim additum est à Paulo vt obiectioni respondeat, quî fiat vt cælestem sapientiam tam pauci agnoscant. *Coniungentes*, συγκρίνοντες. Id est adhibito iudicio ita connectentes, vt verba rebus prorsus respõdeant, & in vnum veluti corpus coalescant. Nam hoc quoque declaratur verbo συγκρίνειν, cui opponitur τὸ διακρίνειν. vnde τὸ σύγκριμα quod & σύστημα dicitur, vt prolatis exemplis docet Bud. Vul. & Eras. *Cõparantes*, non satis expressé.

	Græcus		Beza		Vulgata	
	Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.	14	⁛ Animalis autem homo ⁛ non est capax eorum quæ sunt Spiritus Dei. ⁛ sunt enim ei stultitia, nec potest *ea* cognoscere, ⁛ quia ⁛ spiritualiter ⁛ diiudicantur.	14	*Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei. stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinantur.*	
	Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται.	15	‖At spiritualis ⁛ diiudicat quidem ⁛ omnia, ipse verò à nemine diiudicatur.	15	*Spiritualis autẽ iudicat omnia: & ipse à nemine iudicatur.*	Prou. 27. 19
	Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.	16	‖Quis enim ⁛ nouit ⁛ mentem Domini, ⁛ qui ⁛ instructurus sit eum? nos autem ⁛ mentẽ Christi habemus.	16	*Quis enim cognouit sensum Domini, qui instruat eum? nos autem sensum Christi habemus.*	Esa. 40.13 sapien. 9.13 rõ. 11. 34

14 *Animalis homo*, ψυχικὸς ἄνθρωπος. Id est homo non alia quàm naturali animi luce præditus, vt definitur Iudæ 19, & ita quidem vt omnes tam superiores quàm inferiores facultates comprehendantur, aduersus sophistas qui inferiores duntaxat putant hîc significari, quemadmodum etiam Erasmus perperam hîc definiit animalem hominem eum qui affectus humanos sequatur: quum manifestum sit Apostolum de intelligendi & iudicandi facultatibus disserere, neque duntaxat contumaciam affectuum, quam & Sophistæ agnoscunt, sed etiam mentis cęcitatem arguere, eámque eiusmodi vt quod ad ea intelligenda attinet in quibus posita est salus, omnia prorsus adimat homini naturalibus tantùm facultatibus prædito. Et hoc ex Chrysostomo saltem, quanuis in illo suo αὐτεξουσίῳ euehẽdo sæpe modum non tenente, discere Erasmum oportuit. Sic enim ab eo definitur homo iste ψυχικός. ὁ διὰ σάρκα ζῶν, καὶ μήπω φωτισθεὶς τὸν νοῦν διὰ πνεύματος, ἀλλὰ μόνην τὴν ἔμφυτον ἀνθρωπίνην σύνεσιν ἔχων, ἣν ταῖς ἁπάντων ψυχαῖς ἐμβάλλει ὁ δημιουργός. Id est *is qui propter Carnem viuit, nec adhuc est mente per Spiritum illustratus, sed ea vna insita humana sapientia præditus est, quam opifex omnium animabus inseruit.* Fateor tamen quod alibi docuit Paulus & res ipsa testatur, inuisibilia Dei ex rerum aspectabilium contemplatione ab hominibus etiam non regeneratis intelligi, sed aliud est Deũ vt omnipotentem & æternum nosse, (hoc enim est τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν quod vocat Apostolus Rom. 1.19) aliud verò vt Patrem in Filio reconciliatũ. Itaque (vt ad rem redeã) ψυχικὸς ἄνθρωπος idem declarat atque Rom. 8, & alibi sæpe Caro, & in Carne esse: cui opponitur Spiritualis, Spiritus, & in Spiritu esse. *Non est capax*, οὐ δέχεται. Sic malui interpretari quàm *Non capit*, propter amphiboliam. Vulgata, *Non percipit*. quod significat perfectè capere, ideóque nõ conuenit. Neque enim significat Apostolus infirmas, sed nullas prorsus esse hominis facultates ad spiritualia illa cognoscenda. Erasmus, *Non accipit*, rectè id quidem, sed nimium ambiguè in re tanti momẽti, quum accipere etiam dicatur aliquis quod approbat & gratum habet. At Paulus (vt mox subiicitur & apertè dixit Rom. 8.7) in primis ipsam rationem damnat insaniæ, metaphora à minoribus vasis sumpta, quæ maius quippiam ipsorum proportione capere nulla ratione possint. *Sunt*, ἐστι. Vulg. *Est.* quod rectè mutauit Erasmus, quum præcedat neutrum plurale. *Quia*, ὅτι. Sic Vetus interpres, à quo quum nollemus discedere, suppleuimus relatiuum EA in priore membro. Verùm si legamus ὅ, τι ita vt sit prouocabulum, (quod legit Arabs interpres) nihil fuerit supplendum, & eadem manebit sententia, id videlicet quod nonnisi spiritualiter, id est Spiritus vi & afflatu cognosci potest, ab eo cognosci non posse qui eo Spiritu non sit præditus. Sed & possumus cum Erasmo vertere ὅτι, *quòd*, ita vt εἰδικῶς accipiatur: quasi significet Apostolus, animalem hominem ne cognoscere quidem posse ista, de quibus agitur, solius Spiritus vi intelligi, id est ne id quidem nosse in quantis tenebris versetur. Nam alioquin ea non haberet ludibrio, sed miseram suam conditionem potius deploraret. Mihi tamen hoc argutum potius quàm solidum videtur. *Spiritualiter*, πνευματικῶς. Id est vi & afflatu solius sancti Spiritus, non autem τῆς ψυχῆς, id est animi, quo præditi sunt omnes homines. Neque enim *Spiritualiter* hoc loco, vel modum, vel qualitatem, sed rem ipsam in filiis Dei agentem declarat, à qua spirituales denominantur. *Diiudicantur*, ἀνακρίνεται. Id est intelliguntur ac perspiciuntur, vt ab aliis internosci & certò sciri possint. Gignit enim in nobis Spiritus fidem, & fides πεποίθησιν illam ac πληροφορίαν toties ab Apostolo commemoratam. Sed hoc sciamus, Spiritum à verbo non separari, & eo quidem verbo quod prædicarunt & scripserunt Apostoli, vt explicatur Rom. 10.8, & 17. ne vel furiosi Anabaptistæ & Academici suas reuelationes, vel Papistæ sua commenta, aut mortuorum responsa nobis pro Dei spiritu obtrudant. Vulgata, *Examinantur*. quæ interpretatio nimium est diluta, quum alioquin verbo ἀνακρίνεσθαι conueniat.

15 *Diiudicat*, ἀνακρίνει. Id est intelligit ac perspicit, videlicet pro Spiritus mensura. Chrysostomus tamen mauult pro ἐλέγχειν accipere, id est pro redarguere. *Omnia*, πάντα. Iterum τὸ καθόλου ad ea de quibus agitur restringendum est. *A nemine*, ὑπ' οὐδενός. A nemine videlicet homine. Nam ne tum quidem quum Prophetæ de Prophetis iudicant, hominis est, sed Spiritus iudicium. tanta est Euangelicæ doctrinæ præstantia. Vel à nullo, id est à nulla re, vt οὐδενὸς neutro genere accipiatur, quia præcessit πάντα. Ita enim planior erit antithesis ac multo vehementior, vt non homines ipsi modò, sed quicquid etiam ab ipsis proficiscitur, quicquid denique vsquam est, Spiritui subiiciatur, ac proinde verbo Spiritus: quo maiore reprehensione digni erant Corinthii quũ alios ei anteponerent, vana quorundam garrulitate capti. Quorsum hoc autem ad Antichristum Romanum & eius asseclas, qui à nemine volunt iudicari, imò ne in sua quidem vllo modo inquiri?

16 *Nouit*, ἔγνω. Hebræa habent Esa. 40.13, מי תכן [*mi thichchẽ*,] id est *quis direxit*? Quod igitur figuratè dixit Propheta, Græci simpliciter exposuerunt. Videntur tamen Hebræa amplius quiddam significare: sed in hoc nullum est momentum quod attinet ad scopum Apostoli.

Mentem, νοῦν. Hebr. רוח [*ruach*] id est *Spiritum*. Itaque Vetus interpres non rectè videtur SENSVM interpretari tum hoc loco, tum in sequenti versiculo. *Qui*, ὅς. Refertur prouocabulum ad τίς, vt ego quidem existimo, Placuit tamẽ Stapulensi potius referre ad νοῦν. i. mentem:

ſed ſententia parum appoſita, vt ex Hebræorum collatione liquet. *Inſtructurus ſit eum*, συμβιβάσει αὐτόν. id eſt collatis cōſiliis edocturus quid ei ſit agendum. Hoc enim etiam declarat τὸ συμβιβάζειν, vt diximus Act. 16. 10. pro quo Hebræa habent ויבינהו [*vaibinehu*,] id eſt, & fecit eum intelligere. Itaque non ſatis appoſitè Photius συμβιβάζειν, hoc loco interpretatur per καταλλάττειν, id eſt Conciliare: Chryſoſtomus autem non malè per κατορθοῦν, id eſt dirigere: vti facere ſolent qui alios docent: vnde & καθηγηταὶ dicuntur. *Mentem Christi habemus*, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. id eſt Christi Spiritu præditi ſumus, qui nobis arcana illa alioquin inſcrutabilia omnémque adeò veritatem patefecit, vt Ioh. 16. 13, & Rom. 8. 9. niſi malimus pro ipſius Spiritus vi & afflatu accipere, eadem manente ſententia. Eraſ. *Mentem Christi tenemus*. Putauit enim νοῦν hoc loco declarare conſilium ac voluntatem, cum Vetere interprete, qui *ſenſum* conuertit. Sed & Theophyl. pro notitia ſeu intelligentia exponit: quæ Chriſti eſſe dicatur, quoniam à Patre in nos per Chriſtum promanat. Quidam denique mentem Chriſti interpretantur Deum Patrem: quæ interpretationes mihi videntur longius petitæ. Itaque malo in hoc quoque membro, vt in Eſaiæ teſtimonio, νοῦν accipere pro רוח [*ruach*.] id eſt *Spiritu*, vt Ro. 8. 9. in qua etiam opinione eſt Photius.

Κεφάλαιον γ.

1 ΚΑΙ' ἐγὼ, ἀδελφοὶ, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ.

2 Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἠδύνασθε· ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε.

3 Ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;

4 Ὅταν γὰρ λέγῃ τις, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου· ἕτερος δὲ, Ἐγὼ Ἀπολλὼ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;

5 Τίς οὖν ἐστι Παῦλος, τίς δὲ Ἀπολλὼς, ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν;

6 Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισεν· ἀλλ' ὁ Θεὸς ηὔξανεν.

7 Ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός.

8 Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἕν εἰσιν· ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.

Pſal. 62. 13 galat. 6.5

CAP. III.

1 EGo porro, fratres, nō potui loqui vobis vt ſpiritualib. ſed loquutus ſum ⁚vt carnalib: ⁚*id eſt* vt infantibus in Chriſto.

2 ⁚Lactis potu vos alui, & non ⁚eſca: nondum enim poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc poteſtis.

3 Nam adhuc carnales eſtis. quum enim in vobis *ſint* ⁚liuor & cōtentio, ⁚& diſſidia, nónne carnales eſtis, ⁚& ſecūdum hominem inceditis?

4 Etenim quum dicit quidā, Ego quidem ſum Pauli: alter verò, Ego *ſum* Apollo: nonne carnales eſtis?

5 ⁚Quis igitur eſt Paulus, quis autem Apollos, ⁚niſi miniſtri ⁚per quos credidiſtis, & vt cuique Dominus dedit?

6 Ego plantaui, Apollos rigauit: ſed Deus dedit incrementum.

7 Itaque neque is qui plātat, eſt aliquid, neque qui rigat: ſed Deus, qui dat incrementum.

8 ⁚Is verò qui plantat, & is qui rigat, vnum ſunt: ‖ vnuſquiſque verò ſuam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem.

CAP. III.

1 *ET ego, fratres, non potui vobis loqui quaſi ſpiritualibus, ſed quaſi carnalibus: tanquam paruulis in Chriſto.*

2 *Lac vobis potum dedi, non eſcam: nondum enim poteratis: ſed ne nunc quidem poteſtis.*

3 *Adhuc enim carnales eſtis. quum enim ſit inter vos Zelus & contentio, nónne carnales eſtis, & ſecundum hominem ambulatis?*

4 *Quum enim quis dicat, Ego quidē ſum Pauli: alius autem, Ego Apollo, nónne carnales eſtis?*

5 *Quid igitur eſt Apollo? quid verò Paulus? Miniſtri eius cui credidiſtis, & vnicuique ſicut Dominus dedit.*

6 *Ego plantaui, Apollo rigauit: ſed Deus incremētum dedit.*

7 *Itaque neque qui plantat eſt aliquid, neque qui rigat: ſed qui incrementum dat, Deus.*

8 *Qui autē plātat, & qui rigat, vnum ſunt: vnuſquiſque autem propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem.*

IN CAPVT III.

1 *Vt carnalibus*, ὡς σαρκικοῖς. Carnales vocare ſolet Paulus qui in carne ſunt, ac proinde placere Deo non poſſunt. vt Rom. 8. 5, & 8. Hîc verò pro iis accipit qui ſunt quidem in Spiritu, ſed tamen adhuc νεόφυτοι, & quaſi teneri adhuc infantes. quod explicat ipſe Apoſtolus. nam illud ὡς νηπίοις poſitum eſt in epexegeſi. *[Id eſt] vt infantibus in Chriſto*, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Fide inſerimur Chriſto, cuius Spiritu vegetamur. Itaque pro menſura fidei ac profectus dicimur etiā adoleſcere, vt Epheſ. 4. 13. & in Arabica interpretatione additur ἐν πίστει, *in fide*. Eſt autem paſtoris munus ſeſe ad eorum captum accommodare quos alendos ſuſcepit: ita tamen vt pro lacte nunquam porrigat venenum. Lac enim & ſolidus cibus re quidem eadem ſunt, ſed tradendi modo & forma differunt.

2 *Lactis potu vos alui*, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα. Vulg. ad verbū, *Lac vobis potum dedi*. quod feliciter mutauit Eraſmus, quia quod de cibo ſubiicitur, nō ſatis propriè referri poteſt ad ἐπότισα. Sciendum eſt igitur ſubaudiri cognatæ ſignificationis verbum, vt in illo Homeri -- οἶνον καὶ σῖτον ἔδοντες. & alibi, -- ἔδουσί τε πίονα μῆλα Οἶνόν τ' ἔξαιτον μελιηδέα.

Eſca, βρῶμα. Id eſt στερεὰν τροφὴν, ſolido alimento, vt explicatur Heb. 5. 12. eo videlicet cibi genere quod commolitione & firmiore ventriculo indigeat, παρὰ τὸ βρώσκειν. Ideo malui eſcam interpretari quàm cibum. *Nondum poteratis [id ferre,]* οὔπω ἠδύνασθε. Nimirum vt vos ſolido cibo paſcerem. Suppleui igitur quod deerat explendæ conſtructioni: quanuis etiam poſſimus δύνασθαι abſolutè interpretari, viribus ſeu robore eſſe præditum.

3 *Liuor*, ζῆλος. Vulg. *Zelus*. Eraſ. *Aemulatio*. Vide Iohan. 2. 17. *Et diſſidia*, καὶ διχοστασίαι. Hoc non legit Vet. interpr. neque etiā Clemēs, libro στρωματέων quinto hūc locū citans. *Et ſecundum hominem inceditis?* καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; Exponit quid ſit carnalem eſſe, i. humani iudicii imbecillitati eſſe obnoxium. qđ quidē aliquatenus in eos etiā cadit qui alioqui ſunt ſpirituales, quū omnes ex parte cognoſcamus. Sed tamen quia errabant Corinthii in hoc veluti Chriſtianę religionis tyrocinio, ideo grauius à Paulo reprehenduntur, vt eorum faſtum compeſcat: quū alioquin variis & excellentibus donis plurimi inter eos excellerent, vt dictum eſt ſuprà, 1. 5. Vide Rom. 3. 5. vbi expoſuimus quid declaret κατ' ἄνθρωπον.

5 *Quis eſt*, τίς ἐστι. Vulg. *Quid eſt*, τί ἐστι. quod etiā melius videtur conuenire cum concluſione verſus 7. *Niſi*, ἀλλ' ἤ. Hoc non legit Vet. interpr. & in vno exēplari deeſſe cōperimus: ac mihi quidē videtur melius cohærere oratio ſi poſt Ἀπολλὼς adſcripta nota interrogationis, ſubiiciatur pro reſponſo, διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, *miniſtri [ſunt] per quos credidiſtis*. *Per quos*, δι' ὧν. Vulg. *Eius cui*, vt videatur legiſſe ἐκείνου εἰς ὅν. *Et vt cuique*, καὶ ἑκάστῳ ὡς. Videtur Paulus delectatus hac traiectione, cuius aliud extat exemplum Rom. 12. 3. Vide infrà, 12. 11. Syrus autē legit καὶ ἕκαστος, ἡμῶν ſine copula, *vnuſquiſque*. Arabs verò ἕκαστος ἡμῶν, *& vnuſquiſque noſtrûm*. Et mox, tum Syrus tum Arabs, ὡς αὐτῷ ἔδωκεν, *ſicut ei dedit*, &c.

8 *Is verò qui plantat*, ὁ φυτεύων δέ. Duplex igitur fuit error: vnus quòd in ipſis miniſtris hærerent: alter, quòd miniſtros miniſtris opponerent, quum vno munere omnes fungantur, etiam ſiquis ampliore menſura fuerit donatus.

	Greek		Beza		Vulgate
9	Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί· Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε.	9	Etenim Dei sumus ¨administri: Dei ¨aruum, Dei ædificatio estis.	9	*Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.*
10	Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα· ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ. ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.	10	¨Secundũ gratiam Dei quæ data est mihi, ¨vt peritus architectus fundamentum posui: ¨alius autem superædificat. Porro quisque videat quomodo superædificet.	10	*Secũdum gratiam Dei quæ data est mihi, vt sapiens architectus fundamentum posui: alius autẽ superædificat. Vnusquisque autem videat quomodo superædificet.*
11	Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.	11	Nam fundamentum aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Iesus Christus.	11	*Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positũ est, qui est Christus Iesus.*
12	Εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσὸν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην·	12	Quòd siquis superædificet super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:	12	*Siquis autem superædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:*
13	Ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται· ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει· ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει.	13	Cuiusque opus manifestum fiet: ¨dies enim declarabit: ¨nã per ignem retegetur: & cuiusque opus quale sit, ignis probabit.	13	*Vniuscuiusque opus manifestũ erit. dies enim declarabit: quia in igne reuelabitur: & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit.*

9 *Administri*, συνεργοί. Augustinus & Erasmus, *Cooperarij*. Ambrosius, *Operis participes*. Vulg. *Adiutores*, vocabulo, fateor, Latino, sed quod rectè (vt opinor) reprehendit Stapulensis. Dicimur enim eum adiuuare cui vires non sufficiunt: quis autem hoc de Deo dicat? Ei autem subseruire nihil prohibet, cui opera nostra vti placeat in eo quod ipse solus, si velit, possit efficere. Sed in hoc opere de quo hîc disseritur, amplius etiam aliquid cõsiderandũ est. Primùm videlicet, istos qui Dei sunt administri, viribus vti non à natura insitis, sed à gratia collatis, vt apta & idonea fierent instrumenta: sicut significat Apostolus infrà, 15.10, & 2.Cor.3.6. vt nihil habeant συνεργοὶ de quo in sese glorientur. Deinde quod præcipuum est in hoc opere, id est vitam & augmentum, id omne ita manare à Deo vt nullum habeat συνεργόν. *Aruum*, γεώργιον. Vel *seges*. significat enim γεώργιον id ipsum in quo excolendo laborauit agricola. Vulgata, *Agricultura*. Erasmus, *Agricolatio*, id est γεωργία. Quod autem Vetus interpres hoc loco addit *estis*, ἐστὲ, reperimus in vno exemplari, & est alicuius momenti, propter repetitionis emphasin. Cæterùm hæc est argumentorum series, Si Pauli estis, ergo & Apollo estis, quum Paulus & Apollos vnum sint. Sed neque Pauli neque Apollo estis, nisi quatenus sunt vnius Dei ministri. nam re vera vnius Dei estis, quum is propriè vos excoluerit & ædificarit in Filio suo. Vnde igitur istæ factiones?

10 *Secũdum gratiam*, κατὰ τὴν χάριν. Hoc Arabs interpres & alii nonnulli adiungunt præcedentibus: ego rationem ipsam & pleraque exemplaria sequutus, cõiunxi cum verbo τέθεικα, *posui*. Est enim hoc additum ab Apostolo ne de se videretur nimium magnificè loqui, quasi suis ipsius viribus fundamenta huius Ecclesiæ iecisset, ac non potius vt Dei administer: deinde vt doctrinæ suę auctoritatem conciliaret. Sed & ab his verbis videtur à populo conuertere orationem ad ipsos pastores: obliquè tamen initio, & de ipsis potius quàm ad ipsos loquens, ídque in genere & indefinitè, vt sit grauis potius quàm acerba reprehensio.

Vt peritus architectus, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων. Vulgata & Erasmus, *Vt sapiens architectus*. Sed haud scio an Sapiens apud Latinos tam latè pateat atque σοφὸς apud Græcos: de quo diximus aliquid suprà, cap.1.ver.17. *Alius autem*, ἄλλος δὲ. Hoc omnino indicat Apostolum nunc de iis agere qui in Corinthiorum Ecclesia docebant. Ii verò nusquam reprehenduntur à Paulo quòd falsam doctrinam annuntiarent: sed eo nomine duntaxat quòd curiosis argutiis & humanæ potius quàm diuinæ sapientiæ dediti essent: vnde postea illæ in populo factiones erant exortæ. Vana igitur illa confert Apostolus cum ligno, fœno, stipulis, ex qua materia non struitur firmum ædificium: solidam autem & verè pretiosam doctrinam, auro, argento & gemmis comparat, alludens proculdubio ad locum Esa.54.11. sed scopo diuerso. Paulus enim per gemmas istas doctrinam ipsam purissimam, & syncerè administratam intelligit: Esaias autem sic allegoricè describit pretiosa Spiritus sancti dona quibus ii ornandi erant à quibus erat extruenda Ecclesia. Aberrant igitur à scopo qui ad doctrinas verbo Dei vlla ex parte contrarias hanc Pauli similitudinem ac- 5 commodát: in quibus etiam numero ciborum delectum, dierum & vestium discrimina, reliquiarum venerationem, & cætera id genus. Sed ii multo longius excurrunt qui ad priuatorum vitam & actiones hoc referunt: nec scopum etiam attingunt qui hoc referunt ad discipulos si- 10 ue auditores, vt putauit Hieronymus in hunc locũ, itémque Theodoritus & Oecumenius: quum manifestè hîc agatur de doctrina & doctoribus. Longissimè denique atque adeo in contrarium partem feruntur qui hoc loco purgatorium suum ignem extruunt. Sed bene habet quòd 15 is ex stipula ligno & fœno sit extructus, vt nihil mirum sit illum nostra memoria, Dei flamma rursus accensa, magna iam ex parte conflagrasse. Certè præclaros istos architectos oportuerat suo saltem Gregorio assentiri. siquidem (vt ipsi volunt) Papam nefas est à quoquam iudi- 20 cari, & eum quidem qui in diuorum album sit relatus. Is verò Dialog. lib. 4. cap. 39, quum aliquot scripturę testimonia citasset, *Ex quibus sententiis*, inquit, *constat quia qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio præsentatur: sed tamen de quibusdam* LEVIBVS CVLPIS *ante iudicium* 25 *purgatorius ignis censendus est*. Deinde quænam illa sint leuia peccata exponens, *Sicut est*, inquit, *assiduus otiosus sermo, immoderatus risus, vel peccatum curæ rei familiaris, quæ vix sine culpa vel ab ipsis agitur qui à culpa qualiter declinare debeant, sciunt, aut non in grauibus error ignorantiæ: quæ cuncta etiam* 30 *post mortem grauant, si adhuc in vita positis minimè fuerint relaxata. Nam quum Paulus dicat Christum esse fundamentum, atque subiũgat, Siquis superædificauerit, &c. quamuis hoc de igne futuræ purgationis accipiat, pensandum solicitè est quia illum per ignem dixit posse saluari non qui super hoc fundamentum fer-* 35 *rum, æs, vel plumbum ædificat, id est peccata* MAIORA, *& idcirco duriora atque tunc iam insolubilia: sed lignum, fœnum, stipulam, id est peccata* MINVTA ET LEVISSIMA, *quæ ignis facilè consumat*. Hæc Gregorius, & papa, & diuus, & doctor (vt volunt) irrefragabilis: ineptè quidem, quum Paulus de doctrina & docendi modo disserat, & quidem ex hypothesi ad Corinthiorum doctores accommodata: sed ita tamen vt blasphemum hunc errorem res ipsa clamet ab eius successoribus plurimum auctum, qui leuia illa peccata reliquerunt aquæ aspergine eluen- 45 da: maiora verò atque adeo maxima quæque sibi reseruarunt, vt horum nimirum obtentu non animos repurgent, (id enim vnius Dei est efficere per fidem in Christum, vt Act.15.8, clamat ipse Petrus, cuius auctoritatem istos non pudet ementiri) sed crumenas fœdissima illa sua 50 nundinatione emungant.

13 *Dies enim*, ἡ γὰρ ἡμέρα. Id est tempus, vel lux veritatis, suo tempore, diei instar exoriens, vt ignorantiæ tenebras

pellat. acsi dicat Apostolus, Quæ pro auro & argento nunc admiramini (id est curiosa ista humanæ sapientiæ ostentatio) suo tempore apparebunt nihil aliud esse quàm res inanis ac prorsus vana: quam quum ceperit illucescens animis nostris Dominus tanquam igne explorare, necesse erit eam euanescere, ac tanquam lignum aut fumum ac stipulam consumi. ignis enim proprium est vt illustret & probet. Estque tota hæc oratio allegorica: vt ii planè sint inepti qui quum in cæteris allegoriam cogantur agnoscere, tamen in vocabulo ignis hærent, nec interim considerant quod rectè obseruauit Augustinus, huic igni subiici tam bonos quàm malos ædificatores, vt, si istorum doctrina valeat, necesse sit bona opera non minus quàm mala in isto purgatorio excoqui. Cæterùm quòd in quibusdam Latinis codicibus adiicitur DOMINI, non inuenio in Græcis exēplaribus, nec puto conuenire: quòd fere soleat supremus ille dies hoc addito epitheto significari: in quem certè non reiicit hoc examen Apostolus. Est tamen addito articulo scriptum ἡ ἡμέρα, nimirum vt significetur certum esse à Domino tempus cōstitutum quo cuiusque ministri opus exploret. *Nam per ignem retegetur*, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Ego nouam propositionem ab his verbis puto inchoari, qua probetur aut explicetur potius illud ἡμέρα δηλώσει, dies declarabit. Itaque post δηλώσει non adscribo διαστολὴν sed στιγμήν. neque dubito quin ὅτι sit coniunctio, non prouocabulum.

	Græce		Beza		Vulgata
	Εἴ τινος τὸ ἔργον μένει ὃ ἐπῳκοδόμησε, μισθὸν λήψεται·	14	Sicuius opus manebit quod superædificauerit, mercedem accipiet:	14	*Sicuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipiet:*
	Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτω δὲ ὡς διὰ πυρός.	15	Sicuius opus exustum fuerit, ⁚damnum faciet: ipse verò ⁚seruabitur, ita tamen ⁚vt per ignem.	15	*Sicuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem.*
Infrà. 6. 19 / 2.cor. 6. 19	Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;	16	‖An nescitis vos esse templū Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis?	16	*Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?*
	Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.	17	Siquis templum Dei ⁚violat, hunc ⁚perdet Deus: nam templum Dei sanctum est, ⁚quod estis vos.	17	*Siquis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.*
	Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.	18	Nullus seipsum seducat: siquis *sibi* videtur esse sapiēs inter vos ⁚in hoc seculo, stultus fiat vt fiat sapiens.	18	*Nemo se seducat: siquis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat vt sit sapiens.*
Iob.3.13 / Psal.94. 11	Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ, Ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.	19	Sapiētia enim mūdi huius, stultitia *est* apud Deum. scriptū est enim, ‖⁚Carpit sapientes ⁚cū versutia ipsorum.	19	*Sapientia enim huius mundi, stultitia est apud Deum, scriptum est enim, Comprehendam sapientes in astutia eorum.*
	Καὶ πάλιν, Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶ μάταιοι.	20	Et rursum, ‖Dominus nouit cogitationes ⁚sapientū esse vanas.	20	*Et iterum, Dominus nouit cogitationes sapiētium quoniam vanæ sunt.*

15 *Dammum faciet*, ζημιωθήσεται. Id est, iacturam hanc faciet, operis nimirum istius ac laboris: vt siquis architectus non rectè struxerit parietem, non modò non persoluitur ei merces operis, sed etiam opus diruitur. Vulg. *Detrimentum patietur*. Eras. *Dammum patietur*, vterque ambigué. *Ipse verò*, αὐτὸς δὲ. Nonnulli conuertūt Ipsum verò, quasi hoc ad θεμέλιον, id est fundamentum, referatur: quam opinionem non probo. Primùm enim quorsum hoc Paulus, quod erat extra omnem controuersiam? Deinde coacta est interpretatio verbi σώζεσθαι, pro perdurare & integrum manere, quum fundamentum ipsum in nullo pereūdi periculo versetur, ex Pauli hypothesi, suprà, ver. 11. Præterea θεμέλιος ab ipso duodecimo versiculo esset reperēdum. quod & ipsum est vi quadam detortum, vt sine necessaria causa non debeat admitti. Deinde cur addita esset conditio quæ subiicitur? Denique, apparet ex antithesi, ea quę superstruuntur, non comparari cum fundamento quod Paulus iecerat, sed inter se conferri, ipsósque opifices non cum fundamenti architecto, sed inter se alios cum aliis committi, eos videlicet qui rectè & solidè superstruunt, cū iis qui fœnum & stipulam (id est inutilem materiam) congerunt. *Seruabitur*, σωθήσεται. Id est opere quidem ac mercede sperata, non tamen vita multabitur. Neque enim eos vt pseudoapostolos reprehendit Paulus, quíque à fundamento desciscāt, sed vt curiosa quædam ac humana potius quàm diuina consectantes, vt fecit ille Dionysius, Corinthiorū, opinor, ipsorum episcopus, qui in cęlesti Hierarchia describenda sese plerunque frustra fatigat. Sic etiam hodie faciunt qui Scripturæ simplicitatē fastidiētes, philosophicas aut ne philosophicas quidē speculationes permiscent: qui deniq; ascititio quodā cultu natiuā illam verbi quasi formam inficiunt. *Vt per ignem*, ὡς διὰ πυρός. Id est, ita tamen vt examinis illius rigorem non effugiat, & nonnisi probatus & exploratus abstersis demum sordibus placeat. Hæc enim est cōditio quæ in recipiendis omnium doctorum scriptis valere debet, quū solum Dei verbum sit αὐτόπιστον.

17 *Violat*, φθείρει. Id est, vt rem sacram polluit ac contaminat. Eras. *Profanat*, βεβηλοῖ. Polluere autē Dei tēplum dicuntur Apostolo qui carnali facundia puritatem Euangelii inquinabant, quíque factionib. scindebant Ecclesiā, quod neque sunt impune laturi. *Perdet*, φθερεῖ. In Græcis idem verbum repetitur. quamobrem etiā Hilarius Psal. 64, vtrobique corrumpendi vocabulo vsus est, sed nimium impropriè. Meminit & ipse Augustinus contra epistolam Manichæi cap. 39, vt Eras. annotauit. Quòd siquis velit paronomasiam seruare, vertat licebit, *Siquis templum Dei destruit, hunc destruet Deus*, vt Eras. placuit in annotationibus. *Quod estis*, οἵτινές ἐστε. Ad verbum, *Qui estis*. Sed hoc nullius est momenti. Sic enim solent Græci interdum rationem eius quod sequitur potius quàm antecedentis habere. & Latini quoque, vt in illo Salustii, *Est locus in carcere quod Tullianum appellatur*.

18 *In hoc seculo*, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Hoc nonnulli præcedentibus, nonnulli sequentibus attexunt: ego præcedentibus malo. Fuit enim definiendum Apostolo quod sapientiæ genus excludat ab Ecclesiastico ministerio, id videlicet quod à Carne manat, non à Spiritu, ac proinde polluit Ecclesiam, nedum vt illam exornet. Nam alioqui non errat quisquis est sibi veræ sapientiæ conscius, si in Domino glorietur, nec alios despiciat, vt infrà, 7.40, & 11.1.

19 *Carpit*, ὁ δρασσόμενος. Hebræa habent Iob. 5.13, לוכד [*loched*.] i. *irretit*. Est autē τὸ δράσσεσθαι id quod dicimus vulgato nostro sermone *Il empoigne*. vnde δρὰξ, manipulus, *Vne poignee*. éstque positum participium, Hebræorum more, pro verbo. Vulg. *Comprehendam*, non satis rectè, quum ibi non loquatur Dominus, sed Eliphaz. Eras. *Qui comprehendit*, ὃς καταλαμβάνει, vel ὁ καταλαμβάνων, vt habet ea editio Græca qua nūc vtimur. *Cum versutia*, ἐν τῇ πανουργίᾳ. Vel vafricia ac calliditate. i. Vtcūq; sint vafri, eos tamē Dominus capiet, quū eorū artes re ipsa declarabit illud ipsū esse quo sese inuoluerint. Itaq. prępositio ἐν vel pro σύν. i. cū, vel pro διὰ accipitur. Vulg. & Eras. *In astutia*, obscurè: nisi sic accipias q. d. in media ipsa versutia illos à Deo occupari.

20 *Sapientum*, τῶν σοφῶν. Hebræa veritas habet Psal. 94. 11, אדם [*adam*,] hominum. sed rectè omnino Apostolus

Prophetæ ſenſum expoſuit. Cuius enim virtutis eſſet, ſtultorum aut vulgarium hominum vanitatem noſſe? Loquitur ergo Dauid de iis qui inter homines præcipuè excellunt, quorum tamen omnem ſapientiam iudicio Dei teſtatur nihil aliud quàm meram eſſe vanitatem, ideóque contemptim generali nomine eos vocat אדם [*adam,*] ſuæ conditionis eos admonens.

Ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν·	21	¨Itaque nullus ¨glorietur in hominibus: omnia nanque veſtra ſunt:	21	*Nemo itaque glorietur in hominibus: omnia enim veſtra ſunt:*
Εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπολλὼς, εἴτε Κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωὴ, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν.	22	Siue Paulus, ſiue Apollos, ſiue Cephas, ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura: omnia *inquam* ¨veſtra ſunt:	22	*Siue Paulus, ſiue Apollo, ſiue Cephas, ſiue mũdus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura. omnia enim veſtra ſunt:*
Ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ.	23	Vos autem Chriſti: Chriſtus verò Dei.	23	*Vos autẽ Chriſti, Chriſtus autem Dei.*
Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.
Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ.	1	SIC de nobis reputet ¨homo vt de miniſtris Chriſti, & diſpenſatoribus myſteriorum Dei.	1	*SIc nos æſtimet homo vt miniſtros Chriſti, & diſpenſatores myſteriorum Dei.*
Ὃ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ.	2	¨Quod ſupereſt autem, *illud* requiritur in diſpenſatoribus vt fidus quiſque inueniatur.	2	*Hîc iam quæritur inter diſpenſatores vt fidelis quis inueniatur.*
Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας· ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω.	3	Mihi verò pro minimo eſt quòd à vobis diiudicer, aut ¨ab humano iudicio: imò nec meipſum ¨diiudico.	3	*Mihi autem pro minimo eſt vt à vobis iudicer, aut ab humano die: ſed neque meipſum iudico.*
Οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα· ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, Κύριός ἐστιν.	4	Nullius enim rei mihi conſcius ſum: ſed non per hoc iuſtificatus ſum: ſed Dominus is eſt qui me diiudicat.	4	*Nihil enim mihi conſcius ſum: ſed nõ in hoc iuſtificatus ſum: qui autẽ iudicat me, Dominus eſt.*

21 *Itaque,* ὥστε. Sequitur iam vniuerſalis concluſio, qua primo loco admonet auditores ne in ipſis miniſtris ſubſiſtentes, & ab eis dependentes, tanquam Dominis, ſibi & aliis peſſimè conſulat: ſed vt ad eũ aſcendant qui per illos agit, tribus videlicet verſibus proximis: ſic tamẽ vt eos nihilominus habeãt pro miniſtris & arcanorũ Dei diſpenſatoribus, ver. ſequentis cap. 1. Secundo autem loco miniſtros monet vt ſe non dominos ſed œconomos eſſe meminerint: ac proinde nihil alienum vel in doctrina, vel in ipſa docendi ratione admiſceant, ſed, vt fideles œconomi, ea demum quæ acceperunt, bona fide diſtribuant. ídque complectitur verſiculus 2, ſequentis capitis. Deinde ad arrogantiam vtrorúmque compeſcendam tranſit. Itaque debuit ſequentis capitis ſectio incipere ab ἐμοὶ δὲ, *mihi verò*: præcedentes autem verſiculi primus & ſecundus huic capiti attexi. *Glorietur,* καυχάσθω. Id eſt, ſibi ita placeat in hominibus quicunque tandem illi ſint, vt illis ſit addictus, & quod Dei eſt, ad eos transferat. vt ii faciebant qui huius aut illius ſe eſſe dicebant, & etiamnum hodie qui Franciſcanos, Dominicanos, Benedictinos ſeſe profitentur: & qui magna cum Eccleſiæ & ipſius Lutheri infamia Lutheranos ſeſe editis etiam libris, appellitant. Omnium autẽ impudẽtiſſimi ſunt qui annis abhinc quadraginta Chriſtianorum nomen omnibus piis commune faſtidientes, ſeſe Ieſuitas auſi ſunt cognominare: quod vel vnum facinus à quo ſpiritu iſti prodierint apertè demonſtrat.

22 *Veſtra ſunt,* ὑμῶν ἐστιν. Id eſt, adminicula vobis deſtinata, vt ad Chriſtum & à Chriſto ad Deum ſubuehamini, non autem vt in illis adminiculis hæreatis. Ita enim fieret vt non veſtra eſſent illa, ſed illorum potius eſſetis.

IN CAP. IIII.

1 *Sic de nobis reputet,* οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω. Vulgata & Eraſmus, *Sic nos æſtimet,* οὕτως ἡμᾶς τιμησάτω, quod vocabulũ mihi videtur paulo ſuperbius. Eſt autem cum hoc loco conferendum quod ſcripſit Apoſtolus ſuprà, 1.12, quum eos etiam increparet qui dicebant Ego ſum Chriſti, ita videlicet vt miniſtros non agnoſcerent: quum non minus peccet qui quoſuis miniſtros ſpernit (quos quidem veros Dei miniſtros eſſe cognouerit) quàm qui plus illis defert quàm par ſit. *Homo,* ἄνθρωπος i. ἕκαστος, *quiſque*: enallage non modò Hebræis familiari, ſed quæ etiam vſurpatur apud diſertiores Græcos. Demoſth. καὶ γὰρ ἄνδρα ἰδίᾳ καὶ πόλιν κοινῇ πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ὑπερεχόντων ἀεὶ δεῖ τὰ λοιπὰ πειρᾶσθαι πράττειν. Videtur tamen hominis nomen ſua emphaſi non carere hoc in loco, nempe vt quiſque ex ſua imbecillitatis conſideratione melius intelligat quanta ſit miniſterii eccleſiaſtici dignitas, quæ tamen non in ipſis hominibus, ſed in eorum munere ſit poſita.

2 *Quod ſupereſt autem,* ὃ δὲ λοιπόν. Vulgata, *Hîc iam quæritur*: vt rectè ſuſpicetur Eraſmus legiſſe, ὧδε λοιπὸν ζητεῖται. ſed refragantibus ſummo conſenſu Græcis codicibus. Deinde Quæritur pro Requiritur, obſcurè dictum eſt.

3 *Ab humano iudicio,* ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Vulg. *Ab humano die,* quæ interpretatio perobſcura eſt. Ponitur autẽ dies pro iudicio ex Cilicum idiotiſmo, vt Hieronymo placet: qui tamen non video quo iure omnem elegantiam Paulo detrahat, vt diximus alibi. Putarim autem potius Paulum diem maluiſſe dicere quàm iudicium, vt alluderet ad diem illum ſupremum in quo Dominus ipſe iudex ſedebit. & ita tandem patefiet quis quomodo ſe geſſerit, vt verum iudicium feratur. *Diiudico,* ἀνακρίνω. i. De me ipſo iudico, quantus ſim vel non ſim inter homines. Nam ſicut nullius ſum mihi conſcius, vnde fortaſſis poſſem alicuius inter vos gloriationis occaſionem arripere, ita etiam probè noui mihi longè alia iuſtitia opus eſſe, vt nulla ſit cauſa cur mihi ipſi placere debeam. Itaque totũ hoc iudicium Domino relinquo, huic rei potius intentus vt fidelis ſeruus inueniar, quàm vt laborem ſcire quanti ſim vel non ſim. Eſt igitur hoc Pauli dictum ad certam hypotheſin reſtringendũ. Nam & Spiritus probandi ſunt, & nos ipſos explorare debemus an ſimus in fide. Nec priuata etiam charitatis iudicia, ac multo minus vel ciuilem vel eccleſiaſticam politiam damnat Apoſtolus. Non agit enim propriè vel de doctrinæ vel de morum examine, ſed de eo potius quanti ſit ipſe faciendus vel non faciendus inter homines: qua de re, inquit, Dominus demum iudicabit. Deinde, quòd nullius ſe conſcium dicit, ad id vnum referendum eſt de quo agitur, nempe ad miniſterii functionem, quam teſtatur ſe tam bona conſcientia adminiſtraſſe vt ne à ſeipſo quidem vllius fraudis aut negligentiæ redarguatur. Sed, inquit, abſit vt propterea me alicuius pretii eſſe putem, quum longè aliud ſit ſibi non eſſe cõſcium quàm iuſtum eſſe. Mirè autem hoc conuenit tum in iſtos doctores, qui ſibi tam excellentes videbantur præ

Dies pro iudicio e Cilic. idiotismo. Sic fere hodie Galli: Les grands iours vocat, dies quib. iudicia severiora exercentur.

Paulo: tum etiam in auditores, qui, velut agonothetæ ſederent in theatro, tam audacter quos libuiſſet attollerent, vel deprimerent. At ego, inquit Paulus, ne de meipſo quidem ita pronuntiare poſſim vt vos de me & aliis.

Mat.7.1 rom.2.1

5 Ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν· καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

6 Ταῦτα δὲ, ἀδελφοὶ, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλῶ δι' ὑμᾶς· ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου.

7 Τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;

8 Ἤδη κεκορεσμένοι ἐστὲ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε· καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.

9 Δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις.

10 Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστὸν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ, ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.

11 Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν

5 ‖Proinde ne ante tempus quicquam iudicate, ⁖ vſquedũ venerit Dominus, qui & illuſtraturus eſt ⁖ occulta tenebrarum, & manifeſta faciet conſilia cordium: ac tunc ⁖ laus erit vnicuique à Deo.

6 Hæc autem, ⁖ fratres, ⁖ figura quadam tranſtuli ad meipſum & Apollo, propter vos: vt ⁖ in nobis diſcatis, ſupra id quod ſcriptum eſt, ⁖ non ſapere: ⁖ vt ne alius pro alio inflemini aduerſus illum.

7 Quis enim te ⁖ diſcernit? quid autem habes ⁖ quod non acceperis? quòd ſi etiam accepiſti, quid glorIaris vt qui non acceperis?

8 Iam ſaturati eſtis, iam ditati eſtis, abſque nobis ⁖ regnum adepti eſtis: atque vtinam ſanè regnetis, vt & nos ſimul vobiſcum regnemus.

9 Deus enim, puto, nos, ⁖ vltimos Apoſtolos ⁖ ſpectandos propoſuit, tanquam morti addictos. Nam ſpectaculum facti ſumus mundo & Angelis & hominibus.

10 Nos ſtulti propter Chriſtũ, vos autem prudentes in Chriſto: nos infirmi, vos autem validi: vos glorioſi, nos ignominioſi.

11 ⁖ Ad hoc vſque tempus & e-

5 *Itaque nolite ante tẽpus iudicare, quoaduſque veniat Dominus, qui & illuminabit abſcõdita tenebrarum, & manifeſtabit conſilia cordium: & tunc laus erit vnicuique à Deo.*

6 *Hæc autem, fratres, transfiguraui in me & Apollo, propter vos: vt in nobis diſcatis, ne ſuprà quàm ſcriptum eſt, vnus aduerſus alterum infletur pro alio.*

7 *Quis enim te diſcernit? quid autem habes quod nõ accepiſti? Si autem accepiſti, quid gloriaris quaſi non acceperis?*

8 *Iam ſaturati eſtis, iam diuites facti eſtis, ſine nobis regnatis: & vtinam regnetis, vt & nos vobiſcum regnemus.*

9 *Puto enim quòd Deus nos Apoſtolos nouiſſimos oſtendit, tanquã morte deſtinatos, quia ſpectaculum facti ſumus mundo & Angelis & hominibus.*

10 *Nos ſtulti propter Chriſtum, vos autẽ prudentes in Chriſto: nos infirmi, vos autem fortes: vos nobiles, nos autem ignobiles.*

11 *Vſq; in hãc horã & eſu-*

---

5 *Vſquedum*, ἕως. Hoc quoq; dicendi genus petitum eſt è medio. Nam plena loquutio eſſet, Sed expectate vſquedum, &c. *Occulta tenebrarum*, τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους. Arguit eos vt iniquos & temerarios iudices. Nec enim poterant niſi ex rebus externis iudicare. Quid ſi igitur fallebantur? Nam ex animo potiſſimùm vnuſquiſque æſtimãdus eſt. *Laus*, ἔπαινος. Laudari quidem non poterat vnus quiſpiam præ cæteris à Corinthiis, quin cæteri culparentur, vt etiam apparet ex verſiculo ſequente: ſed laudis mẽtionem potius quàm vituperii facit Apoſtolus, quia iſtius mali hæc erat origo quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par eſſet.

6 *Fratres*, ἀδελφοί. Generalis quidem eſt hæc appellatio plerunque, ſed hoc loco, meo quidem iudicio, ad malitioſos illos doctores præcipuè & penè peculiariter applicanda, ideóque adhibita tum vt perſonæ mutatio intelligeretur, tum vt ſequentis grauiſſimæ reprehenſionis aſperitas mitigaretur. *Figura quadã tranſtuli*, μετεσχημάτισα. Nominũ & perſonarũ mutationẽ intelligit, & figurã vocat quod vulgò dicimus *Vne maniere de parler*. Vulg. *Transfiguraui*, admodum obſcurè. *In nobis*, ἐν ἡμῖν. id eſt, Noſtro hoc exemplo, qui aliorum etiam vitia in noſtras perſonas transferre maluimus quàm nominatim quenquam carpere. Vnus codex ſcriptum habet ἐν ὑμῖν, Apud vos, ſiue Intus, & in animis veſtris: vel, inter vos. Sed illud mihi magis arridet. *Non ſapere*, μὴ φρονεῖν. Vlcus aperit. vnde enim hæc mala niſi quòd intra modum à verbo Dei præſcriptum ſeſe non continebant? Eraſmus, *Vt nequis ſupra id quod ſcriptum eſt, de ſe ſentiat*. quam interpretationem non probo. Vulg. verbum φρονεῖν non legit, quod etiam in vno codice non inuenimus, in quo ſcribitur τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται ἵνα ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. *Vt ne inflemini*, μὴ ... φυσιοῦσθε. Sic Libanius in primam Demoſthenis Olynthiacam, ἵνα μὴ δοκοῦσιν. alioquin rectè annotauit Eraſmus nouã eſſe hanc conſtructionẽ: vt fortaſſis hoc loco legẽdum ſit φυσιοῦσθαι, & apud Libanium δοκῶσι.

7 *Diſcernit?* διακρίνει; Id eſt, Segregat aut eximit è cęterorum grege? aut, Ita præſtantem te reddit vt alii præ te pro nihilo habeantur? Eraſmus, *Diiudicat*, quæ interpretatio (vt mihi videtur) non conuenit, vt nec illud quod coniicit legi poſſe, τί σε διακρίνεις; Cur te ſegregas? Theophylactus interpretatur ψηφίζει, id eſt, Cuius ſuffragio iſta præſtantia tibi tribuitur quòd cæteris anteponaris? Nempe hominis, non Dei. Atqui falluntur humana iudicia: cur igitur inflaris? Quòd ſi etiam non fallantur homines in iudicando, quid tamen habes quod precariò non poſſideas? Mihi prima expoſitio videtur ſimpliciſſima. *Quod non acceperis*, ὃ μὴ ἔλαβες; In natura igitur nõ regenerata nihil verè laudabile, ſed omnia ſunt à gratia, contra Pelagianos & Semipelagianos.

8 *Regnum adepti eſtis*, ἐβασιλεύσατε. Vulgata, *Regnatis*, βασιλεύετε, eodem tamen ſenſu.

9 *Vltimos*, τοὺς ἐσχάτους. Hoc dicit Paulus quòd procuIdubio id etiam ipſi & aliis eius collegis obiiceretur, ad eleuandam eorum auctoritatem, quòd non eſſent cum Chriſto verſati, vt alii Apoſtoli, ſed quaſi abſente Chriſto deſignati: vt apparet ex procemio epiſtolæ ad Galatas: quã obrem etiam Arabs, Additamẽtum, ſiue Additítios interpretatur. *Spectandos propoſuit*, ἀπέδειξεν. In hac ſignificatione Græci potius dicunt ἐπιδεικνύειν, θριαμβεύειν, παραδειγματίζειν, θεατρίζειν, & interdum quoque φανερὸν καθιστάναι, vt apud Plutarchum in Probl. Græcorum. Sed tamen ea quæ ſequuntur, oſtendunt ſic explicandum eſſe hunc locum, vt ſit grauiſſima ironia. Vulg. & Eraſ. *Oſtendit*, quod verbum nimis eſt dilutum. *Hominibus*, ἀνθρώποις. Arabs addit πᾶσι, *omnibus*.

11 *Ad hoc vſque tempus*, ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας. Hoc attexitur præcedentibus apud Græcum ſcholiaſtẽn.

[Handwritten marginal note:] 11 Locũ hunc elegãter explicat Scalig. In Manilium pag. 269: at Beza hic fallitur omnino neglecta vi articuli. [illegible] σχολ. ita vt Scalig. explicat. ipse B. Matth. 1.20. vim articuli rectè notauit.

Græce		Beza		Vulgata	
καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν·		ſurimus & ſitimus, & nudi ſumus, & colaphis cædimur, & ⁘incertis ſedibus erramus:		*rimus & ſitimus, & nudi ſumus, & colaphis cædimur, & inſtabiles ſumus:*	
Καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα.	12	‖ Et laboramus, operantes propriis manibus: conuitiis affecti, bene precamur: perſequutionem patientes, ſuſtinemus.	12	*Et laboramus, operantes manibus noſtris: maledicimur, & benedicimus: perſequutionem patimur, & ſuſtinemus.*	Act.20.34 1 theſ.2.9 2.theſ.3.8
Βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι.	13	‖ ⁘Infamati precamur: ⁘purgamenta mundi facti ſumus, *vtque* omnium ⁘ ſordes vſque adhuc.	13	*Blaſphemamur, & obſecramus: tanquam purgamenta huius mundi facti ſumus, omnium peripſema vſque adhuc.*	Mat.5.44 luc.23.34 act.7.60
Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.	14	Non ⁘vt vos pudore ſuffundam, hæc ſcribo, ſed vt filios meos dilectos admoneo.	14	*Non vt confundã vos, hæc ſcribo, ſed vt filios meos chariſsimos moneo.*	
Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.	15	Nam etſi decem millia pædagogorũ habueritis in Chriſto, at non multos patres *habetis*. in Chriſto enim Ieſu per Euangelium ego vos genui.	15	*Nam ſi decẽ millia pædagogorũ habeatis in Chriſto, ſed non multos patres. nam in Chriſto per Euãgelium ego vos genui.*	
Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.	16	⁘Precor vos igitur, imitatores mei eſtote.	16	*Rogo ergo vos, imitatores mei eſtote.*	
Διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν Χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω.	17	⁘Propterea miſi vobis Timotheum, qui eſt filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis ⁘ in memoriam reducet ⁘ quæ ſint viæ meæ in Chriſto, ſicut vbique in omnibus Eccleſiis doceo.	17	*Ideo miſi ad vos Timotheum, qui eſt filius meus chariſsimus & fidelis in Domino, qui vos cõmonefaciet vias meas quæ ſunt in Chriſto Ieſu, ſicut vbique in omni Eccleſia doceo.*	
Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.	18	Cæterùm perinde quaſi ego nõ ſim venturus ad vos, inflati ſunt quidam.	18	*Tanquam non venturus ſim ad vos, ſic inflati ſunt quidam.*	
Ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς	19	Sed veniam breui ad vos,	19	*Veniam autem ad vos*	

Incertis ſedibus erramus, ἀστατοῦμεν. Vulg. *Inſtabiles ſumus*, quod Latinis ſignificat leuem & inconſtantem eſſe. Cæterùm qui egregiam volet Pauli & Antichriſti, qui ſe illius ſucceſſorem mentitur, antitheſin habere, Romanæ curiæ delicias illas Sodomiticas cum Pauli conditione 5 componat.

13 *Infamati*, βλασφημούμενοι. ſiue *Probris affecti*. Eraſmus, *Conuitiis affecti*: quod potius reſpondet τῷ λοιδορεῖσθαι, quanuis iſta nonnunquam permutentur. *Purgamenta*, ὡς περικαθάρματα: id eſt recrementum, fæx, ſcoria, vel ſor- 10 des quæ ex lurida re quapiam repurgantur: quicquid denique prorſus inutile ſupereſt ex rei cuiuſpiam repurgatione: quamobrem etiam Eraſmus *Excrementum* conuertit. Ego verò Græci vocabuli etymologiam libens ſeruaui. Addit autem pondus præpoſitio περὶ, quaſi dicas ſordes 15 vndique euerrendo collectas. id eſt ἀποσαρώματα, vt Græcus ſcholiaſtes exponit. niſi pro ὡς περικαθάρματα, legẽdum ſit ὥσπερ καθάρματα. Cæterùm probat quidẽ Budæus ex vtriuſque linguæ variis auctoribus, καθάρματα dictos fuiſſe quos Latini ſacros homines dicebant: quorum capite omnia 20 ciuitatis aut gentis alicuius ſcelera luebantur, quíque auertẽdæ deorũ iræ mactabantur. Sed præterquam quòd nõ eſt veriſimile vel immanem illam conſuetudinem fuiſſe tum paſſim Græcis notam, vel Paulum ad eam reſpexiſſe: Paulus certè hæc deſumpſit ex Ierem. lament. 3.45, vbi ſic lo- 25 quitur סחי ומאוס תשימנו [*ſechi vmaos teſimenu.*] *Sordes*, περίψημα. Vulgata, *Peripſema*. Eraſmus, *Reiectamentum*. Ad verbum, *Deterſiones*. παρὰ τὸ περιψᾶν, quod detergere ſignificat. Alii malunt (vt Græcus ſcholiaſtes) pro eo ipſo accipere quo ſordes abſterguntur, quod Latinè poſſis Pe- 30 niculum, Gallicè *vn torchon*, vocare. In ſumma, confert ſeſe Apoſtolus cum iis quæ non modò nullius penitus ſunt pretii, ſed etiam quæ omnes à ſe quamlongiſſimè abeſſe velint.

14 *Vt vos pudore ſuffundam*, ἐντρέπων ὑμᾶς. Accipitur i- 35 gitur ἐντρέπων forma coniugationis Hiphil. Vulgata, *Confundam*, vt ſolet interpretari τὸ καταισχύνειν. Summa autem horum eſt, iſtos qui in captanda laude eſſent occupati, plurimùm differre ab Apoſtolis, ac proinde omnium hominum ineptiſſimos eſſe: perinde acſi diceret Apoſtolus, Nõ 40 vos pudet, inepti homines, de his rebus contendere, & vobis placere? Simus ſanè poſtremi Apoſtoli: ſumus tamen Apoſtoli, nec videtis ex ea conditione in qua verſamur, prorſus contraria veſtris æmulationibus certamina veris Euangelii miniſtris proponi? Hoc autem nõ iam ad ipſos 5 Corinthiorum doctores, ſed ad cœtum ipſum Eccleſiæ pertinere, ex eo conſtare videtur quòd iſtos iam non fratres ſed filios appellet.

16 *Precor*, παρακαλῶ. Eraſmus, *Adhortor*, quod non videtur ſatis expreſſum. Quòd autem poſt γίνεσθε in 10 quibuſdam Latinis codicibus additur, *Sicut & ego Chriſti*, καθὼς ἐγὼ Χριστοῦ, puto irrepſiſſe ex huius epiſtolæ 11.1: quanuis in vno Græco exemplari adſcriptum inuenerim.

17 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Tranſitio eſt ad alterũ locum hu- 15 ius epiſtolæ, vſque ad ſeptimi capitis verſ. 11 finientem. Eſt autem duplex caput huius loci, quorum vno de eccleſiaſticis, altero de ciuilibus iudiciis agit. Eccleſiaſtica igitur iudicia à Deo inſtituta eſſe docet, quibus legitima præeunte cognitione, ídque in eorum cœtu quos vocant Iu- 20 dæi συνέδριον, Chriſtiani πρεσβυτέριον, Chriſtus ipſe Eccleſiam apud Matthæũ vocat, ij à quorũ cõtagione periculum eſt, niſi reſipiſcerent, Satanæ tradantur, id eſt velut extra Chriſti regnum extrudantur, non vt pereant, ſed vt hac caſtigatione domiti, qui alioquin erant perituri, 25 reſipiſcẽdo ſeruẽtur. Sic ergo pauciſſimis verbis Eccleſiaſticã iuriſdictionem pleniſſimè explicat Paulus, nempe quis ſit huius ordinis auctor & vindex, quibus ſit hæc auctoritas commiſſa, qui ſint illi obnoxii, de quibus cauſis ibi ſit agendum, quomodo exercendum hoc iudiciũ, quã- 30 ta vis illius, & duplex eius finis: nempe Eccleſiæ ſordium purgatio, & ipſius peccantis ſalus. quæ omnia quum in abominandam tyrannidem tum Epiſcopalem, tum papiſticam ſint commutata, vtinam tandem, ſicuti par eſt, in Eccleſiis verè Chriſtianis inſtaurentur. *In memo- 35 riam reducet*, ἀναμνήσει. Vulgata, *Commonefaciet*. Sed rectius illo modo Eraſmus. Eſt enim tacita quædam exprobratio obliuionis in verbo ἀναμιμνήσκειν, quæ Commonefaciendi verbo non ſatis exprimitur. *Quæ ſint viæ meæ*, &c. τὰς ὁδούς μου, &c. Id eſt, quam viam & regulam ſequar in 40 docendis paſſim Eccleſiis. Vulg. & Eraſm. obſcurè, *Vias meas quæ [ſunt] in Chriſto.*

Act.19.21 iac.4.15

ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν.

20 Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ᾽ ἐν δυνάμει.

21 Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πρᾳότητος;

Κεφάλαιον ε.

1 ΟΛως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν.

2 Καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστὲ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας;

3 Ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν τὸν οὕτω τοῦτο κατεργασάμενον,

4 Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

---

si Dominus voluerit, & cognoscam non ⁒ verba istorum qui inflati sunt, sed *spiritualem* virtutem.

20 Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritus* virtute.

21 Quid vultis? cum virga veniam ad vos, an cum charitate & ⁒ spiritu lenitatis?

CAP. V.

1 O ⁒ Mnino auditur *esse* inter vos scortatio, & eiusmodi scortatio quæ ne inter Gẽtes quidem nominatur, adeo vt quis vxorem patris habeat.

2 Et vos inflati estis, ac non potius luxistis, vt tolleretur ⁒ è medio vestri ⁒ qui facinus hoc patrauit?

3 Enimuero ego vt abſẽs corpore, præsens autem ⁒ spiritu, iam vt præsens iudicaui vt is qui hoc ⁒ ita perpetrauit,

4 Vobis & meo spiritu ⁒ in nomine Domini nostri Iesu Christi ⁒ congregatis, ⁒ cum potestate Domini nostri Iesu Christi,

---

citò, si Dominus voluerit, & cognoscam non sermonem eorũ qui inflati sunt, sed virtutem.

20 *Non enim in sermone est regnũ Dei, sed in virtute.*

21 *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis?*

CAP. V.

1 *OMnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter Gentes, ita vt vxorem patris aliquis habeat.*

2 *Et vos inflati estis, & non magis luctum habuistis, vt tollatur de medio vestrũ qui hoc opus fecit.*

3 *Ego quidẽ absens corpore, præsens autem spiritu, iam iudicaui vt præsens eum qui sic hoc operatus est,*

4 *In nomine Domini nostri Iesu Christi, congregatis vobis & meo spiritu, cum virtute Domini nostri Iesu,*

---

19 *Verba*, τὸν λόγον. Sic vocat istorum phaleras & inanem verborum splendorem. Latini (vt opinor) Verba vocant, simili prorsus ratione. Istis autem opponit δύναμιν quam vocat, id est arma illa cælestia omnipotentia, zelũ Dei, fidem, Spiritus denique charismata. Vulgata & Erasmus, *Sermonem*, rectè id quidem, sed non satis expressè, atque etiam ambiguè, quum sermonis appellatione Paulus ferè soleat intelligere id ipsum de quo habetur sermo. Castellio, *Orationem*, Latina quidem, sed magis etiam ambigua interpretatione. Omnino autem hoc illud est quod Gallicè sic optimè expresseris, *Ie verray non pas ce qu'ils sauent dire, mais ce qu'ils sauent faire.* *Virtutem*, δύναμιν. Alibi addere solet vocabulum Πνεύματος, *Spiritus*, vt suprà, 2.4. vel Θεοῦ, vt ibidem, 5, vt intelligatur de qua virtute seu facultate agatur. Ideo autem mihi permisi hoc addere, nequis putaret sermonem esse περὶ ἀρετῆς.

21 *Spiritu lenitatis*, πνεύματι πρᾳότητος. Id est leniter in vos affectus. Est autem ex Hebræorum idiotismo spiritus lenitatis idem atque spiritus lenis: sed hunc Hebraismum libens retineo, ex quo intelligitur, veras virtutes non ab humanis viribus, sed ab afflatu diuini Spiritus exoriri. Debuit autem quisquis capitum sectionem instituit, vel à superiore versu, 19, vel ab hoc versu inchoare quintum caput. Sed rectius adhuc Græci ab hoc versiculo exorsi sunt secundum κεφάλαιον huius epistolæ, quoniam superiora omnia ad vnum scopum (nempe ad reprehendẽda propter ambitiosam & semipaganam docendi rationem exorta schismata) spectãt. Nunc verò occasione ab illo incestuoso arrepta, de coercendis atque adeo, si sit opus, excludendis ab Ecclesia offendiculis, & censurarum Ecclesiasticarum vsu disserit.

IN CAPVT V.

1 *Omnino*, ὅλως. Id est, in summa, vt accipit Syrus interpres, nolente nimirum Apostolo, tanti sceleris longiorem narrationem instituere: vel Omnino, id est passim & in tota Achaia, vt intellexit Arabs. *Scortatio*, πορνεία. Vulgata, *Fornicatio*, barbarè. Erasmus, *Stuprũ*. Ego malui etymologiam seruare. Sed latè patet hoc loco Scortationis nomen, quo etiam incestum declaratur. Addidi autem verbum εἶναι, *esse*, non tam vt cõstructionem explerem quàm vt ostenderem illud ἐν ὑμῖν, *inter vos*, non pertinere ad ἀκούεται, *auditur*. Neque enim significat Apostolus eam scortationem esse auditam inter Corinthios, sed omnino peruulgatum esse hunc rumorem de Corinthiis quòd eiusmodi scelus apud eos patratum esset, & quidem impunè. *Nominatur*, ὀνομάζεται. Hoc comperimus in vno Græco exemplari deesse, neque etiam legit Vetus interpres. Videtur tamen magnam habere emphasin: quasi diceret Apostolus, Quis hoc sperasset vt apud vos id scelus re ipsa impunè patraretur, quod inter gentes extraneas ne fando quidem audiatur? Nam certè eiusmodi scelerum exempla rara fuerunt, inter gentes etiam prorsus immanes. Quantulum autem ab hoc tam nefario scelere absunt nuptiæ ab impuro illo Antichristo passim nunc inter auunculos & sororum filias, contra iura omnia diuina & humana concessæ? Hoc scilicet audere palam etiam cõcedere est Pauli successorem esse: & ad ista conniuere, imò illis nuptiis benedicere, est Episcopum agere, ex hac Pauli doctrina.

2 *E medio vestri*, ἐκ μέσου ὑμῶν. Additum pronomen ostendit eos hallucinari qui de hoc incestuoso simpliciter tollendo è medio, id est capitali pœna afficiendo istud, perabsurdè profectò, intelligunt. *Qui facinus hoc patrauit?* ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας; Vulgata, *Qui hoc opus facit*, nimium dilutè: vt etiam quum paulo pòst τὸν κατεργασάμενον interpretatur, *Eum qui operatus est*. Sic dixeris Gallico sermone, *celuy qui a faict ce cas.*

3 *Spiritu*, πνεύματι. Id est, Animo, cogitatione, voluntate: Spiritus denique sancti vinculo, qui res etiam longissimè dissitas coniũgit. Sed illud simplicius est, propter corporis antithesin. Quod autem Hieronymus ex hoc loco imperitiam Græci sermonis in Paulo reprehendit, quòd μὲν non addiderit in priore membro cui δὲ responderet, sanè ridiculum est. Quis enim Xenophonte purior? & is tamen ita scribit, ἐπειδὴ γὰρ ἀφῃρέθημεν τὰ ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα, pro τὰ μὲν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα ἀφῃρέθημεν. Sequitur enim, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ πατήρ μου οὐδὲν κατέλιπεν. & eiusmodi ellipsis exempla quanuis non ita frequenter, tamen satis multa occurrunt. *Ita*, οὕτω. Suspicari videtur Erasmus hoc aduerbium in hunc locum irrepsisse ex superiore versu: qua in re non possum ei assentiri. Puto enim circunstantiam temporis ac loci ita significari: quasi diceret Apostolus, eum quem non puduit post auditum & acceptum Euangelium, palàm in media Ecclesia tantum scelus admittere, tradendum esse Satanæ.

4 *In nomine*, ἐν τῷ ὀνόματι. Id est inuocato Dei nomine, & vt facere eos oportet qui non suum sed vnius Domini negotium ex ipsius verbo curant. Hoc autem coniunxi cum συναχθέντων, quod ita videatur sententia postulare. *Congregatis*, συναχθέντων. Non fuit igitur excommunicationis ius penes vnum quempiam, siue Episcopum, siue

ab Episcopo delegatum. Episcopum, inquam, ordinis (tunc enim adhuc ignotus erat Ecclesiæ episcopalis gradus, nedum vt papam œcumenicum & totam illam Satanicam hierarchiam quam vocát, agnosceret) sed penes pastorum & eorum cœtum quos peculiari appellatione κυβερνήσεις vocat Paulus infrà, 12.28, & πρεσβυτέριον, Tim.4.14. quibus Ecclesiasticæ disciplinæ cura committebatur: cōscia, fateor, tota Ecclesia quum de rebus ad totam Ecclesiam pertinentibus agebatur, vt in excommunicationis censura, cuius nisi notitiam habuisset Ecclesia, quomodo consuetudinem familiarē excōmunicatorum vitasset? Quòd autem nonnulli ex hac vocula Congregatis colligunt totius Ecclesiæ cœtum in iudiciis omnibus ecclesiasticis conuenisse, & suffragium tulisse, neque ratione, neque vllo exemplo nititur. *Cum potestate*, &c. σὺν τῇ δυνάμει. Erasmus, *Vnà cum potestate Domini.* id est, nōn ex vestra auctoritate, neque vt priuati homines, sed imperio eius communiti cuius nomine conuenistis. Putauit autem hoc referēdum ad participium συναχθέντων, ideóque σὺν conuertit Vnà cum: ita vt repetitum sit antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more. At ego potius puto hæc connecti cum παραδοῦναι, & præpositionem σὺν nō tam comitem (quanuis ab hoc cœtu minimè excludatur, sed potius ei præsideat Christus) quā auctoritatē declarare: vt fortasse rectius conuerti possit, *Ex potestate.* qua de re diximus aliquid Act.13.15.

5	Παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	⁚Eiusmodi *inquam homo* tradatur Satanæ ⁚ad interitum carnis, vt spiritus saluus sit ⁚die illo Domini Iesu.	*Tradere huiusmodi Satanæ in interitum carnis, vt spiritus saluus sit in die Domini Iesu.*
6	Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ;	⁚Non est bona gloriatio vestra. ‖An nescitis paululo fermēti totā ⁚massam ⁚fermētari?	*Non est bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?* Gal.5.9
7	Ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε ἄζυμοι· καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐθύθη Χριστός.	Expurgate igitur vetus fermentum, vt sitis noua massa, ⁚sicut estis ⁚fermenti expertes. ⁚Etenim Pascha nostrum pro nobis sacrificatum est, *nempe* Christus.	*Expurgate igitur vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. etenim Pascha nostrū immolatus est Christus.*
8	Ὥστε ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ'	Itaque ⁚festum agitemus, nō fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ: sed non	*Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed*

5 *Eiusmodi [inquam homo] tradatur*, &c. παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ. Abundat quidem τοιοῦτον ex Hebr. linguæ phrasi, ideóque ab Erasmo prætermissum est: ego verò exprimendum putaui, quasi sit epanalepsis. Omnino enim videtur magnam emphasin habere, vt intelligant Corinthii magnitudinem sceleris respondere pœnæ acerbitati. Quid sit autem Satanæ tradere, non est cur ex Chrysostomo vel alio quoquam potius quàm ex Domino ipso discamus. Hoc enim certè nihil aliud est quàm fieri sicut ethnicum & publicanum, Matth.18.17. id est ius Christianæ ciuitatis vsque ad resipiscentiam amittere, siue excommunicari, Satanæ denique mācipari, qui extra Ecclesiam regnat. *Ad interitum carnis*, &c. εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, &c. Hoc non rectè intellectum fecit vt Tradere Satanæ, nonnulli pro corporis afflictione acceperint, quæ infligeretur à Satana iis qui tum essent Satanæ traditi excruciandi, quum Ministri dono miraculorum pollerent. Atqui non satis idonea fuit hæc vna ratio cur hoc excogitaretur: & coactum id esse, potest multis rationibus ostendi. Primùm quia ὄλεθρος nunquam (quod sciam) de temporario exitio dicitur: absit autem in mentem venisse Apostolo, vt iste incestuosus semel periret. Deinde vt demus Apostolum illius vocabuli propriam significationem non obseruasse, (quod tamen non facilè concesserim) cur mentionem faceret carnis (id est corporis) vt ipsi interpretantur, quum certum sit huiusmodi Ecclesiastica iudicia nō corpus, vt ciuilia, sed animū propriè spectare? Postremò quìnam potest pessundato corpore seruari spiritus? Alii igitur hoc explicant de afflictionibus quæ excommunicationem sequūtur, nempe pudore ac tristitia & similibus. Sed hæc certè ad animum potius quàm ad corpus pertinent: neque ὄλεθρος potest afflictionem declarare nisi admodū coacta interpretatione. Alii igitur exitium seu interitum carnis exponunt exitium temporarium: quæ & ipsa explicatio quanuis veram & cōsentaneam sententiam gignat, tamen mihi vix videtur ex istis verbis elici satis commodè posse. Nullum enim exemplum simile inuenio, & (vt modò dixi) ὄλεθρος de temporario exitio dici commodè non potest, neque plena esset oppositi membri antithesis. Dicendum enim fuisset Vt salutem Spiritus (id est æternā) consequatur, (quæ itidem expositio planè est violēta) non autē, Vt Spiritus seruetur: quū aliud sit quod seruatur, alia verò ipsa salutis qualitas, ac (vt ita dicam) duratio. Itaque (vt paucis absoluam) Carnis & Spiritus vocabula non aliter accipio quàm aliis innumeris locis apud Paulum: neque aliud his verbis significatur quàm pœnam istam infligi, non vt miser iste pereat, sed contrà, vt seruetur, id est, vt quum ipse pudore ac tristitia sapere didicerit, caro quæ in hoc præcipitiū ipsum arripuit, funditus aboleatur: spiritus autem qui, videbatur in certamine prorsus succubuisse, iterum sese erigat, nec pereat, sed, carne interempta, maneat superstes. Hic enim est finis Ecclesiæ propositus non modò in extremo isto remedio, sed etiam in omnibus tum admonitionibus, tum reprehensionibus, vt caro dometur, spiritus cōfirmetur: quemadmodum passim explicatur, ac disertè quidem 2.Cor.4.10, & 1.Pet.4.6. & hūc locum sic etiam eleganter exponit Augustinus contra Parmen. lib.3. cap.1. *Die illo Domini*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου. Diem Domini alibi diximus peculiariter vocari alteri aduētui Domini destinatū, iudicandis nēpe viuis & mortuis.

6 *Non est bona*, οὐ καλόν. Id est, Immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter vos tantum scelus inueniatur: quo modo Bonam causam & Bonam rationem Latinè dicimus. Ideo subiicit, *An nescitis?* quasi diceret, Vos qui de sapientia tantopere gloriamini, an hoc ignoratis cuius vos ipsæ pistrices mulierculæ admonere possint? Quidam codex post ὑμῶν habebat adscriptam interrogationem, vt sit, *Num bona est*, &c. Augustinus quoque contra Parmenianum aliam indicat lectionē, sublata negante particula, vt sit hîc quoque ironia, sicut suprà, 4.10. Castellio vertit, *Non est honesta*, parum certè accommodaté. *Massam*, φύραμα. Vulg. *Conspersionem*, barbaré, quanuis à Latinis scriptoribus sæpe vsurpetur. Mutauit ergo Erasmus hoc in loco, sed in proximo retinuit. *Fermentari*, ζυμοῖ. Vulg. *Corrumpit*, φθείρει, quod reprehendit ipse Hieronymus in Epist. ad Galat. 3, vt Erasmus obseruauit.

7 *Sicut estis ferm.* καθώς ἐστε ἄζυμοι. &c. Φύραμα, id est massam, appellat vniuersum collectæ Ecclesiæ corpus: singulos autem dicit azymos, id est spiritu innouatos, detracta vetere corruptione. Vult ergo eiici è cœtu sceleratum illum, vt sicut sigillatim sunt puri, ita etiam in vniuersum tota Ecclesia sit pura, quæ contagione illius prius erat cōtaminata. *Fermenti expertes*, ἄζυμοι. Vulg. Græcum verbum retinuit, vt & nos alibi, quum de diebus festis Paschæ ageretur. Erasmus, *Infermentati*, ambigué. Itaque sequenti versiculo panes dixit fermento carentes. *Etenim*, καὶ γάρ. Eras. *Nam &*, deprauaté, (vt opinor) aut certè periculosa amphibolia, quasi alius etiā aliquis sit pro nobis sacrificatus, aut nostra integritas aliunde etiam quàm à Christi sacrificio pendeat: qua tamen suspicione nolim Erasmū grauare. Cæterùm alibi annotauimus Pascha metonymicè pro agno Paschæ vsurpari. *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Hoc deest in Vet. interpretatione, & tamen summo consensu legitur in Græcis, & minimè est otiosum.

8 *Festum agitemus*, ἑορτάζωμεν. Vulg. *Epulemur*, εὐωχώμεθα. nempe quòd Pascha soleret solenni epulo celebrari.

" vide Turneb. XXX. 6.

Sed præſtat ad totos illos ſeptem dies azymorum hoc referre. Vult ergo Apoſtolus verè à nobis præſtari quod in Paſchæ ceremoniis adumbrabatur, vt ſicut illis mactato agno nefas erat vllum fermentum domi habere, à quo etiam, nouo quodam vitæ genere, totos ſeptem dies abſtinebant, qui numerus perfectionem notat: ita nos hodie Chriſti ſacrificii ſemel peracti participes facti, totam vitam in iuſtitia & integritate conſumamus. Id autem fieri non poteſt ſi fermentum apud nos inueniatur, id eſt niſi à nobis iubeamus impuros indomitos, legitimo iudicio faceſſere, & ipſi quoque puritati ſtudeamus.

Græce		Latine		Vulgata
ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.		fermentatis *panibus* ſinceritatis & veritatis.		*in azymis ſinceritatis & veritatis.*
Ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις.	9	∴ Scripſi vobis in epiſtola, ∴ ne commiſceamini cum ſcortatoribus.	9	*Scripſi vobis in epiſtola ne commiſceamini fornicariis.*
Καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις· ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν.	10	∴ At non omnino cum ſcortatoribus mundi huius, ∴ aut auaris, aut rapacibus, aut idololatris: ∴ alioquin debetis ſcilicet è mundo exire.	10	*Nō vtique fornicariis huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis ſeruientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exiſſe.*
Νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, ἢ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ· τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν.	11	Nunc autem ſcripſi vobis ne commiſceamini, *id eſt* ∴ ſiquis quum frater nominetur, ∴ ſit ſcortator, aut auarus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebrioſus, aut rapax: ∴ cum eiuſmodi *inquã*, ne edatis quidem.	11	*Nũc autem ſcripſi vobis non cõmiſceri, ſi is qui frater nominatur inter vos, eſt fornicator, aut auarus, aut idolis ſeruiẽs, aut maledicus, aut ebrioſus, aut rapax: cum eiuſmodi nec cibum ſumere.*
Τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε;	12	Quid enim mea *intereſt* etiã de extraneis iudicare? nónne de iis qui intus ſunt, vos iudicatis?	12	*Quid enim mihi de iis qui foris ſunt iudicare? Nónne de iis qui intus ſunt vos iudicatis?*
Τοὺς δὲ ἔξω ὁ Θεὸς κρινεῖ. Καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.	13	De extraneis verò Deus iudicat. ∴ tollite igitur ∴ iſtum ſceleratum ex vobiſipſis.	13	*Nam eos qui foris ſunt Deus iudicabit. Auferte malum ex vobiſipſis.*

p

9 *Scripſi,* ἔγραψα. Scio hæc poſſe de hac ipſa epiſtola accipi: quoniam paulo antè monuerat de expurgando fermento. ſed ſiquis hoc conferat cum νυνὶ δὲ, *nunc autem*, verſu 15, mox ſequente, comperiet hoc omnino intelligendũ eſſe de quapiã alia epiſtola quæ interciderit. Nec enim etiã probabile eſt Paulũ plures epiſtolas tot annis nõ ſcripſiſſe quàm quot hodie extant. *Ne commiſceamini,* μὴ συναναμίγνυσθαι. Id eſt, commercium haberetis, aut familiariter vteremini.

10 *At non,* καὶ οὐ. Καὶ pro ἀλλὰ, vt alibi ſæpe. *Aut auaris,* ἢ πλεονέκταις. Arabs interpres addit, ἢ δολίοις, *aut fraudulentis.* *Alioquin debetis ſcilicet è mundo exire,* ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. Id eſt, (vt meo quidẽ iudicio rectè expoſuit Aquinas, immeritò ab Eraſmo hoc in loco flagellatus) Alioquin ſi prorſus vobis abſtinendũ ſit ab eiuſmodi hominum conſortio, vobis ex ipſo mundo emigrandum eſt. De iis igitur loquor qui in ſinu Eccleſiæ verſantur, quos debetis diſciplina Eccleſiaſtica ad frugem reuocare, non autem de exteris, quos debetis omnibus modis Chriſto lucrifacere. Hæc igitur Apoſtolus. Sed hoc tamen ex aliis locis ita eſt intelligendum, vt cum ſceleribus eorum nihil ſit piis cõmune, & Deus ritè interim animo & corpore colatur: quemadmodum nimirũ Chriſtus cum publicanis ac peccatoribus cibum capiebat. Aliis placet potius interpretari, *Nam debetis ex mundo exiſſe*: acſi diceret Apoſtolus, De illis nihil attinet ad vos ſcribere, quum vos iampridem par ſit à mundo (id eſt ab iſtis) eſſe remotos. Sed quominus hanc expoſitionem amplectar, impedit quod ſubiicitur, Quid enim mea intereſt extraneos iudicare? Nam videtur his verbis Apoſtolus rationẽ reddere cur de extraneis nihil ſtatueretur. Statuitur autẽ ſi non minus fugiendi ſint quàm alii. Eraſ. deniq; interpretatur, *Alioquin vtinam videlicet è mundo exiſſetis.* quã interpretationem non poſſum probare. Nam præterquam quòd non ſatis conuenit ipſa ſententia, nuſquam puto legi ὀφείλετε pro Vtinam. Vulgata conuertit, *Debueratis,* ὠφείλετε, eadem atque ego ſententia, quanuis in nullis Græcis ita ſcriptum inueniam, niſi illud ſit fortaſſis quod corruptè in quibuſdam legitur ὠφείλεται.

11 *Siquis quum frater nom.* ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος. Vel (vt Vulg.) *Si is qui frater nominatur.* Sed illa tamen interpretatio melius conuenit, quòd ſit indefinita. Photius aliter etiam exponi poſſe docet, puta ſiquis hæc coniungat, εἴ τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πόρνος, id eſt *ſiquis inter vos ſcortator nominetur,* vt de iis tantùm hîc agatur de quorum flagitiis apud omnes cõſtet. Ita etiam explicatur hic locus ab Aug. lib. 3. cap. 2, contra Parmeniani epiſtolã. & libro de fide & oper. cap. 2. & certũ eſt temere non eſſe quicquam in fratres ſtatuendum. Sed tamen hæc diſtinctio qua participiũ ὀνομαζόμενος coniungitur cum illis ſequentibus, mihi prorſus videtur violẽta. Vulg. addit, *Inter vos,* quod non eſt in Græcis, & per ſe ſatis intelligitur. *Sit ſcortator,* ἢ πόρνος. Sic lego, nõ tantùm ex Vet. interpretis auctoritate, qui conuertit Eſt fornicator: ſed ex Græcorum ſcholiorum & duorum manuſcriptorũ codicum fide: quum vulgò legatur ἢ πόρνος, ita vt ſupplendum ſit verbum ſubſtantiuum: quæ tamen ellipſis non ita dura eſt aut inſolens vt Eraſmum oportuerit Paulo imperitiam Græci ſermonis idcirco obiicere. Sed & in eo cogor ab illo diſſentire quòd FVERIT quàm SIT ſupplere maluerit, quum falſa ſententia inde poſſit elici. Neque enim vetat nos Apoſtolus cũ eo cibũ capere qui fuerit & eſſe deſierit, ſed qui ſit ſcortator. *Aut idololatra,* ἢ εἰδωλολάτρης. Vulgata, *idolis ſeruiens*, magis propriè certè exprimens Græcum vocabulum quàm Eraſm. qui cultorem pro ſeruo conuertit, quanuis eadem maneat ſententia. Ego verò vocabulum Græcum ſatis iam ſupérque tritum malui retinere. Nam Deaſtricolæ nomen iſtis relinquo qui nouitatis gratiam quærunt. Sed ſanè miror quid Eraſmum coegerit hoc in loco Delium natatorem quærere. Nam aut ego nõ video quod ille vidit, aut plana hîc ſunt omnia, quocunque modo accipias. Quod enim miratur mentionem fieri idololatriæ, quam nõ ſit veriſimile tum inter Chriſtianos fuiſſe, facilè poteſt explicari vel ex iis quæ poſtea in eos dicet quibus nulla erat religio ſacrificiis idolorum intereſſe. Denique mirum ni Corinthiis acciderit quod hodie nimium paſſim in reſtitutis & reformatis Eccleſiis, quas vocant, dum multi vtrique parti placere ſtuderent. *Cum eiuſmodi [inquam]* τῷ τοιούτῳ. Vſurpauit epanalepſin propter longius hyperbaton, ſimúlque clarius explicat quæ ſit vis verbi συναναμίγνυσθαι.

13 *Tollite igitur,* καὶ ἐξαρεῖτε. id eſt ἐξάρατε οὖν. Poſitum enim eſt futurum indicatiui, Hebræorum more, pro imperandi modo: quem tamen in duobus exemplaribus ſcriptum inueni: deinde καὶ illatiuum ſæpe iam annotauimus. Sed non ineptè conuertas, *Sed tollite*, ſi modò in priore membro legas κρινεῖ, *iudicabit*, vt ſcriptum inuenimus in quatuor probatæ fidei codicibus, & legit Vetus interpres: καὶ verò pro ἀλλὰ, ex Hebræorum phraſi ſæpe iam obſeruauimus, vt Act. 10. 28, & hoc ipſo capite, verſu 10. deeſt

autem

autem in Vulgata interpretatione. *Iſtum ſceleratum*, τὸν πονηρόν. Eraſmus, *Iſtum qui malus eſt*, neuter (vt opinor) ſatis expreſſé. Vulg. *Malũ*, quod impoſuit Auguſtino duobus locis, nempe lib. de fide & oper. cap. 2. & contra Parmen. lib. 3. c. 1, vbi non aduertens additũ articulũ τὸν, & ἐξ ὑμῶν αὐτῶν nihil aliud declarare quàm ἐκ μέσου ὑμῶν, *è medio veſtri*, vt ſuprà verſ. 2: putauit hic præcipi vt vnuſquiſq; auferat malum, id eſt id quod vitioſum eſt tollat ex ſeipſo: quod ipſemet tamen annotauit poſtea Quæſt. in Deuteron. cap. 39.

Κεφάλαιον ϛ.

1 Τολμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων;

2 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων;

3 Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτιγε βιωτικά;

CAP. VI.

1 S*Vſtinet aliquis veſtrũ, negotium habẽs aduerſus alterum, *iudicio experiri *ſub iniuſtis, *ac non ſub ſanctis?

2 An ignoratis ſanctos mundum *iudicaturos? quòd ſi *per vos *iudicabitur mundus, indigni eſtis *minimis iudiciis?

3 An ignoratis fore vt Angelos iudicemus, *nedum *vt* *quæ ad huius vitæ vſum pertinent *non iudicemus*?

CAP. VI.

1 *AVdet aliquis veſtrũm, habens negotium aduerſus alterum, iudicari apud iniquos, & non apud ſanctos?*

2 *An neſcitis quoniam ſancti de hoc mundo iudicabunt? & ſi in vobis iudicabitur mũdus, indigni eſtis qui de minimis iudicetis?*

3 *Neſcitis quoniã Angelos iudicabimus? quanto magis ſecularia?*

IN CAPVT VI.

1 *Suſtinet*, τολμᾷ. Vulgata, *Audet*, non prorſus malé: quaſi diceret Apoſtolus, Eóne audaciæ vos proceſſiſtis vt vos non pudeat palàm Euangelium exponere profanorum ludibriis? Eſt autem hoc alterum caput huius ſecundi loci, in quo ab Eccleſiaſticis iudiciis tranſit ad Ciuilia, in quibus nimirum diſceptatur περὶ τῶν βιωτικῶν, id eſt de rebus ad hanc vitam pertinentibus. Quæſtio verò proponitur non ſimplex, An liceat coram Magiſtratu iure experiri, ſed An fidelibus bona cõſciẽtia liceat fratres ad Magiſtratuũ infideliũ tribunal ob iſtas de huius vitæ bonis cõtrouerſias in ius vocare. Ad hãc verò quæſtionẽ ſic reſpõdet Apoſtol⁹, vt in hæc capita cõferri poſſit ipſius reſpõſio.

I Quanuis ſi tales eſſent Corinthii quales eſſe oportuit, ſuperuacanea hæc quæſtio futura fuiſſet: quoniam nemo litigandi occaſionem fratri præberet:

II Malum tamen non per ſe eſſe coram Magiſtratu agere, ſed indignum eſſe Chriſtianis, conſtituere infideles ſuarum controuerſiarum iudices, quum ipſi ſint ipſos etiam Angelos in re longè maioris momenti iudicaturi.

III In hoc malo, ſi litibus carere non poſſint, verè pios potius quàm fratres ad infidelium tribunal vocent, rectè facturos ſi de iure potius ſuo decedant quàm Eccleſiam exponant prophanorum iudicum ludibrio.

IIII Nequis hoc nimiũ ſeuerè ſtatui regerat, aut ne Magiſtratus occaſionem inde arripiat Eccleſiam calumniandi, priuatim & domeſticis arbitriis controuerſias de rebus iſtis eſſe potius definiendas.

V Iſtiuſmodi audiendis diſceptationibus minimè adhibendos eſſe miniſtros, quorum longè diuerſum ſit munus, ſed alios potius quoſuis, ex iis quos poſtea Laicos vocarũt, in aliis vtilioribus rebus minimè omnium occupatos. Sic enim τοὺς ἐλαχίστους hyperbolicè dictos interpretor, non qui maximè ſunt imperiti, vel nulla auctoritate polleant. Hæc illa eſt igitur Apoſtolica doctrina, ipſius Chriſti & mãdato & exemplo plurimis locis confirmata, nedum vt vtrunque gladium ſeu Petro ſeu aliis à Petro vllis paſtoribus cõceſſerit. quod ſi attentè, vt oportuit, à veteribus illis Epiſcopis, ab ambitione, fateor, quæ mox illos ſequuta eſt, procul remotis, ſed tamen ab Apoſtolica regula deficientibus, fuiſſet conſideratum: neque ſeipſos tot laboribus fatigaſſent, de quibus alicubi cõqueritur Auguſtinus, neque poſteris inuadendæ Magiſtratuum poteſtati aditum certo cum humani generis exitio tandem ſequuturo patefeciſſent. Id verò vtinam ſaltem veteres illi Epiſcopi tam probè cognouiſſent, & tam prudenter cauiſſent quàm Syluanus ille Troados tunc Epiſcopus, quum iam in immenſum Tyrannis epiſcopalis ſub Arcadio & Theodoſio iuniore excreuiſſet, de quo libet exſcribere quæ Nicephorus recitat lib. 14, cap. 39, *Quoniam*, inquit, *is optimus vir erat, quum ij qui ſub eo erant Clerici, in cauſis vt nugis vndecunque inter eos qui iudicio contenderent, prouenientibus, veluti nundinationem inſtituerent, ne quis ex clero poſthac cauſam iudicaret, conſtituit: ſed ſupplicantium libellos acceptos* (en gradus Epiſcopalis fructũ) *vni ex fidelibus laicis, quẽ præcipuè iuſti & æqui ſtudioſum eſſe ſciebat, accito dedit, eíque iudicio cauſarum commiſſo, de iure contendentium nugamenta ad eum reiecit.* Et hæc quidem ille. Nihil autem iſta fauere ſed penitus potius repugnare Anabaptiſtarum furoribus res ipſa clamat. Nec enim in genere de quibuſuis, ſed de penitus à Chriſto alienis duntaxat Magiſtratibus: neq; de quibuſuis, ſed de ſolis Chriſtianis inter ſe de iure contendentibus: neque de quibuſuis, ſed de priuatarum tantùm rerum cauſa inſtitutis iudiciis agit Apoſtolus. In ius denique vocantes ad prophani Magiſtratus tribunal Chriſtianos iudicio ſiſtere ſe ſimpliciter non prohibet, ſed fratres à fratribus ad prophanum Magiſtratum ſine Chriſtianiſmi infamia vocari nõ poſſe ſignificat: & quanuis ſic vitã pios inſtituere exoptet vt nunquam iſtiuſmodi cõtrouerſiæ inter ipſos audiantur, tamen id penitus præſtari non poſſe ſatis intelligens, iuris diſceptationes non tollit, ſed domeſticos ex Eccleſia cognitores adhibet. Licere verò coram impiis quoq. iudicibus ſuam innocentiam, etiam prouocãdo, tueri aduerſus improborum iniurias, ipſe non verbis modò ſed etiam reipſa oſtendit. *Iudicio experiri*, κρίνεσθαι. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Iudicari*: idque non rectè. Neque enim agit Apoſtolus de iis qui in ius trahebantur, nec poterant magiſtratus auctoritatem declinare, ſed de iis qui fratres ad infidelium tribunalia trahebant. Itaque κρίνεσθαι non eſt paſſiuum, ſed medium.

Sub iniuſtis, ἐπὶ ἀδίκων: id eſt coram iniuſtis. Sic Horatius, *Et adhuc ſub iudice lis eſt*. Vulgata, *Apud iniuſtos*. Iniuſtos autem vocat quotcunque non dederunt nomen Chriſto, vt ex antitheſi conſtat. *Ac non*, καὶ οὐχί. Eraſmus, *Et non magis*, καὶ οὐχὶ μᾶλλον: quod in nullo Græco codice inueni. Hinc autem incipit tertium caput huius epiſtolæ, de forenſibus controuerſiis.

2 *Iudicaturos*, κρινοῦσι. Sic habent omnia exemplaria perpetuo conſenſu: ex quo (vt alias rationes omittam ab aliis expreſſas) apparet hunc locum eſſe propriè explicandum ex eo quod ſcriptum eſt Matthæi 19. 28. Nam ſi de præſente ſanctorum vita hoc dictum eſſet, quorum videlicet exemplo redarguuntur ſceleratorum flagitia, vt accipitur verbum κατακρίνειν Matth. 12. 41 & 42, & Heb. 11. 7, dicendum potius fuiſſet κρίνουσι, *iudicant*, quàm κρινοῦσι, *iudicabunt*. *Per vos*, ἐν ὑμῖν. Hebraiſmus, quem expreſſit Vetus interpres ad verbum, *In vobis*. Nonnulli *Inter vos*, id eſt *in veſtro cœtu*. *Iudicabitur*, κρίνεται. Vel, *Iudicetur*. Nam in hoc dicendi genere, vel futuro indicatiui vel præſenti coniunctiui locus eſt in Latino ſermone: ídque omnino hoc loco faciendum eſſe, apparet ex propoſitione, cui neceſſe eſt vt reſpondeat aſſumptio. & ita etiam φθείρει pro φθερεῖ poſitum eſt ſuprà, 3. 17, & μένει pro μενεῖ, ibidẽ, 3. 14. Itaque nulla fuit cauſa cur hîc ſeſe torqueret Eraſmus. *Minimis iudiciis?* ἐλαχίστων κριτηρίων; Id eſt infimis ſubſelliis. Nam κριτήρια dicuntur loca ipſa in quibus aguntur cauſæ, alibi quidem grauiores, alibi leuiores. Ideo Vetus interpres per periphraſin conuertit, *Indigni eſtis qui de minimis iudicetis?* Cæterùm quod Chryſoſtomus & Theophylactus hoc legunt indefinitè, quaſi ſit aſſeueratio, non modò coactum eſt, ſed etiam comperimus repugnare noſtris omnibus Græcis codicibus.

3 *Angelos*, ἀγγέλους. Diabolũ videlicet cũ ipſius angelis, vt Matthæi 25. 41. ſiquidem à Chriſto ita iudicabimur vt ei quodammodo aſſideamus. Tertullianus tamen libro de fuga de ipſis beatis angelis hoc interpretatur.

Nedum, μήτιγε. Vulgata, Quanto magis, πόσῳ μᾶλλον. quo

k. j.

" ſic apud Strab. 8. κρίσις ἐγένετο ἐπὶ Φιλίππου. et Appia. 154. κατηγορήσων τῷ παιδὶ ἐπὶ Πομπηΐου.

modo Heſychius illam particulam expoſuit. quod quum annotarit Eraſmus, miror cur interpretari maluerit, *Non tantùm*. Suppleui autem nonnulla quæ ad explendam ſententiam requiri omnino videbantur. vt in communi ſermone multa conciſè dici ſolent. *Quæ ad huius vitæ, &c.* βιωτικά. Vulgata, *Secularia.* quod vocabulum libens refugio, vt falſam illam ac diabolicam Eccleſiaſticorum & Secularium diſtinctionem aboleam.

---

4 Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε.

4 Itaque ſi ⁘ iudicia habeatis de iis quæ ad huius vitæ vſum pertinent, eos qui minimo loco habentur in Eccleſia, eos *inquam* ⁘ in ſubſelliis collocate.

4 *Secularia igitur iudicia ſi habueritis, contēptibiles qui ſunt in Eccleſia illos constituite ad iudicandum.*

5 Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;

5 ⁘ Vt vos pudeat, vobis *hoc* dico. Itáne non eſt inter vos ſapiens, ne vnus quidem, qui poſſit diiudicare ⁘ inter fratres ſuos?

5 *Ad verecundiam veſtram dico. Sic non eſt inter vos ſapiens quiſquam qui poßit iudicare inter fratrem ſuum?*

6 Ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων.

6 ⁘ Sed frater cum fratre ⁘ iudicio experitur, ídque ſub infidelibus.

6 *Sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles.*

7 Ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν. διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;

Mat. 5.39 luc. 6.29 rom. 12.19

7 Iam igitur omnino ⁘ defectus in vobis eſt, quòd ⁘ iudicia habeatis ⁘ inter voſmetipſos. ‖ quare non potius ⁘ iniuriam patimini? cur non potius damnum accipitis?

7 *Iam quidē omnino delictum eſt in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. quare nō magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini?*

8 Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς.

1. Theſ. 4. 6

8 ‖ At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, ídque fratres.

8 *Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus.*

9 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ἄδικοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται,

9 An ignoratis iniuſtos non eſſe Dei hæreditatem poſſeſſuros? ⁘ Ne errate. neque ſcortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neque molles, neque qui concumbunt cum maſculis,

9 *An neſcitis quia iniqui regnum Dei non poßidebūt? Nolite errare. neque fornicarij, neque idolis ſeruientes, neque adulteri, neque molles, neque maſculorum concubitores,*

---

4 *Iudicia,* κριτήρια. Id eſt fora ac curias. Eſt enim in hoc vocabulo vehemēs reprehēſio. q.d. Apoſtolus, Si tāta litigandi cupiditate ardetis, agite, conſtituite etiā vobis fora, vt illic ſedeāt iudices. ſed quid neceſſe eſt accerſere infideles iudices? ſedeant potius qui inter vos ſunt minimi pretii. Neq; enim res iſtæ tantæ ſunt quin vel infimi quique ex fratribus poſſint illis iudicandis ſufficere. Dicuntur ergo iſta per conceſſionē, & quidē grauiſſima cum reprehēſione Corinthiorū: vt vel ex proximo verſiculo apparet. qua de re etiā dicemus infrà, v. 7. *In ſubſelliis collocate.* καθίζετε. Vſus eſt propriè & eleganter hoc verbo, quòd ſoleant iudices ſedentes de adſtātibus iudicare. Vulg. *Conſtituite ad iudicādū,* κριτὰς καθίσατε. Eraſ. minus etiam expreſſè, *Conſtituite.* Quæ ſit autem Pauli ſententia diximus in ſuperiore annotatione. Nam quod Caſtellio hæc nuper interpretatus eſt per interrogationē, quaſi Paulus à maiore ad minus argumētetur, indignū facinus eſſe ad extraneos, qui meritò ſint Eccleſiæ deſpicatui, referri fideliū controuerſias, & ipſos fideles nolle pro iudicibus habere, quos tamen conſtet quibuſuis infidelibus anteponendos, id inquam omnium exemplarium fidei repugnat. Quidam verò καθίζετε accipiunt præſenti tempore indicatiui, & nomine iſtorū contemptibilium in Eccleſia, profanos homines intelligunt, quaſi ſit propoſitionis repetitio. Sed quorſum hanc repetitionem? Neque verò dicendum fuiſſet ἐὰν ἔχητε, *ſi habeatis,* ſed ἔχοντες vel διότι ἔχετε, *quia habetis.*

5 *Vt vos pudeat,* πρὸς ἐντροπὴν. Vulg. *Ad verecundiam veſtram.* Eraſ. *Ad erubeſcentiā veſtram:* quod vocabulū non memini legere apud idoneos autores. *Inter fratres ſuos,* ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Planior tamē eſſet oratio ſi ἀδελφῶν ſcriptum eſſet. Syrus & Arabs videntur legiſſe ἀνὰ μέσον ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφοῦ, *inter fratrē & fratrem.* Sed & Arabs quædā in proximè ſequentibus verſiculis partim adiecit, partim interpunxit, contra omnium Græcorum & Latinorum quæ adhuc viſa ſint exemplarium fidem, nec vllius ſanè momenti, ideóque à me non appoſita.

6 *Sed,* ἀλλά. In quibuſdam codicibus legitur ἀλλὰ καὶ, *imò etiam.* *Iudicio experitur,* κρίνεται. Vel, vt Vulg. *Iudicio contendit.* Eraſ. *Litigat,* ἐρίζει. Vnum exemplar habebat κρίνετε, *iudicio experimini.* Sed paſſiua terminatio magis eſt in ea ſignificatione vſitata.

7 *Defectus,* ἥττημα. Id eſt imbecillitas fortitudinis animi quæ facit vt à malo ſuperemini, ferendis videlicet iniuriis & aliis immoderatis affectibus impares, vnde lites & controuerſiæ oriuntur. Sic enim à Græcis ἧττον & κρεῖττον eleganter vſurpantur. Hoc autem commodè Gallicè dixeris, *il y a du default en vous,* pro quo Vulgata vertit *Delictum,* niſi malimus legiſſe παράπτωμα. Nam & Syrus vtitur voce quæ Peccare, & Arabs quæ Errare ſignificat.

Iudicia, κρίματα. Id eſt controuerſias in foro diſceptandas: quam etiam ob cauſam Eraſmus maluit *Lites* cōuertere. Nam alioquin κρίσεως ſeu κρίματος nomen latè patet, adeo etiam vt arbitria comprehendat: quæ tamen minimè damnari ab Apoſtolo conſtat ex verſ. 6. vt nec ipſa etiam iudicia forenſia, niſi ex hypotheſi, nempe quòd Corinthii contendere coram infidelibus non poſſent ſine alterutrius aut vtriuſque partis publica dānatione, ac proinde non ſine infamia in totā Eccleſiam redundante: deinde quòd litigioſi eſſent, vt facilè appareret eos rem priuatam publicæ paci anteponere. Nam alioquin pii magiſtratus præſidio ius ſuū tueri bona conſcientia licet, modò omnis vindicandæ iniuriæ cupiditas abſit. Imò eo vſque venire nō ſolēt boni viri, niſi quodāmodo coacti extremo vti remedio. *Inter voſmetipſos,* μεθ᾽ ὑμῶν. Vulg. *Inter vos,* ἐν ὑμῖν. Eraſ. *Inter vos inuicem,* μετ᾽ ἀλλήλων. Ego puto aliquam vim eſſe pronominis reciproci, quod proinde volui exprimere. Oſtēdit enim tantā eſſe omniū fideliū coniunctionem vt ſecū videatur diffidere qui cū fratre contendit, ſitque inter has lites & alia iudicia non minus diſcrimen quàm inter bellum ciuile ſeu domeſticū, & ea bella quæ cum publicis hoſtibus geruntur. vt non prorſus malè Auguſtinus hunc locum citans lib. aduerſus Fauſtum 5. cap. 9, verterit *Vobiſcum.* *Iniuriam patimini,* ἀδικεῖσθε. Vel, vt Vulg. *Iniuriam accipitis.* Eraſ. tamen ſententiā Apoſtoli rectius expreſſit. Nam ἀδικεῖσθαι hoc loco non ſimpliciter ſignificat iniuria affici, ſed iniuriam quam acceperis, ita ferre vt damnum pati nō recuſes, potius quàm cū Eccleſiæ offendiculo ius tuum iudicio perſequaris. Idem ſtatuendum eſt περὶ τοῦ ἀποστερεῖσθαι, de quo etiam diximus Mat. 10.19.

9 *Ne errate,* μὴ πλανᾶσθε. Parat ſibi tranſitum ad aliud caput epiſtolæ, de rebus indifferentibus. Simúlque oſtendit quî fiat vt tam frequenter alii alios in ius vocent, aut ab ipſis magiſtratibus propter maleficia rei agantur.

10 Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque conuitiatores, neq; rapaces, regni Dei hæreditatem possidebunt.

10 *Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt.*

11 Καὶ ταῦτά τινες ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλ᾽ ἐδικαιώθητε, ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

11 ‖ Et hæc eratis ⁘ vnusquisque: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis, ⁘ in nomine Domini Iesu, & per Spiritum Dei nostri.

11 *Et hæc quidã fuistis: sed abluti estis: sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.* Tit.3.3

12 Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.

12 ⁘ ‖ Omnia mihi licent, ‖ ⁘ at non omnia conducunt: omnia mihi licent, ⁘ at ego non redigar sub ⁘ vllius rei potestatem.

12 *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate.* Infrà, 10 23 Eccl.37. 31

13 Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι.

13 ⁘ Escæ ventri *destinatæ sunt*, & venter escis: Deus autem ⁘ & hũc & eas abolebit. ⁘ corpus verò non scortationi, sed Domino, ⁘ & Dominus corpori.

13 *Esca ventri, & venter escis: Deus autẽ & hunc & has destruet. corpus autem non fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori.*

14 Ὁ δὲ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἤγειρε, καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

14 Deus autem & Dominum suscitauit, & ‖ nos suscitabit potentia sua.

14 *Deus verò & Dominum suscitauit, & nos suscitabit per virtutẽ suam.* Rom.6.5

15 Οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν, μέλη Χριστοῦ ἐστιν; ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο.

15 An ignoratis corpora vestra esse membra Christi? Num igitur tollens membra Christi, faciam *vt sint* scorti membra? Absit.

15 *Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo mẽbra Christi, faciam membra meretricis? Absit.*

16 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γάρ, φησίν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

16 An ignoratis eum qui agglutinatur scorto, vnum esse corpus *cum scorto?* ⁘ Fient enim, inquit, ⁘ qui ‖ duo *erant*, caro vna.

16 *An nescitis quoniam qui adhæret meretrici vnum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne vna.* Gen.2.24

---

11 *Vnusquisque*, τινές. Id est ἕκαστός τις, siue πᾶς τις. minimè id quidem quasi singuli totidem illis vitiis laborarent, sed quòd nemo sit qui aliquo vitiorum istorum non laboret, & in quo ante regenerationis gratiam nõ insit omniũ scelerum semen. Vulgata, *quidam*. Perperam enim in quibusdam codicibus legitur *Quidem*, quod quibusdam etiam veteribus imposuit ita hunc locum citantibus. Scholiastes etiam Græcus τινὲς pro signo particulari interpretatur. Sed generalem esse hanc admonitionem necesse est vt valeat Apostoli reprehensio, ita tamen vt τὸ καθόλου non simpliciter significetur, sed proportione certa singulis distributũ, veluti si Gallicè dicas, *chascun en son esgard*, quod confirmat quoque tum Syra tum Arabica interpretatio. vt etiam particula τις interdum pro ἕκαστός τις apud Thucydidem ipsum ἀττικώτατον accipitur, sicut ex dictionariis intelligi potest, numero tamẽ, fateor, singulari. *In nomine Domini*, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. id est in Domino Iesu: quã formulam exposuimus suprà, 1.4. Nomen enim Domini Iesu ex Hebræorum phrasi nihil aliud quàm ipsum Dominum Iesum declarat hoc loco. Erasmus, *Per nomen*, id est, per virtutem ac potentiam Domini Iesu.

12 *Omnia*, πάντα. Id est quæuis. Est enim hoc indefinitè restringendum ad id de quo agitur, id est ad res quæ in se siue suapte natura nec bonæ nec malæ sunt, sed ex vsus ipsarum circunstantiis vel bonæ vel malæ censentur, quas propterea medias siue indifferentes vocant. Dicitur autẽ istud in alicuius persona, qui libertatem per Christũ partim iis quæ dixerat Apostolus, opponat, quasi per Euangelium legibus omnibus soluamur: id est, quasi inter libertatem qua à peccati seruitute ad bene volendum & agendum liberamur, & effrenem malè agendi licentiam, nihil intersit. vt olim Carpocratiani, & nostra memoria Libertini & Antinomi docuerũt. Cohæret autem hic tertius huius epistolæ locus cum superiore, in quo de forensibus controuersiis agens Apostolus, ad damnandum omnem luxum progressus fuerat. *At non omnia*, ἀλλ᾽ οὐ πάντα. Primũ est hoc Apostoli responsum super rerũ mediarũ vsu: nempe ꝙ ex charitatis regula metienda sit nostra libertas, adeo vt quod per se licet, interdum κατά τι & certo respectu sit illicitũ, puta si proximi detrimento cædat, sicut iis accidebat qui fratres ad prophanorum magistratuũ tribunal non sine Ecclesiæ offendiculo, & Christianæ religionis dedecore vocabant. *At ego*, ἀλλ᾽ ἐγώ. Alterum est hoc Apostoli responsum, quo nihil dici possit eruditius, ne si quidẽ philosophicè de his rebus disceptetur: nullos videlicet minus esse liberos, quàm qui, in rebus etiã alioqui mediis vsurpandis (de his enim hîc propriè quæritur) affectibus suis seruiãt, ideóq; nec sui nec aliorũ rationẽ habeant. Sic enim fieri vt sese quispiã iis rebus mancipet, quibus ipse potius secundũ rectam rationem imperare debuit. Hoc est autem illud ἥττημα cuius suprà meminit v.7. qua de re multa etiã præclarè scriptores prophani tradiderunt, ac præsertim Cic. paradoxo penultimo. *Vllius rei*, ὑπό τινος. Sic cõuerti vt τινὸς neutro genere positum esse appareat, quod ipsa sententia flagitat.

13 *Escæ*, τὰ βρώματα. Illustrat Apostolus quod dixerat, proposita vna specie rerũ mediarũ, eáq; longè appositissima, ex qua intelligatur res istas, vt & hanc ipsam vitã, momento præterfluere: vnde consequitur minimè conuenire Christianis ad perennia illa bona vocatis vt de tantillis rebus vel retinẽdis vel augendis tam sollicitè laborent, vt ꝓpterea nec Ecclesiæ dignitatis, nec fratrũ, nec sui deniq; rationẽ habeant. *Et hunc*, καὶ ταύτην. Ventris igitur appellatione, quem vnà cũ esca abolendũ dicit, non tã ipsum ventrẽ, quàm ipsius ad hãc transigẽdã vitã vsum intelligit. *Corpus verò*, τὸ δὲ σῶμα. Tertio iam loco Apostolus per antithesin declarat eorũ errorẽ longè grauissimũ qui res nefandas inter res medias recẽsebant, veluti scortationẽ, vsq; adeo tũc in Græcia ac Corinthi præsertim, imò apud omnes ferè gentes vsurpatã, vt, quẽadmodũ ait Comicus, scortari flagitium nõ esset: quod propterea Paulus copiosius sibi refutandũ meritò putauit. Scortationis verò nomine non modò vagas libidines, sed concubinatum quoque intelligi liquet ex lege iusti & honesti coniugii quam tradit infrà, 7.2. *Et Dominus corpori*, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Rectè certè Arabs interpres perspicuitati sentẽtiæ cõsulẽs, perinde hunc locũ vertit ac si scriptũ esset, καὶ Κύριος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ Θεός, *& Dominus corporis est Deus*. & in priore membro subaudiuit verbũ ἐτέθη, vertẽs, *Corpus autẽ non est positum scortationi sed Domino*, vt istius analogicæ comparationis discrimen intelligatur.

16 *Fient enim*, ἔσονται γάρ. Apud Mosen dicuntur ista nõ de scortatione, sed de matrimonio. Sed quum illa sit istius παρέκβασις, & vtriusque sit communis coniunctio carnis, Apostolus minimè est hoc testimonio abusus. *Qui duo [erãt,]* οἱ δύο. Apud Mosen non additur hæc particula: sed rectè expressa est tum hoc loco tum etiam Matt.19.5, & Mar. 10. 8: quia sit tantùm mentio viri & vxoris vnius,

non autem vxorum:nec verum est polygamum esse vnum cum singulis suis vxoribus, quum potius in tot partes discipetur quot habet vxores.

Margin	Graece		Interpretatio		Vulgata
	Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἓν πνεῦμά ἐστι.	17	Qui verò agglutinatur Domino, ⁚ vnus spiritus est.	17	*Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est.*
	Φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει.	18	Fugite scortationem. omne peccatum quod fecerit homo, extra corpus est: sed qui scortatur, ⁚ in propriũ corpus peccat.	18	*Fugite fornicationem. omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.*
Suprà, 1. 37 / 1.cor. 6. 16 / infrà, 7. 23	Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν;	19	An ignoratis ‖ ⁚ corpus vestrum esse templum Spiritus sancti, *qui est* in vobis, quem habetis à Deo, neque esse ⁚ vestri iuris?	19	*An nescitis quoniam membra vestra, templum est Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri?*
1.Pet.1.19	Ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ.	20	‖ Nam empti estis ⁚ pretio: ⁚ glorificate igitur Deũ in corpore vestro, ⁚ & in spiritu vestro, ⁚ quæ sunt Dei.	20	*Empti enim estis pretio magno: glorificate, & portate Deum in corpore vestro.*
	Κεφάλαιον ζ.		Cap. VII.		Cap. VII.
	Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι.	1	CAEterùm ⁚ de quibus mihi scripsistis: bonum *fuerit* ⁚ viro ⁚ mulierem non attingere.	1	*DE quibus autẽ scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere.*

17 *Vnus Spiritus est*, ἓν Πνεῦμά ἐστι. Baptizamur tamen etiam in vnum corpus, & per fidem sumus caro ex carne eius, vt alibi loquitur Apostolus. Denique & corpore & animo sumus vnum cum illo, sed connexionis istius spiritualis est ac mysticus modus, & spiritualis etiam finis.

18 *In proprium corpus*, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα. Primùm quoniam in aliis peccatis adhibetur quidem etiam corpus vt organum, sed ita vt tantùm sit peccati causa instrumentalis, materia verò qua abutitur, sit extra ipsum, vt omnino abutitur ebriosus vino, fur bonis alienis, homicida vita alterius. Sed scortatoris corpus est & scortationis organum, & illud ipsum quo aduersus sese abutitur. Deinde in scortatione corpus propria quadam conspurcatione sese contaminat, quum in aliis peccatis interior sit potius quàm exterior macula peccati. Nec tamen ista sunt ad viuum resecanda.

19 *Corpus vestrum*, τὸ σῶμα ὑμῶν. In tribus codicibus legimus τὰ σώματα ὑμῶν, *corpora vestra*, vt suprà, vers. 15: quæ lectio fortassis mutata est à quopiam, propterea quòd sequitur ναὸς, templum, singulari numero non plurali. Vulgata legit τὰ μέλη ὑμῶν, *membra vestra*. *Vestri iuris*, ἑαυτῶν. Vulgata ad verbum, *Vestri*, paulo obscurius.

20 *Pretio*, τιμῆς. Nihil quidem emitur, nisi interueniente pretio, sed hoc tamen additum magnam emphasin habet: veluti quum dicimus, Ore loqui, oculis videre, auribus audire. Vulgata addit epithetum *magno*, μεγάλης, & Arabs, *absoluto*, τελείας, contra Græcorum codicum fidem, nempe quòd alioquin illud videretur redundare: vel ex eo quod scriptum est 1.Pet.1.18.

Glorificate igitur Deum, δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν. Id est, ita ab omni scortatione abhorrete prorsus, ita, inquam, vos totos tum corpore, tum animo ad omnem puritatem comparate, vt vestræ omnes & cogitationes & actiones ad gloriam Dei referantur, à quo tum corpus tum animum idcirco accepistis, vt vtroque in ipsius gloriam vteremini. Vulgata addit, *Et portate*, καὶ ἄρατε, Græcis nostris codicibus repugnantibus. quam tamen scripturam fuisse iam olim receptam apparet ex veteribus patribus hunc locum ita citantibus, nempe Tertulliano in libro de resurrect. carnis: Cypr. in tractatu De discipl. virginum. August. epist. 66. Erasmus autem δὴ interpretatur pro ἤδη, *iam*. *Et in spiritu vestro*, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. Hæc quum in omnibus Græcis exemplaribus & tum Syra tum Arabica interpretatione inueniãtur, mirum est in omnibus Latinis codicibus deesse. Vocat autẽ Paulus Spiritum alteram hominis partem, vt πνεῦμα & ψυχὴ nihil hoc in loco differant. *Quæ sunt Dei*, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ. Hoc quoque deest in Latinis codicibus. Ponitur autem relatiuum αἰτιολογικῶς, id est quoniam vtraque, & corpus nimirum & animus, nostra non sunt, sed Dei.

IN CAP. VII.

1 *De quibus*, περὶ ὧν. Id est, quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis. Sic enim etiam apud Latinos vsurpatur præpositio DE. Nunc autem Apostolus de tribus aliis rebus mediis agit (qui est quartus huius epistolæ locus, & deinde iis subiicitur quæ de scortatione dixerat.) Primùm quidem de coniugio vsque ad vers. 8, deinde de cælibatu, tum eorum qui matrimonium aliquando contraxerunt, vsque ad vers. 12, tum etiam virginum à ver. 25, ad ver. 35. Obiter enim inserit quæstionem de impari coniugio à v. 12 ad 17, & hac arrepta occasione, de seruitute quoque & libertate, de circuncisione & præputio disserit à versu 17 ad 25. Postremò etiam de parentum in suis virginibus elocandis officio disserit, & quæ de viduis dixerat, iterum inculcat. *Bonum fuerit*, καλόν: id est συμφέρει, vt infrà, ver. 35. commodum videlicet & expediens, (vt loquuntur) quia coniugium multas secum molestias adfert, idque ex diuinæ institutionis corruptela. Neque enim bonum ita accipitur hîc vt opponatur vitio, quum adiungatur tertius casus, nempe ἀνθρώπῳ, *homini*, & satis constet honoratum esse coniugium inter omnes, Hebr. 13. 4. Itaque Hieronymus manifestè hunc locum torsit, vt matrimonii coniunctionem à Spiritu sancto toties comprobatam, in iis numeraret quæ per se mala sunt ac vitiosa. Longè sanctius ac melius Clemẽs, Epiphanius κατὰ τῶν ἀποστολικῶν, August. denique aduersus ipsum Hieronymũ. qui omnes ita laudarunt virginitatem, vt suam quoque nuptiis dignitatem assererent: vt qui intelligerent nec in virginitate nec in coniugio propriè ac per se positum esse Dei cultum, sed κατὰ συμβεβηκὸς duntaxat. *Viro*, ἀνθρώπῳ. Id est ἀνδρὶ, quum opponatur nomen γυναικός. Vulgata & Erasmus, *Homini*. *Mulierem non attingere*, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. Erasmus, *Vxorem non attingere*, id est, (vt ipse interpretatur) ab vxore ducenda abstinere. Ego verò existimo Paulũ verbo ἅπτεσθαι significasse in genere viri cum muliere cõgressum: quem tamen per se non damnat, quum eo velit homines vt remedio vti, idque in matrimonio, si continere se non possint, minimè id facturus si malum esset cõiugium. Nam præcipit quidem humana prudentia vt ex duobus malis quod minus est eligamus: Christiana verò religio contrà, vt quicquid malum est, sine vlla exceptione vitemus. Falsa est igitur Hieronymi doctrina qui aduersus Iouinianum disserens, verbũ ἅπτεσθαι ita vrget quasi in ipso etiam mulieris contactu sit periculum: quum constet virum non minus bona conscientia vti posse ac debere vxore sua quàm esca & potu, vt rectè defendit Augustinus. Neque est verò cur Hieronymum quisquam hîc excuset, quasi verbũ Domini torquere liceat quoties hortamur, aut consolamur, aut deterremus, aut ludimus: imò verò cauendum potius etiam atque etiam ne diuinis literis vllo modo aut vsquam abutamur.

2 Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω.

Sed propter fornicationes, ſuam quiſq; vxorem ¨ habeto, & proprium quæque virum habeto.

Propter fornicationem autem vnuſquiſque ſuam vxorem habeat, & vnaquæque ſuum virum habeat.

3 Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.

‖Vxori vir ¨ debitã beneuolentiam reddito: ſimiliter autem & vxor viro.

Vxori vir debitum reddat: ſimiliter autem & vxor viro.

1. Pet.3.7

4 Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.

¨Vxor proprium corpus nõ habet in poteſtate, ſed vir: ¨ſimiliter autem & vir proprium corpus non habet in poteſtate, ſed vxor.

Mulier ſui corporis poteſtatem non habet, ſed vir: ſimiliter autẽ & vir, ſui corporis poteſtatem nõ habet, ſed mulier.

5 Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

Ne fraudate alius alium, niſi ſiquid ex conſenſu ¨ ad tempus, vt ¨vacetis ¨ieiunio, & precibus: & rurſum ¨ſimul ¨conuenite, ne tẽtet vos Satanas propter incontinentiam veſtram.

Nolite fraudare inuicẽ, niſi fortè ex conſenſu ad tempus, vt vacetis ieiunio & orationi: & iterũ reuertimini in idipſum, ne tẽtet vos Satanas propter incontinentiam veſtram.

6 Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.

Hoc autem dico ¨ex conceſſione, non ex imperio.

Hoc autem dico ſecũdum indulgentiam, nõ ſecundum imperium.

7 Θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.

¨Nam velim omnes homines eſſe ¨ vt & ipſe *ſum*: ſed vnuſquiſque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.

Volo autem omnes homines eſſe ſicut meipſum: ſed vnuſquiſque propriũ donum habet ex Deo, alius quidem ſic, alius verò ſic.

---

2 *Habeto*, ἐχέτω. Apertè contentioſi ſunt qui ex hoc verbo colligunt Apoſtolum de iis tantùm agere qui iam ſunt in matrimonio: quum tota diſputationis ſeries contrarium probet, neque vel ratio vlla vel vſus huius verbi hoc poſtulet.

3 *Debitam beneuolentiam*, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν. Vulg. *Debitum*, τὴν ὀφειλὴν, quam lectionem in vno etiam Græco exemplari inueni, & apud Clementem, libro στρωματέων 3. Sed & alicubi legitur τὴν ὀφειλομένην τιμὴν, debitum honorem: quæ lectio conſentit cum eo quod ſcriptum eſt 1. Pet.3.7. Cæterùm Debiti appellatione non id tantùm intelligo quod vulgò ſolent, ſed omnia cõiugii officia: quãuis Apoſtolus vnam ſpeciem poſtea copioſius perſequatur, in quã nimirũ grauius ac frequentius quàm in cæteris plerique peccant.

4 *Vxor*, ἡ γυνή. Vulgata, *Mulier*, impropriè, quum de coniugio agatur. *Similiter*, ὁμοίως. Videtur autem Paulus expreſſè iſtud adieciſſe, quod mariti plus ſibi licere quàm vxoribus putarent, vnde illa pellicatus & cõcubinatus cõſuetudo.

5 *Ad tempus*, πρὸς καιρόν. Eraſ. *Pro tempore*, κατὰ καιρὸν, deprauata etiã ſententia. *Vacetis*, σχολάζητε. i. toti hoc vnum agatis. Loquitur enim de ſolenni aliquo pœnitentiæ teſtimonio, vel publico vel priuato, pro rei neceſſitate. Nã alioquin aſſiduæ debent eſſe preces, & ſobrietas perpetua. *Ieiunio & orationi*, τῇ νηστείᾳ καὶ προσευχῇ. Ita legimus in omnibus noſtris Græcis codicibus, vno duntaxat excepto, & ſolent iſta fere coniungi, vt Mat.17.21, quòd ieiuniũ ſit ad preces optima præparatio. Quædam tamen Latina exẽplaria nullam faciunt ieiunii mentionẽ, vt nec Chryſoſt. nec Theophylactus. Quod autem addit ieiunium precibus, manifeſtè probat non de quotidianis ſed de extraordinariis precibus hîc agi, ſiue priuatis, ſiue publicis, cuiuſmodi fuit præparatio ad audiendam Legis promulgationem, Exod.9.15. quò ſpectat etiam quod ſcribitur, Ioel 2. 16. *Simul*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Nempe quoniam vnus eſt viri & vxoris thorus. Vulg. barbarè, *In idipſum*. *Conuenite*, συνέρχησθε. Id eſt συνέρχεσθε, vt alibi etiam ſcriptum inuenimus. Vulgata, *Reuertimini*, ἐπανέρχεσθε. Eraſ. *Conueniatis*, vt ἵνα repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. *Propter incontinentiam*, διὰ τὴν ἀκρασίαν. Siue propter impotentiam, (vt alii malunt interpretari) id eſt quia hæc eſt naturæ veſtræ imbecillitas vt inde facilè poſſit Satan occaſionem arripere vos impellendi in ſcortationem, niſi coniugio vt remedio vtamini. Eraſmus autem interpretatus eſt, *Intemperantiam*, id eſt ἀκολασίαν, impropriè hoc in loco. Repugnat enim cõiugii ſanctitati intemperantia, incontinentia non item: quanquam fateor nonnunquã iſta duo nomina confundi.

6 *Ex conceſſione*, κατὰ συγγνώμην. id eſt συγχώρησιν, vt ſcitè exponitur in Arabica interpretatione, *Dico vt dici ſolet, conſilium, non vt mandatum.* Nam Veniæ nomen vel Indulgentiæ non conuenit vbi nullum ſimpliciter vitium ineſt: & videtur hoc pertinere ad id quod ſcriptum eſt ſuprà, v.2. Viſus enim erat coniugium ab omnibus, & quidem vt præceptum, exigere. Hoc igitur nunc explicat docétque ſe coniugium non flagitare præciſè vt præceptum, quod quiſquis negligat, Deum offendat: aut in quo per ſe poſitus ſit Dei cultus, (de iis enim rebus præcepta fiunt) ſed quòd Deus hoc remedium iis concedat quibus non dedit vt ſe poſſint continere: quũ alioquin etſi ipſum coniugium per ſe purum ſit ac honeſtum, tamen ipſius vſus vix aut ne vix quidem careat aliqua ἀταξίᾳ, ſed quæ matrimonii velo obtegatur. Itaque συγγνώμην vocat commodam dicti interpretationem, habita boni & æqui ratione: vt definitur etiam ab Ariſt. Ethic.6. Quòd autem in quibuſdam codicibus legitur κατὰ γνώμην, ſecundum opinionẽ, ſiue ſententiam, quaſi teſtetur Apoſtolus ſe tantùm dicere quid optimum factu putet, non autem quicquam præcipere: certè non conuenit grauitati Apoſtolicæ, quum nihil adiiciatur quo iſta modeſtia temperetur, vt infrà, v. 25 & 40. Sed & cõmodiſſimè illud licebit ad proximè præcedentia referre, ac ſi dicat Apoſtolus, illud Ad tempus commodè non præciſè eſſe intelligendum, prout videlicet ferre poſſint coniugum vires & vocatio.

7 *Nam velim*, θέλω γάρ. Id eſt optarim, vt diximus Mar. 10. 35. Vulg. *Volo autem*, impropriè. Itaque Tertullianus (quod eius pace dixerim) non ſatis firma ratione vtitur quum ex hoc verbo vrget hanc fuiſſe puram & abſolutã Apoſtoli voluntatem. *Vt & ipſe [ſum,]* ὡς καὶ ἐμαυτόν. Hoc nonnulli de cælibatu accipiunt, quòd Paulus cælebs fuerit, vt ſit hic ſenſus: quod dixerat Apoſtolus mox eſſe coniugibus ad communem thorum reuertendum vitandæ tentationis cauſa, non ſimpliciter, & vt rem prorſus neceſſariam præcipi, ſed ex æquo & bono eſſe accipiendum. Nam, inquit, optarim omnes non modò ad aliquod tempus poſſe carere vxoris conſuetudine, ſed etiam, exemplo meo penitus cælibes poſſe viuere: ſed hoc non eſt omnibus datum. Alii verò qui Paulum quoque volunt fuiſſe maritum, in quorum numero ſunt Clemens & Ignatius, teſte quoque Euſebio, iſtud referunt ad vxoris circunductionẽ, de qua infrà, 9.5, vt ſit hic ſenſus: Quod dixi nonniſi ad breue aliquod tempus & extraordinariarum precum cauſa marito ab vxore abſtinẽdum, ne accipite vt ſimpliciter mandatum. Nam contrà optarim, ſi fieri poſſet, omnibus datum eſſe, vt etiam perinde vt mihi ſeponere ipſis ſuas vxores liceret, vt eo liberius & expeditius miniſterium ſuum obirent. Vtrãuis autem harum interpretationum ſequamur, particula καὶ ſuum pondus habet, ideóq; prætermitti à Syro & Arabe interpretibus minimè debuit. Sed priori interpretationi manifeſtè fauet proximè ſequens verſiculus. Quomodo verò intelligendũ ſit hoc Apoſtoli deſiderium dicemus infrà, verſu 26.

Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ.	8	Dico autem ∵cælibibus & viduis, bonum eis est si mãserint vt *maneo* ego.	8	*Dico autem innuptis & viduis, bonum est illis si sic permanserint sicut & ego.*
Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.	9	Quòd si ∵ se non continent, ∵matrimonium contrahant: ∵nam melius est matrimonium contrahere quàm ∵vri.	9	*Quòd si non se continent nubant. melius est enim nubere quàm vri.*
Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι. (Mat.5.32, 19.9 mar.10.11 luc.26.18)	10	Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio, non ego, sed Dominus, ‖Vxor à viro ∵ne sese separato.	10	*Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, precipio non ego, sed Dominus, vxorem à viro non discedere.*
Ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι.	11	Quòd si sese separarit, maneat innupta, aut viro reconciliator: & vir vxorem ne dimittito.	11	*Quòd si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari, & vir vxorem ne dimittat.*
Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ Κύριος, Εἴτις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν.	12	∵Reliquis autem ego dico, ∵non Dominus, Siquis frater vxorem ∵habet infidelem, quæ consentiat ad habitãdum cum eo, ne eam dimittito.	12	*Nam ceteris ego dico, non Dominus, Si quis frater vxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illum.*
Καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν.	13	Et vxor quæ habet virum infidelem, qui consentiat ad habitandum cum ea, ne eum dimittito.	13	*Et si qua mulier habet virum infidelem, & hic cõsentit habitare cum illa, non dimittat virum.*
Ἡγίασαι γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικὶ, καὶ ἡγίασαι ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν	14	Maritus enim infidelis ∵sanctificatus est ∵in vxore, & vxor infidelis sanctificata est in vi-	14	*Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelẽ, & sanctificata est mulier infidelis per virũ*

---

8 *Cælibibus & viduis*, τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. Theophylactus legit ταῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. ita vt superior versiculus ad viros pertineat, sequentes autem duo ad fœminas: quæ quidem vel sunt innuptæ seu virgines, vel viduæ, vt ita sit plena distributio. Sed quũ postea seorsim agat de virginibus, malo ἀγάμους intelligere viduos, χήρας, viduas: vt etiam exponunt Syrus & Arabs interpretes. itaque τοῖς ἀγάμοις non conuerti *Innuptis*. ἄγαμον autem etiam dici qui vxore mortua sit factus cælebs, apparet ex versu 11. Itaq; totus hic locus institutus est aduersus eos qui secundas nuptias damnant prioribus morte dissolutis. Nam aliud est digamorum genus, qui veteribus canonibus arcẽtur à ministerio, & quorũ etiam nuptiis nolunt benedici, eorũ videlicet qui vel cõstãte priore matrimonio, vel eiecta priore vxore, alteram superinducunt: quam distinctionem mirum est Tertullianum etiam ipsum vel ignorasse vel dissimulasse.

9 *Se non continent*, οὐκ ἐγκρατεύονται. Id est, continere se non possunt, aut alia ratione sibi non expedire iudicant vt coniugii expertes maneant. Possunt enim etiam aliæ causæ extra incontinentiam incidere, cur vxorem ducere, vel nubere expediat. *Matrimonium contrahant*, γαμησάτωσαν. Vulg. *Nubant*, non satis rectè. Vsus est enim Apostolus de industria verbo quod tum viris tum mulieribus conuenit, sicut apparet ex versu 28, hoc eodem capite.

Nam melius est, κρεῖσσον γάρ ἐστι. Vel, Potius aut satius, vt rectè interpretatur Erasmus. Neque verò propria est ista comparatio, quasi videlicet coniugiũ cum vstione ita cõparetur acsi vstio quoque esset res bona, aut coniugium dicatur melius. i. minus malum: sicut Hieronymus cauillatur: sed petitum est è medio istud dicendi genus: veluti dicitur 1. Pet. 3.17, melius esse bene agẽdo malis affici quàm malè agendo. Eiusmodi multa passim occurrũt in Solomonis prouerbiis. *Vri*, πυροῦσθαι. Id est, libidine ita æstuare vt aut volũtas succumbat tentationi, aut certè Deũ pacata conscientia non possis inuocare. Nam alioquin ecquis est qui carnis stimulis nullo modo pungatur?

10 *Ne sese separato*, μὴ χωρισθῆναι. Eras. *Ne separetur*. Atqui omnino τὸ χωρίζεσθαι pro verbo in sese actionẽ reciprocãte, id est forma cõiugationis quã Hithpael Hebræi vocant, necessariò accipiendum esse, apparet ex verbo ἀφιέναι Dimittere, siue Amandare, quod viro tribuitur, vltro suóque arbitrio vxorem ableganti, vt vicissim dicatur vxor seipsam separare, non autem alterius, puta iudicis auctoritate, à viro dirimi: idq; etiã apertissimè liquet ex versu 15, vbi de spontanea infidelis discessione agens, hoc ipso verbo χωρίζεσθαι vtitur. Pertinent igitur ista ad diuortia tum à prophanis gentibus vsurpata, tum etiã inter ipsos Iudæos ob duritiem cordis ciuiliter tolerata, quæ Christus Matth. 5.32, & 19, ad solam adulterii causam restrinxit, & quidem legitima præeunte cognitione, vt colligere licet ex Matth. 18.15, ac proinde ineptissimi sunt qui hinc colligunt simpliciter indissolubile esse ipsum matrimonii vinculum, cõtra manifestè expressam à Christo adulterii exceptionem: qua de re plenissimè egimus in tractatione de Repudiis & Diuortiis.

11 *Reconciliator*, καταλλαγήτω. Hoc quoque satis ostendit de quibus diuortiis hîc disserat Apostolus: de iis videlicet quæ non scortationis causa, (hæc enim matrimoniũ dirimebat) sed propter aliquam animorum offensionem interueniebant, vt solebant olim facilè mariti vxoribus nuntium remittere, & vxores à viris secedere. His igitur negat Apostolus matrimonii vinculum dissolui. Neque mirãdum est non esse additam scortationis exceptionem ab Apostolo. Primùm enim capitale supplicium erat in adulteras constitutum non paucis locis vt nihil opus esset diuortium petere. Deinde siquando per magistratuum negligentiam non puniebantur adulteria, quid constituendum esset, Christus apertè dixerat, vt minimè oportuerit Corinthios de hac re Paulum consulere. Facile denique fuit Corinthiis applicare Apostoli responsum quæstioni de qua ad eum scripserant: sicut nostrum est ex responso elicere quæ fuerit quæstio, nempe non de legitimo diuortio, sed eo quod ex dissensione aliqua exoritur.

12 *Reliquis autem*, τοῖς δὲ λοιποῖς. Reliquorum appellatione eos intelligit qui impari matrimonio constricti degebant, ac veluti sese pollui infidelis consortio putabãt: quod negat Apostolus. *Non Dominus*, οὐχ ὁ Κύριος. Suum id esse dicit Apostolus de quo nihil disertè expresserit Dominus, non quòd ipse ex sese temere aut suo arbitrio esset commentus. Id enim se fecisse negat infrà, v. 25 & 40. Fundamentum enim eius doctrinæ quam tradit, auctoritate verbi Dei nititur, cuius erat interpres Apostolus: quum Dominus arctissimum esse coniugii vinculum multis locis docuerit, & cum charitatis regula prorsus consentiat hæc Apostoli doctrina. *Habet*, ἔχει. Ergo de iam contractis imparibus nuptiis differit, quas propter alterius infidelitatem dirimi posse negat, quod tamen sub Lege fiebat, vt apparet ex Esræ 9, & 10: nondum videlicet dirupto per Euangelicum fœdus pariete. Contrahendas verò non vt prorsus irritas futuras vetat, sed vt cum scandalo cõiunctas, & periculosas dissuadet 2. Cor. 6.14.

14 *Sanctificatus est*, ἡγίασται. Sanctum opponit impuro ac profano, id est illi quod vitio est contaminatum, nec cum voluntate Dei consentiens. Dicitur ergo vir infidelis in vxore fideli sanctificari, id est pietas vxoris plus

valere ad hoc vt coniunctio iſta pro ſancta & pura habeatur, quàm mariti infidelitas ad hoc vt coniugiũ iſtud profanetur, vel vt vxor bona conſcientia vti marito non poſſit. Neque enim longius porrigitur iſta mariti aut vxoris ſanctificatio. Quidam hoc referunt ad ciuilem politiam, quę rata habet illa matrimonia, quum liberi ſint legitimi. Sed profectò Paulus non de politia ciuili differit, ſed de conſcientia: & quæſo, quod tandem eſſet argumentum pacandæ conſcientiæ, à ciuilibus vllarum gentium legibus ſumptũ? in his enim notũ eſt quàm multa ferantur, quæ Chriſtiani hominis conſcientia non ferat: nam ne diuortium quidem à Moſe propter duritiem cordis Iudaicæ gentis toleratum, conſcientiam excuſabat, extra adulterii crimen. *In vxore*, ἐν τῇ γυναικί. Vulgata, *Per mulierem fidelem*, ἐν τῇ γυναικὶ πιστῇ: quam lectionem in Claromontano & alio præterea manuſcripto Græco codice inuenimus: & rurſum paulo pòſt ἐν τῷ ἀνδρὶ πιστῷ, per virum fidelem. Sed γυναῖκα oportuit hoc in loco interpretari *Vxorẽ*, nõ *Mulierem*: & *In vxore*, non *Per vxorem*. Nec enim infidelis maritus per vxorem ſanctificari dicitur, vt qui ſit & maneat infidelis: ſed quoniam fidelis vxor poteſt cum infideli marito bona conſcientia conſueſcere, (cur enim aliena conſcientia eam pollueret?) idcirco dicitur infidelis ille, non in ſeſe, ſed in vxore, (id eſt vxoris reſpectu) ſanctus eſſe. Idem quoque de altero membro iudicandum eſt.

In viro, ἐν τῷ ἀνδρί. Auguſtinus libro I. quo exponit ſermonem in monte habitum, legit, *In fratre fideli*, ἐν ἀδελφῷ τῷ πιστῷ. Vetus autem interpres habet, *Per mulierem fidelem*, &, *Per virum fidelem*, & nos in vno vetuſto codice reperimus ad marginem annotatũ πιστῇ priore loco, & πιστῷ poſteriore. Claromontanus autem codex habet, ἐν ἀνδρὶ ἀδελφῷ, *In viro fratre*, id eſt qui ſit frater ſiue fidelis. Et certè etiamſi hæc epitheta non addas, tamen neceſſariò ſubaudienda ſunt. Conſiderandum enim eſt qua de re agatur, nempe an matrimonium inter infidelẽ vnam perſonam alteram verò fidelem contractum, ſit ſanctum, ac proinde fidelis illo teneatur. Et niſi ita eſſet, cur Paulus in altero membro adderet epithetõ infidelis? Nam alioqui ſanctas eſſe inter infidelem vtrunque nuptias, & ſanctos eorum liberos, nemo vnquam verè dixerit, quum ipſę etiam dapes ſint illis impuræ, vtpote quas Verbo & gratiarum actione oporteat ſanctificari. Concedo tamen ratum eſſe ciuiliter infideliũ matrimonium, nec etiam coram Deo pro ſcortatione cenſeri: ſed quorſum hoc ad Pauli ſcopum qui de conſcientia differit?

τῷ ἀνδρί· ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν.		ro: alioqui certè liberi veſtri impuri eſſent: ⁘nunc autẽ ſancti ſunt.	*fidelem: alioquin filÿ veſtri immundi eſſent, nunc autem ſancti ſunt.*
Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω· οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός.	15	At ſi infidelis ſeſe ſeparet, ſeparatus eſto: ⁘non eſt ſeruituti ſubiectus frater aut ſoror ⁘in huiuſmodi *rebus*: ſed ad pacem vocauit nos Deus.	15 *Quòd ſi infidelis diſcedit, diſcedat: non enim ſeruituti ſubiectus eſt frater aut ſoror in huiuſmodi: in pace autem vocauit nos Deus.*
Τί γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις;	16	⁘Ecquid enim noſti vxor, an virum ſis ſeruatura? aut ecquid noſti vir, an vxorem ſis ſeruaturus?	16 *Vnde enim ſcis mulier ſi virum ſaluum facies? aut vnde ſcis vir, ſi mulierem ſaluam facies?*
Εἰ μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ Θεός, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω περιπατείτω. καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι.	17	⁘Sed ⁘vt vniquique ⁘*donũ* partitus eſt ⁘Deus, vt vnumquemque vocauit Dominus, ita incedat. ⁘& ita in Eccleſiis omnibus conſtituo.	17 *Niſi vnicuique ſicut diuiſit Dominus, vnumquẽque ſicut vocauit Deus, ita ambulet, & ſicut in omnibus Eccleſiis, doceo.*

Nunc autem ſancti ſunt, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. Vel, *Sancti ſunt autem*. Nam particula νῦν hoc in loco non eſt temporis aduerbium, ſed eſt coniunctio quæ adhiberi ſolet in argumentorum aſſumptionibus, vt alibi oſtendimus. Cæterùm ſancti vocantur liberi, quãuis ex impari matrimonio ſuſcepti, id eſt hactenus puri, ac ſegregati Domino, ex fœderis formula, ERO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI. Quòd enim nonnulli ad liberos ex vtroque infideli ſuſceptos extendunt qui non ſint ſpurii ſed legitimi, falſò dici apparet ex hypotheſi Pauli. Quorſum enim vel de ſpuriis, vel de infidelis vtriuſque nuptiis differeret? Colligit igitur Paulus ſanctã etiã eſſe fidelis & infidelis cõiũctionẽ in matrimonio, ex eo quòd liberi inde procreati cenſeantur in Dei fœdere. ducto argumento ab effectis ad cauſam. Sed quid ſiquis hoc negaſſet? Imò verò nemo id potuit negare, quum conſtaret de promiſſione in qua ſemen quoque comprehenditur. Nec alia cauſa eſt cur ſanctorum liberos ad Baptiſmum admittamus quàm quia ſancti ſunt (id eſt in fœdere comprehenſi) ab ipſo vtero, quantum quidem coniicere & exiſtimare poſſumus, ſuis Deo arcanis relictis iudiciis. Hinc verò non tantùm confutandi ſunt Catabaptiſtæ, qui infantes vt impuros à Baptiſmo reiiciunt: ſed ii quoque qui Baptiſmũ faciunt primum ſalutis limen, ac proinde à ſalute excludunt omnes Baptiſmi expertes, etiam vbi nullus Baptiſmi contemptus interuenit, & neſcio quos abſolutæ neceſſitatis caſus (quos vocant) excogitarunt, id eſt, totidẽ Baptiſmi abuſus. Item qui quoſuis infantes ad Baptiſmum admittunt, quod factum fuiſſe in tota vetere Eccleſia inauditum, vel illud ſaltem oſtendit quòd omnes adultos infideles prius oportuit catechumenos eſſe quàm baptizari.

15 *Non eſt ſeruituti ſubiectus*, οὐ δεδούλωται. Ergo in hoc caſu liber eſt fidelis, poſtquam omnia expertus fuerit vt infidelem diſcedentem reuocet ad officium. Neque verò Paulus, (vt quidam exiſtimarunt) dum ſic loquitur, quicquam addit Chriſti ſententiæ, qui vnicam facit diuortii cauſam, nempe adulterium. Neque enim in hac ſpecie cõceditur diuortium cuiquam, ſed deſerens perſona condemnatur, & deſertæ conſulitur, quæ non modò non petit diuortium, ſed etiam diuertentem repetit quantum in ſe eſt. Seruitutis autem nomine appoſitiſſimè ſignificat, vinculi coniugalis obligationem, qua fieri dixerat vt neuter cõiugum ſit corporis ſui Dominus. *In huiuſmodi [rebus,]* ἐν τοῖς τοιούτοις. Id eſt quum eiuſmodi quippiam inciderit, nempe vt fidelis cum infideli fuerit iunctus matrimonio, (neque enim de contrahendis, ſed de retinendis iſtis matrimoniis differit Apoſtolus) & infidelis ſua ſponte fidelem deſerat. Vulg. & Eraſ. admodum obſcurè, *In eiuſmodi*. *Ad pacem*, ἐν εἰρήνῃ, i. εἰς εἰρήνην, vt pacata conſcientia ac concorditer viuamus: ex quo conſequitur retinendũ eſſe nobis infidelem, ac omnibus officiis quoad eius fieri poteſt ac debet, demerendum: nedum vt vel eum ipſi deſeramus, vel ad nos deſerendos prouocemus. Hoc igitur pertinet ad ea quæ ſequuntur potius quàm ad ſuperiora, quod etiam indicat cõiunctio cauſalis. Arabs interpres addit, *& ad doctrinam ſuam*, quod nuſquam inuenio alibi, neque id mihi videtur ſatis appoſitè dici.

16 *Ecquid enim noſti*, τί γὰρ οἶδας. Confirmatio eſt (opinor) ſuperioris ſententiæ, non cur diſcedente infideli, liberetur fidelis: ſed contrà, cur ita ſit vtendum hac libertate vt infidelem, ſi fieri poteſt, retineat fidelis, ac Chriſto lucrifaciat. itaque Vetus Interpres ſentẽtiam corrupit quum converteret, *Vnde enim ſcis*, πόθεν γὰρ οἶδας, & Eraſm. quoque quũ interpretaretur, *Qui nanque ſcis*, πῶς γὰρ οἶδας. Sed multo ineptius Caſtellio, qui in ſuperiore verſiculo, ἐν δὲ εἰρήνῃ cõuertit, *Quin ad pacem*, & ita quidem vt prorſus annectat proximè præcedentibus: deinde τί γὰρ οἶδας, *quî ſcis autem?* quaſi γὰρ pro δὲ accipiatur.

17 *Sed*, εἰ μή. Teſtatur Eraſmus quoſdam Græcos codices habere ἢ μή, *an non*, idque cum ſuperioribus connectere. Sic etiam legunt & diſtinguunt Græcorum ſcholia, ex Seueriani cuiuſdam auctoritate. Noſtri tamẽ codices habent εἰ μή, & ſequentibus connectũt: ſed ex interpretibus alii conuertunt *Niſi*, & multa coguntur ſupplere: quaſi

dicat Apostolus, Quid ergo superest nisi vt quisque ita incedat vt eum vocauit Dominus? vel, Nihil tentetur aut nouetur propter alterum infidelem: tãtùm, vt cuique sors obtigit, ita maneat. Alii conuertunt, *Vtcunque fuerit*, vel *In summa*, vt Erasmus, *qua loquẽdi forma*, inquit, *vti solemus quoties omißis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est.* Hæc ille, citans etiam Terentii quendam locum, sed meo quidem iudicio non prorsus apposité. Omnis autem ista varietas inde orta est quòd ignorarint interpretes εἰ μὴ respondere Hebræis particulis כי אם [*chi im*] pro ἀλλὰ, qua de re vide Gal.1.7, & 2.16. nisi malimus idem valere atque אפס [*ephes*] Deut.15.4. *Vt vnicuique*, ἑκάστῳ ὡς. Hãc traiectionem, vt Paulo familiarem, annotauimus Rom. 12.3, & suprà, 1.5. Vide infrà, 12.11. [*Donum*] *partitus est*, ἐμέρισεν. Vulgata, *Diuisit*. Vsitatum est Hebræis nomen verbale supplere. quam ellipsin expleuimus ex versic. 7. *Deus*, ὁ Θεός. Vulgata, *Dominus*, ὁ Κύριος, & in membro sequenti vbi legitur ὁ Κύριος, *Dominus*, legit Θεὸς, *Deus*, eodem sensu. *Vocauit*, κέκληκεν. id est certo vitæ generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro sua liberalitate instruxit: qualem denique esse vnumquenque voluit. Id enim significari Vocãdi verbo, ex Hebræorum idiotismo, sæpe iam annotauimus, & cur hunc Hebraismum retinuerimus. *Et ita*, καὶ οὕτως. Vulgata, *Et sicut*, non rectè. Dicendũ enim fuisset καὶ ὅπως. Arabs autem interpres hoc membrum annectit iis quæ sequuntur. *Constituo*, διατάσσομαι. Vulgata, *doceo*, διδάσκω, vt etiam legitur in codice Claromontano. Non desunt tamen & Latini & Græci codices in quibus neutrum legitur.

	Græce		Interpretatio		Vulgata
	Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω.	18	Circuncisus aliquis vocatus est? ne attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus est? ne circuncidatur.	18	*Circuncisus aliquis vocatus est? nõ adducat præputium: in præputio aliquis vocatus est? non circuncidatur.*
	Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ.	19	Circũcisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.	19	*Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.*
Ephes.4.1	Ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω.	20	‖Vnusquisque in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.	20	*Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat.*
	Δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι.	21	Seruus vocatus es? ne sit tibi curæ: sed si potes etiam liber fieri, potius *eo* vtere.	21	*Seruus vocatus es? non sit tibi curæ, sed & si potes fieri liber, magis vtere.*
	Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς, δοῦλός ἐστι Χριστοῦ.	22	Etenim qui in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi.	22	*Qui enim in Domino vocatus est seruus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi.*
Suprà, 6.20 1.pet.1.20	Τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων.	23	‖Pretio empti estis, ne estote serui hominum.	23	*Pretio empti estis, nolite fieri serui hominum.*
	Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοὶ, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ.	24	Vnusquisque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat apud Deum.	24	*Vnusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc maneat apud Deum.*
	Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.	25	De virginibus autem præceptum Domini non habeo: sed do quod sentio, vt cui Dominus per misericordiam dederit fidum esse.	25	*De virginibus autẽ præceptum Domini non habeo: consilium autem do, tanquam misericordiam consequutus à Domino vt sim fidelis.*

18 *Vocatus est?* ἐκλήθη; videlicet ad Euangelii gratiam. ideo Arabs interpres adiicit *Ad fidem*, εἰς τὴν πίστιν.

Ne attrahat, μὴ ἐπισπάσθω. Τὸ ἐπισπᾶσθαι, quòd in genere significat attrahere, accipio passiua significatione, vt de eo dicatur qui chirurgi opera (vt ita dicam) præputiatur: quod quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rursus operiat, quemadmodum docet Celsus lib.7.cap.25, & testatur Epiphanius in lib. De ponderibus & mensuris. pro quo etiam facit quod scriptum est Maccab.1.16. Certè ita accipiendum esse apparet ex verbo περιτέμνεσθαι, quod ei opponitur. Cæterùm vel Apostolus extra propositam tractationem ad quam postea redit vers.25, velut excurrens, de circuncisione & seruitute, vt rebus etiam mediis & in quibus non esset positum regnum Dei, differit: vel potius (quod ex nuda tãtùm coniectura dictum sit) librariorum culpa factum est vt isti versiculi 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, transpositi sint, qui potius versiculo 40, tractationem de coniugio finienti subiici debuerint. Sic enim omnia optimè cohærebunt, quum hæc quoque prorsus consentiant cum iis quæ de idolothytis postea differit.

19 *Circuncisio nihil est*, περιτομὴ οὐδέν ἐστι. Hoc intellige ratione habita temporis quo circuncisio desierat esse fidei sacramentum, tum etiam personarum respectu, id est eorum qui mysterium Christi intelligebant, id est neque circuncisione neque præputio nos fieri sanctiores.

21 *Ne sit tibi curæ*, μή σοι μελέτω. i. Ne de eo sis anxiè solicitus, quasi sit conditio Christianis indigna: sed eo potius te consolare quòd à misera seruitute peccati ac mortis sis per Christũ manumissus, quãuis in hac vita seruias, quandiu Deo visum fuerit. Vide infrà, v.32. sic tamen vt oblatum libertatis beneficium minimè repudiet.

22 *Qui in Domino vocatus est seruus*, ὁ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος. i. Qui quum seruus sit conditione, vocatus est ad Christi participationem. Est enim illud In Domino, Hebræorum more dictum, quem exposuimus suprà, cap.1.vers.2. Castellio verò nuper, vt elegantius loqui videretur, pro In Domino, dicere maluit, In re Dominica.

23 *Pretio empti estis*, τιμῆς ἠγοράσθητε. Vide suprà, 6.20.

Ne estote, μὴ γίνεσθε. Vel, vt Vulg. & Erasmus, *Nolite fieri.* Transit ad thesin & generalem de his rebus mediis doctrinam, in quibus solent superstitiosi summam diuini cultus ponere, consciẽtias hominum istiusmodi commentis durissima seruitute opprimẽtes, vt sub papatu videmus euenisse, de quibus copiosè noster Apostolus, Colos.2.20: cuius loci sentẽtiã ego ad superstitiones refero, quæ plerũque in eo sũt positæ vt homines repudiata libertate miserrimæ seruituti sese subiiciãt, & inter eos sibi placeãt, quasi omniũ hominum felicissimi. Atqui vnus est Dominus, inquit Apostolus, à quo conscientia nostra tenetur leges accipere.

24 *Apud Deum*, παρὰ τῷ Θεῷ. Puto hanc formulã idem declarare atque ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, Coram Deo. id est, ita sincerè & ex animo vt vos Deo approbetis. vel, perinde ac miles coram duce solet statione seruare: sic vos apud Deum estote constantes in eo vitæ genere cui vos destinauit, perpetuò videlicet memores vos in eius conspectu versari.

25 *Præceptum Domini*, ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω. Quid igitur? num Paulus Verbi limites transgreditur, vt ii tradunt qui sibi licere volunt pro arbitrio leges conscientiis imponere? Minimè verò. Imò eos disertè damnat qui præcipere de his rebus quicquam audent quas Deus liberas esse voluit: sed tamen ex temporis, loci, ac personarum circunstantiis tradit quid expediat, id est quid sit Dei voluntati consentaneum. Hæc enim est Dei volũtas vt sancti simus, & ipsius cultui quammaximè addicti. ad quam regulam Apostolus propositam de virginitate quæstionem exigẽs,

nouas certè leges nullas præſcribit, ſed à Domino præſcriptas ad præſens negotium accommodat: idque tanta cum modeſtia vt eos facilè redarguat qui ſe illius ſucceſſores eſſe mentiuntur, vt iugum conſcientiis imponant. id eſt, vt quod vnius Dei eſt, ad ſe transferant. *Sed edo* quod ſen. γνώμην δὲ δίδωμι. i. ſentētiam meam vobis perſcribo. Vulg. *Conſilium autem do.* Eraſm. *Conſilium tamen do*, obſcurè vterque & nonnihil impropriè. Differunt enim γνώμη & βουλή: quanuis certum ſit Apoſtolum non aliud conſulere quàm quod ſentiat. Deinde diſcrimen illud ſophiſticum & falſum inter Præceptum & Conſilium libens refugio, quanquam eò pridem deuentum eſt vt homines nō iam conſilia, ſed præcepta ſua iactent, & quidem tanto cū ſupercilio vt ea ipſis Dei præceptis apertè anteponant. *Vt cui Dominus per miſericordiam*, &c. ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι. Vulg. & Eraſ. *Tanquam miſericordiam conſequutus à Domino.* Ego verò paulo aliter ſum interpretatus, vt planior eſſet ſententia. Aſſerit autem his verbis Apoſtolus miniſterii ſui auctoritatem, ne ſpernatur à Corinthiis ipſius ſentētia, quaſi ab homine nō à Deo profecta. Quod dicturus ſum, inquit, dico ego qui homo quidem ſum, ſed dignus cui fides habeatur: quia vt talis eſſem, à Domino ſum conſequutus. πιστὸν enim hîc vocat, non eum qui fideliter officium facit, quo modo ferè interpretantur: (nam fuiſſet aliquid adiungendum, puta miniſter, vel Apoſtolus) ſed eum cui fides meritò ſit habenda, vt ſæpe ſolet πιστὸν λόγον dicere, & πιστὸν ἄνθρωπον, 2. Tim. 2. 1. Sic πιστὸς κτίστης dicitur 1. Pet. 4. 19, & μάρτυς πιστὸς ſæpe in Apocalypſi. Cæterùm quòd πιστὸν εἶναι Caſtellio conuertit Fidentem eſſe, id eſt ex credentium numero eſſe, (ſic enim ſolet vocare quos fideles dicimus) id (vt mihi quidem videtur) Apoſtoli ſententiæ non conuenit, quanuis Auguſtinus ſic aliquoties interpretetur.

Νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι.	26	Exiſtimo igitur ⁘hoc ⁘bonum eſſe ⁘propter inſtantem neceſſitatem, ⁘bonum hoc *inquam eſſe* homini ita eſſe.	26	*Exiſtimo ergo hoc bonū eſſe propter inſtantem neceſſitatem, quoniam bonū eſt homini ſic eſſe.*
Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα.	27	Alligatus es vxori? ne quære diſſolutionem. ſolutus es ab vxore? ne quære vxorem.	27	*Alligatus es vxori? noli quærere ſolutionem. ſolutus es ab vxore? noli quærere vxorem.*
Ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες· καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε. θλῖψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι.	28	Quòd ſi etiam duxeris vxorem, non peccaſti: & ſi nupſerit virgo, non peccauit: ſed ⁘afflictionem in carne habituri ſunt *qui ſunt* huiuſmodi. ego verò ⁘vobis parco.	28	*Si autem acceperis vxorem, non peccaſti: & ſi nupſerit virgo, non peccauit: tribulationem tamen carnis habebunt huiuſmodi. ego autem vobis parco.*
Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπόν ἐστιν· ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι·	29	Hoc autem aio, fratres, ⁘quoniam tempus contractum eſt in poſterum: ⁘vt & qui habent vxores, ſint vt non habentes:	29	*Hoc itaque dico, fratres, tempus breue eſt: reliquum eſt vt & qui habent vxores, tanquam non habentes ſint:*
Καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες· καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες·	30	Et ⁘qui flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emūt, vt non obtinentes.	30	*Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquā non gaudentes: & qui emunt, tanquā non poſſidentes.*
Καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι. παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.	31	Et qui vtuntur ⁘hoc mundo, vt non abutentes. ⁘præterit enim ⁘ſpecies huius mundi.	31	*Et qui vtuntur hoc mūdo, tanquā non vtantur. præterit enim figura huius mundi.*

26 *Hoc*, τοῦτο. Id eſt virginem manere: pro quo dicit Ita eſſe, virgines videlicet alloquens. *Bonum*, καλόν. Vide ſuprà, ver. 1. *Propter inſtantem neceſſitatem*, διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην. Id eſt, propter neceſſitatem quæ ſanctos ſolet aſſiduè vrgere, quorum videlicet perpetua eſt iactatio: vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accommodata, niſi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. Vetus interpres & Eraſm. ἐνεστῶσαν conuertunt Præſentem, ex eorum ſententia qui hoc referunt non ad Eccleſiæ conditionem illam perpetuam de qua modò dixi, ſed ad eius duntaxat temporis circunſtantiam quo hæc ſcripſit Apoſtolus, quum vix liceret fidelibus vllo loco conſiſtere. Solent enim Græci grammatici tempus præſens ex Stoicorū dogmate vocare χρόνον ἐνεστῶτα: quam expoſitionem huius loci ſequuntur Arabs & Syrus interpretes vt ex eo fortaſſis etiam intelligendum quod dixit ſuprà verſ. 7. quū minimè ſit veriſimile optaſſe Apoſtolum ſine exceptione vt omnes viuerēt cœlibes, ita mox humano genere deſituro. *Bonum hoc* [*inquam*] ὅτι καλόν. Vulg. *Quoniam bonum eſt.* Eraſ. *Nam bonum eſt.* Ego verò exiſtimo potius eſſe epanalepſin, cuius infinita penè exempla annotauimus. Nam alioquin videbitur Apoſtolus idem, quod aiunt, per idem probare, veluti ſi dicas, Bonum eſt cœlibem eſſe, quia bonum eſt homini ſi ſit cœlebs.

28 *Afflictionem*, &c. θλῖψιν τῇ σαρκί. Carnem hîc vocat Apoſtolus externum hominem, & quæcunque ad præſentem vitam ſpectant. Coniugium enim multas eiuſmodi moleſtias ſecum trahit ex hæreditario illo peccato exortas, veluti curam liberorum, & rei domeſticæ ſolicitudinem, vt alia omittam mille incommoda, quæ ex horum deprauatione naſcuntur. Itaque Apoſtolus ad cœlibatum inclinat, non quòd in eo collocet Dei cultum magis quàm in matrimonio, ſed propter ea incōmoda quibus, ſi fieri poſſet, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarent. Huc etiam aliquatenus reſpiciebat Philoſophus ille cuius hoc dictum fertur, μέγα ἐμπόδιον τοῦ φιλοσοφεῖν ἡ γυνή. *Vobis parco*, ὑμῶν φείδομαι. i. Cupio infirmitati veſtræ conſultum, vt vos coniugio non indigere exoptem, quò ſitis omnib. iſtis moleſtiis vacui. Longè aliter hoc exponebāt Manichæi, (à quorum opinione non multum abeſt Hieronymus in damnando matrimonio) ſed quos egregiè refellit Auguſtinus in lib. De ſancta virginitate. Et hunc ſaltē locū ab iis expendi velim qui fucata virginitatis merita tantopere extollunt, perinde ac ſi viuere cælibem ſit aſperius aliquod vitæ genus, quàm coniugem eſſe.

29 *Quoniā tēpus*, ὅτι ὁ καιρός. Sic lego & diſtinguo hūc locū ex ſedecim vet. cod. itémq. ex Græcorū ſcholiorū, Baſilii deniq. fide, qui duob. locis ita citat: niſi quod ὅτι omittit. Cæterùm συνεσταλμένον, quod Hieron. vertit *In collecto*, Vulg. *Breue*, vocat Apoſtolus tēpus in anguſtias contractū tranſlatione à velis & cæteris id genus ſumpta, quā copioſius perſequitur Ezechias Eſa. 38. 12. Neq; tamē (vt opinor) Apoſtolus ad vitæ humanæ breuitatē ſimpliciter reſpexit, ſed huc potius quod in fines ſeculorū ſit deuentū, & finis omniū immineat, vt 1. Pet. 4. 7, inſtante nimirū die Domini, vt de aliis rebus magis ſeriis ſit cogitandū. Sic enim ſolent Apoſtoli de die illo loqui quaſi iam proximo, vt 2. Pet. 3. 8 & 9. Ideo addidit Apoſtolus τὸ λοιπόν, i. Deinceps & in poſterū. Vulg. *Tempus breue eſt: reliquum eſt vt*, &c. ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν ἵνα, &c. quā lectionē (vt modò dixi) in nullis vetuſtis exemplaribus inueni. *Vt*, ἵνα. Si noſtrā lectionē ſequaris, ἵνα coniungendū erit cū φημί, *aio*: ſin minus, cum τὸ λοιπόν ἐστιν, *ſupereſt*. poſſis autē hunc locū ſic etiā interpretari, *Hoc autē dico, fratres, tēpus contractū eſſe. Supereſt*,

30 *Qui flent*, οἱ κλαίοντες. Fletus appellatione, Hebræorū more, res aduerſæ: gaudii, res ſecundæ intelliguntur. id eſt cauſæ ex effectis.

31 *Hoc mundo*, τῷ κόσμῳ τούτῳ. Hoc deeſt in Arabica interpretatione. Mundi autem appellatio quū varia ſit ac multiplex in ſacris literis, hîc (vt opinor) ſignificat omnia

quæ nobis hîc viuētib. vtēda concedūtur ad breue tēporis ſpatium. Neque verò iubet Apoſtolus vt bona abiiciamus quę à Domino accepimus: ſed primùm omniū, vt qđ q.ſq. eſt, id eſſe velit: deinde ne fluxis iſtis rebus vel nimiū ſimus addicti, quaſi (vt dicebat ille) nō illas poſſideamus, ſed ab ipſis poſſideamur: vel eis perperā ac in aliū vſum vtamur quàm ſunt conditæ, vti faciunt nō modò qui earum vſum immutant, ſed etiā qui temere illas profundunt. Has enim omnes ſignificationes admittit participium καταχρώμενοι, & apud Latinos Abutendi verbum. Mihi tamen maximè videtur appoſita prima expoſitio, vt immoderatum vſum damnet, aduerſus eos qui toti ſunt in præſentis vitæ negotiis immerſi. Baſilius in libello quē inſcripſit τοὺς κατὰ πλάτος ὅρους, legit & interpretatur παραχρώμενοι quaſi notet Apoſtolus profuſionem & nimium ſumptum, id eſt τὴν παρὰ τὴν χρείαν δαπάνην. quam ſententiam amplexus eſt Syrus interpres. Vulg. *Tanquam non vtantur*, repetito eodem participio χρώμενοι, vt in præcedentibus membris idem participiū repetitur. Sic etiam legit Arabs interpres, vt ſit ſenſus, non aliter vtendum eſſe huius mundi rebus, quàm ſi non vteremur, id eſt, quàm ſi nullam inde vtilitatem conſequeremur. Hoc enim illud eſt quod facit vt mūdum hunc ipſi Deo anteponamus: vſqueadeo commodis ex illarum rerum vſu ad nos redeuntibus illecti, vt Dei & 5 æternæ vitæ facilè obliuiſcamur. *Præterit*, παράγει. Id eſt παρέρχεται, vt interpretantur Græca ſcholia, ſiue παράγεται, vt ſcribitur 1.Iohan. 2.17. vbi hæc ſententia repetitur. quæ expoſitio mihi videtur maximè conſentanea illi quod ſuprà dictum erat de anguſto temporis ſpatio. Ma-10 uult tamen Stapulenſis (quem ſequitur Alciatus libro παρέργων 2, cap.30) interpretari παράγει, Fallit ſeu decipit, blāda nimirum ſpecie homines alliciens. Budæus verò neutram interpretationem ſequutus, παράγει exponit παρεκτρέπει, *tranſuerſum agit*. Nam hoc quoque ſignificat τὸ πα-15 ράγειν. *Species*, τὸ σχῆμα. Seu habitus, figura vel forma. Nam in genere ſignificat nihil eſſe in mundo ſolidum, ſed vanam quandam eſſe rerum iſtarum duntaxat imaginem, quas ſtulti homines tantopere admirantur. Cic. De amicitia, *Quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem* 20 *blanda, ſed reipſa multis locis repudianda eſt.*

Θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ·	32	⁖Velim autem vos ⁖abſque ſolicitudine eſſe. Qui cælebs eſt, ⁖curat ea ⁖quæ *ſunt* Domini, quomodo placiturus ſit Domino:	32	*Volo autem vos ſine ſolicitudine eſſe. Qui ſine vxore eſt, ſolicitus eſt quæ Domini ſunt, quomodo placeat Deo:*
Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.	33	At qui duxit vxorem, ⁖curat ea ⁖quæ ſunt mundi, quomodo placiturus ſit vxori.		*Qui autem cum vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuiſus eſt.*
Μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.	34	⁖Diſcretæ ſunt ea quæ *eſt* vxor & ea quæ *eſt* virgo. quæ *eſt* innupta, curat ea quæ ſunt Domini, vt ſit ſancta cum corpore ⁖tum ſpiritu: quæ verò nupta eſt, curat ea quæ ſunt mundi, quomodo placitura ſit viro.	34	*Et mulier innupta & virgo cogitat quæ Domini ſunt, vt ſit ſancta & corpore & ſpiritu: quæ autem nupta eſt, cogitat quæ ſunt mundi, quomodo placeat viro.*

32 *Velim*, θέλω. Vulgata, *Volo*. Vide ſuprà, ver. 7.
Abſque ſolicitudine, ἀμερίμνους. Solicitudinem vocat Apoſtolus hoc in loco non in genere curam omnem, (neque enim hoc conuenit cum eo quod ſcripſit 2.Cor.11. 28) ſed id genus curarum duntaxat quod cohæret cum coniugio. quod & ipſum tamen ſimpliciter non damnat, quum alibi præcipiat, vt 1.Tim.5.8: ſed quòd omnes cupiat, ſi fieri poſſet, quammaximè expeditos currere in Euangelii ſtadio. Quòd autem alibi præcipitur de modo in his rebus tenendo, ita vt diligentia ac ſedulitas ab anxietate vitetur, ad hunc locum non pertinet. *Curat*, μεριμνᾷ. Diximus Matth.6.27, hoc verbo ſignificari curam cum anxietate animi ac proinde cum diffidentia coniunctam: quomodo etiam accipiendum eſt verbum μελέτω ſuprà, ver. 21. Sed hoc loco μεριμνᾶν in genere pro φροντίζειν accipitur. Itaque rectius Eraſmus conuertit *Curat*, quàm Vulgata, *Solicitus eſt*. Cyprianus in 2. tractatu De habit. virg. vertit, *Cogitat*, quo modo etiam Vetus interpres
33 *Curat*, μεριμνᾷ. Vulgata & Eraſmus, *Solicitus eſt de iis quæ ſunt mundi.* Vix enim quiſquam eſt qui in iſtis modum teneat. Malui tamen curandi verbum hîc quoque retinere, partim vt melius appareat ſuperioris membri antitheſis, partim etiam quòd Paulum exiſtimem iſta duo curarum genera inter ſe ſimpliciter comparare. *Quæ ſunt mundi*, τὰ τοῦ κόσμου. Mundi appellatione rurſus intellige quæ ad præſentem vitam in coniugio tranſigendam neceſſariò requiruntur. Neque enim de iis agit quæ per ſe ſunt vitioſa: ſicuti rurſus non ita addicit mundo coniuges vt à rerum diuinarum cogitatione prorſus excludat. nam (vt rectè ſcribit Clemens lib. στρωμ. 3.) licet etiam ei qui nupſit, Deo gratias agere, & ei qui vxorem duxit, in coniugio curare quæ ſunt Domini. quod Ambroſius quoq. annotauit, & Auguſt. De bono coniug. ſed diſtrahi ſignificat cogitationes eorum qui ſunt coniugio deuincti, ideóque commodiorem eſſe cælibatum, ſicui datum ſit vt ſe poſſit continere.
34 *Diſcretæ ſunt ea quæ*, &c. μεμέρισται ἡ γυνὴ, &c. Sic accipitur vocabulum διαιρέσεως pro diſcrimine ſeu differentia infrà, 12.4.5.6. & γυναῖκα vocat Apoſtolus non à ſexu, ſed quæ maritum habeat, vt diſertè quoque interpretantur Syrus & Arabs interpretes: cui opponitur ἡ παρθένος, ſiue ἡ ἄγαμος, id eſt quæ nunquam nupſit. Agit enim de his propriè Apoſtolus, vt de viduis ſeorſim. Quod igitur Apoſtolus de viris dixerat, hoc quoque ſigillatim dicit de mulieribus: (quod in hac diſputatione ſępe fecit) neque dubita-25 re poſſum quin hæc ſit vera lectio, quam & in Syra & Arabica editione, & in omnibus vetuſtis noſtris codicib. Gręcis inueni, ſi duos tantùm excipias. quanuis aptius ſcribi potuit μεμερισμέναι εἰσί. Conſentiunt etiam Græca ſcholia Theophylactus, Hieronym. in Heluidium, item ad Eu-30 ſtoch. de ſeruanda virginitate. quanuis alibi à ſeipſo diſſentiat. Facit etiam pro me Baſil. in lib. περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας, ter ita citans hunc locum, eo tantùm excepto quòd coniunctionem καὶ inſerit duobus locis, ſic nimirum καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος, &c. ſed ni-35 hil variante ſententia, quum τὴν γυναῖκα diſertè interpretetur τὴν γαμήσασαν, i. eā quę nupſit, ſiue eam quæ eſt vxor. Inuenio tamen duas diuerſas lectiones, quarum vna hæc eſt, καὶ μεμέρισται, & diuiſus eſt, i. in varias partes ac diuerſas curas diſtractus, is videlicet qui vxorem duxit, quum par-40 tim curare illum oporteat quæ ſunt coniugii, partim quę ſunt Domini. Deinde ſequitur noua ſentētia, ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ, &c. *Mulier quæ eſt innupta & virgo curat*, &c. Hanc lectionē ſequitur Vulg. editio qua nunc vtimur, nimirū ex libro priore Hieron. aduerſus Iouinianū, 45 vbi ita legendū eſſe cōtendit Hiero. à ſeipſo diſſentiēs. Ita etiam legit Ambroſius lib. De viduis, & Aug. lib. De bono viduit. cap. 2. in eo tamen diſſentiens ab Hieronymo quòd τὴν ἄγαμον viduā interpretatur, quū Hieron. velit τὴν ἄγαμον & τὴν παρθένον idē declarare. Sed profectò ſi hanc ſcri-50 pturā ſequaris, prorſus redūdabit ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος vel ἡ παρθένος, quū ſatis fuerit ſcripſiſſe ἡ ἄγαμος, vel ἡ παρθένος. Alteram (id eſt tertiam) demum lectionem apud vnum Ambroſium inuenio, niſi deprauatus eſt codex. Sic enim legit, hunc locum interpretans, *Et diuiſus eſt: diuiſa eſt mu-*55 *lier & virgo*, καὶ μεμέρισται· μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος.
Tum ſpiritu, καὶ πνεύματι. Id eſt, animo, vt ſuprà, 2.11. Neque verò hanc corporis & animi ſanctitatem coniugibus adimit, ſed facilius contingere dicit extra coniugium, propter varia auocamenta, vt diſertè defendit Clemens lib. στρωμ. 60 3, & Auguſtinus De bono coniugali, contra quàm tradit Hieronymus aduerſus Heluidium.

35 Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω· οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, ἀπερισπάστως.

36 Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι· ὃ θέλει ποιείτω, οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν.

37 Ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ.

38 Ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων, καλῶς ποιεῖ· ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ.

35 Hoc autē dico ¨vestro commodo: non vt laqueum vobis iniiciam, sed vt ¨decenter & aptè adhærescatis Domino, absque vlla distractione.

36 Cæterùm siquis ¨aliquid nō decens *à se* in virginem suam committi putat, ¨si florem ætatis excedat, & ita ¨debet fieri: quod vult faciat, ¨non peccat: ¨iungantur matrimonio.

37 Qui verò stat firmꝰ ¨in corde, ¨nec adigitur necessitate, sed in potestate habet propriam voluntatem, & hoc decreuit in corde suo, vt seruet suam virginem, bene facit.

38 Itaque ¨qui dat nuptum, bene facit: qui verò non dat nuptum, ¨melius facit.

35 Porro hoc ad vtilitatem vestram dico, non vt laqueum vobis iniiciam, sed ad id quod honestū est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi.

36 Siquis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quod sit superadulta, & ita oportet fieri: quod vult faciat, non peccat: nubat.

37 Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo, seruare virginē suam, bene facit.

38 Igitur & qui matrimonio iungit virginē suā, bene facit: & qui nō iungit, melius facit.

---

35 *Vestro commodo*, πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον. Vulgata, *Ad vtilitatem vestram*. Erasmus, *Ad id quod vobis conducibile*. Obscurè vterque, præsertim Erasmus. In summa, significat Apostolus, se nemini imponere necessitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ: sed simpliciter ostendere vtrum vitæ genus per se sit commodius, vt quisque suas hîc vires expendat. *Decenter & aptè*, &c. πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον, &c. Quædam exemplaria legūt εὐπάρεδρον, eodem sensu: quædam εὐπρόσδεκτον, sed corruptè, opinor, vt liquet tum ex aduerbio ἀπερισπάστως, tum ex eo quòd Paulum apparet de industria vsurpasse ea vocabula quibus arctissimum illud coniugii vinculum maximè propriè exprimatur: quasi diceret, se tradere qua ratione homines spirituali quodam coniugio cum Deo aptissimè possint connecti: minimè id quidem quasi vel per se hoc præstet cælibatus, vel impediat matrimonium, sed quòd cælebs diuersis curis minus impediatur. Cæterùm quum (vt rectè annotauit Erasmus) ista ad verbum transferre sit difficillimum, discessi & ego à Græcis nonnihil, vt planior esset sententia. Sic autem Vulgata, (vt nunc quidē legimus, quum, vt testatur Hieronymus aduersus Iouinianum, hæc olim in Latinis codicibus essent omissa propter interpretationis difficultatem) *Ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi*. in qua interpretatione id primùm mihi nō placet quòd τὸ εὔσχημον interpretatur honestum: quasi videlicet indecorum sit matrimonium, quod τίμιον vocat Petrus: quum τὸ εὔσχημον, vt opinor, significet potius hoc loco τὸ πρέπον καὶ πρεπῶδες, id est, quod est conueniens & accommodatum, vt etiam infrà, 14.40, εὐσχημόνως significat decenter & conuenienter. Nam quia Deus purissima quædam res est, & ab omni commixtione aliena, ad eam naturam propius videtur accedere cui datum est vt se ab omni mulieris consuetudine possit continere: quāuis ea alioquin & bona & honesta sit, si Dei ordinatio & finis eius cōsideretur, non autē quatenus peccatum immoderatæ illius libidinis ἀταξίαν inuexit. Deinde quòd ἀπερισπάστως vertit *Sine impedimento*, id est ἀνεμποδίστως, impropriè, & non seruata trāslatione, quam Apostolus à matrimonii coniunctione sumpsit. Nam opinor, Dominum obsecrandi, perperam scriptum esse à librariis pro Dominum obseruandi, vel, vt coniicit Erasmus, pro Domino obseruiendi. pro quo mallem dicere Domino obsequendi, vt totum illud, *Quod facultatem præbeat obseruandi*, exprimat Græcum vocabulum τὸ εὐπρόσεδρον: impropriè id quidem, & neglecta rursus translatione, inde sumpta quòd vxor à viri latere non discedat. Hieronymus autem conuertit, *Vt ad id quod honestum est, & intente facit seruire Domino absque vlla distractione, vos adhorter*: nihilo felicius si aduerbium ἀπερισπάστως excipias. Erasmus, *Vt quod honestum ac decorum est sequamini, & adhæreatis Domino absque vlla distractione*. Syrus autem interpres hunc locum sic expressit πρὸς τὸ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, *vt sitis seduli erga Dominum*, more videlicet fidorum seruorum qui à latere Domini sui non discedunt. καὶ τὸ εὔσχημον, *cum honestate decora*. ἀπερισπάστως, *non cogitantes de mundo*. id est ita vt mundus vestram cogitationem ab eo non euellat, sententia certè egregiè expressa. Arabs autem particulam περὶ siue πρὸς in εὐπάρεδρον siue εὐπρόσεδρον paulo aliter accipiēs, vertit *vt conformemini quam proximè secundum Dominum*, non ita appositè, & in aliis quoque videtur paulo longius à verbis Pauli discessisse, quàm fuerit necesse.

5 36 *Aliquid non decens [à se] in virginem suam committi*, ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον. Tot verbis hîc sum vsus vt vnicum Græcum exprimerem, pro quo Vulg. *Turpem se videri super virgine sua*, quum (vt arbitror) Apostolus de eo non agat quod in se turpe est, sed de eo quod aptum est & con-
10 ueniens, vt etiam in superiore versu diximus accipi τὸ εὔσχημον. quanuis ex eo quòd parentes non considerent quid liberis conueniat, concedam turpia & flagitiosa multa consequi. Eras. *Indecorum esse virgini suæ*: quum τὸ ἀσχημονεῖν referatur ad parentes non ad liberos. Cęterùm quòd Hie-
15 ronymus, *Virginem suam*, interpretatur *Virginitatem*, nimiū est coactum, meritóque refutatur ab Augustino in quæst. super Numeros. quanuis in eundem scopulum impegerit Fulgentius, epist. 1, quæ est De coniugali debito. *Si florem ætatis excedat*, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος. Vulgat. *Quòd sit super-*
20 *adulta*. Erasmus, *Si prætereat nubendi tempus*. Illud quidem constat ἀκμὴν hîc dici quasi ætatis ad nuptias contrahendas maturitatem, vt exprimit Virgil. in illo versu, *Iam matura viro, iam plenis nubilis annis*. *Debet*, ὀφείλει. Debet scilicet ita fieri, vt vitetur scortatio, vt suprà versu 2. & 7.
25 Vulg. & Eras. *Oportet*, δεῖ. *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Id est rectè facit, sicut explicat Apostolus ver. 38. vt necesse sit concidere Hieronymi cauillum aduersus Iouinianū, quasi Paulus hoc factum non laudet, sed tantùm excuset à peccato. *Iungantur matrimonio*, γαμείτωσαν. Vtitur plu-
30 rali numero Paulus, quòd in coniugio necesse sit duos interuenire, vel vt ostendat in filio non minus quàm in filia eandem regulam valere. Nam τὸ γαμεῖν testantur grammatici de viro propriè dici, vt τὸ γαμεῖσθαι de vxore. quod tamen non obseruauit Paulus suprà, ver. 34. vbi scripsit γαμή-
35 σασα pro ἡ γαμηθεῖσα. Theophylactus legit γαμησάτωσαν. Vul. *Nubat*, γαμείτω, vt habet Claromontanus codex, & ita etiā legit Syrus. Arabs autem hoc vt non necessariū expungit.

37 *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraismus, pro, *Apud se*: vel (vt loquitur Cic. 5, Ver.) *Qui statutum ac deliberatum aliquid*
40 *cum animo habet*. Opponitur autem hoc τῷ νομίζειν.

Nec adigitur necessitate, μὴ ἔχων ἀνάγκην. Vulg. & Erasm. obscurè & nouè ad verbum, *Non habens necessitatem*. i. cui non obstat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus possit liberè eam seruare virginem. Id enim ita accipien-
45 dum esse liquet partim ex antithesi, (his enim opponitur τὸ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι) partim ex eo quod subiicitur. Nam is dicitur voluntatem suam habere in potestate, cuius voluntas ab altero non pendet. Pendet autem patris voluntas à liberorum voluntate, hactenus vt teneatur illorum infir-
50 mitatis rationem tātam habere, vt iure nec possit nec debeat ab illis exigere cælibatum qui hoc donum à Deo nō acceperint. Arabs (interprete D. Iunio nostro) sic hunc locū illustrauit, *neque habet necessitatē vllam ad id mutādum*.

38 *Qui dat nuptum*, ὁ ἐκγαμίζων. Vulg. & Syrus interpre-
55 tes repetūnt τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, *virginem suam*. Et ne quis de vxore interpretetur quam ductam non attingat maritus, (vt nōnulli locum istum hac ineptissima interpretatione

deprauare ſunt auſi, producto etiam Ioſephi & Mariæ exemplo) Arabs, non Virginem ſed Filiam ſuam vertit.

Melius facit, κρεῖσσον ποιεῖ.i. Commodius liberis conſulit, vt diximus ſuprà, ver.1. idque non ſimpliciter, ſed ſub cõditionibus antè expreſſis ab Apoſtolo. Sic quoque accipiendum eſt quod ſubiicitur, beatiorem eſſe eam quæ à repetitis nuptiis abſtineat. Nec leue eſt quòd totum hoc membum deeſt in Syra interpretatione.

Rom.7.2

39 Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι· μόνον ἐν Κυρίῳ.

39 Vxor alligata eſt lege quãdiu viuit vir ipſius: quòd ſi obdormierit vir ipſius, libera eſt ad cui velit nubendum: tãtùm in Domino.

39 *Mulier alligata eſt legi quanto tempore vir eius viuit: quòd ſi dormierit vir eius, liberata eſt, cui vult nubat: tantùm in Domino.*

40 Μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτω μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.

1.Theſ.4.8

40 Sed beatior eſt ſi ita maneat, ſecundum meam ſententiam: puto autem me quoque Spiritum Dei habere.

40 *Beatior autem erit ſi ſic permanſerit, ſecundum meum conſilium: puto autem quòd & ego Spiritum Dei habeam.*

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

1 ΠΕρὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.

teste Cicerone Acc. p. 257.

1 CAEterùm de iis quæ idolis immolantur. ſcimus nos omnes notitia eſſe præditos. Notitia inflat, charitas verò ædificat.

1 *DE ijs autẽ quæ idolis ſacrificantur, ſcimus quia omnes ſcientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat.*

2 Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε καθὼς δεῖ γνῶναι.

2 Quòd ſi quis *ſibi* videtur aliquid ſcire, nondum quicquã nouit ſicut oportet noſſe.

2 *Siquis autẽ ſe exiſtimat ſcire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oportet eum ſcire.*

3 Εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ.

3 Sed ſiquis diligit Deũ, hic edoctus fuit ab eo.

3 *Siquis autẽ diligit Deũ, hic cognitus eſt ab eo.*

4 Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς.

4 De eſu igitur eorũ quæ idolis immolantur, ſcimus idolũ nihil *eſſe* in mundo, & nullum *eſſe* Deum alium niſi vnum.

4 *De eſcis autẽ quæ idolis immolãtur, ſcimus quia nihil eſt idolum in mundo, & quòd nullus eſt Deus niſi vnus.*

---

39 *Lege*, νόμῳ. id eſt Per legem matrimonii. vel LEGI tertio caſu. Spectat autem Paulus id quod ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidit. Itaque nihil hoc obſtat neque iis quæ de adulterio ſanciuit Chriſtus, neque iis quæ in deſertores ſcripſit Apoſtolus hoc ipſo capite. *Obdormierit*, κοιμηθῇ.i. Mortuus fuerit, ex Scripturæ phraſi, quam alibi expoſuimus. *In Domino*, ἐν Κυρίῳ.i. Religioſè & cũ Dei timore. Arabs interpres nimium anguſtè reſtringit ad accipiendum maritum ex fidelium numero.

IN CAPVT VIII.

1 *Omnes*, πάντες. Eos vnos alloquitur Apoſtolus qui eo prætextu defendebant ſe poſſe quibuſuis veſci quòd ſcirẽt idolum nihil eſſe, vt apparet ex ver.7. Itaque reſtringenda eſt vniuerſalis particula. quanquam ne hoc quidem illis tribuit niſi per conceſſionem, aut μίμησιν ironicam, vt apparet ex eo quod ſubiicitur verſu proximo. Iam autem aggreditur Apoſtolus aliam quæſtionem, quæ & ipſa pertinet ad quartum caput huius epiſtolæ, De rebus mediis. Quærit igitur de idolothytis, quis ſit legitimus eorum vſus, toto hoc capite, & præterea à 14 verſicul. capitis 10, ad ſecundum vſque verſum capitis vndecimi. Nam quæ interiecta ſunt, etſi ad illam de idolothytis quæſtionem ſunt accommodanda, tamen in peculiares alias diſputationes diſtribui poſſunt, ac etiam debent. Summa verò reſponſionis Pauli in his capitibus poſita eſt: 1, vt in rebus mediis ſcientiores habeant rudiorum rationem, in huius Chriſtianæ libertatis vſu. 2, quaſdam eſſe res medias, ſua natura, quæ propter circunſtantias ſint maximè noxiæ & vitãdæ. Ex his autem duobus capitibus, vnum eſt generale, & perpetuum: alterius autem in idolothytis exemplũ præbent epulæ quę in idolorum templo inſtruebantur, & erãt idololatriæ partes, ideóque inter res medias minimè habendæ, & erant Chriſtianis prorſus interdictę. Hæc autẽ doctrina quàm ſit noſtris quoque temporibus neceſſaria, oſtendunt controuerſiæ à Pſeudonicodemitis excitatæ.

Inflat, φυσιοῖ. Id eſt vanitati & arrogantię veluti materiã ſubminiſtrat, quatenus videlicet charitate deſtituitur. quanquã ne tum quidem damnanda eſt veri notitia, ſed homines potius qui ea abutuntur. *Aedificat*, οἰκοδομεῖ. id eſt inſtruit proximum, eúmque promouet in pietatis ac religionis ſtudio. Eſt autem Scripturis familiaris iſta tranſlatio: ſicut etiam Eccleſia dicitur domus Dei, ex fidelibus quaſi lapidibus conſtructa: ipſique adeo fideles Templum Dei vocantur. Accipitur tamen interdum in vitio, vt infrà, ver.10.

2 [*Sibi*] *videtur*, δοκεῖ. Vulg. *Se exiſtimat*, non ſatis expreſſè. Nam verbo δοκεῖν ſignificatur non ſimplex aliqua perſuaſio, ſed quę cum ſuperbia & inſolentia coniuncta ſit: quum alioquin nihil ęquè repugnet fidei atque Academicorum dubitatio. Vide Matth.3.9. *Nondum quicquam nouit*, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν. Geminatio negantis particulę vehementius negat, vt rectè notat Eraſm. Quod autem Vetus interpres οὐδὲν prætermiſit, hoc fecit ex ſui (opinor) exemplaris fide: ſiquidem & nos in vno ex noſtris deeſſe comperimus, & alibi quoque γνῶσιν pro peritum eſſe aut notitia pręditum, ponitur abſolutè, vt infrà, 13.9.

3 *Hic edoctus fuit ab eo*, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Hebrea הוריע אותו [*hodiaħ otho*,] id eſt ad verbum, *Scire fecit eum.* Ex quo conſequitur eiuſmodi demum hominem vera ſcientia eſſe pręditum, quam à Deo ipſo didicerit. ſed Hebręum tranſitiuum Paulus Gręco verbo expreſſit. Nam Hophal Hebręum paſſiuum non admittit càſum perſonę agentis. Vulgata & Eraſmus, *Cognitus eſt ab eo*, id eſt approbatur ab eo, ac proinde vera hęc eſt ſcientia, non autem adulterina illa qua prębditi ſunt qui non Deum ſed ſeipſos amant. Sed ſi illo modo interpretemur, planior erit ſuperioris membri antitheſis: & eiuſdem Hebraiſmi ſimile prorſus exemplum extat Gal.4.9, & infrà quoque 13.18.

4 *Idolum*, εἴδωλον. Gręcam vocem theologis Latinis ſatis tritam libenter retinui. Significat autem Gręcis hoc vocabulum id quod Latinis ſimulacrum, effigiem videlicet, qua nobis repręſentetur forma alicuius rei vel fictę vel etiam verę. Tranſlatitiè verò poſtea accommodari cœpit ad formas ac ſpecies rerum in animo conceptas: denique etiam ad mortuorum ſpectra, quę Latini vmbras & manes vocant, & Virgilius quoque ſimulacra. Sed hoc in loco & aliis pleriſque peculiariter idola vocãtur ſimulacra ad numẽ aliquod repræſentandũ, cui cultus exhibeatur qui dicitur idololatria. *Nihil* [*eſſe*,] οὐδέν. Id eſt, eſſe inane & vanum ſomnium, ſicut poeta ipſe picturam vocat inanem. Neque enim idola ex materia ęſtimantur, ſed tum ex forma, quę res veras mentitur, tum ex eorũ inani imaginatione qui de idolo ſibi aliquid nõ modò reale ſed etiam diuinum propter effictam formam animo concipiunt. Hinc autem efficitur nullam eſſe vim idolorum vel ad ſanctificandum vel ad polluendum res oblatas, quod concedit Paulus: ſed quod illi inde colligebant, propterea ſine vllo diſcrimine ſe veſci poſſe idolothytis, id verò non concedit. *In mundo*, ἐν τῷ κόσμῳ. Opponit res fictas rebus veris & à Deo conditis. Sic vocantur idola חבלי שוא Pſalmo 31. verſu 7. Quòd autem Eraſmus pro *Nihil eſt*, ſubſtituit *Nullum eſt*, & ἐν κόσμῳ, id eſt *in mundo*, cum verbo EST ſubaudito coniungit,

quaſi

quasi dicat Apostolus, nullum simulacrum esse vsquam: id verò non video quomodo satis commodè possit intelligi. Nam vt simulacrum sit res inanis, tamen non desinit esse simulacrum rei etiam fictitiæ & imaginariæ. neque fit mihi verisimile Apostolum tam subtiliter philosophatum in verbo εἰ.

5 Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς· (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ)

5 Nam etiãsi sint qui dicantur dii, & in cælo & in terra: (¨sicut sunt dii multi, & domini multi)

5 *Nam etsi sunt qui dicãtur dij, siue in cælo, siue in terra: (siquidẽ sunt dij multi, & domini multi)*

6 Ἀλλ᾽ ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι᾽ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι᾽ αὐτοῦ.

6 Nobis tamen vnus *est* Deus, Pater ille ¨à quo omnia, & nos ¨in ipso: & ‖vnus Dominus Iesus Christus, ¨per quem omnia & nos per ipsum.

6 *Nobis tamẽ vnus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.*

Ioh. 13. 13 infrà, 12. 3

7 Ἀλλ᾽ οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι· καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα μολύνεται.

7 Sed non in omnibus *est* ¨ea scientia. nonnulli enim ¨*cum* conscientia idoli vsque ad hoc tempus, vt idolis immolatum edunt: & conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

7 *Sed non in omnibus est scientia. quidam autem cum conscientia vsque nunc idoli, quasi idolothytum manducant: & conscientia ipsorum, quum sit infirma, polluitur.*

8 Βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ· οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν· οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.

8 Cæterùm esca nos nõ commendat Deo: neque enim si vescamur, ¨abũdantiores sumus: neque si non vescamur, pauperiores reddimur.

8 *Esca autem nos non commendat Deo: neque enim si manducauerimus, abundabimus: neque si nõ manducauerimus, deficiemus.*

9 Βλέπετε δὲ μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν.

9 Sed videte nequo modo potestas illa vestra offendiculo sit iis qui infirmi sunt.

9 *Videte autem ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis.*

10 Ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν, ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν;

10 Etenim siquis viderit ¨te, illũ sciẽtia præditũ, ¨ĩ idoleio accũbere, nónne conscientia ipsius qui infirmus est ¨instruetur ad edendum ea quæ sunt idolis mactata?

10 *Si enim quis viderit eũ qui habet scientiã, in idoleio recumbentem, nonne consciẽtia eius, quũ sit infirma, ædificabitur ad mãducandum idolothyta?*

---

5 *Sicut sunt*, &c. ὥσπέρ εἰσι, &c. Vulg. *Siquidem sunt*. Apud Ambrosium verò hoc totum deest. Notandum est autem Paulum opponere multos Baalim, id est Dominos, & Elilim, id est fictitios deos, qui nõ sint, sed dicantur domini & dij, vni Deo Patri & Domino Christo, qui non hominum opinione ficti sint, sed reuera sint quod dicuntur, & quidem vnicus Deus.

6 *A quo*, ἐξ οὗ. Ἐξ principium declarat in personarũ distinctione. Nã alioquin Christo etiam competit, essentiæ absolutè consideratæ respectu, id est quatenus Deus vnus est cum Patre. Hic verò manifestè Patrem à Filio distinguit. Particula autem Vnus non excludit Filium vel Spiritum sanctum, qui sunt vnus Deus cum Patre, sed primùm quidem commentitios deos spoliat deitate quæ illis affingitur: deinde in genere & semel ostendit nulla ratione posse plures esse natura deos. Sic etiam quum dicitur Christus vnus Dominus, non excluditur Pater, nisi fortè Deum Patrem absque dominio intelligas. *In ipso*, εἰς αὐτόν. Id est ἐν αὐτῷ, videlicet subsistimus: vbi rursus notandum est Patri propriè tribui præpositionem ἐν, vbi de vi agitur qua conseruatur rerum οὐσία: quanuis hoc non sit perpetuum, quum de Filio etiam dicatur, Iohan. 1. 4. Vulgata & Erasmus, *In illum*, vt notetur causa finalis, quòd nos & nostra omnia debeamus in illum, vt extremum finem, dirigere: quo modo idem dicẽdi genus accipitur Rom. 11. 36. Sed quum statim subiiciatur de Christo, nos per ipsum esse, & Paulum appareat commune Patri ac Filio opus tribuere, distinctione tamen adhibita quæ personis conueniat, ideo malui interpretari *In ipso*, quàm *Per ipsum*. *Per quem*, δι᾽ οὗ. Διὰ Filio tribuitur relatè consideratò, id est quatenus filius est, ita tamen vt sciamus Filium non instrumentalem sed efficientem causam esse cum Patre, tum in creando, tum in conseruando: quod & ipsum rursus ita est accipiendum vt nec duas causas id est Deitates construamus, quum Filius sit οὐσίᾳ vnus cum Patre: nec rursus in personarum distinctione inæqualitatem aut separationem imaginemur.

7 *Ea scientia*, ἡ γνῶσις. Articulum expressi ab aliis neglectum, quũ vis eius sit διαφορική. *Nõnulli enim*, τινὲς δὲ. δὲ pro γὰρ sæpe iam obseruauimus: quæ enallage mihi visa est huic loco optimè conuenire. [*Cum*] *conscientia idoli*, τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου. Conscientiam idoli Apostolus suo quodam dicendi genere vocat tacitum eorum iudicium qui immunda esse putabant quæ idolis fuerant oblata, ideóque bona conscientia illis vesci non poterant. Hæc enim vis est conscientiæ, vt opus natura sua medium, si bona fuerit, bonum reddat: sin mala, malum.

8 *Abundantiores sumus*, περισσεύομεν: id est, quicquã nobis accedit. Vulgata, *Abundabimus*. Erasmus, *Aliquid nobis superest*. Vide Matth. 13. 12. *Pauperiores reddimur*, ὑστερούμεθα. Ita explicandum esse hoc verbum hoc in loco, apparet ex antithesi. Vulg. *Deficiemus*. Eras. *Quicquam nobis deest*. Est autem ista tum abundantia tum inopia ad res spirituales referenda, quæ explicantur Rom. 14. 17.

10 *Te, illum scientia præditum*, σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν. Vulgata omittit pronomen σε: sed perperam vt ostendit proximè sequens versiculus, vbi pronomen σοῦ exprimitur. Sed prætereunda non fuit vis articuli τὸν, quam fortassis ignorauit. Intellige verò scientia præditum quòd idolum nihil sit, non autem qui satis norit quid faciat in idoleio accumbens: quod grauissimè postea vt idololatriæ partem damnabit Apostolus. Huic autem opponitur qui dicitur infirmus, siue adhuc habens conscientiam idoli, id est qui in genere adhuc putat idolothytis vesci nullo modo licere: quod tamen quum faciat exemplo illius inductus quem esse in Christianismo eruditiorem nouit, ita fit vt vtrinque peccetur: id est tum ab illo qui eo prætextu, quòd idolum nihil esse nouerit, abutens, audeat in ipso idoleio accumbere: tum ab infirmo qui ambigente conscientia idem audeat. *In idoleio*, ἐν εἰδωλείῳ. Id est idolorum templo. Puto enim Apostolum ex fidelium consuetudine maluisse εἰδωλεῖον dicere quàm ναὸν aut ἱερὸν, vt εἴδωλα potius quàm ἀγάλματα vel ξόανα, & εἰδωλόθυτα potius quàm θεόθυτα, quæ vocabula ipsis profanis erant familiaria. Quidam tamen malunt εἰδωλεῖον accipere pro ipsa mensa in qua epulæ celebrabantur. quæ declaratio mihi non ita videtur probabilis. Erasmus verò neutrã opinionẽ sequutus, ἐν εἰδωλείῳ interpretatur In epulo simulacrorũ. Illud quidẽ cõstat vel ex ea historia quã refert Herodotus in Clio de Cleobi & Bitone, veteres intra

ipsum quoque tẽplum solitos fuisse solẽnia sacrificiorum conuiuia agitare. quod apparet etiam ex Aristophane in Pluto. Imò solennes epulas solebant à sacrificiis auspicari.

Instruetur, οἰκοδομηθήσεται. Vulgata & Erasmus ad verbũ, *Aedificabitur*, vt & nos alibi. Habuimus tamen hoc loco perspicuitatis rationem, quum præsertim & ipsum Instruendi vocabulum, eadem translationis ratione, tum in laude tum in vitio ponatur.

Rom.14.15

11 Καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν;

12 Οὕτω δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε.

Rom.14.15

13 Διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.

Κεφάλαιον θ.

1 ΟΥκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ;

2 Εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμι. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ.

3 Ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν, αὕτη ἐστί,

4 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν;

5 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς;

11 ‖Et ⁚tua ista scientia frater qui infirmus est, propter quem Christus est mortuus, peribit?

12 Ita autem peccantes in fratres, & ⁚vulnerãtes ipsorum cõscientiam infirmam, ⁚in Christum peccatis.

13 ‖Quapropter si esca ⁚facit vt offendat frater meus, non vescar carnibus in æternum nec faciam vt frater meus offendat.

CAP. IX.

1 NOnne sum ⁚ Apostolus? nónne sum liber? Nónne Iesum Christum Dominum nostrum ⁚ vidi? nónne opus meum vos estis ⁚in Domino?

2 Si aliis non sum Apostolus, at certè vobis sum. nam ⁚sigillum apostolatus mei vos estis in Domino.

3 Mea responsio apud eos ⁚qui in me inquirunt, hæc est,

4 Annon habemus potestatẽ ⁚vescendi ac bibendi?

5 Annõ habemus potestatem ⁚sororem vxorem circunducendi, vt & reliqui Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?

11 *Et peribit infirmus in tua sciẽtia frater, propter quem Christus mortuus est?*

12 *Sic autem peccantes in fratres, & percutientes cõscientiam eorũ infirmam, in Christum peccatis.*

13 *Quapropter si esca scãdalizat fratrem meum, nõ manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.*

CAP. IX.

1 *NOn sum liber? non sum Apostolus? nónne Christum Iesum Dominum nostrũ vidi? nónne opus meum vos estis in Domino?*

2 *Si aliis non sum Apostolus, sed tamen vobis sum. nam signaculum apostolatus mei vos estis in Domino.*

3 *Mea defensio apud eos qui me interrogant, hæc est,*

4 *Nunquid non habemus potestatem manducãdi & bibendi?*

5 *Nunquid nõ habemus potestatem mulierem sororem circunducẽdi, sicut & cæteri Apostoli & fratres Domini, & Cephas?*

11 *Tua ista scientia*, ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει. Pertinent ista ad verbum ἀπολεῖται, non autem ad participium ἀσθενῶν. Abundat itaque præpositio ἐπὶ ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus Matth.3.11, & expungi debuit ab Erasmo. Deinde etiam exprimendus erat articulus.

12 *Vulnerantes*, τύπτοντες. Vulgata, *Percutientes*, non satis expressẽ. Intelligendum enim est ex antecedente consequens. Est autem translatio inde sumpta quòd offendiculis animus, perinde ac telis corpus, afficiatur, sitque duplex malum siquis affectam partem cædat. Sic Virgilius,

--*grauior ne nuntius aures Vulneret.*

In Christum, εἰς Χριστόν. Ambrosius εἰς Χριστὸν positum putat pro ἐν Χριστῷ, in Christo. quasi dicantur in Christo peccare qui peccant dum Christũ profitentur: sicut peccare dicuntur in Lege, qui quum Legem habeãt, nihilominus peccant. Sed aptior est altera expositio: ex qua intelligitur huius offendiculi grauitas. quamobrem etiam Syrus interpres addidit הו [*hu*] Ipsius.

13 *Facit vt offendat frater meus*, σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου. Vide Matth.5.29. Est autem incredibilis eorum stupor aut impudentia quos hac doctrina non pudet abuti vt suæ defectioni prætexant proximi lucrifaciendi studium & vitandi offendiculi metum: quum tamen constet non tã hîc quæri quibus rebus vti debeamus quàm quibus sit nobis abstinendum ne alios offendamus.

IN CAPVT IX.

1 *Apostolus*, ἀπόστολος. In Syra & Arabica interpretatione prius est ἐλεύθερος, posteri⁹ ἀπόστολος. idq. rectius. Prius enim agit de Apostolatus iure, nempe vsque ad versic.18 finientem: ac demũ postea de libertate ad 24 incipientem. Libertatis autem nomine hoc in loco intelligit liberationem à Legis ceremoniis. *Vidi*, ἑώρακα. nempe in ecstasi cuius fit mẽtio Act.22.17, & infrà 15.8, ne quis sic insaniat vt Christi carnẽ adhuc vt in terris sitam quærat.

In Domino? ἐν Κυρίῳ; Id est, per Dominum? vt hac ratione emolliat quod eos dixerat suum opus esse. Vel opus suum in Domino vocat quod ipse veluti in Domino ædificarat, quòd eius opera ac ministerio in Christo coaluissent. Cæterùm hæc quoque quæstio, quomodo ministris vtendum sit suo iure, ad res medias spectat, sed propriè cohæret cum proximè præcedentibus. Proponit enim sese Apostolus Corinthiis pro exemplo eius moderationis quã in eis requirebat in re multo minoris momenti, quum nihil decederet iis qui ab idolothytis in gratiam infirmorum abstinebant, ipse verò quodammodo vitam in discrimen adducere meritò videri posset, nisi Ecclesiarum sumptu viueret.

2 *Sigillum*, σφραγίς. Id est, sigilli instar quo confirmetur, meum Apostolatum verè esse à Domino.

3 *Qui in me inquirunt*, τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι. i. Qui de me, quasi iudices de reo, quæstionem habent. Est enim τὸ ἀνακρίνειν forẽse vocabulum, vt diximus Act.4.9. quod de industria vsurpauit Apostolus vt obiter arrogantiam eorum notaret qui ipsius vocationem in dubium vocabant, quasi iudices sederent de hac causa cognituri. Vulg. & Eras. *Qui me interrogant*, non satis expressẽ. Alii, Qui me diiudicant. quo modo etiam conuertimus suprà, 4.3. Castellio, *Qui me explorant*. qui quidem nescio cur diuersa translatione magis sit delectatus.

4 *Vescẽdi ac bibẽdi?* φαγεῖν καὶ πιεῖν; Ecclesiæ videlicet sũptu.

5 *Sororem vxorem*, ἀδελφὴν γυναῖκα. Vulgata, *Mulierem sororem*, peruerso etiam ordine, contra omnium nostrorum exemplarium & Syri interpretis fidẽ. Eras. *Sororem mulierem*. Atqui oportere γυναῖκα potius interpretari vxorem, res ipsa clamat. Apostolos enim testantur veteres in coniugio vixisse, & alioqui γυναικὸς nomẽ additũ nõ esset. Additũ est igitur quoniam alioqui mulierem quæ vxor non esset, circũducere Apostoli honestè nõ potuissent. Cur autẽ ἀδελφὴν, id est *sororem*, addiderit, non ea est causa quam inepti homines diuinant, quòd ab vxorum congressu abstinerent Apostoli, quod negat Clemẽs in lib. στρωμ. & Paphnutius in Nicena Synodo, & Athanasius ad Dracontiũ. sed idem declarat hoc epithetõ atque πιστὴν, id est fidelem seu Christianam. deinde etiam sic commendatur Christiani coniugii honestas. Ambrosius pro *Sororem mulierem* legit *mulieres*, contra omnium nostrorum codicum fidem: in eo etiam deceptus quòd hæc explicat, cũ Græcis scholiis, de mulieribus quibusdã piis & diuitibus quæ Apostolos assectabantur, & ex suis facultatibus illis subministrabant, vt prædicationi facilius vacarẽt. Id verò refellitur etiam (vt doctissimus P. Martyr obseruauit) ex eo quòd eiusmodi matronę nõ satis ꝑpriè dicerẽtur ab Apostolis circunduci quũ hoc potius significet ius mariti in vxorem, aut heræ in ancillã. Deinde eiusmodi mulierib. locupletibus Ecclesia

non fuisset grauata, sed subleuata potius. Itaque ineptè faceret Paulus qui hoc adferret vt se ostenderet de suo iure decessisse: vt taceam quod antè dixi, in Græcis codicibus scriptum esse γυναῖκα singulari numero, non γυναῖκας. Hieronymus aduersus Iouinianum, mulieres etiam legit: suo more fortassis verbum Domini detorquens, vt suæ causæ 5 seruiat. Qui denique nomen ἀδελφὴν ad nescio quam Teclam Pauli sororem, in calendarium etiam postea relatam, referunt, ipsius Pauli comitem, non tantum ex historia Lucæ nunquam hoc prætermissuri, sed ex hoc ipso loco refellûtur, in quo negat Paulus mulierem à se fuisse circunductam.

Ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι;	6	An solus ego & Barnabas non habemus potestatem ⁘nõ operandi?	6	*Aut ego solus & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?*	
Τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει;	7	Quis ⁘militat propriis ⁘stipẽdiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis pascit gregem, & de lacte gregis non edit?	7	*Quis militat suis stipẽdiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?*	
Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει;	8	Num ⁘secundum hominem hæc dico? nónne etiam Lex ⁘hæc dicit?	8	*Nunquid secundum hominem hæc dico? an & Lex hæc non dicit?*	
Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ;	9	Nam in Mosis Lege scriptum est, ‖Non obligabis os boui trituranti. ⁘Num boues curæ sunt Deo?	9	*Scriptũ est enim in Lege Moysi, Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura est Deo?*	Deut.25.4 1.tim.5.18
Ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν, ἀροτριᾶν· καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι.	10	An *hoc* propter nos omnino dicit? propter nos enim ⁘*hoc* scriptum est. Nam sub spe debet is qui arat, arare: ⁘& qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse.	10	*An propter nos vtiq. dicit? nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe qui arat, arare: & qui triturat, in spe fructus percipiendi.*	
Εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;	11	‖ Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnũ est si nos vestra carnalia messuerimus?	11	*Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnũ est si nos carnalia vestra metamus?*	Rom.15.27
Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.	12	Si alii ⁘*sui* in vos iuris participes sunt, *an* nõ potius nos? atqui non vsi fuimus iure isto: sed omnia ⁘sustinemus, ⁘ne interrumpamus Euangelium Christi.	12	*Si alij potestatis vestræ participes sunt, quare non potius nos? sed non vsi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus, nequod offendiculum demus Euãgelio Christi.*	
Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ	13	An nescitis ‖eos qui sacris operãtur, ⁘*ea quæ* ex sacrario *sunt*	13	*Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt*	Deut.18.1

6 *Non operandi?* τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; id est, Non viuendi ex manuum labore? Inde enim sese victum tolerasse testatur Act.20.34. neque μὴ ἐργάζεσθαι significat in otio degere, vt nonnulli interpretantur, sed ad manuarias artes duntaxat refertur. Vulg. *Hoc operandi*. i. hoc agendi, vt ad circunductionem vxoris hoc referatur. quasi Græcè scriptum sit τοῦτο ποιεῖν. Sed vix conueniat huic interpretationi verbum ἐργάζεσθαι: vt planè mirer putasse Erasmum hanc expositionem defendi posse.

7 *Militat*, στρατεύεται. i. Militare solet. Simile exemplum Matth.26.23, & infrà, 15.29. *Stipendiis*, ὀψωνίοις. Nanzianz. in Iulianum, sic scribit, τί λέγων ὀψώνιον; τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. Id est, *Quid vocat* ὀψώνιον; *Nempe tesseram frumentariam quam à rege percipiunt, & dona quæ dignitatibus ex Lege tribuuntur.* Vide Luc.3.14. cui loco illud etiam addo, Augusti tempore ac deinceps, denarium fuisse gregarii militis stipendium, vt ex lib.1. Corn. Taciti apparet.

8 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. i. Num iis tantùm nitor quæ ex hominum consuetudine valent? Vide Rom. 3.5. *Hæc*, ταῦτα. Eras. *Eadem*, ταυτὰ, vt etiam videtur legisse Ambrosius.

9 *Num boues*, μὴ τῶν βοῶν. i. Num ad boues ipsos propriè respexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioquin minima etiam quæque complectitur Dei prouidentia, vt Psal.36.6, Matth.10.29, & 1. Timoth. 4.13. Est itaque κατά τι accipiendum quod Apostolus simpliciter enuntiauit. quod quidem diligenter annotandum est multis locis, vt in hac eadem epistola 8.1, & hoc eodem cap. ver.4 & 25, & 10.33.

10 [*Hoc*] *scriptum est*, ἐγράφη. Rectè omnino additum est pronomen ab Erasmo, nequis putet sequentia citari ab Apostolo, quum sint potius superioris dicti explicatio, & ὅτι non accipiatur εἰδικῶς, sed αἰτιολογικῶς. *Et qui triturat, sub spe*, &c. καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι. Aut redundat ἐπ' ἐλπίδι, quod etiam non legitur in Claromontano codice, & facilè ἀπὸ τοῦ κοινοῦ suppleri potest, aut amplectenda est alia scriptura quam sequuti sumus, ex auctoritate vnius vetusti manuscripti codicis, 10 & receptæ Latinæ interpretationis, nempe καὶ ὁ ἀλοῶν (sub. δεῖ ἀλοᾶν, debet triturare) ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ, spei suæ, idest rei speratæ, nimirum prouentus. vt etiã Syrus & Arabs interpretantur. Sed hoc addo, istud τοῦ μετέχειν, esse tum ad aratoris tum ad trituratoris operam refe- 15 rendum, quoniam alioqui imperfecta esset prioris mẽbri sententia.

12 [*Sui*] *in vos iuris*, τῆς ἐξουσίας ὑμῶν. Ius appellat facultatem viuendi Ecclesiæ sumptu. nam ὑμῶν passiuè accipiendum est: vt Matth.10.1, & Mar.6.7, dicitur ἐξουσία τῶν 20 πνευμάτων, *potestas in Spiritus*. & coactum est quòd ἐξουσίαν Græci interpretes putant immodicam quorundam quasi tyrannidem declarare hoc in loco, quum de se loquens Apostolus, eodem vocabulo ter vsus sit paulo antè, & hoc etiam eodem versiculo. Vulgata, admodum obscurè, *Po- 25 testatis vestræ*. Erasmus, non satis etiam perspicuè, *Potestatis erga vos*. Castellio verò imperitè τὴν ἐξουσίαν interpretatur facultates. *Sustinemus*, στέγομεν. id est ὑπομένομεν. Videretur tamen melius conuenire στέργομεν. id est ἀγαπῶμεν, boni consulimus. Isocr. στέργε μὲν τὰ παρόντα, *præsentibus ac- 30 quiesce*, seu, *præsentia boni consule*. Vide infrà, 13.7. *Ne interrump.* ἵνα μὴ, &c. ad verbũ, nequam interruptionem demus. id est ne cursum Euangelicæ prædicationis retardemus, dum videlicet de victus suppeditatione laboratur, vel quòd futurum prospiceret vt vel sordidi & ingrati nõ- 35 nulli hac occasione resilirent, aut serius accederẽt, vel inde aduersarii occasionem arriperent ipsum calumniandi, ac proinde fructum ipsius laborum impediendi, quasi Euangelium cauponaretur. Vulgata, *Nequod offendiculum demus*, quasi idem sit ἐγκοπὴ & πρόσκομμα, cuius effectum 40 est ἐγκοπὴ, vt ex Theophylacto annotauit Erasmus.

13 ⁘[*Ea quæ*] *ex sacrario* [*sunt*,] ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Ad verbũ, *Ex sacrario*, siue *ex templo*, μετωνυμικῶς, pro ex iis quæ in tẽplo

offeruntur. Erasmus, *Ex sacrificio*: id est ἐκ θυσίας, vel ἐξ ἱερείου, impropriè & nimium angusta significatione: quum potius intelligantur decimæ, oblationes & primitiæ. Nam ad sacrificia ipsa pertinet alterum membrum.

ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται;

Οὕτω καὶ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν.

Ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων. Οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ.

Ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα. ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοι ἐστὶν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.

Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

Τίς οὖν μοι ἐστὶν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.

Καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω·

Τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος (μὴ ὢν ἄνομος Θεῷ, ἀλλ᾽ ἔννομος Χριστῷ) ἵνα κερδήσω ἀνόμους.

edere? & ⁖qui altari assident, ⁖cum altari participare?

14 Ita Dominus constituit iis qui Euangelium annuntiant, vt ⁖ex Euangelio viuant.

15 Ego tamen nullo istorum sum vsus. Neque verò hæc scripsi vt ⁖ita fiat in me. nam bonum est mihi mori potius quàm vt gloriationem meam aliquis inanem reddat.

16 Etenim si euangelizem, non est quòd glorier: necessitas enim mihi incumbit. ⁖Væ autē mihi est nisi euangelizem.

17 Nam si volens hoc faciam, mercedē habeo: sin inuitus, dispensatio credita est mihi.

18 Quæ igitur mihi est merces? vt quum euāgelizem, ⁖gratuitum constituam Euangelium Christi, ⁖vt ne abutar iure meo in Euangelio.

19 Nam quum liber sim ab omnibus, omnib. meipsum seruum feci, vt plures lucrifacerē.

20 Et factus sum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifaciam: iis qui sub Lege sunt, ⁖vt si *essem* sub Lege, vt eos qui sub Lege sunt, lucrifacerem:

21 Exlegibus vt exlex, (*non tamen* exlex Deo, sed ⁖ sublex Christo) vt lucrifacerem exleges.

edunt? qui altari deseruiunt, cum altari participant?

14 *Ita & Dominus ordinauit iis qui Euangelium annuntiant, de Euangelio viuere.*

15 *Ego autem nullo horum vsus sum. Nō autem scripsi hæc vt ita fiant in me. bonum est enim mihi magis mori quàm vt gloriam meam quis euacuet.*

16 *Nam etsi euangelizauero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incūbit. Væ enim mihi est si nō euangelizauero.*

17 *Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem inuitus, dispensatio mihi credita est.*

18 *Quæ est ergo merces mea? vt Euangelium prædicās, sine sumptu ponā Euāgeliū, vt nō abutar potestate mea in Euāgelio.*

19 *Nam quū liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, vt plures lucrifacerem.*

20 *Et factus sū Iudæis tāquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer: iis qui sub Lege sunt, quasi sub Lege essem, (quum ipse non essem sub Lege) vt eos qui sub Lege erāt, lucrifacerem:*

21 *Iis qui sine lege erāt, tāquā sine lege essē, quū sine lege Dei nō essē, sed in lege essem Christi, vt lucrifacerē eos qui sine lege erant.*

Qui altari assident, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. Vulg. *Qui altari deseruiunt*. Eras. *Qui sacrario assistunt*. Neuter videtur satis expressisse verbum προσεδρεύειν, quo significatur hoc munus perpetuam assiduámque curam requisiuisse, vt sacerdotes quærendo alia ratione victui vacare non potuerint. Deinde Erasmus impropriè conuertit θυσιαστήριον Sacrariū, quum illo vocabulo nihil aliud quàm βωμὸς declaretur. *Cum altari participare?* τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται; Id est, altaris sunt socii in diuidenda victima? Nam συμμερίζεσθαι ita accipitur: & de altari loquitur per prosopopœiam, quòd vna pars velut ab altari ipso vorabatur, ea nimirum quæ adolebatur, altera verò sacerdotibus cedebat ex Lege. Etsi verò id quoque in profanarum gentium sacrificiis obseruabatur, tamen mihi fit probabilius, Apostolum ad Legalia sacrificia in vtroque membro respexisse. Erasmus, *Vnà cum sacrario partem accipiunt*, discedens certè ab Apostoli sententia, si vocabula ipsa spectes: quum rectè omnino verterit Vetus interpres.

14 *Ex Euangelio*, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, ex eo quòd Euāgelium prædicant. Vide Rom. 1. 9. Sic etiam paulo pòst versu 18. Cæterùm siquod etiam nobis altare & sacrificiū nunc superesset, quale esse volunt otiosi illi sacrifici qui Missæ oblationem hodie defendūt, quî fit vt solius annuntiationis Euangelii meminerit Apostolus in ista similitudine accommodāda? Et quis est istorum pudor, qui quum nihil minus quàm Euangelium doceant, de quo etiam plerique eorum ne somniarunt quidem, audent tamen istam Pauli sententiam suis manifestissimis sacrilegiis prætexere?

15 *Ita fiat in me*, ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. Id est, quasi quæram mihi quoque stipendia persolui.

16 *Væ autem*, οὐαὶ δέ. Vulgata *Væ enim*, οὐαὶ γάρ, quod etiam scriptum inueni in tribus codicibus.

18 *Gratuitū*, ἀδάπανον. Id est, vt nullos operæ meæ sumptus accipiens, ostendam Euangelium non esse quidpiam venale, & quod aliquo pretio ematur. Vulg. obscurè, *Sine sumptu*. Nam ἀδάπανον passiuè accipitur, nec refertur ad verbum θήσω, sed cohæret cum εὐαγγέλιον. Deinde τιθέναι commodius videtur hoc in loco exprimi verbo Constituendi, quàm Ponendi vel Efficiendi. *Vt ne abutar*, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι. Nō est igitur res indifferēs, sed abusus, ac proinde peccatum, siquis quippiam agat, etiam per se licitum, tamen vel cum detrimēto gloriæ Dei, vel proximi offendiculo coniunctum, nedum vt Paulo tribuendū sit aliquod opus supererogationis. Absoluta verò tractatione de Apostolici iuris vsu ex eorū qui docētur circūstātia moderādo, nunc propositā initio huius capitis distributionem sequutus, idem docet de vsu legalium Ceremoniarum, à quibus sumus per Christum liberati: nempe hîc etiam infirmorum adhuc Iudæorum saluti consulendum, sicut cautum etiam fuit illa Apostolica synodo, Actor. 15. 29, & copiosè docet noster Apostolus Rom. 14. Nihil igitur ista nunc ad nostri temporis Iudæos pertinent, non amplius infirmos sed tot iam seculis obduratos & excæcatos: ac multo minus ad cultus ab hominibus excogitatos, vel per se vel ob adiunctas circunstantias manifestè impios, siue superstitiosos. *Plures*, τοὺς πλείονας. Vide Rom. 5. 15, & 2. Cor. 2. 6.

20 *Vt [si essem] sub Lege*, ὡς ὑπὸ νόμον. Vulg. addit, *Quum ipse non essem sub Lege*, μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον. quæ etiam reperimus in Claromontano & alio præterea manuscripto exemplari. Est autē Legis vocabulum ad eius partem, i. ad ceremonias, restringendū: vt etiam quum dicit se factum omnibus omnia, de rebus mediis tantùm loquitur.

21 *Sublex Christo*, ἔννομος Χριστῷ. Vulg. *Quum sub Lege essem Christi*, & in altero membro, *Quum sine Lege Dei non essem*. Quædam enim exemplaria scribunt Θεοῦ & Χριστοῦ. Erasm. *Quum non sim sine Lege Deo, sed obnoxius Legi Christi.* Sententia verò plana est. Voluit emollire vocabulum illud ἄνομος Apostolus: itaque addit se ita esse ἄνομον vt tamen Dei mandata habeat pro vitæ regula, sed quatenus illis cum Euangelio conuenit, quod videlicet ceremonias

abolet. Itaque *Deo* & *Christo* malui interpretari, ſicut & omnes fere Græci codices habent. Ambroſius ἔννομον non ineleganter Sublegem vertit, vt paronomaſiam ſeruaret, quem etiam ſum ſequutus.

Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.	22	Factus ſum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifacerẽ. omnibus factus ſum omnia, vt ⁚omnino aliquos ſeruarem.	22	*Factus ſum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. omnibus omnia factus ſum vt omnes facerem ſaluos.*
Τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.	23	⁚Hoc autem facio propter Euangelium, ⁚vt conſors eius fiam.	23	*Omnia autẽ facio propter Euangelium, vt particeps eius efficiar.*
Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε.	24	⁚An ignoratis, eos qui in ſtadio currunt, omnes quidem currere, ſed vnum accipere præmium? ſic currite ⁚vt comprehendatis.	24	*Neſcitis quòd ij qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed vnus accipit brauium? ſic currite vt comprehendatis.*
Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος, πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ, ἄφθαρτον.	25	Porro ⁚quiſquis certat, ⁚in omnibus eſt continens. Illi quidem itaque vt ⁚perituram coronam accipiant, *ſunt continentes*: nos autem, ⁚*vt* incorruptam.	25	*Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autẽ incorruptam.*
Ἐγὼ τοίνυν οὕτω τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως· οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων.	26	Ego igitur ita curro vt non in incertum: ita pugilem ago, vt aerem non cædens.	26	*Ego igitur ſic curro, non quaſi in incertum: ſic pugno, non quaſi aerem verberans.*
Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ· μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.	27	Sed ⁚cõtundo ⁚corpus meũ, & in ſeruitutem redigo: ne quo modo, quum aliis prædicarim, ⁚ipſe reprobus fiam.	27	*Sed caſtigo corpus meũ, & in ſeruitutem redigo: ne forte quum aliis prædicauerim, ipſe reprobus efficiar.*

22 *Omnino aliq.* πάντως τινάς. i. in omnes velut formas me mutaui, vt omni ratione aliquos ſeruarem. Vulgata, *Vt omnes*, ἵνα πάντας. i. vt quoſuis, ſeu ex omni hominum genere aliquos. quod ſequuti ſunt Syrus & Arabs interpretes.

23 *Hoc autem*, τοῦτο δέ. Vulgata, *Omnia autem*, πάντα δέ, vt etiam habet Chryſoſtomus Græcus. *Vt conſors eius fiam*, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι. Id eſt, vt & ipſe ex Euãgelio cum iis quibus illud annuntio, fructum percipiam: quod futurum non erat ſi ab aliis exigerem quod ipſe nõ præſtem. Itaque Vulgata & Eraſmus, Participem interpretati, non ſatis expreſſa particula σύν, mentem Apoſtoli non ſatis ſunt aſſequuti.

24 *An ignoratis*, οὐκ οἴδατε. Ab hoc verſiculo paulatim rediens ad quæſtionem propoſitam de eſu idolothytorũ, à qua ſic excurrerat vt tamẽ à ſcopo non aberraret, (quod enim de alimonia miniſtrorum dixerat vt inde argumentum duceret à comparatis, & quod poſtea ſubiecerat de lege Ceremoniali, puta dierum & ciborum diſcrimine, prorſus erat propoſito conſentaneum) vtitur veluti noua propoſitione, oſtendens indignum eſſe de cibis moueri inter eos controuerſiam, quos potius oportuit de ſobrietate etiam prophanis vſitata, & tamen Chriſtianis (præſertim paſtoribus) quotidiana laborare. Nec enim dubiũ eſt quin hæc potiſſimũ & peculiariter in paſtores dirigantur, qui ab idololatris ad pontificales illas epulas inuitati, illas vel propter luxũ ſaltẽ, vitare oportuit, vel alios in ea re audãda (nõ modo propter luxum ſed etiam per ſe damnanda) exemplo ſuo non confirmare. *Vt*, ἵνα. Vt τελικῶς, non ὥστε ἀποστατικῶς.

25 *Quiſquis certat*, ὁ ἀγωνιζόμενος. Id eſt certare ſolet, ſiue gymnaſticen exercet. Vide ſuprà, verſu 7. Vulgata, *Qui in agone contendit.* *In omnibus eſt cont.* πάντα ἐγκρατεύεται. Exquiſitiſſima quædam erat gymnaſtarum diæta, quam deſignat Apoſtolus, admodum appoſita ſimilitudine vtens, quum tota Græcia iſtis certaminibus vacaret: inter quæ erant Iſthmia quæ Corinthi celebrabantur. In eo verò ſum ſequutus Cyprianum quòd ἐγκρατεύεται conuerti *Continens eſt*, pro quo Vetus interpres habet, *Ab omnibus ſe abſtinet*, πάντων ἀπέχεται, & Eraſmus, *Per omnia temperans eſt*, πάντα σωφρονεῖ. Ideo autem Apoſtolus temperantiæ meminit in accommodanda iſta ſimilitudine: quòd qui idolothytis ſine exceptione veſci volebant, planè intemperantiam ſuam proderent quum cibum præferrent proximi ſaluti: quò etiam ſpectant ſequentia. Optimus eſt autem & elegantiſſimus huius loci interpres Tertullianus in exhortatione ad martyres, his verbis, *Athletæ ſegregantur ad ſtrictiorem diſciplinam, vt robori ædificando vacent: continentur à luxuria, à cibis lautioribus, à potu iucundiore: coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laborauerint, tanto plus de victoria ſperant. Et illi, inquit Apoſtolus, vt corruptibilem coronam conſequantur. Nos æternam conſequuturi, carcerem nobis pro palæſtra interpretemur.*

Perituram, φθαρτόν. Huc pertinet illud Archiæ epigramma,

> Τέσσαρές εἰσιν ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα, τέσσαρες ἱεροί·
> Οἱ δύο μὲν θνητῶν, οἱ δύο δ' ἀθανάτων·
> Ζηνός, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο.
> Ἆθλα δὲ τῶν, κότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς.

Id eſt, interprete Alciato,

> *Sacra per Argiuas certamina quattuor vrbes*
> *Sunt, duo facta viris, & duo cælitibus:*
> *Vt Iouis, & Phœbi, Melicertæque, Archemorique.*
> *Præmia, oliuaſter, poma, apium, picea.*

[*Vt*] *incorruptam*, ἄφθαρτον. Commodius legit Clemens, ἵνα ἄφθαρτον, quem ſum ſequutus.

27 *Contundo*, ὑπωπιάζω. Sic legitur in codicibus impreſſis, & Græcis ſcholiis. Nos de hoc verbo diximus Luc. 18. 5. Vetuſta tamen exemplaria legunt ὑποπιάζω: id eſt, ſubactum ſeu deiectũ premo. & nonnulli rurſus ex veteribus (vt Clemens lib. στρωμ. 3, & Nanzianz. κατ' Εὐνομιανῶν) legunt ὑποπιέζω, id eſt deiectum opprimo, eadem tranſlationis ratione. Certè τὸ ὑπωπιάζειν conuenit pugili, vt τὸ ὑποπιέζειν luctatori. & quum Apoſtolus vtrâque ſimilitudine ſit vſus, inde ortam diuerſam ſcripturam arbitror. *Corpus meum*, τὸ σῶμά μου. Id eſt veterem hominem Spiritui repugnantem. Vtitur autem corporis nomine, quoniam quæſtio erat de cibis propoſita. *Reprobus*, ἀδόκιμος. Reprobum opponit probato, eum videlicet quem experientia oſtenderit non talem eſſe qualem eſſe oportebat, quum præſertim aliis præſcriberet probatæ vitæ regulam. Sic vſurpatur idem vocabulum 2. Cor. 13. 6. Sic argẽtum reprobũ dicitur Ierem. 6. 30, & reproba terra. Inepti ſunt igitur qui ex hoc loco effici volunt non eſſe firmam electionem. quibus hoc oppono quod ſcribit noſter Apoſtolus Rom. 8. 38. Non pugnat ergo Apoſtoli ſolicitudo cum electionis firmitate, ſed ab ea potius dependet. Nam ſicut firma eſt & & certa perſeuerantia electorum, ita conſtituit Dominus vt hac pia ſolicitudine foueatur. Deinde quod eſt iſtud argumenti genus? Laborauit Paulus ne reprobus fieret:

ergo reprobus fieri potuit? Sic enim etiam liceat colligere Christum potuisse non mori, quia rogauit vt calix iste à se transiret, & similia infinita quibus nihil absurdius fingi potest.

Κεφάλαιον ι.		Cap. X.		Cap. X.
Ου θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον. (Exo.13.21, num. 9.18, Exo.14.22)	1	Nolim autem vos ignorare fratres, Patres nostros omnes sub illa nube fuisse, & omnes per mare transiuisse:	1	*Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt:*
Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ·	2	Et omnes in Mosen baptizatos esse nube & mari:	2	*Et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari:*
Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον· (Exo.16.18)	3	Et omnes eandem escam spiritualem edisse:	3	*Et omnes eandem escam spiritualem manducauerunt:*
Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. (Exo.17.6, num.20.10 & 21.16)	4	Et omnes eundem potum spiritualem bibisse. Bibebant enim ex sequente spirituali petra: Petra verò erat Christus.	4	*Et omnes eundem potum spiritualem biberunt, bibebant autem de spirituali consequente eos petra: Petra autem erat Christus.*

IN CAPVT X.

1 *Nolim autem*, οὐ θέλω δέ. Vulgata, *Nolo enim*, οὐ θέλω γὰρ, vt legit etiam Ambrosius, consentientibus vetustis nonnullis codicibus. Ego tamen malo legere δέ. Est autem μείωσις Hebraica in hoc dicendi genere, pro, Velim autem vos hoc in primis expendere. Sed quorsum hæc, dices, ab Apostolo scribuntur hoc loco? Nempe quæstio erat de esu idolothytorum. Responderat Apostolus, etiamsi per se in genere licita essent, tamen propter circunstantias non simpliciter esse iis vescendum, propter offendiculum proximi, cuius salutis causa nobis non modò graue esse non debeat libertati nostræ renuntiare, sed etiam prorsus nefas sit non renuntiare. quod suo in primis exemplo probauit, idque in re quæ non modò licita, sed etiam penè necessaria videri poterat. Addiderat deinde exhortationem ad temperandas omnes cupiditates, ac in primis quidem ad frænandam gulam. Videbat enim Corinthios, etiamsi alia prætexerent, hoc tamen vitio in primis ad illam libertatem promiscuè retinendam impelli. Nunc igitur in hoc argumentum ingressus, horrenda exempla iis proponit, in eos edita, qui quum & ipsi essent ex Dei populo & easdem salutis tesseras haberent, tamen dum ventri obsequuntur, exclusi sunt à fœdere. Addit etiam, vt argumentum istud amplificet, hoc gulæ vitium multa alia grauissima secum trahere. Denique propius tandem ad rem accedit, & ostendit aliquod esse conuiuiorum genus quibus nullo modo liceat ipsis interesse: ea videlicet quæ in idolorũ honorem celebrabantur, & appendices erant ipsorum sacrificiorum: quod fieri sanè non poterat quin idololatria publico testimonio comprobaretur. Vtinam verò hanc doctrinam hodie expenderent tum ii qui omnia habent pro indifferentibus, tum etiam qui præposteri zeli specie, sed reuera sola gula & luxu impulsi, de sua libertate nihil, vt proximos Domino lucrifaciant, remittunt.

Patres nostros, οἱ πατέρες ἡμῶν. Sic loquitur Paulus, fœdus ipsum non autem personas, nisi in genere, considerans.

Sub illa nube, ὑπὸ τὴν νεφέλην. Historia satis erat celebris & omnibus nota. Ideo addidit articulum cuius vis est διακριτική.

2 *In Mosen*, εἰς Μωσῆν. id est Mose illis præeunte, vel (vt alii volunt) in Legem Mosaicam. Sic dicuntur credidisse Iehouæ, & Mosi seruo eius, id est credidisse Iehouæ per os Mosis loquenti, Exo.14.31, & 19.9. Augustinus verò Psal.77, perinde legit acsi εἰς Μωσῆν scriptũ esset pro ἐν Μωσῇ, id est per Mosen. quam enallagen sæpe annotauimus, vt Act.19.3. & hunc locum ita verterunt Syrus & Arabs interpretes, nempe ביד מושא [*beiad mosche*] *per manum Mosis*. *Baptizatos esse*, ὅτι ἐβαπτίσαντο. Media terminatio pro passiua ἐβαπτίσθησαν. Intellige verò baptizatos omnes fuisse, sed ita vt sola symbola, nempe nubes & mare, fuerint omnibus promiscuè communia, non autem res ipsa: sed tamen ipsorum, non Dei, culpa. Pertinet enim illud ad Apostoli argumentum, qui totus est in eo vt doceat externam professionem nihil esse, nisi vetus homo exuatur, ac proinde nisi reuera gloriæ Dei & saluti proximorum studeatur. *Nube*, ἐν τῇ νεφέλῃ. Abundat præpositio, vt diximus Matth.3.11.

3 *Eandem*, τὸ αὐτό. Eandem videlicet atque nos: quia eadem fuit veterum sacramentorum & nostrorum substãtia, sicut vel ex eo apparet quòd Paulus illis nostrorũ, & nostris vicissim illorũ nomina accõmodat, vt hoc loco, & suprà, cap.5.7, & Phil.3.3, & Coloss.2.11. *Escam spiritualem*, βρῶμα πνευματικόν. Id est, inquit Augustinus in psal. 77, spirituale aliquid significantem: quæ differentia est inter Sacramentũ & rem cõmunem. Mannã ergo vocat escam spiritualem, eam videlicet considerans vt sacramentum: quanuis qui fidei os non adferebant, nihil spirituale comedebant, sed externum signum duntaxat: quibus tamen nihilominus manna præbebatur à Deo vt esca spiritualis, quum hominis infidelitas non possit irritam facere Dei promissionem. Spiritualis igitur esca dicitur manna, quòd mannæ symbolo offerretur aliquid minimè terrenum, sed planè cæleste, & quod solius Spiritus vi (id est fide) cõspici & edi poterat, nimirum Christus, suo quidem tempore exhibendus, sed iam tum piis præsens & efficax, qui eum venturum fide amplectebantur. Eadem ratio est spiritualis potus. Quòd autem nõnulli particulam EANDEM ad patres referunt, qui dicantur omnes eadem sacramenta habuisse, prorsus repudiandum est. Etsi enim ita se res habet, quorsum tamen Apostolus Baptismi nomen ad eos transferret, & cur ad Christum vsque assurgeret, nisi vt & illos & nos doceat, eadem sacramenta non signis quidẽ sed reipsa habere, ac proinde nobis nõ magis quàm illis profutura si ingrati fuerimus, quum reipsa vnus populus simus? Et certè nisi ita hunc locum explices, non erit firma Pauli consequutio. At enim, dices, quomodo idem hic potus dicitur? nam si signa ipsa spectes, diuersa fuerunt eorum signa à nostris: ad rem autem ipsam hoc referri nõ potest, quum dici non possint omnes fuisse Christi verè participes: fuissent enim seruati. Respondeo, eundem tamẽ potum spiritualem dici, quoniam & ipse, vt hodie noster, sacramenti rationem habebat, & idem Christus fruendus proponebatur, quãuis signa sint diuersa. Quod si veterum patrum testimonium requiritur, Ambrosius vocat mare & nubem formam futuri sacramenti nostri. Et August. in Ioh. tractatu 45, *Fide*, inquit, *manente, signa sunt vocata. Ibi petra Christus, nobis Christus quod in altari ponitur.* Et in psal. 77. *Idem in mysterio cibus illorum qui noster, sed significatione idẽ non specie.* Et apertius etiam in lib. de pœnitentiæ vtilitate, *Quicunque in manna Christum intellexerunt, eundem quem nos cibum spiritualem manducauerunt.*

4 *Bibebant enim*, ἔπινον γάρ. Vulg. *Bibebant autem*, ἔπινον δὲ, contra omnium nostrorum codicum fidem: fortassis autem allusit Paulus ad Esaiæ locum 43.20. *Exsequente*, ἀκολουθούσης. Vel *obsequente*, Israelitarum videlicet voluntati ac desiderio, vt Photius exponit. Simplicior tamen videtur expositio si hoc referas ad riuum ex rupe profluentem, qui populũ sit comitatus, acsi rupes ipsa eos esset sequuta. vt non malè possimus etiã interpretari Aquam comitem, cum Tertulliano. Nam si fuisset hoc vnius diei beneficium, postridie fuisset iterum percutienda rupes in illo arido deserto. Sed & ipsi Hebræi sic tradunt, nec aliter explicat Chaldæus paraphrastes Nu-

mer. 21. 16. *Spirituali Petra*, ἐκ πνευματικῆς πέτρας. Non possum iis assentiri qui hoc referunt non ad symbolum, sed ad rem ipsam, id est ad Christum ipsum, assiduũ Israelitarum comitem, qui dicatur Petra spiritualis, quoniam per petram spiritualiter adumbrabatur. Primùm enim hæc expositio coacta est: deinde, nisi Christum separes à sua virtute viuifica, necesse est falsò dici omnes ex spirituali Petra (id est ex Christo) bibisse, quum Christus nõ nisi fide ac proinde à solis fidelibus potuerit percipi: quã- 5 uis interim etiã infidelibus hæc Petra, si Dei ordinationẽ spectes, sacramentum (id est spiritualis Petra) esse non desineret. *Erat*, ἦν. Id est sacramentaliter significabat, μετωνυμικῶς, vt explicat Augustinus contra aduersariũ Legis lib. 20. cap. 6, & epist. 102. id est ita vt verè adiuncta esset rei veritas, quatenus videlicet Deus non nudum signum, sed etiam rem ipsam significatam offert fide spiritualiter percipiendam, siue accipiatur, siue repudietur. Vide Matth. 26. 26.

Græce		Beza		Vulgata	
Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεός· κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ.	5	Sed plerosque illorum ⁖non approbauit Deus. ‖ prostrati sunt enim in deserto.	5	*Sed nõ in pluribus eorum beneplacitũ est Deo. nam prostrati sunt in deserto.*	Num. 26. 65
Ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν.	6	Hæc autem ⁖typi nostri fuerunt, vt ne concupiscamus res malas, ‖ sicut illi cõcupierunt.	6	*Hæc autem in figura facta sunt nostri, vt nõ simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt.*	Num. 11. 4, & 26 64
Μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθώς τινες αὐτῶν, ὡς γέγραπται, Ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν.	7	Ne igitur idololatræ sitis, sicut quidam ⁖eorum, vt scriptum est, ‖ Sedit populus ad edendum ac bibendum, & surrexerunt ad ludendum.	7	*Neque idolorũ cultores efficiamini sicut quidã ex ipsis, quẽadmodũ scriptũ est, Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere.*	psal. 106. 14 Exo. 32. 6
Μηδὲ πορνεύωμεν, καθώς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες.	8	Neq; scortemur, ‖ sicut quidam eorum scortati sunt, & ceciderunt vno die ⁖vigintitria millia.	8	*Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt vna die vigintitria millia.*	Num. 25. 9
Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστόν, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο.	9	Neque tẽtemus ⁖Christum, ‖ sicut ⁖quidam eorũ tentarunt, & ⁖à serpentibus perierunt.	9	*Neque tentemus Christum: sicut quidam eorum tentauerunt, & à serpentibus perierunt.*	Num. 21. 6 psal. 106. 14
Μηδὲ γογγύζετε, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.	10	‖ Neque murmurate, sicut quidam eorum murmurarunt, & perierunt ⁖ab exterminatore.	10	*Neque murmuraueritis, sicut quidam eorũ murmurauerunt, & perierũt ab exterminatore.*	Num. 14. 37 iud. 8. 24
Ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν.	11	Hæc autem omnia ⁖typicè eueniebãt eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos ⁖fines seculorum occurrerunt.	11	*Hæc autẽ omnia in figura cõtingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt.*	
Ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ.	12	Itaque ⁖qui *sibi* videtur stare, videat ne cadat.	12	*Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat.*	

5 *Non approbauit*, οὐκ εὐδόκησεν. Vide Matth. 3. 17.

6 *Typi nostri*, τύποι ἡμῶν. Vulgata, *Hæc autem in figura facta sunt nostri.* Erasmus, *Hæc autem figuræ nostri fuerunt.* quæ expositiones aditum patefaciunt imperitis quibusdã, ex hoc loco colligentibus, in veteri populo sacramenta fuisse duntaxat figuratiua, (vt loquuntur) non autem exhibitiua: quasi videlicet Israel non fuerit vera Ecclesia, sed veræ duntaxat Ecclesiæ vmbra & figura: vnde infiniti postea errores sunt exorti. quũ tamẽ Paulus hæc dicat typos fuisse, non tã Israelitarũ respectu quàm nostri, quorũ sacramenta sunt illis veteribus adumbrata. Sic manna fuit ipsis Israelitis sacramentum veri illius panis cælestis: nobis autem typus panis quem frangimus. Sic fuit Circuncisio iisdem illis sigillum iustitiæ fidei, nostri autem respectu typus nostri Baptismi. Idem de Paschate & aliis ceremoniis statuendum est, quibus omnibus successerunt duo 25 nostra sacramenta. Quamobrem & Apostolus illos dixit fuisse in nube & mari baptizatos, quoniam illum Baptismum nostrum adumbrarunt. Sed alii typi fuerunt ordinarii, vt illi de quibus diximus: alii velut accidentales, vt nubes & transitus maris, quo semel tantùm vsus est Deus. 30 Mirè autem conuenit hic typus nostro sacramento. Aqua enim aquæ respondet, vtrinque etiam interuenit mersio & emersio. Nubes denique vim cælestem Spiritus adumbrat.

8 *Vigintitria millia*, εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. Apud Mosen le- 35 gimus vigintiquatuor millia, Num. 25. 9. exemplarium fortassis vitio. sed in reipsa nihil variant. Cæterùm quòd post 1) subiunxit γίνεσθε, deinde πορνεύωμεν, postea γογγύζετε, factum est ex Hebræorum idiotismo, qui modos & tempora & personas frequentissimè permutant. 40

9 *Christum*, τὸν Χριστόν. Ergo Christus est hodie, & heri fuit. Tentare autem Christum est eum velut ad certamen prouocare, vt infrà Apostolus ipse explicat v. 22: quod ii sanè faciunt in primis qui eius cognitione abutentes, eam suis cupiditatibus prætexunt. Locus insignis, & hoc nostro 45 10 miserrimo tempore iis in primis necessarius qui Euangelii lucem conuertunt in tenebras, iusto Christi furore ipsos persequente. *Quidam eorum*, καί τινες αὐτῶν. Abundat καὶ vt in κἀκεῖνοι, supra, v. 6, & in proximo quoque: adeo vt in quibusdam etiam codicibus desit: sic Iohan. 8. 25, & 15 infrà, 13. 12. Sed & in nonnullis exemplaribus legitur αὐτόν, *eum*. Quocunque autem modo hęc legas, ad Christum referuntur. Nam planè durum fuerit post ἐπείρασαν subaudire τὸν Θεόν, *Deum*. *A serpentibus perierunt*, ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Sic rectè Vulg. vt non fuerit ne- 20 cesse mutare in *Extincti sunt*. Plinius, *M. Marcello circa mortem, quum periit ab Annibale, iecur in extis defuit.*

10 *Ab exterminatore*, ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Heb. המשחית [*hămaschchith*] Exod. 12. 23, siue de bono siue de malo Angelo accipias, cuius ministerio Dominus iudicium suum 25 exequutus est cum vltimo impiorũ exitio. Græci porro ἀλάστορα vocant quem poetæ Latini Furiarum nomine designant.

11 *Typicè*, τύποι. Id est τυπικῶς, vt in duobus codicibus vetustis scriptum inuenimus. Vulgata, *Hæc autem omnia in* 30 *figura contingebant eis.* Erasmus, *Hæc autem omnia figuræ contigerunt eis.* Vide suprà, versu 6. *Fines*, τέλη. Idcirco hi dies vocantur nouissimi: & ætas Christi aduentum consequuta, verè dici potest seculorum perfectio ac complementum.

35 12 *Qui [sibi] videtur*, ὁ δοκῶν. Iterum τὸ δοκεῖν vanam illam & arrogantem securitatem declarat, eam videlicet quæ non Dei promissione, sed stulta opinione nititur. Nã alioquin is demum fidelis est qui in Dei promissiones securus incumbit, Apostoli exemplo, Rom 8. 38. Neque ve- 40 rò hæc securitas torporem, sed piam solicitudinẽ: pium, inquam, illum timorem ac tremorem gignit, quibus alitur perseuerantia in fide, & magis ac magis fidelium animi de sua vocatione & electione certiores fiunt, 2. Pet. 2. 5, vsque ad ver. 11. Cæterùm Apostolus his verbis paulatim 45 ad quæstionẽ propositam redit, & istud vitium ex eo ipso

fonte manare docet ex quo etiam ſuperiora, nempe quòd Corinthii ſibi viderentur omnium ſapiẽtiſſimi : quod ipſo ſtatim initio propoſitæ quæſtionis expreſſerat, ſuprà, 8. 1.

Sed tamen obiurgationem mitigat, quum eos ſtare confitetur, ſed monet vt hoc Dei beneficium pia ſolicitudine retineant.

	Græce		Latine		Vulgata
	Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.	13	Tentatio vos non cepit, niſi humana: fidelis autẽ *eſt* Deus qui non ſinet vos tentari ſuprà *id* quod poteſtis, ſed præſtabit vnà cum tentatione etiam euaſionem, vt poſſitis ſufferre.	13	*Tentatio vos nõ apprehendit, niſi humana: fidelis autem Deus eſt, qui nõ patietur vos tentari ſupra id quod poteſtis: ſed faciet etiam cum tẽtatione prouentum, vt poſſitis ſuſtinere.*
	Διόπερ, ἀγαπητοί μου, φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας.	14	Quapropter, dilecti mei, fugite ab idololatria.	14	*Propter quod chariſſimi mihi, fugite ab idolorum cultura.*
	Ὡς φρονίμοις λέγω· κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι.	15	Vt peritis loquor: iudicate vos quod aio.	15	*Vt prudentibus loquor: vos ipſi iudicate quod dico.*
	Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν;	16	Poculum benedictionis cui benedicimus, nónne communio ſanguinis Chriſti eſt? panis quem frangimus, nónne communio corporis Chriſti eſt?	16	*Calix benedictionis cui benedicimus, nónne cõmunicatio ſanguinis Chriſti eſt? & panis quem frangimus, nónne participatio corporis Domini eſt?*
	Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.	17	Quoniam vnus *eſt* panis, vnum corpus multi ſumus: nam omnes ex vno pane participamus.	17	*Quoniam vnus panis, vnũ corpus multi ſumus: nam omnes de vno pane participamus.*
	Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί;	18	Videte Iſraelem *qui eſt* ſecundum carnem: nónne qui edunt victimas, participes ſunt altaris?	18	*Videte Iſraelem ſecũdum carnem: nónne qui edunt hoſtias, participes ſunt altaris?*

13 *Tentatio,* πειρασμός. Humanam dicit tentationem quæ ab imbecillitate proficiſcitur. Sed mihi videtur Apoſtolus iſtud adiicere, alterã iſtius facti cuius Corinthios accuſat, cauſam oſtendens: nempe quòd veriti idololatrarum offenſionem, non dubitarent cum iis in idoleo epulari, ſcientiam idoli prætexentes, quum re vera iſtud præpoſtero prophanorum metu facerent: quod erat ſpecies idololatriæ, vt poſtea ipſos docet. Iubet igitur illos Paulus bono animo eſſe: & humanũ quiddã nõnihil eſſe paſſos dicit, ſed conſtantiores deinceps illos eſſe oportere, expertos in eo Dei benignitatẽ, qui ſicut adhuc non erat paſſus eos grauius peccare, id eſt in manifeſtam ipſam idololatriam incidere, ita deinceps ſit illis affuturus, conſtantia maiore vtentibus, quæcunque illis certamina propterea immineãt. Doctrina hodie confirmandis multis in pura Chriſtianiſmi profeſſione, non minus quàm Pauli temporibus neceſſaria. *Cepit,* εἴληφεν. Quædam exemplaria Veteris editionis & Ambroſius quoque ſcriptum habent Apprehendat, ſed corrupté. *Præſtabit euaſionem,* ποιήσει τὴν ἔκβασιν. Idem, inquit, ille qui vos tentari voluit veſtri boni cauſa, aditum aperiet ad euadendum. Vulgata, *Faciet prouentum,* id eſt *ſucceſſum.* Nam proculdubio ſignificat Apoſtolus fore vt tentatio ipſis bonũ cedat, vt Rom. 8. v. 28. Eraſmus, *Faciet euentum.* Ego mallem *Exitum* interpretari, cum Hieronymo in Ionam, & Auguſtino in Pſal. 61, & epiſt. 89, vt annotauit Eraſmus. Sed tamẽ ſequutus ſum quod maximè viſum eſt accommodatum.

14 *Dilecti mei,* ἀγαπητοί μου. Complutenſis editio addit ἀδελφοὶ, *fratres.*

16 *Benedictionis,* τῆς εὐλογίας. Id eſt gratiarum actionis, ſiue quod adhibetur in ſolenni illo epulo quo Domino gratias agimus. vnde etiam Euchariſtia dicitur. *Cui benedicimus,* ὃ εὐλογοῦμεν. Id eſt, quod cum gratiarum actione ſumimus, vt interpretatur Chryſoſtomus. de quo verbo pluribus diximus Matth. 5. 44. Item 26. 26. Item 26. 34. Item Luc. 9. 16, vbi eadem conſtructione ac ſignificatione accipitur atque hoc in loco, quanuis in diuerſum finẽ. Puto enim εὐλογεῖν idem hîc declarare atque infinitis locis Veteris teſtamẽti קדש [*kadaſch*] id eſt ἁγιάζειν καὶ καθιεροῦν, ſanctificare ſeu conſecrare, quia nimirum recitata & expoſita Dei ordinatione, panis & vinum huic vſui ſacro deſtinantur, vt ſint veri & naturalis corporis & ſanguinis Chriſti ſacramenta, id eſt ſymbola ac teſſeræ, & ita quidẽ vt id etiam quod ſignificatur, verè nobis ſpiritualiter per fidem participandum offeratur. Quia verò cum Dei laude & ſolenni gratiarum actione coniuncta eſt tota hęc actio, idcirco Paulum exiſtimo verbo εὐλογεῖν rem totam ſignificaſſe: vt meo quidem iudicio OEcumenius planè & breuiter expoſuerit ὃ εὐλογοῦμεν, id eſt ὃ εὐλογοῦντες κατασκευάζομεν. i. quod cum laude & gratiarũ actione adornamus. quod moneo, ne quis nos putet Conſecrationis vocabulo magicam aliquam incarnationem intelligere.

Communio, κοινωνία. Id eſt, efficax teſſera (fideles enim alloquitur Paulus) noſtræ cum Chriſto coniunctionis atque adeo incorporationis, μετωνυμικῶς: ſicut Euangelium dicitur potentia Dei, id eſt efficax Dei inſtrumentum, Rom. 1. 16, ſuprà, 1. 18. Vulgata priore loco, *Communio,* poſteriore verò *Participatio,* repugnãte Chryſoſtomo, qui communionem plus eſſe dicit quàm participationem: quòd ad hanc, inquit, ſatis ſit partem habere, ad illam autem requiratur vt prorſus vniamur, atque totum id percipiamus quod noſtræ fidei offertur. *Panis quem,* τὸν ἄρτον ὅν, pro ὁ ἄρτος ὅν. Similem loquutionem annotauimus Matt. 21. 42, & Act. 10. 36.

17 *Quoniam vnus [eſt] panis,* ὅτι εἷς ἄρτος. Supplendum eſt omnino verbum ὑπαρκτικὸν, quod etiam faciunt Syrus & Arabs interpretes, vt vis argumẽti ab eiuſdem & vnius ſacramenti perceptione ſumptum intelligatur. Nec enim, meo quidẽ iudicio, dicuntur pii eſſe vnus panis & vnum corpus, ſed vnum eſſe corpus, Chriſti videlicet myſticum, mẽbra illius myſticè inter ſe coniuncta, quoniá ex eodem illo ſacro pane comederint qui eſt illius inter ſe cũ Chriſto coalitionis pignus. Ex quo etiá intelligitur quàm abſurda ſit & ab his myſteriis prorſus aliena eorũ ſententia, qui ſicut ſubſtantiã illius ſacri panis, ſic etiã ipſius Chriſti ſubſtantiam volunt ore ab accedentibus, & quidẽ quibuſuis ſumi. Nam ſic oporteret vt cauſa effecto, & effectum cauſæ reſpõderet: & ſicut in noſtrã ſubſtantiã conuertitur panis, ſic vel nos in ipſummet Chriſti corpus reale, vel reale Chriſti corpus in nos re ipſa trãſmutari: nec myſticã & merè ſpiritualẽ, ſed corporalẽ eſſe & naturalẽ noſtri cum Chriſto coalitionẽ: quid? noſtri. i. Eccleſiæ? imò quorúuis etiã indigniſſimorũ, modò illo pane veſcantur, ſi illo modo iſtud Pauli argumentum intelligatur. *Multi,* οἱ πολλοί. Sic exprimi oportere articulũ arbitror, cuius vis eſt διαφορικὴ. Agit enim nõ de quorúuis, ſed de ſolo credentiũ cœtu: quibus propterea ſeſe aggregat. *Participamus,* μετέχομεν. Etſi enim vnius panis fruſtũ quiſq; accipit, tamẽ toti Chriſto in ſolidũ ſpiritualiter incorporatur, quia vnus panis ille eſt, in vnum eundémque finem acceptus: vnus, inquam, communi notione ſacramenti, non autem neceſſariò vnus numero. Claromontanus autem codex, poſt ἐξ ἑνὸς ἄρτου, addit καὶ τοῦ ποτηρίου, *& poculo.*

18 *[Qui eſt] ſecundum carnem,* κατὰ σάρκα. Addidi *Qui eſt,* ne Secundum carnem connecti poſſit cum verbo βλέπετε. Vocat autem Iſraelitas ſecundum carnem, eos qui exter-

nis sacrificiis & ceremoniis adhuc vacabant, quæ seorsim à Christo & per se æstimata, dicuntur sanctificationes & iustificationes carnis, quod ad animum vsque non pertingant, Heb. 9.10 & 13. De illis autem Israelitis ac non de sanctis illis patribus agi qui ex fide olim sacrificarant, apparet vel ex eo quòd Apostolus dicit κοινωνοί εἰσι, non κοινωνοὶ ἦσαν, *Participes sunt*, non autem *Participes erant* vel *fuerunt*.

Participes sunt altaris, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; Id est, eiusdem cultus ac sacrificii sunt conscii, siue in eodem sacrificio consortes ac socii, ac eius quasi vinculo in eadem religione copulati. Nam Altaris appellatione ipsum cultum accipio qui in altari exhibebatur: quomodo etiam ver. 21, accipitur Mensæ nomen pro conuiuio quod illic agitabatur, atque adeo pro ipsius conuiuii fine ac scopo, nimirum vt is pro Deo agnosceretur cuius honori sacrũ erat conuiuium. Cæterùm perinde hoc intelligo acsi Apostolus dixisset, Vobis Corinthiis religio esset in Hierusalẽ sacrificare cum Iudæis, qui illic adhuc veteri ritu sacrificant. Quamobrem id verò? Quia nimirum existimatis eos omnes qui his sacrificiis intersunt, eiusdem sacrificii esse consortes, ac proinde vno consensu Christi sacrificiũ, quantum in se est, irritum facere. Cur non idem multo magis statuitis de prophanis idololatrarum sacrificiis? Alios scio aliter explicare: sed hoc dixi quod mihi visum est maximè appositum.

Græce					
Τί οὖν φημι; ὅτι εἴδωλον τί ἐστιν, ἢ ὅτι εἰδωλόθυτον, τί ἐστι;	19	Quid ergo dico? ¨idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?	19	*Quid ergo dico? quod idolis immolatum sit aliquid? aut quòd idolum sit aliquid?*	
Ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ· οὐ θέλω ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.	20	Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos ¨participes dæmoniorum esse.	20	*Sed quæ immolant Gẽtes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo autem vos socios fieri dæmoniorum.*	
Οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων· οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων.	21	Non potestis poculum Domini bibere, & ¨poculũ dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mẽsæ dæmoniorum.	21	*Non potestis calicẽ Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.*	
Ἢ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμέν;	22	¨Num prouocamus ad æmulationem Dominum? num validiores eo sumus?	22	*An æmulamur Dominum? Nunquid fortiores illo sumus?*	
Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ.	23	‖ ¨Omnia mihi licent, at nõ omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ¨ædificant.	23	*Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.*	Suprà, 6.13. eccl. 37.31
Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.	24	Nemo quod suum est quærat, sed quisque quod alterius *est*.	24	*Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.*	
Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	25	Quicquid in ¨macello venditur, edite, ¨nihil interrogantes propter conscientiam.	25	*Omne quod in macello vænit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.*	

19 *Idolum*, εἴδωλον. In Syra interpretatione vt & vetere Latina, prius fit mentio idolothyti, deinde idoli.

20 *Participes dæmoniorum esse*, κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Id est, cum dæmoniis quicquam habere commune, aut in eam societatem coire quæ dæmoniorum auspiciis coit. Alludit enim Apostolus ad corporis Domini communicationem, quum alioquin Gentes minimè dicerent se fieri deorum suorum participes, vt nos Christiani verè dicimus nos in cœna Domini cum Christo in vnum corpus coalescere. Dæmoniorum autem appellatione diabolos intelligo, ex Scripturæ consuetudine, ad quam probabile sit Paulum potius respexisse quàm ad Grecorum morem, qui δαίμονος nomen etiam in laude vsurpabant: vnde poculum quod ipsi ἀγαθοῦ δαίμονος vocabant.

21 *Poculum dæmoniorum*, ποτήριον δαιμονίων. Hinc sumpsit hanc dicendi formulam Apostolus quòd solerẽt profanæ quoque Gentes festa sua conuiuia libationibus & eius diui laudibus claudere cui sacrificatum fuerat, vt pulchrè describit Virg. lib. Æneid. 8, vbi inquit,

Postquam exempta fames, & amor compressus edendi,
Rex Euander ait, Non hæc solemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterúmve ignara deorum
Imposuit. sæuis, hospes Troiane, periclis
Seruati, facimus, meritósque nouamus honores.

Et tandem,

Quare agite ô iuuenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
Communémque vocate deum, & date vina volentes.

Eiusmodi igitur ceremonias Paulus confert cum Cœna Domini, vt Corinthios pudeat eiusmodi conuiuia in rebus mediis numerare, quibus interesse non possent quin cum manifestè blasphemis societatem coirent, & adhibitis aliis symbolis, Cœnæ, id est communicationi Christi renuntiarent.

22 *Num*, ἢ. Sic rectius vertitur hæc particula quàm Nónne. Sic enim istud affirmat Paulus fieri à Corinthiis, vt tamen auersetur, quasi de ipsis minimè verisimile. quod dicendi genus petitũ est è medio, acsi diceret, Siccine verò nos insanire posse, vt Dominum ad æmulationem prouocare audeamus. *Prouocamus ad æmulationem*, παραζηλοῦμεν. Alludit ad verba Legis vbi dicit se esse Zelotypũ. Est enim æmulatio in vitio posita, vt ait Cic. Tusc. 4. *ægritudo si eo quod quis concupiuerit, alius potiatur, ipse careat.* Vulg. *æmulamur*, barbarè in hac quidem notione. Erasmus, *prouocamus*, nimium generaliter.

23 *Omnia mihi licent*, πάντα μοι ἔξεστιν. Restringendum est τὸ καθόλου ad id de quo agitur, vt suprà diximus. Huc autem pertinet illud Tertulliani de cultu fœminarũ, Quãto facilius illicita timebit, qui licita verebitur: consentiẽs cum hoc altero dicto Clementis, ταχὺ καταπίπτουσιν ἐπὶ τὸ δρᾶν τὸ μὴ ἐξόν, οἱ πάντα δρῶντες ἃ ἐξόν. i. *Qui faciunt quicquid licet, huc citò delabuntur vt faciant quod non licet.* Idem legit in proximo versu, μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου. i. *Nemo quod suum est duntaxat quærat, sed etiam quod est alterius.* Redit autem Apostolus ad generalem illam thesin à cuius explicatione inchoarat tractationem istam de rebus mediis, suprà, 6,12. & præsertim idolothytis suprà, 8.1, quorum vna specie exposita, eáque inter res medias minimè recensenda, duas alias explicat, quarũ vnam simpliciter, alteram non sine exceptione concedit. *Aedificant*, οἰκοδομεῖ. Vide suprà, 8.1.

25 *Macello*, μακέλλῳ: id est κρεωπωλίῳ, vt Plutarchus alicubi interpretatur. Est autem vocabulum Latinũ atq; adeo Romanum, (si Varroni & Festo ipsique adeo Plutarcho credimus) sed Græca forma vsurpatũ, vt alia aliquot passim à sacris scriptoribus, quæ semel annotauimus Mat. 5. 26. Cæterùm quum satis constet Apostolum hoc loco non disserere aduersus eos qui erant ex Circuncisione, & ciborum delectum retinebant, sed aduersus idolothyta, assentior Augustino qui in Epistolá ad Rom. testatur antiquitus consueuisse etiam prostare vænales carnes sacri-

ficatas: eas nimirum quæ supererant, quarũ pecunia ad sacerdotes redibat. Nam testatur quoque Herodotus solitos fuisse Ægyptios pecudum immolatarũ capita in forũ asportata Græcis diuendere. Sed & Aristophanis Pluti interpres exponens hunc versiculum, τοῦτο δὲ τὸ κρεάδιον τῶν ἐνδοθέν τις εἰσενεγκάτω λαβών, solitos fuisse dicit à sacrificiis redeuntes, ex ipsa victima portiunculam domesticis adferre, atque etiam siquid superfuisset asportare. In eiusmodi igitur idolothytis & in priuato quoque infidelium conuictu, docet Apostolus nihil esse quo non possint fideles bona vti conscientia, si modò infirmorum habeant ratioñe.

Nihil interrogantes, μηδὲν ἀνακρίναντες. Id est, non percontantes, antequam ematis, ecquid illud quod vænum proponitur, sit idolothyton, an secus. Quidam vertunt, *Hæsitantes*, id est διακρίνοντες, sensu tamen eodem, quum hæc ipsa interrogatio ex hæsitatione conscientiæ oriatur. Solẽt autem empturi rem aliquam, de eius conditione venditorem percontari, nisi satis sit eis nota. Ideo addidit διὰ τὴν συνείδησιν, *propter conscientiam*, id est quasi dubitetur sitne ex earum rerum genere quibus vesci liceat.

Psal. 24.1	Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	26	‖Domini enim est terra & ⁖plenitudo eius.	26	*Domini enim est terra, & plenitudo eius.*
	Εἰ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	27	Quòd siquis infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.	27	*Siquis vocat vos infidelium, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, mãducate, nihil interrogantes propter conscientiam.*
	Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, Τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	28	At siquis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicauit, & propter cõscientiam. ⁖Domini enim est terra & plenitudo eius.	28	*Siquis autem dixerit, Hoc immolatum est idolis, nolite manducare, propter illum qui indicauit, & propter conscientiam.*
	Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. Ἱνατί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως;	29	Conscientiam autem dico, non tuam, sed illius alterius. cur enim libertas mea ⁖damnatur ab alia conscientia?	29	*Conscientiam autem dico non tuam, sed alterius. vt quid enim libertas mea iudicatur ab alia cõsciẽtia?*
	Εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;	30	Et si ego ⁖ per gratiam *cibũ* participo, cur *ob id* ⁖impius iudicor pro quo ego gratias ago?	30	*Sic ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago?*
Coloss. 1. 17	Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτέ τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.	31	‖Siue igitur editis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.	31	*Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriã Dei facite.*
	Ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις, καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ.	32	Estote sine offendiculo & Iudæis, & Græcis, ⁖& Ecclesiæ Dei.	32	*Sine offensione estote Iudæis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei.*
	Καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.	33	Sicut & ego ⁖*per* omnia omnibus placeo, non quærens meam ipsius vtilitatẽ, sed multorum, vt seruentur.	33	*Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant.*
	Κεφάλαιον ια.		CAP. XI.		CAP. XI.
Thes. 3. 9	Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ.	1	‖⁖Imitatores mei estote, sicut ⁖ego Christi.	1	*Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.*

26 *Plenitudo eius*, τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Id est, infinita illa rerum copia quibus plena est. Id enim Dauidi significat מלואה [*meloah.*] Significat autem his verbis Apostolus, posse bona conscientia emi quicquid in macello prostat. quoniam promulgato iam Euangelio, sublatóque omni illo discrimine, quo vigente Dominus cæteris abdicatis populis quodammodo non dominabatur, nunc demum vniuersum terrarum orbem, sicut in illo psalmo canitur, sibi consecrarit.

28 *Domini enim*, &c. τοῦ γὰρ Κυρίου. Hoc testimonium repetitum etsi legit Græcus scholiastes, non videtur tamen huic loco quadrare, & neque in Claromontano, eximiæ vetustatis & emendatissimo codice, neque in Syra, neque in Arabica interpretatione, imò ne Latina quidem vulgata legitur: & iis assentior qui librariorum incuria putant irrepsisse, quia hîc præcedunt eadem verba quibus clauditur versiculus 25, cui deinde ista attexuntur. Nam certè istud ὁμοιοτέλευτον multos errores inuexit, vt facilè confitebuntur qui vetera exemplaria aliquando contulerunt: & in vno vetusto codice comperi ista hoc loco deesse.

29 *Damnatur*, κρίνεται, id est κατακρίνεται, vt alibi sæpe. Puto autem hunc esse sensum, cum doctissimo interprete, Si libertate temerè vtaris, fiet vt infirmus frater malè de tuo facto iudicet, atque hoc modo libertatis beneficium ipsi cedat in ruinam, cuius tu sis conscius, vt qui nullam habueris infirmitatis eius rationem. Itaque, ne lædatur eius conscientia, abstinere debes ab idolothyto. Sed personæ mutatio ex Hebræorum idiotismo, sententiam reddidit obscuriorem. Videbatur enim potius dicendum ἐλευθερία σου, *libertas tua*, & in sequenti etiam versiculo, σὺ μετέχεις, & βλασφημῇ. Sed ipse Paulus eorum personam induit quos vult adducere ad moderatum libertatis vsum. Ita autem accipiendum esse verbum κρίνεσθαι liquet etiã ex verbo βλασφημοῦμαι quod sequitur. Est enim sequens versiculus explicatio istius.

30 *Per gratiam*, χάριτι. Id est, si ex beneficio Dei hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur committam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur? Sic enim (meo iudicio) rectè omnino explicat doctissimus interpres. Nam si hæc est obiectio in persona Corinthiorum, vbi responsio? aut cur illam prorsus omitteret Apostolus? quomodo etiam sequens conclusio cohærebit? Vulg. & Eras. *Cum gratia*, id est cum gratiarum actione, quod nimis est coactũ. Ambrosius, *Si gratiæ particeps sum*. Verùm (vt rectè annotauit Erasmus) μετέχω cum tertio casu iungi non solet, nisi ad socium communionis referatur, non ad rem cuius sis particeps, vt si dicas μετέχω σοι τούτου, vel τοῦτο. *Impius iudicor*, βλασφημοῦμαι, siue maledictis impetor, aut de mea existimatione detrahitur. Sed illo modo explicare malui, quòd hîc agatur de religione.

32 *Et Ecclesiæ*, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Partibus subiicit totum, nisi malimus illud Iudæis & Græcis de extraneis intelligere, quorum etiam nobis sit habenda ratio, ne, dum eis obsequimur, ipsos in superstitione confirmemus.

33 [*Per*] *omnia omnibus placeo*, πάντα πᾶσιν ἀρέσκω. Quod sine exceptione dictum est, ad id de quo agitur, id est ad res medias & ad infirmos, restringere oportet, de quo diximus suprà, 9.

IN CAPVT XI.

1 *Imitatores mei*, μιμηταί μου. Hunc quoque versiculum

perperam Latini à superiore capite absecuerunt, cũ quo prorsus cohæret: ita tamen vt singulari quodam Pauli artificio, sit simul & superioris disputationis conclusio, & trãsitio ad ea quæ sequũtur. Alius ergo nũc sequitur huius epistolæ locus, in quo de recta publicorum cœtuum dispositione agitur, cuius tractationis tria sũt capita. Primùm enim agit de virorũ & fæminarum decente habitu: vsq; ad vers. 16 finientem. Deinde de recta Cœnæ Domini administratione à vers. 17 ad finẽ vsque huius capitis. Tertiò verò de recto Ecclesiasticarum vocationum & spiritualium donorum vsu vsque ad 15 cap. initium. *Ego*, κἀγώ. Iterum abundat καὶ ex Græcorum idiotismo, vt diximus suprà, 10. 9. De ratione verò imitandi Christi vide pulchra apud Basilium, De vita solitaria, cap. 5.

Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε.	2	Laudo verò vos, fratres, quòd ⁘omnia mea meministis, & ⁘sicut tradidi vobis, ⁘traditiones ⁘retinetis.	2	*Laudo autem vos, fratres, quòd per omnia mei memores estis: & sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis.*	
Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός.	3	Velim autẽ vos nosse ‖Christum esse omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: ⁘caput verò Christi, Deum.	3	*Volo autem vos scire quòd omnis viri caput, Christus est: caput autem mulieris, vir: caput verò Christi, Deus.*	Ephes. 5. 23
Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.	4	⁘Omnis vir ⁘ orans aut prophetans ⁘ operto capite, dedecorat caput suum.	4	*Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum.*	
Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ.	5	Omnis verò mulier orans aut prophetans non operto capite, dedecorat caput suum: nã *id* vnum ac idem est ⁘acsi rasa esset.	5	*Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum: vnum enim est acsi decaluaretur.*	
Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνή, καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω.	6	Nam si non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd si turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.	6	*Nã si non velatur mulier, & tondeatur: si verò turpe est mulieri tonderi aut decaluari, velet caput suum.*	
Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλήν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων· γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστι.	7	Vir enim non dabet velare caput, ‖ quum *is* ⁘ imago sit & gloria Dei: at mulier, ⁘ gloria viri est.	7	*Vir quidem non debet velare caput, quoniam imago & gloria Dei est: mulier autem gloria viri est.*	Gen. 1. 26. 27. & 5. 1. & 9. 6. col. 3. 10

2 *Omnia mea meministis*, πάντα μου μέμνησθε. Vel, Quòd in omnibus mei memores estis, vt subaudiatur κατὰ, sicut suppleuit Vetus interpres. Sic enim vsurpatum est hoc dicendi genus suprà, 9. 15, & 10. 33. neque valet altera Erasmi coniectura, qui eum suspicatur legisse πάντη. Verùm quod generaliter hîc enuntiatum est, postea Apostolus suis exceptionibus definit. Vt autem ita loqueretur, eo adductus est (opinor) quòd traditiones plerasque retinuissent, & quidem eam in primis de qua dicturus est, quanuis nõnulli refragarentur. *Sicut tradidi vobis*, καθὼς παρέδωκα ὑμῖν. Ambrosius legit, *Et quomodo vbique trado*, καὶ καθὼς πανταχοῦ παραδίδωμι. *Traditiones*, παραδόσεις. Vulgata, *Præcepta*, ἐντολὰς, à quo vocabulo de industria abstinuit Apostolus. Erasmus, *Instituta*. Vide Matth. 15. 3. Ambrosius addit μου, *meas*. Qui verò ex hoc loco nituntur quæuis portenta in Ecclesia retinere, vix digni sunt quibus respondeatur. Cui enim persuaserint vel istas traditiones fuisse doctrinæ partem, vel (etiam si ita est) in traditionũ Apostolicarum numero istas partim pueriles, partim Apostolorum scriptis ex diametro repugnãtes, partim prorsus tyrannicas leges censeri oportere? Denique si Apostolicæ traditiones sine exceptione seruandæ erant, cur tam multas isti aboleuerunt? *Retinetis*, κατέχετε. Id est, summo studio obseruatis. Id enim declarat præpositio κατά. Quædam Vulgatæ editionis exemplaria legunt *Tenete*, imperandi modo.

3 *Caput verò Christi, Deum*, κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. Intellige quatenus Christus est Deus manifestatus in carne, ac proinde mediator. Caput autem vocat eũ ad cuius gloriam referenda sunt quæ illi subiecta sunt.

4 *Omnis vir*, πᾶς ἀνήρ. Particula vniuersalis, ordinum & ætatum discrimen tollit, quantum quidem ad id de quo agitur. *Orans aut prophetãs*, προσευχόμενος ἢ προφητεύων. Quia de decoro in communi cœtu seruando agit Apostolus, idcirco de publica oratione & prophetia (id est, Scripturæ tractatione) hæc accipio. neque verò ad eũ duntaxat refero qui orationem concipit, aut Scripturæ locũ interpretatur, sed etiam ad auditorum consessum: quia etiamsi vnus loquatur, communis tamen est actio, vt totus cœtus hac ratione dici possit orare & prophetare. sicut 1. Reg. 8. 62, dicũtur Rex & populus sacrificasse. Nam primùm omnium rationes quas adfert Apostolus, omnibus viris communes sunt in Ecclesiæ cœtu versantibus, & quædam etiam extra Ecclesiæ cœtum. Sed tamen quæstio proposita & conclusio de non operiendo capite, ostendũt eas rationes ad eius loci & temporis circunstantiã referẽdas quo conuenit Ecclesia. Deinde si ad vnam orantis aut prophetantis personam hoc referas, non conueniet oppositum membrum mulieris: quum mulieri non permittat Apostolus vt in Ecclesia (id est communi cœtu) loquatur infrà, 14. 34, & rationes quoque quas adfert cur velari debeant, satis liquet ad omnes & singulas mulieres pertinere quæ in publico Ecclesiæ cœtu versantur. *Operto capite*, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Erasm. ad verbum, *Quicquam habens in capite*, Græcos interpretes sequutus. Sed quòd isti de ipsa etiam coma hoc intelligunt, quæ & ipsa caput tegit, ineptum est, quasi videlicet nullis nisi tonsis licuerit orare aut prophetare. nam quod postea de tondendo loquitur, aliò pertinet. Poscit autem omnino antithesis vt externum velamen hîc prohiberi intelligas, sicut mulieribus præcipitur. Velata autem dici non potest mulier etiamsi comis obuolutum caput habeat: atque ne viri quidem caput opertũ dicetur quod solis capillis obtegitur. Cæterùm politicã esse hanc Pauli legẽ, ac proinde non sine distinctione locorum & temporum accipiendam, vel ex eo intelligi potest quòd hodie contraria prorsus ratione, capite operto in cœtu loqui, signum est auctoritatis: aperto verò, subiectionis testimonium. Nisi malimus κατὰ κεφαλῆς ἔχειν non significare simpliciter Aliquid in capite gestare, sed capiti imponere quo ipsa facies aliquatenus saltem obtegatur, quale fuisse nuptarum velamen constat ex quorundam adhuc populorum, ac præsertim totius Orientis vsu. Itaque pertinent ad hunc locum quæ scribit Plutarchus ἐν κεφαλαίων ῥωμαϊκῶν καταγραφῇ, Τοὺς Θεοὺς προσκυνοῦσιν ἐπικεκαλυμμένοι, ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπικρύψει τῆς κεφαλῆς.

5 *Acsi rasa esset*, τῇ ἐξυρημένῃ. Vulg. *Acsi decaluetur*, vocabulo non modò non Latino, sed etiam improprio. Neque enim quisquis raditur, idem fit caluus. neque decaluari aliud possit significare quàm ex caluo fieri non caluum. Deinde spectauit Paulus hominum habitum, quorum alii tondebant comam, alii etiam radebant, pro diuersa gentium consuetudine. Tonsam autem comam voco, non eam tãtùm quæ penè ad cutim præciditur, sed eam in genere quæ resecatur: vt sit inter muliebrem & virilem comam discrimen.

7 *Imago & gloria Dei*, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ. Id est imago gloriæ Dei, in quo nimirum elucet Dei maiestas & imperium. Est enim vir in supremo gradu collocatus in hoc

mundo, & tanquam secundarius aliquis Deus (vt ita dicam) ipsius etiam mulieris respectu. Hæc igitur non est imago illa ad quam condita etiam est mulier, sed alia viro peculiaris, quæ ex ipso creationis tum ordine tum fine elicitur ab Apostolo. Mulier enim ex viro creata est, & viri ipsius causa, non cõtrá. Inde verò efficitur, in cõmuni virorum & mulierum cœtu τὸ πρέπον postulare vt in viro aliquod eius præstantiæ testimonium appareat. *Gloria viri, δόξα ἀνδρός.* Si non operit caput vir quia gloria Dei est, cur velabit caput mulier, quia gloria est viri? Quia nimirum vir sic est gloria Dei vt sit eiusdem imago. neque enim, propriè loquendo, Deus potest à viro exornari. Dicitur tamen vir esse Dei gloria quatenus vult Deus in ipso velut imagine quadam splendere suæ maiestatis & dominationis gloriam. Itaque vir non operiens caput, non ipsum modò sed etiam Deum dedecoraret. vt siquis in dignitate positus appareret corã rege, priuato habitu, tantũdẽ de regis ipsius cultu detraheret. De muliere verò aliter constituendum est viri respectu, cuius dicitur decus, quatenus est viro subiecta, sicut rex quispiam ex eo intelligitur rex esse quòd subiectos habet quibus imperet. Itaque si viro sese æquaret mulier, caput cui subiici debet, decore afficeret. Quod autem garrit Castellio in hunc locum ex Itali cuiusdam (vt ipse scribit) relatione, ita ineptum & ridiculum est vt vix putem sine stomacho posse à quoquam legi.

Οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός.	8	⁚Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro.	8	*Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro.*
Gen. 2.23	Καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα.	9	‖Neque enim conditus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum.	9	*Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum.*
	Διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.	10	Propter hoc debet mulier ⁚potestatem habere in capite, ⁚propter Angelos.	10	*Ideo debet mulier potestatem habere supra caput suum, propter Angelos.*
	Πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς, ἐν Κυρίῳ.	11	Attamen neque vir absque muliere, neque mulier absque viro, ⁚in Domino.	11	*Veruntamẽ neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino.*
	Ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ.	12	Sicut enim mulier ⁚ex viro *est*, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.	12	*Nam sicut mulier de viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.*
	Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε· πρέπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι;	13	Apud vosipsos iudicate, ⁚*num* decorum est mulierem nõ velatam Deum orare?	13	*Vosipsi indicate, decet mulierem non velatam orare Deum?*
	Ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι·	14	An ne natura quidem ipsa hoc vos docet, quòd viro quidem comatum esse dedecori sit:	14	*Nec ipsa natura docet vos, quòd vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi:*
	Γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ.	15	Contrà mulieri, comatam esse, gloriæ sit? Nam coma ⁚pro velamine data est ei.	15	*Mulier verò si comam nutriat, gloria est illi? quoniam capilli pro velamine ei dati sunt.*

8 *Non enim est, οὐ γάρ ἐστι.* Hæc ratio generalis est, respiciens virilis sexus præstantiam supra muliebrem: altera verò mox sequens videtur ad ius maritorum in vxores pertinere: quò etiam velaminis vsus refertur.

10 *Potestatem, ἐξουσίαν.* Id est velamen quod sit subiectionis testimonium, μετωνυμικῶς. adeo vt in nonnullis etiam Veteris interpretis codicibus, velamen legatur, non potestatem. Nam inde etiam factum vt Latinis dicantur nubere mulieres quæ in viri potestatem transeunt. Pileus quoque Libertinæ conditionis erat insigne, vt testatur Liuius in extremo libro 45. Sed Paulus tamen hac doctrina ipsas quoque virgines comprehendit, quum generales adferat rationes, Nam & ipsæ parentibus suis sunt obnoxiæ. Sed & Plutarchus in genere de mulieribus loquens in Problem. Romanis, ait, συνηθέστερον ταῖς μὲν γυναιξὶν, ἐγκεκαλυμμέναις, τοῖς δὲ ἀνδράσιν, ἀκαλύπτοις εἰς τὸ δημόσιον προϊέναι.

Propter Angelos, διὰ ἀγγέλους. Si scriptum esset, Saltem propter Angelos, vel aliquid eiusmodi, planior esset hic locus. Alii igitur hoc referunt ad Verbi ministros, nempe Dei nuntios, & quorum conspectus debeat adstantes omnes, nedum mulieres, in pudore & subiectionis modestia retinere. Tribuitur enim illis Angeli etiam nomen, vt Malach. 3. 1, & in epistolis ad Asiaticas Ecclesias missis, in Apocalypsi. Alii ad beatos Spiritus, qui quum sint excellẽtissimi, tamen Deo subiiciuntur, & coram eo dicuntur faciem suam velare. quod etiam Cherubim propitiatorii declarabant: vt impudentissimas esse mulieres oporteat quæ aliter facere audeãt, ac proinde Angelos testes & accusatores sint habituræ. Sed & hoc possit ad malos Spiritus referri, minimè id quidẽ vt valeat fabulosa illa interpretatio loci Mosis Gen. 6. 2. sed quoniã illos certũ est, & res ipsa ostendit, eiusmodi obiecta cupidè arripere, vt templa Dei in lupanaria transforment. Istis verò Angelorum nomen simpliciter etiam & sine adiectione tribuit Apostolus in hac eadem epistola, cap. 6. 3.

11 *In Domino, ἐν Κυρίῳ,* Id est per Dominum, siue Domino auctore & conseruatore mutuæ istius cõiunctionis. Sic enim eminet vir vt consistere non possit sine muliere: sic quoque mulier subiecta est viro vt vir aliquid ab ea accipiat: quum sicut ipsa ex viro primùm sumpta est, (quo nomine vir est caput) ita etiam vir nonnisi per ipsam possit propagari, quòd sit in adiutoriũ data viro. Itaque neq; ille sua potestate abutatur vt tyrannus, neque mulier de sua cõditione vt nimium abiecta cõqueratur, sed vterque, tum vir, tum mulier, in vno Deo coalescant, qui vtrunque hac conditione creauit. Dicuntur autem hæc obiter & extra causam ab Apostolo, vt tum virorum imperium, tum mulierum subiectionem doceat ad vnum scopum, id est ad Gei gloriam, referri oportere.

12 *Ex viro, ἐξ ἀνδρός.* Ἐκ principium materiale declarat, διὰ verò in διὰ γυναικὸς instrumentalem causam. ἐκ denique in ἐκ Θεοῦ primum principiũ & verũ αἴτιον significat.

13 *[Num] decorum est, πρέπον ἐστί.* Plut. Παρ' Ἕλλησιν ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες, ὅτι τοῖς μὲν κείρεσθαι, ταῖς δὲ κομᾶν συνηθές ἐστι. Κομᾶν autem hoc loco non simpliciter significat comam gerere, (qua ratione Homerus καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς vocat) sed comam prolixam mulierum instar nutrire, quam videlicet ferrum nõ attingat. Itémque τὸ κείρεσθαι non accipitur præcisè pro radi, aut ad cutim tonderi, sed in genere de quauis capillorum præsectione dicitur, pro varia gentium consuetudine. Veteres quidem Romanos solitos fuisse non tãtùm barbam, sed etiam comã, radere, (quod tradit Gellius lib. 3. cap. 4) sed etiam comá, possũ docere ex Scipionis, Ciceronis & Iulii Cæsaris peruetustis numis, quos penes me habeo. Quod tamẽ de Absalone dicitur 2. Sam. 14. 26, ostendit illum comatum fuisse nẽpe quòd sibi de speciosa illa forma placeret. Hũc. n. nõ fuisse cõmunem Israelitarũ morẽ liquet ex Lege Nazareatus.

15 *Pro velamine, ἀντὶ περιβολαίου.* Id est, Vt esset velamen, & quidem eiusmodi quod aliud accerseret. Neque enim coma propriè velamen est, sed indicat mulieris caput velamine indigere. Natura enim viro breuiores capillos, etiam si quis sinat excrescere: mulieri prolixiores & capiti obuoluendo idoneos tribuit. Itaque hoc in loco ἀντὶ non significat loco seu vice, neque rei originem, sed finem declarat, vt etiam accipi potest Heb. 12. 2. Vide Iohan. 1. 16.

Hoc

Graece		Beza		Vulgata
Εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ.	16	Quòd ſiquis videtur contẽtioſus eſſe, nos eiuſmodi conſuetudinem non habemus, neque Eccleſiæ Dei.	16	*Siquis autẽ videtur cõtentioſus eſſe, nos talẽ cõſuetudinem non habemus, neque Eccl ſiæ Dei.*
Τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε.	17	⁘Hoc verò *ita* denuntio vt vos non laudem, ⁘quòd *videlicet* non cum emolumento ſed cum detrimento conuenitis.	17	*Hoc autem præcipio, non laudans quòd non in melius ſed in deterius cõuenitis.*
Πρῶτον μὲν γὰρ συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν· καὶ μέρος τι πιστεύω.	18	⁘Primùm enim quum conuenitis in Eccleſia, audio diſſidia inter vos eſſe: ⁘& aliquam partem credo.	18	*Primùm quidem conuenientibus vobis in Eccleſiam, audio ſciſſuras eſſe inter vos: & ex parte credo.*
Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.	19	Oportet enim ⁘etiam hæreſes inter vos eſſe, vt qui ⁘probati ſunt, manifeſti fiant inter vos.	19	*Nam oportet & hæreſes eſſe: vt & qui probati ſunt, manifeſti fiant in vobis.*
Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὐκ ἔστι Κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν.	20	⁘Itaque quum conuenitis in vnum, ⁘*hoc* non eſt Dominicam cœnam edere.	20	*Conuenientibus ergo vobis in vnum, iam non eſt Dominicam cœnam manducare.*
Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν· καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει.	21	Nam vnuſquiſque propriã cœnam ⁘præoccupat in veſcẽdo: & hic quidem eſurit, ille verò ebrius eſt.	21	*Vnuſquiſque enim ſuã cœnam præſumit ad manducandum: & alius quidem eſurit, alius autem ebrius eſt.*

17 *Hoc verò [ita] denuntio vt [vos] non laudem,* τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. Eadem erit ſententia, ſed paulo dilucidior, ſi pro παραγγέλλων legeris παραγγέλλω, & pro ἐπαινῶ ſcripſeris ἐπαινῶν, vt ego conuerti, eo audacius quòd Vetus interpres ita legerit, & duo ex noſtris vetuſtis codicibus ita ſcriptum habeant. Alioquin nec Veterem interpretem, nec Eraſmum in eo ſequi velim quòd τὸ παραγγέλλειν expoſuerint præcipiendi verbo: quum hoc loco Apoſtolus nihil aliud declaret (opinor) quàm ſe aliquid eſſe illis nũtiaturum, fama videlicet ab aliis acceptum, de quo non poſſit eos non reprehendere: quum in ſuperiore ſermone eos idcirco laudarit quòd in pleriſque eum ordinem retinerent quem in eorum Eccleſia conſtituiſſet, quanuis cõtentioſi nonnulli repugnarent. Eraſmus ex Græcis ſcholiis aliam expoſitionem adfert, quaſi Paulus dicat, Hoc verò *me* vobis præcipere non laudo. Id eſt, Id verò non laudo quòd vobis iſta præcipere me oporteat. *Quòd [videlicet] non cum emolumento, ſed cum detrimento conuenitis,* ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλὰ εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. Vulg. *Quod non in melius, ſed in deterius conuenitis.* Ego verò primùm omnium addidi particulam VIDELICET, ex qua intelligatur ὅτι non oportere intelligi αἰτιολογικῶς, ſed εἰδικῶς, vt infrà, verſu 23: (quanuis aliter cẽſeat Photius) deinde quia illud, *In melius, & in deterius,* videbatur obſcurè dictum, ſtudendum putaui perſpicuitati. Tranſit autem Apoſtolus ad alterum huius tractationis caput, nempe Cœnæ Domini adminiſtrationem: cui adiunctæ tunc erant Agapæ, nomine quidem at non re, quum in varias factiones eſſent diuiſi, adeò vt alii alios non expectarent ad communem tum myſteriorum tum epularum vſum, ſed ſub ſuis veluti ducibus quorum ſe eſſe dicebant, accedentes, proculdubio ſacram actionem in totidem quaſi partes diſcerperent: & præterea ditiores ſplendidè ac ne intra modum quidem, tenuiores verò, illis ipſos aſpernantibus, parcè admodum epularentur. quod vtrunque ex diametro repugnare Cœnæ Domini inſtitutioni docet eos Paulus, prolata ipſius inſtitutionis formula, ad cuius præſcriptum eos reuocat: cui nimirum neque detrahere, neque adiicere quicquam aut in ea mutare quidpiam liceat. Id verò ſi in Eccleſia Chriſtiana accuratè & religioſè obſeruatum eſſet, ſicut factum oportuit, non ita turpiter eſſet Domini domus in teterrimam latronũ ſpeluncam transformata.

18 *Primùm enim,* πρῶτον μὲν γάρ. Vulg. *Primùm quidem.* Eraſ. *Nam primùm quidem.* Ego verò puto πρῶτον ſimpliciter declarare ſermonis initium, vt Rom. 1. 8. quanuis quæ tribus proximis capitibus continentur, ad eundem etiam finem (id eſt ad conuentus Eccleſiaſticos) pertineant. *Et aliquam partem credo,* καὶ μέρος τι πιστεύω. partem videlicet eorum quæ de vobis audio, vos nimirum inter vos animis diſſidere. Vulg. & Eraſ. *Et ex parte credo.* quod ſic poteſt accipi quaſi dicat Apoſtolus ſe non prorſus credere famæ, nec prorſus etiam non credere. Atqui apparet Paulum non ſcripſiſſe de re incerta, vt qui manifeſtè in Corinthiis maiorem animorum coniunctionem & charitatem requirat: neque verò Apoſtolicæ grauitati conuenit vt aliter credamus.

19 *Etiam hæreſes,* καὶ αἱρέσεις. Facilè credo, inquit Apoſtolus, quandam inter vos eſſe animorum diſſenſionem, quum vos ſciam, vt & fideles omnes, maioribus etiam malis eſſe obnoxios, id eſt hæreſibus: vbi non de ordine, aut voluntatibus, ſed de doctrina ipſa excitantur factiones: ídque non vt perdamini, ſed vt verè pii ab hypocritis hac probatione diſtinguantur. Sic igitur oſtendit Apoſtolus ſe non temerè huic famæ crediſiſſe: & interim tamen bonos conſolatur, & infirmos erigit: neque tamen ſic loquens, Corinthios arguit quaſi hæreſes iam tum apud illos eſſent vulgò receptæ, vt erant ſchiſmata. Concidunt igitur Chryſoſtomi rationes quibus adductus eſt vt exiſtimaret hæreſes & ſchiſmata hoc loco pro eodem accipi: neque quærendam puto nouam aliquam horum interpretationem, quum potius ſimplici & propria ſignificatione accipiantur. vt pulchrè explicat etiam Tertullianus in libro de præſcriptionibus. *Probati,* δόκιμοι. Id eſt, quos eſſe pietatis & fidei ſinceræ ipſa experiẽtia docuerit. Eſt enim nomen non participium, quum alioquin explorentur etiam hypocritæ: qui tamen probati dici nõ poſſunt. Quod autem annotat Chryſoſtomus ἵνα non ſignificare cauſam ſed euentum, eatenus admitto vt ſciamus hoc propriè non manare ab hæreſi, ſed κατὰ συμβεβηκός, & tamen Dei conſilium ac ſcopum hunc eſſe. Tertullianus aliquoties hunc locum citans in lib. De præſcriptionibus, probabiles interpretatur.

20 *Itaque,* οὖν. Notanda eſt illatio. Inter vos ſunt diſſidia, ergo veſtræ συνάξεις nõ ſunt Cœna Domini. Sed hoc dextrè intelligendum eſt. Neque quorundam abuſus efficiebant vt nulla Eccleſia eſſet Corinthi: ſed vſitata hyperbole Apoſtolus præciſè negat fieri quod à pleriſque ritè non fiebat. Malo enim οὐκ ἔστι cum Vetere interprete conuertere, *Non eſt,* quàm *Non licet,* cum Eraſmo & aliis quibuſdam. *[Hoc] non eſt,* οὐκ ἔστι. Id eſt, Hoc veſtrum conuenire, non eſt Cœnam Dominicam edere. Vnde igitur priuatæ Miſſæ prodierunt, etiam ſi in iis Cœnam Domini celebrari ſacrificulis iſtis concederemus? Cæterùm Syrus & Arabs interpretes ſic nõ αὐτολεξεὶ ſed παραφραστικῶς hũc locũ verterunt: ille quidẽ, *Non ſicut iuſtũ eſt in die Domini noſtri comeditis & bibitis:* hic verò, *Nõ comeditis & bibitis prout verè diebus Domini noſtri decet.* Nam κυριακὴν retulerunt non tã ad ipſum Dominũ, quàm ad diem quem Dominicum Latini, vt Græci κυριακὴν, vocant, quo die ſolennes cœtus haberi iam tum Corinthi ſolitum fuiſſe liquet ex 16. 2, in hac eadem epiſtola, & idem Romæ factitatum fuiſſe docet Iuſtinus apologetico ſecundo.

21 *Præoccupat,* προλαμβάνει. Id eſt, aliis nõ expectatis ſumit. Vulg. *Præſumit,* id eſt præcipit, Latinè quidẽ, ſed am-

m.j.

bigué.In vno codice legimus προσλαμβάνει, sed deprauatè, vt apparet ex versu 33.

22 Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; Τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.

22 Enimuero num domos non habetis ad edendum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contẽnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicam? laudabo vos? ⁘in hoc non laudo.

22 *Nunquid domos non habetis ad manducãdum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & confunditis eos qui nõ habent? Quid dicam vobis? laudo vos in hoc? non laudo.*

23 Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον·

23 Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominũ Iesum *videlicet* ea nocte qua proditus est, accepisse panem:

23 *Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, quoniam Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem:*

Matt. 26. 26 mar. 14. 22 luc. 22. 17

24 Καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

24 ‖ Et gratiis actis fregisse, ac dixisse, Accipite, edite: hoc meum est corpus ⁘quod pro vobis frãgitur: hoc facite ad mei recordationem.

24 *Et gratias agẽs fregit: & dixit, Accipite & mãducate: hoc est corpus meũ quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem.*

25 Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

25 Itidem & poculum, postquam cœnasset, dicendo, Hoc poculum est Nouum illud testamentum, per meum sanguinem: hoc facite quotiescunque biberitis, ad mei recordationem.

25 *Similiter & calicem, postquã cœnauit, dicens, Hic calix, Nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescunque biberitis, in meam cõmemorationem.*

26 Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.

26 Quotiescunque enim editis panem hunc, & poculũ hoc bibitis, mortem Domini ⁘annuntiatis, vsquequò venerit.

26 *Quotiescunque enim manducabitis panẽ hunc, & calicem bibetis, mortẽ Domini annuntiabitis, donec veniat.*

Ioh. 5. 55

27 Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου.

27 ‖Itaque quisquis ederit panẽ hunc, aut biberit hoc poculũ Domini ⁘indignè, ⁘reus tenetur corporis & sanguinis Domini.

27 *Ita que quicunque manducauerit panem hunc, vel biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.*

1. Cor. 13. 5

28 Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω.

28 ‖Probet autem ⁘quisque seipsum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

28 *Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.*

---

22 *In hoc* ἐν τούτῳ; Quidam hoc connectunt cum ἐπαινέσω, quidam cum sequente ἐπαινῶ, vt nos fecimus. Cæterùm Arabs interpres totum hunc locum sic vertit, *an laudabo vos hac in re? non est ministerij mei: non faciam*, vt videatur legisse, ἐν τούτῳ ἐπαινέσω ὑμᾶς; οὐκ ἔστι τῆς διακονίας μου· οὐ ποιήσω. nisi paraphrasi vti maluit minimè, tamen necessaria.

24 *Quod pro vobis frangitur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Sic cõstanter legunt omnes Græci, & Ambrosius quoque. Vulgata, *Quod pro vobis tradetur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, nisi quòd tempus mutauit, quum Dominus de re iamiam futura loquens, de industria maluerit tempus præsens vsurpare. sed quod ad sensum attinet, eòdem recidit, vtraque lectio. quanuis illa sit multo conuenientior, quam etiam sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes. Neque enim iis seu Græcis seu Latinis interpretibus assentior, qui putarũt Frangi idem hîc valere quod Distribui: quum necesse sit hoc verbum *frangitur* non de signo, quod iam fregerat Dominus quum hæc diceret, sed de re sacramenti (id est de ipso Christi corpore) accipere: neque dixerit Dominus, Quod vobis frangitur, (id est distribuitur) sed, Quod pro vobis frangitur. Itaque fractionis vocabulo designatur mortis genus, quoniã præterquam quòd Domini corpus grauissimis cruciatibus laceratum, contusum, confractum denique fuit, etiamsi non perinde fracta fuerint eius crura vt latronum: Christus animum violentissima morte exhalans, velut in duas partes fuit secundum humanam naturam dilaniatus. Habet denique hoc vocabulum admodum expressam significationem, vt figura rei prorsus respondeat, id est, vt fractio illa panis (quam & ipsam ceremoniam vt sacramentalem & à Domino institutam oportuit in Ecclesia retineri) mortem ipsam Christi nostræ menti repræsentet. Neque verò dubium est quin Paulus de cœna ipsa Domini hîc agat, cuius appendices erant agapæ, de quibus diximus Act. 2. 21 & 46. Quorsum enim Paulus Corinthios ad Domini institutionem reuocaret? Deinde quæ in hunc locum disputat Erasmus de consecratione, satis ostendunt hominem alioquin doctissimum, nunquam cognouisse quid veteres illi patres Consecrandi vocabulo intellexerint. Quid autem illud sit, paucis diximus suprà, 10. 16.

26 *Annuntiatis*, καταγγέλλετε. Id est cum gratiarum actione vos credere & amplecti palàm profitemini. Sunt autem hæc non Christi, sed Pauli verba, explicãtis quid illud sit, *Ad mei recordationẽ*. Vulgata propterea quòd nõ dixit Apostolus ἐσθίετε & πίνετε, sed ἐσθίητε & πίνητε, vertit, *Annuntiabitis*, futuro tempore Indicatiui pro Imperatiuo.

27 *Indignè*, ἀναξίως. Id est, aliter quàm dignum est tanta mysteria tractari. In tribus codibus additum erat τοῦ Κυρίου (vt etiam legerunt Chrysostomus & Ambrosius) id est aliter quàm Domini dignitati conueniat. Quid sit autem Dignè ad mensam Domini accedere, pulchrè docet Basilius in asceticis regulis κατ' ἐπιτομὴν quæst. 172.

Reus tenetur corporis, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος. Vulgata & Erasmus, *Reus erit corporis*. Vide Matth. 5. 21. Dicitur autem teneri reus corporis Domini, qui illud est aspernatus, vt Apostolus ipse explicat versu 29: & non possum satis mirari quî fiat vt quidam non animaduertant quàm friuolum sit argumentum, reos esse istos corporis Domini, ergo corpus domini accipere: quum idcirco potius rei sint quòd oblatum contempserint. Christus enim perceptus, necessariò viuificat, quum sit vita: & repudiatus iudicat, quoniam vitæ contemptum mors sequatur necesse est. Hæc enim est mundi condemnatio, quòd tenebras diligat potius quàm lucem.

28 *Quisque*, ἄνθρωπος. Hebr. איש [*isch*] id est homo, pro ἕκαστος, id est *quisque*. Est autem hoc dictum cum emphasi, vt singuli sciant hoc sibi faciendum, ne quis fidem quam vocant implicitã requiri somniet, aut ab aliena fide pendeat. Et ex hoc cõsequitur sacramẽti istius institutionẽ

ad infantes, furiosos, & in verbo Dei minimè institutos non pertinere: quod & ipsa institutionis ratio docet, quum ad hoc mysterium requiratur sui probatio, & mortis Domini annuntiatio.

Græce		Beza		Vulgata
Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου.	29	Nam qui edit & bibit indignè, damnationem sibipsi edit & bibit, ⁘non discernens corpus Domini.	29	*Qui enim manducat & bibit indignè, iudiciũ sibi manducat & bibit, non diiudicans corpus Domini.*
Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί.	30	Propterea inter vos multi *sunt* debiles & inualidi, &⁘dormiunt multi.	30	*Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.*
Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.	31	Etenim si nosipsos ⁘diiudicaremus,⁘ non puniremur.	31	*Quòd si nosmetipsos diiudicaremus, non vtique iudicaremur.*
Κρινόμενοι δὲ, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.	32	Sed quum punimur, à Domino erudimur, ne cum mundo condemnemur.	32	*Dum iudicamur autẽ, à Domino corripimur, vt non cum mundo damnemur.*
Ὥστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε.	33	Itaque fratres mei, quum cõuenitis ad vescendum, alius alium expectate.	33	*Itaque fratres mei, quũ conuenitis ad manducandum, inuicem expectate.*
Εἰ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε. Τὰ δὲ λοιπὰ, ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.	34	Quòd siquis esurit, domi edat: ne ad condemnationem cõueniatis. ⁘Reliqua verò, quũ venero, constituam.	34	*Siquis esurit, domi mãducet: vt non in iudicium conueniatis. Cætera autem, quum venero, disponam.*
Κεφάλαιον ιβ.		CAP. XII.		CAP. XII.
Περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν, ἀδελφοί, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.	1	P⁘Orro de spiritualibus *donis*, fratres, nolim vos ⁘in ignorantia versari.	1	*DE spiritualibus autem, nolo vos ignorare, fratres.*
Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι.	2	Scitis⁘vos Gentes fuisse, qui ad idola illa muta, ⁘prout rapi contigisset, abripiebamini.	2	*Scitis quoniam quum Gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes.*

Sic ὡς ἂν λάβοις ut acceperis. Aeschin. p. 271.

29 *Non discernens*, μὴ διακρίνων. Verbum Diiudicandi mihi visum est paulo obscurius hoc in loco. Discernere autem corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationẽ, vt à cæteris rebus distinguat, ac proinde cum summa reuerentia ad hunc panem & hoc poculum, non tanquam ad profanos cibos, sed tanquam ad mysteria rei omnium pretiosissimæ, tremens accedat. Cæterùm quod de corpore dicitur, de sanguine quoque intelligitur συνεκδοχικῶς, vt suprà, 10.17, aduersus sacrilegos illos qui quum alteram sacramenti partem Laicis quos vocant, ademerint, sacrilegium suum aliquot similibus locis perperam explicatis obtegere conantur.

30 *Dormiunt*, κοιμῶνται. Id est mortui sunt, vt sæpe iam exposuimus. Viderint ergo qui ad Cœnæ ceremoniam quicquam addunt aut detrahunt.

31 *Diiudicaremus*, διεκρίνομεν. Id est probaremus & exploraremus. quod fieri non potest quin in nos ipsos inquiramus, nostra scelera damnemus, fide denique & resipiscentia nosipsos à profanis secernamus. quæ omnes significationes conueniunt verbo διακρίνειν. In eo verò non assentior Erasmo, quòd præterito plusquamperfecto vertere maluerit, *Diiudicassemus*. *Non puniremur*, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Id est, Deus non sumeret pœnas de nobis, immissis morbis, & aliquot è cœtu nostro sublatis. Vulg. & Eras. *Non iudicaremur*, paulo obscurius.

34 *Reliqua*, τὰ δὲ λοιπά. Ergo, inquiunt nonnulli, alia præterea disponenda erant. Concedo. Sed quorsum hæc ad illam ipsius tum doctrinæ tùm essentialis formulæ administrationis Cœnæ Domini horrendam subuersionem?

IN CAPVT XII.

1 *Porro de spiritualibus [donis,]* περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. sub. χαρισμάτων, vt Rom. 1. 11. Iam autem aggreditur Apostolus tertium huius tractationis caput, spiritualium videlicet tum functionũ tum donorũ abusum, ex eodem fonte, id est ex arrogantia & ambitione promanantem, quæ efficiebant vt in publicis cœtibus magna esset ἀταξία, & iis quidem qui aliis præerant vel donis præstantioribus instructi erant, alios inferiores superbè aspernantibus: inferioribus verò malignè aliis inuidentibus: vtrisque denique suum quærentibus, & dona ipsa Dei polluerentur, & communis vtilitas Ecclesiæ negligeretur. *In ignorãtia versari*, ἀγνοεῖν. Ἀγνοεῖν absolutè hîc accipitur pro rudem & ignarum esse, vt infrà, 14.38, & Heb. 5. 2. Videbantur enim Corinthii, alioquin egregiis donis instructi, non satis intelligere, aut certè obliti à quo & in quem finem ea dona accepissent.

2 *Vos Gentes fuisse*, ὅτι ἔθνη ἦτε. Id est à veri Dei cultu ac fœdere prorsus alienos, vt explicatur Ephes. 2. 11 & 12. Sic enim cæteros populos Hebræi vocant גוים [goÿm] Vulgata, *Quoniam quum Gentes essetis*, ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, quomodo scriptum legimus in Complutẽsi editione & duobus præterea vetustis codicibus. Sed ea lectio stare non potest nisi ἀπαγόμενοι dicamus Hebræorum more positum pro ἀπήγεσθε, cuiusmodi Hebraismũ annotauimus Act. 24. 6, & 20, Non desunt etiam qui legant οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε, *Scitis quum Gentes eratis*. quæ lectio non potest vllo modo admitti, nisi ὡς construas per traiectionem, quasi scriptum sit οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε ὡς πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ κωφὰ ἤγεσθε ἀπαγόμενοι. Sed quominus ita possis construere, impedit particula ἄν, de qua mox dicemus. Sequutus sum igitur eam lectionem quam in plerisque codicibus inueni, vt omnium simplicissimã. Apostolus autem primùm omnium Corinthiis reuocat in memoriam à quo proficiscantur hæc dona, vt pudeat illos rebus tam sacris ad ostentationem abuti, quum ideo sint collata vt ipsorum auctoris, Christi videlicet, gloria amplificetur. Id autem docet Apostolus κατὰ σύγκρισιν, vt norint videlicet Corinthii ex prioris conditionis comparatione, & quanto beneficio sint affecti, & quantum sit inter hæc Dei dona & dæmoniorum prastigias discrimen, ac proinde quantopere oporteat differre sacros ipsorum cœtus ab impuris illis idololatrarum conuentibus. Et videtur mihi Paulus alludere ad locum Mosis, Deuter. 12.30. vbi nonnulli verbum נקש [nakasch] interpretantur, Rapi, in Niphal. *Ad idola illa muta abripiebamini*, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἀπαγόμενοι. Participium passiuum præsentis tẽporis necessariò cõuerti per periphrasin: quod quidẽ cũ ἔθνη parũ cohærere in genere, nemo mirabitur qui nouerit frequẽtissimè hoc vsuuenire in collectiuis nominibus quæ vocãt. Cõuerti autẽ Abripiebamini, vt melius declaretur impetus ille Satanæ suos idololatras turbinis instar auferentis. quod etiamnum hodie in iis cernere licet qui huc & illuc difficillimis quibusq; temporibus & itineribus feruntur: nec tamẽ habent vel tantillum rationis quod prætexant cur nulla nec sui nec suorum habita ratione, tot molestias vltro sibi accersant. Eras. aliã rationẽ amplexus, vertit, *Sequentes [eratis,]* quasi videlicet ἀπάγεσθαι non tam impetum illum de quo modò dixi, quàm ἀναισθησίαν & stuporem summum declaret, qui idololatrarum animos ita occuparit vt nihil cogitent quò properent: sed brutorum instar, quocunque præierit dux, eò illum consequantur.

Deinde etiam putaui geminum articulum ab aliis omiſſum non poſſe prętermitti ſine ſenſus iniuria. Et illud quoque annotandum eſt, Paulum addito epitheto ſignificare voluiſſe quæ ſit inſania eorum qui reſponſa petant à mutis ſimulacris. *Prout rapi contigiſſet*, ὡς ἂν ἤγεσθε. Primùm τὸ ἄγεσθε conuerti potius Rapi quàm Duci, vt impetum illum ſignificarem de quo modò dixi: deinde ὡς ἂν nolui ſimpliciter conuertere *Prout*, cum Eraſmo & Vetere interprete, quia ἂν in iſto dicẽdi genere vniuerſale quiddam & indefinitum declarat, ſicut apud Latinos particula CVNQVE, quaſi Latinè dicas, Quocunque modo rapeſ remini. id eſt, Nulla nec loci, nec temporis nec veſtri habita ratione, ad quæcunque idola vos traheremini, Satanæ videlicet furore impulſi, eò abripiebamini.

Mar. 9.39 — Supra, 8.6 — ioh. 13.13 — phil. 2.10

3 Διὸ γνωρίζω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

4 Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα·

5 Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος·

6 Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

7 Ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον.

8 Ὧι μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα· ἑτέρῳ δὲ πίστις, ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι·

3 Quapropter notũ vobis facio, ‖nullum per Spiritum Dei loquẽtem, ⁚dicere Ieſum anathema, ‖ & neminem poſſe dicere Ieſum Dominum, niſi per Spiritum ſanctum.

4 ⁚Diſcrimina autem donorũ ſunt, ſed idem ⁚Spiritus:

5 Et diſcrimina miniſteriorũ ſunt, ſed idem Dominus:

6 Et diſcrimina ⁚facultatum ſunt, ſed idem eſt Deus, efficiẽs ⁚eas omnes ⁚in quibuſuis.

7 Vnicuique verò ⁚ datur declaratio Spiritus ad vtilitatem.

8 Nam huic quidem per Spiritum datur ⁚ ſermo ſapientiæ, alii verò ſermo cognitionis, per eundem Spiritum: alii verò ⁚ fides, per eundem Spiritum:

3 *Ideo notum vobis facio quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Ieſum: & nemo poteſt dicere, Dominus Ieſus, niſi in Spiritu ſancto.*

4 *Diuiſiones verò gratiarum ſunt, idem autem Spiritus:*

5 *Et diuiſiones miniſtrationum ſunt, idem autem Dominus:*

6 *Et diuiſiones operationum ſunt, idẽ verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.*

7 *Vnicuique autem datur manifeſtatio Spiritus ad vtilitatem.*

8 *Alij quidem per Spiritum datur ſermo ſapientiæ, alij autem ſermo ſciẽtiæ ſecũdum eundem Spiritum: alteri fides in eodẽ Spiritu:*

---

3 *Dicere anathema*, λέγει ἀνάθεμα. Id eſt, execrari, vel quocunque modo de ipſius gloria detrahere. Plin. ad Traianum ſcribens, *Quum* (inquit) *præeunte me Deos appellarẽt, & imagini tuæ, quam propter hoc iuſſeram cum ſimulacris numinum adferri, thure ac vino ſupplicarent, præterea maledicerent Christo, (quorum nihil cogi poſſe dicuntur qui ſunt reuera Chriſtiani) dimittendos putaui.* Hæc ille. Huic autem opponitur Dicere Ieſum Dominum. Id eſt, vt Dominũ ac Deum agnoſcere. De anathemate diximus, Rom. 9.3.

4 *Diſcrimina*, διαιρέσεις. Vulg. & Eraſmus obſcurè, *Diuiſiones.* Vide ſuprà, 7.33. Cæterùm quum Apoſtolus manifeſtè inter χαρίσματα, διακονίας & ἐνεργήματα diſtinguat, ego χαρίσματα, id eſt dona, pro genere accipio, διακονίας verò pro variis miniſterii Eccleſiaſtici functionibus, quas enumerat verſu 28. ἐνεργήματα demum pro facultatibus à Spiritu ſancto in ſingulos collatis. quas ſigillatim incipit recenſere à verſ. 9. ad 11, vbi dicit omnia effici à Spiritu ſancto, exponens quæ vocarit ἐνεργήματα. *Spiritus*, Πνεῦμα. Spiritum apertè hîc diſtinguit à donis ipſius, aduerſus Pneumatomachos. Sed notanda eſt relatio inter dona & Spiritum, inter miniſteria & Dominium, inter facultates denique & Deum omnia efficientem.

6 *Facultatum*, ἐνεργημάτων. Quum ἐνέργημα propriè dicatur ipſum opus ſeu ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας vt rectè & eruditè docet Damaſcenus lib. orthodoxæ fidei 3. cap. 15: Paulus tamen ita vocat metonymicè ipſam vim illam intrinſecam à Spiritu ſancto manantem in fideles: quæ illos ad mirifica quædam aptos & idoneos reddit, vt ea tum dicant tum faciant quæ ſint penitus ſupra omnem mortalium captum: atque adeo ſuprà donum ſanationum emineant, vt docetur infrà verſ. 10. Vulgata, *Operationes* conuertit. Eraſmus, *Efficacias.* Ego facultates malim vel efficacitates. Hilarius ἐνέργειαν vertit Inoperationem, ſed habita ipſius Spiritus ſancti agentis ratione, non hominum intra quos agit. *Eas omnes*, τὰ πάντα. Vulg. & Eraſ. *Omnia.* Ego puto articulum hoc in loco vim habere ἀναφορικὴν, vt quod in genere dictum eſt, ad id de quo agitur, id eſt ad ἐνεργήματα, reſtringatur. Solet tamen articulus in hoc dicendi genere abundare apud Apoſtolum, vt ſuprà, 8.6, & 11.12, & 2. Cor. 5.14. & in genere quoque verum eſt iſtud pronuntiatum: modò peccatum à Dei actione prudenter diſtinguamus. *In quibuſuis*, ἐν πᾶσι. Vulg. & Eraſ. *In omnibus*, ambiguè. Neque enim hæc dona impertitur Deus omnibus, ſed quibuſvis, id eſt ſingulis quibus libuit, vt Apoſtolus explicat infrà, ver. 11 & 18.

7 *Datur manifeſtatio Spiritus*, δίδοται φανέρωσις τοῦ Πνεύματος. Id eſt Spiritus ſeſe gratis patefacit, quum videlicet dona hæc largitur ex quibus ipſius vis præſens intelligitur, idq; ad vtilitatẽ, id eſt ad vſum & commodũ totius corporis, vt paulo pòſt explicabitur.

8 *Sermo ſapientiæ*, λόγος σοφίας. Quidam putant λόγον abundare, ſicut apud Hebræos דבר [*deuar*] Iob. 41.3. ודבר גבורות [*vdeuar gueuoroth*] id eſt verbũ virium, pro גבורות [*gueuoroth*,] id eſt vires: quam interpretationem minimè reprehendo, vt λόγος σοφίας idem declaret atque σοφία ſapientia, & λόγος γνώσεως idem atque γνῶσις, notitia ſiue ſcientia. Sed tamen arbitror Apoſtolum, quũ de iis donis agat quorum publicus eſt vſus in Eccleſia, auſpicari ab iis quibus præditi ſunt quibus loquendum eſt in Eccleſia, id eſt quibus cõmiſſus eſt grex docendus. Ideo igitur ſermonem ſapientiæ & cognitionis dicere maluit quàm ſapientiam & cognitionem. Alia verò dona quæ poſtea recenſet, in faciẽdo potius quàm loquendo poſita ſunt, excepta prophetia & dono linguarum: quibus tamen non fuit neceſſe addere nomen ſermonis, quum in ipſis nominibus includatur. Sapientia igitur auguſtius eſt donum, quo pręditos eſſe oportet eos qui non tantùm docent, ſed etiam exhortantur, conſolantur, arguunt, vt paſtoribus faciendum eſt. Cognitio verò ſiue ſcientia in doctoribus requiritur, quorum videlicet munus eſt fidei dogmata ex ſacris literis fideliter quidem, ſed ſimpliciter docere. Sunt qui ſapientiam tum ad paſtores qui infrà vocantur prophetæ, 14.3, tum etiam ad doctores: notitiam verò ſiue ſcientiam ad auditores & quoſuis verè Chriſtianos, referre malint. Alii rurſus ſapientiam ad θεωρίαν referunt, ſcientiam, ad res agendas: quod non probo, quia ſeorſim poſtea cõmemoratur diſcretionis donum. Vide infrà, 14.6.

Fides, πίστις. De fide miraculorum video fere omnes hoc accipere, ſed quum poſtea diſtinctè fiat donationum miraculorum mentio, & ita quidem vt in ſuas ſpecies diſtribuãtur, videtur expoſitio illa non ſatis firma. Quominus enim hoc accipi poſſit pro genere cui deinde ſubiiciantur ſuæ ſpecies, illud impedit quòd non ſcripſit Apoſtolus, καὶ ἄλλῳ μὲν χαρίσματα, quod omnino faciendum erat ſi noua aliqua huius membri diſtributio ſequeretur. Accipio igitur Fidem pro dono quo quis aſſentitur propoſitæ doctrinæ. vt ſicut ſuperiora duo ad eos qui docent, ſic iſtud ad audientes referatur. Aliud enim eſt, donis ad alios in Eccleſia erudiendis neceſſariis inſtructum eſſe, quàm donum quo ſic Deus aperit cor alicui vt Euangelio, quod alioqui nonnullis eſt offendiculo, nõnullis etiam pro ſtultitia habetur, tanquam certiſſimæ veritati aſſentiatur. At enim, dices, agitur hîc de donis particularibus: fides autem eſt donum ſingulis Eccleſiæ membris commune. Ego verò ad hoc reſpondeo, communem quidem eſſe fidem aliquã ſingulis Chriſtianiſmũ amplexis, eã nimirũ qua verbo Dei vt vero aſſentiuntur: at non eam fidem qua id quod vt verum amplectitur, ſibi præterea peculiariter quiſpiã

applicat, quæ fides eſt ſolis electis propria, qua de re dicemus infrà, 13.2. Vt cōcedā igitur Paulū in genere hîc agere de fide: meritò tamen aio, donum iſtud à duobus ſuperioribus hîc diſtingui, quoniam quiſquis fidem habet, donum tamen non habet, aut vocationē ſermonis ſapientiæ aut notitiæ: totus autē in eo eſt Apoſtolus vt præſtantioribus quidem donis ornatos doceat inferiores non aſpernari, & rurſum iſtos præſtantioribus non inuidere: vtroſque verò ſua menſura, contentos, quicquid acceperunt, ad communem totius Eccleſiæ vtilitatem alacriter & promptè conferre.

ἄλλῳ δὲ χάρισμα ἰαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι·	9	Alii verò ⁚donū ſanationum, ⁚per eundem Spiritum:	9	*Alÿ gratia ſanitatū, in vno Spiritu:*	
ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν.	10	Alii verò ⁚facultates *edendarum* virtutū, alii verò ⁚prophetia, alii verò diſcretio ⁚ſpirituum, alii verò genera linguarum, alii verò ⁚interpretatio linguarum.	10	*Alÿ operatio virtutū, alÿ prophetia, alÿ diſcretio ſpirituum, alÿ genera linguarum, alÿ interpretatio ſermonum.*	
Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.	11	‖Sed omnia hæc efficit vnus ille & idem Spiritus, diſtribuēs ⁚priuatim *illa* ⁚ſingulis ſicut vult.	11	*Hæc autem omnia operatur vnus atque idem Spiritus, diuidens ſingulis prout vult.*	Rom.12.3 ephes.4.8
Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλά, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνός, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα· οὕτω καὶ ὁ Χριστός.	12	Sicut enim corpus vnū eſt, & mēbra habet multa, omnia verò membra corporis ⁚vnius, multa quum ſint, ⁚vnum ſunt corpus: ita & ⁚Chriſtus.	12	*Sicut enim corpus vnū eſt, & mēbra habet multa, omnia autem membra corporis, quum ſint multa, vnum tamen corpus ſunt: ita & Chriſtus.*	
Καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν· εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν.	13	Etenim per vnum Spiritum nos omnes ⁚in vnū corpus baptizati ſumus, ſiue Iudæi, ſiue Græci, ſiue ſerui, ſiue liberi: & omnes ⁚vna potione potati ſumus in vnum Spiritum.	13	*Etenim in vno Spiritu omnes nos in vnū baptizati ſumus, ſiue Iudæi, ſiue Gentiles, ſiue ſerui ſiue liberi: & omnes vnum Spiritum potauimus.*	

9 *Donum*, χάρισμα. Vulg. ſic legit, vt & Syrus & Arabs, quos ſum ſequutus, ſic poſcente ſententia, quum de vnico dono agatur, niſi quis hoc malit ad varias morborum ſpecies referre, quod tamen ſatis expreſſum videtur nomine plurali ἰαμάτων, *ſanationum*. *Per eundem ſpiritum* ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. Vulg. *in vno Spiritu*, ἐν τῷ ἑνὶ πνεύματι. vt in vno codice manuſcr. legi.

10 *Facultates [edendarum] virtutum*, ἐνεργήματα δυνάμεων. Vulgata, *Operatio virtutum*. Legit enim ἐνέργημα, vt paulo antè χάρισμα & διάκρισις ſingulari numero, quam lectionem maximè conuenientem puto, ideóque ſum amplexus, Claromontani quoque codicis auctoritate fretus, in quo pro ἐνεργήματα legitur ἐνέργεια. Syrus autē interpres legit ἄλλῳ δὲ δυνάμεις, Alii quidem virtutes, quod totum deeſt in Arabica interpretatione. Eraſmus, *Efficaciæ potentiarum*. Quum verò nomen δυνάμεως generaliter intellectum alia etiam dona, vt ſanationis, prophetiæ, & linguarum, complectatur, Apoſtolus anguſtiore ſignificatione hîc vocat δυνάμεις, ſumma illa diuinæ potētiæ effecta quę inter omnia miracula excellunt, vt quum Moſes tot ſigna ederet in cælis, in aquis & in terris, quum Ioſue ſolem ſiſteret, quum Helias quaſi Deus quiſpiam tam multa efficeret, quum Petrus Ananiam & Sapphiram coargueret & verbo occideret, & cætera eiuſmodi quibus initio confirmata eſt cæleſtis Euangelii virtus. *Prophetia*, προφητεία, Id eſt futurorum prædictio, ex reuelatione extraordinaria. *Spirituum*, πνευμάτων. Id eſt motuum interiorū alicuius quātumuis mentē ſuam diſſimulantis, vel ipſarum etiam rerum quæ à prophetis falſis proponuntur: qua in re nonnulli præ aliis ſingulari iudicio valent, vt pſeudoprophetas eorúmque fraudes maturè agnoſcant & caueant: ſicut Petrus ſtatim Simonis Magi ſimulationem cognouit, & redarguit, Act. 8.21. Philippus verò non item, Ibidem verſic. 13. *Interpretatio linguarum*, ἑρμηνεία γλωσσῶν. De hoc quoque locus erit dicendi cap. 14.

11 *Priuatim*, ἰδίᾳ. Sic legimus in omnibus noſtris Gręcis codicibus. Vetus tamen interpres non legit, vt nec Syrus nec Arabs interpres, vt mihi planè videatur horum duorum ἰδίᾳ & ἑκάστῳ vnum eſſe alterius gloſſema. Auguſtinus libro de Trinitate & vnitate Dei cap. 8, vt obſeruauit Eraſmus, legit ἴδια, vt qui conuerterit Propria, id eſt ſua. quod non ſatis videtur ex Gręcæ linguæ vſu dictum. *Singulis*, ἑκάστῳ. Poteſt hoc conſtrui cum διαιροῦν, vel cū βούλεται, per traiectionem, *Prout vult ſingulis*, vel *vnicuique*. Nam in hoc ipſo dicendi genere obſeruaui Paulum iſta traiectione mirum in modum delectari, ex Hebræorum videlicet idiotiſmo, qui ſic dicerent לכל אחר כאשר [*lechol echad chahaaſcher*] vt Rom. 12.3. Itē ſuprà, 3.5, & bis 7.17. & ita fiet vt ἰδίᾳ non redundet. Cæterùm ἑκάστῳ non temere malui interpretari ſingulis quàm vnicuique, nempe nequis Origenis exemplo poſſit hunc locum detorquere. Is enim enarrans epiſtolam ad Romanos, (quod Eraſmus annotauit quidem, ſed non reprehēdit vt par erat) ita hūc locum torſit quaſi βούλεται ad eum referatur cui Spiritus dona ſua largitur: acſi dicas, in vnoquoque ſitū eſſe vt quāplurimum gratiæ nobis impertiat Deus. quæ interpretatio repugnat ex diametro Pauli ſententiæ.

12 *Vnius*, τοῦ ἑνός. Hoc non legit Vulg. vt neq; Syrus interpres neque Arabs, neque etiam addi neceſſe eſt. Deinde quorſum additur articulus τοῦ, niſi libeat Vnius accipere pro eo quod Gallicè dicimus *d'vn*, vel, *de quelqu'vn*? Comperimus autem in vno etiam ex noſtris Græcis codicibus deeſſe. *Vnum ſunt corpus*, ἕν ἐστι σῶμα. Vulg. inſerit particulam TAMEN, vt & Arabs interpres, quæ nō malè cōuenit. Reperimus autem in vno exemplari ſcriptum, ἕν ἐστι τὸ σῶμα, ita videlicet vt πολλὰ ὄντα ponatur abſolutè, ex Atticorum more, & ita conuertas, *Omnia verò membra corporis vnius multa quum ſint, vnum eſt [tamen] corpus illud.* *Chriſtus*, ὁ Χριστός. Chriſtum intellige cum Eccleſia ſua coniunctum, & quatenus eſt corporis myſtici caput.

13 *In vnum corpus*, εἰς ἓν σῶμα. Id eſt, vt cum Chriſto vnum corpus fieremus, atque adeo vt in vnum Chriſti corpus coaleſceremus, adeo vt Eccleſia tota nihil aliud ſit quàm vnus Chriſtus, quoniam videlicet totū corpus myſticum à capite denominatur. Vulgata legit εἰς ἕν, *in vnum*, id eſt vt vnum quiddam eſſemus. *Vna potione potati ſumus in vnum ſpiritum*, ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα. Sic legunt Græca ſcholia, nulla diuerſæ lectionis facta mentione. Sic quoque vetuſtus vnus codex, niſi quòd addit præpoſitionem εἰς. Legit enim εἰς ἓν πόμα. Clemens quoque libro Pædagogi primo legit ἑνὶ πόματι ἐποτίσθημεν, *vno poculo potauimus*, eadem manente ſententia, quancunque harum lectionum ſequamur. Reſpondet autem εἰς ἓν πνεῦμα ſuperiori membro εἰς ἓν σῶμα, *in vnum corpus*, iucunda admodum permutatione: vt vtriuſque ſacramenti vnus ſcopus eſſe intelligatur: quanuis peculiariter in Cœna dicamur Domino incorporari: in Baptiſmo verò, Spiritu ipſius regenerari. Itaque in vnum Spiritum vnam potionem potare, idem declarat atque vno viuifico ſanguinis Domini potu, participes fieri vnius Spiritus ipſius, qui per omnia membra permeans, ſingula viuificet reddátque ſuis fun-

ctionibus idonea. Vulgata & Eraſmus, *Vnum Spiritum potauimus*. quam interpretationem non probo, etiamſi legas εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν. Ita enim tollitur mutua illa Baptiſmi & Cœnæ Domini collatio.

14 Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά.

15 Ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

16 Καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμός, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

17 Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμός, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοή, ποῦ ἡ ὄσφρησις.

18 Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν.

19 Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα;

20 Νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα.

21 Οὐ δύναται δὲ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρί, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.

22 Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστι·

23 Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν· καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει.

24 Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει: ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν·

25 Ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.

26 Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη.

14 Etenim corpus non eſt vnũ membrum, ſed multa.

15 Si dicat pes, ∴Quia non ſum manus, non ſum ex corpore: num ob id non eſt ex corpore?

16 Et ſi dicat auris, Quia non ſum oculus, nõ ſum ex corpore: nũ ob id nõ eſt ex corpore?

17 Si totum corpus oculus, vbi auditus? ſi totum auditus, vbi ∴odoratus?

18 ∴Nunc autem Deus collocauit membra, ∴ſingula ſigillatim in corpore, ſicut voluit.

19 Quòd ſi eſſent omnia vnum membrum, vbi corpus?

20 Nunc verò multa quidem mẽbra ſunt, vnũ verò corpus.

21 ∴Non poteſt autẽ oculus dicere manui, Nõ eſt mihi opus te: aut rurſum caput pedibus, Non eſt mihi vobis opus.

22 Imò ∴multo potius, quæ videntur membra corporis ∴infirmiſſima eſſe, neceſſaria ſunt:

23 Et quæ putamus *mẽbra* corporis maximè eſſe inhoneſta, iis ∴honorem ampliorem circumponimus: & quæ ſunt in nobis indecora, copioſiorem decorem habent.

24 ∴Nam quæ ſunt in nobis decora, *iis decore* non eſt opus: ſed Deus ∴contemperauit corpus, ei cui deerat copioſiore tributo honore:

25 Vt ne ſit diſſidium in corpore, ſed membra ∴idem curent alia pro aliis.

26 ∴Itaque ſiue patitur vnum membrũ, ∴ſimul dolent omnia membra: ſiue ∴honore afficitur vnum membrum, ſimul gaudent omnia membra.

14 *Nam & corpus nõ eſt vnũ membrũ, ſed multa.*

15 *Si dixerit pes, Quoniã non ſum manus, non ſum de corpore: non ideo non eſt de corpore?*

16 *Et ſi dixerit auris, Quoniam non ſum oculus, non ſum de corpore: non ideo non eſt de corpore?*

17 *Si totum corpus oculus, vbi auditus? ſi totum auditus, vbi odoratus?*

18 *Nunc autem poſuit Deus membra, vnũ quodque eorum in corpore, ſicut voluit.*

19 *Quòd ſi eſſent omnia vnũ membrũ, vbi corpus?*

20 *Nũc autẽ multa quidẽ mẽbra, vnũ autẽ corpus.*

21 *Non poteſt autem oculus dicere manui, Opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, Non eſtis mihi neceſſarij.*

22 *Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora eſſe, neceſſaria ſunt:*

23 *Et quæ putamus ignobiliora membra eſſe corporis, his honorem abundantiorem circumdamus: & quæ inhoneſta ſunt noſtra, abundantiorem honeſtatem habent.*

24 *Honeſta autẽ noſtra, nullius egent: ſed Deus temperauit corpus, ei cui deerat abundantiorẽ tribuendo honorem:*

25 *Vt non ſit ſchiſma in corpore, ſed idipſum pro inuicem ſolicita ſint membra.*

26 *Et ſiquid patitur vnũ membrum, compatiuntur omnia membra: ſiue glorìatur vnum membrum, congaudent omnia mẽbra.*

15 *Quia*, ὅτι. Hanc particulam vt redundantem expũxit Eraſmus. Ego puto cauſalem eſſe, & ita ſignificari eorum inuidiam qui quoniam non poſſunt primum locum in Eccleſia obtinere, idcirco illam ſcindunt, vel ab ea deficiunt. quibus reſpondet Paulus duplici ratione: vna, non poſſe omnes eſſe inſtar manuum & oculorum, quoniam corporis ratio id non ferat. Altera, etiamſi quis non adeo excellat præ aliis, quoniam ita Deus ſingula diſpſuit, tamen alios quantumuis excellentes non poſſe ipſorũ vſu carere: imò quo infirmius eſt aliquod membrum, eo magis de eo ſolicita eſſe reliqua membra oportere.

17 *Odoratus*, ἡ ὄσφρησις. Eraſ. *Olfactus*. quum illud ſit Ciceronianum, hoc Plinianum.

18 *Nunc autem*, νυνὶ δέ. Alibi diximus, hanc particulã interdum non eſſe temporis aduerbium, ſed argumentorum ſeriem connectere, vt hoc loco & verſu 20. *Singula ſigillatim*, ἓν ἕκαστον αὐτῶν. Vulg. ad verbum, *Vnumquodque eorum*, quod durius eſt propter præcedentia. Eraſm. *Vnumquodque ſigillatim.*

21 *Non poteſt autem*, &c. οὐ δύναται δέ, &c. Nunc autem viciſſim compellat Apoſtolus præſtantioribus donis præditos, à quibus ideo inferiores deſpicatui habentur.

22 *Multo potius*, πολλῷ μᾶλλον. Sic Eraſ. vt μᾶλλον declaret correctionem potius quàm comparationem. Vulg. *Multo magis*. *Infirmiſſima*, ἀσθενέστερα. Id eſt abiectiſſimarum facultatum, ac proinde præ cæteris aſpernabilia. Nam ex antecedente intelligitur conſequens. Sic 2. Cor. 12. 10, infirmitates vocat ea propter quæ abiectus & vilis habebatur.

23 *Honorem ampliorem circumponimus*, τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. Id eſt, maiore ſtudio tegimus. Eſt enim aſcititiũ ornamentum quicquid membris iniicimus tegendæ nuditatis cauſa: & latè patet apud Hebræos vocabulum Honoris, vt vel ex illo præcepto apparet quo iubemur patrẽ & matrem honorare.

24 *Nam*, δέ. Id eſt γάρ. vt alibi ſæpe. Videtur enim ita hoc loco cõmodius explicari quàm per Verò, vel Autem. *Contemperauit*, συνεκέρασε. Vulgata præpoſitionem συν neglexit: cuius hæc vis eſt vt multas partes certo temperamento in vnum corpus iunctas declaret.

25 *Idem curent*, τὸ αὐτὸ μεριμνῶσιν. Id eſt, ad totius corporis commodum & conſeruationem ſuas functiones cõferant. Nam alioqui ſigillatim non omnia idem curant, quum aliud ſit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. Vulgata barbarè, *Idipſum ſolicita ſint*. Eraſm. *Eandem ſolicitudinem gerant.*

26 *Itaque*, καί. Vulgata & Eraſ. *Et*, vt duo hæc verba, nempe συνεκέρασε & συμπάσχει copulentur, non autem

ἐμμένειν & συμπάσχει, quia ἵνα repetere oporteret ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ac proinde legere συμπάσχῃ & συγχαίρῃ. Ego verò malo καὶ pro ὥστε accipere, ex Hebræorũ idiotiſmo, qui ſic quoque ſuum illud ו vſurpant. *Simul dolent*, συμπάσχει. Condolendi verbum Latinis nihil amplius quàm ſimplex dolere ſignificat. Vulgata, barbarè, *Compatiuntur*, & etiam συγχαίρει *congaudent*. Eraſmus, *Simul patiuntur*, non multo melius, ſi Latinitatem ſpectes. Rarò enim legas pati abſolutè poſitum pro dolere ſiue cruciari. *Honore afficitur*, δοξάζεται. Siue exornatur, id eſt κοσμεῖται. Eraſmus ad verbum, *Glorificatur*. Vulgata, *Gloriatur*, niſi mendum hoc eſt librariorum. Cypr. epiſt. 52, citans hunc locum legit *lætatur*, χαίρει, & mox *collætatur*, συγχαίρει: ſicut paulo ante ſcribitur πάσχει, συμπάσχει.

	Græce		Beza		Vulgata
27	Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους.	27	Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra ¨particulatim.	27	*Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra de membro.*
28	Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους· ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.	28	‖ ¨Et alios quidem conſtituit Deus in Eccleſia, primùm Apoſtolos, deinde Prophetas, tertiò doctores: deinde *conſtituit* ¨poteſtates, deinde dona ſanationum, ¨opitulationes, ¨gubernationes, ¨genera linguarum.	28	*Et quoſdam quidē poſuit Deus in Eccleſia primùm Apoſtolos, ſecundò Prophetas, tertio doctores: deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.*
29	Μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; μὴ πάντες διδάσκαλοι; μὴ πάντες δυνάμεις;	29	Num omnes, Apoſtoli? num omnes, Prophetæ? nũ omnes, Doctores? num omnes *ſunt* poteſtates?	29	*Nunquid omnes, Apoſtoli? nunquid omnes, Prophetæ? nunquid omnes, doctores? nunquid omnes, virtutes?*
30	Μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι;	30	Num omnes donum habēt ſanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?	30	*Nunquid omnes gratiam habent curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?*
31	Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.	31	¨Sed ſtudioſi eſtote donorum potiorum. ¨Et porro ¨iter ad excellentiã vobis indicabo.	31	*Aemulamini autem chariſmata meliora. Et adhuc excellētiorem viam vobis demonſtro.*
	Κεφάλαιον ιγ.		CAP. XIII.		CAP. XIII.
1	Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.	1	SI linguis hominum loquar ¨& Angelorum, charitatem autem nõ habeam, factus ſum ¨æs reſonans, aut cymbalum tinniens.	1	*SI linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus ſum velut æs ſonans, aut cymbalum tinniens.*

Ephes. 4. 11

27 *Particulatim*, ἐκ μέρους. Id eſt, Nam omnes Eccleſiæ per orbem diſperſæ diuerſa ſunt vnius corporis membra. niſi ἐκ μέρους accipere libeat pro κατὰ μέρος. acſi dicas, Pro ſe quiſque, nimirum quiſque pro ſuæ functionis munere. quę ſignificatio præcedentibus & ſequentibus eſt accommodatior, & Syro ac Arabi interpretibus placuit. Sed tamen ἐκ μέρους in ea ſignificatione alibi nuſquam memini legere. Vulg. *Membra ex membro*, καὶ μέλη ἐκ μέλους, vt etiam legit Ambroſius. quaſi dicas, membra alia ab aliis pendentia, mutuæ connexionis vinculo.

28 *Et alios quidem*, καὶ οὓς μὲν. Hîc neceſſe eſt anantapodoton eſſe fateamur, cuiuſmodi tamen apud idoneos etiam ſcriptores inuenias. Nam pro δεύτερον vel ἔπειτα, dicēdum fuerat οὓς δὲ, Alios verò, vt cohæreret conſtructio.

Poteſtates, δυνάμεις. Id eſt, qui fungantur facultate edendarum illarum virtutum, de quibus diximus ſuprà, verſu 10. Neque enim hîc de dono ipſo agitur, ſed de eo qui hac adminiſtratione fungatur: veluti quum Magiſtratum dicimus eum qui eſt in magiſtratu. Notandum eſt autem, hanc adminiſtrationem à dono ſanationum rurſus diſtingui: itémque à gubernatione, cui quidem ego ordinariam diſciplinam Eccleſiaſticam tribuo. *Opitulationes*, ἀντιλήψεις. Ita vocat (opinor) Diaconorum & viduarum miniſteria, pauperibus & ægrotis ſubleuandis deſtinatorum: nec probare poſſum Nanzianzeni ſententiam qui in oratione περὶ εὐταξίας, ἀντιλήψεις interpretatur προστασίας, & κυβερνήσεις, παιδαγωγίας. *Gubernationes*, κυβερνήσεις. Presbyterorum ordinem declarat, qui diſciplinæ & politiæ Eccleſiaſticæ cuſtodes erant, vt alibi diximus.

Genera linguarum, γένη γλωσσῶν. In quibuſdam codicibus veteris editionis additur *Interpretationes ſermonum*, id eſt ἑρμηνείας γλωσσῶν. Sic quoque legit & interpretatur Ambroſius: & ſanè quanuis neque in Græcis noſtris codicibus, neque in Syra nec Arabica interpretatione iſtud extet, tamen adiiciendum puto, non modò quia ſuprà, verſu 10, & capite 14, diſertè diſtinguuntur hæc duo, ſed etiam quia in repetitione quæ ſequitur, vtriuſque ſigillatim fit mentio.

31 *Sed ſtudioſi eſtote*, ζηλοῦτε. vel ardēte ſtudio ſectemini. Id eſt, (vt capite ſequēti explicat) iis potiſſimũ donis incũbite ex quibus maior vtilitas Eccleſiæ accedit. Vel, ea demum in maximo pretio & in admiratione habete quæ cæteris præſtant. Poteſt autem iſtud vel ad eos priuatim referri, qui extraordinariis donis erant ornati, & in iis potiſſimum ſibi placebant quæ in ſpeciem erant admirabiliora, nec tamen maximi vſus vt linguarum donum: vel ad reliquam multitudinem, in hoc ipſo quoque peccãtem, & dum alius alium ſine iudicio admiratur, ſeſe in varias factiones vltrò ſcindentem. Vulg. *Aemulamini*. Eraſmus, *Sectemini*. Photius autē & Theodoritus ζηλοῦτε accipiunt indicandi modo, & ita explicant per interrogationem: acſi dicat Apoſtolus, Cupitis excellere? en quomodo vobis liceat maxima cum laude eſſe ambitioſis: eſt enim hæc ἀγαθὴ δ' ἔρις, vt loquitur Heſiodus, vt hoc ſit inſtar prooemii ad futuram de charitate tractationem. Neque verò mihi hęc ſententia diſpliceret, niſi omnes noſtri codices repugnarent.

Et porro, καὶ ἔτι. Vel quinetiam. Vulgata & Eraſmus, *Et adhuc*. nimium obſcuré. *Iter ad excellentiam*, καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν. Sic explicandus mihi videtur hic locus, vt κατὰ relationem declaret, nec referatur ad verbum δείκνυμι, ſed ad nomē ὁδὸν. Vulgata & Eraſmus, *Excellentiorem viam*. ita nimirum vt plena ſit locutio τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν. neque Baſilio aſſentior qui hæc referens ad verbum δείκνυμι, καθ' ὑπερβολὴν exponit, τῷ καθ' ὑπερβολὴν τρόπῳ, quaſi videlicet quæ poſtea enumerat reipſa nunquam poſſint à charitate ſeparari: quod certè verum non eſt.

IN CAPVT XIII.

1 *Et Angelorum*, καὶ ἀγγέλων. Sic interdum per hyperbolen loquitur Paulus ex hypotheſi, maximæ emphaſeως cauſa: acſi diceret, Si linguæ eſſent aliquæ Angélorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodum proximi, id verò nihil aliud eſſet quàm inanis & obſtrepera loquacitas. Similis eſt hyperbole Rom. 8. 39, vbi quum res omnes creatas, ſummas, medias & infimas nominaſſet, addit, Neque alia vlla res creata. Item Galat. 1. 8, vbi ſi de malis Angelis loquitur, friget atque adeo abſurdus eſt ſermo: ſin de bonis, in eos non cadit falſa prædicatio. Relinquitur ergo id quoque dictum eſſe ὑπερβολικῶς ex hypotheſi: vt planè inepti ſint qui hoc loco diſputant de Angelorum linguis. *Aes*, χαλκὸς. Vulgata, *Velut æs*, ὡς

Vide Macrob. p. 447

χαλκὸς, contra fidem Græcorum exemplarium. & certè videtur comparatio magis efficax ſi particula ſimilitudinis omittatur. *Tinniens*, ἀλαλάζον. Id eſt, inconditum & confuſum ſonum edens: fictitio verbo deducto ab incondita voce ἀλαλά.

Verſ.	Græcè	Verſ.	Beza	Verſ.	Vulgata
2	Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι. (Mat.17. 20)	2	Et ſi habeam prophetiam, & nouerim myſteria omnia omnémque cognitionē: & ſi habeam ¨totā fidē, adeo vt ‖montes transferam, charitatē autē non habeam, nihil ſum.	2	*Et ſi habuero prophetiā, & nouerim myſteria omnia, & omnem ſcientiam: & ſi habuero omnem fidē, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil ſum.*
3	Καὶ ἐὰν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.	3	Et ſi ¨inſumam alendis egenis omnes facultates meas, & ſi tradam corpus meum ¨vt comburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodeſt.	3	*Et ſi diſtribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & ſi tradidero corpus meum vt ardeam: charitatem autem non habuero, nihil mihi prodeſt.*
4	Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη, οὐ ζηλοῖ ἡ ἀγάπη, οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται,	4	Charitas ¨lenis eſt, benigna eſt charitas, non inuidet charitas, ¨non agit perperā, non inflatur,	4	*Charitas patiens eſt, benigna eſt charitas, non æmulatur, non agit perperam, non inflatur,*
5	Οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν,	5	¨Nō agit indecorè, ¨nō quærit quæ ſua ſunt, non irritatur, non cogitat malum,	5	*Non eſt ambitioſa, non quærit quæ ſua ſunt, non irritatur, non cogitat malum,*
6	Οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, ¨συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ·	6	Non gaudet iniuſtitia, ¨gratulatur autem veritati:	6	*Non gaudet ſuper iniquitate, congaudet autem veritati:*
7	Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.	7	¨Omnia ſuffert, omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet.	7	*Omnia ſuffert, omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet.*
8	Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει· εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται.	8	Charitas nunquam excidit: ¨ſed & prophetiæ ¨inutiles reddentur, & linguæ ceſſabunt, ¨& cognitio.	8	*Charitas nunquam excidit: ſiue prophetiæ euacuabuntur, ſiue linguæ ceſſabunt, ſiue ſcientia deſtruetur.*

2 *Totam fidem*, πᾶσαν πίστιν. Fidem hìc accipi pro dono edendorum ſignorum, vt ſuprà, 12.9, apparet ex ipſius effectis, quorum vnum commemorat. Sed & pro fide hiſtorica quam vocant accipi poteſt, quum de Chriſti omnipotentia perſuaſos eſſe oporteat qui in ipſius nomine credunt ſe poſſe quiduis efficere. Quum autem & illa improbis multis, vt Mat.7.22, & iſta diabolis quoque tribuatur, vt Iac.2.19, non mirum eſt ſeparari à charitate, ex hypotheſi. Fides autem illa iuſtificans quæ Dei miſericordiam in Chriſto apprehendit, cogitatione quidem à charitate ſecerni poteſt, reipſa verò nunquā. q̃a qui credit, filius Dei fit, Iohan.1.12: qui autem filius Dei eſt, agitur Chriſti Spiritu, Rom.8.9. vnde efficitur, fidem illam à charitate non poſſe magis diuelli quàm lucem ab igne: vt Iohan.2.4. Itaque vel de hac fide non agitur hoc loco, vel certè dicendum eſt, ex hypotheſi duntaxat fieri hanc ſeparationem. vt planè ſint inepti qui ex hoc loco ſimpliciter & categoricè argumentantur. Quod autem attinet ad πᾶσαν (quam particulam vrget Pighius cum Sophiſtis) non ſignificat hoc in loco vniuerſalem complexum ſpecierum, ſed iſtius ſpeciei perfectionem declarat, id eſt totam potius quàm omnem ſignificat: vt Rom.7.8, & alibi ſæpe. Sic dicitur aliquis omnibus viribus, omni contentione, omni animo aliquid aggredi. Necui tamen imperito imponeret hæc enallage, Totam dicere malui quàm Omnem.

3 *Inſumam alendis egenis*, ψωμίσω. Propriè τὸ ψωμίζειν declarat cibum conciſum & intinctum veluti in os indere, vt puerulis & ægrotis ſolemus: pro quo dicimus in vernaculo ſermone *Apaſteler*. Hìc verò ſignificat in eum vſum bona auidiſſimè impendere. Vulg. *Et ſi diſtribuero in cibos pauperum*. Eraſ. *Et ſi inſumam in alimoniam*. *Vt comburar*, ἵνα καυθήσωμαι. Quidam codices legunt ἵνα καυχήσωμαι, *vt glorier*, vt Hieron. in Gal.5. quam lectionem nō ineptam puto, vt ſignificetur quomodo poſſint iſta Deo non placere: puta ſiquis hæc fecerit gloriæ cupiditate, non autem Dei aut proximi charitate impulſus. Habet enim etiā diabolus ſuos martyres: & celebres ſunt Calani & Peregrini, Saguntinorum & aliorum hiſtoriæ.

4 *Lenis eſt*, μακροθυμεῖ. Id eſt, ad verbum, *Iram differt*, vide Matth.18.26. *Benigna eſt charitas*, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη. Ita hoc membrum, vt & proximè ſequens interpunximus ex Claromontani codicis fide. Quid ſit autem χρηστεύεσθαι vide Luc.6.35. Totum verò hunc locum ſic vertit Tertull. de patiētia, *Dilectio magnanimis eſt*, (pro quo Cypr. magnanima eſt, neuter rectè) *benefica eſt, non æmulatur, non proteruum ſapit, non proteruit*, (pro quo malè ſcribitur *nō proterit*) *non incitatur, omnia ſuſtinet, omnia tolerat*. *Non agit perperā*, οὐ περπερεύεται: id eſt nequiter ſiue inſolenter. Puto enim Græcam vocem hanc à Latina deriuatam eſſe, & tum quidem fuiſſe familiarem: vnde factum vt ex Græcis interpretibus quibus peregrinum illud vocabulum ignotum erat, alii interpretentur, *Non adulatur*, οὐ κολακεύει: alii *Non eſt præceps*, οὐ προπετεῖ: alii, *Non garrit*: alii, *Non eſt leuis & inconſtans*. Clemens lib. Pædagogi 3, *Non eſt fucata*. Nam, inquit, περπερεία ὁ καλλωπισμός. vt etiam interpretatur Baſilius in contractioribus definitionibus, definit.49. Eraſ. *Non eſt procax*. Syrus vtitur verbo quo petulantia ſignificatur, ſiue vt vertit Tertullianus, proteruia, vitium charitati placidiſſimæ & patientiſſimæ prorſus repugnans. Sed & Chryſoſtomus interpretatur προπετεύεται: & Arabs, interprete D. Iunio noſtro, vertit *Nihil improbè facit*, eodē ſēſu. In epiſtolis autē ad Atticum lib.1. legitur ἐνεπερπερευσάμην, ignotæ ſignificationis, vt obſeruauit doctiſſimus Camerarius.

5 *Non agit indecorè*, οὐκ ἀσχημονεῖ. Siue, Non eſt contumelioſa. Poteſt enim etiam accipi tranſitiuè, vt ſubaudiatur caſus perſonæ, vt quum dicimus, Non amat, id eſt ab amoribus eſt alienus. Eodem autē recidit vtraque interpretatio. Indecorum enim vocat quicquid fit proximo præter officium, vel aliter quàm deceat. Eraſm. *Non eſt faſtidioſa*. Vulg. *Nō eſt ambitioſa*. *Nō quærit quæ ſua ſunt*, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς. Clemens lib. Pædagogi tertiò legit οὐ ζητεῖ τὰ μὴ ἑαυτῆς, *non quærit quod ſuum non eſt*.

6 *Gratulatur autem veritati*, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ. i. Iuſtis autē iuſtitiā gratulatur. Nā præpoſitio σὺν facit vt iuſtitia pro hominibus factiſq. iuſtis cōmodius accipiatur. Vulg. & Eraſ. ad verbū, *Cōgaudet autē veritati*. Sed apparet ex oppoſito mēbro, veritatis nomine hoc loco iuſtitiam in genere declarari, ex Hebræorum idiotiſmo, qui אמת [*emeth*] in genere accipiunt pro iuſtitia, quòd nulla ſit vera iuſtitia quæ non ſit fraudis expers. Nulla eſt igitur inter malos charitas ſed coniuratio potius: & magnum eſt quoque inter adulationē & charitatem, atque adeo inter philoſophicam & Chriſtianam charitatem diſcrimen.

7 *Omnia ſuffert*, πάντα στέγει. Cyprian' De ſimplicitate prælatorū, tractatu 3, legit, *Omnia diligit*, πάντα στέργει, pro quo dicere malim, *In omnib. acquieſcit*. & ſanè mihi magis pbatur hæc lectio, de qua etiā diximus ſuprà, ca.9.12. Quomodocunq. autē legas, ſciendū eſt in iſtis omnibus particulam πάντα ita reſtringendā vt ea demū complectatur quæ ferri, credi, ſperari, ſuſtineri bona conſcientia poſſunt ac debēt. Dixit enim non gaudere iniuſtitia charitatem.

8 *Sed & prophetiæ*, εἴτε δὲ προφητεῖαι. Vulg. *Siue prophetiæ.*

Eras. *Sine prophetiæ*, admodum obscurè, nisi post προφητεῖαι adscribas diastolē, vt subaudias εἰσι, *sint*, itémq. post γλῶσσαι, & post γνῶσις. quā interpunctionē reperi in cod. tribus. Sed longè planior erit oratio si εἴτε accipias pro καὶ, vt Col. 1. 20, & infrà, 15. 11. Prophetiam autem vocat ipsum prophetandi, vt γνῶσιν, docendi munus, Ecclesiæ colligendæ, & in hac vita fouendæ causa à Deo institutum. *Inutiles reddentur*, καταργηθήσονται. Id est, nullius erunt vsus. Deo nimirum per se intrinseca vi efficiēte in altero seculo, in natura nostra ad glorificationem redacta, id cuius duntaxat speciem aliquam nunc externo adhibito seruorum suorum ministerio in nobis inchoauit. Tertullianus tamen prophetias pro rebus ipsis prædictis accipit, quas tunc ait euacuatum iri, quoniā consummabuntur & exhaurientur. Sed prior explicatio vt apparet ex sequentibus & Apostoli scopo, amplectenda est. Cæterùm de verbo καταργεῖσθαι, vide Rom. 1. 3, & 31. Vulg. *Euacuabuntur*. Eras. *Abolebūtur*.

Et cognitio, καὶ γνῶσις. Id est, ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetarū seu doctorum institutione. Neque enim ipse scientię & notitię habitus abolebitur, sed alius fiet tū qualitate tum quantitate.

Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.	9	⁚Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.	9	*Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.*
Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται.	10	Postquam autem aduenerit quod perfectum est, tūc quod ex parte est, abolebitur.	10	*Quum autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est.*
Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνὴρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.	11	Quū essem infans, vt infans loquebar, vt infans cogitabā, vt infans sentiebam: postquam autem factus sum ⁚vir, ⁚vt inutilia sustuli quæ infantis erāt.	11	*Quum essem paruulus, loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus: quando autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli.*
Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.	12	⁚Cernimus enim nunc per speculum ⁚*&* per ænigma, tunc autem ⁚coram *cernemus*: nunc cognosco ex parte, tunc verò cognoscam ⁚prout edoctus fuero.	12	*Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem: nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum.*
Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.	13	⁚Nūc verò manet fides, spes, charitas, tria hæc: ⁚maxima autem ⁚harum charitas.	13	*Nunc autem manet fides, spes, charitas, tria hæc: maior autem his est charitas.*

9 *Ex parte*, ἐκ μέρους. Id est imperfecto modo & ratione discimus, quum doctores etiam ex parte prophetent. Mutua enim est inter docendi & discēdi modum relatio. Itaque quum in ipso Deo omnia contemplabimur, quorsum scholæ, quorsum omnia adminicula quibus homo vel doceat vel instruatur? Scientia igitur ipsa non abolebitur, imò perficietur: sed ratio cognoscendi & docendi cedet Dei ipsius contemplationi. Inepti sunt igitur Academici, hoc loco abutentes vt incertam esse doceant doctrinam quam ex verbo Dei scripto consequimur: item fanatici Anabaptistæ & Libertini, qui hæc semper habent in ore vt sua somnia imperitis obtrudant. Nam (vt alias multas rationes omittam) cogitare saltem debuerāt, plenioris reuelationis tempus ab Apostolo in futurum seculum differri, nec scientiam cum scientia, vt res natura & reipsa diuersas, sed vnius & eiusdem scientiæ adipiscendæ modos prorsus & diuersos & impares, inter se ab Apostolo comparari.

11 *Vir*, ἀνήρ. Hinc apparet in sacris etiam literis verum esse quod tradunt grammatici, ἄνδρα, virum, interdum esse sexus nomen, vt quum γυναικὶ, mulieri, opponitur: interdum maritum significare, vt quando cum vxore cōfertur: interdum ætatem constantem & integram declarare, vt hoc in loco, & Ephes. 4. 13. vbi tamen additur τέλειος explanationis causa. Quartam autem significationem, quum vir nomen est ἀρετῆς. i. fortem & magnanimum declarat, non memini legere in Noui fœderis libris, nisi infrà, 16. 13. vbi ἀνδρίζεσθαι accipitur pro virum se præstare. *Vt inutilia sustuli quæ erant infantis*, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. In quibusdam Græcis codicibus excusis, perperam legitur κατήργην καὶ τοῦ νηπίου, fortassis pro κατηργήθην τὰ τοῦ νηπίου. Est autem hoc additum à Paulo vt ex similitudine facultatum & habituum animi quæ cum corpore ipso adolescant, illustret quod dixerat de spiritualibus illis donis.

12 *Cernimus enim nunc per speculum*, βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου. Διὰ hoc in loco idem declarat atque Trans, vel Intra. Sumpta autem est translatio à speculis, quæ non rem ipsam sed eius imaginem intuentibus obiiciunt: ac fortassis ad ea respexit Paulus quæ physici de phantasia & intelligentia docent. Cæterùm, quia Apostolus sese proposuit pro exemplo, & in hoc eodem versiculo sequitur γινώσκω, non γινώσκομεν, malim cū Theodorito Περὶ προνοίας λόγῳ ι, legere, ἄρτι γὰρ βλέπω ὡς ἐν ἐσόπτρῳ, id est, Nunc enim cerno quasi in speculo. [*Et*] *per ænigma*, ἐν αἰνίγματι. Vulgata & Erasmus, *In ænigmate*. Ego malo ἐν pro διὰ positum esse, ex Hebræorum idiotismo. Theodoritus autem eo loco quem modo citaui, legit καὶ ἐν αἰνίγματι, & per ænigma, quam lectionem maximè sinceram esse puto. Videtur autem non vna sed duplex esse translatio: vna videlicet sumpta ab iis quæ externis oculorum sensibus, altera ab iis quę ipsa intelligentiæ facultate vsurpantur. Ænigma enim dicitur oratio obscura, & quasi inuolucris quibusdam obtecta. Oratio porro in oculos non incurrit, sed menti obiicitur: vt Paulus fortassis mysteria speculis, Verbi prædicationem ænigmati compararit. Neque id tamen simpliciter accipiendum est quod hîc dicit Apostolus, sed quatenus ista qua nunc fruimur Dei cognitio, confertur cum re præsenti, id est, cum ipsius naturæ Dei futura contemplatione, prout quidē à nobis Deus ipse cerni poterit. Castellio nuper conuertit, *Per ambages*: quàm accommodatè nemo nō videt. Alludit autem Apostolus manifestè ad locum Num. 2. 8. *Coràm*, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Vulg. & Eras. ad verbum, *Facie ad faciem*. i. vt in vernaculo sermone exprimimus, *Vis à vis*. *Prout edoctus fuero*, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. Particulam καθὼς existimo conuenientiam illam significare quæ est inter institutionem & perceptionem. Nam quo excellentior erit doctor noster, ipse nimirum Deus: & præstantior docendi ratio, ipsa vtique præsentis Dei contemplatio, addo etiam, quo melior erit nostra conditio, quum induerimus immortalitatem, eo etiam perfectior erit cognitio. Itaque ἐπεγνώσθην accipio pro ἐδιδάχθην, ex idiotismo Hebræorum, de quo suprà, 8. 3, & infrà, 15. 3. idque in futuro exacto quod grammatici vocant. Redundat autem particula καὶ, vt suprà admonuimus, 10. 9, & Iohan. 8. 25. Vulg. *Sicut & cognitus sum*. Eras. *Quemadmodum & cognitus sum*. i. ita vt ipse me notum habet ac perspectum, vt sit mutua quędam cognitio, & similitudo tamen potius quàm æqualitas notetur. Aliis potius placet, *Cognitum esse*, accipi pro approbatum esse: sicut interdum accipi Cognoscēdi verbū annotauimus suis locis.

13 *Nunc*, νυνί. Puto νυνί & τότε opponi, id est pręsentis vitæ conditionem cum futura. Redit enim ad institutum, aut potius disputationem concludit: acsi dicat, Ea igitur tum erit nostra conditio. Vt verò nunc sumus, tria nobis adsunt & necessariò manent, si modò Christi sumus: inter quæ rursus excellit charitas. Vtitur autem (ni fallor) Manendi vocabulo, vt hæc dona ab aliis distinguat, quæ videlicet cum religione necessariò non cohærent, nec sunt (vt ita dicam) substantialia. *Maxima*, μείζων. Id est μεγίστη, vt in illo versiculo Catulli poetæ, alioquin indigni cuius nomen hîc adscriberem, *Hespere qui luces cælo iucundior ignis*. Sic Matth. 23. 11, & Mar. 4. 32, & infrà, 15. 19. Quo autem respectu dicatur maxima charitas, ab eruditis interpretibus copiosè explicatum est, nempe quatenus pro-

greditur fructus ipsius lōgius quàm Fidei & Spei, nēpe ad proximū, quū illa nō egrediātur credentis & speratis personam. Deinde, quòd nobis promissionum quibus credidimus & quas speramus plenam adeptis possessionem, certè neque Fide iam neque Spe opus erit. Charitas verò & in Deum quo tunc fruemur, & in nostræ salutis socios, quibus arctissimè coniuncti fuerimus, tunc maximè vigebit. Quocunque autem modo charitatem intelligas maximam dici, non consequetur nos per eam iustificari coram Deo, sicut nec fide ipsa iustificamur, nisi quatenus Christum, iustitiam nostram, apprehendit. Hæc autem apprehensio Christi, soli fidei tribuitur: quoniam sub hac conditione Si crediderimus, offertur Christus. Charitas verò quomodo efficeret iustificationem in nobis, quū sit ipsius iustificationis consequens? *Harum*, τούτων. In quibusdam codicibus legimus πάντων, omnium.

Κεφάλαιον ιδ.

1 Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά· μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.

2 Ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἀκούει, πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια.

3 Ὁ δὲ προφητεύων, ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν.

4 Ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ· ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.

5 Θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων γὰρ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ.

6 Νυνὶ δέ, ἀδελφοί, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ;

7 Ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλός, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον;

8 Καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;

CAP. XIIII.

1 Sectamini charitatem, ⁚ambite spiritualia: magis tamē vt ⁚prophetetis.

2 Nam ⁚qui loquitur lingua, ⁚non hominibus loquitur, sed Deo. nullus enim audit, ⁚Spiritu verò loquitur mysteria.

3 ⁚Qui autem prophetat, hominibus loquitur ⁚ædificationem, & exhortationem, & consolationem.

4 Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: qui verò prophetat, ⁚Ecclesiam ædificat.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamen vt ꝓphetetis. ⁚maior enim *est* qui ꝓphetat quā qui loquitur linguis, nisi si interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.

6 Quod si nunc fratres veniam ad vos linguis loquēs, quid vos iuuabo, nisi vobis loquar ⁚aut ex reuelatione, aut ex cognitione, vel prophetando, vel docendo?

7 ⁚Atqui inanima quæ sonum edūt, siue tibia *sit*, siue cithara, nisi distinctionem tonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara?

8 Etenim si incertum sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

CAP. XIIII.

1 *Sectamini charitatem, æmulemini spiritualia: magis autem vt prophetetis.*

2 *Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. nemo enim audit, spiritus autem loquitur mysteria.*

3 *Nam qui prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.*

4 *Qui loquitur lingua semetipsum ædificat: qui autem prophetat, Ecclesiā Dei ædificat.*

5 *Volo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare. nam maior est qui prophetat quàm qui loquitur linguis, nisi interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.*

6 *Nunc autem fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero nisi vobis loquar aut in reuelatione, aut in sciētia, aut in prophetia, aut in doctrina?*

7 *Tamen quæ sine anima sunt, vocem dantia, siue tibia siue cithara, nisi distinctionem sonituum dederint, quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur?*

8 *Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum?*

IN CAPVT XIIII.

1 *Ambite*, ζηλοῦτε. id est, φιλοτιμεῖσθε. Est enim hoc loco minus quiddam quàm διώκειν. vt commodè vertere etiam liceat, In pretio habete, & laudate vt eximia Dei dona vel in vobis quib. illa contulit, vel in aliis quibus ad cōmunē vestrā vtilitatē collata sunt. Nam sæpe apud idoneos scriptores Græcos coniunguntur ζηλῶ & μακαρίζω. Vulgata & Erasmus, *Aemulemini*, haud scio an satis Latinè. *Prophetetis*, προφητεύητε. Quid sit prophetia, apparet ex ver. 3, & diximus Rom. 12.6. Castellio conuertit, *Vaticinemini*. quod vocabulum vt profanum repudio.

2 *Qui loquitur lingua*, ὁ λαλῶν γλώσσῃ. vel γλώσσαις. id est, linguis, vt in quibusdam codicibus legitur. Lingua autem hoc loco & similibus non declarat loquutionis instrumētum, sed idioma peregrinum, quod nemo intelligat nisi interpretatio adiungatur. *Non hominibus*, &c. οὐκ ἀνθρώποις, &c. Id est, quum à solo Deo non autem ab hominibus intelligatur, non cum hominibus, sed cum solo Deo agit, quum tamen ideo conueniatur in Ecclesia vt dona illa in communem Ecclesiæ vsum conferantur. *Spiritu verò*, Πνεύματι δέ. Id est afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, quum loquitur mysteria, id est quæ non intelligantur ab ipso cœtu apud quē loquitur.

3 *Qui autem prophetat*, ὁ δὲ προφητεύων. Vetus interpres pro δὲ legit γὰρ, sed perperam, quum hæc sit pars altera collationis. *Aedificationem*, οἰκοδομήν. Id est, quæ homines promoueant in pietatis cognitione & studio. Vide suprà, 8.1.

4 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Id est, cœtum & congregationem, vt vertit Erasmus. Ego malui vocabulum adeo vsitatum retinere. Nam nimium est crassa eorum ignorantia qui hoc vocabulo nihil nisi templi parietes intelligunt, de quorum ædificio hîc non agitur. Vulgata addit, *Dei*, quod non additur in nostris Græcis codicibus, & per se satis intelligitur.

5 *Maior*, μείζων. i. Ecclesiæ vtilior, ideoq. pluris faciēdus.

6 *Aut ex reuelatione*, ἢ ἐν ἀποκαλύψει. Reuelationē quam (vt opinor) vocauit σοφίαν, sapientiam, suprà, 12.8, & Hebræi appellāt חכמה [chochmah,] cōiungo prophetiæ, cuius munus est, prout Spiritus animum regit, non simpliciter interpretari Verbum, sed corripiendo, hortando, cōsolando, applicare: vt planè hîc opus sit cælesti quodam dono peculiari, quod homines suo marte consequi non possint. Notitiam autem, id est דעת [dahah,] doctoribus tribuo, quorum officium est ex Scripturarum collatione scientia ex ordinario discendi vsu Percepta, (ita vt Prophetia quidem seorsim distincta à Notitia, iustum ab iniusto, applicatis ad hypotheses thesibus: Notitia verò simpliciter verū à falso discernere doceat) verbū Domini simpliciter explicare, pro modulo quem per Dei gratiam, sed tamen sua diligentia fuerint assequuti, vt in Ecclesia Domini sana doctrina retineatur: quod & ipsum, donū Dei est eximiū, sed illo inferius. Itaq. hæc nō sunt quatuor, sed duo: siquidē Prophetia est effectū Reuelationis, Doctrina verò, Notitiæ.

7 *Atqui*, ὅμως. Stapulēsis legit ὁμῶς pro ὁμοίως, similiter: quod nusquam memini legere nisi apud poetas. Eras. *Quin &*, ἀλλὰ καί. Vulg. *tamen*, quod nō malè quidē, sed tamen nō penitus mihi visum est conuenire. Syrus videtur legisse καὶ γάρ. Arabs autem particulā hanc vel nō legit, vel neglexit.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες.	9	Ita & vos nisi per linguam ¨bene significãtem sermonem edideritis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.	9	*Ita & vos per linguã nisi manifestũ sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? eritis enim in aera loquentes.*
Τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον.	10	Tot, ¨prout inciderit, genera vocum sunt in mundo, ¨ & nihil *est* mutum.	10	*Tam multa, vt puta, genera linguarum sunt in mundo, & nihil sine voce est.*
Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος· καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος.	11	Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, ¨apud me barbarus *fuerit*.	11	*Si ergo nesciero virtutem vocis, ero ei cui loquor barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus.*
Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε ἵνα περισσεύητε.	12	¨Ita & vos, quandoquidem ¨studiosi estis Spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt excellatis.	12	*Sic & vos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt abundetis.*
Διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ.	13	Quapropter qui loquitur lingua, ¨precetur vt ĩterpretetur.	13	*Et ideo qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.*
Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται· ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι.	14	¨Nam si precer lingua, ¨spiritus meus precatur: sed intelligentia mea est infructuosa.	14	*Nam si orẽ lingua, spiritus meus orat: mens autem mea sine fructu est.*

9 *Bene significantẽ*, εὔσημον. Huc pertinet illud Aristotelis Περὶ ἑρμηνείας, Ἔστι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Itaque εὔσημον, Bene siue commodè significãtem sermonem declarat, siue Qui audientibus bene explicet quid quisque loquatur. Peregrinus igitur sermo absque interprete, non potest dici εὔσημος, quia etsi in sese aliquid significat, tamen non bene nec commodè significat, ita videlicet vt ab auditoribus intelligatur. Vulgata, *Manifestum*. Erasmus, *Significantem*. Et notanda est traiectio particularũ ἐὰν μὴ, *nisi*.

10 *Prout inciderit*, εἰ τύχοι. Prout inciderit, inquit, id est, καθὼς ἔτυχεν, vt Græca scholia exponunt. Nam modò hęc modò illa vox auditur. vt si gallicè dicas, *selon qu'il eschet*. Vulgata, *Vt puta*. Erasmus, *Verbi causa*. Certè ad verbum εἰ τύχοι declarat, Si inciderit, vt propriè omnino accipitur infrà, 15.37. Syrus הא גיר [*ha gher*] *Ecce enim*, ἰδοὺ γάρ. Arabs autem hoc quoque vt superuacaneum præteriit.

Et nihil [est] mutum, καὶ οὐδὲν ἄφωνον. Vel vocis expers, videlicet in mundo. Loquitur autem de hominibus quorum sunt tã varia idiomata. & maluit φωνάς, id est voces, quàm linguas dicere, quoniam in hoc argumento Linguam vocat linguarum donum. Est igitur (meo iudicio) sic explicandus hic locus, Tot támque variæ & multiplices sunt in mundo voces, quum nulla sit gens quæ non habeat suum idioma. Itaque nisi adhibeatur interpretatio, erimus alii aliis barbari. Necessitas igitur ipsa cogit interpretationem cum peregrina lingua coniungere, vel sermone loqui iis omnibus noto quibuscũ est nobis negotiũ. Duplex igitur erat doni illius abusus apud Corinthios: vnus, quòd affectarent peregrinis linguis loqui in cœtu, etiam quum minimè esset necessarium, vt non desunt aliquando qui ex pulpito voculas Hebræas & Græcas apud imperitum vulgus effundant, vt eruditi habeantur: alter, quòd ne tum quidem interpretarentur quod peregrina lingua dixerant: sicut hodie in Papatu solent sacras literas Latina semper lingua citare in suis concionibus, etiam vernacula interpretatione non addita, nec solẽt aliter Ecclesiasticas omnes cantiones & preces concipere. Rectè quidem, quoniã expedit tam horrendas blasphemias à quampaucissimis intelligi. Scio tamen plerosque codices legere καὶ οὐδὲν ἄφωνον. id est (vt vertit Erasmus) *& nihil eorum mutum*. pro quo malim dicere, *Et nullum eorum mutum*. quia γένος repetendum erit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Hanc verò lectionem si admittamus, necesse fuerit ἄφωνον accipere ἀντὶ τοῦ ἀσήμου καὶ ἀδιαγνώστου. id est, pro confuso & quod discerni non possit. sicut quasdam literas Græci vocant ἄφωνα γράμματα, quòd stridorem potius quàm sonum edant, nisi vocales habuerint adiunctas. Sed expressè mihi videretur Apostolus dixisse nullum esse φωνῆς γένος ἄφωνον. Deinde etiam potius fuisset dicturus, si ea esset huius dicti sententia, καὶ οὐδεμία αὐτῶν ἄφωνος, id est, & vt nulla earũ muta. vt potius φωνὴ repeteretur quàm γένος. Postremò, non est hoc verum sine exceptione, quum omnia sonorum & linguarum genera possint hac ratione dici ἄφωνα, iis quidem qui non norunt ea distinguere. Denique hoc mihi multo coactius videtur quàm illud quod secutus sum, partim ex Veteris interpretis, partim ex trium etiam vetustorum exemplarium fide, in quibus non legitur αὐτῶν, nec etiam apud Clementem lib. στρωματέων α.

11 *Apud me barbarus*, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. In vno codice non erat præpositio ἐν, & rectè quidem, opinor. Barbarum autem vocat eum cuius sit peregrinum & ignotum idioma: & obliquè perstringit Corinthios qui ex eo habendi essent pro barbaris vnde captabant facundiæ gloriam. Huc pertinet Ciceronis illud Quæst. Tuscul. 5. *In his*, inquit, *linguis quas non intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profectò sumus.* Item Ouidii versiculus, *Barbarus hic ego sum, quia non intelligor vlli.* Istis autem quorum hìc meminit Apostolus, operæpretium fuerit addere inauditum antea omnibus seculis barbarismum, in Cacolyca Romana pseudoecclesia regnantem, quo fit vt sibi ipsis quoq. sint barbari qui ne sibi quidẽ ipsis cognita lingua vtútur: & intolerãdum esse iudicant vt quisquã vel ipsis loquentib. vel aliis eos audientib. explicet eorum sermones.

12 *Ita & vos*, οὕτω καὶ ὑμεῖς. Quidam (vt refert Theophylactus) hæc connectunt cum præcedentibus, vt hic versiculus incipiat ab ἐπεὶ, sitque hæc sententia, Ita & vos, videlicet barbari eritis inter vos si incognita lingua inter vos vtamini. *Studiosi estis Spirituum*, ζηλωταί ἐστε πνευμάτων. Spiritum alibi docuimus pro ipsis spiritualibus donis accipi, vt hoc etiam in loco: nisi fortassis perperam πνευμάτων scriptum est pro πνευματικῶν.

13 *Precetur vt interpretetur*, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ. Id est, petat etiam interpretationis donum. Neque enim quisquis linguarum dono præditus erat, omnibus linguis loquebatur, vt apparet ex vers. 18. Sed & suprà Apostolus linguas & donum interpretationis distinxit, 12.10. vel, ita precetur, vt mox etiam subiiciat eorum quæ ignota lingua dixerit, sententiam: aut certè taceat potius quàm illo suo dono inutiliter vtatur, vt iubet Apostolus infrà ver. 28.

14 *Nam si precer lingua*, ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ. Id est, si incognito idiomate in Ecclesiastico cœtu preces concipiam, neque adhibeatur interpretatio: vt suprà, Loqui lingua, ver. 2. cuius species est, Precari lingua. Nam si de priuatis precibus nunc ageret Apostolus, videri posset à suo proposito aberrare: & de publicis precibus agi apparet ex versiculis 16 & 19, totáque adeo orationis serie, & ipso Apostoli scopo. *Spiritus meus precatur*, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται. Id est, donum quidem & afflatus Spiritus suas partes agit, sed mihi soli, vt supra versu 2 & 4. Alii, vt Erasmus, Spiritum pro voce accipiunt, coacta interpretatione: quum satis liqueat quo sensu toto hoc capite Spiritus vocabulum sit accipiendũ. Alii pro intentione quam vocant: vt qui hodie quas vocãt Horas canonicas non intellectas, animo tamen precandi recitant, dici possunt intentione quidem precari, mente verò & intelligentia non item. Sed nimis foret absurdum credere Spiritũ sanctum hoc vnquam cuiquam dictasse vt faceret: nec possunt istæ dici preces, sed mera Dei & Ecclesiæ ludibria. *Sed intelligentia mea est infructuosa*, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. Id est, quod ad mei precantis conceptum, siue quod ad ipsius precationis sententiam attinet, nullus inde fructus ad Ecclesiam redit. Assentior enim iis qui putant infru-

ctuosam dici, non ipsius precantis respectu, qui seipsum ædificat, vt suprà ver.4, sed Ecclesiæ quæ ex ea nihil iuuetur, quod etiam apparet ex scopo Apostoli, ac præsertim ex ver.4.6.12.16.17 & 19, vt hæc etiam rectè à Basilio siue Euagrio explicátur, in regulis cõtractiorib. definit.278. Intelligentiam autem malui interpretari quàm mẽtem, aut (vt Castellio etiam ineptius fecit) Animum: quia non simpliciter declarat mentem, sed quod aliquis in animo suo conceptum, ita proponit vt ab omnibus possit intelligi quos instituat, vt infrà ver.19. Nam alioqui si pro mente simpliciter ac propriè accipias, quisquis spiritu orat, idem etiam orat mente, quum seipsum ædificet, vt suprà ver.4, & rectè gratias agat, infrà, ver.17.

	Verse		Verse	
Τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ Πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ. ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ.	15	Quid est igitur? precabor spiritu, sed precabor "etiam intelligentia: "psallam spiritu, sed psallam etiam intelligentia.	15	*Quid ergo est? orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente.*
Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε.	16	Quandoquidem "si benedixeris spiritu, "is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus est "Amen ad tuam gratiarum actionem? nam quid dicas nescit.	16	*Cæterùm si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen super tuam benedictionem? quoniam quid dicas nescit.*
Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ᾽ ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.	17	Nam tu quidẽ bene gratias agis, sed alius non ædificatur.	17	*Nam tu quidem bene gratias agis: sed alter non ædificatur.*
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν.	18	Gratias ago Deo meo quòd "magis quàm vos omnes linguis loquar.	18	*Gratias ago Deo meo quòd omnium vestrûm lingua loquor.*
Ἀλλ᾽ ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.	19	Sed in Ecclesia "malim "quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios "instituam, quàm decem millia verborum "lingua.	19	*Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, vt & alios instruã, quàm decem millia verborum in lingua.*

15 *Etiam intelligentia*, καὶ τῷ νοΐ. Id est, ita vt etiam ab aliis intelligar, & alios instituam. vt versu sequenti, & 19.

Psallam, ψαλῶ. Psallere non est simpliciter canere, sed ad musicum instrumentum, vt vult Augustinus in Psalmos. Sed tamen apud Hebræos זמר [*zamar*,] quod Græci ψάλλειν vertunt, vnde מזמור [*mizmor*] Psalmus, non aliud declarat quàm שיר [*schur*,] id est ore canere, éstque diuersum à נגן [*nagan*,] quod de instrumentis dicitur. Hîc quidem accipitur pro Canendo gratias agere, vt ex proximo versiculo apparet. Nam etiam Plinius ad Traianum scribens, Christianos refert solitos ante lucem conuenire, & carmen Christo quasi Deo dicere secum inuicem: instrumentorum verò nullam facit mentionem. qua de re vide si libet pulchra de vetere psalmodiæ more apud Basilium, epist.63.

16 *Si benedixeris Spiritu*, ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ Πνεύματι. Spiritu videlicet solo, non autem intelligentia: siue, Prout tibi dictarit Spiritus donum, nulla interim habita audientium ratione. Est enim hoc intelligendum nõ simpliciter, quasi qui Spiritu benedicit, nunquam possit intelligi: sed ex hypothesi, qua spiritum ab intelligentia separauit. Itaque non rectè fecerunt qui quum hanc hypothesin non considerarent, hoc vocabulum expunxerunt: vnde factũ vt in quibusdam codicibus non legatur. Cæterùm, benedicere accipi pro gratias agere, liquet ex eo quod subiicitur. Suspicor autem Apostolum attingere celebrandæ Domini cœnę ritum, & solennem illam gratiarum actionem, de qua libuit subiicere quæ scripsit Iustinus secundo Apologetico, quòd ad hunc locum intelligendum, & eos conuincendos qui peregrinam linguam in Ecclesiæ sacris retinendam putant, magnum momentum habere videatur. Sic ergo ille, Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν. καὶ παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ, λέγων Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται. Id est, *Die qui Solis dicitur, omnes tum qui in oppidis, tum qui in agris morantur, in vnum conuenimus, & ex commentariis Apostolorum vel Prophetarum scriptis recitatur quantum licet. Deinde vbi destitit qui recitat, antistes orationem habet quæ admonet hortatúrque ad pulchrarũ illarũ rerum imitationẽ. Postea omnes vnà surgimus ac precamur. Postquam autem à precibus destitimus, profertur panis, & vinum, & aqua. Tum antistes similiter precatur & gratias agit quanta potest contentione, populúsque acclamat, dicens Amen: & iis super quibus actæ sunt gratiæ, vnusquisque participat.* Hæc ille. vtinam verò hæc simplicitas in Christiana liturgia fuisset incorruptè seruata.

Qui implet locum idiotæ, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου. Id est qui sedet inter idiotas. Oportuit enim ordinem aliquem seruari, ne qui ministerio fungebantur, pro doni sui ratione, permixti sederent cum iis quorum partes erant in cœtu duntaxat audire, & assensum significare. Hos igitur vocat idiotas, quasi priuatos, vt iis opponantur qui ministrabant. Laicos postea illos vocarunt, quibus oppositi sunt Ecclesiastici, vnde exortus maximus abusus, tyrannide Ecclesiam inuadente.

Amen, ἀμήν. Vnus igitur preces nuncupabat, cuius verba totus cœtus animo sequebatur, dum ad finem ventum esset, tum verò omnes Amen succinebant: quæ vox est Hebræa, ab eodem verbo deducta à quo Fides siue Veritas. Est autem duplex illius vsus, nempe tum in affirmando, tum in optando. Itaque alii ex Græcis interpretibus conuerterunt πεπιστωμένως, id est, *certò* & *confirmatò*, vt ita loquar: alii γένοιτο, id est *fiat*. Eiusmodi verò voces, vt Amen, Aleluia, Hosanna, Sabaoth, fuerunt initio receptæ, quòd Ecclesiæ ex Hebræis magna ex parte essent conflatæ. Ita factum vt illa & similia in omnes Ecclesias dimanarent, quòd ab omnibus intelligerentur.

Nam, ἐπειδή. Responderet Catholicus Romanus, sufficere intentionem ex fide implicita. Neque enim apud eos publicæ vel priuatæ etiam preces aliis quàm Latinis & ipsis etiam sacrificulis plerisque penitus ignotis verbis concipiuntur. Sed Apostolus suam theologiã in Sophistarũ scholis nõ didicerat.

18 *Magis quàm vos omnes*, πάντων ὑμῶν μᾶλλον. Vulg. legit πάντων ὑμῶν γλώσσαις λαλ. &c. ꝙ omnium vestrûm linguis loquor. Sed illud in omnib. nostris cod. Græcis inuenio.

19 *Malim*, θέλω. Subaudiendum est μᾶλλον, potius, de qua ellipsi diximus alibi.

Quinque verba, πέντε λόγους: id est paucissima. vt sint omnium hominum ineptissimi qui de his quinque verbis contendunt. Cur non verò etiam de decem millibus verborũ quæ subiicit, & decem millibus pædagogorum, suprà, 4.15?

Instituam, κατηχήσω. Vide Luc.1.4. Maluit autem Paulus dicere κατηχήσω quàm οἰκοδομήσω, vt Corinthiorum fastum deprimeret. Primùm enim ita ostendit se comparatum esse ad infimũ etiam quiduis, nimirum ad rudes & imperitos primis religionis elementis imbuendos: deinde etiam linguarum miraculum ad rudes potius quàm ad eruditos pertinere: quod postea copiosius explicat. Pendet igitur sequentium connexio & iunctura ab istius verbi propria explicatione.

Lingua, ἐν γλώσσῃ. Sic vocat donum illud linguarum variarum, & quidem separatim atque seorsim consideratum, & absque interprete, vt eo abuti consueuerant Corinthii.

	Graece		Interpretatio		Vulgata
20	Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν· ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε.	20	Fratres, ne estote pueri ¨intelligentia: sed malitia pueri, intelligẽtia verò ¨adulti estote.	20	*Fratres, nolite pueri effici sensibus: sed malitia paruuli estote, sensibus autem perfecti estote.*
21	Ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται, Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος.	21	¨In Lege scriptum est, ‖ ¨Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic: ¨& ita quoque me non audient, dicit Dominus.	21	*In Lege scriptum est, Quoniam in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic: & nec sic exaudient me, dicit Dominus.* Es.28.11
22	Ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις· ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν.	22	Linguæ igitur ¨sunt signum, nõ iis qui credunt, sed infidelibus: prophetia verò non infidelibus, sed credentibus.	22	*Itaque linguæ in signũ sunt non fidelibus, sed infidelibus: prophetia autem non infidelibus, sed fidelibus.*
23	Ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε;	23	Itaque si eôdem conuenerit tota Ecclesia & omnes linguis loquantur, ingrediãtur autem ¨idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere?	23	*Si ergo conueniat vniuersa Ecclesia in vnum, & omnes linguis loquantur: intrent autem idiotæ aut infideles, nónne dicent quòd insanitis?*
24	Ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων·	24	Sed si omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quispiam aut idiota, arguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:	24	*Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota: conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:*
25	Καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι.	25	Et ita occulta cordis eius manifesta fiũt: atque ita procidẽs in faciem, adorabit Deum, renuntiãs Deũ verè in vobis esse.	25	*Occulta cordis eius manifesta fiũt: & ita cadens in faciẽ adorabit Deum, pronuntians quòd verè Deus in vobis sit.*
26	Τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω·	26	Quid igitur est, fratres? quoties cõuenitis, ¨quisque vestrũ canticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant:	26	*Quid ergo est, fratres? quum conuenitis, vnusquisque vestrûm psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsin habet, linguã habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant:*

20 *Intelligentia*, ταῖς φρεσίν. Vulgata, *Sensibus*, ambiguè. Augustinus, *mentibus*. φρένας autem propriè vocant Græci præcordia. vnde factum vt quum veteres animum in corde collocarent, hoc nomine mens ipsa cum suis facultatibus ac præsertim intelligendi, ratiocinandi & iudicandi, significaretur. vnde Homericum illud, -σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. & τὸ φρονεῖν, φρόνησις, φρόνιμος, & similia.

Adulti, τέλειοι. Vulg. & Eras. *Perfecti*, non satis expressè. Persistit enim Paulus in metaphora ab ætate sumpta, quîcum etiam cognitionis & prudentiæ vsus accrescit. Sed & peculiari ista significatione τέλειος à Græcis accipitur, dicitúrque tum de hominibus tum etiam de brutis, vt docet in commentariis doctissimus Budæus.

21 *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. Legis vocabulum generaliter hîc declarat sacræ doctrinæ libros, vt apud Hebr. תורה [*torah*,] vt Psal.19.9, & alibi passim. Interdum verò multò angustius accipitur. *Propterea per diuersæ linguæ [homines] & alia labra loq. pop. huic*, ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ. Heb. sic habẽt Esa.28.11, כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה [*chi belaħaghe saphah vbelaschc acħereth ô iedabber el haħam hazeh*] i. *Propterea blæsis labris, & lingua aliena loquetur ad populũ hũc*. Itaq. si personæ mutationem demas, (in qua nihil est positum quũ Deus ipse per Prophetas loquatur) duo intersunt dũtaxat inter Hebraicam veritatem & Græcam interpretationem, non eam qua nunc corruptissima vtimur, sed qua vsus est Paul'. Primùm quod לשון אחרת [*laschõ hacħereth*] i. *lingua aliena*, priore loco collocauit. nam lingua aliena & diuersæ linguæ homines idẽ declarant. Verùm hæc transpositio nihil addit sentẽtiæ, neque detrahit. Alterum quòd pro בלעגי שפה [*belaħaghe saphah*.] i. *blæsis labris*, posuit ἐν χείλεσιν ἑτέροις. i. *aliis labris*. Et sanè fateor Paulum ab Hebręis plerisque interpretibus in eo dissentire. Isti enim hęc putant eò referri quòd qui pueros fari docent, soleant cũ illis balbutire: vel ita exprobrari Iudæis eorum infantiam, quòd Prophetas non magis intelligant q̃ blæsum & balbum solemus. At mihi Pauli auctoritas pluris est quàm omniũ Rabbinorũ: quum præsertim nihil adferre possint cur blæsa labra & alienã seu peregrinã & ignotam linguã cómodè non possis pro eodẽ accipere, vt interpretatus est Paulus: quia nimirum strepere aut balbutire potius quàm loqui nobis videntur qui nobiscum vtuntur ignoto sermone. vnde & barbari generali nomine fictitio dicuntur. Cõtinẽt ergo ista nõ tã exprobrationẽ infantiæ Iudæorũ, q̃ cõminationẽ grauissimã: qua significat Dominus se vlturũ verbi sui contemptũ, & affectatã illorũ ignorantiam, sicut prædixerat illis Deut. 28.49, & vaticinatus est etiã Ieremias, 5.15, & Ezech. 3.5. sicut denique re ipsa vltus est eos Dominus, quum captiui Babylona traherentur. Hinc verò Paulus rectè colligit, linguarũ peregrinarũ vsum, ita vt eo vtebantur Corinthii, signũ esse destinatũ nõ iis qui credũt, sed infidelib. i. maledictionis signũ qua profanos Dominus vlcisceretur, nõ benedictionis qua suos erudiret. ac proinde Corinthios præpostero hoc vsu nihil aliud q̃ suorũ infantiã prodere, quã Dominus sic vlcisceretur. Vtinã verò istius horrẽdæ maledictionis Dei domestica exẽpla nobis non suppeditarẽt eæ gẽtes quæ solæ hodie Christi nomine gloriãtur. *Et ita quoque me*, &c. καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος. i. & hac quoq; ratione futurũ est vt eorum ignorãtia augeatur. Est enim (vt dixi) in iis verbis grauissima Domini comminatio. Vulgata, *Et nec sic exaudient me*. Erasmus, *Et ne sic quidem exaudient me*. quæ interpretatio quanuis Græcis satis respondeat, tamen conuenire nõ potest: quũ ignota lingua loqui, nõ sit beneficiũ quo De' homines erudiat, sed maledictio potius qua ingratos vlciscatur. Neq. mihi videtur commodè hîc dici posse linguarũ donum fuisse signũ quo Deus voluerit rudes adhuc & imperitos percellere, vt rei nouitate attoniti, Euangeliũ audirẽt. Id enim vt verum sit, tamẽ ex illo Esaiæ loco certè elici nõ potest, & à Paulo satis liquet hoc linguarũ donũ cõsiderari non simpliciter, sed quatenus eo abutebãtur Corinthii. Cæterùm totũ hoc, *Et ita quoq. me nõ exaudiẽt*, additũ est à Paulo ad illustrandũ Prophetæ locũ, i. vt consiliũ Dei exponat. Neq. enim anxiè solẽt Apostoli syllabas numerare in citãdis Scripturę testimoniis: vt qui sint eodẽ spiritu præditi quo & ipsi Prophetæ. Illud verò λέγει Κύριος, *dicit Dominus*, satis notũ est omnib. fere solere prophetiis attexi. 22 *Sũt signũ*, σημεῖόν εἰσιν. Σημεῖον. i. אות [*oth*,] vocat Scriptura insigne aliquod Domini factũ, siue quo cõsoletur, siue etiã quo puniat vt hoc loco, sicut Deut.28.37. Vulg. *Insignum*. Eras. *Signi vice*.

23 *Idiotæ*, ἰδιῶται, vel vt Eras. *Indocti*. Vide Act.4.13. Aliter enim hîc quàm paulo antè accipitur.

26 *Quisque*, ἕκαστος. Id est, si alius quidẽ Psalmum habet, alius doctrinam, &c. Sic enim resoluendum est τὸ ἕκαστος, nequis singulos putet omnibus istis donis fuisse præditos.

" Simillima ellipsis. 1 Pet. 4. 11.

27 Εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος· καὶ εἷς διερμηνευέτω.

28 Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ.

29 Προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν.

" h. e. explicent Nā id significat hoc loc. Vide Sigon. pag. 268.

30 Ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω.

31 Δύνασθε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται.

32 Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.

33 Οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεὸς, ἀλλ' εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.

1. Tim. 2. 12

34 Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει.

Gen. 3. 16

35 Εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν.

36 Ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν;

37 Εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικὸς, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.

27 Siue lingua quis loquitur, *fiat* per binos, aut ⁘*ad* plurimũ ternos, & viciſſim: vnus autem interpretetur.

28 Quòd ſi non ſit interpres, taceat in Eccleſia *qui loquitur lingua*, ſibiipſi verò loquatur & Deo.

29 Prophetæ autem ⁘duo aut tres loquantur, & ⁘alii diiudicent.

30 Quòd *ſiquid* ⁘alij patefactũ fuerit aſſidenti, prior taceat.

31 Poteſtis enim ⁘omnes⁘ ſigillatim prophetare, vt omnes diſcant, & omnes⁘ conſolationem accipiant.

32 Et ⁘ ſpiritus Propetarum Prophetis ſubiiciuntur.

33 Non enim eſt ſeditionis *author* Deus, ſed pacis, vt in omnibus Eccleſiis ⁘ſanctorum.

34 ‖Mulieres veſtræ ⁘in cõuentibus ſileant: nec enim permiſſum eſt eis vt loquãtur, ⁘ſed *oportet* vt ſubditæ ſint, ‖ſicut & Lex dicit.

35 Quòd ſiquid diſcere volunt, domi ſuos viros interrogent. nam turpe eſt mulieribus in Eccleſia loqui.

36 An à vobis ſermo Dei profectus eſt? an ad vos ſolos deuenit?

37 Siquis ſibi videtur Propheta eſſe, aut ſpiritualis, agnoſcat, quæ ſcribo vobis, eſſe Domini mandata.

27 *Siue lingua quis loquitur, ſecundum duos, aut vt multum tres, per partes: & vnus interpretetur.*

28 *Si autem non fuerit interpres, taceat in Eccleſia, ſibi autem loquatur & Deo.*

29 *Prophetæ autem duo aut tres dicant, & cæteri diiudicent.*

30 *Quòd ſi alij reuelatum fuerit ſedenti, prior taceat.*

31 *Poteſtis enim omnes per ſingulos prophetare, vt omnes diſcant & omnes exhortentur.*

32 *Et ſpiritus prophetarũ prophetis ſubiecti ſunt.*

33 *Non enim eſt diſſenſionis Deus, ſed pacis: ſicut & in omnibus Eccleſiis ſanctorum.*

34 *Mulieres in Eccleſiis taceant: non enim permittitur eis loqui, ſed ſubditas eſſe, ſicut & Lex dicit.*

35 *Siquid autem volunt diſcere, domi viros ſuos interrogent. turpe eſt enim mulieri loqui in Eccleſia.*

36 *An à vobis verbũ Dei proceſſit? aut in vos ſolos peruenit?*

37 *Siquis videtur Propheta eſſe, aut ſpiritualis, cognoſcat quæ ſcribo vobis, quia Domini ſunt mandata.*

27 [*Ad*] *plurimum*, τὸ πλεῖστον. Eraſ. *Ad ſummum*. Vulg. *Vt multum*, barbarè: vt illud quoque quod κατὰ δύο vertit ſecundum duos, pro bini: & ἀνὰ μέρος, *per partes*, pro viciſſim.

29 *Duo aut tres*, δύο ἢ τρεῖς. Nẽpe vbi totidẽ ſaltẽ fuerint. Itaque ex hypotheſi Eccleſiæ Corinthiacæ iſtud intelligẽdum eſt, in qua tantus fuit Prophetarum numerus vt alii aliis obſtarent. Deinde non de quibuſuis ex cœtu, ſed de Prophetis, ad erudiendam nimirum Eccleſiam legitimè vocatis, agit Apoſtolus. Itaque non ſunt audiendi qui hinc colligunt, quibuſuis ex cœtu licere in Eccleſia loqui, & morem habendæ ab vno duntaxat concionis reprehendunt: quum noſtris temporibus tam pretioſa ſit prophetia vt vel vnicum paſtorem multos paſcere greges oporteat, tantum abeſt vt labor nũc ſit in diſtribuendis multorum vicibus. *Alij*, οἱ ἄλλοι. Nimirum prophetæ, vt ipſemet mox explicat, verſ. 32. Nõ omnes autem ſunt Prophetæ, vt dictum eſt ſuprà 12. 29. Itaque non poteſt ex hoc loco colligi omnibus ex cœtu factã poteſtatẽ publicè loquẽdi, vel de iis quæ ex duobus aut tribus ordine loquutis Prophetis audiuiſſent, iudicandi. Quid enim eſſet iniquius? Nec propterea tamen auditores prohibentur ſpiritus probare, & à pſeudoprophetis cauere. ſed cõſtituitur ordo tũ in docendo, tum in probãda doctrina: qui Corinthiis quidẽ eo tẽpore conueniret: niſi fortaſſis arbitramur omnes Eccleſias tãto ſpiritualiũ donorũ numero abũdaſſe.

30 *Alij*, ἄλλῳ. nempe Prophetæ. Nam alioqui non cõueniet ratio quæ ſubſequitur, quum prophetare ii demum poſſint qui prophetandi dono præditi ſunt, & quidem legitimè vocati: vt nullus hic ſit locus repentino cuipiam & extraordinario afflatui, quo nihil eſt in Eccleſia periculoſius. Neque etiam iis aſſentior qui hoc accipiunt de aliis præter iſtos ternos. ſed quod de binis vel ternis dixerat Apoſtolus, iam ab eo explicatur, ſub ea nimirum conditione intelligendum, ſi priore loquuto, alius habeat quod dicat, & quo prius dicta vel illuſtrentur, vel amplificentur, vel etiam, ſi ſit opus, citra contentionem, refellantur, vt ex ſubiecta ratione liquet.

31 *Omnes*, πάντες. nimirum Prophetæ. Ergo non quiuis ex cœtu: imò nonniſi ad prophetandi munus legitimè ordinati. *Sigillatim*, καθ' ἕνα. Non eodem ſanè die, ſed, vt ante dixit, ternis in ſingulis cõuẽtibus ordine in orbem loquendi vices habituris. *Conſolationem accipiant*, παρακαλῶνται. Vel exhortationem accipiant. Nam τὸ παρακαλεῖν tum hortari, tum conſolari declarat.

32 *Spiritus Prophetarum*, πνεύματα προφητῶν. Id eſt, doctrina quam adferunt Prophetæ, afflati Spiritu Dei. Sunt enim multi pſeudoprophetæ, ſunt falſi afflatus, qui ipſis veris alioquin Prophetis imponant. Ideo iubet etiam Iohannes probari Spiritus, an ex Deo ſint videlicet. Nam quod ex Deo eſſe conſtiterit, hominum probatione non eget, 1. Iohan. 4. 1.

33 *Sanctorum*, τῶν ἁγίων. In vno cod. & apud Ambroſium additur διδάσκω, *doceo*: fortaſſis ex cap. 4. 17. Arabs autẽ interpres ſupplet verbum γίνεται *fit*. Cæterùm in Claromontano codice huic verſiculo ſubiiciuntur verſiculi 36, 37, 38, 39, 40. quibus poſtea attexũtur 34 & 35: & ita certè melius iſta videntur cohærere.

34 *In conuentibus*, ἐν ἐκκλησίαις. Vulg. *In Eccleſiis*, non ſatis aptè hoc in loco, & in ſequenti etiam verſiculo, quòd mulier etiam in Eccleſia ſit (i. ex fidelium numero) quum domi eſt, nec tamen ſilere iubeatur niſi in publico Eccleſiæ cœtu. *Sed* [*oportet*] *vt ſubditæ ſint*, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι. Subaudiendum eſt cognatæ ſignificationis verbum, vt alibi diximus. Sic 1. Timoth. 4. 3, quum præceſſiſſet κωλυόντων γαμεῖν, *prohibentium matrimonium contrahere*, ſubiicitur ἀπέχεσθαι βρωμάτων, pro καὶ κελευόντων ἀπέχεσθαι, & *iubentium abſtinere*. In duobus cod. ſcriptum habetur, ὑποτασσέσθωσαν, *ſubiiciantur*.

37 *Spiritualis*, πνευματικός. Id eſt, In rebus ſpiritualibus cognoſcendis ac diiudicandis eruditus: cui opponitur tum carnalis tum qui adhuc infans eſt in Chriſto, vt ſuprà, 3. 1.

Εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω.

Ὥστε, ἀδελφοί, ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε.

Πάντα εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω.

Κεφάλαιον ιε.

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε·

Δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε· ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε.

Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς·

Καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς·

Καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα.

Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν.

38 Qui verò ignarus est, ignarus esto.
39 Itaque fratres, studete, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.
40 Omnia verò decenter & ordine fiant.

CAP. XV.

1 CAeterùm vobis declaro, fratres, Euāgelium quod euāgelizaui vobis, quod & accepistis, in quo etiam statis:
2 Per quod etiam, si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, seruamini: nisi si frustra credidistis.
3 Tradidi enim vobis in primis quod & acceperam, Christum videlicet mortuum esse pro peccatis nostris, secūdum Scripturas:
4 Et sepultum fuisse, & excitatum tertio die, secundū Scripturas:
5 Et visum fuisse Cephæ, deinde duodecim illis.
6 Postea visus est amplius quàm quingentis fratribus semel: ex quibus plerique manēt vsque adhuc, quidam autem obdormierunt.

38 *Siquis autem ignorat, ignorabitur.*
39 *Itaque, fratres, æmulamini prophetare: & loqui linguis nolite prohibere.*
40 *Omnia autem honestè & secundum ordinem fiant in vobis.*

CAP. XV.

1 *NOtum autem vobis facio, fratres, Euāgelium quod prædicaui vobis, quod & accepistis, in quo & statis:* Gal. 1. 11
2 *Per quod & saluamini, qua ratione prædicauerim vobis, si tenetis: nisi frustra credidistis.*
3 *Tradidi enim vobis in primis quod & accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secūdum Scripturas:* Esa. 53. 5
4 *Et quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die, secundum Scripturas:* Ion. 2. 1 1. pet. 2. 24
5 *Et quia visus est Cephæ, & post hoc vndecim.* Ioh. 20. 19
6 *Deinde visus est plus quàm quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent vsque adhuc, quidam autem dormierunt.*

---

38 *Ignarus esto*, ἀγνοείτω. Vulg. *Ignorabitur*. quam lectionē sequuntur commentaria Hieronymo inscripta, & Ambrosius quoque referens ad id quod scriptum est Matth. 7. 23. Sed & in vno Græco codice scriptum inuenimus ἀγνοεῖται, *ignoratur*. Mihi verò magis arridet recepta lectio, quæ fortassis ita commodissimè potest explicari acsi diceret Apostolus, Qui inter vos præditus est intelligentia, is agnoscat ea quæ dico, à Spiritu Dei proficisci: itaque hæc nostra sedulò obseruet: qui verò ignarus est, ignarus esto. id est, hanc suam ignorantiam agnoscat, neque turbet Ecclesiam, sed peritiorum iudicio acquiescat. Vnde enim turbæ magna ex parte, nisi quòd imperiti nolunt imperiti esse, sed peritiorum locum occupant? Cæterùm τὸ ἀγνοεῖν non verti Ignorare cum Vetere interprete & Erasmo, quia absolutè ponitur, vt apparet ex antithesi: qua de re diximus suprà, 12. 1.

40 *Decenter*, εὐσχημόνως. Id est κατὰ τὸ πρέπον, vt etiam accipi diximus τὸ εὔσχημον suprà, 7. 35 & 36. *Fiant*, γινέσθω. Vetus interpres addit *In vobis*, ἐν ὑμῖν, id est *inter vos*.

IN CAPVT XV.

1 *Cæterùm vobis declaro*, γνωρίζω δὲ ὑμῖν. Huiusmodi transitionibus vti solet Apostolus quæ sint præfationis instar, vt suprà, 11. 17. Pertinet igitur hoc procœmium ad alium locum huius epistolæ, qui pene vnus est δογματικὸς, nempe de mortuorum resurrectione: de qua mirū non est fuisse magnopere Corinthi & inter Græcos philosophos, vt de re quæ ipsis planè videretur delirio similis, disputatum, vt apparet nominatim ex Act. 17. 52, quum in ipso Dei populo floreret Sadducæorum secta istud dogma ex professo deridentium. Deinde verbum γνωρίζω, non verti *Notum facio*, cum Erasmo & Vetere interprete, vt & nos sæpe sumus interpretati. Nec enim ad illos de re noua aut inaudita scribit, vt ipse disertè significat, sed hoc ipsum illis declarat & explicat quod antè audierant, vsque ad versiculum 11 finientem. *In quo etiam statis*, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε. Id est, quod adhuc etiam profitemini, vel, per quod etiā datū est vobis vt erecti stetis: sicut eadem formula accipitur Rom. 5. 2, & standi verbum suprà, 10. 12. Sed & præterito tempore possumus interpretari ad verbum, ἑστήκατε, stetistis. acsi dicat Apostolus se proponere quod non simpliciter sint amplexi, sed ita vt ad hoc tempus in eo constanter perseuerarint: quo turpior esset incōstantia si nunc deficerent.

2 *Si retinetis quo sermone vobis euāgelizauerim*, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε. Manifesta est traiectio, quæ in Latino sermone minus est vsitata, ac proinde obscurior quàm in Græco. Similes autem alias annotauimus Iohan. 8. 25, Act. 1. 2, Rom. 8. 3, item suprà, 14. 37, & infrà, versu 12, & sparsim aliis multis locis. Cæterùm τίνι λόγῳ, id est quo sermone, non loquutionis formam, sed doctrinæ ipsius substantiam declarat. & τὸ εὐαγγελίζεσθαι, quod verbum libenter retinuimus, absolutè ponitur pro κηρύσσειν, id est prædicare, vt conuertit Vetus interpres. *Nisi si frustra credidistis*, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε. Hoc pertinet ad verbum σώζεσθε, *seruamini*, non ad κατέχετε, *retinetis*. Nam argumentatur ab absurdo: vel ipsos videlicet frustra credidisse Euangelio (quod pro absurdo & ἀδυνάτῳ assumit, ad fideles scribens) vel eorum salutem in eo Euangelio esse positam, cuius, inquit, Euangelii vel præcipuum caput est resurrectio mortuorum. Quibusdam placet subaudire copulam, ex Hebræorum idiotismo, quasi scriptum sit καὶ ἐκτὸς εἰ μὴ, *& nisi*. Sed hac ratione videretur τὸ ἐκτὸς redundare.

5 *Duodecim illis*, τοῖς δώδεκα. Id est selectis illis Apostolis qui vulgò dicebantur οἱ δώδεκα, adeo vt tum quoque nomen maneret, quum expuncto Iuda, & nondum allecto Matthia, vndecim tantùm essent: veluti communi loquendi consuetudine, etiamsi ex XXIIII viris sex aut septem duntaxat conuenerint in Senatum, dicentur tamen XXIIII viri conuenisse. Itaque non est quòd corruptè scriptum esse putemus δώδεκα pro ἕνδεκα, id est Duodecim pro Vndecim, in tanto codicum consensu: quum præsertim veteres, vt Chrysostomum & Augustinum, ita legisse constet, vt qui in hoc expediendo nodo laborent. Ambrosius tamen legit Vndecim, & quidem expresso articulo, quem non rectè omisit Vetus interpres.

6 *Amplius quàm quingentis*, ἐπάνω πεντακοσίοις. Ad verbum, *Suprà quàm quingentis*, si verum est quod admonet Eras. subaudiri ἤ. i. *quàm*, vt quum dicimus, plus mille: quum alioquin ἐπάνω secundo casui iungatur, vt Mar. 14. 5. hîc verò non potuit scribi ἀδελφῶν propter verbum ὤφθη. Quid si verò scriptum erat ἐπάνω τ̄ ἀδελφοῖς. i. πεντήκοντα. i. *quinquaginta*? Nam certè mirum est quingentos hîc fratres cōmemorari, quum postea coacto vniuerso cœtu in ipsa vrbe Hierosolymorū, (in qua vna tum videtur fuisse species Ecclesię) numerētur dūtaxat centū & viginti, Act. 1. 15. Sed

tamen in tanto codicum & veterum interpretum consensu, nihil volui mutare ex coniectura. Chrysost. verò ἐπάνω interpretatur ἄνωθεν, id est, *cælitus*, siue *è sublimi*, quasi ista sint ad ascensionem referenda. Verùm si hęc interpretatio admittatur, necesse fuerit dicere, vel Apostolum neglexisse historiæ ordinem, vel duplicem illam apparitionem, cuius fit mentio versu 7, post ascensionem contigisse, vt & illam Pauli in ecstasi factã, vt ipsemet explicat 2.Cor.12.2. quorum neutrum concessero, nisi quis idoneas rationes adferat. Imò idem Chrysost. homilia in Symbolum 2, refert aliquatenus ad eos qui cũ Christo resurrexerãt: quam sententiam si sequaris, ἐκοιμήθησαν vertendum fuerit *Obdormierant*, per præteritum plusquamperfectum.

Semel, ἐφάπαξ. Id est, nõ diuisim, sed vnà, eodémque tempore. pro quo dicimus in vernaculo nostro sermone *à vne fois*. Vulg. & Eras. *Simul*, ἅμα.

---

7 Ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ· εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν.

8 (Act.9.4, rom.9.3, ephes.3.8) Ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη κἀμοί.

9 (Eph.3.7) Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.

10 Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί.

11 Εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε.

12 Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν;

13 Εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

14 Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν.

15 Εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστόν· ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται.

16 Εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

17 Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

18 Ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ, ἀπώλοντο.

---

7 Postea visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.

8 ‖Vltimo verò omnium, velut abortiuo, visus est etiam mihi.

9 ‖Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, propterea quòd persequutus sum Ecclesiam Dei.

10 Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius quæ in me collata est, non fuit inanis, sed amplius q̃ illi omnes laboraui: non ego tamen, sed ⁚gratia Dei quæ mecum *est*.

11 ⁚Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidistis.

12 Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicũt quidam inter vos, non esse resurrectionem mortuorum?

13 ⁚Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est excitatus.

14 Quòd si Christus nõ est excitatus, inanis videlicet *est* prædicatio nostra, inanis autem *est* etiam fides vestra.

15 Reperimur autẽ etiã falsi testes Dei: quoniã ⁚de Deo testificati sumus, eũ excitasse Christum: quem nõ excitauit, si videlicet mortui non excitantur.

16 Nam si mortui nõ excitantur, Christus quoque non est excitatus.

17 Quòd si Christus nõ est excitatus, inanis est fides vestra: ⁚adhuc estis in peccatis vestris.

18 Nempe & qui obdormierũt in Christo, perierunt.

---

7 *Deinde visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.*

8 *Nouißimè autem omnium, tanquam abortiuo, visus est & mihi.*

9 *Ego enim sum minimus Apostolorũ, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persequutus sum Ecclesiam Dei.*

10 *Gratia autem Dei sum id quod sum: & gratia eius in me vacua nõ fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui: non ego autem, sed gratia Dei mecum.*

11 *Siue enim ego, siue illi, sic prædicamus, & sic credidistis.*

12 *Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum nõ est?*

13 *Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.*

14 *Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est & fides vestra.*

15 *Inuenimur autem & falsi testes Dei: quoniam testimonium diximus aduersus Deum quòd suscitauerit Christum: quem non suscitauit si mortui non resurgunt.*

16 *Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.*

17 *Quòd si Christus non resurrexit, vana est fides vestra: adhuc enim estis in peccatis vestris.*

18 *Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt.*

---

10 *Gratia Dei quæ mecũ [est,]* ἡ χάρις Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. Vulg. *Gratia Dei mecum*, neglecto articulo: cuius vim tamẽ obseruauit etiam Hieronymus aduersus Pelagianos. Certè inepti sunt sophistæ qui ex hoc insigni loco, ineptè conuerso, volunt liberi arbitrii meritum stabilire. nam etiam si non esset adscriptus articulus, debuerãt tamen animaduertere, Paulum ita seipsum facere gratiæ administrum vt illi omnia tribuat. Sic enim laboraui, inquit, vt tamẽ non ego, sed gratia Dei quæ mihi adfuit, & per quã sum quicquid sum, per me omnia effecerit. Deinde si libertas ipsa arbitrii ex seruitute peccati, accepta ferenda est prorsus non naturę, quæ sese peccato totam mancipauit, sed gratiæ regeneranti, cui tribuenda fuerint ipsius libertatis effecta?

11 *Et ego igitur*, εἴτε ἐγὼ οὖν ἐγώ. Iterum εἴτε pro καὶ, vt suprà, 13.8. & hic definit propositio tractationis, incipiente deinceps confirmatione vsque ad versic. 32 finientem.

13 *Nam si resurrectio*, εἰ δὲ ἀνάστασις. Vulgata, *Si autem*. Erasmus, *Porro si*, &c. Sed præstat hîc quoque accipere δὲ pro γάρ.

15 *De Deo*, κατὰ τοῦ Θεοῦ. Sic vsurpant Dialectici hanc prępositionem, vt significent attributum dici de subiecto. Vulgata, *Aduersus Deum.* nam hoc certè in Dei iniuriam redundat quod ei falsò tribuitur. Alii, *A Deo*. Nam κατὰ interdum idem declarat quod ἀπὸ vel ἐκ, vt Matth.8.32, Mar. 5.13, & Luc.8.33, κατὰ τοῦ κρημνοῦ, sed addito verbo ὥρμησε. ex quo facilè deprehendi possit ea significatio.

17 *Adhuc*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc enim*, ἔτι γὰρ, quæ lectio mihi non displicet. Esse autem in peccatis, declarat sanctificatum non esse, nec peccatorum remissionem consequutum. Pendet enim nostra viuificatio à Christi resurrectione, mortificatio verò & peccatorum remissio ab eiusdem morte, Rom.6.4. Mors autem Christi inefficax est, si Christus in morte mansit.

19 Εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν.

20 Νυνὶ δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν· ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο.

21 Ἐπειδὴ γὰρ δι᾽ ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι᾽ ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν.

22 Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται.

23 Ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ·

24 Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν.

25 Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

19 Si in hac ⁘ſolùm vita ſperamus in Chriſtum, ⁘miſerrimi omnium hominum ſumus.

20 Nunc autem Chriſtus excitatus eſt ex mortuis: ‖ & ⁘primitiæ eorum qui obdormierunt, factus eſt.

21 Quia enim per hominem mors, per hominẽ quoque reſurrectio mortuorum.

22 Sicut enim in Adam omnes moriũtur, ita & in Chriſto ⁘omnes viuificabuntur.

23 ‖Vnuſquiſque autem ſuo ordine: ⁘primitiæ Chriſtus, poſtea qui ſunt Chriſti, in aduentu ipſius:

24 Deinde *erit* ⁘finis, ⁘quum tradiderit regnũ Deo ac Patri: quũ aboleuerit omne imperium, & omnem potentiã & virtutem.

25 Nam oportet eum regnare ‖ ⁘vſquequò ⁘omnes inimicos ſubiecerit pedibus eius.

19 *Si in hac vita tantùm in Chriſto ſperantes ſumus, miſerabiliores ſumus omnibus hominibus.*

20 *Nunc autem Chriſtus reſurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.* — Coloſ. 1. 18 apoc. 1.5

21 *Quoniam enim per hominem mors, & per hominem reſurrectio mortuorum.*

22 *Et ſicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur.*

23 *Vnuſquiſque autem in ſuo ordine: primitiæ Chriſtus, deinde ij qui ſunt Chriſti, in aduentum eius:* — 1. Theſ. 4 15

24 *Deinde finis, quũ tradiderit regnum Deo & Patri: quum euacuauerit omnem principatum & poteſtatem & virtutem.*

25 *Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius.* — Pſal. 110. 1 act. 2 34 heb. 1. 13, & 10. 13

19 *Solùm*, μόνον. Notanda eſt in primis traiectio huius particulæ, qualis eſt Ro. 4. 16. vt cohæreat cum ταύτῃ, ſicut nos coniunximus. Nam alioquin reprehenderentur qui in ſolo Chriſto ſpem ſuam in hac vita collocant. Cæterùm, *In hac vita*, declarat, *Huius vitæ gratia*, ſiue, Ita vt hæc fides aliud quàm hanc vitam non reſpiciat. *Miſerrimi*, ἐλεεινότεροι. Id eſt ἐλεεινότατοι, vt ſuprà, 13. 13.

20 *Primitiæ eorum qui obdormierũt*, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων. Alludit ad primitias quarum oblatio reliquos fructus ſanctificabat. Mihi verò videtur Eraſmus impropriè conuertiſſe κεκοιμημένων, *qui dormierant*: & ἐγένετο nõ rectè conuertit, *Fuit*, pro, *Factus eſt*: quod Vetus interpres non legit, & in vetuſto exemplari non additur.

22 *Omnes viuificabuntur*, πάντες ζωοποιηθήσονται. Caſtellio, *Omnes reuiuiſcent*. Sed notãdum eſt verbum paſſiuum, quod declarat eos non ſuapte vi ſed aliena reſurgere: quæ emphaſis verbo reuiuiſcendi non exprimitur. Tanti eſt momenti veſtigiis Apoſtoli potius inſiſtere quàm verba quædam vt parum Latina refugere. Cæterùm quòd dicit omnes per Chriſtum viuificatum iri, dextrè intelligendũ eſt. Liquet enim tum ex ſuperioribus, veluti ex illis abſurdis ex quibus Apoſtolus duxit argumẽta, tum etiam ex iis quæ ſubiicit de corporibus cum gloria reſurrecturis: ex iis, inquam, liquet Apoſtolum ſolis fidelibus iſta ſcribere, & de illorum duntaxat reſurrectione diſſerere. Nam alioqui ſi negotium illi fuiſſet cum Epicureis, longè alia adhibuiſſet argumenta. Riſiſſent enim illi hæc omnia, & Chriſtũ non reſurrexiſſe, vanam eſſe hanc prædicationẽ ac fidem, ſtultos eſſe Apoſtolos dixiſſent, ac proinde eluſiſſent omnia Pauli argumenta. Itaque τὸ καθόλου hîc quoque vt aliquoties in hac eadem epiſtola, veluti 8. 1, & 9. 25, & 10. 33, reſtringendum eſt ad id de quo agitur: idque non in hoc tantùm membro, ſed etiam in altero ſuperiore iſti oppoſito, faciẽdum cenſeo. Quanuis enim vniuerſaliter & ſine exceptione verum ſit omnes in Adamo mori, tamen par eſt vt idem vniuerſale ſignum, in vtroque comparationis eiuſdem membro ſimili ratione explicetur, ac proinde ad ſolos in gloriam reſurrecturos reſtringatur.

23 *Primitiæ*, ἀπαρχή. Hoc vocabulo parat ſibi aditum ad ſequẽtia. Neceſſe eſt enim vt primitiarum & totius cumuli eadem ſit ratio. At Chriſtus iam mortis eſt victor, quod aſſumit Paulus tãquam extra controuerſiam poſitum. Ergo & nos oportet eſſe mortis victores, ac proinde reſurgere.

24 *Finis*, τέλος. Id eſt complementum, ſiue perfectio: quoniam quod inchoatum eſt, tum demum perficietur. Mẽtionem enim fecit futuræ viuificationis, quæ à Chriſto cœpit, & aduentu Chriſti non finietur, ſed abſoluetur potius. Alios video hoc referre ad abolitionem de qua ſtatim diſſerit: quod mihi non ſatis arridet. Puto enim potius Apoſtolum duo proponere, nempe perfectionem regni Chriſti, deinde qua in re ſit poſita iſta conſummatio, nempe in omnium hoſtium abolitione, ac demum ſic intelligendam eſſe hanc perfectionem vt tamen Deus ſemper emineat. quæ omnia probat ſequentibus verſiculis, vt inde confirmet reſurrectionem fidelium futuram.

Quum tradiderit, ὅταν παραδῷ. Quid ergo? an nondum regnat Pater? Regnat certè: ſed ita vt, quoniam adhuc magna mundi pars & poteſtates tenebrarum ei reſiſtunt, hoc reſpectu videatur rex non eſſe, quoniam pro rege à plerиſque non habetur: ideóque quotidie petimus vt regnum ipſius adueniat. Dicitur ergo Chriſtus regnum Deo Patri traditurus vltimo demum illo die, quo profligatis omnibus ad vnum hoſtibus, omnes quos à Patre gubernandos accepit, illi veluti in manus tradet æterna gloria coronandos. An verò tunc non regnabit Filius? Maximè verò, quum regni eius non ſit finis. de quo mox dicemus, verſu 28. *Quum aboleuerit*, ὅταν καταργήσῃ. Aſſentior iis qui hoc referunt ad regni Chriſti hoſtes, in quorum medio nunc dominatur. Etſi enim vera eſt ſententia eorum qui omnem etiam iuſtam gubernationem tum Eccleſiaſticam tum politicam tunc deſituram aiunt quum ceſſabit iſtius mundi curſus: tamen ſpectandum puto qua de re agatur, nempe an Chriſti potentia ad carnis vſque reſurrectionem protendatur: quod affirmat Apoſtolus quum dicit fore vt omnes ſemel hoſtes aboleat, ac proinde etiam mortem, quoniam alioqui non ſubiicerentur omnia ſub eius pedibus. Sed & illud obſeruandum eſt, non dici abolendos illos qui imperio, potentia aut vi aliqua præditi ſunt, ſed eorum potentiam eſſe abolendam. Neque enim diaboli vel impii abolebuntur, ſed omni ſua potentia ſpoliabũtur, ac proinde etiam mors abolebitur, vt ſit plena ſanctorum felicitas.

25 *Vſquequò ſubiecerit*, ἄχρις οὗ ἂν θῇ. Subaudiendum eſt nomen ὁ Θεὸς, Deus, ex præcedente verſiculo. Itaque legendum eſt αὐτοῦ, *eius*, non αὑτοῦ, *ſuos*, vt conuertit Eraſmus, ſicut liquet tum ex verſu 27, tum ex Pſalm. 110. 1. Ergo, inquies, videtur Apoſtolus ſignificare Chriſtum aliena vi hoſtes debellaſſe. Reſpondeo, Apoſtolum (ſicut ex verſu 21 apparet) Chriſtum hîc conſiderare non vt Filium Dei æternum ſimpliciter, ſed vt in forma ſerui manifeſtatum: quo reſpectu dominatur quidem vt Eccleſiæ caput, ſed quia data eſt ei hæc poteſtas à Patre, qui etiam dicitur eum excitaſſe à mortuis. Neque verò propterea vel dicendus eſt Pater aſſumpſiſſe carnem, vel diuinitas aliqua ſecundaria Chriſto tribuitur: ſed quia conſideratur vt homo, aſſurgit Propheta ad Patrem vſque, cum quo tamen Filius, vnus eſt Deus, ac proinde vna & eâdem vi agit. *Omnes*, πάντας. Hæc particula non eſt apud Dauidem, in qua tamen poſita eſt tota vis argumenti. Nam ſi omnes hoſtes oportet Chriſto ſubiici, ergo mors quoque abolebitur, ac proinde reſurgent ſancti. Ideo Apoſtolus locum aliũm adiunxit ex Pſalmo octauo, vbi de Chriſto & æterno ipſius regno diſſeri (cuius etiam ſit tota Eccleſia particeps) oſtendit particula vniuerſalis πάντα, *omnia*: ſicut etiam traditur in Epiſtola ad Hebræos.

26 Ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται, ὁ θάνατος.

27 Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ εἴπῃ ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα.

Psal.8. 7
hebr.2. 8

28 Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι.

29 Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;

26 ¨Vltimus autem ¨hoſtis abo- letur mors.

27 ‖Nam omnia ſubiecit ſub pedes eius. Quum autem dicit omnia eſſe *ei* ſubiecta, ¨ palàm eſt *hoc dici* excepto eo qui ſubiecit ei omnia.

28 Poſtquam verò ſubiecta fuerint ei omnia, tūc ¨& ipſe filius ſubiicietur ei qui ſubiecit ipſi omnia, ¨vt Deus ſit omnia in omnibus.

29 Alioqui quid facient ¨ qui baptizātur pro mortuis, ſi omnino mortui non excitantur? ¨& ¨cur baptizantur pro mortuis?

26 *Nouiſſima autem inimica deſtruetur mors.*

27 *Omnia enim ſubiecit ſub pedibus eius. Quum autem dicat, Omnia ſubiecta ſunt ei: ſine dubio præter eum qui ſubiecit ei omnia.*

28 *Quum autem ſubiecta fuerint illi omnia, tunc & ipſe Filius ſubiectus erit ei qui ſubiecit ſibi omnia, vt ſit Deus omnia in omnibus.*

29 *Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis, ſi omnino mortui non reſurgunt? vt quid & baptizantur pro illis?*

---

26 *Vltimus autem,* ἔσχατος δέ. Concluſio eſt argumenti à toto ad partem. Retinui autem particulam δὲ ex Vetere interprete, vt prorſus neceſſariam, quanuis in Græcis codicibus non inueniatur. *Hoſtis,* ἐχθρός. Vulgata, *Inimica,* non ſatis expreſſè, vt rectè annotauit Valla: neque neceſſe fuit genus mutare.

27 *Palàm eſt,* δῆλον ὅτι. Vel, *Hoc dicit,* videlicet excepto eo, &c. ſi legas δηλονότι. Suppleuimus autem quod deeſt explendæ ſententiæ: & videtur mihi duo ſimul colligere Apoſtolus, illius videlicet particulæ vniuerſalis Omnia hanc vim eſſe, vt nihil excipiatur quod non ſit ſubiiciendum Chriſto præter ipſum Deum Patrem, qui dicat ſeſe omnia Filio ſubiecturum. Ex his autem efficitur vtrunque quod volebat, nempe reſurrecturos mortuos abolita morte: non tamen vt dii fiamus, ſed vt cum capite noſtro perfectè ſubiiciamur Deo, id eſt vt perfectè ſuis omnibus dominetur Deus.

28 *Et ipſe,* καὶ αὐτός. Particula καὶ indicat omnino hoc eſſe accipiendum de ipſa Filii perſona. Cæterùm dices, Si tunc ſubiicietur, ergo antea ſubiectus non erat. Imò ſic quoque detrahetur de ipſius gloria, quum nunc dicatur ad dextram exaltatus, & omnem poteſtatem accepiſſe in cælo & in terra: quæ quidem neceſſariò intelliguntur de Filio vt in carne manifeſtato. Reſpondeo, eſſe ἀνανάκλασιν in verbo ὑποτάττεσθαι, quod in ſuperioribus dicitur de Deo, domitos hoſtes ad Filii pedes conculcante: hîc verò (ſicut apparet ex hac particula, Vt ſit Deus omnia in omnibus) ſubiici Deo dicūtur quibus propriè imperat ac benedicit: adeo vt hæc ſubiectio ſummam felicitatē declaret, quum infeliciſſimi ſint quos Deus non pro ſubiectis ſed pro hoſtibus habet: ſicut pulchrè deſcribit regis imperiū Poeta hoc verſiculo, Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos. Dicitur autem Filius etiam ipſe tunc ſubiiciendus Deo & Patri: minimè id quidē quaſi Pater in Filio ante id tempus non acquieuerit, ſed noſtri reſpectu, id eſt quatenus eſt Eccleſiæ ſiue omnium Patris ſubiectorum caput, quorum gloria quum tunc demum ſit perficiēda, videtur quodammodo pars adhuc aliqua Chriſti, (Eccleſia nimirum, cuius eſt πλήρωμα, adhuc languente) in infirmitate & ignominia verſari. Adhuc enim deſpicitur, adhuc affligitur, adhuc crucifigitur in mēbris ſuis: ſicut ipſe Sauli dicebat, Cur me proſequeris? & Paulus ipſe conuerſus, ſcribit ſe implere reſtantes Chriſti afflictiones. Deinde quum nondum ſit ipſius membrorum numerus completus, & altera ſanctorum pars (nempe ipſorum corpora) ad eum vſque diem in puluere & corruptione dormiāt: hoc inquam reſpectu, illa Chriſti ſubiectio (id eſt plena eius gloria) nōdū eſt patefacta. Ac nequis de ipſius maieſtate quicquā vocabulo ſubiectionis detractū putet, ſciendū eſt ſeſſionē ad dexteram Patris, & exaltationē ſupra omne nomen, ſic de Chriſti carne dici vt vnitas quidem perſonæ retineatur, ac proinde vni Chriſto vnica ſumma gloria tribuatur, ſed ita tamen vt naturarum diſcrimine obſeruato, Chriſtus, quatenus homo eſt, Deo nunquā æquiparetur. Quod familiari etiam exēplo declarari poteſt. Viuit corpus noſtrū hypoſtaticè vnitum animæ noſtræ, & quidem vna eadémque (nempe ipſius animæ) vita. Sed quis propterea corpus quod vitam aliunde recipit, animæ corpus viuificanti exæquarit, ac non potius ſic eſſe vitæ particeps dixerit vt tamē infra animę dignitatē ſubſidat? Chriſto igitur toti vna ſanè maieſtas, vna gloria ab omnib. ſuperis mediis & infimis tribuatur: ſed ita vt caro nō ex ſeſe ſed à Deo exaltata, ſicut eſt ſuo corpori caput, ſic quoq. Deū habeat pro capite. Caput.n. Chriſti etiā glorificati Deus, ſuprà, 11.3. & rectè ſcripſit Auguſt. lib. de Trinitate, 1. cap. 8, hunc locū enarrans, *Chriſtus in quantū Deus eſt, cū illo nos ſubiectos habet: in quantū ſacerdos, nobiſcum illi ſubiectus eſt.* Hęc ille, & quidem prorſus rectè, quum Chriſtus vnus ſit cum Patre Deus, & nobiſcum homo.

Vt Deus ſit omnia in omnibus, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Herodot. in Thalia, πάντα ἦν Ζώπυρος ἐν Βαβυλωνίοις. Significatur ergo magnificētiſſimis iſtis verbis incōprehēſibilis quædā gloria, quæ à Deo promanās, nos totos capiti noſtro adiūctos implebit: ita tamen vt capiti, quod & Deus ipſe & homo eſt, ſua ſeruetur eminentia, & in iſta (vt ita loquar) gloriæ infinitate, ſuus cuiq. mēbro modulus tribuatur. Neque.n. particula vniuerſalis Omnia ſic accipiēda eſt vt capiti ipſi, nedū Deo, exæquemur, quāuis & ipſi ſimus eius hęredes: prętereа fratri quoq. primogenito ſua dignitas ſupra nos cohæredes tribuēda eſt, nedū vt (quēadmodū cōmēti ſunt Eutychiani) natura humana in diuinam trāſeat. Neq. enim ſic perficeretur hominis natura, ſed potius abſorpta finiretur. Sed (inquies) nōne ſēper eſt Deus omnia in omnibus, quū omnes omnia debeāt illi ferre accepta? Reſpōdeo, de ſolis ſanctis hîc diſſeri, quorū integer cœtus Eccleſia vocatur: quod tota etiā diſputatio declarat, ac præſertim v. 17, vbi ſimili modo explicanda eſt particula vniuerſalis. Nō videtur autē Deus ante illā plenā inſtaurationē vltimo die futurā, omnia eſſe in omnibus, quū adhuc potētes ſint eius aduerſarii quibuſcum patiēter agit: nec ſit completus electorum numerus, & eorum quidem qui hanc vitam viuunt, longè maxima pars adhuc ſit in tenebris & peccato: eorū autē qui dormiunt, corpora non tantùm gloriæ ſed etiam vitæ omnis expertia, in ſepulchri ignominia verſentur, dum vltimus ille dies adueniat.

29 *Qui baptizātur pro mortuis,* οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν. i. (vt nōnulli volūt) qui baptizātur ita vt mortuis nō viuis proſit hic eorū Baptiſmus, veluti qui paulo ante mortē baptizabātur. Nā ii certè, ſi nulla eſt corporū reſurrectio, fruſtra baptizātur, ſaltē quod ad corpus. Hāc expoſitionē adfert inter cęteros Epiphanius κατὰ Κηρινθιανῶν: ad quā alii proximè accedūt, explicātes, Pro mortuis, i. qui tanquā mortui, ſiue moribūdi, baptizantur. Omitto eos qui ſimpliciter exponūt Baptizari pro mortuis, i. mortuorū vice: itē qui ad clinicorū Baptiſmū hoc referunt. Neq. enim probabile eſt, Paulū tā craſſos támq. ſuperſtitioſos abuſus tā leuiter præteriturū, qui tā multa leuiora adeo diligēter proſequatur: deinde vtraque illa altera expoſitio videtur ſatis firmū argumentū nō cōtinere. Erāt.n. reſpōſuri aduerſarii, Baptiſmū moribundis quod ad animū prodeſſe, ac proinde nō fruſtra baptizari, etiāſi corpora nō reſurgāt. Itaq. valeret hoc argumētū duntaxat aduerſus negātes animorū immortalitatē. Nā ſi excipias, Paulū argumētari ex hypotheſi, quaſi Baptiſmus etiā corporib. proſit: reſpōdeo, nūquā fuiſſe hāc hypotheſin conceſſuros aduerſarios niſi additis exceptionib. & certè alioqui Paulus idipſū aſſumeret de quo quæritur. Quod autē nōnulli de confeſſione articuli reſurrectionis carnis hoc explicāt, quæ à baptizādis ſoleret requiri: itē quod alii narrāt moris fuiſſe Baptiſmū adminiſtrare in cœmeteriis, nō ſatis firmum videtur. Arbitror igitur Paulum validiſſimo argumento ſumpto à reſurrectione ſpirituali, cuius pignus & ſacramentū eſt baptiſmus, reſurrectionem carnis probare, quoniā videlicet illius conſummatio in hanc reſpicit, inanis alioqui futura. Itaque Baptizari pro mortuis,

idem declarat atque baptizari vt mors ipſa extinguatur, ſiue in reſurrectionem à mortuis, cuius nimirum eſt ſymbolum Baptiſmus, vt declaratur Rom.6.34 & 35: vbi tamẽ de ſpirituali reſurrectione, id eſt regeneratione, diſſerit. In hac etiam opinione ſunt Græca ſcholia, Photius & Theophylactus. Atenim dices, hoc loquendi genus, Quid faciẽt qui baptizantur pro mortuis? videtur quoſdam duntaxat deſignare. Eſto id verò, nõn tamen inde efficitur argumẽtum non duci à generali fine Baptiſmi. Sed notandum eſt Apoſtolum non dixiſſe, Qui baptizati ſunt (vt antea dixerat verſu 18, Qui obdormierunt) ſed Qui baptizantur: vt ſatis appareat illum, ſicut ver 18 tantùm fecit mentionẽ eorũ qui obdormierãt, ita etiã hoc in loco hoc argumẽtũ tractare in hypotheſi duntaxat eorũ qui baptizãdi quotidie, prout naſci contigiſſet aut credere, offerebantur: quãuis illud etiam morituris, & hoc quoque iampridem baptizatis, non minus conueniret. Perinde eſt ergo acſi diceret Apoſtolus, Si mortui non reſurgunt, cur Baptiſmus pro mortuis inſtitutus eſt in Eccleſia? Nam quid illis fiet qui ſic ſolent à vobis baptizari, aut etiam cur pro mortuis baptizantur? Baptizantur ergo, indicat actum vigentem in Eccleſia: & additur Pro mortuis, non vt aliquorum Baptiſmus ab aliorum Baptiſmo diſtinguatur, ſed vt intelligatur quæ ſit vis argumenti à Baptiſmo ſumpti ad probãdam corporum reſurrectionem. *Cur baptizantur pro mortuis?* τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; Subauditur οἱ βαπτιζόμενοι, qui baptizantur, vt ſit plena oratio, Qui baptizantur, cur baptizãtur pro mortuis? id eſt in reſurrectionem à mortuis, ſi mortui non reſurgunt? quod etiam ſuperiorem interpretationem confirmat, Paulum videlicet à generali fine Baptiſmi argumentari. Cæterùm particula καὶ non refertur ad βαπτίζονται, vt ſit ſenſus Cur baptizãtur etiam pro mortuis? ſed oſtendit creſcere orationem. Dixerat enim Paulus, Quid facient? Deinde hoc ſubiicit, acſi diceret, Imò non quæro tantùm quid ſint facturi, ſed etiam quæro quorſum pro mortuis baptizentur, ſi nulla eſt reſurrectio. Quòd autem Vetus interpres non conuertit *Pro mortuis*, ſed *Pro illis*, id eſt ὑπὲρ αὐτῶν, planè deprauatum eſſe puto, quum ὑπὲρ τῶν νεκρῶν in duodecim manuſcriptis codicibus, itémque in Cõplutenſi editione & Græcis ſcholiis ſcriptum inuenerimus: ὑπὲρ αὐτῶν autem in tribus duntaxat exemplaribus, quanuis res eòdem recidat, quum antecedens νεκρῶν ſit neceſſariò repetendum, ſed ita vt nonnihil obſcuretur ſententia ſi ὑπὲρ αὐτῶν legas.

Græce		Beza		Vulgata	
Τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν;	30	Et cur nos periclitamur ¨omni momento?	30	*Vt quid & nos periclitamur omni hora?*	
Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	31	In dies morior ¨per gloriationem ¨veſtram, quam habeo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.	31	*Quotidie morior per veſtram gloriam, fratres, quam habeo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*	
Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν.	32	Si ¨ſecundum hominem ¨aduerſus beſtias pugnaui Epheſi, quæ mihi vtilitas, ſi mortui nõ excitantur? ‖ ¨edamus & bibamus: cras enim ¨morimur.	32	*Si ſecundum hominem ad beſtias pugnaui Epheſi, quid mihi prodeſt, ſi mortui non reſurgunt? mãducemus & bibamus: cras enim moriemur.*	Eſa. 22.13 ſapiẽt. 2.6

30 *Omni momento*, πᾶσαν ὥραν. Vulgata, *Omni hora*. Eraſmus, *Omni tempore*. Vide Matth.9.22.

31 *Per gloriationem*, &c. νὴ τὴν καύχησιν ὑμετέραν, &c. In quibuſdam vulgatæ editionis Latinæ codicibus legitur Propter. Sic quoque legitur apud Ambroſium, & in commẽtariis Hieronymo inſcriptis. Alicubi etiã legitur Pro gloria veſtra. Dubitant quoq; Græca ſcholia num legendum ſit διά, & in eam ſentẽtiam videtur inclinare Theophylactus. Si νὴ legamus, erit obteſtationis ſpecies, quam agnoſcit & Baſilius εἰς ψαλμὸν ιδ', & Auguſtinus Epiſt.29, & Sermone de verbis Apoſtoli, 28, & Syrus interpres ſequitur, expreſſo etiam verbo ימא [*iame*] id eſt Iuro, ſiue Affirmo, vt habetur in Arabica editione. Neque eſt cur nobis inſolens videatur hoc factum. Eſt enim inter obteſtationem & iuſiurandum magna differẽtia, quum liceat, Prophetarum exemplo, teſtes etiam cælum & terram appellare, nedum Angelos, vt 1.Timoth.5.21, earum quidem rerum quas palàm & in luce geſſerimus. Quidni enim hoc æquè liceat ac hominum teſtimonio vti? At in vero iureiurando Deus vnus, tum in rebus arcanis & quæ ab ipſo ſolo poſſunt intelligi, veluti in iis quæ intus latent: tũ verò etiam in aliis quoties ita requirit neceſſitas, non modò vt teſtis, ſed etiam vt iudex ac vindex periurii, aduocatur: adeo vt ſine ſummo ſacrilegio non poſſit aliud nomẽ in iureiurando vſurpari. *Veſtram*, ὑμετέραν. Nonnulli legunt ἡμετέραν, *noſtram*, vt hoc perinde ſit acſi Apoſtolus teſtes quotidianæ illius ſuæ mortis appellaret moleſtias illas innumerabiles de quibus verè poterat in Domino gloriari. Sin verò legamus Per veſtram gloriationem, eadem quidem erit ſententia, ſed peculiariter accommodata Corinthiis: acſi diceret Apoſtolus, Quotidie morior, eiúſque rei teſtes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari poſſum me apud vos ſuſtinuiſſe. Vel, Teſtis ſit mihi gloriatio veſtra, (id eſt veſter profectus in Euangelio quod ego apud vos promulgaui ſummis cum periculis) vt ea quoque nonnihil ad me pertineat in Chriſto Ieſu. Cur autem malim ὑμετέραν, *veſtram*, legere quàm *noſtram*, non eo tantùm adducor quòd magis accommodata ſit ſententia ſi ita legas, ſed etiam quia poſt ἡμετέραν, id eſt *noſtram*, videtur potius ſubiiciendum fuiſſe numero plurali ἔχομεν, *habemus*, quàm ἔχω, *habeo*. Deinde quia ita legi in Complutenſi editione, in tribus vetuſtis codicibus, in Grecis ſcholiis, Chryſoſtomo, Theophylacto, Ambroſio, Auguſtino, ipſo denique Hieronymo in ea Epiſtola cuius initium eſt, Sæpe & multum, vt Eraſmus quoque obſeruauit: vbi tamen pro Gloriationem legit Salutem.

32 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. Id eſt, non diuino aliquo impulſu, neque in Deum reſpiciens, ſed vel gloria vel temeritate actus, cæteríſve eiuſmodi cauſis adductus quarum ſtudio homines in iſta pericula præcipites ruunt. Aliis verò placet iſta includere parẽtheſi: quorum ſententiam ſi ſequamur, præciſa fuerit oratio: quaſi dixiſſet Apoſtolus, Vt humano more loquar. id eſt, vt aliquid de meipſo dicam, ſicut homines ſolent. Moris enim eſt Apoſtolo iſtis præfationibus vti in re ſimili, vt 2.Cor.11.16,17,21, 22, & Rom.3.5. Arabs autẽ interpres iſtud præcedenti verſiculo extremo attexit. *Aduerſus beſtias pugnaui*, ἐθηριομάχησα. Meritò reprehẽditur Eraſmus à doctiſſimo interprete quòd eos qui aduerſus beſtias pugnabant, putarit eoſdem eſſe atque eos qui beſtiis obiiciebantur. Nam illi armati in arenam prodibant vt virtute & robore ſuo freti euaderent, ſi poſſent: & nonnulli etiam beſtiarii vocati, ad eam rem perinde ac gladiatores inſtituebantur: iſti verò beſtiis nudi obiiciebantur, non vt pugnarent, ſed vt laniarentur. Quod autem ad rem attinet, etſi probabiles ſunt rationes cur hoc ad ſeditionem illam Demetrii referatur, (vſitatum enim eſt populum cõcitatum belluis comparare) tamen nonnullæ ſunt contrariæ coniecturæ minimè inanes. Dicit enim Apoſtolus in hac eadem Epiſtola ſe Epheſi vſque ad Pentecoſten manſurum: quod conſilium vix capere potuit poſt Demetrii ſeditionẽ, quum ex Lucæ hiſtoria ſatis appareat illum ſtatim coactis gentibus diſceſſiſſe. Deinde inter ſcriptionẽ huius Epiſtolæ & profectionem Pauli ex vrbe Epheſi aliquod magnum temporis ſpatium interueniſſe, ex eo etiam apparet quòd hîc nõ promittat ſe venturum niſi quum Macedoniam pertrãſierit, idque poſt Pentecoſten, infrà, 16.5 & 8. Atqui ad Pentecoſten adfuit in Hieruſalem, peragrata iam Macedonia & Achaia. quod ne poſſimus de eadem Pentecoſte exponere, quaſi Paulus repentè fuerit coactus Epheſo proficiſci, mutato conſilio, duæ certæ coniecturæ impediunt. Vna, quòd nihil opus fuiſſet Apoſtolum in altera Epiſtola excuſationes adferre cur ad eos non veniſſet, ſicuti promiſerat. nam ſi illud verum eſſet, citius etiam veniſſet quàm fuerat pollicitus. Altera eſt, quòd in hac Epiſtola iubẽtur paratam habere collationem, infrà, 16. 2: in altera verò, cap.9. 2, mentio fit eiuſdem rei quaſi anno ſuperiore geſtæ. Poſtremò, quũ hîc ſcribat ſe per Macedoniam ad eos venturum: in altera ſignificat ſibi fuiſſe cõſtitutum ad eos ire, vt inde in Macedoniam trãſiret, & Macedonia rurſus

ad eos rediret, 2. Cor.1.15. Cur autem consilium mutauit Paulus? Nempe quòd diutius mansisset Ephesi quàm putarat, neque statim soluit post Pentecosten, vt eis fuerat in hac Epistola pollicitus. Itaque quum statim post Demetrii seditionem Epheso discesserit, ista θηριομαχία non potest de illa seditione intelligi, vt quæ multo post hanc Epistolam tempore fuerit consequuta. Quid igitur? dicam quod coniicio, & à quo non videtur dissentire Tertull. in tractatu de resurrect. carnis. θηριομαχεῖν propriè accipere non possum, quoniam Lucas, quanuis non omnia scripserit, tamen mihi videtur tam nobilem historiam non fuisse prætermissurus, vt qui res Ephesi actas ac præsertim seditionem illam tam accuratè exposuerit. Deinde ne Demetrius quidem videtur hoc fuisse prætermissurus, istum esse impurum illum hominem & infamem quem iam olim ad bestias damnassent. In summa igitur hoc expono vt translatitiè dictum de Iudæis illis peruicacissimis, aduersus quos totos tres menses decertauit, vt scribitur copiosè à Luca cap. Act.2 03. Nam in tam lōgo spatio, & tanta eius gentis peruicacia, non dubium est quin Apostolus infinita quasi cum ferocissimis belluis, certamina suscepe- rit, à quibus etiam quotidie ad necem quærebatur. Vsitatum est autem in Scripturis, ac præsertim apud Dauidem, crudeles & peruicaces hostes sæuissimis quibusque bestiis comparari: vt videri possit manifestè alludere ad Ps. 57.5. Sed & Apostolus ipse Neronem leonis nomine designat, 2. Tim.4.17. Hanc autem Epistolam Ephesi scriptam esse puto altero ineunte anno ab ipsius aduentu. *Edamus*, φάγωμεν. In duobus vetustis codicibus annotatur, quod etiam scribit Valla, prouerbium hoc fuisse Laconicum, nempe ex Leonidæ illius historia: quod mihi non fit verisimile, quum nulla gens frugalius vixerit. Apparet autem omnino fuisse parœmiam Epicureis familiarem, vt Sardanapali illud, *Lude, bibas, comedas, post mortem nulla voluptas*: & Martialis illud, *Vita nimis sera est crastina: viue hodie.* Ita etiam scribitur apud Esaiam 22.13: vnde hoc videtur petiisse Paulus, quāquam in diuersum finem. *Morimur*, ἀποθνήσκομεν. Præsens pro futuro, vt infrà, versu 35, & alibi sæpe. Nam etiam apud Esaiā legimus נמות sed quoniam in præsenti tempore videtur quædam subesse emphasis, illud idcirco retinuimus.

Pertinet huc [illegible] περὶ κακομιλίας. Diodor. p. 296.

Μὴ πλανᾶσθε. Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί.	33	Ne errate. Mores bonos ⁘cōmercia ⁘corrumpunt mala.	33	*Nolite seduci. Corrum pūt mores bonos colloquia mala.*
Ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινὲς ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω.	34	⁘Euigilate ⁘iustè, & ne peccate: quidam enim Deum ⁘nō norunt. ⁘ad pudorem vobis *incutiendum* loquor.	34	*Euigilate iustè, & nolite peccare: ignorantiam enim Dei quidam habēt. ad reuerentiam vobis loquor.*
Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;	35	At dicet aliquis, Quomodo suscitantur mortui? quali autē corpore prodeunt?	35	*Sed dicet aliquis, Quomodo resurgunt mortui? quali autem corpore veniunt?*
Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.	36	Demens, ⁘quod tu seminas, non ⁘viuiscit, nisi ⁘mortuum fuerit.	36	*Insipiens, tu quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur.*
Καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἤ τινος τῶν λοιπῶν.	37	Et quod seminas, non corpus oriturum seminas, sed nudum granum, ⁘prout inciderit, tritici, aut alicuius ex reliquis *granis*.	37	*Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, vt puta, tritici, aut alicuius cæterorum.*
Ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα.	38	Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & singulis seminibus suū corpus.	38	*Deus autē dat illi corpus sicut voluit, & vnicuique seminum proprium corpus.*
Οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σάρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν.	39	Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidem caro hominum, alia verò caro pecorum, alia verò piscium, alia verò volucrium.	39	*Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidem hominum, alia verò pecorū, alia volucrium, alia piscium.*
Καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων.	40	Et *sunt* corpora cælestia, & *sunt* corpora terrestria: sed alius quidem cælestium decor, alius verò terrestrium.	40	*Et corpora cælestia, & corpora terrestria: sed alia quidem cælestium gloria, alia autem terrestrium.*
Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα	41	Alius ⁘decor solis, & alius	41	*Alia claritas solis, alia*

33 *Commercia*, ὁμιλίαι. Vulgata & Erasmus, *Colloquia*, nimium angusta significatione. Significat enim ὁμιλία cōmunem totius vitæ vsum, vt si Latinè dicere liceat Conuersationes. Idque mox declarat Apostolus, quum ostendit Corinthios fuisse quorundam consuetudine velut inebriatos, qui rerum diuinarum erant planè imperiti. quod mox etiam probat petitis ab iis rebus exemplis de quibus ipsi etiam rustici possunt iudicare. Veteres Latini hunc locum citantes vtuntur Confabulationis voce, quæ durior videtur. Incipit autem ab hoc loco Paulus confutationem, explicans resurrectionis futuræ mysterium, quantum nunc quidem à nobis capi potest. *Corrumpūt*, φθείρουσιν. Iambicus est senarius ex Menandri comœdia, nomine Thadia, vt annotatum inueni in vno vetusto codice. vbi tamen pro Θαδία legendum puto Θαΐδι, cuius nominis comœdiam Menandri citat Athenæus.

34 *Euigilate*, ἐκνήψατε. τὸ ἐκνήφειν propriè de ebriis dicitur qui à somno demum sunt sobrii. Ideo conuertit Erasmus, *Expergiscimini*: quod tamen nō probo. Loquitur autem de mentis sobrietate, ad quam vult illos redire qui multis speculationibus fuerant quodammodo inebriati. *Iustè*, δικαίως. Id est, vt iustitiæ vacetis, quod mox explicatur per antithesin, Hebræorum more. *Non norūt*, ἀγνωσίαν ἔχουσι. Vulgata & Erasm. ad verbum, *Ignorantiam Dei habent*: quod videtur durum in Latino sermone.

Ad pudorem vobis [*incutiendum*] *loquor*, πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω: Id est, vt vos pudeat istos sectari. Vulgata, *Ad reuerentiam vobis loquor*: quasi videlicet Apostolus in hac reprehensione ipsis quadam verecundia perpecisset. Suprà, 6.5, eandem loquutionem interpretatus est, Ad erubescētiam vestram dico.

36 *Quod tu seminas*, σὺ ὃ σπείρεις. Vulgata & Erasmus, *Tu quod seminas*, neglecta taiectione: quam nisi obserues, videtur oratio non cohærere. *Viuiscit*, ζωοποιεῖται. Plin. lib. 17, capite 18, Pleraque ex his natura ipsa docuit, & in primis semen serere, quum decidens exceptúmque terra, viuisceret. Vulgata & Erasmus, *Viuificatur*. à quo verbo alibi non abhorruimus, sed in re dissimili. *Mortuum fuerit*, ἀποθάνῃ. Translatitiè dictum, pro corruptum fuerit. Vulg. addit, *Prius*, πρῶτον.

37 *Prout inciderit*, εἰ τύχοι. Vulgata, *Vt puta*, id est οἷον. Erasmus, *Exempli causa*. Vide suprà, 14.10. Syrus interpres hoc præteriit, vt etiam Arabs qui pro εἰ τύχοι legit ἢ κριθῆς, *vel hordei*.

41 *Decor*, δόξα. Hebraicè כבוד [*chabod.*] Vulgata, *Claritas*, neque id incommodè, si sententiam spectes.

σελήνης· καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ.

42 Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ·

43 Σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν.

44 Ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν.

45 Οὕτω καὶ γέγραπται, Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.

¨decor lunæ: & alius decor ſtellarum. ſtella enim à ſtella differt decore.

42 Ita & reſurrectio mortuorũ. ¨ſeritur *corpus* ¨corruptioni obnoxium, excitatur incorruptum:

43 Seritur ¨fœdum, excitatur cum decore: ſeritur ¨omnium virium expers, excitatur ¨potens: ſeritur ¨corpus animale, excitatur corpus ſpirituale.

44 Eſt corpus animale, & eſt corpus ſpirituale.

45 ‖¨Ita etiam ſcriptum eſt, Factus eſt ¨prior homo Adam ¨animal viuẽs: ¨poſterior *autem* Adam *factus eſt* ſpiritus viuificus.

claritas lunæ, & alia claritas ſtellarum. Stella enim à ſtella differt in claritate.

42 *Sic & reſurrectio mortuorum. ſeminatur in corruptione, ſurgit in incorruptione:*

43 *Seminatur in ignobilitate, ſurgit in gloria: ſeminatur in infirmitate, ſurgit in virtute: ſeminatur corpus animale, ſurgit corpus ſpirituale.*

44 *Si eſt corpus animale, eſt & corpus ſpirituale.*

45 *Sicut ſcriptum eſt, Factus eſt primus homo Adam in animam viuentẽ: nouiſſimus Adam, in Spiritum viuificantem.* Gen. 2. 7

Decor, δόξα. Sic malui vertere quàm gloriam, aptiore ni fallor vocabulo.

42 *Seritur*, σπείρεται. Id eſt ſepelitur, & inſtar ſeminis humo conditur. Pergit enim in tranſlatione à ſeminibus ſumpta, qua nihil aptius dici potuit. Accipio autem σπείρεται non vt imperſonale, ſed ita vt vbique ſubaudiatur τὸ σῶμα, id eſt corpus, quod idcirco expreſſi primo loco. *Corruptioni obnoxium*, ἐν φθορᾷ. Vulgata & Eraſ. ad verbũ, *In corruptione*: quam rationem etiam tenuerunt in iis quæ ſequuntur. Ego verò puto ἐν φθορᾷ poſitum eſſe pro φθαρτὸν ex Hebræorum idiotiſmo.

43 *Fœdum*, ἐν ἀτιμίᾳ. Id eſt turpitudinis & ſordium plenum. Eſt enim μείωσις. nã quid fœdius eſt cadauere? Itaque Cyrus moriens, apud Xenophontem non vult ſe mortuũ ſpectari. Deinde ſi ſpectemus quæ ſit corporis putreſcentis in ipſo ſepulchro turpitudo, quid turpius cogitari poteſt? *Omnium virium expers*, ἐν ἀσθενείᾳ. Nempe mortuum, non autem imbecille. Itaque non conuenit huic loco Infirmitatis vocabulum: & alibi ſic etiam accipi τὸ ἀσθενὲς, quum de animæ facultatibus non regenitis agitur, obſeruauimus Rom. 5. 6. *Potens*, ἐν δυνάμει. Id eſt, à priori imbecillitate liberum, quod videlicet viciſſitudini tam variæ ſit obnoxium, nec ſeſe tueri niſi cibo, potu, & cæteris eiuſmodi præſidiis poſſit. Neque enim ſic potens erit vt ſit omnipotens, aut ἀπερίγραπτον, aut vllam denique induat eiuſmodi qualitatem. Id enim eſſet nõ qualitatem ſed naturam ipſam mutare, & ex homine Deum planè fieri.

Corpus animale, τὸ σῶμα ψυχικόν. Vt quid hoc ſit, dextrè intelligatur, notandum eſt non agi de animorum immortalitate, ſed de corporum reſurrectione. Deinde non comparari inter ſe duo corpora, ſed vnius eiuſdémq; corporis, humani videlicet, diuerſas atque adeo contrarias qualitates, ipſáſque demum harum qualitatum cauſas: & eas quidem tum qualitates tum cauſas, non nudas, ſed in ipſis ſubiectis hærentes. Eæ igitur cauſæ ſunt Anima & ſpiritus: illa in priore Adamo, iſta in poſteriore. Qualitates verò ſunt, Animalem eſſe, ſpirituale eſſe: eæque primùm in iiſdẽ illis ſubiectis, nempe illa in Adamo, iſta in Chriſto, deinde vtræque in vno & eodem ſubiecto, nempe in cuiuſuis fidelis corpore, diuerſo tamen reſpectu, conſideratæ, illa nimirum ante reſurrectionem, iſta poſt reſurrectionem. Animam igitur alteram hominis partem vocat, quæ corpori caducam hanc vitam præſtat, à qua parte dicitur corpus ψυχικὸν, id eſt animale. Spiritum autem appellat diuinam virtutem, cuius particeps corpus cognominatur πνευματικὸν, id eſt ſpirituale. Animale ergo corpus dicitur cui anima vitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias: vnde fit vt ſit corruptioni obnoxium, ſordidum, præſertim quum ab anima deſtitutũ ſeritur, id eſt conditur humo, quod ψυχικὸν fuerat. Spirituale verò dicitur quod diuinæ illius virtutis particeps, tanto excellentiorem vitam viuit, quanto Deus anima præſtat: vnde fit vt eiuſmodi corpus ſit æternum, gloria & ſplendore inſigne, ab omni denique imbecillitate liberũ. Illud ergo, id eſt animale corpus, tribuit Paulus priori Adamo, ac proinde nobis omnibus ante reſurrectionem, vt in illo conditis & collapſis. Iſtud verò, id eſt ſpirituale, poſteriori Adamo, homini videlicet cæleſti, id eſt vero Deo & vero homini, tribuit, ac proinde ſanctis omnibus, poſt reſurrectionem, (de his enim vnis agit, vt diximus ſuprà, verſ. 22) in illo nimirum rurſum genitis per eundem Spiritum, & in vitam æternam euectis. Sed tria hîc notanda ſunt: vnũ, qualitatem animalem ſic in nos eſſe ab Adamo propagatam vt corpus duntaxat ex eius ſubſtantia acceperimus, animam verò non item: (ideóque Apoſtolum non dicere Adamum factum eſſe in animam viuificantem, ſed in animam viuentem, aduerſus eos qui animam volunt à traduce deriuari) alterũ eſt, Chriſtum ad tempus quoque fuiſſe (quatenus hominem) in animam viuentem, excepto peccato, Spiritu videlicet in eo vim integram non exerente, donec omni infirmitate ſuperata, glorioſus reſurgeret, & in cælo ad dextram Patris ſederet: eóque reſpectu à Paulo hîc conſiderari, & nos quoque in illo. Tertium, ſic eſſe ſpirituale Chriſti corpus, non ſubſtantia, (vt antè dixi) ſed qualitate, id eſt æternum, glorioſum, potens, vt hæc à Spiritu (id eſt diuina natura) accipiat hypoſtaticè ipſius corpori & animæ iam tum cõiuncta quum verbum fieret caro: noſtra verò corpora fore ſpiritualia, non nouæ alicuius partis adiunctione, quæ Spiritus dicatur, ſed ipſius Spiritus virtute, ídque non per hypoſtaticã vnionẽ, ſed virtutis participatione, vt Rom. 7. 11, & 2. Pet. 1. 4. cuius erit vinculum idem ille Spiritus, qui iam efficit vt illum, quãuis in cælis ſedentem, fide tamẽ amplexi, ſpe poſſideamus in terris: tunc verò efficiet vt illo præſente præſentes perfruamur. Hæc ita tractando, fanaticorum ſpeculationibus facilè occurretur.

45 *Ita etiam*, οὕτω καί. Vulgata, *Sicut ſcriptum eſt*, ὅπως γέγραπται: quam lectionẽ quanuis in nullis codicibus Græcis inuenerim, tamen ſinceram eſſe puto: ita tamen vt per traiectionem explicetur, hoc modo, *Primus homo Adam, ſicut ſcriptum eſt, factus eſt*, &c. Nam omnino hoc non pertinet niſi ad prius membrum quod citatur ex Gen. 2. 7, & tamen parum cohæret ſi receptam lectionem ſequaris, quam non auſus ſum mutare, ſine idonei teſtis auctoritate. Caſtellio conuertit, *Quúmque ita ſcriptum ſit*, ea qua ſolet audacia vſus. *Prior homo Adam*, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. Hîc quoque nihil mutauimus: ſed tamen annotatum eſt à Stapulenſi ἄνθρωπος redundare, quum ex collatione appareat אדם [*Adam*] eſſe ſpeciei nomẽ hoc in loco, vt ἄνθρωπος ver. 47. Et alioquin videatur dicendum fuiſſe in oppoſito membro ἄνθρωπος Χριστός. Syrus tamen & Arabs interpretes, retinent ἄνθρωπος. Cæterùm Chriſtus etiã vocatur poſterior Adam, vt qualitas indicetur quã Chriſtus cum Adamo habeat communem: quia videlicet & ipſe cenſendus eſt, non tanquam ſingularis quiſpiam homo, ſed vt radix ac principium, in quo Spirituales omnes, tanquam principio, comprehendantur: ſicut Animales in illo priore cui nomen fuit Adamo. Erit ergo Chriſtus hac ratione alter Adamus: ſed durum planè & obſcurum fuiſſet eum appellare ſecundum hominem Adamum. Itaque receptam lectionem reliqui intactam. Marcion verò non temere tantùm ſed etiam ſcelerate fecit quum Adami nomen hoc poſteriore loco expungeret, vt præclarè oſtendit Tertull. lib. aduerſus Marcionem quinto. *Animal viuens*, εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Heb. לנפש חיה, [*lenephesch chaiah*] ad verbum, *In animam viuentem*, vt Vetus interpres & Eraſmus conuerterunt. Dicitur autem homo animatus σωμα-

ψυχικῶς anima viuens: quod videtur optimè exprimi animalis vocabulo. Nam hoc quoque ab anima, vt præstantiore hominis parte, deducitur. *Posterior*, ὁ ἔσχατος. Vulgata, *Nouissimus*. Erasm. *Postremus*. Ego putaui studendũ perspicuitati, quum præsertim pro ἔσχατος ponat δεύτερος, ver. 47: nisi quis vltimum putet dici quòd non sit alius instaurator expectandus. *Spiritus viuificus*, εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. Christum vocat Spiritum, ab excellentissima parte, id est Deo corporaliter habitante in ipso, vt Adamum ψυχὴν, ab altera itidem præstantiore parte, nuncupauit. Non minus ergo sunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Christi fuisse ex materia cælesti & Spirituali, quàm si negarent Adamo fuisse terrestre corpus, quia ψυχὴ dicitur: vt interim taceam ἐγένετο repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt hic quoque factus dicatur, non tamẽ quatenus Spiritus, sed quatenus homo Spiritu præditus. Deinde cõsideranda antithesis Viui & Viuifici, quam exposuimus suprà, ver. 44. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In Spiritum viuificantem*.

46 Ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικὸν, ἀλλὰ τὸ ψυχικὸν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.	46 At spirituale non est prius, sed animale, deinde spirituale.	46 *Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale.*
47 Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ.	47 Primus homo è terra, ⁘puluereus: ⁘ secundus homo, ipse Dominus è cælo.	47 *Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cælo, cælestis.*
48 Οἷος ὁ χοϊκὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι.	48 Qualis pulucreus ille, tales & pulucrei sunt: & qualis ille cælestis, tales & qui cælestes sunt.	48 *Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes:*
49 Καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.	49 Et sicut gestauimus ⁘imaginem terreni, ⁘ gestabimus etiã imaginem cælestis.	49 *Igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginẽ cælestis.*
50 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοὶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ.	50 Hoc autẽ dico fratres, ⁘carnem & sanguinem non posse regni Dei hæreditatem consequi: neque corruptionem consequi incorruptæ naturæ hæreditatem.	50 *Hoc autẽ dico, fratres, quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.*
51 Ἰδοὺ, μυστήριον ὑμῖν λέγω, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι.	51 Ecce, ⁘mysterium vobis dico, ⁘Non omnes quidem obdormiemus, sed omnes mutabimur, momento, ⁘ & iactu oculi, ‖ad vltimam tubam.	51 *Ecce, mysterium vobis dico, Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in nouissima tuba.*

Matt. 24. 31
1. thes. 4. 16

47 *Puluereus*, χοϊκός. Tertullianus hunc totum locum citans & copiosè exponens in lib. de resurrectione carnis, Græcam vocem retinet, & limaceũ interpretatur. Nam ad creationem & nomen Adæ Paulus proculdubio respicit: & hoc epitheton ita est τοπικὸν vt simul materiæ ac loci contagionem declaret. vnde illæ corporis qualitates, quarum comparationem instituit. Materiæ autem nomen istud simpliciter nõ esse hîc accipiẽdum liquet apertissimè ex antithesi, in sequentibus versiculis. Nã ἐπουράνιος nõ declarat eum qui sit ex cælesti quadam materia compactus, sed qui sit particeps cælestium qualitatum, id est immortalitatis, gloriæ ac potentiæ. Non tantùm igitur improbi & scelerati, sed etiam inepti & imperiti sunt qui ex hoc loco arguunt Christum è cælo corpus in Virginis vterum intulisse, id est qui nobis omnem spem salutis eripiunt.

Secundus homo, ipse Dominus è cælo, δεύτερος ἄνθρωπος ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Vulgata, *Secundus homo de cælo cælestis*, vt ὁ Κύριος expungatur, quod etiam testatur Tertull. fuisse à Marcione insertum, & post ἐξ οὐρανοῦ addatur ἐπουράνιος, sicut post ἐκ γῆς, additur χοϊκός: quam lectionem sequuti sunt Ambros. & Hieronymus. Mihi verò placet recepta lectio quam summo consensu Græci omnes quos vidi, tum Syrus, tum Arabs interpretes, Damascenus denique lib. de orthodoxa fide 3. cap. 12, sequuntur. Multo enim vehemẽtior est antithesis Terreni & Domini, quàm Terreni & Cælestis, quũ multæ sint res cælestes creatæ, Dominus autem dicatur qui summum in omnes imperium obtinet. Deinde si statim opposuisset Terrenum cælesti, non emineret illa tanta qualitatum diuersitas, sed varius tantùm situs videretur significari. Hoc verò semel explicato, tum demum licuit cælestem terreno planè ac perspicuè opponere, vt factum est duobus sequentibus versiculis. Sed duo hîc annotanda sunt: vnum, considerari corpus Christi in gloria, non in humilitate: siquidem antea, si ex sua natura seorsim à diuinitate æstimetur, ψυχικὸν & χοϊκὸν erat, sicut & cæterorum hominum, excepto peccato. qua de re vide Aug. lib. de Ciuit. Dei 13. cap. 23. Alterum, quòd dicitur è cælo, id per communicationem ἰδιωμάτων esse intelligendum, vt diximus Ioh. 3. 13. Idcirco verò sic loquitur Apostolus vt ipsam Christi carnem sciamus Dei inhabitantis virtute hãc gloriam esse assequutam, quã cum suis membris tandem aliquando communicabit.

49 *Imaginem*, εἰκόνα. Imaginem intellige non vanam & inanem, sed quam res ipsa consequatur. Verè enim & reipsa χοϊκοὶ sumus, huius vitæ respectu: verè item ἐπουράνιοι erimus post resurrectionem, vt membra capiti conformia euadant. Sic enim accipitur sæpe imaginis nomen, vt Gen. 5. 3: & μορφὴ sic vsurpatur, itémque σχῆμα & ὁμοίωμα, Philip. 2. 8. *Gestabimus*, φορέσομεν. Sic legerunt Syrus & Arabs interpretes. In Complutensi tamen editione & tribus codicibus legimus φορέσωμεν, *gestemus*, vt videtur etiã legisse Tertull. de resurrect. carnis. Nam & Chrysost. putat Paulum à ver. 47, auspicari exhortationem ad vitæ nouitatem. Sed hoc planè est detortum, quum res ipsa clamet, Paulum in proposito argumento pergere.

50 *Carnem & sanguinem*, σὰρξ καὶ αἷμα. Id est corpus hoc animale, ita vt nunc est. Neque enim perimetur substantia, sed immutabitur qualitas, ita vt ex animali spirituale, ex terreno cæleste fiat corpus. Caro igitur & sanguis nomina sunt quibus solum corpus, ídque non nudum, sed cũ infirmitate adiuncta significatur hoc in loco, vt apparet ex eo quod subiicitur de corruptione. Alibi verò carnis & sanguinis appellatione totus homo intelligitur quatenus est corruptus peccato, & aliis etiam modis eadem verba accipiuntur, sicut exposuimus Matth. 16. 17, & Gal. 1. 16.

51 *Mysterium*, μυστήριον. Id est rem arcanam, & adhuc occultam, ideóque dignissimam quam attentè audiatis.

Non omnes quidem obdormiemus, &c. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Sic legunt etiam Syrus & Arabs interpretes. Qui verò non animaduerterunt de solis sanctorum corporibus hîc agi, (quod annotauimus suprà versu 22) nec considerarunt particulam vniuersalem ad eos de quibus agebatur esse restringendam, duas alias lectiones in hunc locum inuexerunt, de quibus copiosè Hieronymus in Epistola ad Minerium & Alexãdrum, & Augustinus in quæstionibus ad Dulcitium, quæstione 3. Earũ vna est, quam etiam reperi in Claromontano codice, πάντες μὲν ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, *omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*, vt etiam legitur in Vulgata Latina editione. Altera, quam Hieronymus dicit Græcos codices habuisse, πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα. Vtraque (meo iudicio) reiicienda.

Nam præterquam quòd non aliter dicit omnes immutatum iri quàm ſuprà dixit, Omnes in Chriſto viuificandos, liquet vel ex eo quod confitemur, Dominum venturum ad iudicandum viuos & mortuos, & ex eo quod ſcriptum eſt 1. Teſſ. 4.15, 16, 17, fore vt quos Dominus aduenie ns viuos ex ſanctis inuenerit, repentè, non interueniēte morte, nec corruptione illa ordinaria, immutet, vt cū ſanctis qui reſurrexerint, rapti in nubibus Domino occurrant.

52 [*Et*] *iactu oculi*, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Vulg. *in ictu oculi*, mēdoſè fortaſſis, pro *in nictu*, pro quo Gallicè dixeris, *en vn clein d'œil*. Quidam codices legūt ῥοπῇ .i. inclinatione. Vtroque vocabulo breuiſſimum temporis ſpatium ſignificatur: quum nihil ſit celerius oculi motu. Sed ῥιπὴ tranſlatum eſt à ſubito radiorum oculi iactu (nam & Latini Adiicere oculos dicunt.) ῥοπὴ à motu lancis ſeu libræ. Quum autem nonnulli vetuſti codices iſta vſque ad σάλπιγγι, prioribus, nonnulli ſequentibus attexant, ſequutus ſum eam quæ mihi viſa eſt melius cohęrere, fretus etiam Arabici interpretis auctoritate.

Græce		Versio		Vulgata	
Σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα.	52	Canet enim *tuba*, & mortui ſuſcitabūtur incorrupti, & nos mutabimur.	52	*Canet enim, & mortui reſurgent incorrupti, & nos immutabimur.*	
Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.	53	Oportet enim hoc corruptioni obnoxium induere incorruptam naturam, & mortale hoc induere immortalitatē.	53	*Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc, induere immortalitatem.*	
Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν· τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος.	54	Quum autē hoc corruptioni obnoxium induerit incorruptam naturam, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet ⁘ illud quod ſcriptum eſt, ‖ ⁘ Abſorpta eſt mors ad victoriam:	54	*Quum autem corruptū hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatē, tunc fiet ſermo qui ſcriptus eſt, Abſorpta eſt mors in victoria.*	Eſ. 25.18 heb. 2.14
Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; ποῦ σου ᾅδη, τὸ κέντρον;	55	‖ ⁘ Vbi tua ô mors victoria? ⁘ vbi tuus ô ſepulchrū ſtimulus?	55	*Vbi eſt mors victoria tua? vbi eſt mors ſtimulus tuus?*	Oſ. 13.14
Τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία· ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος.	56	Stimulus verò mortis *eſt* peccatum: vis autem peccati, Lex.	56	*Stimulus autem mortis, peccatum eſt: virtus verò peccati, Lex.*	
Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	57	‖ Sed Deo *ſit* gratia, qui dat nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtū.	57	*Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominū noſtrum Ieſum Chriſtum.*	1. Ioh. 5.5
Ὥστε, ἀδελφοί μου, ἀγαπητοὶ, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.	58	Itaque, fratres mei dilecti, ⁘ firmi eſtote, immoti, abundātes in opere Domini ſemper, quum ſciatis laborem veſtrum non eſſe inanem ⁘ in Domino.	58	*Itaque, fratres mei dilecti, ſtabiles eſtote & immobiles, abundantes in opere Domini ſemper, ſciētes quòd labor veſter non eſt inanis in Domino.*	
Κεφάλαιον ις.		CAP. XVI.		CAP. XVI.	
Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους,	1	PORRO ⁘ de collecta in ſan-	1	*DE collectis autem quæ fiūt in ſanctos,*	

54 *Illud*, ὁ λόγος. Heb. דבר [*dabar*,] de quo ſæpe iam diximus. *Abſorpta eſt mors ad victoriam*, κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. Miror quî videri potuerit hic locus ex Oſea ſumptus, quum ſit penè conuerſus ad verbum ex Eſaiæ 25. 8. vt duo teſtimonia hîc coniunxerit Apoſtolus. Sic enim habēt Hebræa בלע המות לנצח [*billach hāmaueth lanetſach*] .i. abſorpſit mortē in æternum. Sed pro In æternum, ſcriptum eſt εἰς νῖκος, ad victoriam, quòd נצח [*netſach*] deducatur à נצח [*natſach*,] quod vincere declarat. Idē autem ſignificat Ad victoriam atq; Vſque ad victoriam .i. ita vt ſit prorſus debellata. Ambroſius verò & ante eum Tertull. lib. de reſurrect. carnis, & alii multi legentes In contentione, decepti fuerunt à librario qui Græcè ſcripſerat νεῖκος pro νῖκος.

55 *Vbi tua, ô mors, victoria*, ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; Cōtrario ordine legunt hūc locū non modò Græci omnes cod. quos inſpeximus, ſed etiā Syrus & Arabs interpr. Et tamē liquet ex Hebræi contextus collatione, morti tribuēdum τὸ νῖκος, ſepulchro verò τὸ κέντρον: ſicut in vetere Latina interpretatione legitur: ſic etiam melius cohęrēte proximo verſiculo, in quo τὸ κέντρον ex proximo melius repetitur. Cæterùm apud Oſeam ſic legitur hic locus, vnde petitū eſt poſterius membrum אהי דבריך מות [*ehi debarecha maveth*] .i. *Ero peſtes tuæ, mors*. Itaq; Græca editio quā ſequutus eſt Paulus, legit איה [*aije*,] *vbi*, pro אהי [*ehi*,] *ero*, per metatheſin: quam notāt eo loco quidam etiam ex Hebræis interpretibus. Deinde דבריך [*debarecha*] Græci interpretes deduxerunt non à דבר [*deber*,] quod peſtem declarat, ſed à דבר [*dabar*,] quod ſignificat verbum, ídque tranſlatitiè acceperunt: pro quo vernaculo ſermone dicimus *vn plaid*, inuidioſo etiam vocabulo pro garrula loquacitate. Ideo in Græca editione qua nunc vtimur, ſcriptum eſt δίκη, pro quo Paulus fortaſſis ſcripſit, nō νῖκος, vt nunc legimus, ſed νεῖκος, id eſt contentio. Sic etiā hunc locum citante Auguſtino, in Ioh. tract. 12, quanuis in Græca editione qualē nūc habemus, legatur ἡ νίκη. Nihil tamen volui temerè mutare: quanquam ad illam coniecturam altera etiam accedit, quia in præcedente verſiculo, itémque in 57 ſcriptum eſt νῖκος, facile fuiſſe hominibus imperitis exiſtimare ita etiā hoc loco ſcribendum eſſe. *Vbi tuus, ô ſepulchrum, ſtimulus?* ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον; Hebræa eodem illo Oſeæ loco habent אהי קטבך שאול [*ehi katobcha ſcheol*,] id eſt ero tuum excidium, ſepulchrum. Itaque hîc rurſum Græca editio, quam ſequutus eſt Paulus, legit (ſine vlla tamen ſenſus iniuria, & non repugnantibus quibuſdam Hebręorum interpretibus) איה [*aije*,] *vbi*, pro אהי [*ehi*] *ero*, vt in præcedente membro. Quod verò verterunt κέντρον ſtimulum, id propriè ſignificat ὄλεθρον .i. excidium & internecionem præſentiſſimam. Hieronymus ſolet morſum interpretari, quod ad hanc interpretationem Pauli proximè accedit. Symmachus ἀπάντημα, quòd repentè & ex inopinato occurrat. ᾅδην verò id eſt שאול [*ſcheol*] hîc quoque conuerti Sepulchrum potius quàm Infernum cum Vetere interprete & Eraſmo: quia hîc agitur de corporis excitatione: & ea etiam eſt propria vocabuli Hebraici ſignificatio, vt diximus Act. 2.27.

58 *Firmi*, ἑδραῖοι. Arabs addit ἐν πίστει ὑμῶν, *in fide veſtra*. *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. ביהוה [*baihoua*,] id eſt Dei ope ac bonitate id efficiente. Sin autem accipias in Domino pro In negotio Domini, vel ſecundum Dominum, erit traiectio, quaſi ſcriptum ſit, Labor veſter in Domino, non erit inanis.

IN CAP. XVI.

1 *De collecta*, περὶ τῆς λογίας. Hoc vocabulo vtitur in ea ſignificatione ipſe etiam Cicero 2. De orat. & ego libenter illud retinui, vel ob eam cauſam vt quiuis cognoſcat

quid illud sit quod postea sacrificuli ad quasdā cantiunculas transtulerunt. Fuisse verò in Ecclesia vsurpatam hanc cōsuetudinē conferēdi eleemosynas (idq; die primo hebdomadis, qui Solis dies à profanis, Dominicus à sanctis dicebatur) docet Iustinus Apologetico secundo, vbi quū descripsisset concionis & Cœnæ Dominicæ apparatum illi diei peculiarem, tandem subiicit, quenque pro facultatum ratione vt sibi libuisset, aliquid cōferre solitum, quod postea Antistes quem τὸν προεστῶτα vocat, orphanis, viduis, 5 ægrotis, egenis, captiuis & peregrinis distribueret.

Graece		Beza		Vulgata
ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε.		ctos, quemadmodum constitui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos ⁚facite.		sicut ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.
Κατὰ μίαν σαββάτων ἕκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅ,τι ἂν εὐοδῶται· ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται.	2	⁚Primo quoque *die* hebdomadis vnusquisque vestrûm apud se reponat, recōdēs ⁚quod pro Dei benignitate licuerit: ne, quum venero, tunc collectæ fiant.	2	Per vnā Sabbathi vnusquisque vestrûm apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit: vt non quum venero, tunc collectæ fiant.
Ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε δι' ἐπιστολῶν, τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλήμ.	3	Postquam autem accessero, quoscunque probaueritis ⁚per epistolas, hos mittam vt perferant ⁚beneficentiam vestram in Hierusalem.	3	Quum autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Ierusalem.
Ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται.	4	Quòd si res digna fuerit vt & ipse proficiscar, mecū ⁚proficiscentur.	4	Quòd si dignum fuerit vt & ego eam, mecum ibunt.
Ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω. (Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι)	5	Veniam autem ad vos quū Macedoniam transiero. (Macedoniam enim ⁚pertransibo)	5	Veniam autem ad vos, quum Macedoniam pertransiero, (nam Macedoniā pertransibo)
Πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε οὗ ἐὰν πορεύωμαι.	6	⁚Apud vos autem ⁚forsitan permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me prosequamini quocunque proficiscar.	6	Apud vos autē forsitā manebo, vel etiam hyemabo: vt vos me deducatis quocunque iero.
Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν· ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος ἐπιτρέπῃ.	7	Nolo enim vos nūc in trāscursu videre: sed spero temporis aliquantum mansurum *me* apud vos, si Dominus permiserit.	7	Nolo enim vos modò in transitu videre: spero enim me aliquantulum tēporis manere apud vos, si Dominus permiserit.
Ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς.	8	Permanebo autem Ephesi ⁚vsque ad Pentecosten.	8	Permanebo autē Ephesi vsque ad Pentecosten.

Facite, ποιήσατε. Basilius quodam loco, citans hæc verba, sic ea distinguit vt κατὰ μίαν σαββάτων cum hoc verbo cohæreat: & deinde sequatur ἕκαστος, *vnusquisque*, &c.

2 *Primo quoque [die] hebdomadis*, κατὰ μίαν σαββάτων. Vulgata, *Per vnam Sabbathi*. Erasmus. *In vna Sabbathorum*. Hoc quidem constat κατὰ vim habere distributiuam, quā vocant, neque dubium est μίαν σαββάτων declarare primam diem hebdomadis, vt ostendimus Matth. 28.1, & explicat disertè Marcus ipse 16.9. Sed & in vno vetusto codice additum legi τὴν κυριακήν, ad hoc videlicet explicandum: & eo die iam tum solitos fuisse sanctos conuenire, liquet ex Act. 20.7. *Quod pro Dei benignitate licuerit*, ὅ,τι ἂν εὐοδῶται. Vel, vt in quibusdam codicibus legitur, εὐοδωθῇ. Εὐοδοῦσθαι autem passiuè dicitur qui prosperum iter à Deo obtinet, vt Rom. 1.10. sed præterea ad rerum omniū prosperos successus transfertur, vt 3. Iohan. 2. Itaque sensus est, vt quisque conferat pro ratione prosperitatis (vt ita loquar) quam à Domino obtinuerit. Neque prorsus malè conuertit Erasmus, *Quicquid commodum fuerit*, nisi quòd passiuum verbum non expressit, cuius ea est vis vt declaret eam commoditatem ab aliquo concedi, nimirum à Deo. Latet ergo in hoc verbo argumentum quod Erasmus non expressit, nempe vt aliquotam partem eius quod Dei benignitate sumus consequuti, liberaliter ipsius mēbris largiamur. Vulg. *Quod ei bene placuerit*, ὅ,τι ἂν δόξῃ pro εὐοδωθῇ. Nam δέδοκται, quod illi tribuit Erasmus, nūquam memini legere.

Bezæ explicatione amplector: sed versione non probo. Malim, prout illi benedictum fuerit.

3 *Per epistolas*, δι' ἐπιστολῶν. Per epistolas, nimirum quas illis dabitis perferendas, quum istuc venero. Sed & potest hoc connecti cum verbo πέμψω, quam distinctionem sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes, vt δι' ἐπιστολῶν, idem valeat atque datis literis. Sed Arabs præterea sic legit hūc locum, παραστήσω οὓς ἂν δοκιμάσητε, καὶ πέμψω αὐτοὺς, &c. *Sistam quos probaueritis, & mittam* &c. vt sit sensus, Quos probaueritis, eos mittam cū literis vt eleemosynas perferant. *Beneficentiam vestram*, τὴν χάριν ὑμῶν. Vulgata ad verbum, *Gratiam*: quæ etiam apud Latinos pro beneficio, hîc verò pro eo ipso accipitur quod aliquis gratuitò confert.

4 *Proficiscētur*, πορεύσονται. Arabs legit πέμψετε, *mittetis*.

5 *Pertransibo*, διέρχομαι. Hoc verbum aliquoties iam 10 annotauimus habere inclusam significationem futuri tēporis, vt Matth. 11.3, Apocal. 1.4. Sicut Syrus & Arabs rectè hoc loco interpretantur. Hoc puto non considerasse qui censent hanc epistolam scriptam Philippis, quum iam peragraret Macedoniam. Nam ex versiculis 8 & 19, appa-15 ret missam Epheso, & quidem ante Demetrii seditionem, per Timotheum & Erastum: vt mecum fatebitur quisquis compararit cum versu 10, proximè sequente, quæ scribit Lucas Act. 19.21.

6 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Vide Mar. 6.3. *Forsi-20 tan*, τυχόν. Id est si res ita tulerit. Opponuntur enim τυχὸν & ἐκ προνοίας siue προαιρέσεως. Syrus & Arabs iam tertia vice in hac epistola hoc verbum neglexerunt, nempe 14, 10, & 15.37, siue quòd eius vim ignorarint, seu quòd hæc loquēdi formula sit illis linguis prorsus insueta. Hoc autem lo-25 co videtur Arabs pro τυχὸν legisse ἀνελθὼν, postquam ascendero.

8 *Vsque ad Pentecosten*, ἕως τῆς πεντηκοστῆς. Erasmus putat ita subaudiēdū ἡμέρας, vt simpliciter significentur quinquaginta dies, non autē festum Pentecostes. quod, inquit, 30 haud satis scio an id temporis Gentium auribus notum fuerit: quū in epistola ad Romanos Apostolus tollat dierum discrimen. At ego superuacaneum esse puto quærere an huiusmodi festa initio fuerint obseruata, vt hoc daretur Iudæorum infirmitati. Sed vt obseruata non fuerint, 35 non tamen consequitur hoc non fuisse vsitatum in Ecclesiis, vt præsertim ii qui ex circuncisione crediderant, ab his festis interualla temporum numerarent. Sic Act. 20.6, dicitur Apostolus soluisse Philippis post dies Azymorum: quos tamen quis idcirco dixerit fuisse ab Ecclesiis obser-40 uatos? Sic etiam Act. 27.9, significatur inclinatio Autumni per diem ieiunii siue Propitiationis festum. Itaque illa interpretatio nulla ratione nititur.

Graece		Latine		Vulgata
Θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργὴς, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.	9	Nam ostium mihi apertum est magnum & ⁖ efficax, ⁖& aduersarii multi.	9	*Ostium enim mihi apertum est magnũ & euidẽs, & aduersarÿ multi.*
Ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς· τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται ὡς καὶ ἐγώ.	10	Quòd si venerit Timotheus, videte vt ⁖tutò sit apud vos: opus enim Domini operatur vt & ego.	10	*Si autem venerit Timotheus, videte vt sine timore sit apud vos: opus enim Domini operatur, sicut & ego.*
Μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ· προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με· ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν.	11	Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum ⁖ cum pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.	11	*Nequis ergo illum spernat: deducite autem illũ in pace, vt veniat ad me: expecto enim illum cum fratribus.*
Περὶ δὲ Ἀπολλὼ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δὲ ὅταν εὐκαιρήσῃ.	12	Porro de Apollo fratre, multum precatus sum eum vt iret ad vos ⁖ cum fratribus: ⁖sed omnino non fuit *ei* voluntas nunc eundi: venturus est autem ⁖quum tempus opportunum habuerit.	12	*De Apollo autẽ fratres, multum rogaui eum vt veniret ad vos cũ fratribus: & vtique non fuit voluntas eius vt nunc veniret: veniet autem quum ei vacuum fuerit.*
Γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.	13	Vigilate, state in fide, viriliter agite, estote fortes.	13	*Vigilate, state in fide, viriliter agite, & confortamini.*
Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.	14	Omnia vestra cum charitate fiant.	14	*Omnia vestra in charitate fiant.*
Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, Οἴδατε τὴν οἰκίαν Στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς·	15	Precor autem vos, fratres, nostis familiã ⁖Stephanæ ⁖esse primitias Achaiæ, & ⁖ sese in ministerium sanctis addixisse:	15	*Obsecro autẽ vos, fratres, nostis domum Stephanæ & Fortunati, quoniã sunt primitiæ Achaiæ, & in ministeriũ sanctorũ ordinauerunt seipsos:*
Ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι.	16	Vt & vos ⁖subiiciamini talibus, & ⁖omnibus operam suam conferentibus & laborãtibus.	16	*Vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti.*
Χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν.	17	Gaudeo verò de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam ⁖ absentiam vestram hi suppleuerunt.	17	*Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam id quod vobis deerat, ipsi suppleuerunt.*
Ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν. ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους.	18	Refecerunt enim ⁖spiritum meum ac vestrum. ⁖Agnoscite itaque qui sunt huiusmodi.	18	*Refecerũt enim & meũ spiritũ & vestrũ. cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.*

9 *Efficax*, ἐνεργής. Id est, ad magnas res conficiendas opportunum. vt doctè exponũt Arabs & Syrus. Vulg. *Euidens*, i. ἐναργὴς, pro quo malim *patens* dicere, vt persistat in metaphora. Et sanè hæc lectio mihi magis arridet, quum eadem quidem sit sententia, sed multo mollior sit translatio. *Et aduersarÿ*, καὶ ἀντικείμενοι. Hieronymus in Ioelem, legit, Sed aduersarii, vt καὶ pro ἀλλὰ sæpe ponitur, vt Act. 10. 28, & infrà, ver. 12. Sed malim tamen receptam interpretationem sequi. nam quo plures aduersarii, eo magis requiritur pastoris præsentia.

10 *Tutò*, ἀφόβως. Id est ἀσφαλῶς, & sine iusti metus occasione. Vulgata, *Sine timore*. Erasmus, *Sine metu*. Vtrunque nimis obscurè.

11 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. Id est saluũ & incolumem, atque adeo bona cum gratia, ex Hebræorũ idiotismo sæpe iam à nobis explicato.

12 *Cum fratribus*, μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Timotheo videlicet & Erasto, Act. 19. 22. *Sed omnino non fuit*, καὶ πάντως οὐκ ἦν. Hîc omnino καὶ ponitur pro ἀλλὰ, & ἦν explicandũ est per aoristum secundum. Non satis aptè igitur Vulgata conuertit, *Et vtique non fuit*. neque etiam Erasmus satis appositè, *Et omnino non erat*. *Quum tempus opportunum habuerit*, ὅταν εὐκαιρήσῃ. Vulgata, *Quum ei vacuum fuerit*. Vide Marcum, cap. 6. ver. 31.

15 *Stephanæ*, Στεφανᾶ. Vulg. addit *Et Fortunati*, καὶ Φουρτουνάτου. vt & Claromõt. cod. Quædã etiã exẽplaria adiiciũt, & Achaici, καὶ Ἀχαϊκοῦ, fortassis ex vers. 17. Stephanæ verò nomen non fœminam sed virum declarat: quod annotaui in gratiam imperitorum Græcæ linguæ, vt & alia multa. *Esse primitias*, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχή. Vulgata ad verbũ *Quoniam sunt primitiæ*. Est autem Hellenismus, vt in illo Terentii, *Sein' me in quibus sim gaudiis?* Estque allusio ad Leuiticũ sacerdotiũ: qua ratione etiã fideles dicuntur oblatio Domini. *Sese addixisse*, ἔταξαν ἑαυτούς. Pronomina composita sæpe iam admonuimus pro simplicibus interdum vsurpari apud idoneos etiam Græcos scriptores. Ita igitur puto hoc loco accipi ἑαυτοὺς, vt omnino alienum sit ab Apostoli scopo quod nonnulli putant, istos nimirum cõmendari eo nomine quòd vltro & nonnisi à seipsis vocati, cœperint ministerio ecclesiastico vacare. Imò verò contrà nihil aliud tradit Apostolus quàm istos sese totos vltro sanctorum ministerio deuouisse, legitimè tamen vocatos: siue de prædicationis ministerio accipias, siue (quod potius amplector) de ea functione quæ pauperum subsidiis & gubernationi ecclesiasticæ dicata erat. Itaque τάττειν ἑαυτοὺς verti Sese addicere, ita vt gradus & statio constanter seruetur in qua fuerit aliquis collocatus. Hoc enim declarat verbum τάττειν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ordinauerunt seipsos*. quæ interpretatio præbuit occasionem illi quęstioni de qua diximus, quia nimirum vocationes ecclesiasticæ cœperunt peculiariter Ordines vocari: nunc quidẽ in cacolyca præsertim Ecclesia κατ' ἀντίφρασιν, quum nihil vsquam sit æquè confusum ac perturbatum.

16 *Subiiciamini*, ὑποτάσσησθε. Id est, honore & reuerentia prosequamini, illis credatis, & ab iis sinatis vos regi vt par est, quum sese & suas facultates vobis iuuandis consecrarint. *Omnibus operam suam conferentibus*, παντὶ τῷ συνεργοῦντι. Redundat articulus. loquitur autem de functionibus ecclesiasticis. Vulgata, *Omni cooperanti*. Erasm. *Omni adiuuanti*.

17 *Absentiam vestram*, τὸ ὑστέρημα ὑμῶν. Id est, quod mihi deerat à vobis, vt qui vestro conspectu nunc frui non possim. Vulg. *Quod vobis deerat*, sensu deprauato. Erasmus obscurè, *Id quod mihi deerat vestri*. Quidam legunt τὸ ὑστέρημά μου, id est quod mihi deerat, nempe vt vos conspicerem, & rerum vestrarum statũ intelligerem. Nam ineptum fuerit ad collationem aliquã pecuniariam hoc referre quam ab illis ipse acceperit: quum tam expressè testetur se gratuitò illis prædicasse, nec vnquam passurum vt hæc gloria sibi extorqueatur.

18 *Spiritum*, τὸ πνεῦμα. Id est *animum*, vt suprà, 2. 11.

Agnoscite, ἐπιγινώσκετε. Id est, tales ducite quales sunt re- uera. Vulgata, *Cognoscite*.

	Graece		Beza		Vulgata
	Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας. Ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ.	19	Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Priscilla, cum ⁚Ecclesia quæ est domi ipsorum.	19	*Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutãt vos in Domino multũ Aquila & Priscilla, cum domestica sua Ecclesia,*
Rom.16.16 2.cor.13.12 2.pet.5.14	Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	20	Salutant vos fratres omnes. ‖Salutate alii alios ⁚osculo sancto.	20	*Salutãt vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto.*
	Ὁ ἀσπασμὸς, τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.	21	Salutatio, manu mea Pauli.	21	*Salutatio, mea manu Pauli.*
" Vide Suidam.	Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά.	22	Siquis ⁚non amat Dominũ Iesum Christũ, sit anathema, maran-atha.	22	*Siquis non amat Dominũ nostrum Iesum Christum, sit anathema, Maran atha.*
	Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ᾽ ὑμῶν.	23	Gratia Domini Iesu Christi *sit* vobiscum.	23	*Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum.*
	Ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν.	24	Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. ⁚Amen.	24	*Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.*
	Πρὸς Κορινθίους πρώτη, ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων διὰ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ καὶ Τιμοθέου.		Ad Corinthios prior, missa fuit ⁚Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.		*Ad Corinthios prior, missa fuit è Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.*

19 *Ecclesia*, ἐκκλησία. Erasmus in annotationibus vertendum potius dicit *Congregatione*: qua in re ab eo dissentio. Apparet enim Apostolum commendare Aquilæ & Priscillæ familiam, quasi sit Ecclesiola quædam. alioquin dixisset σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῶν, *cum domo ipsorum*. Quòd autem reperitur apud Ambrosium, & in exemplaribus nonnullis veteris editionis Latinæ *Apud quos & hospitor*, in nonnullis Græcis codicibus inueni.

20 *Osculo sancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Id est, Sanctè amate inter vos. Petita est autem hæc loquutio vel à consuetudine illa mutuò sese osculandi in salutando, Iudæis magis quàm Græcis familiari: vel mutuæ osculationis ritu in Cœna Domini, ad summam illam animorum consensionem declarandam: quem ritum disertè declarat Iustinus Apologetico secundo. Vide 2.Cor.13.12.

22 *Non amat*, οὐ φιλεῖ. Id est odit & execratur, nempe sciens prudens, quod est peccatum in Spiritum sanctum. Sunt enim apud Hebręos hæc dicendi genera nõ ἐλαττωτικὰ sed αὐξητικά. *Maran atha*, μαρὰν ἀθά. Alii codices scribunt vno verbo μαραναθά, quod video eruditis nõnullis placere, quasi vna sit dictio Syriaca, idem declarans atque apud Hebræos חרם [*cherem*,] perperam tamen scripta à librariis, vt alia pleraque peregrina, quum scribendum fuerit Maharanatha. Aliis placet duas esse dictiones, nempe מרן [*maran*,] Dominus, & אתא [*atha*], venit. vt etiam legitur in Syra & Arabica interpretatione, quam expositionem vt genuinam amplector. Alii etiam tres, nẽpe מרא [*mare*,] Dominus, ן finale, noster, אתא [*atha*,] venit. Sed quoquo modo legas, non satis aptè consideratur significatio huius vocabuli in hoc loco interpretando, quum potius sit τεχνικῶς accipiendum. Sic enim signatur species extremi anathematis, quia nimirum ea erat eius formula quæ videtur etiam describi Enochi, septimi ab Adamo, verbis, Iudæ 14. quòd qui in eo damnatus esset, Domino quasi in manus citra vllam veniæ spem dederetur. Nam etiam Augustinus ep. 78, interpretatur, *Quousque Dominus veniat*. vt ea sit fortasse species tertia anathematis quam Thalmudistæ vocant שמתא [*schammatha*,] sicut refertur in Thesbi Eliæ. Nam alioquin causa non erat cur Corinthios alloqueretur Chaldaicè, nisi vocabulum hoc fuisset Ecclesiis familiare, vt Amen, Aleluia, & alia nonnulla. Quòd si vera est potius eorum opinio qui vnicum vocabulum esse volunt, idem declarans atque Hebræorũ חרם [*cherem*,] miror sanè cur non posteriore loco posuerit ἀνάθεμα, Syriaci nimirum vocabuli explicationem, vt in Abba. Quid si igitur vel librarii mutarunt ordinem, vel ἀνάθεμα ad marginem pro Syriaci vocabuli interpretatione annotatum, postea in contextum irrepsit? Sed nihil hîc ausim aut velim affirmare.

24 *Amen*, Ἀμήν. Id est, ita est. Est enim confirmantis potius quàm optantis: nisi libeat interpretati ἡ ἀγάπη μου μεθ᾽ ὑμῶν, &c. *charitas mea* [*sit*] *cum vobis omnibus in Christo Iesu*. sicut subiici solet extremis epistolis, *Vale, & nos ama*.

Philippis, ἀπὸ Φιλίππων. Sic scriptum inueni in omnibus Græcis codicibus: sed non dubium est quin sit Epheso scripta, vt dixi suprà, ver. 5. vt etiam in Syra & Arabica editione disertè scribitur. Res autẽ ipsa clamat, istiusmodi subscriptiones posterioribus temporibus à quibusdam non satis consideratè additas fuisse.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS POSTERIOR.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως·

4 Ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

5 Ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν.

6 Εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν·

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per Dei voluntatem, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, vnà cum sanctis omnibus qui sunt in tota Achaia.

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 ⁞Benedictus ⁚Deus ac Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater *inquam* ille ⁚ misericordiarum & Deus omnis consolationis *auctor*:

4 Consolans nos, in omni oppressione nostra: vt possimus *positos* in quauis oppressione consolari, ⁚ ea ipsa cōsolatione qua nos ipsos Deus consolatur.

5 Nam sicut abundant ⁚perpessiones Christi in nobis, ita per Christum abundat etiam consolatio nostra.

6 ⁚Siue autem ⁚premimur, pro vestra consolatione ac salute ⁚*premimur*: siue consolationem recipimus, ⁚ *cōsolationem recipimus* pro vestra consolatione, efficaci *in vobis* ad toleratione̅ earundem perpessionum quas & nos perpetimur: & spes nostra firma est de vobis:

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in vniuersa Achaia.*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus totius consolationis:*

4 *Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra: vt possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt, per exhortationem qua exhortamur & ipsi à Deo.*

5 *Quoniā sicut abundāt passiones Christi in nobis, ita & per Christū abundat consolatio nostra.*

6 *Siue autem tribulamur, pro vestra exhortatione & salute: siue exhortamur, pro vestra exhortatione & salute, quæ operatur tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur: & spes nostra firma est pro vobis.*

Ephes. 1. 3. 1. pet. 1. 3.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Id est, Laus & gloria tribuatur. Sic enim homines benedicunt Deo, vt alibi exposuimus. *Deus ac Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15.24. *Misericordiarum*, τῶν οἰκτιρμῶν. Hebr. רחמים [*rachamim*,] id est summè misericors. Hæc enim est emphasis pluralis numeri.

4 *Ea ipsa consolatione*, διὰ τῆς παρακλήσεως. Sic interpretor propter adiunctum articulum. Vulgata, *Per exhortationem*, & id quidem malé. quanuis consolatio sit exhortationis species. Sic etiam mox versu 6, malè vertit παρακαλούμεθα, exhortamur, pro consolationem accipimus.

5 *Perpessiones Christi*, τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ. Id est, Ærumnæ quas ob Christum perpetimur, siue quas in nobis perpetitur Christus, vt Rom. 8.17, & Col. 1.14. Quod autem attinet ad πάθημα, de eo diximus Rom. 7.5.

6 *Siue autem premimur*, εἴτε δὲ θλιβόμεθα. Multiplex est huius loci lectio, eadē tamen manente sententia. Sic enim legitur in Complutensi editione, & quinque vetustis codicibus, atque adeo in Græcis scholiis, vt post πάσχομεν subiiciatur καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν: ac deinceps sequatur εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, εἰδότες, &c. Vulgata autem editio legit, εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς παρακλήσεως ὑμῶν καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης, &c. quam scripturam Syrus etiam & Arabs inter-

pretes sequuntur, eo excepto quòd Syrus non repetit nomen σωτηρίας post παρακαλούμεθα: Arabs verò pro ὑπὲρ τῆς παρακλήσεως repetito, vsus est particula quæ idem valet atque ὡσαύτως, *similiter*. Quidam denique istud τῆς ἐνεργουμένης &c. subiiciunt priori membro εἴτε θλιβόμεθα. Ex his autem lectionibus tam variis, eam vt simplicissimam & maximè perspicuam sum amplexus, quam Syrus & Arabs interpretes probarunt. *Premimur*, θλιβόμεθα. Repetiimus hoc verbum, vt & mox verbum παρακαλούμεθα, *consolationem recipimus*, sic postulante sententia, sequuti etiam in eo Syram & Arabicam interpretationem, ellipsi Paulo familiari, vt Rom. 12,6, & infrà, 2.10: & 5.13. Quòd si tamen initio huius versiculi expungatur particula δὲ, (quam scripturam in vno manuscripto codice inueni) nihil erit supplendum, sed hæc omnia vsque ad καὶ ἡ ἐλπὶς, &c. *& spes*, &c. pendebunt à verbo περισσεύει, *abundat*. *Efficaci in vobis*, τῆς ἐνεργουμένης. Vulgata & Erasmus, *quæ operatur*. Nam actiua significatione vsurpatur in his libris vbique τὸ ἐνεργεῖσθαι, vt Rom. 7.5, & infrà, 4.12, & Gal. 5.6, & Iac. 5.16. Quòd si tamen repetatur etiam in hoc membro nomen σωτηρίας, vt habet vulgata editio Latina, tum vertendum erit τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, *quæ efficitur in vobis per tolerationem*. id est interueniente toleratione. Nec enim tolerationem præcedit salus, sed consequitur. *De vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν Id est περὶ ὑμῶν. Nam has præpositiones sæpe permutari satis constat apud idoneos etiam auctores. Vulg. & Eras. *Pro vobis*.

Εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως.	7	⁖Quòd sciamus vos, sicut socii estis perpessionum, ita etiam *socios fore* consolationis.	7	*Sciētes quòd sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis.*
Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν.	8	Non enim volumus vos ignorare, fratres, ⁖de oppressione nostra quæ nobis euenit in Asia, nos summè grauatos fuisse supra vires, ⁖adeo vt prorsus animi penderemus, etiam quod ad vitam.	8	*Non enim volumus ignorare vos, fratres, de tribulatione nostra quæ facta est in Asia, quoniam supra modum grauati sumus supra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere.*
Ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ᾽ ἑαυτοῖς, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς·	9	⁖Sed ipsi ⁖apud nos ⁖decretū mortis habuimus, ne confideremus in nobisipsis, sed in Deo qui mortuos excitat:	9	*Sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, vt non simus fidentes in nobis, sed in Deo qui suscitat mortuos:*
Ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται· εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται.	10	Quí*que* ⁖ex tanta morte nos liberauit ⁖& liberat: in quo speramus nos adhuc etiam liberatum iri:	10	*Qui de tantis periculis nos eripuit & eruit: in quem speramus quoniam & adhuc eripiet.*
(Rom. 15. 30) Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.	11	⁖‖Vobis etiam vnà pro nobis operam conferentibus ad deprecandum, ⁖vt donum ex multis personis in nos *collatum*, ⁖per multos ⁖celebretur gratiarum actione ⁖pro nobis.	11	*Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis: vt ex multarum personis facierum, eius quæ in nobis est donationis per multos gratiæ agantur pro nobis.*

7 *Quòd sciamus*, εἰδότες. Videtur scribendum fuisse εἰδότων potius quàm εἰδότες, sed illud totum, *Et spes nostra*, &c. interiectum est. Et eiusmodi participia Hebræorum gerundiis respondentia, sæpe in his libris occurrunt.

8 *De oppreßione*, ὑπὲρ τῆς θλίψεως. Iterum ὑπὲρ pro περὶ, vt suprà versu 6. sicut in illo Virgilij, *Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa*. *Adeo vt prorsus animi penderemus*, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς. Id est, vt prorsus perplexi & inopes consilii essemus quomodo periculum vitæ euaderemus, quod ad humana videlicet præsidia. Dicitur enim ἀπορεῖσθαι qui non nouit quomodo sese ex aliqua difficultate expediat: cuius verbi vim auget præpositio ἐξ, vt infrà 4.8. Vulg. *ita vt tæderet nos*, sententia non modò nō expressa, sed etiā deprauata. Erasmus, *Vt desperauerimus*: à quo verbo libens abstinui.

9 *Sed*, ἀλλά. Erasmus, *Quinetiam*, ἀλλὰ καὶ, quasi amplius aliquid significetur quàm superiore versiculo. Ego verò existimo declarari ab Apostolo quo consilio Deus ipsum voluerit eousque premi. *Apud nos*, ἐν ἑαυτοῖς. Id est, intus & in animo. Vulgata & Erasmus, *In nobisipsis*.

Decretum mortis habuimus, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου. Id est, Nobis constitutum & decretum erat mori. Est autem metaphora ab iis sumpta in quos pronunciatum est capitis iudicium, vt τὸ ἀπόκριμα præcisum mortis decretum declaret, quum alioqui secretionem significet. Quibusdam verò placet pro responso seu denuntiatione accipere: quasi præsentia pericula præsentem mortem veluti denuntiarent: sicut etiam conuertit Vetus interpres. Mihi tamen videtur simplicissima prior interpretatio.

10 *Ex tāta morte*, ἐκ τηλικούτου θανάτου. Summa illa pericula κατ᾽ αὔξησιν vocat mortem. Vulgata, *Ex tantis periculis*, non expressa illa amplificatione. Ambrosius videtur legisse ἐκ τηλικούτων θανάτων, ex tantis mortibus. quod legit etiam Syrus interpres: Arabs verò ἐκ τούτου θανάτου, ex ista morte, quod etiam videtur simplicius. *Et liberat*, καὶ ῥύεται. Syrus hoc non legit, neque Claromontanus codex. & fortassis hoc redundat.

11 *Vobis etiam vnà*, &c. συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν, &c. Vulgata, *Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis*. Erasmus, *Simul adiuuantibus & vobis per deprecationem pro nobis*: acsi scriptum sit, τῇ ὑπὲρ ἡμῶν δεήσει. Sententia verò sic etiam eadem manet. *Vt donum ex multis*, &c. ἵνα ἐκ πολλῶν, &c. Primùm omnium rectè (meo iudicio) annotauit Valla traiectionem articuli: quasi scriptum sit ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ἡμᾶς χάρισμα. neque causa erat cur hac traiectione offenderetur Erasmus, cuius simile exemplum occurrit hoc ipso capite, versu 24, vbi scriptum est ὑμῶν τῆς πίστεως, pro τῆς ὑμῶν πίστεως. Quod autem attinet ad ἐκ πολλῶν προσώπων, præpositionem ἐκ simpliciter ita accipio vt causam instrumentalem declaret. Hoc enim dicit Apostolus, fore vt quum per multorum deprecationem fuerit è periculis liberatus, (quam liberationem χάρισμα vocat) per multos vicissim agantur gratiæ pro eo beneficio: vnde rectè colligit sese communi Ecclesiæ totius bono affligi solere, vt explicat infrà, 4.15. Ergo προσώπων hoc loco nihil aliud declarat quàm ἀνθρώπων. Vulgata, *Ex multarum personis facierum*, manifestè corrupta lectione: quum semel dūtaxat scriptum sit προσώπων, vt mihi quidem omnino videatur interpres ad verbū conuertisse *Ex multorum facie*, vel (vt Erasmus quoque perobscurè vertit) *Ex multorum personis*. In quibusdam codicibus legitur ἐν πολλῷ προσώπῳ. quod & ipsum est admodum obscurum, ac fortassis perperam scriptum est pro ἐν πολλῶν προσώπῳ, id est publicè & coram multis, nimirum in publico cœtu. Legit enim Ambrosius In multorum facie. Syrus autem interpres pro ἐκ legit ἐν, & mox καὶ εὐχαριστηθῇ impersonaliter, vt ad verbum liceat interpretari, *vt donum in nos [collatum] sit multorū* (.i. beneficium multis cōmune) *& per multos agātur gratiæ pro nobis*. *Per multos*, διὰ πολλῶν. Castellio vertit *Ingentes gratiæ*, quasi διὰ πολλῶν neutro genere acceptū significet Multis verbis. Græca verò scholia, quia ἐκ πολλῶν προσώπων interpretantur de iis ipsis à qui-

bus agēdæ sint gratiæ, ne hoc posterius videatur redūdare, perinde explicarunt acsi subaudiretur τρόπων, id est multis modis. quæ interpretatio prorsus est violenta. *Celebretur gratiarum actione*, εὐχαριστηθῇ. Passiuum est hoc verbum, ideóque non potuit nisi verborum ambitu à nobis 5 explicari. Vulgata & Eras. *Gratiæ agantur pro dono.*

Pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. Complutensis editio & quatuor vetusti codices scriptum habent ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis. i. vestro nomine, vel quòd vestris precibus fuerim liberatus. Sed altera lectio mihi videtur huic loco melius cōuenire.

12 Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστί, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.

12 Nam gloriatio nostra hæc est, testimonium *videlicet* conscientiæ nostræ, quòd cū simplicitate ⁘ & sinceritate Dei, nō cum sapientia carnali, sed ⁘ cum gratia Dei versati sumus in mundo, ⁘ potissimùm autem ⁘ apud vos.

12 *Nam gloria nostra hæc est, testimoniū conscientiæ nostræ, quod in simplicitate & sinceritate Dei, & non in sapientia carnali, sed in gratia Dei, conuersati sumus in mundo, abundantius autem ad vos.*

13 Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε.

13 Non enim alia scribimus vobis ⁘ quàm ⁘ quæ legitis ⁘ aut etiam agnoscitis. spero autem vos ⁘ etiam ad extremum agnituros.

13 *Non enim alia scribimus vobis quàm quæ legitis & cognoscitis. spero autem quod vsque in finē cognoscetis.*

14 Καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

14 Sicut & aliquatenus agnouistis, nos ⁘ gloriationem vestram esse, quemadmodum & vos nostra *estis*, ⁘ in diem Domini Iesu.

14 *Sicut & cognouistis nos ex parte, quod gloria vestra sumus sicut & vos nostra, in die Domini nostri Iesu Christi.*

15 Καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε·

15 Itaque hac fiducia ⁘ prius volui ⁘ ad vos venire, vt ⁘ secūdam gratiam haberetis:

15 *Et hac confidentia volui prius venire ad vos, vt secundam gratiam haberetis:*

16 Καὶ δι' ὑμῶν διελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ Μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν.

16 Et per vos transire in Macedoniam, & rursum à Macedonia venire ad vos, & ⁘ à vobis deduci in Iudæam.

16 *Et per vos transire in Macedoniam, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.*

12 *Et sinceritate Dei*, καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ. i. Candore, & animi quasi perspicuitate sancta & vera, vt testis est Deus ipse. Cæterùm Syrus & Arabs paulo aliter hunc locum distinguūt, idq; (vt mihi quidē videtur) rectius, nempe hoc modo, ὅτι ἐν ἁπλότητι (Arabs addit τελείᾳ id est integra siue 10 minimè fucata, vt ab Hebræis accipitur תם [tā]) καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφημεν: *quòd cū simplicitate & sinceritate, & gratia Dei, ac non cum sapientia carnis versati sumus*, &c. *Cum gratia Dei*, ἐν χάριτι Θεοῦ. Id est, fretus ea sapientia quam Deus mihi cælitus est gra- 15 tificatus. Gratiam enim μετωνυμικῶς accipit pro ipso dono: & pro specie posuit genus ipsum, vt apparet ex antithesi: quanuis nihil prohibeat cum sapientia adiungere reliqua Spiritus dona. *Potissimùm autem*, περισσοτέρως δὲ. Vulg. & Eras. nonnihil horridè, *Abundantius autem.* 20

Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Id est παρ' ὑμῖν, vt apud Demosth. πρὸς ὑμᾶς ζῶσι, apud vos degentibus. Vulg. *Ad vos.* Erasm. *Erga vos.* Sic accipitur infrà, 3.4.

13 *Quàm*, ἀλλ' ἢ. Id est ἢ. Sic Plato in Apologia, τίνα ἄλλον λόγον ἔχουσι βοηθοῦντες ἐμοί, ἀλλ' ἢ τὸν ὀρθὸν καὶ δίκαιον; Syrus 25 legit ἀλλ' ἃ, *sed quæ*. Arabs autē videtur legisse aliud quiddam valde obscurum. *Quæ legitis*, ἃ ἀναγινώσκετε. Non dissimilis locus occurrit infrà, 3.3. Venustè autem dicit Paulus se non aliud scribere quàm quod legeretur, id est candidè, sincerè & absque vllo fuco scribere: vt eam sin 30 ceram simplicitatem probaret quam sibi tribuerat superiore versu. Nam qui tecta aut fucata oratione vtitur, meritò sanè dicitur alia scribere quàm quæ leguntur: veluti si qua honesta mulier dicat se non aliam faciem adferre quàm quæ spectatur: quod non possit ei tribui quæ sese fu- 35 co illinat, & quîcum (vt inquit ille) facies sua nō dormiat. Videtur tamen hæc expositio nimium frigida doctissimo interpreti. Itaque pro ἀναγινώσκετε exponit recognoscitis, id est tacito animi consensu vera esse intelligitis: ἐπιγινώσκετε verò, agnoscitis, id est vestro consensu approbatis. 40 sicut agnoscere liberos accipitur apud iurisconsultos αὐτὶ τοῦ προσποιεῖσθαι. *Aut etiam agnoscitis*, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. Id est, aut etiam ipsi iam satis nostis & persuasa habetis, vt Syrus interpres vertit. vt non iam epistolam, sed ipsos eorum animos faciat Apostolus sui illius perpetui candoris te- 45 stes, quo erga ipsos vsus fuerat. quæ expositio videtur optimè cohærere cū iis quæ subiiciuntur. Nam alioqui quāuis oratio sit animi interpres, tamen non ita difficile est candorem scribendo simulare. Aut, *Agnoscitis*, nempe vt iam antè vobis nota, vel saltem iis prorsus respondentia 50 quæ olim ex me præsente audistis. sicut Basil. 1. epist. testatur se ἐπιγνῶναι. i. agnouisse epistolā à Gregorio profectā. sicut, inquit, quosdā agnoscimus esse quorūdā filios, ex eo quòd parentū vultū referant. Cæterùm in Græcorū scholiorum cōtextu non legitur hoc mēbrū, sed librariorū in- 10 curia prætermissum est, vt ex interpretatione apparet. Exponunt autem τὸ ἀναγινώσκειν non vti nos fecimus, Legendi verbo, sed Recognoscendi. Recognoscimus verò quæ reminiscēdo cognoscimus: vnde ἀνάγνωσιν Macrobius repetitā cognitionē interpretatur. ἐπιγινώσκειν autē accipiunt de 15 simplici cognitione: quasi diceret Apostolus se non alia scribere quàm quorū poterāt ipsi Corinthii recordari, aut etiā quæ sponte ipsi scirent & intelligerēt, etiāsi nō ea suggereret. Verùm ea interpretatio mihi videtur violēta, nec satis cum præcedentibus & sequentibus cohærere. Vetus 20 interpres legit καὶ ἐπιγινώσκετε, & cognoscitis, sublata disiunctiua particula. *Etiam ad extremum*, ἕως τέλους, id est perfectè. Huic enim opponitur τὸ ἀπὸ μέρους, id est ex parte. Vos, inquit Paulus, quis sim cognouistis aliqua ex parte, vt qui apud vos fuerim tandiu versatus, & ad vos etiam 25 antea scripserim. Spero autem fore vt eundē esse me porro cognoscatis, vt finis respondeat principio.

14 *Gloriationem vestram esse*, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν. Nā ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, non αἰτιολογικῶς, pro Siquidem aut Quoniam, vel ex eo apparet quòd in nullis codicibus 30 adscriptum inuenimus punctum post μέρους, sed simplicem tantùm distinctionem. Gloriatio autem Pauli hæc erat in Domino, quòd Corinthios lucrifecisset: Corinthiorum verò, quòd à tali Apostolo tam purè ac sincerè fuerant instituti. *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Sic malo con- 35 uertere quàm In die, quia non præcessit ἐσόμεθα, *erimus*, sed ἐσμέν, *sumus*. Diem autem vocat Domini Iesu, siue, vt in aliis codicibus legitur, Domini nostri Iesu Christi, diem illum quo supremus ille iudex sedebit, vt declarat ipse Apostolus Rom. 2.16.

15 *Prius*, πρότερον. Hoc refero ad verbum ἐβουλόμην, vt 40 sit sensus, antea fuisse decretū Apostolo ipsos inuisere ante Macedonas. Paulò post verò ostēdet sese non leuitate aliqua, sed iustis de causis consiliū mutasse. Sic enim etiā scribitur hic locus in vetustis codicibus, ἐβουλόμην τὸ πρότερον πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν. *Secundam gratiam*, δευτέραν χάριν. Id 45 est alterū hoc beneficiū. Græci χάριν interpretantur χαράν, id est gaudium, sicut in vernaculo nostro sermone vocamus *vn plaisir* tum beneficium ipsum, tum etiam voluptatem quæ ex eo percipitur. Eras. *Geminam gratiam.*

16 *A vobis*, ὑφ' ὑμῶν. In vno codice scribitur ἀφ' ὑμῶν, 50 *à vobis*, id est à vestra regione.

Τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μήτι ἄρα τῇ ἐλαφρείᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι, ἵνα ᾖ παρ᾽ ἐμοὶ τὸ ναὶ, καὶ τὸ οὔ;

Πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ.

Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν δι᾽ ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι᾽ ἐμοῦ καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν.

Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμὴν, τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι᾽ ἡμῶν.

Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς, Θεός.

17 Hoc igitur ¨quum deliberarem, nunquid leuitate sum vsus? aut num quæ delibero, ¨secundum carnẽ delibero, ¨vt sit apud me Etiam & Non?

18 ¨Imò ¨fidelis Deus *nouit* sermonem nostrum apud vos, nõ fuisse Etiam & Non.

19 Nam Dei Filius Iesus Christus qui inter vos per nos prædicatus est, *id est* per me & Syluanum ac Timotheum, ¨non fuit Etiam & Non, ¨sed fuit Etiam in ipso.

20 Quotquot enim *sunt* promissiones Dei, in ipso ¨*sunt* Etiam, ¨& in ipso *sunt* Amen, ¨ad Dei gloriam ¨per nos.

21 Porro ¨qui nos confirmat vobiscum in Christum, ¨& qui vnxit nos, Deus *est*.

17 *Quum ergo hoc voluissem, nunquid leuitate vsus sum? aut quæ cogito, secundum carnem cogito, vt sit apud me Est, & Non?*

18 *Fidelis autẽ Deus quia sermo noster qui fit apud vos, non est in illo Est & Non.*

19 *Dei enim Filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me & Syluanum & Timotheum, non fuit Est & Non, sed Est in illo fuit.*

20 *Quotquot enim promissiones Dei, sunt in illo Est, ideo & per ipsum Amen, Deo ad gloriam nostram.*

21 *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christũ, & qui vnxit nos, Deus.*

---

17 *Quum deliberarem*, βουλευόμενος. Vulg. *Quum voluissem*, βουλόμενος. Eras. *Quum in animo versarem*, διανοούμενος, vel ἐνθυμούμενος. Idem tamen mox vertit βουλεύομαι, cogito, cum Vetere interprete, quem alioquin frequenter solet reprehendere quòd copiam affectet minimè necessariam. *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est hominum more, qui temere vel commodi sui causa solent polliceri quiduis, & leuiter consilium mutare? quod antè significauit vocabulo ἐλαφρείας, à ceruorum leuitate ducto. Aliis placet contraria prorsus sententia exponere, Secundum carnem, id est vt homines solent, qui videlicet sine exceptione constituunt quicquid libuit, ideóque sæpe sua spe falluntur? quum sancti nihil soleant decernere nisi addita cõditione cuius fit mentio Iac.4.15. Sed alteram interpretationem potius amplector. *Vt sit apud me Etiam & Non?* ἵνα ᾖ παρ᾽ ἐμοὶ ναὶ καὶ οὔ; Id est, Vt aliquid modò affirmem, modò negem? Nam τὸ ναὶ quod conuertimus Etiã, declarat affirmantẽ sermonẽ, τὸ οὒ negantem, vt diximus Matt.5.37. quam scripturam vt simplicissimã sum sequutus, non modò Veteris Latini interpretis, sed etiã vnius ex vetustis manuscr. codicibus bonæ fidei auctoritate confirmatã. Suspicor autem hunc locũ fuisse ex similiũ locorum collatione deprauatũ, nempe Mat.5.37, & Iac.5.12. Eras. igitur repertam in plerisque codicibus scripturam amplexus, nempe ἵνα ᾖ παρ᾽ ἐμοὶ τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ οὒ οὔ, vertit *vt sit apud me [quod est] Etiam, Etiã: & [quod est] Non, Non*: quum tamen vt sententia respondeat Apostoli scopo, potius dicẽdum fuerit, *vt apud me [quod est] Etiam, sit Non, & [quod est] Non, sit Etiã.* Vult enim Paulus eos refutare qui ipsum tanquã inconstantem aut etiã mẽdacem arguere posse videbantur. Syrus verò eam dem illam lectionem sequutus, quæ duplicat ναὶ, & οὒ, aliter tamen est interpretatus, quasi videlicet ante ἵνα ᾖ, supplendum fuerit ὅτι ἔδει, *quod oportuerit* (de qua ellipsi diximus sæpe antea, & quidem in primis Ioh.13.18) & παρ᾽ ἐμοὶ idem declaret atque *in his quæ deliberaui*, vt sit fundamentum obiectionis quam postea refutat Apostolus, quòd videlicet oportuerit eum in suis dictis & deliberatis constantem inueniri. Arabs etiã similem ellipsin excogitauit, sed supplet ὅτι δεῖ *quod oporteat*, & pro παρ᾽ ἐμοὶ legit ἐν αὐτῷ, *in eo*, nempe Christo, vt sit hæc sententia, Apostolum in eo peccasse videri, quòd id non præstitisset quod se facturũ affirmasset, quoniam veros Christi seruos oporteat reipsa præstare, quod sese facturos vel affirment vel negent. Sed planior multo & accommodatior est scriptura quam sum amplexus.

18 *Imò*, δέ. Id est μᾶλλον δὲ, vt rectè exposuit Erasmus, quum subiiciatur interrogationi. Sed nihil tamen subaudio inter præcedentem interrogationem & hanc responsionem. *Fidelis Deus*, πιστὸς ὁ Θεός. Id est verax, & de cuius fide sit nefas dubitare. Est autem in his verbis species iurisiurandi ἐλλειπτικὴ, quasi Paulus calumniæ depulsionem à persona transferens ad doctrinam, de cuius retinenda auctoritate potissimum laborabat, sic planè scripserit, Testis est mihi Deus ipse fidelis & omni exceptione maior. Vel, (qua in re etiam auctorem habeo Arabem interpretem) *Nouit* Deus fidelis *testis*, me vobis eandem veritatem constanter prædicasse. Vocat enim τὸν λόγον Paulus prædicationem Euangelii, non autem quod antea decreuerat, vt putauit Erasmus.

19 *Non fuit Etiam & Non*, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ. Id est, non fuit varius & inconstans, sed prorsus idem. Vulgata, *Non fuit in illo Est & Non*, deprauatè. Nam *In illo*, irrepsit ex sequente versiculo. In duobus autem codicibus pro ἐγένετο legimus ἐστι, quam lectionem sequutus est Vetus interpres, eadem manente sententia. *Sed fuit Etiam in ipso*, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. Id est, idem semper & vnus fuit in Deo. Nam ἐν αὐτῷ ad Deum necessariò pertinet, cuius Filius est ipse Christus, constantissima Patris veritas.

20 *[Sunt] Etiam in ipso*, ἐν αὐτῷ τὸ ναί. Id est, omnes in vno Christo proponuntur exhibendæ ac præstandæ, constante ac inuariata ratione. Nec enim possumus Deo aliter quàm in vno filio placere, ac proinde promissionum participes fieri. *Et in ipso [sunt] Amen*, καὶ ἐν αὐτῷ ἀμήν. Id est, Et in ipso sunt exhibitæ ac completæ, quum ille videlicet munere suo defunctus, & sibi & nobis hæreditatem illam cælestem creuerit. Itaque τὸ ναὶ ad promittentem refero, qui Christum vt vnum certúmque promissionum scopum proposuerit: τὸ ἀμὴν verò ad Christũ ipsum qui illas impleuerit, vt nobis quoque ratæ fuerint. Nam τὸ ναὶ spondentis est, τὸ ἀμὴν verò ratum habentis quod dictũ est aut factum. de quo diximus 1.Cor. 14.16. Sicui tamen nimium arguta videbitur hæc distinctio, non incommodè dixerit Apostolum, Hebræorum more, & emphaseωs causa bis idem dixisse, diuersis tamen linguis, vt in Abba Pater. Sed Vetus interpres totum hunc locum ita legit, διὸ καὶ δι᾽ αὐτοῦ τὸ ἀμὴν, *ideo & per ipsum [sit] Amen*, quo modo etiã in vno Græco exẽplari scriptũ inuenimus. & eam quoque sequutus Arabs suppleuit verbũ *Præstatur*. *Ad Dei gloriã*, τῷ Θεῷ εἰς δόξαν. Id est vt Deo cedat gloria, vt Græca scholia rectè exponunt. Sed hæc traiectio videtur paulo obscurior in Latino sermone, si cum Vetere interprete & Erasmo conuertamus ad verbum, Deo ad gloriam. Reperio autem in omnibus codicibus Græcis distinctionem additam post ἀμὴν, vt τῷ Θεῷ commodè non possit cum præcedentibus connecti. quod tamen faciendum est, si Veterem interpretem sequamur. *Per nos*, δι᾽ ἡμῶν. Id est, Vt per nos, Euangelii videlicet ministros, Dei gloria in Christo patefiat. nisi malimus, eadem tamen manẽte sententia, hoc connectere cum præcedẽtibus. sic enim omnes promissiones sunt Etiam & Amen in Christo vt ad hoc ipsum beneficium nobis applicandum Deus ministrorum opera vtatur. Vulg. *Nostram*, id est ἡμῶν, sublata præpositione. quod non placet.

21 *Qui nos confirmat vobiscum*, ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν. Hæc distinctio ostendit de quibus dictum sit δι᾽ ἡμῶν, id est per nos, superiore versiculo, nimirum de ministris Verbi. Vult enim Paulus ostendere quomodo valeat ductum argumentum à Christi persona ad ministros Verbi, quia nimirum quod Christus præstitit, hoc ipsum annuntiatur à ministris, & idem Christi Spiritus per ministros Ecclesiá regit. Non desunt qui legant *Vos nobiscum*. *Et qui vnxit*, καὶ χρίσας. De ministris loquens quos Spiritus Dei di-

citur vngere, alludit ad Sacerdotum & Prophetarũ atque adeo regum vnctionem in Lege vſurpatam. quanuis fateor hoc etiam poſſe in genere de omnibus fidelibus dici, vt 1.Pet.3.9. Sed ſpectandũ de quo hîc laboret Paulus, nẽpe de aſſerenda miniſterij ſui & ſuorũ collegarũ dignitate, aduerſus eorũ calũnias qui ipſum accuſabãt leuitatis, quaſi Spiritu Dei non regerentur, vt qui ad eos non veniſſent ſicut polliciti fuerant. Quòd ſiquis hoc velit ad chriſmatis vſum referre, ineptiſſimè fecerit, quum in Apoſtolicis ſcriptis nulla ſit ne tenuiſſima quidem iſtiuſmodi vnctio-5 nis mentio. Arabs autem poſt εἰς χριστὸν addit Θεὸς, & iſtud καὶ χρίσας ἡμᾶς, ſequenti verſiculo attexit.

Ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.	22	Qui etiam obſignauit nos, deditque "arrhabonem Spiritus in cordibus noſtris.	22	*Qui & ſignauit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus noſtris.*
Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον.	23	"Ego verò teſtem Deum inuoco "in animam meam, me *idcirco* nondum veniſſe Corinthum, vt vobis parcam.	23	*Ego autem teſtem Deũ inuoco in animam meam, quòd parcens vobis, non veni vltrà Corinthum.*
Οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ γὰρ πίστει ἑστήκατε.	24	Non quòd "dominemur veſtræ fidei, ſed *quòd* adminiſtri ſimus "gaudii veſtri. nam fide ſtatis.	24	*Non quia dominamur fidei veſtræ, ſed adiutores ſumus gaudij veſtri. nam fide ſtatis.*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς.	1	Hoc autẽ mihi faciẽdum iudicaui, ne rurſus ad vos "cum triſtitia venirem.	1	*Statui autẽ hoc ipſum apud me, ne iterum in triſtitia venirem ad vos.*
Εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ;	2	Nam ſi ego triſtitia vos afficiam, "quis eſt qui exhilaret me, niſi is ipſe qui triſtitia fuerit affectus ex me?	2	*Si enim ego cõtriſto vos: & quis eſt qui me lætificet, niſi qui contriſtatur ex me?*
Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτὸ, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν· πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ πάντων ὑμῶν ἐστιν.	3	Et "hoc ipſum vobis ſcripſi, ne, quũ venero, "triſtitiam capiã ex iis de quibus oportebat me gaudere: "confiſus de vobis omnibus, meum gaudium, omnium veſtrûm *gaudium* eſſe.	3	*Et hoc ipſum ſcripſi vobis, vt non, quum venero, triſtitiam ſuper triſtitiam habeam de quibus oportuerat me gaudere: confidens in omnibus vobis, quia meum gaudium, omnium veſtrum eſt.*
Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς.	4	Nã ex multa oppreſſione & anxietate cordis ſcripſi vobis, per multas lacrymas: non vt triſtitia afficiamini, ſed vt cognoſcatis charitatẽ quã habeo abundantiſſimam erga vos.	4	*Nã ex multa tribulatione & anguſtia cordis ſcripſi vobis per multas lacrymas: non vt contriſtemini, ſed vt ſciatis quam charitatem habeam abundantius in vobis.*
Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλ' ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, πάντας ὑμᾶς.	5	Quòd ſiquis "triſtitiã attulit, "non mihi triſtitiam attulit, "ſed quadantenus, ne *illum* aggrauem, vobis omnibus.	5	*Siquis autem contriſtauit, non me contriſtauit, ſed ex parte, vt non onerem omnes vos.*

22 *Arrhabonem*, ἀρραβῶνα. Hebræi, à quibus Græci hoc vocabulum ſumpſerunt, ערבון [*herabon*] vocant id omne quo dato confirmatur promiſſio. ideo Vetus interpres pignus conuertit. Sed arrha ſiue arrhabo peculiariter dici-10 tur pars aliqua perſoluta pretii in venditione interuenientis, vt fides fiat reliquæ perſoluendæ ſummæ. Tranſlatitiè igitur Paulus dicit fideles accipere à Deo Spiritus dona, ac præſertim fidẽ, quæ ipſos reddat vẽturæ ſalutis ſecuros.

23 *Ego verò*, ἐγὼ δέ. Hinc oportuit auſpicari ſecundum 15 caput. *In animã meã*, ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. i. in meũ caput. ſiue vitæ meæ periculo. Nam in vero iureiurando Deus nõ tantùm vt teſtis, ſed etiam vt vindex aduocatur, ſicut diximus 1.Cor.15.31. Sic apud Hebræos additur לנפשי [*lenaphſchi.*] Caſtellio interpretatur *Teſtem animi mei*, id eſt ſentẽ-20 tiæ ſiue voluntatis: quam rectè, ipſe viderit.

24 *Dominemur*, &c. κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, id eſt τῆς ὑμῶν πίστεως, vt ſuprà, 1.11. Eraſ. *Dominemur vobis [nomine] fidei*, quaſi ſubaudiatur ἕνεκα, vt vitetur traiectio articuli. Sed hoc planè eſt violentum. Cæterùm hoc addit Paulus quòd 25 alioquin videri poſſet nimium imperioſè loquutus: quaſi dicat, Quod autem dixi me *idcirco* non veniſſe vt vobis parcerẽ, ſic accipite non quaſi pro meo iure poſſim apud vos quiduis in religione & conſciẽtiis veſtris obſtringendis vel relaxandis, ſed quia ſum Dei adminiſter ad vos cõ-30 ſolandos & erigendos. Caſtellio, *Non quòd vobis fiduciam derogemus, ſed conſulimus veſtro gaudio.* Obſecro verò quid eſt ſumma impudentia quiduis audere in interpretando, ſi hoc non eſt? *Gaudij*, τῆς χαρᾶς. Gaudiũ ac pacem conſcientiæ, cuius Deum fecit auctorem, ſe verò admini-35 ſtrum cum collegis, tacitè opponit tyrannico terrori: ſimúlque proprium Euangelii finem deſignat.

IN CAPVT II.

1 *Cũ triſtitia*, ἐν λύπῃ. i. triſtitiæ cauſam vobis adferens, quod futurum erat ſi prius ad eos veniſſet quàm reſipuiſſent, ſicut ab eo ipſo fuerãt admoniti priore epiſtola, cuius etiam reſpectu addidit particulã πάλιν. Priorem enim epi-10 ſtolam mittens, quodammodo ad eos venerat.

2 *Quis eſt*, καὶ τίς ἐστιν. Vulg. & Eraſ. *Et quis eſt*. Ego verò exiſtimo καὶ prorſus περιττεύειν. Hic enim eſt ſenſus, Conſtitui omnino ita ad vos venire vt nullam vobis rurſus adferam triſtitiæ occaſionem. Nam ſi vos affecerim moleſtia, quis 15 ſuperſit qui me exhilaret? Vos enim ii vni eſtis ex quibus nunc poſſim voluptatem capere: quibus iterum moleſtia affectis, non eſt quòd aliunde gaudium ſperem. Sed ſingulari numero dicit ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ, tacitè (vt ex ſequentibus apparet) eum deſignans quem iuſſerat tradi 20 Satanæ: nunc autem in primis ſibi conciliatũ cupit, quòd eum reſipuiſſe intellexiſſet. Quòd ſiquis velit ſeruare particulam καὶ, ita explicanda eſt vt ET in illo Vergilii verſiculo, *& quis nomen Iunonis adoret Præterea?*

3 *Hoc ipſum*, τοῦτο αὐτό. Illud ipſum nempe quod illi ac 25 vobis moleſtiam attulit. Hoc enim ad priorem epiſtolam referendum eſt, qua illum iuſſerat tradi Satanæ. Itaque ἔγραψα non conuerti ſcripſeram, ſed ſcripſi: nec ἐλθὼν, *quum veniſſem*, ſed *quũ venero*, cũ Vet. inter. nec λύπην ἔχω, *triſtitiã caperẽ*, ſed *triſtitiã capiã*. *Triſtitiã cap.* λύπην ἔχω. Vulg. 30 *Triſtitiam ſuper triſtitiam habeam*, λύπην ἐπὶ λύπῃ ἔχω, quod exiſtimo (perinde vt Eraſ.) trãſlatũ eſſe ex Phil.2.27. quãuis ita legerim in Compl. editione, & alio quodã cod. vetuſto. *Confiſus*, πεποιθώς. Quia, inquit, omnino ſperaui fore vt quod mihi diſplicere intelligeretis, ſtatim tollere-35 tis: quia mea gaudia exiſtimatis vobis eſſe communia.

5 *Triſtitiam attulit*, λελύπηκεν. Vulg. *Contriſtauit*. Eraſ. *Dolore affecit*. Ego illo modo malui interpretari, quia caſum non habet adiunctum. *Non mihi triſtitiam attulit*, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν. Quidam ſubaudiunt μόνον, tantùm, inter-

pretatione non modò violenta, (vt ego existimo) sed etiam minimè omnium apposita, quãuis eam sit amplexus Arabs interpres. Nõ enim in eo versatur Paul' vt illius incestuosi scelus exaggeret, (quod sanè faceret si non se dũtaxat, sed totam Ecclesiam diceret ab eo tristitia affectã) 5 sed contrà quantum potest illum subleuat ac consolatur post resipiscentiam. Primùm igitur quod simpliciter verum erat, quasi dubitans & sub conditione exprimit, Siquis, inquiens, tristitiam attulit. Deinde se ab eo negat vllo dolore affectũ: quasi dicat perinde abstersam esse illam 10 omnem molestiam acsi nunquam illam sensisset, quia nimirum ille resipuerat: sicut dicit Dominus fore vt iniquitatum nostrarũ amplius non recordetur. *Sed quadantenus*, ἀλλ᾽ ἀπὸ μέρους. Mecum, inquit Paulus, nullum est amplius ipsi negotium: superestis vos, quos omnes sanè 15 offendit. Sed hoc quoque Apostolus emollit, addens ἀπὸ μέρους, id est quadantenus, seu propemodum, Ne, inquit, aggrauẽ: id est ne iam per se grauato onus adiiciam quod potius detractum cupio. Sic igitur Chrysost. hũc locum simpliciter ac dilucidè (meo quidem iudicio) exponit, quo modo etiam & Syrus & Arabs hunc locum con- 5 uerterunt, apertè cõiungentes πάντας ὑμᾶς, *omnes vos*, non cum verbo ἐπιβαρῶ, sed cum verbo λελύπηκεν. Quidam tamen accipiũt ἀλλὰ pro *nisi*, & ita vertunt, *Non me contristauit, nisi aliquatenus, ne vos omnes onerem.* vt rationem reddiderit Paulus, cur scripserit, Si quis tristitiam attulit, quasi 10 de vno loquens, quum alioqui, vt liquet ex epistola priore, non multo minus molestiæ ipsi attulisset Corinthiorum in illo incestuoso corrigendo oscitantia, quàm ipsius incestuosi scelus. Sed durũ est accipere ἀλλὰ pro ἀλλ᾽ ἢ vel εἰμή. Nã alioqui quod attinet ad verbũ ἐπιβαρῶ, exhiberi potest 15 eius constructio cum quarto casu, aliis exemplis: nempe 1. Thess. 2.9, & 2. Thess. 3.6, quum alioqui ex vsu Græcæ linguæ tertio potius casui adiungatur.

---

6 Ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων·

7 Ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος.

8 Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.

9 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε.

10 Ὧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ ἐγώ. καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι, δι᾽ ὑμᾶς, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ.

11 Οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν.

12 Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρῳάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν Κυρίῳ, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ

6 Sufficit istiusmodi *homini* ista ¨mulcta¨ à pluribus *irrogata*:

7 ¨Vt econtrario potius vos *ei* condonetis, *eúmque* consolemini, nequo modo ¨redundante tristitia absorbeatur *vir* huiusmodi.

8 Quapropter precor vos vt ¨ratã faciatis in illũ charitatẽ.

9 Nam ¨in hunc finem etiam scripsi, vt cognoscerem probationẽ vestri, *id est* an ad omnia obedientes sitis.

10 Cui verò condonatis, & ego *condono*. nam & ego ¨siquid condonaui, cui cõdonaui, propter vos *id feci*, ¨ĩ cõspectu Christi, vt ¨ne intercipiamur à Satana.

11 Non enim illius ¨machinationes ignoramus.

12 Porrò quum venissem Troadem ¨ad *prædicandum* Euangelium Christi, ¨etiam si ostiũ mihi apertum erat per Dominum, non habui relaxationem

6 *Sufficit illi qui einsmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus:*

7 *Ita vt econtrario magis donetis & consolemini, ne fortè abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est.*

8 *Propter quod obsecro vos vt confirmetis in illum charitatem.*

9 *Ideo enim & scripsi vobis, vt cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis.*

10 *Cui autẽ aliquid donastis, & ego. nam & ego quod donaui, siquid donaui, propter vos, in persona Christi, vt non circumueniamur à Satana.*

11 *Non enim ignoramus cogitationes eius.*

12 *Quum venissem autem Troadem propter Euangelium Christi, & ostium mihi apertũ esset in Domino, non habui requiem spi-*

---

6 *Mulcta*, ἐπιτιμία. i. ἐπιτίμιον, pœna videlicet quã Canonicã vocãt. Sic enim malo accipere quàm pro obiurgatione, quã ἐπιτίμησιν vocant: ꝙ constare videatur ex iis quæ se- 20 quũtur, ac præsertim ex ver. 9 extremo, incestuosum illum non tantùm verbis obiurgatum, sed etiã reipsa, vt iusserat Apostolus, Satanæ traditũ, siue extra Ecclesiæ cõmunionẽ eiectũ fuisse. *A pluribus* [*irrogata*,] ὑπὸ τῶν πλειόνων. videlicet γενομένη, abũdãte articulo. vt 1. Cor. 9.19, & in- 25 frà 2.9. Sic autẽ declaratur τὸ πρεσβυτέριον. i. presbyterorum cœtus, cuius iudiciũ distinguitur à priuata coram duobus vel tribus testib. admonitione: ex quo etiã apparet, quum non dicat Apostolus ὑπὸ πάντων, i. *ab omnibus*, hęc iudicia non fuisse ab vniuerso fideliũ grege, vt nonnulli somniãt, 30 administrata: ac proinde quos Ecclesiæ nomine intelligat Christus Mat. 18.17, & quos iusserit Apostolus congregari, 1. Corinth. 5.4.

7 *Vt ecõtrario*, ὥστε τοὐναντίον. i. Vt ꝑ eo ꝙ antea illũ seuerè vlti estis, nũc illi cõdonetis: ꝑ eo ꝙ in summã tristitiã cõ- 35 iecistis, nũc illũ cõtrà cõsolemini. Sũt. n. hæc ꝑrsus cõtraria. Itaq. malui cũ Vet. interp. conuertere *E cõtrario*, quàm cum Eras. *E diuerso*. Hoc enim vrget Paulus, vt Corinthii in illo recipiendo non minus sint clementes quàm in eiiciendo fuerãt seueri. *Redundante*, περισσοτέρᾳ. Vulg. 40 *Abundantiori*. Eras. *Immodico*. Vide Matth. 5.37.

8 *Ratã faciatis*, κυρῶσαι. i. vt me deprecatore, publico Ecclesię cõsẽsu declaretis vos illũ denuò ꝑ fratre complecti, sicut publico Ecclesię iudicio fuit eiectus. Nã τὸ κυροῦν ratã & authenticã confirmationẽ declarat. vnde factũ vt is à 45 cuius auctoritate pendet aliquid, à Græcis dicatur eius rei κύριος. Hinc κύριαι ἀρχαὶ, i. αὐτοκρατορικαὶ, ad quas proculdubio respexit Paulus suprà, 1.24. Eras. longa periphrasi, nec satis expressa, *Efficite vt valeat in illum charitas*. Allusit enim Paulus ad iudiciorum morem: quo modo etiam ac- 50 cipiendũ est verbũ παρακαλῶ. Vocant enim Græci παρακλήτους quos Latini aduocatos, eos nimirum qui præsentiam 20 suam amico reo commodabant.

9 *In hunc finem*, εἰς τοῦτο. Vulg. *Ideo*. Eras. *In hoc*.

10 *Si quid cõdonaui*, εἴ τι κεχάρισμαι. Vul. rectius legit, ὃ κεχάρισμαι, εἴ τι κεχάρισμαι, *quod cõdonaui, si quid donaui*. Sed rectissimè, vt opinor, Syrus expũcto εἴ τι & ᾧ, vertit *quod condo-* 25 *naui, propter vos condonaui.* nisi magis placeat Arabs, qui legit ᾧ κεχάρισμαι, κεχάρισμαι δι᾽ ὑμᾶς, *cui condonaui, condonaui propter vos.* *In cõspectu Christi*, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ. i. verè & ex animo, quasi inspectore Christo, vt diximus Luc. 1. 6. vel propter Christum. sic enim etiam accipitur מפני 30 [*mippene*] apud Hebræos vt exposuimus suprà, 1.11. Vel fortassis rationem habuit supremi illius iudicii in quo futurum sit vt Christus hanc condonationem ratam habeat Vulg. *In persona Christi*, id est Christi nomine ac vice, vt explicat Ambrosius. Mihi prima expositio videtur sim- 35 plicissima. *Ne intercipiamur*, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. Πλεονεκτεῖν dicitur μεταβατικῶς qui per auaritiam, seu vi seu fraude, denique malis artibus ex aliorum damnis sua cõmoda comparat. ἀμεταβάτως autem secũdo casui personę, tertio verò rei adiunctum, significat aliquid amplius ha- 40 bere, id est alio superiorem esse. Itaque non ineptè etiam Vetus interpres conuertit *Vt ne circumueniamur*, quanuis non satis expressẽ.

11 *Machinationes*, τὰ νοήματα. Id est nefanda consilia, & sceleratã voluntatem, vt Hebræi vtuntur vocabulo מזמות 45 [*mezimmoth*:] ideo malui machinationes interpretari quàm cogitationes, cum Vetere interprete & Erasmo.

12 *Ad* [*prædicandum*] *Euangelium*, εἰς εὐαγγέλιον. Id est, ad annuntiandum Christum. Erasmus perobscurè, *In Euangelium Christi.* Elicitur autem etiam ex hoc loco, prio- 50 rem epistolam non esse datam Philippis, sed Ephesi. Nam

alioqui recessisset à Corinthiis, veniens Philippis Troada: nec dixisset, veni, sed redii in Macedoniam.

Etiamsi, κἂν. κὶ pro καίπερ, vt postulat ipsa sententia, & ostendit quoque mutatio constructionis.

πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου·

13 Ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν.

14 Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ· καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ.

15 Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ, ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις·

16 Οἷς μὲν, ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ, ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός;

17 Οὐ γάρ ἐσμεν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ, κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.

Κεφάλαιον γ.

1 Ἄρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν; εἰ μὴ χρῄζομεν, ὥς τινες, συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν;

---

in ⁘spiritu meo, eo quòd non inuenissem Titũ fratrẽ meum:

13 Sed ⁘quum illis valedixissem, abii in Macedoniam.

14 Deo autem gratia, ⁘qui facit vt semper triumphemus in Christo: & odorẽ notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.

15 Nam Christi bona fragrantia sumus Deo, in iis qui seruantur, ⁘& in iis qui pereunt:

16 His quidem, ⁘odor mortis ad mortem: illis verò, odor vitæ ad vitã. & ad hæc quis ⁘idoneus?

17 ‖ ⁘Nõ enim, vt plerique, ⁘cauponamur sermonem Dei, sed ⁘vt, ex sinceritate, sed ⁘vt ex Deo, in cõspectu Dei, ⁘de Christo loquimur.

CAP. III.

1 INcipimus rursus nosipsos ⁘cõmendare? num egemus, vt nonnulli, commendatitiis epistolis apud vos, aut à vobis commendatitiis?

---

ritui meo, eo quòd non inuenerim Titum fratrem meum:

13 *Sed valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam.*

14 *Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.*

15 *Quia Christi bonus odor sumus Deo in iis qui salui fiunt, & in ijs qui pereunt:*

16 *Aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam. & ad hæc quisnam idoneus?*

17 *Non enim sumus sicut plurimi, adulterãtes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur.* Infrà 4.2

CAP. III.

1 *INcipimus iterum nosmetipsos commendare? aut nunquid egemus, sicut quidam, commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis?*

Spiritu meo, τῷ πνεύματί μου. i. animo meo, siue apud me. vt exposuimus 1. Cor. 2.11, & alibi sæpe.

13 *Quũ illis valedixissẽ*, ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Eras. *Dimissis illis*, impropriè. Dimittimus enim eos quibus abeundi facultatẽ facimus: hîc verò Paulus ipse discedit. Vide Mar. 6. 46. Deinde videtur ex hoc verbo elici posse, Paulum nonnisi constituta Ecclesia, aut certè additis mãdatis, Troade discessisse. Vulg. barbarè, *Valefaciens eis*.

14 *Qui facit vt semper triumphemus*, πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Vulg. *Qui semper triumphat nos*, impropriè & perobscurè. Nam triumphari poetis, præsertim Latinis, dicuntur qui ignominiæ causa in triumpho ducuntur: & captiuos dicitur Græcis dux victor θριαμβεύειν, i. de illis triumphare, & ipsi captiui triumphari. Hîc verò τὸ θριαμβεύειν à Paulo accipitur forma coniugationis Hiphil. Erasmus, *Qui semper triumphat per nos*: ne sic quidem propriè expressa Pauli sententia, Deo potius gratias agentis quòd ille in eo triumphet: vti solent legati & milites participes esse ducis triumphi: sicut Erasmus ipse in annotationibus rectè exposuit. Sed eam expositionem hausit ex Hieronymo ad Hedibiam, quæst. vndecima, vbi alia adfertur multo ineptior, nempe, *Qui triumphat de nobis*. Quæ verò de odore subiiciuntur, respiciũt ad veterum Sacerdotum vnctionem, & sacrificiorum suffitus.

15 *Et in iis qui pereunt*, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. Nec enim Deus ex euentu, quem solus ipse habet in potestate, sed ex fide & diligentia æstimat seruorum suorum operam.

16 *Odor mortis*, ὀσμὴ θανάτου. Odorem mortiferum essem interpretatus, vt etiam paulò post ὀσμὴν ζωῆς, odorem vitalem, ex Hebræorum idiotismo, nisi duæ rationes obstitissent, quas lectori relinquo æstimandas. Vna, quòd si ita verteris, videbitur redundare εἰς θάνατον, *ad mortem*, & εἰς ζωὴν, ad vitam: aut certè non magnum pondus addere sententiæ, quum odor mortifer & vitalis ab effectu dicatur. Altera, quòd in vno codice & apud Clementem lib. Pæd. 2, scriptum inuenerim ὀσμὴ ἐκ θανάτου, *odor ex morte*, & ὀσμὴ ἐκ ζωῆς, *odor ex vita*. Fortassis igitur prædicatio crucis dicitur odor ex morte, in eorum exitium qui mortẽ Christi tantùm vt mortem considerabant, quibus erat vel stultitia, vel offendiculum: aliis verò odor vitæ ad vitam, qui vitam in hac morte propositam amplectebãtur. Et egregia est Nyssen de hac re sententia, οἷον μύρον τῷ ἀριστερῷ ῥώμη, τῷ δὲ κανθάρῳ φθορά. Sciendum est tamen, Euangelium non perimere quenquam, sed Euangelii contemptum.

Idoneus? ἱκανός; Vide Matth. 3.11. In veteris editionis nõnullis codicib. corruptè legitur, *Quis tã idoneus?* pro *Quisnã idoneus*, vt rectè (meo quidem iudicio) coniecit Erasmus.

17 *Non enim*, οὐ γάρ. Connectenda est causalis particula non cum proximo epiphonemate, quod veluti interiectũ fuerat, sed cum iis quæ de se dixerat versu 14 & 15. quod Græcus scholiastes non animaduertens, multum hîc laborat. *Cauponamur*, ἐσμὲν καπηλεύοντες. Id est callidè & auarè, minus denique sincerè tractamus. vt Apostolus ipse explicat infrà, 4.2. Caupones enim, quos in vernaculo sermone *regratatores* vocamus, infames semper & sordidi sunt habiti, sicuti & mangones: quòd merces adulterent, & quibusuis artibus lucrum captent. Ideo vocat Horatius perfidos & malignos. Sed & Græci καπήλους appellant à corrumpendo vino. quò fortassis allusit Martialis in illo versiculo, *Non potes, vt cupias, vendere capo merum*. Hinc καπηλεύειν pro decipere, & ad quæstum abuti. quanuis mihi quidem videatur Apostolus in metaphora illa ab vnguẽtis pretiosis sumpta persistere. nã quia pretiosa erant, & aduehebãtur ex longinquis regionib. in his adulterãdis magnæ erãt & lucrosæ mercatorũ imposturæ. Ideo Vet. interp. καπηλεύοντες vertit Adulterãtes, rectè quidem, sed non seruata metaphora: à qua non abhorruit Ennius iis versiculis quos citat Cicero lib. Offic. 1, *Nec mi aurum posco, nec mi pretiũ dederitis: Nec cauponãtes bellum, sed belligerantes*. Eiusmodi autem sunt boni illi viri quos hodie vocant catholicam Ecclesiam Romanam, Nanzianz. verò vocat χριστοκαπήλους καὶ χριστεμπόρους. *Vt ex sinceritate*, ὡς ἐξ εἰλικρινείας. Vulg. *Ex sinceritate*, sublata particula ὡς, quam tamen minimè puto otiosam, sed eam esse potius quam Hebræi vocant כף אמיתת [*chaph amittath.*] i. caph veritatis: nimirum quæ non similitudinem, sed veram congruentiã declaret, veluti infrà, 3.18, καθάπερ. & quum dicit Iohannes, *Vidimus gloriam eius vt vnigeniti à Patre*, cap. 1.14. Neque est imperfecta oratio, vt putauit Erasmus, sed cohærent ista cum verbo λαλοῦμεν. & ἐσμὲν καπηλεύοντες accipio pro καπηλεύομεν. Cæterùm quid sit τὸ εἰλικρινὲς, pulchrè declarat Basilius ἐν ὅροις κατ' ἐπιτομήν, quæstione 264, & nos exposuimus suprà, 1.12. *Vt ex Deo*, ὡς ἐκ Θεοῦ. sicut processit ex Deo, vt rectè & eleganter vertit Arabs interpres.

De Christo loquimur, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν. Vulg. *In Christo*. Eras. *Per Christum*. Ego puto Euangelicæ prædicationis materiam significari, eámque tam pretiosam vt adulterare sit prorsus nefas. Sic apud Hebræos, בעלילותיך אשיחה [*bahalilotheca asicha*,] id est in facinoribus disseram, vt Psalm. 77.13. in qua phrasi ב ponitur pro על [*hal.*]

IN CAPVT III.

1 *Incipimus*, ἀρχόμεθα. Scripta est epistola nomine Pau-

li & Timothei. quibus etiam tertius Siluanus adiunctus est suprà, 1.19. ideo (vt opinor) pluralem numerum vsurpauit, sicut, quum de se vno propriè differit, singularem solet adhibere. *Commendare?* συνιστάνειν; Sic legi scriptum in omnibus nostris codicibus, quum sit vsitatius τὸ συνιστάναι. Est autem omnino legendum istud cum interrogandi signo. Sed Syrus & Arabs hoc verbum accipiunt pro Certiorem facere siue Certiorare, vt sit sensus, Nũ rursũ incipimus vobis indicare qui simus, seu vos certiores de nobis reddere? quo significatu apud Grȩcos etiam idoneos scriptores hoc verbum inuenitur, & ab ipso Paulo vsurpatur infrà, 6.4, & 7.11. *Aut num,* ἢ μή. Sic lego, Vulgatam Latinam, itémque Syram & Arabicam interpretationem sequutus, veteris manuscr. codicis vnius testimonio confirmatam.

Ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων·	2	Epistola nostra vos estis, inscripta in cordib. nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus:	2	*Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus:*
Φανερούμενοι ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος· οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.	3	Dũ palàm fit vos esse epistolam Christi subministratã à nobis, inscriptam non atramento, sed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, sed in carneis tabulis cordis.	3	*Manifestati quòd epistola estis Christi, ministrata à nobis, & scripta non atramẽto, sed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.*
Πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεόν.	4	Fiduciam autem huiusmodi habemus per Christũ apud Deum.	4	*Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum.*
Οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ·	5	Non quòd idonei simus ex nobisipsis ad cogitãdum quicquam, velut ex nobisipsis: sed ꝙ idonei sumus, *id* ex Deo est:	5	*Non quòd sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis: sed sufficientia nostra ex Deo est:*
Ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ζωοποιεῖ.	6	Qui etiam fecit vt idonei essemus ministri noui Testamẽti, nõ literæ, sed Spiritus. nam litera occîdit, Spiritus autem viuificat.	6	*Qui & idoneos nos fecit ministros noui Testamenti, nõ Literæ, sed Spiritus. Litera enim occidit, Spiritus autẽ viuificat.*

2 *Epistola nostra,* ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν. Tota hæc translatio lepida est ac venusta. ac mihi quidem videtur Apostolus in vtrâque ad Corinthios epistola floridum etiam quoddam dicendi genus sectatus, vt cornicum (quod aiunt) oculos configeret. Est autem hæc sententia, Quòd nos videmur tam magnificè efferre, extra omnem suspicionem est adulationis, aut ambitiosæ vanitatis. Nam neque necesse est vt aliorum, nedum nostris literis vobis commendemur, neque à vobis vllam apud alios commẽdationem venemur. Vos ipsi quales nunc estis per Christum nostro ministerio effecti, nobis estis instar epistolæ ab omnibus lectæ & intellectæ, qua & ipsi vobis & aliis rursum per vos commẽdamur. Hæc est huius loci sentẽtia. sed meminerimus Apostolum cum suis collegis sensim à personarum commendatione ad ipsius rei, id est, ad ministerii Euangelici præstantiam commendandam delabi.

3 *Dum palàm fit,* φανερούμενοι. Hoc connectendum est cũ verbo ἐστε, id est cum superioris versiculi initio. Eras. *Dum declaratis.* Vetus autem interpres, Manifestati, obscurius quidem, sed fidelius. Est enim passiuè accipiendum hoc participium, non actiué. Et iam antea admonuimus huiusmodi participia Hebræis infinitis quæ gerundia vocamus, respondere: ita tamen vt sæpe nulla casus habita ratione apud Paulum vsurpentur. *Subministratam à nobis,* διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν. Id est, cui veluti scribẽdæ operam nostram impendimus, quasi fuerimus Domini stilus quo fuistis inscripti. *Dei viui,* Θεοῦ ζῶντος. Addi solet hoc epitheton Deo tanquam vitæ authori. Hîc verò tacita subest antithesis virtutis Dei viuificæ ad regenerandos animos, cum atramento quo scribuntur quidem epistolæ, sed ita vt vim intelligendi quæ scripta sunt, lectori non conferat. *In tabulis lapideis,* ἐν πλαξὶ λιθίναις. Alludit ad Legẽ cuius in lapideis tabulis perscriptæ minister fuit Moses. Adumbrabãt autẽ lapideæ tabulȩ humani ingenii summam duritiem, à qua cor hominis non regenerati lapideum denominatur Ezech.11.19, & 36.26, cui opponitur cor carneum, non quod in carne versatur (vt accipi solet hoc epitheton, quando caro spiritui opponitur) sed econtrario, quod vi Spiritus Dei factum est mollius, vt in eo, tanquam nouis tabulis, possit Euangelii gratia insculpi, sicut prædictum est Iere.31.31. Et hæc causa est cur Euangelium sit potentia Dei ad salutem, Lex verò non item. Nã alioquin non minus est nobis impossibile credere quàm Legem præstare. Sed illud datur per Spiritus efficaciam cum prȩdicatione coniunctam, quia fides est ex auditu eorum quibus datum est vt credant: istud verò nunquam datur, quia vult patefieri iustitiam suam Deus in tribuenda indignis misericordia: sicut scriptum est, *Credidit, & imputatum est ei ad iustitiam,* vt mox dicemus.

4 *Fiduciam habemus,* πεποίθησιν ἔχομεν. Id est, hanc confidentiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de nostri ministerii dignitate ac fructu. *Apud Deũ,* πρὸς τὸν Θεόν. Vulg. *Ad Deum.* Eras. *Erga Deum.* Vide suprà, 1.12.

5 *Sed quòd idonei sumus,* ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν. i. ꝙ apti & accommodati simus ad tantã gratiam aliis etiam impertiendam. Ad verbum, *Idoneitas nostra,* siue *aptitudo,* si sic loqui liceat. Vulg. *Sed sufficientia nostra.* quam interpretationẽ arripuerunt Sophistæ, vt fingerent aliquam esse in homine non regenerato facultatem ad bonum, sed ita infirmam vt nisi à Deo adiuuetur, non sufficiat. Mira verò non tantùm ignorantia, sed etiam impudentia, hoc ipsum audere vsurpare ad eripiendam Deo gloriæ suæ partem: quodidcirco scripsit Apostolus, ne non omnia Dei gratiæ tribuere videretur. Illis verò vno verbo respõdemus cum Apostolo, Quid habes quod non acceperis? Quod dictum si audeant ad naturæ dotes transferre, illos ego (vt apertè Pelagianos) ad Augustinum relego.

6 *Non literæ, sed Spiritus,* οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. De litera & Spiritu abundè diximus Rom.2.27, & 7.6. Hîc quidem res ipsa ostendit literam vocari Legem cuius minister fuit Moses, Euangelium autem vocari Spiritum quẽ attulit Christus, dedítque Apostolis, ac ministris Verbi per quos Ecclesiam ædificat. Neque enim melius potuit Paulus Euangelii dignitatem apud Corinthios asserere quàm si indicaret excellentioris doctrinæ se ministrũ esse quàm fuisset ipse Moses, quatenus quidẽ Mosis ministerium per se nudè consideratur ab Euangelio distinctum. Sed cur Legem vocat literam? nempe quia lapideis tabulis insculpta fuit, vt explicat ipse Apostolus sequenti versiculo: deinde quòd Moses nihil aliud quàm illam lapidibus insculptam tradere potuit legendam & cognoscendam: cor autem ne suum quidem, nedum aliorum potuit hac ratione ad illam præstandam immutare. Euãgelii verò substantia est is ipse qui attulit illud in mundum, nempe Christus, qui deinde illud tradidit Apostolis, ipsorum cordibus inscriptum: vt ipsi vicissim tum voce tum scriptis illam eandem gratiam cum aliis communicarent, Spiritu Dei per eos agente. Dicam apertius: Lex audientium respectu, non maiorem vim habet quàm scriptum aliquod per se omnis virtutis expers, nisi apud eos à quibus præstari possit. Eiusmodi verò facultatem quum Lex in nobis non inueniat, sed contrarias potius tenebras, & animum prorsus ei repugnantem, ideo nihil aliud quàm externa

prædicatione docet quid flagitet, quid ꝓhibeat Deus: nostrum autem illud vitium nõ modò non emendat, ſed etiã irritat. vnde præceps eſt ad mortem ſaltus, niſi aliunde remedium petatur. At Euangelium, ſeu nouum fœdus, quatenus Legi opponitur per ſe & in ſeſe conſideratę, dicitur Spiritus, multas ob cauſas: primùm propter veteres ceremonias temporarias & in rebus craſſis & corporeis poſitas, deinde (quæ cauſa potiſſimùm æſtimanda nobis eſt in hoc loco) quia materia, argumentum, miniſter denique Euangelii eſt Ieſus Chriſtus, non iam docens quid facere, quid fugere oporteat, (quod Legis officium eſt) ſed ſeipſum in æternam vitam gratis offerens credentibus: nec offerens modò, ſed etiã reipſa inſinuans. Neque enim ſicut Lex benedictionem, addita operum conditione, ita etiã Euangelium iuſtitiam ſub fidei conditione offert: (ita enim & Lex & Euangelium non vitam ſed mortem offerrent, quum nec facere nec credere per nos poſſimus) ſed diuerſo prorſus modo. Lex quippe opera & quidem perfecta exigit, nec facultatem operandi præbere poteſt, idcóque in morte iacentes damnat. Euangelium verò per Spiritum Chriſti, quem ſecum habet adiunctum, fidem quam à nobis exigit, etiam donat electis: vt in Chriſto per eam apprehenſo iuſtificati ac ſanctificati, vitam æternam adipiſcãtur. Itaque Euangelium viuificum, iuſtitiæ, vitæ, ſalutis, pacis, æternum denique dicitur. Hæc ego dicẽda putaui vt ſemel explicarem totam hanc vtriuſque fœderis collationem, ab iis præſertim fœdiſſimè obſcuratam, qui literæ appellatione, expoſitionem (quam vocant) literalẽ, Spiritus autem nomine allegorias intelligunt.

Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις, ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὴν καταργουμένην,	7	Quòd ſi mortis miniſterium literis ⁘informatum in ſaxis, fuit ⁘glorioſum, adeo vt non poſſent intueri filii Iſrael in faciem Moſis, propter gloriam vultus eius, quæ abolenda erat,	7	*Quòd ſi miniſtratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita vt non poſſent intendere filij Iſrael in faciem Moyſi, propter gloriã vultus eius, quæ euacuatur,*
Πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ;	8	Quî non potius ⁘miniſterium Spiritus erit glorioſum?	8	*Quomodo non magis miniſtratio Spiritus erit in gloria?*
Εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως, δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ.	9	Nam ſi miniſterium condẽnationis *fuit* ⁘glorioſum multo magis miniſterium ⁘iuſtitiæ abundat gloria.	9	*Nam ſi miniſtratio dãnationis gloriæ eſt, multo magis abundat miniſteriũ iuſtitiæ in gloria.*
Καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης.	10	Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit ⁘hac in parte, *id eſt* quod ad ſuperantem gloriam attinet.	10	*Nam nec glorificatum eſt quod claruit, in hac parte, propter excellentem gloriam.*
Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ.	11	Nam ſi ⁘quod aboletur, *fuit* ⁘glorioſum, multo magis eſt glorioſum id quod manet.	11	*Si enim quod euacuatur, per gloriam eſt, multo magis quod manet, in gloria eſt.*
Ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παρρησίᾳ χρώμεθα.	12	Itaque quum eiuſmodi ſpem habeamus, ⁘multa in loquendo euidentia ⁘vtimur.	12	*Habentes igitur talem ſpem, multa fiducia vtamur.*

7 *Informatum*, ἐντετυπωμένη. Id eſt impreſſum & inſculptum. Vulg. *Deformata*, ambiguè, nec ſatis etiam expreſſè: vt mirum non ſit veterum nonnullos Gręcę linguæ imperitia fuiſſe deceptos hoc in loco. Apparet autẽ vel ex hoc loco de ſolis ceremoniis hîc non agi, ſed de Lege præſertim decalogi: ſiquidem hęc vna fuit in tabulis illis lapideis inſculpta, quæ eſſet cęterarum partium Legis fundamentum. *Glorioſum*, ἐν δόξῃ. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In gloria*. Eſt autem Hebraiſmus quem expoſuimus prima Corinthiorum 15.42. & In gloria hoc in loco, ſplendorem ac maieſtatem declarat, quę quidem in Moſe corporalis fuit, in Chriſto verò ſpiritualis.

8 *Miniſterium Spiritus*, ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος. Id eſt miniſterium per quod Deus offert atque adeo inſinuat Spiritum, non modò non mortuũ, ſed etiam viuificantẽ. Quũ enim in ſuperiore verſiculo tria Legi tribuerit, nempe quòd eſſet mortifera, quòd in ſaxeis tabellis ſcripta, quòd temporarium eius miniſterium: antitheſin Euangelii nũc inſtituit, ſed ita vt maioris energiæ cauſa, ſingulis partibus ſigillatim applicet argumentum à comparatis ſumptum. Id verò niſi animaduertas, videbitur Apoſtolus primùm inſtitutam antitheſin non abſoluere: deinde etiam ταυτολογεῖν, quum tamen omnes partes inter ſe optimè cohæreant. Nam etſi in antitheſi collocat primo loco quod in altero comparationis membro medium locum tenebat, tamen id non poteſt facere vt vitioſa ſit collatio.

9 *Glorioſum*, δόξα. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Gloria*. Eſt autem Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt infrà, 7.14, cuius enallages etiam aliqua eſt emphaſis. *Iuſtitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Iuſtitiam Chriſti intelligit, cuius imputatione non modò non condemnamur, ſed etiam vt iuſti coronamur. Itaque vberior eſt antitheſis quàm ſi dixiſſet δικαιώσεως, *abſolutionis*: quanuis à remiſſione peccatorum noſtra iuſtitia pendeat.

10 *Hac in parte*, ἐν τούτῳ τῷ μέρει. Hoc eſt quod dicimus in vernaculo ſermone, *En ceſt eſgard*, vel *en ceſt endroit*. [*Id eſt*] *quod ad ſuperantem gloriã attinet*, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Hoc additum eſt vt explicaret quid illud eſſet ἐν τούτῳ τῷ μέρει, *hac in parte*, ideo ſuppleuimus particulam exegeticam: quod multis aliis locis facere non dubitauimus, vt omnem ambiguitatẽm vitaremus. Vulg. & Eraſ. *Propter excellentem gloriam*, ne verbis quidem fideliter expreſſis. Neque enim ἕνεκεν idem declarat hoc in loco atque χάριν, i. gratia ſeu cauſa, vel διὰ id eſt propter, ſed Quod vel Quantum attinet. quem Helleniſmum ſanè elegantem miror ab Eraſmo non fuiſſe animaduerſum. Sic Herodotus in Clio, παῖδα σὸν, τὸν διακελεύσεαι φυλάσσειν ἀπήμονα, τοῦ φυλάσσοντος εἵνεκεν προσδόκα τοι ἀπονοστήσειν. Id eſt, quod ad cuſtodem attinet, ſiue quantum in cuſtode ſitum eſt. Syrus omiſſo ἐν τῷ μέρει rectè vertit ſi ſẽſum ſpectes, בפיחמא [*bephuchama*] *in comparatione*. Arabs autem liberius & obſcurius totum hunc verſ. eſt interpretatus.

11 *Quod aboletur*, τὸ καταργούμενον. Quid igitur? num Lex abolita? ſanè quod ad ceremonias attinet, ceſſauit. Vtitur àutem pręſenti tempore, quoniam adhuc ſepeliebatur ſynagoga quum hęc ſcriberet Apoſtolus. Verùm ſuprà oſtẽdimus, de tota Lege, ac pręſertim de decalogo id eſſe accipiendum. Sciendum eſt ergo Legem conſiderari non ſimpliciter, ſed cum ipſo Moſe eius miniſtro coniunctam, & quidem ſeorſim & ab Euangelio diſtinctam: quo reſpectu ſanè dici poteſt, abolito Moſis miniſterio, eſſe abolita. At enim dices, Num hac in parte abolitum eſt Moſis miniſterium? Minimè veró. Semper enim ſunt homines ad Euangelium pręedicatione Legis pręparandi. Sed hoc dico, toties aboleri miniſterium Moſis, quoties figuratę pręedicationi Legis ſuccedit manifeſta Euangelii gratia. *Glorioſum*, διὰ δόξης. Vulg. *Per gloriam*. Atqui διὰ δόξης idem hîc valet atque ἐν δόξῃ. Vide Rom. 4.11.

12 *Multa in loquendo euidentia*, πολλῇ παρρησίᾳ. Vulgata, *Multa fiducia*. Eraſ. *Multa libertate*. Neutra interpretatio (vt opinor) ſenſum Apoſtoli expreſſit. Neque enim παρρησίᾳ hoc in loco loquendi libertatem, ſed ipſius pręedicationis perſpicuitatem & ἐνάργειαν declarat: quam Cicero Euidentiam interpretatur. Quod enim Moſes vmbris obtectum indicauit, adeo vt in imas vſque partes intueri Iudęi non potuerint, (quum eos quantuſcunque ille Moſis fulgor

non illustraret, sed excæcaret,) Euangelium ita perspicuè & euidenter declarat, vt nostros oculos non perstringat, sed contrà, tenebras nostras radiis suis discutiat. Sic etiam accipitur παῤῥησία. Marci 8.32, & Iohan. 10.24. *Vtimur*, χρώμεθα. Vulgata & Erasmus, *Vtamur*, vt & Arabs interpres hunc locum intellexit, sed perperam. Nec enim exhortatur, sed ministerium suum describit Apostolus.

Exod. 34. 34 — 13 Καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου.

14 Ἀλλ᾽ ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅ, τι ἐν Χριστῷ καταργεῖται.

15 Ἀλλ᾽ ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.

16 Ἡνίκα δ᾽ ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.

Ioh. 4. 14 — 17 Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.

18 Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος.

13 ‖ ⁿNec *sumus* sicut Moses, *qui* imponebat ⁿvelamẽ faciei suæ, ⁿne intuerentur filii Israel ⁿin finem eius quod aboletur.

14 Itaque ⁿoccalluerũt ⁿmentes illorum. Nam vsque ad diem hodiernum, in lectione Veteris Testamẽti manet non retectum velamen illud, ⁿquod per Christum tollitur.

15 Sed ad hunc vsque diẽ quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.

16 Postquam autem ⁿconuersum fuerit ad Dominum, tolletur velamen.

17 ‖ ⁿDominus verò, Spiritus ille est: vbi autem Spiritus ille Domini, ⁿillic libertas.

18 Nos autem omnes ⁿretecta facie gloriam Domini ⁿvt in speculo intuentes, in eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, ⁿsicut à Domino Spiritu.

13 *Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, vt non intenderẽt filij Israel in faciem eius quod euacuatur.*

14 *Sed obtusi sunt sensus eorũ. vsque in hodiernum enim diem, idipsum velamen in lectione Veteris testamenti manet non reuelatum, quoniã in Christo euacuatur.*

15 *Sed vsque in hodiernũ diem, quum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum.*

16 *Quum autem conuersi fuerint ad Dominum, auferetur velamen.*

17 *Dominus autem Spiritus est: vbi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*

18 *Nos verò omnes reuelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini Spiritu.*

---

13 *Nec [sumus] sicut Moses [qui] imponebat*, καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει. Duplex est hoc in loco ellipsis, ex Hebr. idiotismo: vnà verbi substantiui, altera relatiui אשר [*ascher.*] Postremò, *Sumus sicut Moses*, significat tales esse qualis erat Moses, vt Psal. 32.9. Vulgata, & Eras. ad verbum, *Et non sicut Moses ponebat.* *Velamen*, κάλυμμα. Hoc scribit Moses Exo. 34.33, his verbis, ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה [*vaiechal Mosche middabber ittam vayitten hal panau masueh.*] id est *finem fecit Moses loquendi cum illis. Posuerat autem super faciem suam velum.* quem locum integrum ideo citaui, quòd in omnibus quæ vidi exemplaribus adeo perperam sit conuersus vt videatur non posse cũ hoc Pauli loco conciliari. *Ne intuerentur*, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι. De eo quod per hoc velamen ἀλληγορικῶς intelligitur, perinde loquitur Apostolus, ac si consiliũ hoc Mosis ipsius fuisset: quum satis constet eum non alia ratione illud adhibuisse quàm quòd faciei ipsius fulgorẽ non possent Israelitæ sustinere. Sed Deus interim aliud adumbrabat, nimirum aliam esse clariorem expectãdam notitiam: deinde plerosque ne in huius quidem obscura mysteria penetraturos. *In finem eius*, &c. εἰς τέλος τοῦ καταργουμένου. i. In imas vsque partes ministerii Mosis: pro quo dicimus in vernaculo sermone, *Iusques au fond.* Siue In finẽ, i. in scopum eius doctrinæ quam proponebat Moses, volẽs eos ad Christum adducere, sed ita, vt exceptis iis per quos iam tum agebat, Spiritus gratia palàm postea per Euangelii ministerium exhibita, tenebras intelligentiæ non adimeret, verùm aliis potius tenebris cumularet. Vulg. pro εἰς τέλος legit εἰς πρόσωπον, *in faciem.*

14 *Itaque occalluerunt*, ἀλλ᾽ ἐπωρώθη. Vulg. *Sed obtusi sunt*, ἀλλ᾽ ἠμβλύνθη, non seruata metaphora. Erasm. *Sed obcæcati sunt*, ἀλλ᾽ ἐπηρώθη, vt Syrus etiam vertit. qua de re alibi diximus. Deinde poscit sententia vt ἀλλὰ pro ὥστε vel γοῦν accipiamus, enallage à Græcis etiam disertioribus interdum vsurpata. *Mentes*, νοήματα. Vulg. *Sensus*, αἰσθήσεις. Eras. *Cogitationes*, impropriè. Neq; enim νοήματα vocat hoc in loco Apostolus cogitationes, sed mentes ipsas, de pluribus videlicet loquens, vt rectè conuertit Vetus interpr. infrà, 4.4. *Quòd*, ὅ, τι. Vulg. *Quoniam.* Nam hoc quoque ferre potest sententia, vt ὅτι pro coniunctione accipiatur. vt etiam verterunt Syrus & Arabs. Ingreditur autem Paulus collationem Mosis cum Christo. Moses (inquit) velamen habuit quod Israelitas arceret ab ipsius ministerii fine percipiendo: Christus velamen illud sustulit, vt retecta facie gloriam Dei spectando, in eam transformati, alios illustraremus. Itaque istos non mirum est cæcutire, quum nolint in eum intueri, à quo vno tollitur hoc velamen, vt exponit Esaias cap. 25.7.

16 *Conuersum fuerit*, ἐπιστρέψῃ. Vulg. *Conuersi fuerint*, videlicet Israelitæ. Eras. *Conuersus fuerit*, (vt habet etiam Claromontanus codex) nimirum Israel. Nec enim noua est hæc numeri mutatio propter collectiuũ nomẽ, vt Mat. 1.22, & suprà, 2.12, quũ præcessisset εἰς τὴν Τρῳάδα, subiungit versu 13, ἀλλ᾽ ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Augustinus bis aduersus Faustũ, & in Ioh. tractatu 9, citans hunc locũ, interpretatus est ἐπιστρέψῃ secunda persona media, *Transieris*: sed perperã, quanuis pia sit sententia. Sunt qui Mosen repetant ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, i. Legem. Mihi autem videtur nouũ hoc dicendi genus, vt dicatur Lex ad Dominũ conuersa. Neque verò necesse est vt diutius hîc laboremus, quũ (meo iudicio) nihil possit accommodatius repeti quàm quod est in proximo versic. nimirũ καρδία αὐτῶν, id est *cor eorum*. Vbique enim occurrit hæc formula loquendi: ellipsis etiã mollissima est, & appositissimã sententiã gignit: quũ velamen non fuerit ipsi Legi, sed Israelitis positũ, ideóque his ipsis, non illi detrahendũ. 17 *Dominus verò, Spiritus ille est*, ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι. Additus articulus vim habet διαφορικὴν, vt intelligamus de eo Spiritu disseri cuius ante meminerat, quum Literæ opponeret, vt Christus dicatur esse Spiritus ille, id est is qui tollit velamen, in cordibus nostris agens. sicut etiã Lex externa eò nos vocabat, sed frustra, quum mortuis loquatur, donec isto Spiritu simus viuificati. *Illic libertas*, ἐκεῖ ἐλευθερία. Hîc quoque dicam in lectoris gratiã quid mihi in mentem venerit, propius in hunc locum intuenti. Alludit, opinor, Apostolus ad velaminis vsũ, quatenus subiectionis symbolũ erat, de quo diximus 1. Cor. 11. 10. idq. ita esse apparet ex eo quod meminit retecti capitis, in proximo vers. Sed & 7 ad Ro. cap. cõditionẽ hominis nõ regenerati cõparat cõiugio, cuius vinculũ sit Lex: vt copiosè illic exposuimus: ac præsertim Ro. 6.14. quò etiã pertinet illud Christi dictum Ioh. 8.36, Si vos Filius vindicarit, verè liberi eritis. Sed quũ multiplici ratione dici possimus à Legis imperio liberati, spectãdũ qua de re hîc agat Apostolus, nẽpe de viuificatione per Spiritũ ex Euangelii prędicatione. Libertas igitur hoc loco dicitur primus ille gradus ad viuificationẽ, i. cõditio illa filiorũ Dei, quib. exẽptũ est velamẽ cordis, seruitus nimirũ illa misera cæcitatis, & iugum illud tenebrarum: quod vnius hominis peccato nobis impositum, Lex non modò non alleuabat, sed etiam altero iugo aggrauabat. Denique hoc ipsum est quod ait Propheta, Cor lapideum tollere, & carneum dare: cor illuminare, cor conuertere, lucem videre, & similia omnia quibus prima illa gratiæ Dei per Christum vis significatur, illa inquam nos reddens ad tantam aspiciendam lucem Euangelii idoneos.

18 *Retecta facie*, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ. Non potuit

Paulus

Paulus aut breuius aut diuinius omnes in nobis gratiæ Dei progressus explicare: planè (quod aiunt) crucem fixerit Sophistis. Primùm omnium igitur gratia Dei in Christo nobis velamen adimit, id est tenebras illas dēsissimas quibus vndique obsepti eramus: deinde receptis iam oculis ad tantam lucem minimè caligantibus, sed vltro etiam eam appetentibus, offertur nobis Christus: in quo, non sicut olim in Mose, sed tanquam in limpidissimo speculo & vera Patris imagine, Deum ad salutem intueamur. Neque verò splendore istius speculi offendimur, sed contrà allicimur, magis ac magis in illud intuentes, donec ab ipso veluti absorpti, in eam imaginem transformemur, id est fiamus & ipsi eius splendoris participes, ac tanquam secundariæ quædam imagines, ex illorum radiorum veluti reflexione. quod significat Apostolus quum inquit ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, i. à gloria in gloriam: nimirum gloriæ illius participatione facti & ipsi gloriosi. Declarat enim Apostolus transformationis mysterium, nisi malimus hoc accipere de nostra viuificatione suis gradibus perficienda. Manant autem hæc ab vno Dei Spiritu, per ministros agentis: nequis sibi quicquam hîc tribuat, aut fieri hæc non posse putet. Quid enim tanto opifici ἀδύνατον? Sed hoc (vt dixi) ministris & vnctis Domini peculiariter competit: in quibus tanquam alteris speculis (illa tamen vera luce illustratis, non sua ipsorum vi collucentibus) Christi splendorem illum concipiamus, qui nos magis ac magis per ipsorum ministerium allectos illustrat. Vnde etiam lux mundi appellatur. *Vt in speculo intuentes*, κατοπτριζόμενοι. Vulg. *Speculātes*, impropriè, quū hoc verbū à specula nō à speculo deducatur. rectius tamē quàm Erasm. qui passiua significatione conuertit *In speculo repræsentantes*. Cæterùm vocat speculum Apostolus, Filium Dei in carne manifestatum, qui nobis in ipsius Euangelio spectandus proponitur, & Mosi velato opponitur. Alibi vtitur hac similitudine, nempe 1.Cor.13.12, sed diuersó prorsus fine. Illic enim notitiam Dei quam nunc habemus comparans cum futura longè perfectiore, dicit nos non plenè Deum ipsum, qualis est, sed quasi in speculo imaginem eius quandam conspicere. Hîc verò notitiam nostram per Euangelium, non per partes, sed semel totam considerans, conferensque cum cognitione ex Lege, opponit velatæ Mosis faciei, limpidissimum Christi speculum. quod rursus meminerimus peculiari quadam ratione applicandum esse Euangelii ministris, de quorum muneris præstantia in primis hîc agit Paulus. *Sicut à Domino Spiritu*, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. Iterum καθάπερ hoc in loco non declarat comparationem, sed congruentiam, ipsámque adeo rei veritatem, quod diximus ab Hebræis vocari כףאמיתת [*chaph amittath*] suprà, capite 2.17. Cur autem hoc addiderit Paulus, diximus paulo anté. Vulgata, *à Domini Spiritu*, ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Κυρίου. Sic enim Græcè omnino videtur scribendum fuisse, vt hæc interpretatio conueniret. Dixerat autem paulò ante Dominum esse Spiritum, quod dictum isti ex aduerso respondet: quam expositionem sequuntur etiam & Basil. de Spiritu sancto, ad Amphilochiū cap.21, & Chrysostomus in hunc locum, & veteres plerique aduersus Arrianos. Sed & Syrus interpres vertit similiter, דמן מריא רוחא [*demen maria rucha*] *tanquam à dominatore Spiritu.* Erasmus duas alias interpretationes adfert, nempe *A Domino Spiritus*, & *A Domino Spiritu*: quam posteriorem sequuntur nonnulli veteres aduersus Arrianos & Pneumatomachos, vt Chrysostomus in hunc locum, & Basil. de Spiritu sancto, ad Amphilochium cap.21. Ego eam sequutus sum quam omnium simplicissimam putaui.

Κεφάλαιον δ.

1 Διὰ τοῦτο, ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν·

2 Ἀλλ᾽ ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

3 Εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον.

4 Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

Cap. IIII.

1 PRopterea quū ministeriū hoc habeamus, "prout misericordiam cōsequuti sumus, non "segnescimus:

2 Sed abdicauimus "turpitudinis tegumenta, non incedentes "cum calliditate, neque "falsantes sermonem Dei, sed declaratione veritatis cōmendantes nosipsos apud omnem conscientiā hominum, in conspectu Dei.

3 Quòd si tectum "est Euangelium nostrum, iis qui pereūt tectum est.

4 In quibus "Deus huius seculi excæcauit "mentes, "*nempe in* infidelibus, ne irradiet eos "lumen Euangelij gloriæ Christi, "qui est imago Dei.

Cap. IIII.

1 *IN Deo habentes hanc ministrationē, iuxta quod misericordiam consequuti sumus, non deficimus:*

2 *Sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione veritatis, commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum corā Deo.*

3 *Quòd si etiam opertum est Euangelium nostrum, in ijs qui pereunt est opertum.*

4 *In quibus Deus huius seculi excæcauit mentes infidelium, vt non fulgeat eis illuminatio Euangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei.*

IN CAPVT IIII.

1 *Prout misericordiam consequuti sumus*, καθὼς ἠλεήθημεν. Vetus interpres legit *Iuxta quod*, καθ᾽ ὅ. Vtcunque autem legas, omnia hic accepta refert Paulus gratiæ ac misericordiæ Dei, ne se videatur efferre, quum Deum potius prædicet. Neque id verò duntaxat tribuo Pauli modestiæ, cum Erasmo, sed omnino ita faciendum fuisse dico. *Segnescimus*, ἐκκακοῦμεν. Id est, malis & afflictionibus fracti cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, vt apparet ex versu 16. Vide Luc.18.1. Vulg. *Deficimus*, sensu rectè expresso. Eras. *Degeneramus*, hoc referens ad Mosis ceremonias, quibus neglectis liberè prædicaret Euangelium: quæ certè sunt ἀπροσδιόνυσα. Ambrosius legit, *Non deficiamus*, hortādi modo, μὴ ἐκκακῶμεν, non satis etiam apposité. Describit enim ministerii sui virtutem Paulus, quam ex eo ipso afferit vnde ipsius oppugnandi occasionem capiebant aduersarii, nimirum ex ærumnis quibus erat obnoxius.

2 *Turpitudinis tegumenta*, τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Id est, quascunque latebras captant homines quibus sua probra operiant, vt versutias & fraudum omne genus, à quo procul absumus: vel, indecoras latebras, id est nō conuenientes iis qui tantæ dignitatis ministerium tractant, sed probrosis potius hominibus. Eorum enim est lucem fugere. Vulg. *Occulta dedecoris*. Eras. *Occultamēta dedecoris*. *Cum calliditate*, ἐν πανουργίᾳ. Vulg. *In astutia*. Eras. *Per astutiā*. Vide Luc.20.23. *Falsantes*, δολοῦντες. Vulg. nō ineptè, *Adulterantes*. Hîc enim dolū vocat omne illud fraudis genus quo vtuntur qui merces adulterant, vt idem declaret δολοῦντες atque καπηλεύοντες suprà, 2.17. Erasmus, *Dolo tractantes*.

3 *Est*, καὶ ἔστι. Vulg. *Etiam est*. Erasmus, *Adhuc est*. Atqui abundat καὶ, vt diximus 1.Cor.15.29. & videtur Erasm. pro ἔστι legisse ἔτι.

4 *In quibus*, ἐν οἷς. vel, inter quos. Nec enim illi soli pereunt qui oblatum Euangelium reiiciunt, sed etiam innumerabiles quibus non offertur, verūtamen tum ex natiua corruptione vel sola, vel cum suis fructibus coniuncta: tū ex Legis naturæ violatione damnandi, vt Apostolus docet Act.17. & Ro.1: & ita mollius cohæret ei illud ἀπίστων quod sequitur. Malo tamē illā interpretationē sequi vt ἐν οἷς idē

valent atque ἐν ἐκείνοις ὧν *in iis quorum*, siue ὧν, *quorum*. Sed maluit dicere Apostolus In quibus quàm Quorũ. quasi Satã in ipsis quodammodo mentis penetralibus insideat, vt etiam loquitur Ephesæorum 2.2. quo etiam sensu dicitur Satan in cor Iudæ penetrasse. *Deus huius seculi*, ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Is cui se veluti Deo manciparunt huius seculi homines, Christum vltro ignorantes. Nam Iudæos præsertim (vt opinor) perstringit, qui oblatum Euangelium inuicta peruicacia respuebant. Is autẽ est Satan qui à Domino dicitur princeps huius mundi, Ioh. 12.31, & 14.30, & Ephes. 6.12: vt planè mirer veteres nõnullos in explicando hoc loco aduersus Manichæos & Arrianos laborasse. Neque enim ex his effici magis potest hunc esse reuera aliquem alterum aut secundarium Deum, quàm ex eo quod de ventre dicitur Phil. 3.19. Non est igitur quòd αἰῶνος τούτου referamus vel ad τὰ νοήματα, cũ Hilario, vel ad τῶν ἀπίστων, cum Irenæo, libri aduersus hæreses tertii cap. 7. cui assentiuntur Græca scholia, vt si scriptum esset, Mentes infidelium huius seculi. Citatur tamen in scholiis vera Cyrilli expositio, ad Satanam hoc referentis. *Mentes*, τὰ νοήματα. Erasm. *Sensus*, quam tamen interpretationem reprehendit suprà, 3. versu 14.

[*Nempe in*] *infidelibus*, τῶν ἀπίστων. Si, vt ante diximus, ἐν οἷς *Inter quos* interpretemur, cohærebunt omnia: sin minus erit Solœcophanes, duplici ratione excusandũ: vna, quòd Paulus propinquioris vocis νοήματα quàm illius ἐν οἷς remotioris rationem habuerit, cuiusmodi multa in communi sermone incidũt: altera, quòd hebraissans, loco relatiui ὧν, τῶν nempe ἀπολλυμένων, quod apud Hebræos sæpe redundat, ipsum antecedens substituerit, simul explicans quosnam ἀπολλυμένους vocarat. *Ne irradiet eos*, μὴ αὐγάσαι αὐτούς. Sic legendum puto potius quàm αὐτοῖς tertio casu, quòd sic construi soleat hoc verbum. Ambrosium quoque apparet sic legisse, vt annotat Erasmus, sed nonnihil diuersa constuctione: ita videlicet vt αὐτοὺς à parte anteriore construatur, & αὐγάσαι, aut potius διαυγάσαι, (vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur) pro θεωρῆσαι accipiatur. Vertit enim, *Vt non peruideant lumen Euangelij*. quæ declaratio mihi quoque non displicet, & eôdem recidit. Vulg. *Vt non fulgeat eis*. Eras. *Ne illucesseret illis*.

Lumen Euangelij, &c. τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. Id est, lumen perspicuæ ac illustris prædicationis qua annũtiatur gloria Christi, seu gloriosus Christus: seu, quæ prædicatio est gloria Christi: quæ omnes interpretationes eôdem recidunt, & optimè cohærent cum eo quod sequitur de Christi dominio: vel, *Lumen gloriosi Euangelij Christi*: quæ interpretatio ab aliis non procul recedit. Vulgata, *Illuminatio Euangelij*. *Qui est imago Dei*, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Id est, in quo seipsum perspicuè conspiciendum præbet Deus, vt 1. Tim. 3.16. Neque enim Dei imaginem nunc vocat Paulus Christum, alio quàm officii ipsius respectu: vt licet vera, tamen sint ἀπροσδιόνυσα quę nonnulli ex veteribus hoc loco περὶ τοῦ ὁμοουσίου disseruerunt. Cæterùm in Complutensi codice & aliis præterea duobus additur epitheton ἀοράτου. i. inuisibilis, fortassis ex Colos. 1.15. quanquam id videri possit hoc etiam loco minimè otiosum, vt indicetur, Deũ alioquin suapte natura incõprehẽsibilẽ, in Christi tamẽ Euangelio velut oculis ipsis cõspici.

Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον· ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦν.	5	Non enim nosipsos prædicamus, sed Christum Iesum Dominum: nos autem, seruos vestros ¨propter Iesum.	5	*Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum Dominum: nos autem, seruos vestros per Iesum.*
Gen. 1.3. Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ.	6	Quoniam Deus ‖ ¨qui dixit vt è tenebris lux splendesceret, *is est* qui ¨splenduit in cordibus nostris, ¨ad *præbẽdum* lumẽ cognitionis ¨in facie Iesu Christi.	6	*Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucẽ splendescere, qui illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Christi Iesu.*
Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν·	7	Habemus autem thesaurum hunc in testaceis vasculis, ¨vt eius virtutis præstãtia sit Dei, & non ex nobis:	7	*Habemus autem thesaurum in vasis fictilibus: vt sublimitas sit virtutis Dei & non ex nobis.*
Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ᾽ οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἐξαπορούμενοι·	8	Dum ¨in omnibus premimur, at ¨non coarctamur: ¨hæsitamus, at non prorsus hæremus:	8	*In omnibus tribulationẽ patimur, sed non angustiamur: aporiamur, sed non destituimur:*

5 *Propter Iesum*, διὰ Ἰησοῦν. Id est, Vt hunc ipsum Iesum vobis pręsdicemus. Nã si sui lucri causa prædicassẽt, seipsos prædicassẽt: sin Corinthiis seruiuissent ipsorũ causa, fuissẽt ἀνθρωπάρεσκοι, vt Eph. 6.6. Verè igitur vnũ Christũ pręsdicabãt Dominũ, cuius causa nõ recusarẽt omnib. seruire. Vul. *Per Iesum*, διὰ Ἰησοῦ, i. à Iesu delecti ad hãc functionem, siue Iesu auspiciis. In vno vetusto codice scriptũ inuenimus διὰ Χριστοῦ per Christum. Arabs autem vtrunque legit.

6 *Qui dixit*, ὁ εἰπών. i. qui solo verbo fecit. Alludit enim proculdubio ad lucis creationem ἀναγωγικῶς. Dicere autẽ pro iubere, accipitur quidẽ Hebræorũ more, sed videtur magnam quandam emphasin habere hoc in loco & similibus. *Splenduit in cordibus nostris*, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Illuxit, inquit Paulus, cordibus nostris, (id est eorum qui propter Christum vestri serui sumus) vt eam postea vobis impertiremus. Ideo Dominus suos vocat lucem mundi, Matth. 5.14. De ministris autẽ disseri iã inde à cap. 2.14, vsque ad 6.11, mecum (vt spero) fatebitur quisquis propius singula considerarit: quanuis nonnulla aspergat quæ ad totam Ecclesiam pertinere possint, vt 3.17. & 18. sed non ita multa, & quæ etiã ministris ꝓpriè sint applicãda, ne Paulus à scopo videatur aberrare. *Ad* [*præbendũ*] *lumẽ cognit.* πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, &c. i. vt à Deo illustrati, vicissim aliis eam lucem præbeamus. Lucem autem vocat cognitionẽ gloriæ Dei, id est Dei gloriam nobis ad contemplandũ exhibitam in Christo per ministerium. Vulgata & Eras. *Ad illuminationem scientiæ* seu *cognitionis gloriæ Dei*: quod est nimis ambiguè dictũ. Posset enim sic accipi quasi ipsa scientia gloriæ Dei esset illuminanda. Sed & illis non assentior qui φωτισμὸν accipiũt passiuè, quasi dicas, *Vt illuminemur cognitione gloriæ Dei*. Sermo enim hic est institutus (vt dixi paulo antè) ad declarandum ministrorum Noui testamẽti munus ac splendorem: & res ipsa ostendit, (siquis pręcedentia ac sequentia consideret) Paulum his verbis explicare partem superioris versiculi postremam, itémque illud quod proposuerat in ipso capitis initio. qua probatione absoluta, transit ad afflictiones cum ministerio coniunctas, iísque ostendit ministerii dignitatem non modò non imminui, sed etiam vehementer amplificari. *In facie*, ἐν προσώπῳ. Valla & Stapulensis malunt interpretari *In persona*: quod meritò displicuit Erasmo. Alludit enim perpetuò in toto hoc sermone Apostolus ad Mosis faciem illam non apertam, (vt clara esset Dei imago) sed opertam.

7 *Vt eius virtutis excellentia sit Dei*, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ. Id est, Vt eius doni tam eximii pręstantiam omnes intelligant à Deo non à nobis manare. Vulgata, *Vt sublimitas sit virtutis Dei*, quasi ᾖ collocatum sit ante τῆς δυνάμεως, contra Gręcorum omnium codicum fidem. Alioquin res eôdem recidit, si modò ὑπερβολὴν accipias ἀντὶ τῆς ὑπεροχῆς, vt subaudias pronomen ἡμῶν, *nostra*.

8 *In omnibus*, ἐν παντί. Hebr. בכל [*bechol*,] de quo alibi diximus. Possumus etiam subaudire τόπῳ, & Passim interpretari. *Non coarctamur*, οὐ στενοχωρούμενοι. Numeratur tamen & θλίψις & στενοχωρία inter sanctorum ęrumnas, Rom. 8. 15. & infrà 6.4. Itaque hoc in loco existimandum est non quanuis angustiam significari, sed eam ex qua elabi non possis. Vulgata, *Angustiamur*, barbarẽ. Erasmus, *Anxii reddimur*, non seruata metaphora. Syrus & Arabs pro suffocatione accipiũt. *Hæsitamus, at non prorsus hæremus*, ἀπορούμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἐξαπορούμενοι. De his duobus verbis diximus suprà capite 1.8, vbi etiam dicit Apostolus se ἐξαπορηθῆναι. Sed hoc verbum ibi dextrè intelligendum est, vt doctè explicat Basilius ἐν τοῖς

ὅρους κατ' ἐπιτομὴν, quæstione 270. nempe quod ad humana præsidia, & quantum ipse Paulus eo tempore poterat iudicare. Neque enim vnquam ei præsidium Dei defuit, & eo ipso tempore Dominus illum iis rationibus liberauit quas ipse conicere non potuisset. Itaque hæc inter se non pugnant. Vulgata, prorsus noue, *Aporiamur, sed non prorsus destituimur*. Erasmus, *Laboramus, at non destituimur*. Budæus, *Egentes, at non egestati succumbentes*. Ego malui de omni difficultate hæc accipere, simúlque studui paronomasiam Græcam repræsentare. Syrus & Arabs non vno modo ista 5 duo interpretantur, nec videntur Græcas voces satis intellexisse.

Διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι·	9	Persequutionem patimur: sed in ea non deserimur: deiicimur, at non perimus:	9	*Persequutionem patimur, sed non derelinquimur: deycimur, sed non perimus:*
Πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.	10	Quólibet mortificationem Domini Iesu in corpore circunferentes, vt etiam vita illa Iesu in corpore nostro manifesta fiat.	10	*Semper mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circunferentes, vt & vita Iesu manifestetur in corporibus nostris.*
Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.	11	Semper enim nos qui viuimus, morti tradimur propter Iesum, vt etiam vita Iesu manifesta fiat in carne nostra mortali.	11	*Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum: vt & vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali.*
Ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν.	12	Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.	12	*Ergo mors in nobis operatur, vita autẽ in vobis.*
Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα	13	Et quoniã habemus eũdẽ Spiri-	13	*Habẽtes autẽ eũdẽ Spi-*

9 *In* [ea] *non deserimur*, οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. Vulg. *Derelinquimur*. Erasmus rectè expressit præpositionem ἐν. Cæterùm quod hîc adiicitur in aliquibus veteris editionis codicibus, *Humiliamur, sed non confundimur*, ταπεινούμενοι, ἀλλ' οὐκ αἰσχυνούμενοι, in nullis Græcis exẽplaribus inueni.

Deycimur, καταβαλλόμενοι. In quibusdam Latinis codicibus præcedit, *Humiliamur, sed non confundimur*. quod non est in Græcis nec in vetustis etiam Latinis exemplaribus.

10 *Quólibet*, πάντοτε. id est ἑκάστοτε. Ita enim optimè conueniet participium περιφέροντες, *circunferentes*, id est, quocunque venimus paratam nobis crucem inuenientes, quasi eam circunferamus nobiscum. Vulgata & Erasmus, *Semper*, quod tamen tolerari potest, quum sequatur ἀεί.

Mortificationem, τὴν νέκρωσιν. Sic vocat Paulus miseram illam conditionem fidelium, ac præsertim ministrorum (de his enim propriè agitur) qui quotidie (vt ait Dauid) occiduntur, quasi destinationem ad cædem dicas: additúrque *Domini Iesu*, vel, (vt legit Vetus interpres) *Iesu Christi*, tum vt declaretur causa propter quã mundus nos ita persequitur, tum etiam quia hac quoque in parte Christo capiti sumus conformes, Christúsque adeo ipse quodammodo in nobis afficitur. Ambrosius maluit mortem interpretari, nempe quia in altero mẽbro fit mentio vitæ Christi. At ego, si libuisset à Pauli verbis discedere, cædem potius exposuissem: quia non temere Paulus νέκρωσιν maluit scribere quàm θάνατον, quoniam etiam Christus hîc considerandus nobis est non vt simpliciter mortuus sed vt interemptus. Verùm vt modo dixi, νέκρωσις nec mortem nec cædem hîc significat, sed conditionem illam quotidianis mortibus obnoxiam, qualis etiam fuit Christi ad tempus: denique summam imbecillitatem declarat, sicut Paulus idem vocabulum vsurpat Rom. 4. 19, de Saræ vulua loquens ad concipiendum prorsus effœta, & viribus omnibus destituta. Huic autem opponitur vita eiusdem Christi, de qua dicemus proxima annotatione. Fortassis hoc discrimẽ nõ ineptè aliquis obseruarit inter מות & תמותה [maueth temutheh,] vt Psal. 79. 11. *In corpore*, ἐν τῷ σώματι. Claromontanus codex hîc etiam habet ἡμῶν, nostro. vt Vetus Latinus interpres, itémque Syrus & Arabs.

Vt etiam vita, ἵνα καὶ ἡ ζωή. Videbatur poscere ratio collationis vt potius scriberetur ἡ ζωοποίησις, id est viuificatio. sed Paulus hoc modo expressius loquitur, causam videlicet nominans ipsius effectus loco. Vnde enim felix illa & planè diuina ministrorum fidelium virtus mortificationi ex diametro opposita? quî fit, inquam, vt per mille mortes inuicti & intrepidi, victores denique ad metam, sua functione perfuncti, euadant? Nempe ex vita, id est Spiritu seu vigore illo Iesu Christi qui morti ipsi dominatus est, qui vigor in illorum etiam mortalibus & infirmis vasculis inest, vt 1. Tim. 1. 14. & tum demum sese exerit quum à contraria mortificatione lacessitur: alioquin ita latens vt cognoscendus nõ fuerit. imò verò infirmitatib. acuitur & magis ac magis perficitur, vt alibi tradit Apostolus. Hinc illa resurrectio de qua dicem⁹ infrà, v. 14: i. liberatio ex tot mortib. vt suprà, 1. 10. Quáuis.n. hęc viuificatio in suprema demũ resurrectione sit pficiẽda: tamẽ de resurrectione nõ agi hoc in loco, liquere potest ex ipso Apostoli scopo. Nec enim aliud ei propositũ est q̃ docere, perpetuis illis ærumnis non reddi vilius Euangelii ministerium, sed contrà dignitatem illius ac robur verè diuinum, in Christo palàm toti mundo spectandũ proponi. Pertinet igitur ad hãc vita ista spiritualis resurrectio, siue huius latentis vitæ declaratio, cuius tamen complementum in vltimum illum diem differtur, quo ipsa etiam corpora in gloriam absorpta morte resurgent.

11 *Nos qui viuimus*, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Id est, nos qui vita illa prędití sumus. Quid si verò exponas, *Dum viuimus*? Vereor vt repugnet articulus. Deinde (vt mihi videtur) inanis esset, atque adeo propter additam particulam causalem γὰρ, non satis apta repetitio superioris sentẽtiæ. Itaque rursum cõstituo, hic nõ agi de illa corporali resurrectione à mortuis, sed de perduratione in tot præsentibus pro Christo periculis, vt dignitatem ministerii crux ipsa hîc quoque commendet. *In carne nostra mortali*, ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. Id est, in carne nostra quantumlibet mortali, non autem quæ mortalis esse desierit. Vocat autem mortalem, nõ ob conditionẽ illam omnibus cõmunem, de qua Heb. 9. 17: sed illam mortificationem respiciens quam descripsit ver. 8. 9 & 10, quã etiam ob causam vasculis testaceis corpora ministrorum peculiari ratione comparauit, quáuis alioqui doctrina ista sit toti Ecclesiæ communis.

12 *Itaq. mors quidẽ*, ὥστε ὁ μὲν θάνατος. i. Itaq. nos ministri nõ aliter morte illa quotidiana viuimus q̃ vos vita viuitis, qui videlicet in vestris rebus ꝓsperis vitã vestrã collocatis. Verùm hoc fortassis subtili⁹ est, quáuis nõ malè cõueniat superiori antithesi. Et præterea haud satis scio an tã acerba támq. mordax reprehẽsio huic Epistolæ conueniat, quũ in hac studuerit superioris amarulẽtiam tẽperare. qđ enim infrà, 12. 22, & 21, & vlt. cap. nonnihil videtur asperè loqui, existimo ab eo de industria in extremã partẽ esse reiectũ, postquã sui ministerii dignitatẽ satis asseruisset. Itaque ob eã etiã causam nõ facilè admiserim illã ironiã, aut σαρκασμὸν poti⁹, hoc in loco. Mihi magis placet eorũ sentẽtia qui perinde hoc accipiũt acsi dixisset Apostolus, Nostra igitur est afflictio, vestrũ autẽ est cõmodũ: vt vos quasi ex nostra morte viuatis, ad quos redit nostrarum ærumnarum fructus. quod postea explicabit ver. 15, & iam attigit superiore versiculo quũ diceret ἵνα φανερωθῇ, *vt declaretur*. Sed notandum est quod dixi ὁ θάνατος ἐνεργεῖται, *mors agit*. Ita enim hanc mortem quotidianam ostendit & ipsis ministris & toti Ecclesię esse, (vt ita dicam) vitalem vt quæ latentem illum Christi vigorem non extinguat, vt alioqui mors solet, sed excitet potius ac foueat.

13 *Et quoniam habemus*, ἔχοντες δέ. Particula δὲ hoc in loco non est aduersatiua, sed potius sententiam nectit. Ideo conuertimus potius per Et, quàm per Autem, vel Veró. Deinde participium ἔχοντες continet αἰτιολογίαν. Vulgata, *Habentes autem*. Erasmus, *Cæterùm quum habeamus*. *Eundem Spiritum fidei*, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως. Id est, eandem fidem ex eiusdem Spiritus afflatu

& dono. Sic enim alibi diximus nomen Spiritus ex Hebræorum consuetudine vsurpari, vt Esa.11.2.

τῆς πίστεως· κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν.

Psal. 116.10

Εἰδότες ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν.

Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ.

Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν·

Μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.

Κεφάλαιον ε.

Οἴδαμεν γὰρ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

---

tum fidei: ¨secundum illud quod scriptum est, ‖ Credidi, & ideo loquutus sum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur.

14 Sciẽtes fore vt qui excitauit Dominum Iesum, nos quoque ¨per Iesum excitet, ¨& sistat vobiscum.

15 Nam hæc omnia propter vos *fiunt*, vt ¨gratia illa copiosissima, pluribus gratias agentibus, redũdet in gloriam Dei.

16 Propterea non segnescimus: sed etiãsi externus homo noster corrumpitur internus tamen ¨renouatur ¨in dies.

17 ¨Momentanea enim leuitas oppressionis nostræ, ¨excellẽter excellentis gloriæ ¨pondus æternum conficit nobis:

18 Dum non spectamus ea quæ cernuntur, sed ea quæ non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria sunt: at quæ non cernuntur, æterna.

CAP. V.

1 SCimus enim nos, si ¨terrestris huius domus nostræ tabernaculum dissolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manu factum, æternum in cælis.

---

tum fidei: sicut scriptum est, Credidi propter quod loquutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur.

14 *Scientes quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & constituet vobiscum.*

15 *Omnia enim propter vos, vt gratia abundans per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.*

16 *Propter quod non deficimus: sed licet is qui foris est noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est renouatur de die in diem.*

17 *Id enim quod in præsenti est, momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur nobis:*

18 *Non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. quæ enim videntur, tẽporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna sunt.*

CAP. V.

1 *SCimus enim, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis.*

Secundum illud quod scriptum est, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Perinde hoc accipiendum est acsi dixisset, Quia habemus eũdem Spiritum fidei, atque is de quo scriptum est.

14 *Per Iesum*, διὰ Ἰησοῦ. Vulgata, *Cum Iesu*, σὺν Ἰησοῦ, vt apud Ambros. & in vno Græco exemplari legitur, sed repugnantibus reliquis summo consensu. nec sanè possum eam lectionem admittere. *Et sistat vobiscum*, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. Id est, nos liberatos sistat vobis præsentes. Nam de suo ad eos aduentu loqui Apostolum, apparet ex versu sequenti, quem etiam inchoat à particula causali. Itaque non possum nunc quidem aliter statuere quàm resurrectionem hîc figuratè vocari liberationem ex iis periculis, quibus simili ratione nomen Mortis tribuerat in superiore tractatione, vt supra, 1. versu 10, & 11. vbi eandem prorsus sententiam expressit: quanuis tandem ad resurrectionem illam supremam delabatur. Erasmus retulit ad Iudæorum & Gentium coniunctionẽ in Christo, quod non videtur indigere refutatione.

15 *Gratia illa copiosissima*, ἡ χάρις πλεονάσασα. Id est, Vt quum fuero liberatus & vobis restitutus, ingens illud beneficium quod in me effusum erit, vicissim in Dei gloriam redundet: propterea quòd non ego vnus gratias agam, sed vos omnes mecum, & afflictionis participes & consolationis. Itaque διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν nõ cohæret cũ πλεονάσασα, sed cum περισσεύσῃ. Vetus tamen interpres videtur non ineptè legisse, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων, τῇ εὐχαριστίᾳ περισσεύσῃ, &c. Vertit enim, *Vt gratia abundans per multos, in gratiarum actione abũdet in gloriam Dei.* Rursus autẽ redundat articulus τῶν πλειόνων, vt supra annotauimus, 2.6. Sed mihi magis arriserit quod legerunt Syrus Arabs, si codicis alicuius Græci testimonio confirmaretur, nempe, ἵνα τῆς χάριτος πλεονασάσης, διὰ τῶν πλειόνων ἡ εὐχαριστία περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, *vt abũdante gratia, redundet per multos gratiarum actio, ad Dei gloriam.*

16 *Renouatur*, ἀνακαινοῦται. Id est, nouas vires acquirit, ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui huius viribus sustinetur. quam ob causam dixit suprà, versu 12, mortem in nobis agere. *In dies*, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. Heb. יום יום [*iom iom.*] Vulg. *De die in diem.* Eras. *In singulos dies*, id est מיום ליום [*mijom laiom.*]

17 *Momentanea enim leuitas*, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. Sic apud Demosth. ἡ παραυτίκα ἡδονή, momentanea voluptas: & apud Thucydidem, τὸ αὐτίκα δεινόν, subitum malum. Vulgata, *Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ.* quasi παραυτίκα idem declaret atque ἐν τῷ παρόντι, vt etiã Arabs & Syrus sunt interpretati. Leuitas autem oppressionum ad ipsam qualitatem non refertur, quasi ærumnæ sint admodum exiguæ & ad ferendum leues: sed eas illico præterire ostendit, quum ne tota quidẽ vita nostra sit diuturna. Nã nũc primùm transit Apostolus ad resurrectionem illam veram, cuius spe dicit se sustẽtari. *Excellenter excellentis gloriæ pondus æternum*, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης. Hac repetitione Græcæ vocis ὑπερβολῆς significatur æternitas, ipsa (vt ita dicam) æternitate magis æterna, vt dicunt Hebræi עד מאד מאד [*had meod meod.*] Potest tamen alterum καθ' ὑπερβολὴν referri ad τὸ παραυτίκα, quibusdam Græcis codicibus ita hunc locum distinguentibus, vt sic quoque possis interpretari, *Leuitas enim afflictionis nostræ supra modum momentanea, supra modum æternum pondus*, &c. Vulgata, *Supra modum in sublimitate.* Erasmus, *Mirè supra modum.* *Pondus gloriæ*, βάρος δόξης. Poscit ratio collationis vt grauis gloria dicatur quæ constantissimè manet immota. Notandæ sunt autem elegantissimæ antitheses, & quouis etiam Demosthene non indignæ. nam τῷ παραυτίκα opponit τὸ καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον, τῷ ἐλαφρῷ opponit τὸ βάρος, τῇ θλίψει opponit τὴν δόξαν. Sic etiam mox τοῖς βλεπομένοις confert τὰ μὴ βλεπόμενα, & cum τοῖς προσκαίροις comparat τὰ αἰώνια. *Conficit*, κατεργάζεται. Erasmus, *Parit.* Vulgata, *Operatur.* quod verbum arripiunt Sophistæ vt merita Sanctorum stabiliant: quum duntaxat significetur quo itinere ad gloriam perueniatur. Nam si de eo agatur propter quod datur gloria, longè aliter loquitur idem Paulus Rom.4.2, & 8.18.

IN CAPVT V.

1 *Terrestris nostræ domus tabernaculum*, ἡ ἐπίγειος ἡμῶν

οἰκίας τοῦ σκήνους. Vulgata, *Si terrestris domus nostra huius habitationis*: non seruato vocabulo tabernaculi, quod aptissimũ erat ad huius corporis structuræ & mortalis vitæ imbecillitatem, & caducam conditionem significandam. cui opponitur οἰκοδομή, id est firmum ac stabile ædificium. Eras. *Si terrenum nostrum domicilium huius tabernaculi.* Ego puto hoc explicandum per hypallagen, cuiusmodi annotauimus Act. 5:20, & alibi quoque.

---

2 Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.

3 Εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.

4 Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει τούτῳ στενάζομεν βαρούμενοι· ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς.

5 Ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, Θεός, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος.

6 Θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου·

---

2 In hoc enim suspiramus, ‖expetentes domicilio nostro, ''quod è cælo est, ''superindui.

3 ''Siquidem etiam induti, nõ nudi reperiemur.

4 ''Etenim ''qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus onerati: ''in quo non cupimus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita.

5 Porro ''Deus *is est* ''qui nos ad hoc ipsum condidit, qui etiam dedit nobis ''arrhabonem Spiritus.

6 ''Cõfidentes igitur semper, & scientes dum aduenæ sumus in corpore, nos peregre abesse à Domino:

---

2 *Nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cælo est, superindui cupientes.* (Apoc. 16, 15)

3 *Si tamen vestiti, non nudi inueniamur.*

4 *Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quòd nolumus expoliari, sed superuestiri, vt absorbeatur quod mortale est à vita.*

5 *Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus Spiritus.*

6 *Audentes igitur semper, & scientes quoniam dum sumus in corpore, peregrinamur à Domino:*

---

2 *Quod è cælo est*, τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Id est cæleste, gloria nimirum & ἀφθαρσίας, non autem substantia, vt exposuimus copiosè 1. Cor. 15. *Superindui*, ἐπενδύσασθαι. Vestem vocat immortalitatis gloriam, qua tanquam veste obtegetur etiam nostrum corpus. Sic enim vsurpare solẽt Hebræi verbum לבש [*labasch*,] vt diximus Luc. 24.49, & 1. Cor. 15. 53. In hoc autem verbo præpositio ἐπὶ non significat vestem vesti additam, sed vestem corpori iniectam, ad illud videlicet operiendum. Mortalitatem enim exuemus vt succedat immortalitas. Aliis placet primam vestẽ dici Christi iustitiam, alteram verò, illius iustitiæ præmiũ. quorum sententiæ nolim præiudicium adferre.

3 *Siquidem etiam induti*, εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vulgata, *Si tamen*, quasi εἴγε conditionem declaret: quamobrem etiam εὑρεθησόμεθα conuertit *Reperiamur*, subiunctiuo modo. At ego puto potius hoc positum ἀπολογικῶς, aut certè διασαφητικῶς. explicat enim cur vsus fuerit verbo ἐπενδύσασθαι. Nam, inquit, nõ manebimus corpore exuti: sed etiam hoc nostrum corpus in cælo induetur, immortalitatis videlicet gloria. Qui pro conditione hoc accipiunt, putant esse additum vt sancti iustitia Christi induti, & gloria ipsius superinduendi, distinguantur ab infidelibus vtraque veste destitutis. Nam quòd hoc refert Castellio ad eos qui viui in iudicio deprehendentur, (de quibus 1. Thes. 4. 16) ne refutatione quidem mihi videtur indigere. Ambrosius indicat aliam lectionem, nẽpe εἴγε ἐκδυσάμενοι, id est *siquidem exuti, corpore*, videlicet, quod etiam scriptum inueni in Claromontano codice. vt hæc sit sententia, destruendum quidem esse hoc tabernaculum morte, sed ita tamen vt non pereat: imò vt corruptibilitate deposita, restituatur nobis immortalitate induendum.

4 *Etenim*, καὶ γάρ. Vulg. *Nam &*, deprauata etiam sententia. *Qui sumus*, οἱ ὄντες. Id est *quia sumus*. Ponitur enim articulus ἀπολογικῶς. *In quo non cupimus exui*, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι. Erasm. *Propterea quòd nolimus exui*, sensu certè absurdo. Nam etiamsi legas vt excudit Frobenius, ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, erit tamen transponenda negans particula, vt pertineat ad ἐκδύσασθαι, vt ex ipsa sententia puto satis liquere. Sed profectò legendum est ἐφ' ᾧ, vt scriptum inuenimus summo consensu in omnibus vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis. quibus tamen in eo non assentior quòd ἐφ' ᾧ interpretantur pro ἐπειδή. quo fit vt in eandem traiectionem incidamus, vt sit interpretandum, *Quoniam nolumus*, quum potius ἐφ' ᾧ vertendum sit, *In quo*, & subaudiendum σκήνει, *tabernaculo*, vt sit sententia, In quo tabernaculo quãdiu sumus, non cupimus eo exui, sed superindui, id est, nõ tedet nos vitæ ipsius, sed futuræ desiderio ardemus. &c. Vulg. *Eo quód*. Videtur enim etiam legisse ἐφ' ᾧ, sed pro ἐπειδή.

5 *Deus* [*is est*,] Θεός. Sub ἐστιν, quam ellipsin duram esse fateor: sed quæ tamen Paulo sit familiaris, vt suprà, 1.21, & 4.6. Eam neglexit Vetus interpres, ideóque obscurè admodum hæc conuertit, quòd videatur hiare sententia. Alibi tamen expressit, vbi obscurior etiam erat ellipsis, vt infrà, 10.1. Cæterùm quod in vno codice additum comperimus καὶ χρίσας ἡμᾶς, *& qui nos vnxit*. omnino irrepsit ex margine, vt alia etiam multa, quum aliquis, ad explicandum quod sequitur de arrhabone Spiritus, annotasset quod scriptum est suprà, 1.21. *Qui condidit*, ὁ κατεργασάμενος. Id est, ὁ κτίσας, siue ὁ διαπλασάμενος, vt rectè explicant Græca scholia. Hoc enim referendum esse ad primam illam corporis fabricationem ostendit verbum ἐργάζεσθαι, id est operari: vt significetur Deum ad hũc ipsum finem condidisse suorum electorum corpora vt ea aliquando cælesti illa immortalitate indueret, cuius arrham habent Spiritum sanctum in ipsis tam efficaciter agentem. Alioqui dixisset potius ἐνεργήσας ἐν ἡμῖν. Itaque Vetus interpres non satis rectè conuertit, *Qui efficit*, neglecto etiam tempore. neque satis expressè Eras. *Qui parauit*, ὁ παρασκευασάμενος, quum alioquin rectè hunc locum exposuerit in annotationibus. Ambrosius, *Perfecit*, deceptus alia significatione verbi κατεργάζεσθαι. *Arrhabonem*, ἀῤῥαβῶνα. Vulg. *Pignus*. Vide suprà, 1.22.

6 *Confidentes autem*, θαῤῥοῦντες δέ. Erasmus, *Itaque bono animo sumus*. nam participia θαῤῥοῦντες & εἰδότες censuit posita pro verbis: quamobrem etiam εἰδότες conuertit *Scimus*. nempe quia coniunxit ἐνδημοῦντες cum verbo ἐκδημοῦμεν: ideóque, ne penderet sententia, coactus est illam enallagen constituere, cuius aliquot exempla alibi obseruauimus. Vetus autem interpres omnia contentus fuit ad verbum interpretari. Græca scholia participia relinquunt integra, & ne hiet sententia, tradunt particulam δὲ redundare initio versus 8. Mihi dura videtur illa enallage hoc in loco, nec minus etiam durus iste pleonasmus. Itaque potius vers. 7 & 8, putaui parenthesi includendum vt sextus cum nono construatur. Confidens autem hic dicitur qui præsenti est animo, id est quieto & ad sustinenda quæuis pericula parato, quòd de felici exitu nihil dubitet.

Dum aduenæ sumus in corpore, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι. Vetus interpr. *Dũ sumus in corpore*. Eras. *Quum domi sumus in corpore*. Atqui si in corpore viuere, est domi suæ esse, quomodo dicetur peregrinari à Domino vbi nostra domus est, qui in corpore viuit? Peregrinari enim dicimur nostri illius etiam domicilii respectu: vt si corpus nostra est sedes, peregrinari non possit vlla ratione dici qui in eo versatur. Deinde quæ hæc esset consolatio ideo securum esse quòd scias te domi tuæ esse, à Domino verò abesse, quasi peregre profectum? Nempe, inquies, quòd qui peregrinatur, domum respiciat. Certè ita est, ex quo consequitur, hoc corpus, non ita vt nunc est in terris, sed vt erit in cælesti gloria, cælum denique non terram, nobis pro domicilio proponi. Consentit

cum interpretatione non tantùm Petrus (qui hanc vitam vocat παροικίαν, id est commorationem, non autem κατοικίαν, id est habitationem, 1.Epist.1.17) sed & Scriptura vniuersa: vt ἐνδημεῖν idem prorsus hîc declaret atque ἐπιδημεῖν, id est aduenam versari in aliquo loco. cum quo cohæret τὸ ἐκδημεῖν, id est extra patriam peregrinari. adstipulante etiam Varino, qui ἐνδημεῖν per ἐπιδημεῖν interpretatur. Quia igitur dixerat Apostolus se in corpore gemere, non vitæ præsentis tædio, sed futuræ desiderio, Fortiter, inquit, in hac nostra peregrinatione pergimus, quia scimus nos 5 hîc esse aduenas, ac proinde nobis hîc nõ esse manendum, sed in patriam redeundum.

(Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους)	7	⁚(Per fidem enim incedimus, non per aspectum)	7	*(Per fidem enim ambulamus, & non per speciem)*
Θαῤῥοῦμεν δὲ, καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον.	8	⁚Confidimus autem, & probamus ⁚potius ⁚migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.	8	*Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum.*
Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι).	9	⁚Propterea etiam ambimus ⁚& *in corpore* aduenæ, & *ex corpore* migrantes, ei esse accepti.	9	*Et ideo contendimus, siue absentes siue præsentes, placere illi.*
Rom.14.10 Τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν.	10	‖Omnes enim nos ⁚comparere oportet coram tribunali Christi, vt vnusquisque reportet ⁚quæ in corpore *fecerit*, ⁚cõgruẽter ad id quod fecerit, vel bonum, vel malum.	10	*Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi: vt referat vnusquisque propria corporis, prout gessit, siue bonum, siue malum.*

7 *Per fidem enim incedimus, non per aspectum*, διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. Hoc omnino includendum est parenthesi. Docet enim obiter quomodo & quatenus absimus à Domino. Quia, inquit, nunc ita incedimus (id est viuimus, ex Hebræorum idiotismo) vt in fide, earum videlicet rerum quas speramus, non autem in ipso præsenti conspectu Dei, vt Rom.8.24. Heb.11.1. Idem igitur declarat διὰ εἴδους atque αὐτοψεί, vt declaratur 1. Cor.13.12. pro quo Vulgata & Erasmus nimium obscurè verterunt, *Per speciem.*

8 *Confidimus autem & probamus*, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Id est, Sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam nostram conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum discedere. Sic explicat quod dixerat versu 4, nos in hoc tabernaculo gemere, non quòd exui desideremus, sed quòd optemus superindui. Vulg. nimium obscurè, *Audemus autem & bonam voluntatem habemus.* *Potius*, μᾶλλον. Potius, videlicet quàm diutius à Domino abesse. *Migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum*, ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Hîc verò liquet non modò ex sententia ipsa, sed etiam ex diuersa constructione, τὸ ἐκδημεῖν nihil aliud hîc declarare quàm ἐξιέναι, & ἐνδημεῖν propter adunctam præpositionem πρὸς, idem prorsus significare atque τὸ ἀπιέναι, eo tantùm excepto quòd vtroque verbo significatur mutatio domicilii. Itaque non tanti fuit apud me paronomasia istorum verborum, quin sensum ipsum studuerim potius exprimere, quàm nimium dilutè interpretari ἐκδημεῖν, Exire, & ἐνδημεῖν, Abire. Vulgata, *Peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum.* Eras. *Peregre abesse à corpore, & præsentes adesse apud Deum.* Deinde quod dixit Apostolus se optare superindui, satis indicat hoc votum non respicere tempus illud interiectum, sed ipsam potius corporis resurrectionem, quum de tabernaculo agatur in domicilium mutando.

9 *Propterea etiam ambimus*, διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα. Mollius quidem esset διὰ τοῦτο quàm διὸ: sed hanc enallagẽ excusat lõga parenthesis. Significãter verò vsurpauit hoc vocabulũ, quo forensis quædã ambitio honorũ propriè significatur. Est autem hæc sententia, Quod quum ita sit, (id est 10 quum fortiter pergamus in hac nostra peregrinatione, & tamẽ desiderio redeũdi in patriã ardeamus) ita annitimur viuere vt & nostra peregrinatio illi placeat, & tandẽ ab eo domum recipiamur. *Et [in corpore] aduenæ, & migrantes [ex corpore,]* εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες. Vulga- 15 ta, *Siue præsentes, siue absentes.* Erasmus, *Siue domi præsentes, siue foris peregre agentes.* Atqui particula εἴτε hoc in loco non est disiunctiua, sed copulatiua, vt 1. Corinth.13.8, & Coloss. 1.20. Deinde ἐνδημοῦντες quũ priore loco ponatur, de hac vita sanè intelligi debet, vt eundem ordinem vbique ser- 20 uarit Apostolus. Ex quo efficitur, neque Veterem interpretem rectè interpretari *Præsentes*, (quum hæc dicantur respectu Domini, à quo sanè absumus quandiu in hac vita versamur) neque etiam Erasmum appositè conuertisse, *Domi præsentes*, quum potius eo tempore domo absimus. 25 Alter error admissus est in ἐκδημοῦντες, pro quo Vetus interpres habet *Absentes*, Erasmus, *Foris peregre agentes*, quũ contrà ad futuram illam vitam hoc referatur, in qua demum præsentes erimus Deo, nec foris cõmorabimur, sed domi habitabimus. Itaque ἐκδημοῦντες significat *Ex corpo-* 30 *re in patriam migrantes.* Nam post ἐνδημοῦντες repetendum est ἐν τῷ σώματι, in corpore: & post ἐκδημοῦντες repetendum ἐκ τοῦ σώματος, ex corpore: ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ex præcedente versiculo. Vtrunque verò non ad φιλοτιμούμεθα, sed ad εὐάρεστοι εἶναι referendum est: quod plerosque interpretes fefellit. 35 Nec enim agit Apost. de aliquo desiderio quo futurũ sit vt ardeat, quum domum redierit, & mortalitatem cum vita commutarit, (vtitur enim præsenti tempore, non futuro, & ea res omnis ad scopum Apostoli non videtur pertinere) sed explicat potius quod in proxima annotatione 40 superiore diximus. quod vt melius etiam perspiciatur, libuit hoc diagramma apponere, quo res ista tota planior fiat.

Opposita.	Ἐνδημεῖν ἐν τῷ σώματι, Aduenam esse in corpore.	Connexa.	Ἐκδημεῖν ἀπὸ Κυρίου, Peregre abesse à Domino.	Opposita.
	Ἐκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος, Migrare ex corpore.	Connexa.	Ἐνδημεῖν πρὸς Κύριον, Ire ad Dominum habitatum.	

10 *Comparere*, ἡμᾶς φανερωθῆναι. Id est, sisti præsentes, & illic in nos inquiri, vt palàm fiat qui fuerimus. Vulg. & Erasmus, *Manifestari.* *Quæ in corpore [fecerit,]* τὰ διὰ τοῦ σώματος. Vulg. *Propria corporis.* Legit enim τὰ ἴδια τοῦ σώματος, quo modo etiam Ambrosius. Sed suspicor locum fuisse, propter nonnullam obscuritatem, deprauatum. Tertullianus legit διὰ sublato articulo τὰ, vt sit sensus, nos in ipso corpore reportaturos vel gloriam vel ignominiam. Eras. *Ea [quæ fiunt] per corpus.* Augustinus concione quadam ad Catechumenos aduersus Iudæos, legit, *secundum ea quæ per corpus gessit.* Ego malui vti futuro quod exactum vocant grammatici. Cęterùm ex Hebręorum idiotismõ opus pro 45 operis mercede accipitur, vt Leuit.19.13, & Esa.61.8. & ita etiam loquitur Apostolus Ephes.6.8. Hoc enim in loco disseritur de corpore ipso, quod in se recipiet vel gloriam vel ignominiam perpetuam, pro transactæ vitæ ratione.

Congruenter ad id quod fecerit, πρὸς ὃ ἔπραξεν. Hæc est vis 50 præpositionis πρὸς hoc in loco, vt in illo Plutarchi in Fabio πρὸς ἀρετὴν τὰς τιμὰς νέμει. Vulg. *Prout gessit.* Eras. *Iuxta id quod fecit.* Neutra interpretatio mihi visa est satis expressa: alioquin Frobenii editionem in ęo sequor quòd scripserit πρὸς ὃ, non πρὸς ἃ.

11 Εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, Θεῷ δὲ πεφανερώμεθα· ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι.

11 Scientes igitur ¨ terrorem illum Domini, ¨homines ad fidem adducimus, Deo autem manifesti sumus: & ¨ spero *nos* etiam conscientiis vestris manifestos esse.

11 *Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti sumus: spero autem & in conscientiis vestris manifestos nos esse.*

12 Οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ.

12 Non enim iterum nosipsos commendamus vobis, sed vobis occasionē ¨præbemus gloriandi de nobis: ¨ vt habeatis *quod dicatis* aduersus eos qui ¨ex facie gloriam captant, at non ex corde.

12 *Non iterum commendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis: vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.*

13 Εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ· εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν.

13 Nam siue ¨ insanimus, Deo *insanimus*: ¨siue sana mente sumus, vobis *sana mente sumus*.

13 *Siue enim mente excidimus, Deo: siue sobrij sumus, vobis.*

14 Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς·

14 ¨Charitas enim illa Christi ¨constringit nos:

14 *Charitas enim Christi vrget nos.*

15 Κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι.

15 ¨Vt qui hoc statuerimus, si vnus ¨pro omnib⁹ mortuus fuit, nēpe omnes ¨ fuisse mortuos: & *illum* pro omnibus mortuū esse, vt qui viuunt, posthac nō ¨ sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.

15 *Aestimantes hoc, quoniam si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt: & pro omnibus mortuus est Christus, vt & qui viuunt, iam nō sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.*

16 Ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν.

16 Itaque nos posthac ¨neminē nouimus secundum carnē: quòd si etiam nouimus Christum secundum carnem, nunc tamen non amplius nouimus.

16 *Itaque nos ex hoc neminem nouimus secundū carnem: & si cognouimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non nouimus.*

---

11 *Terrorem illum Domini*, τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. Id est formidabile illud iudicium. Itaque τὸν φόβον multo rectius cōuertit Erasmus, *Terrorem*, quàm Vetus interpres, *Timorem*. *Homines ad fidem adducimus*, ἀνθρώπους πείθομεν. Vulgata, *Hominibus suademus*. quam etiam Erasmus sequutus est. Itaque non expresserunt (opinor) Apostoli sentētiam. Neque enim se duntaxat hominibus suadere dicit vt Christū amplectantur, sed etiā persuadere, proposito illis Dei iudicio: nempe vt probet ministerii sui dignitatē ab eius fructu & efficacia. *Spero*, ἐλπίζω. In vno codice scriptū inuenimus ἐλπίζομεν, *speramus*, idque rectius (vt opinor) quū in hac tota disputatione sese cum Timotheo & Syluano coniunxerit.

12 *Præbemus*, διδόντες. Sub. ἐσμέν. pro præsēti διδόαμεν, Hebræorum more, vt suprà, versu 6, ἐνδημοῦντες pro ἐνδημοῦμεν. *Vt habeatis* [*quod dicatis*,] ἵνα ἔχητε. Sub. τι ἀπολογίας, vt rectè explicant Græca scholia. Erasmus, *Vt aliquid habeatis*, ἵνα τι ἔχητε. quæ formula quiddam aliud declarat, vt diximus Mar. 6. 19. Est autem hæc phrasis prorsus Hebraica. *Ex facie*, ἐν προσώπῳ. Id est externis laruis, & fucata illa pompa sapientiæ & eloquentiæ humanæ, non autem vera pietate, quæ non in vultu, id est externa ista specie, sed in corde sedem habet. Alibi πρόσωπον, personam, faciem, speciem, pro diuersa locorum sentētia, sumus interpretati: hîc omnino seruandum putauimus faciei vocabulum, propter oppositum Cordis nomen. Præpositio autem ἐν hoc loco videtur posita pro διὰ vel ἐκ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In facie*.

13 *Insanimus*, ἐξέστημεν. Id est μαινόμεθα, vt Mar. 3. 21. Solet autem Apostolus sibi tribuere ἀφροσύνην ex aduersariorum iudicio, quoties de se cogitur aliquid prædicare, vt infrà aliquoties hoc inculcat, cap. 11 & 12. Siue igitur insanio, inquit, (hanc enim factorum meorum prædicationem putatis insani hominis orationem esse) diuinus est iste furor, & totus ad vnam gloriam Dei spectans, vt reprehēdi à vobis eo nomine non possim: siue simpliciter facio meum officium & vobis euangelizo, (hoc enim demum est sapere apud vos) omnia commodo vestro facio, non meo, vt hîc quoque non possim videri meipsum commēdare. Vulgata, *Siue mente excidimus*. De hoc autem ἐλλειπτικῷ dicendi genere in quo idem verbum repetitur, iam antea aliquoties diximus. *Siue sana mente sumus*, εἴτε σωφρονοῦμεν. Vide Mar. cap. 5, ver. 15. Est autem repetendum idem verbum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt suprà, cap. 1. 6, & 2. 10. Vulg. *Siue sobrij sumus*. Ambrosius, *Siue sanum sapimus*, expressa notatione verbi σωφρονεῖν. Augustinus aduersus Faustū lib. 12. cap. 26, *Siue temperantes sumus*. Quas interpretationes visum est adferre, propter eos qui nefas esse putant à Vulgata interpretatione discedere, & quos non pudet hoc etiam nomine crimen hæreseως bonis ac doctis hominibus impingere.

14 *Charitas enim illa Christi*, ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Id est, Amor enim ille quo Christus nos prosequutus est, vel quo nos illum vicissim redamamus. Illam interpretationem confirmat argumentum infiniti illius amoris quo nos est prosequutus, quum seipsum morti exponeret pro inimicis, de quo Rom. 6. 8: pro hac verò videtur facere series argumentorum. Instituit enim Apostolus ostendere, non esse quòd existimaretur, quæ de sui ministerii dignitate dixerat, ideo dixisse vt seipsum commendaret. nam, inquit, eiusmodi affectus carnis in nobis iam non regnant: vnum Deum quærimus, siue insaniamus nostro more, siue sana mente simus. Nos enim totos regit amor quo Christum prosequimur, quoniam nostris animis insedit summum illud à Christo in nos profectum beneficium. Vtraque sententia optimè conuenit. *Constringit*, συνέχει. Id est totos possidet ac regit, vt eius afflatu quasi correpti agamus omnia. Alludit enim ad vatum furorem, vt diximus Act. 18. 5. Vulg. *Vrget*, ἐπείγει.

15 *Vt qui hoc statuerimus*, κρίναντας τοῦτο. Id est, vt qui hoc pro certo apud nos constituerimus. Vulg. *Aestimantes hoc*. Eras. *Iudicantes illud*. *Pro omnibus mortuus est*, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν. De sanctificatione hîc agit Apostolus, qua fit vt Christus in nobis viuat. alioqui latè patet hoc dictum, quia non vnum est nostræ in Christo iustificationis caput. *Fuisse mortuos*, ἀπέθανον. Mortuis opponuntur οἱ ζῶντες proximo versiculo. Itaque quāuis mortificatio veteris hominis sit prima nostræ sanctificationis pars, malo tamen hoc referre ad eam conditionem in qua versatur quisquis non est regeneratus, vt scribitur Ephes. 2. 1. Nam etiā hoc maximè pertinet ad scopum Apostoli, habentis illos pro mortuis qui affectibus ambitionis aut gloriæ ducuntur. Vulg. *Mortui sunt*, quod mihi non placet. Neque enim amplius est mortuus qui est in Christo viuificatus. *Vt qui viuunt*, ἵνα οἱ ζῶντες. Articulus restringit τὸ καθόλου ad solos eos qui in Christo viuunt. Nam sufficit quidem seruādis omnibus Christi beneficium, sed plerique repudiant. *Sibi viuant*, ἑαυτοῖς ζῶσι. Vide cap. Epistolæ ad Rom. 6 & 7.

16 *Neminem nouimus secundum carnem*, οὐδένα οἴδαμεν κατὰ

σάρκα. Hæc omnia referenda sunt ad versum 12, in quo testatus est Apostolus cum suis collegis, se nihil minus quærere quàm seipsos commendare: imò verò totos esse in eo vt ex suæ modestiæ exẽplo petere possent Corinthii quod superbis quibusdam obiicerẽt, qui specie quidem aliquid, re ipsa verò nihil essent: se verò omnia sua studia ad Deũ referre. Nam, inquit, eò nos vel inuitos cõpellit amor ille infinitus quo Christus omnes suos est cõplexus. Quid enim attinebat illum mori pro nobis, nisi nos omnes mortis reos inuenisset? Quid est igitur de quo nobis placeamus? Mortuus est autem vt nos viueremus, non quidem nobis, vt antea, sed ipsi Christo: id est, vt vitæ isti mundanæ, qua quisquis viuit, mortuus est, renuntiantes, & quasi iam extra mundum degentes, nihil nos ipsos & cætera omnia humana faciamus, sed toti amplificandæ Dei gloriæ Christo nos dedamus. Postquam autem hæc omnia proposuit Apostolus, tandem hanc conclusionem subiungit. Itaque ne me & collegas meos putetis vel gloriolam aliquam vel vlla commoda captare. in hoc mundo iam non versamur vt cum hominibus homines solent, neque verò tantillum laboramus de istis rebus in quibus sese homines fatigant. Carnis ista sunt & mundi, eorum denique hominum qui sibi in rebus inanibus placent: nos verò tantùm absumus ab ista carnis vanitate, vt ne de ipso quidem Christo (quanuis alioqui perfectissimo etiam in carne omnis præstantiæ exemplari) nunc cogitemus vt homine, qualis tunc erat quum inter nos versaretur, sed eum nunc vt penitus cælestem & gloriosum cõsideremus, ac proinde potius cęlesti quàm terrestri vita viuamus. Idque nobis omnino faciendum est: quia qui Christo insitus est, factus est prorsus alius homo: & veteri illa conditione abolita, necesse est vt prorsus alia mente, alia voluntate præditus, nõ terrestria sed cælestia prorsus meditetur.

Esa.43.19 apoc.21.5

Græce		Beza		Vulgata
Ὥστε εἴτις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα.	17	Siquis igitur *est* in Christo, noua creatura *est*: ‖vetera præterierunt, ecce noua facta sunt omnia.	17	*Siqua ergo in Christo noua creatura: vetera transierũt, ecce facta sunt omnia noua.*
Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς·	18	Hæc autem omnia *sunt* ex Deo, qui reconciliauit nos sibi per Iesum Christum, dedítque nobis ministerium reconciliationis:	18	*Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliauit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis:*
Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν· καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς.	19	Nempe quia Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non imputãdo eis peccata ipsorum: posuítque in nobis sermonem hunc reconciliationis.	19	*Quoniã quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum: & posuit in nobis verbum reconciliationis.*
Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι᾽ ἡμῶν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ.	20	Itaque nomine Christi legatione fungimur, velut Deo *vos* precante per nos: oramus Christi nomine, recõciliamini Deo.	20	*Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquã Deo exhortante per nos: obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.*
Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ.	21	Fecit enim *vt* qui non nouit peccatum, pro nobis peccatum *esset*, vt nos efficeremur iustitia Dei in eo.	21	*Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit: vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso.*
Κεφάλαιον ϛ.		CAP. VI.		CAP. VI.
Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν, μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς.	1	Sed &, vt operam nostram ei accommodantes, hortamur ne frustra gratiã Dei vos receperitis.	22	*Adiuuantes autem & exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis.*

17 *Siquis in Christo*, εἴτις ἐν Χριστῷ. Sic legendum est, addita videlicet distinctione post Χριστῷ, & verbo substantiuo subaudito. Itaque Vetus interpres perperam conuertit, *Si qua in Christo noua creatura*, quasi τὶς pertineat ad κτίσις. Sunt tamen qui malint hortandi modo interpretari, *Siquis [est] in Christo, noua [sit] creatura.* *Noua creatura*, καινὴ κτίσις. Id est, veluti res quædam recèns à Deo cõdita: adeo sunt contraria inter se spiritus & carnis iudicia. Vbi igitur doctrina liberi arbitrii, quæ nos tradit duntaxat à gratia adiuuari? Est tamen (fateor) αὔξησις in creaturæ nomine: quod libenter vsurpauimus quanuis parum Latinum, quum nulla substantia noua condatur, sed qualitas dũtaxat immutetur. Verùm sic loqui placuit Spiritui sancto, vt intelligeremus omnia esse in solidum gratiæ Dei tribuenda in regenerationis opere: non quòd trunci aut stipites simus, sed quia Deus creat in nobis vt bene velimus ac possimus, & ita nos ad vitam prorsus aliam traducit, quam significant Prophetæ appellationibus noui cæli, & nouæ terræ.

18 *Hæc autem omnia*, τὰ δὲ πάντα. Vulg. & Eras. *Omnia autem.* Ego verò articulum exprimendum puto, cuius vis est διαφορική.

19 *Nempe quia*, ὡς ὅτι. Vel, *Nam certè.* Vulgata & Eras. *Quandoquidem.* In vno exemplari deerat ὡς. quod etiam Syrus videtur non legisse. Sic tamen vsurpatur etiam infrà, 11. 21. Arabs autem existimauit traiectionem esse: ideóque vertit, *Nam vt Deus.* & mox ante participium θέμενος, addit particulam ἀποδοτικὴν, perinde acsi scriptũ sit, οὕτως ἔθηκε, &c. Sic posuit in nobis, &c. *Posuítque in nobis sermonem hunc*, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον. Hebræis ponere verba in ore dicitur qui alicuius opera vtitur in re quapiam significanda: sed quum de Deo agitur, peculiaris est huius formulæ emphasis, qua significatur & cor loquentis à Domino impelli, & linguam regi.

20 *Precante*, παρακαλοῦντος. Vulg. *Exhortãte.* Sed illa interpretatio mihi magis arridet, quòd videatur Apostolus ad hanc emolliendam formulam addidisse particulam ὡς, quia re vera Deus non precatur nos, sed veluti precatur in ministrorum persona. cuius formulæ exemplum pulcherrimum vide Ierem. 35. 15. Neque verò quicquam dici potuit ἐμφατικώτερον.

21 *Qui non nouit peccatum*, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν. Id est qui prorsus fuit à peccato alienus. *Pro nobis [esset] peccatum*, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Ita est magis perspicua oratio quàm si dicamus ad verbum, Peccatum fecit. Vocat autem ἁμαρτίαν hoc posteriore loco, victimam pro peccato, ex Hebræorum idiotismo, apud quos sic accipitur nomen אשם [*ascham*,] vt Leuit. 7. 2. Vel, Christus dicitur factus esse peccatum pro nobis, i. peccator nõ in sese, sed ex omnium nostrorũ peccatorũ reatu ipsi imputato, vt melius appareat sequentis membri oppositio. *Iustitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. Id est, iusti apud Deum, & quidem iustitia nõ nobis inhærente, sed quæ quum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo enim additum est ἐν αὐτῷ. Sic ergo sumus iustitia Dei in ipso, vt ille est peccatum in nobis, nempe ex imputatione. *In eo*, ἐν αὐτῷ. Eras. *Per illum.* Vide 1. Corinth. 4.

IN CAP. VI.

1 *Vt operam nostram ei accommodantes*, συνεργοῦντες. Deo

videlicet. Vulg. *Adiuuantes autem.* Eras. *Quin & adiuuantes.* Alicubi συνεργὸν administrum vertimus: sed videndum quid cui loco conueniat. Vide 1.Cor.3.9. *Frustra,* εἰς κενόν. Vulg.& Eras. barbarè & obscurè, *In vacuum.*

	Græce		Interpretatio		Vulgata
2	(Λέγει γὰρ, Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας.)	2	(Dicit enim *Deus,* ‖ Tempore ∴ accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc tempus acceptum, ecce nunc dies salutis)	2	*Ait enim, Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Esa.49.8
3	Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπὴν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία·	3	∴ Nullam illa in re ∴ præbentes offensionem, ne ∴ vituperetur ministerium:	3	*Nemini dantes vllam offensionē, vt non vituperetur ministeriū nostrum:*
4	Ἀλλ᾽ ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις,	4	Sed ∴ in omnibus nos ∴ approbantes, ‖ vt Dei ministri, tolerantia multa in oppressionibus, in necessitatibus, in angustiis,	4	*Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patiētia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis,* 1.Cor.4.1
5	Ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις,	5	In verberibus, in carceribus, ∴ in exagitationibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis,	5	*In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis,*
6	Ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ,	6	∴ Puritate, ∴ scientia, ∴ lenitate, ∴ benignitate, ∴ Spiritu sancto, charitate non simulata,	6	*In castitate, in sciētia, in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta,*
7	Ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν,	7	∴ Sermone veritatis, virtute Dei, armis iustitiæ dextris ac sinistris,	7	*In verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris.*
8	Διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας· ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς·	8	∴ Per gloriam & ignominiā, ∴ per conuitia & laudes: vt seductores, & *tamen* veraces:	8	*Per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam: vt seductores & veraces:*
9	Ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι· ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν· ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι·	9	Vt ignoti, & *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui castigamur, nec *tamen* occidimur:	9	*Sicut qui ignoti, & cogniti: quasi morientes, & ecce viuimus: vt castigati, & non mortificati:*
10	Ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες· ὡς πτωχοὶ, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες· ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.	10	Vt dolentes, ∴ semper tamen gaudētes: vt pauperes, sed multos ditantes: vt nihil habentes, sed omnia obtinentes.	10	*Quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletantes: tanquā nihil habētes, & omnia possidētes.*
11	Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι, ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται.	11	∴ Os nostrū apertum est erga vos, Corinthii, cor nostrum dilatatum est.	11	*Os nostrū patet ad vos ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est.*

2 *Accepto,* δεκτῷ. Hebr. רצון [*ratson.*] Id est, gratuitæ beneuolentiæ: quo videlicet tempore Deus suum illius immensum amorem effudit. Hoc ferè vocant sacri scriptores εὐδοκίαν, de qua vide Luc.2.14.

3 *Nullam vlla in re,* μηδεμίαν ἐν μηδενί. Vulgata, *Nemini vllam,* μηδεμίαν μηδενί. *Præbentes,* διδόντες. Erasmus, *Demus,* quasi subaudiatur ὦμεν, & sit adhortatio, quum Apostolus de se & Timotheo loquatur, sese & illum pro verorum pastorum exemplo proponens. Est enim connectendum cum verbo παρακαλοῦμεν, ita vt præcedens versiculus sit parenthesi includendus, sicut rectè annotant Græca scholia, & Erasmus ipse postea animaduertit. *Vituperetur,* μωμηθῇ. Vulgata, *Reprehendatur,* non tam expressé.

4 *In omnibus,* ἐν παντί. Hebr. בכל [*bechol,*] pro *Omnibus modis,* vel *Omnibus in rebus,* vt suprà, 4.8, & infrà aliquoties. *Approbantes,* συνιστῶντες. id est μαρτυροῦντες καὶ γνωρίμους ποιοῦντες, id est declarantes & re ipsa præstantes, vt infrà, 7.11. Vulg. *Exhibeamus,* eodem admisso errore quem modò reprehendimus, in quem etiam lapsus est Syrus interpres. Erasmus, *Commendantes.* quæ significatio non tam videtur commoda huic loco, atque altera illa. *Ministri,* διάκονοι. Sub. *sese approbant,* per syllepsin: alioqui esset solœcophanes.

5 *In exagitationibus,* ἐν ἀκαταστασίαις. Ita significātur persequutiones quibus subinde huc & illuc pellebantur. Sic enim rectè explicatur hæc mox in scholio quod in manuscripto codice reperi, τὸ μὴ ἐν ἑνὶ τόπῳ ἵστασθαι, ἀλλ᾽ ἐλαύνεσθαι καὶ διώκεσθαι. Itaque Vulgata & Erasmus *Seditiones* malè sunt interpretati.

6 *Puritate,* ἁγνότητι. Antea vnica commemorata tolerantia, commemorauit quibus in malis ipse cum suis comitibus versaretur quotidie: nunc autem explicat quibus armis restiterit. Itaque præpositio ἐν alio modo nunc fuit explicanda. *Scientia,* γνώσει. vel *prudentia.* *Lenitate,* ἐν μακροθυμίᾳ. Vulgata, *In longanimitate.* Vide Rom.2.4. *Benignitate,* ἐν χρηστότητι. Vulgata, *In suauitate,* improprié. *Spiritu sancto,* ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Commemoratis aliquot speciebus, subiicit duo ad quæ tanquam genera possint illa reuocari, nempe Spiritum sanctum, vt causam efficientem: & charitatem, vt finem vniuersalem.

7 *Sermone veritatis,* ἐν λόγῳ ἀληθείας. Id est Euāgelii prædicatione: cui adiungit virtutem Dei, id est, insignem illā potestatem non tantùm edēdi signa, sed etiam malos domandi. ideo etiam facit armorum mentionem, & quidem ἀμφιδεξίων, id est quibus ipse cum suis comitibus sese ac munus suum omni ex parte tuebatur. Nam externa nunc commemorat quibus Satanam & mundum expugnarūt. ea nimirum quæ ipsis erant velut organa, quasi telorum loco: sicut militis gladium à fortitudine animi distinguimus. Hæc igitur arma fuerunt, sermo Veritatis, & potestas illa Dei cuius meminit infrà, 10. 4. arma denique iustitiæ, id est recta integritas conscientiæ.

8 *Per gloriam,* διὰ δόξης. Διὰ hoc in loco non significat instrumentalem causam, sed ita accipitur vt quum dicimus Per campos, & Per vrbem incedere. Describit enim veluti iter difficillimum quo contendatur ad metam.

Per conuitia & laudes, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Vulgata, *Per infamiam, & bonam famam.* Ad verbum, *Per maledicentiam & benedicentiam.*

11 *Os nostrum,* &c. τὸ στόμα, &c. Id est, apertè, & plenis (vt aiunt) buccis, vobis sum loquutus, singulari cum testimonio mei in vos vehementissimi amoris, quasi videlicet cor meum gestiam in sinum vestrū effundere. Oris enim ac cordis dilatatio vehementissimum declarant affectum eius qui loquitur: vt fieri solet in summa aliqua lætitia. cuius tamen diuersi sunt fines, atque adeo interdum etiam contrarii. Inde factum vt dilatatio cordis & oris de ma-

ledico dicatur, vt Psal. 34.37. vnde ἐπιχαιρεκακία: & de eo qui se immodicè efferat, vnde μεγαληγορίαν Græci iactationem illam superbam vocant. Sed spectandum est qua de re agatur. Hîc verò Apostolum de sua in Corinthios beneuolentia differere apparet ex duobus sequentibus versiculis, vt mox dicam. Item ex 7.2 & 3, vbi eandem translationem vsurpat. Sed, dicet aliquis, quomodo hæc cohærent? Optimè profectó. Nam quòd tã familiariter omnia sua illis exposuerat, maximum erat amicitiæ testimoniũ, & hoc veluti proœmio ad audiendas illas admonitiones 5 præparat eorum animos, vt si pater filios compellaret.

Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν· στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν.	12	⁖Non habitatis angustè in nobis: sed angusti estis ⁖in visceribus vestris.	12 *Non angustiamini in nobis: angustiamini autem in visceribus vestris.*
Τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς.	13	⁖Loquor autem vt filiis de pari compẽsatione. Dilatamini & vos.	13 *Eandem autem habẽtes remunerationem, (tãquam filiis dico) dilatamini & vos.*
Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. (Eccl.13.21) τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;	14	⁖Ne impari iugo copulemini cum infidelibus. ‖quod enim consortium iustitiæ cum iniustitia? & quæ communio luci cum tenebris?	14 *Nolite iugum ducere cum infidelibus. quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras?*
Τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαλ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου;	15	Et quæ concordia Christo cum ⁖Belial? aut ⁖quæ portio fideli cum infideli?	15 *Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?*
Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος· καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, Ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός. (2. Cor. 3 17, & 6.19; Leuit. 26 11)	16	Et quæ consensio templo Dei cum simulacris? ‖nam vos templum estis Dei ⁖Viuentis: sicut dixit Deus, ‖Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.	16 *Quis autem consensus templo Dei cum idolis? vos enim estis templũ Dei Viui: sicut dicit Deus, Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.*

12 *Non habitatis angustè*, οὐ στενοχωρεῖσθε. Arabs interpres hæc exponit Imperandi modo, & στενοχωρεῖσθε accipit passiua significatione, pro Redigi in angustiam animi, atque adeo priore loco legit ἐν, vel paraphraseως causa adiecit μὴ στενοχωρῶμαι ἐν ὑμῖν, καθὼς &c. vtqui totum hunc locum ita verterit, (Iunio doctissimo viro interprete) *Non superueniat nobis angustia à vobis, vt non est vobis à nobis.* Deinde nomine τῶν σπλάγχνων misericordiam intelligit, id est gratiam Dei per ministerium Pauli in ipsos collatam, quam ipsi quodammodo angustiorem efficiant. Sed tota hæc expositio, præterquam quòd nouam lectionem inuehit, nullius codicis auctoritate confirmatã, videtur etiam mihi à Pauli mẽte prorsus aliena. Perstat enim Apostolus in eadẽ metaphora, & de animo quasi de domicilio quodam loquitur. στενοχωρεῖσθαι verò dicitur tã qui ab alio coarctatur, vt qui in angusta domo degit, quàm qui est in sese angustus. ac priore quidẽ declaratione hîc accipitur priore loco. est enim hæc sententia, Vos in animo meo quasi domicilio quodam estis, eóque minimè angusto. Totum enim vobis cor meum patefeci, atque adeo, vestri accipiendi causa, veluti dilataui. At vos intus mihi estis angusti, (hîc enim τὸ στενοχωρεῖσθαι significat angustũ esse) cui locus non sit apud vos: quorum tamen viscera oportuerat mihi quoque patere, ac vicissim me capere (vt infrà, 7.2) vt par pari referretis. Sed & tacita antithesis subest in eo quòd vnus multos vltro recipit, multi verò ne vnum quidem vicissim capiunt. Vulgata, *Non angustiamini*, prorsus barbaré. Erasm. *Non estis angusti*, quam interpretationem non miror obscuram esse, quum ipse planè non intellexerit de quo hîc ageretur. Putauit enim angustiæ nomine significari ceremoniarum Mosaicarum obseruationem. absurdè profectò, quum hoc nomine nusquam reprehendantur Corinthii: imò verò potius quòd libertate Christiana nonnunquam abuterentur. Castellio totum hunc locum pessimè conuertit, *Si vos estis angusti, non erga nos estis angusti, sed erga hominem cui estis intimi.* *In visceribus vestris*, ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. Viscera vocat, Hebræorum more, teneriores illos affectus intimo cordi insidentes. Vide infrà, 7.15.

13 *Loquor autem vt filiis de pari compensatione*, τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. Hæc mihi videtur simplicissima huius loci expositio, qui non vno modo in Græcis legitur. Nonnulli enim codices punctum scribunt post ἀντιμισθίαν, vt aliquid subaudiri sit necesse. Itaque Vetus interpres addit participium ἔχοντες. quod non probo. τὴν αὐτὴν autem, id est eandem, interpretor parem, id est mutuò respondentem, quod significat Apostolus verbo πλατύνθητε. Sunt etiam qui illud ὡς τέκνοις λέγω, parenthesi includant. quod si placeat, præpositio κατὰ subaudienda fuerit, & ita conuertendus hic locus, *Eadem autem compensatione (vt filios al' quor) dilatemini & vos.* quam sententiam sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes, hunc versic. propterea incipientes ab his verbis, ὡς τέκνοις λέγω.

14 *Ne impari iugo copulemini*, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. Ab amicitia quam ab iis meritò requirebat, & cuius testificatione præparabat eorum animos ad audiendam reprehensionem, commodè nunc transit ad eam cõiunctionem quam habebant cum infidelibus. Vulgata, *Nolite iugum ducere.* Budæus, *Ne copulemini.* Nam τὸ ἑτεροζυγεῖν accipit pro ὁμοζυγεῖν, id est in eodem iugo trahendo alteram partẽ oneris sustinere. At ego Erasmo assentior, qui quanuis Veterem translationem non emendarit, rectè tamen tradidit ἑτεροζυγοῦντας vocari qui quum sint diuersæ conditionis, tamen in eodem opere mutuam operam præstant: vt si fidelis cum infideli matrimonium contrahat, aut mensæ dæmoniorum fiat particeps, aut cum infideli, in aliquo opere, vel per se vel κατά τι illicito commercium habeat. Perinde enim est acsi quis sub idem iugum bouẽ & asinum compulerit: quod, disertè prohibuerat Dominus. ac mihi etiam videtur alludere Apostolus ad Legem ea de re perscriptam Deut.22.10, quanuis quod ad matrimonium impar attinet, aliis multis locis de eo sit cautum. ídque ita esse apparet ex sequentibus oppositionibus.

15 *Belial*, Βελίαλ. Hebr. בליעל [*beli iaħal*,] quo nomine tradit Kimhi significari בלי יעל [*beli iaħal*,] id est qui non promouebit, vel בלי מועיל [*beli moħil*,] id est nequam, siue qui nulli sit commodus. Meritò igitur hoc nomine (quod, vt nonnulla alia, satis erat in Græcis etiã Ecclesiis peruulgatum) significatur Satanas, Christo optimo maximo oppositus ex diametro. Hieronymus deducit à בלי [*beli*] & עול [*ħol*,] quasi dicas absque iugo: vnde factum vt Aquila ἀποστάτην conuerterit, quem etiã Græca scholia sequuntur. Ego priorem notationẽ potius amplector, quanuis altera quoque Satanæ optimè conueniat.

Quæ portio, τίς μερίς. Hebr. loquendi formula, acsi dicat, Quid commune habet fidelis cum infideli, quod inter eos diuidi oporteat? vt in vernaculo nostro sermone dicimus, *Qu'ha le fidele à partir auec l'infidele?*

16 *Viuentis*, ζῶντος. Deum verè existentem & vitæ auctorem, id est קיים (vt Chaldæi vertunt) opponit idolis, rebus videlicet prorsus inanibus ac vanis. Sunt etiam qui legant ἡμεῖς ἐσμὲν, *nos sumus*, pro ὑμεῖς ἐστε, *vos estis*. *Habitabo in eis*, ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς. Hebraicè והיה משכני עליהם [*vehaiah mischchani ħalehem*,] Ezech.37.27. ita vt Apostolus nihil prorsus detorserit, quum illic disertè agatur de Christi fœdere, & עליהם [*ħalehem*] potius *In ipsis* declaret quàm *Inter ipsos*, id est בתוכם [*bethocham*,] vt est apud Mosen Leuit.26.12. quem locum siquis cum isto

comparet, facilè iudicabit Paulum hoc potius petiisse ex Ezechiele quàm ex Mose: eo tantùm excepto quòd καὶ ἐμπεριπατήσω omnino ex Mose petitum est, qui addit והתהלכתי בתוככם [vehithhalachti bethochechem,] sed in eo nulla est difficultas. adumbrauit rn. arcæ Domini præsentia in medio Israelis, veram in cordibus nostris præsentiam Immanuelis per Spiritum sanctum.

17 Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος· καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε· κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς.

17 ‖ Quapropter exite è medio eorum, & separamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

17 *Propter quod exite de medio eorũ & separamini, dicit Dominus, & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam vos.* Esa. 52.11

18 Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

18 ‖ Et ero vobis Pater, & vos eritis mihi filii ac filiæ: dicit Dominus ⁘omnipotens.

18 *Et ero vobis in patrẽ, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.* Ier. 31.1

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

CAP. VII.

1 Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ.

1 HAs igitur promissiones quum habeamus, dilecti, purgemus nosipsos ab omni inquinamento ⁘carnis ac spiritus, perficientes sanctificationem cum timore Dei.

1 *HAs ergo habentes promißiones, charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus, perficiẽtes sanctificationem in timore Dei.*

2 Χωρήσατε ἡμᾶς· οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν.

2 ⁘Accipite nos: nemini iniuriam fecimus, neminẽ corrupimus, ⁘neminem expilauimus.

2 *Capite nos, neminẽ læsimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus.*

3 Οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω· προείρηκα γὰρ ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.

3 ⁘Ad condemnationem *vestri* non loquor: nam antè dixi vos in cordibus nostris esse, ⁘ad simul moriendum & simul viuendum.

3 *Non ad condemnationem dico. prædixi enim quòd in cordibus nostris estis ad commoriendum & ad conuiuendum.*

4 Πολλή μοι παρρησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν· πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει· ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν.

4 Multa mihi loquendi libertas apud vos: multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum consolatione: vehementer exundo gaudio in omni afflictione nostra.

4 *Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis: impletus sum consolatione: superabundo gaudio in omni tribulatione nostra.*

5 Καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι· ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι.

5 Etenim quum venissemus in Macedoniam, nullam habuit relaxationem caro nostra, sed ⁘ in omnibus ⁘ fuimus oppressi: foris pugnæ, ⁘ intus terrores.

5 *Nam & quum venissemus in Macedoniã, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem paßi sumus: foris pugnæ, intus timores.*

6 Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινούς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς, ὁ Θεός, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου.

6 Sed qui consolatur ⁘ abiectos, consolatus est nos, *nempe* Deus, aduentu Titi.

6 *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos, Deus, in aduentu Titi.*

18 *Omnipotens*, παντοκράτωρ. Id est in res omnes imperium obtinens, siue omnium rector, vt Arabs interpretatur.

IN CAPVT VII.

1 *Carnis ac spiritus*, σαρκὸς καὶ πνεύματος. Id est corporis & animi, vt sit hoc modo perfecta sanctificatio, vtraque sui parte constans. Nam alioqui quorsum corporis puritatem, si impurus est animus? aut quomodo purus erit animus si corpus inquinauerimus? Hoc considerent qui imaginantur se puram conscientiam coram Deo adferre, etiamsi corpus corã idolis prostituant. Cæterùm hîc quoque inepta est capitis sectio, quum hunc versiculum prorsus oportuerit superioribus adiungere. Neque emphasin verbi ἐπιτελεῖν considerauit Castellio, qui conuertit, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην, *fungentes sanctimonia.*

2 *Accipite nos*, χωρήσατε ἡμᾶς. i. Sinite vt locum apud vos inueniam, vobis videlicet docendis. Neque enim capere hîc accipitur pro intelligere, sed sicut vas aut locus aliquid capit. Redit enim ad id quod dixerat suprà, 5. 13, *Dilatemini etiam vos.* Vulgata, *Capite nos.* Eras. *Capaces estote nostri*, ex Ambrosio. *Neminem expilauimus*, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. i. *nemini quicquam per auaritiã eripuimus.* Vulgata, *Neminem circumuenimus.* Eras. *Neminem fraudauimus.* Vtraque interpretatio nimium latè patet. Eras. autem ipse vt nos hoc in loco, ita etiam conuertit infrà, 12. 17. & de hoc verbo alibi diximus suprà 2. 10.

3 *Ad condemnationem [vestri,]* πρὸς κατάκρισιν. Id est, vt vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem. *Ad simul moriendum*, εἰς τὸ συναποθανεῖν. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus *A la vie & à la mort*, vt significemus constantissimam amicitiam. Erasmus putat Paulum ad illud amicitiæ genus allusisse quo fiebat vt amico mortuo, qui superstes manebat, sibi mortem conscisceret. Eiusmodi erant quos Galli vocabant Soldurios: Cæsar deuotos interpretatur libro tertio de bello Gallico. Talis etiam erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, cuius meminit Plutarchus in Pelopida.

5 *In omnibus*, ἐν παντί. Heb. בכל [bechol.] vide suprà, 4. 8, & 6. 4. *Fuimus oppreßi*, θλιβόμενοι, sub. γεγόναμεν, vt suprà, 5. 8, & 12. item, 11. 13. ex Hebræorum consuetudine, apud quos ita sæpe subauditur substantiuum verbum. Disertè autem facit mentionem carnis, id est corporis, vt cõsolationes Spirituales istis exercitiis opponat, ac præsertim gaudium illud quod ex Titi nuntio perceperat: quum alioquin animo quoque vt corpore affligeretur. *Intus*, &c. ἔσωθεν, &c. Videtur alludere ad locum illum Deut. 12. 25. Est enim crux, quod ad externam speciem attinet, sanctis iuxtà & impiis communis, quanuis in contrarios fines.

6 *Abiectos*, ταπεινούς. Heb. ענוים [hanųim] quasi deiectos & prostratos dicas. Vulg. & Eras. ad verbum, *Humiles.* *Aduentu Titi*, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Id est, iis quæ mihi adueniens Titus renunciauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, præterquam quòd ipsius etiam Titi præsentia magnopere sum recreatus. Quod

autem suprà dixit,4.2,se, non reperto Tito, statim Troade soluisse, ad ipsos Corinthios referendum est: quorum desiderium quum ferre non posset Apostolus,nec ante acceptum ab eis nuntiū vellet ad eos proficisci,vt eis videlicet parceret,statim in Macedoniā contēdit,vt Tito ab eis redeunti(cum enim Epheso miserat) posset occurrere.

---

7 Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλήσει ᾗ παρεκλήθη ἐφ᾽ ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμόν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ· ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι.

Non solùm autem aduentu illius, ⁒sed etiam consolatione quam ille accepit ex vobis, quum renuntiaret nobis vestrum vehemens desiderium, vestrum eiulatum, vestrum super me ardorem: adeo vt magis gauisus fuerim.

Non solùm autē in aduentu eius, sed etiam in cōsolatione qua consolatus est in vobis, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationem pro me: ita vt magis gauderem.

8 Ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς.

Nam etiam si tristitia vos affeci per epistolam, non me pœnitet, ⁒etiamsi pœnituerit. video enim, epistolam illam, tametsi ⁒ad tempus, tristitia vos affecisse.

Quoniam etsi contristaui vos in epistola, nō me pænitet: etsi pæniteret, videns quòd epistola illa etsi ad horam, vos contristauit:

9 Νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ᾽ ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεόν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν.

Nunc gaudeo, non quòd tristitia affecti fueritis, sed quòd tristitia affecti fueritis ⁒ad resipiscentiam. nam tristitia affecti fuistis ⁒ secundum Deum, vt nulla in re detrimēto sitis affecti per nos.

Nunc gaudeo nō quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pænitentiam. contristati enim estis secundum Deum, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis.

10 Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται.

Nam qui secundum Deum est dolor, is ⁒resipiscentiam efficit ad salutem, cuius nunquā pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

Quæ enim secundum Deum tristitia est, pænitentiam in salutem stabilem operatur: seculi autem tristitia, mortem operatur.

11 Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ᾽ ἐκδίκησιν; ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.

Ecce enim istud ipsum, quòd secundum Deum tristitia affecti fuistis, quātum in vobis effecit studium? imò ⁒defensionem, imò indignationem, imò timorem, imò vehemens desiderium, imò ⁒zelum, imò vindicationem? ⁒per omnia testatum fecistis vos esse puros ⁒ in hoc negotio.

Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinē? sed defensionem, sed indignationem, sed timorē, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam: in omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negotio.

---

7 *Sed etiam*, &c. ἀλλὰ καί. Alteram causam adfert suæ consolationis, nempe benignam apud eos Titi exceptionem, magno cum ipsorum fructu, sicut futurum promiserat. *Vehemens desiderium*, ἐπιπόθησιν. Præpositio ἐπὶ videtur aliquid ponderis addere significationi. Ideo addidi epitheton.

8 *Etiamsi pœnituerit*, εἰ καὶ μετεμελόμην. Eras. *Etiamsi pœnituisset*: ne videatur Apostolum pœnituisse facti, sed vt perinde hoc sit acsi diceret, Etiam siqua pœnitudo facti me tenuisset, eam tamen illo Titi nuntio abiecissem. Ego malui conuertere, *Etiamsi pœnituerit*, quia non additur ἄν. Ita autem accipio Pœnitendi verbum, cum doctissimo interprete, vt significet Apostolus se ex epistola illa acerbius scripta nonnullum dolorem cepisse. non quasi quod fecerat, optaret esse infectum, sed quòd, clementis patris exemplo, se ad hanc seueritatem coactum esse secum gemens, euentum rei expectaret. Vulg. *Etsi pœniteret, videns quòd epistola*, &c. ita vt hoc ad sequentia referatur, & sublata particula γὰρ legatur βλέπων, contra omnium Græcorum codicum fidem, & ipsa quoque sententia repugnante.

Ad tempus, πρὸς ὥραν. Sic rectè Eras. Vulg. *Ad horam.*

9 *Ad resipiscentiam*, πρὸς μετάνοιαν. Id est, Ita vt eà tristitia vobis ad emendanda vestra vitia profuerit. Vulgata & Erasmus, *Ad pœnitentiam*. Vide Matth.3.2. *Secundum Deum*, κατὰ Θεόν. Tristitia secundum Deum & Tristitia mundi opponuntur. Nam qui secundum Deum tristis est, id est eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo est acceptus, de peccatis suis dolet, idque non pœnæ formidine territus, sed hoc ipsum ægerrimè ferens quòd Deum clementissimum Patrem offenderit, cuius offensam optet etiam sua damnatione, si ita fieri posset, redemptam. At qui secundum mundum dolet, vel terrenis amissis commodis, vel alieno bono angitur, vel alicuius pœnæ impendētis metu est solicitus. Itaq; illa tristitia, quæ & pœnitentia secundum Deum dici propriè potest, illos pulcherrimos fructus gignit de quibus disseritur sequenti versiculo: hæc verò contrà certa est ad desperationem via, nisi Dominus medeatur, vt ex Caini, Saulis, Anchitophelis, Iudæ horrendis exemplis apparet. Alterius verò tristitiæ luculentissimum exemplar præbuerint Dauidis scriptæ lacrymæ.

10 *Resipiscentiam cuius nunquam pœniteat*, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Potest etiam hoc epitheton referri ad σωτηρίαν. quo sensu dicetur salus ἀμεταμέλητος, cuius nunquam vel nos pœnitere possit, vel Deum qui nobis illam dederit. vt firmam ac immotam esse intelligamus: sicut dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα Rom.11.29. Ideo Vetus interpres *stabilem* conuertit. vt videri possit ἀμετακίνητον legisse. Mihi verò videtur hoc epitheton potius ad μετάνοιαν referendum. Neque tamen μετάνοιαν ἀμεταμέλητον velim cum Erasmo pœnitentiam non pœnitendam interpretari. Primùm enim μετάνοιαν & μεταμέλειαν, id est resipiscentiam à pœnitentia, distinguendam puto, vt diximus Matth.3.2. Deinde non est quòd istam paronomasiam affectemus, quæ nusquam est in Græco sermone. Denique non pœnitendum apud Latinos quiddam declarat multo minus quàm cuius nunquam possit aliquem pœnitere.

11 *Defensionem*, ἀπολογίαν. vel *excusationem*, vt conuertit Ambrosius. Erasmus, *Satisfactionem*. Excitati enim Pauli reprehensione Corinthii, ita se promptos ac diligentes ostenderant in eius mandato exequendo, vt nulla re magis potuerint declarare sibi tam turpe facinus minimè placuisse. Cæterùm particulam ἀλλὰ Erasmus rectè conuertit per imò, quum auxesin declaret: quanuis Græcus scholiastes putet pro καὶ accipiendam. *Zelum*, ζῆλον. Vulg. & Eras. *Aemulationem*. Ego illud malui, vt sanctius, retinere.

tinere, quòd hoc existimem ad eum referri. *Per omnia testatum fecistis*, ἐν παντὶ συνεστήσατε. Id est πάντως ἐμαρτυρήσατε, *omnino* seu *omnibus modis testatum fecistis*. quo modo vsurpatur hoc verbum etiam apud Demosthenem πρὸς Κάλλιππον, vt doctissimus Budæus obseruauit. Sic etiam accipi diximus suprà, 6. 4, vt non ineptè conuerterit Vetus interpres *Exhibuistis*, id est παρεσχήκατε. Eras. *Commendastis*, non ita apposité: nisi dicamus hanc esse huius verbi emphasin vt significet Corinthios ita aboleuisse priorē suspicionem, vt etiam eo nomine magnopere sint cōmendandi: sed hæc interpretatio non satis cohæret cum verbo εἶ). Nam idcirco etiam Erasmus coactus est interpretari, *Quòd puri sitis*. *In hoc negotio*, ἐν τῷ πράγματι. Rectè expressit Erasmus articulum à Vetere interprete omissum, quum eius vis sit διαφορική.

12 Ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος· ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.	12 Itaque etsi scripsi vobis, nō *scripsi vobis* eius causa qui iniuriam fecerat, nec eius causa qui iniuria affectus fuerat: sed vt apud vos manifestum fieret studium illud nostrū pro vobis in conspectu Dei.	12 *Igitur etsi scripsi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui passus est: sed ad manifestandam solicitudinē nostram quam habemus pro vobis coram Deo.*
13 Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν· περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν.	13 Propterea consolationem accepimus ex cōsolatione vestri: sed longè plurimum gauisi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit spiritus eius ab omnibus vobis:	13 *Ideo consolati sumus: in cōsolatione autem nostra, abundantius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus vobis:*
14 Ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην· ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ Τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη·	14 Et quòd siquid apud eum de vobis gloriatus sum, nō fui pudefactus: sed vt omnia verè loquuti sumus vobis, ita & gloriatio nostra quā vsus eram apud Titum, vera comperta sit:	14 *Et siquid apud illū de vobis gloriatus sum, non sum confusus: sed sicut omnia vobis in veritate loquuti sumus, ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum, veritas facta est:*
15 Καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν.	15 Et viscera eius amplius erga vos *affecta* sint, dum reminiscitur obediētiæ omnium vestrûm, & vt cum timore ac tremore ipsum exceperitis.	15 *Et viscera eius abundantius in vobis sunt, reminiscentis omnium vestrûm obedientiam, quomodo cum timore & tremore excepistis illum.*
16 Χαίρω οὖν ὅτι ἐν παντὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.	16 Gaudeo igitur quòd penitus confidam de vobis.	16 *Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.*
Κεφάλαιον η.	CAP. VIII.	CAP. VIII.
1 ΓΝωρίζομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας·	1 POrro notam facimus vobis, fratres, gratiam Dei præstitā Ecclesiis Macedonū:	1 *NOtā autē facimus vobis fratres, gratiam Dei quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ:*
2 Ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.	2 *Nempe* quòd in multa probatione oppressionis, abundans gaudium ipsorum, & profunda eorum paupertas redundauit in copiosam benignitatem ipsorum.	2 *Quòd in multo experimento tribulationis abūdantia gaudij ipsorū fuit, & altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum.*

12 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Hæc non dubitaui priore loco ponere, quamuis in Græcis in posteriore collocentur. Neque enim dubito quin cohæreant cum verbo φανερωθῆναι. quod tamen Vulg. non legit, nec Syrus, nec Arabs interpretes. *Studium illud nostrum pro vobis*, τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν. Vulg. *Solicitudinem nostram quam habemus pro vobis*, ex quo etiam apparet eum sequutum esse hanc eandem lectionem quam sum amplexus, primùm vt planam ac perspicuam, deinde ex Cōplutensis codicis, itémque Ambrosii & Theophylacti auctoritate. Erasmus, *Studium vestrum pro nobis*, τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν. cui lectioni repugnat istud πρὸς ὑμᾶς quod sequitur. *In conspectu Dei*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ: id est Apud Deum. siue minimè fucatum, sed eiusmodi vt Deo possim illud approbare. sicut diximus Luc. 1. 6.

13 *Ex consolatione vestri*, ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν. Vulgata aliter distinguit hunc locum. Legit enim ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, *In consolatione autem vestra*: quæ connectit cum sequentibus, sublata δὲ coniunctione post περισσοτέρως. quod non improbo, quum ita etiam scriptum inuenerim in tribus Græcis codicibus. & hanc scripturam sequantur Ambrosius & Chrysost. *Sed longè plurimùm*, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον. Id est ὡς περιττότατα. Nam sic redundat μᾶλλον vt augeat comparatiui emphasin. Vetus interpres, *abundantius magis gauisi sumus*. Erasmus, *Quin vberius insuper*. *Spiritus*, τὸ πνεῦμα. Id est animus, vt suprà, versu 1.

14 *Et*, ὅτι. Copulam subauditam expressi, vt mox versu 15. *Vera comperta sit*, ἀλήθεια ἐγενήθη. Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt suprà, 3. 9. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Veritas facta est*. Est autem ἐγενήθη, id est *fuit*, Hebræorum more scriptum pro εὑρέθη, vt Græci potius loquuntur: ideóque maluimus conuertere, *Comperta est*.

15 *Viscera eius*, τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Heb. רחמים [rachamim] id est intimus ipsius amor. Hoc enim nomine Hebræi teneriores omnes affectus declarant, vt diximus suprà, 6. 12. [*Affecta*] *sint*, ἐστί. Hebræi sic loqui solent (vt Psal. 145: 9) contenti solo verbo substantiuo, quod & ipsum subaudiunt. Interdum addunt verbum כמר [chamar,] id est accendit, vt Gen. 43. 30. Fuit autem omnino supplendum aliquid, vt perspicua esset Latina oratio.

16 *Penitus*, ἐν παντί. siue omni ex parte. Vide suprà, 6. 4. Addidimus autem particulam οὖν, *igitur*, ex vetusto codice, & Arabica versione. *Confidam de vobis*, θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν. Id est, quòd eiusmodi vos esse cognouerim vt de vobis securè possim omnia mihi polliceri. Annotat Erasmus, in quibusdam Græcis codicibus legi θαῤῥοῦμεν ὑμῖν, quam lectionem puto esse deprauatam, pro θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

IN CAP. VIII.

1 *Gratiam Dei*, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Id est, diuinum beneficium, quod duabus in rebus apparuerat, nempe quòd in tantis ærumnis tanta fuerat Macedonū alacritas, deinde quòd ex tāta paupertate adeo liberaliter contulissent vnde aliorum tenuitas aleretur, vt viderētur suiipsorū obliti.

2 *In multa probatione*, &c. ἐν πολλῇ δοκιμῇ. i. quòd multæ illæ ærumnæ quibus Dominus ipsos explorauit eorum a-

lacritatem non modò non extinxerint, ſed etiam clariorem effecerint. Gaudium enim vocat τὴν προθυμίαν καὶ ἱλαρότητα. *Abundans gaudium ipſorum*, ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν. Vulgata, *Abundantia gaudij ipſorum fuit*, vt etiam vertiſſe video Syrum & Arabem interpretes, quaſi videlicet ſubaudiatur verbum ἐγένετο, quæ ellipſis valde fuerit violenta, & in Græco ſermone inuſitata in hoc dicendi genere, repugnante etiam articulo ἡ. Ideo malui vtrumque verbum referre ad verbum ἐπερίσσευσεν. Quod ſiquid ſupplendum videbitur, mallem ſubaudire verbum, ἐφάνη, *apparuit*. *Profunda*, ἡ κατὰ βάθος. Id eſt quæ ad imum vſque ipſos exanierat. Sic autem reſtitui ex Claromontano codice, quum legi ſoleat κατὰ βάθους. *Redundauit in copioſam benignitatem ipſorum*, ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. Vulgata & Eraſmus, *Abundauit in diuitias benignitatis ipſorum*. Diximus autem Rom. 2.4. πλοῦτον Hebræorum more vocari à Paulo omnem copiam ac abundantiam: & Hebraiſmum hunc, Diuitiæ benignitatis, pro copioſa benignitate, alibi ſæpe expoſuimus. ἁπλότης verò quum in genere candorem & ſimplicitatem morum declaret, accommodandum eſt ad id de quo agitur, adeo vt διαψίλειαν exponant Græca ſcholia, id eſt liberalitatem, tum hoc in loco, tum etiam infrà, 9. 11, & 13. Nos benignitatem maluimus conuertere: quo vocabulo non quæuis liberalitas ſignificatur, ſed ea demum quæ à facilitate quadam & humanitate naturæ proficiſcitur, id denique quod ab Hebræis נדבה [*nedabah*] vocatur. Eſt igitur hæc ſententia, paupertatem illam quæ Macedonas videbatur prorſus exhauſiſſe, ita compertam fuiſſe diuitem, vt inde copoſiſſimæ benignitatis veluti riuus emanarit. Nã quo tenuiores ſunt facultates eius qui aliquid largitur, eo maior eſt eius liberalitas ſi ſponte & libenter largiatur, vt vidua illa Matth. 12, omnium diuitum liberalitatem dicitur ſuperaſſe.

Græce		Beza		Vulgata
Ὅτι κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι·	3	¨Quòd *inquam* pro viribus (teſtor) atque ſupra vires ¨ voluntarii *fuerunt*:	3	*Quia ſecundum virtutem (teſtimonium illis reddo) & ſupra virtutem voluntarij fuerunt:*
Μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι ἡμᾶς.	4	Multis cum precibus nos rogantes ¨vt hanc beneficentiam ¨& cõmunicationem qua ſanctis ſubuenitur, ¨in nos reciperemus.	4	*Cũ multa exhortatione obſecrantes nos gratiã & communicationem miniſterij quod fit in ſanctos.*
Καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ Κυρίῳ καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος Θεοῦ·	5	Ac non ſicut ſperabamus *ita fecerũt*, ſed ſemetipſos dediderunt primùm Domino, *deinde* & nobis, per Dei voluntatem:	5	*Et non ſicut ſperauimus, ſed ſemetipſos dederunt, primùm Domino, deinde nobis per voluntatem Dei:*
Εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς Τίτον ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.	6	Ad adhortandum Titum vt ſicut antè cœpit, ¨ ita etiã abſoluat apud vos hanc quoque beneficentiam.	6	*Ita vt rogaremus Titum vt quemadmodum cœpit, ita & perficiat in vos etiam gratiam iſtam.*
Ἀλλ' ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε.	7	¨Itaque ſicut in omnibus abundatis fide, & ſermone, & cognitione, & omni ſtudio, & veſtra in nos charitate, ¨*videte* vt in hac quoq; gratia abundetis.	7	*Sed ſicut in omnibus abundatis fide, & ſermone, & ſcientia, & omni ſolicitudine, & charitate veſtra in nos, vt & in hac gratia abundetis.*
Οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων.	8	Non ex imperio loquor, ſed ¨aliorũ ſtudio, veſtræ quoque dilectionis ¨ſinceritatem ¨reddens exploratam.	8	*Non quaſi imperans dico, ſed per aliorum ſolicitudinem, etiã veſtræ charitatis ingenium bonum comprobans.*

3 *Quòd* [*inquã*,] ὅτι. Vulg. *Quia*. Ego aliter malui, quãuis ſic verterint Syrus & Arabs. Nec enim ſic videtur Apoſtolus probationem adferre ſuperioris dicti, ſed alterum addere teſtimonium beneficentiæ Macedonum. & alioquin potius vſurpaſſet Paulus particulam γὰρ quàm ὅτι.

Voluntarij [*fuerunt*,] αὐθαίρετοι. i. vltro liberales & prompti. ſub. ἐγένοντο. quæ tamẽ ellipſis rurſus eſt valde noua & in Græco ſermone prorſus inſolens, ideóque apud Syrum & Arabẽ interpretes, iſtud cum participio δεόμενοι connectitur, quaſi ἐδέοντο ſcriptum ſit, vt ſolent Hebræi ſuum Benoni vſurpare, quæ ſtructura ſanè mollior eſt: nempe ſi totum hunc locũ ſic cõuertas, *Quòd* [*inquam*] *pro viribus* (*teſtor*) *atque ſupra vires voluntarij fuerunt*, &c. Vt tamen liberè dicam quod ſentio, nullo cum receptæ lectionis præiudicio, (abſit enim à me prophana hæc audacia) Paulum ſic ſcripſiſſe coniicio, εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν, κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν, αὐθαίρετοι μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, &c. id eſt, *in copioſam benignitatem ipſorum, pro viribus* (*teſtor*) *atque ſupra vires, vltro cum multa cohortatione rogando nos*, &c. Sic enim omnia prorſus cohærent, nihil ſentẽtiæ adiicitur aut decedit, & ellipſis illa prorſus inuſitata vitatur. Suſpicor autem particulam ὅτι interiectam, & interpunctionem huius loci perturbatã ab aliquo fuiſſe qui vitare ſolœcophanes iſtud ſtuduerit, quũ potius αὐθαιρέτων & δεομένων dicendum fuerit. Sed tamen non deſunt huiuſmodi exempla, apud optimos etiam Latinitatis auctores. Sic enim multa in communi ſermone dicũtur, vnde illud Terentii, *Cur ego in his te conſpicor regionibus? vobis fretus*. Et illud, *Nos omnes quibus eſt alicunde obiectus labor, omne quod eſt interea tẽpus, priuſquam id reſcitum eſt, lucro eſt*. Et tale prorſus anacoluthon occurrit infrà, 9. 11. 13.

4 *Vt hanc beneficentiam*, τὴν χάριν. Hoc idem vocabulũ paulo antè verti Gratiã, Dei videlicet reſpectu, cuius magnum in nos beneficiũ extat, quũ nos facit ſuæ in noſtros fratres benignitatis inſtrumenta. Hîc verò Apoſtolus vocat illud ipſum quod à Macedonicis vel iam collatum vel ſtatim conferendũ erat in ſanctorũ vſum. Itaq; beneficentiã ſum interpretatus, ſeruata quoq; vi articuli ἀναφορικῆ, quaſi ſcriptũ ſit ταύτην. *Et cõmunicationem*, καὶ τὴν κοινωνίαν. Sic arbitror explicari quid vocauerit χάριν, id videlicet quod cõtulerãt Macedones in ſanctorũ vſum: quæ omnia rogarunt obnixè Apoſtolũ vt in ſe reciperet procuranda. Nam κοινωνία τῆς διακονίας idẽ valet atq; κοινωνία διακονουμένη. Cæterùm Syrus & Arabs quia nõ legerũt δέξασθαι ἡμᾶς aliter hoc accipiũt, perinde nimirũ acſi dicerẽtur Macedones nõ expectaſſe vt de hac collatione cõpellarentur ab Apoſtolo, qui fortaſſe potius videbat eos aliorũ ſubſidio egere: ſed cõtrà precibus apud eũ inſtitiſſe, vt & ipſi in huius beneficẽtiæ partẽ ac ſocietatẽ admitterentur. *In nos reciperemus*, δέξασθαι ἡμᾶς, videlicet procurandã. vel *reciperemus*. i. ex ipſorũ manibus acceptam cõtributionẽ curaremus ad quos decet perferendã. Deeſt autẽ iſtud in pleriſq; vetuſtis cod. & in Vulg. Latina interpr. vt modò diximus, quod tamen & in ſcholiis Græcis & tum in Complutenſi editione, tũ in duobus manuſ. exẽplaribus repertũ ſeruaui.

7 *Itaque*, ἀλλά. Id eſt ὥστε. quo modo teſtatur Corinthus ille qui de dialectis ſcripſit, hanc particulam ſæpe apud Atticos etiam ſcriptores vſurpari. Vulg. & Eraſ. *Imò*. quæ interpretatio tum demum locum habet quum ſuperiora corriguntur, vt ſuprà, 7. 11. Hîc verò videtur cõcluſio ſubiici adhortationis ſpecie. Nam τὸ περισσεύειν non poſſum cõparandi ſignificatione accipere, quaſi moneat Apoſtolus Corinthios vt Macedonas hîc quoque ſuperent: quum hoc idem verbum Macedonibus paulo antè tribuerit. Puto igitur copioſam liberalitatem ſimpliciter ita ſignificari.

[*Videte*] *vt*, ἵνα. Sub. σκοπεῖτε., vel ὁρᾶτε. de qua ellipſi Atticis familiari alibi diximus.

8 *Aliorũ ſtudio*, διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς. nẽpe veſtrorũ in fide

sociorum, vt Arabs & Syrus rectè explicant, vt fortassis legisse videantur, ἑταίρων. Macedonas enim intelligit, quorum sedulitatis exemplo proposito tum in conferenda pecunia, tum in rogando Apostolo vt de ea re Corinthios quoque appellaret, dicit se non imperiosè ad eos scribere, sed, quum de eorum alacritate minimè dubitet, idcirco ab aliis rogatũ scribere, vt hoc modo testatum fiat quàm germana sit ac sincera ipsorum charitas. Erasmus, *Per sollicitudinem erga alios*. quasi studium aliorum passiuè accipiendum sit. Eam verò interpretationem si sequamur, redundabit καὶ particula, idcirco tantùm addita vt comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum studio.

Sinceritatem, τὸ γνήσιον. Γνήσιος & νόθος, id est germanus & adulterinus, apud Græcos opponuntur. Tum demum igitur apparet germanam esse charitatem quum reipsa, idque promptè ac liberaliter, fratribus succurrimus propter Christum. Germanitatis vocabulum vsurpant quidem Latini, sed alia significatione. Vulgata, *Ingenuum bonum*, vt videatur legisse γνήσιον ἀγαθόν. *Reddens exploratam*, δοκιμάζων. Vulgata, *Comprobans*. Erasmus, *Approbans*: rectè quidem sed ambiguè, nisi addas Aliis vel Omnibus, aut aliquid eiusmodi. Nam τὸ δοκιμάζειν pro explorare, ipsius 10 Apostoli respectu accipi non potest, quum Apostolus nullam experiẽtiam requirere se testetur, infrà, 9.2. Comprobandi autem verbum nullo modo videtur conuenire.

Γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε, πλούσιος ὤν· ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε.	9	Nostis enim beneficentiam Domini nostri Iesu Christi, eũ *videlicet* propter vos ⁚ pauperem factum esse, quum esset diues: vt vos illius paupertate ditesceretis.	9	*Scitis enim gratiã Domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, quum esset diues: vt illius inopia vos diuites essemus.*
Καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι.	10	Et ⁚ sententiam in ea re *meã* edo. nam hoc vobis conducit, qui non solùm facere, ⁚ sed etiam velle antè cœpistis anno superiore.	10	*Et consiliũ in hoc do. hoc enim vobis vtile est, qui non solùm facere, sed & velle cœpistis ab anno priore:*
Νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν.	11	At nunc etiam ⁚ illud ipsum Facere absoluite: vt sicut *adfuit* promptum illud Velle, ita etiã *adsit* ipsum Perficere ⁚ ex eo quod habetis.	11	*Nunc verò & facto perficite: vt quemadmodũ promptus est animus voluntatis, ita sit & perficiẽdi ex eo quod habetis.*
Εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει.	12	Etenim si prius adsit promptus animus, ⁚ aliquis acceptus est pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.	12	*Si enim voluntas prompta est, secundum id quod habet, accepta est, non secundum id quod non habet.*
Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλῖψις· ἀλλ' ἐξ ἰσότητος, ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα.	13	⁚ Non enim vt aliis relaxatio sit, vobis autem oppressio: ⁚ sed pari conditione hoc tempore vestra abundantia ⁚ *supplet* illorum defectum.	1	*Nõ enim vt aliis sit remissio, vobis autem tribulatio. sed ex æqualitate in præsenti tempore, vestra abundantia, illorum inopiam suppleat.*

9 *Pauperem factum esse*, ὅτι ἐπτώχευσε. Πτωχὸν & πένητα, id est mendicum à paupere sic distinxit Aristophanes in Pluto,

> Πτωχοῦ μὲν γὰρ βίος ὃν σὺ λέγεις, ζῆν ἐστιν μηδὲν ἔχοντα·
> Τοῦ δὲ πένητος, ζῆν φειδόμενον, καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα·
> Περιγίγνεσθαι δ' αὐτῷ μηδὲν, μὴ μὲν τοι μηδ' ἐπιλείπειν.

10 *Sententiam*, γνώμην. Vulgata & Erasmus, *Consilium*. Vide 1. Corinth. 7.25. *Sed etiam velle*, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν. Id est, non solùm facere, sed etiam vltro facere, vt Græcus scholiastes rectè interpretatur. Syrus tamen & Arabs maluerunt legere, οὐ μόνον τὸ θέλειν, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν, *non solùm velle, sed etiam facere*. Nolui tamen in recepta lectione quicquam immutare, & potius iis assentior qui Apostolum existimant merè spontaneam liberalitatem significare. Denique τὸ θέλειν id declarat hoc loco quod apud Hebræos verbum רצה [*ratsah*] quo significatur voluntas eiusmodi vt ea etiam delectetur aliquis: veluti si quis ex eo ipso capiat voluptatem quòd alteri benefaciat. Hoc autem Velle sanè superius est multis partibus eo facto quod nudum est, id est quod ab hac voluntate non promanat. Ita enim facere cuiusuis fuerit qui facultatem habuerit: velle autem, eorum demum qui vera charitate impelluntur.

11 *Illud ipsum Facere absoluite*, τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε. id est (vt rectè Erasmus sententiam exposuit) *Illud quod facere cœpistis, perficite*. Apparet autem Apostolum istis infinitis τῷ ποιῆσαι, τῷ θέλειν, τῷ ἔχειν, fuisse hoc loco delectatum, & alibi quoque, vt Philip. 2.13. quo modo scripsit Persius, Scire tuum nihil est. Itaque studui hoc ipsum quoque exprimere, quoad eius fieri potuit. Nam ἐκ τοῦ ἔχειν noluimus conuertere *Ex Habere*, quod nemo intellexisset: sed ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, conuertimus *Promptum illud velle*, potius quàm *Promptus animus voluntatis*, cum Vetere interprete: aut *Voluntas prompta*, cum Erasmo: qui tamen alioqui sentẽtiam rectè expressit, sed Pauli phrasi non seruata. *Ipsum perficere*, τὸ ἐπιτελέσαι. Vulgata, *Perficiendi*. Legit enim τοῦ ἐπιτελέσαι. ita vt προθυμία repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. *Ex eo quod habetis*, ἐκ τοῦ ἔχειν. Delectatus est Apostolus (vt dixi) 15 his infinitis. Eras. *Ex eo quod potestis*. Ac sanè fateor ἔχειν poni interdum pro δύνασθαι, id est Habere pro Posse: sed non video causam esse cur hanc enallagen quæramus.

12 *Aliquis acceptus est pro eo quod habet*, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος. Id est, placet Deo ista alacritas pro facultatũ 20 præsentium ratione, vt non opus sit tenuitatem prætexi à quoquam, quasi non sit Deo futurum gratum ipsius munus, nisi par fuerit locupletum collationi. Nam spectat Deus in probando munere, non id quod aliquis non habet, sed id demum quod habet: alioquin charitas esset di- 25 uitum propria.

13 *Non enim vt aliis*, οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις. Erasmus putat aliquid supplendum, nempe, *Non sic dandum est, vt aliis*, &c. Sed & Castellio hîc constituit inauditam enallagen, ἵνα pro δεῖ, de qua diximus Marci 4.22. Ego verò existimo 30 hæc omnia cohærere, vt mox dicam. Non desunt tamen qui suppleant verbum λέγω, quod etiam in vno manuscr. codice expressum reperi. *Sed pari conditione*, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος. Id est, vt sicut nunc aliis inopibus vos abundantes largimini è vestro, sic alii vicissim de suo vobis egentibus 35 largiãtur. Debet enim vltro citróq; ius istud ἀνάλογον inter Christianos valere: & ἐξ ἰσότητος idẽ hîc declarare atq; ἐξ ἴσου vel ἐξ ὁμοίου, liquet ex ipsa Pauli interpretatione. Non debet tamen hoc spectari in largiendo. qua in re plurimũ peccant homines quum illis demum bene faciunt à quo 40 paria vel maiora spectant. Hoc verò non est Deum vel proximum, sed seipsum amare. Deinde in eo quoque grauiter peccatur quòd plerique nec inopiam, nec abundantiam rectè metiuntur. vnde nascitur tanta inter Christianos ἀνισότης quanta ne inter Turcas quidem appa- 45 ret, dum alius redundat, alius fame perit, alius voluntaria mendacitate sperat in cælum irrumpere. Vulgata, *Sed ex æqualitate*: quod vix quisquam intelligat. Erasmus, *Sed vt ex æquabilitate*: nempe repetens τὸ ἵνα. quod prorsus non improbo: vt hunc locum sic quo- 50 que connectamus, *Non enim [dico]* (cuiusmodi ellipsis,

aut non valde diſſimilis occurrit infrà, 9.6) *vt aliis ſit relaxatio, vobis autem oppreſſio: ſed vt pari conditione, veſtra abundantia ſuppleat illorum defectum, vt & illorum abundantia*, &c.
Supplet illorum defectum, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα. Sub. γίνεται, per ſyllepſin. Ad verbum, *Fit illorum defectui*, id eſt illorum inopiæ ſeruit. Eraſmus vertit, *Illorum ſuccurrat inopiæ*, vt γένηται ſubaudiatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, idque hortandi modo: quod tamen non video quî fieri ſatis commodè poſſit.

Ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης.	14	Vt & illorum abundantia veſtrum defectum ſuppleat, vt fiat æquabilitas.	14	*Vt & illorũ abundantia, veſtræ inopiæ ſit ſupplementum, vt fiat æqualitas.*
Exod. 16. 18 — Καθὼς γέγραπται, Ὁ τὸ πολὺ, οὐκ ἐπλεόνασε· καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησε.	15	Sicut ſcriptum eſt, Qui multum *collegit*, plus non habuit, & qui paulum, minus non habuit.	15	*Sicut ſcriptum eſt, Qui multum habuit, nõ abundauit: & qui modicum, non minorauit.*
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου,	16	Gratia verò *ſit* Deo qui cordi Titi indidit idem ſtudium pro vobis,	16	*Gratias autẽ Deo qui dedit eandem ſolicitudinẽ pro vobis in corde Titi,*
Ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο· σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων. αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς.	17	Quòd tum exhortationem illam gratam habuit, tum verò maiore ſtudio vltrò ad vos iter ſuſcepit.	17	*Quoniam exhortationem quidem ſuſcepit: ſed quum ſolicitior eſſet, ſua voluntate profectus eſt ad vos.*
Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.	18	Miſimus autem vnà cum eo fratrem illum cuius laus eſt in Euangelio per omnes Eccleſias.	18	*Miſimus etiam cum illo fratrem, cuius laus eſt in Euangelio per omnes Eccleſias.*
(Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ὑμῶν)	19	(Nec *id* ſolùm, ſed etiã ſuffragiis delectus eſt ab Eccleſiis ſocius peregrinationis noſtræ, cum hac beneficẽtia quæ adminiſtratur à nobis ad ipſius Domini gloriã, & *comprobandum* promptum animum veſtrum)	19	*(Non ſolùm autem, ſed & ordinatus eſt ab Eccleſiis comes peregrinationis noſtræ, in hanc gratiam quæ miniſtratur à nobis ad Domini gloriam, & deſtinatam voluntatẽ noſtram)*
Στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν.	20	Vitantes hoc, nequis nos vituperet in hac exuberantia quæ adminiſtratur à nobis.	20	*Deuitantes hoc, nequis nos vituperet in hac plenitudine quæ miniſtratur à nobis.*

De Luca hoc omnes Græci intelligunt.

14 *Aequabilitas*, ἰσότης. Videtur omnino hæc ἰσότης à ſuperiore diſtingui, quum hæc ex illa naſcatur, quod etiã oſtendit ſequens verſiculus. Prior igitur illa in eo poſita eſt vt par pari referatur, id eſt vt qui quum non egerent aliorum egeſtatem ſubleuarant, viciſſim quum ita res ferre, ſi fortè egerent, ab aliis quî nõ egerent, ſubleuarentur. Inde verò futurum erat vt altera naſceretur ἰσότης, minimè in eo poſita vt tantundem haberent ſinguli, ſiue in κτήσει ſiue in χρήσει: (quum pluribus egeant qui pauperiores, & quorum amplior eſt familia) neque etiam in eo conſiſtẽs quòd par pari refertur (hæc enim prior eſt ἰσότης) ſed in eo quòd hac mutua cõmunicatione fiat vt iis qui abundant viciſſim ſupplentibus quod egentibus deeſt, & hi & illi ſint in eo pares quòd habeant quantum ipſis ſatis eſt quod edant: quod olim euenit, mannam præſcripta ſingulis à Domino menſura ex communi cumulo pro capitum familiæ ſuæ numero accipientibus. Huic autem æqualitati opponitur illa ἀνισότης Chriſtianæ charitati penitus repugnans, qua fit vt alii immenſis opibus redundent, alii verò extrema inopia laborent.

15 *Plus non habuit*, οὐκ ἐπλεόνασε. Id eſt vltra præſcriptum & ſingulis ſufficientem numerum. Nam alioqui ſi ſpectes illud ipſum quod colligebatur, aut collectores inter ſe compares, plus habebant qui plus mannæ collegerant, quòd videlicet numeroſiorem haberent familiam. ſed in eo par erat omnium familiarum conditio quòd nulla neque minus neque amplius habuit, quàm quod ſatis eſſet.

16 *Idem ſtudium*, τὴν αὐτὴν σπουδήν. In quibuſdam codicibus legitur τοιαύτην, id eſt *tale*.

17 *Exhortationem*, παράκλησιν. Ambroſius, *Conſolationem*. quod non conuenit. Loquitur enim Paulus de exhortatione quam commemorauit ſuprà, verſ. 6. eámque ſignificat ipſi gratam fuiſſe, quanuis vltro & ſua ſponte potius quàm hac exhortatione impulſus, hanc prouinciam in ſe receperit. *Tum verò*, δέ. Ita conuerti propter μὲν præcedens. Vulgata, *Sed*, prorſus incommodé. Eraſmus, *Quin potius*, μᾶλλον δέ. Sed & ἐδέξατο malui interpretari, *Gratam habuerit*, quàm *ſuſceperit*, vel *acceperit*, vt planior eſſet oratio. *Maiore ſtudio vſus*, σπουδαιότερος ὑπάρχων. Vulgata, *Quum ſolicitior eſſet*. Nam vbique σπουδὴν conuertit ſolicitudinem. Eraſmus, *Quum eſſet diligentior*. Vtraque interpretatio mihi viſa eſt obſcurior.

18 *In Euangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id eſt in prædicatione Euangelii. Non pauci (inter quos eſt Hieronymus) non ſatis commodè iam pridem hunc locum interpretati ſunt de Euangelica hiſtoria à Luca perſcripta. quod potius de Euangelico ipſo miniſterio accipiendum eſt, cuius tamen pars fuit non minima ſtudium illud quod Lucas ſcribendis illis duobus longè diuiniſſimis libris impendit, ſi de Luca dictum iſtud intelligatur. Sed neceſſe profectò non eſt vt hac de re magnopere laboremus: quum hinc potius diſcere oporteat, quàm ſolicitè ſimul & prudenter gerere ſe debeant, quibus ſacræ præſertim pecuniæ adminiſtratio eſt commiſſa. Neque etiã neceſſe eſt nos torqueamus in quærendo quis iſte fuerit, itémque tertius ille qui vnà cum Tito & hoc altero miſſus eſt.

19 *Nec [id] ſolùm*, οὐ μόνον δέ. Vide Rom. 5.3. *Suffragiis delectus eſt*, χειροτονηθείς. Subaudi ἐστὶν, pro ἐχειροτονήθη, Hebræorum more, de quo ſæpe iam diximus. Vulg. *Ordinatus eſt*. Eraſmus, *Delectus eſt*. Vide Act. cap. 14. verſu 23.
Cum hac beneficentia, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ. Nonnulli codices legunt ἐν pro σὺν, id eſt In pro Cum. Vetus autem interpres videtur exiſtimaſſe ἐν pro εἰς poſitum, vt qui verterit, *In hanc gratiam*, nec fortaſſis malé. Vocat enim Apoſtolus χάριτα collata munera in Eccleſiæ Hieroſolymitanæ ſubſidium, quibus colligendis & Hieroſolymam perferẽdis delectus erat, addito hoc collega. *Et promptum animum veſtrum*, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. Vulgata, *Deſtinatam voluntatem noſtram*. Legit enim ἡμῶν, ſed corrupté. Nam de Corinthiis agitur, quorum etiam laudis in Chriſto mirificè ſtudioſus erat Apoſtolus. quamobrem etiam ſuppleui participium *comprobandum* vt magis perſpicua eſſet oratio, ídq. ex v. 8. Cæterùm quòd Vulg. προθυμίαν vertit deſtinatam voluntatem, Aquinatem impulit, propter Græcæ linguæ ignorationem, vt hoc loco multa ἀπροσδιονύσως diſſereret de prædeſtinatione, ſicut Eraſmus obſeruauit. Sed Promptitudinis vocabulum, quod idem Eraſmus ſubſtituit, non memini legere apud idoneos auctores.

20 *Vitantes hoc*, στελλόμενοι. Cohæret hoc participiũ cum

verbo συνεπέμψαμεν, versu 18, interiecto versu 19, quem idcirco putauimus includendum parenthesi. Est autem, vt rectè annotauit Erasmus, sumpta translatio à nautis qui deflectunt vt scopulum declinent. Ideo maluit interpretari Declinantes, ἐκκλίνοντες. Arabs autem interpres pro 5 στελλόμενοι legit σκεπτόμενοι, *Spectantes*, id est attentè cauentes. *In hac exuberantia*, ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ. Id est, in copiosa ista Ecclesiarum munificentia, quæ nostræ fidei commissa est. Vulg. *Plenitudine*, impropriè.

Προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων.	21	‖ ⁚Vt qui procuremus honesta nō solùm coram Domino, sed etiam coram hominibus.	21	*Prouidemus enim bona non solùm corā Deo, sed etiam coram hominibus.* Rom. 12. 17
Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς.	22	Misimus autem cum eis fratrem nostrum, quem sæpe in multis ꝓbauimus studiosum, nunc autem multo studiosiorem, ob multam fiduciam ⁚quā *habeo* in vobis.	22	*Misimus autem cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in multis sæpe solicitum esse: nūc autem multo solicitiorē, confidentia multa in vos.*
Εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ.	23	⁚Siue de Tito *quæritur*, socius meus *est*, & apud vos adiutor: ⁚siue de fratribus nostris, ⁚legati *sunt* Ecclesiarum, ⁚*&* gloria Christi.	23	*Siue pro Tito qui est socius meus & in vos adiutor: siue fratres nostri, Apostoli Ecclesiarū, gloria Christi.*
Τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε, εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.	24	Itaque demonstrationē charitatis vestræ, & nostræ de vobis gloriationis, edite ⁚in eos, ⁚in conspectu Ecclesiarum.	24	*Ostensionem ergo quæ est charitatis vestræ, & nostræ gloriæ pro vobis, in illos ostendite, in facie Ecclesiarum.*
Κεφάλαιον θ.		CAP. IX.		CAP. IX.
ΠΕρὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοι ἐστὶ τὸ γράφειν ὑμῖν.	1	N⁚Am de subministratione quidem quæ fit in sanctos, ⁚superuacaneum est mihi scribere vobis.	1	*NAm de ministerio quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis.*

21 *Vt qui procuremus honesta*, προνοούμενοι καλά. Non dubium est quin hoc ponatur ἀπολογητικῶς. Ideo Vetus interpres conuertit *Prouidemus enim*, id est προνοοῦμεν γὰρ, quam lectionem in duobus codicibus inueni.

22 *Quam* [*habeo*] *in vobis*, τῇ εἰς ὑμᾶς. Nonnulli malunt 10 vertere Quam *habet* de vobis. sed præstat ad Paulum ipsum referre, quem quum is de quo mittendo hîc agatur, videret de Corinthiis sibi tanta polliceri, verisimile est eum hoc Pauli iudicio factum multo alacriorem.

23 *Siue de Tito* [*quæritur*,] εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hoc video re- 15 ferri ab interpretibus ad nomē πεποιθήσει præcedēs, repugnantibus Græcis scholiis, & certo (vt opinor) errore. Primùm enim manifestis solœcismis scateret oratio. quod vt vitaret Stapulensis, hæc putauit non de Tito, sed de illo tertio Titi collega dici: sed prorsus incommodé. Deinde 20 videretur à seipso dissentire Apostolus, si fiduciam suam in horum legatorum dignitate & auctoritate collocaret, ac non potius in illa tam prompta & alacri Corinthiorū voluntate quam antè prædicauit, & mox rursum significat. Erasmus igitur non rectè conuertit, *Siue Titi nomine*: 25 neque Vetus interpres rectè, *Siue pro Tito*. Syrus & Arabs sicut mox legitur, εἴτε ἀδελφοὶ, ita etiam legerunt, εἴτε οὖν Τίτος, quod non improbo, sed ita vt εἴτε accipiam pro copula, vt ab Apostolo passim vsurpatur, & sic vertatur hic locus, *Et Titus itaque socius meus est* &c. *& fratres nostri, sicut* 30 *legati*, &c. Ergo noua hîc instituitur periodus, qua tres isti ab Ecclesiis missi Corinthiis commendantur: quorum vult summam haberi rationem. Itaque ὑπὲρ ponitur pro περὶ, vt in proximo versiculo, & alibi sæpe: & supplendum est aliquid accommodatum sententiæ, putà δεῖ λέγειν, o- 35 *portet dicere*, vt supplent Græca scholia, vel potius ἐξετάζεται, id est *quæritur & inquisitio habetur*. Nam hoc melius conuenit sequenti membro. *Siue de fratribus nostris*, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Sub. ἐξετάζονται. Græcè enim is dicitur ἐξετάζεσθαι, περὶ οὗ ἐξετάζομεν, vel ὃν ἐξετάζομεν. Intelligit au- 40 tem fratrum nomine duos Titi collegas, quorum vtrunque vocarat ἀδελφὸν, generali nomine. Vulgata, *Siue fratres nostri*: ita obscurè vt nemo intelligat. Erasmus, *Siue* [*aliorum*] *fratres nostri sunt*. quod Græcis non respondet. Syrum tamen & Arabem apparet legisse καὶ ἄλλοι ἀδελφοὶ ἡμῶν, quod 45 ego maximè probo, & ego verterim, *Et alij sunt fratres nostri, legati Ecclesiarum*, &c. *Legati* [*sunt*] *Ecclesiarum*, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν. Sub. εἰσὶν, vt infrà, 10.1. id est missi ab Ecclesiis. Ideo legatos diximus, non Apostolos, quòd videatur hanc vnam legationem Paulus hoc nomine significa- 50 re. quanquam etiamsi Apostolos, id est ministros Verbi, interpretemur, vt Rom. 16.7, non ineptè hoc dixerit, propter encomia quæ illis antè tribuit versu 18 & 22. deinde quia dicuntur Christi gloria. [*Et*] *gloria Christi*, δόξα Χριστοῦ. Similem copulæ ellipsin in bimembri oratione habemus Iohan. 10. 16, & 1. Tim. 4. 3, & suprà, 7. 14 & 15. Gloriam autem Christi eos vocat, breui compendio omnia penè illis tribuens, quum eos tales esse testatur vt Christi gloria per ipsos illustretur. Ambrosius & alii nonnulli legunt Gloriæ, id est (vt ego quidem existimo) δόξαι, in recto plurali, quia de pluribus agitur, & præcessit ἀδελφοὶ & ἀπόστολοι.

24 *In eos*, εἰς αὐτούς. Posset etiam accipi εἰς αὐτοὺς pro להם [*lahem*] id est coram eis: sed hanc interpretationem non facilè admiserim, primùm quia non est ad eiusmodi Hebraismos veniendum nisi res ipsa vrgeat: deinde quia videtur repugnare proximi capitis initium, vt suo loco exponam. Puto igitur Paulum ipsos legatos commendare, quia quo maior est futura ipsorum auctoritas, eo vberior erat futura Corinthiorum collatio. Hic enim est Apostoli scopus, qui horum ingenium pulchrè notat: ac sanè operæpretium fecerit qui omnia Christianæ charitatis artificia in hac Pauli commendatione considerarit. Sed & εἰς αὐτοὺς conuertere possemus *Apud eos*, vt cohæreat cum καυχήσεως, nisi repugnaret distinctio in omnibus codicibus addita post ὑπὲρ ὑμῶν. *In conspectu Ecclesiarum*, εἰς πρόσωπον ἐκκλησιῶν. Id est, testes huius vestræ pietatis habituri omnes Ecclesias, in quarum veluti conspectu versamini, quum legatos cernitis earum suffragiis delectos. Erasmus, *Etiam in conspectu Ecclesiarum*. Nos verò expunximus coniunctionem καὶ, ex Veteris interpretis, ex Græcorum scholiorum, ex omnium denique nostrorum manuscr. codicum, & tum Syri tum Arabis interpretum summo consensu. Adfert Erasmus aliam interpretationē ex Theophylacto, nempe, *Et in personam Ecclesiarum*, quod nimirum legati eas Ecclesias repræsentarēt à quibus missi fuerant. Sed hoc mihi quidem argutum potius quàm solidum videtur.

IN CAP. IX.

1 *Nam*, μὲν γάρ. Paulo antè non idipsum cuius causa mittebantur legati, sed legatos ipsos videbatur commendasse: nunc verò per occupationem loquens, Cur in vobis admonendis quòd necessaria sit hæc collectio, aut adhortandis vt de ea instituenda cogitetis, ad vos scriberem, quorum promptum animum non desino Macedonibus prædicare? Hæc est, opinor, Pauli germana sententia. quamobrem etiam in superiore versiculo nolui εἰς αὐτοὺς conuertere *Apud eos*, vel, *Coram eis*.

Superuacaneum, περισσόν. Vulgata, *Exabundanti*, id est ἐκ περιουσίας, vt loquitur Demosthenes, & conuertit Salustius. Vide Matth. 5.37.

2 Οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι· καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθισε τοὺς πλείονας.

3 Ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφούς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ· ἵνα (καθὼς ἔλεγον) παρεσκευασμένοι ἦτε·

4 Μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ Μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς (ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς) ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως.

5 Ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφούς, ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν.

6 Τοῦτο δέ, ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει.

7 Ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ· μὴ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός.

Rom. 12.8
Eccl. 35.11

2 Noui enim ⁘ promptum animum vestrum, quem de vobis iacto apud Macedones, ⁘ Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & ⁘ ex vobis *ortus* zelus prouocauit complures.

3 Misi autem ⁘ hos fratres, ne gloriatio nostra de vobis, inanis fiat hac in parte: vt (sicut dicebam) parati sitis:

4 Nequo modo, si mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, nos pudefiamus (vt ne vos dicam) ⁘ in præfidente ista gloriatione.

5 Itaque necessarium putaui adhortari fratres vt ⁘ priores venirent ad vos, ⁘ & prius absoluerent ⁘ antea denuntiatam beneficentiam vestram, vt ea sit parata ita vt beneficentia, & non ⁘ vt extortum aliquid.

6 ⁘ Hoc autem *dico*, Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit ⁘ benignè, benignè etiam metet.

7 Quisque sicut ⁘ præoptat corde, *ita* agat: ‖ non ex tristitia aut ex necessitate. ‖ nam hilarem datorem diligit Deus.

2 *Scio enim promptum animum vestrum pro quo de vobis glorior apud Macedones: quoniam & Achaia parata est ab anno præterito: & vestra æmulatio prouocauit plurimos.*

3 *Misi autem fratres, vt ne quod gloriamur de vobis, euacuetur in hac parte, vt (quemadmodū dixi) parati sitis:*

4 *Ne quū venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubescamus nos (vt non dicamus vos) in hac substantia.*

5 *Necessariū ergo existimaui rogare fratres vt præueniāt ad vos, & præparent repromissam benedictionem, hanc paratam esse sic, quasi benedictionē, non tanquam auaritiam.*

6 *Hoc autem dico, Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.*

7 *Vnusquisque prout destinauit in corde suo: non ex tristitia, aut ex necessitate. hilarem enim datorē diligit Deus.*

2 *Promptum animum vestrum*, τὴν προθυμίαν ὑμῶν. Sic rectè & eleganter Vetus interpres, quem Erasmus in annotationibus reprehendens, substituit, *Animi vestri promptitudinem.* *Achaiam*, Ἀχαΐα. Id est Græciam. Vide Act. 18.12. Vulgata addit καί, *etiam*. Nam Macedones quidem ipsi iam erant parati. *Ex vobis [ortus] zelus*, ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος. Vide Iohannem cap. 2. 17. Vulgata, *vestra æmulatio*, ὁ ὑμῶν ζῆλος: quod scriptum inueni in vno codice. Erasm. *Vestrum exemplum*, τὸ ὑμέτερον παράδειγμα.

3 *Hos fratres*, τοὺς ἀδελφούς. Erasmus rectè expressit articuli διαφοράν.

4 *In præfidente ista gloriatione*, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. Rectè admonuit doctissimus interpres τὴν ὑπόστασιν significare animi quandam (vt ita dicam) imperterritam subsistentiam, quæ nullis nouit cedere. Itaque hoc in loco animi præsentiam declarat, (qua significatione Polybius quoque hanc vocem vsurpat de Coclite loquēs) vt pudeat Corinthios quod Apostolo tam constanter asseuerassent, reipsa nō præstare. Vulg. *In hac substātia*, admodū absurdè. Eras. *In hoc argumento gloriationis*, nō multo felicius. Rectè tamē addidit τῆς καυχήσεως, *gloriationis*, quod Vet. interpr. non legit. Syrus autē & Arabs perinde hoc accipiunt acsi scriptum esset ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ καυχήσει.

5 *Priores venirēt*, προέλθωσιν. Vel *præirent*, mihi videlicet. Nam τὸ ἔρχεσθαι accipitur etiam pro ἰέναι, vt alibi diximus. Arabs autem adiicit hoc loco quod in nullis Græcis nec Latinis codicibus inueni, ac ne in Syra quidem versione, nempe, *& excusarent me vobis*, καὶ ἀπολογήσωσιν ὑμῖν ὑπὲρ ἐμοῦ.

Et prius absoluerent, καὶ προκαταρτίσωσιν. Κατηρτισμένον dicitur quod omnibus suis partibus constat, vt alibi exposuimus. Vult enim Paulus omnia prorsus esse confecta intra aduentum suum, quod suprà significauit verbo ἐπιτελεῖν, 8.6. Vulg. & Eras. *Et præparent*, non satis expressē. *Antea denuntiatā*, προκατηγγελμένην. Superioris videlicet epistolæ cap. 16, ab Apostolo, cui obsequutos reipsa fuisse Corinthios, Tito id negotium procurante, testatus est capite superiore, & hoc ipso capite vers. 2. Vulg. *Repromissam*, suo more. Eras. *Iam ante promissam.* vterq; perperam. scriptū enim oportuisset προεπηγγελμένην. *Beneficentiā*, τὴν εὐλογίαν. i. Gratuitò ac liberaliter collata munera. Vulg. ad verbum, *Benedictionem*, quam vocāt Hebræi ברכה [berachah] Accipitur verò pro gratiarum actione, item pro laude, tū pro fausta precatione, tum etiam pro eo quod benignè ac vltro datur, vt hoc in loco, & quoties præsertim de Dei beneficiis agitur. Sed de his alibi dictum est à nobis. Erasm. *bonam collectionem* vertit, non rectè profectò hanc vocem deriuans ab εὖ & λέγω, id est colligo, quòd eiusmodi collationes Apostolus vocarit λογίας, 1. Cor. 16.1 & 2. *Vt extortum aliquid*, ὡς πλεονεξίαν. Sic propriè vocatur auiditas illa inexhausta facultates suas augendi, nedum vt de tuo cupiā alteri largiaris. Sed hoc loco per metalepsin Apostolus ita vocauit quod sordidè fit & tanquam ab auaro extortum est, vt etiam Arabs interpres explicat. Vulgata nimium obscurè, *Tanquam auaritiam.* Eras. *Tanquam fraudatio*, vel *spoliatio.* quod mihi non placet. Castellio conuertit *Profusio*, cuius nondum sanè coniicere potui quod fuerit iudicium. Certè hoc perinde est acsi τὸ κακόν, bonum, & τὸ καλόν, malum interpretaretur. sed fortassis huc respexit quòd πλεονεκτεῖν significat etiam excellere & primas tenere: vt πλεονεξίαν putarit certamen quoddam in largiendo significare, quum alius alio liberalior videri vult. Quasi verò idem sit πλεονεξία atque πλεονέκτημα, aut existimaret Paulus admonendos Corinthios ne suprà vires essent liberales, ac non potius istud ad eos pertineat, quos mox dicit φειδομένως σπείρειν, id est parcè serere.

6 *Hoc autem [dico,]* τοῦτο δέ. Necessariò supplendum est verbum, quanuis hæc ellipsis Græco sermoni sit inusitata, quam refugiens Arabs interpres perinde hoc vertit, acsi scriptum esset ὁ γὰρ σπείρων, *qui enim serit* &c. *Benignè*, ἐπ' εὐλογίαις. Id est, μετὰ δαψιλείας, vt ex antithesi rectè explicat scholiastes Græcus. Vulgata, *In benedictionibus*, quod nemo intelligat. Erasmus, *Libenter ac benignè largiendo*, nimium longo circuitu. Est autē triplex in hac formula Hebraismus: primùm quòd ἐπί posita est cum nomine, aduerbii loco, vt in Iustitia pro iustē. Deinde quòd εὐλογίαν vocauit quæ à Græcis δαψίλεια potius dicitur, ab Hebræis autem נדבה [nedabah.] Postremò, quòd pluralis numerus sit vsurpatus emphaseωs causa.

7 *Præoptat*, προαιρεῖται. i. Vltro seligit ac constituit apud se. Liuius autem sic Græcum hoc vocabulum expres-

fit libro Punici belli 8. Vulg. *Destinauit*, ὥρισεν. Eras. *Secundum propositum*, κατὰ πρόθεσιν. Excluduntur autem duo ab Apostolo quum sic loquitur, nempe λύπη & ἀνάγκη, tristitia & necessitas, quum videlicet quispiam largitur quidem, sed maligno & illiberali animo, vel etiam inuitus, quia nō vult apud alios malè audire, alioquin nihil collaturus.

Δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς· ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν·	8	Potēs est autem Deus "efficere vt "omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus omni tempore "omne quod sufficiat habentes, abundetis "ad omne opus bonum:	8	*Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis: vt in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum:*
Καθὼς γέγραπται, Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.	9	Sicut scriptum est, ‖Dispersit, dedit pauperibus: "Iustitia eius "manet in seculum.	9	*(Sicut scriptum est, Dispersit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in æternū.* Psal. 112. 9
Ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν, χορηγήσαι καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν,	10	Qui autem suppeditat semen serenti, "& panem ad escam suppeditet, & multiplicet sementem vestram, & augeat "fructus iustitiæ vestræ,	10	*Qui autem administrat semen semināti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semē vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ)*
Ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ.	11	"*Vobis* omni modo ditatis ad omnē benignitatem, "quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.	11	*Vt in omnibus locupletati, abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo.*
Ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προσαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ, διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης.	12	Nam "subministratio "oblationis istius nō solùm supplet sanctorum inopiam, sed etiam "redūdat in multas gratiarum actiones apud Deum, "approbatione istius subministrationis.	12	*Quoniam ministerium huius officij nō solum supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiā abundat per multas gatiarum actiones in Domino.*
Δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας.	13	"Deū glorificando de vestra testata subiectione in Euāgeliū Christi, déq. benigna in se & in omnes communicatione.	13	*(Per probationē ministerii huius glorificantes Deum in obedientia confessionis vestræ in Euangelium Christi, & simplicitate communicationis in illos, & in omnes)*

8 *Efficere vt redundet*, περισσεῦσαι. notandum est hoc loco περισσεύειν, vsurpatum forma cōiugationis Hiphil, quum alioqui neutrum sit absolutum. *Omnis gratia*, πᾶσαν χάριν. Gratiam hîc vocat Dei in homines munificentiam. Additur autem τὸ καθόλου, vt summa quædam munificentia significetur. Quid enim amplius requirat qui apud se habet quod sibi sufficiat, & cui etiam nunquam desit quod aliis largiatur? Sed mirum non est homines istam abundantiam non metere, qui tam parcè támque tenaciter serant. Notanda etiam est illa ingeminatio particulæ vniuersalis, quæ non modò est venustissima, sed etiam maximum pondus addit sententiæ. *Omne quod sufficiat habentes*, πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. Sufficientiæ vocabulū, quo vsi sunt Vetus interpres & Erasmus, nusquam legi. Deinde αὐτάρκειαν refero nō tantùm ad sua sorte contentum animum, sed etiam ad id ipsum quod possidetur. Postremò considerandum est pronomen αὐτὸ in compositione, quod videlicet designat fore vt idipsum quod satis erit, eiusmodi homo penes se habeat, vt ab aliis non cogatur emendicare, sed aliis potius de suo largiatur. Alioquin αὐτάρκης propriè dici potest vnus Deus, vt qui nullo prorsus egeat, sed totus in seipso acquiescat. *Ad omne opus bonum*, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Id est, vt alios omnibus modis iuuare possitis benefaciendo. Quidam malunt interpretari, *In omni opere bono*, vt εἰς pro ἐν accipiatur.

9 *Iustitia*, ἡ δικαιοσύνη. nempe in exercēda liberalitate. Vide Matth. 6. 1. *Manet in seculum*, μένει εἰς αἰῶνα. Id est perennis ac perpetua est. Loquitur autem Dauid de viro Dei timente ac proximi amante: cui dicit nunquam defuturum quod aliis etiam largiatur. Itaque לעולם [*leholam*] debet ad vitam hominis restringi, sicut Exodi 21. 6, vt idem videlicet declaret atque בכל ימיו [*bechol jamau*,] id est *omnibus diebus suis*. sicut etiam Herodoto τελευτῆσαι τὸν αἰῶνα, est Vitam finire. Alii ad æternam vitam hoc referunt, quòd Deo sit in æternum grata futura eiusmodi hominis beneficentia.

10 *Et panem ad cibum*, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν. Malè interpunctus est hic locus à plerisque, quasi hoc annectendum sit cum verbo χορηγήσαι, quum cohæreat cū participio ἐπιχορηγῶν, vt ex Syro quoque & Arabe interpretibus liquet. *Fructus iustitiæ vestræ*, τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. Vulgata, *Incrementa frugum iustitiæ vestræ*. Alludit autem Apostolus ad diuitum possessiones, quasi piis hominibus beneficentia sit pro omnibus latifundiis. Huc enim spectat γεννήματος nomen, de quo diximus Matth. 26. 29.

11 [*Vobis*] *omni modo ditatis*, πλουτιζόμενοι. putaui aliquādo cum Valla, istud pendere à vers. 8. & interiectos duos versiculos esse parenthesi includendos. Sed proculdubio Hebraicum est hoc dicendi genus, cuiusmodi etiam aliud mox occurrit vers. 13. quod vt emolliret Vetus Latinus interpres, perinde vertit hunc locum acsi sensus esset ἵνα πλουτίσηϑε. *Quæ*, ἥτις. Ambrosius legit εἴτις, *siquis*: sed corruptè. 12 *Subministratio*, ἡ διακονία. Hoc vocabulū nō illi modò conuenit qui collatā pecuniā administrat, sed in genere omnibus qui in pauperum vsus aliquid subministrāt. qua significatione satis liquet vsurpari hoc in loco, allusione tamē facta ad publica Ecclesiæ munera. quæ etiā in genere διακονίαι passim vocātur. Vulg. *Ministerium*. Eras. *Functio*. *Oblationis istius*, τῆς λειτουργίας ταύτης. Diximus λειτουργίας vocari publica Ecclesiæ munera, Act. 13. 2. Inde factū vt ipsa munerum functio sic vocaretur: veluti siquis olim sacrificia illa Leuitica vocasset λειτουργίας, aut nunc sacras conciones, vel sacras mysteriorum (vt ita dicam) operationes. Postremò ita cœpit eleemosynis tribui trāslatitiè sacrificii & oblationis nomē, vt Rom. 15. 27, & Philip. 4. 18, & hoc etiam in loco. Vulg. *Huius officij*. Eras. *Huius muneris*. *Redūdat in multas gratiarū actiones apud Deū*, περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ. Vulg. *Abundat per multas gratiarū actiones in Domino*: vt videatur legisse ἐν Κυρίῳ. Eras. *Exuberat in hoc quòd per multos agantur gratiæ Deo*, rectè expressa sententia. Idē annotat aliā lectionē, nēpe si εὐχαριστεῖν legamus pro εὐχαριστιῶν, sicut impressit Frobenius: vt conuertamus, *Facit vt copiosè agantur per multos gratiæ Deo*. Nā περισσεύειν accipiendū erit quasi in cōiugatione Hiphil. vt suprà v. 8. Sed hoc planè durum est, & nos in omnib. nostris exēplarib. & Græcis etiā scholiis legimus εὐχαριστιῶν. Idē autē declarat διὰ hoc in loco atq. εἰς, vt vbique solet cōstrui verbum περισσεύειν. cuius enallages aliud exemplū annotauimus Ro. 6. 4. *Approbatione*, διὰ τῆς δοκιμῆς, i. τῇ δοκιμῇ. qđ Gallicè dixeris, *par l'aprobation de ceste subuention*. Cohæret autē istud non cū participio δοξάζοντες, sed cū præcedentibus, quod non animaduersum magnopere perturbauit huius loci cōstructionē. Hoc autē ita esse distinguēdum vel illud ostēdit ꝙ participiū δοξάζοντες non potuit sine copula construi cum διὰ & ἐπὶ.

13 *Deum glorificando*, δοξάζοντες. Omnino dicendum erat

δοξαθέντος τῦ Θεοῦ, vel potius δοξαζόντων αὐτῶν. Sed similes Hebraiſmos annotauimus alibi, imò etiã paulo ante, nempe verſ. 1. Quin etiam ſic interdum loqui ſolere Atticos annotauit Corinthus, prolato Thucydidis hoc exemplo ex libro hiſtoriarum tertio, Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι οὐ πολλῷ ὕστερον καταπλεύσαντες, ὡς ἑώρων, ἀπήγγειλαν οἱ στρατηγοί. pro τῶν Ἀθηναίων καταπλευσάντων. *De veſtra teſtata ſubiectione,* ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν. Vulg. & Eraſ. *Super obedientia conſenſus veſtri in Euangelium Chriſti.* ſanè nimium obſcurè, ſeruato Hebraiſmo quem alibi ſæpe annotauimus, quique hoc eodem verſiculo iterum occurrit. Omnino enim ὑποταγὴ ὁμολογίας eſt ꝑ ὁμολογουμένη, i. hoc charitatis officio palam declarata. Eſt enim charitas Fidei index, & ὁμολογεῖν in his libris publicam profeſſionem declarat. Itaque Syrus interpres hunc locum paraphraſi explicans, mihi quidem à verbis & à Pauli ſcopo videtur aberraſſe. Sed & ὑποταγὴν videntur non ſatis propriè conuertiſſe obedientiam, quum amplius aliquid declaret.

Déque benigna communicatione, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας. benigna & liberali cõmunicatione. Alter Hebraiſmus ſimilis ſuperiori. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Et in ſimplicitate cõmunicationis.* Diximus autẽ quid ſit ἁπλότης, ſuprà 8. 2.

Καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ἐπιποθούντων ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν.	14	Et ipſorum precibus pro vobis, maximo vos amore cõplectentium, propter gratiam Dei in vobis exuberantem.	14	*Et in ipſorum obſecratione pro vobis, deſiderantium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis.*
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.	15	Gratia autem *ſit* Deo ſuper inenarrabili ſuo munere.	15	*Gratias Deo ſuper inenarrabili dono eius.*
Κεφάλαιον ι.		CAP. X.		CAP. X.
Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς πρᾳότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ Χριστοῦ, ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὼν δὲ θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς.	1	Caeterùm precor vos per clementiam & æquitatẽ Chriſti, ego ipſe Paulus qui coram quidem humilis ſum inter vos, abſens verò, ſum erga vos confidens.	1	*Ipſe autem ego Paulus obſecro vos per manſuetudinem & modeſtiam Chriſti, qui in facie quidem humilis ſum inter vos, abſens autem confidens in vobis.*
Δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαῤῥῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας.	2	*Hoc* autẽ rogo, ne præſens confidenter agam fiducia qua exiſtimor audax fuiſſe in quoſdam qui nos æſtimãt quaſi ſecundum carnem incedamus.	2	*Rogo autẽ, ne præſens audeam per eam confidentiam qua exiſtimor audere in quoſdam, qui arbitrantur nos tanquam ſecũdum carnẽ ambulemus.*
Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα·	3	Nam in carne incedentes, ſecundum carnem bellum nõ gerimus:	3	*In carne enim ambulantes, non ſecundum carnem militamus:*
Τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων.	4	Arma enim militiæ noſtræ non carnalia ſunt, ſed diuinitus valida, & ad ſubuerſionẽ munitionum.	4	*(Nam arma militiæ noſtræ non carnalia ſunt, ſed potentia Deo, ad deſtructionem munitionum)*

14 *Et ipſorũ precibus*, καὶ αὐτῶν δεήσει. i, διὰ τῆς δεήσεως. Copulãdũ enim hoc eſt cum extremo verſ. 12, niſi malis vertere ſuiſque pro vobis precibus, maximo vos amore cõplectẽtes &c. ita vt cohæreat iſtud cũ participio δοξάζοντες. Sed illud q̃dẽ malo. Hic eſt autẽ alter fructus corã Deo ex hac Corinthiorũ beneficẽtia ad ipſos peruenturus, ꝙ nimirum præter gratiarũ actionẽ, cuius ante meminit, Deo etiã cõmendandi erant, eorum precibus quos erant adiuturi.

Sũmo vos amore cõplectentiũ, ἐπιποθούντων ὑμᾶς. Vulg. *Deſiderantiũ vos.* Et fateor hanc eſſe vſitatã ſignificationẽ huius verbi. Sed ſicut πόθος Græcis interdũ ſpecialiter Amorem ſignificat, ita ἐπιποθεῖν hoc loco reſpondet Hebræo verbo חשק [*chaſchak*,] ꝑ eo q̃d Græci dicunt ὑπεραγαπᾶν. Adauget enim præpoſitio ἐπὶ ſignificationẽ verbi ſimplicis: vt teſtatur etiam Syra & Arabica interpretatio.

15 *Gratia autem*, χάρις δέ. Hoc demum epiphonemate claudit Paulus hanc exhortationem, ne glorioſa iſta prædicatione efferrentur Corinthii.

IN CAPVT X.

1 *Et æquitatẽ*, καὶ ἐπιεικείας. vel moderationẽ, ſeu naturam illam ad clementiã potius ac miſericordiã, q̃ ad vim vllã, vel ad ſummũ ius perſequẽdũ propenſam. Opponit enim Ariſto. τὸ ἐπιεικὲς τῷ ἀκριβοδικαίῳ, Hermogenes autẽ τῷ βιαίῳ. Vulg. *Modeſtiã*, ταπεινοφροσύνην, nõ ſatis rectè. *Corã*, κατὰ πρόσωπον. Heb. לפנים [*lephanim*.] Itaq. miror Eraſ. in annotationib. interpretari *In ſpecie*: quũ vel ipſa antitheſis liquidò oſtẽdat idẽ hoc valere atq. παρὼν, *præſens*, vt ipſe Apoſtolus explicat infrà, v. 11. Neq. dubium eſt quin hæc dicantur ꝑ mimeſin, vt liquet ex v. 10. Vulg. *In facie.* Er. *Iuxta faciẽ.*

2 [*Hoc*] *autẽ rogo*, δέομαι δέ. Rectè hoc exponit Ambroſ. ꝑ epanalepſin. Nã quia Paulus interiecerat nonnulla poſt παρακαλῶ in ſuper. verſ. nũc explicaturus quid illud ſit quod rogat, verbũ ſynonymũ repetiit. Itaq. abſurda eſt altera Eraſ. expoſitio, quaſi ſuperior verſiculus ad ſuperiora pertineat, vt ſit ſenſus, Rogo vt meo quoq. nomine libẽter hãc pecuniã conferatis. Nã (obſecro) quis nõ videt nouũ eſſe procœmiũ, q̃d adhibuerit Paulus vt futuræ reprehenſionis acerbitatẽ leniret? Quamobrẽ etiã non dixit, ἐπιτάσσω, *impero*, ſed δέομαι, *rogo*: neque etiã τολμήσω, *audax ero*, ſed λογίζομαι τολμῆσαι, *cogito audax eſſe*, q̃d minus eſt q̃ κέκρικα, *decreui.* Denique non iaculatur fulmen, ſed obteſtatur per Chriſtũ ne cogatur iaculari quod habeat in manibus ſibi à Chriſto traditũ. *Confidenter agam*, θαῤῥῆσαι. Id eſt, vt ita vos geratis ne dicar præſens egiſſe ea confidentia, quam nõnulli audaciam appellãt, aduerſus quoſdam &c. Θαῤῥεῖν enim hoc loco, vt ſcitè explicat Arabica interpretatio, actionem ipſam declarat, ſiue quod confidens quiſpiam reipſa exequatur. *Exiſtimor audax fuiſſe*, λογίζομαι τολμῆσαι. Plerique malunt τὸ λογίζεσθαι accipere neutra ſignificatione pro Cogito. Sed ſententia videtur omnino poſtulare vt paſſiuè accipiatur, vt etiam vetus Latinus interpres intellexit, adiecta diſtinctione poſt τολμῆσαι, & ſeruata Aoriſti ſignificatione, ita vt ἐπί τινας referatur ad θαῤῥῆσαι, non ad τολμῆσαι. *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt Non alio præſidio fretũ quàm quod præ me fero, qui videlicet homo ſum abiectus, ſi nihil aliud quàm hominem ſpectes. Itaque nomen σαρκὸς hoc in loco declarat naturæ hominũ, atque adeo ipſius Pauli perſonę imbecillitatem, cui opponitur ſpiritualis & Apoſtolica auctoritas. nec ſatis rectè (vt opinor) Chryſoſtomus κατὰ σάρκα perinde expoſuit acſi accuſaretur Apoſtolus eo nomine quòd Spiritu Dei non duceretur, ſed prauis carnis affectibus.

3 *Nam*, γάρ. Hoc refero ad verbum τολμῆσαι. *In carne incedentes*, ἐν σαρκὶ περιπατοῦντες. Id eſt, quanuis cæterorum hominum ſimiles ſimus, & carneam hanc molem, vt reliqui, circumferamus. Vulg. & Eraſ. *In carne ambulantes.*

Bellum non gerimus, οὐ στρατευόμεθα. Tranſpoſitam eſſe negantem particulam res ipſa indicat. Nam alioqui ſubaudiendum eſſet alterum membrum, nempe ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, *ſed ſecundum Spiritum.* quod Vetus interpres & Eraſm. non obſeruarunt. Deinde quòd στρατευόμεθα iidem verterunt Militamus, non conuenit huic loco. Nec enim Paulus hîc nobis vt miles, ſed vt legatus eius proponitur cuius auſpiciis bellum geritur.

4 *Carnalia*, σαρκικά. Id eſt ea quibus homines auctoritatem ſibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt.

Diuinitus valida, δυνατὰ τῷ Θεῷ. Id eſt, infinita illa Dei potentia nituntur. Nam τῷ Θεῷ caſus eſt inſtrumenti, & Deum carni opponit. Vulg. & Eraſ. *Potentia Deo*, nimium obſcurè. Qui verò hunc locum obiiciunt fidelibus Dei

seruis, vt magistratus gladio Ecclesiam exarment, digni quidem essent commiseratione potius quàm responsione, si duntaxat ignorantia peccarent: sed quum causam suam agant per summam improbitatem, nec aliud iampridem quærant quàm vt crudelissimæ suæ clemētiæ obtentu impunè possint nocentissimo suo veneno Ecclesiā perdere, digni sunt quorum iusto supplicio magistratus Christiani auctoritatem suam sanciant: nisi fortè dederit illis Dominus vt seriò resipiscant. Quomodo verò ad eorum ineptissima argumenta sit respondendum, pluribus non exponam hoc in loco, quum hîc non sit noster scopus, & de toto hoc negotio libellum iam olim scripserimus, in quo de ciuilis magistratus in hæreticos iure ac potestate copiosius disseruimus.

5 Λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ·

6 Καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοὴν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή.

7 Τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ, Χριστοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς Χριστοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ.

8 Ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι.

9 Ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν.

10 Ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαὶ, φασὶ, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραί· ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος, ἀσθενὴς, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.

11 Τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ.

12 Οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων· ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν.

5 ⁚Ratiocinationes euertendo, omnémque sublimitatem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei: & in captiuitatē redigendo omnem cogitationem ad obediendum Christo:

6 Et paratum habendo quo vindicemus omnem contumaciam, postquā impleta fuerit vestra obedientia.

7 ⁚Quæ ob oculos sunt aspicitis? siquis apud se confidit se Christi esse, hoc ⁚vicissim cogitet ⁚ex sese, quēadmodum ipse Christi *est*, ita & nos Christi *esse*.

8 Nam si amplius etiam quippiam glorier de potestate nostra, quam dedit Dominus nobis ad ædificationem, ac non ad subuersionem vestri, non pudefiam.

9 ⁚Ne videar seu perterrefacere vos per epistolas.

10 Nam epistolæ quidem ⁚(inquiunt) graues sunt & validæ: sed præsentia corporis infirma *est*, ⁚& sermo nihili.

11 Hoc cogitet *qui* istiusmodi *est*, quales sumus verbo per epistolas quū absumus, tales etiā *nos fore* reipsa quum aderimus.

12 Nō enim ⁚audemus nos ⁚inserere aut conferre cū quibusdam qui seipsos commendant: sed non intelligunt ⁚quòd ipsi sese seipsis metiuntur, & sese sibiipsis comparant.

5 *Consilia destruentes, & omnem altitudinem extollentem se aduersus sciētiam Dei: & in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.*

6 *Et in promptu habentes vlcisci omnem inobedientiam quum impleta fuerit vestra obedientia.*

7 *Quæ secundum faciem sunt videte. siquis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se, quia sicut ipse Christi est, ita & nos.*

8 *Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis Dominus in ædificationem & non in destructionem vestram, non erubescam.*

9 *Vt autem non existimer tanquam terrere vos per epistolas.*

10 *Quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes: præsentia autem corporis, infirma & sermo contemptibilis.*

11 *Hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas, absentes, tales & præsentes in facto.*

12 *Nō enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam qui seipsos cōmendant: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis.*

---

5 *Ratiocinationes euertendo*, λογισμοὺς καθαιροῦντες. De istiusmodi participiis diximus suprà 9.14. & alibi aliquoties. Vulg. *Consilia destruentes.* Eras. *Quibus consilia demolimur*: ita vt ad ὅπλα referatur, subaudito relatiuo אשר [*ascher*] Hebræorum more, & participio posito loco verbi. Sed λογισμὸς certè non sic rectè exponitur.

7 *Quæ ob oculos sunt aspicitis?* τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; Id est, Itáne verò in æstimandis hominibus externam illam speciem ac laruam intuemini? Opponit enim πρόσωπον, id est apparentiam (vt ita dicam) veritati, vt Mar. 12. 14. Ioh. 7. 24, & 8. 15. Nam βλέπετε omnino præstat accipere indicandi quàm imperandi modo, & aspicitis potius declarat quàm videtis. éstque vehementior obiurgatio si per interrogationem enūtietur. Vulg. *Quæ secundum faciem sunt videte.* Eras. *Quæ in conspectu sunt, videtis?* *Vicißim*, πάλιν. Vulg. *Iterum.* Eras. *Rursum.* neutra certè interpretatio conuenit. *Ex sese*, ἀφ' ἑαυτοῦ. id est, etiam à me nō admonitus. Nam si Christi est, vltro agnoscet me quoque Christi esse. Vulg. *Apud se.*

9 *Ne videar*, ἵνα μὴ δόξω. Vulg. addit particulam δὲ, quā etiam in Complutensi editione & duobus aliis codicibus additā inueni ita videlicet vt sequentes duo v. parenthesi includantur. Sed δὲ particula mihi videtur expungenda. Est enim præcisa oratio: quasi dicat, Quod ego idcirco dico, ne hæc quæ iacto putetis inania quædam esse verborū terriculamenta.

10 *Inquiunt*, φασί. Sic rectè vulg. & Syrus interpres, meo iudicio. quamuis veteres nostri codices scriptum habeant φησὶ, *inquit*: nempe quia mox sequitur ὁ τοιοῦτος. *Et sermo nihili*, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. Vulg. *Et sermo contemptibilis.* Eras. *Et sermo contemptus*, καταφρονητός. nō satis expressē.

12 *Audemus*, τολμῶμεν. Eras. *Sustinemus.* de qua significatione diximus Rom. 15. 18. Mihi placet qđ & Græco scholiastæ, ironicè videlicet istos insolentes homines carpi ab Apostolo. *Inserere*, ἐγκρῖναι. Id est ἐναριθμῆσαι, *annumerare.* Sic Horatius. *Quòd si me Lyricis vatibus inseris?* quam vocem nec Syrus nec Arabs interpres intellexit. *Non intelligunt*, οὐ συνιοῦσιν. Id est, non sentiunt nec animaduertunt. Scriptum enim est συνιοῦσιν à συνιῶ pro συνιᾶσιν à συνίημι, vt Matt. 13. 13. quod tamen in vno manusc. codice inuenimus. Photius apud Græcum scholiasten pro participio interpretatur, quasi τοὺς συνιοῦντας vocet Apostolus τοὺς ἀκροατάς. i. *auditores.* Refet enim hæc omnia, vt Vulg. ad Paulum ipsum: vt sic interpretari liceat ex ipsius sententia, Sed ipsi in nobisipsis (i. in nostra conscientia) nos metimur, & nosipsos nobiscum (id est dicta nostra cum factis, vel priora nostra tum dicta tum facta cum posterioribus) comparamus: non autem cum auditoribus, quibus videlicet non cōstituimus, vt isti, inseruire. Sed ἡμεῖς δὲ quod sequitur, satis ostendit relatiuum αὐτοὶ ad Pauli aduersarios pertinere. Deinde tota hæc expositio valde est violenta. Erasmus igitur participia μετροῦντες & συγκρίνοντες annotauit posita esse pro infinitis, sicut & ego exposui. Ita enim sensus planus est, & hæc constructio verbi συνιέναι apud Græcos non modò tolerabilis sed elegans etiam habetur. Possunt tamen participia sine enallage explicari, ita vt συνιοῦσιν vel interpretemur vt absolutè positum, *Non sapiunt*, vel, ἄφρονές εἰσιν desipiunt. vel subaudiamus aliquid,

hoc modo, *Sed quum ipſi ſeſe ſeipſis metiantur, & ſeſe ſeipſis comparent,[id] non intelligunt,* vel *non intelligunt[quàm ſint ridiculi,]* vt explicat Theophylactus, & Auguſtinus in pſal. 34, & aliis locis: *Non intelligunt, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* Quid ſi verò coniunctim legamus ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν, id eſt ſibi non ſapiũt? Repugnant Græca exemplaria, in quibus nuſquam additur diſtinctio poſt συγκρίνοντες ἑαυτούς. Deinde nulli ſibi magis ſapiunt quàm qui iſtorum ſimiles ſunt quos Paulus reprehendit. Vetus interpres hæc non legit, aut potius prætermiſit, quum in Græcis codicibus & tum Syra tum Arabica interpretatione inueniantur: excepto Claromontano, qui cum Vulgata conſentiens totum hunc locum vt & Ambroſius, ſic Latinè vertit, prætermittens in Græcis οὐ συνιοῦσιν, ἡμεῖς δὲ, *Sed ipſi noſmetipſos intrà menſurãtes, & cõparantes noſmetipſos,* &c. Ambroſiũ etiã apparet à corrupto aliquo exẽpl. fuiſſe deceptum. ſic enim hunc locum interpretatur, *Sed ipſi in nobis noſmetipſos menſurantes, & comparantes noſmetipſos nobis, non in immenſum gloriabimur.* Itaque finem huius verſiculi, nempe οὐ συνιοῦσιν, & initium proximi, nempe ἡμεῖς δὲ, non legit, contra omnium noſtrorum codicum & Græcorum interpretum fidem. *Quòd ipſi ſeſe ipſis metiuntur,* αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες. Pleroſque video ἐν ἑαυτοῖς exponere μεταξὺ ἀλλήλων, id eſt inter ſe, ſeu mutuò ac viciſſim: vt iſtos intelligamus ſeſe non cum aliis præſtantioribus eſſe metitos, ſed cum ſui ſimilibus: vnde ſit factum vt non intelligerent quàm procul abeſſent ab eo gradu in quo ipſi ſeſe collocabant: veluti ſi luſcus ſeſe cum cæcis comparet. Sed ego paulo aliter hoc dictum expono. Eleuabant iſti miniſterium Apoſtoli. quid autem adferebant? nempe nihil in eo graue ac robuſtum eſſe præter epiſtolas, quæ grande neſcio quid ſpirarent: cæterùm quum ad rem ventum eſſet, ac præſens cõſpiceretur, ſermone ac toto vultu nihil eſſe illo abiectius. Id verò quum dicerent, nempe ſibi contrarias omnes virtutes tribuebant. Ergo, inquit Paulus iſtorum faſtum deridens, Non auſim ego homuncio inter iſtos gigantes comparere, ac multo minus cum illis me conferre. Sed mirum eſt ſapiẽtes iſtos ita deſipere vt non intelligant quàm abſurdè faciant. Nam certè ſiquis ſeſe velit metiri, is aliqua menſura indiget: vel ſeſe cum aliis comparet neceſſe eſt. Menſura autem iſta quænam fuerit? Nempe res aliquæ geſtæ. Quid autem iſti proferent præter falſam de ſe perſuaſionem? Perinde igitur faciunt ac ſiquis ſeſe non aliqua menſura, puta cubito, vlna, decempeda, ſed ſeipſo vellet metiri: vt ſiquis pumilio iactet ſe gigantem eſſe, nec aliam iactantiæ ſuæ rationem adferat quàm quòd ita ſibi perſuaſerit. Itaque vt tandem finiam, ἐν ἑαυτοῖς exiſtimo rationem habere quaſi inſtrumenti, cui ſignificando ſæpe iam diximus Hebræos adhibere literam quæ reſpondet præpoſitioni ἐν, vt ſi dicas metiri in vlna, pro metiri vlna: & ſi Gallicè dicas, *ſe meſurans eux-meſmes par eux-meſmes ils ne ſont pas ſages.* Nam minimè otioſum eſt illud ἑαυτοὺς, quo ſignificatur iſtos nõ modo in eo per ſeſe ſtultitiam ſuam prodere quòd nihil poſſent afferre quàm falſam de ſe perſuaſionem, ſed in eo quoque quòd ipſiſmet illa de ſeipſis venditarent. Cæterùm nec Syrus nec Arabs iſtud membrum legerunt, eo contenti quod ſequitur, Arabe quoque συγκρίνοντες interpretante Commendandi verbo: quorum tamen alterum ſi tollendum eſſet, mallem prius retinere, propter proximè ſequentia. poteſt autem hoc poſterius accipi vel pro prioris figuratè dicti explicatione, vel vt altera iſtorum vanitas notetur, qui maximi præ cæteris videri volebant, & tamen non modo nullum iſtius præſtantiæ teſtimonium quaſi magnitudinis ſuæ menſuram proferebant, ſed etiam cum aliis minimè ſeſe conferebãt, nempe ſuo ipſorum de ſe iudicio contenti: quum tamẽ vt ex duobus vter ſit maior intelligatur, vel communi quadã menſura ſit opus, vel alterum cum altero conferri ſit neceſſe.

Ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα· ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν.	13	At nos non gloriabimur ¨de iis quæ mẽſuræ *noſtræ* nõ ſunt, ‖ſed ¨ſecundum modum nobis ad regulam admenſum, *id eſt* eius quã diſtribuit nobis Deus, menſuræ, ¨*gloriabimur* nos perueniſſe¨ad vos etiam vſque.	13 *Nos autem non in immenſum gloriabimur: ſed ſecundum menſuram regulæ, qua menſus eſt nobis Deus menſuram pertingendi vſque ad vos.*
Οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.	14	Non enim vt ſi non perueniſſemus vſque ad vos, extendimus noſipſos vltra quàm deceat: nam vſque ad vos etiã peruenimus ¨in Euãgelio Chriſti.	14 *Non enim quaſi non pertingentes ad vos, ſuperextendimus nos: vſque ad vos enim peruenimus in Euangelio Chriſti.*
Οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς	15	Nequaquã ¨de iis quæ mẽſuræ *noſtræ* nõ ſũt gloriantes, *id eſt* de alienis laborib⁹: imo ſperantes, *fore vt* ¨augeſcẽte fide veſtra, ¨in vobis amplificemur	15 *Non in immenſum gloriantes in alienis laboribus: ſpem autem habentes creſcentis fidei veſtræ in vobis magnificari ſecun*

13 *De iis quæ menſuræ [noſtræ] non ſint,* εἰς τὰ ἄμετρα. Sic dicunt Græci eleganter ἐπαινεῖν εἰς δικαιοσύνην, λοιδορεῖν εἰς κακίαν, & ſimilia multa. ἄμετρα autem vocat non quæ per ſe nimia ſint, & quæ nemo poſſit metiri, ſed quæ Deus non eſſet ipſi admenſus: aduerſariorum videlicet reſpectu, qui ſibi tribuebant aliena, vt apparet ex verſibus 15 & 16. quum alioqui ſimpliciter non eſſent immodica quæ vel Paulus meritò ferebat Deo accepta, vel eius aduerſarii ſibi iniuria vendicabant. Ideo nolui conuertere *In immenſum,* quum Vetere interprete & Eraſmo. *Secundum modum [nobis] ad regulam admenſum,* κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος. Quum μέτρον & κανὼν ſæpe pro eodem accipiantur, nempe pro ipſo menſorio inſtrumẽto, hic vnum ab altero diſtinguitur neceſſariò. μέτρον igitur hoc priore loco dicitur modus ſiue quantitas rei admenſæ, κανὼν autem illud ipſum quod alicui admenſum eſt, quo ſenſu meminit ſui id eſt velut ad regulã ſibi admenſi territorii, cui alienum id eſt aliis attributum opponit. Vulg. & Eraſmus, *ſecundum menſuræ regulæ,* quod nemo facilè intelligat. Id eſt eius quam Deus nobis diſtribuit menſuræ, οὗ ἐμέρισεν ὑμῖν ὁ Θεὸς μέτρου. Sic apud Terentium, *Reſtitue me in quem accepiſti locum.* Sequutus ſum enim repertam in Græcis ferè noſtris codicibus omnibus & manuſcript. & excuſis lectionem, vt ſit in his verbis explicatio eius quòd μέτρον κανόνος vocarat, nempe μέτρον τοῦ μερισθέντος μέτρου, id eſt menſuræ admenſæ modum, ſic tamen vt non habeatur donorum quibus hi nõ illi inſtructi erant, ſed locorum ratio in quibus primas proculdubio acceperant Apoſtoli, nulli priuatim genti nedum Eccleſiæ adſtricti, & inter Apoſtolos cæteros Paulus, vt dicere de ſe cogitur. Sic igitur hunc locum interpretor. Vulgata pro οὗ legit ὃ (videlicet κανόνι) ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον, *qua* (nimirum regula) *Deus nobis menſus eſt menſuram.* Eraſmus Græca ſcholia ſequutus, videtur exiſtimaſſe ſupplendam præpoſitionem διὰ id eſt δι᾽ οὗ μέτρου ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς, qua mẽſura partitus eſt nobis Deus pertingẽdi &c. quaſi ſcriptum ſit τοῦ ἐφικέσθαι, quod vtrunque durum eſt. Syrus denique & Arabs legerunt ὃ vel ὄν, quem modũ aut quam admenſionem vobis partitus eſt Deus, neque μέτρον neque μέτρου repetentes, quæ ſcriptura planiſſima eſt. [*Gloriabimur*] *eos perueniſſe,* ἐφικέσθαι. Repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum καυχησόμεθα. Id enim omnino faciendum eſt, quocunque modo locum interpreteris. Sed in eo non poſſum aſſentiri Veteri interpreti & Eraſmo, quòd ἐφικέσθαι verterunt per gerundi modum, quaſi ſcriptũ ſit τοῦ ἐφικέσθαι, & cohæreat hoc verbum cum nomine μέτρου. quod mihi duriuſculum videtur. Mallem enim ſupplere ὥστε, & conuertere, *Vt perueniremus.* *Etiam ad vos vſque,* ἄχρι καὶ ὑμῶν. Vetus interpres omiſit particulam καὶ, quã meritò reſtituit Eraſ. quum maxima ſit eius emphaſis.

14 *In Euangelio,* ἐν εὐαγγελίῳ. Id eſt, dum Chriſtum prædico, ſiue Chriſtum euangelizando.

15 *De iis quæ menſuræ [noſtræ] non ſunt,* εἰς τὰ ἄμετρα. Vi-

de suprà, v.13. *Imo spem habentes*, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες. Id est μᾶλλον δέ. *Augescente*, αὐξανομένης. Vulgata perperam conuertit *Crescentis*. ponitur enim hic casus absolutè. Eras. *Subolescente*. quod participium nescio vnde tandem desumpserit. *In vobis*, ἐν ὑμῖν. Malè in plerisque codicibus istud coniúgitur cum verbo μεγαλυνθῆναι quum pertineat ad αὐξανομένης. quod apparet ex opposito membro. Mutua enim est conuenientia inter Corinthios in fide crescentes in sese, & Paulum sua veluti iurisdictione auctum. assentiente quoque Syro interprete: nam Arabs istud omisit. 5 Ponitur autem μεγαλυνθῆναι pro μεγαλυνθήσεσθαι.

περισσείαν·

16 Εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι· οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι, εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι.

17 Ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

18 Οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος συνίστησιν.

Κεφάλαιον ια.

1 Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου.

2 Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ· ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ (παρθένον ἁγνὴν) παραστῆσαι, τῷ Χριστῷ·

∴in attributa nobis nostra mēsura vlterius,

16 *Id est* ∴vt in iis *regionibus* quæ vltra vos *sunt*, euangelizem: nō vt ∴in alteri attributa mensura, de præparatis gloriemur.

17 Cæterùm qui gloriatur, ∴in Domino glorietur.

18 Non enim qui seipsum cōmendat, is probatus est, sed is quem Dominus commendat.

CAP. XI.

1 VTinam ∴tolerareti paulisper desipiētiam *meam*: imò etiam tolerate me.

2 ∴Ambio enim vos Dei zelotypia. ∴Aptaui enim vos, ∴*quos* vni viro ∴(*vt* virginem puram) sistam, ∴*nempe* Christo:

---

dum regulam nostram in abundantiam:

16 *Etiam in illa quæ vltra vos sunt euangelizare: non in aliena regula, in iis quæ præparata sunt gloriari.*

17 *Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.*

18 *Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Dominus commendat.*

CAP. XI.

1 *VTinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ: sed supportate me.*

2 *Aemulor enim vos Dei æmulatione. despondi enim vni viro, virginem castam exhibere Christo.*

In attributa nobis nostra mensura, κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν. Vulg. & Eras. *Secundum regulam nostram*. Atqui κατὰ idem hîc declarat prorsus atque ἐν. quasi dixerit Apostolus ἐν τῷ κανόνι ἡμῶν, vt cōtrà paulo pòst, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Deinde κανὼν hoc 10 in loco non significat regulam, sed illud ipsum spatium quod ad regulam admensum est: quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diuiserit excolendum. Itaque sequēte versiculo appellat ἀλλότριον κανόνα mensuram alteri attributam, id est ad quam excolendam Deus alium vocasset. Sic apud Hebræos eodem tropo, quāuis diuersa trans- 15 latione, hæreditas dicitur גורל [*ghoral*,] id est *sors*, vt etiā Latini loquuntur: & cum sex punctis חבל [*chebel*,] id est *funis*, quòd funibus agros metirentur. Sic denique apud Pollucem κανὼν dicitur ipsum saltus spatium: neque quic- 20 quam est hac metalepsi magis vsitatum.

16 *Vt euangelizem*, εὐαγγελίσασθαι. Sub. ὥστε. quam ellipsin quia Vetus interpres neglexit, conuertit Euangelizare, ita obscurè vt nemo intelligeret. Similis est ellipsis in- 25 frà, 11.2. *In alteri attributa mensura*, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Vetus interpres, *In alia regula*. Erasm. *Per alienam regulam*. Neuter profectò quid hoc rei esset percepit quod paulo antè exposuimus, & ipse Paulus perspicuè exponit. Vocat enim mēsuram alteri assignatam τὰ ἕτοιμα, id est regiones 30 ab aliis præparatas, & quasi excultas Euangelii prædicatione, ad ferendum fructum. quas vocat, diuersa translatione fundamenta ab aliis posita, Rom.15.20.

17 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id est Deo totam gloriam vendicet in solidum, ne in sese superbiat: deinde ad Dei glo- 35 riam non ad sua commoda referat quicquid gratiæ à Deo accepit.

IN CAPVT XI.

1 *Vtinam*, ὄφελον. Procemium est deductum ἀπὸ τῆς εὐχῆς. quale esse Demosthenis illud περὶ στεφάνου annotarunt rhetores. ἀφροσύνην autem, id est desipiētiam, aut delirium potius, vocat laudum suarum prædicationem: ad quas descendere cogitur, non quòd seipsum quæreret amplificare, 45 sed quòd pseudoapostolos videret arrogantia sua Ecclesiā corrumpere: vt omnino oporteret illam ruere nisi salua maneret apud eos ministerii Pauli auctoritas. *Tolerareti paulisper desipientiam meam*, ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. Sic lego, ex Veteris interpretis & duorum co- 50 dicum auctoritate. Quanquam in eo deceptus est Vetus interpres quòd τῆς ἀφροσύνης coniūxit cum μικρόν τι, quum cohæreat potius cum verbo ἀνείχεσθε. Vertit enim, *Vtinam sustineretis, modicum quid insipientiæ meæ*. Eras. *Vtinam me tolerassetis paulisper in insipientia mea*, id est ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μι- 55 κρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, vt subaudiatur ἐν, quæ ellipsis dura est: quanquam sic habent plerique codices. Illi tamen in eo non assentior quòd ἀνείχεσθε vertit tolerassetis.

2 *Ambio*, ζηλῶ. Vulg. *Aemulor*. Eras. *Zelotypus sum*. Loquitur autem vt procus, sed qui tamen non sibi sed domino suo illos quasi virginem ambiat. Itaque ipsius spōsi zelotypiam in se transfert. Sunt enim sinceri ministri, quasi Ecclesiæ & Christi pronubi. Vide Ioh.2.17. *Aptaui*, ἡρμοσάμην. Respondet hoc verbum in hac significatione quæ ad cōiugium spectat, verbo Hebræo יעד [*iaad*,] quum alioqui de omni aptatione, coniuncta applicatione, dicatur. & hūc spectat toties celebratum in sacris literis, spirituale Christi veluti mariti cum Ecclesia tanquam vxore cōnubiū, vt Ps.45 toto, Ierem.3.1, Ezech.16. Ro.7.1. Eph.5. 25. Huius autem coniugii pronubi sunt ministri, primum omnium futuram sponsam proco conciliantes, deinde illam despondentes, & despōsam exornantes ad ipsum spōsum deducendam. quorum trium duo priora in hoc seculo peraguntur, tertio in illum vltimū diem reiecto. Vulg. *despondi*, quod nō improbo. Sic enim quoq. vsurpatur apud Herodotū in Terpsich. pro μνηστεύεσθαι. vbi de quodā Philippo loquens, ὅς, inquit, ἁρμοσάμενος Τήλυος τοῦ Συβαρίτεω τὴν θυγατέρα, ἔφυγε ἐκ Κρότωνος. Sequitur.n. ψευσθεὶς δὲ τοῦ γάμου, οἴχετο πλέων ἐς Κυρήνην. Eras. *Adiunxi*. Et fateor tunc maximè propriè dici spōsam prorsus ἡρμοσμένην, quum domum ducta est à marito. Sed verbum παραστῆσαι hanc interpretationem refellit. Ideo malui Aptandi voce vti, quo & conciliatio & desponsatio intelligatur, sequuturis suo tempore nuptiis. Itaque ἑνὶ ἀνδρὶ, non rectius coniungitur cum παραστῆσαι quàm cum ἡρμοσάμην, & Christi nomen in epexegesi ponitur, cuius simile prorsus exemplū extat Matt. 19.17. [*Quos*] *sistam*, παραστῆσαι, vel vt vos coniungam. Subauditur enim ὥστε, vt suprà, 10.16. & ὑμᾶς repetendum est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Vulg. *Exhibere*, ad verbum, si non explicata, at certè non corrupta sententia. Erasmus, *Vt exhiberetis*. quod mihi non placet. Persistit enim Paulus in translatione, & finem sui concilii explicat: nempe vt quū Corinthios prædicatione Euangelii purificasset, quasi virginem puram & integram eos Christo tandem sisteret.

[*Vt*] *virginem puram*, παρθένον ἁγνὴν. Vulg. & Eras. ad verbum *Virginem castam*. Ego malui ἁγνὴν puram interpretari: quòd castitas etiam vxori tribuatur, hîc verò summa quædam integritas significetur. Est autem hoc accipiendum per speciem appositionis, quam exposuimus Luc.11. 41. [*Nempe*] *Christo*, τῷ Χριστῷ. Cur addiderimus particulam exegeticam, dictum est à nobis paulo antè. Alludit autem manifestè Paulus ad legalem typum pontificis Max. qui nullam nisi virginem, vxorem ducere poterat, Leuit.21.14.

Gen.3.4

3 Φοβοῦμαι δὲ μή πως ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.

3 Sed metuo nequo modo, ſicut ||ſerpens ille Euã ſeduxit calliditate ſua, ita "corruptæ mẽtes veſtræ "*degenerent* à ſimplicitate "quæ eſt in Chriſto.

3 *Timeo autem ne ſicut ſerpens Heuam ſeduxit aſtutia ſua: ita corrumpantur ſenſus veſtri, & excidant à ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.*

4 Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε.

4 Enimuero "ſi veniat qui "alterũ Ieſum prædicet quem nõ prædicauerimus, "aut *ſi* Spiritum alterum accipiatis quem nõ acceperitis, aut Euangeliũ alterum quod non receperitis, rectè *illum* tolerau eritis.

4 *Nã ſi is qui venit, alium Chriſtum prædicat quem non prædicauimus, aut alium Spiritum accipitis quem non accepiſtis, aut Euangelium quod non recipiſtis, rectè pateremini:*

5 Λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων.

5 "Puto enim me nihilo inferiorem fuiſſe "ſummis Apoſtolis.

5 *Exiſtimo enim nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis.*

6 Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ᾽ οὐ τῇ γνώσει· ἀλλ᾽ ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.

6 Quòd ſi "rudis *ſum* ſermone, non tamen *ſum rudis* ſcientia: "ſed omnino manifeſti facti ſumus in omnibus apud vos.

6 ** Nam etſi imperitus ſermone, ſed non ſcientia: in omnibus autem manifeſtati ſumus vobis.*

3 *Corruptæ mentes veſtræ* [*degen.*] φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. De virginibus diſſerens, meritò vſurpauit corruptionis vocabulum, & fraudis, & ſimplicitatis. conueniunt enim illa ſtupratori, iſtud verò puræ & integræ virgini. Sed hoc vitium menti offertur. itaque τὰ νοήματα (de pluribus enim loquitur) mentes interpretari malim quàm ſenſus. Notandus autem eſt hic locus aduerſus eos quibus natiua illa & incorrupta ſacrarum literarum ſimplicitas præ humanæ facundiæ fucis ac pigmentis ſordet. [*Degenerent*] *ab ea ſimplicitate*, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος. Addidi verbum Degenerent, vt vitarem amphiboliam quæ nuſquam eſt in Græco ſermone, nempe quaſi videatur Apoſtolus metuere ne ſimplicitas eorum mentes corrumpat. Sic tamen apud Virgilium Æneas de Hectore diſſerens, Quantum, inquit, mutatus ab illo. non quòd ille mutaſſet, ſed quòd illi factus eſſet diſſimilis, vt Eraſm. rectè annotauit. Ambroſius habet *A caſtitate*, vt ſatis appareat eum legiſſe ἁγνότητος pro ἁπλότητος. Ita etiam legit Auguſt. aliquoties citans hũc locum, vt idem Eraſ. obſeruauit. & in Claromontano codice vtrunque legitur nempe ἀπὸ τῆς ἁγνότητος καὶ τῆς ἁπλότητος, à puritate & ſimplicitate, quam ſcripturam ſequutus eſt etiam Arabs interpres. Quod autem eſt in Latina verſione, *& excidant*, fortaſſis ab illo ſuppletum eſt, vt perſpicuitati ſtuderet, ſicut rectè coniicit Eraſmus. *Quæ eſt in Chriſto*, τῆς εἰς τὸν Χριστόν. id eſt, quæ iis conueniat qui in Chriſto ſunt. Eraſ. *Quæ erat erga Chriſtum*, nempe quia purè ac ſimpliciter illi obtemperabatis.

4 *Si veniat qui*, ὁ ἐρχόμενος. Articulum puto poni ἀορίστως hoc in loco. Vulg. & Eraſm. *Si is qui venit.* nam etiam fortaſſis certum quẽpiam deſignat, vt ſuprà 10.10. vel vnum aliquem ex multis exempli cauſa proponit. *Aliũ Ieſum*, ἄλλον Ἰησοῦν. Id eſt Si alter quiſpiam ſit Ieſus (ſiue Chriſtus, vt Vulg. legit) præter eum quem vobis annuntiaui primus: & alterum aliquod euangelium perfectius alius quiſpiam vobis afferat, eiuſmodi certè Apoſtolum non immeritò tuleritis. Itaque alterũ Ieſum verũ & alterũ germanum Euãgelium hoc loco Paulus intelligit, ex hypotheſi, & ita conciliandus eſt hic locus, cum altero Gal. 1.8, vbi aliud Euangelium vocat adulterinum, quòd re vera non ſint plures Chriſti, neque plura Euangelia. Hîc autem loquitur ſub conditione ἀδυνάτῳ. vt Corinthios cogat errorẽ ſuum agnoſcere. Ideo malui Alterum quàm Alium interpretari. *Aut ſi Spirit. alterum. acc.* ἢ ἕτερον Πνεῦμα λαμβάνετε. Spiritus nomine intelligo Spiritus dona quibus prædicati Chriſti vis ac potẽtia in animis credentium, teſtibus etiam infidelibus, obſignabatur, vt Mar. 16. 20, Act. 8.15, & 18.2. Alium igitur Spiritum appellat excellentiora Spiritus dona per alterius prędicationem collata.

Tolerau eritis, ἠνείχεσθε. Sub. ἄν. vt verti etiam poſſit, *Toleretis*. Niſi malimus interpretari Toleraretis, vt nulla ſit ellipſis. Eraſ. *Toleraſſetis*. quod non conuenit quum non præceſſerit ἐκήρυττεν, aut ἐκήρυξεν, ſed κηρύσσει, & λαμβάνετε.

5 *Puto enim*, λογίζομαι γάρ. Ponitur quidem γὰρ cauſalis, ſed ita vt hoc non referatur ad ſuperius dictum, ſed ad reſponſionem ad quam confitendam Corinthios adegerat, non expreſſam tamen vt eorum pudori parceret. perinde eſt igitur hæc cauſæ redditio accipienda, ac ſi reſpondiſſent vel inuiti Corinthii, nec eueniſſe nec euenire poſſe quod Paulus ſub conditione dixerat. cui reſponſo nunc ſubiicit Apoſtolus, rem ita ſe habere. Nec enim ſe vel ſummis Apoſtolis eſſe inferiorem, ne quod ad ipſam quidem Apoſtolici muneris adminiſtrationem attinet. *Summis Apoſtolis*, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Ad verbum, Iis qui ſuprà quàm valde ſunt Apoſtoli. Poſitum enim eſt λίαν Hebræorum more pro σφόδρα καὶ ἐξαιρέτως. Vtitur autem præterito ὑστερηκέναι potius quàm præſenti ὑστερεῖν, quia nõ tam in genere ſuum adhuc vigentem Apoſtolatum reſpicit, quàm ea quę in ipſius muneris functione geſſerat, eoſdem hac in re iudices ſimul ac teſtes adhibens. Vulgata, *Nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis.* Eraſ. multo rectius, *Nihilo inferiorem fuiſſe eximiis Apoſtolis.* Malui tamen ſummos interpretari, vt propius abeſſem à Græcis, ſicut etiam Eraſmus infrà conuertit, 12.11. Cæterùm ad euertendum illum Petri primatum, quem lupus ille Romanus cõmentus eſt, hoc quoque pertinet quòd plurali numero ſummos Apoſtolos dixit. Quid verò quod ipſe Antichriſtus ſeſe nõ ſolius Petri, ſed etiam Pauli ſucceſſorẽ iactat? nempe vt, antequam ipſe hanc tyrannidẽ vſurparet, biceps ad minimũ fuerit Eccleſia. Ergo (vt ad rem veniamus) hoc quidem conſtat, Apoſtolos ſic propriè vocatos, nimirum duodecim illos, & Paulum decimum tertium peculiariter Gentibus deſtinatum, pari & æquali dignitate fuiſſe, ſed tamen gratias Dei alia in aliis excelluiſſe. quod Paulus hîc reſpicit. Niſi malimus eum obliquè carpere aduerſarios, quos etiam ironicè vocet amplius quàm Apoſtolos.

6 *Rudis* [*ſum*] *ſermone*, ἰδιώτης τῷ λόγῳ. Ἰδιώτας alibi diximus propriè dici priuatos, id eſt plebeios & ex medio vulgo homines, qui, quòd non ita liberaliter ſunt educati, fere ſunt excellentium rerum, ac præſertim oratoriæ illius facultatis prorſus rudes & imperiti. Quid igitur? an imperitus loquendi Paulus & elinguis, vt Hieronymus exiſtimat? Imò verò Chryſoſtomũ potius, & doctiſſimos quoſque ex Grę cis, ipſam denique rationem ſequutus, quanuis natiua illa & germana maſculę facundiæ ornamenta ei non defuerint, fateor tamen illum fucatæ illius rhetorices pigmentis vti noluiſſe: nempe vt vi Spiritus hominum animos ad Chriſtum raperet, non autem ſermonis blãditiis, adulatorum more, alliceret. Sed quũ orationis ipſius totã indolem & χαρακτῆρα propius conſidero, nullã ego in ipſo Platone ſimilem grandiloquẽtiam, quoties illi libuit Dei myſteria detonare, nullam in Demoſthene parem δεινότητα cõperiſſe me fateor, quoties animos vel metu diuini iudicii perterrefacere, vel cõmonefacere, vel ad contemplandam Dei bonitatem attrahere, vel ad pietatis ac miſericordiæ officia conſtituit adhortari: nullam denique vel in ipſo Ariſtotele & Galeno, præſtantiſſimis alioquin artificibus, magis exactam docendi methodum inuenio. Sed (vt ad rem redeam) λόγον interdum vocat Paulus in genere, quod ab aliquo loquente enũtiatur, vt 1. Corinthior. 14.9. interdum verò κατ᾽ ἐξοχὴν, Euangelii prædicationem, vt Philipp. 1.14. interdum dicendi facultatem illam, vt 1. Corinth. 2.1, & 4.20. & hîc quoque, & multis aliis locis. cũ quo dono cohæret γνῶσις, id eſt ipſa doctrinæ ſubſtantia. *Sed omnino*, ἀλλ᾽ ἐν παντί. Id eſt ἀλλὰ πάντως, vt בכל [*bechol*] apud Hebræos: quaſi dicat Apoſtolus, Sed quid attinet hęc à me pluribus referri? Vos ipſi in omnibus me penitus apertum & fuci expertem cognouiſtis.

Ἢ ἁμαρτίαν

Graece		Latine		Vulgata
Ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, ἐμαυτὸν ταπεινῶν ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν;	7	Num peccaui ⁝ quum meipſum demitterẽ vt vos attolleremini: quódque gratuitò Euangelium Dei euangelizauerim vobis?	7	*Aut nunquid peccatũ feci meipſum humilians, vt vos exaltemini? quoniam gratis Euangelium Dei euangelizaui vobis?*
Ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν· καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός.	8	Alias Eccleſias ſpoliaui, accepto ab eis ⁝ ſtipendio, vt vobis inſeruirem: & quum apud vos eſſem & egerem,‖ ⁝ non obtorpui cum cuiuſquam incommodo.	8	*Alias Eccleſias expoliaui, accipiens ſtipendium ad miniſterium veſtrum: & quum eſſem apud vos, & egerem, nulli oneroſus fui.* Infrà 12. 13
Τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας· καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω.	9	⁝ Inopiã enim meã ſuppleuerũt fratres qui venerãt è Macedonia: & in omnibus me præſtiti vobis minimè oneroſum, & præſtabo.	9	*Nam quod mihi deerat, ſuppleuerunt fratres qui venerũt à Macedonia: & in omnibus ſinè onere me vobis ſeruaui, & ſeruabo.*
Ἔστιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοὶ, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας.	10	⁝ Eſt veritas Chriſti in me, quòd hæc gloriatio ⁝ non obſtruetur contra me in regionibus Achaiæ.	10	*Eſt veritas Chriſti in me, quoniam hæc gloriatio nõ infringetur in regionibus Achaiæ.*
Διατί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ Θεὸς οἶδεν.	11	Quapropter? *an* quòd non diligam vos? Deus nouit.	11	*Quare? quia nõ diligo vos? Deus ſcit.*
Ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελόντων ἀφορμὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὑρεθῶσι καθὼς καὶ ἡμεῖς.	12	Sed quod facio, etiã faciam: vt amputem occaſionẽ iis qui optant occaſionem, vt in *eo de* quo gloriãtur, reperiãtur ⁝ quales & nos.	12	*Quod autẽ facio, & faciam: vt amputem occaſionem eorum qui volunt occaſionem: vt in quo gloriantur, inueniantur ſicut & nos.*
Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ.	13	Nam iſtiuſmodi ⁝ pſeudapoſtoli, operarij doloſi ſunt, trãsformati in Apoſtolos Chriſti.	13	*Nam eiuſmodi pſeudapoſtoli, ſunt operarij ſubdoli, transfigurantes ſe in Apoſtolos Chriſti.*
Καὶ οὐ θαυμαστόν· αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός.	14	Neque id mirum. ipſe enim Satanas transformatur in Angelum ⁝ lucis.	14	*Et non mirum. ipſe enim Satanas transfigurat ſe in Angelum lucis.*
Οὐ μέγα οὖν εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης· ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.	15	Non magnũ eſt igitur ſi etiã eius miniſtri transformẽtur, vt miniſtri iuſtitiæ, quorum finis erit ſecũdum opera ipſorum.	15	*Non eſt ergo magnum ſi miniſtri eius transfigurentur velut miniſtri iuſtitiæ: quorum finis erit ſecundũ opera ipſorum.*
Πάλιν λέγω, μή τις με δόξῃ ἄφρονα εἶναι. εἰ δὲ μήγε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι.	16	Rurſum dico, nequis me putet deſipientem eſſe: ⁝ alioquin etiã vt deſipiẽtem recipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.	16	*Iterum dico, nequis me putet inſipientem eſſe: alioquin velut inſipientem accipite me, vt & ego modicum quid glorier.*

7 *Quum demitterem*, ταπεινῶν. Reſpicit quod commemoratur à Luca Act. 18. 3.

8 *Stipendio*, ὀψώνιον. Vide 1. Cor. 9. 7. *Non obtorpui cum cuiuſquam incommodo*, οὐ κατενάρκησα οὐδενός. Significat ſe non modo ſtrenuè apud eos ſuis manibus laborando, vitam toleraſſe, ſed etiam, premente inopia, non remiſiſſe quicquam de ſuis laboribus, vt quenquam grauaret: nec ita labori ſeriò incubuiſſe, vt propterea in ſingulis docendis officium non ita diligenter vt antea, fecerit: denique ſe propterea nemini fuiſſe magis remiſſum factũ. Eſt enim elegãter ſcriptum, κατενάρκησα οὐδενὸς, pro ἐνάρκησα κατ' οὐδενος. Quod autẽ annotat Hieronymus hanc vocem Cilicibus eſſe peculiarem, quàm verum ſit neſcio, quum à Theocrito, Syneſio, Platone vſurpetur. Vulg. & Eraſ. *Non fui oneroſus cuiquam*. quòd, inquit Eraſ. qui otio torpẽt, premunt & imminent aliis, vnde petũt aſſiduè. Sed quorſum attinet tranſlationem iſtam quærere tam procul, quum propria ſignificatio plana ſit ac perſpicua? Caſtellio vertit, *Neminem exuxi*: quam rectè, ipſe viderit.

9 *Inopiam enim meam*, τὸ γὰρ ὑστέρημά μου. Particula γὰρ non ad proximè præcedens membrum, ſed ad ſuperius, id eſt ad verbum Spoliaui, refertur.

10 *Eſt veritas*, &c. ἔστιν ἀλήθεια, &c. Id eſt, Ne cenſeatur eſſe in me Chriſti veritas. vel, Vobis ego per Chriſtum verè affirmo, vt Rom. 9. 1. Eſt enim hæc quædam iuriſiurandi formula. *Non obſtruetur contra me*, οὐ φραγήσεται εἰς ἐμέ. Id eſt, mihi ſemper patebit, neque ab hac vnquam me ſinam excludi. Vulgata, *Non infringetur*. Eraſ. *Non interrumpetur*. Neutrum rectè.

12 *Quales*, καθὼς. Vulgata ad verbum, *Sicut*. Eraſmus, *Quemadmodum*. Eſt autem hæc ſententia, Pſeudapoſtolos iſtos captaſſe omnes occaſiones efficiendi vt pares Apoſtolo viderentur. Debuerant igitur & ipſi gratis docere. Sed hoc nunquam erant facturi, quum Corinthios potius exederent, vt infrà ſignificatur, 12. 7. Captabant igitur diuerſam prorſus occaſionem, nempe vt & Paulus ipſe viciſſim aliquid acciperet à Corinthiis. quod ſi impetraſſent, tum demum ſe pares illi fore ſperabant. Nam zelum & ſcientiam ita ſimulabant, & vana ſpecie eloquentiæ exornabant, vt Paulus præ ipſis, etiam deſpiciendus nonnullis videretur. Sed hæc omnia teſtatur Apoſtolus merum fucum eſſe, quem ipſi à diabolo didicerint. Caſtellio hunc locum ita conuertit, *Quò ſibi in quo glorientur ſuppetat, quemadmodum & nobis*. quaſi videlicet εὑρεθῶσι actiuè poſſit explicari.

13 *Pſeudapoſtoli*, ψευδαπόστ. Pſeudapoſtolos iſtos vocat, nõ vt ego quidem opinor, quòd falſam aliquam doctrinam ſparſiſſent, (quod tamen proculdubio tandem erant facturi) ſed quòd miniſterium ſuum ſincerè non obirent, ac præſertim in hoc facto nihil aliud quàm ſimulatè ſe gererent: quum eos vreret aliena gloria, quam tamen minimè captabat Apoſtolus.

14 *Lucis*, φωτός. Id eſt lucidum. Lucis autem nomine intelligitur cæleſtis gloria & ſpiritualis ac puriſſima illa intelligentia cuius participes ſunt Angeli beati.

15 *Iuſtitiæ*, δικαιοσύνης. Id eſt ſinceri & integri. Opponuntur enim pſeudapoſtolis & doloſis operariis.

16 *Alioquin*, εἰ δὲ μήγε. Vel ſin minus: id eſt, ſin verò

aliter sentitis, me videlicet non sapere, at certè recipite me vt desipientem.

17 Ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ Κύριον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.

18 Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι.

19 Ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες.

20 Ἀνέχεσθε γὰρ εἴτις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κατεσθίει, εἴτις λαμβάνει, εἴτις ἐπαίρεται, εἴτις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει.

21 Κατὰ ἀτιμίαν λέγω· ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν· ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ, (ἐν ἀφροσύνῃ λέγω) τολμῶ κἀγώ·

Philip. 3.5

22 Ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ· Ἰσραηλῖταί εἰσι; κἀγώ· σπέρμα Ἀβραάμ εἰσι; κἀγώ.

23 Διάκονοι Χριστοῦ εἰσι; (παραφρονῶν λαλῶ) ὑπὲρ ἐγώ· ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις.

17 Quod dico, non dico secundũ Dominũ, sed vt desipiens, ⁚in præfidente ista gloriatione.

18 Quãdoquidẽ multi gloriãtur ⁚secundum carnem, & ego glor iabor.

19 Libenter enim toleratis desipientes, quòd sitis sapientes.

20 Toleratis enim siquis vos in seruitutẽ adigit, siquis exedit, siquis ⁚*stipendium* accipit, siquis attollit sese, siquis vos in faciem cædit.

21 ⁚Quantũ ad cõtumeliã dico: sicuti q̃d nos infirmi fuimus. ⁚Imò in quocunque ⁚audacia vti velit aliquis, (vt desipiens loquor) audacia velĩ vti & ego:

22 ‖ ⁚Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? *sum* & ego: ⁚semẽ Abrahæ sunt? *sum* & ego:

23 Ministri Christi sunt? (desipiẽs loquor) ⁚supero ego: in fatigationibus, ampli⁹: in vulnerib. supra illos: in carceribus, ⁚amplius: in mortibus sæpe.

17 *Quod loquor, non loquor secundum Dominum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriæ.*

18 *Quoniam multi gloriantur secundum carnem: & ego gloriabor.*

19 *Libenter enim suffertis insipientes, quum sitis ipsi sapientes.*

20 *Sustinetis enim siquis vos in seruitutem redigit, siquis deuorat, siquis accipit, siquis extollitur, siquis in faciem vos cædit.*

21 *Secundum ignobilitatẽ dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte: in quo quis audet, (in insipientia dico) audeo & ego:*

22 *Hebræi sunt? & ego: Iseraelitæ sunt? & ego: semen Abrahæ sunt? & ego.*

23 *Ministri Christi sunt? (vt minus sapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.*

17 *In præfidente ista gloriatione*, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. Vulg. *In hac substantia gloriæ.* Eras. *In hoc argumento gloriationis.* Castellio, *In hac gloriationis materia.* Vide suprà, 9.4. Quod autem dixit Apostolus se non secundum Dominum loqui, per concessionem dixit, & formá ipsam orationis, non autem rem ipsam considerans: quum alioqui vera sit ipsius oratio, & sanctissimus ipsius scopus.

18 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, de rebus externis, veluti de generis nobilitate.

20 [*Stipendium*] *accipit*, εἴ τις λαμβάνει. Casum suppleui ex vers. 8. Syrus autem & Arabs addunt etiam ἀφ' ὑμῶν, *à vobis.* cui opponitur δωρεὰν εὐαγγελίζεσθαι, gratuitò euangelizare.

21 *Quantum ad contumeliam dico*, κατὰ ἀτιμίαν λέγω. Quia dixerat, Siquis vos in faciem cædit: quod excipere possent Corinthii sibi non accidisse vt à suis illis ambitiosis magistris paterentur, hoc, inquit Apostolus, non simpliciter dico, sed habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiũt, quæ sanè non minor est quàm si vos vilium mancipiorum instar, colaphis cæderent. Facit autem hæc addita particula vt superiorem versiculum non possim accipere pro Ironia, sed potius pro aperta ac longè omnium asperrima obiurgatione interpreter: quòd quamlibet illorum tyrannidem ferrent, illud verò lene Christi iugum, quod Paulus, sese omnibus modis demittens, illis volebat imponere, cum ludibrio etiam reiicerent: quasi non satis nobilis, nõ satis potens, non satis facundus esset Apostolus præ illis imperiosis dominis. Quod autem ad ipsum loquendi genus attinet, sic etiam apud idoneos scriptores accipitur præpositio κατὰ, vt apud Herodotum in Clio, κατὰ δὲ τὴν Ἀμφιάρεω τοῦ μαντηΐου ἀπόκρισιν, οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὅ, τι τοῖσι Λυδοῖσι ἔχρησε. Id est. *Quod autem ad oraculi Amphiarai responsum attinet, non possum dicere quid Lydis responderit.* Vulg. *Secundum ignobilitatem dico.* Erasmus, *Iuxta contumeliam loquor.* Castellio, *Indecorè loquor*: & ita quidem vt sequẽti membro adiũgat. *Sicuti*, ὡς ὅτι. Easdem has particulas aliter exposui suprà 1.9, ita requirente illius loci sententia. Hîc verò sic videntur ista cohærere, vt Paulus afferat similis in se contumeliæ exemplum, ac si diceret: Quod istos dixi vobis colaphos impingere, intelligo de illis contumeliis quibus vos afficiunt: cuiusmodi etiam illud est, quod isti mihi obiiciunt, vilem nimirum apud vos conditionem meam. Vulgata interpretatur, *Quasi nos infirmi fuerimus.* Erásmus, *Perinde quasi nos infirmi fuerimus*, prætermissa particula ὅτι, vt sit hic sensus huius loci, Toleratis istos quantumuis superbos sese efferentes, & cõtumeliosos dominos, me verò ferre non potestis, quasi videlicet præ illis sim vilis & contemnendus. Sed præterquam quòd durus est pleonasmus particulę ὅτι in hoc dicendi genere, Paulus in hoc toto sermone ἀσθένειαν (quo nomine vilem & abiectam cõditionem significat, in qua Corinthi vixerat, pauperculus videlicet σκηνοποιός) tantum abest vt à se remoueat, vt è contrario illam veluti insigne sui Apostolatus ornamentum opponat vanis pseudapostolorum pompis. Quod autem additur in Latina versione *in hac parte*, ἐν τούτῳ μέρει, non videtur quadrare, neque in Græcis extat. *Imo*, δέ. Vetus interpres hanc particulam omisit, quam vt planè necessariam Erasmus rectè omnino expressit. *Audacia vti velit*, ἂν τολμᾷ. Audaciam vocat confidentis hominis sermonem. Malui verò per periphrasin dicere Audacia vti, quàm Audere, absolutè, vt perspicuitati studerem.

22 *Hebræi sunt?* Ἑβραῖοί εἰσι; Per interrogationẽ hæc lego, vt Græcus etiam scholiastes legenda esse annotauit. Neque enim facilè crediderim istos Pauli æmulos fuisse ex circuncisione, sed puto potius, quum illi sua nobilitate aliqua superbirent aduersus Apostoli paupertatem, Paulum in hac controuersia hunc modum tenuisse, tum quia per se id omne non magni faciebat, tum ne quenquam offenderet, vt & obliquè se ostenderit multo illis nobiliorem omnibus modis, & omnem illorum fastum sine ambitione paucis verbis retuderit: acsi diceret, opponunt illi suum genus mihi tenui abiecto σκηνοποιῷ. Sed, quęso, num ita sunt isti nobiles vt audeant se Hebræos, Israelitas, Abrahæ illius sobolem profiteri? Si hoc dixerint, certę hoc ipsum & ego proferam: vt si idcirco superbiendum est, & ego parem superbiæ causam habeam. Relinquitur ergo, si hoc isti possent adferre, parem tamen illis hac in re esse Apostolum: vt idcirco ab illis despici non possit quin seipsos despiciant: & quum nullam similem ἀσθένειαν possint edere, Paulum iam illis non modò parem, sed infinitis etiam partibus esse nobiliorem. quod tamen cogitandum maluit relinquere quàm apertè exprimere. *Semen*, σπέρμα. Id est soboles, Hebræorum more.

23 *Supero ego*, ὑπὲρ ἐγώ. Vulg. *Plus ego.* Hîc verò Paulus veram gloriam nactus, apertè ministerium suum asserit, non sui causa, sed quòd doctrinam suam alioqui videbat periclitari apud Corinthios plerosque ab æmulis fascinatos. Et tamẽ addit præfationem, nequis offendatur: sed ex concessione tamen. *Amplius*, περισσοτέρως. Vulgata, *Abundantius.* Erasmus, *Copiosius.* Puto autem omnia ista

comparatiuè dici, ac proinde cõuerti περισσοτέρως, Amplius, videlicet quàm illi: & ὑπερβαλλόντως, supra eos: aptius, vt opinor, quàm si dixissem copiosius, abundantius, & supra modum, cum Vetere interprete & Erasmo: quanuis Vetus interpres primo loco legerit περισσοτέρως, in laboribus plurimis. Est autem supplendum participium Versatus, aut aliud eiusmodi. *In mortibus*, ἐν θανάτοις. Mortes vocat præsentia mortis pericula, vt 1.Cor.15.31, & suprà, 1.10.

---

24 Ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον.

25 Τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα·

26 Ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις·

27 Ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι.

28 Χωρὶς τῶν παρεκτός, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ᾽ ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

29 Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;

30 Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.

31 Ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

32 Ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν Δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων·

33 Καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ιβ.

1 Καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι. ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου.

---

24 A Iudæis ¨quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna min⁹.

25 ‖Ter ¨virgis cæsus fui, ‖semel fui lapidatus, ‖ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi:

26 *In* itineribus sæpe *fui, in* periculis fluminum, periculis latronum, periculis ¨à *meis* gẽtilibus, periculis à Gẽtibus, periculis ¨in ciuitatibus periculis in solitudine, periculis in mari, periculis inter falsos fratres.

27 ¨In fatigatione ¨& ærumna, in vigiliis sæpe, in fame & siti, in ieiuniis sæpe, in frigore & nuditate.

28 ¨Absque iis quæ extrinsecus *eueniũt*, ¨*vrget* agmẽ illud in me quotidie cõsurgens, *id est* solicitudo de omnibus Ecclesiis.

29 ¨Quis affligitur ¨quin ego affligar? quis offenditur quin ego vrar?

30 Si gloriari oporteat, de iis ¨quæ ĩfirmitatis meæ *sũt* gloriabor.

31 Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, laudandus in secula, nouit me non mentiri.

32 ‖In vrbe Damasci, gẽtis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbẽ, cupiens me ¨prehendere:

33 Sed per fenestram in corbe demissus fui per mœnia, & eius manus effugi.

CAP. XII.

1 G¨Loriari sanè nõ expedit mihi. veniã enim ad visiones & reuelationes Domini.

---

24 *A Iudæis quinquies quadragenas, vna minus accepi.*

25 *Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui.* — Act. 16. 25; Act. 14. 19; Act. 27. 1

26 *In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus:*

27 *In labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti, in ieiuniis multis, in frigore & nuditate.*

28 *Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana solicitudo omnium Ecclesiarum.*

29 *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror?*

30 *Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor.*

31 *Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula, scit quod non mentior.*

32 *Damasci, præpositus gentis Aretæ regis, custodiebat ciuitatẽ Damascenorũ, vt me comprehenderet.* — Act. 9. 24

33 *Et per fenestrã in sporta demissus sum per murũ, & effugi manus eius.*

CAP. XII.

1 *SI gloriari oportet, non expedit quidem: veniam autem ad visiones & reuelationes Domini.*

" Vaticanæ bibliothecæ codex et alius Constantinopolitanus legit ἐπίστασις. et Gregorius Nazianze. in orat. Apologet. habet ἐπίστασιν.

---

24 *Quinquies*, πεντάκις. Cõiungendũ est hoc cũ verbo ἔλαβον, nõ autẽ cum τεσσαράκοντα. Quõd autẽ addit παρὰ μίαν, i. præter vnã, respicit qđ scriptũ est Deut.25.3: qua de re dissserũt Rabbini in פרק לקוים [*perech leknyim,*] i. in tractatu de verberãdis. Et manifestè ꝓbat hic etiã loc⁹, multa quæ ꝑtulit Paulus, fuisse à Luca præterita. 25 *Virgis cæsus sum*, ἐρραβδίσθην. Vocabulũ ῥαβδίζειν indicat Paulum agere de verberib. nõ à Iudæis, (quorũ meminit separatim superiore versiculo) sed à præfectis Romanis inflictis. Vide Act.16,22. 26 *A* [*meis*] *gẽtilibus*, ἐκ γένους. i. ἐκ τῶν συγγενῶν, nẽpe Ἰουδαίων, quib. opponit τὰ ἔθνη. Vulg. & Eras. *Ex genere*, nimiũ obscurè. *In ciuitatib.* ἐν πόλει. Sic cõuerti plurali numero, ꝙ liqueat de certa ciuitate hîc non agi, vt nec de certa quapiã solitudine. Est autem hęc enallage numeri Hebræis perfamiliaris, & ἐρημίαν videtur opponere vrbi, vt si Gallicè dicas *és villes & aux champs.*

37 *In fatigatione*, ἐν κόπῳ. Vulg. & Erasm. *In labore.* Vide Matt.11.28. *Et ærumna*, καὶ μόχθῳ. Sic rectè & expressè Vet. interpr. Est. n. ærũna, inq̃t Cicero ægritudo laboriosa, veluti quum delassatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capessere. Eras. post Ambrosium, *Molestia*, λύπη.

28 *Absque iis*, &c. χωρὶς τῶν παρεκτός. τὰ παρεκτὸς vocat (opinor) quæ extrinsecus eũ adoriebãtur, vt ab intimis illis curis ac molestiis innumerabilib. distĩguat. Chrysost. autẽ χωρὶς τῶν παρεκτὸς interpretatur Pręter ea quę pręternitto, ꝙ nõ omnia recẽsuerit. [*Vrget*] *agmẽ illud in me quotidie cõsurgens*, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ᾽ ἡμέραν. Tot verbis studui verã huius loci sententiã explicare. Certũ est. n. ἐπισύστασιν dici multitudinẽ quæ aduers⁹ aliquẽ coierit, idq. nõ semel, sed repetitis vicib. Quia igitur multiplices erãt curæ, quarũ tãquã agmine magis ac magis veluti obruebatur Apostolus, vsus est trãslatitiè hoc vocabulo, admodũ significãter. Vulg. *Instãtia mea quotidiana.* Eras. *Incũbens mihi quotidiana cura.* Neuter satis expressit Græci vocabuli emphasin. Gręca scholia nõ explicãt trãslatitiè, sed ꝓpriè, quasi significetur omniũ populorũ coitio quotidiana aduersus illũ. Sed hoc certè inter τὰ παρεκτὸς numerãdũ esset, & apparet ἡ μέριμνα subiici per appositionem, quam vocant.

29 *Quis affligitur*, τίς ἀσθενεῖ. Sic accipiẽdũ esse hoc verbum apparet ex eo qđ subiicitur. Nã si accipias ꝓ imbecillum fieri, quĩ cõueniet hoc dici de Apostolo, qui debuit alios cõfirmare? aut quorsum hoc ad illas quotidianas ęrũnas? Sed omnibus συμπάσχειν, id verò incredibilis est doloris ac molestiæ. Vulg. & Eras. ad verb. *Quis infirmatur.*

Quin ego affligar? καὶ οὐκ ἀσθενῶ. Vulg. & Eras. ad vebum, *Et ego non infirmor?* Mihi verò videtur hoc dicẽdi genus in Latino sermone obscurius.

30 *Quæ infirmitatis meæ sunt*, τὰ τῆς ἀσθενείας μου. Infirmitatẽ ex aduersariorum sensu vocat ea ex quibus aduersarii falso iudicio vtẽtes, ipsum pro vili & infami habebant.

32 *Prehendere*, πιάσαι. Vide Iohannem 7.30. Vulg. non legit θέλων, sed subaudiuit ἅγει.

IN CAPVT XII.

1 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hunc locum ita legit Vetus inter-

pres, εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μὲν, ἐλεύσομαι δὲ, &c. Id eſt, *Si gloriari oportet non conducit quidem, veniam autem*. Syrus & Arabs ſublata particula εἰ legerunt καυχᾶσθαι δεῖ, ἀλλ᾽ οὐ συμφέρει, Gloriari oportet, ſed non expedit. Vtcunque verò legas, dicit ſibi non conducere laudum ſuarum prædicationem, ex qua nullam vtilitatem ipſe percipiat: quum potius quo ſunt excellentiores eæ laudes, eo magis earum prædicatione ſolicitetur ad ſuperbiã. Itaq. teſtatur ſe coactũ id facere, & omnia interim tum ſibiipſi tum aliis adhibet remedia quominus vel ipſe efferatur, vel alii offendantur. Omnino tamẽ cõſiderãda sũt Dei erga nos beneficia, ſed iſta conſideratio nõ modò nos nõ adducit ad inanem iactationem, ſed etiam prorſus ab ea nos abducit, vt potius in contemplanda Dei noſtri bonitate toti ſimus.

2 Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων (εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα· εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν) ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ.

3 Καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, (εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν)

4 Ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι.

5 Ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι· ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου.

6 Ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ

2 Noui hominem ¨in Christo ante annos quatuordecim, (an in corpore, neſcio: an extra corpus, neſcio: Deus nouit) ¨raptũ ¨in tertiũ vſque cælum.

3 Et noui huiuſmodi hominẽ (an in corpore, an extra corp⁹, neſcio: Deus nouit)

4 Raptũ fuiſſe ¨in Paradiſum, & audiſſe ¨ineffabilia verba, ¨quæ non liceat homini loqui.

5 ¨De eiuſmodi *re* gloriabor: de meipſo verò non gloriabor, niſi ex ¨infirmitatibus meis.

6 Nam ſi voluero de his gloriari, nõ ero inſipiens: veritatẽ enim dicã. ſed ¨parcè loquor, nequis ¨de me cogitet ſupra *id*

2 *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, (ſiue in corpore, neſcio: ſiue extra corpus, neſcio: Deus ſcit) raptũ huiuſmodi vſque ad tertium cælum.*

3 *Et ſcio huiuſmodi hominem, (ſiue in corpore, ſiue extra corpus, neſcio: Deus ſcit)*

4 *Quoniam raptus eſt in Paradiſum, & audiuit arcana verba, quæ nõ licet homini loqui.*

5 *Pro huiuſmodi gloriabor: pro me autẽ nihil gloriabor, niſi in infirmitatibus meis.*

6 *Nam ſi voluero gloriari, non ero inſipiẽs: veritatem enim dicam. parco autem, nequis in me exiſtimet ſupra id*

2 *In Chriſto*, ἐν Χριστῷ. i. Chriſtianũ, ſi ad ἄνθρωπον referas: quòd ſi ad verbũ οἶδα potius pertineat, (vt etiã exiſtimo) additũ hoc erit cõfirmationis vel exprimẽdi affectus cauſa: quaſi Per parentheſin dicas, *Noui hominẽ*, (*quod in Chriſto dico*) *ante annos quatuordecim*, &c. i. quòd ſine ambitione dictũ velim, quũ nihil aliud quàm vnũ Chriſtũ hîc reſpiciã. In hoc enim totus eſt Apoſtolus vt omnia quæ dicturus eſt, in vnius Chriſti gloriã redundẽt, cuius erat miniſter. *Raptũ*, ἁρπαγέντα. Additur in Græcis τὸν τοιοῦτον, *eiuſmodi*, pleonaſmo Heb. vſitato, & interdũ Græcis, ac præſertim Herodoto, vt alibi diximus. Itaq. nõ additur apud Clementem lib. στρωμ. quinto, vbi hũc locũ citat. *In tertiũ vſq. cælũ*, ἕως τρίτου οὐρανοῦ. i. in ſublimiſſimũ vſq. cælũ Nec. n. in ipſo numero philoſophandũ arbitror. Sed tamẽ hic locus aduerſus eos obſeruãdus eſt qui cælũ ponũt vbique. Sed hoc quidẽ verũ eſt triũ cælorũ fieri in ſacris literis mentionẽ, nẽpe aëris, cęleſtiũ orbiũ, & beatarũ ſediũ in quas Chriſtus aſcẽdit, inde etiã vẽturus vt cũ ipſo ibi ſimus in æternum. Neque hoc eſt de cælo neſcio quo Empyreo nugari, ſed veſtigiis ſacrarum literarum inſiſtere.

4 *In Paradiſum*, εἰς παράδεισον. Sic vocãt Græci quæ Latini viuaria, (ſi Gellio credimus lib. 7. cap. 20) ſepta videlicet quædã in quib. voluptatis cauſa tũ plãtæ excoluntur, tũ etiã viuæ feræ paſcũtur. Nos vulg. *des parcs*, vel voluptuarios hortos vocamus. Sed κατ᾽ ἐξοχὴν ſic vocarũt Græci interpretes hortũ illũ in Eden plãtatũ, de cuius ſitu etiãnũ diſputãt hodie nõnulli, perineptè, quũ vniuerſam terrã cõſtet diluuio fuiſſe vaſtatã. Hinc factũ vt beata illa gloriæ Dei ſedes hoc nomine vulgò etiã diceretur, vt Luc. 23. 43, Apocal. 2. 7, & in Eccleſiaſtico aliquoties. *Ineffabilia*, ἄρρητα, i. quæ fando explicari à quoquã homine nõ poſſint: vti vocat ἀρρήτους ἰδιότητας Aphrodiſeus, proprietates quas vocant occultas, & quarũ ratio nõ perſpici ac multo minus explicari poſſit. Quòd ſi in hæc naturæ, nobis alioqui familiaris ac domeſticæ, arcana penetrare nõ poteſt humani ingenii acies, quãto minus in cæleſtẽ illã lucem? cuius ſcintillã aliquã quũ vidiſſet Apoſtolus, ita eſt ab ea veluti abſorptus, vt ne noſſet quidem an cũ ipſo corpore an ſeorſim animo correpto hæc audiſſet, nedũ vt ea poſſet declarare quæ audierat. Vulg. & Eraſ. *Arcana*, i. ἀπόρρητα, velut iſta explicare quidẽ potuerit, ſed prohibitus fuerit ea enũtiare. quaſi verò in religione Chriſtiana ſint Eleuſinia quædam ſacra, ac nõ potius omnia euulgari iuſſerit Dominus, & quidẽ iis præcipuè quos mũdus pro indoctis & imperitis habet: atq. adeo populari ſermone, qui ab omnibus tũ ſummis tũ infimis, viris, pueris, mulierculis intelligi poſſit: ita tamẽ vt ad diſcentiũ captum omnia accõmodẽtur. Deinde certũ eſt ἄρρητα propriè dici nõ quæ paſſim dici nõ debeãt, ſed quæ non poſſint dici: à qua ſignificatione propria nõ eſt temere nobis diſcedẽdum. Itaq. interpretationẽ illã nõ poſſum probare niſi hoc addas, iſta nõ fuiſſe eiuſmodi vt ad fidelium ſalutẽ eſſẽt explicatu neceſſaria. Caſtellionẽ autẽ & fanaticos illos, qui (vt nos à verbo Dei ſcripto ad vanas ſpeculationes abripiãt) ex hoc loco nitũtur imperitis perſuadere Paulũ in ſuis Epiſtolis rudimẽta quędã dũtaxat ſcripſiſſe, (inter quæ etiã nõ pudet eos Chriſtũ crucifixũ reponere) cæterũ perfectiora quædã habuiſſe quæ perfectos doceret: eos inquã ego ne reſpõſo quidẽ dignos eſſe puto: quanuis alibi hanc ipſorum blaſphemiam pluribus refutarim, vt tandem cogniti impii iſti homines ab omnibus Chriſtianis vitentur. Iſtorum ſimiles erant Caiani, quos teſtatur Epiphanius librum oſtentaſſe quem vocabant Pauli aſcenſum, quo itidem Gnoſtici vtebantur.

Quæ non liceat, &c. ἃ οὐκ ἐξόν. i. quæ impoſſibile ſit homini loqui. Nã ea minimè omniũ licent quæ naturæ noſtræ captum ſuperãt, vnde ἐξουσία dicitur non tantùm συγχώρησις, i. conceſſio ac permiſſio, ſed ipſa poteſtas & vis aliquid efficiẽdi. Hoc pulchrè ſanè ac elegãter expoſuit Clemẽs libro στρωμ. quinto, vbi cum hoc loco nõnullos quorundã poetarum verſiculos cõparans, ſic ſcribit, Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις ὁ ἀπόστολος, Οἶδα, λέγων, ἄνθρωπον, &c. Et quum hunc locum citaſſet, addit, τὸ ἄρρητον τοῦ Θεοῦ οὕτως αἰνισσόμενος, οὐ νόμῳ καὶ φόβῳ παραγγελίας τινὸς τὸ οὐκ ἐξὸν προσθεὶς, δυνάμει δὲ ἁγίᾳ ἄρρητον εἶναι τὸ θεῖον μηνύων. i. *Apoſtolus teſtimonio ſuo cõprobat quæ à nobis ſunt explicata, quum dicit, Hominẽ noui, &c. ita ſignificãs Dei ineffabilem naturam, neque illud τὸ μὴ ἐξὸν adiiciens, quaſi ex Legis aut mandati alicuius metu, ſed vt indicet potius, diuinum numen eiuſmodi eſſe vt nulla vi, ne ſanctorum quidem, poßit explicari.*

5 *De eiuſmodi* [*re*,] περὶ τοῦ τοιούτου. ὑπὲρ pro περὶ ſæpe iam annotauimus, vt in illo Virgilii, *Rogitans ſuper Hectore multa.* Sed maior eſt in ipſa ſententia difficultas: quid enim? nónne is ipſe erat cuius raptum commemorauit? Sanè ita eſt, ac proinde Eraſmus & ii quorum auctoritatem ſequutus eſt, mihi videntur non rectè accepiſſe τοῦ τοιούτου maſculino genere. Conuertunt enim *De eiuſmodi homine*, quum hoc potius neutro genere ſit intelligendum de re ipſa, nempe de raptu in cælum. Aliud autem eſt de eo quod extrinſecum eſt & ab alio acceptum, quàm de ſeipſo aut de eo quod tibi inſit, gloriari. Illa enim laus tota ad eum refertur à quo res illa dimanauit: iſta verò non item. Vt quum Cicero verè prædicat quibus honoribus à populo Romano fuerit affectus, non poteſt ob eam cauſam videri iactator: quum verò ad Lucceium ſcribens, ſuas res geſtas tantopere extollit, tum demum meritò gloriæ appetentior videtur.

Infirmitatibus, ἀσθενείαις. Vide ſuprà, 11. 30.

6 *Parcè loquor*, φείδομαι. Subauditur τοῦ λόγου. Vel mihi tempero. Vulg. *Parco autem.* Eraſ. *Parco vobis*, quod non ita videtur conuenire. *De me*, εἰς ἐμέ. Heb. לִי [*li*,]

Genes.20.13: vel, In laudem meam: vt in illis dicendi generibus, εἰς βασίλειον, εἰς ἀθανάσιον λέγειν.

βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.

7 Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος Σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.

8 Ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ.

9 Καὶ εἴρηκέ μοι, Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ.

10 Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ. ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι.

11 Γέγονα ἄφρων καυχώμενος. ὑμεῖς με ἠναγκάσατε. ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδὲν

quod videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.

7 "Et ne excellentia reuelationum supra modũ efferrer, "datus est mihi "surculus infixus carni, "*&* angelus Satan, vt me colaphis cædat, ne supra modum efferar.

8 Super hoc "ter Dominũ rogaui, vt absccederet à me.

9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nã "potẽtia mea per infirmitatẽ "ad finẽ suũ adducitur. Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatib. meis, "vt tãquã in tabernaculo inhabitet in me potentia Christi.

10 Propterea "oblector in infirmitatibus, in cõtumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo: quũ enim infirmus sum, tunc potens sum.

11 Fui desipiens "in gloriando: vos me coegistis. nã ego debueram à vobis cõmendari: nulla

quod videt me, aut aliquid audit ex me.

7 *Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, vt me colaphizet.*

8 *Propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me.*

9 *Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libẽter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Christi.*

10 *Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo. quum enim infirmor, tunc potens sum.*

11 *Factus sum insipiẽs, vos me coegistis. ego enim à vobis debui commẽdari: nihil*

7 *Et ne excellentia,* &c. καὶ τῇ ὑπερβολῇ. &c. Vet. interpr. ita legit hũc locũ, καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρῃ με. i. Et ne excellẽtia reuelationũ supra modũ efferat me. Augustinus hũc locũ citans lib. 7. quęstionũ in vetus testamentũ, legit ἐν τῇ ὑπερβολῇ, & in magnitudine, ita vt hoc referatur ad verbũ ἐδόθη, datus est, nõ autẽ ad verbũ ὑπεραίρωμαι, supra modũ efferar, & vitetur traiectio, cuius tamẽ exẽpla multa obseruauimus suprà, Ro.11.31. *Datus est,* ἐδόθη. Eras. *Datus fuit,* qđ nõ ꝓbo. Notandũ est autẽ in primis ꝙ hoc sibi datũ dicit, quod quũ sæpe petiisset sibi eximi, tamẽ sensit sibi nõ modò nõ nocere, sed etiam magnopere prodesse. *Surculus infixus carni,* σκόλοψ τῇ σαρκί. Vulg. *Stimulus carnis meæ.* Eras. *Stimulus per carnẽ.* In vtroque hoc nõ ꝓbo ꝙ σκόλοπα verterunt Stimulũ, i. κέντρον. In Eras. verò illud quoq. ꝙ τῇ σαρκὶ vertit per carnẽ, quũ subaudiẽda potius fuerit præpositio ἐν, quã tamen addi necesse non fuit. Nã σκόλοψ palum quidẽ significat, i. ligna præacuta, quæ claudendis hortis vel sustinẽdis vitib. solo infiguntur, vt annotauit Eras. sed cõstat tamen accipi pro surculis acutioribus, & quidẽ inhærentibus, vt qui, siquãdo per cæduas syluas iter est faciendũ, ambulantiũ pedib. nõ multo minus molesti sunt quàm murices. Inde illud sæpe apud Dioscoridẽ repetitũ σκόλοπας ἕλκει, σκόλοπας ἀνάγει, ποιεῖ πρὸς σκόλοπας, σκόλοπας ἐπισπᾶται. Hermol. interpretatur Assulas, & tela corporib. inhærentia. Ruellius, Spicula & aculeos. Marcel. Surculos & aculeos. Gell. lib. 5. capit. 14, Androdi historiã interpretans ex Appione, Stirpẽ cõuertit vestigio pedis hærentẽ. Nos Galli vocamus *vne escharde.* Sic autem Paulus (vt mihi quidẽ videtur) trãslatitiè vocat τὴν ἐπιθυμίαν, quæ videlicet teli instar, carni penitus infixa est, vt eã quasi lethalem quandã arũdinem (sicut ait poeta) saucii circũferamus: cuius nimirũ vulnus cogebat Apostolũ, quatenus caro cum Spiritu in eo quoq. luctabatur, exclamare, *Nõ facio bonũ quod volo, & facio malũ quod nolo.* & tandem, *Miserũ me: quis me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio?* [*Et*] *Angelus Satan,* ἄγγελος Σατᾶν, i. ἀντικείμενος, aduersarius. Neque enim puto in secũdo casu positũ, sed in recto. Deinde addidi copulã, quã aliquoties iã annotauimus in duob. incisis & duob. mẽbris interdũ suppleri ex Heb. idiotismo, vt 1. Tim. 4.3, & Ioh. 10.16. Neq. enim puto ista satis commodè posse cũ superiore mẽbro per appositionẽ coniungi quia nimiũ dura esset translatio, σκόλοπι tribuere τὸ κολαφίζειν: nec satis etiã aptè dici possit Angelus Satan nobis infixus. Puto potius Apostolũ ab insitis & in ipsa natura inhærentib. tentationibus, de quib. agitur Iac. 1.4, ad externas trãsire, quarũ omniũ auctorẽ fecit Satanã, vt qui & alios aduersum nos impellat, & nostras etiam cupiditates omnibus modis accendat. *Colaphis cædat,* κολαφίζῃ. Eras. *Colaphis cæderet,* vt etiam paulò antè conuertit ἐδόθη, *datus fuit:* quasi de re præterita agatur. Sed rectè annotãt Græca scholia Paulũ nõ temerè scripsisse potius κολαφίζῃ quàm κολαφίσῃ. *Ne supra modũ efferar,* ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. Vetus interpres hoc non repetit, nec sanè addi necesse fuit. Repetuntur tamen etiam in Syra & Arabica interpretatione.

8 *Ter,* τρίς. Id est sæpe, vt rectè exponit Chrysostomus: neque hîc velim ego subtilius philosophari, sed retulerim potius ad cõmunem loquendi consuetudinẽ, cuius exempla multa vel vnus Amos suppeditare potest. Sed & apud Latinos ter & quater dicitur fieri quod sæpe repetitur. Idẽ sæpe apud Hebræos in septenario numero occurrit: in quibus mysteriis scrutandis mihi interdum videtur paulo curiosior Augustinus.

9 *Potentia mea,* ἡ δύναμίς μου. Vetus interpres omisit pronomen, quod tamẽ in omnibus Græcis codicibus additur, & tantam habet emphasin vt omitti non potuerit, integra manente sententia. Pertinet autem etiam hic locus ad probandam Christi diuinitatem, quum paulo pòst eadem potentia Christi esse dicatur. δύναμιν verò conuerti potentiam potius quàm virtutem, quòd Augustinum videam tum ambiguitate vocis, tum etiam propter non additum pronomen, intempestiuè in hunc locum disserere de virtute hominis in futuro seculo perficienda, lib. ad Bonifacium tertii cap. 7, vt Eras. annotauit. *Ad finem suum adducitur,* τελειοῦται. Vulgata, *Perficitur:* quod tamen mihi videtur stare non posse, nisi potẽtiæ Dei nomine non ipsa illius vis, sed eius potius effectũ intelligatur. Itaque periphrasi vtendum omnino fuit, ne quod perfectissimum est, perficiendum supersit. Tunc verò potissimum elucet Dei potentia illa omnem captum humanum superans, quum vel agit ipse quidpiam ἀμέσως, vel infirmissimis instrumentis ad res maximas perficiendas vtitur: qđ in Euãgelii potissimum prædicatione Apostolica patefecit, vt declarat idẽ noster Apostolus 1. Cor. 1. 27. *Vt tãquam in tabernaculo inhabitet,* ἵνα κατασκηνώσῃ. est, vt magis ac magis sentiam virtutẽ Christi. Nam quo sũt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis Christi virtus, quũ nullis periculis aut laboribus frangantur, vt scriptum est suprà, 4.7. Estque in verbo κατασκηνοῦν metaphora à tabernaculis sumpta: non vt temporaria inhabitatio significetur, sed ipsius hospitii infirmitas, quæ perpetua tamen non erit, vt disseruit suprà, 6.1. quamobrem etiam tabernaculi nomen exprimendum putaui.

10 *Oblector,* εὐδοκῶ. Heb. חָפַצְתִּי [*chaphatsti.*] i. illas non tantùm æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex iis percipio. Vulg. & Eras. *Placeo mihi.*

11 *In gloriando,* καυχώμενος. Vetus interpr. hoc non addit.

γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι

enim in re inferior fui ⁘summis Apostolis,tametsi nihil sum.

enim minus fui ab iis qui sunt supra modum Apostoli, tametsi nihil sum.

12 Τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι.

12 ⁘Indicia quidem Apostoli ⁘edita sunt ⁘apud vos ⁘cũ omni tolerantia, per signa, & prodigia & ⁘virtutes.

12 *Signa tamen Apostoli facta sunt per vos in omni patiẽtia, in signis, & prodigiis, & virtutibus.*

13 Τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην.

Suprà, 11. 9

13 Nã quid est in quo fueritis inferiores cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse ‖⁘nõ obtorpui ⁘cum vestro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

13 *Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non grauaui vos? donate mihi hanc iniuriam.*

14 Ἰδοὺ, τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ᾽ ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ᾽ οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις.

14 Ecce, ⁘tertiò paratus sum venire ad vos, nec cum vestro incommodo obtorpescam. nõ enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. non enim debent filii parentibus thesauros congerere, sed parentes filiis.

14 *Ecce tertiò hoc paratus sum venire ad vos, & nõ ero grauis vobis. Non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filiis.*

15 Ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.

15 Ego verò libentissimè sumptum impendam, & expendar ⁘pro animabus vestris: etiamsi, abundè vos diligens, minus diligar.

15 *Ego autem libentißimè impendam, & superimpẽdar ipse pro animabus vestris: licet, plus vos diligẽs, minus diligar.*

16 Ἔστω δέ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς· ἀλλ᾽ ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.

16 Sed esto, ego vos non grauaui: sed quod sim callidus, dolo vos cepi.

16 *Sed esto, ego vos nõ grauaui: sed quum essem astutus, dolo vos cepi.*

17 Μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι᾽ αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;

17 ⁘Num per quenquam eorum quos misi ad vos, ⁘expilaui vos?

17 *Nunquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circumueni vos?*

18 Παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν· μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς αὐτοῖς ἴχνεσι;

18 ⁘Precatus sum Titum, & cum eo misi fratrem: nunquid vos expilauit Titus? nónne ⁘eodem spiritu incessimus? nónne iisdem vestigiis?

18 *Rogaui Titum, & misi cum illo fratrem: nunquid Titus vos circumuenit? nónne eodem spiritu ambulauimus? nonne ijsdem vestigiis?*

19 Πάλιν δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν· τὰ δὲ πάντα, ἀγαπητοί, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς.

19 ⁘Rursum putatis quòd nos vobis excusemus? in conspectu Dei, ⁘in Christo loquimur: ⁘omnia autem hæc, charissimi, pro vestri ædificatione.

19 *Olim putatis quòd excusemus nos apud vos? coram Deo, in Christo loquimur: omnia autem charißimi propter ædificationem vestram.*

20 Φοβοῦμαι γὰρ μήπως ἐλθὼν οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε· μήπως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐρι-

20 Nam metuo nequo modo, quum venero, non quales velim reperiam vos, & ego reperiar vobis qualem nolitis: nequo modo sint lites, æmulationes, iræ, contentiones,

20 *Timeo enim ne fortè, quum venero, non quales volo inueniam vos, & ego inueniar à vobis qualem non vultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, de-*

Summis Apostolis, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Vulg. *Iis qui sunt supra modum Apostoli*. Vide suprà, 11.5.

12 *Indicia verò Apostoli*, σημεῖα δὲ ἀποστόλου. Id est argumenta ex quibus liqueat me verè Apostolum esse Domini. Vulgata, *Signa tamen Apostoli*. Legit enim μέντοι. Sed prȩterea Signi nomen visum est mihi Latinè nescio quid minus significare quàm σημεῖον Græcè. *Edita sunt*, κατειργάσθη. Vulgata, *Facta*. Erasmus, *Peracta*, vtrunque non satis Latinè. *Apud vos*, ἐν ὑμῖν. Vulg. *Per vos*, deprauata sententia. Erasmus, *Inter vos*. *Cum omni tolerantia*, ἐν πάσῃ ὑπομονῇ. Quid valeat hoc loco τὸ καθόλου, diximus 1.Cor.1.5. *Virtutes*, δυνάμεσι. id est singularis cuiusdã potẽtiȩ Dei testimonia. Vide Mat. 7.22, & 1.Cor.12.

13 *Non obtorpui cũ vestro incõmodo*, οὐ κατενάρκησα ὑμῶν. i. nõ fui remissus in victu meis manib. mihi quærẽdo, ne vobis essẽ oneri. Vulg. *Nõ grauaui vos*. Eras. *Nõ fuerim vobis onerosus*. Vide suprà, 11.9. 14 *Tertiò paratus sum*, τρίτον ἑτοίμως ἔχω. Hoc nõnulli ita explicãt quasi τρίτον ptineat ad verbũ ἐλθεῖν, qđ mihi nõ placet. Puto.n. Apostolũ bis dũtaxat venisse Corinthũ ad summũ, vt dicã infrà, 13.1. Deinde ita collocatũ est τρίτον, vt satis liqueat referri ad ἑτοίμως ἔχω: & facilè est hoc explicare. Nã primùm omniũ paratus fuerat Epheso in Macedoniã ire, & inde Corinthũ. Act.19.21, & 1.Cor.16.5, & 8. deinde quũ Dominus hoc cõsiliũ impediuisset, cõstituerat Epheso rectà ire Corinthũ, vt ostẽdit suprà, 1.15. quo consilio rursus mutato in Macedoniam venerat: vnde nũc tandẽ tertiò decreuerat eos inuisere.

15 *Pro animabus vestris*, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Id est, vestri causa, ex Hebræorũ idiotismo, quem sæpe annotauimus. Id enim est quod in vernaculo sermone diceremus, *Pour vos personnes*: nisi malimus expressè mentionem fieri animarum, vt de vera illorũ salute hîc agi Corin. intelligerẽt.

17 *Num per quenquam*, μή τινα, &c. Hebræa prorsus est hæc formula loquendi, quam exposuimus Matth.7.9.

Expilaui, ἐπλεονέκτησα. Vulg. *Circũueni*. Vide suprà, 2.10.

18 *Precatus sum Titum*, παρεκάλεσα Τίτον. Vel, Hortatus sum vt ad vos iret videlicet. *Fratrem*, τὸν ἀδελφόν. Certum quendam intelligit, vt apparet ex addito articulo, quanuis nomen eius non exprimat. *Eodem spiritu incessimus?* τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; Id est, Nónne res ipsa ostendit nos vno & eodem spiritu Dei regi? Est igitur valde prægnans hic Hebraismus, quem idcirco lubenter seruauimus integrum. Nam si Latinè cum Castellione dixeris, *Nónne eodem animo ingreßi sumus?* dimidium energiæ amiseris.

19 *Rursum putatis*, πάλιν δοκεῖτε. Vel, Num econtrario putatis. Vulg. *Olim putatis*. Legit enim πάλαι, quod non video qui possit conuenire, quanuis in vno codice ita scriptum inuenerimus. *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Id est, vt cũ loqui verè ac sincerè conuenit qui se in Christo esse profiteatur. *Omnia autem hæc*, τὰ δὲ πάντα. Vulg. & Eras. neglexerunt articulum, vt alibi sæpe.

θεῖαι, καταλαλιαί, ψιθυρισμοί, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι·

21 Μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.

2 Προείρηκα καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι.

3 Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.

4 Καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ ἡ-

obtrectationes, susurri, rumores, ¨tumultuationes.

21 Ne me postquam iterum venero, ¨ deprimat Deus apud vos, & lugeã multos eorũ qui antè peccarunt, nec resipuerũt super impuritate & scortatione & proteruia quã patrarunt.

CAP. XIII.

1 T¨Ertia hac vice venio ad vos. ‖ Ex ore duorum testium aut trium ¨firmum erit omne verbum.

2 Prædixi ¨& secundò prædico vt præsens, ¨& absens nũc scribo iis qui antè peccarũt, & reliquis omnibus, fore vt, si denuò venero, non parcam.

3 Quandoquidem experimẽtum quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos non infirmus, ¨sed potens est in vobis.

4 Nam etsi crucifixus fuit ¨ex infirmitate, viuit tamen ex potentia Dei. ¨ nam & nos

tractiones, susurrationes, seditiones sint inter vos.

21 *Ne iterum quum venero, humiliet me Deus apud vos, & lugeam multos ex iis qui antè peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia & fornicatione & impudicitia quã gesserũt.*

CAP. XIII.

1 *TErtio hoc venio ad vos. In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.* Deut.19.15 mat.18.16 ioh.8.17 heb.10.28

2 *Prædixi & prædico vt præsens & nunc absens iis qui antè peccauerunt, & cæteris omnibus, quoniam si venero iterum, non parcam.*

3 *An experimentũ quæritis eius qui in me loquitur Christus? qui in vos non infirmatur, sed potens est in vobis.*

4 *Nã etsi crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex virtute Dei: nã & nos*

---

20 *Tumultuationes*, ἀκαταστασίαι. Vulg. & Erasmus. *Seditiones*. & Vetus interpres addit, *Sint inter vos*, ad explicandam constructionem.

21 *Deprimat*, ταπεινώσῃ. Nihil erat quo magis exultaret Apostolus quàm prospero suæ prædicationis successu: cõtrà nihil erat vnde tristiore & demissiore animo redderetur quàm quũ cerneret se frustra laborasse. Hoc igitur est quod verbo ταπεινώσῃ voluit significare. Thessalonicenses contrà vocat gloriam & gaudium suum, 1. epist. 2. 20.

IN CAPVT XIII.

1 *Tertia hac vice veniam ad vos*, τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Vulg. *Tertiò hoc venio ad vos*. Erasm. *Hic tertius erit aduentus meus ad vos*. quasi de sequuturo ipsius ad eos aduentu loquatur Apostolus. Neque verò nego ἐρχόμενον sæpe in his libris significare ἐλευσόμενον. Sed non patitur historica narratio, vt Pauli post hanc epistolam scriptam aduentus fuerit tertius, non modò quia secundi alicuius aduentus non facit mentionem Lucas, (neque enim is singula perscripsit) sed quia constat, eum fuisse primum eius in hanc vrbem aduentum quum Athenis illuc venit, vt narrat Lucas Act. cap. 18. quo tempore prima iecit Corinthiacæ Ecclesiæ fundamenta. Inde traiecit Ephesum, & statim rectà contendit Hierosolymam. Inde Cæsaream, & postea Antiochiam venit. Antiochiæ aliquantulum commoratus, ordine peragrauit Galatiam & Phrygiam: donec Ephesum, peragrata superiore Asia, deueniret. vnde priorem ad Corinthios epistolam scripsit. vbi consumptis 27 mensibus, à Demetrii factione expulsus, in Macedoniam venit, vnde hanc alteram scripsit epistolam, paulo antequam ipse ex Macedonia in Græciam transiret, vbi tres menses consumpsit. Quid ergo? nempe verbum ἔρχομαι præsenti tempore explicandum est, & binas suas epistolas pro totidem ad illos profectionibus recenset. Nam paulo antè de vero suo ad illos aduentu hanc epistolam sequuturo loquens, non dicit τρίτον sed πάλιν: & in his epistolis aliquoties. & quidem mox testatur sese scribendo haud aliter cũ ipsis agere, quàm si corpore præsens apud illos esset.

Firmum erit, σταθήσεται. Hebr. יקום [*iakum*] Vulg. *Stabit*. Eras. *Constituetur*.

2 *Et secundò prædico vt præsens*, καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον. Plerique interpretes τὸ δεύτερον (quod tamen Vulg. nõ legit) exponunt de secundo quodam aduentu, quasi sit tertius quem in hac epistola pollicetur: qua de re diximus superiore annotatione. Itaque Erasmus sic interpretatur, *Prædixi & prædico, vt præsens quum essem iterum, [ita] & absens nunc scribo*. quæ interpretatio admitti non potest: quum enim subaudiat particulam Ita, satis liquet eum coniungere ὡς παρὼν non cum προλέγω, sed cum γράφω: vnde consequuntur duo absurda. Primùm enim supplenda esset copula quæ coniungeret προλέγω & γράφω. qualem ellipsin aliquoties quidem annotauimus, sed tum demum tamen quum id fuit necessarium. Deinde bis videretur Paulus præsens scripsisse, aut certè scripsisse quum secundò præsens esset. Nam qui sic loquitur, Vt præsens quum essem iterum, ita & absens nunc scribo, certè alterum significat ex iis duobus quæ dixi. Ex iis autem puto liquere, τὸ δεύτερον pertinere potius ad προλέγω, & προείρηκα quidẽ ad priorem epistolam, προλέγω verò ad hanc ipsam referri. Nam hoc ipsum scripsit superioris Epistolæ cap. 4. 19. 20, 21: neque inane est quod addidit ὡς παρὼν, vt præsens. Ita enim significat sui absentis non minorem esse debere auctoritatem quàm si ex præsentis ore has minas intelligerent. Nulla igitur causa est cur ex hoc loco statuatur secundus aliquis ipsius Pauli aduentus, quum ad absentem referatur vtraque ista prædictio. Nam certè si præsens fuisset, nunquam inde discessisset, nisi vel re transacta, vel eo ipso cõfecto quod hîc se facturum interminatur. *Et absens, &c.* καὶ ἀπὼν νῦν γράφω. Hoc verò per se satis intelligi poterat, etiamsi non esset additum, quum τὸ προλέγω diximus ad hanc epistolam referri. sed tamen sua emphasi non caret ista eiusdem sententiæ non eadem prorsus, sed aliquãtulum diuersa repetitio. q. d. Apostolus, Olim id vobis denuntiaui, & secundò denuntio vt præsens, hac videlicet epistola quam absens scribo. Vulg. verbum γράφω non legit, nec illud inueni in codice Claromontano: & certè planior sic est sententia.

3 *Quandoquidem*, ἐπεί. Vulg. *An*, legit enim εἰ vel ἤ, accentu interrogante. *Sed potens est*, ἀλλὰ δυνατεῖ. Hîc mos est Hebræis familiaris, vt maioris emphaseωs causa bis idem videantur dicere, vt exposuimus Ioh. 1. 20. Sed fortassis tamen quia εἰς ὑμᾶς & ἐν ὑμῖν non frustra videntur repeti, aliter possit hic locus explicari, ita nimirum vt illud οὐκ ἀσθενεῖ referatur ad ea Spiritus dona ex quibus Corinthii per se poterant intelligere quàm efficax in ipsis fuisset Pauli prædicatio. Alterum autem membrum ad eã potestatem quam testetur se aduersus præfractos & cõtumaces vsurpaturum: acsi dicat, Hoc vobis testor, me summa seueritate vsurum erga omnes istos adeo pertinaces. quandoquidem videmini alioquin mihi non credere nisi Christi in me loquentis specimen vobis exhibeam: quem sentitis quidem non esse erga vos (tot eximiis donis in vos collatis) infirmum & imbecillem, sed ego vobis cõfirmo, ad vos, quum opus fuerit castigandos potentissimum esse. Vt autem hanc expositionem sequar, eo etiam adducor quod subiicitur. Certum enim est hoc dici vt reuerentia auctoris ministerii, ad officium faciendum reuocentur.

4 *Ex infirmitate*, ἐξ ἀσθενείας. i. quod attinet ad infirmã illam formam serui quam accepit, semetipsum exinaniẽs. Idem enim hoc declarat atq; κατὰ σάρκα, Rom. 1. 3. nisi quod

σαρξ declarat ἐσίαν, ἀσθένεια verò eius οὐσίας qualitatem, cui opponitur potentia Dei.i. diuinitas illa potentissima quæ sese in resurrectione carnis potissimum exeruit. *Nā & nos*, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς. Particula causalis ostendit argumenti superioris consequutionem: quòd alioquin videatur ineptè Apostolus à Christi exemplo sumpsisse argumentum, quo non Christi sed suam potestatem videatur confirmare: nisi ostenderit quatenus sint Christo conformes ministri. Fuit, inquit, Christus, quod ad carnem attinet, vilis & abiectus hominum iudicio, adeò vt sit adactus in crucem. Huius imbecillitatis imaginē nos quoque circūferimus, quibus in speciem nihil fingi potest contemptius. At idem ille crucifixus, re ipsa tandem ostendit se Deum esse: ita scitote etiam nobis, quos velut pro mortuis habetis, vigorem inuictum non deesse, quem aduersus vos, si opus fuerit, vsurpemus, vt Christum in nobis verè viuere sentiatis. quamobrem etiam ζησόμεθα vertere malui, *Viui erimus* quàm *Viuemus*.

μεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ εἰς ὑμᾶς. | infirmi sumus ⁚cum eo, sed viui erimus cum eo, ex virtute Dei apud vos. | *infirmi sumus in illo, sed viuemus cum eo ex virtute Dei in vobis.*

1. Cor. 11. 20

5 Ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτούς, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐστε. | ‖Vos ipsos tentate annon sitis in fide, vosipsos probate. annō agnoscitis vosmetipsos, *videlicet* Iesum Christum in vobis esse? nisi ⁚reprobi estis. | *Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi vos probate. annon cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Iesus in vobis est? nisi forte reprobi estis.*

6 Ἐλπίζω δὲ ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι. | At spero fore vt cognoscatis nos non esse reprobos. | *Spero autem quòd cognoscetis quia nos non sumus reprobi.*

7 Εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν Θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν· οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν. | Opto autem à Deo, nequid mali faciatis: nō vt nos probati comperiamur, sed vt quod honestum est faciatis, nos verò ⁚velut reprobi simus. | *Oramus autem Deum vt nihil mali faciatis: non vt nos probati appareamus, sed vt vos quod bonum est faciatis, nos autē vt reprobi simus.*

8 Οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. | Non enim possumus quicquam aduersus veritatem, sed pro veritate. | *Non enim possumus aliquid aduersus veritatē, sed pro veritate.*

9 Χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν. | Gaudemus enim quum nos ⁚infirmi sumus, vos autem validi estis: hoc autem etiam optamus, vestram *videlicet* ⁚instaurationem. | *Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis: hoc & oramus, vestram consummationem.*

10 Διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκέ μοι ὁ Κύριος εἰς οἰκοδομήν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν. | Propterea hæc absens scribo, ne præsens seueritate vtar ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac non ad destructionem. | *Ideo hæc absens scribo, vt non præsens durius agam secundum potestatem quam Dominus dedit mihi in ædificationem, & nō in destructionem.*

11 Λοιπόν, ἀδελφοί, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. | Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationē habete, idem sentite, in pace agite: & Deus charitatis ac pacis *auctor* erit vobiscum. | *De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacē habete: & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum.*

12 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι· ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες. | Salutate alii alios ⁚osculo sancto. Salutāt vos sancti omnes. | *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti.*

13 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ | Gratia Domini Iesu Christi, & charitas Dei, & commu- | *Gratia Domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & cōmunicatio san-*

Cum eo, ἐν αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *In illo*. Sed ἐν pro σὺν positum esse vel illud declarat, quòd in proximo membro scriptum est σὺν αὐτῷ. Est autem illud quoque obseruandum, hac præpositione non tantùm significari Christi & ministrorum ipsius similem conditionem, sed hoc in primis, quòd à Christo in ministros (de his enim propriè hîc agitur) vis illa promanet, per quā diuina in ipsis virtus illa inhabitans, in media illorum infirmitate emineat.

5 *Reprobi*, ἀδόκιμοι. Reprobos vocat quos Gallicè licet appellare, *Ceux qui ne sont pas de mise, ni receuables*, quibus opponuntur δόκιμοι. Probat autem ex ministerii sui apud Corinthios fructu, sese verum esse Domini Apostolum.

7 *Velut reprobi*, ὡς ἀδόκιμοι. hominum videlicet iudicio.

9 *Infirmi*, ἀσθενεῖς. Infirmos rursum vocat quorum vilis & abiecta est conditio, quibus opponit δυνατοὺς, in quibus floreat virtus illa & gratia Dei.

Instaurationem, κατάρτισιν. Alii vertunt perfectionem, siue consummationem, alii integritatem. Varia enim est & multiplex verbi καταρτίζειν significatio. Mihi verò proximum versiculum cum isto comparanti videtur Apostolus nihil aliud hoc nomine significare quàm suum hoc esse consilium vt Corinthiacæ Ecclesiæ membris quæ luxata fuerant, rursus in locum suum veluti repositis, omnia illic instaurentur: vel vt omnibus sublatis dissidiis, rursus inter se coniungantur. Itaque licebat etiam reconcinnationem interpretari.

12 *Osculo sancto*, ἁγίῳ φιλήματι. Alibi diximus hāc fuisse non tantùm Iudæorum, sed etiam aliarum gentium Orientis consuetudinem, vt mutuis osculis sese salutarent summa amicitia ac necessitudine coniuncti: qua de re sic Xenophon, loquens de Persis, libro Cyri Pædiæ α, λέγεται ὅτι Κῦρος ἀπῄει, καὶ ἀπηλλάττοντο ἀπ' ἀλλήλων, τοὺς συγγενεῖς φιλοῦντας τὸν Κῦρον τῷ στόματι, ἀποπέμπεσθαι αὐτὸν νόμῳ Περσικῷ. καὶ γὰρ νῦν ἔτι τοῦτο ποιοῦσι Πέρσαι. Et Herodotus in Clio, Ἐντυγχάνοντες δὲ ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι τῷδε ἄν τις διαγνοίη εἰ ὅμοιοί εἰσι οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους, φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἢν δὲ ᾖ οὕτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἢν δὲ πολλῷ ᾖ οὕτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνέει τὸν ἕτερον. Ad hanc consuetudinem Persarum proximè accessisse Iudæorum mores facile est ex sacra historia cognoscere, adeo vt osculūm esset non modò amicitiæ alicuius, sed cuiusdā etiam ὁμοτιμίας symbolum. Eam autē consuetudinem olim etiam publicè fuisse in Ecclesiastico cœtu obseruatam, licet ex veterum scriptis cognoscere, quum Iustinus id disertè testetur Apolog. 2: quam tamen qui nunc velit in his regionibus vrgere, non modò sit ineptus, sed turpis etiam criminis suspicione laboret.

ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας, διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ.

nicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios secunda fuit ⁿ scripta Philippis *vrbe* Macedoniæ, per Titum & Lucam.

cti Spiritus sit cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios secunda missa fuit à Philippis Macedoniæ, per Titum & Lucam.

Scripta fuit, ἐγράφη. Vulg. *missa fuit*, ἐπέμφθη. Et verū quidem est Philippis aut ex alia Macedoniæ vrbe scriptam hanc epistolam fuisse. Subscriptiones tamen istas suppositias esse, adeo vt quædam etiam sint falsæ, sicut suis locis est à nobis annotatum, ex eo etiam liquet quòd in quodā 5 vetustissimo codice pro διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ legitur, ὑπὸ Παύλου καὶ Τιμοθέου: & in codice Claromontano, ἡ πρὸς Κορινθίους β ἐπληρώθη. ἄρχεται ἡ πρὸς Γαλάτας. quæ verba sunt descriptoris.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΓΑΛΑΤΑΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GAlatas.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος (οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Θεοῦ πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν)

2 Καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοί, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας.

3 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

4 Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

5 Ὧι ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

CAP. I.

1 PAVLVS Apostolus (ⁿ non ab hominibus, ⁿ neque per hominem, ‖ ⁿ sed per Iesum Christū, ac Deum Patrem qui suscitauit eum ex mortuis)

2 Quique mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:

4 Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ‖ vt eximeret nos ex præsenti ⁿ seculo malo, secundum voluntatem Dei & Patris nostri.

5 ⁿ Cui *sit* gloria ⁿ in secula seculorum. Amen.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apostolus (non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, & Deū Patrem qui suscitauit eū à mortuis)* Tit.1.3

2 *Et qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.*

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:*

4 *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de præsenti seculo nequam, secundum voluntatem Dei & Patris nostri.* Luc.1.7

5 *Cui est gloria in secula seculorum. Amen.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Non ab hominibus*, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων. Sic designat auctorem ministerii in genere. id est quatenus à Deo illi omnes vocantur. *Neque per hominem*, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου. Nunc instrumentalem vocationis causam attingit. Perinde enim est acsi diceret, *Neque per quenquam hominem.* Est autem hæc peculiaris Apostolorum prærogatiua, quòd à Christo vocati sunt ἀμέσως. *Sed per Iesum*, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ. Ergo, inquies, Christus non est homo? Est sanè, sed simul etiam Deus, ac proinde Dominus & caput Ecclesiæ, ac proinde ex reliquorum hominum numero eximendus.

4 *Seculo malo*, αἰῶνος πονηροῦ. Seculum vocat deprauatissimam illam hominum vitam & miserrimam conditionem extra Christum, qua significatione sæpe solet mūdi & tenebrarum nomen vsurpare. *Voluntatem*, τὸ 10 θέλημα. id est gratuitam beneuolentiam, quam alibi vocat εὐδοκίαν & πρόθεσιν. Hebræi רצון [*ratson*] appellant, de qua diximus Luc.2.14, quanuis interdum θέλημα & εὐδοκίαν iungat, vt infrà, Ephes.1.5.

5 *In secula seculorum*, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraicè 15 לעולם עולמים [*lecholam cholamim*] pro infinito spatio, vt Rom.16.27.

6 Θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον·

7 Ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

8 Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.

9 Ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.

10 Ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην.

11 Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν

1.Cor.15.1

6 Miror vos ita citò, "deserto eo qui vocarat vos in gratiam Christi, " transferri "in aliud Euangelium:

7 " Quod non est aliud: " sed nonnulli vos turbant, & volunt " inuertere Euangelium Christi.

8 Sed etiamsi nos, aut Angelus è cælo euangelizet vobis præter *id* quod vobis euangelizauimus, "anathema esto.

9 Vt antè diximus, etiam nūc iterum dico, Siquis vobis euāgelizauerit præter *id* quod accepistis, anathema esto.

10 "Nunc enim "*vtrum* homines an Deum suadeo, aut quæro hominibus placere? Enimuerò si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.

11 ‖Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium prædica-

6 *Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo qui vos vocauit in gratiam Christi, in aliud Euangelium:*

7 *Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos cōturbant, & volunt conuertere Euangeliū Christi.*

8 *Sed licet nos, aut Angelus de cælo euangelizet vobis præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit.*

9 *Sicut prædiximus, & nunc iterum dico, Siquis vobis euāgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.*

10 *Modò enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.*

11 *Notum enim vobis facio, fratres, Euangelium quod euangelizatum est*

---

6 *Deserto eo qui vocarat vos in gratiam Christi,* ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ. Sic Vetus interpr. conuertit, Græcis etiam assentiētibus, & August. quoque, apud quos nulla fit mentio Χριστοῦ coniungendi cū καλέσαντος. Ab hoc tamen in eo dissentio quòd ἀπὸ τοῦ καλέσαντος conuertit ad verbum, *Ab eo qui vocauit,* nimium ambiguè, propter verbum sequens. Sic enim accipi posset quasi sit scriptum ὑπὸ τοῦ καλέσαντος, acsi idem transferret, *Qui & vocarat.* Itaque vt omnem amphiboliam vitarem, conuerti, *Deserto eo qui vocarat vos,* &c. Eras. *A Christo qui vocauit vos per gratiam.* Mauult enim cum Hieronymo, Χριστοῦ per hyperbaton cōstrui cum τοῦ καλέσαντος. vt etiam vertit Syrus interpres. Altera tamen interpretatio nihil prorsus torquet, & planā habet sententiam. Et plerunque in Apostolicis scriptis vocatio solet tribui Deo potius ad Christum vel per Christum vocanti, vt 2. Thess. 2.13.14 & 16. Item 1. Pet. 5.10, quibus testimoniis possit hic locus veluti cōmētariis illustrari. Sed & in nōnullis codicibus pro Χριστοῦ legitur Θεοῦ. quā lectionem etiamsi sequamur, nolim tamen hyperbaton statuere, sed dixerim potius Apostolum de seipso loqui, à quo Galatæ deficiant, quum ipse eos ad Dei gratiam vocarit, non ad Legem. Res enim ipsa ostendit, Christi gratiam vocari à Paulo salutem gratis in Christo oblatam: id est summā Euangelii, quod opponit Legi & falso pseudapostolorum Euangelio. Augustinus pro In gratiam, legit In gloriam, contra Græcorum codicum fidem.

Transferri, μετατίθεσθε. Vtitur præsenti tempore, quasi nondum desciuerint, sed adhuc sint in actu, quod aiunt. Deinde verbum passiuum vsurpauit vt culpam in pseudapostolos deriuet. *In aliud Euangelium,* εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον. Ambrosius connectit cum participio καλέσαντος, sed perperam. Euangelium autem vocat non libros de Christo scriptos, sed doctrinam ipsam de Christo.

7 *Quod non est aliud,* ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Ambrosius hoc nō legit. Hieron. verò duntaxat legit ὃ οὐκ ἔστιν, *quod non existit,* siue *quod nusquam est.* vt habet etiam Syrus interpres. Nam quum vnum sit Euangelium, non plura, altera illa doctrina quam amplexi erant Galatæ, non erat Euangelium nisi nomine tenus. Dicitur autem falsum Euangelium nō esse aliud Euangelium, quoniam videlicet non potest esse multiplex verum Euangelium. Nonnullis tamē placet hoc cōnectere cum eo quod sequitur, quasi prouocabulum ὃ non referat duntaxat εὐαγγέλιον, sed totum complexum superioris orationis: acsi Aliud ponatur pro Alia re, veluti quū dicimus, Hoc nihil est aliud quàm quòd vis fallere. Eius sententiæ fuit etiam Erasmus, vt qui propterea pro εἰ μή τινές εἰσιν, cōuerterit Nisi quòd quidam sunt. Sed hæc interpretatio mihi non probatur, quia non est scriptum εἰ μὴ ὅτι τινές εἰσιν, sed εἰ μή τινες, vt satis appareat ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο cum superioribus cohærere. Sequutus sum igitur Græcos interpretes, summo consensu hoc ita explicantes, vt ὃ non referat aliud quàm εὐαγγέλιον, perinde acsi scriptum esset, μὴ ὄντος ἄλλου. *Sed,* εἰ μὴ, id est ἀλλὰ, vt Matt. 12.4, & infrà, 2.16, vbi pluribus de hoc dicemus, & Apoc. 9.4, & 21. 27. Vulg. & Eras. *Nisi.* quod in causa fuit cur Erasmus interiiceret particulam Quòd, & nonnulli alii plura subaudirent. Syrus autem interpres habet, vt vertit noster Tremellius, *sed secundū homines illos est qui cōturbant vos.* Verùm admonuit me Cornelius Bertramus meus collega, in aliquibus codicibus deesse particulā איך [*aich*] .i. secundum, hoc sensu, *sed quidam sunt qui,* &c. & ita Syra cum nostris Græcis consentiunt. *Inuertere,* μεταστρέψαι. Vel *Euertere.* Quid enim magis contrarium est fidei siue gratuitæ iustificationi, quàm iustificatio ex Lege, siue meritis, non Christi sed nostris? Itaque qui volunt ista duo conciliare, magis etiam sunt inepti quàm siquis conetur lucem cum tenebris, mortem cum vita coniungere.

8 *Anathema,* ἀνάθεμα. Vide Rom. 9.3, & 1. Corinth. 12. 3, & 16.22.

10 *Nunc enim,* ἄρτι γάρ. Tempus anteactum in Pharisaismo opponit præsenti conditioni, quum iam ex Pharisæo factus Apostolus, Deum non homines annuntiaret.

[*Vtrum*] *suadeo homines an Deum?* ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν; Sic etiam construitur idem verbum, Act. 28.23. Pauli igitur antagonistæ, vt Galatas ab eo abducerent, nihil aliud quàm principes illos Apostolos in ore habebant, quos cum Paulo committebant, quasi contrarium Euangelium doceret. Itaque quanuis falsum esset quod illi prætexebant, & Apostolis nihil detractum vellet Paulus, cogitur tamen ostendere, primùm omnium se nihilo esse quoquam inferiorem, vt qui ab ipso Christo esset edoctus, & Apostolus designatus, adeo quidem vt nihil hîc cuiquam mortali prorsus acceptum ferret: deinde se ita semper fuisse comparatum vt nunquam hominibus placere studuerit, sed ipsum etiam Petrum (quando ita faciēdum fuit) liberè reprehenderit. Itaque iam inde ab initio testatus est se neque ab hominibus neque per hominem esse Apostolum, & acerbè obiurgauit Galatas quòd tam citò à se desciuissent. quod quum posset superbius dictum videri, argumenta nunc adhibet quibus asserit eius doctrinæ dignitatem cui Angelos etiam ipsos subiecerat. Quid enim? (inquit) quem me esse arbitramini? an vestrorum pseudapostolorum similem? qui nihil aliud quàm homines in ore habent, quasi non Deū, sed homines vobis prædicent? an qui vestrorum illorum more, hominum gratiam captem? Imò Deum ego suadeo, non homines: Deo me approbo, non hominibus: à Deo accepi quod annuntiaui, & vno Deo fretus, ministerio meo sum defunctus, vt non à me, sed à Deo desciueritis. Itaque quum non sit Apostolo propositum ostendere cui, sed quid suadeat, id est quid credendum proponat, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa disputare: quum denique sese cum iis compararet quibuscum habebat quidem communes auditores, doctrinam verò diuersam: quòd illi homines viderentur prædicare, ipse Deum annuntiaret: illi hominibus, quorum nomine abutebantur, ipse Deo sese approbaret, Vetus interpres non rectè videtur conuertisse, *Hominibus suadeo, an Deo?*

ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον.

12 Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.

13 Ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν·

14 Καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων.

15 Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ,

16 Ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι.

tum à me, non esse ⁚secundum hominem.

12 Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus sum, sed ⁚*illud* patefaciente *mihi* Iesu Christo.

13 ‖Audistis enim quomodo versatus sim olim in Iudaismo, me *videlicet* ⁚summè persequutum esse Ecclesiam Dei, & eam ⁚vastasse:

14 Et profecisse in Iudaismo super multos æquales meos in genere meo, quum vehementiore studio tenerer ⁚traditionum quas à patribus meis acceperam.

15 Sed quando placuit Deo, ⁚qui separauit me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiã suam,

16 ⁚Retegere Filium suum ⁚in me, ‖ vt euangelizarem ipsum inter Gentes, non ⁚statim ⁚contuli ⁚ cum carne & sanguine.

à me, quia non est secundum hominem.

12 *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationẽ Iesu Christi.*

13 *Audistis enim conuersationem meam aliquãdo in Iudaismo, quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam.* Act.9.1

14 *Et proficiebã in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundãtius æmulator existens paternarum mearum traditionum.*

15 *Quum autem placuit ei qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam,*

16 *Vt reuelaret Filium suum in me, vt euangelizarem illum in Gentibus, continuò nõ acquieui carni & sanguini.* Ephes.3.8

---

11 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. Id est, doctrina quadam humana, siue ab hominibus excogitata, vel denique, quam ego ab hominibus acceptam, ex eorum auctoritate annuntiem. Vide Rom.3.5.

12 [*Illud*] *patefaciente mihi Iesu Christo*, δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Intellige de patefactione extraordinaria. Nã alioqui solus Filius Euangelium reuelat per Spiritum suũ, sed hominum ministerio, quod hîc excluditur à Paulo, vt Apostolatus sui ac proinde doctrinæ suæ auctoritatem asserat. Itaque etiam opinor παρέλαβον & ἐδιδάχθην non esse synonyma hoc in loco, sed per ὕστερον πρότερον, illud, ad Apostolatus onus impositum, istud ad doctrinæ quam prædicaturus erat, perceptionem referri. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Per reuelationem Iesu Christi*, quod vt ambiguũ repudiaui, quanuis Græcis ad verbum respondeat.

13 *Summè*, καθ' ὑπερβολήν. Vulg. & Erasm. *Supra modum*, non satis expressè. Nam de omnibus id dicitur qui virtutis fines transiliunt, hîc verò summus quidam maximi vitii gradus significatur. *Vastasse*, ἐπόρθουν. Vulg. *Expugnabam*. quam interpretationem reprehendens Valla, *Contumelia fit Deo*, inquit, *cuius Ecclesia dicitur expugnari*. Hoc verò dupliciter excusat Erasmus: primùm, quasi Ecclesiæ nomine significetur exigua illa multitudo fidelium: deinde, quasi non ad euentum rei, sed ad Sauli conatus hoc sit referendum. Atqui Paulus toti Ecclesiæ bellum indixerat, vt qui in Arabiam vsque excurreret, & Christum ipsum, non autem certos homines, persequeretur: sed ne eum quidem cœtum potuit expugnare qui Hierosolymis erat. Deinde non potest expugnandi vocabulum pro expugnare conari hoc in loco accipi, nisi admodum violenta declaratione. Itaque illam interpretationem, ex Valla, prorsus repudio, quum Ecclesia Dei non magis quàm Deus ipse, possit expugnari: quam ipsæ inferorum copiæ nunquam opprimere poterunt, vt exposuimus Mat. 16.18. Erasmum autem valde profectò demiror ad hanc interpretationem tuendam, quam tamen ipse mutauit, ea ratione impulsum quòd τὸ πορθεῖν nihil aliud significare putarit quàm expugnare aut capere. Nam hoc certè non puto vllius idonei testis auctoritate posse confirmari. Imò verò dici potest aliquis eam vrbem πορθῆσαι quam nunquam oppugnarit, vt Romæ accidit Gallis: & vicissim expugnantur multæ vrbes quas tamen militi non liceat diripere. hoc enim est πορθεῖν quod Latinis diripere, populari & vastare. i. incensis domibus ad vastitatem redigere, παρὰ τὸ πυρὶ θεῖν. i. ab incendendo, quod & ipse Erasmus annotauit. At enim, dices, hoc plus est quàm expugnare. Id verò pernego, nisi expugnatio præcesserit. Possunt. n. agri & vrbes salua republica vastari: vt Hãnibali accidit tãdẽ à Romanis superato. Diripi igitur ad tempus ac vastari potest vinea Domini, interfici agricolæ, omnia denique ita disperdi vt nulla hominibus appareat vineæ facies: sed expugnari tamen non potest, ita videlicet vt in hostium ius ac potestatem omnem concedat: quum iis ipsis vtatur Dominus vt eius ipsius custodibus, qui sunt illam populati.

14 *Traditionum quas à patr. &c.* τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. Vulg. *Paternarum mearum traditionum*. Eras. *A maioribus meis traditorum institutorum*. Quid sit παράδοσις diximus Matth.15.3. Paternas autem traditiones vocat, quòd non modò Pharisæus esset ipse, sed etiam Pharisæo patre natus, vt testatur Act.23.6.

15 *Qui separauit*, ὁ ἀφορίσας. Vulg. & Erasm. *Segregarat*. Vide Matth.13.49. Loquitur autem Paulus de æterna Dei prædestinatione ad Apostolatũ: cuius quum tres sint gradus, nempe æternum Dei consilium, (quod commemoratur in re prorsus simili, Ierem 1.5) deinde designatio ab vtero, postea vocatio: omnes istos gradus pulchrè commemorat Paulus suo ordine. Nam εὐδοκία (.i. רצון [*ratson*,] de qua diximus Luc. 2. 14) primum illum gradum designat, quem deinde reliqui duo consequuntur. Quis igitur docuit ab operibus præuisis auspicari? Is nimirum qui Spiritui sancto aduersatur.

16 *Retegere*, ἀποκαλύψαι. Eras. [*In hoc*] *vt reuelaret*. Coniunxit enim cum participio καλέσας, quia sequitur ἐν ἐμοί, de quo mox dicemus. At mihi commodius videtur hoc referre ad verbum εὐδόκησεν. quanuis Syro etiam interpreti prius illud magis placuerit. *In me*, ἐν ἐμοί. i. mihi. Sed tamen illud videtur quiddam etiam amplius significare, quod apparet ex Hebræorum idiotismo. Nam ἐν ἐμοὶ omnino id declarat quod על מי [*ħal mi*,] vt construitur verbum respondens Græco verbo ἀποκαλύπτεσθαι, Esa. 53.1, & videtur eo dicendi genere significari Dei gratiam cælitus in animum ipsum illabi, vt Græca etiam scholia annotarunt. Erasm. *Per me*, vt ἐν ἐμοὶ positum sit pro δι' ἐμοῦ: quamobrem etiam hoc coniunxit cum participio καλέσας, vt modò dixi. *Statim*, εὐθέως. Hieronymus, vt Porphyrii calumniam vitet, ex hoc loco Paulum summæ tum arrogantiæ tum inconstantiæ accusantis, hanc particulam connectit cum εὐαγγελίζωμαι, quasi aliud consilium capturus fuerit Paulus nisi Dominus iussisset eum statim sese accingere ad prædicationis munus. Sed non fuit necesse ad hanc distinctionem confugere. Ostendat Porphyrius Paulum sibi aliquid arrogare, & solidum erit eius argumentum. Quum verò res ipsa ostendat Paulum repẽtè & vno momento ita fuisse zelo & sapientia impletum vt ex prædicationis ipsius successu apparuerit eum nihil indigere cuiusquam subsidio, agnoscat ille suam calumniam: nos verò Paulum verè fuisse Apostolum fateamur, qui & ipse cælitus doctrinam suam hauserit extra ordinem, vt nihil hîc habeat quisquam quod obganniat. Quòd autem postea cum Apostolis contulit, id non sua ipsius sed Ecclesiarum causa fecit, nec vllam in eo leuitatem, sed modestiam summã hoc ostẽdit, vt nullus iam locus arrogantiæ

relinquatur. *Cotuli*, προσανεθέμην. id est cõsilia communicaui. Nam ἀνατίθεσθαι significat arcanum suum familiariter quasi in sinum amici deponere, vt explicat doctissimus Budæus. Ego verò puto sumptam esse hanc significationem ab eo quòd curas nostras ac difficultates in quibus versamur, quasi onus aliquod in amicos exoneremus. Et quod attinet ad πρὸς præpositionem, vel sententiæ nihil addit, vel ita est explicanda vt si negaret Apostolus se non contentum iis quæ ex Domino acceperat, præterea contulisse cum aliquibus vt noui quippiam disceret. Vulg. *Acquieui*, non satis commodé. Oecumenius inter cæteras declarationes, exponit προεπιμηνσάμην, vt videatur legisse προανεθέμην, pro prætuli & primo loco habui. nam carnẽ & sanguinem interpretatur patriam & cognatos. quæ declaratio excurrit extra metam Apostolo propositam. Syrus vertit גלית [*guelith*,] id est aperui siue patefeci, istud videlicet negotiũ, vt si Gallicè dicas, *ie ne m'en suis desconuert, ou, raporté*. Non desunt etiam qui legant προανεθέμην, ídque fortasse rectius, id est, *statim prius id contuli*, consilium videlicet super re tanta & tam periculosa capturus: aut alicuius auctoritatem expectans, sed statim sum opus ipsum aggressus. *Cum carne & sanguine*, σαρκὶ καὶ αἵματι, i. cum quoquam mortalium, vt Ephes. 6. 12. Totus enim in eo est Apostolus vt doceat se ab vno Christo hausisse quod prædicabat, ne summis Apostolis videatur vlla in re inferior. Homines igitur omnes semel comprehendens, & Christo iam glorioso vnicóque suo præceptori opponẽs, ab infirma & imbecilla natura ipsos denominat. Quorsum autem hoc? Nempe quòd his argumentis pseudapostoli Galatas fascinassent: quasi Paulus vnus esset ex Apostolorum discipulis, & quidem postremus, vt non statim ei credendum esset: summos autem Apostolos non ita abhorrere à circuncisione & Lege, quæ adhuc seruaretur Hierosolymis. Illud ergo primùm refutat, séque à se Christo ipso glorioso institutum, & Apostolum Gentibus destinatum ostendit: deinde sibi cum reliquis Apostolis optimè conuenire, à quibus tamen nihil noui didicerit. Qui igitur per carnem & sanguinem intelligunt cognatos ipsius Pauli, vel carnis cupiditates, nihil dicunt.

---

17 Οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους· ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν.

18 Ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον· καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε.

19 Ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου.

20 Ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

21 Ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.

22 Ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ·

23 Μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, Ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς ποτε, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν πίστιν ἥν ποτε ἐπόρθει.

24 Καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.

Κεφάλαιον β.

1 Ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα, συμπαραλαβὼν καὶ Τίτον.

2 Ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μήπως εἰς κενὸν τρέχω, ἢ ἔδραμον.

---

17 Neque ⁘ redii Hierosolymã ad eos qui ante me *fuerant* Apostoli: sed abii in Arabiam, ac denuo reuersus sum Damascum.

18 Deinde tribus pòst annis redii Hierosolymam, ⁘ vt viserẽ Petrum: & mansi apud eũ dies quindecim.

19 Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam nisi ⁘ Iacobum fratrem Domini.

20 In iis porro quæ scribo vobis, ecce ⁘ coram Deo non mẽtior.

21 Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.

22 Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ *erant* in Christo.

23 Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui persequebatur nos aliquando, nunc annuntiat ⁘ fidem quam olim ⁘ vastabat.

24 Et glorificabant Deum ⁘ de me.

CAP. II.

1 DEinde ⁘ interiectis annis quatuordecim, rursum ascendi Hierosolymam vnà cũ Barnaba, assumpto simul & Tito.

2 Ascendi autem ex reuelatione, & exposui eis Euangelium quod prædico inter Gẽtes: sed priuatim ⁘ cum iis qui sunt in pretio, nequo modo ⁘ frustra currerem aut cucurrissem.

---

17 *Neque veni Ierosolymam ad antecessores meos Apostolos: sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum.*

18 *Deinde post annos tres veni Ierosolymam videre Petrum: & mansi apud eum diebus quindecim.*

19 *Alium autem Apostolorum vidi neminem nisi Iacobum fratrem Domini.*

20 *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior.*

21 *Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ.*

22 *Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ erant in Christo:*

23 *Tantùm autem auditũ habebant, Quoniam qui persequebatur nos aliquãdo, nunc euangelizat fidem quam aliquãdo expugnabat.*

24 *Et in me clarificabant Deum.*

CAP. II.

1 *DEinde post annos quatuordecim iterũ ascendi Ierosolymã cum Barnaba, assumpto & Tito.*

2 *Ascendi autẽ secundũ reuelationẽ, & contuli cũ illis Euangeliũ quod prædico in Gentibus: seorsum autem iis qui videbantur aliquid esse, ne fortè in vacuum currerem, aut cucurrissem.*

---

17 *Rediĳ*, ἀνῆλθον. Vulg. *Veni*, ἦλθον. *In Arabiam*, εἰς Ἀραβίαν. Vide Act. 9. 26.

18 *Vt viserem*, ἱστορῆσαι. Vulg. *Videre*. Eras. *Vt viderem*. Neuter satis expressé. Significat enim ἱστορεῖν cognoscendi & intelligendi causa inspicere, atque etiam visere & oculis subiicere. Sic distinxit ab ἰδεῖν Plut. his verbis in Cicer. Ὥστε τοὺς πατέρας τῶν παίδων ἐπιφοιτᾷν τοῖς διδασκαλείοις, ὄψει τε βουλομένους ἰδεῖν τὸν Κικέρωνα, καὶ τὴν ὑμνουμένην αὐτοῦ περὶ τὰς μαθήσεις ὀξύτητα καὶ σύνεσιν ἱστορῆσαι.

19 *Iacobum*, &c. Ἰάκωβον, &c. Vide Act. 15. 14.

20 *Coram Deo*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Verbum suppleui ex quo intelligatur esse iurisiurandi species, deinde vt cohæreat sequens particula. Nam quod adfert Hieronymus, nempe, Coram Deo sunt. id est digna Dei conspectu, prorsus est absurdum.

23 *Fidem*, τὴν πίστιν. i. doctrinam fidei, siue Euangeliũ, vt 1. Tim. 4. 1, & infrà, 3. 2. *Vastabat*, ἐπόρθει. Sic apud Sallustium dicitur conscientia mentẽ vastare. Vide suprà, ver. 13.

24 *De me*, ἐν ἐμοί. Heb. בי [*bi*] pro עלי [*hali*.]

IN CAP. II.

1 *Interiectis quatuordecim annis*, διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. Vide Mar. 2. 1.

2 *Cum iis qui sunt in pretio*, τοῖς δοκοῦσι. id est τοῖς δοκιμοῦσι. quibus opponũtur οἱ ἀδοξοῦντες. Vulg. *Qui videbãtur*

aliquid

aliquid esse, τοῖς δοκοῦσιν εἶναί τι, vt mox etiã scribitur ver. 6. sed hoc quidẽ loco, contra omniũ nostrorũ codicum fidẽ, & repugnãte etiam Hieronymi interpretatione. Sic enim scribit, (quod rectè expendit Eras.) Solicitus, inquit, requirebam quidnam esset quod diceret, Qui videbantur: sed nunc me omni scrupulo liberauit, adiiciens, *Qui videbantur columnæ esse*. Hæc Hieronymus, satis declarans se nõ legisse hoc in loco εἶναί τι. sed ita tamen vt nõ videatur cognouisse τοὺς δοκοῦντας à Græcis vocari absolutè τοὺς ἐλλογιμουντας, i. quorum apud omnes præclara est existimatio. Sed est multo etiam durius quod apud Ambrosium legimus, *Qui sibi videbantur aliquid esse*. Vide infrà, ver. 6.

5 *Frustra*, εἰς κενόν. Id est nullo cum fructu. Nam quod ad doctrinam ipsam attinet, de ea nihil dubitabat Paulus: sed quod à multis spargebatur, ipsum videlicet diuersam ab Apostolis doctrinam profiteri, Euangelii ipsiùs cursum impediebat. cui rei mederi studuit.

	Græce		Latine		Vulgata	
3	Ἀλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοὶ, Ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι.	3	Sed neque Titus qui mecũ erat, quum esset Græcus, coactus fuit circuncidi:	3	*Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Gentilis, compulsus est circuncidi:*	
4	Διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωνται.	4	⁖Nempe propter⁖ irreptitios falsos fratres qui irrepserãt ad explorandam libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem adigerent.	4	*Sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerent.*	
5	Οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ· ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς.	5	Quibus ⁖ ne ad momentum quidem cessimus ⁖ per subiectionem: vt veritas Euangelii permaneret ⁖ apud vos.	5	*Quibus neque ad horã cessimus subiectione, vt veritas Euangelii permaneat apud vos.*	
6	Ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, ὁποῖοί ποτε ἦσαν, οὐδέν μοι διαφέρει· πρόσωπον Θεὸς ἀνθρώπου οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐδὲν προσανέθεντο.	6	⁖Ab iis autẽ qui existimãtur esse aliquid, ⁖ qualescũque fuerint, ⁖ nihil mihi discrepat: ‖ personã hominis Deus nõ accipit. Nam qui sunt in pretio, nihil mecum ⁖ præterea contulerũt.	6	*Ab iis autem qui videbãtur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest: Deus personam hominis non accipit. mihi enim qui videbãtur esse aliquid, nihil contulerunt.*	Deut. 10. 17 2. chro. 19. 7 iob. 34. 19 sap. 6. 8 eccle. 35. 16 act. 10. 34 rom. 2. 11 ephes. 6. 9 col. 3. 26 1. pet. 1. 17
7	Ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰδόντες ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς.	7	Imò ecõtrario, quum vidissent mihi concreditum fuisse ⁖ Euangelium præputii, sicut Petro circuncisionis:	7	*Sed econtra quum vidissent quòd creditum est mihi Euangelium præputii, sicut & Petro circuncisionis:*	
8	(Ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη)	8	(Nam qui efficax fuit ⁖ per Petrum ad Apostolatum circuncisionis, efficax fuit etiam per me erga Gentes)	8	*(Qui enim operatus est Petro in Apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter Gentes)*	

4 *Nempe propter*, διὰ δέ. δὲ pro δὴ vel δῆτα positum est: cuius enallages exempla vide in Budæi commentariis. Nõ erat igitur causa cur Erasmus hoc expungeret, ex Hieronymi opinione, qui putauit redũdare, quòd non præcedat μέν: sed imperitè, vt alibi diximus. *Irreptitios*, παρεισάκτους, id est παρεισδύντας, qui per fraudem & pietatis simulationem, in album fidelium subrepserãt. Nam in his verbis παρὰ plerunque ponitur in vitio. Vulg. *Subintroductos.* Eras. *Obiter ingressos.* Tertull. lib. 5 aduersus Marcionem Subintroductitios vocat.

5 *Ne ad momẽtum quidem*, οὐδὲ πρὸς ὥραν. Vulg. *Neq; ad horam.* Eras. *Ne ad tempus quidem.* Vide Matt. 9. 22. Ambrosius non legit οἷς οὐδέ, quasi ad tempus cesserit Paulus falsis illis fratribus: repugnante omnium Græcorum codicum fide, & ipsa quoque sententia. quanuis non videatur legisse negantem particulam Hieronym. in hunc locũ, & tollendam illam censeat Tertull. lib. in Marc. quinto. Erasmum autem planè miror hîc laborare, quasi Pauli sermo sit imperfectus, quum omnes partes optimè constent. At enim, inquit, quomodo non cessit qui Timotheum coactus est circuncidere? Quasi verò circunstantia loci, temporis, personarum non sit varia. Nam circunciditur Timotheus vt infimi ac rudes Iudæi non offendantur: in Tito verò cur idem fieret, non in gratiam infirmorum sed falsorum fratrum, (quos canes & concisionem vocat Philipp. 3. 2, & excindi etiam optat infrà, 5. 12) ídque præsertim eo ipso tempore quo Paulus Hierosolymam venerat vt eam in libertatem assereret? *Per subiectionem*, τῇ ὑποταγῇ. Id est, vt nos illis, prodita libertate, subiiceremus. Hoc enim fuisset Christo renuntiare. Vulg. *Subiectione*, nimiũ ambiguè. non cedimus enim ea re quã amissam volumus. Itaque istis Apostolus nõ subiectione, sed libertate non cedebat. *Veritas Euangelij*, ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Id est, vera ac sincera Euangelii doctrina, nullis videlicet istorum falsis doctrinis corrupta. *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Siue, vobis. Galatas autem alloquitur, sed ita vt gentes omnes comprehendat quarum par erat causa, & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus.

6 *Ab iis autem qui putantur*, ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων. Loquitur Apostolus ex aduersariorum sensu, qui quum re vera reliquos Apostolos non minus quàm Paulum contemnerent, tamen illorum nomina iactabant, tanquam excellentium Christi discipulorum, vt Paulum tanquam abortiuum quempiam opprimerent. Cæterùm quum sic legi soleat hic locus vt totum illud ὁποῖοί ποτε vsque ad λαμβάνει, parenthesi includi soleat, ego Græca scholia & veterum codicum auctoritatem sequutus, ista coniunxi cum οὐδέν μοι διαφέρει, vt sit sensus, nullum esse inter Paulum & eos quos illi tanti faciebant, discrimen. quæ sentẽtia mihi maximè perspicua videtur. Sin verò illam parenthesin seruemus, præcisa erit oratio, & ἀπὸ pro ὑπὸ positum, vt sic interpretemur, Ab iis autem qui putantur esse aliquid, non sum edoctus. Sic enim ipse etiam loquitur suprà, 1. 12. *Qualescunque fuerint*, ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Hoc videtur addidisse Paulus vt superiora verba emolliret: acsi diceret, Vtcunque fatear illos fuisse ipsi Christo familiares discipulos, tamen propterea non est quòd isti somnient aliquod esse inter illos & me discrimen. *Nihil mihi discrepat*, οὐδέν μοι διαφέρει. Hæc alii connectunt cum proximè præcedente membro, & conuertunt, Quales aliquando fuerint, nihil mea interest. vt plerunque etiam accipitur hæc loquendi formula. Ego verò (vt paulo antè dixi) malo cum ἀπὸ coniungere, quanuis ista constructio verbi διαφέρειν sit Græcis scriptoribus inusitata. *Præterea contulerunt*, προσανέθεντο. Id est, Nihil noui mihi adiecerunt, quod antea non nossem. Vide suprà, 1. 16. Possumus etiam interpretari, Nihil oneris præterea mihi imposuerunt, vt significet se non accepisse ab illis Apostolatum. ídque videtur cum iis quæ sequuntur, optimè conuenire. Accipitur enim hoc verbum aliter quàm suprà, 1. 16.

7 *Euangelium præputij*, εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας. Id est Euangelium inter Gentes annuntiandum: quam metonymiam aliquoties in epistola ad Romanos annotauimus. Neque enim duplex est Euangelium in sese, sed duo erant populorum genera quibus annuntiatur, vnum circuncisorum, alterum incircuncisorum.

8 *Per Petrum*, Πέτρῳ. Sic malo explicare, vt significetur causa instrumentalis. Vulgata, *Petro.* Eras. *In Petro.*

9 Καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν.

9 Qumque cognouissent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas & Iohannes, ⁘ qui existimantur esse columnæ, ⁘ dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis: vt nos inter Gētes, ipsi verò ⁘ inter circuncisos, *Apostolatu fungeremur.*

9 *Et quum cognouissent gratiam quæ data est mihi Iacobus & Cephas & Iohannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis: vt nos in Gentes, ipsi autem in circuncisionem.*

10 Μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν· ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι.

10 Solùm *monuerunt* vt pauperum meminissemus: quod & ipsum studui facere.

10 *Tantùm vt pauperum memores essemus: quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere.*

11 Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν.

11 Quum autem venisset Petrus Antiochiam, ⁘ in os ei restiti, eo ⁘ quòd condemnandus esset.

11 *Quum autem venisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.*

12 Πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτὸν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς.

12 Nam antequam venissent quidam ⁘ à Iacobo, vnà cum Gentibus edebat: quum autem venissent, subduxit sese ac separauit ab eis, metuens eos qui erant ex circuncisione.

12 *Prius enim quàm venirent quidam à Iacobo, cum Gentibus edebat: quū autem venissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant.*

13 Καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι· ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει.

13 Ac simulabant vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: ⁘ itaque etiam Barnabas simul abreptus fuit in illorum simulationem.

13 *Et simulationi eius cōsenserūt cæteri Iudæi, ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.*

14 Ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων, Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν;

14 Sed quum vidissem ⁘ eos nō recto pede incedere, ⁘ vt veritati Euangelii congruebat, dixi ⁘ Petro coram omnibus, Si tu, quum sis Iudæus, Gentiliter viuis, ac non Iudaicè, ⁘ cur Gentes ⁘ cogis iudaizare?

14 *Sed quū vidissem quòd non rectè ambularent ad veritatem Euangelij, dixi Cephæ coram omnibus, Si tu, quum Iudæus sis, Gentiliter viuis, & non Iudaicè, quomodo Gentes cogis iudaizare?*

[Handwritten marginal note:] Apud Euseb. li. p. 9. legitur Κηφᾶς. et vult Clemens nō ēē hūc Petrū, sed aliū cognominē, vnū ē LXX. quā opinionē refutat Hieronymus cui assentior.

9 *Qui existimantur*, &c. οἱ δοκοῦντες, &c. Id est, quos solos isti pro columnis habent, quasi ego sim nihili: in eo quidem ab illis ipsis diffidentes quorū auctoritate ad vos decipiendos abutuntur. Vide suprà, versu 6. *Dextras societatis*, δεξιὰς κοινωνίας. Id est porrexerunt manum, quòd symbolum esset nostræ in Euangelii doctrina summæ consensionis. Virgil. *Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.* *Inter circuncisos*, [*Apostolatu fungeremur*,] εἰς τὴν περιτομήν. Rectè suppleuit Erasmus quod omnino deerat. omissum est autem à Paulo, vt qui in hac epistola mirè studeat breuitati. siue genus ipsum dicendi: siue argumenta spectes. Sic etiam in proximo versiculo verbum desideratur, sed ex communi loquendi vsu, vt istæ ellipses nihil obscuritatis adferant.

11 *In os*, κατὰ πρόσωπον. Id est ἔμπροσθεν πάντων, *coram omnibus*, vt explicat ipse Paulus versu 14. Itaque absurdum est commentum Hieronymi, interpretantis, *Secundum faciem*, id est non ex animo, quasi res tota non seriò sed per sanctam quandam simulationem inter vtrunque sit acta, vt Iudæi non offenderentur, & vicissim Gentibus satisfieret. Hoc verò si ita est (vt nihil aliud dicam) quorsum hoc factum pertinuerit ad Apostoli scopum? Similia sunt ferè omnia, profana certè & apertissimè detorta, quæ in hūc locum Græci interpretes plerique, & Hieronymus aduersus Augustinum pro Petro disseruerunt. quæ sanè miror Erasmum digna censuisse quæ non modò commemoraret, sed etiam tueretur. *Quòd condemnandus esset*, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Participium pro nomine positum, quasi condemnatitium dicas aut condemnabilem, sicut à Latinis participialia quæ vocāt nomina vsurpantur: quod ita familiare est Hebræis vt non aliter loquantur. vt נרצה [*nechmad*,] id est dilectus pro amabili, & נחמד [*nirtseh*,] expetitus pro expetibili, & alia infinita. Ita enim hoc accipiendum esse res ipsa ostendit: vt planè absurdū sit quod nōnulli adferunt, damnatum fuisse Petrū, ab iis videlicet qui non norant rem agi ex composito, & malè de illo iudicabant, tametsi reprehensibilis non erat: vel quòd antè reprehensus fuisset Hierosolymis quòd cū Cornelio sumpsisset cibum. En quò delabantur qui quam arripuerunt sententiam, volunt mordicus tueri. Cicero in Pisonem, *Quis te miserior? quis te damnatior? qui neque scribere ad Senatum, rempublicam bene à te gestam, neque præsens dicere ausus es?* Id est, quem iustius quis iudex possit condemnare quàm te? Ita accipitur κατεγνωσμένος hoc in loco pro ἐπίληπτος vel ἐπιμεμφής.

12 *A Iacobo*, ἀπὸ Ἰακώβου. Non dicit istos missos fuisse Iacobo: sed A Iacobo idem valet atque Hierosolymis, vbi pedem fixerat Iacobus. Hi sunt igitur qui postea contentionem illam excitarunt quæ refertur à Luca Act. 15, & omnia ista ante Synodum Hierosolymitanam contigisse oportet.

13 *Itaque etiam Barnabas abreptus fuit in eorum simulationem*, ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. Ὥστε sic malo accipere quàm pro Adeo vt, & τὸ συναπήχθη, indicat Barnabam impetu & exemplo potius abreptum quàm iudicio fuisse impulsum. Vulg. *Vt duceretur ab eis in illā simulationē.* In Cōplutensi editione legitur ὥστε Βαρνάβας συναπήχθη, expuncta particula καὶ, ab aliquo nimirū qui Barnabā etiā voluit culpæ eximere, quasi scriptū sit ἵνα Βαρνάβας συναπαχθῇ, vt Barnabas abduceretur. Dici .n. nō potest quātopere hîc laborarint Græci, & ex Latinis præcipuè Hieronym vt Petrū culpa liberarēt: hoc est, vt Apostoli sentētiā & Apostolatū (cuius auctoritatē hoc facto vindicat) euerterēt. Existimarūt Apostolos post acceptū Spiritū sanctū fuisse ἀναμαρτήτους. Id verò sicut in doctrinæ capitibus certū est, tamen huc non pertinet, quū Petrus hoc loco non peccet in doctrina, sed in certo facto: quòd videlicet dum Iudæorū infirmitati cupit consultum, Euangelicam libertatē adducit in discrimen. Peccatū est igitur nō in doctrina, neq; etiam in ipso facto simpliciter, sed in facti circūstantiis non satis prudenter ab eo consideratis: vnde magnum consequutum est offendiculum, vt meritò prorsus à Paulo sit publicè reprehensus. Neque enim tanti fuit infirmitas Iudæorum vt propterea prodenda fuerit aliorum qui aderant libertas, & firmitas labefactanda. Itaque hîc opus fuit deliberatione illa quæ à Cicerone in Officiis pertractatur, ex duobus vtilibus vtrum vtilius.

14 *Eos nō recto pede incedere*, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι. Rectum pedem opponit simulationi præposteræ. Videbantur enim Petrus & eius sectatores in vtranque partem claudicare, quum paulo antè cum Gentibus cibum caperent, & tam subitò se ab illorum consortio subducerent. Nā absurdum est certè quorundam commentum, qui hoc nolunt dici de Petro, sed de aliis qui cum Petro simulabant:

quasi ille dissimularet potius quàm simularet, isti verò putarent aliquid admissum contra bonos mores, quum sese coniungerent cum Gentibus. Id verò si ita esset, cur disertè non excipitur Petrus? cur disertè præteritis cæteris, in eum vnum fertur reprehensio? quorsum denique hæc historia commemoratur, si Petrus ipse, qui aliquid esse videbatur, non est à Paulo, & quidem iure, reprehensus? Causa igitur profectò non erat cur iterum nobis Erasmus rãcidas istas nugas apponeret. *Vt veritati Euangelij congruebat*, πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου. Veritatem Euangelii vocat sinceram ac veram Euangelii tum doctrinam tum vsurpationem, quam vulgò practicam vocant. Præpositio autẽ πρὸς congruentiam & conuenientiam declarat, vt 2.Cor.5.10, vt pro κατὰ posita videatur, sicut dixit Isocrates πρὸς τὸ προσῆκον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ προσῆκον. Vulgata & Erasmus, *Ad veritatem.* *Petro*, τῷ Πέτρῳ. In vno codice scriptum inueni τῷ Κηφᾷ, & versu 11, ὁ Κηφᾶς. Vetus interpres priore loco habet, Quum autem venisset Petrus, &c. hîc autem, dixit Cephæ. Neque verò istius varietatis vllum esset momentum (quum idem sit Cephas qui & Petrus) nisi Clemens libro dispositionum 4, (quem sequitur Eusebius lib. Ecclesiast. historiæ 1) occasionẽ hinc arripuisset falsò interpretandi huius loci, quasi Cephas iste non fuerit Petrus ille Apostolus, sed vnus ex 70 discipulis. quem errorem meritò refutat Hieronymus. Nam (vt alia omittam) quorsum alioqui commemoratur hæc historia? *Cur*, τί. Vulg. *Quomodo*, πῶς, vt legitur etiam in Claromontano codice. *Cogis*, ἀναγκάζεις. Cogi dicit Paulus eos qui Petri auctoritate & exemplo, vacillante conscientia ad Iudaismum inclinabant.

Ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί·	15	∴Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus ∵peccatores:	15	*Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:*
Εἰδότες ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου· διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ.	16	∴Scientes non iustificari hominem ex operibus Legis, ∵sed per fidem Iesu Christi: etiam nos *inquam* in Christũ Iesum credidimus, vt iustificaremur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iustificabitur ex operibus Legis ∵vlla caro.	16	*Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus Legis nisi per fidem Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credidimus, vt iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propter quod ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro.*
Εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί, ἆρα Χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; Μὴ γένοιτο.	17	‖∵Quòd si, dum quærimus iustificari per Christum, reperimur & ipsi peccatores, nũm Christus peccati minister est? Absit.	17	*Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit.* Rom.3.19

15 *Nos natura Iudæi*, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι. Id est, nos Iudæi, & quidem genere, non autem proselyti. Incipit autem Apostolus, constituta iam sui ministerii auctoritate, ad rem ipsam accedere: vt meritò tertium caput ab hoc versiculo possis inchoare: nisi superiora omnia quibus videlicet vnum idémque argumentum explicatur, malis primo capiti tribuere. quod qui non considerarunt, ista putarunt ad superiorem historiam pertinere, quum in superiore versu desinat. Quanquam & præsenti controuersiæ cum Petro possunt ista applicari vsque ad sequentis capitis initium, vbi per apostrophen Galatas cõpellat, veluti à Petro ad illos orationem auertens. Sed malo Galatis omnia ab hoc versiculo applicare. Mira est autem ac planè inimitabilis breuitas Apostoli in tota hac epistola, cuius pulcherrimum exemplum suppeditat hic locus. Ita enim id proponit de quo dicturus est, nos videlicet fide non autem operibus Legis iustificari, vt duplex simul argumentum adferat. Iudæi, inquit, sumus, & quidem natura, qui vobis gratuitam ex fide iustificationem proponimus. Itaque non minus nobis credite quàm vestris pseudapostolis, quibus in studio Legis non possimus cedere, quum & ipsi Iudæi simus. Credidimus in Iesum Christum: quorsum, si Lex nos potuit iustificare? Primùm igitur argumentum à circunstantia personæ sumptum est, alterum ab ipsa fidei & Euangelii natura, allusione facta ad Psal. 143.2. Atenim quomodo ista cohærent, dices? Optimè profectó. Quum enim in ea reprehensione Petri ageretur de iis qui Christum cum Lege cõiungebant, inde meritò delabitur ad hoc ipsum tractandum argumentum: vnde etiam factum vt aduersus ipsum Petrum aut certè aduersum illos quibus sese Petrus adiunxerat, ista dici videantur: adeo mollis & artificiosa est ista iunctura.

Peccatores, ἁμαρτωλοί. Heb. חטאים [*chattaim.*] Sic autem vocabantur omnes Gentiles, quasi qui nihil aliud possent quàm peccare, alieni videlicet à Dei fœdere.

16 *Scientes*, εἰδότες. Vulgata, *Scientes autem*, εἰδότες δὲ, vt in duobus codicibus scriptum inuenimus. quam lectionem si sequaris dicendum fuerit superiore versiculo, *Nos natura Iudæi [sumus,] & nõ ex Gentibus peccatores. Scientes autem*, &c. Ego verò malui ista connectere absque coniunctione δὲ, ita vt ἡμεῖς per epanalepsin repetatur: quanquis quod ad sensum attinet, nihil intersit. *Sed*, ἐὰν μή. Hebraicè כי אם, [*chi im*,] vel אם לא [*im lo*,] quas particulas Græci interpretes interdum per ἐὰν μὴ conuertunt, vt Genes. 22.26. interdum per ἀλλὰ, vt Gen. 24. 38, Esaiæ cap. 59.2. & ἀλλ' ἢ, 2. Reg. 5.17. vnde factũ vt ἐὰν μὴ scripserit Paulus pro ἀλλὰ, sicut etiam accipitur Matt. 12.4, & 1. Cor. 7.17, & suprà, 1.7, & Apocal. 9.4, & 21.27. Sed & Syrus interpres suprà 7, & hoc loco habet אלא [*ella.*] quam vocem Chaldæi cum Græcis communem habent. Sed & Latini (nequis clamitet quosuis Hebraismos à nobis confingi) sic omnino vsurpant nonnunquam particulam Nisi, vt Terentius in Andria, *Nescio, nisi mihi deos satis scio iratos fuisse, qui auscultauerim.* & in Hecyra, *Nisi pol filiũ multis modis iam expecto vt redeat domum.* Postremò quia Semipelagiani nostri hunc locum arripiunt vt iustitiam operum cum iustitia fidei concilient, (quasi cum Vetere interprete dicendum sit nos non iustificari ex operibus nisi per fidem, id est non ex omnibus operibus, sed ex operibus fidem consequẽtibus: siue, non omnia opera salutem mereri, sed ea demum quæ ex fide nascuntur) ne habeant isti quod obganniant, primùm hoc quæro ex ipsis, quid per opera Legis intelligant quæ hîc volunt à Paulo coniungi cum fide. Si ceremonias responderint, in eo certè produnt quàm parum attentè Pauli scripta legant. Nam si concedit Apostolus, opera Legis, id est cæremonias cum fide Iesu Christi coniunctas iustificare, quid causæ erat cur istos vocaret pseudapostolos, aut qua de re cum illis contendit? Neque enim isti Christum separabant à Lege, sed cum Lege coniungebant, quasi solus non sufficeret. Sin autem per opera Legis intelligunt opera moralia, (quæ vocant) eáque volunt à Paulo connecti cum fide, vt iustificandi vim habeant: petam ab eis quo pudore conciliare studeant, tanquam ad vnum finem concurrentia, quæ hoc ipso versiculo separat Apostolus, vt ex diametro dissidentia. Quid enim? annon statim subiicit, nos ex fide iustificari, & non ex operibus Legis? & Rom. 3. 28, sine operibus Legis? Et qualis erit ista consequutio, Si ex Lege iustificamur, Christus frustra mortuus est: si præter Christi mortem nostra etiam opera tanquam causæ ad salutem requirantur? Ex his igitur & aliis plurimis argumentis quæ volens prætermitto, satis liquere puto ἐὰν μὴ hoc in loco nihil aliud declarare quàm Sed, & ineptos etiam esse aduersarios Gratiæ, qui huius loci testimonio abutuntur vt imperitis imponant. *Per fidem Iesu Christi*, διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est per fidem in Iesum Christum: vt etiam accipitur iterum in hoc ipso versiculo, & infrà, versu 20. *Vlla caro*, πᾶσα σάρξ. Id est, vllus homo. Sed in vocabulo Carnis magna est emphasis: quo significatur hominis natura prorsus corrupta, & ad immortalitem sibi comparandam penitus inepta. Ad verbum, *Omnis caro non iustificabitur.* Sic enim loquuntur Hebræi.

17 *Quòd si*, εἰ δέ. A iustificatione descẽdit ad sanctificationem siue regenerationem, alterum videlicet beneficiũ

Christi fide apprehensi: quum Lex non modò non extinguat sed etiam accendat peccatum, adeo quidem vt Mortuum esse Legi & Deo viuere mutuò se respiciant. Hunc autem locum sic explico, Si nos etiam Iudæi, qui viximus sub Lege, nunc quærendo iustitiam in vno Christo, ita deprehendimur tunc peccatores fuisse quum sectaremur Legem, videtur omnino Christus non approbare Legem, ac proinde probare peccatum. Absit, respondet Apostolus. Nam econtrario si iustificatus in Christo vellem ad peccatum redire, perinde facerem acsi dirutum ædificium vellē rursus extruere, ac planè culpa omnis in me resideret, non in Christo. Liberauit enim me Christus à Legis maledictione, non vt denuò illam subirem, sed vt Deo viuerem, fretus videlicet Spiritu Christi cum quo sum crucifixus peccato, ac proinde Legi mortuus, quatenus concupiscentiam in me irritabat, & meam conscientiam terrebat.

Εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι.	18	Nam si quæ destruxi, ea rursus ædifico, transgressorē meipsum constituo.	18	*Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatorem me constituo.*
Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα Θεῷ ζήσω.	19	Ego enim per Legem ⁘ Legi mortuus sum, vt Deo viuerem.	19	*Ego enim per Legem Legi mortuus sum, vt Deo viuam.*
Χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκέτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ.	20	Vnà cum Christo crucifixus sum. Viuo autem, ⁘ nō amplius ego: sed viuit in me Christus. & vitam quam nunc viuo ⁘ in carne, viuo per fidē Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.	20	*Christo confixus sum cruci. viuo autem, iam non ego: viuit verò in me Christus. quod autem nūc viuo in carne, in fide viuo Filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.*
Οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.	21	⁘ Non abrogo gratiam Dei. nam si per Legem est iustitia, igitur Christus ⁘ sine causa mortuus est.	21	*Non abiicio gratiam Dei. si enim per Legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.*
Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.
Ὦ Ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος;	1	A ⁘ Mentes Galatæ, quis vos fascinauit ⁘ ne obsequeremini veritati: quibus ⁘ ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, ⁘ inter vos crucifixus?	1	*O Insensati Galatæ, quis vos fascinauit non obedire veritati: ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, inter viuos crucifixus?*

19 *Legi mortuus sum*, νόμῳ ἀπέθανον. Vide superiorem annotationem, & Rom. 6.14, & 7.4. Sed quomodo se dicit Legi mortuum esse per Legem, quum per vnum Christū Legi moriamur? vt Rom. 7.4. Nempe κατὰ συμβεβηκός. Lex enim terrens conscientiam ad Christum adducit, qui vnus verè efficit vt moriamur Legi, quoniam nos iustificādo tollit conscientiæ terrores, & nos sanctificando, facit vt concupiscentia in nobis mortificata, non ita possit accipere occasionem peccandi ex Legis prohibitione, sicuti solebat, vt ostendit Apostolus Rom. 7.9, 10 & 11.

20 *Non amplius ego*, οὐκ ἔτι ἐγώ. Ego videlicet qui olim fui, vt Rom. 7.17. Nam à regeneratione homo dicitur noua quædam res fieri. *In carne*, ἐν σαρκί. In est, in hoc mortali corpore, quod tamen nō impedit alteram Christi vitam, in me per Spiritum suum habitantis, & hanc vitam meam gubernantis. Quòd autem quidam carnem interpretantur vitiosam naturæ qualitatem, perabsurdum est hoc in loco. Nam & hoc ipsum viuere in carne, disertè iis tribuitur qui non ex cōcupiscentiis carnis, sed ex voluntate Dei viuunt, 1. Petri 4. 2. Hoc est denique quod auctor epistolæ ad Hebræos vocat dies carnis, cap. 5.7.

21 *Non abrogo*, οὐκ ἀθετῶ. Vide Marcum 6.26. Vulgata, *Non abiicio*. Erasmus, *Non aspernor*. quæ interpretationes mihi videntur non satis expressæ. Malim igitur Augustinum sequi, qui conuertit, *Non irritam facio*. Incipit autem nunc demum Apostolus, postquam respondit eorum calumniis qui gratuitam iustificationem putant iter patefacere ad peccandum, propositionem illam probare, Nos non ex operibus sed ex fide iustificari, & collocat in prima acie, argumentum ab absurdo sumptum, cuius vis vt intelligatur, obseruandum est Apostolum non disputare aduersus Iudæos incredulos, sed aduersus illos qui Euangelium cum Lege coniungebant. Nam illi facilè concessissent Christum frustra esse mortuum, & hoc argumentum risissent. Itaque Rom. 3.27, vsurpat Apostolus hoc idem argumentum, sed longè alia forma, quum per iustificationem operum tolli dicit gloriam quæ vni Deo tribuenda est. Sed quid si isti respondissent quod nunc quoque Sophistæ nobis obiiciunt, Non tolli videlicet Christi meritum, etiamsi dicamus nostris meritis nos seruari, quum illud suppleat quod nostris deest, & ab illo etiã ista proficiscantur? Respondeo, Apostolum præsupponere duo, nempe, gratiam, quum sit res indebita, nō posse cum meritis, re videlicet debita, consistere, vt docet Rom. 4. 4 & 5. quæcunque tandem subterfugia captent Sophistæ. Deinde hîc agi de gratia nō hominum, sed Dei, quæ non est gratia Dei nisi omni modo sit gratia, ac proinde sola hominē seruet. Ideo rectè concludit Apostolus, Christum esse frustrà mortuum, si vel minima pars iustitiæ tribuatur Legi. *Sine causa*, δωρεάν. id est quum nulla causa esset cur id faceret: quod vno verbo Hebræi dicunt חנם [*chinnam*] vt si Gallicè dicas, *pour son plaisir*. Vulg. *Gratis*, prorsus impropriè. nam tota Scriptura testatur & res ipsa clamat, Christum gratis esse mortuum. Erasmus, *Frustra* quod & ipsum non conuenit nec Hebræo nec Græco vocabulo. Multa enim optimā ob causam fiunt, quæ tamen frustra fiunt. quum videlicet euentus consilio non respondet: at Paulus ad ipsum vsque consilium Dei ascendit.

IN CAPVT III.

1 *Amentes*, Ὦ ἀνόητοι. Vulg. *Insensati*. Erasmus, *Stulti*, quasi rudes ac parum cordatos dicas. Putauit enim Galatis aliquod gentile vitium exprobrari: quum hoc potius ad id de quo agitur sit accommodandum, quasi præstigiis quibusdam Galatæ fuerint ab istis pseudapostolis dementes facti, vt qui tam apertas blasphemias non intelligerēt, & semel instituti à Paulo, tam temere desciuissent.

Ne obsequeremini veritati, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι. Erasm. *Vt non crederetis veritati*. & sanè fateor πείθεσθαι potius declarare persuaderi quàm obsequi seu obedire. Sed ea significatio non satis quadrat istis qui amplexi quidem erant prædicationem Pauli, sed in itinere cœpto non persliterant. Mihi verò potius probatur quod testatur Hieronymus, hoc non fuisse scriptum in Adamantii codicibus. Sed & Chrysost. & Theophylact. non legunt. In Græcis quoque scholiis adscribitur quidem in cōtextu, sed nihil est in cōmētariis vnde suspicari possis scholiasten legisse. nec etiā extat in Syra interpretatione, nec in codice Claromontano, & fortassis irrepsit ex alio loco, infrà, 5,7. *Ob oculos*, κατ' ὀφθαλμούς. id est, quibus ita perspicuè fuit propositus Christus vt quasi vestris oculis repræsentata fuerit viua ipsius imago, acsi apud vos ipsos esset crucifixus. Persistit enim in metaphora verbi βασκαίνειν, quod propriè

de iis maleficis dicitur qui intuitu nocent: vt ille ait apud Virgiliũ, *Nescio quis teneros oculos mihi fascinat agnos.* Hinc apparet προεγράφη conuertendum esse, *Prius fuerat depictus*, non autem *Proscriptus*, cum Vetere interprete, nisi accipias pro publicè quasi in scriptis propositus, vt quorũ nomina proscribebãtur. Nam planè durũ est ac violẽtum, vel condemnatum, vt Ambrosius, vel vt Augustinus, de possessione depulsum, interpretari. Nisi fortassis legit Præscriptum, vt Erasmus meritò suspicatur. quod & ipsum tamen non probo, quia (vt alia omittam) Præscribere in ea quidem significatione non dicitur à Græcis προγεγράφθαι, sed παραγεγράφθαι. Hieronymus ad scripturam, non ad picturam retulit: & Præscriptum exponit, id est antè scriptum quàm illud in Euangelio legeritis, quod videlicet Galatæ legissent Prophetarum oracula. quæ interpretatio mihi etiam absurdior videtur quàm superiores. *Inter vos*, ἐν ὑμῖν. In nonnullis impressis codicibus legitur ἐν ἡμῖν, *Inter nos*, vt sit hic sensus, Vobis Galatis proponitur Christus amplectendus, quem nos Iudæi crucifiximus, & sinitis vos à Iudæis istis fascinari?

	Graece		Latine		Vetus interpres
2	Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;	2	Hoc solũ cupio discere ex vobis, Ex operibus Legis ⁚Spiritum accepistis, an ⁚ex fide per auditum percepta?	2	*Hoc solum à vobis volo discere, Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?*
3	Οὕτως ἀνόητοί ἐστε; ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;	3	Adeo amentes estis? quum spiritu inceperitis, nunc ⁚carne ⁚perficimini?	3	*Sic stulti estis vt quum spiritu cœperitis, nũc carne consummemini?*
4	Τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ; εἴγε καὶ εἰκῇ.	4	Tam multa passi estis frustra? ⁚si modò etiam frustra.	4	*Tãta paßi estis sine causa? si tamen sine causa.*
5	Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;	5	Qui igitur subministrat vobis spiritum, & efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis, ⁚an ex fide per auditum percepta *subministrat?*	5	*Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex auditu fidei?*
6	Καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	6	⁚Sicut ‖ Abraham credidit Deo, ⁚& imputatum est ei pro iustitia.	6	*Sicut Abraham credidit Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.*

Gen.15.6
rom.4.3
iac.2.23

2 *Spiritum*, τὸ Πνεῦμα. Nouum argumentum ab effectis sumptum. Vocat autẽ Spiritum, Spirituales illas gratias quibus obsignata erat in Galatis Euangelii prædicatio, vt Mar. 16.17, Act. 15.8, 1. Corinth. 1.5 & 7. Neque verò duntaxat spiritualia illa dona, veluti linguarum, & prodigiorum, intelligo hoc nomine, sed omnes in genere Spiritus sancti effectus, inter quos etiam numero patientiam in afflictionibus, quarum fit mentio in proximo versiculo. *Ex fide per auditum percepta*: ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Erasmus in hunc locum scribens, *Iam illud*, inquit, *Ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus est insolens. Neque enim vt Græci famam siue rumorem ἀκοὴν vocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, Ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, non est ex Lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentem? Auditus occisi regis consternauit populum. pro eo quod erat, Rumor de rege occiso.* Hæc ille: quæ sanè non intelligo. nam ἀκοὴν pro rumore perabsurdum fuerit accipere hoc in loco: & auditionem Latini pro rumore & fama elegãtius etiam dicunt quàm Græci ἀκοὴν. Significat autem hoc in loco Fides μετωνυμικῶς (vt suprà, 1.23, & 1. Tim. 4.1) doctrinam ipsam salutis per fidem in Christo obtinendæ: cui Paulus opponit opera Legis, id est doctrinam pseudapostolorum, qui Legem cum Christo docebant concurrere. Ἀκοὴ verò mutuam quidem habet relationem ad prædicationem, sed non omnis audit cui prædicatur, quum omnes non habeant aures ad audiendum. Itaque non satis ἐμφατικῶς conuertit Erasmus, *Ex prædicatione fidei*: quanuis interdum ἀκοὴ pro annuntiata doctrina, nec tamen per fidem apprehensa, vsurpetur, vt Iohan. 12.3,8, ex Esaiæ cap. 53.1, quia videlicet duplex est audiendi modus. Itaque Iohan. 6.45, non dicitur simpliciter, Omnis qui audiuit, venit ad me, sed, Omnis qui audiuit & didicit.

3 *Carne*, σαρκί. Carnem vocat ceremonialia opera externa, à Christo abrogata, & ne tum quidem quum vigebant, aliter ad iustitiam quàm sacramentaliter, conducentia. Etsi enim Paulus Legis iustitiam opponens iustitiæ fidei, agit in primis de Lege ipsa morali, tamen certum est pseudapostolos occasionem istius legalis iustitiæ stabiliendæ, ex ceremonialis Legis obseruatione, quam inuehere volebant, arripuisse. Isti igitur carni Paulus opponit Spiritum, id est spiritualem Euangelii efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum sanctum, ac perficit, & sese tum etiam exerebat eximiis illis donis quorum fit mentio 1. Corinth. 12. *Perficimini?* ἐπιτελεῖσθε; Hæc erat pseudapostolorum doctrina: qui quum dicerent Christum nihil prodesse nisi accederet circuncisio, Legem sanè Christo non modò conferebant, sed etiam præferebant: quum Christo tantùm initia, Legi perfectionem iustitiæ tribuerent, vt qui salutem quærerent non in iustitia imputata, sed in inhærente: vt hodie quoque nostri Sophistæ, & noui Academici. Et obseruandum etiam est, pugnantia hîc committi: veluti si dicas, eum qui à luce cœperit illuminari, ad perficiendam lucem tenebras accersere. Annotat Chrysostomus præpositionem ἐπὶ significare Galatarum à vera doctrina defectionem, cui superuenerint pseudapostoli: ego malo ad ipsam falsæ doctrinæ summam referre, quam paulo antè exposui. Obseruat quoque Græcus scholiastes, Paulum passiuè dixisse ἐπιτελεῖσθε, quasi Galatis exprobrãtem quòd sinerent se pecudum instar arripi ab istis & circuncidi: quæ summa erat amentia.

4 *Si modò frustra*, εἴγε καὶ εἰκῇ. Si hoc accipiamus tanquam additum sit ab Apostolo ad mitigandam obiurgationem, omnino redundabit particula καί. de quo pleonasmo diximus Iohan. 6.25, in extrema annotatione, & 1. Cor. 15.29. Sin autem accipiamus tanquam hoc etiam addat pondus increpationi, non carebit sua emphasi: & rectè conuerterit Erasmus, *Si tamen & frustra*. Nam frustra fieri dicitur ex quo nullus percipitur fructus. At Galatæ à sana doctrina desciscentes, non modò nullum fructum percepissent ex ærumnis quas eius doctrinæ causa pertulerant, sed etiam magnam iacturam fecissent. Plus est autem lædi quàm iuuari. Syri autem interpretatio ואשתוף דין [*veschtuph den*,] nullo modo est admittenda quum nihil minus optarit Apostolus.

5 *An ex fide per auditum percepta*, [*subministrat?*] ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Conclusio secundi argumenti ab effectis. vide versiculum 2. Repetii verò verbum ἐπιχορηγεῖ, vt 2. Corinth. 1.6. Nec loquitur Paulus de se in tertia (vt aiunt) persona, (quod putauit Augustinus) sed de Deo, à quo promanat omnis efficacia prædicati Euangelii.

6 *Sicut*, καθώς. Non est imperfecta oratio, vt videtur prima fronte, sed cohæret hic versiculus cum γινώσκετε. Est enim antecedens noui enthymematis sumpti ab exemplo Abrahæ, in quo tractantur totius disputationis fundamenta, nempe promissiones Abrahamo factæ, & ab eo sibi & suis per fidem apprehensæ, vt explicatur copiosè Rom. 4.1, nisi malimus Apostolum reticuisse responsionem ad interrogationem præcedentem, cui responsioni confirmandæ adhibeatur hæc probatio ab exemplo Abrahami sumpta. Sed planior & accommodatior est prior interpretatio. Aliud enim est imputatam fuisse fidem ad iustitiam, quàm dona illa peculiaria sancti Spiritus accepisse, quod de Abrahamo non legimus.

Et imputatum est, καὶ ἐλογίσθη. Vide Rom. 4.3. Vt autem tota hæc disputatio per suas partes distributa, melius perspiciatur, eius seriem sic potius arbitror

disponendam quàm vt priore] harum annotationum editione scripseram. Ver.6, *Sicut Abraham*, καθὼς Ἀβραάμ. Conclusio quæ continetur versiculo nono, ex tribus antecedentibus mutuò cõnexis nascitur, quorum hoc est primum, Abraham ex fide iustificatus est, siue benedictionem consequutus. Non adhibet autem Apostolus aliam probationem, quoniam hoc enuntiat ipsis Scripturæ verbis. Ver.7, [*Ita*] *nostis*, γινώσκετε. Alterum antecedens, Ex fide æstimandi sunt filii Abrahæ. Ver.8. Tertium antecedens, Sicut benedicitur Abraham, ita benedicuntur omnes filii, id est, omnes populi, & additur superioris, (id est secundi) tum etiam istius (id est tertii) probatio, ex Gen.12.3. Ver.9, *Itaque*, ὥστε. Conclusio ex tribus superioribus antecedentibus nata, Ergo fides illud est per quod & Abraham ipse & in eo omnes benedicuntur qui benedicuntur. Ver.10, *Nam quotquot*, ὅσοι γάρ. Aliud antecedens, quod & ipsum refertur ad conclusionẽ superiore versiculo proximo comprehensam, & in medio duorum enthymematum positam. Est autem eiusmodi enthymema, Maledicuntur qui sunt ex operibus Legis: ergo benedicuntur qui sunt ex fide. *Scriptum est enim*, γέγραπται γάρ. Probatio antecedentis. Est autem talis integer syllogismus, Maledicti sunt qui totam Legem non implent: nullus implet totã Legem: ergo omnes sunt maledicti. Ver.11 & 12, *Nullum autem*, &c. ὅτι δὲ οὐδείς. 5 Probatio assumptionis, Iustus ex fide viuet, ergo non ex Lege. Itaque non impletur Lex: nam si impleretur, vita esset ex Lege. Ver.13, [*At*] *Christus*, Χριστός. Anthypophora, Quomodo fide iustificatur qui in Lege maledictus pronuntiatur? Quia Christus qui fide apprehenditur, su10stinuit maledictionem nobis debitam. quod ex testimonio Scripturæ probat. Ver.14, Summa superiorum argumentorum, Ergo in vno Christo quærenda salutis benedictio, qua per fidem potitus est prior Abraham, deinde & nos potimur simili ratione. Sed loco illius pronominis 15 generalis Nos, seorsim ponit Gentes, & seorsim Iudæos quibus sese annumerat: quoniam sic concludit superiora vt iisdem verbis proponat quæstionem quam explicaturus est, num videlicet Gentes in præputio manẽtes possint in Abrahamo fideli benedici, quum ipse Abrahamus præ20terquam quòd fidelis fuit, etiam circuncisus fuerit.

Greek		Beza		Vulgata
Γινώσκετε ἄρα ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ.	7	∴ *Ita* nostis nempe, eos qui ex fide sunt, esse filios Abrahæ.	7	*Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ.*
Προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ, Ὅτι εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη. (Gen.12.3 eccle.44.20 act.3.25)	8	Prouidens autem Scriptura Deum ex fide iustificaturum Gentes, ∴ antè euangelizauit Abrahæ, ‖ Benedicẽtur, *inquiẽs*, ∴ in te omnes Gentes.	8	*Prouidens autem Scriptura quia ex fide iustificat Gentes Deus, prænũtiauit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes Gentes.*
Ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ.	9	∴ Itaque qui ex fide *sunt*, benedicuntur cum fideli illo Abraham.	9	*Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.*
Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσίν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι αὐτά. (Deut.27.26)	10	Nam quotquot ex operibus Legis sunt, sub execratione sunt. Scriptum est enim, ‖ Execrabilis ∴ quisquis non manserit in omnib' quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.	10	*Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt. scriptum est enim, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.*
Ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ Θεῷ, δῆλον· ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. (Abac.2.4 rom.1.17 heb.10.38)	11	Nullum autem per Legem iustificari apud Deum, manifestum *est*: ∴ quoniam ‖ iustus ∴ ex fide viuet.	11	*Quoniam autem in Lege nemo iustificatur apud Deũ, manifestum est: quia iustus ex fide viuit.*
Ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· ἀλλ' Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. (Leuit.18.5)	12	Lex autem ∴ non est ex fide: sed ‖ Qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.	12	*Lex autem non est ex fide: sed Qui fecerit ea, viuet in illis.*
Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κα-	13	∴ *At* Christus nos redemit ab	13	*Christus nos redemit de*

---

7 [*Ita*] *nostis nẽpe*, γινώσκετε ἄρα. Loquitur vt de re minimè dubia, quam tamen postea confirmabit. Vulg. *Cognoscitis ergo*. quod non probo: ne hiet superioris versiculi cõstructio, quam supplere non possis nisi admodum dura ellipsi. quamobrem etiam multo minus accipi debet γινώσκετε imperandi modo. vt habent nonnulli veteris editionis Latinæ codices. Ideo addidi particulam ITA, quæ sæpissimè subauditur apud Hebræos in collatione similitudinis, vt alibi sæpe annotauimus.

8 *Prouidens*, προϊδοῦσα. De Scriptura loquitur ἀνθρωποπαθῶς. *Antè euangelizauit*, προευηγγελίσατο. Vulg. *Prænuntiauit*. Eras. *Prius rem lætam nuntiauit*. Ego libens retinui Euangelizandi verbum, quod sepe iam diximus peculiariter consecratum doctrinæ de gratuita per Christum recõciliatione: & puto Apostolum de industria hoc vsurpasse vt hanc doctrinam ostenderet minimè nouam esse, sed ipsi etiam Abrahamo patefactam: cuius exemplo abutebantur pseudapostoli vt circuncisionem cum gratuita iustitia copularent: quum ante circuncisionem dicatur iustificatus Abraham per fidem. Addita autem præpositio πρὸ respicit tempus exhibiti Christi, cuius diem vidit Abraham, & gauisus est. *In te*, ἐν σοί. i. Non per te, sed (vt mox explicatur) quia in filiis tuis recensebũtur omnes credentes, vt tecum fiant eiusdem benedictionis participes. Benedictionis autẽ nomen quũ variè accipiatur, hîc declarat gratuitã ex fœdere adoptionẽ, cui opponitur maledictio. Et diuinè prorsus dixit σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ, cum fideli Abraham, non autem διὰ τοῦ πιστοῦ Ἀβραάμ, id est, per fidelem Abraham, vt intelligamus benedictionem non manare ab Abrahamo, sed ab eo per quem Abraham ipse cum posteris benedicitur, à Deo videlicet gratis per Christum. *Omnes*, πάντες. ergo & ipsi Iudæi.

25 10 *Quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis*, ὃς μὴ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου. Hebræa habent Deut. 27. 26, אשר לא יקים את דברי התורה הזאת [*ascher lo jakim eth dibre hattorah hazoth*,] id est qui non firmarit verba Legis huius. itaque Græcus 30 interpres non numerauit verba, sed sensum spectauit. Nam magna vis est verbi יקים [*jakim*:] quamobrem non contentus dixisse ἐμμένει (id est quasi fixus manet) etiam addidit particulam vniuersalem. Iam verò siquis obiiciat Paulum illam addere de suo, in qua totum pondus argumen35ti versatur: respondeo, apud Mosen indefinitam enuntiationem æquipollere vniuersali, quum præcedat particularium enumeratio. Et suspicatur Hieronymus vniuersalem particulam à Iudæis fuisse malitiosè expunctam.

11 *Quoniam*, ὅτι. Claromontanus codex scriptum ha40bet γέγραπται γὰρ ὅτι, *Scriptum enim est, Iustum ex fide victurũ*, quod sequutus etiam est Syrus interpres. *Ex fide*, ἐκ πίστεως. i. διὰ τῆς πίστεως. Nam ἐκ non declarat hoc in loco materiam, sed instrumentum. Hinc etiam liquet, in priore membro, ἐν νόμῳ non conuertendum esse In Lege, sed Per 45 Legem. Vide Rom.1.17.

12 *Non est ex fide*, οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως. Id est non pronuntiat iustũ eũ qui credit, sed qui fecerit quod ipsa præcipit.

13 [*At*] *Christus*, Χριστός. Omnino requiritur coniunctio δὲ, vel ἀλλά, quam expressimus. & quam etiam legit 50 aut adiecit Syrus interpres.

ράσεως τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.

14 Ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως.

15 Ἀδελφοί, κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται.

16 Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐρρήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει, Καὶ τοῖς σπέρμασιν ὡς ἐπὶ πολλῶν· ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός.

execratione Legis, dum pro nobis factus est ¨execratio: scriptum est enim, ‖ ¨Execrabilis quisquis pendet in ligno.

14 Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, ¨& vt promissum illum Spiritum accipiamus per fidem.

15 Fratres, ¨humano more loquor, ‖Hominis licet ¨pactionem ¨auctoritate confirmatam nullus ¨abrogat, aut *aliquid ei* superaddit.

16 Abrahæ verò dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, ¨Et seminibus, vt de multis: sed vt de vno, Et semini tuo, ¨qui est Christus.

maledicto Legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est, Maledictus omnis qui pendet in ligno.

14 Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: vt pollicitationẽ Spiritus accipiamus per fidem.

15 Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit, aut superordinat.

16 Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in vno, Et semini tuo, qui est Christus.

Heb.9.17

Execratio, κατάρα.i. Execrabilis, vt δόξα pro glorioso, 2.Cor.3.9. Sed ista permutatio magnã habet emphasin: velutì si scelus pro scelerato dixeris. Vulg. *Maledictũ*. quo nomine apud Latinos cõuiciũ significatur. de qua interpretatione mox dicã. *Execrabilis quisquis pẽdet in ligno*, ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Hebræa veritas habet Deut. 21.23. קללת אלהים תלוי [*killath Elohim talui*] id est maledictio Dei *est* qui est suspensus. Alii conuertunt Ob maledictionem Dei, id est quia maledixit Deo, suspensus est. Alii, quia קלל [*killel*] in Piel accipitur pro conuiciari, קללת [*killath*] verterunt ὕβριν, quidam λοιδορίαν: sed omnes hæ interpretationes eò recidunt vt dicatur peculiari quadam ratione hoc supplicii genus fuisse diuina lege peculiari quadam infamia notatum. Sed & apud Latinos abire in malam crucem iubentur quibus exitium imprecamur summo cum dedecore coniunctum. Et fatentur Iudæi hoc supplicium de blasphemis & idololatris propriè sumptum fuisse, vt qui omniũ flagitiosorũ essent maximè infames. Etsi.n. damnatos nõ crucifigebant, sed lapidatos palo affigebant: (vt quidem tradunt ipsorum Rabini) tamen, quod ad rem ipsam attinet, idem est ignominiæ genus, ex ligno suspẽdi. Itaque miror Hieronymum laborare ne Christus dicatur maledictus, & Erasmum hîc nescio quem tropum quærere. Imò verò in eo posita est tota nostra spes, in eo apparet Dei charitas infinita, in eo sita est salus nostra, quòd Deus noster verè & sine tropo effuderit omnem iram in Filiũ suũ, verè & sine tropo sit eum, quatenus vas noster erat, in carne nostra execratus, vt nos reciperet in gratiam: verè denique & sine tropo Christus sit pro nobis factus execratio: adeo quidem vt nisi Christus etiã fuisset Deus, permansurus in ea execratione fuerit in æternum, vnde nobis euasit. Nam alioquin si ficta est Filii obedientia, & ficta quoque spes gloriæ quam expectamus. Sed considerandus hîc est Christus cum iis qualitatibus quas habet nõ in sese, sed ex imputatione pro mediatoris officio: quam conditionem vltro subiit vt nos vicissim eadem prorsus ratione, id est per imputationẽ eorum quæ ipsius propria sunt, iustificati, fieremus ipsius fratres, ac eiusdem regni cohæredes. Tantum abest igitur vt epitheto illo Iudæorum quo Christum Dominum nostrũ vocant תלוי [*talui*,] offendar, quod ad rem ipsam attinet, vt cõtrà, sicut Iudæorum os illud blasphemum & impium toto pectore detestor, ita nihil existimem pretiosius aut magis honorificum de ipso dici posse, qui nostri causa factus sit Patri obediens vsque ad mortem, mortem, inquam, crucis: vnde liberatus, consequutus est nomen supra omne nomen.

14 [*Et*] *vt promissum*, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος. Vulgata, *Vt pollicitationem Spiritus*. Erasmus, *Vt promissionem Spiritus*. Ego verò primùm omnium addidi copulam ex qua intelligatur alterum esse hoc membrum conclusionis. Manifestè enim distinguit τὰ ἔθνη, id est Gentes, ab Israelitis, quibus sese accenset, & apud Hebræos vsitatam esse hanc ellipsin sæpe iam diximus. Deinde promissionem Spiritus accipio pro Spiritu promisso, quem Hebraismum annotauimus Matth.24.15, & Act.2.33. Spiritus autem nomine intelligo nouum fœdus siue Euangelium, quatenus Legi opponitur. qua de re vide Rom.2.27, & 2.Cor.3.6. Nisi Spiritum ipsum malimus significari, qui promissionem obsignat in cordibus nostris. Sed notandũ est in primis nomen ἐπαγγελίας, quo non quæuis promissio, sed quæ merè gratuita est, significatur. qua ratione opponitur Legi: nam Lex promissiones quidem habet, sed addita conditione, vel præstandæ totius Legis, vel luendæ transgressionis. Itaque διαθήκη pollicitationẽ potius quàm pactum declarat in hac tractatione, vt quidem ista distinguuntur ab Vlpiano l. Pactum, D. De pollicitationibus. Vide Act.2.39.

15 *Humano more loquor*, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. Id est, Vtar exemplo quod petam ex medio & promiscuo hominum vsu: vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominũ pactis. Vulg. & Eras. *Secundum hominem dico*. Vide Rom.3.5.

Pactionẽ, διαθήκην. Heb. ברית [*berith*] de quo vocabulo alibi diximus. Vulgata & Erasmus *Testamẽtum conuertunt*, nimium angusta significatione. Hîc enim declarat διαθήκη idem prorsus quod συνθήκη, id est, *Pactum conuentum*.

Authoritate confirmatam, κεκυρωμένην. Id est (vt vulgò loquuntur) authenticam. Necesse enim est eum qui paciscitur quidpiam, ius id faciẽdi habere, & id interuenire quo sit rata conuentio. Vide 2.Cor.2.8. Vulg. *Et confirmatum*. Erasmus, *Tamen si sit comprobatum*. *Abrogat*, ἀθετεῖ. Id est ἀκυροῖ, irritum facit, vt infrà, ver.17. Neque enim ab iis quæ rite pacta sunt ac conuenta licet recedere, ex ipso etiam Gentium iure. neque quicquam addere aut detrahere fas est præter contrahentium, & eorum quorum interest, voluntatem. Vulg. *Spernit*. Eras. *Reiicit*. Vide suprà, cap.2.21. Est autem in hoc versiculo prosyllogismus à comparatis sumptus, cuius duo sunt membra: vnum, Pacta hominum quæ ritè inita fuerint, firma ac rata haberi, vt ab illis discedere non liceat. ergo multo magis rata est ac constans Dei promissio facta Abrahamo. Alterum, Non licet pactis hominum rectè initis quicquam adiicere. Ergo, multo minus pacto Dei quod cum Abrahamo solenniter iniit. Ex his verò consequitur, nec Lege abrogari pactum promissionis, nec Legem pacto promissionis superadditã, vt quicquam ei deroget, aut quicquã suppleat.

16 *Et seminibus*, καὶ τοῖς σπέρμασιν. Nõ modò absurdum est, sed etiam blasphemiæ proximum quod annotat Hieronymus (vt Erasmus obseruauit) Paulum videlicet hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis: atque ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundum hominem dico. Negat enim vsquam seminis vocem poni in literis sacris nisi numero singulari: & tamen, inquit, hoc torquet Apostolus velut in argumentum, quo doceat promissum hoc in solũ Christum cõpetere. Hæc Eras. ex Hieronymo: à quo sanè miror tã absurda támq. profana proficisci potuisse. Nã (vt taceã quàm incõmodè interpretetur, *Secundum hominem dico*, quod & Erasmus obseruauit) si hæc vera sunt, vbi veritas illa diuina quæ ineptis atque adeo falsis argumentis hominum imperitiam eludat? vbi grauitas illa Apostolica? vbi Paulina δεινότης in tanto præsertim argumento? Deinde quorsum hoc ad stupiditatem Galatarum eludendam, quum Paulus ad Galatas quidem scribat, sed totis interim lacertis aduersus Iudæos pseudapostolos certet? Absit igitur à nobis, absit vt ad istorum arcanorum tractationem animum istiusmodi adferamus. Certè quũ putat Hieronymus seminis vocabulum à Pau-

lo torqueri vt doceat in ſolum Chriſtum competere, ſatis indicat ſe nunquam ſatis conſideraſſe quid ſit Paulo propoſitum. quo minus miror, eum, quum in certum ſcopum non ferretur, à recta via aberraſſe. Putauit enim de eo laborare Paulum vt oſtendat, promiſſione illa quam ſæpe repetit, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, vnum Chriſtum ſignificari: quia non dictum ſit *In ſeminibus*, ſed *In ſemine*. Et hîc inſurgunt Iudæi, clamitantes Paulum ineptè Seminis nomen vni accommodare, quum ſit collectiuum nomen. qua de re etiam aliquid ſcribere conſtitui, vt obſcurum hunc locum & ipſe illuſtrem pro virili. Primùm igitur hoc dicô, Seminis nomen ita eſſe collectiuum vt tamen vni interdum tribuatur, vt Gen.4.25. Quid enim? an audebunt vel ipſi Iudæi dicere eum ſine ſemine mortuum qui vel vnum dũtaxat filium reliquerit? Minimè certè opinor. neque enim Hebręis זרע [*zerah*] aliud ſignificat quã prolis vox Latinis, vt in illo Virgilii verſiculo, -- *& pulchra faciat te prole parentem*. Ergo non ſatis eſt dixiſſe nomen Seminis eſſe collectiuum, niſi probetur ita eſſe accipiendum eo loco quem tractat Apoſtolus. In eo verò non modò aſſentior Hieronymo, ſed etiam id arripio vt germanam huius loci ſententiam exponam. Nec enim Apoſtolus (vt mihi quidem videtur) hîc tractat promiſſionem illam, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, ſed illam in primis, ERO DEVS TIBI ET SEMINI TVO, deinde reliquas in quibus Abraham & ſemen ipſius coniunguntur. quamobrem etiam plurali numero dixit Paulus ἐπαγγελίαι, promiſſiones, non autem ἐπαγγελία, promiſſio. Idque ita eſſe; primùm ex verbis ipſis apparet, deinde ex Apoſtoli ſcopo. Nam quod dicit Apoſtolus καὶ τῷ σπέρματί σου, aliter accipi non poteſt quàm tertio caſu, ſicut etiam τῷ Ἀβραάμ: vt omnino præter Apoſtoli ſententiam Eraſmus conuerterit, *Et in ſemine tuo*: quum rectè (ſic etiam hunc locum citante & explicãte Auguſtino, tractatu in Ioh.12) vertiſſet Vetus interpres, *Et ſemini tuo*: & ipſe paulo antè, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, nõ ſit interpretatus, *Et in ſemine eius*. ſed rectè omnino, *Et ſemini eius*. Cedò verò, quis eſt Apoſtoli ſcopus? nempe vt doceat exemplum Abrahami per vnam fidem iuſtificati, rectè applicari tum Gentibus, tum Iudæis, vt nulla circuncisionis habita ratione, in ſolo Chriſto, Patris ſui exemplo, omnes credentes benedicãtur. Itaque quos ſigillatim verſ.14. cõſiderarat (vt antè expoſuimus) eos iam in vnum corpus inſtituit coniungere, vt vnum communem patrem Abrahamum habeant, cum quo benedicãtur vnius & eiuſdẽ promiſſionis virtute. Vt autem hoc ita faciendum eſſe oſtendat, primùm ſibi viam præmuniit huius capitis verſiculo 8, ne Iudæi queri poſſent Gentes ad promiſſionem non pertinere: quanuis hoc potuerit aſſumere ex hypotheſi, quoniam cum Iudæis prorſus incredulis diſputabat, ſed cũ iis qui ex circunciſione crediderant, neque dubitabant quin Chriſtus is eſſet in quo benedictionem omnes conſequerentur: ſed Legis fœdus cum gratuito pacto, id eſt mortem cum vita, coniungebant. Nũc verò fortius etiam pugnat, ex ipſa videlicet fœderis formula, Dixit Dominus inquit, ſe fore Deum Abrahami & ſeminis eius. Oportet igitur, quum & Gentes & Iudæos docuerimus in Abrahamo per fidem benedici, vt vtrique in vnum corpus coaleſcant, quod vno Seminis nomine collectiuo ſignificatur: id eſt, vt communis aliqua ſit ratio qua & Gentes & Iudæi communi nomine ſeminis in hac pactione ſignificentur. Nam alioqui Abraham haberet plura ſemina, vnum videlicet Iudæorum, alterum Gentium, ideoque promiſſio facta eſſet numero plurali Abrahamo videlicet & ſeminibus eius, non autem ſingulari numero, Abrahamo & ſemini eius. At enim, dices Hebræis זרע [*zerah*] i. ſemen, pro hominis prole nũquam dicitur numero multitudinis. Reſpondeo, mirum id non eſſe, quum nunquam hoc vſuuenire potuerit vt eodem patre non filii diuerſa ratione ſint filii: quod ni ita foret, proculdubio זרעים [*zerahim*] etiã multitudinis numero non minus quàm משפחות [*miſchpechoth*] & תולדות [*toledoth*] dicere liceret. Eadem autem eſt ratio ſpiritualis cognationis de qua hîc agitur. Nam ſi alia ratione Iudæi eſſent ſemen illud Abrahæ ſpirituale quàm Gentes, dicendum fuiſſet, Ero Deus tuus & ſeminum tuorum, non autem & ſeminis tui. Ergo (vt tandem finiam) firmũ & cum ſuperiore diſtributione prorſus cohærens eſt hoc Pauli argumẽtum, contrà quàm putauit Hieronymus: nec quicquam hîc habent quod obiiciant pſeudapoſtoli vel Iudæi, quum eo ipſo nitatur Pauli argumentum quòd ſeminis nomen ſit collectiuum. vt iam vna duntaxat quæſtio ſit, Chriſtúſne, ſiue fides ſiue promiſſio, an verò Moſes, ſiue opera, ſiue Lex, ſit iſtius coniũctionis & coagmentationis vinculum: an verò partim illa, partim iſta. Quòd ſi ad hunc ſcopum ſequentia duo argumenta referas, quæ in verſiculo 18 deſinunt, & præterea ſepares obiectionem quæ à verſiculo 19 incipiens, in 25 terminatur: tum demum intelliges quomodo cohęreat concluſio quæ à verſiculo 26 ad finem vſque capitis explicatur. *Qui eſt Chriſtus*, ὅς ἐστι Χριστός. Referri quidem poteſt relatiuum ὅς ad σπέρμα, ex Græcorum idiotiſmo, ſed commodius (meo iudicio) coniunxerimus cum ἑνός: vt ſit hæc ſtructura orationis, Nõ dicit, ET SEMINIBVS, vt de multis: ſed *dicit*, ET SEMINI TVO, vt de vno, qui eſt Chriſtus. Obiecit autem hic locus errorem iis qui putarunt Paulum de vna Chriſti perſona diſſerere, quum potius de duobus populis, id eſt Gentib. & Iudæis, agat, in vnã ſobolis Abrahami veluti maſſam redactis, vt ſuperiore annotatione diximus. Cur ergo, inquies, Chriſtum nominat Paulus? Reſpondeo, Quia proprium hoc eſt totius collecti illius corporis nomen, cuius caput & vita eſt Chriſtus, membra autem ſunt fideles, partim ex Iudæis, partim ex Gentibus in illo aggregati. Ergo ſi Iudæos & Gentes dixiſſet, præterquam quòd caput vitámque huius corporis prætermiſſet, non nominaſſet totum ipſum, ſed aliquotas dũtaxat eius partes. Quid ſi verò Eccleſiam dixiſſet? Reſpondeo, ne hoc quidem nomine corpus ipſum totum niſi συνεκδοχικῶς ſignificari, quum Chriſtum cum viro, Eccleſiam cum ſponſa comparet Apoſtolus. Deinde quum hoc loco probare conſtituerit Apoſtolus vnum Chriſtum eſſe membrorum iſtius corporis vinculum, meritò Chriſtum ipſum nominauit: eo nomine non ſolùm caput, ſed membra cum ſuo corpore coniuncta deſignans. vt diſertè ſignificat in huius tractationis concluſione, verſu 28, quum inquit, Vos enim omnes vnus eſtis in Chriſto Ieſu. Hinc ductæ ſunt illæ formulæ, Vnum cum Chriſto fieri, In Chriſto eſſe, & Chriſtũ in nobis eſſe, in Chriſto eligi, vocari, iuſtificari, viuere, Cum Chriſto mori, crucifigi, ſepeliri, reſurgere, & alia multa: vt quod dicitur Eph.3.6, Gentibus patefactum Euangelium, vt fiant cohæredes, cõcorpores, & conſortes promiſſionis in Chriſto. Sic etiam accipitur & explicatur Chriſti nomen 1.Cor.22.12, & Eccleſia dicitur corpus Chriſti, & cõplementum eius qui omnia in omnib. adimplet, Eph.1.23, quib. teſtimoniis hic locus mirè illuſtratur. Itaq. nemo putet me Chriſto quicquam hac mea explicatione detrahere quẽ ego in ſolidum omnia in omnib. fidelibus facio.

Τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστὸν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος οὐκ ἀκυροῖ, εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν.	17 Hoc autem dico, pactionem "antè confirmatam à Deo "reſpectu Chriſti, Lex quæ poſt annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritam, vt aboleat promiſſionem.	17 *Hoc autem dico, teſtamentũ confirmatũ à Deo, quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt Lex, non irritum facit, ad euacuandam promiſſionẽ.*

17 *Antè confirmatam*, προκεκυρωμένην. Vulgata omiſit præpoſitionem πρό, magno errore, quum in ea lateat vis argumenti ſumpti à temporis ſerie, cuius proſyllogiſmus explicatus eſt ſuprà, ver.15. *Reſpectu Chriſti*, εἰς Χριστόν. Sic legit Syrus etiam interpres. Eraſ. *Erga Chriſtum*, admodum obſcuré. Significat enim Apoſtolus (quod etiam antea probauit) pactum illud cum Abrahamo gratis initum, in vnum Chriſtum ferri, in quo vno videlicet colligatur tum ex Iudæis tum ex Gentibus vnicum illud in Chriſto ſemen Abrahæ, 2.Cor.1.20. & ita etiam loquitur infrà, ver. 24. At Vetus interpres totum hoc prætermiſit, in quo tamen controuerſiæ cardo vertitur. Argumentatur enim Paulus ex hypotheſi aduerſus eos qui ex circunciſione crediderant, ac proinde Chriſtum pro Meſſia ac benedictionum ſcopo agnoſcebant. Hoc igitur poſito ac conceſſo, quæritur an is vnus omnes credentes faciat benedictionis Abrahami participes, an verò Lex Chriſto ſit adiungenda, vt iſti volebant qui Chriſtum dicebant nihil prodeſſe niſi Lex Moſis ſeruaretur. Chriſtum vnum id efficere probat Paulus, quòd pactũ Legis ſit pacto promiſſionis poſterius

non possit autem dici prius pactum posteriore abrogatum quin dicatur posse irritum fieri quod semel Deus in æternum confirmauit. Est autem id perabsurdum atque adeo impium.

Εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας· τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι' ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ Θεός.	18	Nam si ex Lege est hæreditas, non iam ex promissione: Abrahæ verò per promissionem gratificatus est Deus *hæreditatem.*	18	*Nam si ex Lege hereditas, iam non ex promissione: Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus.*
Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται· διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου.	19	Quid igitur Lex? Transgressionum gratia addita est, vsquequò venisset semen illud cui facta est promissio: *Lex inquam*, ordinata per Angelos, per manum internuntii.	19	*Quid igitur Lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semẽ cui promiserat: ordinata per Angelos in manu mediatoris.*

18 *Nam si ex Lege*, εἰ γὰρ ἐκ νόμου. Probatio consequutionis, quæ non potest consistere nisi Lex & Promissio (id est benedictio gratuita) opponantur. Quid si verò Lex nihil aliud est quàm explicatio promissionis? Respondet Paulus, hæc duo, nempe benedictionem ex Lege debitam, & benedictionem gratis datam, ita esse inter se contraria vt cõsistere simul nõ possint. Nomine igitur hęreditatis significatur ius seminis, vt Deus sit Deus noster, id est, vt ex pacti formula, cum Abrahamo fideli fideles & ipsi benedicamur, vt Rom.4.13. Deinde notanda est propria significatio ἐπαγγελίας, de qua diximus suprà, ver.14, & Act.2.39. Attingit autem paucis Apostolus hoc argumentum, partim quòd studeat breuitati in hac epistola, partim quòd illud antè pertractarit hoc ipso capite.

19 *Quid igitur Lex?* τί οὖν ὁ νόμος; Prima obiectio, Si promissio illa sufficiebat, quorsum igitur lata est? Hanc verò obiectionem ita diluit Apostolus vt nouum etiam argumentum adferat à fine sumptum, quo probatur non posse dici additam Legem vt benedictio antea promissa, vel eo facilius nobis contingeret partim per fidem, partim per Legem: vel in solidũ per Legem, irrita facta promissione priore, nobis daretur. Qui enim id fieret, inquit Apostolus, quum Lex potius posita sit hominibus redarguendis, vt ad promissionem tanto cupidius respicerent? *Transgressionum causa*, τῶν παραβάσεων χάριν. 1. Vt homines intelligerent patefactis transgressionibus, se sola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat & promiserat, seruari, ac proinde omnes in Christum respicerent. *Semen illud cui facta est promissio*, τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται. id est, Donec diruta macerie surgeret plenum semen illud coagmentatum ex vtrisque, vt explicatur Ephes.2.14. Ergo appellatione Seminis non significatur vnicus Christus per se, sed cum suo corpore (id est cum Ecclesia) coniunctus: sine quo vicissim non potest Ecclesia considerari, vt 1, Cor.12.12 & 27, Ephes.1.23, & 3.6, & 4.12. Denique clarè id explicatur infrà, 23, vbi dicuntur Iudæi fuisse quasi præsidio Legis constricti antequam venisset fides. Est enim mutua inter fidem & semen (id est fideles) relatio, à quibus separari non potest Christus, illius obiectum, & istorum caput, cuius Spiritu membra omnia in vnum corpus coniuncta viuunt. Quid igitur? (dicet aliquis) ante Christi aduentum nullum erat semen Abrahæ, & tandiu suspẽsa est promissionis efficacia? Immò verò semper aliqua fuit Ecclesia. Fide placuerunt Abel, Enoch, Noe, Abraham & alii sancti Patres. Christus enim fuit heri vt est hodie. Sed omnes tamen isti veluti sub crepusculo matutino fuerunt, sole ipso nondum exorto: quum nos Christi aduẽtum sequuti in meridiem incederimus. Comparatè igitur dicitur semen & fides nondum venisse illo tempore, & sancti illi non accepisse promissionem, Heb.11.39. Deinde antè palàm ac plenè communicatum cum Gentibus Euangelium, nondum aduenerat semen illud Abrahæ, quatenus omnes terræ Gentes complectitur. Constituit enim Dominus suis beneficiis sua momenta. [*Lex, inquam*] *ordinata*, διαταγείς. Id est, imperata siue edicta, cuius videlicet tradendæ internuntio Mosi, Angeli, non auctores, sed ministri fuerunt. Nam præpositio διὰ instrumentum declarat hoc in loco, non autem efficientem causam primariam. vide Act. 7.53. Cæterùm non placet mihi Hieronymi expositio, pro simplici traiectione triplicem aut etiam quadruplicem constituentis. Sic enim hæc ordinat, Lex posita est in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per Angelos, donec veniret semen cui promissum erat. At ego ipsam collocationem Apostoli sequor, vtpote planam ac perspicuam. Repetii tamen Legis nomen per epanalepsin, propter interiectum membrum inter προσετέθη & διαταγείς. *Per manũ internuntij*, ἐν χειρὶ μεσίτου. Heb. ביד [*beiad*,] id est per manum, idem declarat atque opera & ministerio, vt Act.7.25. Pro mediatore Erasmus intercessorem cõuertit: quod non satis conuenit, quum Latinis dicatur intercessor qui se opponit, quod aiunt: hîc verò de eo agatur quo intermedio vsus est Dominus vt consilium suum exequeretur, nedum vt is Domini consilium impediret. Castellio maluit sequestrem interpretari: quo vocabulo vsus est interdũ Tertullianus, sed quũ de Christo agitur: quod & ipsum nolim temere imitari. Ego malui internuntium dicere hoc in loco, non vt innouarem vocabulũ theologorum auribus familiare, sed vt Mosen à Christo distinguerem. Verùm in reipsa explicanda maior est controuersia. Nam plerosque video tum veterum tum recẽtiorum, & quidem in primis doctissimum interpretem D.I.Caluinum, meum in Domino parentem, (cuius tanti est apud me memoria, sicuti esse debet, vt vel ob hoc penè vnum mihi in hac vocatione viuendum putem, quòd illius memoria in tantis tempestatibus regi possim, nedum vt ab eo in doctrina ipsa dissentiam) hoc referre ad Christum, vnicum illum Dei & hominum mediatorẽ. quorum auctoritati quãuis ne si velim quidem possim ego fidelium infimus, præiudicium adferre, tamen non pigebit exponere quibus rationibus existimem non posse ista de Christo intelligi, sed de Mose potius dici, vt etiam interpretatur Epiph. κατὰ Μανιχαίων, & Gennadius apud Græcum scholiasten. Primùm igitur, quanuis Deus nonnisi per Verbum sese patefecerit, tamen hæc formula ἐν χειρὶ (qua diximus non summam aliquam & αὐτοκρατορικὴν potestatem declarari, sed operam potius ac ministerium) non mihi videtur posse Filio Dei tribui nisi quatenus homo factus est. quæ consideratio nullũ hic locum habet, quum in Lege danda nihil magis q̃ terrifica & summa illa Dei maiestas emineat, qualis etiã erit secundus Christi aduentus. Manum autem fateor interdum quidem pro summa virtute, item pro ope & subsidio accipi: sed quominus hoc loco ita explicetur impedit internuntii (siue malis, Mediatoris) nomen, qualitatem ipsam ministerii, nõ autem primariam causam declarans, siquis rem totam propius inspiciat. Præterea ita describitur hæc historia vt significetur istum, velut inferiorem, accepisse ab Angelis, vt superioribus, quod ad Israelitas adferret. Deinde, qua de re hîc agitur? nempe de Lege, & quidẽ non simpliciter, sed quatenus promissioni opposita, non modò non viuificat, sed etiam occidit. Eius igitur non modò administrationem, (quæ alibi dicitur mortis administratio, 2. Corinth. cap.3. versu 7) sed etiam primariam sanctionem, non video qua ratione possimus satis commodè illi tribuere quem, vt pacti promissionis vnicum mediatorem, videtur potius Apostolus ex diametro pacti Legis internuntio opponere. Præterea si de Christo hæc accipias quæ manifestè ad Legem pertinent, qua tandem ratione sequentia connectes? Hîc enim laborare necesse est duabus in reb. explicandis, quomodo videlicet à vetere pacto (loquitur enim de Lege) ad nouum tam subitò transeat Apostolus, si sequentem versiculum accipias de officio Christi, id est Deum cum hominibus conciliandi: vel, si duos populos intelligas, id est Iudæos cum Gentibus interueniente Christo, in vnum corpus coniungendos, (quod maximè videtur ad scopum pertinere) explicandũ erit cur tã cõcisè loquutus sit Apostolus, & quomodo ista cum præcedentibus & sequentibus cohæreãt: quæ nisi hoc ad Mosen referas, vix possint explicari. Imò etiam quærendum videretur qua ratione Paulus diceret Legem Christi ministerio datam, nec tamen vllã

Johãnes Caluinus.

eius rei probationem attexeret. Denique, si rei gestę historiam spectemus, manifestior erit allusio quàm vt ista negare possimus Mosi competere. Nam præterquam quòd is vbique dicitur Legis, mortis, literæ, carnis minister, (ex Iudæorum tamē hypothesi, & habita corruptionis hominum ratione: non autem Lege in seipsa vel ex recto vsu considerata, quatenus nimirū ad Christum ducit, vt postea Paulus explicabit: qua ratione tamen pædagogus vocatur) disertè narrat Moses ipsum, ita postulātibus Iudæis, quòd Dei vocem ferre nequirent, fuisse medium inter Deum & ipsos internuntium, vt Deuter. cap. 5. versu 5. & bis è monte descendentem, duas illas tabulas lapideas manibus suis à Deo nimirum per Angelorum ministerium acceptas, ad Israelitarum castra detulisse, vt Exodi cap. 32. vers. 15, & cap. 34. vers. 29. Ex his igitur concludo, ἐν χειρὶ μεσίτου, id est *per manum Mediatoris*, idem declarare atque διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος τοῦ Θεοῦ Μωσέως. id est, *per fidum Dei famulum Mosen*. Nam verbum עמד [hamad,] id est, per fistare, quod vsurpat Moses Deuter. 5. 5, & 31, principum apparitoribus conuenit, quibus nimirum vt ministris & internuntiis vtuntur.

Ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν.	20	⁘Internuntius autem, vnius non est: ⁘ Deus verò, vnus est.	20	*Mediator autem vnius non est: Deus autem, vnus est.*
Ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ; Μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη.	21	*Num* igitur Lex *addita est* aduersus promissiones Dei? Absit. ⁘nam si data fuisset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.	21	*Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit: si enim data esset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.*
Rom. 3. 9 Ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.	22	⁘Sed ‖ conclusit Scriptura ⁘omnia sub peccatum, ⁘vt promissio ⁘ex fide Iesu Christi daretur credentibus.	22	*Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.*
Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.	23	⁘Antequam autem venisset ⁘fides, sub Legis præsidio tenebamur conclusi ⁘in eam fidem quæ erat reuelanda.	23	*Prius autem quàm veniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat.*

20 *Internuntius autem, vnius non est*, ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν. Paulus arrepta occasione ex ipso ferendæ Legis modo, eam ostendit non modò non esse vinculum illud nostræ cum Deo coniunctionis, sed etiam certissimum esse signum nostræ ab illo alienationis. Cedò enim, quæ causa fuit cur in ferenda Lege sit adhibitus internuntius? Quia Deum vt terribilem ac formidabilem legislatorem ferre non poterat Israel. Ergo Lex illud non est quo Israel adiūgitur Deo, sed quo deterritus, internuntium requirit. Lex, inquam, non est appendix illius suauissimæ vocis, Sum Deus tuus, & seminis tui, qua nemo non alliciatur. Quanuis enim vtatur hoc prooemio, AVDI ISRAEL, EGO SVM DOMINVS DEVS TVVS, ea tamen est huius vocis maiestas quam ferre mortalis conditio non possit. Dicitur ergo internuntius non esse vnius, id est, eum nō indigere internuntio, qui vnus sit, siue cui prorsus conueniat cum eo cum quo agit: siquidem internuntiis apud eos demum egemus quibuscum ipsi conuenire non possimus, vel non audeamus, si nos inuitent. Itaque dicetur internuntius non esse vnius, sed minimùm duorum, & quidem inter se dissidentium. Nam omnibus linguis vsitatum est vt qui inter se amant, vnum esse dicantur. & præterea respexit Paulus Dei & hominis coniunctionem in Christo, cuius per fidem simus participes, vt Iohan. cap. 17. ver. 21, & 1. Corinth. cap. 6. 17, & 2. Petri 1. 4. Id verò quàm verum sit apparet ex Euangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatione. Nam pro eo quòd Lex nos perterrefacit, Spiritus docet nos clamare, Abba, Pater, & magna cum fiducia ad thronum maiestatis Dei perrumpere, vt filios decet de bona patris voluntate securos, vt infrà, ver. 26. 28. & 29. Euangelium igitur, illud vnum est quo fideles omnes in Christo coalescētes, benedictionem illam gratuitam percipiunt, *Ero Deus tuus & seminis tui*. Quo pudore ergo audent pseudapostoli Legem cum promissione coniungere, vt Christum officio suo spolient?

Deus verò vnus est, ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν. Alibi Apostolus aliquoties concludit, ex eo quòd Deus vnus est non tantùm Iudæorum, sed aliarum etiam gentium, vnam etiam esse fidem, qua Deus sit omnium Deus, quum Lex vnius tantùm sit Gentis. Sed mihi quidem nō videtur satis hoc quadrare huic loco. Vnus igitur Deus hîc esse dicitur per ἀντανάκλασιν, qui sit sui semper similis & semper idem: sicut de se testatur apud Malach. cap. 3. 6. eámque expositionem germanam esse apparet ex ea obiectione quæ cū hac appendice cohæret. Quæritur enim num Deus Legem ponendo, à seipso dissenserit, quandoquidem contraria est promissioni. Sed ea tamen appendix dupliciter potest applicari, nempe vel superiori argumento, vel sequenti obiectioni. Nam dixerat Apostolus non opus esse internuntio iis qui inter se consentiūt. Itaque Legem, quū per internuntium ferretur, nō fuisse consensus, sed discordiæ signum. Hîc verò excipere poterant Iudæi, hunc ipsum internuntium, accepta Lege, pacem sanxisse. Ideo, vt huic exceptioni occurratur, addit Apostolus, Deum sui semper similem esse. Itaque quum ex pacto promissionis vltro declarasset se Deum esse Abrahami & seminis ipsius, ídque in præputio, non potuisset nouum pactum inire quo prius antiquaretur: vnde rursus nascitur obiectio sequenti versiculo explicata. Sin autem hoc placeat sequentibus coniungere, ita cohærebunt, Si ita est, Paule, vt tu dicis, Legem datam esse vt transgressiones ac proinde iram Dei nobis detegeret, non autem vt nos Deo conciliaret, nempe Deus iratus erat: si iratus, vbi pactū illud promissionis præcedens? At Deus sui semper similis est: quod fieri non potest si, vt tu dicis, Deus mutato animo, per Legem iis maledicit quibus per promissionem benedixerat. Hinc ergo exoritur quæstio, sitne Lex abolēdæ promissioni lata, quod tamen iam antea docuerat fieri non posse, ver. 17.

21 *Nam si data, &c.* εἰ γὰρ ἐδόθη. Retorquet Apostolus argumentum in aduersarios. Nam si per Legem esset iustitia, (vt ipsi volunt) tum demum consequeretur, Deum, abolito priore pacto, alterum in eius locum sanxisse. quod fieri non potest, quum Deus sit vnus, suprà versu 20. & firmum fœdus gratuitum inierit cum Adamo & eius semine, suprà, ver. 17. Sed cur viuificationis & iustitiæ meminit? Quia Deū habere pro Deo suo, & Viuificari, Semen fieri Abrahæ & Iustificari, mutuò sese consequuntur. quam interpretationem non debuit Apostolus præterire.

22 *Sed conclusit Scriptura*, ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφή. Γραφὴν vocat Apostolus hoc ipsum quod alibi γράμμα vocauit, id est Legem, vt exposuimus Rom. 2. 27. Nūc demum autem Apostolus nodum soluit, quum inquit Legem quidem ostendisse maledictionem, nō tamen vt homines in ea deservrentur, sed vt intellecto periculo, ad vnicum remediū gratuitę promissionis accurrerent, Abrahami exemplo, qui per fidem est iustificatus. Sic ergo Lex repugnat promissioni vt tamen promissionem non aboleat, sed illi potius subseruiat: quum veluti pædagogi vice fungens, ad Christum adducat. Deus verò semper vnus & sui similis fuit. *Omnia*, τὰ πάντα. Id est, omnes homines, & quicquid ab hominibus proficisci potest. Itaque maior est emphasis quàm si πάντας, id est omnes, dixisset. *Vt promissio*, ἵνα ἡ ἐπαγγελία. Id est, id quod promissum est, μετωνυμικῶς. *Ex fide Iesu Christi*, ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vide de Rom. 3. 22. Est autem infinita quædam Pauli δεινότης, tot enthymemata vibrantis quot vocabula enuntiat. Nam opponit operum meritis, Fidem, Iesum, Dari, Credentes.

23 *Antequam autem*, πρὸ δέ. Vide suprà versu 19. *Fides*, ἡ πίστις. Id est Euāgelii & iustitiæ per id annuntiatæ patefactio. Legem autem ceremonialem appellat pædagogum, non quatenus opponitur Christo vt chirographū mortis: sed quatenus Christum expectatum adumbrabat.

In eam fidem, Εἰς πίστιν. εἰς cauſam finalem declarat. Fuit autem hoc adiiciendum neceſſariò, vt abſolueretur tractatio. Dicturi enim erant pſeudapoſtoli, Etiamſi iuſtitia non manat ex Lege, ſed ex gratuita in Chriſto promiſſione, quum tamen Deus, qui ſemper ſui ſimilis eſt, œconomiam iſtam Moſaicam conſtituerit, quæ ad Chriſtum adduceret, quo iure vis illam nunc abolere? quid iniqui petimus quum illam cum Chriſto coniungimus? Reſpondet Apoſtolus, temporariam fuiſſe illam œconomiam (quod ſuprà attigerat verſu 19) eámque idcirco cõparat cũ pędagogo: cuius dicti explicationem ſubiiciet proximo capite.

Ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν.

Ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν.

Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε.

Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα ἐστέ, καὶ κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

Κεφάλαιον δ.

Λέγω δὲ ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν·

Ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός.

Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι·

24 Itaq. Lex pædagogus noſter fuit ⁚in Chriſtum *reſpiciens*, vt ex fide iuſtificaremur.

25 At poſtquam venit fides, nõ amplius ſub pædagogo ſumus.

26 ⁚Omnes enim, filii Dei eſtis, per fidem in Chriſto Ieſu.

27 ⁚Nam quicunque ⁚in Chriſto baptizati eſtis, ⁚Chriſtum induiſtis.

28 ⁚Nõ eſt Iudæus neque Græcus, non eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus ac fœmina. omnes enim vos ⁚vnius eſtis in Chriſto Ieſu.

29 Quòd ſi vos *eſtis* Chriſti, nẽpe Abrahæ ſemẽ eſtis, & ſecundum promiſſionem hæredes.

CAP. IIII.

1 HOc autẽ dico, Quandiu hæres eſt infans, nihil differt à ſeruo, ⁚quanuis ſit dominus omnium:

2 Sed ſub tutoribus & curatoribus eſt, ⁚vſq. ad tẽpus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quum eſſemus infantes, ⁚ſub elementis mundi eramus in ſeruitutem redacti:

24 *Itaque Lex pædagogus noſter fuit in Chriſto, vt ex fide iuſtificemur.*

25 *At vbi venit fides, iam non ſumus ſub pædagogo.*

26 *Omnes enim filij Dei eſtis per fidem in Chriſto Ieſu.*

27 *Quicunque enim in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis.*

28 *Non eſt Iudæus neque Græcus, non eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus neque fœmina. omnes enim vos vnũ eſtis in Chriſto Ieſu.*

29 *Si autem vos Chriſti, ergo ſemen Abrahæ eſtis, ſecundum promiſſionem hæredes.*

CAP. IIII.

1 *DIco autẽ quãto tempore hæres paruulus eſt, nihil differt à ſeruo, quum ſit dominus omnium:*

2 *Sed ſub tutoribus & actoribus eſt vſque ad præfinitum tempus à patre.*

3 *Ita & nos, quum eſſemus paruuli, ſub elementis mundi eramus ſeruientes:*

24 *In Chriſtum* [*reſpiciens,*] εἰς Χριστόν. Vide ſuprà, verſiculo 17.

26 *Omnes enim,* &c. πάντες γὰρ, &c. Concluſio eſt ſuperioris proximæ tractationis. Frgo Chriſtus is eſt qui Iudæos & Gentes in vnum corpus ſeminis Abrahæ connectit. Itaque τὸ καθόλου tollit perſonarum diſcrimen, de quo mox verſu 28. Sic autem concipitur hæc concluſio vt ſimul ſeruiat probando illi quod dixerat de Lege ſuo tempore abroganda, quod ad œconomiam attinet: ideóque cauſalem particulam adhibet.

27 *Nam quicunque,* ὅσοι γάρ. Vide quàm breuiter & tamen circunſpectè argumentetur Apoſtolus. Repetebant enim circuncifionem pſeudapoſtoli iam inde vſque ab Abrahamo. Reſpondet Apoſtolus, Baptiſmum circunciſioni ſucceſſiſſe. *In Chriſto,* εἰς Χριστόν. Id eſt, Chriſti auſpiciis, vtque Chriſti fieretis participes. Vide Act. 19.3. Eraſmus hoc non legit. quod tamen in omnibus vetuſtis noſtris codicibus inuenimus. *Chriſtum induiſtis,* Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Metaphora ſumpta eſt à veſtibus, ex Hebręorum idiotiſmo, (vt diximus Luc. 24.49, & alibi ſæpe) ſed quæ myſterium noſtræ cum Chriſto coniunctionis quaſi oculis ſubiiciat. Oportet enim Eccleſiam Chriſto, tanquã veſte quadam operiri, & ſub eo deliteſcere, vt ſancta ſit prorſus & irreprehenſibilis, Epheſ. 5.27. Ideóque Apoſtolus ſemen Abrahæ vno Chriſti nomine ſignificauit, ſuprà, verſu 16. quod idem explicat proximo verſiculo. Cęterùm argumentatur Apoſtolus à ſigno ad rem, non vt impiam illam opinionem operis operati ſtabiliat, ſed quia ſolos fideles alloquitur, & verax eſt Deus in ſuis promiſſis, quorũ teſſeræ ſunt ſacramenta quæ vocamus.

28 *Non eſt,* οὐκ ἔνι. Sic etiam legitur Coloſſ. 3.11. Vereor tamen vt ἔνι pro ἐστὶ ſcriptum ſit librarium vitio. Eſt enim ratum admodum ἔνι pro ἔνεστι, pro ἐστι verò nunc non ſuccurrit exemplũ Græci vllius ſcriptoris: & in tertio membro ſcriptum inueni, in manuſcripto codice, οὐκ ἔστιν ἄρσεν. *Vnus,* εἷς. Id eſt vnius hominis inſtar, vt ſumma coniunctio ſignificetur. Vulg. *Vnum,* id eſt ἕν, eodem quidem ſenſu, ſed tamen non ita expreſſé. Nam omnes homines, velint nolint, ſunt vnum, id eſt vna res, ſpecie tenus. At non poſſunt eſſe vnus, id eſt quaſi vnũ indiuiduum, vt in Chriſto ſeruentur, niſi per eum ipſum Chriſtum. Neque tamen hoc in loco imaginanda eſt ſubſtantiarum commixtio, confuſio, aut naturalis etiam aliquis cõiunctionis modus: ſed hoc demum ſciendum, nos per fidem Chriſto ipſi vniri, Spiritus ſancti vinculo, vt bonorum ipſius fiamus participes: vt omnes fideles hac ratione ſint vnus Chriſtus.

29 [*Eſtis*] *Chriſti,* Χριστοῦ. Claromontanus codex habet, ídq. vt opinor, rectius, εἰ δὲ εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *Quod ſi vnus eſtis in Chriſto Ieſu,* id eſt vnicum illud ſemen quod in Chriſto coaluit.

IN CAPVT IIII.

1 [*Hoc*] *autem dico,* λέγω δέ. Nunc aggreditur quod attigerat verſu 24, mutato tantùm nomine. Quem enim illic vocarat pædagogum, hîc vocat tutorem vel curatorem.

Quamuis ſit, ὤν. Vulg. & Eraſm. *Quum ſit.* quod poni ſolet αἰτιολογικῶς. hîc verò intelligendum eſt ἐναντιωματικῶς, nempe nequis de vera conditione ſeruili putet loqui Apoſtolum. Agit enim de Eccleſia Iſraelitica, quæ & ipſa erat libera, & vna eſt cum Eccleſia Chriſtiana, ſi ius ipſum libertatis & conditionem perſonæ (vt ita dicam) ſpectes: ſin autem ætatem, & eius libertatis fruitionem, erat ſub Lege, tanquã pupillus ſub tutore, donec adoleuit. id eſt ad Chriſti vſque aduentum, quo tutela illa finiebatur.

2 *Vſque ad tempus quod pater præfin.* ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Hoc ideo additum eſt quoniam qui eſt ſub perpetua tutela & curatione, vix poteſt liber cenſeri. Deinde quum Legis tutela ſit teſtamentaria, veriſimile eſt id fieri filij commodo, vt nihil habeat quod de hac œconomia queratur. Poſtremò quum tutor hic datus ſit ad certum tempus, dici non poteſt patris ſententia mutata, quum eo finito tempore tutor ille ab adminiſtratione remouetur: imò tutela ad ipſius hæreditatis fruitionem viam ſternit.

3 *Sub elementis mundi,* ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id eſt, ſub Lege, quæ fuit inſtar rudimentorum mundi. ſiquidem Dominus mundum ſuo tempore ad plenam cognitionem veritatis vocaturus, illum voluit his veluti rudimentis erudire, tenui primùm ſchola in vno duntaxat mundi velut

angulo aperta. Huc pertinet collatio illa vtriusque pacti, Ierem.31.34, & quod scribitur Ioelis 2.28 & 29. Erāt enim promissiones sub Legē perobscuræ, & ceremoniarum velamine obductæ tegebantur, eminus duntaxat Christum venturum indicātes. Tota denique Legis œconomia, veluti rudis quædam erat disciplina, rudibus cōueniens, quū nondum pleno cornu effusus esset Spiritus sanctus, si corpus ipsum Ecclesiæ spectes, Ioh.7.39. Itaque nomen mundi non refero ad ipsa elementa, sed ad discipulos: vt quum dicitur Dominus sic mundum dilexisse vt Filium suum dederit quo seruetur mundus. Hæc est disciplina illa cuius elementa tradebat Lex: perfectam autem cognitionem præstitit Christus ipse aduenienś & Apostoli eum sequuti.

	Greek		Latin (Beza)		Latin (Vulgate)
	Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον·	4	At postquam venit ¨plenum tēpus, ¨emisit Deus ¨Filiū suū ¨factum ex muliere, factū Legi obnoxium:	4	*At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege:*
Rom.8.15	Ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν.	5	Vt eos qui Legi erāt obnoxii, redimeret, ‖vt adoptionem acciperemus.	5	*Vt eos qui sub Lege erant redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus.*
	Ὅτι δέ ἐστε υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν κρᾶζον, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ.	6	¨Quoniam autem estis filii, emisit Deus ¨Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, ¨Abba, *id est* Pater.	6	*Quoniam autem estis filij, misit Deus Spiritum Filij sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater.*
	Ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱὸς, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ.	7	Itaque ¨non amplius es ¨seruus, sed filius: quòd si filius, etiā ¨hæres Dei per Christum.	7	*Itaque iam non est seruus, sed filius: quod si filius, & hæres per Deum.*
	Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς·	8	¨Imò tum quidem ignorantes Deū, seruiebatis iis qui ¨natura non sunt dii:	8	*Sed tunc quidē ignorātes Deū, ijs qui natura nō sunt dij seruiebatis:*
	Νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε;	9	At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius ¨edocti sitis à Deo, quomodo cōuertimini ¨retrorsum ad impotentia & egena ¨elemēta, quibus ¨ad superiora regressi seruire vultis?	9	*Nūc autem quū cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire vultis?*
	Ἡμέρας παρατηρεῖσθε, καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς.	10	Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.	10	*Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.*

4 *Plenum tempus*, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Vulg. & Eras. ad verbum, *Plenitudo temporis*. de quo Hebraismo diximus suprà, 3.14. Plenum autē tempus dicitur cuius spatia omnia peracta sunt. Itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus. *Emisit*, ἐξαπέστειλεν. Christus igitur vt Deus non tunc cœpit existere. erat enim Deus apud Deum in principio, vt Ioh.1.1, & 17.5. Vulg. *Misit*, non satis expressē.

Filiū suum, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Filius igitur erit etiā, imò propriè Diuinitatis ratione, cōtra impiū Seruetū: nec homo factus alium filium induit, sed hominis naturam assumpsit, vt vnus esset Filius Deus & homo. *Factum ex muliere*, γενόμενον ἐκ γυναικός. Ergo verum hominem, sed ἀπάτορα, quatenus homo est factus nō ex patris semine, sed ex mulieris substantia. Mulierem igitur intellige sexus ratione, non vt mulier virgini opponatur. Fuit enim Maria virgo incorrupta, vt prædictum fuerat Esa.7.14. Quidam γενόμενον interpretantur natum. quæ expositio est absurda. Cur enim id quod est omnibus hominibus commune, commemoraret Apostolus? sed vnus Christus factus est ex muliere. Vide Rom.1.3

5 *Vt adoptionē accip.* ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολ. Atqui adoptio Ecclesiæ æterna est. Fateor: sed suo tēpore exhibitus fuit in quo est rata. quemadmodū filius ab ipso cōceptu hæres est: sed nonnisi post xxv annum hæreditatem administrat. Vulg. ἀπολάβωμεν cōuertit *reciperemus*. quod August. fefellit.

6 *Quoniam*, ὅτι. Subiicit testimonium adoptionis, & ita quidem vt peculiariter applicet Galatis. Colligit ergo ex consequente antecedens: nequis temere hanc adoptionem iactet, vtque etiam intelligamus quatenus acceperimus adoptionem. Deinde Spiritum tacitè opponit Legi, quemadmodum qui maior est xxv annis, non iam alieno ductu, sed suo iudicio regitur. *Spiritum Filij sui*, τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est, Spiritum sanctum, qui & Patris & Filii Spiritus est. Peculiariter autem dicitur Spiritus Filii, quòd per eum obsignetur nostra in illum adoptio.

Abba, [*id est*] *Pater*, Ἀββᾶ ὁ Πατήρ. Vide Rom.8.15.

7 *Non amplius es*, οὐκ ἔτι εἶ. A plurali numero ad singularem transit: quæ enallage familiaris quidem est Hebræis, sed tamen hoc in loco videtur suā emphasin habere. Indicat enim hanc doctrinam non ad totū corpus Ecclesiæ duntaxat, sed etiā ad fideles singulos pertinere. *Seruus*, δοῦλος. Seruū vocat non eum qui peccato seruiat, nec sit à peccato liberatus per fidē: sed eū qui sua libertate nōdū fruatur, quatenus est adhuc sub tutore constitutus. Illa seruitus propria est infidelium: ista verò Ecclesiæ Israeliticæ conuenit. Similis est æstimatio libertatis, *Hæres*, κληρονόμος. i. particeps bonorum ac facultatum, & quidem gratis. Theophylactus ita legit hunc locum, εἰ δὲ υἱὸς, κληρονόμος· κληρονόμος μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ Χριστοῦ. Id est, Quòd si filius, hæres: hæres quidem Dei, cohæredes autē Christi. quæ verba sunt Apostoli Rom.8.17.

8 *Imò tum quidem*, ἀλλὰ τότε μέν. Vulg. & Erasm. Sed tunc quidem. At ego ἀλλὰ puto declarare superioris dicti correctionem, quod ad similitudinē attinet à tutore sumptā. Nunc enim applicanda erat hæc doctrina ipsis Galatis. Atqui Galatæ sub seruitute longè alia (id est sub εἰδωλοδουλείᾳ) viuebant, quum eos Deus in libertatem assereret. Erat igitur absurdius ipsorum factum quàm eorum qui ex circuncisione crediderant. Isti enim ex tutela emitti recusabant: illi verò à durissima seruitute asserti in plenam libertatē, contrario ordine, volebāt tutelæ iugum subire. ac si quis breuissimo aliquo compendio solidam doctrinam consequutus, ea neglecta, vellet ad prima elementa regredi. Suspicor verò pro τότε, tunc, potius legendum ποτὲ, id est *olim*, quum lubricus sit lapsus à π ad literam τ, & multo melius conueniat hæc lectio. Nolui tamē quicquam mutare in tanto codicum consensu. *Natura*, φύσει. i. re ipsa. cui opponitur δόξα, id est opinatio.

9 *Edocti sitis*, γνωσθέντες. Ad verbū, Scire facti sitis, in significatione Hophal, vt exposuimus 1.Cor.8.3. Vulg. & Eras. *Cogniti estis*. *Retrorsum*, πάλιν. i. εἰς τοὐπίσω, siue εἰς τοὔμπαλιν. Vulg. *Iterū*. Eras. *Denuo*. Atqui Galatę non ex Iudaismo, sed ex Paganismo vocati fuerant ad Euangeliū, à quo veluti pedem referentes, ad Iudaismū regrediebātur: quum contrà oportuerit eos ad metā progredi: quáobrem etiā vsus est verbo ἐπιστρέφεσθαι, qđ significat reflecti & retorqueri, vt qui à tergo respiciūt. Hoc nō considerarūt Græca præsertim scholia, quæ putant nomine elementorū mūdi significari elemēta quib. hic mūdus constat, itémq. lunā & solē & sidera: ex quorū cursu metiri menses, tempora, & annos Galatæ, ad pristinā idololatriā essent reuersi. Id verò absurdius est q̃ vt refutatione indigeat. *Elementa*, στοιχεῖα. Vide suprà, vers.3. Egena autem & impotentia elementa vocantur in sese & seorsum à Christo: deinde q̄ ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur: quum tamen à Christo ad ceremonias relabi, nihil aliud sit q̃ neglectis summis opibus, inanissimā inanitatē sectari.

Ad superiora regressi, πάλιν ἄνωθεν. Τὸ πάλιν (vt diximus) idem

idem hîc valet atque εἰς τοὔπισω vel εἰς τοὔμπαλιν. Ἄνωθεν autem additum declarat ea quæ superioribus seculis vigebant. Vul. *Denuo*. altero nempe vel πάλιν vel ἄνωθεν omisso, sicut etiam Syrus interpres videtur tantùm πάλιν legisse. Sed ne hoc quidem significare potest τὸ πάλιν. Erasmus, *Iterum ab integro*.

Græce		Latine		Vulgata
Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῆ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.	11	Metuo de vobis, ne frustra fatigatus sim apud vos.	11	*Timeo vos, ne fortè sine causa laborauerim in vobis.*
Γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς· ἀδελφοί, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε.	12	⁘Estote quasi ego: nã ego *sum* quasi vos: fratres, rogo vos. ⁘nihil mihi fecistis iniuriæ.	12	*Estote sicut ego, quia & ego sicut vos: fratres, obsecro vos. nihil me læsistis.*
Οἴδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον·	13	Nostis autem me ⁘per infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:	13	*Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridem.*
Καὶ τὸν πειρασμόν μου τὸν ἐν τῇ σαρκί μου οὐκ ἐξουθενήσατε, οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον Θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς Χριστὸν Ἰησοῦν.	14	Et ⁘experimentũ mei quod *fiebat* in carne mea, nõ pro nihilo habuistis, neq; respuistis: sed me ⁘vt Angelũ Dei, vt Christum Iesum, excepistis.	14	*Et tentationem meam in carne mea non spreuistis, neque respuistis, sed sicut Angelum Dei excepistis me, sicut Christum Iesum.*
Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν ὅτι, εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι.	15	⁘Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimoniũ enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, ⁘oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.	15	*Vbi est ergo beatitudo vestra? testimonium enim perhibeo vobis quia, si fieri posset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.*
Ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;	16	Itaque *num* inimicus factus sum vobis dum vobis vera loquor?	16	*Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?*
Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε.	17	⁘Depereunt vos non bene, imò ⁘excludere nos volunt, ⁘vt se depereatis.	17	*Æmulantur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini.*

12 *Estote quasi ego, γίνεσθε ὡς ἐγώ.* Sic à Latinis amicus dicitur alter ego, vel alter idem. Mira enim phrasi declarat Apostolus suam in Galatas beneuolẽtiam singularem: quasi diceret, Estote ego, quandoquidem ego sum vos, addita tamen particula ὡς, qua vti solemus vt molliatur dicendi genus. Sic Cic. ad Atti. scribens, Deinde te, inquit, quasi me alterum, & simul meæ culpæ socium quæro. Itaque scopum Apostoli non assequũtur qui exponunt, Estote mei similes, quoniã & ego sum vestri. vel vt Eras. Estote vt ego sum, quandoquidem & ego sum vt vos (i. vt ipse explicat) Abiicite superstitionem Iudaicam quam videtis abiecisse me. quod certè non conuenit. nam hac in re noluit dicere Paulus se illorum similem esse, sed prorsus dissimilem. Vel, Proficite ad meam perfectionem, quandoquidem ego meipsum ad vestram infirmitatem inclinaui. Hæc, inquam, & similia omnia puto ad Apostoli scopum nihil pertinere. *Nihil mihi fec. iniu.* οὐδέν με ἠδικήσατε. Imò verò qua poterant maiore iniuria Paulum afficere, quum ipsius doctrinam repudiarent, & Christum, cuius erat minister, adeo turpiter dedecorarent? Sed negat se iis affectum iniuria, quibus ex animo omnia condonabat si resipiscerent, vt 2. Cor. 2. 5. Nam vix mihi videtur causam Christi fuisse à sua separaturus.

13 *Per infirmitatem car.* δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Id est, per varias afflictiones, quib. quotidie exercebatur Apostolus, adeo vt nihil esset illo abiectius, si externam speciem atque adeo si hominem spectes: qui carnis nomine intelligitur, exprimendæ ipsius imbecillitatis causa.

14 *Experimentum mei*, τὸν πειρασμόν μου. Id est, has ipsas quotidianas vexationes quibus Dominus me explorauit inter vos. Nam hac etiam ratione Iacobus crucem vocat τὸ τῆς πίστεως δοκίμιον, id est illud quo fides exploratur, Iac. 1. 3. quò etiam pertinet quod scriptum est 1. Pet. 4. 17. *Vt Angelum Dei*, ὡς ἄγγελον Θεοῦ. Id est, me, quantumuis præ cæteris hominibus contemptũ, quantũuis ab ipso etiam Deo (vt in speciem videri poterat) vexatum, tamen non modò non estis auersati, sed etiam non aliter quàm cælestem aliquem Angelum, atque adeo quàm Iesum ipsum, excepistis, mei videlicet ministerii causa. Nam alioqui non minus hoc Galatarum factum Paulus esset execratus quàm Lystrensium, Act. 14. 14. Castellio igitur non rectè interpretatus est ἄγγελον Θεοῦ, Dei nuntium, vt ostendit carnis antithesis.

15 *Quæ igitur erat beatitatis vestræ præd.* τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν. i. Itaq. quãtus vbiq. rumor erat hominum vos beatos prædicantiũ? vel (si libeat ad ipsos Galatas hoc referre) Quænã igitur erat inter vos vestræ beatitatis iactatio, quũ vos beatos ac felices propter aduentũ meũ factos diceretis? Nã μακαρίζειν significat beatũ prędicare ac ꝓfiteri, vnde μακαρισμὸς, qui distingui debet ab ipsa beatitate quæ μακαριότης dicitur, vt rectè & eruditè annotauit Eras. Vulg. *Vbi est ergo beatitudo vestra?* i. quónã igitur abierũt illæ voces quib. vos beatos esse prędicabatis, quũ me adeo alacriter exciperetis? Legit enim, ποῦ οὖν ὁ μακαρισμός; quã lectionem in duobus vet. cod. deprehendimus. *Oculos vestros*, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν. Hac tanquã ꝓuerbiali hyperbole summus amor declaratur, ne tantã illã alacritatẽ putem⁹ simulatã fuisse. 17 *Depereũt*, ζηλοῦσιν. Sũpta est metaphora à procis zelotypis, quã etiã sequẽtib. vers. duobus ꝓsequitur. Duplex autẽ est zelotypia: vna, quum nostri causa diligimus, ideóq. nõ possumus riualẽ pati: vt assentatores qui in aulis principũ degũt, nec principis commoda ꝓpriè quærũt, sed quatenus cũ sua ipsorũ vtilitate sunt cõiũcta, ideóque id vnũ solicitè studẽt vt cæteros quantũuis principi vtiles, arceãt, quò videlicet ipsi ex eo maiorẽ soli vtilitatẽ capiãt. Hoc verò non est principẽ, sed seipsum amare. Itaq. istorũ amor tũ euanescit quũ sublata est illius causa, i. quũ ea est principis cõditio vt nullũ cõmodũ amplius ab eo expectẽt. Altera zelotypia prorsus est illi contraria, quũ amicos ipsos rei honestæ causa in illis amandis spectamus: ideóq. nõ modò soli nolumus diligi, sed potius quãplurimos sinceros amicos illis cupim⁹ cõciliare: ꝙ eorũ cõmodis magis q̃ nostris ipsorũ delectemur: qui demũ verus & honestus ac ꝑpetuus est amor. Illã igitur zelotypiã pseudapostolis tribuit Apostolus, vt qui sui cõmodi causa Galatas diligerẽt, ideóq. sũmo studio niterentur Paulũ vt riualẽ excludere. Hãc verò sibi tribuit, vt etiã 2. Cor. 11. 2, eiúsq. argumentũ adfert, ꝙ quũ rei honestæ causa eos dilexerit, i. nõ lucri aut gloriæ studio, eundẽ animũ erga eos quãuis ꝓcul absens cõseruet. *Excludere nos*, ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς. Excludẽdi verbũ mirè cõuenit metaphorę à zelotypis sumptæ, in illa quidẽ sinistra & minus honesta zelotypia. quamobrẽ etiã ζηλοῦσιν nõ cõuerti Æmulãtur cũ Vet. interprete: quorsum enim hoc? neque cũ Eras. Ambiũt, ꝙ non satis videatur expressum. Itaque ꝙ annotat Eras. se in quibusdã cod. legisse ἐγκλεῖσαι, i. includere, vt ad Legẽ referatur, qua volebãt illi Galatas implicare, id, inquã, nullo modo cõuenit institutæ pulcherrimę trãslationi: nec dubito quin non intellecta translatio causam præbuerit non modò huic errori, sed etiã alteri. Nã quum in omnib. cod. scriptum sit ὑμᾶς, *vos*, poscit tamen sententia vt legamus ἡμᾶς, *nos*. Neque enim amicã à riuali, sed riualẽ ab amica dicitur procus excludere. quo modo isti Paulum à Galatis conabãtur excludere. Addit enim Paulus, Vt omnẽ amorẽ à me in ipsos trãsferatis. Hęc enim est antithesis personarum: neque explicare licet fuisse istis propositum Galatas à Christo excludere, quin prorsus violenta sit ellipsis.

Vt ſe depereatis, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε. Vulg. & Eraſ. *Vt ipſos æmulemini*. i, vt ipſorũ exẽplo, ad Moſen à Chriſto deficiatis. At ego puto Paulũ in ſuſcepta metaphora perſiſtere, ſicut antè dixi. Hęc enim eſt Satanæ miniſtrorum conſuetudo, vt plebem à ſuo paſtore abductam ad ſe alliciant: quam poſtea, ſublatis omnibus æmulis, impunè deprædentur.

	Græce		Beza		Vulgata
	Καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.	18	Sed præclarũ eſt ⁚vehementer amare, ⁚in re bona ſemper, & nõ ſolùm dum præſens ſum apud vos.	18	*Bonum autem æmulamini in bono ſemper, & non tantùm quum præſens ſum apud vos.*
	Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.	19	⁚Filioli mei, ⁚quos iterũ ⁚parturio, vſquequo ⁚formetur Chriſtus in vobis.	19	*Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Chriſtus in vobis.*
	Ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου· ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν.	20	Velim autem nunc adeſſe apud vos, & ⁚mutare vocẽ meã: quoniam hæſito in vobis.	20	*Vellem autem eſſe apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis.*
	Λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;	21	Dicite mihi ⁚qui ſub Lege vultis eſſe, Legẽm non auditis?	21	*Dicite mihi qui ſub Lege vultis eſſe, Legem non legiſtis?*
Gẽ. 16.15	Γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας.	22	Scriptum eſt enim Abrahamum duos filios habuiſſe: vnũ ex ancilla, & vnum ex libera.	22	*Scriptum eſt enim quoniam Abrahã duos filios habuit: vnum de ancilla, & vnum de libera.*
Gen. 21.1.	Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.	23	‖Sed is qui ex ancilla *natus eſt*, ⁚ſecũdum carnem natus eſt: ‖qui verò ex libera, ⁚per promiſſionem.	23	*Sed qui de ancilla, ſecundum carnem natus eſt: qui autem de libera, per repromiſſionem.*
	Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι· μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ.	24	⁚Per quæ aliud figuratur. ⁚Nã hæ ⁚ſunt ⁚duæ illæ pactiones: ⁚vna quidẽ quæ eſt Agar ⁚ex monte Sina, ⁚generans *prolem* ad ſeruitutem.	24	*Quæ ſunt per allegoriã dicta. hæc enim ſunt duo teſtamenta: vnum quidem à monte Sina, in ſeruitutem generans, quæ eſt Agar.*

18 *Vehementer amare*, ζηλοῦσθαι. Quia laudabilem zelotypiam cum altera illa comparat, ideo nolui ζηλοῦσθαι vertere deperire, ſed vehementer amare. Nam quòd Vetus interpres & Eraſmus verterunt Æmulari, id eſt imitari, (quaſi dicat Apoſtolus, Bonam quidem eſſe imitationem, ſed in re bona) mihi quidem prorſus videtur ad hunc locum non pertinere. Poteſt autem hoc pro exhortatione accipi, vt ad Galatas referatur: acſi dicat Apoſtolus, Hoc quidem illorum ſtudium eſt qui me volunt excludere, vt vos totos poſſideant: qua in re ſatis declarant ſe quærere quæ ſua ſunt: at vos decet veſtrum honeſtum amorem in me non tantùm præſentem, ſed etiam abſentem conſeruare. Malo tamen ad Apoſtolum ipſum referre, vt ſequens verſiculus connectatur cum iſto, ſítque hæc ſententia, Cupiunt illi quidem me excludere, vt qui vos non ament vt par eſt, ſed ſuiipſorum cauſa. at noſter amor longè eſt alius. Vos enim, bonam ob cauſam, non ad tempus, ſed ſemper, nec ſolùm præſens, ſed etiam abſens abſentes vehementiſſimè complector, filioli mei, vt quos iterum parturio, &c. Huc ſpectat illud Iſocratis ad Demonicum, Ἐν πολλοῖς μὲν πολὺ διεστῶτας, &c. qui locus eſt in ſcholiis peruulgatus. *In re bona*, ἐν καλῷ. Hoc ita accipiendum eſſe apparet ex antitheſi. Nam οὐ καλῶς & ἐν καλῷ opponuntur. Sic vulgò dicimus *En bien*, vel *pour bien*.

19 *Filioli mei*, τεκνία μου. Blanda appellatione maternũ & honeſtiſſimum amorem ſuum declarat, non ab auaritia aut ambitione, ſed à Chriſti ſancta reuerentia, & ſingulari in Galatas animi propenſione profectum. Eſt autẽ hoc vtrinque includendum diſtinctione, inter ὑμᾶς & οὓς. quod qui non animaduerterunt, conſtituerunt hoc in loco ἀνανταπόδοτον minimè neceſſarium. *Quos*, οὕς. Hoc puto cohærere cum ὑμᾶς, id eſt cum extremo verſiculo ſuperiore. Exponit enim illud ἐν καλῷ, id eſt cauſam illam præclaram ſui in illos amoris. cuius etiam (inquit) teſtimonium extat in eo quòd hac ipſa epiſtola tam ſolicitè laboro de vobis non ad mei, ſed ad Chriſti amorem reuocandis. *Parturio*, ὠδίνω. Iterum loquitur vt mater. Nam & alibi ait ſe eos gignere in Chriſto, quos Chriſto lucrifecit, 1. Cor. 4.15, & ad Philem. 10. vbi tamen perſonam patris induit. *Formetur*, μορφωθῇ. Redit ad metaphoram ab amatoribus ſumptam. Forma enim in animis amatorum inſculpta, illud eſt quod amoris igniculos excitat ac fouet. vnde eleganter Poeta miſeram illam deſcribens amore ſauciam, dixit,

Multa viri virtus animo, multúſque recurſat
Gentis honos. hærent infixi pectore vultus,
Verbáque: nec placidam membris dat cura quietem.

Sed & zelotypiæ nomen hoc ipſum declarat, quod videtur eſſe ab Apoſtolo adumbratum. Apparet autem Chriſti vultus in ipſius verbo, cuius miniſter Apoſtolus alibi dicit ſe Chriſtum Galatis depinxiſſe, ſuprà, 3.1, quem à pſeudapoſtolis deformatum, ipſe inſtaurare ſtudeat.

20 *Mutare*, ἀλλάξαι. Id eſt, aliis verbis apud vos vti.

21 *Qui vultis*, οἱ θέλοντες. Id eſt, qui vltrò & cupidè appetitis. *Legẽ*, τὸν νόμον. Hebr. תורה [*torah*,] quo nomine nũc intelligit quinque Moſis libros: ex quorũ priore citatur ſequens hiſtoria, per anagogen explicata. Cęterùm (vt hoc quoque dicam παρέργως) Apoſtolus iam non argumentatur, (eſſet enim argumentũ iſtud ab allegoria ſumptum valde infirmum. & totam diſputationem firmiſſimis argumentis propoſitis abſoluit) ſed offendiculo medetur quod erat maximi momenti. Nec enim dubium eſt quin iſti circunciſionis Apoſtoli perpetuò vrgerent, oportere Gentes circuncidi, vt coirent in vnũ corpus cũ Abrahami ſemine. Reſpondet Paulus, illos circunciſos non eſſe hæredes, nedum vt oporteat circuncidi ad participandam cũ illis hæreditatẽ: &, necui mirũ id videatur, oſtẽdit hoc iam olim fuiſſe adumbratũ in domo Abrahæ, vnde eiicitur qui fuit natus ſecundũ carnẽ & circũciſus, vt ſuccedat qui ſecundum promiſſionem datus eſt filius Abrahamo, vt nemo miretur nunc excludi ſeruos primogenitos.

23 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. i. conſueto hominũ more, & naturæ vi ordinaria. Cui ancillæ filio cõparantur ii ex Iudæis qui non ſunt Abrahami filii, niſi ſanguinis ratione: & carne (i. externa ceremoniarum ſeruitute) nituntur: ideóque nõ ſunt filii hæredes, ſed vt ſerui abdicantur, nati ad ſeruitutem, ex Agar ancilla, i. ex pactione Legis latę in Sina mõte, nõ terræ Chanaan, ſed Arabiæ. Notandũ eſt igitur ſeruos hìc vocari, non vt antea, qui Legem habuerunt pro tutore vel pædagogo, quum re vera eſſent liberi, (quales fuerunt ſancti ante Chriſti aduentũ) ſed Phariſæos cæteróſq. omnes qui ſalutẽ ex Lege (cuius verũ vſum aſpernabantur) vel ſola vel cũ Chriſto coniuncta expectabãt. quibuſcũ ſi quis noſtri ſeculi Phariſæos cõparet, magnã illis profectò iniuriam faciat: quũ magnũ ſit diſcrimen Legis à Deo latæ, & traditionum quas Satan religionis obtentu in Eccleſiam inuexit, vt Euangelii lucem miſeris mortalibus eriperet. Vtroſque tamen idem error implicuit.

Per promiſſionem, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Id eſt, vi promiſſionis quam Abrahamus ſibi & vero ſuo ſemini per fidẽ apprehendit. Nam alioqui effœtus erat Abraham & Sara, vt naturæ vis nullum hìc locum habeat, ſed ſola gratia. Talis eſt vera filiorum Abrahami ſoboles, non è terra ſed è cælo genita, ex vi pactionis Euangelii, id eſt gratuitæ, & verè liberos à Legis maledictione & ſeruitute filios gignentis, qui ſint Abrahami verum ſemen.

24 *Per quæ aliud figuratur*, ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα.

Vulg. *Quæ sunt per allegoriam dicta.* Eras. *Quæ per allegoriam dicuntur.* Ego studui perspicuitati. Nam (vt rectè annotat Eras. ex Chrysostomo) allegoric⁹ sermo totus est fictitius. Hic verò Paulus veram historiam narrat, sed quę tamen aliud adumbrarit magis recōditum mysterium. *Nā hæ,* αὗται γάρ. Vulg. *Hæc enim.* Eras. *Nā hæc.* Atqui αὗται non pertinet ad διαθῆκαι, sed duas illas mattres indicat, vnam ancillam, Agar videlicet, quę legis pactionem repręsentat, in Sina mōte factā, vnde gignūtur serui: alteram liberam, idest Saram, quæ Euangelii pactionem refert Hierosolymæ sancitam, cuius filii sunt ingenui. *Sunt,* εἰσίν. Id est, figurant & adumbrant. sicut dicitur Petra fuisse Christus, & Panis dicitur corpus Christi, vt Tertullianus & Augustinus explicant. Sed meminerit tamen lector sacramentalem (quam vocant) significationem à merè typica distinguere. Nam in sacramentis symbolum repræsentat quod verè Deus offert, & fides accipit: in typis autem res futuræ vel præteritæ duntaxat adumbrantur, & quasi in imagine depinguntur. *Duæ illæ pact.* αἱ δύο διαθῆκαι. Vna tamen fuit pactio, si rem ipsam & scopum spectes, sed temporum & œconomiæ ratione, diuersæ fuerunt, vt disertè etiam distinguit Ieremias. Quòd si istæ ex pseudapostolorum opinione ęstimentur, qui salutis partem Legi decidebant, vel Pharisæorum, qui Legem pro Christo amplectebantur, non iam duæ duntaxat, sed etiā prorsus contrariæ fuerint. vnde conclusiones illas elicit Paulus quæ scribuntur infrà, 5.2 & 4. & Vulgata, & Erasmus, *Testamenta.* de qua interpretatione dixi suprà, 3.15. *Vna quidem quæ est Agar,* μία μὲν, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ. In Gręcis aliquid interiicitur: sed quum ἥτις ad μίαν necessariò pertineat, non autem ad ὄρος, studendum putaui perspicuitati. Iam verò μία, id est vna, Ambrosius & Augustinus referunt ad διαθήκην, quam nos pactionem, ipsi testamentum conuertunt: ideóque pro Quę est Agar, legunt Quod est Agar. Sed hoc mihi videtur violentum. Sic enim cogemur exponere Est, non pro significat, sed pro significatur. Deinde commodius dicitur Agar gignere filios quàm ipsa pactio, quę adumbratur per Agar: vt pactio potius seminis quàm matris rationem in hac anagoge sustineat. Quod ad sententiam tamen attinet, nullū est in his discrimen. *Ex monte Sina,* ἀπὸ ὄρους Σινᾶ. Sinę facit mentionem quòd in eo monte sit sancita pactio illa quam adumbrat Agar. Addidit autem Apostolus, Ex Sina, id est ex Arabia, non quòd Agar inde esset orta, (erat enim Ægyptia) sed quia cum Ismaele & suis nepotibus Arabiam incoluit. *Generans [prolem,]* γεννῶσα. In verbo ipso includitur verbale, Hebræorum more.

Τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.	25 ⁚Istud enim Agar, est Sina mōs in Arabia: ⁚eadem autem serie respondet ei Hierusalem quæ nunc *est,* ⁚seruitque cum filiis suis.	25 *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filiis suis.*

25 *Istud enim Agar, est mons in Arabia,* τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. Id est Agar, illa mulier nō in sese, sed allegoricè considerata, est Sina, id est vetus illa pactio legalis, in illo Arabię celebri monte sancita, ex aduerso respōdens pręsenti Ierusalem, & seruiens cum suis filiis. Sicut enim ancillæ filii sunt serui, ita vetus pactio Legalis per illam ancillam adumbrata non alios quàm maledictionis seruos gignit. Quod si quis roget cur situm montis Sinę declaret Paulus, quum vix vllus etiam ex Galatis id ignoraret, neque id magnopere ad Apostoli scopum pertineat: respondeo cum doctissimo interprete, in ipso etiam Sinę situ aliquid latuisse mysterii, nempe quòd esset extra terrę promissę fines, quę cęlestem patriam ad quam non vetere sed noua pactione deducimur, adumbraret. Vetus interpres, expuncto Agaris nomine, legit, Σινᾶ γὰρ ὄρος ἐστὶν, &c. *Sina enim mons est,* &c. vt citat etiam hunc locum Augustinus libro de vtilitate credendi, cap.3. & certè non videtur necessaria repetitio nominis Agaris, quę etiam superiore vers. non dicitur esse Sina, sed vetus illa pactio quę ex Sina monte, vbi sancita fuit, seruos liberos gignat. Nolui tamen receptam Gręcam lectionem immutare: quod in priore editione à me factum, video quibusdam etiam ex iis qui alioqui veterem Latinam editionem ipsi Gręco contextui anteponunt, displicuisse.

Eadem autem serie respondet ei Hierusalem quæ nunc [est,] συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ. Vulgata, συστοιχεῖ conuertit *Coniunctus est.* Erasmus, *Confinis est.* in quo verbo explicando plurimùm variant interpretes. Nam Alii ad situm referunt: quorum opinio ex ipsa tabularum inspectione apertè refellitur. Alii (vt Aquinas) referunt ad itineris continuationem, quòd ex Sina venerint Hierosolymam. quę interpretatio non indiget refutatione. Alii denique respiciunt ad allegorię seu potius anagoges similitudinem: quorum opinio proculdubio verissima est: sed in ea similitudine explicanda non omnes idem sentiunt. Nam Erasmus in eo similes facit Sinam & Hierusalem, quòd in vtraque fuerit eadem Lex promulgata. *nam (inquit) scriptum est, De Sion exibit Lex, & verbum Domini de Hierusalem. Illud autem ait hoc loco Apostolus, vt ostendat Legem absque gratia terrorem incutere minis & præceptis: cogi verò metu seruile est. Iudæi itaque, qui vacui charitate Legem iuxta literam & ritus externos obseruant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamen à seruili conditione non degenerabant, tanquam filij Agar, non Saræ.* Hęc Erasmus, in quibus multa cogor desiderare. Nam quis vnquam dixit in Hierusalem promulgatam esse Legem illam quæ data est in Sina? Locus autem Esaiæ prorsus in contrariam sentētiam scriptus est à Propheta, vt qui de Euangelica doctrina differat, quæ ab Hierusalem in reliquas partes orbis terrarum erat spargenda. quod etiam alii Prophetæ pręedixerunt. Deinde non est propositum Apostolo Legem cum Christo coniungere, sed contrà, Ceremonialem quidem vnde hęc controuersia erat exorta, abrogatam esse: Moralem verò non ad nos iustificandos sed condemnandos latam ostendere. Itaque τὸ συστοιχεῖν hoc loco nihil aliud declarat, quàm eiusdem esse ordinis siue seriei, quam στοῖχον vocant Gręci, Galli *vne file.* & præsens Hierusalem, illa videlicet terrestris, Christum quo tempore Apostolus hęc scribebat, non admittens, sed in vetere Legis seruitute pertinacissimè perseuerans, dicitur συστοιχεῖν Agari & Sinę, id est veteri pactioni, vt mater & liberi sint σύστοιχα, matris conditionem videlicet sequentibus liberis. Huic autē ἀντιστοιχοῦσι Sara siue noua pactio, & cęlestis Hierusalem, id est nouę pactionis liberi, qui rursus inter se συστοιχοῦσι, vt ex sequente diagrammate apparet.

Seruitque, δουλεύει δέ. vel, seruit autem. nec vllam hîc agnosco parenthesin, quum optimè cohæreant omnia, & res ostendat verbum δουλεύειν ad Sinam referri, cuius filii dicuntur seruire: vt explicetur quod dixerat, Agarem videlicet à Sina monte (id est per pactionem Legis) gignere seruos filios. Partus enim (vt loquuntur Iurisconsulti) sequitur ventrem. Quæ collatio vt melius intelligatur, adscribam eius diagramma.

Vxores duę ſuis liberis σύστοιχοι, inter ſe verò ἀντίστοιχοι, quibus duæ pactiones ſuis itidem liberis σύστοιχοι, & inter ſe ἀντίστοιχοι adumbrantur.

Typus.	*Veritas.*	*Typus.*	*Veritas.*
AGAR ancilla.	SINA, ſiue noua pactio, qualis eſt quę nūc eſt Ieruſalem.	SARA ingenua.	Noua pactio, qualis eſt illa Cęleſtis Ieruſalem.
(σύστοιχοι) Iſmael ſeruus, natus ſecundum carnem eſt, non hęres.	(σύστοιχοι) Eius filii ſerui, qui volunt ex Lege Iuſtificari.	(σύστοιχοι) Iſaac filius ex ꝓmiſſione & hęres.	(σύστοιχοι) Filii promiſſionis, ingenui & hęredes.

ἀντι- ——— στοιχοι.

ἀντι- ——— στοιχοι.

26 Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν.

Eſa. 54.1

27 Γέγραπται γὰρ, Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα.

Rom. 9.8

28 Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, κατὰ Ἰσαὰκ, ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν.

29 Ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα· οὕτω καὶ νῦν.

Gen. 21.10

30 Ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.

31 Ἄρα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

Κεφάλαιον ε.

1 Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε.

26 ¨Illa verò quæ ſurſum eſt Hieruſalem, libera eſt, quæ eſt mater omnium noſtrûm.

27 Scriptum eſt enim, ‖Lætare ¨ſterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quoniam ¨ plures ſunt liberi ¨deſertæ quàm eius quæ habet virum.

28 ‖Nos ¨igitur, fratres, ¨ſecundum Iſaac, ¨promiſſionis filij ſumus.

29 Sed quemadmodum tunc is qui ¨ſecundum carnem ¨genitus fuerat, perſequebatur eum qui natus erat ¨ſecundum Spiritum: ita & nunc.

30 Sed quid dicit Scriptura? ‖Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ ¨cum filio liberæ.

31 Nempe, fratres, non ſumus ancillæ filij, ſed liberæ.

Cap. V.

1 IN ¨libertate igitur qua Chriſtus nos liberauit, perſtate, & ne ¨regredientes implicamini ſeruitutis iugo.

26 *Illa autem quæ ſurſum eſt Ieruſalem, libera eſt, quæ eſt mater noſtra.*

27 *Scriptum eſt enim, Lætare ſterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quia multi filij deſertæ, magis quàm eius quæ habet virum.*

28 *Nos autem, fratres, ſecundum Iſaac, promiſſionis filij ſumus.*

29 *Sed quo modo tunc is qui ſecundum carnem natus fuerat, perſequebatur eum qui ſecundum Spiritum: ita & nunc.*

30 *Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.*

31 *Itaque, fratres, non ſumus ancillæ filij, ſed liberæ.*

Cap. v.

1 *QVa libertate Chriſtus nos liberauit, ſtate, & nolite iterum iugo ſeruitutis contineri.*

26 *Illa verò quæ ſurſum eſt Hieruſalē*, ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ. Id eſt ἐπουράνιος, per orbem terrarum diſperſa, cuius ciues ſumus, nos Chriſtum amplexi, illi terreſtri oppoſita Eſ.2.2 & 3, Heb.12.18 & 22, & aliis plurimis locis.

27 *Sterilis*, στεῖρα. Alludit ad ſterilitatem Saræ, ſimúlque oſtendit veros filios Abrahami naſci ſpiritualiter per Euangelium: quibus opponuntur filii ſecundum carnem, qui non ſunt hæredes, ſed ſeruiunt. Nec dubito quin Apoſtolus ex hoc Eſaiæ loco totam hāc allegoriā ſit mutuatus. *Deſertæ*, τῆς ἐρήμου. Hebr. שׁוֹמֵמָה [*ſchomemah*,]. i. deſtructæ & exciſæ, nimirum propter Chaldæorum vaſtationē. ſed anagogico ſenſu dicitur mulier deſerta quæ virum non habet nec prolem: ſicut deſerta ciuitas dicitur in qua nemo habitat, & quæ ſuo principe quaſi marito eſt deſtituta. Talis autem erat Euangelici fœderis conditio ante Chriſti aduentum, ſi cum ſtatu illo comparetur in quo poſtea eſſe cœpit, Eccleſiis paſſim per orbem terrarum erectis. *Plures*, πολλὰ μᾶλλον. Heb. pro πλείω. Vulg. & Eraſ. *Multi magis.*

28 *Igitur*, δέ. Id eſt οὖν. vt oſtendit orationis ſeries. Redit enim ad verſum 26, propter interiectum verſum 27. *Secundum Iſaac*, κατὰ Ἰσαάκ. Heb. כְּיִצְחָק [*cheÿtſchak*,] id eſt Iſaaci exemplo, qui liberæ & hæredis Eccleſiæ eſt veluti primogenitus, ſicut Iſmael ſeruæ ſynagogæ. Iſta porro Eccleſiam quidem ad tempus perſequitur, vt nunc in vobis experimini, ſed tandem eiicitur. Manete igitur cum libera Eccleſia, ne cum ſynagoga ſerui ſitis, ac proinde hæreditatis expertes. Nam in Iſaac (inquit Scriptura) tibi erit ſemen: eiicitur autem Iſmael vt ſemen adulterinum. Nunc demum ergo Apoſtolus filios comparat inter ſe, vt matres antea comparauit. *Promiſſionis filij*, ἐπαγγελίας τέκνα. id eſt ſemē illud ad quod pertinet promiſſio illa, *Ero Deus tibi & ſemini tuo.* quod dicendi genus alibi expoſuimus: ſiue, filii non vi naturæ ſed ſpiritus ſancti virtute ſati, ſecundum promiſſionem Dei: ſicut Iſaac ex matre ſterili natus eſt vi extraordinaria promittentis Dei.

29 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt humanitus, ſiue naturæ vi ordinaria, vt diximus ſuprà, verſu 23. *Genitus fuerat*, ὁ γεννηθείς. Verè & appoſitè fuit hoc expreſſum per pluſquam perfectum. Erat enim Iſmael primogenitus, nec tamen hæres: nedum vt primogeniturę ius obtinuerit. Sic Iudæi legales primogeniti, nec tamen cum vero illo ſemine hæredes: nedum vt potiorem partem hęreditatis auferant. Sed iſti in eo fallebantur quòd dicebant ſe eſſe Iſaaci ſemen, quia nō diſtinguebant carnalem propaginem à ſpirituali. *Secundum Spiritum*, κατὰ Πνεῦμα. Id eſt Diuinitus, & ſpirituali ratione.

30 *Cum filio liberæ*, μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. Hoc quoque mirè conuenit pſeudapoſtolis, qui legem cum Chriſto, id eſt Iſmaelem cum Iſaaco volebant coniungere.

IN CAPVT V.

1 *In libertate igitur*, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν. Qui capitum (quæ vocant) ſectionem inſtituerunt, manifeſtè hallucinati ſunt hoc in loco, quum concluſionem à ſuperioribus diremerint. Vulg. *Qua libertate Chriſtus nos liberauit, ſtate*, ᾗ ἐλευθερίᾳ Χριστὸς ἡμᾶς ἐλευθέρωσε, στήκετε: vt legitur in Claromontano codice. Sed & quædam Latinę editionis exemplaria, conſentientib. trib. manuſcr. Gręcis cod. hęc ita iūgūt, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας, τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε.

σήκετε οὖν, &c. Id est, *sed filij liberæ, ea libertate qua nos liberauit Christus, state igitur,* &c. Complutensis editio ita inchoat hoc caput, vt etiam Ambrosius & Augustinus. *Regreßi,* πάλιν. Vide suprà, 4.9. Syrus hoc non legit.

Graece		Beza		Vulgata	
Ἴδε, ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.	2	‖Ecce, ego Paulus dico vobis, si circuncidamini, Christũ nihil vobis profuturum.	2	*Ecce, ego Paulus dico vobis quoniam si circuncidamini, Christus vobis nihil proderit.*	Act. 15. 1
Μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι.	3	⁝Testor enim rursum omni homini ⁝qui circunciditur, eũ esse debitorẽ totius Legis seruandæ.	3	*Testificor autem rursus omni homini circuncidenti se, quoniam debitor est vniuersæ Legis faciendæ.*	
Κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε· τῆς χάριτος ἐξεπέσατε.	4	Facti estis ⁝inanes *separati* à Christo, ‖quicũque per Legem ⁝iustificamini: ⁝*&* à gratia ⁝excidistis.	4	*Euacuati estis à Christo qui in Lege iustificamini: à gratia excidistis.*	
Ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα.	5	Nos enim ⁝Spiritu ex fide, ⁝spem iustitiæ expectamus.	5	*Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.*	
Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία· ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη.	6	Nam in Christo Iesu neque circuncisio quicquam valet, ⁝neque Præputium: sed ⁝fides per charitatem agens.	6	*Nam in Christo Iesu neque circuncisio aliquid valet, neque præputium: sed fides quæ per charitatem operatur.*	
Ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι;	7	Currebatis pulchrè, quis vos ⁝inhibuit vt non obsequeremini ⁝veritati?	7	*Currebatis bene, quis vos impediuit veritati nõ obedire?*	
Ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς.	8	⁝Hæc persuasio non *profecta* ⁝ex eo qui vocat vos.	8	*Persuasio non est ex eo qui vocat vos.*	
Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ.	9	‖Paulum fermenti totã massam ⁝fermentat.	9	*Modicum fermentum totam massam corrumpit.*	1. Cor. 5. 6

3 *Testor enim,* μαρτύρομαι δέ. Id est μαρτύρομαι γάρ. Omnino enim subiicitur præcedentis dicti ratio, sed tamen ex hypothesi quam exposuit suprà, 3.10. Deinde & hoc notandum est, considerari circuncisionem partim ex temporis circunstantia, (desiit enim esse sigillum iustitiæ fidei, quum per Baptismum sit abolita) partim ex aduersariorum opinione, qui eam volebant cum Christo connectere, quasi pars aliqua salutis in ea resideret. Similis ac magis etiam impia est eorum opinio qui re vera idem sentiunt atque isti pseudapostoli: sed in eo multo sunt impudentiores quòd circuncisionis loco suas traditiones & ἐθελοθρησκείας proponunt. Sed illud vbique in hac epistola cõsiderandum, vt etiam in historia Synodi Hierosolymitanæ in Actorum libro conscripta, etsi exorta fuerat controuersia de lege Ceremoniali, tamen quòd illius retinendæ auctores rationem afferrent Legi quoque morali communem, imò magis etiam huic quàm illi conuenientem, (quis enim Iustitiam & salutem non potius Legi morali rectè præstitæ, quàm seruatis etiam accuratè externis ritibus tribuat?) oppugnari ab Apostolo istud dogma, rationibus ad totam Legem pertinentibus. *Qui circunciditur,* περιτεμνομένῳ. Vulgata, *circuncidenti se*, id est qui curat se circuncidi, opinione videlicet iustitiæ ex circuncisione vt non abolita consequenda. Neque id malè conuersum est, passiuis Græcis verbis sæpe in his libris ea coniugatione vsurpatis, quæ ab Hebræis dicitur Hithpael.

4 *Inanes facti estis [separati] à Christo,* κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. De verbo καταργεῖν diximus sæpe ac præsertim Ro. 3.31. & 6.6, quod non vno modo exposuimus, sic poscente Latinæ linguæ vsu, & diuersa locorum circunstantia. Hic vero καταργεῖσθαι omnino declarat fieri cassum & inane quiddã. sic ab Apostolo elegantissimè significata istorum falsa opinione qui somniabant sese suæ iustitiæ, suorúmque meritorum plenos ad Deum accedere, Christo quasi siquid ipsis deesset supplente, vt & nostrorũ temporum Pharisæi docent, eo tantùm excepto quòd loco Mosaicorum rituum (quorum tamen etiam partem retinuerunt) suas ἐθελοθρησκείας substituerunt. Syrus expresso sensu non ipso verbo, si rectè hunc locum vertit Tremellius noster, interpretatur אתבטלתון [*ethbattaltun*] exclusi estis. Vulgata, *Euacuati estis à Christo.* quam interpretationem disertè reprehendit Hieronymus, vertens, *A Christi opere cessastis,* infeliciter id quidẽ, sed ita vt vel ex hoc loco satis appareat hunc non esse Vulgatæ editionis interpretem. Eras. *Christus vobis factus est otiosus,* non satis expressę. *[Et] à gratia excid.* τῆς χάριτος ἐξεπ. Copulam Hebræorum more in bimembri etiam oratione suppleri, sæpe iam annotauimus, vt Iohan. 10.16, & infrà 1. Tim. 4.3, & aliquoties in posteriore ad Corinthios epistola. *Excidistis,* ἐξεπέσατε. Atqui firma est electio. Concedo: sed dicuntur excidere qui illius adipiscendæ iter erant ingressi. quod etiam reprobis contingit, quum aliqui sint etiam ad veram fidem gradus. *Iustificamini,* δικαιοῦσθε. Intelligendum hoc est κατὰ μίμησιν. Nam re vera non iustificabantur ex Lege, quæ potius occidit, (vt nunc quidem à Paulo consideratur) sed tamen ab illa se iustificari gloriabantur, vt Pharisæus ille cuius meminit Lucas.

5 *Spiritu ex fide,* πνεύματι ἐκ πίστεως. Id est Spiritu qui fidem gignit, seu qui fidelibus datur. Siue, Spiritu, id est ex fide, nõ autem ex carne, id est, iis quæ à nobis possunt proficisci, vt ceremoniis: sub quorum inuolucris latebat sanctorum fides ante Christi aduẽtum. Neque enim Deo damus iustitiam, sed ab eo gratis datã recipimus per fidem: quæ & ipsa gratuitò confertur. *Spem iustitiæ,* ἐλπίδα δικαιοσύνης. Id est, coronam gloriæ siue hæreditatem quæ per Christum gratis iustificatos & cohæredes factos manet. Accipitur enim spes μετωνυμικῶς pro eo ipso quod speratur, vt Rom. 8.24.

6 *Neque præputium,* οὐδὲ ἀκροβυστία. Hoc omnino addendum fuit, ne videatur tribuere præputio quod circuncisioni detrahebat. Itaque vtrosque reuocat ad vnicum iustitię instrumentum. *Fides per charitatem agens,* πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Sic distinguitur viua & vera fides à mortua & adulterina: non autem Charitas, tanquam iustificationis συναίτιον, Fidei adiungitur: quum hoc repugnet ex diametro superioribus omnibus argumentis. ideóque nõ admittenda est Syri interpretis versio, *perficitur,* neque verbo ἐνεργουμένη, neque sententiæ Pauli accommodata. Præputium verò appellat Paulus, Circuncisum non esse: & Circuncisionem, Circuncisum esse.

7 *Inhibuit,* ἀνέκοψε. Vulg. *Impediuit,* ἐνέκοψε, eodem sensu. vt etiam legũt nonnulli Græci codices. *Veritati,* τῇ ἀληθείᾳ. Ergo doctrina pseudapostolorum, & quæcunque alia religionis præcepta vnquam tradita sunt aut tradentur, mera sunt mendacia. Sed Hieronymus testatur se non inuenisse hoc membrum in vetustis codicibus, quod etiam fortassis adiectum est ex cap. 3.1. Extat tamen apud Syrum interpretem.

8 *Hæc persuasio non [profecta,]* ἡ πεισμονὴ, &c. Idem Hieronymus admonet in nonnullis codicibus legi *Nemini consenseritis*, quod tamen neque apud Syrum interpretem neque in nostris vllis Græcis exemplaribus scribitur, ideóque omnino adulterinum puto: & hunc versiculum accipio, quasi Paulo ipso subiiciente responsionem ad superiorem interrogationem. ac si diceret, Nihil aliud certè quod ab eo qui vos vocat, nempe à Christo per suos seruos, vobis persuasum fuerit. *Ex eo qui vocat vos,* ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. Id est, à Deo, qui non desinit vos etiam nunc vocare, ad resipiscentiam videlicet.

9 *Fermentat,* ζυμοῖ. Sic legunt Græci omnes & Syrus etiam interpres, ipséque adeò Hieronymus. Vulgata, *Corrumpit.*

10 Ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε· ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅστις ἂν ᾖ.

10 Ego cõfido de vobis in Domino, vos nihil aliud esse sensuros: sed qui turbat vos, auferet condemnationem, quisquis fuerit.

10 *Ego confido in vobis in Domino quod nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicunque est ille.*

11 Ἐγὼ δὲ, ἀδελφοὶ, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ.

11 Ego autem, fratres, si circuncisionem ⁚etiam prædico, quid adhuc persequutionẽ patior? nempe abolitum est ⁚offendiculum crucis.

11 *Ego autem, fratres, si circuncisionem adhuc prædico, quid persequutionem patior? ergo euacuatum est scandalum crucis.*

12 Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς.

12 Vtinam ⁚etiam abscindãtur ⁚qui vos inquietant.

12 *Vtinam & abscindãtur qui vos conturbant.*

13 Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις.

13 Vos enim ad libertatem ⁚vocati estis, fratres: tantùm ne libertatem *arripite vt datam* carni occasionem, sed ex charitate seruite alii aliis.

13 *Vos enim in libertatem vocati estis, fratres: tantùm ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem seruite inuicem.*

14 Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

14 Nam ⁚tota Lex ⁚ vno verbo cõpletur, isto *videlicet*, ‖Diliges proximum tuum vt teipsum.

14 *Omnis enim Lex in vno sermone impletur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

Leuit.19.18 matth.22.39 mar.12.31 rom.13.9 iac.2.8

15 Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.

15 Quòd si alii alios mordetis ⁚& deuoratis, videte ne vicissim alij ab aliis consumamini.

15 *Quod si inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini.*

16 Λέγω δὲ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε.

16 *Hoc* autem dico, ‖⁚spiritu incedite, & quod concupiscit caro, ⁚ne perficite.

16 *Dico autem, Spiritu, ambulate, & desideria carnis non perficietis.*

Rom.13.14 1.pet.2.11

17 Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός. ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις· ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε.

17 ⁚Nam caro concupiscit aduersus spiritũ, spiritus autẽ aduersus carnẽ: hæc autẽ inter se opposita sunt, ⁚vt non quæcũque volueritis, eadem faciatis.

17 *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcunque vultis, illa faciatis.*

18 Εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον.

18 Quòd si spiritu ducimini, non estis sub Lege,

18 *Quòd si spiritu ducimini, non estis sub Lege.*

19 Φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός· ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια,

19 Porro manifesta sunt opera carnis: quæ sunt, adulterium, scortatio, impuritas, ꝑteruia,

19 *Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt, fornicatio, immunditia, luxuria,*

20 Εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις,

20 Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lis, æmulationes, iræ, contẽtiones, dissidia, ⁚hæreses,

20 *Idolorũ seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ,*

---

11 *Etiam prædico*, ἔτι κηρύσσω. Vulg. & Eras. *Adhuc prædico.* Mihi verò nunquam videtur Paulus circuncisionem prædicasse. At enim fuit Pharisæus. Fateor: sed verbum κηρύσσειν ad Apostolicum munus respicit. *Offendiculum crucis*, τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. Crucem vocat Euangelicam doctrinam quę in solius crucifixi Christi iustitiam respicit, idq́ue à Iudæis non admittebatur. Hinc istæ persequutiones aduersus Paulum excitatæ quasi Legis Dei hostem. Nam de exteris non agit hoc in loco, sed spectat eos quibuscum erat ipsi negotium in hac epistola. neque etiam legimus alios fuisse Apostolo molestos quàm Iudæos, & à Iudæis deprauatos.

12 *Etiam abscindantur*, καὶ ἀποκόψονται. Abscindi significat exterminari à Deo: sed videtur tamen Paulus ad pelliculæ sectionem alludere quam isti vrgebant. Augustinus excindi interpretatur pro spadonem fieri, nempe propter regnum cælorum, quasi Paulus istis non imprecetur, sed bene precetur. offendit enim eum hæc imprecatio: sed frustra, cuius tot exempla suppeditat Dauid, & noster idẽ Apostolus 2.Tim.4.14. *Qui inquietant*, οἱ ἀναστατοῦντες. Id est qui vos quasi sedibus vestris pellunt, dum non sinunt vos in Christo acquiescere, vt cœperatis. Nam quisquis prædicat Legem, cogit necessariò conscientiam perpetuò trepidare, & modò huc modò illuc trãsferri, quum nusquam tranquillum portum inueniat: contrà verò iustificati ex fide pacem habemus, Rom.5.1. Vulg. *Conturbant.* Eras. *Labefactant.*

13 *Vocati estis*, ἐκλήθητε. Id est gratis asciri, vt alibi sępe diximus. Hoc autem obseruandum est, Apostolum absoluta iam disputatione quæ ad dogmata spectat, ad præcepta descendere.

14 *Tota Lex*, πᾶς νόμος. Alibi sæpe annotauimus, quod in genere apud Paulum dicitur, interdum restringendum esse ad id de quo agitur: vt hoc loco Legis nomen ad secundam tabulam. *Vno verbo*, ἐν ἑνὶ λόγῳ. Id est vno pręcepto, Hebręorum more, qui decem pręcepta idcirco vocant עשרת הדברים [*hasereth haddebarim*,] vt & Gręci δεκάλογον. Est autem hoc quoque notandum, Paulum de moribus Christianorum dicturum, sumere Legem Dei pro vitę regula.

15 *Et deuoratis*, καὶ κατεσθίετε. Amplius quiddam significatur cõposito, q̃ simplici ἐσθίετε, Comeditis, vt vertit Vulg. Cyprianus ad Rogatianum, vertit *Incusatis*, & cõmentarii Ambrosio inscripti, *Increpatis.* legerunt enim κατακρίνετε.

16 *Spiritu incedite*, πνεύματι περιπατεῖτε. Spiritum vocat suo more partem hominis à Spiritu Dei veluti recèns animatam, id est peccato mortuam, & à Deo viuificatam. Vide Ioh.3.6, vbi etiam exposuimus quid sit caro, sicut & alibi sępe in epist. ad Romanos: nimirũ quicquid est in homine nõ instauratũ per gratiã in Christo fide apprehenso. *Ne perficite*, οὐ μὴ τελέσητε. Sic cõstrui solet οὐ μὴ cũ subiunctiuo, pro imperandi modo. Vide Matt.19.14. Quid sit autẽ carnis cõcupiscentiam perficere, diximus Rom.6.12.

17 *Nam caro*, ἡ γὰρ σάρξ. Meritò hoc addit, quum in vno & eodẽ homine regenerato sit caro & spiritus: cuius certamen copiosissimè explicatur Rom.7. Castellio verò nimium impudenter hunc locum & similes alios corrupit, quum carnis nomine carnales, id est eos qui sunt ex circuncisione: per spiritum verò spirituales, id est eos qui ex fide sunt, intelligeret. *Vt non*, &c. ἵνα μή. Vel aliquid subaudiendum est ad explendam sententiam, veluti, quod ego dico siue cuiusrei vos admoneo, ne quicquid vobis in mentem venerit, committatis, sed vt diligenter consideretis à carne, an à spiritu proficiscatur quod appetitis. Vel, sensus hic erit, hoc certamen in causa esse cur non possint perficere bonum quod optant, vt explicat copiosè Apost. Rom.7.

18 *Quòd si Spiritu ducimini*, εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε. Vide Rom.6.14 & 15, vbi de hac re tota abundè disseruimus.

20 *Hæreses*, αἱρέσεις. Vide Act.5.27, & 1.Cor.11.19.

21 Φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν.

22 Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἐστιν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια.

23 Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.

24 Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις.

25 Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

26 Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες.

Κεφάλαιον ϛ.

1 Ἀδελφοὶ, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος· σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς.

2 Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

21 Inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut prædixi: eos *videlicet* qui talia agũt, regni Dei non fore hæredes.

22 At fructus ⁚Spiritus, est ⁚charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia.

23 ⁚Aduersus eos qui sunt eiusmodi non est lex.

24 ⁚Qui enim *sunt* Christi, ⁚carnem crucifixerũt cum affectibus & concupiscentiis.

25 ⁚Si viuimus spiritu, spiritu etiam incedamus.

26 ⁚Ne simus inanis gloriæ cupidi, alii alios prouocantes, alii aliis inuidentes.

Cap. vi.

1 F⁚Ratres, etiamsi ⁚præoccupatus fuerit ⁚homo in aliqua offensa, ⁚vos spirituales ⁚instaurate huiusmodi hominem ⁚cum spiritu mãsuetudinis: cõsiderans *vnusquisque* temetipsum, ne & tu tenteris.

2 Alii aliorum onera portate: & ita complete ⁚Legem Christi.

21 *Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniã qui talia agũt, regnũ Dei nõ consequentur.*

22 *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudiũ, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas,*

23 *Mãsuetudo, fides, modestia, continentia, castitas: aduersus huiusmodi non est lex.*

24 *Qui autem sunt Christi, carnem crucifixerũt cũ vitiis & concupiscentiis.*

25 *Si viuimus spiritu, spiritu & ambulemus.*

26 *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicẽ prouocantes, inuicem inuidentes.*

Cap. vi.

1 *FRatres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis: considerans teipsum, ne & tenteris.*

2 *Alter alterius onera portate, & sic adimpletis Legem Christi.*

---

22 *Spiritus*, τοῦ Πνεύματος. Non sunt igitur fructus liberi arbitrii, nisi quatenus à gratia liberatum est: & quæcunq; harum virtutum signa in iis extiterunt qui Christum nõ cognouerunt, non fuerunt virtutes, sed inania virtutum simulacra coram Deo. *Charitas*, ἀγάπη. Enumerantur hoc loco nouem duntaxat fructus Spiritus, in omnibus nostris codicibus, & Syra quoque interpretatione. Latina verò editio duodecim recenset, sed errore, vt opinor, eorum qui libros describunt. Puto enim id accidisse quòd duplex interpretatio fuerit in quibusdam vel ad marginẽ vel inter lineas annotata: nempe pro longanimitate, patientia: pro mansuetudine, modestia: pro castitate, continentia.

23 *Aduersus eos qui sunt huiusmodi*, κατὰ τῶν τοιούτων. Si hoc accipias neutro genere, frigida admodum fuerit sententia. Quorsum enim diceret Legem aduersus istas præclaras virtutes latam non esse? Ideo periphrasin adhibui, vt perspicuitati studerem. Sensus autem est, eiusmodi homines sub Lege non esse, sed sub Spiritu seu gratia, vt dixerat suprà, versu 18. Quid sit autem sub Lege non esse, exposuimus Rom. 6. 14 & 15.

24 *Qui enim [sunt] Christi*, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. δὲ pro γὰρ iterũ positum esse liquet, vt suprà, versu 2. Causam enim adfert cur eiusmodi homines non sint sub Lege. quia (inquit) Christus, cuius Spiritu aguntur, carnem in iis extinxit. Ergo sub Lege non esse, hoc in loco, non ad remissionem peccatorum, sed ad sanctificationem pertinet in nobis inchoatam, vt diximus Rom. 6. 15. Origenes tollit particulam δὲ. Ambrosius legit Χριστοὶ, Christi, in recto plurali.

Carnem crucifixerunt, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν. Vide Rom. 6. 6.

Cum affectibus, σὺν τοῖς παθήμασι. Cicero perturbationes & morbos animi vocat. Vetus interpres *Vitia* conuertit, Vide Rom. 7. 5.

25 *Si viuimus Spiritu*, εἰ ζῶμεν Πνεύματι. Id est, Si verè donati sumus illo Spiritu viuifico, qui facit vt peccato mortui, Deo viuamus, hoc re ipsa. i. sancta vita, testemur, quæque verbi Dei regulę respondeat. Hoc enim est στοιχεῖν. Vide infrà, 6. 16. Syrus vtrúmque mẽbrum hortandi modo legit, & pro στοιχῶμεν habet, Tremellio interprete, *Consentiamus*. Sed nulla causa est vt à Gręcis recedamus. Nam & in sequente vers. κενόδοξοι malè cõuertit Vacui gloria: & perperã legit aut intellexit προπηλακιζόμενοι, *Ignominia afficiẽtes*, pro προκαλούμενοι, *prouocantes*.

26 *Ne simus*, μὴ γινώμεθα. Vulgata & Erasmus, *Ne efficiamur*. Atqui natura ipsa tales nos genuit. Sed si ex Spiritu renati sumus, cauẽdũ ne tales simus quales sunt nõ renati. *Inanis gloriæ cupidi*, κενόδοξοι. Hos definit Basilius siue Eustathius in Asceticis, definit. 52. eos qui leuis gloriæ à spectatoribus vel auditoribus obtinendæ gratia, qualis 5 in mundo est, aliquid faciunt aut dicunt: & nonnihil ab iis differunt qui generaliore nomine ἀνθρωπάρεσκοι dicuntur Eph. 6. 6.

IN CAPVT VI.

10 1 *Fratres*, ἀδελφοί. Latet in hoc etiam vno verbo argumentum. Minimè enim decet fratres inhumana feritas morum in reprehensionibus, sed sancta potius solicitudo, vt qui aberrarunt reuocentur in viam. Sed hic rursus peccatum videtur in capitis sectione: quod ego potius ab ex- 15 tremo superioris sectionis versiculo inchoarim. Videtur enim ver. 25, complecti superioris tractationis summam, à qua dependent sequentes admonitiones, tanquam species à genere. *Præoccupatus*, προληφθῇ. præoccupatus videlicet à carne & Satana, vt Matth. 26. 41, & 1. Pet. 5. 8. Quis 20 autem fratrem incautum ex insidiis non eripuerit?

Homo, ἄνθρωπος. Hoc etiam vidit senex ille Terentianus, quum diceret, *Homo sum, humani à me nihil alienum puto.* Sed & naturæ imbecillitas ita significatur. *Vos Spirituales*, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί. Id est, Vos qui Spiritus virtute 25 sustinemini. quos vocauit δυνατοὺς, id fortes ac robustos, Rom. 15. 1. *Instaurate*, καταρτίζετε. Id est, nitimini in eo supplere quod deest, & eum quotidie magis ac magis perficere. Vide Matth. 21. 16. *Cum spiritu mansuetudinis*, ἐν πνεύματι πραότητος. Ita loquuntur Hebræi, vt o- 30 mnes veras virtutes intelligamus à Dei gratia proficisci: ideo hunc Hebraismum libenter retinuimus. *Considerans vnusquisque temetipsum*, σκοπῶν σεαυτόν. Cyprianum citantem hunc locum Epist. 52, apparet legisse, σκοποῦντες ἕκαστος ἵνα μὴ καὶ ὑμεῖς πειρασθῆτε, vt qui verterit, *In con-* 35 *templatione habentes vnusquisque ne etiam vos tentemini*: nisi fortasse studuit emollire duriusculam mutationẽ numeri, cuiusmodi tamen multa in Hebræo præsertim sermonę occurrunt.

2 *Legem Christi*, τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Mutua charitas to- 40 ties à Christo inculcata, & quæ vno Christi Spiritu nos afflante intelligitur & præstatur, peculiariter dicitur Christi Lex, vt Ioh. 13. 15, & 33, & 34, & 15. 12, vbi Christus disertè hoc mandatum, suum vocat. Tacita autem subest antithesis inter Legem Mosis (id est externã laruam, vt eam quã 45 pseudapostoli tantopere vrgebant) & Legem Christi, cui

ſanctificatus animus ſtudet. Et complendi verbum non ſignificat hoc loco perfectè præſtare, ſed Re ipſa exequi.

Ref.	Græce		Beza		Vulgata
	Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τις, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ.	3	Nam ſiquis ¨ſibi videtur aliquid, quum nihil ſit, hunc ſuus ipſius animus ſeducit.	3	*Nam ſiquis exiſtimat ſe aliquid eſſe, quum nihil ſit, ipſe ſe ſeducit.*
	Τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος· καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον.	4	Opus autem ſuum probet vnuſquiſque: & tunc ¨in ſemetipſo ſolo gloriationem habebit, & non in alio.	4	*Opus autem ſuum probet vnuſquiſque, & ſic in ſemetipſo tantum gloriã habebit, & non in altero.*
1. Cor. 3. 8	Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει.	5	‖ ¨Nam vnuſquiſque ſuum onus portabit.	5	*Vnuſquiſque enim onus ſuum portabit.*
1. Cor. 9. 7	Κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.	6	‖ Communicet autem ¨qui inſtituitur ¨in ſermone, ei qui ſe inſtituit, ¨omnia bona.	6	*Cõmunicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui ſe catechizat in omnibus bonis.*
	Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει.	7	¨Ne fallimini: Deus non irridetur. quicquid enim ¨ſeminauerit homo, hoc & metet.	7	*Nolite errare: Deus nõ irridetur: quæ enim ſeminauerit homo, hæc & metet.*
	Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.	8	Nam qui ſeminat ¨carni ſuæ, ex carne metet interitum: qui verò ſeminat ſpiritui, ex ſpiritu metet vitam æternam.	8	*Quoniã qui ſeminat in carne ſua, de carne & metet corruptionẽ: qui autẽ ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu metet vitã æternam.*
2. Theſ. 3. 13	Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.	9	‖ Porro ne ¨benefaciendo ſegneſcamus. Tempore enim ſuo metemus, ¨ſi non elanguerimus.	9	*Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim ſuo metemus, non deficientes.*

3 *Sibi videtur*, δοκεῖ. Τὸ δοκεῖν καὶ τὸ εἶναι opponuntur, vt apud Latinos Videri & Eſſe, apud nos in vernaculo ſermone, *cuider & eſtre.*

4 *In ſemetipſo*, εἰς ἑαυτόν. Id eſt, ἐν ἑαυτῷ. id eſt inueniet in ſeſe materiam gloriandi, non ex aliorum infirmorum reprehenſione. vt dicebat Phariſæus, ſe ſimilem non eſſe publicano: & loripes, ſeſe cũ claudo comparans, ſe pro recto venditat. Quid igitur? dicet aliquis, An cuipiam licet de ſe gloriari? Minimè veró. Nam certè Apoſtolus ſibi conſcius erat donorum quæ à Domino acceperat, vt qui ſeſe iam approbaſſet, quum diceret, Imitatores mei eſtote, vt & ego Chriſti: & tamen à Phariſaiſmo procul aberat. Aliud enim eſt falſo nomine & ambitioſè ſe efferre, aliud verè & piè ſeſe hominibus pro inſigni bonitatis Dei exemplari proponere: aliud coram hominibus gloriari ad Domini gloriam, aliud coram Deo, quaſi non omnia illi debeas in ſolidum. Itaque hunc locum cum eo comparato quod ſcriptum eſt ſuprà 2. Corinth. 1. 12. Sic autem vitam ſuam vnuſquiſque inſtituat vt in ſeipſum potius quàm in alium reſpiciens, ſe verè ſanctum eſſe comprobet. quod ſi fecerit, tum demum ſolidæ in Domino gloriationis argumentum, non ex aliorum collatione, (quaſi præ aliis ſit aliquid) ſed ex ſua ipſius vita arripiet. Neque enim extremo illo die cenſebimur ex noſtri cum aliis cõparatione, ſed ex iis quæ vnuſquiſque geſſerit. Nam δοκιμαζέτω non accipio pro ſimplici exploratione. Neque enim materiam ſanctæ & iuſtæ gloriæ inuenit quiſquis ſeipſum explorat, ſed quiſquis ſeſe ita gerit vt meritò ſeſe omnibus approbet. Sic vſurpatur idem verbum 2. Cor. 8. 8. Quod verò in nonnullis codicibus additur μόνον, non eſt in Græcis ſcholiis, nec ſanè videtur ſatis conuenire.

5 *Nam vnuſquiſque*, ἕκαστος γάρ. Cauſam propriè non adfert proximi dicti, id eſt eius vtilitatis quam ex ſuiipſius approbatione dixit capturum vnumquenque, ſed cur neceſſe ſit omnes potius de ſeipſis approbandis quàm de aliis condemnandis eſſe ſolicitos.

6 *Qui inſtituitur*, ὁ κατηχούμενος. Vulg. & Eraſ. *Qui catechizatur*, & mox, *catechizat*. Verbũ κατηχεῖσθαι propriè quidẽ dicitur de primis rudimentis, vt docuimus Luc. 1. 4, ſed videtur hîc accipi generalius pro διδάσκεσθαι. Generalis enim eſt doctrina quæ hîc traditur, vt diſcipuli magiſtrum alant: quod qui non faciat, impius quodammodo inter profanos etiam homines cenſetur. *In ſermone*, τὸν λόγον. Conſtructio hæc eſt, vt ſi dicas, doceri grammaticam. neque dubium eſt quin hoc pertineat ad participium κατηχούμενος, quanuis aliud putarit Marcion. vt tradit Hieronymus. Vocat autem Paulus τὸν λόγον doctrinam Euangelicam, Scripturæ more κατ᾽ ἐξοχήν, vt Act. 16. 6, & alibi ſæpe. quanuis ſæpiſſimè addi ſoleat Κυρίου *Domini*, vel τοῦ Θεοῦ, *Dei*. Latet autem in hoc verbo argumentum, nequid iniqui petere videatur, quum pro ſpiritualibus monet vt dẽtur carnalia, 2. Cor. 9. 11. *Omnia bona*, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. id eſt quæuis pro facultatũ & neceſſitatis ratione. Neque enim vult Paulus dari omnia, ſed omnibus modis gratos eſſe diſcipulos. Eſt autem Hebræa conſtructio cum præpoſitione מן [*min*,] quaſi dicas, ex omnibus bonis ſuis: ſicut in vernaculo ſermone dicimus, *De tous ſes biens.* quo modo interdũ accipitur ב, vt Leuit. 8. 32. Itaque quod adfert Eraſmus, λόγον accipi poſſe pro ratione (quaſi velit Apoſtolus rationem dati & accepti conſtare inter magiſtrũ & diſcipulum, ſed ita demum ſi qui tradidit, ſincerè tradidit) prorſus eſt ἀπροσδιόνυσον.

7 *Ne fallimini*, μὴ πλανᾶσθε. 2. Paralip. 29. 11. אל תשלו [*al tiſchſchalu*] pro quo Gallicè dicimus, *Ne vous trompez point.* *Seminarit*, σπείρῃ. Vſitatum eſt Apoſtolo, ſumptus ſementi comparare quam ſequatur meſſis (id eſt vita æterna) vel diſpendium, ſiquis ſterili ſolo ſemina mandarit, vt 1. Cor. 9. 11, & 2. Cor. 9. 6. quæ tranſlatio verbi זרע [*zarah*] paſſim ad omnes vitæ actiones transfertur, vt Prouerb. 22. 8, & 11. 18. Hîc verò Paulus (meo iudicio) de miniſtrorum alimentis pergit diſſerere: & quum dixiſſet Deum non irrideri, quòd valde hîc ſint ingenioſi homines in quærendis ſubterfugiis, nunc oſtendit quanto præſtet ſpiritu ſerere (id eſt comparandis iis quæ ad pietatem ac religionem pertinent, bonis ſuis non parcere) quàm carni ſerere, id eſt fluxis iſtis & caducis bonis accumulandis opes impendere. quorum deſiderio ſic feruent homines vt hîc minimè omnium ſint parci: quum tamen hæc omnia perire & conſumi oporteat, illinc verò perennis vitæ theſaurus ad nos redeat. Siquis malit carnem pro iis accipere quæ per ſe vitioſa ſunt, φθορᾶς nomine æternum interitum interpretari licebit. Sed aſſentior doctiſſimo interpreti, qui fluxam opum naturam putat hoc nomine ſignificari. Vtrouis autem modo accipias, Interitus nomẽ melius conuenit quàm Corruptionis.

8 *Carni ſuæ*, εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ. Vulgata, *In carne ſua.* Eraſmus, *Per carnem ſuam.* Ego puto εἰς reſpondere ל Hebræorum, tertio caſui præpoſitæ, & finem ſeu ſcopum declarare, vt carni ſuæ, idem declaret atque Huius vitæ cõmodis.

9 *Benefaciendo autem*, καλὸν δὲ ποιοῦντες. Id eſt, ἀγαθοποιοῦντες καὶ εὐεργετοῦντες. Nam id accipiendum eſſe de beneficentia, declarat proximus verſiculus. quanuis in quibuſuis bonis operibus valeat eadem doctrina. Vulgata & Eraſmus, *Bonum autem facientes.* *Si non elanguerimus*, μὴ ἐκλυόμενοι. vel Si non defecerimus. quod tamen ambiguum videri poterat hoc in loco. Græci verò eleganter hoc exponunt participio ἀποναρκῶντες, id eſt *obtorpeſcentes*. Vide Mar. 8. 3. Sic autem omnino reſolui debet participium, quaſi ſcriptum ſit ἐὰν μὴ ἐκλυώμεθα. vt in illo Homeri verſiculo, Iliad. ι, Ἴση μοῖρα μένοντι, καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζει. Vulgata, *Non deficientes.* Eraſmus, *Non defatigati.* Syrus interpre

non videtur ſenſum aſſequutus, nec in ſuperiore quidem membro.

10 Ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.

10 Nempe igitur dum tempus habemus, ⁘ ſimus benefici erga omnes, maximè verò erga ⁘ domeſticos fidei.

10 *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domeſticos fidei.*

11 Ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί.

11 Videtis ⁘ quàm longis literis vobis ſcripſerim mea manu.

11 *Videte qualibus literis ſcripſi vobis mea manu.*

12 Ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται.

12 Quicunque volunt ⁘ ſpecioſi apparere ⁘ in carne, ii cogunt vos circuncidi, tantùm ne ob crucem Chriſti perſequutionē patiantur.

12 *Quicunque volunt placere in carne, hi cogūt vos circūcidi, tantùm vt crucis Chriſti perſequutionem non patiantur.*

13 Οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι, αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν· ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται.

13 Nam ne ipſi quidem qui circunciduntur, Legem ſeruant: ſed volunt vos circuncidi, vt ⁘ de veſtra carne glorientur.

13 *Neque enim qui circūciduntur, Legē cuſtodiunt: ſed volunt vos circumcidi vt in carne veſtra gloriētur.*

14 Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ.

14 A me verò abſit ⁘ gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti: per quem ⁘ mundus mihi crucifixus eſt, & ego mūdo.

14 *Mihi autem abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti: per quē mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo.*

15 Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις.

15 Nam in Chriſto Ieſu neque circunciſio quicquam valet, neque præputium, ſed ⁘ noua creatio.

15 *In Chriſto enim Ieſu neque circunciſio aliquid valet, neque præputium, ſed noua creatura.*

16 Καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ.

16 Et ⁘ quicunque ſecundum hanc regulam ⁘ incendent, pax *erit* ſuper eos & miſericordia, ⁘ & ſuper Iſraelem Dei.

16 *Et quicunque hanc regulā ſequuti fuerint pax ſuper illos & miſericordia, & ſuper Iſrael Dei.*

17 Τοῦ λοιποῦ, κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω· ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω.

17 ⁘ De cætero, nequis mihi moleſtias exhibeto: ego enim ⁘ ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo porto.

17 *De cætero nemo mihi moleſtus ſit. ego enim ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo porto.*

---

10 *Simus benefici*, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθόν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Operemur bonum*, nimium obſcuré.

Domeſticos fidei, τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. Id eſt, eos qui per fidem ſunt in eadem atque nos familia Domini. Vſitatum enim eſt appellatione domus Domini Eccleſiam ſignificare. Filiorum autem Dei character eſt fides.

11 *Quàm longis*, πηλίκοις. ad verbum, *Quantis*. Vulgata, *Qualibus*, in quo explicando miror cur ſe tantopere torqueant interpretes: dum alii ad ſublimitatem ſententiarum referunt, vt Hilarius: alii ad ipſa literarum elementa, quæ grandiuſcula fuerint, vt Hieronymus: alii ad deformitatem characterum, quaſi Paulus imperitus fuerit pingendarum literarum, vt exponit Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus. Syrus autem interpres hanc vocem aut non legit, aut non intellexit.

12 *Specioſi apparere*, εὐπροσωπῆσαι. Πρόσωπον, id eſt ſpeciem ſeu vultum, opponit veritati, vt alibi ſæpe diximus. inde εὐπροσωπεῖν, pro quo dicimus vernaculo ſermone, *Faire bonne mine*. Vulgata, *Placere*. Eraſmus, *Iuxta faciem placere*. *In carne*, ἐν σαρκί. Ita vocat ceremonias externas, quarum fuco illiti pſeudapoſtoli conabantur aliorum etiam ora inficere. *Ob crucem Chriſti*, τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, ob Chriſti crucifixi prædicationem, cui iſti Legem adiungebant, vt Iudæorum bonam gratiam inirent.

13 *De veſtra carne*, ἐν ὑμετέρᾳ σαρκί. Id eſt, quòd vos Iudaiſmo implicuerint. Sed ad circunciſionem alludit: quaſi iſtos diceret ex præciſa Galatarum cuticula captare Iudæorum fauorem.

14 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hoc verbum apud Paulum quum in laude ponitur, non ſignificat ſibi aliquid tribuere (vt ſuperbi ſolent) ſed in aliqua re acquieſcere, ídque non ſine animi exultatione, cuius exemplum inſigne ſuppeditat noſter Apoſtolus Rom. 8. v. 31, & deinceps. *Mundus mihi crucifixus eſt*, ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. Mundum vocat omnē hominum cæterarúmque rerum ſplendorem, qui iſtis pſeudapoſtolis perſtringebat oculos, vt præ iis Chriſtum contemnerent, quum ipſe nihil iſtis cōmoueretur. Itaque crucifixus eſt mundo quem mundus deſpicit, & mundus eſt crucifixus ei qui viciſſim mūdum nihili facit. quod vtrunque ſibi tribuit Apoſtolus gratia Dei fretus, quum ſæpe mūdus nihil ſit minus quàm crucifixus iis qui tamē mūdo ſunt crucifixi. Itaq; valde hallucinatus eſt Caſtellio, quum putaret his duobus rem vnam & eandem ſignificari. Vſus eſt autem crucifigendi verbo vt oſtenderet cur mundum odiſſet, & eum viciſſim mundus, & qua virtute fretus mūdum pro nihilo haberet. Nam alioqui neutrum eſſet laudabile.

15 *Noua creatio*, καινὴ κτίσις. Vide ſuprà, 5. 6, & Rom. 6. 4.

16 *Quicunque*, ὅσοι. Indefinita particula tollit Gentium diſcrimen, ad quas hoc prius membrum propriè ſpectat.

Incedent, στοιχήσουσιν. Vulgata, *Sequuti fuerint*. Mihi videtur στοιχεῖν aliquid amplius quàm περιπατεῖν ſignificare, nempe ita incedere vt certum ordinem teneas, & quaſi lineā non tranſilias: quod hîc fuit exprimendum, propter additum normæ ſeu regulæ nomen. *Et ſuper Iſraelem Dei*, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, ſuper Iudæos, quorum laus non eſt ex hominibus, ſed ex Deo, vt Rom. 2. 19. Præpoſitio autem ἐπὶ hanc gratiam declarat cælitus illabi, & duplex Iſrael ſic conſtituitur.

17 *De cætero*, τοῦ λοιποῦ. Siue poſthac, vt apud Ariſtophanem χρόνου τοῦ λοιποῦ. ſed ſæpius non exprimitur χρόνου, vt in διὰ πολλοῦ, διὰ μακροῦ, & ſimilibus. Claromontanus codex habet, τὸ λοιπὸν quod eſt magis vſitatum. *Stigmata*, τὰ στίγματα. Id eſt, inuſtas notas, quales inuri ſeruis ſolebant, magna quidem cum ipſorum infamia, vnde & ſtigmatiæ dicti ſunt. ſed hæc dedecora adeo pretioſa ſunt coram Deo vt ea non dubitet Apoſtolus omni pſeudapoſtolorum gloriæ opponere. Vocat igitur ſtigmata, nō horrendi illius ſtigmatici idoli ſeu vera ſeu fictitia vulnera (nihil enim intereſt, quanquam fictitia eſſe ſatis conſtet) ſed ea quæ commemorat 2. Cor. 11, addítque Κυρίου Ἰησοῦ, id eſt Domini Ieſu: quoniam (vt rectè inquit ille) Martyrem non facit pœna, ſed cauſa: ſimúlque has notas opponit circunciſionis cicatrici. quaſi diceret, Cuticulam iſti abſciſſam proferunt, non Ieſu Chriſti nomine, ſed cum illius potius dedecore. At mihi in eo gloriari liceat quòd longè alia ſtigmata & longè alias cicatrices poſſum pro-

ferre, non Legis seruitutis, sed Christianæ libertatis testes. Nam ii demum liberi sunt qui Christo seruiunt.

18 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί. Ἀμήν.

Πρὸς Γαλάτας ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης.

18 Gratia Domini Iesu Christi ∵sit cum spiritu vestro, fratres, Amen.

Ad Galatas missa fuit Roma.

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres. Amen.*

Ad Galatas missa fuit è Roma.

18 [*Sit*] *cum spiritu vestro*, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Id est, Animis vestris insideat, vt Dei spiritu magis ac magis confirmemini. Videtur autem rursus spiritum dixisse, vt eos à carnis iustitia ad Euangelium reuocaret.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ Ἡ ΠΡῸΣ ἘΦΕΣΊΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Ephesios.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAP. I. CAP. I.

1 ΠΑΥ̑ΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· (1. Cor. 1. 1)

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ. (1. Cor. 1. 3; 2. pet. 1. 2)

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi ∵per voluntatem Dei, ‖ ∵sanctis qui sunt ∵Ephesi, ∵& fidelibus in Christo Iesu:

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 ‖ ∵Benedictus ∵Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, ∵qui benedixit nobis ∵omni benedictione spirituali, ∵ in cælis ∵in Christo:

1 *PAVLVS Apostolus Christi Iesu per voluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu:*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus in Christo:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Per voluntatem*, διὰ θελήματος. Vide Gal. 1. 4. *Sanctis qui sunt*, ἁγίοις τοῖς οὖσιν. Vel, sanctis qui estis. In nonnullis codicibus additur πᾶσιν, *omnibus*. *Ephesi*, ἐν Ἐφέσῳ. Nisi hoc addas, manca fuerit inscriptio, non expresso eorũ nomine quibus scribitur. Itaque Basilium miror lib. aduersus Eunomium secundo, istud non legere, imò etiã occasionem inde arripere docendi fideles verè esse siue existere. *Et fidelibus*, καὶ πιστοῖς. Epexegesis. neque enim alia est sanctorum magis propria definitio.

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Vide 2. Cor. 1. 3. *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15. 24. *Qui benedixit nobis*, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς. Hebraismus tum in verbo ברך [*barach*,] quod εὐλογεῖν Græci, benedicere Latini conuertunt, tum etiam in eius constructione. Vide Matth. 25. 34.

Omni benedictione spirituali, ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Id est, omni beneficentiæ genere, quæ verè cælestis est ac diuina. Nam quædam etiam sunt vitæ præsentis benedictiones, sed quæ nihil sint præ illis, partim videlicet illarum duntaxat quasi adumbrata simulacra in filiis Dei, partim etiam cum infidelibus communes, quibus tamẽ, suo ipsorum vitio, fiunt condemnationis instrumenta. Vide 2. Corinth. 1. 5. *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים [*bammeromim*] sub. מקומות [*mekomoth*,] id est locis, vt 1, Philipp. 1. 23. quæ formula sæpe occurrit in hac epistola. Potest autem hic versiculus dupliciter explicari, sententia non multùm diuersa. Nam si Deum benedicentem spectemus, dicitur nobis benedicere in cælis, in quibus, quasi in suo solio, sedens, suis beneficiis nos cumulet: qua ratione commendantur dona ab eius maiestate à quo proficiscuntur, tanquam verè diuina, æterna, & ex ipso Dei solio profecta. Sin autem homines ipsos spectemus in quos ea beneficia conferuntur, dicuntur benedici in terra quum iis donis cumulantur quæ ad hanc vitam spectant: cuiusmodi promissiones multo plures & magis expressæ fuerũt sub Legis pædagogia, vt explicatur copiosè Deut. 28: & contrà benedici in cælis, quum iis muneribus donantur quæ propria sunt ciuium regni cęlestis, & ad æternam vitam in cælis transigendam pertinent, vt cognitione Dei in Christo, fide, spe, charitate, cæterísque donis quæ ex his fontibus promanãt. Qua ratione etiam dicimur iam in cælis versari, Philip. cap. 3. ver. 20. *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Sic rectè Vetus interpres, consentientibus omnibus nostris vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis, & Syro interprete. Ita etiam legit Theophylactus, nisi quòd addit

Ἰησοῦ, Ieſu, & Hieronymus: optiméque conueniunt ſequētia, vbi aſſiduè reperitur præpoſitio ἐν. Itaque non admitto Caſtellionis interpretationem qui conuertit ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστοῦ, in rebus Chriſti cęleſtibus: quaſi τοῖς ἐπουρανίοις ſcriptum ſit neutro genere, & Χριστοῦ poſitum pro Χριστῷ. quanuis alioqui certum ſit ex Chriſti abundantia nos omnes haurire quicquid bonorum pręſertim ſpiritualium habemus. Sed & Χριστῷ nolim accipere tertio caſu, pro ad Chriſti gloriam, quòd mihi videatur omnino Apoſtolus cauſam noſtræ ſalutis materialem (quam vocant) indicare. Cur autem malim In Chriſto quàm In Chriſtum interpretari, dixi 1.Cor.1.2.

Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ.	4	Sicut ¨elegit nos¨ in ipſo antequam iacerentur fundamenta mundi, ¨ vt ſimus ¨ſancti & inculpati ¨ coram eo ¨per charitatem.	4	*Sicut elegit nos in ipſo ante mundi conſtitutionē, vt eſſemus ſancti & immaculati in conſpectu eius in charitate.*
Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ,	5	¨Qui prædeſtinauit nos¨ quos adoptaret in filios per Ieſum Chriſtum ¨in ſeſe, ¨pro beneuolo affectu voluntatis ſuæ,	5	*Qui prædeſtinauit nos in adoptionē filiorum, per Ieſum Chriſtū, in ipſum, ſecundum propoſitum voluntatis ſuæ,*

4 *Elegit*, ἐξελέξατο. Id eſt, Eligere propoſuit. quod etiam explicatur verſu proximo. Æterna enim electio eſt in Dei propoſito, de qua hîc agitur: quum noſtri reſpectu tum demum dicamur eligi quum Deus ſuum propoſitum in nobis exequitur. Deinde & illud notandum eſt, de electione ad vitam æternam hîc agi, quæ æterno propoſito nititur, ideóque firma ac inuariabilis ſit oportet, quum Deus ſententiam non mutet. Sed in temporariis muneribus aliud cenſendum eſt, quorum ſpatio expleto, non mirum eſt repudiari qui ad certum tempus duntaxat electi fuerant, vt Sauli & Iudæ contigit. *In ipſo*, ἐν αὐτῷ. In ipſo videlicet adoptādos, vt poſtea explicat. Nam Chriſtus proponitur nobis vt mediator. ergo corruptio ordine cauſarum præcedat neceſſe eſt in Dei propoſito, corruptionem autem creatio in iuſtitia & ſanctitate, vt infrà, 4. 24: vt ſibi Deus tum ad eos per miſericordiam ſeruandos quos in Chriſto eligeret, tum ad eos iuſtè puniendos qui in iniquitate concepti permanerent, aditum ſibi patefaceret. Sed vt hæ cauſæ ſuis gradibus diſtinguantur, omnes tamen in Deo ſunt æternæ, ac omni tempore ſuperiores: vt temporis ratione nec prius quicquam nec poſterius hîc cenſeatur, ſed cauſarum duntaxat ordine. ſiquidem neceſſe eſt vt remedii ordinatio ſit morbi conſideratione poſterior. Quid ergo? dicet aliquis, Chriſtum facis ſecundariam noſtræ ſalutis cauſam? Hanc enim calumniam mihi conati ſunt quidam inurere. Audiant igitur quid reſpondeam in proximo verſiculo. *Vt ſimus*, εἶναι ἡμᾶς. Ergo neq; quòd iam ſancti eſſemus, neque quòd Deus tales nos futuros proſpiceret. Quî enim tales eſſemus niſi nos Dominus elegiſſet & prior dilexiſſet? Ergo qui electionis doctrinam ſibi applicant, vt ſibi quamuis licētiam arrogent, poſſunt manifeſtè ex hoc loco conuinci falſitatis. Neque idcirco damnanda eſt hæc doctrina vt inutilis vel curioſa, ſed vt vnicum ac firmum noſtræ ſalutis, pacis, ac conſolationis fulcrum, vtriuſque (quod aiunt) manibus retinenda. *Sancti & inculpati*, ἁγίους καὶ ἀμώμους. Nēpe Chriſti iuſtitia induti, cuius virtute incipimus mori peccato, vt Deo viuamus. Nam qui huius iuſtitiæ perfectionē in ſeſe quærit quandiu hîc viuit, mirum ni ſaltem ſuæ cōſcientiæ teſtimonio refellatur. *Coram eo*, κατενώπιον αὐτοῦ. Id eſt verè ac ſinceré. Vide Luc.1.6. *Per charitatem*, ἐν ἀγάπῃ. Hoc nonnulli ad proximum dictum referunt, quòd charitatis nomen vtriuſque tabulæ officia cōplectatur. Quidam malunt connectere cum ἐξελέξατο, vt ſignificet Apoſtolus Dominū ſola charitate gratuita impulſum vt nos eligeret. quibus potius aſſentiri velim. Sed vtrique expoſitioni prætulerim ſanè Budęi opinionem, qui hoc connectit cum ſequente verſiculo, hoc modo, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, id eſt nobis per charitatem prædeſtinatis adoptioni per Ieſum Chriſtum. Nolui tamen quicquam mutare ex coniectura.

5 *Qui prædeſtinauit nos*, προορίσας ἡμᾶς. Quod dixerat ſuperiore verſiculo, nos in Chriſto ab æterno electos, nūc explicat, aliquid etiam adiiciens. Eligere in Chriſto igitur definit nihil aliud eſſe quàm gratis deſtinare adoptioni per Chriſtum. addit deinde cauſam finalem, non ſubalternam (quam vocant) cuius antè meminerat, ſed vltimā, nempe gloriam Dei, cuius ſumma tum miſericordia tum iuſtitia in adoptione iſta gratuita elucet. Sed inter electionem tamen & prædeſtinationem, ſi ſubtilius omnia ſcrutemur, quum alioquin electionis nomen latius pateat; hoc intererit, quòd electio reſpicit partim Dei propoſitū, partim oppoſitum reproborum membrum, quum mutuò ſe reſpiciāt electi & reprobi: prædeſtinatio verò reſpicit partim ipſius propoſiti exequutionem, ac proinde totum tum cauſarum progreſſum quo Deus ſuos deducit, (vt quum hîc dicimur prædeſtinati ad adoptionem, alibi verò ad opera bona, infrà, 2.10, alibi ad ferendam crucem, vt Rom. 8.29, & ad cognoſcendam Dei voluntatem, Act.25.14) partim verò fines quos ſibi Deus in eligendo propoſuit, nempe vitam æternam electorum, vt Act.13.48, Rom.9.23. & gloriam ipſius Dei, qui finis eſt vltimus, vt infrà, ver.6 & 12. Synonyma enim ſunt προορίζειν, προετοιμάζειν, προχειρίζεσθαι, & ſimilia, in quibus omnibus πρὸ declarat conſiliū Dei, quod quidem non modò euentus ſed etiam cauſas ipſas ex omni æternitate antegreditur, conſilium inquam, quo vniuerſa & ſingula non modò præſciuit ſed etiam decreuit. *Quos adoptaret in filios per Chriſtū Ieſum*, εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Explicat Apoſtolus quomodo accipiendum ſit quod antè dixerat, nos in Chriſto electos ab æterno, ita nempe vt Chriſtus ſubſternatur Dei æterno conſilio, quatenus per eum vnum conſtituit omnes electos ad ſuum finem adducere. Neque enim Chriſtum hîc conſiderat nudè & ſeorſim vt Deum Patri ὁμοούσιον, & per omnia æqualem, (qua ratione non in ipſo, ſed ab ipſo, ſicut & à Patre & à Spiritu ſancto, electi ſumus, quum Dei οὐσία diuidi nec poſſit nec debeat) ſed vt mediatorem, id eſt vt Deum manifeſtatū in carne: in quo vno gratis adoptati & reconciliati ſeruemur. Iam verò (vt antè diximus) corruptio reconciliationem præcedat neceſſe eſt, & integritas corruptionem, cauſarum ordine: ex quo fit vt Deum meritò dicamus, antequam hominem conderet, primùm conſtituiſſe gloriam ſuam in ſeruandis per miſericordiam nonnullis patefacere, quum primùm omnium ſoleant omnes artifices de fine conſtituere: deinde vt hunc finem conſequeretur, decreuiſſe hominem condere marem & fœminam, integros quidem illos, ſed qui ſponte lapſi, ſeſe poſterósque ſuos redderent iudicio Dei obnoxios: ex quibus poſtea certos quos illi libuiſſet ſelectos per miſericordiam ſeruaret: ac demum his conſtitutis, decreuiſſe opus illud edere omnium pulcherrimum & magnificētiſſimū, nempe vt Verbum illud æternum caro fieret. in quo adoptati quos ei rei prædeſtinaſſet, ac ſuo tempore ſapiētiam, iuſtitiam, ſanctificationem, redemptionem gratis per fidē adepti, ſeruarentur. Chriſtus ergo, vt mediator, non modò primaria, ſed etiam vnica eſt ſalutis noſtræ materia, quum nullum ſit aliud nomen ſub cælo in quo nos oporteat ſaluos fieri. Chriſtus is eſt in quem vnum tendit noſtra electio, quum per eum vnum gratis ſeruentur electi. Chriſtus denique is eſt in quo vno quærere electionis noſtræ declarationem & exequutionem oportet: quum per eum vnum Pater æternum ſuum illud de nobis decretum declaret & exequatur. Sed tamen tantum abeſt vt, ſi cauſarum ordinem ſpectes, Pater in Chriſto mediatore cauſas quæſierit eligendi aliquos ad ſalutem, vt contrà, quia Deus aliquos decreuerat eligere & per miſericordiam ſeruare, idcirco Chriſtum ipſum, quatenus homo eſt, primum omnium prędeſtinarit, in quo cæteros ſeruaret. quod & explicatur infrà, & diſertè exprimitur 1.Pet.1.20. Niſi quis ita inſanit vt Deum prius exiſtimet decreuiſſe quomodo conſilium ſuum exequeretur quàm conſilium vllum cepiſſet: prius de inſtauratione electorum quàm de hominis creatione & lapſu deliberaſſe: prius denique lapſum atque adeo creatum eſſe hominem, quàm Deus de hominum conditione futura certum conſilium cepiſſet. quæ omnia quum ſint abſurdiſſima, ex eorum tamen placitis neceſſe

est consequantur qui in Christo mediatore quærunt propositi Dei causas. Clament isti igitur quantum libuerit, nos Christum facere secundariam nostræ salutis causam, (quod tamen falsum esse suprà ostendimus) hoc ego vicissim respondebo, me nec posse nec velle Christum aliter quàm Dei ac hominum pacificatorem intueri: apertissimè verò insanire qui in ordine causarum texendo, vel propositum non modò creatione sed etiam lapsu posterius, vel morbum remedio posteriorem faciant. *In sese*, εἰς αὐτόν. Id est ἐν ἑαυτῷ. quibus verbis excludit Apostolus quæcunque vsquam sunt extra Deum, vt significet Deũ in suis eligendis nihil neque præsens, (solus enim est æternus) neque futurum in cælo aut in terra, sed seipsum vnum spectasse, in quo vno sapientissimi & iustissimi sui cõsilii causas inuenerit. qua ratione minimè excluditur à Patre, sed cum illo vnitur Filius & Spiritus, quum hi tres sint vnus Deus. Quod & ipsum in consilii exequutione & causis diligenter est considerandum: ita vt neque discerpamus οὐσίαν, neque personarum operationes confundamus. Vulgata, *In ipsum*, εἰς αὐτόν. quod non conuenit. Sed multo etiam absurdius Castellio interpretatus est *In eundem*, εἰς τὸν αὐτόν. *Pro beneuolo affectu voluntatis suæ*, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Vtroque hoc nomine res eadem, id est amor gratuitus significatur, & de quo Dominus veluti sibiipsi placet, vt sæpe iam diximus. quo fit vt Paulus altero sæpe sit contentus. Sed tamen hoc in loco non est inanis hæc repetitio, tum propter emphasin ex Hebræorum idiotismo, vt quum מטיט היון [*mittit hayauen*,] id est è luto luti dicunt, vt Psal. 40.3. quem pleonasmum iterũ annotauimus infrà, ver. 19, & 4.23, tum verò maximè vt intelligatur gratuitum Dei amorem hîc considerari à Paulo in primo gradu, id est in proposito. Nam primùm omnium constituit Deus quos vellet honoris vasa fieri: cuius decreti causa omnis in ipso Deo est posita, cui ita placuit, ad gloriam suam in illis declarandam: deinde quos proposuit Pater gratos habere, eos in Christo sibi gratos effecit, in eo ipsos contemplans, cui suo tempore eos donat. Neque enim apud Patrem Christus passurus minus valuit quàm passus, quum sint apud eum omnia præsentia. Tertius demum gradus est, quum reipsa eos efficaciter vocatos, Christo per fidem inserit, non prius desinens eos quotidie magis ac magis instaurare quàm vero Filio suo conformes factos, vt filios & hæredes regni æterni obsignet. Cæterùm τὴν εὐδοκίαν Vulgata & Erasmus conuertũt *Beneplacitum*, Castellio, *Arbitrium*, non satis expressè, vt mihi videtur: quia εὐδοκία solos electos respicit, non modò quòd Deus in eos bene sit affectus, sed etiam quia sponte eos amat, adeo vt ex eo quasi voluptatem capiat. Ideo gratuitam beneuolentiam alibi conuerti, hîc verò quia τῷ θελήματι adiungitur, affectum beneuolum.

---

6 Εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ.

7 Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ,

8 Ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει·

9 Γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ,

10 Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς·

6 ⁘Ad laudem gloriosæ suæ gratiæ, qua nos ⁘gratis effecit sibi gratos in illo dilecto.

7 In quo habemus redẽptionem, per sanguinem ipsius, remissionem *inquam* peccatorũ ⁘ex diuite ipsius gratia,

8 ⁘Qua redundauit in nos ⁘omni sapientia & ⁘intelligentia:

9 Patefacto nobis ⁘mysterio voluntatis suæ, secundum gratuitam suam beneuolentiam quam proposuerat ⁘in sese,

10 ⁘*Nempe* vt in pleni temporis dispensatione ⁘recolligeret ⁘omnia in Christo, tum quæ in cælis sunt, tum quæ in terra:

6 *In laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto.*

7 *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum secundum diuitias gratiæ eius,*

8 *Quæ superabundauit in nobis in omni sapientia & prudentia:*

9 *Vt notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ secundum beneplacitum eius, quod proposuit in eo,*

10 *In dispensatione plenitudinis temporũ, instaurare omnia in Christo quæ in cælis & quæ in terra sunt:*

---

6 *Ad laudem gloriosæ gratiæ suæ*, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ. Id est, vt beneficentia ipsius sicut summam laudem meretur, ita etiã prædicetur. Cuius enim animus tantam istam Dei bonitatem complecti possit? Alludit autem omnino ad locum Deut. 26.19, & Esa. 43.7. *Gratis nos sibi acceptos effecit*, ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς. Hebr. הרצה [*hirtsah*] ficto quidem verbo, in coniugatione Hiphil, sicut etiam fictum est τὸ ἱκανῶσαι.

7 *Ex diuite ipsius gratia*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ. Vulg. *Secundum diuitias gratiæ eius*. Vide Rom. 2.4.

8 *Qua*, ἧς. Iungitur enim τὸ περισσεύειν etiam secundo casui, vt Luc. 15.17. Vulg. *Quæ*, ἥ. Erasm. *De qua*, ἐξ ἧς. *Omni*, ἐν πάσῃ. Id est perfecta & integra, vt 1. Cor. 13.2. Est ergo Christus crucifixus, verè cælestis, & omnium etiam Angelorum captum superans sapientia, quanuis mundus eam pro stultitia habeat. Est enim μυστηριώδης, & ab iis solis intelligitur qui perfecti vocantur, quòd Dei gratia duce, perfectionis viam insistant, 1. Cor. 2.6 & 7. Itaque apage à nobis os illud impurum & blaspemum Castellionis, qui nuper in illum Pauli locum scribens, ausus est apertè scribere, Christum crucifixum, esse duntaxat sapientiæ rudimẽtũ: atque illud etiã, Deus bone, quàm impiè & quàm cõfidẽter asserere, Paulũ in suis omnibus epistolis nihil quàm rudimenta scripsisse, habuisse verò abstrusiorem quãdam sapientiam, quam scriptis non tradiderit, sed solos quosdã perfectos docuerit: nempe eam quam ipse cõmentus suis perfectis venditat. *Intelligentia*, φρονήσει. Id est συνέσει, vt Col. 1.9. Sic enim malo interpretari quàm prudentiam cum Vetere interprete & Erasmo. nec temere est quòd Syrus interpres addit τοῦ πνεύματος, *spiritus*. Nonnulli porrò ista connectunt cum sequente participio γνωρίσας, vt post ἡμᾶς punctum scribatur. quã distinctionem sequitur Hieronymus & Græcus etiam scholiastes. Castellio verò hæc nuper ita cõuertit, *Qua erga nos tã largè vsus est, summa cum sapientia atque prudentia*. & certè ἐν pro σὺν non rarò accipitur, vt sæpe annotauimus. Sed non dubito quin hæc potius declarent Euangelici mysterii dignitatem, ad quam gratis nos Dominus vocarit.

9 *Mysterio*, μυστήριον. Id est arcano. Quis id enim vnquã per se vel suspicari possit? Accedit autem Paulus ad consilii Dei exequutionem, primùm in eo quòd Christum suo tempore exhibuit mundo, idque gratis, sicut etiam gratis id proposuerat in sese: deinde in eo quòd ad Christum gratis etiã vocauit quos gratis prædestinarat, primùm ex Iudæis, postea verò ex Gentibus. Cæterùm quòd Vetus interpres μυστήριον hoc loco conuertit sacramentum, effecit vt Latini patres latissimè vocem istam vsurparint, quod postea recentiores non animaduertentes, matrimonium inter ea sacramenta numerarũt quæ in Christiana Ecclesia speciali notatione vocantur. Erasmus verò arcanum rectè interpretatus est, sed tamen Græcam vocem ab ipso etiam Cicerone vsurpatam malui retinere: quòd mysterii nomen non quoduis arcanum temere significet, sed rebus sacris ac diuinis propriè tribuatur: quod fortassis Veterẽ interpretem fefellit. *In sese*, ἐν αὐτῷ. Vel in ipso, ἐν αὐτῷ, videlicet Deus pater in Christo, vt habet Claromontanus codex, & Vulg. Sed tamen illud malo. videtur enim propositi fontem rursus aperire, vt omnis opinio præsentis vel præuisi meriti tollatur. Quocunque autem modo accipias, hinc quoque apparet, in causarum ordine Christum, quatenus est mediator, substerni τῇ εὐδοκίᾳ, vnde προορισμὸς καὶ ἐκλογή: ipsam verò εὐδοκίαν τῇ προθέσει, vbi necesse sit consistere, cuius causa nimirum in ipsius Dei quasi sinu sit posita.

10 [*Nempe*] *vt in pleni temporis dispensatione*, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν. Huiusmodi exegeticæ particulæ sæpissimè subaudiuntur, vt infrà, ver. 13, & aliis innumerabilibus locis. Illud autem liquet, Apostolum in eo

versari

versari vt explicet quid mysterii nomine significare voluerit. & tempus illud quo exhibitus est Christus mundo, vocari solere plenitudinem temporum, id est, tempus illud quod reuolutis seculis tandiu expectatum, tandem aduenerit, vt exposuimus Galat. cap. 4. ver. 4. Itaque non possum εἰς οἰκονομίαν aliter declarare quàm ἐν οἰκονομίᾳ, ita vt ad verbũ sequens, non autem ad verbum προέθετο referatur: additum autem sit nomen οἰκονομίας, id est dispositionis, vt intelligamus Christum non fuisse in mora, sed Dei prouidentiam singula temporum momenta gubernasse. Erasmus, *Vsque ad dispensationem*: quam interpretationem si sequamur, necesse fuerit exponere, *Quam proposuit in sese.* id est, quam habuit inclusam siue continuit penes se. quod mihi videtur violentum. *Recolligeret*, ἀνακεφαλαιώσασθαι. Vulgata, *Instaurare*, non expressa sententia Apostoli. Ideo Erasmus conuertit, *Vt summatim instauraret*: sed ne sic quidem satis expressè. Significat enim τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι partes disiectas & diuulsas in vnum corpus coniungere: vt quum oratores breuem enumerationem argumentorum texant, aut qui calculos subducunt, singula in vnam summam reuocant. Sic dicuntur omnes fideles in vnum Christum recolligi, quia fide cum ipso coniuncti sunt, veluti vnius hominis instar, vt qui nonnisi in illo vno possint placere, in quo solo Pater acquiescit: adeo quidem vt tota Ecclesia interdum Christi nomine censeatur: vt pluribus exposuimus Gal. 3. 16. Neque tamen hoc verbum deduco à κεφαλὴ, cum Chrysostomo & Theophylacto, quòd Christus infrà, ver. 22, dicatur caput esse supra omnia (videtur enim hoc mihi longius petitum) sed à κεφάλαιον, quod summam & breuem multarum partium collectionem declarat: vnde τὸ κεφαλαιοῦν & τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι, quæ passim occurrunt, pro repetito calculo summã contrahere: nisi malimus ἀνὰ poni pro σὺν, vt in ἀναμιγνύω, & similibus. Quid multis? ab ipso etiã Apostolo sic vsurpatur hoc verbũ Rom. 13. 9. Tertullianus de monogamia, vt malę causę seruiat, multa scripturæ testimonia malè applicans, vertit *Ad initium reciprocare.* *Omnia*, τὰ πάντα. Scio hunc locum solere explicari de Angelis, quorum etiam possit Christus dici proprio quodam modo mediator. Ego vt nemini præiudiciũ adfero, ita simpliciter dicam quid mihi simplicissimum & maximè appositum videatur. Sæpe iam annotauimus τὸ καθόλου frequenter apud Paulum ad id de quo agitur esse restringendum, vt 1. Cor. 15. 28, & 6. 12, & 8. 1, & alibi sæpenumero. Sic ergo hoc in loco quum de mediatoris officio disseratur, sit autem mediator solis electis destinatus, appellatione τῶν πάντων intelligo totũ ipsius Ecclesiæ corpus, quod postea in duas veluti partes diuiditur: nẽpe in ea quæ sunt in cælis, & ea quæ sunt in terris. Considerat enim Apostolus patefacti mysterii siue exhibiti suo tempore Christi tempus: ante cuius aduentum quum ex hac vita migrarint tam multi, significat Paulus eos etiam in eundem Christum esse collectos. Illum enim ab æterno destinatum esse mediatorem in quo recolligerentur tam ii quorum Spiritus iam essent tempore aduentus ipsius in cælis collocati, id est qui eum venturum fide apprehenderant, tum ii qui essent in terris ad finem vsque seculorum cum fide apprehensuri. Denique per ea quæ in cælis sunt, simpliciter intelligo fideles ante Christi aduentum mortuos: nec disputo quomodo ista ad beatos Angelos pertineant, de quibus nolim subtilius philosophari, quum satis constet Christum pacificatorem esse Dei & hominum, non autem Angelorum, constitutum: qua de re hîc disseritur. Per ea verò quæ in terris sunt, eos accipio quos Christus viuos deprehendit, vel qui sunt eius aduentum consequuti: quorum rursus duas species facit Apostolus, quæ tamen in vnum Christum coaluerint, Iudæos nimirũ & Gẽtes. Necui verò videatur coacta ista interpretatio particulæ vniuersalis, non dubium est quin sic prorsus accipiatur Gal. 3. 22. quod multo etiam planius fiet siquis eum locũ conferat cum eo quod scriptum est Rom. 3. 6, & 11. 32. Et sic etiam explico quod scriptum est Col. 1. 20.

Ἐν αὐτῷ ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.	11	∴ In ipso, *inquã*, ∴ in quo etiã in sortẽ adsciti sumus, quũ essemus prædestinati secũdũ propositum ∴ eius qui omnia efficit ex consilio voluntatis suæ.	11	*In ipso in quo etiam nos sorte vocati sumus, prædestinati secundũ propositum eius qui operatur omnia secundum consiliũ voluntatis suæ.*
Εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ Χριστῷ.	12	Vt nos simus ∴ laudi gloriæ ipsius, ∴ qui priores sperauimus in Christo.	12	*Vt simus in laudẽ gloriæ eius nos, qui ante sperauimus in Christo.*
Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ.	13	∴ In quo *sperastis* & vos audito ∴ sermone veritatis, ∴ *id est* Euangelio salutis vestræ: in quo etiam posteaquam credidistis, ∴ obsignati estis ∴ Spiritu illo promissionis sancto:	13	*In quo & vos, quum audissetis verbum veritatis, Euangelium salutis vestræ: in quo & credẽtes signati estis Spiritu promissionis sancto.*

11 *In ipso [inquam,]* ἐν αὐτῷ. Claromontanus codex has particulas superiori versiculo adnectit, ita videlicet vt redundet relatiuũ ipsi antecedenti subiectum ex Hebræorum idiotismo, sæpe iam à nobis obseruato: quod tamen ego, receptam dispunctionem sequutus, malui per epanalepsin interpretari. Syrus autem interpres legit, καὶ ἐν αὐτῷ ἡμεῖς ἐκληρώθημεν, *Et in ipso nos in sortem adsciti sumus*, quæ scriptura mihi maximè probatur. Erasmus, *in eodem*, ἐν τῷ αὐτῷ. ita videlicet vt hæc finiant superiorem versiculum. Sed hanc scripturam nusquam inueni. *In sortem adsciti sumus*, ἐκληρώθημεν. Vulgata, *In quo etiam sorte vocati sumus.* Κληροῦσθαι dicuntur magistratus qui sortitò creantur. Translatitiè verò istud dicitur de vocatione ad Christum, allusione videlicet facta ad duodecim tribuum portiones sortitione distributas, & huc quoque, quòd populus Israel peculiariter Domini funiculus & hæreditas dicatur. Nam Iudæorum vocationem commemorat Paulus priore loco, iterũ recurrens ad Dei prædestinationẽ, ex æterno ipsius consilio: nequid hîc sibi tribuant Iudæi quasi suo merito hanc prærogatiuam habuerint: deinde ne curiosè inuestigetur cur priores vocati sint Iudæi. Nam in promissione non subsistit Paulus hoc in loco, sed vsque ad ipsum promissionis fontem ascendit, in quo nihil est superius. *Eius qui omnia efficit*, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Vide vt omnia sine exceptione tribuat Dei gratiæ. Sed non idcirco stipites sumus? Minimé. nam ea est quæ efficit in nobis & velle & perficere, Philippens. 2. 13.

12 *Laudi gloriæ ipsius*, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Quidam vertũt Laudi & gloriæ ipsius. quæ interpretatio ex Græco cõtextu refellitur. Gloriã enim Dei hoc in loco, & infrà, ver. 14, pro Deo glorioso dixit, Hebræorum more, quem exposuimus 1. Cor. 2. 8. *Qui priores sperauimus*, τοὺς προηλπικότας. Manifestè loquitur de Iudæis, quibus prioribus exhibitus fuit Christus, & apud quos cœpit Ecclesia. Itaque miror veteres in hoc explicando loco tam procul aberrasse à scopo. Nam Hieronymus ad præscientiam diuinam refert, in qua fideles sperarint ab æterno. quod dictum (vt Origenis dogmata redolens) non immeritò videtur à Ruffino reprehendi. Theophylactus præpositionem πρὸ ad exitum spei refert. Ambrosius huc putat pertinere quòd Apostoli in Christum venturum sperarint. quæ omnia profectò sunt ἀπροσδιόνυσα: sunt tamen ab Erasmo diligenter annotata. Vulgata, *Qui antè sperauimus*, nimium obscurè.

13 *In quo [sperastis] & vos*, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς Sub. ἠλπίκατε. Nũc igitur Gẽtes Iudæis exæquat, vt vtriq; in Christo coalescẽtes non habeant de quo conquerantur, sed de quo pariter gratias agant. *Sermone veritatis*, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Id est, sermone illo qui propriè verax est, quũ à Deo

proficiſcatur qui mentiri non poteſt. [*Id eſt*] *Euangelio*, τὸ εὐαγγέλιον. Id eſt, fauſto illo & felici nuntio cælitus allato. *Obſignati eſtis*, ἐσφραγίσθητε. Vide Ioh.6.27, 1.Corinth.1.6. Eſt autem ſumpta tranſlatio à ſigillis quorum impreſſione, authentica ab incertis, & à falſis vera diſtinguimus. *Spiritu illo promiſſ. ſancto*, τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. id eſt, Spiritu illo qui non adfert Legis & ſeruitutis terrorem, ſed promiſſionem gratuitæ adoptionis ſuis donis obſignat in credentium animis. Nam idem Spiritus confirmat in fide, qui fidem gignit. Eſt autem 5 triplicatus articulus diligenter obſeruandus, quem & Vetus interpres & Eraſmus neglexerunt.

---

14 Ὅς ἐστιν ἀῤῥαβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ.

15 Διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους,

16 Οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου·

17 Ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, δῴη ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ·

18 Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις·

14 Qui eſt ⁘arrhabo hæreditatis noſtræ, ⁘dum in libertatē vindicemur, ad laudem gloriæ ipſius.

15 Propterea etiam ego, audita ea quæ in vobis eſt fide in Domino Ieſu, & charitate in omnes ſanctos,

16 Non deſino gratias agere pro vobis, mentionem veſtri faciens in precibus meis:

17 Vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, ⁘ Pater ille gloriæ, det vobis ⁘ Spiritum ſapientiæ & reuelationis, ⁘per agnitionē ipſius:

18 ⁘Illuminatis oculis mentis veſtræ: vt ſciatis ⁘ quæ ſit ſpes illa vocationis ipſius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipſius in ſanctis:

14 *Qui eſt pignus hæreditatis noſtræ, in redemptionem acquiſitionis, in laudem gloriæ ipſius.*

15 *Propterea & ego, audiens fidem veſtram quæ eſt in Domino Ieſu, & dilectionem in omnes ſanctos,*

16 *Non ceſſo gratias agens pro vobis, memoriam veſtri faciens in orationibus meis:*

17 *Vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater gloriæ, det vobis Spiritum ſapientiæ & reuelationis, in agnitione eius:*

18 *Illuminatos oculos cordis veſtri, vt ſciatis quæ ſit ſpes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in ſanctis:*

---

14 *Arrhabo*, ἀῤῥαβών. Vulgata, *Pignus*. Vide 2.Corinth. 1.22. Scriptum eſt autem ὅς ἐστιν, pro ὅ ἐστιν, quum præcedat τὸ πνεῦμα, vel habita ſenſus ratione, quia τὸ Πνεῦμα Θεός ἐστιν, vt Photio placet: vel propterea quòd ſequitur ἀῤῥαβών. vt in illo Ciceronis, *Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus.* & in illo Terentii, *Nunquam æquè paupertas onus viſum eſt mihi graue.* *Dum in libertatem vindicemur*, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως. Duplicem conſtituit Paulus ἀπολύτρωσιν, id eſt liberationem: vnam qua redimimur, perſoluto pretio, Chriſti videlicet ſanguine, vt à ſeruitute peccati & mortis manumittamur, vt copioſius explicat Paulus Rom. capite 7, cuius etiam meminit ſuprà verſu 7: alteram, qua in iſtam libertatem prorſus vindicemur. Nos enim quanuis liberos, retinet tamen adhuc aliquatenus per vim peccatum in aliqua ſeruitutis ſpecie, vt quod volumus non faciamus, Gal.5.17. & mors etiam nexos in vinculis tenet, in diem illum iudicio ſupremo deſtinatum, quo nos Chriſtus, vt à ſe redemptos, liberali cauſa manu aſſeret. Non pugnant igitur inter ſe iſtæ duæ liberationes, ſed illa quidem peracta eſt, hanc verò quæ illius eſt complementum, ſperamus, vt Luc.21.28, Rom.8.13, & infrà, 4. 30. cuius eſt arrhabo Spiritus ſanctus, ex quo nos manumiſſos eſſe didicimus per fidem, vt nos tandem in iuſtam libertatem ex malæ fidei poſſeſſoris poteſtate aſſerendos eſſe non dubitemus. Illam igitur licebit ἀπολύτρωσιν ἐλευθερώσεως docendi cauſa vocare, cuius paſſim meminit Apoſtolus, vt Rom.6.22, & 8.2. hæc verò dicetur ἀπολύτρωσις τῆς περιποιήσεως, id eſt ad verbū, liberatio vindicationis ſiue aſſertionis. Nam τὸ περιποιεῖσθαι id declarat quod Latinis aſſerere & pro ſuo vindicare, cuius verbale nomen eſt περιποίησις. Vulg. *In redemptionē acquiſitionis*. Eraſ. *In redemptionem acquiſitæ poſſeſſionis*. id eſt Eccleſiæ ſuo tempore liberandæ. ſicut Circunciſio accipitur pro circunciſis: & præputium pro incircunciſis: quam expoſitionem ſequutus etiam Syrus interpres vertit, *Eorum qui ſeruantur*. Hæc verò explicatio etſi in eandem ſententiam recidit, tamen (vt mihi quidem videtur) non ita eſt plana & expreſſa, & vim etiam nonnullam adfert verbis. Nam περιποίησις pro acquiſita hæreditate nuſquam memini legere.

17 *Pater ille gloriæ*, ὁ πατὴρ τῆς δόξης: id eſt (ex Hebræo idiotiſmo, quem expoſuimus 1. Corinth.2. 7) Pater ille gloriæ plenus, qui & Deus eſt Domini noſtri Ieſu Chriſti, quatenus hic homo factus eſt, vt eundem atq; nos Deum haberet, & nos eundem patrem atque ipſe haberemus. de qua re diximus Ioh.20.17. *Spiritum ſapientiæ*, πνεῦμα σοφίας. Id eſt donum ſapientiæ per Spiritum ſanctum, vt expoſuimus alibi. Sapientiæ autem ac reuelationis nomine quid ſignificet, diximus 1. Cor.14.6. quāquam hæc mihi videntur latius nunc patere, ita vt amplam eo- 10 rum cognitionem declarēt quæ Chriſtianis omnibus cognoſcenda ſunt. *Per agnitionem ipſius*, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ. Eraſmus, *Per agnitionem ſui*. Atqui αὐτοῦ potius ad Chriſtum pertinet, ex quo agnito omnem ſapientiam diuinam haurimus. Deinde quod ſcribit in hunc locum, phi- 15 loſophos cognouiſſe quidem Deum, at non agnouiſſe, certè ad rem non pertinet, quum hîc agatur non περὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Θεοῦ (vt loquitur Apoſtolus Rom. 1. 19) id eſt de eo quod præeunte naturæ luce homines poſſunt in Deo cognoſcere, ſed de Chriſti myſterio, quod caro & ſanguis 20 ne ſuſpicari quidem, nedum reuelare poſſit. Sed & impium eſt quod Hieronymum annotat Eraſmus obſeruare de Patre prius cognito, cuius per reuelationem Spiritus denuo cœperimus recordari: nempe vt Platonica reminiſcentia ſtatuatur. Sed tamen non temere Paulus a- 25 gnitionem potius ſcripſit quàm cognitionem: quanuis interdum iſta confundantur. Neque enim ſatis eſt Chriſtum cognouiſſe, ſed etiam agnoſcendus eſt nobis quotidie magis ac magis quàm ſemel cognouimus. quo fit vt nunc iis ipſis ſapientiam precetur Apoſtolus in quos 30 antea verſu 8 dixerat, omnem ſapientiam eſſe à Domino effuſam.

18 *Illuminatis oculis*, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς. Vulgata & Eraſmus, *Illuminatos oculos*: quo fit vt oratio non cohæreat, niſi exegeticam particulam Nempe, ſubau- 35 dias. Itaque Hieronymus à ſeipſo diſſentiens, quum alibi Paulum vt Græci ſermonis imperitum immeritò arguat, hîc contrà conatur illum excuſare, vbi nulla excuſatione indiget, coniungítque iſta cum participio ἀκούσας, id cum initio verſus 15. nempe vt ex anantapodo- 40 to, quod nuſquam eſt, ſynchyſin faciat. Ambroſius verò longè meliorem rationem iniit, ita vt iſta cum verbo δῴη connectantur: ſed non rectè inſeruit verbum habere, quum potius ſupplenda fuerit copula, ex Hebræorum more, vt Iohan.10. 16, & 1. Timoth. 4. 3, & alibi ſæpe, hoc 45 modo, *Vt det nobis Deus Spiritum ſapientiæ*, &c. *& illuminatos oculos*, &c. Eraſmus verò miratur Chryſoſtomum & Theophylactum, nullum hîc ſcrupulum ſenſiſſe, aut ſi ſenſerunt, diſſimulaſſe. Sed, obſecro, qui ſcrupulum ſentirent vbi nuſquam eſt? Nemo enim eſt (opinor) cui non ſit ſatis notum, quartos caſus abſolutè poſitos non modo ex- 50 cuſari apud Græcos, ſed etiam inter elegantes Atticiſmos numerari. *Quæ ſit ſpes illa vocationis eius*, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ. Id eſt quæ bona vos ille ſperare iubeat, vos

ad Christum vocans. Spem enim posuit pro bonis ipsis quæ speramus, μετωνυμικῶς, vt Rom.8.24,& Gal.5.5. Eras.

Spes ad quam ille vos vocauit.

19 Καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ,

20 Ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις,

21 Ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.

22 Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ,

23 Ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις·

19 Et quæ sit excellens illa magnitudo potentiæ ipsius in nobis qui credimus,‖pro efficacitate ⁚fortis roboris ipsius,

20 ⁚Quam exeruit in Christo quum excitauit eum ex mortuis,⁚& collocauit ad dextram suam in cælis,

21 ⁚Longè supra omne imperium, ac potestatem, & potentiam, & dominium, & omne nomen quod nominatur ⁚ non solùm in hoc seculo, verumetiam in futuro.

22 Et omnia subiecit eius pedibus,⁚eúmque constituit ⁚caput ⁚super omnia ipsi Ecclesiæ,

23 Quæ est corpus ipsius, & ⁚complementum eius ⁚ qui omnia implet in omnibus.

CAP. II.

1 ET ⁚vos *vnà viuificauit,* ⁚quũ essetis mortui in offensis & peccatis:

19 *Et quæ sit supereminẽs magnitudo virtutis eius in nos, qui credimus secũdum operationem potentiæ virtutis eius,*

Col.2.19 infra, 3.7

20 *Quam operatus est in Christo suscitans illum à mortuis, & constituens ad dextram suam in cælestibus,*

21 *Supra omnem principatum & potestatem & virtutẽ & dominationẽ, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo, sed etiam in futuro.*

22 *Et omnia subiecit sub pedibus eius: & ipsum dedit caput super omnia ipsi Ecclesiæ.*

23 *Quæ est corpus ipsius, plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur.*

CAP. II.

1 *ET vos cõuiuificauit, quum essetis mortui delictis & peccatis vestris:*

Col.2.13

19 *Fortis roboris,* τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος. Id est τῆς κρατερᾶς ἰσχύος, ex Hebræorum idiotismo, quem annotauimus suprà, versu 5,& infrà,4.23. Vulgata, *Potentiæ virtutis.* Erasm. *Roboris fortitudinis.*

20 *Quam exeruit,* ἣν ἐνήργησεν. Ad verbum, Qua operatus est. Nam κατὰ repetendum est ante ἣν ex Hebræorum idiotismo. Vide infrà, 2.4. *Et collocauit,* καὶ ἐκάθισεν. In duobus codicibus scriptum inuenimus καὶ καθίσας, vt etiam legit Vetus interpres, ídque rectius. Ponitur autem τὸ καθίζειν hoc in loco quasi in coniugatione Hiphil, vt Matth.21.7, & 1.Cor.6.4. Vulgata, *Constituens,* non seruata Aorist. significatione. Erasmus, *Sedere fecit.* *In cælis,* ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים [*bămeromim,*] vt suprà versiculo 3, sub. מקומות [*mekomoth*] id est locis. Vulg. & Eras. *In cælestibus,* nimium obscuré. Significat autem Sedere ad dextram Patris in cælis, consortem esse imperii illius summi: cuius etiam respectu, Dei maiestatem dicimus esse in cælis, non quòd illic sit inclusa, sed quòd illic potissimùm emineat. quanquam quod ad humanitatem Christi attinet, certum sit eam in cælis esse, non in terra: quod alioquin imaginaria sit ipsius ascensio, & imaginarium corpus. qua de re pluribus Augustinus in epistola ad Dardanum.

21 *Longè supra omne imperiũ,* ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Ineptè sunt curiosi qui ex hoc loco & similibus occasionem arripiunt garriendi de Angelorum ordinibus. Simpliciter enim Apostolus supra omnem omnium rerum creatarum præstantiam Christum euehit. Habet autem etiam præpositio ὑπὲρ suum pondus, quam nec Vetus interpres nec Erasmus expressit: vt intelligamus Christum non simpliciter, sed infinitis partibus excellere. *Et omne nomẽ,* &c. καὶ παντὸς ὀνόματος, &c. Id est, quicquid existit. Nisi malimus nomen pro re celebri, & nominari, accipere pro celebrem esse: vt apud Hebræos viri celebres dicuntur אנשי השם [*ansche haschschem,*] id est viri nominis, quos Græci vocant ὀνομαστούς: quo modo etiam in vernaculo nostro sermone loquimur. *Non solùm,* &c. οὐ μόνον, &c. Hoc refero ad totum complexum superioris orationis, non autem ad participium ὀνομαζομένου. Significat enim Paulus hanc Christi præstãtiam non esse temporariam, sed æternam, ita vt futurum etiam seculum comprehendat. Alioquin cogemur per futurum seculum interpretari regnum cæleste: quod tamen non potest simpliciter dici futurum, quum iam existat, sed nostri duntaxat habita ratione, quibus nondum est præsens: vt planè sit violenta interpretatio. Deinde dicendum fuisset, Non solùm quod nominatur in præsenti seculo, sed etiam quod nominabitur in futuro.

22 *Eúmque constituit,* καὶ αὐτὸν ἔδωκε. Vulgata & Erasm. *Et ipsum dedit.* nimium obscuré. Est enim Hebræorum more dictum ἔδωκε pro κατέστησεν, apud quos sic accipitur verbum נתן [*nathan,*] vt Gen.41.43. *Caput,* κεφαλήν. Id est vt esset caput, siue pro capite: pro quo Hebræi dicunt לראש [*lerosch,*] id est in caput. Non est igitur Ecclesia Christiana biceps, aut potius ἀκέφαλος, vt eum meritò dixerit Gregorius Antichristum esse qui se vniuersalem episcopum vocaret, epistola 76.78.79.83.92.188.194.
Super omnia, ὑπὲρ πάντα. id est summum, adeo vt nihil non illi subsit.

23 *Complementum,* πλήρωμα. siue supplementum. Is enim est Christi in Ecclesiam amor vt quum omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese veluti mancum & membris mutilum caput existimet nisi Ecclesiam habeat sibi instar corporis adiunctam. Hinc factum vt Christus interdum collectiuè pro tota Ecclesia capiti suo adiuncta accipiatur, vt 1.Cor.12.12 & 13,& Gal.3.16. Hinc etiam illud In Christo, toties repetitum: quod multo expressius aliquid significat quàm Cũ Christo, vel Per Christum. Hinc factum vt diceret Apostolus se in Christo, & Christũ in se viuere, Gal.2.20. Hinc illa Christi vox, Saule Saule, quid me persequeris? Quò etiã pertinet quod scriptum est Coloss. 1.24. Hinc denique nostra spes omnis & consolatio proficiscitur. *Qui implet,* τοῦ πληρουμένου. Chrysostomus passiuè accipit, vt sit sensus, Christum prorsus impleri in omnibus, id est singulos fideles conferre ad Christi complementum, vti corpus suum ex singulis membris est compactum. Mihi verò videtur coacta ista interpretatio, qui potius actiuè istud accipio. Nam τὸ πληροῦσθαι pro πληροῦν Xenophon etiam vsurpauit lib. 6 Ἑλληνικῶν, & συμπληροῦσθαι pro συμπληροῦν Plato in Timæo. Omnino autem hoc addidit Apostolus vt sciamus Christũ per se non indigere hoc supplemento, vt qui efficiat omnia in omnibus re vera: nedum vt suppleatur à quoquã nisi quatenus pro immensa sua bonitate Ecclesiam dignatur sibi corporis instar adiungere.

IN CAPVT II.

1 *Et vos [vnà viuificauit,]* καὶ ὑμᾶς. Vetus interpres rectè addidit verbum Conuiuificauit, id est συνεζωοποίησε. quod tamen non additur in Græcis, sed quinto demum versiculo adiicitur. Est enim propter multas insertas sententias longum hyperbaton: nihil verò prohibet obscuritatem ita fugere vt nihil immutes aut adiicias sententię. Incipit porro nunc Paulus vocationem Gentium in Ephesiis amplificare ex circũstantiis: id est ex collatione conditionis præcedentis vocationẽ, cum ea quæ subsequuta est:

ídque duplici modo, nempe ſimpliciter primùm, deinde comparatè, ex Iudæorum antitheſi. quòs tamen exæquat Gentibus, tum ante vocationem, quatenus extra promiſſionem & in ſeſe conſiderantur: tum etiam poſt vocationem in Chriſto, cuius vnius communis capitis gratia in vnum illud corpus coaluerunt. *Quum eſſetis mortui in offenſis & peccatis*, ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις. Mortem ſpiritualem intelligit: vnde & mors illa quam primam vocant, ſequuta eſt, (vt Rom. 5.12) & ſecunda quæ & æterna dicitur. Ideo dicuntur mortui quicunque non ſunt renati, quia ſicut immortalitas damnatorum, non eſt vita, ſed mors quædam perennis, nempe cum æterno exitio coniuncta: ſic etiam hæc animi & corporis coniunctio, vita propriè non eſt, ſed mors in iis qui Chriſti Spiritu non aguntur, vt Eſa. 9.1, & Ioh. 5.28, Rom. 6.2, & 13, & 7.10, & 1. Tim. 5.6, & paſſim in Scripturis. Sed τὸ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id eſt Mori peccato, contraria prorſus ſententia dicuntur ii in quibus peccatum eſt extinctum, tertio videlicet caſu: cum qua mortificatione prorſus cohæret ζωοποίησις, id eſt viuificatio, quæ alteri illi morti opponitur, vt diximus Rom. 6. 2. Itaque vt hæc dicendi genera tam diuerſa diſtingueremus, noluimus interpretari *Mortui peccatis*, ſed *In peccatis*: addita videlicet præpoſitione ἐν, quæ exprimitur Coloſſ. 2,13, vt Num. 27. 3. qua de re vide Act. 8.23. Videtur tamen ipſum diſcrimen numeri ſatis hoc indicare: quia (vt alibi diximus) ἁμαρτίαν ſolet ſingulari numero Paulus ipſam veluti arborem (id eſt inſitam corruptionem) vocare, cuius fructus ſunt ἁμαρτίαι multitudinis numero. Supereſt vt annotemus Clementem Alexandrinum ἐν τῷ προτρεπτικῷ hunc locum citare paulo aliter. Sic enim habet, ἦμεν γάρ που καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν, συνεζωοποίησεν, Id eſt, *Eramus etiam nos certè filij iræ, vt & reliqui: ſed Deus qui diues eſt miſericordia, ea charitate qua nos dilexit iam per peccata mortuos, vnà viuificauit* [vos] *per Chriſtum.*

Græce		Beza		Vulgata
Ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας.	2	⁘In quibus olim verſati eſtis, ⁘vt eſt vita mundi huius, ſecundum principem cui poteſtas eſt aeris, ⁘& ſpiritus nũc agentis⁘ in hominibus contumacibus.	2	*In quibus aliquando ambulaſtis ſecundum ſeculum mundi huius, ſecũdum principem poteſtatis aeris huius, ſpiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ.*
Ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν ποτε, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν· καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί.	3	Inter quos & nos omnes cõuerſati ſumus olim in cupiditatibus carnis noſtræ, facientes ⁘quæ carni ac cogitationibus libebant: eramúſque ⁘natura filii iræ, vt etiam reliqui.	3	*In quibus & nos omnes aliquando conuerſati ſumus in deſideriis carnis noſtræ, facientes voluntates carnis & cogitationũ: & eramus natura filij iræ ſicut & cæteri.*
Ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς,	4	Sed Deus, ⁘qui diues eſt miſericordia, propter multam charitatem ſuam⁘ qua dilexit nos,	4	*Deus autem qui diues eſt in miſericordia, propter nimiam charitatem ſuam qua dilexit nos.*

2 *In quibus olim verſati eſtis*, ἐν αἷς ποτὲ περιεπατήσατε. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In quibus aliquando ambulaſtis*. Hebræis verò הלך בחטאות [*halach bechattoth*,] .i. in peccatis ambulauit, dicitur de iis quorum vita omnis ad ſcelera præceps fertur: quales ſunt quicunque Spiritu Dei nõ ſunt renati. Vide Act. 8.23, & Col. 3. 7. *Vt eſt vita mundi huius*, κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου. Vulgata, *Secundum ſeculum mundi huius*. Hebr. כדור העולם [*chedor haholam*,] quod poſſis etiam interpretari de ipſis hominibus, ſicut apud Latinos accipitur ætatis nomen. *Secundum principem*, κατὰ τὸν ἄρχοντα, id eſt ex arbitrio principis. Vide infrà, 6.12. [*Et*] *ſpiritus*, τοῦ πνεύματος. id eſt afflatus quo impellitur mundus vt reſiſtat Euangelio: ſicuti contrà Spiritus Dei in electis fidem cæteróſque bonos motus gignit. Non eſt igitur per appoſitionem hoc intelligendum, ſed ſubauditur copula, Hebræorum more, de quo diximus ſuprà, 1.18. *In hominibus contumacibus*, ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. Vulgata, *In filios diffidentiæ*. Eſt autem hoc dictum Hebræorum more, apud quos בן [*ben*] id eſt filius, cum genitiuo appellatiuorum accipitur pro eo qui alicui rei ſit prorſus addictus. Itaque filii contumaciæ declarat homines contumaciæ deditos.

3 *Quæ carni ac cogitationibus libebant*, τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν. Θελήματα Vetus interpres non ſatis expreſſè conuertit voluntates, vt diximus Ioh. 1.13. Quod autem ad διανοίας attinet, ſubtilius quidem Plato lib. 6 de republica, διάνοιαν mediam collocat inter νόησιν & πίστιν: quibus demum ſubiungit εἰκασίαν: ſicut etiam alicubi Paulus animum à Spiritu & corpus ab vtroque diſtinguit: ſed hoc in loco Paulus σάρκα, tanquam generale nomen quo totus homo non renatus ſignificetur, in ſpecies duas diuidit, nẽpe σάρκα & διάνοιαν: σάρκα, eodem nomine atque genus ipſum, vocans partem animi quam ἄλογον nuncupant philoſophi, διάνοιαν verò τὸν λογικὸν, aut potius vtriuſque facultatis effecta. quamobrem etiam διανοίας dixit numero multitudinis, vt etiam alibi διαλογισμοὺς, Rom. 1. 21. Itaque nihil prorſus relinquit homini Paulus, quod non ſit per peccatũ, non dico ſemimortuum, vt tradunt Sophiſtæ noſtri Semipelagiani, ſed prorſus mortuũ, quod ad qualitatũ vitiũ attinet. *Natura filij iræ*, φύσει. Hoc vno verbo quaſi fulmine, totus homo, quantus quantus eſt, proſternitur. Neque enim naturam dicit læſam, ſed mortuam per peccatum, ideóque iræ obnoxiam. Itaque mira hîc fuit Satanæ impudentia dum hunc locum corrumpere conatus eſt: & quidem non per eos ſolùm qui apertè fuerunt hæretici, ſed etiam per nonnullos alioquin valde eruditos, & quibus Eccleſia multum debet, ſed qui tamen homines fuerint. Itaque Hieronymus quoſdam indicat interpretari φύσει per πάντως .i. omnino. quod tamen prorſus violentum eſt, nec ſatis etiam expreſſum, quia mali innatam originẽ non indicat. Græcus ſcholiaſtes verò interpretatur ἀληθῶς καὶ γνησίως, *verè ac germanè*, vt etiam Cyrillus in Apologetico, ad anathematiſmum tertium. Chryſoſt. addit, *ſicut ex homine natus nihil aliud eſt quàm homo, ita nos nihil aliud ſumus quàm filij iræ*. Sed quorſum iſtos nodos in ſcirpo? Quid enim apertius dici potuit quàm nos non conſuetudine & imitatione, ſed ipſa natura peccatores naſci? quod & Dauid apertè clamat Pſal. 51.7, & Paulus demonſtrauit Rom. 5.12. 13 & 14. Nam vbicunque ira eſt, ibi & peccatum: quo ſine exceptione inuolui totam humanam gentem idem teſtatur Rom. 1.18, & 13.9. Sed naturam tamen intellige nõ quatenus creata eſt, verùm quatenus per diaboli ſuggeſtionem corrupta eſt à ſeipſa. Neque obſtat traiectio, vt potius dicendum fuiſſe videatur, ἦμεν φύσει τέκνα ὀργῆς. nam plana eſt ſententia. *Filij iræ*, τέκνα ὀργῆς .i. iræ Dei ita deuoti atque obnoxii, quaſi ad eam rem ab ipſa natura effícti. Neque enim filios iræ hîc accipit pro hominibus iratis, vt ſuperiore verſiculo filios contumacię pro contumacibus: ſed paſſiuè, homines irati Dei iudicio reos æternæ mortis: vt apud Heb. בן המות [*bẽ hammaueth*.] filius mortis dicitur qui capitalis criminis reus eſt, & alia ſimilia. Vide ſuprà, v. 2, & Ioh. 17.12. *Vt etiã reliqui*, ὡς καὶ οἱ λοιποί .i. vt reliqui etiã populi profani. Nã hoc verſiculo Iudæos, quibus ſeſe accenſet, quod ad naturam attinet, Gentibus exæquat: vt probet, diſcrimen illud quod poſtea temporarium fuiſſe oſtendet, non à natura, ſed à gratia proficiſci. Itaque ſecundo verſiculo omnes Gentes in Epheſiorum perſona compellans, περιεπατήσατε, inquit, id eſt *ambulaſtis*: in hoc autem verſiculo, ἀνεστράφημεν, inquit, id eſt *conuerſati ſumus*: & quidem addita particula καὶ, vt intelligas Iudæos quoque in eodem numero cenſeri.

4 *Qui diues eſt*, πλούσιος. id eſt qui abundat: vt non modò apud Hebræos, ſed etiam in aliis linguis diues in genere dicitur aliquis eius rei cuius magnam habet copiam.

Nunc autem redit Apoſtolus ad initium capitis, eo tantùm excepto quòd ἡμᾶς dicit hoc in loco, Iudæos & Gentes vnà coniungens in gratiæ beneficio, quos in naturæ vitio exæquarat. illic verò ὑμᾶς dixerat, Gentes compellans in Epheſiorum perſona. Neque verò cauſa erat cur Hieronymus vel expūgeret particulam δὲ, vel imperitiæ Græci ſermonis Paulum argueret, quum (vt rectè obſeruauit Eraſmus) iſta proximis opponantur, ita tamen vt nihilominus expleatur anantapodoton verſu proximo.

5 *Qua*, ὧν. Repetitur διὰ ex præcedentibus, ex Heb. idiotiſmo, vt diximus ſuprà, 1.20. vel ſub. κατά.

---

5 Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι·

6 Καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

7 Ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

8 Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον·

9 Οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται.

10 Αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν.

11 Διὸ μνημονεύετε ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου·

5 Etiam quum per offenſas mortui eſſemus, ⁚vnà viuificauit nos per Chriſtum, ⁚*cuius* gratia eſtis ſeruati:

6 ⁚Vnáque excitauit, vnáque collocauit ⁚in cælis in Chriſto Ieſu:

7 Vt oſtenderet ſeculis ſuccedētibus ⁚ſummas opes ſuæ gratiæ, *ſua* erga nos benignitate ⁚in Chriſto Ieſu.

8 ⁚Gratia enim ⁚eſtis ſeruati per fidem: ídque non ex vobis: Dei donum *eſt*:

9 Non ex operibus, ⁚nequis glorietur.

10 ⁚Nam ipſius ſumus opus, conditi in Chriſto Ieſu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis verſaremur.

11 ⁚Propterea mementote vos quondam Gētes in carne, ⁚qui dicebamini Præputium ab ea quæ vocatur Circūciſio in carne, & quæ manibus fit:

5 *Et quum eſſemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Chriſto, cuius gratia eſtis ſaluati:*

6 *Et conreſuſcitauit, & conſedere fecit in cæleſtibus in Chriſto Ieſu:*

7 *Vt oſtenderet in ſeculis ſuperuenientibus abundātes diuitias gratiæ ſuæ, in bonitate ſuper nos in Chriſto Ieſu.*

8 *Gratia enim eſtis ſaluati per fidem: & hoc non ex vobis: Dei enim donum eſt:*

9 *Non ex operibus, vt nequis glorietur.*

10 *Ipſius enim ſumus factura, creati in Chriſto Ieſu in operibus bonis, quæ præparauit Deus vt in illis ambulemus.*

11 *Propter quod memores eſtote quod aliquādo vos qui eratis Gētes in carne, qui dicebamini Præputiū ab ea quæ dicitur Circūciſio in carne, manu facta:*

---

5 *Vnà viuificauit nos per Chriſtum*, συνεζωοποίησε. Vulgata, *Conuiuificauit nos Chriſto*. Eraſmus, *Conuiuificauit nos vnà cum Chriſto*. quam ſententiam minimè reprehendo. Sed nihil tamen rei ipſi detrahetur, & magis fortaſſis appoſitè dici poſſit, præpoſitionem σὺν hoc in loco adhibitam eſſe potius vt Gentium ac Iudæorum in vno Chriſto coagmentationem declaret: quo modo etiam accipitur τὸ συνοικοδομεῖσθε infrà, verſu 22. [*Cuius*] *gratia eſtis ſeruati*, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. Scio ſolere hæc includi per parentheſin, ſed quæ ita ſit dura & inſolens vt eam facilè nō admiſerim. Ponitur autē חסד [*cheſed*] pro חסדו [*chaſdo:*] & ſimilem relatiui ellipſin inuenies Iac.5.6, & 1.Pet.4.14, & 1.Ioh.3.12. vt אשר [*aſcher*] ſæpiſſimè apud Hebræos. Claromontanus tamen codex expreſſum habet οὗ, *cuius*.

6 *Vnáque ſuſcitauit*, &c. καὶ συνήγειρε, &c. Quomodo hoc intelligendū ſit ſubiicitur in fine verſiculi, quū inquit, In Chriſto Ieſu. Neque enim id adhuc in nobis prorſus præſtitum eſt, ſed in capite duntaxat, cuius Spiritu cœpimus, peccato mortui, viuere Deo, donec in nobis opus ſuum perficiat idem qui inchoauit. quæ quidem ſpes noſtra ita eſt certa vt non magis ſit certum quod iam percepimus quàm quòd adhuc expectamus, id eſt quod fide iam poſſidemus. *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Vide ſuprà, 1.3.

7 *Summas opes*, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον. Vulgata, *Abundantes diuitias*. Eraſmus, *Eminentem opulentiam*. Vide Rom.9.23. *In Chriſto Ieſu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eraſmus, *Per Chriſtum Ieſum*. Vide 1.Cor.1.2.

8 *Gratia enim*, τῇ γὰρ χάριτι. Cohærent ergo gratia (ſiue Dei donum) & fides. Iſtis autem opponuntur Seruari ex nobis, vel ex operibus. Quid ergo iſtis in mentem venit qui tam repugnantia volunt coniungere? Cæterùm mihi non diſplicet ſcriptura Claromontani codicis, τῇ γὰρ χάριτι αὐτοῦ σεσωσμένοι ἐσμὲν, *Gratia enim ipſius ſeruati ſumus*. Et paulo pòſt, οὐκ ἐξ ἡμῶν, *non ex nobis*. *Seruati eſtis*, ἐστὲ σεσωσμένοι. Non dicit Iuſtificati eſtis, quod tamen veriſſimum eſt, ſed eluditur ab aduerſariis: neque dicit Seruari incipitis aut Seruabimini, ſed Seruati eſtis: vt duo nouerimus, vnum, fide non ex operibus, gratia & Dei dono, non autem ex nobis, nos Chriſtum amplecti: alterum, qui Chriſtum amplexi ſunt, eos iam eſſe plenè in ipſo iuſtos, ac proinde ius æternæ hæreditatis adeptos.

9 *Nequis glorietur*, ἵνα μή τις καυχήσηται. Hunc nodum expediant qui ſaltem opera fidem ſubſequentia tanti faciunt vt ex eorum meritis aliqua ex parte ſeruemur: item qui ſola cæremonialia volunt excludi.

10 *Nam ipſius opus*, &c. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν, &c. De gratia hîc agi non de natura apparet aduerſus Pelagium, ex eo quod ſubiicitur. Sed & pronomine αὐτοῦ cæteri omnes prorſus excluduntur, aduerſus Semipelagianos, id eſt aduerſus eos qui naturam (vt aiūnt) tantùm debilitatam fingunt à gratia adiuuari. At nos ex hoc loco didicimus ipſa etiam opera, quatenus bona ſunt, gratiæ in ſolidum deberi: nec iuſtificandum præcedere (quod etiam ait Auguſt.) ſed iuſtificatum: addo autē ego, ſpe ſeruatū ſequi. Alludere verò mihi videtur Apoſtolus ad locum Eſa.37.26.

11 *Propterea*, &c. διὸ, &c. In ea æqualitate quam antea commemorat Apoſtolus, nunc latentem inæqualitatem profert, vt Gentes quo longius à Deo abfuerunt, eo plura ſe gratiæ Dei debere fateantur. *Gentes in carne*, ἔθνη ἐν σαρκί. Conſiderandum eſt nomen גוים [*goÿm*,] id eſt Gentium, quo ſignificatur diſtinctio cæterorum populorum à populo Dei, i. calamitoſiſſima conditio. Additur autem ἐν σαρκί, i. *in carne*, non vt eleuetur iſta miſerabilis conditio, ſed contrà vt certo argumento confirmetur. Æſtimatur enim circunciſio hoc in loco ſuo pondere, i. quatenus teſſera fidei fuit, teſſera, inquam, in carne impreſſa, cuius contemptus certum exitium ipſis Iudæis adferebat, Geneſ.17.14. Quanto magis igitur alienæ erant à Deo Gentes, quæ ne de teſſera quidem iſta quicquam audierant, ac proinde quas nulla ſui fœderis mentione dignatus erat Dominus? Nam neque rem ipſam à ſymbolo, neque ſymbolum à re ipſa ſeparare oportet, vt Pauli ſententiam perſpiciamus: & incircunciſorum nomen non minus competit iis Gentibus quæ ſymbolum quidem nudum præpoſtera quadam imitatione vſurpabant, (vt de Ægyptiis, Æthiopibus, Syris & Colchis refert Herodotus) quàm quibus nec fœdus nec ſymbolum notum erat. *Qui dicebamini Præputium*, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία. i. qui nō alio nomine quàm incircūciſorū vocabamini, vt veſtra impuritas cōmuni appellatione omnibus eſſet teſtata, vt 1.Sam.17.26, & Ezech.44.7 & 9. Huic opponitur Circunciſio: quo nomine poſcit omnino antitheſis & præpoſitio ὑπὸ, non vt rem ipſam ſed Iudæos circunciſos intelligamus, pari metonymia. Quod autem additur

ἐν σαρκὶ χειροποιήτος, non huc pertinet vt duplices Iudæi cõſtituantur, quum hoc planè ſit extra oleas vagari, ſed contrà, vt ipſa Gentium execratio oculis ſubiiciatur. Nam (vt modò dixi) ſymbolum coniungit Paulus cum re, vt facere par eſt quoties ſacramentorum dignitas expenditur. Itaque externũ ipſum ſignum vrget Paulus, vt ex eo quòd Gentes eo caruerunt, concludat Dei expertes fuiſſe. At enim (dices) num pertinebant ad pactũ promiſſionis quicunque ex Iudæis erant circuncisi? Minimè profectò. neque enim Dei gratia ſigno alligatur. Sed hoc eſt à ſcopo Apoſtoli aberrare, vt qui Iudæorum gentem in genere, nõ autem ſingulos Iudæos conſideret, & ſimili etiam ratione Gentes quaſi in vnum corpus collectas cum iis committat.

	Græce		Latine		Vulgata
	Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας	12	Vos *inquam* illo tẽpore fuiſſe ⁘ abſque Chriſto, ⁘ alienos à republica Iſraelis, & ‖ extraneos à pactis promiſſionis, ⁘ ſpem nõ habentes, & Dei expertes in mundo:	12	*Quòd eratis illo in tempore ſine Chriſto alienati à conuerſatione Iſrael, & hoſpites teſtamentorum promiſſionis, ſpem non habentes, & ſine Deo in mũdo:*
Rom. 9.4	τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ·				
	Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.	13	At nunc in Chriſto Ieſu, vos qui olim ⁘ eratis procul, propinqui facti eſtis, per ſanguinem Chriſti.	13	*Nunc autem in Chriſto Ieſu, vos qui aliquando eratis longè, facti eſtis propè in ſanguine Chriſti.*
	Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας·	14	Ipſe enim eſt pax noſtra, qui vtraque fecit vnum, & ⁘ intergerini parietis ſeptum ſoluit:	14	*Ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum & medium parietem maceriæ ſoluens:*
	Τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν, ἐν δόγμασι καταργή-	15	Inimicitiis, *id eſt* lege mandatorum ⁘ *quæ* in ritibus *poſita eſt*, per ⁘ carnem ſuam abolitis: vt ex duobus illis ⁘ conderet in ſemetipſo vnum nouum hominem, faciens pacem,	15	*Inimicitias in carne ſua, Legem mandatorum, decretis euacuans: vt duos condat in ſemetipſo in vno nouo homine, faciens pacem,*
Col. 2.14	σας· ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην,				
	Καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι, τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ.	16	Et vtroſque ⁘ in vno corpore reconciliaret Deo per crucem, ⁘ peremptis inimicitiis ⁘ per eam.	16	*Et reconciliet ambos in vno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitiam in ſemetipſo.*
	Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς·	17	⁘ Et veniens euangelizauit pacem vobis longinquis ⁘ & propinquis.	17	*Et veniens euangelizauit pacem vobis qui lõgè fuiſtis, & pacem iis qui propè.*

12 *Abſque Chriſto*, χωρὶς Χριστοῦ. Meritò à Chriſto auſpicatur, tãquam omnium promiſſionũ ſcopo. *Alienos à republica Iſraelis*, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραήλ. id eſt, qui nullum ius ciuitatis Iſraeliticæ haberetis. Ciuem autem eſſe Iſraelis, & Deum pro Deo ſuo habere, idem declarant. *Et extraneos à pactis promiſſionis*, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας. Vna fuit promiſſio, ſi rem ipſam ſpectes, ſed ſæpius ſancita. Ideo διαθήκας ſcripſit multitudinis numero. Poſſimus tamen etiam Tabulas metonymicè interpretari. Nomen autem τῆς ἐπαγγελίας, veteres codices ſequuti, cum præcedentibus coniunximus, quod nonnulli cum ἐλπίδα connectunt, eadem tamen manente ſententia, quum nihil ſperandum ſit niſi quod promiſſum eſt, & viciſſim nulla ſit extra fœdus promiſſio. *Spem non habentes*, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες. Spem meritò coniungit promiſſionibus de Chriſto. Nam abſque his quicquid ſperant homines, fruſtra ſperant.

13 *Eratis procul*, ὄντες μακράν. Alludit ad Eſa 49.1. & proximè ſequente verſiculo ad eiuſdẽ Prophetæ locum 57.19.

14 *Intergerini parietis*, τὸ μεσότοιχον. Μεσότοιχον Vetus interpres medium parietem non ineptè conuertit ad verbum, quem propriè Latini, auctore Feſto, intergerinum vocant. Eraſmus, *Interſtitium* maluit interpretari, quo nomine non puto aliud quicquam ſignificari quàm ipſum interuallum quo res duæ dirimantur. Iam verò φραγμὸν neſcio cur maceriem conuerterint: quo nomine certum eſt nihil aliud quàm ſeptum ſignificari. Cæterùm his vocabulis metaphoricè ſignificari Legis ceremonias, quibus iſtud Iudæorum & Gentium diſcrimen continebatur, & mutua etiam diſſidia fouebantur, mox apertè declarat Apoſtolus.

15 [*Quæ*] *in ritibus* [*poſita eſt*,] ἐν δόγμασι. id eſt τὸν ἐν δόγμασι. cuiuſmodi ellipſin multis iam locis annotauimus. niſi malimus cum Syro interprete accipere ἐν pro σὺν, vt dicatur Lex ipſa rituum vna cum ipſis ritibus abrogata. Vulgata, *Decretis*, nimium obſcurè, adeo vt nonnulli hac interpretatione decepti, perperam hoc coniunxerint cum proximo participio, quum ſit conſtruendum cum participio ὄντα ſubaudito. Rectius Eraſmus, *In decretis ſitam* conuertit, ſed tamẽ requiro particulam exegeticam: & δόγματα malui ritus quàm decreta interpretari, nequis exiſtimet hîc agi de doctrina ipſa. intelligit enim quæ Hebræi חקים [*chukkim*] vocant, & ita accipitur idẽ nomen Act. 16.4. vbi placita ſumus interpretati. Cæterùm τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ, quæ nonnulli cum participio λύσας connectunt, ego malui ſequentibus adiungere, ſenſu (vt mihi quidem videtur) magis cohærente. Nam quod Græcus ſcholiates putat intergerinum parietem dici inimicitias quæ propter peccata noſtra inter Deum & nos intercedunt, verè quidem dictum eſt, ſed ἀπροσδιονύσως. Nam hoc demum pertinet ad verſum 16. Sed & is locus refellit eorum errorem qui exiſtimarunt cæremonialem Legem, quod ad Iudæos attinet, ſublatam non eſſe. *Per carnem ſuam*, ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ. Marcion, vt ait lib. 5 Tertull. hoc reciprocum pronomen impudenter expungebat. Hoc autem quid ſit, copioſiſſimè explicatur in Epiſt. ad Hebræos, vbi oſtenditur in Chriſto fuiſſe omnia impleta quæ Legis figuris abumbrabantur. *Conderet*, κτίσῃ. Hoc opponitur verbo λύειν, quo vſus erat quum diceret deſtructum parietem intergerinum, cuius loco Chriſtus ſeipſum ſubſtituit, vt ſicut paries alterum ab altero diſiungebat, ita ipſe vtroſque in ſeſe ita coniungat vt in ipſo & cum ipſo in vnum nouum hominem coaleſcant, nouum inquam, ſemel abolitis cæremoniis.

16 *In vno corpore*, ἐν ἑνὶ σώματι. Alludit ad Legis ſacrificia, quæ veram & vnicam iſtam victimam repræſentabant. Itaque Lex non propriè abolita fuit, ſed impleta: niſi malimus In vnum corpus interpretari, id eſt, Vt in vnum corpus coaleſcerent. *Peremptis inimicitiis*, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν. Eſt igitur Chriſtus mediator tum Iudæorum & Gentium, tum verò maximè vtrorúmque & Dei. quod poſterius nunc ſignificat. Alludit autem ad Chriſti mortem, qui moriens diſcordiæ cauſam omnem ſuſtulit, & veluti cruci affixit. *Per eam*, ἐν αὐτῷ. videlicet σταυρῷ, vt Hieronymus quoque exponit. Vulgata, *in ſemetipſo*, ἐν ἑαυτῷ. quod in nullis noſtris codicibus Græcis inueni.

17 *Et veniens*, καὶ ἐλθών. Hæc cohærent cum initio verſus 14. Nunc enim expoſita in genere vocatione, fuit explicandum ipſius inſtrumentum, nimirum huius beneficii publica declaratio, primùm per ipſum Chriſtum, deinde

per eius ministros. *& pacem iis qui propè.* *Et propinquis*, καὶ τοῖς ἐγγύς. Vulg. Sic etiam Claromontanus codex bis legit εἰρήνην.

18 Ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα.

19 Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ·

20 Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ·

21 Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ·

22 Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν πνεύματι.

Κεφάλαιον γ.

1 Τούτου χάριν ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν·

18 Quoniã vtrique ⁘per ipsum habemus aditum per vnũ Spiritum ad Patrem.

19 Nẽpe igitur nõ estis hospites & inquilini, sed ⁘conciues sanctorum, ac domestici Dei:

20 Superstructi ⁘ super fundamentũ Apostolorũ ac Prophetarum, ⁘cuius imus angularis lapis est ipse Iesus Christus:

21 In quo ⁘totũ ædificiũ cõgruẽter coagmentatũ, ⁘crescit ⁘vt sit templum sanctum Domino.

22 In quo ⁘& vos vnà ædificamini, vt sitis habitaculũ Dei ⁘per Spiritum.

CAP. III.

1 HVius rei gratia ⁘ego Paulus *sum* captiuus ille Christi Iesu pro vobis Gentibus:

18 Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno Spiritu ad Patrem.

19 Ergo iam non estis hospites & aduenæ: sed estis ciues sanctorum & domestici Dei:

20 Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo:

21 In quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctum in Domino.

22 In quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto.

CAP. III.

1 HVius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu pro vobis Gentibus:

18 *Per ipsum*, δι' αὐτοῦ. Christus est instar Ianuæ per quam ad Patrem recõciliatum accedimus cum fiducia: Spiritus autẽ sanctus, dux noster est per quem coniuncti & vniti in Christo vtrique, ad valuam ipsam pedetentim progressi, ingredimur.

19 *Conciues*, συμπολῖται. Vulg. repetit verbum *Estis*, & Claromõtanus codex, ἐστέ. Castellio vertit sanctorũ ciues, prsus inepté. Maluissẽ igitur dicere, eiusdẽ atq. sancti ciuitatis ciues. Aiũt enim συμπολίτης nõ esse Gręcis scriptorib. vsitatum nomen, nec satis Latinè Conciues dici. Retinui tamen, quòd auctore Paulo non dubitarim vsurpare.

20 *Super fundamentum Apostolorum & Prophetarum*, ἐπὶ τῷ θεμελίῳ, &c. i. super Christum, qui est Apostolicæ & Propheticæ structuræ fundamentum. Sic enim Apostolus ipse optimus sui interpres explicat 1. Cor. 3. 11, & Esa. cap. 28. 16. Et de Lege ac Prophetis idem testatur Christus Ioh. 5. 39. Itaque Apostoli & Prophetæ fuerunt huius templi, i. Ecclesiæ Dei, (vt etiã hodie fideles ministri) architecti, non autem fundamentum ipsum: & planè est Antichristus qui sibi tribuit quod vnius Christi est: ac proinde non sunt lapides templi Dei quicunque alio fundamento nituntur, etiamsi nomen Christi retineant, quum rem ipsam tollãt. Vbi autem Petri primatus? Nempe vel nusquam est nisi in Antichristiana Ecclesia: vel admodum negligenter, imò etiam hęreticè hęc scripserit Paulus, qui Apostolos numeret multitudinis numero, & sibi etiam in proximo capite, Gentium Apostolatum vendicet. At enim, dices, iste est & Petri & Pauli successor, ergo primatus ipse à Petri & Pauli demum obitu cœperit, quandoquidẽ collegã habuit Petrus: à quo etiã fuerit meritò reprehensus, & cui dextram porrexerit societatis. Ita ex suo ipsius ore conuincitur seruus nequã. Omitto eorum nugas qui fundamentum interpretantur concilia œcumenica, ædificium videlicet ipsum pro fundamento substituentes, si modò germana sint cõcilia. Quid verò iis facias quos non pudet Romanam etiã Ecclesiam (quam vocant) pro fundamento substernere? Ita mutuò sese collidunt mendacia. *Cuius imus angularis lapis*, ὄντος ἀκρογωνιαίου. Restitui in contextu nomen λίθου, ex Claromontano codice, & Vulg. Latina interpretatione. Participium in hoc dicendi genere non solet à Latinis exprimi. Ἀκρογωνιαῖον autem non conuerti Summum angularem, vt Vetus interpres, sed contrà, imum angularem, nequis ambiguitate deceptus falleretur. Nã τὸ ἄκρον Græcis vtrunque extremum declarat, nẽpe & summum & infimum. Hic verò Christus consideratur tanquã is qui ædificium totum solus sustineat, vt sicut architecti à fundamento, sic à Christo vnico illo firmissimo lapide incipiat Ecclesiæ structura. Simili ratione Christus dicitur à Dauide ראש פנה [rosch pinnah] i. caput anguli. non habita situs summi sed imi ratione, vt ראש [rosch] declaret translatitiè partẽ ædificii præcipuã, & à qua dependẽt reliquæ, sicut corpus à capite, quanuis diuerso situ. Caput enim in corpore summã partẽ tenet, in ædificio verò fundamentũ in imo subsidet: sed ædificio id prȩstat quod caput corpori, ideóque caput dicitur. Vnde ראשית [reschith] Hebr. & caput Latinis. pro cuiusuis rei principio, & prima ac præcipua parte ponitur. Id autẽ ita esse explicandũ, vel ex sequẽti versiculo liquet, in quo dicitur totũ ædificiũ à Christo exurgere. Sed & Anguli appellatio partẽ eã ædificii designat cuius vnius firmitate vniuersum ædificium fulcitur, ex Hebr. idiotismo à quibus etiã idcirco פנות, [pinnoth] i. anguli, vocantur ii qui auctoritate prȩstant, & reipublicæ molẽ quasi fulciũt, vt 1. Sam. 14. 38, & Esa. 19. 13. quod volui annotatũ, nequis hîc imaginetur plurium angulorũ ædificium, aut deniq. subtilius in hac similitudine philosophetur, quũ in angulo oporteat duos parietes concurrere, non possit autem ex duobus parietibus ædificium perfici.

21 *Totum ædificium*, πᾶσα οἰκοδομή. i. ὅλη. Erasm. *Quæcunque structura*. Putauit enim πᾶσαν hoc in loco distinguere hoc ædificiũ ab aliis quę hoc fundamento non nituntur: qua in re proculdubio fallitur. Nã de nullo alio ędificio disseruit, vt minimè hîc sit opus vlla distinctione. Deinde hac ratione non fuisset dicendũ, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, sed πᾶσα οἰκοδομὴ ἡ συναρμολογουμένη, vel certè expũgẽdus fuisset articulus, cuius vis est διαφορικὴ hoc in loco. πᾶσαν igitur, i. totum ædificium, dixit, vt sciamus nõ partẽ duntaxat ędificii, sed totã structurã, quantacunq. est, hoc vno lapide angulari fulciri. *Crescit*, αὔξει. Vtitur prȩsenti tempore vt ędificii structurã nõdũ absolutã, sed architectos adhuc in opere versari intelligamus. *Vt sit templum sanctum*, εἰς ναὸν ἅγιον. Εἰς finem declarat. Alludit autẽ ad templum Hierosolymitanum, quod fuit istius viui ędificii typus, perpetuum pontificem Christum habentis, vt in epistola ad Hebrȩos explicatur. Qua verò ratione singuli fideles alibi dicuntur Templum Domini, quòd Deus per Spiritum sanctum in Christo ipsos sanctificarit, & quasi apud eos sibi domicilium delegerit, eâdem etiam Ecclesię idẽ nomẽ tribuitur, quum fideles omnes in vnum quasi ędificium compingantur. *Domino*, ἐν Κυρίῳ. Vel repetitur antecedens, Hebrȩorum more, quanuis expresso relatiuo, quum prȩcesserit ἐν ᾧ, in quo, si hoc libuerit coniungere cum verbo αὔξει: (quanquam ἐν ᾧ fortasse rectius exposuerit ἐφ' ᾧ *supra quod*, videlicet θεμελίῳ, *fundamentum*, vt perpetua sit metaphora) vel ἐν respondet literę ל Hebrȩorum, quę tertio casui adiungitur: quam interpretationem sum sequutus. Non temere tamen dici possit crescere in Domino ędificiũ quod in eo fuit coagmẽtatum, nempe vt non principia tantùm, sed & media & extrema feramus Dei gratię in Christo accepta.

22 *Et vos vna ædificamini*, καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε. Vide suprà, versu 15. *Vt sitis habitaculum*, εἰς κατοικητήριον. Iterum εἰς finem notat, & allusio est ad templum, quod dicitur מושב moschab, & משכן mischchan, & מעון maħon. Pertinet autẽ ad hunc locum differentia τοῦ κατοικεῖν & τοῦ παροικεῖν, de qua diximus Matth. 2. 23. *Per Spiritum*, ἐν Πνεύματι. Vide suprà, versu 18.

IN CAPVT III.

1 *Ego Paulus* [*sum*] *captiuus ille*, ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος. Nunc tãdem ad hypothesin (id est ad suum Apostolatum) descendit. Cęterùm quia necessariò explenda est constru-

ctio, non conuenit inter interpretes. Nam alii subaudiunt πρεσβεύω, legatione fungor: quod reperi quidem in Claromontano codice, sed haud satis scio an conueniat præpositioni ὑπὲρ pro apud. Neque enim pro Gentibus, id est Gentium nomine, legatione fungebatur, sed ὑπὲρ Χριστοῦ, 2. Corinth. 5. 20: nisi ὑπὲρ accipiamus pro ἕνεκα. quod & ipsum duriusculum fuerit, quia præcessit τούτου χάριν. Alii verò subaudiunt κεκαύχημαι, *gloriatus sum*, quòd simile quippiam dixisse videatur Apostolus Philip. 2. 16. Sed neutrum sanè in plerisque & iis quidem emendatissimis codicibus inuenitur, neque velim quidem ego istiusmodi ellipsibus aditum patefacere. Est autem maximè vsitata & minimè omnium coacta ellipsis verbi substantiui, quod multo rectius suppleuit Erasmus. Vertit enim, *Ego Paulus [sum] vinctus Iesu Christi*: sed non rectè prætermisso articulo qui κατ' ἐξοχὴν ponitur hoc in loco. Multa enim erat istius captiuitatis celebritas, quòd Paulus passim dictitaretur is esse qui vellet Gẽtes cũ Iudæis exæquare, quíque hoc nomine Iudæos reddidisset omnibus exosos, vt scribitur Act. 21. 28, & 24. 5, & 25. 24. Hoc verò tantum abest vt inficietur, vt contrà ex eo captet commendandi apud Gentes ministerii sui occasionem. Captiuum autem Iesu Christi se dicit, non actiuè, quem Iesus Christus captiuum teneat: sed passiuè, qui pro Iesu Christi asserta gloria captiuus teneatur. Sic enim sese pro iis vinctum esse dicit vt eorum mentes simul ad Christũ attollat, ne videatur causam suam agere.

Εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς·	2	Siquidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi apud vos:	2	*Si tamen audistis dispẽsationem gratiæ Dei quæ data est mihi in vobis.*
Ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, (καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ.	3	*Deum videlicet* per reuelationem notũ mihi fecisse mysterium illud, (sicut antè scripsi paucis.	3	*Quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum, (sicut suprà scripsi in breui.*
Πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ)	4	Ex quo perlecto potestis intelligere quæ sit mea intelligentia in mysterio Christi)	4	*Prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi)*
Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν Πνεύματι·	5	Quod aliis ætatibus non innotuit filiis hominum, vt nũc retectum est sanctis eius Apostolis & Prophetis per Spiritum:	5	*Quod aliis generationibus nõ est agnitum filiis hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius & Prophetis in Spiritu:*
Εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου.	6	Gentes *videlicet* esse cohæredes & concorpores, consortésque promissionis eius in Christo per Euangelium.	6	*Gentes esse cohæredes, & concorporales & comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium:*
Οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.	7	Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datum est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius.	7	*Cuius factus sum ego minister secundum donum gratiæ Dei quæ data est mihi secundum operationẽ virtutis eius.*
Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ,	8	Mihi, *inquam*, longè minimo omnium sanctorum, data est hæc gratia, euangelizandi inter Gentes imperuestigabiles illas opes Christi,	8	*Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi,*
Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ·	9	Et in lucẽ proferendi omnibus quæ *sit* communio mysterii quod erat absconditum à seculis in Deo, qui omnia hæc condidit per Iesum Christum:	9	*Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à seculis in Deo, qui omnia creauit:*

2 *Audistis*, ἠκούσατε. Loquitur de vocatione sua peculiariter Gentibus destinata, vt de re omnium sermonibus celebrata.

3 *Per reuelationem*, κατ' ἀποκάλυψιν. Innuit se Apostolũ esse ἀμέσως vocatum: quæ historia refertur Act. 9. 15, & 22. 21, & passim celebratur in ipsius epistolis. *Paucis*, ἐν ὀλίγῳ. Vel paulo antè, nempe hac ipsa epistola, superioribus capitibus. Nec enim video vnde colligere possimus aliam fuisse scriptam Ephesiis epistolam quæ exciderit. De mysterio diximus suprà, 1. 9.

4 *Ex quo*, πρὸς ὅ. Cohæret hoc cum verbo νοῆσαι, & accipitur πρὸς vt in illo Ouidii, *Mortua (crede mihi) tamen ad tua verba reuixi*. Participium autem ἀναγινώσκοντες ponitur sine casu, Græcorum more, vt in illo Virgilii, *- Et diuûm amplexæ simulacra, tenebant*. Quem Hellenismum vt vitarem, conuerti *Ex quo perlecto*. Optimo verò iure de se ista prædicare Apostolum, re ipsa cognoscet quisquis perspexerit quàm sublimiter ac prorsus diuinè totum illud argumentum ab initio epistolæ pertractarit.

5 *Filiis hominum*, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebræ. לבני אדם [*libne adam*,] id est hominibus. Quid verò? annon hoc olim sanctis Patribus fuit patefactum? Respondeo, non ita multis, præsertim quod ad vocationem Gentium attinet, idque diruto intergerino pariete. Deinde vt reuelatum fuerit Prophetis, qui etiam id fore prædixerunt, tamen diuersa ratione ac mensura fuit illis hoc mysterium quasi procul & cum inuolucris ostensum, quum Apostoli præsentem clarissimam lucem sint intuiti: quanuis initio de vocatione Gentium dubitarit etiam Petrus. Itaque addidit Paulus particulam ὡς. Adiunxit autem Apostolis Prophetas illos de quorum munere diximus Rom. 12. 6, & 1. Corinth. 14. 2 & 3. Neque enim hoc potest ad veteres illos Prophetas referri, quibuscum istos vt tẽpore posteriores, sic huius mysterii cognitione potiores comparat. *Per Spiritum*, ἐν Πνεύματι. Claromontanus codex addit, ἁγίῳ. *Sanctum*.

6 *Concorpores*, σύσσωμα. Vide Gal. 3. 16, & 28, & suprà 1. 10. Vulgata, *Concorporales*. Eras. *Eiusdem corporis*.

8 *Longè minimo*, ἐλαχιστοτέρῳ. Comparatiuum à superlatiuo deductum, acsi dicas minimorum minimo. Ideo addidi particulam Longè.

9 *In lucem proferendi*, φωτίσαι. Sic rectè Eras. Vulg. *Illuminare*, quũ φωτίσαι hîc declaret, planè ac perspicuè aliquid docere, ac velut illata luce patefacere. sicut etiã rectè expressit Syrus interpres. Sed mihi suspectum est istud πάντας pro πᾶσιν, quod etiam in vno manuscr. codice deesse comperi. *Communio*, ἡ κοινωνία. Vulg. *Dispensatio*, οἰκονομία. & ita etiam veteres nostri libri scriptum habent, vt & Syrus interpres legit. *Per Iesum Christum*, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetus interpres & Syrus hoc non legunt, nec Claromontanus codex, nec Hieronymus habet, nec Ambrosius: reperi tamen in omnibus Græcis: & sanè maximam habet emphasin. Sic enim colligit Apostolus, Vnus Deus omnes populos condidit, sic etiam nunc omnes ad se vo-

cat: condidit autem per Christum, sic per Christum instaurat. Est enim vniuersalis particula ad id de quo agitur restringenda: vt ostendit etiam articulus τὰ, quem propterea expressi.

Verse	Græce	Beza	Verse	Vulgata
10	Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ·	Vt nota nunc fiat ⁚per Ecclesiam imperiis ac potestatibus *quæ* in cælis *sunt*, ⁚multiformis illa sapientia Dei:	10	*Vt innotescat nũc principatibus & potestatibus, in cælestibus, per Ecclesiam; multiformis sapientia Dei:*
11	Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	Secundum ⁚propositũ æternum ⁚quod constituit in Christo Iesu Domino nostro:	11	*Secundũ præfinitionem seculorum, quam fecit in Christo Iesu Domino nostro:*
12	Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.	In quo habemus libertatem & aditũ cum fiducia, ⁚per fidẽ ipsius.	12	*In quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem eius.*
13	Διὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν.	Quapropter peto ⁚ne segnescatis ob afflictiones meas pro vobis, ⁚quæ est gloria vestra.	13	*Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra.*
14	Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,	Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem ⁚Domini nostri Iesu Christi,	14	*Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi,*
15	Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται,	⁚Ex quo ⁚tota familia in cælis & in terra nominatur,	15	*Ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur,*
16	Ἵνα δώῃ ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον·	Vt det vobis, ⁚pro diuite sua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum suum ⁚in interiore homine:	16	*Vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum eius in interiorem hominem:*

10 *Per Ecclesiam*, διὰ τῆς ἐκκλησίας. Ecclesiam ex tam multis támque diuersis hominum generibus collectam significat quasi exemplar aut speculũ esse in cuius contemplatione ipsi etiam Angeli proficiant, quatenus videlicet in tam multiplicis turbæ coniunctione, & tam consentiente (vt ita dicam) discordia longè melius apparet multiplex illa Dei sapientia quàm in vnius synagogæ gubernatione. Nec velim quidem ego subtilius de Angelis philosophari, quasi concionibus intersint, & Ecclesiæ ministerium ad illos etiam pertineat. Qua de re vide quæ tradit in hunc locum doctissimus interpres. De his autẽ nominibus quæ Angelis tribuuntur, diximus Rom. 8. 6. 39. *Multiformis*, πολυποίκιλος, id est πολύμορφος. Nam res ipsa non variatur, quum vnus semper Christus fuerit propositus, ad quem etiam Lex, tanquam pædagogus, Iudæos ducebat: sed variata est œconomia, quæ rursus infinitas habet formas, si applicatio multiplex æstimetur ex locorum, personarum & temporum circunstãtiis, quas omnes Dominus ad eundem finem adducat.

11 *Propositum æternum*, πρόθεσιν τῶν αἰώνων. Vulgata & Erasmus, *Præfinitionem seculorum*. Ego πρόθεσιν, id est propositum, vt fontẽ ipsius προορισμοῦ, id est præfinitionis & prædestinationis, considero: & עולמים [*holamim*,] id est seculorum, cum doctissimo interprete accipio ἀντὶ τοῦ αἰωνίου, ex idiotismo Hebræis perfamiliari. Æternum autem accipio quod omni principio sit antiquius. *Quod constituit*, ἣν ἐποίησεν. Ad verbum, *Quod fecit*, sicut in vernaculo sermone dicimus *Faire vne deliberation:* quanuis non desint qui ἐποίησεν accipiant pro *Præstitit*. Quòd autem relatiuum ἣν nonnulli ad sapientiam, nonnulli ad Ecclesiam referunt, nihil est, quum per se plana sit sententia, si ad πρόθεσιν referas.

12 *Per fidem ipsius*, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. Id est per fidem in illum. Vide Rom. 3. 22. Ex hoc autem loco apparet manifestè πεποίθησιν, id est fiduciam à fide, nempe vt effectum à causa differre: ac proinde à nonnullis perperam pro Fide dici Fiduciam.

13 *Ne segnescatis*, μὴ ἐκκακεῖν. Admodum propriè vtitur hoc verbo Apostolus. Dicitur enim κακός, vt volunt Græci grammatici, παρὰ τὸ χάζειν, id est à cedendo, quod est segniũ & ignauorum militum. Sed malè Syrus interpres ad ipsum Paulũ retulit, petentẽ à Deo ne ipse segnesceret: quũ sit potius adhortatio ipsos Ephesios cæteràsque Ecclesias respiciẽs, ne Apostoli captiuitate offenderẽtur, aut perterrefierent. *Quæ est*, &c. ἥτις ἐστὶ, &c. id est, Qua in re posita est gloria vestra. Hæc enim trita est regula apud Hebræos, relatiuum inter duo nomina positum cum alterutro promiscuè congruere, vt Philip. 1. 28.

14 *Domini nostri Iesu Christi*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc partem dicit Hieronymus in Latinis codicibus additam, quum in Græcis non extet. Non enim, inquit, loquitur Paulus propriè de Patre Domini nostri Iesu Christi: sed in genere flectit genua ad illum Patrẽ quem omnes creaturæ rationabiles agnoscunt conditorem & auctorẽ. Atqui in omnibus veterib. libris & scholiis quoque Græcis hæc particula additur, & addi certè debet. Neque enim potest Deus Pater nisi in Christo inuocari: qua ratione tamen non omnium, sed fidelium tantùm est Pater. Denique si Deum extra Christum consideraris, quænam erit Patris inuocatio?

15 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Patre per Christum. vel ex quo Christo. Is enim vnus filios Dei fecit quicunque ab origine mundi in ipsum crediderunt, Ioh. 1. 12.

Tota familia in cælis & in terra nominatur, πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. De Ecclesia Dei ex Gentibus & Iudæis coagmentata Paulum differere satis cõstat. Itaque miror non fuisse animaduersam particulam πᾶσα positam pro ὅλη, vt suprà, 2. 2. πατριὰ autem quam Vet. interpr. *Paternitatem* conuertit, Hieronymus *Parentelam*, Eras. *Cognationem à communi Patre*, satis liquet familiã declarare, i. gentem quæ communẽ vnũ patrẽfamiliâs habeat: vt sanè habet Ecclesia in Christo adoptata, quæ etiã idcirco Domus Dei dicitur, vt 2. Tim. 2. 20: cui⁹ ciues vocauit domesticos Dei, suprà, 2. 19. Externi sunt igitur quicũque non sunt destinati adoptioni in Filio, & patrem habent diabolum, vt Iohann. 8. 44., super quos manet ira Dei, Iohann. 3. 36: vt planè non possit eorum interpretatio admitti qui πᾶσα exponũt Omnis, nisi eadem permutatione, Omnis pro Tota accipiant. Iam verò qđ additur In cælis, quũ ad huius familiæ distributionem pertineat, de iis intelligatur oportet qui iam in cælos migrarunt, in eodẽ atque nos Filio adoptati, vt vnà nobiscũ eandem familiã constituãt, sicut exposuimus suprà, 1. 10. Nam ne hîc quidem velim de Angelis subtilius philosophari: quibus vix sanè putem adoptionis nomẽ conuenire, adeo vt in hac πατριᾷ non possint satis commodè comprehendi, cuius vinculum nostra in Filio adoptio existat. Quod si coniunxerimus istud cũ verbo ὀνομάζεται, nominatur, non tam erit prægnans (vt ita dicam) sententia. Tantùm enim significabitur, istius Domini familiæ celebritatem, huius mundi spatiis non terminari, sed in ipsis etiam cælis commemorari, vt Luc. 2. 14, & 15. 7. Itaque priorem expositionem vt vberiorẽ amplector. Postremò ὀνομάζεσθαι significat ex alicuius nomine celebrari, vti iam tum fideles omnes à Christo Christiani dicebantur. Sed meminerimus rem ipsam esse cum nomine copulandam.

16 *Pro diuite sua gloria*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ: id est ꝑ magnitudine misericordiæ ipsius. Id enim est quod

δόξαν vocat, ob eā causam quā exposuit suprà, 1.5 & 6 & 12. Sed & opulentiam gloriosam possis interpretari, eadem aut certè non multum diuersa sententia. *In interior homine*, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον, Εἰς pro ἐν accipio. Vide Ro.7.22.

---

17 Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν·

18 Ἐν ἀγάπῃ ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος, καὶ βάθος καὶ ὕψος·

19 Γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ.

20 Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν,

21 Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Κεφάλαιον δ.

1 ΠΑρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ, ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε.

---

17 *Et* inhabitet Christus per fidem in cordibus vestris:

18 Vt in charitate radicati & fundati, valeatis assequi cū omnibus sanctis, quæ *sit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & sublimitas:

19 Et cognoscere charitatem illam Christi *omni* cognitione superiorem: vt impleamini ad omnem vsque plenitudinem illam Dei.

20 Ei verò qui infinita cum redundantia potest omnia facere supra ea quæ petimus, aut mente concipimus, pro vi illa agente in nobis,

21 *Sit* gloria in Ecclesia per Christum Iesum, in omnes ætates seculi seculorum. Amen.

CAP. IIII.

1 PRecor itaque vos ego captiuus in Domino. vt ambuletis ita vt dignum est vocatione qua vocati estis.

---

17 *Christum habitare per fidem in cordibus vestris:*

18 *In charitate radicati & fundati, vt possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas & profundum:*

19 *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei.*

20 *Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quàm petimus aut intelligimus, secūdum virtutem quæ operatur in nobis,*

21 *Ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.*

CAP. IIII.

1 *OBsecro itaque vos ego vinctus in Domino, vt dignè ambuletis vocatione qua estis vocati.*

---

17 [*Et*] *inhabitet*, κατοικῆσαι. Iterum notanda emphasis verbi κατοικεῖν, quam exposuimus Matth.2.23. Huc etiam pertinet quod scriptum est Ioh.6.37, & 14.23. *In cordibus*, ἐν καρδίαις. Non dicit in linguis, nisi cor linguam appellat, vt meritò dicat vnusquisque, Credidi, ideo loquutus sum. & sic declarat Apostolus quid interiorem hominem vocarit.

18 *In charitate*, ἐν ἀγάπῃ. Charitatem intellige qua diligimur à Deo. Hæc enim est radix, hoc fundamentum electionis nostræ, ad quod vbique nos reuocat Apostolus, vt suprà, 1.4, & alibi passim. Radicis enim & fundamēti nomen quomodo fructibus tribuas? *Radicati & fundati*, ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus tamen prætulit periphrasin, *Fixis radicibus, & fundamento iacto*. Cæterùm cohærent hæc participia cum sequente verbo ἐξισχύσητε: éstque particula ἵνα explicanda per traiectionem, quæ non modò non est insolens, sed etiam elegans habetur. Certè apparet Paulum ea delectatum nō vno in loco, sed satis multis, vt 1. Cor.9.15, & 2.Cor.2.4, & Galat.2.10. Vide Ro.12.32. *Quæ* [*sit*] *illa latitudo*, &c. τί τὸ πλάτος, &c. i. quàm sit hoc opus nostræ in Christo conciliationis omnibus suis numeris & partibus absolutum. Allusit autem fortassis Apostolus ad ritū oblationis Theruma & Thenupha, de quibus in Lege agitur. quarū vna à dextra ad sinistram, altera verò sursum & deorsum mota offerebatur, quod allegoricè patres ad crucis formam retulerunt: vel sumpta est à Geometricis mensuris translatio: vt mirum sit veterum nonnullos tam procul à scopo aberrasse dum istas dimensiones seorsim subtili quadam ratione considerant.

19 *Charitatem Christi*, ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ. Id est, quam exhibuit nobis Deus in Christo, vt Ioh.3.16, & Ro.5.8. Vel, qua Christus ipse Filius Dei nos complexus est, vt Ioh.15.13. [*Omni*] *cognitione superiorem*, ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως. Id est, quæ superat humani ingenii captum, vt quidem plenè animo concipi possit: quum alioqui quisque Spiritu Dei fretus pro modulo suo tantùm percipiat quātum satis est ad salutem. γνῶσιν enim vocat facultatē ipsam cognoscendi, non cognitionis habitum. Est autem hæc plana expositio, & cum superiore metaphora prorsus cōsentiens, atque etiam cum eo quod scripsit suprà versiculo octauo, nēpe imperuestigabiles esse Christi opes. Quod autem attinet ad constructionem verbi ὑπερβάλλειν, non erat quòd de ea ambigeret Erasmus. Sic enim apud Aristotelem bis in eadem pagina inuenitur libro de Republica 3, Μυθολογεῖται δὲ καὶ τοὺς ἀργοναύτας τὸν Ἡρακλέα καταλιπεῖν, διὰ τοιαύτην αἰτίαν· οὐ γὰρ ἐθέλειν αὐτὸν ἄγειν τὴν ἀργὼ μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τῶν πλωτήρων. Idem paulo pòst, οὔτε γὰρ γραφεὺς ἐάσειεν ἂν τὸν ὑπερβάλλοντα πόδα τῆς συμμετρίας ἔχειν τὸ ζῷον. Quidam igitur in hoc explicando loco frustra se torserunt, vt Hieronymus, qui interpretatur *Eximiam dilectionem cognitionis Christi*, obscuro sensu, & traiectione ita violenta vt admitti certè non possit. Sed magis etiam hunc locum torquent, qui τῆς γνώσεως attexunt præcedenti versiculo, cuius cōstructionis meminit etiā Photius. Apud Ambrosium verò perinde legitur contextus acsi scriptum esset τὴν γνῶσιν τῆς ἀγάπης, aut certè permutata constructio: cuiusmodi hypallagē annotauimus Act.5.20. Vertit enim *Supereminentem scientiam charitatis Christi*. quo modo etiam legitur apud Augustinum epistola 120, vt Erasmus obseruauit. Vulgata, *Supereminentem scientiæ*. Erasmus, *Supereminentem cognitioni*. Syrus autem interpres expuncta voce τῆς γνώσεως, legit ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην, id est, τὸ μέγεθος τῆς ἀγάπης, *magnitudinem charitatis*. *Ad omnem*, &c. εἰς πᾶν, &c. Id est, ita vt in nobis abundent quæcunque ad nostram illam in Deo perfectionem requiruntur. Nam εἰς pro μέχρι accipitur, vt εἰς τοσοῦτον pro eousque, & εἰς τοῦτο pro hactenus, & εἰς πάσας, infrà versu 21, quo modo etiā apud Hebræos ponitur ל pro עד [*hal.*] Additus autem articulus refert eam plenitudinem de qua superiore versiculo disseruit, vt plenitudo Dei dicatur nō qua Deus ipse plenus est, id est plena diuinitas, (quis enim hanc capiat?) sed ingens illa Dei beneficentia in Christo, cuius nos facit participes & cohæredes. Deinde plenitudinem malui vertere quàm perfectionē: propterea quòd paulo antè dictum est Christum in cordibus nostris habitare vt Deus quodammodo in ipso nos impleat, & nos Deo veluti impleamur in ipso.

20 *Infinita cum redundantia*, ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Ad verbum, suprà *quàm* redundanter. Vulgata, *Superabundanter*. Erasmus, *Cumulatè*. Neuter satis ἐμφατικῶς. *Pro vi*, &c. κατὰ δύναμιν, &c. Id est, pro ea facultate quam in nobis iam vigere experimur.

22 [*Sit*] *gloria*, αὐτῷ ἡ δόξα. Redundat relatiuum αὐτῷ ex Hebræorum idiotismo, vt ᾧ in simili prorsus loco, ad Romanos capite 16.27. *In omnes ætates seculi seculorum*, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Hebraicè, לכל דורות עולם עולמים [*lechol doroth holam holamim.*]

IN CAPVT IIII.

1 *Precor*, παρακαλῶ. Erasmus, *Hortor*. Mihi verò videtur illud magis appositum. *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. בארונוי [*badonai,*] id est Domini causa, siue ob Domini negotium. Ponitur enim ב pro בעבור [*bahabur,*] id est propter, vt Geneseωs capite 29. ver. 18. *Vocatione*, τῆς κλήσεως. Vocationem vniuersalem fidelium intellige: nempe vt sancti sint sicut Deus sanctus est, ad quem vocati sunt in Christo. De ipso verò nomine vocationis sæpe iam à nobis dictum est. *Qua*, ἧς. Positum est relatiuum in casu antecedentis.

Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πρᾳότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ·

Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.

Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν.

Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα·

Εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.

Ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.

Διὸ λέγει, Ἀναβὰς εἰς ὕψος ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις.

2 Cum omni modeſtia ac mãſuetudine, cum animi lenitate, tolerãtes alii alios per charitatem:

3 Studentes ſeruare vnitatem Spiritus per vinculum pacis.

4 Vnum *eſt* corpus & vnus Spiritus, ſicut & vocati eſtis in vnam ſpem vocationis veſtræ.

5 Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptiſma:

6 Vnus Deus & Pater omniũ, qui eſt ſuper omnia, & per omnia, & in omnibus vobis.

7 Sed vnicuique noſtrûm data eſt gratia pro menſura doni Chriſti.

8 Quapropter dicit, Quum aſcẽdiſſet in ſublime, captiuam duxit captiuitatem, & dedit dona hominibus.

2 *Cum omni humilitate & manſuetudine, cum patientia, ſupportantes inuicem in charitate:*

3 *Soliciti ſeruare vnitatem Spiritus in vinculo pacis.*

4 *Vnum corpus, & vnus Spiritus, ſicut & vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ.*

5 *Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptiſma:*

6 *Vnus Deus & Pater omnium, qui ſuper omnes & per omnia, & in omnibus nobis.*

7 *Vnicuique autem noſtrûm data eſt gratia ſecundum menſuram donationis Chriſti:*

8 *Propter quod dicit, Aſcendens in altum, captiuã duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.*

---

2 *Modeſtia*, ταπεινοφροσύνης. Vide Act.20.19.

Cum animi lenitate, μετὰ μακροθυμίας. Vulg. *Cum patientia.* Vide Matth.18.26. Ambroſius certè procul aberrauit quũ Magnanimitatem conuerteret.

3 *Spiritus*, τοῦ Πνεύματος. Spiritum accipio pro Spirituali, ſiue cuius vinculum eſt Spiritus ſanctus. Ita enim diſtinguit amicitiam illam, cuius præcepta tradiderunt philoſophi, à Chriſtiana cõiunctione: ſimúlque ſibi patefacit aditum ad proximum argumentum.

4 *Vnum [eſt] corpus*, ἓν σῶμα. Vide 1.Cor.12.12 & 13.

Vnus Spiritus, ἓν Πνεῦμα. Vnus videlicet ſpiritus quo in vnum corpus coniungimini, vt iam alii ab aliis odio diſſidere non poſſitis, quum Spiritus idem & vnus nõ poſſit à ſeipſo diſſidere. Quòd ſi Spiritum accipiamus pro animo, dicentur fideles eſſe quaſi vnum corpus & vnus animus, propter ſummam cõiunctionẽ, vt Act.4.32: quod & philoſophi de amicitia dixerunt, ſed non eodem iure, quum iſtius coniunctionis vinculum & ſcopũ non noſſent. Quoties autem vnum hîc legimus, toties nectatur concluſio, quod vnum eſt diſcerpi non poſſe.

6 *Qui eſt ſuper omnia, & per omnia*, &c. ὁ ἐπὶ πάντων, &c. Eraſmus, *Super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis.* Vulgata, *Super omnes, & per omnia, & in omnibus vobis.* Eſt autẽ (fateor) ambiguum genus, ſed in duobus duntaxat prioribus. Nam tertium omnino maſculini generis eſt. Itaque miror, quum Eraſ. reprehenderit vet. interpretem quòd in eodem genere non perſeuerarit, & res perſonis miſcuerit, qui non animaduerterit ſe in eandem reprehẽſionem neceſſariò incurrere, vt qui priora duo rebus tribuat, poſtremum autem cogatur perſonis accommodare. Nam contra omnium Græcorum codicum fidem Hieronymus expungit pronomen ὑμῖν. cuius etiam dictum nolim temere & ſine diſtinctione concedere, in omnibus videlicet eſſe Spiritum ſanctum. Nam rectè Spiritus ſanctus ab effectu ſic vocatur, potius quàm à natura: quum per ſe ſatis intelligatur ſanctus eſſe qui Deus eſt. Deinde (quod rectè omnino expendit doctiſſimus interpres) conſiderari debet huius loci circunſtantia. Non eſt autem inſtitutus ſermo de illa vniuerſali gubernatione, ſed de mutua fidelium in vno Patre coniunctione: quæ ſanè nihil commune habet cum brutis animalibus. qua etiam ratione nomen Patris appoſuit. quod nõniſi Chriſti membris competit, vt prorſus ſine cauſa Hieronymus hîc ſeſe fatiget. Quanuis igitur priora duo generaliter de omnibus rebus creatis accipi poſſint, vt Ierem.13.13, & Act.17.28, tamen ad ſcopũ Apoſtoli ſunt reſtringenda quæ de imperio & præſentia Dei commemorat. Deinde quãuis interdum Paulus in eo argumento πάντα vſurpet neutro genere, tamen quia ſequitur ἐν πᾶσιν ὑμῖν maſculino genere, multo melius cõgruit, omnia ad rem eandem accommodare. Quod autem ad rem ipſam attinet, ἐπὶ πάντων deſignat vnius in totã Eccleſiam ſummum imperium, διὰ πάντων prouidentiam per omnia Eccleſiæ membra diffuſam, ἐν πᾶσιν noſtram illam cum Deo coniunctionem in Chriſto. quę tria non videtur agnoſcere quiſquis fraternam concordiam violat: vt planè fuerint impudentes hæretici quum ex iſtis ſyllabarum aucupiis vellent trium hypoſtaſeωn imparitatem ſtatuere vt pluribus docet Baſilius in libello de Spiritu ſancto ad Amphilochium. Poſtremò hac occaſione deſcendit Apoſtolus ad ſapiẽtiam Dei infinitam in his tribus, tum in toto Eccleſiæ corpore, tum in ſingularum partium concinna diſpoſitione, deſcribendam.

7 *Doni Chriſti*, τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ. Id eſt doni quod Chriſtus contulit, vel quod Pater nobis in Chriſto contulit. Significat autem Apoſtolus vnem quidem eſſe corpus, ac proinde ſummam omnium membrorum conſenſionẽ eſſe oportere, ſed diuerſas eſſe membrorum functiones, quæ in iſtius charitatis vſu ſunt diligenter conſiderandæ, ne, dum volumus præpoſtero zelo vel ambitione aliqua corpus iuuare prӕter functionis noſtræ rationem, non modò nihil proficiamus, ſed hoc ipſo plurimum noceamus.

8 *Captiuitatem*, αἰχμαλωσίαν. Id eſt captiuorum multitudinem. Eſt enim μεταφορικῶς explicatus victoris ducis triũphus. Hoſtes autem iſti ſunt, diabolus, mors, peccatum, quicquid denique ſe oppoſuit humili Chriſto. Captiuitatẽ verò pro captiuis dixit, ex idiotiſmo Hebræis familiari, cuius multa paſſim exempla occurrunt. Et quod ad huius loci applicationem attinet, adeo propria eſt iſta explicatio quam adfert Paulus vt aliæ omnes tranſlatitię ſint, vel ipſis in eo conſentientibus æquioribus Iudæis. Nam ad Dauidem certè iſtam aſcẽſionem referri non poſſe liquet ex præcedente & ſequente verſiculo: quanuis Aben Ezra aliter cenſeat. Deus verò qua ratione dici poteſt in ſublime aſcendiſſe, niſi prius è ſublimi deſcenderit? Nam alibi quidem Deum eſſe exaltatum, id eſt ſublimem, lego: rogat etiam Dauid aliquoties vt exaltetur ſupra cælos, id eſt, magnificentiæ ſuæ ſublimitatem declaret: ſed vbi dicatur aſcẽdiſſe in altum, pro gloriam ſuam inſigni aliquo facto quaſi euexiſſe (vt nonnulli hîc exponunt) nuſquam adhuc inueni. Itaque Kimhi quanuis alioquin à vero ſenſu aberret, tamen vidit hæc eſſe ad Deum referenda, qui è terra in cælum migrarit. Sed quod tranſlatitiè explicat, credamus potius cum Paulo propriè eſſe de Meſſiæ in cælos reditu explicandum. *Dedit dona hominibus*, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Hebræa veritas habet לקחת מתנות באדם [*lakachta mattaneth baadam,*] id eſt, accepiſti dona in hominibus. Plurimum autem differunt accipere & dare. Quid igitur? nempe ſenſum genuinum ſpectauit Apoſtolus. Sequitur enim gratiarum actio, Benedictus Deus, qui videlicet quotidie nos ornat donis ſuis. Ergo in באדם [*baadam*] accipitur ב pro בעבור [*bababur*,] vel ל, vt Geneſ.32.13. ita videlicet vt ſubaudiatur verbum conſequentis ſignificationis, vt Act.7.9, Vendiderunt eum in Ægyptum, videlicet transferendum: & Num.23.27, Accipiam te in locum alium, nempe deducendum. Denique in hac explicatione conſentit cum Paulo Chaldaica paraphraſis, quod ad dicendi genus attinet: quanuis ineptè iſta de Moſe interpretetur, vt etiam impius R.Salomon.

9 Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς;

10 Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.

11 Καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν, ἀποστόλους, τοὺς δὲ, προφήτας, τοὺς δὲ, εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ, ποιμένας καὶ διδασκάλους.

9 Cæterùm illud Aſcēdit, quid eſt niſi quòd etiam deſcēderat prius "in infimas partes terræ?

10 Qui deſcendit, ipſe eſt qui etiā aſcendit "lōgè ſupra omnes cælos, "vt impleret "omnia.

11 Dedit igitur ipſe alios quidem, "Apoſtolos, alios verò, "Prophetas, alios autem, "Euāgeliſtas, alios autem, "Paſtores & Doctores.

9 *Quòd autem aſcendit, quid eſt niſi quia & deſcendit primùm in inferiores partes terræ?*

10 *Qui deſcendit, ipſe eſt & qui aſcendit ſupra omnes cælos, vt impleret omnia.*

11 *Et ipſe dedit quoſdam quidem, Apoſtolos, quoſdam autem, Prophetas, alios vero, Euangeliſtas, alios autem, Paſtores & Doctores.*

---

9 *In infimas partes terræ?* εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς; id eſt in terram, quæ pars eſt mundi infima, vt quidam idonei interpretes explicant. Nam qui ad limbum vel ad inferos detorquent, vix digni ſunt refutatione: inter quos etiam Origenes in ſextum caput epiſtolæ ad Romanos (vt errorem erroribus cumularet) captiuitatis nomine quam Dominus victor abduxerit, eos intelligit qui cum Chriſto reſurrexerunt, de quibus Mat.27.53, qui, inquit, introierunt in ſanctam ciuitatem, id eſt Hieruſalem. Sed age iſtas nugas ſinamus. Hoc ego verò lectori expendendum relinquo ex cuiuſdam interpretatione, ecquid Paulus his verbis alludat ad Virginis vterum. Extat enim locus Pſal.139.15, vbi Dauid vterum in quo fuerat formatus, tranſlatitiè vocat תחת תיות ארץ [*tach thiyoth arets,*] i. inferiora terræ.

10 *Longè ſupra,* ὑπεράνω. Vulgata & Eraſmus, *Supra.* Vide ſuprà, 1.21. Quod autem nonnulli curioſi homines hîc diſceptant, ſupra cælos nullum eſſe locum, itaque corpus Chriſti eſſe ἀπερίγραπτον, Sophiſtis relinquamus. Chriſtum ſcimus verum hominem fuiſſe, nec eſſe deſiiſſe, ac proinde finitum corpus, finitam animam habere: ſcimus in cælos aſcendiſſe, gloriæ Patris ſocium, nec inde prius venturum quàm iudicet viuos & mortuos: nos autem fide ad eum per Spiritum ſanctum ſubuectos, verè vnum cum ipſo fieri, vt vitam æternam in eo per imputationem gratis adipiſcamur: cuius etiam Spiritu, mortui peccato, viuimus iuſtitiæ. Hæc fides, hæc ſpes eſt Chriſtianorum, quæ fallere nō poteſt. nititur enim gratuita Dei promiſſione, quam prędicat Verbum, amplectitur per Spiritum ſanctum fides, obſignant in nobis per eundem Spiritum inſtituta à Domino Sacramenta. Cętera curioſis Sophiſtis relinquamus.

Vt impleret, ἵνα πληρώσῃ. Id eſt donis & beneficiis ſuis cumularet. Sic enim accipitur verbum מילא [*mille*] in hac conſtructione, vt Eſa.23.2, & Iere.31.25, vbi etiam הרוה [*hiroah*] & מילא [*mille*] vſurpantur tanquam ſynonyma. Deinde conſtat hanc eſſe teſtimonii Dauidis explicationē. Quemadmodum igitur illud Aſcendit, &c. applicatur Chriſti aſcēſioni, ita illud, Dedit dona hominibus, reſpōdet iſti particulæ, Vt impleret omnia: vt planè videatur etiam alludere Paulus ad ſequentem verſiculum illius Pſalmi vbi dicitur Dominus ſuos onerare, metaphora à ſolennibus epulis ſumpta, quum principes poſt partam victoriam toti populo liberalitatem ſuam teſtabantur, ſolennibus præſertim ſacrificiis, quibus erant coniuncta cōuiuia: vt paſſim ex ſacris etiam hiſtoriis licet intelligere. Itaque verbum Implere, hoc in loco non accipietur pro Perficere, niſi ex conſequenti, quatenus Chriſti donis perficimur. Neque etiam propriè pertinet ad hunc locū quæſtio, quomodo Chriſtus ſit vbique, ſed potius quomodo nos donis ſuis cumulet, nempe per Spiritum ſuum, vt teſtatur Iohan.14.16, & 26, & 15.26. Nec tamen improbanda eſt eorum interpretatio, inter quos etiam eſt Bernardus primo ſermone De aduentu Domini, vertens, *Vt adimpleret omnia,* nempe quòd in Chriſto conſummata fuerint omnia prædicta à prophetis, & quæ ad ſalutem noſtram requirebantur. Sed prorſus reiiciendi ſunt ii qui conantur ex hoc loco corpus humanum ἀπερίγραπτον, id eſt corpus non corpus, Chriſto tribuere, ac ſpem noſtram à fundamentis conuellere. Nam non modò niſi fuerit, ſed etiam niſi ſit Chriſtus verus ac naturalis homo, fruſtra ſperamus quod ſperamus: & Spiritus ſancti virtutē ignorat qui nos Chriſti corporis participes fieri nō poſſe putat niſi vbique ſtatuatur, vt naturalibus corporis qualitatibus ſpolietur. Nam alioqui Chriſti carnem inenarrabiliter omnibus ὑπερφυσικοῖς donis ſupra res omnes creatas ornatam eſſe in ſeſe, dubium non eſt: at ἀντιφυσικοῖς id eſt iis quibus ſublatis humanitatem neceſſe fuerit non eſſe nobis, & ipſa materia, & iis qualitatibus quæ faciunt vt Humanitas ſit Humanitas, nequaquā. Nam & corpora noſtra, poſt reſurrectionem fient ipſi corpori Chriſti glorioſo etſi non ἴσα, at certè συμμορφούμενα.

Omnia, τὰ πάντα. De Eccleſia Paulum loqui conſtat ex tota argumenti ſerie, & teſtimonii etiam applicatione quam paulo antè expoſuimus. Itaque vniuerſalis particula ad id de quo agitur reſtringenda eſt, vt diximus ſuprà, verſu 6. quam tamen videtur Apoſtolus vſurpaſſe de induſtria, non modò vt vniuerſi ſubiicerentur Chriſto ſine exceptione, ſed etiam vt Iudæorum & Gentium diſcrimen ſublatum eſſe oſtenderet. Præterea verò notanda eſt diſtributio Apoſtoli, vt qui priore loco commemoret quaſi ædificii architectos, deinde ad ſummum & vltimum faſtigium accedat.

11 *Apoſtolos,* ἀποστόλους. Iſtos hoc nomine propriè vocatos legimus duodecim fuiſſe (quibus acceſſit Paulus peculiariter Gentibus deſtinatus) à Chriſto ipſo deſtinatos ἀμέσως. quanquam videtur etiam aliquatenus adiungēdus Barnabas, ex eo quod ſcriptum eſt Act.13.2. Horum autem officium fuit per vniuerſum orbem terrarum Eccleſias ſuo quodam (vt ita dicam) iure conſtituere, vt ex Chriſti mandato & tota eorum hiſtoria apparet. Conſtitutis ergo Eccleſiis hoc quoque munus neceſſariò fuit ſublatū. Itaq. tyrānica hodie vox eſt in Eccleſia ſeſe Apoſtolum ex ſucceſſione profiteri: quanto magis ſeſe Apoſtolorum principē dicere? Nam certè Paulus nullū eiuſmodi primatū vni tribuit, niſi Chriſto capiti. At enim miniſteriali capite vniuerſali opus eſt. Litiga igitur cū Apoſtolo tu quiſquis es. i. cū Spiritu ſancto. Nam propriùs hic locus erat de catholica Romana vel alia quapiam Eccleſia differendi. quanquam catholica quî eſſe poteſt quæ Romana dicitur?

Prophetas, προφήτας. Hunc ordinem etiam ſupra Apoſtolico coniunxit, 3.5: ex quo apparet fuiſſe Prophetarū munus vnum ex præcipuis, vt qui in primis illis initiis ſapientia aliqua eximia pollerent, non modò in interpretando, ſed etiam in adminiſtrandis Eccleſiis quas Apoſtoli conſtituerant, prout diuerſa incidebant negotia: adeo vt in hoc etiam ordine nonnulli dono prædicendi futura pollerent, vt ex ſacra hiſtoria licet cognoſcere. Vide Rom.12.6, & 1.Cor.14.2. Fuit ergo hoc munus etiam temporarium, quanuis non extincta ſit ipſa gratia.

Euangeliſtas, εὐαγγελιστάς. Hoc nomine ii intelliguntur quibus comitibus vtebantur Apoſtoli in ſuo fungendo munere, quòd omnibus non poſſent ſufficere, nedum vt princeps aliquis Apoſtolorum in terris eſſet. Eiuſmodi erant, Timotheus, Titus, Syluanus, Apollos: quos ita ſecum coniungit Paulus vt tamen in inſcriptione epiſtolarum ſe vnum dicat Apoſtolum. Sed & nominatim Timotheus dicitur Euangeliſta, 2.Tim.4.5. Fuit ergo hoc etiam munus temporarium.

Paſtores ac doctores, ποιμένας καὶ διδασκάλους. Aſſentior Ambroſio qui hæc quoque munera diſtinguit. Nam ratio parum firma eſt quæ Hieronymum & Auguſtinum mouit vt confunderēt; nēpe quia copula abſq. articulo eſt interiecta. Fateor tamen Doctorum nomen latè patere, vt 1.Cor.12.28. Sed apparet iſtorū aliquod fuiſſe diſcrimen, quòd in iſto compēdio videatur vix locus eſſe ſynonymis. In eo tamen non ſequor Ambroſium quòd διδασκάλους, id eſt (vt ipſe interpretatur) Magiſtros, putet eos eſſe quos vocarint Exorciſtas: quos ego potius inter dona ſanationum recenſeo, quorum fit mentio 1.Cor.2.30. Nam ipſum nominis etymon hanc opinionem refellit: & res ipſa oſtendit, Apoſtolum hoc loco diſſerere de iis duntaxat muneribus quæ ad doctrinam pertinent. quamobrem etiam gubernationes & opitulationes præterit, & alia nonnulla in epiſtola illa priore ad Corinthios commemorata. Doctoris igitur munus fuit verbum Domini fideliter explicare, & veluti ſcholā Eccleſiaſticā regere, vt ſincera doctrina dogmatum & verę interpretationes in Eccleſia retinerētur, ſicut docuit Alexandriæ Pantænus & Origenes. cui deinde quum conceſſum eſſet concionari in cœtu, non defuerunt qui hoc præter maiorum conſuetudinem factum eſſe dicerent, vt explicatur apud Niceph. lib. Eccleſ. hiſt. quinti, capite 14

At Paſtorum.

At Pastorum (qui & Episcopi dicebantur, vt 1. Pet.2.25) munus longè latius patebat, nimirū vt Verbo & orationi vacarent, & Ecclesiam sibi commissam modis omnibus tuerentur: ex quibus etiam satis perspicitur hæc duo munera perpetua esse oportere in Ecclesia Dei.

Græce		Interpretatio		Vulgata
Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.	12	⁘Ad coagmentationem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem ⁘corporis Christi.	12	*Ad consummationem sanctorum in opus ministerij in ædificationem corporis Christi:*
Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.	13	Donec euadamus omnes ⁘in vnitate fidei, & agnitionis Filii Dei, ⁘in virum perfectum, ad mensuram ⁘staturæ adulti Christi:	13	*Donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi:*
Ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης·	14	Vt ne simus amplius pueri, qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinæ, ⁘in hominum alea, ⁘per veteratoriam ad insidiosè fallendum versutiam.	14	*Vt iam non simus paruuli fluctuātes, & circunferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris:*
Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλή, ὁ Χριστός·	15	Sed ⁘verè nos gerentes in charitate, ⁘prorsus ⁘adolescamus in eum qui est caput, *nempe* Christus:	15	*Veritatem autem faciētes in charitate, crescamus in illo per omnia qui est caput, Christus:*

12 *Ad coagmentationem*, πρὸς τὸν καταρτισμόν. Vulgata, *Ad consummationem*. Erasmus, *Ad instaurationem*. Vide 1. Cor.1.10. *Corporis Christi*, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. id est Ecclesiæ, vt 1.Cor.12.27, & suprà, 2.25. Syrus (nisi errauit descriptor) omissa voce Corporis, legit, *Aedificium Christi*.

13 *In vnitate fidei*, εἰς ἑνότητα τῆς πίστεως. id est, Ea summa coniunctione cuius vinculum est fides, vt nullæ partes hient, nihil sit luxatum, nihil non suo loco aptè collocatum ac cohærens. quod scitè exposuit Syrus interpres, quasi scriptum sit εἰς ἓν διὰ τῆς πίστεως, *donec fiamus vna res per fidem*. *In virum perfectum*, εἰς ἄνδρα τέλειον. Id est adultum. Nam ἀνὴρ hoc in loco ætatem designat translatitiè, vt diximus 1.Cor.13.11. Ecclesiam igitur corpori comparat, cuius anima sit Christus. Itaque sicut anima paulatim confirmatis organis, facultates suas edit in corpore, ipsúmque adeo corpus sibi vegetat, donec ad iustā & consistentem ætatem peruentum sit: ita etiam quandiu in hac vita versamur, par est vt in vita illa æterna ac spirituali crescamus, donec in Christo adoleuerimus, & vicissim Christus in nobis. quod quando & quomodo futurum sit, copiosè etiam explicatur 1. Corinth. cap.13. Loquitur autem Paulus de Ecclesia tanquam de homine singulari & vnico: tum vt vnitatem illam declaret, tum vt singuli meminerint hanc doctrinam sigillatim etiam ad se pertinere. At Clemens in Pædagogo, viri perfecti nomine Christum ipsum intelligit. *Staturæ adulti Christi*, ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. Quia fit mentio τοῦ μέτρου, id est mensuræ, ἡλικίαν malui staturam interpretari quàm ætatem, cum vetere interprete, vt Matth.6.27, & Luc.19.3. Hoc enim est (opinor) quod Hebræi קומה [*komah*] vocant: & nos simili ratione dicimus *haulteur* in vernaculo nostro sermone, sicut ἡλικία ab ἧλιξ deducitur. quanuis Augustinus lib. de Ciuitate Dei 22, capite decimoquinto, argumento suo seruiens maluerit *Aetatem* vertere. Cæterùm τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ interpretor ex Hebræorum idiotismo, τοῦ πληρωθέντος Χριστοῦ, id est πλείου. Dicitur enim hoc in loco Christus non in sese, sed in nobis adolescere, pro nostri in ipso & ipsius in nobis incremento, Col.1.19.

14 *In hominum alea*, ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων. id est, Incertis illis casibus quibus iactantur homines. Græcis enim certum est κυβείαν dici quam Latini aleam vocant: quod nomen translatitiè de quibusuis incerti euentus rebus dicitur: vt nulla magis fuerit apposita metaphora significandæ hominum desultoriæ (vt ita dicam) leuitati. Neque enim hîc duntaxat verum est quod ait Comicus, Quot capita, tot sensus: sed nullus etiam homo est qui non à seipso sæpe in rebus maximi momenti dissentiat. Itaque hac quoque ratione vitam hominum meritò aleæ compararis. neque nimium procul etiam recedit à translatione rei nauticæ hac altera metaphora, quum nauigatione nihil sit incertius. Maluit tamen Vetus interpres *Nequitiam*, Erasmus verò rectius *Versutiam* interpretari, pro eo quod vernaculo sermone dicimus *piperie*. vt etiam intellexit Syrus interpres. Augustinus autem lib. de Ciuitate Dei 22. cap.18, *Illusionem* vertit. Hoc enim referunt ad aleatorum astutias ac fraudes, quia sequitur ἐν πανουργίᾳ. Sed exemplum requiro idonei auctoris in quo κυβεία aliud quàm aleam declaret. Libet autem hîc adferre aliam expositionem de qua iudicet lector. Nam quia tota hęc oratio à re nautica desumpta est, apud Ciceronem autem 5. in Verrem lib. Cybæam dici inuenio maximæ nauis onerarię genus: & prouerbiali quodam dicendi genere dicuntur eadem naui vehi qui eiusdem sunt socii: fortassis hunc locum non ineptè conuerteris, *In hominum Cybæa*. Quia tamen nusquam alibi Cybææ nomen legere memini, nequid hîc peccarem per imprudentiam, malui certam ac vulgatam τῆς κυβείας significationem amplecti. Clem. lib. στρωμ. α, ad ματαιοπονίαν, id est, inanem laborem, refert: & Epiphanius in Manichæos, vanas & ineptas subtilitates κυβευτικὴν διδασκαλίαν vocat. *Perveteratoriā*, ἐν πανουργίᾳ &c. Sicut plerosque hominum vocauit νηπίους, i. non minus leues & faciles ad quiduis amplectendum, ac mutandam subinde sententiam, quàm si pueri semper essent, ac nullo iudicio prędit: ita nunc dicit non deesse qui ad alios fallendos & in errorem impellendos mirè sint exercitati. Vulgata, *In astutia ad circunuentionem erroris*. Erasmus, longius à Gręcis recedens, *Qua nos adoriuntur, vt imponant nobis*. Ego (ni fallor) planius & accommodatius πανουργίαν conuerti περιφραστικῶς, veteratoriam versutiam, & μεθοδείαν πλάνης insidiosas fallacias. pro quo Augustinus De Ciuitate Dei, lib.22. cap.18, vertit *Ad machinationem erroris*.

15 *Verè nos gerentes*, ἀληθεύοντες. vel, constanter perseuerantes, quam interpretationem sequutus est Syrus interpres. Nam τὸ ἀληθεύειν omnino respondet Hebræo verbo אמן [*Aman*,] quod in Niphal declarat firmum & constantem esse. Vulgata, *Veritatem sectantes*. obscurè. Veritas autem ista opposita fraudi non tantum in dictis vt infrà 25, sed in factis quoque, atque adeo toto vitæ cursu spectatur. *Prorsus*, τὰ πάντα. Ad verbum *Per omnia*, subaudita prępositione κατὰ, vt 1. Corinth. 9. 15, & 10.33. *Adolescamus in eum*, αὐξήσωμεν εἰς αὐτόν. Vel, vt Vetus interpres, *Crescamus in illo*. Hieronymus, *Vt augeamus in ipso omnia*. Nam verbum αὔξειν interdum accipitur ἐνεργητικῶς, interdum οὐδετέρως. Sed hoc modo accipiendum esse apparet ex Coloss. 1.19. Syrus interpres videtur legisse ἵνα αὐξηθῶσιν τὰ πάντα ἐν ἡμῖν εἰς Χριστὸν ὅς ἐστιν κεφαλή, *vt quicquid in nobis est adolescat in Christum qui est caput*: à quo nimirum omnis sensus & motus ipsáque adeò vita spiritualis promanat in subiecta ipsi membra. Ambrosius & Hieronymus *vt augeamus ipso omnia*.

Græce		Beza		Vulgata
Ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ.	16	⁘Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & cõpactum ⁘per omnes ſuppeditatas commiſſuras, ⁘ex vi intus agente ⁘pro menſura vniuſcuiuſque ⁘membri, incremẽtum capit corpori conueniens, ⁘ad ſuiipſius extructionẽ per charitatem.	16	*Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iũcturam ſubminiſtrationis, ſecundum operationem in menſuram vniuſcuiuſque membri, augmentũ corporis facit in ædificationem ſui in charitate.*
Τοῦτο οὖν λέγω, καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν,	17	Hoc itaque dico, & obteſtor per Dominum, ne amplius verſemini ‖ſicut ⁘reliquæ Gentes verſantur in vanitate ⁘mentis ſuæ,	17	*Hoc igitur dico & teſtificor in Domino, vt iã non ambuletis ſicut & Gentes ambulant, in vanitate ſenſus ſui,*
Ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.	18	Cogitationem habẽtes obtenebratam, & abalienatam ⁘à vita Dei propter ignorantiam quæ eſt in ipſis, ex ⁘obduratione cordis ipſorum.	18	*Tenebris obſcuratũ habentes intellectũ, alienati à vita Dei per ignorantiã quæ eſt in illis, propter cæcitatem cordis ipſorum:*
Οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.	19	Qui ⁘poſteaquam dedoluerunt, ſemetipſos dediderunt proteruiæ, ad certatim patrandam impuritatem omnem.	19	*Qui deſperãtes, ſemetipſos tradiderunt impudicitiæ, in operationẽ immunditiæ omnis, in auaritiam.*

Rom. 2,21

---

16 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Quemadmodum antequam corpus in iuſtam menſuram excreuerit, vitalis facultas ex ſuo fonte in ſubiectos artus ſeſe inſinuans, & ſingulis (vt ſunt variis commiſſuris iuncti) pro ipſorum ratione portionem nutrimenti diſtribuens, hac ratione totũ corpus vegetat, vt pro modulo ſuo accreſcentibus ſingulis membris, vniuerſum corpus tandem in iuſtam corporis ſtaturam euadat: ita Chriſtus Eccleſiæ caput, ſingulis membris vim ſuam inſtillans, & per multiplices iuncturas variarum & diuerſarum functionum, tantum ſuppeditans alimenti quanto opus eſt tum ad vniuſcuiuſque mẽbri vegetationem, tum etiam ad quotidianum incrementum, Eccleſiam ſuam fouere non deſinit, dum ſingulis partibus iuſtam menſuram adeptis, corpus tandem perfectum euadat.

Per omnes ſuppeditatas commiſſuras, διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας. Ἁφὴν vocat artuum mutuos inter ſe contactus, qua parte videlicet committuntur. Quod autem τῆς χορηγίας dixit, paſſiuè accipiendum eſt, ex Hebræorum more: nec aliter quàm paſſiuo participio explicari commodè poteſt. Itaque Suppeditatas cõuerti, pro eo quod vulgò dicunt *fournies*, ſicut ab ipſo Cicerone hoc verbum paſſiuè vſurpatur, & à Græcis. ſic enim Diodorus, τὴν δὲ συνέσει καὶ τόλμῃ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι κεχορηγημένην. Vul. *Per omnem iuncturam ſubminiſtrationis.* Eraſ. *Per omnem commiſſuram ſubminiſtrationis*, admodum obſcurè. Neque melius Auguſt. lib. de Ciuit. 22. cap. 18, vertit *Tactum ſubminiſtrationis.* At Syrus interpres expuncto verbo ποιεῖται, participia συναρμολογούμενον & συμβιβαζόμενον pro verbis accipit, ex idiotiſmo Hebræorum, & deinceps legit, κατ' ἐπιχορηγίαν εἰς μέτρον ἑκάστου μέλους εἰς αὔξησιν αὐτοῦ σώματος. id eſt, *Ex quo totum corpus congruenter coagmentatur & compingitur per omnes commiſſuras, ſecundum ſuppeditatum donum in menſura vniuſcuiuſque membri ad incrementum ipſius corporis*, &c. quam ſcripturam nullius Græci codicis auctoritate confirmatam reperi. *Ex vi intus agente*, κατ' ἐνέργειαν. Vim Chriſti capitis intellige, qui animæ inſtar, ſingula membra vegetat, ſed pro ipſorum modulo. Vulg. *Secundum operationem*: Eraſm. *Iuxta actum.* *Pro menſura*, ἐν μέτρῳ. Id eſt κατὰ μέτρον. *Membri*, μέλους. Sic legunt veteres Græci ſummo conſenſu, & ita etiam ſcholiaſtes Græcus, vt apparet ex interpretatione: quamuis in contextu ſcriptũ ſit μέρους, id eſt partis: quam lectionem ſequutus eſt Eraſmus, fortaſſis poſt Auguſtinum, libro & cap. modò citatis. *Incrementum capit corpori conueniens*, αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Id eſt, ita creſcit vt par eſt corpus creſcere. Neque enim abundat repetitum nomen σώματος.

Ad ſuiipſius extructionem, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ. Incrementum, ſingulorum quidem eſt membrorum: ſed omnes partes in totius corporis incrementum conſentiunt, adeo quidem vt membrum non poſſit huius nutrimenti ac proinde incrementi particeps eſſe, niſi cum reliquis cohæreat, diuerſarum illarum functionum vinculo & nexu, vt ex omnibus coniunctis totum quiddam ſit compactum. Ideo addidit Apoſtolus ἐν ἀγάπῃ, per charitatem. Hæc enim illa eſt artuum, id eſt diuerſarum functionum, commiſſura.

17 *Reliquæ*, τὰ λοιπά. Vulg. hoc non legit, quod tamen omnino addendum videatur. Nec enim Iudæos ſed conuerſos à paganiſmo Epheſios compellat Paulus.

Mentis ſuæ, τοῦ νοὸς αὐτῶν. Hoc illud eſt ἡγεμονικὸν tantopere celebratũ à philoſophis: cui ſubiicit τὴν διάνοιαν, id eſt ſenſitiuæ interioris (quam vocant) facultates, in imaginando, cogitando & memorando poſitas. Tertio demum loco appetitiones nomine τῆς καρδίας, id eſt cordis, declarat. Ita Paulus philoſophica etiam diſtinctione accurata totum hominem oſtendit, extra Chriſtum, in quo vno inſtauratur, nihil minus eſſe quàm verè hominem. mentem enim vanam eſſe, obſcuratam eſſe cogitationem, appetitionem obduratam: vnde tandem conſequatur ἀναισθησία, ſponte ſeſe in gurgitem omnium vitiorum præcipitans.

18 *A vita Dei*, τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Vitam Dei appellat vitam illam qua Deus viuit in ſuis, (vt ſuprà, 2.1) quámque præcipit & approbat. *Obduratione*, τὴν πώρωσιν. Vulg. *Cæcitatem.* Eraſmus, *Excæcationem:* miratus etiam cur Ambroſius Duritiam verterit. At ego miror πήρωσιν & πώρωσιν ab eo confundi: qua de re diximus Mar. 3.5. Deinde poteſt etiam hoc ſine copula explicari, ita videlicet vt cordis obduratio ſtatuatur à Paulo tanquam illius ignorantiæ origo: quia ſponte ſua homines per contumaciam reſpuunt lucem Dei in ipſorum corda incurrentem, & ſtatim à communibus illis notitiis deficiunt, quos ſi poſtea velis reuocare: quo ſibi videntur ſapientiores, eo pertinacius obſiſtunt veritati. Ita fit vt Euangelium (id eſt vitam illam Dei) non modò non amplectantur, ſed etiam ſecurè derideant homines.

19 *Poſteaquam dedoluerunt*, ἀπηλγηκότες. Labor (inquit Cicero Tuſcul. 2) callum quoddam obducit dolori. Idem ad Varronem ſcribens, Conſuetudo diuturna, inquit, callum iam obduxit ſtomacho meo. Ab hoc autem callo promptum eſt huc delabi vt omnis doloris ſenſus, id eſt omne σωτηρήσεως iudicium, amittatur, & mens reddatur ἀδόκιμος, vt Rom. 1. 28, veluti ſcirro cancrum gignente, aut quaſi cauterio amputata conſcientia, (1. Tim. 4.2) ad turpiſſima quæuis & aliena prorſus à natura hominis ratione aliqua præditi, præcipites ruant. Sic autem vſurpauit verbum Dedolere Ouidius, pro omnem doloris ſenſum abiicere, in his verſiculis, *Optimus ille fuit vindex, lædentia pectus Vincula qui rupit, dedoluítque ſemel.* Vulgata, *Deſperantes*: Legit enim ἀπηλπικότες, vt & Syrus interpres. Eraſmus, *Poſteaquam peruenerint eò vt dolere deſierint.* *Certatim*, ἐν πλεονεξίᾳ. Id eſt, quaſi agatur de lucro, ita vt alius alium ſuperare contendat. Nam πλεονεξία propriè de auaris & ambitioſis dicitur. Vulgata, *In auaritiam*, abſurdè. Eraſmus, *Cum auiditate*, non ſatis expreſſè.

20 Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν·
21 Εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ,
22 Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης·
23 Ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,
24 Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.
25 Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν, ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη.
26 Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν·
27 Μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.
28 Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.

20 Vos autem non ita didicistis Christum:
21 Si modò eum audistis, & per eum edocti fuistis, (sicut est veritas in Iesu:)
22 Deponere quod ad pristinam conuersationem attinet, veterem illum hominem deceptricibus cupiditatibus corruptum.
23 Renouari verò spiritu mentis vestræ,
24 Et induere nouũ illum hominem qui secundum Deum cõditus est ad iustitiam & sanctimoniam veram.
25 Quapropter deposito mendacio, loquimini veritatẽ quisque proximo suo. nam sumus alii aliorum membra.
26 Irascimini, & ne peccate: sol ne occidat super exacerbatione vestra:
27 Neque date locum diabolo.
28 Qui furabatur, non amplius furetur: sed potius laboret, operando manibus quod bonum sit, vt possit impertiri cui opus fuerit.

20 *Vos autem non ita didicistis Christum:*
21 *Si tamen illũ audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Iesu.*
22 *Deponere vos secundũ pristinam cõuersationem, veterem hominẽ qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Colos. 3.8
23 *Renouamini autẽ spiritu mentis vestræ.*
24 *Et induite nouũ hominem qui secundum Deum creatus est in iustitia & sanctitate veritatis.*
25 *Propter quòd deponentes mendacium, loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo: quoniam sumus inuicem membra.*
26 *Irascimini, & nolite peccare: sol non occidat super iracundiam vestram:*
27 *Nolite locũ dare diabolo.*
28 *Qui furabatur, iam nõ furetur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti.*

20 *Vos autem non ita*, ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως. Quid si post οὕτως distinctionem adscribas? Sic enim Hebræi ואתם לא כן הלומדים [*veattem lo chẽ hallomedim* &c.] i. vos autem non ita, sub. facere conuenit, qui didicistis, &c. Luc. 22.25.

21 *Sicut est veritas in Iesu*, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ. Id est, quæ demum vera est ac syncera institutio in Christo: vel, vt edocti sunt qui verè ac seriò Iesum cognoscunt. Et est hoc membrum parenthesi includendum, vt cohæreat verbum ἀποθέσθαι cum verbo ἐδιδάχθητε. Commodior enim est hæc constructio illa quam probauit Syrus interpres, inserta particula ἀλλὰ, & subaudito verbo ἐμάθετε, à v. 20, vt interiectus totus v. 21, parẽthesi includatur. Repetitũ est autem nomen Iesu relatiui loco, Hebræorũ more.

22 *Deponere*, ἀποθέσθαι. Familiaris est Hebræis, ac Paulo præsertim, translatio à vestibus sumpta, vt alibi exposuimus. *Quod ad pristinam conuersationem attinet*, κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν. Κατὰ id est על [*hal*,] nimium obscurè Vetus interpres vertit hoc loco, *Secundum*: Erasm. suo more, *Iuxta*. Est enim illi peculiaris hæc particula, quam tamen non memini legere in ea significatione apud vllos idoneos auctores. *Veterem illum hominem*, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. i. vos ipsos. Hoc enim est quod significat Dominus quum iubet vt quisque abneget semetipsum. Neque enim quod ad qualitates attinet, quicquam sani relinquit homini Apostolus, vt sæpe iam ostensum est à nobis. Vide Rom. 6.6. *Deceptricibus cupiditatibus*, τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Vulg. *Desideria erroris.* Vide infrà, 24.

23 *Spiritu mentis*, τῷ πνεύματι τοῦ νοός. Sic arbitror vocari quod in ipsa mente est intimum: ex quo efficitur nullam esse partem hominis quam non peruaserit lethalis corruptio, ibi potissimum omnia vastans vbi oportuit rationis vim præcipuam esse.

24 *Nouum illum hominem*, τὸν καινὸν ἄνθρωπον. Quis sit nouus homo, ex veteris antithesi apparet, & sequenti descriptione. Vide Rom. 6.6. *Qui secundum Deum conditus est*, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. id est ad Dei exemplar & imaginem creatus. Loquitur autem non de ipsius animę essentia, (vt post Manichęos impurus ille Flaccius Illyricus docuit) sed de qualitatum instauratione. Qualitates autem intellige animæ inhærentes, quæ corrigendæ sunt vt synceri sint earum effectus, vnde רוח חדשה [*ruach chadaschah*,] id est spiritum nouum, legimus, & לב חדש [*leb chadasch*,] id est cor nouum, Ezech. 26. quod tamen sibi facere iubentur apud eundem Prophetam cap. 18.31. nempe postquam fuerint per eum Spiritũ noui homines facti, qui in sanctis efficit velle & perficere. vnde vtitur hoc loco Paulus verbo κτίζειν, & 2. Corinth. cap. 5.17, & Galat. 6.15, & suprà, 2.10. κατὰ verò respondet כף הדמיון [*chaph haddimion*,] caph similitudinis ac congruentiæ particulæ. Itaque suppeditat hîc nobis Paulus locupletissimã expositionem eius quod scriptum est in Genesi, creatum esse hominem ad Dei similitudinem & imaginem.

Ad iustitiam, ἐν δικαιοσύνῃ. Ἐν pro εἰς sumitur, vt effectus & finis nouæ creationis significetur. Vulgata, & Erasmus, *In iustitia*, admodum obscurè. *Et sanctimoniam veram*, καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Id est, minimè fucatam, sed genuinam ac sinceram: ex idiotismo Hebræorum, qui etiam occurrit suprà ver. 22, vbi deceptrices cupiditates vocauit cupiditates deceptionis. Vulg. & Erasm. *Et sanctitate veritatis.*

26 *Irascimini*, &c. ὀργίζεσθε, &c. Hoc plerique de ira laudabili accipiunt, quasi illam pręcipiat aut ad eam exhortetur Paulus. quæ explicatio mihi non videtur conuenire Apostoli instituto. Cur enim si hoc ita esset, moneret de ira ante solis occasum semel domanda, quum illam potius semper in nobis vigere oporteat? Agit autem Paulus de compescendis vitiosis affectibus: ac proinde puto iram minimè pręcipi, sed nos admoneri vt sic saltem irascamur, vt quod ira suaserit, pessimus sanè consultor, non exequamur, atque adeò illi non indormiamus. *Sol ne occidat*, ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω. Prouerbialis dicendi figura, qua significatur iracundiam primo quoque tempore coercendam. *Super exacerbatione vestra*, ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. Id est, ne vos animis commotos nox deprehendat. Exacerbationem autem malui dicere quàm iracundiam cum Vet. interpr. vel iram cũ Erasmo, neutra voce Græcũ vocabulũ exprimente: quod magis videatur irę exuperantiam significare. Prior igitur gradus est, iram non exequi: posterior, vt, si contigerit irasci, caueamus ne hoc insideat animo, sed demus operam vt eam in lectũ non adferamus.

27 *Diabolo*, τῷ διαβόλῳ. Eras. *Calumniatori*, apertè hoc referẽs ad Euãgelii aduersarios qui calũniandi occasionẽ facilè arripiunt. solitis Hebręis sępissimè vsurpare singularẽ numerũ pro plurali. Ego potius ad Satanã refero, calũniatorũ omnium caput: quia multo vberior est doctrina, quum nullum sit tam immane scelus quod ille non facilè persuadeat tenacis iræ hominibus.

28 *Manibus*, ταῖς χερσίν. Vulgata addit *suis*, ἰδίαις: vt habet Claromontanus codex & Syrus interpres.

Quod bonum est, τὸ ἀγαθόν. Id est, laborando in rebus sanctis & proximo vtilibus.

29 Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω· ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσι.

30 Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως.

31 Πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ.

32 Γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοί, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

Κεφάλαιον ε.

Ioh. 13.24 & 15.12 1. ioh.3.23

1 Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά·

2 Καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.

Suprà, 4. 19 coloss. 3.5 2. thes. 2. 17

3 Πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις·

4 Καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα· ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία.

// [illegible] loq. [illegible] et J. p. 265. [illegible] Vide ad cap. 8. Genes. 21. [illegible] Hebel.

// [illegible] Aristo. εὐτραπελίαν [illegible] pro βωμολοχίᾳ, [illegible] in hoc loco accipiendā [illegible] vide [illegible] Nicomach. 4. 8.

29 Nullus sermo ⁛corruptus ex ore vestro egreditor: sed siquis est commodus ⁛ad ædificationis vsum, ⁛vt gratiam ⁛auditoribus adferat.

30 Et ne tristitia afficite ⁛Spiritum illum sanctum Dei, per quem obsignati estis ⁛in diem redemptionis.

31 Omnis amaritudo, & ⁛excandescentia, & ira, & clamor, & maledicentia tollatur ex vobis, cum omni malitia.

32 Sed estote alii in alios benigni, misericordes, ⁛condonantes vobis mutuò *offensas*, sicut & Deus in Christo condonauit vobis.

CAP. V.

1 E‖Stote igitur imitatores Dei, vt filii dilecti:

2 Et versamini cum charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationē ac victimam Deo, ⁛in odorem bonæ fragrantiæ.

3 ‖Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia ⁛ne nominator quidem inter vos, sicut decet sanctos:

4 Et obscœnitas, & stultiloquium, & ⁛scurrilitas, quæ non conueniunt: sed potius gratiarum actio.

29 *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: sed siquis bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.*

30 *Et nolite contristare Spiritū sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis.*

31 *Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis, cū omni malitia.*

32 *Estote autē inuicem benigni, misericordes, donātes inuicē, sicut & Deus in Christo donauit vobis.*

CAP. V.

1 *E Stote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi:*

2 *Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.*

3 *Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos:*

4 *Aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinent: sed magis gratiarum actio.*

---

29 *Corruptus*, σαπρός. Ad verbum, *putris*, siue inutilis. Ita enim explicandum esse hoc epitheton apparet ex antithesi. Nam ἀγαθὸν vocat eum ex quo fructus aliquis ad alios redire possit. Vide Matth. 7.17. *Ad ædificationis vsum*, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. Vulg. *Ad ædificationem fidei.* Legit enim etiā Claromōtanus codex τῆς πίστεως *fidei*, cæteris nostris codicibus Græcis repugnantibus. Hieronymus, *Ad ædificationem opportunitatis* (i. opportunam) vt hoc dictum non de quauis sed de præsenti necessitate intelligatur, vt etiam explicat Græcus scholiastes, monens hac sententia flagitare Apostolum à nobis vt in familiari etiam sermone omnes occasiones proximi pro re nata ædificandi captemus. Maluit tamen Erasmus in annotationibus interpretari, *Ad ædificationem vtilitatis*, id est vtilem. Idem in ipso contextu conuertit, *Ad ædificationem, quoties opus est.* Sed mihi magis placet, permutata constructione, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας dictum esse pro πρὸς τὴν χρείαν οἰκοδομῆς, id est ad ædificationis vsum. quasi scriptum sit καὶ χρήσιμος πρὸς οἰκοδομὴν, *& vtilis ad ædificationem*, sicut vertit, meo iudicio, quàm optimè Syrus interpres. Huius autē hypallages exempla multa occurrūt à grammaticis Hebræis annotata, vt Esaiæ primo, *Cognouit præsepe Domini sui, pro dominum præsepis sui*, vt exigit loci circunstantia. Nam Iudæi præsepe quidem, at non dominū agnoscebant. qua de re diximus aliquid Act. 5.20. & alibi, vbi etiam ostendimus Græcos & Latinos scriptores idoneos ab eiusmodi hypallage non abhorrere. vt in illo Ouidii versiculo, *In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora.* *Vt gratiam adferat*, ἵνα δῷ χάριν. Gratiam appellat quod ad progressum in pietate & charitate pertineat. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Vt det gratiam.* *Auditoribus*, τοῖς ἀκούουσι. Id est τοῖς ἀκροάταις, ex Hebræorum more, participio posito pro verbali nomine.

30 *Spiritum illum sanctum Dei*, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ. Mutuatus est hoc dicendi genus Paulus ab Esa. 63. 10. Repetitio autem articulorum, & additum etiam nomen Dei non caret magna emphasi, adeo vt in singulis vocabulis grauissima argumenta quasi deliteant. Loquitur autem de Spiritu sancto ἀνθρωποπαθῶς, vt dextrè omnino annotauit doctissimus interpres, quasi diceret, Date operam vt Spiritus sanctus libenter inter vos habitet, quasi in domicilio grato ac iucundo, nec vllā tristitiæ materiam illi præbete. *In diem redemptionis*, εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. Vide Ephes. 1.14.

5 31 *Excandescentia*, θυμός. Sic conuertit Cicero: & quum sequatur ὀργὴ, videtur hoc statuendum discrimen, vt θυμὸς primam illam sanguinis ebullitionem, ὀργὴ verò iam accensam iram declaret. Videtur enim Paulus quosdam gradus illius furoris facere, incipiens à πικρίᾳ, id est animi 10 offensione, quum intus carpitur animus: vnde mox incipit pectus calescere, dum erumpat ira: vnde tandem clamores & rixæ, non sine conuiciis. Vulgata, *Ira.* Erasmus, *Tumor.*

32 *Condonantes vobis mutuò* [*offensas*,] χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, 15 id est, συγγνωμονικοί, vt rectè explicat Græcus scholiastes. quæ virtus lenitatis opponitur offensioni ex diametro. Sic autem accipitur verbum χαρίζεσθαι pro συγγινώσκειν aliis etiā locis, vt 2. Corin. 2.10. ἑαυτοῖς autem idem declarat atque ἀλλήλοις, quum de duobus minimùm agatur, vt non sit 20 simplex reciprocatio, sed ἀλληλοπαθὴς quam vocant, vt infrà, 4.19, & Col. 3.13. Vulg. *Donantes inuicem.* Eras. *Largientes vobis inuicem.*

IN CAPVT V.

25 2 *In odorem*, &c. εἰς ὀσμὴν, &c. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Christi obedientia adumbrabatur.

3 *Ne nominator quidem*, μηδὲ ὀνομαζέσθω. Quos non pudet Paulum ipsum vt seueriorem quàm par sit accusare, ii, vt profani sunt, profanum saltem scriptorem, sed sanctum 30 tamen, si cum ipsis comparetur, Isocratem inquā, audiant ita scribentem, τὸ λέγειν ὡς δεῖ, τοῦ φρονεῖν εὖ μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα· καὶ λόγος ἀληθὴς καὶ νόμιμος καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἴδωλόν ἐστιν.

4 *Scurrilitas*, εὐτραπελία. Eras. *Vrbanitas*, nimium amplè. 35 Est enim particula ἢ posita per epexegesin, vt εὐτραπέλους hìc vocarit Apostolus eosdē atque μωρολόγους καὶ γελωτοποιούς, quū alioqui εὐτραπελία Græcis vt Vrbanitas Latinis minimè damnetur, cuius etiam exempla plurimis locis habemus in sacris libris, vt 1. Reg. cap. 18, 27. 2. Reg. cap. 2. 40 23. Esaiæ 14. cap. 11, & alibi sæpe; cui opponitur impia

puerorum ſcurrilitas 2. Reg. 2.23. Huc autem accommodari etiam non ineptè poſſit hic Ariſtot. locus ex Polit. 7, cap. 17. ὅλως μὲν οὖν αἰσχρολογίαν ἐκ τῆς πόλεως ὥσπερ ἄλλο τι δεῖ τὸν νομοθέτην ἐξορίζειν. ἐκ τοῦ γὰρ εὐχερῶς λέγειν ὁτιοῦν τῶν αἰσχρῶν, γίνεται καὶ τὸ ποιεῖν σύνεγγυς. Id eſt *Legiſlatorem oportet quantum alind quidpiam ſermonis turpitudinem è ciuitate expellere. Nam facilè turpia loquendo, efficitur vt homines his proxima faciant.*

Τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.	5	Nam hoc ⁘ noſtis, nullum ſcortatorem, aut impurũ, ⁘ aut auarum, ⁘ qui eſt idololatra, habere hæreditatem in regno Chriſti ⁘ & Dei.	5	*Hoc enim ſcitote intelligentes, quòd omnis fornicator, aut immũdus, aut auarus, qui eſt idolorum ſeruus, non habet hæreditatem in regno Chriſti & Dei.*	
Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις. διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.	6	‖Ne quiſquam vos ſeducat inanibus ſermonibus. propter hæc enim ⁘ venit ira Dei in homines contumaces.	6	*Nemo vos ſeducat inanibus verbis. propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ.*	Mat. 14.4 mar. 13.5 luc. 11.8 2.theſ 3 17
Μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν.	7	Ne igitur eſtote conſortes eorum.	7	*Nolite ergo effici participes eorum.*	
Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε·	8	Eratis enim olim ⁘ tenebræ, nunc autem lux in Domino: vt ⁘ filii lucis incedite:	8	*Eratis enim aliquando tenebræ, nũc autem lux in Domino: vt filij lucis ambulate:*	
(Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ)	9	(Nam ⁘ fructus Spiritus *ſitus eſt* in omni bonitate & iuſtitia & veritate)	9	*(Fructus enim lucis eſt in omni bonitate & iuſtitia & veritate)*	
Δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.	10	Probãtes quid ſit acceptum Domino.	10	*Probantes quid ſit beneplacitum Deo.*	
Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.	11	Et ne commercium habete cum operibus illis infrugiferis tenebrarum, ſed potius etiam ⁘ arguite.	11	*Et nolite cõmunicare operibus infructuoſis tenebrarum. magis autem & redarguite.*	
Τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα ὑπ᾽ αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν.	12	⁘ Nam quæ occultè fiunt ab iſtis, turpe eſt vel dicere.	12	*Quæ enim in occulto fiunt ab ipſis, turpe eſt & dicere.*	
Τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα, ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦται. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι.	13	Sed omnia, dum arguuntur, à luce manifeſta fiunt. ⁘ lux enim illud eſt quod omnia facit manifeſta.	13	*Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifeſtantur. omne enim quod manifeſtat, lumen eſt.*	

5 *Noſtis*, ἴστε γινώσκοντες. Vulg. (vt etiam citatur hic locus à Cypriano epiſt. 52,) legit ἴστε, *ſcitote intelligentes.* quod genus loquendi admodum inſolens Græcis fuerit. Syrus tamen interpr. ſic etiam legit. *Aut auarum*, ἢ πλεονέκτης. Cypr. vertit *fraudatorem*: & de hoc vocabulo alibi diximus. *Qui eſt idololatra*, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Id eſt idolorum ſeruituti addictus. Nam (vt Rom. 1.9. & alibi diximus) inane eſt diſcrimen illud duliæ & latriæ, in quo ſibi nonnulli ſtultè & imperitè placent. Apud Cypr. loco paulo ante citato, legitur *quod eſt idololatria*: ſed perperam, opinor, pro idololatra. Nam in quibuſdam etiam codicibus Græcis legimus, ὅ ἐστι εἰδωλολάτρης. Quæritur autem hoc in loco cur auarum vocet idololatram. Nam ſi hoc referas ad auari affectum, qui Deum præ theſauro negligat, & à ſuis opibus quaſi à ſolo numine totus pendeat, idem videtur de ſcortatoribus dici poſſe, & iis fere omnibus qui certæ alicui rei ſunt prorſus addicti: vt ii quorum Deus venter eſt, vt Rom. 16.18, & Phil. 3.19. Sed magnum eſt in eo diſcrimen, quòd etſi omnes iſti Deum præ eo negligant cui ſunt addicti, tamen in eo non collocant ſpem vitæ, vno auaro excepto, qui in ſuis opibus vitam ſuam poſitam eſſe putat. Itaque apertè dicitur idololatriæ ſpecies eſſe auaritia, Coloſ. 3.5. *Et Dei*, καὶ Θεοῦ. Comperimus hoc nõ legi in vno manuſcr. codice. quod tamen extat in aliis omnibus, & apud Syrum quoque interpretem. Et notandum eſt non ſcribi καὶ τοῦ Θεοῦ, ſed vnico articulo τοῦ ſubiici nomina Χριστοῦ & Θεοῦ, qui locus manifeſtè cõuincit Arianos.

6 *Venit*, ἔρχεται. Id eſt, venire ſolet, vt conuertit Eraſmus. Vide Matth. 26.23. *Ira Dei*, ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Id eſt animaduerſio ab irato Deo profecta, μετωνυμικῶς.

In homines contumaces, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Præpoſitio ἐπὶ videtur indicare, iram Dei quaſi præcipitem è cælo in iſtorum caput ruere. Quod autem attinet ad ipſum dicendi genus, vide ſuprà, 2.2. Vulg. *Filios diffidentiæ*, Eraſm. *Filios inobedientiæ.*

8 *Tenebræ*, σκότος. Id eſt, tenebricoſi. vt copioſè deſcripſit ſuprà, 4.28. Sed iſta metonymia magnam habet emphaſin, vt quum ſcelus pro ſceleſto dicimus. Ita ſi pro luce ſubſtituas lucidos, multum detraxeris de ſententiæ pondere. Tribuitur autem lucis nomen fidelibus, tum quia vera luce illuſtrantur in ſeſe, tum verò quod aliis etiam præluceant: adeo vt ſceleratorum vitam etiam coarguant: quæ ratio diligenter conſideranda eſt hoc in loco. *Filij Lucis*, τέκνα φωτός. In hac formula libenter etiam retinui filiorum nomen, peculiari quadam ratione, nempe vt intelligamus omne hoc beneficium ab adoptionis fonte proficiſci, quum alioqui hæc dicendi formula latius pateat.

9 *Fructus Spiritus*, ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος. Id eſt regenerationis, vel Spiritus ſancti, cuius vi ſumus facti lux in Domino. Vulg. *Fructus lucis*, ὁ καρπὸς τοῦ φωτός: quam lectionem in Claromõtano & aliis duobus veteribus libris inuenimus, vt & apud Syrum interpretem.

11 *Arguite*, ἐλέγχετε. Id eſt, palam facite, ſancta nimirum & honeſta vita. qua ſignificatione accipitur etiã pereleganter verbum κατηγορεῖν apud Græcos. Sed & apud Hebræos הוכיח [*hochiach*] tam ſignificat arguere quàm conuincendo patefacere. Denique arguendi verbum hoc propriè declarat, vt in illo Virgilii verſiculo, Degeneres animos timor arguit. Et in illo Ouidii etiam in laude, *Quæ latet, inque bonis ceſſat non cognita rebus, Apparet virtus, arguitúrque malis.* Ambroſius vertit, *Obiurgate*: quod meritò reprehendit Eraſmus.

12 *Nam quæ occultè fiunt*, τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα. Huc pertinent elegantes illi verſiculi, *Nox & Amor viuúmque nihil moderabile ſuadent: Illa pudore vacat, Liber Amórque, metu.*

13 *Lux enim illud eſt*, &c. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. Vulg. *Omne enim quod manifeſtat, lumen eſt.* Eraſmus, *Quicquid manifeſtum redditur, lumen eſt.* Quum participium φανερούμενον ſit vocis mediæ, ſpectandum fuit quæ ſignificatio conueniret. Ac mihi quidem videtur hæc ſententia tam perſpicua, vt cum doctiſſimo interprete non dubitem affirmare Paulum à proprio lucis officio argumentari: vt quod verum ſit filiorum lucis officium declaret, nempe vt non modò nihil habeant cum tenebris commune, ſed etiam illarum quantumuis intimas latebras patefaciant. Eadem erit ſententia ſi τὸ φανερούμενον accipias pro ſubiecto, & conuertas, *Quicquid enim manifeſtum facit, lux eſt*, id eſt, *Quicquid res obſcuras patefacit, lux eſt.* Nam quòd de articulo laborat Eraſmus, nihil eſt, quum τὸ φανερούμενον poſitum ſit pro ὃ φανεροποιεῖ, nec aliter ferè loquantur Græci. & ita etiam verterit Syrus interpres. Scholiaſtes

verò τὸ φανερούμενον passiuè interpretatur, vt sit sẽsus, Quicquid manifestum sit, lucem esse. i. lucidum fieri. Certum enim est lucis accessu tenebras fugari, quibus ipsa succedat. Sed non video quî satis conueniat particula γὰρ isti sententiæ. Deinde vt hoc verum sit in istis corporeis tene- 5 bris à quibus sumpta est translatio, at certè in mentis tenebris non est hoc perpetuum, vt quoties à luce arguuntur, in lucem mutentur: nisi Lucem esse pro Conspicuum fieri omnibus accipias.

	Greek		Latin (Beza)		Vulgate
	Διὸ λέγει, Ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός.	14	Quapropter dicit, Excitare qui dormis, & surge à mortuis, & illucescet tibi Christus.	14	*Propter quod dicit, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.*
Colos. 4.5	Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε· μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί.	15	‖ Videte igitur quomodo accuratè incedatis, non vt insipientes, sed vt sapientes:	15	*Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis: non quasi insipientes, sed vt sapientes:*
	Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι.	16	Redimentes occasionem, quoniam dies mali sunt.	16	*Redimentes tẽpus, quoniam dies mali sunt.*
Rom. 12.2 1. thes. 4.3	Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου.	17	‖ Propterea ne estote imprudentes, sed intelligẽtes quæ sit voluntas Domini.	17	*Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei.*
	Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι.	18	Et ne inebriamini vino, in quo luxus est, sed implemini Spiritu:	18	*Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed implemini Spiritu:*
	Λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.	19	Loquẽtes inter vos mutuò psalmis & hymnis & cantionibus spiritualibus, canentes ac psallentes in corde vestro, Domino.	19	*Loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris Domino.*
	Εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ Θεῷ καὶ πατρί.	20	Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.	20	*Gratias agẽtes super omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.*
	Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ.	21	Subiecti alii aliis, cum timore Dei.	21	*Subiecti inuicem, in timore Christi.*
Colos. 3. 18 tit. 2. 5 1. pet. 3. 1 1. Cor. 11.3	Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ·	22	‖ Vxores propriis viris subiectæ estote, vt Domino:	22	*Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino:*
	Ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικὸς, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας· καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος.	23	‖ Quoniã vir est caput vxoris, vt & Christus est caput Ecclesiæ: & is est qui salutem dat corpori.	23	*Quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiæ: ipse saluator corporis.*

14 *Dicit*, λέγει. Dicit videlicet Scriptura, vel Deus per Prophetam loquens. Videtur autem hoc petitum partim ex Esa. 60. 1. sed multo magis ex eiusdem Prophetæ 26. 19 & 21. quod miror ab interpretibus non fuisse animaduersum. Sed altera superest quæstio, quorsum hæc adferat Apostolus. Quidam igitur cum proxima sententia coniungunt: alii cum eo quod iussit Apostolus tenebras à luce coargui. Ego malim ad ipsum fundamentum huius doctrinæ referre: quòd videlicet fideles olim quidem fuerint tenebræ, nunc verò sint lux in Domino. Ita enim (ni fallor) multo melius cohærebit. Nam somnus tenebris non luci conuenit. *A mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Sic apud Ciceronem lib. 1. De oratore legimus, A mortuis dicendo aliquem excitare. Loquitur autem Paulus de morte peccati.

Illucescet tibi, ἐπιφαύσει σοι. Quidam ex veteribus & quidem inter alios Augustinus legerunt, *Continget te Christus*, id est ἐπιψαύσει, non autem ἐφάψεται, vt putauit Erasmus. Et alii contrà vt Ambros. *continget Christum*, ἐπιψαύσει τοῦ Χριστοῦ, vt habet etiam Claromontanus codex. Sed plana est & maximè consentanea scriptura recepta.

15 *Videte*, βλέπετε. *Bene dixit Videte*, inquit Erasmus, *quoniam in tenebris nihil cernitur*. quod tamen mihi subtilius videtur. *Accuratè*, ἀκριβῶς. Vulgat. *Cautè*. Erasmus, *Circunspectè*.

16 *Redimentes occasionem*, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν. Sinere tempus elabi nobis aliud agendo, & redimere tempus, cõtraria sunt. Nam illud hominis est negligentis & dissoluti, istud verò frugi & sapientis, non modò non abuti occasione, sed etiam mille voluptatibus redimere. Metaphora igitur sumpta est à mercatoribus, qui curiosè merces considerãt, & deliciis omnibus facilè vel lucellum aliquod anteponunt. ostenditq. Paulus qua in re diligentes & auidos quasi emptores esse nos oporteat. *Quoniam dies mali sunt*, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. Dies malos vocat Hebræi (vt Gen. 47. 9) tempora difficultatum & asperitatis plena: cuiusmodi quum inciderint, veluti quum fames vel penuria ingruit, vel cum callidis & astutis hominibus est agendum, vel mercatura dubiæ & ancipitis fortunę videtur: tum solent mercatores circunspectè agere omnia, in quamuis opportunitatem intenti. Hoc verò exemplum nobis ad imitãdum proponit Apostolus, in iis quæ ad pietatem & charitatem proximi spectant, ad præcidendas omnes occasiones aduersariis Euangelii.

18 *In quo*, ἐν ᾧ. In quo videlicet vino, vel qua in re. i. in ebrietate. vt ᾧ positũ sit neutro genere, nec rẽ ipsam dãnet Apostolus, sed immodicũ & intempestiuũ vsum. *Luxus*, ἀσωτία. i. omnis profusio, eáq. summa cũ turpitudine cõiuncta. Cic. lib. De finibus, *Nolim* (inquit) *mihi fingere asotos, vt soletis, qui in mensam vomant, & de conuiuiis auferantur, crudique postea rursus sese ingurgitent*. Vulg. *Luxuria*.

19 *Inter vos mutuò*, ἑαυτοῖς. i. ἀλλήλοις. vide suprà, 4. 32. Cæterùm de psalmis, hymnis & canticis dicemus aliquid infrà, Colos. 3. 16. *In corde vestro*, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. siue ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, *in cordibus nostris*, vt multi codices habent, i. serio cordis affectu, nõ autẽ lingua duntaxat. Neq. enim in corde idem hîc declarat atq. Intus & apud se, quũ mẽtio fiat canendi & psallẽdi, nempe in cœtu. *Deo & patri*, Θεῷ καὶ πατρί. Claromontanus codex, habet καὶ Θεῷ πατρί, & *Deo patri*. Syrus autẽ absque copula, Θεῷ πατρί, Deo patri.

21 *Cum timore Dei*, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Bene hoc addidit. neq. enim quæuis cõiunctio & mutua reuerentia ꝓbatur, sed ea demũ cuius est vinculum ipse Deus: siue (vt legit Vetus interpres) Christi reuerentia. id est nisi ad Dei siue Christi gloriam tanquam scopum referatur.

22 *Vt Domino*, ὡς τῷ Κυρίῳ. Quid ergo? an par est mariti ac Christi auctoritas? Minimè. sed cohęrent tamen ista aliquatenus, quòd in matrimonii coniunctione, quæ similitudinem quandam habet cum Christi & Ecclesiæ vnione, vir vt superior Christi, vxor vt inferior Ecclesię psonã referat. Vxor igitur quę marito subiectionẽ negat (exceptis iis duntaxat in quib. maritus à Christo, ac proinde à persona sua deficit, quęque pręstare ipsa non possit quin Christum abiiciat) Christo ipsi potius resistit quàm marito.

23 *Caput*, κεφαλή. Ita significatur viri pręstantia, sicut caput inferioribus membris & situ, & cæteris rebus excellit.

Et is eſt, καὶ αὐτός ἐστι. Nemo non videt (opinor) hoc propriè dici de Chriſto, à quo, tanquam à capite, corpus ipſum (id eſt Eccleſia) ſalutem haurit. Sic etiam quadãtenus mulier à marito pendet, cuius labore & diligentia nutritur ac fouetur. Viri enim eſt quærere quod mulier conſeruet. itaque turpiter ingrata eſt etiam vxor quæ maritum non reueretur. Maritus autem & ipſe officii ſui viciſſim admonetur, vt copioſius explicat Apoſtolus à verſu 25.

Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.	24	¨Itaque ſicut Eccleſia ſubiecta eſt Chriſto, ita & vxores ſuis viris *ſubiectæ ſunto* in omnibus.	24	*Sed ſicut Eccleſia ſubiecta eſt Chriſto, ita & mulieres viris ſuis in omnibus.*	
Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς·	25	‖Viri diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſemetipſum expoſuit pro ea:	25	*Viri diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſeipſum tradidit pro ea:*	Col. 3.19
Ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι·	26	Vt eam ¨ſanctificaret, ¨poſtquam *eam* purgaſſet lauacro aquæ ¨per verbum:	26	*Vt illam ſanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo:*	
Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχουσαν σπῖλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος.	27	Vt ſiſteret ¨eam ſibi glorioſam, ¨*id eſt* Eccleſiam ¨non habentem maculam aut rugam, aut quicquam eiuſmodi, ſed vt eſſet ſancta & inculpata.	27	*Vt exhiberet ipſam ſibi glorioſam, Eccleſiam non habentem maculã aut rugam, aut aliquid eiuſmodi, ſed vt ſit ſancta & immaculata.*	
Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.	28	Ita debent viri diligere ſuas vxores vt ſua ipſorum corpora, qui diligit ſuam vxorem, ſeipſum diligit.	28	*Ita & viri debent diligere vxores ſuas vt corpora ſua, qui ſuam vxorem diligit, ſeipſum diligit.*	
Οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν·	29	Nullus enim vnquam ¨ſuam ipſius carnem odio habuit: imò enutrit ac fouet eam, ſicut & Dominus Eccleſiam:	29	*Nemo enim vnquam carnem ſuam odio habuit, ſed nutrit & fouet eam, ſicut & Chriſtus Eccleſiam:*	
Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ.	30	Quoniam membra ſumus corporis eius, ¨ex carne eius, & ex oſſibus eius.	30	*Quia membra ſumus corporis eius, de carne eius & de oſſibus eius.*	
Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.	31	‖Propterea derelinquet homo patrem ac matrem, & agglutinabitur vxori ſuæ: ¨& qui duo *erant*, fient vna caro.	31	*Propter hoc relinquet homo patrem & matrem ſuam, & adhærebit vxori ſuæ: & erunt duo in carne vna.*	Gen. 2.24 matt. 19.5 mar. 10.7 1. cor. 6.16
Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστόν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.	32	¨Myſterium hoc magnum eſt: loquor autem ¨de Chriſto & de Eccleſia.	32	*Sacramentum hoc magnum eſt: ego autem dico in Chriſto & in Eccleſia.*	

24 *Itaque*, ἀλλά. Id eſt ὥστε. Nam ἀλλὰ (inquit Gaza) καὶ συμπλεκτικῶς καὶ συλλογιστικῶς λέγεται. & argumenti ſeries prorſus oſtendit ita eſſe accipiendum hoc in loco. Vulg. *Sed*, impropriè: quod nonnullos ſefellit in ſuperioris verſiculi fine explicando.

26 *Sanctificaret*, ἁγιάσῃ. Id eſt ſanctam efficeret. Sanctũ autem dicitur quod Deo ſeparatum eſt ac conſecratum: éſtque huius conſecrationis ſymbolum Baptiſmus, & quidem efficax, non ſua virtute, ſed eius qui vnus factus eſt nobis fidelibus omnia. *Poſtquam [eam] purgaſſet*, καθαρίσας. Eraſmus, *Mundatam*, rectè quidem obſeruato tempore, ſed ambiguè, propter linguæ Latinæ inopiam, quæ participiis actiuis præteriti temporis caret. Itaque cauendum fuit nequis putaret ipſi externæ ablutionis aut aquæ, aut miniſtro, operi denique operato (quod vocant) tribui quod eſt vnius Dei opus: quanuis iſtis adminiculis vtatur ad id repræſentandum quod ipſe in ſolidum intus efficit, vt rectè omnino & ſuo loco obſeruauit doctiſſimus interpres. *Per verbum*, ἐν ῥήματι. Verbum appellat κατ' ἐξοχὴν, promiſſionem gratuitæ in Chriſto iuſtificationis & ſanctificationis. & hîc rurſus multa præcipitia cauenda ſunt. Primùm ne verbum hominum pro verbo Dei ſubſtituamus, aut verbo Dei coniungamus tanquam ſupplementum: deinde ne verbum pronuntiatum duntaxat, ſed explicatum & fide perceptũ intelligamus: ne illud in magicam aliquam incantationem vertamus.

27 *Eam*, αὐτήν. Sic habent noſtri Græci codices, & Syrus etiam interpres. Multi tamen ex Latinis legunt αὐτὸς, *ipſe*, quæ ſcriptura ſuum etiam pondus habet. *[Id eſt] Eccleſiam*, τὴν ἐκκλησίαν. Additus articulus mihi videtur poſtulare vt poſt ἔνδοξον ſcribatur diſtinctio, & per epanalepſin iſta intelligantur. *Non habentem maculam*, οὐκ ἔχουσαν σπῖλον. Donatiſtæ ex hoc loco colligebãt orthodoxorum Eccleſias nomine Eccleſiarum indignas eſſe, & perfectionem iuſtitiæ volebant in hac vita conſtituere. Noſtri ſophiſtæ impudentius etiã loquuntur. nam primùm omnium Eccleſiæ nomen ſolis quibuſdam perſonis alligant, & dignitatibus quas vocant: quarum tamen præcipuam partem non modò non aſſentiente ſed etiam disertè refragante verbo Dei, ſtabiliuerunt. Deinde quum huius Eccleſiæ ſuæ ſingulas partes impuriſſimas fateri cogantur, contrariam tamen ex diametro qualitatem vniuerſali Eccleſiæ ſuæ tribuunt.

29 *Suam ipſius carnem*, τὴν ἑαυτοῦ σάρκα. Id eſt ſuum corpus.

30 *Ex carne eius*, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Alludit ad fœminæ creationem. Errant autem vehementer & periculoſè qui hanc noſtri cum Chriſto coniunctionem ad ipſius ἐνσάρκωσιν referunt, quum hac ratione communicetur cum quibuſuis infidelibus quod Apoſtolus ſolis fidelibus tribuit. Neque enim quæuis mulier eſt caro ex cuiuſuis viri carne, ſed mariti duntaxat: nec viciſſim quilibet vir, caro ex cuiuſuis mulieris carne, ſed ſuæ duntaxat vxoris: vt omnino apparet ex Apoſtoli ſcopo. Ita igitur in Chriſto duntaxat, tanquam marito, & in hominibus duntaxat, tanquam vxore, ſpectanda eſt iſta coniunctio: nempe quæ non ſit tantùm naturæ coniunctio, (neque enim hanc excludo, ſine qua conſtitui altera non poſſit) ſed etiam ipſius perſonæ Chriſti communio: ſine tranſfuſione tamen aut naturali & craſſa vlla imaginatione, ſed Spiritus ſancti vinculo per fidem. cuius communionis obſignatio & ſymbolum eſt Cœna Domini (quam vocamus) vt verè ſit Chriſtus caro ex carne noſtra, & os ex oſſibus noſtris in vitam æternam. id eſt, vt verè vnum facti cum eo, fruamur omnibus ipſius bonis.

31 *Et qui duo [erant,]* καὶ οἱ δύο. Vide Matth. 19.5.

32 *Myſterium*, μυστήριον. Id eſt arcanum. Quid enim à communi hominum ſenſu magis remotum quàm nos miſeros in terris repentes, cum Chriſto Filio Dei, terræ & cęli Domino, ad dextram Patris ſedente, ita ſpirituali cõnu-

bio vnum fieri vt ab eo iustitiam omnem ac proinde vitá æternam,hauriamus? Mirum est autem, quum tam apertè dixerit Paulus arcanam esse istam coniunctionem,tandiu multos contendere vt arcanam non esse probent.Neque enim video quid aliud isti moliantur qui in sacræ cœnę institutionis verbis tropum nolũt agnoscere,quàm vt realem substantiæ carnis Christi intra nos traiectionem orali,vt loquuntur, manducatione statuant. Quorsum hoc veró? nempe quòd alioqui substantialem communicationem excludi,alioqui nuda relinqui signa, alioqui actum de verbi Dei auctoritate putant:nec interim vident se nostræ fidei fundamenta conuellere. Nam certè nullum est aliud coniunctionis nostræ cum Christo fratre nostro organum in hoc mundo, quàm fides: in altero verò seculo, ipse Dei conspectus. Quod autem ad eos attinet qui ex hoc loco statuunt matrimonium esse sacramẽtum ex eorum genere quæ ipsi septem commemorant,miserabilis est eorum ignorantia,& tamen singularis & perfricta impudentia. Quid enim habent quod proferãt? Nec Hieronymus, nec Augustinus, nec Dionysius ille quẽ toties vt clypeum nobis opponunt, sic vsquam appellant. Hoc vnum habent quod prætexãt, Veterem interpretem vocare sacramentum: quæ vox deinde multis imposuit. Atqui idem interpres μυστήριον sacramentum bis aut ter conuertit,suprà,capite tertio,& Coloss. 1. 27,vbi de Gentium vocatione disseritur. Sit ergo Gentium vocatio octauum sacramentum. Eadem vox ab illo in Daniele aliquoties inculcatur, & alibi quoque: quis ergo erit sacramentorum finis? Ridiculum igitur est istud. Sed præterea quàm in eo se ostendunt nullo iudicio præditos,quod non animaduerterunt Paulum disertè addere se non de coniugio,sed de Ecclesiæ ac Christi coniunctione loqui? Quod si etiam illis cõcessero ista viri & vxoris arctissima coniũctione adumbrari Christi & Ecclesiæ communionẽ, quo iure tamen inde collegerint matrimonium esse vnum ex Ecclesiæ sacramentis per quæ nostra cum Deo reconciliatio sancitur? nam hîc sanè est præcipuus sacramentorum finis. Postremò si vera est blasphema illa vox Cyricii Papæ (vnius videlicet ex illis cui nemo dicere potest, Cur sic facis? & capitis Ecclesiæ quæ errare non potest) si vera est, inquam, vox illius,quam ipsi tanquam gemmam in suum ius canonicum retulerunt, matrimonium esse carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest: quo iure ipsi matrimonium sacramentum ausint vocare? Nisi fortè nostræ à Deo alienationis sacramentum esse velint,à quo proinde multo malint quàm à scortatione abstinere.

De Christo, εἰς Χριστόν. Vulg. *In Christo*. Eras. *In Christum*. Vide 2. Cor. 2.17. Sic in epigrammatum & orationum inscriptionibus sæpe accipitur hæc particula.

	Πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ᾽ ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν· ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.	33 Itaq; & vos singuli *ita facite*: suam quisque vxorem ita diligito vt seipsum, vxor autẽ *videto* vt reuereatur virum.	33 *Veruntamen & vos singuli, vnusquisque vxorẽ suam sicut seipsum diligat: vxor autem vt timeat virum suum.*
	Κεφάλαιον ς.	Cap. VI.	Cap. VI.
Col. 3. 20	Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ. τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον.	1 Liberi, auscultate in Domino parentibus vestris: id enim est iustum.	1 *Filij, obedite parentibus vestris in Domino: hoc enim iustum est.*
Exo. 20. 12, deut. 5. 16, eccl. 3. 10, mat. 15. 4, mar. 7. 10	Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· (ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ)	2 Honora patrem tuũ & matrem: (quod est præceptum primum cum promissione)	2 *Honora patrem tuum & matrem tuam: (quod est mandatum primum in promissione)*
	Ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς.	3 Vt bene tibi sit, & sis longæuus, super terram.	3 *Vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram.*
	Καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ᾽ ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.	4 Et *vos* patres, ne prouocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos in doctrina & monitis Domini.	4 *Et vos patres, nolite ad iracundiã prouocare filios vestros, sed educate illos in disciplina & correptione Domini.*
Col. 3. 22, tit. 2. 9, 1. pet. 2. 18	Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ.	5 Serui auscultate iis qui *vestri* domini sunt secũdum carnem, cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis vestri, vt Christo.	5 *Serui obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo.*
	Μὴ κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς.	6 Non ad oculum seruientes, vt qui hominibus placere student: sed vt serui Christi, faciẽtes ex animo quæ vult Deus.	6 *Non ad oculũ seruientes, quasi hominibus placentes, sed vt serui Christi, facientes voluntatem Dei ex animo.*

33 [*Videto*] *vt reuereatur*, ἵνα φοβῆται. Ellipsis Atticis etiam familiaris, de qua alibi diximus. Dicitur autem hoc in loco verbum φοβεῖσθαι de reuerentiæ cultu. quo is qui inferior est, superiorem colit, ex Hebræorum more, apud quos sic vsurpatur verbum ירא [*iare*,] præsertim quum de cultu Dei disseritur. Initio autem versiculi non conuerti πλὴν Veruntamen, sed Igitur, quod omnino videatur esse in his verbis conclusio superioris tractationis officiorum tum viri, tum vxoris.

IN CAP. VI.

1 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hoc additum est ex Hebræorũ idiotismo, vt significetur Deum esse istius mandati auctorem, vel vt modus aliquis isti obedientiæ statuatur. qua de re dictum est Luc. 14. 26.

2 *Cum promiss.* ἐν ἐπαγγελίᾳ. i. cui adiuncta est promissio. sed conditionalé promissionem intellige, cuiusmodi sunt omnes quæ à Legis præstatione pendent. Vulg. & Eras. *In promissione*, nimium obscuré. Posita enim est ἐν pro σὺν Hebræorum more, vt sæpissime iam diximus. Loquitur autẽ Paulus de promissione peculiari: alioqui secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille progenies, sed generaliorem.

4 [*Vos*] *patres*, οἱ πατέρες. Vide Matth. 11. 26. *Monitis Domini*, νουθεσίᾳ Κυρίου. Id est, monitis ex verbo Dei petitis, siue sanctis & Deo acceptis. Durius autẽ est quòd νουθεσίαν Vetus interpres conuertit correptionem: quod & ipse Erasmus in annotationibus improbauit.

5 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, quod ad corpus & res externas attinet, quas illi habent in potestate. nam cõscientia vnius Dei est. Ita igitur mitigatur seruitutis asperitas, & sui etiam limites tum dominis in imperando, tum seruis in obsequendo definiuntur. Vel, secundum carnem, ad muniendum imperium œconomicum: vt norint serui dominos, quanuis communem cum dominis humanam naturã habeant, dominij tamen iure excellere, idque Deo sic statuente. *Cum timore*, &c. μετὰ φόβου, &c. Id est, cũ solita reuerentia. Nam ne seruilem quidem metum laudabilem putat in Christianis mancipiis. *Vt Christo*, ὡς Χριστῷ. Vide suprà, 5. 22.

6 *Ad oculum seruientes*, κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν. Id est, vt facere solent qui præsentibus tantùm dominis obsequuntur, absentes aspernantur, aut etiam ludibrio habent.

7 Μετ᾽ εὐνοίας δουλεύοντες, ὡς τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις.

8 Εἰδότες ὅτι ὅ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθὸν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος.

9 Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτοὺς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ᾽ αὐτῷ.

10 Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

11 Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου.

12 Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

13 Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.

7 Cum beneuolentia ſeruientes, ¨vt Domino, & non hominibus.

8 Vt qui illud ſciatis, ſingulos ¨quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, ſiue ſeruus fuerit, ſiue liber.

9 Et vos domini, eadem facite erga illos, remiſſis minis: ſcientes ¨ veſtrum etiam ipſorum Dominum eſſe in cælis, ‖nec¨ perſonæ reſpectum eſſe apud eum.

10 Quod ſupereſt, fratres mei, corroboremini per Dominũ, ¨& forte ipſius robur.

11 Induite ¨ vniuerſam illam armaturam Dei, vt poſſitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.

12 Quoniam non eſt nobis lucta ‖aduerſus ſanguinem & carnem, ſed aduerſus imperia, aduerſus poteſtates, aduerſus ¨mundi principes, *id eſt* ¨tenebrarum ſeculi huius, aduerſus ¨ſpiritales malitias ¨ *quæ ſunt* in ſublimi.

13 Propterea aſſumite vniuerſam illam armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere ¨tẽpore aduerſo, & ¨omnibus confectis ſtare.

7 *Cum bona volũtate ſeruientes ſicut Domino, & non hominibus.*

8 *Scientes quoniã vnuſquiſque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, ſiue ſeruus, ſiue liber.*

9 *Et vos domini eadem facite illis, remittentes minas: ſcientes quia & illorũ & veſter Dominus eſt in cælis, & perſonarũ acceptio non eſt apud eum.*

10 *De cætero fratres, confortamini in Domino, & in potentia virtutis eius.*

11 *Induite vos armaturã Dei, vt poſſitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.*

12 *Quoniam non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem & ſanguinem, ſed aduerſus principes & poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarum harum, cõtra ſpiritualia nequitiæ, in cæleſtibus.*

13 *Propterea accipite armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere in die malo, & omnibus perfectis ſtare.*

Deut. 10. 17
2. par. 19. 7
iob. 34. 19
ſap. 6. 8
eccl. 35. 16
act. 10. 34
rom. 2. 11
gal. 2. 6
col 3. 25
1. per. 1. 17
Suprà, 2. 1

7 *Vt Domino*, &c. ὡς τῷ Κυρίῳ, &c. i. Dei voluntate & reuerentia commoti, & quaſi ipſi Deo, nõ autem in ipſorũ per ſe hominum gratiam. Reſtitui enim particulam ὡς ex Claromontano & aliis quatuor codicibus manuſcriptis, accedente quoque Veteris Latini, Syri quoque interpretis auctoritate, qui etiam ante μετ᾽ εὐνοίας addit, ἐκ πάσης ψυχῆς, *ex toto animo.*

8 *Quicquid fecerint boni*, ὅ ἐάν τι ποιήσῃ ἀγαθόν. Vide ſuprà, 2. Cor. 5. 10.

9 *Remiſſis minis*, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν. Sic vocat aſperitatem ſiue duritiam, quæ eſt Hebręis פרך [*perech*] cum ſex punctis. Syrus, *remiſſis debitis.* *Veſtrum ipſorum*, ὑμῶν αὐτῶν. Vulgata, *Et illorum & veſter*, καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, vt etiam legitur in Claromontano codice, & apud Clementem Alexandrinum. Alludit autem Paulus ad verba Domini, Leuit. 25. 42. *Perſonæ reſpectum*, προσωποληψία. Id eſt externæ qualitatis ac ſtatus perſonæ, puta libertatis aut ſeruitutis rationem. Nam de his circunſtantiis agitur hoc in loco. Vide Mar. 12. 14.

10 *Et forte robur ipſius*, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Vulgata, *Et in potentia virtutis eius.* Eraſ. *Pérque potentiam roboris illius.* Vide ſuprà, 1. 19.

11 *Vniuerſam illam armaturam*, πανοπλίαν. Vulgata, *Armaturam*, non rectè omiſſa nota vniuerſali.

12 *Aduerſus carnem & ſanguinem*, πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Id eſt, aduerſus homines, quorum fragilis & caduca eſt natura: cui opponuntur verſutiæ ſpirituales. i. ſpiritus, ſceleratæ quidem naturæ, ſed infinitis partibus potentioris. Non tamẽ negat Paulus quin nobis aduerſus homines atque adeo aduerſus noſipſos certãdum ſit, ſed præcipuũ & maximè formidabilem nobis hoſtẽ indicat. Itaque quod ſimpliciter dictum eſt, intelligendum eſt κατά τι: quod & alibi ſæpe obſeruauimus. Sic paulo antè quum præciperet ſeruis vt ſeruirent non hominum metu, ſed tanquam ipſi Deo, homines tamen non excludit ſimpliciter, ſed quatenus à Deo ſeiunguntur. *Imperia*, τὰς ἀρχάς. Iſta nomina tribuit Angelis malis, ſumpta ab eorum effectibus, ex quibus intelligatur quæ ſit illorum vis ac poteſtas: minimè id quidem quaſi vel ſit infinita illorum potentia, vel quod poſſunt, ſuapte vi poſſint, vt exiſtimabant Manichæi: ſed quòd ita illis laxet habenas Dominus, vt eorum audacia ad amplificandam ſuam gloriam vtatur. Interim verò nobis in hoc ipſorum quaſi imperio verſantibus proponuntur iſtæ hoſtium vires, non vt exanimati cedamus, ſed cõtrà ne nos imparatos opprimant. Itaque Paulus, vt terribiles nobis aduerſarios oppoſuit, ita paulo pòſt iis armis nos induit quibus ſi armati fuerimus, illi ne formidabiles quidem eſſe debeãt. *Mundi principes*, κοσμοκράτορας. Tertullianus, *Munditenẽtes*, Hilarius, *Mundipotentes* vertit κοσμοκράτορας. *Tenebrarũ ſeculi huius*, τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulg. *harum tenebrarum*, τοῦ σκότους τούτου, vt etiam legitur in Claromõtano codice, & apud Syrũ interpretem. *Spiritales malitias*, τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. id eſt πνεύματα πονηρὰ, ſceleratos ſpiritus. Vulg. ſic etiam citantibus veteribus, *Spiritalia nequitiæ*, admodũm obſcurè. Additũ eſt igitur τῆς πονηρίας pro epitheto quo impuri ſpiritus à beatis illis diſcernantur. [*Quæ ſunt*] *in ſublimi*, ἐν ἐπουρανίοις. Suppleuimus quæ deerant, vt magis perſpicuè loqueremur. Deinde ἐν ἐπουρανίοις, id eſt במ־ומים [*bammeromim*,] non conuertimus In cælis, vt antea, ſed ad verbũ, In ſublimi: quia hoc loco cæleſtium locorum nomine intelliguntur aereæ regiones, in quibus collocauit aduerſarios ſpiritus, etiam ſuprà, 2. 2. Minimè id tamẽ vt eis locus ille quaſi peculiariter tenendus attribuatur, ſed vt noſtris capitibus illos veluti imminere cogitantes, eò ſimus aduerſus illorum impetum paratiores. Quod enim quidã per hyperbaton hoc retulerunt ad illa ſuperiora, *Non eſt nobis lucta*, acſi dicat Apoſtolus nobis non eſſe certamen de carne & ſanguine, id eſt rebus humanis & caducis, ſed de rebus cæleſtibus, nempe vita æterna, etſi verè dicitur, tamen mihi videtur ne verbis quidem Apoſtoli conuenire.

13 *Tempore aduerſo*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ. Heb. ביום רע [*beiom rab:*] qua formula loquendi diximus aſpera & difficultatum plena tempora ſignificari, quum videlicet nobis quaſi apertum bellum indixit Satan. Vulgata & Eraſmus, *In die malo*. à quo Hebraiſmo non abſtinuimus ſuprà, 5. 16. quod ſatis illic videretur conuenire. Sic ad verbum dicimus, *En mauuais temps.* *Omnibus confectis*, πάντα κατεργασάμενοι. Id eſt deuinctis & proſtratis omnibus iſtis hoſtibus, vt apud Xenophontem libro Cyropædiæ 4, κατεργάζεσθαι τὸν λέοντα, ſicut doctiſſimus Camerarius annotauit, & vt Gallicè dixeris, *les ayans tous deſfaicts.* Sed vide ne melius etiam verbum κατεργασάμενοι de ipſius armaturæ apparatu dicatur, ſicut vertit Syrus interpres, *vt præparati*, id eſt poſtquam omnia comparaueritis ad hanc obeundam pu-

gnam necessaria. quę arma postea sigillatim describuntur. Vulg. *omnibus perfectis.* Hieronymus, *omnia operati.*

14 Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης·

15 Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.

16 Ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.

17 Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ·

18 Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων,

19 Καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παρρησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου.

20 Ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παρρησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

21 Ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμὲ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς, ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ·

22 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν.

23 Εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

24 Ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπών-

14 ·· State igitur, lumbis ·· circuncinctis veritate, & induti thorace iustitiæ:

15 Calceatis pedibus ·· præparatione Euangelii pacis.

16 ·· Insuper assumpto scuto fidei quo possitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.

17 ·· Galeam etiam salutarem ·· recipite, & gladium spiritualem, hoc est verbum Dei:

18 Omni prece & supplicatione, precantes omni tempore ·· per Spiritum, & illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia & supplicatione pro omnibus sanctis,

19 Et pro me, vt mihi detur ·· sermo ·· ad apertionem oris mei cum libertate vt notum faciam mysterium Euangelii.

20 Cuius causa legatione fungor in catena, vt, *inquam*, de eo liberè loquar, vt oportet me loqui.

21 Vt autem sciatis & vos res meas, ·· *&* quid agã, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino.

22 Quem misi ad vos ob id ipsum vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.

23 Pax *sit vobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.

24 Gratia *sit* cum omnibus di-

14 *State ergo succincti lũbos vestros in veritate, & induti loricam iustitiæ:*

15 *Et calceati pedes in præparationem Euangelij pacis.*

16 *In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela Nequissimi ignea extinguere.*

17 *Et galeam salutis assumite, & gladium Spiritus, quod est verbum Dei.*

18 *Per omnem orationem & obsecrationem, orantes omni tempore in Spiritu, & in ipso vigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis,*

19 *Et pro me vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia, notum facere mysterium Euangelij.*

20 *Pro quo legatione fungor in catena, vt in ipso audeam, prout oportet me loqui.*

21 *Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino:*

22 *Quem misi ad vos in hoc ipsum vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & cõsoletur corda vestra.*

23 *Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.*

24 *Gratia cũ omnibus qui*

---

14 *State igitur*, στῆτε οὖν. Claromontanus codex hoc non legit, neque sanè id necessarium videtur. *Circuncinctis*, περιζωσάμενοι. Militis πανοπλίαν eleganter describit Paulus, nempe ζωστῆρα, quem balteum vocabant Latini, qui thoracis & ζώματος commissuram tegebat: deinde thoracem, cuius vna pars à pectore infra vmbilicum, altera quam ζῶμα vocabant, ab vmbilico ad genua protendebatur. Sequuntur thoracem ocreæ, quas κνημῖδας vocabant, quibus etiam pes ipse obtegebatur, si libuisset. Additur galea, vt totum corpus iam sit obtectum. Dextra gladium tenet, sinistra scutum, Ita instruitur πανοπλία.

15 *Præparatione*, ἐν ἑτοιμασίᾳ. Vulgata, *In præparationem Euangelij pacis*. Eras. *Vt parati sitis ad Euangelium pacis*. Neuter (opinor) sensum Apostoli est assequutus. Nõ enim vult nos docere duntaxat oportere nos esse calceatos, sed calceos etiam (vt ita loquar) nobis præbet. Itaque sicut κνημῖδας milites Græci, caligas Latini milites gerebant, ita ad ineundum prælium, & vitæ istius cursum inter medios hostes tenendum, vult Apostolus vt Euangelii pacis cognitione simus præparati. Optimè autem conuenit epithetõ, quum nos ad Deum per infensissimos hostium cuneos pergentes, id vnum ad fortiter peragendum hortetur quòd sciamus nos ad Deum nobis iam reconciliatum cõtendere.

16 *Insuper*, ἐπὶ πᾶσιν. Vel, *In primis*, sicut vulgò dicimus *Sur toutes choses*. Vulg. *In omnibus*. Eras. *Super omnia*.

17 *Galeam salutarem*, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου. Id est τῆς σωτηρίας, vel, vt nonnulli existimant, Seruatorem illum (id est Iesum) siue salutem (id est liberationem illam per Iesum Christum) assumite pro galea. Alludit autem procul dubio ad Esa. 59. 17. Vulgata & Eras. *Galeam salutis*. id 5 est, à qua pendet nostra salus & conseruatio. *Recipite*, δέξασθε, in caput videlicet, quasi Dei manu nobis porrectam. Ideo Syrus interpres vertit quasi scriptum sit ἐπιθέσθε Imponite. Claromontanus autem codex omisso verbo δέξασθε, hũc versiculum totum annectit participio ἀνα-10 λαβόντες.

18 *Per Spiritum*, ἐν πνεύματι. Vult Paulus preces à Spiritu sancto proficisci, vt verè sanctæ sint & ratæ, Rom. 8. 26 & 27. Vel ἐν πνεύματι interpretare, ex intimis animi penetralibus: vt suprà, 5. 19, accipitur ἐν τῇ καρδίᾳ ὑ-15 μῶν, pro ex corde vestro. *Illi ipsi rei inuigilantes*, εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες. Verbo Dei videlicet dies ac noctes incumbendo, vt Psal. 1. 2.

19 *Sermo*, λόγος. Id est loquendi facultas. Vel, vt suggerat mihi Dominus quod loquar. Vides vt omnia gratiæ 20 tribuat etiam renatus Apostolus? *Ad apertionem oris mei*, ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Hebr. לפתוח פה [*liphthoach pi*,] id est, ad aperiendum, siue vt aperiam os meum. Aperire autem os, accipitur pro loqui, ex altero Hebræorum idiotismo, sicut per epanalepsin explicat sequenti versicu-25 lo. & alludere videtur Apostolus ad Psal. 51. 17.

21 *Et quid agam*, τί πράσσω. Supplet etiam copulam Syrus interpres, quanuis non legerit πάντα. quod si tollas, (abest enim etiam in Complutano & alio præterea codice) nulla erit copulæ ellipsis, & cohærebunt omnia.

τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἀμήν.

Πρὸς Ἐφεσίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ.

ligētibus Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum ⁘ ad immortalitatem. Amen.

⁘ Scripta fuit Roma ad Epheſios per Tychicum.

diligunt Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum in incorruptione. Amen.

Scripta fuit ex vrbe Roma ad Epheſios per Tychicum.

---

24 *Ad immortalitatem*, ἐν ἀφθαρσίᾳ. Id eſt, ad vitam æternam, metam eius gratiæ, quam fidelibus precatur. Eſt igitur ἐν pro εἰς poſita, vt aliis locis penè infinitis. Vulg. *In incorruptione*, Eraſ. *Cum ſinceritate*, vt verus amor ab adulterino diſtinguatur. Sed in hac ſignificatione nomen ἀφθαρσίας nuſquam (quod ſciam) vſurpatur. Græcus ſcholiaſtes perpetuum amorem intelligit, vt ἐν ἀφθαρσίᾳ poſitum ſit pro aduerbio ἀφθάρτως, id eſt perenniter.

Scripta fuit, ἐγράφη. Poteſt etiam aliunde ſcripta videri quum diuturna fuerit Pauli captiuitas, & hæc particula in Claromontano codice non extet, quæ tamen mihi maximè videtur probabilis. Sed ſuſpicor non tam ad Epheſios ipſos propriè miſſam epiſtolam, quàm Epheſum, vt 5 ad cæteras Aſiaticas Eccleſias tranſmitteretur: quod fortaſſe mouit nonnullos vt hæc verba ἐν Ἐφέσῳ tollerent ſuprà, initio huius epiſtolæ.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Philippenſes.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α. — CAP. I — CAP. I.

1 ΠΑΥΛΟΣ καὶ Τιμόθεος δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις·

1 PAVLVS & Timotheus ſerui Ieſu Chriſti, omnibus ſanctis in Chriſto Ieſu qui ſunt Philippis, ⁘ vnà cum epiſcopis ac ⁘ diaconis:

1 *PAVLVS & Timotheus ſerui Ieſu Chriſti, omnibus ſanctis in Chriſto Ieſu qui ſunt Philippis, cum epiſcopis & diaconis.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Ad Philippenſes, πρὸς Φιλιππησίους. In Claromontano codice Epiſtola ad Coloſſenſes iſtam ordine præcedit.

IN CAPVT I.

1 *Vnà cum epiſcopis*, σὺν ἐπισκόποις. Qui vno vocabulo coniunctim legunt συνεπισκόποις, tollunt pulcherrimam Eccleſiæ partium diſtributionem quæ hìc ſtatuitur à Paulo. Primùm enim nominat omnes ſanctos, id eſt ipſum Eccleſiæ corpus, inter quos poſtea ſigillatim quoſdam nominat, eos nimirum qui Eccleſiam regebant, quorũ duo genera commemorat, nempe epiſcopos ac diaconos. Epi- 20 ſcopos igitur intelligit quicunque verbo & gubernationi præerant, puta paſtores, doctores, & preſbyteros, παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν, quòd illos oporteat, quaſi ſpeculatores, in doctrinam & mores commiſſi gregis inquirere, vt Act. 20. 28. quos interdum generali nomine presbyteros vocat, vt 25 ibidem verſu 17, & 1. Timoth. 5. 17. Diaconos verò intelligit ærarii Eccleſiaſtici œconomos, & viduarum etiam collegium: quum alioquin hoc nomen interdum ſit vniuerſale, adeo vt ipſos etiam Apoſtolos comprehendat. Hæc igitur olim erat epiſcoporum appellatio, donec qui 30 politiæ cauſa reliquis fratribus in cœtu præerat, (quem Iuſtinus τὸν προεστῶτα vocat) peculiariter dici epiſcopus cœpit. Hinc cœpit diabolus prima tyrannidis fundamenta iacere in Dei Eccleſia, quaſi tota Eccleſiæ adminiſtratio- 10 ne vnà cum nomine ad vnum tranſlata. Ab epiſcopis deinde ad metropolitanos peruentum, quos archiepiſcopos vocãt. quæ diſtinctio tamẽ ſuſpicioſum velamẽ habuit, vt ſynodi per ſingulas prouincias facilius cogerentur, & certus aliquis ordo rerum adminiſtrandarum ſeruaretur. A 15 metropolitanis ad quatuor illos primarios patriarchas ventum eſt, quaſi republica Chriſtiana in quatuor viros diſtributa, donec quintus fortuito accederet propter nouæ Romæ dignitatem. Inde perpetuæ illę de iuriſdictione contentiones, quibus quaſi mutuis vulneribus illi ſeſe ita 20 confecerunt vt tandem duobus ceſſerint reliqui, Conſtantinopolitano & Romano: nunquam ad hunc diem definita controuerſia, quum modò hic, modò ille ſe œcumenicum vocaret, & ſuæ tyrannidis ſpecioſas auctoritates ederet: Romano interim pontifice falſi damnato in concilio 25 Carthaginienſi CCXVII Patrum, inter quos etiam Auguſtinus numeratur. Ea tamen fuit ambitio vt nihilominus nunc quoque Conſtantinopolitanis omnibus illis per Orientem ſparſis Eccleſiis, ſi modò Eccleſiæ vocandæ ſint, præficiatur: Romanus verò non Eccleſias modò, ſed re- 30 gna etiam Occidentis inuaſerit: iuſto quidem iudicio, vt ii ipſi quorum ope tyrannidem Eccleſiarum inuaſerat, ſuis quoque ſceptris ab illo priuarentur. En quanti ſit momẽti à Dei verbo vel latum vnguem deflectere.

Metropolitani. Archiepiscopi.

Patriarchæ quatuor.

Episcopi duo primarii, Romanus et Constantinopolitanus.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	2	Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.	2	*Gratia vobis & pax à Deo patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.*
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν,	3	Gratias ago Deo meo ⁘cum omni memoria veſtri,	3	*Gratias ago Deo meo in omni memoria veſtri,*
(Πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος)	4	(Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis cum gaudio preces faciens)	4	*(Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens)*
Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν.	5	⁘Super veſtri in Euangelio communione, à primo die vſque ad hoc tempus:	5	*Super communicatione veſtra in Euangelio Chriſti à prima die vſque nũc.*
Πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ·	6	Perſuaſum habẽs hoc ipſum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat ⁘vſque ad diem Ieſu Chriſti:	6	*Confidens hoc ipſum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vſque in diem Chriſti Ieſu:*
Καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.	7	Sicut iuſtum eſt vt ego id ſentiam ⁘ de omnibus vobis, propterea ⁘ quòd animo teneã vos, & in vinculis meis, ⁘ & in defenſione & confirmatione Euangelii, ⁘vos, *inquam*, omnes vnà mecum fuiſſe gratiæ meæ participes.	7	*Sicut eſt mihi iuſtum hoc ſentire pro omnibus vobis, eo quod habeam vos in corde, & in vinculis meis, & in defenſione, & confirmatione Euangelij, ſocios gaudij mei omnes vos eſſe.*
Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ.	8	Teſtis enim mihi eſt Deus quàm propenſè amem vos omnes ⁘in viſceribus Ieſu Chriſti.	8	*Teſtis enim mihi eſt Deus quomodo cupiam omnes vos in viſceribus Ieſu Chriſti.*
Καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει.	9	Et hoc precor vt charitas veſtra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni ⁘ſenſu:	9	*Et hoc oro vt charitas veſtra magis ac magis abundet in ſcientia & in omni ſenſu:*
Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.	10	⁘Vt dignoſcatis quæ diſcrepant, vt ſitis ſinceri, ⁘& inoffenſo curſu pergatis ⁘ad diem vſque Chriſti,	10	*Vt probetis potiora, vt ſitis ſinceri & ſine offenſa in diem Chriſti:*

4 *Cum omni memoria veſtri*, ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν. Id eſt, perpetuò veſtri memor. Nam πᾶσαν μνήμην pro perfecta (vt ita dicam) memoria poſuit: & ἐπὶ pro μετὰ .i. ב pro עם [*ḥim*] enallage Hebræis familiari. Vulgata & Eraſmus, *In omni memoria veſtri*, id eſt (vt fere explicant) quoties ve- 5 ſtri recordor.

5 *Super veſtri communione*, &c. ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν, &c. Id eſt, quòd & vos facti ſitis participes Euangelii. *A primo die*, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας. A primo videlicet die quo ad Euangelium acceſſerant. Coniungo enim iſta cum verbo 10 εὐχαριστῶ: quanuis nonnulli potius putent laudari Philippenſes quòd primo ſtatim die amplexi ſint Euangelium. Id verò haud ſatis ſcio an verum ſit: nec puto neceſſariam eſſe hanc quæſtionem, quum potius ſignificet Apoſtolus ſeſe, ex quo primùm die ipſos Domino lucrifecerit, non 15 deſtitiſſe de ipſorum perſeuerantia gratias agere, vt quæ perpetua fuiſſet: quum conſtet ex Act.16.14, miram fuiſſe Lydiæ & ipſius familiæ, id eſt illius Eccleſiæ primitiarum, promptitudinem.

6 *Vſque ad diem Ieſu Chriſti*, ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ. 20 Id eſt Ad extremum vſque finem non deſeret vos Dei Spiritus, donec veſtra etiam mortalia corpora viuificata ſiſtantur Chriſti iudicio glorificanda.

7 *De omnibus vobis*, ὑπὲρ πάντων ὑμῶν. ὑπὲρ pro περὶ, vt contra περὶ pro ὑπὲρ, Epheſ. 6. 18. *Quòd animo te-* 25 *neam vos*, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς. Vulgata, & Eraſm. *Eo quòd habeam vos in corde*, duplici errore: primùm quòd ὑμᾶς ſimpliciter coniunxerunt cum verbo ἔχειν, quum cohæreat cum participio ὄντας pro εἶναι poſito, ex Græcorum conſuetudine, vt in illo Herodoti, ἱστορέων δὲ εὕρισκε Λακε- 30 δαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας, id eſt προέχειν. Deinde quòd ἔχειν ἐν καρδίᾳ nimium obſcurè cõuerterunt In corde habere: pro quo potius dicunt Latini, animo tenere, id eſt quaſi inſculptum habere memoriæ vt elabi non poſſit.

Tum in vinculis meis, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου. Veræ coniun- 35 ctionis in Chriſto certum erat argumentum, quòd & abſentem & captiuum non modò non deſeruiſſent, ſed etiã omnibus officiis eſſent proſequuti, perinde acſi cum eo vnà captiui fuiſſent. *Et in defenſione*, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ. Apertè igitur oſtenderant Philippenſes ſeſe in hac cauſa habere omnia cum Paulo coniuncta. Eheu quàm rarum hoc noſtro ſeculo pietatis teſtimonium, in quo ſumma e- 5 tiam pietas dicitur Chriſtum apertè non prodidiſſe!

Vos [inquam] omnes, πάντας ὑμᾶς. Videtur quidem ὑμᾶς abundare: ex pleonaſmo Hebræorum, qui ſæpe antecedentibus cõiungunt, affixa quę vocant: ſed propter illa interpoſita commodiſſimè iſtud explicari poteſt per 10 epanalepſin. *Gratiæ*, τῆς χάριτος. Gratiam, id eſt peculiare & gratuitum beneficium, appellat, quòd captiuus teneretur pro Chriſti nomine. qua in re certatim etiam illi ſeſe ipſi ſocios addiderant. Sic infrà, *Vobis*, inquit, *datum eſt pro Chriſto non ſolùm vt in eum credatis, ſed etiam vt pro* 15 *illo patiamini*, verſu 29.

8 *Quàm propensè amem*, ὡς ἐπιποθῶ. Vulgata, *Quàm cupiam*. Eraſ. *Quàm deſiderem*. Mihi videtur in genere vehementiſſimum in illos amorem ſuum Apoſtolus hoc verbo ſignificare, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos id e- 20 tiam valet verbũ כמה [*chamah*,] & התאוה [*hithauah*.] Vide 2.Cor.9.14. *In viſceribus Ieſu Chriſti*, ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ. Alibi ſolet dicere, In Chriſto. Vt autẽ ſignificet ex quo fonte promanet affectus iſte, & quò etiam feratur, additum viſcerum nomen, magnum pondus addit 25 ſententiæ, vt intimus amor ſignificetur. Solent enim Hebræi רחמים [*rachamim*,] id eſt viſcera, omnes teneros ac veluti maternos affectus vocare.

9 *Senſu*, αἰσθήσει. Quum ea de quibus agit, non ſint αἰσθητὰ, ſed νοητὰ, apparet αἴσθησιν impropriè poni, vt etiam τὰ 30 αἰσθητήρια Hebr. 5.14. Loquitur autem Paulus primùm de perceptione: deinde de rei perceptæ diiudicatione, vt vera ſit notitia, non illa naturalis propriè, ſed quam à gratia accepimus, ad cuius præſcriptum integra vita dirigatur. Itaque αἴσθησιν magis propriè & ſignificantius conuertit Vetus interpres *Senſum*, quàm Eraſmus *Intelligentiam*. Syrus 35 interpres addit דרוח [*deruah*] *Spiritus*.

10 *Vt dignoſcatis quæ diſcrepant*, εἰς τὸ δοκιμάζειν τὰ διαφέροντα. Verum hoc eſt iudicium quo non modò agnoſcimus

scimus quod boni specie nobis allubescit, sed etiam quod à bono discrepat possumus diiudicare. Itaque mihi videtur longè vberior ista explicatio, ac melius etiam cohærens cum iis quæ præcedunt ac sequuntur, quàm si cum Vetere interprete conuertamus, *Vt probetis potiora*: vel cum Erasmo, *Vt probetis quæ sunt præstantia*. Vide Rom.2.18.

Et inoffenso cursu pergatis, καὶ ἀπρόσκοποι. Metaphoram sumptam apparet ab iis qui aliquò contendunt: vt non dubitarim periphrasin vsurpare. Vulgata, *Sine offensa*, & Eras. *Tales vt nemini sitis offendiculo*: quo modo etiam accipitur idem hoc nomen Act.24.16, & 1. Cor.10. 32. Mihi tamen 5 hoc in loco arridet passiua significatio. *Ad diem vsque*, εἰς ἡμέραν. Vide 1. Cor.1.8.

	Graece	Latine	Vulgata
11	Πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης τῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Θεοῦ·	Pleni ¨fructibus iustitiæ, qui *sunt* per Iesum Christum ad gloriam & laudem Dei.	*Repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum, in gloriam & laudem Dei.*
12	Γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν·	Velim autem vos scire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, ¨magis ad profectum Euangelii euenisse:	*Scire autē vos volo, fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Euangelij:*
13	Ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι·	*Adeo* vt vincula mea ¨ in Christo ¨celebria sint in toto ¨prætorio, ¨ac reliquis omnib' *locis*,	*Ita vt vincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, & in cæteris omnibus,*
14	Καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν.	Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeāt impauidè ¨ Sermonem loqui.	*Vt plures è fratribus in Domino, confidentes in vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui.*
15	Τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν· τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν·	Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem, nonnulli verò etiam propensa voluntate Christum prædicant.	*Quidam quidē & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam voluntatem, Christum prædicant:*
16	Οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλίψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου·	¨Ii quidem qui per contentionem Christum nō purè annuntiāt, ¨quòd existiment sese afflictionem ¨ addere vinculis meis:	*Quidam ex charitate, scientes quoniam in defensionem Euangelij positus sum.*
17	Οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι.	Qui verò ex charitate, quòd sciant me ad defensionē Euangelii constitutum esse.	*Quidam autem ex contentione Christum annūtiant non sincerè, existimātes pressuram se suscitare vinculis meis.*
18	Τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται· καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι.	Quid igitur? attamen quouis modo, & ¨ in speciem, & sincerè, Christus annuntiatur: & de hoc gaudeo, atque etiam gaudebo.	*Quid enim? dum omnī modo, siue per occasionem siue per veritatem Christus annūtiatur: & in hoc gaudeo, sed & gaudebo.*
19	Οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ,	Noui enim fore vt hoc mihi cedat saluti per vestras preces, & suppeditationem spiritus Iesu Christi,	*Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem, per vestrā orationem, & subministrationem Spiritus Iesu Christi,*

11 *Fructibus iustitiæ*, καρπῶν δικαιοσύνης. Si arbor est iustitia, opera verò bona, fructus arboris, quomodo tradunt sophistæ ex fructibus nasci arborem? Sed & distinguenda est iustitia imputata, in quam vnam recumbimus, à iustitia inhærente, quæ est duntaxat illius testis ac veluti propago.

12 *Magis*, μᾶλλον. Syrus interpres pro μάλιστα intellexit, Id est Maximè siue Excellenter.

13 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. i. Christi nomine, siue pro Christi negotio, vt Ephes. 4.1. Pertinet enim hoc ad τὰ δεσμά, per traiectionem Hebræis familiarem, vt Psalm.138.2, Magnificasti super omne nomen tuum eloquium tuum. pro Magnificasti eloquium tuum super omne nomen tuū. Sic Horatius, *Pene macros arsit dum turdos versat in igne.*

Celebria, φανερούς. Vulgata & Erasmus, *Manifesta*, non satis expressé. *Prætorio*, πραιτωρίῳ. Id est Cæsaris regia. Latè enim patet Prætorii appellatio, vnde & Milites Prætoriani. Vide infrà, 4.23. *Ac reliquis omnibus [locis,]* καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι. Suppleui מקומות [*mekomoth*] locis, vt Ephes.4.3.

14 *Sermonem loqui*, τὸν λόγον λαλεῖν. Sermo κατ' ἐξοχὴν vocatur Euangelica doctrina, & quidem addito articulo. In Claromontano autem codice & aliis additur τοῦ Θεοῦ, quo modo vertit Vetus interpres, vt & Syrus.

16 *Ii quidem*, Οἱ μέν. Syrus interpres & vetus Latinus hunc vers. subiiciunt proximè sequenti, quem constituunt decimumsextum, vt hunc decimumseptimum. Sed Syrus non habet illud οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, *Qui verò ex charitate*. 10 Mihi commodissima videtur recepta lectio, quanuis Claromontanus codex dissentiat. *Nō purè*, οὐχ ἁγνῶς. Non puro videlicet animo, etiamsi alioqui pura esset eorum doctrina. Nec enim subiiceret Paulus se ex istorum quoq. prædicatione gaudium capere: idque etiam ex eo liquet 15 quòd τῇ ἀληθείᾳ versiculo decimooctauo non opponat τῷ ψεύδει, id est mendacio, sed τῇ προφάσει, id est obtentui. Ambrosius vertit *Non simpliciter*, οὐχ ἁπλῶς. *Addere*, ἐπιφέρειν. Nempe vt vrat ipsorum gloria. Cæterùm Erasmus τὸ ἐπιφέρειν rectè omnino exposuit Addere. Nam 20 ἐπὶ hoc in loco additionem declarat. Vulg. *Suscitare*, vt videri possit legisse ἐπεγείρειν.

18 *Quid igitur?* τί γάρ; Ad verbum, *Enimuero quid?* Nec enim causam significat. Vulgata & Erasmus, *Quid enim?* Syrus autem interpres hoc non legit, & hunc vers. 25 incipit à χαίρω, *gaudeo*, &c. *In speciem*, προφάσει. Vel per obtentum. Nam speciosam quidem causam, id est Christū ipsum, isti prætexebant suæ ambitioni & inuidiæ qua intus æstuabant. Vulgata, *Per occasionem*, absurdé. Vide Matt.23.14. *Sincerè*, ἀληθείᾳ. Vulg. & Eras. *Per veri-* 30 *tatem*, obscuré: quia quum multæ sint mendacii & veritatis species, nō opponit Paulus hoc loco veram doctrinam falsæ, sed sincerum animum fucato: quo modo ab Hebræis accipitur אמת [*emeth*] pro animi integritate, quæ omni dissimulationi aduersatur.

	Graece		Beza		Vulgata
	Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παῤῥησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου.	20	Secundum "intentam expectationem & spem meam, quòd nulla in re pudefiam, sed cum omni libertate, vt semper, *ita* nunc quoque "magnificabitur Christus in corpore meo, tum per vitam tum per mortem.	20	*Secundum expectationem & spem meam, quia in nullo confundar, sed in omni fiducia, sicut semper, & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem.*
	Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν, Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.	21	"Mihi enim *est* Christus & *in* vita & *in* morte lucrum.	21	*Mihi enim viuere, Christus est, & mori, lucrum.*
	Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω.	22	"Vtrum verò "viuere in carne "mihi operæpretium *sit*, & quid eligam ignoro.	22	*Quòd si viuere in carne hoc mihi fructus operis est, & quid eligam, ignoro.*
	Συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο· τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι. πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον.	23	Coarctor enim "vtrinque: desiderans "migrare, & esse cũ Christo: "nam *id* longè optimum est.	23	*Coarctor autem è duobus, desideriũ habens dissolui, & esse cum Christo, multo magis melius.*
	Τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκὶ, ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς.	24	Sed permanere "in carne, magis necessarium *est* propter vos.	24	*Permanere autẽ in carne, magis necessarium propter vos.*
	Καὶ τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν καὶ χαρὰν τῆς πίστεως.	25	Et hoc confisus noui, me mãsurũ esse & vnà permansurũ cũ vobis omnibus ad vestrũ profectum & gaudium fidei.	25	*Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus vestris ad profectum vestrum & gaudium fidei.*
	Ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἐμοὶ, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς.	26	Vt abundet gloriatio vestra in Christo Iesu de me, mea rursus apud vos præsentia.	26	*Vt gratulatio vestra abũdet in Christo Iesu in me, per meum aduentum iterum ad vos.*
	Μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν,	27	Tantùm vt dignũ est Euangelio Christi vos gerite, vt siue venero & videro vos, siue absens fuero, audiam de rebus	27	*Tantùm dignè Euangelio Christi conuersamini: vt siue quum venero, & videro vos, siue absens audiam de vobis,*

20 *Intentam expectationem* ἀποκαραδοκίαν. Vulgata & Erasmus *Expectationem.* Vide Rom.8.19. *Magnificabitur*, μεγαλυνθήσεται. Hebr. יגדל [*iigdal,*] id est magnificè extolletur, ac prædicabitur.

21 *Mihi enim,* &c. Ἐμοὶ γὰρ, &c. Vulgata, *Mihi enim viuere Christus est, & mori lucrum.* Erasmus, *Nam mihi vita Christus est: & mors lucrum.* Itaque in priore quidem membro Christum Paulus vitam suam vocarit: in posteriore verò nulla erit Christi mentio, nisi ex consequenti. Atqui applicanda est ratio prępositioni cui adiungitur. Firma est igitur doctissimi interpretis sententia, qui existimat, sicut in propositione, sic etiam in ratione, Christum esse vtriusque membri subiectum, lucrum verò, (id est gloriam Christi, quæ cum ipsius Apostoli commodo cõiuncta est) prædicatum, vt ante τὸ ζῆν & τὸ ἀποθανεῖν subaudiatur κτ, ellipsi nõ modò quæ tolerari possit, sed etiam quæ inter Atticismos numeretur.

22 *Vtrum verò,* εἰ δέ. Vulgata & Erasmus, *Quòd si.* Atqui si ita conuerteris, hiabit tota sententia, propter particulam καὶ sequentem. Hanc verò Græcus scholiastes negligit, & εἰ δὲ interpretatur ἐπειδὴ δέ, quoniam veró. Sed hoc quidem est nodum non expedire, sed secare. Castellio eam quoque transilit, sed multo impudentius. Alii verbum vnum subaudiunt, puta *Si [contingat] viuere in carne,* vt Erasmus in ipso contextu. Alii integram sententiam, vt idem Erasmus in annotationibus, omnia certè perturbans. Alii denique aliter. Ego verò miror nemini in mentem venisse vt εἰ per an vel vtrum exponeret: quæ significatio particulæ εἰ in subiectione ita est vsitata vt mirer vel Erasmo doctissimo viro, & hoc ipsum quærenti, non occurrisse. Syrus autem interpres ita hunc versiculum obscurè vertit, vt inde sensum eruere nullum possim. *Viuere in carne,* ζῆν ἐν σαρκί. Distingue Secundum carnem viuere, siue In carne esse, ab hac formula. Viuere enim secundum carnem, & In carne esse, de iis dicitur qui quum non sint Spiritu donati, sese cupiditatibus carnis immergunt. Viuere autem in carne, vel ambulare, vt 2. Corinth. 10. 3, nihil aliud declarat quàm in hoc caduco corpore vitam degere, tantisper dum cælesti & æterna vita potiamur, vt Galat.2. 20, & 1.Pet.4.1.

Mihi operæpretium sit, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. Abundat τοῦτο ex Hebræorum idiotismo, qui singulis penè versiculis occurrit. Quòd autem Vetus interpres & Erasmus fructũ operis obscurè conuerterunt, satis constat à Latinis operæpretium dici, nempe rem vtilem & fructuosam, dignam denique in qua quispiam operam ponat.

23 *Vtrinque,* ἐκ τῶν δύο. id est ἀμφοτέρωθεν. Hebraicè משניהם [*mischschenehem*] pro מצר שנים [*mitstsad schenehem.*] Vulgata, *Ex duobus.* Erasmus, *Ex his duobus.*

Migrare, ἀναλῦσαι. id est μεθίστασθαι, vt rectè interpretatur Chrysostomus, vti soluere dicuntur nautæ profecturi: quod rectè obseruatum est ab Erasmo. καταλύειν verò pro diuertere, ab aurigis ductum est, qui equorum & currus vincula dissoluunt. Vulgata, *Dissolui,* ἀναλυθῆναι. Syrus sic etiam interpretatur vt quasi ex vinculis solui & liberari significet. Tertullianus lib. de patientia, interpretatur, Recipi: nempe vt dicuntur sese domũ recipere qui aliquandiu abfuerunt, vt Luc.12.36. quo sensu idonei quoque Græci scriptores vtuntur verbo ἀναλύειν, & τῷ ἀπολύεσθαι. sic Lucas vsurpat Act.28.25. Sed Themistius, citãte Stobæo, sermone 119, omnium apertissimè quid hoc sit, explicare videtur his verbis, ἀπολύεσθαι τὸν ἀποθνήσκοντα, καὶ τὴν τελευτὴν ἀπόλυσιν καλοῦσιν. Τοῦτο γὰρ δέμας ὀνομάζουσι, ὡς διαδεμένης ὑπ' αὐτοῦ τῆς ψυχῆς. Id est, *Morientem dicunt absolui, & vitæ finem vocant absolutionem. Corpus enim vocant* δέμας, *à vinciendo, quod anima videatur quibusdam vinculis ab eo retineri.*

Nam id longè optimum est, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον. Addidi particulam γὰρ vt necessariam, ex duorum veterum codicum fide, & Clementis auctoritate, qui ita legit libro Στρωμ.3. Vulgata, *Multo magis melius.* Erasmus, *Multo longéque melius est.* Ego malui μᾶλλον κρεῖσσον pro ἄριστον accipere. Sic enim abundat μᾶλλον vt tamen suam emphasin habeat. neque hic pleonasmus in Hebræorum duntaxat idiomate inuenitur, apud quos sic redundat particula מאד [*meod,*] sed etiam apud idoneos scriptores Græcos, vt diximus Matth.6.26, & Mar.7.36.

24 *In carne,* ἐν σαρκί. Iterum caro pro corpore & huius præsentis vitæ statũ ponitur.

25 *Et gaudium fidei,* καὶ χαρὰν τῆς πίστεως. Gaudium fidei appellat quod ex fide promanarit, aut quo fides magnopere confirmabitur, quum felicem videbunt istius captiuitatis exitum.

27 *De rebus vestris,* τὰ περὶ ὑμῶν. Syrus interpres & Vulg. legerunt περὶ ὑμῶν, *de vobis,* idque fortassis rectius.

ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου.

28 Καὶ μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων· ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ·

29 Ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν·

30 Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον ἴδετε ἐν ἐμοί, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.

Κεφάλαιον β.

1 Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί·

2 Πληρώσατέ μου τὴν χαράν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες.

3 Μηδὲν κατ' ἐρίθειαν, ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν.

vestris, vos *videlicet* perstare in vno Spiritu, vno pariter animo decertantes per fidem Euangelii.

28 Nec vlla in re territos ab iis qui se opponũt: quod illis quidem est exitii iudicium, vobis autẽ salutis, ídque à Deo:

29 Quia vobis datum est in Christi negotio, non solùm in eum credere, sed etiam pro eo affligi:

30 Idem certamen sustinendo quale vidistis in me, & nunc auditis de me.

Cap. II.

1 Siqua igitur cõsolatio *est* in Christo, siquod solatium charitatis, siqua communio spiritus, siquæ viscera ac miserationes,

2 Explete meum gaudium, vt itidem sitis affecti, eandem charitatem habentes, vnanimes, & sententiis vni.

3 Nihil *gerẽtes* per contẽtionẽ aut per inanem gloriam, sed ex modestia alius alium se præstantiorem existimans.

quia statis in vno spiritu, vnanimes, collaborantes fidei Euangelij.

28 *Et in nullo terreamini ab aduersariis: quæ illis est causa perditionis, vobis autem salutis, & hoc à Deo:*

29 *Quia vobis dónatũ est pro Christo, non solùm vt in eum credatis, sed vt etiam pro illo patiamini:*

30 *Idem certamen habentes quale & vidistis in me, & nunc auditis de me.*

Cap. II.

1 *Siqua ergo consolatio in Christo, siquod solatium charitatis, siqua societas spiritus, siqua viscera ac miserationes:*

2 *Implete gaudiũ meum, vt idem sapiatis, eandem charitatem habentes, vnanimes, idipsum sentiẽtes.*

3 *Nihil per contentionẽ, neque per inanẽ gloriam, sed in humilitate superiores sibi inuicem arbitrantes.*

Perstare in vno Spiritu, στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι. Standi verbum athletis conuenit, à quibus sumpta est translatio, quam persequitur ad finem vsque capitis. Spiritus autem appellatione intelligo Spiritum sanctũ, aut certè eius afflatum cuius vinculo deuincti, & cuius vi animati, fortiter seruent gradum. *Vno pariter animo decertantes*, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες. Id est ὁμοθυμαδὸν συναγωνιζόμενοι. Hanc autem distinctionem adferunt Græca scholia vt minimè controuersam, vt qui alterius non meminerint. & sanè multo planior & vberior est sententia si μιᾷ ψυχῇ cum participio coniungas, vt nos fecimus. Hortatur ergo Paulus vt eodem Spiritu coniuncti & confirmati, coniunctis viribus luctentur: & quidem fide freti, id est doctrina Euangelii, seu verbo Dei, vt Galat. 1. 23, & 1. Timoth. 4. 1, accipitur fidei nomen. Vel fide Euangelii, id est fide quæ Euangelio ac proinde inuicto Christi robore nititur. Vulgata, *Vnanimes collaborantes fidei Euangelij*. Erasmus, *Adiuuantes decertantem fidem Euangelij*, quasi τῇ πίστει regatur à præpositione σὺν, vt quasi laborans Euangelii fides præsidio nostro sit victrix futura. Atqui perabsurda est hæc sententia: & quod de vno spiritu vnóque animo dixit, satis indicat præpositionem vel ad Philippenses coniunctos pertinere, vel ad Paulum ipsum qui illorum societatem requirat in promouenda Dei gloria: ita vt τῇ πίστει rationem habeat quasi instrumenti, sicut rectè omnino obseruauit doctissimus interpres.

28 *Quod*, ἥτις. Dixit ἥτις, non ὅπερ vel ὅ, τι, quia sequitur ἔνδειξις, quanuis complexui orationis referendo neutrum genus soleat potius vsurpari. Vide suprà, Ephes. 3. 13. *Indicium*, ἔνδειξις. Id est ἔμφασις, apertum & planum testimonium: nam quo impotentius furit aliquis aduersus Ecclesiam, eo manifestius patefacit se ad certum exitium ruere: nisi quidem Dominus illum dignetur sua misericordia, vt Paulum ipsum dignatus est. Sed rarum est hoc exemplum, neque cognitæ veritati reluctatus est Apostolus. Contrà verò sancta perseuerantia in quibusuis pro Christo perferendis, nobis indicium est nos efficaci illo Spiritu Dei donatos, ac proinde esse ex electorum numero quos certa salus manet, vt 2. Thessal. 1. 5, vbi rursus vtitur ἐνδείγματος nomine. Vetus tamen interpres ἔνδειξιν maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, quum nusquam fidelium afflictio dicatur salutis illorum causa, sed testimonium. *Idque*, καὶ τοῦτο. Hoc refero ad vtrunque membrum superius.

29 *In Christi negotio*, τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. Ad verbum, *In eo quod pro Christo [suscipitur:]* alioqui redundaret articulus τό. Vulgata & Erasmus, *Pro Christo*. *In eum*, εἰς αὐτόν. id est ei. nam εἰς respondet literæ ל Hebræorum: vt non satis firmum sit discrimen illud quod statuitur inter Credere Deo, & Credere in Deum.

30 *Sustinendo*, ἔχοντες. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Habentes*. Fuerat autem omnino dicendum ἔχουσι. Sed eiusmodi participia alibi iam aliquoties annotauimus respondere Hebræorum infinito modo, pro quo Latini gerundi modum vsurpant.

30 *De me*, ἐν ἐμοί. Syrus & Vulg. legerunt vel περὶ ἐμοῦ vel potius ἀπ' ἐμοῦ, quod etiam ipsa sententia postulat.

IN CAP. II.

1 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Id est Christiana, siue quæ ab iis possit proficisci qui sunt in Christo. *Siquæ viscera*, εἴ τινα σπλάγχνα: id est, siquis intimæ charitatis sensus. Nam (vt sæpe iam diximus) σπλάγχνα vocat quæ Hebræi רחמים [*rachamim*,] tenerrimos nimirum ac planè maternos affectus. Cæterùm in vetustis bonis codicibus scriptum inuenio εἴ τι σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, & paulo antè etiam εἴ τις παραμύθιον, & ita quoque citatur hic locus à Clemente libro στρωμ. 4, & à Basilio in Ethicis, ὅρῳ ξή. quam lectionem vt tueamur, necesse fuerit ista appellatiua pro adiectiuis accipere, Hebræorum more: acsi diceret Apostolus, Siquis est qui me consoletur in Christo, siquis est qui pro mutua charitate mihi solatium adferat, siquis mecum est eodem spiritu coniunctus, si in quoquam vlla est intima charitas ac commiseratio.

2 *Itidem sitis affecti*, τὸ αὐτὸ φρονῆτε. Vulgata, *Idem sapiatis*. Ego verò malo hanc sententiam pro genere accipere, cuius deinde species commemoret. Nam alioquin fuerit inanis battologia in illo τὸ ἓν φρονοῦντες. Vide Rom. 12. 16. *Eandem charitatem*, τὴν αὐτὴν ἀγάπην. Id est parem, vt non modò sit amoris aliqua sed par etiam vicissitudo, quasi vna communi anima omnes viuatis. Nam σύμψυχοι coniungo cum hac sententia. *Et sententiis vni*, τὸ ἓν φρονοῦντες. Ab animorum (id est voluntatum) coniunctione, transit ad doctrinæ consensum, vt plena iustáque sit concordia.

Credere deo et in deu.

	Græce		Beza		Vulgata
4	Μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος.	4	Ne sua quisque ⁚ spectate, ⁚ sed vnusquisque etiã quæ sunt aliorum.	4	*Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum.*
5	Τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	5	⁚ Itaq; is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu:	5	*Hoc enim sentite in vobis quod & in Christo Iesu:*
6	Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἶσα Θεῷ·	6	Qui quum esset ⁚ in forma Dei, ⁚ non duxit rapinam, ⁚ parem esse cum Deo:	6	*Qui quũ in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo:*
7	Ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·	7	⁚ Sed ipse se ⁚ exinaniuit, forma serui accepta, ⁚ similis hominibus factus:	7	*Sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus:*

4 *Spectate*, σκοπεῖτε. Id est respicite. Neque tamen vult Apostolus hortari ad πολυπραγμοσύνην, sed ad communẽ solicitudinem, vt proximi quoque commodis studeat vnusquisque, nec in illorum munera inuadat. *Sed etiam*, ἀλλὰ καί. Particulam καὶ neglexit Vetus interpres, quæ tamẽ sua emphasi non caret. Neque enim vult vt nos aut nostros negligamus, sed vt nullos à nobis putemus alienos, quos quidem possimus iuuare. Basilius tamen in Ethicis, ὅρῳ νϛ', non legit καί.

5 *Itaque is sit affectus*, τοῦτο γὰρ φρονείσθω. Vulg. *Hoc enim sentite*. Sed vt alibi, ita hîc quoque, γὰρ ponitur pro illatiua coniunctione. Deinde non scriptum est φρονεῖσθε sed φρονείσθω, idque forma verbi impersonalis, quasi dicas, *Sentiatur*. Nam alioqui scribendum fuisset ὃ καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς, quod & Christus Iesus. vt etiam vertit Syrus interpres. Quod ad sententiam tamen attinet, parum interest. Vult enim in genere Paulus vt inter nos eum affectum seruemus quo fuit præditus Christus, norma omnium virtutum, ac præsertim mansuetudinis, ac charitatis exemplar absolutissimum.

6 *In forma Dei*, ἐν μορφῇ Θεοῦ. id est, talis qualis Deus est, ideóque verus Deus. Itaq; non erat quòd Erasmus (dicam enim quod res est) apertè veritati repugnaret, vt hũc locum, quo vix alius est ad refellendas omnes aduersus Christi personam hæreses illustrior, pro virili obscuraret. Μορφή, inquit, *speciem sonat aut figuram*. Esto: sed quorsum hoc? *Totus*, inquit, *hic locus mihi videtur violentius torqueri ad Christi naturam, quum Paulus agat de specie nobis exhibita*. In summa, quid hoc est monstri? Nempe forma Dei nihil aliud significabit quàm speciem aut exemplum, quod in corpore humano obambulans, ederet tamen argumẽta diuinitatis. Hic ergo sensus erit, Christum hîc non considerari à Paulo qualis erat antequam carnem assumeret, sed in carne assumpta, in qua habuerit formam Dei, id est *Dei scintillas obiter ostenderit, quas tamen ad Patrem semper retulerit, nihil sibi arrogans*. Hæc Erasmi est opinio, quantum ex ipsius verbis admodum perplexis colligere potui. Atqui vt concedam μορφὴν non semper significare essentialẽ (quam vocant) formam, neque de vocabulis contendam, quis non videt Paulum declarare quis fuerit Christus ante assumptam serui formam? Nam statim subiicitur ꝙ sese exinanierit, assumpta, inquit, serui forma, id est hominis. Non potest igitur hæc descriptio ad id tempus pertinere quo iam carnem assumpserat: alioquin hæc inanitio non pertineret ad assumptionem carnis, sed ad vitæ rationem quam sequutus sit Christus quum iam esset homo factus: vt sit hæc sententia, Nolite superbire, sed Christum vobis proponite. is enim quanuis in Dei forma esset (id est, quanuis Deus esset in hominis figura apparens) tamen non vsurpauit sibi æqualitatem cum Deo, sed Deum celauit, hominem exhibuit. Atqui longè aliud est Pauli argumentum: nempe huiusmodi, Christus ipse, quum Deus esset, ac proinde in ea gloria & maiestate quæ Deo vni cõuenit, nec in eo putaret se alienũ quicquã vsurpare, tamen veluti deposita hac gloria, hucusque se demisit vt talis fieret quales sunt Dei serui. i. vt hominẽ assumeret, imò verò etiam vt Patri, non tanquam æquali, sed tanquã Domino, ad ignominiosissimam vsque mortem subeundam sese vltro summitteret: & nos mortales & infimos seruos nõ pudebit arrogãtiæ, quasi fratribus nostris præcellamus? Hoc est, inquam, Pauli argumentum, quo nemo non videt nihil grauius aut vehementius dici potuisse. Itaque (vt paucis absoluam) in hoc versiculo Paulus Christi diuinam naturã describit, quod etiã declaratur participio ὑπάρχων: & etiãsi μορφῆς nomine nõ ipsã Deitatẽ sed eius tãtũ gloriã declararet, tamẽ (vt verè & sanctè ãnotauit doctissimus interpres) quũ gloria Dei nõ possit sine sacrilegio ab ipsa diuinitate separari, nõ potuit melius declarare Apostolus Christi deitatẽ quàm quũ diceret eũ in forma Dei fuisse. i. verè Deum. Sed dices, Cur non Paulus potius apertè dixit Θεὸς ὑπάρχων, Deus quũ esset? Respõdeo, quoties id faciẽdũ fuit, toties id eũ apertè dixisse, vt Rom. 9. 5: quẽ etiã locũ Eras. pro virili detorsit, & 1. Tim. 3. 16, vbi rursus ad eundẽ scopulũ impingit, & Act. 20. 28, & Col. 2. 9. Nũc verò idẽ quoque dicit Paulus. Sed quũ duas illas Christi naturas nobis nõ nudas, sed qualitatibus suis vestitas, diuinã videlicet ex gloria illa diuina, (licet sanè propriè loquẽdo, nulla sit deitatis ipsius qualitas) humanã verò ex sua illa infirmitate & imbecillitate æstimãdã proponat, qualitates deniq; ipsarũ naturarũ potius quàm substãtias cõsideret, vt hinc quidẽ Christũ omni gloria ornatũ, inde verò in extrema & tamẽ spontanea ac tẽporaria miseria versantẽ, postremò in supremum gradũ euectum contẽplemur: meritò μορφὴν Θεοῦ potius quàm Θεόν, & μορφὴν δούλου, ὁμοίωμα & σχῆμα ἀνθρώπου potius quàm ἄνθρωπον dicere voluit. Deniq; veteres omnes tum Græci tum Latini summo perpetuóq; cõsensu per formã Dei Deitatẽ Filii: per formã serui, humanã naturam à Verbo assumptã intellexerunt. *Non duxit rapinam*, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. Vel (vt vertit doctissimus interpres) *Non esset rapinã arbitratus*. Nam quæ sequuntur, retulit ad manifestationẽ factã in carne: vt sit hæc sententia, Christus ille Deus, æterna gloria ac maiestate præditus, sciebat quidem sibi ius fásq; esse nõ in humili carne apparere, sed cũ magnificentia Deo digna: verùm maluit sese demittere. Neq; est ꝙ nos offendat aoristus indicatiui ἡγήσατο, quum hunc modũ interdũ soleat Paulus etiã non expressa particula ἂν ita vsurpare, vt Rom. 9. 3, ηὐχόμην pro ηὐχόμην ἄν: & 1. Cor. 2. 8, εἰ ἔγνωσαν, pro, si cognouissent, vt idẽ rectissimè annotauit. Sed mihi tamẽ videtur propria huius tẽporis significatio seruari posse, vt hoc quoq; ad pristinã Christi gloriã pertineat, cuius ipse meminit Ioh. 17. 5, sitq; hæc sententia, Christus quum esset in æterna illa deitatis gloria cõstitutus, nõ ignorauit se in ea re (. i. ꝙ Deo Patri coæqualis esset) nullam iniuriam cuiquã facere, sed suo iure vti: nihilo minus tamẽ quasi iure suo cessit, quũ ipse se velut in nihilũ redigeret, forma serui accepta, &c. Hîc verò quærit Erasmus quid magni tribuat Christo Paulus, si, quum Deus esset natura, intellexit id non esse rapinæ. i. seipsum nouit. Respondeo, multa & maxima mysteria contineri in his verbis, & quæ ad Pauli scopum maximè pertineant. Nam primùm omnium explicat qua ratione dixerit, Christum antequã carnẽ assumeret, fuisse in Dei forma: ne quis hanc formã putaret non verè nec prorsus fuisse diuinam, sed vel cõmunicatione, vel gradu tantùm aliquo, vel ex certo initio, vt dixerũt impii Arriani, vel denique ambitione vsurpatã, ex qua fuerit Christus deturbatus. Ideo quum negat vllũ in ea re fuisse ἁρπαγμὸν quòd Deo par esset, omnem istis blasphemiis ansam præcidit. Nam par Deo esse sine rapina nullus possit, nisi sit ipse omnibus modis Deus. At cur Christum dicit hoc nõ ignorasse? Nempe vt intelligamus istam Christi summissionẽ à mera & spõtanea ipsius bonitate profectã: vt sit omnibus modis perfectũ obediẽtiæ, summissionis, charitatis exẽplar. *Parem esse cum Deo*, τὸ εἶναι ἶσα Θεῷ. Id est ἰσοθεῖν pro quo Tertull. dixit *Pariari*. Quid verò iam dubitamus quin formæ Dei appellatio expressa verã deitatem ὁμοούσιον declaret? Sed & paucis istis verbis iugulatur Sabellicus, qui personarũ distinctionem tollit, quũ in paritate necesse sit cõparationem ac proinde duas minimùm hypostases interuenire. Iugulatur etiam Arrius, qui Deum secundariũ imaginatur: quia par nõ est qui natura secundus est ab alio: quòd si non contentus hypostases distinxisse, etiam οὐσίαν separes, iam Deo parem esse, non erit infinitum & omnipotentem esse, quum plures infiniti & plures omnipotentes nullo modo possint existere. Itaque si hæc coniunxeris, plenam ac perfectam non ὁμοιουσίου, sed ὁμοουσίου descriptionem habebis.

7 *Sed ipse se*, ἀλλ' ἑαυτόν. Notandum pronomen ἑαυτόν, quo spontanea fuisse ista summissio iterum significatur.

Exinaniuit, ἐκένωσε. Id est, quasi ex OMNI seipsum ad NIHIL redegit. pro quo Tertull. aduersus Marcionem lib.5, habet Exhausit. Quæ enim est rei creatæ, imò verò animalis omnium miserrimi, ad ipsius opificis maiestatē proportio? Videtur autem mihi Paulus alludere ad verba Dan. 9.26, vbi dicitur Messias sic exinaniēdus vt ei nihil supersit, id est quasi in nihilum redigendus. Denique agit Paulus hoc loco interpretem Esa. 52. 13, & deinceps.

Forma serui accepta, μορφὴν δούλου λαβών. Non dicit, formam Dei missi in formam serui mutatā, aut Deum in hominem conuersum, aut Deum cum homine confusum: neque item dicit ad vnum Christum Deum accessisse alterum Christum hominem: sed eum ipsum qui Deus erat, formam serui assumpsisse. Quid autem formæ serui appellatione intelligatur quærit Erasmus: neque hoc referri putat ad ipsam naturam; sed ad vitiosam eius qualitatem, quam forma & specie tenus, non autem re vera assumpserit: vt qui fuerit omnis peccati expers. Hæc Erasmus, nēpe vt formæ Dei, id est Deo sub hominis specie quasi celato, (vt ipse interpretatus est) formam serui, id est vitiosam in speciem non reuera qualitatē carnis opponat. Sed præterquam quòd hac ratione eneruatur Pauli argumentū, & patefit etiam hæreticis aditus ad eludendam humanæ Christi carnis veritatem, quis illi concesserit μορφὴν de ea duntaxat specie dici quæ id esse videatur quod reipsa non sit? Deinde quis non videt, serui nomen imbecillam conditionem naturæ, nōn autem vitiosam qualitatem significare? Opponitur enim serui forma, Dei formæ. Quum verò seruitus significat corruptionem, non cum Deo, sed cū libertate confertur. Denique proferatur vel vnus locus ex omnibus sacris libris, in quo seruus absolutè dicatur de eo qui peccato seruiat. Sed de his satis à nobis dictū esto, nullo (ita me bene Deus amet) Erasmū de literis optimè meritum, & quidem mortuum, exagitandi studio, sed vt pro mea virili & ipse Dei veritatem asseram. Poscit autē omnino antithesis vt sicut forma Dei dicitur augusta illa Deitatis maiestas ac gloria quæ est ipsamet diuina natura: sic formam serui interpretamur, abiectam illam & imbecillam hominis naturam ac conditionem; tum in sese, si cum Dei excellentia comparetur, tum verò propter peccatum: quod etsi non assumpsit Dominus, sed aboleuit, tamen imbecillitatem ex eo fonte promanantē, vno excepto peccato, ipsámque adeo pœnā peccatorū nostrorum horrendam assumpsit: quod & ipse Apostolus postea explicat.

Similis hominibus factus, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος. Vul. & Eras. ad verbum, *In similitudine hominum factus*, siue *constitutus*. Cæterùm nequis cum hæreticis existimet ὁμοιώματος & σχήματος, id est Similitudinis & Figuræ nomine inanē & imaginariam similitudinem significari, quasi Dominus non veram carnem sed eius duntaxat simulacrum assumpserit: præterquam quòd ex aliis locis apertè conuincitur hic error, dico quum hæc nomina synonyma sint τῇ εἰκόνι, similem esse eorum vsum. Opponit autem Apostolus τὴν εἰκόνα τῇ σκιᾷ, id est *imaginem vmbræ*, Heb. 10.1. Sicut ergo non tantùm ficta cum veris, aut ficta cum fictis, sed etiam vera cum veris comparantur: ita dico his nominibus veram similitudinem & conformationem significari. nisi fortè putamus Adamum veros homines non genuisse, quum dicitur Gen. 5.3, genuisse בדמו תו בצלמו [*bidmutho chetsalmo*] id est κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ad similitudinem & ad imaginem suam, vt Græci vertunt: quum tamen ἰδέας nomē nemo nesciat à philosophis ad formas animo duntaxat conceptas sæpe accommodari: Mose tamē sic illis nominibus idcirco vso vt summam & substantiæ & qualitatum quasi ταυτότητα designaret. Quid verò? quum Christus dicitur Dei imago Coloss. 1. 15, quanuis nostri respectu sic nuncupetur, quis tamen hāc imaginē nisi prorsus impius à re ipsa separarit? Sic 1. Cor. 15.49, quum dicimur in hac vita gestare terreni hominis imaginem, rem ipsam significari nemo negarit nisi qui seipsum non nouit. Postremò (vt solidissimum argumentum adferam) istis vocabulis Similitudinis & Habitus tantum abest vt rem aliquam imaginariam significet Apostolus, vt contrà ad declarandam rei veritatem ea nomina vsurparit (vt paulo antè de Mose diximus) quod ad ipsam quidem serui hominis substantiam & naturam attinet, absq; corruptione tamen. Denique his ipsis externa ipsa species significatur; significans visum & spectatum fuisse Christū illum Deum æternum ab hominibus: vt ipsis etiam iudicibus oculis constiterit miserrimam illam nostram naturā ab eo fuisse assumptam. Considerandum enim est quos alloquatur Apostolus: eos videlicet qui de re ipsa minimè dubitabant. Itaq; hoc mysterium sic tractat vt quū ex hypothesi assumat verū id esse de quo dicit, graphicam eius descriptionem ad suum scopum accommodet. Finge autē hæc fuisse imaginaria, & omnē nostram fidem euerteris.

Καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.	8	Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediens vsque ad mortē; mortem autem crucis.	8	*Et habitu inuentus vt homo, humiliauit semetipsum, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.*
Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα·	9	Quapropter etiam Deus ipsum in summam extulit sublimitatem, ac donauit ei ¨ nomen quod est supra omne nomen:	9	*Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen:*
Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων·	10	Vt ad nomen Iesu omne ¨ genu *se* flectat cælestium ac terrestrium ¨ & subterraneorum:	10	*Vt in nomine Iesu omne genu flectatur cælestium & terrestrium & infernorum:*
Καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός.	11	Omnísque lingua confiteatur Dominū esse Iesum Christum, ¨ ad gloriam Dei Patris.	11	*Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus, in gloria est Dei Patris.*
Ὥστε, ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ἀ-	12	Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, nō vt in præsentia mea solùm, sed nunc multo magis in absentia mea,	12	*Itaque, charißimi mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mea tantùm, sed multo magis nunc in absentia mea;*

9 *Nomen*, ὄνομα. Id est dignitatem, & celebritatem nominis, sed cum re ipsa cōiunctam. Vide Ephes. 1.21. Quòd enim Osiander hoc refert ad ipsum nomē Iesu quod ipse cōfundit cū Iehoua, merum est insaniētis hominis deliriū.

10 *Et subterraneorum*, καὶ καταχθονίων. Nolim quidem hic ego subtiliter philosophari an dæmones hoc nomine significentur, quos alibi facit aeris principes. Sunt ista nobis abscondita: quanuis aliquid liceat in vtranque partem disserere ex iis quæ de tartaro, abysso, & tenebris commemorātur, vt 2. Pet. 2.4, & Iud. 6. Existimarim quidem ego simpliciter ista enumeratione Paulum voluisse exprimere quæcunque & supra mundum sunt & in mundo, Christi imperio subesse. Itaque flectere genu pro adorare, id est Deo subiici, dictum erit ἀνθρωποπαθῶς de iis etiam quæ rationis & sensus, vel etiam vtriusque sunt expertia. & alludere mihi videtur Paulus ad Psal. 97. 9. Purgatorium autē ignem qui ex hoc loco construunt, mirum quod iter suis pandant in cælum.

11 *Ad gloriam*, εἰς δόξαν. Hæc sanè vni Deo conueniūt, quum de vno Deo dicantur ab Esaia 45. 23. qui etiā iurat apud eundem 42.8, Ego Dominus, inquit, & hoc nomen meum: gloriam meam alteri non dabo. Ergo Christus qui & homo ad dextram Dei sedens, verus est Deus: neque quum hoc dicimus, detrahimus de Patris gloria, quum non possit nisi in Filio gratus honor illi tribui. Possumus tamen interpretari, εἰς δόξαν, *in gloria*, pro ἐν δόξῃ. Omnis autem lingua pro omni idiomate, id est pro quauis gente dictum est, Hebræorum more;

Græce		Beza		Vulgata
πουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.		cum timore ac tremore vestram ipsorum salutem confícite.		cum metu & tremore vestram salutem operamini.
Ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.	13	Deus enim is est qui efficit in vobis & vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* beneuolentia.	13	*Deus est enim qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.*
Πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν·	14	Omnia facite absque murmurationibus ac disceptationibus:	14	*Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus,*
Ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης· ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ,	15	‖Vt sitis irreprehensi & sinceri, Dei *inquam* filij inculpati in medio nationis prauæ ac peruersæ: inter quos *homines* splendetis vt luminaria in mũdo,	15	*Vt sitis sine querela, & simplices, Filij Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo:*
Λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα.	16	Sermonem vitæ prætendentia: vt gloriari possim in die Christi me non frustra cucurrisse, nec in vanum laborasse.	16	*Verbum vitæ continẽtes, ad gloriam meam in in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboraui.*
Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν.	17	Quinetiam si pro libamẽto offerar super hostia sacrificióque fidei vestræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.	17	*Sed etsi immolor supra sacrificium & obsequium fidei vestræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis.*

1.Pet.4.9
mat.5.14

12 *Cum timore ac tremore*, μετὰ φόβου καὶ τρόμου. Vide 1.Corinth.2.3. *Conficite*, κατεργάζεσθε. Sic Latini dicunt conficere negotium. At verò num à nostris operibus pendet salus nostra? Minimè id quidem, quum ne Abraham quidem in se habeat de quo glorietur apud Deum. Conficere tamen salutem dicitur qui in iustitiæ stadio currit. Quanuis enim gratis in vno Christo per fidem apprehẽso seruemur, tamen per viam iustitiæ ad salutem contendere no oportet: quum Filii Dei eius Spiritu ducantur, per quem sunt iustificati, vt in bonis operibus ambulent.

13 *Deus enim is est*, ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν. Bona igitur opera non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur: nisi fortè non est iustificatus qui Christum possidet.

Et vt velitis, καὶ τὸ θέλειν. Non sumus igitur stipites, sed bene volumus, non quòd voluntatis nostræ imbecillitatẽ adiuuerit, sed quòd voluntatem ex mala fecerit bonam, idque prorsus gratis. *Et vt efficiatis*, καὶ τὸ ἐνεργεῖν. Non dicit, Vt facultatem habeatis bene volendi & bene agendi si velitis: sed donum efficax & ad volendum & ad agendum, collatum esse dicit. Sciendum est igitur efficacem esse Dei gratiam illam quæ ad salutem requiritur. qua fit nimirum vt non modò possimus velle & facere, sed etiam reipsa velimus & faciamus pro gratiæ modulo. Itaque non potest consistere dogma illud primæ gratiæ vniuersalis, quasi Dominus omnibus aperiat oculos hactenus vt videre, aures hactenus vt audire possint, si velint. Nam præterea requiritur gratia vt possint velle: nisi liberum arbitrium velimus cum quibusdam statuere contra hunc Pauli locum. Hanc verò gratiam si omnibus concedi dixerint, vt videlicet possint velle, quo tandem iure separant Velle & Facere, quæ Paulus coniunxit, & vtraque ab eadem gratia dixit promanare? Nam (inquit Dominus Ioh. 6.45) quicunque audiuit, & didicit à Patre, venit ad me. Sed vnde hic error? Nempe quòd non putent alioqui absolui posse iustitiam Dei: quasi verò, etiamsi non accessérit altera rebellio, nobis condemnandis natiua illa corruptio non sufficiat. *Pro gratuita [sua] beneuolentia*, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Vulgata, *Pro bona voluntate*. Eras. *Pro bono animi proposito*. Hoc verò nonnulli ad ipsos Philippẽses referunt, in quo etiam lapsus est Syrus interpres. Nam sententia ipsa ostendit hoc ad Deum pertinere qui pro gratuita sua beneuolentia hoc largiatur hominibus vt & velint & agant quæ Dei sunt, quum hic sit Pauli scopus.

14 *Disceptationibus*, διαλογισμῶν. Vulgata, *hæsitationibus*, pro quo solet Paulus potius διάκρισιν dicere.

15 *Irreprehensi*, ἄμεμπτοι. Vide Luc.1.6. *Dei [inquam] Filij*, τέκνα Θεοῦ. Mutatio generis ostendit τέκνα non posse cum præcedentibus construi. Syrus interpres addit particulam ὡς, *tanquam*. *Splendetis*, φαίνεσθε. Vel, vt Erasmus, *Lucete*, imperandi modo.

16 *Sermonem vitæ prætẽdentia*, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Vulg. *Verbum vitæ continentes*. Eras. *Sermonem vitæ sustinentes*. id est in vertice impositum sustinentes: vt si candelabrũ in altum attollatur, candelã impositam sustinens. Ego verò primùm omnium puto ἐπέχοντες connectendum esse cum φωστῆρες: deinde ἐπέχειν pro sustinere nusquam legi, nisi quũ pro Impetum remorari & inhibere accipitur. Præterea nõ existimo præpositionem ἐπὶ hoc in loco significare In vel Super, sed Ad pro Versus, vt in Aduertere & Attendere: quod & ipsum Græcis dicitur ἐπέχειν, vt Act.3.5. Huic verò significationi respondet altera ex aduerso. nam sicut dicitur ἐπέχειν τινὶ tertio videlicet casu, qui oculos ad aliquid aduertit, & quasi in re aduersa defixos tenet: ita qui ex aduerso aliquid prætendit ac præbet, dicitur ἐπέχειν τι, quarto casu, vt nutrix τὸν μαστὸν ἐπέχειν, id est mammam prætendere & obuertere puero dicitur. cuius significationis exẽpla ex Budæo pete. Ita igitur hoc in loco Apostolus Philippenses dicit quasi faces mundo prælucere. Videtur enim à pharis sumpta translatio, vbi accensæ faces nauigãtibus in alto portum quasi prætendunt in quem appellãt. nempe quòd honesta sanctáque fidelium vita, quasi lux aliqua cæteris hominibus prælucens, ad Euangelii portum eos dirigat. Nam sermonem vitæ (id est viuificum) appellat Euangelium ab effectu. Syrus autem interpres vertit, *vt sitis illis loco salutis*, noua prorsus sententia. *In die Christi*, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Vide 2.Corinth.1.14. Vulgata & Erasmus, *In diem*. Ego verò malo εἰς ἡμέραν pro ἐν ἡμέρᾳ accipere.

17 *Pro libamento offerar*, σπένδομαι. Vulgata & Erasm. *Immolor*. Cæterùm τὸ σπένδειν actiua voce significat libare, quæ pars tantùm erat sacrificii. Hinc σπένδεσθαι pro fœdus sancire, quòd in fœderibus solerent eiusmodi cæremoniæ interuenire. neque sanè vsquam memini σπένδεσθαι in passiua significatione legere. Hic tamen poscit sententia vt passiuè accipiatur, & quidem pro libari, id est tanquam libamentum offerri. qua translatione Apostolus mortem suã prædicit, non qua reconcilientur Deo Philippẽses, sed qua confirmentur in fide. Vsitatum enim est Paulo victimæ nomine significare ipsos fideles Deo deuotos: & quicquid est in fidelibus, vel à fidelibus proficiscitur, Deo gratum, & eorum fidem, ac bona opera, sacrificiorum & oblationũ translatio nomine intelligere, vt Rom. 12.1, & 15.16, & infrà, 4.18, & 1.Pet.2.5. Perinde est igitur acsi diceret, sibi nihil posse iucundius accidere quàm si ipse morte sua sacrificium hoc Philippẽsium sanciret, in quo illi sese Deo per fidem quasi victimam offerrent: cuius sacrificii ipse λειτουργὸς, id est minister & veluti sacerdos fuerat, quum eos ad Dominum, vt gratas futuras victimas, per Euangelii prædicationem adduceret, vt testatur Rom.15.16. *Super hostia sacrificióque fidei vestræ*, ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πί-

στως ὑμῶν. Bene dicit Super hoſtia. nam præterquam quòd adolebatur victima, ſanguinis aſperſio ac etiam vini addebatur. Perinde eſt igitur acſi diceret Paulus, Ego vos Philippenſes ad Chriſtum adduxi, cui poſtulo vt vos tanquam hoſtiam viuam ſiſtatis: nec dubitem ego in hoc veſtro ſpirituali ſacrificio tanquam libaminis additamẽtum interuenire. Philippenſes igitur per fidem ſanctificatos tranſlatitiè appellat θυσίαν, id eſt, victimam: ſuum verò miniſterium λειτουργίαν, id eſt, ſacram operationem: mortem denique ſuam, σπονδὴν, id eſt, libamentum. Vides Chriſtianæ charitatis imaginem in Paulo elucentem? Hoc eſt verò Apoſtolum agere. *Et gratulor*, καὶ συγχαίρω. Ita ſignificat Paulus id ſibi iucundiſſimum fore, non tantùm ſua ſed etiam illorum cauſa, quorum fidei ſanciẽdæ ſanguinis ſui effuſionem ſperet vtilem fore, quando ita Domino viſum erit.

Graece		Beza		Vulgata	
Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι.	18	⁚Itidem autem & vos ⁚gaudete, & gratulamini mihi.	18	*Idipſum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi.*	
Ἐλπίζω δὲ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν.	19	Spero autem in Domino Ieſu, me‖Timotheũ breui miſſurum vobis, vt & ego ⁚ bono ſim animo, cognito ſtatu veſtro.	19	*Spero autem in Domino Ieſu, Timotheum me citò mittere ad vos, vt & ego bono animo ſim, cognitis quæ circa vos ſunt.*	Act.16.1
Οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει.	20	Neminem enim habeo ⁚pari animo præditum, qui germanè res veſtras curaturus ſit.	20	*Neminem enim habeo tam vnanimem qui ſincera affectione pro vobis ſolicitus ſit.*	
Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.	21	‖Nam ⁚omnes quæ ſua ipſorum ſunt quærunt, non quæ Chriſti Ieſu.	21	*Omnes enim quæ ſua ſunt quærunt, nõ quæ ſunt Ieſu Chriſti.*	1.Cor.10,24
Τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον.	22	Probationẽ autem eius noſtis, quòd *videlicet* tanquã cum patre filius, mecum ſeruierit *Deo* ⁚in Euangelio.	22	*Experimentum autem eius cognoſcite, quia ſicut patri filius, mecum ſeruiuit in Euangelium.*	
Τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς.	23	Hunc igitur ſpero me miſſurum ⁚ſimulatque videro rerum mearum ſtatum.	23	*Hunc igitur ſpero me mittere ad vos mox vt videro quæ circa me ſunt.*	
Πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς.	24	⁚Cõfido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.	24	*Confido autem in Domino quoniam & ipſe veniam ad vos citò.*	
Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς.	25	Sed ⁚neceſſarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam ac commilitonem meum, veſtrum autem ⁚legatum, quíque mihi ſubminiſtrauit quibus mihi opus erat, ad vos mittere.	25	*Neceſſarium autem exiſtimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorem & commilitonem meum, veſtrum autem Apoſtolum, & miniſtrum neceſſitatis meæ, mittere ad vos.*	

18 *Itidem autem*, τὸ δ' αὐτό. Sub. κατὰ, vt idem declaret atque ὡσαύτως. Vulgata, *Id ipſum*. Eraſmus, *Ob id ipſum*.

Gaudete, χαίρετε. Eraſmus, *Gaudetis*: quòd merito exiſtimat doctiſſimus interpres prorſus eſſe alienum. Idem error admiſſus eſt infrà, verſiculo 22, à Vetere interprete, vbi γινώσκετε cõuertit cognoſcite, pro cognoſcitis. Poſtulat enim Paulus ſimilem συμπάθειαν à Philippenſibus, eos veluti præparans, tum ad fortiter ferendam ipſius mortem: nempe vt ſicut paratus erat hilari animo mortem ſubire, ita viciſſim gauderent ſancitam ipſius morte doctrinam quam illis annuntiarat.

19 *Bono ſim animo*, εὐψυχῶ. Id eſt in alacritate animi confirmer. Eraſ. *Læto ſim animo*. Nam, inquit bono eſſe animo dicuntur Latinis pro eo quod Grecis eſt θαῤῥεῖν. Atqui Plato κακοψυχίαν, i. degenerem animum, opponit τῇ εὐψυχίᾳ: & τὸ εὔψυχον Græci vocant animi præſentiã & generoſitatem: ex quo liquet εὐψυχεῖν & θαῤῥεῖν, aut nihil aut certè non multum differre.

20 *Pari animo præditum*, ἰσόψυχον. Eraſmus, *Pari mecum animo præditum*. Ego potius putarim alios cum Timotheo comparari. Vulgata, *Tam vnanimem*. Syrus interpres, *Qui ſit vt anima mea*, id eſt, quem haud ſecus quàm meipſum diligam. quæ interpretatio non videtur conuenire Apoſtoli ſcopo.

21 *Omnes*, οἱ πάντες. Tribuit omnibus quod paſſim erat vulgare: & redundare videtur articulus.

22 *In Euangelio*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Euangelium vocat ipſam doctrinæ Euangelicæ prædicationem, vt alibi ſæpe. Probationem autem paſſiuè vocat experimentum quo fides Timothei fuerat approbata.

23 *Simulatque*, ἐξαυτῆς. Coniungenda hæc ſunt cum ὡς, vt ſignificetur ſe nulla prorſus mora interpoſita, ſimulatque rebus ſuis proſpectum fuerit, Timotheum eſſe miſſurum. Vulg. & Eraſ. *Mox*. Vide Mar. 6.25. vbi ἐξαυτῆς interpretatus ſum, *Iam nunc*. 24 *Confido*, πέποιθα. Nũ verò vt de re penitus certa? nequaquam profectò, vt apparet ex verſ. 17. Nec tamen temere id ſibi perſuadebat Paulus: (fateor enim verbum πέποιθα expreſſius aliquid ſignificare quàm οἶμαι vel ἐλπίζω, atque adeo quum de promiſſionibus Dei agitur, certiſſimam perſuaſionem & ſpem quæ falli non poteſt ſignificare) ſed ex præſenti rerum ſuarum ſtatu optimam ſpem ſuæ liberationis conceperat. Idcirco addit ἐν Κυρίῳ, *In Domino*, id eſt ſi Deo ſic videbitur. Huiuſmodi enim omnia ſingularia de quibus neque vniuerſalem promiſſionem in Dei verbo, neque particularem reuelationem Apoſtolus habebat (nam id certè non reticuiſſet) ſic demũ ſperauit Apoſtolus vt ſperari poſſunt: nec ſit mihi quidem veriſimile Apoſtolum ex hac captiuitate liberatum in Aſiam reuertiſſe, atque adeo in Hiſpania quoque Euangelium prædicaſſe, quod veterum nonnulli abſque idoneo teſtimonio affirmarunt: quod tamen in medio relinquo.

25 *Neceſſarium*, ἀναγκαῖον. Eraſmus, *Operæpretium*: multo minus expreſſé. *Legatum*, ἀπόστολον. Vulgata, & Eraſmus, *Apoſtolum*, quod non damno. Cur tamen legatum malim quàm Apoſtolum dicere, id cauſæ eſt quòd id mox videatur explicare, quum hunc vocat λειτουργὸν τῆς χρείας μου, id eſt Romam miſſum vt ad ipſum Paulum deferret quibus ipſi opus erat. Sic enim hoc malo interpretari quàm miniſtrum neceſſitatis meæ, cum Vetere interprete: aut, *Qui mihi ſubminiſtrat in neceſſitate mea*, cum Eraſmo. χρείαν enim vocat non ipſam neceſſitatem, ſed quibus egebat in ea neceſſitate conſtitutus. Caſtellio conuertit, *Apoſtolum, & muneris mei vicarium*, quaſi abſente Paulo fuerit Epaphroditus Philippenſium Apoſtolus. Id verò quàm rectè, ipſe viderit.

26 Ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς· καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε.

27 Καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ· ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠλέησεν· οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμὲ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ.

28 Σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτὸν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν, χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ.

29 Προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν Κυρίῳ μετὰ πάσης χαρᾶς· καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε.

30 Ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.

Κεφάλαιον γ.

1 ΤΟ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές.

2 Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν.

3 Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομὴ, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες·

4 Καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκὶ, ἐγὼ μᾶλλον,

---

26 Quoniam expetebat ¨omnes vos: & ¨grauissimè angebatur propterea quòd audissetis eum ægrotasse.

27 Et certè ægrotauit proximè mortẽ: sed De' misertus est ei': nec eius solùm, sed & mei, ne dolorem haberẽ super dolorẽ.

28 *Eo* studiosius itaq. ipsum misi, vt eo ¨rursus viso, gaudeatis, & ego eo minus doleam.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

30 Nam ¨propter opus Christi accessit ad mortẽ vsque, ¨nõ habita vitæ ratione, vt suppleret ¨defectũ vestri erga me officii.

CAP. III.

1 QVod superest, fratres mei, gaudete in Domino. ¨Eadem scribere vobis, me quidẽ haud piget, vobis autem tutum est.

2 Cauete canes, cauete malos operarios, cauete ¨concisionẽ.

3 Nos enim sumus ¨circuncisio, ¨qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, nec confidimus ¨in carne:

4 Quanquã ego habeo ¨de quo confidam etiam in carne. Si quisquam alius videtur fiduciam habere in carne, ego ¨maximè *habeo*,

---

26 Quoniam quidẽ omnes vos desiderabat: & mæstus erat, propterea quod audieratis illum infirmatum.

27 Nam & infirmatus est vsque ad mortem: sed Deus misertus est eius, nõ solum autem eius, verum etiam & mei, ne tristitiã super tristitiam haberem.

28 Festinantius ergo misi illum, vt viso eo, iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim.

29 Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino: & eiusmodi cum honore habetote.

30 Quoniam propter opus Christi, vsque ad mortem accessit: tradens animam suam, vt impleret id quod ex vobis deerat erga meũ obsequiũ.

CAP. III.

1 DE cætero, fratres mei, gaudete in Domino. Eadẽ vobis scribere mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium.

2 Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.

3 Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes:

4 Quanquã ego habeam confidentiam in carne. Siquis alius videtur confidere in carne, ego magis,

---

26 *Omnes vos*, πάντας ὑμᾶς. Claromontanus codex vt & alii tres manuscripti, assentiente quoque Syro interprete, addunt ἰδεῖν, *videre*. *Grauißimè angebatur*, ἀδημονῶν. Vulg. *Mæstus erat*: non satis expressé. Nam, vt rectè annotat Eras. ἀδημονεῖν est penè exanimari & deficere præ dolore. Itaque ne ipse quidem satis expressè conuertit, *Erat anxius animi*. Ambrosius, *Et impatienter solicitus erat*. Vide Matth. 26.27.

28 *Rursus*, πάλιν. Hoc malim coniungere cum ἰδόντες quàm cum χαρῆτε: vt sit hic sensus, Vt quum primùm eum reuersum videritis, quem vos nunquam visuros putabatis, lætemini.

30 *Propter opus Christi*, διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Opus Christi vocat officium velut ipsi Christo in persona Pauli vincto & egenti præstitũ, vt explicat infrà, 4.18. *Non habita ratione vitæ*, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. Sic omnino eleganter conuertit Erasmus hunc locum. Nam παραβουλεύεσθαι significat perperam consulere, vti faciunt qui se in apertum vitæ periculum coniiciunt: sed id tamen facere in loco pro Christo, non est stultitiæ aut imprudentiæ, sed verè cælestis sapientiæ, quam in Epaphrodito cõmendat Apostolus. Vulg. *Tradens animam suam*. Syrus eleganter interpretatur Spernere animam suam. *Defectum vestri erga me officij*, τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρὸς ἐμὲ λειτουργίας. Hoc dicit Paulus, vel quòd serius misissent eleemosynas, (quanuis nulla ipsorum culpa, vt testatur infrà, 4.10) vel quòd aliis procul absentibus Epaphroditus suppleuisset eorum præsentiam. Vulgata, *Id quod ex vobis deerat erga meum obsequium*: ita obscurè vt nemo intelligat. Erasmus, *Vt suppleret id quod in vestro erga me officio fuit diminutum*: non multo magis perspicué. Nam quod legit πληρώσητε, impleretis, nescio vnde tandem hauserit. Mirum est autem quàm procul Ambrosius in hunc locum aberrarit à scopo.

IN CAPVT III.

1 *Eadem*, τὰ αὐτά. Eadem illa videlicet quæ sæpe ex me audistis. *Tutum*, ἀσφαλές. Erasmus addit articulum, sed repugnantibus veteribus libris. Syrus interpres diuersam prorsus scripturam hoc loco sequutus est, quam coniicere nequeo.

2 *Concisionem*, κατατομήν. Σαρκασμὸς, allusione ad circuncisionis nomen facta, de qua illi gloriabantur, quum nihil aliud quàm Ecclesiam conscinderent ac lacerarent. Βλέπετε verò, id est videte, posuit pro φυλάσσεσθε, id est cauete, vt diximus Mar. 12.38.

3 *Circuncisio*, ἡ περιτομή. Id est verè circuncisi, corde videlicet: non isti, qui in externa iam abolita circuncisione adhuc hærent. *Qui Spiritu seruimus Deo*, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες. Syrus interpres apertius etiam legit hoc loco οἱ τῷ Θεῷ λατρεύοντες ἐν πνεύματι, *Qui Deo seruimus in spiritu*. Augustinus verò lib. de Trinit. 1. capite sexto, aliam scripturam sequitur, à nobis etiam repertam in quinque manuscriptis codicibus, nempe οἱ πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, *Qui Spiritui Dei seruimus*, testatus tum in Græcis penè omnibus, tum in plerisque Latinis exemplaribus ita hæc legi. & Ambrosio quoq. placet hæc lectio. Mihi verò alioqui de Spiritu sancto ὁμοουσίῳ minimè ambigenti, altera lectio & explicatio germana videtur. Nec enim hîc disputat Paulus de Spiritu adorando, sed de ipso veri Dei spirituali cultu, de quo differit ipse Christus Iohann. 4.23, quem opponit Carnali siue externo & Ceremoniali iam abrogato. *In carne*, ἐν σαρκί. Id est in rebus externis, neque ad animum ipsum pertinentibus. Æstimat enim circuncisionem per se & vt iam abolitam. Carni verò opponit Spiritum, id est spiritualem Dei cultum: nihilque hoc mihi quidẽ videtur ad probandam Spiritus sancti Deitatem pertinere.

4 *De quo confidam*, πεποίθησιν. Vulg. *Confidentiam*, id est confidentiæ argumentum, vt est etiam mox accipiendum verbum πεποιθέναι. Nam reuera in his non confidebat Apostolus, sed in vno Christo. *Maximè*, μᾶλλον. Id est μάλιστα. Vulg. & Eras. *Magis*.

Graece		Beza		Vulgata
Περιτομὴ ὀκταήμερος, ἐκ γένους Ἰσραὴλ, φυλῆς Βενιαμὶν, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος·	5	⁚Circuncisus octauo die, ⁚ex gente Israelis, tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, ⁚religio ne Pharisæus:	5	Circuncisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum Legem Pharisæus:
Κατὰ ζῆλον, διώκων τὴν ἐκκλησίαν· κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ, γενόμενος ἄμεμπτος·	6	⁚Quod ad zelum *attinet*, persequens Ecclesiam: quod ad iustitiam quæ est in Lege, irreprehensus.	6	Secundum æmulationem, persequens Ecclesiã Dei: secundum iustitiam quæ in Lege est, conuersans sine querela.
Ἀλλ' ἅτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν.	7	Sed quæ mihi erant ⁚ lucra, ea duxi propter Christum dãnum *esse*.	7	Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta.
Ἀλλὰ μενοῦνγε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι, διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου· δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω,	8	⁚Quinetiã certè ⁚duco omnia damnum esse propter eminentiã cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem ⁚omnibus istis meipsum multaui, *eáque* duco ⁚pro stercoribus, vt Christum ⁚lucrifaciam,	8	Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt stercora, vt Christum lucrifaciam,
Καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ, τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει·	9	⁚Et comperiar in eo, ⁚nõ habens meã iustitiam, *nempe*, quæ est ex Lege, sed eam quæ per fidẽ est Christi, *id est* iustitiam *quæ est* ex Deo per fidem:	9	Vt & inueniar in illo, non habens meam iustitiã quæ ex Lege est, sed illam quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est iustitia in fide:
Τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ·	10	Vt cognoscam eum, & ⁚vim resurrectionis ipsius, & communionem perpessionum ipsius, dum cõformis fio ipsius morti:	10	Ad cognoscendum illum, & virtutem resurrectionis eius, & societatem passionis illius, configuratus morti eius:
Εἴπως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν.	11	⁚*Experiens* ecquo modo perueniam ⁚ ad resurrectionem ⁚mortuorum.	11	Siquo modo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.
Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.	12	⁚Nedũ vt iam *metam* apprehenderim, aut iam perfectus sim: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, ⁚cuius etiam rei causa apprehensus sum à Christo Iesu.	12	Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu.

2. Cor 11. 22
act.13.6

5 *Circuncisus*, περιτομή. Ad verbum, circuncisio, pro circunciso. quam metonymiam rarò inuenias in aliquo singulari vsurpatam. *Ex gente Israelis*, ἐκ γένους Ἰσραήλ. Id est genere Israelita, non autẽ proselytus. *Religione*, κατὰ νόμον. Vulg. *Secundum Legem*. Eras. *Iuxta Legem*. νόμον autem, i. תורה [*thorah*] vocat præscriptum religionis institutum, vt si ordinem vel regulam Francisci dicam. Potest enim deduci תורה [*thorah*,] vel à תור [*thor*,] i. ordinauit, vel à ירה [*iarah*,] id est docuit. Erat autem in summo pretio secta Pharisæorum, vt Act.26.5.

6 *Quod ad zelum attinet*, κατὰ ζῆλον. Vulg. *Secundum æmulationem*. Eras. *Iuxta studium*, barbarè & obscurè.

7 *Lucra*, κέρδη. Id est, quæ pro lucro habebam. Loquitur enim per concessionem, & lucrum vocat id quod sibi ad obtinendam salutem prodesse quum adhuc Pharisæus esset, opinabatur, id videlicet quod hodie Semipelagiani nostri Meritum vocant. Contrà verò ζημίαν id sibi esse Christianus factus pronuntiat, id est à se pro eo haberi quod non modo non prosit, sed etiam plurimum noceat. quoniam nihil magis officit gratuitæ obtinendæ in Christo iustitiæ, quàm suarum meritorum siue suæ ipsius iustitiæ opinio.

8 *Quinetiam*, ἀλλὰ μενοῦνγε. Vulg. *Veruntamen*, non rectè. *Duco*, ἡγοῦμαι. Notandum præsens tempus. Sic enim crescit oratio, vt iã Apostolus quod ad iustificationẽ coram Deo attinet, omnia opera excludat, tum præcedentia, tum etiam consequentia fidem. *Omnibus istis meipsum multaui*, τὰ πάντα ἐζημιώθην. Vulg. *Omnia detrimentum feci*. Eras. *Omnia pro damnis duxi*. Respondet autem (opinor) verbũ ζημιοῦσθαι verbo Rabinis vsitato נזק [*nazak*.] *Pro stercoribus*, σκύβαλα. Sic vocãt Græci duriora stercora, & quæ difficilius egerũtur. Alii σκύβαλα interpretãtur quæ canibus obiici soleant. qđ non malè conuenit cũ eo quod suprà canes istos pseudapostolos vocarat. Denique vsurpauit Apostolus vocabulum quo nihil potuit contemptius significari, ac etiam dignius quod nõ modò omnes aspernentur, sed quod etiã longissimè à se reiiciant, & alludere mihi videtur Apostolus ad locum Malach.2.3. vbi voce פרש [*pheresch*] vtitur propheta, quæ excrementum significat. *Lucrifaciam*, κερδήσω. Id est, vt illorum loco Christum nactus, planè fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiserim.

9 *Et comperiar in eo*, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ. Inueniri in Christo, tacitam habet relationem ad Dei iudicium. Is enim in amando vnum suum Christum cõtemplatur in quo acquiescat. Itaque quos comperit in Christo esse (id est, Christo per fidẽ insitos) in iis nullam inuenit cõdemnationem: quia iustitia qualem ipse requirit à nobis, id est perfecta ac cumulata, exornatos nos inuenit, nimirum Christi iustitia per fidem nobis imputata. At contrà non possunt nõ condemnari quicunque in Christo nõ inueniuntur, quum non possint aliam quàm suam iustitiam proferre. Ea verò nulla est, sed iustitiæ duntaxat simulacrũ, vt ostendit Apostolus Galat.3.10.11 & 12. *Nõ habens*, μὴ ἔχων. exponit quid sit inueniri in Christo, de quo modò diximus. Nam post αὐτῷ diastolen omnino reponendam puto, vt μὴ ἔχων non simpliciter ponatur pro μὴ ἔχειν, quasi ex iis qui in Christo inueniuntur, alii iustitiam suam habeant, alii verò non item: sed pro explanatione superioris dicti accipiatur. Verbum autem εὑρεθῶ nullo modo ex Græcæ quidem linguæ vsu, potest actiuè intelligi.

10 *Vim resurrectionis ipsius*, τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Vide Rom.6.5. Verbum autem γινώσκειν accipitur pro re ipsa sentire ac experiri. 11 [*Experiens*] *ecquo modo*, εἴπως. Vulg. & Eras. *Si quo modo*. Est autẽ præcisum hoc dicẽdi genus: de quo diximus Rõ.11.14. Et præterea notandũ particulã εἰ & hoc loco & paulo post nõ significare dubitationem, sed rei difficultatẽ quæ desideriũ acuat. Sic apud Heb. vsurpatur particul. אולי [*vlai*.] *Ad resurrectionẽ mortuorũ*, εἰς τὴν ἀνάστασιν νεκρῶν. i. ad vitã immortalẽ, quæ resurrectionẽ sanctorũ cõsequetur. Nã alioqui etiã infideles resurgẽt, sed in ꝑpetuas pœnas, quæ vocantur mors æterna. *Mortuorũ*, τῶν νεκρῶν. Syrus & Vet. Latinus interpr. legerũt τὴν ἐκ νεκρῶν, ex mortuis. vt habet etiã Claromontanus cod.

12 *Nedum vt [metam] iam apprehenderim*, οὐχ ὅτι ἤδη κατέλαβον. Sic vertendæ ſunt iſtæ particulæ οὐχ ὅτι hoc in loco. Vulgata & Eraſ. *Non quòd*, &c. Metam autem apprehendere (fuit enim aliquid ſubaudiendum quod cum verbo λαμβάνειν conſtruatur) non declarat vitam æternam poſſidere, quoniam quin eò nondum perueniſſet Apoſtolus, ne dubitari quidem potuit: ſed curſus ipſius confectionem ſignificat, vt ſuperſit tantum præmii receptio. acſi diceret Apoſtolus, ſeſe quantumuis diu multúmque in decurrendo ſuo ſtadio laboraſſet, minimè tamen exiſtimare ſibi, quaſi decurſo penitus ſuo ſtadio, coronã duntaxat ſupereſſe: ſed ſe potius quo propius ad metam accedit, in ipſo adhuc curſu verſantem, non quid egiſſet ſed quid agendum ſupereſſet conſiderare, & eò maiore niſu ad ſcopum cõtendere. Videbat enim ita res ſuas tunc eſſe Romę diſpoſitas, vt ſpẽ etiã liberationis conciperet: & videtur aliquod omnino non paruum temporis ſpatium inter huius epiſtolæ ſcriptionem & Pauli mortem interceſſiſſe. Imminente autem ipſi morte contrario prorſus ſermone vtitur 2. Tim. 3. 7. *Cuius rei cauſa*, ἐφ᾽ ᾧ. Id eſt οὗ ἕνεκα, vt Matth. 26. 50. & infrà, 5. 9. Vetus interpres, *In quo*. Eraſmus, *Quatenus*, id eſt καθ᾽ ὅσον. Ac certum quidem eſt nos non currere niſi quatenus nos apprehendit Chriſtus, vt extra viam currentes, in viam deducat, & omnes ad currendum vires gratuitò largiatur.

Ἀδελφοί, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι.	13	Fratres, ego meipſum non arbitror *metam* apprehendiſſe.	13	*Fratres, ego me non arbitror comprehendiſſe.*
Ἓν δέ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	14	⁚Vnum autem *ago*: ea quidẽ quæ à tergo ſunt obliuiſcens, ⁚ad ea verò quæ à fronte ſunt ⁚contendens, ſcopum verſus ⁚feror, ad palmam ſupernæ vocationis Dei, in Chriſto Ieſu.	14	*Vnum autem, quæ quidem retro ſunt obliuiſcẽs, ad ea vero quæ ſunt priora extendens meipſum, ad deſtinatum perſequor ad brauium ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Ieſu.*
Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει.	15	Quotquot itaque ⁚perfecti ſumus, ⁚hoc ſentiamus: quòd ſi quid aliter ſentitis, hoc quoq. vobis Deus ⁚reteget.	15	*Quicunque ergo perfecti ſumus, hoc ſentiamus: & ſiquid aliter ſapitis, & hoc vobis Deus reuelauit.*
Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν·	16	Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadẽ incedamus regula, ⁚& *itidem* ſimus affecti:	16	*Veruntamen ad quod peruenimus, vt idem ſapiamus, in eadem permaneamus regula:*
Συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς.	17	Eſtote ſimul imitatores mei fratres, & eos conſiderate qui ⁚ita incedunt ſicut habetis nos pro exemplari.	17	*Imitatores mei eſtote, fratres, & obſeruate eos qui ita ambulant ſicut habetis formam nos.*
Πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ· (Rom. 16. 17)	18	Multi enim ⁚incedunt ⁚quos ſæpe dixi vobis, nunc autem & flens dico, ‖ hoſtes *eſſe* crucis Chriſti:	18	*Multi enim ambulant, quos ſæpe dicebam vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Chriſti:*
Ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες.	19	Quorum ⁚finis *eſt* exitium: quorum deus *eſt* vẽter, & ⁚gloria cum confuſione ipſorum, qui terreſtria curant.	19	*Quorũ finis interitus: quorum deus, venter eſt, & gloria in confuſione ipſorum, qui terrena ſapiunt.*

14 *Vnum autẽ [ago,]* ἓν δέ. Sic vtcunque expreſſa eſt ſententia: ſed tamen in Græco ſermone puto ſubaudiri ἐστὶν vt plena ſit oratio, Vnum autem eſt: ſicut in vernaculo ſermone dicimus *Il y a vn poinct*: ſequentia autem participia cum ſequente verbo διώκω coniungenda ſunt. Syrus interpres ſubaudire maluit aut etiam adiectum legit verbũ οἶδα, noui, & poſtea καὶ κατὰ σκοπὸν διώκω. *Ad ea verò quæ à fronte ſunt*, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν. Vulgata, *Ad ea verò quæ ſunt priora*: ita obſcurè vt nemo intelligat. *Contendens*, ἐπεκτεινόμενος. Vulg. ad verbum, *Extendens meipſum*. Eraſmus, *Enitens*. Pergit autẽ in tranſlatione à curſoribus ſumpta, qui ſiquando ſummo & quaſi iam vltimo impetu nitantur, prono & quaſi præcipiti corpore feruntur ad ſcopum. *Feror*, διώκω. Vulg. *Perſequor*. Eraſ. *Inſequor*. Ego puto abſolutè poſitum nõ aliud declarare quàm curro. Et κατὰ σκοπὸν non ſatis Latinè Vetus interpres conuertit *Ad deſtinatum*: Eraſmus verò multo peius, *Iuxta præfixum ſignum*.

15 *Perfecti*, τέλειοι. Atqui dixerat ſe nondum perfectum. Ergo verum eſt quod ait Clemens libro Pędagogi primo, ſe nonnullos admirari qui ſibi Apoſtolo ſapientiores videantur, quum is de ſe teſtetur ſe nondum eſſe perfectum. Perfectos autem hîc vocat perficiendos, veram nimirum viam ingreſſos & aliquouſque iam progreſſos, quos videlicet rudibus opponit. *Hoc ſentiamus*, τοῦτο φρονῶμεν, ſiue, ita ſimus affecti, id eſt non quantum viæ iam confecerimus, ſed quid nobis ad metam ſuperſit cogitemus, ne quid nos totis viribus currentes remoretur. Et ita quidẽ in Græcis & Latinis codicibus legitur. Sed omnino exiſtimo Paulum potius ſcripſiſſe τὸ αὐτὸ φρονῶμεν, Idem ſentiamus, iiſdem ſimus & ſententiis & animis concordes. Sic enim poſcere videtur huius loci ſententia, & alioqui non ſtabit antitheſis τῷ ἑτέρως φρονεῖν, quod ad aſſenſionem in doctrina (quo malo præcipuè impeditur Eccleſiarum progreſſio) referẽdum eſſe liquet ex verbo ἀποκαλύψει, Reteget: hortante videlicet Apoſtolo, tum hoc loco tum alibi ſæpe, vt alii alios, etiam pro humani iudicii imbecillitate in nonnullis diſſentientes, tolerent Chriſtiana charitate, tantiſper dum imperitiores erudiantur. *Reteget*, ἀποκαλύψει. In Vulgata editione perperam legitur *Reuelauit*.

16 *[Et] itidem ſimus affecti*, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vetus interpres hoc membrum priori præpoſuit. Eraſmus legit quidem eodẽ ordine, ſed ſubaudito ἕνεκα. vertit enim, *Vt ſimus concordes*. Id verò mihi neceſſarium non videtur quũ in priore membro στοιχεῖν manifeſtè ponatur pro στοιχείτω, nec ſit nouum in bimẽbri quoque oratione, ex Hebræorum idiotiſmo, quem ſæpiſſime obſeruauimus, copulam ſupplere, quam etiam Syrus interpes expreſſit.

17 *Ita*, οὕτω. In Claromontano & alio codice legitur ὄντως, id eſt verè & ſinceré.

18 *Incedunt*, περιπατοῦσι. Syrus interpres legit ἑτέρως περιπατοῦσι, aliter incedunt. quam ſcripturam maximè probarim. *Quos*, οὓς. Eraſmus, *De quibus*. Ideo coactus eſt vertere τοὺς ἐχθροὺς, inimici, quum optimè omnia conueniant ſi εἰσί ſubaudias. Nec obſtat articulus, cuius ea vis eſt vt ſignificet Apoſtolus iſtos præ cæteris eſſe Chriſti hoſtes.

19 *Finis*, τὸ τέλος. i. merces. ſicut apud Hebræos עקב [*Hekeb*] accipitur pro mercede quæ opus ſequitur. *Gloria*, ἡ δόξα. Gloria videlicet quam captant ab hominibus: quæ tamen in ipſorum maximam infamiam redundabit. Niſi malimus, ſeruata præpoſitione ἐν, dicere iſtos in ſua ipſorum infamia ſibi mirè placuiſſe, nempe in circunciſione. quod tamen eſt longius petitum.

Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.

Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.

Κεφάλαιον δ.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτω στήκετε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητοί.

Εὐοδίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ.

Καὶ ἐρωτῶ καὶ σε σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς.

Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.

Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ Κύριος ἐγγύς.

Μηδὲν μεριμνᾶτε· ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.

20 ⁚Nos enim vt municipes cælorum nos gerimus: ⁚ vnde etiam Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum.

21 ‖Qui transformabit ⁚corpus nostrum humile, vt conforme fiat corpori suo glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subiicere sibi omnia.

CAP. IIII.

1 Itaque, fratres mei chari & ⁚exoptati, gaudium & ⁚corona mea, ita state in Domino, dilecti.

2 Euodian precor & Syntychen precor vt sint itidem affecti ⁚in Domino.

3 Et rogo te quoque, ⁚socie germane, opitulare ipsis, vt quæ in Euangelio vnà mecum certarunt, vnà cum Clemente quoque & reliquis adiutoribus meis, quorũ nomina sunt ‖ ⁚in libro vitæ.

4 ⁚Gaudete in Domino sẽper: rursum inquam, gaudete.

5 ⁚Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.

6 De nulla re soliciti estote: sed ⁚ omni in re precibus & supplicatione ⁚ cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

20 *Nostra autem conuersatio in cælis est: vnde etiã Saluatorem expectamus Dominum Iesum Christum.*

21 *Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundum operationem qua etiam possit subiicere sibi omnia.*

1. Cor. 1. 3 tit. 2. 12

CAP. IIII.

1 *Itaque, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium & corona mea, sic state in Domino charissimi.*

2 *Euodian rogo & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino.*

3 *Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecũ laborauerunt in Euãgelio, cũ Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ.*

Apoc. 3. 5 & 10. 8, & 21. 27.

4 *Gaudete in Domino semper: iterum dico, gaudete.*

5 *Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.*

6 *Nihil soliciti sitis: sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.*

---

20 *Nos enim*, ἡμῶν γάρ. Vulgata, *Nostra autem conuersatio in cælis est.* Ego verò vt vim nominis Græci explicarem, periphrasin quæsiui. Est enim regnum cælorum, ciuitatis instar, cuius municipali iure omnes sancti reguntur. vnde etiam factũ vt Hieronymus in epitaphio Nepotiani, municipatum verterit. Syrus interp. nimiũ generaliter vertit פולחנן [*pulechanan*] id est opus nostrum, vt si Gallicè dicas, *nostre besongne.* éstque hoc regimen prorsus cęleste ac spirituale, non autem in externis & terrestribus institutis positum. *Vnde* ἐξ οὗ. Sub. τόπου, inquit Erasmus. Ego malo οὐρανοῦ supplere. Sic Homerus Iliad. γ, Ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅ, τις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed & causam huic formulæ dicendi præbuit idiotismus Hebræorum qui שמים [*schamaijm*] nunquam nisi duali numero dicunt, quem Grçci singulari potius οὐρανὸν vocant.

21 *Corpus nostrum humile*, τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Vulgata ad veebum, *Corpus humilitatis nostræ*, ex Hebraismo, quem sępissimè iam annotauimus. Sic Corpus claritatis suę conuertit ad verbum, pro Corpus suum gloriosum.

IN CAPVT III.

1 *Exoptati*, ἐπιπόθητοι. Hebræi נחמדים [*nechmadim*] Virg. *Nec dulces natos, exoptatúmque parentem.* *Corona*, στέφανος. Id est meum decus. Subauditur autem aliquid post οὕτω, vt plena sit oratio, State in Domino, ita vt dixi.

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est ea concordia cuius vinculum sit Dominus. vel, παρακαλῶ ἐν Κυρίῳ, obtestor per Dominum.

3 *Socie germane*, σύζυγε γνήσιε. Aliquem proculdubio cõpellat quem sibi in opere Domini coniunctissimum erat expertus, quem Hebraicè dicas חבר [*chaber.*] neque nos par est, quis fuerit, curiosius inuestigare, nullo cum fructu. Sed quòd nonnulli colligunt ex hoc loco, Paulum hoc tempore vxorẽ habuisse, ad quam hoc pertineat, nimium est infirmum, quum 1. Cor. 7. 8, iis sese manifestè adiungat qui vxorem non haberent: nec (vt rectè obseruauit doctissimus interpres) vlla vel leuissima sit coniectura, ab eo tempore de vxore ducenda cogitasse, quam Philippis reliquerit. σύζυγον quidem apertè vsurpat Aristophanes in Pluto pro eiusdem consilii socio ac participe, in his versiculis, Ἄπειμι. γινώσκω γὰρ ἠπίων ἂν πολὺ Ὑμῶν, ἐὰν δὲ σύζυγον λάβω τινὰ Καὶ σύνεινον, τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον θεὸν Ἐγὼ ποιήσω τήμερον δοῦναι δίκην. Sed & apud Nonnum Christus sese vocat Patris σύζυγον. Quod si magis placuerit propria huius vocis significatione seruata, Coniugem interpretari, poterit hoc commodè intelligi de quopiam vel Euodiæ vel Syntythis marito, vt Græcus scholiastes notauit. Σύζυγον autem vt proprium nomen accipere, durum est, propter adiunctum γνησίου epitheton. Sed ridiculi sunt qui ex Latinis Germanum vt proprium nomen interpretantur. Syrus autem interpres vtens masculinis vbique vocibus, nullum dubitationi locum relinquit. *In libro vitæ*, ἐν βίβλῳ ζωῆς. Heb. בספר חיים [*besepher chaijim,*] vt Psalm. 69. 29. Dicitur enim Deus ἀνθρωποπαθῶς librum habere in quo electorum suorum nomina descripserit, quibus vitam æternam daturus est. Eum vocat Ezechiel 13. 9, Scripturam domus Israel, & arcanum Domini.

4 *Gaudete in Domino*, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. Gaudii nomine intelligit fructũ τῆς εὐθυμίας. sed addidit *In Domino*, vt à gaudio mundi distinguatur. Sed vbi timor ille & tremor, & crux illa perpetua? Respondeo, his omnibus non modò non extingui, sed etiam foueri gaudium filiorum Dei, vt ex martyrum historiis liquet. non quòd sint ἀναίσθητοι, sed quòd ista experientiam gignant, experientia verò spem quæ fallere non potest, Rom. 5. 4.

5 *Moderatio*, τὸ ἐπιεικές. Id est, Tranquillus animus, æqui boníque omnia consulens. Sed & candorem possis interpretari. Vulg. & Eras. *Modestia.*

6 *Omni in re*, ἐν παντί. Heb. בכל [*bechol.*] de quo alibi sæpe diximus. Syrus interpres suppleuit זבן [*zeban*] tempore. Vulg. verò legit ἐν πάσῃ προσευχῇ in omni precatione, cõtra Græcorum omnium codicum fidem, nec satis apposita sententia. *Cum gratiarum actione*, μετὰ εὐχαριστίας. Hinc fit vt Dauid sæpissimè à clamoribus & lacrymis ordiens, in gratiarum actionem desinat.

	Græce		Beza		Vulgata
7	Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	7	Et pax Dei quæ ſuperat omnem intellectum, præſidio erit cordibus veſtris, & mentibus veſtris in Chriſto Ieſu.	7	*Et pax Dei quæ exuperat omnem ſenſum, cuſtodiet corda veſtra, & intelligentias veſtras in Chriſto Ieſu.*
8	Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοὶ, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια, ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε·	8	Quod reliquum eſt, fratres, quæcũque ſunt vera, quæcunque verenãda, quæcunque iuſta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunque boni nominis, ſiqua virtus, & ſiqua laus eſt, hæc cogitate.	8	*De cætero, fratres, quæcunque ſunt vera, quæcunque pudica, quæcunque iuſta, quæcunque ſancta, quæcũque amabilia, quæcunque bonæ famæ, ſiqua virtus, ſiqua laus, hæc cogitate.*
9	Ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοὶ, ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.	9	Quæ & didiciſtis, & accepiſtis, & audiſtis, & vidiſtis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis *author* erit vobiſcum.	9	*Quæ & didiciſtis, & accepiſtis, & audiſtis, & vidiſtis in me, hæc agite, & Deus pacis erit vobiſcum.*
10	Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν· ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ.	10	Gauiſus ſum autem in Domino magnopere quòd iam tãdem reuiruiſtis in veſtra pro me cura: qua de re tamen ſoliciti eratis, ſed deſtituebamini opportunitate.	10	*Gauiſus ſum autem in Domino vehementer quoniam tandem aliquando refloruiſtis pro me ſentire: ſicut & ſentiebatis, occupati autem eratis.*
11	Οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι.	11	Nõ quòd penuriæ *meæ* reſpectu loquar: nã ego didici, in quib. ſum, iis ipſis contentus eſſe.	11	*Non quaſi propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus ſum, ſufficiens eſſe.*
12	Οἶδα δὲ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν· ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾶν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι·	12	Noui autẽ deprimi, noui etiã abundare: vbique & in omnibus initiatus ſum, & ad ſaturitatem & ad eſuritionem, *id eſt* tum ad abundantiam, tũ ad inopiam:	12	*Scio & humiliari, ſcio & abundare: vbique & in omnibus inſtitutus ſum & ſatiari & eſurire, & abundare & penuriam pati:*
13	Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.	13	Omnia valeo per Chriſtum qui me corroborat.	13	*Omnia poſſum in eo qui me confortat.*
14	Πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει.	14	Attamen rectè feciſtis quòd vnà communicaſtis meæ oppreſſioni.	14	*Verũtamen bene feciſtis communicantes tribulationi meæ.*
15	Οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας,	15	Noſtis autem & vos, Philippenſes, quum initio Euangelii proficiſcerer è Macedonia,	15	*Scitis autẽ & vos Philippenſes, quòd in principio Euangelij, quando profectus ſum à Macedonia,*

7 *Pax Dei*, ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ. i. ſumma illa tranquillitas animi, atque adeo felicitas quam vnus Deus in vno Chriſto largitur. Vide Rom.5.1. *Præſidio erit*, φρουρήσει. Bene vſurpauit verbũ militare, quum nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem iſtam quæ à ſolo Chriſto per fidem in nos deriuatur, extorquere: eóque nomine non deſinat perpetuò nos oppugnare. Vulg.& Eraſ. *Cuſtodiet*: non ſatis expreſſẽ. *Cordibus veſtris, & mentibus veſtris*, τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν. Animum diuidit in cor, id eſt voluntatis & affectuum ſedem: & νόημα, id eſt ſuperiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.

Animi diuiſio in { cor. Sedes voluntatis et παθῶν. / νόημα. Hac intelligimus et ratiocinamur.

7 *Vera*, ἀληθῆ. Veritatem in primis (i. bonæ conſcientiæ integritatem) commendat. *Veneranda*, σεμνά. i. eiuſmodi vt vos ſancta quadam grauitate exornent. Hoc enim declarat ἡ σεμνότης, de qua hîc agitur, & cuius exemplum eſt Act.5.12 & 13. Vulg. σεμνὰ conuertit *Pudica*, nimium anguſta ſignificatione. Eraſ. *Honeſta*. i. καλά.

Pura, ἁγνά. Vel *caſta*. Vulg. *Sancta*, vt videatur legiſſe ἅγια, eodem, aut certè non multum diuerſo ſenſu. *Amabilia*, προσφιλῆ. Huc pertinent quæ ſcripta ſunt Rom.12.17 & 18. & huius virtutis verũ exemplar habemus Chriſtum toti populo amabilem, & Apoſtolos quoque, Act.2.47. Eraſm. *Accommoda*, i. προσφυῆ. niſi malimus ſic vocari, quæ meritò ſint expetibilia: ſicut εὔφημα dicuntur, de quibus meritò quis laudetur.

9 *Erit vobiſcũ*, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Hebraiſ. pro, vobis aderit.

10 *Reuiruiſtis in veſtra pro me cura*, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν. Vulg. *Refloruiſtis pro me ſentire*. Eraſm. *Reuiguit veſtra pro me ſolicitudo*. φρονεῖν pro φροντίζειν alibi etiam annotauimus, & ita accipitur Col.3.2. *Qua de re tamen*, ἐφ' ᾧ καί. Καὶ accipio pro ὅμως, vt apud Hebræos ponitur ו pro aduerſatiua, vt Eccleſ.9.16. & ἐφ' ᾧ pro οὗ ἕνεκα, vt ſuprà, 3.12. Vulg. *Sicut & ſentiebatis*, duplici errore. Eraſ. *In quo & ſoliciti eratis*. Hoc autem addit Paulus vt mitiget quod dixerat, ipſorum ſtudium reuiruiſſe. *Deſtituebamini opportunitate*, ἠκαιρεῖσθε. Vulg. *Occupati eratis*, prſus abſurdè.

11 *Penuriæ [meæ] reſpectu*, καθ' ὑστέρησιν. i. penuriæ meæ habens rationem, quum hîc ſpectem potius quid ſit è re veſtra. Vulg. *Propter penuriam*. Eraſ. *Iuxta penuriam*.

12 *Deprimi*, ταπεινοῦσθαι. Vulg. *Humiliari*. Vtitur generali nomine, quũ de vna crucis ſpecie (i. de inopia) diſſerat: nempe quòd hæc ferè ſoleat omnia iſta ſecum trahere, ac illud præſertim, quòd qui pauper eſt, à pleriſque cõtemnitur, quantumuis excellentibus Dei donis ornatus.

Abundare, περισσεύειν. Eraſ. *Excellere*. Putat enim alioqui nõ conſtare antitheſin. Sed (vt modo dixi) τὸ ταπεινοῦσθαι, quanuis generalem ſignificationem habeat, tamen ad id de quo agitur reſtringendum eſt. *Vbique*, ἐν παντί. i. quouis loco ſeu tempore. Nam latè patet בכל [*bechol*,] & quum addatur ἐν πᾶσι, in omnibus, præſtat hoc referre ad res ipſas (multorum enim indiget præſens hæc vita) illud verò ad ipſas rerum circunſtantias. *Initiatus ſum*, μεμύημαι. Metaphora ſumpta eſt à rebus ſacris, quam libẽs ſeruaui. Sic enim ſignificat Apoſtolus, ſanctificatam eſſe noſtram tum abundantiam, tum inopiam: denique totam hanc noſtram vitam quaſi perpetui ſacrificii inſtar eſſe. Vulg.& Eraſ, *Inſtitutus ſum*, ἐπαιδεύθην. *Et ad ſaturitatem*, καὶ χορτάζεσθαι. Vulg.& Eraſ. ad verbum, *Saturari*. Ego ſtudui perſpicuitati. *[Id eſt] tum ad abũdantiam*, καὶ περισσεύειν. Explicat quid ſaturitatis & famis nomine ſignificarit. Nequis igitur hãc ſaturitatẽ æſtimet ex monachorũ moribus, apud quos ieiunare idẽ declarat atq. ita ſaturũ fieri vt biduo non eſurias. Sed & Hebræorum more, ſaturari & inebriari, non ſignificat ingurgitari, ſed tantum ſumere quantum ſatis eſt. At enim dicet aliquis, Quæ hæc eſt virtus, noſſe abundare? Reſpondeo, longè maximã eſſe hanc virtutem: quum multo plures perdiderit copia quàm inopia: vt minimè mirum ſit, Paulum hæc vnius Chriſti virtuti accepta referre. Nam lõgè alia hæc ſunt quàm quæ de iſtis virtutibus tradiderunt philoſophi.

15 *Initio Euangelij*, ἐν ἀρχῇ εὐαγγελίου. Id eſt, initio prędicati à me Euangelii apud vos. Id enim vocat Euãgelium, vt ſuprà,

vt supra, 2.22. Non potuit autem amplius laudare Philippensium charitatem, quam iam inde ab initio re ipsa ostendissent, & tunc quoque ad extremum seruarent.

	Graece		Beza		Vulgata
	οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι·		nullam mihi Ecclesiam communicasse ⁘in ratione dati & accepti, nisi vos solos:		nulla mihi Ecclesia communicauerit in ratione dati & accepti, nisi vos soli:
	Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε.	16	Nam etiam Thessalonicam ⁘semel & iterum quod opus erat mihi misistis.	16	*Quia & Thessalonicam semel & bis in vsum mihi misistis.*
	Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν.	17	Non quòd requiram donũ: sed requiro fructum exuberãtem, ⁘*qui* in rationem vestram *inducatur*.	17	*Non quia quæro datum: sed requiro fructum abundantem in rationem vestram.*
	Ἀπέχω δὲ πάντα, καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτήν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ.	18	⁘Accepi autem omnia, & abundo: expletus sum, *inquam*, acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *missa fuerant*, ⁘odore bonæ fragrantiæ, hostia *D*eo accepta *ac* grata.	18	*Habeo autem omnia, abundo: repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.*
	Ὁ δὲ Θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ἐν δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	19	*D*eus autẽ meus supplebit quicquid opus fuerit vobis, secundum diuitias suas, ⁘gloriosè, in Christo Iesu.	19	*Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundum diuitias suas, in gloria, in Christo Iesu.*
	Τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	20	*D*eo autem & Patri nostro *sit* gloria ⁘in secula seculorum. Amen.	20	*Deo autem & Patri nostro gloria in secula seculorum. Amen.*
	Ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.	21	Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. salutant vos qui mecum sunt fratres.	21	*Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres.*
	Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.	22	Salutant vos omnes sancti, maximè verò qui sunt ⁘ex Cæsaris domo.	22	*Salutant vos omnes sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.*
	Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.	23	Gratia *D*omini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.	23	*Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.*
	Πρὸς Φιλιππησίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης δι' Ἐπαφροδίτου.		⁘Scripta est Roma per Epaphroditum.		*Scripta est ab vrbe Roma per Epaphroditum.*

In ratione dati & accepti, εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως. Hoc est quod aiunt Rabbini, מתן ומשא [*mattan vmassa.*] Alludit autem ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & accepti ratio. Aliæ autem Ecclesiæ tum acceperant quidem, sed nihil dederant: quod in vtraque ad Corinthios epistola pluribus persequitur Apostolus, non vt μεμψίμοιρος, sed vt os occluderet pseudapostolis.

16 *Semel & iterum*, ἅπαξ καὶ δίς. Vulg. ad verbum. *Semel & bis*, id est ter.

17 [*Qui*] *in rationem vestram* [*inducatur*,] εἰς λόγον ὑμῶν. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *Qui vous vient en compte.* Pergit enim in translatione illa à pecuniariis rationibus desumpta: & significat se non suo, sed illorum commodo consulere. Nam & paulo pòst illorum munus vocat sacrificium Deo gratum. Vulg. & Eras. *In rationem vestram*, admodum obscuré. Syrus perinde vertit ac si scriptum esset ἐν ὑμῖν, *in vobis*. Locum autem istum sic pulchrè exponit August. lib. 2. de sermone Domini in monte. *Hoc enim*, inquit, *indicio poterat apparere, quantum profecissent in Deum, quùm id libenter offerrent, quod non propter gaudium de muneribus, sed propter communionem charitatis ab ipsis quærebatur.*

18 *Accepi*, ἀπέχω. Vulg. *Habeo*. Eras. *Recepi*. Vide Matt. 6.2. *Odore bonæ fragrantiæ*, ὀσμὴν εὐωδίας. Alludit ad Legis thymiamata, vt Act. 10.4, & suprà, 2.17.

19 *Gloriosè*, ἐν δόξῃ. Vulg. & Eras. ad verbum, *In gloria*. Syrus, cum gloria Iesu Christi.

20 *In secula seculorum*, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraismus sæpe à nobis explicatus, pro *In æternum*.

22 *Ex Cæsaris domo*, ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Neronis domesticos intellige. Hoc verò quid aliud erat quàm Deum in mediis inferis regnare? Vide suprà, 1.13. Quæ verò de Seneca vt Pauli amico feruntur, sanè nimium impudenter sunt conficta. *Scripta est*, ἐγράφη. Claromontanus codex habet ἐπληρώθη, *absoluta est*. neque aliud addit. Res tamen ita se habet, vt ex ipsa epistola necessariò colligitur.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΚΟΛΟΣΣΑΕΙΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Coloſſenſes.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς,

2 Τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι·

4 Ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

5 Διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου,

6 Τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ· καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν· ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ.

7 Καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ Ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ Χριστοῦ·

8 Ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι.

9 Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ·

NOVA INTERPR. Cap. I.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti ¨per voluntatē Dei, & Timotheus frater,

2 ¨Iis qui ſunt Coloſſis, ſanctis ac fidelibus fratribus in Chriſto Ieſu. Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patrē noſtro ¨& Domino Ieſu Chriſto.

3 Gratias agimus ¨Deo & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſemper pro vobis precantes:

4 Audita fide veſtra ¨in Chriſto Ieſu, & charitate ¨in omnes ſanctos:

5 Propter ¨ſpē ſepoſitam vobis in cælis: quam prius audiſtis ¨per ſermonem veritatis, *id eſt*, Euangelii,

6 Quod peruenit ad vos ſicut & in totum mundum, & ¨fructum profert, ſicut apud vos quoq;: ex quo die ¨verè audiuiſtis & cognouiſtis Dei gratiā.

7 Sicut & didiciſtis ex Epaphra dilecto conſeruo noſtro, qui eſt fidus pro vobis miniſter Chriſti:

8 Qui & declarauit nobis veſtram per Spiritū charitatem:

9 Propterea & nos, ex quo die *id* audiuimus, non deſinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini omni agnitione voluntatis eius ¨cū omni ſapiētia ¨& intelligētia ſpirituali.

VETVS. Cap. I.

1 *PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, & Timotheus frater.*

2 *Iis qui ſunt Coloſsis, ſanctis & fidelibus fratribus in Chriſto Ieſu. Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*

3 *Gratias agimus Deo & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſemper pro vobis orantes:*

4 *Audientes fidem veſtram in Chriſto Ieſu & dilectionem quam habetis in ſanctos omnes:*

5 *Propter ſpem quæ repoſita eſt vobis in cælis, quam audiſtis in verbo veritatis Euangelij,*

6 *Quod peruenit ad vos, ſicut & in vniuerſo mundo eſt, & fructificat, & creſcit, ſicut in vobis, ex ea die qua audiſtis & cognouiſtis gratiā Dei in veritate.*

7 *Sicut didiciſtis ab Epaphra chariſsimo conſeruo noſtro, qui eſt fidelis pro vobis miniſter Chriſti Ieſu:*

8 *Qui etiam manifeſtauit nobis dilectionem veſtrā in Spiritu.*

9 *Ideo & nos ex qua die audiuimus, non ceſſamus pro vobis orantes, & poſtulantes vt impleamini agnitione volūtatis eius, in omni ſapientia & intellectu ſpirituali.*

---

1 *Per voluntatem*, διὰ θελήματος. i. gratuita Dei liberalitate, vt ſæpe iam expoſuimus.

2 *Iis qui ſunt Coloſsis*, τοῖς ἐν Κολοσσαῖς. Coloſſæ ſitę ſunt in Phrygia, nō procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminet Lyciæ & Pāphiliæ. Refellit autē hic locus Cyri cuiuſdā Prodromi & aliorū opinionē, qui hāc epiſt. ad Rhodios ſcriptā putāt, quaſi à Coloſſo illo celebri dicti ſint Coloſsēſes. *Et Domino*, &c. Καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. vel, *Et Domini Ieſu Chriſti*. Cōſtat autē ex Theophylacto vet. cod. Græcos hanc appendicem hoc loco non habuiſſe.

3 *Deo & Patri*, τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Vide 1. Cor. 15. 24. Neque verò aliter à nobis cōſiderari poteſt Deus in ſalutem, niſi quatenus eſt Pater Chriſti in quo ſumus adoptati.

4 *In Chriſto*, ἐν Χριστῷ. Bene, in Chriſto. Nā extra Chriſtū non eſt fides, ſed opinio, quod ad ſalutem quidem attinet. *In omnes*, τὴν εἰς πάντας. Vulg. *quā habetis in omnes*, & Claromontanus codex ἣν ἔχετε εἰς πάντας.

5 *Spem*, τὴν ἐλπίδα. i. ſperatā gloriā, μετωνυμικῶς, vt Rom. 8.24, & Epheſ. 1.18. *Per ſermonē veritatis*, [*id eſt*] *Euangelij*, ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου. Eraſ. *Per ſermonē veracē Euangelij*. Ego malo τοῦ εὐαγγελίου per epexegeſin interpretari. Vide Epheſ. 1.13. Meritò autē ſubtexit Fidei verbū, & quidem Euangelicum, vt iſta ſciamus diuelli non poſſe.

6 *Fructū profert*, καὶ ἔστι καρποφορούμενον. Vulg. addit καὶ αὐξανόμενον, *& creſcit*. quod etiā inuenimus in Complutenſi editione, & Claromontano & aliis duob. vetuſtis cod. Syrus quoque interpr. illud exprimit, ſed priore loco, id eſt antè καρποφορούμενον, idque rectius. *Verè*, ἐν ἀληθείᾳ. באמת [*beemeth*,] vt Philipp. 4.19, ἐν δόξῃ, *in gloria*, pro glorioſé. Vulg. & Eraſ. ad verbū, *In veritate*. quem Hebraiſmum in Gallico etiam idiomate vſurpamus.

8 *Per Spiritū*, ἐν πνεύματι. i. Spiritualē, ſiue à Spiritu ſancto manantē, & ex intimis animi penetralibus profectā. Vide Epheſ. 6.18.

9 *Eius*, αὐτοῦ. Dei videlicet, ex verſ. 6 extremo. Nā verſicul. 7 & 8 quaſi ſunt interiecti. *Et intelligentia*, καὶ συνέσει. Id eſt γνώσει. vt infrà 2.3. Vide Corinth. 1.5. Eraſ. *Et prudentia*. Vide Epheſ. 1.8.

v.	Greek	Latin	v.	Vulgate	Ref.
10	Περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ.	Vt incedatis sicut Domino dignũ est, ⁚cui per omnia placeatis, omnis operis boni ⁚fructum proferentes, & crescentes in agnitione Dei.	10	*Vt ambuletis dignè Deo, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia Dei.*	
11	Ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς·	Omni robore corroborati, ⁚secundum gloriosam vim ipsius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem ⁚cũ gaudio:	11	*In omni virtute confortati secundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate cum gaudio.*	
12	Εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί·	Gratias agentes ⁚Patri, qui ⁚idoneos nos fecit ad participandam sortẽ sanctorum in luce:	12	*Gratias agenes Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine:*	Matth.3.17,& 17.5.2.pet.7.
13	Ὃς ἐῤῥύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ.	‖Qui, *inquam*, liberauit nos à potestate tenebrarũ, ac trãstulit in regnũ Filii sibi dilecti.	13	*Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & trãstulit in regnum Filii dilectionis suæ.*	
14	Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.	In quo habemus redemptionem ⁚per sanguinem ipsius, *id est* remissionem peccatorum.	14	*In quo habemus redemptionem remissionẽ peccatorum.*	
15	Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως·	‖Qui est ⁚imago Dei inconspicui, & ⁚primogenitus omnis rei creatæ:	15	*Qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ.*	Heb.2.3
16	Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα· εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται·	‖Nam ⁚per eum condita sunt omnia quę in cælis sunt & quæ in terra, visibilia & inuisibilia, ⁚siue throni, siue dominia, siue imperia; siue potestates, omnia, *inquam*, per eum & ⁚eius respectu condita sunt.	16	*Quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cælis & in terra, visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates: omnia per ipsum & in ipso creata sunt.*	Ioh.1.3

10 *Cui per omnia placeatis*, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Ad verbũ Cũ omni complacẽtia. Vul. *per omnia placentes*. Alioquin ἀρέσκειαν Aristoteles docet in vitio poni; pro assentatoria quadam affabilitate. Syrus interpres legit καὶ εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν Κυρίου, & vt placeatis Domino in omnib. *Fructũ proferentes*, καρποφοροῦντες. Coniungendum est hoc participium cum πληρωθῆτε, vt & cætera quæ sequuntur.

11 *Secundum gloriosam ipsius vim*, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ. Vulgata, *Secundum potentiam claritatis eius*. Erasmus, *Iuxta potentiam gloriæ illius*. Dixit autem (Hebræorum more) potentiam gloriæ pro potentia gloriosa.

Cum gaudio, μετὰ χαρᾶς. Id est, quæ minimè extorqueatur ab inuitis, aut ab ipsa necessitate, (cuiusmodi est patientia quam in vernaculo nostro sermone *Lombardicã* vocamus) sed quę ab animo læto & alacri proficiscatur. Nonnulli tamen Latini cod. hoc adiungunt sequentibus.

12 *Patri*, τῷ πατρί. Nonnulli Græci codices habent τῷ Θεῷ καὶ πατρί, Deo & Patri: & ita etiam legitur in nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis. *Idoneos fecit*, ἱκανώσαντι. Verbum hoc, vt etiam ἐχαρίτωσεν, fictum est à Paulo, quasi forma coniugationis Hiphil. Vsurpauit autẽ duobus omnino locis, isto videlicet & 2. Cor.3. 6. Claromontanus autem codex legit καλέσαντι, *qui vocauit*. *In luce*, ἐν τῷ φωτί. i. in illo regno cælesti & glorioso, quod Lux dici solet in sacris literis: sicut contrà Tenebrarũ appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

14 *Per sanguinem ipsius*, διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Hoc non legit Syrus interpr. neque Vulg. & cõperimus deesse in Claromontano & sex aliis vetustis exemplaribus. Fortassis irrepsit ex Ephes.1.7. quanquam id nunquam potest frequentius repeti quàm par sit.

15 *Imago*, εἰκών. i. is in quo verè nobis sese conspiciendum præbet Deus. Est enim Deus in carne Christi conspicuus factus, vt 1. Tim.3.16. idque quia corporaliter siue essẽtialiter in eo habitat Deitas. Veteres subtilius hoc referunt ad mutuã Patris ac Filii relationẽ: sed mihi videtur simplicior & accommodatior doctissimi interpretis sententia. De imaginis nomine diximus Philip.2. 7.

Primogenitus omnis rei creatæ πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Vulg. & Eras. *Primogenitus omnis creaturæ*: idest, ante res vllas conditas genitus. Sic enim arbitror explicandum hunc locũ, vt cohæreant proximè sequentia: Tertulliani quoque auctoritate fretus cuius hæc verba sunt in libro de Trinitate, *Quomodo primogenitus esse potuit, nisi quoniam secundum diuinitatem, ante omnem Creaturam ex Deo patre Sermo processit?* Quod autem nõnulli primogenitum interpretantur Dominum & principem, vt vocabulum istud accipitur Iobi 18.13, quoniam videlicet primogeniti in familiis referebant patris personam, vt loquitur Isaacus Gen.27.19, nimium est dilutum. Facilis est autem responsio ad Arrianorum cauillum; qui ex hoc loco asserebant Christum manifestè dici creaturam. Nam hac ratione dicẽdus fuisset πρῶτος κτισθείς. At quum dicitur πρωτότοκος, manifestè distinguitur quod genitum est ab eo quod est conditum, vt rectè omnino & appositè annotauit Ambrosius. Deinde si per ipsum factum est quicquid factum est, Ioh. 1.3, genitum ipsum esse oportet, non factum. Postremò qui non est omnibus modis æternus & αὐτάρκης, ne Deus quidem est. Sed est notãdus quoque hic locus aduersus impium illum Seruetum, qui Christum contendebat humanæ duntaxat naturæ respectu Filium Dei dici, ideóque æternum Filium esse negabat: adeo quidem vt quum iam esset iusta blasphemiæ ad extremum defensæ pœna afficiendus, æternum inuocare recusaret: quum Paulus eum clamet ante vllam creationem, id est ab æterno (cœpit enim tempus cum creatione) non modò extitisse, sed etiam genitum fuisse. Hoc autem si verum est, quomodo Filius quem adhuc non genuerat Pater, mundum condiderit? Sed hæc πάρεργα. Adfert Erasmus aliam lectionem ex coniectura, puta si legamus πρωτοτόκος accentu in penultimã translato, vt sit sensus, Christum primum omnia produxisse, seu ab eo orta esse omnia. Sed præterquam quòd repugnat perpetuus omnium codicum & interpretum consensus, tollit etiã hęc interpretatio discrimen inter Gignere & Condere, diligenter in hoc argumento retinendũ. Itaque hanc coniecturam non modò nullius neque codicis neque scriptoris ne Arriani quidem auctoritate confirmatã, sed etiã vt prophanam & eludendo huic loco excogitatam, prorsus repudio. Nec enim aliorum quàm fidelium Pater propriè dicitur Deus in sacris literis, idque per adoptionem in vno Christo, cuius proinde vnius Pater naturalis sit oportet. Nam alioqui (vt scitè loquitur Athanasius oratione aduersus Arrianos secunda) *ipsa adoptio qua filij efficimur, sine vero filio efficeretur.*

16 *Per eum* ἐν αὐτῷ. Vulg. *In ipso*. quod præbuit ineptiẽdi occasionẽ iis qui de ideis intellectualibus multa in hũc locum sunt commenti. *Siue throni*, εἴτε θρόνοι. Subdiuidit inuisibilia: quæ etiam exornat iis nominib. quibus summa quæque inter homines significantur: minimè id quidẽ vt (Dionysii illius more) de rebus quas nec nouimus nec scire expedit, curiosè garriamus, sed vt ex spirituum præstantissimorum collatione intelligamus quàm infinita sit Christi præstantia, in quo solo nos, præteritis etiam Angelis, quantumuis eminentem potestatem à Deo acceperint, acquiescere oporteat. De istis autem epithetis diximus Rom.8.38. *Eius respectu*, εἰς αὐτόν. Christus enim

In hoc loq. [illegible] composita vox est dissoluenda. vt Act. 1. καρδιογνῶστα πάντων. pro γν. καρ. πάντ. i. qui nostri corda omnium [illegible] amplius πρωτότοκος pro τεχθεὶς πρὸ accipiendum [illegible] pro re creata poni non [illegible] non est.

is est in quo Pater acquiescit. Itaque omnia, ipsique adeo Angeli, subseruiunt Filii gloriæ, vt Heb.1.24. Alii explicāt εἰς αὐτὸν, id est vt sicut per eum condita sunt omnia, ita ab ipso pendeant.

Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε.

Καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.

Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι·

Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Καὶ ὑμᾶς ποτε ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν

1.Cor. 15. 21. apoc. 1.5. Iohan. 1. 14. infra. 2.9.

17 Estque ipse ante omnia, & omnia per eum consistunt,

18 Estque "caput corporis Ecclesiæ, "principium ‖ & "primogenitus ex mortuis, vt "in omnibus primas teneat.

19 ‖Quoniam in eo placuit *Patri* vt "omnis plenitudo vt ipso inhabitaret:

20 Et "pace "per sanguinem crucis eius facta, per eum recōciliare "omnia "sibi, "per eum, *inquam*, tum quæ in terra, tū quæ in cælis.

21 "Itaque vos quōdam abalienatos & hostes "mente operibus malis *intenta*, "nunc sanè "reconciliauit

17 *Et ipse est ante omnes, & omnia in ipso constāt.*

18 *Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis: vt sit in omnibus ipse primatum tenens.*

19 *Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare:*

20 *Et per eum reconciliare omnia in ipso, pacificās per sanguinem crucis eius, siue quæ in terrestris siue quæ in cælis sunt.*

21 *Et vos quum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit*

---

18 *Caput corporis Ecclesiæ*, κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας. Vide 1.Corinth.12.12, & 27, & Ephes.1.v.22, & 4.15 & 16. Nunc accedit Paulus ad peculiarem Christi dignitatem, qua videlicet caput est Ecclesiæ. Nā quæ dixit, ad res omnes conditas referuntur, sine vlla prorsus exceptione: ista verò quæ dicturus est, solos electos complectuntur, in quibus solis verè eminet Dei bonitas, & verum Christi regnum. *Principium*, ἀρχὴ, vel primitiæ, id est ἀπαρχὴ, vt sit allusio ad primitias quarum oblatio totam massam sanctificabat, vt 1.Cor.15.20. Vtcunque autem accipias Principii nomē, explicatur eo quod statim subiicitur: quia de Christo, vt Ecclesiæ capite (id est Deo & homine) agitur: adeo quidem vt nonnulli coniunctim legerint ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, principiū primogenitū ex mortuis. Malim tamen ego subaudire copulam in epexegesi cum Syro interprete, vel ob eā causam quòd post ἀρχὴ in omnibus codicibus addatur distinctio. *Primogenitus ex mortuis*, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. id est is qui primus à mortuis ad vitæ ęternę possessionem resurrexit, quod est noui seculi, in quo Filii Dei sumus, reale (vt vulgò loquuntur) initium. Nam tum demum Christi caro (cuius vnius respectu dici potest resurrexisse, quanuis qui resurrexit Deus & Homo sit) plenè est glorificata, quū antea Deitas Filii, quanuis illi carni ab ipso momento conceptionis hypostatica vnione coniuncta, tamen nonnisi per gradus ad dispensandam nostram salutem, vim in illa suam exereret. Dicitur ergo primogenitus ex mortuis, tū quia primus (vti dixi) resurrexit, vt nunquam moriturus: deinde quòd verè sit Filius, nos autem per adoptionem fratres: postremò, quōd resurrexit vt nos eum sequeremur. *In omnibus*, ἐν πᾶσι. Potest quidem hoc accipi neutro genere, quum in proximo versiculo scribat τὰ πάντα: sed meminerimus, quanuis vera etiam hęc sit vniuersalis sententia, Christum inter omnia sine vlla exceptione eminere, tamen de Christi in Ecclesia regno Apostolum cœpisse ab hoc versiculo differere. quod nemo negabit qui verba ipsa vel leuissimè considerarit, ac proinde vniuersali particula non aliud comprehendi quàm omnes omnium temporum fideles, in vnum corpus in Christo capite partim aggregatos, partim etiam ad vltimum vsque diem aggregandos.

19 *Omnis plenitudo*, πᾶν τὸ πλήρωμα. Hoc nomine nonnulli Ecclesiam ipsam intelliguut quæ sic vocatur Ephesiorum 1.23, & quodam modo inhabitat in Christo, vt & Christus in ea, propter summam capitis & corporis coniunctionem. Alii vero ad Deitatem hoc referunt: (sic enim infrà loquitur 2.6) adeo quidem vt nonnulli etiam addant τῆς θεότητος (id est deitatis) nomē hoc etiam in loco. Mihi verò longè simplicissima & appositissima videtur eorum expositio qui hunc locum comparant cum Iohan. 1.16. & 3.34. & 35. vt plenitudinis nomine significetur cumulatissima omnium diuinarum rerum copia, quā scholastici gratiam habitualē à gratia vnionis distinctā, appellant, ex qua in Christo tanquam inexhausto fonte, omnes gratiæ in nos pro cuiusque membri modulo deriuentur. Itaque additus est articulus vt de certa quadam plenitudine agi intelligamus, ea nimirū quæ ex capite in corpus diffunditur. Plenitudinem autem dicere malui quàm perfectionem, quanuis in hac significatione non videatur illa vox à Latinis vsurpari, partim nequid innouarem in tam variis sententiis interpretum, partim quòd perfectionis nomen sit ambiguum. Quòd autem Castellio hunc locū conuertit, *Quoniam per eum visum est Patri omnem rerum vniuersitatem habitare*, prorsus est absurdū. Quorsum enim hæc Dei inhabitatio? quorsum mentio vniuersitatis rerū? Nam res ipsa clamat Apostolum de sola Ecclesia hîc agere, vt etiam 1.Cor.15.18. Ephes. 1.10, & 4.6, & 20. Deinde vniuersitas rerum nomine τοῦ πληρώματος non significatur, nisi addito aliquo nomine ex quo id possit intelligi. Certè tale quiddam garriunt Libertini, tale quiddam etiam post Manichęos impius Seruetus & Postellus de Dei substantiæ per omnia diffusione somniarunt.

20 *Pace facta*, εἰρηνοποιήσας. Vulg. & Eras. εἰρηνοποιεῖν trāsitiuè interpretantur pacificare, & cōiungunt cum εἴτε τὰ, &c. Ego verbum istud transitiuè positum pro εἰρηνεύσας nusquam legi, ac proinde εἴτε τὰ construxi cum verbo ἀποκαταλλάξαι, mutata collocatione verborum vt perspicuitati studerem, vt quum τὰ πάντα dixerit Apostolus, nunc addat illius vniuersitatis distributionē in ea quę sūt in cælis & ea quæ sunt in terris. *Per sanguinē crucis eius*, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ. In Claromōtano & alio manuscr. cod. legitur τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, per crucē eius. *Omnia*, τὰ πάντα. i. Vniuersam Ecclesiam, quam & alibi Mundum simili dicendi genere appellat, vt 2.Cor.5.16. De hac enim agitur, vt sæpe iam diximus. Itaque non modò impii, sed etiam ridiculi sunt qui ex hoc loco colligunt fore vt damnati atque adeo diaboli ipsi tandem seruentur. De beatis autē Angelis, quos etiam nonnulli existimant ad Christi pacificatoris officium aliquo modo pertinere, déque toto hoc loco quid mihi videatur, exposui pluribus Ephes.1.10, ita tamen vt doctissimorum interpretum sententiæ nihil pręiudicatū velim. *Sibi*, εἰς αὐτόν. Id est ἑαυτῷ, vt 2.Cor. 5.19. Respondet enim præpositio εἰς literæ Hebr. ל, vt aliquoties iam annotauimus. Vulg. *In ipso*, idque perperam: quum pręcesserit δι' αὐτοῦ, per eum, & in omnibus emendatis libris veteribus scriptum sit εἰς αὐτόν. Eras. *Erga se*: rectè quidem, sed inusitatè. *Per eum*, [*inquam*] δι' αὐτοῦ. Hoc explico per epanalepsin, quod alioquin est expungendum, quum præsertim in Claromontano codice, & aliis duobus peruetustis non legatur. Gręca autem scholia εἰρηνοποιήσας connectunt cum vesiculo 18, & δι' αὐτοῦ legunt pro δι' ἑαυτοῦ, id est per se.

21 *Itaque*, καὶ. Καὶ pro οὖν vel ὥστε, vt alibi sæpe annotauimus, ex Hebræorum idiotismo. Nunc enim Paulus à thesi ad hypothesin descendit. i. generalem doctrinam peculiariter applicat Colossensibus, nonnulla interim permiscens quæ pertinent ad authoritatem doctrinæ suæ conciliandam. *Mente operibus malis intenta*, τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς. Hāc veram esse sententiam hujus loci puto, siue hostes accipiamus passiuè, quòd Deo essent exosi: siue actiuè, quòd Deum odissent. διάνοιαν igitur vocat præstantissimam animi facultatem, eam videlicet qua cogitamus & ratiocinamur: & ibi veluti sitam fuisse docet harum inimicitiarum arcem, vnde postea omnis generis scelera eruperint: tantū abest vt aliquid in homine rectū fuerit. Ambrosius & Hieronymus διάνοιαν ad Deū referūt.

Sic enim vertit Ambrosius, *Et inimicos consiliorum eius in operibus malis.* Hieronymus autem in epistola ad Ioannem Episcopum Hierosolymitanum, *Et inimici sensus eius.* Legerunt enim τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, vt scriptum reperi in Claromontano codice:.& Tertull.disertè exprimit nomē τοῦ Κυρίου,sic locum istum interpretans in libro de resurrect.carnis,alienatos, *Et inimicos sensibus Domini, quum in operibus pessimis agebamus.* Aliam interpretationem proponit Erasmus in annotationibus, nempe vt τῇ διανοίᾳ conuertamus tertio casu,menti,hoc modo,Inimici,sed cui? nempe menti.Etenim qui carni seruit,repugnat rationi.Hæc ille, sententia Apostoli non modo non expressa, sed etiā prorsus deprauata. Statuit enim mentem siue rationem carni resistere etiam in non regeneratis, sicut philosophi in Ethicis disputant περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς λογικοῦ καὶ τοῦ ἀλόγου, quum contrà Paulus,totáque adeo Scriptura,vix quicquam maiore contentione clamet quàm in ratione ipsa corruptionem illam natiuam potissimùm regnare, quæ etiam propterea carnis appellatione in primis comprehenditur, vt exposuimus Rom.6.12.& apertè dicitur Rom.8.7.Eph.4.17 & 18,& infrà,2.18,Eph.2.3,& aliis innumerabilibus locis. Mens enim siue Spiritus, Deo seruiens & carni reluctans,donum est gratiæ in solidum, non naturæ, vt Ephes.1.18,& 4.23,1.Iohan.5.20. Itaque hanc interpretationem apertè vt falsam repudio. Vulg. *Inimici sensu, in operibus malis.* Eras. *Inimici mente, in operibus malis.* Ego verò studui perspicuitati. Videtur tamen Terentius hoc ipsum dicendi genus vsurpasse, quum apud eum diceret seruulus, *Iamdudum est animus in patinis.* *Nunc sane,* νυνὶ δὲ, pro δὴ, vt sæpe apud Platonem. Alioquin hærebit sententia,nisi malimus παρέλκειν. qua de re pluribus doctissimus Budæus in Cōment. Nam superiorem versiculum (id est vicesimum primum) connectere cum vicesimo prorsus videtur violentum. *Reconciliauit,* ἀποκατήλλαξεν. De patre priùs loquutus,nunc de Filio loquitur, vt apparet ex eo quod de corpore & morte subiicitur. Legitur enim αὐτοῦ in codicibus emendatis.

	Græce		Beza		Vulgata
22	Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦ θανάτου· παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ·		⁘In corpore illo carnis suæ, per mortem: vt sistat vos sanctos & irreprehēsos & inculpatos coram se:	22	*In corpore carnis eius per mortem: exhibere vos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso:*
23	Εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος·		Siquidem permanetis in fide fundati & firmi, nec dimoueamini à spe Euangelii quod audistis, *Euangelij inquam* prædicati ⁘omni creaturæ ⁘quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister:	23	*Si tamen permanetis in fide fundati & stabiles, & immobiles à spe Euangelij quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister:*
24	Ὃς νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία·		⁘Qui nunc gaudeo de iis quæ patior ⁘pro vobis, & ⁘reliquias afflictionum Christi vicissim expleo in carne mea, ⁘pro corpore ipsius, id est Ecclesia:	24	*Qui nūc gaudeo in passionib. pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionū Christi, in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia:*
25	Ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·		Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispēsatione Dei, quæ data est mihi erga vos, ⁘ad implendum Dei sermonem:	25	*Cuius factus sum ego minister secundum dispensationem Dei quæ data est mihi in vos, vt impleam verbum Dei:*

22 *In corpore illo carnis,* ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, id est carneo. Additur autem corpori epitheton, non quòd aliud aliquod corpus olim habuerit Christus, aut nunc habeat, sed vt hoc corpus sciamus minimè aut fuisse aut esse imaginarium, sed verè humanum, & nostrorum corporum, quod ad οὐσίαν attinet, prorsus simile. Quod autem attinet ad infirmitatem, quę & ipsa significatur carnis appellatione, fuit quidē illi prorsus etiam obnoxium Christi corpus, excepto dūtaxat peccato: sed ipsius resurrectione fuit hæc infirmitas terminata: quēadmodū etiā in nobis, qui illius sumus participes, nostra resurrectione finietur, vt copiosè exposuit Apostolus 1.Cor.15. *Vt sistat vos,* παραστῆσαι ὑμᾶς. Hic habemus veram iustitiæ Dei siue Christi descriptionem: cuius imputatione non modò absoluimur, sed etiam glorificamur. Possumus tamen hoc ad inchoatam etiam in nobis sanctificationem referre: sed mihi videtur illa expositio magis genuina. alioquin sciamus his epithetis ornari nostram iustitiam, non vt esse perfecta significetur coram Deo, (stat enim illud quod scriptum est Psal.143.2, & Rom.4.2) sed vt à fucata & adulterina distinguatur.

23 *Omni creaturæ,* ἐν πάσῃ τῇ κτίσει, i. vniuersis hominibus, siue in toto orbe, quacunque patet, vt Mar.16.15. Simpliciter autem Apostolus hac formula significat Euangelium non terminari vnius Iudææ angustiis, sed fulguris instar, ab Oriente ad Occidentem, denique per totum orbem inter quasuis Gētes micare. Agit enim de Gentium vocatione, cuius ipse fuerit mirificum quoddam præ cæteris organum. Itaque inepti sunt qui percontantur ecquid eo tēpore ad antipodas aut nouum orbem peruenisset Apostolorum prædicatio. Procul certè iam peruenerat odor Euāgelii, quū hæc Paulus ex vinculis scriberet: sed adhuc durat dies ille hodiernus de quo loquitur Dauid Psal.95.7.

Quæ sub cælo est, τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Pleonasmus quidem est, vt diximus Act.4.12. sed cuius maxima sit emphasis. Similem formulam loquendi apud Homerum inuenias, quum inquit,

Αἳ γὰρ ὑπ' ἠελίῳ τε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι
Ναιετάουσι πόληες ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, &c.

24 *Qui nunc gaudeo,* ὃς νῦν χαίρω. Sic restituo hūc locū ex Claromontano cod. & Vet. Latino interp. ne hiet sentētia. & animaduerti Paulū tū in hac epistola, tū in ea quā scripsit ad Ephesios, perpetua quadā oratione periodos inter se connectere, quē orationis characterem Græci πλαστικὸν vocant. *Pro vobis,* ὑπὲρ ὑμῶν. i. vestro cōmodo ac fructu. Potest autē hoc cōiungi vel cū verbo χαίρω, gaudeo, vel cū παθήμασι, quasi scriptū sit τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν. in quā sententiā potius inclino, propter ea quæ in hoc extremo versiculo subiiciuntur. Sed Theodoritus Περὶ προνοίας lib.10, legit ὑπὲρ Χριστοῦ, pro Christo. *Reliquias afflictionū Christi,* τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. i. qđ superest afflictionū Christi. Chisto autē passo in sese, (cuius vnius liuore sanati sumus) superest vt in suis etiā mēbris affligatur: nō vt Ecclesiā redimat, quā sanguine suo iā sibi acquisiuit, & semel vna oblatione in æternū sanctificauit: sed vt virtutē suā in quotidiana suorū infirmitate exerat: deniq. pro totius corporis cōsolatione ac salute, vt mox dicem⁹. Hoc est igitur quod toties ait Apostolus, nos videlicet Christo συμπάσχειν, i. eū habere ærūnarū nostrarū sociū, ac proinde vindicem. Ideo etiā clamabat è cælo, *Saule, Saule, quid me persequeris?* Quā vocē proculdubio probè retinuerat Apostolus. Vulg. *Ea quæ desunt afflictionū Christi.* Eras. *Quod deerat afflictionū Christi.* Eas verò interpretationes idcirco reieci quod ex his videam blasphemos nonnullos occasionē arripuisse, sanctorū (quę vocāt) merita, atq. adeo nostras etiā quas appellant satisfactiones, cū sanguine Christi coniungendi, quasi ad Christi satisfactionē aliquid præterea de nostro requiratur. *Pro corpore ipsius,* ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quo modo hoc sit accipiēdū traditur copiosè 2.Cor.1.5 & 6. Itē 4.7, & 15. Quòd si impuri illi canes qui Christo alios adiūgūt collegas, ipsi Paulo optimo suiipsius interp. nō credūt, credāt saltē Leoni primo, quē ipsi inter Papas suos numerāt. *Accepere,* inquit, *iusti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiæ, non dona iustitiæ.*

25 *Ad implendū sermonē, &c.* πληρῶσαι τὸν λόγον, &c. Sermonē Dei vocat promissiones partim de Christo in genere,

partim de vocatione Gentium. Eas igitur Dominus præstitit misso ad Gẽtes Apostolo, qui Christũ eis patefaceret.

Rom.16. 25 ephes.3. 9 2. tim.1. 10 tit.1.2. 1.pet.1.20

26 Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ,

27 Οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης·

28 Ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

29 Εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

Κεφάλαιον β.

1 Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί·

2 Ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ τοῦ Χριστοῦ.

3 Ἐν ᾧ εἰσὶ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

4 Τοῦτο δὲ λέγω ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

26 ‖*Nempe* mysteriũ illud quod absconditum fuit à seculis & ætatibus, nunc autem ⁿpatefactum est ⁿsanctis eius,

27 Quibus ⁿvoluit Deus notũ facere ⁿquæ sint diuitiæ gloriosi huius mysterii inter Gentes, ⁿid est Christi inter vos, *qui* est spes illa gloriæ:

28 *Et* quem nos annuntiamus, admonentes ⁿquosuis, & quosuis erudientes ⁿomni sapientia, vt quosuis sistamus perfectos in Christo Iesu.

29 Ad quod etiã enitor, decertans secũdum efficacitatem ipsius agentẽ in me ⁿpotenter.

CAP. II.

1 VElim enim vos scire ⁿquãtum certamen sustineam pro vobis & iis qui *sunt* ⁿLaodiceæ, & quotquot non viderunt ⁿfaciem meam in carne:

2 Vt consolationem accipiãt ⁿeorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentia ⁿcertò persuasæ intelligentiæ, ad cognitionem mysterii ⁿDei & Patris & Christi:

3 In quo sunt omnes thesauri ⁿsapientiæ ac cognitionis absconditi.

4 Hoc autẽ dico nequis vobis ĩponat ⁿꝓbabilitate sermonis.

26 *Mysterii quod absconditum fuit à seculis & generationibus: nunc autem manifestum est sanctis eius,*

27 *Quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gẽtibus, quod est Christus in vobis, spes gloriæ:*

28 *Quẽ nos annuntiamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnẽ hominem in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.*

29 *In quo & laboro, certando secundum operationem eius, quã operatur in me in virtute.*

CAP. II.

1 *VOlo enim vos scire qualẽ solicitudinem habeã pro vobis, & pro iis qui sunt Laodiciæ, & quicunque non viderunt faciem meam in carne:*

2 *Vt consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellect⁹, in agnitionem mysterij Dei & Patris & Christi Iesu:*

3 *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.*

4 *Hoc autem dico vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum.*

26 *Patefactum est*, ἐφανερώθη. Si hanc scripturam sequamur erit anacoluthõ, perinde ac si pro ἀποκεκρυμμένον scriptum fuerit ὃ ἀποκέκρυπται. Itaque malim ex Claromõtano codice legere φανερωθέν. *Sanctis eius*, τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. i. Quos ipse in Christo consecrandos sibi selegit. Mysteriũ autẽ. i. arcanum redemptionis nostræ, dicit absconditum fuisse à seculis vel ætatibus, id est iampridem & ab omni æuo, paucis admodum exceptis, qui & ipsi extra ordinem hoc didicerunt per gratiam: vel, abscõditum omnium seculorum & ætatum hominibus, vt solet construi apud Hebræos verbum נִכְחַד [nichchad.]

27 *Voluit*, ἠθέλησεν. Ita iniicit Paulus frænum curiositati hominum, qui in Dei beneplacito non acquiescentes, Deo responsant. *Quæ sint diuitiæ*, τίς ὁ πλοῦτος. i. quæ sit amplitudo, ex idiotismo Hebræorũ. Et hîc rursum miror quosdam non fabricare octauum aliquod sacramentũ, quũ sacramẽti voce vtatur hoc etiã loco Vetus interpres, vt suprà, 5.32. *Id est Christi inter vos*, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Vulg. *Quod est Christus in vobis*: vt legisse videatur ὅ ἐστι. Eras. *Qui est Christus in vobis*: quum ἐν ἔθνεσι conuerterit *Inter Gentes*, & generalem doctrinam accõmodet Paulus Philippensibus, ideóque ἐν ὑμῖν simili prorsus ratione sit explicandum. Diximus autem de hac constructione relatiui Eph. 3.13. Annotat Eras. quosdam codices habere εἰς ὑμᾶς, *apud vos*, vt legit etiam Syrus interpres.

28 *Quosuis*, πάντα ἄνθρωπον. Non temere est quod Paulus ter hoc ingeminat, vt omne gentium discrimen sublatum ostendat. *Omni*, ἐν πάσῃ. i. integra & absoluta, quæ nimirum & absoluta sit in sese, & suos sectatores tandem perficiat.

29 *Potenter*, ἐν δυνάμει. Ad verbum, *Cum potentia*, ex Hebræorum idiotismo. Vulg. *In virtute*. Eras. *Per virtutem*.

IN CAP. II.

1 *Quãtũ certamẽ s.* ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω. Vulg. & Er. ἀγῶνα vertunt solicitudinẽ, nõ satis expressẽ. vt etiã 1. Thess. 1.2. Neque enim dubium est quin Satan pias istas Apostoli cogitationes totis viribus impedierit: quamobrem etiam à re militari sumpta est translatio. *Laodiceæ*, ἐν Λαοδικείᾳ. Multæ sunt hoc nomine ciuitates: hîc verò puto eã significari quæ Hierapoli & Colossis fuit vicina, & Lyco flumini imposita. Nã etiam in vno vetusto codice additũ est καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει, & eorum qui sunt Hierapoli. *Faciem meã in carne*, τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί. i. me corpore præsentẽ.

5 2 *Eorum*, αὐτῶν. Eorum videlicet quos non viderat, ac de quibus proinde magis laborabat: inter quos erãt etiam ipsi Colossenses, vt potius dicendum fuisse videatur ὑμῶν, *vestra*. Sed Hebræis non sunt duræ istæ mutationes personarum. *Certò persuasæ intelligentiæ*, τῆς πληροφορίας τῆς

10 συνέσεως. i. eius intelligentiæ quæ plenam & certam persuasionem in nostris animis gignit. Opponit enim τὴν πληροφορίαν, id est plenam (vt ita dicam) certiorationem, cæteris omnibus hominum iudiciis, qui rationibus humanis edocti, hoc vel illud de Dei natura, voluntate, & cultu tantum

15 opinantur. Deinde quæ sit illa intelligentia explicat: nimirum mysterii Euangelici cognitio, in quo nobis Deus vt Pater in Christo cognoscendus proponitur. Sed de nomine πληροφορίας plura diximus Luc. 1.1. Vulgat. *Plenitudinis intellectus*, quasi πλήρωμα & πληροφορία sint synonyma. Eras.

20 *Certæ persuasionis intelligentiæ*: seruato Hebraismo, cuius exẽpla singulis penè paginis occurrunt. *Dei & Patris & Christi*, τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ Χριστοῦ. Sic legũt nostri Græci codices. Quidam maluerunt legere Θεοῦ πατρὸς *Dei patris*, fortasse veriti ne duæ personæ viderentur significa-

25 ri, si καὶ interponeretur. frustra id quidem vt ostendit articulus τοῦ. Ambrosius autem legit τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, *Dei in Christo*.

3 *Sapientiæ & cognitionis*, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως. Articuli additi præstantiam significant certæ cuiusdam sapientiæ

30 ac cognitionis. Sit ergo hæc aduersus omnes technologias firmissima ratio, extra Christum nullam esse veram sapientiam. Vide suprà 1.9.

4 *Probabilitate sermonis*, πιθανολογίᾳ. i. oratione ad persuadẽdum comparata: quò etiam propriè spectat verbum

35 παραλογίζεσθαι. Cic. 4. Academ. *Certè tam multa non collegisset quæ nos fallerent probabilitate magna, nisi videret his resisti non facilè posse.* Talis illa est rhetorice κολακευτική, ad quiduis persuadendum comparata. cuiusmodi sermonum artifices bonas disciplinas omnes corruperunt, & resp. perdiderũt.

	Græce		Interpretatio		Vetus interpretatio
5	Εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν, καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν.	5	Etſi enim ⁚ corpore abſum, ſpiritu tamen ſum vobiſcum, gaudens ac cernens veſtrũ ⁚ ordinem, & ſoliditatem veſtræ in Chriſtum fidei.	5	*Nã etſi corpore abſens ſum, ſed ſpiritu vobiſcum ſum, gaudens, & videns ordinẽ veſtrum, & firmamentum eius quæ in Chriſto eſt fidei veſtræ.* 1. Cor. 5. 3
6	Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε·	6	⁚ Sicut igitur accepiſtis Chriſtum Ieſum Dominum, *ita* in eo incedite:	6	*Sicut ergo accepiſtis Ieſum Chriſtũ Dominum, in ipſo ambulate:*
7	Ἐρριζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.	7	⁚ Radicati & ⁚ ſuperſtructi in eo, ac confirmati fide, ſicut edocti eſtis, abundantes ea cum gratiarum actione.	7	*Radicati & ſuperædificati in ipſo, & cõfirmati fide, ſicut & didiciſtis, abundantes in ea in gratiarum actione.*
8	Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν.	8	Videte nequis ſit ⁚ qui vos deprædetur ⁚ per philoſophiam & inanem deceptionem ſecundum traditionem hominum, ⁚ ſecundum elementa mundi, & non ſecundum Chriſtum.	8	*Videte nequis vos decipiat per philoſophiam & inanem fallaciam, ſecundum traditionem hominum, ſecundum elementa mundi, & non ſecundum Chriſtum.*
9	Ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς·	9	Nam in eo inhabitat ⁚ omnis plenitudo deitatis corporaliter:	9	*Quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter:*
10	Καὶ ἐστὲ ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας·	10	Et eſtis in eo completi qui eſt caput omnis imperii, ac poteſtatis:	10	*Et eſtis in illo repleti qui eſt caput omnis principatus & poteſtatis:*

5 *Corpore*, σαρκί. Vulg. & Eraſ. *Carne*, quod videtur obſcurius hoc in loco. *Ordinem*, τάξιν. Intellige diſciplinam Eccleſiaſticam, ſicut πίστιν vocat doctrinam ipſam, ex quibus veluti generalibus partibus conſtat Eccleſia, ſed ita vt doctrina ſit totius ædificii στερέωμα, id eſt fulcimentum.

6 *Sicut*, ὡς. Non eſt igitur ſine diſtinctione ſtandum iis quæ à maioribus accepimus, ſed tum demum quum Chriſtum nobis, & quidem ritè, tradiderunt.

7 *Radicati*, ἐρριζωμένοι. Eraſmus, *Sic vt radices habeatis in illo fixas*. Vtuntur tamen illo verbo idonei auctores, Plinius & Columella. *Superſtructi*, ἐποικοδομούμενοι. Participium Græcum præſentis eſt temporis, vt ſignificetur nondum perfectam eſſe ſtructuram, ſed in actu eſſe, quod aiunt. De hoc autem ædificio vide Epheſ. 2. 21.

8 *Qui deprædetur*, ὁ συλαγωγῶν. Verbum militare: quod ſignificat prædam abigere. Vulg. *Decipiat*: non expreſſa ſententia. quanuis ita citet hunc locum aliquoties Auguſtinus, & Tertull. de præſcript. vtatur verbo circũueniendi. Videtur autem mihi Apoſtolus alludere ad pſeudapoſtolorum ſordes. *Per philoſophiam*, διὰ τῆς φιλοσοφίας. Quod de Lege ſæpe iam diximus, & iterum hoc in loco obſeruandum eſt, idipſum eſt de philoſophia exiſtimandum. Neque enim ſimpliciter damnatur ab Apoſtolo qui principiis cum vera philoſophia cõmunibus ſæpe vtitur, & methodum quamaccuratiſſimè obſeruat, ſed κατά τι, quatenus nimirũ illa ſeſe intra fines ſuos continet, nec ad gloriam Dei fertur, ſeſe denique verbo Dei regi non ſinit. Eſt autem hic locus diligentiſſimè obſeruandus, in quo omnium falſarum religionum formæ ad tres ſpecies reuocantur. Prima eſt quæ ex ſpeculationibus curioſis, & tamen reconditæ cuiuſdam ſapientiæ ſpeciem habentibus, oritur, cuiuſmodi eſt ἀγγελολατρεία, ex Triſmegiſti, Platonis, Plotini, Porphyrii, Iamblici, & ſimilium commentis: ad quod etiam genus referenda eſt maxima Scholaſticæ matæologiæ pars, quæ Euangelium cum Ariſtotelis & Auerrois & ſimilium placitis permiſcet. Alteram vocat Apoſtolus traditionem hominum, quæ tota eſt humanæ vanitatis partus, tota videlicet inanis ac manifeſtè ſuperſtitioſa, ſita in rebus externis, & plerunque etiam apertè ſtultis & ineptis, ſola nitens conſuetudine, & fictis enthuſiaſmis, accedente poſtea dæmonum efficacia: cuiuſmodi eſt fere totus Papiſticus cultus, ac præſertim Monaſtica illa perfectio, quam vocant. Tertia ſpecies tum erat illorum qui Iudaiſmum (quem vocat Apoſtolus Elementa mundi, id eſt Moſaicos ritus) cum Chriſtianiſmo permiſcebant, à quibus etiam orta eſt magna Papiſticarum ceremoniarum pars, veteribus Epiſcopis iſta Pauli verba non ſatis attentè conſiderantibus. *Secundum elementa mũdi*, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id eſt, Rudimenta quibus Dominus Eccleſiam ſuam quaſi ſub prædagogo erudiit, vt explicatur copioſè cap. epiſt. ad Galatas. Itaque non ſatis appoſitè à nonnullis diſputatur in hunc locum de phyſicis illis quatuor mundi elementis.

9 *Omnis plenitudo deitatis*, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Attingit ſcopum ipſum Apoſtolus, ab hypotheſi ad theſin quæſtionem reuocans. Neque enim aliam ob cauſam falſos cultus retinent homines quàm quòd Chriſtum vnum ſufficere non arbitrãtur. Opponẽdus eſt igitur illis Chriſtus qualis eſt reipſa, nempe ita verus homo vt ſit verus Deus, & ita iunctis naturis vt vnus ſit Chriſtus in quo vno perficimur. Illuſtris eſt igitur locus, ſi quiſquã alius, & pauciſſimis verbis complectens, quicquid de Chriſti perſona nobis ſentiendum eſt. Quum enim inquit ἐν αὐτῷ, *in eo*, manifeſtè in vnica hypoſtaſi duas naturas ſtatuit, & quidem diſtinctas: & quum ait κατοικεῖ vnionem declarat minimè temporariam, ſed perpetuam, vt diximus Mat. 2. 23. Quãobrem etiam non ſcripſit κατῴκησεν, inhabitauit: ſed κατοικεῖ, inhabitat, tempore videlicet præſenti. Præterea non dicit τὴν θειότητα. i. diuinitatem, ſed τὴν θεότητα. i. deitatem, vt magis etiam expreſſè loquatur. Quãuis enim hoc diſcrimen non ſemper obſeruetur, quum τὸ θεῖον & ὁ Θεὸς ſæpe ſynonyma ſint, & Diuinitatis & Humanitatis nomina conſueuerint naturis ipſis ſignificandis adhiberi, tamen nouorum Eutychianorum prauitas huc nos adigit, vt hæc duo diſcernamus, quòd ἡ θειότης, id eſt diuinitas, qualitatẽ quandam videtur potius quàm naturam ipſam declarare: quamobrem etiam vſurpare malui parum Latinum nomen quàm de ſentẽtia Apoſtoli quicquam detrahere. Sed & quanuis Deus non poſſit aliter quàm integer & in ſeſe perfectus concipi, tamen proſpiciens Paulus eorum hæreſes qui ſecundarium deum erant annuntiaturi, non ſcripſit ſimpliciter τὴν θεότητα, (deitatem) ſed πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (id eſt omnem plenitudinem deitatis) in Chriſto habitare: vt iam nulla ſit cauſa cur Filius Patre minor cenſeatur, vel hypoſtaſes cum οὐσίᾳ confundantur. Poſtremò vt plenè iam & apertè explicaret iſtius habitationis. i. coniunctionis naturarum, myſterium, addidit aduerbium σωματικῶς, quod conuerti ad verbum Corporaliter: vt ſignificet, non ex virtutis communicatione, aut efficacitatis (ſicut in Prophetis & ſanctis omnibus dicitur Deus habitare) nec ſacramentali vnione, qua ratione petra dicitur fuiſſe Chriſtus, & Deus in templo & in medio populi ſui habitaſſe: ſed ſubſtantiali ſiue ipſarum naturarum hypoſtatica vnione (quam vocant) ſancitam eſſe hanc coniunctionem, vt Deus & homo vnum Chriſtum conſtituant, ſicut homo ex anima & corpore conſtat hypoſtaticè cõiunctis, quanuis non per omnia reſpondeat tanto myſterio hæc ſimilitudo. Itaque mihi quidem videtur non ſatis expreſſa eorum ſententia qui aduerbium σωματικῶς opponunt duntaxat ceremoniarum vmbris. neque aſſentior Chryſoſtomo, qui in homilia de Spiritu ſancto, iſtud non

de ipsarum naturarum reali vnione, sed de donis & effectis Spiritus sancti interpretatur. Malui autem ego ad verbum explicare totum hunc locum quàm magis Latinas voces consectando, non omnia exprimere.

Rom. 2. 29

11 Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ·

Rom. 6. 4 Eph. 1. 19

12 Συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν.

Ephes. 2. 1

13 Καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παραπτώματα·

Eph. 2. 15

14 Ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ.

1. sic apud Demosthenem ἡ κατὰ σαυτοῦ χειρὶ συγγραφή. p. 543. et alibi:

11 In quo etiã circuncisi estis circuncisione quæ fit sine manibus, corpore peccatis carnis exuto per circuncisionẽ Christi:

12 ‖Consepulti cum eo per Baptismũ, per quem etiam cum eo resurrexistis per fidem Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis.

13 ‖Vósque mortuos in peccatis & præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit vobis condonatis omnibus peccatis:

14 ‖*Ac* deleto quod aduersum nos *erat* rituum chirographo: quod, *inquam*, erat nobis occultè cõtrarium, *ipse* verò cruci affixum è medio sustulit.

11 *In quo & circuncisi estis circuncisione non manu facta, in expoliatione corporis carnis, in circuncisione Christi:*

12 *Consepulti ei in Baptismo in quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis.*

13 *Et vos quũ mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta:*

14 *Delens quod aduersus nos erat chirographũ decretis, quod erat contrariũ nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci.*

11 *In quo*, ἐν ᾧ. Erasmus, *Per quem*. Mihi verò videtur illud omnino retinendum ex quo melius intelligatur vinculum membrorum & capitis. Hæc autem pertinent ad confutationem tertiæ speciei falsæ religionis, (de qua paulo antè dixi) vsque ad versum 18, à quo demum Apostolus aduersus primã speciem incipit agere. *Corpore peccatis carnis exuto*, ἐν ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. i. ἐν τῷ τὸ σῶμα ἀπεκδύειν τὰς τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας. Nec enim corpus ipsum peccatorum carnis dicitur exui, sed corpus exuere carnis peccata, quia nimirũ vi Christi per fidem apprehensi, siue interna circuncisione sanctificatur. Syrus interpres expuncta voce τοῦ σώματος vertit *per expoliationẽ peccatorum carnis*. quæ scriptura plana est, sed nullius Græci codicis auctoritate confirmatur: & ideo videtur facta corporis mentio quòd in eo fieret externa circuncisio. Vulgata contrà, non legit τῶν ἁμαρτιῶν, & interpretatur, *in expoliatione corporis carnis*. quam lectionem non probo, quanuis in vno vet. codice inuentam. Erasmus, *Dum exuistis corpus peccatorum carnis*: quod sic interpretantur, vt Corporis vocabulo significetur, veluti massa & congeries peccatorum quibus toti circumuoluimur. Sed mihi quidem non arridet hæc corporis metaphorica explicatio. Cur enim adiiceretur Carnis nomen? Deinde Circuncisionem cordis de qua hîc agitur, certum est ad sanctificationem potius quàm ad peccatorum remissionem pertinere. *Per circuncisionem Christi*, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ. Id est qua Christus ipse nos intus suo spiritu circuncidit. Quid igitur, inquies? an inanis fuit in Patribus externa circuncisio? minimè profectò, siquidem fuit in credentibus sigillum iustitiæ ex fide, Rom. 4. 11, ac proinde sanctificationis quoque in iustificatorũ cordibus. Sed de circũcisione exteriore vt iam abrogata loquitur Paulus, nomen tamen ipsum circuncisionis retinens, interiori beneficio applicatam: ac si diceret nos iam intus in Christo consequi per Baptismi interuentum, quod olim fuit per Circuncisionem externam significatum.

12 *Per Baptismum*, ἐν τῷ βαπτίσματι. i. διὰ τοῦ βαπτίσματος. Vt loquitur Rom. 6. 4. vbi etiam totum hoc argumentum planè tractatur. Sed in primis obseruandũ est, hoc non tribui operi operato, quod vocant, verùm integram actionẽ (id est rem ipsam) cum signo, causas denique omnes ad baptismi effectũ requisitas cum exteriore ablutione coniungi. Ideo disertè addit Apostolus αὐτῷ, Christum designans, & quidem qui resurrexerit: expresso etiam fidei nomine, & efficacitatis Dei, cui nimirum fidem ipsam, totũ denique Baptismi fructum, in solidum oportet acceptum ferre. *Per fidem, &c.* διὰ τῆς πίστεως, &c. i. Quæ à Deo manat per vim suam in cordibus nostris agente, vt per eã Christum mortuum, sepultum, suscitatum apprehendamus. Vulg. & Eras. *Per fidem operationis Dei.*

13 *Mortuos, &c.* νεκρούς, &c. Vide Act. 8. 23, & Eph. 2. 1. *Et præputio*, καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ. Vide Ephes. 2. 11. *Peccatis*, τὰ παραπτώματα. Claromontanus codex addit ὑμῶν, *vestra*: aptius, opinor, quàm Syrus qui legit ἡμῶν, *nobis*, priore loco, & deinceps ἡμῶν, *nostrum*.

14 [*Ac*] *deleto*, ἐξαλείψας. Omnino subaudienda est copula, quæ duo participia χαρισάμενος & ἐξαλείψας cum verbo συνεζωοποίησε connectat. *Ritum chirographo*, τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασι. i. Abolitis ritibus quibus tanquam aliquo chirographo, ipsi nostra manu reatum nostrum aduersum nos obsignabamus. Ritus enim ceremoniales quatenus erãt non Euangelii sacramẽta, sed Legis nos arguentis appendices, quid aliud erant quàm miseræ hominum conditionis publica professio? Nam circuncisio ita vsurpata, natiuam pollutionem: ablutiones, peccatorum sordes: victimæ denique capitalem reatum publicè testabantur. Christus igitur quum nos ab iis omnibus sanguine suo repurgarit, dicitur etiam chirographum deleuisse. Cur enim persoluto ad vltimum vsque quadrantem ære nostro alieno, maneat chirographum? aut manente integro chirographo apud bonæ fidei creditorẽ, qualis Deus est, ídque ex debitoris consensu, imò verò ipso debitore ita postulante, quis persolutum æs alienum dixerit? Itaque subaudienda est præpositio ἐν, quæ adscribitur Ephes. 2. 15. & τοῖς δόγμασι connectendum est cum τὸ χειρόγραφον, (vt significetur chirographum in ipsis ritibus situm fuisse) non autem cum ὃ ἦν ὑπεναντίον, vt per traiectionem conuertit Erasmus, quem in eo meritò reprehendit doctissimus interpres. τὰ δόγματα verò ea demum vocat quæ Hebræi חוקים appellant, & ritus malui quàm decreta interpretari, ob eas causas quas exposuimus Ephes. 2. 15. Itaque Græci interpretes (quanuis Syrus idem sentiat) magnopere à scopo aberrarunt, quum chirographi nomẽ vel ad ea Israelitarum verba referũt quæ scripta sunt Exo. 19. 8: vel ad interdictum illud Adamo præscriptum Gen. 2. 17. δόγματα verò intelligunt vel fidem in Christum, vel pietatis præcepta: quasi dicatur Christus chirographum quod contra nos scriptum erat, deleuisse τοῖς δόγμασι, id est suis decretis, quæ expositio mihi quidem videtur totam Apostoli sententiam deprauare. Vulgata ad verbum, *Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis*. Erasmus, *Deleto quod aduersus nos erat chirographo, quod nobis contrarium erat per decreta.* *Occultè contrarium*, ὑπεναντίον. Nempe quoniam è contrario in speciem videbantur ipsius quod obsignabant chirographi deletionem promittere: & ita erat profectò quatenus etiam erant Euangelicarum promissionum sacramenta, vt in epistola ad Hebræos copiosè declaratur. Sed hoc loco, vt sæpe Prophetæ, Paulus hæc torquet aduersus eos qui Euangelio Mosen adiungebant .i. ceremonias, non vt Euangelicæ gratiæ σφραγῖδας (quo etiam respectu erat finis illis impositus, ipsius Christi, id est veritatis quam antea adumbrarant, exhibitione) sed vt Legalis iustitiæ partem. Vulgata, *contrarium*, vt accipit quoque Syrus interpres, quasi redundante præpositione ὑπὸ, vt sæpe apud idoneos etiam scriptores in hoc vocabulo nullam vim habet. Mihi tamen hoc loco videtur minimè otiosa. [*Ipse*] *verò*, καὶ αὐτό. Vulgata, *Et ipsum.*

Erasmus, *Et illud.* Ego studendum putaui perspicuitati, ac proinde relatiuum expunxi.

	Greek		Beza		Vulgate
	Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παῤῥησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.	15	Et expoliata imperia ac potestates traduxit palàm, triũphatis illis per eam.	15	*Et expolians principatus & potestates, traduxit confidenter palàm, triumphans illos in semetipso.*
	Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων·	16	Nequis igitur vos damnet ob cibum vel potum, aut respectu diei festi, aut nouilunii, aut Sabbathorum:	16	*Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei, aut neomeniæ, aut Sabbathorum:*
	Ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ.	17	Quæ sunt vmbra rerum futurarum, at corpus *est* Christi.	17	*Quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem, Christi.*
	Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·	18	Nullus voluntarius moderator de vobis statuat ex subiectione & cultu Angelorum: *sese* ingerens in ea quæ non vidit, & temere turgens carnis suæ sensu:	18	*Nemo vos seducat volens in humilitate & religione Angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ.*

15 *Et expoliata imperia,* ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς. Iterum supplenda est copula quæ connectat duo verba ἦρκεν & ἐδειγμάτισεν.i. sustulit & traduxit. Cæterùm aliter lectum iã olim fuisse hunc locũ apparet ex veteribus. Nam & Syrus interpres vertit, *& per expoliationem corporis*, & Tertull. de Trinit. & Augustinus sic hunc locum citãt, *Exuens se carnẽ, principatus & potestates exemplauit.* Hilarius verò, *Exutus carnem & potestates ostentui fecit.* Hæc obseruauit Erasmus, & putat eos legisse ἀπεκδυσάμενος actiuè, pro, Quum sese expoliasset, carne nimirum. Atqui Christus carnem nunquam abiecit, nisi carnem pro huius caducæ vitæ infirmitate accipias, quo sensu dixit Apostolus se amplius non nouisse Christum secundum carnem, 2. Corinth. 5. 16, & dies carnis Christi opponuntur æternæ ipsius post ascensionem gloriæ, Hebr. 5. 7. Fuerit autem translatio à luctatoribus siue cursoribus sumpta, qui certaturi vestes deponere consueuerunt. Sed præstat metaphoram à bellatoribus victoribus desumptam dicere, qui hostium spoliatorum armis pro trophæo fixis, captiuos solent præ se iunctos traducere, cuius moris meminit etiam noster Apostolus Ephes. 5. 8: & durum est ἀπεκδυσάμενος passiuè interpretari, quum potius appareat facili librarii lapsu, veteres illos pro τὰς ἀρχὰς, legisse τὰς σάρκας, qua voce Græci interpretes in sacris libris pro τὴν σάρκα sæpissimè contra Hebræorum morem vtuntur. Cæterùm appellatione imperiorum & potestatuum significari Satanam cum angelis suis, res ipsa ostendit: qua de re diximus Ephes. 5, 12.

Traduxit, ἐδειγμάτισεν.i. Tanquam victor captiuos ignominiæ causa transuexit, vt exposuimus pluribus Matth. 1. 19. Erasmus, *Ostentauit.* At Thomas, *Traduxit,* inquit, *sanctos in cælum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmonas ab homine.* Tanti est momenti ex ipsis fontibus haurire. *Palàm,* ἐν παῤῥησίᾳ. Vbi est igitur crucis ignominia, quum sibiipsi diabolus crucem fixerit, & tum demum plena victoria sit potitus Christus quum planè victus videretur? Vulgata, *Confidenter palàm,* altero proculdubio adscripto ex margine. Ambros. *In auctoritate.* Sic accipitur παῤῥησία Ioh. 7. 13, & 26. *Per eam,* ἐν αὐτῷ. Vel In ea, videlicet cruce, quæ fuit instar triumphalis currus, aut circũuecti trophæi. Sic legit & interpretatur Græcus scholiastes. Sic etiam Origenes in Exodum, Homil. 4, qui tamen videtur legisse ἐν ξύλῳ, in ligno, quòd eam lectionem annotet Homil. 9, In Iesum Naue, vt Erasmus obseruauit. Plerique Græci codices legunt ἐν αὐτῷ.i. *in semetipso*, vt vertit Vetus interpres & Erasmus: sed si hoc retineamus, malim interpretari, Per sese, id est sua vnius vi.

16 *Aut respectu diei festi,* ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς. Ἐν μέρει dixit pro eo quod Rabbini dicunt מצד [*mitsisad,*] vt si dicas in vernaculo sermone, *De la part, ou, à l'esgard d'vne feste:* vt etiam accipitur 1. Pet. 4. 16. Syrus tamẽ non ineptè vertit בפולגא [*bephavlaghe*] in distinctionibus, vt μέρος idem valeat atque μερισμός. Ἑορτὴν autem vocat solẽnes illos dies festos quos Hebræi מועדים [*mohadim*] appellant: distinguítque à Neomeniis & Sabbathis. Vulg. & Eras. *In parte.*

17 *Sunt,* ἐστι. Vtitur tempore præsenti vt & auctor epistolæ ad Hebr. 5. 1, quoniam adhuc stabat templum Hierosolymis, & aliquos adhuc Iudæos mera ignorantia, non autem pertinaci contumacia peccantes, Dominus tolerabat. Nam alioqui scripsisset Paulus ἦν, *erant.* *Vmbra,* σκιά. Vmbras intellige dici Legales ceremonias, non vt res vanas & inanes qualis est corporum vmbra, (erant enim vera & pro ratione ac modo sacramentorum efficacia σημεῖα ac etiam σφραγῖδες in recto ipsorum vsu spirituali per fidem in Christum venturum) sed cum ipso Christo iam exhibito comparatas, qui dicitur earum vmbrarum corpus, quòd illũ, velut vmbra corpus à quo efformatur, sacramentaliter adumbrarent. Græca scholia & Augustinus quoque in epistola ad Paulinum (vt Erasmus annotauit) aliam lectionem adferunt, puta vt ista connectantur cum iis quæ sequuntur, hoc modo, Corpus Christi.i. vos, qui corpus Christi estis, vel (vt Photio placet) qui corpus Christi accepistis, nemo diuertat à præmio quod cepistis credendo in illum. Sed hoc mihi quidẽ videtur tam violẽtum vt nulla ratione admitti possit, repugnante quoque omnium Græcorum codicum fide.

18 *Nullus voluntarius moderator de vobis statuat,* μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων. Iam incipit aduersus primum illud falsæ religionis genus agere quod diximus ex vanis speculationibus oriri, cuius etiam vnam speciem, nempe Angelorũ cultum, adfert. Cæterùm in hoc loco interpretando vsus sum iudicio meo, quod nescio quomodo mihi non placuerint aliorum interpretationes. Nam τὸ βραβεύειν, quod ad me attinet, non legi nisi pro regere ac moderari, atque adeo pro διακρίνειν.i. ius dicere, ac cognoscere: qua significatione apud Plutarchum accipitur, sicut apud Aristotelem lib. Rhetoricon 1, vt Erasmus citat, ὁ δικαστὴς, id est iudex, dicitur ὁ τοῦ δικαίου βραβευτής.i. iuris moderator, vt videlicet inter litigantes decernat: translatione tamen (vt opinor) sumpta ab iis qui certaminibus præerant, quos Græci Agonothetas & Athlothetas, Brabeutas denique vocant, παρὰ τὴν ῥάβδον, vt putãt grammatici. Virgam enim solitos fuisse gestare gymnasiarchas, vt & iudices ac reges sceptrum, vel ex his Plutarchi in Antonio verbis apparet, ἐγυμνασιάρχει δὲ Ἀθηναίοις, καὶ τὰ τῆς ἡγεμονίας παράσημα καταλιπὼν οἴκοι, μετὰ τῶν γυμνασιαρχικῶν ῥάβδων ἐν ἱματίῳ καὶ φαικασίοις προῄει. Inuenitur tamẽ apud Demosth. κατὰ Μειδίου, καταβραβεύειν etiam de actore dictum qui reum peragat.i. condemnandum curet: sicut τὸ δικάζεσθαι καὶ τὸ κρίνειν interdum ad ipsos litigantes transfertur. Itaque καταβραβεύειν τινα non possum aliter accipere quàm pro κατακρίνειν, sed vt tanquam de iudice dicatur, sicut etiam τὸ κρίνειν quo vsus est superiore versiculo. Nam omnino videtur imperiosam quandam potestatem Apostolus hoc vocabulo significare, ab istis pseudapostolis non aliter vsurpatam quàm si de suo illis licuisset, tanquam agonothetis ac veluti certaminis moderatoribus, præmia vel tribuere vel eripere. Exẽpli causa, qui leges audent hodie conscientiis præscribere, & modum etiã admetiri quo Deus pœnas (vt ipsi loquuntur) indulgeat, nónne isti planè agonothetarum & βραβευτῶν officium vsurpant, quum vnum in cælis βραβευτὴν ac moderatorem habeamus? Itaque Paulus addidit θέλων, quod interpretor ἐθελοντὰς καὶ αὐτεπάγγελτος.i. voluntarius, & hoc munus ipsi à nullo tributum vltro vsurpans. Nam, (inquit Paulus de hac ipsa re disserẽs.i. de iis qui cõsciẽtias volebãt suis traditionibus illaqueare, Rom. 14. 4) Tu quis es qui de alieno seruo iudicas? Domino suo stat, aut cadit. Solẽt autẽ Hebræi participia pro verbalibus, quæ vocant, nominibus vsurpare, vt sæpe iam annotauimus. Pro me verò etiã facit Photius qui καταβραβευέτω, vertit κατακρινέτω, vt Ambrosius, Deuincat: & Augustinus, Conuincat: qui

duo tamen videntur quaſi ad actorem tranſtuliſſe, quod ego (vt antè dixi) tanquam de iudice ac moderatore potius dictum acceperim. Supereſt vt aliorum interpretationes percurramus. Vulg. *Nemo vos ſeducat.* Eraſm. *Nequis vobis palmam interuertat.* Hieronymus ad Algaſiam quæſtione decima, *Nemo aduerſum vos brauium accipiat.* Putat enim καταβραβευέσθαι dici eum qui iniquitate agonothetæ præmium amittat, & Græca ſcholia eorum etiam ſententiam adferunt qui καταβραβευθῆναι tum vſurpari dicunt quum penes alium eſt victoria, penes alium verò præmium. Sed hac ſignificatione (vt antè dixi) non memini hoc verbum vſquam legere: quam tamen amplectetur qui volet. Aliis placet nõ ad ipſos agonothetas ſed ad antagoniſtas iſtud referre, vt apud Virgiliũ, Niſus in ſtadio currens Salio præmium intercipit quod Euryalus obtineat: quo modo dicuntur Phariſæi nec in cælum ingredi, nec alios ingredi ſinere. Adfert etiam aliam declarationem Valla, nempe vt καταβραβεύειν τινὰ ſignificet aliquem propoſito præmio ad certamẽ euocare: cuius etiam dicti exemplum requiro. Sed nimium certè confidenter ſcripſit Hieronymus, hoc verbum fuiſſe Cilicibus peculiare, quum ſit à Demoſthene, Iſocrate, Ariſtotele, Plutarcho vſurpatum. Quod autem attinet ad participium θέλων, Vetus interpres conuertit *Volens*, hiante ſententia: niſi pro libente ac voluntario accipias, vti nos fecimus: vel pro ἐμβατεύων legas ἐμβατεύειν, contra omnium codicum fidem. Eraſ. *Dedita opera.* Græca verò ſcholia ſupplent τοῦτο πράττειν, vt ſit plena ſententia, *Volens* [*hoc facere.*] quas ellipſes nuſquam velim admittere niſi quum prorſus ſunt neceſſariæ. Caſtellio verò θέλων accipit pro ἀρέσκων, vt qui conuerterit, *In modeſtia & Angelorum cultu ſibi placens.* quod non probo. Syrus denique interpres, pro καταβραβευέτω θέλων, videtur legiſſe, θέλοι καταβραβεύειν, id eſt, vt Tremellius noſter Latinè vertit, *velit vos culpatiles reddere*, nẽpe vt paulo antè diximus hanc vocem apud Demoſthenem vſurpari, pro Reũ peragere. Suũ cuique iudiciũ liberum eſto. *Ex ſubiectione*, ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id eſt, ſtolida demiſſione animi: quum alioqui inter ſummas etiam virtutes numeretur ταπεινοφροσύνη. Neque enim iſti Angelorum cultores aliud magis vrgebant, quàm nimium eſſe arrogantes qui auderent ad Deum ſtatim perrumpere: ac proinde beatorum ſpirituũ dicebant implorandas interceſſiones, quod nec ipſi philoſophi præſertim Platonici ignoraſſent. Denique idipſum docebant quod hodie boni illi & modeſti homines iactant, qui non tantum Angelorum, vt illi, ſed etiam ſanctorum defunctorum, quorum oſſa oſtendunt & adorant, (proh veſanam impietatem!) interceſſionem vrgent.

Cultu, θρησκείᾳ. Hoc quoque nomen ponitur in vitio in hoc loco, deductum (vt Græci grãmatici volunt) à Thracibus, apud quos Orpheus deorum cultum inuenerit, quo poſtea vſi ſunt Græcorum plerique. Sic enim Nanzianzenus, οὐδὲ Θρᾳκῶν ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος. Ad veram tamen religionem accommodatum eſt Iacobi 2.27. Vulg. *Religione Angelorum.* Eraſ. *Superſtitione Angelorum.* *In ea quæ non vidit ſe ingerens*, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Budæus, *In eorum quæ non vidit, poſſeſſionem ingrediens*, vel *pedem ponens.* Hoc enim declarat τὸ ἐμβατεύειν. Sed aſſentior doctiſſimo interpreti qui hoc quidem ſignificari, ſed modo quodam magis inuidioſo, rectè cenſuit. Verbi gratia, proponatur nobis ille Pſeudodionyſius, quorundam deliciæ, qui ſimilia planè habent labra lactucis: quis confidentius de vllis rebus ſcripſit quàm ille de cæleſti hierarchia? Diceres hominem è cælo delapſum, qui aliquot annos illic cõſumpſerit, vt cæleſtis politiæ formã muneráq; omnia per otium deſcriberet. Huius exemplum ſequuti ſunt belli homines illi qui Eccleſiaſticam hierarchiã tanquam illius ἀντίτυπον deſcripſerunt, quíque Purgatorii, Lymbi, ipſorum denique inferorum cœnacula & contignationes non modò in chartis depinxerunt, ſed etiam ipſis ter miſerorum hominum animis inſculpſerunt. Iam verò ſi roges, Vndénam iſta? qui minus erunt improbi, reſpondebunt, Ex Spiritus ſancti reuelatione. Putant enim quicquid ipſi ſomniant, à Spiritu ſancto emanare. Aliis erit ſine dubio hæreticus quiſquis hoc rogarit. At Paulus fontes aperit, quum hæc ab iis proficiſci dicit qui Iudicis (id eſt vnius Chriſti) officium vltro vſurpent, qui ſimulata modeſtia ac religione hominibus illudant, qui de iis quæ non viderunt, quaſi rebus ſibi abundè cognitis ac tritis, ſubtiliſſimè garriant, qui non Spiritu Dei, ſed ſenſu carnis ſuæ, id eſt vanitate, toti intumeſcant: qui denique caput Eccleſiæ Chriſtum non retineant. Nam (vt infinita alia prætermittam) quale illud eſt quod contentiſſima voce boant, *Roga Patrem, iube Natum?* Et illud, *Iure matris impera?* Et illud, *Felix cæli porta?* Et illud, *Regina miſericordiæ, vita, dulcedo, & ſpes noſtra?* Sed hæc omnia videlicet lapidi etiam & ligno dicere, non eſt Chriſtum pro capite non agnoſcere, modò omnes blaſphemias termines hac clauſula, Per Chriſtum Dominum noſtrum. Sed (vt ad rem redeam) ἐμβατεύων Auguſtinus interpretatur *Inculcans*: Ambroſius, *Extollens*: quas interpretationes non probo. Vulg. *Quæ non vidit ambulans*, barbarè. Eraſmus poſt Hieronymum, *Faſtuoſe incedens.* Putauit enim ductum verbum à tragicis cothurnis qui ἐμβάδες dicuntur: ſed exemplum idonei ſcriptoris nullum profert. Quòd autem ſublata negante particula quidam legerunt, Ea quæ vidit, manifeſtè fuit deprauatum. *Temerè*, εἰκῇ. Id eſt ſine ratione. quæ enim tantæ vanitatis ratio conſtare poteſt? perinde nimirum acſi cum ratione velis inſanire. Vulg. & Eraſm. *Fruſtra*, id eſt ſine fructu, pro quo Græcè potius dicitur μάτην. *Turgens*, φυσιούμενος. Inanis ergo flatus eſt quicquid ab iſtis mentibus proficiſcitur. Hoc enim eſt quod Senſum ſiue Mentem carnis vocat, nempe præclarũ illud ἡγεμονικὸν, quod vnum ſequuti philoſophi nõ mirum ſi longiſſimè à ſcopo aberrarunt.

Καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβαζόμενον αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ.

Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε,

19 Neque ¨obtinens caput, ¨ex quo totum corpus per commiſſuras & compages ¨ſuppeditatũ & compactum, augeſcit Dei ¨augmento.

20 ¨Itaque ſi mortui cum Chriſto, *liberi* eſtis ab elementis mũdi: ¨quid vt ¨viuentes in mundo, ¨ritibus oneramini,

19 *Et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones ſubminiſtratum & conſtructum, creſcit in augmentum Dei.*

20 *Si ergo mortui eſtis cũ Chriſto ab elementis mũdi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo, decernitis,*

---

19 *Obtinens*, κρατῶν. vel, vt Vulgata, *Tenens.* Vide Mar. 7.3. *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Chriſto. Videtur tamen dicendum fuiſſe ἐξ ἧς, quum præceſſerit κεφαλή: ſed ſententiæ non dictionis habita eſt ratio: vt in illo Euripidis, οἰκτρὰ σὺ τέκνον. item,

Κατέχ' Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ' Ἑλληνικὸν
Πρὸς οἶκον ἐλθόντας εἰναλίαν πλάτην.

quod annotare placuit, nequis propter vnum & alterum ſolœcophanes, cum Hieronymo Paulum faciat prorſus barbarum & elinguem. Vide autẽ in hunc locum ea quæ ſcripta ſunt Epheſ. 4.16. *Suppeditatum*, κεχορηγημένον. Id eſt, vt elegante paraphraſi Tertull. in lib. de cibis Iudaicis hunc locum explicat, *Ex quo omne corpus per nexus concatenatum & fibula charitatis mutuis membris innexum atque concretum creſcit in Deum.* Vulg. & Eraſ. *Subminiſtratum.* Hoc eſt autẽ quod vulgò dicimus *fourni.* & hoc ipſo participio vtitur Plutarchus in Cæſare, ſic ſcribens, Περιὼν κἀκεῖνο τὸν Πομπήϊον ἱδρυμένον ἐν καλῷ, καὶ χορηγούμενον ἔκ τε γῆς καὶ ἐκ θαλάσσης ἀποχρώντως. Idem Diodorus lib. 2, ὧν δὲ συνέσει καὶ τόλμῃ καὶ τοῖς ἄλλοις πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι, κεχορηγημένην. Vide Epheſ. 4.16. *Augmento Dei*, τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. Id eſt augmẽto quod à Deo proficiſcitur, nimirum à Chriſti capitis Spiritu, cui opponitur inanis ille flatus, quo non creſcunt ſed turgent homines.

20 *Itaque ſi mortui cum Chriſto,* [*liberi*] *eſtis ab elementis mundi*, εἰ ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Iam pugnat Apoſtolus aduerſus ſecundã illam falſæ religionis ſpeciem, quæ ſita eſt in traditionibus manifeſtè ſuperſtitioſis: vtitúrq; argumento à cõparatis ſumpto. Ceſſantibus enim illis ipſis ritibus quibus olim Deus ipſe mũdum erudiit, quæ eſt impudentia humanas traditiones inculcare? Itaque τὸ ἀποθνήσκειν hoc in loco accipitur ἀντὶ τοῦ

ἀπολελύσθαι, pro liberum & immunem fieri, quemadmodum etiam τὸ δικαιοῦσθαι Rom. 6. 7. idque duplici respectu, primùm, quòd morte tollatur hæc personalis (quã vocant) obligatio, vt etiam explicat Paulus in eo loco: deinde quòd hæc nostra liberatio à mortis Christi participatione pendeat, qui nouum fœdus, abolito priore, sanxit suo sanguine, vt in epistola ad Hebræos copiosè exponitur. Ideo addidit Apostolus σὺν τῷ Χριστῷ, cum Christo. Adieci tamen aliquid vt planior esset loquutio. Elementa verò mundi quæ sint exposuimus suprà versu octauo.

Quid, τί. Vulg. *quid adhuc*, τί ἔτι. Claromontanus autem codex habet διὰ τί πάλιν, *cur rursus.* *Vt viuentes in mundo*, ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ. id est quasi vestra felicitas sit in rebus istis terrenis posita, ac non potius spirituale sit Dei regnum. *Ritibus oneramini*, δογματίζεσθε. Vetus interpres, *Decernitis*, quod non probo. Est enim δογματίζεσθε passiuè accipiendum, neque hîc significat decernere. nec etiam Iudicari, vt vertit Syrus interpres. Itaque suspicatur Erasmus eum legisse δογματίζετε, vt & Tertullianum, qui in libello paulo antè citato conuertit, *Sententiam fertis*. Sed ne Erasmi quidem versio mihi satisfacit qui interpretatur *Decretis tenemini*. Neque enim vsquam reprehenduntur Colossenses quòd pseudapostolis essent obsequuti, sed cõtrà laudatur eorum constantia suprà, versu 5. Admonentur tamen vt sibi caueant ab iis qui iam eos erant aggressi. δογμάτων verò appellatione traditiones proculdubiò intelligit, non autem ipsas diuinæ Legis ceremonias: traditiones, inquam, in delectu ciborum & pollutionibus sitas, quarum sæpe fit mentio in Euangelio, & quarum pleni sunt Thalmudici.

Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς;	21	⁚Ne attigeris, neque gustaris, neque contrectaris?	21	*Ne tetigeris, neque gustaueris, neque contrectaueris?*
Ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων.	22	⁚Quæ omnia ipso vsu pereunt, ⁚*præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum.	22	*Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu, secundũ præcepta & doctrinas hominum.*
Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.	23	Quæ ⁚rationem quidem habent ⁚sapientiæ ⁚in cultu voluntario, ⁚& summissione animi, ⁚& in eo quòd corpori non parcant: ⁚nec *tamen* vllius sunt pretii, ⁚*quum* ad ea *spectent* quibus farcitur caro.	23	*Quæ sunt rationẽ quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo, ad saturitatem carnis.*

21 *Ne attigeris*, μὴ ἅψῃ. Verba sunt pseudapostolorum μιμητικῶς expressa à Paulo. Itaque Ambrosius proculdubio aberrat à scopo, (quod & annotauit Erasmus) hunc locum ita explicans, & passim etiam citans, quasi Paulus ista in illorum persona non loquatur, sed ab omni specie rerum mundanarum deterreat.

22 *Quæ omnia ipso vsu pereunt*, ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Vulgata ad verbum, *Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu*. Erasmus verò τῇ ἀποχρήσει conuertit Abusu: rectè quidem, & ex iurisconsultorum distinctione, qui abusum propriè in iis constituunt quæ vsu cõsumuntur, id est quorum vsus in ipsa consumptione positus est. Sed tamen vt omnem vitarem amphiboliam, vsum dicere malui: quum sic quoque loquantur ipsi iurisconsulti. Græca scholia mẽtionem faciunt τῆς ἀφειδίας, vt fortassis legerint τῇ ἀποχρήσει. Colligit autem Paulus ex rerum istarum natura, in iis positum nõ esse regnum Dei, sicut & alibi sæpe. Vbi igitur quadragesimalis, & sextæ feriæ, pisciũ esus, quæ nõnullos iampridem non pudet ad Apostolos referre? Neque nos tamen piscium esum, sed impietatem eorum damnamus qui istas tam disertè damnatas hominũ traditiones Christi beneficio adiungunt. [*Præscripta*] *ex mandatis*, &c. κατὰ τὰ ἐντάλματα. Quod suppleui, nemo non videt prorsus congruere, ac etiam requiri, vt plana sit sententia. Alludit autem Paulus ad locum Esaiæ 29. 13, ex cuius collatione intelligi potest quàm firmum sit hoc argumentem.

23 *Rationem*, λόγον. Id est, Videntur quidem exquisitæ quædam res esse: vt quum dicitur aliquis esse præclara existimatione, vel cõtrà nullo numero esse. Nam hæc omnia etiam significat λόγος. Eras. *Verbo tenus speciem* interpretatur. putat enim λόγον hoc loco sonare sermonem aut verba, vt opponatur rei. *Sapientiæ*, σοφίας. id est excellentis cuiusdam doctrinæ, & è cælo potius allatæ quàm consilio humano excogitatæ. Sic enim solet Sapientiæ nomẽ Paulus vsurpare: & quàm hoc verum sit quod hîc dicitur, mox ab Apostoli obitu res ipsa ostendit, mundo intra aliquot annorum spatium, ita monasticarum (id est diabolicarum) quarundam præscriptionum præstigiis fascinato vt incredibilia videri possint quę de istis nugis sunt perscripta, nisi succedens Franciscus & Dominicus, & nuper etiã Iesuitæ illa omnia confirmassent, adeo quidem vt Franciscum Iesum typicũ (proh insanam blasphemiam!) etiam num hodie publicè decantent. *In cultu volunt*, ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Vulg. *In superstitione*. Erasm. *Per superstitionem*. Ac verum quidem est nihil aliud hæc fuisse quàm inanem atque adeo impiam superstitionem: sed tamen non describit his verbis Paulus qualia hæc reuera fuerint, sed qualia esse visa sint, & quos pietatis colores habuerint: nempe voluntarii cultus, summæ summissionis, denique neglectus corporis. Itaque hic primus est color humanæ superstitionis, quasi homines vltro etiam plus præstent quàm teneãtur, & perfectiorem quandam viam insistant, non contẽti Legem Dei impleuisse. Hinc nata sunt opera supererogationis, & redempta quibusuis opibus merita monachorum. Alludit autẽ Paulus ad voluntarias oblationes quas Hebr. נדבות [*nedaboth*] appellant: quarum tamen longè alia ratio fuit, quum nec in doctrina nec in ritibus quicquam vel mutare, vel addere, vel detrahere licuerit, nisi violato Dei verbo: quod Pharisæis Christus exprobrauit.

Et summiss. καὶ ταπεινοφροσύνῃ. Alter color, quòd ista videantur homines ad incredibilem quandam deiectionem & summissionem assuefacere, quum nullum inueniri possit nomen quo tam superba ista supererogatio, vel potius superarrogantia, possit explicari. Vulgata, *Et humilitate*. Erasm. *Et humilitatem animi.* *Et in eo quòd corpori non parcant*, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. Sic necessariò conuerti vt Pauli sententiam planius exprimerem. Vulg. *Et non ad parcendũ corpori*, pro, *Et ad non parcendum corpori*. Erasm. *Et læsionem corporis.* Quis porro tam est hebes vt non videat hoc in loco monachorum regulas & pseudapostolicas traditiones graphicè ab Apostolo describi? *Nec* [*tamen sunt*] *vllius pretij*, οὐκ ἐν τιμῇ τινι. Vsitatum est Hebræis subaudire aduersatiuam particulam, vt Psal. 119. v. 141, & 157, & Ioh. 9. 30. Liquet autem ex præcedente μὲν, omnino subaudiendam esse aduersatiuam in hoc quidem dicendi genere, vbi contraria comparantur. Contraria autem voco οὐκ ἐν τιμῇ τινι, siue τιμῆς οὐδεμίας ἐστί, id est nullius pretii nec dignitatis esse, & λόγον ἔχειν σοφίας, id est pro sapientia æstimari, siue sapientiæ numero & loco haberi. Antea igitur dixit Paulus quid iudicet mũdus de istiusmodi præceptis hominum, proposita vna specie, nempe ciborum delectu: nunc verò quod sit rectum de iis iudicium ostendit, nempe ista nullius esse pretii, quorum tamen splendor maximus esse videatur. Scio tamen hunc locum aliter solere explicari: sed hanc sententiam mihi videtur postulare tum argumenti series, tum ipsa constructionis ratio, & verborum quoque proprietas: quanquam nemini præiudicium adfero.

[*Quum*] *ad ea* [*spectent*] *quibus farcitur caro*, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. id est, quum in cibo & potu sita sint, in quibus non est positum regnum Dei, sed in illis potius quæ ad Spiritus alimentum & ad vitam æternam referuntur, Ro. 14. 17, & 1. Cor. 6. 13, & 8. 8. Sunt igitur istæ potius sumptuarię leges, non autẽ de pietate ac religione, 1. Tim. 4. 7 & 8. Ergo (vt ad verba ipsius contextus veniã) quum hoc subiiciatur pro ratione cur ista nullius sint dignitatis, supplendum est participium ὄντα, vel συντείνοντα. quæ ellipsis non magis est violenta quàm si Latinè dicas, Nihil ad rẽ, sub. pertinet. Appellatione autem τῆς πλησμονῆς non intelligitur actio, id est expletio seu fartura, sed passiua significatione idipsum quo farcitur venter. Denique in nomine Carnis tacita est antithesis Spiritus, & præstantioris illius (nempe spiritualis) vitæ, quam illi iactabant. Ideo

malui carnem quàm corpus interpretari. Hæc igitur est plana & apposita explicatio huius loci, alioquin perobscuri. Sic autem interpretatus est Vetus interpres, *Non in honore aliquo ad saturitatem carnis.* Erasmus verò, *Non per honorẽ aliquẽ ad expletionẽ carnis.* Castellio deniq; immodica sua licentia vsus, hæc infarsit superiori versiculo, quasi scriptũ sit ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκὸς, id est, vt ipse interpretatur, *Quorum omnium is vsus est vt vsu pereant, & ad corporis expletionem pertineant, non vt in aliquo sint honore.* Mirabile sanè hyperbaton, & quod nulli nisi peruersissimi iudicii homini venire in mentem potuit. Quomodo verò cohærebunt sequentia? optimè nimirum, si suppleueris quiduis ex arbitrio. Ista verò, inquit, placita sunt (vbi verò ista in Græco contextu?) ex hominum præceptis atque doctrinis, quę quidem sunt eiusmodi vt rationem habeant sapientiæ ob religionis speciem, (ἐν ἐθελοθρησκείᾳ) atque modestiam, & corporis vexationem seueram. Hoc verò vtrum est ex Græco conuertere, an peruertere?

	Κεφάλαιον γ.		Cap. III.		Cap. III.
1	Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος.	1	Itaque si ¨resurrexistis cum Christo, superna quærite, vbi Christus est ad dexterã Dei sedens.	1	*Igitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite: vbi Christus est in dextra Dei sedens.*
2	Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.	2	Superna curate, non ¨terrestria.	2	*Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram.*
3	Ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ.	3	Nam ¨mortui estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.	3	*Mortui enim estis, & vita vestra est abscondita cum Christo in Deo.*
4	Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.	4	Quando Christus vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis ¨gloriosi.	4	*Quum Christus apparuerit, vita vestra, tũc & vos apparebitis cum ipso in gloria.*
5	Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία. (Ephes. 5.3)	5	¨Mortificate igitur membra vestra terrestria, ‖ scortationẽ, impuritatem, ¨mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiã, quæ est ¨idololatria.	5	*Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, cõcupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus.*
6	Δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.	6	Ob quæ ¨venit ira Dei in filios contumaces.	6	*Propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis.*
7	Ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς.	7	¨Quibus in *vitiis* & vos versabamini quondam, quum in iis viueretis.	7	*In quibus & vos ambulastis aliquando, quum viueretis in illis.*
8	Νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμόν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν.	8	At nunc deponite etiam vos ¨hæc omnia, iram, ¨excandescentiam, malitiam, maledicẽtiam, verborum turpitudinem ab ore vestro.	8	*Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro.*
9	Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ·	9	Nec mentimini alius aduersus alium, quum exueritis ¨veterem illum hominem cum factis ipsius:	9	*Nolite mẽtiri inuicem, expoliantes vos veterem hominẽ cum actibus suis:*
10	Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν.	10	Et indueritis nouum illum, qui renouatur ¨in agnitionem ¨congruẽtem imagini eius qui ipsum condidit.	10	*Et induentes nouum eũ qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius qui creauit illum.*

IN CAPVT III.

1 *Resurrexistis cum Christo,* συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ. De nouo fœdere & noua vita loquitur, quòd Spiritus Christi participes, quasi translati iam simus in alterã illam vitam, vbi nec cibo nec potu egebimus, sed similes erimus Angelis Dei. Laborandũ igitur vt quæ supersunt veteris hominis reliquiæ, vi Spiritus profligẽtur: quẽ omnibus largiri non potest esca vel potus: nõ autẽ quærenda in istis externis rebus pietas. Cohærẽt verò inter se mori & resurgere cũ Christo .i. Christi mortis participatione mortificari peccato, mundo, Legis denique elementis, atque adeo toti Legi, & resurrectionis Christi participatione viuificari Deo: vt expositum est pluribus cap. 6. epist. ad Rom.

2 *Terrestria,* τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Sic vocat, opinor, externa illa in quibus illi summã pietatis ponebant, quum ea potius sita sit in rebus longè aliis, nempe in sancta puræ vitæ meditatione.

3 *Mortui estis,* ἀπεθάνετε. Repete *Cum Christo,* ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 *Gloriosi,* ἐν δόξῃ. Vulg. & Eras. *In gloria,* obscurè. Est autem Hebraismus, quem exposuimus 1. Cor. 15.42.

5 *Mortificate,* νεκρώσατε .i. omnem vim ac vigorem extinguite naturæ illius deprauatæ, quæ vos deorsũ trahit, & prauos illos motus Spiritui repugnantes in vobis ciet. Hos autem motus & cupiditates eleganter vocat mẽbra, quibus vetus homo (.i. ratio ac voluntas hominis deprauata) perinde vtitur ac corpus membris: vtpote quæ ipsius etiã corporis membra secum rapiant. Vide Rom. 6.12. *Mollitiem,* πάθος. Sic vocat molles & effœminatos, qui & pathici dicti sunt. vt explicat etiam Syrus interpres. Horat. *Cum rege turpium Morbo virorum.* Quem locum parappositè citauit Erasmus. Vulg. *Libidinem.* Cypr. epist. 52, citans hunc locum, hanc vocem prætermittit, & πλεονεξίαν vertit *Cupiditatem.* Item pro ἥτις ἐστὶν, *quæ est,* legit ἅ ἐστι, *quæ sunt.* *Idololatria,* εἰδωλολατρεία. Vide Ephes. 5.5.

6 *Venit,* ἔρχεται. Id est venire solet. Vide Ephes. 5.6.

7 *Quibus in [vitijs,]* ἐν οἷς. Quid sit ambulare seu versari in peccatis, diximus Ephes. 2. 2. distinguuntur autem hoc in loco Ambulare & Viuere, ita vt hoc posterius indicet naturæ habitum, illud verò ἐνέργειαν ipsam. Vide Act. 8. 23. Eras. verò manifestè deprauauit sententiam quum ἐν οἷς ad homines referret. Vertit enim *Inter quos,* quum sententia ipsa minimè sit ambigua.

8 *Hæc omnia,* τὰ πάντα. Articulus vim habet διαφορικὴν, ideoque non fuit prætermittendus. *Excandescentiam,* θυμόν. Vulg. & Eras. *Indignationem.* Quomodo verò distinguantur ὀργὴ & θυμὸς diximus Ephes. 4.13.

9 *Veterem illum hominem,* &c. τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Vide Rom. 6.6.

10 *In agnitionem,* εἰς ἐπίγνωσιν. Finis, aut (si malimus) materia

materia ipſius regenerationis ita ſignificatur. Loquitur enim de agnitione efficaci, vt definitur 1. Iohan, 2.3 & 4.

Congruentem imagini, κατ᾽ εἰκόνα. Vide Epheſ. 4.24. Eſt autem ſubaudiendus articulus, vt ſit τὴν κατ᾽ εἰκόνα: quam ob cauſam ſic malui interpretari, quàm ad verbum, *Secũdum imaginem*. Eraſmus, contra omnium noſtrorum codicum fidem legit καὶ εἰκόνα, *& imaginem*.

---

11 Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος καὶ Σκύθης, δοῦλος καὶ ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.

12 Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πρᾳότητα, μακροθυμίαν·

13 Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτω καὶ ὑμεῖς.

14 Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος.

15 Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε.

16 Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ· διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.

17 Καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ, ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ δι᾽ αὐτοῦ.

11 Vbi non eſt Græcus & Iudæus, Circuncisio & Præputium, barbarus, Scytha, ſeruus, liber: ſed omnia & in omnibus Chriſtus.

12 ⁚Induimini igitur, ⁚vt electi Dei, ſancti & dilecti, ⁚viſceribus ⁚miſerationum, benignitate, modeſtia, manſuetudine, lenitate:

13 Tolerantes alii alios, & cõdonantes ⁚vobis mutuò, ſiquis aduerſus aliquẽ habuerit querelam: ſicut & Chriſtus condonauit vobis, ita & vos.

14 Adhæc autem omnia *induimini* charitate, quæ eſt ⁚ vinculum perfectionis.

15 Et pax Dei ⁚imperet in cordibus veſtris, ad quam etiam vocati eſtis ⁚ in vnum corpus: & ⁚gratias agite.

16 ⁚Sermo Chriſti inhabitet in vobis ⁚copioſè cum omni ſapiẽtia, ⁚docendo & cõmonefaciẽdo ⁚vos mutuò ⁚pſalmis, hymnis & cantionibus ſpiritualibus, ⁚cum gratia canentes ⁚in corde veſtro Domino.

17 ‖Et quicquid egeritis ſermone, aut facto, ⁚in nomine Ieſu *facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.

11 Vbi non eſt Gentilis & Iudæus, Circuncisio & Præputium, barbarus & Scytha, ſeruus & liber: ſed omnia & in omnibus Chriſtus.

12 Induite vos ergo, ſicut electi Dei, ſancti & dilecti, viſcera miſericordiæ, benignitatem, humilitatẽ, modeſtiam, patientiam:

13 Supportantes inuicem, & donantes vobiſmetipſis, ſiquis aduerſus aliquem habet querelam: ſicut & Dominus donauit vobis, ita & vos.

14 Super omnia autẽ hæc charitatem, quod eſt vinculum perfectionis.

15 Et pax Chriſti exultet in cordibus veſtris, in qua & vocati eſtis in vno corpore: & grati eſtote.

16 Verbum Chriſti habitet in vobis abundanter, in omni ſapientia: docẽtes & commonentes voſmetipſos pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus, in gratia cantantes in cordibus veſtris Deo.

17 Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Ieſu Chriſti, gratias agentes Deo & Patri per ipſum.

1. Co 32

---

12 *Induimini*, ἐνδύσασθε. id eſt, ornati eſtote, ita vt nunquam exuatis. Vide Rom. 13.14. *Vt*, ὡς. Vide 2. Cor. 2.17. *Viſceribus*, σπλάγχνα. id eſt tenerrimis illis affectibus. Vide Luc. 1.78. *Miſerationum*, οἰκτιρμῶν. id eſt ſummæ miſericordiæ. Vide 2. Cor. 1.3.

13 *Vobis mutuò*, ἑαυτοῖς. Vide Epheſ. 4.32. Sic etiam manifeſtè accipitur infrà, verſu 16.

14 *Vinculum perfectionis*, σύνδεσμος τῆς τελειότητος. id eſt vinculum quo omnia hominum inter ſe officia continẽtur ac cohærent. Ergo, inquit ſophiſta, Charitate iuſtificamur. Sed quis ſani cerebri eſſe putet eum qui ſic argumẽtetur? Claromontanus codex legit ἑνότητος, *vnitatis*, quod nuſquam alibi inueni, & mihi accõmodatiſſimũ videtur.

15 *Imperet*, βραβευέτω. id eſt, omnia regat ac moderetur. vt ille apud Virgil. βραβευτὴς, *-producere longius iras, Et ſæuire animus Entellum haud paſſus acerbis: Sed finem impoſuit pugnæ*. Liceat enim hîc nobis ſacra cum profanis comparare. quandoquidẽ Paulum non puduit ab his rebus tranſlationem ſumere. Quum igitur in perpetuo quodam certamine verſemur, vult in animis noſtris ſedentem pacem Dei, tanquam agonotheten ſeu brabeuten, omnes affectus in officio continere: vt verè pacem Dei, id eſt concordiam auſpiciis Dei initam colamus, vt vnanimes tandem ex ſuperata carne palmam referamus. Vulgata, *Exultet*, vt mihi videatur exiſtimaſſe τὸ βραβεύειν id eſſe quod in vernaculo noſtro ſermone dicimus verbum è verbo *brauer*. Eraſmus, *Palmam ferat*. Ego verò (vt dixi ſuprà, 2.18) τὸ βραβεύειν nuſquam legi propriè niſi de ipſis agonothetis dictum: ad quorum munus mihi quidem proximè accedere videntur ii quos vulgò vocant in ſingularibus certaminibus, *mareſchaux du camp*. *In vnum corpus*, ἐν ἑνὶ σώματι. Id eſt, in vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alii aliis membrorum inſtar adeſſetis. Vide 1. Corinth. 12. 12 & 13. *Gratias agite*, εὐχάριστοι γίνεσθε. Id eſt εὐχαριστεῖτε, nempe Deo, de hac pace, ſiue Chriſto, vt additur apud Syrum interpretem. Vulg. *grati eſtote*, id eſt beneficii accepti memores. quod tamen ſic intellige vt gratia non referatur, ſed habeatur. Hoc enim eſſe ad ipſam rẽ referẽdum apparet ex duobus verſ. proximè ſequentibus, eadem ſententia terminatis.

16 *Sermo Chriſti*, ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ. id eſt Euãgelii doctrina. *Copioſè*, πλουσίως. Vulgata, *Abundanter*. Eraſm. *Opulẽtè*. Alibi autem diximus omnem copiam & affluentiam ita ſignificari. *Docendo*, διδάσκοντες. Vulgata, *Docẽtes*. Eraſmus, *Docentéque*. Poteſt autem hoc etiam connecti cum ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ſúntque hæc participia poſita perinde vt apud Hebræos infinitus modus, & apud Latinos gerundi modus: ideóque nulla eſt habita caſus ratio, vt 2. Corinth. 9.11, & 13, Mar. 12.40, & alibi. vbi de hac formula diximus, apud Homerum etiam vſitata, & alios ſcriptores, vt annotat Euſtathius libro Iliad. β & π. *Vos mutuò*, ἑαυτούς. Vulgata, *Voſmetipſos*. Vide Epheſ. 4.32.

Pſalmis, hymnis, & cantionibus, ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς. Pſalmos puto dici quos vocant Hebræi מזמורים [*mizmorim*,] & hymnos, quos תהלים [*tehillim*,] & cantica, quæ שירים [*ſchirim*.] Pſalmos igitur vocat quaſcunque cantiones variis argumentis ſcriptas. Nam & querelæ, & narrationes, & poſtulationes in pſalmis referũtur: at hymni ſolas laudes continent. Cantica verò dicuntur peculiares quædam & magis artificioſæ cantiones, quæ & ipſæ laudes complectebãtur, ſed anguſtiore quadam forma quàm pſalmi aut hymni, vt licet ex exemplis cognoſcere.

Cum gratia, ἐν χάριτι. Vulgata, *In gratia*. id eſt, quòd ſe vtilitate commendet, vt eo nomine gratiam mereatur ab auditoribus, vt Epheſ. 4.29. niſi ad gratiarum actionem malimus hoc referre. *In corde veſtro*, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Vide Epheſ. 5.19.

17 *In nomine*, ἐν ὀνόματι. i. Inuocato Chriſti nomine, vel

ad Christi laudem ac gloriam. Quod autem addit *δι' αὐτοῦ*, *per eum*, diligenter notandum est, vt sciamus Deum frustra coli nisi Christus Mediator interueniat.

Ephes. 5. 22

18 Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν Κυρίῳ.

18 ‖ ⁚ Vxores, subiectæ estote propriis viris, vt conuenit ⁚ in Domino.

18 *Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet in Domino.*

1. Pet. 3. 1

19 Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς.

19 ‖ Viri, diligite ⁚ vxores, & ne sitis aduersus eas amarulenti.

19 *Viri, diligite vxores, & nolite amari esse ad illas.*

Ephes. 6. 1

20 Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.

20 ‖ Filii, auscultate parentibus ⁚ in omnibus: hoc enim gratum est Domino.

20 *Filij, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est Domino.*

21 Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.

21 Patres, ne irritate liberos vestros: ne despondeant animum.

21 *Patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros: vt non pusillo animo fiant.*

Ephes. 6. 5; tit. 2. 9; 1. pet. 2. 18

22 Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν Θεόν.

22 ‖ Serui, auscultate per omnia iis qui domini sunt ⁚ secundum carnem, non obsequiis ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere student, sed cum simplicitate cordis, timentes Deum.

22 *Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum.*

23 Καὶ πᾶν ὅ, τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις·

23 Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino & non hominibus:

23 *Quodcunque facitis, ex animo operamini sicut Domino & non hominibus.*

24 Εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε.

24 Scientes vos à Domino recepturos ⁚ mercedem hæreditatis: nam Domino Christo seruitis.

24 *Scientes quòd à Domino accipietis retributionẽ hæreditatis: Domino Christo seruite.*

25 Ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε· καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία.

25 ⁚ Qui verò iniuriã intulerit, referet ⁚ iniuriam quam intulerit: nec est personarum respectus.

25 *Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit: & non est personarum acceptio.*

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 Οἱ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς.

1 Vos domini, æquitatem & æquabilitatem seruis exhibete: scientes vos quoque habere Dominum in cælis.

1 *Domini, quod iustũ est & æquum, seruis præstate: sciẽtes quòd & vos Dominum habetis in cælo.*

Luc. 18. 1; 1. thes. 5. 17

2 Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

2 ‖ In precibus perdurate, inuigilantes iis cum gratiarum actione:

2 *Orationi instate, vigilantes in ea, in gratiarum actione.*

Ephes. 6. 18; 1. thes. 3. 1

3 Προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, δι' ὃ καὶ δέδεμαι.

3 ‖ Precantes simul etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis ⁚ ostiũ sermonis, vt loquamur mysteriũ Christi, ꝑpter quod etiam sum vinctus.

3 *Orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysteriũ Christi, propter quod etiã vinctus sum:*

4 Ἵνα φανερώσω αὐτὸ ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam, ⁚ sicut oportet me loqui.

4 *Vt manifestem illud ita vt oportet me loqui.*

Ephes. 5. 15

5 Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.

5 ‖ ⁚ Sapienter vos gerite erga extraneos, ⁚ opportunitatẽ redimentes.

5 *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes.*

---

18 *Vxores*, γυναῖκες. Vulgata, *Fæminæ*, quasi ad sexum hoc referatur, sicut etiam mox perperam omisit vocem ἰδίοις, id est propriis, addente quoque Claromontano codice ὑμῶν, *vestris*, quod Syrus quoque interpres non neglexit. *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est perinde, vel quatenus iubet Dominus, qui hanc τάξιν & οἰκονομίαν distribuit. Itaque aberrant omnes mariti & vxores à scopo, quicunque Deum sibi in Christo non proponunt in amando: quod non agnouit philosophia.

19 *Vxores*, τὰς γυναῖκας. Syrus interpres rursum hîc legit ὑμῶν, *vestras*.

20 *In omnibus*, κατὰ πάντα. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, *in Domino*, vt Ephes. 6. 1, quod etiam statuendum est in proximo versiculo.

22 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Hæc exposuimus Ephes. 6. 5, & 6.

24 *Mercedem*, &c. τὴν ἀνταπόδοσιν. i. Pro eo quòd dominis rectè parueritis, tempus erit quo vos ex seruis filios esse factos re ipsa cognoscetis, quum videlicet cælestis illius hæreditatis eritis participes. Nomen autem τῆς κληρονομίας omnem meriti rationem tollit, quum ex gratuita adoptione pendeat, nec quo iure quæratur hæreditas, sed ad quos spectet, disserat hoc in loco Apostolus.

25 *Qui verò*, &c. ὁ δὲ, &c. Hoc ego accipio, cum doctissimo interprete, vt in dominos iniquos dictum, quorum iniurias libentius ferent serui si intellexerint se Dominum habere iniuriarum suarum vindicem, non minus quàm reges & imperatores. Neque enim est in Christo dominus aut seruus. quod tamen quomodo sit accipiendum, vel ex hoc loco satis apparet, aduersus furiosos illos Anabaptistas qui omnem τάξιν perturbant. Vetus interpres ὁ γὰρ, *qui enim*. *Iniuriam quam intulerit*, ὃ ἠδίκησε. i. iniuriæ suæ mecedem, vt Ephes. 6. 8.

IN CAPVT. IIII.

3 *Ostium sermonis*, τὴν θύραν τοῦ λόγου. i. os apertum & liberum ad prædicandum Euangelium: vt Ephes. 6. 19.

4 *Sicut oportet*, ὡς δεῖ. Quæ sit vis hoc in loco verbi Oportet, ostendit ipse Apostolus 1. Cor. 9. 16.

5 *Sapienter*, ἐν σοφίᾳ. id est, consideratè ac circunspectè. Multæ enim causæ sunt cur cũ illis potissimum prudenter

& sapienter agere oporteat qui nondum accesserunt ad Euangelium. *Opportunitatē redimentes*, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. id est occasionem illos lucrifaciēdi, etiam cum vestrarum rerum iactura quærentes. Vide Ephes.5.16.

6 Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἅλατι ἠρτυσμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

6 Sermo vester semper ⁖ cum gratia *sit* ⁖ sale conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

6 *Sermo vester semper in gratia, sale sit conditus: vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respōdere.*

7 Τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς, καὶ πιστὸς διάκονος, καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ·

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus, dilectus frater, & fidus minister, ac conseruus in Domino:

7 *Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & conseruus in Domino:*

8 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν·

8 Quem misi ad vos ob hoc ipsum vt cognoscat res vestras, & corda vestra consoletur:

8 *Quem misi ad vos ad hoc ipsum vt cognoscat quæ circa vos sunt, & cōsoletur corda vestra:*

9 Σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν. πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

9 Cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponēt quæ hîc aguntur.

9 *Cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex vobis est. omnia quæ hîc aguntur, nota facient vobis.*

10 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν.

10 Salutat vos Aristarchus meus in captiuitate socius, & Marcus consobrinus Barnabæ, ⁖ de quo accepistis mandata. si venerit ad vos, ⁖ excipite eum.

10 *Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mādata. si venerit ad vos excipite illum.*

11 Καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς· οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία.

11 Et Iesus qui vocatur Iustus: qui sunt ex circuncisione: ⁖ hi soli adiutores ⁖ in regno Dei, fuere mihi solatio.

11 *Et Iesus qui dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione: hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.*

12 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, seruus Christi, semper decertans pro vobis in precibus, vt stetis integri & repleti omni voluntate Dei.

12 *Salutant vos Epaphras qui ex vobis est, seruus Christi Iesu, semper solicitus pro vobis in orationibus, vt stetis perfecti & pleni in omni voluntate Dei.*

13 Μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει.

13 Hoc enim de eo testor, eum multo vestri studio ardere, & eorum qui sunt ⁖ Laodiceæ, & eorum qui Hierapoli.

13 *Testimonium enim illi perhibeo, quòd habet multum laborem pro vobis & pro iis qui sunt Laodiciæ & qui Hierapoli.*

14 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητὸς, καὶ Δημᾶς.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

14 *Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas.*

15 Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν.

15 ‖ Salutate fratres qui sunt ⁖ Laodiceæ, & Nympham, & ⁖ Ecclesiam quæ in domo illius est.

15 *Salutate fratres qui sunt Laodiciæ, & Nympham, & quæ in domo eius est Ecclesiam.*

2. Tim. 4. 11

16 Καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολὴ, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ· καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε.

16 Et quum perlecta fuerit apud vos epistola, facite vt etiam in Laodicensium Ecclesia recitetur: & eam quæ scripta est ⁖ Laodicea, vt vos quoque legatis.

16 *Et quū lecta fuerit apud vos epistola, facite vt & in Laodicensium Ecclesia legatur, & eam quæ Laodicēsium est, vos quoque legatis.*

17 Καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ ἵνα αὐτὴν πληροῖς.

17 Et dicite Archippo, Vide vt ministerium quod accepisti in Domino, impleas.

17 *Et dicite Archippo, Vide, ministerium quod accepisti in Domino, vt illud impleas.*

18 Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.

18 Salutatio, mea manu Pauli.

18 *Salutatio mea manu Pauli*

6 *Cum gratia*, ἐν χάριτι. i. ad commodū proximi cōparatus, vt diximus suprà, 3.16. *Sale conditus*, ἅλατι ἠρτυσμένος. Huic opponitur sermo putris & corruptus, cuius meminimus suprà, Ephes.4.29.

10 *De quo*, περὶ οὗ. Ambiguum est, ad Barnabam an ad Marcum hæc oratio referatur. *Excipite*, δέξασθε. Vel δέξασθε, vt excipiatis, si coniungas cum ἐλάβετε. quod meritò probatur doctissimo interpreti, vt exprimatur quæ sint illa mandata.

11 *Hi soli*, οὗτοι μόνοι. Certè vel magna hîc fit Petro iniuria, vel Romæ tum non erat. Vbi ergo illi x x v anni quibus Romæ sedit? *In regno Dei*, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Id est in Euangelio, vt 2. Corinth.8.18, & Philipp. 2.22. Verè enim regnat Deus per Euangelium.

13 *Laodiceæ*, ἐν Λαοδικείᾳ. Vide suprà, 2.1.

15 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Erasmus, *Congregationem*. Vide Rom.16.5, & 1.Cor.16.19.

16 *Laodicea*, ἐκ Λαοδικείας. Qui putant significari epistolam ad Timotheum priorem, vel ea ratione hallucinantur quòd satis appareat ex iis quæ scripta sunt suprà, cap. 2. vers. 1, Paulum hanc Laodiceam non inuisisse. Sed multo fœdius errarunt qui ex hoc loco suspicati sunt quandam fuisse epistolam Pauli ad Laodicenses scriptam: quia nimirum Vetus interpres conuertit τὴν ἐκ Λαοδικείας, eam quæ est Laodicensium: quum potius significet Paulus epistolam aliquam ad se missam Laodicea, aut potius qua responsuri essent Laodicenses Colossensibus. Vetus tamen est hic error, & epistola illa ad Laodicēses iampridem fuit ementita, vtpote quam citet Epiphanius aduersus Marcionitas.

Pauli ad Laodicenses epistola

Μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ᾽ ὑμῶν. ἀμήν.	Memores estote vinculorum meorum. ⁘Gratia *sit* vobiscum. Amen.	*li. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri vobiscum. Amen.*
Πρὸς Κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ καὶ Ὀνησίμου.	⁘Scripta est ad Colossenses Roma, per Tychicum & Onesimum.	*Scripta ab vrbe Roma, per Tychicum & Onesimum.*

18 *Gratia*, ἡ χάρις. Vetus interpres addit, *Domini nostri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν.
Scripta est, ἐγράφη. In Claromontano codice scribitur simpliciter ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπληρώθη, *completa est epistola ad Colossenses*, & mox, ἡ πρὸς Φιλιππησίους ἄρχεται, *incipit epistola ad Philippenses*. Illa enim isti in eo codice anteponitur.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Thessalonicenses prior.

Κεφάλαιον α.		NOVA INTERPR. Cap. I.		VETVS. Cap. I.
ΠΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	1	PAVLVS & Siluanus & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia *sit* vobis & pax ⁘à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.	1	*PAVLVS & Siluanus & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*
Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν·	2	Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, mentionem vestri facientes in precibus nostris:	2	*Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris:*
Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.	3	⁘Indesinenter memoria repetentes ⁘efficacem vestram fidem, & laboriosam charitatē, & ⁘tolerantem illam spem in Domino nostro Iesu ⁘coram Deo & Patre nostro.	3	*Sine intermissione memores operis fidei vestræ, & laboris & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi, ante Deum & Patrem nostrum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *A Deo Patre*, &c. ἀπὸ Θεοῦ πατρός, &c. Totum hoc membrum deest apud Syrum interpretem, itidémq; Ambros. & Chrysostomū. Leuiculū est autem quod Hieron. lib. aduersus Pelag. 1, non vult legi Syluanus, sed Silas.

3 *Indesinenter memoria repetentes*, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες. Nonnulli coniungunt illud aduerbium cum præcedētibus, sed contra veterum codicum fidem. *Efficacem vestram fidē*, ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως. Ἔργον vocat τὴν ἐνέργειαν, & ἔργου τῆς πίστεως pro τῆς ἐνεργουμένης πίστεως, dixit Hebræorum more, sicut & τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης pro τῆς κοπιώσης ἀγάπης. Vulg. *Memores operis fidei vestræ.* Nā rectè (meo quidē iudicio) animaduertit in pronomine ὑμῶν non modò non duram & insolentem, sed etiam elegantem esse traiectionem. Maluit tamen Erasmus ὑμῶν connectere cum μνημονεύοντες, & subaudire ἕνεκα. Vertit enim Memores vestri propter opus fidei: quod mihi videtur multo durius quàm sit illa traiectio. *Tolerātem*, &c. τῆς ὑπομονῆς τῆς, &c. Nō frustra geminatus est articulus τῆς: deinde spes Christi 5 passiuè dicitur, Hebræorū more, vt fides Dei pro fide quæ Deo habetur, Marci 11.22, quæ phrasis mihi visa est hoc in loco paulo obscurior. Vulg. *Sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi*. Eras. verò paulo longius à verbis recedens, *Quòd permansistis in spe Domini nostri Iesu Christi.* *Coram Deo*, 10 ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. Hoc cōnecto cum participio μνημονεύοντες: vt sit sensus, Quoties ad Deum mentem attollunt, & quasi in eius conspectu versantur. i. quoties precantur (precantur autem sine intermissione) toties ipsis in mentē venire Thessalonicensium fidem, cæterásque sanctas virtu-15 tes. Possimus tamen etiam connectere cum proximis, vt illas virtutes hoc quoque argumento veras ac viuas fuisse significent. Hæc enim est huius loquutionis vis apud Hebræos, vt quod sincerè ac eleganter fit, dicatur coram Domino fieri. Vide Luc. 1.6: & hunc sensum amplexus est Sy-20 rus interpres.

4 Εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι, ὑπὸ Θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν.

4 Vt qui ſciamus, fratres dilecti, ¨vos *eſſe* à Deo electos:

4 *Scientes, fratres dilecti à Deo, electionem veſtrã:*

5 Ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ· καθὼς οἴδατε οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς.

5 ¨Quoniam ¨Euangelium noſtrum ¨conſtitit apud vos non loquutione duntaxat, ſed etiam virtute, cum in Spiritu ſancto, ¨tum in certa perſuaſione multa: ſicut noſtis quales fuerimus inter vos, veſtri cauſa.

5 *Quia Euangelium noſtrum non fuit ad vos in ſermone tantùm, ſed & in virtute, & in Spiritu ſancto, & in plenitudine multa: ſicut ſcitis quales fuerimus in vobis propter vos.*

6 Καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ Κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, μετὰ χαρᾶς Πνεύματος ἁγίου·

6 Et vos, imitatores noſtri facti fuiſtis & Domini, recepto ſermone cum oppreſſione multa, ¨cum gaudio Spiritus ſancti:

6 *Et vos imitatores noſtri facti eſtis, & Domini: excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus ſancti:*

7 Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ.

7 Adeo vt fueritis ¨exemplaria omnibus credẽtibus in Macedonia & in Achaia.

7 *Ita vt facti ſitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.*

8 Ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι.

8 A vobis enim ¨non ſolùm perſonuit ſermo Domini in Macedonia & Achaia, verumetiam in omni loco fides veſtra quæ eſt in Deum, dimanauit, vt neceſſe non habeamus quicquam loqui.

8 *A vobis enim diffamatus eſt ſermo Domini, non ſolum in Macedonia & in Achaia, ſed & in omni loco, fides veſtra quæ eſt ad Deum, profecta eſt: ita vt non ſit nobis neceſſe quicquam loqui.*

9 Αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὁποίαν εἴσοδον ἔχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ·

9 Siquidem ¨ipſi de nobis annuntiant qualem ingreſſum habuerimus ad vos, & quomodo conuerſi fueritis ad Deum ¨relictis idolis, vt ſeruiretis Deo viuo & vero:

9 *Ipſi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos, & quomodo conuerſi eſtis ad Deum à ſimulacris, ſeruire Deo viuo & vero:*

10 Καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.

10 Et expectaretis Filium eius è cælis, quem excitauit à mortuis, *nempe* Ieſum ¨liberatorem noſtrum ¨ab ira illa ventura.

10 *Et expectare Filium eius de cælis, quem ſuſcitauit ex mortuis, Ieſum qui eripuit nos ab ira ventura.*

---

4 *Vos [eſſe] à Deo electos*, ἀπὸ Θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν. id eſt τὴν ἀπὸ Θεοῦ ἐκλογὴν ὑμῶν, ſubaudi γενομένην, vt ſit ad verbũ, *Electionem veſtram quæ facta eſt à Deo.* Alioqui ſcripſiſſet παρὰ τοῦ Θεοῦ, vt conuertit Eraſmus, *A Deo electionem veſtram*: quanuis quod ad ſenſum attinet, parum ſit diſcriminis. Vetus autem interpres ὑπὸ Θεοῦ coniunxit cum participio ἠγαπημένοι, vt ita conuertas, *Scientes fratres à Deo dilecti, electionem veſtram.* Miror autem quid in mẽtem venerit Eraſmo vt in participio εἰδότες putaret non eſſe ſeruatam rationem grammatices; quum contrà omnia rectè cohæreant, nẽpe cũ ſuperioribus participiis ποιούμενοι & μνημονεύοντες, vt omnia ad εὐχαριστοῦμεν referantur. Sed εἰδότες cauſam declarat huius tum gratiarum actionis, tum perpetuæ ipſorum recordationis: quia videlicet manifeſta videbant electionis ipſorum teſtimonia, quòd tam efficax fuiſſet apud eos Euangelii prædicatio.

5 *Quoniam*, ὅτι. Vt vis huius argumenti intelligatur, confer quod ſcriptum eſt Act.13.48. Simile eſt argumentum 1.Cor.1.6. *Euangelium*, εὐαγγέλιον. Id eſt prædicatio Euangelii, vt ſæpe iam annotauimus. *Conſtitit apud vos*, ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς. Vulg. *Fuit ad vos.* Eraſ. *Fuit erga vos.* Vtrunque (vt mihi videtur) nimium obſcuré. Argumentatur autem Paulus à conſequentibus. Eſt enim in ſolis electis Euangeliũ efficax ad ſalutem. Itaque primùm omnium dicit non fuiſſe nudam & inanem prædicationẽ Euangelii apud Theſſalonicenſes, nec inania duntaxat verba effuſa, ſed fructum maximum eſſe conſequutum, vt 1.Cor.4.20. Hoc autem duabus rebus definit, nempe donis illis Spiritus ſancti, & certa perſuaſione quam in illorũ animis inſediſſe res ipſa oſtendit, quum alacribus animis crucem Domini pertulerint. Quum tamen fides inſigne ſit Spiritus donum, (adeo quidẽ vt alia illa dona, niſi ex hoc fonte proficiſcantur, Deo placere non poſſint: nec valeat hoc argumentum ab effectis niſi fundamento fidei ſubſtrato) poteſt illud ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, id eſt, *In Spiritu ſancto*, generaliter accipi: cuius illud ſingulare & filiis Dei peculiare effectum κατ' ἐξοχὴν exprimatur, nempe πληροφορία, de qua diximus Luc.1.1, & Coloſſ.2.2. Eſt autem hoc idoneis etiam ſcriptoribus familiare, vt quum in genere aliquid dixerint, certam aliquam ſpeciem aut partem quaſi ex reliquorum numero eximant: vt in illo Virgilii, *Troas relliquias Danaûm atque immitis Achilli.* *Tum in certa perſuaſione*, &c. καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ. Vulgata, *Et in plenitudine multa*, prorſus ineptè, quod tamen Aquinatem fefellit. Eraſmus, *Pérque certitudinem multam.* Ego malui certam perſuaſionem dicere, qua de re vide Luc.1.1, & Coloſſ.2.2. Sed & in eo planè diſſentio à pleriſque quòd πληροφορίαν referunt ad ipſam Pauli & aliorum prædicationẽ, quæ certa adhibuerit argumenta. Nam ἐν πληροφορήσει dicendum fuiſſet.

6 *Cum gaudio*, &c. μετὰ χαρᾶς, &c. Id eſt, cum gaudio quod à Spiritu ſancto promanat.

7 *Exemplaria*, τύπους. Id eſt, vt in vernaculo ſermone dicimus, *patrons.* Vtitur autem plurali numero fortaſſis, vt ſignificet tot fuiſſe veluti conſtantiæ typos quot erant Theſſalonicẽſium capita. Vulgata tamen (vt Syrus etiam interpres, & codex Claromõtanus) legit τύπον, Exemplar, numero ſingulari.

8 *Non ſolùm*, οὐ μόνον. Traiectionis Hebrææ hoc quoque ſit exemplum, cuiuſmodi alia multa obſeruauimus. Nam alioqui in Græcis hoc ſic collocatur vt prorſus ἀνακόλουθον eſſe videatur, quod tamen nuſquam eſt.

9 *Ipſi*, αὐτοί. Id eſt omnes credentes, ex verſu 7. Vel quicunque vſquam ſunt. Accipiuntur enim collectiuè regionum nomina pro ipſis regionum incolis. *Relictis idolis*, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Vulgata & Eraſmus, *A ſimulacris.* Ego ſtudui amphiboliam quantumuis abſurdam vitare. Deum autem viuum idolis mortuis, & verum, idolis quæ nihil ſunt niſi phantaſmata inania, opponit.

10 *Libertatẽ noſtrã*, ῥυόμενον ἡμᾶς. Participiũ pro verbali poſitũ eſt: quod annotare volui ne cui ſcrupulũ iniiciat tẽpus præſens huius participii. *Ab ira illa ventura*, ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης. Ne hîc quidem fruſtra repetitus eſt articulus. Iram autem accipit pro vltione ſeu vindicatione qua Dominus terribiliter iratus, mundum tandem vlciſcetur. Etiam, Domine, ſerua nos ab hac ira.

Κεφάλαιον β.

1 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοὶ, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν·

Act. 16. 22

2 Ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις, ἐπαῤῥησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι.

3 Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ·

4 Ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτω λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν.

5 Οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας· Θεὸς μάρτυς.

6 Οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ᾽ ὑμῶν, οὔτε ἀπ᾽ ἄλλων· δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι.

7 Ἀλλ᾽ ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν.

8 Ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα· οὕτως, ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε.

CAP. II.

1 NAm ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:

2 ‖ Immo etiam ⁘ *multa* prius passi & contumeliis affecti Philippis, sicut nostis, libertate vsi sumus ⁘ in Deo nostro, ad annuntiandum apud vos Euangelium Dei cum multo ⁘ certamine.

3 Exhortatio enim nostra nō fuit ⁘ ex impostura, neque ⁘ ex impuritate, neque cum dolo:

4 Sed ⁘ sicut placuimus Deo *quibus* crederetur Euãgelium, ita loquimur, non vt hominibus placentes, sed Deo ⁘ qui approbat corda nostra.

5 Neque enim vnquam sermone assentatorio ⁘ vsi sumus, sicut nostis, ⁘ nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus: Deus testis est.

6 Neque ex hominibus quærẽtes gloriam, nec à vobis, nec ab aliis, quum possemus ⁘ oneri esse, vt Apostoli Christi.

7 Sed fuimus placidi in medio vestri.

8 ⁘ Et, vt si nutrix foueat liberos suos, ita cupidi vestri, auebamus impertiri vobis non solùm Euangelium Dei, sed etiã nostras ipsorum animas, quòd chari nobis essetis.

CAP. II.

1 *NAm ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit:*

2 *Sed antè passi & contumeliis affecti, sicut scitis, in Philippis, fiduciam habuerimus in Deo nostro loqui ad vos Euangelium Dei in multa sollicitudine.*

3 *Exhortatio enim nostra non de errore, neq; de immunditia, neque in dolo:*

4 *Sed sicut probati sumus à Deo vt crederetur nobis Euangelium, ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra.*

5 *Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis. sicut scitis, neque in occasione auaritiæ: Deus testis est.*

6 *Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis, quum possemus vobis oneri esse, vt Christi Apostoli.*

7 *Sed facti sumus leues in medio vestrum.*

8 *Tanquam si nutrix foueat filios suos, ita desiderantes vos cupidè, volebamus tradere vobis, non solùm Euangelium Dei, sed animas nostras, quoniã charissimi nobis facti estis.*

IN CAPVT. II.

2 [*Multa*] *prius passi*, προπαθόντες. Sic in his libris accipi solet absolutè verbum πάσχειν, quod obscurius fuisset hoc in loco. *In Deo*, ἐν τῷ Θεῷ. Id est Dei ope ac gratia freti. *Certamine*, ἀγῶνι. Vulgata, *sollicitudine*. Vide Coloss. 2. 1.

3 *Ex impostura*, ἐκ πλάνης. Vulgata, *De errore*, sed perperam. De se enim loquuntur, non de Thessalonicensibus, nisi ex mutua relatione. Negant enim se fuisse impostores, aut illos deceptos. *Ex impuritate*, ἐξ ἀκαθαρσίας. id est vllo scelere aut maleficio. sicut apud Latinos Impurus, apud Græcos μιαρὸς accipitur pro scelerato. Alioquin ἀκαθαρσίαν ad libidinum spurcitiem solet Apostolus accommodare.

4 *Sicut placuimus Deo*, καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Quod in eligendo placuit, hoc dicitur à nobis approbari: itaque δοκιμάζεσθαι nihil aliud declarat hoc in loco quàm vt idoneum & aptum assumi. Sed inter Dei & hominum iudicia hoc interest quòd homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur. Deus verò in seipso inuenit consilii sui rationem: vnde fit vt quum ne ad cogitanda quidem quæ Dei sunt idonei simus, quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio prorsus à Dei misericordia pendet, sicut ipse Apostolus explicat 1. Cor. 7. 25: & δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ nihil aliud declarat quàm Deo placere, ideóque gratis eligi. quod vt melius intelligeretur, actiuam loquutionem vsurpaui, quasi scripserit Paulus, καθὼς ἐδοκίμασεν ὁ Θεὸς πιστεύειν ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον, vt Rom. 1. 27. Nam τὸ δοκιμάζεσθαι respondet hoc in loco verbo Hebræo בחר [*tachar*] aut התרצה [*hithratsah.*]

Qui approbat, τῷ δοκιμάζοντι. Id est qui grata habet & accepta. Significat enim se vocationi suæ sincerè respondere.

5 *Vsi sumus*, ἐγενήθημεν. Vulgata & Erasm. ad verbum, *Fuimus*. Atqui dandum aliquid fuit Latinæ linguæ consuetudini, in dicendi formula tam inusitata. Annotauimus autem peculiarem vsum, eúmque diuersum, verbi γίγνεσθαι in hac epistola, vt suprà, 1. 5, & 6, & infrà, 7. 8 & 10.
Nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Nec in occasionẽ auaritiæ*, ita obscurè vt vix intelligas.

6 *Oneri esse*, ἐν βάρει εἶναι. Erasmus, *In dignitate esse, id est grauitatem aliquam Apostolicæ præstantiæ seruare, vti nunc faciunt qui hoc obtentu ipsis Cæsaribus & regibus imperant.* vt etiã intellexit Syrus interpres. Sed sanè non video quî possit hæc interpretatio admitti. Nam si de moderata grauitate accipias, non est verisimile insignes istos Apostolos vnquam fuisse sui muneris oblitos: quòd si aliquando sese ad infima quæque, ipsius Christi exẽplo, summiserunt, aliter sanè facere ipsis non licuit pro muneris sui ratione, quæ postulabat vt cuncta ad ædificationem Ecclesiæ referrent. Sin verò de immoderata grauitate (id est arrogãtia Pharisaica) accipias, absit vt illã existimemus Apostolis Christi vsurpare vnquam licuisse. Causa verò quæ adfertur cur ἐν βάρει sumatur pro pondere & auctoritate, non ita magni est momenti: quia videlicet in superiore versiculo dixerunt se nō ambiuisse hominum gloriam. Et sequitur, *Fuimus placidi*. Nam priore loco mentionẽ fecerũt nō tãtùm ambitionis, sed etiam auaritiæ: id autem quod sequitur, ad vtrumque referri commodè potest. Itaque ἐν βάρει huc refero quòd quum suo iure potuissent (sicut in epistola vtraque ad Corinthios Paulus testatur) Ecclesiarum sumptu viuere, tamẽ suis manibus victum quæsiuissent, manifesto sanè argumento se ab omni tum auaritia tum ambitione maximè esse alienos. ídque magis etiam liquet ex eo quòd proximo versiculo vtitur verbo ἐπιβαρῆσαι.

Placidi, ἤπιοι. Id est, minimè asperis moribus, sed faciles ac benigni: qua virtute nihil magis est repugnans tum auaritiæ, tum ambitiosæ arrogantiæ. Sed & optimè quadrat similitudo. Nam neq; tam vile neque tam sordidum

quicquam est quod nutrix mater, infantis causa, nõ subeat: neque ad istas deuorandas molestias ac sordes vlla spe lucri, sed materno tantùm affectu ducitur. Quidam ex veteribus legunt Paruuli, id est νήπιοι, lubrico librariorum lapsu, aut potius alicuius argutia, quia nutricis & liberorum fit mentio, tenerorum videlicet quos illa foueat. Sed quisquis ille fuit qui hoc commentus est primus, considerare debuit Paulum cum suis non infantium quibus comparentur Thessalonicenses, sed nutricis personam in hac similitudine sustinere: *[Et] vt si nutrix,* ὡς ἂν τροφός. particula οὕτως sequens omnino ostendit, hoc mẽbrum cum sequẽtibus cohærere, & deesse copulam, quam etiam Syrus interpres expressit: & cuius ellipsin hebraicam in bimembri oratione, sæpissimè iam annotauimus.

Μνημονεύετε γὰρ, ἀδελφοὶ, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ.	9	Meministis enim, fratres, ‖laboris nostri ¨ac ærumnæ: nocte enim ac die operãdo, ne quem vestrum grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.	9	*Memores enim estis fratres, laboris nostri & fatigationis: nocte & die operantes, nequem vestrum grauaremus, prædicauimus in vobis Euangelium Dei.*	Act.20.34 1.cor.4.12 2.thess.3.6
Ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεὸς, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν.	10	Vos testes *estis* & Deus, quomodo sanctè & iustè & inculpatè ¨vobis, qui creditis, ¨vixerimus.	10	*Vos testes estis & Deus, quàm sanctè & iustè & sine querela, vobis qui credidistis fuimus.*	
Καθάπερ οἴδατε ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι,	11	Sicut nostis ¨quomodo vnumquenque vestrum, tanquã pater liberos suos, ¨hortabamur & consolabamur,	11	*Sicut scitis qualiter vnumquenque vestrũ (sicut pater filios suos) deprecantes vos & consolantes,*	
Καὶ μαρτυρούμενοι, εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.	12	‖Et obtestabamur vt ambularetis sicut dignum est Deo vocante vos ad suum regnum ac gloriam.	12	*Testificati sumus vt ambularetis digne Deo, qui vocauit vos in suum regnum & gloriam.*	Ephes.4 1 philipp.1. 27 coloss.1. 10
Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες λόγον ἀκοῆς παρ' ἡμῶν, τοῦ Θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.	13	Propterea etiam nos gratias agimus Deo indesinenter, ¨quod acceptum de Deo sermonem quem audistis ex nobis, excepitis ¨non vt sermonem hominũ, sed (sicut est verè) vt Dei sermonem, qui etiã agit in vobis qui creditis.	13	*Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione, quoniam quum accepissetis à nobis verbum auditus Dei, accepistis nõ vt verbum hominũ, sed (sicut est verè) verbum Dei, qui operatur in vobis qui credidistis.*	
Ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι ταυτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων·	14	Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarũ Dei quæ sunt in Iudæa, ¨in Christo Iesu, vt qui eadẽ passi sitis & vos ¨à propriis contribulibus, sicut & ipsi à Iudæis:	14	*Vos enim imitatores facti estis fratres, Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu: quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis:*	

9 *Ac ærumnæ,* καὶ τὸν μόχθον. Μόχθος aliquid etiam grauius significat quàm κόπος, & sicut vernaculo nostro sermone hæc tria, *Labeur, Peine, Trauail,* grasdus quosdam laboris significant: sic & apud Græcos, πόνος, κόπος, μόχθος. Ideo Vetus interpres Fatigationem conuertit.

10 *Vobis,* ὑμῖν. Eras. *Vobiscũ.* Atqui hoc pertinet ad ἀμέμπτως, vt sit sensus, quomodo sanctos & iustos, quomodo denique nos vobis qui creditis, inculpatos præstiterimus. *Vixerimus,* ἐγενήθημεν. Vide suprà, ver. 5.

11 *Quomodo,* &c. ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Erasmus, *Vt erga vnumquenque vestrum [fuerimus affecti.]* Duo enim hic eum offenderunt: primùm repetita particula ὡς: deinde quòd quum præcesserit ἕνα ἕκαστον, postea subiiciat pronomen ὑμᾶς. quamobrem putauit imperfectam esse orationem. Mihi verò nulla hîc apparet ellipsis nisi verbi substantiui ἦμεν, vt mox dicemus. *Hortabamur,* παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Vulg. *Deprecantes vos,* quod non conuenit. Est autem post participium παρακαλοῦντες subaudiendum substantiuum verbum ex Hebræorum more, quo circunscribere solent præteritum imperfectũm vel præsens, vt sæpe iam annotauimus, vt 2. Cor. 5.6, & 12. Item 7.5, & 11.13. & pronomen ὑμᾶς redundat ex Hebræorum idiotismo: qui quanuis expresso antecedẽte, solent tamen affixa quæ vocant, verbis ac nominibus subiicere, vt obseruauimus multis iam locis, veluti Rom. 16.27, & 2. Cor. 4.4, & Ephes. 3. 21. quod non animaduertens Vetus interpres copulam ante μαρτυρούμενοι sustulit contra Græcorum codicum fidem, coactus tamen illud accipere pro ἐμαρτυρούμεθα.

13 *Quòd acceptum,* &c. ὅτι παραλαβόντες, &c. Vulg. *Quum accepissetis à nobis verbum auditus Dei, accepistis,* &c. ita obscurè vt vix quisquam possit percipere. Itaque Erasmus explicuit hoc modo, *Quod quum acciperetis sermonem à nobis quo Deum discebatis, accepistis,* &c. *Nam,* inquit, *si* παραλαβόντες *conuertas, Quum accepissetis, quomodo accipiebãt quod iam acceperant?* Deinde Verbum auditus Dei à nobis, putauit significare Verbum quod vobis Deus per nos loquebatur, vel Verbum per quod Deum ex nobis discebatis. At ego aliter explico. Dico enim sermonem auditionis Hebraico more significare sermonem auditum, siue sermonem auribus perceptum, ac proinde à Paulo & collegis prædicatũ: eúmque Dei, (i. de Deo) vel quæ Deus per os ipsum annũtiabat. Est autem magnum discrimen inter παραλαμβάνειν & δέχεσθαι. Illud enim, est interioris sensus ea accipientis quæ externis sensibus obiiciuntur, & ad iudicii cognitionem transferentis, vt accepta vel probet & amplectatur, (quod significatur verbo δέχεσθαι) vel repudiet ac reiiciat. Ista denique non minus differunt quàm pecuniam oblatã accipere, & eam acceptam recondere. Possumus autem παρ' ἡμῶν, i. à nobis, connectere vel cum participio παραλαβόντες, vel cum ἀκοῆς, vt nos fecimus, eadem prorsus manente sententia. *Non vt sermonem hominum,* &c. οὐ λόγον ἀνθρώπων, &c. Id est, οὐχ' ὡς λόγον ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς λόγον Θεοῦ, vt Syrus & Vulg. ac Græci scholiastæ legũt. Neque verò causa erat cur Erasm. eam lectionem idcirco reiiceret, quòd particula ὡς de iis dicatur quæ vera sunt: imò potius vel ob eam causam debuerat eam amplecti. quãquam hoc quidem ad rem non pertinet: nam ὡς non propriè cohæret cum λόγον, sed cum ἐδέξασθε, vt significetur, Thessalonicenses Apostolicam doctrinam ita excepisse, vt par erat excipere eam doctrinam quam sibi persuasissent non esse hominum, (id est ab hominibus quasi auctoribus profectam) sed Dei ipsius, qui per os Apostolorum loqueretur, vti sanè Dei erat: quod res ipsa ostendit. Verùm etiamsi ὡς non addas, ita erit explicanda hæc species appositionis, de qua diximus Luc. 1.41.

14 *In Christo Iesu,* ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. i. Christi Iesu auspiciis collectæ, vt suprà, 1.1, vbi subauditur participium verbi substantiui hoc in loco expressum. Ineptè igitur Castellio conuertit, *Quod ad Christum Iesum attinet.* Imitatores autẽ vocat quibus simile quiddam accidisset. *A propriis*

contribulibus, ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. id est, ab iis ipsis quibuscum gentem ac ciuitatem communem habetis. Intelligit autem tum Iudęos tum alios ciues Thessalonicenses qui grauissimam seditionem excitarant aduersus Ecclesiam vixdum nascentem: vt refertur Act. 17.

15 Τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων, καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων·

16 Κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε. ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος.

17 Ἡμεῖς δέ, ἀδελφοί, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας, προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ.

18 Διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς (ἐγὼ μὲν Παῦλος) καὶ ἅπαξ καὶ δίς, καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς.

19 Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς, ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως; ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἔμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;

20 Ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρά·

Κεφάλαιον γ.

1 Διὸ μηκέτι στέγοντες, εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι.

Act. 16. 1. 2 Καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν·

15 Qui etiam Dominũ Iesum & ¨proprios Prophetas occiderunt, & nos exegerũt: neque Deo placent, & ¨omnibus hominibus aduersantur:

16 Prohibentes nos Gentibus loqui vt seruentur, ¨vt semper compleant peccata sua. ¨occupauit enim eos ¨ira ¨ad extremũ vsque.

17 Nos verò, fratres, ¨orbati vobis ¨ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementius studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.

18 Ideo voluimus venire ad vos (ego quidẽ Paulus) semel atque iterum, ¨sed impediuit nos Satanas.

19 Nã quæ est nostra spes, aut gaudiũ, aut corona de qua glorier? ánnon ¨& vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?

20 ¨Vos enim estis gloria nostra & gaudium.

CAP. III.

1 Quamobrẽ *hoc desideriũ* nõ amplius ferẽtes, ¨optimũ duxim⁹ soli Athenis relinqui.

2 ‖Misimúsque Timotheum fratrem nostrũ, ac ministrum Dei ¨& adiutorem nostrum ¨in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortãdos ¨super fide vestra:

15 *Qui & Dominum occiderunt Iesum: & Prophetas, & nos persequuti sunt: & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur:*

16 *Prohibentes nos Gentibus loqui, vt saluæ fiãt, vt impleant peccata sua semper. peruenit autem ira Dei super illos vsque in finem.*

17 *Nos autem, fratres desolati à vobis ad tẽpus horæ aspectu, non corde, abundantius festinauimus faciem vestram videre cũ multo desiderio.*

18 *Quoniam voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) & semel & iterum, sed impediuit nos Satanas.*

19 *Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? nónne vos ante Dominum nostrũ Iesum Christum estis, in aduentu eius?*

20 *Vos enim estis gloria nostra, & gaudium.*

CAP. III.

1 *PRopter quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solis.*

2 *Et misimus Timotheũ fratrẽ nostrum, & ministrum Dei in Euangelio Christi, ad confirmandos vos & exhortandos pro fide vestra:*

15 *Proprios*, ἰδίους. i. peculiariter illis destinatos. Sed tamen hanc vocem nõ legit Vulg. & Tertull. lib. 5, aduersus Marcionem, additam fuisse à Marcione testatur.

Omnibus, &c. πᾶσι, &c. Meritò sanè hoc dicit, quum Iudæi plerique nec in regnum Dei introire ipsi vellent, nec alios sinerent ingredi. Nec enim quisquam est magis capitalis humani generis hostis quàm qui Euangelii cursum impedit. Alii interpretantur toti mundo exosos, quod mihi non placet.

16 *Vt semper*, &c. εἰς τὸ, &c. Est hoc tritum apud Hebr. dicendi genus, complere iniquitates suas, & Patrum mensuram implere, vt Gen. 15. 16, & Mat. 23. 32: quo significatur hæreditaria improbitas. quia nimirum Dominus nõ statim ad iram prorumpit, sed expleto demum iniquitatis cumulo, vt reprobi suo ipsorum iudicio millies conuicti teneantur. Particula verò πάντοτε perpetuum illum in sceleribus progressum declarat. *Occupauit enim*, ἔφθασε δὲ. Vulg. & Eras. *Peruenit autem.* Mihi verò videtur τὸ φθάνειν subitum aliquid & inexpectatum declarare. Deinde δὲ pro γὰρ positũ puto. quã enallagen sæpe iam annotauimus.

Ira, ἡ ὀργή. Ira videlicet Dei (vt legitur expressũ in Claromontano codice & Vulg.) i. irati Dei iudiciũ aduersum illos, vt Rom. 4. 25. *Ad extremũ vsque*, εἰς τέλος. Vulg. & Eras. *In finem*, nimium obscurè. Heb. לנצח [*lanetsach.*] i. in perpetuũ. Neq. verò ista pugnant cũ iis quæ prædixerũt Prophetæ de Israelis instauratione, & quæ explicat noster Apostolus Rom. 11. 25. Nã siquis ista ppius cõsideret, mecũ (vt spero) fatebitur Apostolũ hoc loco de certis ex ea Gẽte hominib. agere, iis nimirũ qui tũ in Iudæa, ac præsertim Hierosolymis, erant, ac Christũ ipsum nõ cõtenti interfecisse, suos etiã Prophetas & ministros Verbi peculiariter ipsis destinatos, ipsúmq. adeo Paulum crudelissimè persequebãtur. Hi sunt nimirũ qui vltro citróq. missis nũtiis sanctos Apostoli conatus frangere conabãtur, & quorũ rabiẽ Philippis, Thessalonicæ, BerrhϾ, paulo antè expertus erat q̃ hęc scriberet. Meritò igitur illis odiũ Dei inexpiabile & sempiternũ exitiũ imminere dicit: idq. q̃ verè scripserit, nõ ita multo pòst apparuit, ipsis ad internecionẽ deletis, & ita quidẽ vt quũ plurimi etiã ex prouincialib. Iudæis essent eiusdẽ sceleris cõscii, eos omnes Deus in vrbe quasi in sagena includeret, quos simul etiã vlcisceretur. Siquidem non sine mirabili Dei prouidẽtia factum est vt eo tempore vrbs obsideretur, quo Iudæi ex vniuerso orbe terrarum eò conuenerant, vt refert Iosephus.

17 *Orbati vobis*, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν. i. Disiuncti à vobis, ac pinde veluti orphani. Vsus enim est vocabulo quo testaretur quàm inuitus eos reliquisset, Vul. *Desolati à vobis.* *Ad temporis momentũ*, πρὸς καιρὸν ὥρας. Vel, *ad momentum horæ*: vt in illo Horatii, *Horæ momento cita mors venit aut victoria læta*: i. intra breuissimũ tẽpus. Nã vtroq. hoc nomine significatur certũ tẽporis punctũ. Vide Mat. 9. 22. Vulg. *Ad tempus horæ.* Eras. *Ad spatium temporis.* Testis est autem huius desiderii etiam Lucas Act. 17.

18 *Sed impediuit*, &c. καὶ ἐνέκοψεν. Καὶ, p ἀλλά, vt Act. 10. 28.

19 *Et vos*, καὶ ὑμεῖς. Syrus interpres & Vulg. non habent copulam καὶ, quæ tamen minimè est otiosa, & in omnibus nostris codicibus Græcis extat.

20 *Vos enim*, ὑμεῖς γάρ. Particula causalis hîc non adhibetur probãdæ superioris dicti sententiæ: (hoc enim esset idẽ, vt vulgo loquũtur, per idẽ probare) sed rationẽ affert cur hoc dixerit Apostolus, nẽpe quoniã ita res se habebat. Itaque γὰρ potest etiam accipi pro Certè, ex vsu Hebrææ particulæ כי [ki.]

IN CAPVT III.

1 *Optimum duximus*, εὐδοκήσαμεν. Sic Ambrosius (vt mihi videtur) feliciter expressit verbũ εὐδοκεῖν, vt quidẽ hoc in loco accipitur. Vulg. *Placuit.* Eras. *Visum est.*

2 *Et adiutorem nostrum*, καὶ συνεργὸν ἡμῶν. Hoc non legit

Vetus interpres. Claromontanus codex verò non habet *καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ, & ministrum Dei.* *In Euangelio,* ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, in prædicatione Euangelii, vt alibi sæpe. *Super fide vestra,* περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν. Sic inuenimus scriptum in omnibus vetustis libris, vno duntaxat excepto. Quidam tamen malunt legere ἡμῶν, id est nostra, vt significetur missum Timotheum, qui commemorata Pauli fide Thessalonicenses confirmaret. Sed περὶ τῆς πίστεως pro τῇ πίστει mihi non facilè possit probari, nisi quis simile aliquod exemplum proferat. Retineo igitur veterum codicum & Græcorum scholiorum lectionem, quam etiam sequutus est Vetus interpres, vt περὶ pro ὑπὲρ hoc quoque loco ponatur, sitque hoc additum vt significetur qua in re potissimùm versaretur Timothei exhortatio. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *Touchāt vostre foy.* Erasmus, *De fide vestra.*

Græce		Beza		Vulgata
Τὸ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα.	3	¨Vt nemo commoueatur in oppressionibus istis. ipsi enim nostis ¨ad id nos esse constitutos.	3	*Vt nemo moueatur in tribulationibus istis. ipsi enim scitis quod in hoc positi sumus.*
Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ οἴδατε.	4	Etenim quum apud vos essemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & nostis.	4	*Nam & quū apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes: sicut & factum est, & scitis.*
Διὰ τοῦτο κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν· μήπως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν.	5	Quamobrem etiam ego nō amplius ferens *vestri desiderium*, misi *eum* vt cognoscerem fidem vestram: nequo modo tentasset vos ¨tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.	5	*Propterea & ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidē vestram, ne fortè tentauerit vos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.*
Ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν, πάντοτε ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς,	6	Nuper autē quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & annuntiasset nobis fidē ac charitatem vestram, vósque bonā nostri memoriā retinere, semper cupientes nos videre, sicut nos quoque vos:	6	*Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annuntiante nobis fidem & charitatem vestram, & quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut nos quoque vos:*
Διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοί, ἐφ' ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως·	7	Propterea consolationem accepimus, fratres, ex vobis, in omni afflictione & necessitate nostra, per vestram fidem:	7	*Ideo consolati sumus, fratres, in vobis, in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem vestram:*
Ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκητε ἐν Κυρίῳ.	8	¨Nunc enim viuimus, si vos ¨perstatis in Domino.	8	*Quoniam nunc viuimus, si vos statis in Domino.*
Τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν, ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν;	9	Quam enim gratiarū actionem possimus Deo rependere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos ¨coram Deo nostro,	9	*Quam enim gratiarum actionē possumus Deo retribuere pro vobis, in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum,*
Νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ δεόμενοι εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν;	10	‖Nocte ac die ¨quamuehementissimè precantes vt videamus vestram faciem, & quæ desunt fidei vestræ ¨compleamus?	10	*Nocte ac die abundantius orantes vt videamus faciem vestram, & compleamus ea quæ desunt fidei vestræ?* Rō. 1.10. & 15.23
Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς.	11	Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostrā ad vos.	11	*Ipse autem Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos.*

3 *Vt nemo commoueatur,* τῷ μηδένα σαίνεσθαι. i. ταράττεσθαι, vt Græcus scholiastes interpretatur. Quid si verò potius σαίνεσθαι media significatione accipiamus pro adblandiri, aduersariis videlicet Euangelii? Nam τὸ σαίνειν constat de canibus propriè dici qui mota cauda blandiuntur. Cæterùm articulus τῷ indicat qua ratione confirmaturus esset Thessalonicensium animos Timotheus. *Ad id nos esse constitutos,* εἰς τοῦτο κείμεθα. Vulg. *In hoc positi sumus.* Eras. *In hunc vsum positos esse.* Vide Luc. 3.34.

5 *Tentator ille,* ὁ πειράζων: id est ὁ πειραστής. Hebræorum more, qui participium pro verbali nomine vsurpant.

8 *Nunc enim viuimus,* ὅτι νῦν ζῶμεν. Id est, Nam nunc nō aliter nobis videmur salui & incolumes, non aliter, inquā, viuere, quàm si pergitis in fide. Particula autem ἐὰν non est dubitantis, sed simplicem ponentis conditionem, vt ab eorum constantia tum pependisse vitæ suæ incolumitatē significent. *Perstatis in Domino,* στήκετε ἐν Κυρίῳ. Perstare in Domino, significat in fide perseuerare, quia fides inserit nos Domino.

9 *Coram Deo nostro,* ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Quæ sit vis istius loquutionis diximus Luc. 1.6. Potest autem vel cum præcedentibus vel cum sequentibus construi: vt apud Syrum interpretem legitur: & repetitum est antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more.

10 *Quamuehementissimè,* ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ. Vulg. *Abundantius.* Erasmus, *Supra modum.* Vide Ephes. 3.20.

Compleamus? καταρτίσαι? Id est, vt omnibus numeris fidē vestram adhuc imperfectam absoluamus? Nam præterquam quòd quotidie nobis proficiendum est, (quod tamē mihi non videtur propriè ad hunc locum pertinere) coactus fuerat Apostolus aduersariorum importunitate vix inchoatum ædificium relinquere, quam etiam ob causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, Act. 17.14. & quum Timotheus è Macedonia ad ipsum Athenas venisset, statim eum remisit, qui tamen postea cum Sila rediens, ipsum inuenit Corinthi, Act. cap. 18. versu 5. Itaque hos eosdem sibi comites idcirco adiungit, 2. Corint. cap. 1. ver. 19. vt mihi quidem omnino videatur hic Siluanus is esse quem Lucas Silam vocat, perpetuus in ea peregrinatione collega Pauli cum Timotheo. Quod autem attinet ad verbum καταρτίζειν, diximus de eo pluribus Mat. 21.16, Rom. 9.22, & 1. Cor. 1.10.

Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς·

2.Cor.1 8 infrà, 5.23 Εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

Κεφάλαιον δʹ.

ΤΟ λοιπὸν οὖν, ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ᾽ ἡμῶν τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον.

Οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Rom. 12.1 eph.5.27 Τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας·

Εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ·

Μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

1.Cor.6,8 Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν καὶ διεμαρτυράμεθα.

2.Cor.1.2 Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ᾽ ἐν ἁγιασμῷ.

Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς.]

12 Faxit autẽ Dominus vt abũdetis & exuberetis mutua inter vos charitate, & in omnes, quẽadmodum & nos in vos:

13 Vt corda veſtra inculpata ſtabiliat ‖in ſanctimonia corã Deo & Patre noſtro, in aduentũ Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus ſanctis ⁚ſuis.

CAP. IIII.

1 QVod ſupereſt igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Ieſum, vt, ſicut accepiſtis à nobis quomodo oporteat vos incedere, & placere ⁚Deo, ⁚magis excellatis.

2 Noſtis enim quæ ⁚mandata dederimus vobis per Dominum Ieſum.

3 Nam hæc eſt voluntas Dei, *nẽpe* ⁚ſanctificatio veſtra, *id eſt* ‖vt abſtineatis à ſcortatione:

4 *Et* ſciat veſtrũ vnuſquiſque ⁚ſuum vas poſſidere cum ſanctificatione & honore:

5 Non ⁚cum morbo cupiditatis, ſicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

6 ‖⁚Nequis opprimat aut circunueniat in negotio fratrem ſuum. nam vltor eſt Dominus omnium iſtorum, ſicut & antè diximus vobis, ac teſtificati ſumus.

7 ‖Non enim vocauit nos Deus ad impuritatem, ſed ad ſanctificationem.

8 Proinde ⁚qui *hæc* reiicit, non reiicit hominem, ſed Deum, qui etiam dedit ⁚nobis Spiritũ ſuum ſanctum.

12 *Vos autẽ Dominus multiplicet, & abundare faciat charitatem in inuicẽ, & in omnes, quemadmodum & nos in vobis:*

13 *Ad confirmanda corda veſtra ſine querela in ſanctitate, ante Deum & Patrem noſtrum, in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus ſanctis eius. Amen.*

CAP. IIII.

1 *DE cætero ergo, fratres, rogamus vos & obſecramus in Domino Ieſu, vt quemadmodũ accepiſtis à nobis quomodo oporteat vos ambulare & placere Deo, ſicut & ambulatis, vt abũdetis magis.*

2 *Scitis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Ieſum.*

3 *Hæc eſt enim voluntas Dei, ſanctificatio veſtra; vt abſtineatis vos à fornicatione:*

4 *Vt ſciat vnuſquiſque veſtrum vas ſuum poſſidere in ſanctificatione & honore:*

5 *Non in paßione deſiderij, ſicut & Gentes quæ ignorant Deum.*

6 *Et nequis ſupergrediatur neque circumueniat in negotio fratrem ſuũ. quoniam vindex eſt Dominus de his omnibus, ſicut & prædiximus vobis, & teſtificati ſumus.*

7 *Non enim vocauit nos Deus in immunditiã, ſed in ſanctificationem.*

8 *Itaque qui ſpernit, non hominẽ ſpernit, ſed Deũ, qui etiam dedit Spiritum ſuum ſanctum in nobis.*

---

13 *Suis*, αὐτοῦ. Vel eius. Vulg. addit Ἀμήν, *Amen*, vt ſcribitur etiam in Claromontano codice.

IN CAP. IIII.

1 *Deo*, Θεῷ. Vulg. legit præterea καθὼς καὶ περιπατεῖτε, *ſicut etiam inceditis*, quod itidem in Claromontano & alio manuſcr. codice legitur. Quod autem quidam ex Scholaſticis legunt, ſic & ambuletis, οὕτω καὶ περιπατεῖν, conſtructũ cum verbo ἐρωτῶμεν, nullius Græci codicis auctoritate cõfirmatum inueni. *Magis excellatis*, περισσεύειν μᾶλλον. Id eſt, ita conemini magis ac magis excellere, ac voſipſos quotidie ſuperare. Nam τὸ περισσεύειν hoc in loco nõ ſignificat abundare, ſed ὑπερβάλλειν καὶ ὑπερέχειν. Vulg. & Eraſm. *Vt abundetis magis*. Quod autem apud Veterem interpretem & Ambroſium, poſt *Placere Deo*, legitur, *Sicut & ambulatis*, καθὼς καὶ περιπατεῖτε, in vno duntaxat exẽplari Grçco legimus.

2 *Mandata*, παραγγελίας. Τὸ παραγγέλλειν interdum quidẽ fateor generaliter accipi pro edicere & interdicere: ſed, vt oſtendit ipſa verbi notatio, propriè de eo mandatorum genere dicitur quod per manus traditur & accipitur, vt auctor quidem ipſe mandati dicatur διαγγέλλειν, id eſt per alium ſignificare: qui verò nomine alterius aliquid denũtiat quaſi per manus acceptum, παραγγέλλειν. quam ſignificationem hoc in loco putaui in primis obſeruandam, quũ ita videatur Apoſtolus ipſe explicare 1.Cor.11.23. Sed & quæ fuerint iſta mandata, mox ita explicat vt ſine ſumma impudentia nõ poſſint Eccleſiaſtici tyranni hoc teſtimonio ad ſtabiliendam ſuam tyrannidem abuti.

3 *Sanctificatio*, ὁ ἁγιασμός. Vide Ioh.17.17.

4 *Suum vas*, τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος. Id eſt ſuum corpus, vt appa- 5 ret ex iis quæ ſcripra ſunt 1.Cor.6.18.

5 *Cum morbo cupiditatis*, ἐν πάθει ἐπιθυμίας. Πάθος conuertimus morbum, Ciceronem ſequuti. Ita enim propriè accipitur hoc in loco. Vulg. *Cum paßione deſiderij*. Eraſ. *Cum affectu concupiſcentiæ*.

10 6 *Nequis opprimat aut circumueniat*, τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν. Τὸ ὑπερβαίνειν ſuperborum eſt hominum & ambitioſorum, qui reliquos quaſi ſuperſcandunt: τὸ πλεονεκτεῖν verò auaritiam præterea declarat, quum aliquis ſua ſorte non contentus, in aliorum fortunas inuadit, aut ex a- 15 liorum incommodis commoda ſua cõparat. Ideo alicubi vertimus Occupare, & expilare. Vulgata, *Nequis ſupergrediatur neque circumueniat*. Eraſmus, *Nequis opprimat ac fraudet*.

8 *Qui [hæc] reijcit*, ὁ ἀθετῶν. Repete τὰς παραγγελίας, 20 &c. id eſt illa mandata quæ dedi vobis, ex verſu 2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν. Mar.6.26. *Nobis*, εἰς ἡμᾶς. Id eſt ἡμῖν. Reſpondet enim præpoſitio εἰς literæ ל, quæ tertio caſui præponitur apud Hebrços. Quanquam etiam hæc loquutio non caret ſua emphaſi, vt ſpiritus ſan- 25 ctus ſignificetur in ſanctis quaſi radices agere, & in intimam vſque mentem penetrare. Cçterùm addita coniunctio καὶ fecit vt legerem εἰς ὑμᾶς, *nobis*, potius quàm εἰς ἡμᾶς, *vobis*, quoniam ita videtur Paulus confirmare quod dixerat, dum aſſerit ſe quoque ex Spiritu Dei loqui.

9 Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν· αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους.

9 ‖Cæterùm de fraterna charitate non necesse habetis vt scribam vobis: ipsi nanque diuinitus docti estis vt diligatis alii alios.

9 De charitate autẽ fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos à Deo didicistis vt diligatis inuicem. Ioh.13.34, & 15.12 1.ioh.1.8, & 4.21

10 Καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, περισσεύειν μᾶλλον·

10 Nam & facitis hoc erga cũctos fratres qui sunt in tota Macedonia. obsecramus autẽ vos, fratres, ⁚vt magis excellatis:

10 Etenim illud facitis in omnes fratres in vniuersa Macedonia. rogamus autem vos, fratres, vt abundetis magis:

11 Καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν, καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν·

11 Et contendatis quieti esse, & res vestras agere, ac operari propriis manibus vestris, sicut vobis denuntiauimus:

11 Et operã detis vt quieti sitis, & vt vestrũ negotium agatis, & operemini manibus vestris sicut præcepimus vobis:

12 Ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε.

12 Vt vos geratis honestè erga extraneos, & ⁚nullius vobis sit opus.

12 Et vt honestè ambuletis ad eos qui foris sunt: & nullius aliquid desideretis.

13 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα.

13 Nolim autem vos ⁚in ignorantia versari, fratres, ⁚quod ad eos attinet qui obdormierunt, vt ne doleatis, sicut & cæteri qui spem non habent.

13 Nolumus autẽ vos ignorare, fratres, de dormiẽtibus, vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent.

14 Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ.

14 Nã si credimus Iesum mortuum esse & resurrexisse, ita etiam Deus eos qui obdormierint ⁚in Iesu, ⁚adducet cum eo.

14 Si enim credimus quòd Iesus mortuus est & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo.

15 Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας.

15 Hoc enim vobis dicimus ⁚verbis Domini, fore vt ⁚nos viui qui reliqui erimus in aduẽtu Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

15 Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui viuimus, qui residui sumus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.

16 Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ, ἀναστήσονται πρῶτον.

16 ‖Nam ipse Dominus ⁚cum hortationis clamore & voce Archãgeli ac Dei tuba, descendet è cælo: & qui mortui fuerint ⁚in Christo, resurgent primùm.

16 Quoniã ipse Dominus in iussu & in voce Archangeli & in tuba Dei, descendet de cælo: & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi. 1. Cor.15. 51

17 Ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, ⁚rapiemur simul cum eis in nubes, in occursum Domini in aera: & ita semper cum Domino erimus.

17 Deinde nos qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Domino in aera: & sic semper cum Domino erimus.

18 Ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

18 Itaque consolamini alii alios istis sermonibus.

18 Itaque consolamini inuicem in verbis istis.

---

10 *Vt magis excellatis*, περισσεύειν μᾶλλον. Vide suprà, v.1.

12 *Nullius*, μηδενός. Vel neutro, vel masculino genere, vt subaudiatur αὐτῶν, sicut placet doctissimo Camerario. id est vt vos non sit opus ad illorum quenquam refugere, minimè id quidem, quasi sic possint esse res cuiusquam cõparatæ, vt nullius ope vnquã indigeat: sed ne tanta sit cuiusquam per negligentiam inopia, vt ab alienis ab Ecclesia cogatur subsidium petere.

13 *In ignorantia versari*, ἀγνοεῖν. Vulg. & Erasm. *Ignorare.* Vide 1.Cor.12.1. *Quod ad eos attinet qui obdormierunt*, περὶ τῶν κεκοιμημένων. Τὸ κοιμᾶσθαι, id est obdormiscere, pro reponi in sepulchro, quasi in lecto. ex quo tandem expergiscentes suscitemur, Græci dixerunt, Hebræorum more, apud quos sic accipitur verbum שכב [*schachab:*] sed fere cũ adiuncta aliqua appendice, veluti, Cum patribus suis: interdum tamen etiam absolutè, vt Esa.14.8, & 18. Dormiẽtes autẽ pro mortuis vocãt ישנים [*ieschenim,*] vt Dan.22.2.

14 *In Iesu*, διὰ τοῦ Ἰησοῦ. Sic infrà ver.17, & Apoc.14.15. vt διὰ pro ἐν ponatur, sicut diximus Rom.4.11. sicut etiam vertit hoc loco Syrus interpres. Dicũtur autẽ in Domino mori qui ad extremũ vsq. perseuerãt in fide qua sunt Christo insiti. Et argumentatur Paulus ex duplici hypothesi: vna, Christũ resurrexisse: altera à Christo tanquam capite omnẽ virtutẽ in subiecta mẽbra deriuari. Fideles enim alloquitur, vt qui de istis principiis minimè dubitarẽt. Vulg. & Eras. *Per Iesum*, sicut etiã vertit Tertull. sed ita vt hoc connectat cũ verbo ἄξει, adducet per Iesum. *Adducet*, ἄξει. Adducet nimirũ è sepulchris euocatos. quod attinet ad corpora quib. animi rursus erũt adiuncti, εἰς ἀφθαρσίαν, vt copiosè dictũ est 1.Cor.15. Appariturũ autẽ Dominũ in iudicio cum sanctis suis, dixerat etiã suprà 3.13.

15 *Verbis Domini*, ἐν λόγῳ Κυρίου. i. Domini nomine, & quasi eo ipso loquente. Quæ formula Latinis quoque est peruſitata. Vtitur autẽ hac præfatione, quòd arcanũ quiddam sit dicturus, vt suæ doctrinæ auctoritatẽ cõciliet: sicut apud Prophetas vbiq. illud ingeminatur, HAEC DICIT DOMINVS. *Nos viui*, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Sic quoq. Paulus 1.Cor.15.51 & 52, de his rebus loquitur, quasi vnus sit futurus ex eorũ numero quos Dominus adueniẽs sit viuos deprehensurus: quia nimirum incertum est illud tẽpus: singulos autem nostrûm perinde comparatos esse oportet acsi singulis momẽtis Dominus venturus esset. Itaque prorsus detorsit hunc locum Methodius, qui participium ζῶντες animabus, κοιμηθέντας corporibus accommodat.

16 *Cum hortationis clamore*, ἐν κελεύσματι. Vulg. *In iussu*, vt citatur etiã à Tertul. de resurr. carnis. Sed Græci κέλευσμα, i. hortamen, appellant quod præcipuè apud nautas est quasi solenne, vt vno veluti concentu remos adducant. Apostolus ergo magnificentiam & celebritatẽ aduentus Domini repræsentat, facta celeusmatis, vocis Archangeli & tubæ mẽtione, vt mortui etiam ipsi aduentus Dei sonitum audiant, vt Mat.24.31, & 25.6, & Ioh.5.28. Subtilius autem de his rebus nolim quidem ego philosophari. *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Vide suprà ver.14.

17 *Rapiemur*, ἁρπαγησόμεθα. Repentè videlicet & oculi momento immutata corporum nostrorum qualitate, idque absque morte, cuius in locum illa immutatio succedet, vt 1.Cor.15.51 & 52.

Κεφάλαιον ε.

1 Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοὶ, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι.

2 Αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται.

3 Ὅταν γὰρ λέγωσιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια· τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν.

4 Ὑμεῖς δὲ ἀδελφοὶ, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ.

5 Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους.

6 Ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν.

7 Οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσιν.

8 Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης· καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας.

Esa.59.17 ephe.6.17

9 Ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

10 Τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν.

11 Διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε.

12 Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς·

13 Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς.

CAP. V.

1 Porro de temporibus & ¨opportunitatibus, fratres, nõ est opus vt vobis scribam.

2 Ipsi enim penitus scitis diem illũ Domini, vt furem in nocte, ita venturum esse.

3 Quum enim dicent, Pax & tuta omnia: tunc repentinum eis imminet exitium, sicuti dolor partus mulieri ventrem ferenti: nec effugient.

4 At vos, fratres, nõ estis in tenebris, vt dies ille vos, tãquam fur, deprehendat.

5 Omnes vos ¨filii lucis estis, ac filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.

6 Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, sed vigilemus & sobrii simus.

7 Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrij.

8 At nos qui sumus diei, sobrij simus, ‖¨induti thorace fidei & charitatis: & pro galea, spe salutis.

9 Nã non constituit nos Deus ad iram, sed ad salutẽ obtinendam per Dominum nostrum Iesum Christum:

10 Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum eo viuamus.

11 Quapropter adhortamini alii alios, & ædificate singuli singulos, sicut & facitis.

12 Rogamus autem vos, fratres, ¨vt agnoscatis eos qui laborãt inter vos, ¨& præsunt vobis ¨in Domino, & admonent vos:

13 ¨Et quammaximè charos ducatis, ¨propter opus ipsorum. ¨pacem colite inter vos mutuó.

CAP. V.

1 *De tẽporibus autem & momẽtis, fratres, non indigetis vt scribamus vobis.*

2 *Ipsi enim diligenter scitis quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet.*

3 *Quum enim dixerint, Pax & securitas: tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in vtero habenti: & non effugient.*

4 *Vos autem, fratres, non estis in tenebris, vt vos dies illa tanquam fur cõprehendat.*

5 *Omnes enim vos, filij lucis estis, & filij diei: non sumus noctis neque tenebrarum.*

6 *Igitur non dormiamus sicut & cæteri, sed vigilemus & sobrij simus.*

7 *Qui enim dormiũt, nocte dormiunt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt.*

8 *Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, induti loricam fidei & charitatis: & galeã spem salutis.*

9 *Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum:*

10 *Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum illo viuamus.*

11 *Propter quòd consolamini inuicem: & ædificate alterutrum, sicut & facitis.*

12 *Rogamus autem vos fratres, vt noueritis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Domino, & monent vos:*

13 *Vt habeatis illos abundantius in charitate, propter opus illorum. pacem habete cum eis.*

IN CAPVT V.

1 *Opportunitatibus*, τῶν καιρῶν. Vulg. *Momentis*. Eras. *Articulis temporum*. vt & Syrus interpres. Vide Act.1.7. Mirum est autem quum tam expresse hæc scripta sint, & antè etiã à Christo ipso pronuntiata, repertos semper aliquos fuisse qui in hoc inquirendo arcano sese & alios fatigarent, & quidem prolato nescio quo somnio, quod miror non pudere quosdam Eliæ prophetæ tribuere. Apage verò istam non iam ridiculã, sed etiam impiam ac profanam curiositatem.

5 *Filij lucis*, υἱοὶ φωτός. Vide Ephes.5.6.

8 *Induti*, ἐνδυσάμενοι. Vide Ephes.6.14.

12 *Vt agnoscatis* εἰδέναι. Id est, agnoscatis tales esse quales sunt, dignos videlicet quos in maximo pretio habeatis. Ita enim agnoscẽdi vocabulum alibi etiam vsurpatur, vt Mat.7.23, & 1.Cor.5.16. Verùm qui hũc honorem à suis flagitant, prius circunspiciant an sibi conueniant eæ notæ quas subiicit Apostolus. Neque enim hîc vlla bullarum, datarum, dispensationum, totius denique Pontificiæ nundinationis mentio. *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id est, in iis quæ ad cultum Dei spectant. Sic Ecclesiasticum munus à ciuili administratione, & veros pastores à lupis distinguit. *Et præsunt vobis*, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν. Apparet ex hoc loco & aliis, à pastorib. in cõmuni fuisse gubernatã ecclesiã, nõdũ excogitato Episcopatus gradu. Idẽ igitur valet τὸ προΐστασθαι quod ἡγεῖσθαι, quod nimirũ pastores gregi præeãt. Syrus autem interpres compositione huius verbi dissoluta, quasi scriptum sit ἱσταμένους πρὸ ἡμῶν, ante nos stantes, hoc retulit ad ministrorum morem qui adstant Dominis, iussum eorũ expectãtes: quæ phrasis sæpe quidem occurrit in sacris literis, sed huic loco non est accommodata. Habẽt enim, fateor, fidi pastores gregem suum assiduè ob oculos, & ei operam nauant, sed ita vt grex à pastore, non pastor à grege pendeat.

13 *Et quammaximè charos ducatis*, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Vulg. *Vt habeatis illos abundantius in charitate*. quo modo dicimus in vernaculo sermone, *Auoir en amour*. Eras. *Vt habeatis illos in summo pretio per charitatem*. At ego nõ memini legere ἡγεῖσθαι simpliciter positum pro in pretio habere: idq. potius crediderim agnoscẽdi verbo significatũ in sup. vers. *Propter opus ipsorum*, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Vbi ergo cessat hæc causa, cesset etiam honor, & expellatur lupus à grege. *Pacem colite inter vos mutuò*, εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Vetus interpres & Eras. legunt ἐν αὐτοῖς, *cum eis*, sed omnibus nostris veterib. libris, & Græcis quoque scholiis repugnantibus. Mihi verò propterea magis placet legere ἐν ἑαυτοῖς. quòd ita etiam comprehenduntur ipsi pastores, quibuscum præcipuè debet gregi conuenire. Deinde dicendum potius fuisset εἰρηνεύειν τε, vt omnia cohęrerent: neque hęc annecto proximè pręcedentibus, sed puto pręceptum esse seorsim & distinctè positũ. Nec enim

duntaxat pacē colere gregē oportet cum ſuis fidis paſtoribus, ſed illos etiam vt Dei legatos audire & reuereri.

14 Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.

15 Ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε, καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.

16 Πάντοτε χαίρετε·
17 Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.
18 Ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς.
19 Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε·
20 Προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε·
21 Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.
22 Ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε.
23 Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχή, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη.
24 Πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει.
25 Ἀδελφοί, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν.

14 Precamur autem vos, fratres, ⁘monete inordinatos, cōſolamini eos qui puſillo animo ſunt, ⁘ſubleuate infirmos, patientes eſtote erga omnes.
15 ‖Videte nequis malum pro malo cuipiam reddat: ſed ⁘beneficentiam ſemper ſectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.
16 Semper ⁘gaudete:
17 ‖Indeſinenter orate.
18 In omnibus gratias agite: hæc enim eſt ⁘volūtas Dei per Chriſtum Ieſum erga vos.
19 ⁘Spiritum ne extinguite:
20 ⁘Prophetias ne pro nihilo habete:
21 Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete.
22 ⁘Ab omni ſpecie mali abſtinete.
23 Ipſe autem Deus pacis *auctor* ⁘ſanctificet vos totos: & integer veſter ſpiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruentur.
24 ‖⁘Fidelis eſt qui vocauit vos, ⁘qui etiam *id* efficiet.
25 Fratres, orate pro nobis.

14 Rogamus autem vos, fratres, corripite inquietos, conſolamini puſillanimes, ſuſcipite infirmos, patientes eſtote ad omnes.
15 Videte nequis malum pro malo alicui reddat: ſed ſemper quod bonū eſt ſectemini inuicem, & in omnes.
16 Semper gaudete:
17 Sine intermiſſione orate.
18 In omnibus gratias agite: hæc eſt enim voluntas Dei in Chriſto Ieſu in omnibus vobis.
19 Spiritum nolite extinguere:
20 Prophetias nolite ſpernere.
21 Omnia autem probate: quod bonum eſt tenete.
22 Ab omni ſpecie mala abſtinete vos.
23 Ipſe autem Deus pacis ſanctificet vos per omnia: vt integer ſpiritus veſter, & anima, & corpus ſine querela, in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruetur.
24 Fidelis eſt qui vocauit vos, qui etiam faciet.
25 Fratres, orate pro nobis.

Prouerb. 17 15 & 20.20 mat.5. 44 rom.12.17 1.pet.3.9
Eccle.18. 22 luc. 18.1
1. Cor.1.9

14 *Monete inordinatos*, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους. Ita ſolet Liuius hoc nomen vſurpare de militibus qui ſtationem nō ſeruant. eleganter autē id tranſtulit Paulus ad eos non qui ſunt intractabiles, vt putauit Eraſmus, ſed qui tamen aliter quàm per infirmitatem peccant. Neque νουθετεῖν ſignificat corripere, vt Græcus etiam ſcholiaſtes rectè monet: ſed officii admonere, & quaſi amiſſam mentem reponere, vt ipſa verbi notatio declarat. Indomitis autē alia ſunt adhibenda ſeueriora remedia, de quibus non inſtituit agere Apoſtolus hoc in loco: ſed de iis duntaxat officiis quæ priuata quidem ſunt, ad quoſuis tamen fideles ſpectant. Itaque Vetus interpres non rectè conuertit, *Corripite inquietos*: & multo etiam minus appoſitè Caſtellio interpretatus eſt, *Caſtigate incompoſitos*. *Subleuate*, ἀντέχεσθε. Alioqui videlicet ruituros porrecta ex altera parte manu retinete. Reſpōdet enim hoc verbum τῷ ἀντιλαμβάνεσθαι, de quo diximus Luc.54. & Act.20.35.

15 *Beneficentiam*, τὸ ἀγαθόν. Vulg. & Eraſ. *Quod bonum eſt*, nimium largè, vt apparet ex oppoſito membro: quanuis hæc quoque ſententia vera ſit.

16 *Gaudete*, χαίρετε. Gaudium vocat, ſuo more, trāquillitatem illam animi in Chriſto acquieſcentis & ſibi bene conſcii, quę facit vt in mediis etiam doloribus exultemus, Rom.5.3, & 2.Cor.6.10.

18 *Voluntas*, θέλημα. Id eſt, res Deo accepta, & qua in primis delectatur. Vel iſta per anthypophoram dicta ſunt. Poterat enim excipi, Qui fieri poteſt vt ſemper gaudeamus, ſemper gratias agamus, quum perpetuæ nos tempeſtates premant? Imò, inquit Apoſtolus, hoc ipſum eſt quo vos oportet ſolicitari ad gratiarum actionem. Sic enim Deus ſuam in vos beneuolentiam teſtatur, Rom. 8.29, Philipp.1.29. Matth.5.11 & 12. Poſſumus autem ἐν παντὶ vel ad res ipſas, vel ad quaſuis circunſtantias referre.

19 *Spiritum*, τὸ Πνεῦμα. Id eſt, Dei afflatum ac lumen in mentibus noſtris refulgens. Atenim (dicet aliquis) ſi in electis nunquam extinguitur, fruſtra hoc præcipitur. Hoc verò pernego. Imò verò ideo non extinguitur in electis quoniam eum fouent: vt autem foueant, iſtis exhortationibus adducuntur. Nam qui conſtituit Spiritum in electis ſuis nunquam prorſus extinguere, ſimul patefecit quibus rationibus illum velit fouere, ſuo videlicet in pietate progreſſu.

20 *Prophetias*, προφητείας. Id eſt, verbi Dei ſiue Euangelicæ doctrinæ interpretationes, vt 1.Corinth.14.3. Quòd ſi ore explicare, certè etiam ſcriptis interpretari verbum Domini non modò licet, verumetiam vtile ac neceſſarium eſt.

22 *Ab omni ſpecie mali*, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ. Id eſt, Quicquid vel vllam mali ſpeciem præ ſe fert, ab eo abſtinete. vel, ab omni genere mali, vt intellexit Syrus interpres. Fideles autem alloquitur vt qui certā illam regulam teneant diſtinguendi bona à malis. Eant nunc Pſeudonicodemitæ, & quiduis inter ἀδιάφορα numerent. Poſſumus autem etiam interpretari, *Ab omni ſpecie mala*.

23 *Sanctificet*, ἁγιάσαι. Id eſt, à mundo ſeparatos ſibi conſecret ſuo ſpiritu, in Chriſto, in quo vno veram illam pacem conſequemini. Vide Rom.5.1. Quod autem ſequitur, ita explico cum doctiſſimo interprete, vt quod in genere dictum erat, per partes explicetur. Mentem igitur Paulus Spiritus appellatione ſignificat illud ἡγεμονικόν, in quo ſæpe iam diximus pręcipuam labem ineſſe: animam verò, reliquas inferiores facultates. non quaſi duæ ſint animæ, ſed quòd ſuo more Paulus functiones vnius eiuſdémque animæ diſtribuat: quum alicubi tres etiam facultates commemoret, vt diximus Epheſ.4. 17. Corporis verò nomine ſatis conſtat animæ domicilium ſignificari. Tum demum igitur homo integer ſanctificatus fuerit quum nihil cogitabit ſpiritus, nihil appetet anima, nihil exequetur corpus quod cum Dei voluntate non conſentiat. Id verò quando tandem fiet? In aduentu Domini noſtri, vt ſubiicit Paulus, & poſtea etiam ſignificauit Rom.7.15, & 24. & Philip.3.13 & 14.

24 *Fidelis*, πιστός. Hebr. נאמן [*neeman.*] id eſt ſemper idem & ſibi conſtans, quíque verè præſtet quod promiſit. Eſt autem vocatio efficax, nihil aliud quàm certa voluntatis Dei declaratio. Itaque firma eſt electorum ſalus. *Qui etiam [id] efficiet*, ὃς καὶ ποιήσει. id eſt, Vos totos perficiet. Cohæret enim hoc cum ſuperiore ſententia. Complutenſis tamen editio legit, ὃς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν. id eſt, qui etiam ſpem veſtram firmam efficiet.

Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	26	Salutate fratres omnes ⁖cum osculo sancto.	26	*Salutate fratres omnes in osculo sancto.*
Ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς.	27	Adiuro ⁖vos per Dominum, vt recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus.	27	*Adiuro vos per Dominum vt legatur epistola omnibus sanctis fratribus.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.	28	Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.	28	*Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.*
Πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.	29	Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit ⁖Athenis.	29	*Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit ex Athenis.*

29 *Cum osculo sancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Vide Rom. 16. 16.

27 *Vos*, ὑμᾶς. Hinc apparet mitti solitas fuisse Apostolicas epistolas presbyterio, ad quod hæc adiuratio & præcedētes duo versiculi pertineant: quoniam alioqui absurda esset hæc petitio si ad totū Ecclesiæ cœtum referretur. Neque verò hæc obseruatio parui est momenti. Nec enim si tunc fuisset Episcopalis ille gradus in Ecclesiā inuectus, qui supra presbyterorū cœtum immineret, illum præteriisset Apostolus. Deinde sic liquet nō pertinere ad ipsum Ecclesiæ corpus quicquid in epistolis Apostolicis scribitur. quod non animaduersum multis falsis interpretationibus occasionem prębuit, qualis est eorū error periculosus qui abutentes vno & altero Pauli loco ex priore ad Cor. merè democraticā esse volūt Ecclesiasticā disciplinā.

29 *Athenis*, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Neque apud Syrum interpretē, neque in Claromontano codice fit Athenarum mentio, vel alterius loci, sed scribitur simpliciter ἐπληρώθη πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη. Hæc autem extrema passim addita esse ex Græcorū aliquorū interpretum sententia, nō autē ab ipso Paulo, vel ex eo liquet quòd magna sit in plerisq. diuersitas, vt de istis minimè sit nefas ambigere. Hanc igitur epistolam cur Corintho non autem Athenis missam esse putem, hoc habeo argumentū, quod in secūdo capite meminerit Timothei, à quo sustinuerit solus relinqui Athenis, quū eū ad Thessalonicēses mitteret. Itaq. Silas tū non redierat ad Paulū. Subiicit deinde, Timotheū ad se iterū rediisse, ex quo intellexisset quæ Thessalonicensiū esset cōstantia. Liquet autē ex Actis Apostolorū, quū Paulus digressus Athenis, vbi substiterat Silā & Timotheū expectans, Corinthū venisset, & aliquādiu illic esset versatus, tū demū illos ad eū rediisse: quorum etiā aduentu sit magnopere confirmatus, Act. 17. 14, & 16. Itaque Siluanus ille ipse est quē Lucas Silam vocet: quúmque illi Corinthū venissent, & Timotheus Paulo, à quo Athenis rursum (quod Lucas præteriit) Thessalonicā missus fuerat, Ecclesiæ Thessalonicēsium statum renuntiasset, hæc epistola ad illos communi ipsorum trium nomine Corintho missa fuit. Silam autem, qui & Siluanus, apparet ex Apostolorū actis, Berrhœæ relictum cum Timotheo, tantisper illic mansisse dum Timotheus Athenas, & rursus, Athenis Thessalonicam regressus, ipsum tandem in reditu assumeret, vt vnà Corinthum venirent.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Thessalonicēses posterior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α. — CAP. I. — CAP. I.

Παῦλος καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ·	1	PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensiū ⁖*quæ est* i Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	1	*PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo:*
Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ·	2	Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	2	*Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*
1. Thess. 1. 2 Εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους·	3	‖Gratias agere debem⁹ Deo semper de vobis, fratres, vt par est, quòd ⁖vehementer augescat fides vestra, & abundet mutua ⁖ vniuscuiusque omnium vestrûm charitas:	3	*Gratias agere debemus semper Deo pro vobis fratres, ita vt dignum est, quoniam supercrescit fides vestra, & abundat charitas vniuscuiusque omniū vestrûm in inuicem:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 [*Quæ est*] *in Deo*, ἐν Θεῷ. Subauditur articulus τῇ. Diximus autē quæ vis sit huius formulæ, super. epist. cap. 2. 14.

3 *Vehementer augescat*, ὑπεραυξάνει. Id est, quòd quum antea excreuerit, quotidie etiam ad illud incrementum aliquid accedat. Vulg. *Supercrescit.* *Vniuscuiusque omnium vestrum*, ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν. Si duntaxat dixissent *Omnium vestrum*, videri hoc poterat ad Ecclesiam in genere duntaxat pertinere: nunc verò quum hoc addunt, sigillatim etiam vnumquenque Thessalonicensium pulcherrimo testimonio exornant.

4 Ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε·

5 Ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε·

6 Εἴπερ δίκαιον παρὰ Θεῷ, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν·

7 Καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν, ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ,

8 Ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι Θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

9 Οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ·

10 Ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, (ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς) ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.

11 Εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει.

12 Ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4 Adeo vt nosipsi de vobis gloriemur apud Ecclesias Dei, *id est* de tolerantia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & oppressionibus quas toleratis:

5 ⁚*Quæ res* manifesto est indicio iusti ‖iudicij Dei: ⁚vt digni censeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini:

6 Si quidem iustum est apud Deum, vicissim reddere iis qui affligunt vos, afflictionem:

7 Vobis verò qui affligimini, relaxationem nobiscum, ‖quũ patefiet Dominus Iesus de cælo, cum Angelis potentiæ suæ,

8 Cum flammeo incendio, infligens vltionem iis qui Deũ non nouerunt, neque auscultant Euangelio ⁚ Domini nostri Iesu Christi:

9 Qui pœnam pendent æterni exitij, *dānati* à præsente Domino, & potente ipsius gloria:

10 Quum venerit vt glorificetur in sanctis suis, & admirandus fiat in fidelibus omnibus, (⁚quòd fides habita fuerit testimonio nostro ⁚apud vos) in die illo.

11 ⁚Cuius etiam rei gratia precamur sēper pro vobis, vt vos dignetur ⁚ista vocatione Deus noster, & cōpleat ⁚omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolētiam, & ⁚opus fidei ⁚potenter.

12 ⁚Vt glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

4 *Ita vt & nosipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & tribulationibus quas sustinetis:*

5 *In exemplum iusti iudicij Dei, vt digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini:* Iudæ, 6.

6 *Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem iis qui vos tribulant:*

7 *Et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum in reuelatione Domini Iesu de cælo cum Angelis virtutis eius,* 1. Thes. 4. 16

8 *In flamma ignis, dantis vindictam iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi:*

9 *Qui pœnas dabunt in interitu æternas, à facie Domini & à gloria virtutis eius:*

10 *Quum venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt, (quia creditum est testimonium nostrum super vos) in die illo.*

11 *In quo etiā oramus semper pro vobis, vt dignetur vos vocatione sua Deus noster, & impleat omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in virtute.*

12 *Vt clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo, secundum gratiam Dei nostri, & Domini Iesu Christi.*

5 [*Quæ res*] *manifesto est indicio*, Ἔνδειγμα. Subaudio אשר [*ascher*] cum verbo substantiuo. nam alioquin durior esset appositio, quum præcedat ὑπομονῆς & πίστεως secundo casu. Ceterùm ἔνδειγμα conuerti manifestum indicium, vt nominis ipsius vim explicarē. Est enim ἐνδείκνυειν quasi digito indicare. Aperit autem Apostolus omnis nostræ consolationis fontem in aduersis. quum nos in iis ęrumnis quas pro Christo patimur, iubet, tanquam in claro aliquo speculo, futuri illius iusti iudicii exitum contemplari, quo nobis quidem regnum Dei & æterna quies adiudicabitur, impii verò iustas scelerum pœnas luent. Alioquin quomodo Deus esset iustus iudex? *Vt digni censeamini*, εἰς τὸ καταξιωθῆναι. Huc pertinet quod scriptum est Matt. 5. 11. & 12. Vide etiam quod scripsimus Philip. 1. 28.

8 *Domini*, τοῦ Κυρίου. Repetitio Hebraica antecedentis pro relatiuo.

10 *Quòd fides habita fuerit*, ὅτι ἐπιστεύθη. Id est, quoniam fide fueritis Euangelium vobis à me prędicatum amplexi. Syrus autem interpres legisse videtur ὅτι πιστευθήσεται, *quia fides adhibebitur testimonio nostro de vobis in die illo.* Nam hęc inter se connectit, quasi Paulo in illo die idoneo futuro teste Thessalonicensium fidei. Sed nullius codicis auctoritate nititur hæc scriptura. *Apud vos*, ἐφ' ὑμᾶς. Id est εἰς ὑμᾶς, vt loquitur etiam Demosthenes. Vulg. *Super vos*. Eras. *Erga vos*.

11 *Cuius etiam rei causa*, εἰς ὃ καί. Vulg. *In quo*. Eras. *Ad quod*. *Ista vocatione*, τῆς κλήσεως. Articulus vim habet διαφορικὴν. Vocationē autē appellat nō ipsā vocādi actionē, (iā enim Dominus Thessalonicenses, & quidē efficaciter, vocarat) sed illud ipsum ad qđ vocati erant, nempe cęlestis illius regni gloriā. Similis est metonymię species quũ diuersas vitę functiones vocationũ nomine significamus, ad quas Dominus nos vocarit. *Omnem* [*suæ*] *bonitatis gratuitā beneuolentiam*, πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης. i. quod iam olim ipse ex gratuita & in vos propensa bonitate decreuit. Quid sit autem illud, declaratur Matth. 25. 34. & sufficiebat quidem vnicum εὐδοκίας nomen (de quo sępe iam multa diximus) vt omnia in solidum à gratia proficisci intelligeremus: sed quum sibi nunquam satisfaciat Apostolus in pręedicanda Dei bonitate, adiunxit nomen ἀγαθωσύνης, quo singularis & omnibus numeris absoluta Dei bonitas declaretur. Castellio igitur nuper Apostoli sententiam deprauauit, quum hunc locum ita cōuerteret, *Perficiátque vt bonitatem ac fidei opus & libentissimè & fortiter persequamini & absoluatis*: translato ad Thessalonicenses quod ad Deum potius refertur. in quem etiam errorem lapsus est Syrus interpres, perinde hęc vertens ac si scriptum esset, καὶ ὑμᾶς πληρώσῃ πάσῃ εὐδοκίᾳ καὶ ἔργοις πίστεως, *& impleat vos omni bona voluntate & operibus fidei*: repugnāte omnium quę vidimus Gręcorum & Latinorum codicum fide: nec satis conueniente huic sententię nomine τῆς εὐδοκίας. Vulgata, *Omnem voluntatem bonitatis*. Erasmus, *Omne bonum propositum voluntatis*. *Opus fidei*, ἔργον πίστεως. Est igitur fides insigne Dei opus in nobis: neque hîc quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio relinquit, quale quidem imaginantur sophistę.

Potenter, ἐν δυνάμει. Vide Col. 1. 21. Vulgata & Eras. *Cum potentia*.

11 *Vt glorificetur*, ὅπως ἐνδοξασθῇ. Ἐν ὑμῖν malui interpretari *In vobis*, & ἐν αὐτῷ, *In eo*, quàm *Per vos* & *Per illum*, cū Erasmo: vt summa illa cōiunctio & participatio capitis & membrorum expressius declaretur. Pulchrè verò exprimit hic locus omnes illos salutis electorum gradus qui com-

memorantur Rom. 8.30. Nam εὐδοκία ἀγαθωσύνης, propositum, prædestinationem, vocationem denique complectitur: opus fidei, iustificationẽ: quam demum sequitur glorificatio, eáque omnia, non partim ex gratia, partim ex libero arbitrio & inhærente iustitia, sed ex mera Dei gratia in Christo, in solidum.

Κεφάλαιον β.

1 Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν,

2 Εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοός, μήτε θροεῖσθαι μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ.

3 Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον. ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας,

4 Ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα· ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.

CAP. II.

1 Rogamus autem vos, fratres, per aduẽtum Domini nostri Iesu Christi, & nostri in eum ¨aggregationem,

2 Ne citò à ¨mente dimoueamini, neque turbemini ¨neque per spiritum, ¨neque per sermonem, neque ¨per epistolam tãquam per nos *scriptam*, ¨quasi instet dies ille Christi.

3 Nequis vos seducat vllo modo. ¨*Non* enim *adueniet dies Christi* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit ¨homo ille sceleratus, ¨filius, *inquam*, ille perditionis,

4 ¨Sese opponens & efferens ¨aduersus quicquid dicitur Deus, ¨aut numen: adeo vt in templo Dei ¨tanquam Deus sedeat, ¨præ se ferẽs se esse Deũ

CAP. II.

1 *Rogamus autẽ vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum,*

2 *Vt non citò moueamini à vestro sensu, neque terreamini neque per spiritum, neque per sermonẽ, neque per epistolam tanquam per nos, quasi instet dies Domini.*

3 *Nequis vos seducat vllo modo: quoniam nisi venerit discessio primùm, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis,*

4 *Qui aduersatur & extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus.*

IN CAPVT II.

1 *Aggregationem*, ἐπισυναγωγῆς. Vulgata, *Congregationis*, duplici errore, quum non sit otiosa præpositio ἐπὶ, & ὑπὲρ repetenda sit ἀπὸ κοινοῦ. Non potuit autem certius aduersus omnem diffidentiam & leuitatem remedium nobis ostendere quàm cogitationem immensæ illius gloriæ cuius cum ipso Christo participes erimus in altero illo ipsius aduentu: nempe ne vel huius mundi splendor nos alliciat, vel crucis horridus aspectus terreat. Non loquitur autem Apostolus de illa priore nostri cum Christo spirituali aggregatione per fidem, sed de coniunctione illa quæ alterum ipsius aduentum sequetur, de qua egit in priore epistola, 4.17.

2 *A mente*, ἀπὸ τοῦ νοός. Mentis nomen simpliciter accipere malo quàm pro sententia interpretari. Ita enim significat Apostolus homines istorum impostorum fraudibus in furorem & insaniá rapi. Neque verò, vt hoc comprobetur, necesse est vt Carpocratianorum, Valentinianorũ, Manichæorũ, Circuncellionũ incredibilia penè monstra, veterum denique exemplorũ memoriam repetamus. Oriens crassissimis Mahumetis imposturis deceptus, artolatria à Pontifice in Occidentem inuecta, Anabaptistarũ, Libertinorum, Dauidistarum furiæ satis supérque ostendunt, communi etiam sensu priuari qui à vero Christianismo deficiunt. *Neque per Spiritum*, μήτε διὰ Πνεύματος. Id est, per somnia & commenta quibus prætexitur Spiritualis reuelationis nomen. *Neque per sermonem*, μήτε διὰ λόγου. Id est, vel viua voce, vel conscriptis libris. Dicitur enim etiam loqui qui scribit. *Per epistolam*, δι' ἐπιστολῆς. Id est, scriptis vel ementitis, vel falsò expositis: sicut verisimile est istos ex superiore epistola, vbi de die Domini disseritur, occasionem aliquam confirmãdi istius erroris sumpsisse. Cæterùm suggerit nobilissimus hic locus luculentissimam methodum tractandi de hæreticis, quorũ historiam quisquis nouit, fatebitur nec verius nec breuius nec planius quicquam de iis dici potuisse: quum in ea tempora incederimus quibus non iam sit diuinandũ in quem potissimùm ista competant, sed aperiendi duntaxat oculi, vt quæ futura prædixit Apostolus præsentia cernamus. *Quasi instet*, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. Atqui dicitur dies Domini ἠγγικέναι, Iac.5.8, & 1.Pet.4.7. Fateor. sed qui dicit instare, multo certius aliquid definit, & quasi tempus præfigit. Deinde quomodo hoc sit accipiendum docetur 2. Pet.3.8 & 9. Error autem istorum quorsum tendebat? nẽpe vt quum fideles viderent diem Domini vltra præscriptum tempus differri, vel impatientia deficerent, vel omnia ducerent pro fabulis. Interim verò ficticiis istis reuelationibus mirum ni pseudoprophetæ magnam sibi compararant sapientiæ opinionẽ ad alios spargendos errores.

3 [*Non*] *enim* [*adueniet dies Christi,*] ὅτι. Illa supplenda esse ostendit ipsa constructionis series. *Homo ille sceleratus*, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Vulg. ad verbum, *Homo peccati*: seruato idiotismo Hebræorum. Tertullianus hominem delinquentiæ interpretatur. Loquitur autem Paulus de Antichristo, tanquam de vno quopiam homine, quum tamen totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus intelligat: quam quisquis occupat, is est ille sceleratus de quo hîc agitur: sed ita tamen vt peculiarem aliquam tyrannidem declaret, cui paulatim subseruierunt hæretici: atque etiam per imprudentiam nonnulli ex sanctis ipsis & orthodoxis patribus, vt nũc res ipsa patefecit. Veram autem esse hanc interpretationẽ perspicuum est ex iis quæ scribuntur versu 7, & ex rei euentu. Itaq. manifestè sunt hallucinati quicunque de vno quopiam homine putarunt hoc intelligi: nisi dẽt mihi quempiam qui à Pauli seculo ad diem vsque iudicii superstes maneat. Neque verò aliter Daniel (quicum hoc in loco mirè consentit Paulus) singularibus vrsi, leonis, pardi, nominibus, multos reges intelligit in vnum monarchiæ corpus iunctos. *Filius* [*inquam*] *ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Eras. *Filius perditus*. Vide Ioh.17. 12. Basil. homilia in 7 Psalmum, hoc perperam refert ad diabolum ipsum, & pro ὁ ἄνθρωπος legit ὁ ἄνομος. quod mox quidem sequitur, sed ita vt de Antichristo dicatur.

4 *Sese opponens*, ὁ ἀντικείμενος. Vulg. *Qui aduersatur*. Eras. *Qui est aduersarius*: eodem quidem sensu, sed paulo durius. Alludit autem ad Satanæ nomen, vt patrem referat filius. *Aduersus quicquid dicitur Deus*, ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεόν. Eras. *Aduersus omnem qui dicitur Deus*. Legit enim ἐπὶ πάντα, vt habere etiã fateor Græca exẽplaria: sed mihi tamen vberius videtur quod sequutus est Vetus interpres, & Hieronymus quoque in quæstionibus: quanuis sententia ipsa eôdem recidat, vtrouis modo legas. Dicit enim Antichristum ad se translaturum non hominum modò honores omnes, sed etiã quicquid gloriæ cuicunque numini vsquã fuit exhibitũ. Ecquis enim vnquam, præter hunc vnũ, dixit se pro suo arbitrio cęlũ reserare vel aperire: quiduis figere vel refigere, denique (vt ipse affirmat C. Si Papa, Distinct. 42) pleno iure currus animarũ plenos secũ ad tartara detrudere, regna & imperia transferre posse? *Aut numen*, ἢ σέβασμα. Vulg. *Aut quod colitur*. Hieron. *religio*. Vis tibi, lector, verã istius prophetię imaginẽ contẽplari? Finge tibi quod non ita pridẽ anno illo Iubilęi, quem vocant, magno omniũ cõcursu gestũ est, nempe, terrestrẽ illum deũ (quẽ vocãt) circunstãtib. suis creaturis, pręeũte suo illo furaceo numine, crucibus ac reliquiis, quasi de Deo ipso sub his simulacris triumphantẽ, augusto illo suo habitu & triplici tiara in aurea sella sublimem transuectum: dein aureo malleo Paradisi valuas (sic enim loquuntur) in Iubilæo aperientem, & mox potentissimorum regum ac

principum legatos, quoſdam etiam præſentes, ſublimem illum re ipſa vt alterum Deum adorantes, circunſtantem turbam ab eo vitam æternam expectantem ac petentem, illum ad pedũ ſuorũ oſculũ (quibus ipſam etiam crucem atterit, quã ſimulat ſe in tanto pretio habere) miſeros & cæcos homines vix admittẽtem. O cælum, non ſudas quũ hæc aſpicis? ô terra, non fathiſcis ſub hoc onere? Ah, Domine: appareas tandem tuis, & ſicut promiſiſti, ita etiam Spiritu oris tui impurũ iſtũ confice, vt tibi vni omnis laus, honor, & gloria tribuatur. *Tanquam Deus*, ὡς Θεόν. Hoc etiam inueni in Græcis, excepto Claromontano codice, quemadmodum etiam nec Syrus nec vetus Latinus interpres iſtud legerunt. quod etiam videri poteſt ſuperuacaneum, niſi quod ſequitur pro iſtius dicti interpretatione. *Præ ſe ferens*, ἀποδεικνύντα. Hebr. מראה id eſt ad verbum, *Faciens ſe apparere*. Vulgata, *Oſtendens ſe tanquam ſit Deus*, quod Græcis non reſpondet, ſi verba ipſa ſpectes. Eraſ. *Oſtentans ſeipſum eſſe Deum*.

	Greek		Latin		Vulgate
5	Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν;	5	Annon meminiſtis me, quũ adhuc eſſem apud vos, hoc dixiſſe vobis?	5	*Num retinetis quòd quum adhuc eſſem apud vos, hæc dicebam vobis?*
6	Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ.	6	Nunc verò quid obſtet noſtis, vt is ſuo tẽpore retegatur.	6	*Et nunc quid detineat ſcitis, vt reueletur in ſuo tempore.*
7	Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται.	7	Iam enim peragitur myſterium iniquitatis: tantùm qui nunc obſtat, *obſtabit* vſquedum è medio ſublatus fuerit.	7	*Nam myſterium iam operatur iniquitatis, tantum vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.*
8	Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ·	8	Et tunc retegetur impius ille, quem Dominus ‖ conficiet Spiritu oris ſui, & illuſtri aduentu ſuo abolebit:	8	*Et tunc reuelabitur ille iniquus, quem Dominus Ieſus interficiet Spiritu oris ſui, & deſtruet illuſtratione aduentus ſui eum:* Eſa.11.4
9	Οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους·	9	*Illum, inquam,* cuius aduẽtus eſt ex efficacia Satanæ, cum omni potentia, & ſignis, ac prodigiis mendacibus:	9	*Cuius eſt aduentus ſecundum operationem Satanæ, in omni virtute & ſignis, & prodigiis mendacibus:*
10	Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς.	10	Et cum omni fraude iniuſtitiæ in iis qui pereunt: pro eo quòd amorem veritatis nõ receperunt vt ſalui fierent.	10	*Et in omni ſeductione iniquitatis iis qui pereũt: eo quòd charitatem veritatis non receperunt vt ſalui fierent.*
11	Καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει·	11	Propterea igitur mittet illis Deus efficaciam deceptionis, vt credant mendacio:	11	*Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio:*
12	Ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ.	12	Vt damnentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed acquieuerunt in iniuſtitia.	12	*Vt Iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed conſenſerunt iniquitati.*

6 *Quid obſtet*, τὸ κατέχον. id eſt, τί τὸ κατέχειν, quid eum remoretur ac retineat, vt ſuo demum tempore patefiat. Nã τὸ κατέχειν etiam ἀντὶ τοῦ κωλύειν καὶ ἐμποδίζειν accipitur: & niſi additum eſſet ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. id eſt, ſuo tempore, non dicendum fuiſſet εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι, vt patefiat, ſed μὴ οὐχὶ ἀποκαλυφθῆναι. id eſt, quominus patefiat. Sed & τὸ κατέχον fortaſſis rectius expoſueris τὸ κρατοῦν. id eſt, quod rerum potitur, & ſimiliter paulo pòſt ὁ κατέχων. Omnino enim vtrouis modo interpreteris, mihi placet Chryſoſtomi ſententia, qui ad Romanum imperium hoc refert, quo ſtante, quomodo Pontifex Romanus eò deueniſſet vt Romæ dominus fieret? Neque enim Romanus imperator meritò dici poteſt qui Romam ipſam imperii metropolin non obtinet: & quàm verè id cenſuerint Tertullianus de reſurr. carnis, Chryſoſtomus, & poſt eum etiã Hieronymus ad Gerentiã & ad Algaſiam, rei ipſius exitus oſtendit, vt hoc quidem vni Romano Pontifici conuenire ſeptem illis montibus inſidenti, quorum fit mentio Apoc.17.9, ne ipſe quidem poſſit inficiari.

7 *Peragitur*, ἐνεργεῖται. Vel *agit*. Iam enim erant multi Antichriſti, vt 1.Ioh.2.18. Vulg. *Operatur*, actiué.

Tantùm qui nunc obſtat, &c. μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Vel, *tantùm qui nunc obtinet* (id eſt rerũ potitur) [*obtinebit*] *vſquedum è medio tollatur: quo demum ſublato retegetur impius ille*, &c. Ita non modò plana & cohærens erit ſententia, ſed etiam cum ipſo rerum exitu prorſus conſentiens. neque vlla vis verbis adferetur. Nam eiuſmodi ellipſes repetiti eiuſdem verbi, ſæpiſſimè occurrunt, vt 2.Cor. 1.6, & 2.10, & 5.13. Vulg. *Tantùm, vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.* quæ interpretatio non modò eſt abſurda, ſed Græcis etiam nullo modo reſpondet. Eraſ. *Tantùm qui tenet in præſentia, teneat, donec è medio tollatur*: non multo felicius expreſſa Apoſtoli ſententia.

8 *Impius ille*, ὁ ἄνομος. Ad verbum, Exlex, id eſt qui Legem Dei prorſus conculcabit. Vulg. & Eraſ. *Iniquus ille*, non ſatis expreſſé. *Conficiet*, ἀναλώσει. Abſumet ſiue Ad nihilum rediget, quod Hebræi ſignificant verbo כלה [*chalah*] & ספה [*ſaphah*] Vul. *interficiet*, q̃d reſpõdet τῷ ἀνελεῖν. *Spiritu oris ſui*, τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ. i. verbo ſuo. Eſt autẽ hui⁹ periphraſis magnũ põdus, quo ſignificatur veros Eccleſiæ miniſtros eſſe inſtar oris per quod efflet Dominus potens illud & æternum Verbum, quo, tãquam ferrea & ſolidiſſima virga, omnes aduerſarios noſtros cõteret. Itaq. Eſa.11.4, hoc ipſũ Verbũ, שבט פה ורוח שפתים [*ſchebet peh veruach ſephathaym*,] id eſt ſceptrum oris, & ſpiritus labiorum vocatur.

9 [*Illum, inquam*,] *cuius aduentus*, οὗ ἡ παρουσία. Relatiuũ, Hebræorũ more, nõ ad proximũ, ſed ad ſuperius refertur. Itaq. nõnihil ſuppleuimus, perſpicuitatis cauſa. *Cum omni potẽtia*, ἐν πάσῃ δυνάμει. Δύναμιν, ſuo more, vocat poteſtatẽ edendi res ꝓdigioſas: quã & ipſam habẽt interdũ impii à Deo, ſed partim fallacẽ ac pręſtigioſam; partim etiã qua abutãtur ad falſam ſtabiliendã doctrinã, ita poſtulãte mũdi ꝑfidia, vt mox indicat Apoſtolus. Sed quorſum hęc omnia? minimè certè excurrit Apoſtolus, ſed quũ pſeudapoſtoli hoc mẽdacio illicerẽt Theſſalonicẽſes, inſtare diẽ Domini, ac ꝓinde Eccleſię redẽptionẽ: Paulus cõtrà monet, ex Spiritus Dei afflatu, longè grauiora expectanda quàm cuiquam potuerint in mentẽ venire: nempe vt illi ſeſe potius ad patientiã quàm ad quietẽ pararent. *Mendacibus*, ψεύδους. Id eſt, partim falſis, cuiuſmodi fere ſunt omnia, vt res ipſa hodie ipſis etiam cæcis declarat: partim verò mendacii ſtabiliendi cauſa editis, vt Antichriſti tyrannis ex oppoſito comparetur cum Chriſti regno.

11 *Efficaciã deceptionis*, ἐνέργειαν πλάνης. i. vim quandam in illis decipiendis efficaciſſimam, Mat.24.24. Eant nunc ſophiſtæ, & Eccleſię ſuę pręſcriptionẽ nobis obiiciant.

12 *Damnentur*, κριθῶσι. Id eſt κατακριθῶσι, vt alibi ſæpe.

Acquieuerunt in iniustitia, εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Sententia est, ita approbarunt iniustitiam, (id est mendacium, falsam videlicet doctrinã, vt אָוֶן [*auen*] pro שָׁוְא [*schaue*] accipiat) vt sibi etiã in ea placuerint: qui summus est vesaniæ gradus. vt non malè Cypr. hunc locum verterit epist. 55, Sibi placẽt in iniustitia. Vulgata, *Consenserunt iniquitati*. Erasmus, *Approbarunt iniustitiam*, non satis expressè.

---

13 Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας·

14 Εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

15 Ἄρα οὖν, ἀδελφοὶ, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν.

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι,

17 Παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

Κεφάλαιον γ.

Ephes. 6. 19 coloss. 4.3

1 ΤΟ λοιπὸν προσεύχεσθε, ἀδελφοὶ, περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου τρέχῃ, καὶ δοξάζηται καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς·

2 Καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις.

3 Πιστὸς δέ ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

4 Πεποίθαμεν δὲ ἐν Κυρίῳ ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε.

5 Ὁ δὲ Κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ.

13 Nos autẽ debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres ⁚dilecti à Domino, quod elegerit vos Deus ⁚ab initio ad salutem ⁚per sanctificationem Spirit⁹, ⁚& fidẽ habitã veritati:

14 ⁚Quò vocauit vos ⁚per Euangelium nostrum, ⁚ad obtinendam gloriam Domini nostri Iesu Christi.

15 Nẽpe igitur, fratres, perstate, & ⁚retinete ⁚traditã doctrinam, quã edocti estis siue per sermonem, siue per epistolã nostram.

16 Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationẽ æternam & spem bonam per gratiam,

17 Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.

CAP. III.

1 QVod superest, precamini, fratres, pro nobis, vt sermo Domini currat, & glorificetur sicut & apud vos:

2 Et vt eripiamur ⁚à proteruis ac sceleratis hominibus. non enim omnium est fides.

3 Sed fidelis est Dominus, qui stabiliet vos & tuebitur ⁚à malo

4 Confidimus autem per Dominum de vobis, vos, quæ ⁚denuntiamus vobis, & facere & facturos esse.

5 Dominus verò dirigat vestra corda ad Dei charitatem, & Christi expectationem.

13 *Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti à Deo, quod elegerit vos Deus primitias in salutẽ in sanctificatione Spiritus, & fide veritatis:*

14 *Ad quod & vocauit vos per Euangelium nostrum, in acquisitionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi.*

15 *Itaque, fratres, state, & tenete traditiones quas didicistis siue per sermonem, siue per epistolam nostram.*

16 *Ipse autẽ Dominus noster Iesus Christus, & Deus & Pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam in gratia,*

17 *Exhortetur corda vestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.*

CAP. III.

1 *DE cætero fratres, orate pro nobis, vt sermo Dei currat, & clarificetur, sicut & apud vos:*

2 *Et vt liberemur ab importunis & malis hominibus. non enim omnium est fides.*

3 *Fidelis autẽ Dominus est, qui confirmabit vos & custodiet à malo.*

4 *Confidimus autem de vobis in Domino, quoniã quæ præcipimus, & facitis & facietis.*

5 *Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, & patientia Christi.*

---

13 *Dilecti à Domino*, ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου. Non temerè hoc addit Paulus. Aperit enim electionis fontem, vt Deut. 7.8. Itaque sanctificatio & fides non sunt causæ, sed testimonia electionis æternæ, quũ hi sint gradus per quos Dominus electos suos ad gloriam æternã euehit, vt Rom. 8.30. *Ab initio*, ἀπ' ἀρχῆς. Id est ante iacta mundi fundamenta, Ephes. 1.4. Vetus interpres legit ἀπαρχὴν, *primitias*, id est vt primitiæ essetis. quo genere dicendi vtitur etiam Apostolus Rom. 16.5. Hinc etiam vsus obtinuit vt illorum temporum Ecclesiam appellemus primitiuam.

Per sanctificationem Spiritus, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id est, vos sibi consecrando, vt iam non secundum carnem, sed secundum Spiritum incedatis, Rom. 8.1. *Et fidem habitam, veritati*, καὶ πίστει ἀληθείας. Id est, fide quæ non mendacium, sed veritatem Dei (id est Euangelium) amplectatur. Itaque qui Veram fidem conuerterit, non expresserit Pauli sententiam. Vulg. & Eras. ad verbum, *Fide veritatis*, quod mihi visum est obscurius.

14 *Quò*, εἰς ὅ. Sic legit etiam Vulg. Hoc enim refertur ad totam superiorem sententiã. Multi tamẽ codices habẽt εἰς ἥν, ad quam, videlicet veritatem, vt habent non pauci Latini codices. *Per Euangelium*, διὰ τοῦ εὐαγγελίου. i. prædicatione Euangelii, & ministerio nostro. Habemus autem hoc in loco vtranque vocationis pacem disertè expressam, & quidem coniunctim, nempe vocantem Dominum, & ministrum, vocantis Domini organon.

Ad obtinendã gloriam, εἰς περιποίησιν δόξης. Syrus interpres istud non ad fideles, sed ad ipsum Christum refert: vt qui 5 verterit, interprete Tremellio, Vt sitis gloria Domino Iesu Christo.

15 *Retinete*, κρατεῖτε. totis nimirum viribus. Hæc enim est propria declaratio τοῦ κρατεῖν, quòd eruditè obseruauit Syrus interpres. *Traditam doctrinam*, παραδόσεις. Id 10 est παραγγελίας, quas disertè commemorauit in superiore epistola, cap. 2.2. quamobrem etiam addidit δι' ἐπιστολῆς, *per epistolam*. Itaque falluntur qui παραδόσεις putant vocari dũtaxat externos ritus ad politiã Ecclesiasticã pertinẽtes: quum hîc agatur de ipsa doctrina in qua stare oporteat 15 quicunque salutem expectãt à Domino. quo modo etiam idem nomen singulari numero accipitur infrà, cap. 3.6. vbi rursus quænã fuerint hæc mãdata, explicat. Sed omniũ hominũ impudentissimi sunt qui hunc locũ citãt vt suarũ superstitionũ colluuiẽ imperitis hominib. venditẽt. Nã (vt 20 taceam quod modò dixi) etiamsi verum esset quod pro vero assumunt, cui tandẽ concesserint cuiuis licuisse quod Paulo licuit, aut istas fœtidas superstitiones ab eo spiritu profectas qui contraria prorsus statuit? 2. Cor. 11.13, & 7.33, Colos. 2.116, & 1. Tim. 4.3.

25 IN CAP. III.

2 *A proteruis*, ἀπὸ τῶν ἀτόπων. i. qui sui officii nullã curam habẽt: vel, insolẽtibus, & qui facilè alios lædãt. Vide Act. 28.6. Eras. *Ab absurdis*, quod mihi quidẽ absurdũ videtur.

3 *A malo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. i. à Satanæ insidiis, vt respondeat 30 sup. versic. quanquam etiam neutro genere accipi potest.

4 *Denũtiamus*, παραγγέλλομεν. i. à Domino accepta significamus. Vide 1. Thes. 4.2. Vulg. & Eras. *Præcipimus*.

6 Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβε παρ' ἡμῶν.

6 Denuntiamus autem vobis, fratres, per nomē Domini nostri Iesu Christi, vt subducatis vos ab omni fratre qui inordinatè se gerit, & non ⁚ ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

6 *Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulāte inordinatè, & non secundū traditionem quam acceperunt à nobis.*

7 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν·

7 Nam ipsi scitis ‖ quomodo oporteat nos imitari: ‖ quoniā non inordinatè nos gessimus inter vos:

7 *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos:*

1.Cor.11.1
1.thes.4.11
Act.20.34
1.thes.2.9

8 Οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος· ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν.

8 Neque gratis panem ⁚ edimus *acceptum* à quoquam: sed cum labore & ærumna nocte diéque operantes, nequem vestrum grauaremus.

8 *Neque gratis panem mãducauimus ab aliquo: sed in labore & in fatigatione nocte & die operãtes, nequem vestrûm grauaremus.*

9 Οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς.

9 Non quòd nobis *id* non liceat: sed vt nosmetipsos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

9 *Non quasi non habuerimus potestatem, sed vt nosipsos formam daremus vobis ad imitandum nos.*

10 Καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω.

10 Etenim quum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis: quod siquis nolit operari, ⁚ etiam non edito.

10 *Nam & quum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis, quoniam siquis non vult operari, nec mãducet.*

11 Ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους.

11 Audimus enim quosdā versari inter vos inordinatè, nihil operis facientes, sed curiosè agentes.

11 *Audiuimus enim inter vos quosdam ambulãtes inquietè, nihil operantes sed curiosè agentes.*

11 παραχ. cū datiuo semel hoc positu videtur his in libris. Polyb pag.236.

12 Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν, καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.

12 Iis autem qui sunt istiusmodi, denuntiamus, & eos obsecramus per Dominum nostrū Iesum Christum, vt cum quiete operantes, suo pane vescantur.

12 *Iis autem qui eiusmodi sunt denuntiamus & obsecramus in Domino Iesu Christo, vt cum silentio operantes, suum panē manducent.*

13 Ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες.

13 Vos autem fratres, ne segnescite in benefaciendo.

13 *Vos autē, fratres, nolite deficere benefaciētes.*

14 Εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε· καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ.

14 Quòd siquis non auscultat nostro ⁚ per epistolam sermoni, hunc ⁚ notate: & ne cōmercium habete cum eo, vt ⁚ eum pudeat.

14 *Quòd siquis non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate: & ne commisceamini cum illo, vt confundatur.*

15 Καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν.

15 Neque vt inimicum ducite, sed admonete vt fratrem.

15 *Et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite vt fratrem.*

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τῆς εἰρήνης δῴη ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

16 Ipse autem Dominus pacis *auctor* semper det vobis pacem ⁚ omni modo. Dominus sit cū omnibus vobis.

16 *Ipse autē Dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis.*

17 Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω.

17 Salutatio, mea manu Pauli, ⁚ quod est signum in omni epistola: ita scribo.

17 *Salutatio, mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo.*

---

6 *Tradita doctrina*, τὴν παράδοσιν. Vide suprà, 2.15. Possumus autem ἐν ὀνόματι interpretari vel Per nomen, cum Erasmo, vt sit grauissima obtestatio: vel simpliciter, Nomine, redundante ἐν, id est ב Hebræorum: vt significet Paulus se non vt αὐτοκράτορα, sed vt Christi legatum, tradere istas παραδόσεις. Leuiculum est autem quod Vetus interpres pro παρέλαβεν, *accepit*, legit παρέλαβον, *acceperunt*, consentientibus etiam Græcis codicibus nonnullis.

8 *Edimus [acceptum] à quoquam*, ἐφάγομεν παρά τινος. Quidam legunt, ἐλάβομεν παρά τινος, *accepimus à quoquam*, idque fortassis rectius.

10 *Etiam non edito*, μηδὲ ἐσθιέτω. Vbi igitur monachorum & sacrificorum otiosi ventres? *Monachus* (inquit Socrates Tripartitæ historiæ lib. 8) *qui manibus non laborat, similis est prædoni.*

14 *Per epistolam*, διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Hoc quidam coniungunt cum verbo σημειοῦσθε, & sic distinguunt veteres codices: quos tamen hac in re non sequor, sed Græcis interpretibus assentior qui iungunt cum λόγῳ, vt sit sententia, Siquis sermoni nostro per epistolam (id est nostræ epi-
5 stolæ) non auscultet, eum notate. vel, (si ὑμῶν legamus cum Chrysostomo) Siquis sermoni vestro per epistolam, id est iis quæ ex nostra epistola ipsi proponetis, non paruerit.

Notate, σημειοῦσθε. De excommunicationis nota hoc accipio. Neque enim dicit σημήνατε: & cur illos nisi iam ecclesiastico iudicio notatos iuberet caueri? Erasmus autem
10 perperam sanè conuertit, *Iudicate*. *Vt eum pudeat*, ἵνα ἐντραπῇ. Id est, vt pudore victus, deflectat à malo. Vide Mat. 21.37. Hic enim est excommunicationis scopus. Vide 1.Cor.5.5, & 2.Cor.2.7.

16 *Omni modo*, ἐν παντὶ τρόπῳ. Vulgata, *In omni loco*,
15 ἐν παντὶ τόπῳ, quod certè melius conuenire puto, & ita legit Chrysostomi interpres.

17 *Quod est signum*, ὅ ἐστι σημεῖον, &c. Hoc signo vult suppositi tias epistolas à veris dignosci.

bb.iiij.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi, *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit ⁖Athenis.

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

Missa fuit ex Athenis.

Athenis, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Imò hæc quoque epistola, vt superior, Corinthi scripta fuit, vbi Paulus sesquiannum docuit, Act.18.11. Vide 1. Thess.5.29. Argumentum Græcis exēplaribus præfixum docet Romæ scriptā esse: quod etiā est multo absurdius. Claromontanus autē codex habet, πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐπληρώθη nec quicquam amplius.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Timotheum prior.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν,

Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν·

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi ex ordinatione ⁖Dei seruatoris nostri, & Domini Iesu Christi, spei nostræ,

2 Timotheo germano filio ⁖in fide: Gratia *sit tibi*, ⁖misericordia, & pax à Deo Patre nostro, ⁖& Christo Iesu Domino nostro.

3 ⁖Sicut te ⁖sum precatus vt permaneres Ephesi, quū proficiscerer in Macedoniam, ⁖*vide*, vt denūties quibusdam ⁖ne diuersam doctrinam doceant:

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi secūdum imperium Dei saluatoris nostri, & Christi Iesu, spei nostræ,*

2 *Timotheo dilecto filio in fide: Gratia, misericordia, pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro.*

3 *Sicut rogaui te vt remaneres Ephesi, quum irem in Macedoniam, vt denūtiares quibusdam ne aliter docerent:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Dei seruatoris nostri*, Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν. In Complutēsi editione legitur Θεοῦ Πατρὸς, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Dei Patris, & seruatoris nostri Iesu Christi*. Rursus in quodam alio codice legitur, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Patris nostri Dei, & Domini Iesu*. Orta est autem proculdubio varietas ista ab iis qui Seruatoris nomen putarunt vnius Christi personæ tribuēdum: absurdè id quidem, quum Pater in nos Filio, & Filius nos Patri reconciliatos in carne sua seruarit. Vide Tit.1.3.

2 *In fide*, ἐν πίστει. Hic erat character ex quo Paulus quasi pater filios legitimos à spuriis discernebat. Vel filio per fidem, id est quem Domino genui per Euangelicam doctrinam, vt 1.Cor.4.14 & 15. Cæterùm in collatione huius epistolæ comperimus tres vetustos codices à reliquis dissentire, in eo quòd posteriori ad Thessalonicenses subiiciunt epistolam ad Hebræos. Neque verò dubito quin id ab iis factum sit qui quum nihil ambigerent epistolam illam ad Hebræos à Paulo scriptam esse, putarunt eam cōmodius reliquis epistolis coniungi quæ Ecclesiis inscribuntur: quibus demum subiiciuntur quæ ad singulares homines perscriptæ sunt. sed reliqua exemplaria dissentiunt, & ex eo etiā argumēto fit mihi verisimile, veteres primos qui epistolas Pauli in ordinē digesserunt, epistolam ad Hebræos Paulo non tribuisse. *Misericordia*, ἔλεος. Hoc non solet Paulus adiungere nisi ad Timotheum & Titum scribens. Misericordiam autem à gratia distinguo vt effectum à causa. Gratiæ enim nomine intelligo gratuitam illam & æternam Dei beneuolentiam, qui nos in Christo reconciliandos elegit. Eam igitur Misericordia, id est gratuita iustificatio, consequitur: & hanc rursum pax illa felicissima quam mundus dare non potest: vt pulchrè hos describit Apostolus Rom.5.5 & 8. *Et Christo Iesu Domino nostro*, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Erasmus legit, καὶ Κυρίου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, *& Domino Christo Iesu Domino nostro*: assentiente, inquit, Theophylacto. Nos in vetustis nostris libris inuenimus Κυρίου repetitum.

3 *Sicut*, καθώς. Syrum interpretem miror hanc particulam non expressisse, quum hiet prorsus constructio nisi adiiciatur. *Sum precatus*, παρεκάλεσα, vel hortatus. Blando vocabulo vtitur, singulare modestiæ exemplum

relinquens quibusuis in maxima etiam auctoritate constitutis. Iam verò si (quod tamē falsissimum esse puto) Timotheus Ephesi talem egit Episcopum quales postea Ecclesiam inuaserunt, quodnam hoc erat Pauli priuilegium, Episcopum non consulto domino Papa constituere? Sed has nugas iam rident etiam pueri. *Vt permaneres*, προσμεῖναι. Antea igitur Timotheus cum Paulo Ecclesias peragrabat: tunc, ita ferente necessitate, voluit eum Paulus Ephesi subsistere, non vt illi Ecclesiæ, tanquam Episcopus, addictus esset: sed vt Ecclesia constituta, pseudapostolis occurreret: vnde etiam postea reuocatus est Romā ab ipso Apostolo. Nam Ephesi quoque per biennium docuerat Apostolus, qui tamen Ephesinus Episcopus propterea non dicitur: neque constat an Timotheus postea sit Ephesum Roma reuersus, vt qui fuerit Euangelista, de quo munere alibi diximus, ac etiam de Episcopis, nimirū epistolæ ad Philipp. 1.1. Vulg. & Erasm. *Vt remaneres*, quod non probo. quanuis legatur in Claromontano codice περιμεῖναι: quam scripturam si retinere velimus, verterim potius *Expectādi* verbo. Nam Remanere dicitur qui alio discedente, retro manet. Atqui neuter Ephesi erat quum hoc peteret Paulus à Timotheo, vt statim dicemus. *Quum proficiscerer in Macedoniam*, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ter omnino vidit Macedoniam Paulus, vt ex historiæ filo apparet. Quanuis enim non omnia perscripserit Lucas, ita tamen contextam historiam esse apparet vt non plures profectiones in Macedoniam possint constitui. Primam igitur profectionem esse constat eam quæ refertur Act. 16. cuius comes fuit Timotheus, quem Lystræ tum primùm cognitū assumpsit. Altera cōmemoratur Act. 19, & in epistola ad Corinthios posteriore: cuius expeditionis etiam comitem fuisse Timotheum constat ex Act. 19.22, & posterioris ad Corinthios epistolæ inscriptione, quam in Macedonia scriptam fuisse liquet ex capite 9. 2, & 7.5. Tertia verò demum ab eo suscepta est nō ex Asia, sed ex Græcia, vt insidias Iudæorum vitaret. Tum verò ab eo plerosque ex comitibus fuisse in Asiam dimissos, ac nominatim quidem Timotheum, disertè refertur Act. 20.4. Itaque Apostolus eū à se ac plerosque alios dimittens, proculdubio cū eis est de iis colloquutus quæ ad Ecclesiarū Asiaticarū præsentē necessitatē spectabant, quanuis eos iterum Troade viderit. Cur autem de Ephesina Ecclesia potissimùm laboraret, eámq. idcirco nominatim charissimo suo Timotheo commendaret, multas causas habebat. Nā & illa primæ dignitatis erat, vt ab eius firma cōstitutione salus multorum penderet, & in turbulentissimo statu coactus fuerat eam veluti deserere: quamobrem etiam eorū potissimùm presbyteros Miletum ad se, toti iam Asiæ valedicens, accersiuit, vt copiosè refertur Act. 20. *Vide vt denunties*, ἵνα παραγγείλῃς. De hac ellipsi Atticis quoque familiari, aliquoties iam antea diximus. *Ne diuersam doctrinam doc. &c.* μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. Vulgata, *Ne aliter docerent*. Ego malo ad ipsam doctrinæ substantiam quàm ad docendi modum referre. Erasmus, *Ne diuersam sequantur doctrinā*. Id verò potius discipulis quadrat quàm doctoribus. Est autem vsitatum ἕτερον pro diuerso ac peregrino accipere, vt Act. 2.4, & 1. Cor. 14.21. Sed hoc notandum est, diuersam doctrinam dici, non eam modò quæ penitus alia est, sed etiam quæ veram doctrinam adulterat. i. cum verbo Dei vel tantillum humanarum speculationum admiscet: adeo vt ipsam quoque docēdi formam complectatur hoc Pauli interdictum.

Μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει.	4	Nec attendant ‖ ⁘ fabulis & genealogiis infinitis, quæ potius quæstiones præbēt quàm ⁘ ædificationem Dei ⁘ quæ est per fidem.	4	*Neque intenderent fabulis & genealogiis interminatis, quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem Dei, quæ est in fide.*	Infrà, 4.7 & 6. 4 tit. 2.4
Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.	5	Porro ⁘ finis mandati, est ⁘ charitas ex puro corde, & cōscientia bona, & fide non ficta.	5	*Finis autem præcepti, est charitas de corde puro, & conscientia bona & fide non ficta.*	
Ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν·	6	A quibus quum quidam vt à scopo aberrarint, deflexerunt ad vaniloquentiam:	6	*A quibus quidā aberrantes, cōuersi sunt in vaniloquium:*	
Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.	7	Volentes esse Legis doctores, nec intelligentes quæ loquuntur, neque de quibus asseuerant.	7	*Volentes esse Legis doctores, non intelligētes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.*	
Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται.	8	Scimus autem bonam esse Legem, siquis ea legitimè vtatur.	8	*Scimus autem quia bona est Lex, siquis ea legitime vtatur.*	
Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις,	9	*Nempe* sciens ⁘ Legem iusto positam nō esse, sed Legis cōtemptoribus, & iis qui subiici nesciunt, impiis & ⁘ peccatoribus, nefariis & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,	9	*Sciens hoc, quia lex iusto nō est posita, sed iniustis, & non subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis,*	

4 *Fabulis*, μύθοις. Id est curiosis ac vanis speculationibus. Notum est enim prouerbium ἐφέσια γράμματα, & hoc nonnulli explicandum putant ex Act. 19.19, vt hoc nomine τῶν γενεαλογιῶν intelligantur Genethliacorum & aliorū eiusmodi Magorum potius quàm Astrologorum meritò damnata deliria. Sed ex sequentibus videtur hoc potius accipiendū de inutilibus quæstionibus, quibus Iudæi præsertim, neglecto vero Legis studio, iam tum incumbebant: & quales ex nimium curiosa sacrarum genealogiarum perscrutatione etiamnum hodie oriuntur. *Aedificationem Dei*, οἰκοδομίαν Θεοῦ. qua nimirum in Deo crescimus. In multis codicibus vetustis legitur οἰκονομίαν, vt & in scholiis Græcis, quod *dispositionem* malim quàm *dispensationem* interpretari, sed receptam lectionem magis probo, tum Syri, tum veteris interpretis Latini auctoritate confirmatam. *Quæ est per fidem*, τὴν ἐν πίστει. Id est solidam ac firmam, ex verbo Dei, nostræ in Christo salutis & rerum ad eam pertinentium cognitionem ac πληροφορίαν, quam inanibus illis commentis opponit.

5 *Finis mandati*, τὸ τέλος τῆς παραγγελίας. Id est Legis scopus, vt cuius causa Lex data est pius. Sed quorsum hoc? Vult nimirū Paulus homines ab illis vanissimis studiis abductos ad verum pietatis studium reuocare. *Charitas*, ἀγάπη. Nec igitur extra conscientiam bonam charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum. Hæc qui dissoluit, à scopo aberrat, & pro veritate vanitatē amplectitur. Et notādum est verbū ἀστοχεῖν multo grauius quàm ἁμαρτάνειν. de quo dicemus infrà, 2. Tim. 2.17.

9 *Legem iusto*, ὅτι δικαίῳ νόμος. Id est, Sciens Legem latam non esse aduersus eum qui ad ipsius normam mores suos sponte componat: quales sunt ii soli quos Dominus vera doctrina & Spiritu sancto imbuit. quod isti minimè omnium curant qui tamen Legis doctores videri volunt. Est enim generalis quidem hæc sententia, sed ad id de quo agitur accommodanda. *Legis contemptoribus*, ἀνόμοις.

Id est *ex legibus*. Vulgata & Erasmus, *Iniustis*, non satis expressé. *Peccatoribus*, ἁμαρτωλοῖς. Id est velut i aliquam peccandi artem exercentibus, quos Hesiodus vocat κακῶν ῥεκτῆρας.

Graece		Interpretatio		Vulgata
Πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται.	10	Scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & siquid aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum.	10	*Fornicariis, masculorum concubitoribus plagiariis, mendacibus, periuris, & siquid aliud sanæ doctrinæ aduersatur.*
Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.	11	*Quæ est* ¨ secundum gloriosum Euangelium beati Dei, quod concreditum est mihi.	11	*Quæ est secundùm Euangeliũ gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.*
Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με, Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν·	12	Gratiam ¨ igitur illi habeo ¨ qui me robustum effecit, ¨ *id est* Christo Iesu Domino nostro: quòd me fidelem duxerit, vt qui *me* in ministerio cõstituerit:	12	*Gratias ego ei qui me confortauit, Christo Iesu Domino nostro: quia fidelem me existimauit, põnẽs in ministerio:*
Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ·	13	¨ Qui prius eram blasphemus & persequutor & ¨ iniuriosus: sed ¨ mei misertus est. nam ignorans id faciebam: ¨ *nẽpe* fidei expers.	13	*Qui prius blasphemus fui & persequutor & cõtumeliosus: sed misericordiã Dei consequutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.*
Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	14	Superabundauit autem ¨ gratia illa Domini nostri ¨ cum fide & dilectione in Christo Iesu.	14	*Superabundauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione quæ est in Christo Iesu.*
Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. (Math. 9.3, mar. 2.17)	15	¨ Fidus *est hic* sermo, & modis omnibus dignus quẽ amplectamur, ‖ Christum Iesum venisse in mundum vt peccatores seruaret, quorum primus sum ego.	15	*Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quòd Christus Iesus venit in mundum peccatores saluos facere, quorũ primus ego sum.*
Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον.	16	Verùm ideo ¨ misertus est mei, vt in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, vt essem exemplo credituris ipsi ad vitam æternam.	16	*Sed ideo misericordiã cõsequutus sum, vt in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationem eorum qui credituri sunt illi in vitam æternam.*

11 *Secundum gloriosum Euãgelium*, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης. Id est, sicut traditur in glorioso Euangelio: quod opponit inanibus argutiis. Ergo suppletur articulus τῷ, vt sæpe annotauimus. Omnino enim hoc explicat, quam sanam doctrinam vocarit.

12 *Igitur*, καί. Id est ὥστε, vt alibi annotauimus aliquoties. Non temere autem Apostolus ad hanc narrationem descendit. Quum enim Timotheum adhortatus esset velut ad certamen cum omnibus hominibus suscipiendum, adferendum fuit aliquod insigne exemplum ex quo intelligeret quæ sit vis Spiritus Dei in iis quos ad perferendi Euangelii munus delegit, quantũuis alioqui ab eo prorsus alienis. Non poterat autem magis insigne, vel ipsi Timotheo magis notum exemplum adferre. *Qui me robustum effecit*, τῷ ἐνδυναμώσαντί με. Vulgata, *Qui me confortauit*, barbaré. Erasmus, *Qui me potentem reddidit*, non malè expressà sententia. Nam quia hoc in loco differitur de prima illa vocatione, sicut apparet ex proximo versiculo, τὸ ἐνδυναμοῦν nõ significat imbecillas vires augere, vel quasi collapsas sustinere, sed vires ei indere cui ne voluntas quidem insit, imò verò qui in contrariam partem totus feratur: nisi malimus interpretari, *Qui me hac potestate ornauit*: siue, *Qui hanc auctoritatem mihi tribuit*, nempe vt gloriosi ipsius Euangelii sim minister: quo nihil maius aut magis arduum cuiquam potest contingere. [*Id est*] *Christo*, Χριστῷ. Exponit proculdubio quis ille sit à quo hanc facultatem acceperit, quod & ipsa vocationis Pauli historia manifestè probat. Itaque redundat particula In, quam tamen in Claromontano codice & aliis quibusdam inueni.

13 *Qui prius eram*, τὸν πρότερον ὄντα. Elegantius dicitur τὸν πρότερον vt scribitur in Claromontano & alio præterea manuscripto codice. *Iniuriosus*, ὑβριστής. En merita præparationis quæ profert Apostolus. Vulgata, *Contumeliosus*. Erasmus, *Violentus*. *Mei misertus est*, ἠλεήθην. Hoc non video qui possis Latinè, seruato ordine, passiuo verbo explicare: nam miseratus nonnisi actiuè dicitur. Vulgata, *Misericordiam Dei consequutus sum*, vt videatur etiam legisse ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Erasmus, *Misericordiam adeptus sum*. Neutra interpretatio mihi satis placuit. Dicimur enim ea cõsequi & adipisci quæ captamus. At Paulus Christum non modò nõ quærebat, sed etiam crudelissimè persequebatur. [*Nempe*] *fidei expers*, ἐν ἀπιστίᾳ. Id est ἄπιστος ὤν, quoniam Christum ignorabam. Ergo dicet aliquis, ignorantia ista excusat peccantem. Id verò si ita esset, quorsum vocaret sese Paulus peccatorem, & misericordiam Dei prædicaret? Hoc tamen verum est, minus grauiter peccare qui Christum ignorantes offendunt. Sed hos quoque, nisi Deus singulari gratia eos fide dignetur, damnandos esse liquet ex 2. Thess. 1. 8. Vulg. *In incredulitate*. Erasmus, *Per incredulitatem*: neutrum satis rectè. Videtur enim vacuitas fidei (vt ita loquar) diuersum quoddam esse ab incredulitate. Paulus autem hîc loquitur de Pharisaismo suo, siue de eo tempore quo non peruicacia sed mera Euangelici mysterii quod Fidem appellat, ignoratione, peccabat. quamobrem etiam testatur sese bona, id est per meram ignorationem peccante conscientia, incessisse. Act. 23. 1. Syrus autem interpres hoc connectens cum verbo ἐποίησα μόνον, vertit, Tremellio interprete, *Feci quod erat infidelitatis*.

14 *Gratia illa*, ἡ χάρις. Videtur mihi articulus hoc loco minimè otiosus: & libenter legerim cum Syro interprete, *Superabundauit in me gratia illa*, &c. *Cum fide*, μετὰ πίστεως. Effecta gratiæ duo commemorat: fidem, à qua sit absorpta ignorantia: charitatem, quæ indomitæ illi crudelitati successit, idque ex gratia in Christo Iesu. Itaque in præpositione ὑπὲρ latere puto comparationem incredulitatis ipsius & gratiæ Dei.

15 *Fidus*, πιστός. Id est dignus cui fides habeatur, (vt mox explicat) vt qui fallere non possit.

16 *Misertus est mei*, ἠλεήθην. Vide suprà, versu 13.

17 Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

17 Regi autem æterno, immortali, inuisibili, soli "sapiēti Deo honor *sit* & gloria in secula seculorum. Amen.

17 *Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

18 Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν·

18 Hoc mandatum commēdo tibi, fili Timothee, "*nempe* vt secūdum prægressas de te prophetias, "milites" per eas bonam illam militiam.

18 *Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, vt milites in illis bonam militiam:*

19 Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν· ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.

19 Retinens "fidem & bonam conscientiam: qua repulsa, nonnulli naufragium fidei fecerunt.

19 *Habens fidem & bonam conscientiam: quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt.*

20 Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

20 Ex quibus Hymenæus & Alexander: ‖ "quos tradidi Satanæ, "vt discerent non blasphemare.

20 *Ex quibus est Hymeneus & Alexāder, quos tradidi Satanæ, vt discāt non blasphemare.* 1. Cor. 5. 5

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

1 Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων·

1 Adhortor igitur ante omnia vt fiant "deprecationes, preces, postulationes, gratiarum actiones "pro quibusuis hominibus:

1 *Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus:*

2 Ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν

2 "Pro regibus & quibusuis in

2 *Pro regibus & omnibus*

---

17 *Sapienti*, σοφῷ. Hoc non legit Syrus, nec Vetus interpres, & alii Veteres Latini. Reperi tamen in omnibus vetustis libris, & Græcis scholiis, itémque apud Nanzianzenum περὶ υἱοῦ λόγῳ β. Quomodo verò sit respondendū Arrianis hoc testimonio abutentibus, pulchrè docet Basilius pist. 161, & diximus etiam Iohan. 17. 3.

18 [*Nempe*] *vt*, &c. κατὰ τὰς προαγούσας, &c. Apparet ex hoc loco vocationem Timothei multis insignibus prophetarum oraculis fuisse comprobatam, qui tum in Ecclesiis vigebant, vt innuit etiam Lucas Act. 16. 3. sicut Paulus & Barnabas ex oraculo sunt profecti ad Gentes, Act. 13. 2, & Prophetarum prædicationes commemorat Paulus Act. 20. 23. *Milites bonam illam militiam*, στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν. Id est, strenuè te geras in illa militia, ad quā oportet esse comparatos quicunque hoc bellum administrant. Delectantur autem Hebræi atque etiam Attici scriptores isto genere constructionis: nec prætermittendus fuit articulus. Sic autem Moses aliquoties Num. 4, loquēs de Leuitis in suas stationes instar exercitus distributis, vtitur nomine צבא [*tsaua*.] *Per eas*, ἐν αὐταῖς. Id est, illis fretus. Hinc etiam apparet quorsum illi suum exemplum proposuerit.

19 *Fidem*, πίστιν. Id est sanam doctrinam, μετωνυμικῶς, vt infrà, 3. 8, & 4. 1: cuius dicuntur naufragium facere quibus eripitur iusto Dei iudicio: quia nimirum bona conscientia talentum acceptum non administrarunt. Nam (vt verè & pereleganter scripsit doctissimus interpres) vt in portum perueniamus, regendus est bona conscientia nauigationis nostræ cursus. Vide infrà, 4. 1.

20 *Quos tradidi Satanæ*, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ. Id est ex Ecclesia eiectos, Satanæ mancipaui. Vide 1. Cor. 5. 5.

Vt discerent, παιδευθῶσι, &c. Id est, ne impunè ferant suas blasphemias: siue, vt suo malo discant quid sit blasphemare. Nam ita etiam in vernaculo nostro sermone diceremus, *afin qu'ils apprenēt à ne blasphemer plus*. Aut fortassis respexit ad excōmunicationis finē illum cuius mentio facta est 1. Cor. 5. 5, & 2. Thess. 3. 14: nempe vt pudore ac tristitia reuocetur in viam qui aberrarat: quò pertinet venustum illud Græcorum prouerbium, ἐὰν ἔπαθες, ἔμαθες.

IN CAPVT. II.

1 *Adhortor*, παρακαλῶ. Vulgata, *Obsecro*. quod non videtur satis cōuenire. Claromōtanus autem codex habet παρακάλει, *hortare*, vt & Ambrosius, "quod maximè probo.

Deprecationes, δεήσεις. Cōmodè trāsit Apostolus à verbi administratione ad solennes preces, alteram sacri ministerii partem, testibus Apostolis Act. 6. 4. Hunc autem morem etiam fuisse iam olim in templo diligenter obseruatum cōstat, sic ordinante Solomone, 1. Reg. 8. 41, & hoc ipsis regibus Persarum postulantibus Ezr. 7. 23. cuius moris violatio maximam Hierosolymis tumultuandi occasionē præbuit, vt narrat copiosè Iosephus de bello Iud. lib. 2. cap. 17. Syrus autem interpres quod hîc dicitur de publicis precibus Ecclesiasticis, perperam ad priuatas ipsius Timothei videri potest retulisse. Nō temerè verò videtur Paulus ista cōgessisse. itaq; mihi non displicet Græci scholiastæ distinctio: quanuis non vbique obseruetur. Δέησιν ergo vocari dicit supplicationem qua petitur liberatio ab iis quæ molestiam adferunt: προσευχὴν verò qua beneficium aliquod petimus: ἔντευξιν accusationem eorum qui nos iniuriis afficiunt. Vide Augustinum Epistola 59.

Pro quibusuis hominibus, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων. Particulam vniuersalem pro indefinita positam obseruauimus singulis penè paginis: sed spectandum est semper de quo agatur, vt quid indefinitè statuatur intelligamus. Veluti Matt. 4. 33, dicitur Dominus sanasse omnem morbum, id est quoduis morbi genus: & ibidem dicuntur Christo oblati omnes malè affecti, id est quouis morbi genere laborantes. Itaque in iis locis indefinitè statuitur de omni morborum genere. Et Rom. 1. 16, dicitur Euangelium esse efficax ad salutem omni credenti: id est cuiuis: quo vocabulo tolli Gentium & Iudæorum discrimen, manifestè apparet ex iis quæ ibi subiiciuntur. Sic 1. Cor. 6. 12, *Omnia*, inquit, *mihi licent*. quibus verbis tollitur rerum mediarum discrimen. Sic 1. Cor. 10. 25, *Omne*, inquit, *quod in macello vænit, edite*: tollens Iudaica ciborum discrimina. Pueriliter ergo hallucinantur qui hanc sententiam & alias eiusmodi, vnius particulæ præsidio fulti, particulari electioni opponunt: de qua Rom. 9. 17, & 11. 7, & aliis infinitis locis. Hîc enim non est propositum Paulo de singulis hominibus agere, sed discrimen tollere graduum ac dignitatum, itémque fidelium & externorum, vt ex sequētibus liquet. Et nequis à me quicquam hîc detortum clamitet, non modò ab Hebræis & Græcis, (qua de re satis constare puto) sed etiam à Latinis scriptoribus simili prorsus ratione hāc particulam vsurpari affirmo, ita videlicet vt genera singulorum non singula generum, vt aiunt, complectatur. Sufficiat vnum hoc Ciceronis exemplū ex oratione pro Roscio Amerino, *Non omnem frugem, neque omnem arborem in omni agro reperire possis*.

2 *Pro regibus*, ὑπὲρ βασιλέων. Reges & principes nominatim appellat, & quidem addita indefinita particula. Nā quot erant eo tempore magistratus, tot erant Ecclesiæ hostes, & penes Romanos infideles erat summa rerum. Itaque ambigi poterat num potius aduersus illos quàm pro illis concipi preces oporteret. Iubet autem Paulus nominatim illos in precibus comprehendi. Sed quid si tum Iulianus apostata imperasset? nempe hic vnus erat ex eorū numero pro quibus precandum non erat, Gal. 5. 12, & 1 Thess. 2. 16, & 2. Tim. 4. 14, & 1. Ioh. 5. 16. Distinguendi sunt autem extranei, vel per ignorantiam peccantes, aut in moribus, aut in doctrina, ab iis qui planè, & quidem Dei ac

Christi odio, à veritate deficiunt. Ergo tota series argumenti huc nos deducit vt τὸ καθόλου interpretemur non de singulis, sed de omnibus indefinitè, id est de quibusuis: & hactenus quidem vt tum pro domesticis, tum pro extraneis preces in Ecclesia concipiantur.

ὑπεροχῇ ὄντων· ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.		eminentia constitutis: ⁘vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate ⁘& honestate.		qui in sublimitate sunt: vt quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate.
Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,	3	Nam hoc bonum est & acceptum coram seruatore nostro Deo,	3	Hoc enim bonum est & acceptum coram saluatore nostro Deo,
Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.	4	⁘Qui quosuis homines vult seruari, & ad agnitionem veritatis venire.	4	Qui omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.
Εἷς γὰρ Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς·	5	Vnus enim *est* Deus, vnus etiam mediator Dei & hominum, ⁘homo Christus Iesus:	5	Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus:

Vt tranquillam, ἵνα ἤρεμον. Omnino hoc pertinet ad participium ὄντων, Cõstitutis. Argumẽtatur enim à fine quem spectauit Dominus quum in rebus humanis istos gradus distribueret: cui fini nos subseruire prorsus oporteat, nisi velimus θεομαχεῖν, ac proinde ipsi nobis perniciem accersere. Quum igitur magistratus ideo cõstituti sint à Domino vt omnium rerũ ipsiúsq; adeo religionis εὐταξία per eos conseruetur, quid aliud certiore fide ac maiore contentione petere debemus à Deo quàm vt principes, siquidem boni sint ac pii, conseruet: sin verò mali sint, bonos efficiat, populorum misertus quos illo flagello longè durissimo castigat? Hoc, inquam, est Pauli longè grauissimum argumentum. Nam si (vt quidam faciunt) hæc referas ad verbum ποιεῖσθαι, *fiant*, quasi iubeat Paulus idcirco concipi preces pro regibus vt nostræ tranquillitati consulamus: verè quidem, sed tamen nõ aptè colligeret Apostolus. Assumeret enim pro hypothesi idipsum de quo quęritur, nẽpe an rogare pro principibus qui non modò non norunt, sed etiam persequuntur Ecclesiam, ad publicam Ecclesiæ concordiam spectet. Hoc, inquam, pro confesso Paulus assumeret si illo modo argumentaretur, ideóque non aptè colligeret. Nam excipere potuisset aduersarius, contraria prorsus ratione, non posse melius consuli paci Ecclesiæ quàm si Deum aduersus principes interpellet à quibus ipsa opprimitur: vti sub Iuliano factum esse Ecclesiastica historia meritò testatur. Huic verò obiectioni nullus locus relinquetur si Paulum dicamus à generali fine cõstituti magistratus argumentari: vt probata illa hypothesi, nectat argumenti conclusionem, Pro quibusuis igitur principibus orandum esse. Nobilissimus autem est hic locus non modò aduersus Anabaptistas & cæteros omnes fanaticos qui magistratum tollendum censent, sed etiam aduersus crudelissimam illam Academicorum qui nuper irrepserunt, charitatem, & in veræ religionis perturbatores nullum ius magistratibus concedunt: quum hîc disertè fiat mentio τῆς εὐσεβείας. i. iusti ac legitimi cultus, cuius vnius prę cæteris rebus vindices & assertores pios magistratus esse oporteat: adeo quidem vt quoties necesse fuerit vel religionem vel pacem ciuilem amittere, quicunque principes illam isti non anteposuerint, grauissimo scelere sese scientęs ac prudentes obligent: nedum vt factiosis hæreticis impunè liceat Ecclesiasticam disciplinam deridere.

Et honestate, καὶ σεμνότητι. Complectitur hoc nomen omne officii genus quod vigere in mutuis hominum commerciis debet, vt nihil turpiter aut indecorè, nihil deniq; flagitiosè fiat. Cicero, *In officio colendo*, inquit, *sita est honestas omnis: & in negligendo, turpitudo.* Itaque τὸ καλὸν obiectũ est τῆς σεμνότητος: quum alioquin hoc nomine significetur honesta quædam morum grauitas, quæ reuerentiam conciliat: quæ significatio huic etiam loco non malè conuenit. Vulgata, *Castitate*, nimium angustè, vt alibi sæpe.

4 *Qui quosuis homines*, ὃς πάντας ἀνθρώπους. i. qui sublato discrimine, quosuis etiam alienissimos ab Euangelio homines vult seruare: siue, qui Ecclesiam suam ex quorumuis hominum genere congregat. Nostrum est igitur pro quibusuis precari, nõ autem iudicare abiectos à Deo quicunque nondum ad Ecclesiam accesserunt. Hanc germanam esse huius loci sententiam res ipsa clamat, & experientia etiam conuincit, nempe ista non ad singulos homines, sed ad quæuis hominũ genera pertinere. Est enim ad conclusionem accommodanda probatio. Itaque planè aberrant à scopo qui singulis hominibus hoc Apostoli dictum accommodant, & nostræ consolationis fundamentum conuellunt. Non agimus de salutis causa: illam enim constat vno Christo niti gratis nobis exhibito, & per gratuitum fidei donum apprehenso. Non agimus etiã de eo cur Deus aliquos dãnet. nec enim aliũde petendũ est exitium hominis quàm ab ipsius hominis corruptione, & corruptionis fructibus. Tota Scriptura hoc clamat, & qui aliter sentit, anathema sit. Sed hoc quæritur, an singulos homines Deus saluti destinarit per fidem seruandos: an verò etiã aliquos iusto suo iudicio condemnandos. At quorsum hoc quæritur? Quia hucusque nos subuehit Spiritus sanctus, nempe quoties ita facere necesse est, ab inhærentibus causis ad ipsum vsque Dei propositum conscendẽs, tum in electis tum in reprobis. Apertæ verò blasphemiæ fuerit existimare curiosas, spinosas, inutiles quæstiones à Spiritu sancto nobis explicari. Certè frustra prædicatur iustificatio ex fide nisi fidei substernatur electio certa & cõstans, electio verò sine opposito membro nec constitui potest, nec ita etiam considerari vt par est. Denique nisi hæc quæstio explicetur, tota Christiana religio corruat necesse est. Nam qui hoc Pauli dictum ad singulos homines contendunt pertinere, huc delabãtur necesse est vt vel Pelagianũ arbitrium hominis, vel vniuersalem (id est ad singulos homines pertinentem) gratiam statuant. Pelagianũ arbitrium voco non quod sit spontaneum, (ita enim concedo) sed quod in vtranuis partem sua sponte siue gratia ferri possit. Hoc igitur qui constituunt, vel Pelagiani sunt, si naturalem faciant gratiam: vel Semipelagiani, si cum natura faciant concurrere gratiam, quæ infirmam naturam adiuuet. Cum neutris verò mihi quicquam negotii esse volo. Sin verò gratiam quandam vniuersalem statuas ad singulos pertinentem, quæro quam gratiam intelligas. Nam de gratia hîc agimus quæ ad Christum ducit, extra quem non est salus: quam sicui negat, alicui concedit Deus, gratia illa vniuersalis hoc ipso tollitur: sin verò gustum eius aliquem singulis tribui dicamus, primùm omnium ipsa omnium seculorum experientia falsum id esse coarguit. Deinde quæro, parémne primum illum gratiæ gustum faciamus, an imparem. Si imparem, iterum ab vniuersali gratia disceditur: sin verò parem, vnde tam impar effectus? Ex eo, dices, quòd iste oblatam amplectitur, hic verò repudiat. Ergo, inquã, vel impar fuit gratia, (fuisset enim ex æquo vterque sanatus, & ad amplectandã gratiam pari efficacia impulsus) vel impar erat naturæ corruptio. quod si quis statuat, iam in Pelagiasmum reciditur. En vides, lector, quibus laqueis se induat quorundam hominum curiosa modestia: vt alias blasphemias omittam quæ ex hac ipsa doctrina necessariò consequuntur, de quibus alibi dictum est à nobis.

5 *Homo*, ἄνθρωπος. Homo videlicet factus: Nã alioquin nullus ad eum aditus nobis pateret, nedũ ad ipsam diuinitatẽ. Assumpsit autẽ naturã, qua non certo hominũ generi, sed tũ Iudæis tũ Græcis coniungitur. Nullũ ergo genus hominũ debemus à Christi Ecclesia alienum putare. Iam verò non potes ad singulos homines hoc trãsferre, quum ipse Christus disertè testetur se non rogare pro mundo, id est pro iis quos Deus ipsi non est daturus, ac proinde quorum causa non venit: alioquin vt sacerdotis officio planè fungere-

fungeretur, pro singulis oraret. Hoc tamen interim tenẽdum est, ideo damnari homines quòd tenebras magis dilexerint quàm lucem. Est enim reprobationis propositum ab ipsius exequutione (id est damnatione) diligenter distinguendum: quum pro occulta, sed tamen iusta, sua voluntate Deus reprobet, qui tamen damnationi deuotos, nonnisi propter causas in ipsis hærentes damnat.

ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις.	6	⁚ Qui semetipsum dedit redemptionis pretium pro quibusuis, ⁚ *Christus inquam*, testimonium illud suis temporibus *destinatum*.	6	*Qui dedit redemptionẽ semetipsum pro omnibus, cuius testimonium temporibus suis confirmatum est.*
Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.	7	‖Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, (veritatẽ dico, ⁚ per Christum, ⁚ non mẽtior) doctor *inquam* Gentium ⁚ cum fide ac veritate.	7	*In quo positus sum ego prædicator & Apostolus (veritatem dico, non mẽtior) doctor Gentium in fide & veritate.* 2. Tim. 1. 11
Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.	8	Velim igitur viros precari ⁚ in quouis loco, ⁚ puras manus attollentes ⁚ absque ira & disceptatione.	8	*Volo ergo viros orare in omni loco, leuantes puras manus, sine ira & disceptatione.*
Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ·	9	‖Itidem & mulieres amictu ⁚ honesto, cum verecundia ⁚ & modestia ornare sese non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:	9	*Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa:* 2. Pet. 3. 3

6 *Qui semetipsum dedit*, ὁ δοὺς ἑαυτόν. Vel potius, *Qui se ipsum*, vel *qui se ipse dedit*. Nã inter hæc dicendi genera nõnihil interest. Quũ enim dicimus, Christus dedit seipsum, intelligimus Christum non aliam victimam quàm sese obtulisse: at quum dicimus, Christus ipse se dedit, significamus non modò nullam oblatam victimam, sed etiam à nullo alio quàm ipso fuisse oblatam, vt idem fuerit põtifex, qui & victima. Itaque duplici sacrilegio tenẽtur qui vel alia victima Deum placari, vel ab alio sacerdote quàm ab eo offerri eam potuisse putant, nedum vt hodie possit. At ista, inquiunt, oblatio est ἀναίμακτος. Rectè sané: ergo expiatoria non est, quum absque sanguinis effusione non fiat remissio, Heb. 9.22.

[*Christus inquam*,] *testimonium illud suis temporibus* [*destinatum*,] τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις. Vulgata, *Cuius testimoniũ suis temporibus confirmatum est*. Sed multi vet. cod. non habent *Cuius confirmatum est*. Eras. *Vt esset testimonium suis temporibus*. quæ interpretationes nec Græcis respondent, nec commodam habent explicationem. Sed magis etiam hũc locum detorsit Castellio, qui hæc coniunxit cum sequentibus in hunc modum, *Quam ad rem suis temporibus testandam ego præco sum & Apostolus constitutus*. Inde porro nata est difficultas, quòd alii, vt ista connecterent cum præcedentibus, subaudiendum putarunt prouocabulum οὗ, & præterea verbum ἐβεβαιώθη vel ἀπεδείχθη, quo modo vertit Vetus interpres. quo etiam sensu Syrus suppleuit *Euenit*. Alii subaudiendam putarunt præpositionem εἰς, vt vertit Eras. qui tamen in annotationibus vidit appositionem esse, sed quam non satis aptè applicuerit. Alii denique ἰδίοις καιροῖς cõnectunt cum verbo sequente, nempe ἐτέθην. quæ omnes interpretationes mihi quidem non probantur. Est autem plana constructio, adeo vt ne ellipsi quidem indigeat: cohærens vel cum Χριστὸς Ἰησοῦς, (quod vt planius esset, repetii Christi nomen per epanalepsin) vel cum proxima sententia, vt vertas, [*Quod est*] *testimonium illud suis temporibus destinatum*. Nam & Christus dicitur μαρτύριον, de quo videlicet testati sint omnes Prophetæ: & quòd Christus sese pro quorumuis hominum redemptione obtulerit, illud ipsum est testimonium quod suis temporibus erat destinatum. Est autem καιροῖς ἰδίοις tertio casu positum, vt, Consules extremo hoc anno magistratum ineuntes, sequente anno lectos dixeris. Illud igitur Hebræi exprimerent addito ל, & nos vernaculo sermone diceremus *pour sa saison*, vel, *pour certaine saison*. quod vt planius esset, addidi participium. Mihi tamen (vt dicam quod sentio) magis placeret legere τὸ μυστήριον, id est mysterium illud, siue arcanum: quanuis id in vno tantùm vetere codice deprehẽderim. Video enim crebrò hanc sententiam totidem penè verbis repeti, vt Rom. 16.25, Ephes. 3.9. Coloss. 1.26, Tit. 1.2 & 3, 1. Pet. 1.20. vbi vel mysterii, vel retectionis, vel vtriusq; fit mẽtio. Sed & infrà, 3.16, hoc ipsum dicitur μυστήριον. Quanquam hoc ipsum μυστήριον dici potest μαρτύριον, tum quatenus plenam diuinæ erga nos beneuolentiæ fidem facit, tum etiam quatenus, id testificari sunt Prophetæ.

7 *Per Christum*, ἐν Χριστῷ. Vetus interpres hoc non legit, & in tribus vetustis libris Græcis deesse comperimus. Videtur autem additum ex Rom. 9.1, vbi etiam hanc formulam exposuimus. *Non mentior*, οὐ ψεύδομαι. Hebraicus pleonasmus, de quo diximus Iohan. 1.20. Magna tamen est eius emphasis, vt tum ex hoc loco, tum ex aliis multis omnino appareat hanc epistolam, quanuis Timotheo sit inscripta, tamen Ephesiis, atque adeo Asiaticis omnibus Ecclesiis potius quàm ipsi Timotheo scriptam: in qua nimirum tum ministri omnes, tum verò greges ipsi absolutam haberent officiorum suorum descriptionem.

Cum fide & veritate, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Id est fidelis ac sincerus. Fidem autem ad sanam eámque persuasam doctrinam refero: veritatem ad ipsius sinceram integrámque functionem. Vulgata, *In fide & veritate*, quod etiam non displicet: vt significetur sacri ministerii summa & scopus.

8 *In quouis loco*, ἐν παντὶ τόπῳ. His verbis tollitur Hierosolymitani templi circunstantia legalis, & ista respondent verbis Malach. 1.11, & Iohan. 4.21. Omnem tamen locum intellige sacris cœtibus destinatum. Agit enim Paulus de publicis precibus in communi conuentu, vt in toto orbe terrarum pura hæc sacrificia Deo offerantur, de quibus apud Malachiam agitur. Itaque mihi videtur Paulus Legalibus cæremoniis veram purificationem opponere.

Puras, ὁσίους. Vel *sanctas*. Ad verbum, puri attollẽtes manus. Malo tamen ὁσίους Atticè fœmineo genere accipi pro ὁσίας, vt versu 9, κοσμίῳ pro κοσμίᾳ, & Tit. 2.11, χάρις σωτήριος pro σωτηρία: sed eadem tamen manet sententia, vtrouis modo legas. Cæterùm manuum sublationem posuit pro inuocatione, id est signum pro reipsa: quæ formula sæpe occurrit in Prophetis, vt Esa. 1.15. *Absque ira & disceptatione*, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Iram refero ad omnes offensiones animi quæ prohibeant quominus bona conscientia possimus Deum inuocare, vt Mat. 5.23. sub qua specie etiam comprehendo reliquas iniurias quibus affici potest proximus, de quibus Esaias 1.15 & 16. Διαλογισμὸν autem puto declarare τὴν διάκρισιν, id est dubitationem illam quæ fidei repugnat ex diametro: qua de re Iac. 1.6. Ita enim suis omnibus numeris constabit ea puritas ac sanctimonia quæ ad ritè precandum requiritur.

9 *Honesto*, κοσμίῳ. Id est decenti ac conuenienti. Neque enim sordidatas esse vult, neque rursus meretricio cultu: sed eo habitu qui animum optimè compositum testetur. Huc pertinent illi Antiphanis versiculi, Μὴ ὄμμασιν τὸ σῶμα λαμπρύνειν θέλε, Ἔργοις δὲ καθαροῖς καὶ τρόποις τὴν καρδίαν. *Et modestia*, καὶ σωφροσύνῃ. Vulg. *Sobrietate*.

Erasmus, *Castitate*. Neutrum mihi satis placet: puto enim hic commendari habitum qui frugi, prudentem, grauem, moderatam matremfamiliâs deceat.

10 Ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν.	10 Sed (quod decet mulieres pietatem spondentes) operibus bonis.	10 *Sed (quod decet mulieres promittētes pietatem) per opera bona.*
11 Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.	11 Mulier cum silentio discito cum omni subiectione.	11 *Mulier in silentio discat cum omni subiectione.*
[1. Cor.14. 34] 12 Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.	12 ‖ Mulieri enim docere non permitto, neque auctoritatē vsurpare in virum, sed esse in silentio.	12 *Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio.*
[Gen.1.27] 13 Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη· εἶτα Εὔα.	13 ‖ Adam enim prior formatus est: deinde Eua.	13 *Adā enim primus formatus est: deinde Heua.*
[Gen.3.6] 14 Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.	14 Et Adam non fuit seductus: ‖ sed mulier seducta, causa transgressionis fuit.	14 *Et Adam non est seductus: mulier autem seducta, in præuaricatione fuit.*
15 Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.	15 Seruabitur tamen liberos gignendo, si manserit in fide ac charitate, & sanctificatione cum modestia.	15 *Saluabitur autem per filiorum generationem, si permanserint in fide & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.*
Κεφάλαιον γ.	CAP. III.	CAP. III.
1 Πιστὸς ὁ λόγος, Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.	1 Fidus *est hic* sermo, Siquis episcopatū appetit, præclarum opus desiderat,	1 *Fidelis sermo, Siquis episcopatū desiderat, bonum opus desiderat.*

10 *Quod decet*, ὃ πρέπει. Hoc omnino (vt mihi videtur) parenthesi includendum est, vt δι' ἔργων ἀγαθῶν cohæreat cum κοσμεῖν. Opponit enim bonorum operum ornatum auro & margaritis. Dicemus autem de verbo ἐπαγγέλλεσθαι infrà, 6.21, quod verto *Spondentes*. Vulgata, *Promittentes*. Eras. *Profitentes*.

12 *Neque auctoritatem vsurpare*, &c. οὐδὲ αὐθεντεῖν, &c. Huc pertinent elegantes hi Philemonis versiculi.

> Ἀγαθῆς γυναικός ἐστιν, ὦ Νικοστράτη,
> Μὴ κρείττον' εἶναι τἀνδρὸς, ἀλλ' ὑπήκοον.
> Γυνὴ δὲ νικῶσ' ἄνδρ', ἐστὶν κακὸν μέγα.

14 *Non fuit seductus*, οὐκ ἠπατήθη. Seductus certè fuit, sed ipsius mulieris opera, quæ hac in parte fuit Satanæ organon, ideóque meritò hac quoque ratione viro debet esse obnoxia, qua pœna Deus etiam ipse illam multauit.

Causa transgressionis fuit, ἐν παραβάσει γέγονε. Vulgata, *In præuaricatione fuit*, nimium obscuré. Erasmus, *Obnoxia facta est trāsgressioni*: non expressa Pauli sententia, etiamsi exponas vt vulgò solent, Euam videlicet factam esse transgressionis ream. Atqui hæc expositio mihi videtur iners & frigida. Malui igitur ἐν παραβάσει accipere pro εἰς παράβασιν, vt Eua seducta fuisse dicatur vt Adamo esset peccādi causa. Ita enim vberior est sententia, & melius cohærens.

15 *Liberos gignendo*, διὰ τῆς τεκνογονίας. Id est, ἐν τῷ τεκνογονεῖν. Nam διὰ non aliud declarat hoc in loco quàm ἐν, statum videlicet ipsum in quo sit mulier: vt δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ, Rom. 4. 11. Neque quicquam est magis vsitatum hac significatione, vt δι' ἡμέρας, interdiu, διὰ βίου, δι' αἰῶνος, per totam vitam. qua significatione Homerus cum quarto casu dixit, Ἀμβροσίην διὰ νύκτα. Hoc certè miror plerosque veteres non considerasse: qui quum existimarent hæc poni ἀπολογικῶς, quasi nimirum causa aperiretur per quam seruari possit mulier, mirum quàm hîc se torserint: quum illis potius explicanda fuerit causa cur potissimum Apostolus fecerit huius conditionis mentionē, non per quam, sed in qua seruari possit mulier. Causa verò manifesta est, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Fecerat enim eius pœnæ mentionem qua multata est mulier propter deceptū hominem. Iam verò hæc pœna præcipuè matrimonii coniunctionem ac præsertim ferendi, gignendi, educandi fœtus molestias continet. Itaque quū nunc vellet illi pœnæ consolationem aliquam subiicere, ne in matrimonii molestiis solam pœnam contemplētur mulieres, non potuit aliunde quàm ex ea ipsa pœna commodius consolationis argumentum sumere. quasi dicat, iniri posse rationem qua mulier in eo ipso onere quod peccati pœna est, aliquod mali remediū inueniat: puta si molestias illas ita sustinuerit vt fides, charitas, sanctimonia, modestia denique omnis in ipsa eluceat. Vulgata & Eras. *Per liberorum generationem*. Si quis autem manifestè cognoscere voluerit, quo spiritu actus fuerit Origenes, legat quę in hunc locum scripsit tractatu in Matth. 29. *Manserit*, ἐὰν μείνωσι. Vulgata & Erasmus, *Si manserint*. Nam certè verbum numero multitudinis positum est, summo codicum omnium consensu. Sed quum agatur de mulierum officiis per se, non autem de educatione liberorum, neque etiam τέκνων nomen possit commodè repeti ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non dubito quin hallucinati sint qui hoc retulerunt ad liberorum ipsorum fidem & cæteras virtutes. Nam quid si ii non manserint in his virtutibus, quanuis sedulò educati? Deinde quis hanc curam non potius existimet maxima ex parte ad patres pertinere? Postremò nomen σωφροσύνης, & consolatio ipsa mulieribus propriè destinata, satis ostendūt hoc esse potius de ipsis vxoribus accipiendum. Cur autem ad pluralem numerum repentè transiret Apostolus, hæc causa fuit, quòd in genere differat de omnium vxorum Christianarum officio.

IN CAP. III.

1 *Fidus*, πιστός. Hac præfatione solet aliquoties in his duabus epistolis Paulus sibi audientiam facere. Contrà verò censet Chrysostomus his verbis claudi superiorem sermonem: quod non probo, quum aliquoties Paulus sic multos locos inchoet. *Episcopatum*, τῆς ἐπισκοπῆς. Sic vocat tum docendi tum gubernandi munus in Ecclesia, vt diximus Philipp. 1. 1. *Appetit*, ὀρέγεται. De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia: sed in genere, de animo & studio ad Dei Ecclesiam iuuandam comparato, quando & vbicunque Domino visum fuerit. Itaque vel hoc vnum indicat, quàm Apostolica sit ea Ecclesia, in qua non aliter liceat quàm per ambitum & manifestam nō dico petitionem, sed emptionem, gradum vllum adipisci: adeo quidem vt nullum sit hodie lucrosius forensium contentionum genus, dum hoc pene vnum quæritur, quis cæteros anteuerterit. Et istos, quæso, non pudet, Ecclesiæ nomen sibi vindicare? *Præclarum*, καλοῦ. Id est præclarum, ac proinde arduum, si quod aliud vsquam est. Nam hîc valet in primis Grecorum illud prouerbium δύσκολα τὰ καλά: vt perappositè annotauit doctissimus interpres. Vulgata, *Bonum*. Eras. *Honestum*, non expressa Pauli sententia: neque enim conueniret sequēs illatio. Omitto ridiculam profanorum hominū distinctionem, qui non modò Græcæ linguæ rudes, sed omnis & honestatis & religionis hostes, mōstra denique potius quàm homines, hunc locum in suis illis impuris compotationibus cauillantur: quasi scripserit Apostolus, Qui episcopatum desiderat bonum, opus desiderat. Ita scilicet nonnullis ludus est ac iocus sacrosanctum verbum Domini profanare. *Opus*, ἔργου. Quo pudore igitur episcoporū nomen vsurparint otiosi ventres? Manifestè verò Castellio corrupit hunc locum, qui conuertit καλοῦ ἔργου, *rem bonam*, & δεῖ οὖν, *debet autem*.

2 Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλαιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν·

3 Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ· ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον·

4 Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·

5 (Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;)

6 Μὴ νεόφυτον· ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.

7 Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν· ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.

8 Διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς·

---

2 Oportet igitur episcopum irreprehensum esse, vnius vxoris virum, vigilantē, temperātem, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:

3 Non vinosum, non percussorem, non turpem quæstum facientem: sed æquum, alienū à pugnis, alienum ab auaritia:

4 Qui suæ domui bene præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni honestate:

5 (Nam siquis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)

6 Non nouitium, ne inflatus in criminationē incidat diaboli.

7 Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.

8 Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpem quæstum facientes:

---

2 *Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum, sobriū, prudentem, ornatum, hospitalem, doctorem:* Tit. 1. 6

3 *Non vinolentum, non percussorem: sed modestū, non litigiosum, non cupidum:*

4 *Sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate:*

5 *(Siquis autem domus suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?)*

6 *Non neophytum: ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli.*

7 *Oportet autem illū & testimoniū habere bonum ab iis qui foris sunt: vt nō in opprobrium incidat & laqueum diaboli.*

8 *Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes:*

---

2 *Oportet igitur*, δεῖ οὖν. Quî fuerit Pauli successor qui nihil minus curat quàm hoc Oportet? Conferantur ad hoc exemplar Pontificum Romanorū vitæ, ita vt ab ipsismet perscriptæ sunt, & comperies quis eos in illam Apostolicam sedem inuexerit. *Vnius vxoris virum*, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Ergo qui coniugatos excludit ab episcopatu quia coniugati sint, Antichristum se prodit. Neque dicit Apostolus, *Qui fuerit*, sed *Qui sit*: quum verbum εἶναι repetendum sit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ita diserte loquatur Tit. 1. 6. Itaque sicut ridiculi sunt qui de vna Ecclesia hoc dictum accipiunt, ita etiam non fuerunt satis attenti qui ex hoc loco putarunt excludi ab episcopatu eos qui secundam vxorem post alteram mortuam duxissent: vt interim taceam de ipsis vxoribus postea tradi præcepta. Non excluduntur ergo qui continentiæ donum habent: sed quòd rari essent illi, coniugatorum duntaxat fit mentio, & quidē damnata expressè polygamia, vt rectè hunc locū exposuit Chrysost. Fuit enim illa semper in Oriente totâq; Græcia adeo vsitata vt etiā aliquando Athenis sancita sit, vt refert Laertius in Socrate. Sed inter bigamos & polygamos recēsendi sunt non modò qui plures vxores simul haberent, verū etiam qui repudiata temere vxore aliam ducebant: eæq; sunt bigamiæ antiquis canonibus seuerè inhibitæ, adeo vt clericis vel istiusmodi conuiuiis interesse non liceret. qua de re infrà dicemus, cap. 5. 9. Meritò igitur requirit Apostolus vt quisquis ad functionem Ecclesiasticam deligitur, ab istis omnibus maculis sit purus, nempe vnius duntaxat vxoris vir, quum alioqui primis illis initiis non facilè statim ista licentia cohiberi potuerit, nec satis etiam cō modè multa iam inita connubia dirimi. *Temperantem*, σώφρονα. id est suis affectibus moderantem. Alii Sanæ mentis interpretantur: cui opponitur ὁ μαινόμενος, vt diximus Mar. 11. 15. Sed hoc non videtur conuenire, quum satis per se intelligatur furiosos ad obeundum aliquod munus, nedum sacrum & tanti momenti, non esse deligendos. Alii *Prudentem* vertunt, id est φρόνιμον, & certè talis esse non potest, qui non sit temperans. In Vulg. verò editione duplex vnius vocis interpretatio in contextu legitur, nempe *Sobrium* & *pudicum*, quod posterius maximè probat Hieronymus in epistolam ad Titum. Ego neutrū probo. *Aptum ad docendum*, διδακτικόν. Vulgata, *Doctorem*, διδάσκαλον. Sed multi sunt doctores qui aptiores essent ad stiuam: neque hoc declarat Græca vox: satis enim per se intelligebatur, episcopum vocari ad docendum. Annotat Hieronymus aduersus Pelagianos libro primo, Vulgatam editionem tum habuisse, *Docilem*: pro quo substituit, *Qui docere possit*, vt Eras. obseruauit.

3 *Vinosum*, πάροινον. Id est vino quasi assidentem, siue, vt explicat Syrus interpres, *vini sectatorem*. Vulgata & Eras. *Vinolentum*: non satis rectè. Cæterùm Chrysost. hoc vocabulo putat potius significari ferocis ac temulenti ingenii homines quàm qui sint ebriosi. cui non assentior, quia mox Apostolus ipse ver. 8, interpretatur τὸν οἴνῳ πολλῷ προσέχοντα, *multo vino deditum*. Sed illud quidem vitium & alia multa oriri ex temulentia facilè concedo. *Percussorem*, πλήκτην. Hoc quoque Chrysostomus in iurgatores & eos qui lingua feriunt, dictum esse vult. Ego simpliciter malui interpretari. *Non turpem quæstum facientem*, οὐκ αἰσχροκερδῆ. Hieron. ad Heliodorum, satis infeliciter *Turpilucrum* vertit. Vel, non turpiter lucri cupidū; quod latius etiam patet. Vtcunque autem accipias, τὸ αἰσχρὸν & τὸ βαίαυσον plurimum differunt. Illud enim nullum Christianum decet nedum vt in pastore sit tolerabile: istud verò non dedignatus est etiam ipse Christus ad tempus, Mar. 6. 3. neque noster Apostolus σκηνοποιός, Act. 18. 3. idem penè qui βυρσοδέψης, siquidem tentoria ex pellibus cōsuebantur. Sed hoc neque apud Syrum interpretem, neque in Vulg. editione Latina & quinque manuscr. codicibus Græcis, & in Hieron. ad Oceanum epistola legitur: & videtur comprehendi in ἀφιλάργυρον. *Aequum*, ἐπιεικῆ. Id est συγγνωμονικὸν, cui opponitur ἀκριβοδίκαιος, qui ius suum pertinaciter tuetur: cuiusmodi homines sese contētiosos & auaros præbere consueuerunt. Hoc autem accipe de eo iure de quo remittere aliquid possumus. Vulg. *modestum*, impropriè.

4 *Bene præsit*, καλῶς προϊστάμενον. Vulg. *bene præpositum*, ineptè. Sed quid Pseudambrosio facias qui *Domum suam* Corpus interpretatur, & Hieronymo qui per filios λογισμοὺς, per filias τὰς πράξεις intelligit, vt hæc ad suum illum cælibatum detorqueant? *Honestate*, σεμνότητος. Vulg. *Castitate*. Eras. *Reuerentia*. Vide suprà, 2. 2.

6 *Nouitium*, νεόφυτον. Rectè notat Chrysost. Apostolum non dixisse νέον, *iuuenem*, sed νεόφυτον, id est recèns Ecclesiæ insitum. Et obseruandum est Paulum ad Timotheum scribere in Asia versantem, vbi ex Gentibus necesse fuit plerosque Ecclesiis præfuturos accersere. Nec tamen propterea habenda etiā non est ætatis ratio. *In criminationem diaboli*, εἰς κρίμα τοῦ διαβόλου. Vel, *In condemnationem diaboli*. Id est, ne ex eo ipso quòd in eum gradū euectus est, occasionē arripiat superbiæ, quæ ipsum euertat: atque ita in eandem condemnationē ruat atque ipse diabolus. vel, nequid confidentius agat, vnde ipsius criminandi occasio Satanæ præbeatur. Erasmus ad calumniatores mauult referre, sed coacta interpretatione, vt annotauimus etiam Ephes. 4. 27. Vulg. *In iudicium Diaboli*. Iudicium autem sæpe pro ipso gubernandi iure accipitur, vt possit etiam explicari, In iudicium, id est, in ius & potestatem.

8 *Diaconos*, διακόνους. Hi sunt qui pauperum curam habebant, de quibus diximus Philipp. 1, & alibi sæpe.

νεόφυτος.

Judicium.

Supra, 1. 19

9 Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει·

10 Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.

11 Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλέους, πιστὰς ἐν πᾶσι.

12 Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.

13 Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρός σε τάχιον·

15 Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στύλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.

16 Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

9 Tenentes ∵ mysterium fidei ‖cum pura conscientia.

10 Atque hi etiam probentur prius, deinde ministrent, si sint inculpati.

11 ∵ Vxores itidem honestas, non calumniosas, sobrias, fidas in omnibus.

12 Diaconi sint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & propriis domibus.

13 Nam qui bene ministrauerint, ∵ gradum sibi bonum acquirunt, & ∵ multam libertatem per fidem quæ *est* in Christo Iesu.

14 Hæc tibi scribo, sperans fore vt ∵ celerius ad te veniam:

15 Quòd si tardius venero, vt noris quomodo oporteat in domo Dei versari, quæ est Ecclesia Dei viui, ∵ columna & stabilimentum veritatis.

16 Et sine controuersia magnũ est pietatis ∵ mysterium: ∵ Deus conspicuus factus est in carne, ∵ iustificatus est in Spiritu, ∵ cõspectus est ab Angelis, prædicatus est Gentibus, fides illi habita est in mundo, ∵ sursum receptus est in gloriam.

9 *Habentes mysterium fidei in conscientia pura.*

10 *Et hi autem probentur primùm, & sic ministrẽt, nullum crimen habentes.*

11 *Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus.*

12 *Diaconi sint vnius vxoris viri, qui filiis suis bene præsint, & suis domibus.*

13 *Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide quæ est in Christo Iesu.*

14 *Hæc tibi scribo, sperãs me ad te venire citò.*

15 *Si autem tardauero, vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna & firmamẽtum veritatis.*

16 *Et manifestè magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mũdo; assumptum est in gloria.*

---

9 *Mysterium fidei*, μυστήριον πίστεως. Id est, Euangelicam doctrinã, quæ verè sanè dicitur μυστήριον quod caro & sanguis non reuelet. Diaconorum enim erant nõnullæ etiam in docendo partes quoties necesse fuisset, vt ex Stephano & Philippo apparet. Ridiculum est autem quod adfertur à nonnullis, hoc posse ad taciturnitatem referri.

11 *Vxores*, γυναῖκας. Vxores videlicet episcoporum & diaconorum. Quorsum enim præcepta de aliis repeteret? De viduis autem paulo pòst aget suo loco. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit Mulieres: & liquidò hinc quoque apparet, de episcopis aut diaconis qui vxores habere desiissent, accipiendos non esse versiculos 2 & 11.

13 *Gradum*, βαθμόν. Id est, decus ac dignitatem, vt accipitur nomen מעלה [*maħaleh*] ab Hebrẹis. *Multam libertatem*, πολλὴν παῤῥησίαν. Rectè omnino fiduciam intrepidam cum bona cõscientia coniungit: bonæ verò cõscientiæ fidem in Christo substernit. Quid enim reformidet homo eiusmodi? Opponuntur autem ista iis quæ dixerat de criminatione, probro & laqueo diaboli: quòd ista quoque diaconis perinde ac episcopis cauenda sint.

14 *Celerius*, τάχιον. Comparatum absoluti loco positũ est, cuius tamen enallages hæc vis est vt nonnihil adiicere videatur simplici absoluti significationi. Vide Ioh. 13. 27, & Act. 25. 10, & 2. Tim. 1. 17 & 18.

15 *Columna & stabilimentum*, στύλος καὶ ἑδραίωμα. Hoc intellige hominum respectu, non autem simpliciter. nam alioquin ipsum hoc firmamentum lapide illo angulari nititur, vt dictum est Ephes. 2. 20. Cur igitur, dices, hæc epitheta tribuit Ecclesiæ? Quia videlicet non alibi habitat Dei veritas in mundo. Ecclesia enim est quæ filios Dei gignit & educat per verbi Dei prædicationẽ, & verè bonorũ operum exempla. Alibi tenebræ, mendacia, errores, imposturæ, superstitiones, vertiginis & stuporis spiritus, omnes denique corruptelæ omnia latè possident: ex quorũ collatione intelligi demũ potest quid veritatis nomine significetur. Sunt autẽ multis modis inepti & impudentes qui ex hoc loco ita amplificant Ecclesiæ auctoritatẽ quasi veritatem ipsa gignat, ac instar primi fundamenti sustineat: quum, vt antè dixi, Ecclesia ipsa alio fundamento, id est Christo nitatur: nec procreatrix, sed testis sit duntaxat, altrix & conseruatrix veritatis inter homines: vt ipsa à verbo, nõ contrà, verbum ab ipsa pendeat. Deinde quum isti veritatem à verbo Dei separent, quis non videt eos quasi in aere ædificare, & veritatis nomen vanitati ac mendacio imponere? Præterea quàm absurdũ illud est, Ecclesiã Dei, certo loco certísque personis, more Iudæorum, affigere? quasi scilicet captiuum Spiritũ sanctũ teneant, ac non disertè Dominus vbiq; istum externum splendorem iudicarit Ecclesiæ suæ ex diametro repugnare. Nisi fortè volunt vel Ecclesiæ priuilegia nunc esse amplificata, vel conciliũ illud Hierosolymitanum in quo damnatus est Christus, columnam fuisse veritatis: quasi denique Paulus ipse paulo antè non sit testatus, filiũ illũ perditionis in medio ipso Dei templo sessurum. In eo verò sese quibusuis deridẽdos acuti isti sophistæ propinant, quòd in asserendis suis mendaciis τὸ κρινόμενον assumãt pro confesso. Parendum est, inquiunt, his & illis decretis. nam Ecclesia ita cõstituit. Deinde Ecclesiã non veris modò sed etiam ementitis titulis exornant. Demum proferunt ius canonicũ, conciliabula, cõsuetudinem. Deniq; bona etiã (quod aiunt) intentione quiduis quũ libuit cóminiscuntur, vt olim in cõcilio Carthaginiensi Romanus Pontifex factitauit. Ità sibi acutè vidẽtur omnia conclusisse. Atqui, boni Patres, hunc laborẽ vobis effugere licuit. neque enim Ecclesiæ Dei auctoritatem detrahimus, in qua vna regnare Dei veritatem dicimus: sed hoc quæritur in quo vobis laborandum erat, Sitne Ecclesia quæ vno capite non est contenta: quæ non verbo Dei, sed traditionibus hominum & consuetudinibus sæpe etiam falsissimis nititur: quæ verbi Dei lectione plerisque interdicit: quæ inauditam omnibus seculis idololatriam omni crudelitatis genere defendit: quæ Ecclesiastica omnia munera publicè quibusuis emptoribus prostituit: quæ Christo alios mediatores subordinat: quæ Christo corpus inuisibile & immensum affingit: quæ Christi oblationem vnicam & æternam iterat: quæ liberum arbitrium gratiæ adiungit: quæ veteres canonas, vetera concilia, Patres quos se venerari simulat, palàm tamen imperitis illudens, conculcat: quæ Spiritum sanctum publicis omnium confessione cinædis affigit. Hæc quærimus, boni Patres, an sit Ecclesia. nam mores nondum attingimus. Hæc & alia eius generis infinita primùm expedite: deinde tempus fuerit de Ecclesiasticæ auctoritatis regundis finibus (id est de iis quæ ad vos nihil prorsus pertinent) disputare. Quanquam (vt opinor) nihil seriò agitis. Quis enim meretricem crediderit de pudicitia seriò differere.

16 *Mysterium*, μυστήριον. Id est arcanum. Vulg. *Sacramẽ-*

tum. Hîc igitur mirum est Romanenses nouum aliquod sacramentum non statuere, sicut fecerunt in matrimonio. Quàm meritò verò arcani nomen sit à Paulo vsurpatum, ex his apparet quæ subiiciuntur. nam ea certè non hominum modò, sed etiam Angelorum captum infinitè superant. *Deus conspicuus factus est in carne*, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Vix alius locus est in quo omnia redemptionis nostræ mysteria vel magnificentius vel planius explicentur: vt non mirum sit fœdè fuisse à Diabolo deprauatum: cui sanè hac in parte (dicam enim liberè quod res est) suã operam imprudens quidem (sic enim arbitror) sed suam operam tamen Erasmus commodauit: ita videlicet profitens Christi diuinitatem vt tamen pro viribus passim conetur luculentissima & certissima, quæque eius testimonia nobis extorquere. Exemplo sit hic locus. Vetus interpres pro Θεὸς legit ὅ, vt qui conuerterit, quod manifestatum est in carne. quod & ipsum tamen ad Christum commodissimè aptari potest, qui μετωνυμικῶς Mysterii nomine sit significatus. Verùm repugnant perpetuò consensu omnes Græci codices, & (vt mox dicemus) res ipsa postulat vt de ipsa Christi persona hoc accipiamus. Erasmo tamen magis placet veteris interpretis lectio, & quidem non ad ipsum Christum, sed ad Euangelii prædicationem accommodata. Audiamus ergo quid dicat. *Mihi*, inquit, *subolet Deum additum fuisse aduersus hæreticos Arrianos*. At mihi Bezæ non dubium est, Dei nomen sublatum fuisse ab iis qui vel diuinitatem Christi, vel vtriusque naturæ vnionem iam inde ab ipso conceptionis momento negabant. quæ tamen ipsorum impudentia manifestè coargui potest ex iis quæ sequuntur. *Iam*, inquit Erasmus, *agit aduersus Iudæos, qui pro gratia Christi conabantur Legem obtrudere*. Vnde verò istud colligitur? Nam certè nusquam hoc exprimitur, nisi quòd in genere meminit fabularum & genealogiarum. *Mysterium*, inquit, *vocat prædicationem Euangelij, prius occultam & ignotam mundo, nunc verò manifestatam in vniuerso mundo*. Atqui non dicit Paulus, μυστήριον ἦν, vel ἐγένετο, id est mysterium erat, vel fuit, sed μυστήριόν ἐστι, mysterium est. Deinde quid hoc rei est, In carne, id est in vniuerso mundo? quis hanc interpretationem ferat? Itaq; mox ad se redit, & *In carne* interpretatur *Per carnem*, id est *per Christi humanitatẽ*. Atqui nusquã additur Christi nomẽ. Ergo similis locus aliquis, ratio denique aliqua huius dicendi formulæ proferatur. Sed tamen hic posterior error multo est tolerabilior superiore. Subiicit deinde, *mysteriũ fuisse iustificatum in Spiritu*, id est *hanc prædicationem habuisse vim iustificandi in Christo per fidem, sine Lege Mosaica*. Obsecro, quid hoc est, iustificatum id dicere quod iustitiam in Christo proponat? Nam non attingo quòd cum Sophistis putat Legis duntaxat ceremonias à iustificatione excludi. Alia quæ subiicit omitto: sunt enim per se tolerabilia, nisi ea obstarent de quibus iam diximus. Venio ad extremum. *Quod*, inquit, *post resurrectionem receptum est in cælum, vnde fuerat profectum*. Hîc verò ita tenetur vt elabi non possit, ideóque securè hoc præterit, nulla addita explicatione. Quid enim adferre posset? Mysterium dici voluit Euangelii prædicationem. Cedo verò quomodo in cælum illa recepta est? Nàm si pro ἀνελήφθη dixisset ἀνέβη, *ascendit*, nempe paratum erat cauillum, dici ascendisse in cælum prouerbiali dicendi genere, quod valde gloriosum sit redditum, Gentibus videlicet illud amplexis. Quid ergo? nempe manifestissima sunt hæc cauilla, & vtrisque manibus pretiosum hoc nostræ salutis testimonium nobis est retinendum. Dicitur ergo Deus, videlicet Filius (hoc enim pro confesso assumitur) ex inuisibili factus aspectabilis, assumpta carne, id est hominis vera, eáque omni infirmitati (solo excepto peccato) obnoxia natura: siue Verbum factum esse caro. Ita duæ ponuntur, distinguuntur, vniuntur naturæ, inter quas tamen quantum sit discrimen, nulla mens possit comprehendere: præsertim si Christi humanitas in conditione infirmitatis consideretur. Huius verò mysterii altitudinem quis tandem, nisi Deus ipse, ita vt est comprehendet? Superest vt admoneam hunc locum fœdè etiam nuper à Castellione esse deprauatum, qui pro ἐφανερώθη, id est conspicuus & aspectabilis factus est, conuertit, *Deus extitit in carne*. *Iustificatus est in Spiritu*, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι. Iustificari non semper declarat iustum fieri, (quod non considerarunt qui hæserunt in huius loci explicatione) sed ex Hebræorum idiotismo, significat debita iustitiæ laude affici, quum iustus comprobatus fueris, (vt Luc. 7.35, dicuntur publicani Deum iustificasse) atque adeo iustum, id est perfectum, & omnibus numeris absolutum declarari & agnosci: quo modo dicuntur mandata Dei iustificata Psal. 19.10, id est ad vnguem & exquisitè perfecta: adeo quidem vt palam ita esse appareat. Sic Psalm. 51.6, dicitur Deus iustificari in sermonibus suis, id est laus iustitiæ ipsius conspicua reddi. Et Mat. capite 11. versu 19, iustificata dicitur sapientia à filiis suis, id est agnita, & debito honore affecta. Ita igitur hoc in loco opponitur manifestationi carnis, gloria diuinitatis, sese in illa infirma carne ita exerens vt Christum quanuis hominem infirmum, tamen palàm etiam factum sit verum esse Deum: quod ex vniuersa historia Euangelica satis liquet. Spiritum igitur vocat quicquid in Christo diuinum & supra carnem (id est supra hominem) fuit, vt diximus Rom. 1.3. sicut ista omnia prorsus aptè & eruditè obseruauit doctissimus interpres. Nec ab hac interpretatione dissentit Athanasius De resurrect. carnis, opponens, *Iustificatus est in Spiritu*, id est, *Iustitiam habuit non humano more, sed diuina puritate*. *Conspectus est ab Angelis*, ὤφθη ἐν ἀγγέλοις. Non potuit magnificentius prædicari augusta huius mysterii maiestas. nam proculdubio in ipsum Christum (id est visibilem Deum) intueri, quàm incredibilem voluptatem attulerit Angelis, ipsi luculenter declararunt illo nobili cantico quod recitatur Luc. 2.14. Deinde vocatio Gentium, & quidem efficax, nónne opus fuit ipsa mundi creatione maius? Postremò visibilis illa ascẽsio in cælum carnis nostræ cum Deo substantialiter iunctæ, & illa ad dextram Patris sessio supra omnem cælorum altitudinem, cuius tandem est sublimitatis mysterium? *Sursum receptus est*, ἀνελήφθη. Vulgata, *Assumptum est*. Erasmus, *Receptus est*. Vide Act. 1.2.

Κεφάλαιον δ.

1 ΤΟ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,

CAP. IIII.

1 SPiritus autem disertè dicit fore vt "posterioribus temporibus " descisçant quidam à fide, " spiritibus deceptoribus "attendentes, ac doctrinis "dæmoniorum,

CAP. IIII.

1 *SPiritus autem manifestè dicit quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendẽtes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum,*

IN CAPVT IIII.

1 *Posterioribus*, ὑστέροις. Id est sequuturis. Vulgata, *nouissimis*, id est ἐσχάτοις. *Desciscant à fide*, ἀποστήσονται τῆς πίστεως. Id est, à vera Dei doctrina, vt apparet ex antithesi. quo modo etiam accipi Fidei nomen, multis iam locis annotauimus, vt Gal. 1.23, & suprà, 1.19 & 3.8, & alibi sæpe. Itaque non est quòd ex hoc loco nonnulli conentur fidei electorum, id est veræ fidei, firmitatem euertere, ac proinde nostram consolationem à fundamentis cõuellere. Nam si propositum electionis incertum est, aut si à nobis pendet, quæ tandem sunt Dei consilia, aut vbi spes illa nostra est? vbi denique fides, quum ea nihil aliud sit quàm firma nostræ in Christo electionis persuasio? Sin autẽ certa est electio, fidem etiam perseuerantiæ donum semper comitetur necesse est, quũ electos certa salus maneat: extra Christum autem fide apprehensum non sit salus. Sed horrendi sunt interdum lapsus etiam eorum qui crediderant. Fateor. sed quis sani iudicii homo dixerit, vel vnius diei infantem anima rationis participe carere, quòd ea facultates suas nõ exerat? aut quis ebriũ vel furiosum hominem idcirco ratione & intelligentia priuarit, quòd illis facultatibus ad tempus non vtatur? Sed hæc doctrina (inquiunt) homines ad licentiam exacuit. Itáne verò? imò nihil æquè nos vel seriò arcere à sceleribus, vel in tentationibus ad inuocationem excitare potest. Fidem enim à Spiritu

Christi effectis, (id est à mortificatione peccati, & viuificatione iustitiæ) qui diuellit, is eo ipso testatur se infidelẽ esse. Itaque hæc doctrina nihil pertinet ad eos qui falso fidei simulacro seipsos deludunt. Contrà verò qui verè filii Dei sunt, Spiritu Dei aguntur: ideóque quoties labuntur, toties, suo tempore, eiusdem Spiritus vi fulti resurgunt: neque Dei misericordia abutuntur ad peccandum, sed ad resipiscentiam magis ac magis ipsis etiam peccatis erudiuntur. At quædam etiam fides temporaria commemoratur. Fateor: sed quæ longè aliter sit definienda. Aliud enim est, credere verum esse Christi mysterium, aliud verò, per Spiritum Dei persuasum esse id ad te pertinere. Aliud est, repentino aliquo motu Euangelicam doctrinam non tantum veram esse credere, sed etiam aliquo modo suauitatem eius gustare, vt si cibum aliquem suauem non tantùm contempleris alienæ mensæ impositum, sed etiam prehendas & mandas, nec tamẽ deglutias, aut si deglutieris, non concoquas: aliud verò, videre, prehendere, mandere, deglutire, concoquere: quod postremum in iis solis accidit in quibus calor ille vitalis Spiritus Dei viget. Aliud est deniq; reuera Christũ amplecti, & sibi applicare, (quod quia soli filii Dei faciunt, mori nunquam possunt) aliud verò, Christum ore tenus, cum Simone Mago, cum Iuda, cum omnibus falsis fratribus, profiteri. Et hi tamen dicũtur etiam credere, nimirum ex communi loquendi vsu, quòd credere videãtur. Sic enim disertè explicatur à Luca similis loquendi formula cap. 8. 18. Itaque etiamsi fidei nomen hìc nõ accipias μετωνυμικῶς, nõ tamẽ est quòd ex hoc loco aut similibus aliis illud vnum conentur quidam nobis extorquere, quo sublato, funditus etiam tolli Christianam religionem oporteat. *Spiritibus deceptoribus*, πνεύμασι πλάνοις. Seductores meritò etiam possis dicere, vt vis Græci vocabuli prorsus exprimatur, quo videlicet ipsa deceptionis ratio significatur: quia nimirum extra verbũ Dei (quod vnum, rectum iter est) homines abducunt. Spirituũ autem nomine vel dæmonia ipsa, vel pseudoprophetas qui illorum afflatu impelluntur, aut ipsam denique illorum doctrinam, accipere possumus: vt quod subiicitur, sit istius dicti expositio. Vetus interpres legit πλάνης, id est *erroris*, eodem sensu: nisi quòd error, illius est qui decipitur, quum hìc agatur de ipsorum impostorum fraudibus. Epiphanius hunc locum citans, aliquoties legit μύθοις, *fabulis*. *Attendentes*, προσέχοντες. Non modò igitur insurgent pseudoprophetæ, sed illis etiam dabitur summa erroris efficacia. quod disertè notandum est. Hic verò mihi occurrit quod apud idoneum scriptorem, id est apud Epiphanium inueni, in eos acerrimè inuehentem, nõ qui Mariæ templa consecrabant, non qui reginam cæli & misericordiæ, spem, vitam, aduocatam, portam paradisi, adorantes inuocarent: nõ qui peterent ab ea vt ipsi nato imperaret (quam blasphemiam scribens, totus cohorresco) non qui proprium illi cultum hyperduliæ nomine constituerent: sed qui stulta & crassa quadam superstitione placentá illi quadam solenni pompa consecrarent. Is igitur iam tum prospiciens quónam ista miseros homines abducerent, hunc locum ita citat, vt hæc etiam addat, ἔσονται γὰρ νεκροῖς λατρεύοντες, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐσεβάσθησαν. Id est, *Mortuos enim colẽt, vt in Israele culti sunt.* quæ verba repono post ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, *descíscent quidam à fide*, vt illis interpositis postea demum sequatur προσέχοντες πνεύμασι, *attendentes spiritibus*, &c. Deinde cultus illius exẽpla profert, quæ in Israele sua etiam memoria extarent: atque ad id de quo erat instituta quæstio, hanc Pauli prophetiam accommodat: neque id temere, vt rei exitus ostendit. Oportuit enim impleri quæ Paulus prædixerat. Expende igitur & considera (lector quisquis es) quàm planè & apertè ista cõueniant cum iis quæ oculis nostris cernimus, vt iam de extremis temporibus & reuelato Antichristo dubitare non possis. Nam (quicquid garriant illius meritoria prostibula) quid est mortuos colere, prohibere nuptias, interdicere certorum ciborum vsum, & in his quidem rebus satisfactionem pro peccatis, id est summam pietatis collocare: quum tamen adulteria, periuria, publicam sacrorum nundinationem, blasphemias, lupanaria, omne fraudum genus non modò tacentes spectent, sed etiam approbent? hæc, inquam, facere, quid aliud est quàm hoc ipsum facere quod hìc apertè prædicit Dei Spiritus? Sed vnum hoc videlicet ad eorum impudentiam reliquum erat, vt in manifesto scelere deprehensi, tamen constantissimè id negarent quod ipsis oculis cernitur. *Dæmoniorum*, δαιμονίων. Notum est quid hoc nomine Platonici præsertim intellexerint: sacri verò scriptores noxios illos & impuros spiritus sic vocant.

Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν,	2	⁒Per hypocrisin ⁒falsiloquorum, ⁒quorum conscientia cauterio resecta est,	2	*In hypocrisi loquẽtium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam,*
Κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν.	3	Prohibentium contrahere matrimonium, ⁒*iubentium* abstinere à cibis quos Deus creauit ad participandum cum gratiarum actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.	3	*Prohibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad participãdum cum gratiarum actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.*

2 *Per hypocrisin*, ἐν ὑποκρίσει. Vel, cum hypocrisi. Eras. *Per simulationem*. Ego Græcum vocabulum potius retinere volui, quo nimirum significatur istos quasi histrionicã quandam artem factitaturos: nequis existimet fore vt in aliquo velut angulo delitescant, aut pudoris speciem aliquã retineant. Hoc verò an ad vnguem nostris temporibus cõueniat, nemo magis possit dubitare quàm de sole, num meridie luceat: siquis multiplices illas & media quidem luce peruolitantes Monachorum laruas, si templorum & sacrificorum versicolores illos & androgynis prorsus conuenientes habitus, si personas idolorum, si denique totam illorum theatricam saltationem cum veterum histrionũ ritibus comparet. quod argumentum nuper non minus eruditè quàm copiosè ac luculenter tractauit vir beatæ memoriæ P. ille Viretus, quem honoris causa nomino.

Falsiloquorum, ψευδολόγων. Videtur potius dicendũ fuisse ψευδολόγοις, vt cohæreat cum πνεύμασι, & paulo pòst etiam κεκαυτηριασμένοις: sed maior est habita sententiæ quàm cõstructionis ratio, vt Mar. 12. 40, & alibi aliquoties annotauimus. Nisi malimus δαιμόνια emphaseως causa dici homines ipsos à diabolo impulsos, vt Petrus dicitur Satanas Matth. 16. 23, & Iudas diabolus vocatur Iohan. 6. 70.

Quorum conscientia cauterio resecta est, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Vel, qui sua ipsorum conscientia sunt cauterio amputati. Sed illam interpretationem præfero. est enim hæc constructio ita Græcis vsitata vt non aliter loqui soleant: veluti apud Demosthenem, ὁ κατεαγὼς τὴν κλεῖν, cui claues iuguli sunt confractæ: apud Xenophõtem, ὁ ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλὴν, cui caput est amputatum. Significat autem τὸ καυτηριάζειν cauterio partem aliquam (putrem videlicet) amputare. Itaque hæc sententia est eiusmodi, Istorum consciẽtiam ita obduruisse vt callum obduxerit, deinde cancrum illam inuasisse, postremò iam esse cauterio amputatam, sicut diximus Ephes. 4. 19. Vulgata, *Cauteriatam habentium suam conscientiam*. Eras. *Cauterio notatam habentium conscientiam*: quas interpretationes non minus absurdas iudico quàm siquis dicat eum caput habere cui caput sit ense amputatum. Et videtur mihi ad Circuncisionem cordis antithesi quadam alludere Apostolus.

3 [*Iubentium*] *abstinere*, ἀπέχεσθαι. In Græco sermone primùm omnium supplenda est copula in bimembri oratione, vt annotauimus Iohan. 10. 16, & alibi sæpe: deinde cognatæ significationis verbum adiiciendum est, quod etiam expressit Epiphanius, hunc locum citans aduersus Cataphrygas, nempe κελευόντων, vt in illo Homeri σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. Item in illo versu, ἄλλοι μειλιχίοις, ἄλλοι στερεοῖς ἐπέεσσι Νείκεον. Similem ellipsin annotauimus 1. Corinth. 14. 34. Sed & aliter excusari potest hæc ellipsis, ex Hebræorum idiotismo, apud quos verbũ צוה [tsauah,] quod propriè significat præcipere quid sit faciendum, significat etiam vetare à quo sit abstinendum, vt Deuter. 2. 37. Syrus autem interpres videtur legisse ἀπεχομένων, ídque velut in coniugatione Hiphil, quasi dicat, facientium abstinere.

Graece		Latine (Beza)		Vulgata
Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ, καλὸν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.	4	Nā quicquid creauit Deus, bonum *est*: nec quicquam reiiciendum *est*, si cum gratiarum actione sumatur.	4	*Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur.*
Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.	5	⁚Sāctificatur enim ⁚per verbum Dei, ⁚& preces.	5	*Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.*
Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.	6	Hoc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, ⁚innutritus in sermonibus ⁚fidei, bonæque doctrinæ, ⁚quā assectatus es.	6	*Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assequutus es.*
Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ· γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.	7	Cæterùm profanas & aniles fabulas reiice: sed exerce teipsum ad pietatem.	7	*Ineptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipsum ad pietatem.*
Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.	8	Nam corporalis exercitatio ⁚paululum habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis est, vt quæ ⁚promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.	8	*Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis est: pietas autem, ad omnia vtilis est, promissionem habēs vitæ quæ nunc est, & futuræ.*
Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.	9	Fidus *est* hic sermo, & dignus qui omnib. modis recipiatur.	9	*Fidelis sermo, & omni acceptione dignus,*
Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.	10	Nam idcirco etiam fatigamur, & probris afficimur, quòd speremus in Deo viuo, ⁚qui est conseruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.	10	*In hoc enim laboramus & maledicimur quòd sperauimus in Deum viuum, qui est Saluator omnium hominum, maximè fidelium.*
Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε.	11	Hæc denuntia & doce.	11	*Præcipe hæc, & doce.*
Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ.	12	Nemo tuam iuuētutem despiciat, sed esto exemplar fidelium in sermone, in conuersatione, in charitate, ⁚in spiritu, in fide, in puritate.	12	*Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exēplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate.*
Ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ.	13	⁚Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.	13	*Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.*

5 *Sanctificatur*, ἁγιάζεται. Id est, purum & sanctum fit, nostri videlicet respectu, vt illo vti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini Dei nostri rite accepto. Nam reliqui (vt fures & sacrilegi) bonis vsurpatis fruuntur, Deo quidem sic volente, sed ipsis tamen partim non rite, sed per malas artes id vsurpantibus, partim verò eorum auctorem vel contemnentibus, vel etiam insectantibus, cuius beneficentiam in sui perniciem conuertunt. Sanctificati igitur cibi dicuntur quibus legitimè & cum bona Dei gratia vtimur. Itaque sancta etiam sunt fidelium conuiuia, & quoties ad mensam nos accingimus, toties ad viuam beneficentiæ Dei nostri concionem accedimus: vt illic multo etiam minus quàm alibi liceat modestiæ fines transilire. Alludit autem ad legales purificationes, & discrimen cibi mundi & immundi. *Per verbum Dei*, διὰ λόγου Θεοῦ. Ex verbo Dei fide apprehenso duo intelligimus, ac etiam credere nos profitemur: vnum, creata esse omnia hominum causa à Domino, pro immensa & infinita sua sapientia: alterum, nos ex eorum esse numero qui ius illud iustæ in reliqua animantia dominationis in Adamo deperditum, per gratiam Dei in Christo receperimus, vt hanc vitam tueamur quam ipsius amplificandæ gloriæ impendamus. Hanc professionē sequūtur preces, vt nobis det Dominus bona conscientia dapibus ab ipsius manu acceptis cum omni timore ac reuerentia frui. Postremò gratiarum actione & repetitis etiam precibus conuiuia nostra claudimus. ita nobis sanctificantur cibi. *Et preces*, καὶ ἐντεύξεως. Id est προσευχῆς. vel etiam εὐχαριστίας. Nam in genere hîc ponitur nomen ἐντεύξεως, quod alioqui non tam latè patet, vt diximus suprà, cap. 2. 1.

6 *Innutritus*, ἐντρεφόμενος. Præpositio ἐν aliquid ponderis addit huic participio, quasi dicas in sinu pietatis educatum. Vulgata & Erasmus, *Enutritus*, non explicata hac Emphasi. Durum est autem quod idem Erasmus notat, hoc participium actiuè quoque conuerti posse, Enutriens *illos*. *Fidei*, τῆς πίστεως. Iterum Fides pro sana doctrina, vt suprà, versu 1. sicut explicat etiam sequens epexegesis. *Quam assectatus es*, ᾗ παρηκολούθηκας. Id est, à cuius latere quasi nunquam discessisti. Alioquin interdum aliquid amplius declarat, vt diximus Luc. 1. 3. Demosthenes περὶ στεφ. Ἐκεῖνος ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη οὐ μόνον εὔνουν καὶ πλούσιον ἄνδρα ἐκάλει, ἀλλὰ παρηκολουθηκότα τοῖς πράγμασιν ἐξ ἀρχῆς. Pietatem verò vocat legitimum & spiritualem cultum, cum quo comparat corporis macerationes.

8 *Paululum habet vtilitatis*, πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος. Nam mox illi opponitur πρὸς πάντα, ad omnia, ita vt ὀλίγον videatur pro ὀλίγα positum, vt interpretari possis, *Ad pauca vtilis est*. Syrus interpres ad temporis spatium refert, & in illo dicendi genere fateor subaudiri solere χρόνον, vt verti etiam possit, *Ad exiguum tempus vtilis est*, cui ex aduerso respondeat vitæ quoque futuræ promissio. Corporalem autem exercitationem vocat non illam immodicam ac multo etiam minus illam superstitiosam vel potius impiam, sed rigidam tamen & domandæ carni vtilem victus rationē. *Promissionem*, ἐπαγγελίαν. Erasmus legit numero plurali ἐπαγγελίας, promissiones, vt postea genus in duas species distribuatur.

10 *Qui est conseruator*, ὅς ἐστι σωτήρ. Vulg. *Qui est saluator*. Eras. *Qui est seruator*: quod nonnullos torsit, propterea quòd seruatoris nomen ferè respicit vitā æternā in Christo partā. Itaque vt amphiboliam vitarem, malui conseruatorem dicere. Alludere autem videtur ad Psal. 36. 6.

12 *In Spiritu*, ἐν Πνεύματι. Spiritū vocat zelū pietatis, aut certè eximia illa Spiritus dona, quibus sic vti vult Timotheū vt omnib. sit exēplo, quòd pro se quisque pro doni sui ratione imitetur. Sed hoc tamen neque apud Syrū interpretem, neque in Latina versione, neque apud veteres plerosque patres hunc locum citantes, legitur.

13 *Interim dum venio*, ἕως ἔρχομαι. Eras. *Vsquedum venero*, ἕως ἔρχομαι. Apparet autem cum ex hoc versiculo, tum ex eo quod dixit suprà, 3. 14, Apostolum, quum hæc scriberet, è Macedonia constituisse statim traiicere: sed præter spē,

vt aliàs sæpe, tum quoque fuisse diutius illic retentum, adeò vt nonnisi post Pascha solueret Philippis: quam etiam ob causam quum omnino constituisset ad Pentecosten Hierosolymis esse, præter expectationem coactus est, mutato consilio, Ephesum præteruehi: cuius tamen ministro ac proinde Timotheum in primis Miletum accersiuit, nempe vel idcirco vt fidem suam liberaret, postremùm Asiam visurus.

Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.	14	Ne negligito donum quod in te est, quod datum est tibi ⁚per prophetiam, cum impositione manuum ⁚presbyterii.	14	*Noli negligere gratiam quæ in te est: quæ data est tibi per Prophetiam, cum impositione manuum presbyterij.*
Ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι· ἵνα σοῦ ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν.	15	Hæc meditare, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit ⁚inter omnes.	15	*Hæc meditare, in his esto: vt profectus tuus manifestus sit omnibus.*
Ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.	16	⁚Attende tibiipsi & doctrinæ: & pmane in istis. id enim si feceris, & teipsum ⁚seruabis & eos qui te audierint.	16	*Attende tibi & doctrinæ: insta in illis: hoc enim faciens, & teipsum saluum facies & eos qui te audiunt.*
Κεφάλαιον ε.		CAP. V.		CAP. V.
Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς·	1	SEniorem ne increpato, sed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres:	1	*SEniorem ne increpaueris, sed obsecra vt patrem: iuuenes, vt fratres:*
Πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφὰς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.	2	Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores, vt sorores, cum omni puritate.	2	*Anus, vt matres: iuuenculas, vt sorores, in omni castitate.*
Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας.	3	⁚Viduas honora ⁚quæ verè viduæ sunt.	3	*Viduas honora quæ verè viduæ sunt.*
Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.	4	⁚Quòd siqua vidua liberos aut nepotes habet, discant ⁚in primis ⁚*in* propriam domum pietatem exercere, & vicem repēdere parētibus. hoc enim est honestū & acceptū corā Deo.	4	*Siqua autem vidua filios aut nepotes habet, discant primùm domum suā regere, & mutuam vicem reddere parentibus. hoc enim acceptum est coram Deo.*
Ἡ δὲ ὄντως χήρα, καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.	5	⁚Porrò quæ verè vidua est ⁚ac sola, sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.	5	*Quæ autem verè vidua est & desolata, sperat in Deo & instat obsecrationibus & orationibus nocte & die.*

14 *Per prophetiam*, διὰ προφητείας. Id est, ita iubente per os Prophetarum Spiritu sancto, vt suprà, 1.18, & 2. Tim. 6. qua ratione quoque dimissi sunt Paulus & Barnabas Antiochiā Act. 13.2, quò etiā refertur quod scriptum est Act. 16.2. quòd disertè videtur hîc commemorare Apostolus, ne temerè iuuenis ad Euangelistæ munus ascitus videretur. De Prophetis autem, quod eorum fuerit munus, sæpe iam dictum est à nobis. *Presbyterij*, τοῦ πρεσβυτερίου. Id est, ordinis presbyterorum, quo nomine cœtus omnis ille significatur qui in verbo laborabant in ea ecclesia, vbi hoc est factum, cuius nomen hîc non editur, sed Lystris ascitum fuisse constat ex Act. 16.2. Sunt enim interdum generalia hæc nomina, episcoporum, presbyterorum, atque adeo etiam diaconorum. vide Philip. 1. Castellio conuertit Senatum, vt alibi pro Ecclesia rempublicam dixit.

15 *Inter omnes*, ἐν πᾶσιν. Vulg. & Eras. *In omnibus*. quod etiam possumus accipere neutro genere, pro Omnibus in rebus, vel omnibus modis.

16 *Attende*, ἔπεχε. Id est, πρόσεχε. vt etiam apud Latinos Intendere & Attendere permutantur. *Permane*, ἐπίμενε. Vulgata, *insta*, impropriè. *Seruabis*, σώσεις. Fides est ex auditu, auditus verò ex prædicatione. Hactenus igitur & sese & alios seruare dicuntur ministri Verbi, in quibus Dominus posuit reconciliationis sermonem, quum videlicet vnà cum illis coniungitur is qui per eos agit. At contrà quoties ministri cum Domino conferuntur, valet illud Pauli, *Qui plantat & qui rigat, nihil est*. Eadē locutio occurrit Rom. 11.14.

IN CAPVT V.

3 *Viduas honora*, χήρας τίμα. Id est, Viduarum curam habe. Videmus enim illas nominatim à Domino commendari, quòd variis iniuriis sint obnoxiæ, ideóque maiore præsidio egeant. Sic autem accipitur honorandi verbum hoc in loco vt apud Hebræos כבד [*chabad*,] neque hoc ego de illis viduis accipio quarum ministerio vtebatur Ecclesia. Nam de illis agit postea sigillatim. quanuis aliter sentiat Hieronymus ad Gerontiā. *Quæ verè viduæ sunt*, τὰς ὄντως χήρας. Quænam illæ sint definiet versu 5. itaque nō simpliciter explico, Quæ sint orbæ liberis, (quia potius videntur præsidio indigere quæ liberorum multitudine grauantur) sed quæ verè sunt præsidio humano destitutę, & dignas etiam se præbent Ecclesiæ solicitudine. Alioqui causa non est cur Ecclesia vel illis grauetur, quibus aliunde subsidium non deest, vel istarum improbitatem foueat.

4 *Quòd siqua*, εἰ δέ τις. Rationem optimam adfert Paulus qua viduis subueniri possit sine graui Ecclesiæ dispendio: nempe vt si liberos & nepotes, grandiores videlicet habuerint, ii admoneantur vt, si pii sunt & Dei timentes, eam pietatem in suos parentes in primis exerceant. Domi enim ipsos abundè habere in quibus se pios esse ostendāt. Deinde illis proponatur, nihil hîc ab ipsis peti quod naturæ iure non debeant, quum sine summo scelere non possit officium ἀντιπελαργίας prętermitti. Postremò doceantur quàm grata & accepta sit Deo ista liberorum ac nepotum pietas officiosa. Sed quid si subsidiis istis vidua caruerit? De his verò postea differet. Ita igitur optimè conueniet distributio, nec quicquam detortum apparebit. Quòd si μανθανέτωσαν. i. *discant*, ad ipsas viduas referas, certè coactum erit quod de vice parentibus rependenda commemoratur: vt interim taceam hîc agi de subsidiis quę viduis pręstari debeant, non autem de illarum officio in suos. id enim postea dicetur. Quid si verò μανθανέτωσαν vertamus Doceant? nam hoc quoque significat τὸ μανθάνειν. Sensus quidem conueniet, sed (vt modò dixi) nondum de ipsarū viduarum officio in suos differitur. Nō est tamen quòd ab hac sententia quenquam deterreat mutatio numeri. Idenim fecerit Apostolus quòd in genere de viduis agat: & similis enallages exemplum habuimus suprà, 2.15.

In primis, πρῶτον. Vulg. *Prius*. Eras. *Primùm*. [*In*] *propriā domum pietatem exercere*, τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Sub. κατὰ vel εἰς, opponitúrque hęc doctrina Pauli Pharisaicis traditionibus, de quibus Matth. 15.5. Vulg. *Domum suam regere*, τὸν ἴδιον οἶκον εὐθυνειν. Nam τὸ εὐσεβεῖν constructione ἐνεργητικῇ nusquam legi.

5 *Porrò quæ verè*, ἡ δὲ ὄντως, &c. Eas viduas honorandas (i. pastorū peculiari studio dignas) esse dixerat quę verè essent viduę: nūc quęnam illę sint explicat: nempe quę sunt suorum pręsidio destitutę, & fideles ac pias se pręstant.

Ac sola, καὶ μεμονωμένη. Terent. *Sola sum, habeo hîc neminem neque amicum, neque cognatum.* Sic Dauid sese solum siue vnicum vocat Ps. 25.16. & 22.21. Vulg. & Eras. *Desolata*, sicut aliquoties apud Tacitum istud accipitur.

Græce		Beza		Vulgata
Ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε.	6	At ¨quæ in luxu viuit, *ea* viuens mortua est.	6	*Nam quæ in deliciis est, viuens mortua est.*
Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν.	7	Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehensæ.	7	*Et hoc præcipe, vt irreprehensibiles sint.*
Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.	8	Quòd siquis suis & maximè domesticis nõ prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.	8	*Siquis autem suorum & maximè domesticorum curam nõ habet fidem negauit, & est infideli deterior.*
Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή·	9	Vidua ¨allegatur non minor annis sexaginta, ¨quæ fuerit vnius viri vxor:	9	*Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor:*
Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη· εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.	10	In operibus bonis idoneo testimonio ornata: si liberos educauit, si fuit hospitalis, ¨si sãctorum pedes lauit, si afflictis subuenit, si omne bonum opus est assiduè sectata.	10	*In operibus bonis testimonium habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonũ subsequuta est.*
Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν	11	Porro iuniores viduas ¨recusa: ¨postquam enim lasciuierunt aduersus Christum, nubere volunt:	11	*Adolescentiores autẽ viduas deuita. quum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt:*
Ἔχουσαι κρῖμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.	12	¨Damnandæ, quòd primam fidem reiecerint.	12	*Habentes damnationẽ, quia primam fidem irritam fecerunt.*

6 *Quæ in luxu versatur*, ἡ σπαταλῶσα. Luxum malui quàm delicias dicere.

9 *Allegatur*, καταλεγέσθω. Vulg. *Eligatur*. Sed rectius Erasmus. Agit enim hoc in loco Apostolus de iis viduis quarum opera ad pauperum præsertim ægrotorum curã vtebantur, quæ in Ecclesiastica historia Diaconissæ vocãtur. vt Rom. 16. 1. Itaque καταλέγεσθαι significat in album & numerum referri. *Quæ fuerit*, &c. γεγονυῖα ἑνὸς, &c. Duo requirit quod ad præteritam conditionem attinet: vnum, vt non pellex, non concubina, non meretrix, sed vxor fuerit, alterum, vt δίγαμος non fuerit. Sed hac in re sanè non facilè velim assentiri veteribus præsertim Latinis, quòd δίγαμον in hoc argumento dici putarint eum qui prima vxore mortua alteram duxerit, aut contrá. At ego διγάμους propriè dici viros censuerim qui viuente vxore, cáque vel adhuc legitimè coniuncta, vel iniusto diuortio separata, alteram superinducunt: mulieres verò διγάμους, quæ à viris immeritò repudiatæ, aliis postea nuberent. Vt autẽ ita sentiam, primùm eo adducor quòd alioqui periniquum certè fuerit secundas nuptias damnare: nec causam vllam videãm cur secundæ potius quàm primæ vllam incontinẽtię labem secum trahant. Imò verò quàm multæ proferri species possunt, in quibus qui iterum vxorem duxerit, plura ac certiora cõtinentiæ signa ediderit quàm qui vnam tantùm vxorem habuerit? An verò vllo modo probabile est Apostolum, qui iuniores viduas vult nubere, hoc illis consilium dare, vnde postea consequatur vt ad Ecclesiasticum munus ineptæ censeantur? Quanuis enim longè aliud sit ab Ecclesia reiici quam ad Ecclesiasticam functionem non censeri idoneam: tamen non est leuis macula, ideo non admitti quòd sanctè & in Domino nupseris, ex ipsius Apostoli cõsilio. Postremò legatur canon concilii Neocęsariensis tertius, & septimus, itémque Laodiceni primus. Ibi comperiemus digamos fuisse publicæ pœnitẽtię addictos, & presbytero interdictum ne nuptiali conuiuio eorum interesset: nempe ne videretur eiusmodi nuptias approbare vel concedere. Quis verò sanctis illis Patribus hoc vnquam in mentem venisse putarit, vt publica etiam pœna dignos censerent qui Spiritus sancti mandato paruissent? Sed & pro me disertè facit Chrysostomus, qui explicans quod de episcopo vnius vxoris marito dictum est, hoc manifestè intelligit de polygamis, id est de iis qui plures simul vxores haberent. In epistolam verò ad Titum scribens, disertè hoc scriptum esse dicit εἰς τοὺς ἀσελγεῖς, quíque suam beneuolentiam erga vxorem ἀποιχομένην (id est quæ discesserit, nimirum inhumaniter tractata, aut immeritò repudiata) altera superinducta, non conseruarint. Itaque (vt tandẽ finem faciam) viduas Paulus non vult adscribi diaconissis, nisi quę sine vllo probro vixerint, vno marito contentę. Vnum autem maritum habuisse dicitur, & sine vllo probro vixisse, etiam illa quę priore viro defuncto, pudicè & castè, ex Spiritus sancti mandato, cum secundo marito vixerit. Quòd siquis Patrum quorundam auctoritatem mihi opposuerit, ad verbum Dei prouoco, & superiores rationes quas adduxi, refelli postulo. Certè Iustinus aduersus Tryphonem agens, polygamiam non aliter explicat aduersus Iudęorum magistros, οἵ τινες καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν γυναῖκας ἕκαστον συγχωροῦσιν. & Apologetico posteriore, explicans illud dictum Domini, Qui repudiatam duxerit, mœchatur, hoc etiam addit, ὥσπερ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι, ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί.

10 *Si sanctorum pedes lauit*, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν. Hac vna specie officii quod tum in illis regionibus vsurpari solebat quum peregre aduenientes viatores exciperentur, reliqua etiam obsequia significauit Apostolus: nec temere etiam hoc tanquam vilissimum obsequii genus delegit.

11 *Recusa*, παραιτοῦ. Id est, ne in collegium viduarum admitte. Vulgata, *Deuita*. Erasmus, *Reiice*. *Postquam enim lasciuierunt aduersus Christũ*, ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. Reiici non vult iuniores viduas ab Ecclesia, sed ad numerum diaconissarum non admitti. Causam adfert, quòd ad hoc munus ineptę sint quę matrimonii vinculo sunt obstrictę: iuniores autẽ ętas sępe ad matrimonium solicitaret. Inde duplex sequebatur incommodum, aut etiam triplex: primùm, quòd diaconissarum numerus minuebatur: alterum, quòd hoc non sine aliqua leuitatis & infamię nota, denique non sine offendiculo eueniebat: tertium verò longè grauissimum, quod nonnullę, quum nõ ferrent aliquam inter pios probri notam, ab ipso Christianismo hac occasione deficiebant. Quorsum autem hoc ad monialium vota? Imò cur saltem in illis non obseruatur quod in viduis omnino propter incontinentię periculum requirit Apostolus? Cęterùm quòd Vetus interpres conuertit, *Quum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt*: primùm in eo reprehendi meretur quòd κατὰ Χριστοῦ, id est *aduersus Christum*, non rectè conuerterit *In Christo*: deinde nonnullis errorem obiecit, qui *In Christo* coniunxerunt cum verbo Nubere, sententia prorsus deprauata. Quomodo enim istę lasciuientes & primã fidem violantes, possent in Christo nubere? Neque verò in hoc refellendo errore multum est laborandum, quum Apostolus nõ scripserit κατὰ τοῦ Χριστοῦ, sed καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, vt τοῦ Χριστοῦ à pręcedente verbo diuelli nulla ratione possit, vt etiam rectè explicat Hieron. ad Gerontiã, alioqui viduarũ nuptiis iniquior. Hilar. in ps. 61, vertit *delitiatas*, & Cypr. ad Quirinum, *indeliciatas*. Sic autem accipitur verbum στρηνιάζειν Apoc. 18, 7 & 9.

12 *Damnandæ*, ἔχουσαι κρῖμα. Vulg. & Eras. ad verbum, *Habentes damnationem*.

Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.

Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.

Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ.

Εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.

Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν· μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ·

Deut. 25. 4; 1. cor. 9. 9; Matth. 10. 10; luc. 10. 7

Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καὶ ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.

Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.

Τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.

13 ⁘Simul autem etiam ⁘otiosæ *esse* discunt circumeuntes domos: imò non solùm otiosæ, sed etiam nugaces, & curiosæ, garrientes quæ non oportet.

14 Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare ⁘aduersario ad maledicendum.

15 Iam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ Satanam.

16 Quòd siquis fidelis aut siqua fidelis habet viduas, eis subuenito, & nõ onerator Ecclesia, vt iis ⁘quæ verè viduæ sunt ⁘subueniat.

17 Qui bene præsunt presbyteri, ⁘duplici honore digni habẽtor: ⁘maximè qui laborant in sermone & doctrina.

18 Dicit enim Scriptura, ‖Boui trituranti non obligabis os. ⁘& ‖dignus est operarius mercede sua.

19 ⁘Aduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.

20 ⁘Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.

13 *Simul autem & otiosæ discunt circuire domos: nõ solum otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet.*

14 *Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matresfamiliâs esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.*

15 *Iam enim quædam conuersæ sunt retro post Satanam.*

16 *Siquis fidelis habet viduas, subministret illis, & non grauetur Ecclesia, vt iis quæ verè viduæ sunt, sufficiat.*

17 *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in verbo & doctrina.*

18 *Dicit enim Scriptura, Nõ infrænabis os boui trituranti. & dignus est operarius mercede sua.*

19 *Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.*

20 *Peccantes, coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant.*

---

13 *Simul autem*, ἅμα δέ. En hoc alterum genus earum quæ minus quidem peccant, quum apertè non deficiant, sed tamen variis offendiculis materiam præbent.

Otiosæ [esse] discunt, ἀργαὶ μανθάνουσιν. Suppleui verbum εἶναι ex Syr. interpretis sententia. Vulg. verò περιερχόμεναι accipiens pro περιέρχεσθαι, vertit *otiosæ discunt circuire domos*, quæ enallage durior est superiore ellipsi.

14 *Aduersario*, τῷ ἀντικειμένῳ. Additus articulus, & quod subiicitur, faciunt vt τὸν ἀντικείμενον dictum putem ipsum Satanam, Hebraica voce Satanæ explicata. Is enim est qui linguas hominum acuit ad detrahendum Ecclesiæ: & suprà aliquoties repetita est hæc sententia, vbi expressè nominatur diabolus, vt suprà cap. 3. 6 & 7.

16 *Quæ verè viduæ sunt*, ταῖς ὄντως χήραις. i. quæ verè viduæ sunt humano præsidio, ac solæ, vt exposuimus suprà, versu 5. *Subueniat*, ἐπαρκέσῃ. Vel, *satis sit*. Id est, nihil desit rerum necessariarum. Potest enim etiam ἐπαρκεῖν sic exponi absolutè. Vulg. *Sufficiat*. Eras. *Suppetat*.

17 *Duplici honore*, διπλῆς τιμῆς. i. de quibus magis etiam quàm de reliquis simus soliciti. Honoris enim appellatione iam dixi pium omne officium ac subsidium, Hebræorũ more, significari: & numerus certus pro incerto positus est, vt minimè opus sit quicquam hîc subtilius inquirere.

Maximè, μάλιστα. Duplices igitur presbyteri fuerunt, quũ vni vacarent gubernationi, alteri sermoni & orationi.

18 *Et dignus est*, καὶ ἄξιός ἐστιν. Hoc dicit Paulus ex sua persona, non autem vt locum aliquem Scripturæ citans, sicut plerique putarunt, à doctissimo interprete meritò reprehensi. Fuit autẽ hoc dictum prouerbiale, à Christo etiam vsurpatum.

19 *Aduersus presb.* κατὰ πρεσβυτέρου. Hoc referunt Græci ad prouectioris ætatis homines: quod mihi perabsurdũ videtur. Etsi enim aliquid tribuendum est canitiei, tamen causam non video cur hac in re non debeat æqualis esse omnium conditio. Sed in presbytero longè alia ratio est: quia huic hominum generi certum est Satanam potissimùm insidiari, ideóque nullos æquè omnibus calumniis & obtrectationibus esse obnoxios. Est igitur in illorum accusationibus audiendis longè maxima cautione opus. At quænam illa est? dices. Hîc verò mihi videntur nonnulli impegisse, dum putant nihil hîc præscribi à Paulo quod in omnibus iudiciis nõ sit obseruandum. Itaque in hoc nodo explicando sudant multi, & manifestè torquent Apostoli verba: adeo quidem vt nonnulli (quod refert Erasmus ex quadam Hieronymi ad Marcellam epistola) totũ sequẽs membrum expunxerint, deinde exposuerint, ne recipias, id est ne facilè recipias. Atqui nullam hîc opinor subesse difficultatem. Aliud enim est admittere accusationem, aliud verò accusatum absoluere vel damnare. Est autem hoc iudicis officium vt quosuis accusare volentes audiat, nisi penitus infames sint personæ: deinde quod æquum videbitur de repudianda vel admittenda accusatione constituat. Sed tamen quum presbyter accusatur, peculiare quiddam vult Apostolus obseruari, nempe vt ne ad accusandum quidem admittatur quisquam, nisi prius duobus aut tribus testibus fecerit futuræ accusationis fidem: vt nõ statim damnetur presbyter, aut absente illo de causa cognoscatur: sed vt, postquam constiterit non fore friuolam accusationem, tum demum vocetur reus, & legitimè de re tota decernatur. Causam verò istius constitutionis Apostolicæ duplicem inuenio, nempe quia, vt modò dixi, nulli sunt æquè omnibus calumniis obnoxii atque pii doctores: deinde quia in presbyterum non potest priuatum quodammodo iudicium constitui, quum non possit non esse cum publico totius Ecclesiæ offendiculo cõiunctum: adeo vt etiamsi absoluatur, tamen aliqua inde infamia in totam Ecclesiam redundet, sitque non modò in iudicando, sed etiam in admittendo accusatore magna cautione opus. Præterea notandum est ex hoc loco, Timotheum in Ephesino presbyterio tum fuisse προεστῶτα (id est antistitem) vt vocat Iustinus, non qui pro arbitrio omnia faceret, sed qui pro sua pietate ac prudentia omnia moderaretur, vt in cœtu omnia ritè & ordine fierent. Deinde considerandæ sunt & temporum & causarum circunstantiæ, nequis vel Ecclesiasticam disciplinam illic aboleat vbi Christianus est magistratus (qui nunc error, eheu, multas pessundat Ecclesias, & proculdubio tandẽ euertet) vel tyrannicam illam clericorum exemptionem inuehat: quũ in iis quæ ad politiam pertinent, omnem animam magistratui subiectam esse oporteat. Certum est autem intolerabiliter fuisse ambitiosos Episcopos qui istiusmodi exemptiones à regibus petierunt, etiam stultissimos reges qui non de suo sed de iure Dei fuerũt istis lupis liberales. Nec enim homines, sed Deus ipse fines vtriusque iurisdictionis posuit. Sed quid istis opus est? quorsum enim Ecclesiasticis quæ vocant priuilegiis gaudeant (etiã si fas fuisset illa vel petere vel cõcedere) qui nõ sunt pastores, sed lupi?

20 *Eos qui peccant*, τοὺς ἁμαρτάνοντας. Presbyteros vi-

delicet, vt hoc cohæreat cum præcedēte versiculo. Quòd si presbyteros ipsos, quanto magis alios quosuis? Sed peccantes intellige cū publico offendiculo, vt alia inquisitione non sit opus: vel potius intellige idoneis testibus in sacro consessu conuictos, ac proinde palàm arguendos.

	Græce		Latine		Vetus
21	Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.	21	‖ Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum Angelorum, vt hæc serues, ¨ absque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens ¨in alteram partem declinando.	21	*Testor coram Deo & Christo Iesu, & electis Angelis, vt hæc custodias sine præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando.*
22	Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.	22	¨Manus citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis. temetipsum purum serua.	22	*Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. teipsum castum custodi.*
23	Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ᾽ οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.	23	¨Ne amplius esto abstemius: sed vino ¨pauculo vtere, ¨propter stomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.	23	*Noli adhuc aquā bibere: sed modico vino vtere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.*
24	Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν·	24	Quorūdam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: ¨quosdam verò subsequuntur:	24	*Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium, quosdam autem & subsequuntur:*
25	Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται.	25	Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt.	25	*Similiter & facta bona, manifesta sunt: & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.*

Infrà, 6.13

21 *Absque eo vt vnum alteri præferas*, χωρὶς προκρίματος. Dicitur Græcis προκρίνειν qui aliquem vt eximium & selectum habet. Debet autem iudex in iudicando omnes istas opiniones deponere, vt qui non de personis sed de causa iudicaturus sedeat. Vide igitur ne nō rectè Vet. interpres conuerterit, *Sine præiudicio*, quum videlicet (vt alicubi conqueritur Cicero) ad causas iudicia iam facta domo deferuntur. Erasmus, *Sine præcipitatione iudicij*. id est, causa non bene ac diligenter cognita: qua significatione nusquam memini legere τὸ προκρίνειν, quanuis ita explicet Græcus scholiastes. *In alteram partem declinando*, κατὰ πρόσκλισιν. Sic Vetus interpres rectè exposuit, seruata metaphora quæ à libripendibus sumpta est. Debet enim iudex quasi in lance iura litigantium expendere, ita vt in neutram partem propendeat, recto alioquin iudicio non futuro. & alludit omnino Paulus ad locum Deut. 17.11. In plerisque codicib. legitur πρόσκλησιν, sed perperam. Nec enim προσκαλεῖν aliud quàm prouocare significat, vel aduocare. Itaque licebit Per aduocationem interpretari, quasi iudex aduocati partibus fungatur. Sed in hac significatione, quos Latini Aduocatos seu amicitiæ causa deprecatores adhibitos vocant, à Græcis παρακλήτους, & rem ipsam παράκλησιν potius dici inuenio. Græcus denique scholiastes videtur legisse πρόκλησιν, quo nomine intelligit aliquem animi motum qui iudicem ad temere ferendam sententiam prouocet. Eras. *Iuxta propensionem animi*. Clemens autem duobus locis ἀπροσκλινῶς interpretatur. Nec absurdum fuerit Hesiodi vers. huc adferre ἐν ἔργοις sic vtentis verbo παρακλίνειν, οἳ λυγρὰ νοεῦντες ἄλλῃ παρκλίνουσι δίκας. Syrus autē interpres manifestè legit προσωποληψίαν, imò fortassis προσωπόληψιν, quæ tamen vox est Græcis inusitata.

22 *Manus citò*, &c. χεῖρας ταχέως, &c. id est, Ne temere quosuis ad Ecclesiasticam vllam functionem admitte, quantum videlicet in te est. Neque enim penes vnum Timotheum residebat omnis auctoritas, sed ex Ecclesiæ totius cōsensu facta electione, tum demum ὁ προεστὼς nomine presbyterii per manuum impositionem consecrabat electum Domino, vt suprà, 4.14. De manuum autem impositione alibi dictum est à nobis.

23 *Ne amplius esto abstemius*, μηκέτι ὑδροπότει. Abstemii quidam sunt natura, vel morbo, quidam voluntate: ex quibus vnus erat Timotheus, minimè id quidem ex voto, aut crassa illa meriti vel Angelicæ perfectionis opinione: sed vt carnem hac ratione domaret, sibi nimirum cōscius sese hoc remedio indigere. Nihil igitur hoc pertinet ad impias monachorū superstitiones: sed apertè potius dānatur omnis illa Pharisaicorū votorū obligatio: quib. religionē summam esse ferūt, vel vbi certū est mortis periculum, carnem gustare. Quanquam quod ad vinum quidem attinet, boni & rigidi isti homines in eo summè cōsenserūt, vt hoc Pauli consilio minimè, quod ad priorem quidem partem, indigerent. Vulg. *Noli adhuc aquam bibere*. Eras. *Ne posthac bibas aquam*. Neutra certè interpretatio conuenit. Neque enim ὑδροπότης dicitur à Græcis quisquis aquam potitat, sed qui aquam ita potat vt à vino abstineat: quod & ipsa sententia postulat. *Pauculo*, ὀλίγῳ. Hoc addit Paulus ne calumniæ sit obnoxia hæc constitutio, quasi ad hauriendum vinum incitaret. Nec desunt etiam qui putent hunc versiculum non esse positum suo loco.

Propter stomachum tuum, διὰ τὸν στόμαχόν σου. Id est, ventriculum, ciborum receptaculum, Celso, lib. 4. cap. 1. Nam veteribus venter dicitur. Alioqui στόμαχος interdum tota gula dicitur, vt Ciceroni lib. 2. De natura Deorum: interdum verò, ac (vt mihi quidem videtur) maximè propriè, ipsius gulæ postremum, vt Plinio lib. 11. cap. 37. qui proculdubio ista acceperunt à Græcis, vt facilè probare possem si noster hic esset scopus. Nam quia cohærent partes istæ, vsus facilè obtinuit vt quod vnius partis propriè nomen est, toti postea sit accommodatum. Ipsum autem vētrem, siue ventriculum, id est τὴν ἄνω κοιλίαν, idonei etiam Latini auctores passim stomachum vocarunt, Græcorū (opinor) exemplo: quanuis eos Galenus reprehendat. Pertinet verò ad hunc locum nonnihil quod ait Celsus lib. 1. cap. 2. *Imbecillis*, inquit, *stomacho (quo in numero magna pars vrbanorum, omnésque pene cupidi literarum sunt) obseruatio maior necessaria est: vt quod vel corporis, vel loci, vel studij ratio detrahit, cura restituat.*

24 *Quosdam verò subsequuntur*, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσι. Peccata dicuntur esse πρόδηλα, id est antè manifesta, & sua sponte in publicum prodeuntia, in iis quorum improbitatem Deus antè detegit quàm Ecclesiam fefellerint: vt in Simone Mago contigit, cui propterea non sunt impositæ manus, Act. 18.17. ideóque dicuntur illis præire ad dānationem, venusto quodam dicendi genere: quasi anteambulones quidam fuerint, à quibus admonita sit Ecclesia quis ille sit qui mox sit venturus: ex quo efficitur vt Ecclesia iam falli non possit. Alios verò dicuntur peccata ipsa subsequi, quòd tum demum appareant quum bonos viros ad tempus fefellerunt, quasi à tergo illius imminentia: vt in Saule, Iuda, & aliis hypocritis serius detectis accidit. Similis ratio est etiam in bonis, quorum probitas & integritas in aliis statim patefit à Domino, in aliis vel diu negligitur, vel etiam à sceleratis quasi opprimitur. Dominus enim sua & his & illis tempora præfixit: tantùm præstent negligentiæ & malæ conscientiæ culpam fideles ministri.

Κεφάλαιον ς.

Eph. 6, 5; colos. 3. 22; tit. 2. 9; 2. pet. 2. 19

1 ΟΣοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν· ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.

2 Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει.

3 Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,

4 Τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας· ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραὶ,

5 Παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.

6 Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας.

7 Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.

8 Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.

CAP. VI.

1 QVicunque sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos ducunto, ne nomen Dei & doctrina blasphemetur.

2 Qui verò fideles habent dominos, ne *eos* despiciant quòd fratres sint: sed potius inseruiant, quòd fideles sint ac dilecti, ⁘qui beneficentiam illam capessunt. Hæc doce, & exhortare.

3 Siquis ⁘diuersam docet doctrinam, neque accedit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ,

4 *Is* turget, nihil sciens, sed ⁘insaniens circa quæstiones ac ⁘verborum pugnas: ex quibus nascitur inuidia, lis, maledicētiæ, suspiciones malæ,

5 ⁘Peruersæ exercitationes hominum mēte corruptorum, & qui priuati sunt veritate, & quæstui habent pietatem. ⁘secede ab iis qui eiusmodi sunt.

6 ⁘Est autem quæstus magnus pietas ⁘cum animo sua sorte contento.

7 Nihil enim intulimus in mundum, videlicet nec efferre quicquam possumus.

8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, his ⁘contenti erimus.

CAP. VI.

1 *QVicunque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur: ne nomen Domini & doctrina blasphemetur.*

2 *Qui autem fideles habent dominos, non contemnant quia fratres sunt: sed magis seruiant quia fideles sunt & dilecti, qui beneficij participes sunt. Hæc doce, & exhortare.*

3 *Siquis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ,*

4 *Superbus est, nihil sciēs, sed languens circa quæstiones & pugnas verborum: ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ,*

5 *Conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.*

6 *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.*

7 *Nihil enim intulimus in mundum, haud dubium quòd nec auferre quid possimus.*

8 *Habentes autem alimēta, & quibus tegamur, his contenti simus.*

IN CAP. VI.

2 *Qui beneficentiam illam*, &c. οἱ τῆς εὐεργεσίας, &c. Itaque non sunt apposité interpretati hūc locū qui de seruorū in dominos obsequiis hoc intellexerunt, vt Syrus interpres, quasi placere fidelibus heris dicantur fidelium seruorum obsequia. Nec melius conueniunt aliæ huius loci expositiones in Græcis scholiis allatæ. Apparet enim τὴν εὐεργεσίαν addito articulo vocari quam consueuit τὴν χάριτα dicere, beneficentiam Dei nimirum in Christo nobis oblatam, quam vt serui sic etiā hi Domini fideles capessant: puto enim particulæ ἀντὶ vim hic esse obseruandam, vt sit huius loci hæc sententia, Siqui dominos habent fideles, ne hanc occasionem arripiant nō fungendi officio suo, quòd in Christo sint dominorum suorum fratres: imò eo libentius pareant, quòd Deus illos subiecerit dominis fidelibus: & hoc illis sufficiat quòd in iis quæ ad vitam æternā spectant, heros habeant eiusdem beneuolentiæ Dei socios. Nam si infidelibus etiam dominis parendum, quanto magis requirit à nobis Deus istam subiectionem, quum nos amicis suis subiecit?

3 *Diuersam docet doctrinam*, ἑτεροδιδασκαλεῖ. Vide suprà, 1. 1. Vulg. *aliter docet*. Erasmus, *Diuersam sequitur doctrinam*, ambigué. Agitur enim hîc non de discipulis sed de pastoribus. nec potest aliter Græcum vocabulum exponi.

4 *Insaniens*, νοσῶν. Cic. Tusc. 3, *Nomen insaniæ significat mentis ægrotationem & morbum*. Sic igitur Erasmus hunc locum rectè omnino expressit. Vulg. *Languens*. *Verborum pugnas*, λογομαχίας. Verba opponit rebus. λογομαχίαν ergo vocat inanem de verbis non de rebus concertationem: verba tamen etiam nominans quęcunque res nihil habent solidi, aut ex quibus possit vtilitas aliqua comparari. Eras. *Disputationum pugnas*, malè, quum hoc nomine non tam contentiosi disputatores reprehendantur, quàm inanes simul & rixosę disputationes.

5 *Peruersæ exercitationes*, παραδιατριβαί. Vetusti nostri codices scriptum habent διαπαρατριβαί. i. assidui attritus. vt legit etiam Syrus interpres. Mutuò enim sese atterunt sophistę, & sua scabie alii alios inficiunt, vt Gręcus scholiastes explicat. Sed mihi potius pbatur recepta lectio. Porro διατριβὰς vocāt Gręci quas Quintilianus scholarū exercitationes appellat. Itaque significat Paulus, istis inanibus quęstionibus homines quasi in ludo quodam impudentię & improbitatis exerceri. quod designat prępositio παρὰ, vt sinister prorsus istarum exercitationum vsus declaretur. Sunt enim verę διατριβαὶ, ad acuendum ingenium, confirmandum iudicium, veritatis denique inuestigationē cōparatę. in istis verò obtunditur animus, peruertitur iudicium, veritatis denique lux omnis extinguitur. Exemplū quęris? Propone tibi scholasticę theologię facultates, quas vocant, & viua istius inanissimę vanitatis exemplaria contemplaberis. Hîc tamen nascuntur quos solos doctores & magistros nostros vocant: nempe vt ipsis etiam nominibus Pharisæos referant. Vulgata, *Conflictationes*, nō expressa prępositione παρά. Erasmus, *Superuacaneæ conflictationes*. quum pestiferas potius dicere debuerit.

Secede, ἀφίστασο. Hoc non legit Vetus interpres, reperimus tamen in omnibus Gręcis exemplaribus: excepto Claromontano:

6 *Est autem quæstus*, ἔστι δὲ πορισμός. Venustè detorquet quęstus nomen, acsi dicat, Metiuntur isti Christianismum lucro: & sanè maximum est lucrum, sed diuersa prorsus ratione. Veras enim opes suppeditat, animum pium videlicet, & sua sorte contentum. *Cum animo sua sor.* &c. μετ' αὐταρκείας. *Quòd sis* (inquit ille) *esse velis, nihilque malis*. Sed hoc quidem fuerit hominis prorsus stupidi, nisi ea sit conditione in qua meritò acquiescat. Eam autem vnus demum Christus suppeditat, in quo sunt omnes veri thesauri absconditi. Vulg. ad verbum, *Cum sufficientia*.

8 *Contenti erimus*, ἀρκεσθησόμεθα. Vulg. *Contenti simus*. Illud verò rectius est: etiamsi ex Hebręorum idiotismo possit futurum indicatiui pro imperandi modo accipi. Sic enim ostendit Paulus quàm bene speret, tum de se, tum de Timotheo & ipsius collegis.

9 Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν.

10 Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία· ἧς τινὲς ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς.

11 Σὺ δὲ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονὴν, πραότητα.

12 Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως· ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.

13 Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν·

14 Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν, ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

15 Ὃν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων·

19 Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃ εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται. ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. ἀμήν.

9 "Qui autem volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & "cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitiū & interitum.

10 Siquidem " radix omnium malorum est "amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarūt à fide, & seipsos "trāsfixerunt doloribus multis.

11 Tu verò, "homo Dei, ista fuge: sectare autem iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

12 "Decerta præclarum certamen fidei: apprehende vitam æternam, cuius causa & vocatus es, & professus præclaram professionē coram multis testibus.

13 ‖Denuntio tibi coram Deo "qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui ‖testatam fecit "coram Pontio Pilato bonam illam professionem:

14 Vt serues "hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:

15 Quem temporibus suis ostendet ille ‖ beatus & solus "Princeps, "Rex regum, & Dominus dominorum:

19 Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, ‖quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & robur æternum. Amen.

9 *Nam qui volunt diuites fieri incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.*

10 *Radix enim omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.*

11 *Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge: sectare verò iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem.*

12 *Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam æternam, in quam vocatus es, & confessus bonam cōfessionem coram multis testibus.*

13 *Præcipio tibi corā Deo qui viuificat omnia, & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionē:* Suprà, 5. 31 Matt. 27. 11 Ioh. 18. 37

14 *Vt serues mandatum sine macula, irreprehensibile, vsque in aduentum Domini nostri Iesu Christi:*

15 *Quem suis temporibus ostendet beatus, & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium:* Suprà, 1. 11 apocal. 17 14 & 19 16

16 *Qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest: cui honor & imperiū sempiternum. Amen.* Ioh. 1. 18

9 *Qui volunt*, οἱ βουλόμενοι. id est, Qui huc feruntur vt quamcitissimè ditescant. Menander, Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως, δίκαιος ὤν. *Cupiditates multas amentes*, πολλὰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους. Vulgata, *Desideria multa inutilia*. Legit enim ἀνονήτους.

10 *Radix*, &c. ῥίζα, &c. Huc pertinent duæ nobiles sententiæ, vna Bionis, qui φιλαργυρίαν, id est pecuniæ cupiditatem, vocabat κακίας μητρόπολιν, vitii metropolin: altera Timonis, qui duo esse dicebat malorum elementa, ἀπληστίαν καὶ φιλοδοξίαν, id est inexplebilem opum auiditatem, & gloriæ appetitionem. *Amor pecuniæ*, φιλαργυρία. Vulg. *Cupiditas*, vocabulo nimium generali. Eras. *Studium pecuniæ*. Ouidius amorem nummi vocauit, in illo versiculo, *Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit*. *Transfixerunt*, περιέπειραν. Dolor & cura videntur animum quodammodo perfodere, auaritiæ nimirū messis, vt loquitur Eurip. Est autem περιπείρειν infigere & perforare. Vulg. *Inseruerunt*. Eras. *Implicuerunt*. neuter satis expressé. Nos in vernaculo nostro sermone diceremus, *Ils se sont enferrez*.

11 *Homo dei*, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Heb. איש האלהים [*isch haelohim*.] id est, quem Spiritus Dei regit, vt prophetam & Dei interpretem. Vide 2. Tim. 3. 17.

12 *Decerta*, ἀγωνίζου. Iam sæpe admonuimus Hebræos & Atticos etiam scriptores ista constructione delectari.

13 *Qui viuificat*, τοῦ ζωοποιοῦντος. Id est qui dat vitam omnibus, & omnia conseruat. Heb. מחיה [*mechayeh*.]

Coram Pontio Pilato, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Vulg. & Erasm. *Sub Pontio Pilato*. id est, Pontio Pilato præside. Incidit enim Christi prædicatio & mors in id tempus quo Pilatus Iudæam administrauit. Sed ἐπὶ malo interpretari Coram vel apud, vt respōdeat hoc membrum illi quod paulo ante dixerat, ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, *coram multis testibus*. Nam ἐπὶ etiam ita accipitur Matth. 28. 14. & hæc confessio disertè describitur Ioh. 18. 37.

14 *Hæc mandata*, τὴν ἐντολήν. Heb. מצוה [*mitsuah*,] nos verò plurali numero mandata dicimus. Porro quæ sequūtur epitheta, etsi quibusuis possunt dici, tamen, meo iudicio, commodius ad Timotheum ipsum referuntur, vel ob eam causam quòd nomine τῆς ἐντολῆς videatur demum significare illam officii rationem quam ei tota hæc epistola præscripsit.

15 *Princeps*, δυνάστης. Vel dynastes, vt diximus Luc. 1. 52. Nolim autem ego curiosius ista distinguere, quia potius hac tanquam synonymorum congerie voluit summam & vnicam illam Dei potentiam declarare. vt qui nō modò reliquis quibusuis sit infinitis modis potentior; sed etiam illos sibi pleno iure subiectos habeat, denique à seipso solus habeat omnia. Siquis tamen malit distinguere, dicam à certis gradibus ad summa pergere Apostolum. Nam Dynasta est regibus inferior dignitate, rex verò domino, quod ad subiectos quidem suos attinet.

Rex regum, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Hebr. מלך מלכים [*melech melachim*.] id est summus & potentissimus Rex. βασιλευόντων verò dixit Hebræorum more, pro βασιλέων, & κυριευόντων pro κυρίων, vt nullum hîc quærendum sit mysterium. Sed quorsum hæc Apostolus? nempe vt omnium principum minis opposita Dei potentia, in nostra statione fortiter permaneamus.

	Greek		Latin		Latin (alt.)
Mar.4.19 luc.12.15	Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν·	17	Iis qui diuites ſunt "in hoc ſeculo denuntia ne efferantur animo, ‖neque ſpem ponant in diuitiis incertis, ſed in Deo "viuo, qui præbet nobis omnia copioſè ad fruendum:	17	*Diuitibus huius ſeculi præcipe non ſublime ſapere, neq. ſperare in incerto diuitiarum, ſed in Deo viuo (qui præſtat nobis omnia abunde ad fruendum:)*
	Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς·	18	"Vt *aliis* benefaciant, vt diuites ſint operibus bonis, faciles ad impertiendum, "facilis conuictus:	18	*Bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare:*
Mat. 6.20 & 4.7.	Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.	19	Recondentes ſibiipſis‖ "fundamentum bonum in poſterũ, vt apprehendant "æternam vitam.	19	*Theſaurizare ſibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam.*
	Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως·	20	Timothee, "depoſitum ſerua, & auerſare profanos "de rebus inanibus clamores, & oppoſitiones falsò nominatæ ſcientiæ:	20	*O Timothee, depoſitum cuſtodi, deuitans profanas vocum nouitates, & oppoſitiones falſi nominis ſcientiæ:*
	Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἡ χάρις μετὰ σοῦ. Ἀμήν.	21	Quam nonnulli "præ ſe ferentes, circa fidem "aberrarunt à ſcopo. Gratia ſit tecũ. Amen.	21	*Quam quidam promittẽtes, circa fidẽ exciderũt. Gratia tecum. Amen.*
	Πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις Φρυγίας τῆς Πακατιανῆς.	22	Ad Timotheum prima, miſſa fuit "Laodicea, quæ eſt metropolis Phrygiæ Pacatianæ.	22	*Scripta fuit ex Laodicea, quæ eſt metropolis Phrygiæ Pacatianæ.*

17 *In hoc ſeculo*, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Id eſt rerum ad hanc vitam pertinentium, quibuſcum comparantur qui ſunt bonorum operum diuites. *Viuo*, ζῶντι. Hebr. לאחי [*el chai.*] Id eſt verè exiſtenti & æterno. Nam Deo opponit caducam opum naturam.

18 *Vt [aliis] benefaciant*, ἀγαθοεργεῖν. Vulgata, *Bene agere*, malè. Nam Apoſtolus de liberalitate & beneficentia propriè differit. *Facilis conuictus*, κοινωνικούς. Comes eſt diuitiarum arrogantia: quo fit vt ægrè ſe demittant diuites ad tenuiorum hominum conſuetudinem, quum nulla virtus eos æquè exornet atque morum facilitas: quã meritò ſummopere laudat in futuro imperatore Cicero pro Lege Manilia. Hac virtute qui carent, dicuntur ἀκοινώνητοι ſiue αὐθάδεις, aſperi & faſtuoſi. ex quo etiam intelligitur κοινωνικοὺς Eraſmum non ſatis expreſſè interpretari *communicantes*. Nos κοινωνικὸν ad verbum poſſimus in vernaculo noſtro ſermone interpretari *communicatif*.

19 *Fundamentum bonum*, θεμέλιον καλόν. Hoc opponit opũ humanarũ incertæ ac fluxæ naturæ. Sed (dicet aliquis) an vllis noſtris operibus ſpes noſtra nititur? Minimè verò, vt teſtatur Apoſtolus Rom. cap. 3.27, & 4.2, & ſingulis penè verſiculis. ſed tamen quatenus ſunt noſtræ fidei teſtimonia, ac proinde noſtræ in Chriſto reconciliationis, dicuntur vocationem & electionem firmam, noſtri videlicet reſpectu, efficere, 2. Pet. 1.10. *Aeternam vitam*, τῆς αἰωνίου ζωῆς. Vulg. *veram vitam*, id eſt τῆς ὄντως ζωῆς, vt habet Claromontanus codex & Syrus interpres.

20 *Depoſitum ſerua*, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον. Depoſitum proculdubio vocat dona quæcunque ad Eccleſiæ ædificationem, veluti depoſitum, Deus commiſerat Timotheo. Seruat autem depoſitum qui ita ſe gerit vt cauſam non habeat depoſitarius cur hoc illi eripiat. Eſt verò diligenter notanda hæc formula, quanuis non omnia reſpondeãt iis regulis quas de depoſito tradunt iuriſconſulti.

De rebus inanibus clamores, κενοφωνίας. Hoc titulo exornat Paulus non minus ſpinoſas quàm & clamoſas & inanes, atque adeo profanas tum philoſophaſtrorum, tum ſophiſtarum concertationes. quamobrem etiam poſtea meminit ἀντιθέσεων, id eſt oppoſitionũ, quum perpetuò quæſtiones ex quæſtionibus apud illos naſcantur. Vulgata, *Vocum nouitates*, i. καινοφωνίας. vt citatur etiam hic locus ab Auguſt. tractatu In Ioh. 98, & apud Chryſt. & Ambroſium & Baſil. quod & ipſum non caret offendiculo, atque etiam plerunque coniunctum eſt magno cum ſolidæ doctrinæ detrimento, & magnam quandam ingenii vanitatem arguit: veluti ſi pro Angelis genios dicas, pro Baptiſmo lotionẽ, pro Fide confidentiam, pro Eccleſia rempublicam, vel ciuitatem, pro Presbyterio ſenatũ, & cætera id genus profanè & falſis rationib. innouata: de quibus hodie ſibi mirificè placẽt nonnulli, qui tamen vtinam intra verba peccarent. Alteram nihilominus lectionem huic antepono.

21 *Præ ſe ferentes*, ἐπαγγελλόμενοι. Vulg. *Promittentes*. Eraſ. *Profitentes*. Ego verò puto τὸ ἐπαγγέλλεσθαι hoc loco nõ tantùm referri ad profeſſionem quæ verbo fiat, ſicut ſolent ambitioſi homines glorioſè virtutes ſuas iactare: ſed ad totam habitus, geſtus, vitæ denique rationem, quam illi ita comparant vt etiam tacentes, imperitis quidem hominibus, nihil niſi ſublime & arduum de ſe promittant. Suprà, 2.10, eadem quidem ſignificatione, ſed in ſumma laude ponitur idem verbum, vbi iubet Paulus Chriſtianas mulieres non cincinnis, non auro, non margaritis, ſed honeſto habitu & bonis præcipuè operibus ornari: quod, inquit, decet eas mulieres quæ pietatem ſpondeant, id eſt quæ pietatem & ſanctimoniam de ſe promittant omnibus à quibus conſpiciuntur.

Aberrarunt à ſcopo, ἠστόχησαν. Vide infrà, 2. Tim. 2.18.

22 *Laodicea*, ἐκ Λαοδικείας. Potiꝰ hæc epiſtola ob eas cauſas quas expoſui ſuprà, 1.2, & 4.13, vel Philippis, vel ex alia Macedoniæ vrbe ſcripta eſt, adſtipulante etiam nobis vno manuſcr. cod. in quo ſcriptũ eſt ἐγράφη ἀπὸ Μακεδονίας, *Scripta eſt è Macedonia*: quod etiã impreſſit Frobenius in Græco argumento quod huic epiſtolæ præfigi ſolet. Quod autem ad Phrygiam Pacatianam attinet, nuſquam hoc epitheton apud illius ætatis ſcriptores legitur, ſed apud recentiores illos qui Romani imperii iam inclinantis prouincias deſcripſerunt, adeo vt ex hoc etiam loco conſtare poſſit multo poſt has ſcriptas epiſtolas tempore iſtiuſmodi ſubſcriptiones additas fuiſſe ab aliquibus plerunque vel indoctis, vel certè non ſatis attentis. Claromontanus verò codex habet πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐπληρώθη: neque loci meminit vnde miſſa fuerit.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Timotheum posterior.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

2 Τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

3 Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας·

4 Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ·

5 Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρί σου Εὐνείκῃ· πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

6 Δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου.

Cap. I. (Nova interpr.)

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, "secundum promissionem vitæ quæ est in Christo Iesu,

2 Timotheo dilecto filio, gratia, "misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.

3 Gratiã habeo Deo, ‖cui seruio "à maioribus cum pura cõscientia, "prout assiduã tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

4 Desiderãs te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

5 Reuocans in memoriam eam quæ in te est non simulatam fidẽ, quæ habitauit pri⁹ in auia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque.

6 Quam ob causam suggero tibi" vt exsuscites donum Dei quod est ĩ te "per impositionẽ manuum mearum.

Cap. I. (Vetus)

1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitæ quæ est in Christo Iesu,*

2 *Timotheo charißimo filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.*

3 *Gratias ago Deo, cui seruio à progenitoribus in conscietia pura, quòd sine intermißione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die:*

4 *Desiderans te videre, memor lacrymarũ tuarũ, vt gaudio implear:*

5 *Recordationem accipiẽs eius fidei quæ est in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunice: certus sum autem quod & in te.*

6 *Propter quam causam admoneo te vt resuscites gratiam Dei quæ est in te per impositionẽ manuum mearum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAP. I.

1 *Secundum promißionem*, &c. κατ' ἐπαγγελίαν, &c. Id est, à Deo legatus vt annuntiẽ vitam quam promisit in Christo Iesu. Ita ostendit nouum non esse Euangelium, sed illud ipsum quod promisit Deus per Prophetas: deinde pręstantiam quoque muneris Apostolici declarat, quo nobis donatur id quod Deus antè promiserat. Postremò in quo hęc omnia resideant, & quò ferantur, ostẽdit, nempe vt in Christo seruentur homines. Itaque lectorem moneo etiã atque etiam ne epistolárum Pauli ἐπιγραφὰς leuiter prętereat, vt quę soleant inimitabili quadam breuitate totius Euangelici mysterii summam complecti, vt vel saluis illis habeat Ecclesia quod omnibus hęreticis opponat.

2 *Misericordia*, ἔλεος. Vide superioris epistolę caput 1.2.

3 *A maioribus*, ἀπὸ προγόνων. Hebrę. מֵאָבוֹת [*meaboth*] .i. maiorum meorum vestigia sequutus, nempe Abrahami, Isaaci, Iacobi, & aliorum deinceps à quibus sum ortus, & quasi per manus veram religionem accepi, vt Act. 24. 14. Neque enim de Pharisaismo, sed de Christianismo suo differit. *Prout aßiduam*, ὡς ἀδιάλειπτον, &c. Vulgata, *Quòd sine intermißione*, ita videlicet vt ὡς accipiatur pro ὅτι, quod durius est. & assentior doctissimo Camerario, qui ὡς ἔχω nihil aliud putat declarare quàm ἔχων, id est, *In memoria retinens*.

6 *Vt exsuscites*, ἀναζωπυρεῖν. Est igitur donum Dei viua quędam flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contrà magis ac magis fouere ac sopitam suscitare oportet. *Per impositionẽ manuum mearum*, διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Vide 1. Timoth. 4. 14, & 5. 22.

7 Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

7 Nõ enim dedit nobis Deus spiritũ timiditatis, ſed roboris,& charitatis,& ſanitatis animi.

7 *Non enim dedit nobis Deus Spiritũ timoris, ſed virtutis, & dilectionis, & ſobrietatis.*

8 Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ·

8 Ne igitur te pudeat teſtimonij Domini noſtri,neque te pudeat mei, qui ſum captiuus ipſi⁹:ſed eſto particeps afflictionum Euãgelii ex potẽtia Dei:

8 *Noli itaque erubeſcere teſtimonium Domini noſtri, neque me vinctum eius: ſed collabora Euangelio ſecundum virtutem Dei:*

9 Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ· οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων·

1.Cor.1.1

9 Qui ſeruauit nos, & vocauit ‖vocatione ſancta:non ex operibus noſtris,ſed ex ſuo propoſito, & gratia, quæ data quidem eſt nobis in Chriſto Ieſu ‖ante tempora ſeculorum:

9 *Qui nos liberauit & vocauit vocatione ſancta: non ſecundum opera noſtra, ſed ſecundum propoſitum ſuum, & gratiam quæ data eſt nobis in Chriſto Ieſu ante tempora ſecularia:*

Rom. 16.25 ephes. 1.4 coloſ.1.26 tit.1.2

10 Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

10 Sed patefacta nunc eſt per illuſtrem illum aduentum ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti, qui & mortem aboleuit, & vitam in lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium.

10 *Manifeſtata eſt autem nunc per illuminationem ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti, qui deſtruxit quidem mortem, illuminauit autem vitã & incorruptionẽ per Euangelium.*

1. Tim 2.7

11 Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

11 ‖Cuius cauſa cõſtitutus ſum ego præco & Apoſtolus ac doctor Gentium.

11 *In quo poſitus ſum ego prædicator & Apoſtolus, & magiſter Gentium.*

12 Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω· ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

12 Quã ob cauſã & hæc patior: neq. erubeſco. noui enim cui crediderim,& mihi perſuaſum eſt eúm poſſe depoſitũ meum in illum diem ſeruare.

12 *Ob quam cauſam etiã hæc patior: ſed non confundor. ſcio enim cui credidi, & certus ſum quia potens eſt depoſitum meũ ſeruare in illum diem.*

---

7 *Spiritum timiditatis*, πνεῦμα δειλίας. Id eſt, afflatũ quo percellamur & perterreſiam⁹, vt ij quos vult Dominus perdere. Nam in hac formula loquendi dicitur Spiritus metonymicè, ex Hebræorum more, motus in animis noſtris vi quadam extrinſeca impellente excitatus, nempe vel à Spiritu ſancto, vel contrà tum à ſpiritu malo, tum à mala noſtra voluntate, pro varia motus qualitate, vt Spiritus fidei, ſapientiæ, conſtantiæ, & ſimiles: quibus opponuntur ſpiritus vertiginis, auaritiæ, furoris, formidinis, & ſiqui ſunt huiuſmodi. *Charitatis & ſanitatis animi*, ἀγάπης καὶ σωφροσύνης. Hæc effecta tacitè opponit totidem prorſus contrariis ſpiritibus. nam qui prauis affectibus rapiuntur, coercendi ſunt quominus alios offendãt, vt qui inſaniant. Contrà Spiritus Dei animos noſtros componit vt omnibus prodeſſe ſtudeamus, & verè ſimus mentis compotes: quum cæteri mortales vel deſipiant, vel inſaniant. Itaque σωφρονισμὸν non cõuerti ſobrietatem, (quod ambiguum eſt, nec ſatis Latinum) ſed animi ſanitatem: quod ipſa verbi notatio declarat. Plato lib.1. de Rep. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι. Caſtellio Frugalitatem conuertit, admodum ineptè, Vide Mar.5.15.

8 *Ipſius*, αὐτοῦ. i. ipſius cauſa. Epheſ.3.1, ſic vocat afflictiones Euangelii quæ pro Euangelio perferuntur. *Eſto mecum particeps afflictionum Euangelij*, συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ. Euangelium dicitur quodammodo affligi in iis à quibus annuntiatur: niſi (quod ſimplicius eſt) Euangelium accipiamus pro ipſius annuntiatione cũ qua ſit crux coniuncta. De ſe verò loqui Apoſtolum, ex proximè præcedentibus liquet: quamobrem expreſſi particulam *Mecũ*. Vulg. *Collabora Euangelio*. *Ex potentia*, κατὰ δύναμιν. i. fretus potentia Dei, vel Euangelio quod eſt ſecundum potentiam Dei. i. in quo planè ſe exerit Dei potentia, quaſi ſcriptum ſit, τὸ κατὰ δύναμιν &c. quam articuli ellipſin ſępiſſimè iam obſeruauimus.

9 *Propoſito & gratia*, πρόθεσιν καὶ χάριν. i. propoſito, eóque gratuito. Diximus autẽ de propoſito, Rom.8.28 & 29, & in caput primum epiſtolæ ad Epheſios. *Data eſt*, τὴν δοθεῖσαν. Datã eſſe dicit nobis gratiã ab æterno, ad quã videlicet ab æterno ſumus prædeſtinati. Sunt enim omnia Deo præſentia, ſed ſuo tempore nobis reipſa exhibetur quod ab æterno nobis Deus dedit. Meminerimus autem à poſteriore colligere nos gratis prædeſtinatos, ideóque doctrinã de præuiſa fide vel operibus repugnare Dei gratiæ ex diametro. *In Chriſto Ieſu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Meritò hoc addit. eſt enim vnus Chriſtus is in quem gratia ídque propoſitũ Dei ferebantur. Vide Epheſ.1.4 & 5. *Ante tẽpora ſeculorũ*, πρὸ χρόνων αἰωνίων. i. inquit Eraſ. *Ante tempora ſeculorum*. Verùm quid poſſis ante æternitatẽ imaginari? itaque vocari puto tempora ſeculorũ, annorum ſeriem qui à ſeculorum origine fluxerunt, vt idem prorſus ſignificet *Ante tempora ſeculorum* atque *Ante iacta mundi fun- 5 damenta*: ſiquidem tempus cum mundo cœpit. Bis autem omnino vtitur Paulus hac formula, nempe hoc loco, & Tit.1.2.

10 *In lucẽ produxit*, φωτίσαντος. i. fecit vt illuceſceret vita. Vulg. ineptè, *Illuminauit vitam*. Reſpondet enim τὸ φωτίζειν 10 hoc in loco, verbo Hebręo האיר [*heir*] in coniugatione hiphil. Nam de vita illa immortali perinde vt de coruſco lumine loquitur, ex Scripturę more. Vulg. *Illuminauit*. Sed notandũ eſt præterea Pauli inſigne artificiũ hoc in loco. Quum enim ſoleat nomẽ τῆς ἐπιφανείας tribuere ſecundo 15 aduentui, hîc tamen de primo illo differens, quo nihil abiectius fingi poteſt, idẽ nomẽ vſurpauit: ideóque animos noſtros à contemplatione rerũ externarum ad efficaciam illius aduentus contemplandam ſubuehit. Ita enim fit vt in illa tam abiecta ſerui forma verè tamen diuinam maie- 20 ſtatem ipſi etiam diaboli cogantur adorare.

12 *Noui enim cui crediderim*, &c. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, &c. Eraſ. *Noui enim certúſque ſum quod is cui credidi*, &c. vt ſit hęc cõſtructio οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι ᾧ πεπίστευκα, &c. Sed valde dura eſt iſta traiectio, neque etiam vllo modo neceſſaria: 25 quũ plana ſint omnia, ſi poſt γὰρ ſubaudias ἐκεῖνον, ellipſi admodum vſitata. Quũ autẽ dicit ſibi notum eſſe eum cui credidit, omnia dicit quibus confirmari poteſt hominis imbecillitas. *Depoſitum meũ*, παραθήκην μου. Mutua eſt igitur depoſiti obligatio inter Deum & ſanctos ipſius: 30 quanquam quod ad illum attinet, prorſus gratuita. Nam is nobis dona ſua credidit, vt diximus 1. Tim.6.20, & mox repetitur verſu 14. nos verò illi viciſſim noſipſos committimus, & apud illum theſauros noſtros recondimus, 1. Timoth.6.18 & 19. Corona denique noſtra apud illum eſt 35 ſepoſita, infrà, 4.8. Sed meminerimus horum omnium gloriam oportere ipſius gratuitę bonitati in ſolidum acceptam ferre: & ius illud υἱοθεσίας longè alio fundamento niti quàm noſtræ iuſtitiæ depoſito: ſicut nimirum qui filius eſt, ſi officium fecit, non ideo tamen eſt paternarum 40 facultatum particeps, ſed quia quum filius eſſet officium fecit, idcirco pro filio agnoſcitur, alioquin à patre reiiciendus, & tandem abdicandus. Sed an ſatis firmum eſt hoc argumentum à potentia Dei ſumptum? Multa enim poteſt Deus, quę tamen non facit. Reſpondeo 45 coniungendum eſſe voluntatis teſtimonium, quod etiam priore loco collocauit Apoſtolus, quum diceret ſe ſcire cui crediderit.

	Greek	Latin	Vulgate
13	Ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	¨Expressam formam teneto sanorũ sermonum, quos à me audisti ¨cum fide & charitate quæ *est* in Christo Iesu.	*Formã habe sanorum verborum, quæ à me audisti en fide & in dilectione in Christo Iesu.*
14	Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν.	Præclarum ¨depositum serua per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.	*Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis.*
15	Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης.	Nosti hoc, auersatos me fuisse omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.	*Scis hoc, quòd auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.*
16	Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη.	Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.	*Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit.*
17	Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.	Imò quum esset Romæ, ¨studiosissimè quæsiuit me, & inuenit.	*Sed quum Romam venisset, solicitè me quæsiuit, & inuenit.*
18	Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.	Det ei Dominus vt inueniat misericordiam apud Dominum in die illo. quam multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.	*Det illi Dominus inuenire misericordiam à Domino in illa die. & quanta Ephesi ministrauit, tu melius nosti.*
	Κεφάλαιον β.	CAP. II.	CAP. II.
1	Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	TV igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu:	*TV ergo, fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Iesu:*
2	Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι.	Et quæ audisti à me ¨ inter multos testes, hæc committe fidelibus hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.	*Et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & & alios docere.*
3	Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ.	Tu igitur tolerans esto laborum vt bonus miles Iesu Christi.	*Labora sicut bonus miles Christi Iesu.*
4	Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.	Nemo qui militat implicatur ¨vitæ negotiis, vt ei placeat à quo delectus est miles.	*Nemo militans implicat se negotiis secularibus, vt ei placeat cui se probauit.*
5	Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.	Quòd si certet etiam aliquis, non coronatur nisi legitimè certauerit.	*Nam & qui certat in agone, non coronabitur nisi legitimè certauerit.*
6	Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.	Agricolam oportet ¨ prius laborando fructus percipere.	*Laborantem agricolam oportet primùm de fructibus percipere.*
7	Νόει ἃ λέγω· δῴη γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.	¨Considera quæ dico. ¨Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.	*Intellige quæ dico: det enim tibi Dominus in omnibus intellectum.*

13 *Expressam formam teneto*, ὑποτύπωσιν ἔχε. Sic puto significari vel docendi formam, vel ipsius doctrinæ praxin quæ efficeret vt Timotheus esset viua quædam imago eius doctrinæ quam annuntiabat. *Cum fide*, ἐν πίστει. ἐν pro σὺν, vt sæpe iam obseruauimus. Vulg. *In fide & charitate.* vt intelligas sanam illam doctrinam in duobus istis capitibus positam esse, nempe in fide & charitate: quæ rursus in vno Christo sitæ sunt. qua ratione fortassis non ineptè conuerteris, De fide & charitate: vti solet interdũ apud Hebræos vsurpari ב pro על [hal.]

14 *Depositum*, παρακαταθήκην, vel παραθήκην. hîc enim variant exemplaria, sed eadem sententia manente. Vide 1. Tim. 6. 20, & suprà, versu 12.

17 *Studiosissimè*, σπουδαιότερον. Sic paulo pòst βέλτιον pro βέλτιστα. Vide 1. Tim. 3. 14.

IN CAPVT II.

2 *Inter multos testes*, διὰ πολλῶν μαρτύρων. Id est præsentibus multis, qui de his rebus possunt testari. Sic apud Græcos διὰ ponitur pro μεταξύ: apud Hebræos autẽ על [hal] pro עם [him:] vnde & διὰ pro μετὰ vel σὺν, vt 2. Corinth. 2. 4, & 3. 11. Sic & apud Ciceronem dicitur Catilina inter falcarios venisse in M. Leccæ domum, id est falcariis circunseptus.

4 *Vitæ*, τοῦ βίου. Id est negotiis ad rem familiarem aut occupationes illas consuetas pertinentibus, vt si quispiam miles mercaturam faceret. Itaque vitam pro victu non satis appositè videtur Erasmus interpretari. opponit enim ciuilem vitam Apostolus militari. Quidam legunt, *Nemo militans Deo, implicet se negotiis secularibus*, &c. sed repugnãte omnium Græcorum codicum fide. Apparet autem similitudines esse quarum non addatur accommodatio, quòd per se satis sint planæ.

6 *Prius*, πρῶτον. i. necesse est agricolam, vt fructus percipiat, prius laborare. Refertur enim aduerbium πρῶτον ad participium κοπιῶντα, non autem ad μεταλαμβάνειν. quod fefellit Ambrosium, & alios nonnullos. Nam sic quoque hunc locum interpretati sunt Vetus interpres & Erasmus vt vix intelligas.

7 *Considera*, νόει. id est versa in animo, & expende. Respondet enim Hebræo verbo הבין [hebin.] Id verò quia ne minima quidem ex parte præstare nostris viribus possumus, optat illi σύνεσιν, id est intelligentiam à Domino, in qua magis ac magis confirmetur. Castellio Industriam ineptè conuertit. *Det igitur*, δῴη γάρ. Sic iam aliquoties obseruauimus hanc particulam vsurpari, Vulg. & Eras. *Det enim.*

8 Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου·

9 Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ᾽ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται.

10 Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου. (Rom. 6.5)

11 Πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν·

12 Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς· (Mat. 10.33, mar. 8.38)

13 Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται. (Rom. 3.3. & 9.6)

14 Ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.

15 Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

16 Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας.

17 Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει· ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητός·

18 Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι· καὶ ἀνατρέπουσι τήν τινων πίστιν.

8 Memento Iesum Christum resurrexisse ex mortuis, ⁚factũ ex semine Dauid, secundum Euangelium meum:

9 In quo, velut facinorosus, affligor vsque ad vincula: sed sermo Dei non est vinctus.

10 Ideo omnia sustineo ⁚propter electos, vt & ipsi salutem consequãtur quæ est in Christo Iesu, cum gloria æterna.

11 Fidus *est hic* sermo. ‖nam si ⁚cum *eo* mortui sumus, cum *eo* etiam viuemus:

12 Si patientes fuerimus, etiam cum *eo* regnabimus: ‖si abnegamus, & ille abnegabit nos:

13 Si infidi sumus, ‖⁚ille *tamen* fidus manet, negare seipsum non potest.

14 Hæc suggere, ⁚obtestans corã Domino ne verborum pugnas sequantur, ⁚(quod nullam adfert vtilitatem,) *imò* auditores subuertit.

15 Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, ⁚& qui rectè sermonem veritatis secet.

16 ⁚Profanos autem de rebus inanibus clamores ⁚cohibe: ad maiorem enim ⁚procedent impietatem.

17 Et sermo eorum depascet vt ⁚gangræna: ex quibus est Hymenæus & Philetus:

18 Qui circa veritatem ⁚aberrarunt à scopo, dicentes ⁚resurrectionem iam esse factam: & ⁚subuertunt quorundam fidem.

8 *Memor esto Iesum Christum resurrexisse à mortuis, ex semine Dauid, secundum Euangelium meum:*

9 *In quo laboro vsque ad vincula, quasi malè operans: sed verbum Dei non est alligatum.*

10 *Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cũ gloria cælesti.*

11 *Fidelis sermo. nam si commortui sumus, & conuiuemus:*

12 *Si sustinebimus, & conregnabimus: si negauerimus, & ille negabit nos:*

13 *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.*

14 *Hæc commone, testificans coram Domino Noli contendere verbis: ad nihil enim vtile est, ad subuersionem audientium.*

15 *Solicitè cura teipsum probabilẽ exhibere Deo, operarium inconfusibilẽ, rectè tractantem verbum veritatis.*

16 *Profana autem & inaniloquia deuita: multum enim proficient ad impietatem.*

17 *Et sermo eorum vt cancer serpet: ex quibus est Hymenæus & Philetus:*

18 *Qui à veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse iam factam, & subuerterunt quorundam fidem.*

---

8 [*Factum*] *ex semine Dauid*, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Suppleui quod deerat, ex Rom. 1.3. Filium autem Dauidis quum Christum vocat, & verum hominem fuisse, & verum illũ Messiam Dauidi promissum, significat.

10 *Propter electos*, διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. Vide Coloss. 1.24, & 2. Cor. 1.5, & deinceps.

11 *Cum* [*eo*] *mortui sumus*, συναπεθάνομεν. Id est, si vnà cum Christo & Christi ipsius causa affligimur, vt explicat Apostolus ipse Rom. 8.17. Item 2. Corinth. 1.5, & 4.10.

13 *Ille* [*tamen*] *fidus manet*, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. Deest coniunctio aduersatiua, de cuius ellipsi Hebræis familiari alibi diximus. Malui autem πιστὸν conuertere fidum quàm fidelem, vt sibi constet antithesis τοῦ ἀπιστεῖν. Nam alioqui Deus credulus videretur opponi hominibus incredulis. Itaque hoc loco ἄπιστος & πιστὸς idem declarãt atque ψευδὴς & ἀληθὴς, Rom. 3.4.

14 *Obtestans*, διαμαρτυρόμενος. i. Domino etiam vt teste aut potius iudice aduocato, sicut fecerunt Moses, Iosue, Samuel, ipse denique Paulus Act. 20. Nec enim satis est quę sit volũtas Domini docere, sed zelo etiam opus est, eóque eiusmodi vt testimoniis verbi Dei comprobetur, apud ipsos quoque rebelles & contemptores. *Quod nullã*, &c. εἰς οὐδέν. Subauditur participium ὄν, absolutè positum, Atticorum more. éstque istud includendum parentheseωs nota. Vulg. *Ad nihil enim vtile est*, vt omnino videatur adiecisse particulam γάρ, & ἐστὶ subaudiatur. Eras. *Ad nullam vtilitatem*, non animaduerso hellenismo.

Et rectè secet, ὀρθοτομοῦντα. Id est, qui primùm omnium, quod ad doctrinam ipsam attinet, nihil prætermittat quod dicendum sit: nihil etiam adiiciat de suo, nihil mutilet, discerpat, torqueat: deinde spectet diligenter quid ferat auditorum captus, quicquid denique ad ædificationẽ conducit. Est autem sumpta translatio ab illa legali victimarum sectione ac distributione. Vulg. *Rectè tractantem*, non obseruata metaphora, ac proinde non explicata Apostoli sententia. nec melius Syrus interpres.

16 *Profanos autem de rebus inanibus clamores*, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας. Vulgata, *Profana autem & inaniloquia*. Erasmus, *Profanas vocum inanitates*. Vide 1. Timoth. 6.20.

Cohibe, περιΐστασο. Ad verbum, *Circunsiste*. Id est, obserua & velut obside, vti videlicet ab iis caueas. Erasmus, *Prætermittito*. quã significationem huius verbi nunquã legere memini. *Procedent*, προκόψουσιν. Vulgata & Erasmus, *Proficient*. Ego illud malui, quoniam Græcum vocabulum in vitio hîc ponitur, quod illi Latino non conuenit. Syrus autem interpres aliud scriptum habet, quod assequi non potui.

17 *Gangræna*, γάγγραινα. Gangrænæ comparat falsas doctrinas, ex inanibus ambitiosorum hominum argutiis, quasi ex equo (vt aiunt) Troiano, prodeuntes: Ecclesiam vicissim conferens corpori, cuius si partes aliquas inuaserit gangræna, officiũ est pastoris, tanquã periti chirurgi, prospicere ne in νέκρωσιν & σφάκελον degeneret: & cõtagioni suos quasi fines circunscribere, ne sana mẽbra inuadat.

18 *Aberrarunt à scopo*, ἠστόχησαν. Ter omnino vsus est Paulus hoc verbo in his duabus epistolis ad Timotheum Euangelistam scribens: quo non quoduis erratum in religione significatur, sed quod est eiusmodi vt fundamentum non retineatur: quæ distinctio omnibus præsertim Verbi ministris est necessaria. *Subuertunt*, &c. ἀνατρέπουσι, &c. Quomodo sit accipiendum hoc dictum, exposuimus pluribus 1. Tim. 4. 1.

19 Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καί, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Χριστοῦ.

Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Nouit Dominus qui sint sui: &, Discedat ab iniustitia omnis ⁖ qui nominat nomen Christi.

Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc, Cognouit Dominus qui sunt eius: &, Discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen Domini.

20 Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.

Cæterùm ⁖ in magna domo non tantùm sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea ac testacea: ‖ & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

In magna autem domo non solùm sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. — Rom. 9. 21

21 Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμήν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.

Siquis igitur seipsum ab his ⁖ expurgarit, erit vas ad decus, sanctificatum, & accommodũ vsibus Domini, & ad omne opus bonum comparatum.

Siquis ergo emundauerit se ab istis, erit vas in honorẽ, sanctificatum, & vtile Domino, ad omne opus bonum paratum.

22 Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας.

Iueniles autem cupiditates fuge: sed sectare iustitiam, fidem, charitatem, pacem ‖ cum iis ⁖ qui inuocant Dominum ex puro corde.

Iuuenilia autem desideria fuge: sectare verò iustitiam, fidem, charitatem, & pacem cum iis qui inuocant Dominum de corde puro. — 1. Cor. 1. 2

23 Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας.

‖ Stultas autem & ⁖ ineruditas quæstiones reiice, sciens eas gignere pugnas.

Stultas autem & sine disciplina quæstiones, deuita, sciens quia generant lites. — 1. Tim. 1. 4, & 4. 7; tit. 3. 9

24 Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ᾽ ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικόν, ἀνεξίκακον·

Seruum autem Domini non oportet pugnare, sed placidum esse erga omnes, aptum ad docendum, ⁖ tolerantem malos:

Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem:

25 Ἐν πρᾳότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας·

Cum lenitate erudientem eos ⁖ qui contrario animo sunt affecti: ⁖ ecquando det eis Deus ⁖ vt resipiscentes agnoscant veritatem:

Cum modestia corripiẽtem eos qui resistunt: ne quando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem:

26 Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ᾽ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

Et *elapsi* ex diaboli laqueo, à quo captiui tenentur, ⁖ mentis sanitatem recipiant ad *præstandam* illius voluntatem.

Et resipiscant à diaboli laqueis, à quo capti tenentur ad ipsius voluntatem.

---

19 *Qui nominat*, &c. ὁ ὀνομάζων, &c. Id est qui colit, & tanquam fidelis ab illo cognominatur. Nam sicut nostra perseuerantia ac salus nititur prouidentia Dei, qua tanquã sub sigillo includimur & obsignamur: ita inuocatio (id est cultus Dei) per Spiritum est veluti illius sigilli character: vnde fit etiam vt ab eo cognomentũ sumamus, quum nos illi addictos ac deuotos esse fateamur. Dicit ergo verè fideles non tantùm nomine, sed re quoque esse Christianos: quòd si nonnulli aliter faciant, non esse quòd illorum improbitate perturbemur, aut inde concludamus salutem nostram firmo fundamento non niti. Nunquam enim illi fuerunt quod se esse dicebant. Videtur autem mihi alludere ad principum morem, qui sua habebant familiaria symbola, quæ hodie vocamus *deuises*.

20 *In magna domo*, ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. Occurrit obiectioni, fuisse tamen illos in Ecclesia. Fateor, inquit Paulus: sed diuersa sunt vasa in Ecclesia Domini.

21 *Expurgarit seipsum*, ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν. Non causam propositi, sed exequutionem declarat. Tum demum enim re ipsa eligimur quum ab illa natiua corruptione per Spiritũ Dei repurgamur, in qua magis ac magis alii demerguntur qui sunt iusto exitio destinati. Ideóque addit Paulus ἀπὸ τούτων, *ab his*: quia sanctificatio duo complectitur, nempe separationem à reprobis, quibuscum vnà inuoluuntur electi, donec illos Deus efficaci vocatione discernat: & repurgationem à naturali labe. Sed iubet vt repurgemus nosipsos. Ergo aliquid in libero arbitrio positum est. Nego verò consequutionem, nisi liberum arbitrium vocetur quod per Christum sit liberatum à peccati seruitute. Nam idcirco agimur Spiritu Dei, nõ quòd filii Adam, sed quòd filii Dei simus, gratis electi, vocati, iustificati, ac tandem glorificandi. Volumus denique & efficimus, sed per eum qui gratis & in solidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem.

22 *Qui inuocant*, τῶν ἐπικαλουμένων. Vide 1. Cor. 1. 2.

23 *Ineruditas*, ἀπαιδεύτους. Eruditionem vocat quæ alibi dicitur ædificatio. Vulg. *sine disciplina*.

24 *Tolerantem malos*, ἀνεξίκακον. vel, qui mala siue afflictiones toleret. Ideo Vulg. vertit *Patientem*. quod de tolerantia rectè comparata intellige. Hallucinãtur autem qui ad ipsam improbitatem hoc referunt. Est enim ei semper resistendum.

25 *Qui contrario animo sunt affecti*, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Id est τοὺς ἐναντία φρονοῦντας. Loquitur enim de iis quibus nondum perspecta est veritas. Distinguendi sunt igitur isti ab apostatis, ac multo magis ab hæreticis, quos monet fugere: quũ isti contrà quærendi sint, vt qui potissimùm opus habeant medico: quanquam illi quoque ita sunt vitãdi, vt tententur omnia quibus (si fieri potest) in viam redeant. sed pro ratione morbi adhibenda sunt remedia. Vulgata, *Qui resistunt*. Erasmus, *Qui obsistunt*, quasi scriptũ sit ἀνθεστηκότας, quod multos fefellit interpretes. *Ecquando*, &c. μήποτε, &c. Simile dicendi genus annotauimus Act. 27. 12, & Rom. 11. 14. Vulg. *ne quando*, sensu prorsus deprauato, quum constet particulam μὴ non tantùm esse prohibentis seu negantis, sed etiam interrogantis, & propter rei difficultatem dubitantis, vt omnes vel mediocriter Græcæ linguæ periti norunt. Sed & Syrus interpres videtur legisse εἴ ποτε, Si quo modo. Sed ex hoc loco notandum est resipiscentiam esse Dei donum, vnde aliud id esse apparet quàm simplicem dolorem siue conscientiæ morsum, qui exorsus à peccati sensu vel in stuporem vel in desperationem desinit. *Vt resipiscentes agnoscant veritatem*, μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Pœnitentiam ad cognoscendum veritatem*. Mihi videtur (vt alibi dixi) pœnitentiæ nomen non exprimere Græcum vocabulum μετανοίας. Idcirco soleo Resipiscentiam interpretari.

26 *Mentis sanitatem recipiant* [*ad præstandam*] *illius voluntatem*, ἀνανήψωσιν εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Aut ego vehementer fallor, aut ex vicinis relatiuis αὐτοῦ & ἐκείνου, illud omnino ad diabolum, istud verò ad Deum pertinet. Verbum

autem ἀνανήφειν malui aliquo verborum ambitu explicare, quàm resipiscendi verbo vti, quo modo soleo τὸ μετανοεῖν interpretari. Syrus autem interpres ἀνανήφειν accipit pro eo quod Latini dicunt Redire ad se, & verbum supplevit explendæ sententiæ, vt qui sic hunc locum vetterit Tremellio nostro interprete, *Vt memores sint sui ipsorum, & eripiantur ex laqueo Satanæ*, &c. eadem tamen manente huius loci sententia.

Κεφάλαιον γ.

1.Tim.4.1 2.pet.1.3 iudæ 18

1 ΤΟῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί·

2 Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,

3 Ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,

4 Προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι·

5 Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. καὶ τούτους ἀποτρέπου.

6 Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις·

7 Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.

Exod.7.11

8 Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωϋσεῖ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.

9 Ἀλλ᾽ οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

10 Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,

Cap. III.

1 ILlud autē scito, ‖fore vt extremis diebus instent tempora molesta.

2 Erunt enim homines sui amantes, auari, ⁚gloriosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, ⁚prophani,

3 ⁚Charitatis expertes, nescii fœderis, calumniatores, intēperantes, immites, minimè amantes bonorum;

4 Proditores, præcipites, ⁚inflati, voluptatum amantes potius quàm amantes Dei:

5 Habentes ⁚ formam pietatis, sed qui vim eius abnegarint. istos igitur auersare.

6 ⁚Ex his enim sunt isti ⁚qui irrepunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, onustas peccatis, actas cupiditatibus variis:

7 Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.

8 ‖Quemadmodum autē ⁚Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati: homines mente corrupti, reprobi circa fidem.

9 Sed non procedēt ⁚amplius: nam amentia istorum euidens erit omnibus, vt & illorū fuit.

10 Tu verò ⁚ assequutus es doctrinam meam, ⁚ vitæ meæ rationem, ⁚propositum, fidem, lenitatē, charitatem, tolerātiam,

Cap. III.

1 *HOc autē scito, quòd in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa:*

2 *Et erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti,*

3 *Sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate,*

4 *Proditores, proterui, tumidi, voluptatum amatores magis quàm Dei:*

5 *Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita.*

6 *Ex his enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas, oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis:*

7 *Semper discentes, & nunquā ad scientiam veritatis peruenientes.*

8 *Quemadmodum autem Iannes & Mambres restiterunt Moysi, ita & hi resistunt veritati: homines corrupti mente, reprobi circa fidem.*

9 *Sed vltrà non proficiēt. insipientia enim eorū manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.*

10 *Tu autem assequutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam,*

IN CAPVT III.

2 *Gloriosi*, ἀλαζόνες. Vulg. *Elati*. Erasm. *Fastuosi*. neuter satis rectè. Vide Rom.1.29. *Prophani*, ἀνόσιοι. Id est, quibus nullum ius est nec fas. Erasmus, *Impii*, ἀσεβεῖς. Vulgata, *Scelesti*, κατάρατοι.

3 *Charitatis expertes*, ἄστοργοι. Vulg. *Sine affectione*. Eras. *Carentes affectu*. Vide Rom.1.30. Apud Syrum autem interpretem & istud deest, & quod proximè cohæret.

4 *Inflati*, τετυφωμένοι. vel, vt Vulg. *Tumidi*, vt intellexit etiam Syrus interpres. Sed in multis vet. editionis Latinæ cod. duo hîc leguntur, nēpe *tumidi, cæci*. Augustinus certè & ex recentioribus Thomas legerūt τετυφλωμένοι, *excæcati*.

5 *Formam*, μόρφωσιν. Si hoc referas ad Legis cognitionem, μόρφωσις declarabit veram ipsam formam & effigiē pietatis, sicut in Lege proponitur omnium oculis spectanda. Sed quorsum ista cognitio, nisi vis eius nos afficiat? Sin autem respicias istorum hypocrisin, significabit μόρφωσις inane pietatis simulacrum. Ideo Vetus interpres Speciem interpretatur.

6 *Ex his*, ἐκ τούτων. Quis tandem Appelles magis graphicè ista hominū monstra depinxerit, qui sese hodie Monachos vocant, quum, quocūque venias, nulli frequentius occurrant? *Qui irrepunt*, οἱ ἐνδύνοντες. Id est, qui veluti sese immergunt. Vulg. *Qui penetrant*. Eras. *Qui subeunt*.

8 *Iannes & Iambres*, Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Vetus interpres legit Mambres. Cæterùm necesse est Paulum hæc nomina accepisse vel ex libris qui interciderint, vel ex traditione aut commentariis aliquibus Hebræorum. Nam de peculiari aliqua reuelatione Spiritus quid attinet in re tantilli momenti disputare? Celebrem autem hunc Iannem fuisse Plinius ipse, (Mosen quoque, ex veteribus nimirum calumniis hausto errore, inter magos recensens) his verbis testatur lib.30.cap.1. *Est & alia Magices factio à Moyse & Ianne & Iotape Iudæis pendens*. Sic enim ex emendatis codicibus legendus est hic Plinii locus. Sed & ne longius abeamus, vt obseruauit noster Tremellius, in Talmud, in tractatu De oblationibus, istorum nomina disertè eduntur, & Mosi leguntur restitisse. At nimium sunt inepti qui prætextum hinc arripiunt vt nobis partim rancidas quasdam traditiones, quas Patrum vocant, partim hæreticorum aut indoctorum quorundam hominum non modò ineptissimas, sed etiam planè impias nugas Ecclesiæ Dei obtrudant, veluti Testamentum XII Patriarcharum, Proteuangelium, (quasi videlicet Euangelium Marci ἀκέφαλον habeamus) Euangelium Nicodemi, Librum Pastoris, Abdiæ acta Apostolorum, librum planè execrandum, denique ineptiarum & blasphemiarum plaustra, & cætera id genus iam olim etiam, vt in Collectaneis suis Gratianus testatur, damnata.

9 *Amplius*, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Vide infrà versu 13.

10 *Assequutus es*, παρηκολούθηκας. Erasmus, *Assectatus es*. Facit autem hic locus manifestè contra Erasmum, qui τὸ παρακολουθεῖν nihil aliud putauit significare quàm assectari, vti solet qui indiuiduus est comes. Quærit igitur quid sit assequi, id est adipisci alterius persequutiones &

afflictiones. At ego quæro quid sit assectari alicuius doctrinam & vitæ rationẽ. deinde quomodo dici possit Timotheus assectatus persequutiones illas quas Paulus Antiochiæ, Iconii, Lystris sustinuit: quum eo tempore Timotheus adhuc ignotus esset Paulo, & in Macedonia degeret. Neq; enim dubito quin Paulus de iis agat quæ commemorantur Act. 13 & 14. Quòd siquis contrà obniti velit, certè nihil præter vanas & inanes coniecturas adferet. Itaque παρακολουθεῖν propriè quidem fateor de assectatore dici, (vt suprà, 4.6) translatitiè tamen etiam de animi intelligentia, vt pereruditè obseruauit Budæus. vnde δυσπαρακολούθητα vocantur quæ non facilè quispiam intelligentia possit assequi. *Vitæ meæ rationem*, τῇ ἀγωγῇ. Hoc est omnino quod in vernaculo sermone dicimus *ma conduite*, vel, *ma maniere de faire*. Itaque nullo modo assentior Veteri interpreti, nec Erasm. qui *Institutionem* interpretantur.

Propositum, τῇ προθέσει. Id est, τῇ προαιρέσει. acsi dicat, Tu, non modò quid docuerim, quid egerim, sed etiã quæ mea mens ac voluntas fuerit, prorsus nosti.

11	Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα· καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος.	Persequutiones, afflictiones quæ mihi acciderunt ⁘ Antiochiæ, Iconii, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.	*Persequutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconij, Lystris: quales persequutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me Dominus.*
12	Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται.	Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.	*Et omnes qui piè volũt viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.*
13	Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.	Improbi autem homines & impostores ⁘ procedent in peius, tum seducentes *alios*, tum seducti *ipsi*.	*Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.*
14	Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες.	At tu permane in iis quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:	*Tu verò permane in ijs quæ didicisti & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris:*
15	Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	Téque à puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere in salute, per fidẽ quæ est in Christo Iesu.	*Et quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem quæ est in Christo Iesu.*
16	Πᾶσα γραφὴ, θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ·	‖ ⁘ Tota Scriptura diuinitus *est* inspirata, ⁘ & vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionẽ, quæ est in iustitia:	*Omnis Scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia:* 2.Pet.1.20
17	Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.	Vt perfectus sit ⁘ homo Dei, ad omne opus bonum ⁘ perfectè instructus.	*Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.*
	Κεφάλαιον δ.	CAP. IIII.	CAP. IIII.
1	Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ·	Obtestor igitur ego coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduentu & regno suo:	*Testificor coram Deo & Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos, & per aduẽtum ipsius & regnum eius:*
2	Κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκαίρως·	Prædica sermonem, insta tẽ-	*Prædica verbum, insta*

11 *Antiochiæ*, ἐν Ἀντιοχείᾳ. Antiochiam Pisidiæ intelligit, Iconio & Lystris vicinam, vt apparet ex Act. 13 & 14, vbi istæ historiæ commemorantur.

13 *Procedent*, προκόψουσιν. Vulgata & Erasmus, *Proficient*. Atqui non est hoc propriè proficere, nec progredi, sed magis ac magis regredi. Simpliciter igitur hoc accipiendum est, quo significatur fore vt illorum improbitas quotidie augeatur, ita tamen vt certi sint illi limites constituti, quos non possit præterire: vt prædixit de pseudapostolis qui tum Ecclesiam turbabant, eos ad metam suam peruenisse, suprà, versu 9. Ista igitur non pugnant. De certis enim hominibus illic agit: hîc verò in genere de hostibus Ecclesiæ, qui, vsquedum aduenerit nostra redemptio, nunquam deerunt, & quotidie euadent seipsis deteriores, donec mensuram suam impleuerint.

16 *Tota Scriptura*, πᾶσα γραφή. Vulgata & Erasmus, *Omnis Scriptura*, ambiguitate hoc loco periculosa. Constat enim de certis scriptis agere Apostolum, nempe de eo quem Canonem Hebræorum vocamus. Cæterùm Syrus interpres pro πᾶσα γραφὴ, habet ἐν γραφῇ, *In scriptura*, mendosè. *Et vtilis*, καὶ ὠφέλιμος. Id est, ad hunc vsum comparata. Nec enim Paulus opponit hoc loco Vtile Necessario: & duo distinctè dicit, Vnum à quo prodita sint hæc scripta, nempe à Spiritu sancto: alterum, in quem vsum sint data.

17 *Homo Dei*, ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Hebr. איש האלהים [*isch haelohim*,] id est homo Dei, propriè ac peculiariter dicitur Propheta & voluntatis Dei interpres. quo nomine etiam Timotheum vt ministrum compellauit, 1. Tim. 6.11. Itaque hæc sacrarum literarum dignitatis declaratio propriè ad ministros pertinet, quos testatur plenã in illis sapientiam inuenturos: quod & nomina illa doctrinæ, redargutionis, correctionis, & institutionis, manifestè declarant: quorum duo priora ad dogmata, duo posteriora ad mores spectant, vt plena perfectáque sit ista descriptio Christianismi in verbo scripto positi. Damnemus igitur blasphemiam Castellionis, quem scribere non puduit, Paulum reconditiorem aliquam doctrinam habuisse quam nõ scripserit, & solos quosdã perfectos docuerit: & Verbũ scriptum decidendis religionis cõtrouersiis nõ sufficere, quocunque modo explicetur, sed ampliorem aliquam reuelationem expectandam. Diximus autem περὶ τοῦ ἀρτίου Matth. 21.16, quem idem ille Compositum duntaxat conuertit, id est nimirum ad perfectam illam sapientiam audiendam accommodatum, cuius veluti elementa complectantur quæcunque ab ipso etiam Paulo scripta sunt. Videtur autem Vetus interpres Latinus legisse ἐξηρτισμένος ab ἐξαρτίω, quod est Instruere & Apparare, vt legitur etiam in Complutensi editione.

	ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.	pestiuè, intempestiuè: argue, obiurga: exhortare cum omni lenitate & doctrina.	opportunè, importunè: argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.
3	Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται· ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν·	Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabunt: sed auribus prurientes, ipsi sibi secundum suas illas peculiares cupiditates coacervabunt doctores:	Erit enim tempus quũ sanam doctrinam nõ sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabũt sibi magistros, prurientes auribus:
4	Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.	Et à veritate quidem aures auertent, ad fabulas verò conuertentur.	Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertẽtur.
5	Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.	At tu vigila in omnibus, perfer iniurias, opus perage Euangelistæ, ministerii tui plenam fidem facito.	Tu verò vigila in omnibus, labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple.
6	Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.	Nam ego iam libor, & tempus meæ resolutionis instat.	Ego enim iam delibor, & tẽpus resolutionis meæ instat.
7	Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.	Certamen illud præclarum decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui.	Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui,
8	Λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.	Quod superest, reposita est mihi iustitiæ corona, quã reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: nõ solùm autem mihi, sed & omnibus qui expetiuerint illustrem illum ipsius aduentum.	In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quã reddet mihi Dominus in illa die, iustus iudex: non solùm autem mihi, sed & iis qui diligunt aduentum eius.
9	Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.	Stude venire ad me citò.	Festina ad me venire citò.
10	Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην· Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν.	Nam Demas me dereliquit, amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescẽs in Galatiam, Titus in Dalmatiam.	Demas enim me reliquit diligens hoc seculum, & abiit Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.
11	Col. 4. 9. Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ. ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν.	Lucas mecũ est solus. Marcum assumptũ adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium.	Lucas est mecum solus. Marcum assume & adduc tecum: est enim mihi vtilis in ministerium.

IN CAP. IIII.

2 *Intempestiuè*, ἀκαίρως. nempe quod ad carnis prudentiam attinet. Nã alioqui requiritur sanctæ prudentiæ spiritus, captans occasiones ad ædificationem opportunas. Deesse tamen hanc vocem comperimus in vno manuscr. codice, quam nihilominus retinendam arbitror, quum 5 præsertim in Syra quoque interpretatione extet, vbi etiã verbum ἐπίστηθι optimè exprimitur, seruata emphasi וקום בחפיטותא [*vekum balthaphitutha*] *& sta cum diligentia.*

Exhortare, παρακάλεσον. Hoc non legit Syrus interpres.

3 *Ipsi sibi*, ἑαυτοῖς. Vulgata & Erasmus, *Sibi*. At ego am- 10 plius aliquid significari censeo, istos videlicet scientes ac prudentes sibi accersere suæ perniciei instrumenta.

Suas illas peculiares cupiditates, τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας. Claromontanus codex (quod sequutus etiam est & Syrus & Vetus Latinus interpres) habet τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας, *secundum* 15 *suas cupiditates*. i. prout hoc vel illud ipsis arriserit. Opponitur enim τὸ ἴδιον id est peculiare, ei doctrinæ quæ Catholica est, id est toti Ecclesiæ communis, quum vt vnus Deus est, ita sit vna fides. Et ἐπιθυμίαν vocat id quod cuique suus suadet animus, vt melius declarari non potuerint innu- 20 merabiles illæ regulæ quibus contaminatam cernimus Christianismi puritatem, quauis secta quicquid arrisit, regulæ nobis in Dei verbo præscriptæ adiiciente.

4 *Ad fabulas*, πρὸς μύθους. Id est falsas ac inutiles do- 25 ctrinas, quibus fascinatus mundus, veritatis lucem mauult modis omnibus extinctam quàm è tenebris emergere.

5 *Perfer iniurias*, κακοπάθησον. Hîc κακοπαθεῖν nõ significat affligi duntaxat, sed quasuis iniurias perferre. Vulg. *Labora*, nõ expressa Apostoli sentẽtia. Erasmus, *Obdura in af-* 30 *flictionibus*: ambiguè. *Ministerii tui fidem facito*, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. Id est, veris argumentis comproba te germanum esse Dei ministrum. Vide Luc. 1. 1. Vulgata, *Ministerium tuum imple.* ignorauit enim quid sit 5 πληροφορία. Erasmus, *Ministerium tuum ad plenum probatum reddito*, non ineptè. Neq. enim hîc agitur de πληροφορίᾳ illa quæ propria est filiorum Dei: quum multi etiam reprobi potuerint πληροφορεῖσθαι Timotheum esse verum Dei ministrum.

10 6 *Libor*, σπένδομαι. Id est pro libamento offeror. Vulgata, *Delibor*. Erasm. *Immolor*. Vide Philipp. 2. 27. Vtitur autem verbo σπένδομαι potius quàm σφάζομαι vel θύομαι, alludens ad sanguinis aut etiam vini aspersionem quæ in sacrificiis vsurpabatur. *Resolutionis*, ἀναλύσεως. Cypr. 15 epist. 8, *assumptionis*. Legit enim ἀναλήψεως.

8 *Qui expetiuerint*, τοῖς ἠγαπηκόσι. Τὸ ἀγαπᾶν hoc in loco respondet verbo Hebræo חשק [*chaschak*,] quod & pro desiderare accipitur, vt 1. Reg. 9. 19. vel, חפץ [*chaphets*.] Vulgata & Erasmus, *Qui diligunt*. Videtur autem alludere 20 ad locum Es. 40. 10, & 62. 11.

10 *Demas*, Δημᾶς. Videtur ille postea resipiscens ad Paulum reuertisse, quum fiat eius mentio in Epistola ad Philemonem, quam probabile est post hanc scriptã fuisse, quum in ea fiat mẽtio Timothei ipsius in inscriptione, 25 atque etiam Marci, quasi iam cum Paulo versantis.

Amplexus pr. secul. ἀγαπήσας τὸν &c. Id est, acquiescens in hoc seculo. Vulgata, *Diligens*. *In Galatiam*, εἰς Γαλατίαν. Epiphanius κατὰ τινας αἰτίαν legit εἰς Γαλλίαν, *In Galliam*: & hanc etiam lectionem reprehendit.

30 11 *Solus*, μόνος. nempe ex ipsis Pauli comitibus.

12 Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον.

13 Τὸν φελόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρῳάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.

14 Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδῴη αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

15 Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου· λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.

16 Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθείη.

17 Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος.

18 Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

19 Ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον.

20 Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ. Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.

21 Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

22 Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Τιμόθεον δευτέρα τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παρέστη Παῦλος τῷ Καίσαρι Νέρωνι.

12 Porro Tichicum misi Ephesum.

13 Penulam quã reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.

14 Alexãder faber ærarius multa mala mihi exhibuit: reddat ei Dominus secundum facta ipsius.

15 Quẽ & tu caue: vehemẽter enim restitit sermonibus nostris.

16 In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerũt: ne illis imputetur.

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me fieret fides præconij quod audirent omnes Gentes: & ereptus fui ex ore leonis.

18 Et eripiet me Dominus ab omni opere malo, seruauítque regno suo cælesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.

19 Saluta Priscam & Aquilam, & ‖Onesiphori familiam.

20 Erastus mansit Corinthi. Trophimum autem reliqui Mileti ægrotantem.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

22 Dominus Iesus Christus *sit* cum spiritu tuo. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

23 Scripta est Roma secunda ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

12 *Tychicum autem misi Ephesum.*

13 *Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens, adfer tecum, & libros, maximè autem membranas.*

14 *Alexander ærarius multa mala mihi ostẽdit: reddat illi Dominus secundum opera eius.*

15 *Quem & tu deuita: valde enim restitit verbis nostris.*

16 *In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur.*

17 *Dominus autẽ mihi adstitit, & confortauit me, vt per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus sum de ore leonis.*

18 *Liberabit autẽ me Dominus ab omni opere malo: & saluum faciet in regnũ suũ cæleste: cui gloria in secula seculorũ. Amẽ.*

19 *Saluta Priscã & Aquilam, & Onesiphori domum.* (Suprà, 1, 16)

20 *Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.*

21 *Festina ante hyemem venire. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.*

22 *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.*

23 *Scripta è Roma ad Timotheum secunda, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.*

---

13 *Penulam*, φελόνην. In hoc vocabulo scribendo non conuenit librariis. nam in nõnullis codicibus legimus φαιλόνην, in aliis etiam φελώνην. Sed & quid sit φελόνη variè tradunt. volunt enim quidam esse non penulam, sed scriniolum: quam explicationem sequutus est Syrus interpres. quidam verò volumen. Ego nõ modò existimo penulam esse, qua pro pallio vtebantur veteres, sed etiam φελόνην Romanum esse vocabulum, metathesi literarum corruptum, adeo quidem vt etiam φαινόλης, & quidem rectius scribatur: quod tamẽ vocabulũ negat Romanũ esse Athenæus lib. 3. Quid sit autem φαινόλης licet etiã ex his Artemidori verbis cõiicere, libro ὀνειροκριτικῶν 2. cap. 3, Χλαμὺς δὲ ἣν ἔνιοι μανδύην, (nos vocamus *vne mante, ou vn manteau*) οἱ δὲ ἐφεστρίδα, οἱ δὲ βύρρον καλοῦσι, θλῖψιν καὶ στενοχωρίαν καὶ τοῖς δικαζομένοις καταδίκην μαντεύεται, διὰ τὸ ἐμπεριέχειν τὸ σῶμα. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὁ λεγόμενος φαινόλης.

14 *Multa mala mihi exhibuit*, πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Heb. הראית עמך קשה [*hirith hammecha kaschah*] id est, Ostendisti populo tuo dura, Psal. 60. 5, pro Fecisti vt videret & experiretur dura. Non dissimili genere loquendi puto Latinos vti quum dicunt, Curam, molestiam, dolorem alicui exhibere. Vulg. *Multa mala mihi ostendit.* Eras. *Multis malis me affecit.* Quod autẽ attinet ad verbum ἀποδῴη, quod nonnulli (vt & Syrus interpres, & August. aduersus Faustum lib. 16. cap. 22, & De serm. Domini in monte, lib. 1. cap. 37) per futurum exposuerunt, ne sit imprecatio: id verò frustra nonnullos torsit, vt alibi diximus: quũ is de quo hîc agitur manifesta suæ reprobationis signa edidisset. quãquã imitandũ non sit hoc exemplum absque magna cõsideratione. Spectandum enim etiam est quis loquatur.

16 *Omnes*, πάντες. Vbi tum Petrus, si Romæ erat? Num enim quæso laborantem Paulum deseruisset.

17 *Fieret fides præconij*, τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. De verbo πληροφορεῖν diximus suprà, ver. 5. τὸ κήρυγμα, id est *præconium*, κατ' ἐξοχὴν vocat Euangelii prædicationem. Vulgata, *Prædicatio impleretur*: non expressa Apostoli sententia. Erasm. *Præconium expleretur*: nihilo certè felicius, quod tamẽ in annotationibus rectius explicat. *Quod audirent*, καὶ ἀκούσῃ. Ad verbum, *Et audirent*, sub. illud. quod dicendi genus alibi exposuimus. *Leonis*, λέοντος. Sic Neronem vocat formula dicendi multis locis apud Dauidem præsertim vsitata.

18 *Ab omni opere malo*, ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. Id est, purum me conseruabit nequid admittam Apostolo indignum. *Regno suo*, εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Id est, vt regni sui participem faciat.

20 *Reliqui*, ἀπέλιπον. Nempe in illa tarda nauigatione quum præteruheheretur littus Asiæ, sicuti narratur Act. 27. 7. Quanquam potius coniicio legendum ἐν Μελίτῃ, *in Melita*, quod vocabulum facile fuit in Μιλήτῳ deprauare.

22 *Gratia*, ἡ χάρις. Sic etiam clauditur epistola sequẽs non repetito Christi nomine (vt aliâs consueuit) propter superius membrum. Sed in Claromõtano codice legitur, quod in nullis aliis epistolis legitur, nempe ἔρρωσο ἐν εἰρήνῃ, *Vale in pace*. Solitum autem fuisse Paulum illo modo suas epistolas claudere, ipsemet testatur suprà, 2. Thess. 3. 18.

Qui primus, &c. πρῶτον, &c. Hoc membrum non extat in quibusdam vetustis codicibus, & suppositium esse dubiũ non est, nisi Episcopum pro Euangelista accipias. Syrus certè interpres legit πληροῦται ἡ πρὸς Τιμόθεον δευτέρα ἡ ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, *Finitur epistola ad Timotheum secunda, quæ scripta fuit Roma.*

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ Ἡ ΠΡῸΣ ΤΊΤΟΝ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Titum.

Κεφάλαιον α.

NOVA INTERPR. Cap. I.

VETVS. Cap. I.

1 ΠΑΥ͂ΛΟΣ δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν·

1 PAVLVS ⁘ seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi ⁘ secundum fidem ⁘ electorum Dei, & agnitionem ⁘ veritatis quæ est secundum pietatem:

1 *PAVLVS seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis quæ secundum pietatem est:*

2 Ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς, πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις·

2 ⁘ Ad spem vitææternæ ⁘ quã promisit Deus ille mentiri nescius, ‖ ⁘ ante tempora secularia, patefecit autem temporibus suis:

2 *In spem vitæ æternæ, quam promisit qui non mẽtitur Deus, ante tempora secularia, manifestauit autem temporibus suis:*

Rom.16.25 ephes. 3.9 col. 1.26 2.tim. 1.9 1.pet.1.20 Galat. 1.1

3 Τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν·

3 ⁘ *Videlicet* sermonem illum suum, per prædicationem ‖ quæ concredita est mihi ex mandato ⁘ seruatoris nostri Dei: Tito germano filio in communi fide.

3 *Verbum suum in prædicatione quæ credita est mihi secundum præceptũ saluatoris nostri Dei: Tito dilecto filio secundum communem fidem.*

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Seruus*, δοῦλος. Id est minister, qua ratione etiã Christus ipse, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esaiæ 43.10, & alibi sæpe: vt Chrysostomus hac appellatione Christo attributa minimè debuerit offendi. *Secundum fidem*, κατὰ πίστιν. Vel, ad fidẽ electorum Dei, videlicet annuntiandam, vt κατὰ pro εἰς ponatur. Illud tamen vt simplicius præfero, quòd videatur Paulus in eo versari vt ostendat apostolatus sui consensum cum Prophetarum & reliquorum Apostolorum doctrina, acsi illum diceret cum fide electorum consentire qui fuerunt à mundi origine. *Electorum Dei*, ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. i. eorum quos Deus elegit, quasi electitios dicas.

Veritatis, ἀληθείας. Explicat quid fidem vocarit, nimirũ agnitionem veræ religionis, quæ passim solet ἀλήθεια vocari κατ' ἐξοχὴν, vt Iohan.17.17, Gal.3.1, Coloss.1.5, & alibi sæpe: hîc tamen explicatur vt de qua veritate agatur ambigi non possit, de ea nimirum quæ ad pietatem pertinet. Obseruari autem debet propria significatio τῆς ἐπιγνώσεως, id est *agnitionis*. Neque enim cognitione duntaxat, sed etiam agnitione veritatis constat electorum fides: quanquam hoc discrimen non sit perpetuum, quòd interdum τὸ γνῶναι accipiatur ἀντὶ τοῦ ἐπιγνῶναι, vt 1.Iohan.2.3 & 4, & alibi aliquoties.

2 *Ad spem*, ἐπ' ἐλπίδι. id est εἰς ἐλπίδα, vt (meo quidem iudicio) rectè conuertit Vetus interpres. Finis enim hic est Apostolici muneris, ipsius denique fidei, nos adducere ad vitæ æternæ spem: quæ fallere nos nõ possit, quum nitatur promissione Dei qui est ipsa veritas. Ideo tradit Apostolus 1.Cor.13, fore vt prophetia & instructio aboleatur, quum nullus iam fidei aut spei locus erit, nobis reipsa fruentibus Dei conspectu. Erasmus, *In spe*, Castellio, *Cum spe*, quod mihi non placet. *Quam promisit*, ἣν ἐπηγγείλατο, id est, quam vltro & gratuita liberalitate promisit. Hæc enim vis est verbi ἐπαγγέλλεσθαι, vt alibi diximus, nequis præuisam fidem vel merita, faciat promissionis causam, cum Pelagianis aut aliis sophistis. *Ante tempora secularia*, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Erasm. *Ante tempora æterna*: quam interpretationem cur reiiciam diximus 2. Tim.1.9. Omnino enim coactum est Æterna interpretari, non quæ initium non habuerint, sed ante quæ nulla fuerint. Deinde non dicit Apostolus, *A temporibus æternis*, si ita libeat interpretari: sed *ante tempora æterna*: vt mihi quidem videatur referri non posse verbum ἐπαγγέλλεσθαι ne ad primam quidem illam & antiquissimam promissionem quæ Adamo facta est, Gen.3.15, nedum ad promissionem eandem Abrahamo renouatam. Quid igitur? nempe Ante tempora secularia, idem declarat atque ante omnem seculorum seriem, siue priusquam hic mundus esset, vt Iohan.17.5, id est ab æterno. Nam quia Deo sunt omnia præsentia, & certò omnino futurum est quod Deus futurum decreuit: ideo dicitur Deus ab æterno fecisse quod suo demum tẽpore nobis patefit. Sic dicitur Deus nos elegisse ante iacta mundi fundamenta (Ephes.1.4,) id est eligere proposuisse. Sic dicitur nobis ante tempora secularia vitam æternam dedisse in Christo, id est dare proposuisse, 2. Timoth. 1. 9. Hoc modo plures similes locos putarim explicandos.

3 [*Videlicet*] *sermonem illum suum*, τὸν λόγον αὐτοῦ. Id est promissionem illam suam. Nam articulus vim habet ἀναφορικὴν, & λόγος idipsum declarat quod Deus loquutus erat, id est quod promiserat, vt explicatur Lucæ 1. versu 55. Sic enim accipitur apud Hebræos nomen אמרה pro sponsione. & hac etiam ratione videri possit probabile, Filium Dei à Iohanne vocari τὸν λόγον μετωνυμικῶς, vt diximus Iohan.1.1. Quod autem Syrus interpres ita hæc connectit cum verbo ἐφανέρωσεν, vt etiam præponat καιροῖς ἰδίοις, omnino est violentum. *Seruatoris*, σωτῆρος. Id est, qui

eſt, qui nobis vitam dedit, non autem duntaxat conſeruauit, aut periclitantes liberauit. iam enim eramus in morte. Et vocabulum σωτῆρος ita expoſuit Cicero ipſe lib. 4. in Verrem, faſſus ita magnum eſſe hoc nomen vt Latino vno verbo exprimi non poſſit. Vide 1. Timoth. 1. 1.

In communi fide, κατὰ κοινὴν πίστιν. Id eſt fidei reſpectu, quæ quidem & Paulo patri & Tito filio communis erat, vt hac ratione ſint fratres, ſicut miniſterii reſpectu ille genuit, hic genitus eſt in fide.

Graece		Beza		Vulgata
Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.	4	"Gratia *ſit tibi*, "miſericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Ieſu Chriſto ſeruatore noſtro.	4	*Gratia & pax à Deo Patre, & Chriſto Ieſu ſaluatore noſtro.*
Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην·	5	Huius rei gratia reliqui te in Creta vt quæ reliqua ſunt "corrigas, & "conſtituas oppidatim preſbyteros, ſicut ego tibi mādaui:	5	*Huius rei gratia reliqui te Cretæ vt ea quæ deſunt corrigas, & conſtituas per ciuitates presbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi:*
Εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.	6	‖Siquis eſt inculpatus, "vnius vxoris vir, liberos habens fideles, qui non ſint obnoxii crimini luxus, aut "refractarii.	6	*Siquis ſine crimine eſt, vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accuſatione luxuriæ, aut non ſubditos.* (2. Tim. 3. 2)
Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·	7	Oportet enim epiſcopū inculpatū eſſe, tanquā Dei "diſpenſatorē, "non ſibi pertinaciter placentem, nō iracundum, "non vinoſum, non percuſſorē, non turpis lucri cupidum:	7	*Oportet enim epiſcopū ſine crimine eſſe, ſicut Dei diſpenſatorem, non ſuperbum, non iracundum, non violentum, non percuſſorem, non turpis lucri cupidum:*
Ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ·	8	Sed hoſpitalem, "bonorum amantem, "temperantem, "iuſtum, pium, continentem:	8	*Sed hoſpitalem, benignum, ſobrium, iuſtum, ſanctum, continentem:*
Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.	9	"Tenacem "fidelis illius ſermonis "qui ad doctrinam facit, vt poſſit & exhortari doctrina ſana, & contradicentes conuincere.	9	*Amplectentē eum qui ſecundum doctrinam eſt, fidelem ſermonem, vt potens ſit & exhortari in doctrina ſana, & eos qui cōtradicunt arguere.*
Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς.	10	Sunt enim multi refractarii, & vaniloqui, & mētium deceptores, maximè qui ſunt "ex Circunciſione.	10	*Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui & ſeductores, maximè qui de Circunciſione ſunt.*
Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν· οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν.	11	Quibus oportet "os obturare: qui totas domos ſubuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.	11	*Quos oportet redargui: qui vniuerſas domos ſubuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.*

4 *Gratia* [*ſit tibi,*] χάρις. Cur iſta adiecerim, expoſuimus Rom. 1. 7. *Miſericordia*, ἔλεος. Vide 1. Tim. 1. 1. Origenes hoc non legit, neque Syrus interpres.

5 *Corrigas*, ἐπιδιορθώσῃ. Pergas corrigere. Ita conuertit ex Chryſoſtomo Eraſmus, propter additam præpoſitionē ἐπὶ, quæ indicat Titum in eo opere perficiendo Paulo ſucceſſiſſe. *Conſtituas*, καταστήσῃς. Vide Act. 14. 23, ex quo etiam loco intelliges cur addiderit Paulus ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην, vt ego tibi mandaui. Vide etiam 1. Tim. 5. 22.

6 *Vnius vxoris vir*, μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ. Vide 1. Tim. 3. 1, & 5. 9. *Refractarij*, ἀνυπότακτα. Sic propriè dicuntur equi vel boues qui iugum ſubire nolunt. Vulg. *Non ſubditi*, non expreſſa vi Græcæ vocis. Eraſ. *Intractabiles*. Syrus interpres legit præterea ὑπὸ κραιπάλης, *præ crapula*.

7 *Diſpenſatorem Dei*, Θεοῦ οἰκονόμον. Id eſt, quem Dominus donorum ſuorum diſpenſatorem conſtituit.

Non ſibi pertinaciter placentem, μὴ αὐθάδη. Vel, non aſperis moribus, & difficili quadam natura, qualis fuit Cæcilius ille Pomponii Attici auunculus. Oritur autem hoc vitium ex eo quòd cuipiam cæteri præ ſeipſo diſpliceant: vt hoc vitium meritò ſit à Græcis αὐθάδεια vocatū, quam meritò dixit Plato τῆς ἐρημίας ξύνοικον, vt annotauit doctiſſimus interpres. Ab eo autem vitio alieniſſimos eſſe oportet Chriſti miniſtros, quibus contrà nihil eſſe debet κοινωνικώτερον. Vulg. *Superbum*, & mox ver. 10, *Inobedientem*. Eraſm. *Præfractum*. Gallicè poſſis vocare, *Content de ſa perſonne*. *Non vinoſum* μὴ πάροινον. Vulg. *Violentū*. quod meritò mutauit Eraſ. Vide 1. Tim. 3. 3.

8 *Bonorum amantem*, φιλάγαθον. Vulg. *Benignum*, impropriè. Eraſmus, *Bonarum rerum ſtudioſum*. Ego malo ad perſonas quàm ad res referre. Dixiſſet enim potius φιλόκαλον: quanquam illud ex hoc conſequitur. *Temperantem*, σώφρονα. Vel circūſpectum & ſani iudicii, & ſingulare moderationis exemplar. Id enim ſignificari nomine σωφροσύνης ſæpe iam diximus, quanuis interdum minus latè pateat. Vulgata & Eraſ. *Sobrium*, ambiguè, nec ſatis expreſſè hoc in loco. Hieronymus, *Caſtum*, vel *pudicum*: eo nomine etiam Veterem interpretem reprehendens quòd pro *pudico prudentem* verterit: nō rectè profectò, vt rectè annotauit Eraſmus. *Nam* (inquit Eraſmus) *tuendæ virginitatis ſtudio, quicquid poteſt ad ſuas pertrahit copias*. Quaſi verò σωφροσύνην ab vxoribus non requiſierit Apoſtolus, 1. Timoth. 2. 15.

Iuſtum, pium, δίκαιον, ὅσιον. Iſta non ſunt ſynonyma, ſed illud quidem ad poſteriorem tabulam Legis, hoc verò ad priorem ſpectat.

9 *Tenacem*, ἀντεχόμενον. Vulgata, *Amplectentem*, non rectè. *Fidelis illius ſermonis*, τοῦ πιστοῦ λόγου. Fidelem ſeu fidum ſermonē vocat ſuo more, cui meritò credi poſſit, ſiue qui nunquam fallat: quamobrem etiam veritatis nomine ſignificatur, Iohan. 17. 17, & alibi ſæpe. Vetus interpres & Eraſmus articulum omiſerunt, qui tamen ſua emphaſi non caret. *Qui ad doctrinam facit*, κατὰ τὴν διδαχὴν: id eſt, qui verè ſit accommodatus ad erudiendos, ſiue (vt loqui ſolet Paulus) ædificandos auditores: nam id demum meretur doctrinæ nomen. vel, qui ſit iis quæ edoctus es conſentaneus. Syrus autem interpres perinde hunc locum vertit, acſi ſcriptum eſſet, τῆς διδαχῆς τοῦ τῆς πίστεως λόγου, *doctrinæ ſermonis fidei*. Vulg. & Eraſm. *Qui ſecundum doctrinam eſt*: admodum obſcurè.

10 *Ex Circunciſione*, ἐκ περιτομῆς. Id eſt ex Iudæis, μετωνυμικῶς. quanquam non ſimpliciter puto Iudæos ab Euangelio prorſus abhorrentes, hoc nomine ſignificari, ſed eos qui cum Chriſto Legem coniungebant, quales iam tum fuerunt Hebionitæ & Cerinthiani.

11 *Os obturare*, ἐπιστομίζειν. Sic rectè Eraſ. pro quo Vulg. *redargui*, ἐλέγχεσθαι.

12 Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

13 Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής· δι᾽ ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει·

2. Tim. 1. 4

14 Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.

Rom. 14. 10

15 Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις.

16 Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

Κεφάλαιον β.

1 ΣΥ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.

2 Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνοὺς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.

3 Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους·

4 Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους,

Ephes. 5. 23

5 Σώφρονας, ἁγνὰς, οἰκουροὺς, ἀγαθὰς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται.

---

12 Dixit quidam ⁚ex ipsis proprius ipsorum ⁚propheta, ⁚Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.

13 Testimonium hoc est verũ. quã ob causam eos redarguito ⁚præcise, ⁚vt sani sint in fide:

14 ‖Non attendentes Iudaicas fabulas, & mandata hominum auersantium veritatem.

15 ‖Omnia quidem pura puris: pollutis autem & infidelibus nihil est purum, sed polluta est eorum ⁚& mens & cõscientia.

16 Deum profitetur se scire, sed factis negant, quum sint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum ⁚reprobi.

CAP. II.

1 AT tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

2 Vt senes sobrii sint, ⁚venerãdi, ⁚temperantes, sani fide, charitate, tolerantia.

3 Anus itidem, vt *sint* ⁚habitu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo seruientes, ⁚honestatis magistræ:

4 ⁚Vt sapientes reddant adolescentulas, vt sint maritorum ac liberorum amentes,

5 Temperantes, puræ, ⁚domi manẽtes, bonæ, ‖subiectæ suis viris: ne sermo Dei blasphemetur.

---

12 *Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri.*

13 *Testimonium hoc verũ est. quã ob causam increpa illos durè, vt sani sint in fide:*

14 *Non intendẽtes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à veritate.*

15 *Omnia munda mundis, coinquinatis autẽ & infidelibus nihil est mũdum, sed inquinatæ sunt eorũ & mens & conscientia.*

16 *Cõfitentur se nosse Deũ, factis autem negãt, quum sint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.*

CAP. II.

1 *TV autem loquere quæ decent sanam doctrinam.*

2 *Senes vt sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.*

3 *Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino seruientes, bene docentes:*

4 *Vt prudentiam doceant adolescentulas, vt viros suos ament, filios suos diligant,*

5 *Prudentes, castas, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, vt non blasphemetur verbum Dei.*

---

12 *Ex ipsis*, ἐξ αὐτῶν. Ex ipsis inquit, Cretenses alloquẽs Iudæorum placitis addictos. *Propheta*, προφήτης. Cur Epimenidem vocet nõ philosophum sed prophetam Cretensium, liquere potest ex istis quę de eo scribit Laertius, λέγουσι δέ τινες ὅτι Κρῆτες αὐτῷ θύουσιν ὡς Θεῷ· φασὶ γὰρ καὶ γνωστικώτατον γεγονέναι. *Ferunt*, inquit, *Cretenses ipsi tanquam Deo sacrificare, vt qui affirment eum singulari quadam vi res futuras intelligendi præditum fuisse.* Subiicit deinde aliquot ipsius oracula idem Laertius: & ab Atheniensibus etiam perhonorificè accersitum dicit, lustrandæ vrbis causa: vnde prodierunt aræ illæ Dei ignoti, quarum vnius fit mentio Act. 17.23. Et Cicero quoque libro de Diuinatione primo Cretensem Epimenidem numerat inter eos qui per furorem sunt vaticinati. Alioquin etiam communi nomine notum est poetas dici vates. *Cretenses*, &c. Κρῆτες, &c. Hoc potius ad Epimenidem Cretensem quàm ad Callimachũ esse referendum apparet ex iis quæ diximus. Non dissimilis prorsus versiculus legitur apud Hesiodum in Theogonia, translata ad pastores sententia, qui iam pridem & ipsi propter otium malè audiunt, ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ᾽ ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, vt potuerit Callimachus quoque ad versiculum Epimenidis alludere in simili argumento. Illud autẽ κακὰ θηρία omnino interpretari licet in vernaculo nostro sermone ad verbum, *mauuaises bestes*.

13 *Præcise*, ἀποτόμως. i. expressè ac sine vllis ambagibus. Itaq; Vulg. cõuertit, *Duré*. Eras. *Seueriter*. Vide Ro. 11.22. *Vt sani sint*, ἵνα ὑγιαίνωσιν. ὑγιὴς, id est sanum, Græcis dicitur quicquid meritò probandum est, & quale esse debet, id est integrum & sine vitio.

15 *Et mens & conscictia*, καὶ νοῦς καὶ συνείδησις. Mẽtis nomine declarat intelligẽtiam θεωρητικὴν, in qua collocatur συντήρησις, quæ præpositiones suppeditat. συνείδησις verò, id est conscientia, collocatur in intelligentia πρακτικῇ, & assumptiones promit. Quòd si vtraque illa facultas est deprauata, quæ tandem erit conclusio τοῦ κριτηρίου? Loquitur autem de mẽte & cõscientia, quatenus istos oportuit luce Dei illustrari ad rectè de rebus diuinis iudicandum.

16 *Reprobi*, ἀδόκιμοι. Vide 1. Co. 9.27. Videntur autem mihi vocari βδελυκτοὶ qui sibi videbantur omnium sanctissimi, ἀπειθεῖς qui se iactabant supra Legem etiam aliquid facere: ἀδόκιμοι qui quũ videri vellent soli tenere iustitiæ regulã, omniũ tamen minimè norant quæ vera sit iustitia.

IN CAPVT II.

2 *Venerãdi*, σεμνοί. Alioqui nimirũ senectutẽ ipsam dehonestaturi, nisi & verbis, & ipso habitu grauitatem senilem præ se ferant. Vulg. hoc nõ legit. Nam duæ illæ voces quæ leguntur, nempe *pudici, prudentes*, vni Græco nomini σώφρονας respondent, altera redundante, vt diximus etiam suprà 1. Tim. 3.2. *Temperãtes*, σώφρονας. Eras. *modesti*, nihilo sanè melius quàm Vulg. duabus illis quas dixi vocibus.

3 *Habitu qui sanctimoniã deceat*, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. Sic puto satis commodè explicatam Apostoli sententiam. Vulg. *In habitu sancto*, pro quo scribendũ putarim, *Sanctæ*. Eras. *In habitu qui religionẽ deceat.* *Honestatis magistræ*, καλοδιδασκάλους. Vulg. *Bene docentes*. Eras. *Vt honesta doceant.*

4 *Vt sapientes reddant*, ἵνα σωφρονίζωσι. Vulg. *Vt prudentiam doceant*. Eras. *Quò poßint modestas reddere adolescẽtulas.* Neutrum rectè, vt opinor. Et hîc σωφρονισμὸν videtur latius patere quàm superiore & mox sequẽti ver. opposita nimirũ iuuenili lasciuiæ, & aliis eius ætatis ac sexus vitiis, quibus opponuntur virtutes, quas postea describit.

5 *Domi manentes*, οἰκουρούς. Id est, quæ huc & illuc non oberrent. quod reprehẽdit 2. Tim. 5.15. Huc pertinet quod de Phidia memoratur, ipsum Eliensibus Venerem fecisse quæ testudinem pedibus calcaret, symbolum οἰκουρίας & silentii. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Domus curam habentes*, quanuis hoc ex illo consequatur. Erasmus, *Domus custodes*.

Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν·

Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα,

Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον· ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον.

Δούλους, ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας·

Μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν· ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.

Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις.

Παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι·

Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

6 Adoleſcentulos itidem adhortare vt ſint temperantes:

7 Per omnia teipſum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, ¨grauitatem,

8 Sermonem ſanum, qui damnari non poſſit: vt qui *ſe* ex aduerſo *opponit*, erubeſcat, nihil habens quod de vobis dicat mali.

9 ‖Seruos *hortare* vt ſuis dominis ſubiiciant ſeſe, ¨vt in omnibus ¨ſint *eis* accepti, non reſpõſatores:

10 ¨Nihil interuertentes, ſed omnem bonam ¨fidem oſtendẽtes, vt doctrinã Seruatoris noſtri Dei ornent in omnibus.

11 ‖Illuxit enim gratia illa Dei ¨ſalutifera omnibus hominibus.

12 Erudiens nos vt abnegata impietate & ¨ mundanis cupiditatibus, ¨ſapienter & iuſtè & piè viuamus in præſenti ſeculo:

13 Expectantes beatam illam ſpem ¨& illuſtrem illum aduẽtum ¨ gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris noſtri, *nempe* Ieſu Chriſti,

6 Iuuenes ſimiliter hortare vt ſobrij ſint:

7 In omnibus teipſum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina integritatem,

8 Verbum ſanum, irreprehenſibile: vt is qui ex aduerſo eſt vereatur, nihil habens malum dicere de vobis.

9 Seruos dominis ſuis ſubditos eſſe, in omnibus placentes, non contradicentes:

10 Non fraudantes, ſed in omnibus fidem bonam oſtendentes: vt doctrinam Saluatoris noſtri Dei ornent in omnibus.

11 Apparuit enim gratia Dei ſalutaris omnibus hominibus.

12 Erudiens nos vt abnegantes impietatem & ſecularia deſideria, ſobriè & iuſtè & piè viuamus in hoc ſeculo:

13 Expectantes beatam ſpem & aduentum gloriæ magni Dei & Saluatoris noſtri Ieſu Chriſti,

Epheſ. 6.5 col. 3.22 1. pet. 2.18

1. Cor. [illegible] col. 1.22

7 *Grauitatem*, σεμνότητα. Grauitatem (inquit) non quæ homines arceat à miniſtri aditu, ſed quæ ad omnem reuerentiam honeſtam componat adeuntes. Quod autem in veteribus aliquibus Græcis codicibus additur ἀφθαρσίαν, mihi videtur redundare, & ex margine irrepſiſſe, quum illic eſſet annotatum pro ἀδιαφθορίαν. Pro quo nonnulli rurſus legerunt δι' ἀφθορίαν, *per integritatem*. Syrus autem interpres ſic totum hunc locum videtur legiſſe, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ σοῦ ἔστω σοι λόγος ὑγιὴς, σεμνὸς, ἀδιάφθορος, *In tua doctrina ſermo ſit tibi ſanus, grauis & incorruptus*. Nã hæc tria retulit ad ſermonem.

9 *Vt in omnibus*, ἐν πᾶσι. Hoc nonnulli ad prius membrum, nonnulli ad poſterius referunt: ego ad poſterius malo. Sed vtrouis modo hæc diſtinguas, particulam vniuerſalem ita nos oportet circunſcribere vt ea ſemper excipiantur quæ ſine Dei offenſione præſtari à ſeruis non poſſint. *Sint [eis] accepti*, εὐαρέστους εἶναι, id eſt, ita ſe gerant vt dominis placeant illorum obſequia. Vulgata, *Placentes*. Eraſmus, *Illis placeant*, ſententia rectè expreſſa. Hieronymus autem εὐαρέστους interpretatur eos qui ſibi non diſpliceant, & ſuam fortunam, qualiſcunque eſt, boni cõſulant. quam interpretationem Eraſmus meritò coactam ac violentam iudicauit. Ambroſius legit ἀρίστους, *optimos*, ſed corruptè.

10 *Nihil interuertentes*, Μὴ νοσφιζομένους. Vulgata, *Non fraudantes*. Eraſmus, *Non ſuffurantes*. Vide Act. 5.2.

Fidem, πίστιν. Fides hoc in loco pro fidelitate ponitur. Itaque Fidem omnem oſtendere, ſignificat fideliter & abſque vlla fraude res domini ſui tractare.

11 *Salutifera*, σωτήριος. Id eſt σωτηρίας πρόξενος. Atticè pro σωτηρία. quã generis enallagen qui nõ animaduerterunt, malè legerunt σωτῆρος, *ſeruatoris*. quanuis ita loquatur noſter Apoſtolus infrà, 3.4.

12 *Mundanis cupiditatibus*, τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Id eſt Cupiditatibus carnis, vt alibi loquitur, quæque ad præſentis vitæ ac mundi rationes referuntur. Et videtur mihi Paulus hoc loco vt Rom. 1. 18, omnia in quibus ab hominibus extra regenerationis gratiam peccatur, ad duo capita reuocare, nempe ἀσέβειαν in Deum, & ἀδικίαν in proximum. *Sapienter*, σωφρόνως. Id eſt vt verè ex Dei Spiritu ſapientem & prudentem hominem decet. Nam hoc aduerbio, vt arbitror, ſignificatur qualem eſſe deceat Chriſtianum abſolutè in ſeſe conſideratum, quem deinde oporteat reipſa ſic teſtari vt erga proximum δικαίως, erga Deum εὐσεβῶς ſe gerat.

13 *Et illuſtrem illum aduentum*, καὶ ἐπιφάνειαν. Sic placuit conuertere nomen ἐπιφανείας, quod vſurpauit Paulus de induſtria, vt eius poſterioris aduẽtus iubar illud maximè illuſtre oculis noſtris repræſentaret. Dicuntur enim ἐπιφάνεια quæ repentè conſpecta oculos omnium in ſe conuertunt, quòd cum ſplendore quodam emicẽt. vt explicat etiã Chryſoſt. in 2. Tim. homil. 9. Vetus igitur interpres hoc non expreſſit quum paſſim conuerteret *Aduentum*, id eſt παρουσίαν, quem quum aliis aliquot locis ſequutus ſit Eraſmus, mirari poſſet quiſpiam cur hoc in loco maluerit interpretari *Illuſtrationẽ*, quum præſertim quæ ſit vis τῆς ἐπιφανείας optimè in ſuis annotationibus expoſuerit. Sed hoc quid rei ſit, mox dicam. *Gloriæ magni illius Dei ac Ser.* &c. τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτ. &c. Nobis quidem non deſũt plurima apertiſſimáq; deitatis Chriſti teſtimonia, qui niſi verus eſſet Deus, certè nobis adorandus non eſſet. Cur igitur quæcunque ſe nobis offerunt eiuſmodi vt ſine manifeſta calũnia non poſſint aliò torqueri, cur non vtriſque manibus, imò manibus ac pedibus, imò viui ac mortui totis viribus non potius retineamus quàm vel tantillum hæreticis concedamus? Itaque Eraſmum ſanè nolim in eo imitari quòd nobiliſſimos quoſuis locos ad eã rẽ pertinẽtes, non modò nobis ſciens ac prudens ſinat è manibus elabi, ſed etiam totis viribus extorquere conetur. Neq; verò reformido nequis æquus iudex vllum hîc in me candorem requirat, quaſi cum mortuis velim luctari. Dico quod res eſt, nec diſſimulari debet in quoquam quod ipſum noſtræ religionis caput petit. Iure autem an iniuria hoc dicam, iudicent qui ea legerint quæ in ſuperioribus epiſtolis paſſim in hoc argumento ſunt à me aduerſus illius opinionem explicata. Illis verò hæc etiam adiungere licebit. Non adfero eorum interpretum & Græcorum & Latinorum auctoritatem qui ſummo conſenſu hunc locum aduerſus Arrianos tãquam apertiſſimum citarunt, (quibus ipſe vnicum Ambroſium opponit, cuius tamen commentariis multa paſſim adulterina, & barbara infarta eſſe quũ alibi cõqueratur, hîc ſanè manifeſtè ex ſtilo ipſo ita eſſe factum apparet) ſed veritatem ipſam adfero. Primùm, nomen ἐπιφανείας nuſquam tribui

in Nouo testamento nisi Filio, imò ne παρουσίας quidem. Deinde, postulare Græci sermonis constructionem vt ad vnum idémque subiectum (id est ad vnum Iesum Christum) referatur vtrunque prædicatum. Quod igitur ad prius attinet, videamus quomodo Erasmus respondeat. *Non hic*, inquit, *simpliciter nominatur aduentus Patris, sed aduentus gloriæ, quam interim expectamus in humilitate constituti. Tunc apparebit maiestas nostra quum aperietur gloria magni Dei Patris & seruatoris nostri Iesu.* Quæso verò, lector, attentius mecum hanc rationem expende. Quoniam adiungitur nomen Gloriæ, idcirco ἐπιφάνεια non significabit quod reliquis omnibus locis (id est splendentem illam & coruscam Domini apparitionem) sed φωτισμόν. i. illustrationem? idque non Dei ipsius respectu, cuius gloriæ in sese nihil detrahi nec accedere potest, sed nostri habita ratione, qui tum illustrabimur quum gloria illa Dei aperietur: vt quodammodo etiam tum in nobis Dei gloria illustretur. Imò verò quis tam est cæcus & hebes vt ista nõ videat manifestè esse detorta? quis, inquam, non videt ἐπιφανείας significationem ex aliis locis potius petẽdam? quis ista non intelligit cohærere: & augustam aduentus Dei maiestatem his titulis declarari, qui non ad nos, sed ad Deum ipsum referantur? & tamen hæc causa fuit cur ἐπιφάνειαν hoc loco converterit illustrationẽ, Apostoli sententia minimè certè expressa. Quod autem ad alterũ attinet, quum scriptum sit ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, non autem τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος, dico non magis probabiliter ista posse ad duas distinctas personas referri quàm illam loquutionem ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Nam id certè postulat Græci sermonis vsus, quum vnus tantùm sit articulus, duobus istis, nempe Θεοῦ καὶ σωτῆρος & Θεὸς καὶ πατὴρ, communis: quũ præsertim (vt antè dixi) nunquam ἐπιφάνεια aut παρουσία nisi vni Filio tribuatur. Itaque sic concludo, Christum Iesum hìc apertè magnum Deum dici, qui & beata illa spes nostra metonymicè vocatur. Illi igitur, vt verè magno & æterno Deo, ὁμοουσίῳ καὶ συναϊδίῳ Patri & Spiritui sancto, sit gloria & laus omnis in secula seculorum.

---

14 Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.

14 Qui dedit semetipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibiipsi populum ¨peculiarem, studiosum bonorum operum.

14 *Qui dedit semetipsum pro nobis vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.*

15 Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni ¨imperio. nemo te despiciat.

15 *Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. nemo te contemnat.*

Κεφάλαιον γ.

Cap. III.

Rom. 13. 1

1 Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι.

1 SVggere ipsis vt sese subiiciant principatibus ac potestatibus, vt obtemperent, vt ad omne opus bonum sint parati:

1 *ADmone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse:*

2 Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πρᾳότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

2 Ne cuius ¨famam lædant, vt sint à pugnis alieni, æqui, omnem exhibentes lenitatem erga quosuis homines.

2 *Neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.*

1. Cor. 6. 11

3 Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλοις.

3 Nam ‖ eramus quondam & nos amentes, ¨rebelles, errãtes, seruientes cupiditatibus ac voluptatibus variis, in malitia & inuidia degentes, odiosi, alii alios odio prosequentes:

3 *Eramus enim aliquãdo & nos insipiẽtes, increduli, errãtes, seruiẽtes desideriis & voluptatibus variis, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.*

4 Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

4 Sed postquam bonitas & erga homines amor apparuit seruatoris nostri Dei,

4 *Quum autẽ benignitas & humanitas apparuit saluatoris nostri Dei,*

2. Tim. 1. 9

5 Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔ-

5 ‖ Non ¨ex operibus iustis quæ fecerimus nos, sed ex sua mi-

5 *Non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secundum suam mise-*

---

14 *Peculiarem*, περιούσιον. Vulg. *Acceptabilem*, prorsus malé. Hebr. סגלה [*segullah*,] quasi charissimas & pretiosissimas opes, quas vulgò dicimus *le cabinet*. περιουσίαν enim vocant Græci quod quum supersit, reconditur. vt Geta ille Terentianus peculium suum definit, quod vnciatim vix de demenso suo suum defraudans genium comparsit miser. Eiusmodi verò facultates maximè omnium proprias nobis putamus & charissimas: adeo vt vix extremis necessitatibus quicquam ex illis desumatur. Gallicè possis vocare *L'espargne*. Hoc autem vocabulum finxerunt Græci interpretes, vt etiam ἐπιούσιον de quo diximus Matth. 6. 11. quod postea vsurpare non dubitarunt disertissimi etiam theologi, vt Chrysostomus & Nanzianzenus.

15 *Imperio*, ἐπιταγῆς. id est, Cum auctoritate summa, tanquam Dei legatus, neque suo sed illius nomine agens omnia. Itaque adiecit, *Nemo te despiciat*: quibus verbis grex potius videtur à Paulo quàm pastor ipse officii admoneri. Eras. *Cum omni præcipiendi studio*: non expressa Pauli sententia. *Despiciat*, περιφρονείτω. Hoc Græcum verbum Latino illi prorsus respondet. itaque τὸ περιφρονεῖν nihil aliud hìc declarat quàm τὸ καταφρονεῖν: quo modo Græcus scholiastes rectè exposuit. neq; in hoc verbo duntaxat, sed & in aliis περὶ ita accipitur: vt in περιυβρίζω, περιλαύνω, & aliis aliquot. Interdum tamen τὸ περιφρονεῖν significat circunspicere, & in aliquo contemplando occupatum esse: vt in illo Aristophanis versiculo ex Nebulis, Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον. Id est, *per aerem gradior, & circunspicio solem*, siue *in contemplando sole occupor*. At Hieronymus, hũc eundem Aristoph. locum citans, longè aliter explicat, nempe, *Scando per aerem, & pluris me noui esse quàm solem*. At ista certè Hieronymi non sunt. nam etsi illic pro despicere accipias τὸ περιφρονεῖν, tamen Despicere non aliud declarabit quàm ex superiore loco Aspicere. quãquàm hæc quoque declaratio valde est violenta.

IN CAP. III.

2 *Famam lædant*, βλασφημεῖν. Vulg. Blasphemandi verbo vtitur, quod ad Deum propriè refertur. Mihi verò videtur de secundæ tabulæ virtutibus loqui hoc loco: ac etiam alludere ad Psalm. 15, & quasi eius interpretem agere.

3 *Rebelles*, ἀπειθεῖς. Vulgata, *increduli*, id est ἄπιστοι, perperam.

5 *Ex operibus iustis*, ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ. Ad verbũ, *Ex operibus quæ [fiunt] in iustitia*. id est iustè, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissimè iam annotauimus. Quòd

autem nonnulli de operibus Legis Mosis, id est ceremoniis duntaxat hoc accipiunt, copiosè refutauimus non vno loco. Certè non valeret antithesis misericordiæ, nisi omnia opera semel excluderentur, vti fatebitur quisquis non erit nimium contentiosus. Sed hoc intelligitur, inquiunt, de operibus fidem præcedentibus. Ergo primùm omnium excludantur opera præparatoria. Deinde explicetur quid sit Seruare, an videlicet hoc nihil aliud sit quàm Merendi facultatem tribuere. hoc verò qui dicit, nónne apertè verbum Dei detorquet?

Græce		Beza		Vulgata	
λεον ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου·		sericordia seruauit nos ¨ per lauacrum regenerationis, & ¨ renouationem Spiritus sancti:		ricordiam saluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti:	
Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν·	6	Quem effudit in nos copiosè per Iesum Christum seruatorem nostrum:	6	*Quem effudit in nos abunde per Iesum Christum saluatorem nostrum:*	
Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.	7	¨Vt iustificati ipsius gratia, hæredes efficeremur secũdum spem vitæ æternæ.	7	*Vt iustificati gratia ipsius, hæredes simus secũdum spem vitæ æternæ.*	
Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ· ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις.	8	Fidus *est* hic sermo, & hæc volo te affirmare, vt qui crediderunt Deo, ¨curent ¨ bonis operibus præstantes esse: ¨hæc illa sunt bona, & hominibus vtilia.	8	*Fidelis sermo est, & de his volo te confirmare, vt curent bonis operibus præesse qui credunt Deo: hæc sunt bona & vtilia hominibus.*	
Μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.	9	‖ Stultas autem quæstiones & ¨genealogias & contentiones ac pugnas legales ¨ caue: sunt enim inutiles & vanæ.	9	*Stultas autem quæstiones, & genealogias & cõtentiones, & pugnas legis deuita: sunt enim inutiles & vanæ.*	1. Tim. 1. 7, & 4. 4 2. tim 2. 23
Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ·	10	¨Hæreticum hominem post vnam ¨& alteram ¨commonefactionem ¨reiice:	10	*Hæreticum hominem post vnam & secundam correptionem deuita:*	
Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.	11	Vt qui noris euersum esse eum qui sit eiusmodi, & peccare, vt qui ¨suopte iudicio sit condemnatus.	11	*Sciens quia subuersus est qui eiusmodi est, & delinquit, cũ sit proprio iudicio condemnatus.*	
Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε,	12	Quũ misero Arteman ad te,	12	*Quũ misero ad te Ar-*	

Per lauacrũ, διὰ λουτροῦ. Vel argumẽtatur à Baptismi sacramẽto (vt alibi solet) sicut exposuimus Gal. 3. 27, & Col. 2. 12, re videlicet cũ signo cõiũcta: aut simpliciter de nostri per S. sanctũ cum Christo coniunctione & istius effectis loquitur. Nam & Christus ipse alibi de hac eadẽ re loquens, aquam cum Spiritu coniungit: neque Baptismi tamen peculiariter meminit, sed Spiritum sanctum ab ipsius in nobis effectu, aquam vocat, nempe Iohan. 3. 1. sicut & alibi eundem comparat igni, Matth. 3. 11. *Et renouationem*, καὶ ἀνακαινώσεως. Vel, *Et renouationis*. Sed illud malo, vt plenior sit epexegesis. Sic enim Spiritus sanctus explicabit lauacri nomen, renouatio verò regenerationem declarabit. *Spiritus sancti*, πνεύματος ἁγίου. Id est, quam præstat & efficit vis Spiritus sancti. Quid sit autem renasci & regenerari, alibi dictum est.

7 *Vt iustificati*, &c. ἵνα δικαιωθέντες, &c. Iustificationis nomen largè accipio, ita vt cõplectatur quicquid à Christo consequimur tum per imputationem, tum per Spiritus in nobis sanctificandis efficaciam, vt simus ἄρτιοι, id est perfecti & integri in eo. Sic quoque accipitur Iustificandi verbum Rom. 8. 30.

8 *Curent*, φροντίζωσι. Obseruanda est hoc loco propria huius verbi significatio, quam verbo ζηλοῦσθαι alibi sæpe declarat Apostolus, vanis illis speculationibus ac multo magis falsæ doctrinæ in quã tanto studio nonnulli incumbebant, oppositam. *Bonis operibus*, καλῶν ἔργων. Sub. ἕνεκα. Nam alioqui dicendum fuerat καλοῖς ἔργοις. & προΐστασθαι omnino hîc declarat vt & in infrà ver. 14, quod Latinis verbum Præstare, pro Anteire: quamobrem etiam addit Apostolus id potissimùm eos decere qui Deo crediderunt, vtqui soli propriè norint quid sit bene operari, & quibus vnis propriè Spiritus sanctus tribuit bene agendi voluntatem atque facultatem: quo indignius fuerit ipsos à prophanis, solam iustitiæ laruam præferentibus, superari qui Christiani dici & haberi volunt. Itaque absurdè omnino Vulg. & Erasm. verterunt, *bonis operibus præesse*, quod nemo facilè intelligat, nec aliter accipi possit quàm si dicantur bona opera subiici, quibus homines præficiantur. Neque rectius Syrum interpretem opinor accipere προΐστασθαι pro Præstare, id est Facere, qua significatione verbum illud Græcum non puto vsquam extare. *Hæc illa sunt bona*, ταῦτά ἐστι τὰ καλά. Seruanda fuit vis articuli, à Vulg. & & Eras. neglecta.

9 *Genealogias*, γενεαλογίας. Vide 1. Timoth. 1. 4. *Caue*, περιΐστασο. Vide 2. Timoth. 2. 16. Vulg. *Deuita*. Erasmus, *Omitte*.

10 *Hæreticum*, αἱρετικόν. Vide Act. 5. 17. *Reiice*, παραιτοῦ. Non dicit, occide, inquiunt nonnulli: quasi verò hîc præscribatur officiũ magistratui. Noluit diuidere Christus hæreditatem: nullus sit igitur familiæ herciscundæ iudex. Non cõdemnauit adulteram: ergo nulla de adulteriis quæstio habeatur. Denique non est ministrorum supplicio afficere fures, homicidas, blasphemos, cinædos, incestuosos, sed duntaxat non resipiscẽtes, ex legitimo Ecclesiæ iudicio, Satanæ tradere: an illi propterea impunè abibunt? Sed hoc age Bellio & Academicis liceat adferre. causam enim suam agunt isti boni viri. Castellio, cui dicitur hæreticus quicunque pertinax est, αἱρετικὸν, *pertinacem* conuertit. *Et alteram*, καὶ δευτέραν. Hoc neque Claromontanus codex habet, neque commentaria Ambrosio inscripta, quod tamen legit Syrus interpres, & omnino retinendum puto. *Commonefactionem*, νουθεσίαν. De priuata vel in presbyterio facta commonefactione istud accipe, vtpote ad ipsam personam directa. Nam alioqui ex pulpito potius hæreses quàm hæretici non semel atque iterum, sed quoties opus est, refelluntur. Sed & præire oportet redargutionem ex Dei verbo, vt ignorãtia mera non peccare hominem appareat. Et νουθεσίας vox (qua significatur quasi amissæ mẽtis repositio) declarat quomodo comparatam, & quorsum institutam esse commonefactionem oporteat: ne nobis illud Synesii, nostra culpa eueniat, νουθετήσας οὐκ ἔπεισα, ἐπιτιμήσας ἠρέθισα: ex quibus etiam verbis apparet Vulg. non satis propriè νουθεσίαν conuertisse *correptionem*. *Reiice*, παραιτοῦ. Ergo ex gregis numero ad tempus, id est donec resipiscat, expulsum, idque ritè, nempe presbyterii legitimo iudicio, vt alibi dictum est.

11 *Suopte iudicio sit condemnatus*, αὐτοκατάκριτος. Post conuictam nimirum conscientiam in pertinacia perseuerans. Tertullianus de præscript. interpretatur, *sibi damnatum*.

ἢ Τυχικὸν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ᾽ ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Τίτον τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα ἐγράφη ἀπὸ Νικοπόλεως τῆς Μακεδονίας.

aut Tychicum, ſtude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui ¨hyemare.

13 Zenam legiſperitum & Apollo ſedulò deducito, nequid illis deſit.

14 Diſcant autem & noſtri ¨bonis operibus præſtantes eſſe ad neceſſarios vſus, vt nō ſint ¨fructus expertes.

15 Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei ſit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, ¨qui primus Cretenſium Eccleſiæ ordinatus fuit Epiſcopus, ſcripta ¨ex Nicopoli Macedoniæ.

teman aut Tychicum, feſtina ad me venire Nicopolin: ibi enim ſtatui hyemare.

13 *Zenam legiſperitum & Apollo ſolicitè præmitte, vt nihil illis deſit.*

14 *Diſcant autē & noſtri bonis operibus præeſſe ad vſus neceſſarios, vt non ſint infructuoſi.*

15 *Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.*

Scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

---

12 *Hyemare*, παραχειμάσαι. Ergo non tunc primùm in Cretam venit Apoſtolus, quum captiuus eò appelleret, vt narrat Lucas, Act. 25.6, nuſquam tamen alibi in illa hiſtoria mentionem Cretæ faciens. Nec enim ſingula commemorauit quæ geſſit Paulus, vt ex multis epiſtolarum ipſius 5 locis apparet. Videtur autem omnino conferendum iſtud cum aliis nō paucis Apoſtoli geſtis in illud trimeſtre quo Paulus dicitur in Græcia verſatus, neque quid ibi nō vno proculdubio loco geſſerit, commemoratur Act. 20.3.

14 *Fructus expertes*, ἄκαρποι. Vel fratribus (quod charitati repugnat) vel ſibi etiam ipſis inutiles, vt oſtendit 2. Cor. 9.6.

Qui primus, πρῶτον. Hoc planè ſuppoſititium, nec Syrus nec Latinus vetus interpres legerunt. Nec enim tunc inuaſerat Eccleſiam illa epiſcopalis gradus tyrannis, nec epiſcopus anguſta ſignificatione, ſed Euangeliſta fuit Titus. *Ex Nicopoli*, ἀπὸ Νικοπόλεως. Ne hoc quidem verum eſt. Nec enim dixit Apoſtolus ἐνταῦθα παραχειμάσομαι, *hîc hyemabo*, ſed ἐκεῖ, *illic*, vt omnino Nicopoli abfuerit quum hanc epiſtolam ſcriberet. Paulum autem ibi hyemaſſe liquet ex huius loci collatione cum Act. 20. 6, vbi 10 ſcribitur Philippis nōniſi poſt Paſchæ dies ſoluiſſe. Rectè igitur Claromontanus codex non aliud habet quàm πρὸς Τίτον ἐπληρώθη, id eſt, *Finita eſt epiſtola ad Titum.*

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΦΙΛΗΜΟΝΑ ἘΠΙΣΤΟΛΗ.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Philemonem.

NOVA INTERPR. VETVS.

ΠΑΥΛΟΣ δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν,

Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ᾽ οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ·

1 PAVLVS captiuus Chriſti Ieſu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori noſtro,

2 Et ¨Apphiæ dilectæ, & ¨Archippo commilitoni noſtro, & Eccleſiæ quæ domi tuæ eſt:

1 *PAVLVS vinctus Chriſti Ieſu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori noſtro,*

2 *Et Appiæ ſorori chariſſimæ, & Archippo cōmilitoni noſtro, & Eccleſiæ quæ in domo tua eſt:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 *Et Apphiæ*, καὶ Ἀπφίᾳ. Hanc fuiſſe ipſius Philemonis vxorem, aſſerit Theodoretus lib. diuinorum decretorū quinto, cap. De matrimonio: quod mihi maximè videtur probabile: vt teſtatur etiā quod huic epiſtolæ ſubſcribitur in manuſcr. cod. Quorſum enim alioqui de hoc negotio quod vnicam Philemonis familiā attingebat, huic quoque fœminæ hæc epiſtola familiaris mitteretur?

Archippo, τῷ Ἀρχίππῳ. Hunc ipſum arbitror eſſe Coloſ- 15 ſenſium paſtorem, ac fortaſſis Euangeliſtam, Coloſſen. 4. 17. cui etiam fuerit hæc epiſtola inſcripta, vt Oneſimi commēdationem apud Philemonem præſentia & auctoritate ſua adiuuaret.

Graece		Latine		Vulgata
Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ·	3	Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	3	Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,	4	‖ Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in precibus meis,	4	Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis.
Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·	5	Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes sanctos:	5	Audiens charitatem tuam & fidem quam habes in Domino Iesu & in omnes sanctos:
Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.	6	Vt communicatio fidei tuæ efficax fiat, agnitione omnis eius boni quod est in vobis per Christũ Iesum.	6	Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni in vobis in Christo Iesu.
Χάριν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ.	7	Gaudium enim habemus multum, & consolationem super dilectione tua, quòd viscera sanctorum refocillata sunt per te, frater.	7	Gaudium enim magnum habui & cõsolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieuerunt per te frater:
Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παῤῥησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον·	8	Quapropter quanuis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi quod officii tui est:	8	Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem perti[illegible]:
Διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ.	9	*Tamen* propter charitatem potius precor, quum talis sim, nempe Paulus senex, nunc autem etiã captiuus Iesu Christi.	9	Propter charitatem magis obsecro, quum sis talis vt Paulus senex, nunc autem & vinctus Iesu Christi.
Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον·	10	‖ Precor autẽ pro filio meo quem genui in vinculis meis, Onesimo:	10	Obsecro te pro meo filio quem genui in vinculis, Onesimo:
Τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δέ σοι καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον.	11	Quondam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili.	11	Qui tibi aliquãdo inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi vtilis.
Ὃν ἀνέπεμψα· σὺ δὲ αὐτόν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ·	12	Quem remisi: tu autem eum, id est viscera mea, excipe.	12	Quem remisi: tu autem illum, id est mea viscera, suscipe.
Ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου·	13	Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te ministraret mihi in vinculis Euangelii:	13	Quem ego noluerã mecum detinere, vt pro te mihi ministraret in vinculis Euangelij:
Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον.	14	Sed absque tua sententia nihil volui facere, ne velut ex necessitate sit beneficiũ tuum, sed spontaneum.	14	Sine consilio autem tuo nihil volui facere, vti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntariũ.
Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς·	15	Fortassis enim propterea semotus fuit *abs te*, vt eum *à me* perpetuum recipias:	15	Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, vt æternum illum reciperes:

1. Thes. 1. 2
2. thes. 1. 3
Colo. 4. 9

4 *Gratias ago*, εὐχαριστῶ. Loquitur Apostolus suo & Timothei nomine, tanquam solus, in tota hac epistola.

6 *Vt communicatio*, &c. ὅπως ἡ κοινωνία. Hoc cohæret cũ versiculo quarto. Communicationem autem fidei vocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci. *Efficax*, ἐνεργής. Sic legimus in nostris omnibus Græcis codicibus: Vetus tamen interpres legit ἐναργής, euidens, & fortasse rectius. *Agnitione*, &c. ἐν ἐπιγνώσει. Sensus est, Vt hac ratione omnes agnoscant & experiantur quàm diuites sitis in Christo, nempe fide, charitate & omni beneficentia. Nam virtus Spiritus habitantis in nobis hac ratione se prodit.

7 *Gaudium*, χάριν. id est χαρὰν, quo modo etiam & Syrus & Græci scholiastæ explicant non tantùm hoc in loco, sed etiam 2. Cor. 1. 15. *Quòd viscera sanctorum*, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων. Id est, quòd ita officiose & promptè refocillaris sanctos vt incredibili quadam voluptate sint intus perfusi. Nam viscerum nomine simul & intimas necessitates & consolationem ad ipsa vsque animi penetralia descendentem declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatum. *Refocillata sint*, ἀναπέπαυται. Vulg. inepté. *Requieuerunt*.

8 *Quod officij tui est*, τὸ ἀνῆκον. i. τὸ πρέπον siue τὸ καθῆκον, quod te ex officio facere decet. Vulg. *Quod ad rem pertinet*, absurdé. Syrus interpretatur τὰ δίκαια, Quæ iusta sunt.

9 *Precor*, παρακαλῶ. Opponitur ἀγάπη τῇ παῤῥησίᾳ, id est blandus quidam amor, liberæ auctoritati, & τὸ παρακαλεῖν τῷ ἐπιτάττειν, id est Imperare & Precari.

11 *Inutili*, ἄχρηστον. Alludit proculdubio ad nomen Onesimi, quem dicit, sicut olim non respondit nomini suo, ita nunc planè nomini suo respondere.

12 *Id est viscera mea*, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. Id est, vt filium meum quem ego genui, vt disertè vertit Syrus interpres. Videntur enim filii quodammodo pars esse viscerum matris. Nam τῶν σπλάγχνων appellatio (quæ Hebræi רחמים [rachamim] vocant) propriè matri conuenit. quod in se transfert Paulus.

14 *Ne velut*, &c. ἵνα μὴ ὡς. Id est, vt non coactus, sed spõte hanc serui tui operam nobis commodaris. *Beneficium tuum*, τὸ ἀγαθόν σου. Id est ἡ εὐεργεσία σου. Heb. טובך [tubecha.] Vulgata & Erasmus ad verbum, *Bonum tuum*.

15 *Fortassis*, τάχα. Sic accipio hanc particulam vt non sit propriè dubitãtis, sed affirmationem duntaxat emollientis, quomodo sæpe apud Aristot. τάχα & ἴσως accipiuntur, vt Nimirum vsurpatur apud Latinos. Studet igitur Paulus blanda quadam ratione fugam Onesimi non quidem vt rectum aliquid laudare, vel penitus excusare, sed lenire tamen, commemorãs diuina prouidentia sic omnia esse gubernata, vt tam non fugisse nunquam rediturus Onesimus videri posset quàm ad tempus secessisse, vt eum iam multis partibus pretiosiorem factum, & perpetuò addictum, Paulus restitueret Philemoni. Notandam enim puto vim præpositionis ἀπὸ in ἀπέχῃς, vt Paulus fugitiuum seruũ non commendare sed restituere Domino suo videatur. Sic

etiam agit Iosephus cũ fratrib. suis Gen.45.5. *Perpetuum*, αἰώνιον. Heb. לעולם [*leholam*,] & alludit ad ea quę de perpetuis mancipiis in Lege stabiliuntur, Exod.21.6, & Deuter.18.17.

Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, μάλιστα ἐμοὶ, πόσῳ δὲ μᾶλλόν σοι καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ;

16 Non iam vt seruum, sed "amplius quàm seruũ, fratrẽ *videlicet* dilectum, maximè mihi, quanto autem magis tibi "& in carne & in Domino?

16 *Iam non vt seruum, sed pro seruo charissimũ fratrem, maximè mihi, quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?*

Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.

17 Itaque "si me socium habes, excipe eum "tanquam me.

17 *Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me.*

Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.

18 Quòd siquid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.

18 *Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa.*

Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ, ἐγὼ ἀποτίσω· ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις.

19 Ego Paulus scripsi mea manu, ego dependã: "vt ne dicam tibi quòd teipsum etiam mihi insuper debeas.

19 *Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddam: vt non dicã tibi quòd & teipsum mihi debes.*

Ναὶ, ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ.

20 "Etiam, frater, *hunc* ego fructum abs te consequar in Domino: refocilla "mea viscera "in Domino.

20 *Ita, frater, ego te fruar in Domino: refice viscera mea in Domino.*

Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις.

21 Scripsi tibi, confisus fore vt auscultes, vt qui norim te etiã amplius quàm dico facturum esse.

21 *Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniam & super id quod dico facies.*

Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.

22 Simul autem etiam para mihi hospitium. spero enim me per preces vestras donandum vobis.

22 *Simul autem & para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis.*

Ἀσπάζονταί σε, Ἐπαφρᾶς, (ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ)

23 Salutant te, Epaphras, (meus in captiuitate "propter Christum Iesum, socius)

23 *Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu,*

Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου.

24 Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.

24 *Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei.*

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.

25 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* "cum spiritu vestro. Amen.

25 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cũ spiritu vestro. Amen.*

Πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.

"Ad Philemonem missa fuit Roma per Onesimum seruum.

---

16 *Amplius quàm seruum*, ὑπὲρ δοῦλον. Vel *suprà quàm seruum*, vt loquitur Cicero in Topicis. id est conditione & statu potiorem tibique commodiorem quàm seruum: quanto nimirum maius est fratrem habere quàm seruum. Sed & inde sequitur quod de perpetuitate dixerat. Nam manumissione finitur seruitus, cognatio verò sola morte finitur: quod in spirituali præsertim fraternitate valet: quum multi sint sanguine quidem fratres, animis verò nõ item. Vulgata, *Pro seruo*, quasi ὑπὲρ pro ἀντὶ ponatur, nullo modo expressa Apostoli sententia. *Et in carne*, καὶ ἐν σαρκί. Id est, & quatenus humano more tibi seruus est, dignus quem ames, & multo magis, quoniam tibi nunc frater est in Domino.

17 *Si me habes socium*, εἰ ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν. Id est, Si mecum habere te putas communia bona, vt inter socios esse solent. *Tanquam me*, ὡς ἐμέ. Syrus interpres legit ὡς ἐμὸν, *vt meum*: idque, vt opinor, rectius.

20 *Etiam, frater, [hunc] ego fructum abs te consequar*, ναὶ ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην. Ὀναίμην est in optandi modo positum: ideo sensus est, *Certè frater, sine vt abs te hoc beneficium impetrem*. Vulgata, *Ita, frater, ego te fruar*. Eras. *Etiam, frater, ego te fruar*: admodum obscurè. *Mea viscera*, τὰ σπλάγχνα μου. Hoc perinde est acsi diceret, Refice me & recrea hoc beneficio, quo nihil erit mihi iucundius. nisi velimus rursum viscerum appellatione Onesimum ipsum intelligi. *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Ita significat se non æquum modò ac iustum petere, sed quod etiam ipsi Deo gratum sit futurum. Quinetiam hoc videtur aliquam habere obtestationis speciem.

23 *Propter Christum Iesum*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Sic accipitur ב apud Hebræos interdũ, vt alibi sæpe annotauimus. Vulg. & Eras. *In Christo Iesu*.

25 *Cum Spiritu vestro*, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Syrus interpres addit ἀδελφοί μου, *fratres mei*: quod fortassis ab iis expunctum est qui non considerarunt vni Philemoni inscriptam hanc epistolam non esse, quanuis titulus hoc renuntiet.

Ad Philemonem, πρὸς Φιλήμονα. In vetere manuscr. codice hæc reperimus scripta hoc loco. Παύλου ἀποστόλου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλήμονα καὶ Ἀπφίαν δεσπότας τοῦ Ὀνησίμου, καὶ πρὸς Ἄρχιππον τὸν διάκονον τῆς ἐν Κολοσσαῖς ἐκκλησίας, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου. Id est, *Pauli Apostoli epistola ad Philemonem & Apphiam Onesimi dominos, & Archippum Colossensis Ecclesiæ ministrum, scripta est Roma per Onesimum seruum.*

C T. 489.
" Ναὶ, et hic, et alibi in his lib. ē particula orandi, vt si dicas, Age, obsecro. Sic n. debet accipi his locis. Sic Ando. p. 449. [illegible] ea quādo volumus indicare nos ex āo petere quod petimus. Exprimunt a. hac voce Græci sacri scriptores Hebraicum נא obsecro.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ἙΒΡΑΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Hebræos.

		NOVA INTERPR.		VETVS.
Κεφάλαιον α.		CAP. I.		CAP. I.
ΠΟΛΥΜΕΡΩΣ καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ,	1	MVLTIS vicibus multísque modis olim Deus loquutus Patribus in Prophetis, vltimis diebus hisce loquutus est nobis in Filio,	1	MVLTIFARIAM multísq. modis olim Deus loquens Patribus in Prophetis, nouißimè diebus istis loquutus est nobis in Filio,
Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.	2	Quem constituit hæredem omnium, per quem etiam mundum condidit.	2	Quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Epistola Pauli, ἐπιστολὴ Παύλου. Ita scriptum inuenimus in omnibus nostris codicibus, vno tantùm excepto, in quo duntaxat scriptum erat πρὸς Ἑβραίους, *ad Hebræos*. Hoc quidem constat, nunquam satis conuenisse à quo scripta sit hæc epistola: quáuis Græci theologi certatim Paulo vendicent, à quo scripta quidem fuerit, sed Hebraicè, id est lingua tum in Iudæa familiari: quam deinde Lucas vel Clemens nescio quis in Græcum sermonem cõuerterint. Certè mira est styli dissimilitudo, & aliæ probabiles coniecturæ non desunt ex quibus nec Pauli esse, nec Hebraicè vnquam fuisse scriptam appareat: quas suo loco attingemus. Verùm quid attinet de scriptoris nomine contendere, quod scriptor ipse celatum voluit? Sufficiat hoc nosse, verè esse dictatam à Spiritu sancto, quæ luculentissimam ac planè Apostolicam Veteris fœderis cum Nouo collationem, atque adeo Noui fœderis veluti singularem quãdam promulgationem ac sanctionem complectatur.

Ad Hebræos, πρὸς Ἑβραίους. Id est ad Ecclesias Iudææ, ac præsertim ad Hierosolymitanam. Nam Iudæorum nomẽ omnes eius gentis homines in genere tum designabat. Itaque speciali appellatione prouinciales, id est qui per orbem terrarum, ac præsertim in Occidente & Asiæ minoris regionibus erant dispersi, ab iis distinguebantur qui antiquas sedes obtinebant. Illi, Ἑλληνισταὶ, isti, antiqua gentis appellatione, Hebræi dicebantur, vt apparet ex Act. 6.1. ex quo tamen loco satis liquet Palæstinæ Ecclesias ex duobus istis Iudæorum generibus fuisse coactas. neque tamen mirum est tum à situ, tum à maiore multitudine, vtrosque communi Hebræorũ nomine significari. Summa autem huius epistolæ hæc est, Christum esse verum illum æternũ & vnicum Prophetam, Regem, ac Pontificem, in quem omnes Patres per fidem respexerunt, & à quo doceri, regi ac sanctificari totam Ecclesiam oportet.

IN CAPVT I.

1 *Multis vicibus multísque modis olim*, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι. Vel, Multipliciter quondam ac diuersé. Sensus est, Eundem semper Deum ac sibi cõstantem fuisse, & eandem semper doctrinam gratuitæ in Messia reconciliationis: Deum verò non semel olim omnia, sed particulatim, deinde etiam diuersis modis suam illam perpetuam voluntatem declarasse per Prophetas, quo propius dies imminebat, eo clariorẽ lucem edentes: nunc verò demum per ipsum Filiũ nobis omnem veritatem plenissimè patefecisse. Æquum esse igitur vt ministri Domino, Prophetæ Filio, (quem vnum & ipsi respexerint) vmbræ solido ipsi corpori cedant. Vulg. & Eras. *Multifariã multisque modis.* *Loquutus*, λαλήσας. Vulg. *Loquens*: deprauata Apostoli sententia. *In Prophetis*, ἐν προφήταις. i. διὰ προφητῶν. Sed magna vis est Hebraismi, quo significatur Deum quasi Prophetis ipsis insidentem & animum & linguam eorum afflatu quodam peculiari fuisse moderatum, vt explicatur 2. Pet. 1, 21. *Vltimis*, ἐσχάτων. Ergo licet prophetica doctrina sufficeret credentibus ad æternam obtinendam salutem, tamẽ ad perfectius aliquid expectandum patres remittebat, vt loquitur Petrus, 1. Pet. 1. 10. Euangelicæ verò prædicationi, cuius minister fuit ipse Filius, nihil prorsus adiiciendum, nec alia reuelatio doctrinæ expectanda, quum hęc sit vltima. Ioh. 15. 15. *In Filio*, ἐν υἱῷ. Totum Christum intellige, qui & Deus & homo, vnus est Filius. Diximus autem quæ sit vis præpositionis ἐν in hac loquendi formula. Sed illud adiiciendum est, aliter loquutum fuisse Deum in Filio quàm in Prophetis. Fuit enim Filius & est verè & σωματικῶς siue οὐσιωδῶς Deus: prophetæ verò duntaxat diuino spiritu acti, vt scribitur 1. Pet. 1, 21.

2 *Constituit*, ἔθηκε. Hactenus prima pars propositionis generalis huius epistolę, Filium demum eum esse Prophetam siue doctorem qui quod Deus per Prophetas aliquatenus & propositis vmbris significarat, re ipsa perfecit, & voluntatem Patris plenè patefecit mundo. Ab his autem verbis vsque ad dimidium versiculi tertii, declaratur altera pars generalis propositionis, Filium videlicet illum esse nostrum Regem ac Dominum, cuius imperio subsint omnia. Intellige autem, totum Christum, Deum videlicet & hominem, vt Ioh. 5. 27, Matth. 28. 18, Philipp. 2. 9. *Hæredem*, κληρονόμον. Id est possessorem, & ex æquo consortem omnium cum Patre, Iohann. 16. 15.

Omnium, πάντων. Omnia igitur in eo vno quærenda sunt, & omnia illi subiiciantur necesse est. nam πάντων accipiendum est neutro genere. Mosen autem in ipso statim initio noluit intempestiuè nominare. *Mundum*, τοὺς αἰῶνας. Vulgata & Erasmus, *Secula*, id est quæcunque vsquam vnquam extiterunt, extant, aut extabunt, μετωνυμικῶς, & per enallagen numeri, sicut infrà, 11. 3, vt positum sit עולמים [*holamim*] pro הנבראים והנעשים [*hannibreim vehannahasim.*]

Colos.1.15 / Sap.7.26

3 Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς·

4 Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.

Psal.2.7 / infrà,5.5 / 2.Sam.7.14 / 1.par.22.10

5 Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;

3 ‖Qui quũ sit splendor gloriæ, & character personæ illius, sustineátque omnia verbo illo suo potente, purgatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, sedit ad dextrã maiestatis illius excelsissimæ:

4 Tanto præstantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est nomen.

5 Nam cui dixit vnquam Angelorum, ‖ Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursum, ‖ Ego ero ei pater, & ipse erit mihi filius?

3 *Qui quum sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, portánsque omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dextram maiestatis in excelsis:*

4 *Tanto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hereditauit.*

5 *Cui enim dixit aliquãdo Angelorũ, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum, Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?*

---

3 *Quum sit splendor gloriæ,* ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. Id est, is, in quo resplendet gloria illa ac maiestas Patris, alioqui infiniti & incõspicui. siue is in quo vno splendorẽ suũ conspiciendũ prębet Pater. Neq. enim Patrẽ nisi in Filio possimus verè contẽplari, Filio inquã carne induto, siue per quẽ loquutus est Pater. Nã alioquin vel Patrẽ vel Filiũ in diuinitatis abysso penitus contemplari, nõ inutile modò, sed etiam periculosum iudico: ídque non multorum modò philosophorum, sed etiam quorundam theologorum infelici audacia deterritus, quos hæc cõtemplatio absorpsit. Filius igitur idcirco homo factus ne nuda Dei speculatione absorberemur, nobis est speculi instar, in quo non ex aliqua radiorum reflexione appareat inane obiectæ rei simulacrum: sed in cuius intimo & substantiali splendore, quem nos ex ipsius effectis in visibili illa carne percipimus, Pater ipse nobis suam illam infinitam & omnipotentem maiestatẽ, immensam illam & incomprehensam φιλανθρωπίαν contemplandam & spectandã, atque adeo palpandam præbet. Ipsam autem οὐσίαν & mutuas trium personarum relationes intus & in sese altius quàm reuelatum verbum ferat contemplari nolim quidem ego, sed tacendo potius & quasi stupescendo adorare. *Et character,* καὶ χαρακτήρ. Vetus interpres pro charactere figuram non satis expressè conuertit. quamobrem etiam Aug. addito epitheto, *Expressam figuram* dicere maluit lib. De Incarnat. Verbi, cap.12. Eras. *Expressam imaginem* interpretatur. Ego insculptam formam dicere maluissem, nisi Græcum vocabulum mihi visum esset plenius. Sic igitur vocat insculptam formam, παρὰ τὸ χαράσσειν, vt ab omni adumbrata vel inani imagine distinguat. Eam verò non in Filii diuinitate per se, (vt modò dixi) vt quæ sit & ipsa per se inscrutabilis, sed quatenus in carne sese conspiciendam præbet, considero. Nam simulatque à Verbo quod Caro factum est, cogitationem abduco, video quidem tenues aliquas Dei scintillas in singulis rebus creatis emicãtes, sed in quibus statim euanescam, & quarum etiam fulgorem non possim sustinere: at in Christo, Deo cõspicuo, viuum, expressum, insculptum Dei illius Opt. Maximi, non iam formidabilis iudicis, sed supra omnium quoque Angelorum fidem benignissimi ac beneficẽtissimi Patris vultum contemplor, deosculor, amplector. Videtur autem mihi Apostolus iam nunc alludere ad Arcam fœderis & alia pręsentiæ Dei symbola: quæ postea cum Christo comparabit, vt ostendat quantum sit inter figuras & rem ipsam discrimen. *Personæ illius,* ὑποστάσεως αὐτοῦ. Illius videlicet Dei Patris, ne quis perinde hæc accipiat ac si ἐκείνης scriptum esset. Vulgat. & Erasm. *Substantiæ illius.* Ac fateor quidem substantiæ nomen sic passim ab Hilario vsurpari pro eo quòd Latini personam, Græci etiam postea (quum antea ὑποστάσεως nomine essent cõtenti ab οὐσία distincto) πρόσωπον vocarunt: sed quominus substantiam interpretarer, eo sum adductus quòd videam plerosque ὑπόστασιν hoc loco pro οὐσία esse interpretatos, perinde ac si inter essentiã (sic enim libẽtius dicimus quàm naturam) & substantiam nihil interesset. Atqui (vt rectè omnino obseruauit doctissimus interpres) absurdè diceretur essentiam Patris impressam esse in Christo, quum eadem sit & quidem simplex vtriusque essentia: sed verè aptéque dicitur, quicquid Pater proprium habet, in Christo esse expressum, vt qui Christum videt, videat & Patrem, Ioh.14.9. Deinde hoc etiam commodi habet ista interpretatio quòd hypostases aduersus Sabellium apertè distinguit, & τὸ ὁμοούσιον confirmat aduersus Arianos. *Sustineátque,* φέρων τε. Hebr. מכלכל [*mechalchel*] quod valde est expressum. Significat enim sustentare, tueri, alere. Et mihi videtur etiam Apostolus alludere ad nomina illa Dei, אל [*el*] & שדי [*schaddai.*] Denique hoc respondet alteri membro quod de illa rerum omnium effectrice potentia dixerat. Idem enim qui dixit, Et facta sunt, nunc quoque eodem verbo omnia tuetur. Verbum itaque, id est ῥῆμα, non autem ὁ λόγος, vt accipitur apud Iohãnem, hoc in loco nutum, voluntatem & ordinationẽ declarat. Loquitur enim Scriptura de Deo vt potentissimo aliquo principe, cui satis sit os aperuisse, vt hoc vel illud fiat, vt Psal.33.6. Adiunctum autem nomen δυνάμεως, Hebręorum more pro epitheto ponitur. Erasm. *Agat, moderetúrque,* non expressa sententia, quam tamen in annotationibus satis commodè exposuit. *Purgatione,* καθαρισμόν. Nunc tertiam partem vniuersalis propositionis aggreditur, Christum videlicet æternum illum & vnicũ esse pontificẽ. *Per seipsum,* δι' ἑαυτοῦ. Quanto igitur hic pontifex præstantior ac nostri amãtior quàm ii qui seipsos non offerunt? quanto pręstantior hęc victima quàm reliquę omnes, quũ is ipse sit cæli & terrę creator ac conseruator? *Sedit,* ἐκάθισεν. Hoc indicat non modò gratissimum Patri, sed etiam perennem esse illius sacrificii odorem: & quanto pręstet ęternus iste Pontifex cęteris qui peccatorum expiatione non minus indigebant quàm alii, erántque & ipsi mortales, nedũ vt à morte nos liberent. *Ad dextram,* ἐν δεξιᾷ. Paulatim ad pręstantiam personę Christi explicandam accedit. Dixit autem ἐν δεξιᾷ pro ἐκ δεξιῶν. Heb. לימין [*limin.*] *Excelsissimæ,* ἐν ὑψίσοις. Sub. τῆς, vt cohęreat cũ proximo. Quanquam hoc quoque potest, eodem manẽte sensu, referri ad verbum ἐκάθισεν, sedit, vt τῆς μεγαλωσύνης dictum sit absolutè κατ' ἐξοχὴν, sicut τῆς δυνάμεως, 26.64. & dicatur ipse excelsissimo loco sedisse. Sed altera illa explicatio minus est coacta, quum ita soleat sępe subaudiri articulus, vt plurimis locis annotauimus apud Paulũ. Est autem ἐν ὑψίσοις positum pręcisè pro *In locis altissimis*, Hebręorum more, quem exposuimus Ephes.1.3, & 20.

4 *Factus,* γενόμενος. Superiora quę in tres partes distribuimus, ad officium Christi, nempe ad Propheticum, Regium & Sacerdotale ipsius munus spectant, quę omnia sigillatim postea explicabuntur. Sed antequam ad officii explicationem accedat Apostolus, personę ipsius dignitatem exponit, ac primùm quidem sic hominem esse docet vt simul sit etiam Deus, nempe ab hoc versiculo vsque ad capitis sequentis vers.10. *Angelis,* ἀγγέλων. Ergo omnibus rebus creatis. Quomodo enim non excluderet omnes qui multo sunt Angelis inferiores? Vetus interpres κρείττονα, *meliorem*, valde absurdè conuertit. *Nomen,* ὄνομα. Id est dignitatem ac pręstantiam. Vide Philip 2.9. Sed hîc ad Deitatem vsque ascenditur quæ supra ipsam quoque carnis glorificationem eminet. Nec enim, vt pręclarè & copiosè in hunc locum scribit Athanas. oratione aduersus Arianos 2, in ista pręstantia comparantur natura Angelica & natura Verbi, tanquam cognatę, vt si dicatur, hominem pręstãtius esse animal quàm brutum: sed vt naturarum ipsarum discrimẽ & diuersitas monstretur, Deitatis nimirum & rei creatę quantumuis in suo genere excellentis.

5 *Nam cui,* τίνι γάρ. Nunc aggreditur confirmationem prioris capitis, Si Filius, Ergo Deus: quanto igitur Angelis præstantior? *Filius meus es tu,* υἱός μου εἶ σύ. Filii Dei vocãtur etiam Angeli, vt Iob.1.6, & principes, vt Psal. 82.6. Israel denique primogenitus dicitur Iere.31.9. Sed illud εἶ σὺ peculiarem quandam Filii rationem ostendit. deinde quod sequitur, omnem adimit dubitationẽ: nam

ne in Dauidem quidem conuenit, niſi admodum impropriè. *Ego hodie genui te*, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Non eſt igitur Filius vel adoptione, vel amoris reſpectu, vel ſimili vlla ratione, ſed quia verè ex Patre eſt genitus ante res vllas conditas, Coloſſ.1.15. Sed ſi ita eſt, cur additur aduerbium σήμερον, hodie? Nempe quia ęterna quidē eſt iſta generatio, ſed ſuo tempore mundo repręſentata, quum ęternus ille Filius conſpicuus factus eſt in carne. Nam iſta quidem adducitur ab Apoſtolo probandę Chriſti non Humanitati ſed Deitati: ſed ita vt ſpectetur quatenus ſeſe in carne aſſumpta quaſi conſpiciendam prębet. quo modo etiā conſpecta fuit eius gloria quaſi vnigeniti, Ioh.1.14. Poteſt autē hîc dies accipi vel in genere de tēpore vtriuſque naturæ in vnam perſonam coalitionis, vt Luc.1.31, & deinceps: vel ad reſurrectionem & aſcenſionem referri. Nam tum demum ſeſe hic homo verum & ęternum Dei Filium eſſe re ipſa plenè oſtendit, quum antea ipſius Deitas veluti deliteſceret in carnis infirmitate, nonniſi per vices & certis gradibus ſeſe prodens: adeo vt noſtri quidē 5 reſpectu tum demum quodammodo genitus à Patre videatur, Act.13.33, & 17.31, & Rom.1.4. Auguſtinus diē quēdam hodiernum, ęternum & continuum vult intelligi. Sed illa multo ſunt ſolidiora, & magis ad Apoſtoli argumentum appoſita, qui non agit ſimpliciter de Filio, ſed de Fi- 10 lio in carne conſpicuo facto. *Ego ero*, &c. ἐγὼ ἔσομαι, &c. Si Iudęus hęc torqueat ad Solomonē, ita vt ad Chriſtum propriè non pertineant, adde quę ſequuntur de totius mūdi imperio, & imperii perpetuitate. Nam hęc planè in eum competunt qui ita eſt homo vt verus Deus ſit 15 reipſa declaratus, Mat.28.18, Luc.1.32 & 33.

Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ.	6	Rurſum autem quū ¨inducit ¨primogenitum in orbem terrarum, dicit, ‖Et ¨adorent eum ¨omnes Angeli Dei.	6	*Et quum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorēt eum omnes Angeli Dei.*	Pſal.97.7
Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει, Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, πυρὸς φλόγα.	7	Et ¨de Angelis quidem dicit, ‖Qui ¨Angelos ſuos facit vētos, & miniſtros ſuos, ignis flammam.	7	*Et ad Angelos quidē dicit, Qui facit Angelos ſuos, ſpiritus, & miniſtros ſuos, flammam ignis.*	Pſal. 104. 5
Πρὸς δὲ τὸν υἱόν, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.	8	Ad Filium autem, ‖¨Thronus tuus, ¨Deus, ¨in ſeculum ſeculi: ¨virga recta, virga regni tui.	8	*Ad Filiū autem, Thronus tuus Deus, in ſeculū ſeculi: virga æquitatis, virga regni tui.*	Pſal.45.7
Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.	9	Dilexiſti iuſtitiam, ¨& odiſti iniquitatem: propterea ¨vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, vltra ¨conſortes tuos.	9	*Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatē: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis.*	

6 *Inducit*, εἰσαγάγῃ. Primùm notanda eſt traiectio particulę πάλιν, rectè quoque à Syro interprete obſeruata. Nec enim ſignificatur bis introductus Filius in mundum, ſed hac particula Apoſtolus teſtimonia coniunxit: acſi diceret, πάλιν δὲ ὅταν, &c. i. Rurſus autē, ſiue Præterea autē Dominus non contentus hoc dixiſſe toties, etiā alibi declarauit Filii ſui pręſtantiam. Vtitur verò hac præfatione Apoſtolus vt doceat quod myſterium explicetur in eo Pſalmo vnde hoc teſtimonium petit: nempe myſterium regni Chriſti Dei & hominis in Eccleſia. Id autem ita eſſe, tota Pſalmi ſeries ita indicat, vt nemo niſi prorſus contētioſus, poſſit inficiari, hoc veluti diplomate Chriſtum mitti in totius orbis terrarum poſſeſſionem. *Primogenitum*, τὸν πρωτότοκον. Primogenitum rurſus intellige nō ſimpliciter quatenus Deus eſt æternus, ſed quatenus inter fratres, non propriè ſed per adoptionem genitos, excellit. non glorificationis in carne gradu, (de hoc enim nunc nō agitur) ſed Deitatis ipſius in carne manifeſtatæ reſpectu; ſiue, vt loquūtur in ſcholis, nō illius habitualis gratiæ donorum in carnem ipſam effuſorum reſpectu, qua differt à rebus creatis quantumlibet glorificatis, ſecundum plus & minus: ſed vnionis illius habita ratione qua à cūctis rebus conditis, vt verus Deus patri ὁμοούσιος, diſcernitur. Alioquin etiam quomodo dici poſſit primogenitus, ſolius in ſeſe Deitatis reſpectu, expoſuimus Coloſſ.1.15. *Adorēt*, προσκυνησάτωσαν. Hîc eſt vis argumenti: ſic enim declaratur ipſius præſtantia ſupra Angelos, atque adeo Deitas. Quem enim adorent Angeli præter Deum? Deinde nomen primogeniti, hæredem ac familiæ caput declarat.

Omnes Angeli Dei, πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Hebr. כל אלהים [*chol elohim*,] i. Angeli. Sed Elohim vocantur etiā Reges ac Principes. Fateor. ſed viciſſim Angeli ita vocātur. vtra autem, quæſo, expoſitio vberior eſt? Sed in altera parte fit mentio idolorum, quæ etiam hoc vocabulo ſignificantur. Eſto: ſed quis non videt opponi אלילים [*elilim*] & אלהים [*elohim*,] vt creſcat oratio? Id enim voluit noſter Græcus interpres addito Dei nomine indicare. nam quæ hæc eſſet laus, idolis anteponi? Certè non memini legere ſimilem locum, vbi idola mortua compellantur ad Dei viui adorationem. Deinde quod ſubiicitur, Nam tu Domine celſior es ſuper omnem terrā, exaltatus es ſuper omnes deos, nullum dubitationi locum relinquit.

7 *De Angelis*, πρὸς ἀγγέλους. Heb. אל [*el*,] pro על [*ħal*.] Vulg. & Eraſ. *Ad Angelos*. *Angelos*, τοὺς ἀγγέλους. Omnino poſcit & Prophetæ in illo pſalmo, & Apoſtoli in hoc loco ſcopus, vt πνευμάτων nomine Ventos, & flammarum appellatione Fulgura intelligamus, quibus dicatur Dominus non aliter vti quàm ſuis illis Angelis, id eſt eximiis nuntiis ac miniſtris: vnde cōſequatur quod efficere vult Apoſtolus, nempe Angelos nō eſſe illi Domino ac filio pares, ſed eius ſeruos. πνεύματα igitur & πυρὸς φλόξ ſunt harū duarū enunciationū ſubiecta, quib. nomina τῶν 20 ἀγγέλων & τῶν λειτουργῶν attribuūtur, nō temere additis articulis à Gręco interp. qui in Heb. nō habētur, perſpicuitatis cauſa, i. vt intelligatur Angelorum & Miniſtrorū nomē nō accipi appellatiuè, ſed propriè de iis qui Angeli Dei ſpeciali ratione dicūtur. Nā alioqui adiiciēdus fuiſſet articulus ipſis 25 ſubiectis, non attributis, ex Græcæ linguæ conſuetudine, vti diximus Ioh.1.1. Quòd ſi cui tamen potius placuerit Spirituum nomine ipſos Angelos intelligere, nos conuertemus Nuntios ſuos: & per alas venti intelligemus Cherub, vt Pſal.18.11: & per flammam ignis, Seraph, vt E- 30 ſa.6.1.

8 *Thronus tuus*, ὁ θρόνος σου. Nō cōuenit Thronus nec ſceptrū miniſtro, ſed ipſi principi. *Deus*, ὁ Θεός. Hoc calūniantur Iudæi quaſi de Solomone propriè dictū. Atqui nō poſſunt oſtēdere vſquā de vno ſolo nomē Elohim ſim- 35 pliciter dictū, niſi de vero Deo. Neq. enim Moſes, Exo.4.16, & 7.1, ſimpliciter dicitur factus Elohim, ſed Aaroni & Pharaoni. Deinde quod de huius regni æternitate ſubiicitur, quomodo Solomoni conueniet? *In ſeculū ſeculi*, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Heb. עולם ועד [*ħolam vaħed*,] [*in*] *ſe-* 40 *culum & ſeculum*, id eſt perpetuò. Hîc rurſus calumniantur Iudæi nomine עולם [*ħolam*] interdum non ſignificari perpetuitatē, ſed diuturnum duntaxat ſpatium. Atqui non ſimpliciter dictum eſt עולם [*ħolam*,] ſed additur עד 45 [*ħad*:] quæ ſynonymia in immenſum auget orationis pondus, adeo quidē vt ſit orationis vniuerſalis loco: & iſta Solomoni tribui nō poſſint, qui XL dūtaxat annos regnauit. Quòd ſi poſteros ipſius velis cōprehēdi, repugnabit quod ſequitur, quū Solomonē exceperit iniquiſſimi filii regnū, 50 nec meliores fuerint nepotes, ſi paucos aliquot excipias. Deniq. q̄d tergiuerſamur? explicetur hic loc⁹ ex 2.Sam.7, 14, & 1.Paral.22.10, & cauillatio Iudęorū manifeſtè apparebit. *Virga recta*, ῥάβδος εὐθύτητος. i. adminiſtratio regni tui iuſta. Qui autē hoc cōueniet Solomoni, niſi ad tēpus, vt qui tā turpiter à Deo defecerit? Deinde (etſi cōmunis hæc 55 eſt opinio) nō facilè cōceſſerim in illo Pſalmo cōtineri epithalamiō nuptiarū Solomonis & filiæ Pharaonis. Quomodo enim Spiritus ſanctus illud matrimoniū approbaret q̄d tam ſæpe in Lege interdicitur? Sed fuit (*dices*) hoc pe- 60 culiare factum, ex Dei reuelatione. Imò diſertè hoc ipſum matrimonium cum filia Pharaonis reprehenditur 1.Reg. 11.1 & 2. ac proinde totus ille pſalmus merè allegoricus eſſe mihi quidē videtur, & Cantici Canticorum epitome.

9 *Et odiſti*, καὶ ἐμίσησας. Repetitio Hebraica per antithe-

ſin,cuius maximum eſt pondus. Vide Iohan.1. 20.

Vnxit, ἔχρισε. Inde Chriſtus dictus eſt. Hoc autem intellige quatenus Verbum Caro factum eſt, effuſo in eũ Spiritu ſine menſura, Iohan.3.34. ſiquidem omnis in eo Deitas corporaliter ſibi domum fixit, Col.2.9. *Conſortes*, τοὺς μετόχους. Rectè hoc quoque Propheta. Eſt enim ille primogenitus inter fratres, de cuius plenitudine omnes accepimus, verus & naturalis hæres: nos verò, reges quidem & cohæredes, ſed adoptione in illo facta. Deni- 5 que tantum inter illum & omnes intereſt, quantum inter caput & membra.

Pſ 102.26

10 Καὶ, Σὺ κατ' ἀρχὰς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί·

11 Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται·

12 Καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.

Pſ.110.1 1.cor.15. 25 infr. 10.13

13 Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

14 Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

Κεφάλαιον β.

1 Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μή ποτε παραῤῥυῶμεν.

2 Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος, ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν,

10 Et, ‖ "Tu in initio Domine "terram fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cæli:

11 Ipſi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt veſtimentum veteraſcent:

12 Ac velut amictum "circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.

13 Ad quem autem Angelorũ dixit vnquam, ‖ "Sede ad dextrã meã, vſquedũ "poſuero inimicos tuos ſcabellũ pedũ tuorũ?

14 "Nónne omnes ſunt miniſtratores ſpiritus, qui miniſterii cauſa mittũtur propter eos qui hæredes erunt ſalutis?

CAP. II.

1 PRopterea oportet nos "eo magis attendere "iis quæ audiuimus, nequando "perfluamus.

2 Etenim ſi "per Angelos dictus ſermo, fuit firmus, omníſque tranſgreſſio & contumacia iuſtam mercedis retributionem retulit,

10 *Et, Tu in principio Domine terram fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cæli:*

11 *Ipſi peribunt, tu autem permanebis: & omnes vt veſtimentum veteraſcent:*

12 *Et velut amictũ inuolues eos, & mutabũtur: tu autem idem ipſe es, & anni tui non deficient.*

13 *Ad quem autẽ Angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis, quoadúſq. ponã inimicos tuos ſcabellũ pedum tuorum?*

14 *Nónne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus, in miniſterium miſſi propter eos qui hæreditatem capient ſalutis?*

CAP. II.

1 *PRopterea abundãtius oportet obſeruare nos ea quæ audiuimus, ne fortè pereffluamus.*

2 *Si enim qui per Angelos dictus eſt ſermo, factus eſt firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iuſtam mercedis retributionem,*

10 *Tu in initio*, σὺ κατ' ἀρχάς. Heb. לפנים [*lephanim*] pro iampridem. Hunc autem Pſalmum manifeſtè ad Chriſti regnum pertinere, liquet ex verſu 14.16 & 13. vt iſta quoque omnia ad eum referenda ſint qui ſit rex Eccleſię ſuæ ſempiternus: niſi placeat Pſalmum diſcerpere. *Terram fundaſti*, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας. Id eſt, terram firmam ac ſtabilem creaſti. Eraſm. *Terræ fundamenta iecistis* nimium diluta interpretatione.

12 *Circunuolues*, ἑλίξεις. Heb. תחליפם [*tachaliphem*,] id eſt mutabis: vt mihi quidem videatur legendum eſſe ἀλλάξεις, ſicut Eraſ. rectè coniecit. Nam ita etiam legitur in illa vulgata Pſalmorum editione, & in nonnullis veteris interpretationis exẽplaribus hoc in loco. Gręcum tamẽ interpretem apparet formam ipſam mutationis voluiſſe exprimere, id nimirum quod ait Eſa.34.4, fore vt complicẽtur cæli tanquã liber aliquis. Comparantur enim tẽtorio, quod quoties mutandus eſt locus, complicatum tollitur.

13 *Sede*, Κάθου. Ita ſignificatur imperii in omnes res creatas attributa homini etiam Chriſto poteſtas, nempe quia qui idem homo eſt, etiam Deus eſt, patre alioquin gloriã ſuam alteri non daturo. Neque hæc ſeſſio eſſentialia naturæ humanæ idiomata tollit, quibus ſublatis natura humana nõ glorificaretur, ſed aboleretur. Deinde & illud obſeruandum eſt, ſeſſionem quidem hanc eſſe vnius Chriſti propriam, quatenus eminet ſupra omnia creata, & caput etiam eſt Eccleſiæ ſuæ, ſed tamen admitti membra pro ſuo modulo ad huius æternæ gloriæ conſortium. Nam & cum Chriſto regnaturi dicuntur & Angelos iudicaturi, & Chriſto in cælis aſſeſſores futuri. *Poſuero*, θῶ. Vide Matth.22.44. Pertinere autem hunc Pſalmum propriè non ad Dauidem, ſed ad Meſſiam, apparet ex tanta ſublimitate ſolii, quæ ne Angelis quidẽ tribuitur: deinde quòd idem rex & ſacerdos appellatur: poſtremò quòd æternus ſacerdos, & quidem alia ratione quàm Aaron dicitur. Aptè verò prorſus hoc teſtimoniũ poſtremum collocauit, vt os illis occludatur qui vbi ſint illa magnifica regni Chriſti elogia requirunt, quum nihil contrà videatur Eccleſia calamitoſius. Nec vident miſeri ſe ex iis ipſis hoſtibus eſſe qui tandem ſint illi pro ſcabello ſubiiciendi. Poſtremò quomodo ſit accipiendum illud ἕως ἂν, id eſt vſquedum, ſiue donec, quære 1.Cor.15.25, & deinceps.

14 *Nónne*, οὐχί. Eiuſmodi interrogationes apud Hebræos vehementius affirmant. λειτουργικὰ verò, i. miniſtratores vocat quos vulgò ſolemus officiarios vocare, princi- 5 pum apparitores.

IN CAPVT II.

1 *Eo magis*, περισσοτέρως. Vulg. *Abundantius*. Eraſ. *Vehementius*. Cæterùm iſta quaſi παρέργως interiecta adhortatione, non modò reſpirare quodammodo ſinit Hebræos, 10 multitudine oraculorum velut obrutos, ſed etiam paulatim ad quædã argumenta ſeſe accingit, quæ ſunt veluti aſſumptiones præcedentium: ſiquidem ex iis quæ dicturus eſt comprobabit ea omnia in Chriſto eſſe completa quæ de Meſſiæ futura prętantia diſſeruerat. Quanuis 15 enim Hebręi iſti Chriſtũ eſſent amplexi, tamen quũ à ſuo Moſe perægrè diſcederent, ſatis oſtendebant ſe nunquam ſatis ſeriò de Meſſię prętãtia cogitaſſe. Itaque ipſo ſtatim initio cũ grauiſſima futuri iudicii Dei denuntiatione obteſtatur vt non noua quædam dicturũ, ſed ea tantùm cum 20 illis repetentẽ quæ ipſi iam antea vnà audierãt, attentiſſimis animis auſcultent. Ac primò quidem illã prętantiam applicat muneri prophetico, quatuor primis verſiculis, inde vſque ad hæc verba verſ.9, διὰ τὸ πάθημα, ad regiũ munus aſcendit, ac tandem eodẽ verſu pauciſſimis verbis ſa- 25 cerdotii dignitatem declarat. *Iis quæ audiuimus*, τοῖς ἀκουσθεῖσι. Vides vt ſe facit auditorem? Nã id quoque planius etiã dicet ver.3. Non poteſt igitur Paulo ſatis cõmodè tribui hęc epiſtola, etiamſi vna hæc eſſet ratio. Eraſm. *Iis quæ dicta ſunt nobis*. Nam inter loquutionem & auditio- 30 nem mutua eſt relatio. *Perfluamus*, παραῤῥυῶμεν. Perfluere dicitur qui auditum ſermonem non continet: vt Terentianus ille Parmeno ſe plenum eſſe rimarum dicit, qui hac & illac perfluat. Opponitur ergo τῷ προσέχειν. Neque enim attendere poſſumus auditis ſi ſecurè ſinamus il- 35 la nobis effluere. Vulg. *Pereffluamus*: fortaſſis librariorum culpa. Chryſoſtomus accipit pro diffluamus, ſiue dilabamur, id eſt pereamus inſtar aquæ dilabentis, vt Pſalm.58.8. quomodo etiam vertit Syrus interpres. ſed altera interpretatio magis videtur huic loco appoſita. quanquam & 40 iſtam non reiicio propter particulam ποτέ.

2 *Per Angelos*, δι' ἀγγέλων. Legem intelligit quę tranſgreſſoribus pœnas pręſcripſit. Datam autem fuiſſe per miniſterium

histerium Angelorum Legē, & Mosi in manus traditam dicit disertè Paulus Gal.3.19.& Stephanus Act.7.53.

Græce		Beza		Vulgata	
Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη·	3	Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutē? ‖quæ quum primùm enarrari cœperit per ipsum Dominum, ⁖ab iis qui ipsum audierāt, fuit nobis confirmata:	3	*Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem? quæ quum initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est:*	Mar.16.29
Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν.	4	Testimonium illis præbēte Deo & ⁖signis & prodigiis, variisque virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, pro sua voluntate.	4	*Contestante Deo signis & portentis, & variis virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, secundum suam voluntatem.*	
Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν, περὶ ἧς λαλοῦμεν.	5	⁖Nō enim Angelis subiecit ⁖mundum illum futurum, de quo loquimur:	5	*Nō enim Angelis subiecit orbem terræ futurū, de quo loquimur.*	
Διεμαρτύρατο δέ πού τις, λέγων, Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ· ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;	6	⁖Testatus est autem quidam alicubi, dicens, ‖⁖Quid est homo, vt memor sis eius: aut filius hominis, vt eū ⁖respicias?	6	*Testatus est autem in quodam loco quis, dicens, Quid est homo quod memor es eius: aut filius hominis, quoniā visitas eum?*	Psal.8.5

3 *Ab iis qui audierant*, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. Id est ab Apostolis. Hic igitur non est Paulus ille qui ex reuelatione ipsius Christi didicit Euangelium, sed ex Apostolorum discipulis quispiam, isque ex Circuncisione: vt ista ne Lucæ quidem possint vt auctori cōuenire, si vera sunt quæ de eo feruntur. Neque verò id dico vt de fide huius epistolæ vel tantillum detraham (quam ego non dubito secundam ab epistola ad Romanos dignitate ac fructu numerare) sed vt iis respondeatur qui statim clamant hæreticos quicunque hanc epistolā Paulo non tribuunt. Certè quum dicat εἰς ἡμᾶς, id est *nobis*, pro ἡμῖν, non loquitur de se vno, sicuti interdum moris est, sed inter eos sese recenset qui & prædicatione Apostolorum & prodigiis per eos editis, ad Christi cognitionem accesserant, vt ex sequentibus liquet. At nónne Paulus potuit Apostolos audire, & prodigia ab ipsis edita spectare? Fateor: sed hac certè ratione nec vocatus est, nec in vocatione confirmatus ab Apostolis, vt pluribus explicat in epistola Galatis inscripta: neque is sese discipulum sed Apostolū solet vocare, quoties præsertim agitur de asserēda doctrinę auctoritate, vt hoc loco.

4 *Signis*, σημείοις. Miraculorum verus finis ostēditur. Ea verò Signa dicuntur quòd aliud repræsentent quàm quod cernitur, vt quæ nihil aliud sint quàm veræ doctrinæ sigilla: Prodigia, quòd nouum & insuetum aliquid exhibeant: Virtutes, quòd excellentis illius diuinæ virtutis extraordinarium specimen edant, vt rectè annotauit doctissimus interpres: nequis ista conetur curiosius tanquam diuersas species distinguere. Sit ergo hoc argumentum præstantiæ Christi crucifixi, quòd è cælo infinita per suorum ministerium egerit. quæ res manifestè declarat, ipsum non modò non mortuum, sed etiam in cælis regnare, sicut prædictum erat: & ita quidem vt non sibi soli, sed nobis regnet.

5 *Non enim*, οὐ γάρ. Rectè addit causalem particulam, ab effectis ad efficientem causam ascendens. Nam qui hęc dona largitur, annon est αὐτοκράτωρ? simul autem ad sequēs argumentū transit. *Mundū illum futurū*, τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Vulg. & Eras. *Orbem terræ futurum*, obscuré. Mundum enim futurum, vocat felix illud seculum quod futurum prædixerāt Prophetæ, priore Christi aduentu inchoatum, cuius complementum futurum adhuc expectamus: cuius pater est Christus, Esa.9.6, caput membrorum quæ in summæ illius suæ dignitatis partem ac cōsortiū admittet, sicut explicatur 1.Cor.15.25. Videtur autem alludere ad Psal.102.19, & apertius etiam Esa.65.17, vbi fit mentio nouorum cælorum & terræ nouæ.

6 *Testatus est*, διεμαρτύρατο. Hoc coniungo cum περὶ ἧς, *de quo*, vt prorsus cohærens. Syrus autem interpres diuersam scripturam sequutus est, quasi videlicet legerit ὡς διεμαρτύρατο ἡ γραφὴ, λέγουσα, *sicut testatur scriptura dicens*. *Quid est homo*, τί ἐστιν ἄνθρωπος. Id est, quid tandem est in homine cur tantam ipsius curam habeas, & tanto honore sis eum dignatus? Acsi dicat, nihil: & omnia ista tuæ sint singularis bonitatis dona. Hoc autem testimonium quomodo applicandum sit, facilè fuerit intelligere, si scopum Apostoli consideremus. Quæ de donis illis mirificis à Christo profectis dixerat, ad singulos non pertinebant, & aliò etiā respiciebant, nimirum ad mundi illius futuri ciues cogendos. Itaque nunc in eo versatur vt Christo iam regnanti omnia membra coniungat. Nam ita demum nobis est fructuosa regnantis Christi consideratio si ad nos aliquid pertinere præstantiam ipsius cognouerimus. Ad hoc probandum assumit aptissimum testimonium ex Psalmo octauo, vbi de hominis excellentia disserit Propheta. Hanc verò necesse est vt vel in prima illa conditione hominis ante lapsum, vel in ea in qua nūc sunt omnes homines extra Christum considerati, vel in tertia aliqua in Chisto adepta vel adipiscenda consideremus. De prima illa non videtur agere Propheta vtpote qua mox homo exciderit: expostulaturo Propheta cum hominibus de tanto amisso bono, potius quàm eius amissi cōtemplatione in admirationem raperetur. De secunda quæri meritò potest an hîc disseratur. Videtur enim Dauid vniuersaliter proponere homines vt nunc sunt, nempe insignia quædam bonitatis diuinæ specula, quòd res ipsa ostendat hominem cæteris animantibus pręstare, & in mundo dominium obtinere. Quorsum igitur hoc Paulus? Respondeo aduersus eum qui de excellentia hominis ita iudicaret, meritò posse ad ipsos etiam philosophos prouocari, qui quàm misera esset hominum cōditio perscrutati, naturam in illos quodammodo nouercam esse dixerunt, & optimum esse homini vel non nasci, vel statim mori: impiè id quidem, sed ita vt ex eiusmodi ipsorū dictis facilè appareat in præsentē humanæ gentis conditionem minimè cadere quæ Dauid in eo Psalmo narrat. Nam contrà quid homine miserius in sese, siue animū siue corpus spectes? Præditus quidē est intelligentia, sed quàm obscura, imò verò quàm nulla in iis quæ præcipua sunt, id est, in diuinis rebus intelligendis? Taceo prauitatem illam singulis ingenitam: taceo fœcūdam illam morborum officinam quam circunferimus. Quid verò? in singulis, non dico imperiis, regnis, rebuspublicis, ciuitatibus, familiis, domibus, sed in singulis hominibus quanta rerum omnium perturbatio, quæ feritas, quæ inconstantia & vanitas? Fruimur quidem animalium esu, sed ita demū, si alia subegerimus, alia fraude illexerimus. Nam quę spōte se subiiciant, vel nulla vel paucissima sunt. Imò si spectentur hominum mores, crudelissimum quendam tyrannum esse hominem dixeris, quem animantia reliqua metuāt, oderint, fugiāt. Vbi igitur ista sublimitas, Omnia subiecisti pedibus ipsius? Relinquitur ergo, ad tertiā aliquā conditionē hominū, nempe eorū qui in Christo sunt, & cū Christo tandē in futuro illo regno perficiētur, pertinere hanc descriptionem. Itaque non censuerim Apostolū ista soli Christo tribuere, sed etiā simul cū illo principe omnibus futuri mundi ciuibus, eadē prorsus sententia qua hęc olim à Dauide scripta sunt. Sed hoc quidem verū est, docere Apostolū, istā descriptionē in Christo iam impletā esse, vt in nobis quoque suo tēpore perficiatur. Verùm hoc Dauidis dictū seorsim ad Christum applicat demū à v.9, vt mihi quidē videtur. Ita enim hęc adfero, non vt aliquid noui excogitasse videar, sed vt symbolum & ipse conferam ad obscurissimi loci interpretationem.

Respicias, ἐπισκέπτῃ. Vulg. *Visitas*. Eras. *Inuisis*. Loquitur Propheta de Deo ἀνθρωποπαθῶς. Nam quæ diligimus, non facilè solemus ex mente & oculis deponere. Hominem autem & filiū hominis appellat in genere, omnes cælestis illius regni ciues, quales sunt in sese, antequam Dominus eos iure ciuitatis cęlestis donet in Christo.

7 Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτὸν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου.

7 "Feciſti eum pauliſper inferiorem Angelis: "gloria & honore coronaſti eum, & conſtituiſti eum ſuper opera manuũ tuarum.

7 *Minuiſti eum paulo minus ab Angelis: gloria & honore coronaſti eũ, & conſtituiſti eum ſuper opera manuum tuarum.*

1. Cor. 15. 17

8 Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον. νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.

8 ‖ "Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius. Enimuero per hoc quòd ei ſubiecit omnia, nihil omiſit quod non ſit ei ſubiectum. "At nunc nondum videmus ei omnia eſſe ſubiecta.

8 *Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius. In eo enim quòd omnia ei ſubiecit, nihil dimiſit non ſubiectum ei: nunc autem necdum videmus omnia ſubiecta ei.*

Phil. 2. 8

9 Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον· ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου·

9 "Sed Ieſum illum "cernimus gloria & honore coronatum, "qui‖pauliſper fuit inferior Angelis factus, ꝓpter mortis perpeſſionem: vt beneficio Dei pro omnibus mortẽ guſtaret.

9 *Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus eſt videmus Ieſũ, propter paſſionẽ mortis, gloria & honore coronatum, vt gratia Dei pro omnibus guſtaret mortem.*

---

7 *Feciſti eum pauliſper inferiorem Angelis*, ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. Hæc prima eſt futuri mundi ciuium dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt, tantiſper dum capiti ſuo quod ſupra ipſos Angelos eſt, aggregẽtur. Id autẽ verũ eſſe tota Scriptura clamat, & res ipſa oſtendit. Neque enim ex mundi iudicio, ſed ex re ipſa æſtimatur ſanctorum dignitas. qua de re pulchrè commemorantur multa infrà cap. vndecimo, & paſſim in Scripturis, quoties fidei & inuocationis vis explicatur. Cæterùm βραχύ τι (pro quo Hebraica veritas habet מעט [*meħat*] poſſumus etiam ad rem ipſam referre, vt ſignificet Aliquantulum: quo modo video pleroſque in Dauide explicare. nec multum diuerſa erit ſententia ſi ita accipias. Malo tamen de tempore interpretari, propter applicationem quæ mox ſubiicietur: nec video quid repugnet huic interpretationi apud Prophetam. Sic quidem accipitur eadem formula Act. 5. 34. & ita particula מן [*min*] ad verbum erit referenda, non autem ad מעט [*meħat.*] De verbo ἐλαττοῦν mox dicemus ver. 9. אלהים [*elohim*] verò non poſſum dubitare quin rectè interpres de Angelis ſit interpretatus.

Gloria, δόξῃ. Iam ſequitur altera dignitas quæ illam excipiet, quòd videlicet in ſummo quodam gradu eminebunt, facti nimirum ipſius regni Chriſti cohæredes. quod coronæ appellatione deſignatur. Loquitur autẽ Dauid de certò futuris rebus, Prophetarum more, quaſi iam ſint cõpletæ.

8 *Omnia*, πάντα. Videtur vis adferri Dauidis verbis. Nã ſubiicitur, oues & boues, &c. quæ verba videntur illam vniuerſitatem definire. Reſpondeo, enumerari quidẽ à Dauide has ſpecies, ſed minimè id tamen vt in illis conſiſtat. Iam enim antè oſtendimus non præſentem ſed futurum mundum illic deſcribi, cuius tamen typum aliquem, imò verò primordia iã antè diximus in hac vita in ſanctis apparere, in eo quòd velut alteri ſint Angeli. Elucet autem hæc dignitas in quotidiano etiam victu. ſiquidẽ hoc proprium eſt ſanctorum quòd rebus creatis pro ſuo iure vtũtur. Sunt enim futuri mundi ciues, quorum hæc eſt prærogatiua, vt omnia, nedum ea quæ ad hanc temporariam vitam pertinent, illis in ſuo capite ſubiecta ſint. Atqui (dicet aliquis) hoc quoque conuenit infidelibus. Id verò pernego. Nam quicquid iſti habent, id velut ex manu principis huius mundi (id eſt Satanæ) accipiunt. Itaque ſicut ille tyrannus eſt & malę fidei poſſeſſor, ita ipſi quoque qđ ad ſe non pertinet, per rapinam & ſacrilegium vſurpant.

At nunc, νῦν δὲ. Accedit nunc ad applicationem, quam aggreditur ab obiectionis ſpecie. Eſt autẽ oppoſitio eiuſmodi: Mira hìc prędicas de hominibus futuri mundi ciuibus. Atqui nondum hęc cernimus, omnia nimirum illis eſſe ſubiecta. Fateor: (inquit Apoſtolus) ſed in Chriſto cõpleta iſta omnia cernimus, qui quidem eſt iſtius regni ἀρχηγὸς. i. primus ductor, vt nos ipſius veſtigiis ad eius conſortiũ perueniamus. At enim (dices) ne Chriſto quidẽ ipſi adhuc ſunt omnia ſubiecta. Imò verò neceſſe eſt verum eſſe fateamur quod ipſe pronuntiauit, in cęlũ iamiam aſcẽſurus, Datam eſſe ſibi omnẽ in cęlo & in terra poteſtatẽ: & quod paulo antè dixit Apoſtolus, Eũ eſſe conſtitutum omniũ hęredem. Quod igitur diaboli cum ſuis adhuc reluctantur, hoc non impedit quin iam ſint filio illi hominis ſubiecti, qui adhuc nobiſcum viuens illos ſolo nutu eiiciebat, quiq. hodie impetus eorũ pro arbitrio ſuo fręnat: ideo adhuc iſti aſſiſtãt, ꝗ nondũ in illos plena ſua poteſtate vti velit: idque electorum ſuorum commodo, qui quotidie hac ratione magis ac magis perficiuntur: tum vt reprobi menſuram ſuam impleant, quò & in illis per miſericordiam ſeruandis, & in iſtis ſua potentia cõfringendis illuſtrior ipſius gloria appareat. Primùm autẽ notemus particulam οὔπω, *nondum*. Docet enim futurum illum mundum nondum apparuiſſe, quem etiam ſuſpirans rerum vniuerſitas expectat, Rom. 8. 10, & deinceps. Deinde obſeruemus obiectionem non ferri aduerſus illud Dauidis dictum, Feciſti eum pauliſper inferiorem Angelis, (eius enim perſonã inducit qui hanc dignitatem in ſanctis iam agnoſcat) ſed aduerſus illud extremum, nempe conſtituiſti eum, &c. quod nondum apparuit, nec prius apparebit quàm vnà cum Chriſto regnemus. Poſtremò relatiuum αὐτῷ nõ refero ad Chriſtum, ſed ad hominem, id eſt ad futuri illius regni ciues, quos complectitur vno ſpeciei vocabulo. veluti quum dicimus, hominem eſſe ratione pręditum. Nam reliquos Dauid pro non hominibus cenſet, ad quos illa ampliſſima humanæ gentis dignitas non pertineat. Id autem ita intelligendũ eſſe, ex reſponſione apparet. neque enim dicendum fuiſſet τὸν δὲ Ἰησοῦν, *Ieſum autem*, ſed αὐτὸν δὲ, id eſt *ſed ipſum*, &c. Fateor tamen hoc poſſe Hebræorum idiotiſmo excuſari, qui antecedens exprimunt loco relatiui. Sed ſiquis ad hanc rationem alias ſuperiores adiunxerit, & totam argumenti ſeriem perſpexerit qualem tradidimus, comperiet (vt ſpero) noſtram expoſitionem multo minus eſſe violentam, & magis etiam cum Apoſtoli ſcopo conſentire.

9 *Sed Ieſum illum cernimus*, τὸν δὲ Ἰησοῦν βλέπομεν, &c. Nequis miretur mutatam eſſe à me verborum collocationem, notandũ eſt duplicem eſſe ſynchyſin in Gręco cõtextu, qui ita ſit conſtruendus, βλέπομεν δὲ δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ὅπως χάριτι Θεοῦ, &c. quod ita planum eſſe putamus vt probatione non indigeat. Quanquam etiam poteſt διὰ τὸ πάθημα, &c. coniungi cum ἐστεφανωμένον. ſicut alibi dicitur, oportuiſſe Chriſtum pati, & ita introire in gloriam. Sed illa collocatio eòdem recidit, & multo planior eſt, nulla etiam diſtinctione repugnante. *Cernimus*, βλέπομεν. Cernimus nimirum ex ipſius virtute in Eccleſia manifeſtiſſimè apparente, vt dixit ſuprà, ver. 4. Hic enim eſt prodigiorum & donorum Spiritus ſancti finis. Deinde ex ipſius in ſingulis fidelibus efficacitate: vt qui iam ſint ſecundo ab Angelis loco, ſi modò ſibi ſint ſuæ fidei conſcii: vt is qui dicebat, *Omnia poſſum in eo qui me confirmat*. Legãtur eorum vitæ quos vetuſtas propter magnam ſingularis virtutis opinionẽ heroas & ſemideos vocauit, imò etiam vt numina eſt venerata: & comperiemus illorum excellẽtiſſimos, (nã de iis nõ loquor quos vel adulatio, vel fraus, vel metus diis adiunxit) tantũ abfuiſſe ab infimi cuiuſuis ſancti præſtantia, quantum abeſt cælũ à terra. Ex his ergo cernimus, in Chriſto capite noſtro iam impleta quæ certo pignore accepto, adhuc expectamus. *Qui pauliſper fuit inferior Angelis factus*, τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον. Id eſt, qui ad tẽpus ſeſe exinaniuit, forma ſerui accepta, nimirũ hac noſtra carne & mortalitate, vt paulo pòſt explicabit. Cæterùm nequis miretur me iſta ꝓſus aliter ꝗ paulo antè explicare, vt qui verbis illis dignitatẽ mẽbrorũ dixerim deſcribi, quum nunc ecõtrario iiſdem verbis humiliationem capitis ſignificari dicam: reſpondeo, Prophetam diuina prorſus inſpiratione vſurpaſſe verbum חסור [*hechſir*,] quod ſignificat, Facere vt quidpiam inops & egenum videatur, neque propriè de eo dicitur qui talis ab initio fuerit, ſed de eo potius qui ex altiore

gradu in inferiorem reciderit. quo modo Græcè non di-
cetur ἐλαττοῦσθαι, nec Latinè imminui, niſi qui deteriore
ſit conditione quàm antea. Itaque Propheta deinduſtria
verbum illud vſurpauit quo æterni Verbi exinanitio (vt
loquitur Paulus) non quidem in ſeſe, ſed formæ ſerui aſ-
ſumptionis reſpectu, ſignificaretur: vnde tamẽ futuri mũ-
di excellentia penitus penderet: quod & paulo pòſt expo-
net Apoſtolus. Itaque aliter vnum idémque verbum mẽ-
bris, aliter capiti tribuitur: quum tamen res ea ſit eadem,
nempe proximo ab Angelis loco eſſe, quod neque illi ſine
imminutione, qualem dixi, neque nobis ſine magna di-
gnitatis acceſſione cõtingit. Sed vnus tamẽ ſupereſt ſcru-
pulus, quem Eraſmus mouet, Quomodo duntaxat dica-
tur Angelis inferior factus, qui in morte ſeſe non homi-
nem, ſed vermem quodammodo fuiſſe dicat, Pſal.22.7.
Iterũ reſpondeo, Chriſtũ hîc nobis neque vt Deũ per ſe,
(hactenus.n. nihil de eo potuit imminui) neq. vt hominẽ
per ſe (hactenus enim fuit ad tempus non modò infra
Angelos, ſed infra abiectiſſimos etiã homines noſtri cauſa
detruſus) ſed vt Deum & hominem coniunctim proponi.
quia nimirum in hac etiam ipſa infirmitate vult Apoſto-
lus vt Chriſti præ cæteris Pontificibus præſtantiam con-
ſideremus, quicum ſit noſtræ illius præſtantiſſimæ futuræ
gloriæ ſpes omnis coniuncta. Hac igitur ratione meritò
dictus erit Chriſtus tum imminutus, quia idem ille qui
Deus eſt, homo eſt natus, crucifixus, mortuus ac ſepultus:
tum ita imminutus vt in proximo tamen ab Angelis gra-
du ſteterit, quia idẽ ille homo ita in ſeſe fuit miſer vt tamẽ
eſſet Deus in natura à qua aſſũptus eſt. quod in ipſo quo-
que ſepulchro, anima ſpoliatus oſtendit, quum eum cor-
ruptio attingere nõ auderet, ſua ipſius vi mox reſurrectu-
rum. Dicam amplius, etiam quatenus homo in terris fuit,
proximum Angelis fuiſſe, quum ἀναμάρτητος fuerit & δυνά-
μει & ἐνεργείᾳ, ac ipſo etiam Adamo infinitis partibus per-
fectior, vt qui proximè coniunctæ & vnitæ deitatis Verbi
præſidio ſuſtineretur, illis tamẽ, quod ad perpeſſionem &
mortem attinet, inferior. Miſerrimus autem fuit omnium
hominum, fateor, ſed id tamen non ſimpliciter, quatenus
naturæ noſtrę particeps eſt, verùm quatenus naturę noſtrę
vitioſitatem cum eius fructibus per imputationem verè
ſuſtinebat: idque ad tempus, vt qui nunc totus ſupra om-
nes cælos euectus ſit, vt aliquando ſimus eiuſdem gloriæ
toti etiã participes. *Propter mortis perpeſſionem*, διὰ τὸ
πάθημα τοῦ θανάτου. i. vt mori poſſet. Nam διὰ cauſam finalẽ
hîc declarat. Alioqui ſi per ipſam mortem diceretur capite
quodammodo diminutus, id eſt ſi hæc diminutio in mor-
te conſideraretur, ac non potius in naturæ humanæ aſſum-
ptione, ſicut Philipp.2.7, dicendum erat διὰ τοῦ παθήματος τοῦ
θανάτου. *Vt beneficio*, ὅπως χάριτι. Rectè hoc addidit,
noſtri videlicet reſpectu, quos ſic amauit vt filium ſuum
pro nobis dederit, Ioh. 3.16. Nam in eo verſatur vt doceat
nos tum in ipſa Chriſti morte ſiue ſacrificio præſtantiam
ipſius conſiderare, tum eius præſtantię conſiderationem
ad vſum noſtrum accommodare. Eum enim dicit ad nos
deſcendiſſe vt nos ſecum eueheret. Nam ὑπὲρ παντὸς pro
ὑπὲρ πάντων dixit, vbi rurſus annotandum particulam vni-
uerſalem non complecti ſingulos homines, ſed omnia
Chriſti membra in vnum corpus coniungere. Admonet
Gręcus ſcholiaſtes, Neſtorianos olim hunc locum auſos
fuiſſe deprauare, & pro χάριτι Θεοῦ ſcribere χωρὶς Θεοῦ, abſ-
que Deo, nempe vt à patiente homine Deum ſepararent.
Et tamen hanc ſcripturam ſequuti ſunt & Syrus interpres,
& Ambroſ. De fide ad Grat. lib. 2. cap. 4, atque adeo Vigi-
lius lib. contra Eutychen 2, *ne*, inquit, *paſſio fuiſſe Deitatis
putetur*. *Mortem guſtaret*, γεύσηται θανάτου. Id eſt mor-
tem ſentiret, metaphora ſumpta à propinato calice, ex
Scripturę more, quem etiam ſeruauit Chriſtus in triplici
illa ſua oratione, quum iam ad mortem properaret. Vide
Ioh.8.51. Quibuſdã etiã placet huc referre, ꝙ verè quidẽ
mortuus ſit, ſed tamẽ mortem quaſi deguſtarit dũtaxat, vt
qui mox reſurrexerit: qua ratione dicuntur etiã nonnulli
bonũ Dei donũ guſtare, qđ mox euomant, infrà, 6.4.

Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.	10	⁘Decebat enim ⁘vt ipſe propter quem ſunt hæc omnia & per quem ſunt hæc omnia, multos filios in gloriam ⁘adducendo, ⁘principem ſalutis ipſorum per afflictiones ⁘conſecraret.	10	*Decebat enim eũ propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem ſalutis eorum, per paſſiones cõſummare.*	
Ὅ,τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες. δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν,	11	⁘Nã & qui ſanctificat & qui ſanctificantur, ⁘ex vno ſunt omnes. quam ob cauſam ⁘nõ erubeſcit ipſos vocare fratres,	11	*Qui enim ſanctificat & qui ſanctificantur, ex vno omnes. propter quam cauſam non confunditur fratres eos vocare,*	
Λέγων, Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.	12	Dicẽs, ‖⁘Annũtiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Eccleſiæ tibi hymnos canam.	12	*Dicens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Eccleſiæ laudabo te.*	Pſal.22.14.

10 *Decebat enim*, ἔπρεπε γάρ. Probarat ſic hominem eſſe
Chriſtum vt ſit Deus: quam dignitatem ſigillatim appli-
cauit triplici eiuſdem officio. Nunc ordine conuerſo dicit
oportuiſſe ſic Deum eſſe vt fieret homo: quod rurſus ap-
plicat prophetiæ, in his, *Multos filios adducendo*: regno verò
in his, *Principẽ ſalutis*: & ſacerdotio in his, *Vnde debuit*, &c.
Vt ipſe propter quem, &c. αὐτῷ δι' οὗ, &c. Repetendum eſt
Θεῷ à fine ſuperioris verſiculi. Eſt enim Dei Patris peri-
phraſis ad id de quo agitur accommodata: Chriſto vide-
licet, quatenus mediatoris officio fungitur, quaſi infrà
patrem ſubſidente. Cedit enim hoc arcanum Dei gloriæ,
propter quem hæc omnia facta ſunt: & quum per eum fa-
cta ſint hæc omnia, tota laus huius facti ad eum redit, vt
meritò dicat Apoſtolus ſic fieri decuiſſe. Sed & ex hoc lo-
co licebit Arianos refellere, qui ex præpoſitione διὰ colli-
gebant Filiũ eſſe Patre minorẽ, quũ hîc tribuatur ipſi Pa-
tri. *Adducendo*, ἀγαγόντα. i. ἄγοντα. Sunt enim ſancti
omnes electi in Chriſto, vt tandem ſit Deus omnia in o-
mnibus. *Principem*, ἀρχηγόν. i. anteſignanum, & qui
ſicut primus eſt dignitate, ita eſt primogenitus ex mortuis
inter multos fratres. *Conſecraret*, τελειῶσαι. Rectè o-
mnino ita conuertit doctiſſimus interpres: quod etiam
indicat proximum ſanctificandi verbũ, & quod de Ponti-
fice ſubiicitur. Omnes igitur Chriſti ærumnas dicit quaſi
ſolennia quędã ſacra fuiſſe, quib. initiaretur & ſuo ponti-
ficatui conſecraretur ſalutis noſtræ princeps: nedum vt il-
la infirmitas fuerit abiectum quippiam, quod de Chriſti
dignitate aliquid detrahat. quamobrem etiam Apoſtolus
teſtatur nos per afflictiones fieri Filio Dei conformes. Sic
Gręci theologi τελειώσεως nomen tum ad Baptiſmum, tum
ad martyrium ſimili prorſus ratione accommodãt. Vulg.
Conſummare. Eraſ. *Perficere*: quod non ita expreſſum vide-
tur, quanuis iſta quoque interpretatio non ſit vbique in
hac epiſtola repudiãda, vt ꝑfectio opponatur diminutioni.

11 *Nam & qui ſanctificat*, ὅ,τε γὰρ ἁγιάζων. Cohęret parti-
cula cauſalis cum participio ἀγαγόντα, Vt adduceret: itẽ cũ
extremo verſiculo 9. Quî enim valet conſequutio hæc,
Chriſtus coronatˀ eſt gloria, &c. ergo & nos exaltabimur?
Quia mortuus eſt pro omnib. illũ.n. ita cõſecrauit Deus, vt
multos filios adduceret in gloriã. Sed quî fieri hoc poteſt?
ꝗa vnius naturę ſũt caput & mẽbra, is qui ſãctificat & qui
ſanctificãtur. Sãctificationẽ autẽ appellat ſeparationẽ, puri-
ficationẽ, cõſecrationẽ deniq. electorũ: vtitúrque pręſenti
tempore, vt ſignificet nos adhuc in huius ſanctificationis
progreſſu verſari. *Ex vno*, ἐξ ἑνός. Id eſt eiuſdem na-
turę, humanę videlicet, ita vt ἑνὸς poſitum ſit neutro gene-
re. qua ratione volunt nonnulli Chriſtũ paſſim Filium ho-
minis dici. Vel, ἐξ ἑνὸς, id eſt Adamo. quę interpretatio in
idem recidit, ac minus etiam coacta videtur, quum Lucas
idcirco quoque videatur ad Adamũ vſque deducere Chri-
ſti genealogiam. Quidam *Ex vno Deo* interpretantur: ve-
rè id quidem, quum Chriſtus ſit primogenitus inter mul-
tos fratres, quos etiam verſu ſuperiore υἱοὺς, id eſt filios,
vocauit: ſed tamen hoc non videtur ſatis apposítè dici.
Non erubeſcit, οὐκ ἐπαισχύνεται. Rectè. nam quantum alio-
quin inter nos & ipſum intereſt?

12 *Annuntiabo*, ἀπαγγελῶ. Hunc Pſalmum rectè Chri-
ſto tribui apparet ex eo quòd ad viuum totam paſſionis

illius historiam describit. Sic autem propheticum eius munus describitur. Est enim Christus Euangelii non tantùm auctor & materia, sed etiam præco: & vis argumenti in eo sita est, quòd dicitur Dei nomen annũtiare, & quidem vt sanctorum vnus, fratribus suis. quod Filio quidem sed in serui forma conuenit: sicut Samaritanæ illi dixit, Nos adoramus quod scimus, sese inter adoratores numerans: & hymnum cecinit cum discipulis seu fratribus suis.

Psal.18.3 Esa.8.18	Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Καὶ πάλιν, Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.	13	Et rursum, ‖ Ego fretus ero ipso. Et iterum ‖ Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.	13	*Et iterum, Ego ero fidens in eũ. Et iterum, Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus.*
Ose.13.14 1.cor.15.54	Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον·	14	Quoniã igitur pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque cõsimiliter particeps factus est eorũdẽ, ‖ vt per mortẽ aboleret eũ qui mortis imperium habet, hoc est diabolum:	14	*Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, vt per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, id est diabolum:*
	Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.	15	Et liberos redderet quotquot metu mortis, per omnẽ vitam obnoxii erant seruituti.	15	*Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti.*
	Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται.	16	Non enim videlicet Angelos assumpsit, sed semen Abrahæ assumpsit.	16	*Nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit.*
	Ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ.	17	Vnde debuit per omnia fratrib. similis fieri, vt misericors esset & fidelis põtifex ĩ iis quæ apud Deum *agẽda forent*, ad expiandum peccata populi.	17	*Vnde debuit per omnia fratribus similari, vt misericors fieret & fidelis Pontifex ad Deum, vt repropitiaret delicta populi.*

13 *Ego fretus ero ipso*, ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Vel, *Ego ero fretus ipso*. Significat enim Hebræis חסה [*chasah*] (quo verbo vtitur Propheta Psal.18, vnde desumptus est hic locus) recipere se in fidem ac præsidium alicuius: vnde factum vt ad fiduciam transferretur. Itaque hoc ipsum est quod Latinè dicitur fretum esse. Q. Cicero De petitione Consulatus, *Quanquam partis & fundatis amicitiis fretum ac muvitum esse oporteret.* Sic autem in illo Psalmo Dauidem de se loqui, vt multa Christo ipsi magis propriè cõueniãt, apparet ex versu 44, & 45. Et aptè argumentatur Apostolus ad probandam Filii Dei diminutionẽ, quum minoris sit ad maiorem & creaturæ ad Creatorem confugere.

Ecce ego, &c. ἰδοὺ ἐγὼ, &c. Hæc loquitur de se & discipulis suis Esaias cap.8, sed omnes ministros adumbrans: vt illius discipuli vicissim Ecclesiam totam designãt. Quum igitur prophetarum ac ministrorum caput sit Christus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur quàm ipsi Esaiæ.

Pueri, τὰ παιδία. Heb. הילדים [*haieladim*,] id est τέκνα potius quàm παιδία, & quidem cum ה emphatico, vt si dicas, *Nati illi*. Sic enim significatur filiatio electorum, ex illo videlicet incorruptibili semine, vt scribitur 1.Pet.2.2.

Dedit, ἔδωκεν. Hoc explicatur Iohan.6.37, & 10.28. Sed illud maximè videtur obseruandum, nusquam dici datos prophetis discipulos (sic enim Esaias vocat eosdem quos mox postea gnatos appellat Esa.8.17. & 18) sed vni Christo: quum potius à Prophetis dicãtur Deo gigni filii, vt loquitur de Corinthiis Apostolus: & adduci discipuli Domino, ad quem etiam Iohannes suos dimisit: ex quo satis intelligi potest Esaiam eo loco non tam in persona sua quàm Christi loquutus.

14 *Participes sunt carnis & sanguinis*, κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος. Id est, constãt carne & sanguine, fragili videlicet & caduca natura. Nunc verò quod de eo homine dixerat, ad regium etiam munus applicat, apertius explicans quod dixerat, omnes esse ex vno. Vulg. *Communicauerunt carni & sanguini*, obscurè, vel ob eam causam quòd seruauit præteritum tempus. Eras. *Commercium habent cum carne & sanguine*: aliquanto etiam obscurius. *Consimiliter*, παραπλησίως. In hoc aduerbio interdum παρὰ detrahit de significatione, vt quum significat propemodum: hîc verò contrà, proximam & prorsus respondentem conditionẽ declarat, imò eandẽ prorsus, qđ ad speciẽ ipsam attinet, nempe vt lac lacti simile dicitur. Est autem argumentum à communi naturæ ordine sumptum, vt homo hominem gignat. vnde consequitur hominem fieri oportuisse Filium illum in quo cæteri fierent filii, sic illi dati vt in ipso pro filiis cẽseãtur. *Vt per mortem*, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου. Nisi hoc additũ esset, videri poterat Apostolus absurdissimè loqui. Nũ enim Deũ oportuit hominẽ fieri vt Diabolũ debellaret? Nã certè potius robore quàm infirmitate videtur opus hîc fuisse. Declarat igitur Apostolus vt hæc victoria esset quamgloriosissima, maximè fuisse cõueniens vt hominis victor Satan per hominem sterneretur, atque adeo per ipsam hominis mortem veluti suis ipsius telis, morte videlicet, conficeretur. *Qui mortis imperium habet*, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Mortis imperiũ habere dicitur diabolus, à quo exortum est peccatum, quod mors est consequuta: quique nos quotidie ad peccandũ solicitat, vt in æternæ mortis exitium nos secum pertrahat. Tota igitur mortis administratio penes eum est. Nobis tamen dicitur extinctus, quòd omnes ipsius conatus aduersum filios Dei cadant inanes & irriti, imò verò etiam nostro commodo cedant. Et notandum etiam quòd mortis imperium dicit per mortem abolitũ. i. hostem suis ipsius armis confectũ.

Diabolum, τὸν διάβολον. De vno loquitur tanquam omnium principe, vt alibi sæpe Scriptura: cui tacitè adiunguntur reliqui ipsius Angeli, vt Matth.25.41.

15 *Mortis*, θανάτου. Mortẽ intellige cũ ira Dei coniunctam, qualẽ necesse est extra Christũ esse. cuius metus aut horroris potius perpetua seruitute nihil fingi potest miserius.

16 *Angelos*, ἀγγέλους. i. angelicã naturã. Vbi sunt igitur qui spirituale (i. Angelicæ vel cælestis substãtiæ) corpus Christo tribuũt? Nã spirituale quidẽ nũc esse fateor, sed longè alio sensu, vt diximus 1.Cor.15.44. *Assumpsit*, ἐπιλαμβάνεται. Paulò antè κεκοινώνηκε dixit pro κοινωνεῖ, ita nunc cõtrà præsenti vtitur pro præterito, quę permutationes tẽporũ passim apud Hebræos occurrũt. *Semẽ Abrahæ*, σπέρματος Ἀβραάμ. i. verã hominis naturã, & quidẽ ex Abrahami familia, nequis ex eo colligat seruãdos esse omnes homines, quoniã naturã omnib. hominib. cõmunẽ assumpsit. Itaq. hæc naturæ societas ad solam Abrahę sobolẽ restringitur. i. ad electorũ cętũ qui Ecclesię nomine censentur. Ideo etiã disertè Christus dicitur Filius Abrahami: vt exposuimus Matth.1.1. Est autem insignis hic locus ad probandam veræ humanæ naturæ cum diuina coniunctionem, ad vnum constituendum Christum: ideóque à veteribus præsertim Græcis diligenter annotatur. Quo magis est execranda Castellionis audacia qui ἐπιλαμβάνεται conuertit Opitulatur, non modò falsa sed etiam inepta interpretatione, quum ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam hoc declaret apud Græcos. Sed eum nimirum id offendit quòd ἐπελάβετο non scripserit Apostolus. Quasi verò in narrationibus rerum gestarum non soleat frequentissimè vsurpari hæc enallage, cum aliqua etiam venustate, vt res non acta perscribi, sed adhuc geri videatur. Denique in sententia tam manifesta, tantíne momenti hoc erat vt nouam & inauditam & ad scopum Apostoli nihil pertinentem verbi ἐπιλαμβάνεσθαι significationem comminisceretur?

17 *Per omnia*, κατὰ πάντα. Per omnia, i. nõ solùm qđ ad naturã sed etiã qđ ad omnes qualitates attinet, sed à peccato

tamen immunes. *Misericors*, ἐλεήμων. Id est, qui nostrarum ærumnarum vero sensu tangeretur, vt Luc. 19. 41, vbi etiam super perituris lacrymatur. Iam autem ad Christi sacerdotium transit, docétque oportuisse hominem fieri vt pontifex etiam esset idoneus. *Fidelis*, πιστός. Id est sincerè & integrè munus suum peragẽs, vel cui meritò fideremus.

Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.	18	Nam ex eo quod perpessus fuit ⁚quum tentatus est, ⁚potest & iis qui tentantur succurrere.	18	*In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari.*
Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.
Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν·	1	VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate ⁚Apostolũ & Pontificem ⁚professionis nostræ Christum Iesum:	1	*VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, cõsiderate Apostolum & Pontificẽ cõfessionis nostræ Iesum:*
Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.	2	‖Fidelem ⁚ei qui ipsum constituit: vt & Moses *fidelis fuit* in tota domo ipsius.	2	*Qui fidelis est ei qui fecit illum: sicut & Moyses in omni domo eius.*
Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν.	3	⁚*Tanto* nãque ampliore gloriã præ Mose hîc dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem is qui construxit domum ⁚quàm domus ipsa.	3	*Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus qui fabricauit illam.* Num. 12. 7
Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός.	4	Omnis enim domus construitur ab aliquo: qui verò cõdidit ⁚hæc omnia, *est* Deus.	4	*Omnis nanque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creauit, Deus est.*
Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων·	5	⁚Et Moses quidẽ fidelis fuit in tota domo ipsius, ⁚vt famulus, ad testificãda quæ post erant dicenda:	5	*Et Moyses quidẽ fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in testimonium eorum quæ dicenda erant:*

18 *Quum tentatus est*, πειρασθείς. Id est quum exploraretur, vel etiam quum tentaretur. i. ad malum solicitaretur à diabolo, & omnibus ipsius instrumentis: quibus tamen fortissimè & constantissimè, sed non sine acerbissimis & inexplicabilibus doloribus, restitit. Nam quod ad intrinsecas tentationes attinet à carnis vitiositate exorientes, nullæ in eo esse potuerũt qui ex Spiritu sancto conceptus est. Castellio conuertit, *Periclitando*, quàm rectè, ipse viderit. Eras. *Ex hoc quòd ipsi contigit tentari.* nam coniungit hęc duo ἔπαθεν & πειρασθείς, vt participium positũ sit loco infinitiui. Sed quis ita loquitur ἔπαθεν πειρασθῆναι, vel πειρασθείς, pro συνέβη αὐτῷ πειρασθῆναι. *Potest*, δύναται. Vide infrà, 5. 2.

IN CAP. III.

1 *Vnde*, ὅθεν. Orditur collationẽ prophetici muneris, siue Apostolatus Christi, cum Mosis ministerio, sed coniunctim cũ regno, (nã & Moses & Iosue sic fuerunt prophetę vt etiã regia potestate sint functi) apertè iam hunc nominans, postquã illius præstantiã luculentissimè probauit.

Apostolum, ἀπόστολον. i. legatũ & nuntiũ, sicut διάκονος περιτομῆς dicitur. i. minister circuncisionis, Rom. 15. 8. Obiter autem, vbi ipsum ostendit omni potestate eminentiorẽ, nunc attingit Propheticũ munus, qua ratione cũ Mose confertur, sicut sacerdotii respectu cũ Aarone: præterea etiam de Iosue aliquid propter regnum attingens, vt omnibus modis sit nobis Christus factus omnia. Istorum autem omnium fundamenta substrauit, explicata vtraque Christi natura coniunctim: & nunc alteram distributionem nectit. Vult enim à nobis istam Christi præstantiam considerari, tum vt Prophetæ sua auctoritate docentis, vt qui Dominus sit: tum vt Pontificis maximi & vnici. Primùm igitur de Apostolatu dicet vsque ad capitis 4 versiculum 14. inde ad Pontificatum transibit. *Professionis*, τῆς ὁμολογίας. Id est eius doctrinæ quam profitemur, Euangelicæ nimirum.

2 *Ei qui ipsum constituit*, τῷ ποιήσαντι αὐτόν. Sic accipitur verbum עשה [ħasah] de Mose & Aarone, 1. Sam. 12. 6, pro καθιστάναι. hîc autem repeti etiam potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Apostoli & Pontificis. *Vt & Moses*, ὡς καὶ Μωσῆς. Vide vt exæquet quos postea longè impares esse ostendet. Quî enim sint paris dignitatis seruus & Filius? Fidelis tamẽ est vterque. Sic igitur posthabetur Moses Christo vt nihil illi detrahatur, nihil isti præter meritum adiiciatur, vtrique gradus suus conseruetur. Offensio enim quorundam inde nascitur quòd vtrunque habebant pro seruo. Quamobrem constituta iam Christi Dei & hominis præstantia, intrepidè loquitur Apostolus.

3 [*Tanto*] *nanque ampliore*, πλείονος γὰρ, &c. Eras. Voculã 5 illã rectè addidit, vt magis perspicuus esset hic locus. Caussalis autẽ particula non cohæret cum proximis, sed cum præcipuo totius periodi verbo κατανοήσατε, *considerate*: acsi diceret Apostolus, Meritò magni facitis Mosen: (fuit enim fidelis in domo Domini) sed excellentia Christi, qui 10 & ipse fidelis fuit tũ Apostolus tũ Pontifex, longè etiã dignior est quã consideretis. Est enim ipsius tanto amplior gloria, &c. *Quàm domus ipsa*, τοῦ οἴκου. i. Quãto pręstãtior est architectus ipsa domo quã est architectatus, tãto Christus præstat Mosi. vt etiã explicat apertè Syrus in15terpres. Quomodo verò cõstabit illa similitudo? nẽpe quia Moses ipse pars est domus à Christo extructæ: nedũ vt illã sit molitus. Vsitatũ enim est Ecclesiã domui cõparare, cuius & viui lapides & vasa dicũtur tũ pastores tũ greges, vt 1. Tim. 3. 15, & 2. Tim. 2. 10, & 1. Pet. 2. 5. Hæc igitur prior 20 erit collatio Christi cum Mose. Vet. interpr. cõuertit *Honorem domus*, i. qui ex domo redit ad architectũ multo amplior q̃ ad ipsius ministros, qui per se nihil præstiterunt, sed fuerũt dũtaxat architecti organa. acsi Gallicè dicas, *D'autant que le plus grand honneur de la maison reuient à celui qui l'à* 25 *faicte*. quæ sententia non malè conuenit, sed Græcis non satis conuenit.

4 *Hæc omnia*, τὰ πάντα. Non erat omittendus articulus: nã generalis alioqui sentẽtia accõmodanda est ad ædificiũ de quo agitur. Apparet autẽ omnino ex cõnexione argu30mẽti, Christũ Dei nomine significari. Est enim in his verbis assumptio argumẽti, cuius pręcessit propositio, & in vtraq. Christus est subiectũ. Ita enim est huius Ecclesiæ fũdamẽtũ vt simul pręsideat: ita frater, vt sit Dominus: ita formatus à Domino, vt sit Deus ꝓpria virtute omnia effi35ciens, sicut egregiè scripsit doctissimus interpr. ac proinde sic cõstruenda est hęc oratio, non vt dicatur Deus omnia hæc cõdidisse, sed is esse Deus qui hęc omnia. i. totã hanc domũ, est architectatus, quanuis illud ex isto consequatur. Quod si architectus homo cẽsetur ei domo pręstare cuius 40 fuit architectus, quãto magis architectus Deus, tota hac domo & omnib. quantumuis fidelibus eius œconomis excellentior est habendus?

5 *Et Moses*, καὶ Μωσῆς. Altera collatio, in cõditę dom⁹ administratione. Nam hîc quoq. præfuit Filius vt Dominus, 45 Moses vt minister. Fili⁹ ergo id ꝓpriũ habet q̄ solus ꝓpriè dici potest architectus, vtpote Deus qui omnia effecerit. Vsus est autẽ ad tẽpus Mosis opera, sed nulla coactus necessitate, tãtùm vt seruo, qui significaret qđ habebat in mandatis, & Domino loquuturo audiẽtiã faceret. *Vt famul⁹*, 50 ὡς θεράπων. Honestius vocabulũ est θεράπων q̃ δοῦλος, vt apparet ex verbo θεραπεύειν, qđ de ingenuis dicitur, prompta quadã voluntate operam suam cuipiã accõmodantibus.

Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν.

Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Σήμερον, ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε,

Psal. 95. 8 infrà, 4. 7

Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ·

Οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη.

Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον, Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου.

Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

Βλέπετε, ἀδελφοὶ, μήποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας, ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος·

Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται· ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας.

Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν·

6 At Christus vt filius domui ſuæ præeſt: ¨cuius dom⁹ ſumus nos, ¨ſi fiduciam & ſpem illam de qua gloriamur, ad finem vſque firmam tenuerimus.

7 Quapropter ſicut dicit Spiritus ille ſanctus, ‖Hodie ¨ſi vocem eius audieritis,

8 Ne obdurate corda veſtra, ſicut ¨in exacerbatione, in die tentationis illius in deſerto:

9 Vbi tentauerunt me patres veſtri, probauerunt me, & viderunt opera mea ¨quadraginta annis.

10 Quapropter infenſus fui nationi iſti: & dixi, Semper ¨errãt corde, neque cognouerũt vias meas.

11 ¨Itaq. iuraui in ira mea, ¨Si introibunt in requiem meam.

12 Videte, fratres, nequãdo ſit in vllo veſtrûm cor malum & infidele, deficiẽdo à Deo viuo:

13 Sed exhortamini alii alios quotidie, ¨quoad appellatur dies hodiern⁹: nequis ex vobis induretur ſeductione peccati.

14 Chriſti enim participes facti ſumus, ſi modò ¨principium illud quo ſuſtentamur, firmum tenuerimus ad finem vſque:

6 *Chriſtus verò tanquam filius in domo ſua: quæ domus, ſumus nos, ſi fiduciam & gloriam ſpei vſque ad finem firmam retineamus.*

7 *Quapropter ſicut dicit Spiritus ſanctus, Hodie ſi vocem eius audieritis,*

8 *Nolite obdurare corda veſtra, ſicut in exacerbatione, ſecundũ diem tentationis in deſerto:*

9 *Vbi tentauerũt me patres veſtri: probauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis.*

10 *Propter quod infenſus fui generationi huic, & dixi, Semper errant corde: ipſi autem nõ cognouerunt vias meas.*

11 *Quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.*

12 *Videte fratres, ne fortè ſit in aliquo veſtrum, cor malum incre dulitatis, diſcedendo à Domino:*

13 *Sed adhortamini voſmetipſos per ſingulos dies, donec Hodie cognominatur: vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.*

14 *Participes enim Chriſti effecti ſumus, ſi tamen initium ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retineamus,*

---

6 *At Chriſtus vt filius domui ſuæ præeſt*, Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Vulg. *Chriſtus verò tanquam filius in domo ſua.* Eraſ. *At Chriſtus tanquam filius adminiſtrauit domum ipſius.* Neuter cognouit diſcrimen quod obſeruandum erat inter ἐν & ἐπὶ hoc in loco. Dicitur enim fuiſſe Moſes fidelis in domo, Chriſtus verò ſupra domum, vt is videlicet qui domui præeſt tanquam dominus. Eraſmus verò (cuius veſtigia Caſtellio ſequutus eſt, ſed errore duplicato) præterea in eo aberrauit ab Apoſtoli ſcopo, quòd vertit αὐτοῦ, ipſius, quum emendati codices legant αὑτοῦ, & quomodocunque legas, commodius ſit omnino vt dicatur Filius domui ſuæ non alienæ præfuiſſe, etiamſi perſonam filii vt mediatoris à perſona Patris diſtinguas. *Cuius domus*, οὗ οἶκος. Cuius videlicet Chriſti domus nos ſumus. Sed rectius fortaſſe legeris ὅς οἶκος ἐσμὲν ἡμεῖς, quę domus ſumus nos. quod in vno ex vetuſtis codicibus ſcriptum inueni, & ſequutus eſt Vetus interpres. *Fiduciam*, τὴν παῤῥησίαν. Fiduciam vocat fidei effectum illud præſtantiſſimum quo fit vt clamemus Abba Pater: cui ſubiungitur ſpes illa de qua gloriamur, quia nondum apparuit quod ſumus, & tamen ſpes illa fallere nos non poteſt, ac proinde vt de re præſenti gloriamur in Domino, vt Rom. 5. 2.

7 *Si audieritis*, ἐὰν ἀκούσητε. Ergo Deus erat poſt Moſen ipſúmque adeo Dauidem adhuc loquuturus.

8 *In exacerbatione*, ἐν τῷ παραπικρασμῷ. Heb. במריבה [*bimribah.*] i. in *die* contentionis. Nam repetendũ eſt יום [*iom*] ex ſequente mẽbro. Loquitur autem Propheta de illa celebri hiſtoria quæ perſcripta eſt Exod. 17. 7, à qua etiã locus ipſe in quo hæc geſta ſunt, dictus eſt Maſſa, id eſt tentatio, & Meribah, id eſt iurgium ſeu cõtentio, quòd Iſraelitæ illic cum Moſe iurgãdo, Deum ad iram prouocarint. Quorſum hæc autem Apoſtolus? vt patrum auctoritatem deſinant obtẽdere. Deinde vt ſi impunè contẽni nõ potuit famulus Moſes, cõſiderent multo maiores pœnas daturos qui Filiũ contẽpſerint, ad quẽ Moſes ipſe inuitat. Poſtremò ſingulari quodam aut potius diuino prorſus iudicio hunc locũ delegit Apoſtolus, mẽtione finis iniecta. Finis enim externus quo populũ deducebat Moſes, & introduxit Ioſue, fuit requies terræ Chanaan: finis quo nos deducit Deus per Chriſtum, eſt æterna ipſius requies, quam terra Chanaan & Sabbathi quies adũbrauit: qđ poſtea explicatur. Pulchrè ergo cohærẽt omnia: & obſeruãdum eſt Apoſtolum ſingulari artificio exhortationem iſtam concipere in Dauidis ipſius, vel potius Spiritus ſancti perſona.

9 *Quadraginta annis*, τεσσαράκοντα ἔτη. Quia ſequitur particula διὸ, Græci codices & Syrus etiam interpres iſta adiunxerunt pręcedentibus, quum tamen in Hebręis iſta cõnectantur ſequẽtibus, nec vlla cauſalis particula interiiciatur. Sed & vnũ codicẽ vet. inueni cum Hebraica veritate prorſus conſentientem: quo modo etiã legitur in recepta Gręci pſalterii editione. Deinde idipſum ita repetitur infrà, ver. 17. Nolui tamen quicquam mutare in re tantilli momenti, quum eadem maneat ſententia, vtrouis modo legas.

10 *Errant corde*, πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Id eſt, vecordes ſunt & inſani.

11 *Itaque*, ὡς. i. ὥστε. Hebr. אשר [*aſcher,*] i. οἷς, quibus, vt etiam legit & interpretatus eſt Vetus interpres. Eraſ. *Sicut*, non ſatis rectè. Idem autem declarat *In ira mea*, atque *Iratus ego.* *Si introibunt*, εἰ εἰσελεύσονται. Vide Mar. 8. 12.

13 *Quoad appellatur dies hodiernus*, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. Id eſt, quandiu durat dies hodiernus. Docet enim Apoſtolus aduerbium Hodie non debere ad Dauidis ſeculum reſtringi, ſed totum illud tempus complecti quo nos Deus compellat, vt rectè ſcribit doctiſſimus interpres. Nec enim aſſentior Eraſmo qui totum vitę tempus putat hoc nomine deſignari. Nam multos adhuc viuentes nox opprimit, qui fruſtra Deum requirunt, quia ſine fide clamant, quæ non eſt omnium: aut ne requirere quidem ſuſtinent vt eum quem ſunt aſpernati. Ergo quandiu nos Deus vocat, tandiu durat dies ille, non amplius: quum non ſit volentis, nec currentis, ſed miſerentis Dei. Statim ergo pareamus. Quis enim nouit quãdo deſiturus ſit Dominus nobis loqui?

14 *Principium illud quo ſuſtentamur*, τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως. Vel principium illud fiducię, ſiue inchoatum in nobis illud quo fulcimur. Opponitur enim principium fini, ſed ita vt vtrunque oporteat conſentire: & ita etiam accipi nomen τῆς ὑποστάσεως diximus 2. Corinth. 9. 4, & 11. 17, & in quibuſdam codicibus legimus τὴν ἀπαρχὴν, id eſt primitias. Vulgata & Eraſmus, *Initium ſubſtantiæ*, propter antitheſin ἀρχῆς & τέλους, id eſt *principij & finis.* Syrus autem ſimplicius etiam hunc locum interpretatur, perinde acſi ſcripſerit Apoſtolus, à principio ad finem vſque conſtanter eſſe illud quo fulcimur retinendum. id eſt, ἐὰν ἀπ' ἀρχῆς τὴν ὑπόστασιν βεβαίαν κατάσχωμεν. Sed quodnam

est illud fulcimentum? Nempe sana illa doctrina de Christo, eáque fide apprehensa. siue Fides ipsa, vt exponit Chrysost. in fide dicitur stare, sed vt organo quod ipso Christo nititur. Castellio verò ea libertate vsus qua in plerisque aliis, totum hunc locum ita conuertit, *Etenim Christi con-* 5 *sortes facti sumus, si modò hoc argumentum ab initio ad finem vsque firmum tenemus, in quo dicitur*, &c. Hoc verò annon est summam & intolerandam prorsus audaciam ad verbum Domini interpretandum adferre?

15 Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ.

15 ⁘ *Interim* dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra, vt in exacerbatione.

15 *Dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione.*

16 Τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως.

16 Nam quidam quum audissent, exacerbarunt *Dominum*: non omnes tamē ii qui exierant ex AEgypto per Mosen.

16 *Quidam enim audientes, exacerbauerunt, sed non vniuersi qui profecti sunt ex Ægypto per Mosen.*

17 Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ;

17 Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nónne iis qui peccauerant, quorum ⁘ corpora conciderunt in deserto?

17 *Quibus autem infensus est quadraginta annis? nónne illis qui peccauerūt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto?*

18 Τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι;

18 Quibus autem iurauit non ingressuros in requiem suam, nisi iis qui non obedierant?

18 *Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt?*

19 Καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι' ἀπιστίαν.

19 Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.

19 *Et videmus quia non potuerunt introire propter incredulitatem.*

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 ΦΟβηθῶμεν οὖν μή ποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι.

1 MEtuamus igitur nequando derelicta promissione ⁘ introeundi in requiem eius, ⁘ videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.

1 *Timeamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiē eius, existimetur aliquis ex vobis deesse.*

2 Καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν.

2 Etenim ⁘ nobis euangelizatū est, sicut & illis: at non profuit illis auditus sermo, ⁘ vt qui fide contemperatus nō fuerit apud illos qui audierant.

2 *Etenim & nobis nuntiatum est, quemadmodū & illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex illis quæ audierunt.*

15 [*Interim*] *dum dicitur*, ἐν τῷ λέγεσθαι. Id est, quandiu hæc vox personat. Hæc enim est (opinor) germana & minimè detorta huius loci explicatio: quam etiam amplexus Vetus interpres conuertit, *Dum dicitur*. Ego verò addidi aduerbium Interim, vt melius exprimerem præpositionem ἐν, quæ pro Inter accipitur hoc in loco, vt ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ, ἐν τῷ μεταξὺ, & similibus. Erasmus, *In hoc quod dicitur*: quæ interpretatio non potest Græcis vllo modo accommodari. Cæterùm nobilis est hæc sententia, ex qua intelligimus verba illa Prophetarum non ad vnum illud tempus pertinuisse, sed Deum etiamnum hodie nos ad se Prophetarum scriptis propositis inuitare.

17 *Corpora*, τὰ κῶλα. Sic tribus locis conuerterūt Græci interpretes Hebraicum vocabulum פגרים id est cadauera, Numer. 14. versu 29, 32 & 33. Syrus ossa interpretatur, Græca vox Membra siue Artus declarat, ex quibus ipsum corpus extructum est.

IN CAP. IIII.

1 *Introeundi*, εἰσελθεῖν. Subauditur articulus τοῦ, vt in illo Æschinis loco κατὰ Κτησ. Μὴ κύριον γενέσθαι Στρατοκλέα τὸν ἡμέτερον στρατηγὸν βουλεύσασθαι περὶ τῆς τῶν στρατιωτῶν σωτηρίας.

Videatur aliquis ex vobis frustratus, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. id est, tardando exclusus. Vide Rom. 3. 23. Respicit autem superiorem historiam. nam existimarunt Israelitæ se fuisse à Domino delusos, quum ipsi reuera contempsissent oblatam possessionem terræ Chanaan. Sic solet hominum improbitas, quum suæ perfidiæ dat pœnas, culpam in Deum regerere. Græca scholia additum esse cēsent ab Apostolo verbum δοκῇ, id est videatur, vt asperius dictum leniret. Vulg. *deesse*, quod nemo intelligat.

2 *Nobis euangelizatum est*, ἐσμὲν εὐηγγελισμένοι. Vulgata & Erasmus, *Nobis annuntiatum est*. Atqui non de omni nūtiatione dicitur τὸ εὐαγγελίζεσθαι. Itaque libenter Euangelizandi verbum retinui, vt sciamus Dominum in illo Dauidis loco vocem suam appellare, illud ipsum Euangelium quod postea nobis re ipsa exhibuit in Filio. Christus enim fuit heri & hodie, nec alius vnquam fuit μεσίτης. Sed potius, dices, scribendum fuit Illis vt nobis euangelizatum fuisse. Nam de illis demum controuersia moueri poterat. Respondeo non comparari duas Euangelizationes, ac 10 multo minus conferri duo Euangelia (quum vnicum sit:) neque duas Euangelii dispensationes secūdum plus & minus differentes, qua ratione duo testamenta constituuntur. Nam si ita esset, videretur nostram cōditionē Apostolus facere deteriorem, inquiens sic esse nobis vt illis quorum Dauid meminit, euangelizatum: quum nostra tamen 15 conditio multo sit potior, vt scribitur infrà 8.6. Itaque nihil aliud significatur his verbis, quàm idem Euangelium nobis annuntiatū fuisse atque illis olim, vnde sequatur fore vt eandem pœnam subeāt, exclusionem videlicet à Dei requie, eiusdem vocis contemptores. *Vt qui fide* 20 *contēperatus nō fuerit apud illos qui audierant*, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. Prædicationem Euangelicam veluti vino comparat, quod vt haustum (id est auditum & perceptum) nobis prosit, oporteat fide quasi temperari. vt etiam intellexit hunc locum Syrus interpres. Est igitur ele- 25 gans translatio, qua significatur Hebræis rebellibus causam non esse cur glorientur quòd peculiariter eos sit alloquutus Dominus & per Prophetas & per Filium, quum multi etiam audierint Mosen in deserto, quibus id nō modò non profuit, sed etiam mortiferæ potionis instar fuit, 30 ipsorum quidem vitio qui propinatam non temperarunt fide. quæ requiritur vt hic potus nobis sit salutaris. Vulgata, *Non admistus fidei ex iis quæ audierunt*. Putauit enim Vetus interpres τοῖς ἀκούσασιν positum pro τοῖς ἀκουσθεῖσι. Castellio verò multo etiam durius conuertit τῇ πίστει τοῖς ἀ- 35 κούσασιν, pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων, Cum eorum fide qui audierant. Erasm. *Quòd non esset cum fide coniunctus iis qui audierant*: ne sic quidem expressa Apostoli sententia, vt mihi videtur. Græcus scholiastes legit συγκεκραμένους, assentiente Photio & Theophylacto, quos etiam Complutensis editio sequitur, & quinque ex vetustis nostris codicibus. 40 Est autem hæc sententia, Auditum sermonem nihil illos iuuisse qui sese non coniunxerunt per fidem iis qui audierant, id est Iosue & Caleb fidelibus qui Deo auscultarunt.

Sed ne hoc quidem mihi placet, vel ob eam causam quòd manifestè distinguat τοὺς ἀκούσαντας & τοὺς πιστεύσαντας, id est eos qui tantùm audierunt ab iis qui auditis crediderunt.

	Græce		Beza		Vulgata
	Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων.	3	"Introimus enim in requiē nos qui credidimus, "sicut dixit, ‖ Itaque iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiē meā: "licet operibus à iactis fundamentis mundi profectis.	3	*Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit, Sicut iuraui in ira mea, si introibunt in requiē meā: & quidem operibus ab institutione mundi factis.*
Psal.95.11					
Gen. 2.2 deut. 5.14	Εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτω, Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ.	4	Ita enim dixit quodam in loco de septimo die, ‖ Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.	4	*Dixit enim quodam loco de die septima sic, Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis.*
	Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.	5	Et hîc rursum, Si introibūt in requiem meam:	5	*Et in isto rursum, Si introibunt in requiē meā.*
	Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεταί τινας εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν·	6	"Quia igitur reliquum est vt alii introeant in eam, & quibus prius annuntiatum fuit, nō introierunt propter incredulitatem:	6	*Quoniam ergo superest introire quosdam in illā, & ii quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem:*
Suprà, 3.7	Πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, (καθὼς εἴρηται) Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν.	7	"Rursum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidem dicēs tāto pòst tempore, (prout dictum est) ‖ Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra.	7	*Iterum terminat diem quandam, Hodie, in Dauid dicendo post tantum temporis, sicut suprà dictū est, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.*
	Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας.	8	"Nam si Iesus eos in requie collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset.	8	*Nam si eis Iesus requiē præstitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die.*
	Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ.	9	Itaque reliquus est "aliquis sabbatismus populo Dei.	9	*Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.*

3 *Introimus*, εἰσερχόμεθα. Vulgata, *Ingrediemur*, non expressa Apostoli sententia, vt qui significet nos iam nunc per fidem ingredi in illam requiem, vt apparet ex versu 10. *Sicut*, &c. καθὼς, &c. An verò ex hoc testimonio efficitur nos per fidem ingredi in Dei requiem? Minimè id quidem per se: sed ita est, si omnia connectas tum præcedentia, tum sequentia. Nam si infidelitas arcet ab aditu, fides certè introducit. *Licet*, καίτοι. Vulg. *Et quidem*, quam versionem tolerari quidē posse fateor, sed tamen nō amplector. Est autem locus hic perobscurus, quē ego sic exponendum puto. Probarat Apostolus infidelitatem illud esse quod à Dei requie arceret: fidem contrà, quasi ostium per quod ingrederemur. Ad hæc verò poterant Hebræorum aliqui obiicere, ista nihil ad regnum cæleste pertinere, quū illic Requietis appellatione terra Chanaā intelligatur, in qua essent ipsi: ac proinde se illa exhortatione minimè indigere, vt qui Dei requiē istā infidelib⁹ negatam possiderent. Oportuit igitur eos ab ista contemplatione terræ Chanaan auocatos, ad alterius requietis cognitionem traducere, eius videlicet cuius illa typus erat. Quod vt faciat, aggreditur explicare quid sit in requiem Dei ingredi: ac fatetur quidem duplicem requiem Dei commemorari in Scripturis, vnam æternam, cuius statim fit mentio post conditum mundum: alteram quæ in hoc Dauidis loco tribuatur terræ Chanaan: sed ita vt Deus (exemplo eorum proposito qui ab altera ista typica sunt exclusi per infidelitatem) nos ad priorem illam veram & suam vocet. Quod ita esse probat Apostolus duobus argumentis: vno, quòd Deus addat aduerbium Hodie, quod non conuenit rei iampridem præteritæ: altero, quòd eos alloquatur qui in terram Chanaan iampridem erant ingressi: ex quibus coniunctis necessariò efficitur quod modò dixi, nos ad aliam requiem proposito illo exemplo inuitari. Sed quænam illa est? nempe quum duæ tantùm cōmemorentur, & de posteriore non agi dixerimus nisi quatenus illius mentio adhortationis causa inducitur, relinquitur, Dauidem de priore verba facere, quemadmodum Apostolus proponit ver. 4, & explicat versiculis 9 & 10. Deinde conclusionem nectit. Ergo (vt ad contextum redeam) coniunctio καίτοι omnino cōuertenda est per quanuis: vt sit sensus, Quanuis requietis Dei nomine alicubi significetur cessatio à condendo mundo, Deum tamen de terra Chanaan loquentem, requietis nomen illi tribuisse in illo suo iureiurando. Non argumentatur autē Apostolus, sed proponit de quo dicturus est. quod & mox explicat, docens duarū requietū fieri mentionem, vt postea Psalmi contextum ad vtrāque accommodet, illa videlicet verba, Si ingressuri sint in requiem meam, ad terram Chanaan: adhortationem autem totam, ad priorem illam & veram Dei quietem, cuius illa typus erat. Sed nulla hîc fit (dices) terræ Chanaan mentio. Respondeo, nō necesse fuisse hoc exprimi, quod manifestè liquet ex historia illa quadraginta annorū, quam vnam in hoc Psalmo Deus commemorat, deinde etiam hoc disertè explicari ver. 8.

6 *Quia igitur*, ἐπεὶ οὖν. Nunc illam Dei adhortationē applicat ad priorem requiem. Itaque οὖν non declarat cōclusionem ex prioribus nascentem, sed ingressum argumentationis: nisi malimus eum à conclusione exordiri, quam postea confirmet.

7 *Rursum*, πάλιν. Prius argumentum ab aduerbio præsentis tēporis, quod declarat alios inuitari. ἐν Δαβὶδ autem possimus interpretari *In Dauide*, id est *apud Dauidem*, in libro videlicet Dauidis, vel *per Dauidem*.

8 *Nam si Iesus*, εἰ γὰρ Ἰησοῦς. Iosue intelligit qui à Græcis dictus est Iesus. vt planè sint ridiculi qui Iesu nomen, quum Christo tribuitur, volunt ad nomen Iehoua detorquere. Quis enim non videt, sicut terra Chanaan veræ quietis fuit typus, ita etiā Iosue sub eodē nomine proponi pro veri nostri liberatoris typo? Sed fuisse videtur aliquid adiungendū, vt esset necessaria conclusio. Quid enim? ānnon potest nos Deus hodie ad eam ipsam quietem inuitare quam alii multis antè seculis sint aspernati? Sanè ita est. sed quum ii non de quibus conqueritur, sed quos ad se inuitat Dominus apud Dauidem, eam quietem iampridem adepti sint, quam alii neglexerant, nēpe terræ Chanaan possessionem, relinquitur aliam esse præparatam quietem, ad quam proposito aliorum exemplo inuitentur: quæ conclusio nectitur versiculo 9.

9 *Aliquis sabbatismus*, σαββατισμός. Vtitur Hebræo vocabulo, quum antea dixisset κατάπαυσιν, eodem sensu, duabus de causis: primùm vt distinguat ipsa nomina, nā Psal. 95, requies vocatur מנוחה [*menuchah*,] vbi autē agitur de die septimo dicitur שבת [*schabbath*,] à verbo שבת [*schabath*,] vt in ipso etiam nomine discrimen annotetur.

deinde vt concludat collationẽ typicæ quietis terræ Chanaan, cum vera illa & æterna, ad quam nos Deus per verũ illum Iosuam deducit, atque adeo in qua iam alterum pedem habemus, si credidimus.

	Græce		Beza		Vulgata
10	Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός.	10	∴Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requieuit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.	10	*Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus.*
11	Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν· ἵνα μή ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.	11	∴Studeamus igitur ingredi in illam requiem, ∴nequis in idem incidat contumaciæ exẽplum.	11	*Festinemus ergo ingredi illam requiem: vt ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.*
12	Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.	12	∴Viuus enim *est* ∴sermo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio ancipiti: ∴ & pertingit vsque ad diuisionem animæ simul ac spiritus, compagúmque ∴& medullarum: ∴ & diiudicãs cogitationes & conceptiones cordis.	12	*Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagũ quoque ac medullarum, & discretor cogitationum, & intentionum cordis:*
13	Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ· πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος.	13	Nec est vlla res creata quæ non manifesta sit in conspectu ∴ipsius: imò omnia *sunt* nuda & ∴patentia oculis eius ∴quîcum nobis est negotium.	13	*Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo.*
14	Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας.	14	∴Habentes igitur Pontificẽ magnum, qui penetrauit cælos, Iesum Filium Dei, ∴teneamus *hanc* professionem.	14	*Habentes ergo Pontificem magnum qui penetrauit cælos, Iesum Filium Dei, teneamus confessionem.*
15	Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα, χωρὶς ἁμαρτίας.	15	∴Non enim habemus Pontificem qui non possit ∴affici sensu infirmitatum nostrarum, sed ∴tentatum in omnibus ∴similiter, absque peccato.	15	*Non enim habemus Põtificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine, absque peccato.*

10 *Nã qui ingressus est*, ὁ γὰρ εἰσελθών. Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & nostræ, quã iam inchoauerunt qui Deo vocanti responderunt. Quemadmodum enim Deus perfecto mundo sese veluti recepit in æternam illam suam beatitatem: sic qui crediderunt, cessant ab operibus suis, iter ingressi ad illud beatissimũ otium, id est id est ad felicitatem illam sempiternam, in qua post tot huius vitæ ærumnas collocabuntur.

11 *Studeamus*, σπουδάσωμεν. Conclusio superioris tractationis totius de officio Christi Regio ac Prophetico.

Nequis, ἵνα μή τις. Id est, nequis fiat simile exemplum infidelitatis. Nam ἐν pro εἰς ponitur, & ὑπόδειγμα pro παράδειγμα, vt diximus Matth. 3.7. Erasmus, *Nequis eodem concidat incredulitatis exemplo.*

12 *Viuus enim e[st,]* ζῶν γάρ. Viuum vocat ab eius effectis in iis quibus annuntiatur & alludit ad Es. 49.2, & Psal. 45.4 & 6. Cohæret autem causalis particula cum superiore conclusione, quæ & fideles consolatur, & contumaces coram Dei tribunali citat. *Sermo Dei*, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Id est, doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euãgelio. *Ancipiti*, δίστομον. Vide Luc. 21.24. *Ac pertingit*, καὶ διϊκνούμενος. Id est, ad intima vsque animi penetralia descendit, nempe vt mortiferum vulnus infligat cõtumacibus: electos autem contrà, vetere homine cæso, penitus viuificet Deo. Animam autem, facultatem in qua resident affectus, Spiritum τὸ ἡγεμονικὸν vocat. quod aliquoties in Paulo annotauimus, & statim explicatur. Per cõpages autẽ & medullas similiter accipio penitissimas quasque hominis partes. Syrus interpres præterea legit καὶ ὀστέων, *& ossium.* *Et diiudicat*, καὶ κριτικός. Quidã conuertit Cẽsorem, non ineptè fortassis, si rem ipsam spectemus.

13 *Ipsius*, αὐτοῦ. Ipsius videlicet Dei, de cuius verbo disserit. Sunt autẽ hęc aduersus hypocritas dicta, ne quicquid fidei nomine vestierimus, putemus à Deo recipi pro fide.

Patentia, τετραχηλισμένα. Τραχηλίζειν, Varinus, ex aliquo proculdubio vetustiore grammatico, tradit etiam significare τὸ διχοτομεῖν, ἤγουν τὸ διὰ τῆς ῥάχεως σχίζειν, id est medium secare, siue per spinã dorsi findere: quæ significatio mihi visa est cõuenientior: vt omnia Domino etiã intima patêre significetur, seruata etiam superiore translatione à gladio sumpta. Vulg. *Aperta.* Erasmus, *Resupinata.* Græcus scholiastes quasi excoriata interpretatur, translatione (inquit) à pedibus sumpta, quibus ex collo suspensis detrahitur pellis: quæ omnes interpretationes sunt violentæ.

Quicum nobis est negotium, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Vel, de quo nobis est sermo, vt πρὸς ὃν ponatur pro περὶ οὗ, vt suprà, 1.7. Sed illa explicatio multo est vberior, vt rectè obseruauit doctissimus interpres. Vulgata & Erasmus, *Ad quem nobis est sermo.* Syrus autem interpres λόγον accipit ἀντὶ τῆς εὐθυνῶν, vt sit sensus, reddendam esse Deo omnium nostrarũ cogitationum, & actorum ac factorum rationem.

14 *Habentes*, &c. ἔχοντες, &c. Nunc aggreditur comparationem pontificatus Christi, cum Aarone & omnibus Pontificibus Leuiticis. Itaque hinc oportuerat quartam sectionem auspicari. *Teneamus*, κρατῶμεν. Id est retineamus, nec sinamus nobis è manibus elabi: vt diximus Mar. 7.3.

15 *Non enim*, οὐ γάρ. Vides vt ad Sacerdotium applicet sua illa principia, nempe hominem Deum, superiore versiculo, nunc verò Deum hominem, & quidem semper cõiunctim. *Affici sensu*, συμπαθῆσαι. Vulgata, *Compati.* Atqui in Christum nunc gloriosum istæ perpessiones non cadunt: quod concedo. Sed hoc quidem certum est, hoc vocabulo summum illum consensum membrorum & capitis (id est Ecclesiæ & Christi) significari, de quo toties Paulus disserit. Deinde vt quum de Deo loquitur, ita etiam de Christo glorioso disserens Scriptura, ad nostrum captum se demittit. Gloriosum autem ad dextram Patris Christũ sedere credimus: vbi dicitur nostris malis affici, quod sibi factum ducat quicquid nobis fit iniuriæ: ideo clamans è cælis, Saul cur me persequeris? Altiores speculationes scrutari nec vtile nec tutum existimo. *Tentatum*, πεπειρασμένον. Ita lego ex vetere codice, non πεπειρασμένον. Neque enim nudam corporis & animæ substantiam assumpsit, sed omnibus nostris ærumnis, omnibus denique peccatorum nostrorum pœnis obnoxiam: ita tamen vt recta & integra in eo fuerint omnia. *Similiter*, καθ' ὁμοιότητα. Hebraicè כדמותנו [*chidmuthenu*,] pro ὁμοίως, siue (vt antè dixit, 2.14) παραπλησίως, id est *prorsus similiter.* Nam vt plenissimam similitudinem significent Hebræi, particulas eiusdem significationis congerunt, vt hic in καθ' ὁμοιότητα & in παραπλησίως factum est. Vulgata, *Pro*

similitudine. Erasmus, *Iuxta similitudinem*, quæ interpretatio non modò est ambigua, sed etiam periculosa.

16 Προσερχώμεθα οὖν μετὰ παρρησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt consequamur misericordiam, & gratiam inueniamus ad opportunum ⁘auxilium.

16 *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, vt misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

Κεφάλαιον ε.

Cap. V.

1 Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

2 Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν.

3 Καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

4 Καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμήν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών. (1. Par. 21. 13)

5 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. (Psal. 2.7 suprà, 1.5)

1 N⁘Am omnis Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus cõstituitur in iis quæ apud Deum *agẽda sunt*: vt offerat donaria & victimas pro peccatis.

2 ⁘Qui quantum satis est possit miserari ⁘vicem ignorantiũ & aberrantium: quòd & ipse ⁘circundatus sit infirmitate:

3 Et ⁘propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre *victimam* pro peccatis.

4 Neque sibiipsi quisquam ⁘sumit hũc honorem, sed qui vocatur à Deo, ‖sicut & Aaron.

5 Ita & Christus ⁘non sibi hũc honorem sumpsit vt fieret Pontifex, sed is qui dixerat ei, ‖⁘Filius meus es tu, ego hodie genui te.

1 *OMnis nanque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum: vt offerat dona & sacrificia pro peccatis.*

2 *Qui condolere possit iis qui ignorant & errant: quoniam & ipse circundatus est infirmitate:*

3 *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.*

4 *Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron.*

5 *Sic & Christus non semetipsum clarificauit vt Pontifex fieret, sed qui loquutus est ad eum, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

---

16 *Auxilium*, βοήθειαν. Syrus legit præterea ἐν καιρῷ θλίψεως, *in tempore afflictionis.*

IN CAPVT V.

1 *Nam omnis*, &c. πᾶς γὰρ, &c. Nunc aggreditur præstãtiora omnia in Christo Pontifice ostendere quàm in reliquis omnibus: vt Aaronis sacerdotium isti cedere, tandem aliquando isti intelligerent. Itaque γὰρ non tam est causalis quàm inchoatiua, vt loquuntur grammatici. Sunt autem hæc capita collationis. Alii à Deo quidem vocantur, sed per homines & ex hominibus: Christus homo & ipse, sed vnà etiam Dei Filius, ipsa Patris voce est Pontifex declaratus. Illos oportet, vt infirmos & misericordes, pro se & pro aliis offerre donaria & victimas: iste insigniter afflictus & insigniter misericors, nõ obtulit pro suis peccatis, sed rogauit pro suo metu quod impetrauit, & consecratus sua obedientia omnes seruauit. Illis mortalibus quærendi sunt successores: iste perpetuus est declaratus Pontifex, & quidem cum iureiurando: neque vt successor Aaronis, sed vt alterius sacerdotii Pontifex, nempe secundum ordinem Melchisedec, multo excellentiorem. Hæc sunt inquam collationis capita: sed quia contrario ordine, propositioni respondet similitudinis accommodatio, sciendum est versiculo quarto respõdere versiculos 5 & 6: versiculo secũdo & tertio, versiculos 7 & 8: versiculo demum primo, versiculos 9 & 10. *Donaria*, δῶρα. Hoc nomine intelligit omnes oblationes rerum vitæ expertium: θυσίας autem reliqua sacrificia vocat, animaliũ videlicet quæ iugulabantur. Et hinc manifestissimè intelligitur quàm absurdè & ineptè aduersarii nostri ad suum sacerdotium probandum isto loco abutantur, quem saltem illi suo Oecumenico scilicet papæ peculiarem seruare ipsos decuit. Quis enim non videat Apostolum non de nouo quopiam sed de illo vetere Aaronico sacerdotio vel põtificatu potius disserere? Vtitur autem præsenti tẽpore λαμβανόμενος & καθίσταται, vt in hac tota epistola non tẽpus quo ipse scribebat, sed ipsam Aaronici sacerdotii institutionem spectãs, & quòd stante adhuc tẽplo scripta fuerit hęc epistola, sicut Paulus etiam loquitur 1. Cor. 10. 18.

2 *Qui quantum satis est miserari possit*, μετριοπαθεῖν δυνάμενος. Δυνάμενος significat τὸν ἱκανὸν, id est eum qui aptus sit & idoneus. Μετριοπαθεῖν verò declarat indolem quæ ad cõmiserationem sit prona, quãta opus est. Quum enim preces nonnisi ex fide & intimo corde profectas Deus admittat: quomodo aptus fuerit ad communes pro vniuerso populo preces concipiendas qui arroganter alios despiciat, neque illorum etiam de salute sua non cogitantium periculo quantum par est afficiatur? Itaque μετριοπαθεῖν dici nõ potest quisquis συμπάσχει, sed is demum qui aliorum miseria nõ leuiter vt par est tãgitur, sed pro ipsorũ miseriæ magnitudine. Nec enim hîc reprehenditur τὸ πλέον, i. excessus in quo rarissimè peccatur, sed τὸ ἐλλεῖπον id est defectus. Rectè igitur & pereruditè omnino Syrus interpres paraphrasi vsus hunc locum sic conuertit, *Qui possit deprimere seipsum & compati*, Tremellio interprete. Sed si consideretur Christi in primis, vt vndequaque absolutissimi exemplaris, deinde Mosis, Dauidis & Pauli vita, tum demum quid μετριοπαθείας nomine hoc loco significetur, facile fuerit intelligere. Vulgata, *Qui condolere possit.* Erasm. *Qui placabilis esse possit*: nimium angusté. Quid si enim eũ nemo offenderet? Deinde nõ tam placandus est ipse, quatenus Mediator, quàm ad placandum Deum constitutus.

Vicem ignorantium & aberrantium, τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. Id est, eorum qui in peccatis sunt constituti. Nam apud Hebr. שגיונות [*schighionoth*] & שגיאות [*scheghioth*,] id est errores, de quouis peccati genere dicuntur.

Circundatus sit, περίκειται. Id est, quod & ipse naturam iisdem incommodis ac vitiis obnoxiam circunferat.

3 *Propter hanc*, διὰ ταύτην. Vulgata, *Propterea*, διὰ ταῦτα, & sic quoque fateor ex Hebræorum idiotismo illud posse explicari: sed multo præstat seruare fœmininum genus, vt cum proximè præcedente cohæreat.

4 *Sumit*, λαμβάνει. Disputat non quales sint Pontifices (tum enim certum est fuisse vænalem Pontificatum, qui re vera nullus erat quum per Christum esset abolitus) sed agit de eorum officio. Interim statuendum est, fures fuisse ac latrones quicunque per hoc ostium non ingrediebãtur. Occurrit autem obiectioni, quòd videretur Christus non esse admittẽdus vt pontifex, vt qui non esset ex tribu Leui. cui obiectioni respondet Apostolus prolato testimonio Dauidis, in quo declarat Dominus alium etiam ordinem sacerdotii à se ordinatum esse, nempe ordinem Melchisedec, qui sit Leuitico modis omnibus præstantior.

5 *Non sibi hunc honorem sumpsit*, οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασεν. Sic esse explicandum verbum δοξάζειν, apparet ex præcedente

versiculo. Vulgata, *non clarificauit seipsum*, perobscuré.

Filius meus, υἱός μου. Quorsum hoc ad Sacerdotium, dices? Respondeo, in altera eiusdem versiculi parte fieri Sacerdotii mentionem, quum dicit se annuntiaturum illud Patris decretum. Deinde, cum hoc testimonio connectē- 5 dum esse illud quod subiicitur, quum ad eandem personam vtrunque referatur, & illud quidem de Regno, hoc de Sacerdotio testetur, vt planè respondeat veritas figuræ, id est Christus Melchisedeco.

---

6 Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

7 Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου, μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας,

6 Sicut & alibi dicit, ‖Tu es Sacerdos in æternum ⁛secundum ordinem Melchisedec.

7 Qui ⁛in diebus carnis suæ, deprecationibus & supplicationibus oblatis cum clamore valido & lacrymis apud eum qui poterat ⁛ipsum seruare à morte, & exauditus ⁛ex metu,

6 *Quemadmodum & in alio loco dicit, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.*

7 *Qui in diebus carnis suæ, preces supplicationésque ad eum qui posſit illū saluum facere à morte, cū clamore valido & lacrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia,*

Psal. 110. 4 infrà, 7. 17

ὐλαβ. quid sit vide Eustath. ... p. 54. et dicitur saepe de religioso metu. v. Aelian. p. 137.

---

6 *Secundum ordinem*, κατὰ τὴν τάξιν. Hebr. כדברת [*kedibráth*,] id est ad instar, siue secundùm rationem ac similitudinem, vt explicatur infrà, 7. 15. vt etiam explicat Syrus interpres.

7 *In diebus carnis suæ*, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id est, 10 quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura præditus degeret. Nam ita est accipiendum vocabulū Carnis, nequis eum existimet nunc carnē nostram exuisse. *Ipsum seruare*, σώζειν αὐτόν. Id est eximere morti. Ostendit autem hæc circunstantia hîc agi de triplicata 15 illa vehementissima deprecatione qua vsus est in horto Dominus noster, vt tres Euangelistæ diligenter commemorant, adeo quidem anxius, adeo saucius dolore vt grumos etiam sanguinis sudaret. Ideo scriptor hic noster δεήσεις dixit plurali numero, & præterea adiunxit ἱκετηρίας. ne- 20 que eo contentus, mentionem quoque fecit clamoris & lacrymarum: sic aptissimè declarans nostri pontificis veram ἀσθένειαν in eo affectu qui minimè omnium Deitati conuenit, pauore videlicet ac animi consternatione, quæ nusquam Deo tribui solet, quum alioqui soleant humani 25 alii affectus Deo tribui per ἀνθρωποπάθειαν. *Ex metu*, ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. Veram ac genuinam huius loci explicationem primus (vt opinor) doctissimus interpres ostendit: quo nomine sicut à piis & eruditis omnibus magnam gratiam iniit, ita paucis quibusdā non satisfecit. Primùm 30 igitur hanc interpretationem confirmabo, deinde istorum rationes diluam. Ergo quod ad totum ipsum dicendi genus attinet, si *Pro reuerentia*, vt vertere consueuerant, vel *Pro pietate* (quod Erasmus annotauit) interpreteris, non aliud declarabit *Pro* quàm *Propter* vel *Secundum*, vel aliquid 35 denique eiusmodi quod significet quo respectu sit exauditus. Atqui non facilè mihi persuaserim proferri posse vllum exemplum in quo ἀπὸ ita vsurpetur. Hîc enim potius locus est præpositioni διὰ cum quarto casu, vel κατὰ, vel etiā ὑπὲρ, vt Philipp. 2. 13. Deinde quod ad vocabulum εὐλαβείας 40 attinet, fateor etiam accipi pro reuerentia, id est religioso quodam honore, vt infrà, 12. 28, & pro pietate, vnde εὐλαβὴς, pius ac religiosus, Luc. 2. 25, Act. 2. 5, & 8. 2. atque etiam pro honesta cautione, quam λογικὴν ἔκκλισιν τοῦ βλάπτοντος definiunt philosophi. Sed & pro metu vsurpari facile fue- 45 rit comprobare, vt saltem ex illo Diphili versiculo quem citat Stobæus, Θνητὸς πεφυκὼς, μὴ εὐλαβοῦ τεθνηκέναι. Nunc videamus quæ significatio magis congruat. De Cautione quidem non est (opinor) cur disceptemus. sin verò Reuerentiam interpretemur, ea profectò vel Patri vel Filio 50 tribuetur. Patri tribuit Chrysostomus, quasi Christi dignitatem quodammodo reueritus fuerit Pater. Sed primùm omnium quis id non videat nimium durè & præter Scripturæ morem dici? Deinde quis tandē hoc suspicari possit de Patre dici, nisi addatur pronomen αὐτοῦ? & certè non 55 immeritò censuerimus illos commentarios Chrysostomi non esse, sed rapsodiam potius ab aliquo collectam. Nam & titulus ipse testatur fuisse Chrysostomi nomine post ipsius mortem editos. Restat ergo vt de Filii reuerentia intelligamus, quæ ita fuerit Patri iucunda vt propterea i- 60 psius preces exaudierit. ac ista quidem est hæc sentētia, sed cui omnino (vt antè dixi) repugnet præpositio ἀπό. Idē de pietate sentiendum. Relinquitur ergo vt pro Metu accipiamus. nam ita hoc quoque significare τὴν εὐλάβειαν nemini vel mediocriter in literis Græcis versato dubium 65 est. Pericles, inquit Plutarchus περὶ τὸν λόγον ἦν εὐλαβὴς, *timide ad dicendum accedebat*. quod de se quoque Cicero testatur. εὐλαβοῦμαι πεσεῖν, inquit ille apud Sophoclem, *timeo ne cadam*. Sed & Aristoteles alicubi in Rhetoricis τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς εὐλαβεῖς coniungit. Plutarchus in Cæsare, Πομπήϊος ὑπ' εὐλαβείας τινὸς ἢ τύχης ἔργῳ μεγάλῳ τέλος οὐκ ἐπέθηκεν. Quid plura? Sic accipitur Act. 23. 10, εὐλαβηθεὶς pro φοβηθείς. Denique vt non dubium sit quin hunc locum ita etiam interpretati sint nonnulli veteres, Nanzianzenus disertè concione de Filio secunda, inter Christi hominis imbecillitates τὸ εὐλαβὲς numerat. Postremò hoc etiam prorsus addendum fuisse dico vt ambigua non esset oratio. Nam quia dixerat Christum suas preces illi obtulisse qui ipsum à morte seruare, id est (vt ex ipsius Christi oratione liquet) ista moriēdi necessitate liberare poterat, si simpliciter dixisset fuisse exauditum, parata erat calumnia, non fuisse exauditum, vt qui mox crudelissimè sit interfectus. Itaque additum est, Exauditum quidem fuisse, sed ex metu. i. ita fuisse cōfirmatum vt omnem pauorem mortis deposuerit. quamobrem etiam Angelus illi apparuisse disertè commemoratur, qui ipsum corroboraret, Luc. 22. 43. Neque tamen dici potest Filius à Patre non penitus exauditus, vt qui liberationem à morte nonnisi addita conditione petierit, si ita ipsi videretur. Hæc est igitur germana huius loci explicatio. cui probandæ istud quoque profuerit quòd in Latina versione vetustissima maiusculis literis scripta, Claromontani sæpe à me citati venerandæ planè vetustatis codicis, scribitur, *Et exauditus à metu.* Quid amplius? Syrus interpres apertè sic, Tremellio interprete, vertit, in eo tantùm à Græcis nostris dissidens, quòd distinctione post εἰσακουσθεὶς adscripta, istud ἀπὸ εὐλαβείας construxit cum verbo ἔμαθεν, sequente versiculo, addita copula καὶ ante ἀφ' ὧν ἔπαθεν, totū inquam hunc locum sic conuertit, *Et exauditus est, & quamuis Filius esset, ex metu & passionibus quas sustinuit, didicit obedientiam*, eodē manente sensu. quā interpretationē minimè quoq; improbarim. Nūc ad eos veniamus quibus hoc nō placet. Primùm, inquiūt, nō additur pronomē Suo. Atqui Vetus etiā interpr. cōuertit, *Pro reuerentia sua*, &, nisi reciprocū addideris, necessariò tamen erit supplendum: quod etiam ex communi loquendi vsu ferè prætermitti solet. Quid verò quòd non modò reciproca, sed etiam (quod multo durius est) simplicia interdum relatiua prætermittūtur? vt in hac eadem epistola 2. 3, & 4. 16. Sed & non desunt qui clamitent actū esse de Christi diuinitate si hæc interpretatio admittitur, timuisse Christum ne malis obrutus succūberet, vel morte absorberetur. At ego quæro annon Christus non modò naturam, sed etiam omnes quantumlibet abiectas & infirmas hominis affectiones, vno duntaxat peccato excepto, assumpserit. Certè qui hoc negat, Christianus non est. Sin verò ita est, quæro quomodo Christus à metu, pauore, atque adeo à perculsione alienus fuerit, qui sibiipsi etiam quatenus homo est, ignorationem arcanorum Dei consiliorum adscribere non veretur, Mar. 13. 32. Et verò, nisi hoc etiam modo tentatus est, excepto peccato, Pontifex noster, quomodo nos ab hoc malo quod vnum est ex præcipuis, id est à penitissimo illo iræ Dei sensu, à pauore & perculsione animi de iudicio illo Dei seuerissimo cogitantis, liberauerit? Vnde enim illa inuicta Martyrum constantia, nisi ex eo quòd Christus, qui hos terrores sensit, ex illis exauditus, illos vicissim miseratur? Id enim disertè in hac eadem epistola multis locis inculcatur. Sed hîc multa videntur quosdam fefellisse. Primùm, quòd non distinxerunt quid toti Christo, id est Deo & homini con-

ἀπὸ τῆς εὐλαβείας) Locus est difficilis et quo εὐλαβῶς debeamus tractare. qui negat εὐλαβ. esse metum, insanit, si negat ita posse vsurpari a graecis scr. Mihi a. de [illegible] loci [illegible] ita videtur, sed videtur tamen. Traiectionib. in his scriptorib. nihil est frequentius. Puto ig. per traiectionem ita locum posse accipi ac si esset scriptum: καὶ δακρύων ἀπὸ τῆς εὐλαβείας προσενέγκας καὶ εἰσακουσθείς. ἀπὸ τῆς εὐλ. h. e. qui fuit eius metus. Sic n. hoc loq. debet [illegible], ut apud Aelian. p. 282. ἀπὸ τῆς ἰσχύος. quod fuit eis robur. h. e. [illegible] erat eis robur. Sanè [illegible] ἀπό τινος quis dixerit [illegible]. Sic ἀπὸ pro ὑπὸ fuerit positum.

iunctim, quid Deo, quid item homini seorsim sit tribuendum. Deinde non considerarunt peculiarem habendam esse illius temporis rationem, quo planè oportuit hominē veluti à Deo deseri, vt ipse in cruce exclamat: minimè id quidem quasi separatus fuerit Deus ab homine, (neque enim, si ita id esset, seruator esset in morte) sed quòd vim illam suam in homine ad tempus non exereret: plena alioqui satisfactione non futura, nisi homo Deum re vera infensissimum, non ipsi propriè, sed nostris peccatis, sensisset. Postremò illos fefellit quòd pauoris & istius consternationis affectum, quo metuit ne malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur, putarunt non aliunde posse quàm à diffidentia exoriri, ac proinde in Christum non cadere. At ego ex illis quæro quid igitur putent Christum formidasse. Num corporis cruciatus? Certè hoc aliquid est. nam homo erat, & à dolore natura abhorrens. Sed puderet nos (opinor) eam constantiam in Christo requirere quæ in tam multis Martyrum millibus emineat. Nam hominum profanorum ἀναισθησίαν vel hypocrisin, vel insaniā non commemoro. Aliquid ergo aliud fuisse oportet quod Christum non dico affecerit, sed ita perculerit vt nullum vsquam vnquam extiterit talis commotionis exemplum. Neque enim dūtaxat dicitur ἐκθαμβῆσαι, atque ἀδημονῆσαι, (quod significat perplexum & inopem consilii hærere, Mar. 14. 33) sed etiam, *Nūc*, inquit, *anima mea turbata est: &, quid dicam? Pater seruato me ex hac hora.* Quid autem illud ter repetitum, *Pater, discedat à me calix iste?* Quid quòd grumos sanguinis ad terram vsque procidentes sudat? Quid quòd se contentissimo clamore derelictum vociferatur? Quod tandem simile consternationis exemplum reperiemus? Ergo aliud est quod illum vrget tantopere. Nempe horrendum illud & plusquam infinitis modis terrificum irati Patris iudiciū intuetur. Peccata non vnius hominis aliqua, sed omnium electorum omnia homo vnus ipse fragilis, caducus, imbecillis sustinet. Et miramur eum expauescere, consternari, turbari, lacrymari, clamare, repugnantia quodammodo petere, sanguinem sudare, se derelictum vociferari? Sed tamen nunquam diffidit. Sané. cui enim hoc dubium est? Ergo non veritus est succumbere, & absorberi à morte. Hoc verò pernego. quo iure id faciam, facile fuerit ex his cognoscere. Si verba spectes, non petit confirmationem animi, sed liberationem à periculo. *Pater*, inquit, *serua me ex hac hora. Pater, discedat à me calix iste, tu hoc mihi præstare potes* Et tandem, non dicit, *Mi Deus ne me derelinquas*, (oportebat enim ad tēpus aliquatenus derelinqui, vt nos reciperemur) sed, *Deus, Deus meus cur dereliquisti me?* Annon illa quidem verba sunt hominis cogitantis de se actū esse, nisi ex præsenti periculo eripiatur? ista verò, hominis in ipso iam gurgite sese periisse vociferantis? Certè hoc non possimus meritò inficiari quin res ipsa coarguat. Quid igitur? an despondit animum, an desperauit spei nostræ auctor? Absit, sed hîc nimirum habemus perfectissimam nostræ consolationis descriptionem. Nam quo humiliorem & abiectiorem cernimus nostra causa factum æternum Dei Filium, (excepto tamen peccato) eo minus vel de Patris beneuolentia, vel de nostra per Filium expiatione facta dubitare possumus. Ita verò se res habet. In omni vehementi commotione (cuiusmodi hæc sanè fuit, si vlla vnquā in quoquam homine alia) ita totus occupatur animus vt velox illa facultatum animi progressio multum impediatur, quòd singulæ facultates diutius rem totam suspendāt. Exempli causa, si liberis animis ab omni alia cogitatione quippiam quod moderatè nos afficiat, tetigerimus, vno temporis momento externus sensus affectus, ad communem sensum, hic verò ad iudicium rem totam detulerit: iudicium denique statim statuerit hoc vel illud esse quod tetigerimus, neque vllus celerior motus à nobis animo comprehendi potest. Sin verò vehementer calidum aut frigidum aliquid attigerimus, ita in dolore totus animus occupatur, vt vel interdum quid illud sit non requiramus, vel cogamur ex aliis sciscitari, aut alios etiam sensus consulere. idque non modò imparatis, sed etiā bene ac diligenter meditatis accidit: tum propter naturæ nostræ imbecillitatē, tum propter facultatum omnium summam inter se συμπάθειαν, quæ quidem facit vt sui proprii muneris oblitæ, repentè ad opem inter se ferendam accurrant. Hinc illæ in subitis motibus perturbationes, quarum ita postea nos pœnitet, quum sedato animo singulæ facultates officium faciunt, vt nos ipsos miremur eò deuenire potuisse. Hunc verò naturalem progressum necesse est vt in Christo consideremus, si quidem ipsum verum hominem fuisse fateri volumus, non qualis nunc est, (quod ad carnis infirmitates attinet, quas nunc omnes deposuit) sed qualis tum erat præcipuè quum ad extremam illam sacrificii functionem ventum est. Tantùm hoc intererit quòd omnes ipsius affectiones omni vitio vacarunt, quum in nostris aliquid semper insit vitii. Quum igitur inquit, *Pater quid dicam?* cogitemus animum in illam iræ infinitæ sustinendæ cogitationem ita defixum, vt singulæ facultates per se nihil decernerent, sed toto interrupto progressu fluctuarēt. Deinde quum petit liberari ex hac hora, quum rogat vt discedat calix iste, sciamus animum loqui, in illa eadem cogitatione ita occupatum vt in vnam partem totus vergens, penè sibi persuadeat de se actum esse, nec fieri posse vt tātum pondus sustineat. Postremò quum iam se derelictum vociferatur, cogitemus animum non iam in cogitatione & metu impendētis mali prorsus occupatum, sed in profundo summæ calamitatis gurgite sepultum, qui ad emergendum maxima cum difficultate luctetur. Verùm in his omnibus hæc duo teneamus, ista videlicet non à diffidentia vlla, sed à doloris vehementissimo sensu proficisci: deinde sic considerandas esse singulas huius actionis partes, vt ex fine de re tota statuamus. Neque enim in illa cogitatione (quæ tamen & ipsa, vt dixi, fuit omnis peccati & vitii expers) ita hæsit quin mox inuicta spes illum erigeret. Idem enim qui perculsus, *Quid dicam?* inquit, *Libera me ex hac hora:* eodem tenore subiicit, *Sed propterea veni in horam hanc.* Qui ter petit, *Pater transfer à me hunc calicem:* addit, *Fiat quod tu vis.* Qui vociferatur se derelictum, tamen Deum, Deum suum cōpellat. Quorsum autem hæc? quia quo verius ista cognoscimus, eo certiores de salute nostra sumus. Quòd siquis hæc curiosa esse dicat, Euangelistas accuset qui tam copiosè ista descripserunt, sine quibus fieri non potest vt vel peccatorum nostrorum magnitudinē, vel paternam Dei nostri beneuolentiam intelligamus. Sed de his hactenus: si hoc vnum addideris, Christum etiam hominem sic ad terribilem illum irati Patris vultum expauisse, vt tamen sibi nullius mali conscio sciret nō esse iratum, & hac ratione seipsum erexisse: quum autem consideraret quorum peccatorum vicem esset subiturus, iudicii Dei horrore sic fuisse perculsum (ac meritò quidem) vt nullum extet vel vnquam extare possit simile exemplum, quoniam re vera luit pœnas omnibus nostris peccatis debitas.

Καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν·	8	⁖Quanuis filius esset, *tamen* ex iis quæ passus est ⁖didicit obedientiam:	8	*Et quidem quum esset filius, didicit ex eis quæ passus est, obedientiam:*
Καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου·	9	Et ⁖consecratus, factus est auctor salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant:	9	*Et cōsummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ:*
Προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.	10	Cognominatus à Deo Pontifex ⁖secundum ordinem Melchisedec.	10	*Appellatus à Deo Pōtifex iuxta ordinem Melchisedec.*

8 *Quanuis*, καίπερ. Vulgata, ineptè prorsus, *Et quidem.* quamobrem etiam superiore versiculo εἰσακουσθεὶς coactus est vertere pro εἰσηκούσθη, *exauditus est.* *Didicit*, ἔμαθεν. Id est, re ipsa expertus est quid sit Patrem habere cui parendum sit. Expertus est autem non inuitus, sed tamen sese in assumpta serui forma subiiciens: quanuis alioqui Filius esset Patri per omnia æqualis.

9 *Consecratus*, τελειωθείς. Vulg. *Consummatus.* Eras. *Perfectus redditus.* Vide suprà, 2. 10.

10 *Secundum ordinem*, κατὰ τάξιν. Vide suprà, vers. 6.

11 Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν· ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.

12 Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ· καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς.

13 Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· (νήπιος γάρ ἐστι)

14 Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

Κεφάλαιον ϛ.

1 ΔΙὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα· μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεὸν,

2 Βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου.

3 Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάνπερ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεός.

4 Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου,

5 Καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος·

11 ⁘De quo nobis multa sunt dicenda, eáque ⁘ difficilia explicatu: quandoquidem ⁘ segnes facti estis auribus.

12 ¶Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initij eloquiorum Dei: factíque estis ii quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

13 Enimuero cui cum lacte res est, is ⁘rudis est ⁘sermonis iustitiæ: (infans enim est)

14 Sed ⁘ adultorum est solidus cibus, eorum *videlicet* qui ⁘propter habitum, ⁘ sensus habent exercitatos ad discretionē boni ac mali.

Cap. VI.

1 QVapropter omisso ⁘qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: non iaciētes rursum fundamentum ⁘ resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fide in Deum,

2 Baptismatum doctrinæ, ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.

3 Atque id faciemus, si quidē permiserit Deus.

4 ¶ ⁘Impossibile est enim eos qui semel fuerint illustrati, gustauerintque donum cæleste, & participes facti fuerint Spiritus sancti,

5 ⁘Gustauerintque bonū Dei verbum, ac virtutes futuri seculi:

11 *De quo nobis grandis sermo & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.*

12 *Etenim quum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis vt vos doceamini quæ sint elementa exordij sermonū Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.*

13 *Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ: (paruulus enim est)*

14 *Perfectorum autē est solidus cibus, eorum qui consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.*

Cap. VI.

1 *QVapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur: non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum,*

2 *Baptismatum doctrinæ, impositionis quoq; manuum, ac resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.*

3 *Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus.*

4 *Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti,*

Matt. 12. 45
2. pet. 2. 20
infrà, 10. 26

5 *Gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutésque seculi venturi:*

---

11 *De quo*, &c. περὶ οὗ, &c. Digressio vsque ad septimi capitis initium, minimè tamen ab eo de quo agitur aliena, sed quasi Hebræos retinens tum in attenta eorum quæ dixit consideratione, antequam vlterius progrediatur, tum etiam ad eorum arcanorum magnitudinem intelligendam de quibus dicturus est, eorum animos parans.

Difficilia explicatu, δυσερμήνευτος. Vulgata, *Ininterpretabilis*. Nam quod in quibusdā codicibus legitur *interpretabilis*, factum est librariorum culpa. *Segnes*, νωθροί. siue tardi, quod propriè de incessu dici volunt grammatici. Vulgata, *imbecilles*.

13 *Rudis*, ἄπειρος. Vulgata, *Expers*. Sic Horatius inexpertum armorum dixit. *Sermonis iustitiæ*, λόγου δικαιοσύνης. Id est sermonis quo docetur iustitia, nempe Euangelii, vt Rom. 1. 17 & 18.

14 *Adultorum*, τελείων. Vulgata & Erasmus, *Perfectorum*. Vide 1. Corinth. 14. 20. *Propter habitum*, διὰ τὴν ἕξιν. Vulgata, *Pro consuetudine*. Erasmus, *Propter assuetudinem*: non satis expressē. Nam habitus comparatur assuetudine, à qua proinde distingui debet. Notum est autem διαθέσεως & ἕξεως discrimen in scholis tritum. *Sensus*, τὰ αἰσθητήρια. Id est αἰσθήσεις, & quidem generali significatione, ita vt omnes (ac præsertim intelligendi ac iudicandi) facultates comprehendantur. Alioqui τὰ αἰσθητήρια quæ vulgò sensoria conuertunt, Græci appellant ipsa sensuum organa, vt aures, oculos, linguam, & alia eiusmodi. Sic αἰσθήσεως nomen accipitur Philipp. 1. 9, & διανοίας, 1. Ioh. 5. 20.

IN CAP. VI.

1 *Qui in Christo rudes inchoat sermone*, τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον. id est, primis Christianismi principiis, quæ catechismum vocant. Vulgata ad verbum, *Inchoationis Christi sermonem*. *Resipiscentiæ ab*, &c. μετανοίας ἀπὸ, &c. Quinque capita catechismi numerat, nempe professionem emendationis vitæ: fidei summam de Deo: doctrinæ explicationē compendiariam, quæ in baptismis & impositione manuum tradi rudibus præsertim solebat (.i. quum ad baptizandos infantes vel adultos, item quum ad imponendas aliquibus manus cōueniebatur) caput resurrectionis mortuorum, & futuri iudicii. Baptismatum autem meminit plurali numero, non quòd iteratus vnquam sit Baptismus, sed quòd plures catechumeni solerent ad Baptismū conuenire, cui postea certi sunt attributi dies, nempe Paschæ & Pentecostes, qui propterea dies baptismatum dicti sunt, vt ex veterum plurimorum & Græcorū & Latinorū scriptis liquet. Tradebātur ergo ista catechismi initio breuibus & paucis, tāquam præcipua religionis nostræ capita, vt sanè sunt: sed accedebat postea Scripturarum luculenta tractatio cum quotidianis exhortationibus: denique eadē quidem illa, sed multis arcanis copiosius explicatis tradebantur. ideóque ista non simpliciter hîc commemorātur, sed istorum principia.

4 *Impossibile est enim*, ἀδύνατον γάρ. De apostasia vniuersali loquitur, non autem de peccatis humana infirmitate aduersus primam vel secundā tabulam admissis. Itaq; causa non erat cur veteres, Latini præsertim, hanc epistolam tanquam pro Nouatianis facientem repudiarent, vt pluribus ostendit doctissimus interpres. nam quæ adfert Eras. planè detorta sunt. Vide 1. Ioh. 5. 16, vbi totum hoc argumentum studui planissimè explicare.

5 *Gustauerint*, γευσαμένους. Vide 1. Timoth. 4. 1. Est autē in primis notanda emphasis huius verbi. Nam aliud est

verè credere, vti Lydia illa cuius cor aperuit Dominus, Act.16.14. aliud verò gustum aliquem habere: quanuis ne hoc quidem nisi ex Spiritus sancti gratia fieri possit: verùm quæ fructum non ferat, quòd eam reprobi statim euomant.

Græce		Beza		Vulgata
Καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας.	6	Si prolabatur, ⁘denuò renouare ad resipiscentiam, ⁘vt qui rursum crucifigant sibimetipsis Filium Dei, & ad ignominiam exponant.	6	*Et prolapsi sunt: rursus renouari ad pœnitentiam, rursum crucifigẽtes sibimetipsis Filium Dei & ostentui habentes.*
Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.	7	Nam terra quæ imbrem sæpius in se venientem combiberit, & progenuerit herbam accommodam iis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:	7	*Terra enim sepe venientem super se bibens imbrem, & generans herbam opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo:*
Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγὺς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν.	8	At quæ profert spinas & tribulos, ⁘reproba *est*, & maledictioni proxima: cuius exitus *tendit* ad exustionem.	8	*Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, & maledicto proxima, cuius consummatio in combustionem.*
Πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν.	9	Sed persuasimus nobis de vobis, dilecti, istis meliora, & cum salute coniuncta, etiamsi ita loquamur.	9	*Confidimus autem de vobis, dilectißimi, meliora & viciniora saluti, tametsi ita loquimur.*
Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες.	10	Nō enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operis vestri, ⁘& laboriosæ charitatis ⁘quam demonstrastis erga ipsius nomē: *vt* qui ministraueritis sanctis & ministretis.	10	*Nō enim iniustus Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & dilectionis quam ostēdistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis & ministratis.*
Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος, ἄχρι τέλους·	11	Cupimus autē vt vnusquisque vestrum idem studium ⁘ad finem vsque ostendat, ⁘ad plenam spei certiorationem:	11	*Cupimus autē vnumquenque vestrum eandem ostētare solicitudinem ad expletionem spei vsque in finem:*
Ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας.	12	Vt ne sitis segnes, sed imitatores eorum qui per fidem ac patientiam ⁘obtinent promissam hæreditatem.	12	*Vt non segnes efficiamini, verùm imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.*
Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ,	13	Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non posset per quēquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,	13	*Abrahæ nāque promittens Deus, quoniā neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per semetipsum,*
Λέγων, Ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε.	14	Dicens, ‖ ⁘Certè benedicens benedicam tibi, & ⁘multiplicās multiplicabo te.	14	*Dicens, Nisi benedicēs benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.*

" Respicere videtur ad Gen. 3. 18.

Gen.12.2, & 17.4, & 22.17

6 *Denuo renouare*, πάλιν ἀνακαινίζειν. Vox renouationis ad eum statum refertur in quem quū per originis peccatū inciderimus, inde rursum per Spiritum sanctū in Christo per fidem apprehenso in integrum restituimur, qui gratia obsignatur Baptismi sacramento. Particula verò πάλιν, *denuo*, alterum à Christo cognito prolapsum respicit, quum ab eo defectionem altera in integrum restitutio non possit consequi. Itaque nullus est in his pleonasmus, vt nonnulli putarunt propter repetitas particulas πάλιν & ἀνά.

Vt qui rursum crucifigant sibiipsis, ἀνασταυροῦντες ἑαυτοῖς. Id est, vt qui Christum, quasi rursus crucifixum, omnium ludibrio exponant, idque suo ipsorum exitio. Alii interpretantur ἑαυτοῖς, *Quantum in se est*. Huius sceleris exemplum insigne fuit Iulianus apostata: quē plerique hodie Epicurei strenuè imitantur. Diximus autem de verbo παραδειγματίζειν Matth.1.19.

8 *Reproba*, ἀδόκιμος. Vide 1.Cor.9.27.

10 *Et laboriosæ charitatis*, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης. Syrus interpres & Claromontanus codex habent καὶ τῆς ἀγάπης, *& charitatis*, quod sequutus est Vetus interpres Latinus. & fortassis τοῦ κόπου fuit glossema τοῦ ἔργου. Potest autem etiam iste locus sic commodè verti, *operis vestri & laboris, charitatis* [videlicet] *vestræ quam demonstrastis*. *Quam demonstrastis erga ipsius nomen*, ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Aliud enim est, humana quadam στοργῇ benefacere cuipiam, quàm fratrem in nomine Christi iuuare: quod vnicus Spiritus sanctus dictat, & Christus gratum habet, vt sibiipsi præstitum. Sed & hunc locum aliter distinctum sic possis non incommodè interpretari, *Quam demonstrastis, vt qui in ipsius nomine ministraueritis sanctis, & ministretis*. Nam alibi quoque nō semel annotauimus εἰς τὸ ὄνομα positum pro ἐν τῷ ὀνόματι.

11 *Ad finem vsque*, ἄχρι τέλους. Sic esse construēda hæc verba, nempe cum verbo ἐνδείκνυσθαι, ostendit ipsa huius loci sententia. quod vt planius appareret, traiectionem quæ est in Græco contextu studui mutare. *Ad plenam vsque spei certiorationem*, πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος. Id est vt plenissimè in animis vestris spes vestris confirmetur. Est enim charitas sese bonis operibus demonstrans certum electionis ac proinde spei certæ testimonium, Rom. 8.14, & 2.Pet.1.10. Cæterùm paulatim accedit ad explicationem ordinis Melchisedeci, proposita mentione Abrahæ primùm, vt eius exemplo doceat ipsos perseuerare: deinde vt doceat qua in re possint sese germanos Abrahæ filios declarare, tacitè præposterum in ea re ipsorum iudicium reprehendens: præterea sibi molliorem aditum patefaciens ad sequentem historiam, in qua Melchisedecum Abrahæ cogetur anteponere.

12 *Obtinent hæreditatem*, κληρονομούντων. Vulg. legit κληρονομησόντων, *qui hæreditabūt*. Ego de patribus iam in cælum receptis malo interpretari.

14 *Certè*, ἦ μήν. Hebraicè כִּי [*chi*.] Vulgata & Erasmus, *Nisi*: vt sit aposiopesis, quæ tamen hoc in loco non est necessaria, quum ἦ μήν aliud sit quàm εἰ μή. *Benedicens benedicam*, εὐλογῶν εὐλογήσω. Id est, cumulatissimè te beneficiis cumulabo. Hæc enim est emphasis istius suprà à nobis prius annotati Hebraismi, qui mox etiā repetitur.

15 Καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας.

15 Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.

15 *Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.*

16 Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι· καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.

16 Nam homines quidem per eum iurant, qui sit maior: atque iisdem omnis controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum*.

16 *Homines enim per maiorem sui iurant, & omnis controuersiæ eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum:*

17 Ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ·

17 Qua in re Deus volens ⁘ ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilii sui, ⁘ fideiussit iureiurando:

17 *In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum:*

18 Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος·

18 Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri non potest vt mentitus sit Deus, validam consolationem habeamus *nos* ⁘ qui cursum *eò* corripuimus vt spem propositam obtineamus:

18 *Vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum: fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem:*

19 Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος.

19 Quam velut animæ anchoram habemus tutam ac firmã, ⁘ & ingredientem vsque in ea quæ sunt intra velum.

19 *Quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedẽtem vsque ad interiora velaminis.*

20 Ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ, ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.

20 Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, secundum ordinem ‖ Melchisedec, Pontifex factus in æternum.

20 *Vbi præcursor pro nobis introijt Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pótifex factus in æternum.*

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VI.

CAP. VI.

1 ΟΥ͂τος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλὴμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων καὶ εὐλογήσας αὐτόν·

1 NAm hic ‖ Melchisedec rex *erat* Salem, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahæ reuertẽti à cæde regum, ⁘ & benedixit ei:

1 *HIc enim Melchisedec, rex Salem, Sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ regresso à cæde regum, & benedixit ei.* Gen. 14. 18

17 *Ex abundãti*, περισσότερον. Id est, amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credunt. Hæc enim vis est τοῦ περισσοῦ hoc in loco, vt idem declaret περισσότερον atque ἐκ περιουσίας. Vulgata, *Abundantius*. Erasmus, *Eximié*.

Fideiußit iureiurando, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ. Sic puto hunc locum explicandum vt propius à Græcis absimus: alioqui dicendum erat, Interuenit per iusiurandum, pro διηγγύησε, vt opinor: sicut Vlpianus interuentorem vocat eum qui fideiubet. Græcus scholiastes putat verbo μεσιτεύειν designari illam promissionem iam tum interuentore Christo conceptam. quod sanè verum est. Hanc igitur expositionem si admittamus, interpretabimur ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, *Interposuit se cum iureiurando*. Vulgata & Erasmus, *Interposuit iusiurandum*.

18 *Qui cursum* [eò] *corripuimus*, οἱ καταφυγόντες. Vulgata, *Qui confugimus*. Erasmus, *Qui huc confugimus*. Ego verò puto φεύγειν accipi pro συντόνως τρέχειν, vt etiam idem hoc verbum diximus exponendum Iohan. 10. 23: & sumptam translationem à gymnicis ludis. quò spectant etiam vocabula κρατῆσαι, καταπετάσματος & προδρόμου. quam metaphoram fortasse non intelligens potius quàm diuersam scripturam sequutus Syrus interpres, interposuit πρὸς αὐτὸν, vt qui interpretetur, *qui confugimus ad eum*.

19 *Et ingredientem*, καὶ εἰσερχομένην. Translatio ab eo sumpta est quòd eo certius est ac firmius anchoræ præsidium, quo altius fixa penetrauit. Deinde ad ritum Pontificum allusit, qui in Sancta sanctorum semel quotannis ingrediebantur. qua de re infrà, 9. 3, 7, & hac occasione ad intermissam Pontificis Christi cum Leuiticis Pontificibus comparationem redit.

IN CAPVT VII.

1 *Nam hic Melchisedec*, οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδέκ. Ex tribus collationis capitibus quæ exposuimus suprà, 5. 1, tertium supererat, quo ostenditur Christum eo in primis excellere quòd Pontifex & simul Rex sit æternus. Deinde etiam obiici poterat, Pontificem esse non posse qui ex Leuitico genere non esset. Nunc igitur de hoc vtroq; disserit, explicãs quis sit ordo ille Melchisedec, nempe æternus, & Leuitico eminẽtior, & cũ æterno regno coniunctus. quod ex singulis historiæ Melchisedeci circunstantiis probat, typum etiam illum Christi fuisse demonstrãs. Est autem typi & veritatis hæc collatio. Ille, fuit rex & Sacerdos, ita etiã Christus. Ille rex fuit iustitiæ & pacis vocatus, verè talis est Christus. Sic ille proponitur quasi & principio carens & fine, cuius nec pater, nec mater, nec maiores, nec mors explicatur: talis re vera est Filius Dei. In his capitibus posita est collatio, quæ ad duo reuocari possunt, nimirum ad duplex officium, & æternitatis speciem, cuius veritas in vno Christo fuit. De oblatione nulla certè mentio. nam ne hoc quidem ferre potest historiæ contextus. Vtitur enim Moses verbo הוציא [*hotsi*,] quod omnes norunt non posse aliud declarare quàm facere egredi, id est depromere seu proferre. Deinde cui tandem hæc prolata sunt? ipsi certè Abrahamo. Hoc enim ostendit historiæ contextus: & eo subsidio valde recreatus est Abraham cum suis, defessus rediens è pugna. Sit ergo hæc allegoria quod ad oblationem attinet, vna ex iis quas Patres per se excogitarunt, quibus tamen impietas illa postea excogitata nunquam in mentem venit. Certè summè sunt præfracti qui ad vnicam illam ac repetitam Christi oblationem stabiliendam idipsum vsurpãt quod Spiritus sanctus hoc in loco idcirco citauit vt vna, semel facta, & nunquam vllo modo iteranda, æterni & viuẽtis Pótificis vnici oblatione omnes electos in æternum perfectè sanctificatos doceret. Ad hæc & illud accedit, quòd non iam Melchisedecum, sed panem & vinum volũt Christi figurã esse, quẽ ipsi rursum patri reipsa offerant: nempe vt iam Melchisedecus non Christum, sed ipsos sacrificos repræsẽtet. Quid amplius? Quis illos nõ miretur de pane & vino hoc in loco rixari, apud quos tamẽ sũma sit impietas dicere panẽ & vinũ ab ipsis Deo offerri? Obseruandum est autem ex hoc loco quàm religiosè sit

Quomodo Christus sit pontifex secundum ordinem Melchisedec.

nobis tractandum Dei verbum. Quod enim quiſpiam in Moſe reprehenderet, nempe quòd de tanto viro tam pau-cis egerit, & iis quidem prætermiſſis quæ præcipuè videbantur hiſtoriæ leges requirere, ecce quantum myſterium adumbrat. Itaque à Spiritus ſancti ſcopo aberrant qui curioſè inquirunt Melchiſedeci genus, ac magis etiam ii qui perinde ac rem certam, affirmant illum fuiſſe primum ex filiis Noah, qui & Sem dictus fuerit. Sed erant apertè fanatici, & totam hanc tractationem impiè euertebant Melchiſedeciani, qui hunc fuiſſe Filium ipſum Dei tradebant, qui Abrahamo apparuiſſet, ac proinde pro hiſtoria nobis imaginarium quoddam viſum conſtituebant. Eorum verò portenta auxit etiam impurum illud & verè omnibus modis execrandum caput, omnium, inquam, quantumlibet abſurdarum hæreſeωn conſarcinator Poſtellus, vnus ex nobili illa Ieſuitarum ſocietate, aut conſpiratione potius, quæ à paucis annis ex abyſſi puteo erupit. *Et benedixit*, καὶ εὐλόγησεν. Nempe ſolenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes ſicut ad ſacrificandum, ita etiam ad benedicendum, à Deo conſtituti. Num. 6.26. Denique benedictio ſignificatur non priuata ſed ſolennis, & ab eo profecta per quem Dominus benediceret, vt apparet ex verſiculo ſeptimo. Adduntur autem iſta in Claromontano codice, expuncto propterea nomine Abrahæ in proximè ſequente verſiculo, καὶ Ἀβραὰμ εὐλογηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, *& Abrahamus fuit benedictus ab eo.* Nam vtrunque participium συναντήσας & εὐλογηθεὶς eſt Hebræorum Benoni, ſub. verbo ἐστι, pro συνήντησεν & εὐλογήθη. Neque verò hæc adiectio, quanuis nuſquam alibi à me reperta, mihi improbatur: quum hanc etiam collationis partem diſertè poſtea explicet Apoſtolus.

ᾯ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλήμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης·	2	Cui & decimas ex omnibus impartitus eſt Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur Rex iuſtitiæ, deinde verò etiam Rex Salē, quod eſt rex pacis:	2	*Cui & decimas omniū diuiſit Abrahā, primum quidem qui interpretatur rex iuſtitiæ, deinde autem & rex Salem, quod eſt rex pacis:*
Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν μήτε ζωῆς τέλος ἔχων· ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές.	3	¨Sine patre, ſine matre, ſine genere: nec initium ¨dierum, neque vitæ finem habens: ſed ¨aſſimilatus Filio Dei, ¨manet Sacerdos in perpetuum.	3	*Sine patre, ſine matre, ſine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, aſſimilatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.*
Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.	4	¨Spectate verò quantus hic *fuerit*, cui etiam ‖decimas ſpoliorum dederit Abraham patriarcha.	4	*Intuemini autē quantus ſit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.*
Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευῒ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ.	5	Et ii quidem ¨qui ſunt ex filiis Leui, Sacerdotio fungētes, præceptum habēt decimarum accipiendarum à populo ſecūdum Legem, hoc eſt à fratribus ſuis, licet ¨egreſſis ex lumbis Abrahæ.	5	*Et quidem de filiis Leui Sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas ſumere à populo ſecundum Legem, id eſt à fratribus ſuis: quanquam & ipſi exierint de lumbis Abrahæ.*
Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε.	6	¨Is verò cuius genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promiſſiones benedixit.	6	*Cuius autē generatio nō annumeratur in eis, decimas ſumpſit ab Abrahā, & hunc qui habebat repromiſſiones benedixit.*
Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.	7	¨Porro ſine vlla cōtrouerſia, id quod minus eſt, ab eo quod maius eſt benedicitur.	7	*Sine vlla autē contradictione, quod minus eſt à meliore benedicitur.*

Num. 18. 21

3 *Sine patre*, ἀπάτωρ. Eraſm. *Ignoti patris*, & mox, ἀμήτωρ, *ignotæ gentis*, & ἀγενεαλόγητος, *ignoti generis*. non modò non expreſſo ſed etiam deprauato ſenſu: vt de ambiguitate taceam. Nam etſi non erat natus Melchiſedec ſine patre aut matre, & proculdubio ſit etiam mortuus, tamen hoc nihil ad rem. Dicitur enim ἀπάτωρ habita ratione deſcriptionis Moſis, qui perinde nobis eum proponit acſi repentè è cælis delapſus eſſet, & mox eò ſe recepiſſet, nulla ipſius maiorum nec mortis mentione facta. Ita enim oportuit illum nobis deſcribi, vt æterni Pontificis noſtri typus eſſet. ſicut ſcitè admodum hunc locum his verbis expreſſit Syrus interpres, *Cuius nec pater nec mater ſcripti ſunt in genealogiis.* Itaque ſi Ignoti patris pro Sine patre, ſubſtitueris, vides æternitatis typum tolli. Idē eſt de aliis ſequentibus epithetis iudicium. Ex his autem manifeſtè primùm colligitur aduerſus Neſtorianos Chriſtum Deum & hominem vnicam eſſe perſonam, ſicut vnica perſona fuit Melchiſedecus ipſius typus: deinde aduerſus Samoſatenianos & Arianos veram eſſe Filii Deitatem, ſecundum quam ſit patri ὁμοούσιος quanuis à patris perſona diſtinctus, vt qui quatenus Deus eſt, nec matrem habeat, nec temporis initium aut finem. Denique contra Stancarianos, Sacerdotē ac proinde mediatorem eſſe ſecundum vtranque naturam coniunctim, quanuis in ipſa Sacerdotii functione diſtinguātur vt naturæ ſic etiam earum propriæ actiones, quanuis ἀποτέλεσμα ſit totius perſonæ. *Dierum*, ἡμερῶν. Hebraicè יָמִים [*iamim*] pro æui. *Aſſimilatus* ἀφωμοιωμένος. Sic nimirum à Moſe deſcriptus, acſi neque homo mortalis eſſet, neque ex mortali matre natus. *Manet*, μένει. Quia nimirum neq; mortuus neque ſucceſſorē habuiſſe à Moſe dicitur. Chriſti verò Sacerdotiū tale futurum dicitur à Dauide, qualis nobis à Moſe deſcribitur Melchiſedecus, addito propterea Æterni epitheto.

4 *Spectate verò*, &c. Θεωρεῖτε δὲ, &c. Si excelluit Melchiſedec Abrahamo, quanto præſtantior Chriſtus, cuius ipſe Melchiſedec typus fuit? Duobus autem argumentis hæc præſtantia Melchiſedeci probatur, ipſius Abrahami confeſſione: nempe quia decimas perſoluere, idque vt Dei altiſſimi Sacerdoti: & benedici quoque vt à Dei Sacerdote, certa ſunt ſymbola eius ſubiectionis qua nullam maiorem homines hominibus debent.

5 *Qui ſunt ex filiis Leui*, οἱ ἐκ τῶν υἱῶν Λευΐ. Eraſmus, *Quòd ſunt de numero filiorum Leui:* cuius interpretationis cauſam non video. Probat autem Apoſtolus, hanc dicimarum oblationem ſubiectionis ſignum eſſe, ab exemplo Leuitarum: qui à cæteris tribubus hoc veluti tributum ex mandato Dei accipiant, quod vltro Abrahā Melchiſedeco obtulerit. *Egreſſis ex lumbis*, ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος. Id eſt progenitis, ex Hebræorum idiotiſmo.

6 *Is verò*, ὁ δὲ. A comparatis, Leuitæ tantùm à fratribus decimas accipiūt: iſte ab ipſo Abrahamo patriarcha, quîcum Deus ſancierat fœdus. Ergo & ipſo Leuitico Sacerdotio præſtantius eſt Melchiſedeci Sacerdotium.

7 *Porro*, χωρὶς δὲ, &c. De publica eâque ſacerdotali benedictione loquitur.

	Græcè		Beza		Vulgata
8	Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δέ, μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ.	8	⁘Atque hîc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est ⁘quòd viuat.	8	*Et hîc quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur quia viuit.*
9	Καὶ (ὡς ἔπος εἰπεῖν) διὰ Ἀβραὰμ καὶ Λευῒ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται.	9	Et (vt ita loquar) ⁘in Abraham decimatus est etiam ipse Leui, qui decimas solet accipere.	9	*Et (vt ita dictum sit) per Abraham & Leui, qui decimas accipit, decimatus est.*
10	Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν, ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ.	10	Nam is adhuc ⁘in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchisedec.	10	*Adhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchisedec.*
11	Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο) τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;	11	⁘Porro si consummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, ⁘nec secundum Aaronis dici?	11	*Si ergo cōsummatio per Sacerdotium Leuiticum erat (populus enim sub ipso Legem accepit) quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedec alium surgere Sacerdotem, & secundum ordinem Aaron dici?*
12	Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.	12	⁘Mutato enim Sacerdotio, necesse vt ⁘Legis quoque mutatio fiat.	12	*Translato enim Sacerdotio, necesse est vt & Legis translatio fiat.*
13	Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ.	13	⁘Nam *is* de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus ⁘attendit altari.	13	*In quo enim hæc dicūtur, de alia tribu est, de qua nullus altario præstò fuit.*
14	Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν· εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε.	14	Palàm est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum: ⁘cui tribui nihil de Sacerdotio ⁘loquutus est Moses.	14	*Manifestum est enim quòd ex Iuda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotio Moyses loquutus est.*

8 *Atque hîc quidem*, καὶ ὧδε μέν. Alterum argumentum præstantiæ supra Leuitas, quòd hi sunt mortales, Melchisedec vt æternus proponitur. *Quòd viuat*, ὅτι ζῇ. Silentium de morte accipit pro vitæ testimonio. Respicit enim (vt antè dixi) non ipsam Melchisedeci personam in sese, sed qualis proponitur à Mose in illius historiæ descriptione ordo ille Melchisedeci cuius fit apud Dauidem mentio.

9 *In Abraham*, διὰ Ἀβραάμ. Hîc manifestè ponitur διὰ pro ἐν, sicut annotauimus Rom. 4. 11. Est autem tertium argumentum collationis Melchisedeci & Leuitarum, quòd ab ipsis Leuitis in Abrahamo decimas acceperit, nedum vt nullum aliud fuerit Sacerdotium quàm Leuiticum, aut vt Leuiticum isti præstet.

10 *In lumbis patris erat*, ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν. Ergo dixerit aliquis, Iuda quoq; ac proinde ipse Christus eadē ratione dicetur à Meschisedeco decimatus. Respōdeo verum hoc etiam esse de Iuda cæterísque Abrahæ filiis; & inde ortis tribubus. Sed Christum ex hoc numero eximi Dauidis verbis, qui illum testatur fuisse non in Abrahami decimati, sed in Melchisedeci decimātis persona repræsentatum, vt æternum sacerdotem, non decimas dantem, sed accipientem.

11 *Porro si consummatio*, εἰ μὲν οὖν τελείωσις. Id est, Si reddere quenquam perfectum poterat Leuiticum Sacerdotium. Hîc verò oportuerat nouæ sectionis initium facere. Nam nunc primùm absolutis omnibus quæ ad explicandam personæ Christi Regis, Prophetæ & Pontificis præstantiam pertinebant, incipit de ipsius officii ratione disserere: vt omnes veteris fœderis vmbras doceat Soli cedere oportere. Id autem facit retrogrado prorsus ordine, nimirum vt tractatio de Sacerdotio perpetua sit. Nam in priore tractatione auspicatus à Regno, destitit in Sacerdotio: in ista verò posteriore, exorsus à Sacerdotio, desinit in Regno. Ac de Sacerdotio quidem, in quo tota penè versabatur controuersia, differit ab hoc loco vsque ad cap. 12. v. 18. De Prophetia tractat à cap. 12. vers. 18, vsque ad eiusdem capitis vers. 25. De Regno, vsque ad vltimi capitis initium. Inde demum ad particularia præcepta descendit. Dicturus igitur de Sacerdotii Leuitici abrogatione, quærit si perfectum erat Leuiticum Sacerdotium, cur alterum sit inuectum, & quidem diuersum: vt & imperfectum, & non supplendum, sed altero commutandum fuisse fateri cogantur. *Nec secundum ordinem Aaronis*, καὶ οὐ κατὰ τάξιν Ἀαρών. Bene hoc addidit. nam alioqui non valeret consequutio, si nouus tantùm esset Pontifex, non autem noua Sacerdotii ratio.

12 *Mutato enim Sacerdotio*, μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης. Vulgata & Erasmus, *Translato enim Sacerdotio*. Hinc apparet μετατιθεμένης hoc in loco rectius conuerti *Translato*, & μετάθεσιν rectius Mutationem quàm Translationem: vt etiā intellexit Syrus interpres voce שוחלפא [*schuchalapha*] quæ mutationem vel etiam abrogationem potius declarat quàm translationem, nisi malimus illum legisse ἀθετημένης & ἀθέτησις, quod eadem illa voce interpretatur infrà, versu 18. Nam si *Translato* vertas, videri possit vnum idémque manere, nempe Leuiticū sacerdotium mansisse, quanuis à tribu Leui ad tribum Iuda translatum. Sed quum dicitur mutatum Sacerdotium, bene consequitur mutatam Legem quæ prius Sacerdotium erexerat. & μετατιθέναι pro reuocare & mutare, frequentius etiam & elegantius quàm pro transferre accipitur. Cæterùm duo proposuit Apostolus versu 12. Vnum, Leuiticum sacerdotium fuisse imperfectum, quod probauit introducti adiectione. Nec enim perfecto quicquam fuerat adiiciendum. Alterum, talem hanc fuisse introductionem posterioris sacerdotii, vt non sit prioris illius supplementum, sed illud potius abroget, quoniam non tantùm sit alterum, sed etiam alterius diuersíque prorsus ordinis. Quod enim alteri perficiendo adhibetur, sit ei consentaneum oportet. At istud posterius, teste Dauide, est alterius τάξεως, nempe quale nobis à Dauide in Melchisedeci typo spectandum proponitur, quod postea explicatur. *Legis*, νόμου. Id est τάξεως, siue ordinationis Leuiticæ & Aaronicæ.

13 *Nam is de quo*, ἐφ' ὃν γάρ. Probatio prioris partis vers. 11, nempe Leuitico Sacerdotio, nouum alterum in alia tribu superinductum fuisse sacerdotium. *Attendit altari*, προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. Id est, legalem illum cultum ex Lege administrauit.

14 *Cui tribui*, εἰς ἣν φυλήν. vel, ad quam tribum. Vulgata, *In qua tribu*. Erasmus, longius à Græcis recedens, *Quod ad hanc tribum pertineat*. Ego puto εἰς respondere literæ ל Hebræorum. *Loquutus est*, ἐλάλησε. Id est, præscripsit ex Dei mandato. Fuit enim Deus istorum auctor, Moses autem tantùm interpres. Continet autem hic versiculus posterioris partis vers. vndecimi probationem,

quòd videlicet nō modò ſacerdotium alterum facit priori ſuperinductum, ſed etiam quòd poſterius ſit à priore prorſus diuerſum, ita vt ipſum aboleat: nequis videlicet ſtare hæc duo ſacerdotia ſimul poſſe exiſtimaret, vt ii dicebant qui Moſen cum Chriſto copulabant. Eſſe igitur iſtud ab illo prorſus diuerſum ex eo probat Apoſtolus, quòd Dauid in iſtius ſanctione nihil prorſus de iis commemoret quæ Leuitico ſacerdotio fuerant mandata: ſicut etiam Melchiſedecus Chriſti typus ita deſcribatur ſacerdos, vt nequis altaris neque victimarum fiat mentio, in quo potius ſpiritualia, cæteráque omnia proponuntur. Et hinc etiam patet quàm ſint contra mentem Apoſtoli hallucinati, qui panem & vinum Abrahamo & eius copiis ſuppeditata, transformant in oblationem panis & vini, quam offerre Deo conſueuerit, nec tunc ſaltem Abrahamo occurrens obtulerit. Quòd ſi Melchiſedeci typus huc vſque protrahendus eſt, dixerim ſanè in eo reſpondere hunc typum veritati, quòd vt Melchiſedecus Abrahamo panem & vinum illius corpori refocillando præbuit, ita Chriſtus ad æternam in nobis fouendam vitam, panis & vini ſacramentis adhibitis, vero corpore ſanguinéque ſuo nos paſcat.

Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος,	15	¨*Idque* etiam magis patet ¨*ex eo* quòd ¨ad inſtar Melchiſedec exoritur Sacerdos alius,	15	*Et amplius adhuc manifeſtum eſt, ſi ſecundum ſimilitudinē Melchiſedec exurgat alius Sacerdos,*
Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.	16	Qui ¨ non ex Lege, cuius mandatum ſit carnale, factus eſt *ſacerdos*, ſed ex vi indiſſolubilis vitæ.	16	*Qui non ſecundum Legem mandati carnalis factus eſt, ſed ſecūdum virtutem vitæ inſolubilis.*
Μαρτυρεῖ γὰρ, Ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. (Pſal. 110. 4; ſuprà, 5. 6)	17	Teſtificatur enim ad hunc modum, ‖ Tu *es* Sacerdos ¨in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.	17	*Conteſtatur enim, Quoniam tu es Sacerdos in æternum, ſecundum ordinē Melchiſedec.*
Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές.	18	Nam ¨mandatum præcedēs abrogatur, ˙propter ipſius imbecillitatem & inutilitatem.	18	*Reprobatio quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem.*
Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι᾽ ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ.	19	Nihil enim ſanctificauit Lex, ¨ſed ſuperintroducta ſpes melior, per quam appropinquamus Deo.	19	*Nihil enim ad perfectum adduxit Lex, introductio verò melioris ſpei, per quam proximamus ad Deum.*

15 [*Idque*] *etiam magis*, &c. καὶ περισσότερον ἔτι, &c. Aliæ confirmationes eiuſdem conſequutionis, A modo conſecrationis. ſunt enim in Aarone omnia externa & caduca: in ordine Melchiſedec omnia ſpiritualia & æterna. A iureiurando, quod in illo nullum eſt, in iſto adhibetur. Deniq; à præſtantia infinita perſonæ Chriſti, quæ ſumma non eſſet ſi conſtitueretur duntaxat pro Aaronis adminiculo. Vt autem ex his probationibus quædā ſunt ἄτεχνοι, tamen omnes ſimul iunctæ demonſtrationem prorſus neceſſariam efficiunt. [*Ex eo*] *quòd*, εἰ. Vulg. *Si*: nimium obſcuré. Ponitur autem εἰ pro ὅτι, vt apud Æſchinem, ἐπιτιμᾶς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι. pro ὅτι μή. vt etiam intellexit Syrus interpres. *Ad inſtar*, καθ᾽ ὁμοιότητα. Hic declarat quid antea vocarit τάξιν & νόμον.

16 *Non ex Lege cuius mandatum ſit carnale*, οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς. Id eſt, non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia præcipiat, ſicut in Aaronis cōſecratione totóque illius præſcripto munere factū eſt. hoc enim ſuo more carnale vocat. quod epithetō libenter ſeruauimus etiam in Pauli epiſtolis. At enim dicet aliquis, nónne ipſius Dei mandato conſecratus eſt Aaron? Fateor: ſed ritus in conſecratione adhibiti oſtendunt non fuiſſe illud Sacerdotium à Deo inſtitutum vt æternum eſſet. Contrà verò in Chriſto & typo illo Melchiſedeci, Deus nihil eiuſmodi adhibet, ſed viua æternitatis imago elucet. Non eſt ergo ſimpliciter ſpectandus Deus loquens (vtrobique enim loquitur: qua in re paria ſunt aliquatenus duo iſta Sacerdotia) ſed ex iis quæ loquitur, æſtimandum qualem vtriuſque Sacerdotii naturam Deus eſſe voluerit.

17 *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. Hîc vis eſt argumenti, vt carnali mandato vis æternitatis opponatur. Sed duo opponet Iudæus: vnū, לְעוֹלָם [*lehōlam*,] non ſemper declarare tēpus æternū, alterū, eandem formulam Aaronis Sacerdotio plurimis locis tribui. Ego verò priori obiectioni oppono quæ de Chriſti æterno regno ſunt initio huius epiſtolæ manifeſtiſſimè demonſtrata, vt omnibus iſtis argumentis illa baſis ſubſterneretur. Poſteriori autem oppono ſuperiora & ſequētia argumēta, ex quibus ſatis apparet לְעוֹלָם [*lehōlam*] in Sacerdotio Leuitico aliter accipiendū quàm in iſto Melchiſedeci, prout quidem & ipſius perſona & ſacerdotium à Moſe deſcribitur, quò reſpexit Dauid, vt ſuprà fuit explicatum. Nam alioqui dubium non eſt, Melchiſedecū obtuliſſe Deo ſacrificia externa, qualia patriarchæ iam inde ab initio mundi conſueuerunt.

18 *Mandatum*, ἐντολῆς. Mandati nomine ſacerdotiū Leuiticum intellige, vt dicemus infrà, verſu 18. *Propter ipſius imbecillitatem & inutilitatem*, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές. Non cōpellat Apoſtolus Hebræos profeſſos Chriſti hoſtes, vt ex hac tota epiſtola liquet: ſed imperitos adhuc, licet Chriſtū amplexos, erudit, qui ceremonias Legis cum Euāgelio, ac proinde carnale Leuiticū ſacerdotiū cui nōdū credebāt finē impoſitum, cum Spirituali & æterno Chriſti ſacerdotio copulari volebant: quem errorem vt ipſis eximat, docet Chriſti ſacerdotium per Melchiſedeci deſcriptionem à Moſe traditam repræſentatum nō ſuperueniſſe Leuitico, vt eius imperfectionis ſupplementum: ſed vt id præſtaret quod à Leuitico neque fuit præſtitū, neq; præſtari potuit, eiq; finē imponeret. Quid igitur, inquies? nulláne fuit Leuiticorū rituum virtus, ſed prorſus inutiles fuerunt? Inutiles certè prorſus quod ad præſtationem beneficiorum quæ figurabant, & quorū præſtatio ab vnico venturi Chriſti ſacerdotio pendebat. Itaq; abſque idololatria neque olim veteribus ſacramentis potuit, neq; nouis quanuis ſimplicioribus & præſtantioribus nunc poteſt alia vis vlla tribui quàm res illas menti noſtræ per ſenſus exteriores ex pacti formula & ſignorum cum re ſignificata analogia ſignificandi, quarum cauſa ſunt à Deo inſtituta. quæ res demum vnius Spiritus ſancti virtute, ne Angelis quidem nedum rebus inanimatis communicabili, in credentiū cordibus obſignantur. Sed hoc tamen inter iſta vel præcipuè intereſt quòd vetera quidem præſtationem rerum quas ſignificabāt, necdum præſtitarum, à ſequuturo necdum reipſa extante Chriſto, ſuſpendebant: noua verò ſic res eaſdē nobis ſignificant, vt ſimul eas vt iam præſtitas nobis fide contemplandas proponāt. Hoc autem loco vetera partim cum nouis comparantur, eóq; reſpectu imbecilla & infirma, & neminem perfeciſſe, eo quem modo diximus, ſenſu, ideóq; nouis cedere debere dicuntur: partim in ſeſe & per ſeſe, quatenus nihil aliud ſunt quàm ſigna, & à rebus ſignificatis cogitatione abſtrahuntur, cōſiderata, nullius vtilitatis fuiſſe dicuntur, & neminem ſanctificaſſe, quoniam videlicet non à ſignis ſeu veteribus ſeu nouis, ſed ab vnica Spiritus ſancti in Chriſto virtute ſanctificatio penitus dependet, vt infrà, 10. 4, & ſicut ipſe Baptiſmus exterior ab interiore diſtinguitur Matth. 3.11, & 1. Pet. 3.2. Quod igitur nonnulli interpretes ad tempus non vigentis, ſed abrogati à Chriſto Leuitici ſacerdotii iſtam infirmitatem & inutilitatem referunt, abhorret ab Apoſtoli verbis & ſententia. & ἐτελείωσεν verti poteſt vel *perfecit*, ſi ad τὸ ἀσθενὲς, vel *ſanctificauit*, ſi ad τὸ ἀνωφελὲς referatur.

19 *Sed ſuperintroducta ſpes melior*, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος. Vulgata, *Introductio verò melioris ſpei*: duplici errore. nam particula δὲ hoc in loco planè idem declarat atque

ἀλλά, vt quod Legi adimitur, meliori ſpei aſcitæ tribuatur, ſicut mox dicemus. Deinde introductio non declarat ἐπεισαγωγὴν, ſed εἰσαγωγὴν, vt mox etiam declarabimus. Eraſ. *Verùm [erat] introductio ad ſpem potiorem.* perinde atque ſi vſus hic fuiſſe Legis ſignificetur, non vt perficeret, ſed iter aliquod ad Chriſtum oſtenderet. qua de re pluribus diſſeritur Gal. 3. 24. Ego verò ſum amplexus eorum ſententiā qui (vt arbitror) rectius hunc locum exponunt. Primùm enim ſententia illa non cohæret cum iis quæ præcedunt & ſequuntur. Adhuc enim in eo verſatur auctor huius epiſtolæ vt doceat Leuiticum Sacerdotium poſteriore abrogatum: neque de prioris vſu vel vllum adhuc verbum fecit, vel etiā facturus eſt ante ſequētis capitis verſiculum quintum. Deinde poſcit omnino ratio grammatices, vt δὲ accipiatur pro ἀλλά, & verbum ἐτελείωσεν repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non autem vt verbum aliquod extrinſecus aſſumatur. ídque ita eſſe, non modò perſpicuum facit ratio conſtructionis, ſed etiam exēplis ex hac ipſa epiſtola petitis manifeſtè probatur. Sic enim prorſus hoc eodem capite, verſu 28, verbum καθίστησιν, & infrà cap. 10. 27, verbum ἀπολείπεται repetēdum eſt, vbi etiam ſimili prorſus ratione particula δὲ vſurpatur. Præterea non ſine cauſa ſcriptum eſt ἐπεισαγωγὴ potius quàm εἰσαγωγή. ἐπείσακτον enim vocant Græci quod aliūde eſt ſupra domeſtica inuectū, vt quū dicuntur Athenienſes à Demoſthene vti ἐπεισάκτῳ σίτῳ, id eſt frumēto ex aliis regionibus importato. Et Plutar. in dial. πότερα τῶν ζώων, &c. τὸ ἐπείσακτον opponit τῷ συνειθισμένῳ. Sic apud veteres ἐπεισόδιον dicebatur extrinſecus aſſumptū acroama, vt Ribittus (noſter olim in academia Lauſannēſi collega) obſeruauit, prolatis etiam ex Hermogene & Platone exemplis, quibus iſtius vocabuli declaratio confirmatur. quod quum ita ſit, ſanè non video quî poſſit ἐπεισαγωγῆς nomē Legi id eſt Leuitico ſacerdotio tribui. Optimè verò Chriſti ſacerdotio conuenit, quod videlicet non ſit tanquam Leuitici illius appendix, ſed ei abolendo ſuperuenerit. Quid ſi verò Legem dicamus ἐπεισαγωγὴν vocatam quòd ad figuram Melchiſedeci adiuncta fuerit? Primùm repugnant rationes quas priore loco expoſui, nempe ſeries argumenti, & conſtructionis ratio: deinde res ipſa clamat, (ni fallor) Sacerdotium Chriſti cum Leuitico, non autem Melchiſedeci & Legis figuras vel inter ſe vel coniunctim cum Chriſti veritate comparari. Ad hæc accedit quod ſcriptum non eſt πρὸς ἐλπίδα κρείττω, ad ſpem meliorem: ſed ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, *Adiunctio ſpei melioris*, nempe ex manifeſto Hebræorū idiotiſmo, pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπὶς, i. *ſuperintroducta ſpes melior*, vt ego etiā conuerti, quo planior eſſet oratio. Neque etiam aliter Græcus ſcholiaſtes interpretatur, vt qui manifeſtè hoc referat ad poſterius Sacerdotium quo prius abrogetur: quanuis ἀπὸ τοῦ κοινοῦ non repetat ἐτελείωσεν, ſed γίνεται: quod planè eſt detortum, quanuis ſic etiam hunc locum conuerterit Syrus interpres. Quod ſi quis roget, cur ſpei nomine ſit vſus Apoſtolus de Chriſti Sacerdotio iam exiſtente diſſerens, reſpondendum eſt id ab ipſo fieri, Pſalmi verba explicante, pro temporis ratione quo eſt à Dauide ſcriptus.

	Græce		Beza		Vulgata
20	Καὶ καθ᾽ ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας.	20	∴Etiā quatenus non abſque iureiurādo, *ſuperintroducta eſt.*	20	*Et quantum eſt non ſine iureiurando.*
21	Οἱ μὲν γὰρ, χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ, μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτὸν, Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.	21	∴Nam illi quidē, citra iuſiurandum Sacerdotes facti ſunt: hic verò, cum iureiurādo, per eū qui dixit ei, ‖Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu *es* Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.	21	*Alij quidē ſine iureiurando Sacerdotes facti ſunt: hic autē, cum iureiurando, per eum qui dixit ad illum, Iurauit Dominus, & nō pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum.* Pſa. 110. 4
22	Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς.	22	Tanto ∴potioris ∴fœderis ſpōſor factus eſt Ieſus.	22	*In tantum melioris teſtamenti ſpenſor factus eſt Ieſus.*
23	Καὶ οἱ μὲν, πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν·	23	Et illi quidem, plures facti ſunt ſacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere:	23	*Et alij quidem, plures facti ſunt ſacerdotes, idcirco quòd morte prohiberentur permanere:*
24	Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην.	24	At iſte, propterea quòd in æternum manet, ∴perpetuum habet Sacerdotium.	24	*Hic autē, eo quòd maneat in æternum, ſempiternum habet ſacerdotium.*
25	Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι᾽ αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν.	25	Vnde & ſeruare prorſus ∴poteſt eos qui per ipſum accedūt ad Deum, ſemper viuens ∴vt interpellet pro eis.	25	*Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt accedentes per ſemetipſum ad Deum, ſemper viuens ad interpellandum pro eis.*
26	Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος·	26	Talis enim nos decebat Pōtifex, ſanctus, innocēs, impollutus, ſegregatus à peccatoribus, & ſublimior cælis factus:	26	*Talis enim decebat vt nobis eſſet Pontifex, ſanctus, innocēs, impollutus, ſegregatus à peccatoribus, & excelſior cælis factus:*

20 *Etiam quatenus*, καὶ καθ᾽ ὅσον. Vulg. *Et quantū eſt*: prorſus abſurdé. Eraſmus, *Atque hoc potiorem*, coactè. Vſus eſt autem etiam ſuprà hoc argumento, ſed aliorſum, nempe vt ex adiecto promiſſioni iureiurando conſtaret de ipſius præſtatione certiſſimè futura. Hîc verò profertur idem argumētū vt & de huius ſacerdotii æternitate, & prioris abrogatione nullo modo ambigatur. Huius autē argumēti vis non in eo ſimpliciter ſita eſt quòd Deus iurarit, (iurauit enim Deus de multis etiam non perpetuis futuris) ſed ita vt ſpectetur tum quid adiecerit iureiurando, tum quid hoc iureiurando confirmare ſtuduerit. Adiecit autem hæc verba, *Et non pœnitebit eum*, quibus ſignificatur eius rei immutabilitas. quò reſpiciens Paulus electionē & dona quibus electos ſuos Dominus ad finem deſtinatum perducit, vocat ἀμεταμέλητα. Rom. 10. 29. Iurat autem æternitatem huius ſacerdotii diſertis verbis, & quidem non ſecundum illius Leuitici formam, ſed ſecūdum Melchiſedeci typum.

21 *Nam illi quidem*, οἱ μὲν γάρ. legenda eſt omnino particula cauſalis à vetere interprete omiſſa.

22 *Potioris*, κρείττονος. Nempe tum ſi res ipſa ſpectetur. pēdebat enim Chriſti venturi promiſſio Abrahamo facta & Ceremoniis Leuitici ſacerdotii (quatenus quidem erāt non Legis occidentis, ſed Chriſti exhibendi promiſſionū appendices) ſancita, ab eiuſdem reali exhibitione. quo reſpectu dicuntur vmbræ fuiſſe quorum corpus erat Chriſtus Coloſſ. 2. 17: tum habita patefactionis ratione, quæ multo euidentior fuit per ipſum Chriſtum & eius Apoſtolos mundo explicata. *Fœderis*, διαθήκης. Vulg. & Eraſm. *Teſtamenti*: quod non conuenit huic loco. Neque enim in teſtamentis adhibetur fideiuſſor. Deinde etiamſi adhiberetur, quomodo idē eſſet teſtator & fideiuſſor? Infrà verò, vbi ad teſtamenti ſignificationē alluditur, Chriſtus manifeſtè ſuſtinet teſtatoris perſonam.

24 *Perpetuum*, ἀπαράβατον. id eſt quòd præterire non poteſt. Alioqui τὸ παραβαίνειν accipi fere ſolet pro tranſgredi. Perpetuum autem ſacerdotium dicitur ſacerdotis perpetui reſpectu. Nam alioqui ſacerdotium ipſum dici poſſet perpetuum quod ab vno ad alterum ſucceſſiuè tranſiret.

25 *Poteſt*, δύναται. Id eſt, idoneus eſt. Vide ſuprà, cap. 5. 2. Poſita autem eſt vis argumēti in εἰς τὸ παντελές. id eſt prorſus, pro quo Vulg. *In perpetuum*. Eraſ. *Ad plenū*. Nā ſi per ſe perfectus eſt, non ſupplet, ſed tollit quod imperfectum eſt.

Vt interpellet, εἰς τὸ ἐντυγχάνειν. Nō dicit Vt offerat. Nam hoc ſemel fecit, ſed ſupereſt altera ſacerdotii pars, nempe

interpellatio, qua partim perenni ſacrificii ſui vigore nobis pacem obtinet, partim nos non niſi in vno ipſo placemus & exaudimur à patre.

---

27 Ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας. (Leu.16.11)

28 Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν· ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

Κεφάλαιον η.

1 Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

2 Τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

3 Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ.

---

27 Cui non ſit quotidie neceſſe, quemadmodum illis Pontificibus, prius pro peccatis propriis victimas offerre, deinde *pro peccatis* populi. Hoc enim fecit ſemel quum ſemetipſum obtulit.

28 Lex enim homines conſtituit pōtifices infirmos: at ſermo iuriſiurandi poſt Legem *concepti*, Filium *conſtituit* qui in æternum eſt ſanctificatus.

CAP. VIII.

1 CAeterùm eorum quæ dicimus *hæc* ſumma *eſt*, Talem *nos* habere Pontificem, qui conſedit ad dextrā throni maieſtatis illius in cælis,

2 Sanctuarii miniſter, ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

3 Omnis enim Pontifex ad offerenda dona & victimas conſtituitur: vnde neceſſe fuit hunc quoque habere quod offerret.

---

27 *Qui non habet neceſſitatem quotidie, quemadmodum ſacerdotes prius pro ſuis delictis hoſtias offerre, deinde pro populi. hoc enim fecit ſemel, ſe offerendo.*

28 *Lex enim homines conſtituit ſacerdotes infirmitatem habentes: ſermo autem iuriſiurandi qui poſt Legem eſt, Filium in æternum perfectum.*

CAP. VIII.

1 *CApitulū autem ſuper ea quæ dicūtur, Talem habemus Pontificē, qui cōſedit in dextera ſedis magnitudinis in cælis,*

2 *Sanctorū miniſter, & Tabernaculi veri quod fixit Dominus, & non homo.*

3 *Omnis enim Pontifex, ad offerendum munera & hoſtias conſtituitur: vnde neceſſe eſt & hunc habere aliquid quod offerat.*

---

27 *Hoc*, τοῦτο. Nēpe quod obtulit ſacrificium. Neque enim quod additur *Pro peccatis ſuis*, &c. repeti debet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. *Semel*, ἐφάπαξ. Magna eſt hoc in loco & aliis deinceps plurimis huius aduerbii emphaſis. Significat enim quod ſemel factum eſt, ita abſolutum fuiſſe vt repetere minimè ſit neceſſe, imò verò ſit nefas. Neque enim id fieri poſſit quin quod ſemel factum eſt, omni ex parte perfectum fuiſſe negetur. Eſt igitur prorſus baſphemum eorum dogma, qui ſe dicunt quotidie Chriſtum Patri in ſacrificium offerre pro viuorum & mortuorum peccatis.

28 *Lex enim*, ὁ νόμος γάρ. Legis nomen ad id de quo agitur accommodandū eſt. Itaq. in hac diſputatione ad ceremonialē legem ſeu Leuiticū ſacerdotiū reſtringitur, quod abrogatum eſſe docet. Suppeditat interim hæc doctrina firmam ſophiſticæ doctrinæ refutationem. nam ſi abolitæ ſunt vmbræ quas Deus ipſe in Eccleſia extare voluerat, quo iure iſti non ceſſant vmbras vmbris cumulare? nempe quia tenebræ tenebras amant. Deinde ſi iuſtificandi vis penitus detrahitur ipſis Leuiticis ceremoniis, etiam tum quum in Eccleſia, ex ipſius Dei mandato, vigebant, quo iure ipſi in ſuis ἐθελοθρησκείαις ſummā pietatis collocabunt, quæ ne ſignificationis quidem vim habent, quum ſint hominum commentum? *Sermo iuriſiurandi*, ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας. i. promiſſio Patris Chriſto facta cui additum eſt iuſiurandum. *Poſt Legem [concepti,]* τῆς μετὰ νόμον. Vulg. *Qui poſt Legem eſt*: vt videatur legiſſe ὁ μετὰ νόμον. vt legiſſe quoque apparet Syrum interpretem, eadem manente ſententia. Cęterùm quòd hoc iuſiurandum dicitur Legem ſequutum, vel reſpicit tempus illud quo Dauid illud perſcripſit: (quanuis tunc conceptum non fuit, ſed ab æterno, vt 1. Pet. 1.20, & alibi ſæpe explicatur) vel ipſam potius æterni illius iuriſiurandi exhibitionem. qua ratione diximus etiam intelligendum eſſe dictum illud, *Ego hodie genui te*. Interim notandum eſt, Apoſtolum iſtius declarationis reſpectu à temporis ordine argumentari. Siquidem poſteriore pacto æquum eſt vt prius abrogetur, ſi modò iſta ſunt eiuſmodi vt ſimul conſiſtere nō poſſint, cuiuſmodi hæc eſſe antea demōſtrauit. Nā alioqui Lex annis poſt factam Abrahamo promiſſionē quadringentis lata illā nō abrogauit, vt docet Paulus Gal. 3.17. *Sanctificatus*, τετελειωμένον. Vel ęternus conſecratus. Vulg. maluit *perfectū*, vt & alibi, interpretari. Vide ſuprà, 2.10.

IN CAP. VIII.

1 *[Hæc] ſumma [eſt,]* κεφάλαιον. In hoc dicendi genere vel nunquam vel certè rarò adiiciunt verbum Gręci, ſed ſubaudiunt, vt in σημεῖον δέ, τεκμήριον δέ, & ſimilibus. Κεφάλαιον autem poſſumus conuertere vel caput, id eſt, ſcopum, & præcipuum illud quò omnia referuntur, quò videtur reſpicere particula ἐπί, vel ſummam & compendium: quod mihi aptius viſum eſt. Vtrouis autem modo accipiamus, eadem erit ſententia. paucis enim repetitur illud ad quod referenda ſunt omnia, vt attentius & maiore cum fructu legantur ſequentia. Vulg. *Capitulum ſuper ea quæ dicuntur*, prorſus ineptè.

2 *Sanctuarij*, τῶν ἁγίων. Vulg. & Eraſ. *Sanctorum*, ambiguè, ſicut & Gręca vox ambigua eſt. Sed ex iis quę ſequuntur, ac pręſertim 9. 11, ſatis apparet nomine Sanctorum deſignari cęlos: ſicut per Tabernaculum intelligitur corpus ipſum Domini. quod cur dicatur à Deo fixum, non ab hominibus, ibi explicabimus. Cæterùm verſatur adhuc in eodem argumento noſter hic auctor: ſed nunc per partes explicat qua ratione dicatur abolitum vetus ſacerdotium, nempe ſicut figurę, quum apparet ipſa veritas, nullus iam eſt viſus. Prępara tamen Hebræorum animos duplici argumento, vno ex ipſa Sacerdotii natura ſumpto, vt nihil craſſum & terrenum de Chriſti Sacerdotio concipiant: altero ex Hieremia petito, qui diſertè diſcrimē duarum pactionū explicat, & prioris quoque abrogationem, ac proinde etiam Tabernaculi & Sacerdotii veteris. Sunt enim iſta inter ſe mutua relatione connexa.

3 *Omnis enim*, &c. πᾶς γὰρ &c. Hoc connecto cum poſteriore ſuperioris verſiculi parte, in qua mentio facta fuit veri Tabernaculi: quo nomine dixi non cęlum, ſed corpus ipſum declarari. Adfert ergo cauſam cur oportuerit eum hominem fieri, nempe vt haberet quod offerret. Ita hunc locum explicat Gręcus ſcholiaſtes, cui aſſentior. *Dona*, δῶρα. Vide ſuprà, 5.1. *Neceſſe fuit*, &c. ἀναγκαῖον ἔχειν, &c. Hoc dici de Chriſto, cui applicetur definitio Pontificis à fine ſumpta, liquet tum ex addita particula καί, tum ex eo quòd non τοιοῦτον ſcriptum eſt, ſed τοῦτον. Sed in ſupplendo verbo poſt ἀναγκαῖον non conuenit inter omnes interpretes. Nam Vetus interpres & Eraſmus ſupplent ἐστὶ præſenti tempore: vertunt enim, *Neceſſe eſt vt hic etiam habeat aliquid quod offerat*. Eam verò interpretationem idcirco repudiaui quòd Chriſti iam peractam eſſe oblationem dixerit ſuprà, 7.28. quanuis eius efficacitatem perennem eſſe certum ſit. Verùm de ipſa offerēdi actione hîc agitur. Itaque præteriti temporis verbum ſupplendum fuit, vt nos fecimus. Non deſunt tamen qui perinde explicent hunc locum acſi ſcriptum eſſet ἀναγκαῖον ἂν ἦν, *neceſſe eſſet*, vt ſit hęc ſententia, Quum omnis Pontifex terrenus offerre debeat, Chriſtum quoque oporteret habere quod offerret ſi terrenus eſſet Pontifex. Atqui nullam habet eiuſmodi

hoſtiam. Ergo terrenus non eſt, ſed cæleſtis. Sed dura eſt hæc ellipſis, & hac ratione non deberet ſequi μὲν γὰρ, id eſt *etenim*, in proximè ſequenti verſu, ſed μὲν οὖν, *igitur*. Eſſet enim concluſio ex ſuperiore argumento pendens. Deinde vera eſt & vniuerſalis (vt mihi videtur) illa definitio Pōtificis, à qua etiam Chriſtus nec potuerit, nec debuerit eximi, cuíque adeo ita ſatisfecerit vt & longè præſtantiorem victimam obtulerit, & perfectiore etiam genere offerendi ſit ſemel in æternum defunctus.

4 Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα,

4 "Nam ſi eſſet in terra, ne Sacerdos quidem eſſet, "manentibus illis ſacerdotibus qui ſecundum Legem offerunt dona,

4 *Si ergo eſſet ſuper terram, nec eſſet Sacerdos, quum eſſent qui offerrent ſecūdum Legem munera,*

5 Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται Μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν, Ὅρα γάρ, φησί, ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.

5 "Vt qui exemplari & vmbræ deſeruiant rerum cæleſtium, ſicut diuinitus dictum eſt Moſi quum eſſet abſoluturus tabernaculum, ‖Vide enim, inquit, *vt* facias omnia ad exemplar quod oſtēſum eſt tibi in mōte.

5 *Qui exēplari & vmbræ deſeruiunt cæleſtium, ſicut reſponſum eſt Moyſi, quū conſummaret Tabernaculum, Vide, inquit, omnia, facito ſecundum exemplar quod tibi oſtenſum eſt in monte.*

Exo. 25. 40 act. 7. 44

6 Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτευχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται.

6 At nūc *noſter ille* Pōtifex eo excellentius miniſteriū ſortitus eſt quo præſtātioris eſt fœderis interceſſor, quod "præſtātioribus promiſſis ſancitum eſt.

6 *Nunc autē melius ſortitus eſt miniſteriū, quanto & melioris Teſtamēti mediator eſt, quod in melioribus repromiſſionibus ſancitum eſt.*

7 Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος.

7 "Nam ſi prius illud tale fuiſſet vt nihil in eo poſſet requiri, haudquaquam fuiſſet ſecūdo quæſitus locus.

7 *Nā ſi illud prius culpa vacaſſet, nō vtique ſecundi locus inquireretur.*

8 Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει, Ἰδού, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν.

8 Nam incuſans eos inquit, ‖Ecce, dies veniēt, dicit Dominus, quū "pangam cum domo Iſrael & cum domo Iuda fœdus nouum.

8 *Vituperās enim eos dicit, Ecce, dies venient, dicit Dominus, & conſummabo ſuper domū Iſrael & ſuper domū Iuda Teſtamentum nouum.*

Ierem. 31. 31. 32. 33 34 rom. 11. 27 infra, 10. 16

9 Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος.

9 Non ſecundū fœdus quod feci cum Patribus ipſorum, quo die prehēdi manum ipſorum vt educerem eos ex Aegypto: nam ipſi non perſtiterunt in illo meo fœdere, "& ego deſpexi eos, dicit Dominus.

9 *Non ſecundū Teſtamētū quod feci Patribus eorum in die qua apprehēdi manum eorum vt educerē illos de terra Aegypti: quoniam ipſi non permanſerunt in Teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.*

10 Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν.

10 Quamobrem hoc eſt fœdus quod paciſcar domui Iſrael poſt dies illos, dicit Dominus Indam Leges meas menti eorum & cordi eorum inſcribam: & ero ipſis Deus, & ipſi erunt mihi populus.

10 *Quia hoc eſt Teſtamētū quod diſponā domui Iſrael poſt dies illos, dicit Dominus, dādo Leges meas in mentem eorum, & in corde eorum ſuperſcribum eas: & ero eis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum.*

4 *Nam ſi eſſet*, εἰ μὲν γὰρ ἦν. Verſiculum ſecundum diximus duo habere mēbra, nempe τὰ ἅγια & τὴν σκηνὴν, quæ nos diſtinximus ex cap. 9. 11, ita videlicet vt illo nomine cælum ſignificetur, (vt infrà, 9. 24) iſto verò ipſum Chriſti corpus. Sicut ergo ad Tabernaculum retuli priorem verſiculum, ita ad Sanctuarium, i. ad cælum, putarim iſtū pertinere, cui terra opponatur, hoc modo, Dixi noſtrum vnicum Sacerdotem, ſedere nunc & ſacerdotio ſuo fungi in cælis. Nam ſi in terra eſſet, Sacerdos non eſſet inſtar aliorum in ſua functione permanentium, quoniam videlicet ſacerdotium terreſtre non eſt tribui Iuda, ex qua Chriſtus eſt ortus ſecundum carnem, ſed tribui Leui attributū. Itaque vel ipſum ſacerdotem non eſſe, vel alios ſacerdotio delectos ipſi cedere oporteret. At enim dices, nónne Chriſtus manente Leuitico Sacerdotio verſatus eſt nihilominus in terris verus Sacerdos? Fateor ſanè, ſed tātiſper dum perageret oblationem qua conſecratus in cælum introiret, vt illic perpetui Pontificis partibus fungatur pro nobis. *Manentibus illis ſacerdotibus*, ὄντων τῶν ἱερέων. Vulg. *Quum eſſent*. Nam vel non legit τῶν ἱερέων, vel neglexit. Eraſm. *Vbi ſunt ſacerdotes*. quæ interpretatio nec mihi videtur Græcis reſpondere, nec ſententiam Apoſtoli exprimere. Nam ὄντων hoc in loco declarat vigere, & quaſi ſuū (vt ita dicam) Eſſe conſeruare.

5 *Vt qui*, οἵτινες. Occupatio eſt in his verbis. Quid enim obſtabit, dixerit quiſpiā, quominus Chriſtus ſit Pōtifex in cælis, tribus autē Leui in terris? Reſpōdet Apoſtolus viguiſſe in terris Leuiticū ſacerdotiū non vt archetypū cæleſte, ſed vt exēplar ad archetypi formā Moſi in monte (qui cælorū typus fuit) demōſtratā, tātiſper dū nimirū veritas ipſa cæleſtis terreſtres typos abrogaret.

6 *Præſtātioribus*, κρείττοσιν. Nempe quoniā figurabāt ritus Leuitici quod ipſi nō præſtabāt, quū credentiū animos ad Chriſtum venturum ſiue ad nouum fœdus remitterent.

7 *Nā ſi*, εἰ γάρ. Præparat Hebræorū animos audiēdo Hieremiæ vaticinio, vt dixi v. 2. Vocat autē fœdus ἄμεμπτον, in quo nihil meritò poſſit requiri, qđ vertit Vulg. *Culpa vacaſſet*, admodū impropriè. Nec multo melius videtur Eraſ. interpretatus, *in quo non poſſet reprehēdi*. Nec enim fœdus ipſū potuit reprehēdi, cuius auctor erat Dominus, ſed homines potius eius violatores, vt mox ſequitur: cui malo medetur Dominus nouo inito fœdere, quod Paulus vocat Spiritū, propter adiunctā S. ſancti efficaciā, oppoſitū literæ. i. mortuo per ſe & inani ſcripto. 8 *Pangā*, συντελέσω. Heb. וכרתי [*vecharatti*] i. percutiā. Nā Græca etiā editio qua nunc vtimur, habet διαθήσομαι. Qui cōuertit συντελέσω, i. *cōſummabo*, huc reſpexit (opinor) quòd fœdera tū demū rata habētur quū ſolēni pactione ſancita ſunt. *Cū domo Iſrael*, ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραήλ. Hebr. את בית ישראל [*eth beth Iiſrael*,] i. *cum domo Iſrael*. Si ἐπὶ libuerit ſeruare, cōuertemus Erga domū. Vocat autē domū, totius regni quaſi vnā familiā. Erat verò tum (vt omnes norūt) in duas pactiones ſciſſū Dauidis regnū, quas ſignificat Propheta noui fœderis interuētu rurſus coniunctum iri. Vulg. *Super domum*, &c.

9 *Et ego deſpexi eos*, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Heb. ואנכי בעלתי בם [*veanochi baħalthi bam*] id eſt, quum ego illis eſſem Do-

minùs. Sequutus est ergo auctor huius epistolæ, Græcorũ editionem, multo sanè propius quàm vel Euangelistæ vel Paulus. Sed in re ipsa nihil est discriminis. Nec enim hìc vertitur cardo controuersiæ. Meminit autem huius expo sitionis etiam R. Dauid Kimchi, sed cã reprehẽdens cui non assentior.

11 Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν.

12 Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

13 Ἐν τῷ λέγειν καινὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

Κεφάλαιον θ.

Exo.26.1, & 39.1

1 Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν.

2 Σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη ἐν ᾗ ἥτε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἅγια.

3 Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων·

4 Χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ· ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.

Num.17.10 1.Reg.8.9 2.paral.5.10

11 Neque docebũt singuli proximum suum, & singuli fratrẽ suum, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos, ad eum vsque qui magnus fuerit inter eos.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum, & peccatorum ipsorum ⁘& iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

13 Dum nouum dicit, antiquauit prius: porro quod antiquatur ac senescit, prope est vt euanescat.

CAP. IX.

1 HAbuit igitur ⁘prius *fœdus* ⁘etiam ⁘constitutos religionis ritus, & sanctuariũ mundanum.

2 ⁘Tabernaculum enim constructum fuit: prius *quidem* in quo *erat* candelabrum, & mensa, & ⁘propositi panes, ⁘quod Sancta vocant.

3 Post ⁘medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant ⁘Sancta sanctorum:

4 Aureum habens ⁘thuribulũ, & Arcam Fœderis vndique circuntectam auro: in qua, vrna aurea habens manna, ‖& virga Aaron quæ germinauit, ‖& Tabulæ Fœderis.

11 *Et nõ docebit vnusquisque proximum suum, & vnusquisque fratrem suũ, dicens, Cognosce Dominũ: quoniam omnes scient me à minore vsque ad maiorem eorum.*

12 *Quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum iam non memorabor.*

13 *Dicendo autẽ nouum, veterauit prius: quod autẽ antiquatur & senescit prope interitum est.*

CAP. IX.

1 *HAbuit quidem & prius iustificationes culturæ, & sanctum seculare.*

2 *Tabernaculum enim factum est, primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur Sancta.*

3 *Post velamentum autẽ secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum:*

4 *Aureum habens thuribulũ & Arcam Testamenti circuntectã ex omni parte auro, in qua vrna aurea habẽs mãna, & virga Aaron quæ fronduerat, & Tabulæ Testamẽti;*

12 *Et iniquitatum ipsorum*, καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν. Redundat hoc membrum vt ex Hebræa veritate, & tum Syro tum vetere Latino interprete apparet.

IN CAPVT IX.

1 *Prius* [*fœdus*,] ἡ πρώτη. Erasmus, *Prius tabernaculum*, ἡ πρώτη σκηνή. & fateor pleraque Græca exemplaria iampridem ita habere: sed apparet ex Photio (omnium Græcorum interpretum, quos ego quidem viderim, acutissimo, cuius verba in Græcis scholiis citantur) irrepsisse Tabernaculi nomen, idque perperã: quum ex argumẽti serie, & vltimo superioris capitis versiculo, facilè appareat subaudiendum esse διαθήκης nomen. Itaque non dubitauimus σκηνὴ expũgere, Claromõtani cod. Syri interp. & Latinæ receptæ editionis auctoritatem (aut veritatem potius ipsam) sequuti. *Etiam*, καί. Hæc particula neq. in Syra interpr. legitur, neque in vet. manuscr. cod. Græco, & certè videtur expungenda. nisi non cum ἡ πρώτη sed cum τὰ δικαιώματα construas, vt nos fecimus. vt intelligamus, vetus illud pactum non fuisse merè spirituale, sed præterea totũ illũ externũ cultũ, & eius instrumẽta corruptibilia habuisse. *Cõstitutos religionis ritus*, δικαιώματα λατρείας. Vel, ritualem cultum. nam coniunctim hæc legenda sunt, ex omnium veterum librorum fide. Quid autem δικαιωμάτων appellatione soleat intelligi, diximus Luc.1.6. Vulg. *Iustificationes culturæ*: quod nemo intelligat. Erasm. non minus obscurè, *Iustificationes cultus*. *Et sanctuarium mundanum*, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. Hebraicè מקדש [*mikdasch*,] quod κοσμικὸν, id est mundanum, vocat, terrenum videlicet & caducum, vt cælesti & æterno opponat. Quidam de atrio populi accipiunt: quorum opinionem his de causis non amplector: Primùm quia nusquam sic vocatur: & certè κοσμικὸν pro eo quod populo pateat, coactè explicatur. Deinde sequens particula causalis ostendit distribui totum quiddam in suas partes. Postremò nusquã fit mentio in hac collatione nisi duarum partium Tabernaculi, nempe prioris & posterioris: quum tamen ex illa distributione tres partes numerari oportuerit. Neq. enim huic nostro scriptori ꝓpositũ est integrã Tabernaculi descriptionem persequi, sed ea duntaxat quæ ad Sacerdotalem functionem pertinebãt, idque quatenus Christus per eam adumbrabatur. Vulg. *Sanctum seculare*.

2 *Tabernaculũ enim constructũ fuit*, σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη. Obseruandum est in primis, hanc descriptionem non ad templum, sed ad tabernaculum accommodari: quia nimirum noster hic scriptor ea propriè quæ Moses secundum exemplar ipsi in mõte propositum fabricauit, cum rebus ipsis cælestibus comparat. Hinc fit vt duorum velorum faciat mentionẽ, quæ describuntur Exo.26.33 & 36: quum in templo vnicum tantùm esset, cuius fit etiam apud Euãgelistas mentio. Item vnius tantùm mensæ, quum decem in templo essent positæ. Ex quo illud quoque intelligitur, nomine τῆς λυχνίας vnicum duntaxat illud candelabrum significari quod multas habebat lucernas: quum in templo decem candelabra essent collocata. Nam quòd mannam & virgam Aaron videtur Arca includere cum tabulis lapideis, commodè interpretandũ est. Neq. enim manna & virga intra Arcam ipsam erant, sed proximè Arcam, ipsique adeo commoda aliqua ratione adiunctæ, quum non legatur Dominus iussisse vt in Arca includerentur, sed vt coram se, id est apud Arcã fœderis, collocarentur, Exo.16.34. Num.17.10, & 1.Reg.89. *Propositi panes*, ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων. Notanda hypallage pro οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως. *Quod sancta vocãt*, ἥτις λέγεται ἅγια. Prouocabulũ ἥτις ad σκηνὴν ꝑtinet, nõ autẽ ad ꝓximè præcedẽtia: & ἅγια scribẽdum est numero plurali, emphaseωs causa, ex Hebr. more, non autẽ ἁγία, vt quidã cod. habẽt deprauatè. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, *Quæ dicitur Sancta*.

3 *Medium*, δεύτερον. Ad verbum Secundũ. Vertimus autem medium, vitandæ ambiguitatis causa. Velum enim secundum nominat Apostolus, non quòd duo fuerint vela, sed quia posterius erat Sãcto siue priore Tabernaculo. *Sãcta sanctorũ*, ἅγια ἁγίων. קדש הקדשים [*Kodesch hakkodaschim*,] pro sacrario sacratissimo, vt frustra hìc sese torserit Augustinus. Sciendum est tamen infrà non obseruari hoc discrimen, sed simplici appellatione τῶν ἁγίων. i. *Sanctorum*, significari hoc adytum: prius autem generali nomine Tabernaculum dici, vt ver.11.12.21.24.25.

4 *Thuribulum*, θυμιατήριον. Quidam conuertunt Aram

ſuffitus. Atqui illam conſtat fuiſſe in atrio ſacerdotum, proximè velum. alioquin quomodo adoleuiſſent ſingulis diebus ſuffitum, ſi ſemel duntaxat quotannis fas erat in ſancta ſanctorum ingredi, idque ſoli Pontifici maximo? Et ſanè nulla eſt huius thuribuli apud Moſen mentio, ſed ex Ioſephi aduerſus Appionem lib. 2, adiungitur altari ſuffitus. Itaque ſuſpectus eſt mihi locus iſte, ſic tamen explicandus, quum omnes codices Græci & Syrus interpres hanc ſcripturam probent, vt Pontifex dicatur in Sancta ſanctorum ingrediens, proprium habuiſſe aureum thuribulum, quod in adyto ad hunc vſum peculiarem ſeruaretur.

5 Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς Χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον· περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος.

6 Τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες·

7 Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων·

8 Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν·

9 Ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα,

10 Μόνον ἐπὶ βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκὸς, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα·

5 ‖Supra hanc autem Cherubim glorioſi obumbrantes ⁘propitiatorium: de quibus nõ eſt nunc dicendum ſingulatim.

6 His verò ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tempore* ingrediũtur Sacerdotes ritus obeuntes:

7 In ſecundum autem, ſemel quotannis ſolus Pontifex, non ſine ſanguine quem offert ⁘pro ſeipſo & *pro* populi ⁘erratis:

8 ⁘ Hoc declarante Spiritu ſancto, nondum patefactam fuiſſe viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc conſiſtente.

9 ⁘Quod *erat* exẽplar ⁘pro tẽpore illo præſenti, ⁘quo dona ſacrificiáque ⁘offeruntur, quæ nõ poſſunt in conſcientia ⁘ſanctificare cultorem,

10 In cibis duntaxat & potionibus, & diuerſis ablutionibus ac ⁘ritibus carnalibus, vſque ad tempus correctionis ⁘impoſita:

5 *Superque eã erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quibus non eſt modò dicendũ per ſingula.* Exo. 15. 12

6 *His verò ita compoſitis in priori quidem tabernaculo ſemper introibant ſacerdotes ſacrificiorum officia conſummantes:*

7 *In ſecundo autem, ſemel in anno ſolus Pontifex, non ſine ſanguine quẽ offert pro ſua & populi ignorantia.*

8 *Hoc ſignificante Spiritu ſancto, nondum propalatam eſſe ſanctorum viã, adhuc priore tabernaculo habente ſtatum.*

9 *Quæ parabola eſt temporis inſtãtis, iuxta quam munera & hoſtiæ offeruntur, quæ non poſſunt iuxta conſcientiam perfectum facere ſeruientem,*

10 *Solũmodo in cibis, & in potibus, & variis baptiſmatibus, & iuſtitiis carnis, vſque ad tempus correctionis impoſitis.*

5 *Propitiatorium*, τὸ ἱλαστήριον. Heb. כפרת [*chapporeth.*] Sic enim vocant Hebræi Arcæ fœderis operculum, quod Græci habita ratione verbi כפר [*chaphar,*] a quo deducitur, ἱλαστήριον conuerterunt.

7 *Pro ſeipſo*, ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Hoc annuum & ſolenne ſacrificium tum pro ſui tum pro populi reconciliatione obibat Pontifex maximus die decima ſeptimi menſis, vt ſcribitur copioſè Leuit. 16. Notandum eſt autem diligenter quod diſertè dicitur Pontifex pro ſeipſo orare. *Erratis*, τῶν ἀγνοημάτων. Hebr. שגיאות [*ſcheghioth,*] quo vocabulo omne genus peccati ſignificant. Nam etiamſi quis voluntariè peccet, ineſt tamen aliquis error conſcientiæ quam Satanas faſcinauit. Vulg. & Eraſ. *Ignorantiis*, obſcurè, & nimium etiam anguſtè.

8 *Hoc declarante*, τοῦτο δηλοῦντος. Bene colligit. nam ſi ſacrificia quæ in Tabernaculo ſacerdotum quotidie fiebant, habuiſſent vim reconciliandi, quorſum oportuiſſet ſemel in anno ſolum Pontificem maximum, manente foris toto populo, in ſanctum ſanctorum ingredi, & ſolenni ſanguinis aſperſione ſeſe ac totum populum expiare? Sic igitur adumbrabat Spiritus ſanctus nondum apertam eſſe viam in Sacrarium, ſtante priore Tabernaculo, in quo ſacrificia peragebantur, id eſt prioris Tabernaculi ſacrificiis nondum patefactum fuiſſe cælum, quod per ſacrarium illud intimum repręſentabatur. Nam Sancta dicit quæ paulo antè Sancta ſanctorum vocarat: quo modo etiam Moſes ipſe loquitur Leuit. 16. 2. & fortaſſe quanuis ſcriptum eſſet τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων, alterum putarunt deſcriptores imperiti redundare.

9 *Quod* [*erat*] *exemplar*, ἥτις παραβολή. Vulg. *Quæ parabola eſt*: quod nemo facilè intelligat. Eraſ. *Quæ erat ſimilitudo*: ne ſic quidem ſatis rectè. Nam ἥτις referendum eſt ad σκηνὴν, id eſt ad Tabernaculum. Deinde παραβολὴ hoc loco nihil aliud quàm typum & exemplar declarat, id eſt משל [*maſchal.*] *Pro tempore præſenti*, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id eſt παρόντα, vt mihi quidem videtur Eraſmus rectè conuertiſſe. Præſens verò tempus accipe, ipſius Tabernaculi reſpectu: acſi diceret, Pro eo tempore quo vigebat illud exemplar. Vulgata, *Temporis inſtantis*. *Quo*, καθ' ὃν, id eſt ἐν ᾧ. In quibuſdam tamen exemplaribus & Græcis etiam ſcholiis legitur καθ' ἣν, ita vt ſuppleri poſſit σκηνὴν, *Tabernaculum*, vel, παραβολὴν, *exemplar*, vt conuertas, *In quo Tabernaculo*, vel *Secundum quod exemplar*. Quòd ſi alteram ex his duabus interpretationibus ſequamur, tum licebit conuertere, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστῶτα, *ad inſtans vſque tempus*, quo videlicet futurum erat vt ipſa veritas apparens, tolleret illud exẽplar. *Offeruntur*, προσφέρονται. Videbatur potius dicendum προσεφέροντο, offerebantur, quo modo etiam Græcus ſcholiaſtes interpretatur: ſed apparet Apoſtolum vſurpaſſe tempus præſens, ſiue quòd de reipſa loquatur, nulla habita circunſtantiæ temporis ratione: ſiue, quòd hanc epiſtolam ſtante adhuc templo ſcriptam appareat, vt annotauimus ſuprà 5. 1. *Sanctificare*, τελειῶσαι, id eſt ἁγιάσαι. Nam τελειοῦν ſuprà annotauimus, capite 2. 10, de rebus ſacris dici: vt planè nihil aliud ſit quàm puros, ſanctos, tales denique nos reddere vt nihil impediat quo minus approbemur à Deo. Etſi autem qui talis eſt, idem etiam eſt ſuo quodam modo perfectus, vt ſi rem ipſam ſpectes, τελειοῦν poſſis meritò interpretari Perficere, vel Perfectum reddere: tamen abhorrui ab hac interpretatione propter ambiguitatem. Videri enim poſſet, Legi hactenus detrahi vim perficiendi, vt inchoare quidem poſſit, abſoluere verò non item: vnde conſequeretur Chriſtum pro ſupplemento duntaxat acceſſiſſe: ſicut etiam hodie ſophiſtæ tradunt, quum nihil æquè repugnare poſſit argumento quod hîc tractatur, vt pluribus oſtendimus ſuprà 7. 18.

10 *Ritibus carnalibus*, δικαιώμασι σαρκός. Vulg. *Iuſtitiis carnis*. Eraſ. *Iuſtificationibus carnis*. Vterque nimis obſcurè. Caſtellio alio conuertit *Inſtitutis humanis*, non modò falſa & inepta, ſed etiam periculoſa interpretatione. Diximus autem aliquoties, δικαιώματα dici quæ à Latinis ritus (externę videlicet quædam ceremoniæ) dicuntur. Additur Carnis epitheton ſacris ſcriptoribus peculiare. quod vt intelligatur, ſciendum eſt in primis hîc non agi de hominum traditionibus, ſed de ceremoniis à Deo inſtitutis vt rerum ſpiritualium teſſeræ eſſent ac ſymbola, quæ generali vocabulo dicta ſunt à Latinis theologis Sacramenta. quæ quo reſpectu carnalia dicãtur, i. in rebus craſſis & terrenis poſita, quæq. ad animã vſque non pertingãt, diximus ſuprà, 7. 18. *Impoſita*, ἐπικείμενα. Rectè. Fuerunt enim oneris inſtar, quod nobis Chriſtus exemit, vt declarat Petrus

Act.15.10. Sed hic variat ſcriptura: legit enim Vetus interpres ἐπικειμένοις, impoſitis, vt cohæreat cum δικαιώμασι. Habent tamen codices noſtri omnes ἐπικείμενα. quod tamen parum videatur cohærere. Pendent enim hæc à præcedenti verſiculo, vbi δυνάμεναι ſcriptum eſt, non δυνάμενα. Itaque in vno vetuſto codice pro δικαιώμασι ſcriptum inuenimus δικαιώματα, vt ſit cōſtructio, δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται μὴ δυνάμεναι, &c. καὶ δικαιώματα ἐπικείμενα, &c. Ego malim in priore verſiculo legere δυνάμενα, vel in iſto ἐπικείμεναι. Sed hæc, quod ad ſententiam ipſam attinet, nullius ſunt momenti.

---

11 Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως,

12 Οὐδὲ δι᾽ αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος, εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.

Leuit.16.14
num.19.4.

13 Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα·

apoc.1.6
1. ioh. 1.7
1. Pet.2.14
Luc. 1.75
Luc. 5.74

14 Πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι;

11 ⁚Adueniens autem Chriſtus Pōtifex futurorum bonorum, ⁚per maius & perfectius Tabernaculum non manu factum, id eſt non huius ſtructuræ,

12 Neque ⁚per ſanguinē ⁚hircorum & vitulorū, ſed ⁚per proprium ſanguinē, ingreſſus eſt ſemel in Sacrarium, æternam redemptionem ⁚nactus.

13 ‖Nam ſi ſanguis taurorum & hircorum, ⁚& cinis iuuencæ aſpergens inquinatos, ſanctificat ⁚ad carnis puritatem:

14 Quāto magis ‖ſanguis Chriſti qui ⁚per Spiritum æternum ſeipſum obtulit inculpatum Deo, ‖purgabit cōſciētiam veſtram ⁚à mortuis operibus, ‖ad ſeruiendum Deo viuo?

11 *Chriſtus autem aſſiſtens Pontifex futurorū bonorum, per amplius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id eſt non huius creationis,*

12 *Neque per ſanguinem hircorum & vitulorum, ſed per proprium ſanguinem, introiuit ſemel in Sancta, æterna redemptione inuenta.*

13 *Si enim ſanguis hircorū & taurorum, & cinis vitulæ aſperſus, inquinatos ſanctificat ad emundationem carnis:*

14 *Quanto magis ſanguis Chiſti, qui per Spiritum ſanctum ſemetipſum obtulit immaculatū Deo, emūdabit conſcientiam veſtrā ab operibus mortuis, ad ſeruiendum Deo viuenti?*

---

11 *Adueniens autem, &c.* παραγενόμενος δέ. Hactenus ſtructura Tabernaculi, cum breui præparatione: nunc collationem aggreditur Chriſti cum Leuitico Pontifice, cum Tabernaculo priore, cum ipſis denique ſacrificiis ac victimis: (hæc enim omnia illum vnum adumbrarunt) & Sanctorum. i. poſterioris Tabernaculi, cum cælo, in quo noſter nunc eſt Pontifex æternus. *Per maius,* διὰ τῆς μείζονος. i. Pręſtantius & excellentius. quod & ſtatim explicat, quum addit καὶ τελειοτέρας, & perfectius. Cęterùm quum hîc manifeſtè diſtinguat Tabernaculum à Sacrario, vt qui dicat Chriſtum per Tabernaculum ingreſſum eſſe in Sacrarium: Sacrarium autem manifeſtè interpretetur cęlum, infrà ver.24, nō poteſt quadrare eorum interpretatio qui Tabernaculi perfectioris & non manufacti nomine cælos intelligunt: quia perabſurdè diceretur per cælum ingreſſus eſſe in cælum. quod & ipſum ſuprà annotauimus, 8.2. Itaque prorſus aſſentior doctiſſimo interpreti, qui Tabernaculi appellatione intelligit humanā Chriſti ęterni Dei naturam: eadem prorſus ratione qua comparatur etiā velo, infrà, 10.20. Sicut enim oportuit Pontificem Leuiticum ingredi in Tabernaculum prius, quod Sacerdotum dicebatur, & ibi in altari ſuffitibus deſtinato quotannis ſolennem victimam mactare: ac ita demum in Sacrarium vbi erat ipſius maieſtatis Dei ſymbolum, introire: ita Filium illum Dei æternum oportuit (vt veri Pontificis partibus fungeretur) in humanam naturam nunquam dimittendam ingredi: in qua non vt hoſpes, ſed vt ciuis, nec virtute ſola, ſed corporaliter habitans, poſtquam ſeipſum ſanctificaſſet, ſacrificium illud perageret, & cęlos tandem nobis præiens ingrederetur. Itaque per corpus ſuum Chriſtus ſanctificatus & paſſus, in cęlum nobis iter fecit, & per illud ipſum nunc in cęlo pro nobis intercedit. Vnde etiam ipſe ſeſe templum vocat Iohan.2.19 & 21. in quo videlicet tota diuinitatis plenitudo corporaliter habitauit, Coloſſ.2.9, vt nihil hîc habeat Neſtorius quod obgāniat. Videtur autem interpretes pleroſque fefelliſſe quòd non conſiderarunt vnicum Chriſtum multis exemplaribus reſpōdere, nempe & ipſi Pontifici, vt qui ſeipſum obtulerit: & Tabernaculo, per quod iter fecerit ad ſacrificium, & à ſacrificio in cęlum: & victimis quoque, vt mox ſubiicitur. Neq. alteram interpretationē iuuat qđ hęc eadē de cęlo dicantur infrà, ver.24. Nā oportuit, vt Tabernaculo, ſic etiā Sacrario aliquid non manufactum opponi, vt cęleſtis veritas terrenis exēplarib. ꝑ omnia reſpōderet. Verùm (dicet aliquis) quomodo dicitur Chriſti corpus nec manufactū, nec huiꝰ ſtructurę? Nēpe vt opponatur ſtructurę Tabernaculi, qđ ex rebus mortuis, puta, auro, ęre, argēto, ligno, pellibus, & cęteris id genus, nō fabrica naturali ſed artificioſa ſtructum erat. Deinde (vt ſuprà dixit, 8.2, optimus ſui interpres) quia non homo quiſquā ſed Deus viuum illud Tabernaculum fixit. i. Chriſti humanitatem condidit, aptauit, ſanctificauit, vt nobis eſſet viuifica. Nam verè quidem humanum corpus aſſumpſit ęternus ille Dei filius, ſed vi vnius Spiritus ſancti cōceptū: & animā quidem verā, ſed ſingulare & excellentiſſimum vnius Dei opificium. Deus ipſe denique à ſeipſo caro factus eſt. Annon mirum hîc Tabernaculum habemus?

12 *Per ſanguinem,* δι᾽ αἵματος. Nunc comparatur Chriſtus cum Pontifice & cum victimis. Fuit enim idem per victimam repręſentatus, qui per Tabernaculum & Pontificem. Peculiariter autem fit ſanguinis mentio, qui Deo vni fundebatur: vt eo veſci non liceret, & cuius etiam in hoc ſolenni ſacrificio peculiaris erat vſus, vt mox explicatur. *Hircorum & vitulorum,* τράγων καὶ μόσχων. Rectè omnino. Adhibebatur enim in hoc reconciliationis anniuerſario ſacrificio duplex victima, iuuencus & hircus, vt Leuit.16. copioſè explicatur: quia tum pro ſe tum pro populo ſacrificabat Pontifex. Vtitúrque plurali numero, quia ſingulis annis repetebatur. Sunt igitur hæc collationis capita: Pōtifex Leuiticus alienum, eúmque pecuinum, ſanguinem offerebat: Chriſtus verus & æternus Pontifex ſuum ſanctiſſimum & puriſſimum obtulit. Ille quotannis offerebat, ac proinde non ſanctificabat, ſed veram ſuo tempore præſtandā ſanctificationē duntaxat repræſentabat: Chriſtus verò ſemel vna oblatione omnes credentes in ęternum conſecrauit. Deinceps autē copioſius omnia per partes explicat. *Nactus,* εὑράμενος. nobis nimirum. Quînam enim ſui ipſius cauſa redēptione indigeret qui peccatum non habebat, ſed omnem iuſtitiam? Itaque non pro ſe, ſed pro nobis ſeipſum obtulit. Vulg. *Inuenta.* Eraſ. *Reperta.* Neutrum mihi placuit: puto enim εὑρίσκεσθαι propria ſignificatione hîc accipi, de qua dximꝰ Rom.4.1.

13 *Et cinis iuuencæ,* καὶ σποδὸς δαμάλεως. Deſignat alteram ceremoniam, quæ & ipſa peculiariter adumbrabat æternum Chriſti ſacrificium, de qua vide Num.19. Confer etiā lector, ſi libuerit, horrendam blaſphemiam qua nititur aquæ illius luſtralis ceremonia apud illos vſurpatæ qui ſoli volunt Chriſtiani videri, De conſecra. diſtinct.3. c. aquā: & manifeſtè cernes quò euaſerit quorundam impudentia. *Ad carnis, &c.* πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς, &c. Symbola (vt antè dixi) à re ſeparata ſeorſim conſiderat, & ab iis ita argumentatur, Si ſanguis pecuinus & iuuencę cinis hanc vim habuerunt, vt qui eis eſſet forinſecus aſperſus, purus foris cenſeretur, & à ſacris non arceretur, quāuis intus fortaſſis purus nō eſſet, & ſi purus etiam intus erat, hanc certè puritatē nō eſſet ex illo aſperſo cinere cōſequutus: quāto magis illius ipſiꝰ ſanguis qui illo legali & exteriore ſacrificio adumbrabatur, mentes eo aſperſas ſanctificabit? quod ſi re ipſa iam pręſtita eſt eius ſanguinis aſperſio, quorſum nunc id ſignum, quod rei futurę expectationem tantiſper ſuſtinebat, dum illa pręſens adueniret?

14 *Per Spiritum æternum,* διὰ Πνεύματος αἰωνίου. Opponit pecudum

pecudum ſanguini ſanguinem eius qui non homo duntaxat, quales cæteri, ſed Deus etiam fuerit. Nam Spiritus æterni appellatione, Deitatis in humanitate aſſumpta efficacitatem infinitam intelligo, quæ totum hoc ſacrificium conſecrauit, vt ſanguinem iſtum, quia ſanguis erat eius hominis qui etiam Deus erat, viuifica planè illa virtute pręditum eſſe oporteat, quæ vt nos condidit, ita etiam vnà poſſit inſtaurare. Huc reſpexit Dominus Ioh. 6. 63, quum diceret carnem ſuam nihil prodeſſe, Spiritum eum eſſe qui viuificet. Et Paulus, Act. 20. 28, quum Deum dicit ſibi acquiſiſſe Eccleſiam ſanguine ſuo. *A mortuis operibus*, ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. Id eſt, à peccatis quæ à morte proficiſcuntur, & nihil aliud quàm mortem generant. Sed in primis obſeruandum eſt quid ſit καθαρίζειν, vt intelligatur vis argumenti quod explicatur infrà, 10. 1 & 2. Duæ ſunt enim purificationis partes, eæque diſtinctè conſiderandæ. Vna, qua delentur priora peccata: altera, qua radix ipſa peccati amputatur cum fructibus. Itaque quod ad priorem attinet, primum quidem illam vindicauit Chriſto, collata ipſius ſanguinis dignitate cum taurorum ac vitulorum ſanguine, qui vſque ad animam penetrare non potuerit. Nunc verò, id eſt in proximo verſiculo & deinceps, ne quis exciperet, quid igitur ſit illis factum qui ſub priore fœdere vixerunt, oſtendit Chriſtum etiam pro illis ſanguinem fudiſſe, vt qui per veteres ritus fuerit efficaciter adumbratus: alioquin niſi ad illius futurum aduentum repręſentandum prorſus inutiles. De altera verò parte diſſerit proximo capite.

Καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστὶν, ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κληρονομίας.	15	⁘Itaque ob id noui Fœderis mediator eſt, ‖vt morte ad redemptionem earum præuaricationum intercedente quæ fuerant ſub priore Teſtamēto, ⁘qui vocati erant ⁘promiſſam æternā hæreditatē acciperent.	15	*Et ideo noui Teſtamenti mediator eſt, vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum quæ erant ſub priori Teſtamento, repromiſſionem accipiant qui vocati ſunt æternæ hæreditatis.*	Rom. 5. 6 1. pet. 3. 18
Ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου.	16	⁘Nam vbi teſtamentum eſt, mors intercedat neceſſe eſt teſtatoris.	16	*Vbi enim teſtamentum eſt, mors neceſſe eſt intercedat teſtatoris.*	
Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία· ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος.	17	‖Teſtamētū enim in mortuis ratum eſt: quandoquidē nondū valet quum viuit teſtator.	17	*Teſtamentum enim in mortuis confirmatum eſt: alioquin nondum valet dum viuit qui teſtatus eſt.*	Gala. 3. 15
Ὅθεν οὐδ᾽ ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται.	18	Vnde ne prius quidem illud abſque ſanguine dedicatum fuit.	18	*Vnde nec primū quidē ſine ſanguine dedicatum eſt.*	
Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐρράντισε,	19	‖Quum enim Moſes omnia mandata ⁘ſecundum Legē recitaſſet toti populo, ſumpto ſanguine vitulorū & hircorū, cū aqua & lana coccina & hyſſopo, ſimul & ipſum librum & totum populum ⁘aſperſit,	19	*Lecto enim omni mandato Legis à Moyſe vniuerſo populo, accipiens ſanguinē vitulorū & hircorum cum aqua & lana coccineā & hyſſopo, ipſum quoque librum & omnem populum aſperſit,*	Exo. 24. 8

15 *Itaque ob id, &c.* καὶ διὰ τοῦτο, &c. Rectè colligit ex præcedentibus ea quæ explanaturus eſt. Nam ſi pecuinus ſanguis in veteri Fœdere non expiabat: vel nouum Fœdus & nouus ſanguis requirebatur, cuius vis ad illos vſque pertingeret: vel ſupereſt vt illi ſeruati non fuerint. quam partem poſteriorem, vt nimis abſurdam præterit. Hinc conſequitur, vnum fœdus ſemper fuiſſe quod ad rem ipſam, id eſt quod ad expiationem attinet, quæ ſuo demum tempore fuerit peracta: ſed ipſius venturi vmbram aliquam ad tempus extitiſſe. Vetus igitur Fœdus plenum non fuit, ſed præſtationem futuræ redemptionis reſpiciebat, per quam hæreditas æterna obuenit. *Qui vocati erant*, οἱ κεκλημένοι. Efficaciter videlicet. Nam cæteris inutiliter præbentur ſigna: non Dei ſed indignè accedentis culpa.

Promiſſam hæreditatem, τὴν ἐπαγγελίαν τῆς κληρονομίας. Vulg. *Promiſſionē hæreditatis*, obſcuriſſimè, propter Hebraiſmū: quū promiſſionis nomine res ipſa promiſſa intelligatur.

16 *Nam vbi teſtamentum eſt*, ὅπου γὰρ διαθήκη. Manifeſtè oſtendit hic locus (vt meritò indicauit doctiſſimus interpres) hanc epiſtolam Hebraicè ſcriptam non eſſe. Siquidem apud Hebræos ברית [*berith*] nihil aliud ſignificat quàm pactum inter viuos initū: pro quo tamen fœdus dicere propter factā recōcilationē maluimus. quod & ipſum ſpecies eſt pacti inter viuos initi. Itaque non potuit noſter hic auctor, quiſquis tandem fuit, idem nomen Hebraicū & fœderi & teſtamēto applicare: quod illi facere in Græco idiomate licuit, quoniam διαθήκης nomen apud Græcos & pro quouis pacto & pro teſtamēto accipitur. Græcè igitur ſcriptam fuiſſe hanc epiſtolam apparet: neque id mirum cuiquam videri debet, quum Græcam linguam eo tempore in toto Oriente quamplurimis familiarem fuiſſe conſtet. Quæritur autem quomodo conueniat quod de teſtamento commemoratur hoc in loco: quum paſſim fiat non teſtamenti, ſed fœderis & pacti mentio. Reſpondeo, nouum quæſitum eſſe argumentum partim à fœderis huius natura, quod commune quiddam habet cum teſtamento, & à reliquis fœderum ſpeciebus alienum: partim à duplici ſignificatione τῆς διαθήκης, quæ quidem duplici illi fœderis reſpectui optimè quadrat. Nam in cæteris fœderibus nihil minus requiritur quàm mors eorum qui fœdus ineunt: hîc contrà, perſoluenda fuit pœna, quę non alia ratione quàm morte lui poterat: ex his autem de quibus reconciliandis agebatur, vnus quidem (id eſt Deus) mortis pœnam meritò requirebat, alioqui nunquam reconciliandus: alter verò (id eſt homo) pœnam eam luere non poterat quin à pœna ipſa maneret abſorptus: ita vt iam ne ſupereſſet quidem quicum Deus paciſceretur. Itaque Filius Dei ſeſe interpoſuit, qui verus homo factus, pœna in ſe recepta, homines Patri reconciliaret. Habet ergo in manu Chriſtus id de quo pactus eſt cum hominibus Deus, æternam nimirum hęreditatem. Quoniam autem hic nonniſi moriendo nobis ius illud acquirit, idcirco quod ad Chriſtum ipſum attinet, pactum iſtud inter Deum & homines initum, ſpeciem quandam teſtamenti refert, quaſi ipſe moriens, ęterni regni nos fecerit hęredes. Aptè igitur conuenit hęc ſimilitudo. Sed quorſum illa quęſita eſt? Nempe vt hoc argumentum necteretur, Teſtamenta nonniſi morte teſtatoris ſanciuntur: teſtator eſt Chriſtus: Itaque Chriſti non hircorum aut vitulorum ſanguine ſancitum eſt teſtamentum. Et ea quidem cauſa eſt cur in vetere fœdere omnia purificarentur ſanguine, nempe vt ſignificarentur omnia teſtatoris illius mortem futuram reſpicere.

19 *Secundum Legem*, κατὰ νόμον. Id eſt ſicut Dominus pręceperat, Refertur enim hoc ad participium

καλλιθείσης. & significatur Mosen non temere, sed Deo ita iubente Legem totam populo recitasse. Ἐντολὴν enim vocat ipsam Legẽ: neque dixit κατὰ τὸν νόμον, vt mox versu 22, sed κατὰ νόμον, id est *par ordonnance*. Vulg. *Omni mandato Legis*, πάσης ἐντολῆς τοῦ νόμου. *Aspersit*, ἐῤῥάντισε. Huc respexit Petrus 1. Pet. 1. 2. Quod autem addit de asperso libro, itidémque hyssopo & lana cocco tincta, etsi apud Mosen eo loco non legitur, tamen meritò colligitur. Erat enim proculdubio liber legis altari quod aspersit impositus, & ad aspersionem faciendam sumi aliquid manibus & in sanguinem immergi oportuit. Alibi verò illa ad 5 aspersionis vsum adhibentur, vt Leuit. 14 aliquoties repetitur.

Exo. 24. 8

	Græcè		Beza		Vulgata
	Λέγων, Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός.	20	‖Dicens, Hic est sanguis testamenti quod mandauit vobis Deus.	20	*Dicens, Hic sanguis Testamenti, quod mandauit ad vos Deus.*
	Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τῷ αἵματι ὁμοίως ἐῤῥάντισε.	21	Insuper autem & Tabernaculum, & omnia vasa sacrorũ, sanguine similiter aspersit.	21	*Etiam Tabernaculum & omnia vasa ministerij, sanguine similiter aspersit.*
	Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις.	22	Et omnia fere secũdum Legem sanguine purificantur: & absque sanguinis effusione nõ fit remissio.	22	*Et omnia penè in sanguine secundum Legem mundantur: & sine sanguinis effusione non fit remißio.*
	Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τούτοις καθαρίζεσθαι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας.	23	Itaque necesse fuit exemplaria quidem eorum quæ sunt in cælis, hisce rebus purificari, ⁚ipsa verò cælestia ⁚potioribus quàm hæ sint victimis.	23	*Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari, ipsa autem cælestia, melioribus hostiis quàm istis.*
	Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν.	24	⁚Non enim in manufactum sacrarium ingressus est Christus, quod sit exemplar vero *sacrario* respõdens: sed in ipsum cælũ, vt appareat nunc in conspectu Dei pro nobis.	24	*Non enim in manufacta sancta Iesus introiuit, exemplaria verorum: sed in ipsum cælum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.*
	Οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ·	25	⁚Neque vt sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno:	25	*Neque vt sæpe offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno:*
	(Ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) νῦν δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται.	26	⁚(Alioquin oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo) sed nunc ⁚semel ⁚in consummatione seculorum, ⁚ad abolendum peccatum, per immolationem suiipsius patefactus est.	26	*(Alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi) nunc autem semel in consummationem seculorum, ad destructionem peccati per hostiam suam apparuit.*

23 *Ipsa verò cælestia*, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Analogiam, inquit, esse oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Mose typi illi omnes terreni fuerunt, puta, Tabernaculum, Liber, Vasa, Victimæ, cæteráque omnia: sed tamen rerum cælestium typi. oportuit igitur typica & eiusdẽ naturę materia ac ritu, nẽpe pecudũ sanguine, aqua, lana, hyssopo lustrari. Sub Christo verò cælestia omnia, cæleste tabernaculũ, cælestis victima, cælestis populus, cælestis doctrina, cælum denique ipsum pro mansione proponitur. Itáque hæc omnia simili ratione, nimirum viuifici illius sanguinis Christi æterna oblatione, sanctificari oportuit. Dicuntur autem sanctificari vario respectu. Primùm enim seipsum nobis suo sanguine sanctificauit Christus: deinde & ipsum cælum quodammodo sanctificauit nobis, quum illud sanctus ipse ingrederetur, vt in eo aliquando etiam sancti ipsi Deo in æternum seruiamus.

Potioribus victimis, κρείττοσι θυσίαις. Quorsum hoc, quum vna sit vnius victimæ oblatio? nempe quia vnica vera & æterna omnibus typicis opponitur, ideo pluralem numerum vsurpauit, quòd vna omnium sit instar: qua vna tum vetus ille tum nouus populus fuerit sanctificatus.

24 *Non enim*, &c. οὐ γὰρ, &c. Aliæ collationes: Pontifex Leuiticus in sacrarium illud ingrediebatur, Dei quidem mandato, sed tamen hominum manu ex terrena materia fabricatum, vt esset alterius excellentioris (nempe cælestis regiæ) exemplar: Christus verò in cælos ipsos, id est in beatæ illius & incomprehensæ beatitatis æternam sedem, penetrauit. Ille coram arca, Christus coram Deo ipso comparet.

25 *Neque vt sæpe*, &c. οὐδ' ἵνα πολλάκις, &c. Aliæ duæ collationes: Pontifex alienum, Christus suum sanguinem obtulit. Illę quotannis repetebat oblationem, Christus se-10 mel tantùm sese offerens peccatum in genere aboleuit tum pręteritorum tum venturorum seculorum.

26 *Alioquin*, ἐπεί. Argumentum non repetendę Christi oblationis. quia quum à condito mundo fuerint expianda peccata, dixerimus autem solo Christi 15 sanguine expiari, oporteret sępe iam ipsum mortuum esse à condito mundo. Atqui homo semel tantùm mori potest. Ergo Christi oblatio nouissimis temporibus peracta, repeti non potuit, nec potest. Quod si ita est, nempe vis ipsius & ad pręterita & ad consequuta 20 omnia peccata porrigitur. Sunt ergo ista connexa, sanguinis fusio, expiatio peccati, offerri & mori. Quamobrem manifestos Antichristianos esse oportet qui ad Christi sanguinem alias sanctificationes adiungunt, quique sępius illum offerri, vel (vt quidam nuper somnia-25 runt) noua oblatione applicari contendunt. Distinctio, inquam, illa quotidianę pro viuis ac mortuis expiationis incruentę, blasphema est, sacrilega, & impia.

Semel, ἅπαξ. Vide suprà, 7. 27. *In consummatione seculorum*, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Id est diebus no-30 uissimis. Neque enim alia vnquam oblatio expectanda, sed iudicium vnum superest. Paulus alicubi plenitudinem, vt Galat. 4. 4: alibi fines seculorum vocat, 1. Cor. 10. 11. *Ad abolendum peccatum*, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας. Bene dicit peccatum, totam ipsam veluti speciem ac 35 radicem intelligens, vt exposuimus 6. Rom. 7. Sed & alibi diximus ἀθετεῖσθαι dici leges quum abrogatę tolluntur. quod huic loco optimè conuenit, vt Legẽ ipsam peccandi

per Christum sciamus abrogatam, quæ in Adamo lata fuerat. Nam & fructus præteriti ac futuri remittuntur sanguine Christi expiati: & cor ipsum eodem sanguine rigatum, peccato moritur, vt fructus edat iustitiæ.

---

27 Καὶ καθ᾽ ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις·

28 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις, εἰς σωτηρίαν.

Κεφάλαιον ι.

1 Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατ᾽ ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς, οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι·

2 Ἐπεὶ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους.

27 Et ¨sicut illud statutũ est hominibus ¨vt semel moriantur, postea verò iudicium:

28 ‖Ita & Christus semel oblatus vt ¨multorum peccata tolleret, altera vice ¨absque peccato cõspicietur iis qui ipsum expectant, ad salutem.

CAP. X.

1 L¨Ex enim vmbram obtinens ¨futurorum bonorũ, non ¨expressam formam rerũ, ¨iis hostiis quas singulis annis easdẽ cõtinenter offerũt, nunquam potest accedentes ¨sanctificare:

2 Alioqui ¨desiissent offerri, propterea quòd sacrificantes, semel purgati, nullorum peccatorum amplius essent sibi conscij.

27 *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem, iudicium:*

28 *Sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata, secundò sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.* Rom.5.6.8 1.pet.3.18

CAP. X.

1 *VMbram enim habens Lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedẽtes perfectos facere:*

2 *Alioquin cessassent offerri, ideo quòd nullam haberent vltrà conscientiam peccati cultores semel mundati.*

---

27 *Sicut*, καθ᾽ ὅσον. In vno codice legimus καθ᾽ ὃ, & rectius, vt opinor, quanuis ὅσος sæpe pro postpositiuo articulo ponatur. Alioqui non memini καθ᾽ ὅσον legere in hac significatione. *Vt semel moriantur*, ἅπαξ ἀποθανεῖν. De consueta & naturali hominum conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alii aliquot bis mortui sunt, extraordinarium fuit. In iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa species mortis erit, 1.Corinth.15.51.

28 *Multorum*, πολλῶν. Ita restringendæ sunt omnes vniuersales promissiones ad solos electos, quum εἰς non declaret duntaxat euentum, sed scopum ac consilium. Quærendum est autem electionis testimonium non in arcano Dei consilio, sed ex fidei effectis, vt ab imo gradu ad summum progrediamur, ibi demum certam & immobilem consolationem inuenturi. Quanquam hoc quidem propriè non est huius loci. Cæterùm quod de iudicio subiicitur, quasi παρέργως dictum est, partim ad terrendos eos qui vna Christi oblatione non sunt contenti, partim vt fideles in officio contineat, ne resiliant. *Absque peccato*, χωρὶς ἁμαρτίας. Id est absque victima pro peccato, vt diximus 2.Cor.5.21. Vel, absque peccato, id est abolito iam & abrogato peccato. *Ad salutem*, εἰς σωτηρίαν. Potest hoc construi cum proximo participio, vt sit periphrasis credentium, qui soli expectant Christum ad salutem: vel cum verbo Conspicietur, quia solis illis ad salutem conspicietur qui ipsum expectant. Nam ex impiis alii rident vtrunque aduentum, quibus Christus est pro fabula: alii propriè non dicuntur expectare, qui optarent nunquam venire.

IN CAPVT X.

1 *Lex enim vmbram*, &c. σκιὰν γὰρ, &c. In anniuersario illo sacrificio, quod peculiariter hîc spectatur, publica & solennis peccatorum Israelis, non eorum tantùm quæ anno proximè præcedente commissa essent, sed omnium etiam superiorum confessio fiebat: non qualem inuexit postea Satan in Ecclesiam, sed qua omnes & singuli tanquam reos sese coram Deo sistebant, Leuit.16.21. Hinc colligit Apostolus constare anniuersaria illa sacrificia non habuisse vim purificandi. Cur enim repeterentur? Valet consequutio, non modò quia semel abolita peccata, frustra commemorarentur, & pro semel expiatis frustra repeteretur expiatio: sed quia vt sit perfecta purificatio, necesse est ipsum peccatum semel extirpari, quòd alioqui pura non possit dici conscientia, vt exposuimus suprà 9.14. quemadmodum nemo satis probum medicamentum esse dixerit quod morbos tantùm præsentes ad momentum prohibere, ingruentes autem nullo modo possit impedire. Quid si igitur neutrum præstet? Hoc autem vtrunque vnius Christi sanguini tribuitur: quo quisquis est irrigatus, & à præteritis & à futuris peccatis liberatus est in æternum, atque adeo sanctificatus, vt peccato mortuus, viuat iustitiæ. Ideo nec pluribus hîc victimis, nec vnius victimæ repetita oblatione opus est. Ergo quòd vetera illa sacrificia disertè dicuntur populum expiare, Leuit.16.30, non ad ipsa symbola, sed ad futuram illam Christi oblationem vnicam pertinet, quæ per illa quotannis, atque adeo singulis diebus per omnes ceremonias adumbrabatur. *Futurorum bonorum*, τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Id est æternorum, quæ Patribus promissa sunt in Christo, suo tempore exhibita: sed ita tamen vt alibi nos maneant.

Expressam formam, εἰκόνα. Εἰκόνα vocant Græci nõ quamuis picturam vel sculpturam, sed quæ sit viui instar: vnde iconici pictores, quos vulgò vocamus *qui peignent au vif*, παρὰ τὸ εἰκάζειν. Cic. pro Cælio, *Permulta maximarum non expressa sed adumbrata signa virtutum.* Sed & εἰκὼν accipitur pro ipsa essentiali (vt ita loquar) similitudine, vt Philipp. 2.7, & suprà, 1.2. Itaque alii hoc nomine intelligunt Euangelium, in quo nobis expressè effigies summi illius beneficii exhibetur: (cuius duntaxat σκιαγραφία & rudis quædam delineatio fuerit in Lege, id est in ceremoniis) alii Christum, vt rem ipsam & solidum corpus, volût cum vmbris, id est figuris Legis, conferri: vt εἰκόνος voce res ipsa significetur ad viuum repræsentata in Euangelii verbo, vt intellexit quoque Syrus interpres, & declarari videtur Coloss. 2. 7, quæ expositio mihi quidem videtur melius quadrare Apostoli argumento. Vulgata & Erasmus, *Imaginem*, non satis expressè.

Iis hostiis, ταῖς αὐταῖς θυσίαις. Sic rectius vertit Erasmus quàm Vulgata, *iisdem ipsis hostiis*. Nec enim hostiarum diuersæ species hîc inter se conferuntur: sed colligit Apostolus nõ potuisse istis hostiis expiari peccata, quæ eædem (specie videlicet, non numero) quotannis mactabantur.

Sanctificare, τελειῶσαι. Vel, *perfectiores reddere*. Sed illud malo: vt sit sensus, non potuisse Leuitici sacerdotii ritibus sanctificari conscientiam alicuius, vt ingredi possit in cælum. Nec enim ritus externus sanctificare poterat, sed solus venturus Christus per eos significatus. Quòd si Perficiendi verbo vtaris, videtur Christus superuenisse non tanquam vnicus auctor & effector sanctificationis, sed tanquam Leuitici sacerdotii supplementum.

2 *Desiissent*, ἂν ἐπαύσαντο. Sic legit Complutensis editio, itidémque Syrus interpres, & Latinus vetus interpres: hoc omnino postulante ipsa huius loci sententia. Si quis tamen malit legere vt in reliquis codicibus legitur, οὐκ ἂν ἐπαύσαντο, vertemus cum Erasmo, *nónne desiissent*, cum interrogationis nota, vt monet Græcus scholiastes: alioquin absurda multa in hunc locum congerens.

Nullorum, μηδεμίαν. Vulgata admodum obscurè, *Nullam haberent vltrà conscientiam peccatorum.* Erasmus, nihilo melius, *Nullam iam habuissent conscientiam peccatorum.*

Psal.40.7

3 Ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν.

4 Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας.

5 Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι.

6 Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.

7 Τότε εἶπον, Ἰδοὺ ἥκω (ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ) τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου.

8 Ἀνώτερον λέγων, Ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ εὐδόκησας· (αἵτινες κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται)

9 Τότε εἴρηκεν, Ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου. Ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ.

10 Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ.

11 Καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας·

3 At in istis ⁒fit repetita mentio peccatorum quotannis.

4 Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata.

5 Quapropter ⁒ingrediēs mūdum, dicit, ‖Sacrificium ⁒& oblationem ⁒noluisti, ⁒corpus autem adaptasti mihi.

6 Holocautomata ⁒& hostiam pro peccato non approbasti:

7 Tunc dixi, Ecce adsum (⁒in capite libri scriptū est de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam.

8 Quum superius dixisset, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hostiam pro peccato noluisti, neque approbasti: (quæ iuxta Legem offeruntur)

9 Tunc ⁒dixit, Ecce adsum, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. Tollit ⁒prius, vt posterius statuat.

10 Qua voluntate sanctificati sumus, ⁒per oblationem corporis Iesu Christi semel *factam*.

11 Omnis igitur Sacerdos ⁒adstat quotidie, operans, & ⁒easdem sæpius offerens hostias, quæ nunquam possint auferre peccata:

3 Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.

4 Impossibile enim est sanguine taurorum & hircorū auferri peccata.

5 Ideo ingrediens mundum, dicit hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.

6 Holocautomata & pro peccato non tibi placuerunt:

7 Tunc dixi, Ecce venio (in capite libri scriptum est de me) vt faciā, Deus, voluntatem tuam.

8 Superius dicens, Quia hostias, & oblationes, & holocautomata, & pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi (quæ secundum Legem offeruntur)

9 Tunc dixi, Ecce venio, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. aufert primum vt sequens statuat.

10 In qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Iesu Christi semel.

11 Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie, ministrans, & easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata:

3 *Repetita mentio*, ἀνάμνησις. Sic conuerti duabus de causis: primùm quia publica erat ea anniuersaria professio: deinde quia quantumuis antiqua & vetusta peccata repetebantur, id est reum sese ac maiores suos omnes populus agnoscebat, & ita quidem, vt in oblationem tunc præsentem respiceret illa commemoratio, vnde efficiebatur confessio quòd præteritæ non sufficerent. Nam alioquin nos quoque Christiani peccata quoque præterita coram Deo quotidie commemoramus, sed vnam illam semel factam oblationem respicientes, non quòd eam aut offeramus, aut specie vnam, numero multiplicemus. Hæc igitur requiruntur ad consequutionē argumenti, & huc spectat etiam præpositio ἀνά. Nam alioquin potuisset obiici, ideo fuisse repetitum hoc sacrificium non quòd peccata non tolleret, sed quòd superioris tantùm anni peccata elueret. Itaque ἀνάμνησιν. Vetus interpres & Erasmus non satis expressè conuertunt Commemorationem.

5 *Ingrediens mundum*, εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον. Nouum argumentum à testimonio Dauidis, quo disertè significatur, nonnisi sublato priore, posterius poni. Cæterùm ingressus esse mūdum dicitur Filius Dei quum homo factus est, vt descendisse è cælo, Iohan. 6.42. Significat autem his verbis Apostolus, Christum apud Dauidem eo loco induci quasi recèns hominem factum, de suo munere disserentem. Erasmus maluit vertere per futurum, *Quum ingressurus esset mūdum*, habita eius temporis ratione quo hæc scripsit Dauid, quasi Filius adhuc in cælo manens, de futuro suo officio loquens inducatur. Sententia igitur eadem est, sed illud videtur melius conuenire. *Et oblationem*, καὶ προσφοράν. Iterum diuiditur sacrificandi cultus in duas species, vt exposuimus suprà, 5.1. Reliquas ceremonias præterit. Erant enim duntaxat tanquam sacrificiorū appendices. *Noluisti*, οὐκ ἠθέλησας. Hoc verò non potest Dauidi conuenire, quæcunque subterfugia quærantur. Nam (vt rectè prorsus obseruat doctissimus interpres) habuit commune cum cæteris sacrificandi mandatum, itaque præterire quod illi Deus mandarat non potuit. Propriè hæc igitur Christi regno tribuuntur. Nam id quoque quod versiculo 13 eiusdem Psalmi dicitur de iniquitatibus, de Christo meliore etiam iure quàm de Dauide dicitur, quum ille vnus omnium iniquitates portarit. *Corpus*, σῶμα, &c. Hebraicè אזנים כרית לי [*oznaiim charita li*,] aures perforasti mihi. id est, docilem & obsequentem ad audiendum me reddidisti. Ita enim describitur in capitis nostri persona quæ sit fœderis noui ratio, nempe fide percipere Euangelium: quod ab iis vnis præstatur quibus Dominus aures cordis aperuit, vt Act. 16.14. quum natura omnes cæci simus. Ergo quod ad sententiam attinet, Græca interpretatio nihil variat. Nam quòd quidam de corporis humani assumptione hoc explicant, nihil est: quanuis verissimum quidem sit, Christum hac ratione factum esse Ecclesiæ (id est audientium & credentium) caput. Sed hæc pars non fuisset prætermissa in applicatione, si esset ita accipienda.

6 *Et hostiam pro peccato*, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Hebr. וחטאה [*vachataah*,] id est & peccatum. Diximus enim μετωνυμικῶς sic vocari victimam pacificam, quam vocant.

7 *In capite libri*, ἐν κεφαλίδι βιβλίου. Hebr. במגלת ספר [*bimghillath sepher*,] id est in volumine libri. Complicabant enim antiquitus libros in cylindri morem, vt nunc quoque Iudæi Legem habent descriptam in suis synagogis. Sed hoc discrimen nihil detrahit de sententia. Accepit quidem Græcus interpres מגילה [*meghillah*] in significatione גלגולת [*ghulgholeth*.] est enim vtrunque eiusdem radicis.

9 *Dixit*, εἴρηκεν. Vulg. *Dixi*, εἶπον, nisi librariorum culpa hoc factum est. occasionem autem errori præbuit quod in ipso Psalmi contextu legitur τότε εἶπον, Tum dixi. Sed hæc verba sunt Apostoli, locum Dauidis ad scopum suum accommodantis, vt hoc cohæreat cum superioris versiculi initio. *Prius*, τὸ πρῶτον. Id est sacrificia: vt posterius statuat, nempe voluntatem Dei. Ea igitur alibi quàm in sacrificiis illis consistit. Poterat enim obiici Apostolo, cur nunc non liceat per sacrificia repræsentare Christi factam oblationem, vt olim futuram licuit?

10 *Per oblationem*, διὰ τῆς προσφορᾶς. In plerisque codicibus legitur οἱ διὰ προσφορᾶς. quam lectionem si libuerit sequi, repetendum erit ἡγιάσμεθα, Qui per oblationem corporis Iesu Christi semel *sanctificati sumus*.

11 *Adstat*, ἕστηκε. Sub. על המזבח [*hal hammizbeach*,] i. ad aram. Heb. autē עמד [*hamad*,] adstare, accipitur pro λειτουργεῖν, i. pro Ante regem aut quenuis dominum ministerii causa stare. quod Latini Apparere dicunt. Cur autem abolito iam Leuitico sacerdotio morte Christi, vtatur Apostolus tempore præsenti, aliquoties iam antea diximus. *Easdem*, τὰς αὐτάς. Specie videlicet & forma

ſacrificii. Nam alioqui numero eędem non erant quę a- lię aliis ſuccederent.

12 Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ·

13 Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

14 Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους.

15 Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι,

16 Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς·

17 Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

18 Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων οὐκ ἔτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.

19 Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοί, παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ,

20 Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν, διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·

21 Καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ·

22 Προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς·

12 Hic verò vna pro peccatis oblata victima, in perpetuum ‖ ⁘ conſedit ad dextram Dei:

13 Id quod ſupereſt expectans, ‖donec inimici ipſius ſcabellum pedum eius fiant.

14 Vnica enim oblatione conſecrauit in perpetuum eos qui ſanctificantur.

15 Teſtificatur autem *hoc* nobis & ipſe Spiritus ſanctus. nã poſteaquam prædixit,

16 ‖Hoc eſt fœdus quod paciſcar cum eis poſt dies illos, ⁘ dicit Dominus, Indam leges meas cordibus eorum, & eorũ mentibus eas inſcribam:

17 Et peccatorũ atque iniquitatum ipſorum ⁘ non recordabor amplius.

18 Porro vbi eſt horum remiſſio, non *eſt* amplius ⁘ oblatio pro peccato.

19 Quum igitur, fratres, habeamus ⁘ libertatem ingrediendi Sacrarium per ſanguinẽ Ieſu,

20 Ea via quam dedicauit nobis ⁘ recẽtem ⁘ & viuam, per velum, hoc eſt per carnem ſuam:

21 *Quumque habeamus* Sacerdotem magnum, præfectum domui Dei:

22 Accedamus cum ⁘ vero corde, & certa perſuaſione fidei, puris cordibus à conſcientia mala:

12 *Hic autem vnam pro peccatis offerens hoſtiam, in ſempiternum ſedet in dextra Dei:* Suprà, 1. 13

13 *De cætero expectans donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius.* Pſal. 110. 2 1. cor. 15. 25

14 *Vna enim oblatione conſummauit in ſempiternum ſanctificatos.* ſuprà, 1. 13

15 *Conteſtatur autem nos & Spiritus ſanctus. poſtquam enim dixit,*

16 *Hoc autem Teſtamentum quod teſtabor ad illos poſt dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum ſuperſcribam eas:* Ierem. 31. 33 rom. 11. 27 ſuprà, 8. 8

17 *Et peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.*

18 *Vbi autem horum remiſſio, iam non eſt oblatio pro peccato.*

19 *Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in ſanguine Chriſti,*

20 *Quam initiauit nobis viam nouam & viuentem, per velamen, id eſt carnem ſuam:*

21 *Et Sacerdotem magnũ ſuper domum Dei:*

22 *Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aſperſi corda à conſcientia mala:*

12 *Conſedit*, ἐκάθισεν. Semel quidẽ fuit λειτουργὸς, nũc verò ita eſt Pontifex vt ſimul tanquam rex æternus ſedeat, Philipp. 2. 9.

16 *Dicit Dominus*, λέγει Κύριος. Nouum argumentum, Sublata cauſa tollitur effectus. Nulla ſupereſt peccatorum remiſſio: ergo nec ſacrificium. Quid igitur dices? nulla indigemus peccatorum remiſſione? Imò verò hinc pendet omnis noſtra beatitas: ſed quum peracta ſit, ſupereſt non vt de oblatione facienda, ſed de ea quæ facta eſt, per fidem amplectenda cogitemus. Itaque non temere Apoſtolus hanc Ieremiæ prophetiam repetit, quum diuerſum inde argumentum eliciat. Cæterùm quia hæc eadem verba ſunt apud Prophetam, deceptus eſt Eraſmus, qui Prophetæ verba eſſe putauit, quum Apoſtoli ſint potius, vt hoc cohæreat cum μετὰ τὸ προειρηκέναι, & ſit hæc ſententia, Poſtquam primo loco dixit, *Hoc eſt fœdus*, &c. tum poſtea ſubiicit Dominus, *Indam Leges*, &c. Hoc qui non perpenderunt, inſeruerunt poſt ἐπιγράψω αὐτοὺς, Inſcribam eas, ὕστερον λέγει, id eſt Iterum dicit. Sed & in vno codice inuenimus eodem loco inſertum, τότε εἴρηκε, *tum dixit.*

17 *Non recordabor*, οὐ μὴ μνησθῶ. Vbi igitur purgatorius ignis, & diſtinctio illa pœnæ & culpæ?

18 *Oblatio pro peccato*, προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. Rectè addidit Pro peccato. nam ſupereſt alia oblatio, nempe gratiarum actionis. & iubet Apoſtolus vt noſipſos Deo totos cõſecremus. Sed & mutua charitatis officia tranſlatitiè ſolent à Paulo vocari oblationes Deo gratæ, ſed non pro peccato, quum non niſi à iam recõciliatis illæ oblationes per Spiritum ſanctum proficiſci poſſint.

19 *Libertatem*, τὴν παῤῥησίαν. Iam ſequitur epilogus ſuperioris doctrinę. Quum autem hęc veriſſima ſint, quęſo cur alios patronos quęramus? aut quo iure poteſt certa de ſalute ſua in vno Ieſu Chriſto perſuaſio vocari arrogantia?

20 *Recentem*, πρόσφατον. Annotant Gręci Grammatici propriè iſtud dici de recenter interfecto. quod videtur huic loco non malè conuenire: quòd hęc via ſit nobis aperta Chriſti morte, aut ipſe potius Chriſtus moriens ſit hęc ipſa via qua in cœlum introducimur. Recentẽ autem opponit alteri vetuſtę & obſoletę & vmbratili duntaxat, quod ad formam externam attinet in ſeſe conſideratam, vel eam cuius vigor nunquam veteraſcat.

Et viuam, καὶ ζῶσαν. Non reſpondet quidem epitheton metaphoræ, ſed rei ipſi. opponitur enim Chriſti ſanguis viuificus ſanguini pecudum. Alluditur etiam ad Tabernaculum per quod Pontifex in Sacrarium ingrediebatur. quę ſuprà ſunt explicata. Sed noua hîc allegoria inſtituitur veli illius quod operiebat ſacrarii arcana, p quod tamen aditus in ſacrarium patebat. Sic, inquit, Chriſti caro diuinitatem nobis quaſi ſub velo oſtendit, cuius alioqui fulgorem nõ poſſemus ſuſtinere. Per hanc igitur viam ad Deum accedamus. Sed & Velo videntur ſignificari peccata quæ nos à cęlo arcebant, & à Chriſto fuerunt expiata. quo reſpectu fuit illud velũ Chriſto mortuo à ſummo ad imum vſque penitus laceratum.

22 *Vero*, ἀληθινῆς. Id eſt minimè ſubdolo vel fucato, ſed quod conſtanter ſit addictum Deo. Hebr. נאמן [*neeman.*] *Puris cordibus*, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας. Hoc eſt quod inquit Dominus, Sancti eſtote, quandoquidem & ego ſanctus ſum. Nam certè mendax eſt qui fidem iactat, nec eius fructus (id eſt ſanctificationem animi ac corporis) proferre poteſt, vt 1. Corinth. 7. 1. Vulgata & Eraſmus, *Aſperſi corda* vel *cordibus*, rectè quidem. eſt enim ad aſperſiones illas ſanguinis manifeſta alluſio: ſed certum eſt viciſſim ex antecedente colligi conſequens, id eſt ex aſperſione purificationem vt 1. Pet. 1. 2.

Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, (πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος)

Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων·

Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισὶν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν.

Suprà, 6. 4

Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία·

Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους.

Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει·

Deut.17.2 mat.18.16 ioh.8.17 1. cor.13.1

Πόσῳ (δοκεῖτε) χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;

Οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Καὶ πάλιν, Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Deut.32. 35 rom.12.19

Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος.

23 Et abluto corpore ⁚aqua pura, teneamus confessionẽ spei non vacillantem, (fidelis enim *est* qui promisit)

24 Et obseruemus alij alios, vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

25 Nõ deserentes ⁚aggregationem nostri mutuã, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alij alios*: ídque eo magis quò videtis illũ diẽ appropinquare.

26 ‖Nam si ⁚vltro peccauerimus post acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicii, & ignis feruor, qui deuoratur⁹ est ⁚aduersarios.

28 ⁚Qui abrogarit Mosis Legem, absque misericordia ex ‖duorum aut trium testimonio moritur:

29 Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus cẽsebitur qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus, ⁚profanũ duxerit, & ⁚Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

30 Nouimus enim eum qui dixit, ‖⁚Meum est vlcisci, ego rependam, dicit Dominus. Et rursum, ‖⁚Dominus iudicabit populum suum.

31 Horrendum est incidere in manus Dei viui.

23 *Et abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confeßionem indeclinabilem, (fidelis enim est qui repromisit)*

24 *Et consideremus inuicẽ in prouocationem charitatis & bonorum operum:*

25 *Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis quanto videritis appropinquantem diem.*

26 *Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia:*

27 *Terribilis autem quædam expectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios.*

28 *Irritam quis faciens Legem Moysi, sine vlla miseratione, duobus vel tribus testibus moritur:*

29 *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcauerit, & sanguinem Testamẽti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & Spiritui gratiæ contumeliam fecerit?*

30 *Scimus enim qui dixit, Mihi vindicta, & retribuam. Et iterum, Iudicabit Dominus populum suum.*

31 *Horrendum est incidere in manus Dei viuentis.*

---

23 *Aqua pura*, ὕδατι καθαρῷ. Id est Spiritus sancti gratia, quæ ab effectu vel ex antithesi externarum purificationũ Legis, comparatur aquæ. Vox autem ὁμολογίας docet baptismum qui Catechumenis non nisi Christum apertè profitentibus præbebatur, opponi legalibus purificationibus, & hoc ipsum est quod dicitur ἐπερώτημα 1. Pet. 3. 21.

25 *Aggregationem nostri mutuam*. Addidi Mutuæ epitheton partim propter reciprocum pronomen, partim perspicuitati studens. Nec enim dubium est quin de cœtibus Ecclesiasticis istud intelligatur quos subterfugiebant nonnulli propter aliorum Iudæorum metum: sicut aliquandiu factitarunt Nicodemus, & Iosephus Arimathæensis, vt infrà dicetur apertius ver.35.& 39. Noluit autẽ vti voce συναγωγῆς vt Christianorum Ecclesiã à Iudaicis synagogis distingueret, quas isti potius frequẽtabant, in quos hæc reprehensio dirigitur: & addidit præpositionẽ ἐπὶ, designans videlicet caput huius aggregati cœtus, nẽpe Christum, quem expressè nominat Paulus 2. Thes. 2, 1. quò spectant etiam Christi verba Ioh. 17. 11.

26 *Vltro*, ἑκουσίως. Hebr. חנם [*chinnam*] quod de iis dicitur qui sine vlla causa aut etiam causæ specie aliquid faciunt. Itaque iis conuenit non qui simpliciter sciẽtes peccant: (alioquin actum fuisset de Dauide & Petro. Et quis tandem centies millies non esset hac ratione æternę morti mancipatus?) sed iis demum qui ex professo resilientes in vniuersum à Christo, delectantur impietate, & bellum indicunt veritati. vti fecit Saul, Iulianus Apostata, Arius, & alii quorum execranda est memoria. Sic etiam sæpe diximus ἁμαρτωλοὺς dici quos Hebræi חטאים [*chataim*] vocant, qui veluti peccandi quandam artem factitent, non autem eos qui quanuis ex consensu, tamen ex infirmitate & particulari lapsu peccent. Idque ita esse liquet ex versu 29. vt nihil prorsus adiuuet Nouatianorum hæresin hic locus. Vide Ioh. 5. 16, vbi plenissimè agitur de peccato in Spiritum sanctum.

27 *Aduersarios*, ὑπεναντίους. Præpositio ὑπὸ nihil hîc detrahit de significatione. Aliud est certè humanitus peccare quàm Deo bellum indicere, & quidem pietatis falsæ prætextu, vt plerunque fieri solet. quod fortassis innuitur præpositione ὑπὸ vt annotauimus Coloss. 2. 14.

28 *Qui abrogarit*, ὁ ἀθετήσας. Vel, vt Vulg. *Qui irritam fecerit*. Eras. *Qui aspernatus fuerit*. Syrus interpres, דעבר [*dahabar*,] *Qui transgressus fuerit*. Neuter profectò rectè. Nec enim hîc agitur de alicuius mandati transgressione siue peccato aduersus vnum aliquod mandatum admisso, sed de apostasia siue integra defectione à vera religione. qua de re agitur expressè, Deut. 17. 2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν. Mar. 6. 26.

29 *Prophanum*, κοινόν. siue pro re communi & vulgari, vt rectè explicat Syrus interpres. Vulgata, *Pollutum*, malé. Nec enim pollutum censebatur quicquid communi vsui applicatur. Itaque τὸ κοινὸν ἡγεῖσθαι idem hîc valet atque τὸ μὴ διακρίνειν 1. Cor. 11. 29. vbi de sacramentorũ & rerum communium discrimine obseruãdo agitur. Accipitur tamẽ τὸ κοινὸν interdũ pro impuro, vt Mar. 7. 2, & Act. 10. 14. *Spiritum gratiæ*, τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. i. Spiritum illum Sanctũ qui quodammodo Dei gratiam (id est sanctificationis opus) incipiebat in ipsis obsignare. Ostendit autem hic locus de quo peccati genere hîc agatur.

30 *Meum est vlcisci*, ἐμοὶ ἐκδίκησις. Bene colligit. nam si Deus populum suum eo consolatur quòd testatur se non passurum vt impunè lædatur, consequitur, Domini quasi proprium esse munus pœnas de impiis sumere.

Dominus iudicabit, Κύριος κρινεῖ. Id est gubernabit, vti sæpe iam annotauimus positum iudicandi verbum, ex Hebræorum idiotismo. Iam verò si Deus præest Ecclesiæ suæ, proculdubio seuerè puniet & hypocritas & apostatas. Est enim officium hoc iudicis, bonos defendere ac subleuare, malos iustis suppliciis afficere. Aptè igitur citatus est etiam hic locus, vt animos istorum ab apostasia deterreat.

32 Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων.

32 "Reuocate verò in memoriam superiores dies, quibus postquam illustrati fuistis, ingens certamẽ afflictionum sustinuistis.

32 *Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionũ.*

33 Τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, τοῦτο δὲ κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες.

33 Partim quidem dum & cum probris & cum oppressionibus "in theatrum estis producti: partim verò dum "socii factis estis "eorum qui in eo statu versabantur.

33 *Et in altero quidem, opprobriis & tribulationibus spectaculum facti: in altero autem socij taliter conuersantium effecti.*

34 Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν.

34 Nam & "de vinculis meis mecum doluistis, & direptionem facultatum vestrarum "cũ gaudio excepistis, vt qui sciretis *vos* habere apud vos potiorem substãtiam in cælis, & quæ permaneat.

34 *Nam & vinctis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorũ cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiã.*

35 Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην.

35 "Ne igitur abiicite "liberam illam professionem vestram, quæ magnam habet præmii retributionem.

35 *Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem.*

36 Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν· ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν.

36 Nam patientia vobis est opus, vt voluntati Dei obsequuti reportetis promissionem.

36 *Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem.*

37 Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ.

37 "Adhuc enim tantillum, tãtillum *inquam*, & qui venturus est, veniet, neque tardabit.

37 *Adhuc enim modicum aliquantulúmque, qui venturus est veniet, & non tardabit.*

38 Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.

38 ‖"Iustus autem ex fide viuet: "at si*quis* se subduxerit, "non probat eum animus meus.

38 *Iustus autem meus ex fide viuet: quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.*

Abac. 2.4 rom. 1.17 galat. 3.11

39 Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς

39 At nos "nõ ii sumus qui nos

39 *Nos autem non sumus*

32 *Reuocate*, ἀναμιμνήσκεσθε. Ingreditur consolationem in aduersis quæ iustitiæ causa infliguntur.

33 *In theatrum estis producti*, θεατριζόμενοι. i. θέατρον ἐγενήθητε, vt loquitur Paulus 1. Corinth. 4. 9. & quod verbo παραδειγματίζεσθαι declaratur. Dicitur enim hoc de iis qui ignominiæ causa palam in plenum theatrum producebantur. Vulgata, *Spectaculum facti*. Erasmus, *Spectaculo fuistis omnibus*. Ita accipitur apud Salustium Ostentui esse, & apud Tacitum Ostentui mittere. *Socij facti estis*, κοινωνοὶ γενηθέντες. Id est Eorũ ærumnas vobiscum communes esse duxistis. quod de Philippensibus & Thessalonicensibus præsertim testatur Paulus. *Eorum qui in eo statu versabãtur*, τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων: vel eorũ qui ita agitabantur, vt ἀναστρέφεσθαι accipiatur pro sursum & deorsum verti. Vulgata & Erasmus, *Ita conuersantium*, nimium obscurè.

34 *De vinculis meis*, τοῖς δεσμοῖς μου. Qui ex hoc loco colligunt hanc epistolam Paulo tribuendam esse, nituntur argumento infirmiore quàm vt refutatione indigeat. Sed & Syrus interpres aliter legit, nempe τοῖς δεσμίοις, de vinctis. vt etiam scriptum inuenimus in duobus manuscr. exemplaribus. *Cum gaudio*, μετὰ χαρᾶς. Id est, non modò æquis animis, sed etiam lætis, vt infrà, Iac. 1. 2.

Substantiam, ὕπαρξιν. Id est bona ac facultates. Sic vsurpauit hoc vocabulum Quintilianus. Christus thesaurum vocat Matth. 19. 21. *In cælis*, ἐν οὐρανοῖς. Sic Dominus Matth. 5. 12. Neque redundat ἐν ἑαυτοῖς, id est *apud vos*, & quasi *intra vos*: quum fide possideamus quod in cælis est. Istud tamẽ neq; in Claromontano codice & aliis duobus, neque in Latina vulgata interpretatione legitur. Sed & in nonnullis codicibus legitur ἑαυτοῖς, id est vobisipsis, vt sit datiuus communis quem vocant grammatici, quod amplexus est Syrus interpres. in aliis ἑαυτούς, vt ita conuertas, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτούς, vt qui sciatis vos habere: quam posteriorem lectionẽ sequutus est Vetus Latinus interpres: nec ego improbo. quanuis duorum tantum codicum auctoritate nitatur.

35 *Ne abiicite*, μὴ ἀποβάλητε. Siue ne iacturam facite, rei videlicet tam pretiosæ. *Liberam illam professionem*, τὴν παῤῥησίαν. Vulgata, *confidentiam vestram*. Erasmus, *fiduciam vestram*. Neuter satis expressè. Nec enim hac voce significatur fiducia vel confidentia in animo duntaxat concepta, sed libera & ingenua professione testata, quam superiore vers. vocauit ὁμολογίαν ἀκλινῆ, & Syrus optimè verti *Retectionem facierum*, quòd soleant frontem exponere qui intrepidè & apertè loquuntur. Huic autem opponitur mox vers. 39, ὑποστολή, qua significatur subductio, quòd faciem contrahant qui metu perculsi sese subducunt.

37 *Adhuc enim tantillum, tantillũ [inquam,]* ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον. Plena loquutio est, Paululum admodum temporis adhuc superest dũ veniat, &c. Sic Esa. 10. 25, מעט מזער [*mehat mizhar*] ponitur, & alibi sæpe.

38 *Iustus autem*, &c. ὁ δὲ δίκαιος, &c. Vide Rom. 1. 17.

At si [quis] se subduxerit, καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Vulg. *Quòd si se subtraxerit*. Erasmus, *Et si se subduxerit*. Ego non dubito quin καὶ ponatur pro ἀλλὰ, vt sæpe iam annotauimus: quod ex Propheta apparet, apud quem fidelis opponitur impio. Quod ad rem autem ipsam attinet, ita citauit hunc locũ Apostolus, vt membrorum collationem, seruata tamen eadem sententia, inuerterit. Deinde vnum Hebraicũ verbum עופלה [*huppelah*] Græci conuerterunt ἐὰν ὑποστείληται, ea ratione nimirum quòd illud propriè significet sese in arcem aliquam quasi tutiorem locum recipere, aut in ea se tueri: quod videtur facere quisquis, deserto Deo, alibi se tutiorem fore existimat. Itaque quod ad sententiam attinet, nihil hîc est variatum. *Non probat eum animus meus*, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Heb. לא ישרה נפשו בו [*lo jascherah naphscho bo,*] quæ verba ita explicarunt vt prius affixum ad Deum retulerint, posterius verò ad impium: & quia Deum loquentem inducunt, tertiã personã in primã mutarint. nisi malimus eos נפשי [*naphschi*] pro נפשו [*naphscho*] legisse, quasi ad verbum conuertas, Non erit recta anima mea erga eum. Id est, non conueniet animæ meæ cum eo: sicuti solent inuersa phrasi vulgò dicere Hebr. Non est rectum in oculis meis, pro, non est mihi gratum. Itaque ne hæc quidem varietas in sententia quicquã variat. Nam si anima impii in ipso recta non sit, consequitur illam Deo minimè gratam esse.

39 *Non ij sumus qui nos subducamus*, οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς. Vulgata ad verbum, *Non sumus subtractionis*. subaudiendũ autẽ videtur τέκνα, *filij*, vt sit integer Hebraismus: quem vtcunque expressit Erasmus, adhibito modo potentiali, quẽ vocant. Dicitur enim Filius subductionis qui quodam impetu in eam partem fertur: quum è contrario sint Filii Dei, quos efficax Dei gratia ad fidem adduxit. Illi igitur ad

primum obiecti periculi terrorem statim vacillare incipiunt, donec palàm deficiant, vnde certum exitium sequitur: isti contrà, per media pericula seruata fide, ad certam immortalitatem contendunt.

εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς

subducamus ad exitium, sed qui credamus ⁘ ad animæ salutem.

subtractionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

CAP. XI.

1 Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.

1 EST autem fides, ⁘ illud quo extant quæ sperantur, & quæ demonstrat quæ non videntur.

1 *Est autem fides, sperandarum substantia rerum argumentum non apparentium.*

2 Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι.

2 Ob eam enim testimonio sunt ornati ⁘ maiores.

2 *In hac enim testimoniũ consequuti sunt senes.*

Gen. 1.1 Ioh. 1.10

3 Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.

3 ‖Per fidem intelligimus cõstructum fuisse ⁘ mundum verbo Dei, vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta.

3 *Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent.*

Gen. 4.4 Mat. 23.35

4 Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ· δι' ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι' αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται.

4 ‖Abel per fidem, ⁘ maioris pretii sacrificium obtulit Deo quàm Cain: per quam testimonium obtinuit, quòd esset iustus, testimonium perhibente Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.

4 *Fide, plurimam hostiã Abel quàm Cain obtulit Deo, per quam testimoniũ consequutus est esse iustus, testimoniũ perhibente muneribus eius Deo: & per illam defunctus adhuc loquitur.*

Ad animæ salutem, εἰς περιποίησιν ψυχῆς. Vulgata & Eras. *In acquisitionem animæ*: quod mihi visum est obscurius, alioqui plana est sententia ex antithesi.

IN CAPVT XI.

1 *Illud quo extant*, &c. ὑπόστασις, &c. In hunc locum multi varia scripserunt quorum multiplices sententias referre non placet. Tantùm dicam, Græcum scholiastẽ mihi paucis videri rem omnem felicissimè exposuisse. Sunt autem hæc ipsius verba, Λοιπὸν ἐκφράζει τί ἐστι πίστις, καί φησι, Πίστις ἐστὶν αὐτὴ ἡ ὑπόστασις καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων. ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίσιν ἀνυπόστατά ἐστιν, ὡς τέως μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ὑπόστασις γίνεται, εἶναι αὐτὰ καὶ παρεῖναι τρόπον τινὰ παρασκευάζουσα, διὰ τοῦ πιστεύειν εἶναι. ἔστι δὲ ἡ πίστις ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις τῶν οὐ βλεπομένων. ἀποδείκνυσι δὲ ὁρατὰ τὰ ἀόρατα ἡ πίστις. πῶς; τῷ νῷ καὶ ταῖς ἐλπίσιν ὁρῶσα τὰ μὴ φαινόμενα. Id est, *Deinde explicat quid sit fides, aitque, Fides est ipsa substantia & essentia rerum quæ sperantur. Quoniam enim quæ sunt in expectatione posita, essentiæ sunt expertia, vtpote quæ nondum extent, fides est quædam ipsorum substantia & essentia, quòd quadantenus efficiat vt extent, atque adeo vt sint præsentia, eo quod illa esse credat. Est etiam fides argumentum & demonstratio eorum quæ non cernuntur. Nam quæ inaspectabilia sunt, ea vt aspectabilia demonstrat fides. Quomodo? mente videlicet & spe cernens quæ videri non possunt.* hæc ille: cui quòd prorsus assentiar, malui periphrasin quærere quàm insignem hũc locum nimium obscurè interpretari. Neque enim mihi satisfecit Substantiæ & Argumenti nomẽ, siue Cõuictionis, quo vtitur August. hunc locum citans, tractatu in Ioh. 95. imò ne Fulcimenti quidem aut basis, aut materiæ. Castellio Subiectionem interpretatus est, quàm rectè, ipse viderit: certè nimiũ ambigué. Cæterùm in eo nunc versatur Apostolus, superiorem adhortationem concludens, vt quod ad fœderis, salutis, & fidei obiectum attinet, vnicum Christum semper fuisse doceat Ecclesiæ suæ, id est credentium seruatorem, iam inde à mundi primordiis, prolatis veterum patrum exemplis, quæ posteros, multo iam potiore cõditione potitos, pudeat non imitari. Est igitur, vt ex subiectis exemplis intelligitur, hæc fidei ab effectis præcipuis sumpta descriptio, ad veteres illos accommodata: ac proinde inter ea quæ hîc dicuntur ἐλπιζόμενα numeranda sunt plurima quæ patres quidem sperarunt futura, nos autem iam peracta credimus: & inter τὰ μὴ βλεπόμενα non pauca quæ conspecta iam fuerant quum hæc scriberet Apostolus, vt scribitur Ioh. 1. 14, & 1. Ioh. 1. 1. Sed tamen semper illorum & fides & spes eadem atque nostra esse comperitur, quanuis obiecta quædam in ipsa temporũ diuersa circunstãtia varient. Quod enim illi nõ aliis oculis quàm fidei viderũt, vtpote nondum reipsa extans, nos etsi iam exhibitũ, tamẽ oculis nostris non magis à nobis quàm ab illis conspectũ, eadem fide amplectimur: & earum rerum quæ supersunt, vt & earum quæ iam nobis præstitę sunt, plenum fructum similiter expectamus. Illud etiam denique obseruandum 5 est, in patrum exemplis proponi pro illorum fidei obiecto non tantùm promissionem illam saluificam Christi venturi: (sine qua fides illa Ecclesiam veram veluti informãs existere nequit) sed etiam particulares aliquas ab ea dependentes promissiones, quas patres illi eadem fide am- 10 plexi, illustre nobis huius fidei exemplum, & certum diuinarum promissionum firmitatis testimonium reliquerunt.

2 *Maiores*, οἱ πρεσβύτεροι. Heb. הקדמונים [*hakkadmonim*,] antecessores, id est veteres illi patres à quibus orti sumus, 15 & quorum auctoritate ac exemplo nos plurimum commoueri par est. Vulg. *Senes*: nimium dilutè. Erasm. *Seniores*, quod nomen consueuimus alia significatione in his libris vsurpare.

3 *Mundum*, αἰῶνας. Vide suprà, 1. 2. Vulg. & Eras. *Secula*: 20 ego Seculum dicere maluissem. *Vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta*, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. Id est, ita vt mundus iste quem cernimus, non sit ex aliqua apparẽte ac iam existẽte materia, sed ex nihilo cõditus contra philosophorum omniũ axioma, Ex nihilo ni- 25 hil. Hoc est verò quod nullis vnquam philosophis venire potuit in mentem, iis quidem qui mundum à Deo conditum scripserunt. Itaque totum hoc fidei est, quum alioquin naturæ ipsius testimonio liceat conditum esse mundum cognoscere: imò verò qui hoc non credit, vix dignus 30 sit qui homo appelletur. Vulg. *Vt ex inuisibilibus fierent visibilia*: perperam, ac falsò etiam, nisi quis commoda interpretatione leniat. Ideo maluit Erasmus interpretari, *Vt ex iis quæ non apparebant, ea quæ viderentur fierent*: in eo certè peccans cum Vetere interprete quod perinde conuertit 35 acsi scriptum esset ὥστε ἐκ μὴ φαινομένων. quod multum detrahit de sentẽtiæ pondere. Doctissimus interpres aliò refert, acsi scriptum esset, εἰς τὸ μὴ ἐκφαινομένων τὰ βλεπόμενα (id est κάτοπτρα) γεγονέναι. id est, vt fierent rerum inuisibilium specula. Mihi videtur multo melius conuenire quod sum se- 40 quutus, Græcis etiam codicibus consentientibus. Certè valde durum est τὰ βλεπόμενα interpretari κάτοπτρα. neq. de causa finali, sed de materiali agitur, quæ negatur aliqua fuisse. quod quia naturæ prorsus repugnat, meritò vni fidei tribuitur. Itaque εἰς τὸ idem hoc loco declarat atque 45 ὥστε, vt etiam vertit Syrus interpres.

4 *Maioris pretij*, πλείονα. Vulg. *Plurimam hostiam*. Eras. *Vberiorem hostiam*. Cæterùm mihi videtur Apostolus quũ hoc dicit, proferre τεκμήριον fidei Abelis, nempe quòd Cain vt ingratus & diffidens, duntaxat quippiam ex fru- 50 gibus, Abel verò externis etiam oblationibus animum suum testatus, primitias ouium, & quidem pinguissimarũ, obtulerit. Itaque πλείονα non interpretor gratiorem, sed pretiosiorem.

5 Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον· καὶ οὐχ εὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ.

‖Per fidem Enoch fuit translatus, ⁚ne videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quòd transtulerat eum Deus. priusquam enim transferretur, testimonium obtinuerat quòd placuisset Deo.

Fide Henoch translatus est, ne videret mortē: & nō inueniebatur, quia transtulit illum Deus. ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. Gen. 5.24 eccl. 44. 17, & 49.16

6 Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι· πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἐστὶ, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.

Atqui fieri non potest vt sine fide quisquam *ei* placeat: nā qui accedit ad Deum, hunc credere oportet ⁚ esse *Deum*, & præmia largiri ⁚ iis qui ipsum requirunt.

Sine fide autem impoßibile est placere Deo. credere enim oportet accedentē ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator fit.

7 Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ· δι' ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος.

‖Per fidem diuinitus admonitus Noe de iis quæ nondum videbantur, veritus apparauit arcam ad seruandam domum suam: per quam *arcam* condemnauit mūdum, & eius quæ ex fide est iustitiæ factus est hæres.

Fide Noe responso recepto de ijs quæ adhuc non videbantur, metuens, aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum, & iustitiæ quæ per fidem est, hæres est institutus. Gen. 6.13 eccle. 44. 17

8 Πίστει καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται.

‖Per fidem vocatus Abraham auscultauit *Deo*, vt abiret in locum quem accepturus erat in hæreditatem, & exiuit, nesciens ⁚ quò esset venturus.

Fide, qui vocatur Abraham obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem, & exijt, nesciens quò iret. Gen. 12. 4

9 Πίστει παρῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.

‖Per fidem ⁚ commoratus est in terra promissa vt aliena, cōmoratus in tabernaculis cum Isaac & Iacob cohæredibus eiusdem promissionis.

Fide demoratus est in terra repromißionis tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Iacob cohæredibus repromißionis eiusdem.

10 Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός.

Expectabat enim ⁚ ciuitatem illam habentem fundamenta, cuius artifex & conditor est Deus.

Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor Deus.

11 Πίστει καὶ αὐτὴ Σάῤῥα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον.

Per fidem ‖& ipsa ⁚ Sara vim ⁚ ad concipiēdum semen accepit, ⁚ ac præter tempus ætatis peperit, quòd fidelem ⁚ *esse* duxerit eum qui promiserat.

Fide & ipsa Sara sterilis virtutē in conceptione seminis accepit, etiā præter tempus ætatis, quoniā fidelem credidit esse eum qui repromiserat. Gen. 17. 19, & 21.5

---

5 *Ne videret mortem*, μὴ ἰδεῖν θάνατον. Id est ne moreretur. fuit enim hic raptus, extraordinaria quædam ac repētina immutatio in Enocho & Elia, cuiusmodi nimirum fuit illa quæ commemoratur 1. Cor. 15.51, & 1. Thess. 4.15, aut etiam alterius generis. Est enim temerarium de his statuere, & curiosum inuestigare. Vide Ioh. 8.51.

6 [*Esse*] *Deum*, ὅτι ἐστί. Repeto Dei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Credere enim Deum esse Deum, id est omnipotentem & veracem, est ipsius fidei basis: si modò ad voluntatem ipsius promissionibus testatam, non autem ad vanas imaginationes, hæc eius potestas & immutabilitas referatur. quamobrem etiam dicitur postea credendum etiam esse quòd sit μισθαποδότης. Syrus tamen interpres videri potest vtrunque verbum, nempe ἐστὶ & γίνεται ad illud μισθαποδότης retulisse, vt qui hunc locum verterit, *quod sit, & iis qui quærunt se futurus sit remunerator.* *Præmia largiri*, μισθαποδότης γίνεται. Mutuam relationem inter μισθὸν & ἐπαγγελίαν, id est præmium & vltroneam promissionem, non autem inter mercedem & merita, significari hoc nomine, apertius docet Apostolus Rom. 4.4 & 5, (idque in ipso credentium patre) quàm vt meritò quisquam possit de eo dubitare. Ideo malui præmii largitorem quàm remuneratorem dicere: quanquam hoc quoque vocabulum meritis repugnat. Neque enim munus dici potest quod debiti nomine persoluitur, sed quod gratuitò donatur. *Iis qui ipsum requirunt* τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν. Vt Deum verè quærere dicamur, hæc requiruntur: primùm vt minimè sit fucatus animus, sed vero Dei amore seriò inflammatus. Deinde vt non quæratur extra viam, sed in Christo, Christus autem in verbo. Postremò vt fidem adferamus, id est certam, quoad eius fieri poterit, persuasionem de gratuita ipsius erga nos in Christo reconciliatione. Hæc verò nemo nisi viua Dei gratia fretus adferet. At enim (dices) hoc non est eorum qui quærunt, sed qui iam inuenerunt. Respondeo, prius oportere nos à Deo inueniri quàm ipsum quæramus: deinde in illis quos descripsi gradibus, certos quotidie fieri progressus, donec eum videamus qualis est in regno suo: nam tum demum verè inuenerimus quem quotidie magis ac magis inuestigamus.

8 *Quò esset venturus*, ποῦ ἔρχεται. Vulg. *Quò iret*. Nam ἔρχεσθαι etiam pro ἰέναι accipitur, vt alibi diximus.

9 *Commoratus est*, παρῴκησεν. Eras. *Commigrauit*, id est μετῴκησεν. Vide Mat. 2.23.

10 *Ciuitatem illam habentem fundamenta*, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. id est firmam ac perpetuā. quod de nulla merè humana ciuitate, imò ne de ipsa quidē terra dici potest. Videntur adhibiti articuli vt sciamus de certa ciuitate, certísque fundamentis agi. Deinde comparatur hac ratione ciuitas cum tabernaculis, quòd hæc nullis fundamentis nitantur. Itaque τὰς σκηνάς Vetus interpres fortassis non satis expressè casulas est interpretatus.

11 *Sara*, Σάῤῥα. Vetus interpres addit Sterilis: & in Claromontano codice, & Cōplutensi editione ac alio quodā exemplari, additum inuenimus στεῖρα οὖσα, *sterilis quum esset*. *Ad concipiendum semen*, εἰς καταβολὴν σπέρματος. Vel, *Ad emittendum*. neque enim desunt qui ex matris etiam semine velint fœtus concipi. Sed, meo iudicio, præstat ex antecedente intelligere consequens, sicuti solent Hebræi: vt καταβολὴ ad virum referatur. Erasmus, *Ad concipiendum ac retinendum semen*. Vulg. *In conceptione seminis*. Claromontanus codex post verbum ἔλαβε, addit εἰς τὸ τεκνῶσαι, *ad prolē gignendam*. *Ac præter tempus ætatis*, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας. Si tollas verbum ἔτεκεν, *peperit*, quod neque Claromontanus codex habet, nec Latina vetus interpretatio,

vertendum est *etiam præter tempus ætatis*. Tempus autem ætatis vocat exactum vitæ spatium, vt senectutem vocat Cicero extremum ætatis tempus. *Esse duxerit*, ἡγήσατο. Addidi verbum Esse, vt ambiguam verbi Ducere significationem vitarem. Vulg. *credidit*, rectè explicata sententia. Nam alioqui τὸ ἡγεῖσθαι minus quiddã est quàm πιστεύειν, sed hîc significat certò credere vt rectè explicat Syrus interpres.

	Græce		Beza		Vulgata
	Διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος.	12	Quapropter & ex vno, eóque iam ¨emortuo, ¨nati sunt *posteri*, quanta est astrorum cæli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.	12	*Propter quod & ab vno orti sunt, & hoc emortuo, tanquam sidera cæli in multitudine, & sicut arena quæ est ad oram maris, innumerabilis.*
	Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες, καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.	13	¨Secundum fidem mortui sunt ¨ isti omnes, ¨non adepti promissa, sed eminus ea cõspicati ¨postquã *ipsis* fuissent persuasa, ¨ & *ea* amplexi fuissent, ac professi ¨se hospites & aduenas esse in terra.	13	*Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus, sed à longe eas aspicientes & salutantes, & confitentes quia peregrini & hospites sunt super terram.*
	Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι.	14	Nam qui hæc dicunt, palàm ostendunt se patriam quærere.	14	*Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere.*
	Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι·	15	Quòd si illius memores fuissent ex qua exierant, ¨habere poterant tempus ad reuertendum:	15	*Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt, habebant vtique tempus reuertendi:*
	Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ Θεός, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν. ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν.	16	¨Atqui meliorem expetunt, hoc est cælestem. quaproter ¨non dedignatur ipse Deus, ¨cognominari Deus eorum. parauerat enim eis vrbem.	16	*Nunc autem meliorem appetunt, id est cælestem. ideo nõ confunditur Deus vocari Deus eorum. parauit enim illis ciuitatem.*

12 *Emortuo*, νενεκρωμένου. Erasmus, *Annis effæto*: rectè quidem, sed non seruata Græci vocabuli emphasi, quo non temerè vsus est Apostolus, vt etiam Paulus Rom. 4. 19. Ita enim significatur non simpliciter effœtum fuisse corpus, sed non magis ad generandũ habile quàm si prorsus mortuum fuisset. Atqui postea ex alia vxore Abraham plurimos filios sustulit. Hæc igitur causa est cur nonnulli velint Abrahamum vxoris respectu effœtum dici: quod mihi planè coactum esse videtur, & Apostoli sententiam eneruare. Malo igitur existimare, vi promissionis apprehensæ ita fuisse confirmatam Abrahami senectutem, vt Sarra etiam mortua, non modò vtcunque habilis ad generandum, sed etiam valde fœcundus fuerit. *Nati sunt* [*posteri*] ἐγεννήθησαν. Intelligitur verbale verbo ipso inclusum ex Hebræorum idiotismo, sed obscuriore. Itaque Erasmus rectè suppleuit quod deerat.

13 *Secundum fidem*, κατὰ πίστιν. Id est, fide quam viui habuerant, eos ad sepulchrum vsque comitante. *Isti omnes*, οὗτοι πάντες. Conuenit quidem hoc omnibus quos nominatim commemorauit, quòd fides eorum ad extremum perdurarit: sed tamen de Abrahamo, Isaaco & Iacobo propriè hoc esse intelligendum, apparet ex versu 15 & 16. *Non adepti promissa*, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας. Sic vocat metonymicè rem ipsam promissam: ídque multitudinis numero, propter crebrò repetitam pollicitationem. Sed quodnam illud promissum fuit? Si de Christo accipias, quem certum est illòs tanquam scopum sibi proposuisse, dicendum erit eos non esse Christum adeptos, propterea quòd videlicet dilatus est in nostra tempora ipsius aduentus, quanuis ex fidei descriptione, quæ tradita est suprà, vers. 1, fuerit illis per fidei aspectum visibilis: ac proinde per eum non aliter ex hac vita migrantes sint adepti immortalem hæreditatem, quàm nos qui ipsius aduẽtum sumus consequuti: vt multis iam locis est explicatũ. Nam limborum, quos vocant, somnium iis relinquo qui supra verbum Dei sapere volunt. quod tamen hîc manifestè refellitur nomine Ciuitatis cælestis, quo certũ est beatas illas sedes intelligi, quas ex hac vita migrantes patres sint adepti. Possumus tamen (vt mihi videtur) minus coactè hoc referre ad terræ Chanaan promissiones, qua nunquam ipsi potiti sunt. Erat autem illis hæc regio, paternæ Dei beneuolentiæ, cælestísque hæreditatis, nasciturae denique ex ipsis Ecclesiæ, typus ac figura, vt inuictam eorum fidem esse oportuerit, qui de rebus ipsis non dubitarint, quarum tamen promissa pignora nunquam sint adepti. Quid igitur illis fiet qui, postquam Deus omnia illa quæ Abrahamo promiserat, imò infinitis partibus plura, Christúmque adeo ipsum exhibuit, tamẽ vel credere recusant, vel in fide nõ perseuerant? Vulgata, *Non acceptis repromissionibus*. Erasmus, *Quum non accepissent promissiones*: vterque nimium ambiguè. Nam si promissiones non acceperant, dicere possit aliquis, Quomodo crediderunt? *Postquam* [*ipsis*] *fuissent persuasa*, πεισθέντες. Hoc ambitu verborum sum vsus necessariò, quanuis hanc vocem in nullis Græcis manuscr. inuenerim, neque in Complutensi nec in Vulg. Latina editione, quæ tamen minimè videtur superuacanea. Syrus autem interpres, legit καὶ ἡσθέντες, Et gauisi sunt. *Hospites*, ξένοι. Sic loquitur Dominus ipse Gen. 15. 5, & 13: & Isaacus, Gen. 28. 4: & Iacobus, Gen. 47. 9: & Dauid Psal. 39. 13: & Iobus multis locis. Imò & ipsi prophani, licet & veræ ipsius immortalitatis & viæ qua vna ad illum peruenitur, ignari. Sic enim Cic. de senect. *Ex hac vita ita discedo tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim diuersorium natura nobis, non habitandi dedit.* *Et amplexi essent*, καὶ ἀσπασάμενοι. Vulgata, *Salutantes*. Erasmus, *Salutassent*. Sed ego amplectendi verbo vti malui, de quo diximus Matth. 5. 47. Nam hoc vocabulo designari puto quod plurimis locis commemoratur apud Mosen, Patriarchas videlicet acceptis à Domino promissionibus mox adorasse, & aras etiam sæpe extruxisse, quibus nimirum signis viuam suam fidem mundo etiam sunt testati: & Christum, quem eminus fide cernebant venturum, quasi iam præsentem sunt complexi.

15 *Habere poterant*, εἶχον ἄν. Vel potius lege εἶχον, *habebant*, vt scribitur in Claromontano codice, sicut & Syrus & Vetus Latinus interpretes legerunt.

16 *Atqui*, νυνὶ δὲ. vel ad verbum, Nunc autem. Est autem Nunc hoc in loco non temporis aduerbium, sed cõiunctio συναπτική, qua in assumptionibus argumentorum vtimur, respondens Gallicæ particulæ *Or*. Vtitur autem præsenti tempore, historicorum more. *Non dedignatur*, οὐκ ἐπαισχύνεται. id est οὐκ ἀπαξιοῖ, pro ἀξιοῖ, *dignatur*, sicut μειώσει Hebræa Non negare accipitur pro profiteri. Quum enim alioqui cognominibus honestentur homines, Deus contrà sese mirum in modum summisit vt seruos suos honestaret, cognomentum ab iis sumens, vt qui Deus Abrahami, Isaaci, & Iacobi cognominari voluerit. Et plurimũ hoc facit ad Apostoli scopũ, quũ ita probetur & animorum credentium beata immortalitas, & corporum resurrectio, vt Christus ipse argumentatur Luc. 20. 38. *Cognominari*, ἐπικαλεῖσθαι. Vulgata, *vocari*, non

expreſſa Apoſtoli ſententia. cuius vis poſita eſt in propria notatione τῆς ἐπικλήσεως, quæ eſt ἐπὶ τῇ πρώτῃ κλήσει προσθε-τὸς, vt Latinũ quoque vocabulum cognomenti declarat.

Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος,	17	‖Abraham ⁘ quum tentaretur, obtulit Iſaac per fidem, vnigenitum, inquam, illum obtulit ⁘ is qui promiſſiones exceperat,	17	*Fide, obtulit Abrahã Iſaac quum tẽtaretur, & vnigenitum offerebat, in quo ſuſceperant repromiſſiones,*	Gen. 12. 10 eccl. 44. 35
Πρὸς ὃν ἐλαλήθη, Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.	18	Ad quem dictum fuerat, In Iſaac vocabitur tibi ſemen:	18	*Ad quem dictum eſt, Quia in Iſaac vocabitur tibi ſemen:*	Gen. 21. 12 rom. 9. 7
Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός· ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.	19	⁘ Ratiocinatus ſtatuiſſet, Deũ vel à mortuis excitare poſſe: ⁘ vnde etiam illum, ⁘ ſimilitudine quadam recepit.	19	*Arbitrans quia & à mortuis ſuſcitare potens eſt Deus: vnde eum & in parabolam accepit.*	
Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἠσαῦ.	20	Per fidem ‖ ⁘ de futuris benedixit Iſaac Iacobo & Eſauo.	20	*Fide, & de futuris benedixit Iſaac Iacob & Eſau.*	Gen. 27. 27, & 39
Πίστει, Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.	21	‖Per fidem Iacob moriens ſingulis filiis Ioſeph benedixit: ‖ ⁘ & adorauit baculo innixus.	21	*Fide, Iacob moriens ſingulos filiorum Ioſeph benedixit, & adorauit faſtigium virgæ eius.*	Gen. 41. 13 Gen. 47. 31

17 *Quum tentaretur*, πειραζόμενος. Id eſt, quum exploraret eum Dominus: minimè id quidem quaſi ſibi incognitum: ſed vt virtus Dei, quem ille fide apprehenderat, cum illi ipſi, tum venturis etiam ſeculis melius eſſet perſpecta. Vnigenitus autem dicitur Iſaac, quòd Iſmael non cenſeretur in familia. *Is qui promiſſiones acceperat*, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. Quàm multa dicit vno verbo! Obtulit filium pater, obtulit vnigenitum illum, quo amiſſo videbatur omnis ſpes promiſſionis amiſſa. Obtulit non is qui ex aliorum ſermone, ſed qui ſuis auribus promittentem Dominum audiſſet: obtulit is ipſe ad quem promiſſa pertinebant: obtulit qui nõ modò audierat, ſed etiam audita per fidem exceperat. Audiebat ex eodem ore interficiendi mandatum, ex quo naſcendi promiſſionem acceperat. In ſpem igitur contra ſpem credidiſſe oportuit, qui res mutuò ſeſe collidentes, id eſt vitam eiuſdem hominis ac mortem ſimul conciliari poſſe nõ dubitarit: quia Deus erat qui loquebatur. Vulgata, *In quo ſuſceperat promiſſiones*, repugnante Græcorum codicum fide. Videtur autem legiſſe ἐφ' ᾧ ἀνεδέξατο. & Syrus interpres, ὃν δι' ἐπαγγελίας ἀνεδέξατο, vt qui verterit, Tremellio interprete, Quem acceperat per promiſſionem.

19 *Ratiocinatus*, λογισάμενος. Vulgata, *arbitratus*, οἰόμενος, nimium diluté. quanuis dicat Cicero magnam eſſe vim verbi Arbitror. Intellige igitur ratiocinatum fuiſſe Abrahamum, id eſt ſubductis rationibus omnibus aduerſus ingruentes cogitationes, ex principiis, tum de omnipotentia, tum de immutabilitate promiſſionis diuinæ quam erat fide amplexus, ſic apud ſe collegiſſe. *Vnde*, ὅθεν. id eſt ex qua morte. Neque enim idem declarat atque διότι, id eſt quamobrem, ſed refertur ad ἐκ νεκρῶν, *à mortuis*. quod multos interpretes fefellit, ac præſertim Græcos, à quibus ſanè infeliciter explicatus eſt hic locus. *Similitudine quadam*, ἐν παραβολῇ. Id eſt quodammodo, ſiue ſpecie tenus. quod tamen non pertinet ad verbum ἐκομίσατο, (cum enim reuera recepit) ſed ad ὅθεν. Neque enim recepit eum ex vera morte, quum non ſit interfectus: ſed tamẽ quum Dei mandato iam neci addictus, incolumis ſit Patri reſtitutus, videtur ipſius liberatio, quædam reſurrectionis ſpecies: quo modo etiam dicuntur reuixiſſe qui ex certiſſimo aliquo periculo præter omnem ſpem ſunt ſeruati. Hanc huius loci germanam ſententiam doctiſſimus interpres, primus (vt opinor) patefecit: cui prorſus aſſentior. Nam quæ de ariete & Chriſti typo commemorari ſolent in hunc locum, vt vera ſint, tamen non videntur huc pertinere. Vulgata, *Vnde eum & in parabolam accepit.* Eraſmus, *Vnde illum etiam [reſurrectionis] typo reduxit.* id eſt (vt inquit in annotationibus) in typo Chriſti immolandi.

20 *De futuris*, περὶ μελλόντων. Hîc verò viuum habemus exemplar illius hypotheſis quæ ſuprà eſt commemorata, verſu 1. ſiquidem Iacob hoſpes in Ægypto moriens, non aliter ſuis diſtribuit Chananæorum regna quàm ſi pacificus in Ieruſalem regnum ſuum inter duodecim liberos partiretur. Quàm autem vera ac ſolida fuerit hæc hypotheſis, vel ex eo apparet quòd tam multis pòſt annis, re tota ſorti commiſſa, qua nihil magis fortuitũ videtur, exitus teſtamentum Iacobi confirmauit. Quid enim eſt verbo Dei certius?

21 *Et adorauit baculo innixus*, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Sic etiam Syrus interpres hunc locum vertit. Quem quo plures exercuit, eo magis ſtudebo perſpicuè explicare. Sic igitur Vetus interpres conuertit, *Et adorauit faſtigium virgæ eius:* quaſi otioſa ſit præpoſitio ἐπὶ. quẽ errorem annotauit quidem Eraſmus, ſed neque in contextu mutauit, neque in annotationibus rectè emendauit, vt qui putarit ἐπὶ τὸ ἄκρον ſignificare *Ad ſummum*, quum potius oportuerit totum hunc locum ita ad verbum interpretari, *Et adorauit ſuper extremo baculi ſui.* Ex hoc errore alii poſtea promanarunt, primùm quòd putarũt Ioſephum à Iacobo fuiſſe adoratũ: deinde quòd faſtigii nomine exiſtimarunt eminẽtem Ioſephi dignitatem ſignificari. Quẽ errorem auxit etiam tertius, quòd virgam meminerãt pro regio ſceptro interdum vſurpari, & tale etiam quiddam referatur Eſther 5.2. In ſumma igitur, cenſuerunt his verbis ſignificari, Ioſephum vt principem fuiſſe à Iacobo adoratum. De quo vt nemo iam poſſet dubitare, auſus etiã eſt Caſtellio nuper hunc locum ita interpretari, *Et Ioſephi virgæ caput veneratus eſt.* Atqui primùm omnium, vt demus Ioſephum hoc paſſurũ fuiſſe (qui tamẽ è contrario cõmemoratur in proximè ſequenti capite, id eſt Gen. 48.12, patrem humi prouolutus adoraſſe) quorſum hoc ad prædicãdam Iacobi fidem? Deinde quo iure debet excludi præpoſitio ἐπὶ? Nam quod ad ראשׁ [*roſch*] attinet, fateor ambiguum nomen eſſe, vt etiam τὸ ἄκρον, quo vſus eſt Græcus interpres. Ergo hæc ſententia conſiſtere non poteſt. quod multo etiam magis ex Hebræis ipſis intelligitur, quæ ſic habent וישתחו על ראשׁ המטה [*vayſchtachu hal roſch hammittah*,] Id eſt, *Et adorauit ad caput lecti*, vt nunc in libris Hebraicis legitur. Hîc verò nulla dignitatis Ioſephi mentio: nec dubium quin Iacob certus ex filii iureiurando, fore vt cum maioribus ſuis ſepeliretur, memor promiſſionũ oculos ad Deũ ſuſtuliſſe, & (vt imbecilli erat corpuſculo) geſtu ad fulcrum lecti conuerſus, Deo gratias egiſſe, iſtis verbis ſignificetur. At iſta, inquies, Græcis non reſpondẽt. Ego verò fateor Græcos vnum idémque vocabulum aliis punctis vocalibus expreſſiſſe, vtpote qui מטה [*matteh*] legerint, non *mittah*, vti ſcriptum habemus. Sed quod ad rem attinet, dico nullum eſſe in ipſa ſententia diſcrimen, nec minus quadrare eam lectionem quam ſequuti ſunt Græci. nam vtrobique dicitur Iacob adorare, Deum videlicet, vti poſtulat ſententia: quum neque in Hebræis neque in Græcis quicquam ſubiiciatur vnde aliud elici poſſit. Deinde pro על [*hal*] verterunt ἐπὶ, pro ראשׁ [*roſch*] τὸ ἄκρον, in quibus nihil eſt quod poſſit reprehendi. Sed in eo decepti ſunt veteres plerique interpretes Latini, quòd ἐπὶ prætermiſerunt. Eraſmus verò in eo quòd ἐπὶ τὸ ἄκρον in annotationibus vertit *Ad ſummum*: & Hieronymus contrà, *Summitatem*: quum ἐπὶ nihil aliud hîc declaret quàm Super: vt ſit hic ſenſus, Iacobum adoraſſe ſuper extremo baculo, id eſt baculo innixum. quod vnus ex veteribus Auguſtinus vidit: vt ſi in vernaculo ſermone noſtro dicas, *ſur le bout de ſon baſton.* Nam quod ad relatiuum αὐτοῦ

attinet, nemo ignorat quàm sæpe soleat etiam cum spiritu tenui pro reciproco vsurpari. ῥάβδους autem pro baculo quo innitamur, id est pro scipione, qui verè senibus conuenit, nihil etiam impedit quominus potius hoc in loco accipiamus quàm pro sceptro. Neque verò minus conuenit hæc sententia quàm altera: ac videtur etiam nescio quomodo melius ita exprimi imbecilli senis gestus. Adhæc diligenter consideranti mihi totam historiam, non minus probabile videtur Iacobum tum nondum decubuisse, sed aliquanto pôst: quamobrem etiam repentè ad Iosephum accurrit nuntius, qui patrem illi ægrotare cœpisse significaret. Denique sufficiat ostendisse causam nô esse cur hoc loco Hieronymus Græcos interpretes exagitaret: atque etiam multo minus cur putetur Apostolus communi errori aliquid dedisse, qui certè à Spiritu sancto impulsus, & ad Hebræos scribens, (sicut initio huius epistolæ diximus) nunquam hoc commisisset.

Ref.	Græce		Latine		Vulgata
Gen. 10. 24	Πίστει, Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο.	22	‖Per fidem, Ioseph moriens de egressione filiorum Israel meminit: déque ossibus suis mandauit.	22	*Fide, Ioseph moriens de profectione filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.*
Exo. 2. 3 act. 7. 21 / Exo. 1. 16	Πίστει, Μωσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.	23	‖Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent venustum esse puerulum: ¨& non timuerunt ‖ edictum regis.	23	*Fide, Moyses natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eo quòd vidissent elegantem infantem: & non timuerunt regis edictum.*
Exo. 2. 11	Πίστει, Μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ·	24	Per fidem ‖Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis:	24	*Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis:*
	Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν·	25	Potius eligens simul malis vexari cum populo Dei quàm temporariam retinere ¨peccati fruitionem:	25	*Magis eligens affligi cum populo Dei quàm temporalis peccati habere iucunditatem:*
	Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν.	26	Maiores arbitratus diuitias ¨probrum Christi, quàm AEgyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmii largitionem.	26	*Maiores diuitias æstimans thesauro AEgyptiorum, improperium Christi. aspiciebat enim in remunerationem.*
	Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως. τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.	27	Per fidem reliquit AEgyptum, nihil timens iram regis. nam ¨vt qui videret eum qui est inuisibilis, *ita* forti animo fuit.	27	*Fide reliquit AEgyptum, non veritus animositatem regis. inuisibilem enim tanquam videns sustinuit.*
Exo. 12. 22	Πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν.	28	Per fidem ‖ peregit pascha & effusionem illam sanguinis: ne qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.	28	*Fide celebrauit pascha & sanguinis effusionem: ne qui vastabat primitiua, tangeret eos.*
Exo. 14. 21	Πίστει διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς· ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν.	29	Per fidem ‖ transierunt rubrum mare veluti per siccã *terram*: cuius *maris* facto periculo AEgyptii absorpti sunt.	29	*Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram: quod experti AEgypty deuorati sunt.*
Iosue 6. 20	Πίστει τὰ τείχη Ἱεριχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.	30	Per fidem ‖ mœnia Iericho conciderunt, ea circundata ad dies septem.	30	*Fide muri Iericho corruerunt, circuitu dierum septem.*
Iosue 6. 23 / Iosue 2. 1	Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης.	31	Per fidem ‖Rahab ¨meretrix illa non periit vnà cum iis qui non obedierant, ‖quum ¨pacificè excepisset hospitio exploratores.	31	*Fide, Rahab meretrix non peryt cum incredulis, excipiẽs exploratores cum pace.*

23 *Et non timuerunt*, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν. Subauditur magnopere, vel, ita vt vererentur alere. Nam hoc certè quanuis simpliciter dictum, tamen intelligendum est κατά τι, vt alia multa passim annotauimus, veluti quum dicitur Iohãnes venisse nec edens nec bibens. Sed huic versiculo alius iste in Claromõtano, attexitur, πίστει μέγας γενόμενος Μωϋσῆς ἀνεῖλεν τὸν Αἰγύπτιον, κατανοῶν τὴν ταπείνωσιν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. id est vt his Græcis opposita est in eodem codice Latina versio, *Fide magnus factus Moses occidit AEgyptum, cõsiderans dolorem*, (malim quidem ego vertere *depreßionem*) *fratrum suorum*. quod etsi mihi suspectum est, quoniam alibi nusquam inueni, & quoniam in proximè sequente versic. redundaret illud μέγας γενόμενος, pro quo scribenda fuerit potius particula καὶ, quanuis alioqui singularis in hoc etiam facto eluceat Mosis fides, prætermittendum non putaui.

25 *Peccati fruitionem*, ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Id est oblectationem qua frui non poterat quin iram Dei in se prouocaret.

26 *Probrum Christi*, τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. Vulgata, *improperium Christi*, barbaré. Ex his autem verbis apparet Mosen iam tum oculis fidei fuisse Messiam, vt jam præsentem, intuitũ: vt & Abraham dicitur diem Domini vidisse.

27 *Vt qui videret*, ὡς ὁρῶν. Vulgata, *Tanquam vidisset*. Erasmus, *Perinde quasi vidisset*. Neuter sensum est assequutus. Respondet enim ὡς כאמיתת [*chaph amittath*,] quod vocant Hebræi, de quo diximus 2. Cor. 2. 17. Et fuit seruanda præsentis temporis significatio, vt Castellio rectè vertit.

31 *Meretrix illa*, ἡ πόρνη. Hebr. הזונה [*hazzonah*,] etiam ה præposito, vt sciamus nobile scortum fuisse, quod vnum tamen ex illa vrbe seruarit Dominus, cuius inscrutabilis est bonitas. Hebræi quidam à זון [*zun*] deriuant, & hospitam interpretantur. id est quæ in diuersorio soleret hospites excipere. Sed propriam esse significationem illam minimè dubium est. *Pacificè*, μετ' εἰρήνης. Id est benignè & beneuolè, ita vt non modò nihil eos læserit, sed etiam tutos præstiterit.

Καὶ τί

32 Καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεών, Βαράκ τε, καὶ Σαμψών, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε καὶ Σαμουήλ, καὶ τῶν προφητῶν·

32 Et quid præterea loquor? deficiet enim me tempus, commemorantē de ‖Gedeone, ‖de Barac, & ‖ Sampsone, ‖ & Iephte, ‖ & Dauide & Samuele, ac Prophetis:

32 *Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus, enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Iepté, Dauid, Samuel, & Prophetis:*

Iudic. 6.11 · Iudic. 4.6 · Iudic. 13.24 · Iudic. 11.1 & 12.7 · 1. Reg. 1.18, & 13.14

33 Οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων,

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerūnt iustitiam, assequuti sunt ⁘ promissiones, occluserunt ora leonum,

33 *Qui per fidem deuicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturauerunt ora leonum.*

34 Ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων.

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladii, validi facti sunt ex imbecillis, effecti sunt robusti in bello, ⁘ exercitus exterorum in ⁘ fugam verterunt.

34 *Extinxerūt impetum ignis, effugerunt aciem gladij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum.*

35 Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν· ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν.

35 ⁘ Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos: alij verò ⁘ distenti sunt, neglecta liberatione, vt potiorem resurrectionem nanciscerentur.

35 *Acceperūt mulieres de resurrectione mortuos suos: alij autē distenti sunt, non suscipientes redēptionem, vt meliorem inuenirent resurrectionem.*

36 Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον· ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς.

36 Alij rursus ludibria & flagella sunt experti, insuper & vincula & carcerem.

36 *Alij verò ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres:*

37 Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι.

37 Lapidati sunt, dissecti sunt, ⁘ tentati sunt, gladio cæsi occubuerunt, oberrauerunt ⁘ cum ouillis & caprinis pellibus, destituti, oppressi, malè vexati.

37 *Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt, circuerunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti.*

38 Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς.

38 Quibus indignus erat mundus, in desertis errātes, & montibus ac speluncis, & cauernis terræ.

38 *Quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus & speluncis & in cauernis terræ.*

39 Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν·

39 Atque omnes hi testimoniū adepti per fidem, ⁘ non obtinuerunt promissum illud:

39 *Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem:*

40 Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι.

40 Quòd Deus de nobis ⁘ melius quiddam prouiderat, ⁘ ne absque nobis consummarētur.

40 *Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarētur.*

---

33 *Promißiones*, ἐπαγγελιῶν. Nempe sibi peculiariter factas, vt mox declaratur.

34 *Exercitus*, παρεμβολάς. Vel castra. Hæc enim est propria huius nominis significatio. Erasmus, *Impreßiones*.

In fugam verterunt, ἔκλιναν. Vel, (vt Vulg. eleganter vertit) *Castra verterunt*. Hoc enim est quod Græci elegántius significant verbo τρέπειν.

35 *Mulieres*, γυναῖκες. Videtur historiam innuere Sareptanæ illius cuius filium Elias suscitauit, & Sunamitidis, cuius item filium Elisæus matri restituit. adeo quidem vt Syrus interpres perinde hunc locum verterit acsi scriptum esset, ἀπέδωκαν ταῖς γυναιξὶν, *reddiderunt mulieribus*, quæ constructio magis est superioribus consentanea. *Distenti sunt*, ἐτυμπανίσθησαν. Quidam interpretantur, διὰ ῥοπάλων ἀπέθανον, fustibus contusi sunt, quod sequutus videtur Syrus interpres, nempe vt παρὰ τὸ τύπτειν hoc verbum deducatur: quo supplicii genere Turcæ hodie vtuntur fustis ictibus ventri & plantis pedum impactis. Alii ad verbera referunt: alii de iis hoc dici putant quibus corium diripiatur. Mihi visa est simplicissima expositio Veteris interpretis. Non dubium est autem quin eam designet persequutionem quam Antiochus exercuit.

37 *Tentati sunt*, ἐπειράσθησαν. Ita in omnibus Græcis exemplaribus nostris scribitur: nec tamen possum aliter statuere quàm ex margine irrepsisse in contextum, vbi quispiam pro ἐπρίσθησαν, perperam annotarit ἐπειράσθησαν. Quorsum enim istud de tentatione, post acerbissimarum pœnarum capitalium commemorationem, quas etiam postea subiicit? Sed & istud non habet Vetus interpres. Quod si quis est coniecturæ locus, legendum putarem ἐπυρώθησαν, *vstulati sunt*. *Cum ouillis pellibus*, ἐν μηλωταῖς. Vulgata, *In melotis*, nempe quòd non intelligeret quid hoc sibi vellet: quod multis etiam postea imposuit Græcæ linguæ imperitis. Significatur autem, vilibus & asperis amictibus, sanctos ad extremam inopiam redactos, penè ferarum instar coactos in asperrimis locis viuere. Sic Iohannes Baptista narratur pro veste exuuias cameli gestasse, pellicea zona cinctus. Talem autem fuisse prophetarum oberrantium habitum apparet ex 2. Reg. 1.10, & Zacch. 13.4. quò fortasse respexit Christus Matth. 7.15, ouium vestimenta commemorans, quibus hypocritæ induebātur veterum prophetarū simplicitatē præ se ferētes.

39 *Non obtinuerunt promissum illud*, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Nempe promissionē illam, in qua cæteræ sunt Etiam & Amen, 2 Corinth. 1.17. Nam eminus tantùm viderunt venturum Christum, qui nobis singulari beneficio fuit exhibitus: vt & nos & illi vnà consummarentur. Vide suprà, versu 13.

40 *Melius quiddam*, κρεῖττόν τι. Id est præstantius quiddam. Nam certè eo excellimus quòd nobis reipsa exhibitus est Christus, & longè plenius quàm vnquam antea nobis patefacta sunt Dei arcana. immò salus quæ illis contigit, ab eo ipso pependit, quod fuit ab exhibito Christo impletum.

Ne absque nobis consummarentur, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. Quid ergo? non sunt illi viui per fidem sanctificati, & post mortem adepti quod speramus? Certè sunt: sed ita tamen vt ab eo quod nostris demum temporibus exhibendum ac præstandum erat, salus ipsorum penderet. Et sanè crediderim, Christo in cælum recepto, quum iam reipsa caput esset animabus piorum adiunctum, aliquē etiam gradum illarum beatitati accessisse. Quò pertinet aliquatenus illud Pauli, apparuisse Christum vt pacificaret omnia, tum quæ in cælis tum quæ in terra, Ephes. 1.10, & Coloss. 1.16, & 20. De verbo τελειοῦν diximus suprà, 2.10.

Κεφάλαιον ιβ.

Rom. 6.4 coloss. 3.8 ephes. 4. 24 1.pet. 2.1

1 Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα·

2 Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν.

3 Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.

4 Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε, πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι.

5 Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται, Υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος. (Prouer. 3. 13)

6 Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.

7 Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ;

CAP. XII.

1 PROinde nos quoque, quũ tanta nos circunstet testium nubes, abiecto omni pondere, & peccato ad nos circuncingendos procliui, constanter propositum nobis stadium decurramus:

2 Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui pro sibi proposito gaudio pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dexterã throni Dei consedit.

3 Reputate igitur quis ille sit qui talem sustinuit à peccatoribus aduersus sese contradictionem, ne vestris animis remissi, fatiscatis.

4 Nondum ad sanguinem vsque restitistis, aduersus peccatum decertando.

5 Et obliti estis adhortationis quæ vobis tanquam filiis loquitur, ‖ Fili mi, ne negligito castigationem Domini, neque remissus esto, quum ab eo argueris.

6 Quem enim diligit Dominus, castigat: & flagellat quemcunque filium recipit.

7 Si castigationem sustinetis, Deus sese vobis offert vt filiis. quis enim est filius quem non castiget pater?

CAP. XII.

1 *IDeóque & nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus & circunstãs nos peccatum, per patientiam curramus propositum nobis certamen:*

2 *Aspicientes in auctorem fidei & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedit.*

3 *Recogitate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus aduersum semetipsum contradictionẽ, vt ne fatigemini, animis vestris deficientes.*

4 *Nõdũ vsque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum repugnantes.*

5 *Et obliti estis cõsolationis, quæ vobis tanquam filijs loquitur, dicens, Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris.*

6 *Quẽ enim negligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quẽ recipit*

7 *In disciplina perseuerate: tanquam filiis vobis offert se Deus. quis enim filius quem non corripit pater?*

IN CAPVT XII.

1 *Abiecto omni pondere*, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Tota hæc oratio translatitia est: quasi nobis in stadio non sine magnis difficultatibus sit currendum. qua translatione sæpe etiam vtitur Paulus. In primis igitur monet vt ὄγκον abiiciamus. quo vocabulo crassa omnis & tarda moles significatur. Erat enim athletis certa in primis necessitas quædam ciborum & exercitationum, vt inquit Fabius lib. 10. cap. 5: vt firmo, agili, bene compacto corpore essent, pro variis certaminum speciebus. Cursoribus autem scimus in primis nihil æquè atque crassam corporis habitudinem obstare. Hoc est igitur quod Apostolus ὄγκον vocat, ego cũ Vetere interprete *Pondus*. Erasmus, *Onus* interpretatur: opes nimirum, curas, cæteráque id genus impedimenta quibus retardamur. Denique hoc est quod ait Dominus, *Qui volet meus esse discipulus, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* *Et peccato ad nos cincumcingendos procliui*, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. Ἁμαρτίαν non dubium est quin naturæ nostræ prauitatem vocet, & quidem addito pereleganti epitheto. εὐπερίστατον enim ab effectu dici credo quo nihil æquè aptum sit ad nos circunsistendos, ac proinde ad cursum nostrum impediendum. Neque enim satis est agili esse corpore, sed etiam membra expedita & in procinctu habere cursorem oportet: quum nos interim illa prauitas quasi conclusos & irretitos teneat. Vulgata, *Et circunstans nos peccatum*, non expressa Apostoli sententia. Eras. *Et tenaciter inhærente peccato*: qua significatione nusquam memini legere τὸ περιΐστασθαι.

Constanter, δι' ὑπομονῆς. Periphrasin aduerbii esse apparet. itaque sic malui conuertere, vt perspicuitati studerem, quàm *Per tolerantiam*, vel *per patientiam*. *Propositum nobis stadium decurramus*, τρέχωμεν τὸν προκείμενον ὑμῖν ἀγῶνα. Vulg. ad verbum, *Curramus nobis propositum certamen*. Eras. *Curramus in proposito nobis certamine*, quasi subaudiatur κατά. quum hîc potius ἀγὼν locum ipsum declaret in quo curritur, qui alio nomine stadium à Græcis vocatur.

2 *Intuentes*, ἀφορῶντες. Intuentes tanquam propositam metam. Vulg. *Aspicientes*. Eras. *Respicientes*. *Pro sibi proposito gaudio*, ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς. Id est Sibi ante oculos propositam gloriam spectans, in quam nos quoque ipsius participes futuros intueri oportet. Loquitur enim de Christo vt crucifixo, ac proinde secundum ipsius carnem distinctè, quò spectant illa ipsius verba, Glorifica me Pater, &c. Ioh. 12. 28. Vulg. videtur legisse ὃς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, nisi à librariis prætermissum est *pro* repetitũ. Alij interpretantur ἀντὶ, &c. vice propositi sibi gaudij: vt dicatur Christus, quum omne beatitatis genus in manu ac potestate haberet, tamen vltro ignominiam crucis subiisse.

3 *Remissi*, ἐκλυόμενοι. Vulgata, *Deficientes*, sententia quidem expressa, voce verò non ita.

4 *Decertando*, ἀνταγωνιζόμενοι. id est, in isto aduersus peccatum certamine. vel, vt Vulg. *repugnantes*.

5 *Adhortationis*, τῆς παρακλήσεως. Vulg. *Consolationis*, parũ apposité. Perstat enim in translatione à cursoribus sumpta, qui spectatorum vocibus & plausu iuuabantur. vnde illud eruditissimi poetæ, *plausúque volat, fremitúque secundo.*

Castigationem, παιδείαν. Libenter addidissem paternam. Videtur enim ita significari castigatio qua pater filium erudit, vel præceptor puerum tanquam pater. Vulg. *disciplinam*, qua voce in Gallico etiam idiomate vtuntur, quòd is sit castigationis finis, vt patiendo discatur rectum. Sed ita nõ loquuntur Latini, & idem interpres παιδεύει mox vertit, *castigat*. *Remissus esto*, ἐκλύου. Vulgata, *deficias*. Vide suprà, 3.

7 *Si castigationem sustinetis*, εἰ παιδείαν ὑπομένετε. Vulgata, *In disciplina perseuerate*. Nec enim legit εἰ, & ὑπομένετε putauit positum imperandi modo: sed repugnante Græcorum codicum fide, nec satis etiam cohærentibus quæ sequuntur, quanuis ita hunc locum verterit Syrus etiam interpres.

8 Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασιν πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί.

9 Εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς, καὶ ἐνετρεπόμεθα· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν;

10 Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαίδευον· ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.

11 Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης.

12 Διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε·

13 Καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον.

14 Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον·

15 Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί.

16 Μή τις πόρνος, ἢ βέβηλος, ὡς Ἠσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.

17 Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν.

8 Quòd si estis absque castigatione, cuius participes sunt omnes, nempe spurii estis, & non filii.

9 Deinde corporum nostrorum patres habuimus castigatores, & *eos* reueriti sumus: annon multo magis subiiciemur ⁘patri spirituum, & viuemus?

10 Nā illi ad paucos dies, prout ipsis videbatur, nos castigabāt: hic autem ad commodum nostrum, vt participes simus sanctimoniæ ipsius.

11 Omnis autem castigatio in præsens quidem non videtur esse gaudii, sed tristitiæ: ac postea fructum tranquillum iustitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

12 Quapropter ⁘manus remissas & genua soluta surrigite:

13 Et ⁘rectas orbitas facite pedibus vestris, ⁘ne quod claudū *est* deflectat à via, sed vt sanetur potius.

14 ‖Pacē sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

15 Prospiciētes ⁘nequis deficiat à gratia Dei: nequa ⁘radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

16 Nequis sit scortator, aut profanus, velut ‖Esau, qui vnico edulio vendidit suum ius primogeniti.

17 ‖⁘Scitis enim eum etiā postea, quum vellet hæreditario iure benedictionem assequi, ⁘reprobatum fuisse. non enim reperit ⁘pœnitentiæ locū, quanuis cum lacrymis ⁘*benedictionem* illam exquisisset.

8 Quòd si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & non filij estis.

9 Deinde patres quidem carnis nostræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos: num multo magis obtēperabimus Patri spirituum, & viuemus?

10 Et illi quidem in tempore paucorum dierum, secundum voluntatem suā erudiebant nos: hic autem ad id quod vtile est, in recipiendo sanctificationem eius.

11 Omnis autem disciplina in præsenti quidem videtur nō esse gaudij, sed mœroris: postea autē fructum pacatissimum exercitatis per eam reddit iustitiæ.

12 Propter quod remissas manus & soluta genua erigite:

13 Et gressus rectos facite pedibus vestris: vt non claudicans quis erret, magis autem sanetur.

14 Pacem sequimini cum omnibus, & sanctimoniā: sine qua nemo videbit Deum: Rom. 12. 18

15 Cōtēplātes nequis desit gratiæ Dei: nequa radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illam inquinentur multi.

16 Nequis fornicator, aut profanus, vt Esau, qui propter vnam escam vendidit primitiua sua. Gen. 25. 33

17 Scitote enim quoniam & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est. non enim inuenit pœnitentiæ locū, quanquam cum lacrymis inquisisset eam. Gen. 27. 38

9 *Patri spirituum*, τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων. Omnino videtur poscere antithesis vt animarum non tantùm liberator à peccato, siue spiritualis instaurator, aut etiam cogitationum gubernator, sed Creator Deus dicatur, aduersus dogma de traduce. quò etiam spectant verba Mosis Numer. 17. 26, & Dauidis, Psalm. 33. 15, & Zachariæ, 12. 1.

12 *Manus remissas*, τὰς παρειμένας χεῖρας. Descriptio hominis inertis, & despondentis animum.

13 *Rectas orbitas*, τροχιὰς ὀρθάς. Id est, Rectum cursum tenete, & ita quidē vt honestæ vitæ vestræ vestigia appareant, quæ nimirum alii ingrediantur. Hæc enim vis esse videtur istius periphrasis. Vulg. *Gressus rectos facite*. Erasm. *Facite vt recti sint gressus.* *Ne quod claudum [est,] flectat à via*, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ. Claudicatio partim declarat tarditatem, partim etiam inconstantiā in doctrina: quòd nōnihil adhuc propēderent Hebræi in Circuncisionem vel negligentia vel metu. Detur igitur, inquit, opera ne qui claudus est in via Domini, prorsus ab ea deflectat, sed vt potius sanetur: id est in ea confirmetur, & rectà doceatur incedere. Quia tamen Sanari non opponitur aberrationi, (potest enim etiam qui minimè claudus est, à via aberrare) vide ne potius legendum sit ἐκστραφῇ, *luxetur*, id est ex claudo fiat ad incedendum in via Domini prorsus ineptus. id est quum antea claudus esset, aut etiam ambigeret, alias partes sequatur, & tādem penitus fiat Euangelii hostis, sicut alia metaphora dicitur paries inclinatus euerti.

15 *Ne quis deficiat à gratia Dei*, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Vulg. *Nequis desit gratiæ Dei*: rectè, nisi præpositio ἀπὸ, & etiam quæ sequuntur, ostenderent ὑστερεῖν positum esse ἀντὶ τοῦ ἀφιστάναι. *Radix amara*, ῥίζα πικρίας. Hoc nomine intelligit hæreses vel apostasias, cæteráve offendicula quæ cursum doctrinæ impediunt, alludens ad Mosis verba Deut. 19. 18.

17 *Scitis*, ἴστε. Vulgata, *Scitote*, quod rectè emendauit Erasmus. *Reprobatum fuisse*, ὅτι ἀπεδοκιμάσθη. Hebr. נמאס [*nimeas*] .i. repulsam tulisse. Nempe ab Isaaco, à quo ius illud obtinere non potuit. Itaque nullus hîc relinquitur locus disputandi de æterna reprobatione Esaui. quanuis hac repulsa ab æterno illo Dei aduersus Esauum decreto pendeat. Fuit enim hæc repulsa, præludium abdicationis Esaui extra Iacobi familiam, ac proinde extra salutis fœdus, cuius tessera fuit terra Chanaan.

20 *Pœnitentiæ*, τῆς μετανοίας. Id est obtinere non potuit à patre Isaaco, vt eū pœniteret benedictionis quam ab ipso, licet per fraudē, Iacobus obtinuerat. Fallūtur. n. omnino qui de ipsius Esaui pœnitentia istud accipiunt, quanuis illud quidem certū sit, Esauum culpā suā minimè agnouisse, vt qui capitali odio sit Iacobum propterea persequutus.

[*Benedictionem*] *illam exquisiſſet*, ἐκζητήσας αὐτήν. Quia nonnullos video hallucinatos fuiſſe in eo quòd αὐτήν putarint ad μετάνοιαν referri, quaſi Eſau cum lacrymis requiſierit locum ſibi dari ad reſipiſcendum, ideo antecedens ipſum expreſſi. Illud verò preterquam quod abſurdum eſt, 5 falſum etiam eſſe conuincitur ex ipſius Eſau verbis, teſtãte Moſe Eſauum cum eiulatu petiiſſe benedictionem à patre, Gen. 17. 34: vt minimè dubium ſit veram hanc eſſe huius loci explicationem.

Exo. 19. 16

18 Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ, καὶ γνόφῳ καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ·

18 ⁘Non enim acceſſiſtis ad ⁘cõtrectabilem ‖ montem, & incenſum ignem, ac turbinem & caliginem & procellam:

18 *Non enim acceßiſtis ad tractabilem, montem & acceßibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam:*

Exo. 20. 19

19 Καὶ σάλπιγγος ἤχῳ καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον.

19 Tubæque ſonitum & vocẽ verborum: quam qui audierãt, ‖ deprecati ſunt ⁘ne amplius ſibi fieret ſermo.

19 *Et tubæ ſonum, & vocem verborum: quam qui audierant, excuſauerunt ſe ne eis fieret verbum.*

Exo. 19. 12

20 (Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, Κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur, ‖ Si vel beſtia tetigerit montem, lapidabitur, ⁘aut iaculo configetur.

20 *(Non enim portabant quod dicebatur, Etſi beſtia tetigerit montem, lapidabitur.*

21 Καὶ, οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, Μωσῆς εἶπεν, Ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος)

21 ⁘Et Moſes; adeo terribile erat ⁘viſum quod apparebat, dixit, Expauefactus ſum ac tremebundus)

21 *Et, ita terribile erat quod videbatur, Moyſes dixit, Exterritus ſum & tremebundus)*

22 Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων,

22 Sed acceſſiſtis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hieruſalem cæleſtem, & myriadas Angelorum,

22 *Sed acceßiſtis ad Sion montẽ, & ciuitatẽ Dei viuentis, Ieruſalem cæleſtẽ, & multorũ milliũ Angelorum frequentiam,*

23 Πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων,

23 ⁘Conuentum & concionem primogenitorum qui ⁘conſcripti ſunt in cælis, & iudicẽ vniuerſorum Deum, & ſpiritus iuſtorum ⁘conſummatorum,

23 *Et eccleſiam primitiuorum qui conſcripti ſunt in cælis, & indicem omniũ Deum, & ſpiritus iuſtorum perfectorum,*

24 Καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ.

24 Et ad noui Teſtamenti mediatorem Ieſum, & ſanguinem aſperſionis, præſtantiora loquẽtem quàm loqueretur ſanguis Abel.

24 *Et Teſtamenti noui mediatorem Ieſum, & ſanguinis aſperſionem melius loquentem quàm Abel.*

25 Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἔφυγον, τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ᾽ οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι·

25 ⁘Videte ne aſpernemini eũ qui loquitur. Nam ſi illi nõ effugerunt qui auerſabãtur eum ⁘qui loquebatur Dei nomine in terra, multo magis nos, ſi eum qui de cælis eſt auerſemur:

25 *Videte ne recuſetis loquentem. Si enim illi non effugerũt, recuſantes eum qui ſuper terram loquebatur, multo magis nos, qui de cælis loquentem nobis auertimus:*

---

18 *Non enim*, οὐ γάρ. Nunc ad eandem adhortationem accommodat propheticum Chriſti officium, quod cum Moſis miniſterio Legali comparat, oſtendens quanta ſit Euangelicæ doctrinæ maieſtas ſupra Legem, ex circunſtantiis eorum quæ in Legis promulgatione apparuerunt: 10 vt tandem hoc argumentum nectat, Si tãta fuit Legis maieſtas, quantam eſſe putatis Euangelii? Quòd ſi Euangelium infinitis partibus & omnibus modis excellit, quanto minus euadent qui Euangelium erunt aſpernati quàm qui Legis mandatum aliquod fuerit tranſgreſſus? *Contrectabilem*, ψηλαφωμένῳ. Participia iſta, ex Hebræorũ more, 15 ponuntur participialium nominum loco, vt diximus Gal. 2.11. Montem igitur ψηλαφώμενον, id eſt qui manibus palpari poſſit, craſſæ videlicet ac terrenæ materiæ, cæleſti ac ſpirituali monti Sion opponit, vt rectè annotauit doctiſſimus 20 interpres. Eraſmus igitur quod bene ac Latinè conuerſum erat, non ſatis conſideratè mutauit. Qua enim ratione cõtactus mons dicetur ad quem ne propius quidem accedere citra præſentiſſimæ mortis periculum licuit?

19 *Ne amplius ſibi*, &c. μὴ προστεθῆναι, &c. Sic ſæpe in- 25 uenias in ſacris literis ex Hebræorũ more dictum, *Et adiecit loqui*, pro *Præterea etiam dixit*. Ita igitur Iſraelitæ quum maieſtatem Dei loquentis non amplius poſſent ſuſtinere, rogarunt ne amplius ille loqueretur, ſed vt per Moſen interpretem ageret omnia, vt ſcribitur Deut. 5. 25, ad quem 30 locum alluſit Apoſtolus. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Ne eis fieret verbum*, omiſſa præpoſitione πρός. Eraſmus autem ſententiam manifeſtè deprauauit quum interpretaretur, *Ne iis adiungeretur oratio*.

20 *Aut iaculo configetur*, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται. To- 35 tum hoc neque in Claromõtano codice, nec apud Syrum interpretem, nec in editione vetere Latina, extat.

21 *Et Moſes*, &c. καὶ Μωσῆς, &c. Hæc verba οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, vtrinque includenda ſunt diſtinctione. quod quia nonnullos fefellit, nomen Moſis ſtatim ſubieci copulæ, vt nemo iam falli poſſit. Sed vnde hæc petita ſunt? Certè nuſquam illa legimus: ſicut etiam Iannes & Mambres nuſquam apud Moſem legitur. Neque tamen idcirco repudiatur auctoritas alterius ad Timotheum epiſtolæ. Vide 2. Tim. 3. 8. *Viſum quod apparebat*, τὸ φανταζόμενον. i. oblata ſpecies & imago, minimè quidem fictitia, ſed vera: nequis φαντάζεσθαι putet dici duntaxat de vanis ſimulacris rerum quæ nuſquam ſunt.

23 *Conuentum*, πανηγύρει. Vulg. & Eraſ. vt & Syrus interpres, pro μυριάσιν legerunt μυριάδων: ideóque hoc nomẽ cum præcedentibus cõiunxerunt. Illic enim legitur, *Multorum millium Angelorum frequentiã*: apud Eraſmum autẽ, *Innumerabilium Angelorum cœtum*. Sed quũ repugnẽt Græci omnes codices, apparet ſic diſtinguendum eſſe hunc locum vt nos fecimus. *Conſummatorũ*, τετελειωμένων. Vel *perfectorum*. Sic enim vocat iam in cælũ receptos, & hoc reſpectu iam conſummatos, quanuis adhuc altera ſui parte dormiant in puluere. quamobrem etiã facit tantùm mentionem ſpirituum. Sed Claromontanus codex habet τεθεμελιωμένων, *fundatorum*, id eſt eorum qui iam ſunt extra omne vacillationis diſcrimen, in eam videlicet ciuitatem iam reipſa recepti, quæ verè habet fundamenta, vt ſuprà, 11. 10.

25 *Videte*, &c. βλέπετε, &c. Nunc regiam Chriſti præſtantiam cum Moſis poteſtate comparat, qua fungebatur populũ gubernans. *Qui loquebatur Dei nomine*, χρηματίζοντα. Omnino ſignificatur aliud verbo χρηματίζειν quàm λαλεῖν, quum illud propriè ſit eorum demum qui de rebus ſacris, & quidem futuris, loquuntur.

26 Οὗ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε· νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων, Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν.

27 Τὸ δέ, ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα.

28 Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.

29 Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Ἡ φιλαδελφία μενέτω.

2 Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους.

3 Μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι· τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι.

26 Cuius vox tunc concussit terram: nunc autem denuntiauit, dicens, ‖ Adhuc semel ego concutiam non solùm terram, sed etiam cælum.

27 Porro illud Adhuc semel, declarat instabilium rerum, vtputa factitiarum, amotionē, vt maneant quæ sunt stabilia.

28 Quapropter regnum assumentes quod concuti non potest, teneamus gratiam, per quam ita seruiamus Deo vt ei placeamus, cum verecundia & reuerentia.

29 Etenim ‖ Deus noster, consumens ignis est.

CAP. XIII.

1 Fraterna charitas maneat.

2 ‖ Hospitalitatis ne sitis immemores, ‖ per hanc enim quidam inscii exceperunt Angelos hospitio.

3 Memores estote vinctorum, tanquam vnà cum illis vincti: eorum qui malis premuntur, acsi ipsi quoque corpore *afflicti* essetis.

26 *Cuius vox mouit terrā tunc: nunc autem repromittit, dicens, Adhuc semel, & ego mouebo nō solùm terram, sed & cælum.*

27 *Quod autē Adhuc semel dicit, declarat mobilium translationem, tanquam factorum, vt maneant ea quæ sunt immobilia.*

28 *Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam, per quam seruiamus placentes Deo, cum metu & reuerentia.*

29 *Etenim Deus noster, ignis consumens est.*

CAP. XIII.

1 *Charitas fraternitatis maneat.*

2 *Et hospitalitatem nolite obliuisci. per hanc enim latuerunt quidam Angelis hospitio receptis.*

3 *Mementote vinctorum tanquam simul vincti: & laborantium, tāquam & ipsi in corpore morantes.*

Agg. 2.7
Deut. 4. 24
Rom. 12. 10
1. pet. 4. 9
Genes. 18. 3, & 19. 3

26 *Adhuc semel*, ἔτι ἅπαξ. Hebræa sic habēt עוד אחת מעט היא [*hod achath mehat hi.*] id est, Adhuc vna vice, quod breui futurum est, ego concutio, &c. Nam post אחת [*achath*] suppleo פעם [*paham,*] & מעט [*mehat*] accipio pro במעט [*bimhat:*] quæ ellipses minimè sunt violentæ aut inusitatæ. Hoc autē de regno Christi prædici, vel ex eo apparet quod de Gentium vocatione subiicit Propheta. Deinde quod Græci interpretes prætererierunt מעט היא [*mehat hi,*] id est Quod breui futurum est, non facit vt Apostolus propterea videri possit hunc locum non satis aptè citasse: quum ex iis quæ adducit, verum ac firmum eliciat argumentum, nempe ex ἔτι, Adhuc, quod indicat instabilem rerum mutandarum conditionem: & ἅπαξ, *semel*, quo firmus quidam status futurus promittitur. Porro cæli & terræ succussio, futurum illud perenne regnum declarat, quod etiam vocat Esaias cælum nouum & terram nouam: & incredibili desiderio ab ipsa rerum machina expectari significat Paulus Rom. 8.19, & deinceps. Vide & 2. Pet. 3. 10, & deinceps. Deinde etiam ἀλληγορικῶς, terræ quidem commotio, totius orbis homines per Euāgelium in spem futuri illius seculi innouandos: cælorum autem concussio, tum profanas idololatrias, tum ipsius fœderis ceremonias abrogandas significat, vt hac quoque ratione mundus instauretur. quam allegoriam Apostolus, Prophetæ vestigia sequutus, ad scopum suum aptè prorsus & apposite accommodat. Neque enim dubium est quin ad hāc allegoricam expositionem pertineat quod illic Propheta de omnium populorum concursu & posterioris domus gloria subiicit: posterioris, inquam, id est illius quæ concussionem illam cæli fuit consequutura: quam futurā prædixerat, nos verò qui in fines seculorum deuenimus, oculis nostris præsentem cernimus.

27 *Instabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem*, τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων. Τὰ σαλευόμενα vocat (ex Hebræorum more, quem exposuimus Galat. cap. 2. v. 11, & suprà, 12.18) ea quæ sicuti concutienda sunt, ita etiam reipsa sint instabili quadam naturæ conditione, vtpote πεποιημένα. i. factitia. Respicit enim tabernaculum χειροποίητον, & cætera id genus, de quibus copiosè suprà disseruit. Deinde μετάθεσιν non interpretor trāslationem, sed Amotionem & depositionem, id est ἀθέτησιν, quod nomen vsurpatum est suprà, 7. 18. Sed de hac re vide plura 6.12. Vulg. *Mobilium translationem, tanquā factorum*: quæ interpretatio multo sanè vberior est quàm hæc Erasmi, *Eorum quæ concutiuntur translationem, vt eorum quæ facta sunt.*

28 *Quapropter*, διό. Hinc fuit inchoanda sectio penultima huius epistolæ. Iam enim aggreditur Apostolus particulares admonitiones: quarum hæc prima est, epitomen prioris tabulæ officiorū continens, cum proximè præcedentibus cohærens. *Teneamus*, ἔχωμεν. Vulgata, *Habemus*, ἔχομεν, quod in duobus codicibus scriptum inuenimus. Sed præterquam quod in plerisque codicibus legitur ἔχωμεν, vt etiam vertit Syrus interpres, longè melius conueniet proximus versiculus si hæc legas hortandi modo. *Seruiamus*, λατρεύωμεν. In Complutensi editione & veteribus aliquot libris legitur λατρεύομεν, *seruimus*, eadem manente sententia. Diximus autem de verbo λατρεύειν Matth. 4. 10. quod & Vetus interpres & Erasmus Seruire conuertunt, infrà, 13. 10. *Cum verecundia*, μετ' αἰδοῦς. Vulgata, *Cum metu*: impropriè. significat enim αἰδὼς hoc in loco pudorem illum honestum qui homines in officio continet. Hom. Iliad. α, Αἰδεῖσθαί θ' ἱερῆα.

Et reuerentia, καὶ εὐλαβείας. Id est religioso metu. Vide suprà, 5.7.

IN CAP. XIII.

1 *Maneat*, μενέτω. Syrus interpres legit præterea ἐν ἡμῖν, *in nobis*. Rectè autem inchoat à charitate quæ est omnium in proximum officiorum scaturigo.

2 *Inscij exceperunt hospitio Angelos*, ἔλαθον ξενίσαντες ἀγγέλους. Vulgata, *Latuerunt quidam Angelis hospitio receptis.* Neque enim videtur Vetus interpres Græcam phrasin, satis alioqui frequentem, cognouisse, quam etiam alicubi seruat Tertullianus. Quod autem in nonnullis veteris editionis codicibus legitur Placuerunt, ineptius est quàm vt refutatione indigeat.

3 *Acsi ipsi corpore [afflicti] essetis*, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Apparet, opinor, ex præcedentis membri collatione simplicissimam hanc esse huius loci explicationem. Sicut enim monuit vt fratrum captiuitate non aliter commoueamur quàm si ipsi cum illis vnà captiui teneremur: ita nunc in genere postulat vt siquis fratrum aliquid mali sustineat, nos perinde afficiamur acsi nos ipsos illa calamitas attingeret. Neque enim satis seriò tangemur aliorum malis quandiu aliena esse cogitabimus. Itaque ἐν σώματι prorsus videtur illud declarare quod in vernaculo sermone dicimus *en personne*, vt Col. 2.6. quo modo etiā solet à iurisconsultis accipi corporis nomē, acsi Hebraicè scriptū esset אתם בעצמכם [*attem behatsmechem.*] Vulg. *Tanquā & ipsi in corpore morantes.* i. vt qui sitis & ipsi iisdem calamitatibus obnoxii, quum eiusdem conditionis corpus habeatis. quam sententiam Syrus etiam interpr. est amplexus. Erasmus, *Veluti ipsi quoque versantes in corpore.* Valla subaudiē-

dum putat pronomen ipſorum,vt ſit ſenſus,acſi in corpore afflictorum ſitis.Doctiſſimus interpres ad Eccleſiæ corpus refert,vt ſit ſenſus, Quandoquidem eſtis eiuſdem corporis membra, communiter vos affici decet alios aliorũ malis.Eam verò interpretationem minimè repudio,vtpote quæ vniuerſæ huius doctrinæ fontem aperiat. Illa verò quam ſum ſequutus, non alio fundamento nititur: ſed ita applicata, viſa eſt mihi ſimpliciſſima, propter ſuperioris membri collationem, & quia nullus eſt additus articulus.

4	Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός.	¨Honorabile *eſt* inter quoſuis coniugium,& cubile impollutum: ſcortatores autem & adulteros damnabit Deus.	*Honorabile connubiũ in omnibus, & torus immaculatus. fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.*
5	Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος· ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ᾽ οὐ μή σε ἐγκαταλίπω· (Ioſ. 1.5)	Sint mores alieni ab auaritia: *eſtote* contenti præſentibus. dixit enim ¨ipſe, ‖Non te deſeram, neque te derelinquam:	*Sint mores ſine auaritia, contenti præſentibus. ipſe enim dixit, Non te deſerã, neque derelinquã.*
6	Ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν, Κύριος ἐμοὶ βοηθός· καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. (Pſal. 118. 6)	Adeo vt confidenti animo dicamus, ‖Dominus mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi ¨homo.	*Ita vt confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo.*
7	Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν.	Memores eſtote ¨ductorum veſtrorum, qui loquuti ſunt vobis ſermonem Dei: quorum imitamini fidem, conſiderantes qui fuerit exitus conuerſationis ipſorum.	*Mementote præpoſitorum veſtrorum, qui vobis loquuti ſunt verbũ Dei: quorum intuentes exitum conuerſationis, imitamini fidem.*
8	Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.	Ieſus Chriſtus heri & hodie idem *eſt*,& in ſecula,	*Ieſus Chriſtus heri & hodie ipſe & in ſecula.*
9	Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες.	Doctrinis variis & peregrinis ¨ne circunferimini. bonum enim eſt gratia cõſtabiliri cor, ¨non cibis, *quibus* non ſunt adiuti ¨qui in ipſis verſati ſunt.	*Doctrinis varijs & peregrinis nolite abduci. optimum eſt enim gratia ſtabiliri cor, non eſcis, quæ non profuerunt ambulantibus in eis.*
10	Ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες.	Habemus ¨altare, ex quo nõ habent ius edendi ¨ qui tabernaculo deſeruiunt.	*Habemus altare, de quo edere non habent poteſtatem qui tabernaculo deſeruiunt.*
11	Ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς. (Leuit. 4. 11, & 6. 30, & 16.27)	‖¨Quorum enim animalium ſanguis infertur pro peccato in Sacrarium per Pontificem, horum corpora exuruntur extra caſtra.	*Quorum enim animalium infertur ſanguis pro peccato in Sancta per Põtificem, horum corpora cremantur extra caſtra.*

[Handwritten marginal note:] ‖ Eſt purus putus Hebraiſmus. Vt ambulare in rectitudine. Vide הלך ſic περιπατεῖν ſæpe in his libris ſumitur.

4 *Honorabile[eſt] connubium,* τίμιος ὁ γάμος. Eraſmo in annotationibus magis placet ſubaudire ἔστω, *ſit*, quaſi moneat Apoſtolus maritos & vxores vt ſanctè viuant. Atqui non conueniet ſequens membrum niſi δὲ pro γὰρ accipias. Deinde res ipſa oſtendit, Apoſtolum, vt Hebræos deterreret ab omni ſcortatione & adulterio, de matrimonio præfari, tanquam honeſto ac ſancto aduerſus ſcortationis ac adulterii turpitudinem remedio: tacitè etiam monẽtem vt matrimonium maiore religione colant. Notum enim quæ fuerit apud eos in diuortiis licentia, Porro quum diſertè Apoſtolus coniugium honoratum eſſe dicat, quid ſentiendum eſt de illa Hieronymi ſententia, qui matrimoniũ non inter bona, ſed inter minus mala numerat? Omitto horrendam illam blaſphemiam inter iuris Canonici ſtercora repoſitam, quæ matrimonium vocat carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere poteſt. Annon verò hæc illa eſt doctrina dæmoniorum de qua Paulus 1. Tim. 4. 4?

Inter quoſuis, ἐν πᾶσι. Id eſt, inter cuiuſuis ordinis homines. Nam ſicut communis eſt morbus iis omnibus quibus non datum eſt vt ſe poſſint continere, ita commune remedium eſſe par eſt. Alii aliter explicant, nempe Omnibus modis, omnibus ætatibus, omni tempore. Sed facile eſt videre quid magis conueniat: & quocunque ſe vertant iſti, nunquam hunc locum ita poterunt torquere vt non appareat diabolica legis cælibatus tyrannis. Quanquam hoc ſanè ſubit mirari, quo iure audeant iſti plerique de virginitate diſſerere.

5 *Ipſe,* αὐτός. Ipſe videlicet Dominus. Cur enim Chriſtianis non liceat quod Pythagoreis omnes conceſſerunt?

6 *Homo,* ἄνθρωπος. Antitheſis Dei & hominis obſeruanda eſt.

7 *Ductorum,* ἡγουμένων. Vel, vt habet Claromontanus codex, προηγουμένων. Vide infrà, 17.

9 *Ne circunferimini,* μὴ περιφέρεσθε. Vulg. *Nolite abduci,* μὴ παραφέρεσθε. quod & ipſum non malè conuenit, vt etiam legit Syrus interpres: quanquam illud malo, vt opponatur τῷ βεβαιοῦσθαι. *Non cibis,* οὐ βρώμασι. Ex vna ſpecie, id eſt mundorum & immundorum ciborum diſcrimine, συνεκδοχικῶς intellige omnem illum ceremonialem cultũ, exhibitæ gratiæ (id eſt Spirituali cultui & regenerationi) oppoſitum. Itaque perabſurdè mihi videtur Caſtellio χάριτι interpretatus Gratiarum actione. *Qui in ipſis ſunt verſati,* &c. οἱ περιπατήσαντες. Verſati in cibis dicuntur qui eorum diſcrimen ſuperſtitioſè retinuerunt.

10 *Altare,* θυσιαστήριον. Altare poſuit pro oblationibus, ſicut & alibi, quũ dicitur ex altari viuere qui altari ſeruit. Eſt autem hæc allegoria inſtituta ad euertendũ legale ciborum & dierum diſcrimen: ac multo etiam magis ad euertenda quæcunque homines ſunt commenti. Nam cui tandem ſano homini perſuadebitur, idcirco ademptum Moſis iugum vt iſti multo iniquius aliud noſtris ceruicibus imponerent? Neque verò cauſa eſt cur nos propterea nonnulli calumnientur pro ventre contendere, quem illis ſanè totum libenter relinquimus. De Chriſti officio diſſeritur, quod funditus euertunt qui Chriſti ſanguini ſuas ἐθελοθρησκείας adiungunt. Corporales tamen exercitationes & vera ieiunia quàm non damnemus, & ſcriptis & factis, Dei beneficio, ſi non quantum decet, certè quantum licet declaramus. *Qui tabernaculo deſeruiunt,* οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. Id eſt, cuius participes eſſe non poſſunt qui Legis ritus obſtinatè retinent.

11 *Quorum enim,* &c. ὧν γὰρ, &c. De hoc ritu vide Leuit. 4. 11. Item 6. 30. Itẽ 16. 27. Eſt autẽ hæc anagoge, Quorum animalium ſanguis pro peccato inferebatur in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora extra caſtra penitus exurebantur, vt ne tantillum quidem Sacerdotibus cederet. Ita Chriſtus, victima illa vnica expiatrix, extra portam paſſus eſt: cuius Chriſti corporis particeps eſſe non poſſit quiſquis adhuc vetus ſacerdotiũ retinet. Retinet autẽ quiſquis diſcrimina dierum, ciborum, purificationum, cæteráſque id genus vmbras ſectatur, quæ ſolis exortu præterierunt.

12 Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαόν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε.

12 Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populum per proprium sanguinem, passus est extra portam.

12 *Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.*

13 Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες.

13 Exeamus "igitur ad eum extra castra, opprobrium eius portantes.

13 *Exeamus igitur ad eũ extra castra, improperium eius portantes.*

14 Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν.

14 ‖Non enim habemus hîc sitam ciuitatem, sed futurã inquirimus.

14 *Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.* Mich. 2. 10

15 Δι᾽ αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ Θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

15 Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo "sacrificium laudis, ‖id est fructum labiorum "confitentium nomini eius.

15 *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum labiorum confitentium nomini eius.* Osee 14.3

16 Τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός.

16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini: talibus enim victimis "delectatur Deus.

16 *Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.*

17 Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο.

17 Obedite "ductoribus vestris, & obsecundate: vigilant enim ipsi pro animabus vestris, tanquam rationem reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & nõ gementes: id enim est vobis inutile.

17 *Obedite præpositis vestris & subiacete eis: ipsi enim peruigilãt quasi rationem pro animabus vestris reddituri, vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: hoc enim non expedit vobis.*

18 Προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν· πεποίθαμεν γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι·

18 Orate pro nobis: confidimus enim nos bonam conscientiã habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conuersari.

18 *Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes cõuersari.*

19 Περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.

19 Amplius autẽ obsecro vos vt id faciatis, vt celerius restituar vobis.

19 *Amplius autẽ deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis.*

20 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν,

20 Deus verò pacis *auctor*, qui magnũ illum ouium "per sanguinem fœderis æterni pastorem, Dominum nostrum Iesum, à mortuis reduxit,

20 *Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorẽ magnum ouium in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrum Iesum Christum,*

21 Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

21 "Perficiat vos in omni opere bono, ad præstandam ipsius voluntatem, efficiens in vobis quod acceptum sit in conspectu suo, per Iesum Christũ: cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.

21 *Aptet vos in omni bono, vt faciatis eius voluntatem: faciens in vobis quod placeat coram se per Iesum Christum: cui est gloria in secula seculorum Amen.*

---

13 *Igitur*, τοίνυν. Nusquam alibi memini legere hanc particulam ita positam vt orationem inchoaret.

15 *Sacrificium laudis*, &c. θυσίαν αἰνέσεως, &c. Duo genera sacrificiorum nobis inquit relicta, nempe gratiarum actionis & beneficentiæ. *Confitentium nomini eius*, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Id est concelebrantium ipsius nomen. vt alibi exposuimus.

16 *Delectatur*, εὐαρεστεῖται. Vulgata, *Promeretur*: primùm barbara, deinde etiam falsa interpretatione. Quis enim non videat ita euerti quicquid in superioribus capitibus de vnici nostri Pontificis vnica oblatione semel facta & nunquam repetẽda commemoratum est? Sic igitur statuendum est, Deum istis sanctorum sacrificiis, nempe gratiarum actione ac beneficentia, delectari, vtpote qui veros ac germanos fructus sui Christi in nobis per fidem habitantis agnoscat. Exempli causa, Bonis Adami ante lapsum operibus Deus εὐηρεστεῖτο. Quis enim hoc possit inficiari, quum bonæ arboris boni fructus essent? Item non dubium est quin fideles verè sint voluntatem Dei facturi quando capiti suo coniuncti in cælis regnabunt. Deus ergo vicissim illorum laudibus totáque adeo conditione εὐαρεστήσεται. Quis tamen ita sit ineptus vt hac ratione dixerit Adamum Deo reconciliatum, quem nondum offenderat? aut fideles vitam æternam promereri, cuius hæreditatem iam creuerint? Itaque tantum abest vt hac ratione iustificemur, vt contrà, nisi prius simus gratis in Christo per fidem iustificati, non possint ista sacrificia à nobis proficisci: qualia quidem illa esse oportet vt Deo sint εὐάρεστα, id est grata & accepta. Stat enim illud quod scriptum est suprà, 11.6, impossibile esse absque fide εὐαρεστῆσαι (id est placere) Deo. Atenim (inquiunt nonnulli) non tollimus fidem, sed bona opera adiungimus. Respondeo, ne nos 5 quidem fidem docere bonorum operum expertem, imò hac ratione veram fidem à falsa distinguere: sed quum agitur quo iure vitam æternam adipiscamur, tum demum nos vni Dei gratiæ per vnam Christi oblationem fide à nobis apprehensam, omnia in solidum vti par est tribuere. 10 Bona enim opera (quod Augustinus inquit) non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur.

17 *Ductoribus*, τοῖς ἡγουμένοις. Nomen quasi fuit ab omni ambitione prorsus remotum, & tamen auctoritatis maximæ siquis suo munere sanctè defungatur. Sic enim ap- 15 pellat qui alibi episcopi vocantur, augustiore significatione, à quibus citra Tyrannicum illum gradum Episcopalẽ ecclesiæ Apostolicæ ignotum, Ecclesia ex verbo Domini gubernabatur.

20 *Per sanguinem*, &c. ἐν αἵματι, &c. Ostendit quo iure 20 Christus dicatur magnus ille ouium pastor: quia nimirum sanguine suo eas acquisiuit in æternum, Act. 20.28, & animam suam posuit pro ouibus suis, Joh. 10.11. Itaque hæc verba non pertinent ad participium ἀναγαγών, qui reduxit à mortuis. sed ad nomẽ ποιμένα: quod in Græcis perspicuum 25 est propter articulos, in Latinis verò non item. Itaque vt hoc planius fieret, non dubitaui verborum collocationem mutare.

21 *Perficiat vos*, καταρτίσαι ὑμᾶς, &c. Vel, aptos & ido-

// ego memini: Iusti. pag. 263. et Arethas in Apocalypsin pag. 94. Τοίνυν καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς [illegible] [illegible] Apud LXX passim. in Esaia [illegible] Τοίνυν αἰχμάλωτοι ὁ λαός μου ἐγενήθη. Sextus philosophus libro [illegible] Τοίνυν [illegible] et apud Epiphanium passim. [illegible] 461. et Procli in Euclide p. 36. Apud Galenum p. 2. [illegible] [illegible] p. 6. alior[illegible]

neos vos reddat. Vulgata, *Aptet.* Eraſmus, *Abſolutos vos reddat.* *Efficiens in vobis quod acceptum ſit*, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον. Hinc illa Patrum ſententia, Deum in nobis coronare opera ſua. Ipſe enim eſt qui gratuitò præſtat nobis vt & velimus & efficiamus, Philip. 2.13. Eraſmus, *Efficiens vt quod agitis acceptum ſit*, &c. non expreſſa Apoſtoli ſententia.

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν.	22	Precor autem vos, fratres, ſufferte ſermonem exhortationis: etenim ∴ breuibus ſcripſi vobis.	22	*Rogo autem vos, fratres, vt ſufferatis verbum ſolatij: etenim perpaucis ſcripſi vobis.*
Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ' οὗ (ἐὰν τάχιον ἔρχηται) ὄψομαι ὑμᾶς.	23	∴ Scitote fratrem *noſtrum* Timotheum ſolutum eſſe: cum quo (ſi celerius venerit) viſam vos.	23	*Cognoſcite fratrem noſtrum Timotheum dimiſſum: cum quo (ſi celerius venerit) videbo vos.*
Ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.	24	' Salutate omnes ductores veſtros, & omnes ſanctos. Salutant vos ∴ Itali.	24	*Salutate omnes præpoſitos veſtros, & omnes ſanctos. Salutant vos de Italia fratres.*
Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.	25	Gratia ſit cum omnibus vobis. Amen.	25	*Gratia cum omnibus vobis. Amen.*
Πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας διὰ Τιμοθέου.	26	Ad Hebræos ſcripta eſt ∴ ex Italia per Timotheum.	26	*Scripta ab Italia per Timotheum.*

22 *Breuibus*, διὰ βραχέων. De exhortatione loquitur, quam videlicet paucis abſoluit. Nam penè totã epiſtolam in docendo & argumentando conſumpſit.

23 *Scitote*, γινώσκετε. Quiſnam fuerit hic Timotheus, non poſſimus certò affirmare. Mihi fit probabile, hunc ipſum eſſe perpetuum Pauli comitem. Et hîc rurſum apparet ex pluribus probabilibus argumentis, hanc epiſtolam Pauli non eſſe. Nam quo tempore vinctus erat Romæ Paulus, liquet ex epiſtolis Romæ ſcriptis, Timotheum partim Epheſi fuiſſe, partim Romæ cum ipſo Apoſtolo. neque tamen vſquam fit mentio vinculorum ipſius. quod ille certè nunquam prætermiſiſſet quin Eccleſiis nominatim ſignificaret. Deinde quæ de Timothei liberatione hoc in loco referuntur, ita ſcripta ſunt quaſi alibi vinctus fuerit quàm vnde hic noſter ſcribebat: ſi quidem mentionem facit ipſius ad huius epiſtolę ſcriptorẽ aduentus. Poſtremò quod addit ὄψομαι ὑμᾶς, Viſam vos, nulla addita exceptione, oſtendit eum qui hanc epiſtolam ſcripſit, tum minimè fuiſſe in vinculis: & quæ ſuprà, 10.34. de captiuitate ſua commemorauit, ad aliud tempus eſſe referenda.

Non esse Paulum qui hanc epistolam scripserit.

24 *Itali*, οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Si Paulus hic eſt, cur non potius Romanos vocat? captiuus enim erat Romę. Et quę commemorantur de ipſius liberatione ac peregrinatione repetita, probari non poſſunt, imò etiam probabiliter ex ipſius epiſtolis & temporum ſerie refutari. Liquet igitur etiam ex hoc argumento hanc epiſtolam à quopiam egregio ac germano Apoſtolorum diſcipulo, poſt Pauli obitum fortaſſis, & pleriſque etiam Apoſtolis vel morte ſublatis, vel ab vrbe Hieroſolymorum abſentibus, ſcriptam eſſe ex Italia, cuius regionis Eccleſias peragrabat. Non dubitauimus tamen paſſim eum Apoſtolum vocare, quòd Spiritu verè Apoſtolico prędiтus fuerit.

26 *Ex Italia*, ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Primùm ſuſpecta eſt mihi fides huius ſubſcriptionis, quia ſubiici ſolet epiſtolis, non ex qua regione, ſed ex qua vrbe potius ſcriptę ſint. Deinde quod adiicitur, miſſam fuiſſe per Timotheum, omni fide caret: niſi duos faciamus Timotheos. Nam, quęſo, cur illis ſignificaret eius liberationem per quem ipſe ſcriberet? Prętetea, *Si venerit*, inquit, *celerius*, *viſam vos.* Atqui ſi per hunc ſcribebat, dicendum potius fuerat, *Si celerius redierit*: aut, *Si celerius eum remiſeritis.* Puto igitur hanc ſubſcriptionem non ſatis conſideratè adſcriptam fuiſſe à quopiam, qui occaſionem ex eo arripuerit quòd Timothei & Italorum mentio facta fuerat. Nam etiam & in Claromontano codice, & in Syra interpretatione non extat.

ἸΑΚΩ´ΒΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ´ΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ` καθολική.

EPISTOLA IACOBI APOSTOLI CAtholica.

Κεφάλαιον α.

1 Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν.

2 Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις·

3 Γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν.

4 Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.

5 // Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ.

6 Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος· ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.

NOVA INTERPR.

Cap. I.

1 IACOBVS Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus ⁘dispersis, salutem.

2 ⁘Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tentationes varias incideritis:

3 *Illud* ‖scientes, ⁘probationē fidei vestræ parere patiētiam.

4 Cæterùm patientia ⁘opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, ita vt nihil desit.

5 Quòd sicui vestrum deest ⁘sapientia, postulet à Deo qui dat *eam* omnibus ⁘benignè, nec exprobrat: & dabitur ei.

6 ‖Sed postulet cum fide, ⁘nihil disceptans: nam qui disceptat, similis est fluctui maris qui ventis agitatur & iactatur.

VETVS.

Cap. I.

1 *IACOBVS Dei & Domini nostri Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione, salutem.*

2 *Omne gaudium existimate, fratres mei, quum in tentationes varias incideritis:*

3 *Scientes quòd probatio fidei vestræ patientiam operatur.* Rom 5.3

4 *Patientia autem opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, in nullo deficientes.*

5 *Siquis autem vestrum indiget sapientia, postulet à Deo qui dat omnibus affluenter, & non improperat: & dabitur ei.*

6 *Postulet autem in fide, nihil hæsitans: qui enim hæsitat, similis est fluctui maris qui à vento mouetur & circunfertur.* Matt. 7.7 mar. 11.24 luc. 21.9 ioh 24 13 & 16.23

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Catholica, καθολική. Id est vniuersalis, quòd videlicet vni alicui vel homini, vel ciuitati, vel regioni non sit inscripta. Eadem est ratio sequentium epistolarum Petri, & primæ Iohannis, & illius quæ Iudæ inscribitur: quamobrem communi nomine Catholicæ dicuntur, vt rectè annotauit Græcus scholiastes. Itaque errore factum puto vt Canonicæ dicerentur. Nam si hoc epitheto dicamus distinctas esse ab aliis quarum legitima non esset auctoritas, causam non video cur Pauli epistolas minus oportuerit eo nomine comprehendi. Deinde nusquam à Græcis ita inscribuntur. Postremò quum de istius quæ Iacobo tribuitur, atque etiam de posterioris à Petro scriptæ auctoritate diu, à Latinis præsertim, sit dubitatum, non est probabile Canonicas peculiari appellatione dictas fuisse. Syrus autem interpres hanc istarum epistolarum inscriptionem habet, Tremellio interprete, *Tres epistolæ trium Apostolorum, ante quorum oculos Dominus noster sese transformauit*, id est *Iacobi, Petri, & Iohannis.* Alteram enim Petri, nec Iohannis secundam & tertiam, nec Iudæ epistolam Syri habere dicuntur pro Canonicis.

IN CAP. I.

1 *Dispersis*, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. Id est, fidelibus omnibus Iudæis, cuiuscunque tribus sint, per orbem terrarum dispersis. quibus probabile est Iacobum Hierosolymis subsistentem misisse hanc epistolam per eos qui ex omnibus regionibus conuenire ad dies festos in vrbem consueuerāt. Nam additur etiam apud Syrum interpretem, ἐν ἔθνεσιν *inter gentes.* Nota est autem ex historiis prima illa decem tribuum, deinde reliquarum etiam duarum multiplex dispersio. Quum igitur Apostoli quocunque loco essent, Iudæos omnium primos compellarent, non immeritò Iacobus communem duodecim tribubus epistolā inscribit.

2 *Pro summo gau.* &c. πᾶσαν χαρὰν, &c. Rectè hinc auspicatur, quum & dispersos & fideles, id est tum ab exteris tum à suis vexatos, alloquatur. Deinde obseruandum est eum non modo æquo animo ferenda docere quæ Christi nomine vulnera imponuntur, sed etiam testari, incredibilis cuiusdam voluptatis argumentum sic nobis suppeditari. Itaque gaudio affici non aliud declarat quàm infrà versu 9, & Rom. 5.3, τὸ καυχᾶσθαι, id est gloriari.

3 *Probationem*, τὸ δοκίμιον. i. illud quo exploratur fides vestra, nempe multiplicē illā tentationē. Ita enim accipitur tentationis nomen hoc in loco, & infrà, versu 12. Distingue igitur τὴν δοκιμὴν & τὸ δοκίμιον, vt effectum à causa: sicut diximus Rom. 5.4.

4 *Opus perfectum habeat*, ἔργον τέλειον ἐχέτω. Crux veluti instrumentum est quo nos Deus expolit. Opus igitur & effectus afflictionum est nostri in Christo consummatio.

5 *Sapientia*, σοφία. Sapientiam vocat doctrinæ illius cuius mentio facta est, cognitionem, nempe quorsum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione sit capiendus: quā afflictionem non modo non docet, sed etiam oppugnat caro: vt necessariò sit à Deo petenda. Cognitionem autem intelligo quam consequatur etiam res ipsa, quum opus fuerit. *Benignè*, ἁπλῶς. Vide 2. Corinth. 8. 2. Vulg. *Affluenter*, πλουσίως. Eras. *Simpliciter.*

6 *Nihil disceptans*, μηδὲν διακρινόμενος. Id est ambigens, de Dei patientia vel volūtate verbo ipsius testata, vt licet

videre in Abrahamo credentium patre Rom. 4. 20. Vide etiam Matth. 21.

7 Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου·

8 Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

9 Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ·

10 Ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ· ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται.

Eccl. 14. 28 esa. 40. 6 1. pet. 1. 1. 14

11 Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.

Iob. 2. 17

12 Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

13 Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι. ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.

14 Ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.

15 Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον.

16 Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.

17 Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.

7 Ne igitur existimet homo ille se quicquam accepturum à Domino:

8 Vir animo duplici, & incõstans ∴in omnibus viis suis.

9 Porro frater ∴qui est humilis conditionis, glorietur in sublimitate sua:

10 Contrà, qui diues est, ∴in demissione sui: ∴quoniam veluti flos herbæ præteribit.

11 ∴Nam *velut* exorto sole cũ æstu, exaruit herba, & flos illi⁹ decidit, & spectabilis decor ipsius periit: ita & diues in viis suis marcescet.

12 ‖Beatus vir qui tolerat ∴tentationẽ: quoniam ∴quum probatus fuerit cõpertus, accipiet coronã vitæ, quã promisit Dominus iis à quibus diligitur.

13 Nemo∴ quum tentatur dicat se à Deo tentari. nam Deus tẽtari malis nõ potest, nec quenquam tentat.

14 Sed vnusquisque tentatur dum à propria cupiditate abstrahitur & inescatur.

15 Deinde cupiditas, posteaquam concepit, parit ∴peccatum: peccatum verò peractum gignit mortem.

16 Ne errate, fratres mei dilecti.

17 ∴Totum munus bonum, & totum perfectum donũ est supernè, descendẽs ∴à Patre luminũ, apud quẽ nõ ∴inest trãsmutatio, ∴aut cõuersionis obũbratio.

7 *Non ergo æstimet homo ille quòd accipiat aliquid à Domino:*

8 *Vir duplex animo incõstans est in omnibus viis suis.*

9 *Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua:*

10 *Diues autem in humilitate sua: quoniam sicut flos fœni transibit.*

11 *Exortus est enim sol cũ ardore, & arefecit fœnũ, & flos eius decidit, & decor vultus eius deperyt: ita & diues in itineribus suis marcescet.*

12 *Beatus vir qui suffert tentationem: quoniã quũ probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quã repromisit Deus diligentibus se.*

13 *Nemo, quum tentatur, dicat quoniã à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est: ipse autẽ neminem tentat.*

14 *Vnusquisq. verò tentatur, à concupiscentia sua abstractus & illectus.*

15 *Deinde concupiscentia quũ conceperit, parit peccatum: peccatum verò quũ consummatum fuerit, generat mortem.*

16 *Nolite itaq. errare, fratres mei dilectissimi.*

17 *Omne datum optimum, & omne donũ perfectum, desursum est, descẽdens à Patre luminũ, apud quẽ nõ est trãsmutatio, nec vicissitudinis obumbratio.*

8 *In omnibus viis suis*, ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו, [*bechol derachau*] id est cogitatis & factis suis omnibus. Virum autem δίψυχον vocat eum qui habet cor & cor vt loquuntur Hebræi, nempe vel simulatorem vt qui aliud ore loquatur aliud intus sentiat, vel eũ potius hoc in loco, qui animi incertus modo in hanc, modo in illã partem inclinet: neque dat operam vt in vera religione stabiliatur: cuiusmodi multos fuisse Iudæos sub promulgati Euangelii initia dubiũ nõ est: quod nostris etiam temporibus ad Euãgelicę lucis quasi renascentis exortum, nimium multis euenit.

9 *Qui est humilis conditionis*, ὁ ταπεινός. puta vilis & pauperculus qđ ad facultates attinet. Aliud enim est ταπεινὸς quàm ταπεινόφρων. Idcirco periphrasin quæsiui, quòd humilium nomine soleant communi quodam abusu ταπεινόφρονες intelligi. Opponitur autem abiectæ apud homines conditioni sublimitas illa Filiorum Dei, cuius participes sunt omnes credentes.

10 *In demissione sui*, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ. i. sese demissè gerendo. quum soleant diuitias comitari fastus & inferiorũ cõtemptus. Itaque ταπείνωσις hîc accipitur pro ταπεινοφροσύνης effectu, quem Vulg. non satis Latinè humilitatem vertit.

11 *Nam velut exorto sole*, &c. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος, &c. Suppleuimus quod explendæ sententiæ deerat. Sunt autem eiusmodi ellipses petitę è medio, quales alibi annotauimus, vt Mat. 25. 14, & Mar. 13. 34. *In viis suis*, ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו [*bechol derachau*] id est ita vt diues est ac iudicio suo beatus, marcescet cum suo illo splendore: quo Hebraismo nihil frequentius occurrit, vt viæ nomine significetur quicquid aliquis vel animo designat, vel facit. Eras. suspicatur legendum potius πορίαις, id est (inquit) In abundantia. Ego neque vsquam inueni ita scriptum, neque memini Græcum illud vocabulum vsquam legere. Dicunt enim Græci potius ἀπορίαν, cui opponitur εὐπορία.

12 *Tentationem*, πειρασμόν. Id est res aduersas quibus exploratur à Domino, vt suprà, v. 2. *Quum probatus compertus fuerit*, δόκιμος γενόμενος. Vulg. *Quum probatus fuerit*, non expressa Pauli sententia. Neque enim coronãtur quicunque probationi siue examini subiiciuntur. Vide 1. Cor. 11, 19.

13 *Quum tentatur*, πειραζόμενος. i. ad malè agendum solicitatur. Nam de alio tentationis genere differit: neque quum id facit, à scopo aberrat. Ea enim est naturæ nostræ prauitas vt per id potissimum ad malè agendum seipsam solicitet, vnde cõfirmationem petere debuerat, nempe ex rebus aduersis: quibus irritata caro, non desinit nos ad desperandum instigare, quasi certa sint odii Dei testimonia: nempe cõtrarium prorsus afflictionum finem sibi proponens: quum tamen hæ sint confirmandæ in nobis fidei ac gignendæ patientiæ instrumenta, vt dictum est suprã, & Rom. 5.

15 *Peccatum*, ἁμαρτίαν. Peccatum intellige quod actuale vocant, quod quum à radice (id est à cupiditate) prodeat, necesse sit autẽ fructum & arborem eiusdẽ esse indolis ac naturæ, consequitur & ipsos primos motus, peccati nomine generalius accepto censeri, sicut copiose expositum est Rom. cap. 5, & aliis multis locis.

17 *Totum munus*, &c. πᾶσα δόσις, &c. Δόσις & δώρημα hoc loco idem declarant. Est igitur repetitio synonymi, emphaseωs causa, vti apud Hebræos sæpe. quanuis Syrus interpres alterum horum expungat. Cur autem πᾶσα conuerterim pro ὅλη, quæ particulæ duę respondent He-

breę nempe כל [col,]hęc cauſa eſt,quòd etſi verũ quidem eſt in genere Deum eſſe omnis boni auctorem,tamen addita epitheta ἀγαθὴ (pro quo legit Vetus interpres, ἀρίστη *Optimum*) & τέλειον *Perfectum*, oſtendunt hic agi de peculiari dono, & à cęteris diſtincto: illo videlicet quod σοφίαν vocauit,quæ eſt δωρεὰ illa ἐπουράνιος dicta Heb.6.4.& à patre ſolo in ſolo Chriſto donatur Coloſſ. 2.3 & 1.Cor. 12.3.quum humana ſapientia ita ſit à Deo vt mediis etiam merè humanis acquiratur. *A Patre luminũ*, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων.Id eſt,ab eo qui fons eſt & auctor iſtius lucis ſiue notitiæ. Sic enim Patris nomen Hebræi generaliter accipiunt interdum pro auctore,vt Gen.4.20,& alibi ſępe. *Ineſt*, ἔνι.Id eſt, ἔνεστι nõ pro Licet ſed pro ἐστὶ Eſt,vt in illo Ariſtoph.in Pluto, ἔνι κίνδυνος ἐν τῷ πράγματι. Nam etiã in vno manuſcr.codice legimus ἐστὶ, vt legit Syrus & Vetus Latinus interpres. *Aut conuerſionis obumbratio*, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.Pergit in metaphora. Sol quippe pro 5 varia ac multiplici conuerſione, nunc apparet, nunc diſparet: nunc clarus & limpidus collucet, nunc obſcurus veluti deliteſcit: nunc accedit, nunc recedit. Inde variæ non tantùm menſium, ſed etiam dierum ac horarum intemperies. At Dei voluntas eadem ſemper eſt, & quòd 10 quædam nobis in malum cedunt, non Dei ſed noſtro fit vitio. Vulgata τροπὴν maluit Viciſſitudinem interpretari,quod non penitus conuenit, ſi vocem ipſam ſpectes.

	Græce		Beza		Vulgata	
18	Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.	18	*Is* ⁖quia voluit, ⁖progenuit nos ſermone veritatis, vt eſſemus ⁖primitiæ quædam ſuarũ creaturarum.	18	*Voluntariè genuit nos Verbo veritatis, vt ſimus initium aliquod creaturæ eius.*	
19	Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν.	19	⁖Itaque, fratres mei dilecti, ‖ſit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendũ, tardus ad iram.	19	*Scitis, fratres mei dilectiſſimi. Sit autem omnis homo velox ad audiendũ, tardus autem ad loquendum, & tardus ad iram.*	Prou. 17. 27
20	Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς, δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται.	20	Nam ira viri ⁖iuſtitiam Dei non exequitur.	20	*Ira enim viri iuſtitiã Dei non operatur.*	
21	Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν.	21	Quapropter abiectis omnibus ſordibus ⁖& excremẽto malitiæ,cum lenitate recipite ⁖inſitum ſermonẽ, qui poſſit ſeruare animas veſtras.	21	*Propter quod abiicientes omnem immunditiam & abundantiam malitiæ, in mãſuetudine ſuſcipite inſitum verbum, quod poteſt ſaluare animas veſtras.*	
22	Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς.	22	⁖‖Reipſa verò præſtate ſermonẽ: nec eſtote auditores ſolùm, fallentes vóſmetipſos.	22	*Eſtote autem factores Verbi, & non auditores tantùm, fallentes voſmetipſos.*	Mat.7.21 rom.2.13
23	Ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ.	23	Nam ſiquis audit ſermonẽ, & eũ non præſtat, is ſimilis eſt viro cõſideranti faciem ſuam ⁖natiuam in ſpeculo.	23	*Quia ſiquis auditor eſt Verbi, & nõ factor, hic cõparabitur viro conſideranti vultum natiuitatis ſuæ in ſpeculo.*	
24	Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν.	24	Cõſiderauit enim ſeipſum, & abiit, & ſtatim oblitus eſt qualis eſſet.	24	*Conſiderauit enim ſe, & abiit, & ſtatim oblitus eſt qualis fuerit.*	
25	Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.	25	At qui ⁖introſpexerit in perfectam illam Legem libertatis, & permanſerit *in ea*, quia non fuerit auditor obliuioſus, ſed effector operis, is *inquam* beatus erit ⁖in opere ſuo.	25	*Qui autem perſpexerit in Legem perfectam libertatis, & permanſerit in ea, non auditor obliuioſus factus, ſed factor operis, hic beatus in facto ſuo erit.*	

18 *Quia voluit*, βουληθείς. Hoc eſt quod Paulus ſolet. εὐδοκίαν dicere,id eſt gratuitam beneuolentiam. quæ fons eſt noſtræ ſalutis.Suppleuimus autem pronomẽ Is,neceſſariò,quod etiam expreſſit Syrus interpres. Sed in vno manuſcr.exemplari legimus βουληθεὶς γὰρ, *Volens enim*.

Progenuit, ἀπεκύησεν. Alludit ad noſtram adoptionem, cuius facti ſumus per fidem participes, vt Ioh.1.12 & 13. Fides autem eſt ex auditu Verbi,Rom. 10.17. Ideo etiam dicuntur miniſtri filios gignere, ſed quatenus Dei inſtrumenta,vt 1.Cor.4.15,& Gal.4.19, & Philem. 10.

Primitiæ quædam,&c. ἀπαρχήν τινα,&c.Id eſt ſacræ cuiuſdam oblationis inſtar, ex reliquorum hominum aceruo ſelectæ. Alludit igitur ad Legis ritum.

19 *Itaque*, ὥστε. Vulg.*Scitis*, Legit enim ἴστε,ſed mendoſé.

20 *Iuſtitiam Dei*, δικαιοσύνην Θεοῦ.Id eſt, quod præſcribit Deus. Alioqui ſæpe apud Paulum iuſtitia Dei longè alia ſignificatione accipitur,vt diximus Rom.1.17.

21 *Et excremento*, καὶ περισσείαν. Vulg.*Et abundantiam*,nõ expreſſa Iacobi ſententia. Eraſmus, *Redundantiam*, ne ſic quidem ſatis rectè. *Inſitum*, ἔμφυτον.Id eſt,qui inſeritur & plantatur, miniſtrorum videlicet opera. Similis metaphora occurrit 1. Cor.3. 6. Lenitatem verò appellat modeſtiam, & quicquid ferociæ altíſq. illis ſpiritibus opponitur,vt Eſa.57.15.Sic Paulus ille ferox Phariſæus humi proſternitur, ac demum cicuratus reſpondet, Quis es Domine? Cæterùm quo inſtrumento recipitur Sermo? nempe fide: cui indiuiduo vinculo connexus eſt amor Dei ac proximi, vt tota Scriptura docet. Hæc igitur vnà cõnectit Apoſtolus in diſputatione proximè ſequente.

22 *Reipſa verò præſtate ſermonem*, γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγους 15 Vulg. *Eſtote autem factores Verbi.* Eraſ. *Sitis autem effectore Sermonis.* Ego ſtudui magis perſpicuè loqui.

23 *Natiuam*, τῆς γενέσεως αὐτοῦ, id eſt,qualis eſt nata, *ſa face naturelle.* quod non legit Syrus interpres: mihi verò videtur iſtud adiectũ vt intelligamus ſumptã eſſe tranſlatio-20 nẽ ab iis qui externam duntaxat faciẽ ſuã in ſpeculis contemplantur. Sed prætereà alludit Apoſtolus ad natiuam illam maculã, cui opponitur puritas, ad quam renaſcimur: cuius etiam viuam imaginem ſpectamus in Lege Dei potius depictam quàm deſcriptam.

25 25 *Introſpexerit*, ὁ παρακύψας. Tranſlatio ſumpta eſt ab iis qui non obiter aliquid aſpiciunt, ſed prono etiam corpore oculos admouent, vt rem omnem propius cognoſcant. Vulg. *Perſpexerit*. Eraſmus, *Proſpexerit*. Vide Luc.24. 12. *Perfectum*, τέλειον. Quid ergo? duplex ne eſt Dei 30 Lex? Mihi quidem hic videtur Ceremonialis illa Lex,in cuius externa obſeruatione hærebát ex primariis plerique, (vt illis paſſim poſt prophetas exprobrat Chriſtus,) opponi Legi ἠθικῇ, quæ verã iuſtitiæ normam oſtendat, in quã vtpote perennem & immutabilem, intueri nunc quoque 35 nos oporteat. Additur autem Libertatis nomen non diſſimili ratione, non videlicet quòd nos liberet Lex à maledictione, ſed quoniam non niſi per filium à ſeruitute liberatis conuenit, quibus iam non eſt onus ſeu iugum impoſitum Ceremonialis illius Legis, (ſicut loquitur Pe-40 trus Act.15.10) imò quos ne Moralis quidẽ Lex vt ſeruos ſub metu retinet, ſed Spiritus Dei ad voluntariam obedientiam format. *Permanſerit [in ea]* παραμείνας. Syrus & Vetus Latinus interpres legerunt παραμείνας αὐτῷ,

sub .νόμῳ. Sed quid si neque ἐστι, interposita distinctione, neque αὐτῷ, sed οὕτως legamus, nempe, Permáserit ita? Nolim tamen quicquam ex cõiectura mutare, & ἐστι verti, vt per epanalepsin repetitum, quod tamen priore loco deest in vno manuscr. codice. *In opere suo, ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ.* Id est, ita se gerens. Nam ex effectis demum agnoscitur fides, vt arbor ex fructibus. Arguunt igitur fidem opera: fides vna Christum apprehendit: vnus Christus factus est nobis sapientia, iustitia, sanctificatio & redemptio à Patre, qui nos gratis in ipso elegit ab æterno.

26 Εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.

27 Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

Cicero 1. p. 224. Cultus a. Deorum est optimus, idemque etc.

Κεφάλαιον β.

Leuit. 19. 15; deut. 1. 17 & 16. 19; prouerb. 24. 23; eccl. 42. 2

1 Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης.

2 Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι·

3 Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου·

4 Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν;

5 Ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;

26 Siquis videtur religiosus esse inter vos, non frænans linguã suam, sed "suũ ipsius cor seducẽs, huius vana est religio.

27 "Religio pura & immaculata "apud Deũ & Patrem, hæc est, "inuisere orphanos & viduas in afflictione ipsorum, & immaculatũ seipsũ seruare à mundo.

CAP. II.

1 FRatres mei, ne "cum respectu personarum habete "fidem Domini nostri Iesu Christi "gloriosi.

2 Nam siquis in cœtũ vestrũ ingrediatur, aureũ gestans annulum, veste splendida, ingrediatur autem & pauper cũ sordida veste:

3 Et respexeritis ad eum qui vestem gestat splendidam, & dixeritis ei, Tu sede hîc "pulchré: & pauperi dicatis, Tu sta illic, aut sede hîc subter scabellum meum:

4 "Nónne discrimen fecistis apud vos, & facti estis iudices "peruersè deliberantes?

5 Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit "pauperes mundi huius *vt fierent* diuites fide, & hæredes regni qđ promisit iis à quibus diligitur?

26 *Siquis autẽ putat se religiosum esse, non refrænãs linguã suam, sed seducens cor suum, huius vana est religio.*

27 *Religio mũda & immaculata apud Deũ & Patrem, hæc est, visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum se custodire ab hoc seculo.*

CAP. II.

1 *FRatres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Iesu Christi gloriæ.*

2 *Etenim si introierit in conuentum vestrum vir aureũ annulum habens, in veste candida: introierit autem & pauper in sordido habitu:*

3 *Et intendatis in eum qui indutus est veste præclara, & dixeritis ei, Tu sede hic bene: pauperi autẽ dicatis, Tu ista illic, aut sede sub scabello pedum meorum:*

4 *Nónne iudicatis apud vosmetipsos & facti estis iudices cogitationum iniquarum?*

5 *Audite fratres mei dilectissimi, nónne Deus elegit pauperes in hoc mundo diuites in fide, & hæredes regni quod repromisit Deus diligentibus se?*

26 *Suum ipsius cor seducens, ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ.* Garrulitatis, maledicentiæ, petulantiæ, ac cæterorum vitiorum in loquendo fons est Seipsum nõ nosse. Itaque deceptionem suipsius vocat sinistrum de se iudicium eorum qui φιλαυτίᾳ laborant. Erasm. *Aberrare sinit cor suum,* non expressa Apostoli sententia.

27 *Religio, θρησκεία.* Non enumerat omnia veræ & sinceræ charitatis officia, sed duo tantùm commemorat in quibus refulget gratuita liberalitas: quia videlicet ab afflictis nulla expectatur merces. Quid si verò Iacobus hodie illos cerneret qui ementito ipsius nomine Iacobipetæ vocantur? Non eos procul à se ad familias suas alendas, ad pupillos, ad viduas ablegaret? *Apud Deum & Patrem, παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί.* Id est, *apud Deum qui Pater noster est.* *Inuisere, ἐπισκέπτεσθαι.* Id est, curare & pro virili subleuare. Ita enim accipitur verbũ פקד [*pakad*] apud Hebræos.

IN CAP. II.

1 *Cum respectu personarum, ἐν προσωποληψίαις.* Quid vocetur προσωποληψία, & quatenus dãnetur, diximus Mat. 12. 14. *Fidem Domini, τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου.* Id est, ne fidem quę Christo Iesu habetur, putetis cum personarum respectu posse conciliari. Sunt enim hæc prorsus repugnantia. *Gloriosi, τῆς δόξης.* Hoc coniungit cum Κυρίου: neque verò temere hoc est additum. Vnde enim iste personarum respectus? nempe quia non cogitamus quæ sit Christi gloria. Neminem enim aspernaremur, imò veneraremur omnes eos in quibus Christus habitat, nec nos sineremus stultis carnis iudiciis transuersos rapi. Vulg. ad verbum, *Gloriæ*, seruato Heb. Eras. *Ex opinione*, quod non video quî possit Græcis cõuenire: quanuis δόξαν fatear interdum pro opinione poni.

3 *Pulchré, καλῶς.* Id est, honesto & honorifico loco. Vulg. & Erasmus, *Bene.*

4 *Nónne discrimen, &c. καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς.* Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicastis? Hoc enim declarat τὸ διακρίνεσθαι, actiua significatione vt Iudæ 22. quãuis aoristo priori passiuo, quod rarissimum est: & καὶ coniunctio ex Hebræorum idiotismo redundat. Vulgata, *Nónne iudicastis apud vosmetipsos?* multo sanè rectius quàm Erasmus, qui conuertit *Et non diiudicati estis in vobimpsis.* Quid si verò accipias τὸ διακρίνεσθαι pro κατακρίνεσθαι, id est damnari: vt sit sententia, istos sua ipsorum conscientia damnari? Ad me quidẽ quod attinet, τὸ διακρίνεσθαι in ea significatione nũnquam legi, & nostram etiam interpretationem eo etiam confirmari puto quòd infrà 3. 17, cælestem sapientiam ἀδιάκριτον vocat. *Peruersè deliberantes, διαλογισμῶν πονηρῶν.* Antè reprehenderat quòd vnum alteri prætulissent: atqui hoc per se nõ videtur vitiosum: neque sanè vitiosum est quum Deus ita gradus distinxerit vt satis appareat non parem esse omnium dignitatem. Ideo proposuit hypothesin in qua prorsus eluceat quænam προσωποληψία dãnetur, ea videlicet quæ falsum pro vero discrimen sequatur, deinde in quo non seruetur modus, postremò cuius non sit rectus finis. Hæc verò peccata satis ostendunt quò tandem spectent omnia: nempe vt ineatur diuitis gratia. Interim iacet pauper quantumuis pius, doctus, egens: diues impius, indoctus, omnibus copiis redundans, splendidè accipitur. Itaque à peruersæ cogitationis iudice peruersum fit iudicium. Ergo (vt ad rem redeam) iudex peruersarum cogitationum, ex Hebræorum idiotismo, significat iudicem non rectè affectum, sed qui iniqua moliatur. quem Hebraismum quanuis ambiguum, Vetus interpres & Erasmus seruarunt.

5 *Pauperes mundi huius, τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου.* Id est tenues, inopes, & (si mundi iudicium spectes) omnium hominum abiectissimos. Ita ostenditur illius iudicii peruersitas.

uersitas. *Vt [fierent] diuites*, πλουσίους. Sub. להיות [*libioth.*] id est τοῦ εἶ), vel τοῦ χρῆσθαι. Nec enim eligimur iam sancti & hæredum ius adepti, sed contrà datur ab æterno electis fides & hæreditas, vt aduersus Pelagianos inculcat Augustinus ex Eph.1.4. Rectè verò præposuit dilectioni fidem, & fidei electionem.

Græce		Latine		Vulgata
Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;	6	At vos contumelia affecistis pauperē. Nónne diuites "per tyrannidē opprimunt vos, & trahunt vos ad tribunalia?	6	*Vos autem exhonorastis pauperē. Nónne diuites per potentiam opprimunt vos, & ipsi trahunt vos ad iudicia?*
Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ᾽ ὑμᾶς;	7	Nónne blasphemant præclarum illud nomen "à quo estis cognominati?	7	*Nónne ipsi blasphemant bonum nomen quod inuocatum est super vos?*
Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφὴν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, καλῶς ποιεῖτε·	8	"Siquidem Legem regiam præstatis secundū Scripturam, Diliges proximum tuum vt teipsum, bene facitis:	8	*Si tamen Legem perficitis regalem secundū Scripturam, Diliges proximū tuum sicut teipsum, bene facitis:*
Εἰ δὲ προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.	9	Sin verò personam respicitis, peccatum committitis, & redarguimini à Lege veluti transgressores.	9	*Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti à Lege quasi transgressores.*
Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος.	10	Quisquis enim totam Legē seruauerit, offenderit autem in vno, "omnibus tenetur.	10	*Quicunque autem totā Legem seruauerit, offendat autem in vno, factus est omnium reus.*
Ὁ γὰρ εἰπὼν, Μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ, Μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου.	11	Nam qui dixit, Ne mœcheris, dixit etiam, Ne occidas. Quòd si non fueris mœchatus, occideris autē, factus es transgressor Legis.	11	*Qui enim dixit, Non mœchaberis, dixit &, Nō occides. Quòd si non mœchaueris, occides autē, factus es transgressor Legis.*
Οὕτω λαλεῖτε καὶ οὕτω ποιεῖτε ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι.	12	Ita loquimini & ita facite, vt "per legē libertatis iudicandi.	12	*Sic loquimini, & sic facite, sicut per legem libertatis incipiētes iudicari.*
Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.	13	Nā dānatio absque misericordia erit ei qui non præstiterit "misericordiā: "& gloriatur misericordia aduersus dānationē.	13	*Iudiciū enim sine misericordia illi qui non fecerit misericordiā: superexaltat autem misericordia iudicium.*

6 *Per tyrānidē opprimūt*, καταδυναστεύουσιν. Vide Act.10.38. Ostendit autē Apostolus his verbis, omni quoq. iudicio carere qui suos carnifices tāto in pretio habeāt vt præ iis pauperes Domini etiā despiciant. Sed meminerimus hîc agi de diuitib. huius seculi, non de sanctis: & haberi temporis rationē quo scripta est hæc epist. quū Iudæi in dispsione, præsertim Christū amplexi, à peruicacib. aliis prophanos magistratus & potentes cæteros irritātib. miris modis vexarentur, vt in Actis Apostolicis scribitur nō vno loco.

7 *A quo estis cognominati*, τὸ ἐπικληθὲν ἐφ᾽ ὑμᾶς; Vulg. & Erasm. ad verbum, *Quod inuocatum est super vos*. Est autem Hebraica prorsus dicendi formula, vt quum dicitur Patris nomen super filios inuocari, Gen.48.16, & mariti super vxorem, vt Esa.4.1.

8 *Si quidem*, εἰ μέντοι. Vulg. *Si tamen*. Cęterùm vlcus attingit. Poterant enim isti prętexere se hoc officii pręstare quantumuis indignis. Atqui, inquit Iacobus, Lex est regia, id est sine vllis diuerticulis, & quasi vię regiæ instar omnibus patens, omnes proximi nomine cōprehendens quos officio tuo iuuare possis. Qui fit ergo vt diuitem ita excipias, pauperem asperneris? Nā hic certè meliore etiam ratione possit proximus videri, nedū vt illi diuitem anteponas. Hoccine verò est via regia incedere? Assentior igitur doctissimo interpreti, qui Legem regiā perinde ac viā regiam dici existimat, prouerbiali quadam loquendi formula. Viam autem regiam dicit Moses, Num.21.22, דרך המלך [*derech hammelech*,] quā vulgò etiā vocamus *le grand chemin*, quę obliquis viarum diuerticulis opponitur. Syrus interpr. βασιλικὸν accipit pro τοῦ Θεοῦ, i. *Dei*, qui per antonomasiā Rex vocetur, ac proinde à cuius vt αὐτοκράτορος mādatis deflectere nullo modo non liceat: cui vię Dei i. cuius Legis obseruationi, opponitur προσωποληψία, quasi via non à Deo posita, sed ab hominib. peruersè iudicantib. excogitata. Sed requiro locū in quo Deus sic absolutè i. sine adiectione Rex appelletur.

10 *Omnibus*, πάντων. Quid igitur? an peccata paria sunt, aut ęquè reus est qui vnū caput violauit, atque is qui singula? Minimè veró: sed etiamsi vnū apicē Legis transgrediaris, reus es violatę Legis totius in genere, violata videlicet Legislatoris maiestate, quanuis non pari crimine teneantur omnes qui Legem violant. Vbi igitur partialis illa iustitia quam stabilire volunt sophistę? Sed quorsum hęc Iacobus? nempe vt istorum detegat hypocrisin qui ex Legis pręceptis seligebant quod libuisset, & pręclarè sibi videbantur hoc modo Legē pręstare: vt si iudex ex tribus cōuictis adulterii duos puniens, vnum absoluens, aut adulterum quidem puniens, sed homicidę parcens, putarit se officio suo egregiè defunctum.

12 *Per Legem libert.* διὰ νόμου ἐλευθερίας. De lege libertatis diximus suprà, 1.25. Additum autem est hoc epitheton admodum apposité. Quū enim per filiū liberati simus, multo meliore iure à nobis requiret Dominus iustitię fructus quàm ab iis qui sub Legis ac peccati tyrānide manserunt: quanuis & isti meritò per Legem cordibus suis inscriptā damnentur, vt dictū est Rom.2.12. Id autē ita futurum apparet etiā ex iudicii formula quę pręscripta est Mat.25, & ex eo quod sępe repetitur, fore vt vnusquisque ex operibus suis iudicetur. minimè id quidē quasi meritis sanctorum quę nulla sunt apud Deū, salus repēdatur, quæ vni in Christo gratię per fidē apprehēsę accepta fertur: sed quia ex fide adiudicabitur salus, de fide iudicabitur ex ipsius effectis. Itaque hęc causa est cur nunc Iacobus in hanc disputationem ingrediatur, vt veram fidem à falsa distinguat.

13 *Misericordiam*, ἔλεος. Id est, Qui durus & asper aduersus proximum fuerit, aut etiam qui nō eum iuuerit, is durum quoque ac pręfractum iudicem Deum experietur, vt Matth.25.42, & deinceps. Item 6.15. *Et gloriatur misericordia aduersus damnationem*, καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Poscit, opinor, oppositio superioris membri, vt misericordam hîc quoque consideremus. Sicut ergo dixit fore vt absque misericordia damnentur qui misericordes non fuerint, ita nunc dicit misericordes non modò non reformidaturos damnationē, sed etiam illi quodammodo insultaturos. Quînā id verò? quia nimirum erga misericordes erit Deus misericors, vt Mat.5.7, & 25.37. Id autem etiā ostendit ipsa antithesis: Nā si absque misericordia dānabuntur non misericordes, & ex misericordia absoluentur misericordes: hinc cōsequitur non aduersus ipsum iudicē habituros misericordes de quo gloriētur, sed de quo gratias agāt, vt Mat.25.37, Rom.4.2: verùm aduersus mortem, peccatum, diabolum. Hęc enim est damnatio cui insultabunt ij quorum fides ex charitatis officiis coram Deo emicabit, vt Rom.8.31.33.34, & 1.Cor.15.55. Syrus interpres legit κατακαυχᾶσθε, Gloriemini, siue Extollimini: quod non video quînam cohęreat nisi addatur particula δὲ, & hoc accipiatur hortandi modo.

Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;	14 ¨Quæ vtilitas, fratres mei, ſi fidem dicat aliquis habere ſe, opera verò nō habeat? num poteſt fides illa eum ſeruare?	14 *Quid proderit, fratres mei, ſi fidem quis dicat ſe habere, opera autē non habeat? nūquid poterit fides ſaluare eum?*

14 *Quæ vtilitas*, τί τὸ ὄφελος. Quia non alium locum fortius vrgét ſophiſtæ, vt gratiam Dei euertant, adeo quidem vt à nonnullis ob eam cauſam hæc epiſtola prorſus repudietur, tanquam ſanæ doctrinæ repugnet: conabor & ego paucis hūc locum illuſtrare, vt eum neque pro ſophiſtis facere, neque quicquam à ſana ac vera gratuitæ iuſtificationis doctrina alienum continere, liquidò appareat. Spectandus eſt igitur in primis Apoſtoli ſcopus. Diſſeruerat aduerſus eos qui videri volunt ſanctè viuere, quum tamen ſint προσωπολῆπται, & falſam ſanctimoniæ laruam iis detraxit. Nunc aliud hominum genus aggreditur, eorum nimirum qui notitiam doctrinæ Euangelicæ induentes Fidei nomine, ita in ea re acquieſcunt acſi propterea eſſent omnium hominū iuſtiſſimi: quum interim tota ipſorum vita ſceleribus ſcateat, nedum vt charitatē exerceant. Hunc, inquam, eſſe Apoſtoli ſcopum ita manifeſtum eſt vt ne ſophiſtas quidem ipſos hoc inficiaturos exiſtimem. Nunc conſideremus quomodo aduerſus iſtiuſmodi homines fuerit diſputandum. Paulus ad Romanos præſertim & ad Galatas ſcribens, in eo totus eſt vt nos doceat, fide abſque operibus, ſiue in Chriſto, gratis iuſtificari. Quamobrem? quia nimirum cum iis contendebat qui merita ſua vel pro gratia ſubſtituebant, vel cum gratia coniungebant. Oportuit ergo in primis diſputare de iuſtificationis ratione, quum ipſi falſas cauſas pro vera ſubſtituerēt. Aduerſus iſtos autē ſicut contraria prorſus eſt controuerſia, ita etiam contrario prorſus ordine diſputandum fuiſſe res ipſa oſtendit. Nam illi operum iuſtificationem ſtabiliebant, iſti non operum modò iuſtificationem ſed ipſa etiam opera tollebāt. Sicut ergo aduerſus illos ita defenditur gratuita iuſtificatio ex fide vt opera ipſa bona nō tollantur, ſed iuſtificādi vis illis detrahatur: ita hoc in loco quis non videt contraria prorſus ratione opera ita ſtabilienda fuiſſe, non vt iuſtificandi vis illis tribueretur, ſed vt vera iuſtificatio ex illis tanquam effectis colligeretur? Dicam planius. Illic de cauſa quæſtio eſt: hîc verò de effectis. Illic à cauſis ad effecta deſcenditur: hîc ab effectis aſcenditur ad cauſam. Illic quæritur quomodo iuſtificemur: hîc quomodo iuſtificati fuiſſe intelligamur. Illic excluduntur opera, tanquam iuſtificationis cauſa: hîc ſtabiliuntur tanquam iuſtificationis effecta. Illic negantur opera præcedere iuſtificandos: hîc dicuntur iuſtificatos conſequi. Quorſum enim aduerſum iſtos probares nos non iuſtificari operibus, qui opera ne vt teſtimonia quidem iuſtitiæ requirebant, nedum vt plus illis quàm par eſſet tribuerēt? Quæ quum ita ſeſe habeant, quis non videt quàm miſerè hallucinentur ſophiſtæ, quum perinde Iacobum conantur cum Paulo cōciliare acſi vterque de cauſis iuſtificationis quæreret? Hinc peruerſa illa diſtinctio operum moralium & cæremonialium: quaſi hæc duntaxat excludantur apud Paulum. quam tamen explicationem Auguſt. lib. De ſpiritu & litera, diſertè refutauit. Hinc ergo ad aliam diſtinctionem peruentum eſt, operum præcedentium fidem & conſequentium, quaſi illa tantùm excludat Paulus, & quidem non ſimpliciter, ſed certo duntaxat reſpectu, quum & ipſa ſint (vt aiunt) præparatoria merita ex cōgruo. Hinc deformis illa diſtinctio fidei formatæ & informis. in quo etiam produnt quàm acuti ſint dialectici, qui qualitatem faciant alterius qualitatis formam. Hinc illa non modò falſa ſed etiam ridicula explicatio verbi Iuſtificari, quaſi fide iuſtificari ſine operibus, idem declaret atque fide abſque operum præcedentium meritis, aptum fieri ad merendum vitam æternam, ex gratiæ & liberi arbitrii concurſu. Neque verò id mirum eſt accidiſſe, quum diſputationis ſcopum non tenerent. Hactenus igitur de ſcopo: nunc de tractatione dicamus, in qua & ipſi non minus infeliciter ſunt verſati. Ac primùm quidem ipſorum errores indicabimus, deinde germanam explicationem aperiemus. Poſſunt autem hi errores ad tria præcipua capita reuocari. Nā neque quid ſit Fides hoc in loco, neque quid ſit Iuſtificari, neque etiam quomodo æſtimandum ſit Operum nomen intelligunt: quia quid illud ſit de quo quæritur ignorant. Fidem igitur vtrobique id eſt tum apud Paulū, tum apud Iacobum, putant eandem deſignari, nempe qua credimus Deum eſſe, addo etiam, Chriſtum eſſe Dei Filium, & vera eſſe quæ in vtroque fœdere ſunt præſcripta. Atqui ſi hoc illud eſt quod Paulus fidem vocat, quid impedit quominus diabolus poſſit fidelis dici. Neque enim poteſt fidelis nomen illi detrahi quin fidem habeat, præſertim quum iſti affirment fidem ſine charitate eſſe poſſe. Quid verò? quo iure infideles dicentur quicunque hanc fidem habuerint, etiamſi omnibus ſceleribus ſint cooperti? Præterea veram fidem eſſe Spiritus ſancti donum aduentitium an audebūt inficiari? Tribuatur ergo Spiritus ſancti gratia ipſis etiam diabolis: aut, quum iſta falſiſſima ſint ac blaſphema, multo aliam eſſe fidē fateamur, à qua ſoli filii Dei fideles nominantur (quam ſuprà 1.6, requiri dixit idem noſter Iacobus in iis qui rite precantur, & cui vni Paulus iuſtificationem ac ſanctificationē, vt inſtrumentali cauſæ, tribuit) ab ea quæ mox ipſis etiam diabolis conceditur. Venio ad alterum errorem. Iuſtificari putant idem declarare atque inhærente qualitate aliqua iuſtum fieri, ideóque iuſtificationem volunt ab operibus manare. Atqui nos paulo antè manifeſtis argumentis probauimus non quæri hoc in loco quomodo iuſtificemur, (hoc enim nō Iacobus tractat, ſed Paulus) ſed quis verè ſe poſſit iuſtificatum dicere, iſne qui nudam illam fidem iactat, an verò qui ex operibus fidem ſuam poteſt demonſtrare? Deinde vt de imputata iuſtitia dicamus hoc loco, quis vnquam exiſtimaſſet ita poſſe ineptire homines vt dicerent bonos fructus efficere vt bona ſit arbor, ac non potius bonam prius arborem eſſe oportere quàm bonos fructus edat? Hoc enim certè non minus abſurdum eſt ac ineptum quàm ſi quis cauſam ab effectis gigni exiſtimaret. Supereſt tertius error in operum vocabulo explicando, qui quidem eſt ex primo procreatus. Nā quia fidē illam de qua Paulus diſſerit, putarūt hoc in loco comparari cum operibus, huc etiam ſunt impulſi vt opera per ſe conſiderari exiſtimarent. Atqui ſi ita eſſet, id eſt ſi fides illa qua iuſtificamur, poſſet à charitate ſeparari, nemo non videt quàm infirmū eſſet argumentum à fide ad charitatem probandam, vel à regnante peccato ad tollendam fidem ſumptum: quum tamen hoc vtroque nihil frequentius paſſim occurrat. Stat enim illud firmum, mendacem eſſe eum qui dicat ſe Deum noſſe, nec ſeruat ipſius præcepta, 1. Iohan. 2.4. Deinde refutato primo errore, concidat etiam iſte neceſſe eſt. Quòd ſi neque quid ſit in hoc argumento fides, neque quid ſit Iuſtificari, neque quomodo conſiderentur Opera, iſti norunt, quomodo, quæſo, de re tota iudicabunt qui nullam ipſius partem tenent? *Age igitur, tandem ad germanam huius loci explicationem veniamus: quam quidem nos perſpicuitatis cauſa παραφραστικῶς explicabimus. Nitebantur iſti falſa illa fidei ſpecie, id eſt notitia Dei: hanc illis oportuit oſtendi veram fidem non eſſe, ſed mortuum ſimulacrum. Sed illam tamen Iacobus per conceſſionem (ne de verbis litigare videatur) fidem vocat. Verſu 13, Eſto (inquit) fidem illam habeatis quam vos habere dicitis: quid aliud eſt quàm res inutilis? Verſ. 14. 15. 16, Hoc illuſtrat adhibita comparatione, Siquis famelico dixerit, Satur eſto: nec interim quicquam illi ſuppeditarit, quis veram hanc eſſe liberalitatem dixerit? Verſ. 17, Ita ſi Dei notitiam vos habere gloriemini, (quam fidem vocatis) nec interim eam ad vſum accommodetis, non erit hæc fides propriè, ſed fidei ſimulacrum: vt ſi corpus inanime hominem dicas. Verſ. 18, Quid ergo? nempe fides ea demùm eſt quam ex operibus poſſis oſtendere. Veſ. 19, Deinde ad argumenta accedit, Si illud quod fidem vocas, fides eſſet, quid impediret diabolum quominus & ipſe fidelis eſſet? Nam credit diabolus quod tu credis, illud habet quod tu fidem vocas: nec tamen confidit, ſed contremiſcit. Ergo fides quam iactas, vera fides non eſt, nec qua ſecurè niti poſſis. Verſu 20, Vis autem hoc amplius cognoſcere? Verſu 21, Confer fidem illam quam iactas, cum Abrahami exemplari. Neque enim dubium eſt quin hic veram fidem habuerit. Quid igitur ille? nónne Iſaacum obtulit? Verſu 22, Itaque non habuit fidem quam opera non conſequerentur: ſed illum verè per fidem iuſtificatum fuiſſe res ipſa oſtendit, quum opus ederet iuſtitiæ. Ex eo igitur quòd factis oſtendit fidem, liquidò apparuit non mortuam, ſed viuam & ſuis numeris abſolutam fidem ipſius fuiſſe. Verſ. 23, Túmque plenè patefactū eſt quàm meritò ſcriptum eſſet de eo quòd Deo credidiſſet, ídque ei imputatum eſſet ad iuſtitiam.

Verſ. 24, Inde efficitur, verè iuſtificatum eſſe non eum qui fidem illam habeat quam iactatis, ſed eam quæ ex

** Paraphraſtica expoſitio huius loci per verſiculos diſtincta.*

effectis ostendi possit. Ver.25, Aliud exemplum quęritis? nam istud fortasse vos deterret. Sumamus meretricem illā Rahab, cui vos pudebit impares fieri. Illa nónne reipsa ostendit se longè aliam fidem habere quàm mortuam illam, cum diabolis ipsis communem? Nam Dei gloriam 5 & proximi charitatem vitæ suæ anteposuit, seruatis & emissis Dei speculatoribus. Ver.26, Còncludamus igitur fidem illam vestram quasi cadaueris instar esse: itaque non esse quòd vos illius titulo superbiatis, quasi per eam iustificati. Viua enim est, nō mortua fides illa quæ in iustifica- 10 torum factis elucet. Hæc est, amice lector, huius loci minimè coacta, vt vides, sed sincera & cum reliquis Prophetarum & Apostolorum scriptis consentiens explicatio. Arbor bona, inquit Dominus, fructus bonos facit. Qui filii Dei sunt, inquit Paulus, Spiritu Dei aguntur. Iu- 15 stus est qui facit iustitiam, inquit Iohannes. Item, Ex hoc cognoscimus quòd cum nouimus si iussa illius obseruamus. Item, Qui dicit se in luce esse, & fratrem odit, in tenebris est vsque adhuc. Ex his autem efficitur, fidem, aduersus quam contendit Iacobus, per concessionem duntaxat hoc nomine vestiri, vtpote quæ diabolis etiam sit cōmunis. Item Iustificari hoc in loco non significare iustum fieri, sed iustificatum declarari. de qua significatione diximus Rom. 3.4, & 20, & 1. Tim.3.16. Postremò, opera non considerari per se, sed cum vera illa fide coniuncta, ex qua, tanquam bonæ arboris boni fructus, exoriuntur. Quamobrem tantum abest vt hæc epistola Pauli doctrinæ repugnet, vt cōtrà nec meliore nec certiore argumento possit confirmari.

Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς·	15	Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:	15	*Si autem frater aut soror nudi sint, & indigeant victu quotidiano:*
Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε· μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;	16	Dicat autem eis aliquis vestrum, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?	16	*Dicat autem aliquis ex vobis, illis, Ite in pace, calefacimini & saturamini: non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori, quid proderit?*
Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ᾽ ἑαυτήν.	17	Ita quoque fides, si opera nō habeat, mortua est per se.	17	*Sic & fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.*
Ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις, Σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου χωρὶς τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.	18	⁖Quinimo dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ⁖ostēde mihi fidem tuam ⁖absque operibus tuis, & ego ostēdam tibi ex operibus meis fidem meam.	18	*Sed dicet quis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostendā tibi ex operibus fidem meam.*
Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι· καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.	19	Tu credis ⁖Deum vnum esse: rectè facis: & dæmonia credūt, & horrescunt.	19	*Tu credis quoniam vnus est Deus: bene facis: & dæmones credunt, & contremiscunt.*
Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενέ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;	20	Vis verò nosse, homo vane, ⁖fidē illam *quæ est* absque operibus, mortuam esse?	20	*Vis autem scire, ô homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est?*
Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;	21	Abraham pater ille noster nónne ex operibus ⁖iustificatus est, ‖quum obtulisset Isaac filiū suum super altare?	21	*Abraham pater noster, nónne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare?* Gē. 22. 10

18 *Quinimo dicet aliquis,* ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις. Id est, Imò etiam sic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. Deinde quod sequitur, Σὺ πίστιν ἔχεις, *tu fidem habes,* ironicè dictum est. neque enim fidei nomen huic notitiæ nisi per cōcessionem tribuitur. Vulgata, *Sed dicet quis.* Erasmus, *Sed dicet aliquis:* 20 quasi videlicet quædam sit obiectio: sed hoc non potest quadrare. *Ostende,* δεῖξον. Vides considerari opera cum fide coniuncta, non autem seorsim comparari? opera, inquam, cum vera fide coniuncta, illi cadaueri viuæ fidei opponi? *Absque,* χωρίς. Recepta & vsitata scri- 25 ptura est ἐκ τῶν ἔργων σου, quæ sententiam gignit admodum frigidā & ieiunam, nisi ἀλλὰ interpretemur pro οὖν, *igitur.* Itaque sequutus & Syri interpretis & Latinæ Vulgatæ versionis auctoritatem, & Parisiensem Colinæi editionē Grȩcam, pro ἐκ reposui χωρίς, vt sit hæc huius loci sententia, 30 Tu fidem nullis operibus probatā iactas. Ego opera profero. Tu igitur ostende mihi quibus argumentis probari possit illa tua fides operum testimonio carēs. Nam quod ad me attinet, facile mihi fuerit fidem meam ex operibus meis ostendere. 35

19 *Deum vnum esse,* ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. Si roges quid amplius credat qui verè est fidelis, vide Rom.1.17.

20 *Fidem illam,* ἡ πίστις. Articulus vim habet διαφορικήν, quę omnino est exprimenda. Declarat enim non agi de ea fide quæ possit ex operibus ostendi, sed de illa quā superio- 40 re versiculo definiit. Itaque planior erit locus si repetas articulum ἡ, vt alibi sæpe suppletur. quanquam eadem manet sententia etiamsi non suppleueris. *Quæ est sine operibus,* χωρὶς ἔργων. Id est ἡ χωρὶς ἔργων, quam ellipsin plurimis antè locis obseruaui, vt Matt.5.21, Ioh.5.36, 1.Ioh.2.2, 45 & infrà 1. Pet.1.7. Itaque, quod multos fefellit, non cohæret istud cum prædicato νεκρά ἐστι, sed cum subiecto ἡ πίστις. Aliud enim est dicere Fidem quæ est absque operibus, esse mortuam, quàm, Fidem esse mortuam absque operibus, quasi ab operibus fides vitam seu vigorem sumat: quod non minus ineptum & absurdum est, quàm si dixerimus corpus esse mortuum sine sensu & motu, quasi sensus & motus sint vitæ causa. quum contrà dicendum sit corpus quod est sine vllo sensu vel motu, esse mortuum, quoniam ex necessariis effectis causa intelligitur, & hæc opera sunt fidei viuæ testimonia & effecta, non autem causæ. Nam quū agitur de vera efficiente causa aliud statuendū est: ac proinde tam verè dixeris eodem sensu, Corpus mortuum esse absque anima, quàm, Corpus quod est absque anima, esse mortuum.

21 *Iustificatus est,* ἐδικαιώθη. Id est, compertus est fuisse iustificatus, vt Rom.3.4, & 20, & 1. Tim.3.16, copiosius exposuimus. Semper enim tenendus est ille scopus, non hîc quæri de iustificationis causis, sed ex quibus effectis rectè possit colligi. id est, quînam intelligi possint verè fuisse iustificati, non autem qua ratione sint iustificati. Idque ita esse apparet etiam tum ex historiæ serie, tum ex ipsis Angeli verbis. Fidem enim Abrahamo imputatam fuisse ad iustitiam, triginta minimùm annis antequam offerretur Isaac, disertè commemoratur Genes.15.6. Quum autem Isaacum obtulisset, quid inquit Dominus? num eum ita esse iustificatum? Minimè, quum triginta antè annis esset iustificatus, idque ex imputatione, non ex operibus, ex quibus non iustificabitur vllus viuens: sed inquit Angelus Domini, Iam cognoui te timere Deum, quia non pepercisti filio tuo vnigenito propter me. Sic ergo liquet hoc opus nō fuisse iustificationis Abrahami causam, sed testimonium ac declarationem.

Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;

Gen. 15.6 rom. 4.3 gal. 3.6

Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον;

Iosue 2.1

Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα;

Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

Κεφάλαιον γ.

ΜΗ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα.

Eccl. 14.1 19.17, & 25.11

Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνήρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.

Ἰδού, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν.

Ἰδού, καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ

22 Vides fidem ¨administram fuisse operum ipsius, ¨& ex operibus fidem perfectam fuisse?

23 ¨Itaque impleta est Scriptura quæ dicit, ‖Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiã, & amicus Dei, vocatus est.

24 Videtis igitur ex operibus ¨iustificari hominẽ, & non ¨ex fide tantùm?

25 Similiter autẽ etiã ‖Rahab ¨illa meretrix annõ ex operib. ¨iustificata est, quũ excepisset nũtios, & alia via emisisset?

26 Nam sicut corpus absque spiritu mortuum est, ita & ¨fides illa *quæ est* absque operib. mortua est.

CAP. III.

1 NE estote ¨multi doctores, fratres mei, sciẽtes fore vt ¨grauius iudiciũ auferamus.

2 In multis enim labimur omnes. ‖Siquis in sermone nõ labitur, hic perfectus est vir, vt qui possit fræno moderari totum etiam corpus.

3 ¨Ecce, equis fræna in ora immittimus, vt obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus:

4 Ecce, naues quoque, quum tantæ sint, & à ventis sæuis agantur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocũque

22 Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est?

23 Et suppleta est Scriptura dicẽs, Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam, & amicus Dei appellatus est.

24 Videtis quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantùm?

25 Similiter autem & Rahab meretrix nonne ex operibus iustificata est, suscipiens nuntios, & alia via eyciens?

26 Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita & fides sine operibus mortua est.

CAP. III.

1 Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam maius iudicium sumitis.

2 In multis enim offendimus omnes. Siquis in verbo non offendit, hic perfectus est vir, potens etiam fræno circunducere totum corpus.

3 Si autem equis fræna in ora mittimus ad consentiendum nobis, & omne corpus illorum circunferimus:

4 Et ecce, naues, quũ magnæ sint, & à vẽtis validis minentur, circunferuntur à modico gubernaculo

---

22 *Administram fuisse operum ipsius*, ὅτι συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Id est, efficax & fœcunda fuerit bonorum operum. Vnde enim illa tanta obedientia nisi ex fide? Hebr. 11.17. Vulgata, *Cooperabatur operibus illius.* Erasmus, *Adminento fuerit factis illius*: nimium obscurè. *Et ex operibus fidẽ perfectam fuisse*, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη. Hîc verò triumphant aduersarii. Videtis enim (inquiunt) fidem ab operibus perfici? Itaque iustificatio, aliqua etiam ex parte ab operibus fidem consequentibus dependet. Atqui, si hoc verum est, quomodo tam multis antè annis pronuntiatus fuerit iustus Abraham non ex mercede, sed ex imputatione? Nempe dicetis, sicut fides erat imperfecta, ita fuit illa iustificatio imperfecta. Sed quid Paulo facietis, qui iustificationem illam Abrahami pro perfecto iustificationis exemplari proponit? Quid quòd etiam disertè adscribit, Si Abraham ex operibus iustificatus est, eũ habere de quo glorietur apud homines, at non apud Deũ? Rom. 4. 2. Quid quòd non in eo se iustificatum dicit quòd nullius sibi sit conscius? 1. Corinth. 4. 4, vt alios penè innumerabiles locos omittam. Quid ergo? nempe si perfectã fidem intelligas, cui nihil desit, eam sanè nusquã inuenias. Quandiu enim vixit Abrahã, circuntulit carnem, ac proinde indiguit illa oratione, Domine adauge mihi fidem. Hoc igitur ad declarationem quoque pertinet. Fides enim eo perfectior dicitur quo plenius perspecta est ac cognita, & quo efficacius vires suas exerit, quæ prius non ita apparebãt: vt si dicatur alicuius arboris bonitas tum fuisse perfecta quum optimum aliquem fructum edidit. Nam quia de causa iudicamus ex effectis, videtur quodammodo causæ vis vel minui vel augeri ex effectorum proportione. Sed hoc ex effectis intelligitur quidem & æstimatur, non autem emanat.

23 *Itaque impleta est*, καὶ ἐπληρώθη. Imò verò impleta est eo ipso momento quo credidit in præputio, vt disertè colligit Paulus Rom. 4. 10. Quid igitur? an secum dissidet Spiritus sanctus? Absit: imò (vt antè pluribus ostendi) de re ipsa & illius causis agit Paulus: de rei declaratione & approbatione Iacobus. Tum ergo hîc dicitur impleta Scriptura quum planè perspectum fuit quàm verè illud fuerat de Abrahamo scriptum.

24 *Iustificari*, ὅτι δικαιοῦται. Id est iustũ esse comprobari. Vide suprà, versu 21. *Ex fide*, ἐκ πίστεως. Ex illa videlicet mortua & euanida, quam vos iactatis.

25 *Illa meretrix*, ἡ πόρνη. Vide Heb. 11. 31. *Iustificata est*, ἐδικαιώθη. Vide suprà, versu 21.

26 *Fides illa*, ἡ πίστις. Vide suprã, versu 20.

IN CAP. III.

1 *Multi doctores*, πολλοὶ διδάσκαλοι. Adiecta vox πολλοὶ declarat non damnari ordinem erudiendis hominibus quacunque de re bona agatur, diuinitus institutum, quũ paucissimi sint αὐτοδίδακτοι, nec ii semper feliciter docti. Agit ergo de eo morbo qui peruulgatus est in corporis etiam morbis, quo fit vt plures sint etiam medici quàm ægroti. Sic solet quiuis existimare se ad docendum quàm ad discendum aptiorem. Hoc autem præcipuè vitandũ est quũ de conscientia coram Deo agitur, nõ modo quod ad doctrinã ipsam, sed vel in primis quum de peculiaribus factis queritur, in quibus infinitè peccatur, quouis sibi censoris partes arrogante, vt ipse Christus est expertus. Vide Mat. 7, & quod mille locis inculcat Apostol⁹. Vocat igitur magistros, censores. Reprehendit enim vitiũ illud inter homines nimium peruulgatũ, quo fit vt quisque seuerè alios condemnet, sibi verò indulgeat. *Grauius iudicium auferamus*, μεῖζον κρῖμα ληψόμεθα. Sub. nisi ab ista censoria & arrogantiæ plena reprehensione aliorum destiterimus. tanto enim grauius puniemur quanto seueriores & arrogantiores censores iniqui fuerimus, Matt. 7. 2. Quod autẽ sese inter illos recenset qui hoc vitio laborant, facit partim docentium more, ne videatur illis legem indicere cui non sit ipse obstrictus: partim ꝙ nemo sit ab hoc vitio prorsus immunis. Vulg. *Maius iudicium sumitis*. Legit enim λαμβάνετε, contra nostrorum omniũ codicum fidem. Eras. *Maius iudicium sumpturi simus*. Vide Matth. 23. 14. & Ro. 2. 1, & deinceps.

3 *Ecce*, ἰδού. Vulgata, *Si autem*, εἰ δὲ, mendosè pro ἴδε, quem errorem aliquoties iam annotauimus.

τοῦ εὐθύνοντος βούληται·

5 Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει!

6 Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας· οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.

7 Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ·

8 Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι· ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.

9 Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ᾽ ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας.

10 Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρὴ, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι.

11 Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

12 Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

13 Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

---

impulsus gubernatoris voluerit:

5 Ita & lingua pusillum mẽbrum est, & sese effert magnificé. Ecce, exiguus ignis quantam materiam incẽdit!

6 Lingua & flamma est, & mũdus iniquitatis: ita, *inquam*, lingua constituta est inter mẽbra nostra, maculans totũ corpus, inflammans orbem conditum, & inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrũ, serpẽtiúmque & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest: malum *est* quod coercere nõ possis: plena *est* veneno mortifero.

9 Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui ad similitudinem Dei conditi sunt.

10 Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Nõ oportet, fratres mei, hæc ita fieri

11 Nunquid fons ex eodem foramine fundit dulcem & amaram *aquam*?

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ita neque salsa dulcem aquam *potest* edere.

13 Quis sapiens & sciẽtia præditus *est* inter vos? demonstret ex bona conuersatione opera sua, cũ mãsuetudine sapientiæ.

---

bi impetus dirigentis voluerit:

5 *Ita & lingua modicũ quidem membrum est, & magna exaltat. Ecce quãtus ignis quàm magnam syluam incendit!*

6 *Et lingua, ignis est, vniuersitas iniquitatis: lingua constituitur in mẽbris nostris, quæ maculat totum corpus, & inflammat rotam natiuitatis nostræ, inflammata à gehenna.*

7 *Omnis enim natura bestiarum & volucrum, & serpentium, & cæterorum, domantur, & domita sunt à natura humana:*

8 *Linguam autem nullus hominum domare potest: inquietum malum, plena veneno mortifero.*

9 *In ipsa benedicimus Deum & Patrem, & in ipsa maledicimus homines qui ad similitudinem Dei facti sunt.*

10 *Ex ipso ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.*

11 *Nunquid fons de eodẽ foramine emanat dulcem & amaram aquam?*

12 *Nunquid potest, fratres mei, ficus vuas facere, aut vitis ficus? sic neque salsam, dulcem potest facere aquam.*

13 *Quis sapiens & disciplinatus inter vos? ostendat ex bona conuersatione operationem suam in mãsuetudine sapientiæ.*

---

4 *Impulsus gubernatoris*, ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος. Vulgata & Erasmus, *Impetus dirigentis*: quod non ita proprium videtur. Neque hîc aliud hac voce significatur, quàm studium gubernatoris, huc vel illuc nauem siue prout cuperet secundam nactus tempestatem, impellentis, siue fluctibus cedere coacti.

6 *Mundus iniquitatis*, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Id est congeries & cumulus quidam omnium scelerum. Græcus scholiastes alias etiam interpretationes adfert, sed prorsus violentas. Vulg. *Vniuersitas iniquitatis: lingua constituitur*, &c. Constat ex hac interpretatione, distinctio huius loci falsa, quum hic interpres non legerit particulam οὕτως: & omnino sic interpungendum hunc locum, *vniuersitas iniquitatis lingua constituitur in membris nostris*, id est, lingua collocata est inter membra nostra, vt omnis iniquitatis quædam vniuersitas. Sed si credimus Syro interpreti, mutilus est hic locus, sic supplendus, καὶ ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας ὡς ὕλη, *Et mundus iniustus*, siue *iniustitiæ plenus, est veluti materia*, quã videlicet velut ignis arreptam inflammat: quod respondet vtrique superioris similitudinis membro. Nolim tamé quicquam immutare cõtra receptam lectionem & omnium Græcorum codicum fidem, quos quidem inspexerim. *Orbem conditum*, τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως. Vulg. & Eras. *Rotam natiuitatis*. Accipiunt autem Rotam pro reuolutione, & γενέσεως pro vita: quam interpretationem si liberet sequi, mallem τρόχον (id est curriculum) legere, & interpretari pro eo quod vulgò dicimus *le cours de nature*. Sed mihi videtur minus dura explicatio si τὸν τροχὸν accipiamus ἀντὶ τοῦ κύκλου, & τῆς γενέσεως pro τῆς κτίσεως, vt significetur linguam posse vel totum orbem conditum accendere, & quidem quasi Tartareo igne flagrantem: sicut fingunt furias poetæ accensis ex Phlegethonte facibus orbem terrarum inflammare. Sed mihi præterea videtur ad rapiditatem circumactæ rotæ alludi, quæ suo ipsius impetu ignem concipiat. Syrus interpres vsus periphrasi, per γενέσεως intelligit sobolis propagationem in orbem redeuntem, vt qui sic hunc locum verterit, *& inflammat productionem generationum nostrarũ, quæ vertat sicut rota*. quam explicationem vt subtiliorem non probo.

12 *Oleas*, ἐλαίας. Vulg. *Vuas*, fortassis negligenter pro *Oliuas*, vel loco de industria deprauato, vt esset ἀντίστροφος similitudo ficus & vitis. *Neq. salsa*, οὐδὲ ἁλυκόν. subaudito ὕδωρ, vt quum Latinè Calidam vel Frigidam dicimus, vel ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetito, quum mox exprimatur. Huic scripturæ fauet Veteris Latini interpretis auctoritas: & ipsa sententia postulat vt sic legamus. Cur enim repeteretur quod superiore versiculo dixerat? quod tamen factum fuerit, si vt in Græcis codicibus nunc scribitur, legamus, οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ. id est *ita nullus fons salsam & dulcem aquam edere*. Deinde non respondet istud præcedenti duplici similitudini ficus & vitis. Syrus pro ποιῆσαι habet ποιεῖσθαι, & ὕδωρ priore loco collocauit, vt omnino videatur legisse οὕτως οὐδὲ ἁλυκὸν ὕδωρ ποιεῖσθαι γλυκὺ, *ita neque aqua salsa fieri dulcis*. Puto igitur vel initio scriptum fuisse οὕτως οὐδὲ ἁλυκὴ, sub. πηγὴ ex præcedente versiculo, *ita neque fons salsus*, γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, *dulcem aquam edere*: vel τοῦ ἁλυκοῦ glossema πηγὴ ἁλυκὴ, sic in ipsum contextum irrepsisse vt tamen manente ἁλυκὸν, ex κὴ factum fuerit καί. Nolui tamen in Græcis quicquam cõtra codicum omnium fidem ex sola quantumuis probabili coniectura vel apicem mutare.

13 *Et scientia præditus*, καὶ ἐπιστήμων. Vulgata, *Et disciplinatus*: barbaré. Quidam codices pro τίς σοφὸς legunt εἴ τις σοφὸς, *si quis sapiens*. *Cum mansuetudine sapientiæ*, ἐν πραΰτητι σοφίας. Hoc opponit arrogantibus illis & temerariis iudiciis.

14 Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐρίθειαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

Quòd si inuidiā amarā habetis, & irritationem in corde vestro, ne gloriamini, & ne mēdaces estote aduersus veritatem.

Quòd si zelum amarū habetis, & contentiones in cordibus vestris, nolite gloriari & mendaces esse aduersus veritatem.

15 Οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ᾽ ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης.

Non est *enim* ista sapiētia supernè descendens, sed terrena, ¨animalis, dæmoniaca.

Non est enim ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica.

16 Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐρίθεια, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

Vbi enim ¨inuidia est & irritatio, ibi ¨tumultuatio & omne opus prauum.

Vbi enim zelus & contentio, ibi incōstantia, & omne opus prauum.

17 Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.

Quæ autē supernè *est* sapiētia, primū quidem pura est, deinde pacifica, ¨moderata, ¨obsequens, plena ¨misericordiæ & fructuum bonorū, ¨absque disceptatione, sine simulatione.

Quæ autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione.

18 Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

¨Fructus autem iustitiæ ¨seritur cum pace iis qui dant operam paci.

Fructus autem iustitiæ in pace seminatur facientibus pacem.

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 ΠΌθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

VNde bella & lites inter vos? nónne hinc, *nimirū* ex voluptatibus vestris, quæ ¨militant in membris vestris?

VNde bella & lites in vobis? nónne hinc, ex concupiscentiis vestris quæ militant in membris vestris?

2 Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, οὐκ ἔχετε δέ, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

Concupiscitis, & non habetis: ¨inuidetis ¨& studiosè affectatis, nec potestis assequi: pugnatis & bellatis, nec obtinetis, propterea quòd ¨non petitis.

Concupiscitis, & non habetis: occiditis & zelatis, & non potestis adipisci: litigatis & belligeratis, & non habetis, propter quòd non postulatis.

3 Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

¨Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates vestras insumatis:

Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in concupiscentiis vestris insumatis.

4 Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται.

¨Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam mundi, inimicitiā esse aduersus Deū? Quicunque ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

Adulteri & adulteræ, nescitis quia amicitia huius mundi inimica est Dei? Quicunque ergo voluerit amicus esse seculi huius, inimicus Dei constituitur.

---

15 *Animalis*, ψυχική. Vide 1. Cor. 14.

16 *Inuidia*, ζῆλος, id est φθόνος. Vulg. *Zelus*: nimium obscuré. Eras. *Aemulatio*, non satis expressé. *Tumultuatio*, ἀκαταστασία. Id est ταραχή. Vulg. *Inconstantia*: non satis apposité.

17 *Moderata*, ἐπιεικής. Vide Philipp. 4.5. Huic opponitur rigidum quiddam & ἀκοινώνητον, qualis est τῶν ἀκριβοδικαίων, qui morositate sua faciunt vt nemo ex ipsorum sapientia fructum percipiat. *Obsequens*, εὐπειθής. Hoc ex illo consequitur, & opponitur τῇ αὐθαδείᾳ. Vulg. barbarè *suadibilem* vertit. *Misericordiæ & fructuum bonorum*, ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Misericordiā opponit inhumano & fero ingenio. Fructus autē bonos tribuit cælesti sapientiæ quòd qui ea sit imbutus, omnia referat ad Dei gloriam & proximi cōmodum, qui verè sunt boni fructus. *Absque disceptatione*, ἀδιάκριτος. Reprehendit προσωποληψίαν, & alias cogitationes quæ animum abducunt velut in auia, quominus simpliciter Dei volútati, Abrahami exēplo, prōptè & alacriter obsequatur, de qua diximus suprà, 2.4. Alioqui discernendi sunt Spiritus 1. Cor. 12.10, & sensus habere nos oportet ad boni & mali discrimen exercitatos, Hebr. 5.14. Sed & Ministros in primis oportet sermonem Dei ὀρθοτομεῖν: quod sine discretionis Spiritu fieri non potest. Vulgata, *Non iudicans*. In vno codice legimus εὐδιάκριτος, probè discernens, vel diiudicans.

18 *Fructus autem iustitiæ*, καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης. Hoc ego existimo sic accipiendum vt promissionem, qua omnes ad cælestem illam sapientiam pacis ac ædificationis genitricem ac gubernatricē exhortetur. Illos enim, dum pacem colūt, serere sibiipsis fructum iustitiæ, id est sincera ac honesta vita dignum: quem cum pace (id est felices ac beati) metant, Mat. 5.9. Alludit autem ad locum Ps. 97.11. vbi Lucis & Lætitiæ nomine idem declaratur atque hoc loco Pacis vocabulo. Sed sationis appellatione declaratur pacis messem non statim emergere, & à Deo expectandā.

IN CAPVT IIII.

1 *Militant*, τῶν στρατευομένων. Rectè. perpetua enim est pugna legis membrorum aduersus legem mentis, Rom. 7. 23: tum etiam cupiditates animi acerrimas inter se pugnas cient. Quàm latè verò pateat membrorum appellatio, diximus Rom. 6. 13.

2 *Inuidetis*, φθονεῖτε. Scio in Græcis cod. legi φονεύετε, quod etiā sequitur Syrus int. Sed assētior Eras. vt qui nō videam quînā id cōueniat, ne si quidē ad solū occidendi desideriū referatur: quia nimiū decresceret oratio. Græcus schol. legit φονεῖτε, quod ego existimo deprauatè scriptum fuisse à librariis pro φθονεῖτε. cuius loco postea scriptū est φονεύετε, quia illud nō sit vsitatū. *Et studiosè affectatis*, καὶ ζηλοῦτε. ζηλοῦν declarat hoc in loco aliquid amplius quàm inuidere, nēpe ambitiosā affectationē rei expetitæ. Vulg. *Zelatis*. Eras. *Aemulamini*.

Nec obtinetis, οὐκ ἔχετε δέ, vel καὶ οὐκ ἔχετε, vt in quinque manuscr. cod. & apud Syrū interpr. & in Latina Vulg. versione legitur. Dicūtur autē nō obtinere, quibus irriti cędunt hi labores malè collocati vt à prauis desideriis oriētes: non quòd sic parta malè dilabātur. *Nō petitis*, οὐκ αἰτεῖτε. Num igitur petēdus malorū desideriorū vel conatuū successus? Nequaquā certè, vt Plato ipse in Alcibiade posteriore agnoscit. Itaq. redarguūtur isti nō quòd nō petunt quę petenda sint, vt si fur iubeatur lucrum ex furto à Deo petere, sed quòd tū vi tū fraude se nācisci posse putāt huius vitę cōmoda, i. Deo inuito extorquere, quæ sunt à Deo precib. religiosè petenda, & ex eius manu ac benignitate expectanda.

3 *Petitis & nō accipitis*, αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε. Iā cōuertit orationē ad eos qui nō ita sunt prophani, sed precibus vtuntur, at non sicut debent affecti, neque id quod oportuerit gloriam Dei videlicet & charitatē in proximū spectātes. Itaque nonnulli interrogandi notam adscribunt, acsi diceret Apostolus, Obiicietisne vos petere quidem sed tamen non accipere? nēpe id fit quia malè petitis.

4 *Adulteri & adulteræ*, μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες. Gręca scho-

lia hoc attexunt precedenti versiculo, ídque rectè, vt opinor. Vtcunque sit autem, adulteros intelligit, Scripturæ more, quicunque Dei amori mundum & suas voluptates anteponunt. Syrus interpres posterius expungit.

5 Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν;

An putatis Scripturam inaniter dicere, ∴Ad inuidiam fertur spiritus qui sedem posuit in nobis?

An putatis quia inaniter Scriptura dicat? Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in nobis?

6 Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

∴Sed maiorem offert gratiã, quia dicit, ‖Deus superbis resistit, ∴demissis autẽ dat gratiã.

Maiorem autem dat gratiam: propter quod dicit, Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Prou. 3.34 1. pet. 9.5

7 Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

‖Subiicite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

Subditi ergo estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet à vobis. Ephes. 4. 27

8 Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν· καθαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοὶ, καὶ ἁγνίσατε καρδίας δίψυχοι.

Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, peccatores: & purificate corda duplices animo.

Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Emundate manus peccatores: & purificate corda, duplices animo.

9 Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

∴Sensu miseriæ tangimini, & lugete, ∴& flete. risus vester in luctum conuertatur, & gaudiũ ∴in mœrorem.

Miseri estote, & lugete, & plorate. risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem.

10 Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς.

‖Demittite vos in conspectu Domini, & extollet vos.

Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit vos. 1. Pet. 5.6

11 Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής.

Ne alii aduersus alios loquimini, fratres. qui loquitur contra fratrem, quíque damnat fratrem suum, loquitur cõtra Legem, & damnat Legem. quòd si damnas Legem, non es obseruator Legis, sed iudex.

Nolite detrahere alterutrum fratres. qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrẽ suum, detrahit Legi, & iudicat Legem. si autem iudicas Legem, non es factor Legis, sed iudex.

12 Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· σὺ τίς εἶ ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον;

Vnus est ∴Legislator qui potest seruare & perdere: ‖tu quis es qui damnas alium?

Vnus est Legislator & iudex qui potest perdere & liberare: tu autẽ quis es qui iudicas proximum? Rom. 14. 4

13 Ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, Σήμερον ἢ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσομεν.

Age nunc qui dicitis, Hodie ∴vel cras ∴proficiscemur in illam vrbem, & agemus ibi annum vnum, & mercabimur, & lucrabimur.

Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus.

14 Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη.

Qui ignoratis quid *futurum sit* postero die. quæ est enim vita vestra? vapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euanescit.

Qui ignoratis quid erit in crastino. quæ est enim vita vestra? vapor est enim ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.

15 Ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσομεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.

Pro eo quod dicere debuistis, ‖Si Dominus voluerit, & viuamus, ∴faciemus hoc aut illud.

Pro eo vt dicatis, Si Dominus voluerit, & si vixerimus, faciemus hoc aut illud. 1. Cor. 4. 19

// Vide [illegible] pag. 760.

5 *Ad inuidiam fertur*, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ. Hunc locum simpliciter conuerti vt in Græcis habetur. Nam ἐπιποθεῖν non aliud declarat quàm ὁρμᾶσθαι hoc in loco: & vno contextu ista leguntur, ita vt hæc non sint Apostoli verba, sed testimonium ex Scripturis sumptum. Respicit autem (vt mihi videtur) quod scriptum est Gen. 8.21, nempe יצר לב האדם רע [*ietser leb haadam rah*] id est imaginatio cordis humani mala. Versatur enim in eo vt causam ostẽdat cur inter Deum & mundum (id est homines non regeneratos) nunquam conueniat: quia nimirum toto animi impetu feruntur homines ad malum. Sed peculiariter meminit inuidiæ Apostolus, ad scopum suum respiciens: quoniã eius meminit versu 14 & 16. Deinde pro corde hominis, dixit spiritum qui sedem posuit in nobis. Sic enim lego nõ ὑμῖν, *vobis*: nimirum vt minus sit acerba reprehẽsio, quum sese in eodem albo recenseat. Græcus scholiastes nouam distinctionem ostendit, sed mendosam, vt mihi quidem videtur. Illud autem κατῴκησεν, idem declarat atque domicilium posuit.

6 *Sed maiorem offert gratiam, quia dicit*, μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει. Hanc, inquit, humani ingenii conditionem nõ frustra vocat Scriptura: sed vicissim maioris cuiusdam boni nobis spem facit, quum inquit videlicet Deum superbis quidẽ resistere, modestis autẽ gratia sua opitulari. Frobennius hæc omnia non excudit, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν, *quia dicit, Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam*. Sed omnino addẽda sunt, & in omnibus Gręcis exẽplaribus nostris inuenimus.

9 *Sensu miseriæ tangimini*, ταλαιπωρήσατε. Nõ aliter quàm periphrasi potui hoc loco verbum istud explicare. Nec enim nos iubet miseros esse Apostolus, sed ἀναλγησίαν primùm reprehendit, in aduersis, deinde immoderatam in rebus prosperis exultationem, quòd grauiter in vtramque partem à plerisque peccetur. *Et flete*, καὶ κλαύσατε. Hoc deest apud Syrum interpretem. *In mœrorem*, εἰς κατήφειαν. Hoc vocabulo declarant Græci tristitiam cum pudore quodam coniunctam, quæ in vultu demisso & humi quasi affixo apparet.

12 *Legislator*, ὁ νομοθέτης. In quatuor veteribus libris additum inuenimus καὶ κριτὴς, *& iudex*, vt etiam legit Syrus & Latinus Vetus interpres.

13 *Vel cras*, ἢ αὔριον. Ita legit Syrus & Latinus Vetus interpres, ídque rectius, quàm si legas καὶ αὔριον, *& cras*. Itaque sic restituimus, consentientibus etiam duobus manuscript. exemplaribus. *Proficiscemur*, πορευσόμεθα. Hîc quoq; Veterẽ interpretẽ & vnius vetusti exẽplaris fidẽ sequuti, ista omnia potius indicatiuo modo quàm subiunctiuo legimus: quanquam etiam liceat interpretari, Eamus, agamus, mercemur, & lucremur, nulla sensus iniuria.

15 *Faciemus*, καὶ ποιήσομεν. Puto additam esse copulam

ab iis qui ποιήσωμεν scripserunt. Sed hîc quoque Vetus interpres germanam lectionem est sequutus, consentiente vno ex vetustis nostris exemplaribus.

16 Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη, πονηρά ἐστιν.

17 Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν.

Κεφάλαιον ε.

1 Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.

2 Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε·

3 Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν ὡς πῦρ· ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.

4 Ἰδοὺ, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.

5 Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς.

6 Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.

7 Μακροθυμήσατε οὖν ἀδελφοὶ, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. ἰδοὺ, ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ, ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.

---

16 ⁘Nunc autem gloriamini de arrogantia vestra. omnis eiusmodi gloriatio, mala est.

17 Igitur qui nouerit rectè facere, nec facit, hic peccato tenetur.

CAP. V.

1 Agite nunc diuites, flete, vlulantes super miseriis vestris superuenturis.

2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra sunt à tineis vorata:

3 Aurum & argentum vestrũ ærugine vitiatum est, & ærugo eorũ testabitur aduersum vos, & exedet carnes vestras⁘ velut ignis: thesaurum cõgessistis in vltimos dies.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, ⁘ à vobis intercepta, clamat: & clamores eorum qui messuerunt, ⁘ in aures Domini Sabaoth introierunt.

5 In deliciis vixistis super terram, & lasciuistis: ⁘ enutristis corda vestra ⁘ vt in die mactationis.

6 ⁘Condemnastis, occidistis ⁘iustũ: ⁘non resistit vobis.

7 ⁘Patientes igitur estote, fratres, vsque ad Domini aduentum. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam ⁘ matutinam & serotinam.

---

16 *Nunc autem exultatis in superbiis vestris. omnis exultatio talis, maligna est.*

17 *Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.*

CAP. V.

1 *Agite nunc diuites, plorate, vlulantes in miseriis vestris quæ aduenient vobis.*

2 *Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt: & vestimenta vestra à tineis comesta sunt:*

3 *Aurum & argentum vestrum æruginauit: & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis: thesaurizastis in nouissimis diebus.*

4 *Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit.*

5 *Epulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis.*

6 *Addixistis & occidistis iustum: & non restitit vobis.*

7 *Patientes igitur estote, fratres, vsque ad aduentum Domini. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum.*

---

16 *Nunc autem gloriamini*, νῦν δὲ καυχᾶσθε. Sic habent omnes nostri codices. Syrus autem interpres, pro hoc toto, legit καυχῶνται, *gloriantur.*

IN CAP. V.

3 *Velut ignis*, ὡς πῦρ. Hæc in duobus manuscr. codicibus, & editione Complutensi, atque adeo apud Syrum interpretem, connectuntur cum sequenti verbo ἐθησαυρίσατε: hoc modo, Recondidistis vobis velut ignem in vltimos dies. Sed Syrus tollit particulam ὡς: quam scripturam germanam esse arbitror.

4 *A vobis intercepta*, ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt diximus Matth. 11. 19. Vulgata, *Quæ fraudata est à vobis.* Erasmus, *Quæ fraude non reddita est à vobis.* *In aures Domini sabaoth introierunt*, εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. Id est, exauditi sunt à Domino, multo etiam potentiore quàm vos sitis. Sic enim loquuntur Hebræi, apud quos etiam Deus dicitur Deus צבאות [*tsebaoth*,] id est exercituum, ad infinitas ipsius vires ac copias explicandas: quod epitheton Hebræũ retinuerunt Iudæi inter Græcos degentes. A Iudæis verò ad exteros transiit, quum in idem Ecclesiæ corpus coaluissent: & à Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla, tunc etiam plebeis omnibus nota.

5 *Enutristis corda vestra*, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν. Id est indulsistis vobis. *Vt in die mactationis*, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. Diem זבח, id est sacrificii vel conuiuii, vocant Hebræi diem solenni epulo destinatum. Vetus interpres non legit ὡς, & sanè videtur expungi debere, nisi (vt plerique Latini codices habent) hæc attexas sequenti versic. vt ita legas, *Vt in die mactationis condemnastis & occidistis iustum*, id est, iustos haud secus quàm hostias aliquo solenni die mactandas, vestris calumniis oppressos occidistis.

6 *Condemnastis*, κατεδικάσατε. Vulgata, *Addixistis*, fortassis respiciens ad creditorum sæuitiam, quibus addicebantur debitorum corpora qui soluendo non essent. *Iustum*, τὸν δίκαιον. Id est iustos quosuis, sicut Gallicè dicimus *l'homme de bien*, etiam quum indefinitè loquimur, quanquam fortasse Iacobus ad Christi necem à potentioribus procuratam, & ad festum Paschæ patratam, allusit. *Non resistit*, οὐκ ἀντιτάσσεται. Subaudiendum esset אשר [*ascher*] ex Hebræorum idiotismo. sed istud ἀσυνδέτως addit pondus sententiæ: & magna est temporis præsentis emphasis.

7 *Patientes estote*, μακροθυμήσατε. De hoc vocabulo diximus Mat. 18. 26, & alibi non semel: neq. nos illud semper similiter vertimus. Interdũ enim de ira moderãda siue ad tempus differenda dicitur, quę maxima Dei laus est, Rom. 9. 22, & Exod. 34. 6. quoties videlicet ira iusta est. Hîc verò & similibus locis τὸ μακροθυμεῖν significat procul iram, qua neque citò neque serius vtendum, abigere, & impatientiam penitus domare. *Matutinam & serotinam*, πρώϊμον καὶ ὄψιμον. Hebraicè יורה ומלקיש ex quibus epithetis prius declarat pluuiam quæ paulo post sementem decidit, posterius eam qua maturescant mox metendæ segetes. Puto enim totum illud tempus quo in sinu terræ continentur semina, vni diei comparari, cuius veluti aurora fit ipse seminum exortus: vespera verò, messis, quum videlicet in horrea reconduntur.

8 Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε.

Patientes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniã aduentus Domini appropinquat.

Patiẽtes estote & vos, & confirmate corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit.

9 Μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων, ἀδελφοὶ, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ, κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.

⁚Ne ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condemnemini. ecce, iudex ante ianuam adstat.

Nolite ingemiscere, fratres in alterutrum, vt non iudicemini. ecce, iudex ante ianuam assistit.

10 Ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι Κυρίου.

Sumite, fratres mei, pro exẽplari vexationis ac patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.

Exemplum accipite fratres, laboris & patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.

11 Ἰδοὺ, μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ Κύριος καὶ οἰκτίρμων.

Ecce, beatos pronuntiamus eos ⁚qui *aduersa* tolerant. tolerantiam Iob audistis, & ⁚finem Domini vidistis. nam ⁚abundat intima misericordia Dominus, & est miserator.

Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt. sufferentiam Iob audistis, & finẽ Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est & miserator.

12 Πρὸ πάντων δὲ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον· ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὔ, οὔ· ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.

‖Ante omnia autem, fratres mei, ne iurate neque per cælũ, neque per terram, neque aliud vllum iusiurandum: ⁚sit autem vestrum est, est, & non, non: ⁚ne in condemnationem incidatis.

Ante omnia autẽ, fratres mei, nolite iurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum: sit autẽ sermo vester est, est: non, non: vt non sub iudicio decidatis. Mat. 5.34

13 Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.

⁚Æger est animo aliquis inter vos? oret. bono animo est aliquis? psallat.

Tristatur aliquis vestrum? oret. Æquo animo? psallat.

14 Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.

Non valet aliquis inter vos? accersat presbyteros ecclesiæ, & orent ⁚pro eo, ‖ vngentes eũ ⁚oleo⁚ in nomine Domini.

Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, vngentes eum oleo in nomine Domini. Mar. 6.13

15 Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκὼς, ἀφεθήσονται αὐτῷ.

Et oratio fidei seruabit laborantem, erigétque eum Dominus: ⁚ quòd si peccata commiserit, remittentur ei.

Et oratio fidei saluabit infirmum, & alleuabit eum Dominus: & si in peccatis sit, remittentur ei.

16 Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε· πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.

Confitemini ⁚ alii aliis offensas, ⁚& orate alii pro aliis, vt sanemini: multum *enim* valet deprecatio iusti ⁚efficax.

Confitemini ergo alterutrum peccata vestra, & orate pro inuicẽ, vt saluemini. multum enim valet deprecatio iusti assidua.

---

9 *Ne ingemiscite*, μὴ στενάζετε. Gemitum vocat intestinam quandam querimoniam, quæ impatientiam declaret, quanuis nõ prorsus erumpat, quòd illam videlicet expleri aliquid prohibeat.

11 *Qui [aduersa] tolerãt*, τοὺς ὑπομένοντας. Vulgata, *Qui sustinuerunt*, τοὺς ὑπομείναντας, vt in nonnullis codicibus legitur. Sed illud magis probo. *Finem Domini*, τὸ τέλος Κυρίου. Id est, quem exitũ dederit Dominus. *Abundat intima misericordia*, πολύσπλαγχνός ἐστιν. Vulgata, *Misericordiam* vertit, non satis expressè. Vide Matth. 9. 36, & Luc. 1.78.

12 *Sit autem vestrum est, est*, ἤτω δὲ τὸ ὑμῶν ναὶ, ναί. Id est, Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate. Alii huc referunt quasi iubeat Iacobus vt veri & constantes simus tum in affirmando, tum in negando. Sed hoc mihi quidẽ videtur à Iacobi scopo alienum, vt diximus copiosius Mat. 5.37. Pro me facit Basilius Concione in Psal. 14, vt numerant Græci: ita scribens, οὐ γέγονε τὸ πρᾶγμα; ἄρνησις ἐπακολουθείτω. γέγονε τὸ πρᾶγμα; συγκατάθεσις βεβαιούτω, χωρὶς τῆς πρὸς ἕτερον ἐπιπλοκῆς. αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν πειρῶ τὴν ἀλήθειαν παριστᾶν, ψιλαῖς ταῖς διαβεβαιώσεσι κεχρημένος. nempe, quia non valde procul abest à peierandi licentia, qui facilè & frequenter iurat, etiam si verum iuret. *Ne in condemnationem incidatis*, ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Ita legit & Syrus & Vetus Latinus interpres, consentiente vno ex vetustioribus Græcis manuscr. codicibus: neque dubitare possum quin ea sit germana lectio: sicut suprà versu 9 dixit, ἵνα μὴ κατακριθῆτε, *vt ne condemnemini*. vt interim taceam Iacobum manifestè alludere ad verba illa Domini Exo. 20.7, fore vt Dominus non habeat pro innocente eum qui temerè ipsius nomen vsurparit: id est fore vt eum condemnet. Suspicor autem inde ortum errorem, quòd quum scripsisset aliquis mendosè ὑπόκρισιν, visum est addendam εἰς præpositionem, ne hiaret constructio. Hinc factum vt in plerisq; exemplaribus legatur ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε, *ne in simulationem incidatis*, vt Erasmus conuertit. Fateor tamen hãc quoque veram sententiam esse, quum nulli magis fallant quàm qui temerè iurare consueuerunt: sed spectandum tamen quid magis appositè dicatur.

13 *Æger est animo*, κακοπαθεῖ. Vulgata, *Tristatur*, λυπεῖται. Quid sit autem hoc in loco κακοπαθεῖν apparet ex opposito εὐθυμεῖν, pro quo Latini similiter prorsus dicũt Bono animo esse, pro hilari & alacri.

14 *Pro eo*, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו [*halau*,] pro ὑπὲρ αὐτοῦ: nisi fortassis respexit ad ritum impositionis manuum, qui in sanando etiam adhibebatur, vt Mar. 16.18. *Oleo*, ἐλαίῳ. Fuit hoc symbolum doni sanationis, vt Mar. 6.13. Quorsum autem nunc symbolum, si nusquam extat donũ? & quorsum nõnisi moribundis, quod curationis causa adhibebatur? *In nomine Domini*, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Id est, inuocato nomine Domini.

15 *Quòd si peccata commiserit*, κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς. Rectè meminit peccatorum, propter quæ nimirum plerunque immittuntur morbi: vt Mat. 9.6. quanuis hoc non sit perpetuum, vt liquet Iohan. 9.2. Ideo addita est coniunctio ἐὰν, si.

16 *Alij aliјs*, ἀλλήλοις. Vulg. *alterutrum*, id est (si nonnullis credimus) Sacerdoti enumerate peccata vestra quæ nihil ad eum pertinent. Dignum certè commentum illorum cerebro à quibus est excogitatum. *Et orate*, καὶ εὔχεσθε. Vah, nulla Sacerdotalis absolutionis mentio est. Imò oportuerit laicum atque adeo mulierculam vicissim orare pro Sacerdote. *Efficax*, ἐνεργουμένη. Id est, qua

non perfunctoriè sed ardenter oratur. Syrus hoc non legit. Vulg. *aßidua*, nescio quàm scripturam sequutus.

3. Reg. 17. 1. & 18. 45. Luc. 4. 25. Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι· καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.

Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.

Mat. 18. 15. Ἀδελφοί, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν,

Γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

17 ‖Elias homo erat iisdē quibus nos obnoxius, & ¨precibus precatus est ne plueret: & non pluit super terram annos tres & sex menses.

18 Et rursum precatus est, & cælum dedit pluuiam, & terra produxit fructum suum.

19 Fratres,‖siquis inter vos aberrarit à veritate, & ¨conuerterit eum quispiam,

20 Sciat eum qui auerterit peccatorem ab errore viæ suæ, seruaturum ¨animam à morte, & obtecturū multitudinem peccatorum.

17 *Elias homo erat similis nobis paßibilis, & oratione orauit vt non plueret super terram: & non pluit annos tres & menses sex.*

18 *Et rursum orauit, & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructū suum.*

19 *Fratres mei, siquis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eum,*

20 *Scire debet quoniam qui conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, saluabit animam eius à morte, & operiet multitudinem peccatorum.*

17 *Precibus precatus est*, προσευχῇ προσηύξατο. Repetitio Hebraica, cuiusmodi multas alias annotauimus: acsi diceret, Religiosè precatus est.

19 *Conuerterit*, ἐπιστρέψῃ. Id est, in viam reuocarit. Hinc apud Hebræos pœnitentia vocatur תשובה [*teschubah*,] id 5 est conuersio. *Animam*, ψυχὴν. Vulg. addit αὐτοῦ, *eius*. Alii malunt αὑτοῦ, *suam*, vt annotat Beda, quod etiā magis est consentaneum, & per se satis intelligitur. Hactenus autem dicitur qui errantem fratrem in viam reducit, animam suam seruare, quòd hoc sit charitatis verum opus Deo pergratum, atq; adeo quòd charitas sit iter ad vitam æternam, nō autem quòd salus sit merces vllis aliis quàm Christi meritis debita.

ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ καθολικὴ πρώτη.

EPISTOLA PETRI APOSTOLI CATHOLICA prior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΈΤΡΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας·

Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρὸς, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.

CAP. I.

1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per ¨Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam, & Bithyniam:

2 Delectis ¨ex præscito Dei Patris ¨ad sanctificationem Spiritus, ¨per obedietiam & ¨aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

CAP. I.

1 *PETRVS Apostolus Iesu Christi, electis aduenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bithyniæ:*

2 *Secundum præscientiā Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obediētiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.*

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Pontum, Galatiam*, Πόντου, Γαλατίας. Has duas regiones perperam coniunxit Theodoritus in Græco argumēto huius epistolæ, quod illi tribuitur. Sunt enim duæ distinctæ regiones, quum Ponti regio maritima fuerit, Galatiæ & Cappadociæ mediterraneis incumbens, vt ex Strabone liquet. Citatur autem hæc epistola à Tertulliano, Cypriano, Cassiodoro, titulo epistolæ Petri ad Ponticos.

10 2 *Ex præscito Dei*, κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ. Vel Ex prouidentia seu proposito Dei. Omnia enim ista sunt synonyma. de quibus vide Act. 2. 28, & Rom. 2. 29. & Petrus diuino

artificio nos hîc docet quomodo Trinitatis personæ ad vnum & idem nostræ salutis opus sic concurrant, vt sua cuique peculiaris actio tribuatur. Pater enim nos eligit .i. saluti in Filio destinat: Spiritus sanctus in cognitionẽ Filii deductos sāctificat: Filius sibi donatos & sanguine suo aspersos redimit. Illud autem ἐκλεκτοῖς, *delectis*, quanuis in Græcis priore loco ponatur, tamẽ perspicuitatis causa huc reposuimus, quò certum est referri. *Ad sanctificationem Spiritus*, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id est εἰς ἁγιασμὸν, nimirum vt Spiritu segregati, Deo consecrarentur, vt Ephes. 1. 5. Est enim hic electionis finis, quod ad ipsos quidem attinet, non tamen vltimus. Nam hæc sanctificatio ad vitã æternam eos deducit, vt omnia in Dei gloriam redundẽt: vt Ephes. 1. 12. Erasmus, *Per sanctificationem Spiritus*: non satis apposité. *Per obedientiam*, εἰς ὑπακοὴν. Id est δι' ὑπακοῆς, &c. Nam hæc omnia delarat ב Hebræorum, cuius loco vsurpatur אל [ħal,] id est εἰς. Vulgata & Erasm. *In obedientiam & aspersionem*, &c. ita videlicet vt sanctificatio, id est segregatio illa & consecratio, generaliter accepta, in duas partes distribuatur, nempe in regenerationẽ, 20 & peccatorum remissionem. Ego puto Apostolum alludere ad Legis purificationes, atque hoc modo malo designari nostræ sanctificationis materiam, nempe Christũ Iesum, qui Patri fuit obediens ad mortem vsque, mortem 5 autem crucis, vt Rom. 5. 19, & 3. 24, & 25. Ita complexus fuerit Petrus omnes proprias salutis nostræ causas, quæ à Deo manant, nempe Efficientem summam causam, Dei Patris præscitum: Formalẽ, vocationem efficacem, quam electionis nomine intelligit: (nam, vt alibi diximus, tum 10 demum re ipsa eligimur quum Deus æternum suum decretum in nobis per vocationem exequitur) Finem, sanctificationem electorum: Materiam, Christi obediẽtiam.

Et aspersionem sanguinis, καὶ ῥαντισμὸν αἵματος. Explicat quæ illa sit obedientia Christi, & quomodo à nobis conside- 15 randa, nempe non simpliciter & per se, sed nostri respectu, vtpote vt aspersio: simúlque ad illã sanguinis aspersionẽ respicit quæ sub Lege vsurpatur, de qua copiosè Hebr. 9. 18, & deinceps. quamobrem etiam sanctificationem Spiritus commemorauit, non carnis.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν,	3	Benedict⁹ *esto* ⁚Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui ex multa sua misericordia regenuit nos ⁚in spem viuam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,	3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui secundum misericordiam suam magnam regenerauit nos in spem viuam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,*
Εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ὑμᾶς,	4	*Id est* ad hæreditatem quæ nec perire potest, nec contaminari, nec marcescere, ⁚vobis⁚ in cælis seruatam,	4 *In hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam & immarcescibilem, conseruatam in cælis in vobis,*
Τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.	5	⁚Qui virtute Dei custodimini per fidem, ad salutem paratam patefieri, ⁚tẽpore vltimo.	5 *Qui in virtute Dei custodimini per fidem in salutem, paratam, reuelari in tempore nouissimo.*
Ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι (εἰ δέον ἐστὶ) λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς·	6	⁚Qua in re exultatis, paululum nunc (⁚si opus est) in variis tentationibus tristitia affecti:	6 *In quo exultatis modicũ nunc, si oportet, contristati in variis tentationibus:*
Ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου, τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.	7	⁚Vt exploratio fidei vestræ multo pretiosior ⁚*exploratione* auri, quod perit & tamen per ignem exploratur ⁚comperiatur *vobis esse* laudi & gloriæ & honori, ⁚quum patefiet Iesus Christus.	7 *Vt probatio vestræ fidei multo pretiosior auro, quod per ignem probatur, inueniatur in laudem & gloriam & honorem in reuelatione Iesu Christi.*
Ὃν οὐκ ἰδόντες ἀγαπᾶτε· εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ·	8	Quem ⁚quum non videritis, diligitis: ⁚quem quum nunc non cernatis, *ei* tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioso:	8 *Quem quum nõ videritis, diligitis: in quem nũc quoque non videntes, credentes autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata:*

3 *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15. 24. *In spem viuam*, εἰς ἐλπίδα ζῶσαν. Id est perẽnem, sicut explicat proximo versiculo. Si spem accipias μετωνυμικῶς pro re sperata, vt Rom. 8. 24, & alibi sæpe: sin autem pro affectu illo quo promissa sperantur, ζῶσαν dixerit pro ζωῆς, id est *Spem viuam*, pro *Spe vitæ*: vt Syrus etiam interpres vertit quæ vita sequente versic. explicatur.

4 *Vobis*, εἰς ὑμᾶς. Id est ὑμῖν. respondet enim εἰς literæ Hebræorum ל, quæ tertio casui præponitur, vt sæpe annotauimus. Vulg. *In vobis*. Eras. *erga vos*, nimium obscuré. *In cælis*, ἐν οὐρανοῖς. Tacitè reprehẽdit crassas Iudæorum opiniones de Messia.

5 *Tempore vltimo*, ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ. Hebr. עת קץ [ħeth kets,] tempus finis, quo videlicet futura est summa illa instauratio, quam rerum vniuersitas expectat, Rom. 8. 19, 35 & deinceps.

6 *Qua in re*, ἐν ᾧ. Hoc ego refero ad totum superioris orationis complexum, vt ᾧ neutrius sit generis. possit tamen aliquis etiam Θεὸν repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt significetur, fideles in Deo exultare, quantumuis variæ ac multiplices tentationes vrgeant, vt paulo pòst vers. 8. Syrus autem interpres retulit ad καιρῷ proximè præcedens, ita nimirum vt totum hunc locum sic interpretemur, *tempore vltimo in quo exultetis*, id est quo tempore demum exultabitis, ab iis miseriis quibus nunc vestro bono vexamini, semel liberati. *Si opus est*, εἰ δέον ἐστι. Id est, tum demum quum opus est. Syrus interpres hoc non legit, quod tamen in Græcis nostris omnibus legitur, & minimè videtur su- 25 peruacaneum.

7 *Vt exploratio*, ἵνα τὸ δοκίμιον. Vide Iac. 1. 3. Syrus interpres, siue de suo, siue quòd hoc quoque Græcè legerit, addit, vt vertit Tremellius, *quæ transeunt super vos*, vt &c.

[*Exploratione*] *auri*, χρυσίου. Vel, quàm auri, scilicet ex- 30 ploratio. Omnino enim subaudiendus est articulus τοῦ, sub. δοκιμίῳ: cuius ellipsis simile prorsus exẽplum annotauimus Ioh. 5. 20, & Mat. 5. 20, & 1. Ioh. 2. 2. Poscit enim ratio antitheseωs vt exploratio cum exploratione .i. afflictiones cũ igne: & res ipsæ, id est fides cum auro, comparentur. *Comperiatur [vobis esse] laudi*, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον. Vulg. *Inueniatur in laudem*. Eras. *Reperiatur in laudem*. Ego nonnihil suppleui, non modò vt obscurum Hebraismum illustrarẽ, sed etiam vt ostenderem hîc agi de ipsorum electorum laude & honore & gloria: quibus nimirum synonymis vo- 40 luit Petrus tentationum dedecus & ignominiam obtegere. Sic tribuuntur eadem electis æternam vitam adeptis, Rom. 2. 7. *Quum patefiet*, ἐν ἀποκαλύψει. De secundo Christi aduentu loquitur.

8 *Quũ non videritis*, οὐκ ἰδόντες. Sic restituo ex manuscr.

bonæ fidei codice, adſtipulante tum Syro, tum Vetere Latino interprete. Durum enim omnino fuerit, εἰδότες, vt vulgò legitur, pro ἰδόντες accipere. *Quem quum nunc non cernatis*, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες. Sic legitur in Græcis noſtris omnibus codicibus, aſſentiente Latino interprete, niſi quòd legit καὶ ἄρτι, *nunc quoque*. Sed ex Syra interpretatione coniicere licet Græcè fuiſſe initio ſic ſcriptum, εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες ἀγαπᾶτε αὐτὸν, καὶ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. id eſt, *quem nõ videntes diligitis, & credentes in eum*: & illud ὃν οὐκ ἰδόντες eſſe illius εἰς ὃν οὐκ ὁρῶντες gloſſema, propter Hebraicam cõſtructionem verbi ὁρῶντες, quod poſtea in contextum irrepſit: in quo tamen nihil mutandum cenſui.

Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν.	9	Reportantes ⁖ mercedem fidei veſtræ, ⁖ ſalutem animarum.	9	*Reportantes finem fidei veſtræ, ſalutem animarum.*
Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες·	10	De qua ſalute inquiſierunt, ⁖ & *quam* ſcrutati ſunt Prophetæ, qui *venturam* in vos gratiã prædixerunt:	10	*De qua ſalute exquiſierunt atque ſcrutati ſunt Prophetæ qui de futura in vobis gratia prophetauerunt:*
Ἐρευνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας.	11	Scrutantes in quem aut cuiuſmodi temporis articulum ⁖ prænuntius ille qui in ipſis *erat* Spiritus Chriſti, declararet *euenturas* Chriſto perpeſſiones, & ⁖ gloriam illas conſequuturam.	11	*Scrutantes in quod vel quale tempus ſignificaret in eis Spiritus Chriſti, prænuntians eas quæ in Chriſto ſunt paßiones, & poſteriores glorias.*
Οἷς ἀπεκαλύφθη ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι.	12	Quibus patefactum eſt, eos ⁖ non ſibi ſed nobis ea adminiſtrare quæ nunc annuntiata ſunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium ⁖ per emiſſum è cælo Spiritum ſanctum, in quæ deſiderant Angeli ⁖ introſpicere.	12	*Quibus reuelatum eſt quia nõ ſibiipſis, vobis autem miniſtrabant ea quæ nunc nuntiata ſunt vobis per eos qui euangelizauerunt vobis Spiritu ſancto miſſo de cælo, in quæ deſiderant Angeli proſpicere.*
Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.	13	Quapropter ⁖ ſuccincti lumbis mentis veſtræ, ſobrii, ⁖ integrè ſperate in eam quæ ad vos defertur gratiam, ⁖ in patefactione Ieſu Chriſti.	13	*Propter quod ſuccincti lumbos mentis veſtræ, ſobrij, perfectè ſperate in eã quæ offertur vobis gratiã, in reuelatione Ieſu Chriſti.*
Ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις·	14	Vt filii obedientes, qui vos non cõformetis priſtinis quæ ⁖ in ignorantia veſtra *viguerunt* cupiditatibus.	14	*Quaſi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ veſtræ deſideriis.*

9 *Mercedem*, τὸ τέλος. Hebr. אחרית [*acharith*,] quod declarat & finem & mercedem, eo quòd merces ſit operis finis. Vulgata & Eraſ. *finem*: quod non videtur ſatis quadrare verbo κομίζεσθαι. *Salutem animarum*, σωτηρίαν ψυχῶν. id eſt veſtrã. Ponitur enim anima pro homine συνεκδοχικῶς, &, quocũque modo interpreteris, ſubauditur pronomen *veſtrarum*, acſi vernaculo noſtro ſermone dicas *De vos perſonnes*, vt 2. Cor. 12. 15.

10 *Et [quam] ſcrutati ſunt*, καὶ ἐξηρεύνησαν. Hoc non legit Syrus, & videtur potius inchoaſſe proximè ſequentem verſiculum, cuius altera lectio pro ἐρευνῶντες, adſcripta fuerit ad album libri, & malè huic loco poſtea inſerta.

11 *Prænuntius*, προμαρτυρόμενον. Participium ex Hebr. idiotiſmo, pro verbali nomine quod vocant. Vulgata, *Prænuntians*. Eraſm. *Qui priuſquam acciderent teſtabatur*. Sed in eo grauiter peccatum puto ab interpretibus quòd hoc participium coniunxerint cum παθήματα, hiante prorſus conſtructione verbi ἐδήλου & εἰς præpoſitionis illi ſubiunctæ: quod incommodum vt in Latino ſermone vitarem, neceſſefuit verborum collocationem nonnihil immutare. Sed tamẽ rectius fortaſſis hunc locũ Syrus interp. ſic legit, Καὶ ἐξηρεύνησαν τίνα καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα. id eſt, *Et ſcrutati ſunt quod tempus declararet Spiritus Chriſti qui in ipſis erat, prænuntians [venturas] in Chriſtum perpeßiones.* *Gloriam*, δόξας. Vſus eſt plurali numero, emphaſεως cauſa, ex Hebræorum, more. quod nuſquam alibi in his libris inuenio.

12 *Non ſibi*, οὐχ ἑαυτοῖς. Quomodo hoc intelligendum ſit diximus Heb. 11. 13, & 33. 39. Cæterùm qui videre volet quàm diligens interdũ fuerit interpres Hieronymus, à quo nonnulli nefas eſſe putant diſſentire, conferat hunc locum cum Græcis, ita vt ab eo conuerſus eſt quum librum ſecundum Didymi de Spiritu ſancto interpretaretur.

Per Spiritum ſanctum, ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Alludit ad prophetiam Ioelis, in Apoſtolis tanquam Spiritus ſancti primitiis exhibitam die Pentecoſtes: quam idem noſter Petrus explicat Act. 2. 6, & deinceps. *Introſpicere*, παρακύψαι. Vulg. & Eraſm. *Proſpicere*. Vide Iac. 1. 25. Alludit autem ad propitiatorii id eſt operculi arcæ formam, cui Angeli duo inſidebant ſiue inſiſtebant aduerſis faciebus in ipſam arcam intuẽtes: iam tum indicante figura fore vt in Chriſto cuius typus erat arca, omnes ſapientiæ & intelligentiæ inſiderent theſauri, per Euangelii prædicationem patefaciendi, auidis ipſis Angelis beatis totum hoc myſterium cognoſcere, cuius etiam exhibitionem iam inde ab ipſis Chriſti naſcentis incunabulis Eccleſiæ enarrarunt.

13 *Succincti*, &c. ἀναζωσάμενοι, &c. Redit ad id quod dixerat, ſpem noſtram eſſe in cælis repoſitã. Eò igitur docet eſſe nobis per puram & ſanctam vitã (quaſi iter aliquod) perueniendum. Sumpta eſt autẽ tranſlatio ex vetuſto more. Quum enim prælõgis veſtibus vterentur, non poterant niſi ſuccincti iter facere. Hinc illud Chriſti dictum, Sint lumbi veſtri ſuccincti, Luc. 12. 35. Sed Petrus metaphoram duplicat, quũ lumbos menti tribuit. Iubet igitur, ſublatis omnibus impedimẽtis, præparatos eſſe animos ad hoc iter ingrediẽdũ. Ideo requirit in primis ſobrietatẽ, ne videlicet vel cibo & potui reliquíſve carnis illecebris, vel mũdi curis vel falſis & vanis opinionibus ſint ebrii. Nã in huiuſmodi hominibus, nec manus, nec pes (vt inquit ille) officium facit: imò ne animus quidem, Luc. 25. 34. *Integrè*, τελείως, id eſt, ſolidè ac ſinceré. Hebr. בתום [*battom*.] Niſi malimus exponere, *Ad finem vſque*. Vulgata & Eraſmus, *Perfectè*. Syrus interpres hoc aduerbium coniungit cum νήφοντες, quod mihi minus placet. *In patefactione*, &c. ἐν ἀποκαλύψει, &c. vel εἰς ἀποκάλυψιν. Sic enim ſolet ſecundum aduentum Chriſti ſignificare, vt ſuprà, verſ. 5 & 7, quo demum exhibebitur nobis gratia quæ nunc nobis offertur. Eraſm. *Dum nobis patefiet Ieſus Chriſtus*, ita vt hoc ad Euangelii prædicationem pertineat.

14 *In ignorantia veſtra*, ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν. Ignorantiam vocat cæcitatẽ illã Iudæorũ, cuius fit mẽtio Ioh. 9. 39, & deinceps. Nã extra Chriſtũ nihil præter denſiſſimã caliginẽ.

δόξαι. gloria

Ἀλλὰ κα-

15 Ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε.

15 ‖Sed ſicut is qui vos vocauit ſanctus eſt, ipſi quoque ſancti in omni conuerſatione reddamini.

15 *Sed ſecundum eum qui vocauit vos ſanctum & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis.* — Luc. 1.75

16 Διότι γέγραπται, Ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

16 Propterea ſcriptum eſt, ‖Sancti eſtote, nam ego ſanctus ſum.

16 *Quoniam ſcriptum eſt, Sancti eritis, quoniam ego ſanctus ſum.* — Leuit. 11. 44, 19.2 & 20.7

17 Καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε·

17 Itaque, ˙ſi patrem cognominatis eum ‖ qui citra perſonarum reſpectum iudicat ex cuiuſque opere, cum timore verſamini ¨commorationis veſtræ tempore:

17 *Et ſi patrem inuocatis eum qui ſine acceptione perſonarum iudicat ſecundum vniuſcuiuſque opus, in timore incolatus veſtri tempore conuerſamini:* — Deut. 10. 17, rom. 2.11, gal. 2.6

18 Εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου·

18 Vt qui ſciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, ˙fuiſſe redemptos ex vana illa veſtra conuerſatione, ¨ex patrum traditionibus accepta:

18 *Scientes quòd non corruptibilibus, auro vel argento, redempti eſtis de vana veſtra conuerſatione paternæ traditionis:*

19 Ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ·

19 ‖Sed pretioſo ſanguine, ¨vtpote agni immaculati & incõtaminati, *nempe* Chriſti:

19 *Sed pretioſo ſanguine quaſi agni immaculati Chriſti & incontaminati:* — 1. Cor. 6. 20, & 7. 23, heb. 9.14, 1. ioh. 1.7, apoc. 1.5

20 Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς,

20 ‖˙Præſciti quidẽ ¨ante iacta mũdi fundamẽta, patefacti verò vltimis temporibus propter vos,

20 *Præcogniti quidem ante mundi conſtitutionem, manifeſtati autem nouiſſimis temporibus propter vos,* — Rom. 16. 25, eph 3.9, col. 2.26, 2. tim. 1. 19, tit. 2.2

21 Τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν.

21 Per eum credentes Deo, qui excitauit eum à mortuis, & gloriam ei dedit, vt fides ac ſpes veſtra in Deo eſſet.

21 *Qui per ipſum fideles eſtis in Deo, qui ſuſcitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, vt fides veſtra & ſpes eſſet in Deum.*

22 Τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς·

22 Qui *igitur* animas veſtras purificatis, auſcultando veritati ¨per Spiritum, ‖ ¨cum charitate fraterna ¨ſimulationis experte, ¨ex puro corde alii alios diligite impenſè:

22 *Animas veſtras caſtificantes in obedientia charitatis, in fraternitatis amore ſimplici, ex corde inuicem diligite attentius:* — Infrà, 2. 17, rom. 12. 10, Eph. 4.3

23 Ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα.

23 Renati non ex ſemine intereunte, ſed non intereũte, *id eſt* per ſermonem Dei viui, & manentis in æternum.

23 *Renati non ex ſemine corruptibili, ſed incorruptibili per verbum Dei viuum & permanentis in æternum.*

24 Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου, ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε·

24 ‖Nam ¨omnis caro *eſt* vt gramen, & omnis gloria hominis vt flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit:

24 *Quia omnis caro vt fœnũ, & gloria eius tanquam flos fœni. exaruit fœnum, & flos eius decidit:* — Eſa. 40.6, eccle 14. 18, iac. 1.10

---

17 *Si patrem cognominatis*, εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε. id eſt, ſi eius patris filii vultis nuncupari. Vide Iac. 2.7. *Commorationis*, τῆς παροικίας. Vulgata & Eraſmus, *Incolatus*. Vide Matth. 2.23, & 2. Cor. 5.6.

18 *Fuiſſe redemptos*, ὅτι ἐλυτρώθητε. Illa ipſa igitur in quibus, ante Chriſtum cognitum, collocabant ſalutis ſuæ ſummam, non modò Deum non placabãt, ſed etiam mortifera erant peccata: quæ vnius Chriſti ſanguine expiari potuerunt. Quid illis igitur fiet qui patrum traditionibus nituntur? *Ex patrum traditionibus accepta*, πατροπαραδότου. De iis patribus loquitur quorum fit mentio Ezech. 20.18, & alibi ſæpe.

19 *Vtpote*, ὡς. Vulgata, *Quaſi*. Eraſmus, *Velut*. Neuter ſatis expreſſè. Nec enim ὡς ſimilitudinem, ſed veritatem hîc declarat, vt diximus 2. Cor. 2.17. Alludit autem his epithetis ad mandatum illud de agno Paſchæ ſeligendo, Exodi 12.5.

20 *Præſciti*, προεγνωσμένου. Non à verbo Scio, ſed à verbo Sciſco, ſicut plebiſcitum dicimus, & cognouiſſe dicitur iudex de cauſa decernens. Itaque fallũtur qui præſcientiã quã vocant, à decreto ſiue propoſito Dei æterno ſeparant, imò prædeſtinationi electorũ opponũt, quũ præſcitos dici velint reprobos, non prædeſtinatos: itidémque qui hãc ſuã præſcientiã qua fit vt Deo nota ſint omnia, volunt cauſæ rationem habere à decreto ſeiunctam. Quomodo verò & quo gradu præordinatus ſit Chriſtus, diximus Epheſ. 1. 5. *Ante iacta*, &c. πρὸ καταβολῆς, &c. id eſt ab æterno. Tempus enim cum mundo cœpit: ſed hoc non impedit quominus cauſarum ordine, remedii ordinatio lapſui, id eſt morbo, ſubordinetur, vt expoſuimus Epheſ. 1.5.

Propter vos, δι' ὑμᾶς. Vide Hebr. 11.40.

22 *Per Spiritum*, διὰ Πνεύματος. Hoc non legit neque Syrus neque Latinus Vetus interpres: quod tamen minimè redundat, & in Græcis exemplaribus legitur ſummo cõſenſu. Immo etiã Syrus videtur pro διὰ πνεύματος vel legiſſe vel potius de ſuo adieciſſe πεπληρωμένους φιλαδελφίας ἀνυποκρίτου. *Cum charitate*, εἰς φιλαδελφίαν. Sic non ſemel antea obſeruauimus particulam εἰς in his libris accipi, reſpondentem Hebrææ particulæ את [*eth*,] quanquã etiam commodè hîc verti poteſt Ad fraternam charitatem ſimulationis expertẽ, vt finis notetur ſanctificationis animorum noſtrorum nempe vt ad mutuam ac ſynceram charitatẽ inſtruantur. *Simulationis experte*, ἀνυπόκριτον. Vulg. *ſimplici*. Opponitur enim ἁπλότης Simulationi. Sed fortaſſis hoc non legit, & pro ἐκ καθαρᾶς καρδίας verterit, ex *ſimplici corde*. *Ex puro corde*, ἐκ καθαρᾶς καρδίας. Syrus interpres addit καὶ τελείας, *& integro*: & pleno adſcripto puncto, iſtud ἀγαπήσατε ἀλλήλους legit vt nouã periodum, *Diligite alter alterum*. Ego potius puto ἀγαπήσατε pendere à participio ἡγνικότες, & argumentum duci à ſanctificationis gratiæ fine. Quamobrẽ etiam initio verſiculi, inſerui particulam Igitur, vt hanc periodum à ſuperiore diſtinguerem. Vtitur enim Petrus vt erat vehementis feruidíque ingenii, non in his tantùm epiſtolis, ſed etiam in cõcionibus quæ à Luca in Actis Apoſtolicis ſumma vt apparet fide recitantur, lõgis hyperbatis, & eo dicendi genere quod πλωτικὸν Græci vocant.

24 *Omnis caro*, πᾶσα σάρξ. Carnis nomen imbecillitatẽ naturæ humanæ declarat, quæ quidem in animo præcipuè conſideranda eſt.

Τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα· τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

Κεφάλαιον β.

Rom. 6.4 eph.4.22 col.3.18 heb. 12.1

1 ἈΠοθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν καὶ πάντα δόλον καὶ ὑποκρίσεις καὶ φθόνους καὶ πάσας καταλαλιάς,

2 Ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε·

3 Εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.

4 Πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον·

Apoc. 1.8

5 Καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι καὶ πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Esa. 28.16 rom. 9.33

6 Διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.

Psal. 118. 22 matth. 21. 42 act. 4.12

7 Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκο-

---

25 Sed verbum Domini manet in æternum. hoc autem est verbum illud quod euangelizatum est vobis.

CAP. II.

1 PRoinde deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus & inuidentiis, & omnibus obtrectationibus,

2 ¨Vt modò nati infantes, ¨lac illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis.

3 Si quidem ¨gustastis quòd ¨bonus sit Dominus.

4 Ad quem accedentes, ¨qui est lapis viuus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deũ verò electus *ac* pretiosus:

5 Ipsi quoque, veluti viui lapides, ¨ædificati, fiatis domus spiritualis, ‖ sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Iesum Christum.

6 Quapropter etiam ¨continetur in Scriptura, ‖Ecce pono in Sion lapidem in imo angulo, electum, pretiosum: cui qui credit, ¨non pudefiet.

7 Vobis igitur est honori qui creditis: immorigeris verò, ‖ ¨lapis quem reprobauerũt ædifi-

---

25 *Verbum autem Domini manet in æternum. hoc est autem verbum quod euangelizatum est in vos.*

CAP. II.

1 *DEponentes igitur omnem malitiam, & omnem dolum, & simulationes, & inuidias, & omnes detractiones,*

2 *Sicut modò geniti infantes, rationabile sine dolo lac concupiscite, vt in eo crescatis in salutem.*

3 *Si tamen gustastis quoniam dulcis est Dominus.*

4 *Ad quẽ accedentes, lapidem viuum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum:*

5 *Et ipsi tanquã lapides viui, superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Iesum Christum.*

6 *Propter quod continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidẽ summum angularem, electum, pretiosum: & qui crediderit in eum, non confundetur.*

7 *Vobis igitur honor credentibus: non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes,*

IN CAPVT II.

2 *Vt modò nati infantes*, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη. Id est, vt noui homines facti, & nouum vitæ genus ingressi. *Lac illud sermonis sincerum*, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα. Pergit in metaphora. Illud igitur quo tanquam lacte nutritur nouus homo vt adolescat, est Sermo ille vitæ, qui simili prorsus ratione, Panis, Cibus, Aqua, Mel, passim vocatur. Dicimur enim pro regenerationis incremento adolescere in Christo: illud autem ipsum per quod cœpta est regeneratio (nimirum Sermo Dei, siue Verbum Dei annũtiatum) illam quoque perficiat oportet. Additur deinde aliud epitheton, quo significatur lactis qualitas, sicut priore declarata est eius substantia. Dicitur enim ἄδολον. i. *sincerum*, non modò quòd Euangelium sit res omnium purissima, sed multo magis vt verum lac ab adulterino distinguatur. Multi enim sunt qui verbum Dei cauponentur, vt 2. Corinth. 2. 17, & huic alioqui purissimo lacti venenum misceant: quos totis viribus fugere nos oportet, nedum vt alimentum eiusmodi expetamus. Hæc est (opinor) huius loci germana & simplicissima expositio, & cum proximè præcedentibus optimè cohærens, quam Syri quoque interpretis auctoritas confirmat. Vulgata, *Rationabile*, pro rationali. Nam quod in quibusdam codicibus legitur Rationabiles, eorum culpa factum est qui quum Græca non nossent, hunc locum corruperunt: quũ in veteribus codicibus Latinis integra lectio mãserit. Hanc verò interpretationẽ minimè reiicio, vt sit hæc sententia, Oportere quidem nos esse pueros, sed malitia non sensibus: & lacte quidem nos nutriri, sed recta intelligentia condito: ita tamen vt omnis dolus & vafrities procul absit, sed temperata sit simplici prudentia, Matth. 10.6, vt tradit doctissimus interpres. Erasmus putauit lac dici λογικὸν, vt à corporeo lacte discernatur. Ideo conuertit, Lac non corporis sed animi, quod dolum nescit: quæ explicatio mihi quidem non probatur. Superest vt admoneam, Paulum pueritiæ & lactis mentionem facere diuerso sensu, nempe 1. Corinth. 3.1, & Ephes. 4.13. Infantiam enim opponit adultæ ætati, ideóque lactis nomine prima Christianæ religionis tyrocinia significat. Hîc verò Petrus infantiam priori illi corruptissimæ vitæ opponit, & perpetuum lactis (id est veræ ac sinceræ doctrinæ Euangelicæ) vsum commendat. *Adolescatis*, αὐξηθῆτε, vel crescatis. Nonnulli Græci codices addunt εἰς σωτηρίαν, *ad salutem*.

3 *Gustastis*, ἐγεύσασθε. Alludit ad Psalmum 34.9. *Bonus*, χρηστός. טוב [*Tob*,] id est commodus & suauis, vt χρηστὸν ἔδεσμα, Gallicè dixeris, *vne bonne viande*. Seruanda enim est metaphora gustus. Ideo Vulg. vertit, *Dulcis*, γλυκὺς, sed nimium angusta significatione.

4 *Qui est viuus lapis*, λίθον ζῶντα. Ecclesiam templo cõparat, cuius lapides sint singuli fideles. Alludit ergo ad veteris templi structuram: quò etiam pertinet quod de sacerdotibus sanctis & spiritualibus hostiis commemorat. Hîc enim viua & spiritualia sunt omnia: illic mortua & carnalia, si modò signa, etiam quatenus signa sunt, per se & à rebus ipsis significatis distincta, consideraris.

5 *Ædificati fiatis domus*, οἰκοδομεῖσθε οἶκος. Sic intelligenda est hæc loquendi formula, quadã appositionis specie, vt rectè exposuit Syrus interpres. Vulg. legit ἐποικοδομεῖσθε, *superædificamini*.

6 *Continetur*, περιέχει. Id est περιέχεται, passiuè: nisi malimus legere ἡ γραφὴ, *Scriptura*, sicut legit Vetus interpres, cõsentiẽte vno ex vetustis nostris codicibus: vel Dei nomen repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt sit sententia, Deum complecti in Scriptura, Ecce pono in Sion, &c. Syrus autem interpres passiuè vertit, Dicitur enim in Scriptura. Aliæ duæ expositiones mihi non placent. Quidam enim repetunt Christi nomen, qui dicatur in Scripturis περιέχειν. i. continere, totũ videlicet ædificium: vel περιέχειν. i. excellere in Scripturis. i. in hoc Scripturæ testimonio. Ab hoc autem verbo deducitur nomen περιοχῆς de qua diximus Act. 8.32. *In imo angulo*, ἀκρογωνιαῖον. Vulg. *Summum angularem*. Eras. *In summo ponendum angulo*. Vide Eph. 2.20. Cæterùm ita citat Petrus hunc locum vt verba non annumeret, & vnum etiam vocabulum trãspositum sit. Ita enim plenè citatus fuisset hic Esaiæ locus, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον, λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Deinde sequitur מוסד מוסד [*musad musad*] .i. θεμέλιον στερεὸν, *fundamentum solidum*: quæ verba Petrus non attigit. Quinetiam quod ἀκρογωνιαῖον scriptum est, respicit potius Dauidis dictum Psal. 118. 27, quum in Esaia duntaxat legatur פנת יקרת [*pinnath jikrath*]. i. *angulum pretiosum*. Sed hæc varietas nihil immutat, nec sentẽtiæ quicquã detrahit. *Non pudefiet*, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Vide Rom. 10.11.

Lapis quem reprobauerũt, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν. Totum

hoc memb rum deeſt in Syra interpretatione, vbi legitur ſimpliciter, Immorigeris verò Lapis ad quẽ impingitur, & petra offenſationis.

δομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου·

8 Οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν.

9 Ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν· ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς.

10 Οἵ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες.

cantes, hic factus eſt caput anguli, & lapis ad quem impingitur, & petra offendiculi.

8 *Nempe* iis qui offendunt ad ſermonem, ‖ immorigeri, ⁚ ad quod etiam poſiti fuerunt.

9 ‖Vos autem genus electum, ⁚regale ſacerdotium, gens ſancta, populus ⁚quem *ſibi Deus* vt proprium vendicat: vt ⁚virtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem ſuam lucem.

10 ‖Qui quondam *eratis* ⁚non populus, nũc *eſtis* populus Dei: qui non conſequuti miſericordiam, nũc eſtis miſericordiam conſequuti.

hic factus eſt in caput anguli: & lapis offenſionis, & petra ſcandali.

8 *Iis qui offendunt Verbo, nec credunt, in quod & poſiti ſunt.* Eſa. 8. 14 rom. 9. 33

9 *Vos autem genus electum, regale ſacerdotium, gens ſancta, populus acquiſitionis, vt virtutes annuntietis eius qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen ſuum.* Exo. 19. 6

10 *Qui aliquando nõ populus, nunc autem populus Dei: qui non conſequuti miſericordiam, nunc autem miſericordiam conſequuti.* Oſeæ 2. 23 rom. 2. 25

8 *Ad quod etiam poſiti fuerunt*, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Id eſt ἐξηγέρθησαν, vt legitur ad Rom. 9. 17. vel κατηρτίσθησαν, vt ad Romanos 9. 22. Niſi malimus conſtitutos, id eſt ordinatos dicere, vt idem verbum ſumus interpretati Iohan. 15. 16, Act. 13. 47, & aliis locis. Sed à quo tandem poſiti vel excitati, vel coagmentati ſeu effecti, vel denique conſtituti & ordinati ſunt? Num à ſeipſis? Hoc verò abſurdius eſt quàm vt refutatione indigeat, vt diximus Rom. 9. 22: & nullum dubitationi locum relinquit aliorum locorum collatio. Ego, inquit, excitaui te vt oſtendam in te potentiam meam, Rom. 9. 17. Deus, inquit Solomon, fecit omnia propter ſe, etiam impium ad diem malum, Prouerb. 16. 4. Iſte (inquit Simeon Luc. 2. 34) κεῖται, poſitus eſt, in ruinam & reſurrectionem multorum. Cedo verò à quo poſitus? Ab eo videlicet qui de hac ipſa re loquens Rom. 9. 33, Ego pono in Sion, inquit, lapidem offendiculi, &c. neque enim melior erit Eſaiæ interpres quærendus quàm ſit Paulus, qui pro eo quod dixerat Eſaias, Et erit, ſcripſit, ἰδοὺ τίθημι, ecce pono. Quo modo etiam Eſaias 49. 6, Poſui te, inquit, pro luce Gentium. vt iam non poſſimus dubitare quin verbum τιθέναι, ſiue electos ſiue reprobos conſideres, Dei conditoris conſilium reſpiciat. Ecce enim Ioh. 15. 16, quum dixiſſet ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, ego elegi vos, ſtatim ſubiicit, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, & poſui vos. Hæc ergo eſt huius loci ſententia, Duo eſſe Iudæorum genera: (Iudæis enim ſcribit Petrus) vnum eorum qui Chriſtum ſunt amplexi, quibus Chriſtus eſt honori: alterum eorum qui ſunt immorigeri, quibus Chriſtus eſt offendiculo, prout etiam ad hoc ipſum à Deo ſunt conditi. Ergo, dices, crudelis eſt Deus: imò infinitè miſericors, qui vel vnum ſeruet. Quis verò illum adſtrinxit ad ſeruandos omnes? Imò iuſtiſſimus, qui nullos condemnet niſi in quibus cauſam ipſam condemnationis hærentem inuenerit. Nam (vt ſæpe dixi) inter decretum Dei & ipſius decreti exequutionem, cauſa damnationis intercedit, eorum videlicet improbitas qui iuſto Dei iudicio dãnantur, ita vt nullos niſi ſeipſos poſſint accuſare. Sed ad rem redeo. Nonnulli conati ſunt huius loci teſtimonium eludere noua quadam ellipſi, perinde nimirum acſi ſcriptum eſſet ἀπειθοῦντες εἰς ἐκεῖνο εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν, (ſic enim vertit Eraſmus) *Neque credũt in id ad quod & inſtituti fuerant.* Atqui non eſt ſcriptum ἀπιστοῦντες, ſed ἀπειθοῦντες: & vtrouis modo legas, abſurda fuerit iſta cõſtructio: neque ἐτέθησαν ſignificare poteſt, Inſtituti fuerant. Itaque Caſtellio maluit conuertere, Ei diffidẽtes ad quod erant deſtinati: quam interpretationem prorſus reiicio. Primùm enim oſtendimus, eam cauſam quæ iſtos adduxit vt vellent hunc locum emollire, nempe ne Deum viderentur crudelem facere, nullius eſſe momenti, quaſi videlicet corruitura ſit Dei iuſtitia niſi noſtro patrocinio fulciatur: aut quaſi nimium durè & impropriè loquutus ſit Spiritus ſanctus. Deinde hoc dico, Petrum non loqui de Iudæis in genere, ſed de iis qui monenti Deo parere pro ſua contumacia noluerunt: vt iam nullus hîc locus pateat illi ſubterfugio, gentem Iudæorũ in genere dici ſaluti deſtinatam. Quis verò non videt Petrum planius ac magis perſpicuè fuiſſe ſcripturum ſi quippiam eiuſmodi ſignificare voluiſſet: ſicut infrà, 3. 1, τῷ λόγῳ expreſſit? Præterea particula καὶ adiuncta, & quod mox ſubiicit, Vos autem genus electum, nónne manifeſtam antitheſin oſtendit vaſorum ad decus & ad dedecus conditorũ: ſicut credentes & immorigeros antè oppoſuerat? Et, quid illic fiet vbi nullus locus eſt iſtiuſmodi ellipſi? veluti 1. Theſſ. 5. 9, vbi in ſimili prorſus argumento Paulus electos opponens reprobis, Deus, inquit, οὐκ ἔθετο ἡμᾶς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας, &c. Id eſt, *non condidit nos ad iram, ſed ad ſalutis cõſequutionem per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Nam certè ſi nullos Deus ad iuſtam iram condidit, fruſtra hoc dictum erit. Quid verò Iudas verſu 4, de his ipſis loquens de quibus Petrus, iis videlicet qui Euangelii curſum impediebãt? Subierunt quidam homines, inquit, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, iam olim ad hanc condemnationem deſcripti? &c. Ex quorum teſtimoniorum comparatione ſatis puto omnibus liquere quo modo hic locus ſit explicãdus, etiamſi nulla alia ratio adferatur. Poſtremò peto ab iis qui hac ratione putant ſeſe Dei iuſtitiæ optimè patrocinari, vt etiam atque etiam conſiderent vter Dei naturæ blaſphemiã inurat, iſne qui dicit Deum gloriæ ſuæ conſulentem, ex occulta & inſcrutabili, ſed iuſta tamen, ſua voluntate ac propoſito, certos homines quos ipſe ſolus nouit, iuſtæ condemnationi ab æterno deſtinaſſe: an verò is qui dicat Deum omnes quidem ac ſingulos ſaluti deſtinaſſe, ſed incerta & inſtabili conditione, vtpote quæ ab hominum voluntate pendeat: aut ſingulos quidem ſaluti deſtinaſſe, & ſaluos fieri velle, ſed homines ſua perfidia efficere vt Deus vel quod cogitauit perficere non poſſit, vel conſilium poſtea commutet. Illud primum ego ingenuè affirmo, ſine quo nec gratiæ, nec iuſtificationis, nec conſolationis noſtræ baſin ſtare poſſe dico: iſta verò vt planè impia ac blaſphema non poſſum non repudiare, quæ tamen non video quomodo ex eorum placitis neceſſariò non conſequantur qui ſingulos volunt ſaluti eſſe deſtinatos. Nõ ita Chriſtus, qui quum ſciret ſeſe certis hominibus ad ſalutem deſtinatum, Non pro mundo rogo, inquit, ſed pro iis quos dediſti mihi, quia tui ſunt, Iohan. 17. 9.

9 *Regale ſacerdotium*, βασίλειον ἱεράτευμα. Venuſta eſt inuerſio verborum Moſis, Exod. 19. 6. Et hoc rurſus indicat, promiſſiones, quanuis indefinitè offerantur quibuſuis, ad ſolos tamen electos pertinere. Neq; tamen Deus quenquã ludificatur. Vitiũ enim in ipſis reprobis hæret, quo ipſi oblatam gratiam ſponte repudiantes, iuſto Dei iudicio aditum patefaciunt. *Quem [ſibi Deus] vt proprium vendicat*, εἰς περιποίησιν. Id eſt περιποιητός. ita verò coactus fui longo ambitu explicare vocabulũ περιποιήσεως. Nam hoc illud eſt pro quo Hebræi dicunt סגלה [*ſeghullah*,] Græci interpretes περιούσιον dicunt. Vide Epheſ. 1. 14, & Tit. 2. 34. Poſſis tamen etiam ſimpliciter interpretari, Ad acquiſitionem, videlicet ſalutis, vt ſcribit Paulus 1. Theſſ. 5. 9. Sed illam interpretationẽ malo, quia Petrus manifeſtè alludit ad Exo. 19. 5. Vulg. *Populus acquiſitionis.* Eraſm. *Populus qui in lucrũ acceſſit.* & quidem malè. *Virtutes*, τὰς ἀρετάς. Hoc vocabulo comperio Paulum ſemel tantùm vti, nempe Philipp. 4. 8: Petrum autem in hac epiſtola hoc vno loco, & bis in altera. pro quo vbique Syrus Laudem interpretatur, nomine deducto à שבח [*ſchabach*] quod eſt Laudare.

10 *Non populus*, οὐ λαός. Rectè omnino. Scribit enim

Petrus tribubus diſperſis, quibus propriè applicatur hic Oſeæ locus: Gentibus autem nonniſi κατὰ συμβεβηκὸς conueniens, vt citatur idem hic locus à Paulo Rom.9.25.

Ἀγαπητοί, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς.

Rom. 13. 14 gal.5.17 — Infrà. 3.16

Τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλήν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες, δοξάσωσι τὸν Θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.

Mat. 5.16 — Rom. 13.1

Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι·

Εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι᾽ αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν.

Ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν.

Ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας, τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ᾽ ὡς δοῦλοι Θεοῦ.

Suprà, 1. 22 — rom. 12. 10

Πάντας τιμήσατε. τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε. Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε. Τὸν βασιλέα τιμᾶτε.

Epheſ.6.5 col.3.22

Οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς.

1. Cor.7. 10

Τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδίκως.

11 Dilecti, precor vt ¨tanquam aduenæ ac peregrini, abſtineatis‖à carnis cupiditatib⁹, ¨ quæ militant aduerſus animam.

12 Et ‖ cóuerſationem veſtram habeatis honeſtam inter Gentes: vt ¨pro eo quòd loquuntur aduerſus vos velut maleficos, ‖ ¨ex bonis operibus *quæ* ſpectarint, glorificent Deum ¨die viſitationis.

13 Proinde‖ſubiecti eſtote cuiuis humanæ ¨ ordinationi propter Dominum: ſiue ¨ regi, vt qui ſuperemineat:

14 Siue præſidibus, vt qui per eum mittantur tum ad vltionem maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.

15 Quoniam ita eſt voluntas Dei, vt bene agendo, ¨os obſtruatis amentium hominum ignorantiæ.

16 Vt liberi, ac non veluti malitiæ velamen habentes libertatem, ſed vt ſerui Dei.

17 Omnes ¨honorate.‖ ¨Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorate.

18 ‖Famuli, ſubditi eſtote cum omni timore dominis, non ſolùm bonis & æquis, ſed etiam ¨prauis.

19 ‖ ¨Hoc enim cedit gretiæ, ſiquis ¨ propter conſcientiam Dei, ſuffert moleſtias iniuſtè afflictus.

11 *Chariſſimi, obſecro, tãquam aduenas & peregrinos abſtinere vos à carnalibus deſiderijs quæ militant aduerſus animam.*

12 *Cõuerſationem veſtram inter Gentes habentes bonam: vt in eo quòd detrectant de vobis tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos conſiderantes, glorificent Deum in die viſitationis.*

13 *Subiecti igitur eſtote omni humanæ creaturæ propter Deum: ſiue regi, quaſi præcellenti:*

14 *Siue ducibus, tanquam ab eo miſſis ad vindictã malefactorum, laudem verò bonorum.*

15 *Quia ſic eſt voluntas Dei, vt benefacientes obmuteſcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.*

16 *Quaſi liberé, & non quaſi velamen habentes malitiæ, libertatem, ſed ſicut ſerui Dei.*

17 *Omnes honorate. Fraternitatẽ diligite. Deũ timete. Regem honorificate.*

18 *Serui, ſubditi eſtote in omni timore dominis non tantùm bonis & modeſtis, ſed etiam dyſcolis.*

19 *Hæc eſt enim gratia, ſi propter Dei conſcientiam ſuſtinet quis triſtitias, patiens iniuſté.*

---

11 *Tanquam aduenæ*, ὡς παροίκους, &c. Alii interpretes & Syrus quoque hoc referunt ad verbum παρακαλῶ, *precor*, quod tamen mihi prorſus videtur cum infinitiuo ἀπέχεσθαι cohærere. *Quæ militant*, αἵτινες στρατεύονται. Vide Iac. 4.1.

12 *Pro eo quòd*, ἐν ᾧ. Vulg. & Eraſ. *In eo quòd*. Ego non dubito quin hoc ſit quod ad verbum dicimus, *au lieu que*.

Ex bonis operibus quæ ſpectarint, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες. Conciſum dicendi genus, ex Hebræorum idiotiſmo. Vulg. *Ex bonis operibus vos conſiderantes*, vt videatur addidiſſe ὑμᾶς. Eraſmus, *Ex bonis operibus vos æſtimantes*.

Die viſitationis, ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. id eſt, Quando illorũ quoque Deus miſerebitur. Vide Luc.19.44. Syrus *probationem* interpretatur, quaſi ſcriptum ſit δοκιμασίας.

13 *Ordinationi*, κτίσει, id eſt τάξει καὶ πολιτείᾳ. Neque enim aliud declarat ἡ κτίσις hoc in loco quàm illam ciuilis gubernationis diſpoſitionem, vt rectè exponit Græcus ſcholiaſtes. Humanam autem vocat non quòd humanitus ſit excogitata, (eſt enim hæc quoque donum Dei præclarum, vt Demoſthenes etiam ipſe teſtatur) ſed quòd hominum ſit propria: vt rectè obſeruat doctiſſimus interpres. Vulgata, *Omni humanæ creaturæ*. Eraſmus, *Cuiuis humanæ creaturæ*: prorſus abſurdé. Syrus, Omnibus hominũ filiis interpretatur, ſubtili quadam argutia. *Regi*, τῷ βασιλεῖ. Id eſt Cæſari, quanuis à Regis appellatione Romani abhorruerint. Itaque ænigmaticè Virgilius de Augusti liberis loquens Ecloga tertia, Reges eos appellauit in illis verſiculis, *Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, Naſcantur flores inſcripti nomina regũ*. ſic intelligens illorum nomina inter flores conſertos inſcripta: ſicut Auguſto adulans, quẽ etiam apertè Ecloga prima Deũ appellauit, cælum vocat, aut arcum triumphalem ei dicatum, aut locum in quo ſedens in theatro aut circo ludos ſpectaret, vt doctiſſimi poetæ ænigma παρέργως explicem, licet prophana ſacris miſcens.

15 *Os obſtruatis*, φιμοῦν. Vulgata, *Obmuteſcere faciatis*. Vide Matth.22.12.

17 *Honorate*, τιμήσατε. Id eſt charitate & officiis proſequimini. Latè enim patet honoris vocabulum, ex Hebræorum idiotiſmo, vt alibi obſeruauimus. *Fraternitatem*, τὴν ἀδελφότητα. Hebr. אחוה [achauah,] pro fratrum cœtu & coniunctione, vt Zach. 11. 14: vt accipit etiam Baſilius quadam ad Galliæ Epiſcopos epiſtola, & Cyprianus omnibus penè epiſtolis: vt explicat etiã Syrus interpres. Poſſumus tamen etiam pro animorum fraterna coniunctione accipere.

18 *Prauis*, σκολιοῖς, id eſt aſperis & ſæuis. Nam ſiquid imperent quod à nobis bona conſcientia non poſſit præſtari, valere ſine exceptione debet iſtud, Præſtat obedire Deo quàm hominibus. Vulg. *Dyſcolis*: ſententia quidem vtcunque expreſſa, ſed altero Græco vocabulo.

19 *Hoc enim cedit gratiæ*, τοῦτο γὰρ χάρις. Vulgata & Eraſmus, *Hæc enim eſt gratia*. Mihi videtur & hoc loco & mox verſ.20, χάρις pro χάριν, Hebræorum more, poni, vt diximus 2.Corinth. 3. 9, & 7.14. Syrus autem interpres hîc etiam legit παρὰ τῷ Θεῷ, vt in vno quoque Græco manuſcript. ſcribitur: & quidem, opinor, rectè. *Propter conſcientiam Dei*, διὰ συνείδησιν Θεοῦ. id eſt quòd ei ſit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus ſibi impoſitum.

20 Ποῖον γὰρ κλέος εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ.

21 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ.

22 Ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

23 Ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως.

24 Ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον· ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν· οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε.

25 Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα· ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

Κεφάλαιον γ.

1 ΟΜοίως αἱ γυναῖκες, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ εἴτινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται,

2 Ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν.

3 Ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος·

4 Ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές.

20 Quæ enim est laus si peccâtes & ⁖colaphis cæsi, *istud* toleretis? sed si quum benefacitis, tamē afflicti toleretis, ⁖hoc cedit vobis gratiæ apud Deū.

21 Nam ad hoc etiam vocati estis, quoniam & Christus passus est ⁖pro nobis, relinquēs nobis ⁖exemplar, vt insequeremini vestigia ipsius.

22 ‖Qui peccatum non fecerat, nec inuentus fuerat dolus in ore ipsius.

23 Qui conuitiis affectus, non vicissim conuitiabatur, quum malis afficeretur, non minabatur: sed ⁖committebat *causam suam* ei qui iustè iudicat.

24 ‖Qui peccata nostra ⁖pertulit in corpore suo super lignū: vt peccatis mortui, iustitiæ viueremus: cuius ⁖vibicibus sanati estis.

25 Nam eratis velut oues errātes: sed conuersi nunc estis ad pastorem & ⁖curatorem animarum vestrarum.

CAP. III.

1 SImiliter ‖vxores subiectæ *sint* suis viris: vt etiam siqui non obediunt sermoni, per vxorum conuersationem ⁖absque Sermone lucrifiant,

2 Vbi spectarint cum reuerētia *coniunctam* castam conuersationem vestram.

3 ‖Quarum ornatus non sit externus ille ⁖in nodis capillorum, & circumposito auro, vel palliorum amictu:

4 Sed ⁖occultus ille cordis homo, ⁖*situs* in incorruptione lenis ac quieti spiritus, ⁖qui est coram Deo pretiosus.

20 *Quæ enim est gloria si peccantes, & colaphizati, suffertis? Sed si bene facientes, patienter sustinetis, hæc est gratia apud Deum.*

21 *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, nobis relinquens exemplar, vt sequamur vestigia eius.*

22 *Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.* — Esa.53.9. 1.ioh.3.6

23 *Qui quum malediceretur, nō maledicebat, quum pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti se iniustè.*

24 *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, vt peccatis mortui, iustitiæ viuamus: cuius liuore sanati estis.* — Esa.53 5. mat. 8.17

25 *Eratis enim sicut oues errantes: sed conuersi estis nunc ad pastorem & Episcopum animarum vestrarum.*

CAP. III.

1 *SImiliter & mulieres subditæ sint viris suis: vt & siqui non credunt Verbo, per mulierum conuersationem sine Verbo lucrifiant,* — Col.3.18 ephes.5.22

2 *Considerantes in timore castam conuersationem vestram.*

3 *Quarum nō sit extrinsecus capillatura, aut circumdatio auri, aut indumēti vestimentorū cultus:* — 1. Tim.2.9

4 *Sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, quod est in conspectu Dei locuples.*

---

20 *Colaphis cæsi*, κολαφιζόμενοι. Multi manuscr. codices habēt κολαζόμενοι, *puniti*. *Hoc cedit vobis gratiæ apud Deū*, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ. Syrus videtur legisse, τότε πληθυνθήσεται ἔπαινος ὑμῶν παρὰ τῷ Θεῷ, *Tūc multiplicabitur vestra laus apud Deum.*

21 *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Sic legitur in plerisque manuscript. & tum apud Syrū, tum apud Veterem Latinum interpretem, lectione, puto, à nonnullis ideo temerè deprauata, vt & mox ὑμῖν pro ἡμῖν, quòd præcesserit ἐκλήθητε: & mox ἐπακολουθήσητε. Quid enim prohibet ex generali sententia, peculiarem adhortationem elicere? *Exemplar*, ὑπογραμμόν. Translatio à pictoribus vel pædagogis sumpta. Nos vulgò vocamus *vn patron de peincture*, vel, *exēple d'escripture.*

23 *Committebat* [*causam suam*,] παρεδίδου. Sub. τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. vel ἑαυτὸν, *seipsum.* vel, vt Syrus interpres expressum legit, τὴν κρίσιν αὐτοῦ, *iudicium suum.* certè aliquid istorum videtur expunctum. Nam dura est hæc ellipsis.

24 *Pertulit super lignum*, ἀνήνεγκεν ἐπὶ τὸ ξύλον. Alludit ad altare cui imponebatur victima. Possumus autem etiam interpretari, Sustulit in lignum, nostris peccatis quasi cum Christo in crucem sublatis. *Peccatis mortui*, ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι. id est ἀποθανόντες. Vide Rom.6.2. Ambrosius vertit Separati. quod & ipsum rectè conuenit. Videtur enim ἀπογίνεσθαι nihil aliud declarare quàm extrà fieri, id est seiunctum ac separatum esse. *Vibicibus*, μώλωπι. Hebr. חבורה [*chabburah.*] Intelligitur autem ex cōsequente antecedens, nempe contusio ac verbera. Deinde redundat αὐτοῦ, *eius*, pro quo Erasmus conuertit *Eiusdem*, ex Hebræorum consuetudine, vt Rom. 16.27, & Ephes.3.21.

25 *Curatorem*, ἐπίσκοπον. Vulgata, *episcopum*, à qua voce alibi non abhorruimus, quam tamen hîc non putamus retinendam, quoniam de mediatore expiationis agitur.

Animarum vestrarum, τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Vide suprà, 1.9.

IN CAP. III.

1 *Absque sermone*, ἄνευ λόγου. De animi præparatione loquitur ad audiendum Dei verbum, à quo quum profani, acerbi, superstitiosi homines abhorreant, morum honestate conuicti, paulatim cicurantur vt audientiam præbeant. Syrus interpres legit ἄνευ κόπου, *sine labore*, id est facilé. quod in nullis codicibus inueni.

3 *In nodis capillorum, & circumposito auro*, ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων. Vetus interpres totum hunc locum obscurissimè conuertit, neglecto articulo qui est ante ἔξωθεν. Erasmus, *Qui sit in plicatura capillorum, & additione auri.*

4 *Occultus ille*, &c. ὁ κρυπτός. Vocat κρυπτὸν, id est occultum, qui in mente sedem fixam habeat: quum alioqui externis etiam signis sese conspiciendū præbeat. Opponitur

ergo hic occultus homo externo corporis ornatui.

[*Situs*] *in incorruptione*, ἐν ἀφθάρτῳ. Subaudi ὄν. τὸ ἄφθαρτον verò, (quod nouo vocabulo Incorruptionem vertimus) id est Spiritus vim illam & præstantiam quæ minimè fluxæ sed perennis & constantis est naturæ, opponit capillis, auro, vestibus, cæteris denique fluxis & caducis rebus. Huc pertinet egregium illud Cratetis dictum, κόσμος ἐστὶ τὸ κοσμοῦν. κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν. ποιεῖ δὲ τοιαύτην οὔτε χρυσὸς, οὔτε σμάραγδος, οὔτε κόκκος, ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, εὐταξίας, αἰδοῦς ἔμφασιν περιτίθησι. Hæc ille, rectè omnino, si verũ istarum virtutum canona tenuisset. Erasmus verò longo nec satis etiam commodo verborum ambitu ita hunc locum conuertit, *Verùm occultus qui est in corde homo, si is careat omni corruptela, ita vt spiritus sit placidus ac quietus.*

Qui est coram Deo pretiosus, ὅ ἐστιν ἐνώπιον, &c. Id est verè pretiosus, & quidem ipsius Dei iudicio. Possumus autem hoc ad totum etiam orationis complexum referre, vt cõuertamus, *Quod est coram Deo pretiosum.* acsi diceret, Requiritis rarum ac magni pretii ornatum? en vobis illum quem Deus ipse maximi faciat.

	Οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν Θεόν, ἐκόσμουν ἑαυτάς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν·	5	Ita enim olim & sanctæ illæ mulieres sperantes in Deo, ornabant sese, subiectæ suis viris:	5	*Sic enim aliquando & sanctæ mulieres, sperantes in Deo, ornabant se, subiectæ propriis viris:*
Gen. 18. 12	Ὡς Σάῤῥα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραάμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα· ἧς ἐγενήθητε τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν.	6	Sicut ‖Sara obediuit Abrahæ, dominum eum vocans: cuius factæ estis filiæ, dum benefacitis, ¨ etiam quum non terremini vllo pauore.	6	*Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum vocans: cuius estis filiæ, benefacientes, & non pertimentes vllam perturbationem.*
1. Cor. 7. 3	Οἱ ἄνδρες ὁμοίως, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμήν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.	7	‖Viri similiter, ¨vnà versentur vt scientes decet, ¨vasi muliebri ¨vt infirmiori ¨ tribuentes honorem, ¨vtpote quum vnà etiam hæredes *sitis* ¨ gratiæ vitæ, ¨ne interrumpantur preces vestræ.	7	*Viri similiter, cohabitantes secundum scientiã, quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorem, tanquam & cohæredibus gratiæ vitæ, vt nõ impediantur orationes vestræ.*
	Τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες,	8	¨Denique omnes *estote* con-	8	*In fine autẽ omnes vna-*

,6 *Etiam quum non terremini vllo pauore*, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν. Coniunctim legenda sunt duo participia ita vt vna res significetur, non duæ: sicuti adhuc explicatus est hic locus. Quorsum enim Petrus vellet mulieribus natiuum illum metum eximere, in quo potius illas cõtineri oportuit, tanquam optimo pudoris magistro? Nam certè siquid hîc à mulieribus peccatur, in alteram partem potius peccatur. Deinde addit Petrus μηδεμίαν, vniuersè negantem particulam, cui nullus hîc locus fuerit satis opportunus si mulieres dixerimus ad animi præfidentiam à Petro institui. Quid ergo? Nempe ostendit Petrus, verè pias mulieres & Saræ filias, etiam quum nullus illas metus constringit (.i. sponte & vltro) officium facere. Differit enim de domestico vxoris officio: sicuti à seruis requiritur alibi, non vt præsentes oculos domini reueriti, sed vt vero timore Dei præditi, officium faciant. Vulg. *Et non pertimẽtes vllam perturbationem.* Erasm. *Et non terremini vllo pauore.* Sed φοβούμεναι ferè actiuum est, nec aliter hoc certè loco accipi debet. Quòd autem quidam πτόησιν pro libidinis pruritu accipit, indignum etiam est quod hîc commemoretur.

7 *Vnà versentur vt scientes decet*, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν. Sub. ἔστωσαν. quæ ellipsis ad sequentes etiam versiculos porrigitur. Notum est autem nomine τῆς συνοικήσεως, id est contubernii, omnia matrimonii officia significari. Deinde κατὰ γνῶσιν nolui ad verbum interpretari, *Secundum scientiã*, neque etiam aduerbio *Scienter*. illud enim fuisset nonnihil obscurius quàm in Græco sermone, istud verò minimè expressisset Apostoli sententiam. Neque enim monet dũtaxat vt in contubernio peritè se ac dextrè gerat maritus: sed hoc requirit, vt cogitet maritus, quo excellentiore præditus est intelligendi facultate, & quo maiore rerum bonarum cognitione & vsu pollet, eo magis oportere vt circunspectè, consideratè, constanter se gerat in perferendis plurimis incommodis, quibus imbecillitas muliebris & sibi & marito sæpenumero molesta est. Vulg. *Cohabitantes secundum scientiam.* Eras. *Cohabitent secundum scientiam.*

Vasi muliebri, σκεύει τῷ γυναικείῳ. Alibi diximus apud Hebræos כלי [*bali*] latissimè patere, adeo vt de quibusuis dicatur quorum opera vtamur. Est igitur fœmina vas, id est comes & adiutrix, viro ad fideliter coram Deo transigendam vitam adiuncta. Alludit enim ad Mosis Gen. 2. 18, vbi dicitur non expedire hominem relinqui solum.

Vt infirmiori, ὡς ἀσθενεστέρῳ. Mirificum argumẽtum. nam quæ nos proximè attingunt, quo infirmiora sunt, eo maiore cura dignamur, tacito quodam naturæ instinctu, 1. Corinth. 12. 23. Itaque si vxorem putamus nostrum vas esse, imò corpus nostrum esse, infirmitas illa non modò non efficiet vt contemnamus, sed etiam in causa erit cur multo maiorem illius rationem habeamus. *Tribuentes honorem*, ἀπονέμοντες τιμήν. Id est honestam curam ac solicitudinem. Hoc enim declarat Honoris nomen, ex Hebræorum idiotismo, vt sæpe iam annotauimus: & nominatim hoc in loco obseruandum est, nequis, quoties hoc vocabulum occurrerit, existimet eam reuerentiam significari quam inferior quispiam superiori dignitate debeat. Stat enim illud, oportere subiectas esse vxores viro, quum vir sit mulieris caput, & vxor natura sit imbecilliore. Sed vir cogitet vicissim hoc suum vas esse, nec vt infirmius aspernetur, sed honestè tueatur. Quod autem ista Hieronymus ad congressum refert, à quo iubeantur viri abstinere, sanè est eiusmodi vt etiam commemorare pudeat. Sanctè quidem & temperanter (fateor) matrimonium coli debet: sed absit vt in legitimo thoro talem inquinationem hærere existimemus qualem ille eremo assuetus passim inculcauit. *Vtpote quum vnà etiam*, &c. ὡς καὶ συγκληρονόμοι, &c. Triplex quodammodo hîc latet argumentum, vnum in καὶ, alterum in συν, tertium in re ipsa. Etiamsi, inquit, cum vxoribus communem duntaxat haberetis præsentis vitæ vsum, vel id vnum vos debet huc adducere vt magnam illarum curam habeatis: sed aliud etiam longè maius superest. Nam quum in huius vitæ societate vxor secundas ferat tanquam vas infirmius, aliud quiddam est multo præstantius in quo pares sunt vir & vxor, nempe in ea gratia per quam Deus hæreditatem æternæ vitæ tum masculis tum fœminis communicauit. Quomodo igitur vxorem vir aspernetur, quam Deus pari felicitatis æternæ munere sit dignatus? Imò potius coniunctis animis ambo ad communem hæreditatem contendant. Vetus interpres legit συγκληρονόμοις, cohæredibus, eadem manente sentẽtia, vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur. quod sequutus etiam est Syrus interpres. *Gratiæ vitæ*, χάριτος ζωῆς. Id est, gratuiti illius beneficii quo donatur, vita nimirum æterna, κατ' ἐξοχήν. Hæc est, opinor, vera lectio: alioquin nonnulli codices variant. nam in quibusdã legitur χάριτος ζώσης, *viuæ gratiæ*: in quibusdam ποικίλης χάριτος ζωῆς, *multiplicis gratiæ vitæ.* Alicubi etiam χάριτος ποικίλης καὶ ζωῆς, *multiplicis gratiæ & vitæ.* *Ne interrumpantur*, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι. Vel hæc vna ratio omnia iurgia ac odia debet componere. Sunt enim vir & vxor coniuncti, vt mutuò sese ad hanc vitam sanctè ac piè transigendam iuuent. Consistit autem hæc sanctitas potissimum in pura inuocatione, cui inter iurgia & odia nullus est locus. Ita hunc locum interpretatus est etiam Lyranus, immeritò quidem propterea exagitatus ab Erasmo.

8 *Denique*, τὸ δὲ τέλος. Vulg. ad verbum, *In fine autem.*

nam librariorum errore plusquam manifesto factum est vt in quibusdam codicibus legeretur In fide: quod multos Græcæ linguæ prorsus imperitos fefellit. Erasmus, *In summa*, τὸ κεφάλαιον. Sunt autem ista quæ sequuntur, omnibus hominum ordinibus scripta.

Græce		Beza		Vulgata	
συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες·		cordes, ¨ mutuo molestiarum sensu affecti, fraterna præditi charitate, ad intimam misericordiam proni, ¨comes:		*nimes, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles:*	
Μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ, εὐλογοῦντες· εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.	9	‖Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, sed contrà, ¨benedicẽtes: vt qui sciatis ¨vos ad hoc vocatos esse vt benedictionis hæreditatem possideatis.	9	*Non reddentes malum pro malo, nec maledictum pro maledicto, sed econtrario benedicentes: quia in hoc vocati estis vt benedictionem hæreditate possideatis.*	Prou. 17. 11 & 20. 22 mat. 5. 39 rom. 12. 17 1.thes.5. 15
Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον·	10	‖Itaque ¨qui vult vitam diligere, ¨& videre dies bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia sua, ne loquantur dolum:	10	*Qui enim vult vitam diligere, & dies videre bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia eius ne loquantur dolum:*	Psal 34.13
Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν.	11	‖Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & persequatur eam.	11	*Declinet à malo, & faciat bonum: inquirat pacem, & sequatur eam.*	Esa. 1. 16
Ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.	12	Nam oculi Domini *sunt intenti* in iustos, & aures eius in deprecationem eorum: ¨vultus verò Domini aduersum eos qui faciunt mala.	12	*Quia oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum: vultus autem Domini super facientes mala.*	
Καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε;	13	¨Et quis est qui affligat vos si bonitatis æmulatores fueritis?	13	*Et quis est qui vobis noceat si boni æmulatores fueritis?*	
Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι· τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε μηδὲ ταραχθῆτε·	14	‖Sed & si *quid* perpetiamini propter iustitiam, beati *tamen estis*: cæterùm ‖ ¨timore eorum ne timete, neque turbamini:	14	*Sed & siquid patimini propter iustitiam, beati. Timorem autem eorum ne timueritis, & non conturbemini:*	Mat.5. 10 Esa. 8. 12. & 13
Κύριον δὲ τὸν Θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου,	15	Sed Dominum ¨Deum ¨sanctificate in cordibus vestris. Estote autem semper parati ad respõdendũ cuilibet petẽti ¨rationẽ ei⁹ spei quæ in vobis est, cum lenitate & reuerentia,	15	*Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris: parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est spe, cum modestia & timore,*	

Mutuo molestiarum sensu affecti, συμπαθεῖς. Hoc non potui paucioribus verbis satis commodè explicare. Vulg. *Compatientes*, Eras. *Similiter affecti.* *Ad intimam misericordiam proni*, εὔσπλαγχνοι. Vide Iac.5.11. *Comes*, φιλόφρονες. Vulg. *Modesti, Humiles.* neutrum rectè, sed alterum tamen ex albo libri irrepsit in contextum. Eras. *Affabiles.*

9 *Benedicentes*, εὐλογοῦντες. i. Bene precantes, & pro viribus benefacientes iis à quibus læditmini. Vult enim Pater cælestis vt offensas verè condonemus. *Vos ad hoc vocatos esse*, &c. ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, &c. Infinita quædam vis est huius argumenti ad mitigandam omnem odii acerbitatem. Memineritis, inquit, vos: quosnam? Dei videlicet & hostes & inimicos capitales, vocatos esse, id est sponte & gratis ab eo quem toties & tam multis modis in vos prouocastis, quem contemnebatis, quem totis viribus fugiebatis, adscitos: quorsum? vt inaudita & inexplicabili prorsus benignitate vobiscum infinitas illas hæreditatis æternæ diuitias communicaret. Et nos ita erimus feroces vt iniurias nobis illatas non condonemus? ita, inquam, ad vlciscendum præcipites vt tantum bonum vltro malimus abiicere quàm iniurias nostras non persequi? Pendet autẽ hoc à propria significatione verbi קרא [*kara*,] id est vocauit, & ברכה [*berachah*,] id est benedictio. Tanti est momenti quod à plurimis contemnitur, nempe grammatica vocabulorum explicatio.

10 *Itaque*, γάρ. Sic iam aliquoties hanc particulam poni obseruauimus, vt etiam infrà, 4.15. *Qui vult vitam diligere*, ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν. Hebræa veritas habet מי החפץ חיים [*mi hechaphets chaym*,] i. Quis cupidus est vitæ? Deinde sequitur אוהב ימים [*oheb iamim*,] id est, Quis amicus est dierum? Itaque participium אוהב [*oheb*] Græcus interpres cũ præcedentibus coniunxit, mutauitque in verbum infiniti modi: sed eadem manente sententia. Vitam autem expetere, declarat vitam cupere diuturnam. Pendent enim omnia tum præsentis tum futuræ vitę beneficia à Domini timore. Atenim, dices, plerique Dei timentes contraria omnia experiuntur. Imò iustus semper habet quantum satis est, si tentationis exitum spectes: & in mediis afflictionibus felix ac beatus exultat, Iacobi 1.2. Contrà verò qui stolidus est, nihil sentit: qui verò mala conscientia torquetur, nihil inuenit in quo possit acquiescere.

Et videre dies bonos, καὶ ἰδεῖν, &c. i. Beatam ac felicem vitam transigere: sicut contra dies malos vocant Hebręi asperam & calamitosam vitã, Gen.47.9. Cæterùm Hebræa veritas habet אוהב ימים לראות טוב [*oheb iamim lireoth tob*,] i. amans dies vt videat bonum: sed hoc quoque nihil immutat in sententia.

12 *Vultus*, πρόσωπον. Hebr. פנים [*panim*,] id est facies, ídque plurali tãtùm numero. Accipitur autem hîc Hebræorum more pro ira.

13 *Et quis*, &c. καὶ τίς, &c. Particula καὶ nihil cõnectit hoc in loco sed ita vsurpari solet in subiectione. Virgilius,

--*& quisquam numen Iunonis adoret Præterea?*

14 *Timore eorum*, τὸν φόβον αὐτῶν. Id est, Ne ipsorum more & exemplo consternemini.

15 *Deum*, τὸν Θεόν. Syrus interpres & Vetus Latinus legerunt τὸν Χριστὸν, vt & ex nostris manuscr. vnus.

Sanctificate, ἁγιάσατε. Id est omnẽ ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete. Monet enim vt omnibus terriculamentis opponamus Dei promissiones: cui tum demum gloriam iustam tribuimus quum in illum vt fidelem, sanctum, omnipotẽtem, recumbimus per fidem, Ioh. 33.3, Rom.4.20. Sunt autem hæc petita ex Esaiæ 8.12 & 13.

Rationem spei, λόγον περὶ ἐλπίδος. Περὶ ἐλπίδος nouè dictum pro ἐλπίδος: quam formulam loquendi inuenies ter repetitam Ioh.16.8. Eras. *Vt loquamini de spe.*

16 Συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθὴν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν.

16 Conſcientiam bonã habentes: vt ¨pro eo quod loquuntur aduerſum vos tanquam maleficos, pudefiant qui inceſſunt veſtram bonam in Christo cõuerſationem.

16 *Conſcientiam habentes bonam: vt in eo quod detrahunt vobis, cõfundantur qui calumniantur veſtram bonam in Christo conuerſationem.*

17 Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας·

17 Melius enim *eſt* vt bene agentes, ſi ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

17 *Melius eſt enim benefacientes, ſi voluntas Dei velit, pati, quàm malè facientes:*

Rom. 5. 6 / Heb. 9. 15

18 Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων· ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ Πνεύματι.

18 ‖Nam & Christus ſemel pro peccatis paſſus fuit, iuſtus pro iniuſtis: vt nos ad Deum adduceret, ¨mortificatus quidẽ carne, ¨viuificatus autem Spiritu.

18 *Quia & Christus ſemel pro peccatis mortuus eſt, iuſtus pro iniuſtis: vt nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, viuificatus autem Spiritu.*

19 Ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν,

19 ¨Per quem etiam ¨ſpiritibus qui *ſunt* in carcere ¨profectus ¨prædicauit,

19 *In quo & iis qui in carcere erãt ſpiritibus veniẽs prædicauit,*

---

16 *Pro eo*, ἐν ᾧ. Vide ſuprà, 2. 12.

18 *Mortificatus quidem carne*, θανατωθεὶς μὲν σαρκί. Id eſt, quod ad humanitatem quidem attinet, mortuus. Carnis enim appellatione totum hominem, id eſt corpus & animum declarat, ſynecdoche Hebræis peruſitata, vt Rom. 1. 3, & 1. Tim. 3. 16, & infrà, 4. 1. Quid ergo? dicet aliquis, animam dicis interfectam? Minimè verò, ſed diſſolutione animæ & corporis, homo deſinit eſſe homo, quanuis vna ei⁹ pars viuat, altera verò & mot⁹ & ſenſus ſit expers. Ergo (inquies) mortuus Christus deſiit eſſe homo. Reſpondeo morte quidẽ verè fuiſſe diſſolutũ duarũ humanitatis partiũ compagẽ, quarum tamen neutra pars quum fuerit à Deitate Verbi dimiſſa, manſit ſemper Deus & homo. Vtitur autem paſſiuo participio θανατωθεὶς, vt & mors violenta fuiſſe ſignificetur, quanuis antea vſus ſit verbo ἀπέθανεν, & dici etiã poſſit θανατωθῆναι quatenus etiam volens animam ſuam ad tempus noſtri cauſa depoſuit.

Viuificatus autem Spiritu, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι. Id eſt, per diuinitatem in ipſo corporaliter habitantem, vitæ reſtitutus. Poteſtatem enim habuit à ſemetipſo deponendi animam, & rurſus ſumendi eam, Ioh. 10. 18. Spiritus autem nomine in Christo ſignificari diuinæ naturæ homini coniunctæ potentiam, quando carni, id eſt alteri naturæ imbecillæ opponitur, oſtendimus Rom. 1. 3. & totum hunc locum quaſi ex profeſſo ita explicat Paulus 2. Cor. 13. 4, his verbis, ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Id eſt, Crucifixus eſt ex infirmitate, ſed viuit ex Dei potentia, Virtutem Dei appellans quod hic vocat Petrus Spiritum. Sic quoque Lactantius, De vera ſapientia, lib. 4. cap. 8, de vtraque Christi natura diſſerens, Christum, inquit, bis natum eſſe teſtificamur, primùm in Spiritu, deinde in carne. Itaque hũc locum fœdè Caſtellio corrupit quum ſic eum interpretaretur, *Corpore necatus, animo in vitam reuocatus*. In Latinis quibuſdam codicibus legitur Mortificatos & viuificatos, ſed contextu ab aliquib. Græcæ linguæ imperitis deprauato.

19 *Per quem etiam*, &c. ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ. In vno codice ſcriptum eſt τοῖς ἐν φυλακῇ κατακεκλεισμένοις, *in carcere incluſis*. Cæterùm quia non alius locus in Nouo teſtamento obſcurior habetur, conabor & ego illum pro virili illuſtrare. Syrus interpres iſtud ἐν ᾧ & πορευθεὶς non legit, quæ tamen ſunt in Græcis omnibus, & à Græcis Latiniſque patribus omnibus ſummo conſenſu leguntur. Latinus autem Vetus interpres habet, *In quo & iis qui in carcere [erant] ſpiritibus, veniens prædicauit, qui increduli fuerant aliquando*. Sic autem Eraſmus, *In quo etiam abijt, & ſpiritibus qui [erant] in carcere prædicauit, qui inobedientes fuerant quondam*. Nunc ad varias interpretationes accedamus, quarum tamen aliquot commemoraſſe ſatis erit. Primùm igitur qui ex hoc teſtimonio Lymbum (quẽ vocant) cõſtituunt, quaſi ad Patrum Spiritus illic tãquam in carcere quodam incluſos anima Christi peruenerit, vt eos inde erueret, & Christi ad inferos deſcenſum ſic explicant, iſtis manifeſtis rationibus poſſunt refelli: quamuis hæc opinio ſit vetus, & maximorum virorum auctoritate nitatur. Primùm nulla hîc mẽtio fit animæ Christi, ſed Spiritus, id eſt diuinæ potentiæ: neque enim per Spiritum intelligere poſſis animam Christi quin ſimul dicas eum per animã fuiſſe reuocatũ in vitã. Atqui licet nemo aliter vitę reſtituatur quàm anima rurſus corpori coniuncta, tamẽ ipſa ſeſe anima ſuo non magis adiungit rurſum corpori, quàm initio ipſa ſeſe vel condidit, vel corpori inſeruit. Itaque ex reſurrectione à ſeipſo facta Christum eſſe verum Deum demonſtratiuè colligit Paulus Rom. 1. 4. Secũdò, tantum abeſt vt de piorum animabus hoc poſſit intelligi, vt contrà non niſi de iis agatur qui immorigeri fuerunt. Tertiò, non dicitur Christus in Spiritu iſtos liberaſſe, ſed illis prædicaſſe, & rurſus infrà, 4. 6, dicitur Euangelium prædicatum fuiſſe mortuis. Aliud autem eſt prædicare & euangelizare, quàm ſimpliciter dicere, Adſum quem expectabatis. Denique, vt iſtud non ſit ſatis firmum, tamen hoc conſtat, nullam factam hîc eſſe liberationis mentionem, nec fieri etiam potuiſſe, quum tantùm dicatur prædicatum fuiſſe πνεύμασι τοῖς ἀπειθήσασι, Spiritibus huic prædicationi non obſequutis. Quartò, oſtendant quo iure interpretentur τοῖς ἐν φυλακῇ, *iis qui [erant] in carcere*, potius quàm *iis qui [ſunt] in carcere*: & πορευθεὶς, *profectus*, è corpore vel ex hoc mundo, repugnante Vetere interprete, qui *veniens* interpretatur, & quidem non ineptè, vt ſuo loco dicemus. Quintò, proferatur teſtimonium aliquod ex Scripturis ex cuius collatione intelligamus carceris nomine locum aliquem deſignari in quo beati Spiritus concluſi fuerint. Hoc certè nuſquam inuenietur: ſed econtrario, fideles ex hac vita demigrãtes, fide idipſum adeptos quod nos ſperamus, vt expoſuimus Epheſ. cap. 1. 10. Secunda expoſitio eſt eorum qui hoc accipiunt de Apoſtolorum prędicatione, qui per Spiritus inſtinctum prædicarint ſpiritibus in carcere, id eſt peccati vinculo conſtrictis, & prorſus immorigeris hominibus, qui & mortui dicuntur. Quam interpretationem meritò reiicit his argumentis doctiſſimus interpres. Primò, cur viuis hominibus ſpirituum nomen tribueret? nam certè noua & inaudita eſt iſta ſynecdoche, præſertim quum de iis agitur qui non ſunt regenerati. Neque enim ſpiritum, ſed animam ſolent Hebræi συνεκδοχικῶς pro eo accipere quod Perſonam in vernaculo noſtro ſermone vocamus, vt infrà ver. 10, Octo animæ, pro octo hominibus. Secundò, quum mortuos apertè nõ nominet, coactam eſſe allegoricam iſtam interpretationem apparet. Tertiò, qua de cauſa tam repentè Petrus ad dies Noe à temporibus Apoſtolorum regrederetur? Quartum argumentum addo, quòd hæc interpretatio ad ſcopum Apoſtoli nihil prorſus pertineat. Tertia explicatio quorundã eſt fanaticorum qui putant animabus incredulorum ante Christi aduentum mortuorum, oportuiſſe prædicari Euangelium, vt & ipſæ, ſi vellent illud amplecti, ſaluæ fierent. Hoc verò delirium nulla refutatione indiget, quum tota Scriptura clamet, ſtatim à morte conſequi iudicium. Deinde quorſum hoc commemoraret Apoſtolus? quorſum etiam ad Noe tempora reſtringeret? Quarta ſententia eorum eſt qui de quibuſdam agi putant qui tempore Noe diu quidem fuerint increduli, ſed tamen paulo ante diluuium reſipuerint. Illos igitur pœnas quidem corpore dediſſe, ſed ſeruatos fuiſſe illorum ſpiritus ex beneficio Christi, cuius mortis virtus ad eos emanarit. His verò ita ſit reſponſum: Primùm, multa dici in hac expoſitione quæ nuſquam apparent in contextu. Secundò, Spiritus nomine non poſſe ſignificari mortis Christi efficaciam, quin ſimul dicatur eadem efficacia viuificatus. Neque enim aliter vſurpari poteſt Spiritus nomẽ in hoc verſiculo quàm in ſuperiore. Illud verò dicere nimium fuerit abſurdũ. Tertiò, pugnare

etiam hanc ſententiam cum ipſo contextu, quum apertè dicantur iſti Spiritus infideles periiſſe,& ſolæ octo animæ ſeruatæ. Quartò,ne hoc quidem ad Apoſtoli ſcopum pertinere. Tandem verò dicam & ipſe quid mihi videatur, ita tamen vt doctorum interpretum ſententiis minimè velim præiudicium adferre, &, ſiquis rectiora docuerit, non inuitus de ſententia mea ſim deceſſurus. Spectandum puto in primis Apoſtoli ſcopum, is autem eſt,vt fideles ad ſanctè & iuſtè viuendum hortetur. Ingreſſus enim eſt hoc argumentum à verſu 8.Iam verò quia nullis aliis maiores imminent ærumnę, fuerunt adferendæ rationes quibus aduerſus omnes calamitates confirmentur,ne ſtudium iuſtitiæ remittant. Hæc cauſa eſt cur à verſu 14 vſque ad finem huius capitis hanc partem tractet, & rurſus à ſequẽtis capitis v.12, ad quintũ vſque caput,quod ſpero mihi conceſſuros quicunque ſeriem orationis propius conſiderarint. Iam verò videamus quæ adhibeat argumenta. Primum ſumptum eſt à prouidentia Dei,ſuos reſpicientis,& omnibus impiis irati, vt Dauid teſtatur. Monet igitur vt hanc Dei omnipotentis prouidentiam omnibus terriculamentis opponentes,fortiter perſeueremus,adeo vt ii ipſi à quibus oppugnamur,ſuæ impietatis non ſine rubore conuincantur. Secundum argumentum eſt à Dei voluntate ſumptum,qui hac via conſtituerit ſuos ad vitam æternam adducere. Eſt autem duplex hoc argumentũ. Oſtendit enim afflictiones pro iuſtitia nõ temere, nec Deo nos deſerente, ſed contrà Deo ita conſtituente, & regnum ſuum moderante nobis euenire: deinde propoſito feliciſſimo omnium ærumnarum exitu,nos ſolatur. Sed hoc fuit probandum.Nam cui facilè perſuaſeris, Deum illos velle affligi quos chariſſimos habeat? Hoc illud eſt igitur in quo nunc verſatur,ac in ipſa quidem fronte primùm omnium nobis Chriſtum proponit, perfectiſſimum nimirũ exemplar in quo conſilium Dei intueamur. Eandem enim par eſt membrorum & capitis naturam ac conditionem eſſe. Præterea indicandum fuit in primis, non modò quod exemplum nobis proponeremus, ſed etiam ex quo fonte vires illas infractas hauriremus, quibus fulciri nos oporteat. Chriſtum igitur proponit, qui iuſtiſſimus quum eſſet,pro nobis eouſque afflictus eſt vt mortem crudelitatis & ignominiæ plenam vltro ſubierit. Sed hoc,inquit, quod ad carnem attinet, illi contigit: nam mox diuina virtute victor euaſit. Et quorſum hoc Chriſtus? Nempe vt nos per eandem viam ad Deum adducat. Quid eſt igitur tam aſperum quod reformidemus, tam arduum quod non ſperemus? Hæc igitur Petrus in verſiculo ſuperiore. Nunc verò quoniã vno tãtùm verbo nobiliſſimi huius exempli vſum attigerat, oportuit copioſius explicari quænam ſit Eccleſiæ cum Chriſto capite tum in afflictionibus tum in gloria coniunctio: deinde etiam quænam nunc ſit illa capitis noſtri gloria, cuius & virtute confirmemur,& ſpe ſuſtentemur. Deligit autem exemplum, quo nullum certè magis expreſſum potuit inueniri: primùm videlicet antiquiſſimum,vt & perpetuam hanc fuiſſe Eccleſię conditionem,& Chriſti capitis noſtri virtutem iam tum eluxiſſe nouerimus: deinde in quo non vnus aliquis, ſed totum Eccleſię corpus: non leuis aliqua calamitas,ſed mors ipſa potius quàm mortis periculum: non vulgare aliquod aduerſus impios iudiciũ, ſed quo nullum vnquam magis inſigne editum fuerit: non ſimplex aliqua ſed miraculi plena liberatio ſpectanda proponatur: quod denique ſit inſigne etiamnum noſtrę ſalutis antitypum Hoc ergo videamus quomodo explicet. Chriſtus, inquit, quem dixi diuina virtute viuificatum, iam olim in diebus Noe, quum appararetur arca, profectus ſiue adueniens, ne nunc primùm putemus illum Eccleſię curam & adminiſtrationem ſuſcepiſſe: adueniens, inquam, non corpore, (quod nondum aſſumpſerat) ſed ea ipſa virtute per quam poſtea reſurrexit, prędicauit ſpiritibus illis qui nunc in carcere meritas dant pœnas, vtpote qui recta monenti Noe,& arcam ſuam conſtruenti parere olim recuſarint,in qua etiam octo dũtaxat animę ſeruatę ſunt. Hæc eſt, opinor, plana & ſimplex huius loci explicatio, cum præcedẽtibus & ſequentibus optimè cohærens, & ita quidem vt neque vlli verbo vis fiat,neque quicquam adiiciatur, vel detrahatur: quod ex ipſa contextus declaratione planius etiam intelligetur. *Per quem*, ἐν ᾧ. Sub. πνεύματι. Per quem Spiritum, id eſt per quam virtutem, eam ipſam videlicet qua fuit viuificatus: vt nemo vel corporalẽ præſentiam, vel animã Chriſti, vel mortis ipſius efficaciam poſſit intelligere: quum non poſſit aliter in hoc verſiculo explicari Spiritus nomen quàm in ſuperiore. Vulg.& Eraſ. *In quo*, paulo obſcurius, quanuis poſſit hoc quidem tolerari, vt idẽ declaret atque καθ' ὃ.i. Cuius Spiritus reſpectu. *Spiritibus qui [ſunt] in carcere*, τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι. Sub. οὖσι, quod participium propriè temporis eſt præſentis, quod non animaduerſum illos fefellit qui per præteritum imperfectum interpretati ſunt τοῖς οὖσι, *qui erant*, quaſi prædicationis tempore iam eſſent in carcere, quũ Petrus minimè tempus illud reſpiciat quo prædicatum eſt illis, id eſt tempus Noe, per quem Spiritus Chriſti totos centum & viginti annos tam diligenter illis prædicauit reſipiſcentiam: ſed illud ipſum tempus conſideret quo hæc ſcribebat, ſicuti quum infrà dicit Euangelium fuiſſe prædicatum mortuis,ſui videlicet quo hęc ſcribebat,non autẽ eius temporis reſpectu quo illis fuit Euangelium prędicatum. Quum autem hęc ſcriberet Petrus, illorum incredulorum cadauera quidẽ iampridem computruerant: ſpiritus verò in carcere incluſi, vltimam nimirum iudicis ſententiam cum fletu & ſtridore dentium expectantes,in tenebris illis exterioribus tenebantur, vbi & nunc tenentur. Neque verò quicquam in hac interpretatione detorſimus, ſiue formulam ipſam loquendi, ſiue ſingula verba ſpectes. Ita enim ſæpiſſimè fit vt tũ loquendo, tum ſcribendo conſideremus quid noſtris temporibus conueniat, non autem illis de quibus agimus. quam figuram πρόληψιν vocant: cuius infinita paſſim apud omnes ſcriptores exempla occurrunt. Participiũ autẽ οὖσι (vt antè monui) magis etiã ꝓpriè de tẽpore præſenti dicitur quàm de præterito imperfecto, & φυλακὴ (ſi paucos locos excipias in quibus quartam noctis partem declarat) pro carcere vbique accipitur: & commodiſſimè ita poteſt explicari vt nos fecimus, eadem ratione qua dicuntur catenis tenebrarũ vincti diaboli ſeruari ad iudicium, 2.Pet.cap. 2.4.& ἐν φυλακῇ,id eſt *in carcere*, poſitus dicitur Satan Apocal.20.7. Sed & Syrus interpres habet שיול [*ſcheul*,] quo vocabulo modò ſepulchrum in quo certè Spiritus non concluduntur, modò locus ille ſignificatur ſedibus beatorum oppoſitus, vt diximus Luc.18.verſu 23, & Act.2.25, quem Petrus hîc φυλακὴν,id eſt carcerem,appellat. Spirituum verò nomẽ quoniam paulo antè diximus coactè pro viuis hominibus accipi,obſeruandũ eſt,Petrum,quum de iis ageret qui iampridem erãt mortui, & neceſſariò faceret carceris mentionem, neceſſariò quoque non homines ſed Spiritus dixiſſe,id eſt eos quorũ Spiritus tum quum ipſe hæc ſcriberet,in carcere erant, & erunt ad extremum vſque diem, quomodo etiam loquitur Apoſtolus Hebr. 12.23,de beatis agens. *Prodiens*, πορευθεὶς. Vel, *veniens*, vt rectè conuertit Vetus interpres, ſicuti mox dicemus. Eraſ. *Abijt*, multo obſcurius. Syrus autem interpres ne hoc quidem legit.& illud conſtat, apud Hebræos ſæpe eiuſmodi participia redundare: vt ſi dicas, Surgens abiit, Reſpondens dixit,& ſimilia: quanuis non ſine aliqua emphaſi ſæpe hoc faciant, veluti quum rem aliquam ſeriam & prius meditatam deſcribunt, vt Exo.2.1. Itaque mihi videtur magnum eſſe huius participii pondus hoc loco, quod nimirum teſtetur Chriſtum iam tum per Spiritum ſuum in difficillimis illis temporibus Eccleſiæ præfuiſſe, à quo etiamnum hodie gubernatur. Eſt autem hæc cõſuetudo Scripturæ,vt, quò melius ſumma illa Dei prouidentia declaretur, è cælis ipſis dicatur Deus deſcendere. quod & aliquoties factum eſt, Chriſto viſibili aliqua ſpecie apparente, vt ex 18 cap. Geneſis manifeſtè liquet: vbi diſertè dicit ſe deſcendiſſe is ipſe qui יהוה [*iehoua*] proprio videlicet Dei nomine dicitur. Item Exod.3, vbi is qui in rubo apparet Moſi,(Chriſtus proculdubio,vnicus hominum & Dei mediator) ſe deſcendiſſe inquit: ac de nomine interrogatus,proprium illud nomẽ ſibi vendicat. Quid igitur? Nempe quum de Spiritu, id eſt deitate illa Verbi agatur, non poſſum dubitare quin ſicut ſuprà ipſemet Petrus 1.11, de Spiritu Chriſti prænuntio loquutus eſt, hoc participio per anthropopathiam declaretur illius præſentia qua Noe & Eccleſiam ſuam ſeruauit, impios verò funditus perdidit: Noe inquam præconem iuſtitiæ,per cuius os,ſicut per reliquos etiam Prophetas orbem terrarum ad reſipiſcentiam inuitauit,vt Ierem.7.24, & Zachar.7.12,ſcribitur. Itaque πορευθεὶς nec durè nec inſolenter explicamus *Prodiens*, velut è cælis videlicet, vbi Scriptura collocat beatã diuinæ illius virtutis ſedem: non autem è corpore vel è mundo. quod planè coactum eſſe oſtendimus,& ab Apoſtoli ſcopo alienum. Sed & πορευθεὶς poſſumus interpretari παρελθὼν *adueniens*, ex Hebręorum conſuetudine,quam expoſuimus Matth.4.5, Mar.8, 11,& aliis multis locis: quum præſertim ita prorſus vſurpetur hoc idẽ participium Luc. 14.10,& 23.33,& Mar.3.13, & 16.verſu 13,vt יצא,1.Regum 22.21. *Prædicauit*, ἐκήρυξεν. Hoc quoque confirmat noſtram interpretationem. Nec enim dubitari poteſt quin hoc cohæreat cum iis quæ ſequuntur.i.ad illud tem-

pus quo Spiritus per os Noe arcam cõſtruentis, iram Dei imminentem prædicabat. Nam cui fuerunt immorigeri? certè illi qui prædicabat. Non poteſt ergo prædicatio iſta ad poſterius aliquod tempus referri. Sed de hoc mox etiam dicemus cap. 4. 6.

Gen. 6. 14
mat. 24. 38
luc. 17. 20

20 Ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι (τουτέστιν ὀκτὼ) ψυχαὶ διεσώθησαν δι᾽ ὕδατος.

21 Ὧ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα (οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεὸν) δι᾽ ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ,

22 Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

20 "Olim immorigeris, ‖quum "ſemel "expectabat Dei patientia in diebus Noe, quum appararetur arca, in qua "paucæ (id eſt "octo) animæ ſeruatæ ſunt "in aqua.

21 "Cui rei nũc "correſpõdens exemplar Baptiſmi nos quoque ſeruat (non quo carnis ſordes abiiciuntur, ſed "ſtipulatio bonæ cõſcientiæ apud Deum) per reſurrectionẽ Ieſu Chriſti,

22 Qui eſt "ad dexteram Dei, "profectus in cælum, ſubiectis ipſi Angelis & poteſtatibus ac virtutibus.

20 *Qui increduli fuerant aliquãdo, quando expectabant "Dei patientiam in diebus Noe, quum fabricaretur arca, in qua pauci, id eſt octo animæ ſaluæ factæ ſunt per aquam.*

21 *Quod & nos nunc ſimilis formæ ſaluos facit Baptiſma (non carnis depoſitio ſordium, ſed conſcientiæ bonæ interrogatio in Deum) per reſurrectionem Ieſu Chriſti,*

22 *Qui eſt in dextera Dei, deglutiens mortẽ, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælum, ſubiectis ſibi Angelis & poteſtatibus & virtutibus.*

---

20 *Olim immorigeris*, ἀπειθήσασί ποτε. Hoc ita cohæret cum τοῖς πνεύμασι vt non magis diuelli poſſit quàm adiectiuum à ſubſtantiuo, quod vocant, nec vlla prorſus alia ratione explicari poſſit. Deinde aduerbium ποτὲ tẽpus illius prædicationis indicat, ac proinde per antitheſin oſtẽdit ita explicandum eſſe τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, vt nos fecimus: perinde videlicet acſi ſcriptum eſſet τοῖς νῦν ἐν φυλακῇ πνεύμασι. vt ποτὲ & νῦν. i. olim & nũc opponantur. Sed non fuit neceſſe vt νῦν adderetur: propterea quòd οὖσι ex communi vſu ſubauditum, præſentis eſt temporis. Contrarius autem error in hoc participio inoleuit quàm in ſuperiore. Nam illud conuerterunt per imperfectum, Qui erant, pro Qui ſunt: hoc verò per pluſquamperfectũ, Qui fuerant increduli, id eſt ἀπιστήσασι. Et Eraſ. *Qui inobedientes fuerant*, pro quo dicendum erat, *Qui inobedientes fuerunt*, ſeruata propria aoriſti ſignificatione. *Semel*, ἅπαξ. Hoc aduerbio declaratur tempus vltimò præfixum ac definitum fuiſſe, quo elapſo nulla reliqua ſpes ſupereſſet: quod & hiſtoria & exitus ipſe rei declarauit. Vet. interp. pro ἅπαξ ἐδέχετο, legit ἀπεξεδέχετο ſed mẽdoſè, vt mihi videtur: quãuis ita legerimus in Complutenſi editione & vetuſtis cod. quatuor. *Expectabat Dei patientia in diebus Noe*, &c. ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ, &c. Ita rectè legit Auguſtinus epiſt. 99. Et ſanè cogor hoc in loco maiorem in Eraſmo attentionem deſiderare, qui quum hunc Auguſtini locum legiſſet, non dubitauit tamen conuertere, Expectabatur Dei lenitas. Nam, inquit, τὸ ἐκδέχεσθαι verbum eſt medium. quod tamen neſcio quàm verum ſit. Deinde à quo tandem expectabatur Dei lenitas hoc tempore? Num à Noe? is certè expectabat Dei miſericordiã, ſed de patientia illa diſſeritur qua Deus vſus fuerat quum CXX annos mundo conſtituiſſet ad reſipiſcendum. Noe igitur arcam ædificans, non Dei lenitatem, ſed Dei iudicium imminens expectabat. Quid verò impii? nempe Dei lenitatem non modò non expectabant, ſed etiam deridebant. Sed Deus is eſt qui patienter expectabat tantiſper dũ præteriret tempus illud CXX annorũ conſtitutũ, & arca eſſet extructa. vt παραφραστικῶς totũ hũc locũ Syrus interp. rectè ſic vertit, Tremel. noſtro interp. *Quũ longanimitas Dei præciperet vt fieret arca, propter expectationem conuerſionis eorum*. ex qua tamen verſione colligo illum pro ἅπαξ ἐξεδέχετο, legiſſe ἀπεξεδέχετο. Vulg. *Quando expectabant Dei patientiam*. Quẽ locũ exiſtimo, quũ rectè conuerſus eſſet à Vet. interpr. à ſciolis aliquibus deprauatũ, vt illud quoque quod ſuprà annotauimus v. 19. Dicitur autem Dei patientia, pro Deus patiens, ex Hebr. idiotiſmo. *Paucæ*, ὀλίγαι. Vulg. *Pauci*, ὀλίγοι, eodem ſenſu. quã lectionẽ inuenimus in duobus veteribus libris.

Octo animæ, ὀκτὼ ψυχαί. i. octo homines Hebraica ſynecdoche. *In aqua*, δι᾽ ὕδατος. i. ἐν ὕδατι, vt Rom. cap. 4. 11. Hoc enim eſt quod in vernaculo ſermone dicimus *parmi l'eau*. Vulg. & Eraſ. *Per aquã*. quod planũ fuiſſet ſi additũ eſſet epitheton, vt ſi Per medias aquas ſcriptũ eſſet. Neque enim διὰ videtur pro cauſa inſtrumẽtali accipi poſſe, quũ aqua non ſeruarit Noe, ſed ex aqua ſit ſeruatus: ſicut in Baptiſmo illa emerſio ex aqua, declarat emerſionem ex morte in nouam vitam.

21 *Cui rei*, ᾧ. Ita reſtitue ex Cõplutenſi cod. nã mendoſè in aliis legitur ὅ. quod ad κιβωτὸν etiã fœminei generis referri nõ poteſt. *Correſpondens exẽplar*, ἀντίτυπον. Τύπος in his libris paſſim dici ſolet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis impreſſa quadam forma ἀναλόγως repræſentatur, vt 1. Corinth. 10. 8, & 11, Hebr. 6. 5. Comparãtur autẽ typi interdũ cũ veritate ipſa, cuius ſunt exẽplaria, vt Hebr. cap. 9. 24, ſacrariũ Tabernaculi dicitur cælorũ ἀντίτυπον. Interdũ verò cũ aliis ſecundariis eiuſdẽ rei exemplaribus cõferuntur: vt hoc in loco Baptiſmus dicitur ἀντίτυπον eius liberationis quæ contigit Eccleſiæ in diluuio. Nã & hæc liberatio & Baptiſmus adumbrãt Eccleſiæ ſanctificationẽ, & emerſionẽ à peccati & mortis gurgite. Sunt igitur duo typi: ſed liberationis è diluuio præcedens typus, ſequentẽ Baptiſmi typũ ipſi correſpondentẽ adũbrauit. qua ratione etiã poteſt Baptiſmus & nubi & traiectioni maris rubri tãquã ἀντίτυπον opponi. *Stipulatio bonæ cõſcientiæ apud Deum*, συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν. Vulgata, admodũ obſcurè, *Cõſcientiæ bonæ interrogatio in Deũ*. Eraſm. *Quo fit vt bona conſciẽtia reſpõdeat apud D.* qđ non ꝓbo, quia durũ eſt ἐπερωτᾶν vertere Reſpõdẽdi verbo. Syrus aũt interpr. παραφραστικῶς hũc locũ vertit, *Non corpore abluti à ſordib. ſed confitentes Deũ in cõſcientia pura*, quaſi videlicet interioris Baptiſmi effectus deſignetur, quo nimirum fiat vt cõſcientia pacificata clamet Abba pater, Deũ ipſũ ſancta ſecuritate interpellãs, vt ἐπερώτημα idẽ ſit atq. Heb. שאלה [*ſcheelah*] & addatur εἰς Θεὸν, ꝙ ſic dicãt Heb. שאל באלהים [*ſchal baelohim*] Sed omnino præſtat vt hoc referamus ad interrogationes catechiſtarũ quib. catechumeni interiorẽ Baptiſmũ teſtificabãtur exteriore ſanciendũ, vt Act. 8. 37. quò ſpectat Apoſtolicum totum ſymbolũ, & illud ab adultorũ Baptiſmo ad infantium baptiſmum magno errore, ſi ipſos infantes ſpectes, tranſlatũ, Credis? credo. Abrenuntias? abrenuntio. vnde illud Tertulliani quod eſt veluti commentarii vice in hunc locum in lib. de reſur. Carnis, Anima non lauatione ſed reſponſione ſancitur.

22 *Ad dexteram Dei*, ἐν δεξιᾷ Θεοῦ. Vide Heb. 1. 3. Cæterùm quod addit Vetus Latinus interpres, neque in Syra editione, neque in vllis codicibus Græcis inuenimus, quanuis minimè videatur otioſum. Addit autem hæc, *Deglutiens mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur*. *Profectus*, &c. πορευθεὶς, &c. Hanc Chriſti in cælum profectionem opponit duplici aduentui, vni per Spiritus ſui virtutem, quæ in illa Eccleſiæ liberatione inſignis apparuit: alteri, qua re vera manifeſtatus eſt in carne. Dicit autem ad dexteram Dei ſedere, ſubiectis illi omnibus, vt quum eius virtute multo etiam magis quàm antea nos regi & gubernari nouerimus, nullo periculo deiiciamur, ſed bona illa conſcientia ipſum inuocemus: deinde vt tantæ iſtius gloriæ, cuius participes ſumus, aſſidua contemplatione nos conſolemur. Aſcẽdit enim per crucem, vt per crucem nos ad Deum adduceret, ad cuius dextram ſedet.

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας,

Quum igitur Christus passus sit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione armamini, nempe quòd qui passus est in carne, destitit à peccato,

Christo igitur passo in carne, & vos eadem cogitatione armamini, quia qui passus est, in carne desiit à peccatis.

2 Εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον.

Vt non amplius cupiditatibus hominum, sed voluntati Dei, quod reliquum est temporis in carne viuat.

Vt iam nõ desideriis hominum, sed voluntati Dei quod reliquũ est in carne viuat temporis.

3 Ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις.

Satis enim est nobis quòd anteacto vitæ tempore libidinem Gentium patrauerimus, quum incederemus in lasciuiis, cupiditatibus, vinolentiis, comessationibus, compotationibus, & nefariis simulacrorum cultibus.

Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatẽ Gentium consummandam iis qui ambulauerunt in luxuriis, desideriis, vinolentiis, comessationibus, & illicitis idolorum cultibus. Ephe.4.23

4 Ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες·

Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandem luxus profusionem, peregrinari sibi videntur, blasphemantes:

In quo peregrinantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem, blasphemantes:

5 Οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.

Qui reddituri sunt rationẽ ei qui paratus est ad iudicandum viuos & mortuos.

Qui reddent rationem ei qui paratus est iudicare viuos & mortuos.

6 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκὶ, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι.

Nam idcirco mortuis quoque prædicatũ est Euangeliũ, vt damnarentur quidem secundum homines, *id est* carne, viuerent autem secundum Deum, *id est* Spiritu.

Propter hoc enim & mortuis euãgelizatum est vt iudicentur quidem secundum homines in carne, viuant autem secundum Deum spiritu.

IN CAPVT IIII.

1 *Quum igitur Christus*, Χριστοῦ οὖν. Nũc redit ad exhortationem vt sanctè vitam instituamus, & nostræ sanctificationis fontem aperit, nempe Christi mortem, cuius vi morimur peccato: sicut eiusdem resurrectione in nouam & perennem vitam resurgimus, vt pluribus exposuimus cap.6.epist.ad Rom.ab initio capitis vsque ad ver.12. Aptissimè verò cohærent ista, quum in Baptismo peculiare quoddam habeamus nostræ tum mortificationis tum viuificationis exemplar, vt illic quoque Paulus luculenter exponit. [*Nempe*] *quòd*, &c. ὅτι, &c. i. Eum demũ in veteri homine, i. (vt loquitur Paulus Rom.6.7) carni ac peccato, mortuum esse, Christi exemplo ac virtute, in quo peccatum amplius non viget. Hæc enim est sanctificationis nostræ definitio, quæ partem illius vtranque complectitur, si sequentem versiculum adiunxeris. Sed pro ὁ ἀποθανὼν, Qui mortuus est, maluit dicere ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, Qui passus est in carne, vt nos ad Christum nostrum archetypum reuocaret. qua ratione etiam dicitur vetus homo in nobis esse crucifixus, & caro crucifixa cum cupiditatibus suis, & mundus nobis crucifixus, ac nos vicissim crucifixi mundo, apud Paulum. Erasmus igitur manifestè deprauauit Pauli sentẽtiam, quum ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ interpretaretur, *qui patiebatur in carne*: quasi de Christo ipso hæc dicantur: quum ex iis quæ subiiciuntur, satis appareat Christo capiti non conuenire, sed membris in eo sanctificatis. Carnis igitur nomen, vbi de Christo agitur, humanam naturam, eámque integram & omni labe carentem, hoc autem posteriore loco, qualẽ illam habemus, id est vitiosam ac corruptam, declarat, vt passio in carne nihil aliud quàm nostræ vitiositatis abolitionem, sensim perficiendam declaret.

2 *Quod reliquum est*, &c. τὸν ἐπίλοιπον, &c. i. quod præsenti vitæ in hoc corpore transigendæ superest. Caro igitur tertia etiam significatione hîc accipitur, nempe pro præsentis & infirmæ huius vitæ conditione, vt Galat.2.20, Hebr.5.7.

3 *Libidinem Gentium patrauerimus*, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι. Id est profanè ac libidinosè, Gentium instar, vixerimus. Comparat enim flagitiosos Iudæos cum Gentibus, id est cum profanis populis & à cognitione Dei alienis. qua ratione etiam Dauid impios suos aduersarios Gẽtes vocat, Psal.59.7, & Propheta Iudæos populum Sodomæ & Gomorrhæ, Esa.1.10. In eorum autem quæ sequuntur recensione multum variat Syrus interpres à Græcis omnibus. Habet enim, Tremellio interprete, *in crapula & ebrietate, in fætore & comessatione, & in cultu dæmoniorum.* Vulg. verò non legit ἐν πότοις, quod fortassis est glossema τοῦ ἐν κώμοις.

4 *Luxus profusionem*, τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν. Vulg. *Luxuriæ confusionem.* vnde Syrus *crapulam* nescio qua ratione interpretatur, aut μέθην legit. *Peregrinari sibi videntur*, ξενίζονται. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Ils se trouuent estranges.* vel, *Ils se trouuent tous nouueaux & comme en vn autre monde.* Vulg. *Peregrinantur*, Latinè profectò, sed paulo obscurius. Cic. pro Rabirio perduell. reo, *Adeóne es ignarus disciplinæ consuetudinísque nostræ vt hæc nescias? vt peregrinari in aliena ciuitate, non in tua magistratum gerere videaris?* Idem Acad. *Nos in nostra vrbe peregrinantes, errantésque, tanquam hospites, libri tui domum deduxerunt.* Sic etiamnum hodie quasi in lucem reuocato Euangelio, quid aliud clamitant homines quàm hæreticis istis nouũ mundũ esse fabricandũ? Atqui non oportuit ipsum mundũ, sed hominum ingenium mutari: quibus vetus esse debuerat quod nouum est, & è contrario nouum esse quod ipsis est vetus. Erasmus, *Atque absurdum illis videtur*, non satis expressè. Syrus, *Obstupescent*, nempe vt ad rei insuetæ spectaculum.

6 *Nam idcirco*, εἰς τοῦτο γάρ. Dixit fore vt Christus iudicet viuos & mortuos. Hîc verò nemo fuit qui existimaret fore vt coram Dei tribunali aliqui mortui comparerent, sed eos antè mortuos dici, qui quum ante diem Domini sint mortui, postea suscitabuntur, nemo ignorauit. Non possum igitur satis mirari quî factum sit vt interpretes aliquid eiusmodi in hoc quoque dicto non obseruauerint, quod præsertim illius rationem complectitur. Nam certè non minus, imò etiam magis absurdum est dicere, Dominum prædicare mortuis, quàm mortuos iudicare. In eo tãtùm est discrimen quòd quum dicitur Christus iudicaturus mortuos, intelligimus eos qui mortui fuerint, & esse desierint: quum verò dicimus prædicatum esse

Vereor ne hoc sit nimis Latine loqui. Nã ξενίζεσθαι διὰ τὸ παράδοξον Polyb. p. 21.

mortuis,intelligimus eos qui tum quidem quum illis prædicaretur Euangelium, viui erant, nunc verò quum istud dicitur sunt mortui. Alioqui,si de animabus hoc accipias, quænam erit hæc interpretatio, mortuis, id est mortuorũ hominum spiritibus?si de corporibus,quorsum annuntietur putrefactis cadaueribus Euangelium? Et tamen sola propriè cadauera,mortua dicuntur. Iam verò si dicas, Euangelizatum est, idẽ declarare atque Patefacta est mortis Christi efficacia: primùm valde coacta fuerit interpretatio: deinde semper huc redeundum erit, quinam sint isti mortui quibus illa patefacta dicatur. nẽpe iis qui immorigeri fuerũt. Denique sufficiat hæc vna ratio pro omnibus, quum hoc attexatur superiori dicto, non posse Mortuorum nomen aliter hìc accipi quàm in superiore versiculo, vbi dixit, Deum iudicaturum viuos ac mortuos, homines videlicet, non autem spiritus corporibus exutos, neque corpora spiritibus spoliata. Nõnulli tamen mortuos interpretãtur infideles,& mortuos in peccato. Sed (vt taceam quod modò dixi) redũdaret etiam particula καὶ. Eos omitto qui limbum nobis fabricant,item qui mortuis infidelibus relictum fuisse putant aliquod pœnitentiæ spatium,ac proinde prædicatum illis fuisse Euãgelium. Sunt enim ista nimium absurda, quanuis nonnullos magni nominis interpretes in aliquid eiusmodi nescio quis impetus abripuerit. Quid igitur? Nempe quum dicit Petrus euangelizatũ fuisse mortuis,nunquam illi venit in mentem vt putaret spiritibus mortuorum prędicatum fuisse Euangelium:sed sui temporis respectu mortuos vocauit quibus viuis prædicatum est Euãgelium. acsi diceret non esse nouam hanc doctrinam, sed superiorum etiam temporum hominibus pridem mortuis fuisse annuntiatam, nec frustra ab illis contemptam. Id autem ita esse,propter iam commemoratas rationes, liquidò etiam apparet tum ex Apostoli scopo,tum ex iis quæ sequuntur. Minatus est infidelibus qui suis ludibriis & contumeliis non desinunt sanctos vexare, fore vt reddant rationem iusto iudici, Qui, inquit, iudicaturus est viuos & mortuos. Quorsum hoc? Nempe vt scirent excipiendum neminem. Sed responderi poterat, patres illos qui mortui fuerunt ante Christi aduentum, (considerandum enim quo tempore & ad quos scripserit Petrus) idoneam aliquã excusationẽ habituros. Hoc negat Petrus. Nã, inquit, mortuis quoque idem hoc Euangelium annuntiatum est,quod etiam docetur 1.Cor. 10,& integro capite vndecimo epistolæ ad Hebræos. Et Dominus, Vidit, inquit, Abraham diẽ meum, & gauisus est. Denique nulla vnquam fuit extra Christum Ecclesia: ex quo etiam consequitur,idem Euangelium,quanuis non pari dispensatione, tamen ab initio mundi semper Patribus annuntiatum. Non habebunt igitur filiorum scelestorum (Iudæis autem Petrus scribit) scelesti patres quod prætexant quominus & ipsi ad iusti iudicis tribunal sistantur,secundum Euangelium iudicandi. Deinde si libuerit, ad consolationem sanctorum, possis hoc quoque piis Patribus per fidem Euangelium Christi venturi amplexis applicare. Sequentia verò sic explico. *Vt damnarentur*, &c. ἵνα κριθῶσι, &c. Quum de re præterita Petrum disserere modò ostenderimus,& suprà etiam 3.19, simul liquet seruãdam esse aoristi significationem: ac proinde nec Veterem interpretem rectè conuertisse *vt iudicentur*, nec Erasmum *vt damnentur*, id est κρίνωνται, quanuis sequatur ζῶσι. Sed & puto satis esse responsum iis qui hæc accipiunt de Euangelio vel apud limbum, vel alibi post Christi mortem spiritibus mortuorum annuntiato. Dicam igitur quomodo planè hunc locum explicari posse putem. Non contentus dixisse Petrus Euangelium etiam superioribus seculis fuisse annuntiatum, voluit quoque ostendere eius Euangelii summam, partim vt vnum & idem Euangelium semper fuisse doceret, partim vt ad institutũm rediret. Nam quæ de iudicandis viuis & mortuis dixit, non temere quidem nec parum appositè, sed tamen παρέργως dixit,quum in impiorum mentionem incidisset. Cœperit autem de sanctificatione disserere: cuius duas partes esse dixerat,nempe passum esse in carne, seu mori peccato, & voluntati Dei viuere. Hoc ipsum est igitur quod nunc dicit fuisse superioribus etiam seculis annuntiatum. Nam damnari carne, pati in carne,mortuum esse peccato, non esse in carne, idem declarant. Dicitur etiam damnatus in carne is in cuius carne damnatum est (id est abolitum & extinctum) peccatum. quæ pars est prior sanctificationis, vt disertè loquitur Paulus Rom. 8.3. adeo quidem vt hæc verba Petri ἵνα κριθῶσι σαρκὶ, non possint planius explicari quàm ex 1.Cor.2.5, εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ad interitum carnis. Idque ita esse,præterea etiam apparet ex antithesi. Nã damnari & viuere contraria non erunt nisi damnari pro interire & mori accipias: sicut mortificatio & viuificatio mutuò inter se respondent. Sed quum dixisset Petrus κατὰ ἀνθρώπους, Secundum homines, declarans nimirum huius vitii quod in nobis extinguẽdum est,fontem ac originem in ipsa hominũ natura hærere, addidit σαρκὶ per epexegesin, vt alterum altero explicaretur. *Viuerent autem*, &c. ζῶσι δὲ,&c. Alteram partem sanctificationis explicat priori cohærentem. Idcirco enim morimur carne vt viuamus Spiritu: sicut copiosè expositum est sexto & septimo capitibus epistolæ ad Romanos. quamobrem etiam duo ista vbique solent connecti. Quemadmodum autem quum dixisset κατ᾽ ἀνθρώπους, addidit σαρκὶ, ita etiam post κατ᾽ Θεὸν, secundum Deum, addidit πνεύματι, *Spiritu*: vt vicissim ostenderet vnde vis ista integræ & sanctæ atque adeo perennis vitæ, quæ in nobis inchoata est, emanaret: nempe à Dei Spiritu, vnde factũ vt ipsa etiam Spiritus diceretur.

---

7 Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς.

8 Πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες, ὅτι ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν. (Prou. 10.12)

9 Φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους, ἄνευ γογγυσμῶν. (Rom. 12.13, heb.13.2)

10 Ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ. (Rom.12.6, phil. 2.14)

11 Εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

7 Omnium autem finis imminet. Estote igitur sobrij & vigilantes ad orandum.

8 Ante omnia verò charitatẽ ¨alij in alios propensam habẽtes: nam‖charitas operiet multitudinem peccatorum.

9 ‖Hospitales estote alij erga alios, sine murmurationibus.

10 Vt ‖quisque accepit donum, *ita* alius in alium illud subministrantes, vt boni dispensatores variæ Dei gratiæ.

11 Siquis ¨loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: siquis ministrat, *ministret* tanquam ex viribus quas suppeditat Deus: vt ¨in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

7 Omnium autem finis appropinquauit. Estote itaque prudentes, & vigilate in orationibus.

8 Ante omnia autẽ mutuam in vosmetipsos charitatẽ continuam habẽtes: quia charitas operit multitudinem peccatorum.

9 Hospitales inuicẽ, sine murmuratione.

10 Vnusquisque sicut accepit gratiã in alterutrum illã administrantes, sicut boni dispensatores multiformis gratiæ Dei.

11 Siquis loquitur, quasi sermones Dei: siquis ministrat, tanquam ex virtute quam administrat Deus: vt in omnibus honorificetur De⁹ per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

---

8 *Alij in alios*, εἰς ἑαυτούς. Vulg. *In vosmetipsos*. quæ interpretatio multis imposuit, qui non considerarunt, Apostolum non singulos sed multos coniunctim alloqui, quos velit mutuo charitatis vinculo esse coniunctos. Vide Ephes.4.32.

11 *Loquitur*, [*loquatur*] λαλεῖ. Repetendum esse idem verbum ad explendam sententiam diximus Rom.12.7, & alibi non semel, quod etiam Syrus interp. expressit. *In omnibus*, ἐν πᾶσι. Syrus præterea legit ἃ προσφέρετε, Quæ facitis.

ἀγαπητοὶ,

Ἀγαπητοὶ, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος·

12 Charissimi, "ne, tanquam hospites, "exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentũ, percellimini, vt si peregrinum aliquid vobis accideret:

12 *Charißimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem vobis fit, quasi noui aliquid vobis contingat:*

Ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι.

13 Imò "in eo quòd consortes estis afflictionũ Christi, "gaudete: vt & quum patefiet eius gloria, gaudeatis exultantes.

13 *Sed cõmunicantes Christi paßionibus, gaudete, vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.*

Εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται· κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται.

14 ‖Si probris afficimini in nomine Christi, beati *estis*: "quoniam & ille gloriæ & ille Dei Spiritus super vos requiescit: "*qui* quod ad illos quidem attinet, blasphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

14 *Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis: quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit.* Matt.5.10

Μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιὸς, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος·

15 "Sedenim nemo vestrũ malo afficiatur vt homicida, aut fur, aut "maleficus, aut alienarum rerum inspector:

15 *Nemo autem vestrum patiatur vt homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor:*

Εἰ δὲ ὡς Χριστιανὸς, μὴ αἰσχυνέσθω· δοξαζέτω δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ.

16 Sed si vt Christianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum "hac in parte.

16 *Si autẽ vt Christianus, non erubescat, glorificet autem Deũ in isto nomine*

Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίῳ;

17 "Nam tempus *est* "quo incipiat iudiciũ à domo Dei. quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parẽt Dei Euangelio?

17 *Quoniam tempus est vt incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eorum qui non credunt Dei Euangelio?*

Καὶ, εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται;

18 ‖Et, si iustus vix seruatur, impius & peccator vbi comparebit?

18 *Et si iustus vix saluatur, impius & peccator vbi parebunt?* Prou.2.31

Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα

Itaque qui malis afficiũtur

Itaque & ij qui patiũ-

---

12 *Ne, tanquam hospites, percellimini*, μὴ ξενίζεσθε. Id est, ne perinde sitis attoniti vt qui in rem aliquam nouam incidunt, & de qua nunquam cogitarint. Vulg. *Nolite peregrinari*. Eras. *Ne miremini*. Vide sup.4. *Exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum*, τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ. Vulg. *In feruore qui ad tentationem vobis fit*. Eras. *Dum per ignem exploramini, quæ res ad experimentum vestri fit*. Sententia ipsa per se plana est. Sed Syrus interpres totum hoc τῇ ὑμῶν πυρώσει non legit: & huius periodi membrum aliter collocat. Cyprianus autem ep.56, totum hunc locum ita citat: *Charißimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit: nec excidatis tanquam nouum vobis contingat.* Itaque post γινομένῃ, legit μηδὲ ἐκπίπτετε, vel potius, μηδὲ ἐκπλήσσεσθε.

13 *In eo*, καθὸ. Vulg. pro καθὸ κοινωνεῖτε, legit κοινωνοῦντες, *communicantes*, quod sequutus est etiam Syrus. *Gaudete*, χαίρετε. Cyprianus eodem illo loco, addit, *per omnia*, ἐν πᾶσι.

14 *Quoniam & ille gloriæ & ille Dei Spiritus super vos requiescit*, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. Ista necesse est vt de duobus diuersis spiritibus accipiamus, quia in omnibus cod. Græcis duo adscribuntur articuli. Itaque Spiritus appellatione nõ ipsum Spiritum sanctum, qui vnus est, sed (ex Scripturæ more, quem alibi exposuimus) illius dona, quæ diuersa sunt, intelligo. Spiritũ igitur gloriæ, oppositũ crucis ignominiæ, Petrus ita vocat propter gloriam qua Spiritus sanctus fideles exornat: sicut Spiritus intelligẽtiæ, cõsilii, fortitudinis, & alii quoque cõmemorantur Esaiæ cap.11.2. ad quem locum videtur Apostolus alludere. Spiritum autem Dei in genere pro Spiritu adoptionis accipio, qui in nobis per eas afflictiones obsignatur quibus conformes imagini fratris nostri primogeniti reddimur. Sed Vulgatæ editionis codices in hoc loco non consentiunt. Plerique enim legunt, *Quoniam quod est honoris, gloriæ & virtutis Dei, & qui est eius Spiritus, super vos requiescet.* Quæ interpretatio prorsus à Græcis dissentit. Veteres autem codices emendatiores habent, *Quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit*, quasi pro τὸ τῆς δόξης idem valeat atque ἡ δόξα. Suspicor enim nonnullos, qui de ipso Spiritu sancto istud dictum acciperent, non autem de ipsius effectis, gemino articulo fuisse offensos. Cyprianus epistola modo citata, aliam etiam lectionem prorsus diuersam adfert, hanc videlicet, *Quia maiestatis & virtutis Domini nomen super vos requiescit*: quasi scriptum sit, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ὄνομα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. quæ scriptura nusquam est à me reperta, quanuis in tribus Græcis repererim τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα, &c. *Quoniam ille gloriæ & potentiæ, & ille Dei spiritus*, &c. Mihi verò in tãta varietate, maximè arriserit Syri interpretis versio, *Quia Spiritus gloriosus Dei, super vos requiescit*, ὅτι τὸ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται.

[*Qui*] *quod ad illos quidem attinet, blasphematur*, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται. Supplendum est אשר [*ascher*,] id est, ὃ, ex Hebræorum idiotismo, vt diximus Ephes. cap.2.5: expressum etiam à Cypriano eadem illa epistola. Sed neque Syrus neque Vetus Latinus hoc membrum legerunt, quod tamen apponitur apud Cyprianum, & in omnibus Græcis nostris legitur, vnico tantum excepto.

15 *Sedenim.* Syrus legit μόνον. vel πλὴν, Tantummodo. *Maleficus*, κακοποιός. Sic constanter legitur in Græcis codicibus: quam tamen vocem necesse est de leuioribus iniuriis interpretari, quoniam disiunctiuè nõ potest genus cum specie componi: quod non animaduersum occasionem præbuit in Latinis codicibus mutandi *Maledicus* in *Maleficus*. *Alienarum rerum inspector*, ἀλλοτριοεπίσκοπος. Syrus interpres hoc nõ legit: neque id sanè magnopere videtur ad ea pertinere quæ pœnis vindicari consueuerint, nisi quòd sæpe in rixas incidãt qui curiosè satagunt aliena, vnde postea maiora mala exoriantur. Tale verò hominũ genus nullus elegantius descripserit quàm Terentianus ille senex, his verbis, *Tantúmne ab re tua ocij tibi, aliena vt cures, eáque nihil quæ ad te attinent?*

16 *Hac in parte*, ἐν τῷ μέρει τούτῳ. Sic vulgò dicimus *De ce costé*, vel *à cest esgard*. Vide epist. ad Coloss. cap.2 vers.16. Vulg. *In isto nomine*, ἐν ὀνόματι τούτῳ. vt in vno manuscript. cod. legitur, quod etiam sequitur Syrus interpres: siue hoc accipias de ipso Christi nomine, in quo gaudere & gloriari iubemur: siue hoc interpreteris sicut Latinè Nomen pro Causa ponitur, vt *Hoc nomine* idem valeat atque *Ob hoc ipsum* 17 *Nam tempus est*, ὅτι ὁ καιρός. Videtur mihi alludere ad Ierem.25.29. *Quo incipiunt*, τοῦ ἄρξασθαι. particulam καὶ in Græcis expunxi tùm ex veterum omniũ nostrorum codicum Græcorũ, tum etiam ex Syri & veteris Latini interpretis auctoritate.

τοῦ Θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.

Κεφάλαιον ε.

Πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός,

Ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως·

Μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου.

Καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.

Rom.12.18 iac.4.6

Ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις· πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Iac.4.10

Ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ·

Psal.55.23 sap.12,13 matt.6.25 luc.12.22 Luc.12.31

Πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ' αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν.

Νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος, περιπατεῖ ζητῶν τινα καταπίῃ.

Ὧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι.

---

voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas suas benefaciendo.

CAP. V.

1 Presbyteros qui inter vos sunt, precor ego vnà presbyter, ac testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors,

2 Pascite gregem qui penes vos est, illius inspectioni vacãtes non coactè, sed libenter: nõ turpiter affectantes lucrum, sed prompto animo.

3 Neque vt dominantes cleris, sed vt qui sitis exemplaria gregis.

4 Et quum apparuerit ille Pastorum princeps, reportabitis immarcescibilem illam gloriæ coronam.

5 Similiter iuniores subiecti estote senioribus, & omnes vicissim subiicimini. Modestia estote intus ornati. nam Deus superbis resistit, demissis autem dat gratiam.

6 Demittite vos igitur sub potente manu Dei, vt vos in tempore attollat:

7 Omni cura vestra in eum coniecta: nam illi cura est de vobis.

8 Sobrii estote, vigilate: nam aduersarius vester diabolus, tãquam leo rugiens, obambulat, quærens quem deuoret.

9 Cui resistite firmi per fidem: scientes easdem afflictiones, à vestra quæ in mundo est fraternitate impleri.

---

tur secundum voluntatẽ Dei, fideli creatori commendent animas suas in benefactis.

CAP. V.

1 *Seniores ergo qui in vobis sunt obsecro, consenior & testis Christi passionum, & eius quæ in futuro reuelanda est gloriæ communicator,*

2 *Pascite qui in vobis est gregem Dei, prouidentes non coactè, sed spontaneè secundum Deum: neque turpis lucri gratia, sed voluntariè:*

3 *Neque vt dominantes in cleris, sed formæ facti gregis ex animo.*

4 *Et quum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilẽ gloriæ coronam.*

5 *Similiter adolescentes subditi estote senioribus, omnes autẽ inuicẽ humilitatem insinuate. quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.*

6 *Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis:*

7 *Omnem solicitudinem vestram proiicientes in eũ, quoniam ipsi cura est de vobis.*

8 *Sobrij estote, & vigilate: quia aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiẽs, circuit, quærens quẽ deuoret.*

9 *Cui resistite fortes in fide: scientes eandem passionem ei quæ in mundo est vestræ fraternitati fieri.*

IN CAPVT V.

1 *Presbyteros*, πρεσβυτέρους. Generale nomen est presbyteri hoc in loco, eos omnes comprehendens qui funguntur Ecclesiastico munere, ac nominatim eos quibus docendi munus incumbit, qui propriè pascere dicuntur: vt ipsi quoque Apostoli hoc nomine comprehẽdãtur, à pastoribus singularum Ecclesiarum nimirum potius κατά τι quàm ἁπλῶς differentes, vt apparere potest ex collatione loci Act.6.4, & 20.17 & 28, & 1.Tim.5.17.

2 *Qui penes vos est*, τὸ ἐν ὑμῖν. Vel, qui à vobis pendet, vti apud Sophoclem, ἐν σοί ἐσμεν, pro Abs te pendemus. In summa, proponit illis eius gregis curam qui illorum fidei est commissus. Vulg. ad verbum quidem, sed fideliter cõuertit, *Qui in vobis est*. Erasm. *Quantum in vobis est*: non modò non expressa sed etiam eneruata Apostoli sententia: quasi scriptum sit τὸ καθ' ὑμᾶς, & τὸ non pertineat ad ποίμνιον.

Illius inspectioni vacantes, ἐπισκοποῦντες. Syrus interpres addit רוחנאית [ruchanaith] id est πνευματικῶς, spiritualiter. quod puto esse glossema, & in contextum irrepsisse.

3 *Neque vt dominantes cleris*, μηδ' ὡς κατακυριεύοντες κλήρων. Non regnum, sed curam presbyteris commissam esse docet. Clerum autem sortem & hæreditatem Domini (id est Ecclesiam) vocat: sicut apud Hebræos נחלה [nachalah] dicitur Israeliticus populus. Sed & quia hoc corpus variis iisque dispersis membris constat, & Christus in solidum singularum partium caput est, ideo singulis etiam partibus nihil obstat quominus idẽ nomen atque toti ipsi corpori tribuatur. Veteres patres cleri nomen postea ad collegium Ecclesiasticorum ministrorum transtulerunt, quasi qui sacerdotibus Aaronicis & Leuitis successerint. Sed sanè inuehenda non fuit in Ecclesiam ista omniũ maxima ἀταξία, quæ discrimen inter pastores & oues tollat: nec temere κλήρων nomen ipse Petrus pro ouium omnium grege vsurpauit, adstipulante quoque Syro interprete qui κλήρους vertit דמר עיתא [demar hitha:] neque Paulus 1.Cor.14, κληρικῶν & λαϊκῶν meminit, sed docẽtium siue loquentium in Ecclesia & ἰδιωτῶν. Denique vt à non malis initiis distinctiones profectæ sint, tamen quid iam tum moliretur Satan, tempus ipsum ostendit. Cæterum si pastoribus nõ licet regũ more gregi dominari, vbi tandẽ patrimonium Petri? vnde duplex ille gladius? vbi illa potestas trahendi omnes ad inferos impunè, vt ille ipse totidẽ verbis testatur, qui se Petri successorem iactitat?

5 *Senioribus*, πρεσβυτέροις. Hic poscit ratio antithesis vt hoc nomẽ de ætate accipiamus, non de dignitate: quanuis hoc quoque certũ sit, iuniores non temerè ad functiones illas Ecclesiasticas fuisse accitos. *Modestia estote intus ornati*, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε. Cõplutensis codex legit ἐγκομπώσασθε eadẽ sententia. nã & κόμβωμα inuenio dici τὸν κόσμον, ornatũ, & κομβώσασθαι Hesychius interpretatur στολίσασθαι. quæ significatio pulchrè conuenit iis quæ sequuntur. Vulg. *Omnes autẽ inuicẽ humilitatẽ insinuate.* Neque.n. legit ὑποτασσόμενοι. sed præterea multis modis mendosa est ista interpretatio. Eras. *Humilitatẽ animi vobis infixã habete.* Sẽtit enim (inquit) humilitatẽ in animo arctè retinendã, veluti nodis alligatã. Nam ἐγκομβώσασθε vertit Innodate: quæ significatio translatitia est, neque huic loco conuenit.

6 *In tẽpore*, ἐν καιρῷ. Vet. interp. addit Visitationis, ἐπισκοπῆς, qđ & in duobus Græcis cod. inueni, sed irrepsisse puto ex cap.2.12.

8 *Sobrij estote*, νήψατε. Syrus habet, interprete Tremellio, *Vigilate & memores estote*, γρηγορήσατε καὶ μνήσθητε.

9 *Fraternitate*, ἀδελφότητι. i. fratrum cœtu per orbem terrarum disperso. Vide suprà, 2.17.

Impleri, ἐπιτελεῖσθαι. Vtitur Paulus verbo ἀνταναπληρῶ eodem sensu, Colos.1.24.

Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι, θεμελιώσαι.

Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς ἣν ἑστήκατε.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου.

Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀμήν.

10 Cæterùm Deus omnis gratiæ *author*, ⁚qui vocauit⁚nos ad æternã ſuam gloriam in Chriſto Ieſu, ⁚pauliſper afflictos, ⁚is *inquã*⁚abſolutos vos reddat, ſtabiliat, ⁚roboret, fundet.

11 Ipſi gloria & robur in ſecula ſeculorum. Amen,

12 Per Syluanum vobis fidum fratrem, ⁚vt exiſtimo, paucis ſcripſi, adhortans *vos*, & teſtificans hanc eſſe veram gratiam Dei in qua ſtatis.

13 Salutat vos ea quæ eſt⁚in Babylone⁚vobiſcum electa *Eccleſia*, & Marcus filius meus.

14 ‖Salutate alii alios charitatis oſculo. Pax vobis omnibus qui eſtis in Chriſto Ieſu. Amen.

10 Deus autem omnis gratiæ, qui vocauit nos in æternam ſuam gloriam in Chriſto Ieſu, modicum paſſos, ipſe perficiet, cõfirmabit, ſolidabítque.

11 Ipſi gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.

12 Per Syluanum fidelem fratrẽ vobis (vt arbitror) breuiter ſcripſi: obſecrans & conteſtãs hanc eſſe veram gratiam Dei in qua ſtatis.

13 Salutat vos Eccleſia quæ eſt in Babylone, coelecta, & Marcus fili⁹ meus.

14 Salutate inuicem in oſculo ſancto. Gratia vobis omnibus qui eſtis in Chriſto Ieſu. Amen.

Rom.16. 16
1.cor.16. 20
2.cor.13. 12
1.pet.5. 14

10 *Qui vocauit*, ὁ καλέσας. Vide Gal.1.6. *Nos*, ἡμᾶς. Vetuſti multi codices habent ὑμᾶς, *vos*. *Pauliſper*, ὀλίγον. Vulg. ſuo more, *Modicum*. Eraſm. *Parum*. Ego malo ad tempus referre, vt idem hoc ſit atque illud quod ſcripſit Paulus 2.Cor.4.17. *Is [inquam,]* αὐτός. Eraſ. *Idem*, id eſt ὁ αὐτός. Abundat autem, ex Hebræorum conſuetudine, ſed ita vt ſit tamen magna eius emphaſis hoc in loco. *Abſolutos vos reddat*, καταρτίσαι. Vulg. *Perficiet*, legit enim καταρτίσει, στηρίξει, θεμελιώσει. ſed omnes noſtri codices, tribus tantùm exceptis, ſcriptum habent καταρτίσαι, στηρίξαι, &c. non in modo infinito, ſed tertia perſona optatiui modi. Eraſ conuertit, *Inſtauret*: non ſatis appoſitè, vt mihi videtur. Vide Matth.21.16. *Roboret*, σθενώσαι. Hoc non legit Vetus interpres. niſi velimus legiſſe στερεώσει, qđ interpretetur Solidabit. atque ita fiet vt ſequens verbum θεμελιώσαι non legerit.

12 *Vt exiſtimo*, ὡς λογίζομαι. Verbum λογίζεσθαι grauius quidpiam declarat quàm τὸ οἴεσθαι vel etiam ἡγεῖσθαι, vt diximus Rom.3.28. & Heb.11.11. Significat enim aliquid apud ſe rationibus collectũ ſtatuere. Neque id verò etiam ineptè cum præcedente membro de Syluano, ſed cum δι' ὀλίγων, coniunxeris, vt intellexit Syrus interpres: in quã ſententiam vt inclinem, illud etiam facit, quòd alioqui nõ ita breuis eſt hæc epiſtola vt Petrũ oportuerit eius breuitatẽ excuſare. Potius ergo ſignificauerit ſe exiſtimare breuẽ illis viſum iri hanc epiſtolã, vt iis ſolet qui literas ab amiciſſimis, & quidẽ de rebus grauiſſimis ſcriptas accipiũt.

13 *In Babylone*, ἐν Βαβυλῶνι. Babylona propriè accipio pro celebri illa Aſſyriæ vrbe, in qua tũ eſſet Petrus circũciſionis Apoſtolus. Cur enim Romæ nomen ſubticeret? Et quod traditum eſt de XXV illis annis quibus Petrus Romę ſederit, partim ex Pauli epiſtolis Roma ſcriptis, probabiliter refellitur, partim etiam neceſſariis argumentis demõſtratur ex temporum ſupputatione, ſicut diximus Act.12.17. etiamſi Romã illum veniſſe, & ibi pro Chriſti nomine trucidatum fuiſſe, non inuitus concedam. *Vobiſcum electa [Eccleſia,]* ἡ συνεκλεκτή. Eccleſiæ nomen omittit, vt in vocabulis communi vſu tritis fieri ſæpe ſolet.

ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ καθολικὴ δευτέρα.

EPISTOLA PETRI APOSTOLI CATHOLICA POSTERIOR.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAP. I. CAP. I.

1 ΣΥΜΕΩΝ Πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

1 ⁚SIMEON Petrus ſeruus & Apoſtolus Ieſu Chriſti‖, iis qui æquèpretioſam fidem nobiſcũ ſortiti ſunt ⁚per iuſtitiam ⁚Dei noſtri & ſeruatoris Ieſu Chriſti:

1 SIMEON Petrus, ſeruus & Apoſtolus Ieſu Chriſti, iis qui coæqualem nobiſcum ſortiti ſunt fidem in iuſtitia Dei noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti:

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Simeon*, Συμεών. Complutenſis codex & tres alii legunt Σίμων. Vide Act.15.14. *Per iuſtitiam*, ἐν δικαιοσύνῃ. ex eo quòd Deus (vt ſtaret promiſſis) fidelem ſeſe ac proindẹ iuſtũ nobis exhibuit. Cõſideratur enim hîc ea

iustitia ex qua in nos promanauit fidei donum, vt Rom.3.25 & 26. *Dei nostri & seruatoris*, &c. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος, &c. Ista necesse est coniunctim legamus, quia vnicus est articulus, vt copiosius diximus Tit.2.13. Itaque continet etiam hic locus manifestum diuinitatis Christi testimoniũ. Quidam tamẽ codices, quos Beda sequitur, habent *Domini nostri Iesu Christi.*

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν·

3 Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς·

4 Δι' ὧν τὰ μέγιστα ἡμῖν καὶ τίμια ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς·

5 Καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν

2 Gratia vobis & pax multiplicetur per agnitionem Dei, & Iesu Domini nostri:

3 "Prout "diuina vis ipsius omnia nobis donauit "quæ ad vitam "& pietatẽ *pertinẽt*, "per agnitionem illius qui vocauit nos "ad gloriam ac virtutem:

4 "Ex eo quòd maxima illa nobis ac pretiosa promissa donauit, vt per hæc efficeremini "diuinæ consortes naturæ, elapsi ex corruptione quæ est "in mũdo "per cupiditatem.

5 "Ad hoc ipsum verò *vos* omni

2 *Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitione Dei, & Iesu Domini nostri:*

3 *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est, per cognitionem eius qui vocauit nos propria gloria & virtute:*

4 *Per quæ maxima & pretiosa nobis promissa donauit: vt per hæc efficiamini diuinæ consortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem.*

5 *Vos autẽ curã omnẽ sub-*

3 *Prout*, &c, ὡς, &c. velut. Vulg. & Er. *Sicut.* *Diuina vis ipsius*, τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ. De Christo loquitur, quẽ rursus Deum facit, & quidẽ seruatorẽ vnicũ. Vulg. *Omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est:* prorsus absurdè, quod & ipsa constructio tota declarat, quum πάντα, id est omnia, necessariò regatur à δεδωρημένης, secundo casu absolutè posito. itaque vt hoc vitium emendaretur, scriptum est in nonnullis codicibus, *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata sunt:* vt sit hæc sententia, quicquid est in Christi diuina virtute pertinens ad vitam ac pietatem, nobis esse donatum. Sed neque tota distinctio huius loci, vt est in Græcis, neque etiam participium δεδωρημένης, quod media significatione hîc accipitur, istam interpretationem ferre vllo modo possunt. *Quæ ad vitam*, τὰ πρὸς ζωὴν. Id est, quæ ad salutem. Ergo Christus sua vi diuina gratuitò nobis dat vitam æternam. *Et pietatem*, καὶ εὐσέβειαν. Hoc iter est per quod Christus ad vitam nos deducit, quia videlicet per Spiritum suum gratis donatũ nos ad veram religionem format. *Per agnitionem illius qui vocauit nos*, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς. Hæc est summa & vitæ & religionis, quarum mentio facta est, nempe vt à Christo manu ducamur ad Patrem qui nos in Filio vocat, Ioh.17.3. vt neque breuius neque diuinius potuerit Christi officium omnísque nostra salus per partes explicari. Vetus interpres pro Agnitione dixit Cognitionẽ, non satis expressè, quanuis hoc discrimen non semper obseruetur. Nam cognoscunt etiam impii multi, atque adeo cognitum etiam Deum vtcunque gustant: sed soli fideles Deum vt Patrem suum agnoscunt in Christo. Est enim agnitio Dei nos vocantis, nobilissimus fidei effectus. Iam verò si hæc in nobis efficit diuina vis Christi, & quidem ex mera liberalitate, vbi liberũ arbitrium? & quo iure ab aliis hũc Spiritũ flagitamus quàm ab eo in quo vno sunt omnes thesauri, & de cuius beneuolentia quisquis dubitat indignus est qui accipiat? Iac. 1.6, & 17. *Ad gloriã ac virtutem*, διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς. Vulg. *Propria gloria & virtute*, ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, quæ lectio in paucis admodum codicib. iísque dubiæ fidei, à nobis est inuenta: neque mihi sanè probari potest. Nec enim vsquam (quod sciam) dicitur Deus nos vocasse sua gloria, sed in suã gloriam, Rom. 9.23, & 15.7, & 1.Cor.2.7, & 1.Thess.2.12, & alibi sæpe. Nisi malimus gloriæ nomine intelligere Christum ipsum μετωνυμικῶς, Patris videlicet gloriam: vel Euangelium, quod & ipsum gloria Dei dicitur Rom.1.16, & 1.Timoth.1.11. Sed vtraque hæc interpretatio est violenta, quum nihil adiiciatur ex quo id possit intelligi. Deinde τῆς ἀρετῆς (id est *virtutis*) nomen, nemo non videt quanto melius conueniat hominibus quàm Deo, cui potius tribuitur δύναμις, id est potentia seu potestas, vel κράτος, id est *robur*: quanuis idẽ noster Petrus in superiore epistola 2.9, Deo τὰς ἀρετὰς (id est virtutes) tribuerit. Sed nomen ἀρετῆς de nobis potius quàm de Deo dici, liquet etiam ex iis quæ sequuntur ver.5. Itaque quum tota hæc formula loquendi noua sit, vt dicatur Deus nos vocare gloria & virtute, siue (vt conuertit Erasmus) Per gloriam & virtutem: sit autem hæc perusitata, qua dicitur Deus nos ad gloriam & iustitiam, seu sanctimoniam vocare: mihi quidem multo probabilius videtur, διὰ præpositionem pro εἰς vsurpatam, sicut etiam annotauimus Rom.6.4, & ἀρετὴν idẽ hîc atq. ἁγιασμὸν declarare, quo potius vtitur Paulus, vt Rom.6.22, & 1.Thess. 4.7, & alibi sæpe. Pulchrè autẽ ista cum superioribus cohærebunt. Respondebit enim vitæ, gloria: pietati seu veræ religioni, virtus. Quorsum enim ad vitam æternam ducimur? vt illic gloria Dei in nobis eluceat. quorsum omnis pietatis cognitione imbuimur? vt in sanctitate & iustitia Deo seruiamus. Sed cur illic vitam, hîc verò gloriam priore loco commemorauit? Quia quanuis nondum apparuerit vita nostra & gloria, tamen ex illa emanant pietas ac virtus. Prius enim oportet nos filios Dei fieri quàm Spiritu Dei agamur, vt ab adoptione necesse sit auspicari. Iam verò qui adoptatus est, æternæ vitæ gloriam est nactus, quanuis nondum apparuerit quod erimus, 1.Ioh.3.2.

4 *Ex eo quòd*, δι' ὧν. Ad verbum, Per id quòd: vt si vernaculo nostro sermone dicas *Par ce que.* Incipit enim Apostolus superiora duo (id est, quæ ad vitam & gloriam, item quæ ad pietatem & virtutem nostram pertinent) explicare, quomodo, per quem, & quorsum nobis sint data: éstque phrasis illa apud Græcos satis vsitata, sicut etiam ἀνθ' ὧν, ἀφ' ὧν, ἐξ ὧν, ἐν οἷς frequenter vsurpãt, vt copiosè docet Budæus in Commentariis. Itaque causa nulla erat cur nonnulli pro δι' ὧν scriberent δι' ὃν, Propter quem. nisi pro δι' οὗ *per quem*, sub. Christum, accipiamus. vt ista interdum permutari ostendi. Vulgata & Erasmus, *Per quæ*, quod non intelligo. Sed Erasmũ nimirũ abduxit Græcus scholiastes qui totum hunc contextum lacerat, nec tamen sese expedit. *Diuinæ naturæ*, θείας φύσεως. Naturam non vocat ipsam οὐσίαν, sed certas (vt ita loquar) qualitates quas Dei virtus in nobis efficit, vt hactenus Dei imago simus, veluti quum nos cælesti sapientia, boni amore, vitii odio, & veris virtutib. imbuit. vt etiã accipi fere cõsueuit naturę nomen pro naturæ rerum dispositione & efficacitate. Sic Imago illa fuit hominis ante lapsũ natura: & post lapsũ contrà, otiosa omnis illa totius hominis qualitas, quæ Vetus homo dicitur & Caro, cui opponitur quod Spiritus Dei in nobis efficit, ideóq. tũ Nouus homo tum Spiritus vocatur. Nã & hoc ipsum postea indicat, quũ definit naturę diuinæ participẽ fieri, idẽ esse atq. Mundi corruptionẽ effugisse, siue (vt loquitur Paulus) Mortuum esse peccato, nec amplius esse in carne. Itaq. non modò impii, sed planè etiam ridiculi sunt qui ex hoc loco diuinæ essentiæ in nos transfusionẽ imaginãtur: vt impius ille Seruetus prefractè ad mortẽ vsq. defendit. Sed & diuinę naturæ appellatione intelligi potest illa beatissima immortalitas, cuius primitias habemus, & quam accuratè describit Paulus. 1.Cor.15, quum Deus erit omnia in suis omnibus. *In mũdo*, ἐν κόσμῳ. i. in hominib. nã de iis agitur. *Per cupiditatẽ*, ἐν ἐπιθυμίᾳ. Sedes igitur corruptionis mũdi in visceribus nostris est collocata, adeo vt nisi animũ purget Deus per gratiã in Christo, quocũq. veneris mundũ tecũ circũferas, etiãsi in penitissimũ Thebaidos desertũ te contuleris. Vet. interp. legit τῆς ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίας φθορὰν, Eius quæ in mũdo est cõcupiscentię corruptionẽ, eodem manente sensu. & sanè τὸ ἀποφεύγειν vsitatius est quarto casui cõiungere.

5 *Ad hoc ipsum verò*, καὶ αὐτὸ τοῦτο δέ. Aut supplenda est prępositio εἰς, vel κατὰ, quę tamen ellipsis planè dura est: aut potius legẽdum κατ' αὐτὸ τοῦτο δέ. Cęterùm sententia ipsa plana est. Monet enim Petrus ne Dei gratiæ desimus. neque

enim trunci aut stipites sumus, sed oportet nos vicissim omnem diligentiam adferre, nos inquam qui liberum (id est, à seruitute peccati per gratiam manumissum) arbitrium habemus. Nam alioqui ad malum præcipites ferimur, ad bonum verò non modò tardi & imbecilli, (vt tradunt sophistæ Semipelagiani) sed omni etiam bonæ voluntatis principio prorsus destituti sumus. Quid enim habes (inquit Apostolus, de gratia, non de natura loquēs) quod non acceperis? Sic ergo accipiendum est τὸ παρεισφέρειν: non quasi de nostro aliquid adferamus, nisi prius effecerit Deus in nobis vt & velimus & faciamus, idque etiam ita vt semper exclamare cogamur, Non facio bonū quod volo, & facio malum quod nolo: ac proinde ne tantillum quidem nostræ iustitiæ, sed Christo prorsus innitamur.

	Græce		Beza		Vulgata
	παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετὴν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν,		præterea collato studio, "adiicite "fidei vestræ" virtutem, virtuti verò scientiam,		*inferentes, ministrate in fide vestra virtutē, in virtute autem scientiam,*
	Ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονὴν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν,	6	Scientiæ verò continentiā, continentiæ verò tolerantiam, tolerantiæ pietatem,	6	*In scientia autem abstinentiam, in abstinentiā autem patientiam, in patientia autem pietatem,*
	Ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην.	7	Pietati verò animum in fratres propensum, animo verò in fratres propenso "charitatem.	7	*In pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem.*
	Ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα, καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν.	8	Hæc enim si vobis adsint, & exuberent, nō inertes vos, nec "infructuosos efficient in Domini nostri Iesu Christi cognitione.	8	*Hæc enim vobis quum adsint, & superēt, non vacuos nec sine fructu vos constituent in Domini nostri Iesu Christi cognitione.*
	Ὧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν.	9	Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est, "nihil procul cernēs, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purgatum.	9	*Cui enim nō præstò sunt hæc, cæcus est, & manu tentans, obliuionem accipiens purgationis veterum suorum delictorum.*
	Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοὶ, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.	10	Quapropter, fratres, potius studete vocationem & electionem vestrā "firmam efficere. hæc enim si feceritis, nūquam impingetis.	10	*Quapropter, fratres, magis satagite vt per bonā opera certam vestram vocationē & electionem faciatis. hæc enim facientes nō peccabitis aliquando.*
	Οὕτω γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.	11	Ita enim copiosè subministrabitur vobis introitus in æternū regnum Domini nostri & seruatoris Iesu Christi.	11	*Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & saluatoris Iesu Christi.*
	Διὸ οὐκ ἀμελήσω ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.	12	Quapropter "nō negligā vos de istis semper cōmonefacere, quanuis peritos & cōfirmatos in præsente veritate.	12	*Propter quod incipiam vos semper commonere de his, & quidem scientes & confirmatos vos in præsenti veritate.*
	Δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ᾽ ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς, ἐν ὑπομνήσει·	13	Iustum enim arbitror, quādiu sum in hoc "tabernaculo, excitare vos per commonefactionem:	13	*Iustum autem arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, suscitare vos in commonitione:*

Adiicite, ἐπιχορηγήσατε. id est præterea sufficite & suggerite. Vulgata, *Ministrate*. Erasm. *Subministrate:* nimium obscurè, neque expressa præpositione ἐπὶ. *Fidei vestræ.* ἐν τῇ πίστει ὑμῶν, ἐν pro ἐπὶ, vt sit sensus, Adiicite ad fidem vestram: si dicere malimus ἐν respōdere literæ ל Hebræorum, quæ tertiis casibus præponi consueuit. *Virtutem*, τὴν ἀρετήν. Id est sanctos & honestos mores, quorum fons est fides: sicut cum vtrisque cohæret γνῶσις, id est voluntatis Dei cognitio. nam in tota ista descriptione ἐν pro σὺν accipio. Nec enim philosophicas, sed Christianas virtutes describit Apostolus. Vnde igitur fidei implicitæ commentum nisi ex inferorum gurgitibus emersit?

7 *Charitatem*, τὴν ἀγάπην. Latius patet Charitatis quàm τῆς φιλαδελφίας nomen. Deinde fortassis illo vocabulo significat animi affectus: isto verò officia quæ ex illo affectu proficiscuntur: is enim verè diligit qui reipsa iuuat quos diligit, Luc. 1.15 & 16.

8 *Infructuosos*, ἀκάρπους. sic habent nostri omnes Græci codices. Eras. tamen legit ἀπράκτους, & interpretatur *In irritum laborantes*. Ego potius malui actiuè interpretari, Desides, vel, vt loquitur Augustinus, Inactuosos.

9 *Nihil procul cernens*, μυωπάζων. Non assentior Gellio qui μύωπα lusciosum interpretatur, quum lusciosus potius νυκτάλωψ dicatur. Sic enim Varro, *Vesperi non vident quos appellant lusciosos*. Sic autem μύωπας definit Aristoteles auctor maximè idoneus. Idem, μυωπάζειν λέγονται οἱ ἐκ γενετῆς τὰ μὲν ἐγγὺς βλέποντες. τὰ δὲ ἐξ ἀποστάσεως οὐχ ὁρῶντες. (id est Budæo interprete) *Myopes dicuntur qui ab ortu primo proxima quidem vident, remota verò non vident.* Hoc est igitur quod significat Petrus, eum in quo cognitio Dei non est efficax, cæcum esse, quod ad regnum Dei attinet, qui non cernat cælestia, longius videlicet & extra mundum remota: sed terrestria duntaxat, quæ proxima sunt: vt hac in parte planè sit μύωψ. Nam si cerneret, daret sese procul dubio in viam qua in cælum peruenitur. Vulg. *Et manu tentans*. Erasmus, *Et manu viam tentans*: allata etiam quadā huius translationis ratione, quam ego planè absurdam iudico. Nec enim μύωπες à muribus dicti sunt, vt existimauit, sed παρὰ τὸ μύειν τοὺς ὦπας, quòd perpetuò nictēt oculis.

10 *Firmam efficere*, βεβαίαν ποιεῖσθαι. Atqui ea nititur Dei proposito, vt nunquam possit labascere. Firma est igitur in sese electio, sed in nobis quotidie confirmanda est. Confirmatur autem ex effectis fidei, id est Spiritus fructibus in nobis. Nam iustus est qui facit iustitiā: & qui iustificatus est, idem vocatus est: quum iustificatio sit per fidem, fides ex auditu. Qui porro vocatus est, electus est ex Dei proposito. Vides quomodo vocatio & vocationis basis, i. electio, quotidie magis ac magis confirmetur, quanuis vno Dei proposito certo & æterno fulciatur. Inepti sunt igitur qui hoc loco abutuntur ad euertēdam consolationis nostræ basin: & manifesti sycophantæ, quos non pudet dicere electionis æternæ doctrinam iter ad Epicurismum patefacere: quum indiuiduo nexu cohæreant, propositum, electio, vocatio, sanctificatio & iustificatio. Itaq. mihi sanè nō displicet quod Vulg. post verbum σπουδάσατε legit, & in duobus manuscr. cod. Græcis inuenimus, nempe ἵνα διὰ καλῶν ἔργων ποιῆσθε, id est, Vt per bona opera efficiatis.

12 *Non negligam*, οὐκ ἀμελήσω. Vulg. *Incipiam*, prorsus absurdé. Sic autem solet verbum μέλλειν interpretari.

13 *Tabernaculo*, τῷ σκηνώματι. i. corpore, vt 2. Cor. 5. 1.

Εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι. (Ioh. 21.17)

Σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι.

Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος. (1. Cor. 1. 17, & 2. 1. 13)

Λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα. (Mat. 17.5)

Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ.

Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.

Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται. (2. Tim. 3. 16)

Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι.

14 Quum sciam breui futurum vt deponam hoc tabernaculū meum: ‖sicut Dominus noster Iesus Christus declarauit mihi.

15 Sed & studebo subinde vt vos possitis post exitū meum, horum mentionem facere.

16 ‖Non enim ¨arte compositas fabulas sequuti, notam vobis fecimus Domini nostri Iesu Christi potētiam & aduentum: sed vt qui oculis nostris aspeximus illius maiestatem.

17 Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiusmodi à magnifica illa gloria, ‖Hic est ille filius meus dilectus, in quo acquiesco.

18 Et hanc vocem nos audiuimus è cælo delatam, ¨quum essemus vnà cum eo in monte illo sancto.

19 Et habemus ¨firmissimum sermonem propheticum: cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ splendēti in obscuro loco, vsquedum ¨dies illucescat, & ¨lucifer exoriatur in cordibus vestris.

20 ‖Si illud primùm noueritis, ¨nullam prophetiam Scripturæ esse ¨propriæ explicationis.

21 Non enim libidine hominis allata est olim prophetia, sed ¨acti à Spiritu sancto loquuti sunt sancti ¨Dei homines.

14 *Certus quòd velox est depositio tabernaculi mei secundum quod & Dominus noster Iesus Christus significauit mihi.*

15 *Dabo autem operam, & frequenter habere vos post obitum meum, vt horum memoriam faciatis.*

16 *Non enim doctas fabulas sequuti, notā fecimus vobis Domini nostri Iesu Christi virtutem, & præsentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis.*

17 *Accipiens enim à Deo Patre honorem & gloriā, voce delapsa ad eum huiuscemodi à magnifica gloria, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite.*

18 *Et hanc vocem nos audiuimus de cælo allatam, quum essemus cum ipso in monte sancto.*

19 *Et habemus firmiorem propheticū sermonem, cui benefacitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris.*

20 *Hoc primùm intelligētes, quod omnis prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit.*

21 *Nō enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu sancto inspirati loquuti sunt sancti Dei homines.*

---

16 *Arte compositas*, σεσοφισμένοις. Id est falsam habentes sapientiæ & veritatis speciem. Editionis Latinæ codices nonnulli *doctas*, nonnulli *indoctas* habent: neutri rectè.

18 *Quum essemus in monte*, ὄντες ἐν τῷ ὄρει. Quum tres duntaxat in monte fuerint transformationis Domini testes, Iohannes, Iacobus Iohannis frater, & Petrus: Iacobus autem pridem esset interfectus ab Herode antequam hæc scriberentur, Act. 11.2, superest vt vel Iohanni vel Petro tribuatur hæc epistola: in qua certè nihil est quod Petri Apostolicam maiestatem non prodat. Imò mihi etiam videor genus illud dicendi Petro præ cæteris peculiare, in hac epistola facilè dignoscere, quo videlicet omnia inter se connectuntur, vix distinctis periodis. quod Græci πλωτικὸν vocant.

19 *Firmissimum*, βεβαιότερον. Comparatiuus pro superlatiuo, vt diximus Act. 25.10. Vulg. & Eras. *Firmiorem*: quam etiam interpretationem minimè repudio. Sic enim accipi potest, vt dicatur Petrus habuisse eorū rationem ad quos scribebat, apud quos doctrina Prophetarum maior erat omni exceptione. Erasmo magis placet vocem ipsam Patris vocari Propheticum sermonem: quam explicationem vt coactam prorsus repudio, quum præsertim ex iis quæ sequuntur apertè refellatur. *Dies*, ἡμέρα. id est, plenior & apertior cognitio quàm sub Legis vmbris fuerit. *Lucifer*, φωσφόρος. id est, clarior illa Euangelii doctrina, ipso videlicet lucifero iam exorto, quum antea veluti in nocte delitescerent homines. Vide Ioh. 2,8.

20 *Nullam prophetiam Scripturæ*, πᾶσα προφητεία γραφῆς. Prophetiam in Scriptura, id est, Sacris libris comprehensam, ab aliis pseudoprophetarum & profanorum vatum scriptis distinguit: de quibus proximo capite dissereт. Ideo malui Prophetiam Scripturæ interpretari ad verbum, quām cum Erasmo, Propheticam scripturam. Deinde πᾶσα οὐ, Omnis non, conuertere placuit per negantem vniuersalem particulam Nulla. qua de re diximus Matth. 24. 22, Luc. 1.37. *Propriæ explicationis*, ἰδίας ἐπιλύσεως. Sic legitur hic locus, & ἐπίλυσιν certum est deduci ab ἐπιλύειν, quod dissoluere & explicare significat. Et est maximi ponderis hoc verbum, quo significatur petendam esse 5 à Deo Scripturæ interpretationem, quum ea complectatur quæ caro & sanguis non reuelant. Doctissimus interpres (id est D. Iohannes Caluinus, meus in Christo parens, à quo quum hæc scriberem sum in hoc misero mundo desertus, & cuius memoria penè vna me nunc solatur, 10 tātisper dum vnà cum eo in communi illa spe nostra colligar) Impulsum siue Afflatum interpretari mauult, vt si scriptum sit ἐπηλύσεως. quę sententia mihi vehementer placet. Nusquam tamen hoc in Græcis codicibus reperi, & ἐπηλύσεως nomen poeticum esse constat, quanuis huic ar- 15 gumento optimè conueniens. Simplicissimè verò mihi videtur hic locus sic explicandus, vt ad propheticam lectionem duo requirat à Iudæis suis Petrus. Vnum, vt prophetias cum Euangelio comparent, idcirco nimirum traditas vt adhuc quasi in sublustri quadam nocte inceden- 20 tibus facem præferrent, donec verè lucesceret, quod quidem sensim fit in hominum animis, haud secus quàm Lucifer prænuntiat ipsius Lucis ortum: alterum, vt prophetiarum intelligendarum & ad verum scopum referendarum rationem sciant ab eo ipso spiritu petēdam qui 25 Prophetis ipsis illas dictauit. Nec enim propriam interpretationem opponit communi siue publicæ: sed aduentitium Spiritus sancti donum ei solertiæ vel illi ingenii vigori qui sit à natura hominibus quantumuis ingeniosis insitus. Aperiri enim cor oportet ad intelligendū, & aures 30 dari ad audiendum, ne sit Euēgelium vel ludibrio, vel offendiculo.

21 *Acti*, φερόμενοι. Dextrè hoc intelligendum est, nequis diuini Spiritus rectè compositos & verè diuinos afflatus comparet cum profanorum vatum furoribus, qualis apud 35 Virgilium Sibylla, vt passim furiosi vates describuntur.

Κεφάλαιον β.

1 ΕΓένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσι αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν.

2 Καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται.

3 Καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται· οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει.

4 Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν, εἰς κρίσιν τετηρημένους·

5 Καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας·

6 Καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας τεφρώσας καταστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς·

CAP. II.

1 FVerunt autem etiam pseudoprophetæ ⁚ inter populum: vt etiam inter vos erunt falsi doctores, qui subintroducent hæreses exitiales, etiam dominum qui illos mercatus est abnegantes, accersentes sibiipsis velox exitium.

2 Et multi sequentur eorum ⁚ exitia: per quos via veritatis blasphemabitur.

3 Et per auaritiã fictis sermonibus ⁚ vos negotiabuntur, quibus damnatio iam olim non otiatur, & quorum exitium nõ dormitat.

4 Nam si ‖ Deus ⁚ Angelis qui peccauerant non pepercit, sed ⁚ in tartarum detrusos, ⁚ catenis caliginis tradidit, damnationi seruatos:

5 ⁚ Et prisco mundo non pepercit, sed octauum ‖ Noe, iustitiæ præconem seruauit, diluuio in mundum impiorum inducto:

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas ‖ subuersione damnauit, fecítque vt essent exemplar impiè victuris:

CAP. II.

1 *FVerunt verò & pseudoprophetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, & eum qui emit eos dominum negant, superducentes sibi celerem perditionem.*

2 *Et multi sequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur.*

3 *Et in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur, quibus iudicium iam olim non cessat, : & perditio eorum non dormitat.*

4 *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum, tradidit cruciandos, in iudicium reseruari:* Iob.4.18 iud.6.

5 *Et originali mundo nõ pepercit, sed octauum Noe iustitiæ præconem custodiuit, deluuium mundo impiorum inducens:* Gen.7.2

6 *Et ciuitates Sodomorũ & Gomorrhæorum in cinerem redigens, euersione damnauit, exemplum eorum qui impiè acturi sunt ponens:* Gen.19.13

IN CAP. II.

1 *Inter populum*, ἐν τῷ λαῷ. Populum intelligit stante Israelis republica, & postea regno florente sub Lege.

2 *Exitia*, ταῖς ἀπωλείαις. Vulgata, *Lasciuias*, ἀσελγείαις: quæ lectio confirmatur Cõplutensis editionis & sex præterea codicum auctoritate, ac mihi quidem satis videtur conuenire sequenti descriptioni, qua putat scholiastes Græcus notari spurcos illos Nicolaitas. Sed si receptum illud sequamur, Exitiorum nomine intelligentur viæ seu potius errores illi multiplices quibus in exitium præcipitantur homines.

3 *Vos negotiabuntur*, ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. Id est, tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur. quomodo dixit imperitos medicos Plinius animas negotiari. Quæso verò an Simonis Petri successor est qui hac fraude non contentus regna in nassam suam illexisse, non aliunde etiamnum hodie quàm ex hac nundinatione viuit? Et tamen hoc est patrimonium Petri, hæc Ecclesia quæ nunquam errauit, hic Spiritus sanctus longa temporis præscriptione cathedræ Petri fictitiæ deuinctus.

4 *Angelis*, ἀγγέλων. Hîc mirum quanto ludibrio Satan ipse homines habuerit, dum illos à negotio salutis auocatos, in hac speculatione retinuit, quoto mundi die, an ante mundum inferiorem conditum lapsus iste contigerit, quo peccato lapsus sit Satan, quot angelos secum traxerit, & infinita eiusmodi alia, indito etiam ipsi Satanæ Luciferi nomine. quæ fabulæ fecerunt tandem vt nimium multi iam pridẽ non pluris fecerint quod ex scripturis cõstat hac de re, quàm quod Homerus de illa sua Ate scribit: ac tandem etiam cum Sadducæis Spiritus vllos esse seu beatos seu maledictos inficiati sint, vnde præceps ad ἀθεότητα lapsus. At nos sobriè sapere ex Dei verbo discamus, & hoc vno cõtenti simus quod nobis aperuit Spiritus sanctus. Reperio autẽ tribus omnino locis factam Angelorũ lapsus expressam mentionẽ, Ioh.8.44, Iudæ 16, & hoc loco. Et generalis hæc ratio quibusuis nõ profanis ingeniis abũdè sufficit, oportere necessariò vt quicquid malum est, ab origine sua defecerit, quũ à Deo nihil nisi bonum condi potuerit. *In tartarum detrusos*, ταρταρώσας. Sic vocarunt Græci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animabus essent destinata. Itaque quod ad vocabulũ ipsum attinet, non dubitauit Petrus illud tanquam vulgò tritum vsurpare. quomodo etiam Matthæus & Lucas ᾅδην vocarunt. Sed non est tamen quòd aliquis idcirco putet poetarum deliria, vel quæ postea theologi contemplantes, quos vocant, de inferis disseruerunt, à Petro comprobari. E cælo in infimas istas regiones detrusos esse dæmones, res ipsa ostendit, quum nimium multi iam inde ab Adamo decepto inter nos versentur. Princeps aeris dicitur diabolus Ephes.2.2. Spiritualium malitiarum quæ sunt in sublimi, nostri videlicet respectu, mentio fit Ephes.6.12. Sed abyssum illis aliquam esse constitutam quam reformident, liquet ex Luc.8.31. Amplius de istis inquirere non expedit. Quæramus potius quomodo illius leonis rugientis vngues vitare & in cælum peruenire possimus.

Catenis caliginis, σειραῖς ζόφου. Id est, caligine quasi catenis constrinxit. Caliginem autem vocat miserrimam & terribilis horroris plenam vitæ conditionem: & translationem sumit à damnatis facinorosis, qui in carceris pedore retinentur cõstricti, dum ad vltimum supplicium pertrahantur.

5 *Et prisco mundo*, καὶ ἀρχαίου κόσμου. Vulgata, *Et originali mundo*. Ergo mundus ille diluuium præcedens comparatur cum eo in quo nunc sumus: non quasi nouam rerum vniuersitatem condiderit Dominus, sed quoniam hoc diluuio tanta fuit rerum omnium euersio, vt sequens mundi instauratio veluti pro noua quadam creatione habeatur. Sed quid si priscum mundum pro priscis illis primæ ætatis hominibus cæterísque animantibus subuersis accipias? *Octauum Noe*, ὄγδοον Νῶε. Erasmus, *Octauum iustitiæ præconem Noe*, ambiguè. Posset enim videri Noe dici octauus præco iustitiæ, quasi inter Adami posteros octauus numeretur, qui tamen est ab eo decimus: quum lõgè aliud dicatur, nempe quòd Noe octauus (id est cum aliis septem) sit seruatus. Dicitur autem præco iustitiæ, propterea quòd totos illos annos c x x non desierit impios illos & dictis & factis commonefacere quanta illis ira Dei immineret.

	Graece		Beza		Vulgata
7	Καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐῤῥύσατο.	7	Et iustū Lot libidinosa nefariorum conuersatione fatigatum eripuit.	7	*Et iustū Lot oppressum à nefandorum luxuriosa conuersatione eripuit.*
8	(Βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν)	8	(Iustus enim ille, quum habitaret inter eos, in dies animā iustam iniquis *illorum* factis, ¨& videndo & audiendo ¨ excruciabat?	8	*(Aspectu enim & auditu iustus erat, habitans apud eos qui de die in diē animam iustam iniquis operibus cruciabant)*
9	Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν.	9	¨Nouit Dominus pios è tētatione eripere, iniustos autem in diem iudicii ¨*ipsos* puniendo seruare.	9	*Nouit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos verò in diem iudicij reseruare cruciandos.*
10	Μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμηταὶ, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες.	10	Maximè verò eos ¨ qui carnem sequentes, in impura cupiditate incedunt, ¨& dominatum despiciunt, ¨*qui, inquam, vt sunt* audaces ¨ & sibi placentes, non horrent ¨ dignitates conuitiis incessere.	10	*Magis autem eos qui post carnem in concupiscētia immunditiæ ambulant, dominationémque contemnunt, audaces, sibi placentes, sectas non metuunt blasphemantes:*
11	Ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ᾽ αὐτῶν παρὰ Κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν.	11	Quum ipsi Angeli qui sunt robore ac potestate maiores, non ferant ¨aduersus eas apud Dominum maledicum iudicium.	11	*Vbi Angeli, fortitudine & virtute quum sint maiores, non portant aduersum se à Domino execrabile iudicium.*
12	Οὗτοι δὲ, ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται·	12	At isti, veluti ¨animantia rationis expertia quæ naturali impetu feruntur, facta ad eū finem vt capta intereant, ¨ea vituperantes quæ ignorant, sua ipsorum corruptela interibunt:	12	*Hi verò, velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionē & in perniciem, in iis quæ ignorant blasphemantes, in corruptione sua peribunt:*

8 *Et videndo, & audiendo*, βλέμματι καὶ ἀκοῇ. Id est, Quocunque vel oculos vel aures applicuisset, quicquid cerneret vel audiret, hoc illū miserrimè torquebat. Vulg. *Aspectu & auditu iustus erat*, quasi post δίκαιος subaudiatur ἦν. Eras. *Is enim oculis & auribus iustus*, &c. Hæc enim coniunxerunt cū ὁ δίκαιος, quasi dicatur Lot iustus fuisse & oculis & auribus, id est (vt Eras. in annotationibus explicat) *oculos & aures habuisse ab omni turpitudine abhorrentes*. Sed vt taceam quòd Vetus interpres cōstructionē neglexit, nec potuit subaudire ἦν propter articulū adiectū, qui indicat δίκαιος rationē habere subiecti non prædicati. (quos errores Erasmus emendauit) vt inquam hæc omittam, primùm quæri posset cur non manuum quoque mentionem fecisset: deinde ipsa constructio hanc interpretationem apertè refellit, ostenditque βλέμματι καὶ ἀκοῇ cum verbo ἐβασάνιζεν ita construi oportere vt feci, à doctissimo interprete admonitus. Omnino enim scribendum fuisset ὁ γὰρ βλέμματι καὶ ἀκοῇ δίκαιος, vt spero mihi concessuros quicunque vel mediocriter in Græcis literis sunt versati. *Excruciabat*, ἐβασάνιζεν. i. anxiam ac doloribus confectam vitam trahebat, nō minus laborans quàm si equuleo fuisset impositus. quomodo in vernaculo sermone, si velim extremum tædium significare, dicam *ie suis en vne gehenne*. Vetus interpres mē dosè legit ἐβασάνιζον, excruciabant.

9 *Nouit*, οἶδε. Hebr. ידע [*iadah*,] id est, longo vsu exercitatus est in liberandis & eripiendis iustis, & puniendis sceleratis. Est autem hæc conclusio inductionis.

[*Ipsos*] *puniendo*, κολαζομένους. Vulg. *puniendos*, κολασθησομένους, quod in nullis codicibus inueni: neque id videtur exēplis antè citatis conuenire, quibus ii proponuntur de quibus adhuc viuentibus pœnas sumpsit Deus, quanuis alias longè asperiores (æternas videlicet) in illos vltimo illo die, decernēdas præpararit. Sensus est igitur istos à Deo sic puniri, vel huius vitæ priuatione, vel aliis pœnis, vt grauiori etiā iudicio seruentur, iustis cōtrà in hac etiam vita saluis conseruatis. Sed participium passiuum præsentis temporis aliter quàm actiuè non potui interpretari.

10 *Qui carnem sequentes*, τοὺς ὀπίσω σαρκός. Vulg. ad verbum, *Qui post carnem*. i. præeunte carne: quem Hebraismū alibi exposuimus. *Et dominatum despiciunt*, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας. Id est, eos quorum potestati subiecti sunt aspernantur. Nam κυριότητα vocat senatorum aut aliorum quorumuis magistratuum collegium, vt paulo antè ἀδελφότητα (id est fraternitatem) dixit pro fratrum cœtu: eadem prorsus ratione qua dicimus in vernaculo nostro sermone *la seigneurie*. Quàm autem hoc conueniat clericis, quos nunc vocāt, vel illud testatur quòd sceleratissimus quisque palàm hodie non erubescit clericalis, quam vocant, tonsuræ priuilegio, quorumuis magistratuum imperium aspernari. Quòd siquis reclamet, actum est de Ecclesia scilicet. Et tamen hi omnes à Petri successore pendent. [*Qui, inquam, vt sunt*] *audaces*, τολμηταί. Necessariò supplendum fuit aliquid propter mutatam cōstructionem. Vide Eph. 2. 5. *Et sibi placentes*, αὐθάδεις. Erasm. *Præfracti*. Vide Tit. 1. 7. *Dignitates*, δόξας. i. principes, & quantumuis augusta maiestate præditos. quæ perpetua est pseudepiscoporum Romanorū historia, ex quo bestiæ prioris imago inuasit eius thronum.

11 *Aduersus eas*, κατ' αὐτῶν. Aduersus eas videlicet dignitates. Reuerentur enim Angeli ipsi τάξιν à Domino constitutam, & regnis etiam impiorum custodiendis tanquam ministri Dei præsunt, vt liquet ex Danielis 10 & 11. neque in conspectu Domini aduersus Achab, quantumuis impium regem, cōuitium vllum ab ipsis profertur, 1. Reg. 22. 20: sed solus ille spiritus mendax reperitur qui sese spōte ad malas artes offerat, 1. Reg. 22. 21, quíque ipsos etiam seruos Dei calumnietur, Iob. 1. 9 & 10. Similis est Prophetarum ratio, qui quum Spiritu Dei regerētur, fortiter quidem & constanter munus reprehensionis sibi à Deo impositum obierunt, sed regibus tamē ac principibus quos arguebant (sicuti par erat) honorem habuerunt. Cæterùm Vetus interpres aliter prorsus hunc locum interpretatus est, perinde nimirum acsi diceretur Angelos suos Dominus nunquam execrari. Sic enim conuertit, *Non portant aduersum se à Domino execrabile iudicium*. Atqui Græcis non respondet ista interpretatio. Nec enim scriptum est καθ' αὐτῶν sed κατ' αὐτῶν, vnico excepto codice, in quo scribitur καθ' ἑαυτῶν. neque παρὰ Κυρίου sed παρὰ Κυρίῳ. Erasmus verò sic conuertit, *Non ferant aduersus sese apud Dominum maledicum cōuitium*: id est, mutuò sibi nō conuitientur apud Dominum, nec alii de aliis detrahant, sed stationem suam quisque cōseruet: quum alii aliis subsint, vt apparet ex Danielis 10. 13, & 12. 1, & Apoc. 12. 7. Hāc verò interpretationem si amplectamur, videbitur Petrus allusisse ad Psal. 103. 20.

12 *Animātia rationis expertia*, &c. ἄλογα ζῶα φυσικά, &c. Vulg. *Irrationabilia pecora, naturaliter in captionem*, &c. in qua interpretatione nihil est quod probes. Primùm enim

ſrrationabilia, barbarum eſt: ζῶα verò non vocant Græci pecora, ſed animantia. Sed tertius error fœdior eſt, nempe quòd φυσικὰ coniunxit cum ſequentibus, ideóque γεγεννημένα quaſi redundans expunxit. In eodem hoc errore verſatus eſt etiam Eraſmus, adeo vt putarit participium γεγεννημένα ex albo libri irrepſiſſe in contextum. Nam, inquit, Naturalia ad captionē dixit, quemadmodum dicimus natus ad diſcendum, pro eo quod eſt Natura compoſitus. Atqui præterquam quòd Græci codices ſummo conſenſu addunt γεγεννημένα, vnde tandem eſſet petitum tam obſcurū támque inuſitatū dicendi genus? Quid igitur? nempe hoc epitheto voluit Petrus explicare qua in re iſti brutis animantibus ſint ſimiles, in eo videlicet quòd nec conſilio, nec ratione, nedum Spiritu Dei, ſed cæco naturæ rationis expertis impetu ad belluinas cupiditates ferantur. Naturæ enim nomine, de brutis loquens, ſenſualitatem (quam vocant) intelligit. Germanam autem eſſe hác expoſitionem liquet ex epiſtolæ Iudæ verſ. 10, ex quo loco φυσικὰ poſſis optimè interpretari τὰ φθειρόμενα ἐν ὅσοις φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίσανται, id eſt eos qui in iis ſeſe corrumpunt quæ brutorum inſtar naturaliter norunt. *Facta ad eum finem vt capta intereant*, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθοράν. Id eſt, Idcirco condita vt aliis cedant in prædam à quibus conſumpta pereant. Ita enim iſti ſponte ſeſe in diaboli ac mortis laqueos induunt, vaſa nimirum ad interitum coagmentata, vt dicit Paulus Rom. 9.22. & pridem ad hoc iudicium deſcripta, Iudæ 4. Vulgata, *In captionem & in perniciem*: quod nemo intelligat. Eraſmus, *Genita in capturam & perniciem*: nihilo melius. *Ea vituperantes quæ ignorant*, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες. Heb. מדברים באשר לא יבינו [*medabberim baaſcher lo jabinu.*] Nam verbum דיבר [*dibber*] cum ב conſtructum, aliquando in malam partem accipitur, *In iis quæ ignorant blaſphemantes.* Eraſmus, *In iis quæ non intelligunt maledicentes.* *Sua ipſorum corruptela interibunt*, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται. Id eſt, eo exitio peribunt quod ipſi ſibi ſuis illis perditis & corruptis moribus accerſunt. Vulgata, *In corruptione ſua peribunt.* Eraſmus, *In perditione ſua peribunt*: quas interpretationes miror à quoquam intelligi potuiſſe. non enim animaduerterunt φθορὰ paulo antè accipi pro interitu, ita vt reſpondeat verbo καταφθαρήσονται in accommodatione ſimilitudinis: poſteriore autem hoc loco poni pro morum corruptela, in qua quiſquis ſibi placet, planè omnem vſum rationis ac iudicii amiſit: vt qui ſeſe ſponte ſua in mortē æternam præcipitet.

Græce		Beza		Vulgata
Κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν, σπίλοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν.	13	¨Reportaturi mercedem iniuſtitiæ, vt qui pro voluptate ducant ¨quotidianas delicias, labes ac maculæ, ¨qui fraudibus ſuis ſe oblectant, vobiſcum epulando.	13	*Percipientes mercedem iniuſtitiæ, voluptatem exiſtimantes diei delicias, coinquinationes & maculæ, deliciis affluentes, in conuiuiis ſuis luxuriantes vobiſcum.*
Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίαις ἔχοντες, κατάρας τέκνα·	14	¨Oculos habentes plenos adulterij, & qui à peccando ceſſare neſciāt, ineſcantes animas inſtabiles, cor habētes ad auaritiam exercitatum, ¨execrandi homines:	14	*Oculos habentes plenos adulterij & inceſſabilis delicti, pellicientes animas inſtabiles, cor exercitatum auaritia habentes, maledictionis filij:*
Καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν.	15	Qui relicta recta via, aberrarunt, ſequuti viam Balaam *filij* Boſor, qui ¨mercedem iniquitatis amauit.	15	*Derelinquentes rectam viam, errauerunt, ſequuti viam Balaam ex Boſor, qui mercedem iniquitatis amauit.*

---

13 *Reportaturi*, κομιούμενοι. Vulgata & Eraſmus, *Reportantes.* *Quotidianas delicias*, τὴν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τρυφήν. Vulgata, *Diei delicias.* Eraſmus, *Si in diem deliciis fruantur.* Atqui ἐν ἡμέρᾳ non aliud declarat quàm Exodi 29.36, ליום [*layom*,] pro καθ᾽ ἡμέραν. *Qui fraudibus ſuis*, &c. ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν. Fœdè profectò corruptus fuit hic locus tū à Vetere interprete, tū etiā ab Eraſm. vt facilè cuiuis poterit liquere. Sic enim ille, *Deliciis affluentes, in conuiuiis ſuis luxuriantes vobiſcū*: acſi ſcribendum ſit, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀγάπαις αὐτῶν, &c. Atqui falſa eſt iſta diſtinctio, neque ἀγάπαις legi poteſt ſequente illo reciproco, quin iſtis impiis vēdicetur quod erat totius Eccleſiæ. Neque enim ἀγάπαι iſtorum hominum erant propriæ, ac proinde αὐτῶν addi non potuit, quum communes eſſent Eccleſiæ totius, quod etiam declarat quod additur συνευωχούμενοι ὑμῖν. quod ſi conſideraſſet Eraſmus, non putaſſet hunc locum fuiſſe corruptum ab iis qui ἀπάταις ſcripſerunt, quum contrà ſit ab iis deprauatus qui pro ἀπάταις ſubſtituerunt ἀγάπαις. Præterea quid illud eſt, Luxuriantes vobiſcum? ita enim reprehenderentur omnes tanquam eiuſdem luxus ſocii: quod minimè exiſtimandum eſt. Eraſmus verò ſic maluit hunc locum interpretari, *Qui conuiuantes, in erroribus ſuis inſultant vobis.* in qua interpretatione multa cogor deſiderare. nam de iis potius agitur qui per ſummam improbitatem alios illiciant, quàm de iis qui aliorum fraude decepti, in aliquo errore verſentur. Deinde nemo non videt quàm dura ſit traiectio ſi ὑμῖν cōnectas cum ἐντρυφῶντες: quum præſertim tam propinqua ſit præpoſitio σύν. Itaque hanc etiam interpretationem vt manifeſtè detortam repudio. Quomodo verò ſit explicādus hic locus, apertè liquet ex epiſtolæ Iudæ verſu 12, vbi ita ſcribit, οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι. id eſt, *Hi ſunt in veſtris agapis quaſi maculæ, dum vobiſcum epulantur.* Eſt ergo hæc ſententia, iſtos in ſacris Eccleſiæ conuiuiis verſantes, quum hoc pacto videri vellent vera eſſe Eccleſiæ membra, nihil aliud eſſe quàm labes ac maculas Eccleſiæ, vtpote quos etiam, inquit, non pudeat illic vobiſcum epulantes & ſacro conuiuio adhibitos, ſeſe vobis fallendis ſuauiter oblectare, denique totam Eccleſiam ludibrio habere. Itaque συνευωχούμενοι ὑμῖν hoc in loco idem declarat atque συνευωχούμενοι ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν apud Iudam. Quòd autem ἀγάπαις nonnulli accipiunt non pro conuiuiis, ſed pro collatis in pauperum ſubſidium donis, ita vt συνευωχούμενοι ὑμῖν idem declaret atque Veſtris ſumptibus & eleemoſynis ſua conuiuia agitantes: mihi quoque non probatur. Nam verum quidem eſt iſta conuiuia ſic vocata quòd ex collatis donis inſtruerentur: ſed conuiuia fuiſſe Eccleſiaſtico cœtui communia, ex Act. 5, & 1. Cor. 11, Iuſtino, Tertulliano, & aliis veteribus apparet. Itaque ſi ἀγάπαις legamus, de cōuiuiis ipſis præſtat accipere quàm de conuiuiorum dapibus.

14 *Oculos*, ὀφθαλμούς. Rectè. hîc enim apparet potiſſimum libido, *Oculi* (inquit obſcœnus ille) *ſunt in amore duces.* *Adulterij*, μοιχαλίδος. Eraſmus ad verbum, *Adulteræ*: quod eſt admodum obſcurum. Sciendum eſt igitur ex Hebræorum idiotiſmo, poni epitheton pro ſubſtantiuo quod vocant: cuius enallages manifeſtum mihi exemplum videtur extare Dan. 9.29, vbi ponitur נביא [*nabi*] pro נבואה [*nebah.*] quò etiam fortaſſis pertinet illud Deu. 29.19, למען ספות הרוה את הצמאה [*lemahan ſephoth haravah eth hatſtſemah.*] id eſt, Vt addat ebriam ſitienti: pro eo quod eſt, Vt addat ebrietatem ſiti. Sic participiis paſſiuis fœmininis vſitatiſſimè vtimur Gallicè, participialium nominum loco, vt, *la deduicte, l'aide, la vene, la leuee, la remiſe*, & infinita alia. Quidam hoc connectunt cum ἁμαρτίας, & pro ἀκαταπαύστους legunt ἀκαταπαύστου, quod Græcis nonnullis placuiſſe apparet ex ſcholiaſte: vt & Caſtellioni, qui hunc locum conuertit his verbis, *Oculos habentes degeneris perpetuique peccati plenos.* Sed præterquam quòd Græca exēplaria ſummo conſenſu legunt ἀκαταπαύστους, nuſquam inuenio illud epitheton peccato attributum. Apparet igitur ita conatos fuiſſe hunc locum expedire nōnullos ex Græcis Hebraicæ linguæ imperitos. *Execrandi homines*, κατάρας τέκνα. Vulg. ad verbum, *Maledictionis filij.* Eraſmus, *Execrabiles filij.* Vide Eph. 2.2.

15 *Mercedem iniquitatis*, μισθὸν ἀδικίας. Id eſt, lucrum ex

ex scelere quæsitum. Retinui autem Hebraismum, quia si vel Mercedem iniquam, vel Lucrum iniquum dixeris, quippiam multo minus significaris.

16 Ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας· ὑποζύγιον ἄφωνον, ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν.

Num. 22, 23; iud. 11

Sed redargutionẽ suæ trãsgressionis sustinuit: *nam* subiugis asina muta, humana voce loquuta, prohibuit Prophetæ dementiam.

Correctionem verò habuit suæ vesaniæ: subiugale mutum, hominis voce loquens, prohibuit Prophetæ insipientiam.

17 Οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι, ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται.

Iudæ 22

Isti sunt fontes aqua carẽtes, nebulæ à turbine agitatæ: quibus caligo tenebrarum in æternum seruata est.

Hi sunt fontes sine aqua, & nebulæ turbinibus exagitatæ, quibus caligo tenebrarũ reseruatur.

18 Ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ἐν ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους·

Nam prætumidam vanitatem loquẽdo eos inescant per carnis cupiditates lasciuas, qui verè effugerant eos qui in errore versantur:

Superba enim vanitatis loquentes pelliciunt in desideriis carnis luxuriæ, eos qui paululum effugiunt, qui in errore conuersantur:

19 Ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.

Ioh. 8.34; rom. 6.20

Libertatem eis pollicendo, quum ipsi serui sint corruptionis. siquidem à quo quis superatus est, huic etiam in seruitutem est addictus.

Libertatem illis promittentes, quum ipsi serui sint corruptionis. à quo enim quis superatus est, huius & seruus est.

20 Εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων.

Matt. 12. 45; heb. 6.4

Nam si postquam inquinamenta mundi per agnitionem Domini & Seruatoris Iesu Christi effugerint, his rursum implicati superentur, facta est vltima eorum conditio deterior priore.

Si enim refugiẽtes coinquinationes mundi in cognitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora prioribus.

21 Κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς.

Satius enim fuisset eis non cognouisse viã iustitiæ, quàm cognita *illa*, regredi à sancta doctrina ipsis tradita.

Melius enim erat illis non cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum cõuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato.

22 Συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ Ὗς λουσαμένη, εἰς κύλισμα βορβόρου.

Prou. 26. 12

Sed accidit eis quod vero prouerbio dici solet, Canis reuersus est ad suum ipsius vomitum, & Sus lota, ad volutabrum cœni.

Contigit enim eis illud veri prouerbij, Canis reuersus ad suum vomitum: &, Sus lota, in volutabro luti.

Κεφάλαιον γ.

1 Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοί, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολήν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν·

Cap. III.

Hasce iam alteras vobis literas scribo, dilecti, quibus sinceram mentem vestram per cõmonefactionem excito:

Cap. III.

Hanc ecce vobis, charissimi, secundã scribo epistolam, in quibus vestram excito in commonitione sinceram mentem.

---

16 *Subiugis asina*, ὑποζύγιον. Vulg. & Eras. *Subiugale*, de quo diximus Mat. 21.5. Est autem exemplum valde appositum ad id quod antè dixit, quum istiusmodi homines cũ bestiis compararet.

17 *Fontes aqua carentes*, πηγαὶ ἄνυδροι. Id est, qui scientiam quidem iactant, sed intus nihil minus habent. Eosdem comparat nubibus à turbine agitatis: quòd nimirum spem aliquam faciant cælestis alicuius pluuiæ, sed solo vẽto turgeant. *Caligo tenebrarum*, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. id est densissimæ tenebræ: ex Hebræorum idiotismo, vt quũ Terram pulueris, Cœnum luti dicunt.

18 *Prætumidam vanitatem*, ὑπέρογκα ματαιότητος. Sic infrà, 3.3, ἔσχατον τῶν ἡμερῶν, pro ἐσχάταις ἡμέραις. Vulg. *Superba vanitatis*. Erasm. *Vehementer fastuosa vanitatis verba*. Sententia ipsa plana est, istos nimirum vanis quibusdam & inanibus verborum ampulis incautos decipere. *Inescant*, δελεάζουσιν. id est, quasi pisces hamo captãt. Sed aliud est captare, aliud capere. Nam qui verè credunt, illos certum est vel nunquam vel ad tempus tantùm capi. Deinde certi sunt veræ, id est, non simulatæ cognitionis gradus. Vide Heb. 6.5. *Lasciuas*, ἐν ἀσελγείαις. Sic restituo hunc locum ex Græcis scholiis. Est enim subaudiendus articulus τῆς, quam ellipsin annotauimus 1. Pet. 1.7, & alibi sæpe. ideóque *Lasciuas* conuerti. Vulg. legit ἀσελγείας, vt qui *Luxuriæ* interpretetur, eadem manente sententia: & ita etiam in vno Græco exemplari legitur. *Verè*, ὄντως. id est re ipsa, non autem simulatè, vt illi. Complutẽsis editio legit ὀλίγον, & in duobus aliis codicibus scriptum legitur ὀλίγως. id est penè, & propemodum. Vetus quoque interpres legit ὀλίγον, *paululum*. Sed notandum est verè dici effugisse qui sincerè sunt puram vitam professi, relicta idololatria. quod nonnullis etiam reprobis ad tempus euenire potest. Nam electi longius progrediuntur, vt qui non sint πρόσκαιροι: vt interim taceam posse aberrare etiam eos qui rectam viam sunt ingressi, sed ad tempus duntaxat. Quidam codices habent τοὺς ὀλίγως ἀποφεύγοντας, *qui paulatim effugiebant*.

20 *Vltima conditio*, τὰ ἔσχατα. Vide Mat. 12.45.

21 *Regredi*, ἐπιστρέψαι. Id est, εἰς τὰ ὀπίσω ἀνακάμψαι: vt in vno vetusto codice scriptum inuenimus. Vulg. *Retrorsum conuerti*, ἐπιστρέψαι εἰς τὰ ὀπίσω: consentiente vno ex vetustis nostris codicibus. Erasmus, *Conuerti ab eo præcepto*, &c. ambiguè, & nimium obscuré. *Doctrina*, ἐντολῆς. Hebr. מצוה [*mitsuah*.] Erasmus, *Præcepto*. Vulg. *Mandato*: quo modo & nos vbique ferè sumus interpretati: sed spectandum quid cui loco conueniat. Et hæc est demum vera illa Apostolica παράδοσις, non verbum illud ἄγραφον quod nonnulli verbo scripto affingunt.

IN CAPVT III.

1 *Hasce iam alteras*, ταύτην ἤδη δευτέραν. Hic etiam locus, & quod statim subiicitur de Apostolica functione, si

coniungantur cum eo quod ſcriptum eſt ſuprà,1.18, manifeſtè oſtendunt hanc epiſtolam nulli alii quàm Petro eſſe tribuendam. Alioquin, obſecro, cuius eſſet ſpiritus ita impudenter mentiri. Certè impium eſſe videtur tale quicquam de eo ſuſpicari cuius tam pura támque ſancta ſit doctrina: & quod allatum ab Hieronymo cõfirmat Eraſ. de ſtyli diſſimilitudine, ego nondum potui perſpicere.

Quibus, ἐν αἷς. Hoc pertinet ad vtramque epiſtolam: alioqui dicendum fuiſſet ἐν ᾗ.

Græce		Beza		Vulgata	
Μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος·	2	Vt memores ſitis verborum "quæ prædicta ſunt à ſanctis Prophetis, "& doctrinæ illius noſtræ qui ſumus Apoſtoli Domini & "Seruatoris:	2	*Vt memores ſitis eorũ quæ prædixi verborum à ſanctis Prophetis, & Apoſtolorum veſtrorũ, præceptorum Domini & Saluatoris:*	
Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι·	3	‖Illud primùm ſcientes, vẽturos extremis diebus "irriſores, "ſuis ipſorum cupiditatibus incedentes:	3	*Hoc primùm ſcientes, quòd venient in nouiſſimis diebus in deceptione illuſores, iuxta proprias concupiſcẽtias ambulãtes:*	1.Tim.4.1 2.tim.3.1 iudæ 18
Καὶ λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως.	4	Et dicentes, Vbi eſt pollicitatio aduentus eius? nam ex quo *die* Patres "obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.	4	*Dicentes, Vbi eſt promiſſio aut aduentus eius? ex quo enim Patres dormierunt, omnia ſic perſeuerant ab initio creaturæ.*	
Λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ.	5	Illud enim "ſponte ipſos latet, cælos iam olim extitiſſe per Dei ſermonem, "& terram ex aqua & in aqua conſiſtentem.	5	*Latet enim eos hoc volentes, quòd cæli erant prius & terra, de aqua & per aquam conſiſtens Dei verbo.*	

2 *Quæ prædicta ſunt à ſanctis Prophetis*, τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulgata, *Quæ prædixi à ſanctis Prophetis*: quam interpretationem nemo non videt meritò eſſe ab Eraſmo reprehẽſam. *Et doctrinæ illius noſtræ qui ſumus Apoſtoli*, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς. Ἐντολὴν rurſus interpretor doctrinam, vt ſuprà, 2.22. Rectè verò Prophetis adiungit Apoſtolos, vt Paulus Epheſ. 2. 20, & vtriſque demum angularem illum lapidem ſubſternit. Quamobrem valde etiã inſignis eſt hic locus, & artificioſæ illi breuitati Petri cum ſumma quadam maieſtate cõiunctæ mirè conueniens. Vulgata, *Et Apoſtolorum veſtrorum, præceptorum*. Legit enim ὑμῶν, quod non videtur cum iis quæ ſequuntur poſſe cohærere. quanuis ſic legatur in editione Complutenſi. Nam quod adfert Græcus ſcholiaſtes de præpoſitione ὑπὸ repetenda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quaſi ſcriptum ſit καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, *& à Domino*, planè eſt abſurdum.

Seruatoris, σωτῆρος. Veteres codices addunt ἡμῶν, *noſtri*.

3 *Irriſores*, ἐμπαῖκται. Hos vocant Hebræi לצים [*letſim*,] de quibus Dauid Pſal.1, monſtra hominum videlicet, qui Dei contemptu & ſacrilega audacia volunt ingenioſi apparere. Cæterùm in Vulgata editione legitur, *In deceptione illuſores*: cuius rationem nullam inuenio. Nam quod in quibuſdam vetuſtis Græcis codicibus legitur ἐμπαιγμονῇ pro ἐμπαῖκται, mendoſè ſcriptum eſſe apparet. *Suis ipſorum*, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν. Vulgata, *iuxta proprias*. Proprias autem vocat Petrus, quales quiſque habet ſibi à natura inſitas, aduentitiis Dei donis oppoſitas. Hoc verò eſt eiconicè iſtos Epicureos depingere: quibus ſi Moſen, ſi Prophetas, ſi Apoſtolos, ſi denique Filium ipſum Dei obiicias, ſolent cum Sardonio neſcio quo riſu quærere quínam illi fuerint: interim verò vt germanam ſe prolem Epicuri oſtendant, quicquid illis inſana ſua libido ſuggeſſit, firmũ, certum, conſtans eſſe volunt: & quum omnes à ſe doceri poſſe putent, nihil magis timent quàm ne quidquam à quoquã ſe didiciſſe videantur. At tu Domine cæli & terræ veni, veni tandem, vt hæc monſtra potente illa tua virtute confecta, & tibi & tuis iucundum iudiciorum tuorum ſpectaculum præbeant.

4 *Obdormierunt*, ἐκοιμήθησαν. Iterum exprimitur hoc verbo blaſphema illorum deriſio: acſi diceret, iampridem oportuiſſe illos excitatos, quos non tam mortuos quàm in ſepulchro quieſcere verè dicimus. Idem exiſtimandum de nomine τῆς κτίσεως, quod illi per ludibrium vſurpabãt, alioqui ſeipſos refutantes, quum non ſit παράδοξον, finiri poſſe quicquid principium habet: ac proinde iſtis demonſtrandũ fuerit, mundi ortũ fatentibus, quînam ſine aliquo terminari non poſſet. Certè qui creatum mundum agnoſcit, creatorem quoque fateatur oportet, qui quod creauit poſſit abolere: vt iam nõ an poſſit mũdus finiri, ſed an creator velit illum finiri, quærendum fuerit.

5 *Sponte*, θέλοντας, Id eſt, quia neſcire volunt. Quis enim eſt ita amens & inſanus qui non fateri cogatur, ſi conſciẽtiæ ſuæ iudicium ſequi velit, Deum omnia hæc condidiſſet? Sed alloquitur Apoſtolus homines religionem Chriſtianam aliquando profeſſos qui à ſana doctrina deficientes prorſus inſaniunt: quorum vtinam non eſſet hodie tãta præſertim in aulis principum multitudo. *Et terram ex aqua*, &c. καὶ γῆ ἐξ ὕδατος συνεστῶσα. Participium συνεστῶσα, *conſiſtẽs*, quod ad ſolam terram refertur, duo manifeſtè oſtendãt quæ pleroſque interpretes fefellerunt: nẽpe quod de aqua commemoratur, nihil ad cælos pertinere: & hæc verba, Per Dei Sermonem, coniungenda eſſe cũ verbo ἦσαν, extiterint: ita vt cælum & terra dicantur per Dei ſermonem iampridem extitiſſe, nempe ex quo eſſe cœperunt: terræ verò addatur aliqua deſcriptio, propter iniectam diluuii mentionem: quod & ipſum diluuium cælos non attingit. Hinc verò etiam liquet quid appellatione aquæ intelligatur: nempe non illud chaos poeticum, ſed aquæ elementum, ex quo dicitur terra conſiſtere: quòd ex aquis in vnum locum collectis emergens cœperit tum demum apparere, & ſuo quodam vultu exornari, quum antea gurgitibus obruta quodammodo nuſquam eſſet. Deinde quòd δι' ὕδατος dicitur conſiſtere, ad id refero quod ſcriptum eſt Pſal.24.2, Super maria fundauit eam, & ſuper flumina firmauit eam: minimè id quidem quaſi (vt nonnulli videntur exiſtimare) ſubterraneis quibuſdam aquis terra fulciatur: (certum enim eſt Dauidem de mari & fluminibus illis quæ oculis cernimus, illic agere: & certis demonſtrationibus conſtat aquarum molem ſupra terram omnium elementorum grauiſſimam & infimam eminere) ſed partim quia Dominus ita digeſſit aquas vt tamẽ ſi littora duntaxat conſideres, editior tellus & quodammodo aquis impoſita videatur, partim quòd Oceano circumſepta, & tot fluminibus paſſim ſcaturientibus irrigua, verè in ipſis aquis fundata ac ſtabilita dicatur. Itaque δι' ὕδατος impropriè conuertunt *Per aquam*, quum potius illud ſit quod in vernaculo ſermone dicimus *en l'eau*, vel *parmi l'eau*: ſicut etiam Noe dicitur ſeruatus δι' ὕδατος, i. in aqua, ſiue per medias aquas, vt exponendum eſſe diximus prioris epiſtolæ 3. 20. Ita planus eſt hic locus, qui non ſatis à quibuſdam expenſus, fecit vt nonnullis huius epiſtola fides eſſet immeritò ſuſpecta. Vulgata, *Quòd cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam conſiſtens Dei verbo*. Ita enim ſolet mendoſè diſtingui: quum ita oportuerit interpungere, Cælos fuiſſe prius, & terram ex aqua & per aquam cõſiſtentem, Dei verbo. Eraſmus verò & ipſe perperam hunc locum in Græco etiam Frobennii exemplari diſtinxit, nẽpe hoc modo, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ. id eſt, (vt ipſe quoque ſuam interpretationem diſtinxit) *Quòd cæli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquam conſiſtens Dei ſermone*. Mendoſam autem eſſe illam interpunctionem quæ tam multos fefellit, partim res ipſa clamat, (vt pluribus expoſuimus) partim ex vetuſtis libris deprehendimus, in quibus ſummo

consensu ita distinguitur hic locus, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι᾽ ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, id est, *Quòd cæli extiterint iampridem, & terra ex aqua & in aqua cõsistens, per Dei sermonem.* Itaque (vt nemo deinceps falli posset) τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, quod ad vtrunque membrum pertinet, medio loco constitui. Adfert Erasmus aliam ex Beda lectionem, Cæli erant olim de aqua & per aquam constituti: quæ sanè lectio (inquit ille in annotationibus) congruit cum Græcis exemplaribus. Iudicet nunc lector an temerè maiorem in Erasmo attentionem sæpe requisierim.

	Græce		Beza		Vulgata
	Δι᾽ ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο.	6	∴Quamobrem is qui tum erat ∴mundus, aqua inundatus periit.	6	*Per quæ ille tunc mũdus aqua inũdatus perijt.*
	Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσί, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων.	7	Qui verò nunc *sunt* cæli ac terra, ∴eodem sermone repositi, seruantur igni in diem damnationis & exitii impiorum hominum.	7	*Cæli autem qui nunc sunt & terra eodem verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicij & perditionis impiorum hominum.*
Psal. 90.4	Ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοί, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία.	8	Vnum autem hoc ne vos lateat, dilecti, ‖ vnũ diẽ apud Dominũ *perinde esse* vt mille annos & mille annos vt diẽ vnũ.	8	*Vnum verò hoc non lateat vos, charissimi, quia vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus.*
Ezech. 18. 32, & 33. 11. 1. tim. 2.4	Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, (ὥς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται) ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι.	9	Non tardat Dominus qui promisit, (vt nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) sed patiens est erga nos, ‖ ∴nolens vllos perire, sed omnes ad resipiscentiam tendere.	9	*Non tardat Dominus promissi, (sicut quidam existimant) sed patienter agit propter vos nolens aliquo sperire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.*
Matt. 24. 44. 1. thes. 5.2 apoc. 3.3, & 16.15	Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται.	10	‖ Veniet autem noctu, sicut fur, dies ille Domini, quo cæli ∴cum stridore præteribũt, elementa verò æstuantia soluentur, terráque & quæ in ea sunt opera exurentur.	10	*Adueniet autem dies Domini vt fur, in quo cæli magno impetu transiẽt, elementa verò calore soluentur, terra autem & quæ in ipsa sunt opera exurentur.*
	Τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις,	11	Quũ igitur hæc omnia ∴dissoluenda sint, quales oportet esse vos in sanctis cõuersationibus ∴& pietatis officiis,	11	*Quum igitur hæc omnia dissoluenda sint, quales oportet vos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus,*
	Προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας, δι᾽ ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται;	12	Expectantes ∴& properantes *ad* aduentum diei Dei, in quo cæli conflagrantes soluẽtur, & elementa æstuantia liquescent?	12	*Expectantes & properantes in aduentum diei Dei, per quem cæli ardẽtes soluentur; & elementa ignis ardore tabescent?*

6 *Quamobrem,* δι᾽ ὧν. Id est διό, vt sensus ipse ostendit, & διὰ pro Propter, cum quarto etiam casu positum annotauimus Ioh. 6.57, Rom. 3.25, & aliis aliquot locis. Nanzianz. δι᾽ ἡμῶν τὴν ἀνθρωπότητα Θεὸς ὑπέστη, pro δι᾽ ἡμᾶς, vt cõtrà accusatiuus pro genit. Hesiod. Ὅν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε. Sic apud Demosthenem διὰ τοὺς πολλούς, pro διὰ τῶν πολλῶν, vt Budæus annotauit. Itaque hæc particula multos interpretes frustra hîc torsit, neque à Vetere interprete & Erasmo rectè est expressa, vt qui conuerterint, *Per quæ*: manifesto certè errore, quum mox sequatur ὕδατι. Cohærent igitur ista cum eo quod dixerat de terra, illam videlicet ex aqua & in aqua consistere: vnde etiam factum inquit vt aquis obruta fuerit in diluuio, antiquas nimirum sedes repetentibus, eo ipso mandãte cuius imperio recesserant. *Mundus,* ὁ κόσμος. Id est, aspectabilis iste terræ decor, & quæcunque animantia in terra degebant, iis duntaxat exceptis quæ in arca erant inclusa. Nec enim aquæ in cælos redundarunt, imò ne ipsa quidem terræ substantia periit. Sed futuræ conflagrationis longè alia erit ratio: ideo cælum & terram, id est rerum vniuersitatem, distinctè nominauit in proximo versiculo.

7 *Eodem sermone,* τῷ αὐτῷ λόγῳ. Ita lego partim ex Veteris interpretis, partim ex duorum vetustorum codicum auctoritate. Multo enim vberior est lectio quàm si legas αὐτοῦ λόγῳ, *eius sermone.* Erasmus, *Eiusdem sermone,* τοῦ αὐτοῦ λόγῳ. Multis enim locis αὐτοῦ cum τοῦ αὐτοῦ confudit.

9 *Nolens vllos perire,* &c. μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, &c. Hunc etiam locum nonnulli deprauãt vt æternæ electionis & reprobationis discrimen tollant. Spectãdum autem est quos alloquatur Apostolus. Dilecti, inquit, vel, (vt in duobus veteribus libris legimus) ἀδελφοί, fratres, hoc non lateat vos. Et paulo pòst, Non tardat, inquit, Dominus qui promisit, vt nonnulli existimant: sed patiens est erga nos. Quis verò non videat Apostolum disertè his verbis secernere electos ab istis irrisoribus quorum antè facta est mentio? neque impios dignari responso, sed electos confirmare: quibus & ipse sese adiungit, quum inquit μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, Patiens est erga nos. Perinde est igitur acsi diceret, Nonnulli miserè falluntur quibus cessare videtur Dominus, & quasi redemptionem suorum negligere. Nã contrà idcirco aduentum suum differt vt nullus ex suis electis pereat, sed omnes illos ad salutem aggreget. Tantisper igitur cunctatur dum qui vocati sunt electi, vocanti respondeant: & qui vocandi supersunt, vocentur. id est, tantisper dum electorum numerus expleatur: tãtum abest vt Ecclesiam suã despiciat. Hæc est igitur simplex & cum superioribus consentiens huius loci explicatio, vt disertè etiam liquet ex Matth. 24.31, Mar. 13.27, & apertius ex Apoc. 6.11.

10 *Cum stridore,* ῥοιζηδόν. Ῥοιζὸς impetum veluti sibilãtis procellæ declarat: ideo Erasmus conuertit, *In morem procellæ.*

11 *Dissoluẽda sunt,* λυομένων. Id est λυσομένων, vt poscit sententia, nisi malimus λυσίμων siue λυτῶν, id est dissolutioni obnoxia, siue, vt loquitur in Nerone Suetonius, Solutilia interpretari. *Et pietatis officiis,* καὶ εὐσεβείαις. Vsurpauit numerum multitudinis ex Hebræorum more, vt pietas significetur omnibus suis numeris ac partibus constans, quam pro viribus sectari nos oporteat. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et pietatibus.*

12 *Et properantes,* &c. καὶ σπεύδοντας, &c. Malui subaudire præpositionem cum Vetere interprete, quàm vertere cũ Erasmo, *Accelerantes aduentũ.* Vsitatũ est autẽ Græcis in hoc dicendi genere supplere præpositionem πρὸς vel εἰς, vt apud Thucydidem aliquoties inuenitur. In summa postulat à nobis Apostolus patientiam, in qua minimè torpeamus, sed excubemus potius, diem illum nostræ redem-

ptionis

ptionis felicem ac beatam auidè expectantes. Vnde mirari subit quod dicit Tertull. in apologetico, cap. 38, solitos fuisse videlicet Christianos precari pro mora finis, quum tamen quotidie petamus ipsius regni aduentum.

Graece		Interpretatio		Vetus	
Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.	13	‖Sed cælos nouos ac terram nouam secundum promissum expectamus, ¨in quibus iustitia inhabitat.	13	*Nouos vero cælos & nouam terram secundum promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat.*	Esa. 65.17 & 66. 22 apoc. 21.1
Διὸ ἀγαπητοί, ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ·	14	Quapropter, dilecti, hæc expectantes, studete vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini ¨cum pace:	14	*Propter quod, charissimi, hæc expectantes, satagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace:*	
Καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν, σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν·	15	‖¨Domini´que nostri patientiam, salutem arbitremini: sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapientia scripsit ¨vobis:	15	*Et Domini nostri longanimitatem, salutem arbitremini, sicut & charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis:*	rom. 2.4
Ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς, ‖λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφάς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν.	16	Vt qui in omnibus fere epistolis loquatur de istis, ¨inter quæ sunt nõnulla difficilia intellectu, quæ indocti parúmque stabiles detorquent, ¨vt & reliquas Scripturas, suo ipsorũ exitio.	16	*Sicut & in omnibus epistolis, loquens in eis de his in quibus sunt quædã difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perniciem.*	
Ὑμεῖς οὖν, ἀγαπητοί, προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ.	17	Vos igitur dilecti *istorum* præscii quũ sitis, ¨cauete ne illorum nefariorum errore cum illis abducti, excidatis à propria stabilitate.	17	*Vos igitur, fratres, præscientes, custodite ne insipientium errore traducti excidatis à propria firmitate.*	
Αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι καὶ γνώσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος. ἀμήν.	18	Sed crescite ¨in gratia & agnitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi: cui gloria & nunc & ad tempus sempiternum. Amen.	18	*Crescite verò in gratia & in cognitione Domini nostri & Saluatoris Iesu Christi. Ipsi gloria & nũc & in diem æternitatis. Amen.*	

13 *In quibus*, ἐν οἷς. In quibus videlicet cælis nouis & terra noua, habitat iustitia, quum hic mundus instaurationem expectans, omni scelerum specie sit inquinatus. Vel, in quibus habitat iustitia, id est qui iustorum domicilium existunt, vt explicat Dauid Psalmo 15. Vel denique supplẽdum est ἡμεῖς, vt ita conuertas, Sed cælos nouos & terram nouam expectamus *nos* in quibus habitat iustitia, nimirũ Christi: vt explicat Paulus Phil. 3.9.

14 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. Id est vestro bono, clementem illum videlicet ac pacificum experturi. Nisi malimus hoc coniungere cum participio προσδοκῶντες, vt iubeat Apostolus à nobis iustificatis & sanctificatis placida ac tranquilla conscientia diem Domini expectari.

15 *Dominique nostri*, Καὶ τοῦ Κυρίου, &c. Id est, quòd Dominus tam diu alterũ suũ aduẽtũ differt, impietatem cæteráque mundi scelera tam patienter toleran , existimate vestræ salutis, Ecclesiæ videlicet totius paulatim colligendæ causa fieri: vt paulo antè vers. 9, dictum fuit. *Vobis*, ὑμῖν. Rectè. Quãuis enim certis Ecclesiis inscriptæ sint Pauli epistolæ, vniuersalem tamen doctrinam complectũtur. Fit autem istorum mentio præcipuè Rom. 8.19, & deinceps, 1. Cor. 15, capite integro, 1. Thess. 4.13, & ad finẽ vsque 2. capitis. Item 2. Thess. capite penè integro. Pseudoprophetas verò passim idem Paulus depingit non aliter quàm Petrus hoc in loco.

16 *Inter quæ*, ἐν οἷς. Relatiuum οἷς (vt rectè obseruat doctissimus interpres) non cohæret cum ἐπιστολαῖς, sed cum τούτων. Itaque non satis appositè citatus est hic locus, perinde acsi Pauli epistolas difficiles & obscuras esse significaret Petrus. Nec enim de Pauli epistolarum obscuritate mentionem vllam facit: non, inquam, disputat perspicuè an obscurè scripserit Paulus: sed in istis quæ ad venturum iudicium spectant, de quibus tum Paulus, tum ipse in vtraque epistola disseruit, quædam esse dicit quæ non ita facilè possint à quibusuis comprehendi, ac proinde à quibusdam torqueantur ad suum ipsorum exitium: sicut etiã, inquit, cæteras Scripturas ad suum ipsorum exitium detorquent. Ex his verò ista consequuntur: Primùm non de ipso Pauli charactere, imò ne de epistolis quidem propriè, sed de hoc ipso argumento siue de mundi futuro interitu hæc dici: de quo quàm multa fabulosa iam olim nonnulli sint cõmenti, multorũ etiã vetustiorũ & recẽtiorum scripta ostẽdunt. Nihil igitur ista faciunt ad insanum eorũ dogma stabiliẽdũ, qui generalẽ cõclusionẽ ex hac particulari præmonitione eliciunt, quasi scripturæ ita sint obscuræ, vt aliunde sit lux aliqua illis cognoscẽdis inferenda; ex eo videlicet quod ipsi postea modò successionis Apostolicæ splendido sed emẽtito nomine, modò Ecclesiæ suæ tũ Catholicæ, tum Romanæ auctoritate, modò harũ vel illarũ synodorum etiã particulariũ decretis, velut αὐτοπίστοις, modò huius vel illius scriptoris opinione, modò deniq; solo annorũ numero definiunt. Et quid iis præterea facias, qui partim ex hoc loco absurdissimè, partim ex cõtrouersiarũ quibus Ecclesia Dei semper intus vexata est, multitudine fidem Christianã in Academicã ἀκαταληψίαν transformãt? At nos rerum sacrarum obscuritatem ingenii nostri tenebris tribuamus: nec illudere hominibus Deũ voluisse credamus per Prophetas & Apostolos loquentem: & si modò doceri nos patiamur, & ex ipsarum sacrarum inter se collatione sapere, & ad dogmatum ἀναμφισβητήτων normã falsas interpretationes exigere studeamus, veritatẽ tum demum à falso facilè dignosci posse semel statuamus.

17 *Cauete*, φυλάσσεσθε. Non dicit, Ab istis obscuris scriptis abstinete, quædam tantùm capita seligite, reliqua doctioribus vel magis curiosis relinquite, nouas reuelationes expectate, & sinite interim crescere zizania. quis enim es qui iudicas? Non deniq; dicit, Fide implicita matris nostræ Ecclesiæ contenti estote. hæc inquam non dicit: sed, Quum ista nũc præsciatis, cauete, inquit, ne vos illi secum abripiãt. Illæ igitur sunt Antichristorum voces. Nos Apostoli Christi vocem audiamus, & à fide primùm omnium inchoemus. id est à veræ doctrinæ firma, solida, integra, quoad eius fieri potest, cognitione. Qui fidem se habere dicit, neque charitatem habet, illum vt mendacem execremur: sed vicissim, quicunque falsam doctrinã edit, etiamsi, Eliæ instar, cælum claudat & aperiat, pro falso & impio pseudopropheta habeamus. Cedò prius arborem, deinde fructus.

18 *In gratia & agnitione*, ἐν χάριτι καὶ γνώσει. Vides iterum ista coniungi? Anathema sit igitur qui separat quæ Deus verè indiuiduo vinculo coniunxit. Neque enim nos sensibus sed malitia pueros esse oportet. *Ad tempus sempiternum*, εἰς ἡμέραν αἰῶνος. Diem pro tempore, & appellatiua, quæ vocant, pro adiectiuis, Hebræorum more vsurpari, sæpissimè est à nobis annotatum.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ καθολικὴ πρώτη.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI CATHOLICA PRIMA.

Κεφάλαιον α.	NOVA INTERPR. CAP. I.	VETVS. CAP. I.
1 ὉῊΝ ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς·	1 QVOD erat à principio, ⁚quod audiuim⁹, quod vidimus oculis nostris, ⁚quod spectauimus, & manus nostræ contrectarunt ⁚de Sermone vitæ:	1 QVOD fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectauerunt de Verbo vitæ:
2 (Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη· καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν)	2 (⁚Nam vita patefacta est: & vidimus, & testamur, & annũtiamus vobis vitam illam æternam quæ erat apud Patrem, & patefacta est nobis)	2 (Et vita manifestata est: & vidimus, & testamur, & annuntiamus vobis vitam æternam quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis)
3 Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν· καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.	3 ⁚Quod, *inquam*, vidimus & audiuimus, id ⁚annuntiamus vobis, ⁚vt & vos communionem habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.	3 Quod vidimus & audiuimus, annuntiamus vobis, vt & vos societatem habeatis nobiscum: & societas nostra sit cum Patre & cum filio eius Iesu Christo.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Prima, πρώτη. Ita quidem legimus in omnibus vetustis codicibus, sed perinde hoc accipiendum est acsi scriptum esset, Iohannis epistola prima, quæ quidem catholica est. Vel mendosa est inscriptio, quum reliquæ duæ, etiamsi Iohannis esse concesserimus, tamen Catholicæ non sint, sed vna quidem Gaio, altera Electæ cuidam sit inscripta. Potest tamen ea etiam ratione vtcunque excusari inscriptio, quòd reliquæ duæ sint in vnum veluti corpus Catholicis epistolis coniunctæ, nempe quia breuiores erant quàm vt seorsim peculiarem haberent inscriptionem.

IN CAPVT I.

1 *Quod erat à principio*, Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Incipit primùm omnium à Christi personæ descriptione, id est à Christianæ doctrinæ basi, vt etiam in Euangelio fecit, & Paulus initio epistolæ ad Romanos. Hunc igitur primùm omnium proponit vt Deum, vt qui sit æternus. Nam quum dicit, Erat à principio, significat iam extitisse antequam rerum creatarum vllum esset initium, vt exposuimus Iohan.1.1. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Quod fuit ab initio*. *Quod audiuimus*, ὃ ἀκηκόαμεν. Iam vt hominem proponit eum ipsum de quo dixit, Quod ab initio erat: ita ex duabus non confusis sed coniunctis naturis vna Christi persona statuitur. Verbum autem ἀκούειν non significat hoc in loco ex aliorum narratione aliquid accipere, sed suis auribus aliquid audire. Audiui, inquit, loquentem, vidi ipse meis oculis, contrectaui meis manibus verum Deum, verum hominem factum: nec ego solus, sed alii præterea qui mecum fuerunt. Quorsum hæc autem Iohannes? nempe iam insurrexerant tum qui naturam diuinam, tum qui naturam humanam Christi negarent. Non est igitur quòd miremur hodie existere qui vel hæc ipsa, vel alia eiusmodi errorum portenta audeant reuehere, quum adhuc superstite eo ipso qui præsens omnia spectarat, ea fuerit quorundam impudentia vt quod superstitibus oculatis testibus probari poterat, auderent tamen inficiari. *Quod spectauimus*, ὃ ἐθεασάμεθα. Non est ταυτολογία, sed amplius aliquid significat τὸ θεᾶσθαι, id est *spectare*, quàm *videre*: acsi diceret, Quod ego his oculis vidi, idque non semel neque obiter, sed quod ego verè & penitus sum contemplatus: ne præstigias aliquas fuisse existimetis. *De sermone vitæ*, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Id est ipsum illum sermonem æternum per quem omnia facta sunt, & in quo vno est vita, vt Ioh.1.2. vt disertè quoque explicat Syrus interpres.

2 *Nam vita*, καὶ ἡ ζωή. Καὶ pro γὰρ accipio, sicut apud Hebræos ו pro כי [*chi*] sæpe vsurpatur. Fuit enim explicandum Vitæ nomen, & Christi officium. quod facit quasi ad tacitam obiectionem respondens, quo modo videri æterna illa & inuisibilis vita potuerit. Itaque hunc versiculum includo parenthesi, vt magis perspicua sit oratio.

3 *Quod [inquam,] vidimus*, ὃ ἑωράκαμεν. Propter interiectum secundum versiculum, quum adhuc sententia penderet, aliquot verba ex initio periodi repetiit per epanalepsin: quam qui non considerant, multum & quidē frustra in istis connectendis laborant, vt ex Erasmi annotationibus facilè perspici potest. Syrus autem interpres tacitam epanalepsin vitans, ab his ipsis verbis hanc epistolam in-

choauit, מסברינן לכון [*mesabrinan lechun.*] quæ verba aliis vocibus hoc versu exprimit, מודעינן אף לכון [*mevadechinan aph lechun,*] Declaramus etiã vobis. *Annuntiamus*, ἐπαγγέλλομεν. Nempe vt ab eo missi. Rectè autẽ dixit Annũtiamus: nam fides est ex auditu. Itaque Euangelium dicitur hæc doctrina, quòd nullus ne suspicari quidem de ea possit nisi cui fuerit prædicata. *Vt & vos*, ἵνα καὶ ὑμεῖς. Scopus Euangelii, vt omnes vnà coniuncti in Christo per fidem, filii Dei simus, Ioh. cap. 1.12.

Καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ἢ πεπληρωμένη.	4	∴Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.	4	*Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.*	
Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία.	5	‖∴Hoc est igitur ∴ nuntium quod audiuimus ex ipso, & renuntiamus vobis, Deum ∴ lucem esse, ∴nec tenebras in eo esse vllas.	5	*Et hæc est annuntiatio quam audiuimus ab eo, & annuntiamus vobis, quoniam Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt vllæ.*	Ioh. 8. 12
Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν.	6	Si dixerimus nos societatem habere cum eo, & in tenebris incedimus, mẽtimur, ∴nec sincerè agimus.	6	*Si dixerimus quoniã societatem habemus cũ eo, & in tenebris ambulamus, mentimur, & veritatem non facimus.*	
Ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτὶ, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας.	7	Quòd si in luce incedimus, sicut ipse est in luce, ∴communionem habemus cum eo mutuam, ‖∴& sanguis Iesu Christi Filii eius purgat nos ab omni peccato.	7	*Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse est in luce, societatem habemus ad inuicẽ, & sanguis Iesu Christi Filij eius emundat nos ab omni peccato.*	Heb. 9.28 1. pet. 1.19 apoc. 2.5
Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.	8	‖∴Si dixerimus nos peccatum non habere, nosipsos fallimus, & veritas in nobis non est.	8	*Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est.*	1. Reg. 8. 46 1. paral. 6. 36 prou. 20. 9
Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας.	9	∴Si confiteamur peccata nostra, ∴fidelis est & iustus, ∴vt remittat nobis peccata nostra, & purget nos ab omni iniquitate.	9	*Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & iustus, vt remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.*	
Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτὸν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.	10	Si dixerimus nos non peccasse, * mendacem facimus eum, ∴& sermo eius non est in nobis.	10	*Si dixerimus quoniam non peccauimus, mendacem facimus eum, & verbum eius non est in nobis.*	

4 *Et hæc*, καὶ ταῦτα. Conclusio procemii.

5 *Hoc est igitur*, καὶ αὕτη ἐστίν. Καὶ pro οὖν, vt alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. Hinc enim inchoat argumenti tractationem: cuius hæc summa est, Quum Deus sit ipsa puritas, mendaces ac blasphemos esse qui se dicunt cum Deo commune aliquid habere, quum interim in densissimis peccatorum tenebris versentur. Auspicatur ergo à fidei fructibus vt ab effectibus ad causam ascendat.

Nuntium, ἡ ἐπαγγελία. Vel, vt Vulgata, *Annuntiatio*. Erasmus, *Promissio*: quæ declaratio non conuenit huic loco.

Lucem, φῶς. Hoc est ἐμφατικώτερον, quàm si Lucidum, Purum, Sincerum dixisset. *Nec tenebras*, καὶ σκοτία, &c. Repetitio Hebraica, de qua diximus Iohãnis 1.20. Est autem Iohanni præ cæteris familiare hoc dicendi genus, vt quod affirmauit, contraria negatione illustret.

6 *Nec sincerè agimus*, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. Vulg. & Erasmus, *Et veritatem non facimus*: seruato Hebraismo. Vide Ioh. 3.21.

7 *Communionem habemus*, &c. κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων. Vulgata, *Societatem habemus ad inuicem*. Erasmus, *Societatem habemus inter nos mutuam*. Ego primùm omnium malui κοινωνίαν Communionem dicere quàm Societatem, quòd κοινωνία videatur pleniorem & arctiorem quandam coniunctionem declarare, qualis nimirum est patris & filiorum. Deinde μετ' ἀλλήλων interpretor *Cum illo mutuam*. Agitur enim nunc de communione non sanctorum inter se, sed Dei & sanctorũ. Rectè autem omnino colligit Apostolus, nam sicut nulla est luci cum tenebris coniunctio, ita luci cum luce optimè conuenit. Sed meminerimus oportere prius nostras pelli tenebras, neque causam nostræ cum Deo communionis, sed consequens ita explicari. Deinde de nobis non dici quòd lux simus, vel in luce simus, sed nos in luce incedere: quanuis interdum etiam Lucis nomen sanctis tribuatur, sed ex participatione. Hîc autem dicitur Deus lux esse ex sua natura, atque in luce esse, id est, in æterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce incedere, quatenus videlicet nobis ipsius radii prælucent in verbo, ad illam ipsius lucem ac beatitudinem contendentibus. *Et sanguis*, καὶ τὸ αἷμα. Vidén' quo vinculo coaluerit nostra illa communio? nempe quòd in Christo simus, qui nos suo sãguine gratis purgatos etiã sanctificauit.

8 *Si dixerimus*, &c. ἐὰν εἴπωμεν, &c. Consideremus quis loquatur, nempe fidelis ille & Christo præ cæteris charus Apostolus, & quidem iam veteranus: neque dicit, Si diximus nos non habuisse peccatum, (quod ipsum tamen mox subiiciet) sed, Si dixerimus nos non habere. Itaque nostra iustitia arguit nos cum Deo communionem habere. Sed ô nos miseros si vel tantillum nostra salus basi tam infirma nitetur. Quid igitur illis fiet quos non pudet de ipsa quoque perfectione atque adeo supererogatione gloriari? *Et veritas*, &c. καὶ ἡ ἀλήθεια, &c. Non igitur modestiæ causa docemur ita loqui, sed quia ita se res habet.

9 *Si confiteamur*, &c. ἐὰν ὁμολογῶμεν, &c. Id est, Si nos seriò & palàm non pudeat coram Deo nos miseros peccatores agnoscere, vt Mat. 3.6. Nimiũ enim sunt ridiculi qui ex istiusmodi testimoniis nituntur suã illam auricularẽ carnificinã (quam confessionẽ vocant) stabilire. *Fidelis est & iustus*, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος. Pẽdet ergo salus nostra à gratuita Dei promissione, quę quidẽ fallere nos nõ potest, quũ idem sit summè fidelis & iustus. i. reipsa præstãs quod promisit. *Vt remittat*, ἵνα ἀφῇ. Hæc verò nostra est felicitas, vt definit Dauid Psal. 32.1 & 2. Vbi igitur merita quæ coram Deo adferamus? quasi verò ad illum accedamus tanquam aliquid daturi, ac non potius tanquam accepturi. *Et purget*, καὶ καθαρίσῃ. Hoc alterum est beneficium Christi, vt qui filii Dei sunt facti, Spiritu Dei agantur. Sed alibi tamen spem nostram esse collocandam meminerimus cum Paulo Philip. 3.9.

10 *Mendacem*, &c. ψεύστην, &c. Non modò, inquit, seipsos fallunt, & mentiuntur, sed etiam in Deum sunt blasphemi, qui Deo contrarium testificante, sibi puritatem arrogant: contrà verò Dei veritatẽ obsignat quisquis Dei misericordiam in Christo oblatam, fide amplectitur, Ioh. 3.33. *Et sermo*, &c. καὶ ὁ λόγος, &c. Id est, Doctrina eius

nullum in nobis locũ habet.' Neque iis enim qui ſani ſunt opus eſt medico. Bene autem dixit ἐν ἡμῖν, *in nobis*. Nec enim in labris vult ſedere Dei verbum, ſed, vt nobis ſit frugiferum, oportet vt in cordis penetralibus radices agat.

Κεφάλαιον β.

1 Τεκνία μου, ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμάρτητε. καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον.

2 Καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.

3 Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτὸν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

4 Ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν·

5 Ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται· ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν.

6 Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν.

CAP. II.

1 Filioli mei, hæc ſcribo vobis, ne peccetis. Quòd ſi quis peccarit, "aduocatum "apud Patrem habemus, Ieſum Chriſtum iuſtum.

2 "Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris: nec pro noſtris ſolùm, ſed etiam pro totius mundi *peccatis*.

3 Et per hoc ſcimus "nos eum noſſe "ſi mandata ipſius obſeruamus.

4 "Qui dicit, noui eum, & mãdata eius non ſeruat, mendax eſt, & in eo veritas non eſt:

5 Qui autem ſeruat ſermonẽ eius, verè in hoc "charitas Dei "adimpleta eſt: per hoc ſcimus nos in ipſo eſſe.

6 Qui dicit ſe in eo "habitare, debet, ſicut ille ambulauit, ita & ipſe ambulare.

CAP. II.

1 *Filioli mei, hæc ſcribo vobis, vt non peccetis. Sed & ſiquis peccauerit, aduocatum habemus apud Patrem, Ieſum Chriſtum iuſtum.*

2 *Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris: nõ pro noſtris autem tantùm, ſed etiam pro totius mundi.*

3 *Et in hoc ſcimus quoniã cognouimus eum, ſi mandata eius obſeruemus.*

4 *Qui dicit ſe noſſe eum, & mandata eius non cuſtodit, mendax eſt, & in hoc veritas non eſt:*

5 *Qui autem ſeruat verbum eius, verè in hoc charitas Dei perfecta eſt: in hoc ſcimus quoniam in ipſo ſumus.*

6 *Qui dicit ſe in ipſo manere, debet, ſicut ille ambulauit, & ipſe ambulare.*

IN CAP. II.

1 *Aduocatum*, παράκλητον. Id eſt noſtro quidem reſpectu, patronũ, vt qui noſtram in ſe cauſam recipiat: qui & μεσίτης reſpectu Patris dicitur, tum expiationis merito, tũ quòd perſonã quodammodo deprecatoris ſuſtineat, quũ nonniſi eius nomine Patrem precemur: itidémque Iudex eſt & Dominus, habita aduerſariorũ noſtrorum ratione, ad Patris dextram conſidens. éſtque totum hoc munus vſque adeo vni Chriſto proprium, vt abſque inſigni ſcelere transferri ad nullum alium ſiue in cælis ſiue in terris poſſit: ne perſona quidem ipſa Spiritus ſancti excepta, vt qui παράκλητος diuerſa prorſus ratione dicatur, quatenus videlicet nos ad veritatis illius cognitionem adductos, eáque refocillatos, ſolatur, & hos ipſos clamores ad Patrẽ per Filium deferendos docet. Angelorum autem apud electos adhuc certantes miniſterium neque interceſſio eſt, neque inuocationem ipſorum ſtabilit: ſed eſt mandatorũ Dei, per os ipſius Chriſti pro piorum conſeruatione exequutio. Sanctorum verò vita defunctorum, nec animæ in cælos receptæ, nec corpora in puluere quieſcentia inuocari ſine impietate poſſunt, quoniam iſtud ne Chriſto quidem, niſi vt homo, ſic etiam verus Deus eſſet, competeret. Mutua denique piorum adhuc certantium in inuocando per vnicum mediatorem Patre, ſuggeſtis à Spiritu ſancto ſuſpiriis inenarrabilibus, conſociatio, nullos Chriſto interceſſores ſubordinat, ſed membrorum ſub vno capite coniunctionẽ & ſanctam de quorumuis ſalute ſollicitudinem teſtatur.

2 *Et ipſe*, καὶ αὐτός. Syrus, הוין גיר [*hoviu gher*] *Ipſe enim*, & quidem rectè. Nititur enim hæc παράκλησις vnica ſacrificii Chriſti efficacia, vt prophani ſint qui interceſſionis partes ab expiatione diuellunt. *Pro totius mundi [peccatis,]* περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Subauditur articulus τῶν, vt legas περὶ τῶν, &c. pro ὑπὲρ τῶν, &c. quæ ellipſis etiam extat Ioh. 5. 36. Mundi verò appellatione omnes omnium ætatum, ordinum, locorum electi intelliguntur: vt nouerimus nuſquam eſſe ſalutem extra Chriſtum, & ſancti illius ſacrificii pretioſus odor quàm latè porrigatur. Nam quum ἡμετέρων diceret, ſolos Iudæos videbatur ſignificaſſe, niſi hoc addidiſſet. Iudæis enim ipſum peculiariter ſcribere, quamuis vniuerſalis ſit hæc doctrina, liquet ex verſu 7. Cæterùm qui ex hoc etiam loco volũt æternæ electionis & reprobationis diſcrimen tollere, ſi non ex fidelibus verbi Dei interpretibus, ſaltem ex Chriſti ipſius ore diſcant quomodo hîc accipiendum ſit Mundi nomen. Nec enim quæ ſit Patris voluntas, quódve Filii officium melius quàm ex ipſius Filii ſolenni illa prece intellexerint, qua tãquam æternus Pontifex, vſus eſt quum ad vnicam illam oblationem properaret, Ioh. 17. 9, & 20.

3 *Nos eum noſſe*, ὅτι ἐγνώκαμεν. De fidei cognitione loquitur, quod aliis etiam ſequentibus locis obſeruãdum eſt. Nec enim ex tribulis aliquis petat ficus: & vbi fides non eſt, non eſt vera cognitio, ſed mortuum duntaxat illius ſimulacrum. Deinde non dicit, Per hoc ſumus in eo, vel eũ agnoſcimus, ſed Per hoc ſcimus nos illum agnouiſſe. Bona igitur opera nos non inſerunt Deo, ſed inſitos & per hoc gratis iuſtificatos conſequuntur. *Si mandata ipſius*, &c. ἐὰν τὰς ἐντολὰς, &c. Hæc eſt regula omnium bonorum operum. Quòd ſi nos iſta non ſeruant, ſed vitæ ius in Chriſto iam adeptos conſequuntur, quis tandem locus erit omnibus quantumuis ſpecioſis hominũ ἐθελοθρησκείαις? Nempe ad illam Dei vocem omnes iſti fumi euaneſcent, *Quis hæc requiſiuit à manibus veſtris?*

4 *Qui dicit*, ὁ λέγων. Gratuita igitur iuſtificatio ex vna fide in Chriſto, non excludit bona opera, vt Sophiſtæ Euãgelicam doctrinam calumniari non ceſſant: ſed fontem bonorum operum, id eſt veram & efficacẽ Dei cognitionem, aperit. Imò verò ex ſuis illis ſpeculationibus, quæſtionibus, diſtinctionibus, realitatibus, quidditatibus oſtendant quomodo tandem homines apti & idonei ad bene agendum reddantur.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. i. charitas qua Deus diligitur. In eo verſatur vt doceat quis verè dicatur Deũ noſſe, is nimirũ qui Deũ amat. Ecquis autẽ verè amat? is qui mãdata ipſius obſeruat. Ergo hæc neceſſariò cohærẽt, Deum noſſe, Deũ amare, Dei mãdata ſeruare: quibus totidẽ contraria opponuntur. *Adimpleta eſt*, τετελείωται. Vulg. & Eraſ. *Perfecta eſt*. Atqui non quæritur hoc in loco quis perfectè Deũ diligat, ſed quiſnã verè illum diligat. i. quis non verbo tãtùm, ſed reipſa dici poſſit illũ diligere: is nimirum qui obſeruat eius mandata. Itaq; τελειοῦν hoc in loco non declarat perfectè aliquid præſtare, ſed mẽdacio & ſimulationi, inani deniq; ſpeciei opponitur: vt hoc planè ſit quod dicimus in vulgato ſermone, *Mettre en execution*. Sed hoc quoq; notandũ eſt, Iohãnem non ſcripſiſſe οὗτος τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐτελείωσεν, *hic verè charitatẽ Dei præſtitit*, neq; τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται, *charitas Dei ab iſto præſtita eſt*: minimè id quidẽ quaſi ſtipites ſimus aut trunci, ſed quia Deus is eſt qui pro gratuita ſua beneuolentia efficit in nobis vt velimus & poſſimus. Hoc neglexit Caſtellio quũ hunc locũ ita conuerteret, *Qui verò eius dictis paret, is verè Dei amore perfecto præditus eſt*: in qua interpretatione quàm multa ſint manifeſta errata licet intelligere ex iis quæ attigimus. *Nos in ipſo eſſe*, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν. Nulla eſt ταυτολογία, eo tãtùm excepto quod familiare eſt Iohãni (vt ſuprà admonui 1. 5) ex Hebr. conſuetudine, quod ſemel dictũ eſt amplificare ex cõtrarii collatione: vt ſiquis ſuperiorẽ verſ. cum priore eius parte comparet, & infrà ver. 9. 10 & 11. Verùm hæc appendix minimè eſt otioſa. Aſſurgit enim vno gradu altius, nempe ad noſtram in Chriſtum inſitionem.

6 *Habitare*, μένειν. Id eſt κατοικεῖν. Ita enim accipitur τὸ

μένειν hoc in loco vti apud Hebræos ישב [iaſchab,] quo modo etiam Ioh.6.56, interpretandum eſt: vt In Chriſto eſſe & In Chriſto habitare, idem declarent. niſi ſubtilius malimus diſtinguere, quod alicubi faciendum eſt. Multi enim ſpecie tenus inſciti dicuntur, qui poſtea reſecantur, quia fructum non ferunt, vt Iohan.15. 2, de quibus diximus 1.Tim.4.1.

Ἀδελφοὶ, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιὰ, ἐστιν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς.	7	Fratres, ⁘non nouum mandatum ſcribo vobis, ſed mandatum vetus, quod *videlicet* habuiſtis *iam inde* à principio. Vetus hoc mandatum, ſermo ille eſt quem audiuiſtis *iam inde* à principio.	*Chariſſimi, non mandatum nouum ſcribo vobis, ſed mandatum vetus quod habuiſtis ab initio. mandatum vetus, eſt verbum quod audiſtis.*
Πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.	8	E contrario mandatum nouum ſcribo vobis, ⁘quod verũ eſt in ipſo, & in vobis: ⁘quia tenebræ prætereunt, & vera illa lux iam lucet.	*Iterum mandatum nouum ſcribo vobis, quod verum eſt in ipſo, & in vobis: quia tenebræ tranſierunt, & verum lumẽ iam lucet.*
Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι.	9	⁘Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem ſuum odit, in tenebris eſt vſque adhuc.	*Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem ſuum odit, in tenebris eſt vſque adhuc.*
Ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.	10	‖Qui diligit fratrem ſuum, in luce manet, & offendiculum in eo non eſt:	*Qui diligit fratrem ſuum, in lumine manet, & ſcandalum in eo non eſt:* Infrà, 3.14
Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.	11	Qui autem odit fratrẽ ſuum, in tenebris eſt, & in tenebris ambulat, & neſcit quò eat, quia tenebræ oculos ipſius obcæcarunt.	*Qui autem odit fratrẽ ſuum, in tenebris eſt, & in tenebris ambulat, & neſcit quò eat, quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.*
Γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	12	⁘Scribo vobis, filioli, quoniam ⁘remiſſa ſunt vobis peccata ⁘propter nomen eius.	*Scribo vobis, filioli, quoniã remittuntur vobis peccata propter nomen eius.*
Γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν.	13	Scribo vobis, patres, quoniam noſtis eum qui à principio eſt. Scribo vobis, adoleſcẽtes, quoniam Malum illum viciſtis.	*Scribo vobis, patres, quoniam cognouiſtis eum qui ab initio eſt. Scribo vobis, adoleſcentes, quoniam viciſtis Malignum.*

7 *Non nouum mandatum*, οὐ καινὴν ἐντολήν. Mandati nomine certum eſt hìc vocari Sermonem ab iis iampridem auditum & receptum, quibus ſcribitur hæc epiſtola, Chriſtianis videlicet minimè tyronibus & nouitiis. Sermonis igitur nomine dubium non eſt Euangelii ſermonem intelligi: qui quum diſtinctus ſit à Lege, meritò quæritur cur ἐντολῆς nomen ipſi tribuatur, quum maximè ab iis peccetur qui Euangelium à Lege non diſcernunt: ſit autem hoc inter hæc duo diſcrimen, quòd Lex quid ſit faciendum, Euangelium quid ſit credendũ docet. Sciendum eſt igitur ſic eſſe hæc duo diſtincta, vt tamen vnũ alteri ſubſeruiat. Nec enim Euãgelio Lex aboletur quatenus quod rectũ eſt præcipit, ſed duntaxat quatenus mortem omnibus ipſam perfectè non præſtantibus minatur. Immo ſicut Lex mortis terrore nos monet vt de vita in Euangelio quærenda cogitemus: ſic Euangeliũ nobis gratiã quoque regenerationis ſuppeditat, qua pro fidei & Spiritus modulo incipiamus velle & facere, vt Lex iã ſit nobis ſuauis ſecundum interiorem hominem magiſter, ſicut copioſè docet Apoſtolus Rom. 6. 7 & 8 capitibus. Hinc illud toties à Chriſto iteratum de Deo & proximo diligendo mandatum. Hæc igitur cauſa eſt cur ἐντολῆς voce vtatur Iohannes hoc loco & deinceps, quod etiam commodè poſſimus Doctrinam generali nomine vocare, ſicut Hebræis מצוה [mitſeuah] dicitur quicquid alicui præcipitur. Cur autem hoc de dilectione Dei & proximi mandatum & vetus & nouum dicatur, Auguſtinus (meo iudicio) quã breuiſſimè ſimul & quàm optimè his verbis oſtendit: Vetus, inquit, quia iam audiuiſtis: nouum, quia tenebræ ad veterem hominem, lux verò ad nouum hominem pertinet, ſicut dixit Apoſtolus Paulus Coloſſ. 3. 8. Exuite vos veterem hominem, &c. & induite nouum: & iterum Epheſ. 5, 6, Fuiſtis aliquando tenebræ, nunc lux eſtis in Domino. Sic Act. cap. 26. v. 18, idem Apoſtolus loquitur, & alibi paſſim.

8 *Quod verum eſt*, ὅ ἐστι ἀληθές. Id eſt quod ratum eſt ac reipſa inuenitur, primùm quidem in illo vt capite videlicet, quòd Spiritum accepit ſine menſura, vt eius plenitu- 5 do in vos ipſius membra redundaret. *Quia*, ὅτι. Αἰτιολογικῶς accipienda eſt hæc particula. Aperit enim huius renouationis ſcaturiginem, qua nimirum iam apparuit illa ſalutaris omnibus hominibus gratia, Tit. 2. 11. Itaque fœdè hunc locum deprauauit Caſtellio, ſic interpretatus, *Videlicet* 10 *tenebras præterit*, quaſi ὅτι accipiatur εἰδικῶς, & ad ἀληθές ἐστι referatur.

9 *Qui dicit*, &c. ὁ λέγων, &c. Nunc abſoluta præfatione de qua diximus verſic. 7, ad ſecundam Tabulam deſcendit, id eſt ad proximi charitatem: & ſimili ratione 15 ab hoc effectu ad cauſam argumentatur. Coniuncta enim hæc ſunt, Deum noſſe, ſiue In luce eſſe & habitare, & Fratrem diligere.

12 *Scribo vobis, filioli*, γράφω ὑμῖν, τεκνία. Meritò ſuperiori de charitate tractationi ſubiicit ipſius baſin, noſtri ni- 20 mirum cum Deo reconciliationem: ac primùm quidem in genere fideles omnes compellat filiorum nomine, tanquam ſpiritualis illorum Pater: deinde in tres ætatum claſſes multitudinẽ diuidit: quarum ſingulis tribuit quod illis maximè proprium eſt ac peculiare. Senibus enim 25 ſcientia & cognitio rerum maximarum, ætatis vigentis hominibus vires conueniunt, inferiori demum ætati hoc quadrat vt eos agnoſcant ac reuereantur à quibus tenera ipſorum ætas regitur. Sed has ætates ſpiritualiter intellige, pro cognitionis Chriſti menſura, & habita ipſius tem- 30 poris ratione quo fuerint hi vel illi in Eccleſiam adſciti. Quod igitur inquit γράφω, ad præſentem epiſtolam eſt accommodandum, vt apparet ex verſ. 26. acſi diceret, Hæc vobis ſcribo, filioli, quia eſtis ex eorum numero quos Deus ſibi reconciliauit, & ſic deinceps in iis quæ ſequun- 35 tur. Τεκνίων autem appellatio blandior eſt quàm ſi τέκνα eos vocaſſet. qua ratione etiam mox παιδία maluit quàm παῖδας vocare eos qui ſunt infra adoleſcentiam. Sed in eo poſt alios nonnullos deceptus eſt Eraſmus, quòd inter τεκνία & παιδία non diſtinxit. quum tamen illud ad totã Eccle- 40 ſiam, cuius ipſe ſit veluti cõmunis pater, iſtud verò ad infimæ ætatis fideles referatur. Rectè igitur Vetus interpres hæc diſtinxit. *Remiſſa ſunt*, ἀφέωνται. Vulg. & Eraſm.

Remittuntur: non satis rectè. est enim hoc in loco magna præteriti temporis energia. Vide Mar. cap. 2. 5. *Propter nomen eius*, διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Id est, propter eum, ex Hebræorum idiotismo. Christum autem nominans, cæteros omnes excludit, siue in cælo sint, siue in terra, vt Act. 4. 12.

Γράφω ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.

Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ.

Ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.

Καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

Παιδία ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.

Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν

14 Scribo vobis, pueruli, quoniam nostis Patrem. "Scripsi vobis, patres, quoniam nostis eum qui *est* à principio. Scripsi vobis, adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei habitat in vobis, & illum Malum vicistis.

15 "Ne diligite mundum, neque ea quæ in mundo sunt. si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.

16 Quoniam quicquid est in mundo, cupiditas carnis, & libido oculorum, & "fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mundo est.

17 Porro mundus præterit, & cupiditas ipsius: qui verò præstat voluntatem Dei, manet "in æternum.

18 "Pueruli, "vltimum tempus adest: & sicut "audiuistis "antichristum venturum, etiam nunc antichristi multi cœperunt esse: vnde scimus vltimũ tempus adesse.

19 E nobis egressi sunt, sed nõ

14 *Scripsi vobis, infantes, quoniam cognouistis Patrem. Scripsi vobis, adolescentes, quoniam fortes estis, & verbum Dei manet in vobis, & vicistis Malignum.*

15 *Nolite diligere mundũ, neque ea quæ in mundo sunt. si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.*

16 *Quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscientia oculorum, & superbia vitæ, quæ non est ex Patre, sed ex mũdo est.*

17 *Et mundus transit, & concupiscentia eius: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.*

18 *Filioli, nouissima hora est: & sicut audistis quia antichristus venit, nunc antichristi multi facti sunt: vnde scimus quia nouissima hora est.*

19 *Ex nobis prodierunt, sed*

14 *Scripsi vobis, patres*, ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες. Vide infrà vers. 21. Cæterùm videri quidem potest superuacanea ista repetitio, sed tamen duæ causæ faciunt vt minimè putem redundare. Vna, quòd in omnibus nostris codicibus vetustis inuenitur, etiam apud Augustinum in huius epistolæ expositione, & apud Syrum interpretem: altera, quòd causam non videã cur potius repetenda fuerint illa quæ adolescentibus conueniunt. Vetus tamen interpres non legit hoc membrum, nec habet Complutensis editio. Atenim quorsum hæc repeteret, dices? Adferam quod coniicio. Sicut Christi beneficium singulis ætatibus applicauit, ita nunc constituit iisdem proprias exhortationes adiicere. Quoniam igitur interiecta fuerat apostrophe ad pueros, id est adolescentibus inferiores, redit ad id quod de senibus & adolescentibus dixerat, aliquid etiam adiiciens quod ad adolescentes attinet. Deinde subiicit exhortationẽ & adolescentibus & adolescentum patribus propriam, à ver. 15 vsque ad initium versiculi 18. Nam si diligenter consideremus quænam ista sit adhortatio, comperiemus illarum ætatum hominibus multo magis quàm infimæ ætati esse accommodatam: quanuis doctrinæ ipsius vsum non negem omnibus ætatibus non vtilem modò, sed etiam necessarium esse.

15 *Ne diligite*, μὴ ἀγαπᾶτε. Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit, & eum amorem damnat qui nos à Deo abducit: alioquin dicitur Deus ipse suum mũdũ infinito quodã amore dilexisse, Io. 3. 16, id est eos quos ex mundo elegit. *Charitas Patris*, ἡ ἀγάπη τοῦ πατρός. Patrem intelligit cælestem κατ' ἐξοχὴν, addito articulo, vt in superiore versiculo: & charitas Patris dicitur qua diligitur Pater, vt diximus suprà versiculo 5. Quî enim potest Deũ diligere qui Dei aduersarium amplectitur?

16 *Fastus vitæ*, ἀλαζονεία τοῦ βίου. vel vana ostentatio, in qua sibi placent qui huius vitæ commodis abundant. Vide Rom. 1. 30. Cyp. in libello, de habitu virg. citans hunc locum, omnino videtur pro τοῦ βίου, legisse τοῦ αἰῶνος, vt & mox pro ἐκ τοῦ κόσμου, legisse τοῦ αἰῶνος. Vertit enim, *Et ambitio seculi, quæ non est à patre, sed à concupiscentia seculi*, id est ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ αἰῶνος: quæ scriptura mihi maximè arridet.

17 *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. Cypr. eodem loco, addit, *Quomodo & Deus manet in æternũ*, ὥσπερ ὁ Θεὸς μένει εἰς αἰῶνα.

18 *Pueruli*, παιδία. Nunc pueros quoque seorsim compellat, sicut antea adolescentes & illorum patres fuerat exhortatus: vtrúrq; diminutiuo nomine, (vt antè dixi) nõ quasi infantulos alloquatur, sed blandioris appellationis causa. Est autem rursus obseruandum quod diximus ver. 14, nempe quanuis omnibus omnium ætatum hominibus necessaria sit hæc omnis doctrina, tamen admonitionem istam iis potissimùm conuenire qui adhuc in catechismo instituuntur. Nam alios iam firmiore cognitione instructos, oportuit ista religionis rudimenta prorsus tenere. Rudimenta autem appello non quòd vulgarem aliquam & puerilem doctrinam contineant, quum hæc sint eiusmodi reipsa vt ipsa quoque cælorum altitudinem superẽt: sed quia hæc prima sunt religionis Christianæ fundamenta. Quî enim Christi officium intelligas nisi prius quis sit Christus cognoueris? Itaque non sine pudore, etsi non primitiuæ, tamen præ nobis veteris Ecclesiæ, tam pertinaciter disputatum est de die Paschæ, & quibusdam aliis quæ Christianorum pueros penè vnà cum lacte suggere oportuerat. Sed vicissim nunquam satis poterit commendari inuicta bonorum patrum pietas ac constantia, qui ne tantillum quidem cesserunt hæreticorum impudentiæ, iis in rebus quibus vel minima ex parte labefactatis, necesse fuisset totum ædificium corruere. Quid igitur illis fiet quos hodie non pudet partim eosdem illos errores reuocare, partim etiã ista summa vt curiosa & inutilia reiicere?

Vltimum tempus adest, ἐσχάτη ὥρα ἐστί. Quàm bene hoc pueris præcipuè conuenit! Scimus enim huic ætati præ cæteris familiarem esse socordiam, quasi nondum maturuerint, & satis adhuc illis ad discendum temporis supersit. *Audiuistis*, ἠκούσατε. Non alloquitur prorsus rudes, sed qui iam Patrem cognouissent, vt dixit suprà ver. 14, & repetet ver. 21, denique qui confirmatione potius egerent quàm doctrina. Erant enim tum in hoc ordine plerique etiam proculdubio iam adulti & firmioris iudicii homines: sed pudoris causa quasi sola παιδία compellauit.

Antichristum, ἀντίχριστον. Id est Christi aduersarium, quod latius patet quàm pseudochristi nomen: quia Christo aduersari potest qui tamen sese pro Christo venditet, quod non animaduertit Syrus interpres hoc versiculo & infrà 4. 3.

ἐξ ἡμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν.

Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα.

Οὐκ ἔγραψα ὑμῖν ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτήν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι.

Τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος. ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.

Πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱόν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει· ὁ ὁμολογῶν τὸν πατέρα, καὶ τὸν υἱόν, ἔχει.

Ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω. ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ἡμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον.

erant ex nobis. nam ſi fuiſſent ex nobis, permanſiſſent vtique nobiſcū: ſed *egreſſi ſunt ex nobis* vt pateſieret non omnes eſſe ex nobis.

20 At vos vnctionem habetis à Sancto illo *profectam*, & noſtis omnia.

21 Non ſcripſi vobis *idcirco* quòd veritatem ignoretis, ſed quia eam noſtis, & nullum mēdacium eſſe ex veritate.

22 Quis eſt mendax, niſi qui negat Ieſum eſſe Chriſtum illum? hic eſt antichriſtus. Qui negat Patrem, & Filium *negat*.

23 Quiſquis negat Filium, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, etiam Patrem habet.

24 Quod igitur audiuiſtis à principio, in vobis maneat: ſi in vobis manſerit quod audiuiſtis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

25 Hæc autem illa eſt promiſſio quam ipſe pollicitus eſt nobis, *nempe* vita illa æterna.

non erant ex nobis. nam ſi fuiſſent ex nobis, permanſiſſent vtique nobiſcum: ſed vt manifeſti ſint quoniam non ſunt omnes ex nobis.

20 *Sed vos vnctionem habetis à Sancto, & noſtis omnia.*

21 *Non ſcripſi vobis quaſi ignorantibus veritatē, ſed quaſi ſcientibus eam: & quoniam omne mendaciū ex veritate non eſt.*

22 *Quis eſt mendax, niſi is qui negat quoniam Ieſus eſt Chriſtus? Hic eſt antichriſtus, qui negat Patrem & Filium.*

23 *Omnis qui negat Filiū, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, & Patrem habet.*

24 *Vos quod audiſtis ab initio, in vobis permaneat: ſi in vobis permāſerit quod audiſtis ab initio, & vos in Filio & Patre manebitis.*

25 *Et hæc eſt repromiſſio quam ipſe pollicitus eſt nobis, vitam æternam.*

---

19 *Nam ſi fuiſſent ex nobis*, εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Quomodo nectent hoc argumentum qui dicunt electos poſſe à fide prorſus excidere, ſiue qui negāt electionem eſſe ἀμετάμελητον? Et hoc quidē membrum totū deeſt apud Syrum interpr. ſed cōtra Græcorum omnium & Latinorum cod. fidem. *Sed vt pateſieret*, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ. Similem ellipſin ante coniunctionem ἵνα iam aliquoties obſeruauimus, quam ſuppleui ex Syro interprete.

20 *At vos*, καὶ ὑμεῖς. Id eſt ἀλλὰ ὑμεῖς. Ponitur enim καὶ pro aduerſatiua coniunctione, vt Act. 10. 28, & alibi ſæpe, ex Hebræorum idiotiſmo. *Vnctionem*, χρίσμα. i. gratiam Spiritus ſancti, tranſlatione ſumpta à conſuetudine vnctionum quæ in Lege vſurpabantur. quod monere volui, nequis ineptus impurum illum adipē pſeudepiſcoporū hoc loco ſignificari putet. *A Sancto illo [profectam,]* ἀπὸ τοῦ ἁγίου. i. à Chriſto, qui ſanctus peculiariter dicitur, vt Luc. cap. 1. 35. imò verò peculiariter Sanctus ſanctorum, i. Sanctus ſanctiſſimus, Dan. cap. 9. 24. Sed & Deo Patri hoc tribui poteſt, qui nos vngat in Filio, & peculiariter etiam dicitur ab Hebræis קדוש [*kadoſch:*] vel etiā Spiritui ſancto, qui ſanctus propriè dicitur ab hoc effectu. Eſt enim Dei virtus eſſentialis, vt qui & ipſe ſit Patri ac Filio ὁμοούσιος & æqualis per omnia, qua nos Pater vngit in Filio.

Noſtis omnia, οἴδατε πάντα. Atqui cognoſcimus omnes ex parte, 1. Cor. 13. 9. Eſt igitur hyperbole, qua ſignificat Apoſtolus ſe nihil afferre quod illi tam antea nō intellexerint, quos ipſe commonefaciat potius quàm doceat, vt loquitur etiam ipſe Dominus Ierem. 31. 34, & mox Iohannes ipſe rurſus, verſ. 27. Syrus interpr. legit πάντας, omnes, id eſt, vt interpretatur לכל אנש [*lechal henaſch,*] *quemuis hominem*, quod non malè conuenit, quum hîc de diſcernendis hypocritis agatur: quod donum eximium eſt in Eccleſia Dei, nec reticetur ab Apoſtolo 1. Corinth. 12. 10. Mihi tamen magis placet recepta Græcorum & Latinorum codicum ſcriptura.

21 *Scripſi*, ἔγραψα. Loquitur de hac ipſa epiſtola, imò de hoc ipſo quod ſcribit: ſed vtitur præterito tēpore quòd rationem habeat eius temporis quo epiſtola perlegetur: quem morem etiam Latini ſeruant, vt ſi dicas, Has literas ad te dedi, vel, ad te ſcribere non dubitaui, minimè id quidem quòd te exiſtimarem mea cohortatione indigere, ſed vt meam in te beneuolentiam agnoſceres. Sic inquit etiā Iohānes, Non ſcripſi vobis idcirco quòd veritatē ignoretis ſed contrà, idcirco ſcripſi quòd eam noueritis, & ita quidem vt à mendacio noueritis diſtinguere. Sed quorſum hoc? Nempe vt commemoratione præclarę huius opinionis quam de ipſis conceperat, non modò ad perſeuerandū in iis quæ didicerant, ſed etiam ad proficiendum, ipſorum animos accēdat. Eſt autem operæ pretiū conſiderare etiam atque etiam quouſque ſeſe fidelis Apoſtolus Domini demittat, & quàm paternè infimis etiam docendis ſeſe accommodet. Hoc tamen certum eſt, ad totam Eccleſiam pertinere hanc doctrinam, quæ vel præcipua erat: ſed non temere eſt quòd quaſi infimos compellans, hæc omnia commemorat: nēpe ne ſe putent vlla ſuſpicione grauari: deinde vt illos pudeat ea ignorare, vel de iis dubitare quæ infimis etiam ipſis abundè nota eſſe oporteat.

22 *Qui negat eſſe*, ὁ ἀρνούμενος ὅτι οὐκ ἔστι. i. qui negando ait Ieſum eſſe Chriſtum illum. Eſt enim duplex in Græcis negatio. *Chriſtum illum?* ὁ Χριστός; i. verum illum Meſſiam. Negat autem Ieſum eſſe Meſſiam qui vel alteram illi naturam vel penitus vel aliqua ex parte adimit, vel naturas confundit aut ſeparat, qui Filii hypoſtaſin non diſtinguit, qui in eo vno per vnicam eius oblationem ſemel factam non confidit ſeſe à Deo Patre gratis per fidem iuſtificatum, ac proinde corpore & animo tandem glorificandum. *Qui negat Patrem, & Filium [negat,]* ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα, καὶ τὸν υἱόν. Sic vertendum eſſe hunc locum, & repetendum eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἀρνεῖται, oſtendit articulus additus participio ἀρνούμενος, vt etiā vertit Syrus interpres.

23 *Quiſquis*, &c. πᾶς, &c. Falluntur ergo, & alios etiā fallūt, qui Turcas alióſve infideles tradunt eundē illū Deū adorare quē adoramus. *Nec Patrē*. &c. οὐδὲ τὸν πατέρα, &c. i. nec Patrē eſſe credit, argumēto à relatis ſumpto. Syrus pro ἔχει legit πιστεύει, credit. *Qui cōfitetur*, ὁ ὁμολογῶν. Reſtitui in Gręcis hoc membrum ex quatuor manuſcr. codicum, veteris Latini, & Syri interpretis auctoritate. ſic etiam aſſueto Iohāne iſtis oppoſitionibus contrariorū vti quàm ſępiſſimé.

24 *Audiuiſtis*, ἠκούσατε. Iterum Audiendi verbum conuenit diſcipulis, ſed qui multū iam promouerint. Ideo addit ἀπ' ἀρχῆς, à principio. id èſt, ex quo inſtitui cœpiſtis in primis Chriſtianæ religionis rudimentis. Notanda autem etiam eſt traiectio pronominis ὑμεῖς.

23 [*Nempe*] *vita illa æterna*, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Repetitio articuli magnum addit pondus orationi, ideóque omitti non debuit. Poſitum eſt autem antecedens in relatiui caſu, Hebræorum more: de quo alibi diximus.

Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς.

Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει· καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τὶς διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ.

Καὶ νῦν, τεκνία, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

Ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.

Κεφάλαιον γ.

Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν· διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ἡμᾶς ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν.

26 "Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.

27 Sed "vnctio quam vos accepistis ab eo, manet in vobis: "nec necesse habetis vt quisquã doceat vos: verùm sicut "eadem vnctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax est, "& non mendax: & sicut docuit vos, "manebitis "in eo.

28 "Nunc igitur, filioli, manete in eo: vt quum patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus "coram eo in ipsius aduentu.

29 Si scitis eum iustum esse, "nostis, quicũque exercet iustitiã, ex ipso natum esse.

CAP. III.

1 VIdete "qualem charitatẽ dedit nobis Pater, *nempe* vt filii Dei "vocemur: propterea mundus non nouit nos quia non nouit eum.

26 Hæc scripsi vobis de ijs qui seducunt vos.

27 Et vos vnctionem quã accepistis ab eo, maneat in vobis: & nõ necesse habetis vt aliquis doceat vos: sed sicut vnctio eius docet vos de omnibus, & verum est, & non est mendacium: & sicut docuit vos, manete in eo.

28 Et nunc, filioli, manete in eo: vt quũ apparuerit, habeamus fiduciam, & nõ confundamur ab eo in aduentu eius.

29 Si scitis quoniam iustus est, scitote quoniam & omnis qui facit iustitiam, ex ipso natus est.

CAP. III.

1 VIdete qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur & simus: propter hoc mundus non nouit nos quia non nouit eum.

---

26 *Hæc scripsi*, ταῦτα ἔγραψα. Nequis miretur tam solicitè hoc inculcari ab Apostolo, & quidem infimos alloquente, obseruet quod antè dixi, totam Ecclesiam in infimorum persona compellari.

27 *Vnctio*, τὸ χρίσμα. Id est Spiritus quem à Christo accepistis, quique vos in omnem veritatem induxit. Et notanda est rursus altera eiusdem pronominis traiectio valde dura, quam Vetus interpres neglexit. *Nec necesse habetis*, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε. Ego, inquit, spero vos ita in his rebus esse feliciter ac sanctè institutos vt doctore non egeatis. Quid igitur? (dicet aliquis) cur tu illos doces? Respõdeo, vel summos doctores posse ac debere etiam quotidie aliquid in Domini schola discere, quum omnes ex parte cognoscamus, nedum vt ij quos Apostolus alloquitur, nullo præceptore indigerent. Deinde hoc esse dextrè accipiendum, hactenus videlicet vt significentur harum rerum minimè rudes esse quas illis non tanquam ignotas proponat, sed tanquam cognitas inculcet. Præterea causam etiam aliam fuisse arbitror cur hoc adderet Apostolus, nempe vt ostenderet sese minimè proponere diuersam doctrinam ab ea quam ex suis doctoribus iam antea non audissent modò, sed etiam didicissent. Ita enim fit vt & doctrinam suam & illorum diligentiam laudet, quò magis ac magis confirmentur. *Eadem vnctio*, τὸ αὐτὸ χρίσμα. Non potuit luculentiore testimonio pastores & doctores ornare à quibus isti instituti fuerant, & quotidie adhuc instituebantur, quàm quum ipsos diceret ab ipso Spiritu sancto doceri, & iam antea esse doctos: idque nihilominus ita facit artificiosè, vt simul & doctrinam ipsam vt cælestem, & doctorum diligentiam, pietatem, fidem, auditorum denique alacritatem sine vlla adulationis suspicione, non minus verè quàm magnificè prædicet. *Et non mendax*, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. Eiusmodi repetitiones à cõtrariis sumptas sæpe iam admonuimus Iohanni præcipuè esse familiares. Non contentus igitur dixisse vnctionem illam veracem esse, addit mendacem non esse. Nam ψεῦδος pro ψευδὴς ponitur: cuius enallages exempla passim annotauimus, vt 2. Cor. 3.9, & 7.14. Sed & Homerus Iliad. β, hoc ipsum nomen similiter prorsus vsurpauit in his versiculis, πρὶν Ἀργος δ' ἰέναι, πρὶν καὶ Διὸς αἰγιόχοιο Γνώμεναι εἴτε ψεῦδος ὑπόσχεσις, ἠὲ καὶ οὐκί. Non satis rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Et non est mendacium*: quem tamen sequutus est Eras. *Manebitis*, μενεῖτε. Vulg. & Eras. *Manete*. vt & Syrus interpres. Sæpe enim apud Hebræos futura indicatiui pro imperandi modo vsurpantur. Sed mihi quidem hìc videtur omnino seruanda futuri propria significatio, vt sit optimè sperantis, & ista prorsus cohæreant cum eo quod dixerat, ipsos nullo iam in his rebus alio doctore indigere. *In eo*, ἐν αὐτῷ. In eo videlicet Christo, siue in Filio. de eo enim agitur. Et vnctionem distinxit ab eo à quo illam acceperant: in quo etiam vult vt per eandem vnctionem maneant. Eras. *In ea scilicet vnctione*.

28 *Nunc igitur, filioli*, καὶ νῦν, τεκνία. Iam manifestè videmus ad vniuersalem illam exhortationem regredi Apostolum. Itaque καὶ pro οὖν iterum ponitur, vt suprà, 1.5. Et τεκνίων, id est filiorum appellatio toti Ecclesiæ communis est, vt suprà exposuimus, ver. 12. *Coram eo*, ἀπ' αὐτοῦ. Sic loquũtur Hebræi, apud quos pudefieri non ab aliquo, sed ex aliquo dicitur qui pudoris occasionem ex conspectu alicuius arripiat, quẽ sustinere non possit. Distinguenda sunt igitur ἀπ' αὐτοῦ & ὑπ' αὐτοῦ. Pudor enim hic à nobis, non à Deo manat. Neque rectè Vetus interpres & Erasmus conuerterunt *Ab eo*. Et quod addidit Erasmus sensum esse pòsse, *Vt illum non pudeat nostri*, valde est absurdum.

29 *Nostis*, γινώσκετε. Vulg. & Eras. *Scitote*: quod non admodum quadrat. Vbique enim solet Apostolus ita temperare doctrinam quasi non doceat imperitos. Tantùm igitur ostendit quæ sint connexa, nempe Patris & Filii natura. Ergo quos Deus iustus veluti genuit filio suo insitos, necesse etiam est vt iusti sint. Inde ingreditur descriptionem eius similitudinis quæ est inter caput & membra.

IN CAP. III.

1 *Qualem charitatem*, ποταπὴν ἀγάπην. Id est, cuius charitatis munus. Malui autem hoc exprimere ad verbum quàm quicquam immutare: quòd nescio quomodo videatur illud magis expressum, quasi charitatẽ ipsam, eámque summam nobis largitus sit Dominus. Cæterùm de capitis ac membrorum conuenientia dicturus Apostolus, contrario prorsus ordine quàm antea, id est non ab effectis ad causam ascensurus, sed à causa descensurus ad effecta, meritò ab ipso fonte auspicatur, nempe à Dei charitate, quam solet Paulus εὐδοκίαν vocare. Scopus autem huius charitatis est, vt filii Dei simus in Christo. Hinc demum descendit Apostolus ad filiorum Dei qualitates considerandas, vt germanos filios à spuriis distinguamus. Sed in primis, nequis hanc dignitatem, carnis iudicio metiatur, duo voluit præfari: vnum, eiusmodi esse hanc prærogatiuam vt tamẽ à mundo cognosci non possit. quomodo enim nostram cum Deo conuenientiam cognosceret qui Deum ipsum non nouit? Alterum, nondum etiam in nobis patefactam esse illius dignitatis gloriam, quanuis iam simus filii Dei, sed in eius aduentum differri, quo nos ille redimet in quo filii Dei sumus. Sed, inquit, certa est ista expectatio. His verò præpositis, tum demum incipit quæ sit illa nostri cum Christo conuenientia explicare: in eo videlicet quòd puri sumus, sicut & ille purus est. *Vocemur*, κληθῶμεν. Id est simus, & ita quidem vt tales nos esse constet. neque apud Hebræos duntaxat ita accipitur verbum קרא [kara,] sed & apud Græcos verbum καλεῖσθαι. Homerus Iliad. δ, --καὶ οὕνεκα σὴ παράκοιτις Κέκλημαι. Vbi Eustathius, diligentissimus interpres, Τὸ κέκλημαι, inquit, οὐκ ἐνδοιασμὸν δηλοῖ, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ εἰμὶ κεῖται, ἵνα λέγῃ, ὡς οὐ ψεύδομαι εἶναι σὴ, ἀλλ' ὑπὸ πάντα,

οὕτω καλοῦμαι. Vulg. *Nominemur & simus*: non ineptè profectò, si sensum spectes.

Graecè		Beza		Vulgata	
Ἀγαπητοί, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμέν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα· οἴδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι.	2	Charissimi, nunc filij Dei sumus, sed nondum patefactum est quod erimus: scimus autem fore vt quum *ipse* patefactus fuerit, similes ei simus: quoniã videbimus eum sicuti est.	2	*Charissimi, nũc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. scimus quoniam quum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.*	
Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ᾽ αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι.	3	Et quisquis habet hãc spem in eo *sitam*, purificat se, sicut & ille purus est.	3	*Et omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est.*	
Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.	4	Quisquis committit peccatum etiam Legem transgreditur. nam peccatum est Legis trangressio.	4	*Omnis qui facit peccatum, & iniquitatẽ facit: & peccatum est iniquitas.*	
Καὶ οἴδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι.	5	Et scitis illum patefactum esse ‖vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non esse.	5	*Et scitis quia ille apparuit vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non est.*	Esa. 53. 6 9.11 1.pet.2. 22.24
Πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει· πᾶς ὁ ἁμαρτάνων, οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν.	6	Quisquis in eo manet, non peccat: quisquis peccat, nõ vidit eum, neque nouit eum.	6	*Omnis qui in eo manet, non peccat: & omnis qui peccat, non vidit eum, nec cognouit eum.*	
Τεκνία, μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς· ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν.	7	Filioli, nemo vos seducat: qui exercet iustitiam, iustus est, sicut ille iustus est.	7	*Filioli, nemo vos seducat: qui facit iustitiam, iustus est, sicut & ille iustus est.*	
Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὅτι ἀπ᾽ ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου.	8	‖Qui cõmittit peccatum, ex diabolo est: quoniam à principio diabolus peccat. Ad hoc patefactus est Filius Dei vt dissoluat opera diaboli.	8	*Qui facit peccatum, ex diabolo est: quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei vt dissoluat opera Diaboli.*	Ioh. 8.44
Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ· ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει· καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.	9	Quisquis natus est ex Deo, peccatum nõ committit: quoniam semẽ ipsius in eo manet: nec potest peccare, eo quòd ex Deo natus est.	6	*Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit: quoniam semen ipsius in eo manet: & non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.*	

2 *Sed nondum*, καὶ οὔπω. Καὶ pro ἀλλά, vt suprà, 2. 20, & 72. *Quum [ipse] patefactus fuerit*, ἐὰν φανερωθῇ. Ἐὰν pro ἐπειδὰν ponitur vt ὅπως ἄν, Act.3.20. sicut εἰ sæpe pro ἐπειδή, id est Si pro Quia. Deinde supplendum est relatiuum αὐτός, *ipse*, videlicet Christus: vt ex eo apparet quod statim subiicitur, & ex Col.3.3: sicut rectè omnino annotauit doctissimus interpres. Similis atque adeo multo durior est ellipsis Psal. 87.1. *Similes*, ὅμοιοι. Similes intellige non pares, vt describitur 1.Corin.15.51, & 43, & Philip.3.21. Nam inter caput & membra semper erit discrimen: atque vtinam hîc potius studeamus viam tenere qua ad gloriam illam peruenitur, quàm curiosè de eo inuestigemus quod omnẽ captum nostrum, qualis quidem nunc est, exuperat. *Sicuti est*, καθώς ἐστι. Nũc igitur etiam illum videmus, sed per ænigma, in fide & spe: qua de re 1.Cor.13.12.

3 *Sicut*, καθώς. Similitudinem iterum significat, non autem paritatem. Quis enim ita purus est vt Deus, in cuius conspectu ipsi etiam Angeli sordent si cum ipso comparentur? Iob.4.18. Ideo non dicit ἥγνισεν, *purificauit*, sed ἁγνίζει, *purificat*: vt puritatis studium, non autem perfectam aliquam puritatis ἕξιν significari intelligamus: ad quam tamen totis viribus contendere nos oportet, tum demum metam adepturos quũ Deus erit omnia in omnibus. Neque ex hoc actiuo verbo statuendum est purificationis facultatem aliquatenus saltem esse nobis à natura insitam, quum tota sit à gratia nos à peccati seruitute asserente, & creante in nobis Velle & Facere.

4 *Quisquis committit peccatum*, πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Committere peccatum & Purificare se, opponuntur. Itaque non dicitur committere peccatum quisquis labitur, sed quisquis sanctitati non studet, id est in quo regnat peccatum. idque ita esse non modò liquet ex antithesi, sed etiam ex eo quod suprà commemorauit, 1.8, & 2.1, ex tota denique Scriptura & rei experientia perpetua. Itaque non homines, sed monstra hominum sunt Pelagiani, Cathari, Cælestiani, Donatistæ, Anabaptistæ, Libertini, qui ex hoc loco perfectionem illam somniant à qua absunt ipsi omnium hominum longissimé. Quorsum autem hoc? an vt studium sanctimoniæ damnemus? an vt homines doceamus quotidie non progredi? Minimè profectò, quum perpetuum sanctificationis progressum doceamus certum ac perpetuum esse fidei effectum. Quorsum ergo? Nempe ne Satan nobis hanc consolationem nostram eripiat. Nam si tum demum nos in Christo esse colligemus quum non amplius indigebimus illa precatione, ET REMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA, quis non videt, quis non sentit, quis non millies quotidie experitur, frustra nobis hanc consolationẽ proponi? *Etiam Legem transgreditur*, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ. i. παρανομεῖ, vt vno verbo dicũt Græci, vnde παρανομία quod hîc dicitur ἀνομία Vulg. & Eras. *Et iniquitatẽ facit*: vterq. nimiũ obscuré. Definit autẽ Apostolus peccatũ esse ἀνομίαν, i. Legis transgressionem: ex qua demum definitione intelligitur quàm sit alienum à filiis Dei, Peccatores esse, & longè aliud esse peccatum quàm soleat mundus iudicare. *Nam peccatum*, καὶ ἡ ἁμαρτία. Καὶ pro γάρ, ex Hebræorum idiotismo.

5 *Et scitis*, καὶ οἴδατε. Reuocat filios ad archetypon illius ex quo sunt regeniti, siue in quo sunt adoptati.

6 *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Conclusio ex contrarii collatione (vti facere solet) amplificata. Quid sit autem Non peccare, diximus ver.4, nempe Purificare se, siue Peccato repugnando, puritati studere.

7 *Qui exercet*, &c. ὁ ποιῶν, &c. Nulla est ταυτολογία, sed definit quid sit Non peccare, nempe Nõ modò abstinere à peccato, sed etiam Exercere iustitiam, vt Ps.34.15, definitur. *Sicut*, καθώς. Similitudinẽ rursus & conuenientiã quandã intellige, quæ συμμόρφωσις à Paulo dicitur, nõ autẽ paritatẽ, vt & suprà v.2. 8 *Qui cõmittit peccatũ*, ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Vide suprà v.4. Aperit autẽ fontẽ collationũ quæ sequuntur, Christi & Diaboli, filiorũ Dei & filiorum Satanæ: ex quo dissidio oritur mundi odium perpetuũ aduersus Dei filios. *Ex diabolo est*, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστι. i. Diabolũ refert vt filius patrẽ, & eius spiritu regitur: non autem quasi ex traduce diaboli gignãtur qui ipsius filii dicantur, vt somniarunt Manichæi: aut quòd ipsam animæ essentiam corrũpat, vt pestis illa Germaniæ Flaccius Illyricus superioribus annis docuit. *A principio*, ἀπ᾽ ἀρχῆς. i. iã inde à cõditi mũdi initio, vt in Adamo declarabit. Vide Ioh.8,44. *Peccat*, ἁμαρτάνει. Nõ dicit *Peccauit*, sed *Peccat*. Nã in eo assiduè pseuerat, sicut & ipsius filii. Huic opponitur qui nõ modò nõ peccat, sed etiã venit vt peccata dissolueret. 9 *Semen ipsius*, σπέρμα αὐτοῦ. Sic vocatur Spiritus sanctus ab effectu, quòd eius virtute, tanquam ex

ſemine quodam, noui homines efficiamur: id eſt corruptæ noſtræ qualitates inſtaurentur per Chriſtum, cui per fidem ſumus coniuncti, vt peccato mortui, viuamus Deo. Itaque hîc quoque mirè ſe ridiculos præbent illi fanatici qui diuinæ eſſentiæ traducem imaginantur. Quid ſit au- 5 tem Peccare, diximus ſuprà, verſu 4. *Nec poteſt peccare*, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν. Ergo ſanctificatio & iuſtificatio imputata, neceſſariò & indiuiduo nexu cohærent, quantacunque interruptio intercedat.

---

10 Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

10 Per hoc manifeſti ſunt filij Dei & filij diaboli. quiſquis nō exercet iuſtitiam, non eſt ex Deo, ⁘& qui non diligit fratrē ſuum.

10 *In hoc manifeſti ſunt filij Dei & filij Diaboli. omnis qui nō facit iuſtitiā, non eſt ex Deo, & qui nō diligit fratrem ſuum.*

11 (Ioh. 13. 34 & 15. 12) Ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία ἣν ἠκούσατε ἀπ᾽ ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

11 ‖Quoniam hæc eſt denuntiatio quam audiuiſtis ⁘à principio, vt diligamus alij alios.

11 *Quoniam hæc eſt annuntiatio quam audiſtis ab initio, vt diligamus alterutrum.*

12 (Gen. 4. 8) Οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια.

12 ⁘Non ſicut ‖Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem ſuum. Cuius autem rei gratia occidit eum? quia opera eius mala erant, fratris autem eius iuſta.

12 *Non ſicut Cain, qui ex Maligno erat, & occidit fratrem ſuum. Et propter quid occidit eum? quoniam opera eius maligna erant, fratris autem eius iuſta.*

13 Μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

13 Ne miramini, fratres mei, ſi odit vos mundus.

13 *Nolite mirari, fratres, ſi odit vos mundus.*

14 Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ.

14 Nos ⁘ſcimus nos tranſlatos eſſe ex morte ad vitam, quia diligimus fratres. Qui non diligit fratrem, manet in morte.

14 *Nos ſcimus quoniam tranſlati ſumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. qui nō diligit fratrē, manet in morte.*

15 (Suprà. 2. 19. Leuit. 19. 17) Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί· καὶ οἴδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν.

15 ‖Quiſquis odit fratrem ſuū, homicida eſt: & noſtis nullum homicidam habere vitam æternam in ſe manentem.

15 *Omnis qui odit fratrem ſuum, homicida eſt: & ſcimus quoniā omnis homicida non habet vitam æternam in ſemetipſo manentem.*

16 (Ioh. 15. 13 ephes. 5. 2) Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε· καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι.

16 ‖⁘Per hoc nouimus ⁘charitatem Dei, quòd ille animam ſuam pro nobis poſuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.

16 *In hoc cognouimus charitatem Dei, quoniam ille animam ſuam pro nobis poſuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.*

17 (Luc. 3. 11) Ὃς δ᾽ ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ᾽ αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;

17 ‖Qui verò habuerit ⁘mundanas facultates, & viderit fratrē ſuū egentē, & ⁘clauſerit viſcera ſua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

17 *Qui habuerit ſubſtantiam mundi, & viderit fratrem ſuum neceſſe habere, & clauſerit viſcera ſua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo?*

18 Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ᾽ ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.

18 Filioli mei, ne diligamus verbo ⁘neque lingua *ſolùm*, ſed opere & veritate.

18 *Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua; ſed opere & veritate.*

19 Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμέν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν.

19 Et per hoc cognoſcimus nos ⁘ex veritate eſſe, & coram ipſo ⁘ſecura reddem⁹ corda noſtra.

19 *In hoc cognoſcimus quoniam ex veritate ſumus, & in conſpectu eius ſuadebimus corda noſtra.*

---

10 *Et qui nō diligit*, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν. Nunc quoque vt antea in ſuperiore tractatione, quum ab effectis ad cauſam argumentaretur, 2.9, à prima Tabula ad ſecundam deſcendit.

11 *A principio*, ἀπ᾽ ἀρχῆς. Vide ſuprà, 2.7.

12 *Non ſicut Cain*, οὐ καθὼς Κάϊν. Exemplum & antiquiſſimum & aptiſſimum proponit, in quo cōtemplemur tum filiorum Dei, tum filiorum diaboli naturam: quæ nos maneat conditio in hoc mundo, & quis demum ſit vtrorumque futurus exitus. Subaudimus autē אשר [*aſcher*,] ex Hebræorum more.

14 *Scimus*, οἴδαμεν. Hæc verò conſolatio noſtra eſt certiſſima, cuius præſidio in quibuſuis calamitatibus tantum abeſt vt deſpondeamus animum, vt contrà etiam exultemus. Sinamus mundum opinari nos eſſe miſeros: nos verò diſcamus ex eo ipſo nos non modò miſeros, ſed etiam 20 immortali beatitate donatos, ex quo illi nos calamitoſos eſſe iudicant. Deinde obſeruemus, Apoſtolum hoc non dicere, nos per id quòd fratres diligimus, tranſlatos eſſe ex morte ad vitam, (eſt enim vita æterna donum Dei per Chriſtum, Rom. 6.23) ſed nos ex eo quòd fratres diligamus, 25 ſcire nos eſſe ex morte tranſlatos ad vitam. Prius enim viuere nos oportet quàm vitæ fructus edamus, ex quibus demum vita noſtra tum à nobis tum ab aliis perſpiciatur. Charitas igitur τεκμήριον eſt vitæ, non cauſa.

16 *Per hoc nouimus*, ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν. Nunc veræ charitatis deſcriptionem aggreditur ab effectis, id eſt ex officiis 30 quæ ab ea ducuntur: ac primùm quidem omnium, abſolutiſſimum eius exemplar nobis in Chriſto proponit, vt in primis ſtatuatur qualiter intus affectos eſſe nos oporteat: deinde ab animo ad manus deſcendet. *Charitatem Dei*, τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Sic Paulus Rom. 5.8, & ſic habet 10 Complutenſis editio. Syrus autem interpres legit multo etiā apertius, τὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἐν ἡμῖν. i. εἰς ἡμᾶς, *Charitatē eius erga nos*, vt infrà, 4.9.

17 *Mundanas facultates*, τὸν βίον τοῦ κόσμου. Hebr. מחית עלם הזה [*michiath holam hazzeh*,] id eſt, vnde hæc 15 vita ſuſtentatur. Vulg. & Eraſ. *Subſtantiam mundi*: nimium profectò obſcurè. Nos in vernaculo ſermone dicimus, *Des biens de ce monde.* *Et clauſerit viſcera ſua coram eo*, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ᾽ αὐτοῦ. Id eſt, non aperuerit illi veluti ſuum pectus, nec prompto animo illi ſuccurrerit. 20 Huic formulæ dicēdi videtur affinis illa Terētiana, *Nuncubi meam benignitatem ſenſiſti in te claudier?*

18 *Neque lingua* [*ſolùm*,] μηδὲ γλώσσῃ. Sub. μόνον, quod nos expreſſimus. Vide Rom. 2.28.

19 *Ex veritate*, ἐκ τῆς ἀληθείας. Id eſt, verè Dei filii. Lo- 25 quitur autem de ſigno ſiue teſtimonio non de cauſa adoptionis noſtræ. *Secura reddemus*, πείσομεν. Vulg. *Suadebimus corda noſtra.* Eraſ. *Suadebimus cordibus noſtris.* Neuter intellexit quid ſibi velit Apoſtolus. Nec enim de ſuaſione, ſed de perſuaſione animi loquitur, id eſt de πληροφορίᾳ illa 30 quæ facit vt nos filios Dei eſſe in Chriſto gratis per fidem apprehenſo, certò ſtatuamus: vt πείθειν illud planè ſit quod Hebræi declarant verbo הבטיח [*hibtiach*.] Itaque quàm

optimè Syrus interpr. πείσομεν vertit מפיסינן [mephisenan] *tranquillam reddimus*. Neque, verò charitas fidem illam gignit: sed cōtrà ex fide gignitur, per quā tamen illa magis ac magis cōfirmatur, propterea q̄ ex effectis causam colligimus. Vide 2.Pet.1.10.& infrà 4.17.

---

20 Ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα.

21 Ἀγαπητοὶ, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν.

22 Καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν.

23 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολὴν ἡμῖν.

24 Καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ· καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι μένει ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

Κεφάλαιον δ.

1 Ἀγαπητοὶ, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον.

2 Ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι.

3 Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη.

4 Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς· ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.

5 Αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσὶ, διὰ τοῦτο ἐκ

---

20 Nam si nos condemnet cor nostrū, ⁚potētior est Deus corde nostro, & nouit omnia.

21 Charissimi, si cor nostrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum.

22 ‖Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius custodimus, & ea quæ ipsi placent facimus.

23 ‖Hoc est igitur eius mandatum vt credamus ⁚nomini Filij eius Iesu Christi, & diligamus alij alios, sicut mādauit nobis.

24 ⁚Nam qui obseruat eius mādata, in eo ⁚habitat, & ipse in eo: & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempe* ⁚ex Spiritu quem nobis dedit.

CAP. IIII.

1 Dilecti, ne cuiuis ⁚spiritui credite, sed probate spiritus an ex Deo sint: nam multi pseudoprophetæ venerunt in mundum.

2 Ex hoc cognoscite Dei Spiritum: ⁚quicūque spiritus profitetur ⁚Iesum Christū in carnem venisse, ex Deo est.

3 At ⁚quicunque spiritus non profitetur Iesum Christum in carnē venisse, ex Deo non est: sed hic est ille *Spiritus* Antichristi, de quo audistis eum venturum fuisse, & *qui* iam nūc in mundo est.

4 Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam ⁚potētior est qui est in vobis quàm qui in mundo est.

5 Ipsi è mundo sunt, ideo ⁚mū-

---

20 *Quoniam si reprehenderit nos cor nostrum, maior est Deus corde nostro, & nouit omnia.*

21 *Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.*

22 *Et quicquid petierimus accipiemus ab eo, quoniam mandata eius custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo, facimus.*

23 *Et hoc est mandatum eius, vt credamus in nomine Filij eius Iesu Christi: & diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis.*

24 *Et qui seruat mandata eius, in illo manet, & ipse in eo: & in hoc scimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis.*

CAP. IIII.

1 *Charissimi, nolite omni spiritui credere sed probate spiritus si ex Deo sint: quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum.*

2 *In hoc cognoscitur Spiritus Dei: omnis spiritus qui cōfitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo est.*

3 *Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est: & hic est antichristus, de quo audiuistis quoniam venit, & nunc iam in mundo est.*

4 *Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam maior est qui in vobis est quàm qui in mundo.*

5 *Ipsi de mundo sunt, id-*

Matt.21.22
Ioh.15.7. 16.23
infrà, 5.24
Ioh. 6.29, & 17.3
Ioh.13.24, & 15.12

---

20 *Potentior*, μείζων. Μέγαν. (i. magnū) vocat qui ab Heb. רב [*rab*] dicitur. est enim hic sensus, Si nos coarguat mala cōscientia, multo magis valere ad nos condēnandos Dei iudiciū, qui melius etiā corda nostra norit quàm nos ipsi.

23 *Nomini*, ὀνόματι. Nomen ad prædicationem Verbi respicit. Nam fides ex Verbi auditu, Rom.10.8, & 17.

24 *Nam qui obseruat*, καὶ ὁ τηρῶν. Iterū καὶ pro γὰρ, vt apud Hebræos ו pro כי [*chi*.] *Habitat*, μένει. Vide suprà, 2.6. Syrus legit σώζεται, καὶ αὐτὸς μένει ἐν αὐτῷ, *seruatur, & is manet in ipso*. *Ex Spiritu*, ἐκ τοῦ πνεύματος. Spiritum sanctificationis intelligit, i. quo regenerati viuimus Deo.

IN CAP. IIII.

1 *Spiritui*, πνεύματι. Spiritum accipio μετωνυμικῶς cum doctissimo interprete, pro eo qui Spiritus dono se præditū dicat ad obeūdum Prophetæ munus. Redit autem Apostolus ad id quod attigerat de pseudoprophetis, secundo capite.

2 *Quicunque profitetur*, &c. ὃ ὁμολογεῖ, &c. De doctrina simpliciter loquitur, non de persona. Nam fieri potest vt quis sincerè doceat qui tamen ipsius doctrinæ nō sit particeps cuius est nuntius. Antea igitur docuit quomodo homines probarentur, nūc de doctrina disserit: quanuis mox ad charitatē regrediatur, nempe à versu 7. *Iesum Christum*, Ἰησοῦν Χριστόν. Ergo Messiam, & redemptorem vnicum, eúmque vnum, non duplicem. *In carnem*, ἐν σαρκί. Ergo verum hominem. hoc enim designat carnis nomen, vt diximus Rom.1.3. *Venisse*, ἐληλυθότα. Ergo verum Deum, qui nimirum à Patre exierit, apud 5 quem erat in principio. Castellio interpretatur, *Venisse corporatum*: & quidem malé. Possit enim videri corpus è cælo attulisse: quod nonnulli olim somniarunt, & adhuc quidam somniant.

3 *Quicunque non profitetur Iesum Christum in carnē venisse*, 10 ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Sic legi in omnibus Græcis exemplaribus quæ quidem mihi inspicere licuit: & apud Syrum interpretem, sic etiam citante Cypriano aduersus Iudæos, lib 2.ca.9: & familiaris est hæc formula Iohanni, vt (quod sæpe iam annotauimus) ean-15 dem sententiam ex collatione contrariorum amplificet. Vetus tamen interpres habet, *Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est*, Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν, &c. quā lectionem confirmat Socrates lib. Ecclesiasticæ historiæ 12, & à Nestorianis vult sublatam fuisse. Ego tamen alte-20 ram anteposuerim. Satis enim intelligitur vnica persona ex eo quòd vnum Iesum Christum nominat qui in carnē venerit. August. tractatu 6, vtrunque legit & interpretatur. *Ille* [*spiritus*] *Antichristi*, τὸ τοῦ ἀντιχρίστου. Vulg. *Antichristus*, ἀντίχριστος, repugnante Græcorum codicum fide. Opor-25 tet autem tritum in Ecclesia fuisse de Antichristi regno sermonem, eum videlicet qui à Paulo explicatur 2. Thess. 2.3, & deinceps.

4 *Potētior*, μείζων. Vulg. & Er. *Maior*. Vide suprà, 3.20.

5 *Mundana*, ἐκ τοῦ κόσμου. Vulg. & Eras. ad verbum, *E mun-*30 *do*. Similis est formula Ioh.3.31, & 6.32.

τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει.

Ioh. 8. 47 Ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμέν· ὁ γινώσκων τὸν Θεὸν, ἀκούει ἡμῶν· ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν. ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης.

Ἀγαπητοὶ, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστί· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν.

Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν· Iohã. 3. 16 ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ.

Ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεὸν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

Ἀγαπητοὶ, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους Iohã. 1. 12 ἀγαπᾷν.

1. tim. 6 16 Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται. ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.

Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν.

Καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.

Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Θεῷ.

Καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ.

Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ

dana loquuntur, & mũdus eos audit.

6 ‖Nos ex Deo ſumus: qui nouit Deũ, audit nos: qui non eſt ex Deo, non audit nos. ex hoc cognoſcimus ⁚ſpiritum veritatis & ſpiritum erroris.

7 Dilecti, diligamus alij alios: nam charitas ex Deo eſt: quiſquis diligit, ex Deo natus eſt, & nouit Deum.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: nam ⁚Deus eſt charitas.

9 ‖Per hoc patefacta eſt charitas Dei ⁚in nos, quòd Filiũ illũ ſuum vnigenitum miſit Deus in mundum vt viuamus per eum.

10 In hoc eſt charitas, nõ quòd nos dilexerimus Deum, ſed ꝙ ipſe dilexerit nos, & miſerit Filium ſuum vt eſſet propitiatio pro peccatis noſtris.

11 Dilecti, ſi Deus nos ita dilexit, debemus & nos alij alios diligere.

12 ‖Deum nemo ſpectauit vnquam. ſi diligamus alij alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius ⁚adimpleta eſt in nobis.

13 Per hoc cognoſcimus nos in eo habitare, & ipſum in nobis, ꝙ de Spiritu ſuo dedit nobis.

14 ‖Nos verò ſpectauimus & teſtamur Patrem miſiſſe Filiũ qui eſſet ſeruator mundi.

15 Quiſquis ⁚profeſſus fuerit Ieſum eſſe Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipſe in Deo.

16 Et nos cognouimus & credidimus charitatẽ quã habet Deus in nobis. Deus charitas eſt: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

17 Per hoc ⁚adimpletur charitas in nobis, ⁚vt fiduciam habeamus in die iudicij, ⁚quòd ⁚qualis ille eſt, *tales* & nos ſumus in hoc mundo.

18 ⁚Metus non eſt in charitate:

eo de mundo loquuntur, & mundus eos audit.

6 *Nos ex Deo ſumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non eſt ex Deo, non audit nos. in hoc cognoſcimus ſpiritum veritatis & ſpiritum erroris.*

7 *Chariſſimi, diligamus nos inuicem, quia charitas ex Deo eſt: & omnis qui diligit, ex Deo natus eſt, & cognoſcit Deum.*

8 *Qui nõ diligit, non nouit Deum: quoniam Deus charitas eſt.*

9 *In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam Filium ſuum vnigenitum miſit Deus in mundũ, vt viuamus per eum.*

10 *In hoc eſt charitas, non quaſi nos dilexerimus Deum, ſed quoniam ipſe dilexit nos, & miſit Filium ſuum propitiationem pro peccatis noſtris.*

11 *Chariſſimi, ſi ſic Deus dilexit nos, & nos debemus alterutrum diligere.*

12 *Deum nemo vidit vnquam. Si diligamus inuicem, Deus in nobis manet & charitas eius in nobis perfecta eſt.*

13 *In hoc cognoſcimus quoniam in eo manemus, & ipſe in nobis, quoniam de Spiritu ſuo dedit nobis.*

14 *Et nos vidimus & teſtificamur quoniam Pater miſit Filium ſaluatorem mundi.*

15 *Quiſquis confeſſus fuerit quoniam Ieſus eſt Filius Dei, Deus in eo manet, & ipſe in Deo.*

16 *Et nos cognouimus, & credidimus charitati quã habet Deus in nobis. Deus charitas eſt: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.*

17 *In hoc perfecta eſt charitas nobiſcum, vt fiduciã habeamus in die iudicij: quia ſicut ille eſt, & nos ſumus in hoc mundo.*

18 *Timor non eſt in chari-*

6 *Spiritum veritatis*, &c. τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, &c. i. veridicos Prophetas: quibus opponuntur ſpiritus erroris, id eſt errantes, & alios in errorem abducentes. Et eſt inſignis hic locus. quod præbuit Tertulliano argumentum libri de præſcriptionibus, non vt ἄγραφον verbum aliquod vel perſonalem ſucceſſionẽ, ſed vt doctrinam Apoſtolorũ ſcriptis proditã oſtendat eſſe veræ doctrinæ & Eccleſiæ normam.

8 *Deus eſt charitas*, ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν. Multo ἐμφατικώτερον loquitur quàm ſi Deum diceret ſummopere atque adeo infinitè nos amare, quum Deum dicit erga nos ipſam charitatem eſſe, cuius certiſſimum τεκμήριον profert. Quàm miſerè vero Scholaſtica theologia hunc locũ torſerit qui volet cognoſcere, legat lib. Sent. 1, diſt. 17. cap. 2, & deinceps. Syrus autem interpres membrum iſtud, Quia Deus charitas, priore loco collocat.

9 *In nos*, ἐν ἡμῖν. i. εἰς ἡμᾶς. Vulg. *in nobis*, periculoſa ambiguitate, in Latino ſermone.

12 *Adimpleta eſt*, τετελειωμένη ἐστίν. i. verè ac reipſa comprobata. Vulg. & Eraſ. *Perfecta eſt*. Vide ſuprà, 2. 5.

15 *Profeſſus fuerit*, ὁμολογήσῃ. Profeſſionem intellige ex vera fide manantem, & quam charitas conſequatur, vt omnia cohæreant. qua de re multa ſcribit elegãtiſſimè Auguſtinus, tractatu in hanc epiſtolã ſexto. Nam alioqui hoc 5 etiam vociferãtur diaboli, ſed contremiſcunt: nos autem in ea vna re confidimus.

17 *Adimpletur*, τετελείωται. Vide ſuprà ver. 12. *Vt fiduciam habeamus*, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν. quia videlicet Charitas eſt Fidei index, non ꝙ noſtræ conſcientiæ pax charita- 10 te in nobis inchoata, vt pacis cauſa, nitatur. Vide ſuprà 3. 19. *Quòd*, ὅτι. Hoc memineris non ad παῤῥησίαν ἔχωμεν, ſed ad ἐν τούτῳ referre. vt ita totum hunc verſiculum diſponas, *Charitas adimpletur in nobis per hoc quòd qualis ille eſt, tales & nos ſimus in hoc mundo, vt fiduciam habeamus in die* 15 *iudicij*. *Qualis ille eſt*, καθὼς ἐκεῖνός ἐστι. Similitudinem rurſus non paritatem intellige. Quæ ſit autem hæc ſimilitudo expoſuit ſuprà, 3. 3.

18 *Metus non eſt*, φόβος οὐκ ἔστιν. Si ex charitate intelligimus nos eſſe in Deo, & Deũ in nobis, nos filios eſſe, nos Deum noſſe,

nosse, vitam æternam esse in nobis, rectè colligit, pacem ac tranquillitatem animi necessariò consequi charitatem. Quid enim reformidet qui Deum habet à suis partibus? Rom. 8.31, & deinceps. Doctrina igitur illa sophistarum de dubitatione, Christianismum à fundamentis conuellit. Metum autem malui interpretari quàm Timorem, vt vitarem ambiguitatem, quoniam videlicet Timoris nomen plerunque in laude maxima ponitur, religiosam Dei reuerentiam declarans. Adimpleta verò charitas, & perfectus in charitate quo sensu dicatur quispiam, diximus supra 2.15.

τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον· ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ.

19 Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτὸν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς.

20 Ἐάν τις εἴπῃ, Ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν, ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν;

21 Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ε.

1 ΠΑς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ.

2 Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὅταν τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

3 Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν.

4 Ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.

adimpleta charitas foras eiicit metum: quoniam metus cruciatum habet: qui autem metuit, non est perfectus in charitate.

19 Nos diligimus eum, quoniã ipse prior dilexit nos.

20 Siquis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suum oderit, mẽdax est. qui enim non diligit fratrẽ suum quem vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?

21 ‖ Et hoc mandatũ habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

CAP. V.

1 QVisquis credit Iesum esse Christum illum, ex Deo natus est: & quisquis diligit genitorem, diligit etiã eum qui ex eo genitus est.

2 Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, quum Deum diligimus, & mandata eius seruamus.

3 Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius seruemus: & mandata eius grauia non sunt.

4 Quoniam quicquid natũ est ex Deo, vincit mundũ: & hæc est victoria quæ vicit mũdum, *nempe* fides nostra.

ritate: sed perfecta charitas foras mittit timorem. quoniam timor pænam habet: qui autem timet, nõ est perfect9 in charitate.

19 Nos ergo diligimus Deũ, quoniam Deus prior dilexit nos.

20 Siquis dixerit, Quoniam diligo Deũ, & fratrem suum oderit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem vidit, Deũ quem nõ vidit, quomodo potest diligere?

21 Et hoc mãdatum habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum. Mat. 22.38

CAP. V.

1 OMnis qui credit quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est: & omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus est ex eo.

2 In hoc cognoscimus quoniam diligimus natos Dei quum Deum diligamus, & mãdata eius faciamus.

3 Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius custodiamus: & mandata eius grauia non sunt.

4 Quoniam omne quod natum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit mũdum, fides nostra.

19 *Nos diligimus*, &c. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, &c. Vides vt ad fontem recurrat: nempe nequis pacem illam de qua disseruerat, existimaret à charitate nostra tanquam causa promanare. Deinde ostendit superioris conclusionis firmamentum. Qui enim charitas metũ pelleret, nisi esset certum diuinæ erga nos beneuolentiæ testimonium, quum nemo posit Deum diligere nisi quem prior dilexit?

IN CAP. V.

1 *Christum illum*, ὁ χριστός. Id est verum illũ Messiam, vt exposuimus suprà, 2.d.22. *Ex Deo natus est*, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Idcirco igitur credimus, quia adoptati sumus. Ex quo consequitur, fidem gratuitum Dei donum esse, & quidem solis filiis peculiare. Quod enim credunt etiam diaboli, & ex impiis nonnulli, fides non est, nisi per catachresin, vt ex hoc loco manifestissimè liquet. Postremò si natus est ex Deo quisquis credit, quomodo conciliabitur dubitatio cum fide? Pretiosus est ergo hic locus, qui vel vnus ad euertendam omnem falsam religionem sufficit. Quid autem sit ex Deo natum esse, diximus alibi, nempe per fidem coniunctum esse cum Christo, vero Dei Filio, in quo etiam gratis habemur pro filiis eiusdem regni cohæredibus. *Etiam eum qui ex eo genitus est*, καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. Id est fratres suos quibuscum communem parentem habet. Nam quòd singulari numero vsus est, totam fidelium veluti speciem in vnum corpus coniungit: aut etiam docet, non satis esse si in genere diligamus Ecclesiam, sed veram charitatem singula mẽbra complecti.

2 *Per hoc*, &c. ἐν τούτῳ. Notandus hic locus diligenter aduersus eos qui charitatis obtentu suas hæreses obtrudunt: quum charitas nulla sit vbi sana doctrina non extat. Itaque nihil est illis ineptius qui salutem volunt à charitate auspicari, quoties quidem de causarum salutis ordine differitur. Nam alioquin effecta cum causis coniuncta esse confitemur.

3 *Hæc est enim*, &c. αὕτη γάρ. Id est, Is enim demum Deum diligit qui mandatis ipsius paret. *Grauia non sunt*, βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. Lex per se considerata, nec grauis nec leuis dici potest, sed comparatè duntaxat, pro varia eorum conditione quorum respectus habetur. Grauis est igitur eorum respectu qui in carne sunt. Sunt autem in carne omnes homines qui non sunt renati ex Spiritu: adeo quidẽ vt eos nõ modò nihil alleuet sed etiã opprimat Legis põdus, non suo tamẽ, sed illorũ vitio, vt declaratũ est copiosè septimo epistolæ ad Romanos capite. E cõtrario verò leuis est illis qui nouas vires cælitus acceperunt, qui Spiritu Dei agũtur, quia filij Dei sunt: qui deniq. peccato mortui sunt, adeo quidẽ vt nulla re æquè ac Lege Dei delectẽtur: nedũ vt illis sit grauis & onerosa. Superest tamen (fateor) difficillimũ & asperrimũ certamẽ Spiritus cũ carne: sed ne hac quidẽ ratione vllũ Legis põdus sentiũt, tũ quia Spiritus tandẽ victor euadit, tũ verò quia quicũq. credit, liberatus est ab illo lõgè grauissimo Legis põdere, id est ab eius execratione. Hãc germanã esse huius loci explicationẽ apparet ex iis quæ præcedũt ac sequũtur. Itaq. stupidã esse oportet eorũ conscientiã, & valde ineptũ iudiciũ qui hũc locũ citãt vt liberũ (quod vocãt) arbitriũ statuãt: vt & illi qui perfectionẽ aliquã putãt fidelibus in hac vita cõtingere. Eos verò meminisse oportuerat quid scriptũ sit Rom. 7.22, & deinceps, & Phil. 3.9, & suprà, 1.8. deniq. saltẽ conscientiã suã diligẽter scrutari, nisi iampridẽ illius sensum amisissent.

4 *Mundum*, τὸν κόσμον. Sunt igitur aduentitiæ vires, nimirum à gratuita adoptione profectæ, quibus Mundus expugnatur, id est quicquid vel in nobis vel extra nos, à Dei Lege nos abducit. *Quæ vicit*, ἡ νικήσασα. Antea vsus est præsenti tempore, nunc vsurpat præteritum: quia certatur quidem adhuc, sed tam certa est victoria quàm si bellum iam esset cõfectum. *Fides nostra*, ἡ πίστις ἡμῶν. Instrumentalem causam nominat, id est viuã Christi apprehensionem. Nam alioqui fides hoc non præstat, sed is quem fide apprehẽdimus, nimirum Iesus Christus, in quo omnia possumus, Phil. 4.13. Ideo mox subiicit fidei descriptionem à materiali causa sumptam.

1.Cor. 15. 57

5 Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ;

6 Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι᾽ ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς ὁ Χριστός· οὐχ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι· καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια.

7 Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατὴρ, ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι·

Ioh.3.16

8 Καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα· καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν.

9 Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστίν· ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

10 Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ· ὁ

5 Quis est qui ‖ vincit mundum, nisi qui credit Iesum esse Filium Dei?

6 ⁚Hic ille est qui venit ⁚ per aquã & sanguinem, *nempe* Iesus Christus: non per aquam solùm, sed per aquã & sanguinẽ: & spiritus is est qui testificatur Spiritum veritatem esse.

7 ⁚Nam tres sunt qui testificãtur ⁚in cælo, Pater, ⁚ Sermo, & Spiritus sanctus: ⁚& hi tres vnum sunt.

8 ‖Et tres sunt qui testificantur ⁚in terra, Spiritus, & aqua, & sanguis: ⁚& hi tres in vnum consentiunt.

9 ⁚Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est: ⁚nã hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

10 ⁚Qui credit in Filiũ Dei, habet testimonium in se ipso: qui

5 *Quis est qui vincit mũdum, nisi qui credit quoniã Iesus est Filius Dei?*

6 *Hic est qui venit per aquam & sanguinem, Iesus Christus: non in aqua solùm, sed in aqua & sanguine. Et spiritus est qui testificatur quoniam Christus est veritas.*

7 *Quoniam tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres vnum sunt.*

8 *Et tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, aqua, & sanguis: & hi tres vnum sunt.*

9 *Si testimonium hominũ accipimus, testimonium Dei maius est: quoniam hoc est testimonium Dei quod maius est: quoniam testificatus est de Filio suo.*

10 *Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se: qui*

---

6 *Hic ille est*, &c. οὗτός ἐστι, &c. Hunc locum sic explico, Quia fidei miram præstantiam esse dixerat, cuius obiectum atque adeo materia esset Christus, meritò ad asserendam Christi dignitatem transit. Eius igitur tres testes laudat omni exceptione maiores: deinde totidem in nobis profert testimonia, quæ omnia in eo consentiant quòd ab vno Christo per fidem apprehenso salus sit expectanda. Hæc autem omnia, i. tres illos testes cælestes, & totidem in nobis posita, comprehendit versu 6. deinde seorsim de illis agit versu 7, de istis vers. 8. deinceps quod sit istorum pondus declarat. Itaque in verbo Venit, Pater includitur à quo missus est qui venit: Christus ipse nominatur, itémque Spiritus: ita tres illos testes cælestes habemus. Sed & aqua, & sanguis, & spiritus qui in nobis est, tres alii testes in terra disertè exprimuntur: quæ postea dilucidius explicat. Dicamus igitur primùm de cælestibus tribus testibus. Pater quàm sæpe & quàm apertè & voce & factis Christum Filium suum esse testatus est? & (ne vetera repetamus) nónne id quotidie in Ecclesiæ (.i. regni Filij) tam mirifica conseruatione testatur? Christus autẽ quid aliud ipse clamat & operibus cõfirmat in Euãgelio, & quid aliud in Ecclesia sua patefacit quotidie? At Spiritus sanctus nónne apertè tum antè illius mortẽ, tũ post eiusdẽ resurrectionẽ, tum per os Apostolorũ, tũ per prodigia & signa, Iesum Christum verũ esse Messiam testatus est? Quantulũ deniq. abfuit quominus Pater quoq. & Spiritus quasi humanam carnẽ & ipsi assumerent, vt visibili & aspectabili modo testimoniũ nobis de Christo perhiberent? Sed illa, dicet aliquis, obscuriora sunt, nec ita facilia vt cognosci, nec ita omnibus nota vt de illis ambigi non posit. Veniamus ergo ad ea testimonia quę nobis sunt magis familiaria, atq. adeo intra nos ipsos insculpta, si modò filij Dei sumus: hæc sunt, Aqua, Sanguis, & Spiritus. Postulat autem argumẽti series, ipsáque adeo horum testimoniorũ descriptio, nempe quod in terra atq. adeo in vnoquoque sanctorũ esse dicantur, vt ad hæc capita reuocemus omnia Christi in nobis habitantis effecta: quæ expositio non minus cohęrens quàm plana ac perspicua fuerit. Aquę igitur appellatione ablutionẽ à peccatis intelligo, cuius erant symbola purificationes illæ sub Lege vsurpatæ: & cuius quoque peculiaris nunc est tessera Baptismus, sicut copiosè explicatur capitibus Epistolæ ad Romanos sexto & octauo. quanquã mihi idẽ videtur quod doctissimo interpreti, Iohãnem videlicet ad Legis purificationes potius quàm ad Baptismum respexisse, quũ aquæ nomine sanctificationẽ significaret. Sanguinis autẽ nomine expiationẽ & persolutionẽ pro peccatis intelligo, nempe sanguinus Christi aspersionẽ. Spiritum deniq. existimo vocari vim & efficacitatem Spiritus sancti, sese per Fidei fructus. i. charitatem, in omnibus verè sanctis exerentem, vt suprà Act. 13. atq. etiã dona illa quæ πνεύματος ipsius nomine significantur, & Euangelicæ doctrinæ veritatẽ obsignabãt, vt Act. 19. 3. Gal. 3. 2, & alibi passim. *Per aquã & sanguinem*, δι᾽ ὕδατος καὶ αἵματος. In tribus codic. additur καὶ πνεύματος, & Spiritus: quo modo etiã videtur legisse Gręcus scholiastes. Mihi tamẽ nullo modo probatur hęc lectio, quia suo loco post aquam & sanguinẽ fit Spiritus mentio.

7 *Nam tres sunt*, &c. ὅτι τρεῖς εἰσι, &c. Hic versiculus omnino mihi retinendus videtur. Explicat enim manifestè quod de sex testibus dixerat, tres seorsim cælo, tres terræ tribuens. Non legit tamen Syrus nec vetus Latinus interpres, nec Cyrillus, nec Augustinus, nec Beda, sed legit Hieronymus, legit Erasmus in Britannico codice, & extat in Complutensi editione, & in nonnullis Rob. Stephani veteribus libris. Non conuenit tamen in omnibus inter istos codices. Nam Britannicus legit sine articulis πατὴρ, λόγος, καὶ πνεῦμα. In nostris verò leguntur articuli, & præterea etiam additum erat Sancti epitheton Spiritui, vt ab eo distinguatur cuius fit mentio in sequenti versiculo, quíque in terra collocatur. *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Hoc deest in septem vetustis codicibus, sed tamen omnino videtur retinendum, vt tribus in terra testibus ista ex aduerso respondeant. *Sermo*, ὁ λόγος. Cur filius Dei dicatur λόγος exposuimus Iohan. 1. 1. Atenim dices, Nemo in sua causa idoneus est testis. Hunc nodum ipse Christus explicat Ioh. 8. 13, & deinceps: qui locus istum mirè illustrat, vt & alij multi apud hunc nostrum Euangelistam, in quibus sæpe fit istius testificationis mentio. *Et hi tres vnum sunt*, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι. Id est, ita prorsus consentiunt acsi vnus testis essent, vti reuera vnum sunt si οὐσίαν spectes. sed de illa (vt mihi quidem videtur) non agitur hoc in loco: quod & Glossa ipsa interlinearis, quam vocant, agnoscit. Sed & Cõplutẽsis editio legit εἰς τὸ ἕν εἰσι, *ad vnũ sunt*. i. in vnũ conueniunt, vti legitur in sequẽti mẽbro.

8 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Syrus interpr. & plurimi ex vetustioribus tum Græcis tum Latinis istud non habent: quod tamen in Græcis nostris codicibus & apud veterem Latinum interpretem legitur, & sanè videtur retinendum, nisi proximè antecedens versiculus expungatur. *Et hi tres in vnum consentiunt*, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι. Complutensis editio hæc non legit hoc in loco, quæ tamen mihi videntur prorsus retinenda, vt intelligamus hæc omnia testimonia penitus consentire.

9 *Si testimonium*, &c. εἰ τὴν μαρτυρίαν, &c. Argumentum à comparatis sumptum. Refertur autem hoc ad versiculum septimum. *Nam hoc est testimonium*, &c. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, &c. Meritò (inquit Apostolus) ita colligo: nam illud testimoniũ quod dixi in cælo perhiberi, à Deo manat, Filium suum ornante.

10 Qui credit, &c. ὁ πιστεύων, &c. Sicut superior versiculus cum septimo, ita iste cum octauo cohæret. Trium, inquit, illorum testimonium quod dixi in terra esse, vnum est testimonium quod penes se atque adeo intus habet vnusquisque qui credit: itaque mutuò inter se consentiunt cæli & terræ testes.

μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτὸν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός· καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν.

Ὁ ἔχων τὸν υἱὸν, ἔχει τὴν ζωήν· ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.

Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥησία ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν.

Καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν, ὃ ἂν αἰτώμεθα, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ἠτήκαμεν παρ' αὐτοῦ.

Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ.

non credit Deo, mendacem eũ fecit, quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de Filio suo.

11 "Est autem hoc testimoniũ, *nempe* quòd vitam æternã dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.

12 Qui habet Filium, habet vitam: qui nõ habet Filium Dei, vitam non habet.

13 Hæc scripsi vobis qui creditis "in nomen Filij Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, "& vt credatis in nomen Filij Dei.

14 Et hæc est fiducia quã apud Deũ habemus, || ipsum, siquid petierimus secũdum voluntatem eius, nos audire.

15 Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scimus nos habere petitiones quas ab eo petiimus.

16 Siquis viderit fratrem suum peccare "peccato *quod* nõ *est* ad mortẽ, "petet, & dabit ei vitã: peccantibus *dico* nõ ad mortẽ. Est peccatum ad mortem: nõ pro illo dico vt roget.

non credit Filio, mendacẽ facit eũ, quia nõ credit in testimonium quod testificatus est Deus de Filio suo.

11 *Et hoc est testimonium, quoniam vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.*

12 *Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.*

13 *Hæc scripsi vobis, vt sciatis quoniã vitam habetis æternam qui creditis in nomine Filij Dei.*

14 *Et hæc est fiducia quã habemus ad eum, quia quodcunque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos.* Suprà, 3. 22

15 *Et si scimus quia audit nos, quicquid petierimus, scimus quoniam habemus petitiones quas postulauimus ab eo.*

16 *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei vitam, peccantibus non ad mortem. Est peccatum ad mortem: nõ pro illo dico vt roget quis.*

11 *Est autem hoc*, &c. καὶ αὕτη ἐστὶν, &c. Tandem explicat hoc testimonium quod & Deus è cælo & fidelibus sua cõscientia à Spiritu sancto edocta, iustificata, & sanctificata, dictat, nẽpe datã esse nobis vitã æternã à Deo in Filio suo.

13 *In nomen*, &c. εἰς τὸ ὄνομα. Vide suprà, 3.23. *Et vt credatis*, καὶ ἵνα πιστεύητε. Vulgata, *Qui creditis*, οἱ πιστεύοντες, multo planiore sententia. quod legit etiã Syrus interpres, & extat in vno codice manuscr. Sed iidem priore loco nõ habent τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

16 *Peccato*, ἁμαρτίαν. Si volent Sophistæ venialia quæ vocant peccata à mortalib. ex hoc loco distinguere, simul concedant oportet, extra omnem veniæ spem esse quotquot mortali peccato sunt obnoxii, quum pro illis preces cõcipi nolit Apostolus. Id verò quũ nimiũ sit absurdum, consequitur eã doctrinã & falsam & ineptã esse, ita quidẽ vt in illorũ scholis docetur. Res igitur ita se habet. Peccata omnia hactenus paria sunt vt vel minima minimi peccati cogitatio mortem æternam millies mereatur. quod ita esse nõ modò ex innumerabilibus Scripturæ locis apparet, sed ipsa etiam tum diuinæ naturæ tum peccati consideratio apertè conuincit. Dei infinitam maiestatem quomodo tandem violabis quin infinitæ pœnæ sis obstrictus? Dei infinita illa puritas quomodo tandem vel minimam in peccatore labeculam feret? Peccata sanè alia aliis sunt grauiora: sed fallitur qui coram Deo vllum esse existimat quod æternæ iræ pondus secum non trahat. Hoc qui non cogitant, Deum illum verum non cogitant, sed idolum imaginantur quod illos eludit. Hinc fit vt illis persuaderi nõ possit originalis peccati grauitas, vtpote quã ipsi velint leuicula aquæ aspsione ablui, ex opere operato, quod aiunt. Hinc inuectæ satisfactiones, quasi Deus puerulorũ instar, pomis ac nucib. placari possit. Hinc videtur crudeles qui totã hominis nõ regenerati naturã iã inde à primo cõceptu reã æternæ mortis peragunt: & qui pro minimis (vt vocãt) peccatis cõmouentur: quũ potius mirari oportuerit tãtã esse Dei bonitatem vt vel ob vnũ vnius peccatum, totum orbem terrarum funditus millies non perdiderit. Misericors est, fateor: (imò ipsa clementia, bonitas, misericordia: alioquin quid nobis fieret?) sed quisquis putat Deũ ita esse misericordem vt possit venialiter (vt aiunt) offendi, ita, inquam, esse misericordem vt iustitiæ suæ ad vltimum vsque quadrantem satisfieri nolit, idolum amplectitur pro Deo. Patet, fateor, nobis ad Dei gratiam aditus siquando peccauimus, sed per Christum. Huius sanguinem & plenam satisfactionem, plenam iustitiam, plenam sanctitatem, plenam obedientiam qui non attulerit, frustra veniam sperarit. Vbi igitur misericordia, dices? Respice te, miser: tum intelliges quomodo summè seuerus & summè misericors sit Deus. Quòd nonnisi pleno sacrificio placatur, nonnisi plena obedientia delectatur, in eo verè diuinam naturam agnoscis, ab omni impuritate summè (sicuti par est) abhorrentem: quòd tibi Christus & tu Christo ab æterno destinatus, quòd gratis vocatus, gratis donatus fide, gratis illa Christi vnigeniti Filii puritate imputata, pro puro: gratis vnica illius oblatione imputata, pro expiato: gratis imputata illius iustitia, pro iusto sis habitus: gratis demum illi insitus: mortificatus quidem peccato: iustitiæ verò sis viuificatus: quòd denique peccata suapte natura lethalia non modò tibi non noceant, sed etiam tuo commodo cedant: in his planè stupidus es si summam, immensam, infinitam, incomprehensibilem Dei bonitatem non agnoscis. Ergo sic statuamus, omnia per se lethalia esse peccata, adeo quidem vt nonnisi vnius Christi pretiosa oblatione elui possint, elui autem in iis omnibus qui per fidem Christum apprehendunt. Ex hoc consequitur, nulla electis mortalia, nulla reprobis venialia esse peccata: ac proinde pro reproborum peccatis minimè concipiendas esse preces. At quomodo reprobos ab electis dignoscam? Videamus quàm consideratè & circunspectè nobis sit agendum. Multa sunt peccata electis & reprobis communia: imo verò (si vnum duntaxat excipias) nullum est cui non sint vterique, quanuis non simili ratione, obnoxii. Ex his igitur non vult iudicium fieri Apostolus, sed monet in genere vt pro quouis fratre solicitè rogemus. Nostrum hoc officium est: Deo arcana sua relinquamus. Sed additur exceptio, ex qua intelligimus aliquod esse peccati genus ita lethiferum vt sine vlla veniæ spe mors æterna illud consequatur: illud videlicet quod in Spiritum sanctum committitur, quod neque in præsenti neque in futuro seculo remittatur. At quodnam illud est? Hîc verò non pigebit (quod multis locis feci) doctissimi interpretis sententiam, plenam & doctrinæ & consolationis, paulo plenius explicare. Augustinus lib. de Trinit. 1, cap. 11, de Spiritus sancti persona istud intelligens, & expendens Christi verba Matth. 12.31, vbi filius hominis cum Spiritu sancto confertur, inde colligit, Christum secundum serui formam esse Spiritu sancto minorem. Sed, vtcũque sit, statuendum est hoc peccatum dici in Spiritũ sanctũ cõmitti propriè ac specialiter, nõ quatenus est sacræ triadis persona (nec enim maior est Spiritus sancti dignitas quàm vel Patris vel Filij: quũ in his personis nihil impar aut inæquale cõcipi debeat, neq. etiã

offendi vna Trinitatis persona possit, quin peccati iniuria in vnicam Deitatem ipsam redundet, sed respectu ipsius propriæ in nobis energiæ: quatenus nimirum Spiritus sanctus is est qui peculiariter nos illuminat, & in veritatis lucem introductis, iter ad Patrem & Filium & seipsum nobis patefaciat. Ideo qui ab eo hactenus illustratus est vt Dei veritatem ignorare ne si velit quidem, possit, & tamen destinata malitia sciens ac prudens ipsi Deo bellum indicit, is in Spiritum sanctum peccare dicitur: pro quo preces concipi non oporteat. Exempli causa: Diabolus à Dei conditoris virtute (quæ Spiritus sanctus est) hoc adeptus vt insigni quadam intelligendi facultate præditus esset, Iesum nouit verum illum esse Messiam, à quo tandem etiam sit iudicandus. Id enim ipse passim in Euangelio non dicit modò, sed etiam vociferatur: & in iis locis in quibus solebat miseros homines suis oraculis eludere, sæpe hoc est conquestus: vt passim apud idoneos scriptores legitur. Nouit etiam fideles Dei seruos, vt testatur Act. 16. 17, & 19. 15: & tamen à condito mundo non destitit Dei maiestatem & regnum totis viribus sciens ac prudens oppugnare. In hominibus diuersum est nonnihil. Nam in iis magna semper est cæcitas, sed ita tamen vt in iis de quibus hîc agimus improbitas longissimè supra cæcitatem emineat. Exempli causa: sumantur illi ipsi aduersum quos Dominus de hoc peccati genere disseruit, Matth. 12, Mar. 3, & Luc. 12. Illi certè Christum norant non modò esse à Deo, vt Ioh. 3. 2, sed etiam quis esset, Iohan. 7. 28: & tamen (quod illis exprobrat Stephanus Act. 7. 51.) non desinebant scientes ac prudentes, repugnante conscientia, operibus illius diuinis detrahere, insidiari, veritatem obscurare, donec illũ ex proditore mercati, per inuidiam subornatis testibus, reluctante ipso iudice, crucifixum, corruptis pecunia militibus non resurrexisse mentirentur. De certis hominibus loquor, quorum nomina non edit Scriptura. nam multos ex illis alios simpliciore ignorantia peccasse ostendit ipsorum conuersio, Act. 3. 17. & 1. Tim. 1. 13. Hîc igitur tanquam in speculo licet horrendam huius peccati veluti faciem spectare, quod tamen rursum per partes explicabimus, vt in re tanti momenti securæ sint sanctorum conscientiæ. Ex his igitur quæ posuimus, ista consequuntur: Primùm, in eos solos cadere hoc peccatum quibus Spiritus sancti lux ita affulserit vt bonum Dei donum gustarint, sicut diximus Hebr. 6. Ideo condonata est Paulo blasphemia, 1. Tim. 1. 13. Deinde, non secundam sed primam Tabulam directè respicere hoc peccatum: quamobrem etiam blasphemia in Spiritum sanctum vocatur. Tertiò, non esse particularem lapsum aduersus primam Tabulam, cuiusmodi sunt etiam, dubitatio aliqua de Deo, de veritate Scripturæ, de Christo, déque aliis ad Dei cultum propriè pertinentibus. Supersunt enim eorum vitiorum semina etiam in regeneratis: adeò vt interdum horrificos fructus edant in ipso tentationis æstu: sicut in Iobo, in Mose, Aarone, in Dauide denique, qui tamẽ erat secundum cor Domini, vt ex Psalmo 73, & 116. 11, liquidò apparet. Quartò, peccatum hoc vniuersalem esse apostasiam, id est defectionem à Deo, qua Dei ipsius maiestas ex certa ac destinata malitia petitur, cuiusmodi in illis exemplis apparet quæ citauimus. Itaque Petri abnegatio non fuit peccatum in Spiritum sanctum. Quamuis enim ore Christum se nosse negaret, & quidem cum execratione, addo etiam, quanuis intus æstuaret ipsius conscientia, dum Christum ita abiectum cerneret, tamen non consentiebat mentis iudicium cum lingua: sed hoc expressit partim illa præcipitatio quæ Petro erat veluti familiaris in vtranque partem: (vt solent vitia sub virtutis specie blandiri) partim verò periculi circunstantis horror. Interim tamen Spiritus ille ex quo didicerat Christum esse Filium Dei viui, & ita quidem vt (sicuti paulo pòst patefecit) nihil haberet præceptore suo charius: is (inquam) Spiritus in corde manens, nõ eò ferebatur, sed aut silebat non consultus, vt in rapidissimis affectibus contingit, aut linguã reprehẽdebat: fides illa pro qua rogarat Dominus vt nõ deficeret, nõ erat extincta, sed intus æstuabat. Alioquin sese Petrus adiunxisset Iudæis, & sese ab illo diu deceptum conquestus foret, denique se ostendisset non Petrum, sed Simonem illum esse Ionæ filium: quum econtrario flens sese foras præripuerit, & nulli magis quàm sibi hoc facinus displicuisse, re ipsa sit omnibus modis testatus. Neque verò hæc à me dicuntur vt Petri peccatum eleuem, quod sanè mortem æternam mille modis merebatur: sed vt siqui, Petri exemplo, ex infirmitate peccarint, (nihil autem videtur, vno excepto Spiritus sancti peccato, grauius committi à quoquam posse) animum tamen non abiiciant, sed aliquem sibi ad salutem aditum relictum norint: si modò Petri fidem ac resipiscentiam imitentur. Quintò, nullos electos huic peccato esse obnoxios. Quũ enim nunquam remittatur, non possit autem irritum esse Dei consilium, efficitur ita prospicere Dei gratiam electis suis vt nunquam eousque illos deserat vt in id præcipitium abripiantur. Itaque quisquis certum electionis testimonium in sese sentit, (dictum est autem suprà de tribus testibus quos in sese habent quicunque verè credunt) non est quòd vnquam desperet. Interim verò num hoc prætextu sese ad quiduis audendum accendet? Minimè verò id facturus est quicunque Dei Spiritum habet, sed magis ac magis nitetur bonis operibus in semetipso vocationem & electionẽ suam confirmare, sicuti Petrus monet: quod si in certamine vulnus aliquod acceperit, tamen non despondebit animum, neque cum aduersario fœdus feriet: sed suiipsius ita eum pudebit, vt virtutis illius conscius quam à Domino accepit, eo alacrius in hostem feratur. Sextò, peccatum istud non extare necessariò in omnibus reprobis, quum vel ipsum solum peccatum originis illis meritò condemnandis sufficiat. Omnia enim (vt antè dixi) peccata reprobis lethalia sunt: ipsáque adeò natura illos reddit æternæ iræ Dei obnoxios: sicuti è contrariò, in electis omnia, sine vlla prorsus exceptione, per Christi sanguinem suo tempore eluuntur. Vacant enim eo quod vnum est insanabile, vt modò dixi. Septimò, quum vera resipiscentia manet à Dei Spiritu, Spiritum autẽ Dei in vno Christo per fidem gratis apprehenso nanciscamur, nũquam posse resipiscere qui in Spiritum sanctum peccarint, ac proinde nunquam remitti hoc peccatum. Nam si resipiscerent, certè veniam consequerentur: quum Deus eum qui seriò resipiscit, non magis possit quàm Spiritum suũ despicere. Non est ergo causa cur accusetur Deus tanquam crudelis quòd peccatum hoc non remittat: sed (vt reliquas rationes prætercam) profani sunt qui à Deo petunt vt tam execrandum scelus etiam non resipiscentibus condonet. Postremò, hoc quoque adiicimus, quum id peccatum magis intus lateat quàm foris se prodat, nihil æquè nobis cauẽdum atque hoc vnum, ne de quoquam temere hac in parte iudicemus. Olim quidem quũ eximia illa Spiritus sancti dona quibus confirmari nascentem Ecclesiam oportuit, in nonnullis vigerent, peculiaris quædam reuelatio videtur id patefecisse: sed rarò tamen, vt Galat. 5. 12, & 2. Tim. 4. 14: quum ipsi Simoni Mago non omnis spes præripiatur, Act. 8. 21, & 22. Nunc verò multo etiã quàm antea cõsideratius est nobis incedendũ. Vitia quidẽ ipsa acerrimè dãnanda sunt: peccatores verò pro ingenii & ipsa peccatorum circũstantia tractandi. Quo propius videbitur ab extremo periculo quispiã abesse, eo magis solicitè conemur omnib. modis illũ in viã reuocare ac præsertim precib. illũ Domino cõmẽdemus. Siquẽ tamen Dominus tanquã digito nobis cõmonstrarit ad mortẽ peccare, (quod tamẽ sibi plerunque integrum seruare consueuit) quid nobis faciendum sit, apertè docet Apostolus, & significauit etiam Dominus Samueli cũ graui reprehensione, 1. Sam. 16. 1. *Petet,* αἰτήσει. Præcisum dicẽdi genus. Perinde enim est acsi diceret, Petet à Domino vt illi condonet: qui rogatus dabit illi vitã. Neque enim nisi coacta interpretatione verbũ δώσει potest ad aliũ quàm ad ipsum Deũ referri. Deinde notandũ est quod non dixit, Dabit ei veniam, sed Dabit ei vitã. Ita enim intelligimus, quod peccatũ aliquod nõ sit mortiferũ, id non ex ipsa peccati natura (alioqui enim admodũ impropriè loquutus esset Apostolus) sed ex Domini benignitate proficisci, qui dare vitã dicitur quum gratis remittit peccata quæ mortem per se adferunt. Stipendium enim peccati, mors: donũ autẽ Dei, vita æterna per Christũ, Rom. 6. 23. Syrus interpr. & Latinus vetus in multis exemplaribus legerunt, αἰτείτω, καὶ δοθήσεται αὐτῷ ζωὴ, *petat, & dabitur ei vita,* quod multo planius est.

Mat. 12. 31 marc. 3. 29 — Πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστί· καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον.	17	‖Omnis iniustitia peccatum est: "sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.	17 *Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum ad mortem.*

17 *Sed est,* καὶ ἔστι. καὶ pro ἀλλὰ, vt aliquoties in hac epistola annotauimus. Vide annotationem superiorem.

Οἴδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἁμαρτάνει· ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ.

Οἴδαμεν ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἥκει, καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν· καί ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.

Τεκνία, φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων. ἀμήν.

18 Scimus quòd quisquis natus est ex Deo, ¨nō peccat: sed ¨qui genitus est ex Deo, ¨conseruat seipsum, & Malus ¨ille ¨non tangit eum.

19 Scimus nos ex Deo esse, & ¨mundū totum in malo iacere.

20 Sed scimus Filium Dei venisse, & ‖ dedisse nobis mentem vt cognoscamus ¨illum qui verax est: & sumus in verace illo, *id est* in Filio eius Iesu Christo. ¨hic est verus Deus, & vita æterna.

21 Filioli, cauete vobis ″ab idolis. Amen.

18 *Scimus quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conseruat eum, & Malignus non tangit eum.*

19 *Scimus quoniā ex Deo sumus, & mūdus totus in maligno positus est.*

20 *Et scimus quoniam Filius Dei venit, & dedit nobis sensum vt cognoscamus verum Deum, & simus in vero Filio eius. Hic est verus Deus, & vita æterna.*

Luc. 24. 45

21 *Filioli, custodite vos à simulacris. Amen.*

---

18 *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Non peccat videlicet ad mortem, ac proinde pro eo rogandum est. *Qui genitus est ex Deo*, ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ. Vulg. legit eodem manente sensu, ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ τηρεῖ αὐτόν, *Generatio Dei seruat eum.* *Conseruat seipsum*, τηρεῖ ἑαυτόν. Id est cauet sibi à peccato. Neque enim vtitur verbo σώζειν sed τηρεῖν, quæ non minus differunt apud Græcos quàm apud Gallos *se garder & se sauuer*. Inepti sunt igitur ac etiam ridiculi, qui hunc locum citant quasi à libero arbitrio & bonis operibus salus, vt à causa, pendeat. Sed demus scriptū esse σώζει, (quia sic loquitur Paulus 1. Tim. 4. 16) dico Seruare seipsum, & purificare seipsum, esse prorsus coniuncta, vt suprà, 3. 3. Purificare autem seipsum dicitur qui Deum & fratrem diligit. At Deum diligimus & fratres quia Deus prior nos dilexit, suprà, 4. 19. Iustificati sunt autem in quibus Deus amorem suum patefecit in Christo. Ergo ista purificatio iustificatum sequitur, non autem præcedit iustificādum: éstque hæc sanctificatio non causa salutis, sed iter quod sequūtur qui iam ex morte translati sunt ad vitam, suprà, 3. 14. Agimus tamen, fateor, sed quia filii sumus: agimus, inquam, non naturali arbitrio quod adiuuet Gratia: sed arbitrio quod gratia ex peccati corruptione, cui totum seruiebat, manumissum, cœpit ex malo bonum facere, ac quotidie magis ac magis perficit. *Non tangit*, οὐχ ἅπτεται. Non tangit videlicet vulnere lethali. intus enim per fidem habet eum qui Mundum, Mortem, Peccatum, Satanam vicit.

19 *Mundum totum in malo iacere*, ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. Id est omnes homines in genere, quales sunt in sese, iacere in malo veluti sepultos. Nisi ἐν τῷ πονηρῷ interpretemur Penes Malum, id est in Satanæ potestate positum esse, vti paulo antè τὸν πονηρὸν illum vocauit, addito articulo.

20 *Illum qui verax est*, τὸν ἀληθινόν. Vulg. legit, τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. Idest *verum Deum: & sumus in vero filio ipsius Iesu Christo.* quomodo etiam hic locus à Basilio in Eunonium lib. 4, & Cyrillo De Trinitate lib. 3, citatur. *Hic*, οὗτος. Postulat pronominis istius propria significatio vt ad Christū hoc referatur. Deinde peculiare vbique est Iohāni per vitam æternam Christum significare μετωνυμικῶς. Continet igitur etiam hic locus expressum diuinitatis Christi testimonium.

21 *Ab idolis*, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Id est à simulacris. vt Vetus interpres & Erasmus rectè conuerterunt, vt ipsis etiam pueris in Græca lingua vel minimum versatis abūdè notum est. Non desunt tamē etiamnum hodie qui idolorum nomine ea duntaxat simulacra significari putent quæ Pagani suis fictitiis diis statuerunt: quasi verò simulacra quæ nonnulli hodie tam pertinaciter defendunt, non ea etiam ratione magis sint execrāda quòd Dei nomen & sanctorum honorem multo manifestius polluant: quasi denique non & ipsi fictitios suos sanctos habeant. Sed age, quando ipsis semel decretum est reiicere quicquid à nobis dicitur, audiant saltem Hieronymum, cui se tantum tribuere gloriantur. Is enim Epiphanii illius acerrimi hæreticorum hostis epistolam ad Iohannem episcopum Hierosolymitanum scriptam tanti fecit vt è Græco etiam in Latinum conuerterit: in qua hæc scripta sunt totidem verbis, *Quum venissem ad villam quæ Anablatha dicitur, vidisséмque ibi præteriens lucernam ardentem, & interrogassem quis locus esset, didicisséмque esse Ecclesiam, & intrassem vt orarem: inueni ibi velum pendens in foribus eius Ecclesiæ, tinctum atque depictum, habens imaginem* QVASI CHRISTI VEL SANCTI CVIVSDAM. *non enim satis memini cuius imago fuerit. Quū ergo hoc vidissem* IN ECCLESIA CHRISTI, CONTRA AVTHORITATEM SCRIPTVRARVM, *hominis pendere imaginem, scidi illud, & magis dedi consilium custodibus eiusdem loci vt pauperem mortuum eo obuoluerent, & efferrēt.* Et paulo pòst addit, *Precor vt iubeas presbyteros eiusdem loci deinceps præcipere, in Ecclesia Christi istiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, non appendi.* Hęc scripsit Epiphanius, ista comprobauit Hieronymus. Citatur authoritas Scripturarum, profertur consuetudo Ecclesiæ. Quo igitur iure hęretici illi appellentur qui cum Iohanne monent cauendū à simulacris? Syrus pro Idolis substituit Idololatriam, sensu aliquantulum, vt mihi quidem videtur, eneruato. Etsi enim propter Idololatriam prohibetur imaginum vsus in Ecclesia: tamen non temere Dominus non tantùm coli prohibuit, sed etiam fieri, siue in sacris locis haberi vetuit: admonens videlicet non posse idola vbi Deus colitur collocari, quin mox inuadat hominum animos quædam religionis species, vnde mox in apertam idololatriam sit præceps lapsus, quod experientia tristissima comprobauit.

Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI secunda.

Ὁ Πρεσβύτερος ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν·

Διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα.

Ἔσται μεθ' ὑμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη παρὰ Θεοῦ πατρὸς, καὶ παρὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.

Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός.

Καὶ νῦν ἐρωτῶ σε, κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινὴν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

Iohā.1.15

NOVA INTERPR.

1 PResbyter ¨electæ dominæ, & liberis eius, ¨quos ego ¨verè diligo., nec ego solus, sed & omnes qui norunt ¨veritatem:

2 Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

3 ¨Sit vobiscum gratia, ¨misericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Iesu Christo Filio Patris, ¨cum veritate & charitate.

4 Gauisus sum valde quòd inuenerim ex filiis tuis qui ¨integrè incedant, sicut mandatum accepimus à Patre.

5 Et nūc rogo te, domina, non vt mandatum nouum ¨scribēs tibi, sed quod habuimus à principio, ‖ vt diligamus alij alios.

VETVS.

1 *SEnior electæ dominæ, & natis eius quos ego diligo in veritate & nō ego solus, sed & omnes qui cognouerunt veritatem:*

2 *Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.*

3 *Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo patre, & à Christo Iesu Filio Patris, in veritate & charitate.*

4 *Gauisus sū valde quoniam inueni de filijs tuis ambulantes in veritate, sicut mandatum accepimus à Patre.*

5 *Et nunc rogo te, domina, non tanquam mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, vt diligamus alterutrum.*

---

1 *Presbyter*, ὁ πρεσβύτερος. Vulg. & Eras. *Senior*. Ego officij nomē esse putarim. Est enim interdū generalissimum hoc nomē, vt etiam Episcopi & Diaconi. Cur autē nomen suū nō adscripserit, nō facilè dixerim: nisi q videtur hoc fuisse Iohāni familiare, cuius etiā prima epist. sit ἀνεπίγραφος. Sūt tamē qui putēt hoc nomine aliū quendā Iohannē significari qui presbyter fuerit vulgò cognominatus, à quo etiā nōnulli editā Apocalypsin putāt: vt narrat Eusebius Ecclesiasticæ historiæ lib. 3. cap. 39. Ego putarim familiarē esse epistolā ab Apostolo ipso Iohāne scriptā. Nam, qđ ad doctrinā ipsam attinet, valde pia & sancta est, atq. adeo cum superiore prorsus cōsentiēs. Phrasis autē Hebraismis scatet, & germanū Iohānis stylū prorsus refert, quantū quidē possum iudicare. *Electæ dominæ*, ἐκλεκτῇ κυρίᾳ. Nōnulli Electę nomē propriū esse volūt: qđ nō probo. Dicendum enim fuisset κυρίᾳ Ἐκλεκτῇ, dominæ Electæ. Alii hoc nomine volūt Ecclesiā Christianā in genere significari. Quib. repugnat primùm q hoc dicēdi genus sit prorsus inusitatū, deinde q in extremis duob. versic. disertè pollicetur se ad eā & filios ipsius venturū: additq. filiorū sororis salutē: quā & ipsam electā vocat. Puto igitur inscriptā esse epist. præstāti alicui fœminæ, quales nōnullę Ecclesias suis opibus passim sustētabant: & electā quidē illā vocari, i. הנבחרה [*hannibcharah*,] eximiam, addita dominæ appellatione, ex Hebr. more: apud quos etiā mulier גבירה [*ghebirah*] præstātis alicuius dignitatis ratione dicitur: quo modo & nos hodie in vernaculo sermone loquimur, vt Gē. 16. 4. 8. & 9. sicut Lucas Theophilū, & Paulus Festū, κράτιστον, i. potētissimū vel præstantissimū, compellant. Neque enim ab eiusmodi honestis titulis Christiana religio abhorret, quatenùs quidē iustū ac fas est. Perinde est igitur acsi scriptū esset, Eximię ac pręstāti dignitate Dominę. At enim cur nomē ppriū nō addidit? nēpe satis inter se noti ac familiares erāt: quamobrē etiā ne nomē quidē suum exprimendū putauit. *Quos*, οὕς. Hoc pertinet tū ad matrē tū ad liberos. Habita est autē ratio sententię potius q̄ verborum: perinde nimirū acsi pręcessisset τοῖς υἱοῖς. Sic apud Gręcos interdū reperias τέκνιον φίλε. Itē apud Anacreontē, βρέφος, φέροντα τόξον, vbi tamē Henricus Stephanus noster legendū notat βρέφος φέρον δὲ τόξον. cui facilè assentior: quòd pręcedat μὲν. Hebręis autem æquè familiare est relatiua ad sensum quàm ad verba ipsa referre.

Verè, ἐν ἀληθείᾳ. Heb. באמת [*beemeth*.] Vulg. & Erasm. ad verbū, *In veritate*. *Veritatē*, τὴν ἀλήθειαν. i. Christū, vel Euangelium. quæ phrasis sæpe, apud Iohannem præsertim, occurrit. Idem etiam eiusmodi vnius verbi geminatione gaudet: sicut singulis penè paginis licet obseruare tum in Euangelio tum in epistola superiore.

3 *Sit vobiscū*, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Sic legit Vet. interpr. & ita etiā in Græcorum schol. cōtextu legitur. Fateor tamē Græcos cod. habere ἔσται μεθ' ὑμῶν, *erit vobiscū*: sed nouū est certè hoc salutationis genus, & potuit etiā erroris occasionē librario prębere superior versicul. Ponitur autē ἔσται pro ἔστω, ex Heb. more. *Misericordia*, ἔλεος. Vide 1. Tim. 1. 2. *Cum veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. i. cū vera cognitione quā charitas comitetur. ἀλήθειαν igitur vocat quā Paul⁹ sæpe ἐπίγνωσιν, i. agnitionē appellat. 4 *Integrè*, ἐν ἀληθείᾳ. siue verè, ac reipsa: vel Ex veritate, id est prout veritas pręscribit, sicut videtur explicare versu 6.

5 *Scribēs*, γράφων. Sic lego, consentientibus cum Vet. interpr. tribus cod. vetustis, & Græcis etiā scholiis. Eras. *Scribo*, γράφω. *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide 1. Ioh. 2. 7 & 8, vbi habetur hæc eadem sententia. Sensus est igitur, eam demum doctrinam quam initio ab ipsis videlicet Apostolis audierant, veram ac germanam esse, & idcirco ipsis annuntiatam vt ex eius præscripto vitā instituant. Itaque particulam ἵνα malo posteriore loco legere, post ἀπ' ἀρχῆς, quàm post ἡ ἐντολή, vt Vetus interpres legit, quanuis in nostris manuscr. codicibus Græcis sic legatur. Hinc illud Tertulliani, *Quod primum, verum.*

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολή, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε.	6	Hæc autem eſt charitas, vt incedamus ſecundum mandata ipſius. Hoc eſt mandatũ illud ſicut audiſtis ¨ à principio, vt in eo ambuletis.	6 *Et hæc eſt charitas, vt ambulemus ſecundum mã data eius. Hoc eſt enim mandatum, vt quemadmodum audiſtis ab initio, in eo ambuletis.*
Ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος.	7	¨Nam multi impoſtores ingreſſi ſunt in mundũ, ¨qui non confitentur Ieſum Chriſtum ¨veniſſe in carne. Hic ille eſt impoſtor & Antichriſtus.	7 *Quoniam multi ſeductores exierunt in mundum, qui non confitentur Ieſum Chriſtum veniſſe in carnem. hic eſt ſeductor & Antichriſtus.*
Βλέπετε ἑαυτούς, ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν.	8	¨Attẽdite vos ipſos, ne ¨perdamus quæ operati ſumus, ſed vt mercedem plenam recipiamus.	8 *Videte voſmetipſos, ne perdatis quæ operati eſtis, ſed vt mercedem plenam accipiatis.*
Πᾶς ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων ἐν διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, Θεὸν οὐκ ἔχει· ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει.	9	Quiſquis tranſgreditur, ¨nec manet in doctrina Chriſti, Deum non habet: ¨ qui manet in doctrina Chriſti, hic & Patrem & Filium habet.	9 *Omnis qui recedit, & non permanet in doctrina Chriſti, Deum non habet: qui permanet in doctrina, hic & Patrem & Filiũ habet.*
Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε.	10	Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, ‖ne recipite eum domum, nec Aue ei dicite.	10 *Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eum in domum, nec Aue ei dixeritis.* Rom. 16. 17
Ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.	11	Qui enim dicit ei Aue, communicat operibus eius malis.	11 *Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malignis.*
Πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος· ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.	12	¨Quum multa haberem vobis ſcribenda, nolui per chartã & atramentum: ſed ſpero *me* venturum ad vos, & ¨præſentem præſentibus loquuturum, vt gaudium noſtrum ſit completum.	12 *Plura habẽs vobis ſcribere, nolui per chartam & atramentum: ſpero enim me futurum ad vos, & os ad os loqui, vt gaudium noſtrum plenum ſit.*
Ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς. ἀμήν.	13	Salutant te filij ſororis tuæ ¨electæ. Amen.	13 *Salutant te filij ſororis tuæ electæ. Amen.*

6 *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide rurſus 1. Ioh. 2.24, vbi hæc quoque ſcripta ſunt. Cur autem hæc exſcripſiſſet aliquis alius? nempe vt Iohannis nomen ementiretur. At quorſum hoc in tam breui epiſtolio, vnde nulla amplitudo nominis poſſit accedere, & vbi nihil eſt ſanè quod piũ ac ſanctum non ſit? Eſt autem traiectio particulæ ἵνα, quã rectè vitauit Vetus interpres, Græcis codicibus tribus cõſentientibus. Deinde ex Hebræorum more omiſſa eſt particula οὕτως, *ita*, in ſimilitudinis ἀποδόσει.

7 *Nam*, ὅτι. Non eſt hæc particula αἰτιολογικὴ propriè, ſed occurrit tacitæ obiectioni: acſi diceret, Hoc autem nõ temerè à vobis poſtulo. Nam multi impoſtores, &c. Vide 1. Iohan. 2.22, & 4.3. *Veniſſe*, ἐρχόμενον. Sic rectè Vetus interpres. eſt enim hoc participium non modò τοῦ ἐνεστῶτος, ſed etiam τοῦ παρατατικοῦ, qui quidem infinitis locis pro aoriſto vſurpatur. Sic in proxima epiſtola, 3, ἐρχομένων pro ἐλθόντων ponitur. Eraſmus, *Venturum*, ita videlicet vt ad futurum iudicium referatur. quam formulam dicendi non puto vſquam extare, quum potius dicatur venturus ἐν δόξῃ, id eſt cum gloria. *Qui eſt huiuſmodi*, οὗτος. Hebr. זה [*zeh*,] pro τοιοῦτος. Eſt autem in mutatione numeri aliqua etiã emphaſis: acſi diceret, quicunque hoc nõ negat, is planè impoſtor eſt ac Antichriſtus. Nec temerè ſcriptum eſt adiunctis articulis ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος, non vt certa quæpiã ſingularis perſona ſignificetur, vt ſomniarunt nonnulli. (nam ſi ita eſſet, iam pridem Antichriſtus interiiſſet) ſed vt hoc impoſtorum & antichriſtorum genus à cæteris diſtinguat.

8 *Attendite*, βλέπετε. Hebraicè, התבוננו [*hithbonenu*,] 5 pro προσέχετε, circunſpicite & conſiderate diligenter.

Perdamus, ἀπολέσωμεν. Sic Paulus Gal. 3.4. Quidam codices hæc tria legunt in ſecunda perſona plurali, eadem manente ſententia.

9 *Nec manet*, καὶ μὴ μένων. Duo diuerſæ conſtructionis 10 verba coniuncta, Hebræorum more. παραβαίνειν autem notæ eſt ſignificationis pro Tranſgredi, id eſt violare Dei mãdata, quæ dicũtur Viæ Domini. Vulg. vti maluit verbo Recedendi, pro quo vitioſè in nonnullis codicibus ſcribitur, *Præcedit*. & illo ſenſu veteres Iulianum vocarunt παραβάτην 15 pro ἀποστάτην. *Qui manet*, ὁ μένων. Explicatio ſuperioris dicti, ex contrarii collatione: quod dicendi genus ſingulis penè verſiculis apud Iohannem recurrit.

12 *Quum multa*, πολλά, &c. In vet. nonnullis cod. Latinis hæc præcedunt, *Ecce prædixi vobis, ne in die Domini cõ-* 20 *fundamini*, quæ in nullis Græcis inueni. *Præſentem præſentibus*, στόμα πρὸς στόμα. Vulgata ad verbum, *Os ad os*. Paulus 1. Cor. 13. 12, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον dixit, id eſt, vt Hebræi dicunt, פה אל פה [*peh el peh*.]

13 *Electæ*, ἐκλεκτῆς. Id eſt eximiæ, vt diximus ſuprà, 25 verſ. 1.

ἸΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ τρίτη. | EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI tertia.

		NOVA INTERPR.		VETVS.
Ὁ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ.	1	SENIOR Gaio dilecto, quem ego verè diligo.	1	SENIOR *Gaio charißimo, quem ego diligo in veritate.*
Ἀγαπητὲ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή.	2	Dilectè, " in primis opto vt prosperè agas & valeas, sicut prosperè agit anima tua.	2	*Charißime, de omnibus orationem facio, prosperè te ingredi & valere, sicut prospere agit anima tua.*
Ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς.	3	Gauisus sum enim valde " quum venissent fratres, & testimonio suo commendassent " integritatem tuam, prout tu " integrè ambulas.	3	*Gauisus sum valde venietibus fratribus, & testimonium perhibentibus veritati tuæ, sicut tu in veritate ambulas.*
Μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα.	4	Maius " istis gaudium non habeo, " quum *videlicet* audio filios meos integrè ambulare.	4	*Maius his non habeo gaudium quàm vt audiã filios meos in veritate ambulare.*
Ἀγαπητὲ, πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους,	5	Dilecte, " fideliter agis quicquid facis erga fratres & " erga peregrinos,	5	*Charißime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos,*
Οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας· οὓς καλῶς ποιήσεις προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ.	6	Qui testimonio suo commendarunt charitatem tuam in cõspectu Ecclesiæ: quos rectè facies " si prosequutus fueris " vt Deo dignum est.	6	*Qui testimonium reddiderunt charitati tuæ in conspectu Ecclesiæ: quos bene facies deducens dignè Deo.*
Ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.	7	Nam pro nomine eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.	7	*Pro nomine enim eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.*
Ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ὑπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ.	8	Nos ergo debemus recipere huiusmodi, " vt administri simus veritati.	8	*Nos ergo debemus suscipere huiusmodi, vt cooperatores simus veritatis.*

‹‹ Legitur ποιῆς quod modo. Vide No.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 *In primis,* περὶ πάντων. Ad verbum, *Supra omnia.* Ponitur enim περὶ pro ὑπὲρ, vt in illo Homeri versu, Ἀλλ' ὅδ' ἀνὴρ ἐθέλει περὶ πάντων ἔμμεναι ἄλλων. Sensus est igitur, Opto in primis vt sicut animo rectè habes, ita etiam prosperè agas & valeas. Erasmus, *De omnibus opto vt prosperè agant & rectè valeant:* omisso pronomine σε, & deprauata Apostoli sententia. Nam in hac quoque epistola nihil agnosco quod Iohanni Apostolo familiariter ad amicum scribenti non optimè conueniat. De verbo εὐοδοῦσθαι diximus 1.Cor.16.2.

3 *Quum venissent,* ἐρχομένων. id est ἐλθόντων, vt in superiore epistola, vers.7, ἐρχόμενον pro ἐλθόντα. *Integritatem tuam,* σου τῇ ἀληθείᾳ. vel sinceritatem. Vulg. & Erasm. *Veritati tuæ.* Ego malui planius. Certum enim est Veritatis nomine, Hebræorum more, significari interdum vitam integram, & (vt inquit ille) sceleris purã: sicut docuimus Ioh.3.21. Neq; quisquam est ex Euangelicis scriptoribus, qui Veritatis vocabulo æquè delectetur ac Iohannes, passim illud multiplici significatione inculcans: apud quem etiam hãc traiectionem pronominis sæpe obseruauimus. *Integrè,* ἐν ἀληθείᾳ. Vide superiorem epistolam, vers.4.

4 *Istis,* τούτων. Istis videlicet gaudiis. Vtitur enim plurali numero, emphaseωs causa, ex Hebræorum more. Sunt tamen qui legant ταύτης, *isto.* *Quum [videlicet] audio,* ἵνα ἀκούω. Vel hæc vna phrasis Iohanni Apostolo hanc epistolam vendicat. Est enim illi peculiare ἵνα vsurpare pro ὅτι, ex Hebræorum idiotismo, vt annotauimus Iohan.15. 8 & 13. similiter etiam præcedente comparatiuo μείζονα. Item apud eundem, 16.2 & 32. Vulg. & Eras. *Quàm vt.*

5 *Fideliter agis,* πιστὸν ποιεῖς. i. Agis vt fidelem decet. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi πιστὸν ποιεῖν significet tutũ reddere, siue in tuto collocare, certè est perabsurda. *Erga peregrinos,* εἰς τοὺς ξένους. Ad verbum, Erga hospites: sed illud planius est. Gaium enim commẽdat vt φιλόξενον, sine personarum respectu. Vetus interpres, καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους, *idque erga peregrinos.* Hoc enim addit magnum pondus sententiæ.

6 *Si prosequutus fueris,* προπέμψας. Vulg. *Deducens.* Eras. *Si deduxeris.* quod mihi non videtur satis expressum. Commendat autem Gaio vel eos ipsos quos iam antè exceperat, rursum ad eum redeuntes ad procuranda Ecclesiæ negotia: vel alios quorum eadem erat conditio. *Vt Deo dignum est,* ἀξίως τοῦ Θεοῦ. Rectè omnino. Nam (inquit Dominus) qui vos excipit, me excipit. Vulg. & Eras. ad verbum, *Dignè Deo.*

8 *Vt administri simus,* &c. ἵνα συνεργοὶ, &c. id est, Vt & ipsi aliquid conferamus ad veritatis prædicationem.

Graece		Nova interpr.		Vetus
Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς.	9	⁚Scripsi Ecclesiæ: sed qui primatum inter eos ambit Diotrephes, non recipit nos.	9	*Scripsissem forsitã Ecclesiæ: sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos.*
Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφούς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει.	10	Propterea, si venero, suggeram ipsius facinora quæ facit, verbis improbis garriens in nos: quíque etiam his non cõtentus, neque ipse recipit fratres, & qui volunt *recipere* prohibet, & ex Ecclesia eiicit.	10	*Propter hoc, si venero, commoneã eius ope a quæ facit, verbis malignis garriens in nos: & quasi non ei ista sufficiant, neque ipse suscipit fratres, & eos qui suscipiunt, prohibet, & de Ecclesia eiicit.*
Ἀγαπητέ, μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν. ὁ ἀγαθοποιῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν.	11	Dilecte, ne imitare quod malum est, sed quod bonum est: qui bene facit, ex Deo est: ⁚qui autem malè facit, ⁚non vidit Deum.	11	*Charißime, noli imitari malum, sed quod bonũ est: qui bene facit, ex Deo est: qui malè facit, non vidit Deum.*
Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν· καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι.	12	Demetrio testimonium redditum est ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus: & nostis testimonium nostrum verum esse.	12	*Demetrio testimonium redditur ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus, & nosti quoniam testimonium nostrum verum*
Πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι.	13	Multa possem scribere, sed nolo per atramentum & calamum tibi scribere.	13	*Multa habui tibi scribere, sed nolui per atramentum & calamum scribere tibi.*
Ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.	14	Spero autem fore vt statim te videam, & vt ⁚coram loquamur.	14	*Spero autem protinus te videre, & os ad os loquemur.*
Εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. Ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα.	15	Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.	15	*Pax tibi. Salutãt te amici. Saluta amicos nominatim.*

9 *Scripsi*, ἔγραψα. Vulg. *Scripsissem forsitan*, ἔγραψα ἄν. In vno verò codice scriptum inuenimus ἔγραψά τι τῇ ἐκκλησίᾳ, *scripsi nonnihil Ecclesiæ.*

11 *Qui autem malè facit*, ὁ δὲ κακοποιῶν. Hæc est phrasis quam sæpe iam annotauimus passim apud Johannem occurrere. *Non vidit*, οὐχ ἑώρακε. Id est non nouit.

14 *Coram*, στόμα πρὸς στόμα. Vide superioris epistolæ versum decimumtertium.

ΙΟΥΔΑ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ καθολική.

EPISTOLA IVDAE APOSTOLI CAtholica.

Graece		NOVA INTERPR.		VETVS.
ΙΟΥΔΑΣ Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου, τοῖς ἐν τῷ Θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις κλητοῖς·	1	IVDAS Iesu Christi seru⁹, ⁚frater autem Iacobi, ⁚vocatis, ⁚à Deo Patre ⁚sanctificatis, & Iesu Christo ⁚seruatis:	1	*IVDAS Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi, iis qui sunt in Deo Patre dilectis, & Christo Iesu conseruatis & vocatis.*

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Frater autem Iacobi*, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου. Constat sic appellatum fuisse hunc Iudam, vt ab altero illo Iuda Iscariote distingueretur: idque nõ tantùm viuo illo proditore, vt passim in Euangelio: sed etiam illo iam sublato, vt Act. 1.13: vel quia iam inualuerat consuetudo vt sic vocaretur: (sicut & ipsi Apostoli, nondum electo in locum proditoris Matthia, duodecim vocantur, 1. Cor. 15.5) vel vt nomen illud, proditoris memoria infame factum, aliquo modo leniretur. Magis tamen in illam sentẽtiam quàm in istam inclino. Sed & illud obseruandum est, quum Iacobi meminerit simpliciter, nullóque addito epitheto, omnino eum intelligi cuius nomen celeberrimum tum erat, inter Iudæos præsertim, illum videlicet Alphæi filium, qui & frater (id est cognatus) Domini dicitur: & in Hierosolymitana Ecclesia eminebat, vt apparet ex celebris illius synodi actione quæ descripta est Act. 13, itémque ex Act. 21.18, cõtrà quàm tradiderunt veteres, qui tres fecerunt Iacobos. Neque verò, quanuis reliquis hinc & inde peregrinãtibus

ipſe Hieroſolymis maneret, idcirco Apoſtolus eſſe deſinebat. Satis enim conſtat, ea tempeſtate ſolitos fuiſſe ex toto terrarum orbe in eam ciuitatem conuenire innumerabiles Iudæos, ac nonnullos etiam ex profanis gentibus religioſos homines, Act. 2.5, & 8.27, adeo vt omnino oportuerit aliquem illic ex Apoſtolis permanere, qui ex vna vrbe Iudæos per vniuerſum orbem terrarum diſperſos doceret. Nam illis etiã idcirco noſter hic Iacobus epiſtolam illam ſuam inſcripſit, idque nullo vſquã addito diſcriminis epitheto: quod tamen faciendum fuiſſe videbatur, ſi plures tum erant Iacobi quorum inſignis eſſet inter Apoſtolos auctoritas. Quanquam de his quidem nolim ego cum quoquam contendere. *Vocatis*, κλητοῖς. Neminem velim offendi quòd hanc vocem in Græcis omnibus codicibus poſtremo huius verſ. loco poſitam, participiis ἡγιασμένοις & τετηρημένοις præpoſuerim. Præcedit enim cauſarum ordine Vocatio omnibus Spiritus ſancti effectis in nobis, quum Fides ſit ex auditu: & ipſa conſtructio iſtud poſcit, quòd alioqui ſcribendum fuerit καὶ κλητοῖς, *& vocatis*, vt legitur in Vulg. Latina editione: ſcriptura, vt ſuſpicor, ab eo deprauata qui quòd hanc traiectionem ignoraret, hiare alioqui conſtructionem exiſtimauit. *A Deo Patre*, ἐν τῷ Θεῷ πατρί. Id eſt Per Deum Patrem. Vulgata & Eraſmus, *In Deo Patre*. Mihi videtur magis vſitatum eſſe in Scriptura vt dicantur fideles à Deo Patre in Filio per Spiritum ſanctum ſanctificari. *Sanctificatis*, ἡγιασμένοις. Vulgata, *Dilectis*. quæ loquutio mihi videtur inuſitata, quum potius dicamur à Patre diligi in Filio. Itaque ſiue ἡγιασμένοις legas, ſiue ἠγαπημένοις, vt in duobus Græcis codicibus ſcriptum inuenimus, ἐν Θεῷ πατρὶ dictum erit pro ὑπὸ Θεοῦ πατρός. ita ferente vſu literæ ב apud Hebræos, quæ propriè reſpondet Græcæ præpoſitioni ἐν. *Seruatis*, τετηρημένοις. Id eſt ſepoſitis æterno Dei conſilio, qui Chriſto traderentur cuſtodiendi, vt Iohan. 16. 6, & 12, & 24. Eſt autem (fateor) vni huic epiſtolæ peculiaris hæc ſalutatio, ſi verba ipſa ſpectes: ſed eximiæ conſolationis plena, & quæ ſpiritum Apoſtolicum plenè teſtetur. Vulgata, *Conſeruatis*.

Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη.	2	Miſericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.	2	*Miſericordia vobis & pax & charitas adimpleatur.*
Ἀγαπητοί, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει.	3	Dilecti, ⁘ quum omne ſtudium adhibeam vt ſcribam ad vos ⁘ de communi ſalute, ⁘ neceſſe habui vobis ſcribere, ⁘ ad vos hortandos ⁘ vt decertetis pro fide quæ ⁘ ſemel tradita eſt ſanctis.	3	*Chariſsimi, omnem ſolicitudinem faciens ſcribendi vobis de communi veſtra ſalute, neceſſe habui ſcribere vobis, deprecans ſupercertare ſemel traditæ ſanctis fidei.*
Παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι.	4	Nam ſubrepſerunt quidam homines, ⁘ prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem, impii, qui Dei noſtri gratiam transferunt ad laſciuiam, & ⁘ ſolum illum herum Deum ac Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum ⁘ negant.	4	*Subintroierunt enim quidam homines, qui olim præſcripti ſunt in hoc iudicium, impij, Dei noſtri gratiam trasferentes in luxuriam, & ſolum Dominatorem & Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negantes.*

3 *Quum omne ſtudium adhibeam*, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος. Vulgata, *Omnem ſolicitudinem faciens*, barbarè. Eraſm. *Tantum mihi ſtudium fuit*: eneruata Apoſtoli ſententia, vt mox dicemus. *De communi ſalute*, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Id eſt de iis quæ ad noſtram omnium ſalutem ſpectant. Eſt enim in his verbis κοινωνία, quam Rhetores vocant, id eſt cõmunicatio: veluti ſi dux aliquis ſuos milites, commilitones vocet, quæ res loquenti ſolet magnam beneuolentiam conciliare. Nolim igitur pronomen ὑμῶν, id eſt *veſtra*, addere, (vt legit Vetus interpres) quanuis id quoque in vetuſtis duobus codicibus inuenerimus: ſed mendoſè (ni fallor) pro ἡμῶν, *noſtra*, vt in aliis itidem vetuſtis duobus ſcriptum legimus. *Neceſſe habui vobis ſcribere*, ἀνάγκην ἔσχον, &c. Sic rectè conuertit Vetus interpres, pro quo tamen Eraſmus ſubſtituit, *Vt non potuerim non ſcribere vobis*: primùm repugnantibus Græcis, deinde eneruata Apoſtoli ſententia, vt rectè obſeruauit doctiſſimus interpres. Neque dicit ſe ad ſcribendum eò eſſe adductum quòd ſedulò id facere ſoleat: ſed potius, quum alioqui ad ſalutem illorum frequentibus literis procurandam ſit propenſus, ſeſe nunc ipſa neceſſitate adductum vt ad eos ſcriberet. quam explicationem quum annotarit Eraſmus, miror illum maluiſſe eam amplecti quæ à Græcis diſcedit, & multum detrahit de ſententiæ pondere. *Ad vos hortandos*, παρακαλῶν. Vulgata, *Deprecans*. Eraſmus, *Obſecrans*. Neuter (vt opinor) ſatis commodè. *Vt decertetis pro fide*, ἐπαγωνίζεσθαι τῇ πίστει. Id eſt ἐπαμύνασθαι, vt pro viribus tueamini fidem. nam ἐπὶ hoc declarat. Vulg. *Supercertare*, barbarè. Eraſmus, *Vt veſtris laboribus adiumẽto ſitis fidei*: periphraſi minimè neceſſaria. Cæterùm Fidei appellatione ſanam doctrinam ab Apoſtolis traditam intelligi res ipſa ſatis oſtẽdit, vt in 1. Tim. 4.1, & alibi ſæpe: & quum certare ipſos iubet Apoſtolus, minimè intelligit vt gladiis & enſibus rem gerant, (neque enim magiſtratum qui tum impius erat, ſed Eccleſiam alloquitur) ſed vt ſana doctrina & honeſtæ vitæ exemplis, ea denique panoplia quam Paulus deſcribit Epheſ. 6.13, hæreticis obſiſtant. quanuis niſi ſuam hîc etiã operam ciuilis Chriſtianus magiſtratus accommodet, minimè officium faciat, vt diximus 1. Tim. 2. 2. Eraſmus in annotationibus τοῖς ἁγίοις refert ad ἐπαγωνίζεσθαι: acſi diceret Apoſtolus ſe ſcribere vt per fidem ſemel datam ſint ſanctis auxilio. quæ interpretatio mihi prorſus videtur coacta. Quanuis enim fide certandum ſit, tamen apparet Apoſtolum potius hoc in loco declarare qua de re certatim tuenda ſanctos laborare oporteat, nempe pro ſana doctrina. *Semel*, ἅπαξ. Magna eſt emphaſis huius aduerbii, vt alibi ſæpe annotauimus. Semel enim traditam eſſe doctrinam dicit quæ nunquam ſit poſthac immutanda, & qua ſemel amiſſa, non ſit quòd aliunde ſalutem expectent.

4 *Prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem*, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα. Vulgata, *Qui olim præſcripti ſunt ad hoc iudicium*. Eraſ. *Qui prius deſcripti fuerunt ad hoc iudicium*, neglecta particula πάλαι, quæ tamen minimè eſt otioſa. Cæterùm non dubium eſt quin hoc addiderit Apoſtolus vt aduerſus apoſtaſiæ offendiculum animos ſanctorum confirmaret: quum videlicet intelligerent nihil hîc temere, ſed æterno ac certo Dei conſilio euenire. Nam ex eo conſequitur iſtos nunquam fuiſſe ex ſanctorum grege, licet pietatem ad tempus ſimularint: ac proinde cauſam non eſſe cur illorum defectione obſtupefierẽt ſancti: imò verò potius quòd Deo gratias agerent, qui eos alio Spiritu donaſſet, & iſtorum ſimulatum animum patefeciſſet. deinde optimum iſtarum tentationum exitum fore, quum Dei conſilio ac ſapientia futurum ſciant vt omnia iſta Eccleſiæ commodo cedant. Hoc, inquam, eſt conſilium Spiritus ſancti hoc in loco, ſicut & alibi ſæpe, veluti Exodi 7.3. item 2. Tim. 2.19. item 1. Ioh. 2.19 & 20. Sunt tamen qui ad nudam præſcientiam hoc referant, quaſi dicatur Deus hoc futurum cognouiſſe ab æterno: quod ſanè verum eſt. ſed ſi nuda hæc fuerit præſcientia rerum futurarum, quam tandem conſolationem inde concipiemus? Leue profectò ac frigidum erit hoc argumentum. Deinde etiam propius cõſiderãdum eſt quomodo loquatur Apoſtolus, vt illam interpretationem prorſus abſurdam eſſe intelligamus. Qui deſcriptos eſſe dicit, num videtur inanẽ præſcientiam ſtatuere? Quorſum verò non tantùm deſcriptos, ſed antè & quidem iam olim deſcriptos eſſe narrat? num vt æternã eſſe præſcientiam Dei ſignificet? Atqui nemo de hoc dubitare poſſit, ne Epicurus quidẽ. Quorſum igitur? Nempe

vt ab æterno hæc esse decreta intelligamus: de quo semper dubitarunt qui ad hæc scrutãda Dei mysteria, non discipulorum, sed iudicum animum attulerunt. aduersum quos nominatim disserit Apostolus Rom.9. 19 & 20. Sed & illud obseruandum est, non dixisse Apostolum, in illo 5 æternorum Dei consiliorum libro descriptam, id est decretam ac sancitam esse illorum cõdemnationem, (quod tamen verum est) sed illos ad hanc damnationem esse descriptos: nempe vt sciamus hoc æternum Dei decretum non modò euentum rerum, (vt nonnulli volunt) sed ipsas 10 in primis personas comprehendere. Æternum autem quũ dico, non tempore duntaxat æternum intelligo: de qua re (vt antè dixi) nemo vnquam communi sensu præditus dubitauit: sed quod omnes causas ordine antegrediatur. nec tamen istud Deũ vlla culpa inuoluit, quũ sic æternum suũ 15 decretum in iudicãdis peccatoribus exequatur, vt damnationis culpa in voluntate sponte peccantium tota inhæreat, ipse verò iustissimi non minus quàm seuerissimi iudicicis munus impleat. *Solum illum herum Deum ac Dominum*, &c. τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον, &c. 20 Vnicus articulus omnibus epithetis istis communis, omnino ostendit Christum hîc vocari vnicũ herum, Deum ac Dominum: quanuis Dei nomen non legerit Vetus interpres, & in duobus codicibus Græcis deesse compererim. Sed intolerabilis est planè hoc etiam loco Erasmus, 5 vt aliis omnibus quibus Christi deitas manifestè asseritur, vt qui hunc locum sic interpretando penitus peruerterit, *Ac Deum qui solus est herus, ac Dominum nostrum Iesum*, &c. perinde acsi scriptum esset καὶ τὸν Κύριον, vt Deus Pater à Domino Iesu distinguatur. Complutensis autem codex 10 habet τὸν μόνον Θεὸν καὶ δεσπότην τὸν Κύριον, &c.i. *solum illum Deum & herum Dominum nostrum*, &c. quæ lectio melius etiam confirmat omnia hæc de Christo dici. *Negãt*, ἀρνούμενοι. Hoc totidem verbis scriptum est 2.Pet.cap.2, vt tota fere hæc epistola. Neque tamen idonea hæc causa est 15 cur eam tanquam fictitiam repudiemus: quum passim etiam posteriores Prophetæ ex prioribus multa penè ad verbum describant. Proinde nihil prohibet nos arbitrari Iudam, ad eosdem illos nefarios homines graphicè decribendos, ex Petri epistola descripsisse quæ appositissima 20 videbantur: quod etiam ipsemet videtur designare infrà, vers.17.

Ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν.	5	Volo autem vos *istorum* cõmonefacere, vt qui semel hoc sciatis, Dominum, quum populum ex AEgypto liberasset, rursus ‖eos qui non credebant perdidisse.	5	*Commonere autem vos volo, sciẽtes semel omnia, quoniam Iesus populum de terra AEgypti saluans, secundò eos qui non crediderunt, perdidit.*	Num. 14. 37
Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν.	6	‖Et Angelos qui nõ seruata sua ⁚origine reliquerunt suum domicilium, iudicio magni illius diei vinculis æternis sub caligine reseruasse.	6	*Angelos verò qui non seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei, vinculis æternis sub caligine reseruauit.*	2. Pet.2.4
Ὡς Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.	7	‖Sicut Sodoma & Gomorrha & his finitimæ ciuitates, ⁚simili modo atque illæ scortatæ, & ⁚carnem alienam sectatæ, propositæ sunt exemplo, ignis æterni pœnam sustinentes.	7	*Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram, factæ sunt exemplum, ignis æterni pœnam sustinentes.*	Gen.19. 24
Ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν.	8	Similiter ⁚tamen & isti ⁚sopiti carnem quidem polluunt, ⁚dominatum verò reiiciunt, & dignitates conuitiis incessunt.	8	*Similiter & hi carnẽ quidem maculant, dominationem autem aspernũt, maiestatem autem blasphemant.*	
Ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ᾽ εἶπεν, Ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος.	9	At Michael archangelus, quum aduersus diabolum certans, disceptaret ⁚de corpore Mosis, non ausus est illi impingere notam maledicti, sed dixit, Increpet te Dominus.	9	*Quum Michael archãgelus cum diabolo disputans, altercaretur de Moysi corpore, non est ausus iudiciũ inferre blasphemiæ, sed dixit, Imperet tibi Dominus.*	

6 *Origine*, τὴν ἀρχήν. Vulgata maluit *principatum* interpretari, sic vocans eam præstantiam & dignitatem in qua fuerunt initio cõditi: quæ interpretatio non est repudianda.

7 *Simili modo atque illæ*, τὸν ὅμοιον, &c. Id est, Sodomæ & Gomorrhæ vestigia sequutæ. Neque nos offendere debet numeri mutatio, vrbium enim nomine incolas comprehendit. Vulg. barbarè, *Simili modo exfornicatæ*: quanuis mihi videatur præpositionem ἐκ pro ἔξω, non admodum absurdè, ad horrendam illam Sodomitarum scortationem significandam accepisse. *Carnem alienam sectatæ*, ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας. Sic adũbrat prodigiosas libidines, de quibus Paulus Rom. 1.26 & 27. Vulg. *Abeuntes post carnem*: seruato Hebraismo.

8 *Tamen*, μέντοι. Vulgata hanc particulam omisit. Eras. *Sanè*: non satis appositè. perinde enim est acsi diceret Iudas, istos quos saltem oportuit tot terribilibus Dei iudiciis cõmoneri, nihilominus vt prorsus altissimo veterno consopitos, in eadem præcipitia ruere. *Sopiti*, ἐνυπνιαζόμενοι. Id est, perinde stolidi & rationis expertes acsi omnes sensus haberẽt penitus sopitos. Hinc ille רוח תרדמה [*ruach tardemah*].i. spiritus soporis, aut veterni potius, cuius fit mentio Esa.29.10, & alibi sæpe. Vetus interpres hoc non legit, aut certè prætermisit, quum tamen in Græcis nostris omnibus legatur. Erasmus, *Delusos insomnijs*, nõ satis appositè interpretatur. *Dominatum*, κυριότητα. Maior est istius dicti emphasis quàm si dominos dixisset. Potest enim dominum suum, id est eum qui sit in magistra 25 tu, aspernari, qui tamen ipsum munus magistratus approbet: at isti ordinem ipsum à Deo constitutum conuitiis incessebant: vt hodie faciunt Anabaptistæ, Libertini, Dauidistæ, Academici, & cæteræ id genus pestes, impurorum illorum spirituum exemplum sequuti.

30 9 *De corpore Mosis*, περὶ τοῦ Μωσέως σώματος. Hoc exemplũ proculdubio hausit Iudas vel ex aliquo libro qui nunc interciderit, & quem nonnulli eum esse putant qui à veteribus nonnullis nomine Ἀναλήψεως τοῦ Μωσέως citatur: vel ex traditione, vt illud quod refert de Ianne & Mambre Pau- 35 lus 2. Tim.3.8. Itaque non magis ob eam causam potest hæc Iudæ epistola quàm illa Pauli repudiari, quum nihil hîc à veritate absonum narretur. Neque enim temerè est quòd disertè cõmemoratur Dominus sepeliuisse Mosen. nec voluisse Israelitas intelligere vbinam esset eius sepul- 40 chrum: nempe ne illis contingeret quod nobis, qui ex Martyrum corporibus (demus enim illa esse Martyrum corpora) abominanda idola fecimus. Quid mirum est igitur Satanam contrà laborasse vt in apertum proferretur, cui sese Michael archangelus Domini opposuerit? Et hũc 45 quidem librum vnde hæc petierit Iudas, citat Origenes lib. περὶ ἀρχῶν 3. cap. 2, sub titulo Ascensionis Mosis.

Qui verò ex hoc loco & aliquot aliis effici volunt, quod nunc extat verbum Dei ſcriptum, non ſufficere decidendis religionis controuerſiis, item qui ſub traditionum nomine quæuis errorum portenta volunt in Eccleſiam inuehere: ii magis ineptè (ne dicam impiè) argumentãtur quàm vt refutatione indigeant. *Increpet*, ἐπιτιμήσαι. Hæc eadem ſcripta ſunt Zach.3.2, ſed in viſione quadam, in qua non Michael, ſed Iehoua ipſe ita loquitur, niſi fortè Michael idem ille eſt qui & Dei Patris imago & ἀπαύγασμα, & à Zacharia Angelus Iehouæ, (qui & ipſe Iehoua eſt) vocatur. Sed apud Zachariam certè non de corpore Moſis, verùm de Iehoſua ſacerdote agitur. Quòd ſi in his libris (inter quos liquet ex mira ſcripturæ varietate, nõ ita religioſè habitos eos de quorum auctoritate diu fuit in Eccleſia dubitatum) aliquis coniecturæ locus relictus eſſet, (abſit autem à me illa prophana audacia, qui vel mori malim quàm tale quicquã audere) putarem ex diuerſitate vocis Ioſua Græcæ terminatione exprimendæ aliquem errorem obortum, quem ſuſpicari ſit facilius quàm emendare.

	Græce		Beza		Vulgata
	Οὗτοι δὲ, ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν· ὅσα δὲ φυσικῶς, ὡς τὰ ἄλογα ζῶα, ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται.	10	At iſti, quæcunque non nouerunt, cõuitiis inceſſunt: quæcunq; verò naturaliter, vt animantia rationis expertia, ſciũt, in iis ⁘ſeſe corrumpunt.	10	*Hi autem, quæcũque quidem ignorant, blaſphemant: quæcunque autem naturaliter, tanquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur.*
Gen.4.8 Num.22.21	Οὐαὶ αὐτοῖς· ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο.	11	⁘Væ ipſis: nam viam ‖Cain ingreſſi ſunt, & deceptione mercedis, qua deceptus fuit ‖Balaam, effuſi ſunt, & ‖contradictione Core perierunt.	11	*Væ illis: quia in via Cain abierunt, & errore Balaam mercede effuſi ſunt, & in contradictione Core perierunt.*
2.pet.2.15 Num.16.1 1.Pet.2.17	Οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, συνευωχούμενοι, ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες· νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινὰ, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, ἐκριζωθέντα·	12	Hi ſunt ⁘in agapis veſtris⁘ macularum inſtar, dum vobiſcum conuiuantur, ⁘ abſque vllius metu ⁘ ſeipſos paſcentes, ‖nubes aqua carentes, ventis circumactæ, arbores ⁘emarcidæ, infrugiferæ, ⁘bis emortuæ, eradicatæ:	12	*Hi ſunt in epulis ſuis maculæ, conuiuantes ſine timore, ſemetipſos paſcentes: nubes ſine aqua, quæ à ventis circunferuntur, arbores autumnales, infructuoſæ, bis mortuæ, eradicatæ:*
	Κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.	13	Vndæ maris efferatæ, deſpumantes ſua ipſorum dedecora, ſtellæ erraticæ, quibus ⁘caligo tenebrarum in æternum ſeruata eſt.	13	*Fluctus feri maris, deſpumantes ſuas confuſiones, ſidera errantia: quibus procella tenebrarum ſeruata eſt in æternum.*
	Προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ Ἐνὼχ, λέγων, Ἰδοὺ, ἦλθε Κύριος ἐν μυριάσιν ἁγίαις αὐτοῦ,	14	Prophetauit autem etiã de iſtis ſeptimus ab Adã ⁘ Enoch, dicens, Ecce, ⁘venit Dominus cum ſanctis millibus ſuis,	14	*Prophetauit autem de his ſeptimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus in ſanctis millibus ſuis,*
	Ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας, αὐτῶν ὧν ἠσέβη-	15	Vt ferat iudicium aduerſus omnes, & redarguat quicũque ex ipſis ſunt impii, de factis omnibus quæ impiè patrarint,	15	*Facere iudicium cõtra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impiè egerunt,*

10 *Seſe corrumpunt*, φθείρονται. Vulgata & Eraſmus, *corrumpuntur*, ambiguè, nec expreſſa Apoſtoli ſententia. Eſt enim omnino iſtud accipiendum forma non merè paſſiua, ſed coniugationis quæ ab Hebræis Hithpahal vocatur, & paſſiuæ Niphal reſpondet.

11 *Væ ipſis*, οὐαὶ αὐτοῖς. Id eſt maledictio ipſis imminet. Neque enim tã imprecatur, quàm prædicit quid illis impendeat.

12 *In agapis veſtris*, ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. Vulg. *In epulis ſuis*: mendoſè, & meritò repugnantibus Græcis codicibus. Nec enim agapæ iſtorum erant, ſed fraterna Eccleſiaſtici cœtus conuiuia, quæ pulchrè deſcribit Tertullianus in Apologetico, cap.39. Seruauimus autem Græcum nomẽ, quod Latini etiam Theologi, vt peculiariter fraternis iſtis Eccleſiarum conuiuiis dicatum, retinuerunt. Eraſmus, *Inter charitates veſtras*. Vide 2.Pet.2.13, vbi hunc locum expoſuimus. *Macularũ inſtar*, σπιλάδες. Petrus 2.Pet.2.15, σπίλους καὶ μώμους vocat, vnde Iudas hæc deſumpſit. Itaque ſic vertendum hunc locum arbitror. Alioqui σπιλάδας vocant Græci ſcopulos proximè maris ſuperficiem eminentes, quos Galli roccos vocant. Virg. Æneidos primo, Aras appellat, ad quas impingentes naues naufragium faciant. *Abſque vllius metu*, ἀφόβως. Id eſt impudenter, & abſque vlla vel Dei vel Eccleſiæ reuerentia. Quid enim is metuat cui ſummæ perfectionis gradus eſt, nihil ducere pro peccato? *Seipſos paſcentes*, ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. Id eſt luxui & ingurgitationi pro arbitrio ſuo vacantes. pro quo dixit Petrus ἐντρυφῶντες. Eraſ. *Suo ductu & arbitrio viuentes*. *Emarcidæ*, φθινοπωρινά. Id eſt, qui nullum fructum niſi marcidum ferant, vt ex iis nulla decerpi poſſit vtilitas, ſicut mox ſubiicit. Vulgata ad verbum, *Autumnales*. Sed puto Apoſtolum potius ad etymologiam huius epitheti quàm ad autumnum reſpexiſſe. φθινοπωρινὰ igitur vocauit παρὰ τὸ φθίνειν τὰς αὐτῶν ὀπώρας, quòd nihil niſi corruptũ & marcidum edat. niſi quis malit Autũnales dici, quòd Autumni tẽpore arbores fructibus ſpoliatæ & foliis nudatæ, quaſi emortuæ appareant. *Bis*, δίς. Numerus certus pro incerto, emphaſeως cauſa. niſi arbitrari malimus duplicem hîc mortem notari: vnam in qua natæ ſint, alterã in quam ſua defectione inciderint. fit enim iſtiuſmodi cõditio poſterior, priore deterior, & vtrique mortis appellatio paſſim in Scripturis tribuitur.

13 *Caligo tenebrarum*, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. i. dẽſiſſimæ tenebræ, vt diximus 1.Pet.2.17. Sic apud Æſchylum alicubi inuenias χθονὸς πέδον, σκάφη νεῶν, συμφορὰ πάθους, & ſimilia.

14 *Enoch*, Ἐνώχ. Mihi quidẽ fit veriſimile hoc Enochi dictũ vel ἄγραφον fuiſſe, & tamen apud omnes poſteros celebre: vel in aliquo libro de Enocho cõmemoratũ. quem nõnulli ſatis grandẽ, atq; adeo lineis 4082 ſcriptũ eſſe volunt. (quod vereor ne ſit cõmentitiũ) Vtcunq; ſit, vera & perpulchra eſt ſententia: & Enochũ inter cæteros illius ſeculi pietate excelluiſſe hiſtoria Moſis teſtatur. Multos autẽ ſacros libros intercidiſſe nemini dubiũ eſſe poteſt qui Vetus teſtamentũ legerit: quales iſti ſunt, Liber bellorum Domini, quẽ citat Moſes Num.cap.21.14. Liber iuſti, Ioſ.10.13, Liber Nathan, Liber Gad, Liber Semeiæ, Liber Haddo, Liber Ahiæ, Liber Iehu filii Hannani, qui in Paralipomenων libris citãtur. Sed hoc quidem certum eſt, eos qui ſuperſunt libros, & in Canone recitantur, ſine controuerſia fuiſſe ab Eccleſia receptos. & quod ad ſtabiliendam veram religionem attinet, nihil eſſe cur quicquam amplius deſideremus. *Venit*, ἦλθεν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more. Vide autem in hunc locũ quod ſcripſimus 1.Cor.16.22.

σαι, καὶ

σαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

déque omnibus duris quæ loquuti fuerint aduersus ipsum peccatores impii.

de omnibus duris quæ loquuti sunt contra eum peccatores impij.

16 Οὗτοί εἰσι γογγυσταὶ, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι· καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν.

16 Hi sunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus suis incedentes: & ‖quorum os loquitur prætumida, admirantes personas vtilitatis gratia.

16 *Hi sunt murmuratores, querulosi, secundũ desideria sua ambulantes: & os eorum loquitur superba, mirantes personas quæstus causa.* Psal. 17. 10

17 Ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοὶ μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

17 Vos autem, dilecti, memores estote verborum quæ prædicta fuerunt ¨ ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,

17 *Vos autem charißimi, memores estote verborum quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,*

18 Ὅτι ἔλεγον ὑμῖν ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν.

18 Quòd *videlicet* dixerunt vobis, ‖in extremo tẽpore futuros irrisores qui in impiis suis cupiditatibus incedant.

18 *Qui dicebãt vobis quoniam in nouißimo tempore venient illusores, secũdum desideria sua ambulantes impietatum.* 1. Tim. 4. 1 2. tim. 3. 1 2. pet. 3. 3

19 Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτοὺς, ψυχικοὶ, πνεῦμα μὴ ἔχοντες.

19 Hi sunt ¨ qui seipsos segregant, ¨ animales, Spiritum non habentes.

19 *Hi sunt qui segregant semetipsos, animales, Spiritum non habentes.*

20 Ὑμεῖς δὲ, ἀγαπητοὶ, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι,

20 Vos autem, dilecti, sanctissimæ vestræ fidei superstruentes vos ipsos, per Spiritum sanctum orantes,

20 *Vos autẽ, charißimi, superædificãtes vosmetipsos sanctißimæ vestræ fidei in Spiritu sancto orantes,*

21 Ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ Θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον.

21 Alii alios in charitate Dei conseruate, expectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.

21 *Vosipsos in dilectione Dei seruate, expectantes misericordiã Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.*

22 Καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι·

22 Et ¨ alios quidẽ habito delectu commiseramini:

22 *Et hos quidem arguite iudicatos:*

23 Οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα.

23 Alios verò ¨ terrore seruate, ex flamma rapientes: odio habẽnes ¨ vel eam tunicam quæ à carnis contactu sit maculata.

23 *Illos verò saluate, de igne rapiẽtes: alijs autẽ miseremini in timore: odiẽtes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam.*

24 Τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι ὑμᾶς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει,

24 Cæterùm ei qui potest ¨ vos seruare à peccato immunes, & statuere in cõspectu gloriæ suæ inculpatos cum exultatione:

24 *Ei autẽ qui potens est vos cõseruare sine peccato, & constituere ante conspectum gloriæ suæ immaculatos in exultatione,*

25 Μόνῳ σοφῷ Θεῷ σωτῆρι ἡμῶν δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

25 *Id est* soli sapienti Deo ¨ Seruatori nostro, gloria & magnificẽtia & robur ¨ & potestas, & nunc & in omnia secula. Amẽ.

25 *Soli Deo Saluatori nostro per Iesum Christũ Dominũ nostrũ, gloria & magnificentia, imperiũ & potestas ante omne seculum, & nunc & in omnia secula seculorum. Amen.*

---

17 *Ab Apostolis*, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Ne hinc quidem consequitur hunc Iudam ex Apostolorum numero non fuisse, sed colligitur serò fuisse scriptam hanc epistolam, plerisque iam mortuis Apostolis, quorum scripta terebãtur in Ecclesia. quamobrem etiam videmus Petrum in altera epistola meminisse scriptorum Pauli.

19 *Qui seipsos segregant*, οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς. Addidimus ἑαυτοὺς ex Veteris interpretis & trium vetustorum codicum fide: quanquam etiam possimus non ineptè hoc referre ad alios quos isti à veræ Ecclesiæ cœtu abducant. Hi sunt nimirum quos Paulus ἑτεροδιδασκαλοῦντας & αἱρετικοὺς vocat. i. qui peculiarem doctrinam docent, & sectas instituunt. *Animales*, ψυχικοί. Vide 1. Cor. 2. 14. Tertullianus hac voce abutens physicos vocare consueuit, qui repetitas nuptias cum Montano non damnarent.

22 *Alios quidem habito*, &c. οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι. Hæc expositio plana est, & cum Græcis consentiens. Duo enim facit Apostolus fratrum genera qui sanari possint, quorum vnum ab altero discerni oporteat. Alios enim lenius tractandos & commiseratione, alios, qui iam in ipsa veluti flamma versentur, periculi denuntiatione in viam esse reuocandos. Erasmus maluit interpretari διακρινόμενοι, *dum iudicamini*: quod meritò displicuit doctissimo interpreti. Vulg. *Hos quidem arguite iudicatos*, οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινομένους: quam lectionem inuenimus in tribus Græcis codicibus: quæ tamen mihi non ita probatur.

23 *Terrore*, ἐν φόβῳ. Id est, absterrentes illos & sancta seueritate reuocantes, vt incestuosum illum Corinthium Paulus, 1. Cor. 5. 5, vbi hic ipse Ecclesiasticæ censuræ finis proponitur. Vetus interpres hoc non legit: neque etiam
5 inuenimus in illis Græcis cod. quos modò cõmemoraui.
Vel eam tunicam, καὶ τὸν χιτῶνα. Hyperbole ab interdictis pollutionum legaliũ sumpta: acsi diceret, Volo, quod ad illos sceleratos attinet, vos ab illorum congressu abstinere, imò quodammodo quicquid illi vel contigerunt,
10 tanquam pollutum execrari. Ideo ἀπὸ τῆς σαρκὸς conuerti *A carnis contactu*. Vulg. prorsus ineptè, *Odientes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam*. Erasmus nihilo melius, *Odio prosequentes & eam quæ in carne est, maculatam tunicam.*
24 *Vos*, ὑμᾶς. Ita lego ex Veteris interpretis & qua-
15 tuor veterum codicum auctoritate. Quòd si malimus legere αὐτοὺς, dicemus pro ἑαυτοὺς positum, ita vt eòdem recidat sententia. Nec enim istud videtur satis commodè accipi posse pro ipsos, vel eos, vt conuertit Erasmus. *Gloriæ suæ*, τῆς δόξης αὐτοῦ. Id est suo: vt gloria Dei pro ipso pas-
20 sim vsurpatur, minimè tamen otiosa periphrasi.
25 *Seruatori nostro*, σωτῆρι ἡμῶν. In duobus codicibus additur διὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, per Iesum Christum Dominum nostrum, vt legit Vetus interpres. *Et potestas*, καὶ ἐξουσία. Vetus interpres addit, *Ante omne seculum*,
25 πρὸ παντὸς αἰῶνος: quam lectionem in duobus quoque vetustis codicibus Græcis comperimus.

QVIA de huius libri auctoritate iampridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hanc partem adferri solent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumenta verò citabo vti sunt ab Erasmo studiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeo varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis aliis) iudicium fuisse, vt quid statuerit, non facilè iudicare possis: nisi quòd eò tandem videtur inclinare vt existimet aliquam esse quidem huius libri auctoritatem, sed non eam tamen quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Testatur, inquit, diuus Hieronymus, Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus Tyri episcopus ac martyr, in compendio vitarum tradit Iohannem in Patmo insula Euangelium suum scripsisse, huius autem libri non meminit. Athanasius Græcus in suo catalogo non affirmat hoc opus esse Iohannis. Dionysius Alexandrinus, cuius verba citat Eusebius lib. 7. Ecclesiasticæ historiæ, librum existimat ab alio quopiam Iohanne viro sancto scriptum. Eusebius ipse ita citat hunc librum aliquot locis vt Iohanni non sine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat libro tertio, qui à Cerintho hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumentum: ad quod ita respondeo, Si spectetur quibus rationibus permoti sint nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demum facilè appariturum quàm immeritò istud fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisque receptum, adeo quidem vt Epiphanius illos à quibus reiiciebatur, apertè inter hæreticos recensuerit: vt interim omittam antiquissimos scriptores, Iustinum philosophum, & Irenæũ Lugdunensem episcopum, martyrem vtrunque, non modò illum comprobasse, sed etiam commentariis illustrasse. De Dorotheo quod affertur nihil habet momenti, qui suo tantùm silentio videatur hunc librum reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox viderimus, quum ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipsius Dionysii verbis refuto, quæ scripta sunt libro Ecclesiasticæ historiæ tertio. Eusebium autem sanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium in plerisque scriptis requirunt.

Nunc ad alterum argumentum veniamus. Scribit, inquit, Hieronymus quosdã eruditissimos viros totum hoc argumentum multis conuitiis fuisse insectatos, quasi nihil haberet Apostolicæ grauitatis, sed vulgatam tantùm rerum historiam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententiis esse quicquam Apostolica grauitate dignum. Ad hoc ita respondeo, Quicunque tandem isti eruditissimi viri fuerint, magnam eos reprehensionem mereri in eo quòd conuitiis ausi sint eum librum exagitare qui sanè sit breuissimus, si ea demas quæ ad verbũ ex Prophetis sunt exscripta. Longè aliter Basilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus, vt Arethas testatur, qui hunc librum non modò (vt Dionysius Alexandrinus) putarunt à sancto viro scriptum esse, sed apertè etiam Iohanni Apostolo vendicarunt: nunquam id certè facturi si nulla grauitatis Apostolicæ vestigia in eo animaduertissent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an istos quorum & singularis pietas & summa eruditio testata est plurimis ipsorum monimentis: an illos potius quorum ne nomina quidem apparent: argumenta verò satis indicant quàm meritò eruditissimi appellentur? Negant in hoc scriptore vllam apparere grauitatem, quum tamen penè omnia ex Prophetis ad verbum descripserit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum historiam. Id verò quî potest in eo verum esse qui (si admodum pauca excipias) res præteritas non narret, sed futuras prænuntiet? Ista igitur non modò vera non sunt, sed ne verisimilia quidem. Ad tertiũ argumentum accedamus. Hic, inquit, solicitè suum nomen inculcat, perinde quasi syngrapham scriberet, non librum: ídque non solùm præter morem Apostolorum, verùm multo magis præter suum morem, qui in Euangelio multo modestiora narrans, non exprimit tamen vsquam suum vocabulum, sed notulis indicat, Discipulus ille quem diligebat Iesus. Et Paulus coactus referre de visionibus suis, rem sub alterius exponit persona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia describens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc est ratio quæ Dionysium Alexandrinum impulit vt ab alio aliquo Iohanne scriptum hunc librum arbitraretur. At, quàm hoc est infirmum & imbecille! Non animaduerterunt qui sic sentiunt, aliud esse historiam, aliud prophetiam scribere. Nam historiæ veritas aliunde potius quàm à scriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nulla nisi reuelantis & annuntiantis auctoritate innixæ, quis non videt hoc requiri in primis vt vnde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis scripserit intelligamus? Ideo videmus non modò in prophetiarũ initiis, sed etiam in singulis penè visis, nihil æquè solicitè adscribi atque Dei dictantis & Prophetæ scribentis nomen. Exemplo sit vel vnus Ieremias, qui minimum centies vicies nomen suum inculcat. Ita enim omnino faciendum erat, ne latebras quærere videretur, vt pseudoprophetæ solebant. Quid verò? apud Danielẽ à capite septim ãnon penè singulis versiculis repetitur אני דניאל [*ani Daniel,*] Ego Daniel? Esaias autem quoties Esaiam filium Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non consueuit in Euangelio. Fateor: nam historiam scribebat, in qua illi accidit quod nulli ex aliis discipulis, vt ipse de se multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipse hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo suas visiones ex professo non tractabat: sed quum sui muneris præstantiam asserit, quàm altè, quàm magnificè sese Paulum illum esse dicit non ab hominibus, neque per homines, sed à Iesu Christo designatum Apostolum? Quid? quum sua illa certamina prædicat, an personam alienam assumit? Sed aliquid etiam amplius consideremus. Iohãnis nomen in toto hoc opere (nisi me calculus fefellit) quinquies tantùm reperitur: & illud Ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempe cap. 1. 9, addita tamen explicatione, quæ vna ad omnem amoliendam arrogãtiæ suspicionem satis supérque sufficit. Item, 22. 2, & 22. 8: quibus locis simpliciter tantùm commemorat quid viderit, vt de visionis fide dubitari non possit. Ergo (vt paucis hoc argumentum absoluam) ratio illa Dionysii non modò futilis est, sed etiam imperitiam arguit, atque adeo plena est calumniæ: imò verò (quod ingenuè & sine vlla maleuolentia à me dici Deus testis est) nimiũ inconsiderata est vox ista, hunc scriptorem perinde suum illud Ego Iohannes inculcare acsi syngrapham, non librum scriberet. Accedo ad quartum argumentum. In Græcis, inquit, quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangelistæ, sed Iohannis theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangelistæ vendicat, quem nemo ignorat κατ' ἐξοχὴν fuisse Theologum à veteribus appellatum: quòd de Christi diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius scripserit. Alter autem ille Iohannes quem ego sanè suppositititium esse suspicor, non Theologus, (quo cognomẽto nihil dici potest augustius) sed presbyter dicebatur. Venio tandem ad styli dissimilitudinem, quã Dionysius ille Alexandrinus tribus argumẽtis confirmat, vt refert Nicephorus Ecclesiast. historiæ lib. 6. cap. 23. Primùm ex tota orationis indole ac ductu. Deinde quòd quũ Euangelio & epistolæ Iohannis catholicę multa sint communia, hic liber ne syllabam quidem vllam habeat cum eis communem. Postremò, quòd quum sermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noster rusticis barbarismis & solœcismis vtatur. At ego primùm omnium respondeo, istam styli dissimilitudem minimè esse admirandam in tam dissimili argumẽto. Nam in Euangelii historia, & in Epistolis, quanuis impulsu Spiritus sancti, tamẽ ex suo sensu loquitur: hîc audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem gestã, partim docet: hîc de rebus futuris agit, & quidem præscriptis verbis: & miramur eum nõ iisdem vti sententiis? imò quis vnquam hanc legem cuiquam scriptori præscripsit? Quid quòd pleraque ipsis superiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zacha riæ, Esaiæ & aliorum) verbis illi dictantur, ab eodem illo Spiritu, nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd non ita culto sermone vtatur, vt qui à Prophetarum qui Hebraicè scripserunt, ne verbis quidem, nedum charactere, discedere voluerit: quo minus sanè suspicari par est quicquam hîc commentitium Ecclesiæ obtrudi. Superest vltimum argumentum, nempe quòd videatur hic liber fauere Chiliastarum hæresi: quo nomine nonnulli adducti

ſunt vt hoc opus à Cerintho editũ ſub Apoſtoli nomine putarint. Ego verò, vt cōcedã Chiliaſtas nonnullis ex hoc libro teſtimoniis eſſe abuſos, idcirco tamẽ hęretico tã impuro librũ hũc eſſe tribuendũ abſit vt cōcedam, niſi locos illos aliter accipi commodè non poſſe quiſpiam oſtenderit: alioquin quem tãdem librum admittemus? Aliter autem accipiẽdos eſſe doctiſſimi viri iampridem indicarũt: vt huic libro idem planè acciderit atque epiſtolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinaciſſimè repudiarunt, quòd facere pro Nouatianis videretur: quum ipſi potius ſeipſos debuerint accuſare. Deinde, quæſo, quum alia præterea fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum eſſe mundi conditorem negarit: Chriſtũ ex Maria ac Ioſepho cæterorum hominum more genitum docuerit: Chriſtum & Ieſum vt diſtinctas perſonas ſepararit: cur non etiam hæc ſua dogmata huic libro aſpergeret? Atqui tantum abeſt vt hoc faciat, vt econtrario aduerſus illos errores certa ex hoc libro teſtimonia peti poſſint: vt à Cerintho iſta proficiſci non potuiſſe, vel ex vna iſta ratione ſatis appareat. Quid verò quòd vbi de mille annis loquitur, nihil eorũ narrat de quibus Cerinthus tam impiè garriebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptiæ & ioci? vbi ſacrificia & dies feſti Hieroſolymis celebrãdi? Ergo vanũ ac futile eſt hoc argumentum. Quæ quum ita ſe habeant, quanuis non cenſuerim quidem ego pertinacius de ſcriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apoſtolo potius quàm cuiquam alii hunc librum tribuerim. Nam præterquam quòd vetuſtiſſimum eſſe conſtat, & ex veteribus doctiſſimi & religioſiſſimi quique, Iohannis Apoſtoli eſſe non dubitarunt, his etiam coniecturis ducor, quòd illis temporibus non videam cui tandem alii tantæ maieſtatis plenæ prophetiæ, támque auguſtum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde, quòd planè Apoſtolicæ ſit dignitatis non vni alicui Eccleſiæ, ſed Aſiaticis Eccleſiis ſcribere: poſtremò, quòd quæ de inſula Patmo commemorat, cum iis prorſus conueniant quæ de Iohannis exilio veteres ſummo conſenſu tradunt. Quòd ſi quid aliud liceret ex ſtylo coniicere, nemini certè potius quàm Marco tribuerim, qui & ipſe Johannes dictus eſt: adeo non in verbis tãtùm, ſed etiam in formulis dicendi pleriſque ſimilis ac penè idem eſt Euangelii Marci & huius libri character. Ad ipſum autem librum quod attinet, quanuis eum eſſe me agnoſcam cui hæc myſteria valde obſcura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici numen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm veſtigia, ſed ſententias, ipſáque adeo verba in hoc libro agnoſcam: quum manifeſta & magnificentiſſima vbique tum diuinitatis Chriſti, tum noſtræ redemptionis teſtimonia in eo extare videam: quum denique ex iis quæ prædicta ſunt, nonnulla manifeſtè iam apparuerint, veluti quæ de Aſiaticarum Eccleſiarum excidiis, & ſcorti illius ſeptem mõtibus inſidentis regno prædixit: venio in eam ſententiam vt exiſtimem Spiritum ſanctum in hunc pretioſiſſimum librum congerere voluiſſe quæ ex ſuperiorum Prophetarum prædictionibus implenda poſt Chriſti aduentum ſupererant: ac nonnulla etiam addidiſſe, quatenus noſtra intereſſe cognouit. Obſcuritas in his, fateor, maxima eſt: ſed ea minimè noua in Prophetarum (ac præſertim Ezechielis) ſcriptis. Deinde noſtrum hoc vitium eſt, qui ſingula diligentius non annotamus, & quotidiana illa Dei prouidẽtiæ iudicia in Eccleſiæ ſuæ adminiſtratione, rebus noſtris priuatis intenti, non conſideramus. Poſtremò, nouit Dominus quid quatenus noſſe expediat, ideóque prophetiarum lucem pro ſua infinita ſapientia non aliter iam olim temperauit quàm Eccleſiæ vtile fore præſciuit. Supereſt igitur vt hæc myſteria ſancti Dei homines cum timore ac religione, quatenus fas & vtile eſt, ſcrutentur: omnes verò, ſiue quæ nouerint, ſiue quæ non nouerint, in hoc libro comprehenſa Dei myſteria venerentur potius quàm (nonnullorum more) vel derideant, vel fanaticis ſuis commentis polluant.

ἈΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ἸΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ.

APOCALYPSIS IOHANNIS THEOLOGI.

Κεφάλαιον α.

1 ἈΠΟΚΑΛΥΨΙΣ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Θεός, δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει· καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ, τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ·

2 Ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε.

3 Μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα. ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς.

4 Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Ὁ ὢν καὶ Ὁ ἦν καὶ Ὁ ἐρχόμενος· καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων ἅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

Exod. 3. 14

NOVA INTERPR. Cap. I.

1 APOCALYPSIS ¨ Iesu Christi, quã dedit ipsi De⁹, vt indicaret ¨ seruis suis ¨ quæ oporteat fieri citó: *is* verò missam per Angelum suum, seruo suo Iohanni significauit:

2 Qui testificatus est sermonẽ Dei, & ¨testimoniũ Iesu Christi, ¨& quæcunque vidit.

3 Beatus qui legit, ¨& *beati* qui audiunt verba prophetiæ huius, & obseruant ea quæ in ea scripta sunt. tempus enim propè est.

4 Iohannes septem Ecclesiis quæ sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax ‖ ¨à Qui est, & Qui erat, ¨& Qui venturus est: & à ¨septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt:

VETVS. Cap. I.

1 *APOCALYPSIS Iesu Christi, quam dedit illi Deus, palàm facere seruis suis quæ oporteat fieri citò: & significauit mittens per Angelum suum seruo suo Iohanni:*

2 *Qui testimonium perhibuit verbo Dei, & testimoniũ Iesu Christi, quæcunque vidit.*

3 *Beatus qui legit & audit verba prophetiæ huius, & seruat ea quæ in ea scripta sunt. tempus enim propè est.*

4 *Iohannes septem Ecclesiis quæ sunt in Asia: Gratia vobis & pax ab eo qui est, & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus qui in cõspectu throni eius sunt:*

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAP. I.

1 *Apocalypsis*, ἀποκάλυψις. Græcum nomen seruaui tanquam ipsi etiã vulgo magis vsitatum in hoc quidem libro designando. Significat autem rerum antè occultarum patefactionem: & quanuis singulari numero ponatur, vniuersalis tamen est totius libri inscriptio, ex Prophetarum more. *Iesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc doctrinam intellige Apocalypsin dici, non quasi occultum aliquid fuerit Filio coessentiali, quod illi patefecerit Pater, sed nostri respectu: nempe quòd Filius illam ex sinu Patris non vt alienam, sed vt suã acceptam, Iohanni per Angelorũ ministerium patefecerit ad Ecclesiæ ædificationem. Habemus ergo ex hoc loco insignem ordinẽ in Prophetiis tradẽdis obseruatum. Primùm enim collocatur Pater, deinde Filius, iique nõ vt inæquales, sed vt vnus Deus: neq; separati, sed vt distincti, & ita quidẽ vt Filius tãquam mediator Ecclesiæ perpetuus & æternus consideretur: in quo vno videlicet Pater sese Ecclesiæ suæ patefaciat. Vsus est autem Filius tum antequam caro fieret, tum ex quo sese in cælũ recepit, Angelorũ ministerio, sicuti & hodie: sed agẽte ac moderãte omnia Spiritu sancto, qui & Patris & Filii virtus est essentialis, & à Patre ac Filio separari nec debet nec potest. Angeli igitur (vt nobilia Dei instrumenta) Prophetis significarunt quæ in mandatis habebant, & quidem multis modis, prout Domino visum est. Homines demum quæ Spiritus sancti afflatu ex Angelis perceperant, tũ voce tum scriptis annuntiarunt, prout idem Spiritus illorum animis, linguæ, calamo deniq; est moderatus. *Seruis suis*, τοῖς δούλοις αὐτοῦ. Vides asseri diuinitatem Filii, qui Dominus sit Ecclesiæ, & Angelis vt ministris vtatur? Nã αὐτοῦ referendũ est ad Christũ: fuitq; hoc explicandum, nequis putaret Patrẽ Filio vt inferiori hæc tradidisse: quũ ista traditio nihil aliud quàm Christi officium declaret, quatenus Dei & hominũ est mediator, in quo vno acquiescit Pater. *Quæ oporteat fieri citò*, ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. Dionysius Alexandrinus hæc verba citans apud Nicephorũ Ecclesiasticæ historiæ lib. 6. cap. 22, legit δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει, *vt citò patefaceret seruis suis.* Suspicor autem particulam illam ἃ δεῖ γενέσθαι, *quæ oporteat fieri*, ab aliquo expunctam esse, cui nimirum videretur ista citò facienda dici, quæ tã multo pòst tempore facta nõ fuerint. Sed facilè ad hoc respõderi potest ex iis quæ scribũtur 2. Pet. 3. 8 & 9. Deinde quũ perpetuam venturorum seculorum historiã describat Iohannes, significat nimirum fore vt eorum quæ hîc patefiunt, exequutio statim inchoetur, non autem vt vno momento omnia perficiantur. Postremò hæc formula dicendi non huic tantùm libro, sed omnibus quoque Prophetis & Euangelistis est vsitata, tum etiam quum de supremo illo die disserunt, quem tamen adhuc expectamus.

2 *Testimonium Iesu Christi*, μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vides iterum eundem ordinem seruari. Loquitur enim de Filio: sed, ita vt suo loco diximus, Filius per Angelos testificatur: videt Iohãnes quæ demonstrant Angeli, & visa describit. *Et quæcunque vidit*, ὅσα τε εἶδε. In quibusdam codicibus testatur Arethas hæc addi, καὶ ὅσα ἤκουσε, καὶ ἅ τινά εἰσι, καὶ ἅ τινα δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, *& quæcunque vidit, tum ea quæ sunt, tum ea quæ posthac futura sunt.* Sed hæc suspicor irrepsisse ex ver. 19.

3 *Et [beati] qui audiunt*, καὶ οἱ ἀκούοντες. Mutatio numeri ex Hebræorum idiotismo.

4 *A qui est*, &c. ἀπὸ τοῦ ὁ ὤν, &c. Nequis tamẽ miretur nõ

Sp. S^tus.

reſpondere conſtructionē, ſciendum eſt Apoſtolum ita voluiſſe exprimere quod ſcriptum eſt Exodi 3.14, vbi loquens Dominus Moſi ipſius nomen percontanti, *Dic*, inquit, *Iſraelitis* אהיה שלחני אליכם [*ehieh ſchelachani alechem,*] id eſt, *Sum, fui, & ero, miſit me ad vos.* Tradunt enim doctiſſimi Hebræorum, ipſique adeo Thalmudiſtæ, verbum EHIE tria tempora complecti, præſens, præteritum & futurum: eóque perfectam & omnibus numeris abſolutam Dei ſtabilitatem ſignificari. Hoc verò quî tandem potuit vnico vocabulo exprimi? Sed nondum videtur expeditus nodus. cur enim non dixit τοῦ ὄντος; Reſpondeo voluiſſe Iohannem ſacrum illud nomen יהוה [*iehouah*] explicare, cuius etymologia eſt in illo Exodi loco tradita: quòd ſi ὢν & ἐρχόμενος vſus eſſet tanquam participiis, & verbo ἦν tanquam verbo, nomen illud certè non expreſſiſſet, ſed eius notationem duntaxat: nempe ſi dixiſſet τοῦ ὄντος, καὶ ὃς ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου. Itaque ὢν ἦν & ἐρχόμενος, non vt participia, ſed vt propria nomina accipienda ſunt: quaſi dicas ad verbum, *Gratia vobis & pax ab Ens, & Erat, & Venturus*: quod vt in Græco ſermone intelligeretur, neceſſe fuit addi articulum præpoſitiuum, & quidem maſculinum, ipſi etiam verbo ἦν, quaſi ἦν ſit nomen proprium: ex quo etiam intelligitur quod antè dixi, nempe articulum ὁ in ὁ ὢν & ὁ ἐρχόμενος, nō tanquam participiis, neque tanquam nominibus τεχνικῶς ſiue materialiter acceptis, ſed tanquam propriis nominibus eſſe adiunctum. Supereſt adhuc vnus ſcrupulus. nam quum propria etiam nomina inflectantur, cur non dixit τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου? Nempe huc quoque reſpexit Iohannes quòd apud Hebræos nomen illud יהוה [*iehouah*] ſemper eſt vniforme, quanuis ſubiecta puncta mutētur, quæ nimirum non ſunt ipſius nominis propria, ſed aliunde aſcita: ideóque ne articulum quidem voluit inflectere, quaſi & ipſe ſit proprii nominis pars. Nam ſi τοῦ ὄντος vel τοῦ ἐρχομένου dixiſſet, viſa eſſent participia non nomina: quòd ſi τοῦ ἦν ſcripſiſſet, viſus eſſet articulus neutrius generis, quaſi τὸ ἦν materialiter (quod aiunt) acciperetur. Supereſt vt ὁ ἦν annotemus melius conuerti Erat quàm Fuit, 5 vt perpetuitas declaretur cum æternitate coniuncta. i. quæ principium non habuerit, & ſit aliena ab omni intermiſſione: ſicut diximus Ioh. 1. 1. *Et qui venturus eſt*, καὶ ὁ ἐρχόμενος. Cur non potius ὁ ἐσόμενος, ſicut ὁ ἦν; Nempe duas ob cauſas: primùm quia videretur quodammodo nouum 10 aliquod principium eſſentiæ introducere: deinde quia Deum vt iudicem vbique ſtatuit nobis proponere. Scimus autem fore vt Pater in Filio mundum iudicet. Vide infrà 15, 5. *A ſeptem ſpiritibus*, ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Dei maieſtati adiungit ſuos ſtipatores, non quaſi il- 15 los vlla in parte vel Deo exæquet, vel cum Chriſto conferat: ſicut etiam Paulus teſtes vnà citat Deum, Chriſtum, & Angelos, 1. Tim. 5. 21. Nam quòd ſeptem hos ſpiritus nōnulli pro Spiritu ſancto acceperunt, cuius ſeptiformis (vt loquuntur) ſit gratia, manifeſtè refelli poteſt vel ex eo 20 quod ſcribitur infrà, 5. 6. Ac nequis hoc loco offendatur, quaſi ad iſtos ſpiritus aliquid transferatur quod ad Deitatē tantùm pertineat, vel quaſi Chriſtus iſtis ſpiritibus ſubiiciatur, conſiderentur diuina elogia quæ paulo pòſt tribuūtur Chriſto. Vnius enim Dei eſt, & quidem qui homo 25 ſit factus, ſanguine ſuo abluere mundi peccata: neque vſquam Angelis gloria & robur æternum tribuitur, ſed hoc ipſum eſt quod Angeli Deo acclamant. Chriſtus ergo vt Deus hîc deſcribitur, ſeptem autem iſti Spiritus vt miniſtri ante thronum collocantur: ergo etiam coram Chri- 30 ſto, vt qui Deo Patri aſſideat. Denique vt nemo de hoc poſſit ambigere, iidem iſti ſeptem ſpiritus infrà, 5. 6, Agni cornua & oculi (.i. miniſtri) dicuntur.

	Græce		Latine		Vulgata	
	Καὶ ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς· τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ·	5	Et à Ieſu Chriſto, ‖ *qui eſt* fidus ille teſtis, ‖ primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regum terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris ‖ per ſanguinem ſuum:	5	*Et à Ieſu Chriſto qui eſt teſtis fidelis primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo:*	Pſal. 89. 38 Col. 1. 18 1. cor. 15. 21 Heb. 9. 14 1. pet. 1. 19 1. ioh. 1. 9
	Καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	6	Et fecit nos ‖ reges & Sacerdotes Deo & Patri ſuo: ei *inquam* gloria & robur in ſecula ſeculorum. Amen.	6	*Et fecit nos regnum & ſacerdotes Deo & Patri ſuo: ipſi gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.*	1. Pet. 2. 5
	Ἰδοὺ, ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμὸς, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν· καὶ κόψονται ἐπ᾿ αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· ναὶ, ἀμήν.	7	‖ Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, etiam qui eum transfixerunt: & plangēt coram eo omnes tribus terræ: etiam, amen.	7	*Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ. etiam.*	Eſa. 3. 14 matt. 24. 10 iud. 14
	Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, λέγει ὁ Κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ.	8	‖ Ego ſum A & Ω, *id eſt* principium & finis, dicit Dominus, *id eſt* Qui eſt, & Qui erat, & Qui vēturus eſt, ille *inquam* omnipotens.	8	*Ego ſum A & Ω, principium & finis, dicit Dominus Deus, Qui eſt, & Qui erat, & Qui venturus eſt, Omnipotens.*	Infrà, 21. 9, & 13

5 [*Qui eſt*] *fidus ille teſtis*, ὁ μάρτυς ὁ πιστός. Subauditur ὅς ἐστι, vti apud Hebræos ſubintelligi ſolet אשר [*aſcher.*] 35 Vide Epheſ. cap. 2. 5.

6 *Et fecit*, καὶ ἐποίησε. Iterum ſubauditur ὅς ex eodem Hebræorum idiotiſmo.

7 *Omnis oculus*, πᾶς ὀφθαλμός. Id eſt Omnes homines, ſiue omnium oculi eum videbunt. *Etiam qui eum* 40 *transfixerunt*, καὶ οἵτινες, &c. Καὶ non eſt copula hoc in loco, (quos enim homines copularet, qui omnes homines ſemel dixit?) ſed reſpondet particulæ Hebræorū גם [*gham,*] acſi vernaculo ſermone dicas *meſmement*, vel, *voire meſmes ceux qui l'ont percé*. Deinde τὸ ἐκκεντᾶν, reſpōdet Hebræo verbo 45 דקר [*dakar,*] Zach. 12. 10: quod nō ſignificat duntaxat pungere aut cōpungere, ſed perfodere ac transfigere. Vulgata, *Et qui eum pupugerunt.* Eraſmus, *Et qui compunxerunt eum.* *Coram eo*, ἐπ᾿ αὐτόν. Hebr. עליו [*ħalau,*] vt Pſal. 9. 20: vel Propter eum, quia videlicet tum demum a- 50 gnoſcent quem antè contempſerint, & crudeliſſimè fuerint perſequuti. Vulgata & Eraſmus, *Super eum.* *Tribus terræ*, αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. De vniuerſa terra hoc accipio, de qua tamen loquitur tanquam de terra Chanaan, quòd ſingulis Gentibus Dominus ſuam ſortem diſtribuerit.

Etiam, Amen, ναὶ, ἀμήν. Sic apud Dauidem & alios Amen, amen, emphaſeως cauſa. Quid ſi verò Græcè vnum, Hebraicè alterum expreſſit, vt tum Iudæos tum Græcos confirmaret illi iudicio fore obnoxios?

8 A & Ω, A καὶ Ω. Hoc quidem dicendi genus ab alphabetico Græco deſumptum Latinè explicari non poteſt. quid autem ſignificet mirum à quoquam ignorari potuiſſe, quod ipſemet Iohannes mox explicat Eſaiæ veſtigia ſequutus, 41. & 44. 6, & 48. 2. Quod igitur refert Eraſmus, eum qui in re quapiam ſit primus, id eſt præſtantiſſimus, Græco prouerbio dici Alpha, Chriſto quidem optimè conuenit, vt qui nomen acceperit quod eſt ſupra omne nomen: ſed quomodo quadrabit alterum? Nam ſi Alpha dicatur qui cæteris anteit, O mega ſanè dicetur qui omniū eſt poſtremus: vt illud quidem ſummæ ſit dignitatis, iſtud verò eius cōditionis qua nulla ſit inferior. Chriſtus igitur hîc loquitur vt Deus æternus: acſi diceret, Ego is ſum ante quem nihil eſt, imò per quem factum eſt quicquid factum eſt, quíque vt omnia intereant, ſuperſtes illis omnibus maneam. Denique ſicut Alpha ſeſe vocat

quòd omnium rerũ principio sit antiquior, ita accipiemus O mega pro eo qui sit omni fine posterior, vt verè sua illi cõstet æternitas. *[Id est] principium & finis,* ἀρχὴ καὶ τέλος.

Hoc non legit Complutensis editio, neque e tiã Arethas. Legitur tamen sine controuersia infrà, cap. 21.6, & 22.13. sed est fortassis illius glossema quod in contextũ irrepsit.

Graece		Latine		Vulgata
Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	9	Ego Iohannes, *qui* & frater vester *sum*, & socius in afflictione & regno & tolerantia Christi Iesu, erã in insula quæ vocatur Patmos, propter sermonem Dei & testimonium Iesu Christi:	9	*Ego Iohãnes frater vester & particeps in tribulatione & regno, & potentia in Christo Iesu, fui in insula quæ appellatur Patmos, propter verbum Dei & testimonium Iesu:*
Ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς σάλπιγγος,	10	"Fui *autem* Spiritu correptus "die Dominico, & audiui à tergo vocem magnam tanquam tubæ,	10	*Fui in Spiritu in Dominica die, & audiui post me vocem magnam tanquam tubæ,*
Λεγούσης, Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος. καὶ, Ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς ἐν Ἀσίᾳ, εἰς Ἔφεσον, καὶ εἰς Σμύρναν, καὶ εἰς Πέργαμον, καὶ εἰς Θυάτειρα, καὶ εἰς Σάρδεις, καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς Λαοδίκειαν.	11	Dicẽtis, "Ego sum Α & Ω, primus ille & vltimus. &, Quod vides scribe in libro, & mitte septẽ Ecclesiis quæ sunt in Asia, Ephesi & Smyrnæ, & Pergami, & Thyatiræ & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodicææ.	11	*Dicentis, Quod vides, scribe in libro: & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Epheso, & Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatiræ, & Sardis, & Philadelphiæ, & Laodiciæ.*
Καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν ἥτις ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ· καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας χρυσᾶς.	12	Conuersus sum igitur "vt viderem vocem quæ loquuta erat mecum. Conuersus autem vidi septem candelabra aurea.	12	*Et conuersus sum vt viderem vocem quæ loquebatur mecum. Et conuersus vidi septem candelabra aurea.*
Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν.	13	Et in medio septem candelabrorum aureorum *quendam* similem "Filio hominis, indutum talari *veste*, & præcinctũ ad mamillas zona aurea.	13	*Et in medio septem cãdelabrorum similem Filio hominis, vestitum podere, & præcinctum ad mamillas zona aurea.*
Ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ αἱ τρίχες, λευκαὶ ὡσεὶ ἔριον λευκὸν ὡς χιών· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός.	14	Caput autem eius & capilli *erant* candidi vt lana alba tanquam nix: & oculi eius vt flamma ignis.	14	*Caput autẽ eius & capilli erant candidi tanquã lana alba, & tanquam nix: & oculi eius tanquã flamma ignis.*
Καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι· καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν.	15	Pedes autẽ eius similes "chalcolibano, veluti in fornace ardentes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.	15	*Et pedes eius similes orichalco, sicut in camino ardenti: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.*

10 *Fui [autem] Spiritu correptus,* ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Ita significat sanctum illum ἐνθουσιασμὸν, quo Prophetæ correpti extra mundum peregrinabantur cum Domino: minimè id quidem, vt insani illi vates, sed ab ea maiestate ad tempus absorpti quam capere huius corporis angustiæ nõ poterant, vt mentem quodammodo à corpore abduci oporteret. Ita enim sæpe scribit Ezechiel se translatũ fuisse à Domini Spiritu: & sic Paulus 2. Cor. 12,2. Eadem loquutione vtitur Marcus 1.23, & 5.2. sed de impuro Spiritu loquens. Haud dissimili genere dicendi Euripidi dicuntur poetæ, οἱ ἐν μούσαις. vt doctissimus Camerarius in hunc locum obseruauit. *Die Dominico,* ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ. Loci & diei circunstantia pertinent etiam ad fidẽ narrationi faciendam. Itaque diligenter ista solent Prophetæ explicare, ac præsertim Ezechiel: vt 1.1, & 8.1, & aliis locis. Diem autem Dominicum vocat qui à Paulo dicitur μία σαββάτων, 1. Cor. 16.2. vt Act. 20.7. quo die apparet iam tum solitos fuisse frequentiores cœtus haberi à Christianis, sicut Sabbatho Iudæi in Synagogam conueniebant, vt appareat quartum præceptum de septimo quoque die sanctificando, quod ad Sabbathi quidem diem & ritus legales, fuisse ceremoniale, quod ad cultum autem Dei attinet esse legis moralis immotæ & in hac vita perpetuę præceptum: & stetisse quidem illum Sabbathi diem à creatione mundi ad Domini resurrectionem, quæ quum sit alterius spiritualis mundi velut altera creatio (vt loquuntur Prophetæ) tunc, Spiritu sancto proculdubio istud Apostolis dictante, pro prioris seculi Sabbatho, siue septimo die, assumptus fuit noui huius mundi primus, in quo non illa corporalis & corruptibilis primo veteris mundi die creata: sed illa cælestis & æterna lux nobis illuxit. Dominicæ igitur diei cœtus (quos etiam Iustinus in Apolog. 2, disertè commemorat) Apostolicæ ac verè diuinæ sunt traditionis, sic tamen vt Iudaica cessatio ab omni opere minimè obseruaretur, quoniam hoc planè fuisset Iudaismum non abolere, sed tantum quod ad diem attinet, immutare. Est autẽ hæc postea ab imperatore Constantino primùm introducta, vt ex Eusebio & ipsius legibus in codicem relatis apparet, & paulatim ab aliis imperatoribus arctioribus finibus circumscripta: donec tandem eò deuẽtum est vt quod boni vsus causa institutum erat, ac meritò continetur, nẽpe vt animus à quotidianis laboribus vacuus totum sese audiendo Dei verbo donet, in merum Iudaismum, aut vanissimam potius ἐθελοθρησκείαν, additis demum aliis innumerabilibus feriis, degenerarit.

Hebdomadis dies prã successit pristino Sabbato, et Κυριακή e dicta.

11 *Ego sum Α & Ω, primus ille & vltimus, &c.* ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, &c. Hæc non legit Arethas, neque in Complutẽsi editione extant, neque etiam in alio quodam vetusto codice ex nostris: vt nihil mirum sit à Vetere interprete non fuisse conuersa. Mihi tamen ista repetitio videtur Iohannis stylo conuenire.

12 *Vt viderem vocem,* βλέπειν τὴν φωνήν. Vocem appellat eum quem nondum viderat, sed duntaxat loquentem audierat: acsi diceret, Conuersus sum vt eum viderem cuius vocem audieram.

13 *Filio hominis,* υἱῷ ἀνθρώπου. Id est homini, siue qui hominem referebat: ex Hebræorum idiotismo, quem alibi exposuimus. Quanuis enim hic Christus erat, tamen in genere hoc accipiendum esse de hominis figura, vel ex eo apparet quòd non additur articulus: item ex Dan. 10.5, vbi simile prorsus visum describitur.

15 *Chalcolibano,* χαλκολιβάνῳ. Vulgata, *Orichalco*: rectè, vt ego coniicio. Nam orichalcum vocarunt veteres præstantissimum æris fossilis genus, quod ob præcipuam bo-

nitatem, inquit Plinius, admirationē diu obtinuit: nec reperitur, longo iam tēpore effœta tellure. Apparet igitur ὀρείχαλκον vocatum fuisse παρὰ τὸ ἐν ὄρεσι μεταλλεύεσθαι: vt admodum imperitè à nonnullis aurichalcū scribatur, quasi ex auro & ære mistum. Valde quidē fulgidū fuisse vel ex Hesiodo apparet, qui φαεινὸν vocat, in Herculis scuto: atque adeo speciem quandā fulgentis auri habuisse liquet etiam ex quodam Cic. loco, libro Off. 3. Denique hoc est quod Dan. 10. 6, & Ezech. 1. 7, קלל [kalal] dicitur, i. refulgens, à consequenti tamen, quum propriè politum ac tersum declaret. pro quo Græcus interpres apud Danielē, habet χαλκὸς στίλβων, apud Ezechielē, verò, ἐξαστράπτων χαλκός Sed qua tandē ratione chalcolibanū vocauit? An (vt Arethas existimat) quod in Libano effoderetur? Ego verò nusquam legi in Libano fuisse ærifodinas, sed potius in montibus qui Palæstinā ab Arabia Petræa dirimunt. Sed quid si dicamus hoc illud velut in Libano mōte excoctū & veluti pigmētatū, fuisse quod hodie Gallico idiomate *du letton* vocamus? Nam nō ductile modò, cuiusmodi est quod Cyprium vocarunt, sed etiam fusile ad varios vsus esse oportuit, vt fortassis etiam παρὰ τὸ λείβειν seu λίβειν, quod fundere significat, deductum videri possit. Nihil enim aptius inuenio quod hîc dicā. Nam quod ex Suida refert Erasmus, quoddam fuisse electri genus, & quod commemorat etiam Arethas, significari posse quasi thuris genus quod æris speciē referret, harum rerum peritioribus æstimādum relinquo. Mihi quidem ex Dan. collatione omnino videtur orichalcum significari: quanuis Græcam vocem integram relinquere maluerim quàm cuiquam præiudicium adferre.

16 Καὶ ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτά· καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκπορευομένη· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ.

17 Καὶ ὅτε εἶδον αὐτὸν, ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός· καὶ ἐπέθηκε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ' ἐμὲ, λέγων μοι, Μὴ φοβοῦ· ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος,

18 Καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρὸς, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου.

19 Γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἅ εἰσι, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα.

20 Τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων ὧν εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσι· καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλησίαι εἰσί.

Κεφάλαιον β.

1 Τῷ ἀγγέλῳ τῆς Ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν·

2 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς· καὶ ἐπειράσω τοὺς φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους, καὶ οὐκ εἰσί· καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς.

3 Καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις· καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας καὶ οὐ κέκμηκας.

4 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας.

5 Μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον· εἰ δὲ μὴ ἔρχομαί σοι ταχὺ, καὶ κι-

16 Habebat autem in dextra sua stellas septem: & ex ore eius anceps gladius prodibat: & facies eius qualis sol ī suo vigore lucet.

17 Quū autē vidissem eū, cecidi ad pedes eius veluti mortuus, tū imposuit mihi dextrā suam, dicens mihi, Ne metue: ‖ ego sum primus & vltimus,

18 Et qui viuo, sed fui mortuus, & ecce viuo in secula seculorum. amen. & habeo claues inferorum & mortis.

19 Scribe quæ vidisti, & quæ sūt, & quæ posthæc sunt futura.

20 Mysteriū septē stellarū quas vidisti in dextra mea, & septē candelabra aurea. Septē stellæ, Angeli sunt septem Ecclesiarū: & cādelabra septem quæ vidisti, septem Ecclesiæ sunt.

CAP. II.

1 Angelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet septē stellas in dextra sua, qui ambulat inter septem candelabra aurea:

2 Noui opera tua, & laborem & tolerantiam tuam, & quòd nō possis ferre malos: & exploraris eos qui se dicūt Apostolos esse, & non sunt, & comperisti eos *esse* mendaces,

3 Et onere pressus fuisti, & sustines: & propter nomen meum laborasti, & nō es defatigatus.

4 Sed habeo *aliquid* aduersum te, quòd charitatem tuam primam omiseris.

5 Memor esto itaque vnde excideris, & resipisce, & priora opera facito: sin minus, veniam

16 Et habebat in dextera sua stellas septem, & de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat: & facies eius sicut sol lucet in virtute sua.

17 Et quū vidissem eū, cecidi ad pedes eius tāquam mortuus. & posuit dexteram suam super me, dicēs, Noli timere: ego sum primus & nouissimus.

Esaiæ 41. 4, & 44. 6

18 Et viuus, et fui mortuus, & ecce sum viuens in secula seculorū, & habeo claues mortis & inferni.

19 Scribe ergo quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri posthæc.

20 Sacramentū septem stellarum quas vidisti in dextera mea, & septem candelabra aurea. Septē stellæ, Angeli sunt septem Ecclesiarū: & cādelabra septem, septē sunt Ecclesiæ.

CAP. II.

1 Angelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet septē stellas in dextera sua, qui ambulat in medio septem candelabrorum aureorum:

2 Scio opera tua, & laborē & patientiā tuā: & quia non potes sustinere malos, & tentasti eos qui se dicūt Apostolos esse, & nō sunt: & inuenisti eos mendaces.

4 Et patiētiā habes, & sustinuisti propter nomē meū, & non defecisti.

5 Sed habeo aduersum te, quòd charitatem tuā primam reliquisti.

6 Memor esto itaq. vnde excideris, & age pœnitentiā, & prima opera fac: sin autem, venio tibi, &

IN CAPVT II.

1 *Angelo*, τῷ ἀγγέλῳ. Id est προεστῶτι, quem nimirum oportuit in primis de his rebus admoneri, ac per eum cæteros collegas, totámque adeò Ecclesiam. Sed hinc statui Episcopalis ille gradus postea humanitus in Ecclesiam Dei inuectus, certè nec potest nec debet, imò ne perpetuum quidem istud προεστῶτος munus esse necessariò oportuisse, sicut exorta inde illa Tyrānis oligarchica (cuius apex est Antichristiana bestia) certissima cum totius non Ecclesiæ modò sed etiam orbis totius pernicie, nunc tandem declarat.

2 *Apostolos*, ἀποστόλ. Accipe hoc generaliter vel de iis qui se legitimos esse pastores iactarent quū minimè tamē essēt legitimè ad hoc munus vocati, vel de iis qui sese tāquā à Christo ipso missos venditarent, quod ex hoc loco & nō paucis epistolarum Pauli locis apertè liquet. Quod si hæc tum fuit Ecclesiæ Christianę conditio superstitibus adhuc ipsis veris Apostolis, quis miretur nostri temporis successionē Apostolicā iactantes qui ne Christiani quidem sint?

4 *Habeo [aliquid] aduersum te*, ἔχω κατὰ σοῦ. Sub. τι: acsi dicat, Habeo de quo tecum expostulem. Vide Mar. 6. 19.

νήσω τ̃ λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς.

aduersum te citò, & mouebo candelabrum tuum è loco suo, nisi resipueris.

mouebo candelabrũ tuum de loco suo nisi pœnitentiam egeris.

6 Ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ.

6 Sed hoc habes quòd odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

6 *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarũ, quæ & ego odi.*

7 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ.

7 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victori dabo edere ¨ex arbore ¨vitæ quæ est ¨in medio paradisi Dei.

7 *Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei.*

8 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Σμυρναίων γράψον, Τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρὸς, καὶ ἔζησεν·

8 Angelo verò Smyrnæorum Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus ille & vltimus, qui fuit mortuus, & viuit:

8 *Et Angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus & nouissimus, qui fuit mortuus, & viuit:*

9 Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλίψιν καὶ τὴν πτωχείαν. (πλούσιος δὲ εἶ) καὶ τὴν βλασφημίαν τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτοὺς, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ.

9 Noui opera tua & afflictionem & paupertatem, (sed diues es) & blasphemiam eorum qui se dicunt Iudæos esse, & nõ sunt, sed synagoga Satanæ.

9 *Scio tribulationẽ tuam & paupertatem tuam: sed diues es & blasphemaris ab iis qui se dicũt Iudæos esse, & non sunt, sed sunt synagoga Satanæ.*

10 Μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν· ἰδοὺ, μέλλει βαλεῖν ἐξ ὑμῶν ὁ διάβολος εἰς φυλακὴν, ἵνα πειρασθῆτε· καὶ ἕξετε θλίψιν ἡμερῶν δέκα. γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς.

10 Nihil eorũ metue quæ passurus es: ecce, futurum est vt mittat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionem dierum decem. esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

10 *Nihil eorũ timeas quæ passurus es: ecce missurus est diabolus aliquos ex vobis in carcerem vt tentemini: & habebitis tribulationem diebus decẽ. esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.*

11 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Ὁ νικῶν, οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου.

11 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victor non lædetur à morte secunda.

11 *Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui vicerit, non lædetur à morte secunda.*

12 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν·

12 Angelo verò Pergamensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam vtrinque acutam:

12 *Et Angelo Pergami Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam vtraque parte acutam:*

13 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ, καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου ὁ πιστὸς, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς.

13 Noui ¨opera tua, & vbi habites, *nempe* vbi thronus est Satanæ, & *quòd* teneas nomẽ meum, neque negasti fidem meã, ¨etiam iis diebus quibus Antipas martyr ille meus fidelis ¨trucidatus est apud vos, vbi Satanas habitat.

13 *Scio vbi habitas, vbi sedes est Satanæ, & tenes nomen meum, & non negasti fidem meam: & in diebus illis, Antipas testis meus fidelis, qui occisus est apud vos, vbi Satanas habitat.*

14 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαὰμ, ὃς ἐδίδασκεν τὸν Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα, καὶ πορνεῦσαι.

Num. 2. 14, & 25.1.

14 Sed habeo aduersum te pauca, quòd habeas istic qui teneãt doctrinam ‖Balaam, qui docebat ¨Balac obiicere offendiculum coram filiis Israel, vt ederent ex iis quæ simulacris immolantur, & scortarentur.

14 *Sed habeo aduersum te pauca: quia habes illic tenentes doctrinam Balaã, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, edere & fornicari.*

15 Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν· ὃ μισῶ.

15 Ita habes etiam qui teneant doctrinã Nicolaitarũ: ¨qđ odi.

15 *Ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.*

16 Μετανόησον· εἰ δὲ μὴ, ἔρχομαί σοι ταχὺ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου.

16 Resipisce: sinminus, veniam aduersum te citò, & pugnabo cum illis gladio oris mei.

16 *Similiter pœnitentiam age: si quominus, veniã tibi citò, & pugnabo cum illis in gladio oris mei.*

---

7 *Ex arbore*, ἐκ τοῦ ξύλου. Duplex Hebraismus, tũ ꝙ lignũ ꝓ arbore, tũ ꝙ arborẽ ꝓ fructu arboris dixit. *Vitæ*, τῆς ζωῆς. i. vitali. ex Hebr. idiotismo sæpe iã à nobis annotato. *In medio paradisi Dei*, ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ. Arethas & quidã ex vet. nostris libr. habẽt ἐν παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου, *in paradiso Dei mei*, vt vertit Vet. interp. Neq. est ꝙ quisquã hac loquutione offendatur, quũ post resurrectionẽ etiã sic loquatur Dominus, tanquã mediator videlicet, Ioh. 20.17. Lignũ autẽ vitę vocat diuinã illã vim quæ nos in illa beata & ꝑpetua immortalitate fouebit, vt & paradisũ, locũ illũ beatitati nostræ destinatũ: quarũ rerũ typus fuerat arbor illa vitę in horto illo amœnissimo plãtata, à qua in Adamo animali vita prędito, excidimus. qua etiã specie anagoges Paulus duos cõstituit Adamos inter se oppositos, 1. Cor. 15.

13 *Opera tua*, τὰ ἔργα σοῦ. Hæc desũt in Vul. quę tamẽ extãt in nostris Gręcis cod. omnib. *Etiam in diebus quibus Antipas*, &c. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας. Καὶ iterũ respõdet particulę גם [*ghã*,] i. *etiã*. Amplificatur. n. Pergamensiũ fides, ꝙ in ipso ꝑsequutionis æstu cõstantes fuerint. Vet. interpr. omisit relatiuũ, qđ tamẽ necessariò fuit exprimẽdũ. Eras. *Et in diebus meis Antipas*, &c. repugnãte omniũ emẽdatorũ cod. fide, ipsãq. adeo sentẽtia. Mẽdosum. n. est quod excudit Frobenius ἡμαῖς pro ἐν αἷς, qđ illic etiã est ad marginẽ annotatũ. *Trucidatus est*, ἀπεκτάνθη. Vulg. & Eras. *Qui occisus est*. Atqui redũdat ꝓuocabulũ ὃς, eo pleonasmo quẽ exposuimus Ro. 16.27. 14 *Balac*, τὸν Βαλάκ. Sic legit Arethas, quẽ sequitur Cõplut. editio, & alius vetust. cod. & Vet. etiam interp. Alii codices legũt ἐν τῷ Βαλάκ, i. *in Balac*. vt cõuertit Eras. qđ mihi nõ probatur. Quod autẽ de idolothytis hîc refertur, ad eã speciem accommodandum est de qua pluribus agit Paulus 1. Cor. 10.14.

15 *Quod odi*, ὃ μισῶ. Hi sunt omnino de quib. agũt Petr.

& Iudas. Vulg. pro ὁ μισῶ, *quod odi*, legit ὁμοίως, *ſimiliter*, coniūctum cum proximo verbo μετανόησον, *reſipiſce*, quod nō quadrat. Cuius enim ſimilitudinis exemplum hîc proponitur?

---

17 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου· καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκήν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ ὁ λαμβάνων.

17 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis. Victori dabo edere ex ⁘Manna illo abſcondito: & dabo illi ⁘calculum album, & in calculo nomen nouū ſcriptum, quod nemo nouit niſi qui accipit.

17 *Qui habet aurē, audiat quia Spiritus dicat Eccleſiis. Vincēti dabo māna abſconditum, & dabo illi calculum candidum & in calculo nomen nouum ſcriptum, quod nemo ſcit, niſi qui accipit.*

18 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Θυατείροις ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρός, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ·

18 Angelo verò Thyatirenſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & cuius pedes *ſunt* ſimiles chalcolibano:

18 *Et Angelo Thyatiræ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammā ignis, & pedes eius ſimiles aurichalco:*

19 Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων.

19 Noui opera tua & charitatem, & ⁘ſubminiſtrationem, & fidem, & tolerantiam tuam, & opera tua, & vltima plura prioribus.

19 *Noui opera tua, & fidem, & charitatē, & miniſterium, & patientiam tuam, & opera tua nouiſſima plura prioribus.*

20 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἐᾷς τὴν γυναῖκα Ἰεζαβὴλ τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν, διδάσκειν καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς δούλους, πορνεῦσαι, καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν.

20 Sed habeo aduerſus te pauca: quòd permittis mulierem Iezabel, quæ ſe dicit propheтiſſam, docere, & ſeducere ſeruos meos, vt ſcortentur, & edant ex iis quæ ſimulacris immolantur.

20 *Sed habeo aduerſus te pauca, quia permittis mulierem Ieſabel, quæ ſe dicit prophetin, docere, & ſeducere ſeruos meos fornicari & manducare de idolothytis.*

21 Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς· καὶ οὐ μετενόησεν.

21 Et dedi illi tempus vt reſipiſceret à ſcortatione ſua: & non reſipuit.

21 *Et dedi illi tempus vt pœnitentiā ageret: & non vult pœnitere à fornicatione ſua.*

22 Ἰδού, ἐγὼ βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς, εἰς θλίψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

22 Ecce, ego abiiciam eam in lectum: & eos ⁘qui adulterium cōmittunt cum ea, in afflictionem maximam, niſi reſipuerint ab operibus ſuis.

22 *Ecce mittam eam in lectum, & qui mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erūt, niſi pœnitētiam ab operibus ſuis egerint.*

23 Καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ· καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας· καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν.

23 Et filios eius ⁘interficiā morte: ſciéntq. omnes Eccleſiæ me eſſe ‖ſcrutatorē renum & cordiū: & dabo vnicuique veſtrū ſecundum opera ſua.

23 *Et filios eius interficiā in morte, & ſcient omnes Eccleſiæ quia ego ſum ſcrutans renes & corda, & dabo vnicuique veſtrum ſecundum opera ſua.*

1. Sam. 6. 7 pſal. 7. 10 ier. 11. 20, & 17. 10

24 Ὑμῖν δὲ λέγω, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ, ὡς λέγουσιν· οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος.

24 ⁘Vobis autē dico ⁘& reliquis Thyatirenſibus, quicunque ⁘non tenetis doctrinam hanc, ⁘& qui nō approbaſtis ⁘profunditates Satanæ, vt aiunt: non imponam vobis ⁘aliud onus.

24 *Vobis autem dico cæteris qui Thyatiræ eſtis, Quicunque non habent doctrinam hanc, qui non cognouerunt altitudines Satanæ, quemadmodum dicunt: non mittam ſuper vos aliud pondus.*

25 Πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω.

25 Tamen id quod habetis, tenete quouſque veniam.

25 *Tamē id quod habetis tenete donec veniam.*

---

17 *Manna illo abſcondito*, ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου. Alludit ad concionem illam Domini quæ ſcripta eſt Ioh. 6. Itē ad locum Dauidis Pſal. 105. 40. *Calculum album*, ψῆφον λευκήν. Eiuſmodi calculum refert Arethas conſueuiſſe dari athletis in theatro decertantibus.

19 *Subminiſtrationem*, διακονίαν. Sic vocat officia ſanctis præſtita, vt Paulus paſſim vſurpat. Vulg. & Eraſ. *Miniſteriū.*

22 *Qui adulterium committunt*, τοὺς μοιχεύοντας. Vſitatū eſſe Prophetis omnes norunt, adulterii nomine idololatriam ſignificare, in iis qui vero Deo fuerunt quaſi coniugii fœdere coniuncti.

23 *Interficiā morte*, ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ. Hebraicus pleonaſmus: cuius tamen maxima eſt emphaſis, acſi diceret, Internecione delebo.

24 *Vobis autē*, ὑμῖν δὲ. i. tibi Angele, ſiue nunc προεστῶτι, & collegarum tuorum cœtui. *Et reliquis*, καὶ τοῖς λοιποῖς. Id eſt reliquo gregi, ſiue reliquis ex Eccleſia qui in ſana doctrina perſtitiſtis. Itaque reſtituenda eſt particula καὶ ex Arethæ teſtimonio, quāuis in Compl. editione & aliis duobus Græcis cod. manuſcr. & in Latina vulg. interpretatione ſit expuncta. *Non tenetis*, οὐκ ἔχουσι. Vulg. *Habēt.* Ego verò mutationē perſonæ Hebræis quidē familiarem, Latinis autem inuſitatā vitaui. Deinde ἔχειν hoc loco non ſignificat Habere, ſed quod acceperis retinere, cui opponitur τὸ κρατεῖν doctrinā ab Apoſtolis traditā, v. proximè ſequ. *Et qui non approbaſtis*, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν. Id eſt, οὐκ ἐδοκίμασαν. Γινώσκειν autem hoc loco nō opponitur τῷ ἀγνοεῖν, ſed idem valet atque rem quampiam agnitam comprobare, ſicut dicitur Deus peccatores non noſſe. Vulg. *non cognouerunt*, quæ interpretatio multas in hunc locum abſurdas expoſ. inuexit. *Profunditates*, τὰ βάθη. Sic nimirū ſolebant iſti vocare ſua portenta, quaſi ſummam ac profundiſſimam diuinarum abſtruſiſſimarum rerum cognitionem complecteretur: vti hodie faciunt præ cæteris Libertini & Anabaptiſtæ, Spiritum perpetuo in ore habentes: & Caſtellio qui nuper ſcripſit, Pauli epiſtolas nihil niſi quædam rudimenta cōtinere. Sic, inquam, illos non pudebat ſua illa portenta appellare. Sed Iohannes addit Satanæ nomē, agnoſcens quidem illa pro abſtruſiſſima quadam ſcientia, ſed quæ ex imis tenebrarum abyſſis hauſta eſſet. Itaque illud ὡς λέγουσι, vt aiunt, refero non ad Satanæ nomen, ſed ad βάθη, ita vt ad Iezabelis illius ſectatores pertineat. *Aliud onus*, ἄλλο βάρος, id eſt aduerſum vos nihil grauius denuntiabo, contentus

videlicet vobis significasse quid in vobis requiram. Vsitatum enim erat Prophetis, quoties calamitatem aliquam prædicebant, מַשָּׂא [*massa,*] id est onus, id vocare. quod quũ frequẽter Prophetæ facerent, cœpit profanus populus omnes Prophetas inuidioso oneris vocabulo appellare, vt grauissimè expostulat Dominus Ier. 23.33, & deinceps.

26 Καὶ ὁ νικῶν, καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν·

Psal. 2.9 — 27 Καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβεται, ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου·

28 Καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν.

29 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Κεφάλαιον γ.

1 ΚΑΙ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας· Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ.

2 Γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

3 Μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον. Ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσῃς, ἥξω ἐπὶ σὲ ὡς κλέπτης, καὶ οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σέ.

Infrà, 16.15 — 1. thess. 5.2 — 2. petr. 3.20

4 Ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ ἐν Σάρδεσιν ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ περιπατήσουσι μετ᾽ ἐμοῦ ἐν λευκοῖς· ὅτι ἄξιοί εἰσιν.

5 Ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ.

Infrà, 20.12, & 21.27 — phil. 4.4

6 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

7 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ· ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει· καὶ κλείει, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει·

---

26 Nam siquis vicerit, & obseruauerit ad finem vsque ⁚opera mea, dabo ei potestatem in Gentes:

27 ‖Et reget eas virga ferrea: & tanquam vasa fictilia conterentur, sicut & ego accepi à Patre meo:

28 Et dabo ei stellam matutinam.

29 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

CAP. III.

1 ANgelo autẽ Ecclesiæ quæ est Sardibus scribe, Hæc dicit qui habet septem Spiritus Dei, & septem stellas: Noui opera tua, *nempe* ⁚quòd dicaris viuere, sed mortuus sis.

2 Esto vigilans, & confirma ⁚reliqua moribunda: non enim inueni opera tua plena coram Deo.

3 Memento igitur ⁚quæ acceperis & audieris: obserua igitur *illa* & resipisce. Quòd si nõ vigilaueris, veniam ad te ‖tanquam fur, neque intelliges qua hora veniam ad te.

4 ⁚Habes *tamen* aliquot capita etiam Sardibus quæ nõ inquinarunt vestimẽta sua, ideóque incedẽt mecum ⁚albati: ⁚digni enim sunt.

5 Qui vicerit, amicietur vestimentis albis: neque delebo nomen eius ex ‖ libro vitæ, sed profitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.

6 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

7 Angelo verò Philadelphiẽsis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & verax ille, ⁚qui habet clauẽ Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:

---

26 *Et qui vicerit, & qui custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem super Gentes:*

27 *Et reget eas in virga ferrea: tanquam vas figuli confringentur, sicut & ego accepi à Patre meo:*

28 *Et dabo illi stellam matutinam.*

29 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

CAP. III.

1 *ET Angelo Ecclesiæ Sardis scribe, Hæc dicit qui habet septẽ Spiritus Dei, & septem stellas: Scio opera tua, quia nomẽ habes quòd viuas, & mortuus es.*

2 *Esto vigilans, & confirma cætera quæ moritura erant: non enim inueni opera tua plena coram Deo meo.*

3 *In mẽte ergo habe qualiter acceperis & audieris, & serua, & pœnitentiam age. Si ergo non vigilaueris, veniã ad te tanquam fur, & nescies qua hora veniam ad te.*

4 *Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt vestimenta sua, & ambulabunt mecum in albis: quia digni sunt.*

5 *Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis: & non delebo nomen eius de libro vitæ, & confitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.*

6 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

7 *Et Angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & Verus, qui habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:*

---

26 *Opera mea,* τὰ ἔργα μου. Id est qui opus sibi demandatum fideliter peregerit. Alloquitur enim pastorum cœtum in προεστῶτος persona, cui victoriam aduersus prophanos quosuis auctoritate & potestate veri illius & vnici Ecclesiæ capitis freto promittit.

IN CAP. III.

1 *Quòd dicaris viuere,* ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς. i. quòd celebreris quidem quasi viuas, quum reuera sis mortuus. Viuere autem dicitur Ecclesia quũ bonæ arboris instar bonos fructus edit. Vulg. & Eras. *Quia nomen habes quòd viuas.*

2 *Reliqua moribunda,* τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν. Id est cætera quorũ ea est conditio vt iam laborent, mox, nisi confirmentur, interitura. Similis occurrit loquutio Luc. 7.2. Complutensis codex & alii duo scriptum habent ἃ ἤμελλες ἀποβάλλειν, *Quæ futurum erat vt amitteres,* nisi te videlicet commonefecissem.

3 *Quæ,* πῶς. i. ποῖα. Terent. Ita est homo, pro talis est.

4 *Habes* [*tamen*] *aliquot capita,* ἀλλ᾽ ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα. Sic legit Arethas & Vetus interpres. Consentiunt Complutensis editio & alii codices duo. In aliis est aduersatiua particula: quæ tamen ex Hebraicæ linguæ vsu interdum suppletur, vt diximus Matth. 9.6, & Iohan. 9.30. Nomina autem dixit pro capitibus, vt Act. 1. 15, quod tamen ab vsu Græcæ linguæ alienum esse docet Arethas.

Albati, ἐν λευκοῖς. Vide Ioh. 20.12. Est autem dictum ex Hebræorum consuetudine, qui & substantiua & adiectiua interdum subticent: quòd ex loci circunstantia nemo sit qui non facilè possit ea intelligere. *Digni enim sunt,* ὅτι ἄξιοί εἰσι. Dignos. i. idoneos, intellige, quia in Christo iustificati fuerunt, sicut reipsa comprobarunt. Iustus enim est qui iustitiam facit, sed ita vt arbor fructum gignat, non fructus arborem. Vide Rom. 8.18.

7 *Qui habet clauem Dauidis,* ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ. Suspicor legẽdum ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα οἴκου Δαβίδ, Qui habet clauem domus Dauid: vt scriptum est Esa. 22.22. qui locus nõ dubium est quin allegoricè explicetur hoc in loco. Est autem domus Dauid, Ecclesia, cuius omnis potestas

est penes vnum Christum regem sempiternum, Luc.1.31 & 32: vt quos velit vel admittat vel excludat.

8 Οἶδά σου τὰ ἔργα· ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν· ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.

8 Noui opera tua: ecce, proposui tibi ostium apertum, nec quisquam potest claudere illud: quia nonnullam habes virtutem, & obseruasti sermonem meum, neque abnegasti nomē meum.

8 *Scio opera tua: ecce, dedi coram te ostium apertum, quod nemo potest claudere: quia modicam habes virtutem, & seruasti verbum meum, & non negasti nomen meum.*

9 Ἰδοὺ, δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ ψεύδονται· ἰδοὺ, ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξωσι καὶ προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε·

9 Ecce, ¨præbebo eos qui sunt ex synagoga Satanæ, *id est* eorū qui dicunt se Iudæos esse, nec sunt, sed mentiuntur: ecce, *inquam*, faciam vt ipsi veniant & adorēt ante pedes tuos, & sciāt quòd ego dilexi te:

9 *Ecce, dabo de synagoga Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt, sed mentiuntur: ecce, faciam illos vt veniant & adorent ante pedes tuos: & scient quia ego dilexi te.*

10 Ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ, τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

10 Quoniā obseruasti ¨sermonē tolerātiæ meæ, ego quoque te liberabo ex tēpore tētationis, quod venturum est in orbem vniuersum, ad explorandos incolas terræ.

10 *Quoniam seruasti verbum patientiæ meæ, & ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum tentare habitantes in terra.*

11 Ἰδοὺ, ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.

11 Ecce, venio citò: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.

11 *Ecce, venio citò: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.*

12 Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στύλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι· καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου τῆς καινῆς Ἱερουσαλὴμ, ἣ καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν.

12 Si quis vicerit, faciam vt sit columna in templo ¨Dei mei: nec foras egredietur amplius: & inscribā ei nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei, *id est* nouæ Hierusalem, quæ descendit è cælo à Deo meo, & nomen meum nouum.

12 *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei: & foras non egredietur amplius: & scribam super eū nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem, quæ descendit de cælo à Deo meo, & nomē meum nouum.*

13 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

13 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

13 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

14 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Λαοδικέων γράψον, Τάδε λέγει ὁ Ἀμήν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ·

14 Angelo verò Laodicensium Ecclesiæ scribe, Hæc dicit ¨Amen, testis ille fidelis & verax, ¨principium opificij Dei:

14 *Et Angelo Laodiciæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Amē, testis fidelis & verus, qui est principiū creaturæ Dei:*

15 Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς εἴης ἢ ζεστός.

15 Noui opera tua, *nēpe* te neq. frigidū esse, neque feruidū: vtinā frigidus esses aut feruidus.

15 *Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus: vtinam frigidus esses aut calidus.*

16 Οὕτως, ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς οὔτε ζεστὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου·

16 Itaq. quoniā tepidus es, nec frigidus nec feruidus, futurum est vt te euomam ex ore meo.

16 *Sed quia tepidus es, & nec frigidus nec calidus, incipiā te euomere ex ore meo:*

17 Ὅτι λέγεις, Ὅτι πλούσιός εἰμι καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω. Καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ἐλεεινὸς, καὶ πτωχὸς, καὶ τυφλὸς, καὶ γυμνός.

17 Nam dicis, Diues sum, & ditatus sum, & nullius egeo. Neque nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

17 *Quia dicis quòd diues sum & locupletatus, & nullius egeo: & nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.*

18 Συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, ἵνα πλουτήσῃς· καὶ ἱμάτια λευκὰ, ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου· καὶ κολλούριον ἔγχρισον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς.

18 Consulo tibi vt emas à me aurū igni ¨ exploratū, vt diues fias: & vestimenta alba, vt induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, vt videas.

18 *Suadeo tibi emere me aurum ignitum, probatum: vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ, & collyrio inūge oculos tuos, vt videas.*

---

9 *Præbebo*, δίδωμι. Id est δώσω, vt paulo pòst ποιήσω: quanquam etiam aliqua est emphasis in hac temporis enallage, quæ passim apud prophetas occurrit. Accipitur autem τὸ διδόναι hoc in loco, pro redigere in eum statum & conditionem vt hoc vel illud faciant, sicut apud Hebræos accipitur verbum נתן [*nathan.*]

10 *Sermonem tolerantiæ meæ*, τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου. Id est, quia patientiam illam ac constantiam præstitisti quam à meis requiro.

12 *Dei mei*, τοῦ Θεοῦ μου. Vide suprà, 2.7.

14 *Amen*, ὁ Ἀμήν. Hebraismus, quem mox explicat. Nam אמן [*amen*] Hebræis significat Verè siue veritatem ipsam. *Principium opificij Dei*, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. Id est à quo principium ducunt omnes res conditæ. Omnia enim à Deo per ipsum facta sunt, vt expositum est Iohann. 1.3. Vide Collos. 1.15, & deinceps. vel potius, noui seculi id est Ecclesiæ caput ac verum & vnicum principium.

18 *Exploratum igni*, πεπυρωμένον ἐκ πυρός. Vulgata, *Aurum ignitum, probatum.* Erasmus, *Ignitum ex igni.* Atqui certum est τὸ πυροῦσθαι passim in editione Græca respondere Hebræo verbo צרף [*tsaraph*,] quod significat per ignem explorare. Additum est autem πυρὸς ex pleonasmo Hebræis familiari, pro διὰ πυρὸς, siue ἐν πυρὶ, vt mirer Erasmum hoc loco hæsitasse. Vide autem quæso, lector, quid infrà obseruaui, 16.15.

Prou.3.12 heb.12.5

19 Ἐγὼ, ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. ζήλωσον οὖν καὶ μετανόησον.

20 Ἰδοὺ, ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν, καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ.

21 Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ.

22 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Κεφάλαιον δ.

1 Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ, θύρα ἠνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη ἣν ἤκουσα ὡς σάλπιγγος λαλούσης μετ' ἐμοῦ, λέγουσα, Ἀνάβα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα.

2 Καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι· καὶ ἰδοὺ, θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος.

3 Καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ· καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου ὁμοία ὁράσει σμαραγδίνῳ.

4 Καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες· καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσβυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ ἔσχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς.

5 Καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ καὶ φωναί· καὶ ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ.

6 Καὶ ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη, ὁμοία κρυστάλλῳ. Καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσαρα ζῶα γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν.

7 Καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετωμένῳ.

8 Καὶ τέσσαρα ζῶα, ἓν καθ' ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυκλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν· καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, λέγοντα, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ἦν καὶ Ὁ ὢν καὶ Ὁ ἐρχόμενος.

---

19 ‖Ego, quoſcunque amo, arguo & caſtigo. ¨Ferue igitur & reſipiſce.

20 Ecce, ſto ad oſtium, & pulſo: ſiquis audierit vocem meam, & aperuerit oſtium, ingrediar ad eum, & cœnabo cum eo, & ipſe mecum.

21 Siquis vicerit, tribuã vt ſedeat mecũ ¨ in throno meo, vt & ego vici, & ſedeo cum Patre meo in throno eius.

22 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.

CAP. IIII.

1 POſtea aſpexi, & ecce, oſtiũ *erat* apertũ in cælo: & vox prima quam audiui tanquã tubæ loquentis mecum, dicebat, Aſcende huc, & oſtendam tibi quæ oporteat fieri poſthac.

2 Statim igitur ¨fui correptus ſpiritu: & ecce, thronus poſitus erat in cælo: & *quidam* throno inſidebat.

3 Is autem qui ſedebat, aſpectu ſimilis erat lapidi iaſpidi & ſardio: & in circuitu throni erat iris aſpectu ſimilis ¨ſmaragdo.

4 Et in circuitu ſedis, ſedilia vigintiquatuor: & ſuper ſedilia vidi vigintiquatuor Seniores ſedentes, amictos veſtibus albis: ¨& habentes impoſitas capitibus ſuis coronas aureas.

5 Prodibant autem è throno fulgura & tonitrua & voces: & ſeptem lampades igneæ ardentes ante thronum, quæ ſunt ſeptem ſpiritus Dei.

6 Erat etiam ante thronum mare vitreum ſimile cryſtallo: & inter thronum & quæ thronũ ambiebãt, quatuor animalia plena oculis antè & retró.

7 Animal autem primum erat ſimile leoni, & ſecundum animal ſimile vitulo, & tertium animal habens faciem velut homo, & quartum animal ſimile aquilæ volanti.

8 Et quatuor animalia ſingula per ſe habebant alas ſenas in circuitu, & intus plena erant oculis, die ac nocte ſine intermiſſione dicentia, Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus ille omnipotens, Qui ¨erat, Qui eſt, & Qui venturus eſt,

---

19 *Ego, quos amo, arguo & caſtigo. æmulare ergo, & pœnitentiam age.*

20 *Ecce, ſto ad oſtium & pulſo: ſiquis audierit vocem meam, & aperuerit ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipſe mecum.*

21 *Qui vicerit, dabo ei ſedere mecũ in throno meo, ſicut & ego vici, & ſedi cum Patre meo in throno eius.*

22 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.*

CAP. IIII.

1 *POſt hæc vidi, & ecce, oſtium apertũ in cælo: & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicens, Aſcende huc, & oſtendã tibi quæ oportet fieri poſthæc.*

2 *Et ſtatim fui in ſpiritu, & ecce, ſedes poſita erat in cælo, & ſupra ſedem ſedens.*

3 *Et qui ſedebat, ſimilis erat aſpectu lapidis iaſpidis, & ſardini: & iris erat in circuitu ſedis, ſimilis viſioni ſmaragdinæ.*

4 *Et in circuitu ſedis, ſedilia vigintiquatuor: & ſuper thronos vigintiquatuor Seniores ſedentes, circum amicti veſtimentis albis, & in capitibus eorum, coronæ aureæ.*

5 *Et de throno procedebãt fulgura, & voces, & tonitrua: & ſeptem lampades ardentes ante thronum, quæ ſunt ſeptem ſpiritus Dei.*

6 *Et in conſpectu ſedis tanquam mare vitreum ſimile cryſtallo: & in medio ſedis, & in circuitu ſedis, quatuor animalia plena oculis ante & retro.*

7 *Et animal primum ſimile leoni, & ſecundum animal ſimile vitulo, & tertium animal habens faciem quaſi hominis, & quartum animal ſimile aquilæ volanti.*

8 *Et quatuor animalia, ſingula eorum habebant alas ſenas in circuitu: & intus plena ſunt oculis: & requiem non habebant die ac nocte, dicẽtia, Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus omnipotens, Qui erat, & Qui eſt, & Qui venturus eſt.*

---

19 *Ferue*, ζήλωσον. Huic opponitur quod antè dixerat, nec frigidum nec feruidum eſſe. Ideo malui feruendi voce vti, quàm æmulandi, cum Vulg. & Eraſmo.

21 *In throno meo*, ἐν τῷ θρόνῳ μου. Huc illa Chriſti verba Ioh.17,24. ſic tamen vt ſemper emineat caput Chriſtus.

IN CAPVT IIII.

2 *Fui correptus à ſpiritu*, ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Vide ſuprà, 1.10.

3 *Smaragdo*, σμαραγδίνῳ. ſub. λίθῳ. Itaque cauſa non erat cur Eraſmus conuerteret, *Aſpectu ſmaragdino.*

4 *Et habentes*, καὶ ἔσχον. Sub. οἳ, vt ſit οἳ ἔσχον, pro ἔχοντας. Vide ſuprà, 1.6.

5 8 *Erat, Eſt, & Venturus eſt*, Ὁ ἦν, &c. Vide ſuprà, 1.4. Vulgata & Eraſmus, *Qui erat, Qui eſt, & Qui venturus eſt.* quam interpretationem coactus ſum alicubi amplecti, vt nouitatem fugerem. Alioqui ſatis liquet ἦν, ὢν, & ἐρχόμενος poni proprii Dei nominis loco.

9 Καὶ ὅταν δώσουσι τὰ ζῶα δόξαν καὶ τιμὴν καὶ εὐχαριστίαν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων,

10 Πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ προσκυνήσουσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ βαλοῦσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες,

11 Ἄξιος εἶ Κύριε λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν, ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου εἰσὶ, καὶ ἐκτίσθησαν.

Κεφάλαιον ε.

1 ΚΑΙ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά.

2 Καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν, κηρύσσοντα φωνῇ μεγάλῃ, Τίς ἐστιν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ;

3 Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό.

4 Καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλὰ, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό.

5 Καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι, Μὴ κλαῖε· ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβὶδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ.

6 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτὰ, καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτὰ, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν.

7 Καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου.

8 Καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῶα καὶ οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας καὶ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας θυμιαμάτων, αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων

9 Et quum tribuebãt illa animalia gloriã & honorẽ & gratiarũ actionẽ ei qui throno insidebat, illi, *inquã*, viuẽti in secula seculorum,

10 Procidebãt vigintiquatuor illi Seniores ante illum insidentem throno, & adorabãt illum viuentem in secula seculorum, & abiiciebant coronas suas ante thronum, dicentes,

11 ‖Dignus es ⁖Domine qui accipias gloriã & honorẽ & virtutem: quia tu creasti omnia, & ⁖propter voluntatem tuam sunt, & creata sunt.

CAP. V.

1 DEinde vidi ad dextrã ei⁹ qui insidebat throno, librum ⁖scriptum intus & à tergo, obsignatum sigillis septem.

2 Et vidi Angelum fortem, prædicantem voce magna, Quis est dignus qui aperiat librum, & soluat eius sigilla?

3 Nemo autẽ poterat neque in cælo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum, neque eum inspicere.

4 Flebã igitur ego multum ꝙ nemo dignus inuẽtus esset qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inspiceret.

5 Tum vnus ex Senioribus illis dicit mihi, Ne fleto: ecce, ⁖vicit Leo ille ex tribu Iuda, ⁖stirps illa Dauidis, vt aperiat librum, & soluat septem eius sigilla.

6 Aspexi igitur, & ecce inter thronũ & quatuor alia animalia & inter Seniores illos, Agnus stans tanquam mactatus, habẽs cornua septem, & oculos septẽ, qui sunt septem Spiritus Dei missi in omnem terram.

7 Is venit & accepit librũ ex illius dextra throno insidentis.

8 Quúmque accepisset librũ, quatuor illa animalia & vigintiquatuor illi Seniores prociderunt coram Agno, habentes singuli citharas & phialas aureas, plenas suffituum, quæ sunt ⁖preces sanctorum.

9 *Et quum darent illa animalia gloriã & honorem & benedictionem sedenti super thronum, viuẽti in secula seculorum,*

10 *Procidebãt vigintiquatuor seniores ante sedentem in throno, & adorabant viuentem in secula seculorum, & mittebant coronas suas ante thronũ, dicentes,*

11 *Dignus es Domine Deus noster accipere gloriam & honorem & virtutem, quia tu creasti omnia, & propter volũtatem tuam erant, & creata sunt.* Infrà, 5.12

CAP. V.

1 *ET vidi in dextera sedentis supra thronũ, librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem.*

2 *Et vidi Angelũ fortem, prædicantem voce magna, Quis est dignus aperire librum, & soluere signacula eius?*

3 *Et nemo poterat neque in cælo, neque in terra, neque subtus terram aperire librum, neque respicere illum.*

4 *Et ego flebam multũ, quoniam nemo dignus inuentus est aperire librum, nec videre eum.*

5 *Et vnus de senioribus dicit mihi, Ne fleueris: ecce, vicit Leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signacula eius.*

6 *Et vidi, & ecce in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorũ, Agnũ stantem tanquam occisum, habentem cornua septem & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram.*

7 *Et venit & accepit de dextera sedentis in throno librum.*

8 *Et quum aperuisset librum, quatuor animalia & viginti quatuor seniores ceciderunt coram Agno, habentes singuli citharas & phialas aureas, plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum.*

11 *Domine*, Κύριε. Arethas addit, καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, & sancte Deus noster. Consentit Complutensis editio, cum duobus aliis codicibus. *Propter volũtatem tuam*, διὰ τὸ θέλημά σου. vel potius per voluntatem tuam, id est quid sic tibi visum est, διὰ τοῦ θελήματος, &c.

IN CAP. V.

1 *Scriptũ intus & à tergo*, γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν. Nẽpe ex vetere voluminum ratione, quorum altera superficies exterior ferè pura manebat, nisi quum interior, id est quæ conuoluto volumine non apparet, totum scriptũ capere non poterat: vnde illud poetæ longius poema carpentis, *Scriptus & à tergo necdum finitus Orestes.* Cuiusmodi scripta propterea ὀπισθόγραφα dicebãtur. Hoc autem mysterio quid aliud allegoricè indicetur aliis coniiciendum malo relinquere, quàm temere quicquam diuinare.

5 5 *Vicit*, ἐνίκησεν. Id est obtinuit. Cic. pro Cluentio, *Vince bonum virum fuisse Oppianicum.* *Stirps*, ἡ ῥίζα. Hebr. שורש [*schoresch*,] pro quo solet Homerus ὄζον, id est *ramum*, dicere. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Radix*: nimium obscurè.

10 8 *Preces sanctorum*, αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Quomodo hoc sit accipiendum disce ex Act. 10.4, & 31. Vide infrà, 8.3. Istud quidem liquet ex vers. 10, per 24 illos Seniores designari militantis adhuc in terris ecclesiæ, vt loquuntur, cœtus veluti iam in cælis versantes, Philipp. 3.10, & Eph. 15 2.6.

9 Καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινὴν, λέγοντες, Ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σου, ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους·

1.Pet.2.9

10 Καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς· καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς.

11 Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων·

Dan.7.10

12 Λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ, Ἄξιόν ἐστι τὸ ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον, λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν·

13 Καὶ πᾶν κτίσμα ὅ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἅ ἐστι, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας, Τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

14 Καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, Ἀμήν· καὶ οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσαν, καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Κεφάλαιον ς.

1 ΚΑΙ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον μίαν ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων λέγοντος, ὡς φωνῆς βροντῆς, Ἔρχου καὶ βλέπε.

2 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός· καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτῷ, ἔχων τόξον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ.

3 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν δευτέραν σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε.

4 Καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυῤῥός· καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ᾽ αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι· καὶ ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη.

5 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε. Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἵππος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτῷ, ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ·

9 Et cecinerunt cãticum ⁺nouum, dicentes, Dignus es qui accipias librum, & aperias eius sigilla: quoniam mactatus es, & redemisti nos Deo per sanguinẽ tuum, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:

10 ‖Et fecisti ⁺nos Deo nostro reges & sacerdotes: & regnabimus super terram.

11 Tum aspexi, & audiui in circuitu throni animaliũ & seniorum illorũ vocẽ Angelorũ multorũ, ‖⁺numero millies centena millia, & decies centena millia:

12 ⁺Dicẽtes voce magna, Dignus est Agn⁹ ille mactatus ⁺qui accipiat virtutẽ, & diuitias, & sapiẽtiam, & fortitudinem, & honorẽ, & gloriã, & benedictionem:

13 Sed & omnem creaturam quæ in cælo est, & quæ super terrã & sub terra & in mari, & quæ in eis sunt omnia, audiui dicẽtia, Sessori throni & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur, in secula seculorum.

14 Qnatuor autẽ animalia illa dicebãt, Amen: & vigintiquatuor illi Seniores prociderunt in facies suas, & adorarunt eum qui viuit in secula seculorum.

CAP. VI.

1 POstea aspexi, quum aperuisset Agnus, ⁺primũ ex sigillis, & audiui vnum ex quatuor illis animalibus dicens, tanquã vocem tonitrui, Veni & vide.

2 Aspexi igitur, & ecce *aderat* equus albus: & qui insidebat ei habebat arcum: & data est ei corona, & prodiit vincens, & vt vinceret.

3 Quúmque aperuisset sigillũ secundum, audiui secundum animal dicens, Veni, & vide.

4 Et prodiit alius equus rufus: & ei qui insidebat super eum, ⁺datum est vt tollat pacem è terra, vt alij alios mactent: datúsque est ei gladius magnus.

5 Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertiũ animal dicens, Veni & vide. Aspexi igitur, & ecce equus niger *aderat*: & qui insidebat ei, habebat stateram in manu sua.

9 *Et cantabant canticũ nouum, dicentes, Dignus es accipere librũ, & aperire signacula eius: quoniã occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:*

10 *Et fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes: & regnabimus super terram.*

11 *Et vidi, & audiui vocem Angelorum multorum in circuitu throni, & animalium, & seniorum: & erat numerus eorum millia millium:*

12 *Dicẽtium voce magna, Dignus est Agnus qui occisus est, accipere virtutẽ, & diuinitatẽ, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem:*

13 *Et omnem creaturam quæ in cælo est, & super terram, & sub terra, & quæ sunt in mari, & quæ in eo, omnes audiui dicentes, Sedenti in throno, & Agno, benedictio, & honor, & gloria & potestas in secula seculorum.*

14 *Et quatuor animalia dicebant, Amen. Et vigintiquatuor seniores ceciderunt in facies suas: & adorauerunt viuentem in secula seculorum.*

CAP. VI.

1 *ET vidi quòd aperuisset Agnus vnum de septem sigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus, dicens, tanquã vocẽ tonitrui, Veni & vide.*

2 *Et vidi, & ecce equus albus: & qui sedebat super illum, habebat arcum: & data est ei corona, & exiuit vincẽs vt vinceret.*

3 *Et quum aperuisset sigillum secundum, audiui secundum animal dicens, Veni & vide.*

4 *Et exiuit alius equus rufus: & qui sedebat super illum, datum est ei vt sumeret pacem de terra, & vt inuicem se interficiant: & datus est ei gladius magnus.*

5 *Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertium animal dicens, Veni & vide. Et ecce equus niger, & qui sedebat super illum, habebat stateram in manu sua.*

9 *Nouum*, καινόν. Heb. חדש [*chadasch*,] id est nõ vulgare, nec triuiale, sed eximium.

10 *Nos*, ἡμᾶς. in Complutẽsi codice & alio quodam legimus αὐτοὺς, ipsos, videlicet sanctos qui adhuc sunt in terris. Item pro βασιλεύσομεν, *regnabimus*, ibidem legitur βασιλεύσουσιν, *regnabunt*.

11 *Numero millies cẽtena millia, & decies centena millia*, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων. Ita lego ex Aretha, Complutensi editione, & aliis duobus vetustis codicibus. Melius enim ista respondent iis quæ scribũtur Dan.7.10, vbi hæc eadem descriptio inuenitur.

12 *Dicentes*, λέγοντες. Hebr. לאמור [*lemor*.] videtur autem dicendum fuisse λεγόντων, vel λέγουσαι. Sed aliquoties annotauimus apud Paulum & alios, hæc participia apud idoneos etiam scriptores interdum non cohærere cum præcedentibus, nec aliter accipi quàm gerundi modum apud Latinos. *Qui accipiat*, λαβεῖν. Id est, cui deferatur laus omnis, tanquam potentissimo, ditissimo, sapientissimo, &c.

IN CAPVT VI.

1 *Primum*, μίαν. Id est πρώτην, ex Hebræorum more. Vulg. & Eras. *Vnum*.

4 *Datum est*, ἐδόθη αὐτῷ. Redundat αὐτῷ, ex Hebræorum idiotismo.

6 Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων λέγουσαν, Χοῖνιξ σίτου, δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηναρίου· καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσῃς.

7 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τετάρτην, ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου ζώου λέγουσαν, Ἔρχου καὶ βλέπε.

8 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ ὄνομα αὐτῷ ὁ Θάνατος· καὶ ὁ ᾍδης ἀκολουθεῖ μετ' αὐτοῦ· καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, ἐν ῥομφαίᾳ καὶ ἐν λιμῷ καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς.

9 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον.

10 Καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἕως πότε ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος καὶ ὁ ἀληθινὸς οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς;

11 Καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολαὶ λευκαί, καὶ ἐρρέθη αὐτοῖς ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρόν, ἕως οὗ πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ αὐτοί.

12 Καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕκτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ἐγένετο ὡς αἷμα·

13 Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη.

14 Καὶ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον εἱλισσόμενον, καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν·

15 Καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι, καὶ οἱ δυνατοί, καὶ πᾶς δοῦλος καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων·

16 Καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου·

17 Ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ· καὶ τίς δύναται σταθῆναι;

6 Et audiui vocem inter illa quatuor animalia dicentem, Chœnix tritici denario, & tres chœnices hordei denario: & vinum & oleum ne læseris.

7 Quúmque aperuisset sigillũ quartum, audiui vocem quarti animalis dicentẽ, Veni & vide.

8 Tum aspexi, & ecce *aderat* equus pallidus, & ¨eius quæ insidebat ei, nomen erat Mors: & ¨Infernus sequebatur eam: datáque est eis in quadrãtem terræ potestas trucidandi gladio, & fame, ¨& morte, & per terrestres feras.

9 Quum verò aperuisset sigillum quintum, vidi sub altari animas eorũ qui mactati fuerant propter verbum Dei, & propter testimonium ¨quod tuebantur.

10 Clamabãt autẽ voce magna, dicẽtes, Vsquequo domine, qui sanctus es & verax, non iudicas ac vindicas sanguinẽ nostrum ¨de iis qui habitant in terra?

11 Tum datæ sunt singulis stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent adhuc paululum temporis, vsquequo ¨cõpleantur etiam conserui eorum & fratres eorum, qui trucidandi sunt sicut & ipsi.

12 Deinde aspexi quũ aperuisset sigillum sextum, & ecce terræmotus magnus factus est: & sol factus est niger vt saccus cilicinus, & luna tota facta est vt sanguis:

13 Et stellæ cæli ceciderunt in terram, sicut ficus abiicit grossos suos quum vento magno concutitur.

14 Et cælum abscessit sicut liber qui conuoluitur: & omnes montes & insulæ è suis locis emotæ sunt:

15 Et reges terræ, proceres, & diuites, & tribuni, & potentes, omnésque tum serui tũ ingenui absconderunt se in speluncis & in petris montium:

16 Et dixerunt montibus & petris, Cadite super nos, abscõdite nos à conspectu eius qui insidet throno, & ab ira Agni:

17 Nam venit dies ille magnus iræ illius: & quis poterit stare?

6 *Et audiui tanquã vocem in medio quatuor animaliũ dicentem, Bilibris tritici denario, & tres bilibres hordei denario: & vinũ & oleũ ne læseris.*

7 *Et quum aperuisset sigillũ quartum, audiui vocem quarti animalis dicentis, Veni & vide.*

8 *Et ecce equus pallidus, & qui sedebat super eum, nomen illi Mors: & Infernus sequebatur eũ: & data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio fame, & morte, & bestiis terræ.*

9 *Et quum aperuisset sigillum quintum, vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, & propter testimonium quod habebant.*

10 *Et clamabãt voce magna dicentes, Vsquequo Domine sanctus & verus, nõ iudicas & vindicas sanguinem nostrum de ijs qui habitant in terra?*

11 *Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ, & dictũ est illis vt requiescerent adhuc tempus modicum, donec compleantur conserui eorũ, & fratres eorũ, qui interficiendi sunt sicut & illi.*

12 *Et vidi quum aperuisset sigillum sextũ, & ecce, terræmotus magnus factus est, & sol factus est niger tanquam saccus cilicinus, & luna tota facta est sicut sanguis:*

13 *Et stellæ cæli ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos quum à vento magno mouetur.*

14 *Et cælum recessit sicut liber inuolutus: & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt:*

15 *Et reges terræ, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in petris montium:*

16 *Et dicunt montibus & petris, Cadite super nos & abscondite nos à facie sedẽtis super thronum, & ab ira Agni:*

17 *Quoniam venit dies magnus iræ ipsorum: & quis poterit stare?*

Esaiæ 2.19 oseæ 10.2 luc 23.30

8 *Eius quæ insidebat,* ὁ καθήμενος. Hoc dicendi genus, quod iam aliquoties occurrit, prorsus inusitatum est in Græca & Latina lingua, quum dicendum fuerit καὶ τῷ καθημένῳ, ne hiaret constructio. Quod autem genus masculinum fœmineo expressimus, coacti fecimus, eo quòd Græcis ὁ θάνατος generis est masculini: mors verò fœminei apud Latinos. *Infernus,* ὁ ᾅδης. Heb. שאול [*schaol,*] i. sepulchrum. Nolui tamen quicquam immutare. *Et morte,* καὶ τῷ θανάτῳ. i. λοιμῷ, Peste. Hebr. דבר [*deber.*] Sic Gallicè pestem grassantem vocamus *mortalité.*

9 *Quod tuebantur,* ἣν εἶχον. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Qu'ils maintenoyent.* Vulg. & Eras. *Quod habebant.* Complutensis editio legit, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου, *& propter testimonium Agni.*

5 10 *De ijs qui habitant,* &c. ἀπὸ τῶν κατοικούντων. Cic. pro pro Deiotaro, *Præsertim quum is vnus esset qui posset de absente se vindicare.*

11 *Compleantur etiam conserui,* πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι. i. Vsquedum compleatur numerus eorum qui, &c. Malim
10 autem legere πληρωθῶσι, vt habet editio Complutensis.

Κεφάλαιον ζ.

ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ πᾶν δένδρον.

Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβαίνοντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα Θεοῦ ζῶντος· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν,

Λέγων, Μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἄχρις οὗ σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ρμδ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραήλ.

Ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ῥουβὴν, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Γὰδ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Νεφθαλεὶμ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Μανασσῆ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Συμεὼν, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Λευῒ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰσαχὰρ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Ζαβουλὼν, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰωσὴφ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι.

Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στολὰς λευκάς· καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν.

Καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ.

Καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεσαν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

CAP. VII.

1 POstea vidi quatuor Angelos insistentes quatuor [a] angulis terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flaret ventus super terram, neque super mare, neque in vllam arborem,

2 Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem sigillum Dei viui: qui clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datū est nocere terræ & mari,

3 Dicēs, Ne nocete terræ, neque mari, neq. arboribus, quoadusq. obsignemus seruos Dei nostri in frontibus suis.

4 Et audiui numerū obsignatorum: centum quadragintaquatuor millia *erant* obsignata ex omnibus tribubus filiorum Israel.

5 Ex tribu Iuda, duodecies mille obsignata: ex tribu Ruben, duodecies mille obsignata: ex tribu Gad, duodecies mille obsignata:

6 Ex tribu Aser, duodecies mille obsignata: ex tribu Nephthali, duodecies mille obsignata: ex tribu Manasse, duodecies mille obsignata:

7 Ex tribu Simeon, duodecies mille obsignata: [b] ex tribu Leui, duodecies mille obsignata: ex tribu Issachar, duodecies mille obsignata.

8 Ex tribu Zabulon, duodecies mille obsignata: ex tribu [c] Ioseph, duodecies mille obsignata: ex tribu Beniamin, duodecies mille obsignata.

9 Postea aspexi, & ecce, *aderat* turba multa, quā numerare nemo posset, ex omnibus gētibus & tribub⁹ & populis & līguis: stabántque ante ante thronum & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.

10 Et clamabant voce magna, dicentes, [d] Salus à Deo nostro *est*, sedente super thronum, & *ab* Agno.

11 Omnes autem Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium illorum & procubuerunt in cōspectu throni in facies suas, & adorarunt Deum,

CAP. VII.

1 *POsthæc vidi quatuor Angelos stantes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flaret ventus super terram, neque super mare, neque in vllam arborem.*

2 *Et vidi alterū Angelum ascendentem ab ortu solis habentem signum Dei viui: & clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datum est nocere terræ & mari,*

3 *Dicens, Nolite nocere terræ, neque mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.*

4 *Et audiui numerum signatorum, centū quadragintaquatuor millia signata ex omni tribu filiorum Israel.*

5 *Ex tribu Iuda, duodecim millia signati: ex tribu Ruben, duodecim millia signati: ex tribu Gad duodecim millia signati:*

6 *Ex tribu Aser, duodecim millia signati: ex tribu Nephthali duodecim millia signati: ex tribu Manasse, duodecim millia signati:*

7 *Ex tribu Simeon, duodecim millia signati: ex tribu Leui, duodecim millia signati: ex tribu Issachar, duodecim millia signati:*

8 *Ex tribu Zabulō, duodecim millia signati, ex tribu Ioseph, duodecim millia signati: ex tribu Bēiamin, duodecim millia signati.*

9 *Post hæc vidi turbam magnam quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis, stantes ante thronū, & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.*

10 *Et clamabāt voce magna, Dicentes, Salus Deo nostro qui sedet super thronum, & Agno.*

11 *Et omnes Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium: & ceciderunt in conspectu throni in facies suas, & adorauerunt Deum,*

IN CAPVT VII.

1 *Angulis*, γωνίας. Heb. פאות [*peoth*,] id est extrema quæ plagas & cardines vocamus.

7 *Ex tribu Leui*, ἐκ φυλῆς Λευῒ. Omisit Dan, & recenset Leui.

8 *Ioseph*, Ἰωσήφ. Intellige tribū Ephraim, alterius ex filiis Ioseph. 10 *Salus à Deo nostro* [*est*,] ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν. Sic legit Arethas, sic quoq. Vetus interpres & Cōplutēsis editio, cōsentiēte etiā vno ex vet. nostris cod. Addidi autē præpositionē A, ne cui scrupulus obiiciatur quasi salutē Deo precētur, qui ecōtrario illū vnū agnoscūt salutis quā cōsequuti sunt, auctorem. Sic autē vsurpatur hoc in loco tertius casus vti apud Heb. cum ל possessiuo, vt Psal. 3.6, ליהוה הישועה [*laiouah haieschuhah*] Domino ipsa salus, i. Domin⁹ propriè salutis author: vt vbiq. מזמור לדוד [*mizmor ledauid*]

Psalmus Dauidis, id est cuius author est Dauid. *Super thronum*, ἐπὶ τοῦ θρόνου. In plerisque codicibus Græcis, non iis tamen quos modò citaui, legitur ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, *super thronum Dei nostri*, mendosè, vt mihi videtur.

12 Λέγοντες, Ἀμήν· ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ Θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

13 Καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων μοι, Οὗτοι περιβεβλημένοι τὰς στολὰς τὰς λευκὰς, τίνες εἰσὶ, καὶ πόθεν ἦλθον;

14 Καὶ εἴρηκα αὐτῷ, Κύριε, σὺ οἶδας. Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης· καὶ ἔπλυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου.

15 Διὰ τοῦτο εἰσὶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, σκηνώσει ἐπ' αὐτούς.

16 Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα.

17 Ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ θρόνου ποιμανεῖ αὐτοὺς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων· καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον η.

1 ΚΑΙ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην, ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον.

2 Καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἳ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἑστήκασι· καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες.

3 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλὰ, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάντων ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ θρόνου.

12 Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapiētia, & gratiarum actio, & honor, & virtus, & robur Deo nostro in secula seculorum. Amen.

13 Tum me ¨compellauit vnus ex illis Senioribus, dicens mihi, Isti qui amicti sunt stolis albis, quínam sunt, & vnde venerunt?

14 Et dixit ei, Domine, tu nosti. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt ex afflictione magna: & ¨lauerunt stolas suas, ac dealbarunt in sanguine Agni.

15 Ideo sunt ante thronū Dei, & seruiunt ei ¨die ac nocte in templo eius: & qui insidet throno, habitabit ¨cum eis.

16 ‖Non esurient amplius, neque sitient amplius, nec in eos incidet sol, neque vllus æstus.

17 Quoniā Agnus qui in medio throni est, pascet eos, & deducet ad viuos fontes aquarum: ‖& abstersurus est Deus omnē lacrymam ab oculis eorum.

CAP. VIII.

1 PORRO quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cælo, media ferme hora.

2 Et vidi septem illos Angelos ¨qui adstant coram Deo, quibus datæ sunt septem tubæ.

3 Tum alius Angelus venit, & stetit ante aram habens ¨thuribulum aureum: & dati sunt ei suffitus multi, vt offerret ¨cum precibus Sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.

12 *Dicentes, Amen: benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor & virtus, & fortitudo Deo nostro in secula seculorum. Amē.*

13 *Et respōdit vnus de senioribus, & dixit mihi, Hi qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & vnde venerunt?*

14 *Et dixi illi, Domine mi, tu scis. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna: & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine Agni.*

15 *Ideo sunt ante thronū Dei, & seruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui sedet in throno, habitabit super illos.*

16 *Non esurient neque sitient amplius, nec cadet super illos sol, neque vllus æstus.* — Esaiæ 49. 10

17 *Quoniam Agnus qui in medio throni est, reget illos, & deducet eos ad vitæ fontes aquarum, & absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.* — Esa. 25. 8; infrà, 21. 4

CAP. VIII.

1 *ET quū aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cælo, quasi media hora.*

2 *Et vidi septem Angelos stantes in conspectu Dei: & datæ sunt illis septem tubæ.*

3 *Et alius Angelus venit & stetit ante altare, habens thuribulū aureū: & data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus Sanctorum omnium super altare aureū, quod est ante thronum.*

13 *Cōpellauit* [*me*,] ἀπεκρίθη. Sic apud Euangelistas sæpenumero dicitur ἀποκρίνεσθαι qui sermonem inchoat, vt alibi annotauimus. Vulg. & Eras. *Et respondit.*

14 *Lauerunt*, ἔπλυναν. Eras. mendosè legit, ἐπλάτυναν, *dilatarunt*. Nam sic etiam vt hîc legitur, citatur hic locus à Cypr. aduersus Iudæos lib. 3. c. 16.

15 *Die ac nocte*, ἡμέρας καὶ νυκτός. Alludit ad diurna ac nocturna Leuitarū ministeria: alioqui nulla nox est in cælo.

Cū eis, ἐπ' αὐτούς. Hebr. עליהם [*halehem*] ita vt על [*hal*] pro עם [*him*] ponatur: nisi malimus accipere, Habitabit super eos, pro Præerit ipsis.

IN CAP. VIII.

2 *Qui adstant*, οἳ ἑστήκασι. i. qui corā eo apparent, vt ministri videlicet. Hæc enim vis est verbi עמד [*hamad.*]

1 *Thuribulum*, λιβανωτόν. Rectè, vt apparet ex v. 5. Alioqui hoc vocabulo non thuribulū, sed thus ipsum declaratur.

Cum precibus Sanctorum, ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων. Quînam sunt hi sancti? an qui in cælis sunt? at illi in toto hoc libro nihil aliud quàm gratias agunt, & Deū extollunt, eo tantùm loco excepto vbi sanguinis sui vindicationē flagitant Martyres. Deinde quorsum Angelus preces ipsorū offerret? Scilicet magna illi fieret iniuria quam non satis est nōnullis plusquā seruiliter colere, & reginā misericordię, dominā Angelorū, refugiū miserorū, spē, vitā, paradisi portā vocare: nisi etiā flagitēt vt matris iure (proh execrādā blasphemiā!) Filio suo imperet. Magna, inquā, illi & omnibus triūphātis Ecclesiæ sanctis fit iniuria, si Angeli alicuius ministerio illic etiānū indigēt, qui ipsorū preces Deo offerat. Sed age, absurda ista semel omittamus. Scimus Angelorū ministeriū Sāctis in hac vita degētib. esse destinatū Heb. 2. 14: idq. nō vt p diis colātur, sed cōtra vt p bona Dei volūtate suo ministerio nos adiuuēt, ad Deū cōtēdētes, sicut ex variis Scripturę exēplis licet intelligere. Hęc causa est cur Iohānes hac visione (quę Leuiticorū Sacerdotū cōsuetudine adūbratur, vt pleræq. etiā alię antiquorū Prophetarū) didicerit, Sanctorū orationes, in hoc mūdo videlicet pura illa precū & beneficētię sacrificia Deo quotidie offerētiū, per Angelorū ministeriū Deo offerri. Qui subtilius hîc volēt contēplari, mirū nisi etiā Angelicā nobis aliquā Missā in cælo fabricēt. Quorsum n. arā absq. sacrificio? Sed vt ad rē redeā, Vet. interpr. similiter cōuertit, *Vt daret de orationib. Sanctorū omniū super altare aureū*, &c. quę interpretatio nō modò est ambigua, sed prorsus etiā absurda. Eras. *Vt daret de precationib. omniū Sanctorū*, &c. quod mihi magis etiam absurdū videtur, vel ob eā causā quod in Gręcis nullā pręposi tionē supplere possis quę isti interpretationi cōueniat. Itaq. suppleui pręposition̄e σὺν, cuius ellipsis nō modo dura nō est, sed etiā elegās. Deinde manifestè videmus Angelū seorsim dici multa illa thymiamata accipere quę cū precib. Sanctorū offerat. Vnū igitur ab altero nō separandū quidē, sed distinguēdū est. Quorsum n. nostrę preces, quorsum quic-

quid à nobis poteſt proficiſci, niſi adſit in primis vnicæ illius oblationis verè gratus odor? niſi, inquam, prius in Filio per fidem iuſtificati placeamus? Sed de his non conſtituimus hoc in loco copioſius diſſerere.

---

4 Καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων, ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

5 Καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανωτὸν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός.

6 Καὶ οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν ἑαυτοὺς ἵνα σαλπίσωσι.

7 Καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ, μεμιγμένα αἵματι, καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν· καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη.

8 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος μέγα πυρὶ καιόμενον ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης, αἷμα.

9 Καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχὰς, καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρη.

10 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς λαμπὰς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν, καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων.

11 Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται Ἄψινθος· καὶ γίνεται τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων εἰς ἄψινθον, καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν.

12 Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων· ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν, καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαίνῃ τὸ τρίτον αὐτῆς, καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως.

13 Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετωμένου ἐν μεσουρανήματι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, Οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλπιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλπίζειν.

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑΙ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου.

---

4 Aſcendit autem fumus ſuffituum, cum precibus Sanctorũ, è manu Angeli ad conſpectum Dei.

5 Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud igne altaris, abiecítque in terram: & facta ſunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus.

6 Et ſeptem Angeli qui habebant ſeptẽ tubas præparauerũt ſe vt clangerent.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta eſt grando & ignis, miſta ſanguine, proiectáq. ſunt in terram: "& tertia pars arborum exuſta eſt, & omne fœnum viride exuſtum.

8 Deinde ſecundus Angelus clanxit, & quaſi mons magnus igne ardẽs proiectus eſt in mare: factáque eſt tertia pars maris, ſanguis.

9 Et mortua eſt tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico*, & tertia pars nauium perierunt.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cælo ſtella magna, ardens velut fax, cecidítque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

11 Nomẽ autem ſtellæ dicitur Abſinthiũ: verſa eſt igitur "tertia pars aquarũ in abſinthiũ: & multi homines mortui ſunt ex aquis, quod amaræ factæ eſſent.

12 Deinde quartus Angelus clãxit, & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarum: ita vt obſcuraretur tertia pars eorum, & diei nõ luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.

13 Et vidi, & audiui "vnũ Angelum volantẽ per mediũ cæli, dicẽtem voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis ſonis tubæ trium illorũ Angelorum qui clangent.

CAP. IX.

1 TVm quintus Angelus clãxit, & vidi ſtellam è cælo cecidiſſe in terram, cui data eſt clauis "putei abyſſi.

---

4 *Et aſcendit fumus incenſorum de orationibus Sãctorum, de manu Angeli coram Deo.*

5 *Et accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud de igne altaris, & miſit in terram: & facta ſunt tonitrua & voces & fulgura, & terræmotus magnus.*

6 *Et ſeptem Angeli qui habebant ſeptem tubas, præparauerunt ſe vt tuba canerent.*

7 *Et primus Angelus tuba cecinit, & facta eſt grando & ignis, miſta in ſanguine, & miſſum eſt in terram: & tertia pars terræ combuſta eſt, & tertia pars arborum concremata eſt, & omne fœnũ viride combuſtum eſt.*

8 *Et ſecundus Angelus tuba cecinit: & tanquam mons magnus igne ardens miſſus eſt in mare: & facta eſt tertia pars maris ſanguis.*

9 *Et mortua eſt tertia pars creaturæ eorum quæ habebant animas, in mari, & tertia pars nauium interijt.*

10 *Et tertius Angelus tuba cecinit, & cecidit de cælo ſtella magna ardens tanquã facula, & cecidit in tertiã partem fluminũ & in fontes aquarum.*

11 *Et nomen ſtellæ dicitur abſinthium: & facta eſt tertia pars aquarũ in abſinthium: & multi hominũ mortui ſunt de aquis, quia amaræ factæ ſunt.*

12 *Et quartus Angelus tuba cecinit, & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarum, ita vt obſcuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.*

13 *Et vidi & audiui vocẽ vnius aquilæ volantis per medium cæli, dicentis voce magna, Væ, Væ, væ habitantibus in terra de cæteris vocibus tubæ triũ Angelorum qui erant tuba canturi.*

CAP. IX.

1 *ET quintus Angelus tuba cecinit, & vidi ſtellam de cælo cecidiſſe in terram, & data eſt ei clauis putei abyſſi.*

---

7 *Et tertia pars arborum*, &c. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων, &c. Arethas, quem ſequitur Vetus interpres, legit καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς κατεκάη. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη. Id eſt, & tertia pars terræ exuſta eſt, & tertia pars arborum, &c.

11 *Tertia pars aquarum*, τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων. Eraſ. non legit τῶν ὑδάτων. quod ego addidi ex Arethæ, Complutenſis editionis, vnius vetuſti codicis, Veteris denique interpretis auctoritate.

13 *Vnum Angelum*, ἑνὸς ἀγγέλου. Arethas legit ἑνὸς ἀετοῦ, id eſt (vt ſuppleuit Vetus interpres) *ſonum vnius aquilæ.* Complutenſis codex hîc quoque cum Aretha conſentit.

IN CAPVT IX.

1 *Putei abyſſi*, τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου. Abyſſum vocat profundiſſimi tartari tenebras, de quib. Luc. 8. 31, & 2. Pet. 2. 4.

2 Καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου· καὶ ἀνέβη καπνὸς ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς καμίνου μεγάλης· καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέατος.

3 Καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ σκορπίοι τῆς γῆς.

4 Καὶ ἐῤῥέθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀδικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρὸν, οὐδὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους οἵτινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

5 Καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀποκτείνωσιν αὐτοὺς, ἀλλ᾽ ἵνα βασανισθῶσι μῆνας πέντε· καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν ὡς βασανισμὸς σκορπίου, ὅταν παίσῃ ἄνθρωπον.

6 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν αὐτόν· καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀποθανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ᾽ αὐτῶν.

7 Καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀκρίδων ὅμοια ἵπποις ἡτοιμασμένοις εἰς πόλεμον· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ, καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων.

8 Καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν·

9 Καὶ εἶχον θώρακας ὡς θώρακας σιδηροῦς· καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν ὡς φωνὴ ἁρμάτων, ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον.

10 Καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κέντρα ἦν ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν· καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε.

11 Καὶ ἔχουσιν ἐφ᾽ αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου· ὄνομα αὐτῷ Ἑβραϊστὶ Ἀβαδδὼν, καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων.

12 Ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα.

13 Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,

14 Λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα, Λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ Εὐφράτῃ.

2 Aperuit igitur puteum abyssi: & ascēdit fumus putei vt fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer à fumo putei.

3 Ex fumo autem exierunt locustæ in terram: datáque est illis potestas qualem habent potestatem terrestres scorpii.

4 Sed ipsis est dictū ne læderent gramen terræ, neque viride quicquam, neque vllam arborem: ⁚ sed tantùm homines qui non haberent signum Dei in frontibus suis.

5 Datum autem est eis, nō vt occidant eos, sed vt crucientur mensibus quinque, *sit*que cruciatus eorum vt cruciatus scorpii quum percusserit hominem.

6 ‖ Itaque per eos dies homines quærent mortem, sed non inuenient eam: & desiderabūt mori, sed fugiet mors ab eis.

7 ‖ Figuræ autē locustarum similes *erāt* equis paratis ad prælium: *erānt*que impositæ capitibus earū tanquā coronæ similes auro, & facies earum vt facies hominum.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum: & dentes earum vt leonum erant:

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas: & sonitus alarum ipsarum vt sonitus curruum, equis multis currētibus ad bellum.

10 Sed & habebant caudas similes scorpionum, erántque aculei in caudis earum: & earū potestas *erat* nocere hominibus menses quinque.

11 Habent autem sibi impositum regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddō, Græcè verò ⁚ Apollyon, *id est, perdens*.

12 Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ postea.

13 Tum sextus Angelus clanxit, & audiui vocem quandam ex quatuor ⁚ cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,

14 Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor illos Angelos vinctos ad magnum Euphratis flumen

2 *Et aperuit puteum abyssi: & ascendit fumus putei sicut fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer de fumo putei.*

3 *Et de fumo putei exierunt locustæ in terram: & data est illis potestas sicut habent potestatem scorpiones terræ.*

4 *Et præceptum est illis ne læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem: nisi tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.*

5 *Et datum est illis ne occiderent eos, sed vt cruciarentur mensibus quinque: & cruciatus eorum vt cruciatus scorpij quum percutit hominem.*

6 *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam: & desiderabunt mori, & fugiet mors ab eis.*

Suprà, 6. 16. esa. 2. 19. Oseæ 10. 8.

7 *Et similitudines locustarum, similes equis paratis in prælium: & super capita earum tanquā coronæ similes auro, & facies earum tanquam facies hominum.*

Sap. 26. 6.

8 *Et habebant capillos sicut capillos mulierum: & dētes earum sicut leonum erant:*

9 *Et habebant loricas sicut loricas ferreas, & vox alarum earum sicut vox curruum equorum multorum currentium in bellum:*

10 *Et habebant caudas similes scorpionum: & aculei erant in caudis earū: & potestas earum nocere hominibus mēsibus quinque.*

11 *Et habebant super se regem, Angelū abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, Latinè habens nomen Exterminans.*

12 *Væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ posthæc.*

13 *Et sextus Angelus tuba cecinit, & audiui vocē vnam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,*

14 *Dicentem sexto Angelo qui habebat tubā, Solue quatuor Angelos qui alligati sunt in flumine magno Euphrate.*

4 *Sed*, εἰ μή. Notandus est vsus harum particularum pro ἀλλὰ, vt etiam infrà, 21. 27, aduersus ineptos quosdam qui quasi Aiacis clypeum opponunt gratuitæ per vnam fidem iustificationi, excerptam Pauli sententiam ex Galat. 2.16: quasi tradat Apostolus non iustificari hominem ex operibus Legis nisi per fidem. Ita enim illi non tantùm imperiti, sed etiam summè impudentes, locum illum detorquent, & quidem quasi meras demonstrationes adferant, quum ne grammaticam quidem vocum declarationē norint, nedum vt ipsum argumētum possint explicare.

11 *Apollyon*, Ἀπολλύων. Vulgata addit, *Latinè habens nomen Exterminans*, quod in nullis Græcis inueni. Est autem substantiuum pro Toar, more Hebræis familiari.

13 *Cornibus*, κεράτων. Rursus alludit ad aram suffitus, collocatam in atrio Sacerdotum eregione Arcæ fœderis, interposito tamen velo, Exodi 30. 6.

Καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτὸν, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ, δύο μυριάδες μυριάδων· καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν.

Καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ' αὐτῶν ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις· καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον.

Ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν.

Αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσιν. αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιαι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλὰς, καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσι.

Καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἳ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις, οὔτε μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν·

Psal. 15. 4. & 133. 15

Καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

Κεφάλαιον ι.

ΚΑΙ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περιβεβλημένον νεφέλην· καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς· καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στῦλοι πυρός.

Καὶ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ βιβλαρίδιον ἀνεῳγμένον· καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τὴν γῆν.

Καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ ὥσπερ λέων μυκᾶται· καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς.

Καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν· καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσάν μοι, Σφράγισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ, καὶ μὴ ταῦτα γράψῃς.

15 Soluti ſunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & menſem & annum, vt occidant tertiam partem hominum.

16 Erátque numerus equeſtris exercitus ⁘ bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

17 Itémque vidi equos per viſionem, & ipſorum ſeſſores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & ſulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum:& ex ore ipſorum prodibat ignis, & fumus,& ſulphur.

18 Ab his tribus occiſa eſt tertia pars hominum, *nempe* ab igne, & fumo,& ſulphure, quæ prodibant ex ore ipſorum.

19 Poteſtas enim eorum in ore eorum eſt, ⁘ & in caudis eorum. nam eorum caudæ ſimiles ſunt ſerpentibus, habentes capita per quæ nocent.

20 Porro reliqui homines qui occiſi non ſunt his plagis,non reſipuerunt ab operibus manuum ſuarum, vt ne adorarent dæmonia & ſimulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre poſſunt,neque audire,neque ambulare:

21 Neque reſipuerunt ab homicidiis ſuis, neque à veneficiis ſuis, neque à ſcortatione ſua, neque à furtis ſuis

Cap. x.

1 TVm vidi alium Angelum fortem deſcendentem de cælo,amictū nube, ſupra cuius caput erat iris: facies autem eius *erat* vt ſol, & pedes eius vt columnæ igneæ.

2 Habebátque in manu ſua libellum apertum: & poſuit pedem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram.

3 Clamauítque voce magna, ſicut leo rugit: & quum clamaſſet, loquuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas.

4 Et quū loquuta fuiſſent ſeptem tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus eram: ſed audiui vocem de cælo dicentem mihi, Obſigna quæ loquuta ſunt ſeptem tonitrua,& ne ea ſcribas.

15 *Et ſoluti ſunt quatuor Angeli, qui parati erant in horam & diem & mēſem & annum, vt occiderent tertiam partem hominum.*

16 *Et numerus equeſtris exercitus vicies millies dena millia: & audiui numerum eorum.*

17 *Et ita vidi equos in viſione, & qui ſedebant ſuper eos, habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & ſulphureas: & capita equorum erant tanquam capita leonum: & de ore eorum procedit ignis, & fumus, & ſulphur.*

18 *Et ab his tribus plagis occiſa eſt tertia pars hominum, de igne & de fumo & ſulphure, quæ procedebant ex ore ipſorum.*

19 *Poteſtas enim equorum in ore eorum eſt, & in caudis eorum. nam caudæ eorum ſimiles ſerpentibus, habentes capita, & in his nocent.*

20 *Et cæteri homines qui non ſunt occiſi in his plagis, neque pænitētiam egerunt de operibus manuum ſuarum, vt non adorarēt dæmonia & ſimulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre poſſunt, neque audire, neque ambulare:*

21 *Et non egerunt pænitētiam ab homicidijs ſuis, neque à veneficiis ſuis, neque à fornicatione ſua, neque à furtis ſuis.*

Cap. x.

1 *ET vidi alium Angelum fortem deſcendentem de cælo, amictum nube, & iris in capite eius: & facies eius erat vt ſol, & pedes eius tanquam columnæ ignis.*

2 *Et habebat in manu ſua libellum apertum: & poſuit pedē ſuum dextrū ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram.*

3 *Et clamauit voce magna, quēadmodum quum leo rugit: & quum clamaſſet, loquuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas.*

4 *Et quum loquuta fuiſſent ſeptem tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus eram: & audiui vocem de cælo dicentem mihi, Signa quæ loquuta ſunt ſeptem tonitrua, & noli ea ſcribere.*

16 *Bis millies centena millia*, δύο μυριάδες μυριάδων. Vel ſi recentiorum more libeat numerare, Ducenties millena millia. Vulg. & Eraſ. *Vicies millies dena millia*: quo modo nemo neq; ex priſcis neque ex recētioribus loquitur. Epiphanius κατὰ τῶν ἀλόγων, habet μύριαι μυριάδες, καὶ χίλιαι χιλιάδες. i. *decies mille millia, & millies millia*: & totū hūc locū aliter legit, ſententiam, vt opinor, potius reſpiciens, quàm verba numerans.

19 *Et in caudis eorum*, καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν. Hoc in pleriſque codicibus deeſt, legitur tamen apud Aretham, & in Vetere editione, quibuſcum conſentiunt Complutenſis codex & alii duo ex noſtris.

5 Καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν,

6 Καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι·

7 Ἀλλὰ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, τελεσθήσεται τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις τοῖς προφήταις.

8 Καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πάλιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα, Ὕπαγε, λάβε τὸ βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

9 Καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον, λέγων αὐτῷ, Δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. Καὶ λέγει μοι, Λάβε καὶ κατάφαγε αὐτό· καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι.

10 Καὶ ἔλαβον τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατέφαγον αὐτό· καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι, γλυκύ· καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτὸ, ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου.

11 Καὶ λέγει μοι, Δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλοῖς.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ, καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων, Ἔγειραι, καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ.

2 Καὶ τὴν αὐλὴν τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς, ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσι· καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας τεσσαρακονταδύο.

5 Et Angelus quem vidi stantem super mare & super terram, ⁘ sustulit manum suam ad cælum,

6 Et iurauit per eum qui viuit in secula seculorum, qui creauit cælum & ea quæ sunt in eo, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, tẽpus non fore amplius:

7 Sed in diebus vocis septimi Angeli, quum futurum est vt clangat, ⁘ consummandum esse mysterium Dei, sicut annuntiauit ⁘ seruis suis prophetis.

8 ⁘ Et vox quam audieram è cælo, rursum loquuta est mecum, & dixit, Abi & accipe libellum illum apertum *qui est* in manu Angeli stantis super mare & super terram.

9 Abii igitur ad Angelum, dicens ei vt daret mihi libellum. Et dixit mihi, Accipe & deuora eum : & amaritudinem adferet ventri tuo, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

10 Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum: erátque in ore meo dulcis tanquam mel : sed quum deuorassem eum, amaruit venter meus.

11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare ⁘ coram populis, gentibus, & linguis, & regibus multis.

CAP. XI.

1 DAtus est autem mihi calamus similis virgæ, ⁘ adstititq; Angelus, dicens, Surge & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

2 Sed atrium ⁘ quod extra templum est ⁘ exclude, & ne metiaris illud : nam datum est Genbus : & Vrbem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.

5 *Et Angelus quem vidi stantem super mare & super terram, leuauit manum suam ad cælum,*

6 *Et iurauit per viuentem in secula seculorum, qui creauit cælum & ea quæ in eo sunt, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, quia tempus non erit amplius:*

7 *Sed in diebus vocis septimi Angeli, quum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut euangelizauit per seruos suos Prophetas.*

8 *Et audiui vocem de cælo iterum loquentem mecum, & dicentem, Vade & accipe librum apertum de manu Angeli stantis super mare & super terram.*

9 *Et abij ad Angelum, dicens ei vt daret mihi librum. Et dixit mihi, Accipe & deuora illum: & faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tanquam mel.*

10 *Et accepi librum de manu Angeli, & deuoraui illum : & erat in ore meo tanquam mel dulce, & quum deuorassem eum, amaricatus est venter meus.*

11 *Et dixit mihi, Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.*

CAP. XI.

1 *ET datus est mihi calamus similis virgæ, & dictum est mihi, Surge, & metire templum Dei, & altare, & adorantes in eo.*

2 *Atrium autem quod est foris templum eijce foras, & ne metiaris illud: quoniam datum est Gentibus : & ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.*

IN CAP. X.

5 *Sustulit manum,* ἦρε τὴν χεῖρα. Hic erat gestus iurantium, vt etiamnum hodie.

7 *Consummãdum esse,* τελεσθήσεται. Complutensis editio habet τελεσθῇ, & pleriq; Græci codices, καὶ τελεσθῇ, quã scripturam si sequamur, ὅτι repetere oportebit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sed Vulg. rectius omnino legit τελεσθήσεται. *Seruis suis,* &c. τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις, &c. Vulgata, *Per seruos suos :* perinde nimirum acsi causa instrumẽtalis significetur. Hoc etiam fit mihi verisimilius quàm quod annotat Erasmus, nempe additam fuisse particulam Per, quum scripsisset Vetus interpres, *Euangelizauit per seruos suos.* Legit enim Complutensis editio τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις.

8 *Et vox,* &c. καὶ ἡ φωνὴ, &c. Vulgata, *Et audiui vocem è cælo iterum loquentem mecum, & dicentem mihi,* Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ πάλιν λαλοῦσαν μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσαν. Hoc ego verò nusquam inuenio, quanquam quod ad sensum attinet, nihil interest.

11 *Coram populis,* &c. ἐπὶ λαοῖς, &c. Sic vsurpatur præpositio ἐπὶ Matth. 28.14, & 1. Tim. 6.13.

IN CAPVT XI.

1 *Adstitítque Angelus, dicens,* καὶ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων. Ita restituo hunc locum ex Complutensi editione, quum in reliquis scribatur duntaxat λέγων, *dicens,* quasi calamus ipse hoc sit loquutus. quod mihi nimium videtur absurdum vel per visionem cogitare. Vetus interpres legit καὶ ἐλέχθη μοι, & dictum est mihi, eadem manente sententia. Sed etiãsi simpliciter ponatur λέγων, respondebit Hebræo infinito לאמור [*lemor,*] dicendo, & ad eum referetur à quo datus est calamus.

2 *Quod extra templum est,* τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ. Hæc est vera lectio, quæ extat apud Aretham, & in Complutensi codice. Alludit enim ad atrium illud exterius quod atrium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat.

Exclude, ἔκβαλε ἔξω. Ad verbum, *Eijce foras*. Atqui intus non erat. Fateor id quidem aliquatenus. Nam Sancta & Sancta sanctorum ab hoc atrio erant seiuncta, sed tamen totum ipsum ædificium nomine Templi significabatur. Nunc verò quodammodo foras eiici dicitur quòd tan- 5 quam profanum negligatur in metiendo Templo. Hoc qui non considerarunt, putarunt legendum τὴν αὐλὴν τὴν ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, *atrium quod intra templum est*: mendosè id quidem. quorsum enim hoc adderetur?

---

3 Καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκοις.

4 Οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι.

5 Καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι.

6 Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανόν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ἡμέραις αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσι.

7 Καὶ ὅταν τελέσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου, ποιήσει πόλεμον μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτούς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτούς.

8 Καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας πόλεως τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καὶ Αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη.

9 Καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν λαῶν καὶ φυλῶν καὶ γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα.

10 Καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσιν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανθήσονται· καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

11 Καὶ μετὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ, πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτούς· καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς.

12 Καὶ ἤκουσαν φωνὴν μεγάλην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς, Ἀνάβητε ὧδε. Καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ· καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

13 Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ.

---

3 Sed dabo illam duobus illis testibus meis, qui prophetabũt diebus mille ducẽtis sexaginta, amicti saccis.

4 Hi sunt duæ illæ oleæ, & duo candelabra in conspectu ¨Dei terræ posita.

5 Quòd si quis velit eis nocere, ignis prodit ex ore ipsorum qui deuoret inimicos eorum: nam si quis velit eis nocere, ita oportet eum occidi.

6 Hi habent potestatẽ claudẽdi cælum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum: & potestatem habent super aquas, conuertẽdi eas in sanguinem: & percutiẽdi terram omni plaga quotiescunque voluerint.

7 Porro quum finierint ¨suum testimonium, bestia illa ascendens ex abysso, geret aduersus eos bellũ, & vincet eos, & occidet eos.

8 Et cadauera eorũ iacebunt in plateis vrbis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma & AEgyptus, vbi & Dominus noster crucifixus est.

9 Et videbunt *homines* ex tribubus & populis & linguis & gentibus cadauera eorum per tres dies & dimidium, & cadauera eorum non sinent poni in monumentis.

10 Et incolæ terræ gaudebunt super illis, & lætabuntur: & munera mittent alii aliis, quoniã hi duo Prophetæ cruciarint terræ incolas.

11 Sed post dies tres & dimidium ¨spiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: stabúntque *erecti* in pedes suos, & timor magnus cadet super eos qui ipsos spectarunt.

12 Deinde audierunt vocẽ magnam de cælo, dicentem ipsis, Ascendite huc. Ascẽderúntque in cælum per nubem: & viderunt illos inimici eorum.

13 Factúsq; est in illa hora terræmotus magnus: & decima pars Vrbis cecidit, & occisa sunt in terræmotu capita hominum septies mille, & reliqui territi sunt, & ¨dederũt gloriam Deo cæli.

---

3 *Et dabo duobus testibus meis, & prophetabũt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.*

4 *Hi sunt duæ oliuæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes.*

5 *Et si quis voluerit eos nocere, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum: & si quis voluerit eos lædere, sic oportet eum occidi.*

6 *Hi habẽt potestatẽ claudẽdi cælum ne pluat diebus prophetiæ ipsorum: & potestatẽ habent super aquas, conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quotiescunque voluerint.*

7 *Et quum finierint testimonium suũ, bestia quæ ascendit dẽ abysso, faciet aduersus eos bellum, & vincet illos: & occidet eos.*

8 *Et corpora eorum iacebunt in plateis Ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma & Ægyptus, vbi & Dominus eorum crucifixus est.*

9 *Et videbũt de tribubus, & populis, & linguis, & gẽtibus corpora eorum per tres dies & dimidiũ: & corpora eorum non sinent poni in monumentis.*

10 *Et inhabitãtes terram gaudebunt super illos, & iocundabuntur: & munera mittent inuicem, quoniã hi duo Prophetæ cruciauerunt eos qui habitabant super terram.*

11 *Et post dies tres & dimidium, Spiritus vitæ à Deo intrauit in eos, & steterunt super pedes suos, & timor magnus cecidit super eos qui viderũt eos.*

12 *Et audierunt vocẽ magnam de cælo, dicẽtem eis, Ascendite huc. Et ascẽderunt in cælum in nube: & viderunt illos inimici eorum.*

13 *Et in illa hora factus est terræmotus magnus: & decima pars Ciuitatis cecidit, & occisa sunt in terræmotu namina hominum septem millia, & reliqui in timorem sunt missi, & dederunt gloriam Deo cæli.*

---

4 *Dei terræ*, τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς. Vulg. *Domini terræ*, τοῦ Κυρίου τῆς γῆς, vt etiam legitur in editione Complutensi, quod est magis vsitatum.

7 *Suum testimonium*, τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν. Id est quum legationem suam obierint.

11 *Spiritus vitæ*, πνεῦμα ζωῆς. Hebr. רוח חיים [*ruach chaym*,] pro anima vitali.

13 *Dederũt gloriã Deo*, ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ. Vide Ioh. 9.24.

Ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, καὶ ἰδοὺ ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη ἔρχεται ταχύ.

Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι, Ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κόσμου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσαν ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

Λέγοντες, Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐρχόμενος· ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας·

Καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν, καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν, κριθῆναι, καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις· καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν.

Καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ἐγένοντο ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμὸς καὶ χάλαζα μεγάλη.

Κεφάλαιον ιβ.

ΚΑΙ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ· γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον, καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα·

Καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἔκραζεν ὠδίνουσα, καὶ βασανιζομένη τεκεῖν.

Καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυῤῥὸς, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά.

Καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν· καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ.

Καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄῤῥενα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ.

Καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα.

14 Væ secundum abiit, & ecce væ tertium veniet citò.

15 Septimus igitur Angelus clãxit, & factæ sunt voces magnæ in cælo, dicentes, Facta sunt regna mundi, *regna* Domini nostri, & Christi eius, qui regnabit in secula seculorum.

16 Tum vigintiquatuor illi Seniores qui in conspectu Dei sedent in sedibus suis, prociderũt in facies suas, & adorarunt Deum,

17 Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotẽs, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quòd adeptus sis potestatem tuam magnam, & regnum inieris:

18 Et iratæ sunt Gẽtes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, vt iudicentur, & des præmium seruis tuis Prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum, paruis & magnis: & perdas eos qui perdunt terram.

19 Tunc apertum est templum Dei in cælo, & visa est Arca fœderis eius in templo eius: & facta sunt fulgura & voces: & tonitrua, & terræmotus, & grando magna.

CAP. XII.

1 VIsum est autem signũ magnũ in cælo: Mulier *aderat* amicta sole, sub cuius pedibus erat luna, & in capite corona stellarum duodecim.

2 Et prægnans clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret.

3 Et visum est aliud signum in cælo: nam ecce, *adfuit* draco magnus rufus, habens capita septem & cornua decem: & in capitibus suis diademata septem.

4 Cuius cauda trahebat tertiã partem stellarũ cæli, quas abiecit in terrã: stetit autem is draco ante mulierem parituram, vt quum peperisset, filium eius deuoraret.

5 Peperit autem filium masculum, recturum omnes Gentes virga ferrea: & raptus est Filius eius ad Deum ad Thronum eius.

6 Mulier verò fugit in solitudinem, vbi habet locum paratum à Deo: vt illic pascãt eam diebus mille ducẽtis sexaginta.

14 *VÆ secundum abijt, & ecce væ tertium veniet citò.*

15 *Et septimus Angelus tuba cecinit: & factæ sunt voces magnæ in cælo, dicentes, Factum est regnũ huius mundi Domini nostri & Christi eius, & regnabit in secula seculorũ.*

16 *Et vigintiquatuor seniores qui in conspectu Dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum,*

17 *Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotẽs, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quia accepisti virtutem tuam magnam, & regnasti:*

18 *Et iratæ sunt Gentes, & aduenit ira tua & tẽpus mortuorum, iudicari, & reddere mercedem seruis tuis Prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum pusillis & magnis: & exterminandi eos qui corruperunt terram.*

19 *Et apertum est tẽplum Dei in cælo, & visa est Arca testamenti eius in templo eius: & facta sunt fulgura, & voces, & terræmotus, & grando magna.*

CAP. XII.

1 *ET signum magnum apparuit in cælo: Mulier amicta sole, & luna sub pedibus eius, & in capite eius corona stellarum duodecim:*

2 *Et in vtero habens, clamat parturiens, & cruciatur vt pariat.*

3 *Et visum est aliud signum in cælo, & ecce draco magnus rufus, habens capita septem, & cornua decem: & in capitibus eius diademata septem.*

4 *Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum cæli, & misit eas in terrã: et draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, vt quum peperisset, filium eius deuoraret.*

5 *Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes Gẽtes in virga ferrea: & raptus est filius eius ad Deum, & ad thronum eius.*

6 *Et mulier fugit in solitudinẽ, vbi habet locum paratum à Deo vt ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta.*

19 *Et tonitrua*, καὶ βρονταί. Hoc non est in Latinis codicibus, & fortassis est glossema illius καὶ φωναί, *& voces.*

IN CAPVT XII.

2 *Clamabat*, ἔκραζεν. Sic restituo ex Complutensi editione, & vetere Latina.

7 Καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ Μιχαὴλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δράκοντος, καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ·

8 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ.

9 Καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος διάβολος καὶ ὁ Σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ᾽ αὐτοῦ ἐβλήθησαν.

10 Καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην λέγουσαν ἐν τῷ οὐρανῷ, Ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός.

11 Καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν· καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου.

12 Διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε οἱ οὐρανοὶ καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. Οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κατέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει.

13 Καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρενα.

14 Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ, ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως·

15 Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμόν, ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ·

16 Καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικί, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

17 Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικί, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

18 Καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης.

7 Et factum eſt prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:

8 Sed non ∴obtinuerunt, neque locus eorum amplius inuentus eſt in cælo.

9 Et proiectus eſt draco ille magnus, ſerpens ille antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui ſeducit totum terrarũ orbem: proiectus, *inquam*, eſt in terram, & Angeli eius cum eo proiecti ſunt.

10 Et audiui vocem magnam dicentem in cælo, Nunc facta eſt ſalus, & virtus, & regnum Dei noſtri, & poteſtas Chriſti eius: quia deiectus eſt accuſator fratrum noſtrorum, qui accuſabat eos ante conſpectum Dei noſtri die ac nocte.

11 Sed ipſi vicerunt eũ propter ſanguinem Agni, & propter ſermonem teſtimonii ſui: & ∴animæ ſuæ prodigi fuerunt vſque ad mortem.

12 Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam deſcendit diabolus ad vos, iræ magnæ plenus, vt qui ſciat ſe paululũ temporis habere.

13 Quũ igitur vidiſſet draco ſe proiectum eſſe in terram, perſequutus eſt mulierem quæ pepererat maſculum.

14 Sed datæ ſunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volet à conſpectu ſerpentis in deſertũ, ∴in locum ſuum, vbi alitur per tempus & tempora & dimidiũ temporis:

15 Eiecit autem ſerpens ex ore ſuo poſt mulierem, aquam tãquam flumen: vt eam faceret rapi à flumine:

16 Sed ſuccurrit terra mulieri, aperuítque terra os ſuum, & abſorpſit flumen quod eiecerat draco ex ore ſuo.

17 Iratus eſt igitur draco aduerſus mulierem: & abiit vt gereret bellum cum reliquis ex eius ſemine obſeruantibus mãdata Dei, & habentibus teſtimonium IESV Chriſti.

18 ∴Stetítq; ſuper arenã maris.

7 *Et factum eſt prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliabãtur cum dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:*

8 *Et non valuerunt, neque locus inuentus eſt eorum amplius in cælo.*

9 *Et proiectus eſt draco ille magnus, ſerpens antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui ſeducit vniuerſum orbem: & proiectus eſt in terram, & Angeli eius cum illo miſſi ſunt.*

10 *Et audiui vocem magnam in cælo dicentem, Nunc facta eſt ſalus, & virtus, & regnum Dei noſtri, & poteſtas Chriſti eius: quia proiectus eſt accuſator fratrum noſtrorum, qui accuſabat illos ante conſpectum Dei noſtri die ac nocte.*

11 *Et ipſi vicerunt eũ propter ſanguinem Agni & propter verbum teſtimonij ſui, & non dilexerunt animas ſuas vſque ad mortem.*

12 *Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ terræ & mari: quia deſcendit diabolus ad vos habens iram magnam, ſciens quòd modicum tempus habet.*

13 *Et poſtquam vidit draco quòd proiectus eſſet in in terram, perſequutus eſt mulierem quæ peperit maſculum.*

14 *Et datæ ſunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in deſertum in locũ ſuum, vbi alitur per tempus & tempora & dimidium temporis, à facie ſerpentis:*

15 *Et miſit ſerpens ex ore ſuo poſt mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret trahi à flumine.*

16 *Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os ſuum, & abſorbuit flumen quod miſit draco de ore ſuo.*

17 *Et iratus eſt draco in mulierem: & abijt facere prælium cum reliquis de ſemine eius, qui cuſtodiũt mandata Dei, & habent teſtimonium Ieſu Chriſti.*

18 *Et ſtetit ſupra arenam maris.*

---

8 *Obtinuerunt*, ἴσχυσαν. Sic accipitur apud Hebræos verbum יכול [*iachol.*] *Neque locus eorum amplius inuentus eſt*, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι. Id eſt eiecti ſunt, ita vt nuſquam poſtea apparuerint in cælo. Sic loquitur Daniel cap. 2. 35.

11 *Animæ ſuæ prodigi fuerunt*, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et non dilexerunt animam ſuam.* Eſt autem in hac formula loquendi μείωσις, Hebræis familiaris, quum minus dicitur quàm intelligatur. Is enim dicitur animam (id eſt vitam) diligere qui nihil habet hac vita charius: & econtrario, non diligere animam ſuam, qui non dubitat illam periculis exponere quoties ita facto opus eſt.

14 *In locum ſuum*, εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. Id eſt in eum locum qui eſt ipſi à Domino deſtinatus, vt Act. 1. 25, quanuis in ſpecie prorſus diſſimili.

18 *Stetítque*, καὶ ἐστάθην. Vulg. *Et ſtetit*, καὶ ἐστάθη, contra omnium Græcorum codicum fidem.

Καὶ

Κεφάλαιον ιγ.

ΚΑΙ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης θηρίον ἀναβαῖνον, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα· καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήματα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημίας.

2 Καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον παρδάλει, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκτου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα λέοντος· καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγάλην.

3 Καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον· καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη· καὶ ἐθαύμασεν ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ θηρίου.

4 Καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὃς ἔδωκεν ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον, λέγοντες, Τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ; τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτοῦ;

5 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαρακονταδύο.

6 Καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν Θεὸν, βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας.

7 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ νικῆσαι αὐτούς· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθνος.

8 Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

9 Εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω.

10 Εἴ τις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει· εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων.

11 Καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίῳ, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων.

12 Καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

13 Καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ

CAP. XIII.

1 TVm vidi bestiam è mari ascendentẽ, quæ habebat capita septẽ & cornua decem: & imposita cornibus eius decẽ diademata, & impositũ capitibus eius nomen blasphemiæ.

2 Erátq; hæc bestia quam vidi, similis pardo, & pedes eius vt pedes vrsi, & os eius vt os leonis: dedit autẽ ei draco virtutem suam, & thronũ suum, & potestatem magnam.

3 Et vidi vnum ex capitibus eius quasi lethaliter cæsum: sed ipsius "plaga lethalis curata est: & admirans vniuersa terra sequuta est bestiam.

4 Et adorarunt draconem qui dedit potestatẽ bestiæ: & adorarunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cum ea?

5 Datúmque est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas agendi menses quadragintaduos.

6 Aperuit igitur os suum ad blasphemiam aduersus Deum, vt conuiciis afficeret nomẽ eius, & tabernaculũ eius, & eos qui in cælo habitant.

7 Sed & datum est ei bellum gerere cum Sanctis, & eos vincere: & data est ei potestas in omnem tribum, & linguam, & gentem.

8 Itaque adorabunt eam omnes incolæ terræ, quorum nõ sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

9 Siquis habet aurem, audiat.

10 Siquis "in captiuitatem abducit, in captiuitatem abibit: ‖ siquis gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. hîc est patientia & fides Sanctorum.

11 Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra, habẽtem cornua duo similia Agni, sed loquebatur vt draco.

12 Ea verò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius, & facit vt terra & ipsius incolæ adorent bestiam illam primam cuius curata fuerat plaga lethalis.

13 Editq; signa magna, "adeo vt etiam ignem faciat è cælo de-

CAP. XIII.

1 *ET vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem, & cornua decem: & super cornua eius, decem diademata, & super capita eius nomina blasphemiæ.*

2 *Et bestia quam vidi, similis erat pardo, & pedes eius sicut vrsi, & os eius sicut os leonis: & dedit illi draco virtutem suam, & potestatem magnam.*

3 *Et vidi vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem, & plaga mortis eius curata est: & admirata est vniuersa terra post bestiam.*

4 *Et adorauerunt draconem qui dedit potestatem bestiæ, & adorauerunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? & quis poterit pugnare cum ea?*

5 *Et datum est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas facere menses quadragintaduos.*

6 *Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.*

7 *Et est datum illi bellũ facere cum Sãctis, & vincere eos: & data est illi potestas in omnem tribum & populum, & linguam, & gentem.*

8 *Et adorauerunt eam omnes qui inhabitant terrã, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi.*

9 *Siquis habet aurem, audiat.*

10 *Qui in captiuitatẽ duxerit, in captiuitatem vadit: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi: hic est patientia & fides Sanctorum.*

Gen. 9.6 matt. 26. 52

11 *Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra: & habebat cornua duo, similia Agni, & loquebatur sicut draco.*

12 *Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in cõspectu eius, & fecit terram & habitantes in eâ adorare bestiam primam, cuius curata est plagâ mortis.*

13 *Et fecit signa magna, vt etiam ignem faceret de*

IN CAP. XIII.

3 *Plaga lethalis*, ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Plaga mortis*, seruato Hebraismo.

10 *In captiuitatem abducit*, αἰχμαλωσίαν ὑπάγει. Fortassis deest præpositio εἰς. nisi malimus captiuitatẽ Hebræorum more pro captiuis ipsis turmatim abductis interpretari, quod declaratur præpositione συν.

13 *Adeo vt*, ἵνα. Ἵνα pro ὥστε, quod alibi annotauimus. Complutensis tamen editio legit, consentiente Aretha &

duobus ex noſtris vetuſtis libris, καὶ πῦρ, ἵνα καταβαίνῃ, *& vt ignis deſcendat*. Ita enim hoc explicandum puto per traiectionem, cuius meminimus Rom. 11. 31, & alia paſſim exẽpla occurrunt, vt 1. Cor. 9. 15, & Galat. 2. 10.

εἰς τὴν γῆν, ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὰ σημεῖα ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας, καὶ ἔζησε.

Καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ, ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι.

Καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχούς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν·

Καὶ ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

Ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν, ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστί· καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξϛʹ.

Κεφάλαιον ιδ.

ΚΑΙ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστηκὸς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, καὶ μετ' αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης· καὶ φωνὴν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν·

Καὶ ᾄδουσιν ὡς ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδήν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς·

Οὗτοί εἰσιν οἳ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν· παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ· οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρχὴ τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ.

---

deſcendere in terram in conſpectu hominum.

14 Et ſeducit incolas terræ, propter ſigna quæ datum eſt ei vt faciat in cõſpectu beſtiæ, dicens incolis terræ vt faciant imaginem beſtiæ quæ gladio vulnerata fuit, ſed "reuixit.

15 Datúmque eſt ei "vt animaret imaginem beſtiæ, vt etiam loquatur imago beſtiæ, & faciat vt quicunque non adorarint imaginem beſtiæ, occidantur.

16 Sed & facit vt omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & ſerui accipiant characterem in manu ſua dextra, aut in frontibus ſuis:

16 Et nequis poſſit emere aut vendere, niſi qui habeat characterem aut nomen beſtiæ, aut numerum nominis eius.

17 Hîc ſapientia eſt. Qui intelligentia præditus eſt, computet numerum beſtiæ: numerus enim hominis eſt: & numerus eius, ſexcenta ſexagintaſex.

Cap. XIIII.

1 TVnc aſpexi, & ecce *aderat* Agnus ſtans ſuper montem Sion, & cum eo centũ quadraginta quatuor millia habẽtia nomẽ Patris eius ſcriptum in frontibus ſuis.

2 Et audiui vocem è cælo tãquam vocem aquarum multarum, & tãquam ſonũ tonitrui magni: & vocẽ audiui citharœdorũ pulſantium citharas ſuas:

3 "Et canentium quaſi canticum nouum ante thronum, & ante quatuor illa animalia, & illos Seniores: neque quiſquã poterat diſcere canticum illud niſi illa centum quadragintaquatuor millia, ii *videlicet* qui empti ſunt è terra:

4 Hi ſunt qui cum mulieribus non ſunt inquinati: virgines enim ſunt. hi ſequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti ſunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno *ſacræ*.

---

cælo deſcendere in terram in conſpectu hominum.

14 *Et ſeducit habitantes in terra, propter ſigna quæ data ſunt illi facere in cõſpectu beſtiæ, dicens habitantibus in terra vt faciãt imaginem beſtiæ quæ habet plagam gladij, & vixit.*

15 *Et datum eſt illi vt daret ſpiritum imagini beſtiæ, & vt loquatur imago beſtiæ, & faciat vt quicunque non adorauerint imaginem beſtiæ, occidantur.*

16 *Et faciet omnes, puſillos & magnos, & diuites & pauperes, & liberos & ſeruos, habere characterẽ in dextera manu ſua aut in frontibus ſuis:*

17 *Et nequis poſſit emere aut vendere, niſi qui habet characterem, aut nomen beſtiæ, aut numerum nominis eius.*

18 *Hîc ſapientia eſt. Qui habet intellectum, computet numerum beſtiæ: numerus enim hominis eſt: & numerus eius ſexcenti ſexaginta ſex.*

Cap. XIIII.

1 *ET vidi, & ecce Agnus ſtabat ſupra mõtem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen eius & nomen Patris eius ſcriptum in frontibus ſuis.*

2 *Et audiui vocem de cælo, tanquam vocem aquarum multarũ, & tanquã vocem tonitrui magni: & vocem quam audiui ſicut citharœdorum citharizãtium in citharis ſuis:*

3 *Et cantabant quaſi cãticum nouum ante ſedem & ante quatuor animalia & Seniores, & nemo poterat diſcere canticum niſi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti ſunt de terrra:*

4 *Hi ſunt qui cũ mulieribus non ſunt coinquinati: virgines enim ſunt. hi ſequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti ſunt ex hominibus primitiæ Deo & Agno.*

---

14 *Reuixit*, ἔζησε. Hoc dicit quia plaga per ſe lethalis erat, ex qua quum illa conualuerit, conſequi videtur, illam penes ſe habere vitam, ac proinde tanquam Deum adorandam.

15 *Vt animaret*, δοῦναι πνεῦμα. Id eſt vitã inderet, nempe ſicut Iannes & Mambres Moſis prodigia imitabantur. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Vt daret ſpiritum.*

IN CAPVT XIIII.

3 *Et canentium*, καὶ ᾄδουσιν. Plena conſtructio eſt, καὶ οἱ ᾄδουσιν, *& qui canebant*, vt diximus ſuprá.

5 Καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὑρέθη δόλος. ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ.

6 Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετόμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον, εὐαγγελίσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ λαόν·

7 Λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Φοβήθητε τὸν Θεὸν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ· καὶ προσκυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν καὶ πηγὰς ὑδάτων.

8 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικε πάντα ἔθνη.

9 Καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐτοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Εἴτις τὸ θηρίον προσκυνεῖ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ,

10 Καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ ἐνώπιον τῶν ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου.

11 Καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων· καὶ οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ εἴτις λαμβάνει τὸ χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

12 Ὧδε ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστίν· ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ.

13 Καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι· Ναὶ, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν· τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ᾽ αὐτῶν.

5 Et in quorum ore nõ est inuentus dolus: sunt enim inculpati ante thronum Dei.

6 Deinde vidi alium Angelũ volantem per medium cæli, habentem Euãgelium æternum, vt euangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo:

7 Dicentem magna voce, ‖Timete Deum, & ei tribuite gloriam: nam venit hora iudicii eius: & adorate eum ‖ qui fecit cælũ & terram & mare ⁚& fontes aquarum.

8 Et alius Angelus sequutus est, dicens, ‖Cecidit cecidit Babylon, vrbs illa magna, quia vinum ⁚iræ scortationis suæ potandum præbuit omnibus gentibus.

9 Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginẽ eius, & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua,

10 Bibet hic quoque ex vino iræ Dei, ⁚ex mero, *inquam*, infuso in poculum iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.

11 Et fumus cruciatus eorum ascendet in secula seculorum: nec habebunt requiem die nec nocte qui adorant bestiam & imaginem eius, & siquis acceperit characterem nominis eius.

12 Hîc tolerãtia sanctorum est: hîc qui obseruãt mandata Dei, & fidem Iesu.

13 Tunc audiui vocem è cælo, dicentem mihi, Scribe, Beati ⁚ab hoc tempore mortui ii, qui ⁚Domini causa moriũtur. ⁚Etiam, dicit Spiritus: quoniam requiescunt à laboribus suis: ⁚& opera eorũ sequuntur eos.

5 Et in ore eorum nõ est inuentum mendacium: sine macula enim sunt ante thronum Dei.

6 Et vidi alterum Angelum volantem per medium cæli, habentem Eugelium æternum, vt euangelizaret sedentibus super terram & super omnem gentem, & tribum, & linguam, & populum:

7 Dicens magna voce, Timete Deũ, & date illi honorẽ, quia venit hora iudicij eius: & adorate eũ qui fecit cælum & terrã, & mare, & fontes aquarũ.

8 Et alius Angelus sequutus est dicens, Cecidit cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes.

9 Et tertius Angelus sequutus est illos, dicẽs voce magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginem eius, & acceperit characterem in fronte sua, aut in manu sua,

10 Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure in cõspectu Angelorum sanctorũ, & ante conspectum Agni.

11 Et fumus tormẽtorum eorum ascendet in secula seculorum: nec habent requiem die ac nocte qui adorauerunt bestiam & imaginem eius, & siquis acceperit characterem nominis eius.

12 Hic patientia sanctorum est, qui custodiunt mãdata Dei, & fidem Iesu.

13 Et audiui vocem de cælo, dicentem mihi, Scribe, Beati mortui qui in Domino moriuntur amodo. Iam dicit Spiritus, vt requiescãt à laboribus suis: opera enim illorũ sequuntur illos.

Psal. 145. 6
Act. 14. 15
Esa. 21, 9
ierem. 51. 8
infrà, 18. 2

---

7 *Et fontes aquarum*, καὶ πηγὰς ὑδάτων. In quibusdam Latinis codicibus additur, *Et omnia quæ in eis sunt.*

8 *Iræ scortationis suæ*, τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς. Id est, scortationis suæ qua Deus ad iram est inflãmatus. Vel vinum iræ scortationis vocat quòd iram Dei in se prouocẽt quicunque sese illius scortatione, quasi vino, inebriant.

10 *Ex mero [inquam] infuso in poculum*, &c. τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ. Vulg. *Quod mistum est mero in calice*, &c. quæ interpretatio prorsus eneruat sententiam. Dicitur autem Græcis κεράννυσθαι quod infunditur bibituro, etiamsi non diluatur aqua aut alio potus genere, sicut rectè obseruauit Erasmus. Et ita etiam apud Hebr. מסך [*masach*] pro נסך [*nasach*] vsurpatur.

13 *Ab hoc tẽpore*, ἀπάρτι. Id est in posterum. Est autem hęc particula cum μακάριοι necessariò connectenda, quoniam alioqui prioribus seculis mortui in hac sententia nõ comprehenderentur. Vulg. *à modo*, barbarè, vt diximus Iohan. 1. 51. Sed & in nõnullis Latinis codicibus falsa interpunctio huius particulæ inoleuit, quasi videlicet cohæreat cum ναί: quod vt vitarem, putaui collocationem huius particulæ mutandam. Sed quid si legamus ἀπαρτὶ, id est *perfectè*, quoniã videlicet tunc obtinuerũt diu speratã beatitatẽ, ita vt hoc referatur ad id quod suprà scriptum est, 6. 11.

Domini causa, ἐν Κυρίῳ. Heb. ביהוה [*baiouah*,] id est *propter Dominum*. Hoc enim est quod alibi dicitur Propter iustitiam. Vulg. & Eras. ad verbum, *In Domino*, admodum obscurè. *Etiam*, ναί. Sic habent constanter omnes Græci codices. Itaque mendosè in Latina editione vetere scribitur *Iam* pro *Etiam*. *Et opera*, τὰ δὲ ἔργα. Vel, opera enim, vt Vetus interpres conuertit: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur, quod sæpe annotauimus. Sin minus, copulatiuam esse oportet. Nam pro aduersatiua non videtur satis cõmodè posse explicari. Ἔργα autẽ, id est *opera*, vocat præmiũ quod bona ipsa opera cõsequitur, Hebræorũ more, quod est gratuitò promissum & datum, non ex operum dignitate.

14 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέλη λευκή, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενος ὅμοιος υἱῷ ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ.

15 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης, Πέμψον τὸ δρέπανόν σου, καὶ θέρισον· ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι· ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς.

Iœl. 3. 23 — Matt. 13. 39

16 Καὶ ἔβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ.

17 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἔχων καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ.

18 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυρός· καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, λέγων, Πέμψόν σου τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, καὶ τρύγησον τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς, ὅτι ἤκμασαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς.

19 Καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην.

20 Καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τῆς ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων, ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΚΑΙ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα καὶ θαυμαστόν· ἀγγέλους ἑπτά, ἔχοντας πληγὰς ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας, ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ.

2 Καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην μεμιγμένην πυρί· καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ χαράγματος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ Θεοῦ·

3 Καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν Μωσέως δούλου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου, λέγοντες, Μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ· δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου, ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων.

Psal. 146. 6 — Ier. 10. 7

4 Τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε, Κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι μόνος ὅσιος· ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥξουσι καὶ προσκυνήσουσιν

---

14 Aſpexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & ſuper nubem ſedebat *quidam* ſimilis ⁻homini, habens impoſitã capite ſuo coronam auream, & in manu ſua falcem acutam.

15 Et alius Angelus prodiit è templo, clamans voce magna ad eũ qui inſidebat nubi, ‖Mitte falcem tuam, & mete: quia venit tibi hora vt metas: nam aruit ‖meſſis terræ.

16 Miſit igitur is qui inſidebat nubi falcem ſuam in terram: & demeſſa eſt terra.

17 Tum alius Angelus prodiit è temploquod eſt in cælo, habens & ipſe falcem acutam,

18 Et alius Angelus prodiit ab altari: habens poteſtatem in ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcẽ acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia ⁻botros vineæ terræ: nam maturæ ſunt eius vuæ.

19 Miſit igitur Angelus falcem ſuam acutam in terram, & vindemiauit vineam terræ, & miſit in magnum illum lacum iræ Dei.

20 Et calcatus eſt lacus extra ciuitatem: exiuitque ſanguis è lacu vſq; ad frænos equorum, per ſtadia mille ſexcenta.

CAP. XV.

1 DEinde vidi aliud ſignum in cælo magnũ & admirabile: Angelos ſeptẽ, habẽtes plagas ſeptem vltimas, quoniã per illas expleta eſt ira Dei.

2 Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igni: & eos qui victoriam reportabant ex beſtia illa & imagine eius & charactere eius, ex numero nominis eius, ſtantes apud mare vitreũ, & habentes citharas Dei:

3 Qui etiam cantabant canticum Moſis ⁻ſerui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia ſunt opera tua Domine Deus omnipotens, ‖iuſtæ & veræ ſunt ⁻viæ tuæ, rex ⁻ſanctorum.

4 ‖Quis nõ timebit te Domine, & glorificabit nomen tuũ? Nam ſolus ſanctus es. Nam omnes gentes venient & adora-

---

14 *Et vidi, & ecce nubem candidam: & ſuper nubẽ ſedentem ſimilem filio hominis, habentem in capite ſuo coronam auream, & in manu ſua falcem acutam.*

15 *Et alius Angelus exiuit de tẽplo, clamans voce magna ad ſedentem ſuper nubem, Mitte falcem tuã, & mete: quia venit hora vt metatur, quoniam aruit meſſis terræ.*

16 *Et miſit qui ſedebat ſuper nubem, falcem ſuam in terram: & demeſſa eſt terra.*

17 *Et alius Angelus exiuit de templo, quod eſt in cælo, habẽs & ipſe falcem acutam.*

18 *Et alius Angelus exiuit de altari, qui habebat poteſtatẽ ſupra ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutã, & vindemia botros vineæ terræ: quoniam maturæ ſunt vuæ eius.*

19 *Et miſit Angelus falcẽ ſuã acutam in terram, & vindemiauit vineam terræ, & miſit in lacum iræ Dei magnum.*

20 *Et calcatus eſt lacus extra ciuitatẽ, & exiuit ſanguis de lacu vſque ad frænos equorum, per ſtadia ſexcenta.*

CAP. XV.

1 *ET vidi aliud ſignum in cælo magnum & mirabile: Angelos ſeptẽ, habẽtes plagas ſeptẽ nouiſsimas, quoniam in illis conſummata eſt ira Dei.*

2 *Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igne: & eos qui vicerunt beſtiam & imaginem eius, & numerum nominis eius, ſtãtes ſuper mare vitreum habentes citharas Dei:*

3 *Et cantantes cãticum Moiſi ſerui Dei, & canticum Agni, dicẽtes, Magna & mirabilia ſunt opera tua Domine Deus omnipotens: iuſtæ & veræ ſunt viæ tuæ, rex ſeculorum.*

4 *Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuũ? quia ſolus pius es: quoniam omnes Gentes venient & adorabunt*

---

14 *Homini*, υἱῷ ἀνθρώπου. Hunc Hebraiſmum alibi expoſuimus. Nolui autem filium hominis ad verbum interpretari, quòd, quum vbique in his libris nemo filius hominis niſi vnus Chriſtus dicatur: hîc verò Chriſtũ ipſum nõ ſignificari, ſed Angeli ſpeciẽ ac formã, liquet ex proximo verſiculo. Itaque vitanda fuit amphibolia.

18 *Botros vineæ terræ*, τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς. Sic legunt Arethas & Complutenſis codex, cum aliis duobus ex noſtris, & Vetere etiam interprete: ac ita certè melius cohæret quod ſequitur.

IN CAPVT XV.

3 *Serui Dei*, δούλου τοῦ Θεοῦ. Sic vocatur Moſes κατ' ἐξοχήν: ſicut deſcribitur Deut. 34. 10. *Viæ*, ὁδοί. Id eſt geſta tua, ex idiotiſmo Hebr. *Sanctorũ*, τῶν ἁγίων. Vulg. *ſeculorum*, τῶν αἰώνων, contra Græcorum omnium codicum noſtrorum fidem. Arethas autem habet τῶν ἐθνῶν, *gentium*.

ἐνώπιόν σου· ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν.

5 Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ.

6 Καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ πληγὰς, ἐκ τοῦ ναοῦ, ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρὸν, καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς.

7 Καὶ ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

8 Καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναόν· ἄχρι τελεσθῶσιν αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

Κεφάλαιον ις.

1 ΚΑΙ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, Ὑπάγετε καὶ ἐκχέατε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν γῆν.

2 Καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην ἑαυτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τῇ εἰκόνι αὐτοῦ προσκυνοῦντας.

3 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ· καὶ πᾶσα ψυχὴ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ.

4 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· καὶ ἐγένετο αἷμα.

5 Καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου τῶν ὑδάτων λέγοντος, Δίκαιος, Κύριε, εἶ, Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐσόμενος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας.

6 Ὅτι αἷμα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεαν, καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πιεῖν· ἄξιοι γάρ εἰσι.

7 Καὶ ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, Ναὶ Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκρά-

---

bunt coram te : nam iudicia tua patefacta sunt.

5 Et post hæc aspexi, & ecce, apertum est templum Tabernaculi testimonii in cælo.

6 Et prodierunt è templo septem Angeli, habentes septem plagas, induti lino puro & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

7 Et vnum ex quatuor animalibus dedit septē Angelis phialas aureas, plenas iræ Dei viuentis in secula seculorum.

8 Et impletum est templum fumo *prodeũte* à maiestate Dei, & à virtute eius : nec quisquam poterat ingredi in templum, donec explerentur septem plagæ septem Angelorum.

Cap. XVI.

1 TVnc audiui vocem magnam è templo, dicētem septem Angelis, Ite, effundite septem phialas iræ Dei in terram.

2 Abiit igitur primus *Angelus*, & effudit phialam suam in terram : factúmque est vulnus malum ac noxiũ aduersus homines qui habebant characterem bestiæ, & eos qui adorabant imaginem eius.

3 Deinde secundus Angelus effudit phialam suam in mare, ⁘factúmque est quasi cruor cadaueris: & ⁘quodcũque animal viuebat in mari, mortuum est.

4 Tum tertius Angelus effudit phialam suam in flumina, & in fontes aquarum: & factæ sunt sanguis.

5 Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, ⁘& Qui eris, quòd hæc iudicaris.

6 Quoniam sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti ad bibendum: digni enim sunt.

7 Et audiui ⁘alium è sanctuario dicētē, Etiã Domine Deus

---

in conspectu tuo : quoniam iudicia tua manifesta sũt.

5 *Et post hæc vidi, & ecce apertum est templum tabernaculi testimonij in cælo.*

6 *Et exierunt septē Angeli, habentes septem plagas, de templo, vestiti lino mundo & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.*

7 *Et vnũ de quatuor animalibus dedit septem Angelis septem phialas aureas, plenas iracundiæ Dei viuentis in secula seculorum.*

8 *Et impletum est tēplum fumo à maiestate Dei: & de virtute eius : & nemo poterat introire in templum donec consummarētur septem plagæ septem Angelorum.*

Cap. XVI.

1 *ET audiui vocem magnam de templo, dicentem septē Angelis, Ite & effundite septem phialas iræ Dei in terram.*

2 *Et abijt primus, & effudit phialã suam in terram, & factũ est vulnus sæuum & pessimum in homines qui habebãt characterem bestiæ: & in eos qui adorauerunt imaginē eius.*

3 *Et secundus Angelus effudit phialam suam in mare, & factus est sanguis tãquam mortui: & omnis anima viuens mortua est in mari.*

4 *Et tertius effudit phialam suam per flumina & super fontes aquarum: & factus est sanguis.*

5 *Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, Sanctus quia hæc iudicasti.*

6 *Quia sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti bibere : digni enim sunt.*

7 *Et audiui alterum dicētem, Etiã Domine Deus*

IN CAPVT XVI.

3 *Factúmque est*, καὶ ἐγένετο. Id est versum est in sanguinem, & eum quidem putrem ac saniosum, qualis est in cadaueribus mortuorum. *Quodcunque animal*, πᾶσα ψυχή. Hebr. כל נפש [*chol nephesch*,] id est omnis anima, pro omni animante. Qui Hebraismus hoc in loco mihi visus est obscurior.

5 *Et Qui eris*, καὶ Ὁ ἐσόμενος. Legitur vulgò, καὶ ὁ ὅσιος, ostendente articulo præter omnem loquendi morem, deprauatam esse scripturam. Vulg. verò, siue articulum legit siue non legit, nihilo rectius vertit ὅσιος, *Sanctus*, malè extrita particula καὶ, prorsus necessaria vt δίκαιος & ὅσιος cōnectantur. Sed quum Iohannes reliquis omnibus locis vbi Iehouæ nomen explicat, sicuti diximus suprà, 1. 4, addere consueuerit tertiũ, nempe καὶ Ὁ ἐρχόμενος, cur istud hoc loco præteriisset? Itaque ambigere nō possum quin germana sit scriptura quam ex vetusto bonæ fidei manuscripto codice restitui, nempe Ὁ ἐσόμενος. Causa verò cur hîc non scribatur Ὁ ἐρχόμενος, vt suprà quatuor locis, nempe 1. 4 & 8. item 4. 8: & 11. 17, hæc est, quoniam ibi de Christo vt iudice vẽturo agitur: in hac verò visione proponitur vt iam in tribunali sedens, & decreta iudicia exequens.

7 *E sanctuario*, ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc non legit vetus interpres Latinus, apud quem nonnulli admodum ridiculè ex *Alterum* fecerunt *Altare*, acsi scriptum esset ἤκουσα τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, *audiui altare dicens.*

τωρ ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.

8 Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί.

9 Καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα, καὶ ἐβλασφήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τὰς πληγὰς ταύτας, καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν.

10 Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου· καὶ ἐγένετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασσῶντο τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου·

11 Καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

12 Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν Εὐφράτην· καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου.

13 Καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια βατράχοις.

14 Εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποιοῦντα σημεῖα, ἃ ἐκπορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

15 Ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν, καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ.

Suprà, 3.3 matt. 24. 44 luc. 12.39

16 Καὶ συνήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τὸν καλούμενον Ἑβραϊστὶ Ἀρμαγεδδών.

17 Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα· καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα, Γέγονε.

1/ Joseph. Scaligeri de ho. loco sententia vide Darai p. 1068.

omnipotens vera *sunt* & iusta iudicia tua.

8 Postea quartus Angelus effudit phialam suam in solem, & datum est ei æstu affligere homines per ignem.

9 Et æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemarunt nomen Dei habentis potestatẽ in has plagas: neque resipuerũt ⁘vt tribuerent ei gloriam.

10 Tum quintus Angelus effudit phialam suam super thronum bestiæ illius, & factum est regnum eius tenebrosum: & mandebant linguas suas præ dolore:

11 Et blasphemarunt Deum cæli præ doloribus suis & vlceribus suis, nec resipuerunt ab operibus suis.

12 Tum sextus Angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum, *nempe* Euphratem: & siccata est aqua eius, vt pararetur via regum ab ortu solis *aduentantium*.

13 Et vidi ex ore draconis & ex ore illius bestiæ & ex ore pseudoprophetæ illius tres impuros spiritus similes ranis *prodeuntes*.

14 Sunt enim spiritus dæmoniorum edentes signa, ⁘qui*que* abeunt ad reges terræ & totius mundi, vt congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

15 ⁘Ecce venio ‖ vt fur. Beatus qui vigilat & custodit vestimẽta sua, ne nudus ambulet, & videantur pudenda ipsius.

16 Congregarunt igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè ⁘Armageddon.

17 Tum septimus Angelus effudit phialam suam in aerem: & prodiit vox magna è templo cæli à throno, dicens, ⁘Fuit.

omnipotens, vera & iusta iudicia tua.

8 *Et quartus Angelus effudit phialam suam in solem, & datum est illi æstu affligere homines & igni.*

9 *Et æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemauerunt nomẽ Dei habentis potestatem super has plagas: neque egerunt pœnitentiam, vt darent illi gloriam.*

10 *Et quintus Angelus effudit phialam suam super sedem bestiæ: & factũ est regnum eius tenebrosum: & commanducauerunt linguas suas præ dolore:*

11 *Et blasphemauerunt Deum cæli præ doloribus & vulneribus suis, & nõ egerunt pœnitentiam ex operibus suis.*

12 *Et sextus Angelus effudit phialam suam in flumẽ illud magnum Euphratem: & siccauit aquã eius, vt præpararetur via regibus ab ortu solis.*

13 *Et vidi de ore draconis, & de ore bestiæ, & de ore pseudoprophetæ spiritus tres immundos in modum ranarum.*

14 *Sunt enim spiritus dæmoniorum faciẽtes signa: & procedunt ad reges totius terræ, congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotentis Dei.*

15 *Ecce venio sicut fur. Beatus qui vigilat, & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet, & videãt turpitudinem eius.*

16 *Et congregabit illos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon.*

17 *Et septimus Angelus effudit phialam suam in aerem: & exiuit vox magna de templo à throno, dicens, Factum est.*

---

9 *Vt tribuerent*, &c. δοῦναι, &c. Vide suprà, 11.13.

14 *Quique abeunt*, ἃ ἐκπορεύεται. Sic legit Arethas, Complutensis codex, cum aliis duobus ex nostris: & ita legendum esse res ipsa ostendit. Erasmus, *Vt procedant*, ἐκπορεύεσθαι.

15 *Ecce venio*, &c. ἰδοὺ ἔρχομαι, &c. Hîc ingenuè fateor videre me non posse quinam satis conueniat totus hic versiculus huic loco. Etsi enim in Prophetis interdum soleãt non prorsus dissimilia occurrere, modò videlicet Propheta, modò Deo ipso interloquente, tamen nihil eiusmodi in hoc libro occurrit, nisi addita præfatione. Deinde nusquã adhuc introductus est loquens Christus ipse, ad quem tamen omnino ista referenda sunt: nisi in prima illa visione quæ septem epistolas continet. Postremò, si versiculũ proximum, id est 16, coniunxeris cum superiore, nempe cum 14, videbis perpetuam esse narrationem, quæ interiectione istius abrumpatur. Absit tamen vt ego quicquam hîc audeam ex nuda coniectura: tantùm dico, mihi omnino videri hunc versiculum inserendum capiti tertio post versiculum 18. Quî verò sit factum vt in hunc locum irrepserit, coniicere nondum potui. Sed & similem alteram transpositionem obseruauimus infrà, 18. 14.

16 *Armageddon*, Ἁρμαγεδδών. Apud Aretham scribitur Ἐρμαγεδών. Dici enim nõ potest quàm corruptè scripta sint Hebræa pleraque vocabula in Græcis exemplaribus. Quum autem multi in hac explicanda voce laborarint, mihi videtur omnino ille ipse locus esse cuius mẽtio fit 2. Paralip. 35. 22, vbi fuit cæsus Iosias. Hebraicè igitur fuerit vox hæc scribẽda הר מגדו [*har meghiddo*,] id est, mons Meghiddo, neque huic sententiæ obstat quòd illo loco pro הר [*har*,] scribitur בקעת [*bikhah*] id est conuallis, siue planities inter montes sita, quum vbi conuallis est, etiam montes esse oporteat. Est autem hic locus non procul à Gaza in ipsis Ægypti claustris, vt apparet ex 1. Reg. 9. 15.

17 *Fuit*, γέγονε. Nempe vt in illo Maronis, *Troia fuit*, & in prouerbio, *fuimus Troes*. Subauditur enim Babylonis nomen: & sic malo interpretari quàm cum Vulg. *Factum est*. Vide infrà, 21.6.

18 Καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί· καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ᾽ οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς, τηλικοῦτος σεισμὸς οὕτω μέγας.

19 Καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον· καὶ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ.

20 Καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καὶ ὄρη οὐχ εὑρέθησαν.

21 Καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης· ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα.

Κεφάλαιον ιζ.

1 ΚΑΙ ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ, λέγων μοι, Δεῦρο δείξω σοι τὸ κρῖμα τῆς πόρνης τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν·

2 Μεθ᾽ ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν.

3 Καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα.

4 Καὶ ἡ γυνὴ ἡ περιβεβλημένη πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ, καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορνείας αὐτῆς.

5 Καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον, Μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

6 Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ· καὶ ἐθαύμασα, ἰδὼν αὐτὴν, θαῦμα μέγα.

18 Factique sunt sonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terrã, terræmotus *inquam*, adeo magnus.

19 "Et dirupta est vrbs illa magna in tres partes, & ciuitates Gentiũ ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriã ante Deum, ‖vt præberet ei poculũ indignationis iræ suæ.

20 Et omnis insula fugit, & mõtes "non sunt inuenti.

21 Et grãdo magna, "quasi talẽti põdo descẽdit è cælo in homines: & blasphemarunt Deũ homines propter plagam grãdinis: quoniã magna fuit eius plaga vehementer.

CAP. XVII.

1 TVm venit vnus ex septem Angelis qui habebãt septẽ phialas, & loquutus est mecũ, dicens mihi, Heus tu, ostẽdam tibi damnationem meretricis magnæ, sedentis super aquas multas:

2 Cum qua scortati sunt reges terræ, & cuius scortationis vino inebriati sunt incolæ terræ.

3 Quúmque me per spiritum in desertum transtulisset, vidi mulierem insidentem bestiæ "coccinæ, plenæ nominib. blasphemiæ, habẽti capita septem, & cornua decem.

4 Erat autem mulier illa amicta purpura & cocco, & inaurata auro & lapidibus pretiosis & margaritis, habens poculum aureum in manu sua plenum abominationibus & immunditia scortationis suæ.

5 Et in fronte suo nomen scriptum, Mysterium, Babylon illa magna, mater illa scortationum & abominationum terræ.

6 Et vidi mulierem illam ebriam sanguine sanctorum, & sanguine martyrũ Iesu: & miratus sum, quũ viderem illam, admiratione magna.

18 *Et facta sunt fulgura & voces, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquã fuit ex quo homines fuerunt super terram, talis terræmotus, sic magnus.*

19 *Et facta est ciuitas magna in tres partes, & ciuitates Gentiũ ceciderũt: & Babylon magna venit in memoriã ante Deum: dare illi calicem vini indignationis iræ eius.* Iere. 25.15

20 *Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti.*

21 *Et grando magna sicut talentum descẽdit de cælo in homines: & blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis quoniam magna facta est vehementer.*

CAP. XVII.

1 *ET venit vnus de septem Angelis qui habebant septem phialas, & loquutus est mecum, dicẽs, Veni, ostendã tibi damnationem meretricis magnæ, quæ sedet super aquas multas:*

2 *Cũ qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sunt qui inhabitant terram de vino prostitutionis eius.*

3 *Et abstulit me in spiritu in desertum: & vidi mulierem sedentem super bestiam coccineã, plenã nominibus blasphemiæ, habentem capita septem, & cornua decem.*

4 *Et mulier erat circũdata purpura & coccino, & inaurata auro, & lapide pretioso, & margaritis, habens poculũ aureũ in manu sua, plenum abominationum & immunditia fornicationis eius.*

5 *Et in fronte eius nomen scriptum, Mysteriũ, Babylon magna, mater fornicationum & abominationum terræ.*

6 *Et vidi mulierẽ ebriã de sanguine sanctorum, & de sanguine martyrum Iesu: & miratus sum quũ vidissem illam, admiratione magna.*

19 *Et dirupta est*, καὶ ἐγένετο. Heb. ויהי [*vaiehi*] *& facta est*, vt Vet. interpr. & Eras. conuerterunt, ad verbum. Nam היה [*haiah*] verbum solent Græci exprimere per γίνομαι. sed spectandum quid cui loco conueniat. *Indignationis iræ*, τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς. Hebraica geminatio quam aliâs sæpe annotauimus.

20 *Non sunt inuenti*, οὐχ εὑρέθησαν. i. Disparuerunt. Sic enim Græci solent explicare formulam illam Hebræis familiarem ואינם [*veenam*] i. *& non ipsi*, vt Gen. 5. 24.

21 *Quasi talenti pondo descendit*, ὡς ταλαντιαία. vti apud Suidam ταλαντιαῖοι λίθοι vocantur lapides talenti pondo: & Nonius ex Sisenna balistas talẽtarias vocat quæ lapides talenti pondo iacularentur. Duplex enim erat talentum, vnũ numarium, alterũ põderale, de quo hîc agimus: vtrunque sexaginta minarũ, id est sexcentarum drachmarum pondo: vt ostendit harum rerum (meo quidem iudicio) peritissimus ac eruditissimus scriptor Georgius Agricola. Quanquam hoc in loco minimè videntur ista exquisitè expendenda: quũ ingens duntaxat & inauditũ grandinis pondus significetur. Sed apud Hebr. ככר [*chabed*] interdum declarat talẽtum, interdum verò quod in vernaculo sermone dicimus *vne miche de pain*. vt fortassis ταλαντιαία grando dicatur non à pondere, sed à magnitudine, quæ solidum panem æquaret.

IN CAPVT XVII.

3 *Coccinæ*, κόκκινον. i. coccino colore. Nec temere sanè factũ est vt hic potissimũ color Romanę curię placuerit: qua de re nõ pigebit etiã nostrũ quoddã epigrãma subnectere,

Semiuiros quicunque Patres radiante galero
Conspicis, & rubræ syrmata longa togæ:
Crede mihi, nullo saturatas murice vestes,
Diuite nec cocco pallia tincta vides.
Sed quæ rubra vides, sanctorum cæde virorum,
Et mersa insonti tota cruore madent.
Aut memor istorum quæ celet crimina vestis,
Pro dominis iusto tacta pudore rubet.

7 Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος, Διατί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτὴν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς καὶ τὰ δέκα κέρατα.

8 Θηρίον ὃ εἶδες, ἦν, καὶ οὐκ ἔστι· καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν· καὶ θαυμάσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, (ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) βλέποντες τὸ θηρίον, ὅ,τι ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἐστί.

9 Ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Αἱ ἑπτὰ κεφαλαὶ, ὄρη εἰσὶν ἑπτὰ ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ᾽ αὐτῶν.

10 Καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν· οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἐστιν, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε· καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι.

11 Καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει.

12 Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔλαβον, ἀλλ᾽ ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου.

13 Οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ διαδιδώσουσιν.

Infrà, 9. 16
2. tim. 6. 15

14 Οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτοὺς, ὅτι Κύριος κυρίων ἐστὶ, καὶ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί.

15 Καὶ λέγει μοι, Τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσὶ, καὶ ἔθνη καὶ γλῶσσαι.

16 Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν καὶ γυμνὴν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί.

17 Ὁ γὰρ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἄχρι τελεσθῇ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ.

18 Καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἐστὶν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιη.

1 ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην· καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ.

7 Tunc dixit mihi Angelus, Quare miraris? ego dicam tibi mysterium mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem & cornua decem.

8 Bestia quam vidisti, fuit, & non est: & ascensura est ex abysso, & in exitium abitura: & mirabuntur incolæ terræ, (quorũ nomina scripta non sunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes bestiam quæ erat, & non est, ∴ & tamen est.

9 Hîc est mens quæ habet sapientiam. Septem capita, ∴ septẽ mõtes sunt super quos mulier sedet.

10 Et reges septẽ sunt: quinque ceciderũt, vnus est, *&* alius nõdũ venit: & quũ venerit, oportet illũ breue tempus manere.

11 Bestia autem quæ erat, & nõ est, is octauus est, & è septẽ illis est, & in exitium abit.

12 Decem autem cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges vna hora accipient cum bestia.

13 Hi vnum consilium habent, & vires ac potestatem suam bestiæ tradent.

14 Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos: ‖ quoniã Dominus dominorum est, & rex regum, & qui cum eo sunt, vocati, & electi & fideles.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

16 Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odio persequẽtur meretricem, & solam reddent illam & nudam, & carnes eius comedent, & ipsam igne exurent.

17 Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitũ est ei, ∴ & vt cõsentiant, déntq. regnũ suum bestiæ donec cõpleantur verba Dei.

18 Et mulier quam vidisti, est vrbs illa magna quæ habet regnum super reges terræ.

Cap. XVIII.

1 ET posthæc vidi alium Angelum descendẽtem è cælo, habentem potestatem magnam: adeo vt terra resplẽduerit gloria eius.

7 *Et dixit mihi Angelus, Quare miraris? Ego dicam tibi sacramentum mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septẽ, & cornua decem.*

8 *Bestia quã vidisti, fuit, & non est: & ascensura est de abysso, & in interitum ibit: & mirabuntur inhabitantes terrã, (quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi) videntes bestiam quæ erat & non est.*

9 *Et hîc est sensus qui habet sapientiam. Septem capita, septem mõtes sunt super quos mulier sedet.*

10 *Et reges septem sunt: quinque ceciderunt, vnus est, alius nõdum venit: & quũ venerit, oportet illum breue tempus manere.*

11 *Et bestia quæ erat & non est, & ipsa octaua est, & de septem est, & in interitum vadit.*

12 *Et decẽ cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges vna hora accipiunt post bestiam.*

13 *Hi vnum consilium habent, & virtutem & potestatem suam bestiæ tradent.*

14 *Hi cum Agno pugnabunt & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum, & qui cum illo sunt, vocati, & electi, & fideles.*

15 *Et dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ.*

16 *Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odient fornicariam, & desolatam facient illam & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabunt.*

17 *Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum est illi, vt dent regnum suum bestiæ donec consummẽtur verba Dei.*

18 *Et mulier quam vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ.*

Cap. XVIII.

1 *ET posthæc vidi alium Angelum descendẽtem de cælo habentem potestatem magnam, & terra illuminata est à gloria eius.*

---

8 *Et tamen est*, καίπερ ἐστίν. Vetus interpres hoc non legit. Arethas verò, Complutensis codex, & alii duo vetusti scriptum habent καὶ παρέσται, *& aderit*, siue *ventura est*, vt legit Primasius.

9 *Septem montes*, ἑπτὰ ὄρη. Notum est etiam pueris de qua vrbe scripserit Virgilius, *Septémque vna sibi muro circundedit arces.* De illa videlicet quæ quum hæc scriberet Iohannes, habebat regnum super reges terræ: erat, & non est: & tamen adhuc est, sed ad exitium tendit.

17 *Et vt consentiant*, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην. Hoc deest in codicibus Latinis.

2 Καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχύϊ, φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικητήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου καὶ μεμισημένου.

3 Ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέπωκε πάντα τὰ ἔθνη, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς ἐπλούτησαν.

4 Καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσαν, Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς.

5 Ὅτι ἠκολούθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ Θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς.

6 Ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν, καὶ διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν.

7 Ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος· ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει, Κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ εἰμὶ, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω.

8 Διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς, θάνατος καὶ πένθος καὶ λιμός· καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅτι ἰσχυρὸς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρινῶν αὐτήν.

9 Καὶ κλαύσονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῇ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς·

10 Ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρὰ, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου.

11 Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι καὶ πενθοῦσιν ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκέτι·

12 Γόμον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθου τιμίου, καὶ μαργαρίτου, καὶ βύσσου, καὶ πορφύρας, καὶ σηρικοῦ, καὶ κοκκίνου, καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ μαρμάρου,

2 Exclamauit autẽ ⁘vehemẽter voce magna, dicẽs, ‖Cecidit, cecidit Babylon illa magna, & facta eſt domiciliũ dæmoniorũ, & cuſtodia omnis ſpiritus impuri, & cuſtodia omnis volucris immundæ & inuiſæ.

3 Quia ⁘ex vino iræ ſcortationis eius biberũt omnes gẽtes, & reges terræ cum ea ſcortati ſunt, & mercatores terræ ⁘opibus deliciarum eius diuites facti ſunt.

4 Et audiui aliam vocẽ è cælo dicentem, Exite ex ea popule mi, ne participes ſitis peccatorum eius, & ex plagis eius accipiatis.

5 Nam ⁘accumulata peccata eius pertigerunt vſque in cælũ: & recordatus eſt Deus ſcelerũ eius.

6 Reddite ei ſicut & ipſa reddidit vobis: & duplicate ei duplum ſecundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.

7 Quantum extulit ſeſe & luxuriata eſt, tantum date ei cruciatum & luctum: quia ⁘in corde ſuo dicit, Sedeo regina, ⁘nec ſum vidua, ⁘nec luctũ videbo.

8 Ideo ⁘vna die venient eius plagæ, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus eſt Dominus Deus, qui damnabit eam.

9 Tum flebunt eam & plangent ſuper ea reges terræ, qui cum illa ſcortati & luxuriati ſunt, quum viderint fumũ incendij eius:

10 Procul ſtantes propter metum cruciatus eius & dicentes, Vah, vah, Magna illa vrbs Babylon, vrbs illa valida cuius vna hora venit iudicium.

11 Sed & mercatores terræ flebunt & lugebũt ſuper ea: quoniam merces eorum nemo emit amplius:

12 Merces auri, & argẽti, & lapidis pretioſi, margaritarum, byſſi, purpuræ, ſerici & cocci, & omne lignum thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretioſiſſimo, & ære, & ferro, & marmore,

2 *Et exclamauit in fortitudine, dicens, Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta eſt habitatio dæmoniorum, & cuſtodia omnis ſpiritus immundi, & cuſtodia omnis volucris odibilis.*

Suprà, 14. 8
Eſa. 21. 9
Ierem. 51. 8

3 *Quia de vino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes, & reges terræ cum illa fornicati ſunt, & mercatores terræ de virtute deliciarum eius diuites facti ſunt.*

4 *Et audiui aliam vocẽ de cælo dicentem, Exite de illa populus meus, vt ne participes ſitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis.*

5 *Quoniam peruenerunt peccata eius vſque ad cælũ, & recordatus eſt Deus iniquitatum eius.*

6 *Reddite illi ſicut & ipſa reddidit vobis, & duplicate duplicia ſecundum opera eius: in poculo quo miſcuit, miſcete illi duplum.*

7 *Quantum glorificauit ſe, & in deliciis fuit, tantum date illi tormentum & luctum: quia in corde ſuo dicit, Sedeo regina, & vidua non ſum, & luctum non videbo.*

8 *Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne cõburetur: quia fortis eſt Dominus Deus qui iudicabit illam.*

9 *Et flebunt, & plangẽt ſe ſuper illam reges terræ, qui cũ illa fornicati ſunt, & in deliciis vixerunt, quum viderint fumum incendij eius:*

10 *Longè ſtantes propter timorem tormentorum eius, dicentes, Væ, væ Ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis: quoniã vna hora venit iudicium tuum.*

11 *Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt ſuper illã quoniã merces eorũ nemo emet amplius:*

12 *Merces auri & argẽti, & lapidis pretioſi, & margaritæ, & byſſi, & purpuræ, & ſerici, & cocci, & omne lignum thyinum, & omnia vaſa eboris, & omnia vaſa de lapide pretioſo, & æramẽto, & ferro, & marmore,*

IN CAPVT XVIII.

2 *Vehementer*, ἐν ἰσχύϊ. Heb. בחזקה [*bechozkah*,] vt nos in vernaculo ſermone dicimus *de force*. Vulg. *In fortitudine*. Eraſ. nihilo melius, *Per fortitudinem*.

3 *Ex vino iræ*, &c. ἐκ τοῦ οἴνου, &c. Vide ſuprà, 14. 7.

Opibus, ἐκ τῆς δυνάμεως. Siue opulẽtia. δύναμις enim hoc in loco idem declarat atque חיל [*chail*,] apud Hebræos.

5 *Accumulata pertigerũt*, ἠκολούθησαν. Vulg. & Eraſ. *Peruenerunt*: non ſatis expreſſè. Vſus enim eſt verbo ἀκολουθεῖν, quo ſignificatur peccata mutuò ſeſe conſequentia, & alia naſcentia ex aliis, in eum tandem cumulum excreuiſſe vt ad cælum vſque pertigerint.

7 *In corde ſuo*, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Heb. בלבה [*belibbah*], pſecũ, ſiue apud ſe. *Nec ſum vidua*, καὶ χήρα οὐκ εἰμί. i. populoſa ſum ac potens. Eſt enim μείωσις Hebræis familiaris, vt diximus ſuprà, 12. 11. *Nec videbo*, οὐ μὴ ἴδω. i. ſentiã & experiar, vt alibi expoſuimus, ex Hebræorum idiotiſmo.

8 *Vna die*, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. i. breui, & vno eodémque tẽpore.

12 *Thyinum*, θύϊνον. Ita Vulg. editio conuertit lignum quod ab Hebræis אלמגים [*almughghim*,] 1. Reg. 10. 11: ex

Græca interpretatione, vt opinor: quanuis ea quæ nunc extat sub septuaginta interpretum nomine, non θύϊνα, sed ἀπελέκητα, id est *Non dolata*, conuertit. Dioscorides thyini ligni meminit lib. primo: sed quid illud sit planè ignoro. Etymon si à Græca lingua sumatur, nempe παρὰ τὸ θύειν, ostendit odoratum fuisse lignum, quod etiam epitheton Virgilius cedro tribuit Æn.7. *Vrit odoratam nocturna in lumina Cedrum.*

	Græce		Latine		Vulgata
13	Καὶ κινάμωμον, καὶ θυμιάματα, καὶ μύρον, καὶ λίβανον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, καὶ σεμίδαλιν, καὶ σῖτον, καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων, καὶ ῥεδῶν, καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων.	13	Et cinamomum, & suffitus, & vnguentum, & thus, & vinum, & oleum, & similam, & triticum, & iumenta, & oues, & equos, & "rhedas, & mancipia, & "animas hominum.	13	*Et cinamomum, & odoramentorũ, & vnguẽti, & thuris, & vini, & olei, & similæ, & tritici, & iumẽtorum, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum.*
14	Καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ σου, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά.	14	"Et fructus desiderii animæ tuæ abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.	14	*Et poma desiderij animæ tuæ discesserunt à te, & omnia pinguia & præclara perierunt à te, & amplius illa iam non inuenient.*
15	Οἱ ἔμποροι τούτων οἱ πλουτήσαντες, ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ μακρόθεν στήσονται διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες.	15	"Harum, *inquam*, rerum mercatores diuites facti, procul ab ea stabunt, propter metũ cruciatus eius, flentes ac lugentes:	15	*Mercatores horum, qui diuites facti sunt ab ea, longè stabunt propter timorem tormentorum eius, flentes ac lugentes:*
16	Καὶ λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον, καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος.	16	Et dicentes, Vah, vah, ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis! quĩnã vna hora vastatæ sunt tãtæ diuitiæ?	16	*Et dicentes, Væ, væ, ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapide pretioso & margaritis. quoniã vna hora destitutæ sunt tanquam diuitiæ.*
17	Καὶ πᾶς κυβερνήτης, καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος, καὶ ναῦται, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν.	17	Sed & omnes gubernatores, & "omnis in nauibus versantiũ turba, & nautæ, "& quotquot ex mari quæstum faciunt, longè "stabunt:	17	*Et omnis gubernator, & omnes qui in lacũ nauigant & nautæ, & qui in mari operantur, longè steterunt:*
18	Καὶ ἔκραζον ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες, Τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ;	18	Et clamabunt videntes fumũ incendii eius, & dicẽt, Quæ similis *erat* vrbi isti magnæ?	18	*Et clamauerunt videntes locum incendij eius, dicentes, Quæ similis ciuitati huic magnæ?*
19	Καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες, καὶ πενθοῦντες, λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη.	19	Et iniecto capitibus puluere clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, quòd vrbs illa magna, in qua omnes qui habebant naues in mari, diuites facti sunt vna hora desolata est.	19	*Et miserumt puluerem super capita sua: & clamauerunt flentes, & lugẽtes, dicentes, Væ, væ, ciuitas illa magna in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in mari de pretijs eius. quoniã vna hora desolata est.*
20	Εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ οὐρανὲ, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς.	20	Exulta super eam cælum, & sancti Apostoli & Prophetæ, quoniam de illa "sumpsit pœnas Deus vestræ, vltionis causa.	20	*Exulta super eam cælum & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam iudicabit Deus iudicium vestrum de illa.*
21	Καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, Οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι.	21	Tum sustulit quidam Angelus fortis lapidem instar molæ magnæ, & proiicit in mare, dicens, Ita cum impetu proiicietur Babylon vrbs illa magna, "nec amplius inuenietur.	21	*Et sustulit vnus Angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, et misit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, et vltrà iam nõ inuenietur.*

13 *Et equos*, καὶ ἵππων. Mutata constructio, vt Gallicè dicimus, *acheter des cheuaux*: vt apparet ex accusatiuo ψυχὰς, qui mox sequitur. *Rhedarum*, ῥεδῶν. Id est lecticas, quibus Romę etiamnum hodie vehuntur nobilia præsertim scorta. Gallicum vocabulum, quod vsurpatum a Romanis, ad Græcos etiam transiit. *Animas hominum*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Vide secundam Petri 2. cap. 3.

14 *Et fructus*, καὶ ἡ ὀπώρα. Id est fructus illi suauissimi quos toto animo expetebas. Cæterùm idem hìc accidisse puto quod suprà, 16.15, vt transpositus sit iste versiculus. Nam prorsus cohæret versiculus proximus, id est 15, cum superiorib. adeo vt prorsus sit interrupta narratio. Quòd si hunc versiculum subieceris versiculo 23, tum demum videbis quàm bene omnia cohærebunt: nempe hoc modò, *Et fructus desiderij animæ tuæ*, &c. *Et amplius illa non inuenies. Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuentus est*, &c. Mihi tamen religio fuit quicquam mutarę ex nuda coniectura. Hoc quidem certum est, valde negligenter habitum hunc librum à plerisque, quòd de eius auctoritate dubitarent, astutia nimirum Satanæ singulari, ne hæc mysteria suo tempore patefierent.

15 *Harum [inquam,] rerum mercatores*, οἱ ἔμποροι τούτων. Manifesta est epanalepsis, propter longum interiectum catalogum.

17 *Omnis in nauibus versantium turba*, πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος. Latini codices habent, *omnes qui in lacum nauigant*, quod nusquam est in Græcis codicibus, in quorum tamen vno scribitur, καὶ πᾶς ὁ πλέων ἐπὶ τῶν πλοίων, *Et quisquis nauigat in nauibus.* *Et quotquot ex mari quæstum faciunt*, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται. Ἐργάζεσθαι accipiunt Græci pro eo quod Latini dicunt Facere, vt Præconium facere, Argentariam facere, Medicinam facere, & similia. *Stabunt*, ἔστησαν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more.

20 *Sumpsit pœnas, vestræ vltionis causa*, ἔκρινεν τὸ κρίμα ὑμῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, *Iudicauit vestrum iudicium*, seruato Hebraismo. 21 *Nec amplius inuenietur*, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. i. disparebit. Vide suprà, 12, 8.

22 Καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι·

23 Καὶ φῶς λύχνου μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σοῦ ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη.

24 Καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιθ.

1 ΚΑΙ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ λέγοντος, Ἀλληλούϊα· ἡ σωτηρία, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ δύναμις Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν.

2 Ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινε τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ, ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς.

3 Καὶ δεύτερον εἴρηκαν, Ἀλληλούϊα. Καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

4 Καὶ ἔπεσαν οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, λέγοντες, Ἀμήν· ἀλληλούϊα.

5 Καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθε, λέγουσα, Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτὸν καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι.

6 Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λέγοντας, Ἀλληλούϊα· ὅτι ἐβασίλευσε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ.

7 Χαίρωμεν, καὶ ἀγαλλιώμεθα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡτοίμασεν ἑαυτήν.

8 Καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον καθαρὸν καὶ λαμπρόν· τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματά ἐστι τῶν ἁγίων.

9 Καὶ λέγει μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι. Καὶ λέγει μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσι τοῦ Θεοῦ.

22 Et vox citharœdorũ, & musicorum & tibia ac tuba canentiũ non audietur in te amplius: nec vllus artifex cuiuscunque artis inuenietur in te amplius: & sonitus molæ non audietur in te amplius:

23 Et lux lucernæ nõ lucebit in te amplius: & vox spõsi & spõsæ non audietur amplius in te: cuius mercatores erant proceres terræ, & cuius veneficiis seductæ sunt ¨omnes gentes.

24 Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuetus est, & omnium qui mactati sunt in terra.

CAP. XIX.

1 POsthæc audiui vocem magnam turbæ multæ in cælo dicẽtis, ¨Halleluia: ¨salus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo nostro *esto*.

2 Quia vera & iusta iudicia eius, & meretricem illam magnam quæ corrupit terrã scortatione sua, damnauit, & vindicauit sanguinẽ seruorum suorum ex manu eius.

3 Deinde secundò dixerunt, Halleluia: ¨& fumus eius ascẽdit in secula seculorum.

4 Et prociderunt vigintiquatuor illi Seniores & quatuor illa animalia, & adorauerunt Deum insidentem throno, dicentes, Amen: Halleluia.

5 Tum vox è throno prodiit, dicens, Laudate Deũ nostrum omnes serui eius, & qui timetis eum parui & magni.

6 Et audiui tanquam sonitum turbæ multæ, & tanquam sonitum aquarum multarum, & tãquam sonitum tonitruorum magnorum, dicentium, Halleluia: quoniã ¨regnũ iniit Dominus Deus ille noster omnipotẽs.

7 Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit se.

8 Et datum est ei vt amiciatur bysso pura & splẽdida: byssus enim ¨iustificationes sunt Sanctorum.

9 ¨Tũ dixit mihi, ‖Scribe, Beati qui ad cœnã nuptiarũ Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

22 *Et vox citharœdorum & musicorum & tibia canentium & tuba non audietur in te amplius: & omnis artifex omnis artis non inuenietur in te amplius: & vox molæ non audietur in te amplius:*

23 *Et lux lucernæ non lucebit in te amplius, & vox sponsi et sponsæ non audietur adhuc in te: quia mercatores tui erant principes terræ, quia in veneficiis tuis errauerunt omnes gentes.*

24 *Et in ea sanguis Prophetarum et sanctorum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt in terra.*

CAP. XIX.

1 *Post hæc audiui quasi vocem turbarũ multarum in cælo dicentium, Alleluia. Laus et gloria & virtus Deo nostro est:*

2 *Quia vera et iusta iudicia sunt eius qui iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit terram in prostitutione sua, et vindicauit sanguinem seruorum suorum de manibus eius.*

3 *Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius ascendit in secula seculorum.*

4 *Et ceciderunt Seniores viginti quatuor, & quatuor animalia, et adorauerunt Deũ sedentẽ super thronum, dicentes, Amen: alleluia.*

5 *Et vox de throno exiuit dicens, Laudem dicite Deo nostro omnes serui eius, et qui timetis eum pusilli et magni.*

6 *Et audiui quasi vocem turbæ magnæ, et sicut vocem aquarum multarũ: et sicut vocem tonitruorum magnorum, dicentium, Alleluia: quoniam regnauit Dominus Deus noster omnipotens.*

7 *Gaudeamus et exultemus, et demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, et vxor eius præparauit se.*

8 *Et datum est isti vt cooperiat se byssino splendẽti et candido: byssinum enim, iustificationes sunt sanctorum.*

9 *Et dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Et dicit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.* Mat. 22.2

23 *Omnes gẽtes*, &c. πάντα τὰ ἔθνη, &c. Vide suprà ver. 14.

IN CAPVT XIX.

1 *Halleluia*, ἀλληλούϊα. i. Laudate Dominum. Est autem hoc quoque vnum ex illis quæ ab iis qui ex Circuncisione crediderant, ad Græcos manarunt, & à Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla. *Salus*, ἡ σωτηρία. Vide suprà, 7.10. Vulg. *Laus*, ἔπαινος. facili librariis lapsu.

3 *Et fumus eius*, &c. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς, &c. Mihi videtur hæc particula superiori versiculo cõmodius posse attexi, post ἐκ χειρὸς αὐτῆς, *ex manu eius.*

6 *Regnũ iniit*, ἐβασίλευσε. i. sese Regẽ esse reipsa declarauit. Nũc enim videtur quodãmodo latere ipsius potentia. Vulg. *Regnauit.*

8 *Iustificationes*, τὰ δικαιώματα. i. bona illa opera quæ sunt viuæ illorum fidei τεκμήρια.

9 *Tum dixit mihi*, καὶ λέγει μοι. Dixit mihi videlicet Ange-

us ille cuius mentio facta est superiore cap. Redit enim ad narrationem quę intermissa fuerat ab huius cap. initio.

10 Καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου εἰμὶ καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. τῷ Θεῷ προσκύνησον· ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας.

11 Καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκὸς, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.

12 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρὸς, καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά· ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς εἶδεν εἰ μὴ αὐτός·

Psal. 2. 15 — 13 Καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

14 Καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐφ' ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν.

Sup. 17. 14; 1. tim. 6. 15 — 15 Καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάσσῃ τὰ ἔθνη· καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

16 Καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ τὸ ὄνομα γεγραμμένον, Βασιλεὺς βασιλέων, καὶ Κύριος κυρίων.

17 Καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις τοῖς πετομένοις ἐν μεσουρανήματι, Δεῦτε καὶ συνάγεσθε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου Θεοῦ,

18 Ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρχων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων καὶ τῶν καθημένων ἐπ' αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων.

19 Καὶ εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου καὶ μετὰ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ.

20 Καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον, καὶ μετὰ τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ· ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην ἐν τῷ θείῳ·

21 Καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομ-

10 Et procidi ante pedes eius vt adorarē eū: sed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus tuus sum & fratrū tuorum qui habēt testimoniū Iesu. Deum adora: ⁘testimonium enim Iesu est Spiritus Prophetiæ.

11 Deinde vidi cælum apertum, & ecce *ad fuit* equus alb⁹: & qui in sidebat ei, vocabatur Fidelis & Verax, ⁘& *qui* iustè iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habebátque nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse:

13 ‖Et amictus erat veste tincta sanguine: vocatúrque nomen eius Sermo Dei.

14 Exercitus autem qui sunt in cælo, sequebantur eum equis albis, vestiti bysso alba & pura.

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus, vt eo percuteret gētes.‖ ⁘ipse enim reget eas virga ferrea: & is est qui calcabit lacum vini furoris & iræ Dei omnipotentis.

16 Habebátque in vestimento & in femore suo nomen scriptū, ⁘Rex regum, & Dominus dominantium.

17 Tunc vidi *quendam* Angelū stantem in sole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quæ volabāt per mediū cæli, Adeste & congregamini ad cœnam magni Dei,

18 Vt edatis carnes regū, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorū, & eorū qui ipsis insident, & carnes omnium liberorū ac seruorum, paruorum ac magnorum.

19 Deinde vidi bestiam illam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad gerēdum bellum cū eo qui insidebat equo, & cum ipsius exercitu.

20 Et comprehensa est bestia, & cum ea pseudopropheta ille qui ediderat signa corā ea, quibus seduxit eos qui acceperant characterem bestiæ, & qui adorauerant imaginem eius: & viui coniecti sunt ambo in stagnum ignis ardens sulphure:

21 Et reliqui occisi sunt gla-

10 Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum. Et dicit mihi. Vide ne feceris: conseruus tuus sum, & fratrum tuorum, habentium: testimonium Iesu. Deum adora: testimonium enim Iesu, est Spiritus prophetiæ.

11 Et vidi cælum apertū, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, vocabatur Fidelis & Verax & in iustitia iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius sicut flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habens nomē scriptū quod nemo nouit nisi ipse.

13 Et vestitus erat veste aspersa sanguine: & vocatur nomen eius Verbū Dei.

14 Et exercitus qui sunt cælo, sequebantur eum in equis albis, vestiti byssino albo & mundo.

15 Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipso percutiat Gentes. Et ipse reget eas in virga ferrea: & ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis.

16 Et habet in vestimento & in femore suo scriptum, Rex regum & Dominus dominantium.

17 Et vidi vnū Angelū stantem in sole, & clamauit voce magna, dicēs omnibus auibus quæ volabant per medium cæli, Venite & congregamini ad cœnam magnam Dei,

18 Vt manducetis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortiū, & carnes equorum, & sedentium in ipsis, & carnes omnium liberorum & seruorum, & pusillorum & magnorum.

19 Et vidi bestiam et reges terræ, et exercitus eorum congregatos ad faciendum præliū cum illo qui sedebat in equo, & cum exercitu eius.

20 Et apprehēsa est bestia, et cum ea pseudopropheta, qui fecit signa coram ipso, quib. seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, et qui adorauerūt imaginem eius viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardens sulphure:

21 Et cæteri occisi sunt in

10 *Testimonium Iesu*, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. i. quib. mandatū est vt de Iesu testificentur, sicut paulo pòst explicat. Significat. n. se ex eorū numero esse quib. vtatur Deus ad significanda Prophetis arcana Dei, quæ ipsi deinde cæteris hominib. explicēt, vt diximus suprà, 1. 1. *Testimonium enim Iesu*, ἡ γὰρ μαρτυρία Ἰησοῦ. Rectè omnino. huc enim tāquā ad vnum eúmq. certissimū scopū ferūtur omnes Prophetiæ. ex quo efficitur, eū demū esse verū spiritum Prophetiæ, & à nobis audiendum, qui ad Iesum nos adducit.

5 11 *Et [qui] iustè iudicat*, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει. Subaudio particulā אשר [*ascher*,] vt hoc quoq. ad nomē vel potius ad nominis explicationē pertineat. 15 *Ipse enim*, &c. καὶ αὐτός. &c. i. αὐτός.

&c.i. αὐτὸς γάρ. Nam mirè varius est vsus particulæ καὶ in hoc scripto, nimirum ex Hebræorum consuetudine, qui suum illud ו pro omnibus penè particulis vsurpant: vt & verborum tempora sæpissimè sunt permutata.

φαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· καὶ πάντα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον κ.

ΚΑΙ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

Καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι διάβολος καὶ Σατανᾶς· καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη·

Καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν, καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη· καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον.

Καὶ εἶδον θρόνους, καὶ ἐκάθισαν ἐπ᾽ αὐτοῖς, καὶ κρίμα ἐδόθη αὐτοῖς· καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θηρίῳ, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν· καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ Χριστοῦ τὰ χίλια ἔτη.

Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη. Αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη.

Μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ᾽ ἔσονται ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ᾽ αὐτοῦ χίλια ἔτη.

Καὶ ὅταν τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ.

Καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς, τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μαγώγ, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης.

Καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων, καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην·

dio ei⁹ qui insidebat equo, ꝓdeũte ex ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnib. eorũ.

CAP. XX.

1 DEinde vidi Angelum descendentem è cælo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

2 Qui apprehendit draconem, serpentẽ, *inquam*, illũ antiquũ, qui est diabolus & Satanas, & vinxit eum "*ad* annos mille.

3 Coniecitque eum in abyssum, quam occlusit & obsignauit "super eum, vt non seduceret amplius gentes, donec complerentur anni mille: nam postea oportet eum solui *ad* exiguum tempus.

4 Deinde vidi sedes, & sederũt super eas, & iudicium datũ est eis: "& animas eorũ qui securi percussi sunt propter testimonium Iesu, & propter sermonẽ Dei, quique non adorarũt bestiã, neq. imaginẽ eius, nec acceperunt characterẽ eius in frõtibus suis, aut in manibus suis: viuéntque & regnabunt cum Christo mille annis.

5 Reliqui verò ex mortuis nõ reuiuiscent donec expleti fuerint mille anni. Hæc est resurrectio prima.

6 Beatus & sanctus qui habet partẽ in resurrectione prima: in hos *enim* secunda mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis.

7 Quum verò expleti fuerint anni mille, soluetur Satanas è carcere suo.

8 Et exibit vt seducat gentes quæ sunt in quatuor "angulis terræ, [Gog & Magog, vt congreget eos in præliũ: quorum numerus est sicut arena maris.

9 Ascenderũt igitur super "latitudinẽ terræ, & circumierunt castra sanctorum, & vrbem di-

gladio sedentis super equum, qui procedit de ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorũ.

CAP. XX.

1 *ET vidi Angelum descendentem de cælo, habentem clauẽ abyssi, & catenam magnam in manu sua.*

2 *Et apprehendit draconem, serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille.*

3 *Et misit eum in abyssum, & clausit, & signauit super illum, vt non seducat amplius Gẽtes, donec consummentur mille anni: & post hæc oportet illũ solui modico tempore.*

4 *Et vidi sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est illis: & animas decollatorum propter testimonium Iesu, & propter verbum Dei, & qui non adorauerunt bestiam neque imaginem eius, nec acceperunt characterem in frontibus aut in manibus suis: & vixerũt & regnauerũt cum Christo mille annis.*

5 *Cæteri mortuorum non vixerunt, donec cõsummentur mille anni. Hæc est resurrectio prima.*

6 *Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in his secũda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum illo mille annis.*

7 *Et cũ consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas de carcere suo.*

8 *Et exibit & seducet Gentes quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog, et congregabit eos in prælium, quorum numerus est sicut arena maris.* Ezech.39.2

9 *Et ascẽderũt super latitudinẽ terræ, et circuierunt castra sanctorum et ciuitatem dilectam, &*

IN CAP. XX.

2 [*Ad*] *annos mille*, χίλια ἔτη. Ad verbum, annis mille, vel per annos mille, vt in sequenti versiculo, μικρὸν χρόνον, id est *exiguo tempore*, ponitur pro ad exiguum tempus. quæ formula loquendi petita est è medio.

3 *Super eum*, ἐπάνω αὐτοῦ. Hebraicè בעדו [*behado*,] sicut in vernaculo sermone dicimus, *il ferma l'huys sur luy*. vt Genes.7.16.

4 *Et animas*, καὶ τὰς ψυχὰς, &c. Hi sunt nimirum quibus positæ sunt illæ sedes, & quibus datum est iudicium: quatenus videlicet membra capiti coniuncta sunt, non autem quasi Christi officium ad eos transferatur. Posita sunt igitur relatiua αὐτοὺς & αὐτοῖς ante expressũ antecedẽs, Hebr. more. acsi scriptũ esset, Deinde vidi animas eorũ qui securi percussi sunt propter testimoniũ Christi & ꝓpter sermonẽ Dei, quique non adorarunt bestiã, neque imaginẽ eius, nec acceperunt eius characterem in frontibus suis & manibus suis, & vidi sedes quibus insederunt, datúmque est eis iudicium: & viuent ac regnabũt (i. vt viuãt & regnent) cum Christo mille annis. Est tamẽ (fateor) hic Hebraismus à Græcæ & Latinæ linguæ remotissimus: sed in Hebraicis scriptis frequentior quàm vt de eo ambigi possit: veluti Prouer.13.13, Num.24.17, & alibi passim. Nolui tamẽ quicquam mutare, ne audaculus viderer. *Viuéntque*, καὶ ἔζησαν. Connectitur hoc verbũ nõ cũ proximo verbo ἔλαβον, *acceperunt*, sed cum ἐκάθισαν, *sederunt*, & ἐδόθη, *datum est*, sicut paulo antè dictum fuit. Deinde obseruandum est etiam positum esse præteritum pro futuro, ex Prophetarum more: quod ex versiculo sexto liquet.

8 *Angulis*, γωνίαις. i. plagis & cardinibus. Vide suprà, 7.1.

9 *Latitudinem terræ*, τὸ πλάτος τῆς γῆς. Heb. רוחב הארץ [*rochab haerets*:] acsi diceret, ita vt terræ superficiem quantacunque est compleuerint.

καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς·

10 Καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ θείου, ὅπου τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

11 Καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν, καὶ τὸν καθήμενον ἐπ' αὐτοῦ, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς.

12 Καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν· καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τῆς ζωῆς· καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

Suprà, 3.5 infrà 21.27 phil. 4.3

13 Καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκρούς· καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

14 Καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός· οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος.

15 Καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

Κεφάλαιον κα.

1 ΚΑΙ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθε· καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι.

Esa. 65.17 & 66.22 2. Pet. 3.13

2 Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς.

3 Καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης, Ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ' αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔσται μετ' αὐτῶν, Θεὸς αὐτῶν.

4 Καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγή, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον.

Suprà, 7.17 esa. 25.8

5 Καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, Ἰδού, καινὰ πάντα ποιῶ. Καὶ λέγει μοι, Γράψον· ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί εἰσι.

Esaiæ 45.19 2. cor. 5.27

6 Καὶ εἶπέ μοι, Γέγονε· ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος· ἐγὼ τῷ διψῶντι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς, δωρεάν.

Suprà, 1.8 infrà, 22.13

---

lectam: sed descendit ignis à Deo è cælo, qui deuorauit eos.

10 Et diabolus qui seducebat eos, coniectus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi *erat* & bestia illa & ille pseudopropheta, & cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.

11 Tum vidi thronum magnũ candidum, & quendam ei insidentem, à cuius conspectu fugit terra & cælum, "quorum locus non est inuentus.

12 Et vidi mortuos magnos & pusillos stãtes in cõspectu Dei, & libri aperti sunt: & alius ‖ liber apert⁹ est qui est *liber* vitæ: iudicatique sunt mortui ex iis quæ scripta erãt in libris, secũdum opera ipsorum.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoq. & Infern⁹ reddiderũt mortuos quos habebãt: & iudicatũ est de singulis secũdum opera ipsorum.

14 Infernus autem ac Mors cõiecti sunt in stagnũ ignis: quæ est mors secunda.

15 Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, coniectus est in stagnum ignis.

CAP. XXI.

1 D‖Einde vidi cælũ nouum & terrã nouam: ‖primum enim cælũ & prima terra abierat: & mare nõ ampli⁹ extabat.

2 Et ego Iohãnes vidi sanctã ciuitatẽ Hierusalem nouã, descendentem è cælo, à Deo paratam, vt sponsam ornatam viro suo.

3 Et audiui vocem magnam è cælo dicẽtem, Ecce tabernaculũ Dei *est* cum hominibus, & habitabit cum eis: & ipsi, populi eius erunt, & ipse Deus cũ eis erit, Deus ipsorum.

4 ‖Et abstersurus est Deus omnẽ lacrymam ab oculis eorũ: & mors amplius nõ extabit: neque luctus, neque clamor, neque dolor extabit amplius: quia "præcedentia abierunt.

5 Et dixit is qui insidebat throno, ‖Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: nam hæc verba fidelia sunt & vera.

6 Et dixit mihi, "Fuerunt: ‖ego sum A & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo ex fonte aquæ viuæ, gratis.

---

descendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos.

10 *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris vbi & bestia & pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.*

11 *Et vidi thronum magnum & cãdidum, & sedentem super eum, à cuius conspectu fugit terra & cælum, & locus non est inuentus eis.*

12 *Et vidi mortuos magnos & pusillos stantes in conspectu throni, & libri aperti sunt: & alius liber apertus est, qui est vitæ: & iudicati sunt mortui ex ijs quæ scripta erant in libris, secundum opera ipsorum.*

13 *Et dedit mare mortuos qui in eo erant: & Mors & Infernus dederũt mortuos suos qui in ipsis erãt: & iudicatũ est de singulis secũdum opera ipsorum.*

14 *Et infernus & mors missi sunt in stagnũ ignis: hæc est mors secunda.*

15 *Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.*

CAP. XXI.

1 *ET vidi cælum nouũ & terram nouã: primum enim cælum & prima terra abijt, & mare iam non est.*

2 *Et ego Iohannes vidi sanctam ciuitatem Ierusalem nouam descendentem de cælo, à Deo paratam sicut sponsam ornatam viro suo.*

3 *Et audiui vocem magnam de throno dicentẽ, Ecce, tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipsi populus eius erunt, & ipse Deus cum eis erit eorum Deus.*

4 *Et absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors vltrà non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit vltrà, quia prima abierunt.*

5 *Et dixit qui sedebat in throno, Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: quia hæc verba fidelissima sunt & vera.*

6 *Et dixit mihi, Factũ est: ego sum A & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis.*

---

11 *Quorum locus, &c.* καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. Id est, ita vt disparuerint. Vide suprà, 12.8.

IN CAPVT XXI.

4 *Præcedentia,* τὰ πρῶτα. Id est prior illorum miserabilis & ærumnosus status.

6 *Fuerunt,* γέγονε. Videlicet τὰ πρῶτα, quibus iam finis est impositus. Vulg. *Factum est.* Vide sup. 16.17.

7 Ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεός, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι ὁ υἱός·

7 Victor, possidebit omnia: & ero ei Deus, & ipse erit mihi filius.

7 *Qui vicerit, possidebit hæc: & ero illi Deus, & ille erit mihi filius.*

8 Δειλοῖς δὲ καὶ ἀπίστοις καὶ ἐβδελυγμένοις καὶ φονεῦσι καὶ πόρνοις καὶ φαρμακεῦσι καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶσι τοῖς ψευδέσι, τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι δεύτερος θάνατος.

8 Timidis autem & incredulis, & "execratis, & homicidis, & scortatoribus, & veneficis, & idololatris: & omnibus mēdacibus "portio *assignata* est in stagno ardente igne & sulphure, quod est mors secunda.

8 *Timidis autem & incredulis, & execratis, & homicidis, & fornicatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in stagno ardenti igne & sulphure, quod est mors secunda.*

9 Καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ἐσχάτων· καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ λέγων, Δεῦρο, δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου τὴν γυναῖκα.

9 Tum venit ad me vnus ex septem illis Angelis qui habuerant septem illas phialas plenas septē plagis vltimis: & loquutus est mecū, dicēs, Veni, ostendam tibi sponsam vxorē Agni.

9 *Et venit vnus de septem Angelis habentibus phialas plenas septem plagis nouissimis: & loquutus est mecum, dicens, Veni, & ostēdam tibi sponsam vxorem Agni.*

10 Καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ' ὄρος μέγα καὶ ὑψηλόν, καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν μεγάλην, τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλήμ, καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

10 Et sustulit me per Spiritum in montem magnum & sublimem, & ostendit mihi ciuitatē illam magnam, sanctam, *inquā*, illam Hierusalem, descendentē è cælo à Deo.

10 *Et sustulit me in spiritu in montem magnum & altum: & ostendit mihi ciuitatem sanctam Ierusalem, descendentem de cælo à Deo:*

11 Ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ, ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι.

11 Habentē gloriam Dei: & cuius lumē *erat* simile lapidi pretiosissimo, tanquam lapidi iaspidi instar crystalli splendēti.

11 *Habentem claritatem Dei: & lumen eius simile lapidi pretioso, tanquam lapidi iaspidis sicut crystallum.*

12 Ἔχουσάν τε τεῖχος μέγα καὶ ὑψηλόν· ἔχουσαν πυλῶνας δώδεκα, καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.

12 Habebat autē murū magnū & sublimem, habentem "portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.

12 *Et habebat murū magnum & altum, habentē portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.*

13 Ἀπ' ἀνατολῆς, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ βορρᾶ, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ νότου, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ δυσμῶν, πυλῶνες τρεῖς.

13 Ab Oriēte *erant* portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: ab Austro, portæ tres: ab Occasu, portæ tres.

13 *Ab Oriēte, portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: & ab Occasu, portæ tres.*

14 Καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου.

14 Et murus vrbis habebat fūdamenta duodecim, in quibus *erant* duodecim nomina Apostolorum Agni.

14 *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.*

15 Καὶ ὁ λαλῶν μετ' ἐμοῦ, εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ τὴν πόλιν καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς.

15 Porro is qui loquebatur mecum, habebat "calamū aureū, vt metiretur ciuitatem, & portas eius & murum eius.

15 *Et qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundinem auream, vt metiretur ciuitatem & portas eius & murum.*

16 Καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτόν ἐστιν ὅσον καὶ τὸ πλάτος. καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ ἐπὶ σταδίων δώδεκα χιλιάδων· τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστί.

16 Vrbs ipsa verò quadrangularis sita est, cuius longitudo tanta est quanta & latitudo. mensúsque est ciuitatem illo calamo, ad stadiorum duodecim millia: suntque longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

16 *Et ciuitas in quadro posita est, & longitudo eius tanta est quanta & latitudo. & mensus est ciuitatem de arūdine per stadia duodecim millia: et longitudo et altitudo et latitudo eius æqualia sunt.*

17 Καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐτῆς ἑκατὸν τεσσαρακοντατεσσάρων πηχῶν, μέτρον ἀνθρώπου, ὅ ἐστιν ἀγγέλου.

17 Et mensus est murum eius, centum quadragintaquatuor cubitorum, mensura hominis, "quæ est Angeli.

17 *Et mensus est murum eius centum quadraginta quatuor cubitorum, mensura hominis, quæ est Angeli.*

18 Καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἦν ἡ πόλις χρυσίον καθαρόν, ὁμοία ὑάλῳ καθαρῷ.

18 Erat autem structura muri eius ex iaspide: ipsa verò ciuitas aurum purum, & similis vitro puro.

18 *Et erat structura muri eius ex lapide iaspide: ipsa verò ciuitas aurum mundum, simile vitro mundo.*

---

8 *Execratis*, ἐβδελυγμένοις. Vide Gal. 2. 11. *Pars*, τὸ μέρος. Hebr. חלק [*chelek*,] id est sors & tanquam hæreditas. Redundat autem relatiuum αὐτοῖς, ex Hebræorum idiotismo.

12 *Portas*, πυλῶνας. Sic vocat non Vestibula, nec communes θύρας, sed ampliores: vnde meminit Athenæus libro 5, τετραθύρου πυλῶνος. Gallicè vocamus *des portaux*.

15 *Calamum aureum*, κάλαμον χρυσοῦν. Arundineam videlicet cannam inauratam. Quidam codices addunt μέτρον. quod etiam legit Vulgata: quod per appositionem intelligi potest. vel est fortassis glossema pro κάλαμον.

17 *Quæ est Angeli*, ὅ ἐστιν ἀγγέλου. Hoc addidit propterea quòd Angelus iste hominis speciem referebat.

19 Καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι. ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος, ἴασπις· ὁ δεύτερος, σάπφειρος· ὁ τρίτος, χαλκηδών· ὁ τέταρτος, σμάραγδος·

20 Ὁ πέμπτος, σαρδόνυξ· ὁ ἕκτος, σάρδιος· ὁ ἕβδομος, χρυσόλιθος· ὁ ὄγδοος, βήρυλλος· ὁ ἔννατος, τοπάζιον· ὁ δέκατος, χρυσόπρασος· ὁ ἑνδέκατος, ὑάκινθος· ὁ δωδέκατος, ἀμέθυστος·

21 Καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα μαργαρῖται, ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου· καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως χρυσίον καθαρὸν, ὡς ὕαλος διαφανής.

22 Καὶ ναὸν οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ· ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ναὸς αὐτῆς ἐστὶ, καὶ τὸ ἀρνίον.

Esaie 60. 19

23 Καὶ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σελήνης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐφώτισεν αὐτὴν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον.

Esa. 60.3

24 Καὶ τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατήσουσι· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν.

Esa. 60. 11

25 Καὶ οἱ πυλῶνες αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας· νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται ἐκεῖ.

26 Καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτήν.

27 Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινοῦν, καὶ ποιοῦν βδέλυγμα, καὶ ψεῦδος· εἰ μὴ οἱ γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

Suprà, 1. 5, & 20. 12 — phil. 4.3

Κεφάλαιον κβ.

1 ΚΑΙ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ἀρνίου.

2 Ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν αὐτοῦ· καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν.

3 Καὶ πᾶν κατανάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι· καὶ ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται· καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ.

---

19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioſo ornata. fundamentum primum *erat* iaſpis: ſecundum, ſapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, ſmaragdus:

20 Quintum, ſardonyx: ſextum, ſardius: ſeptimũ, chryſolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chryſopraſus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethſtyus.

21 Duodecim autẽ portæ, duodecim margaritæ ſunt, & ſingulæ portæ ex ſingulis margaritis ſunt: & "forũ ciuitatis, aurum purum, tanquam vitrum perlucidum.

22 Nec templum vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotẽs, templũ illius eſt, id eſt Agnus.

23 ‖Neque ciuitas iſta eget ſole vel luna, vt luceant in ea: nam gloria Dei illuſtrat eam, & lucerna eius eſt Agnus.

24 ‖Et gentes quæ ſeruatæ fuerunt, ambulabunt ad lucem eius: & reges terræ gloriã ſuam & honorem ad eam adferent.

25 ‖Nec portæ eius claudentur interdiu: nox enim non erit illic.

26 Et adferetur gloria & honor Gentium ad eam.

27 Non intrabit in eam quicquã quod inquinat, aut abominãdum quippiã patrat, vel mẽdaciũ *loquitur*: "ſed qui ſcripti ſunt in‖libro vitæ Agni.

CAP. XXII.

1 DEinde oſtendit mihi purum fluuium aquæ viuæ, ſplendidum tanquam cryſtallum, procedentem ex throno Dei & Agni.

2 "In medio *autem* foro eius, & ex vtraque parte fluminis, *erat* arbor vitæ adferẽs fructus duodecim, per menſes ſingulos edens fructum ſuum, & folia ſua "ad inſeruiendum Gentibus.

3 Nec vllum "aduerſus quenquam anathema "erit amplius: ſed ſedes Dei & Agni in ea erit, & ſerui eius ſeruient ei.

---

19 *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioſo ornata. Fundamentum primum, iaſpis. ſecundum, ſapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, ſmaragdus:*

20 *Quintum, ſardonyx: ſextum, ſardius: ſeptimum, chryſolithus: octauum, beryllus nonum, topazius: decimum, chryſopraſus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethyſtus.*

21 *Et duodecim portæ, duodecim margaritæ ſũt, per ſingulas: & ſingulæ portæ erant ex ſingulis margaritis: & platea ciuitatis, aurum mundum tanquam vitrum perlucidum.*

22 *Et templum non vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens templũ illius eſt, & Agnus.*

23 *Et ciuitas non eget ſole neque luna, vt luceant in ea: nam claritas Dei illuminabit eam, & lucerna eius eſt Agnus.*

24 *Et ambulabunt Gentes in lumine eius: & reges terræ adferent gloriam ſuam & honorem in illam.*

25 *Et portæ eius non claudẽtur per diem: nox enim non erit illic.*

26 *Et adferent gloriam & honorem Gentium in illam.*

27 *Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendacium: niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni.*

CAP. XXII.

1 *ET oſtendit mihi fluuium aquæ viuæ, ſplendidum tanquam cryſtallum, procedentem de ſede Dei & Agni.*

2 *In medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignum vitæ, adferens fructus duodecim, per menſes ſingulos reddens fructum ſuum & & folia ligni, ad ſanitatem Gentium.*

3 *Et omne maledictum non erit amplius: & ſedes Dei & Agni in illa erunt & ſerui eius ſeruiẽt illi.*

---

21 *Forum*, ἡ πλατεῖα. Sic vocat vrbis locum magis patentem, qui à Græcis ἀγορὰ, à Latinis forum dicitur, vt apparet infrà, 22.2. Vulg. & Eraſm. *Platea*. quod vocabulum latius patet.

27 *Sed*, εἰ μὴ Id eſt ἀλλά. Vide ſuprà, 6.4.

IN CAP. XXII.

2 *In medio [autem] foro*, ἐν μέσῳ τῆς πλατείας. Vide ſuprà, 1. 21. Deinde lignum pro arbore poſitum eſt, Hebræorum more. *Ad inſeruiendum Gentibus*, εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν, id eſt ad vſum populorum, huius ciuitatis incolarum, cuius eſu videlicet in beata immortalitate perſeuerent. Quamobrem etiam vtitur Iohannes vocabulo θεραπείας, quaſi hoc cibo mortem prohibente.

3 *Aduerſus quenquam anathema*, κατανάθεμα. Senſus eſt, Tunc fore Eccleſiam ſine ruga & macula, ac nullis ſordibus inquinatam, à quibus nunc illam repurgari quotidie excluſis & Satanæ traditis impuris oporteat. Vulg. *maledictum*, non expreſſa huius loci ſententia. Diximus autem de anathematis voce Rom. 9.3.

Erit amplius, ἔσται ἔτι. Ἐν αὐτῇ, in ea, repetendum eſt ex poſteriore membro, ex Hebræorum idiotiſmo.

4 Καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

5 Καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ ἔχουσι λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτίζει αὐτούς· καὶ βασιλεύσουσι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

6 Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοί· καὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν ἁγίων προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει.

7 Ἰδού, ἔρχομαι ταχύ. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου.

8 Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων ταῦτα καὶ ἀκούων. καὶ ὅτε ἤκουσα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα.

9 Καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου γάρ εἰμι, καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν προφητῶν, καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ Θεῷ προσκύνησον.

10 Καὶ λέγει μοι, Μὴ σφραγίσῃς τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν.

11 Ὁ ἀδικῶν, ἀδικησάτω ἔτι· καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι· καὶ ὁ δίκαιος, δικαιωθήτω ἔτι· καὶ ὁ ἅγιος, ἁγιασθήτω ἔτι.

12 Καὶ ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται.

13 Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.

---

4 Et videbunt faciem eius; & nomen eius in frontibus ipsorum *erit*.

5 ‖Et nox illic non erit, neque opus est eis lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illustrat eos: & regnabūt in secula seculorū.

6 Tum dixit mihi, Hæc verba fida sunt & vera: & Dominus Deus ⁖ sanctorum Prophetarum misit Angelum suum vt indicet seruis suis quæ oporteat fieri citó.

7 Ecce, venio citó. beatus qui obseruat verba Prophetiæ libri huius.

8 Ego verò Iohannes *is sum* qui hæc audiui & vidi. Et quū audissem & vidissem, ‖procidi vt adorarem ante pedes Angeli qui mihi hæc ostendebat:

9 *Is* verò dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum prophetarum, & eorum qui obseruant verba libri huius. Deum adora.

10 ⁖Deinde dixit mihi, Ne obsignaueris verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.

11 Qui nocet, noceat adhuc: & qui sordidus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & sanctus sanctificetur adhuc.

12 ⁖Et ecce, venio citó: & merces mea ⁖mecum *est*‖vt reddam vnicuique prout opus ipsius erit.

13 ‖Ego sum A & Ω, principium & finis, primus & vltimus.

---

4 *Et videbunt faciē eius, & nomen eius in frontibus eorum.*

5 *Et nox vltrà non erit: & non egebūt lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illuminat illos, & regnabunt in secula seculorum.* — Esa. 6.19

6 *Et dixit mihi, Hæc verba fidelissima sunt & vera. Et Dominus Deus spirituum Prophetarum misit Angelum suum ostēdere seruis suis quæ oportet citò fieri.*

7 *Et ecce, venio velociter. Beatus qui custodit verba prophetiæ libri huius.*

8 *Et ego Iohannes qui audiui, & vidi hæc. Et postquam audissem & vidissem, cecidi vt adorarem ante pedes Angeli, qui mihi hæc ostendebat:* — Suprà, 19. 10

9 *Et dixit mihi, Vide ne feceris: cōseruus enim tuus sum & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui seruant verba libri huius. Deum adora.*

10 *Et dicit mihi, Ne signaueris verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.*

11 *Qui nocet, noceat adhuc: & qui in sordibus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & qui sanctus est, sanctificetur adhuc.*

12 *Ecce venio citó: & merces mea mecum est, reddere vnicuique secundum opera sua.* — Rom. 2.6

13 *Ego sum A & Ω, primus & nouissimus, principium & finis.* — Suprà, 1.8 & 21.6 esa 41.6, & 44.6

---

6 *Sanctorum prophetarum*, τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulgata, *spirituum Prophetarum*, τῶν πνευμάτων τῶν προφητῶν, vt etiam in vno manuscr. codice inuenimus.

10 *Deinde dixit mihi*, καὶ λέγει μοι. Eiusmodi formula nō vtuntur Græci aut Latini in mediis concionibus, sed in exordiis dūtaxat. Reperies autem in Deuteronomio præsertim plurima eiusmodi exempla & apud Prophetas, perinde acsi diuersæ essent conciones, quum sæpenumero vnica tantùm recitetur. Sed & inter Euangelistas apud Marcum penè vnum hoc inuenias: cui præ cæteris etiam familiaris est multiplex ille vsus particulæ καὶ, & enallage illa temporum à consuetudine Græci & Latini sermonis aliena. Denique, siquid in his rebus mihi iudicii est, persimilis est huius libri & Euangelii Marci character. Marcus autem & ipse dictus est Iohannes, adeo vt nisi me consensus doctorum & rationes illæ quas antè suo loco adduxi, aliò pertraherent, nulli potius quàm Iohanni Marco fuerim hoc scriptum vendicaturus.

12 *Et ecce*, καὶ ἰδού. Quum hic vers. vt & proximè sequens, non Angelo misso, sed ipsi demum Iesu à quo missus mox dicitur, conueniat: vix ac ne vix quidem dici potest, quinam ista cohæreant. Nec enim nisi admodum violenter existimari possit hic Angelus loqui in mittentis Christi persona, à qua paulo antè sese tam expressè discreuerit, non sustinens adorari. Præterea durissima fuerit ista tam subita personæ mutatio in re præsertim tanti momēti, quum nihil interiiciatur vnde id possit intelligi. Deniq; in vers. 14, pro ἐντολὰς αὐτοῦ, *mādata ipsius*, certè dicēdum fuisset ἐντολάς μου, *mandata mea*, quæ difficultas animaduersa præbuit diuersæ scripturæ occasionem, de qua mox dicam. Quid ergo? Dicam quid mihi videatur, ita vt quod sentio, relinquam Ecclesiæ atque adeo piis omnibus diiudicandum. Existimo hunc librum eo negligentius habitū quòd non statim ab omnibus pro Apostolico scripto censeretur, fuisse ab Ariano quopiā deprauatum, qui Christum Deum non esse, nec proinde adorandum, sic confirmare vellet: idque exortis iam Anomæis post ipsius Arii tempora, alioqui hunc locū minimè prætermissuri. Trāspositos igitur fuisse arbitror hos duos versiculos nempe 12 & 13, quos si ea quæ sequitur serie disponas, non modò cohærebunt omnia, sed etiam duplex veluti sigillum, vnum ipsius Christi, alterum suo nomine perscriptum, Iohannes huic prophetiæ apposuerit. Sic igitur illos legendos opinor,

12 *Beati qui præstant eius mandata, vt sit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in ciuitatem.*

13 *Foris autē [erunt] canes, & venefici, & scortatores, & homicidæ, & idololatræ, & quisquis amat & committit mendacium.*

14 *Ego Iesus misi Angelum meum vt hæc vobis testificaretur in Ecclesiis. Ego sum stirps & progenies illa Dauidis: stella illa splendida & matutina.*

15 *Ego sum A & Ω, principium & finis, primus & vltimus.*

16 *Et ecce, venio citò, & merces mea mecum est, vt reddam vnicuique prout ipsius opus erit.*

17 *Et spiritus & sponsa dicunt, Veni.* &c. Sed de hac coniectura penes pios & eruditos iudicium esto.

12 *Mecum [est,]* μετ' ἐμοῦ. Id est, *apud me est, & parata.*

Greek		Latin		Vulgate
Μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ· ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν.	14	Beati qui præſtant ⁺eius mãdata: vt ſit eis ius in arborẽ vitæ, & per portas ingrediantur in ciuitatem.	14	*Beati qui lauant ſtolas ſuas in ſanguine Agni: vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ, & per portas intrent in ciuitatem.*
Ἔξω δὲ οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος.	15	Foris autem *erunt* canes, & venefici, & ſcortatores, & homicidæ & idololatræ, & quiſquis amat ac committit mendacium.	15	*Foris canes & venefici, & impudici, & homicidæ, & idolis ſeruientes, & omnis qui amat & facit mendacium.*
Ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός.	16	Ego Ieſus miſi Angelum meum, vt hæc vobis teſtificaretur in Eccleſiis. Ego ſum ſtirps & progenies illa Dauidis, ſtella illa ſplendida & matutina.	16	*Ego Ieſus miſi Angelum meum teſtificari vobis hæc in Eccleſiis. Ego ſum radix & genus Dauid, ſtella ſplẽdida & matutina.*
Καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν, Ἐλθέ. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, Ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω, καὶ ὁ θέλων λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν. (Eſa. 55. 1)	17	Et Spiritus & Sponſa dicũt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. ‖ & qui ſitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.	17	*Et Spiritus & Sponſa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui ſitit, veniat: & qui vult, accipiat aquã vitæ gratis.*
Συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ἐάν τις ἐπιτιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ Θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ·	18	Enimuero vnà teſtor cuiuis audienti verba Prophetiæ libri huius: ſiquis adiecerit ad hæc, imponet ei Deus plagas ſcriptas in libro iſto:	18	*Conteſtor enim omni audienti verba prophetiæ libri huius. Siquis appoſuerit ad hæc, apponet Deus ſuper illum plagas ſcriptas in libro iſto:*
Καὶ ἐάν τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ Θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ.	19	Et ſiquis abſtulerit *aliquid* ex verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partẽ eius è libro vitæ, & ex vrbe ſancta, & ex iis quæ ſcripta ſunt in libro iſto.	19	*Et ſiquis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius, auferet Deus partẽ eius de libro vitæ, & de ciuitate ſancta, & de ijs quæ ſcripta ſunt in libro iſto.*
Λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα· ναὶ ἔρχομαι ταχύ· ἀμήν. καὶ ἔρχου Κύριε Ἰησοῦ.	20	Dicit qui teſtatur iſta: etiã venio citò. Amen. Etiam veni Domine Ieſu.	20	*Dicit qui teſtimonium perhibet iſtorum: etiam venio citò. Amen. Veni Domine Ieſu.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	21	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.	21	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.*

14 *Eius mandata*, τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. Nempe βιβλίου, *libri*, ex verſ. 9. id eſt quæ hoc libro ſunt mandata. Vulgata, *Beati qui lauerunt ſtolas ſuas in ſanguine Agni*, μακάριοι οἱ πλύναντες τὰς στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου, contra omnium Græcorum codicum fidem, & his verbis repetitis ex cap. 7. 14. cui deprauationi occaſionem præbuit relatiuum αὐτοῦ, perturbata, vt modò diximus, verſuum duodecimi & decimitertii diſtinctione.

FINIS.

Ναί In Epigr. Ναί φίλημα [illegible]
et apud tragicos, Ναί πρός σε [illegible] et Eurip. pag. 210.
Sic apud Matth. 15. et Mar. 5. 28. Ναί Κύριε. In his locis et similibus errare puto Interpretes qui vertunt Etiam. Ναί enim [illegible] obsecrandi [illegible] q.d. Obsecro. Heb. Na
Aristoph. Nub. Ναί ναί καταιδέσθητι πατρῷον Δία.
Nonnus cap. 13. Ναί λίσσομαι [illegible]
Vid. T. p. 334.

QVAEDAM IN ANNOTATIONIBVS POST ABSOLVTAM EDITIONEM AB ipſo auctore animaduerſa, ſic repone.

Pag.16.col.1.lin.5,poſt *phanes* hæc adiice:

Ipſi ſoli, αὐτῷ μόνῳ. Hæc particula excluſiuà non adiicitur in Moſis contextu, Deut. 6.13,& 10.20 : ſed includitur in pronomine emphatico αὐτῷ, *ipſi*, vt Pſal.2.6,pronomen σὺ alios omnes Filios Dei vocatos excludit : deinde ex aliorum etiam locorum collatione intelligitur, vbi ſcribitur, *Non habebis alios Deos*:& *Deus tuus, Deus vnus eſt*. Simili ratione dicimus nos ſola fide iuſtificari, addita excluſiua ex eo quod addit Apoſtolus χωρὶς ἔργων, *abſque operibus*.

Pag.80.col.2,dele omnia ab his verbis lineæ 24, *Itaque mihi* &c. vſque ad *Huius verò*, linea 30: & eorum loco iſta repone:

Impoſuit autẽ Auguſtus prouinciis,ſublatis vectigalibus omnibus,tributa ordinaria:alia in caput, quæ hîc vocantur τέλη, cuiuſmodi fuiſſe iſtud de quo hîc agitur, apparet ex eo quòd certæ ſummę fit mẽtio,nẽpe ſtateris,Chriſti & Petri nomine perſoluti: alia in agros,quæ propterea Cẽſus nomine ſignificantur, Romana etiam voce, tum hoc loco tum infrà 22.17. quamobrem etiam iuſſit Auguſtus omnes prouincias cenſeri, Luc.2.1. Hoc autẽ tributum ſingulis ædibus ſiue familiis impoſitum diſertè ſcribit Ioſephus libro antiq.19.cap. 15, Agrippam maiorem ſub Claudio Iudæis remiſiſſe.

Pag.96.col.1.lin.8,adde: Vide 1.Cor.14.29.

Pag.124.col.2.lin.6,annotationem ſic emenda:

Præſidi, ἡγεμόνι. Promiſcuè vtuntur Euangeliſtæ voce ἡγεμόνος, quum alioqui non ἔπαρχος ſed ἐπίτροπος, id eſt non Præſes ſed Cæſaris procurator præſidi Syriæ obnoxius, in Iudæam mitteretur, vt ex hiſtoria Cumani & aliorum apud Ioſephum liquet. Erant autem duo iſtorum procuratorum Cæſaris genera. Nã alii Rationales propriè dicti, ſolis vectigalibus colligendis vacabant: alii præterea prouinciis minutioribus vice præſidis præerant cum aliqua poteſtate, & iuriſdictionem ſibi aliquam, nullo præſide præſente,inter prouinciales ſumebant,quum alioqui apud ſolos Magiſtratus prouinciarum præſides, putà proconſules & proprætores,lege agere liceret.

Pag.186.col.1.lin.10,ſic emenda hanc obſeruationem:

Sic vocat ordinarium tributum ab Auguſto,ſublatis omnibus aliis, pro facultatum ratione in agrorum capita ſingulis prouinciis impoſitũ.Nam in hominum capita viritim ſoluebatur didrachmæ τέλος, vt diximus Matt.17.25.

Pag.203.col.1.lin.18,poſt *controuerſias* adde:

Vulg. *Decurionem*,non ſatis proprié. Decuriones enim erant coloniarum vel municipiorum.

Pag. 219.col.1. lin.56, vſque ad col. ſecundæ lineam 4, ad hæc verba, *Quid ſi* &c.col.2.lin.44,ſic repone hanc obſeruationem:

Cyrenÿ, Κυρηνείου. Latinè hic dictus eſt nõ Cyrenius ſed P.Sulpitius Quirinius, vt exiſtimẽ initio ſcriptum Græcè fuiſſe Κουϊρινίου. Sed quàm mendoſè Græci tum ex vulgo, tum ſcriptores ipſi, Romana nomina Græcè ſcripſerint, locis nimium multis apparet. Fuit autem Quirinius conſul cum M. Agrippa, anno V. C. DCCXLII, aut vno ante anno,vt alii volunt, id eſt annis ante natum Chriſtum circiter vndecim. Sed nõ parua difficultas hîc oboritur. Edit enim Ioſephus Syriæ præſides ſub vltima Herodis magni tempora,Saturninum, cui Varus ad Archelai vſque relegationem ſucceſſerat, id eſt ad annum vſque à nato Chriſto circiter vndecimum, quo demum relegato Quirinius in Syriam & Iudæam Syriæ attributam venerit, cenſum ibi peracturus,id eſt Iudæam in prouinciam redacturus. Mirũ autem ſanè fuerit Ioſephum in re tam celebri potuiſſe hallucinari,quanuis non ſatis fidum in multis ſcriptorem. Sua tamen Euangeliſtæ fides conſtet oportet. Itaque vel bis fuerit miſſus Quirinius in Iudæam, ſemel videlicet ſuperſtite adhuc Herode magno,regnante quidem in Iudæa,ſed precariò,&(vt ait Appianus) ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, quam deſcriptionem prætérierit Ioſephus, eluſam fortaſſis ab Herode qui in ſumma perpetuáque fuit apud Auguſtum gratia,quam idcirco fortaſſis Lucas πρώτην, id eſt *primam*, vocarit : ac deinceps ſecundò poſt relegatum Archelaum, quum Iudæa iam planè in prouinciæ formam eſſet redigenda & Syriæ attribuenda:quam demum deſcriptionem recenſuerit Ioſephus. Itaque in priore illa deſcriptione Quirinium oportet non præſidem Syriæ fuiſſe, ſed ea honeſtatum dignitatis ſpecie quum cenſum ageret,quaſi Cęſaris legatus: quem Lucas latiore ſignificatione ἡγεμόνα, vt & ipſum Pilatum,vocarit. Quid ſi verò,&c.

Pag.225.col.2. lin.11,inſere hanc obſeruationem in hæc verba verſiculi 46:

Interrogantem, ἐπερωτῶντα. Vide 1.Cor.14.29.

Pag.226.col.2.lin.5,poſt ἡγεμόνα, adde:

Sed propriè Cæſaris procuratores dicebantur ἐπίτροποι, quos Gallicè dixeris *commiſſaires*. de quibus diximus Mat. 27.2.

Pag.231.col.1.lin:21,adde:

Vide 1.Cor.14.29.

Pag. 377.col.2.lin.12,inſere verſiculo decimo hanc obſeruationem:

Niſi, ἢ, id eſt εἰ μὴ, vt Act.24.21.

Pag.432.col.2.lin.19,adde:

Vide 1. Cor.14.29.

Pag.463.col.1.lin.25,adde:

Vide 1.Cor.14.29.

Pag.502.col.2.lin.10,hanc obſeruationem ſic emenda:

Quum eum loris cædendum protenderent, ὡς δὲ προέτεινον αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν. Sic lego ex duorum codicum manuſcr. fide, quanquam recepta lectio προέτεινεν excuſari poteſt,idiotiſmo Hebræorum,ita videlicet vt hoc ad Centurionem referatur,antecedente vice relatiui poſito. Significatur autẽ hoc loco verbo προτείνειν, corporis ad palum alligati & mox cædendi diſtentio. Vnde factum vt & Syrus & Vetus Latinus interpres verterint προέτειναν τοῖς ἱμᾶσιν, *loris adſtringere*, pro *Vinculis adſtringere*, ſenſu non malè expreſſo. Nam in duobus quoque manuſcr. codicibus legitur προσέτειναν, verbo non admodum vſitato, quod rectè verteris Loris palo alligare. Sed malo ἱμάντας non pro vinculis ſed pro ipſis taureis ſiue ſcuticis accipere: vnde iocoſum illud apud Plautum ænigma, *Vbi viuos homines mortui incurſant boues*. Ciuem autem Romanum verberari Valeria lex antiquiſſima & aliquoties renouata,niſi cauſa ritè cognita damnatum,prohibebat.

Pag.477.col.2.inferiore, lin.1, inſere hanc obſeruationem in verſiculum 12:

Prætores, οἱ στρατηγοί. Latè patet hæc appellatio in his libris. Quamobrem etiam *Magiſtratus* conuertit Vetus interpres. Sic autem intelligũtur qui ex prouincialibus ipſis, ſiue ex Macedoniæ præſidis legatis, Philippis præerant.

Pag.511.col.2.lin.8,inſere hanc obſeruationem ad verſiculum nonum:

Vis, θέλεις. Procuratoribus Cæſaris vice præſidis & cum poteſtate miſſis, quales in Iudæã mittebantur Syriæ tunc attributam,datam quoque fuiſſe, abſente Syriæ præſide, imperii ſpeciem, ex hiſtoriis horum temporum à Ioſepho ſcriptis, ac præſertim ex iis conſtat quæ de Fado commemorat lib.antiq.19,cap.9: hoc etiam illis per Claudium attributo, ſicut ſcribit Tacitus lib. annalium 12, vt par eſſet ius rerum à ſuis procuratoribus iudicatarum acſi ipſe ſtatuiſſet. Subierat igitur Paulus Feſti iudicium in cauſa capitis,licet ciuis Romanus, & quidem in Iudæa extraneus,vtpote Cilix. Sed ei ſupererat prouocationis ius ex veteribus illis celebratiſſimis legibus, tranſlata quidẽ populi ad Cæſarem poteſtate,ſed non imminuto Ciuitatis Romanæ iure. Hanc autem ſuæ prouocationis cauſam affert Paulus, quòd quum Cæſarea locus eſſet iuridici conuentus, (ſic enim accipiendum eſt iſtud, *Ad tribunal Cæſaris ſto*) & cognita cauſa ſupereſſet vt Feſtus ipſum vel

damnaret vel absolueret, iudicium in gratiam Iudæorum Hierosolymam reiiceret.

In altera huius voluminis parte.

Pag.19. col.2.lin.9, adde hanc obseruationem in versiculum 12:

Quod bonum est, τὴν χρηστότητα. Heb. טוב [*tof.*] Itaque noua est huius vocis significatio ἀντὶ τοῦ χρηστοῦ.

Pag.29. col.2.lin.60, post *Inutiles* adde: sicut dicitur cadauer ἀσθενὲς, 1. Cor.15.43.

Pag.106. col.2. lin.8, post *immanes*, adde: Huc pertinet ille Ciceronis in Cluentiana locus, vbi postquam Sassiæ cuiusdam scelus narrasset, quæ Melinum generum ad filiam suam repudiandam vt seipsam loco filiæ duceret perpulerat, *O mulieris*, inquit, *scelus incredibile, & præter hanc vnam in hac vita inauditum! O libidinem effrænatam & indomitam! O audaciam singularem! perfregit ac prostrauit omnia cupiditate, ac furore: vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.*

Pag.146. col.1. lin.21, post *iniquius* adde: neque tumultuosius, Apostolo mox nō quibusuis sed Prophetis subiiciente de prophetica doctrina iudicium. Totum autem hunc ordinem apparet ex Iudaicarum synagogarum more desumptum, in quibus post lectionem ex Mosis & prophetarum receptorum scriptis recitatā, subiiciebātur exhortationes: hac cōsuetudine, quod ad prophetarū quidem libros attinet, proculdubio ab Ezra post reditum ex captiuitate, cæpta: cuius exemplum habemus Luc.2.46, & Act.13.15: ex quibus etiam locis liquet priuatis quoque assidentibus licuisse, non quidem docere, sed tamen doctores percontari, modò id ritè & citra tumultum fieret. Et hūc refero quod de Stephano scribitur Act.6.9. Imò siquando res ita tulisset, & iis qui in Synagogis præerant libuisset, nonnullis concedebatur vt extra ordinē docerēt & exhortarentur, vt factum videmus Paulo & Barnabæ Act.13.15. Quod autem de Christo scribitur Luc.4.16, prorsus extraordinarium fuit, & eo iure factum quo in templo & vbique docuit: quamobrem etiam ab eo quæsiuerunt ordinarii doctores, qua potestate istud faceret, Matth.21.23.

INDICES DVO: PRIOR IN ANNOTATIONES IN EVANGELISTAS ET ACTA APOST. posterior in Annot. in Epiſtolas & Apocalypſin.

Ita elaborati vt non paruo ad trium linguarum ſtudia, præſertim verò Hebraicæ & Græcæ, adiumento eſſe, plurimum etiam veræ theologiæ ſtudioſis conferre poſſint. Admonent præterea lectores multarum auctoris circa res varias obſeruationum.

Literæ a & b in fine eorum quæ in hoc indice annotantur poſitæ, priorem & poſteriorem paginæ partem (quæ vulgò columna dicitur) ſignificant.

In Græcis vocabulis, quoniam Latinis permixta ſunt, Latinarum literarum ordo fuit ſeruatus. id eſt, earum quæ apud Latinos Græcis correſpondent. Exempli gratia, quoniam litera φ correſpondet literis ph, poſt Latinam vocem Apertus collocata fuit Græca Ἀφανίζειν, tanquam ſcriptum eſt Aphanizein, ante Ἀπιςία. Sic literæ χ locus literarum ch datus fuit. Quæ autem à κ incipiunt, Latinis à c incipientibus inſerta fuerunt.

INDEX PRIOR.

B

C

D

Ακη 60' 45.a

F

I

L

P

Q

R

V

INDEX POSTERIOR IN ANNOTATIONES IN EPISTOLAS ET APOCALYPSIN.

Literæ a & b in fine eorum quæ in hoc indice annotantur positæ, priorem & posteriorem paginæ partem (quæ vulgò columna dicitur) significant.

Sicut in priore indice, ita etiam in hoc, in Græcis vocibus, quoniam Latinis permixtæ sunt, Latinarum literarum ordo fuit seruatus, id est earũ quæ apud Latinos Græcis respondent. Quæ igitur à κ initium habent, quære inter illa quæ à litera C incipiũt: sic quæ à litera γ, à θ, vel φ, vel χ, incipiunt, sedem occupare scito debitã iis quæ à G, Th, à Ph, à Ch initium habent. Itidem verò intra ipsa vocabula Latinarum literarum habita ratio fuit: ideóque μετεωρίζειν ante μεθερμηνεύειν posuimus, quòd secunda illius verbi syllaba habeat τε, quæ literæ respondent Latinis TE: *at secũda huius habeat θε, quæ respondẽt Latinis* THE. *Sic* Διαφέρειν *positum fuit ante* Διαθήκη, *perinde ac si Latinis literis scriptum esset* DIAPHEREIN *&* DIATHECE.

A

B

C

D

E

INDEX POSTERIOR.

Gloriam

H

L

M

INDEX POSTERIOR.

N

O

P

Q

R

S

QVÆDAM AB AVCTORE POST EDITIONEM ANIMADuersa, præter illa quæ ante Indicem habuisti.

IN PRIORE TOMO.

Pag.6.ver.34,a.post hæc verba, Et magiæ quoque studiosos fuisse reges eorum probabile est, *adde* , Et scribit Cicero libro de diuinatione primo , (nescio quàm rectè) nullum esse potuisse Persarum regem , qui non antea magorum disciplinam scientiámque percepisset. Quod sanè potius Chaldæorum regibus conuenire, fortassis ostendit vox Nebu, siue Nabo, nominibus illorum præfixa: quod est Hebræis Nabi , & Græcis προφήτης. *P.41.v.17 . contextus*, Neque iniiciunt vinum in. *P.58.v.4, contextus*, spiritus exierit à quopiam, ambulat per ar. *P. 76. 37 . a. Post* ᾅδου *adde*, Euripides quoque initio Hecubæ commemorat ᾅδου πύλας, sed pro ipsis locis inferis. Hoc autem de aduersariis. *P.100.v.5,a.lege*, prout tempora tulerunt, prouinciales, auctore eius rei Augusto, sublatis vectigalibus , tributum pep. *P.226.27,a. lege* , à Pilati procuratoris ipsius munere distinguendò. *P.319. v.18,b. post* coleretur, *adde*, terra Dei peculiari ratione dicitur: & quũ Christus esset tum verus Abr.*&c.vsque ad*, Terra Dei pec.*quæ verba dele, & quæ sequuntur vsque ad* Vulg. *P.377,v. 10, contextus*, Ei qui lotus est, non opus est nisi vt ped.

IN TOMO POSTERIORE.

P.7.linea vlt. b, Post θυμίας *adde* , Cicero libro De deorum tertio , *Ita ad impietatem in deos , in homines adiunxit iniuriam.* Est enim omnino Latinis iniuria quod Græcis ἀδικία. *P.57. v. 46. b*, impellentes siue ad odii siue ad amoris destinationẽ in ipsis pers. *P.70.v.29, in contextu*, Nam dona illa & illa vocatio Dei. *P.71.38.a* obstaculo futuram fuisse Iudæis, vt contrà scribat eam esse à Deo arripiendam occas. *P.316. v.1.a.seculorum. id est æterna.* Verùm quid p. *P.326.v.2.in cõtextu* , ante tempora seculorum. *Et in annot.col poster.3*, ante tempora seculorum. *Item v.* 14, ante tempora seculorum, idem decl.

Loci autem inter excudendum deprauati, ita sunt restituendi. Tomo priore.

Pag.2.ver.33. b. lege Iehoiakin. 13.15.*a.εἰς μετ.* 19.39.*a. odoratam.* 20.23.*a.*instruunt. *&* peruertunt. *&* spargunt. Ibidem, 43.*b.post* obnoxius *dele interpunct.* 21 5.*b.*Sanhedrin vocabant:& in q. 23.*in vet. interpr. v.34, quia thr.* 26.56.*b.* lucrum sperare. 28.*in Græc.cont.v.* 15.παραπτώματα. 33.9.*a. post* Quoniam *adde*, Ego tamen , quia in codicibus impressis legimus ὅτι, nihil mutandum putaui. *quæ verba paulo post, ver.* 17.& 18, *habes*. 36.3.*b. post hac*, puerum suum sanum, *scribe*, ἄρα verò non simplic.*&c.vsque ad* Vulgata, *exclusiué.* 42.25. *b. Diffamarunt.* 56.*in textu, v.29.pro* validi, *scribe* potentis. 63.21.*a.*condendi.*&* 24, quod conditur. 69.13.*b.nugacissimæ.* 75.34.35.gratificaretur, *&* condidit. 79.11.*b.*qui melancholia morbo l. 109.7.*a.* igitur P. 117.6.*a.*certum quemp. 119.*in cont.Gr.v.36.*ἔρχεται.& 21.conuictu. 145.30.*a.delicti.* 167.35.*a.* germana l. 181.*in cont Lat.3.* statim huc m. 213.52.53 *b.*arcem Mello. 219.54.*a.* Syriæ. 223.13.*a.* sancti Sp. 244.*in cont.Lat.v.28.* inter genitos ex m. 258.8.*a.*deligite 265.41.*b. nota hîc posita in margine , est loco eius quam ibi habes.* 317.38.*a.*inusitata. nam Dei nomẽ vel essent. *Ibidem, &* 3.*b.*Etsi verò huiusm.*&* 18. *dele vocem* complexum. 318.23. *b.dele* ἡ *ante* ζωὴ. 319.33.*a.*inquam, videtur viol. 323. *in cõt. Lat.v.22.*demus iis. 327.*(pro qua est 329) in cõt.Gr.v.12.*μήτηρ αὐτῆ. 332.21.*b.*vocabulis concretis, puta D. 335. 14. *post hæc verba*, cognitum habet, *scribe*, *Nemo*, οὐδεὶς. Id est, Perp. *&c. quæ habes col seq.ver.* 10.11.12. 347.10 *a.* Deitatis respectu, seors.*&c.*sed Deitatis habita ratione , quatenus s. 350.3.*a.* opponit.*&* 35.Capernaiticum. 390 24.*a.*suum illum viuificum succum, vt vitis inhær. *&* 27.spiritum tãquam anima q. 440.*in cont.Lat.v.58.*Saulus. 473.30. *b.* eo animali quisp. 484.44.*a.*lusurum. 497.19.*a.*& iis sedẽt. 502.13.*a.*τῶν αἰωρ. 514.26.*b.* Traianum. 523.*in cont. Lat.v.14.*apud eos dies s.

In posteriore tomo. 5.12.*b.*agere de libris. 15.19 *b.*noster Paul. 21.34.a.non regeneratis. 31.63.*a.*& per pecc. 33.2. *a.*Pelagianismo.*&* 61.*b.* Paulo pecul. 50.17. *a. Ipse Spir.* 51.32. ipse vindicabitur ex s. 58.57.*a.*iniustum. 59. *in cont. Lat.v.20.*tu quis es q. 92.7.*a.*γνώμη:quorum illud. 93.9.*a.* διχοστασία. 111.40.cedat. 117.5.a.*Sed do.* 125.30.*a.*audenda.*&* 31.damnanda. 136.28. Dominum. 138.10. *a.* disposuit 150.42. *a.* persequeris? 165. 44. *a.* Nysseni. 169.2. *a.* adeo vt hîc planè (quod a. 179.1.*b.*adumbrauit enim ar. 183 24.καὶ τὸ ποιῆσαι, non s. 184.9.feret. 189 *in cont.L. v.9.*ceu perterr. 190.*v.44.b.*Θεὸς *&* 49 *nos peruenisse.* 202.54. *b. suadeo.* 205 33 *a.* infirmi. *&* 2.*b.*ἐπίμεμπτος. 214 33.*b.* cum Ahrahamos 215 38.*a* librariorum. 221.9.*b.*ἐκ π. 223. *in cont.Gr.v.25* στοιχῶμεν. 224 24. *b.* spiritui serere. 225.28. præcisa. *& in cont.L v.* 16. incedent. 242.17.*a.*ἐπιχορηγίας. 257.42.*b* Finge autem hæc f. 258 9.*a.* nos op. 263 11.*b.* Eutychism. 265.3 *b.indicio.* 270.22.*a* Paulus Colossensibus. 271.1.*b.*cap.4. epist. 273. 3. *a* ἐθελοθρησκείᾳ. 276.15. *b. grege turp.* 278.*in tex.L.v.1.*exhibete. 286.27 *b.*ἡμᾶς, *nobis.* 292. 39.*a.*inciderimus. 299.*in tex.Gr.v.2.*βασιλέων, καὶ πάντων. 305. 59.*b.*non sit salus. & 61. infantem 308.1.*b.*ministros. 355. 7 *b* conuerti *Mutato* quàm *Translato.* 361.35. *b. dele* alio. 381.2 *b.*διαρεσῆσαι. 401.26 *a.*ἔθνη 409.22.*a.*Petri sentent. 415.10.*a.* nisi dicere m. 421.13.*b* ostendit quæ pl. 422.22.*a.* duntaxat exc. 444.8.*a.* hic Iudas epist. 447.14.*a.* psychicos voc. 453.3.*a.* μεταπλεύσεσθαι.

Hebræa sic restituenda in priore voluminis parte.

3.2.*b.*משיח *Meschiach*: atque ita deinceps ח per ch restitue, vbi aliter scriptum inuenies. 17.25.*a.*ענוים *hanijim*:atque ita deinceps ע per h restituendum, vbi aliter scriptum occurret. 33.29.*b.gheburoth* : atque ita restituenda ג & ב vbi aliter scripta inuenies. 103.*b.aboth, abothenu.* 104.44.*b.*kadasch, atque vbique k respondere debet litera ק. 424.4 *a. midrach chaph reghel*, Deut.2.5. 519.95.*a.*רוח קדם *ruach, kedem.*

In altera voluminis parte.

57.8 *a.hivvaledam.* 171.43.*a temuthah.* 191.16.*b. jahad.* 206.32.*a.*vocum *nechmad* & *nirtsah* sedes permutandæ. 240. 34.*a.hirvah.* 252.36 *b.*דרוח *derrach*, 404.49.*a.*כלי *cheli.* 427.29.*a.*מצוה *mitsvah.* 429.30 *a.lechul enasch.* Quòd si quę præterea irrepserint menda operarum incuria, facilè poterit ea lector ex Latinis elementis, quibus voces Hebræas repræsentauimus, emendare.

(h. ubi non haec plenissima editio: vel hinc
quae de Herodianis ex B. adducunt,
Burt. in Lex. Thalm. : tum Genev.
in Herode, p. 207. ; non hic apparent.
p. fol. 99.)

προτρεπόμενοι. alia. 447.

Cor. Δευτεροπρώτῳ σαββ. putat docti esse ~~de~~ postremu dies solemne in iis festis quae pluribus diebus celebrant[illegible] huiusmodi fuere pascha et taberna. Ratio nomi est q.d. sabbatum alterum a primo. Hodie quoque Papa praecipua ferias geminat .i. octavo die post priore solemnitate repetit. Vocat Les Octaves.

Cor. σάββατ. et σάββατον vel Sabbaton et Sabbat differunt apud Hebr. quod proprie Sabbat tunc fit sabbatum dicitur. Sabbaton, alii dies festi quib. erat cessandum.

Cor. Σάλπιγγι Judaei e summa turri et imminente sabbatum significabat ut cessaretur et discedente ut ad opera rediretur. Eadem σάλπ. denuntiabat festa alia.

ut ἑορτὴ graecis παρὰ τὸ εἴργειν ab arcendo ab opere. sic apud Hebr.

τὸ πρὸ solum. ut apud Aristoph. Nebul.

ἀπολάξασθαι ut apud Plut. de flu. ἀπολαξάμενοι τῇ συμβιώσει τῶν περ. γυναικῶν. renuntiat τ. ἔθεος [illegible].

παρεδόθησαν τῷ ἔθει etc. N.L. p. πε. 9.31. Sic στοιχεῖα τοῦ ἤκουσαν ἔσω. 4. 12.

Rosz. vss. ... in i. ... περὶ ... λόγας ἐπικόμενος.

Dies dominica ab Apostolorum temporibus successit in locum sabbati ... ... aliquot loco Epistolar. Pauli et in Apocalypsi κυριακὴ ἡμέρα nominatur. Quemadmodum ... populus ... Aegypto ... imitatur, ... ad rei memoriam et nova ecclesia ... Christianorum ... post Christi resurrectionem sabbati ... sublata est, ...

de praedest.: B. Schlichting Ep. ad Rom.: c. 2. v. 11.
et ... Petri ep. 1. c. 2. 8. p: 401.

NOV. TEST.
CUM NOTIS M.S.
IS. CASAUBONI

GENEVÆ
1582